STANISŁAW SKORUPKA

SŁOWNIK
frazeologiczny języka polskiego

1

słownik
frazeologiczny

STANISŁAW SKORUPKA

Słownik FRAZEOLOGICZNY JĘZYKA POLSKIEGO

TOM PIERWSZY

WIEDZA POWSZECHNA

WARSZAWA 1967

Obwoluta, okładka, karta tytułowa
JÓZEF CZESŁAW BIENIEK

Redaktorzy
EUGENIUSZ BIEDKA, MARIA GOSZCZYŃSKA, ZOFIA ŁOSSAN,
BARBARA PAKOSZ, MARIA ZAGRODZKA

Redaktor techniczny
JANINA HAMMER

Korektorzy
ALICJA MORYŚ I CZESŁAWA TOMASZEWSKA

Printed in Poland
PW „Wiedza Powszechna" Warszawa 1967, Wydanie I. Nakład 35 000 + 295 egz. Obj. t. I 121,25 ark. wyd., 49,25 ark. druk. Papier bibl. mat. kl. III, 55 g, 70×100 z f-ki w Jeziornie. Odd. do skł. 24.4.66. Podp. do dr. 22.10.67. Dr. uk. w listopadzie 1967 r.
Drukarnia im. Rewolucji Październikowej, Warszawa.
Zam. 678/66 T-88 Cena t. I zł 100,—
Cena t. II zł 140,—

WSTĘP

1. Cel słownika

Słownik ten w intencji autora nie ma być tylko suchym rejestrem utartych wyrażeń i zwrotów, ma on być inwentarzem obrazującym raczej sposoby wyrażania się, a więc zawierającym również i nieco luźniejsze, zwykle przenośne konstrukcje frazeologiczne i składniowe. Tak szeroko rozumiany słownik frazeologiczny powinien pełnić funkcje również stylistyczne i pomagać w formułowaniu myśli i w różnorodnym ujmowaniu ich w szatę językową. Dlatego też obcowanie ze słownikiem frazeologicznym powinno polegać nie na wyszukiwaniu potrzebnych zwrotów pod odpowiednimi hasłami, lecz na czytaniu poszczególnych haseł w całości. Wtedy tylko można zdać sobie sprawę z właściwego użycia wyrazu w jakimś związku frazeologicznym, kiedy się zna wszystkie jego związki, zarówno łączliwe jak i stałe. Zasadniczym celem *Słownika* jest zebranie i pokazanie możliwie wszystkich związków wyrazowych występujących najczęściej w języku polskim. Przede wszystkim związków łączliwych i stałych. Frazeologię luźną *Słownik* podaje tylko przygodnie, najczęściej jako ilustrację składni wyrazu lub przenośnych jego użyć. *Słownik* powinien oddać usługi wszystkim piszącym i wszystkim miłośnikom języka, pragnącym poznać całe jego bogactwo, szczególnie frazeologiczne. Powinien być przydatny literatom, dziennikarzom, tłumaczom literatury pięknej, popularnonaukowej, słownikarzom układającym słowniki dwujęzyczne, wreszcie nauczycielom języka do ćwiczeń leksykograficznych. Te szerokie możliwości zastosowania materiału słownikowego pozwalają autorowi mieć nadzieję, że *Słownik* spełni swe zadanie i wieloletni trud autora nie pójdzie na marne.

2. Poprzednie opracowania frazeologii a obecne

Rejestrem utartych połączeń frazeologicznych zajmowały się dotychczasowe słowniki języka polskiego: dwujęzyczne lub ogólne. Już najstarsze słowniki, jak np. Knapiusza (XVI w.), Troca (XVIII w.), Lindego (pocz. XIX w.) rejestrują pewne związki frazeologiczne; dość bogatą frazeologię łączliwą i stałą przytacza ośmiotomowy *Słownik języka polskiego* Karłowicza — Kryńskiego — Niedźwiedzkiego. Najpełniejszy jednak obraz frazeologii na przestrzeni ostatnich dwóch wieków daje obecnie wydawany dziesięciotomowy *Słownik języka polskiego* pod red. W. Doroszewskiego. W słownikach specjalnych, synonimicznych rejestruje się sporo różnych połączeń wyrazowych, ale zbiory te nie mają wyczerpującego charakteru. Zarówno *Dobór wyrazów* R. Zawilińskiego (Kraków 1926), jak i *Słownik wyrazów bliskoznacznych* S. Skorupki (Warszawa 1958) gromadzą liczny materiał frazeologiczny, służący jako ilustracja grup synonimicznych. Specjalnym celom służy również rejestrujący frazeologię *Słownik poprawnej polszczyzny* S. Szobera. Jedynym słownikiem poświęconym wyłącznie frazeologii był wydany w 1898 niewielki *Słownik frazeologiczny* A. Krasnowolskiego, uzupełniany w następnych wydaniach przez M. Arcta (ostatnie, IV wyd. w 1934). Obecnie wydany *Słownik*, któremu autor poświęcił blisko 10 lat pracy, obejmuje obszerny materiał frazeologiczny (zasadniczo połączenia wyrazowe łączliwe i stałe) występujący w języku polskim na przestrzeni ostatnich dwóch wieków: od połowy XVIII w. do naszych czasów.

W opracowaniu uwzględniono wszystkie większe słowniki ogólne języka polskiego (od Knapiusza po Doroszewskiego), uwzględniono *Słownik frazeologiczny* Krasnowolskiego i słowniki synonimiczne (Krasiński, Zawiliński, Skorupka), wykorzystano *Słownik poprawnej polszczyzny* S. Szobera. Materiał cytatowy oparty jest na zbiorach własnych autora, gromadzonych od kilkunastu lat, oraz na archiwum *Słownika języka polskiego* pod red. W. Doroszewskiego, z którego bogatymi materiałami konfrontowano materiały własne.

3. Podstawowe pojęcia frazeologiczne

Ogół związków wyrazowych, stanowiących frazeologię języka polskiego, możemy klasyfikować według dwóch różnych kryteriów: kryterium formalnego i semantycznego. Kryterium formalnym jest charakter gramatyczny wyrazów wchodzących w skład związku i rodzaj powiązania składniowego między tymi wyrazami. Z tego stanowiska rozróżniamy wyrażenia, zwroty i frazy. Wyrażenie to zespół co najmniej dwu wyrazów stanowiących całość syntaktyczną i mających charakter nominalny (imienny). Ośrodkiem wyrażenia jest zwykle rzeczownik lub przymiotnik, bywa nim również imiesłów przymiotnikowy, a nawet przysłówek, np. *fala morska, fala upałów; kraina mlekiem i miodem płynąca, wielce szanowny, skłonny do pieniactwa; świeżo malowany, zbyt późno.* Do wyrażeń zaliczamy również wszelkie utarte połączenia przyimkowe, przysłówkowe i spójnikowe, takie jak: *na bok, co chwila, po kryjomu, jak również, a mianowicie.*

Wyrażenia złożone z dwu lub więcej wyrazów tej samej kategorii gramatycznej nazywamy wyrażeniami szeregowymi, np. *zbrodnia i kara; blaski i cienie; krótko i węzłowato.*

Zwrot to zespół wyrazów powiązanych składniowo, w którym człon podstawowy ma charakter werbalny. Ośrodkiem zwrotu jest czasownik lub imiesłów nieodmienny, np. *ruszyć z kopyta, pleść trzy po trzy, jeść łapczywie; prawdę mówiąc, wziąwszy pod uwagę.* W skład bardziej rozbudowanego zwrotu wchodzi zwykle wyrażenie, w stosunku do którego zwrot bywa związkiem w pewnym sensie nadrzędnym, np. *wpaść w czarną rozpacz,* gdzie jako składnik zwrotu można wyróżnić wyrażenie *czarna rozpacz.*

Fraza to zespół wyrazowy złożony z członów nominalnych i werbalnych, mający postać zdania. Frazy proste mają postać zdania pojedynczego, np. *burza huczy, sztandary łopoczą na wietrze; serce boli,* frazy bardziej złożone mogą przybierać postać zdań złożonych, np. *nie ma tego złego, co by na dobre nie wyszło.* Należy jednak odróżnić pojęcie frazy i pojęcie zdania. Każda fraza ma formę zdania, ale nie każde zdanie jest frazą. Zdanie jest pojęciem szerszym niż fraza. Do frazeologii zaliczamy tylko takie zdania, które mają charakter mniej lub więcej utarty, są często powtarzane w tej samej formie i w tym samym porządku wyrazowym. Do fraz należą więc wszelkiego rodzaju przysłowia, sentencje, maksymy, powiedzenia i porzekadła.

Podział na wyrażenia, zwroty i frazy znajduje swoje odbicie w układzie słownika, o czym niżej.

Ze stanowiska kryterium semantycznego, tj. ze stanowiska stopnia zespolenia składników związku frazeologicznego, rozróżniamy związki frazeologiczne stałe, łączliwe i luźne. Związki stałe są swego rodzaju jednostkami leksykalnymi funkcjonującymi w wypowiedzi tak, jak pojedyncze wyrazy, tzn. mogą być zastępowane odpowiednikami jednowyrazowymi, zaś w ich braku równoważnymi jednostkami frazeologicznymi. Pełnią one jako całość funkcje semantyczne, nie dające się sprowadzić do funkcji ich składników, inaczej mówiąc, znaczenia takich związków nie są sumą znaczeń ich składników. Połączenie wyrazowe *stary grzyb* znaczy tyle co ⟨*zgrzybiały starzec*⟩, a *dwa grzyby w barszcz* oznacza ⟨*rzecz zbyteczną, nadmiar czego*⟩; *sprawić komu grzanie* albo *wyłatać grzbiet komu* to ekspresywne zwroty znaczące tyle co ⟨*wybić kogo*⟩, fraza natomiast *gwiazda czyjaś zgasła* oznacza, że ⟨*ktoś przestał wywierać wpływ na otoczenie,* *stracił znaczenie w swym środowisku*〉. We wszystkich przytoczonych przykładach znaczenie całości nie wynika z sumy znaczeń poszczególnych składników, znaczenia te bowiem zatarły się, zleksykalizowały w takim stopniu, że ich pierwotne, realne znaczenia nie hamują procesu scalania związku w całość o nowym znaczeniu.

Związki łączliwe to takie, których stopień spoistości jest znaczny, ale składniki ich nie uległy leksykalizacji. Połączenia *dobry, różowy, świetny, zły humor* są takimi związkami. Tak w stereotypowy sposób określamy nasze usposobienie. Również wyraz *humor* nie oznacza w tych związkach nic innego, jak nasze chwilowe usposobienie, określenia zaś tego usposobienia mają realne (dosłowne lub przenośne jak w wypadku określenia *różowy*) znaczenia.

Niektóre wyrazy mają swoją naturalną łączliwość ograniczoną tylko do pewnego zakresu. Zakres ten wynika z treści wyrazu i jest tą treścią ograniczany, np. czasownik *szczekać* może się łączyć tylko z pojęciem zwierząt wydających głos zwany szczekaniem, przymiotnik *gniady* może służyć tylko jako określenie maści końskiej, stąd też dość ograniczony jego krąg łączliwości: *gniady koń, rumak, ogier; gniada klacz, kobyła.* Ostrej granicy między związkami stałymi a łączliwymi nie ma. Ogniwem pośrednim są np. wyrażenia gatunkujące, tzn. takie, w których wyraz określający uwypukla istotną, gatunkującą cechę przedmiotu nazwanego wyrazem określanym, np. *aparat telefoniczny, ryba słodkowodna, koń wyścigowy, aktor komiczny, zapalenie płuc* itp. W przytoczonych tu związkach, charakterystycznych dla terminologii naukowej i technicznej stopień scalenia składników jest znaczny. Są to połączenia stałe, niekiedy potocznie zastępowane odpowiednikami jednowyrazowymi, jak np. *aparat telefoniczny* 〈*telefon*〉; *aktor komiczny* 〈*komik*〉. Łączliwy charakter mają zwroty: *wykonać skok* 〈*skoczyć*〉; *dokonać przekładu* 〈*przełożyć*〉, *wyciągnąć wniosek* 〈*wywnioskować*〉, *wysunąć żądanie* 〈*żądać*〉 itp., ale schemat tego rodzaju zwrotów jest czymś stałym. Tym się one różnią od odpowiednich wyrazów, że mają formę analityczną i pewne zabarwienie stylistyczne: stosuje się je zwykle w stylu urzędowym i częściej w języku pisanym niż mówionym. Do pogranicza frazeologii stałej i łączliwej należą również wyrażenia i zwroty o charakterze porównawczym, w których porównanie ma postać stereotypową, całość jednak związku nie wykazuje jakiejś odrębności semantycznej, nie odbiega od sumy znaczeń swych podstawowych składników, np. *blady jak kreda, biały jak śnieg; czerwony jak burak* albo *jak rak; ciężki jak słoń, silny jak byk; wygląda jak strach na wróble, podobni do siebie jak dwie krople wody; wpaść jak po ogień; czuć się jak nagi w pokrzywach.* Wyrażenia i zwroty tego rodzaju, dość stereotypowe, tym się tylko różnią od odpowiednich połączeń dowolnych, że część porównawcza związku akcentuje w sposób obrazowy intensywność cechy lub czynności zawartej w członie podstawowym.

Związki luźne to połączenia tworzone każdorazowo, doraźnie, powstające ze zwykłego zestawienia wartości semantycznej członów składowych. W wyrażeniu *droga przez wieś* oba człony mają dosłowne znaczenie i w tego rodzaju połączeniach, określenia drogi mogą powstawać doraźnie, za każdym razem inne, zależnie od terenu, przez który droga prowadzi: *droga przez pola, przez lasy, przez łąki, przez wrzosowiska, przez teren podmokły* itp.

Formalnym ograniczeniem tych połączeń jest schemat składniowy: *droga przez co*, który o tyle wiąże się z semantyką, że określa miejsce, przez które droga ma przechodzić. W zwrocie o schemacie składniowym *jeść co* możemy realizować nieskończenie wiele związków luźnych, ograniczonych ogólnym sensem wypowiedzi, np. *jeść zupę, bułkę, ciastko, mięso, jarzyny, pomarańczę* itp. Dopełnienia w tego rodzaju zwrotach muszą być nazwami przedmiotów jadalnych i to stanowi ograniczenie zastosowania schematu zwrotu. Schemat zwrotu *jeść jak* może obejmować związki zarówno luźne, jak i łączliwe. Granicy ostrej nie ma. O większej łączliwości związku decyduje jego częstość użycia i bardziej typowa sytuacja. Niewątpliwie bardziej łączliwe są zwroty *jeść łapczywie, jeść z apetytem,* bo są to sytuacje często spotykane i tak właśnie określane, niż *jeść stale* albo *jeść z uśmiechem,* które to zwroty mogą charakteryzować sytuacje doraźne. Ze względu na płynność granicy między wymienionymi tu typami związków frazeologicznych zrezygnowano w *Słowniku* z ich kwalifikowania i wyodrębniania w osobnych rubrykach. Z reguły jednak związki stałe są definiowane — związki łączliwe nie wymagają definicji, wszędzie jednak gdzie to wydawało się autorowi niezbędne dodawano wyjaśnienia uściślające znaczenie i kwalifikatory wskazujące na książkowość czy na potoczność zwrotu bądź na odcień uczuciowy lub umieszczono kwalifikatory określające dziedzinę wiedzy lub techniki, w jakiej połączenia tego rodzaju są używane*.

4. Frazeologia a terminologia

Pod względem formalnym, tj. pod względem budowy, nie ma zasadniczej różnicy między związkiem frazeologicznym a terminem specjalnym. Na skutek tego, że związki frazeologiczne powstają spontanicznie, odznaczają się one większym zróżnicowaniem połączeń składniowych, terminy specjalne zaś, jako tworzone świadomie, odznaczają się większą prostotą formalną, są bardziej szablonowe, stąd też występuje w nich niewiele typów połączeń, najczęściej rzeczownika z następującym po nim przymiotnikiem (*mat. ułamek niewłaściwy; bot. liście skrętoległe; geol. formacja dewońska*) lub rzeczownika z rzeczownikiem w dopełniaczu (*mat. moduł liczby; górn. lampa bezpieczeństwa; geol. formacja epoki pierwszorzędowej*). Połączenia o odmiennej składni zgody i składni rządu występują znacznie rzadziej. Bardzo rzadko terminy mają formy zwrotów lub fraz. Różnica więc sprowadza się do częstszego występowania pewnych struktur w terminologii i do większego zróżnicowania typów tych struktur w związkach frazeologicznych. Pod względem stopnia leksykalizacji związku wyrazowego, związki frazeologiczne wykazują większą różnorodność niż terminy specjalne. W zakresie terminologii nie spotykamy połączeń luźnych i w ścisłym sensie stałych. Znajdują się one na pograniczu związków łączliwych i stałych: są to połączenia wymiennoczłonowe o charakterze gatunkującym. Pod względem semantycznym związki frazeologiczne stałe mają zwykle charakter przenośny i wyrażają pojęcia i stany bardziej złożone. W terminologii specjalnej połączenia wyrazowe nie mają charakteru przenośnego, przypisuje im się natomiast ustalone znaczenia, służące do wyrażania zróżnicowanych pojęć.

5. Postać hasła

Artykuły hasłowe są umieszczone pod odpowiednimi wyrazami, uszeregowanymi w porządku alfabetycznym. Hasłem jest wyraz będący ośrodkiem związku frazeologicznego: rzeczownik, czasownik, przymiotnik, rzadziej inna część mowy. Na skutek tego jeden i ten sam związek wyrazowy może się znajdować pod różnymi hasłami. Jest to uzasadnione tym, że często każdy ze składników związku frazeologicznego występuje nie tylko w tym związku, ale ma szerszą łączliwość z innymi wyrazami, np. zwrot *porachować gnaty* jest umieszczony pod *gnat* i pod *porachować* dlatego, że pod hasłem *gnat* występują następujące związki: *połamać, poprzetrącać, pogruchotać, porachować, policzyć komu gnaty;* pod hasłem *porachować: porachować komu gnaty, kości,* rzadziej *zęby.* Połączenia frazeologiczne o charakterze synonimicznym wchodzą w skład większej grupy frazeologicznej i dlatego podaje się je pod tym hasłem, które jest ośrodkiem całej grupy synonimicznej, np. *za nic na świecie, za nic w świecie, za (żadne) skarby świata ‹o czymś niemiłym do spełnienia, absolutnie wykluczonym›* pod hasłem *świat; świdrować kogo oczami, wzrokiem, spojrzeniem; świdrować oczami w kim, w czym, za kim; oczy czyje świdrują w kim ‹patrzeć badawczo, przenikliwie, ciekawie, zalotnie; ktoś przygląda się komu badawczo, przenikliwie, ciekawie, zalotnie›* pod hasłem *świdrować.* Czasowniki różniące się tylko aspektem (w postaci dokonanej i niedokonanej) podaje się parami w porządku alfabetycznym np. *strzelać, strzelić; brać, wziąć* itp. Wyjątkowo porządek ten nie jest zachowany, gdy jedna z form jest wyraźnie powszechniejsza, np. *stworzyć, stwarzać; zgodzić,* rzadziej *zgadzać* i konsekwentnie, choć wbrew częstotliwości występowania forma zwrotna ma taki sam porządek: *zgodzić się, zgadzać się* (w tym wypadku forma *zgadzać się* jest częstsza), parę czasowników zwrotnych umieszcza się bowiem zaraz za czasownikami niezwrotnymi. Jeżeli postaci czasowników krzyżują się ze sobą w różnych znaczeniach, wtedy każdą z postaci podaje się oddzielnie, np. *palić — spalić, palić — palnąć; palić — zapalić.*

---

* Szerzej zagadnienia frazeologii i klasyfikacji związków frazeologicznych omówiono w niżej podanych artykułach i pracach, dokąd czytelnika odsyłamy:

W. Doroszewski: „Uwagi i wyjaśnienia wstępne“ w pierwszym tomie *Słownika języka polskiego*, Warszawa 1958, s. XXXVI—XXXIX

S. Skorupka: *Kompozycja grup frazeologicznych*. Por. Jęz. 4, 1950, s. 19 — 25

S. Skorupka: *Dobór wyrazowy a dobór frazeologiczny*. Por. Jęz. 1, 1951, s. 17 — 21

S. Skorupka: *Typy połączeń frazeologicznych*. Por. Jęz. 5, 6, 1952, s. 12 — 20; 14 — 25

S. Skorupka: *Frazeologia a semantyka*. Por. Jęz. 7, 8, 1952, s. 9 — 16; 17 — 25

S. Skorupka: *Z zagadnień frazeologii*. I *Terminologia*, II *Powstawanie zespoleń frazeologicznych*. Sprawozd. z posiedzeń Komisji Jęz. TNW Wydział I Językoznawstwa i historii literatury. T. IV Warszawa 1952, s. 147 — 180

S. Skorupka: *Z zagadnień frazeologii*. I *Bogactwo frazeologiczne języka*. II *Wyrazy a rzeczy*. III *Zjawisko leksykalizacji*. IV *Zmienność połączeń frazeologicznych*. V *Repliki wyrazowe i frazeologiczne*. Por. Jęz. 8, 9, 10, 1953, s. 3 — 10; 17 — 27; 6 — 13

S. Skorupka: *Frazeologia a składnia*. Biul. Pol. T-wa Językoznawczego Zesz. XVII, Wrocław—Kraków 1958, s. 97 — 114.

H. Kurkowska, S. Skorupka: *Stylistyka polska. Zarys*. Warszawa 1959, wyd. II. 1964; rozdz. 9; „Frazeologia“, s. 151 — 182.

S. Skorupka: *Frazeologia a stylistyka*. Por. Jęz. 3, 1960, s. 97 — 111

S. Skorupka: *Z zagadnień frazeologii porównawczej*. Prace Filologiczne Tom XVIII, cz. 4 Warszawa 1965, s. 119 — 130

6. Definicje i kwalifikatory

W słowniku frazeologicznym nie ma koniecznej potrzeby definiowania wszystkich połączeń wyrazowych. Zasadniczo definicji wymagają tylko związki stałe i związki łączliwe o charakterze terminologicznym. Związki stałe, jako zespoły wyrazowe, w których znaczenie całości nie jest sumą znaczeń komponentów, bez objaśnień byłyby niezrozumiałe, dlatego definicje są tu konieczne. Często związki tego rodzaju są wieloznaczne, należy więc wyjaśnić ich odcienie znaczeniowe, np. zwrot *robić bokami* może znaczyć: a) *‹o zwierzętach: oddychać gwałtownie wskutek zmęczenia›* lub b) *przen. ‹mieć poważne kłopoty materialne, z trudem dawać sobie radę›.* Wyrażenie potoczne *przerwa w życiorysie* byłoby bez objaśnienia niezrozumiałe. Tak nazywa się: a) *‹lukę w ankiecie personalnej›* w języku biurowym, b) żartobliwie w języku potocznym tak określa się *‹stan zupełnego zamroczenia pod wpływem alkoholu›.* W słowniku frazeologicznym, tak jak w słowniku ogólnym języka polskiego, możliwe są różne rodzaje definicji, a więc realnoznaczeniowe, zakresowe, synonimiczne*, np. *nie panować nad kierownicą ‹nie mieć opanowanej umiejętności prowadzenia samochodu›; szczere serce ‹o kimś nie ukrywającym swych uczuć, istotnie, prawdziwie kochającym, lubiącym kogo, co›; nie zginąć na świecie ‹dać sobie w życiu radę›.* Związki łączliwe o charakterze terminologicznym mają nie tylko definicje, ale i kwalifikatory wskazujące na dziedzinę specjalną, w której są używane. Związki łączliwe stereotypowe, tam gdzie to możliwe, otrzymują odpowiedniki jednowyrazowe. Są również objaśniane związki łączliwe, w których jeden z członów modyfikuje znaczenie związku, w pozostałych wypadkach zasadniczo definicji się nie podaje. Objaśnienia stosowane przy frazeologii łączliwej nie mają charakteru wyczerpujących definicji, często podawane są skrótowo i odnoszą się do znaczeń wyrazu hasłowego, np. *smaczna; wykwintna kuchnia ‹produkty gotowane›.* Wyjaśnienie to jest skrótem pełniejszego objaśnienia *‹smaczne, wykwintne produkty gotowane›.* Tutaj „produkty gotowane" odnoszą się do wyrazu *kuchnia,* a nie do całych wyrażeń: *smaczna kuchnia, wykwintna kuchnia.*

---

* Por. W. Doroszewski: „Uwagi i wyjaśnienia wstępne" do t. I. *Słownika języka polskiego,* Warszawa 1958, s. XXX—XXXV oraz tegoż autora *Z zagadnień leksykografii polskiej,* Warszawa 1954, s. 24 i nst. oraz s. 96 i nst.

7. Dokumentacja

Cytaty służą zasadniczo jako ilustracja użycia związku frazeologicznego. Podaje się je przede wszystkim przy frazeologii stałej. Przy czym starano się każdy odcień znaczeniowy zilustrować przynajmniej jednym przykładem. Przykłady czerpano z literatury pięknej, naukowej, z prasy i ze słowników, w wyjątkowych wypadkach autor podaje przykład użycia od siebie. Przy związkach wymiennoczłonowych, stereotypowych i frazeologii łączliwej starano się podać przykłady przynajmniej na niektóre związki, zwykle rzadziej spotykane. Również podaje się przykłady zastosowania schematów składniowych w związkach łączliwych i luźnych. Dokumentacja opiera się na tekstach od połowy XVIII w. do połowy XX w., jest więc w zasadzie współczesna, w szerokim rozumieniu współczesności, ale w wyjątkowych wypadkach na podstawie słowników może być i starsza (np. z XVI w.). Cytaty przytacza się w ogromnej większości z autorów znanych, często z klasyków literatury, i tylko w formie poprawnej. Po typowych błędnych schematach frazeologicznych umieszcza się wykrzyknik [!] jako znak ostrzegawczy, aby takiego wyrażenia lub zwrotu unikać, np. *wydaje się być* [!] *zbytecznym* ⟨*wydaje się zbyteczny*⟩, niekiedy podaje się ostrzeżenie, przytaczając wyrażenie lub zwrot niepoprawny w nawiasach po związku poprawnym, np.: *w jednej chwili* [*nie: za chwilę, rus.*] w znaczeniu ⟨*w mgnieniu oka, natychmiast*⟩. Zwroty i wyrażenia zbudowane poprawnie, ale nacechowane środowiskowo lub emocjonalnie otrzymują odpowiednie kwalifikatory: *pot., posp., tryw., wulg.* itp.

8. Układ słownika

Układ hasła słownikowego zależny jest od wielkości hasła i od jego struktury wewnętrznej, tzn. od liczby znaczeń ogólnych i specjalnych, od zróżnicowania frazeologicznego i od kategorii gramatycznej wyrazu hasłowego. Z natury rzeczy odmienny układ muszą mieć hasła rzeczownikowe, przymiotnikowe lub czasownikowe. W hasłach rzeczownikowych wprowadzony podział na wyrażenia, zwroty i frazy jest na ogół zachowywany. Tam jednak, gdzie użycia dosłowne wyraźnie się oddzielają od przenośnych, podział ten powtarza się w obu grupach (por. hasło *błoto*). Powtarza on się również tyle razy w dużych hasłach wieloznacznych, w których występują odrębne znaczenia i z tymi znaczeniami związana frazeologia, np. *chorągiew* (2 znaczenia); *ciało* (4 znaczenia); *rozprawa* (4 znaczenia). W hasłach, gdzie znaczenie realne od przenośnego nie da się ostro oddzielić, pod odpowiednimi rubrykami podawane są wyrażenia, zwroty i frazy łącznie w znaczeniach realnych i przenośnych (por. hasło *boleść)*. Również w wypadkach, kiedy nie można było podzielić hasła na znaczenia na skutek dużej wieloznaczności i niezbyt ostro oddzielających się znaczeń zachowano podział schematyczny na wyrażenia, zwroty i frazy, sygnalizując w odpowiednich miejscach odcienie znaczeniowe wyrazu hasłowego (por. hasło *swoboda)*.

Hasła rzeczownikowe o bardzo bogatej i skomplikowanej frazeologii, jak np. *ręka, noga, serce* itp. mają układ nieszablonowy, przystosowany do ich struktury frazeologicznej, a więc (por. hasło *ręka*): najpierw frazeologię łączliwą ze znaczeniem dosłownym, następnie frazeologię przenośną podaną w grupach znaczeniowych: a) ręka w znaczeniu osoby działającej; b) wyrażenia przenośne; c) zwroty przenośne (w porządku alfabetycznym według łączonych z ręką czasowników; d) frazy przen.; e) przysłowia. Układ taki niezupełnie teoretycznie uzasadniony okazał się konieczny ze względów praktycznych. Łatwiej w owej masie kilkuset związków frazeologicznych znaleźć poszukiwany zwrot bądź też zorientować się w możliwościach zastosowania ręki zamiast osoby, w zwrotach oznaczających przenośnie różne czynności i stany człowieka. Schemat układu hasła rzeczownikowego przedstawia się więc następująco:

— znaczenia dosłowne i specjalne: frazeologia łączliwa (wyrażenia, zwroty, frazy),

— znaczenia przenośne: frazeologia łączliwa, wymiennoczłonowa i stała (wyrażenia, zwroty, frazy, przysłowia).

W hasłach przymiotnikowych dużych, mających wiele odcieni znaczeniowych zastosowano zasadniczo układ alfabetyczny, najpierw wyrażenia, potem zwroty i frazy (por. hasło *biały*). W hasłach przymiotnikowych dużych, mających po kilka znaczeń tej samej specjalności — według specjalności (por. hasło *bezwzględny*). Utrzymanie tu układu alfabetycznego byłoby mniej przejrzyste, bo wprowadziłoby w różnych miejscach te same specjalności oznaczone kwalifikatorem, np. *fiz.*

W hasłach czasownikowych — tam gdzie to było możliwe — wprowadzono schematy składniowe i w ramach tych schematów zwroty odpowiadające takim schematom (por. np. hasła *chodzić, nieść, stać*). W całym słowniku w obrębie hasła każdą grupę wyrażeń lub zwrotów łączliwych, jak również każde wyrażenie lub zwrot stały, stereotypowy lub o charakterze terminu (zwykle definiowane), opatrzono kolejnym numerem. W ten sposób rozczłonkowane hasła stają się bardziej przejrzyste i przystosowane do projektowanego w następnym wydaniu indeksu wyrazowego opartego na zasadzie formalno-alfabetycznej z odsyłaczami do odpowiednich numerów w obrębie danego hasła.

* * *

Oddając do rąk czytelnika *Słownik*, chciałbym podziękować „Państwowemu Wydawnictwu Wiedza Powszechna“ nie tylko za trud wydania dzieła, ale i za cierpliwe i pełne wyrozumiałości dla autora wielokrotne przesuwanie terminu złożenia maszynopisu, który z pierwotnie projektowanego słownika podręcznego rozrósł się do liczącego ponad 200 arkuszy wydawniczych dzieła, obejmującego cały zasób połączeń frazeologicznych najczęściej występujących w języku polskim. Niech mi wolno będzie również wyrazić podziękowanie wszystkim tym, którzy w różny sposób pomagali mi w żmudnej pracy, zwłaszcza Pani Redaktor Janinie Mally i kuzynce mojej Zofii Moskalowej za pomoc w gromadzeniu materiałów.

STANISŁAW SKORUPKA

OBJAŚNIENIA TECHNICZNE

1. Wyraz hasłowy, jego skrót i numer grupy w artykule hasłowym podaje się drukiem półgrubym, definicje i kwalifikatory — kursywą, schematy składniowe — spacją.
2. Wyodrębnione znaczenia wyrazu hasłowego oddziela się dużą kropką (●).
3. Wyraz hasłowy w pełnym brzmieniu podaje się tylko w cytatach, w przysłowiach i w definicji, wszędzie poza tym daje się skrót wyrazu hasłowego (pierwszą literę z kropką), jeżeli występuje w pierwszym przypadku lub w takiej formie jak w pierwszym przypadku. Hasło rzeczownikowe lub przymiotnikowe w lm daje się w skrócie: pierwsza litera i po dywizie końcówka formy liczby mnogiej, np. **ł-i** (łapki).
4. Przykłady użycia związku frazeologicznego lub schematu składniowego podane od autora oddziela się od cytatów ze źródeł pisanych dywizem (w razie gdy może powstać wątpliwość, czy dany przykład nie należy do cytatu).
5. Wszelkie wyjaśnienia i uwagi poprawnościowe podaje się w nawiasach kwadratowych.
6. Definicje czasowników podaje się w formie dokonanej lub niedokonanej, zgodnie z porządkiem pary czasowników w haśle. Jeżeli frazeologia odnosi się do obu postaci — zgodnie z pierwszą formą.

OBJAŚNIENIA SKRÓTÓW

1. Źródła

Abram. Okul. = Ignacy Abramowicz (ur. 1890): Podręcznik okulistyki dla studentów i lekarzy. Warszawa 1947 Lekarski Instytut Naukowo-Wydawniczy.

Adalb. Przysł. = Samuel Adalberg (1868—1939): Księga przysłów, przypowieści i wyrażeń przysłowiowych polskich. Warszawa 1889—1894 Kasa im. Mianowskiego.

Ajd. Zagadn. = Kazimierz Ajdukiewicz (1890—1963): Zagadnienia i kierunki filozofii. Warszawa 1949 Czytelnik.

Alc. Rzecz = Jan Alcyato (1809—1855): Rzecz o rozumie stanu w Polsce. Lipsk 1864 Brockhaus. Wizerunki Polityczne Dziejów Państwa Polskiego. T. 1.

Andrz. = Jerzy Andrzejewski (ur. 1911):

— *Ład* = Ład serca. Wyd. 4. Warszawa 1946 Gebethner i Wolff.

— *Pokój* = Aby pokój zwyciężył. Warszawa 1950 Książka i Wiedza.

— *Popiół* = Popiół i diament. Powieść. Wyd. 2. Warszawa 1949 Czytelnik.

— *Wojna* = Wojna skuteczna czyli opis bitew i potyczek z Zadufkami. T. 1. Warszawa 1953 Czytelnik.

Andrzej. A. Ram. = Antoni Andrzejowski (1785—1868): Ramoty starego Detiuka o Wołyniu. T. 1. Wilno 1914 Towarzystwo Udziałowe „Kurier Litewski".

Arasz. Prus = Feliks Araszkiewicz (ur. 1895): Bolesław Prus. Wrocław 1948 Książnica-Atlas.

Archit. = Architektura. Miesięcznik. Organ Stowarzyszenia Architektów Polskich. Warszawa. Zarząd Główny Stowarzyszenia Architektów R.P., od roku 1951 Naczelna Organizacja Techniczna. R. 1950—1955.

Aryt. VI = A. M. Rusiecki (1892—1956), A. Zarzecki, Z. Chwiałkowski, W. Schayer: Arytmetyka VI. Warszawa 1950 Państwowe Zakłady Wydawnictw Szkolnych.

Ask. = Szymon Askenazy (1867—1935):

— *Gdańsk* = Gdańsk a Polska. Warszawa 1923 Gebethner i Wolff.

— *Hist.* = Wczasy historyczne. Wyd. 2. Warszawa 1902 Gebethner i Wolff.

— *Łukas.* = Łukasiński. T. 1—2. Warszawa 1908 Wende i Ska.

— *Nowe* = Nowe wczasy. Warszawa 1910 Gebethner i Wolff.

— *Poniat.* = Książę Józef Poniatowski. 1763—1813. Wyd. 4. Warszawa 1922 Instytut Wydawniczy Biblioteka Polska.

— *Studia* = Studia historyczno-krytyczne. Kraków 1897 Gebethner i Wolff.

— *Stulecia* = Dwa stulecia XVIII i XIX. Badania i przyczynki. Warszawa 1901 Gebethner i Wolff.

— *Uwagi* = Uwagi. Warszawa 1924 E. Wende i Ska.

Asnyk Poezje = Adam Asnyk (1838—1897): Poezje. T. 1—2. Warszawa 1938—1939 Nasza Księgarnia.

Aud. Zbieg. = Halina Auderska (ur. 1904): Zbiegowie. Sztuka. Warszawa 1952 Czytelnik.

Bag. Idzie = Walery Bagiński: Idzie żołnierz borem lasem... Szkice i obrazy z życia wiarusów polskich. Warszawa (b.r.) Księgarnia E. Wende i Ska.

Balc. Ocz. = Józef Balcerak: Oczami marynarza. Reportaże, notatki i listy z rejsów. Gdańsk 1951 Wydawnictwa Morskie.

Baley = Stefan Baley (1885—1953):

— *Drogi* = Drogi samopoznania. Wyd. 2. Kraków 1947 Wiedza — Zawód — Kultura.

— *Psych.* = Zarys psychologii w związku z rozwojem psychiki dziecka. Lwów 1935 Książnica-Atlas. Biblioteka Pedagogiczno-Dydaktyczna nr 15.

Baliń. K. Pisma = Karol Baliński (1817—1864): Pisma. Poznań 1849 J. K. Żupański.

Baliń. M. = Michał Baliński (1794—1864):

— *Pisma* = Pisma historyczne. T. 1—4. Warszawa 1843 G. Sennewald.

— *Polska* = Michał Baliński i Tymoteusz Lipiński (1797—1856): Starożytna Polska pod względem historycznym, geograficznym i statystycznym. Wyd. 2. T. 1—4. T. 3 cz. 1 i 2. Warszawa 1885—1887 S. Orgelbrand i Synowie.

— *Studia* = Michał Baliński: Studia historyczne. Wilno 1856 J. Zawadzki.

Balzer = Oswald Balzer (1858—1933):

— *Refor.* = Reformy społeczne i polityczne Konstytucji 3 Maja. Kraków 1901 Spółka Wydawnicza Polska.

— *Zagadn.* = Z zagadnień ustrojowych Polski. Lwów 1917 Towarzystwo dla Popierania Nauki Polskiej. Studia nad Historią Prawa Polskiego. T. 6, z. 2.

Bał. = Michał Bałucki (1837—1901):

— *Burm.* = Pan burmistrz z Pipidówki s. 15—140. Dwie wizyty jego ekscelencji s. 141—172. Warszawa 1950 Czytelnik.

— *Dom* = Dom otwarty. Komedia. Katowice (b.r.) Wydawnictwo Odrodzenie. Biblioteka Teatrów Amatorskich nr 26.

— *Dziady* = Pańskie dziady. Powieść. Warszawa 1951 Czytelnik.

— *Poezje* = Poezje. Wyd. 2. Kraków 1887 Żupański i Heumann.

— *Radcy* = Radcy pana radcy. Komedia. Warszawa 1900 W. Łoś.

— *Ryby* = Grube ryby. Komedia. Kraków 1948 M. Kot.

Band. K. = Juliusz Bandrowski Kaden (1885—1944):

— *Łuk* = Łuk. Warszawa 1919 Towarzystwo Wydawnicze.

— *W cieniu* = W cieniu zapomnianej olszyny. Warszawa 1947 Gebethner i Wolff.

Bandt. Hist. = Jan Wincenty Bandtkie Stężyński (1783—1846): Historia prawa polskiego. Warszawa 1850 K. Bandtkie Stężyński.

Bar Kum. = Adam Bar (1895—1955): Kumoszki na Parnasie. Kraków 1947 St. Kamiński.

Baran. Hist. = B. Baranowski, S. Krakowski, M. Siuchniński, St. Zajączkowski: Podręcznik historii dla klasy IX. Epoka feudalizmu. Wyd. 4. Warszawa 1950 Państwowe Zakłady Wydawnictw Szkolnych.

Barb. Nauka = J. Barbag, J. Lider, W. Najdus, K. Mariański, E. Słuczański: Nauka o Polsce i świecie współczesnym. Książka do użytku szkolnego. Wyd. 2. Warszawa 1950 Państwowe Zakłady Wydawnictw Szkolnych.

Bardz. SW = Jan Bardziński (zm. 1708) cytowany ze Słownika warszawskiego.

Barsz. Włosy = Jan Barszczewski (1790—1851): Włosy krzyczące na głowie. W: Julian Tuwim: Polska nowela fantastyczna. T. 1, s. 55—75. Warszawa 1952 Państwowy Instytut Wydawniczy.

Bart. A. = Artur Bartels (Barthels) (1818—1885):

— *Niew.* = Niewiniątko. Dramata i komedie 2. Wilno 1859 Drukarnia S. Rozensona. Seria 1.

— *Sat.* = Satyry. Kraków 1888 K. Bartoszewicz.

— *Serce* = Serce brata. Dramata i komedie 1. Wilno 1859 Drukarnia S. Rozensona. Seria 1.

— *Tydz.* = Tydzień poleski. Ustęp z życia myśliwego na Litwie. Kraków 1883 nakład autora.

Bart. L. Ludzie = Lesław Bartelski (ur. 1920): Ludzie zza rzeki. Powieść. Warszawa 1951 Państwowy Instytut Wydawniczy.

Bart. Opow. = Zygmunt Bartkiewicz (1870—1944): Trzy opowieści. Historia jednego podwórza. Złe miasto. 63. Warszawa 1930 Dom Książki Polskiej.

Bartosz. Hist. = Julian Bartoszewicz (1821—1870): Historia literatury polskiej potocznym sposobem opowiedziana. Warszawa 1861 M. Glücksberg.

Bartus. Poezje = Marya B. (Maria Bartusówna) (1854 lub 1856—1885): Poezje. Lwów 1876 W. Bełza.

Baz. SW = Cyprian Bazylik (w. XVI) cytowany ze Słownika warszawskiego.

Bąk. K. Frasz. = Klemens Bąkowski: Fraszki demokratyczne. Kraków 1926 Drukarnia „Głos Narodu".

Bełc. = Adam Bełcikowski (1839—1909): Dramata i komedie. T. 1—2 i 4. Kraków 1898 nakład autora.

— *Hun.* = Hunyady. Dramata i komedie t. 1, s. 5—70.

— *Kmita* = Kmita i Bonarówna. Dramata i komedie t. 1. s. 71—150.

— *Król* = Król Don Żuan. Dramata i komedie t. 1, s. 250—343.

— *Proteg.*= Protegujący i protegowani. Dramata i komedie t. 2, s. 235—308.

— *Śmiały* = Król Bolesław Śmiały. Dramata i komedie t. 4, s. 173—269.

— *Tarło* = Adam Tarło. Dramata i komedie t. 1, s. 151—249.

— *Wiz.* = Wizyta pana Feliksa. Dramata i komedie t. 2, s. 37—68.

Bem = Antoni Gustaw Bem (1848—1902):

— *Studia* = Studia i szkice literackie. Warszawa 1904 Księgarnia Naukowa.

— *Zarys* = Zarys wykładu mowy polskiej według wskazówek językoznawstwa porównawczego. T. 1. Warszawa 1883 Lesman i Świszczowski.

Berent = Wacław Berent (1873—1940):

— *Diog.* = Diogenes w kontuszu. Warszawa 1937 Gebethner i Wolff.

— *Fach.* = Fachowiec. Powieść współczesna. Warszawa 1953 Czytelnik.

— *Ozim.* = Ozimina. Powieść. T. 1—2. Warszawa Gebethner i Wolff. Pisma t. 4—5.

— *Próchno* = Próchno. Powieść współczesna. Warszawa 1903 Gebethner i Wolff.

Berw. = Ryszard Wincenty Berwiński (1819—1879):

— *Poezje.* Cz. 1—2. Cz. 1. Poznań 1844. Drukarnia N. Kamieński. Cz. 2. Bruksela 1844 J. N. Młodecki.

— *Pow.* = Powieści wielkopolskie. T. 1. Wrocław 1840.

— *Studia* = Studia o gusłach, czarach, zabobonach i przesądach ludowych. T. 1—2. Poznań 1862 L. Merzbach.

Bht. SW = Bohowityn (pseudonim) cytowany ze Słownika warszawskiego.

Biał. Szkice = Bronisław Białobłocki (około 1861—1888): Szkice literackie. Warszawa 1932 Instytut Gospodarstwa Społecznego.

Biel. M. SW = Marcin Bielski (zm. 1575) cytowany ze Słownika warszawskiego.

Bielcz. Narc.= Zygmunt Bielczyk, Stanisław Ziobrzyński: Narciarstwo. Warszawa 1950 Prasa Wojskowa. Biblioteka Sportowa.

Bielow. Wstęp = August Bielowski (1806—1876). Wstęp krytyczny do dziejów Polski. Lwów 1850 Zakład Narodowy Ossolińskich.

Bień. Czyś. = Flora Bieńkowska (ur. 1909): Czyściec. Powieść. Warszawa 1949 Książka i Wiedza.

Birk. SW = Fabian Birkowski (zm. 1636) cytowany ze Słownika warszawskiego.

Biul. Analf. = Biuletyn Pełnomocnika Rządu do Walki z Analfabetyzmem nr 1: O prawo do oświaty. Warszawa 1949. Nr 2: Pierwsze osiągnięcia. 1950.

Biul. Hist. Szt. = Biuletyn Historii Sztuki i Kultury. Kwartalnik. Warszawa. Państwowy Instytut Historii Sztuki oraz Zakład Architektury Polskiej i Historii Sztuki Politechniki Warszawskiej. R. 1946—1949. Biuletyn Historii Sztuki. Kwartalnik. Warszawa. Państwowy Instytut Sztuki oraz Stowarzyszenie Historyków Sztuki. R. 1950—1954.

Biul. Inst. Urb. = Biuletyn Instytutu Urbanistyki i Architektury. Dodatek do Architektury. Warszawa. Instytut Urbanistyki i Architektury. R. 1952—1955.

Bliz. = Józef Bliziński (1827—1893):

— *Dam.* = Pan Damazy. Komedia. Kraków (b.r.) Krakowska Spółka Wydawnicza. Biblioteka Narodowa seria I, nr 38.

— *Marc.* = Marcowy Kawaler. Krotochwila. Lwów (b.r.) Spółka Nakładowa Odrodzenie. Biblioteka Teatrów Amatorskich nr 17.

— *Rozb.* = Rozbitki. Komedia. Warszawa 1951 Państwowy Instytut Wydawniczy.

Błaż. SW = Marcin Błażowski (w. XVII) cytowany ze Słownika warszawskiego.

Błoń. Pam. = Rafał Błoński: Pamiętnik z Augustowskiego 1863 r. W: Agaton Giller: Polska w walce s. 317—426. Kraków 1875 Księgarnia A. Nowoleckiego.

Bobiń. = Helena Bobińska (ur. 1887):

— *Chłop.* = O szczęśliwym chłopcu. Wyd. 4. Warszawa 1949 Czytelnik.

— *Zemsta* = Zemsta rodu Kabunauri. Warszawa 1953 Nasza Księgarnia.

Bobr. Matka = Albin Bobruk (ur. 1911): Matka i syn. Warszawa 1952 Państwowy Instytut Wydawniczy.

Bobrz. Dzieje = Michał Bobrzyński (1849—1935): Dzieje Polski w zarysie. T. 1—2. Wyd. 4. Warszawa 1927. T. 3. Dzieje porozbiorowe. Warszawa 1931 Gebethner i Wolff.

Bocheń. = Jacek Bocheński (ur. 1926):

— *Fioł.* = Fiołki przynoszą nieszczęście. Opowiadania. Warszawa 1949 Czytelnik.

— *Praw.* = Zgodnie z prawem. Warszawa 1952 Czytelnik.

Bog. = Józef Szymon Bogucki (1816—1855):

— *Kapit.* = Kapitaliści. T. 1—4. Warszawa 1852 J. Unger.

— *Rodin* = Rodin, czyli duch na drodze pokuty. Romans alegoryczny. T. 4—8. Warszawa 1846 G. Sennewald. Także wydanie z 1896—1897 Warszawa A. Pajewski. T. 1—3.

— *Wizer.* = Wizerunki społeczeństwa warszawskiego. Szkice obyczajowe. Warszawa 1844 nakład autora.

Bogusł. L. Korekta = L. Bogusławski (ur. 1876): Korekta drukarska. Warszawa 1950 Polskie Wydawnictwa Gospodarcze.

Bogusł. W. = Wojciech Bogusławski (1757 lub 1760—1829):

— *Cud* = Cud mniemany czyli Krakowiacy i Górale. Opera. Warszawa 1923 Gebethner i Wolff. Biblioteka Uniwersytetów Ludowych nr 248.

— *Henryk* = Henryk szósty na łowach. Komedia z powieści angielskiej. Warszawa 1792.

Bogusz. = Helena Boguszewska (ur. 1886):

— *Aniel.* = Anielcia i życie. Powieść radiowa. Warszawa 1949 Czytelnik.

— *Ci ludzie* = Ci ludzie. Warszawa 1946 Gebethner i Wolff.

— *Czekamy* = Czekamy na życie. Warszawa 1947 Gebethner i Wolff.

— *Dzieci* = Dzieci znikąd. Wyd. 10. Warszawa 1947 Gebethner i Wolff.

— *Kura* = Czarna kura. Powieść. Warszawa 1952 Książka i Wiedza.

— *Nigdy* = Nigdy nie zapomnę. Warszawa 1946 Wiedza.

— *Patrz* = Patrz dokoła. Pogadanki przyrodnicze. Cz. 1. Wyd. 8. Warszawa 1928. Cz. 2. Wyd. 2. Warszawa (około 1920). Cz. 3. Wyd. 3. Warszawa 1923 M. Arct.

— *Polon. I* = Helena Boguszewska, Jerzy Kornacki (ur. 1908): Polonez. T. 1. Nous Parisiens. Powieść. Warszawa 1950 Książka i Wiedza.

— *Polon. II* = Polonez. T. 2. Deutsches Heim. Powieść. Wyd. 2. Warszawa 1946 Wiedza.

— *Polon. IV* = Polonez. T. 4. Helena Boguszewska: Święcona kreda. Wyd. 2. Warszawa 1948 Wiedza.

— *Sab.* = Całe życie Sabiny. Powieść. Wyd. 3. Warszawa 1947 Wiedza.

— *Świat* = Świat po niewidomemu. Wyd. 5. Warszawa 1948 Gebethner i Wolff.

— *Wał* = Za zielonym wałem. Wyd. 4. Warszawa 1948 Czytelnik. Biblioteczka Czytelnika nr 3.

— *Węże* = Czerwone węże. Wyd. 2. Warszawa 1933 Gebethner i Wolff.

— *Żel.* = Żelazna kurtyna. Powieść radiowa. Wyd. 2. Poznań 1949 Wielkopolska Księgarnia Wydawnicza.

Bogusz. Korn. Ludzie = Helena Boguszewska (ur. 1886), Jerzy Kornacki (ur. 1908): Ludzie śród ludzi. Warszawa 1948 Wiedza.

Boh. = Franciszek Bohomolec (1720—1784): Komedie. Warszawa 1755 Koll. Soc. Jezu.
— *Figl.* = Figlaski i komedie. Komedie s. 1—166.
— *Nieroz.* = Nieroztropność swym zamysłom szkodząca. Komedie s. 167—367.
— *Ojc.* = Ojciec nieroztropny. Komedie s. 437—508.
— *Uraż.* = Urażający się o przymówki. Komedie s. 368—436.
Bojko = Jakub Bojko (1857—1943):
— *Dusze* = Dwie dusze. Warszawa 1949 Wydawnictwo Ludowe.
— *Pisma* = Pisma i mowy. Lwów 1904 Wydawnictwo im. K. Kulikowskiej.
Bon. Kośc. = Norbert Bonczyk (1837—1893): Stary kościół miechowski. Wyd. 4. Katowice 1936 Instytut Śląski. Biblioteka Pisarzy Śląskich 1. Pisma poetyckie t. 1.
Bork. J. Pisma = Józef Borkowski-Dunin (1809—1843): Pisma. T. 1—2. Lwów 1857 K. Jabłoński.
Bork. K. Pam. = Karol Borkowski: Pamiętnik historyczny o wyprawie partyzanckiej do Polski z roku 1833. Lipsk 1862 F. A. Brockhaus.
Bork. L. = Leszek Borkowski-Dunin (1811—1896):
— *Cymb.* = Cymbalada. Poema heroiczne na cały tydzień. Wyd. 2. Wrocław 1848 nakład autora.
— *Paraf.* = Parafiańszczyzna. T. 1. Wrocław 1843 Grass, Bart i Ska.
Bork. S. Bibliot. = Stanisław Borkowski-Dunin (1782—1850): O obowiązkach bibliotekarza. Lwów 1829 J. Schnayder.
Borow. = Tadeusz Borowski (1922—1951):
— *Kron.* = Mała kronika wielkich spraw. Warszawa 1951 Wydawnictwo Ministerstwa Obrony Narodowej.
— *Opow.* = Opowiadania z książek i gazet. Warszawa 1949 Państwowy Instytut Wydawniczy.
— *Przedp.* = Na przedpolu. Artykuły i reportaże. Warszawa 1952 Wydawnictwo Ministerstwa Obrony Narodowej.
— *Świat* = Kamienny świat. Opowiadanie. Warszawa 1948 Czytelnik.
Borowy = Wacław Borowy (1890—1950):
— *Kam.* = Kamienne rękawiczki i inne studia i szkice literackie. Warszawa 1932 Instytut Literacki.
— *Studia* = Studia i rozprawy. T. 1—2. Wrocław 1952 Zakład Narodowy im. Ossolińskich.
Boy = Tadeusz Boy-Żeleński (1874—1941):
— *Balz.* = O Balzaku. Warszawa 1950 Czytelnik.
— *Flirt* = Flirt z Melpomeną. T. 1. Wieczór pierwszy. Warszawa 1920 Instytut Wydawniczy Biblioteka Polska. T. 2. Wieczór drugi. Warszawa (b.r.) Gebethner i Wolff. T. 3. Wieczór trzeci. Kraków 1922 Krakowska Spółka Wydawnicza. T. 4. Wieczór czwarty. Warszawa 1924 Instytut Wydawniczy Biblioteka Polska. T. 5. Wieczór piąty. Warszawa 1925 Gebethner i Wolff. T. 6. Wieczór szósty. Warszawa 1926 F. Hoesick. T. 9. Wieczór dziewiąty. Warszawa 1930 Rój. T. 10. Wieczór dziesiąty. Warszawa 1932 Biblioteka Boya.
— *Mar.* = Marysieńka Sobieska. Wyd. 3. Warszawa 1946 Wiedza
— *Mick.* = O Mickiewiczu. Warszawa 1949 Czytelnik.
— *Obrach.* = Obrachunki fredrowskie. Warszawa 1949 Książka i Wiedza.
— *Słowa* = Słowa cienkie i grube. Warszawa 1931 Rój.
— *Słów.* = Słówka. Warszawa 1950 Książka i Wiedza.
— *Znasz.* = Znaszli ten kraj? Cyganeria krakowska. Warszawa 1949 Czytelnik.
Brand. K = Kazimierz Brandys (ur. 1916):
— *Antyg.* = Antygona. Samson — Antygona s. 191—391. Warszawa 1949 Czytelnik.
— *Człow.* = Człowiek nie umiera. Warszawa 1951 Czytelnik.
— *Miasto* = Miasto niepokonane. Opowieść o Warszawie. Warszawa 1949 Książka i Wiedza.
— *Obyw.* = Obywatele. Warszawa 1954 Czytelnik.
— *Sams.* = Samson. Samson — Antygona s. 5—189. Warszawa 1949 Czytelnik.
— *Troja* = Troja miasto otwarte. Warszawa 1949 Czytelnik.

Brand. M. = Marian Brandys (ur. 1912):
— *Dom* = Dom odzyskanego dzieciństwa. Warszawa 1953 Nasza Księgarnia.
— *Piotr* = Piotr i Maria. Warszawa 1951 Czytelnik.
— *Pocz.* = Początek opowieści. Warszawa 1952 Państwowy Instytut Wydawniczy.
Spot. = Spotkania włoskie. Warszawa 1949 Czytelnik.
— *Wypr.* = Wyprawa do Arteku. Notatki z podróży do ZSRR. Warszawa 1953 Nasza Księgarnia.
Bratk. SW = Daniel Bratkowski (w. XVII) cytowany ze Słownika warszawskiego.
Braun Lewanty = Andrzej Braun (ur. 1923): Lewanty. Powieść. Warszawa 1952 Czytelnik.
Brat. = Słowo o wielkim braterstwie (Wybór poezji różnych autorów). Warszawa 1950 Państwowy Instytut Wydawniczy.
Breyer Spór = Stefan Breyer: Spór Horeszków z Soplicami. Studium z dziedziny problematyki prawnej „Pana Tadeusza". Warszawa 1955 Wydawnictwo Prawnicze.
Breza = Tadeusz Breza (ur. 1906):
— *Mury* = Mury Jerycha. Powieść. Wyd. 3. Warszawa 1949 Czytelnik.
— *Niebo* = Niebo i ziemia. T. 1—2. Warszawa 1949—1950 Czytelnik.
— *Uczta* = Uczta Baltazara. Powieść. Warszawa 1952 Czytelnik.
Brodz. = Kazimierz Brodziński (1791—1835):
— *Estet.* = Kurs estetyki. Pisma t. 6, s. 1—251. Poznań 1873 J. I. Kraszewski.
— *Klasycz.* = O klasyczności i romantyczności tudzież o duchu poezji polskiej. Warszawa 1948 Książka. Biblioteka Pisarzy Polskich i Obcych 30.
— *Poezje* = Poezje oryginalne i naśladowania. Pisma t. 1. Poznań 1872 J. I. Kraszewski.
— *Rozpr.* = Rozprawy, przemówienia, odczyty. Pisma t. 7. Proza, s. 231—266. Poznań 1874 J. I. Kraszewski.
— *Synon.* = Synonimy polskie. Pisma t. 7. Proza, s. 1—230. Poznań 1874 J. I. Kraszewski.
— *Wiesł.* = Wiesław. Sielanka krakowska. Wyd. 2. Kraków 1947 M. Kot.

Bron. J. = Janina Broniewska (ur. 1904):
— *Człow.* = O człowieku, który się kulom nie kłaniał. Wyd. 3. Warszawa 1951 Wydawnictwo Ministerstwa Obrony Narodowej.
— *Dziad.* = Historia toczonego dziadka i malowanej babki. Wyd. 3. Warszawa 1953 Nasza Księgarnia.
— *Ogn.* = Ogniwo. Warszawa 1952 Nasza Księgarnia.
— *Siostrz.* = Siostrzenica ciotki Agaty. Warszawa 1952 Nasza Księgarnia.

Bron. W. = Władysław Broniewski (1897—1962):
— *Bagnet* = Bagnet na broń. Warszawa 1949 Książka i Wiedza.
— *Krzyk* = Krzyk ostateczny. Warszawa 1938 J. Mortkowicz.
— *Nadz.* = Nadzieja. Poezje. Warszawa 1951 Książka i Wiedza.
— *Warsz.* = Wiersze warszawskie. Warszawa 1948 Państwowy Instytut Wydawniczy.
— *Zebr.* = Wiersze zebrane. Warszawa 1949 Książka i Wiedza.
Brosz. = Jerzy Broszkiewicz (ur. 1922):
— *Feliet.* = Felietony z anteny. Warszawa 1951 Biuro Wydawnicze Polskiego Radia.
— *Mił.* = Kształt miłości. T. 1—2. Warszawa 1950—1951 Czytelnik.
— *Oczek.* = Oczekiwanie. Warszawa 1949 Książka i Wiedza.
— *Opow.* = Opowieść o Chopinie. Warszawa 1950 Czytelnik.

Brud. SW = Zygmunt Brudecki (w. XVII) cytowany ze Słownika warszawskiego.
Brun W walce = Julian Brun (Bronowicz) (1882—1942): W walce o Polskę Ludową. Warszawa 1952 Książka i Wiedza.

Brück. = Aleksander Brückner (1856—1939):
— *Cywiliz.* = Cywilizacja i język. Szkice z dziejów obyczajowości polskiej. Warszawa 1901 Druk. K. Kowalski.
— *Jęz.* = Dzieje języka polskiego. Wyd. 2. Lwów 1913 Towarzystwo Nauczycieli Szkół Wyższych.

— *Kult.* = Dzieje kultury polskiej. T. 1—3. Wyd. 2. Warszawa 1939 J. Przeworski. T. 4. Kraków 1946 F. Pieczątkowski i Ska.

— *Lit.* = Literatura Polska. Początki — rozwój — czasy ostatnie. Warszawa 1931 Trzaska, Evert, Michalski.

— *Walka* = Walka o język. Lwów 1917 Książnica Polska Towarzystwa Nauczycieli Szkół Wyższych we Lwowie.

Brzech. Kleks. = Jan Brzechwa (1890—1966): Akademia Pana Kleksa. Warszawa 1946 nakład autora.

Brzoza = Jan Brzoza (ur. 1900):

— *Bud.* = Budowali gmach. Warszawa 1950 Książka i Wiedza.

— *Dzieci* = Dzieci. Powieść. Wyd. 3. Katowice 1946 Wydawnictwo Mewa.

Bud. SW = Szymon Budny (w. XVI) cytowany ze Słownika warszawskiego.

Budr. Górn. = Witold Budryk (ur. 1891), Wacław Lesiecki: Górnictwo. T. 1. Zarys górnictwa. Encyklopedyczne wiadomości całokształtu górnictwa. Katowice 1949 Instytut Węglowy.

Budzyk Lit. = Kazimierz Budzyk (ur. 1911), Zdzisław Libera (ur. 1913), Jadwiga Pietrusiewiczowa: Historia literatury polskiej. Kl. IX. Od początku piśmiennictwa do końca XVIII wieku s. 3—217. Warszawa 1952 Państwowy Zakład Wydawnictw Szkolnych.

Bujak = Franciszek Bujak (1875—1953):

— *Gal.* = Galicja. T. 1. Kraj. Ludność. Społeczeństwo. Rolnictwo. Lwów 1908 H. Altenberg. T. 2. Leśnictwo. Górnictwo. Przemysł. Lwów 1910 H. Altenberg.

— *Geogr.* = Studia geograficzno-historyczne. Warszawa 1952 Gebethner i Wolff.

— *Społ.* = Studia historyczne i społeczne. Lwów 1924 Zakład Narodowy im. Ossolińskich.

Bur. Fiz. X = Bronisław Buras (ur. 1914), Jan Ehrenfeucht: Fizyka dla klasy X szkoły ogólnokształcącej. Cz. 1. Fizyka cząsteczkowa i ciepło. Warszawa 1950 Państwowe Zakłady Wydawnictw Szkolnych.

Bystr. = Jan Stanisław Bystroń (1892—1964):

— *Dzieje* = Dzieje obyczajów w dawnej Polsce. Wiek XVI—XVIII. Warszawa T. 1. 1932. T. 2. 1934 Trzaska, Evert i Michalski.

— *Kult.* = Kultura ludowa. Wyd. 2. Warszawa 1947 Trzaska, Evert i Michalski.

— *Ludozn.* = Wstęp do ludoznawstwa polskiego. Wyd. 2. Warszawa 1939 Polski Instytut Socjologiczny. Biblioteka Socjologiczna t. 5.

— *Publ.* = Publiczność literacka. Lwów 1938 Książnica-Atlas.

— *Warsz.* = Warszawa. Zakończenie dopisał Stanisław Dzikowski (s. 267—285). Warszawa 1949 J. Kubicki.

Cent. = Alina (ur. 1907) i Czesław (ur. 1904) Centkiewiczowie:

— *Arkt.* = Na podbój Arktyki. Warszawa 1952 Książka i Wiedza.

— *Czel.* = Czesław Jacek Centkiewicz: Czeluskin. Wyd. 4. Warszawa 1949 Czytelnik.

— *Foka* = Czesław Jacek Centkiewicz: Biała Foka. Wyd. 4. Warszawa 1950 Czytelnik.

— *Odarpi* = Odarpi syn Egigwy. Wyd. 3. Warszawa 1953 Czytelnik.

— *Wyspa* = Czesław Jacek Centkiewicz: Wyspa mgieł i wichrów. Pierwsza polska ekspedycja międzynarodowego roku polarnego 1932/33. Wyd. 3. Warszawa 1947 Czytelnik.

Chęc. Szlach. = Jan Chęciński (1826—1874): Szlachectwo duszy. Komedia. Warszawa 1860 Gebethner i Ska.

Chłęd. = Kazimierz Chłędowski (Kalasanty Kruk) (1843—1920):

— *Album* = Album fotograficzne. Wrocław 1951 Zakład Narodowy im. Ossolińskich.

— *Barok.* = Rzym, ludzie baroku. Lwów 1912 H. Altenberg.

— *Neapol.* = Historie neapolitańskie. Wiek XIV—XVIII. Z 34 ilustracjami. Kraków—Lwów (b.r.) Gebethner i Wolff.

— *Odr.* = Rzym, ludzie Odrodzenia. Wyd. 3. Poznań 1921 Wydawnictwo Polskie.

— *Pam.* = Pamiętniki. T. 1. Galicja (1843—1880). T. 2. Wiedeń (1881—1901). Wrocław 1951

Zakład Narodowy im. Ossolińskich.

— *Szkice* = Szkice z Włoch. Kraków 1873 Redakcja Przeglądu Polskiego.

Chmielow. = Piotr Chmielowski (1848—1904):

— *Dram.* = Nasza literatura dramatyczna. Szkice. T. 1. Petersburg 1898 K. Grendyszyński.

— *Fant.* = Geneza fantazji. Szkic psychologiczny. Warszawa 1873 Redakcja Niwy.

— *Kob.* = Kobiety Mickiewicza, Słowackiego i Krasińskiego. Zarys literacki. Wyd. 3. Kraków 1886 Gebethner i Wolff.

— *Kryt.* = Dzieje krytyki literackiej w Polsce. Warszawa 1902 Gebethner i Wolff.

— *Lib.* = Liberalizm i obskurantyzm na Litwie i Rusi (1815—1823). Warszawa 1898 S. Sikorski. Biblioteka Dzieł Wyborowych t. 21.

— *Natur.* = Naturalizm i najświeższe kierunki artystyczne. W: Upominek. Książka zbiorowa na cześć Elizy Orzeszkowej s. 169—171. Kraków—Petersburg 1893 G. Gebethner i Ska — Br. Rymowicz.

— *Poeci* = Współcześni poeci polscy. Szkice... Petersburg 1895 K. Grendyszyński.

— *Powieśc.* = Nasi powieściopisarze. Zarysy literackie... Seria II. Warszawa—Kraków 1895 Gebethner i Wolff.

— *Ref. lit.* = Literatura polska wieku oświeconego. Referat. W: Pamiętnik III zjazdu historyków polskich w Krakowie. Sekcja II, s. 1—8. Kraków 1900 Uczestnicy Zjazdu.

— *Studia* = Studia i szkice z dziejów literatury polskiej. Kraków 1889 J. K. Żupański i K. J. Heumann. Nowa Biblioteka Uniwersalna.

— *Zarys* = Zarys najnowszej literatury polskiej (1864—1897). Wyd. 4. Kraków 1898 Gebethner i Ska.

Chodź. = Ignacy Chodźko (1794—1861):

— *Pisma I, II* = Pisma. T. 1—2. Obrazy litewskie seria 1—6. Wilno 1880 J. Zawadzki.

— *Pisma III* = Pisma. T. 3. Podania litewskie seria 1—4. Dwie konwersacje. Próby nowego dyckjonarza. Wilno 1881 J. Zawadzki.

Choj. = Edmund Chojecki (1822—1898):

— *Alkh.* = Alkhadar. Ustęp z dziejów ojców naszych. T. 1—4. Wrocław 1949 Zakład Narodowy im. Ossolińskich.

— *Rew.* = Rewolucjoniści i stronnictwa wsteczne. Berlin 1849 Księgarnia Behra.

Choł. Duch = Antoni Chołoniewski (1868—1924): Duch dziejów Polski. Kraków 1918 Towarzystwo im. S. Buszczyńskiego.

Chopin Wyb. = Fryderyk Chopin (1810—1849): Wybór listów. Wrocław 1949 Zakład Narodowy im Ossolińskich. Biblioteka Narodowa seria I, 131.

Chor. Zazdrość = Michał Choromański (ur. 1904): Zazdrość i medycyna. Powieść. Warszawa 1933 Gebethner i Wolff.

Choyn.= Piotr Choynowski (1885—1935):

— *Dom* = Dom w śródmieściu. Warszawa 1923 Gebethner i Wolff.

— *Kuź.* = Kuźnia. Powieść historyczna z lat 1861—1863. Wyd. 3. Warszawa (b.r.) Gebethner i Wolff.

— *Młod.* = Młodość, miłość, awantura. Wyd. 2. Warszawa 1927 Gebethner i Wolff.

Chrzan. I. = Ignacy Chrzanowski (1866—1940):

— *Lel.* = Joachim Lelewel. Człowiek i pisarz. Warszawa 1946 Czytelnik.

— *Lit.* = Historia literatury niepodległej Polski. Warszawa (1914) Gebethner i Ska.

Chulig. = Chuligaństwo. Studia pod red. J. Sawickiego. Warszawa 1956 Wydawnictwo Prawnicze.

Comp. SW = Compendium medicum, to jest Krótkie zebranie chorób, 1767 cytowane ze Słownika warszawskiego.

Cyrank. Podst. = Józef Cyrankiewicz (ur. 1911) W: Bolesław Bierut (1892—1956), Józef Cyrankiewicz: Podstawy ideologiczne PZPR. Warszawa 1951 Książka i Wiedza.

Czac. T. SW = Tadeusz Czacki (zm. 1813) cytowany ze Słownika warszawskiego.

Czapl. = Fr. M. Wł. Czaplicki (1828—1872):

— *Irtysz.* = Na Irtyszu (Urywek wspomnień z moskiewskiej niewoli) przez autora „Powieści o Horożanie". Kraków 1869 W. S. Siewicz.
— *Rzeź* = Rzeź w Horożanie i pamiętnik więźnia stanu. Wyd. 2. Kraków 1872 M. Lumilski.
Czart. = Adam Kazimierz Czartoryski (1734—1823):
— *Dośw. I* = Kopia listu Imć pana Doświadczyńskiego do przyjaciela radzącego się względem wyprawienia dzieci do cudzych krajów. Warszawa 1778 Druk P. Dufour.
— *Dośw. III* = List trzeci Doświadczyńskiego zawierający w sobie myśli względem sposobów prowadzenia młodzieży aplikującej się do palestry. Wilno 1782.
— *Dośw. IV* = List czwarty Doświadczyńskiego do syna przyjaciela swego donoszącego mu, że został obrany Deputatem. Wilno 1782.
— *Myśli* = Myśli o pismach polskich z uwagami nad sposobem pisania w rozmaitych materiach. Wilno 1812 J. Zawadzki.
— *Panna* = Panna na wydaniu. Komedia. Wyd. 2. Warszawa 1774 M. Gröll.
Czartk. Tulcz. = Adam Czartkowski: Pan na Tulczynie. Wspomnienia o Stanisławie Szczęsnym Potockim, jego rodzinie i dworze. Lwów (1925) Wydawnictwo Polskie.
Czayk. Poezje = Antoni Czaykowski (1816—1873): Niektóre poezje. Warszawa 1841 Bentkowski.
Czegoż chcą? = Czegoż chcą? Zbiór poezji. Cz. 1. Genève 1882 Przedświt.
Czekan. Człow. = Jan Czekanowski (1882—1965): Człowiek w czasie i przestrzeni. Wyd. 2. Warszawa (1937) Trzaska, Evert i Michalski. Biblioteka Wiedzy t. 9.
Czerny = Zofia Czerny (zm. 1964):
— *Kuch.* = Książka kucharska. Warszawa 1953 Polskie Wydawnictwa Gospodarcze.
— *Żyw.* = Zofia Czerny i Maria Strassburger: Zasady żywienia. Teoria przyrządzania potraw. Wyd. 11. Warszawa 1949 Czytelnik.
Czerwień. = Bolesław Czerwieński (1851—1888):
— *Poezje* = Poezje. Lwów 1881 Księgarnia Polska.
— *Sztandar* = Czerwony sztandar. W: Polskie pieśni rewolucyjne z lat 1918—1939. Warszawa 1950 Książka i Wiedza.
Czesz. = Bohdan Czeszko (ur. 1923):
— *Pocz.* = Początek edukacji. Opowiadania. Warszawa 1949 Czytelnik.
— *Pokol.* = Pokolenie. Warszawa 1951 Czytelnik.
Czeż. Log. = Tadeusz Czeżowski (ur. 1889): Logika. Podręcznik dla studiujących nauki filozoficzne. Warszawa 1949 Państwowe Zakłady Wydawnictw Szkolnych.
Czyń. Jakob. = Jan Czyński (1801—1867): Jakobini polscy. Powieść z czasów rewolucji 1830 r. Warszawa 1907 Gebethner i Wolff.

Damr. Niw. = Konstanty Damroth (Czesław Lubiński) (1841—1891): Z niwy śląskiej. Wiersze. Wyd. 3. Mikołów (1922) Spółka Wydawnicza K. Miarki.
Dan. = Gustaw Daniłowski (1871—1927):
— *Dni* = Z minionych dni. Fragmenty powieściowe. Warszawa 1947 Czytelnik.
— *Wraż.* = Wrażenia więzienne. Lwów 1908 Księgarnia Polska B. Połoniecki.
Dan. W. Not. = Władysław Daniłowski (1841—1878): Notatki do pamiętników. Kraków 1908 Akademia Umiejętności.
Dasz. Pam. = Ignacy Daszyński (1866—1936): Pamiętniki. T. 1—2. Kraków t. 1 — 1925 „Proletariat"; t. 2 — 1926 Drukarnia Ludowa.
Dąbr. Ig. = Ignacy Dąbrowski (1869—1932):
— *Felka* = Felka. Nowela Wyd. 2. Warszawa 1900 J. Fiszer.
— *Matki* = Matki. Powieść współczesna. Warszawa 1923 Instytut Wydawniczy Biblioteka Polska.
— *Śmierć* = Śmierć. Studium. Warszawa 1893 T. Paprocki i Ska.
— *Zmierzchy* = Zmierzchy. Warszawa 1914 J. Fiszer.

Dąbr. J. Dzieje = Jan Dąbrowski (ur. 1890): Dzieje Polski średniowiecznej. T. 2 (od roku 1333—1506). Kraków 1926 Krakowska Spółka Wydawnicza.

Dąbr. M. = Maria Dąbrowska (1889—1965):

— *Ludzie* = Ludzie stamtąd. Cykl opowieści. Wyd. 4. Warszawa 1948 Czytelnik.

— *Noce* = Noce i dnie. T. 1—4, t. 3 cz. 1 i 2 Warszawa 1950 Czytelnik.

— *Przyj.* = Przyjaźń. Opowiadania. Wyd. 8. Warszawa 1948 J. Mortkowicz.

— *Stan.* = Stanisław i Bogumił. Dramat wysnuty z dziejów jedenastego wieku. Warszawa 1948 E. Kuthan.

— *Uśm.* = Uśmiech dzieciństwa. Wspomnienia. Wyd. 2. Warszawa 1934 Towarzystwo Wydawnicze.

— *Znaki* = Znaki życia. Pięć opowiadań. Wyd. 3. Warszawa 1949 Państwowy Instytut Wydawniczy.

Decz. Żyw. = Kazimierz Deczyński (1800—1838): Opis wieśniaka polskiego (pamiętnik). W: Żywot chłopa polskiego na początku XIX stulecia s. 61—106. Warszawa 1949 Wydawnictwo Ludowe.

Demb. E. Piśm. = Edward Dembowski (1822—1846): Piśmiennictwo polskie w zarysie. Poznań 1845 N. Kamieński i S-ka.

Demb. J. = Jan Dembowski (1889—1963):

— *Posz.* = W poszukiwaniu istoty życia. Historia naturalna jednego pierwotniaka. Warszawa 1934 Mathesis Polska

— *Psych. małp* = Psychologia małp. Wyd. 2. Warszawa 1951 Książka i Wiedza.

— *Zwierz.* = Psychologia zwierząt. Wyd. 2. Warszawa 1950 Czytelnik.

Demb. L. Wspom. = Leon Dembowski (1789—1877): Moje wspomnienia. T. 1—2. Petersburg 1898 Księgarnia K. Grendyszyńskiego.

Dembiń. Pam. = Henryk Dembiński (1781—1864): Pamiętnik... Poznań 1860 L. Merzbach.

Demel Narz. = Kazimierz Demel (ur. 1889): Narzędzia i metody łowu gatunków użytkowych ryb Bałtyku Polskiego. Warszawa 1924 Wydawnictwo Ligi Morskiej i Rzecznej.

Dęb. L. = Ludwik Dębicki (1843—1908):

— *Wspom.* = Z dawnych wspomnień 1846—1848. Kraków 1903 Spółka Wydawnicza Polska.

— *Z hist.* = Z historii XIX wieku. Wspomnienia dziennikarza. Kraków 1903 Spółka Wydawnicza Polska.

Dłus. K. Wspom. = Kazimierz Dłuski (1855—1930): Wspomnienia z Paryża. Warszawa 1920 odbitka z „Narodu".

Dmoch. Rym. = Franciszek Ksawery Dmochowski (1762—1808): Sztuka rymotwórcza. Poema. Warszawa 1788 Druk. J. K. Mci i Rzeczypospolitej u Ks. Scholarum Piarum.

Dmoch. S. Wspom. = Franciszek Salezy Dmochowski (1801—1871): Wspomnienia od 1806 do 1830 roku. Warszawa 1858 Drukarnia J. Jaworskiego.

Dobos. Jęz. = Stanisław Dobosiewicz (ur. 1910), Jan Tokarski (ur. 1909), Bronisław Wieczorkiewicz (ur. 1904): Kultura języka. Warszawa 1952 Państwowe Zakłady Wydawnictw Szkolnych.

Dobrow. S. = Stanisław Ryszard Dobrowolski (ur. 1907):

— *Jasiń.* = Jakub Jasiński. Młodzian piękny i posępny. Warszawa 1951 Państwowy Instytut Wydawniczy.

— *Not.* = Notatnik warszawski. Poezje. Nowele. Warszawa 1950 Państwowy Instytut Wydawniczy.

— *Rzecz* = Nasza rzecz. Warszawa 1953 Państwowy Instytut Wydawniczy.

— *Spart.* = Spartakus. Dramat. Warszawa 1947 Wiedza.

— *Warsz.* = Warszawska karmaniola. Warszawa 1955 Wydawnictwo Ministerstwa Obrony Narodowej.

— *Wiersze* = Wiersze i poematy. Poezje zebrane. Warszawa 1951 Książka i Wiedza.

Dobrow. T. Szt. = Tadeusz Dobrowolski (ur. 1899): Sztuka Krakowa. Kraków 1950 M. Kot.

Dor. = Witold Doroszewski (ur. 1899):

— *Gram.* = Podstawy gramatyki polskiej. Część 1. Warszawa 1952 Państwowe Wydawnictwo Naukowe.

— *Jęz.* = Język Teodora Tomasza Jeża (Zygmunta Miłkowskiego). Studium z dziejów języka polskiego XIX wieku. Warszawa 1949 Towarzystwo Naukowe Warszawskie.

— *Leks.* = Z zagadnień leksykografii. Warszawa 1954 Państwowy Instytut Wydawniczy.

— *Rozm.* = Rozmowy o języku. T. 1—2. Seria I. Warszawa 1948 Rad. Inst. Wyd.; Seria 2 — 1951 Polskie Radio; Seria 3 — 1952 Biuro Wyd. Pol. Radia; Seria 4 — 1954 PIW.

Drużb. SW = Elżbieta Drużbacka (zm. 1765) cytowana ze Słownika warszawskiego.

Duch. Chem. = Bronisław Duchowicz: Wiadomości z chemii dla II klasy gimnazjów. Wyd. 3. Warszawa 1948 Państwowe Zakłady Wydawnictw Szkolnych.

Dyak. = Bohdan Dyakowski (1864—1940):

— *Las* = Nasz las i jego mieszkańcy. Wyd. 8. Warszawa 1950 S. Arct.

— *Przyr.* = Z naszej przyrody. Obrazy z życia zwierząt i roślin krajowych. Wyd. 4. Warszawa 1926 M. Arct.

Dyb. Siedem = Roman Dybowski (1883—1945): Siedem lat w Rosji i na Syberii (1915—1921). Przygody i wrażenia. Warszawa 1922 Gebethner i Wolff.

Dyb. B. Pam. = Benedykt Dybowski (1835—1930): Pamiętnik ... od roku 1862 zacząwszy do roku 1878. Lwów 1930 Wydawnictwo Zakładu Narodowego im. Ossolińskich.

Dygas. = Adolf Dygasiński (1839—1902): Pisma wybrane. T. 1—24. Warszawa 1950—1953 Książka i Wiedza.

— *As* = As. Pisma wybrane t. 17, s. 5—135.

— *Beld.* = Beldonek. Żywot Beldonka. Pisma wybrane t. 1.

— *Gody* = Gody życia. Pisma wybrane t. 4.

— *Gorz.* = Gorzałka. T. 1—2. Pisma wybrane t. 14—15.

— *Kielc.* = W Kielcach. Pisma wybrane t. 13, s. 5—106.

— *Listy* = Listy z Brazylii. Pisma wybrane t. 24, s. 37—148.

— *Marg.* = Margiela i Margielka. Pisma wybrane t. 17, s. 135—244.

— *Molk.* = Von Molken. Pisma wybrane t. 12.

— *Now. I* = Nowele i opowiadania t. 1. Pisma wybrane t. 6.

— *Now. II* = Nowele i opowiadania t. 2. Pisma wybrane t. 8.

— *Now. III* = Nowele i opowiadania t. 3. Pisma wybrane t. 9.

— *Now. V* = Nowele i opowiadania t. 5. Pisma wybrane t. 18.

— *Now. VII* = Nowele i opowiadania t. 7. Pisma wybrane t. 21.

— *Now. VIII* = Nowele i opowiadania t. 8. Pisma wybrane t. 22.

— *Now. IX* = Nowele i opowiadania t. 9. Pisma wybrane t. 23.

— *Pióro* = Pióro. Pisma wybrane t. 19, s. 5—211.

— *Piszcz.* = Pan Jędrzej Piszczalski. T. 1—2. Pisma wybrane t. 10—11.

— *Publ.* = Wybór artykułów publicystycznych. Pisma wybrane t. 24, s. 149—286.

— *Robins.* = Przygody młodzieńca czyli Robinson Polski. Pisma wybrane t. 2.

— *Swojcz.* = W Swojczy. Pisma wybrane t. 13, s. 107—256.

— *Warsz.* = Na warszawskim bruku. Pisma wybrane t. 19, s. 213—332.

— *Właśc.* = Właściciele. Pisma wybrane t. 7.

— *Zając* = Zając. Pisma wybrane t. 3.

— *Złam.* = Na złamanie karku. Pisma wybrane t. 5.

Dyl. Lis = Jerzy Dylewski (ur. 1893): Lis. Monografia łowiecka. Warszawa 1932 Koło Miłośników Łowiectwa.

Dym. Dzies. = Tadeusz Dymowski: Moich dziesięć lat w Polsce Odrodzonej. (Wspomnienia). Warszawa 1928 Drukarnia „Mazowiecka".

Dz. Lit. Krak. = Dziennik Literacki. Tygodniowy dodatek do Dziennika Polskiego. Kraków. Czytelnik. R. 1950—1955.

Dz. Lit. Lw. = Dziennik Literacki. Lwów. W. Maniecki. Drukarnia Zakładu Narodowego im. Ossolińskich. R. 1857.

Dz. Pol. = Dziennik Polski. Kraków. Czytelnik. R. 1954.
Dz. Ustaw = Dziennik Ustaw Rzeczypospolitej Polskiej. Warszawa. Administracja Wydawnictwa Ministerstwa Sprawiedliwości. R. 1950.
Dzied. = Maurycy Dzieduszycki (1813—1877):
— *Lisow.* = Krótki rys dziejów i spraw Lisowczyków. T. 1—2. Lwów 1843—1844 Zakład naukowy im. Ossolińskich.
— *Oleśn.* = Zbigniew Oleśnicki. T. 1—2. Kraków 1853—1854 Księgarnia i Wydawnictwo Dzieł Katolickich i Naukowych.
Dziek. = Józef Bohdan Dziekoński (1816—1855):
— *Bogd.* = Wspomnienia i marzenia Bogdańskiego. T. 1—2. Warszawa 1848 J. Kaczanowski.
— *Duch* = Duch jaskini. W: Julian Tuwim: Polska nowela fantastyczna t. 2, s. 7—19. Warszawa 1952 Państwowy Instytut Wydawniczy.
— *Sędz.* = Sędziwoj. T. 1—3. Warszawa 1845 J. Jaworski.
— *Siła* = Siła woli. Urywek z pamiętników nieznajomego. W: Julian Tuwim: Polska nowela fantastyczna t. 2, s. 23—52. Warszawa 1952 Państwowy Instytut Wydawniczy.
Dzierzk. = Józef Dzierzkowski (1806—1865):
— *Kug.* = Kuglarze. Powieść. Lipsk 1845 A. H. Hirsz.
— *Obrazy* = Obrazy z życia i podróży. Poznań 1846 J. Żupański.
— *Pow.* = Powieści z życia towarzyskiego. T. 1—2. Lwów 1846 K. Jabłoński.
— *Rodzina* = Rodzina w salonie. Warszawa 1952 Czytelnik.
— *Salon* = Salon i ulica. Warszawa 1949 Książka i Wiedza. Biblioteka Pisarzy Polskich i Obcych nr 45.
— *Szpic.* = Szpicrut honorowy. Obrazek z życia. Lwów 1848 K. Jabłoński.
Dzierż. Pisma = Feliks Dzierżyński (1877—1926). Pisma wybrane. Warszawa 1952 Książka i Wiedza.

Ehren. Dźwięki = Gustaw Ehrenberg (1814—1895): Dźwięki minionych lat (1835—1836). Paryż 1848 Imprimerie de Maistrasse et Compagnie Place Cabrai 2.
Ehrl. Prawo = Ludwik Ehrlich (ur. 1889): Prawo narodów. Wyd. 3. Kraków (b.r.) Księgarnia S. Kamińskiego.
Ejs. = Julian Ejsmond (1892—1930):
— *Bajki* = Bajki. Warszawa 1927 nakład autora.
— *Przyg.* = Moje przygody łowieckie. Poznań 1929 Księgarnia św. Wojciecha.
— *Pusz.* = W puszczy. Opowieści o sercu zwierzęcym. Warszawa 1927 Gebethner i Wolff.
Ekon. = Ekonomista. Kwartalnik poświęcony nauce i potrzebom życia. Organ Polskiego Towarzystwa Ekonomicznego. Warszawa. Państwowe Wydawnictwo Naukowe. R. 1953—1954.
Exp. = Express Wieczorny. Pismo codzienne. Warszawa. Robotnicza Spółdzielnia Wydawnicza „Prasa". R. 1950—1965.

Fel. A. Barb. = Alojzy Feliński (1771—1820): Barbara. Tragedia. Wyd. 2. Warszawa 1917 Gebethner i Wolff. Wybór Pisarzów Polskich i Obcych nr 15.
Fel. E. Syb. = Ewa Felińska 1793—1859): Wspomnienia z podróży do Syberii, pobytu w Berezowie i w Saratowie. T. 1—3. Wilno 1853 J. Zawadzki.
Felik. Zool. X = Stanisław Feliksiak (ur. 1906), Włodzimierz Michajłow. Zdzisław Raabe, Konstanty Strawiński: Zoologia dla klasy X. Warszawa 1951 Państwowe Zakłady Wydawnictw Szkolnych.
Fiedl. A. = Arkady Fiedler (ur. 1894):
— *Biz.* = Mały Bizon. Warszawa 1953 Iskry.
— *Dzięk.* = Dziękuję ci, kapitanie. Warszawa 1946 Czytelnik.
— *Kan.* = Kanada pachnąca żywicą. Warszawa 1937 Rój.
— *Rio* = Rio de Oro. Na ścieżkach Indian brazylijskich. Warszawa 1952 Nasza Księgarnia.
Fiedl. F. Konst. = Franciszek Fiedler (1880—1956): Historyczne znaczenie Konstytucji 3 maja. Warszawa 1946 Książka.

Fik = Ignacy Fik (1904—1942):

— *Dwadz.* = 20 lat literatury polskiej (1918—1938). Kraków 1949 Placówka — Spółdzielnia Pracy i Użytkowników.

— *Rodow.* = Rodowód społeczny literatury polskiej. Wyd. 2. Kraków 1946 Spółdzielnia Księgarska Czytelnik.

Filarec. = Z filareckiego świata. Zbiór wspomnień z lat 1816—1824. Warszawa 1924 Instytut Wydawniczy „Biblioteka Polska".

Filip. Księżyc. = Kornel Filipowicz (ur. 1913). Księżyc nad Nidą. Warszawa 1950 Czytelnik.

Filip. T. Zagadn. = Tytus Filipowicz (ur. 1873): Zagadnienia postępu. Kraków 1911 Spółka Nakładowa „Książka".

Film = Film. Tygodnik. Warszawa. Filmowa Agencja Wydawnicza. R. 1951—1955.

Fir. Chem. = Jadwiga Firewiczowa (ur. 1887): Chemia nieorganiczna dla liceów zawodowych I stopnia, 4-letnich liceów zawodowych i gimnazjów przemysłowych. Warszawa 1950 Państwowe Zakłady Wydawnictw Szkolnych.

Fisch Profile = Zenon Fisch (1820—1870): Profile. W: Gwiazda. Pismo zbiorowe. Petersburg 1846 Z. Fisch.

Fot. Fiz. VI = Czesław Fotyma (ur. 1907), Czesław Ścisłowski (ur. 1904): Fizyka dla VI klasy szkoły ogólnokształcącej. Warszawa 1950 Państwowe Zakłady Wydawnictw Szkolnych.

— *Fiz. VII* = Fizyka dla VII klasy szkoły ogólnokształcącej. Warszawa 1950 Państwowe Zakłady Wydawnictw Szkolnych.

Fotogr. = Fotografia. Miesięcznik. Warszawa. Wydawnictwo „Sztuka". R. 1955.

Fredro A. = Aleksander Fredro (1793—1876):

— *Bajki* = Bajki. Warszawa 1956 Nasza Księgarnia.

— *Benet* = Pan Benet. Komedie t. 3. s. 261—310. Lwów (1930) Księgarnia Polska B. Połoniecki.

— *Bliz.* = Dwie blizny. Komedie t. 3. s. 185—260. Lwów (1930) Księgarnia Polska B. Połoniecki.

— *Ciot.* = Ciotunia. Komedie t. 3. s. 1—80. Lwów (1930) Księgarnia Polska B. Połoniecki.

— *Człow.* = Wielki człowiek do małych interesów. Komedie t. 3. s. 311—430. Lwów (1930) Księgarnia Polska B. Połoniecki.

— *Damy* = Damy i huzary. Komedie t. 1, s. 139—248. Wyd. 4. Warszawa 1871 Gebethner i Wolff.

— *Doż.* = Dożywocie. Komedia. Wyd. 2. Wrocław 1950 Zakład Narodowy im. Ossolińskich. Biblioteka Narodowa Seria I, nr 93.

— *Geld.* = Pan Geldhab. Kraków 1945 Przełom. Biblioteka Arcydzieł Literatury Polskiej.

— *Intr.* = Intryga naprędce, czyli nie ma złego bez dobrego. Komedie t. 1, s. 1—41. Lwów (1930) Księgarnia Polska B. Połoniecki.

— *Jow.* = Pan Jowialski. Komedie t. 2, s. 127—296. Lwów (1930) Księgarnia Polska B. Połoniecki.

— *Mąż* = Mąż i żona. Komedie t. 1, s. 149—230. Lwów (1930) Księgarnia Polska B. Połoniecki.

— *Nikt* = Nikt mnie nie zna. Komedie t. 1, s. 263—318. Lwów (1930) Księgarnia Polska B. Połoniecki.

— *Odl.* = Odludki i poeta. Komedie t. 1, s. 231—262. Lwów (1930) Księgarnia Polska B. Połoniecki.

— *Poez.* = Nieznany zbiór poezyj. Kraków 1929 Towarzystwo Miłośników Książki.

— *Śluby* = Śluby panieńskie czyli magnetyzm serca. Komedia. Warszawa (b.r.) Gebethner i Wolff. Biblioteczka Uniwersytetów Ludowych i Młodzieży Szkolnej. 151.

— *Trzy* = Trzy po trzy. Pamiętniki. Kraków 1949 M. Kot. Biblioteka Arcydzieł Poezji i Prozy nr 80.

— *Zem.* = Zemsta. Wyd. 4. Kraków 1949 M. Kot. Biblioteka Arcydzieł Poezji i Prozy nr 14.

— *Zrzęd.* = Zrzędność i przekora. Komedie t. 1, s. 113—147. Lwów (1930) Księgarnia Polska B. Połoniecki.

Fredro J. Żyw. = Jan Aleksander Fredro (1829—1891): Obce żywioły. Komedia. Kraków 1873 odbitka z „Przeglądu Polskiego".

Frej. Tryg. = Kazimierz Frejlich, Michał Hornowski (ur. 1893): Trygonometria dla klas licealnych szkół ogólnokształcących. Warszawa 1950 Państwowe Zakłady Wydawnictw Szkolnych.

Fud. Zwierz. = Józef Fudakowski (ur. 1893): Świat zwierzęcy Tatr. Warszawa 1951 Państwowe Zakłady Wydawnictw Szkolnych.

Fur. SW = Stefan Furman (w. XVII) cytowany ze Słownika warszawskiego.

Furm. Wers. = Stanisław Furmanik (ur. 1896): Podstawy wersyfikacji polskiej. Warszawa 1947 E. Kuthan.

Gaik Towarozn. = Antoni Gaik (ur. 1907): Towaroznawstwo włókiennicze. Surowce. Łódź 1948 Naukowo-Badawczy Instytut Włókiennictwa.

Gaj. W. Symb. = Wacław Gajewski: Symbioza. Wyd. 2. Warszawa 1950 Państwowe Zakłady Wydawnictw Szkolnych. Biblioteka Przyrodnicza.

Gaj. z Błoc.: Pam. = Franciszek z Błociszewa Gajewski (1792—1868): Pamiętniki... T. 1—2. Poznań (b.r.) Zdzisław Rzepecki i Ska.

Gałaj Rodz. = Julian Gałaj (ur. 1908): W rodzinie Lebiodów. Powieść. Warszawa 1950 Książka i Wiedza.

Gałcz. = Konstanty Ildefons Gałczyński (1906—1954):

— *Ślub.* = Ślubne obrączki. Warszawa 1949 Czytelnik.

— *Wit* = Wit Stwosz. Warszawa 1952 Państwowy Instytut Wydawniczy.

Gałec. Chem. = Antoni Gałecki (ur. 1882—1962):
Zarys chemii fizycznej dla farmaceutów, medyków i przyrodników. Poznań 1946 Księgarnia Akademicka.

Gard. Trzech = Józef Gardecki (ur. 1880): Było nas trzech. Powieść bez romansu. Wyd. 2. Warszawa 1927 Gebethner i Wolff.

Gawal. Szkice = Marian Gawalewicz (1852—1910): Szkice i obrazki. Warszawa 1898 S. Sikorski. Biblioteka Dzieł Wyborowych nr 20.

Gawiń. SW = Jan Gawiński (zm. około 1700) cytowany ze Słownika warszawskiego.

Gaz. Kuj. = Gazeta Kujawska. Organ Komitetu Wojewódzkiego Polskiej Zjednoczonej Partii Robotniczej. Bydgoszcz. Gazeta Pomorska. Wyd. WIT Włocławek—Inowrocław. R. 1954.

Gaz. Rob. = Gazeta Robotnicza. Organ Komitetu Wojewódzkiego Polskiej Zjednoczonej Partii Robotniczej. Wrocław. Robotnicza Spółdzielnia Wydawnicza „Prasa". R. 1954.

Gąs. W. = Wacław Gąsiorowski (1869—1939):

— *Hist. armii* = 1910—1915. Historia armii polskiej we Francji. Warszawa 1931 Dom Książki Polskiej.

— *Pig.* = Pigularz. Cz. 1. Warszawa 1948 Czytelnik.

Gemb. = Bronisław Gembarzewski (1872—1942):

— *Uzbr.* = Uzbrojenie i rodzaje broni. Epoka porozbiorowa. W: Korzon Tadeusz: Dzieje wojen i wojskowości w Polsce. Rozdział 8 i nast. Wyd. 2. T. 3, s. 260—399. Lwów 1923 Zakład Narodowy im. Ossolińskich.

— *Wojsko* = Wojsko Polskie. Księstwo Warszawskie 1807—1814. Warszawa 1905 Gebethner i Wolff.

Gier. Odlewn. = Kazimierz Gierdziejewski (ur. 1888): Kurs odlewnictwa. Przetapianie metalu w odlewniach. Wyd. 2. Warszawa 1950 Czytelnik.

Gil. SW = Paweł Gilowski (zm. 1595) cytowany ze Słownika warszawskiego.

Gill. Wspom. = Agaton Giller (1831—1887): Polska w walce. Zbiór wspomnień i pamiętników z dziejów naszego ujarzmienia, s. 3—179. Kraków 1875 Księgarnia A. Nowoleckiego.

Glinka Pam. = Władysław Glinka: Pamiętnik z wielkiej wojny. T. 1—4. Warszawa [1927] Gebethner i Wolff.

Gliń. SW = Kazimierz Gliński (1850—1920) cytowany ze Słownika warszawskiego.

Głos Wielkopol. = Głos Wielkopolski. Dziennik. Poznań. Czytelnik. R. 1954.

Gocz. Wspom. = Wojciech Goczałkowski: Wspomnienia lat ubiegłych. T. 1—2. Kraków 1862 nakład autora.

Goj. = Pola Gojawiczyńska (1896—1963):

— *Dom* = Dom na skarpie. Warszawa 1947 Czytelnik.

— *Dwoje* = Dwoje ludzi oraz inne opowiadania. Warszawa 1948 Książka.

— *Dzień* = Powszedni dzień. Wyd. 3. (Poznań) 1949 Wielkopolska Księgarnia Wydawnicza.

— *Dziew.* = Dziewczęta z Nowolipek. Wyd. 2. Cz. 1—2. Warszawa 1936 Rój.

— *Krata* = Krata. Wyd. 4. Warszawa 1948 Czytelnik.

— *Rajs.* = Rajska jabłoń. T. 1—2. Wyd. 5. Warszawa 1948 Czytelnik.

— *Stol.* = Stolica. Powieść. Warszawa 1949 Czytelnik.

— *Ziemia* = Ziemia Elżbiety. Wyd. 3. Warszawa 1948 Wiedza.

Gol. Wym. = Filip Neriusz Golański (1753—1824): O wymowie i poezji. Wyd. 3. Wilno 1808 nakład autora. J. Zawadzki.

Goł. Kwestia = Józef Gołuchowski (1797—1858): Kwestia włościańska w Polsce podług właściwych swoich pierwiastków przed sąd opinii publicznej wytoczona... Lipsk 1849 J. N. Bobrowicz. Księgarnia Zagraniczna.

Goł. Ł. SW = Łukasz Gołębiowski (zm. 1849) cytowany ze Słownika warszawskiego.

Gomul. = Wiktor Gomulicki (1851—1919):

— *Ciury* = Ciury. Powieść. T. 1—3. Warszawa 1907 E. Nicz i Ska.

— *Gdańsk* = Pieśń o Gdańsku. Warszawa 1900 T. Paprocki i Ska.

— *Hist. ulic* = Z historii ulic i uliczek warszawskich. Warszawa 1905 Gebethner i Wolff.

— *Kajet* = Zielony kajet. Szkice z Ustronia. Warszawa 1896. T. Paprocki i Ska.

— *Miecz* = Miecz i łokieć. Powieść mieszczańska z pierwszych lat wieku XVII. T. 1—2. Warszawa 1948 Wydawnictwo Ex Libris.

— *Mieszczka* = Cudna mieszczka. Obrazki starowarszawskie. Warszawa 1949 Książnica Polska.

— *Obraz.* = Obrazki prawdziwe. Warszawa 1884 T. Paprocki i Ska.

— *Opow.* = Opowiadania o starej Warszawie. Warszawa (1909—1910) Biblioteka Dzieł Wyborowych Seria 3.

— *Pieśni* = Nowe pieśni. Petersburg 1896 K. Grendyszyński.

— *Poezje* = Poezje. Warszawa 1866 A. Gruszecki.

— *Róże* = Róże i osty. Nowele, obrazki, szkice. Seria 1. Warszawa 1888 Gebethner i Wolff.

— *Wspom.* = Wspomnienia niebieskiego mundurka. Wyd. 12. Warszawa (1949) Gebethner i Wolff.

Gordon = Jakub Gordon (1825—1894):

— *Obraz.* = Obrazki caryzmu. Pamiętniki... Lipsk 1863 F. A. Brockhaus. Biblioteka Pisarzy Polskich t. 6.

— *Sołdat* = Sołdat czyli sześć lat w Orenburgu i Uralsku. Lipsk 1865 F. A. Brockhaus.

Gorec. Wspom. = Maria Gorecka (1835—1922): Wspomnienia o Adamie Mickiewiczu. Wyd. 3. Kraków 1897 nakład autorki.

Gorz. Chłop. = Kazimierz J. Gorzycki (1865—1912): Zarys historii chłopów w dawnej Polsce do zniesienia poddaństwa. Warszawa 1902 Wydawnictwo „Poradnika dla czytających książki".

Gosp. Plan. = Gospodarka Planowa. Miesięcznik Państwowej Komisji Planowania Gospodarczego. Warszawa 1954 Polskie Wydawnictwa Gospodarcze.

Gost. Przeszł. = Walery Gostomski (1854—1915): Z przeszłości i z teraźniejszości. Studia i szkice krytycznoliterackie. Warszawa 1904 Gebethner i Wolff.

Gosz. = Seweryn Goszczyński (1801—1876): Dzieła zbiorowe. Lwów (1910) H. Altenberg. Biblioteka Klasyków Polskich t. 4.

— *Dziennik* = Dziennik podróży do Tatrów. Dzieła zbiorowe s. 225—296.

— *Król* = Król zamczyska. Dzieła zbiorowe s. 174—199.

— *Lir.* = Poezje liryczne. Dzieła zbiorowe s. 3—94.

— *Pow.* = Powieści. Dzieła zbiorowe s. 95—99, s. 122—174, s. 200—224.

— *Pszonki* = Pisma satyryczne „Pszonki". Dzieła zbiorowe s. 417—465.

— *Rozpr.* = Rozprawy literackie. Dzieła zbiorowe s. 297—384. Rozprawy polityczne s. 385—416.

— *Uzup.* = Uzupełnienie „Poezji lirycznych". Dzieła zbiorowe s. 529—554.

— *Zam.* = Zamek kaniowski. Powieść. Kraków. Krakowska Spółka Wydawnicza. Biblioteka Narodowa seria I nr 44.

Górn. SW = Łukasz Górnicki (zm. 1603) cytowany ze Słownika warszawskiego.

Górs. H. = Halina Górska (1898—1942):

— *Brama* = Druga brama. Warszawa 1946 Książka.

— *Czarn.* = Nad czarną wodą. Warszawa 1939 Rój.

— *Tory* = Ślepe tory. Powieść. Warszawa 1937 Towarzystwo Wydawnicze Rój.

Grabiec Warsz. = J. Grabiec [Józef Dąbrowski] (1876—1925): Czerwona Warszawa przed ćwierć wiekiem. Moje wspomnienia. Poznań 1925 Wielkopolska Księgarnia Nakładowa K. Rzepeckiego.

Grabiń. = Stefan Grabiński (1887—1936):

— *Tor* = Ślepy tor. W: Julian Tuwim: Polska nowela fantastyczna t. 2, s. 273—296. Warszawa 1952 Państwowy Instytut Wydawniczy.

— *Zemsta* = Zemsta Żywiołaków. Legenda strażacka. W: Julian Tuwim: Polska nowela fantastyczna t. 2, s. 299—315.

Grabow. J. Opow. = Jan Grabowski (1882—1950): Opowiadania. T. 1—2 Warszawa 1950 Nasza Księgarnia.

Grabow. Mich. = Michał Grabowski (1804—1863):

— *Art.* = Artykuły literackie, krytyczne, artystyczne. Warszawa 1849 S. Orgelbrand.

— *Listy* = Listy literackie. Kraków 1934 Polska Akademia Umiejętności. Archiwum do Dziejów Literatury i Oświaty w Polsce. Seria II, t. 3.

Grabs. Konf. = Władysław Jan Grabski (ur. 1901): Konfesjonał. Powieść. T. 1—2. Poznań 1948 Księgarnia św. Wojciecha.

Gray. SW = Stanisław Graybner (zm. 1918) cytowany ze Słownika warszawskiego.

Grąb. = Bronisław Grąbczewski (1855—1926):

— *Na służbie* = Na służbie rosyjskiej. Fragmenty wspomnień. Warszawa 1926 Gebethner i Wolff.

— *Podróże* = Podróże. T. 1—3. T. 1. — Kaszgaria. Kraj i ludzie. Podróż do Azji Środkowej. T. 2. — Przez Pamiry i Hindukusz do źródeł rzeki Indus. T. 3. — W pustyniach Raskemu i Tybetu. Warszawa (b.r.) Gebethner i Wolff.

— *Wspom.* = Wspomnienia myśliwskie. Warszawa 1925 Gebethner i Wolff.

Grod. Dzieje = Roman Grodecki (1889—1964), Stanisław Zachorowski (zm. 1918): Dzieje Polski średniowiecznej t. 1, s. I—VII, 1—191. Kraków 1926 Krakowska Spółka Wydawnicza.

Groza = Aleksander Groza (1807—1875):

— *Moz.* = Mozaika kontraktowa. Pamiętnik z roku 1851. Wilno 1857 J. Zawadzki.

— *Poezje* = Poezje. Wilno 1836 J. Zawadzki.

— *Róża* = Biała róża Piniettiego. W: Julian Tuwim: Polska nowela fantastyczna t. 1, s. 157—170. Warszawa 1952 Państwowy Instytut Wydawniczy.

— *Starosta* = Starosta kaniowski. Pisma t. 2. Warszawa 1855 Gazeta Codzienna.

— *Wład.* = Władysław. Wyciąg z pamiętników nie bardzo starych. Cz. 1—2. Wilno 1848 T. Glücksberg.

Grudz. = Stanisław Grudziński (1851—1884):

— *Ideal.* = Idealista. Poemat fantastyczny. Kraków 1871 nakład autora.

— *Marz.* = Marzenia i piosnki. Kraków 1872 W. Tomaszewicz.

— *Poezje* = Poezje. Kraków 1873 nakład autora.

Grusz. An. = Aniela Gruszecka (ur. 1884):

— *Od Karpat* = Od Karpat nad Bałtyk. Opowieść. Wyd. 2. Warszawa 1948 Czytelnik.

— *Żak.* = W grodzie żaków. Wyd. 4. Warszawa 1953 Czytelnik.

Grusz. Ar. = Artur Gruszecki (1852—1929):

— *Hut.* = Hutnik. Powieść współczesna. Poznań 1922 Fr. Gutowski.

— *Huzar* = Pruski huzar. Kraków 1946 Krakowskie Towarzystwo Wydawnicze. Z. Banek i Ska.

— *Tuzy* = Tuzy. Powieść współczesna. Warszawa 1893 F. Csernak.

— *Tys.* = W tysiąc lat. Powieść. Warszawa 1902 Gebethner i Wolff.

Grzeg. J. Alb. = Jan Grzegorzewski (1850—1922): Albania i Albańczycy. Lwów 1914 Drukarnia Wł. Łozińskiego.

Gumiń. Meteor. = R. Gumiński: Kurs meteorologii i klimatologii. Wykłady wygłoszone w Szkole Głównej Gospodarstwa Wiejskiego w Warszawie. Warszawa 1950 Państwowe Zakłady Wydawnictw Szkolnych.

Gumow. Numizm. = Marian Gumowski (ur. 1881): Podręcznik numizmatyki polskiej. Kraków 1914 Towarzystwo Numizmatyczne.

Gumpl. Prawodaw. = Ludwik Gumplowicz (1838—1909): Prawodawstwo polskie względem Żydów. Kraków 1867 J. M. Himmelblau.

Haj. SW. = Hajota (Helena Janina Pajzderska) (1862—1927) cytowane ze Słownika warszawskiego.

Hamera = Bogdan Hamera (ur. 1911):

— *Dozn.* = Doznania ludzkie. Warszawa 1951 Książka i Wiedza.

— *Plewa* = Na przykład Plewa. Warszawa 1951 Książka i Wiedza.

Hand. = Marceli Handelsman (1882—1945):

— *Hist.* = Historyka. Cz. I. Zasady metodologii historii. Zamość 1921 Z. Pomarański i Ska.

— *Wstęp* = Wstęp. W: Żywot chłopa polskiego na początku XIX stulecia s. 9—57. Warszawa 1949 Wydawnictwo Ludowe.

Harb. Po prochy = Juliusz Stanisław Harbut (ur. 1884): Po prochy generała Bema. Warszawa 1929 Książnica-Atlas.

Haur SW = Jakub Haur (w. XVI) cytowany ze Słownika warszawskiego.

Helc. Praw. = Antoni Zygmunt Helcel (1808—1870): Starodawne prawa polskiego pomniki. T. 1. Warszawa 1856. G. Senhewald. T. 2 — 1870 L. Helcel.

Hemp. Wspom. = Helena Hempel: Wspomnienia z życia śp. ks. Stanisława Stojałowskiego. Kraków 1921 Związek Ludowo-Narodowy.

Hertz B. = Benedykt Hertz (1872—1952):

— *Bajki* = Bajki. Warszawa 1950 Państwowy Instytut Wydawniczy.

— *Samow.* = Ze wspomnień Samowara. Warszawa 1955 Czytelnik.

— *Termin.* = Z dziejów terminatora. Warszawa 1951 Czytelnik.

Hertz P. = Paweł Hertz (ur. 1918):

— *Not.* = Notatnik obserwatora. Essaye i artykuły. Łódź 1948 Wł. Bąk.

— *Sedan* = Sedan. Warszawa 1948 Książka.

— *Słow.* = Portret Słowackiego. Wyd. 2 Warszawa 1950 Państwowy Instytut Wydawniczy.

Heyd. Malcz. = Adam Heydel (1893—1941): Jacek Malczewski człowiek i artysta. Kraków 1933 Wydawnictwo Literacko-Naukowe.

Hirsz. Hist. = Ludwik Hirszfeld (1884—1954): Historia jednego życia. Kraków 1946 Czytelnik.

Hist. star. = Marian Henryk Serejski, M. Golias, K. Śreniowska, B. Zwoliński: Podręcznik historii starożytnej. Wyd. 3. Warszawa 1949 Państwowe Zakłady Wydawnictw Szkolnych.

Hof. Kl. Dziennik = Klementyna z Tańskich·Hofmanowa (1798—1845): Dziennik Franciszki Krasińskiej (w ostatnich latach panowania Augusta III pisany). Warszawa 1898 Biblioteka Dzieł Wyborowych nr 43.

Hoff. K. Polit. = Karol Boromeusz Aleksander Hoffman (1798—1875): Rzut oka na stan polityczny Królestwa Polskiego przez ciąg lat piętnastu od 1815—1830. Warszawa 1831 A. Gałęzowski i Ska.

Holl. Czas. = Tadeusz Hollender (1910—1943): Czas, który minął i inne wiersze. Lwów (1936) A. Krawczyński.

Hop. Jęz. = Stanisław Hoppe (ur. 1893): Polski język łowiecki. Warszawa 1951 Państwowe Wydawnictwo Rolnicze i Leśne.

Horod. Pok. = Dominik Horodyński (ur. 1919): Za pokojem — jedność narodu. Warszawa 1950 Polski Komitet Obrońców Pokoju.

Hube R. SW = Romuald Hube (zm. 1890) cytowany ze Słownika warszawskiego.

Hul. SW = Benedykt Hulewicz (zm. 1817) cytowany ze Słownika warszawskiego.

Hulka Żyrar. = Paweł Hulka Laskowski (1881—1946): Mój Żyrardów. Z dziejów polskiego miasta i z życia pisarza. Warszawa 1934 J. Przeworski.

Huss. Mur = Roman Hussarski (ur. 1923): Nowy mur. Warszawa 1951 Czytelnik.

Husz. Impert. = Jan Huszcza (ur. 1917): Impertynencje. Warszawa. 1947 Wiedza.

Ignat. Maszynozn. = Jan Ignatowicz: Maszynoznawstwo. Warszawa 1950 Instytut Wydawniczy Stowarzyszenia Inżynierów i Techników Mechaników Polskich. Centralny Urząd Szkolenia Zawodowego.

Irzyk. = Karol Irzykowski (1873—1944):

— *Czyn* = Czyn i słowo. Glossy sceptyka. Lwów 1913 B. Połoniecki.

— *Muza* = Dziesiąta muza. Zagadnienia estetyczne kina. Kraków 1924 Krakowska Spółka Wydawnicza.

— *Walka* = Walka o treść. Studia z literackiej teorii poznania. I Zdobnictwo w poezji. II Treść i forma. Warszawa 1929 Fr. Hoesick.

Iwań. Księg. = Bolesław Iwański: Podręcznik księgowości i bilansowania. Poznań 1949 nakład autora.

Iwasz. B. = Bolesław Iwaszkiewicz:

— *Alg. VII* = Algebra. Klasa VII. Wyd. 4. Warszawa 1950 Państwowe Zakłady Wydawnictw Szkolnych.

— *Geom.* = Geometria elementarna. Cz. 1. Warszawa 1950 Państwowe Zakłady Wydawnictw Szkolnych.

Iwasz. J. = Jarosław Iwaszkiewicz (ur. 1894):

— *Bach* = Jan Sebastian Bach. Warszawa 1951 Państwowy Instytut Wydawniczy.

— *Brzez.* = Brzezina. Panny z Wilka s. 103—212. Warszawa (1933) Gebethner i Wolff.

— *Chopin* = Chopin. Warszawa 1949 Państwowy Instytut Wydawniczy.

— *Księżyc* = Księżyc wschodzi. Powieść. Warszawa 1925 W. Czarski i Ska.

— *Lato* = Lato w Nohant. Komedia. Warszawa 1949 Czytelnik.

— *Mił.* = Nowa miłość. Warszawa 1947 Czytelnik.

— *Nowele* = Nowele włoskie. Warszawa 1947 Wiedza.

— *Odbud.* = Odbudowa Błędomierza. Sztuka. Warszawa 1951 Czytelnik.

— *Panny* = Panny z Wilka s. 1—102. Warszawa (1933) Gebethner i Wolff.

— *Szyman.* = Spotkania z Szymanowskim. Kraków 1947 Polskie Wydawnictwo Muzyczne.

— *Tarcze* = Czerwone tarcze. Warszawa 1934 Gebethner i Wolff.

— *Wiersze* = Wiersze z różnych epok. 1912—1952. Warszawa 1952 Czytelnik.

Jabł. SW = Jan Stanisław Jabłonowski (zm. 1731) cytowany ze Słownika warszawskiego.

Jabłonow. Hist. = Aleksander Jabłonowski (1829—1913): Historia Rusi południowej do upadku Rzeczypospolitej Polskiej. Kraków 1912 Akademia Umiejętności.

Jabłonow. S. Wspom. = Stanisław Prus Jabłonowski. Wspomnienia o baterii pozycyjnej artylerii konnej gwardii królewsko-polskiej. Poznań 1860 J. K. Żupański.

Jachim. Muz. = Zdzisław Jachimecki (1882—1954): Muzyka polska w rozwoju historycznym od czasów najdawniejszych do doby obecnej. T. 1. Od Bogurodzicy do Chopina włącznie. Cz. 1. Kraków 1948 S. Kamiński.

Jackiew. = Aleksander Jackiewicz (ur. 1915):

— *Górn.* = Górnicy. Powieść. Poznań 1949 Wielkopolska Księgarnia Wydawnicza.

— *Jan* = Jan bez ziemi. Warszawa 1950 Państwowy Instytut Wydawniczy.

— *Wiosna* = Wiedeńska wiosna. Warszawa 1952 Książka i Wiedza.

Jackow. Książ. = Romuald Jackowski: Książka powstaje. Praktyczne wskazówki dla autorów, wydawców, redaktorów, grafików, kreślarzy i korektorów. Warszawa 1948 Główna Księgarnia Wojskowa.

Jak. W. SW = Wojciech Jakubowski (zm. 1784) cytowany ze Słownika warszawskiego.

Jakub. Lit. = Jan Zygmunt Jakubowski (ur. 1909): Zarys literatury polskiej dla klasy XI wraz z antologią poezji i publicystyki. Cz. 1. 1887—1918. Warszawa 1952 Państwowe Zakłady Wydawnictw Szkolnych.

Jamp. Wspom. = Jerzy M. Jampolski. Wspomnienia z czasów okupacji austriackiej w Królestwie Kongresowym. Kraków 1924 Krakowska Spółka Wydawnicza.

Jan. SW = Jan Januszowski (w. XVI) cytowany ze Słownika warszawskiego.

Jancz. Prawo = Stanisław Janczewski (ur. 1887): Prawo handlowe, wekslowe i czekowe. Warszawa (1946/47) Trzaska, Evert i Michalski.

Jank. = Placyd Jankowski (1810—1872):

— *Opow.* = Opowiadania Johna of Dycalp. Wilno 1843 J. Zawadzki.

— *Sędzia* = Sędzia Pieniążek. Improwizacja wypracowana przez Johna of Dycalp. Wilno 1845 J. Zawadzki.

— *Wspom.* = Kilka wspomnień uniwersyteckich przez Johna of Dycalp. Wilno 1854 T. Glücksberg.

— *Zaśc.* = Zaścianek. Niedawna kronika spisana przez Johna of Dycalp. Wilno 1841 T. Glücksberg.

Janow. Warsz. = Aleksander Janowski (1866—1944): Warszawa. Poznań (b.r.) R. Wegner.

Janow. J. Karmaz. = Jerzy Janowski Strzemię: Karmazyny i żuliki. Warszawa (b.r.) Biblioteka Prenumeratorów „Kuriera Polskiego".

Jarec. Ludzie = Gustawa Jarecka (1908—1942): Ludzie i sztandary. Powieść. T. 1—2. Wyd. 2. Warszawa 1947 Wiedza.

Jaroch. = Maria Jarochowska (ur. 1918):

— *Liście* = Buraczane liście s. 217—308. Warszawa 1950 Książka i Wiedza.

— *Niemił.* = Niemiłosierni. Buraczane liście s. 13—213. Warszawa 1950 Książka i Wiedza.

Jasien. Świt = Paweł Jasienica (ur. 1909): Świt słowiańskiego jutra. Warszawa 1952 Państwowy Instytut Wydawniczy.

Jasiń. Pisma = Jakub Jasiński (1759—1794): Pisma. Kraków 1869 Drukarnia Uniwersytetu Jagiellońskiego.

Jastr. = Mieczysław Jastrun (ur. 1903):

— *Alp.* = Sezon w Alpach i inne wiersze. Kraków 1948 Książka.

— *Barwy* = Barwy Ziemi. Warszawa 1951 Państwowy Instytut Wydawniczy.

— *Mick.* = Mickiewicz. Warszawa 1949 Państwowy Instytut Wydawniczy.

— *Poemat* = Poemat o mowie polskiej. Warszawa 1952 Państwowy Instytut Wydawniczy.

— *Rok* = Rok urodzaju. Warszawa 1950 Książka i Wiedza.

— *Rzecz* = Rzecz ludzka. Poezje. Warszawa 1949 Książka i Wiedza.

Jawor. O Lwowie = Franciszek Jaworski (1873—1914): O szarym Lwowie. Lwów 1916 H. Altenberg.

Jeł. Wspom. = Aleksander Jełowicki (1804—1877): Moje wspomnienia. 1804—1831—1838. Wyd. 5. Lwów 1933 Zakład Narodowy im. Ossolińskich.

Jezier. = Franciszek Salezy Jezierski (1740—1791):

— *Gowor.* = Goworek herbu Rawicz wojewoda sandomierski. Powieść z widoku we śnie. Warszawa 1789 M. Gröll.

— *Rzepicha* = Rzepicha matka królów, żona Piasta między narodami sarmackimi słowiańskiego monarchy, tej części ziemi, która się nazywa Polska. Cz. 1/2. Warszawa 1790 P. Dufour.

— *Wyb.* = Wybór pism. Warszawa 1952 Państwowy Instytut Wydawniczy.

Jeż. cyt. Dor. Jęz. = Teodor Tomasz Jeż (1824—1915) cytowany w: Witold Doroszewski: Język Teodora Tomasza Jeża. Warszawa 1949 Towarzystwo Naukowe Warszawskie.

— *Dypl.* Dyplomacja szlachecka. Szkice z Poznańskiego. Powieść. Warszawa 1949 Czytelnik.

— *Rotuł.* = Rotułowicze. Powieść z dziejów serbskich. Warszawa 1930 Czytelnik.

— *Uskoki.* Powieść z dziejów Słowiańszczyzny południowej. T. 1—2 Warszawa 1948 Czytelnik.

Jęz. Pol. = Język Polski. Organ Towarzystwa Miłośników Języka Polskiego. Kraków. R. 1922—1955.

Jordan Pam. = Jordan (Julian Wieniawski) (1834—1912): Kartki z mego pamiętnika. T. 1—2. Warszawa 1911 Gebethner i Wolff.

Joteyko Metoda = Józefa Joteyko (1866—1928): Metoda testów umysłowych i jej wartość naukowa. Lwów 1924 Książnica-Atlas.

Jun. = Klemens Junosza (Szaniawski) (1849—1898):

— *Antrop.* = Z antropologii wiejskiej. Obrazki i szkice. Warszawa 1890 drukiem „Wieku".

— *Bracia* = Panowie bracia. Szkic z życia szlachty zagonowej. Warszawa 1899 nakład rodziny.

— *Bruk.* = Na bruku. Powieść z życia miejskiego. Warszawa (b.r.) Biblioteka Groszowa.

— *Dworek* = Dworek przy cmentarzu. Z nie wydanego rękopisu. Poznań (b.r.) Księgarnia św. Wojciecha.

— *Mazur.* = Z mazurskiej ziemi. Szkice i obrazki. Warszawa 1884 T. Paprocki.

— *Now.* = Nowele i obrazki. Warszawa 1899 nakład rodziny.

— *Wod.* = Pod wodą. Obraz z życia miejskiego. Warszawa 1899 nakład rodziny.

Jund. SW = Bonifacy Jundziłł (zm. 1847) cytowany ze Słownika warszawskiego.

Kaczk. = Zygmunt Kaczkowski (1825—1896): Wybór pism. T. 1—10. Warszawa 1900 Gebethner i Wolff.

— *Anunc.* = Anuncjata. T. 1—2. Wybór pism t. 9—10.

— *Bitwa* = Bitwa o chorążankę. Wybór pism t. 1 s. 261—293.

— *Gniazdo* = Gniazdo Nieczujów. Wybór pism t. 5, s. 1—106.

— *Grób* = Grób Nieczui. T. 1—2. Wybór pism t. 7—8.

— *Junak.* = Junakowie. Wybór pism t. 2, s. 1—34.

— *Kaszt.* = Kasztelanice Lubaczewscy. Wybór pism t. 2, s. 135—222.

— *Mąż* = Mąż szalony. Wybór pism t. 1, s. 1—260.

— *Murd.* = Murdelio. T. 1—2. Wybór pism t. 3 i t. 4, s. 1—172.

— *Olbracht.* = Olbrachtowi rycerze. T. 1—3. Lwów 1889 Gubrynowicz i Schmidt.

— *Pam.* = Mój pamiętnik z lat 1833—1843. Lwów 1899 Księgarnia Gubrynowicza i Schmidta.

— *Starosta* = Starosta Hołobucki. T. 1—2. Wybór pism t. 5, s. 107—236 i t. 6.

— *Swaty* = Swaty na Rusi. Wybór pism t. 2, s. 35—134.

— *Teka* = Teka Nieczui. Posłanie imć pana Nieczui do Małych Polaków i Czerwonych Rusinów, a które też i Wielcy Polacy na czas sobie czytać mogą dla zbudowania i dla krotochwili. T. 1. Paryż 1883. Drukarnia Polska A. Zabieżyny.

— *Trad.* = Tradycje sanockie. Wybór pism t. 4, s. 173—226.

Kafel Techn. = Mieczysław Kafel (ur. 1912): Zasady techniki wydawniczej oraz układu graficznego gazety i książki. Wyd. 3. Warszawa 1954 Państwowe Wydawnictwo Naukowe (lub wyd. 2 z r. 1953).

Kalend. Leśny = Kalendarz Leśny Informacyjny. Warszawa. Wydawnictwo Spółdzielni Las. R. 1948—1950.

Kalend. Pszczel. = Kalendarz Pszczelarza. Warszawa 1956 Państwowe Wydawnictwo Rolnicze i Leśne.

Kalend. Rob. = Kalendarz Robotniczy na rok 1951. Warszawa. Książka i Wiedza.

Kalend. Spoż. = Kalendarz przemysłu spożywczego. Praca zbiorowa. T. 1—2. Warszawa 1954 Wydawnictwo Przemysłu Lekkiego i Spożywczego.

Kalin. = Walerian Kalinka (1826—1886):

— *Galic.* = Galicja i Kraków pod panowaniem austriackim. Dzieła t. 10. Kraków 1898 Spółka Wydawnicza Polska.

— *St. Aug.* = Ostatnie lata panowania Stanisława Augusta. Cz. 1—2. Wyd. 2. Kraków 1891 Spółka Wydawnicza Polska.

Kalinow. Fiz. = Stanisław Kalinowski (1873—1946), Ewa Kalinowska-Widomska (ur. 1906): Fizyka dla kl. XI. Warszawa 1951 Państwowe Zakłady Wydawnictw Szkolnych.

Kamień. = Henryk Kamieński (1812—1865):

— *Pam.* = Pamiętniki i wizerunki. Wrocław 1951 Zakład Narodowy im. Ossolińskich.

— *Wyb.* = Wybór pism. Warszawa 1953 Książka i Wiedza.

Kamiń. A. Kam. = Aleksander Kamiński (Juliusz Górecki) (ur. 1903): Kamienie na szaniec. Wyd. 5. Katowice 1957 Wydawnictwo „Śląsk".

Karp. = Franciszek Karpiński (1741—1825):

— *Ogr.* = Ogrody. Poema przez l'Abbe Delille z francuskiego przetłumaczone. Zabawki wierszem i prozą t. 3. Warszawa 1783 M. Gröll.

— *O Rzeczyposp.* = O Rzeczypospolitej. List do JMci Pana Szczęsnego Potockiego wojewodzica ruskiego o szczęściu człowieka w towarzystwie czyli o Rzeczypospolitej. Zabawki wierszem i prozą t. 7, s. III—CX. Warszawa 1787 Drukarnia JK. Mości i Rzeczypospolitej.

— *Pam.* = Pamiętniki. Warszawa 1898 Granowski i Sikorski. Biblioteka Dzieł Wyborowych nr 59.

— *Pieśni* = Pieśni. Dzieła wierszem i prozą t. 1, s. 67—232. Lipsk 1835 Breitkopf i Haertel. Biblioteka Kieszonkowa Klasyków Polskich t. 17.

— *Psalmy* = Psalmy Dawida. Dzieła t. 2. Lipsk 1835 Breitkopf i Haertel.

— *Siel.* = Sielanki. Dzieła t. 1, s. 27—66.

— *Wym.* = O wymowie. Zabawki wierszem i prozą t. 2, s. 1—72. Warszawa 1782 M. Gröll.

— Zab. = Zabawki wierszem i prozą, tomy 1, 2 s. 73—147; 4 i 7 s. 1—85. Warszawa t. 1 i t. 2. — 1782; t. 4 — 1783; t. 7 — 1787 Drukarnia J. K. Mości i Rzeczypospolitej.

Karski Poezje = Gabriel Karski (ur. 1893): Poezje wybrane. Warszawa 1956 Czytelnik.

Karw. Szkice = Józef Dunin Karwicki (1832—1910): Szkice obyczajowe i historyczne przez ... Warszawa 1882 Gebethner i Wolff.

Kasper. Mechan. = Witold Kasperowicz: Mechanik precyzyjny. Warszawa 1948 Czytelnik.

Kaspr. = Jan Kasprowicz (1860—1926):

— *Ball.* = Ballada o słoneczniku i inne nowe poezje. Lwów 1908 Towarzystwo Wydawnicze.

— *Bunt* = Bunt Napierskiego. Poemat dramatyczny. Lwów 1899 Towarzystwo Wydawnicze.

— *Chwile* = Chwile. Poezje. Lwów 1911 E. Wende i Ska.

— *Hymny* = Hymny. Wyd. 2. Warszawa 1927 Instytut Wydawniczy „Biblioteka Polska".

— *Księga* = Księga ubogich. Wyd. 2. Warszawa 1920 Książka.

— *Lir.* = Liryki. T. 1—2. Dzieła poetyckie t. 3—4. Lwów 1912 Towarzystwo Wydawnicze.

— *O bohat.* = O bohaterskim koniu i walącym się domu. Lwów 1906 H. Altenberg.

Kasz. SW = Kazimierz Kaszewski (1825—1910) cytowany ze Słownika warszawskiego.

Kęsik Za drut. = Władysław Kęsik: Za drutami Szczypiorny i Łomży. Warszawa 1936 nakład autora.

Kętrz. Ludn. = Wojciech Kętrzyński (1838—1918): O ludności polskiej w Prusiech niegdyś krzyżackich. Lwów 1882 Zakład Narodowy im. Ossolińskich.

Kien. Sapieha = Stefan Kieniewicz (ur. 1907): Adam Sapieha (1828—1903). Lwów 1939 Wydawnictwa Zakładu Narodowego im. Ossolińskich.

Kiercz. Spór = Melania Kierczyńska (1888—1962): Spór o realizm. Szkice krytyczne. Warszawa 1951 Państwowy Instytut Wydawniczy.

Kit. Opis = Jędrzej Kitowicz (1728—1804): Opis obyczajów za panowania Augusta III. Wyd. 2. Wrocław 1951 Zakład Narodowy im. Ossolińskich.

KJMK — SPP = Komisja Językowa Min. Komunikacji cytowana ze Słownika Poprawnej Polszczyzny.

Klaczko Zapomn. = Julian Klaczko (1825—1906): Zapomniane pisma polskie (1850—1866). Kraków 1912 Gebethner i Wolff.

Kleiner = Juliusz Kleiner (1886—1957):

— *Lit.* = Zarys dziejów literatury polskiej. Wrocław 1947 Zakład Narodowy im. Ossolińskich

— *Mick.* = Mickiewicz. T. 1—2 (t. 2 cz. 1 i 2). Lublin 1948 Towarzystwo Naukowe Katolickiego Uniwerytetu Lubelskiego t. 40—41.

— *Słow.* = Juliusz Słowacki. Dzieje twórczości. T. 1—2. Wyd. 3. Lwów 1924—1925 Zakład Narodowy im. Ossolińskich.

Klem. O różnych = Zenon Klemensiewicz (ur. 1891): O różnych odmianach współczesnej polszczyzny. Warszawa 1953 Państwowy Instytut Wydawniczy.

Kluk SW = Krzysztof Kluk (zm. 1796) cytowany ze Słownika warszawskiego.

Kłok. SW = Hieronim Kłokowski (zm. 1721) cytowany ze Słownika warszawskiego.

Kłos. = Józef Nikodem Kłosowski (ur. 1904):

— *Mgła* = Mgła. Powieść. Warszawa 1948 B. Matuszewski.

— *Wiosna* = Czarna wiosna. Powieść. Warszawa 1953 Czytelnik.

Kłosy = Kłosy. Czasopismo ilustrowane tygodniowe poświęcone literaturze, nauce i sztuce. S. Lewental. R. 1868, 1870—1873 i 1875.

Kn. = Thesaurus polono-latino-graecus Grzegorza Knapskiego (Gregorii Cnapii). Kraków 1621.

Kniaź. Wyb. = Franciszek Dionizy Kniaźnin (1750—1807): Wybór poezji. Wrocław 1948 Zakład Narodowy im. Ossolińskich.

Kob. = Kobieta i życie. Czasopismo 3 × mies. Warszawa. Czytelnik. R. 1953.

Kobiety = Kobiety w walce o pokój i socjalizm. Warszawa 1951 Książka i Wiedza.

Koch. P. SW = Piotr Kochanowski (1566—1620) cytowany ze Słownika warszawskiego.

Koch. W. SW = Wespazjan Kochowski (1633—1700) cytowany ze Słownika warszawskiego.

Kochan. SW = Jan Kochanowski (1530—1584) cytowany ze Słownika warszawskiego.

Kod. karny = Kodeks karny i prawo o wykroczeniach. Wyd. 7. Warszawa 1949 i 1955 Wydawnictwo Prawnicze.

Kod. post. cyw. = Kodeks postępowania cywilnego oraz przepisy wprowadzające i związkowe według stanu na dzień 1 kwietnia 1951 r. Wyd. 3. Warszawa 1951 Wydawnictwo Ministerstwa Sprawiedliwości.

Kod. post. karn. = Kodeks postępowania karnego oraz przepisy wprowadzające i związkowe według stanu na dzień 1 lutego 1951 r. Wyd. 3. Warszawa 1951 Wydawnictwo Ministerstwa Sprawiedliwości.

Kod. zobow. = Kodeks zobowiązań wraz z przepisami wprowadzającymi. Tekst, orzecznictwo oraz ustawy związkowe. Warszawa 1946 Marian Ginter. Księgarnia Wydawnictw Prawniczych.

Kolb. Pieśni = Oskar Kolberg (1814—1890): Pieśni ludu polskiego. Seria I. Warszawa 1857 Drukarnia J. Jaworski.

Kołak. SW = Stanisław Kołakowski (w. XVI) cytowany ze Słownika warszawskiego.

Kołak. Towarozn. = Tadeusz Kołakowski (ur. 1902): Zarys towaroznawstwa papieru i materiałów piśmiennych. Warszawa 1950 Zakłady Wydawnictw Spółdzielczych.

Kołł. = Hugo Kołłątaj (1750—1812):

— *Małach.* = Do Stanisława Małachowskiego... o przyszłym sejmie Anonima listów kilka. Warszawa 1788 M. Gröll. Cz. I—IV.

— — *I* = Cz. 1. O podźwignieniu sił krajowych (Listy 1—9; s. 1—190).

— — *II* = Cz. 2. O rządzie szczególnym województw i trzech prowincji (Listy 1—7; s. 1—255) lub w wydaniu oddzielnym z r. 1788 podtytuł: O poprawie rzeczypospolitej.

— — *III* = Cz. 3. O rządzie ogólnym całego kraju (Listy 8—11; s. 1—277) lub w wydaniu oddzielnym z r. 1788 podtytuł: O poprawie rzeczypospolitej.

— — *IV Do deput.* = Cz. 4. Do prześwietnej deputacji dla ułożenia projektu konstytucji rządu polskiego od sejmu wyznaczonej (s. 1—60).

— — *IV Przedm.* = Cz. 4. Przedmowa (s. I—XXXVII).

— — *IV Proj.* = Cz. 4. Projekt. Prawo polityczne narodu polskiego czyli układ Rządu Rzeczypospolitej. (s. I—VI + s. 7—196).

— *Oświec.* = Stan oświecenia w Polsce w ostatnich latach panowania Augusta III (1750—1764). Warszawa 1905 Gebethner i Wolff.

— *Pam. Zającz.* = [Józef Zajączek]: Pamiętnik albo historia rewolucji czyli powstania roku 1792 (1794) przekładu Hugona Kołłątaja. Histoire de la révolution de Pologne en 1794 W: Pamiętniki z ośmnastego wieku. Poznań 1862 J. K. Żupański.

— *Wyb.* = Wybór pism politycznych. Wrocław Zakład Narodowy im. Ossolińskich. Biblioteka Narodowa seria I, nr 140.

Konopiń. Żywienie = Tadeusz Konopiński (1894—1965), Kazimierz Gawęcki: Żywienie zwierząt domowych. Warszawa 1947 Ministerstwo Rolnictwa i Reform Rolnych. Biblioteka Szkół Gospodarstwa Wiejskiego seria C, nr 2.

Konopn. = Maria Konopnicka (1842—1910):

— *Balcer* = Pan Balcer w Brazylii. Wyd. 4. Warszawa 1925 Gebethner i Wolff.

— *Imag.* = Imagina. Warszawa (1913) Gebethner i Wolff.

— *Ludzie* = Ludzie i rzeczy. Szkice i obrazki. Warszawa 1898 Gebethner i Wolff.

— *Now.* = Nowele i obrazki. T. 1—4. Pisma Wybrane t. 1—4. Warszawa 1951 Książka i Wiedza.

— *Poezje* = Poezje. T. 1—2. Pisma wybrane t. 5—6. Warszawa 1951 Książka i Wiedza.

— *Konst. PRL* = Konstytucja Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej uchwalona przez Sejm Ustawodawczy w dniu 22 lipca 1952 r. W: J. Lider i E. Słuczański: Nasza Konstytucja. Materiały pomocnicze do nauki o Konstytucji dla szkoły ogólnokształcącej s. 255—277. Warszawa 1954 Państwowe Zakłady Wydawnictw Szkolnych.

Konw. = Tadeusz Konwicki (ur. 1926):

— *Bud.* Przy budowie. Warszawa 1950 Czytelnik.

— *Władza* = Władza. Warszawa 1955 Czytelnik.

Kopeć Dzien. = Józef Kopeć (1762—1810): Dziennik... Berlin 1863 Księgarnia Akademicka E. Grossa.

Korb. Wstęp = Gabriel Korbut (1862—1936): Wstęp do literatury polskiej. Zarys metodyki badania literatury. Warszawa 1924 Kasa im. Mianowskiego.

Korcz. Jan. Bankr. = Janusz Korczak (1878—1943): Bankructwo małego Dżeka. Warszawa 1948 Płomienie.

Korcz. Jerzy Trzy = Jerzy Korczak (ur. 1927): Trzy spotkania. Warszawa 1950 Czytelnik.

Korp. Świetl. = Józef Korpała: Zajęcia kulturalno-artystyczne w świetlicy wiejskiej. Kraków 1945 Ludowy Instytut Oświaty i Kultury.

Kors. Rok = Włodzimierz Korsak (ur. 1886): Rok myśliwego. Poznań 1922 Wielkopolska Księgarnia Nakładowa K. Rzepeckiego.

Korz. J. = Józef Korzeniowski (1797—1863):

— *Karpac.* = Karpaccy górale. Dramat. Kraków 1923 Krakowska Spółka Wydawnicza. Biblioteka Narodowa seria I, nr 63.

— *Koll.* = Kollokacja. Wyd. 2. Warszawa 1951 Książka i Wiedza.

— *Krewni* = Krewni. Dzieła t. 6. Warszawa 1872 S. Lewental.

— *Majst.* = Majster i czeladnik. Dzieła t. 9, s. 415—438. Warszawa 1873 S. Lewental.

— *Narożna* = Narożna kamienica. W: Julian Tuwim: Polska nowela fantastyczna. T. 1, s. 97—107. Warszawa 1952 Państwowy Instytut Wydawniczy.

— *Spek.* = Spekulant. Warszawa 1946 Chłopska Spółdzielnia Wydawnicza.

— *Tad.* = Tadeusz Bezimienny. Dzieła t. 4, s. 1—268. Warszawa 1871 S. Lewental.

— *Wdow.* = Wdowiec. Dzieła t. 4, s. 269—503. Warszawa 1871 S. Lewental.

— *Wiz.* = Dziennik wizytatora. Pamiętniczek. W: Kantecki Klemens: Dwaj Krzemieńczanie. T. 2, cz. 2, s. 1—99. Lwów 1879 Gubrynowicz i Schmidt.

Korzon = Tadeusz Korzon (1839—1918):

— *Handl.* = Historia handlu w zarysie. Warszawa 1914 Nakład b. Wychowanków Szkoły Handlowej im. L. Kronenberga.

— *Wewn.* = Wewnętrzne dzieje Polski za Stanisława Augusta (1764—1794). Badania historyczne ze stanowiska ekonomicznego i administracyjnego. Wyd. 2. T. 1—6. Warszawa 1897—1898 Księgarnia T. Paprockiego i Ska.

— *Woj.* = Dzieje wojen i wojskowości w Polsce. Wyd. 2. Epoka przedrozbiorowa. T. 1—2.

Dokończenie epoki przedrozbiorowej. Epoka porozbiorowa. T. 3, s. 5—259. Lwów 1923 Zakład Narodowy im. Ossolińskich.

Kosiak. = Wincenty Kosiakiewicz (1863—1918):

— *Bud.* = Przy budowie kolei. Powieść. Warszawa 1891 Gebethner i Wolff.

— *Now.* = Nowele i opowiadania. Warszawa 1952 Książka i Wiedza.

— *Rick* = Rick i Rock. T. 1—2. Warszawa 1900 Gazeta Polska.

— *Rodz.* = Rodzina Łatkowskich. Warszawa 1926 Wydawnictwo Biblioteki Dzieł Wyborowych.

Kosmos A. = Kosmos. Seria A. Biologia. Dwumiesięcznik. Warszawa 1955 Państwowe Wydawnictwo Naukowe.

Kossak Z. = Zofia Kossak-Szczucka (ur. 1890):

— *Dziedz. w: Kier.* = Zofia Kossak-Szatkowska: Dziedzictwo. Powieść. W: Kierunki. Pismo społeczno-kulturalne katolików. Warszawa. Pax. R. 1957, nr 13—14.

— *Krzyż.* = Krzyżowcy. T. 1—4. Warszawa 1956 Pax.

Kossak. = Józef Kossakowski (1738—1794):

— *Ksiądz* = Ksiądz pleban. Cz. 1. Warszawa 1786 M. Gröll.

— *Obyw.* = Obywatel. Warszawa 1788 P. Dufour.

Koszcz. Wspom. = W. Koszczyc [Wacław Wołodźko] (1831—1904): Wspomnienia z powstania województwa mińskiego w roku 1863. W: Agaton Giller: Polska w walce s. 181—315. Kraków 1875 Księgarnia A. Nowoleckiego.

Kot. = Stanisław Kot (ur. 1885):

— *Frycz* = Andrzej Frycz Modrzewski. Studium z dziejów kultury polskiej w. XVI. Wyd. 2. Kraków 1923 Krakowska Spółka Wydawnicza.

— *Złot.* = Polska złotego wieku wobec kultury zachodniej. Odbitka z „Kultury Staropolskiej". Kraków 1932 Drukarnia Uniwersytetu Jagiellońskiego.

Kotarb. J. = Józef Kotarbiński (1849—1928):

— *Świat.* = Ze świata ułudy. Warszawa 1926 Gebethner i Wolff.

— *Teatr.* = Z dziejów dramatu i komedii w teatrach warszawskich. Warszawa 1924. Komitet Odbudowy Teatru Rozmaitości.

Kotarb. T. Elem. = Tadeusz Kotarbiński (ur. 1886): Elementy teorii poznania, logiki formalnej i metodologii nauk. Lwów 1929 Zakład Narodowy im. Ossolińskich.

Kotarba Pam. = Adolf Kotarba: Pamiętnik żołnierski. Warszawa 1938 Tygodnik „Wiarus".

Kott = Jan Kott (ur. 1914):

— *Oświec.* = Trwałe wartości literatury polskiego Oświecenia. Warszawa 1951 Państwowy Instytut Wydawniczy.

— *Po prostu* = Po prostu. Szkice i zaczepki. Warszawa 1946 Książka.

Kow. A. = Anna Kowalska (ur. 1903):

— *Grec.* = Opowiadania greckie. Warszawa 1949 Czytelnik.

— *Próba* = Wielka próba. Warszawa 1951 Państwowy Instytut Wydawniczy.

— *Rogat.* = Na rogatce. Warszawa 1953 Państwowy Instytut Wydawniczy.

— *Uliczka* = Uliczka klasztorna. Powieść. Warszawa 1949 Państwowy Instytut Wydawniczy.

Kow. A. i J. Złota = Anna i Jerzy (1893—1948) Kowalscy: Złota kula. Warszawa 1933 Rój.

Kow. W. = Władysław Kowalski (1894—1958):

— *Dal.* = Dalekie i bliskie. Wyd. 4. Warszawa 1951 Ludowa Spółdzielnia Wydawnicza.

— *Grzmiąc.* = W Grzmiącej. Wyd. 3. Warszawa 1949 Państwowy Instytut Wydawniczy.

— *Rodz.* = Rodzina Mianowskich. Powieść. Wyd. 2. Warszawa 1950 Ludowa Spółdzielnia Wydawnicza.

Kowalew. M. Kamp. = Mirosław Kowalewski (ur. 1919): Kampania znaczy walka. Warszawa 1950 Czytelnik.

Kowalew. S. = Stanisław Kowalewski (ur. 1918):

— *Bliżej* = Bliżej jutra. Warszawa 1952 Czytelnik.

— *Droga* = Prosta droga. Warszawa 1950 Książka i Wiedza.

— *Świat* = Odzyskany świat. Warszawa 1949 Książka i Wiedza.

Kowalew. Z. Wspom. = Zofia Kowalewska: Ze wspomnień wygnańca z roku 1863.

Kown. = Maria Kownacka (ur. 1894):

— *Entl.* = Entliczek Pentliczek. Warszawa 1950 Nasza Księgarnia.

— *Kajt.* = Kajtkowe przygody. Wyd. 3. Warszawa 1950 Nasza Księgarnia.

— *Plas.* = Plastusiowy pamiętnik. Wyd. 5. Warszawa 1950 Nasza Księgarnia.

Koźm. Pam. = Kajetan Koźmian (1771—1856):
Pamiętniki obejmujące wspomnienia od r. 1780 do r. 1815. T. 1—2. Poznań 1858 J. K. Żupański. T. 3. Kraków 1865 Czas.

Koźn. = Kazimierz Koźniewski (ur. 1919):

— *Dzies.* = Przez dziesiąć wojen. Kraków 1947 Czytelnik.

— *Piątka* = Piątka z ulicy Barskiej. Warszawa 1952 Państwowy Instytut Wydawniczy.

— *Rok* = Rok ziemi obcej 1940—1941. Kraków 1946 Czytelnik.

— *Żyw.* = Żywioły. Poznań 1948 Wydawnictwo Zachodnie.

KPP Uchw. = KPP (Komunistyczna Partia Polski) Uchwały i rezolucje. I—II Zjazd (1918—1923). Warszawa 1953 Książka i Wiedza.

KPP Wspom. = KPP Wspomnienia z pola walki. Warszawa 1951 Książka i Wiedza.

Kr. = Adam Antoni Kryński: Jak nie należy mówić i pisać po polsku. Cz. I—II. Warszawa 1921—1931.

Krah. Zdrada = Halina Krahelska (1892—1945):
Zdrada Heńka Kubisza. Powieść. Warszawa 1938 Nowa Biblioteka Społeczna.

Kraj. Zdarz. = Michał Krajewski (1746—1817): Wojciech Zdarzyński życie i przypadki swoje opisujący. Warszawa 1785 M. Gröll.

Krak. = Paulina Kraków (1813—1882):

— *Pam.* = Pamiętnik młodej sieroty. Wyd. 4. Warszawa 1881 Gebethner i Wolff.

— *Wspom.* = Wspomnienia wygnanki. Wyd. 3. Warszawa 1868 Gebethner i Wolff.

Kras. = Ignacy Krasicki (1735—1801): Dzieła. T. 1—5 i 7—10. Warszawa 1829 N. Glücksberg.

— *Antimon.* = Antimonachomachia. Dzieła t. 1, s. 64—86.

— *Bajki* = Bajki i przypowieści. Dzieła t. 2, s. 1—56.

— *Dośw.* = Mikołaja Doświadczyńskiego przypadki. Wyd. 5. Wrocław Zakład Narodowy im. Ossolińskich. Biblioteka Narodowa seria I, nr 41.

— *Hist.* = Historia na dwie księgi podzielona. Warszawa 1951 Książka i Wiedza.

— *Listy* = Listy. Dzieła t. 2, s. 116—134. Warszawa 1829 N. Glücksberg.

— *Lucjan* = Lucjan. Dzieła t. 7, s. 88—205.

— *Monach.* = Monachomachia. Dzieła t. 1, s. 41—63.

— *Mysz.* = Myszeis. Dzieła t. 1, s. 1—40.

— *Ogrod.* = Listy o ogrodach. Dzieła t. 5, s. 243—270.

— *Osjan.* = Pieśni Osjana. Dzieła t. 1, s. 143—216.

— *Podstoli* = Pan Podstoli. Dzieła t. 4.

— *Rozm.* = Rozmowy zmarłyoh. Dzieła t. 7, s. 1—87.

— *Różne* = Pisma różne. Dzieła t. 7, s. 206—256.

— *Rym.* = O rymotwórstwie i rymotwórcach. Dzieła t. 3.

— *Sat.* = Satyry. Dzieła t. 2, s. 57—115.

— *Wiersze* = Wiersze różne. Dzieła t. 2, s. 135—225.

— *Wojna* = Wojna chocimska. Dzieła t. 1, s. 87—142.

— *Życia* = Życia zacnych mężów. Dzieła t. 8—10.

Kras. A. SW. = Adam Stanisław Krasiński (zm. 1891) cytowany ze Słownika warszawskiego.

Krasiń. = Zygmunt Krasiński (1812—1859):

— *Drobne* = Drobne utwory poetyckie. Pisma t. 3, s. 1—199. Warszawa 1907 Gebethner i Wolff.

— *Iryd.* = Irydion. Warszawa 1929 Instytut Wydawniczy Biblioteka Polska.

— *Listy* = Listy do Augusta Cieszkowskiego. T. 1. Listy z lat 1840—1847. T. 2. Listy z lat 1848—1859. Warszawa 1912 Gebethner i Wolff.

— *Nie-boska* = Nie-boska komedia. Wrocław 1952 Zakład Narodowy im. Ossolińskich.

— *Trzy* = Trzy myśli pozostałe po śp. Henryku Ligenzie... Pisma t. 2, s. 1—39. Warszawa (1907) Gebethner i Wolff.

— *Noc* = Noc letnia. Pisma t. 1, s. 357—397. Warszawa 1907 Gebethner i Wolff.

Krasn. Składnia = Antoni Krasnowolski (1855—1911): Systematyczna składnia języka polskiego. Wyd. 2. Warszawa 1909 M. Arct.

Krasz. = Józef Ignacy Kraszewski (1812—1887):

— *Baśń* = Stara baśń. Powieść z dziewiątego wieku. Wyd. 2. Kraków 1949 M. Kot.

— *Brühl* = Brühl. Opowiadanie historyczne. Wyd. 2. Wrocław. Zakład Narodowy im. Ossolińskich. Biblioteka Narodowa seria I, nr 114.

— *Chata* = Chata za wsią. Powieść. T. 1—3. Łódź 1948 Wł. Bąk.

— *Czarna* = Czarna perełka. Powieść. Łódź 1948 Wł. Bąk.

— *Int.* = Interesa familijne. Powieść. T. 1—2 1950; T. 3—4 wyd. 2 — 1955. Warszawa Czytelnik.

— *Jabł.* = Złote jabłko. T. 1/2, 3/4. Warszawa 1953 Czytelnik.

— *Jaryna* = Jaryna. Powieść. Łódź 1948 Wł. Bąk.

— *Jerm.* = Jermoła. Obrazki wiejskie. Wrocław 1948 Zakład Narodowy im. Ossolińskich. Biblioteka Narodowa seria I, nr 128.

— *Kartki* = Kartki z podróży 1858—1864. Wybór pism. Oddział VIII. Warszawa 1892 S. Lewental.

— *Kołk.* = Historia kołka w płocie według wiarogodnych źródeł zebrana i spisana. Warszawa 1950 „Kraj" Spółdzielczy Instytut Wydawniczy.

— *Koresp.* = Józef Ignacy Kraszewski, Leopold Kronenberg: Korespondencja 1859—1876. [Listy do Kronenberga]. Kraków 1929 Rodzina Kronenbergów.

— *Latarn.* = Latarnia czarnoksięska. Obrazy naszych czasów. T. 2—4. Lwów 1872 Gubrynowicz i Schmidt.

— *Nowe* = Nowe studia literackie. T. 1—2. Warszawa 1843 S. Orgelbrand.

— *Opow.* = Wybór opowiadań. Warszawa 1951 Czytelnik.

— *Ostap* = Ostap Bondarczuk. Warszawa 1951 Książka i Wiedza.

— *Pam.* = Pamiętnik panicza. Warszawa 1953 Czytelnik.

— *Poeta* = Poeta i świat. Warszawa 1951 Czytelnik.

— *Poezje* = Poezje. T. 1. Wilno 1838 Drukarnia Blumowicza.

— *Seraf.* = Dziennik Serafiny. Warszawa 1953 Czytelnik.

— *Sfinks* = Sfinks. Powieść Cz. 1—2. Wybór pism t. 10 i 11, s. 1—192. Warszawa 1879 J. Unger.

— *Siekierz.* = Ostatni z Siekierzyńskich. Warszawa 1950 Czytelnik.

— *Studia* = Studia literackie. Wilno 1842 J. Zawadzki.

— *Szalona* = Szalona. Powieść. Warszawa 1953 Czytelnik.

— *Ulana* = Ulana. Powieść poleska. Warszawa 1951 Ludowa Spółdzielnia Wydawnicza.

— *Walery* = (Kleofas Fakund Pasternak): Pan Walery. Powieść z XIX wieku. Wilno 1831 Glücksberg.

— *Wędr.* = Wędrówki literackie, fantastyczne i historyczne. Wilno 1840 S. Blumowicz.

— *Wilno* = Wilno od początków jego do roku 1750. T. 2—4. Wilno 1840—1842. J. Zawadzki.

— *Zadora* = Zadora. Historia z końca XVIII wieku. Warszawa 1951 Czytelnik.

— *Z dzien.* = Z dziennika starego dziada. Warszawa 1879 M. Orgelbrand.

Kraus. = Aleksander Kraushar (1842—1931):

— *Czasy* = Czasy szkolne za Apuchtina. Kartka z pamiętnika (1879—1897). Warszawa 1916 Towarzystwo Akcyjne S. Orgelbranda Synów.

— *Kartki* = Kartki z pamiętnika Alkara. T. 1—2. Kraków t. 1—1910; t. 2 — 1913 G. Gebethner i Spółka.

— *Krasz.* = Kraszewski i Wielopolski (Kartka z lat 1861—1863). Warszawa 1912 S. Orgelbrand.

— *Łaski* = Olbracht Łaski wojewoda sieradzki. Wizerunek historyczny na tle dziejów Polski XVI wieku. T. 1—2. Warszawa 1882 Gebethner i Wolff.

— *Repn.* = Książę Repnin i Polska w pierwszym czteroleciu panowania Stanisława Augusta (1764—1768). T. 1—2. Warszawa 1900 Gebethner i Wolff.

— *Typy* = Typy i oryginały warszawskie z odległej i mniej odległej przeszłości i z czasów Królestwa Kongresowego 1816—1831. Warszawa 1913 Towarzystwo Miłośników Historii.

Krauze Żywn. = Stanisław Krauze, Maksym Nikonorow: Metody badania artykułów żywności i przedmiotów użytku z uwzględnieniem obowiązującego ustawodawstwa. Warszawa 1948 Lekarski Instytut Naukowo-Wydawniczy.

Kraw. Łow. = Wiesław Krawczyński: Łowiectwo. Podręcznik dla leśników i myśliwych. Warszawa 1947 Spółdzielnia Las.

Krech. Lux w: Tyg. Ilustr. = Adam Krechowiecki (1850—1919): Fiat Lux. W: Tygodnik Ilustrowany. Warszawa. Gebethner i Wolff. R. 1900, nr 22—52.

Kremer Listy = Józef Kremer (1806—1875): Listy z Krakowa. T. 1—2. Dzieła t. 4—5. Warszawa 1877 S. Lewental.

Kron. Koresp. = Józef Ignacy Kraszewski, Leopold Kronenberg (1812—1878): Korespondencja 1859—1876. [Listy do Kraszewskiego]. Kraków 1929 Rodzina Kronenbergów.

Krucz. = Leon Kruczkowski (1900—1962):

— *Odw.* = Odwety. Sztuka. Dramaty s. 5—109. Warszawa 1950 Książka i Wiedza.

— *Paw.* = Pawie pióra. Powieść. Wyd. 5. Warszawa 1949 Czytelnik.

— *Sidła* = Sidła. Powieść. Wyd. 2. Warszawa 1948 Czytelnik.

— *Spot.* = Spotkania i konfrontacje. Warszawa 1950 Państwowy Instytut Wydawniczy.

Krup. w: Ateneum = Franciszek Krupiński (1836—1808): Nasza historiozofia. Artykuł w: Ateneum s. 548—599. Warszawa 1876 J. Unger.

Krus. Szkice = Stanisław Krusiński (1857—1886): Szkice socjologiczne. Warszawa 1891 J. Jeżyński.

Kryń. A. Gram. = Adam Antoni Kryński (1844—1932): Gramatyka języka polskiego. Wyd. 4. Warszawa 1907 M. Arct.

Kryń. J. Towarozn. = J. Kryński, J. Iwiński: Towaroznawstwo dla szkół handlowych. Cz. 1—2. Warszawa 1951 Polskie Wydawnictwa Gospodarcze.

Kryt. = Krytyka. Miesięcznik poświęcony sprawom społecznym, nauce i sztuce. Kraków W. Feldman. R. 1910 i 1913, zeszyty r. 1910 cz. 1—2.

Krzyw. I. = Irena Krzywicka (ur. 1904):

— *Bunt* = Bunt Kamila Martena. Powieść. Warszawa 1948 Czytelnik.

— *Dzieci* = Dzieci wśród nocy. Warszawa 1948 Czytelnik.

— *Gorzk.* = Gorzkie zakwitanie. Powieść. Warszawa 1948 Czytelnik.

— *Siew* = Siew przyszłości. Powieść. Warszawa 1953 Czytelnik.

Krzyw. L. Wspom. = Ludwik Krzywicki (1859—1941): Wspomnienia. Warszawa 1947 Czytelnik.

Krzywosz. = Stefan Krzywoszewski (1866—1945):

— *Jula* = Pani Jula. Powieść. Warszawa 1901 F. J. Granowski. Biblioteka Dzieł Wyborowych nr 195.

— *Rusał.* = Rusałka. Warszawa 1925 Biblioteka Dzieł Wyborowych.

— *Życie* = Długie życie. T. 1. Warszawa 1947 Biblioteka Polska.

Krzyż. J. = Julian Krzyżanowski (ur. 1892):

— *Lit.* = Historia literatury polskiej. Od średniowiecza do XIX w. Warszawa 1953 Państwowy Instytut Wydawniczy.

— *Romans* = Romans polski wieku XVI. Lublin 1934 Towarzystwo Przyjaciół Nauk.

(K. Sł. Techn.) SPP. = Komisja Słownika Technicznego Akademii Nauk Technicznych cytowana ze Słownika poprawnej polszczyzny.

Kub. = Ludwik Kubala (1838—1918):

— *Hand.* = Handel i przemysł za Stanisława Augusta. Kraków 1872 Wydawnictwo „Kraj". Odbitka z „Kraju".

— *Szkice* = Szkice historyczne. Seria 1—2. Wyd. 3. Kraków 1896 Gebethner i Ska.

Kubac. = Wacław Kubacki (ur. 1907):

— *Kryt.* = Krytyk i twórca. Łódź 1948 Wł. Bąk.
— *Pierw.* = Pierwiosnki polskiego romantyzmu. Kraków 1949 M. Kot.
Kuch. Tenis = Władysław Kuchar, Zdzisław Stahl: Tenis. Wyd. 2. Lwów 1931 Zakład Narodowy im. Ossolińskich.
Kulcz. L. = Ludwik Kulczycki (1866—1941):
— *Anarch.* = Anarchizm współczesny. Lwów 1902 Polskie Towarzystwo Nakładowe.
— *Socjol.* = Zarys podstaw socjologii ogólnej. Lwów 1900 Gubrynowicz i Schmidt.
Kunc. = Maria Kuncewiczowa (ur. 1897):
— *Cudz.* = Cudzoziemka. Warszawa 1936 Rój.
— *Dni* = Dni powszednie państwa Kowalskich. Powieść radiowa. Wyd. 2. Warszawa 1938 Rój.
— *Klucze* = Klucze. Warszawa 1948 Wiedza.
— *Twarz* = Twarz mężczyzny. Warszawa 1928 J. Mortkowicz.
— *Zagr.* = Zagranica. Warszawa 1939 Rój.
Kurasz. Jęz. = Władysław Kuraszkiewicz (ur. 1905): Język polski w obozie koncentracyjnym. Lublin 1947 Towarzystwo Naukowe Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego.
Kurek = Jalu Kurek (ur. 1904):
— *Czor.* = Nad Czorsztynem się błyska. O Kostce Napierskim opowieść prawdziwa. Warszawa 1953 Państwowy Instytut Wydawniczy.
— *Grypa* = Grypa szaleje w Naprawie. Powieść. Wyd. 6. Warszawa 1947 Wiedza.
— *Ocean* = Ocean nie-spokojny. Warszawa 1951 Ludowa Spółdzielnia Wydawnicza.
— *Płom.* = Płomień nad Wisłą. Warszawa 1950 Ludowa Spółdzielnia Wydawnicza.
— *Woda* = Woda wyżej. Powieść. Wyd. 2. Kraków 1947 Przełom.
Kutrz. = Stanisław Kutrzeba (1876—1946):
— *Hand.* = Handel Krakowa w wiekach średnich na tle stosunków handlowych Polski. Kraków 1902 Akademia Umiejętności. Odbitka z t. 44 Rozpraw Wydziału Hist.-Filoz. Akademii Umiejętności.
— *Hist.* = Historia ustroju Polski w zarysie. Lwów 1905 B. Połoniecki.
— *Wstęp* = Wstęp do nauki o prawie i państwie. Wyd. 2. Kraków 1947 S. Kamiński.

L = M. Samuel Bogumił Linde (1771—1847): Słownik Języka Polskiego. T. 1—6. Wyd. 2. Lwów 1854—1860 Zakład Narodowy im. Ossolińskich.
Lab. Studia = Gerard Labuda (ur. 1916): Studia nad początkami Państwa Polskiego. Poznań 1946 Księgarnia Akademicka.
Lam J. = Jan Lam (1838—1886):
— *Głowy* = Głowy do pozłoty. T. 1—4. Wybór pism. Warszawa 1899 Redakcja Gazety Polskiej.
— *Kariery* = Dziwne kariery. Powieść. Warszawa 1938 Trzaska, Evert i Michalski.
— *Kor.* = Koroniarz w Galicji, czyli powagi powiatowe. Warszawa 1952 Czytelnik.
— *Kron.* = Kroniki lwowskie umieszczone w „Gazecie Narodowej“ w r. 1868 i 1869 jako przyczynek do historii Galicji. Lwów 1874 A. J. O. Rogosz.
— *Rozmait.* = Rozmaitości i powiastki. Warszawa 1952 Czytelnik.
— *Świat* = Wielki świat Capowic. Mikołów 1949 Książnica Śląska.
Lam S. Stroje = Stanisław Lam (ur. 1891): Stroje pań polskich (Wiek XV—XVIII). Warszawa 1922 Gebethner i Wolff.
Lampe O nową = Alfred Lampe (1900—1943): O nową Polskę. Artykuły i przemówienia. Warszawa 1954 Książka i Wiedza.
Lamus = Lamus. Czasopismo. Z. 1—4. Lwów 1908—1909. Z. 5—8, 1909—1910. A. Altenberg.
Las. Wspom. = Wacław Lasocki (1837—1919): Wspomnienia z mojego życia. T. 1. W kraju. T. 2. Na Syberii. Kraków 1933 nakład miasta Krakowa.
Lechoń = Jan Lechoń [Leszek Serafinowicz] (1899—1956):
— *Karmaz.* = Karmazynowy poemat. Warszawa 1920 Wydawnictwo J. Mortkowicza.

— *Rzeczp.* = Rzeczpospolita babińska. Śpiewy historyczne. Warszawa 1920 Towarzystwo Wydawnicze „Ignis“,

Lehr. = Tadeusz Lehr-Spławiński (1891—1965):

— *Gram.* = Tadeusz Lehr-Spławiński, Roman Kubiński: Gramatyka języka polskiego. Podręcznik dla wszystkich. Wyd. 6. Wrocław 1952 Zakład Narodowy im. Ossolińskich.

— *Jęz.* = Tadeusz Lehr-Spławiński: Język polski. Pochodzenie, powstanie, rozwój. Warszawa 1947 S. Arct.

— *Pochodz.* = O pochodzeniu i praojczyźnie Słowian. Poznań 1946 Wydawnictwo Instytutu Zachodniego.

— *Rozpr.* = Rozprawy i szkice z dziejów kultury Słowian. Warszawa 1954 Pax.

— *Szkice* = Szkice z dziejów rozwoju i kultury języka polskiego. Lwów 1938 Książnica Atlas.

Lel. = Joachim Lelewel (1786—1861):

— *Bibliot.* = Dzieje bibliotek do dziennika warszawskiego. Warszawa 1827.

— *Dzieje* = Dzieje Polski. Warszawa 1830 Drukarnia J. Węcki.

— *Listy* = Listy Joachima Lelewela. T. 1—2. Poznań 1878—1879. J. K. Żupański.

— *Nowos.* = Nowosilcow w Wilnie w roku szkolnym 1823/4. Warszawa 1831.

— *Pam.* = Pamiętnik z roku 1830—31. Warszawa 1924 Instytut Wydawniczy „Biblioteka Polska“.

— *Polska* = Polska wieków średnich. T. 1. Poznań 1846 W. Stefański. T. 2. Poznań 1847 N. Kamieński i S-ka. T. 3. Poznań 1859 J. K. Żupański. T. 4. Poznań 1851 J. K. Żupański.

Lem. = Jan Lemański (1866—1933):

— *Bajki* = Bajki. Warszawa 1902 J. Fiszer.

— *Czyn* = Czyn. Poezje, satyry, piosenki. Lwów 1911 B. Połoniecki.

Len. T. = Teofil Lenartowicz (1822—1893):

— *cyt. Konopn. Ludzie* = cytowany w: Maria Konopnicka: Ludzie i rzeczy. Szkice i obrazki. Warszawa 1898 Gebethner i Wolff.

— *Cztery* = Cztery obrazy. Kraków 1848 F. Baumgardten.

— *Szopka* = Szopka. Poezja. Wrocław 1849.

— *Wyb.* = Wybór poezji. Wyd. 2. Lwów 1937 Zakład Narodowy im. Ossolińskich. Biblioteka Narodowa seria I, nr 5.

— *Ziemia* = Polska ziemia w obrazach. Cz. 1. Kraków 1848 Drukarnia Uniwersytetu. Cz. 2. Wyd. 2. Poznań 1850 W. Stefański.

Lep. Sybir = Mieczysław B. Lepecki (ur. 1897): Sybir wspomnień. Lwów 1937 Państwowe Wydawnictwo Książek Szkolnych.

Leszcz. Technol. = Stanisław Leszczyński: Technologia chemiczna. Książka pomocnicza dla uczniów szkół zawodowych chemicznych I i II stopnia. Cz. 1. Warszawa 1950 Państwowe Zakłady Wydawnictw Szkolnych.

Leszcz. S. SW = Stanisław Leszczyński (zm. 1766) cytowany ze Słownika warszawskiego.

Leśm. = Bolesław Leśmian (1878—1937):

— *Klech.* = Klechdy sezamowe. Warszawa 1950 Czytelnik.

— *Przyg.* = Przygody Sindbada żeglarza. Warszawa 1950 Czytelnik.

Lewand. Bot. = Lesław Lewandowski: Botanika dla studentów I roku medycyny weterynaryjnej według wykładów prof. dr Bronisława Janowskiego. Warszawa 1951 Państwowe Zakłady Wydawnictw Szkolnych.

Lewic. Masz. = Tadeusz Lewicki: Części maszyn. Warszawa 1951 Państwowe Wydawnictwa Techniczne.

Lewiń. J. = Jan Lewiński (1876—1939):

— *Afr.* = Afryka Południowa. Warszawa 1934 Trzaska, Evert i Michalski.

— *Życie* = Życie Ziemi. Warszawa 1934 Trzaska, Evert i Michalski.

Lib. Lit. IX = Zdzisław Libera (ur. 1913) w: Kazimierz Budzyk, Zdzisław Libera, Jadwiga Pietrusiewiczowa: Historia literatury polskiej. Kl. IX, s. 217—370. Od początku piśmiennictwa do końca XVIII wieku. Warszawa 1952 Państwowe Zakłady Wydawnictw Szkolnych.

Libelt = Karol Libelt (1807—1875):
— *Gra* = Gra w szachy. W: Julian Tuwim: Polska nowela fantastyczna. T. 1. s. 173—217. Warszawa 1952 Państwowy Instytut Wydawniczy.
— *Pedag.* = Wybór pism pedagogicznych. Warszawa 1947 Państwowe Zakłady Wydawnictw Szkolnych.
Lieb. Poezje = Jerzy Liebert (1904—1931): Poezje zebrane. Warszawa 1951 Pax.
Ligoń Iskra = Juliusz Ligoń (1828—1889): Iskra miłości z Górnego Śląska, czyli odłamek śpiewu historyczno-narodowego. Katowice 1919 A. Ligoń.
Lim. = Bolesław Limanowski (1841—1935):
— *Pam.* = Pamiętniki (1835—1870). Warszawa 1937 Rój.
— *Społ. XVIII* = Historia ruchu społecznego w drugiej połowie XVIII stulecia. Lwów 1888 L. K. Bartoszewiczowa.
Lip. Zapis. = Tymoteusz Lipiński (1797—1856): Zapiski z lat 1825—1831. Kraków 1883 K. Bartoszewicz.
Lips. = Roman Lipski:
— *Kow.* = Technologia metali. Kowalstwo. Warszawa 1950 Spółdzielnia Wydawnicza Autor.
— *Odlewn.* = Technologia metali. Odlewnictwo. Warszawa 1949 Spółdzielnia Wydawnicza Autor.
Lissa = Zofia Lissa (ur. 1908):
— *Uwagi* = Uwagi o metodzie marksistowskiej w muzykologii. Kraków 1950 Polskie Wydawnictwo Muzyczne.
— *Zarys* = Zarys nauki o muzyce. Wyd. 2. Kraków 1948 Polskie Wydawnictwo Muzyczne.
Loren. Dwadz. = Jan Lorentowicz (1868—1940): Dwadzieścia lat teatru. Warszawa 1929 F. Hoesick.
Lorentz Natol. = Stanisław Lorentz (ur. 1899): Natolin. Warszawa 1948 Towarzystwo Naukowe Warszawskie. Prace z historii sztuki 2.
Lubom. Pam. = Stanisław Lubomirski (1719—1783): Pamiętnik. Lwów 1925 nakład rodziny.
Lubow. = Edward Lubowski (1837—1924):
— *Jacuś* = Jacuś. Komedia. W: Dramat mieszczański epoki pozytywizmu warszawskiego s. 261—375. Wrocław 1953 Zakład Narodowy im. Ossolińskich.
— *Niet.* = Nietoperze. Komedia. W: Dramat mieszczański epoki pozytywizmu warszawskiego s. 145—259.
— *Sąd* = Sąd honorowy. Komedia. Wilno 1880 Wydawnictwo E. Orzeszkowej i S-ki.
Ludzie KPP = Ludzie KPP. Warszawa 1954 Książka i Wiedza. Wydział Historii Partii. Komitet Centralny Polskiej Zjednoczonej Partii Robotniczej.
Luks. Wyb. = Róża Luksemburg (1871—1919): Rok 1905. Wybór artykułów. Warszawa 1951 Książka i Wiedza.
Lut. = Jerzy Lutowski (ur. 1918):
— *Próba* = Próba sił. Sztuka. Warszawa 1950 Czytelnik.
— *Sprawa* = Sprawa rodzinna. Sztuka. Warszawa 1953 Czytelnik.

Łęt. Wspom. = Ludwik Łętowski (1786—1869): Wspomnienia pamiętnikarskie. Wrocław 1956 Zakład im. Ossolińskich — Wydawnictwo.
Łob. Muz. = Stefania Łobaczewska (ur. 1894): Zarys historii form muzycznych. Próba ujęcia socjologicznego. Kraków 1950 Polskie Wydawnictwo Muzyczne.
Łoś = Jan Łoś (1860—1928):
— *Krótka* = Krótka gramatyka historyczna języka polskiego. Lwów 1927 Jakubowski. Lwowska Biblioteka Slawistyczna t. 5.
— *Wiersze* = Wiersze polskie w ich dziejowym rozwoju. Warszawa (b.r.) Gebethner i Wolff.
— *Zabyt.* = Przegląd językowych zabytków staropolskich do r. 1543. Kraków 1915 Akademia Umiejętności.
Łow. Pol. = Łowiec Polski. Tygodnik, od r. 1946 miesięcznik. Organ Polskiego Związku Łowieckiego. Warszawa. R. 1936—1939 i 1951.

Łoz. Wal. = Walery Łoziński (1837—1861):
— *Dwór* = Zaklęty dwór. Warszawa 1952 Książka i Wiedza.
— *Noce* = Dwie noce. Kraków 1953 Wydawnictwo Literackie.
— *Szlach.* = Szlachcic chodaczkowy. Powieść. Cz. 1—3. Warszawa 1909 Ziarno.
Łoz. Wł. = Władysław Łoziński (1843—1913):
— *Narwoj.* = Opowiadania imć pana Wita Narwoja rotmistrza konnej gwardii koronnej. Warszawa 1951 Nasza Księgarnia.
— *Praw.* = Prawem i lewem. Obyczaje na Czerwonej Rusi w pierwszej połowie XVII w. T. 1—2. Wyd. 4. Lwów 1931 Gubrynowicz i syn.
— *Życie* = Życie polskie w dawnych wiekach. Wyd. 6. Warszawa 1937 J. Przeworski.
Łukas. Naucz. = Stanisław Łukasiewicz (ur. 1907): Nauczyciele. Powieść. Warszawa 1956 Czytelnik.
Łukasz. Hist. = Józef Łukaszewicz (1799—1873): Historia szkół w Koronie i Wielkim Księstwie Litewskim od najdawniejszych czasów aż do roku 1794. T. 1—4. Poznań 1849—1851 J. K. Żupański.
Łun. Wspom. = Ernest Łuniński (1870—1931): Wspominki z dni historycznych kart kilka. Warszawa 1910 Towarzystwo Akcyjne Synów S. Orgelbranda.
Łus. Pam. = Seweryn Łusakowski (ur. 1823): Pamiętnik zdeklasowanego szlachcica. Warszawa 1952 Państwowy Instytut Wydawniczy.

Mac. = Wacław Aleksander Maciejowski (1793—1883):
— *Pam.* = Pamiętniki o dziejach, piśmiennictwie i prawodawstwie Słowian. T. 1—2. Petersburg, Lipsk 1839 Eggers i Hinrichs.
— *Piśm.* = Piśmiennictwo polskie od czasów najdawniejszych aż do roku 1830. T. 1 i 3 cz. 1—2 Warszawa S. Orgelbrand. T. 1 — 1851. T. 3. cz. 1 — 1852. T. 3. cz. 2 — Dodatki do piśmiennictwa polskiego od czasów najdawniejszych aż do roku 1830. Warszawa 1852 S. Orgelbrand.
Maj. Hist. = Jan Majorkiewicz (1820—1847): Historia, literatura i krytyka. Literatura polska w rozwinięciu historycznym. Warszawa 1847 Drukarnia Komisji Rządowej Sprawiedliwości.
Makowiec. = Witold Makowiecki (1902—1946):
— *Dios.* = Diossos. Wyd. 2. Warszawa 1953 Nasza Księgarnia.
— *Przyg.* = Przygody Meliklesa Greka. Warszawa 1952 Nasza Księgarnia.
Makusz. = Kornel Makuszyński (1884—1953):
— *Bezgrz.* = Bezgrzeszne lata. Poznań 1927 Wydawnictwo Polskie R. Wegner.
— *Król* = Król Azis s. 5—120; O szlachetnej dziewicy i koniu s. 103—120. Warszawa (b.r.) Gebethner i Wolff.
— *Listy* = Moje listy. Wyd. 2. Warszawa 1923 Biblioteka Dzieł Wyborowych.
— *O dwóch* = O dwóch takich co ukradli księżyc. Wyd. 3. Warszawa (b.r.) Gebethner i Wolff.
— *Połów* = Połów gwiazd. Lwów 1908 H. Altenberg.
Mal. Akust. = Ignacy Malecki (ur. 1912): Akustyka radiowa i filmowa. Warszawa 1950 Państwowe Wydawnictwa Techniczne.
Malcz. Maria = Antoni Malczewski [Malczeski] (1793—1826): Maria. Powieść ukraińska Wyd. 2. Kraków (b.r.) Zakład Narodowy im. Ossolińskich.
Malcz. R. Od cepra = Rafał Malczewski (1892—1965): Od cepra do wariata. Warszawa 1939 Towarzystwo Wydawnicze „Rój".
Malew. Żel. = Hanna Malewska (ur. 1911): Żelazna korona. Warszawa—Lwów 1937 Książnica-Atlas.
Malin. SW = Lucjan Malinowski (zm. 1898) cytowany ze Słownika warszawskiego.
Małc. Gran. = Karol Małcużyński: Nad granicą pokoju. Warszawa 1951 Książka i Wiedza.
Małec. Przeszł. = Antoni Małecki (1821—1913): Z przeszłości dziejowej. Pomniejsze pisma. T. 1. Kraków 1897 G. Gebethner.

Małysz. Listy = Adolf Małyszko: Listy z okopów. Wyd. 3. Warszawa 1925 Drukarnia „Jan Cotty".

Mand. Dzisiaj = Andrzej Mandalian (ur. 1926): Dzisiaj. Warszawa 1951 Czytelnik.

Marc. = Antoni Marcinkowski [Antoni Nowosielski] (1823—1880):

— *Ideały* = Ideały i karykatury, zarysy fantazji i rzeczywistego świata. Etiudy zakreślone dwoma tępymi ołówkami. Kijów 1848 T. Glücksberg.

— *Pisma* = Pisma krytyczno-filozoficzne. T. 1—2. Wilno 1857 T. Glücksberg.

March. Pisma = Julian Marchlewski (1866—1925): Pisma wybrane. T. 1. Warszawa 1952 Książka i Wiedza.

Mark. H. Kryt. = Henryk Markiewicz: Krytyka literacka w walce o realizm socjalistyczny 1944—1954. Warszawa 1955 Państwowy Instytut Wydawniczy.

Mark. W. = Wanda Markowska (ur. 1912), Anna Milska:

— *Baśnie* = Baśnie różnych ludów. Wyd. 2. Warszawa 1951 Książka i Wiedza.

— *Mity* = Wanda Markowska: Mity greckie w opracowaniu dla młodzieży. Wyd. 2. Warszawa 1949 Książka i Wiedza.

Mas. SW = Tomasz Massalski (w. XIX) cytowany ze Słownika warszawskiego.

Mat. PPR = W dziesiątą rocznicę powstania Polskiej Partii Robotniczej. Materiały i dokumenty. Styczeń 1942 r. — grudzień 1948 r. Warszawa 1952 Książka i Wiedza. Wydział Historii Partii. Komitet Centralny Polskiej Zjednoczonej Partii Robotniczej.

Mat. Studiów Szt. = Materiały do Studiów i Dyskusji z zakresu Teorii i Historii Sztuki, Krytyki Artystycznej oraz Badań nad Sztuką. Miesięcznik. Warszawa. Państwowy Instytut Sztuki. R. 1950.

Matl. SW = Władysław Matlakowski (zm. 1895) cytowany ze Słownika warszawskiego.

Matusz. I. = Ignacy Matuszewski (1858—1919):

— *Słow.* = Słowacki i nowa sztuka. T. 1—2. Wyd. 3. Warszawa 1911 Biblioteka Sfinksa t. 4—5.

— *Swoi* = Swoi i obcy. Pokrewieństwa i różnice. Zarysy literacko-estetyczne. Warszawa 1898 Gebethner i Wolff.

— *Twórcz.* = Twórczość i twórcy. Studia i szkice estetyczno-literackie. Warszawa 1904 Gebethner i Wolff.

Matusz. R. Lit. = Ryszard Matuszewski (ur. 1914): Literatura na przełomie. Warszawa 1951 Czytelnik.

Mayen. Poet. = Maria Renata Mayenowa (ur. 1910): Poetyka opisowa. Opis utworu literackiego. Książka pomocnicza dla nauczyciela. Warszawa 1949 Państwowe Zakłady Wydawnictw Szkolnych.

Mayz. Chopin = Tadeusz Mayzner (zm. 1939): Chopin. Warszawa 1947 Instytut Fryderyka Chopina.

Maz. Plan. = Adam Mazurek: Wykonywanie planów w polskim handlu zagranicznym. Warszawa 1950 Polskie Wydawnictwa Gospodarcze.

Mączka Szlak. = Józef Mączka (1888—1918): Starym szlakiem. Kraków 1917 Centralne Biuro Wydawnictw N.K.N.

Meander = Meander. Miesięcznik poświęcony kulturze świata starożytnego. Warszawa Państwowe Wydawnictwa Naukowe. R. 1954.

Mech. Wym. = Karol Mecherzyński (1800—1881): Historia wymowy w Polsce. T. 1. 1856, T. 2. 1858, T. 3. 1860 Kraków nakład autora.

Meis. = Janusz Meissner (ur. 1901):

— *Arkt.* = Skrzydła nad Arktykiem. Warszawa 1952 Wydawnictwo Ministerstwa Obrony Narodowej.

— *Lucy* = L — jak Lucy. Katowice 1946 Wydawnictwo AWIR.

— *Sams.* = S/T Samson wychodzi w morze. Powieść. Wyd. 2. Warszawa 1952 Książka i Wiedza.

— *Sześciu* = Sześciu z „Daru Pomorza". Powieść. Wyd. 2. Warszawa 1952 Wydawnictwo Ministerstwa Obrony Narodowej.

— *Warsz.* = Warszawa — kurs na Berlin. Warszawa 1948 Wydawnictwo Prasa Wojskowa.

— *Wilk* = Wilk, ryś i dziewczyna. Katowice 1947 Wydawnictwo AWIR.

— *Wraki* = Wraki. Warszawa 1953 Iskry.

— *Żąd.* = Żądło Genowefy. Opowieść lotnicza. Wyd. 3. Katowice 1946 Wydawnictwo AWIR.

Melc. = Wanda Melcer (1896):

— *Amer.* = Ameryka szuka piechura. Powieść. Warszawa 1951 Wydawnictwo Prasa Wojskowa.

— *Statek* = Statek 1092. Warszawa 1952 Wydawnictwo Ministerstwa Obrony Narodowej.

Merg. Ciąż. = Jan Mergentaler (ur. 1901): Prawo ciążenia we wszechświecie. Wyd. 2. Warszawa 1953 Wiedza Powszechna — Państwowe Wydawnictwo Popularnonaukowe.

Mias. SW = Kacper Miaskowski (zm. 1622) cytowany ze Słownika warszawskiego.

Michaj. = Włodzimierz Michajłow (ur. 1905):

— *Biol.* = Stara i nowa biologia. Wyd. 2. Warszawa 1950 Państwowe Zakłady Wydawnictw Szkolnych.

— *Ewol.* = O ewolucji, ewolucjonizmie i pochodzeniu człowieka. Wyd. 4. Warszawa 1950 Państwowe Zakłady Wydawnictw Szkolnych.

— *Rozwój* = Rozwój świata organicznego. Wyd. 4. Warszawa 1950 Państwowe Zakłady Wydawnictw Szkolnych.

— *Teor.* = Teoria ewolucji w świetle materializmu dialektycznego. Warszawa 1950 Państwowe Zakłady Wydawnictw Szkolnych.

— *Życie* = Jak powstało życie na ziemi. Wyd. 2. Warszawa 1949 Państwowe Zakłady Wydawnictw Szkolnych.

Michal. Książ. = Jan Michalski (1876—1950): 55 lat wśród książek. Wspomnienia, wrażenia, rozważania. Wrocław 1950 Zakład Narodowy im. Ossolińskich.

Mick. = Adam Mickiewicz (1798—1855): Dzieła. Wydanie narodowe. T. 1—7 i 14—16. Warszawa 1949—1955 Czytelnik.

— *Ball.* = Ballady. Dzieła t. 1, s. 5—80.

— *Dziady* = Dzieła t. 3, s. 5—316.

— *Estet.* = Pisma estetyczno-krytyczne. Dzieła t. 5, s. 151—268.

— *Fragm.* = Fragmenty. Dzieła t. 3, s. 317—343; 431—437. Wyjątek z tragedii Szyllera Don Carlos s. 319—334; Z tragedii Szekspira Romeo i Julia s. 335—338; Jasiński s. 339—343. Uzupełnienie s. 431—437.

— *Giaur* = Giaur. Dzieła t. 2, s. 149—212.

— *Graż.* = Grażyna. Dzieła t. 2, s. 5—64.

— *Hist.* = Pierwsze wieki historii polskiej s. 5—124; Pomniejsze pisma historyczne s. 125—135. Dzieła t. 7.

— *Konrad* = Konrad Wallenrod. Dzieła t. 2, s. 65—147.

— *Księgi* = Księgi narodu i pielgrzymstwa polskiego. Dzieła t. 6, s. 5—58.

— *Listy* = Listy. Cz. 1—3. Dzieła t. 14—16.

— *Polit.* = Pisma polityczne z lat 1832—1835. Dzieła t. 6, s. 59—174.

— *Son.* = Sonety. Dzieła t. 1, s. 157—200.

— *Tad.* = Pan Tadeusz. Dzieła t. 4.

— *Wiersze* = Wiersze różne. Dzieła t. 1, s. 81—156 i s. 201—397.

Mieczk. Obrazy = Domicjan Mieczkowski (1803—1882): Obrazy historyczne z czasów Stanisława Leszczyńskiego z odcieniami obyczaju i charakteru ludzi. Kraków 1861 nakład „Czasu“.

Mier. = Ludwik Mierosławski (1814—1878):

— *Kamp.* = Rozbiór krytyczny kampanii 1831 roku i wywnioskowane z niej prawidła do wojny narodowej. Oddział 1—2. Paryż 1845 Bourgogne i Martinet.

— *Pam.* = Pamiętnik... 1861—1863. Warszawa 1924 Instytut Wydawniczy „Biblioteka Polska“.

Mig. Wspom. = Emil Lucjan Migasiński: Wspomnienia o Stefanie Żeromskim. Warszawa 1927 nakład autora.

Mikl. Lasy = Jan Miklaszewski (1874—1944): Lasy i leśnictwo w Polsce. T. 1. Warszawa 1928 Związek Zawodowy Leśników.

Mikul. Spot. = Tadeusz Mikulski (1906—1958): Spotkania wrocławskie. Wrocław—Warszawa 1950. Książnica-Atlas.

Minas. cyt. SW = Józef Epifani Minasowicz (1718—1796) cytowany ze Słownika warszawskiego.

Miron Poezje = Miron [Aleksander Michaux] (1841—1895): Poezje. T. 1. Warszawa 1884 Paprocki i S-ka.

Młyn. Dem. = Zygmunt Młynarski (1904—1963): Z dziejów demokracji polskiej. Wyd. 2. Warszawa 1949 Książka i Wiedza.

Mochn. = Maurycy Mochnacki (1804—1834):

— *Lit.* = O literaturze polskiej w wieku dziewiętnastym. Przemyśl 1882 A. Kaczurba. Biblioteka Uniwersalna Arcydzieł Polskich i Obcych.

— *O duchu* = O duchu i źródłach poezji w Polszcze. Pisma po raz pierwszy edycją książkową objęte. Lwów 1910 B. Połoniecki.

— *Pisma* = Pisma rozmaite. Oddział porewolucyjny. T. 1. Wyd. 2. Berlin 1860. Z. Schletter.

Moda = Moda i Życie. Tygodnik. Warszawa. Czytelnik. R. 1950—1952.

Mon. 1763, 1765 = Monitor. R. 1763 i 1765. W: Roman Kaleta, Mieczysław Klimowicz: Prekursorzy oświecenia s. 161—193. Wrocław 1953 Zakład Narodowy im. Ossolińskich. Instytut Badań Literackich Polskiej Akademii Nauk.

Mor. A. SW = Andrzej Morsztyn (zm. 1693) cytowany ze Słownika warszawskiego.

Moracz. Dzieje = Jędrzej Moraczewski (1802—1855): Dzieje Rzeczypospolitej Polskiej. Poznań T. 1 — 1851, T. 2 — 1844, T. 3 — 1846, T. 4 — 1847, T. 5 — 1849, T. 6 — 1851, T. 7 — 1852, T. 8 — 1853, T. 9 — 1855 N. Kamieński i S-ka.

Moraw S. Szlachta = Stanisław Morawski (1802—1853): Szlachta — Bracia. Wspomnienia, gawędy, dialogi (1802—1850). Poznań 1929 Wydawnictwo Polskie R. Wagnera.

Morc. = Gustaw Morcinek (1891—1963):

— *Inż.* = Inżynier Szeruda. Powieść. Warszawa 1948 Spółdzielczy Instytut Wydawniczy.

— *Pokład* = Pokład Joanny. Warszawa 1950 Gebethner i Wolff.

— *Ptaki* = Zabłąkane ptaki. Warszawa 1952 Iskry.

— *Serce* = Serce za tamą. Nowele. Wyd. 4. Poznań 1939 Księgarnia św. Wojciecha.

— *Urodzaj* = Urodzaj ludzi. Warszawa 1951 Wydawnictwo Ministerstwa Obrony Narodowej.

— *Wyrąb.* = Wyrąbany chodnik. T. 1—2. Wyd. 4. Katowice 1948 Ognisko.

Mort. = Józef Morton (ur. 1911):

— *Dni* = Wielkie dni. T. 1—2. Warszawa 1952 Książka i Wiedza.

— *Spow.* = Spowiedź. Warszawa 1948 Książka.

— *Wawrzek* = Wawrzek, syn Wawrzyńca. Warszawa 1949 Spółdzielczy Instytut Wydawniczy.

— *Wiano* = Inkluzowe wiano. Wyd. 2. Warszawa 1950 Książka i Wiedza.

Morzk. = Waleria Marrené Morzkowska 1832—1903):

— *Bożek* = Bożek Milion. Powieść. Warszawa 1872 Gebethner i Wolff.

— *Jerzy* = Jerzy. Powieść. Warszawa 1882 Redakcja „Mód Paryskich".

Mostow. Kariera = Tadeusz Dołęga Mostowicz (1898—1939): Kariera Nikodema Dyzmy. Katowice 1947 Wydawnictwo „Literatura polska".

Mośc. Unici = Henryk Mościcki (ur. 1881): Unici. Wspomnienia z dziejów męczeństwa. Warszawa (1918) Gebethner i Wolff.

Mrong. SW = Krzysztof Celestyn Mrongowiusz (zm. 1855) cytowany ze Słownika warszawskiego.

Musz. Książ. = Jan Muszkowski (ur. 1882): Życie książki. Wyd. 2. Kraków 1951 Wiedza. Zawód. Kultura. T. Zapiór.

Muz. = Muzyka. Miesięcznik poświęcony zagadnieniom życia muzycznego w Polsce. Warszawa. Państwowy Instytut Sztuki. R. 1950—1954.
Mylke Myślistwo = Wilhelm Mylke: Myślistwo krajowe. Warszawa 1843 J. Kaczanowski.
Myśl Filoz. = Myśl Filozoficzna. Kwartalnik, od r. 1955 dwumiesięcznik. Warszawa. Państwowe Wydawnictwo Naukowe. Polska Akademia Nauk. R. 1951—1955.

Nałęcz Szmat = Nałęcz (Janina Umiastowska z Ostrorogów-Sadowskich): Szmat ziemi i życia. Opisy i wspomnienia. Wilno 1928 Gebethner i Wolff.
Nałk. W. Pisma = Wacław Nałkowski (1856—1911): Pisma społeczne. Warszawa 1951 Państwowy Instytut Wydawniczy.
Nałk. Z. = Zofia Nałkowska (1885—1954):
— *Dom kob.* = Dom kobiet. Sztuka. Warszawa 1930 Gebethner i Wolff.
— *Dom łąk.* = Dom nad łąkami. Warszawa 1947 Państwowy Instytut Wydawniczy.
— *Dzień* = Dzień jego powrotu. Dramat. Warszawa 1931 Gebethner i Wolff.
— *Gran.* = Granica. Wyd. 9. Warszawa 1952 Czytelnik.
— *Książę* = Książę. Wyd. 2. Warszawa 1919 M. Arct.
— *Medal.* = Medaliony. Warszawa 1946 Czytelnik.
— *Mił.* = Niedobra miłość. Wyd. 5. Warszawa 1952 Książka i Wiedza.
— *Niecierp.* = Niecierpliwi. Powieść. Warszawa 1946 Wiedza.
— *Romans* = Romans Teresy Hennert. Warszawa 1949 Książka i Wiedza.
— *Zwierz.* = Między zwierzętami. Lwów 1934 Państwowe Wydawnictwo Książek Szkolnych.
Narusz. = Adam Naruszewicz (1733—1796):
— *Hist. I—VI* = Historia narodu polskiego. T. 1—6. Kraków 1859—60. T. 1—4. Wydawnictwo Biblioteki Polskiej. T. 5—6 Drukarnia Czasu.
— *Wiersze* = Wiersze różne. T. 1. Warszawa 1804 T. Mostowski.
Narzym. = Józef Narzymski (1839—1872):
— *Epid.* = Epidemia. Dramat. Warszawa 1875 Księgarnia Celsa Lewickiego i Ski.
— *Ojczym* = Ojczym. Powieść. Poznań 1873 Tygodnik Wielkopolski.
— *Pozyt.* = Pozytywni. Komedia. Warszawa 1875 Księgarnia Celsa Lewickiego i Ski.
Natan. Fale = Ludwik Natanson (ur. 1905): Fale. Atomy. Kwanty. Warszawa 1949 Państwowe Zakłady Wydawnictw Szkolnych.
Nauka Pol. = Nauka Polska. Kwartalnik poświęcony zagadnieniom rozwoju nauki w Polsce. Polska Akademia Nauk. Warszawa. Państwowe Wydawnictwo Naukowe. R. 1956.
Nehr. Studia = Władysław Nehring (1830—1909): Studia literackie. Poznań 1884 A. Cybulski.
New. = Igor Newerly (ur. 1903):
— *Archip.* = Archipelag ludzi odzyskanych. Opowieść historyczna z roku 1948. Warszawa 1952 Czytelnik.
— *Chłopiec* = Chłopiec z salskich stepów. Wyd. 5. Warszawa 1952 Czytelnik.
— *Pam.* = Pamiątka z Celulozy. Wyd. 3. Warszawa 1952 Czytelnik.
Niedb. Łow. = Ludwik Niedbał: Z łowisk wielkopolskich. Obrazki i szkice z łowisk wielkopolskich. Poznań 1923 Księgarnia św. Wojciecha.
Niedź. = Zygmunt Niedźwiedzki (1865—1918):
— *Dzieło* = Jedyne dzieło. Nowele i szkice. Kraków 1893 nakład autora.
— *Grzech* = Grzech. Nowele. Wyd. 2. Kraków 1901 nakład autora.
Niemc. = Julian Ursyn Niemcewicz (1758—1841): Pism różnych wierszem i prozą t. 1—2. Warszawa 1803—1805. T. Mostowski.
— *Bajki* = Bajki. Pism różnych wierszem i prozą t. 2, s. 229—314.
— *Dumy* = Dumy o Żółkiewskim, Stefanie Potockim, Michale Glińskim. Pism różnych wierszem i prozą t. 1, s. 479—496.
— *Jan* = Jan z Tęczyna. Prawdziwe dzieje miłości królewny szwedzkiej Cecylii i szlachcica polskiego. Warszawa 1936 Biblioteka Klejnotów Literatury Polskiej.
— *Kaz.* = Kazimierz Wielki. Dramma. Warszawa 1792 Drukarnia przy Gazecie Narodowej.

— *Pam. czasów* = Pamiętniki czasów moich. Dzieło pośmiertne. Lipsk. 1868 F. A. Brockhaus.

— *Pam. 1807* = Pamiętnik ... o czasach Księstwa Warszawskiego (1807—1809). Warszawa 1902 Gebethner i Wolff.

— *Pam. 1830* = Pamiętniki z 1830—1831 roku. Kraków 1909 Akademia Umiejętności.

— *Powrót* = Powrót posła. Komedia. Wyd. 5. Wrocław 1948 Zakład Narodowy im. Ossolińskich. Biblioteka Narodowa seria I, nr 4, s. 5—85.

— *Pukiel* = Pukiel włosów ucięty. Poema z angielskiego (Aleksandra Pope). Pism różnych wierszem i prozą t. 1, s. 429—462.

— *Puławy* = Puławy. Poemat. Brody 1907 Księgarnia F. Westa. Arcydzieła Polskich i Obcych Pisarzy t. 61.

— *Rasslas.* = Historia Rasslasa, królewicza Abisynii, z angielskiego dr Johnson. Pism różnych wierszem i prozą t. 1, s. 1—298.

— *Różne* = Pisma różne. Pism różnych wierszem i prozą t. 2, s. 315—430.

— *Sieciech.* = Dwaj panowie Sieciechowie. Powieść. Wrocław 1950 Zakład Narodowy im. Ossolińskich. Biblioteka Narodowa seria I, nr 135.

— *Śpiewy* = Śpiewy historyczne. Warszawa (b.r.) Gebethner i Wolff. Biblioteka Uniwersytetów Ludowych i Młodzieży nr 142.

— *Warn.* = Władysław pod Warną. Tragedia. Pism różnych wierszem i prozą t. 1, s. 329—428.

— *Wiersze* = Wiersze rozmaite. Pism różnych wierszem i prozą t. 1, s. 497—547.

Niemoj. Szach = Ludwik Niemojowski (1823—1893): Szach i mat. W: Julian Tuwim: Polska nowela fantastyczna t. 2, s. 55—108. Warszawa 1952 Państwowy Instytut Wydawniczy.

Niemoj. J. Wspom. = Jan Nepomucen Niemojowski (1803—1871): Wspomnienia. Warszawa 1925 Gebethner i Wolff.

Niemski Księgow. = Kazimierz Niemski: Teoria i technika księgowości przedsiębiorstw. Studium dla słuchaczów szkół wyższych, kierowników przedsiębiorstw i księgowych. Warszawa 1947 Książka.

Nies. SW = Kacper Niesiecki (zm. 1744) cytowany ze Słownika warszawskiego.

Nitsch = Kazimierz Nitsch (1874—1958):

— *Mowa* — Mowa ludu polskiego. Kraków 1911. Drukarnia Uniwersytetu Jagiellońskiego.

— *Wyb.* = Wybór pism polonistycznych. T. 1—3. Wrocław 1954—1955 Zakład im. Ossolińskich — Wydawnictwo Towarzystwo Miłośników Języka Polskiego.

Niwa = Dwutygodnik naukowy, literacki i artystyczny. T. 6. Warszawa 1874 Drukarnia F. Fryze, W. Dębski i Ska. R. III.

Nonas Atl. = Andrzej Nonas: Atletyka terenowa. Warszawa 1949 Prasa wojskowa. Główny Urząd Kultury Fizycznej.

Norwid = Cyprian Kamil Norwid (1821—1883):

— *Auto-da-fé* = Auto-da-fé. Komedia s. 1—12. Petersburg 1859 M. Wolff.

— *Juv.* = Juvenilia. Pism zebranych t. F, s. 1—24. Warszawa—Kraków 1945 J. Mortkowicz.

— *Prometh.* = Promethidion. Rzecz w dwóch dialogach z epilogiem. Warszawa (b.r.) Instytut Wydawniczy „Biblioteka Polska“.

— *Słow.* = O Juliuszu Słowackim z dodatkiem rozbioru Balladyny. Pism zebranych t. F, s. 183—300. Warszawa—Kraków 1945 J. Mortkowicz.

— *Społ.* = Pieśni społecznej cztery stron. Poznań 1849 W. Stefański.

— *Szczesna* = Szczesna. Powieść. W: Auto-da-fé s. 15—31. Petersburg 1859 M. Wolff.

— *Szt. I* = Pierwszy cykl uwag o sztuce 1849—1851. Pism zebranych t. F, s. 25—56. Warszawa—Kraków 1945 J. Mortkowicz.

— *Wspom.* = Wspomnienia i rozmyślania Menego. Czarne kwiaty. Białe kwiaty. Pism zebranych t. F, s. 57—109. Warszawa—Kraków 1945 J. Mortkowicz.

— *Wyb.* = Poezje wybrane. Warszawa 1951 Książka i Wiedza.

— *Zwolon* = Zwolon. Monologia. Pism zebranych t. C, s. 43—122. Warszawa 1911 J. Mortkowicz.

Nowa Kult. = Nowa Kultura. Tygodnik Związku Literatów Polskich. Warszawa. Związek Literatów Polskich. RSW „Prasa". R. 1950—1956.

Nowak. K. Tak było = Krystyna Nowakowska: Tak było w Niemczech. Warszawa 1950 Pańszawa 1950 Państwowe Wydawnictwa Techniczne.

Nowak. K. Tak było = Krystyna Nowakowska: Tak było w Niemczech. Warszawa 1950 Państwowy Instytut Wydawniczy.

Nowak S. Wspom. = Stanisław Nowak: Z moich wspomnień. Lata szkolne: 1884—1902. Częstochowa 1933 Księgarnia W. Święcicki i Ska.

Nowak. Z. Start = Zygmunt Nowakowski (1891—1963): Start Edwarda Sulimy. Warszawa 1935 Gebethner i Wolff.

Nowe Drogi = Nowe Drogi. Miesięcznik. Organ teoretyczny i polityczny Komitetu Centralnego Polskiej Zjednoczonej Partii Robotniczej. Warszawa. R. 1950—1955.

Nowina = Nowina. Książka zbiorowa. Warszawa 1914—1915 Wydawnictwo Koła Samopomocy przy Towarzystwie Literatów i Dziennikarzy Polskich.

Nycz Zwolon = Bronisław Nycz (ur. 1906): Norwidowa monologia „Zwolon". Kraków 1937 Kasa im. Mianowskiego.

Ochor. Duch = Julian Ochorowicz (1850—1917): Duch i mózg. Studium psycho-fizjologiczne. Warszawa 1872 odbitka z czasopisma „Niwa".

Odyniec Wspom. = Antoni Edward Odyniec (1804—1885): Wspomnienia z przeszłości opowiadane Deotymie. Warszawa 1884 Gebethner i Wolff.

Ol. SW = Władysław Olendzki (zm. 1894) cytowany ze Słownika warszawskiego.

Olcha Most = Antoni Olcha (ur. 1914): Most nad urwiskiem. Powieść. T. 1—2. Warszawa 1950 Wydawnictwo Ludowe.

Oliz. Pam. = Narcyz Olizar (1794—1862): Pamiętniki... Rok 1831. Cz. 1—2. Warszawa 1907 Drukarnia E. Nicz i Ska. Biblioteka Dzieł Wyborowych nr 467 i 468.

O pokój = O pokój. Wiersze poetów polskich. Opracowali Marian Bielicki i Jerzy Lau. Warszawa 1950 Wydawnictwo Prasa Wojskowa.

Oppman = Artur Oppman [Or-Ot] (1867—1931):

— *Kron.* = Kronika mieszczańska: Imć Panów Barwinków, kupców krakowskich, peregrynacja do Ziemie Świętej roku od przyścia Zbawiciela na świat 1548. Warszawa 1922 Gebethner i Wolff.

— *Pieśń* = Pieśń o rynku i zaułkach. Wyd. 5. Warszawa 1947 E. Kuthan.

— *San Domingo* = Na San Domingo. Warszawa 1917 Gebethner i Wolff.

— *Typy* = Ze Starego Miasta. Seria I. Typy z zaułka. Kraków 1893 Drukarnia Związkowa.

— *Warsz.* = Moja Warszawa. Obrazki z niedawnych lat. Warszawa 1949 S. Arct.

Ordon = Władysław Ordon [Władysław Szancer] (1848—1914):

— *Poezje* = Poezje. Kraków 1869 Drukarnia Uniwersytetu Jagiellońskiego.

— *Zbiorek* = Zbiorek poezji. Warszawa 1894 T. H. Nasierowski

Orkan = Władysław Orkan [Franciszek Smreczyński] (1876—1930):

— *Juz.* = Juzyna. Wyd. 3. Warszawa 1950 Gebethner i Wolff. Biblioteka Uniwersytetów Ludowych nr 328.

— *Pomór* = Pomór. Wyd. 4. Warszawa 1949 Gebethner i Wolff.

— *Rozt.* = W roztokach. Warszawa 1952 Książka i Wiedza.

Ort. SW = Ortyle prawa magdeburskiego (w. XV) cytowane ze Słownika warszawskiego.

Orzesz. = Eliza Orzeszkowa (1841—1910): Pisma zebrane. T. 1—50. Warszawa 1948—1951 Książka i Wiedza.

— *Ad astra* = Eliza Orzeszkowa i Juliusz Romski: Ad astra. Dwugłos. Pisma zebrane t. 35.

— *Anast.* = Anastazja. Pisma zebrane t. 33, s. 5—189.

— *Ant.* = Panna Antonina. Pisma zebrane t. 20.

— *Argon.* = Argonauci. Pisma zebrane t. 30.

— *Bene* = Bene nati. Pisma zebrane t. 24.

— *Bieguny* = Dwa bieguny. Pisma zebrane t. 26.

— *Broch.* = Rodzina Brochwiczów. T. 1—2. Pisma zebrane t. 46—47.
— *Cham* = Cham. Pisma zebrane t. 15. Wyd. 2, 1949.
— *Chwile* = Chwile. Pisma zebrane t. 32.
— *Cnot.* = Cnotliwi. Pisma zebrane t. 4.
— *Czciciel* = Czciciel potęgi. Pisma zebrane t. 50, s. 5—151.
— *Eli* = Eli Makower. T. 1—2. Pisma zebrane t. 43—44.
— *Etrus.* = W grobie etruskim. Pisma zebrane t. 50, s. 279—289.
— *Graba* — Pan Graba. T. 1—2. Pisma zebrane t. 5—6.
— *Iskry* = Pisma zebrane t. 31.
— *Jędza* = Jędza. Pisma zebrane t. 25, s. 1—172.
— *Klat.* = W klatce. Pisma zebrane t. 2.
— *Listy* = Listy. Do literatów i ludzi nauki. T. 2, cz. 1 i 2. Warszawa—Grodno 1938 Towarzystwo im. E. Orzeszkowej oraz Instytut Wydawniczy Biblioteka Polska.
— *Ławicz* = Zygmunt Ławicz i jego koledzy. Pisma zebrane t. 49, s. 253—399.
— *Magon* = Magon. Pisma zebrane t. 50, s. 291—304.
— *Maria* = Maria. Pisma zebrane t. 48.
— *Marta* = Marta. Pisma zebrane t. 8.
— *Melanch.* = Melancholicy. T. 1—2. Pisma zebrane t. 28—29.
— *Mirt.* = Mirtala. Pisma zebrane t. 19.
— *Na dnie* = Na dnie sumienia. T. 1—2. Pisma zebrane t. 41—42.
— *Niemn.* = Nad Niemnem. T. 1—3. Pisma zebrane t. 21—23. Wyd. 2. r. 1950.
— *Obraz.* = Stare obrazki. Pisma zebrane t. 50, s. 153—277.
— *Pam.* = Pamiętnik Wacławy. Ze wspomnień młodej panny. T. 1—3. Pisma zebrane t. 38—40.
— *Pierwot.* = Pierwotni. Pisma zebrane t. 11.
— *Pieśń* = I pieśń niech zapłacze. Pisma zebrane t. 33, s. 191—301.
— *Pompal.* = Pompalińscy. Pisma zebrane t. 45.
— *Prow.* = Na prowincji. Pisma zebrane t. 3.
— *Przerw.* = Pieśń przerwana. Pisma zebrane t. 25, s. 173—264.
— *Przędze* = Przędze. Pisma zebrane t. 34.
— *Sylwek* = Sylwek Cmentarnik. Pisma zebrane t. 49, s. 5—251.
— *Wesoła* = Wesoła teoria i smutna praktyka. Pisma zebrane t. 7.
— *Zim.* = W zimowy wieczór. Pisma zebrane t. 12.
— *Z różnych* = Z różnych sfer. T. 1—3. Pisma zebrane t. 16—18.

Os. SW = Ludwik Osiński (zm. 1838) cytowany ze Słownika warszawskiego.

Osm. = Edmund Osmańczyk (ur. 1913):
— *Not.* = Notatki korespondenta. Warszawa 1951 Czytelnik.
— *Siedem* = Siedem gawęd o dwóch światach, dwóch epokach, dwóch Mickiewiczach i jednej miłości. Warszawa 1952 Państwowy Instytut Wydawniczy.
— *Sprawy* = Sprawy Polaków. Katowice 1946 AWIR.
Ossol. = Józef Maksymilian Ossoliński (1748—1826):
— *Frasz.* = Fraszka diabeł — co diablica zarwie, tego i diabeł nie wydrze. W: Julian Tuwim: Polska nowela fantastyczna t. 1, s. 27—39. Warszawa 1952 Państwowy Instytut Wydawniczy.
— *Nie użyje* = Nie użyje, nie zje, nie spije... diabeł przyleci i porwie. W: Julian Tuwim: Polska nowela fantastyczna t. 1, s. 7—24.

Otw. = Stefan Otwinowski (ur. 1910):
— *Czas* = Czas nieludzki. Powieść. Katowice (b.r.) „Oficyna Wydawnicza".
— *Nagr.* = Nagrobek. Warszawa 1946 Książka.
— *Spot.* = Spotkania z uśmiechem. Warszawa 1952 Czytelnik.

Ower. Ramp. = Paweł Owerłło (1869—1957): Z tamtej strony rampy. Warszawa 1936 F. Hoesick.

Ożeg. Wspom. = Józef Kościesza Ożegalski: Wspomnienia krwawych czasów z roku 1863. Kraków 1908 Gebethner i Ska.

Padal. = Padalica [Zenon Fisch] (1820—1870):
— *Opow.* = Opowiadania i krajobrazy. Szkice z wędrówek po Ukrainie. T. 1—2. Wilno 1856 J. Zawadzki.
— *Pok.* = Pokojówka. Wilno 1850 J. Zawadzki.
Pam. anegd. = Pamiętnik anegdotyczny z czasów Stanisława Augusta z rękopismu wydany przez J. I. Kraszewskiego. Poznań 1867 Księgarnia J. K. Żupański.
Pam. Lit. = Pamiętnik Literacki. Czasopismo kwartalne poświęcone historii i krytyce literatury polskiej. Instytut Badań Literackich. Towarzystwo Literackie im. A. Mickiewicza. Od r. 1954 Polska Akademia Nauk. Zakład Narodowy im. Ossolińskich. Warszawa—Wrocław. R. 1950—1955.
Pam. powst. = Pamiętnik powstańca z 1863 i 1864 roku. Bończa [Tomaszewski ur. 1843] — [Zygmunt] Chmieliński [1833—1863] — Bosak [Józef Ludwik Hauke 1834—1871] i Krzywda [Zygmunt Napoleon Rzewuski 1843—1897]. Lwów 1881 Księgarnia Polska.
Pam. Radziw. = Pamiętnik o księciu Karolu Radziwille pisany podług Archiwum Nieświeskiego. Lwów 1864 K. Wild.
Pam. rob. = Pamiętniki robotników z czasów okupacji. T. 1. Wyd. 2. Warszawa 1949 Książka i Wiedza.
Pam. Teatr. = Pamiętnik Teatralny. Czasopismo kwartalne poświęcone historii i krytyce teatru. Warszawa. Państwowy Instytut Sztuki. R. 1955—1956.
Pam. Tow. Nauk. = Pamiątka obchodu pięćdziesiątej rocznicy zawiązania Towarzystwa Naukowego Krakowskiego. Kraków 1868 Towarzystwo Naukowe Krakowskie.
Państwo = Państwo i Prawo. Miesięcznik. Organ Zrzeszenia Prawników Polskich. Warszawa. R. 1950—1955.
Pap. Szczury = Jan Papuga (ur. 1915): Szczury morskie. Warszawa 1946 Książka.
Par. = Jan Parandowski (ur. 1895):
— *Alch.* = Alchemia słowa. Warszawa 1950 Gebethner i Wolff.
— *Godz.* = Godzina śródziemnomorska. Warszawa 1949 Gebethner i Wolff.
— *Król* = Król życia. Wyd. 3. Warszawa 1948 E. Kuthan.
— *Niebo* = Niebo w płomieniach. Warszawa 1949 Czytelnik.
— *Przyg.* = Przygody Odyseusza. Opowiadania dla młodzieży według Odysei Homera. Wyd. 3. Warszawa 1949 Trzaska, Evert i Michalski.
— *Troj.* = Wojna trojańska. Opowiadanie dla młodzieży według Odysei Homera. Wyd. 2. Warszawa 1948 Trzaska, Evert i Michalski.
— *Wios.* = Dwie wiosny. Wyd. 3. Poznań 1946 Wielkopolska Księgarnia Wydawnicza.
— *Zegar* = Zegar słoneczny. Warszawa 1953 Czytelnik.
Parn. = Teodor Parnicki (ur. 1908):
— *Aecjusz* = Aecjusz ostatni Rzymianin. Powieść historyczno-biograficzna. Warszawa 1937 Rój.
— *Orły* = Srebrne orły. Powieść z przełomu wieków X i XI. Wyd. 2. Warszawa—Wrocław 1949 Książnica-Atlas.
Pas. SW = Jan Chryzostom Pasek (zm. ok. 1703) cytowany ze Słownika warszawskiego.
Past. = Leon Pasternak (ur. 1910):
— *Komuna* = Komuna miasta Łomży. Warszawa 1952 Wydawnictwo Ministerstwa Obrony Narodowej.
— *Lira* = Lira i satyra. Wybór wierszy 1931—1951. Warszawa 1952 Czytelnik.
— *Trzeba* = Trzeba było iskry. Sztuka. Warszawa 1951 Czytelnik.
Paszk. SW = Marcin Paszkowski (w. XVII) cytowany ze Słownika warszawskiego.
Pauli Pieśni = Żegota Pauli (1814—1895): Pieśni ludu polskiego w Galicji. Lwów 1838 K. Jabłoński.

Pawł. Wspom. = Edward Pawłowicz (1825—1909): Wspomnienia znad Wilii i Niemna. Studia — Podróże. Lwów 1883 nakład autora.

P. cheł. SW = Prawo chełmińskie, zap. w. XV cytowane ze Słownika warszawskiego.

Peip. = Tadeusz Peiper (ur. 1891):

— *Kolumb* = Krzysztof Kolumb odkrywca. Wyd. 2. Warszawa 1949 Czytelnik.

— *Lat* = Mam lat 22. Powieść. Kraków 1936 Koło Wydawnicze „Teraz".

Perz. = Perzyński Włodzimierz (1878—1930):

— *Aszan.* = Aszantka. Komedie s. 91—168. Warszawa (b.r.) Gebethner i Wolff.

— *Cud.* = Cudowne dziecko. Nowele. Warszawa (b.r.) Gebethner i Wolff.

— *Las* = Nie było nas, był las. Wyd. 3. Warszawa 1931 Gebethner i Wolff.

— *Raz* = Raz w życiu. Powieść. Wyd. 3. Warszawa 1931 Gebethner i Wolff.

— *Siostra* = Lekkomyślna siostra. Komedie s. 1—90. Warszawa (b.r.) Gebethner i Wolff.

— *Szczęście* = Szczęście Frania. Komedie s. 169—242. Warszawa (b.r.) Gebethner i Wolff.

— *Uczn.* = Uczniaki. Warszawa (1930) Gebethner i Spółka.

Petk. Biegi = Stanisław Petkiewicz (ur. 1908): Biegi lekkoatletyczne. Podręcznik dla instruktorów i zawodników. Warszawa 1936 Główna Księgarnia Wojskowa.

Petrz. Kośc. = Leopold Petrzyk: Kościół św. Krzyża w Warszawie. Warszawa 1920 Zgromadzenie Księży Misjonarzy.

Piach Nas = Bolesław Piach: Nas jest więcej. Warszawa 1937 Nasza Księgarnia.

Piek. Elektr. = Arkadiusz Piekara: Elektryczność i budowa materii. Wyd. 2. Warszawa 1955 Państwowe Wydawnictwo Naukowe.

Piernik. Księga = Józef Piernikarczyk: Ilustrowana Księga Pamiątkowa Górnego Śląska. Katowice 1923 nakład autora.

Pietr. Wspom. = Tadeusz Pietrykowski: Moje wspomnienia z Lille z czasu okupacji niemieckiej 1917—1918. Toruń 1933 Stowarzyszenie Polsko-Francuskie.

Pietrz. Sześć = Henryk Pietrzak: Sześć lat wojny. Łódź 1936.

Pięt. = Stanisław Piętak (1909—1964):

— *Białow.* = Białowiejskie noce. Powieść. Warszawa 1947 Książka.

— *Grom.* = Nagi grom. Powieść. Białowiejskich nocy cz. 2. Warszawa 1947 Książka.

— *Łuna* = Łuna. Powieść. Warszawa 1949 Wydawnictwo Ludowe.

— *Młod.* = Młodość Jasia Kunefała. Powieść. Wyd. 3. Warszawa 1947 Książka.

— *Wspól.* = Wspólna dolina. Warszawa 1951 Ludowa Spółdzielnia Wydawnicza.

Pigoń = Stanisław Pigoń (ur. 1885):

— *Komb.* = Z Komborni w świat. Wspomnienia młodości. Wyd. 2. Kraków 1946 Spółdzielnia Wydawnicza „Wieś".

— *Studia* = Studia literackie. Kraków 1951 M. Kot.

Pilch. SW = Dawid Pilchowski (zm. 1802) cytowany ze Słownika warszawskiego.

Piotr. Satyr = Gracjan Piotrowski (1735—1785): Satyr przeciwko zdaniom i zgorszeniom wieku naszego. T. 1. Warszawa 1773 Drukarnia J. K. Mci i Rzeczypospolitej u XX Scholarum Piarum.

Piotr. R. Pam. = Rufin Piotrowski (1806—1872): Pamiętniki z pobytu na Syberii ... T. 1—3. Poznań 1860—1861 Księgarnia J. K. Żupańskiego.

Piskor A. Siedem = Aleksander Piskor: Siedem ekscelencji i jedna dama. Warszawa 1939 Towarzystwo Wydawnicze „Rój".

Piw. = Kazimierz Piwarski (ur. 1903):

— *Hist.* = Historia Śląska w zarysie. Katowice 1947 Instytut Śląski.

— *Monachium* = Monachium 1930. Polityka rządów Anglii i Francji wobec faszytowskich Niemiec. Warszawa 1952 Ludowa Spółdzielnia Wydawnicza.

— *Odra* = Odra rzeka pokoju. Warszawa 1947 Towarzystwo Uniwersytetu Robotniczego.

— *Prusy* = Prusy Wschodnie w dziejach Polski. Kraków 1947 Księgarnia S. Kamińskiego.

Pleś. Chem. = St. Pleśniewicz (zm. 1943) i T. Wojno: Chemia z mineralogią i geologią dla I klasy liceum ogólnokształcącego. Wydział matematyczno-fizyczny i przyrodniczy. Wyd. 2. uzupełniła B. Trzebiatowska. Wrocław—Warszawa 1948 Książnica-Atlas.

Płaż. Chem. = Edwin Płażek (ur. 1898): Chemia ogólna. T. 1. Nieorganiczna. T. 2. Organiczna. Poznań 1949 Księgarnia Akademicka.

Płomyczek = Płomyczek. Dwutygodnik dla młodszych dzieci. Warszawa. Nasza Księgarnia. R. 1955.

Płomyk = Płomyk. Dwutygodnik dla dzieci starszych. Warszawa. Nasza Księgarnia. R. 1950—1955.

Pług Zagon = Adam Pług [Antoni Pietkiewicz] (1823—1903): Zagon rodzinny. Zbiór obrazów, gawęd i fraszek rymowanych i nierymowanych. T. 1—3. Obrazki, gawędy i fraszki rymowe. Wilno 1854 J. Zawadzki.

Podos. Strzel. = Jerzy Podoski (zm. 1942): Strzelanie. Warszawa 1934 Główna Księgarnia Wojskowa.

Pokój = Dlaczego walczę o pokój. 43 wypowiedzi bojowników o pokój. Warszawa 1951 Wydawnictwo Ministerstwa Obrony Narodowej.

Pol = Wincenty Pol (1807—1872):

— *Janusz.* = Pieśni Janusza i poezje wybrane s. 3—35. Kraków 1949 M. Kot.

— *Moh.* = Mohort. Kraków 1922 Krakowska Spółka Wydawnicza. Biblioteka Narodowa seria I, nr 52.

— *Obrazy* = Obrazy z życia i natury. Seria 1—2. Kraków 1869—1870 Towarzystwo Przyjaciół Oświaty.

— *Przyg.* = Przygody młodości Imci Pana Benedykta Winnickiego. Wyd. 2. Warszawa 1925. Gebethner i Wolff. Biblioteka Uniwersytetów Ludowych i Młodzieży Szkolnej.

Pol. Szt. Lud. = Polska Sztuka Ludowa. Miesięcznik. Organ Państwowego Instytutu Badania Sztuki Ludowej. Warszawa R. 1947—1953.

Pol. Tyg. Lek. = Polski Tygodnik Lekarski. Państwowy Zakład Wydawnictw Lekarskich. R. 1953—1954.

Polak w Paryżu = Polak w Paryżu albo dwutygodniowa w tymże mieście bytność hrabiego... Warszawa 1787 Drukarnia P. Dufour.

Polin. Z walk = Pózef Poliński (ur. 1891): Z walk o szkołę polską. Wspomnienia. Warszawa 1933 „Nasza Księgarnia“.

Polonist. = Polonistyka. Dwumiesięcznik. Czasopismo dla nauczycieli. Warszawa. Państwowe Zakłady Wydawnictw Szkolnych. R. 1954—1956.

Pomian. Widow. = Jerzy Pomianowski (ur. 1921): Z widowni. Warszawa 1953 Czytelnik.

Pomol. = Pomologia. Praca zbiorowa. Wyd. 2. Warszawa 1956 Państwowe Wydawnictwo Rolnicze i Leśne.

Popł. = Jan Ludwik Popławski (1854—1908):

— *Pisma* = Pisma polityczne. Wyd. pośmiertne. T. 1—2. Kraków 1910 Gebethner i Wolff.

— *Szkice* = Szkice literackie i naukowe. Warszawa 1910 Księgarnia E. Wende i Ska.

Por. Jęz. = Poradnik Językowy. Miesięcznik Komisji Językowej Towarzystwa Naukowego Warszawskiego. Od r. 1951 Miesięcznik Redakcji Słownika Języka Polskiego. Warszawa. Państwowy Instytut Wydawniczy R. 1948—1956.

Por. rzem. = Poradnik rzemieślnika-mechanika. Nauki matematyczno-fizyczne i ogólnotechniczne. Warszawa 1949 Instytut Wydawniczy Stowarzyszenia Inżynierów i Techników Mechaników Polskich.

Poraz. = Janina Porazińska (ur. 1888):

— *Dwun.* = O dwunastu z zapiecka. Warszawa 1946 Czytelnik.

— *Kich.* = Kichuś majstra Lepigliny. Wyd. 5. Warszawa 1948 Nasza Księgarnia.

Poręb. = Edward Porębowicz (1862—1937):

— *Dante* = Dante. Lwów 1906 Towarzystwo Nauczycieli Szkół Wyższych.

— *Studia* = Studia literackie. Kraków 1951 M. Kot.

Pos. Org. = Zygmunt Posiła: Organizacja przedsiębiorstwa handlowego. Warszawa 1949 Zakłady Wydawnictw Spółdzielczych.

Pot. SW. = Wacław Potocki (zm. 1696) cytowany ze Słownika warszawskiego.

Pot. J. Podróż = Jan Potocki (1761—1815): Podróż do Turcji i Egiptu. Kraków 1924 Towarzystwo Miłośników Książki.

Pot. L. Pam. = Leon Potocki (1799—1964): Pamiętniki pana Kamertona. T. 1—3. Poznań 1869 Księgarnia J. K. Żupański.

Powst. 1831 = Powstanie 1831 roku na Litwie. Wspomnienia uczestników. Wilno 1931 J. Zawadzki.

Prace Filol. = Prace Filologiczne. Warszawa. Skład główny w Kasie im. Mianowskiego. T. 15 cz. 1: R. 1930 i t. 16: R. 1934.

Probl. = Problemy. Miesięcznik popularnonaukowy. Organ Towarzystwa Wiedzy Powszechnej. Warszawa. Czytelnik. R. 1949—1957.

Proch. = Antoni Prochaska (1852—1930):

— *Król* = Król Władysław Jagiełło. T. 1—2. Kraków 1908 Akademia Umiejętności.

— *Szkice* = Szkice historyczne z XV wieku. Kraków 1884 Gebethner i Wolff.

— *Żółk.* = Hetman Stanisław Żółkiewski. Warszawa 1927 Wydawnictwo Kasy im. Mianowskiego.

Prolet. = Wielki Proletariat. Materiały i dokumenty z historii ruchu robotniczego w Polsce z. 1. Warszawa 1950 Wydział Historii Partii Komitetu Centralnego Polskiej Zjednoczonej Partii Robotniczej.

Prom. Opow. = Marian Promiński (ur. 1908): Opowieści sportowe. Warszawa 1952 Państwowy Instytut Wydawniczy.

Prósz. Czyt. = Konrad Prószyński (Kazimierz Promyk) (1851—1908): Czytelność i nieczytelność narodu. O nauczaniu kilkorakimi sposobami Promyka. Warszawa 1907 Księgarnia i Gazeta Świąteczna.

Prus = Bolesław Prus (Aleksander Głowacki) (1847—1912):

— *Pisma* t. 1—29. Warszawa 1948—1952 Książka i Wiedza.

— *Drobiaz.* = Drobiazgi. Pisma t. 3. 1948.

— *Dusze* = Dusze w niewoli. Szkice i obrazki t. 4. Pisma t. 8 1948.

— *Dzieci* = Dzieci. Pisma t. 21. 1952.

— *Emanc.* = Emancypantki. T. 1—4. Pisma t. 14. Wyd. 3. 1951.

— *Far.* = Faraon. T. 1—3. Pisma t. 18—20. 1949.

— *Kart.* = Kartki z podróży. T. 1—2. Pisma t. 27—28. 1950.

— *Kłop.* = Kłopoty babuni. Pisma t. 2. Wyd. 2. 1950.

— *Kron.* = Kroniki. T. 1, cz. 1—2 1956; T. 2—5 1953—1955. Warszawa Państwowy Instytut Wydawniczy.

— *Lalka* = Lalka. T. 1—3. Pisma t. 11—13.

— *Now.* = Nowele, opowiadania, fragmenty. T. 1—4. Pisma t. 22—25.

— *Plac.* = Placówka. Pisma t. 10. Wyd. 4. 1951.

— *Przem.* = Przemiany. Pisma t. 26. Nowele, opowiadania, fragmenty t. 5.

— *Studia* = Studia literackie, artystyczne i polemiki. Pisma t. 29.

— *Szkice* = Szkice i obrazki t. 1—2. Pisma t. 5—6.

— *To i owo* = To i owo, właściwie zaś ani to, ani owo, czyli 48 powiastek dla pełnoletnich dzieci. Pisma t. 1. Wyd. 2. 1950.

— *Wiecz.* = Opowiadania wieczorne. Pisma t. 9.

— *Wyb.* = Wybór kronik i pism publicystycznych. Warszawa 1948 Książka. Biblioteka Pisarzy Polskich i Obcych nr 37.

Prusz. = Ksawery Pruszyński (1907—1950):

— *Karabela* = Karabela z Meschedu. Warszawa 1948 Czytelnik.

— *Opow.* = Opowiadania. Warszawa 1948 Czytelnik.

— *Trzyn.* = Trzynaście opowieści. Warszawa 1946 Czytelnik.

Prusz. S. SW = Seweryna Pruszakowa (zm. 1905) cytowana ze Słownika warszawskiego.

Prz. Artyst. = Przegląd Artystyczny. Miesięcznik. Pismo Państwowego Instytutu Sztuki i Związku Polskich Artystów Plastyków. Warszawa. Państwowy Instytut Sztuki. R. 1947—1954.

Prz. Kolej. = Przegląd Kolejowy. Miesięcznik techniczno-gospodarczy. Czasopismo Kolei Państwowych. Warszawa. Wydawnictwo Komunikacyjne. R. 1949.

Prz. Kult. = Przegląd Kulturalny. Tygodnik Rady Kultury i Sztuki. Warszawa. Robotnicza Spółdzielnia Wydawnicza „Prasa". R. 1954—1956.

Prz. Sport. = Przegląd Sportowy. Warszawa. Czytelnik. Organ Głównego Komitetu Kultury Fizycznej i Centralnej Rady Związków Zawodowych. R. 1950.

Prz. Tyg. Życia = Przegląd Tygodniowy Życia Społecznego Literatury i Sztuk Pięknych. Warszawa. R. 1875—1876.

Przekr. = Przekrój. Tygodnik. Warszawa—Kraków. Czytelnik. R. 1950—1953.

Przem. = Leon Przemski (ur. 1901):

— *Demb.* = Edward Dembowski. Warszawa 1953 Państwowy Instytut Wydawniczy.

— *Jakobin.* = Szary Jakobin. Powieść. Wyd. 2. Warszawa 1953 Wydawnictwo Ministerstwa Obrony Narodowej.

Przep. og. prawa cyw. = Przepisy ogólne prawa cywilnego oraz przepisy wprowadzające według stanu na dzień 1 grudnia 1952 r. Wyd. 3. Warszawa 1952 Wydawnictwo prawnicze.

Przew. leśn. = Przewodnik leśniczego. Warszawa 1954 Państwowe Wydawnictwo Rolnicze i Leśne.

Przewós. Geniusz = Maria Czesława Przewóska-Helia (ur. 1869): Mieczysław Geniusz. Dzieje żywota. Warszawa 1937 F. Hoesick.

Przyb. = Walery Przyborowski (1845—1913):

— *Ideały* = Niewieście ideały poetów polskich. Szkice biograficzno-literackie. Warszawa 1881 Gebethner i Wolff.

— *Oblęż.* = Oblężenie Warszawy. Powieść historyczna z końca XVIII wieku. Warszawa 1949 Czytelnik.

— *Upiory* = Upiory. Powieść z roku 1863. T. 1—2. Radom 1923.

— *Warsz.* = Z przeszłości Warszawy. Szkice historyczne. T. 1—2. Warszawa t. 1 — 1899, t. 2 — 1902.

Przybysz. = Stanisław Przybyszewski (1868—1927):

— *Szlak.* = Szlakiem duszy polskiej. Wyd. 2. Poznań 1920 Spółka Wydawnicza „Ostoja".

— *Współ.* = Moi współcześni. T. 1. Wśród obcych. Warszawa 1926. T. 2. Wśród swoich. 1930 Instytut Wydawniczy Biblioteka Polska.

Przych. Kult. = Gustaw Przychocki (1884—1947): Kultura klasyczna w kulturze współczesnej. Warszawa 1929 J. Mortkowicz.

Przyj. = Przyjaciółka. Tygodnik. Warszawa Czytelnik. R. 1951—1953.

Ptaś. = Jan Ptaśnik (1876—1930):

— *Miasta* = Miasta i mieszczaństwo w dawnej Polsce. Wyd. 2. Warszawa 1949 Państwowy Instytut Wydawniczy.

— *Żak.* = Życie żaków krakowskich. Lwów (b.r.) Biblioteka Filomaty.

Putr. = Jerzy Putrament (ur. 1910):

— *Rzecz.* = Rzeczywistość. Warszawa 1947 Czytelnik.

— *Wrzes.* = Wrzesień. Powieść. Warszawa 1952 Wydawnictwo Ministerstwa Obrony Narodowej.

Puz. W Wilnie = Gabriela z Güntherów Puzynina (1815—1869): W Wilnie i w dworach litewskich. Pamiętnik z lat 1815—1843. Wilno 1928 nakład J. Zawadzkiego.

Pytl. = Jerzy Pytlakowski (ur. 1916):

— *Fund.* = Fundamenty. Powieść. Wyd. 2. Warszawa 1950 Wydawnictwo Prasa Wojskowa.

— *Listy* = Listy z MDM. Warszawa 1952 Czytelnik.

— *Pożegn.* = Pożegnanie z Fernandem Garimaux i inne opowiadania francuskie. Warszawa 1952 Czytelnik.

Radioam. = Radioamator. Miesięcznik. Warszawa. Wydawnictwa Komunikacyjne R. 1953—1954.

Radio i Świat = Radio i Świat. Tygodnik. Warszawa. Komitet do Spraw Radiofonii. Polskie Radio R. 1950—1953.

Radlicz Geogr. = Halina Radlicz-Rühlowa: Geografia ogólna. Podręcznik dla Klasy VIII szkoły ogólnokształcącej. Warszawa 1950 Państwowe Zakłady Wydawnictw Szkolnych.

Radliń. Dzieje = Ignacy Radliński (1843—1920): Dzieje jednego boga. Warszawa 1905 Biblioteka Naukowa.

Radw. Świat = Zofia Radwańska-Paryska (ur. 1901): Zielony świat Tatr. Warszawa 1953 Nasza Księgarnia.

Rak. Pam. = Kazimierz Rakowski (ur. 1874): Dwa pamiętniki z 48 roku [Józefa Łukomskiego (1826—1906) i Romana Gąsiorowskiego]. Warszawa 1906 E. Nicz. Biblioteka Dzieł Wyborowych nr 459.

Rap. = Wincenty Rapacki (1840—1924):

— *Maćko* = Maćko Borkowic. Dramat. Warszawa 1878 Drukarnia J. Ungra.

— *Wit* = Wit Stwosz. Dramat. Warszawa 1874 Drukarnia J. Ungra.

Raw. O własn. = Józef Rawski: O własnej mocy. Jubileuszowe wspomnienia aptekarza 1912—1937. Warszawa 1937 nakład czasopisma „Pogotowie".

Rein. Druki = Roman Reinfuss: Polskie druki ludowe na płótnie. Warszawa 1953 Państwowy Instytut Wydawniczy.

Reiss = Józef Reiss (1879—1956):

— *Najpiękn.* = Najpiękniejsza ze wszystkich jest muzyka polska. Szkice historyczne rozwoju na tle przeobrażeń społecznych. Kraków 1946 T. Gieszczykiewicz.

— *Skrzypce* = Skrzypce, ich budowa, technika i literatura. Warszawa 1924 Gebethner i Wolff.

Rej SW = Mikołaj Rej (zm. 1569) cytowany ze Słownika warszawskiego.

Rewol. = Rewolucja polska 1846 roku. Wybór źródeł. Opracował Stefan Kieniewicz. Wrocław 1950 Zakład Narodowy im. Ossolińskich.

Reym. = Władysław Stanisław Reymont (1867—1925):

— *Ferm.* = Fermenty. Powieść. T. 1/2. Wyd. 7. Pisma t. 3—4 Warszawa (1949) Gebethner i Wolff.

— *Fron.* = Za frontem. Warszawa 1919 Gebethner i Wolff.

— *Kom.* = Komediantka. Powieść. Wyd. 7. Pisma t. 2. Warszawa (1949) Gebethner i Wolff.

— *Now.* = Nowele. T. 1—6. Pisma. Warszawa. Gebethner i Wolff. T. 1 — Pisma t. 5, r. 1950; T. 2. — Pisma t. 8, r. 1950; T. 3 — Pisma t. 13, r. 1952; T. 4. — Pisma t. 14, r. 1950; T. 5. — Pisma t. 16, r. 1950; T. 6. Pisma t. 20, r. 1951.

— *Ziemia* = Ziemia obiecana. T. 1—2. Pisma t. 6—7. Wyd. 7. Warszawa 1950 Gebethner i Wolff.

Ritt. = Tadeusz Rittner (1873—1921):

— *Dom.* = W małym domku. Dramat. Warszawa 1907 S. Orgelbrand i Synowie.

— *Duchy* = Duchy w mieście. Warszawa 1921 Instytut Wydawniczy Biblioteka Polska.

— *Jakub* = Głupi Jakub. Komedia. Dzieła II, s. 33—205. Warszawa 1930 F. Hoesick.

— *Most* = Most. Warszawa (b.r.) Instytut Wydawniczy Biblioteka Polska.

— *Noc.* = Między nocą a brzaskiem. Warszawa 1921 Instytut Wydawniczy Biblioteka Polska.

Rocz. Lit. = Rocznik Literacki. Warszawa Instytut Literacki. R. 1932—1938.

Rodoć = Rodoć (Mikołaj Biernacki) (1836—1901):

— *Piosnki* = Piosnki i satyry. Warszawa 1879 Gebethner i Wolff.

— *Sat.* = Satyry i fraszki. Warszawa 1950 Czytelnik.

Rodz. = Maria Rodziewiczówna (1863—1944):

— *Dew.* = Dewajtis. Powieść. Wyd. 5. Warszawa 1914 Gebethner i Wolff.

— *Lato* = Lato leśnych ludzi. Poznań 1927 Wydawnictwo Polskie.

Rog. J. Bohat. = Józef Rogosz (1844 lub 1846—1896): Dzisiejsi bohaterowie. Powieść. T. 1—2. Lwów 1884 Księgarnia H. Altenberga.

Rol. = Dr Antoni J. (Antoni Józef Rolle) (1830—1894):

— *Gaw.* = Dwie gawędy z przeszłości. Lwów 1893 Drukarnia Ludowa.

— *Grabian.* = Tadeusz Leszczyc Grabianka starosta liwski i Teresa ze Stadnickich jego małżonka. Lwów 1875 E. Winiarz.
— *Nowe* = Nowe opowiadania historyczne. Wyd. 2. Lwów 1878 Gubrynowicz i Szmidt.
— *Trzy* = Trzy opowiadania historyczne. Lwów 1880 Gubrynowicz i Szmidt.
Rom. = Mieczysław Romanowski (1834—1863): Poezje. T. 1—4. Lwów 1883 Gubrynowicz i Szmidt.
— *Chorąży* = Chorąży. Powieść. Poezje t. 2, s. 3—52.
— *Dziewczę* = Dziewczę z Sącza. Poezje t. 2, s. 203—281.
— *Fragm.* = Fragmenty: Wanda. Tragedia. Poezje t. 3, s. 183—223; Mściwój Szalony. Poezje t. 3, s. 225—237.
— *Łużeccy* = Łużeccy. Poezje t. 2, s. 119—190.
— *Poezje* = Poezje t. 1, t. 2 (s. 53—117 i 191—202) i t. 4.
— *Popiel* = Popiel i Piast. Tragedia. Poezje t. 3, s. 3—182.
Rose Wspom. = Karol Rose (1863—1940): Wspomnienia berlińskie. Warszawa 1932 Księgarnia F. Hoesicka.
Rosen Wspom. = Jan Rosen: Wspomnienia 1860—1925 spisała Anna Leo. Warszawa 1933 Księgarnia F. Hoesicka.
Rostw. = Karol Hubert Rostworowski (1877—1938):
— *Niesp.* = Niespodzianka. Pisma t. 2, s. 1—101. Warszawa 1937 F. Hoesick.
— *Przepr.* = Przeprowadzka. Pisma t. 2, s. 103—233.
Rozmar. Prawo = Stefan Rozmaryn (ur. 1908): Polskie prawo państwowe. Warszawa 1949 Książka i Wiedza.
Rozwad. = Generał Rozwadowski. (Praca zbiorowa). Kraków 1929 Księgarnia Krakowska.
Róż. Kart. = Tadeusz Różewicz (ur. 1921): Kartki z Węgier. Warszawa 1953 Czytelnik.
Ruch Muz. = Ruch Muzyczny. Dwutygodnik poświęcony zagadnieniom życia muzycznego w Polsce. Kraków. Polskie Towarzystwo Muzyczne. R. 1948—1949.
Rudn. A. = Adolf Rudnicki (ur. 1912):
— *Lato* = Lato. Wyd. 2. Warszawa 1946 Książka.
— *Morze* = Żywe i martwe morze. Warszawa 1952 Książka i Wiedza.
— *Niekoch.* = Niekochana. Wyd. 2. Warszawa 1948 Książka.
— *Pał.* = Pałeczka, czyli każdemu to, na czym mu mniej zależy. Warszawa 1950 Czytelnik.
— *Sport.* = Kartki sportowe. Warszawa 1952 Książka i Wiedza.
— *Ucieczka* = Ucieczka z Jasnej Polany. Warszawa 1949 Książka i Wiedza.
— *Żołn.* = Żołnierze. Warszawa 1948 Czytelnik.
Rudn. H. = Halina Rudnicka (ur. 1909):
— *Płom.* = Płomień gorejący. Warszawa 1961 Nasza Księgarnia.
— *Spart.* = Uczniowie Spartakusa. Warszawa 1952 Nasza Księgarnia.
Rudn. L. Stare = Lucjan Rudnicki (ur. 1882): Stare i nowe. T. 1. Wyd. 5. Warszawa 1949. T. 2. Wyd. 3. 1950 Państwowy Instytut Wydawniczy.
Rudniań. = Stefan Rudniański (1887—1941):
— *Idea* = Idea wychowania społecznego w dziejach myśli pedagogicznej. Szkice z historii wychowania. Wyd. 3. Warszawa 1950 Nasza Księgarnia.
— *Technol.* = Technologia pracy umysłowej. Higiena, organizacja, metodyka. Wyd. 4. Warszawa 1950 Ludowa Spółdzielnia Wydawnicza.
Rudz. Muz. = Witold Rudziński (ur. 1913): Muzyka dla wszystkich. Kraków 1948 Polskie Wydawnictwo Muzyczne.
Rul. Wspom. = Józef Rulikowski: Urywek wspomnień... wydany z obszerniejszego rękopisu (1731—1792). Warszawa 1862 Gebethner i Wolff.
Rus. = Michał Rusinek (ur. 1904):
— *Burza* = Burza nad brukiem. Powieść. Wyd. 3. Warszawa 1948 Wiedza.
— *Człow.* = Człowiek z bramy. Wyd. 3. Warszawa 1948 Wiedza.
— *Igr.* = Igraszki nieba. Powieść. Warszawa 1948 Gebethner i Wolff.

— *Paw.* = Pawilon pod sosnami. Sztuka. Warszawa 1951 Czytelnik.

— *Wiatr* = Młody wiatr. Opowiadania. Warszawa 1950 Państwowy Instytut Wydawniczy.

— *Z barykady* = Z barykady w dolinę głodu. Wyd. 4. Poznań 1949 Wielkopolska Księgarnia Wydawnicza.

— *Ziemia* = Ziemia miodem płynąca. Powieść. Wyd. 2. Warszawa 1947 E. Kuthan.

Rutk. Jan Włośc. = Jan Rutkowski (1885—1949): Sprawa włościańska w Polsce XVIII i XIX w. Warszawa 1922 Polska Składnica Pomocy Szkolnych.

Rybac. Not. = K. Rybacki: Notatki jeńca z Dänholmu i zamku Celle. Łowicz 1928 Drukarnia K. Rybackiego.

— *Rybka Wiad. astr.* = Eugeniusz Rybka (ur. 1898): Wiadomości z astronomii. Podręcznik dla 2 klasy liceum humanistycznego. Warszawa 1946 Państwowe Zakłady Wydawnictw Szkolnych.

Rych. SW = Bazyli Rychlewicz (w. XVII) cytowany ze Słownika warszawskiego.

Rychl. Człow. = Janusz Rychlewski (ur. 1915): Człowiek z gutaperki. Warszawa 1949 Gebethner i Wolff.

Rydz. Ludzie = Nina Rydzewska (ur. 1902):
Ludzie z węgla. Warszawa 1950 Książka i Wiedza.

Rys. SW = Salomon Rysiński (zm. 1625) cytowany ze Słownika warszawskiego.

Rzeczp. Krak. = Rzeczpospolita Krakowska 1815—1846. Wybór źródeł. Wstępem i objaśnieniami zaopatrzyła Janina Bieniarzówna. Wrocław. Zakład Narodowy im. Ossolińskich. Biblioteka Narodowa seria I, nr 138.

Rzem. = Rzemieślnik. Tygodnik Samorządu Gospodarczego Rzemiosła. Wydawnictwo Przemysłu Lekkiego i Spożywczego. Przedsiębiorstwo Państwowe. Warszawa. R. 1958.

Rzew. H. = Henryk Rzewuski (1791—1866):

— *Gorę* = Ja gorę. W: Julian Tuwim: Polska nowela fantastyczna t. 1, s. 85—94. Warszawa 1952 Państwowy Instytut Wydawniczy.

— *Listop.* = Listopad. Romans historyczny z drugiej połowy XVIII wieku. T. 1—2. Poznań (b.r.) Księgarnia św. Wojciecha.

— *Pam.* = Pamiątki starego szlachcica litewskiego. T. 1. Warszawa 1900 Redakcja Gazety Polskiej.

— *Zamek* = Zamek krakowski. Romans historyczny z wieku XVI. Warszawa 1877 S. Lewental.

Rzew. J. Zabaw. = Józef Rzewuski (Wacław Rzewuski) (1706—1779): Zabawki wierszopiskie i krasomowskie. Przedrukowanie wtore poprawne i przyczynione. Poczajów 1762 w drukarni J.K. Mci i Rzplitej XX Bazylianów.

SBJ = Stanisław Słoński (1879—1959): Słownik polskich błędów językowych. Czytelnik 1947, Warszawa.

SFA = M. Arcta (1840—1916) słownik frazeologiczny. Wyd. 4. Warszawa 1934 M. Arct.

SL = Słownik języka polskiego opracowany pod redakcją Tadeusza Lehra-Spławińskiego (1890—1965). T. 1—2. Warszawa 1935—1939 Trzaska, Evert i Michalski.

SPP = Stanisław Szober (1871—1938): Słownik poprawnej polszczyzny. Wyd. 2. Warszawa 1948 Wiedza; S. Arct; wyd. III uzupełnione. Państwowy Instytut Wydawniczy 1958.

SPT = Julian Tuwim (1894—1954): Polski słownik pijacki i antologia bachiczna. Warszawa 1935 Towarzystwo Wydawnicze „Rój".

SPW = Słownik polsko-węgierski pod red. d-ra Tibora Csorby Budapeszt 1958, Wydawnictwo Akademii.

SRG = Zygmunt Gloger (1845—1910): Słownik rzeczy starożytnych. Kraków 1896 Gebethner i Ska.

SSP = Adam Stanisław Krasiński (1810—1891): Słownik synonimów polskich. Kraków 1885 Akademia Umiejętności.

SW = Jan Karłowicz (1836—1903), Adam Antoni Kryński (1844—1932), Władysław Niedźwiedzki (1849—1930): Słownik języka polskiego (zwany warszawskim). T. 1—8. Warszawa 1900—1927 nakład prenumeratorów i Kasy im. Mianowskiego.

SWil = Słownik języka polskiego (zwany wileńskim) wypracowany przez Aleksandra Zdanowicza (1808—1868), Michała Bohusza Szyszkę (1811—1877), Januarego Filipowicza (1815—1869), Waleriana Tomaszewicza (1819—1861), Floriana Czeplińskiego i Wincentego Korotyńskiego (1831—1891) z udziałem Bronisława Trentowskiego (1808—1869). T. 1—2. Wilno 1861 Maurycy Orgelbrand.

Sakr. = Sakramenty święte. Omówienia i teksty liturgiczne. T. 1 — Kazimierz Pielatowski: Chrzest; T. 2 — Bierzmowanie. T. 3 — Mieczysław Dybowski: Eucharystia; T. 4 — Pokuta. T. 5 — Kazimierz Pielatowski: Ostatnie namaszczenie. T. 6 — Mieczysław Dybowski: Kapłaństwo. T. 7 — Zygmunt Baranowski: Małżeństwo. T. 8 — Mieczysław Dybowski: Sakramentalia. Poznań — Warszawa—Lublin 1956 Księgarnia św. Wojciecha.

Sams. Geol. = Jan Samsonowicz (1888—1959): Geologia z początkami mineralogii. Wyd. 3. Warszawa 1950 Państwowe Zakłady Wydawnictw Szkolnych.

Sand. Śmierć = Artur Sandauer (ur. 1913): Śmierć liberała. Warszawa 1949 Książka i Wiedza.

Sarn. = Zygmunt Sarnecki (1837—1922):

— *Dwor.* = Dworacy niedoli. Sztuka. Warszawa 1876 Księgarnia B. Cassiusa.

— *Febr.* = Febris aurea. Komedia. W: Zygmunt Sarnecki, Edward Lubowski, Kazimierz Zalewski: Dramat mieszczański epoki pozytywizmu warszawskiego s. 1—144. Wrocław 1953 Zakład Narodowy im. Ossolińskich. Państwowy Instytut Sztuki.

Schaff = Adam Schaff (ur. 1913):

— *Narodz.* = Narodziny i rozwój filozofii marksistowskiej. Warszawa 1950 Książka i Wiedza.

— *Wstęp* = Wstęp do teorii marksizmu. Zarys materializmu dialektycznego i historycznego. Wyd. 5. Warszawa 1950 Książka i Wiedza.

— *Zagadn.* = Z zagadnień marksistowskiej teorii prawdy. Warszawa 1951 Książka i Wiedza.

Scheur Pam. = Antoni Scheur (1896—1920): Pamiętnik pilota polskiego. Warszawa (b.r.) Gebethner i Wolff.

Schillak Owoc. = Ryszard Schillak: Półprzetwory owocowe utrwalone dwutlenkiem siarki. Warszawa 1951 Państwowe Wydawnictwa Techniczne.

Schmidt Serv. = Mieczysław Schmidt: On his Majesty's Service. Warszawa 1924 Księgarnia E. Wende i Ska.

Schmitt Dzieje = Henryk Schmitt (1817—1883): Dzieje Polski XVIII i XIX wieku osnowane przeważnie na nie wydanych dotąd źródłach. T. 1—3. Kraków 1886—1887 Drukarnia „Czasu". T. 4. Lwów 1868 nakład autora.

Sewer = Sewer (Ignacy Maciejowski) (1839—1901):

— *Biedr.* = Biedronie. Powieść 1948 Wł. Bąk.

— *Łusia* = Łusia Burlak. Nowela. Wyd. 2. Warszawa 1925 Gebethner i Wolff.

— *Nafta* = Nafta. Powieść. T. 1—3. Warszawa 1894. S. Lewental.

— *Pam.* = Z pamiętnika Maniusi. Na pobojowisku s. 111—184. Łódź—Wrocław (b.r.) Wł. Bąk.

— *Poboj.* = Na pobojowisku. Wspomnienia z wojny 1870 r. o jenerale Bosaku Haukem i jego śmierci s. 5—110. Łódź—Wrocław (b.r.) Wł. Bąk.

— *Przybł.* = Przybłędy s. 11—110. Warszawa 1952 Czytelnik.

— *Zyzma* = Zyzma. Powieść współczesna. Petersburg 1896 K. Grendyszyński.

Seweryn Rozdr. = Tadeusz Seweryn (ur. 1894): Rozdroża sztuki ludowej. Warszawa 1948 Centralny Instytut Kultury.

Sęcz. Ochr. = Karol Sęczyk (ur. 1889): Ochrona zdrowia górnika. Zagadnienie higieny i bezpieczeństwa w górnictwie śląskim. Warszawa 1939 Instytut Spraw Społecznych.

Siedl. A. Świat = Adam Siedlecki Grzymała (1876—1967): Świat aktorski moich czasów. Warszawa 1957 Państwowy Instytut Wydawniczy.

Siedl. M. = Michał Siedlecki (1873—1940):

— *Głęb.* = Głębiny. Wyd. 2. Warszawa 1930 J. Mortkowicz.

— *Opow.* = Opowieści malajskie. Warszawa 1927 J. Mortkowicz.
— *Paryż* = Paryż 1919. Wrażenia i wspomnienia. Kraków 1919 Gebethner i Spółka.
— *Ryby* = Ryby morskie częściej poławiane na Bałtyku i północnym Atlantyku. Wyd. 2. Gdynia 1947 Morski Instytut Rybacki.
Siekl. Stat. = Jan Bogdan Sieklucki: Zarys mechaniki technicznej. Cz. 1. Statyka. Warszawa 1950 Państwowe Zakłady Wydawnictw Szkolnych.
Siem. L. = Lucjan Siemieński (1809—1877):
— *Dzieła* = Dzieła. Varia z literatury, historii, archeologii i przyrody. T. 1. Warszawa 1881 J. Unger.
— *Brodz.* = Żywot Kazimierza Brodzińskiego w powiastkach. Kraków 1851 Czas.
— *Kart.* = Kartka z dziejów sztuki i poezji. Żytomierz 1860 Spółka Wydawniczo-Księgarska.
— *Portr.* = Portrety literackie T. 1. Poznań 1865 Żupański.
— *Rys.* = Kilka rysów z literatury i społeczeństwa od roku 1848—1858. T. 1—2. Warszawa 1859 Gebethner i Ska.
Sienk. = Henryk Sienkiewicz (1846—1916):
Dzieła. Wydanie zbiorowe t. 1—56. Warszawa 1949—1951. Państwowy Instytut Wydawniczy.
— *Bez dogm.* = Bez dogmatu. T. 1—3. Dzieła t. 29—31.
— *Chwila* = Chwila obecna. T. 1—2. Dzieła t. 48—49.
— *Dram.* = Dramaty. Dzieła t. 39.
— *Drob.* = Drobne utwory. Dzieła t. 40, s. 56—157.
— *Koresp.* = Korespondencja cz. 1—2. Dzieła t. 55—56.
— *Krzyż.* = Krzyżacy. T. 1—4. Dzieła t. 23—26.
— *Leg.* = Legiony. Dzieła t. 28.
— *Listy I—II* = Listy z podróży do Ameryki cz. 1—2. Dzieła t. 41—42.
— *Listy III* = Listy z Afryki. Dzieła t. 43.
— *Listy IV* = Listy z podróży i wycieczek. Dzieła t. 44.
— *Mieszan.* = Mieszaniny literacko-artystyczne. Dzieła t. 50.
— *Na polu* = Na polu chwały. Dzieła t. 27.
— *Now.* = Nowele t. 1—6. Dzieła t. 1. Nowele młodzieńcze; Dzieła t. 2. Nowele ludowe; Dzieła t. 3. Nowele amerykańskie; Dzieła t. 4. Nowele z natury i życia; Dzieła t. 5. Nowele, obrazki, przypowieści; Dzieła t. 6. Nowele współczesne.
— *Ogn.* = Ogniem i mieczem. T. 1—4. Dzieła t. 7—10.
— *Połan.* = Rodzina Połanieckich. T. 1—3. Dzieła t. 32—34.
— *Pot.* = Potop. T. 1—6. Dzieła t. 11—16.
— *Pust.* = W pustyni i w puszczy. T. 1—2. Dzieła t. 37—38.
— *Quo* = Quo vadis. T. 1—3. Dzieła t. 20—22.
— *Sprawy* = Sprawy bieżące. Dzieła t. 47.
— *Szkice* = Szkice literackie. T. 1—2. Dzieła t. 45—46.
— *Uzup.* = Uzupełnienia cz. 2. Dzieła t. 54.
— *Wiersze* = Wiersze. Dzieła t. 40, s. 3—56.
— *Wiad.* = Wiadomości bieżące. T. 1—2. Dzieła t. 51—52.
— *Wołod.* = Pan Wołodyjowski. T. 1—3. Dzieła t. 17—19.
Sier. = Wacław Sieroszewski (1858—1945):
— *Dno* = Dno nędzy. Dzieła zbiorowe t. 1. Nowele. Warszawa 1899 Instytut Wydawniczy Biblioteka Polska.
— *Kres.* = Na kresach lasów. Warszawa 1947 Czytelnik.
— *Now.* = Nowele. Warszawa 1950 Państwowy Instytut Wydawniczy.
— *Ocean* = Ocean. Powieść historyczna. Warszawa—Kraków 1917 Towarzystwo Wydawnicze w Warszawie.
Sierp. S. Pow. = Seweryn Zenon Sierpiński (1818—1843): Nowy gabinet powieści. T. 1—3. Warszawa 1840—1842. J. Kaczanowski.
Sinko = Tadeusz Sinko (1877—1966):
— *Lit.* = Literatura grecka. T. 1, cz. 1. Literatura archaiczna (w. IX—VI) — 1931. T. 1, cz. 2.

Literatura klasyczna (w. V—IV przed Chr.) — 1932. T. 2. Literatura hellenistyczna cz. 1 (wiek III i II przed Chr.) — 1947. Kraków Polska Akademia Umiejętności.

— *Słow.* = Hellenizm Juliusza Słowackiego. Warszawa 1925 Instytut Wydawniczy Biblioteka Polska.

Siw. Katorż. = Jan Siwiński (ur. 1845 lub 1846): Katorżnik, czyli pamiętnik Sybiraka. Kraków 1905 Spółka Wydawnicza Polska.

Skar. SW. = Piotr Skarga (zm. 1612) cytowany ze Słownika warszawskiego.

Skarb. = Fryderyk Skarbek (1792—1866):

— *Pam.* = Pamiętnik Seglasa. Warszawa 1898 Granowski i Sikorski.

— *Starosta* = Pan Starosta. Powieść obyczajowa. Warszawa 1951 Czytelnik.

Skiba Poziom. = Wołody Skiba (Władysław Sabowski) (1837—1888): Nad poziomy. Powieść dla młodzieży z okresu powstania styczniowego. Warszawa (b.r.) Trzaska, Evert i Michalski.

Skor. Studia = Stanisław Skorupka (ur. 1906): Studia nad budową akustyczną samogłosek polskich. Wrocław 1955 Zakład im. Ossolińskich. Wydawnictwo Polskiej Akademii Nauk.

Skrzydl. Pol. = Skrzydlata Polska. Tygodnik. Organ Aeroklubu PRL. Warszawa. Wydawnictwa Komunikacyjne. R. 1955—1956.

Skrzydła = Skrzydła i Motor. Tygodnik młodzieży lotniczej. Warszawa Liga Lotnicza. R. 1950—1951.

Skrzyw. = Stanisław Skrzywan (ur. 1902):

— *Handl.* = Rachunkowość przedsiębiorstw handlowych i przemysłowych Cz. 1. Ogólne zasady księgowości. Warszawa 1949 Trzaska, Evert i Michalski.

— *Przem.* = Rachunkowość w przemyśle. Cz. 1—2. Skrypt dla II roku studiów Wyższych Szkół Ekonomicznych. Warszawa 1951. Cz. 1. Państwowe Zakłady Wydawnictw Szkolnych. Cz. 2. Państwowe Wydawnictwo Naukowe.

Skwarcz. Lit. = Stefania Skwarczyńska (ur. 1902): Z teorii literatury. Cztery rozprawy. Łódź 1947 Poligrafika.

Słob. Wiersze = Włodzimierz Słobodnik (ur. 1900): Wiersze zebrane. Warszawa 1948 Wiedza.

Słomcz. Plakat. = Jan Słomczyński: Plakat. Warszawa 1947 Towarzystwo Uniwersytetu Robotniczego.

Słonim. = Antoni Słonimski (ur. 1895):

— *Końce* = Dwa końce świata. Powieść. Warszawa 1937 J. Przeworski.

— *Murz.* = Murzyn warszawski. Komedia. Maszynopis Biblioteki Teatru Polskiego w Warszawie.

— *Poezje* = Poezje. Warszawa 1951 Czytelnik.

— *Son.* = Sonety. Warszawa 1918 St. Miłaszewski.

— *Walki* = Moje walki nad Bzdurą. Warszawa 1932 Rój.

Słow. = Juliusz Słowacki (1809—1849): Dzieła. T. 1—12. Wrocław 1949 Wydawnictwo Zakładu Narodowego im. Ossolińskich.

— *Agez.* = Agezylausz. Dzieła t. 9, s. 121—191.

— *Anh.* = Anhelli. Dzieła t. 2, s. 219—270.

— *Ballad.* = Balladyna. Dzieła t. 6, s. 5—185.

— *Beatr.* = Beatryks Cenci. Dzieła t. 7, s. 141—247.

— *Ben.* = Beniowski. Dzieła t. 3, s. 91—472.

— *Czasz.* = Złota Czaszka. Dzieła t. 7, s. 85—130.

— *Fant.* = Fantazy. Dzieła t. 7, s. 249—368.

— *Horszt.* = Horsztyński. Dzieła t. 5, s. 279—396.

— *Jan Kaz.* = Jan Kazimierz. Dzieła t. 7, s. 65—83.

— *Kord.* = Kordian. Dzieła t. 5, s. 163—277.

— *Król* = Król Duch. Dzieła t. 4.

— *Książę* = Książę Niezłomny. Dzieła t. 8, s. 275—401.

— *Lilla* = Lilla Weneda. Dzieła t. 6, s. 279—403.

— *Lir.* = Liryki i inne wiersze. Dzieła t. 1.

— *Listy I* = Listy do matki. Dzieła t. 11.
— *Listy II* = Listy do krewnych, przyjaciół i znajomych (1820—1849). Dzieła t. 12.
— *Marek* = Ksiądz Marek. Dzieła t. 8, s. 5—117.
— *Maria* = Maria Stuart. Dzieła t. 5, s. 75—162.
— *Maz.* = Mazepa. Dzieła t. 6, s. 186—277.
— *Mind.* = Mindowe. Dzieła t. 5, s. 5—74.
— *Poem.* = Poematy I i II. Dzieła t. 2 i 3.
— *Proz.* = Pisma prozą. Dzieła t. 10.
— *Sen* = Sen srebrny Salomei. Dzieła t. 8, s. 119—274.
— *Wall.* = Wallenrod. Dzieła t. 7, s. 23—63.
— *Zawisza* = Zawisza Czarny. Dzieła t. 9, s. 5—120.
— *Zbor.* = Samuel Zborowski. Dzieła t. 9, s. 205—305.

Smol. J. Morze = Jerzy Smoleński (1881—1940): Morze i Pomorze. Wyd. 2. Poznań (b.r.) Wydawnictwo Polskie R. Wegner.

Smol. W. = Władysław Smoleński (1851—1926):
— *Dąbr.* = Jan Henryk Dąbrowski. Warszawa (1918) Gebethner i Wolff.
— *Dzieje* = Dzieje narodu polskiego. Wykład popularny. Wyd. 6. Warszawa 1921 Gebethner i Wolff.
— *Mieszcz.* = Mieszczaństwo warszawskie w końcu XVIII wieku. Warszawa 1917 E. Wende i Ska.
— *Pisma* = Pisma historyczne. T. 1—3. Kraków 1901 Gebethner i Wolff.
— *Przewrót* = Przewrót umysłowy w Polsce w XVIII. Studia historyczne. Wyd. 2. Warszawa 1923 Komitet Obchodu 150 Rocznicy Ustanowienia Komisji Edukacji Narodowej i Zgonu St. Konarskiego.
— *Przycz.* = Przyczyny upadku państwa polskiego. Warszawa 1921 Gebethner i Wolff. Biblioteka Uniwersytetów Ludowych i Młodzieży Szkolnej nr 60.
— *Sejm* = Ostatni rok Sejmu Wielkiego. Wyd. 2. Kraków 1847 G. Gebethner i Ska.
— *Szk.* = Szkoły historyczne w Polsce. Wrocław 1952 Wydawnictwo Zakładu Narodowego im. Ossolińskich. Biblioteka Narodowa seria I, nr 142.

Smolka = Stanisław Smolka (1854—1924):
— *Lubec.* = Polityka Lubeckiego przed powstaniem listopadowym. T. 1—2. Kraków 1907 Akademia Umiejętności.
— *Mieszko* = Mieszko Stary i jego wiek. Warszawa 1881 Gebethner i Wolff.
— *Szkice* = Szkice historyczne. Seria 1—2 Warszawa 1882—1883 Gebethner i Wolff.

Smolka F. Dzien. = Franciszek Smolka (1810—1889): Dziennik 1848—1849 w listach do żony. Warszawa 1913 Gebethner i Wolff.

Smotr. SW = Melecjusz Smotrycki (w. XVII) cytowany ze Słownika warszawskiego.

Smycz. Psy = L. Smyczyński: Psy. Rasy, hodowla, szkolenie. Katowice 1948 Wydawnictwo „Uniwersum".

Sokoln. Cztern. = Michał Sokolnicki (ur. 1880):
Czternaście lat. Warszawa 1936 Instytut Badania Najnowszej Historii Polski.

Sokoł. A. = August Sokołowski (1846—1921):
— *Dzieje* = Dzieje porozbiorowe narodu polskiego ilustrowane. T. 1—4. Warszawa (b.r.) T. 1. Towarzystwo Akcyjne Wydawniczo-Drukarskie „Wiek". T. 2—4. Druk. P. Laskauera i Ski.
— *Stycz.* = Powstanie styczniowe (1863—1864). Wiedeń (b.r.) F. Bondy.

Sokoł. St. Las. = Stanisław Sokołowski (1865—1939): Hodowla lasu. Wyd. 2. Lwów 1921 B. Połoniecki.

Sokor. Szt. = Włodzimierz Sokorski (ur. 1908): Sztuka w walce o socjalizm. Warszawa 1950 Państwowy Instytut Wydawniczy.

Solski Wspom. = Ludwik Solski (1855—1954): Wspomnienia 1855—1893. T. 1. Kraków 1955 Wydawnictwo Literackie.

Sosn. Propag. = Józef Sosnowski: Teoria propagandy w zarysie. Warszawa 1948 Książnica Polska.

Sow. A. Ścieg. = Adolf Sowiński (ur. 1914): Ściegienny — wikary z Wilkołazu. Warszawa 1948 Państwowy Instytut Wydawniczy.

Spas. Wielopol. = Włodzimierz Spasowicz (1829—1906): Literacki i polityczny spadek po Wielopolskim. Poznań 1880 J. K. Żupański.

Spekt. Krzem. = Walenty Spektator (Karol Witte) (1814—1878): Krzemieniec. Przygody i wspomnienia studenta pierwszej klasy. Kraków 1873 Księgarnia i Wydawnictwo „Czytelni Ludowej".

Sport = Sport. Tygodnik. Pismo Głównego Komitetu Kultury Fizycznej. Warszawa—Katowice. R. 1945—1954.

Sportow. = Sportowiec. Dwutygodnik. Warszawa, Główny Urząd Kultury Fizycznej. R. 1949—1953.

Stadn. = Kazimierz Stadnicki (1818—1886):

— *Herald.* = Przyczynek do heraldyki polskiej w średnich wiekach. Lwów 1879 K. Wild.

— *Syn.* = Synowie Gedymina wielkowładcy Litwy. Monwid — Narymunt — Jewnuta — Koriat. Lwów 1881 I. Stadnicki.

Staff F. Ryby = Franciszek Staff (ur. 1885): Ryby słodkowodne Polski i krajów ościennych. Warszawa 1950 Trzaska, Evert i Michalski.

Staff L. = Leopold Staff (1878—1957):

— *God.* = Godiwa. Ballada. Warszawa 1922 Instytut Wydawniczy Biblioteka Polska.

— *Igrz.* = Igrzysko. Warszawa 1922 Instytut Wydawniczy Biblioteka Polska.

— *Poezje* = Poezje. T. 1—3. Warszawa 1950 Państwowy Instytut Wydawniczy.

Star. SW. = Szymon Starowolski (zm. 1656) cytowany ze Słownika warszawskiego.

Starzeń. Gaw. = Leopold Starzeński (1835—1904): Z gawęd starego myśliwego. Warszawa 1900 Gebethner i Wolff.

Starzyń. = Juliusz Starzyński (ur. 1906):

— *Bad.* = Badania nad sztuką. Dorobek, stan i potrzeby. Z powodu I Kongresu Nauki Polskiej. Warszawa 1951 Państwowy Instytut Wydawniczy.

— *Szt.* = Dzieje sztuki polskiej. Sztuka polska od wygaśnięcia Jagiellonów aż do dni dzisiejszych. W: Ryszard Hamann: Historia sztuki t. 2, s. 1045—1164. Warszawa 1934 M. Arct.

Staszic = Stanisław Staszic (1755—1826):

— *Dzien.* = Dziennik podróży (1777—1791). Austria — Niemcy — Holandia — Anglia — Francja — Szwajcaria — Włochy. T. 1—2. Warszawa 1903 A. Kraushar.

— *Przestr.* = Przestrogi dla Polski. Kraków 1926 Krakowska Spółka Wydawnicza. Biblioteka Narodowa seria I, nr 98.

— *Uwagi* = Uwagi nad życiem Jana Zamoyskiego. Wyd. 2. Wrocław 1952 Zakład Narodowy im. Ossolińskich. Biblioteka Narodowa seria I, nr 90.

— *Wyb.* = Wybór pism. Warszawa 1952 Książka i Wiedza.

Stat. Spółdz. = Statuty Spółdzielni Produkcyjnych. Warszawa 1952 Książka i Wiedza. Biblioteka Gazety „Gromada — Rolnik Polski".

St. Aug. SW = Stanisław August Poniatowski (zm. 1798) cytowany ze Słownika warszawskiego.

Steb. Zero = Włodzimierz Stebelski (1848—1893): Roman Zero. Nowela lwowska. Lwów 1883 Wydawnictwo „Szczutka".

Stein. Mat = Hugo Steinhaus (ur. 1887): Czym jest, a czym nie jest matematyka. Lwów 1923 H. Altenberg.

Stęśl. Rozm. = Wanda Stęślicka: Rozmowy o dziejach świata zwierząt. Warszawa 1954 „Wiedza Powszechna" Państwowe Wydawnictwo Popularnonaukowe.

Stoj. = Stanisław Stojałowski (1841—1911):

— *Pszczółka* = Artykuły w dwutygodniku „Pszczółka". Lwów. Drukarnia Karola Budweisera. R. 1880—1881.

— *Wieniec* = Artykuły w dwutygodniku „Wieniec". Lwów. St. Stojałowski. R. 1880—1881.

Stol. = Stolica. Tygodnik (R. 1951—1952 dwutygodnik). Warszawa. Naczelna Rada Odbudowy Warszawy. R. 1950—1955.

Strug = Andrzej Strug (Tadeusz Gałecki) (1873—1937):

— *Chim.* = Chimera. Wyd. 2. T. 1—2. Warszawa—Kraków 1930 J. Mortkowicz.

— *Jutro* = Jutro... Wyd. 2. Kraków (b.r.) Spółka Nakładowa „Książka".

— *Krzyż* = Żółty krzyż. T. 1—3. Wyd. 2. Warszawa 1933 Gebethner i Wolff.

— *Ludzie* = Ludzie podziemni. Wyd. 3. Warszawa 1930 J. Mortkowicz.

— *Mogiła* = Mogiła nieznanego żołnierza. Wyd. 2. Warszawa 1923 Ignis.

— *Ojc.* = Ojcowie nasi. Nowele. Wyd. 1 Kraków (1911) Spółka Nakładowa „Książka".

— *Pocisk.* = Dzieje jednego pocisku. Kraków (b.r.) Spółka Nakładowa „Książka".

— *Wspom.* = Ze wspomnień starego sympatyka. („Ludzi podziemnych" seria 2). Z powrotem s. 1—91. Ze wspomnień starego sympatyka s. 93—235. Kraków Spółka Nakładowa „Książka".

Stryjk. Bieg = Julian Stryjkowski (ur. 1905): Bieg do Fragala. Warszawa 1951 Czytelnik.

Stryjk. M. SW = Maciej Stryjkowski (zm. po 1582) cytowany ze Słownika warszawskiego.

Styl. = Stylistyka teoretyczna w Polsce. Zbiór prac różnych autorów pod red. K. Budzyka. Warszawa 1946 Książka. Z zagadnień poetyki.

Such. Uspoł. = Bogdan Suchodolski (ur. 1903): Uspołecznienie kultury. Wyd. 2. Warszawa 1947 Trzaska, Evert i Michalski.

Sulig. Z dalszych = Adolf Suligowski (1849—1932): Z dalszych lat. Mowy. Warszawa 1914 Gebethner i Wolff.

Supiń. Pisma = Józef Supiński (1804—1893): Pisma. T. 1—2. Wyd. 3. Warszawa 1883 Gebethner i Wolff.

Swin. = Artur Maria Swinarski (1900—1965):

— *Hurag.* = Huragan. Satyry s. 141—283. Warszawa 1950 Czytelnik.

— *Parod.* = Parodie. Warszawa 1955 Czytelnik. Biblioteka Satyry.

— *Sat.* = Satyry s. 5—139. Warszawa 1950 Czytelnik.

Syg. = Antoni Sygietyński (1850—1923):

— *Gierym.* = Maksymilian Gierymski. Warszawa (b.r.) Wende i Ska.

— *Wysadz.* = Wysadzony z siodła. Powieść z życia współczesnego. Wyd. 2. Kraków 1891 nakład autora.

Sypn. Metal = Roman Sypniewski: Zarys wiadomości o metalach i stopach przemysłowych. Warszawa 1947 Instytut Wydawniczy Stowarzyszenia Inżynierów i Techników Mechaników Polskich.

Syrok. = Władysław Syrokomla (Ludwik Kondratowicz) (1823—1862):

— *Gaw.* = Gawędy i rymy ulotne. Cz. 1 — Gawędy. Warszawa 1853 Księgarnia Zawadzkiego i Węckiego.

— *Lit.* = Dzieje literatury w Polsce od pierwiastkowych czasów do XVII wieku. T. 1—3. Warszawa 1875 Gebethner i Wolff.

— *Rymy* = Gawędy i rymy ulotne. Cz. 2 — Rymy ulotne. Warszawa 1853 Zawadzki i Węcki.

— *Szk.* = Szkolne czasy. Nowe opowiadania Jana Dęboroga. Wyd. 3 Warszawa 1931 Gebethner i Wolff.

— *Ułas* = Ułas. Sielanka bojowa z błot poleskich. Warszawa (b.r.) Instytut Wydawniczy Biblioteka Polska. Wielka Biblioteka nr 29.

— *Wędr.* = Wędrówki po moich niegdyś okolicach. Wspomnienia, studia historyczne i obyczajowe... Wilno 1853 J. Zawadzki.

— *Wyb.* = Wybór poezji. Kraków 1922 Krakowska Spółka Wydawnicza. Biblioteka Narodowa seria I, nr 54.

Szaf. W. = Władysław Szafer (ur. 1886):

— *Bot.* = Władysław Szafer i Bohdan Dyakowski (ur. 1876): Zarys botaniki z ćwiczeniami. Wyd. 2. Warszawa 1947 Państwowe Zakłady Wydawnictw Szkolnych.

— *Geogr.* = Zarys ogólnej geografii roślin. Warszawa 1949 Czytelnik.

— *Lod.* = Epoka lodowa. Wyd. 2. Warszawa 1950 Państwowe Zakłady Wydawnictw Szkolnych.

Szajn. = Karol Szajnocha (1818—1868):

— *Dziej.* = Dwa lata dziejów naszych. 1646—1648. T. 1. Warszawa 1900 Red. Gazety Polskiej.

— *Jadw.* = Jadwiga i Jagiełło. Opowiadanie historyczne. T. 1—4. Lwów 1861 nakład autora.

— *Szkice* = Szkice historyczne. T. 1. Wyd. 2 — 1858, t. 2 — 1857, t. 3 — 1861, t. 4 — 1869. Lwów K. Wild.

Szan. = Jerzy Szaniawski (ur. 1887):

— *Adw.* = Adwokat i róże (s. 183—258). Żeglarz. Ptak. Warszawa 1930 Dom Książki Polskiej.

— *Most* = Most (s. 9—48) i Dwa teatry. Kraków 1947 Spółdzielnia Księgarska „Czytelnik".

— *Ptak* = Ptak (s. 95—181). Adwokat i róże. Żeglarz. Ptak. Warszawa 1930 Dom Książki Polskiej.

— *Teatry* = Dwa teatry (s. 49—96). Most i Dwa teatry. Kraków 1947 Spółdzielnia Księgarska „Czytelnik".

— *Żegl.* = Żeglarz (s. 5—93). Adwokat i róże. Żeglarz. Ptak. Warszawa 1930 Dom Książki Polskiej.

Szczepan. Nędza = Stanisław Szczepanowski (1846—1900): Nędza Galicji w cyfrach i program energicznego rozwoju gospodarstwa krajowego ... Wyd. 2. Lwów 1888 nakład autora.

Szczur. Piek. = Karol Szczurek: Piekarz polski. Podręcznik przygotowawczy do egzaminów mistrzowskich i czeladniczych w rzemiośle piekarskim oraz do użytku w pracowniach. Poznań 1947 Wielkopolska Księgarnia Wydawnicza.

Szeląg. = Adam Szelągowski (1873—1961):

— *Bałtyk* = Walka o Bałtyk (1544—1621). Lwów 1904 B. Połoniecki.

— *Polska* = Polska współczesna. Warszawa (1925) Biblioteka Dzieł Wyborowych t. 19.

Szew. Kleszcze = Wilhelm Szewczyk (ur. 1916): Kleszcze. Powieść. Warszawa 1953 Państwowy Instytut Wydawniczy.

Szk. Dom. = Szkoła i Dom. Miesięcznik dla rodziców i Komitetów Rodzicielskich. Organ Ministerstwa Oświaty. Warszawa. Państwowe Zakłady Wydawnictw Szkolnych. R. 1957.

Szlez. Polow. = Józef Szlezygier (1817—1871): Polowanie z wyżłem, czyli zbiór uwag, prawideł i przepisów tego polowania dotyczących. Warszawa 1856 Drukarnia przy ul. Rymarskiej.

Szmag. Dymy = Seweryna Szmaglewska (ur. 1916): Dymy nad Birkenau. Wyd. 4. Warszawa 1949 Czytelnik.

Szmid. Fot. = Eugeniusz Szmidtgal: Materiały fotograficzne i ich obróbka. Warszawa 1948 Czytelnik. Wzorowy Zawodowiec.

Szmydt. Mick. = Zofia Szmydtowa (ur. 1893): Mickiewicz jako tłumacz z literatur zachodnioeuropejskich. Warszawa 1955 Państwowy Instytut Wydawniczy.

Szober = Stanisław Szober (1871—1938):

— *Gram.* = Gramatyka języka polskiego. Wyd. 3. Warszawa 1953 Nasza Księgarnia.

— *Straż.* = Na straży języka. Szkice z zakresu poprawności i kultury języka polskiego. Warszawa 1937 Nasza Księgarnia.

Szpot. SPP = Stanisław Szpotański cytowany ze Słownika poprawnej polszczyzny.

Sztand. Młod. = Sztandar Młodych. Pismo codzienne. Organ Zarządu Głównego Związku Młodzieży Polskiej. Warszawa. R. 1950—1954.

Sztyrm. = Ludwik Sztyrmer (1809—1886):

— *Katalept.* = Kataleptyk. Powieść nieboszczyka Pantofla ogłoszona przez Eleonorę Sztyrmer. T. 1—2. Wilno 1846 J. Zawadzki.

— *Paliw.* = Paliwoda. W.: Julian Tuwim: Polska nowela fantastyczna. T. 1. s. 221—257. Warszawa 1952 Państwowy Instytut Wydawniczy.

— *Pow.* = Powieści nieboszczyka Pantofla. T. 1—2. Wilno 1844 A. Zawadzki.

Szujski = Józef Szujski (1835—1833):

— *Halszka* = Halszka z Ostroroga. Dzieła t. 2, s. 147—249. Kraków 1886 Wydawnictwo Dzieł J. Szujskiego. Wydanie zbiorowe. Seria I.

— *Hist.* = Historii polskiej treściwie opowiedzianej ksiąg dwanaście. Warszawa 1880 Drukarnia J. Bergera.

— *Lubom.* = Jerzy Lubomirski. Dzieła t. 2, s. 251—352. Kraków 1886 Wydawnictwo Dzieł J. Szujskiego. Wydanie zbiorowe. Seria I.

— *Odr.* = Odrodzenie i reformacją w Polsce. Pięć odczytów publicznych. Warszawa 1880 Drukarnia Wieku.

— *Opow.* = Opowiadania i roztrząsania historyczne. (Pisane w latach 1875—1880). Warszawa 1882 Gebethner i Wolff.

— *Portr.* = Portrety przez Nie-Van-Dyka. Dzieła t. 1, s. 1—152. Pisma polityczne. Kraków 1885 nakład rodziny J. Szujskiego. Wydanie zbiorowe. Seria III.

— *Roztrz.* = Roztrząsania i opowiadania historyczne. (Pisane w latach 1866—1870). Kraków 1876 Drukarnia Uniwersytetu Jagiellońskiego.

— *Zbor.* = Samuel Zborowski. Dzieła t. 2. s. 1—145. Kraków 1886 Wydawnictwo Dzieł J. Szujskiego. Wydanie zbiorowe. Seria I.

Szwank. Warsz. = Eugeniusz Szwankowski: Warszawa. Rozwój urbanistyczny i architektoniczny. Warszawa 1952 Państwowe Wydawnictwa Techniczne. Instytut Urbanistyki i Architektury.

Szyman. W. Lichw. = Wacław Szymanowski (1821—1886): Szkice warszawskie. Lichwiarze. Warszawa 1855 Bernstein.

Szyman. Z. Mikrobiol. = Zygmunt Szymański (ur. 1873), Artur Ber: Zarys mikrobiologii szczegółowej chorób człowieka i zwierząt. T. 1 — 1947. T. 2. — Zarazki przesączalne — 1949. Warszawa—Uppsala. Czytelnik.

Szymcz. Kol. = F. Szymczyk. Kolarstwo wyczynowe. Warszawa 1949 Wydawnictwo Prasa Wojskowa. Główny Urząd Kultury Fizycznej. Popularna Biblioteczka Sportowa nr 13.

Szymon. SW = Szymon Szymonowic (zm. 1629) cytowany ze Słownika warszawskiego.

Ścieg. Złota = Piotr Ściegienny (1800—1890): Złota Książeczka. W: Zygmunt Młynarski: Z dziejów polskiej demokracji s. 121—134. Warszawa 1949 Książka i Wiedza.

Śliw. A. = Artur Śliwiński (1877—1953):

— *Bat.* = Stefan Batory. Warszawa 1922 M. Arct.

— *Lel.* = Joachim Lelewel. Zarys biograficzny. Lata 1786—1831. Wyd. 2. Warszawa 1932 Kasa im. Mianowskiego.

— *Sob.* = Jan Sobieski. Warszawa 1924 M. Arct.

Śliw. S. Proces = Stanisław Śliwiński (ur. 1887): Polski proces karny przed sądem powszechnym. Zasady ogólne. Warszawa 1948 Gebethner i Wolff.

Śniad. = Jan Śniadecki (1756—1830): Pisma rozmaite t. 1—4. Wilno 1818—1822 J. Zawadzki.

— *Listy* = Listy i rozprawy w naukach. Pisma rozmaite t. 3.

— *Rozpr.* = Rozprawy filozoficzne i filozofia ludzkiego umysłu. Pisma rozmaite t. 4. 1822.

— *Zagajenia* = Zagajenia i rozprawy w naukach. Pisma rozmaite t. 2.

Śred. Koresp. = Rosław Średnicki: Korespondencja handlowa. Łódź 1948 nakład autora.

Świat Człow. = Świat — Życie — Człowiek. Obraz syntetyczny współczesnej wiedzy przyrodniczej. Praca zespołowa pod red. Józefa Pietera. Katowice 1947 Wydawnictwo Instytutu Pedagogicznego.

Śniad. J. SW — Jędrzej Śniadecki (zm. 1838) cytowany ze Słownika warszawskiego.

Świdz. Poezje = Karol Świdziński (1841—1877): Poezje. Lwów 1878 Księgarnia Wł. Bełzy.

Świerszcz. = Świerszczyk. Tygodnik dla dzieci. Warszawa. Czytelnik. R. 1950—1951. Od maja 1951: Świerszczyk — Iskierki. Tygodnik dla najmłodszych. Warszawa. Nasza Księgarnia. R. 1951—1953.

Święc. Kulis. = Janina Święcicka Jastrzębiec: Za kulisami opery. Z pamiętników artystki. Warszawa 1933 Dom Książki Polskiej.

Święt. A. = Aleksander Świętochowski (1849—1938): Pisma. T. 1—7. Kraków (b.r.) Gebethner i Wolff.

— *Asp.* = Aspazja. Pisma t. 4. s. 107—266.

— *Bajki* = Bajki. Pisma t. 3.

— *Dram.* = Utwory dramatyczne. Pisma t. 6.

— *Dryg.* = Drygałowie. Powieść ucieszna. Warszawa 1915 Druk K. Kowalewskiego.

— *Duchy* = Duchy. Pisma t. 7.

— *Dum.* = Dumania pesymisty. Wyd. 2. Lublana 1877.

— *Hist.* = Historia chłopów polskich w zarysie. T. 1. W Polsce niepodległej. Lwów 1925. T. 2. W Polsce podległej. Lwów 1928 Wydawnictwo Polskie.

— *Makary* = Ojciec Makary. Pisma t. 5, s. 1—79.

— *Moral.* = O powstawaniu praw moralnych. Warszawa 1877 Przegląd Tygodniowy.

— *Nałęcze* = Nałęcze. Powieść. Warszawa (b.r.) Trzaska, Evert i Michalski.

— *Obraz.* = Obrazki powieściowe. T. 1—2. Pisma t. 1—2.

— *Piękna* = Piękna. Pisma t. 4, s. 1—106.

— *Twinko* = Twinko. Powieść. Warszawa 1936 Rój.

— *Wisz.* = Aureli Wiszar. Pisma t. 5, s. 81—176.

Święt. B. Upr. = Bolesław Świętochowski (ur. 1895): Ogólna uprawa roślin. Warszawa 1949 Państwowy Instytut Wydawnictw Rolniczych.

Świętorz. Łow. = Bolesław Świętorzecki: Podstawy łowiectwa oraz zarys historii strzału śrutowego. Wilno (1935) F. Zawadzki.

Tarn = Adam Tarn (ur. 1902):

— *Ortega* = Ortega. Sztuka. Warszawa 1952. Czytelnik.

— *Sprawa* = Zwykła sprawa. Sztuka. Warszawa 1950 Czytelnik.

Tarnow. = Stanisław Tarnowski (1837—1917):

Studia do historii literatury polskiej. Wiek XIX. Rozprawy i sprawozdania. T. 1. 1895, t. 3 — 1897, t. 4 — 1898, t. 5 — 1897 Kraków. Spółka Wydawnicza Polska.

— *Dworz.* = Dworzanin Górnickiego. Studia do historii literatury Polskiej. Wiek XIX, t. 3, s. 219—285.

— *Kays.* = Ksiądz Hieronim Kaysiewicz. Studia do historii literatury polskiej. Wiek XIX, t. 3, s. 1—218.

— *Koch.* = Co u nas o Kochanowskim pisano. Studia do historii literatury polskiej. Wiek XIX, t. 4, s. 1—106.

— *Kolęd.* = O kolędach. Studia do historii literatury polskiej. Wiek XIX, t. 1, s. 3—52.

— *Koriol.* = „Koriolan" Szekspira. Studia do historii literatury polskiej. Wiek XIX, t. 4, s. 333—413.

— *Mick.* = O „Konfederatach" Mickiewicza (s. 51—76), O „Księgach pielgrzymstwa" Mickiewicza (s. 77—107). Studia do historii literatury polskiej. Wiek XIX, t. 1, s. 51—107.

— *Sienk.* = Henryk Sienkiewicz. Studia do historii literatury polskiej. Wiek XIX, t. 5.

— *Słow.* = Ze studiów o Słowackim. Studia do historii literatury polskiej. Wiek XIX, t. 1, s. 109—237.

Tatar. Hist. = Władysław Tatarkiewicz (ur. 1886): Historia filozofii. T. 1. Filozofia starożytna i średniowieczna. Warszawa 1946 Czytelnik i Zakład Narodowy im. Ossolińskich. T. 2. Filozofia nowożytna do roku 1830. Wyd. 4 — 1949. T. 3. Filozofia XIX wieku i współczesna. Warszawa 1950 Czytelnik.

Teatr = Teatr. Miesięcznik. Warszawa Państwowy Instytut Wydawniczy. R. 1946—1952.

Techn. gastr. = Technologia gastronomiczna. Warszawa 1954 Polskie Wydawnictwa Gospodarcze.

Teka Stańcz. = Teka Stańczyka. Osobne odbicie z „Przeglądu Polskiego". Kraków 1870 Redakcja Przeglądu Polskiego.

Teren. = Urządzenia terenów zielonych. Praca zbiorowa. Warszawa 1953 Państwowe Wydawnictwa Techniczne. Instytut Urbanistyki i Architektury.

Tetm. = Kazimierz Przerwa Tetmajer (1865—1940):

— *Koniec* = Koniec epopei. T. 1. Człowiek Europy. T. 2. Klęska. T. 3. Śmierć bohaterów. Warszawa (b.r.) Biblioteka Groszowa Wendego.

— *Wyb.* = Wybór poezji. Warszawa 1897 Gebethner i Wolff.

Tokarz. Siedem = Szymon Tokarzewski (1821—1890): Siedem lat katorgi. Pamiętniki 1846—1857. Warszawa 1918 Księgarnia Gebethnera i Wolffa.

Tokarzew. W dniach = Józef Tokarzewicz (Hodi) (1841—1910): W dniach wojny i głodu. Warszawa 1900 Drukarnia A. T. Jezierskiego.

Towarozn. owoców = Towaroznawstwo owoców i warzyw. Praca zbiorowa. Warszawa 1955 Polskie Wydawnictwa Gospodarcze.

Tremb. = Stanisław Trembecki (1730—1812): Pisma wszystkie. T. 1—2. Warszawa 1953 Państwowy Instytut Wydawniczy.

— *Bajki* = Bajki. Pisma wszystkie t. 1, s. 1—22.

— *Listy* = Listy. T. 1—2. Wrocław 1954 Wydawnictwo Polskiej Akademii Nauk.

— *Polit.* = Wiersze w materiach politycznych. Pisma wszystkie t. 1, s. 109—200.

— *Proz.* = Pisma prozą. Pisma wszystkie t. 2, s. 183—220.

— *Różne* = Wiersze różne. Pisma wszystkie t. 1, s. 23—108.

— *Sof.* = Sofiówka w sposobie topograficznym opisana wierszem. Pisma wszystkie t. 2, s. 7—24.

Trent. Demon. = Bronisław Trentowski (1808—1869): Demonomania, czyli nauka nadziemskiej mądrości w najnowszej postaci. Poznań 1954 A. Popliński.

Trip. Grob. = Teodor Tripplin (1813—1881): Grobowiec bez napisu nad Niemnem. W: Julian Tuwim: Polska nowela fantastyczna. T. 1, s. 261—276. Warszawa 1952 Państwowy Instytut Wydawniczy.

Troc = Michał Abraham Troc (Trotz) (zm. 1769) cytowany ze Słownika warszawskiego.

Troj. SW = Feliks Trojański (zm. 1849) cytowany ze Słownika warszawskiego.

Tryb. Ludu = Trybuna Ludu. Pismo codzienne. Organ Komitetu Centralnego Polskiej Zjednoczonej Partii Robotniczej. Warszawa R. 1950—1955.

Tryb. Rob. = Trybuna Robotnicza. Pismo codzienne. Organ Komitetu Wojewódzkiego Polskiej Zjednoczonej Partii Robotniczej w Katowicach. R. 1954.

Tryl. Szlif. = Władysław Tryliński: Szlifowanie i szlifierki. Warszawa 1950 Instytut Wydawniczy Stowarzyszenia Inżynierów i Techników Mechaników Polskich.

Turk. Chem. = Eugeniusz Turkiewicz: Chemia dla klasy VIII. Warszawa 1950 Państwowe Zakłady Wydawnictw Szkolnych.

Turs. Klub. = Stefan Turski (ur. 1875): Klub owalnego stołu. Kraków 1927 Księgarnia S. A. Krzyżanowski.

Turysta = Turysta. Miesięcznik, do r. 1957 dwutygodnik. Organ Polskiego Towarzystwa Turystyczno-Krajoznawczego. Warszawa R. 1952, 1957.

Tuwim = Julian Tuwim (1894—1954):

— *Biblia* = Biblia cygańska i inne wiersze. Wyd. 2. Warszawa 1935 J. Mortkowicz.

— *Czyh.* = Czyhanie na Boga. Wyd. 4. Warszawa 1929 J. Mortkowicz.

— *Jarm.* = Jarmark rymów. Wyd. 3. Warszawa 1936 J. Przeworski.

— *Kwiaty* = Kwiaty polskie. Poemat. Wyd. 2. Warszawa 1950 Czytelnik.

— *Rzecz* = Rzecz czarnoleska. Warszawa 1929 J. Mortkowicz.

— *Słowa* = Słowa we krwi. Warszawa 1926 Czarski i Spółka.

— *Sokr.* = Sokrates tańczący. Wyd. 4. Warszawa 1930 J. Mortkowicz.

— *Treść* = Treść gorejąca. Warszawa 1936 J. Mortkowicz.

Tw. SW = Samuel Twardowski (zm. 1660) cytowany ze Słownika warszawskiego.

Tward. Filoz. = Kazimierz Twardowski (1866—1938): O filozofii średniowiecznej. Wykładów sześć. Lwów 1910 H. Altenberg.

Twórcz. = Twórczość. Miesięcznik Związku Literatów Polskich. Warszawa. Czytelnik R. 1946—1955.

Tyg. Ilustr. = Tygodnik Ilustrowany. Warszawa J. Unger. R. 1863, 1870; Gebethner i Wolff. R. 1888—1890, 1893—1894, 1899—1900, 1904.

Tyg. Powsz. = Tygodnik Powszechny. Katolickie pismo społeczno-kulturalne. Kraków. Kuria Xiążęco Metropolitalna Krakowska. R. 1949—1951).

Tysz. = Aleksander Tyszyński (1811—1880):

— *Amer.* = Amerykanka w Polsce. Cz. 1—2. Petersburg 1837 K. Kray.

— *Morena* = Morena albo powieści blade przez autora „Amerykanki w Polsce". Warszawa 1842 G. Sennewald.

— *Rozb.* = Rozbiory i krytyki. T. 1—3. Petersburg 1854 B. M. Wolff.

Ujej. J. Korz. = Józef Ujejski (1883—1937): O Konradzie Korzeniowskim. Warszawa 1936 Dom Książki Polskiej.

Ujej. K. Marat. = Kornel Ujejski (1823—1897): Maraton. Warszawa 1948 Spółdzielnia Wydawnicza Chłopski Świat.

Ukn. Strachy = Maria Ukniewska (1907—1962): Strachy. Warszawa 1938 Rój.

Unił. = Zbigniew Uniłowski (1904—1937):

— *Człow.* = Człowiek w oknie. Warszawa (b.r.) Wydawnictwo Współczesne.

— *Dwadz.* = Dwadzieścia lat życia. Powieść. Wyd. 3. Warszawa 1946 Wiedza.

— *Pam.* = Pamiętnik morski. Warszawa 1937 J. Przeworski.

— *Pok.* = Wspólny pokój. Powieść. Warszawa (b.r.) Wydawnictwo Współczesne.

— *Żyto* = Żyto w dżungli. Warszawa 1936 J. Przeworski.

Upr. rośl. = Szczegółowa uprawa roślin. T. 1—2. Praca zbiorowa pod red. A. Listowskiego. Warszawa 1951 Państwowe Wydawnictwo Rolnicze i Leśne.

Urb. SW = Aureli Urbański (zm. 1901) cytowany ze Słownika warszawskiego.

Urban. Księż. = Zofia Urbanowska (ur. 1849): Księżniczka. Powieść. Wyd. 8. Warszawa 1928 Gebethner i Wolff.

Vade. żegl. = N. Kowalski, T. Szpakowski: Żeglarskie vademecum. Warszawa 1957 Liga Przyjaciół Żołnierza.

Wal. SW = Aleksander Walicki (zm. 1893) cytowany ze Słownika warszawskiego.

Wal. M. Szt. = Michał Walicki (1904—1966), Juliusz Starzyński (ur. 1906): Dzieje sztuki polskiej. Sztuka polska za Piastów i Jagiellonów. W: Ryszard Hamann: Historia sztuki t. 2, s. 911—1044. Warszawa 1934 M. Arct.

Wańk. Ziele = Melchior Wańkowicz (ur. 1891): Ziele na kraterze. Warszawa 1957 Pax.

Ward. Wyłom = Maria Wardasówna (ur. 1910): Wyłom. Warszawa 1951 Ludowa Spółdzielnia Wydawnicza.

Warg. SW = Andrzej Wargocki (w. XVI—XVII) cytowany ze Słownika warszawskiego.

Warsz. młod. = Warszawa naszej młodości. Warszawa 1954 Iskry.

Was. E. Poezje = Edmund Wasilewski (1814—1846): Poezje. Złoczów (b.r.) W. Zukerkandel.

Was. S. = Stanisław Wasylewski (1885—1953):

— *Księżn.* = U księżnej pani. Wyd. 5. Lwów 1920 Wydawnictwo Polskie.

— *Przyp.* = Przypadki Króla Jegomości. Opowieści ludzi współczesnych. Lwów 1920 Wydawnictwo Polskie.

— *Romans* = Romans prababki. Lwów 1920 Wydawnictwo Polskie.

Was. W. = Wanda Wasilewska (1905—1964):

— *Gwiazdy* = Pieśń nad wodami. Cz. 1. Gwiazdy w jeziorze. Warszawa 1950 Książka i Wiedza.

— *Legenda* = Legenda o Janie z Kolna. Wyd. 5. Warszawa 1953 Nasza Księgarnia.

— *Obl.* = Oblicze dnia. Warszawa 1949 Książka i Wiedza.

— *Ojcz.* = Ojczyzna. Warszawa 1938 Rój.

— *Paryż* = W Paryżu i poza Paryżem. Warszawa 1949 Książka i Wiedza.

— *Pierw.* = W pierwotnej puszczy. Warszawa 1949 Książka i Wiedza.

— *Pok.* = Pokój na poddaszu. Wyd. 4. Warszawa 1949 Czytelnik.

— *Rzeki* = Pieśń nad wodami. Cz. 3. Rzeki płoną. Ministerstwo Obrony Narodowej.

— *Tęcza* = Tęcza. Warszawa 1948 Książka.

— *Wierzby* = Wierzby i bruk. Warszawa (b.r.) Gebethner i Wolff. Biblioteka Młodzieży 39.

— *Ziemia* = Ziemia w jarzmie. Warszawa 1949 Książka i Wiedza.

Was. Z. Wnukom = Zygmunt Wasilewski (1865—1948): Wnukom o prapradziadku. W stulecie powstania listopadowego. Warszawa 1930 Gebethner i Wolff.

Waśk. Wspom. = Antoni Waśkowski (ur. 1885): Z moich wspomnień o Stanisławie Wyspiańskim. Miejsce Piastowe 1934 Towarzystwo św. Michała Archanioła.

Waż. = Adam Ważyk (ur. 1905):

— *Hum.* = W stronę humanizmu. Warszawa 1949 Książka.

— *Mick.* = Mickiewicz i wersyfikacja narodowa. Warszawa 1951 Czytelnik.

— *Mity* = Mity rodzinne. Warszawa 1938 Rój.

— *Wyb.* = Nowy wybór wierszy. Warszawa 1950 Czytelnik.

Weys. Jan Piłk. = Jan Weyssenhoff (ur. 1889): Sztuka gry w piłkę nożną. Lwów 1926 Zakład Narodowy im. Ossolińskich. Biblioteka Wychowania Fizycznego i Sportu.

Weys. Józ. = Józef Weyssenhoff (1860—1932):

— *Pam.* = Mój pamiętnik literacki. Poznań (b.r.) Księgarnia św. Wojciecha.

— *Puszcza* = Puszcza. Powieść. Warszawa (b.r.) Gebethner i Wolff.

— *Sob.* = Soból i panna. Warszawa 1948 Wydawnictwo Polskie R. Wegner.

— *Żywot* = Żywot i myśli Zygmunta Podfilipskiego. Poznań Wydawnictwo Polskie Wegner.

Wędr. = Wędrowiec. Pismo tygodniowe ilustrowane. Warszawa Granowski i Sikorski. R. XXXVI: 1898, XXXIX: 1901.

Węg. = Kajetan Węgierski (1755—1787): Pisma wierszem i prozą. Lwów 1882 H. Altenberg. Biblioteka Klasyków Polskich 6.

— *Bajki* = Bajki. Pisma wierszem i prozą s. 41—54.

— *Ody* = Ody i listy. Pisma wierszem i prozą s. 3—37.

— *Organy* = Organy. Poema heroiczne. Pisma wierszem i prozą s. 140—174.

— *Proz.* = Pisma prozą. Pisma wierszem i prozą s. 193—201.

— *Rozm.* = Wiersze rozmaite. Pisma wierszem i prozą s. 57—137.

Węż. Powst. = Franciszek Wężyk (1785—1862): Powstanie Królestwa Polskiego w roku 1830 i 1831. Pamiętnik spisany w roku 1836. Kraków 1895 Księgarnia Spółki Wydawniczej Polskiej.

Wiech Śmiej = Stefan Wiechecki (Wiech) (ur. 1896): Śmiej się pan z tego. Wybór felietonów. T. 1—2. Warszawa 1956 Państwowy Instytut Wydawniczy.

Wiedza = Wiedza Powszechna. Wydawnictwo Popularnonaukowe. Warszawa 1946—1951 Czytelnik.

— *3.* = Józef Kostrzewski: Kultura prasłowiańska. 1946. Wiedza Powszechna 3.

— *7.* = Melityna Gromadska: Ptaki pożyteczne i ich ochrona. 1946. Wiedza Powszechna 7.

— *17.* = Marian Serejski: Bizancjum. 1947. Wiedza Powszechna 17.

— *63.* = Szczęsny Gnatowski: Jak zważono Ziemię, Słońce i planety. 1948. Wiedza Powszechna 63.

— *79.* = Bohdan Baranowski: Najazdy ludów stepowych. 1947. Wiedza Powszechna 79.

— *98.* = Janina Kulczycka-Saloni: Maurycy Mochnacki. 1947. Wiedza Powszechna 98.

— *99.* = Włodzimierz Dzwonkowski: Karol Marcinkowski. 1948. Wiedza Powszechna 99.

— *127.* = Zdzisław Skwarczyński: Władysław Reymont. 1948. Wiedza Powszechna 127.

— *178.* = Abraham Handelzalc: Promienie Roentgena i ich znaczenie w medycynie. 1947. — Wiedza Powszechna 178.

— *224.* = Władysław Pożaryski: Jak się kształtowało oblicze Ziemi. 1947. Wiedza Powszechna 224.

— *237.* = Wojciech Walczak: Od fiordów północnych po Sztokholm. 1949. Wiedza Powszechna 237.

— *293.* = Jerzy Zieliński: W walce z zakażeniem ran. 1948. Wiedza Powszechna 293.

— *360.* = Władysław Parczewski: Tajniki przewidywania pogody. 1949. Wiedza Powszechna 360.

— *363.* = Tadeusz Dobrowolski: Henryk Rodakowski. 1949. Wiedza Powszechna 363.

— *365.* = Marian Waligórski: Proces cywilny w Polsce. 1948. Wiedza Powszechna 365.

— *385.* = Rudolf Ranoszek: Mezopotamia i Syria. 1949. Wiedza Powszechna 385.

— *404.* = Kazimierz Gondorek: Administracja budowlana i planowanie przestrzenne. 1949. Wiedza Powszechna 404.

— *418.* = Władysław Łoskiewicz: Lekkie metale. 1949. Wiedza Powszechna 418.

— *429.* = Marian Pęczalski: Obliczanie objętości brył i pojemności zbiorników. 1950. Wiedza Powszechna 429.

— *432.* = Szczęsny Wachholz: Publiczna służba zdrowia. 1949. Wiedza Powszechna 432.

— *438.* = Witold Rychter: Historia samolotu. 1949. Wiedza Powszechna 438.

— *495.* = Stefan Wierzbiński: Pracownie astronomiczne. 1949. Wiedza Powszechna 495.

— *509.* = Jan Gadomski: Meteory. 1949. Wiedza Powszechna 509.

— *524.* = Tadeusz Tomaszewski: Zarys psychologii w ZSRR. 1949. Wiedza Powszechna 524.

— *532.* = Władysław Parczewski: Czynniki pogodotwórcze. 1949. Wiedza Powszechna 532.

— *534.* = K. Bzowski i J.K. Paszkowicz: Morze Bałtyckie. 1950. Wiedza Powszechna 534.

— *539.* = Jan Flis: Pustynie. 1949. Wiedza Powszechna 539.

— *544.* = Antoni Wierzbicki: Drewno surowiec kluczowy. 1950. Wiedza Powszechna 544.

— *555.* = Jerzy Kowalewski: Jak powstała i czym jest Niemiecka Republika Demokratyczna. 1950. Wiedza Powszechna 555.

— *562.* = Adolf Wittels: Unowocześnienie metod wykonawczych w budownictwie. 1949. Wiedza Powszechna 562.

— *569.* = Józef Bieliński: Zjawiska zachodzące w obrazach. 1949. Wiedza Powszechna 569.

— *579.* = Henryk Syska: Tomasz Nocznicki, radykalny działacz chłopski. 1949. Wiedza Powszechna 579.

— *602.* = Bolesław Dubicki: Prądnice prądu zmiennego. 1950. Wiedza Powszechna 602.

— *630.* = Edward Stenz: Zjawiska optyczne w atmosferze. 1950. Wiedza Powszechna 630.

— *693.* = Zygmunt Glinka: Lasy i leśnictwo. 1950. Wiedza Powszechna 693.

— *696.* = Jerzy Drewnowski: O Ludowej Bułgarii. 1951. Wiedza Powszechna 696.

— *720.* = Eugeniusz Szmidtgal: Techniczne zastosowanie tłuszczów. 1950. Wiedza Powszechna 720.

— *741.* = Antoni Klukowski: Roślinne tłuszcze jadalne. 1950. Wiedza Powszechna 741.

Wiedza i Życie = Wiedza i Życie. Miesięcznik. Organ Towarzystwa Wiedzy Powszechnej. R. 1948—1955.

Wierchy = Wierchy. Rocznik poświęcony górom i góralszczyźnie. Organ Polskiego Towarzystwa Tatrzańskiego. Lwów. Oddział Lwowski Polskiego Towarzystwa Tatrzańskiego i Księgarnia H. Altenberga. R. 1924. Kraków. Polskie Towarzystwo Tatrzańskie. R. 1931—1948.

Wierzb. Astr. = Stefan Wierzbiński: Wstęp do astronomii matematycznej. Poznań 1950 Księgarnia Akademicka.

Wieś = Wieś. Tygodnik społeczno-literacki. Warszawa. Robotnicza Spółdzielnia Wydawnicza „Prasa". R. 1954.

Wikt. = Jan Wiktor (ur. 1890):

— *Burek* = Burek. Przemyśl (1925) Wydawnictwo „Płomień" Książnicy Naukowej.

— *Miasto* = Zwariowane miasto. Powieść. Wyd. 2. Poznań (b.r.) Wydawnictwo Polskie R. Wegnera.

— *Papież* = Papież i buntownik. Warszawa 1953 Państwowy Instytut Wydawniczy.

— *Wierzby* = Wierzby nad Sekwaną. T. 1—2. Warszawa 1951 Książka i Wiedza.

— *Zbunt.* = Zbuntowany. Wrocław 1948 Książnica-Atlas.

Wilczek Nr 16 = Jan Wilczek (ur. 1916): Nr 16 produkuje. Warszawa 1949 Książka i Wiedza.

Wilczyń. Cyt. SW. = Albert Wilczyński (1829—1900) cytowany ze Słownika warszawskiego.

Wilk. A. Ram. = August Wilkoński (1805—1852): Ramoty i ramotki. Warszawa 1950 Czytelnik.

Wilk. P. = Paulina Wilkońska (1815—1875):

— *Poran.* = Poranki i wieczory. Obrazki, szkice i powieści. T. 1—2. Warszawa 1847. J. Unger.

— *Tak* = Tak się dzieje. Wilno 1848. T. Glücksberg.

— *Wieś* = (Paulina L. W.): Wieś i miasto. Obrazy i powieści. Cz. 1—2. Warszawa 1841 G. Glücksberg.

Winaw. = Bruno Winawer (1883—1944):

— *Lit.* = Literaturę trzeba przewietrzyć. Warszawa (b.r.) Wydawnictwo Współczesne.

— *Roztw.* = Roztwór prof. Pytla. Humoreska. Katowice (b.r.) Wydawnictwo „Odrodzenie". Biblioteka Teatrów Amatorskich nr 154.

— *Znajom.* = Znajomek z Fiesole. Gawęda zimowa. Warszawa (b.r.) E. Wende. Wesoła Biblioteka.

Wind. = Stanisław Windakiewicz (1863—1943):

— *Koch.* = Jan Kochanowski. Wyd. 2. Warszawa 1947 Czytelnik.

— *Teatr* = Teatr ludowy w dawnej Polsce. Kraków 1902 Akademia Umiejętności. Osobne odbicie z Rozpraw Wydziału Filologicznego t. 36 Akademii Umiejętności w Krakowie.

Wiszn. Lit. = Michał Wiszniewski (1794—1865): Historia literatury polskiej. Kraków T. 1—2 — 1840, t. 3 — 1841, t. 4 — 1842, t. 5 — 1843, t. 6 — 1844, t. 7 — 1848, t. 8 — 1851 nakład autora, t. 9 — 1857 nakład Przeździeckiego.

Wiśl. w: *Prz. Tyg. Życia* = Adam Wiślicki (1836—1913): Artykuły w Przeglądzie Tygodniowym Życia Społecznego, Literatury i Sztuk Pięknych. Warszawa. R. 1868—1869.

Wiśn. K. Mięso = Kazimierz Wiśniowski: Mięso i ważniejsze przetwory z mięsa. (Technologia — towaroznawstwo). Wrocław 1948 Książnica-Atlas. Wydawnictwa Wyższej Szkoły Handlowej we Wrocławiu.

Wiśn. S. Niewidz. = Sygurd Wiśniowski (1841—1892): Niewidzialny. W: Julian Tuwim — Polska nowela fantastyczna t. 2. s. 133—161. Warszawa 1952 Państwowy Instytut Wydawniczy.

Witkiew. S. = Stanisław Witkiewicz (1851—1915):

— *Gier.* = Gierymski Aleksander. Lwów 1903 Towarzystwo Naukowe.

— *Matejko* = *Matejko.* Pisma wybrane t. 3. Warszawa 1950 Książka i Wiedza.

— *Szt.* = Sztuka i krytyka u nas (1884—1898). Lwów 1899 Towarzystwo Wydawnicze.

— *Utwory* = Utwory tatrzańskie. Pisma wybrane t. 4. Warszawa 1951 Książka i Wiedza.

Witkow. A. Zar. fiz. = August Witkowski (1854—1913), Konstanty Zakrzewski: Zarys fizyki. Wyd. 5. Kraków 1946 S. Kamiński.

Witkow. S. Trag. = Stanisław Witkowski (ur. 1866): Tragedia grecka. T. 1—2. Lwów 1930 K. S. Jakubowski.

Witos Wyb. = Wincenty Witos (1874—1945): Wybór pism i mów. Lwów 1939 Spółdzielnia Wydawnicza „Wieś".

Witow. Ludzie = Józefa Witowska: Ludzie i nieludzie. Ze wspomnień służącej. Warszawa 1951 Państwowy Instytut Wydawniczy.

Witt. = Wiktor Wittyg (1857—1921):

— *Rozsiedl.* = Rozsiedlanie i gniazda rodowe szlachty ziemi rawskiej w wieku XVI. Kraków 1911 Akademia Umiejętności.

— *Szlachta* = Nieznana szlachta polska i jej herby. Kraków 1908 Drukarnia Uniwersytetu Jagiellońskiego.

Witw. S. Piosnki = Stefan Witwicki (1802—1847): Poezje biblijne, piosnki sielskie i wiersze różne. Paryż 1836 A. Jełowicki i Spółka.

Wodz. = Kazimierz Wodzicki (1816—1889):

— *Słonka* = Słonka. Zapiski ornitologiczne. T. 10. Lwów 1929 Małopolskie Towarzystwo Łowieckie.

— *Sokol.* = O sokolnictwie i ptakach myśliwskich. Warszawa 1858 Drukarnia Gazety Codziennej.

— *Wspom.* = Wspomnienia z życia łowieckiego. Lwów 1880 Galicyjskie Towarzystwo Łowieckie.

Wodz. S. Z ułan. = Stanisław Wodzicki: Z ułanami Maksymiliana w Meksyku. Wspomnienia oficera. Kraków 1931 Księgarnia D. E. Friedbeina.

Woic. B. Anat. = Bolesław Wojciechowski: Anatomia i fizjologia dla średnich szkół medycznych. Warszawa 1951 Państwowy Zakład Wydawnictw Lekarskich.

Wojc. K. Pow. = Konstanty Wojciechowski (1872—1924): Historia powieści w Polsce. Rozwój typów i form romansu polskiego na tle porównawczym. Lwów 1925 Księgarnia Gubrynowicza i Syna.

Wojc. S. Spółdz. = Stanisław Wojciechowski (ur. 1869): Historia spółdzielczości polskiej do 1914 roku. Warszawa 1939 Spółdzielczy Instytut Naukowy.

Wojeń. J. Litern. = Jan Wojeński: Technika liternictwa. Teoria ćwiczenia, technika, wzory. Wyd. 2. Warszawa 1953 Polskie Wydawnictwa Gospodarcze.

Wojeń. T. Hist. lit. = Teofil Wojeński (1890—1963): Historia literatury polskiej. T. 1—2. Warszawa 1948 Wiedza.

Wojtk. Gen. = Stanisław Strumph Wojtkiewicz (ur. 1898): Generał Komuny. Warszawa 1950 Państwowy Instytut Wydawniczy.

Wol. SW = Konstanty Wolski (w. XIX) cytowany ze Słownika warszawskiego.

Wol. = Włodzimierz Wolski (1824—1882):

— *Bakał.* = Bakałarz. Zdarzenie w powieści w dwóch częściach. Warszawa 1858 S. Orgelbrand.

— *Dom.* = Domek przy ulicy Głębokiej. Powieść. T. 1—3. Warszawa 1859 M. Glücksberg.

— *Fraszki* = Fraszki. Opowiadania i powieści. Seria 2, s. 61—150 i 201—250. Wilno 1858 J. Zawadzki.

— *Halka* = Halka. Opera. Muzyka Stanisława Moniuszki. Wyd. 13. Warszawa (b.r.) Gebethner i Wolff.

— *Odwiedz.* = Ranne odwiedziny. Opowiadania i powieści. Seria 2, s. 151—200. Wilno 1858 J. Zawadzki.

— *Poezje.* T. 1—2. Wilno 1859. J. Zawadzki.

Wołosz. Słow. = Julian Wołoszynowski (ur. 1898): Słowacki. Powieść. Poznań (b.r.) Wydawnictwo Polskie K. Wegner. Biblioteka Polskich Autorów.

Woron. cyt. SW = Jan Paweł Woronicz (1757—1829) cytowany ze Słownika warszawskiego.

Worosz. = Wiktor Woroszylski (ur. 1927):

— *Mazur* = Mazur kajdaniarski. Warszawa 1951 Ministerstwo Obrony Narodowej.

— *Ojcz.* = Ojczyzna. Wiersze. Warszawa 1953 Państwowy Instytut Wydawniczy.

Woyk. w: *Tyg. Lit.* = Julia Wykowska (ok. 1815—1851): Dumki i pieśni ludu wiejskiego. W: Tygodnik Literacki. Poznań. R. 1841—1842.

Wójc. = Kazimierz Władysław Wójcicki (1807—1879):

— *Klechdy* = Klechdy, starożytne podania i powieści ludu polskiego i Rusi. T. 1—2. Warszawa 1837 P. Barycki.

— *Lit.* = Historia literatury polskiej w zarysach. Wyd. 2. T. 1. Warszawa 1859. T. 2—3 — 1845, t. 4 — 1846 G. Sennewald.

— *Teatr* = Teatr starożytny w Polsce. T. 1—2. Warszawa 1841 G. Sennewald.

— *Zar.* = Zarysy domowe. T. 1—4. Warszawa 1842 M. Chmielewski.

Wóyc. K. = Kazimierz Wóycicki (ur. 1876):

— *Poet.* = Historia literatury i poetyka. Warszawa 1914 Towarzystwo Naukowe Warszawskie. Prace Towarzystwa Naukowego Warszawskiego. Wydział I Językoznawstwa i Literatury nr 4.

— *Walka* = Walka na Parnasie i o Parnas. Materiały i opracowania do dziejów pozytywizmu polskiego. Cz. 1. Warszawa 1928 Gebethner i Wolff.

Wrażej Metale = Władysław Wrażej: Metale w przemyśle. Wyd. 3. Katowice 1947 „Meta".

Wrocz. K. Wspom. = Kazimierz Wroczyński (1883—1957): O Stefanie Jaraczu. Wspomnienia. Warszawa 1950 Czytelnik.

Wroń. Pam. = G. A. Wroński: Pamiętnik nieznanego żołnierza. Przeżycia wojenne na froncie zachodnim 1914—1919. Śrem 1934 nakład autora.

Wrób. Taj. = Marian Wróbel: Tajemnice dwuchodówki. Studium z zakresu konstrukcji i tematyki problemu. Warszawa 1950 Państwowy Instytut Wydwniczy.

Wróbl. Dr Wspom. = Dr Wróblewski: Ze wspomnień lekarza. Poznań 1923 Księgarnia Fr. Gutowski.

Wróble = Wróble na dachu. Tygodnik satyryczno-humorystyczny. Warszawa—Kraków. Spółka Wydawnicza „Kurier". R. 1932.

Wuj. SW = Jakub Wujek (w. XVI) cytowany ze Słownika warszawskiego.

Wut. Kraj = Gustaw Wuttke (ur. 1887): Poznaj swój kraj. Podręcznik geografii dla klasy IV szkoły podstawowej. Warszawa 1949 Państwowe Zakłady Wydawnictw Szkolnych.

Wybic. Pam. = Józef Wybicki (1747—1822): Pamiętniki. Cz. 1—2. Warszawa 1905 Gebethner i Wolff.

Wyg. = Stanisław Wygodzki (ur. 1907):

— *Jel.* = Jelonek i syn. Powieść. Warszawa 1951 Państwowy Instytut Wydawniczy.

— *Kotl.* = W kotlinie. Warszawa 1949 Książka i Wiedza.

— *Widz.* = Widzenie. Opowiadanie. Warszawa 1950 Państwowy Instytut Wydawniczy.

Wyka Lit. X/1 = Kazimierz Wyka (ur. 1910): Historia literatury polskiej dla klasy X, cz. 1. Romantyzm. Warszawa 1952 Państwowe Zakłady Wydawnictw Szkolnych.

Wysoc. A. Sprzed = Alfred Wysocki (1873—1959): Sprzed pół wieku. Kraków 1958 Wydawnictwo Literackie.

Wysoc. P. Pam. = Piotr Wysocki (1799—1875): Pamiętnik... o powstaniu 29 listopada 1830 roku. T. 2. Paryż (b.r.) Księgarnia Luksemburska. Biblioteka Ludowa Polska.

Wysp. = Stanisław Wyspiański (1869—1907):
Dzieła. T. 1—8. Pierwsze wydanie zbiorowe. Warszawa 1924—1932. Instytut Wydawniczy „Biblioteka Polska".

— *Daniel* = Daniel. Dzieła t. 1, s. 13—51.

— *Klątwa* = Klątwa. Tragedia. Dzieła t. 2, s. 133—246.

— *Leg. I* = Legenda I. Dzieła t. 1, s. 75—184.

— *Legion* = Legion. Dzieła t. 3, s. 133—270.

— *Noc* = Noc listopadowa. Sceny dramatyczne. Warszawa 1947 Państwowy Instytut Wydawniczy.

— *Wes.* = Wesele. Dramat. Warszawa 1950 Państwowy Instytut Wydawniczy.

Zab. = Zabawy przyjemne i pożyteczne z różnych autorów zebrane. Każdy tom w dwu częściach. T. 1, cz. 1 — 1775; cz. 2 — 1776; T. 2. cz. 1 — 1777; cz. 2 — 1779; T. 3, cz. 1 — 1779; cz. 2 — 1780; T. 4, cz. 1 — 1793; cz. 2 — 1771; T. 5 — 1772; T. 6 — 1772; T. 7 — 1772—1773; T. 8 — 1773; T. 9 — 1774; T. 10, cz. 1 — 1775; cz. 2 — 1774; T. 11 — 1775; T. 12 — 1775; T. 13 — 1776; T. 14 — 1776; T. 15 — 1777; T. 16 — 1777. Warszawa M. Gröll.

Zabł. = Franciszek Zabłocki (1754—1821): Dzieła. T. 1—2. Warszawa 1877 S. Lewental. Biblioteka Najcelniejszych Utworów Literatury Europejskiej. Literatura Polska.

— *Amf.* = Amfitrio. Komedia z Moliera. Dzieła, t. 2, s. 101—167.

— *Balik* = Balik gospodarski. Opera komiczna. Dzieła t. 1, s. 173—209.

— *Doktor* = Doktor lubelski. Komedia. Dzieła t. 1, s. 251—287.

— *Firc.* = Fircyk w zalotach. Komedia. Warszawa 1951 Książka i Wiedza.

— *Mężowie* = Mężowie poprawieni przez swoje żony. Dzieła t. 2, s. 7—68.

— *Pasterz* = Pasterz szalony. Dzieła t. 2, s. 255—353.

— *Pojedn.* = Małżonkowie pojednani, czyli przesąd modny. Dzieła t. 2, s. 168—254.

— *Różne* = Różne wiersze. Dzieła t. 2, s. 355—403.

— *Sarm.* = Sarmatyzm. Wyd. 2. Wrocław (1951) Zakład Narodowy im. Ossolińskich. Biblioteka Narodowa seria 1, nr 115.

— *Szlafm.* = Żółta szlafmyca albo kolęda na Nowy Rok. Opera komiczna. Dzieła t. 1, s. 210—250.

— *Wielkie rzeczy* = Wielkie rzeczy! i cóż mi to wadzi? Komedia. Dzieła t. 2, s. 69—100.

— *Zabob.* = Zabobonnik. Komedia. Dzieła t. 1, s. 9—107.

Zachar. = Jan Zacharyasiewicz (1825—1906):

— *Człow.* = Człowiek bez jutra. Warszawa 1952 Czytelnik.

— *Jarema* = Jarema. Studium z wewnętrznych dziejów Galicji. Wrocław 1951 Zakład Narodowy im. Ossolińskich.

— *Kres.* = Na kresach. Powieść z naszych czasów. Lipsk 1867 F. A. Brockhaus.

Zachor. Dzieje = Stanisław Zachorowski (1885—1918): Wiek XIII i panowanie Władysława Łokietka. W: Roman Grodecki, Stanisław Zachorowski: Dzieje Polski średniowiecznej. T. 1, s. 195—410. Kraków 1926 Krakowska Spółka Wydawnicza.

Zag. Chochl. = Włodzimierz Zagórski (1834—1902): Z teki chochlika. Wybór wierszy i humoresek. Warszawa 1953 Czytelnik.

Zakrz. S. = Stanisław Zakrzewski:

— *Rzuty* = Rzuty. Warszawa 1949 Prasa Wojskowa. Biblioteka Sportowa.

— *Skoki* = Skoki. Warszawa 1949 Prasa Wojskowa. Biblioteka Sportowa.

Zakrz. St. Zagadn. = Stanisław Zakrzewski (1873—1936): Zagadnienia historyczne. Lwów 1908 H. Altenberg.

Zakrz. W. Reform. = Wincenty Zakrzewski (1844—1918): Powstanie i wzrost reformacji w Polsce 1520—1527. Lipsk 1870 Fr. Wagner.

Zal. Boh. = Bohdan Zaleski (1802—1886): Dzieła pośmiertne. T. 1—2. Kraków nakład synów autora.

— *Fragm.* = Fragmenty większych całości. Dzieła t. 1, s. 157—171.

— *Różne* = Różne wiersze. Modlitwy. Urywki. Dzieła t. 1, s. 1—120.

— *Zbar.* = Potrzeba zbaraska. Dzieła t. 2, s. 15—129.

— *Złota* = Złota dama w trzech częściach a dziewięciu nawrotach. Dzieła t. 1, s. 172—375.

Zal. Br. = Bronisław Zaleski (1819—1880):

— *Czart.* = Żywot księcia Adama Jerzego Czartoryskiego. T. 1. Poznań 1881 J. Żupański.

— *Litw.* = Z życia Litwinki (1827—1874). Z listów i notatek. Poznań 1876 J. K. Żupański.

— *Zniesienie* = Zniesienie poddaństwa na Litwie. Wyjątek z rocznika Towarzystwa Historyczno-Literackiego na rok 1867. Paryż 1868 Księgarnia Luksemburska.

Zal. K. = Kazimierz Zalewski (1849—1919):

— *Friebe* = Friebe. Komedia. W: Dramat mieszczański epoki pozytywizmu warszawskiego. Zygmunt Sarnecki, Edward Lubowski, Kazimierz Zalewski, s. 469—550. Wrocław 1953 Zakład Narodowy im. Ossolińskich.

— *Górą* = Górą nasi. Komedia. Kraków 1885 K. Bartoszewicz.

— *Ślub.* = Przed ślubem. Komedia. W.: Dramat mieszczański epoki pozytywizmu warszawskiego. Zygmunt Sarnecki, Edward Lubowski, Kazimierz Zalewski, s. 377—468. Wrocław 1953 Zakład Narodowy im. Ossolińskich.

Zal. M. Pam. = Michał Zaleski (ur. 1744): Pamiętniki... Poznań 1879 Księgarnia J. K. Żupańskiego.

Zal. Marc. Wspom. = Marcin Zaleski (1796—1877): Wspomnienia... 1830—1873. Lwów 1893 Gubrynowicz i Schmidt.

Zal. W. = Witold Zalewski (ur. 1921):

— *Broń* = Broń. Warszawa 1949 Książka i Wiedza.

— *Traktory* = Traktory zdobędą wiosnę. Wyd. 2. Warszawa 1951 Czytelnik.

Zaliw. Krzewy = St. Zaliwski: Krzewy owocowe. Warszawa 1950 Państwowy Instytut Wydawnictw Rolniczych.

Zaml. Mechan. = J. Zamłyński, W. Przybyłowski: Mechanika techniczna na poziomie szkół technicznych, licealnych i techników-praktyków. Katowice (1947) Ognisko.

Zamoy. Przepr. = Andrzej Zamoyski (1800—1874): Moje przeprawy. Pamiętnik... o czasach powstania listopadowego (1830—1831). Wyd. 2. Kraków 1911 H. Gebethner.

Zap. G. = Gabriela Zapolska (1860—1921):

— *Czworo* = Ich czworo. Utwory dramatyczne. Pisma wybrane t. 1, s. 183—288. Warszawa 1950 Książka i Wiedza.

— *Drob.* = Drobne utwory. Pisma wybrane t. 3. Warszawa 1950 Książka i Wiedza.

— *Dul.* = Moralność pani Dulskiej. Utwory dramatyczne. Pisma wybrane t. 1, s. 77—182. Warszawa 1950 Książka i Wiedza.

— *Dzień* = Jeden dzień życia Róży. Lwów 1923 „Lektor“ Instytut Literacki.

— *Kaśka* = Kaśka Kariatyda. Pisma wybrane t. 2. Warszawa 1950 Książka i Wiedza.

— *Krzyż* = Krzyż pański. Z cyklu „Fantazje i drobnostki“ Lwów 1923 „Lektor“ Instytut Literacki.

— *Malicz.* = Panna Maliczewska. Utwory dramatyczne. Pisma wybrane t. 1, s. 289—427. Warszawa 1950 Książka i Wiedza.

— *Mił.* = Sezonowa miłość. Pisma wybrane t. 4. Warszawa 1950 Książka i Wiedza.

— *Modl.* = Modlitwa pańska. Lwów 1922 „Lektor“ Instytut Literacki.

— *Pam.* = Z pamiętników młodej mężatki. Warszawa 1923 „Lektor“ Instytut Literacki.

— *Ptak* = Rajski ptak. T. 1—2. Warszawa 1914 Towarzystwo Akcyjne Wydawnicze „Świat“.

— *Znak* = Znak zapytania. Powieść. Lwów 1922 „Lektor“ Instytut Literacki.

— *Żab.* = Żabusia. Utwory dramatyczne. Pisma wybrane t. 1, s. 1—75. Warszawa 1950 Książka i Wiedza.

Zapał. Pam. = Władysław Zapałowski: Pamiętniki (Płomienia) z roku 1863—1870. T. 1—2. Wilno 1913 Towarzystwo Udziałowe „Kurier Litewski“.

Zar. = Ewa Zarembina Szelburg (ur. 1899):

— *Chusta* = Chusta św. Weroniki. Wyd. 2. Warszawa (b.r.) Zakłady Wydawnicze B. Matuszewski.

— *Grusze* = Polne grusze. Wyd. 2. Poznań 1948 Wielkopolska Spółdzielnia Wydawnicza.

— *Ludzie* = Ludzie z wosku. Wyd. 3. Warszawa 1948 Gebethner i Wolff.

— *Ślad.* = Śladem gołębi. Warszawa 1950 Wydawnictwo Prasa Wojskowa.

— *Wędr.* = Wędrówka Joanny. Wyd. 4. Warszawa 1947 Gebethner i Wolff.

— *Ziarno* = Ziarno gorczyczne. Warszawa (1947) Państwowy Instytut Wydawniczy.

Zarus. = Mariusz Zaruski (1867—1943):

— *Jacht.* = Na skrzydłach jachtów. Lwów—Warszawa (b.r.) Książnica-Atlas.

— *Żegl.* = Współczesna żegluga morska oraz słownik żeglarski. Warszawa 1920 M. Arct.

Zawadz. Wiad. X = Józef Zawadzki (ur. 1886): Józef Zawadzki, Stefan Kałuski: Wiadomości społeczno-gospodarcze dla klasy X szkoły ogólnokształcącej. Warszawa 1950 Państwowe Zakłady Wydawnictw Szkolnych.

Zawadz. W. Sob. = Władysław Zawadzki (1824—1891): Jakub i Konstanty Sobiescy. Wspomnienia historyczne z powodu odkrycia ich grobowca w kościele żółkiewskim. Lwów 1862 E. Winiarz.

Zawidz. Wspom. = Jan Zawidzki (1866—1928): Wspomnienia. Wydanie pośmiertne. Warszawa 1934. J. G. Zawidzki.

Ząbk. SW = Stanisław Ząbkowicz (w. XVII) cytowany ze Słownika warszawskiego.

Zeg. = Emil Zegadłowicz (1888—1941):

— *Dom* = Dom jałowcowy. Poezje 1920—1926. Warszawa 1927 F. Hoesick.

— *Uśm.* = Uśmiech. Kronika z zamierzchłej przeszłości. Wyd. 2. Kraków 1936 Księgarnia Nowoczesna.

— *Zmory* = Zmory. Kronika z zamierzchłej przeszłości. Żywot Mikołaja Srebrempisanego. Wyd. 3. Kraków 1936 Księgarnia Nowoczesna.

Ziel. A. Okręt = Antoni Zieliński: Wiedza okrętowa. Liny. Bloki. Talie. Osprzęt ładowniczy. Kotwice. Gdańsk 1950 Instytut Bałtycki.

Ziel. G. = Gustaw Zieliński (1809—1881):

— *Kirgiz* = Kirgiz. Powieść. Warszawa 1899 S. Bukowiecki.

— *Poezje* = Poezje. Wydanie zupełne. T. 1—2. Toruń 1901 Wydanie rodziny.

Ziel. S. = Stanisław Zieliński (ur. 1907):

— *Pol.* = Jeszcze Polska... Warszawa 1953 Czytelnik.

— *Świt.* = Przed świtem. Wyd. 2. Warszawa 1951 Czytelnik.

Ziel. T. = Tadeusz Zieliński (1859—1944):

— *Kult. ant.* = Historia kultury antycznej w zwięzłym wykładzie. T. 1—2. Warszawa 1922—1924. Towarzystwo Wydawnicze.
— *Rzym.* = Rzeczpospolita Rzymska. Warszawa 1935 J. Mortkowicz.
Ziel. W. Wspom. = Władysław Kornel Zieliński (1836—1895): Ze wspomnień żołnierza. Warszawa 1880 F. Sulimierski.
Zielon. Wspom. = Kornel Zielonka: Wspomnienia z powstania 1863 roku i życia na wygnaniu w Syberii. Lwów 1913 Macierz Polska.
Zielon. L. Wspom. = Ludwik Jastrzębiec Zielonka: Wspomnienia z Syberii od roku 1863—1869. Kraków 1906 Spółka Wydawnicza Polska.
Ziem. Myśli = Eleonora Ziemięcka (1819—1869): Myśli o wychowaniu kobiet. Warszawa 1843 F. Spiess i Spółka.
Ziemia = Ziemia. Miesięcznik krajoznawczy ilustrowany. Warszawa. Polskie Towarzystwo Krajoznawcze. R. 1925.
Zienk. Wiecz. = Leon Zienkiewicz (1808—1870): Wieczory Lacha z Lachów, czyli opowiadania przy kominku starego literata polskiego. Lipsk 1864 F. A. Brockhaus.
Zigr. SW = Jan Zigrovius (wiek XVII) cytowany ze Słownika warszawskiego.
Zmor. = Roman Zmorski (1824—1867):
— *Podania* = Podania i baśni ludu w Mazowszu z dodatkiem kilku śląskich i wielkopolskich. Wrocław 1852 Z. Schletter.
— *Poezje* = Poezje. Lipsk 1866 F. A. Brockhaus. Biblioteka Pisarzy Polskich t. 36.
Zoll Prawo cyw. = Fryderyk Zoll (ur. 1865), Adam Szpunar: Prawo cywilne w zarysie. T. 1, z. 1—2; Część ogólna z. 1 — 1946 z. 2 — 1948. T. 2, z. 1—2; Prawo rzeczowe — 1947. T. 4 — Prawo familijne — 1946. T. 5 — Prawo spadkowe — 1948. Kraków. Księgarnia Powszechna.
Zonn = Włodzimierz Zonn (ur. 1905):
— *Astr.* = Astronomia ogólna. Warszawa 1949 Akademicka Spółdzielnia Wydawnicza.
— *Gwiazd.* = O gwiazdach i mgławicach. Warszawa 1950 Czytelnik.
Zsz. SW = Zejszner Ludwik (Zeuschner) (zm. 1871) cytowany ze Słownika warszawskiego.

Żab. = Jan Żabiński (ur. 1897):
— *Któż* = Któż by przypuszczał?... To i owo o zwierzętach. Warszawa 1949 Radiowy Instytut Wydawniczy t. 10.
— *Rodz.* = Wielka rodzina. Warszawa 1953. Wiedza Powszechna. Państwowe Wydawnictwo Popularnonaukowe.
— *Tygr.* = Tygrys czy jagnię. Warszawa 1951 Książka i Wiedza.
Żebr. SW = Jakób Żebrowski (w. XVII) cytowany ze Słownika warszawskiego.
Żel. Teatr. = Roman Żelazowski (1856—1930): Pięćdziesiąt lat teatru polskiego. (Moje pamiętniki). Lwów 1921 Spółka nakładowa „Odrodzenie".
Żer. = Stefan Żeromski (1864—1925):
— *Band.* = Słowo o bandosie. Warszawa 1946 J. Mortkowicz.
— *Biała* = Biała rękawiczka. Sztuka. Warszawa 1929 J. Mortkowicz.
— *Char.* = Charitas. Powieść. Warszawa 1948 Czytelnik.
— *Dzieje* = Dzieje grzechu. Powieść. T. 1—2. Warszawa 1949 Czytelnik.
— *Dzien.* = Dziennik. T. 1—3. Warszawa 1953—1956. Czytelnik.
— *Echa* = Echa leśne. Wyd. 3. Warszawa 1926 J. Mortkowicz.
— *Godz.* = Godzina (s. 45—75). Aryman mści się (s. 5—44). Warszawa 1923 J. Mortkowicz.
— *Grzech* = Grzech. Dramat. Pisma t. 22. Warszawa 1950 Czytelnik.
— *Ludzie* = Ludzie bezdomni. Powieść. T. 1—2. Wyd. 5. Warszawa 1923 J. Mortkowicz.
— *Nawr.* = Nawracanie Judasza. Powieść. Warszawa 1948 Czytelnik.
— *O Adamie* = O Adamie Żeromskim wspomnienie. Warszawa 1926 J. Mortkowicz.
— *Opow.* = Opowiadania. T. 2. Utwory powieściowe. Warszawa 1949 Czytelnik.
— *Popioły* = Popioły. T. 1—3. Warszawa 1932 J. Mortkowicz.
— *Proj.* = Projekt Akademii Literatury Polskiej. Wyd. 2. Warszawa 1925 J. Mortkowicz.
— *Prom.* = Promień. Warszawa 1948 Czytelnik.

— *Przedw.* = Przedwiośnie. Powieść. Warszawa 1950 Czytelnik.

— *Przep.* = Uciekła mi przepióreczka. Komedia. Warszawa 1936. J. Mortkowicz.

— *Puszcza* = Puszcza jodłowa. Wydanie ozdobne. Warszawa 1926 J. Mortkowicz.

— *Rzeka* = Wierna rzeka. Warszawa 1928 Towarzystwo Wydawnicze J. Mortkowicz.

— *Sen* = Sen o szpadzie i sen o chlebie (s. 1—6). Słowo o bandosie. Warszawa 1929 J. Mortkowicz.

— *Snob.* = Snobizm i postęp. Warszawa 1923 J. Mortkowicz.

— Sułk. = Sułkowski. Tragedia (s. 7—194). Turoń. Warszawa 1950 Czytelnik.

— *Syzyf.* = Syzyfowe prace. Powieść współczesna. Warszawa 1952 Czytelnik.

— *Śnieg* = Ponad śnieg bielszym się stanę. Sztuka. Warszawa 1929 J. Mortkowicz.

— *Turoń* = Turoń. Dramat (s. 195—334). Sułkowski. Warszawa 1950 Czytelnik.

— *Uroda* = Uroda życia. Powieść. Warszawa 1948 Czytelnik.

— *Wiatr* = Wiatr od morza i inne utwory (Wisła s. 5—32; Wiatr od morza s. 33—288; Międzymorze s. 289—361). Warszawa 1949 Czytelnik.

— *Wspom.* = Wspomnienia. Pisma t. 26. Warszawa 1951 Czytelnik.

— *Zamieć* = Zamieć. Powieść. Pisma t. 17. Warszawa 1948 Czytelnik.

Żmich. = Narcyza Żmichowska (1819—1876):

— *Listy* = Listy Narcyzy Żmichowskiej i Zofii Węgierskiej (1825—1869): Częstochowa 1934 Klub Polonistów i Komitet Rodzicielski Gimnazjum Państwowego im. R. Traugutta.

— *Narc.* = Narcyssa i Wanda. Listy Narcyzy Żmichowskiej do Wandy Grabowskiej (Żeleńskiej). Warszawa 1930 Dom Książki Polskiej.

— *Pam.* = Książka pamiątek. Wybór powieści t. 1, s. 225—458. Warszawa 1953 Państwowy Instytut Wydawniczy.

— *Pog.* = Poganka. Warszawa 1951 Książka i Wiedza. Biblioteka Pisarzów Polskich i Obcych nr 58.

— *Pow.* = Czy to powieść? Warszawa 1929 Dom Książki Polskiej.

— *Róża* = Biała róża. Wybór powieści t. 2, s. 7—190. Warszawa 1953 Państwowy Instytut Wydawniczy.

Żółk. S. = Stefan Żółkiewski (ur. 1911):

— *Spór* = Spór o Mickiewicza. Wrocław 1952 Zakład Narodowy im. Ossolińskich.

— *Stare* = Stare i nowe literaturoznawstwo. Szkice krytyczno-naukowe. Wrocław 1950 Zakład Narodowy im. Ossolińskich.

Żółk. W. Droga = Wanda Żółkiewska (ur. 1912): Droga przez ogień. Powieść dla młodzieży. Warszawa 1951 Czytelnik.

Żukr. = Wojciech Żukrowski (ur. 1916):

— *Cór.* = Córeczka. Opowiadania o dzieciach i zwierzętach. Warszawa 1953 Państwowy Instytut Wydawniczy.

— *Dni* = Dni klęski. Warszawa 1952 Ministerstwo Obrony Narodowej.

— *Kraj.* = Z kraju milczenia. Opowiadania Wyd. 3. Warszawa 1948 Czytelnik.

— *Piór.* = Piórkiem flaminga, czyli opowiadania przewrotne. Wyd. 2. Warszawa 1948 Wydawnictwo AWIR.

— *Zioła* = Mądre zioła. Powieść. Warszawa 1951 Państwowy Instytut Wydawniczy.

Żuł. Rzeka = Mirosław Żuławski (ur. 1913): Rzeka czerwona. Warszawa 1953 Czytelnik.

Żuł. W. Trag. = Wawrzyniec Żuławski (1916—1957): Tragedie tatrzańskie. Warszawa 1956 Sport i Turystyka.

Żwan Wspom. = Antoni Żwan: Wspomnienia z Riwiery francuskiej. 1877—1927. Warszawa 1928.

Życie Lit. = Życie Literackie. Tygodnik. Kraków. Związek Literatów Polskich. R. 1951—1954.

Życie Nauki = Życie Nauki. Miesięcznik poświęcony zagadnieniom nauki i nauczania. Warszawa. R. 1951.

Życie Szk. W. = Życie Szkoły Wyższej. Miesięcznik. Organ Ministerstwa Szkolnictwa Wyższego i Zarządu Głównego Związku Zawodowego Nauczycielstwa Polskiego. Warszawa. Państwowe Wydawnictwo Naukowe. R. 1954.

Życie Śpiew. = Życie Śpiewacze. Miesięcznik. Organ Rady Naczelnej Zjednoczenia Polskich Związków Śpiewaczych poświęcony zagadnieniom organizacji, upowszechnienia i rozwoju kultury śpiewaczej. Warszawa. Rada Naczelna Polskich Związków Śpiewaczych. R. 1949—1954.

Życie Warsz. = Życie Warszawy. Pismo codzienne. Warszawa. R. 1951—1956.

Żyw. Oświec. = Krystyna Żywulska (ur. 1918): Przeżyłam Oświęcim. Wyd. 2. Poznań 1949 Wielkopolska Księgarnia Wydawnicza.

2. Skróty wyrazów, terminów i kwalifikatorów

a.	albo
agr.	agrotechnika
anat.	anatomia
antr.	antropologia
archeol.	archeologia
archit.	architektura
astr.	astronomia
biol.	biologia
biur.	biurowy
bot.	botanika
bud.	budownictwo
chem.	chemia
czas.	czasownik
daw.	dawny, dawniej
dk.	dokonany
domyśl.	domyślne
dosł.	dosłownie
druk.	drukiem, drukarnia
dziec.	dziecięcy
ekon.	ekonomia
elektr.	elektrotechnika
euf.	eufemizm
farm.	farmacja
filoz.	filozofia
fiz.	fizyka
fizjol.	fizjologia
fot.	fotografia, fotografika
geod.	geodezja
geogr.	geografia
geol.	geologia
geom.	geometria
germ.	germański
gimn.	gimnastyka
górn.	górnictwo
gram.	gramatyka
grzeczn.	grzecznościowy
gw.	gwarowy
gw. miejska	gwara miejska
hand.	handel
hist.	historia
in.	inaczej
indyw.	indywidualizm
iron.	ironiczny
jęz.	językoznawstwo
karc.	wyrażenie karciane
książk.	książkowy
księg.	księgowość
kult.	kultowy
lekcew.	lekceważący
leśn.	leśnictwo
lit.	literatura
lm.	liczba mnoga
log.	logika
lotn.	lotnictwo
lp.	liczba pojedyncza
łc.	łaciński
łow.	łowiectwo
mat.	matematyka
med.	medycyna
meteor.	meteorologia
miern.	miernictwo
m.in.	między innymi
miner.	mineralogia
mit.	mitologia
mors.	morskie
muz.	muzyka
ndk.	niedokonany
ndm.	nieodmienny
nieos.	nieosobowo, nieosobowy
nm.	niemiecki

obelż.	obelżywy
ogr.	ogrodownictwo
p.	patrz
petr.	petrografia
podh.	podhalański
podn.	podniosły
poet.	poetycki
pogard.	pogardliwy
poligr.	poligrafika
polit.	polityka
por.	porównaj
posp.	pospolity (używany w swobodnej mowie potocznej, często z odcieniem ironicznym lub żartobliwym)
pot.	potoczny
pouf.	poufały
praw.	prawo, prawniczy
przen.	przenośnie, przenośnia
przestarz.	przestarzały
przym.	przymiotnik
przysł.	przysłowie, zwrot przysłowiowy
przysłów.	przysłówek, przysłówkowy
psych.	psychologia
rad.	radiofonia
reg.	regionalny
roln.	rolnictwo
rub.	rubaszny
rus.	rusycyzm
ryb.	rybołówstwo
rzad.	rzadko używany
sport.	sport, sportowy
szt.	sztuka
środ.	środowiskowy
teatr.	teatr, teatralny, teatrologia
techn.	technika, technologia
tryw.	trywialny
uczn.	uczniowski
urb.	urbanistyka, urbanistyczny
urz.	urzędowy
warsz.	warszawski
wet.	weterynaria
wiech.	wiechowy
wojsk.	wojskowość
wsch.	wschodni
wulg.	wulgarny
wyr. przysł.	wyrażenie przysłowiowe
zam.	zamiast
zgr.	zgrubiały
zool.	zoologia
zootechn.	zootechnika
żart.	żartobliwy
żegl.	żeglarstwo

A

a 1. Abc *przen.* ⟨*rzeczy podstawowe, elementarne*⟩: Te prawdy, które ona mówi, są takim a, b, c, iż powinny leżeć na samym wierzchu każdego umysłu. *Sienk. Połan. III, 37.* **2.** od a do z ⟨*wszystko od początku do końca, bez opuszczeń*⟩: Rozpuścił język i od a do zet wyśpiewał całą historię. *Dygas. Swojcz. 231.* **3.** Ani a, ani b ⟨*nic a nic, nic zgoła*⟩: Nie umie ani a ani b. *SW.*

abcug *daw.* dziś *wiech.* **1.** W krótkich abcugach ⟨*w krótkim czasie, wkrótce, wnet, szybko*⟩: W krótkich abcugach przekonała go, że głupstwa marzył, że plótł niedorzeczności. *Choj. Alkh. I, 166.* **2.** *daw.* W równych abcugach ⟨*w równych odstępach między szeregami*⟩: Idą marszałki, damy, urzędniki, w równych abcugach: pierwszy, drugi, czwarty, jako rzucone z rąk szulera karty. *Mick. Dziady 277.*

abdykacja 1. Akt abdykacji; podpisać akt abdykacji: Izabela II podpisała w pałacu swoim, wobec krewnych i znakomitych stronników, akt abdykacji na rzecz swego syna, księcia Asturii. *Tyg. Ilustr. 131, 1870.* **2.** Złożyć abdykację. **3.** *przen.* Abdykacja z czego ⟨*rezygnacja*⟩: To było abdykacją z dotychczasowego stanowiska. *Bał. SW.*

abdykować 1. a. (bez dopełnienia) ⟨*zrzec się władzy (o panującym)*⟩: Jan Kazimierz abdykował we wrześniu 1668 r. *SGR 33.* **2.** *przen.* **a.** (bez dopełnienia) albo **a.** z czego ⟨*rezygnować z czego*⟩: Ja abdykuję, nie znam się na gospodarstwie. *Bliz. Rozb. 140.* Kto litość wzbudza, musiał najprzód abdykować z godności osobistej. *Dygas. Pióro 181.*

abominacja *przestarz.* **1. a.** do kogo, do czego ⟨*obrzydzenie, wstręt*⟩: Zawsze miałem abominację do wody. *Sienk. SW.* **2.** Wywołać uczucie abominacji, wzbudzić abominację: Jeno jakże to nam stanąć przed obliczem krewniaczek waszej mości z tak szpetnymi gębami, które tylko abominację wzbudzić mogą? *Sienk. Na polu 80.* **3.** Poczuć abominację do kogo: Do połowicy swej poczuł abominację nieznośną. *Małacz. SPP.*

abonament 1. a. czego albo na co: **a.** loży; **a.** na obiady, na serię koncertów. **2. a.** teatralny, radiowy. **a.** tramwajowy ⟨*bilet tramwajowy okresowy*⟩. **3.** Opłacić, kupić **a.**

abonować a. pismo.

Abraham *żart.* Iść, pójść, pojechać do Abrahama na piwo; przenieść się na łono Abrahama ⟨*umrzeć*⟩.

absolucja 1. Dać komu, dostać absolucję ⟨*dać, dostać rozgrzeszenie*⟩. **2.** Udzielić absolucji: Przed każdym wypadem plutony klękały i ksiądz udzielał im absolucji. *Żukr. Kraj 26.* **3.** *przen.* **a.** czego albo od czego, z czego ⟨*odpuszczenie czego, zwolnienie od czego*⟩: Daję tobie najformalniejszą absolucję z grzechu bawienia się w miłość. *Orzesz. Pam. II, 60.*

absolutny 1. a. spokój ⟨*całkowity, zupełny*⟩. **a-a** cisza. **2.** Władca **a.** ⟨*samowładny*⟩. **3.** *filoz.* Prawda **a-a** ⟨*nie względna*⟩. Dobro **a-e.** Byt **a. 4.** *fiz.* i *przen.* **a-e** zero *p.* zero.

absolutorium 1. Udzielić **a.** (ustępującemu zarządowi) ⟨*zatwierdzić działalność ustępującej władzy przez walne zgromadzenie*⟩. **2.** Uzyskać **a.** ⟨*na wyższej uczelni uzyskać potwierdzenie ukończenia studiów bez otrzymania dyplomu*⟩.

absorbować 1. *chem.* **a.** co ⟨*chłonąć, wchłaniać, wsysać*⟩: Rośliny absorbują tlen z powietrza. **2.** *przen.* **a.** kogo — czym ⟨*zajmować, pochłaniać*⟩: Dopóki Januarego absorbowała miłość, młodzian miał humor, apetyt i sypiał wybornie, a o długach nie myślał. *Prus Now. II, 122.*

abstrahować 1. a. (bez dopełnienia) ⟨*tworzyć pojęcia ogólne*⟩: Ludy dzikie w bardzo małym stopniu mogą abstrahować i pojęcia ogólne są u nich słabe. *Kulcz. L. Socjol. 143.* **2. a.** od czego ⟨*pomijać rzeczy mniej ważne na rzecz ważniejszych*⟩: Abstrahuję tutaj od pożytku bezpośredniego poezji. *Irzyk. Walka 176.*

abstrakcja 1. Istnieć tylko w abstrakcji: Rodzina istniała dla niego tylko w abstrakcji. *SW.* **2.** Gubić się w abstrakcjach.

abstrakcyjny 1. Pojęcie **a-e. 2.** Nauki **a-e.**

abstynencja a. od czego (zwykle od picia napojów alkoholowych): Podwójną abstynencją nazywam abstynencję od abstynencji. *Ejs. Przyg. 90.*

absurd **1.** Aż do absurdu (fantastyczny). **2.** Dowód przez sprowadzenie do absurdu. **3.** Doprowadzić do absurdu.

aby **1.** a.—a. ⟨*byle jak, byle zbyć*⟩: Jak zdrowie radcy? — Ot, aby—aby. *Lem. Bajki 82.* **2.** **a.** dalej, a. zbyć, a. dzień do wieczora ⟨*byle jak, niestarannie, niedbale; byle jaki, niestaranny, niedbały*⟩: Tak się sobie ciągnęło z dnia na dzień, aby dalej do końca, aby dzień do wieczora. *Krasz. Kolk. 50.* To nie jest praca aby zbyć. *Lel. Listy I, 309.*

Achilles, achillesowy Pięta Achillesa albo achillesowa ⟨*czyjaś słaba strona*⟩: Nic by mię [...] nie obchodziły [...] wszystkie twoje myśli i czyny [...] gdybyś nie godził w to, co, jakby Grek powiedział, jest moją achillesową piętą. *Orzesz. Czciciel 54.*

Adam, adamowy **1.** Jabłko Adama albo adamowe ⟨*wystająca część krtani u mężczyzny*⟩. **2.** Od Adama i Ewy ⟨*od początku*⟩: Wykładać rzecz całą, opowiadać co od Adama i Ewy. **3.** W adamowym stroju ⟨*nago*⟩: W adamowym stroju grzałem się w słonku złotym. *Boy Słówka 103.*

adiutantować **a.** komu, przy kim: Jaworskiemu adiutantował w wyprawie do Lwowa Zdziś Morawski. *Chłęd. Pam. II, 132.* Miał podobno [...] służyć wojskowo podczas wyprawy wielkopolskiej Dąbrowskiego, a nawet adiutantować z ochoty przy Madalińskim. *Ask. Łuk. II, 12.*

administracja **1.** Majątek do wzięcia w (samodzielną) administrację. **2.** **a.** domu, sklepu, kraju. **3.** a. państwowa. **4.** Prowadzić administrację.

administracyjny **1.** Prawo a-e; rozporządzenie **a-e**; władza **a-a**. **2.** Pracownik **a.** **3.** Wydatki, koszty a-e. Kara **a-a**.

administrować **a.** czym: Administrował całym majątkiem ojca. *SPP.* a. domem.

admirować *przestarz.* a. kogo, co: Wszyscy admirowali jej ubranie, jej grację, jej dowcip, jej zgrabność w tańcu. *Korz. SW.* a. obraz.

admonicja *przestarz.* **1.** Dać komu porządną, surową admonicję. **2.** Otrzymać admonicję. **3.** Udzielić admonicji.

adnotacja Robić adnotacje (na kartce, na marginesie książki).

adoptować **a.** dziecko.

adoracja **1.** Godny adoracji. **2.** Stać się przedmiotem czyjej adoracji. 3. *iron.* Towarzystwo wzajemnej adoracji. 4. *kult.* a. Najświętszego Sakramentu.

adorator **1.** **a.** jej wdzięków. **2.** Być czyim adoratorem. **3.** Mieć adoratorów.

ad patres Przenieść się ad patres ⟨*umrzeć*⟩.

adres **1.** **a.** telegraficzny. **2.** **a.** do listów. **3.** Pisać, mówić, zwracać się, kierować, wysyłać co pod czyim adresem (np. listy, wiadomości, zapytania). **4.** Dać, podać, wskazać, podyktować, umieścić na czym, wypisać, zakomunikować, zostawić a. **5.** Pytać, zapytać o czyj a. **6.** Skierować się pod mylny adres ⟨*źle trafić, do niewłaściwej osoby lub miejsca*⟩. **7.** Mówić, powiedzieć coś pod czyim adresem ⟨*stosując do niego, mając go na myśli*⟩: Ostre słowa krytyki padły pod jego adresem. **8.** **a.** dziękczynny, powitalny, jubileuszowy, wiernopoddańczy ⟨*pismo zbiorowe do osoby wybitnej lub władzy z wyrażeniem uczuć lub przekonań*⟩. **9.** **a.** do króla, hetmana, prezydenta, artysty: Malkontenci wyłożyli swe krzywdy w adresie podanym ministrowi. *SW.*

adresat **1.** **a.** nieznany. **2.** Doręczyć list, przesyłkę adresatowi.

adresować **a.** co — do kogo (np. list, kopertę, przesyłkę). *przen. przestarz.* ⟨*stosować, odnosić do kogo*⟩: Przemowa adresowana do tego, w czyje ręce przejść miał kieliszek. *SW.*

adwokacki Zawód **a.**; izba; swada **a-a**; **a-e** wykręty.

adwokat **1.** **a.** przysięgły, skarbowy, konsystorski, prywatny, z urzędu, przy sądzie (apelacyjnym). **2.** Ustanowić adwokata dla kogo. **3.** *przen.* ⟨*obrońca, pośrednik*⟩: Być adwokatem kogo lub czego. - Siedź cicho! obejdzie się bez adwokatów. *SW.*

adwokatować *przen.* **a.** komu, za kim, za czym, w czyjej obronie: Ona jest pierwsza, gdy trzeba adwokatować w obronie koleżanek. *Kurek Ocean 182.*

afekt **1.** Zabójstwo w afekcie ⟨*w stanie wzburzenia psychicznego*⟩. **2.** *przestarz.* ⟨*uczucie*⟩: **a.** ojcowski. 3. Powziąć do kogo a. **4.** Zapałać do kogo afektem. - Rozum mężczyzną, kobietą afekt rządzi. *SW.*

afera **1.** Głośna, nieczysta, sprytnie obmyślana a. **2.** Wmieszać, wplątać kogo w jakąś aferę. **3.** Zatuszować, wykryć aferę.

afisz **1.** **a.** filmowy, kinowy, teatralny; o zabawie, koncercie, widowisku, przedstawieniu, odczycie. **2.** Konkurs na **a.** **3.** Wykleić, zalepić afiszami (np. słup ogłoszeniowy, parkan). **4.** *rub.* Jeżeli nie potrafisz, to nie pchaj się na afisz ⟨*nie bierz się do rzeczy, której nie potrafisz wykonać*⟩. **5.** Wejść na **a.**, utrzymywać się na afiszu ⟨*o sztuce, utworze muzycznym: być granym*⟩. **6.** Zejść, być zdjętym z afisza.

afiszować się **a. się** czym albo z kim, z czym ⟨*zwracać na siebie uwagę swym zachowaniem, popisywać się*⟩: Przyjeżdżać na swój własny ślub pijanym jak bydlę! prosto z knajpy, gdzie afiszował się z jakimiś flądrami... cóż to znowu! *Bliz. Rozb. 164.*

afront **1.** Spotkał go (wielki) **a.** **2.** Poczytywać co za a. **3.** Robić komu a. albo **a-y** ⟨*być dla kogo niegrzecznym*⟩.

agencja **a.** prasowa, telegraficzna; **a.** ogłoszeniowa; **a.** pocztowa; **a.** celna; **a.** zatrudnienia.

agenda **a.** towarzystwa ubezpieczeń; **a-y** ministerstwa, wyższej uczelni.

agent **1.** **a.** handlowy, giełdowy. **2.** **a.** ubezpieczeń; **a.** towarzystwa, przedsiębiorstwa. **3.** **a.** dyplomatyczny, konsularny. **4.** **a.** policji (śledczej), policyjny; tajny **a.**; **a.** wywiadu, kontrwywiadu.

agentura **1.** **a.** ubezpieczeniowa. **2.** Wyrobić komu agenturę (ubezpieczeniową). **3.** Obca, wroga **a.** **4.** **a.** obcego wywiadu.

agitacja 1. a. polityczna, wyborcza, przedwyborcza. **2.** Rozwinąć, szerzyć, prowadzić agitację.

agitować a. kogo, za kim, za czym: Gorąco agitował za strajkiem. *Krah. Zdrada 151.*

agonia Leżeć w agonii. *przen.:* Książka jest relacją o ostatnich trzech tygodniach, a raczej agonii stolicy Trzeciej Rzeszy. *Krucz. Spot. 93.*

agresja 1. Akt agresji. **2. a.** imperialistyczna. **3.** Dokonać, dopuścić się agresji.

agresywny 1. a-a polityka ⟨*zaborcza*⟩. **2. a-a** postawa wobec kogo; **a.** czyn ⟨*zaczepny*⟩: Raz jeden zdobyłem się na agresywny czyn: wyciąłem jednemu synowi szlacheckiemu policzek. *Przybysz. Współ. I, 18.*

akademia 1. a. górnicza, wojskowa, sztuk plastycznych, medyczna, stomatologiczna ⟨*wyższa uczelnia*⟩. **2. A.** Umiejętności, Nauk, Literatury ⟨*instytucja naukowa*⟩. **3.** Uroczysta **a.** ⟨*obchód*⟩: **a.** ku czci lub uczczeniu czego. **4.** Urządzić akademię. **5. a.** odbyła się.

akcent 1. a. gramatyczny, dynamiczny, toniczny. **2. a.** główny, poboczny, swobodny, ruchomy, stały, inicjalny, na ostatniej sylabie. **3. a.** na literze ⟨*znak*⟩. **4.** Dobry, zły akcent ⟨*wymowa*⟩. **5.** Mówić z cudzoziemskim akcentem. **6.** *przen.* Położyć (główny) **a.** na co; **a.** (główny) spoczywa na czym. **7. a.** prawdy, uczucia: Głos brzmiał mu akcentami prawdy i wielkiego uczucia. *Reym. Ferm. I, 125.* **8. a.** architektoniczny ⟨*szczegół wyróżniający się*⟩.

akces 1. a. do czego (np. do organizacji). **2.** Zgłosić **a.**

akcja 1. a. ⟨*zorganizowane działanie*⟩: społeczna, wspólna, zbiorowa, na rzecz czego, siewna, żniwna, wykopkowa, wyborcza, agitacyjna, propagandowa, dyplomatyczna, dobroczynna, wywrotowa, protestacyjna, strajkowa, masowa, odwetowa, konspiracyjna, ratunkowa, osiedleńcza, wzajemnej pomocy, ochrony zdrowia. **2.** Zorganizować, przygotować, podjąć, prowadzić, rozpocząć, usprawnić, skoordynować, przyśpieszyć akcję. **3.** Przystąpić, przyłączyć się do akcji. **4.** Objąć co, kierować akcją. **5. a.** trwa, rozwija się, przybiera na sile, słabnie. **6. a.** ⟨*fabuła*⟩: powieści, sztuki, filmu, słuchowiska. **7.** Jedność akcji. **8.** Nawiązać, rozwinąć akcję (utworu). **9.** Akcja rozgrywa się, toczy się w... **10.** Niebezpieczna **a.** ⟨*bitwa*⟩. **11.** Być w akcji. **12.** Wprowadzić do akcji (np. czołgi, lotnictwo). **13. a-e** ⟨*papiery wartościowe*⟩: państwowe, przedsiębiorstw przemysłowych. **14. a.** na okaziciela. **15.** Nominalna wartość akcji. **16.** Puścić w obieg, wypuścić **a-e. 17.** Spekulować, zarabiać, tracić na akcjach. **18.** Sprzedać **a-e** po kursie. **19. a-e** idą w górę, skaczą, spadają, źle, dobrze stoją. **20.** *przen.* Czyjeś **a-e** idą w górę ⟨*czyjaś pozycja wzrasta, coraz lepiej mu się powodzi*⟩. **21.** Czyjeś **a-e** spadają ⟨*zaczyna mu się źle powodzić*⟩.

akcyjny 1. Kapitał **a.** ⟨*fundusz założycielski spółki akcyjnej*⟩. **2.** Powieści **a-e** ⟨*fabularne*⟩.

aklamacja 1. Wybór przez aklamację ⟨*bez głosowania, jednomyślnie*⟩. **2.** Wybrać kogo, przyjąć, uchwalić co przez aklamację.

akompaniament 1. Dobierać do melodii **a. 2.** Śpiewać przy akompaniamencie (np. gitary). **3.** *przen.:* Szmer podziwu przy akompaniamencie pobożnych westchnień przeszedł po gromadzie. *Sewer Nafta III, 173.*

akompaniować 1. a. (bez dopełn.) albo **a.** sobie lub komu na instrumencie (np. na fortepianie). **2. a.** komu — do czego: Akompaniowałem jej do śpiewu. *SW.*

akord 1. Fałszywy **a. 2.** Rzucić, dobyć, wydobyć kilka akordów (z instrumentu). **3.** *przen.:* Lutnię na pożegnalny nastroiłem akord. *Norwid Auto-da-fe 11.* **4. a.** progresywny ⟨*system płac*⟩. **5.** Praca, robota na **a. 6.** Pracować na **a.**

akordowy 1. Gra **a-a** (na skrzypcach). **2.** System **a.** (płacy); robota **a-a**; stawki **a-e. 3.** Robotnik **a.**

akredytować a. kogo na czym lub przy czym: Akredytować posła na obcym dworze, przy rządzie jakiego państwa. Członkowie korpusu dyplomatycznego akredytowani w Warszawie.

akrobacja 1. a. cyrkowa, lotnicza, powietrzna. **2.** Wykonywać **a-e.**

akrobatyka 1. Zwinność w akrobatyce. **2.** Biegły w akrobatyce (lotnik). **3.** *przen.* **a.** pojęciowa.

aksamit 1. Gładki jak **a. 2.** Strojny w aksamity ⟨*w ubranie z aksamitu*⟩. **3.** *daw.* Wyjść, stanąć na aksamicie ⟨*wyjść na czym gładko, na czysto*⟩.

przysł. **4.** Ni aksamit, ni atłasy nie dodadzą ci okrasy.

aksamitny 1. a. kołnierz, fotel, stroik na głowie, kaftan, stanik; **a-a** suknia, portiera; **a-e** ubranko. **2.** *przen.* **a.** ⟨*przyjemny, miły, delikatny*⟩: **a.** głos, mech; **a-a** ręka, murawa, gładkość lica; pieszczota **a-a**; **a-e** włosy, oczy, spojrzenie. Róża aksamitnego dotknęła się łona. *Słow. SW.*

akt 1. a. poznawczy albo poznania ⟨*czynność*⟩. **2. a.** woli. **3. a.** bezinteresowny, samowolny ⟨*czyn*⟩. **4. a.** gwałtu, łaski, miłości, pokory, poświęcenia, przemocy, sprawiedliwości, terroru. **5. a.** dobrej woli, wielkiej wagi. **6.** *fizj.* **a.** płciowy ⟨*stosunek płciowy*⟩. **7. a.** strzelisty ⟨*modlitwa*⟩. **8. a.** miłości, nadziei, skruchy, wiary, żalu. **9. a.** ⟨*uroczystość, ceremoniał*⟩: **a.** koronacyjny, publiczny. **10. a.** otwarcia (wystawy). **11. a.** promocji, przysięgi. **12.** Dokonać aktu otwarcia (wystawy). **13. a.** (przysięgi) odbył się. **14. a.** ⟨*dokument*⟩: **a.** donacyjny (nadawczy), handlowy, hipoteczny, inkorporacyjny, notarialny, polityczny, prawny, publiczno-prawny, ustawodawczy. **15. a.** erekcyjny. **16. a.** podziału, zajęcia (np. ruchomości), zapisu. **17. a.** urodzenia, ślubu, zejścia, zgonu. **18.** Kopia aktu. **19.** Wyciąg z akt. **20. a.** darowizny, dzierżawy, kupna, sprzedaży, najmu, przysposobienia (adoptacji), ugody, zastawu. **21. a.** oskarżenia, ułaskawienia. **22. a-a** prawne, sądowe. **23. a-a** stanu cywilnego. **24.** Stare **a-a. 25. a-a** grodzkie, ziemskie. **26.** Archiwum akt dawnych. **27.** Doręczyć, odczytać, podpisać, sporządzić, wystawić **a. 28.** Odtworzyć, wertować **a-a. 29.** Dołączyć, odłożyć do akt. **30.** Wpisać do akt. **31.** Grzebać, szperać w dawnych aktach. **32.** Ślęczeć nad aktami. **33. a.** czeka na podpis. **34. a.** ⟨*część*⟩: **a.** dramatu, komedii, sztuki. **35.** Sztuka w trzech aktach. **36.** *przen.* **a.** dziejowy; **a.** wielowiekowego dramatu. **37. a.** ⟨*nagie ciało*⟩: **a.** kobiecy, męski. **38.** Malować rzeźbić **a. 39.** Mieć piękny, świetny **a.** ⟨*odznaczać się harmonijną budową ciała*⟩. **40.** Pozować do aktu, do pół aktu.

aktor 1. a. dramatyczny, estradowy, filmowy, operowy, rewiowy, sceniczny; charakterystyczny, wędrowny. **2.** Dobry, świetny, utalentowany, znakomity; młody, stary, popularny, znany **a. 3. a.** teatru narodowego. **4.** Gra, sztuka aktora. **5.** Być, okazać się (świetnym) aktorem. **6.** Obsadzić sztukę najlepszymi aktorami. **7. a.** debiutuje, gra, występuje na scenie, kreuje rolę (w sztuce). **8.** *przen.*: Na scenie życia wszyscyśmy aktorami. *Krasz. Brühl 207.*

aktorski 1. Stan **a. 2.** Świetna kreacja **a-a. 3.** Efekty **a-e.**

aktualność 1. Stracić, zachować **a. 2.** Stracić, tracić na aktualności: Plany nic nie straciły na aktualności. **3. a-i** filmowe. **4.** Kronika aktualności ⟨*aktualnych wydarzeń*⟩.

aktualny 1. Temat, wiersz **a.**: Rozmowa zeszła na tematy **a-e. 2. a-e** zagadnienia, problemy. **3.** To nie jest **a-e** ⟨*to nie na czasie*⟩. **4. a-a** sytuacja ⟨*obecna*⟩. **5. a-e** przeżycia. **6. a-e** niebezpieczeństwo.

aktyw 1. a. partyjny, społeczny, robotniczy, związkowy, chłopski. **2. a.** załogi farbycznej. **3.** *pot.* Na aktywie ⟨*na zebraniu aktywu*⟩: Rozważyć, rozpatrzyć sprawę na ścisłym aktywie partyjnym. **4.** Zmobilizować **a.** (partyjny).

aktywność 1. a. polityczna. **2. a.** przyjaciół. **3.** *chem.* **a.** promieniotwórcza (np. radu). **4.** Wykazać (ogromną) **a.** w czym.

aktywny 1. a. członek organizacji. **2. a-a** postawa. **3. a.** stosunek do czego. **4.** *chem.* Pierwiastek **a.** (np. węgiel). **5.** Brać, wziąć **a.** udział w czym.

akumulator 1. a-y elektryczne, świetlne. **2.** Bateria akumulatorów. **3.** Ładować **a.**

akuratny 1. a. człowiek, nauczyciel, robotnik. **2.** Płatnik **a. 3.** Robota, miara **a-a. 4. a.** jak zegarek.

akwarela 1. Malować akwarelą ⟨*farbą wodną, techniką akwarelową*⟩. **2.** Malować **a-e** ⟨*obrazy wykonywane farbami wodnymi na papierze*⟩.

alabastrowy 1. a. wazon. **2.** *przen.* Czoło alabastrowej białości; cera **a-a**; ręce **a-e.**

alarm 1. a. bojowy. **2.** Fałszywy, niepotrzebny **a. 3. a.** lotniczy, gazowy ⟨*okres nalotu lotniczego*⟩. **4.** *przen.* Alarm, rwetes i urwanie głowy w domu. *Dygas. Pióro 55.* **5.** Ogłosić **a.** (dla miasta). **6.** Podnieść **a. 7.** Wszcząć **a.** (na pożar). **8.** Dzwonić, trąbić, krzyczeć, bić w bęben na **a. 9.** Zarządzać **a-y** i pobudki (w wojsku). **10.** Narobić alarmu ⟨*niepokoju, popłochu*⟩.

alarmować 1. a. straż pożarną. **2. a.** kogo — czym lub **a.** co ⟨*niepokoić, wszczynać alarm, trwożyć; wzywać*⟩: Głos trąbki alarmował mieszkańców. Przerażona alarmuje dzwonkiem stróża. *SW.* Gazety alarmują opinię wciąż nowymi rewelacjami. Niepotrzebnie mnie o to alarmowałeś. *SPP.*

alarmowy Sygnał, dzwon, strzał **a.** Dzwonek **a.** Syreny **a-e.**

alarmujący Przyrządy **a-e**; wieści **a-e** ⟨*niepokojące, przerażające*⟩.

albo a.—a. ⟨*wyraża konieczność szybkiej decyzji*⟩: Jastrząb zaszyty w gęstwinie drzew, widocznie zrozumiał, że na nic tu zwłoka, że musi wybierać: albo —albo. *New. Archip. 20.*

album 1. a. fotograficzny. **2. a.** do znaczków pocztowych. **3. a.** na płyty albo do płyt. **4. a.** malarzy polskich, włoskich, francuskich, flamandzkich ⟨*wydanie książkowe zawierające reprodukcje obrazów, rysunków itp.*⟩. **5.** *daw.* **a.** geograficzne ⟨*atlas*⟩. **6. a.** studencki ⟨*księga, w której zapisany jest student wyższej uczelni*⟩: Album słuchaczy Akademii Krakowskiej. **7. a.** do wierszy ⟨*sztambuch, pamiętnik*⟩: Wpisać się komu do albumu.

ale 1. a., a. ⟨*wykrzyknienie nawiązujące do tego, co się chce powiedzieć, wyrażające zwrócenie uwagi na treść tego, co będzie wypowiedziane lub na nagłe przypomnienie sobie czego*⟩: Ale, ale! Proszono mię, abym ci zrobił wyrzuty, panie Juliuszu. *Łoz. Wal. Dwór 312.* **2.** Nie bez **a.** ⟨*nie bez powodu, nie bez przyczyny*⟩: Widząc, że podjeżdża do karczmy, pomyślałem sobie, że to nie bez ale. *SW.* **3.** Nikt nie jest bez ale. Ma i on swoje ale. *SW* ⟨*ujemną, słabą stronę*⟩.

alegoria 1. Przedstawiać, traktować co jako alegorię. **2.** mówić co pod alegorią lub w alegorii czego. *SPP.* **3.** Być alegorią czego ⟨*symbolem*⟩.

aleja 1. Ogrodowa, szeroka, wjazdowa **a. 2. a.** lipowa. **3. a.** w parku. **4.** Wysadzić aleję (lipami, kasztanami): Wjechali w aleję, starymi lipami sadzoną. *Krasz. SW.*

alembik Przepuścić co przez **a.** ⟨*poddać krytyce*⟩: W ślicznej swej główce umieściłaś alembik, przez który przepuszczasz sprawy tego świata. *Orzesz. Pam. III, 29.*

alfa a. i omega ⟨*początek i koniec, wszystko; niezachwiany autorytet*⟩: Literatura francuska, cząstka literatury powszechnej, staje się alfą i omegą naszych uczonych. *Mick. Estet. 257.*

alfabet 1. a. grecki, łaciński. **2. a.** głuchoniemych, niewidomych. **3. a.** Morse'a. **4.** Więzienny **a. 5. a.** muzyczny. **6.** Wymieniać, układać według alfabetu. **7.** Posługiwać się alfabetem (np. łacińskim, Morse'a).

alfabetycznie Ułożyć **a.** (np. skorowidz).

alfabetyczny Katalog, rejestr, skorowidz **a.**

alians 1. a. zaczepno-odporny. **2. a.** pomiędzy kim a kim (pomiędzy państwami, władcami). **3.** Wejść z kim w **a. 4.** Zawrzeć z kim **a. 5.** Być z kim w aliansie. *przen.*: Ze mną jesteś dziś w aliansie. *Tuwim Kwiaty 118.*

alibi Udowodnić, wykazać swoje **a.** ⟨*swoją nieobecność na miejscu przestępstwa*⟩.

alimenty 1. a. w naturze. 2. Płacić a.

alkohol 1. Czysty a. 2. Zamroczony alkoholem. 3. Nadużywać alkoholu.

alkowa Skandal, intryga, tajemnica alkowy ⟨*ukrywanej miłości, ukrywanego stosunku erotycznego*⟩.

alpejski 1. a. krajobraz. 2. a-a szarotka, róża, kaskada. 3. Fiołek a. ⟨*cyklamen*⟩. 4. Flora a-a ⟨*roślinność wysokogórska*⟩. 5. Strzelec a. 6. Rasa a-a. Typ a. 7. Zorza a-a. 8. *sport.* Kombinacja a-a ⟨*rodzaj zawodów narciarskich, obejmujących bieg, skoki, zjazd i slalom*⟩.

alternatywa 1. Mieć przed sobą alternatywę. 2. Stanąć przed alternatywą ⟨*mieć do wyboru jedno z dwojga*⟩.

aluzja 1. Delikatna, drobna, widoczna, zamaskowana a. 2. a. do kogo, do czego. 3. Robić a-e. 4. Pozwalać sobie na a-e. 5. Upatrywać w czym a-e do czego. 6. Coś zawiera aluzję do czego: Komedię „Rewolwer", która mogłaby snadnie zawierać aluzje polityczne do ówczesnego stanu Galicji czy Polski, przeniósł Fredro w stosunki włoskie. *Boy Obrach. 33.*

amant 1. Wytrawny a. 2. Mieć, wziąć sobie amanta ⟨*kochanka*⟩. 3. a. filmowy. 4. Pierwszy a. (w teatrze). 5. Otrzymać, grać rolę amanta (w sztuce).

amator 1. a. koni, psów, polowania; gry w karty; sztuk pięknych ⟨*miłośnik*⟩. 2. a. jakiejś potrawy (np. flaków). 3. a. kwaśnych jabłek ⟨*człowiek o dziwnych upodobaniach, gustach*⟩. 4. artysta a. ⟨*nie zawodowiec, dyletant*⟩. 5. Sportowiec a. 6. Mechanik, stolarz a. 7. a. na co ⟨*reflektant*⟩. 8. Mieć amatora na co (na obraz, na pokój itp.). 9. Na amatora ⟨*gdy się trafi reflektant*⟩: Baran na amatora wart ze trzysta rubli. *Prus Drobiazg. 108.*
przysł. 10. Każda potwora znajdzie swego amatora.

amatorski Po amatorsku ⟨*nie zawodowo*⟩: Uprawiać sport, sztukę, rzemiosło po amatorsku.

amatorstwo Zajmować się czym; robić, uprawiać co z amatorstwa ⟨*z zamiłowania, nie zawodowo*⟩.

ambaras 1. Mieć z czym a. 2. Sprawiać a. 3. Wpaść, wprawić, wprowadzić kogo w a. 4. Narobić komu ambarasu: Nie rób sobie ze mną ambarasu. 5. Wyprowadzić kogo z ambarasu. 6. Być w ambarasie.

ambarasować a. kogo czym ⟨*kłopotać*⟩: Nie chcę cię tą sprawą ambarasować. *SPP.*

ambasador 1. Mianować ambasadorem. 2. Odwołać, uwierzytelnić ambasadora. 3. a. złożył listy uwierzytelniające głowie państwa (prezydentowi, królowi, przewodniczącemu Rady Państwa). 4. *przen.* Być czyim ambasadorem, być ambasadorem czego ⟨*reprezentować kogo; bronić czyich interesów*⟩: Sienkiewicz był ambasadorem polskości w świecie.

ambicja 1. Obrażona, próżna, wygórowana a. 2. Czcza a., osobista. 3. Pochlebiać czyjej ambicji, *daw.* wzbić (kogo) w ambicję: Pochlebia jego miłości własnej, wzbija w ambicję i terroryzuje zarazem. *Fredro J. Żyw. 31.* 4. Zranić czyją ambicję. 5. Unieść się ambicją. 6. Zaspokoić czyje (swoje) a-e. 7. Mieć (szlachetną) ambicję czego (np. odgrywania roli politycznej, tworzenia rzeczy nowych, samodzielnego dojścia do czego) albo mieć ambicję na jakim punkcie, na punkcie czego ⟨*uważać co za swój obowiązek, za punkt honoru*⟩. 8. Być bez ambicji ⟨*bez godności własnej*⟩. 9. Trzeba nie mieć (odrobiny) ambicji, żeby... 10. Przemawiać komu do sumienia i do ambicji. 11. Podsycać ambicję kogo. 12. Wzbudzić w kim ambicję. 13. Zrezygnować z ambicji (np. autorskich). 14. a. pożera kogo. 15. a. mi na to nie pozwala. 16. Ambicją czyją jest, było, aby... 17. a. (tego rodzaju) przyświeca komu.

ambit Wziąć na a. ⟨*uznać coś za punkt honoru, kierować się ambicją w czym, postanowić osiągnąć coś trudnego*⟩: Wziąłem na ambit i spróbowałem recytować nie tylko cudze utwory, ale również satyry własne na tematy aktualne. *Hertz B. Bajki 6.*

ambona 1. Głosić co, wytknąć co komu; wykląć kogo z ambony. 2. Spaść z ambony (o zapowiedziach).
przysł. 3. Ni do ambony, ni do żony ⟨*do niczego*⟩.

amen 1. Jak a. w pacierzu ⟨*pewne, na pewno*⟩: Nie minie cię to jak amen w pacierzu. 2. Już a. ⟨*już koniec*⟩: Już amen, na całe życie kariera złamana. *Perz. Uczn. 96.* 3. Jeszcze nie a. ⟨*jeszcze nie koniec*⟩. 4. *pot.* Na a. ⟨*zupełnie, całkowicie*⟩: Zamknięty na amen, zabity deskami na a. 5. Powiedz a. ⟨*powiedz zgoda, zgódź się*⟩.

amerykański 1. Bar a. ⟨*bar, w którym się je i pije przy ladzie stojąc lub siedząc na wysokich stołkach*⟩. 2. Księgowość a-a ⟨*księgowość podwójna w układzie tabelarycznym*⟩. 3. a. pojedynek ⟨*pojedynek, w którym jeden z przeciwników obowiązany jest odebrać sobie życie (ten, na którego padnie los)*⟩. 4. Retusz a. ⟨*rodzaj retuszu polegający na przeróbce zdjęcia fotograficznego*⟩. 5. Sosna a-a ⟨*sosna wejmutka*⟩. 6. Złoto a-e ⟨*tombak platerowany złotem trzeciej próby*⟩.

amfilada Pokoje, sale w amfiladzie ⟨*przechodnie, jeden za drugim albo jedna za drugą*⟩.

amfiteatr *przestarz.* W a. ⟨*amfiteatralnie, stopniowo się wznosząc*⟩: Miasto zbudowane na górze w amfiteatr.

amnestia 1. Częściowa, ogólna, powszechna a. 2. a. polityczna. 3. Ogłosić, uchwalić amnestię. 4. (S)korzystać z amnestii. 5. Starać się o amnestię (dla kogo). 6. Udzielić amnestii (komu). 7. Umorzyć sprawę, zwolnić kogo na zasadzie (na podstawie) amnestii.

amor 1. Łuk amora: Usta, wycięte w łuk amora. 2. *poet.* Strzała amora: Być ugodzonym strzałą amora ⟨*zakochać się*⟩. 3. *pot.* a-y ⟨*miłostki, flirt*⟩. 4. a-y kogo z kim, rzadziej: do kogo. 5. Wdać się w a-y. Wybić komu z głowy a-y.

analfabeta 1. Kurs dla analfabetów. 2. *przen.* a. kulturalny, polityczny.

analfabetyzm a. powrotny albo wtórny. *przen.* a. w jakiejś dziedzinie lub w jakimś zakresie (np. w sprawach wychowania).

analityczny **1.** Metoda **a-a** (w przeciwieństwie do syntetycznej). **2.** Rozważania **a-e**. **3.** Charakter **a.** (szkicu, rozprawy, rozumowania). **4. a.** umysł ⟨*biegły w analizie, skłonny do analizy*⟩.

analiza **1.** Drobiazgowa, powierzchowna, ścisła, wnikliwa, wszechstronna analiza (zjawiska, dzieła literackiego, tekstu naukowego). **2. a.** artystyczna, estetyczna, literacka, stylistyczna, wersyfikacyjna. **3. a.** muzyczna. **4. a.** psychologiczna. **5. a.** chemiczna, ilościowa, jakościowa, mikroskopowa. **6. a.** spektralna albo widmowa. **7. a.** wagowa. **8. a.** mineralogiczna. **9. a.** funkcjonalna, klasyczna (w matematyce). **10. a.** cen rynkowych, rynku. **11.** Poddać co analizie. **12.** Zrobić, przeprowadzić analizę. **13.** Dokonać analizy. **14.** Analiza wykazała, że...

analizować **1. a.** substancję chemiczną ⟨*dokonywać analizy chemicznej*⟩. **2. a.** stosunki w jakimś kraju lub w pewnej epoce ⟨*roztrząsać, badać*⟩. **3. a.** swe uczucia. **4. a.** utwór literacki.

analogia **1.** Bliska, dalsza **a.** **2. a.** narządów ⟨*podobieństwo ich czynności*⟩. **3.** *praw.* **a.** prawa ⟨*zastosowanie przepisów prawnych do wypadków podobnych do tych, które przez prawo zostały przewidziane*⟩. **4.** Sięgnąć do analogii. **5.** Analogię w czymś upatrywać, znaleźć. **6.** Opierać dowodzenie na analogii. **7.** Wnioskować, rozumować przez analogię. **8.** Objaśniać co przez analogię. **9.** Utworzyć przez analogię: Wyraz lub forma wyrazu utworzona przez analogię do innego wyrazu lub innej formy wyrazowej. **10. a.** zachodzi pomiędzy czym a czym.

analogiczny Przykład, sposób, wniosek, wypadek **a.** Prawdopodobieństwo **a-e**. **a.** do czego [nie: z czym].

analogowy Urządzenia **a-e**.

ananas Dobry z niego **a.**! a to **a.**! ⟨*gagatek, osobnik spod ciemnej gwiazdy*⟩.

anarchia **1. a.** ekonomiczna, gospodarcza, społeczna. **2. a.** produkcji ⟨*w ustroju kapitalistycznym bezplanowość związana z prywatnymi środkami produkcji*⟩. **3.** Prowadzić do anarchii. **4.** Wywołać anarchię. **5.** Wydobyć kraj z anarchii ⟨*z bezrządu, z zamętu, z chaosu*⟩. **6. a.** powstaje, zapanowała (w państwie, produkcji, na rynku). **7. a.** ogarnia (państwo, rynki itp.).

androny Pleść, prawić **a.** ⟨*mówić, wygadywać głupstwa, brednie, bzdury*⟩.

andrusowski **a.** dowcip, kawał, spryt. Po andrusowsku (gwizdać, zachowywać się).

anegdota **1.** Śmieszna, zabawna **a.** **2.** Tłusta, pieprzna, pikantna, nieprzyzwoita **a.** **3.** Odgrzana, odgrzewana **a.** ⟨*wielokrotnie powtarzana, nienowa*⟩. **4. a.** historyczna ⟨*treść historyczna dzieła sztuki*⟩. **5.** Opowiadać **a-y**. **6.** Zabawiać się anegdotami.

anemia **1. a.** pierwotna, wtórna, złośliwa. **a.** mózgu. **2.** Mieć anemię. Zapaść, zachorować na anemię.

anemiczny **1.** Cera **a-a**. **2.** Wygląd **a.** **3.** *przen.* **a.** strumyk; **a-a** roślina; **a-e** słońce.

angażować **1. a.** kogo do czego (artystów do teatru, specjalistów do fabryki). **2. a.** co ⟨*wikłać, mieszać w co, wciągać w grę*⟩: W podłej zabawie nie angażuj serca. *Prus SW*. **3.** *daw.* **a.** do tańca ⟨*zamawiać taniec, zapraszać do tańca*⟩.

angażować się **1. a. się** do czego (do teatru). **2. a. się** (bez dopełn.) ⟨*przyjmować zobowiązanie*⟩: Zapowiedział mi, ażebym nigdzie się nie angażował. *SW*. **3. a. się** w co ⟨*wikłać się, wplątywać się w co*⟩: Nie chcę się w to angażować. *SPP*.

angielski **1. a-a** choroba ⟨*krzywica*⟩. **2. a-a** flegma ⟨*opanowanie*⟩: Przegrać w karty z angielską flegmą. **3. a-a** gorzka ⟨*gatunek wódki*⟩. **4.** Gotyk, sztych **a.** ⟨*odmiana gotyku, rodzaj sztychu*⟩. **5.** Klomby, trawniki **a-e**; ogród, park **a.** ⟨*w stylu angielskim*⟩. **6.** Krój **a.** (garnituru, kostiumu). **7. a.** materiał na ubranie. **8.** Pieprz **a.**, **a-e** ziele ⟨*rodzaj przyprawy, lekarstwa*⟩. **9. a-a** sobota ⟨*sobota jako dzień pracy krótszy od normalnego*⟩. **10.** Walc **a.** ⟨*taniec w tempie wolnego walca*⟩. **11.** Wygląda jak śmierć **a-a** ⟨*bardzo mizerny, blady, chudy*⟩. **12.** Po angielsku (wyjść, wymknąć się, ulotnić się, wynieść się) ⟨*niepostrzeżenie, bez pożegnania*⟩.

ani **1.** *pot.* **a. a.** ⟨*nie ma mowy o tym, żeby coś zrobić*⟩: Zwlokłam się z łóżka, na rękach pod ten piec się doczołgałam... I tam już ani ani. *Was. W. Pok. 20*. **2. a.** be, **a.** me: a) ⟨*ani słowa, nic a nic*⟩: Nie zdążył mi rzec ani be, ani me. *Bron. J. Ogn. 159*; b) ⟨*nie móc nic powiedzieć*⟩: Nasze biedaczki są tak nieśmiałe w towarzystwie panów, że... ani be, ani me. *Prus Emanc. I, 15*. **3. a.** chybi (, że) ⟨*niewątpliwie, z pewnością*⟩: Ani chybi, że zawrócisz głowę temu biednemu Franusiowi. *Orzesz. Pam. I, 94*. **4. a.** cienia ⟨*wcale, nic a nic*⟩: W tym nie ma ani cienia prawdy. **5. a.** dudu ⟨*nic zupełnie*⟩: Prawi grzeczności, ale o długu ani dudu. *SW*. **6. a.** dymu, **a.** popiołu z kogo, z czego ⟨*nic nie pozostało po kim, po czym*⟩: Ani dymu, ani popiołu ze Świerkowskiego. *Żer. Opow. II, 184*. **7. a.** krzty ⟨*nic a nic*⟩: Nie mieli [...] ani krzty poezji w sercach swoich. *Zachar. Kres. 67*. Nie było w tym ani krzty prawdy. **8. a.** mowy (nie ma) o czym ⟨*niemożliwe, nie zanosi się na co*⟩: O nauce ani mowy być nie mogło. *Perz. Uczn. 82*. **9. a.** mru, mru ⟨*milczeć, zachować tajemnicę*⟩: Tylko w domu ani mru, mru o tym, żeś mię tu spotkał. *Dygas. As 76*. **10. a.** myśli ⟨*nie ma zamiaru*⟩: Gada, choć nikt jej słuchać ani myśli. **11. a.** myśleć o czym ⟨*nie ma możności*⟩: O powrocie ani myśleć. *Słow. Listy I, 41*. **12. a.** (mu to) w głowie ⟨*wcale o tym nie myśli*⟩: Robota mu ani w głowie. Ani mi w głowie się z nią żenić. **13. a.** mu (mi) się śni ⟨*nie ma zamiaru, ochoty*⟩: Ani mu się śni pójść do szkoły. **14. a.** na jotę ⟨*wcale, nic a nic, nawet w najmniejszym stopniu*⟩: Nie chce ustąpić ani na jotę. **15. a.** na lekarstwo ⟨*wcale, nic a nic, ani trochę*⟩: Jada tylko jarzyny i leguminę; mięsa ani na lekarstwo. *Haj. SW*. **16. a.** na włos, **a.** na włosek ⟨*ani trochę, nic a nic*⟩: Mróz ani na włosek nie zelżał. *Gomul. Obraz. 34*. **17. a.** pary z ust (z gęby) ⟨*milczeć, nie mówić nikomu*⟩: Ani pary z ust, żeśmy tu przyszli! *Sewer Nafta III, 261*. **18. a.** ręką, **a.** nogą ⟨*nie jest w stanie się poruszać*⟩: Kobiecina [...] fajt na ziemię i ani ręką, ani nogą. *Prus Wiecz. 61*. **19. a.** rusz ⟨*w żaden sposób*⟩: Pompuję — woda ani rusz, nie chce lecieć. *Gomul. Wspom. 200*. **20.** Bez czegoś **a.** rusz ⟨*nie można się* *obejść*⟩: On bez laski ani rusz. **21.** **a.** się obejrzy(sz) ⟨*tak szybko, że zauważyć tego nie można*⟩: Ani się obejrzysz, już jest obiad. **22.** **a.** się umywa do czego ⟨*nie daje się porównać z czym*⟩: Obiady w tej dziurze ani się umywają do domowych. **23.** **a.** słowa ⟨*w najwyższym stopniu, co się zowie*⟩: Masz pan temperamencik, ani słowa! *Prus Dzieci 190.* **24.** **a.** słychu (ani widu) ⟨*nie ma śladu po kimś, przepadł bez wieści*⟩: Ani słychu, ani widu o nim. **25.** **a.** sposób, **a.** sposobu ⟨*nie ma żadnej możliwości*⟩: Późne uczułam wyrzuty; lecz ani sposób wynagrodzić zgubę. *Mick. Ball. 43.* **26.** **a.** trochę ⟨*nic a nic*⟩: Mróz nie zelżał ani trochę. **27.** **a.** weź ⟨*w żaden sposób, nie można poradzić*⟩: Uprze się, ani weź z nim. *Wol. Dom. III, 63.* **28.** **a.** w ząb ⟨*zupełnie nic*⟩: Nie rozumieć, nie pojmować ani w ząb. Oni po polsku ani w ząb, ja zaś ani w ząb po hiszpańsku, a tu trzeba było rozmawiać. *Pigoń Komb. 204.* **29.** **a.** za grosz ⟨*nic a nic*⟩: Nie ma ani za grosz szacunku dla starszych. **30.** Coś **a.** ziębi, **a.** grzeje ⟨*jest obojętne*⟩: Drugi raz błaźnić się nie myślę dla interesu, który mnie ani grzeje, ani ziębi. *Święt. A. Obraz. II, 265.* **31.** **a.** znaku ⟨*nie widać*⟩: Chłopców ani znaku — gdzieś przepadli. Ani znaku życia na ulicy. **32.** **a.** żywej duszy (żywego ducha) ⟨*nikogo*⟩: Nie spotkał na ulicy ani żywego ducha (żywej duszy).

anielski **1.** **a-a** postać. **2.** **a-a** cierpliwość, dobroć, piękność, słodycz: Mieć anielską cierpliwość. Człowiek anielskiej dobroci. **3.** Pozdrowienie **a-e** ⟨*modlitwa „Zdrowaś Maria"*⟩. **4.** **a-e** włosy ⟨*ozdoba choinkowa — cienkie błyszczące nitki*⟩.

animusz *książk.* **1.** Człowiek łagodnego animuszu ⟨*usposobienia*⟩. **2.** Dodać, nabrać animuszu. **3.** Tracić animusz, nie tracić animuszu. **4.** **a.** rośnie wśród towarzystwa, ożywia całe towarzystwo.

anioł **1.** „Anioł Pański" ⟨*modlitwa zaczynająca się od tych słów*⟩. **2.** **a.** stróż: a) ⟨*anioł czuwający nad człowiekiem*⟩; *przen.* b) ⟨*opiekun, obrońca*⟩; c) *iron.* ⟨*szpieg*⟩. **3.** **a.** pokoju, burzy, śmierci ⟨*zwiastun*⟩. **4.** **a.** dobroci ⟨*ideał, uosobienie dobroci*⟩. **5.** **a.** (to) nie kobieta. **6.** Tu i **a.** by zaklął. *SW.* **7.** Uważać kogo za anioła. **8.** (Cisza) jakby **a.** przeleciał ⟨*głęboka cisza*⟩. **9.** Śpi jak **a.** ⟨*spokojnie*⟩. **10.** *żart.* Pije jak **a.** ⟨*wprawnie*⟩. **11.** Gwóźdź idzie w drzewo jak **a.** ⟨*łatwo*⟩. **12.** Mój aniele! ⟨*do kobiety: moje kochanie!*⟩.

aniołek **1.** **a.** z różkami ⟨*diabełek*⟩; *iron.* ⟨*człowiek złośliwy, skłonny do gniewu*⟩. **2.** Fabrykantka aniołków ⟨*akuszerka zajmująca się sztucznymi poronieniami*⟩. **3.** Powiększyć grono aniołków ⟨*o dzieciach, iron. o dorosłych: umrzeć*⟩.

ankieta **1.** **a.** personalna. **2.** Przeprowadzić, rozpisać, rozesłać, ułożyć, wypełnić ankietę.

Annasz Chodzić, dreptać, odsyłać od Annasza do Kaifasza ⟨*chodzić od jednego urzędu (człowieka) do drugiego bez rezultatu*⟩: Paszport co dzień mi obiecują i co dzień od Annasza do Kaifasza drepczę dla odebrania tego, com w depozycie policji zostawił. *Chopin Wyb. 88.*

anonimowy **a.** list, utwór; pisarz; mocarstwo **a-e.**

anons **a.** o czym: o poszukiwaniu krewnych ⟨*ogłoszenie*⟩. Dać **a.** do gazety.

anonsować **a.** czyje wejście. Wejść bez anonsowania. *łow.* Pies anonsuje zwierzynę.

ansa Czuć, mieć do kogo ansę ⟨*urazę*⟩: Do mnie on ansę czuje i sam nie wiem, za co. *Polak w Paryżu 332.*

antagonizm **1.** **a.** klasowy, religijny. **2.** **a.** wieszczów. **3.** **a.** między kim a kim: Już na sejmie koronacyjnym zaczął się ujawniać cichy antagonizm między Czartoryskim a Stanisławem Augustem. *Kraus. Repn. 72.*

antena **1.** **a.** prowizoryczna, pokojowa; nadawcza, odbiorcza; kierunkowa. **2.** Nadać na antenę. **3.** Być na antenie (o słuchowisku).

antypatia **1.** Ten człowiek to moja antypatia ⟨*osoba dla mnie antypatyczna; osoba, której nie lubię*⟩. **2.** Mieć, (po)czuć do kogo antypatię ⟨*niechęć, odrazę*⟩.

anulować **a.** dług. Żądać anulowania wyboru [!] ⟨*żądać unieważnienia wyboru*⟩.

aparat ● **1.** **a.** filmowy, radiowy, rentgenowski (Roentgena), telefoniczny, telewizyjny, tlenowy. **2.** **a.** odbiorczy, nadawczy, projekcyjny, detektorowy. **3.** **a.** słuchowy ⟨*narząd*⟩. **4.** **a.** do czego (do spawania, do rejestrowania temperatury).

● **a.** ⟨*zespół ludzi*⟩: **5.** **a.** urzędniczy, administracyjny, gospodarczy ⟨*zespół ludzi zatrudnionych w instytucjach, organy tych instytucji*⟩. **6.** **a.** rządowy, partyjny, związkowy, wyborczy.

● **a.** ⟨*zespół środków zmierzających do określonego celu*⟩: **7.** **a.** reklamowy. **8.** **a.** ucisku. **9.** **a.** naukowy: Przystąpił do dzieła z całym aparatem naukowym.

apatia **1.** Beznadziejna, głęboka, zupełna **a.** **2.** Popaść, wpaść, zapaść w apatię. **3.** Pogrążyć się w apatii. **4.** Być skłonnym do apatii. **5.** Otrząsnąć się, ocknąć się, wyrwać kogo z apatii.

apatyczny **1.** **a-e** usposobienie. **2.** **a.** wyraz twarzy. **3.** **a-a** zaduma. **4.** Być apatycznym.

apel **1.** a do czego, do kogo: do serc, do sumień, do uczuć ludzkich; do społeczeństwa, do ludności, do kobiet. **2.** **a.** do odjazdu ⟨*sygnał*⟩. **3.** **a.** karny ⟨*zbiórka karna*⟩. **4.** **a.** poległych ⟨*uroczyste odczytanie nazwisk poległych*⟩. **5.** Podjąć czyj **a.** ⟨*wezwanie*⟩. **6.** Odpowiedzieć, zgłosić się na **a.** **7.** Zwracać się z (gorącym) apelem do kogo. **8.** Stanąć do apelu: a) ⟨*zgłosić swój udział w odpowiedzi na wezwanie*⟩: Do apelu staje młodzież: rozwiesza plakaty, roznosi ulotki wyborcze. *KPP Wspom. 76;* b) stawić się do apelu ⟨*stanąć na zbiórkę*⟩: Do apelu stanęło (stawiło się) tylko 10 harcerzy. **9.** Być obecnym na apelu.

apelacja **1.** Prawo apelacji albo apelacja (przysługuje komu). **2.** **a.** od wyroku pierwszej instancji. **3.** Zaskarżyć wyrok w drodze apelacji. *SW.* **4.** Dać komu miesięczny termin do apelacji. **5.** Zakładać, założyć, wnieść, poprzeć, odwołać apelację. **6.** Przegrać, wygrać sprawę w apelacji ⟨*w sądzie wyższej instancji*⟩. **7.** Bez apelacji ⟨*bezwzględnie, kategorycznie*⟩: Uznawała wyniosłość swego męża i poddawała się jej bez apelacji. *Zap. G. Modl. 90.*

apelować 1. a. do czego, do kogo ⟨*zwracać się, odwoływać się*⟩: do sumień, do trybunału, do uczestników. *żart.* Zrozumiał od razu, że entuzjasta Narzemski apeluje do jego pugilaresu. *Żer. Char. 131.* **2. a.** o co: Apelowali o pomoc dla powodzian. 3. a. od czego ⟨*wnieść apelację*⟩: Apelować od wyroku.

apetyczny a-a panna ⟨*powabna*⟩.

apetyt 1. Nienasycony, wilczy, zwierzęcy **a. 2. a.** do czego: do jedzenia, do obiadu. **3. a.** na co: na pierogi, na owoce, na dobre rzeczy; *przen.* na dobrą posadę. **4.** Mieć, poczuć, stracić, odzyskać, zaostrzyć **a.**; pobudzać **a.**; zaspokoić (swój) **a. 5.** Jeść z apetytem, bez apetytu. **6.** Być przy apetycie. **7.** Dodać, dodawać apetytu. **8.** Popsuć sobie (komu) **a. 9.** *przen.* Mieć apetyt na kogo: a) ⟨*pożądać kogo*⟩: Że nie ma do mnie wstrętu, wiem nic od dzisiaj, no, a ja, dalibóg, mam na nią apetyt. *Prus Lalka III, 277;* b) ⟨*chcieć dokuczyć komu, ostrzyć sobie zęby na kogo*⟩. **10. a.** służy, dopisuje komu. **11. a.** bierze, odchodzi kogo na co.

aplauz *książk.* **1.** Głośny, powszechny a. **2.** Przyjąć co z aplauzem: Radykalne, kartezjańskie oddzielenie materii i myślenia przyjęte z aplauzem w XVII w. miało w dobie oświecenia wielu przeciwników. *Tatar. Hist. II, 185.*

Apokalipsa Czterech jeźdźców Apokalipsy ⟨*zaraza, głód, wojna i śmierć symbolicznie przedstawione w postaci czterech konnych rycerzy*⟩.

apopleksja 1. Rażony, tknięty, apopleksją. **2.** Skłonny do apopleksji. **3. a.** kogo trafia: Czerwony jakby go apopleksja miała trafić. *Zar. SPP.*

apoplektyczny 1. a. atak, napad, udar. **2.** Środek **a.** ⟨*przeciw apopleksji*⟩. **3. a-a** budowa, twarz ⟨*świadcząca o skłonności do apopleksji*⟩.

apostolski 1. Administrator, nuncjusz, wikariat **a.** ⟨*papieski*⟩. **2.** Błogosławieństwo **a-e** ⟨*papieskie*⟩. **3.** Bracia apostolscy ⟨*sekta franciszkanów, prześladowana w XIII w.*⟩. **4.** Czasy **a-e** ⟨*czasy działalności pierwszych apostołów*⟩. **5.** Gminy **a-e** ⟨*gminy chrześcijańskie założone przez pierwszych apostołów*⟩. **6.** List **a.** ⟨*papieski*⟩. **7.** Listy **a-e** ⟨*listy apostołów do pierwszych gmin chrześcijańskich*⟩. **8. a.** symbol, skład wiary ⟨*Credo, najdawniejsze wyznanie wiary*⟩.

apostoł 1. Dwunastu apostołów. **2.** Książę apostołów ⟨*św. Piotr*⟩. **3. a-e** słowiańscy ⟨*Cyryl i Metody*⟩. **4.** *przen.* **a.** czego, jakiejś idei: Uważali pana Zenona za apostoła nowej [...] idei. *Prus SPP.*

aprobata 1. Gorąca, powszechna **a. 2. a.** wstępna, ostateczna. **3. a.** czego ⟨*potwierdzenie czego*⟩: Aprobata ministerstwa, cenzury. **4. a.** władzy duchownej (na książeczce do nabożeństwa). **5. a.** na co ⟨*zgoda, przyzwolenie na co*⟩: Wyraził na jej przyjazd całkowitą aprobatę. *SPP.* **6.** (U)zyskać aprobatę. **7.** Szukać (u kogo), pragnąć aprobaty. **8.** Słuchać, potakiwać z aprobatą.

apteczny 1. Materiały **a-e. 2.** Skład **a. 3.** Punkt **a.** ⟨*kiosk, mały skład apteczny*⟩.

apteka Ważyć jak w aptece ⟨*skrupulatnie, skąpo*⟩.

aptekarski 1. Przemysł **a. 2.** Zawód **a. 3.** Dokładność **a-a** ⟨*drobiazgowa*⟩. **4. a-a** waga ⟨*bardzo dokładna*⟩. **5.** *przestarz.* Cena **a-a** ⟨*wygórowana*⟩. **6.** Po aptekarsku ⟨*bardzo dokładnie*⟩.

aptekarz *przen. iron.* To **a.**! ⟨*skąpiec*⟩. Ważyć co jak **a.** ⟨*skąpo*⟩.

arabski 1. Cyfry **a-e. 2.** Koń **a. 3.** Guma **a-a** ⟨*rodzaj kleju*⟩. **4.** Bajki **a-e** ⟨*„Bajki z tysiąca i jednej nocy"*⟩.

arbiter 1. a. elegancji, dobrego smaku ⟨*wzór wytworności, dobrego smaku*⟩. **2.** Być arbitrem w jakiejś sprawie ⟨*być rozjemcą*⟩. **3.** Prosić kogo na arbitra.

arbitralny a. władca, zarządca; **a-e** postępowanie.

arbitraż 1. a. krajowy, międzynarodowy. **2.** Rozstrzygnąć sprawę przez **a. 3.** Prosić o **a. 4.** Odwołać się do arbitrażu.

arbuz 1. Dać arbuza ⟨*odpowiedzieć odmownie na oświadczyny*⟩: Skoro ta wdowa mu dała arbuza, to już na inną partię niechaj tam nie liczy. *Wilk. P. Tak I, 210.* **2.** Dostać, zjeść arbuza ⟨*otrzymać odmowę przy oświadczynach, dostać odkosza*⟩: Oświadczył się stanowczo i dostał jeszcze bardziej stanowczego arbuza. *Prus To i owo 128.* **3.** *pot. rub.* Stuknąć kogo w **a.** ⟨*uderzyć w głowę*⟩.

archiwum 1. a. policyjne, milicyjne, sądowe. **2. A.** Główne Akt Dawnych. **3. a.** rodzinne. **4.** Grzebać się w **a. 5.** Szukać materiałów naukowych po archiwach. **6.** Złożyć do **a.** ⟨*do akt*⟩.

arena 1. a. cyrkowa. **2.** *przen.* **a.** dziejowa, społeczna, polityczna. **3. a.** działania. **4. a.** życia parlamentarnego. **5. a.** międzynarodowa: Doniosłe wydarzenia na arenie międzynarodowej. **6.** Wychodzić, wkraczać na arenę; występować na arenie ⟨*działać*⟩. **7.** *podn.* Schodzić, zstępować z areny życia ⟨*umierać*⟩.

arenda *przestarz.* Dać, wziąć, (wy)puścić w arendę: Wypuścił mu łąkę w arendę. *Prus SPP.* Trzymać (młyn) w arendzie.

areszt 1. a. policyjny, sądowy. **2. a.** śledczy, prewencyjny. **3. a.** domowy. **4. a.** o chlebie i wodzie. **5.** Siedzieć, przebywać, (za)trzymać w areszcie. **6.** Wsadzić, wpakować, zapakować, zasadzić kogo do aresztu. **7.** Zamknąć do aresztu albo w areszcie. **8.** Skazać kogo na miesiąc aresztu. **9.** Karać aresztem. **10.** Otrzymać tydzień ścisłego aresztu. **11.** *przestarz.* Nałożyć, kłaść **a.** na kogo albo na kim: Kładę areszt na waszeci. *Mick. Ball. 49.* **12.** Położyć **a.** na czym ⟨*zabezpieczyć, zająć*⟩: na pensji, na dobrach czyich. **13.** Obłożyć książki aresztem ⟨*zakazem rozpowszechniania*⟩. **14.** Zdjąć z czego **a.**

aresztowanie 1. Bezprawne, represyjne **a. 2.** Nakaz aresztowania. **3. a.** przestępcy, oszusta, szpiega. **4. a.** z nakazu prokuratora, sędziego śledczego. **5.** Dokonać (licznych) aresztowań.

argument 1. Ciężki, decydujący, niezbity, naukowy, ostateczny, poważny, rozstrzygający, rzeczowy, ważki, zabawny **a. 2. a.** na co: na obronę przyjaciół, na poparcie twierdzenia. **3. a.** za czym: przemawiający za tezą, za monizmem. **4.** a. przeciw komu, czemu: Był to ciężki argument przeciw niemu. *SPP*. **5.** a. co do czego: Niechaj poda przekonywające argumenty co do sprawy. *SPP*. **6.** Mieć, przytoczyć, wysunąć, zbić, znaleźć a-y. **7.** Poprzeć twierdzenie, wojować argumentami. **8.** a-y krzyżują się, padają, nie wytrzymują krytyki, przekonują, nie przekonują (kogo).

argumentacja 1. Jasna, prosta, staranna a. **2.** a. logiczna, rozumowa. **3.** Siła, nerw argumentacji. **4.** Przeprowadzić, przytoczyć argumentację. **5.** Sprawa wymaga (nie wymaga) szerszej argumentacji. **6.** a. trafia (nie trafia) komu do przekonania.

argusowy 1. a-e oczy. **2.** a-a czujność. **3.** Argusowy wzrok żony. *SW*. **4.** Strzec kogo argusowym okiem ⟨*strzec pilnie, podejrzliwie, czujnie*⟩: Niezmiernie bacznym, argusowym okiem strzegła córki. *Dąbr. Ig. Matki 94.*

arka 1. a. przymierza ⟨*w starym zakonie skrzynia, w której przechowywano tablice dziesięciorga przykazań*⟩. *przen.* O wieści gminna! ty arko przymierza między dawnymi i młodszymi laty. *Mick. Konrad 101.* **2.** *przen. żart.* a. Noego ⟨*wielki, niezgrabny powóz*⟩: Ekwipaże [...] od starych Ark Noego [...] aż do nowych wiedeńskich i warszawskich powozów. *Krasz. Latarn. III, 12.*

arkan 1. Łapać konie na a. **2.** Ująć, złowić kogo na a.: Zaglądałeś w oczy łotrzykom, którzy cię na arkan ujęli. *Sienk. Ogn. I, 10.*

arkana, arkany 1. Arkany zawodu, rzemiosła, wiedzy, sztuki, mądrości. **2.** Znać, przyswajać sobie arkana (arkany) czego. **3.** Wniknąć, wtajemniczyć kogo w arkana (sztuki).

arkusz 1. a. papieru. **2.** a. sprawozdawczy, ewidencyjny, kasowy, rozliczeniowy, zbiorczy ⟨*wykaz, zestawienie*⟩. **3.** a. drukarski ⟨*arkusz liczący 16 stron druku*⟩. **4.** a. wydawniczy ⟨*arkusz liczący 40 tys. znaków*⟩; a. autorski. **5.** a. blachy, dykty itp. ⟨*płat blachy, dykty itp.*⟩.

armata 1. a. okrętowa. **2.** Huk armat. **3.** Mięso dla armat *p.* mięso armatnie. **4.** Bić, strzelać, walić z armat. **5.** Obrócić a-y na pozycje nieprzyjaciela. **6.** Zmusić a-y nieprzyjacielskie do milczenia. **7.** Nabić armatę. **8.** *żart.* Nabić w armatę i wystrzelić ⟨*o kimś lub o czymś nie nadającym się do niczego*⟩. **9.** Główne (ciężkie) a-y wysunąć, wytoczyć ⟨*przytoczyć dowody, argumenty przekonywające*⟩: Główne armaty swych teorii wytaczał w niedzielę, wtedy bowiem [...] bywał stary Milrad. *Rus. Człow. 57.* **10.** a-y grzmią, sieją, szerzą zniszczenie, zieją ogniem.

armatni 1. Kula a-a. **2.** Pocisk, (wy)strzał a. **3.** Mięso a-e ⟨*masy żołnierskie mające paść ofiarą działań wojennych*⟩.

armia 1. Potężna, wielka, waleczna, zwycięska a. **2.** a. stała, regularna, ochotnicza. **3.** a. interwencyjna, nieprzyjacielska. **4.** a. sojusznicza, wyzwoleńcza. **5.** A. Ludowa (AL). **6.** A. Krajowa (AK). **7.** Czerwona A. **8.** *przen.* a. młodzieży, robotników, specjalistów ⟨*wielka liczba, wielka grupa*⟩. **9.** Zmobilizować, uformować, stworzyć, zebrać armię. **10.** Wcielić do armii. **11.** Dowodzić armią. **12.** a. jest gotowa do walki, posuwa się, zbliża się, cofa się, zajmuje pozycje, teren, wkracza do jakiegoś kraju; zwycięża, ponosi klęskę.

aromat 1. a. siana, ziół, akacji, maciejki, jaśminu, róż. **2.** *przen.* a. poezji. **3.** Roztaczać, wdychać, wydzielać a. **4.** Napawać się aromatem czego. **5.** Przepoić, przesiąknąć, tchnąć, zionąć aromatem.

arsenał 1. a. sposobów, środków, wiadomości, argumentów, obelg. **2.** Rozwinąć cały a., sięgnąć do arsenału (argumentów). **3.** Uzbrojona w cały arsenał niewieścich środków i sposobów. *Dygas. SW.*

arteria 1. Arteria wodna. **2.** a. komunikacyjna, wylotowa. **3.** *przen.* a. handlu. **4.** Przebić, puścić arterię (komunikacyjną) przez miasto. **5.** Rzeka (trasa) stanowi główną arterię wodną (komunikacyjną) kraju.

artykuł ● **1.** a. dyskusyjny, gospodarczy, krytyczny, literacki, polemiczny, polityczny, popularnonaukowy, programowy, wstępny. **2.** Sążnisty a. **3.** a. na temat czego: polityki zagranicznej, nauczania języków obcych w szkole. **4.** a. o kim, o czym: o Wyspiańskim, o wychowaniu, o Wietnamie. **5.** Zbiór artykułów. **6.** (Na)pisać, opublikować, pomieścić, zamieścić, kropnąć, wyciąć, wydrukować a. **7.** Wystąpić z artykułem (w gazecie). **8.** Przeglądać artykuły. **9.** a. pojawił się, ukazał się w... (tygodniku, miesięczniku).

● **10.** a. prawa. **11.** a-y kodeksu cywilnego, karnego. **12.** Na mocy (odnośnego) artykułu kodeksu (karnego) sąd postanowił:... **13.** a. wiary ⟨*dogmat*⟩.

● **14.** a-y aptekarskie, biurowe, chemiczne, eksportowe (wywozowe), gospodarstwa domowego, kolonialne, pierwszej potrzeby, przemysłowe, powszechnego użytku, reglamentacyjne, przywozowe, spożywcze, żywnościowe. **15.** a-y zbytu. **16.** Produkować, dostarczać, rzucić na rynek a-y (przemysłowe, żywnościowe⟩.

artyleria 1. a. ciężka, lekka, polowa, wielkiego, małego kalibru, konna, przeciwlotnicza, okopowa, pozycyjna, przeciwpancerna, zmotoryzowana. **2.** a. górska, nadbrzeżna, morska, forteczna, oblężnicza. **3.** a. piechoty. **4.** Szkoła artylerii. **5.** Park artylerii. **6.** Ogień, kanonada artylerii. **7.** *przen. żart.* Ciężka a. ⟨*człowiek ociężały, powoli myślący*⟩. **8.** a. niebieska ⟨*grzmoty*⟩. **9.** Służyć w artylerii. **10.** Być biegłym w artylerii ⟨*w sztuce artyleryjskiej*⟩. **11.** Sprowadzić, ściągnąć, podciągnąć artylerię. **12.** a. strzela, huczy, grzmi, bije szrapnelami, otwiera ogień. **13.** a. wymacała pozycje nieprzyjacielskie.

artysta 1. Genialny, prawdziwy a. **2.** (To jest) a. w swoim zawodzie. **3.** a. ludowy. **4.** a. dużej miary. **5.** a. z bożej łaski. **6.** a. dramatyczny, kabaretowy, cyrkowy, filmowy. **7.** a. malarz. **8.** a. plastyk, a. rzeźbiarz, a. muzyk itp. **9.** a. słowa. **10.** Kształcić się na artystę. **11.** Zostać artystą.

artystyczny 1. Dojrzałość a-a. **2.** Smak, talent a. **3.** usposobienie, zamiłowanie a-e ⟨*właściwe artyście, nacechowane, odznaczające się artyzmem*⟩. **4.** Język a. ⟨*język utworów literackich*⟩. **5.** Kierownik a. (teatru, pracowni) ⟨*pracownik odpowiadający za poziom artystyczny teatru, pracowni*⟩. **6.** Nagroda artystyczna ⟨*nagroda za działalność artystyczną*⟩. **7.** Nieład a. ⟨*nieład przyjemny dla oka, harmonij-*

ny⟩. **8.** Podróż **a-a** ⟨*podróż artysty mająca na celu studia w dziedzinie sztuki*⟩. **9.** Pracownia **a-a**, przemysł **a.**, rzemiosło **a-e** ⟨*produkujące przedmioty piękna*⟩. **10.** Prądy, kierunki **a-e** ⟨*prądy, kierunki w sztuce*⟩. **11.** Produkcje, występy **a-e** ⟨*występy sceniczne na wysokim poziomie*⟩. **12.** Salon **a.**: a) ⟨*wystawa dzieł sztuki*⟩; b) ⟨*stałe zebrania towarzyskie z udziałem artystów*⟩. **13.** Twórczość **a-a**, wykształcenie **a-e** ⟨*twórczość, wykształcenie w jakiejś dziedzinie sztuki*⟩. **14.** Wykonanie **a-e** (przedmiotu, utworu muzycznego, scenicznego) ⟨*zgodne z wymaganiami sztuki*⟩. **15.** Zespół **a.** ⟨*zespół artystów w jakiejś dziedzinie, zwykle w dziedzinie muzyki*⟩.

arystokracja **1.** **a.** feudalna, rodowa, szlachecka, ziemska. **2.** *przen.* **a.** pieniężna (pieniądza), finansowa, bankowa ⟨*ludzie najbogatsi*⟩. **3.** **a.** umysłowa ⟨*ludzie uczeni*⟩.

arystokratyczny **1.** Pochodzenie **a-e**. **2.** Ród, rodowód, dom, klan, świat **a.** **3.** Sfera **a-a**. **4.** Nazwisko **a-e**. **5.** Tradycje **a-e**. **6.** Ustrój **a.** **7.** Rządy, państwo **a-e** ⟨*ustrój, rządy, państwo dające przywileje wyższej warstwie społecznej klas posiadających*⟩. **8.** Stronnictwo **a-e** ⟨*stronnictwo zwolenników ustroju arystokratycznego*⟩.

as **1.** **a.** pikowy albo pik, treflowy albo trefl, karowy albo karo, kierowy albo kier. **2.** *przen.* **a.** lotnictwa, sportu, wywiadu ⟨*mistrz, znakomitość*⟩. 3. Wyjść, zagrać w asa. **4.** Mieć asa w renonsie.
przysł. **5.** As — bank trzasł. **6.** Kiedy as na warcie, to pusto w karcie. As na warcie, diabeł w karcie.

asekuracja ⟨*ubezpieczenie*⟩ **1.** **a.** domu, mieszkania. **2.** **a.** od czego: od ognia, od kradzieży, od nieszczęśliwego wypadku. **3.** **a.** na co: na przeżycie, na wypadek śmierci. **4.** Zapłacić, opłacić asekurację ⟨*sumę należną od ubezpieczonego*⟩. **5.** Wypłacić asekurację ⟨*wypłacić ubezpieczonemu sumę należną za poniesione straty*⟩. **6.** **a.** lotna, hakowa ⟨*ochrona, zabezpieczenie*⟩. **7.** **a.** przed czym: przed upadkiem; przed epidemią.

aspekt **1.** **a.** ekonomiczny, gospodarczy, polityczny, społeczny. **2.** **a.** ogólny (czego albo jakiejś dziedziny życia). **3.** **a.** współzawodnictwa. **4.** Uwzględnić wszystkie **a-y** czego (zjawiska, zagadnienia). **5.** Sprawa ma jeszcze inny **a.**

aspiracja **1.** **a-e** artystyczne, naukowe, polityczne. **2.** Wysokie (wyższe) **a-e**. **3.** **a.** do czego [nie: w kierunku czego]: **a.** do pióra, do zawodu wojskowego, do prowadzenia handlu, interesów itp. **4.** Mieć (wyższe) **a-e**. **5.** Zaspokoić **a-e**. **6.** Wyrzec się aspiracji (do czego).

astronomiczny **1.** **a.** brzask, zmierzch. **2.** Czas, zegar **a.** **3.** **a-e** lato, **a-a** wiosna, jesień, zima. **4.** Jednostka **a-a** ⟨*około 150 milionów km*⟩. **5.** Narzędzia, przyrządy **a-e**. **6.** Tablice **a-e**. **7.** *przen.* **a-e** ceny, cyfry, koszty, sumy ⟨*bardzo duże, zawrotne*⟩.

asumpt **1.** **a.** do czego: do czytania, do mówienia, do pisania ⟨*pobudka, zachęta*⟩. **2.** Dać, wziąć **a.** do czego: Czytanie dawało mu niekiedy asumpt do pisania. *Jeż Dypl. 254.*

asysta **1.** **a.** biskupia, weselna. **2.** W asyście czyjej ⟨*w towarzystwie, w otoczeniu czyim*⟩: W asyście kolegów. Przybył w asyście dwóch panów. *SPP.* **3.** Dodać, przydać kogo dla asysty: Nie dla asysty on był nam przydany, jeno dla bezpieczeństwa. *Sienk. SW.*

asystować **1.** **a.** komu ⟨*towarzyszyć, nadskakiwać*⟩: Asystował pannie Eufemii, podziwiał cudne rumieńce i topniał pod jej wejrzeniami. *Prus Emanc. II, 69.* **2.** **a.** przy czym: Asystować profesorowi przy operacji. - Asystował przy uroczystych wjazdach biskupów i książąt. *Kaczk. SPP.* **3.** **a.** przy lekcji, przy egzaminie ⟨*być obecnym*⟩.

atak **1.** **a.** czołowy, generalny, frontowy, frontalny, lotniczy, powietrzny, bombowy, gazowy. **2.** Gwałtowny, fałszywy, jednoczesny, niespodziany, równoległy, silny, udany **a.** **3.** **a.** z czoła, od (ze) skrzydeł, od prawego, od lewego skrzydła. **4.** **a.** częścią sił, całymi, wszystkimi siłami. **5.** **a.** wręcz. **6.** **a.** na bagnety. **7.** **a.** na fosę, na bramę, na wieżę. **8.** **a.** wojsk, dział, samolotów, czołgów. **9.** *przen.* **a.** prasowy; **a.** na kogo ⟨*gwałtowne wystąpienie przeciw komu*⟩. **10.** **a.** bakterii; **a.** kwasów na metale ⟨*niszczące działanie*⟩. **11.** **a.** choroby ⟨*gwałtowny przejaw*⟩; **a.** apoplektyczny, nerwowy, sercowy; **a.** śmiertelny; **a.** ostrej melancholii, nostalgii; **a-i** gniewu, złości; **a.** wesołości, śmiechu. **12.** **a.** na bramkę, **a.** na skrzydła (w grze w piłkę); **a.** do siatki, przy siatce, z głębi kortu (w tenisie); **a.** bezpośredni, prosty, pośredni, złożony (w szermierce); **a.** na prostej, na wirażu, na krzywiźnie (w biegach na torze). Skład ataku. Środek ataku ⟨*zespół graczy uczestniczących w ataku*⟩. Pole ataku ⟨*część boiska w grze w siatkówkę, gdzie gracz może atakować*⟩. **13.** **a.** wieżą, królem; **a.** matowy (w szachach). **14.** Iść, pędzić, gotować się, poprowadzić, dać znak, ruszyć, przejść do ataku. **15.** Przypuścić, skierować do czego albo na co, ponowić, wznowić **a.** Ciągnąć, odeprzeć, odbić, rozpocząć, wstrzymać, wytrzymać **a.** **16.** Pierzchnąć za pierwszym atakiem. **17.** Do ataku! ⟨*komenda*⟩. **18.** Mieć, wywołać, spowodować **a.** (sercowy). **19.** Miotać się w atakach (wściekłości). **20.** *pot.* Dostać ataku (szału). **21.** Występować w ataku (w grze w piłkę). **22.** **a.** rusza, zwraca się (przeciw komu, czemu), rozwija się, załamuje się, powiódł się, wzmaga się, słabnie. **23.** **a.** (astmy) przychodzi (na kogo), chwyta (kogo), wraca, mija.

atakować **1.** **a.** kogo, co: wroga, miasto. **2.** **a.** od lewego, prawego skrzydła, od tyłu, od strony rzeki, z czoła, z boku. **3.** *przen.* **a.** czyje argumenty, punkty czyjego rozumowania. **4.** **a.** metale (o kwasach). **5.** *sport.* **a.** płotek, poprzeczkę, rekord. **6.** **a.** bramkę (w piłce nożnej, w krokiecie).

atencja *przestarz.* **1.** **a.** dla kogo, wobec kogo. **2.** Być dla kogo, przyjmować kogo z atencją. **3.** Otaczać kogo atencją albo atencjami. **4.** Mieć wobec kogo (dla kogo) atencję. **5.** *daw.* Robić, czynić, świadczyć, wyświadczać, składać, oddawać komu **a-e** ⟨*okazywać komu względy, szacunek*⟩.

atłas **1.** Suknia z atłasu. **2.** (Ręce) delikatne jak **a.** **3.** *przen.* **a.** morza.
przysł. **4.** Szkoda czasu i atłasu ⟨*nie opłaca się, szkoda fatygi*⟩.

atłasowy *przen.* **a-e** słowa, ręce; **a-a** skóra; **a-e** dotknięcie, spojrzenie.

atmosfera 1. a. ziemska. Zmiany atmosfery. *przen.*: **2.** ⟨*nastrój, otoczenie*⟩: **a.** dansingowa, sztuczna, naprężona, obca, nieprzyjazna, męcząca; drażniąca, nie do zniesienia, ciężka, burzliwa, naładowana elektrycznością, duszna; cieplarniana, czysta, miła, pogodna, zdrowa, swojska, serdeczna; senna. **3. a.** domowa, rodzinna, artystyczna, naukowa, polityczna, kulturalna; **a.** życzliwości, zrozumienia, ciepła rodzinnego, dostatku; niechęci, nieufności, wrogości, intryg; **a.** radości, entuzjazmu; **a.** zgody, przyjaźni; **a.** zebrania, szkoły; atmosfera imaginacji. *Słow. SW.* **4.** *fiz.* Ciśnienie dwóch (trzech) atmosfer. *SW.* **5.** Stwarzać, wytwarzać, odczuć atmosferę. **6.** Oczyścić, zatruć atmosferę. **7.** Odetchnąć (inną) atmosferą. **8.** Przebywać, żyć, wyrastać w (jakiejś) atmosferze. **9.** Coś odbywa się w (jakiejś) atmosferze: Wychowanie jej odbywało się w atmosferze cieplarnianej. *Jeż Rotuł. 528.* **10. a.** ogarnia kogo, oddziaływa na kogo, panuje, wieje z czego: Z listu zdała się wiać jakaś upajająca atmosfera poezji. *Łoz. SW.*

atom 1. a. wodoru, helu. **2.** Rozbicie, bombardowanie atomu. **3.** Jądro atomu. *przen.*: Każdy atom ciała i ducha mię boli. *Tetm. Wyb. 82.* **4.** Składać się z atomów. **5.** Rozbijać **a-y.**

atrakcja 1. Mieć **a-e. 2.** Korzystać z atrakcji. **3.** Być atrakcją: Liczyła się do najpiękniejszych i była atrakcją każdego salonu. *Dąbr. Ig. Matki 356.* **4.** Coś jest dla kogoś atrakcją: Zajść do pani Kwietniewskiej to była i dla mamy duża atrakcja. *Bogusz. Czekamy 18.*

atrakcyjny 1. Siła **a-a. 2.** Wpływ **a. 3.** Osoba **a-a. 4.** Towary **a-e.**

atrament 1. a. anilinowy, hektograficzny, sepiowy, techniczny. **2. a.** sympatyczny albo sekretny. **3.** Czarny jak **a.**

atramentowy 1. Ołówek **a.** ⟨*chemiczny, kopiowy, anilinowy*⟩. **2.** *przen.* **a-e** chmury ⟨*czarne*⟩. **3.** *żart.*: Pan jesteś literat obywatel i piszesz tylko dla swego powiatu, ale zawsze liczysz się do atramentowej klasy stworzeń. *Sztyrm. Pow. I, 265.*

atrybucja *książk.* i *praw.* **1. a-e** władzy sądowej. **2.** Dać, przyznać komu **a-e** czego lub kogo. **3.** Wchodzić, wdzierać się w czyje **a-e. 4.** Sprawa należy do atrybucji (sądu grodzkiego).

attycki Sól **a-a** ⟨*wykwintny, jednocześnie złośliwy dowcip, sposób mówienia*⟩: W komediach tych nie ma nawet i krzty soli ani attyckiej, ani żadnej innej. *Sienk. Wiad. II, 40.*

atu *karc.* Szlemik bez **a.** Grać bez **a.** Mieć **a.** Wyjść w **a.**, pod **a.**

atut 1. Coś jest atutem dla kogo ⟨*coś daje komu szanse, jest dla niego korzystne*⟩: Nazwisko Mickiewicza było dla jego syna atutem politycznym. *Boy Mick. 53.* **2.** Mieć (wszystkie) **a-y** w ręku ⟨*mieć poważne szanse, mieć wszelkie dane*⟩: Do kampanii wyborczej mógł stanąć w czasie właściwym, mając wszystkie atuty w ręku. *SW.*

audiencja 1. Sekretna, uroczysta **a. 2. a.** papieska. **3.** *daw.* **a.** sądowa ⟨*posiedzenie sądowe*⟩. **4.** Otrzymać, (u)zyskać, wyznaczyć, wyjednać, przyrzec audiencję. **5.** starać się, prosić o audiencję. **6.** Udzielić, odmówić audiencji. **7.** Wezwać na audiencję. **8.** Dać znak, że audiencja skończona.

audiencjonalny 1. Sala **a-a. 2.** Lista, księga **a-a. 3.** Protokół **a.** ⟨*przepisy ceremonii audiencji*⟩. **4.** Sesja **a-a** ⟨*sesja parlamentarna z udziałem monarchy*⟩.

audycja 1. a. radiowa. **2. a.** dziecięca, eksperymentalna, dyskusyjna, informacyjna, masowa, muzyczna, okolicznościowa, oświatowa, poetycka, popularnonaukowa, satyryczna, słowno-muzyczna, szkolna, świetlicowa. **3.** Audycje Polskiego Radia. **4. a.** dla wsi, dla dzieci, dla chorych, dla klas młodszych, dla kobiet. **5.** Odbiór audycji (dobry, zły). **6.** Nadawać, transmitować, zapowiadać audycję. **7.** Opracować, napisać, zmontować audycję. **8.** Nagrać (na taśmach), odtworzyć audycję. **9.** Wystąpić w audycji. **10. a.** idzie na antenie, idzie „na żywo", z nagrania, z taśm.

audytorium 1. a. humanistyczne, matematyczne itp. ⟨*sala wykładowa dla humanistów, matematyków itp.*⟩. **2.** Liczne **a.** ⟨*liczni słuchacze*⟩. **3.** Zapełnić **a. 4.** Wykład odbędzie się w **a.** III. **5.** Znaleźć w kim (wdzięczne, uważne) **a.** ⟨*publiczność słuchającą*⟩.

Augiasz, augiaszowy 1. Stajnia **a-a,** stajnie Augiasza (augiaszowe) *przen.* ⟨*wielkie nagromadzenie nieporządków, zaniedbań*⟩: Wolnoż mimochodem zagadnąć, czy nie nadto tej uprzykrzonej cudzoziemszczyzny? Czyż nie wymieść trzeba tej stajni augiaszowej? *Brück. Walka 51.* **2.** Uprzątnąć, (wy)czyścić stajnie **a-e** (Augiasza) ⟨*wykonywać ciężką, mozolną, syzyfową pracę*⟩: Robota, którą chyba z Herkulesowym wyczyszczeniem augiuszowych stajni porównać można. *Sienk. Sprawy 189.*

aura 1. a. rozkładu ⟨*nastrój, atmosfera*⟩. **2.** Wytwarzać wokół czego (kogo) złą (fatalną) aurę. **3. a.** służy, sprzyja; nie służy, nie sprzyja komu.

aureola 1. a. blasku, lampy, księżyca. **2.** *przen.* ⟨*nimb, chwała*⟩: **a.** bohaterstwa, chwały, męczeństwa, sławy wojennej, świętości, wielkości, zwycięstwa. **3.** Otoczyć kogo (skroń czyją) aureolą bohaterstwa, męczeństwa. **4. a.** otacza kogo (oblicze czyje): Jest pewna wyższość, wypiętnowana w rysach i w spojrzeniu osób, które dużo cierpiały; taka aureola otaczała oblicze nieznajomej i dziwnie pociągała ku sobie. *Wilk. P. Poran. I, 19.*

auspicje *książk.* **1.** Pod dobrymi, złymi itp. auspicjami ⟨*pod dobrą, złą itp. wróżbą*⟩: Pierwsze przyjęcie w mieście i w gimnazjum odbyło się pod złymi auspicjami: z grubą awanturą. *Pigoń Komb. 120.* **2.** Pod czyimi auspicjami ⟨*pod czyjąś opieką*⟩: Kto nie pamięta pod czyimi auspicjami rozpoczął się i prowadził ten kunktatorski sposób wojowania? *Lam J. Kron. 251.*

aut *sport.* **1. a.** boczny. **2.** Rzut z autu. **3.** Odbić, posłać, wybić piłkę na **a. 4.** Brać piłkę z autu. **5.** Stać na aucie (o graczu).

auto 1. a. ciężarowe, osobowe, sportowe, wyścigowe; **a.** pancerne. **2.** Jechać, kierować autem. **3.** Prowadzić, zatrzymać, hamować, parkować, garażować **a. 4. a.** zarzuca.

autobus **1.** a. miejski, podmiejski, dalekobieżny, pośpieszny, turystyczny. **2.** a. piętrowy. **3.** Kurs autobusu. **4.** Rozkład jazdy, przystanek autobusów. **5.** Wsiąść do autobusu, wysiąść z autobusu. **6.** Tłoczyć się w autobusie. **7.** Jechać, podróżować autobusem (z miasta do miasta). **8.** a. kursuje, rusza, zatrzymuje się na przystanku, wyjeżdża na miasto, wraca do zajezdni.

autobusowy **1.** Komunikacja, trasa, linia a-a. **2.** Połączenie a-e. **3.** Przystanek, dworzec a. **4.** Obsługa a-a. **5.** Przedsiębiorstwo a-e.

automat **1.** a. gazowy, telefoniczny, hamulcowy, pożarowy. **2.** a. do gry w bilard. **3.** Iść, posuwać się, robić co, siedzieć, stać jak a. **4.** Uzbrojony w a. ⟨*w broń samoczynną*⟩.

automobilowy Raid, wyścig a.; klub a.; park a. ⟨*miejsce postoju i remontu automobilów*⟩.

autonomia **1.** a. gospodarcza, kulturalna ⟨*samodzielność, niezależność*⟩. **2.** Całkowita, częściowa, szeroka a. **3.** a. miasta, prowincji, kraju, kościoła, wyższych uczelni, sztuki. **4.** Uzyskać, gwarantować autonomię. **5.** Domagać się, udzielić autonomii. **6.** Rządzić się na zasadzie autonomii.

autorski **1.** Poranek, wieczór a. ⟨*zebranie literackie z udziałem autora*⟩. **2.** Egzemplarz a. ⟨*egzemplarz dzieła należny autorowi*⟩. **3.** Prawo a-e (przedmiotowe, podmiotowe).

autorytet **1.** a. moralny, zewnętrzny. **2.** a. władzy, męża, rodziców. **3.** Mieć autorytet u kogo, wśród kogo. **4.** Zdobyć, zyskać, zachować, utrzymać, podnieść, poprzeć, zapewnić, uznać, podkopać, podważyć, podrywać, zachwiać, obniżać, tracić, osłabić czyj a. **5.** Cieszyć się autorytetem. **6.** Wyswobodzić się spod czyjego autorytetu. **7.** Być autorytetem (dla kogo). **8.** Opierać się na czyim autorytecie. **9.** Poddawać się, podporządkować się czyjemu autorytetowi. **10.** Powołać się na czyj a. **11.** a. czyj maleje, wzrasta.

awans **1.** Prędki (szybki), łatwy, trudny, powolny a. **2.** a. społeczny. **3.** Otrzymać, uzyskać, wysłużyć a. **4.** Przyznać komu a. **5.** Czekać, zasłużyć na a. **6.** Starać się o a. **7.** Czynić, robić komu a-e ⟨*być dla kogo szczególnie uprzejmym, okazywać komu szczególne względy*⟩: Czy od razu ci się spodobała? — Może ci robiła jakie awanse? *Bełc. Król 258.* **8.** Dać, wypłacić, otrzymać jaką sumę awansem ⟨*dać itp. jaką sumę z góry, naprzód*⟩.

awansować **1.** a. kogo: Awansował wszystkich oficerów o stopień wyżej. **2.** a. na kogo: Dostał stanowisko sztabowe i dosyć szybko awansował na generała. *Putr. Wrzes. 139. przen.* Klarcia dostała długą sukienkę i awansowała na dorosłą pannę. *Jun. Mazur. 213.*

awantura **1.** Gorsząca, przykra, pijacka, nocna, niezwykła, niedorzeczna, śmieszna, karczemna, komiczna a. **2.** a. z kim o co: Miałem z nim o tę książkę nieraz awanturę. *SPP.* **3.** a. arabska ⟨*niezwykła, niecodzienna przygoda, historia*⟩. **4.** a. wojenna ⟨*ryzykowna wojna*⟩. **5.** Mieć z kim, wszcząć, *pot.* zrobić awanturę. **6.** Wyprawiać a-y. **7.** Szukać, unikać awantur. **8.** Wplątać się, wmieszać się w awanturę. **9.** Wycofać się z awantury. **10.** Przyjść mogło do awantury. *Kaczk. SW.* **11.** a. wisi w powietrzu, wszczęła się. **12.** a-y były na porządku dziennym.

awersja *książk.* **1.** Mieć, poczuć do kogo albo do czego awersję ⟨*mieć, poczuć do kogo a. do czego odrazę, wstręt*⟩. **2.** Budzić w kim awersję. **3.** Nie wspominać o czym (o kim) bez awersji.

azyl **1.** Prawo azylu. **2.** Poprosić o a. **3.** Udzielić komu (prawa) azylu. **4.** Korzystać z prawa azylu.

B

baba **1.** b. jaga, b. jędza ⟨*czarownica, wiedźma*⟩. **2.** Herod b. ⟨*kobieta energiczna, stanowcza, despotyczna, narzucająca innym swoją wolę*⟩. **3.** Masz, babo, placek (redutę, kaftan)! ⟨*wykrzyknienie wyrażające stwierdzenie tego, co było do przewidzenia: ot masz! ot masz los!*⟩.

przysł. **4.** Baba z wozu, koniom lżej. **5.** Baba swoje, czort swoje. **6.** Gdzie diabeł nie może, tam babę pośle. **7.** Nie miała baba kłopotu, kupiła sobie prosię. **8.** Terefere kuku, strzela baba z łuku.

babcia Jak babcię kocham! ⟨*wykrzyknienie wyrażające zaklinanie się, euf. zamiast jak Boga kocham!*⟩.

Babel *przen.* Wieża B. ⟨*zbiorowisko ludzi mówiących różnymi językami; zamieszanie, zamęt*⟩.

babi b-e lato ⟨*cienkie nitki pajęczyny unoszone w powietrzu przez wiatr w ciepłe, pogodne dni jesienne; przen. pogodna i wczesna jesień*⟩: Październikowy dzień chłodnawy, lecz słoneczny, babiemu latu darowany. *New. Pam. 257.*

babiloński Niewola b-a ⟨*70-letnia niewola Izraelitów, uprowadzonych w VI w. przed n.e. do Babilonu, przen. przymusowy pobyt papieży w Awinionie w XIV w.*⟩.

babka **1.** b. cmentarna ⟨*kobieta utrzymująca się z posług przy cmentarzu*⟩. **2.** Ślepa b. (ciuciubabka) ⟨*zabawa dziecinna*⟩. **3.** Bawić się, grać w ślepą babkę. **4.** b. cukiernicza, świąteczna, wielkanocna ⟨*rodzaj ciasta w kształcie ściętego stożka*⟩. **5.** b. z piasku ⟨*babka wyciskana z wilgotnego piasku przez dzieci za pomocą specjalnych foremek*⟩. **6.** Robić, stawiać b-i z piasku. **7.** *pot.* (wśród młodzieży) Fajna, wdechowa, szałowa b. ⟨*miła, sympatyczna, pociągająca dziewczyna, młoda kobieta*⟩.

przysł. **8.** Na dwoje babka wróżyła ⟨*rzecz jest niepewna*⟩. **9.** Nie poznała babka swojej wnuczki w tańcu. **10.** Dostaniesz, aż ci się babka przyśni. *SFA.*

babrać się b. się w czym, czym, przy czym: b. się w błocie; gliną. Babrze się przy tym kuchennym piecu. *Bogusz. Kura 208. przen.*

Tyle czasu strawiła na bezpłodnym babraniu się, jak to nazywała, w samej sobie. *Dąbr. M. Noce IV, 74.*

babski **1.** **b-e** lato *p.* babie lato: Pajęczyna babskiego lata snuła się po powietrzu. *Dygas. Właść. 88.* **2.** *bot.* **b.** chleb ⟨*ślaz podwórzowy, roślina z rodziny ślazowatych*⟩.

baczenie **1.** **b.** na kogo, na co: na dzieci, na godność swoją. **2.** Dać, dawać, mieć na kogo, na co **b.** ⟨*zwracać czujną uwagę, strzec, czuwać*⟩: Dawał baczenie na przygotowania do obiadu. *Żer. Przedw. 161.* **3.** *przestarz.* Zasługiwać na **b.** ⟨*na uwagę*⟩.

baczność **1.** Mieć się na baczności przed czym a. przed kim ⟨*zwracać pilną uwagę na co, na kogo; uważać, być ostrożnym*⟩: Miej się tylko na baczności, bo tu są dwa rowy. *Dygas. SPP.* **2.** Odwrócić, oszukać, ukołysać, uśpić, zmylić czyją **b.** **3.** Ściągnąć na siebie czyją **b.** **4.** Wymykać się spod baczności. **5.** Uszło, nie uszło czyjej baczności, że... **6.** *przestarz.* Mieć, dawać, zwracać, wytężać **b.** na co, na kogo, nad czym, nad kim ⟨*mieć nadzór, otaczać opieką, strzec, pilnować*⟩ *por.* Mieć baczenie: Niech pani daje baczność na mamę, panno Magdaleno. *Prus Emanc. I, 171.* **7.** Baczność! ⟨*okrzyk komendy*⟩. **8.** Stać, stanąć na **b.**, w postawie na **b.** ⟨*stać w pozycji wyprostowanej z rękami wzdłuż boków*⟩: Stał w pełnym rynsztunku na baczność. *New. SPP.*

baczny **1.** **b.** wzrok, widz, **b.** ojciec; **b-a** uwaga, czujność; **b-e** oko. **2.** **b.** na co: na wszystko, na każdy ruch, na zachowanie. **3.** Mieć **b-e** oko na kogo, na co; zwrócić (na kogo, na co) baczniejszą uwagę ⟨*być czujnym, uważnym; zwracać pilną uwagę na kogo, na co*⟩: Turcja już od dawna baczne miała oko na wszystko, co się działo i przygotowywało w Polsce. *Kraus. Repn. I, 234.* Zwrócić na dzieci baczniejszą uwagę.

baczyć **1.** **b.** na kogo, na co ⟨*uważać na kogo, na co; doglądać, dozorować kogo, czego*⟩: Każdy swoimi sprawami zajęty mało co na chłopaka baczy. *Poraz. Kich. 32.* **2.** Nie bacząc na (ból, deszcz, zimno, trudy itp.) ⟨*pomimo bólu itp.*⟩. **3.** **b.**, by, żeby... ⟨*brać pod uwagę, dbać, pamiętać, by...*⟩: Bacz, żebyś się nie pomylił. *SPP.*

bać się **1.** **b. się** kogo, czego: ojca, samego siebie; ciemności, nocy. Bano się odmowy. *Reym. SPP.* **2.** **b.** się o kogo, o co ⟨*kłopotać się, niepokoić się*⟩: o syna; o przyszłość. **3.** Nie **b.** się czego ⟨*nie ulegać szkodliwemu wpływowi czego*⟩: Te gatunki grusz nie boją się mrozu. **4.** **b. się** własnego cienia ⟨*bać się wszystkiego bez powodu*⟩: Jeden się boi swego sumienia, drugi się boi własnego cienia. *Past. Lira 212.* **5.** Bój się (bójcie się) Boga! ⟨*opamiętaj się, zastanów się!*⟩: Bój się Boga, co ty się tak wiecznie martwisz. *Dąbr. M. Noce II, 78.* **6.** *pot.* Nie bój się (nie bójcie się) ⟨*bądź spokojny, bądź pewny; wiedz o tym*⟩: Nie bój się, nie oszukasz mnie teraz. *Prus Drobiaz. 100.* **7.** Bać się jak ognia, jak diabeł święconej wody ⟨*bać się bardzo*⟩: Jak ognia bał się śmieszności. *Żukr. Zioła 100.* **8.** **b. się** o własną (o swoją) skórę ⟨*obawiać się o własną sprawę lub o własną osobę*⟩: Każdy bał się o własną skórę. *Bar. Kum. 369.*

przysł. **9.** On się boi, a złe broi.

badać **1.** **b.** kogo, co: a) ⟨*dociekać za pomocą analizy naukowej*⟩: **b.** planety, przyczyny zjawisk fizycznych, literaturę, język; b) ⟨*sprawdzać skrupulatnie*⟩: **b.** papiery, dokumenty. **2.** **b.** kogo: a) ⟨*przyglądać się uważnie*⟩: Karol badał ją ciekawie spod oka. *Gomul. Ciury I, 43*; b) ⟨*przesłuchiwać na śledztwie*⟩: **b.** oskarżonego, świadków. **3.** **b.** kogo a. co ⟨*poddawać dokładnym oględzinom lekarskim*⟩: **b.** chorego, puls, serce. **4.** **b.** grunt (pod nogami) ⟨*upewniać się w sytuacji*⟩.

badanie **1.** **b.** czego a. nad czym: **b-a** języka a. nad językiem XVI wieku. **2.** Zakład dla [!] badania środków spożywczych ⟨*zakład badania środków spożywczych. SB*⟩. **3.** (Prze)prowadzić, rozpocząć, ukończyć **b.** **4.** Poddać kogo a. co badaniu.

badyl Nogi jak **b-e**: [Jeleń] widząc swoje nogi cienkie jak badyle, gorzko narzekał na bogów: gdzie proporcja? głowa tyla! nogi tyle? *Tremb. Bajki 6.*

bagatela **1.** To nie **b.**, to wszystko **b.** ⟨*drobiazg, drobiazgi, błahostka*⟩: Poszło im o bagatelę. *SW.* **2.** **b.**! ⟨*w wykrzyknieniu: to nie tak mało!*⟩: Przegrał cały majątek — bagatela!

bagaż **1.** **b-e** podróżne. **2.** **b.** ręczny ⟨*rzeczy, które pasażer ma przy sobie podczas podróży*⟩. **3.** Opłata za **b.** **4.** *przen.* **b.** erudycji, wiedzy. **5.** Nadać **b.**, oddać na **b.** ⟨*oddać rzeczy na dworcu kolejowym do przewiezienia w wagonie bagażowym*⟩. **6.** *pot.* Odebrać rzeczy z bagażu ⟨*z przechowalni bagażu*⟩. **7.** Wyprawić naprzód **b-e** (końmi, samochodem, koleją). **8.** **b-e** są, stoją gotowe do drogi, przyszły dla kogo (znad morza).

bagnet **1.** Atak, walka na **b-y** ⟨*komendy*⟩: **2.** **b.** na broń! **3.** Na **b-y**! **4.** *sport.* Szermierka na **b-y**. **5.** Iść, ruszyć, uderzyć na **b-y**. **6.** Pchnąć bagnetem (w pierś). **7.** Zdobyć pozycję z bagnetem w ręku. *SW.* **8.** *przen.* Opierać władzę, panowanie na bagnetach. **9.** Popierać co (np. politykę kolonialną) bagnetami.

bagno **1.** Grzęznąć, ugrzęznąć w bagnie. **2.** Osuszać **b-a**. **3.** *przen.* **b.** moralne. **4.** *bot.* **b.** zwyczajne ⟨*roślina z rodziny wrzosowatych, rosnąca na torfowiskach, używana jako środek przeciw molom*⟩.

baj **1.** **b.**, baju; **b.** baju, będziesz w raju ⟨*opowiadaj bajki, ale ja i tak nie wierzę; gadaj zdrów!*⟩: Baj baju, będziesz w raju! a któż ci kazał, żeby, panie dzieju, cztery noce nie spać? *Jun. Mazur. 195.*

przysł. **2.** Bajże baju, po zwyczaju. **3.** Baj, baju, baj, że na świecie jest gdzieś raj.

bajeczka *iron.* **b-i** dla grzecznych dzieci ⟨*naiwne, bzdurne wypowiedzi, argumenty*⟩.

bajeczny **1.** **b-e** dzieje ⟨*oparte na legendach*⟩. **2.** **b-a** zabawa ⟨*nadzwyczajna, wspaniała, znakomita*⟩. **3.** **b.** strój, **b-e** powodzenie.

bajer *posp.* Brać, wziąć kogo w **b.** ⟨*zawracać komu głowę, zwodzić, bałamucić kogo*⟩.

bajka **1.** **b-i** Ezopa, Krasickiego. **2** *lit.* **b.** zwierzęca, polityczna. **3.** Czysta **b.**, jak **b.**, jak w bajce, jak z bajki ⟨*rzecz cudowna, fantastycznie piękna*⟩: Świat ten jest czysta bajka! Zgoda, przyjacielu: lecz każda bajka ma sens moralny na celu. *Mick. Wiersze 287.* **4.** Wierutna **b.** ⟨*wymysł, kłamstwo*⟩: Całe to opowiadanie uważam za wierutną bajkę. *Sienk. Listy I, 222.* **5.** *pot.* **b-i!** ⟨*to nieważne, głupstwo, to nieprawda*⟩: Pięćset? — krzyknął gość — Ależ ja dałem osiemset, — Bajki! *Prus Now. II, 135.* **6.** Narobić bajek ⟨*narobić plotek*⟩. **7.** Opowiadać, rozpuszczać, roznosić, zmyślać **b-i.** **8.** Między **b-i** włożyć ⟨*uznać za rzecz nieprawdopodobną, niemożliwą*⟩: A cóż to jest za bajka? wszystko to być może! Prawda! Jednakże ja to między bajki włożę. *Kras. Bajki 1.* **9.** To nie **b-i** ⟨*to niełatwa rzecz*⟩: Nie bajki to w takich latach wędrówki długie podejmować, tym bardziej apostolskim obyczajem — piechotą. *Jun. Antrop. 195.*

przysł. **10.** Jaka bajka taka prawda. **11.** Nie wszystko bajka, co ludzie bają. **12.** W każdej bajce jest prawda na dnie.

bajoński **b-e** sumy ⟨*olbrzymie, fantastyczne sumy, zyski*⟩.

baka Bakę a. **b-i** komu świecić ⟨*schlebiać, nadskakiwać komu*⟩: Nie schlebiam nikomu ani żadnej zasadzie. Myślicie, że wam będę bakę świecił, w razie gdybyście szli za mną. Nic z tego! *Żer. Nawr. 75.*

bakier **1.** W wyrażeniu: na **b.** ⟨*na bok, na ukos*⟩: Nosić czapkę na **b.** **2.** Wszystko poszło na **b.** ⟨*niepomyślnie, źle*⟩. **3.** Być, żyć, *daw.* stanąć z kim na **b.** ⟨*być w złych stosunkach, w niezgodzie*⟩: To z jednym, to z drugim z małżonków byłem na bakier, to znowu w jakiej takiej zgodzie. *Krzyw.L.Wspom.153.*

bal **1.** **b.** kostiumowy, maskowy, publiczny, składkowy. **2.** Królowa balu. **3.** Dać, wydać, wyprawić, otworzyć **b.** **4.** Pójść, pojechać na **b.** **5.** Popisywać się, poznać kogo na balu. **6.** Bywać na balach, *rub.* włóczyć się po balach. **7.** *przen.* Ładny **b.!** ⟨*a to historia!*⟩: Ładny bal! Teraz [...] wszystko będzie na nas. *Słonim. Walki 149.* **8.** *iron.* Sprawić, wyprawić komu **b.** ⟨*zrobić komu awanturę; sprawić lanie*⟩: Ja ci sprawię **b.!** popamiętasz!

balast **1.** Obciążyć (łódź, balon) balastem. **2.** Pozbyć się, wyrzucić część balastu. **3.** *przen.* Odczuwać coś jako (niepotrzebny) **b.** - Krytyka była tam niejako dodatkiem, jako konieczny w piśmie balast literacki. *SW.*

balet **1.** **b.** w pięciu obrazach ⟨*utwór baletowy składający się z pięciu obrazów*⟩. **2.** **b.** klasyczny ⟨*taniec sceniczny w stylu klasycznym*⟩. **3.** biały **b.** a. **b.** romantyczny ⟨*tańczony w białych strojach*⟩. **4.** **b.** konny ⟨*figury taneczne wykonywane przez konie*⟩. **5.** Panna z baletu ⟨*uczennica szkoły baletowej; tancerka*⟩. **6.** *iron.* Głowa do baletu ⟨*głowa do niczego; słaby umysłowo*⟩.

balon ● **1.** **b.** na uwięzi ⟨*przymocowany do ziemi*⟩. **2.** **b.** pilotowy ⟨*mały balon bez załogi wypuszczony w celu ustalenia kierunku i szybkości wiatru w górnych warstwach atmosfery*⟩. **3.** **b.**-sonda ⟨*balon używany do badania wyższych warstw atmosfery*⟩. **4.** **b.** zaporowy ⟨*balon na uwięzi utrzymujący wraz z innymi balonami sieć lin, stanowiących zaporę przeciw samolotom*⟩. **5.** *wiech.* Robić z kogo balona ⟨*nabierać, ośmieszać kogo*⟩.

● **6.** **b.** z wodą sodową. **7.** **b.** napełniony gazem ⟨*metalowe naczynie służące do przechowywania cieczy lub gazów*⟩.

● **8.** Rower, dorożka, wóz na balonach ⟨*na szerokich oponach*⟩.

balsam **1.** Powietrze jak **b.** **2.** **b.** gojący, peruwiański. *przen.*: **3.** **b.** pociechy. **4.** **b.** lać, sączyć w rany, w serce. **5.** Coś jest jak **b.** a. coś jest balsamem na co: Twój głos jest jak balsam, co bóle uśmierza. *Kaczk. Olbracht. II, 136.* Ta podróż będzie balsamem na jego zgryzoty. *Sienk. SPP.* Stożańska [...] — byle jej się nie sprzeciwiać i nie być jej mężem — kobieta balsam na rany. *Dygas. Pióro 31.*

bałagan **1.** Robić **b.** ⟨*robić nieporządek, zgiełk*⟩. **2.** *przen.* Mieć **b.** w głowie ⟨*mieć chaos w głowie*⟩: Po tym uczeniu się we dnie i w nocy mam istny bałagan w głowie. *SL.*

bałwan ● **1.** Burzenie bałwanów pogańskich ⟨*bożków*⟩. **2.** *przen.* **b-y** przesądów. **3.** Kłaniać się, oddawać cześć bałwanom. **4.** Ulepić bałwana ⟨*figurę ze śniegu*⟩. **5.** *przen.* Siedzisz jak bałwan i ani ruszysz! *Dygas. As 112.* **6.** **b.!** skończony ⟨*pog. o człowieku głupim*⟩. **7.** **b.** soli, srebra ⟨*bryła*⟩.

● **8.** **b.** morski ⟨*fala*⟩. **9.** **b-y** rozhukane, spienione. **10.** *przen.* **b-y** śniegu, dymów, chmur ⟨*zwały, kłęby*⟩. **11.** **b-y** biją, huczą, piętrzą się, rozbijają się, uderzają o brzegi, toczą się, unoszą coś.

bałyk Na bałyku ⟨*na czworakach, raczkiem*⟩: Chodzić, raczkować na bałyku.

banał Pleść, wypowiadać **b-y** ⟨*oklepane powiedzenia, frazesy*⟩.

banda ● **1.** **b-y** leśne, dywersyjne, zbójeckie. **2.** **b.** łobuzów, koniokradów, złodziei, kłusowników, złoczyńców ⟨*grupa, gromada; stado*⟩. **3.** **b.** komarów, wilków. **4.** *żart.* Wesoła **b.** **5.** **b.** malarzy, studentów, stołowników. **6.** Organizować **b-y** dywersyjne. **7.** Należeć do bandy. **8.** **b.** (leśna) napada w biały dzień na przechodniów, jest postrachem okolicy, szerzy strach. **9.** **b.** (koniokradów) uprowadziła konie. **10.** **b.** (kłusowników) wybija zwierzynę w rezerwatach.

● **11.** **b.** stołu bilardowego ⟨*krawędź*⟩. **12.** Grać na bandę. **13.** Sztos spod bandy. **14.** *sport.* Biec przy bandzie ⟨*przy krawężniku toru*⟩.

bandaż **1.** **b.** elastyczny ⟨*rodzaj gumowego bandaża*⟩. **2.** **b.** przepuklinowy ⟨*pas przepuklinowy*⟩. **3.** Nałożyć, założyć, zdjąć, zerwać **b.** **4.** Obwiązać, owinąć, ściągnąć (rękę) bandażem. **5.** Podrzeć (koszulę) na **b-e.**

bandera **1.** Pływać, służyć pod (polską) banderą. **2.** Podnieść banderę (na pół masztu). **3.** **b.** powiewa ze szczytu masztu.

bandycki **1.** Napad **b.** **2.** Historia **b-a.** **3.** **b-a** sitwa, szajka. **4.** Mieć coś bandyckiego w spojrzeniu.

bania **1.** **b.** kryształowa, szklana. **2.** **b.** na kwiaty ⟨*naczynie*⟩. **3.** (Złocona) **b.** kościelna ⟨*kopuła, gałka na kopule*⟩; **b.** meczetu. **4.** Pestki bani ⟨*rośliny ogrodowej z rodziny dyniowatych lub jej owocu*⟩. **5.** Okrągły, duży, wielki jak **b.** a. jak karmelicka **b.** ⟨*bardzo duży, pękaty*⟩. **6.** *wulg. euf.* Do bani ⟨*do niczego*⟩: Taka robota to do bani. *Braun Lewanty 158.* **7.** Spuchnąć, wydać się jak (karmelicka) **b.**: [Wojski] wzdął policzki jak banię. *Mick. Tad. 122.* Od trzech dni ząb mnie boli i gęba mi spuchła jak karmelicka bania. *Pam. rob. 116.* **8.** Rozbiła się **b.** z czym ⟨*dał się odczuć wielki przypływ czego, pokazała się wielka obfitość czego*⟩: Bania się z gośćmi rozbiła w ten weselny dzień. *Wysp. Wes. 143.*

banialuka 1. Pleść, prawić **b-i** ⟨*brednie, niedorzeczności*⟩. **2.** Wierzyć banialukom a. w **b-i. 3.** Dawać komu do czytania **b-i.**

banicja *hist.* **1. b.** z kraju, z miasta. **2.** Wyrok banicji (ciąży na kim). **3.** Skazać kogo na banicję. **4.** Być pod banicją.

bank 1. b. dyskontowy, emisyjny, handlowy, narodowy, spółdzielczy; **b.** państwa; **B.** PKO. **2.** Czek na **b.** (handlowy). **3.** Oddać pieniądze do banku. **4.** Mieć pieniądze, konto w banku. **5.** Podnieść pieniądze z banku. **6.** *pot.* U niego jak w banku ⟨*ma zawsze gotówkę*⟩. *karc.* **7.** Po banku! ⟨*gram o całą sumę zgromadzoną w banku*⟩. **8.** Trzymać **b. 9.** Rozbić **b.** ⟨*wygrać całą sumę zgromadzoną w banku*⟩.

bankiet 1. b. na cześć czyją [nie: ku czyjej czci]. **2.** Urządzić, wydać **b. 3.** Zaprosić na **b. 4.** Podejmować kogoś bankietem.

banko *karc.* **1.** Bić **b.** ⟨*stawiać na kartę sumę równą sumie znajdującej się w banku*⟩. **2.** *przen.* Grać **b.** ⟨*stawiać wszystko na kartę, robić krok stanowczy i ryzykowny*⟩: Tego dnia miał się jego los rozwiązać, grał banko. *Krasz. SW.*

bankowy 1. Dom **b.** ⟨*bank*⟩. **2.** Operacje **b-e. 3.** Dług **b. 4.** Bilety **b-e** ⟨*pieniądze papierowe*⟩. **5.** Akcje, papiery **b-e** ⟨*papiery procentowe*⟩. **6.** Konto **b-e 7.** Tajemnica **b-a** ⟨*zakaz udzielania informacji o stanie kont klientów banku*⟩.

bańka 1. b. na mleko ⟨*naczynie blaszane*⟩. **2. b.** z mlekiem, z naftą. **3. b-i** mydlane: a) ⟨*pęcherzyki mydlane wydmuchiwane przez słomkę lub rurkę*⟩: Prysnąć jak **b.** mydlana. *przen.* b) ⟨*złudzenia*⟩: Te sukcesje [...] to zwykle wielkie bańki mydlane. *Krasz. Int. 161.* **4.** *iron.* **b-i** nosem puszczać ⟨*być smarkaczem*⟩: Mechanik, co bańki nosem puszcza ⟨*o zarozumiałym przy robocie*⟩. *SW.* **5. b-i** na wodzie (podczas deszczu) ⟨*pęcherzyki*⟩. **6. b-i** a. **b-i** suche ⟨*rodzaj szklaneczek kulistych używanych do wywołania miejscowego przekrwienia w celu odciągnięcia krwi*⟩. **7. b-i** cięte ⟨*stawiane po uprzednim nacięciu skóry*⟩. **8.** Stawiać [nie: kłaść], przepisać, zaaplikować (komu) **b-i. 9.** *wulg. środow.* Być na bańce ⟨*być wstawionym, pijanym*⟩.

bar 1. b. nocny, samoobsługowy. **2. b.** amerykański ⟨*bar obsługiwany przez barmana znającego się na przyrządzaniu mieszanek alkoholowych*⟩. **3. b.** kawowy ⟨*zakład, w którym podawana jest tylko kawa*⟩. **4. b.** mleczny, owocowy. **5. b.** ruchomy ⟨*bufet na kółkach*⟩.

baran 1. Głupi, uparty jak **b. 2.** Jakiż z niego (ze mnie) **b.!** ⟨*głupiec*⟩. **3.** Beczy jak **b.** ⟨*śpiewa silnie, ale nieprzyjemnie*⟩. **4.** Dać się wziąć, związać, iść itp. jak **b.** ⟨*dać się wziąć bez oporu, biernie*⟩. **5.** Brać, wziąć, nosić (kogo) na barana ⟨*brać na plecy, nosić na plecach*⟩: Brał ją „na barana“, kiedy była maleńką dziewczynką. *Brand. K. Obyw. 358.* **6.** Podszyć, podbić palto baranem a. baranami ⟨*futrem baranim*⟩.

baranek 1. Cichy, łagodny, potulny jak **b. 2.** Baranek Boży: a) ⟨*Chrystus*⟩; b) ⟨*część mszy*⟩. **3. b.** wielkanocny ⟨*figurka wyobrażająca baranka stawiana na stole ze święconym w czasie Świąt Wielkanocnych*⟩. **4.** *żart.* **b-i** egipskie ⟨*wszy*⟩. **5. b-i** na niebie ⟨*białe chmurki pierzaste*⟩. **6. b-i** na wodzie ⟨*białe grzebienie fal; pieniste fale*⟩. **7.** Czapka z czarnym, siwym barankiem ⟨*z futrem baranim*⟩.

barani 1. Mięso, kotlety **b-e** ⟨*z barana*⟩. **2.** Czapka **b-a** ⟨*z futra baraniego*⟩. **3. b-a** głowa, **b.** łeb ⟨*o człowieku: tępa, zakuta głowa, głupiec*⟩. **4.** Trząść się jak **b.** ogon (ze strachu). **5.** *iron.* Beczeć, śpiewać baranim głosem: a) ⟨*śpiewać nieprzyjemnie*⟩; b) ⟨*płakać*⟩.

przysł. **6.** Na Nowy Rok przybywa dnia na barani skok; o Nowym Roku dzień na baranim skoku.

bardzo 1. b. być może ⟨*możliwe*⟩: **b.** być może, że to prawda. **2.** Jak **b.** ⟨*do jakiego stopnia; jak dalece*⟩: Nie umiem ci powiedzieć, jak **b.** jestem zmęczony. **3.** Nie **b.** ⟨*niezupełnie, nieszczególnie*⟩: Zdrów jesteś? — Nie **b. 4.** Nie za **b.** ⟨*za mało; tyle, ile trzeba; w miarę*⟩: Pracuje, wysila się nie za **b. 5.** Tak **b.** ⟨*tak dalece, do tego stopnia*⟩: Nie wiedziałem, że tak **b.** ci na tym zależy. **6.** Tym bardziej że... ⟨*zwłaszcza*⟩: Miło mi zabrać znajomość z waćpanem dobrodziejem [...] tym bardziej że imię znane mi było dobrze. *Sienk. Pot. I, 206.* **7.** Za **b.** ⟨*zanadto, zbyt, zbytnio*⟩: Za **b.** ufał we własne siły. **8.** Coraz bardziej, coraz to bardziej: Coraz bardziej się zapalał. *SW.* **9.** Im bardziej..., tym...; im..., tym bardziej...; im bardziej..., tym bardziej: Im bardziej się zastanawiam, tym mniej widzę słuszności. *SL.* Im bardziej ją poznaję, tym bardziej ją kocham ⟨*im bliżej, lepiej — tym więcej*⟩. *SW.* **10.** Ba i **b.** *daw. iron.* ⟨*byle kto; ktoś, kogo można lekceważyć*⟩: Po ślubie weźmiesz ją do swojej kwatery... i jeśli nazajutrz jeszcze będzie płakała, toś ba — i — bardzo! *Sienk. Pot. II, 133.*

bariera b. celna ⟨*wysokie cła uniemożliwiające wwóz lub wywóz towarów*⟩.

barki 1. Ciężar nie na czyje **b.** ⟨*ciężar, wysiłek przekraczający czyje siły*⟩. **2.** Brać co na swoje **b.** ⟨*podejmować się czego, brać na siebie*⟩: Powiedział, że zdaje sobie sprawę z wielkości obowiązku, jaki bierze na barki. *Brand. K. Troja 182.* **3.** Coś spoczywa na czyich barkach ⟨*ktoś jest za coś odpowiedzialny, ma pieczę nad czym*⟩: Na jego barkach spoczywała cała administracja. *Breza Niebo II, 64.*

barometr 1. b. rtęciowy, metalowy. **2. b.** idzie do góry (w górę), podnosi się ⟨*wskazuje na pogodę*⟩. **3. b.** spada ⟨*wskazuje na niepogodę*⟩. *przen.* Nieomylnym barometrem społecznej wartości człowieka jest gotowość do ofiarowania pomocy innym. *Prus Kart. I, 192.*

barowy 1. Bułka **b-a** ⟨*długa, wąska bułka używana do robienia kanapek*⟩. **2.** Danie **b-e** ⟨*gorące danie gotowe*⟩. **3.** Stołek **b.** ⟨*wysoki stołek bez oparcia używany w barach*⟩.

barszcz **1. b.** czysty, z uszkami, ze śmietaną. **2.** Biały **b.** ⟨*zupa ugotowana na zakwasie z żytniej mąki, żur*⟩. **3. b.** czerwony ⟨*zupa na zakwasie z czerwonych buraków*⟩. **4. b.** polski ⟨*zupa przyrządzana ze świeżych pędów rośliny zwanej barszczem zwyczajnym*⟩. **5.** Szary **b.** ⟨*rodzaj czerniny*⟩. **6. b.** ukraiński ⟨*barszcz buraczany z pomidorami i innymi jarzynami*⟩. **7. b.** zabielany ⟨*barszcz z buraków zaprawiany śmietaną*⟩. **8.** *przen. pot.* Tanie jak **b.** ⟨*bardzo tanie*⟩: Owoce w tym roku tanie jak **b. 9.** Dwa grzyby (grzybki) w **b.** ⟨*zbyteczne nagromadzenie tych samych rzeczy; za wiele tego dobrego*⟩. **10.** Wleźć w **b.**, znaleźć się w barszczu ⟨*narobić sobie kłopotu, nieprzyjemności*⟩.

barwa **1. b-y** ciemne, jasne. **2. b-y** ciepłe ⟨*wszystkie kolory żółte i zawierające odcień żółty*⟩. **3. b-y** dopełniające ⟨*pary barw, które zmieszane z sobą dają wrażenie barwy białej*⟩. **4. b.** ochronna ⟨*barwa upodobniająca do tła, otoczenia*⟩. **5. b-y** zimne ⟨*wszystkie kolory zawierające kolor niebieski i zielony*⟩. **6. b.** złożona ⟨*pochodząca ze zmieszania kilku barw widmowych*⟩. **7.** *fiz.* **b.** tęczy a. widma, **b.** tęczowa, główna, jednorodna, prosta, czysta, zasadnicza, właściwa ⟨*jedna z barw wchodzących w skład widma słonecznego*⟩. **8. b-y** narodowe ⟨*barwy sztandaru narodowego*⟩. **9. b-y** polskie ⟨*biel i czerwień; sztandar biało-czerwony*⟩. **10.** Jakość, nasycenie barwy. **11.** Gama, orgia barw. **12.** *muz.* **b.** dźwięku. **13.** *jęz.* **b.** wyrazu, wyrażenia ⟨*ton, charakter emocjonalny*⟩; **b.** samogłoski ⟨*właściwe jej brzmienie*⟩. *przen.*: **14.** Malować gorącymi, jaskrawymi barwami; przedstawiać w jaskrawych barwach ⟨*nadawać czemu mocne zabarwienie uczuciowe; przesadzać*⟩. **15.** Reprezentować **b-y** czyje, wystąpić w barwach czyich (na zawodach, igrzyskach) ⟨*wystąpić jako reprezentant grupy, stowarzyszenia, klubu, państwa*⟩: Mistrz Polski w trójskoku reprezentował barwy nasze na igrzyskach w Londynie w dziesięcioboju. *Zakrz. S. Skoki 89.* **16.** Ubierać co w czarną barwę, malować w czarnych barwach ⟨*przedstawiać w sposób tragiczny, pełen pesymizmu*⟩. **17.** Widzieć wszystko, w jasnych, różowych, słonecznych barwach ⟨*w sposób pogodny, pełen optymizmu*⟩. **18.** Zmieniać barwę (przekonań).

bary **1.** Krzepkie, szerokie **b. 2.** Brać się, chwycić się, łapać się, wodzić się z kim za **b.** ⟨*mocować się, zmagać się, bić się*⟩. *przen.* Cezary wodził się za bary ze swoją duszą. *Żer. Przedw. 318.*

barykada **1.** Stawiać, wznosić **b-y. 2.** Iść, pójść na **b-y.** *przen.*: **3.** Stawiać sztuczną barykadę między kim a kim. **4.** Stać po drugiej (przeciwnej) stronie barykady ⟨*należeć do przeciwnego obozu, mieć inne przekonania*⟩.

basałyki *przestarz.* Sprawić komu **b.** ⟨*sprawić lanie, zbić*⟩: Słuchaj no, ty nicponiu, jeżeli mi się tu kiedyś pokażesz, sprawię ci takie basałyki, że ci się prababka przyśni. *Dygas. Now. III, 63.*

basarunek *przestarz.* Dać, sprawić komu **b.** ⟨*sprawić lanie, zbić*⟩: Trzeba mu dziś sprawić basarunek. *Prus SPP.*

basen **1. b.** przy fontannie. **2.** *sport.* **b.** kąpielowy; kryty. **3.** *pot.* Iść na **b.** ⟨*iść do kąpieli; iść na trening pływacki*⟩. **4. b.** wioślarski. **5. b.** otwarty a. portowy ⟨*część portu zabezpieczona falochronem, przeznaczona do postoju lub naprawy okrętów*⟩. **6. b.** zamknięty. **7. b.** suchy ⟨*bez wody*⟩. **8.** *geogr.* i *geol.* **b.** rzeki, morza, wód oceanicznych: **b.** Bałtyku; **b.** podziemny.

bastion *przen.* **b.** czego: polskości, niemczyzny. Stanowić **b.** (czego).

basza Rozsiąść się, rozwalić się (na krześle) jak **b.** ⟨*butnie*⟩. Żyć jak **b.** ⟨*wygodnie*⟩.

baśń **1. b.** ludowa; **b.** muzyczna ⟨*ilustrowana muzyką*⟩. **2. b.** o czym: o krasnoludkach, o śpiącej królewnie. **3.** Świat baśni.

bat **1.** Okładać, prać, podciąć (konie) batem. **2.** Ściągnąć, lunąć, zdzielić kogo batem. **3.** Chłostać, smagać (skazańca) batami. **4.** Odliczyć, wyliczyć, wymierzyć, wsypać komu sto batów. **5.** *pot.* Dostać, obrywać **b-y. 6.** Zasłużyć na **b-y. 7.** Palić, strzelać, trzaskać z bata. *przen.*: **8.** Smagać batem drwiny. **9.** Bać się bata. **10.** Pracować (dopiero) pod batem (konieczności). **11.** Jak z bata strzelił ⟨*prędko, ani się obejrzał*⟩: Jesienne dni mijały szybko i tak jak z bata strzelił przeleciało do świąt. *Kow W. Dal. 23.*

batog **1.** Popędzić (konie) batogiem. **2.** Strzelać z batogów. **3.** Dać, odliczyć, wsypać **b-i** (dwadzieścia batogów) ⟨*obić, wymierzyć chłostę batogiem, uderzyć batogiem pewną liczbę razy*⟩.

batuta Pod batutą czyją ⟨*pod kierownictwem*⟩: Opery pod batutą tego sprężystego, pełnego temperamentu dyrygenta odznaczały się świetnym stylem i wysoką klasą. *Ower. Ramp. 50.*

bawełna **1.** Król bawełny ⟨*właściciel licznych przędzalni lub plantacji bawełny*⟩. **2.** *pot.* O(b)wijać co w bawełnę ⟨*mówić o czym nie wprost, aluzjami, łagodzić przykrą prawdę*⟩: Ja prawdy nie myślę obwijać w bawełnę. *Zabł. Sarm. 59.* **3.** Nie obwijając w bawełnę, bez bawełny ⟨*bez osłonek, wprost*⟩: Nie owijając w bawełnę zapytał go: — Krótko węzłowato, po coś pan tu przyjechał? *Prus Now. I. 92.* Mówię, jak było, bez żadnej bawełny. *New. Archip. 302.*

bawić **1. b.** kogo — czym ⟨*uprzyjemniać komu czas czym*⟩: **b.** gości rozmową, opowiadaniem. **2.** Coś kogo bawi: Radcę bawiła jego zafrasowana mina. *Par. Niebo 72. iron.* Bawi mię to! *SW.* **3. b.** oko ⟨*zachwycać*⟩: Rozmaitość krajobrazu bawiła oko. **4. b.** gdzie: **b.** na wsi, w mieście, u przyjaciół, przy ciotce ⟨*przebywać, pozostawać*⟩. **5. b.** z kim: Nie taiła [...] że niedługo z nami bawić będzie. *Dzierzk. Pow. II, 46.*

bawić się **1. b.** się hucznie, wesoło, całą duszą, do samego rana, do upadłego. **2.** Jak się **b.**, to się **b. 3. b.** się kim, czym: Lubił bawić się innymi. *Danił. SPP.* **4. b.** się piłką, wachlarzykiem, lalką; cudzym kosztem, czyim zakłopotaniem. **5. b.** się książką ⟨*mieć zamiłowanie do książek, do nauki*⟩. **6. b.** się piórem ⟨*pisać książki*⟩. **7. b.** się w co: **b.** się w ciuciubabkę, w chowanego, w klasy. **8. b.** się w kogo ⟨*postępować jak ktoś inny, naśladować, udawać kogo, pozować na kogo*⟩: Napchał kieszenie i bawi się w radykała. *Fred. A. SW.* **9.** Nie

b. się w co ⟨*nie zawracać sobie czym głowy*⟩: Nie bawił się w sentymenty. - Nie bawmy się w żadne uprzejmości. *Iwasz. SPP.* **10. b. się** z czym ⟨*marudzić, guzdrać się*⟩: Nie baw się z tą robotą, bo nigdy nie skończysz. *SL.* **11. b. się** z kim, np. z kolegami, z dziećmi: Stary bawił się ze starym, młody z młodym. *SW.* Nie bawię się z tobą! (u dzieci).

bawół 1. b. bez odrobiny grzeczności ⟨*człowiek nieokrzesany*⟩. **2.** Ryczeć jak (zarzynany) **b.**: Wrzeszczeli podnieceni skokami, zachęcali skoczków, bili brawa, ryczeli jak zarzynane bawoły, jeżeli ktoś ze skoczków pobił poprzedników. *Morc. Ptaki 286.*

baza 1. b. energetyczna, materiałowa, surowcowa, samochodowa ⟨*ośrodek dyspozycyjny, obsługujący inne ośrodki, instytucje, jednostki*⟩. **2.** *geol.* **b.** erozyjna. **3.** *jęz.* **b.** artykulacyjna ⟨*układ narządów mowy właściwy mówiącym danym językiem*⟩. **4.** *archit.* **b.** kolumny, filaru. **5.** *ekon.* **b.** feudalna, kapitalistyczna, socjalistyczna ⟨*ustrój ekonomiczny społeczeństwa w danym etapie jego rozwoju*⟩. **6.** *wojsk.* **b.** lotnicza, morska; **b.** wypadowa. **7.** Tworzyć, stanowić bazę; być bazą.

bazgrać b. jak kura pazurem a. patykiem ⟨*pisać nieczytelnie*⟩: Choć masz stalówkę ze złota, bazgrzesz jak kura pazurem. *Kown. Plas. 11.*

bazyliszek, bazyliszkowy Wzrok bazyliszka a. bazyliszkowy ⟨*spojrzenie złe, nieżyczliwe, nienawistne*⟩: Spojrzała na mnie wzrokiem bazyliszka. *SL.*

bądź 1. b. co **b.** ⟨*mimo wszystko, jednak*⟩: Wprawdzie nie jest teraz lato, ale bądź co bądź, u nas na prowincji czas o każdej porze dość przyjemnie schodzi. *Jun. Now. 142.* **2.** Co nie **b.** ⟨*coś, cośkolwiek*⟩: Kupisz jutro małej co nie bądź. *Czesz. Pocz. 20.* **3.** *pot.* Cokolwiek **b.** ⟨*wszystko jedno co*⟩: Zapewniał ją, że cokolwiek bądź by się stało, on jej nie opuści nigdy. *Sienk. Pust. I, 53.* **4.** Gdzie **b.** ⟨*gdziekolwiek, byle gdzie*⟩: Połóż to gdzie bądź. **5.** Jak **b.** ⟨*jakkolwiek, byle jak*⟩: Nałożył jak bądź na siebie ubranie.

bąk 1. Ciągnąć, pić, opić się jak **b.** ⟨*pić bardzo dużo, bardzo się opić*⟩: Wy szlachta ciągniecie jak bąki. *Mick. SW.* **2.** Palnąć, strzelić bąka ⟨*popełnić omyłkę; powiedzieć głupstwo*⟩: Ale i tym razem palnąłem bąka, dzięki twoim roztrzepanym informacjom. *Prus Przem. 258.* **3.** *wulg.* Puścić bąka ⟨*wypuścić wiatry*⟩. **4.** Zbijać **b-i** ⟨*spędzać czas na próżniactwie, wałęsać się*⟩: Całymi dniami zbijali bąki. *Was. W. Pok. 125.*

be Ani (ni) be, ani (ni) me ⟨*ani słowa, nic*⟩: Ani be, ani me — ust przy Klotyldzie nie umie otworzyć. *Bliz. Marc. 32.*

bebechy 1. *przen.* **b.** ⟨*zawartość jakiegoś wnętrza, zwłaszcza w nieładzie*⟩: **b.** materaców, walizek, kufrów. *pot.*: **2.** Z bebechami ⟨*ze wszystkim, z całym dobytkiem*⟩: Nowy rządca chciał nas wyrzucić, jak mówił, z bebechami. *Krasz. SW.* **3.** Poczciwy, zacny z bebechami ⟨*poczciwy, zacny do gruntu*⟩: Zacny z bebechami człowiek, ale również zacnie głupi. *Krzyw. L. Wspom. 184.* **4.** Wypruwać z siebie **b.** ⟨*robić wszystko, co jest w czyjej mocy, dawać z siebie wszystko*⟩. **5. b.** się komu a. w kim przewracają ⟨*ktoś się czymś denerwuje, coś kogo oburza*⟩: Bebechy się we mnie przewracają, kiedy patrzę na te nieporządki w domu.

beczka 1. b. czego: piwa, wina, prochu. **2. b.** na co, do czego, od czego, z czym, z czego (z dębowych klepek). **3.** Gruby jak **b.** **4.** *przen.* **b.** Danaid, **b.** bez dna ⟨*otchłań pochłaniająca wszystko; człowiek, któremu wszystkiego mało*⟩ *por.* Dziurawy worek: Człowiek jest tak nienasyconą beczką Danaid, że mądrość wszystkich bogów nie zadawalnia [zadowala] jego bezdennej ciekawości. *Święt. A. Dum. 18.* **5.** Z innej beczki; to z tej, to z owej beczki ⟨*na inny temat, inną metodą*⟩: Wszystko na próżno, zacznijmy z innej beczki. *SW.* **6.** Z jakiej, z której beczki ⟨*jak, w jaki sposób*⟩: Szli tedy oba ku rzeczułce zadumani, bo Rafał z natury swojej wymowny nie był, a Zachariasz jeszcze dobrze nie rozważył, z której beczki zacząć. *Jun. Bracia 218.* **7.** Tłoczą się jak śledzie w beczce, pełno jak śledzi w beczce ⟨*panuje ścisk, tłok wyjątkowy*⟩. **8.** Próżną beczkę obracać ⟨*daremnie czas tracić*⟩. **9.** Zjeść z kim beczkę soli ⟨*przebywać z kim przez dłuższy czas, mieć wspólne z kim przeżycia, doświadczenia*⟩: Zjesz beczkę soli, nim poznasz dowoli. *Fredro A. Jow. 155.* **10.** Do kroć a. kroćset tysięcy beczek! ⟨*rodzaj przekleństwa*⟩.

przysł. **11.** Próżna beczka brzmi głośno.

beknąć *pot.* Grubo **b.** ⟨*zapłacić dużą sumę, ponieść znaczną stratę*⟩: Grubo bekniesz za odnowienie futerka. *Tyg. Ilustr. 48, 1899.*

bela Spić się, być pijanym jak **b.** ⟨*spić się do nieprzytomności*⟩. Zwalił się na łóżko jak **b.** ⟨*jak kłoda*⟩. *SW.*

benedyktyński 1. b-a praca ⟨*cierpliwa, mozolna, wytrwała*⟩. **2. b-a** cierpliwość, pracowitość, wytrwałość.

bengalski *przestarz.* **b-e** ognie ⟨*ognie sztuczne, fajerwerki*⟩.

berek Bawić się, grać w berka.

berło 1. b. królewskie ⟨*symbol władzy monarszej*⟩. **2. b.** akademickie ⟨*oznaka władzy rektorskiej*⟩. **3.** *przen.* **b.** komizmu. **4.** Dzierżeć, otrzymać, utracić **b.** **5.** Wydrzeć komu **b.** **6.** Sięgnąć po **b.** ⟨*po władzę monarszą*⟩. **7.** Rościć sobie prawo do berła ⟨*do tronu*⟩.

bestia 1. Dzika, wściekła, zła **b.** ⟨*dzikie, drapieżne zwierzę; przen. również o człowieku*⟩. **2. b.** apokaliptyczna a. piekielna ⟨*potwór wspomniany w Apokalipsie*⟩.

bezdenny 1. b. ocean; **b-a** studnia, przepaść. **2.** *przen.* **b.** głupiec. **3. b-a** pustka, pycha, rozpacz.

bezdroże 1. Puszczać się na **b-a.** **2.** Zejść, sprowadzić kogo na **b.** ⟨*zdeprawować się, zdeprawować kogo*⟩: Gdzieś przepadł bez wieści, podobno się zmarnował, „zeszedł na bezdroże". *Lamus 2, 1909, 184.*

bezgotówkowy Obrót **b.** ⟨*uiszczenie należności czekami, przelewami, wekslami*⟩.

bezgraniczny **1. b-e** lenistwo, przywiązanie, zaufanie, znużenie. **2. b-a** cześć, miłość, ufność. **3. b.** dureń. *Putr. Rzecz. 100.*

bezinteresowny **1. b.** człowiek. **2. b-a** pomoc, przyjaźń. **3. b-e** uczucie. **4.** Porada **b-a** ⟨*bezpłatna*⟩.

bezklasowy Społeczeństwo **b-e.**

bezkrwawy **1.** b-a ofiara ⟨*składana z owoców, wina*⟩. **2.** b-a walka. **3.** b-e łowy ⟨*zdjęcia fotograficzne, zwykle zwierzyny łownej*⟩.

bezlitosny **1. b.** człowiek. **2. b.** czas, los, wyzysk. **3. b-a** ironia, kara, krytyka. **4. b-e** spojrzenie.

beznadziejny **1. b-a** miłość, rozpacz, sprawa. **2. b-a** pogoda. **3. b.** niedołęga.

bezpieczeństwo **1. b.** osobiste, publiczne (kogo). **2. b.** życia i mienia. **3.** Gwarancja bezpieczeństwa. **4.** Hamulec bezpieczeństwa ⟨*hamulec służący do zatrzymania pociągu w razie niebezpieczeństwa*⟩. **5.** Klapa, zawór bezpieczeństwa ⟨*klapa, zawór zabezpieczające przed uszkodzeniem kotła lub innego urządzenia*⟩. **6.** Lampa bezpieczeństwa ⟨*lampa górnicza zaopatrzona w siatkę zabezpieczającą przed wybuchem gazów*⟩. **7. b.** pracy ⟨*dział ochronny pracy*⟩: **b.** i higiena pracy (bhp). **8.** Rada Bezpieczeństwa ONZ. **9.** *żart.* Stróż bezpieczeństwa publicznego ⟨*milicjant, policjant*⟩. **10.** Władze bezpieczeństwa. **11.** Naruszać, utrzymywać, zapewniać **b. 12.** Zagrażać bezpieczeństwu. **13.** Strzec bezpieczeństwa (np. granic). **14.** Czuwać nad bezpieczeństwem kogo lub czego.

bezpieczny **1. b-a** droga, odległość. **2.** Być, poczuć się bezpiecznym. **3.** Ukryć w bezpiecznym miejscu. **4. b.** od kogo, od czego: Droga **b-a** od rozbojów. - Od wszelkiej krzywdy bezpieczny. *Mick. SW.* **5. b.** o kogo, o co: O żonę i dziatki będę bezpieczny, bo puszcza najlepsza to w świecie forteca. *Sienk. Pot. I, 212.*

bezpośredni **1. b.** udział (w czym). **2. b.** związek (z czym). **3. b-a** komenda. **4. b-e** sąsiedztwo ⟨*najbliższe*⟩. **5. b-e** połączenie ⟨*bez przesiadania; w telekomunikacji: bez pośrednictwa innej stacji*⟩. **6.** Głosowanie **b-e** ⟨*na członków zgromadzenia lub ciała ustawodawczego*⟩. **7.** Podatek **b.** ⟨*od dochodu, od majątku*⟩. **8.** Człowiek **b.** ⟨*naturalny w obejściu, prosty, szczery*⟩. **9.** *techn.* Bieg **b.** (w samochodzie, motocyklu itp.) ⟨*bieg najwyższy, w którym kardan ma tę samą liczbę obrotów co wał korbowy*⟩.

bezprawie **1. b.** panów, magnatów. **2.** Dopuścić się bezprawia. **3.** Ukrócić czyje **b. 4. b.** się dzieje.

bezrybie *przysł.* Na bezrybiu i rak ryba. *por.* Lepszy rydz, niż nic.

bezsilny **1. b.** gniew, **b-a** wściekłość. **2. b.** wobec kogo, czego: Uczuł się wobec jej biedy zupełnie bezsilny. *Perz. SPP.* **3.** Robić co (np. zgrzytać zębami, kląć, wymyślać) w bezsilnej wściekłości.

beztroska **1. b.** w czym: w postępowaniu, w szafowaniu czym. **2.** Udzielić komu swej beztroski. **3.** W beztrosce czas spędzać, pędzić życie.

beztrosko Żyć **b.**

bezwarunkowy **1. b-a** kapitulacja. **2. b-e** posłuszeństwo. **3.** Odruch **b.** ⟨*wrodzona, nie uświadomiona reakcja na bodziec*⟩.

bezwład **1.** *med.* **b.** części ciała, nóg ⟨*porażenie*⟩. **2.** Siłą bezwładu ⟨*siłą inercji*⟩. **3.** Otrząsnąć się z bezwładu.

bezwzględny **1. b.** przełożony ⟨*surowy*⟩. **2. b-a** szczerość, uczciwość ⟨*całkowita, zupełna*⟩. **3. b.** szacunek. **4. b-e** posłuszeństwo. **5. b-a** przewaga. **6. b-a** wartość czego. **7. b-e** prawo ⟨*absolutne, niezmienne*⟩ **8.** *ekon.* **b-a** wartość dodatkowa ⟨*wartość dodatkowa osiągnięta przez przedłużenie dnia roboczego*⟩. **9.** *filoz.* Byt **b.** ⟨*istniejący sam przez się*⟩. **10.** Prawda **b-a** ⟨*bezbłędne, wszechstronne poznanie rzeczywistości*⟩. **11.** *fiz.* Czas **b.** ⟨*mierzony na podstawie obrotu Ziemi dookoła osi*⟩. **12.** Ruch **b.** ⟨*ruch względem układu współrzędnych związanych z układem gwiazd stałych*⟩. **13.** Temperatura **b-a** ⟨*mierzona od zera bezwzględnego*⟩. **14.** Zero **b-e** ⟨*temperatura około −273°C*⟩. **15.** *geogr.* Wysokość **b-a** ⟨*mierzona od poziomu morza*⟩. **16.** *mat.* Liczba **b-a** ⟨*dodatnia*⟩. **17.** Wartość **b-a** liczby rzeczywistej ⟨*wartość równa danej liczbie niezależnie od jej znaku*⟩. **18.** *metrol.* **b.** układ miar ⟨*układ CGS (centymetr gram sekunda)*⟩. **19.** *muz.* **b-a** wysokość dźwięku ⟨*wysokość dźwięku określana liczbą drgań na sekundę*⟩.

bębenek **1. b.** uszny ⟨*błona ucha wewnętrznego*⟩. Nie krzycz tak, **b-i** popękają. **2.** Podbijać komu bębenka ⟨*pochlebiać komu, podjudzać kogo*⟩: Magdzia ładna i dobrze tresuje dziewczęta, tylko... ma za dużo fochów. Solscy i Solscy!... a mama jeszcze jej podbija bębenka tymi Solskimi. *Prus Emanc. III, 46.*

bębnić **1. b.** czym — w co a. po czym ⟨*uderzać czym o co, walić*⟩: **b.** pięściami w drzwi, palcami po stole. Deszcz bębni po szybach. **2.** *pot.* **b.** na czym ⟨*hałaśliwie grać na czym*⟩: **b.** na fortepianie. **3. b.** na maszynie ⟨*pisać, wystukiwać na maszynie*⟩. **4.** *pot.* **b.** o czym, **b.,** że... ⟨*rozgłaszać, rozgadywać*⟩: **b.** o wypadku. Na francuskim osiedlu już bębnią, że Antek pracę stracił. *Żółk. W. Droga 23.* **5.** *pot.* **b.** co ⟨*głośno powtarzać, recytować*⟩: **b.** zadaną lekcję. **6. b.** (komu) w ucho, nad uchem, nad głową ⟨*powtarzać do znudzenia, suszyć głowę*⟩: Przywykł, żeby mu zawsze coś bębniło w ucho. *Mick. Tad. 151.*

bękarci **b-e** szczęście ⟨*niezwykłe, wyjątkowe szczęście*⟩: Mieć **b-e** szczęście.

białka **1.** Zaczerwienić się aż po **b.** oczu. **2.** *pot.* Łypać, przewracać białkami ⟨*rzucać nagłe spojrzenia*⟩: Oho! mnie oczów nie zmydli, dobrze widziałam, jak przewracała do niego białkami. *Reym. Now. IV, 237.* Opowiadając przewracał białkami. *Unil. Dwadz. 168.*

biały **1. b.** jak śnieg, jak mleko, jak alabaster, jak gołąb ⟨*siwowłosy*⟩. **2. b-e** płótno, lilie, kości. **3. b-a** blacha ⟨*pokryta cyną*⟩. **4.** *med.* **b-e** ciałka krwi ⟨*składowe cząsteczki krwi pozbawione hemoglobiny*⟩. **5. b.** cukier ⟨*rafinowany*⟩. **6. b.** człowiek

⟨*białej rasy*⟩. **7. B.** Dom ⟨*siedziba prezydenta USA*⟩. **8. b.** dzień ⟨*jasny*⟩. **9.** W **b.** dzień ⟨*jawnie, otwarcie*⟩. **10.** Do białego dnia ⟨*do rana*⟩: Tańczono do białego dnia. **11. b-e** figury ⟨*w szachach*⟩. **12. b-a** gorączka ⟨*choroba spowodowana zatruciem alkoholem*⟩. **13.** *przen.* Doprowadzić kogo do białej gorączki ⟨*do stanu wzburzenia, do wściekłości*⟩. **14.** *astr.* **b-e** gwiazdy ⟨*o jasnym świetle*⟩. **15. b-a** karta ⟨*czysta, nie zapisana; przen. coś nieznanego*⟩: Wiek dziecięcy wielkich ludzi jest najczęściej białą kartą, która nic nie mówi. *Śliw. A. Lel. 11.* **16. b.** kruk ⟨*unikat, rzadkość (zwykle o książkach)*⟩. **17. b.** mazur ⟨*tańczony nad ranem*⟩. **18. b.** metal ⟨*stop cyny i antymonu z innymi metalami*⟩. **19. b-e** mięso ⟨*cielęcina, drób*⟩. **20. b-a** mąka ⟨*pszenna*⟩. **21. b.** mróz ⟨*szron*⟩. **22. b.** murzyn ⟨*człowiek wyzyskiwany, niewolnik*⟩. **23. b-e** noce ⟨*noce w krajach polarnych, gdzie zmierzch przechodzi bezpośrednio w brzask*⟩. **24. b.** orzeł ⟨*godło państwa polskiego*⟩. **25. b-e** pieczywo ⟨*bułki, chleb pszenny*⟩. **26. b-e** plamy ⟨*puste miejsca na mapie*⟩. **27.** *przestarz.* **b-a** płeć ⟨*kobiety*⟩. **28. b-a** sól ⟨*oczyszczana*⟩. **29.** *łow.* **b-a** stopa ⟨*ślady zwierzyny na śniegu*⟩. **30.** *anat.* **b-a** substancja mózgu ⟨*część mózgu składająca się z włókien nerwowych*⟩. **31. b-e** szaleństwo ⟨*sport narciarski*⟩. **32.** *fiz.* **b-e** światło ⟨*zbliżone do dziennego*⟩. **33. b.** świt, **b-a** zorza ⟨*wczesna pora dnia*⟩. **34. b-e** wino ⟨*z jasnych winogron*⟩. **35. b.** węgiel ⟨*woda bieżąca jako siła wytwarzająca energię elektryczną*⟩. **36.** *lit.* **b.** wiersz ⟨*nierymowany*⟩. **37.** Czarno na białym ⟨*niezbicie*⟩: Dowieść czego czarno na białym. **38.** Aż do białej skroni ⟨*aż do późnej starości*⟩. **39.** Marcin na białym koniu ⟨*pierwszy śnieg*⟩.

biblioteka 1. b. podręczna ⟨*książki wydzielone z księgozbioru, z których można korzystać bezpośrednio*⟩. **2.** *przen.* Chodząca **b.** ⟨*osoba mająca mnóstwo wiadomości z różnych dziedzin*⟩.

bibuła 1. b. przebitkowa ⟨*służąca do odbitek maszynowych*⟩. **2.** *przen. lekcew.* Literacka, zadrukowana **b.** ⟨*książki, druki*⟩. **3.** Chować pod bibułę ⟨*odwlekać załatwienie sprawy urzędowej, uchylać się od jej załatwienia*⟩. **4.** Kolportować nielegalną bibułę ⟨*nielegalną prasę*⟩.

bibułka 1. Owijać, zawijać w bibułkę ⟨*mówić aluzyjnie*⟩: Im obraza była subtelniejsza, im bardziej zawinięta w bibułki, tym była dotkliwsza, tym bardziej drażniąca swą dżentelmeńską ironią. *Boy Słowa 6.* **2.** Nie owijając w bibułkę ⟨*bez ceremonii, szczerze*⟩: Jeśli już mówić otwarcie, nie owijając rzeczy w różową bibułkę, chcesz mię pan wziąć na utrzymanie? *Żer. Dzieje II, 166.*

bicz 1. b. na kogo, na co; z czego, np. na konia, na bydło; z rzemienia, ze sznura. **2.** Strzelać, trzaskać z bicza. **3.** Popędzać poganiać, smagać, zaciąć (konia) biczem. *przen.*: **4. b.** wichru. **5. b.** satyry. **6. b.** złego sumienia (o człowicku). **7. b.** boży ⟨*narzędzie kary, plaga*⟩: Ciężkim jest biczem bożym obłożna choroba. *Syrok. Ułas 34.* **8. b.** korali, pereł ⟨*sznur*⟩. **9.** Jak z bicza strzelił a. trzasł ⟨*bardzo prędko*⟩: Rok minął jak z bicza strzelił. *Mort. Dni I, 112.* **10.** Kręcić **b.** z piasku ⟨*wykonywać pracę bezowocną, usiłować coś zrobić z niczego*⟩: Otóż to jest, że trzeba bicz z piasku ukręcić. *Słow. Czasz. 110.* **11.** Ukręcić **b.** na siebie lub na kogo ⟨*dać sposób na pognębienie siebie lub kogo*⟩: Sam na siebie bicz ukręciłeś. *Choj. Alkh. I, 188.* **12.** Rozpuścić język jak dziadowski **b.** ⟨*rozgadać się, być nieopanowanym w mówieniu*⟩. **13.** Rozpuścić kogo (co), rozpuścić się jak dziadowski **b.** ⟨*wyłamać się spod wszelkiej dyscypliny, stać się niesfornym, nieposłusznym; rozpieścić kogo, co*⟩: Porozpuszczała psy jak dziadowskie bicze. Sypiają te „ananasy" na kanapach. *Sienk. Koresp. II, 201.*

bić 1. b. kogo, co — czym, po czym, za co ⟨*zadawać razy, smagać, chłostać*⟩: **b.** dziecko, psa; **b.** rózgą, paskiem, kijem, czym popadnie; **b.** po karku, po nogach, po twarzy, po łapach, po łbie; **b.** za kradzież, za upór, za nieposłuszeństwo, za to, że... **2. b.** do upadłego ⟨*bezlitośnie, do utraty przytomności*⟩. **3. b.** (w skórę) ile wlezie ⟨*karać surowo, nie oszczędzając*⟩: W szkołach księża bili nas w skórę, ile wlazło, żeby nas łaciny nauczyć. *Sienk. Leg. 160.* **4. b.** kogo, co — czym *przen.* ⟨*zwyciężać, przewyższać*⟩: Sobieski bije Turków pod Wiedniem. - Najzabawniejszy jest epizod dysputy w uniwersytecie praskim, gdzie Sowizdrzał na głowę bije uczonych doktorów sprytnymi odpowiedziami na różne uczone kwestie. *Krzyż. J. Romans 162.* **5. b.** co (w różnych znaczeniach). **6. b.** oklaski, w dłonie ⟨*klaskać*⟩. **7. b.** bydło, drób, wieprze ⟨*zabijać, zarzynać, szlachtować*⟩. **8. b.** chodnik (w kopalni), szyb, tunel ⟨*wiercić, przebijać*⟩. **9. b.** gwoździe (w ścianę), pale (w ziemię, w dno rzeki) ⟨*wbijać*⟩. **10. b.** hołubce ⟨*w tańcu uderzać obcasami do taktu*⟩. **11. b.** kamienie na szosie ⟨*rozbijać na części, na drobne kawałki*⟩. **12. b.** masło, pianę, śmietankę ⟨*wyrabiać, ubijać, czynić gęstym*⟩. **13. b.** monetę ⟨*tłoczyć*⟩. **14. b.** (podwójny, potrójny) nakład (książki, gazety) ⟨*drukować*⟩. **15. b.** olej ⟨*wyciskać przez tłoczenie*⟩. **16. b.** rekord, rekordy ⟨*osiągnąć najlepsze wyniki w sporcie, w pracy, w jakimś działaniu; przewyższać takie osiągnięcie*⟩: Bić rekordy na zawodach sportowych, w wydobyciu węgla itp. **17. b.** co — czym (w kartach, warcabach, szachach). Bić króla asem, pionka damą itp. **18.** *przen.* bić powietrze skrzydłami (o dużych ptakach) ⟨*latać*⟩. **19. b.** czym — o co, w co ⟨*tłuc, walić czym*⟩: **b.** głową o mur, ręką o kant stołu; deszcz bije o szyby; morze bije o brzegi; **b.** pięścią w stół. *przen.* Prawda straszna i złowroga biła obuchem w głowę. *Sienk. Ogn. II, 82.* **20. b.** bokami (o koniu) ⟨*robić bokami ze zmęczenia*⟩. **21. b.** czołem; **b.** pokłony ⟨*kłaniać się nisko, do ziemi, korzyć się*⟩: Byłbym gotów uklęknąć i bić przed nim pokłony jak przed bóstwem. *Morc. Pokład 293.* **22. b.** przodem, zadem (o koniu) ⟨*kopać, wierzgać*⟩: Gdy przyszło do kulbaczenia, klacz gryzie i bije tyłem i przodem. *Fredro A. Trzy 19.* **23. b.** skrzydłami (zwykle o ptakach) ⟨*łopotać*⟩. **24. b.** w bębny, w kotły ⟨*bębnić*⟩. **25. b.** w dzwony ⟨*dzwonić*⟩. **26. b.** w oczy ⟨*wpadać, rzucać się w oczy, być widocznym, zwracać uwagę*⟩: Prawda bije w oczy. Paweł widział bijący w oczy zbytek milionerów i nędzę emigrantów: chłopów i robotników. *Zar. Ślad. 44.* **27. b.** na co ⟨*kłaść nacisk, nastawać, nalegać na co*⟩: Będę bił na to, żeby wszyscy przystąpili do spółki. **b.** z czego ⟨*strzelać*⟩: Bić z armat, z dubeltówki, z karabinów.

28. b. na jaką odległość ⟨*strzelać, nieść na jakąś odległość*⟩: Ten rewolwer bije na sto metrów. **29.** Bij zabij (na kogo) ⟨*wykrzyknienie wyrażające wrogość, napastliwość względem kogo*⟩: Wszystkie panie bij zabij na Anielę. *Dzierzk. Obrazy 95.* **30.** Niech mnie (go, was, ich) kule biją ⟨*wykrzyknienie wyrażające silne poruszenie uczuciowe, np. zdumienie, podziw, wściekłość itp.*⟩. **31.** Dzwon, zegar bije ⟨*dzwoni, wydzwania*⟩. **32.** Fontanna (strumień, słup wody, woń, zapach, źródło) bije ⟨*wytryska, bucha*⟩. **33.** Blask (jasność, łuna) bije ⟨*promieniuje*⟩. **34.** *przen.* Smutek bije (ze strof poety); ufność bije (z twarzy). **35.** Okrzyki biją (pod niebo). **36.** Światło bije w oczy ⟨*razi*⟩. **37.** Krew bije komu do głowy ⟨*napływa, uderza do głowy*⟩. **38.** Ognie biją na kogo (ze wstydu). **39.** Pioruny biją ⟨*uderzają, trzaskają*⟩. **40.** *łow.* Przepiórka bije ⟨*wydaje głos, nawołuje*⟩. **41.** Puls, serce, tętno bije ⟨*tętni, pulsuje*⟩. **42.** Serce (czyje) bije dla kogo ⟨*ktoś kocha kogo*⟩. **43.** Z bijącym sercem, z biciem serca (co robić, np. oczekiwać na kogo, wyjść na spotkanie komu itp.) ⟨*ze wzruszeniem*⟩. **44.** Siódme poty, zimne, gorące, wszystkie poty biją na kogo ⟨*ktoś oblewa się potem z wysiłku, wzruszenia, przerażenia itp.*⟩.

przysł. **45.** Gdy sowa wyleci z gniazda, wszystkie ptaki na nią biją.

bić się 1. b. się czym — po czym ⟨*uderzyć się*⟩: **b. się** rękami po udach; ogonem po bokach (o zwierzęciu). **2. b. się** na co ⟨*pojedynkować się*⟩: **b. się** na szable, na szpady. **3. b. się** o co ⟨*uderzać się, obijać się o co*⟩: **b. się** o ściany klatki (o ptakach); fala bije (się) o brzeg. **4. b. się** w piersi: a) ⟨*uderzać się w piersi na znak zapewnienia; zapewniać, przysięgać*⟩: Jak Boga kocham — bił się w piersi chłopak, nie widziałem żadnych armat. *Żukr. Dni 155;* b) ⟨*uderzać się w piersi na znak skruchy; przyznawać się do winy; kajać się, żałować za grzechy*⟩: Z głodu umrę, ale sumienie czyste mieć będę! — wołał szlochając i w piersi się bijąc. *Orzesz. Broch. I, 209.* **5. b. się** z kim — po czym — o co ⟨*bić jeden drugiego (po czym) — o co*⟩: **b. się** z rówieśnikami (o chłopcach); **b. się** po głowach, po twarzach; **b. się** o piłkę; **b. się** o żer (o ptakach); *przen.* ⟨*toczyć gwałtowny spór*⟩: **b. się** o spadek. **6. b. się** z kim, z czym — o co ⟨*toczyć walkę, bitwę, wojnę; walczyć*⟩: Polacy bili się w dawnych wiekach ze Szwedami, z Turkami. **b. się** o wolność. **7.** *hiperb.* **b. się** z przeciwnościami; **b. się** o plan; **b. się** z myślami ⟨*wahać się, rozważać*⟩: Przez dwa dni biłem się z myślami, co robić? *Rus. Ziemia 262.* **8. b. się** za kogo, za co ⟨*walczyć w obronie kogo, czego*⟩: Ja się biję z duszy za kraj. *Żer. SPP.* **9.** On się ciągle bije ⟨*wdaje się w bijatyki*⟩.

biec, biegnąć 1. b. po czym, przez co, za kim, za czym ⟨*poruszać się szybko za pomocą nóg po czym, przez co, w ślad za kim, za czym*⟩: Człowiek, zwierzę biegnie (po ścieżce, przez pole). Pies biegnie za zającem. **2. b.** bez tchu, co tchu, co sił, jak strzała, na jednej nodze, w derdy a. w dyrdy ⟨*biec możliwie najszybciej*⟩. **3. b.** (drobnym) truchcikiem; **b.** stępa, kłusem, galopem (o koniu, psie). **4. b.** na wyścigi, w zawody ⟨*prześcigając się*⟩. **5. b.** jak szewc z butami na jarmark ⟨*bardzo się śpieszyć*⟩. **6. b.** do kogo, do czego — po co, na co ⟨*iść prędko, udać się, śpieszyć się do kogo, do czego, w jakimś celu*⟩: Biegnij do ojca po pieniądze. Biegnij po doktora. Biegnę do kina na nowy film. **b.** na ratunek, na pomoc, z pomocą. **7. b.** myślą ku czemu ⟨*zwracać się myślą ku czemu*⟩: Biegł myślą ku przeszłości. **8. b.** starym (zwykłym) trybem ⟨*odbywać się po dawnemu, w sposób ustalony, zwykły*⟩: Praca [...] biegła w dalszym ciągu starym trybem od wypadku do wypadku. *Pol. Szt. Lud. 1—6, 1950, 13.* **9. b.** w górę ⟨*wznosić się*⟩: Skała biegnie prostopadle w górę. *Krasz. SW.* **10.** Czas biegnie, lata biegną ⟨*szybko przechodzi, przechodzą*⟩. **11.** Droga, schody, ślady biegną ⟨*prowadzą, ciągną się*⟩. **12.** Fale, łzy, obłoki, planety biegną ⟨*toczą się, poruszają się*⟩. **13.** Echo, głos biegnie ⟨*rozchodzi się*⟩. **14.** Strumień, woda biegnie (bieży) ⟨*płynie*⟩. **15.** Myśl biegnie (ku czemu) ⟨*zwraca się*⟩.

bieda 1. Okropna, straszna, wielka **b. 2. b.**, że coś okropnego, aż piszczy, aż skwierczy: Pieniądze musi oddawać matce, bo bieda w domu aż piszczy. *Brzoza Dzieci 175.* **3.** *pot.* Stara **b.** ⟨*nic nowego, po staremu*⟩: Co słychać? — Stara **b. 4. b.** z nędzą ⟨*skrajna bieda, nędza*⟩: Tu Matusiakowej zagroda. Prawdziwa bieda z nędzą. Dwa hektary ziemi na tę kupę dzieciarni. *Bron. J. Ogn. 72.* **5.** Sama **b.** ⟨*sami biedacy, nędzarze*⟩: Była to sama **b. 6.** Od biedy, z (wielką) biedą ⟨*z trudem, z trudnością, zaledwie; jako tako, w braku czegoś lepszego*⟩: Ujdzie to od biedy. Radzi sobie od biedy (z biedą). Z wielką biedą zdał egzamin. **7.** (Jest z czym) pół biedy ⟨*niewielki kłopot; nie jest tak źle*⟩: To jeszcze pół biedy. **8.** Cierpieć, klepać biedę ⟨*żyć w niedostatku*⟩: Klepie biedę i utrzymuje się z dawania lekcji cudzoziemcom. *Słow. Listy I, 369.* **9.** Kupić sobie biedę, nabawić się, napytać, narobić sobie (komu) biedy ⟨*narobić kłopotu; spowodować nieszczęście*⟩: Narobił sobie biedy ostrym językiem. *SL.* Choć sam sobie tej biedy napytał, jak żbik na innych parskał, jak dzik zgrzytał. *Konop. Balcer 30.* **10.** Łatać, pchać biedę ⟨*z trudem zaspokajać pierwsze potrzeby, radzić sobie jakoś*⟩: Dopóki ceny zboża były dobre, dopóty nawet bardzo lekkomyślni łatali biedę jako tako. *Dygas. Swojcz. 122.* **11.** Mieć z kim biedę ⟨*mieć z kim kłopoty*⟩. **12.** Najeść się biedy ⟨*żyć przez długi czas w biedzie*⟩. **13.** Popaść, wpaść w biedę: a) ⟨*w nędzę*⟩; b) ⟨*w kłopoty, w nieszczęście*⟩. **14.** Przyjść, zjawić się (gdzie) na czyją biedę ⟨*ku czyjemu utrapieniu, na czyje nieszczęście*⟩: Przyszedł tu na moją biedę. *SW.* **15.** Ściągnąć biedę na swoją głowę ⟨*narobić sobie kłopotu*⟩. **16.** Wleźć, włazić z jednej biedy w drugą ⟨*popaść z jednego nieszczęścia w inne; mieć ciąg niepowodzeń*⟩. **17.** Wydobyć kogo z biedy ⟨*dopomóc komu*⟩. **18.** Wyrwać się, wygmerać się, wygrzebać się z biedy ⟨*z kłopotów*⟩. **19.** Żyć w biedzie ⟨*żyć biednie, w niedostatku, nie mieć dostatecznych środków do życia*⟩. **20. b.** jest z kim, z czym a. w czym ⟨*jest kłopot z kim, czym; jest brak, mało czego*⟩: Z nim tylko **b.**! Z drzewem u nas bieda, nawozem palimy. *Was. W. Tęcza 125.* W tym tylko **b.**, że... **21. b.** daje się komu we znaki, dokucza, doskwiera komu, dusi, gniecie, przygniata, przyciska kogo; wkrada się do kogo (do czyjego domu), zagląda do kogo (w oczy komu). **22. b.** popycha do czego.

przysł. **23.** Bieda rozumu uczy. **24.** Biednemu wszędzie bieda. **25.** Kto ma pszczoły i klacze, ten na biedę nigdy nie płacze. **26.** Mała bieda, krótki żal ⟨*niewielkiej straty krótko się żałuje*⟩.

biednieć, zbiednieć 1. b. od czego, z czego, z powodu czego, wskutek czego: Biedniał z nadmiaru pracy. *SW.* Z tych wszystkich niepowodzeń zbiednieli zupełnie. *SPP.* **2. b.** przez co: Zbiedniał przez własną lekkomyślność. *SPP.*

biedny 1. b-i ludzie: a) ⟨*ubodzy*⟩; b) ⟨*godni współczucia, nieszczęśliwi*⟩. **2. b.** domek, **b-e** mieszkanie, odzienie, meble ⟨*liche, zniszczone*⟩. **3. b.** jak mysz kościelna ⟨*bardzo biedny*⟩: Ten cygan nad cyganami, biedny jak mysz kościelna, ożenił się później z ekscentryczną hrabianką. *Boy Znasz. 124.* **4. b.** z powodu czego, od czego, z czym: Wujenka jest biedna z tym ciągłym chorowaniem. *SPP.*

przysł. **5.** Biednemu wiatr w oczy.

biedzić się 1. b. się z kim, z czym ⟨*borykać się, pasować się, męczyć się*⟩: Biedził się z życiem jak mógł. *Chłęd. Pam. I, 16.* Biedziłem się sam z sobą w domu czas długi. *Węg. Rozm. 118.* **2. b.** się o co ⟨*martwić się, kłopotać się*⟩: Pierwszy też raz w życiu przyszło mu biedzić się o to, czy ktoś, komu on chce dać pieniędzy, raczy je przyjąć. *Sienk. Połan. III, 98.* **3. b.** się nad czym ⟨*ślęczeć nad czym, mozolić się*⟩: Biedził się cały wieczór nad rozwiązaniem zadania z fizyki.

bieg ● **1.** Regularny, szybki **b.** **2. b.** człowieka, zwierzęcia ⟨*posuwanie się naprzód szybkimi skokami*⟩. **3.** Dobry do biegu, szybki w biegu (o koniu). **4.** Dopaść czego biegiem ⟨*biegnąc*⟩. **5.** Popędzić, puścić się biegiem ⟨*szybko, w skok, w lot*⟩. **6.** Biegiem! marsz! ⟨*komenda*⟩. **7.** Przyspieszyć, zwolnić biegu: Cwałowałem ze siedem minut, zwalniając lub przyspieszając biegu. *Prus SPP.* **8.** Przynaglać do biegu (np. konia). **9.** Rwać się do biegu (o koniu). *sport.*: **10. b-i** krótkie, średnie, długie. **11. b.** maratoński. **12. b.** płaski, na przełaj, przez płotki. **13. b.** rozstawny a. sztafetowy. **14. b.** finałowy. **15. b.** narodowy. **16. b.** na 100, 200, 400, 800... metrów. **17.** (w hippice): **b.** myśliwski, włoski. **18.** (w kolarstwie): **b.** australijski, drużynowy, torowy. **19.** (w narciarstwie): **b.** zwykły, zjazdowy. **20.** Stanąć do biegu. **21.** Prowadzić, startować, zająć pierwsze (drugie) miejsce, zwyciężyć w biegu; wygrać **b.**

⊙ **22. b.** łodzi, maszyny, planety, pociągu, słońca ⟨*szybki ruch; obrót; funkcjonowanie*⟩: Maszyna w pełnym biegu. Maszyna przyspiesza, zwalnia **b.** **23. b.** rzeki ⟨*kierunek, w którym rzeka płynie; prąd, nurt*⟩: Bystry, gwałtowny, kręty, szybki, wartki **b.** **24. b.** dolny, górny. **25.** Płynąć z biegiem; zmienić **b.** rzeki. **26. b.** akcji, dziejów, myśli, wydarzeń ⟨*przebieg, tok*⟩. **27.** Naturalny, zwykły **b.** rzeczy ⟨*naturalne następstwo*⟩. **28.** Z biegiem lat, czasu, stuleci, wieków itp. ⟨*z upływem lat, czasu itp.*⟩: Nie bronię dzisiejszego systemu kapitalistycznego; z biegiem czasu musi on upaść. *Orzesz. Listy II/2, 183.* **29.** Inny **b.** nadać czemu (np. myślom). **30.** Nadać **b.** służbowy jakiejś sprawie ⟨*skierować sprawę do załatwienia zgodnie z przepisami służbowymi*⟩. *techn.* **31. b.** pierwszy, drugi, trzeci, czwarty ⟨*różne stopnie szybkości jazdy w pojazdach mechanicznych*⟩. **32.** Skrzynka biegów. **33. b.** jałowy maszyn elektrycznych, silnika np. samolotu. **34.** Włączać, zmieniać **b-i.**

● **35.** *bud.* **b.** schodów ⟨*część schodów zawarta między podestami*⟩. **36.** *łow.* **b-i** przednie, tylne ⟨*nogi zwierząt łownych, np. sarny, daniela*⟩.

biegać 1. b. czym — po czym ⟨*szybko przebierać, przesuwać*⟩: **b.** palcami po klawiszach; oczami po twarzach. **2. b.** do kogo, do czego: Dziecko biega do ojca, do matki. **b.** do lasu, do rzeki. **3. b.** do mety ⟨*ścigać się*⟩: Biegałem z rówieśnikami do mety, a jeśli nie wygrałem zakładu, to było źle ze mną. *Groza Moz. 52. przestarz.* ⟨*kursować, jeździć*⟩: Posły i gońce biegały nieustannie to do Nowogródka, to do Krakowa. *Krasz. SW. daw.* ⟨*udawać się, odwoływać się*⟩: Musiał sam Orygenes do Rzymu biegać. *Skar. SW.* **4. b.** jak kot z pęcherzem ⟨*biegać z miejsca na miejsce, niespokojnie; miotać się*⟩: Boruch wypadł na miasto, biegał jak kot z pęcherzem. *Dygas. Piszcz. II, 56.* **5.** *przestarz.* **b.** jak za rarogiem ⟨*szukać czego gorączkowo*⟩. *SFA.* **6. b.** jak zwierz po klatce ⟨*poruszać się po jakiejś przestrzeni niespokojnie, nerwowo*⟩: Od rana biegał po pokoju jak zwierz po klatce. *SL.* **7.** *pot.* **b.** koło czego ⟨*starać się o co usilnie*⟩: Musiał dobrze biegać koło tej sprawy, skoro ją załatwił. **8. b.** na co ⟨*uczęszczać, udawać się gdzie często*⟩: **b.** na bale, na odczyty, na przedstawienia, na wykłady. **9.** *sport.* **b.** na czym ⟨*biegać w jakimś miejscu, okolicznościach, z okazji czego; biegać na jakimś dystansie*⟩: **b.** na stadionie, na olimpiadzie, na zawodach; biegać na średnich dystansach. **10. b.** po co [nie: za czym] ⟨*starać się o co, co jest w jakimś miejscu*⟩: **b.** po wodę do rzeki, po lekarstwa do apteki. **11. b.** po czym: a) ⟨*biegać w jakimś miejscu, po jakiejś przestrzeni*⟩: **b.** po pokoju, po ogrodzie, po lesie, po łące; b) ⟨*chodzić od jednego miejsca do innego, uczęszczać, zwiedzać*⟩ *por.* **b.** na co: **b.** po sklepach, po księgarniach, po kinach, po muzeach itp. **12. b.** w czym: a) ⟨*biegać w jakimś miejscu*⟩: **b.** w lesie, w parku; b) ⟨*biegać w jakimś stroju*⟩: **b.** w palcie, w dresach, w kostiumie kąpielowym. **13.** *pot.* **b.** za czym ⟨*starać się o coś, co jest w różnych miejscach*⟩ *por.* **b.** po co: Biegała cały dzień za lekarstwami i nigdzie ich nie mogła dostać (ale: *por.* biegała po lekarstwa). **14. b.** za interesami ⟨*załatwiać sprawy, interesy*⟩: Cały dzień już biegałem za jego interesem. *Lel. Listy, 288.* **15. b.** za kim, za czym: Biega za starszymi braćmi, za kółkiem (o dziecku). **16.** *przen.* **b.** za kim a. do kogo ⟨*starać się o względy, bałamucić kogo, konkurować o kogo*⟩: Biega za kobietami. - Wiem ja dobrze, że do ciebie biega tam jakiś blondyn. *Dzierzk. Salon. 47.* **17.** Coś biega po czym, przed czym ⟨*przebiega, porusza się*⟩: Błyskawice biegały po niebie. - Zrywam się patrzę, aż tylko po ścianie biega cień własnej postaci. *Mick. Ball. 38.* Czerwone płatki zaczęły mu biegać przed oczami. *przen.* ⟨*krąży, kursuje*⟩: Biegają wieści pomiędzy prostotą, lecz któż z nich prawdę odgadnie? *Mick. Ball. 13.* **18.** Oczy biegają komu ⟨*ktoś rzuca niespokojne spojrzenia; jest spostrzegawczy*⟩.

przysł. **19.** Nie biegasz — nie masz; nie szukasz —

nie znajdziesz ⟨*nie ma nic bez zabiegów, nic samo się nie zrobi*⟩. *por*. Pieczone gołąbki nie lecą same do gąbki.

biegający Oczy, spojrzenie **b-e** ⟨*latające, ruchliwe, niespokojne*⟩.

biegły 1. b-e czytanie ⟨*płynne*⟩. **2. b.** w czym, np. w jakiej umiejętności, w sztuce, w nauce (w pisaniu na maszynie, w prawie).

biegun ● **1. b.** południowy, północny; ziemski. **2.** *fiz*. **b.** ogniwa galwanicznego. **3.** *przen*. Dwa **b-y** ⟨*rzeczy, pojęcia przeciwstawne sobie; krańcowe przeciwieństwa*⟩.
● **4.** *książk*. Dziarski, rozhukany, znakomity, tatarski **b.** ⟨*szybki koń wierzchowy, rumak*⟩. **5.** Dosiąść bieguna.
● **6. b.** kołyski, fotela bujającego ⟨*płoza wygięta półokrągło*⟩.

bielizna 1. b. jegerowska ⟨*z ciepłej, wysokogatunkowej wełny*⟩. **2. b.** kościelna ⟨*komże, alby, obrusy ołtarzowe itp.*⟩. **3. b.** stołowa ⟨*serwety, obrusy, nakrycia na stół*⟩.

bielmo 1. b. na oku. **2.** Oczy bielmem zachodzą. **3.** *przen*. Mieć **b.** na oczach ⟨*być zaślepionym, nie dostrzegać tego, co wszyscy widzą, nie rozumieć rzeczy oczywistych dla innych*⟩: Zaprawdę, mówię ci, Panie Starosto, że masz na oczach bielmo i ślepotę. *Słow. Ben. 143*. **4.** Zerwać, zdjąć komu **b.** z oczu ⟨*odsłonić komu prawdę, odkryć prawdziwy stan rzeczy*⟩: Zdjął z umysłu jego, tak jak z oczu, bielmo. *Górn. Dw. 344. L.* **5. b.** spadło komu z oczu, ze źrenic ⟨*ktoś przejrzał, zrozumiał istotny stan rzeczy*⟩: Innymi, nowymi oczyma patrzył na świat i sprawy, jak gdyby bielmo spadło ze źrenic. *Was. W. Rzeki 402.*

bierny 1. b. opór ⟨*opór polegający na odmawianiu współpracy, na niewykonaniu zarządzeń władzy*⟩: Robotnice umiejętnie zaczęły stosować bierny opór. *Wilczek Nr 16, 218.* **2.** Zorganizować **b.** opór, wzywać do biernego oporu, stawiać **b.** opór ⟨*nie chcieć iść dobrowolnie, nie pozwalać się prowadzić*⟩. **3. b-a** rola (przypada komu w udziale). **4.** Być biernym narzędziem w czyich rękach ⟨*wykonywać posłusznie czyje polecenie*⟩. **5.** *ekon*. Bilans gospodarczy **b.** ⟨*wykazujący większe spożycie niż wytwarzanie*⟩. **6. b.** bilans handlowy ⟨*wykazujący większą wartość przywozu niż wywozu*⟩. **7.** Bilans płatniczy **b.** ⟨*wykazujący mniejsze wpływy pieniężne niż wydatki*⟩. **8.** *księg*. Bilans, stan **b.** ⟨*pasywa, zobowiązania*⟩. **9. b-e** prawo wyborcze ⟨*prawo do uzyskania mandatu wyborczego*⟩. **10.** *techn*. Koło **b-e**, wał **b.** ⟨*koło napędzane, wał napędzany*⟩. **11.** *jęz*. Strona **b-a** czasownika ⟨*strona wyrażająca podleganie czynności, np. jest, był itp. czytany, wypowiadany, zbierany*⟩.

bies 1. Do biesa: a) ⟨*do niczego*⟩: Cała robota — do biesa; b) a. na biesa, u biesa! ⟨*wykrzyknienie wyrażające oburzenie, strach, zdziwienie itp.*⟩: Jakież znów, u biesa, większe nad życie ludzkie będą interesa? *Zabł. Zabob. 37.* **2.** Jeden **b.** ⟨*nic nie warte*⟩: To wszystko jeden **b.**! **3. b.** wie, zgadnie ⟨*nie wiadomo nic, nikt nie wie, nie zgadnie*⟩: Coście wy tam bajali, to i bies nie zgadnie. *Bogusł. W. Cud 101.* **4.** Wścieka się, jakby ją **b.** opętał ⟨*złości się, wymyśla bez opamiętania*⟩.
przysł. **5.** Gdzie bies nie może, tam babę wrazi. *por*. Gdzie diabeł nie może, tam babę pośle.

biesiada *książk*. **1.** Huczna **b. 2.** Wydać, wyprawić biesiadę. **3.** *daw*. Mieć biesiadę ⟨*mieć uciechę, rozrywkę*⟩: Król miał niemałą biesiadę, dworując z tych, którzy się o ten żart gniewali. *Górn. Dw. 203. L.*
przysł. **4.** Bogatego pokuta, ubogiego biesiada.

bieżący 1. Chwila **b-a. 2.** Metr **b.** ⟨*metr liniowy*⟩. **3.** Miesiąc, rok **b.** ⟨*ten, o którym mowa, obecny*⟩. **4.** *daw*. Moneta **b-a** ⟨*będąca w obiegu*⟩. **5. b.** numer ⟨*kolejny*⟩. **6. b-e** potrzeby, wydatki ⟨*codzienne*⟩. **7.** *handl*. Rachunek **b.** ⟨*rachunek depozytora w banku albo w kasie oszczędności*⟩. **8.** Sprawy **b-e** ⟨*dnia dzisiejszego*⟩. **9.** Stan **b.** (np. literatury) ⟨*aktualny, związany z chwilą obecną*⟩. **10.** Woda **b-a** ⟨*płynąca, np. z kranu*⟩.

bigos 1. b. hultajski ⟨*bigos zawierający dużo różnorodnego mięsa i słoniny drobno krajanej*⟩. *przen*. Czego tam nie ma w tej sztuce! istny bigos hultajski. *Boy. Flirt III, 98.* **2. b.** w głowie ⟨*chaos, mętlik*⟩: Z wiadomości tych zrobił mu się bigos w głowie. **3.** Narobić bigosu: a) ⟨*narobić zamętu, zamieszania, sprawić kłopot, zmartwienie*⟩: Nie wygadajże się przypadkiem przed ciotką, bobyś tu narobił dopiero bigosu. *Bliz. Dam. 47*; b) ⟨*rozbić na miazgę, zmiażdżyć*⟩: [Koń] Podnosząc nogę ochotnie, z całej siły jak go [wilka] grzmotnie, z paszczy narobił bigosu. *Tremb. Bajki 10.*

bijatyka 1. Ordynarna, ogólna, powszechna **b. 2. b.** na pięści, na kije, na szable, na noże. **3.** Dochodzi, przychodzi do bijatyki: Z kłótni przyszło do bijatyk, w których noże i jatagany odegrały rolę swoją. *Jeż Uskoki I, 224.* **4.** Brać udział w bijatykach. **5.** Kończyć się bijatyką: U nich każda libacja kończy się bijatyką. *SL.*

bilans *ekon*. **1. b.** gospodarczy, handlowy, likwidacyjny, obrotowy, płatniczy, towarowy, upadłościowy. **2. b.** otwarcia, zamknięcia. **3.** *przen*. **b.** działalności (artystycznej), życia, dobrych i złych uczynków. **4.** Złożyć, zrobić **b.** czego. **5. b.** zmian [!] ⟨*wykaz zmian*⟩. *SPP.*

bilard Grać, zagrać w **b.**; pójść na **b.**

bilardowy *żart*. **b-e** nogi ⟨*nogi niezgrabne, grube, bez wcięcia w kostce*⟩.

bilet 1. b. kolejowy, tramwajowy, peronowy, powrotny, miesięczny, zbiorowy, ulgowy a. zniżkowy. **2. b.** wejścia, wstępu. **3. b.** do teatru, do kina; na bal, na przedstawienie, na wystawę; na loterię; na przejazd (z Warszawy do Krakowa). **4. b.** wydany dla jednej osoby [nie: opiewający na jedną osobę]. **5. b.** ważny od... [nie: z ważnością od...]. **6. b.** z przesiadaniem. **7. b.** bankowy ⟨*banknot*⟩. **8.** *przestarz*. **b-y** skarbowe ⟨*krótkoterminowe zobowiązania skarbu, wypuszczane zwykle w celu pokrycia doraźnych braków skarbowych*⟩. **9.** *daw*. Wilczy **b.** ⟨*dokument zabraniający osobie wydalonej z jakiejś uczelni wstępu na jakąkolwiek inną w tym kraju*⟩.

10. b. wizytowy ⟨*kartonik z imieniem i nazwiskiem, ewentualnie tytułem (naukowym) i adresem tej osoby*⟩. **11.** Wolny **b.** ⟨*bilet upoważniający okaziciela do bezpłatnego korzystania ze środków lokomocji, teatrów, kin*⟩. **12. b-y** zdawkowe ⟨*papierowe znaki obiegowe niskiej wartości, wypuszczane przez skarb państwa*⟩. **13.** Kupić, wykupić; wypisać **b. 14.** Sprzedawać **b-y. 15.** Okazać **b.** do kontroli, przy wejściu. **16.** Puszczać, wchodzić za biletami.

bis 1. Pociąg **b.** ⟨*pociąg bliźniaczy*⟩. **2.** Krzyczeć **b.** ⟨*żądać powtórzenia czego*⟩. **3.** Domagać się, żądać bisu ⟨*domagać się powtórzenia czego (utworu, śpiewu itp.)*⟩. **4.** Wykonać, odegrać, zaśpiewać na **b.** ⟨*powtórzyć na żądanie publiczności wyrażone okrzykiem „bis"!*⟩. **5.** Przyjąć (wykonanie czego) bisami: Wypowiedział humorystyczny monolog Junoszy, przyjęty rzęsistym brawem, śmiechem i bisami. *Reym. Now. V, 194.*

biskup 1. b. polowy ⟨*biskup stojący na czele duchowieństwa katolickiego w wojsku*⟩. **2. b.** rzymski ⟨*papież*⟩.

przysł. **3.** Podobny jak zając do biskupa ⟨*zupełnie, nic nie podobny*⟩.

biskupi 1. Krzesło **b-e**, tron, stolec **b.** ⟨*godność, urząd biskupa*⟩. **2.** Kuria **b-a** ⟨*ogół funkcjonariuszy w diecezji, podlegających biskupowi; kancelaria biskupia*⟩. **3.** Sądy **b-e. 4.** Synod **b.**

przysł. **5.** Nie chodzę na biskupich nogach ⟨*nie jestem wpływowy*⟩.

biskupstwo Siedzieć na biskupstwie ⟨*sprawować urząd biskupa, zarządzać diecezją*⟩.

bitka 1. Skory do bitki ⟨*do bójki, awantury*⟩. **2.** I do pitki i do bitki ⟨*do wszystkiego*⟩. **3.** Brać się, rwać się do bitki. **4. b-i** cielęce, wołowe, wieprzowe ⟨*kotlety bite*⟩. **5.** Mieć, brać **b-i** ⟨*w kartach: mieć, brać karty zabite (lewy)*⟩.

bitwa ● **1.** Decydująca, generalna, krwawa, mordercza, regularna, rozstrzygająca, straszna, śmiertelna, walna, zacięta, zapalczywa, zawzięta **b. 2. b.** lądowa, morska, powietrzna. **3. b.** na co: **b.** na białą broń. **4.** Wir, wrzawa, zgiełk bitwy. **5.** Pole bitwy. **6.** Hasło do bitwy. **7.** Bitwa nad czym, pod czym: **b.** nad Berezyną, pod Grunwaldem. **8. b.** ● kogo, o co: **b.** o Warszawę. *przen.*: **9.** Polemiczna **b. 10. b.** o pokój. **11.** Dać, odprawić, przegrać, przyjąć, rozpocząć, rozstrzygnąć, stoczyć, wydać, wygrać bitwę. **12.** Wyzwać do bitwy. **13.** Polec w bitwie. **14. b.** decyduje o czym (o losach miasta, o zakończeniu wojny), rozpętała się, rozgorzała, toczy się, wre. **15.** Losy bitwy się ważą.

przysł. **16.** Gdzie wielu dowódców, tam bitwa przegrana. **17.** Nie czas modlitwie po przegranej bitwie.

◉ **18.** Karczemna **b.** ⟨*awantura, bijatyka*⟩: Od słów przyszło do bitwy. **19. b-y** wybuchają.

bity 1. b-a droga, **b.** gościniec, trakt ⟨*droga o twardej, trwałej nawierzchni*⟩. **2.** Drób **b.** ⟨*zarzynany*⟩. **3.** Kuty i **b.** ⟨*doświadczony, otrzaskany, zahartowany*⟩: Soroka był to żołnierz kuty i bity, któremu jedno tylko uczucie obcym było, to jest uczucie trwogi. *Sienk. Pot. III, 5.* **4.** Nie w ciemię **b.** ⟨*sprytny, umiejący się znaleźć w każdej sytuacji*⟩ p. ciemię. **5.** *daw.* Talar **b.** ⟨*moneta wartości talara*⟩. **6.** Waga **b-a** ⟨*waga zwierzęcia po zabiciu*⟩. **7.** Zrazy **b-e** ⟨*nie siekane*⟩. **8.** *przen.* **b.** (kwadrans), **b-e** (dwie godziny, dwa kilometry) ⟨*cały, z okładem*⟩. **9. b-e** pismo, (cztery) strony ⟨*gęste, ściste*⟩.

przysł. **10.** Bity, ale syty. **11.** Bitemu psu dość kij pokazać. **12.** Co bite, to lepsze. **13.** Dobry karany, jeszcze lepszy bity. **14.** Jeden bity za stu nie bitych stanie. **15.** Za jednego bitego dwóch nie bitych dają.

biuro 1. b. adresowe, budowlane, handlowe, prasowe, techniczne, wywiadowcze. **2. b.** polityczne ⟨*organ wykonawczy komitetów centralnych partii komunistycznych*⟩. **3.** *pot.* Po biurze, przed biurem ⟨*po godzinach urzędowania, przed początkiem urzędowania*⟩: Wstąp do mnie po biurze. - Z rana wyszedł wcześniej z domu, żeby przed biurem zdążyć na chwileczkę do Jelskiego. *Breza Niebo II, 154.* **4.** Chodzić, pójść do biura. **5.** Pracować w biurze. **6.** Być w biurze ⟨*być w określonym pokoju biurowym*⟩. **7.** *pot. niestaranne* Być na biurze ⟨*być w jakimś nieokreślonym miejscu w biurze*⟩.

biurowy 1. Godziny **b-e** ⟨*godziny urzędowania w biurze*⟩. **2. b.** kolega, lokal. **3. b-a** praca. **4.** Siła **b-a** ⟨*urzędnik, urzędniczka*⟩.

bizun 1. Goły jak **b.** ⟨*nie mający ani grosza*⟩. **2.** Dać, wsolić, wsypać, wyliczyć komu (pięćdziesiąt, sto) bizunów ⟨*wymierzyć pięćdziesiąt, sto batów bizunem*⟩. **3.** Ty bizunie! ⟨*ty walkoniu, próżniaku, łobuzie!*⟩

przysł. **4.** Boję się nie ciwuna, lecz jego bizuna.

biżuteria Sztuczna **b.** ⟨*drobne wyroby z imitacji drogich kamieni lub szlachetnych metali służące jako ozdoba*⟩.

blacha ● **1. b.** cynkowa, miedziana, ołowiana, srebrna, złocona, żelazna; prasowana, tłoczona, walcowana; dachowa, ślusarska. **2.** Pod blachą ⟨*kryty blachą*⟩: Willa pod blachą. Pałac „Pod Blachą" w Warszawie. **3.** Kryć dom blachą. **4.** Okuć blachą: Skrzynia okuta blachą. **5.** *uczn.* Wykuć na blachę ⟨*nauczyć się na pamięć, świetnie, doskonale*⟩.

● **6. b.** do pieczenia ciastek, **b.** na torty, na placki ⟨*płaskie naczynie blaszane służące do wypieków*⟩. **7. b.** kuchenna ⟨*metalowa płyta nakrywająca trzon kuchenny*⟩. **8.** Postawić garnek na blasze.

blado Wyglądać **b.**, uśmiechnąć się **b.** ⟨*lekko przelotnie, zdawkowo*⟩.

bladość 1. Śmiertelna, trupia **b. 2. b.** twarzy. **3.** Pokryć się, powlec się bladością. **4. b.** pokrywa, powleka (twarz).

blady 1. Śmiertelnie, trupio **b. 2. b.** na twarzy. **3. b.** jak chusta, jak kreda, jak papier, jak płótno, jak ściana, jak trup. **4. b.** z czego: z gniewu, z ran. **5.** *med.* Krętek **b.** ⟨*zarazek kiły*⟩. **6. b.** księżyc, **b-e** słońce ⟨*o mało intensywnym, słabym, przymglonym świetle*⟩; **b-e** światło ⟨*nikłe, słabe*⟩. **7. b-e** oczy ⟨*bezbarwne*⟩. **8. b-a** płeć, twarz; **b-e** usta ⟨*małokrwiste*⟩. **9. b.** strach, **b-a** trwoga ⟨*śmiertelna, paniczna*⟩. **10. b.** świt, ranek ⟨*mglisty, szarzejący*⟩. **11. b-a** twarz ⟨*w opowiadaniach o Indianach: człowiek białej rasy*⟩. **12. b.** uśmiech ⟨*niewyraźny, przelotny*⟩.

blankiet **1. b.** firmowy, telegraficzny, urzędowy, wekslowy. **2.** Wypełnić **b.**

blansz *przysł.* Nie pomoże blansz i róż, kiedy panna stara już.

blask **1.** Diamentowy, jedwabisty, mieniący się, metaliczny, olśniewający, silny, szklisty, wspaniały, złoty **b.** **2.** Fałszywy, przyćmiony **b.** **3. b.** słoneczny a. słońca. **4. b.** księżyca, komety, pożogi, lampy, reflektora. *przen.*: **5. b.** ⟨*świetność, wspaniałość*⟩: **b.** urody, zbytku. **6. b.** ⟨*przejaw, przebłysk*⟩: **b.** życzliwości, triumfu (w oczach). **7.** Kłaść na co, rzucać **b.** ⟨*o słońcu, latarni itp.*⟩. **8.** Odzyskać **b.** (o oczach). **9.** Przyćmić **b.** (np. lampy). **10.** tracić **b.** (o gwiazdach). **11.** Dodawać komu, czemu blasku. **12.** Nabrać blasku (o oczach). **13.** Błyszczeć (o oczach), jaśnieć, świecić (o gwiazdach), lśnić (o śniegu), oślepić kogo, oblewać co (o księżycu), płonąć (o drogich kamieniach, o ognisku, o oczach) blaskiem. **14.** Otaczać kogo, co blaskiem (chwały). **15.** Żarzyć się (niezdrowym) blaskiem (o oczach). **16.** Kąpać się, tonąć w blasku (słońca). **17.** Skrzyć się w blasku (o śniegu). **18.** Wystąpić w całym blasku. **19. b.** bije od kogo, od czego (od śniegu); z czego (z karabeli *Mick.*); ćmi (wzrok); otacza kogo, co; oślepia kogo, co (oczy); pada na kogo, na co; razi (oczy a. w oczy), rozjaśnia (izbę).

blekot *przysł.* Bredzi (plecie), jakby się blekotu objadł.

bliski **1. b.** czego ⟨*niedaleki*⟩: **b.** omdlenia, płaczu. **2. b.** komu, czemu ⟨*drogi*⟩: bliscy sobie; **b.** sercu. **3. b.** (komu) czym: **b.** charakterem, duchem, intelektem, skłonnościami. **4. b.** krewny, kuzyn ⟨*spokrewniony przez rodziców*⟩. **5. b-e** niebezpieczeństwo ⟨*niedalekie w czasie*⟩; **b-a** przyszłość, zima; **b.** upadek, wyjazd, zgon. **6. b-e** pokrewieństwo ⟨*przez wspólnych przodków*⟩. **7. b.** przyjaciel, znajomy ⟨*zażyły, serdeczny*⟩; **b-a** przyjaźń, **b-e** (bliższe) stosunki. **8.** Najbliższa rodzina ⟨*rodzice, dzieci, rodzeństwo*⟩. **9. b.** sąsiad ⟨*niedaleko mieszkający*⟩. **10.** Na bliską (bliższą) metę ⟨*na krótki okres czasu*⟩. **11.** Z bliska: a) ⟨*z małej odległości*⟩: Spojrzeć na kogo, na co; przyjrzeć się komu, czemu z bliska; b) ⟨*dokładnie, szczegółowo*⟩: (Po)znać kogo, co z bliska. (W stopniu wyższym): **12.** Bliższe dane ⟨*dokładniejsze*⟩: Brak bliższych danych. **13.** (Ktoś zyskuje) przy bliższym poznaniu. **14.** Zasługiwać na bliższą uwagę. **15.** Po bliższym zbadaniu (sprawy). **16.** Nic bliższego (o nim nie wiem). **17.** *jęz.* Dopełnienie bliższe ⟨*dopełnienie, które przy zmianie strony czynnej na bierną staje się podmiotem*⟩.

przysł. **18.** Bliższa koszula ciału niż suknia (sukmana, kaftan).

blisko **1.** (z rzeczownikami, zaimkami) **b.** kogo, czego; do kogo, czego a. od kogo, czego: a) ⟨*niedaleko w przestrzeni*⟩: **b.** domu. Siedzieli **b.** siebie. Ma **b.** do szkoły. Mieszka **b.** od szkoły; b) ⟨*niedaleko w czasie*⟩: **b.** północy; **b.** śmierci. **2.** (z czasownikami) **b.** z kim żyć, bliżej, z kim się zetknąć ⟨*poufale, serdecznie, w bliskich, zażyłych stosunkach*⟩. Bliżej poznać kogo ⟨*dokładniej, lepiej*⟩. **3.** (z liczebnikami) ⟨*prawie, mniej więcej, w przybliżeniu*⟩: **b.** stu ludzi, **b.** sześćdziesiąt lat. - Strofa to już blisko setna. *Słow. Ben. 295.*

blizna **1. b.** na czym: **b.** na twarzy, na głowie. **2. b.** od czego, po czym: **b.** od oparzeń; po ospie, po wrzodzie, po operacji, po z(a)gojonej ranie. **3.** Pokryty bliznami. **4. b.** pozostaje po czym. *przen.* Sromotnej nie poniesie blizny dobro i zaszczyt kochanej ojczyzny. *Zab. XIII/1, 1776, 9.* **5.** Chwalebne blizny. *Kras. SW.*

bliźni (*przym.*) **b.** brat ⟨*bliźniak*⟩. *por.* Bliźniaczy.

bliźni (*rzecz.*) Miłość bliźniego.

bliźniaczy **1. b.** brat ⟨*bliźniak*⟩ *por.* Bliźni. **2.** Domki **b-e** ⟨*dwa nieduże domy podobne w planie i architekturze mające jedną ścianę wspólną*⟩. **3.** *miner.* Kryształy **b-e** ⟨*kryształy prawidłowo zrośnięte*⟩. **4.** *techn.* Maszyna **b-a**, silnik **b.** ⟨*maszyna, silnik o dwóch elementach identycznych działających analogicznie*⟩. **5.** Pług **b.** ⟨*pług odwracalny umożliwiający orkę w obie strony bez objeżdżania*⟩. **6.** *kolej.* Pociąg **b.** ⟨*inaczej pociąg „bis", pociąg następujący po pociągu idącym według rozkładu jazdy lub poprzedzający go*⟩. **7.** Zasiew, siew **b.** ⟨*inaczej siew pasowy, polegający na tym, że między dwoma, trzema rzędami normalnie sianymi zostawia się jeden rząd lub dwa nie zasiane*⟩.

blok **1. b.** betonowy, granitowy, kamienny, skalny ⟨*bryła*⟩. **2. b.** czekolady a. czekoladowy, chałwy, lodu, marmuru, węgla. **3. b.** biurowy, kasowy, rachunkowy ⟨*zeszyt z kartkami do wyrywania*⟩. **4.** *techn.* **b.** (dźwigu) ⟨*urządzenie podnoszące oparte na dźwigni; krążek metalowy z rowkiem do przesuwania łańcucha lub sznurka*⟩: **b.** pojedynczy, złożony. **5. b.** filatelistyczny ⟨*jeden albo kilka znaczków w perforowanej ramce*⟩. **6. b.** książkowy ⟨*zeszyte arkusze książki gotowe do oprawy*⟩. **7. b.** mieszkalny, **b.** domów ⟨*duży budynek nie rozczłonkowany; zespół domów zawarty między czterema ulicami*⟩. **8.** *przen.* **b.** narodów, partii, stronnictw ⟨*ugrupowanie polityczne*⟩. **9. b.** rysunkowy ⟨*teczka z arkuszami brystolu*⟩. **10.** *sport.* **b.** startowy ⟨*aparat ułatwiający biegaczowi odbicie nogi przy starcie w biegach krótkich*⟩. **11.** *przen.* **b.** wyborczy ⟨*grupa stronnictw występujących wspólnie w wyborach*⟩.

blokada **1. b.** kontynentalna, polityczna, wojskowa ⟨*system środków zmierzających do izolacji państwa lub jego sił zbrojnych w celu zmuszenia go do ustępstw lub kapitulacji*⟩. **2.** *med.* **b.** chemiczna (nowokainowa) ⟨*metoda leczenia stosowana przy stanach zapalnych*⟩. **3. b.** serca ⟨*przerwanie przewodności do serca impulsów automatycznych*⟩. **4.** *kolej.* **b.** stacyjna ⟨*system urządzeń służący do regulowania ruchu pociągów*⟩.

blokowy **1.** Komitet **b.** ⟨*zespół ludzi pełniących określone funkcje administracyjne i porządkowe w bloku mieszkaniowym*⟩. **2.** Lekarz **b.** ⟨*rejonowy*⟩. **3.** *poligr.* Pismo **b-e** ⟨*pismo o prostej formie liter, składające się z elementów jednakowej grubości*⟩. **4.** *kolej.* Posterunek **b.** ⟨*posterunek regulujący ruch pociągów*⟩. **5.** Zabudowa **b-a** ⟨*zabudowa budynkami wolno stojącymi, tworzącymi całość kompozycyjną w bloku*⟩.

blondyn Jasny, ciemny b. *żart.* Świński b. ⟨*mężczyzna o bardzo jasnym uwłosieniu*⟩.

blondyna, blondynka Jasna, ciemna b. Tycjanowska blondyna ⟨*kobieta o włosach blond z odcieniem rudym*⟩.

bluźnić b. komu, czemu; przeciw komu, czemu: b. rozumowi, nauce, prawdzie, prawu; b. przeciwko religii.

błagać **1.** b. kogo — o co — dla kogo: Błagał dla niej o życie. *Sienk. SPP.* **2.** b. o litość, o przebaczenie, o jałmużnę. **3.** b. czego: litości, zmiłowania. **4.** b. kogo — czym — za kim: Błagając Boga pieniem, modlitwami. *Kras. SW.* Modły gorącymi błagała Boga za dziećmi swoimi. *Karp. SW.* **5.** b. na wszystko: Błagam cię na wszystko, zrób to.

bławatny **1.** Kupiec b. ⟨*kupiec handlujący materiałami bławatnymi*⟩. **2.** Materiały, tkaniny, towary b-e ⟨*tkaniny jedwabne, bawełniane*⟩. **3.** Sklep b. ⟨*w którym się sprzedaje tkaniny*⟩.

błazen **1.** b. nadworny. **2.** b. cyrkowy. **3.** Robić z kogo (z siebie) błazna (głupca). **4.** Wyjść na błazna. **5.** Wystrychnąć kogo na błazna. **6.** Nauczę ja tego błazna!

błąd **1.** Drobny, gruby, fatalny, rzeczowy, wielki b. **2.** b. gramatyczny, językowy, logiczny, ortograficzny. **3.** b. historyczny, polityczny. **4.** *mat.* b. bezwzględny, względny, prawdopodobny. **5.** Czeski b. ⟨*polegający na przestawieniu cyfr np. 73 zamiast 37*⟩. **6.** b. druku. **7.** b-y wymowy. **8.** Błędy młodości. *Rej. SW.* **9.** b. w postępowaniu. **10.** b. rachunku a. w rachunku. **11.** Być, pozostać w błędzie: Jest w wielkim błędzie. *Górn. SW.* Przekonała się, jak była w błędzie, gdy wierzyła słodkim słówkom owej złotej młodzieży. *Bał. SPP.* **12.** Naprawić b.: Nie wiem, czy się spostrzegł, że natarł na mnie zbyt gwałtownie i próbą wciągnięcia w rozmowę pragnie naprawić popełniony błąd. *Wyg. Kotl. 34.* **13.** Podlegać błędom. **14.** Popaść, wpaść w b.: Mając do czynienia z symbolami malarskimi, często wpada w błąd i tłumaczy sobie ich treść i znaczenie zupełnie opacznie. *Tl.SPP.* **15.** Popełnić b. **16.** Poprawić b. (ortograficzny, drukarski). **17.** Pozbyć się błędu. **18.** Przebaczać b-y a. błędom. **19.** Przyznać się do błędu. **20.** Rozsiewać, szerzyć b-y. **21.** Sprostować b. **22.** Strzec się błędu. **23.** Widzieć czyje (swoje) b-y. **24.** Uznać, wyznać swój b. **25.** Wprowadzić kogo w b. **26.** Wybaczyć komu b., b-y (np. wymowy). **27.** Wykazać, wytknąć komu b. **28.** Wykorzenić b., b-y. **29.** Wyprowadzić, wywieść kogo z błędu ⟨*sprostować jego mylne mniemanie*⟩: Ciekawa jestem, jaką minę zrobi, kiedy go wyprowadzę z błędu. *Dąbr. M. Noce I, 30.* **30.** Wytknąć (wytykać) komu b., b-y. **31.** Zarazić się błędami.

przysł. **32.** Błąd uznać — krok do cnoty. **33.** Każdy błąd ma swoją wymówkę.

błądzić **1.** b. a. b. po czym, wśród czego ⟨*zmylić drogę; błąkać się*⟩: b. po lesie, po ulicach miasta; błądzić wśród krzaków. *przen.* Podróżny drzemał i po twarzy błądził mu lekki uśmieszek. *Kowalew. S. Bliżej 61.* **2.** b. spojrzeniem (po izbie). **3.** b. myślami gdzie indziej ⟨*być myślami gdzie indziej, myśleć o czym innym*⟩. **4.** b. a. b. w czym ⟨*mylić się; mieć fałszywe pojęcie o czym*⟩: Błądzić mogli jako ludzie. Jeżeli w czym błądziłem, wybaczcie.

przysł. **5.** Kto pyta, nie błądzi. **6.** Łacno błądzi, kto skwapliwie sądzi. **7.** Gdzie ogon rządzi, tam głowa błądzi.

błędny **1.** b-a droga, ścieżka ⟨*zwodnicza*⟩: Uwiodła nas jakaś błędna ścieżyna: poszliśmy za nią zstępując wśród zawiłych przejść, zaułków i uliczek między odłamami skały. *Witkiew. S. Utwory 28.* *przen.* Nie umiem prowadzić obrad [...] gdy wchodzą na błędne drogi. *Sienk. Koresp. II, 21.* **2.** *geol.* Głaz b. ⟨*głaz narzutowy, przyniesiony przez lodowiec*⟩. **3.** *filoz.* b-e koło: a) ⟨*błąd w rozumowaniu*⟩; b) ⟨*błąd w definicji*⟩; *przen.* ⟨*sytuacja bez wyjścia*⟩: Nędza skłania do picia, picie pogłębia nędzę — oto błędne koło. *Boy Flirt IX, 130.* **4.** *anat.* Nerw b. ⟨*nerw płucno-trzewiowy, regulujący czynności odżywcze*⟩. **5.** b. ognik ⟨*płomyk ukazujący się nad bagnami i torfowiskami*⟩. **6.** b-a pisownia ⟨*niepoprawna*⟩. **7.** b. pogląd ⟨*fałszywy, niesłuszny*⟩. **8.** b. rycerz ⟨*średniowieczny rycerz wędrowny*⟩. **9.** b. wzrok (oko, spojrzenie) ⟨*nieprzytomny*⟩. **10.** b-e zdanie: a) ⟨*zdanie zawierające błąd*⟩; b) ⟨*błędny pogląd*⟩. **11.** Być na błędnej drodze [nie: na fałszywej drodze]. **12.** Chodzić jak b-a owca ⟨*chodzić bez celu*⟩: Chodził jak błędna owca po ulicach, namyślając się mocno. *Kaczk. Olbracht. III, 213.*

błękitny **1.** b-a mgiełka, b-e morze, niebo, oczy ⟨*niebieska(-ie)*⟩. **2.** *przen.* b-a cisza. **3.** b-a krew ⟨*arystokratyczne pochodzenie*⟩. **4.** b. walc ⟨*walc, w którym kobiety wybierają sobie tancerzy*⟩.

błogosławiony **1.** *żart.* b. między niewiastami ⟨*o mężczyźnie, po którego obu bokach siedzą kobiety*⟩. **2.** W błogosławionym stanie ⟨*w ciąży*⟩.

błotnisty b-a droga, kałuża, łąka, okolica, ulica ⟨*pełna błota; grząska, bagnista*⟩.

błotny **1.** Gaz b. ⟨*metan*⟩. **2.** Kąpiel b-a ⟨*borowinowa*⟩. **3.** Ptactwo b-e ⟨*żyjące w błotach*⟩.

błoto **1.** Czarne, głębokie, grząskie, tłuste b. **2.** b. uliczne. **3.** b. po kolana, po pas. **4.** *przen.* b. życia. **5.** Odpowiedź jak kijem w b. ⟨*odpowiedź niedorzeczna*⟩. **6.** *techn.* b. defekacyjne ⟨*w cukrownictwie: pozostałość z oczyszczonego doku buraczanego*⟩. **7.** b. lecznicze ⟨*borowina*⟩. **8.** b-a poleskie ⟨*mokradła poleskie*⟩. **9.** Brnąć po błocie. **10.** Grzęznąć, ugrzęznąć, uwięznąć w błocie. **11.** Nanieść błota do pokoju. **12.** Ominąć b. **13.** Ubabrać się, utytłać (się) w błocie. **14.** Wybrnąć z błota. **15.** Zachlapać (się) błotem. **16.** b. chlupie pod nogami. **17.** b-a ciągną się, rozciągają się za... do... ⟨*mokradła ciągną się...*⟩. *przen.*: **18.** Ciskać na kogo, na co, obrzucać, obryzgać, obsmarować kogo błotem ⟨*szkalować, oczerniać*⟩: Świat nie lubi ubóstwa! Ciska na nie błotem, rzuca je i na mnie. *Grudz. Poezje 153.* **19.** Na b. siekierę ostrzyć ⟨*okazać się głupcem*⟩. **20.** Rzucać, wrzucać co w b. ⟨*marnować, niszczyć, unicestwiać*⟩: Drukować na swój koszt księgę, której paręset egzemplarzy już się rozeszło, a paręset jeszcze leży, byłoby w błoto pieniądze rzucać. *Lel. Listy I, 273.* **21.** Tarzać się (nurzać się) w błocie ⟨*żyć w upodleniu,* *w rozpuście*〉. **22.** Wyciągnąć kogo z błota 〈*z hańby, z poniżenia*〉. **23.** Zmieszać, rzadziej pomieszać kogo z błotem: a) 〈*oczernić, obmówić, oszkalować*〉: Trzeba było słyszeć, co on o mnie mówił! [...] Z błotem mnie zmieszał. *Brand. K. Obyw. 304;* b) 〈*poniewierać, zwymyślać*〉: Z błotem zmieszał oficera za barbarzyńskie jego z nami [...] postępowanie. *Rzew. H. Pam. 252.*

przysł. **24.** Kto w błoto idzie (lezie), ten się nim ukala.

błyskawica 1. b. kulista, liniowa, rozproszona. **2.** Węże, zygzaki błyskawic. **3.** Szybki jak **b. 4.** Lotem błyskawicy, błyskawicą, jak **b.** (wieść obiegła miasto) 〈*bardzo szybko, nagle*〉. **5.** Miotać, rzucać **b-e** 〈*o oczach*〉. **6.** Mignąć błyskawicą 〈*o szpadzie, mieczu*〉. **7.** Pędzić błyskawicą a. lotem błyskawicy 〈*o pojazdach, koniach itp.*〉. **8. b.** miga, przeszywa powietrze, przelatuje po niebie, rozdziera, rozwidnia niebo.

błyskawiczny 1. b. ruch 〈*nagły, szybki jak błyskawica*〉. **2. b-e** tempo. **3. b-a** szybkość. **4. b-a** wojna 〈*z niem. Blitzkrieg*〉. *szach.* turniej **b. 5. b.** zamek, zatrzask 〈*zapięcie składające się z umieszczonych na taśmie ząbków, zaczepiających się przy przesuwaniu suwaka*〉.

błyszczący b-a nędza 〈*nędza okrywana pozorami świetności*〉: W domu była nuda i owa błyszcząca nędza, której nie dało się przykryć tysiącem pięciuset funtów renty. *Par. Król 95.*

bocian 1. b. biały, czarny. **2.** Przylot, odlot bocianów. **3.** Klucz bocianów. **4.** Klekot bociana. **5. b.** klekoce, krąży nad gniazdem, wraca do gniazda. **6.** *przen.* **b.**, który świat czyści 〈*człowiek uważający się za powołanego do zwalczania zła na świecie*〉: Zdaje się, że jest bocianem, który świat czyści. *Zap. G. Żab. 33.* **7.** Chodzić jak **b.** 〈*powoli i poważnie*〉. **8.** Stać jak **b.** na gnieździe 〈*stać na jednej nodze*〉. **9.** Wierzyć w **b-y** 〈*wierzyć naiwnie, że bociany przynoszą noworodki; być naiwnym*〉: Teraz w bociany nie wierzą nawet pensjonarki. *Konopn. Now. II, 77.*

bociani 1. *przen.* **b-e** gniazdo: a) 〈*na dawnych statkach kosz na szczycie masztu, stanowiący punkt obserwacyjny dla marynarzy*〉; b) 〈*mars, platforma w kształcie półkola na topie masztu*〉. **2. b.** krok 〈*duży, długi krok*〉. **3. b-e** nogi 〈*nogi długie i cienkie*〉.

bocianowaty Nogi **b-e** 〈*długie i cienkie*〉 *p.* bocianie nogi. **b-a** szyja 〈*długa, chuda*〉.

boczek 1. Boczkiem wysunąć się skąd 〈*chyłkiem*〉. **2.** Boczkiem a. z boczku zerkać na kogo, na co 〈*ukradkiem*〉. **3.** Boczkiem objeżdżać, wymijać kogo, co 〈*z daleka*〉. **4.** Na boczku 〈*poza normalnym trybem, w sposób nieuczciwy*〉: Ponieważ sam jako dygnitarz na boczku doszedł do majątku, domyślał się grosza u innych. *Breza Niebo I, 240.*

boczny 1. b. tor 〈*znajdujący się na boku albo z boku, skierowany w bok*〉. **2. b-a** droga, ulica, ściana, kieszeń. **3. b-e** drzwi, wejście. **4. b-a** linia rodziny 〈*osoby spokrewnione przez dawnego wspólnego przodka*〉. **5. b.** syn 〈*nieślubny*〉. **6.** Dążyć, iść do celu boczną drogą (ścieżką) 〈*dążyć do celu w sposób niebezpośredni, często nieuczciwy*〉: Przerozmaite względy niewolą człowieka, ażeby do upragnionego celu nie dążył drogą prostą, lecz bocznymi ścieżkami. *Dygas. As 36.* **7.** Wejść bocznymi drzwiami 〈*dostać się gdzie w niewłaściwy sposób*〉.

bodziec 1. b. mechaniczny, świetlny, chemiczny. **2. b.** bezwarunkowy 〈*działający bezpośrednio na zmysły*〉. **3. b.** wewnętrzny 〈*działający wewnątrz organizmu*〉. **4. b.** warunkowy 〈*działający przez skojarzenie*〉. **5. b.** zewnętrzny 〈*działający na organizm z zewnątrz*〉. **6. b.** czego, do czego [nie: dla czego]. **7.** Być bodźcem do czego, komu a. dla kogo 〈*być podnietą, pobudką działania*〉: Poczucie własnej niedoskonałości jest dla szlachetnej natury wielkim bodźcem do doskonalenia się. *Orzeszk. Pam. III, 205.* **8.** Dodać komu bodźca.

bogacić się 1. b. się na kim, na czym: Na chłopach się chcesz bogacić, drzesz podwójny zysk. *Wysp. Wes. 66.* **b. się** na dostawach, na handlu. **2.** *przen.* **b. się** w co 〈*stawać się zasobniejszym, wszechstronniejszym, różnorodniejszym*〉: Jego wrodzony talent poznawania i oceniania bogacił się w doświadczenia. *Iwasz. J. Chopin 33.*

przysł. **3.** Jeden traci, drugi się bogaci. **4.** Kto się prędko bogaci, czasem dobrze przypłaci. **5.** Oszczędnością i pracą ludzie się bogacą.

bogactwo 1. b. krajowe, narodowe. **2.** Jedyne, niezmierne, ogromne **b. 3. b-a** naturalne, kopalne, mineralne. **4. b.** kruszcu w rudzie. **5.** *przen.* **b.** barw, materiału, języka, form, myśli, kolorytu, rysunku 〈*różnorodność, obfitość, przepych*〉. **6.** Osiągnąć **b. 7.** Dojść do bogactwa. **8.** Odznaczać się bogactwem (barw, form, itp.).

przysł. **9.** Bogactwo często powód do złego. **10.** Bogactwa tę własność mają, mądrego głupim działają. **11.** Bogactwa wiele mogą. **12.** Bogactw przybywa, cnoty ubywa. **13.** Dłużej mego ubóstwa, niż twego bogactwa.

bogacz 1. b. całą gębą 〈*wielki bogacz*〉. **2.** Żyć jak **b.** 〈*wystawnie*〉.

przysł. **3.** Bogacz rzadko na nędzę czuły.

bogato 1. b. ubrany 〈*zamożnie*〉. **2. b.** haftowany, złocony 〈*obficie, suto*〉. **3.** Ożenić się **b.**

przysł. **4.** Choć nie bogato, ale nie obdarto.

bogaty 1. b. chłop, kupiec 〈*majętny*〉. **2. b.** jak Krezus, jak nabab indyjski. **3. b-a** biblioteka, literatura 〈*zasobna, obfitująca w dzieła*〉. **4. b.** język 〈*mający liczne formy i obfite słownictwo*〉. **5. b-a** okolica 〈*mająca bogate zasoby; zamożna*〉. **6. b-a** ruda 〈*wydajna*〉. **7. b.** strój 〈*kosztowny, wspaniały*〉. **8. b.** czym: doświadczeniem, sercem. **9. b.** w co: Kraj **b.** w złoto, w surowce. Osoba **b-a** w wieloletnie doświadczenie.

przysł. **10.** Czym chata bogata, tym rada.

bogaty (*rzecz.*) *przysł.* **1.** Bogatemu dobrze czynić — strata. **2.** Bogaty je, kiedy mu się chce, a ubogi, kiedy może. **3.** Podczas śmierci bogatego pełno gości w domu jego. **4.** Bogatego pokuta, ubogiego biesiada.

bohaterski 1. b. żołnierz. **2. b.** czyn. **3.** Amant **b.** 〈*w utworze scenicznym — amant dramatyczny, tragiczny*〉. **4.** Mit **b.** 〈*mit o półbogach*〉. **5. b-a** partia, rola ⟨*główna rola o charakterze dramatycznym*⟩. **6. b.** tenor ⟨*silny głos tenorowy; człowiek mający ten głos*⟩. **7.** Wiersz **b.** ⟨*wiersz epiczny trzynastozgłoskowy, heksametr*⟩. **8.** Po bohatersku (umierać, znosić cierpienia) ⟨*jak bohater, dzielnie, odważnie*⟩.

boj *żart.* Mieć boja ⟨*bać się*⟩: Beldonek już wcale teraz nie wychodził na porębę, miał boja. *Dygas. Beld. 26.*

bojaźń 1. b. kogo, czego; przed kim, przed czym; o kogo, o co: **b.** nieszczęścia; **b.** przed postanowieniem; **b.** o życie; **b.** Boga a. boża, boska ⟨*bogobojność, pobożność*⟩. **2.** Czuć, odczuwać, przezwyciężyć, zwalczyć **b. 3.** Pozbyć się bojaźni. **4.** Żyć w bojaźni (o kogo, o co). **5. b.** dręczy, ogarnia kogo, owładnęła kim.
przysł. **6.** Bojaźń do kupy pędzi. **7.** Gdzie nie masz bojaźni, tam się wszystko błaźni. **8.** Miłość z bojaźnią nie stoi, nie miłuje, kto się boi.

bojkot 1. b. kogo, czego: **b.** cudzoziemców, towarów, szkół, zarządzeń. **2.** Nakazać, stosować, uchwalić **b.**

bojownik 1. Nieugięty, płomienny, wielki **b. 2. b.** czego, o co, za co: **b.** rewolucji; o niepodległość; za wolność. *przen.*: **3. b.** idei. **4. b.** cnoty i miłości.

bok 1. b. lewy, prawy ⟨*lewa, prawa strona ciała człowieka lub zwierzęcia*⟩. **2.** Ból, kolki w boku. **3.** Szturchnąć, trącić, uderzyć kogo w **b. 4.** *mat.* **b.** trójkąta, prostokąta, wielokąta ⟨*linia ograniczająca figurę geometryczną*⟩. **5. b-i** równe, równoległe, prostopadłe. **6.** Na **b.**: a) ⟨*na lewą albo prawą stronę ciała*⟩: Odwrócić się na **b.**; b) ⟨*na lewo albo na prawo, w lewą albo w prawą stronę; na ubocze*⟩: Odłożyć, usunąć co na **b.** Zejść na **b.** Chodźmy gdzie na bok, opowiem ci wszystko. *Prus Dusze 136.* **7.** Na **b.** z drogi! ⟨*wykrzyknienie, wezwanie do ustąpienia miejsca, do dania wolnej drogi*⟩. **8.** Żarty na **b.** ⟨*mówiąc poważnie*⟩: Żarty na bok, ale dziwię ci się, żeś się dał tak wtedy z mańki zażyć temu farbowanemu lisowi. *Przem. Jakobin 100.* **9.** Na boku: a) ⟨*na lewej albo na prawej stronie ciała*⟩: Leżeć na boku; b) ⟨*na lewej albo na prawej stronie, na uboczu*⟩: Stać, znajdować się na boku. **10.** Na wszystkie **b-i** ⟨*całkowicie, zupełnie; na wszystkie sposoby*⟩: Wyspać się na wszystkie cztery **b-i.** Obkuty na wszystkie **b-i. 11.** Pod bokiem ⟨*tuż blisko*⟩: Szkoła, targ pod bokiem. - Mam tu pod bokiem niespokojnego sąsiada. *SW.* **12.** Przy czyim boku, u boku ⟨*w czyim towarzystwie, pod czyjąś opieką, do czyjej dyspozycji*⟩: Wyszedł razem z Poniatowskim z Warszawy, pozostawał przy jego boku jako szef sztabu głównego. *Ask. Łukas. I, 288.* Często widywano młodego Chopina u boku pięknej panny. *Brosz. Opow. 78.* **13.** w **b.** ⟨*w lewo albo w prawo*⟩: Skręcić w **b.** Prowadzić w **b.** (o drodze, ścieżce). *por.* Na **b. 14.** Z boku ⟨*z prawej lub lewej strony, opodal*⟩: Zajść komu drogę, podejść do kogo z boku. Słuchać, podsłuchiwać z boku. Stanął z boku i czekał. *Krucz. Sidła 17.* **15.** Brać, wziąć kogo na **b.** ⟨*brać na stronę, odprowadzać od innych*⟩: Wziął go na **b.** i coś po cichu tłumaczył. **16.** Brać się, chwycić się, porywać się, trzymać się, ująć się za **b-i,** zrywać **b-i** ze śmiechu a. od śmiechu ⟨*śmiać się serdecznie, do rozpuku*⟩: Żartował, a od śmiechu trzymał się za boki. *Kras. Bajki 21.* **17.** Dać znać, dowiedzieć się czego z boku ⟨*powiadomić, dowiedzieć się przez osoby postronne*⟩: Zawracalskiemu dano znać z boku, że cała gromada noskowickich gospodarzy w jakichś ważnych interesach nawiedziła już dwór. *Dygas. Właść. 98.* **18.** *przestarz.* Dobierać do boku ⟨*wybierać współpracowników, przyjaciół*⟩: Mąż [...] o przymiotach prawdziwie monarszej powagi i umiejętności dobierania do boku najzdolniejszych ludzi, miał Jagiełło równą prawie liczbę wad. *Proch. Król II, 344.* **19.** *przestarz.* Dostać, wziąć po boku ⟨*dostać, oberwać kije*⟩. **20.** Iść, ominąć, pójść, przejść bokiem ⟨*iść, pójść mimo, w pewnej odległości na prawo lub lewo*⟩: Burza poszła bokiem. **21.** Mieć, nosić szablę, szpadę, miecz przy boku, u boku ⟨*nosić szablę itp. przypasaną do boku*⟩. **22.** Obchodzić bokiem: a) ⟨*omijać*⟩: Obchodził to miejsce bokiem; b) ⟨*pomijać*⟩: Handlu nie obchodził bokiem. *Twórcz. 9, 1952, 60.* **23.** Odkomenderować, przydać kogo do czyjego boku ⟨*wyznaczyć do towarzyszenia komu*⟩: Osobny oddział żandarmerii przydany został do boku WKsięcia Konstantego. *Ask. Łukas. I, 293.* **24.** Odleżeć sobie **b-i** ⟨*leżeniem w jednej pozycji spowodować odparzenie boków*⟩. **25.** Odłożyć robotę na **b.** ⟨*zaniechać roboty na pewien czas*⟩. **26.** Odłożyć, odrzucić co na **b.**; (po)zostawić na boku ⟨*pominąć co, przestać się czym na pewien czas interesować*⟩: Kiedy ze mną rozmawiasz, zechciej pozostawiać na boku podobne tematy! *Breza Niebo II, 267.* **27.** Patrzeć bokiem ⟨*patrzeć, ustosunkować się nieufnie, niechętnie*⟩: Czemu [ludzie] patrzą na siebie bokiem? *Goj. Dom. 145.* **28.** Pozostawać na boku ⟨*pozostawać poza ośrodkiem uwagi, na drugim planie*⟩: Obaj oficerowie zajęli się teraz przeważnie rozmową z Nel, tak że Staś pozostał trochę na boku. *Sienk. Pust. I, 26.* **29.** Przewracać się, rzucać się z boku na **b.** ⟨*nie móc zasnąć; spać niespokojnie*⟩. **30.** Przypuszczać do boku ⟨*zezwalać na znajdowanie się blisko kogo, zaliczać do najbliższego otoczenia*⟩: Wielu niechętnym okiem patrzyło na to, że król nie-szlachcica do swego boku przypuszcza. *Was. W. Legenda 12.* **31.** Jakby mu przyrósł do boku ⟨*nie odstępuje go na krok*⟩. **32.** Robić bokami: a) ⟨*o zwierzętach: oddychać gwałtownie wskutek zmęczenia*⟩; b) *przen.* ⟨*mieć poważne kłopoty, z trudem dawać sobie radę*⟩: Ojciec szarpie się, bokami robi, aby jeszcze przez kilka lat przeciwnościom się opierać. *Jun. Wod. 16.* **33.** Stać z boku ⟨*usuwać się od czego, nie angażować się*⟩: Stoją z boku i krytykują. *Lam J. Kron. 295.* **34.** Świecić bokami ⟨*być biednym, obdartym*⟩. **35.** Trzymać się, wieszać się czyjego boku ⟨*trzymać się blisko kogo, liczyć na jego poparcie, protekcję; szukać czyjej protekcji*⟩: Ja zawsze trzymałem się jego boku. *Polak w Paryżu 37.* **36.** Trzymać się na boku ⟨*trzymać się na uboczu, nie angażować się*⟩. **37.** Ująć się, wziąć się (podeprzeć się) pod **b-i** a. w **b-i**: Twardowski siadł w końcu stoła, podparł się w boki jak basza. *Mick. Wiersze 47.* **38.** *pot.* Włazić, wleźć komu pod **b.** ⟨*umieścić się blisko kogo (o konkurencji, rywalizacji)*⟩. **39.** Coś wychodzi, *pot.* wyłazi (komu) bokiem ⟨*coś dokucza (komu), obraca się na złe*⟩: Dobroć ludzka wychodzi nieraz bokiem temu, który jej doznał. *Dygas. Marg. 139.* **40.** *przestarz. rub.* Wysmarować kijem **b-i,** dać komu po bokach ⟨*obić*⟩. **41.** Wygrzać się na wszystkie (cztery) **b-i** ⟨*wygrzać się doskonale*⟩. **42.** Zarabiać, zarobkować z boku a. na boku ⟨*zarabiać dodatkowo*⟩.

przysł. **43.** Bok boku sięga (o głodnym albo chudym). **44.** Co skok to w bok (na bok) ⟨*nic się nie udaje*⟩.

I boleć (tylko w 3. os.): **1.** Boli kogo [nie: komu] gardło, głowa, bolą nogi, oczy; *przen.* bolą czyje słowa, postępowanie. **2.** Oczy bolą (patrzeć, spojrzeć) ⟨*ktoś doznaje silnych (bolesnych) wrażeń wzrokowych, patrząc na co*⟩: Cały ubrany w złoto i czerwone sukno, aż oczy bolą na niego spojrzeć. *Choj. Alkh. IV, 31.* **3.** Uszy bolą (słuchać) ⟨*ktoś doznaje przykrych wrażeń słuchowych albo w przykry sposób odczuwa treść tego, co słyszy*⟩: Uszy bolą słuchać tego, co mówisz. **4.** Niech cię głowa o to nie boli ⟨*nie troszcz się o to; nie twoja w tym rzecz*⟩. **5.** Serce boli kogo: a) ⟨*odczuwa ból (fizyczny) serca*⟩; b) ⟨*jest mu przykro, martwi się*⟩: Czy mnie kochasz, czy nie kochasz, to zależy od twej woli, tylko na mnie krzywo nie patrz, bo mnie serce bardzo boli. *Kolb. Pieśni 314.*

przysł. **6.** Bardziej boli od języka, niż od miecza. **7.** Co kogo boli, o tym mówić woli. **8.** Kogo boli, ten stęka. **9.** Na to biją, żeby bolało. **10.** Od przybytku głowa nie boli. **11.** Zjesz beczkę soli, nim poznasz, co mię boli.

II boleć b. nad kim, nad czym: nad stratą, nad cudzym nieszczęściem. Nad śmiercią Mickiewicza bolał cały naród. *SW.*

bolejący b. głos ⟨*wyrażający ból, bolesny*⟩. **b-a** mina; **b-e** spojrzenie.

boleść 1. b. ciężka, fizyczna, głęboka, moralna, niema, niewysłowiona, śmiertelna, wewnętrzna. **2. b.** duszy, serca a. w sercu. **3.** Jęk, krzyk boleści. **4.** Słowa pełne boleści. **5.** Łoże boleści ⟨*łóżko ciężko chorego, łóżko człowieka cierpiącego*⟩: Przykuty do łoża boleści. **6.** Od siedmiu boleści ⟨*marny, lichy*⟩: Pracownik od siedmiu boleści. **7.** Mieć **b-i** ⟨*mieć ostre bóle w jamie brzusznej*⟩. **8.** Wić się w boleściach. *przen.*: **9.** Czuć (w sercu) **b. 10.** Oddać się, ulżyć czyjej boleści. **11.** Być, stać itp. jak posąg boleści ⟨*zdrętwieć, znieczulеć z bólu, z cierpienia*⟩: Stała u śmiertelnego łoża jak posąg boleści, bez mowy, bez myśli, bez wiedzy! *Pług Zagon II, 542.* **12. b-i** chwytają kogo ⟨*ostre bóle w jamie brzusznej*⟩. *przen.*: **13. b.** maluje się, odbija się na twarzy czyjej. **14. b.** złamała go, tamowała mu mowę. *SW.*

bomba 1. b. atomowa, bakteriologiczna, głębinowa, lotnicza, łzawiąca, napalmowa, wodorowa, zegarowa. **2. b.** o spóźnionym zapłonie. **3.** (Z)rzucić bombę. **4.** Obrzucić, zasypać bombami (miasto). **5. b-y** lecą, spadają, sypią się (na miasto). **6.** *przen.* Film był ordynarną bombą patriotyczną, z całym aparatem tandety sentymentalnej. *Strug Krzyż I, 299.* **7.** Sex-**b.** (atomowa) ⟨*pięknie zbudowana, ponętna gwiazda filmowa*⟩. **8. b.** czekoladowa ⟨*czekolada kształtu kulistego*⟩. **9. b.** piwa ⟨*kufel piwa*⟩. **10.** *geol.* **b.** wulkaniczna ⟨*kawałek lawy wyrzuconej z krateru*⟩. **11.** Et caetera **b.** ⟨*i tym podobne rzeczy*⟩: Grają „Karpackich górali" — rzecz arcypiękna — są zbójcy, pukanina et caetera bomba. *Sow. L. SW.* **12.** Koniec i **b.** ⟨*koniec i już, koniec i nic więcej*⟩. **13.** Spaść, wbiec, wpaść jak **b.** ⟨*spaść itp. nagle, gwałtownie*⟩. **14.** *sport.* Strzelić bombę ⟨*silnym strzałem wpakować piłkę do bramki*⟩. **15. b.** pęk(ł)a ⟨*następuje gwałtowny kryzys, staje się coś, do czego musiało dojść*⟩. **16. b.** w górę ⟨*wyścig (koni) rozpoczęty! — wyrażenie wyścigowe oznaczające podniesienie kuli na maszt na znak rozpoczęcia biegu*⟩.

bombka 1. b. choinkowa a. na choinkę ⟨*ozdoba choinkowa z cienkiego szkła o różnym kształcie i kolorze*⟩. **2. b.** piwa ⟨*kufel piwa*⟩.

bombonierka Pokój, salonik jak **b.** ⟨*pokój niewielki, zbytkownie umeblowany i przystrojony*⟩.

bon 1. b-y mięsne, tłuszczowe, ubraniowe, węglowe itp. a. na mięso, na tłuszcze, na ubranie, na węgiel itp. **2. b-y** skarbowe ⟨*oprocentowany przekaz na kasy skarbowe*⟩. **3.** Wypuścić **b-y. 4.** Płacić bonami (skarbowymi).

borg 1. *pot.* Na **b.** ⟨*na kredyt*⟩: Brać, wziąć, dawać na **b.**

przysł. **2.** Borg umarł, pożycz nie żyje; kto nie ma pieniędzy, niech nie je, nie pije.

bosak *pot.* Na bosaka ⟨*boso*⟩: Biegać, chodzić na bosaka.

boski 1. Na miłość, na litość boską! ⟨*wykrzyknienie wyrażające usilną prośbę, ostrzeżenie, przerażenie*⟩: Cicho! ...na miłość boską... co ty robisz? *Ritt. Dom 69.* **2.** Rany **b-e**, niech ręka **b-a** broni, kara **b-a**, obraza **b-a**, skaranie **b-e**! ⟨*wykrzyknienia wyrażające silne uczucia, np. oburzenia, zdziwienia, przerażenia*⟩: Rany boskie, co ja tu widzę. *SW.* Co się narodu namarnowało, niech ręka boska broni. *Was. W. Rzeki 465.* Kara boska z tą grzecznością! *Fredro A. Doż. 48.* **3.** Wola **b-a** ⟨*niech się dzieje, co chce; trudno; co robić!*⟩. **4.** Wyglądać boskiego zmiłowania ⟨*być zrezygnowanym, czekać na los szczęścia; spodziewać się rychłej śmierci*⟩. **5.** Zostawić kogo na boskiej opatrzności, na łasce, na opiece boskiej ⟨*zostawić bez dozoru, bez opieki*⟩.

Bozia *żart.* Jak Bozię kocham ⟨*wykrzyknienie wyrażające potwierdzenie czego: słowo daję, klnę się na wszystkie świętości itp.*⟩: Jak Bozię kocham, będziemy skompromitowane. *Prus SW.*

boży 1. Cały **b.** dzień, tydzień, rok itp. ⟨*cały dzień, tydzień, rok itp.*⟩: Przecież cały boży dzień siedzisz kamieniem nad książką. *Kow. A. Rogat. 140.* **2.** Boże Ciało ⟨*święto kościelne, obchodzone w drugi czwartek po Zielonych Świątkach*⟩. **3. b-e** cielę ⟨*człowiek ograniczony, do niczego*⟩. **4.** Dary **b-e** ⟨*pożywienie, dostatek*⟩. **5.** Dom **b.** ⟨*kościół, świątynia*⟩. **6. b-e** drzewko ⟨*choinka*⟩. **7.** Iskra **b-a** ⟨*talent*⟩. **8.** Kara **b-a** *p.* kara boska (pod boski). **9. b-a** krówka ⟨*biedronka*⟩. **10. b-a** męka ⟨*krzyż lub kapliczka wiejska z wizerunkiem Chrystusa*⟩. **11.** Boże Narodzenie ⟨*święto kościelne obchodzone na pamiątkę narodzenia Chrystusa*⟩. **12.** Palec **b.**, ręka **b-a** ⟨*zjawisko poczytywane za omen, znak interwencji sił nadprzyrodzonych*⟩. **13.** Pokój **B.** ⟨*średniowieczny zakaz kościelny pojedynkowania się i prowadzenia wojen prywatnych w określone dni, Treuga Dei*⟩. **14.** *przestarz. żart.* **b-e** poszycie ⟨*czupryna*⟩:

Wziąć kogo za **b-e** poszycie. **15.** Sądy **b-e** ⟨*średniowieczne postępowanie sądowe, polegające na poddawaniu winowajcy próbie ognia, wody itp.*⟩. **16.** Skaranie **b-e** *p.* skaranie boskie (pod boski). **17.** Słowo **b-e** ⟨*ewangelia, nauka Chrystusa*⟩: Głosić słowo **b-e**. **18.** Sługa **b.** ⟨*ksiądz, zakonnik*⟩. **19.** Syn **B.** ⟨*Chrystus*⟩. **20.** Śpiewak **b.** ⟨*słowik*⟩. **21.** Świat **b.** ⟨*ziemski padół, świat*⟩: Wszystko jest tak, jak było na tym bożym świecie. *Słonim. Poezje 314.* **22.** Z bożej łaski ⟨*utalentowany, zdolny, z powołaniem*⟩: Nauczyciel, poeta z bożej łaski. **23.** Czekać zmiłowania bożego ⟨*opuścić, ręce, czekać na los szczęścia*⟩ *por.* Wyglądać zmiłowania boskiego (pod boski). **24.** Czuć wolę bożą: a) ⟨*czuć powołanie*⟩ *por.* Mam bożą wolę do zakonu św. Adama — do stanu małżeńskiego. *L.*; b) *żart.* ⟨*czuć pociąg płciowy*⟩: Poczuł do niej bożą wolę. *SW.* **25.** Nie mieć kogo za **b-e** poszycie ⟨*mieć kogo za nic, nic sobie z kogo nie robić*⟩: Nie mieli go ani za boże poszycie i drwili z niego, stary zwłaszcza, bez miłosierdzia. *Jeż cyt. Dor. Jęz. 112. por.* Nie wart funta kłaków. **26.** Nie wiedzieć o bożym świecie ⟨*nie wiedzieć co się dzieje, nic nie wiedzieć*⟩. **27.** Niech się dzieje wola **b-a**! ⟨*niech się dzieje, co chce*⟩.

przysł. **28.** Święta Barbara po lodzie, Boże Narodzenie po wodzie. **29.** Święta Barbara po wodzie, Boże Narodzenie po lodzie.

bób 1. *pot.* Dać, zadać komu bobu ⟨*dać komu nauczkę, dać się komu we znaki; dokuczyć*⟩: Ale dałem mu bobu. Będzie pamiętał na drugi raz, że się w nocy nie przychodzi przez okno do cudzego mieszkania. *Grabow. J. Opow. II, 290.* **2.** Jest czego jak bobu ⟨*jest bardzo dużo*⟩: A było tam tych dzieciaków jak bobu. *Kaczk. Olbracht. II, 142.*

bóbr 1. Płakać, spłakać się jak **b.** ⟨*płakać rzewnie*⟩: Myśmy tu wszyscy jak bobry płakali, kiedy ten nieborak stąd wychodził. *Orzesz. Z różnych I, 304.*

przysł. **2.** Jak masz bobra, to sprawa dobra ⟨*jeśliś bogaty, to sprawę przeprowadzisz*⟩.

Bóg 1. B. wiekuisty, wszechmocny. **2. B.** Ojciec. **3. b.** słońca, wojny. **4.** Bogowie olimpijscy, podziemni. **5.** (Pan) Bóg łaskaw! ⟨*okoliczności pomyślnie się złożyły*⟩: — Baron nie żyje [...] — Ach! — pomyślał pan komornik, zacierając ręce z dziwnie zadowolonym uśmiechem — pan Bóg łaskaw! Moja kongrua nie stracona! *Łoz. Szlach. III, 119.* **6. B.** raczy wiedzieć, **B.** wie ⟨*nie wiadomo, nie jest pewne*⟩: Bóg wie, kiedy to będzie. *SW.* **7.** (A) **B.** z tobą, **B.** z nim! ⟨*formuła wyrażająca rezygnację z pretensji do kogo*⟩: A Bóg z tobą! nie zawracaj mi głowy. *SW.* **8.** *pot., gw.* **B.** zapłać a. Panie Boże zapłać ⟨*formuła podziękowania, wyrażająca niemożność wywdzięczenia się lub zapłaty*⟩. **9.** Bogiem a prawdą ⟨*w istocie, w samej rzeczy, naprawdę*⟩: Bogiem a prawdą, to ja wcale ochoty nie mam. *SW.* **10.** Bogu ducha winien ⟨*niewinny*⟩: Jakąś nieraz Bogu ducha winną ofiarę zasłonił. *Bart. SPP.* **11.** Bój się Boga, na Boga, dla Boga! ⟨*wykrzyknienie, wyrażające oburzenie*⟩: Bój się Boga, cóżeś ty narobił! **12.** Chwała Bogu! dzięki Bogu! ⟨*formuła wyrażająca podziękowanie*⟩: Byłeś w gorączce, ale dzięki Bogu, dziś się choroba stanowczo przesiliła. *Syrok. SW.* **13.** Chwalić Pana Boga ⟨*modlić się*⟩: Wyuczyłem się więc tam dobrze czytać na „Złotym Ołtarzyku", na którym i teraz Pana Boga chwalę. *Chodź. Pisma I, 183.* **14.** Co u Pana Boga! co u Boga Ojca! ⟨*co to takiego, co u licha*⟩: Pcham — co u Pana Boga? — drzwi się nie otwierają! *SW.* **15.** Daj Boże zdrowie, daj Boże doczekać ⟨*życzenie zdrowia, pomyślności*⟩. **16.** Jak **B.** da ⟨*może, być może*⟩. **17.** Jak **B.** na niebie a. w niebie (tak się coś stanie) ⟨*z całą pewnością, na pewno*⟩. **18.** Jak Boga kocham; jak mi **B.** miły; **B.** mi świadkiem; **B.** wie; niech mnie **B.** skarze; tak mi Boże dopomóż! ⟨*wykrzyknienia wyrażające zapewnienie, rodzaj przysięgi, zaklęcia*⟩. **19.** Jak u Pana Boga za piecem ⟨*dobrze, bezpiecznie*⟩: I drzewom i chatom, i ludowi było tam, jak u Pana Boga za piecem. *Krasz. Chata I—II, 11.* **20.** *euf.* Iść, pójść (sobie) z Panem Bogiem ⟨*odejść, iść precz*⟩: Mógł pan Grzempielski od razu powiedzieć tej babie, żeby sobie poszła z Panem Bogiem. *Bliz. Marc. 10.* **21.** Niech (Pan) **B.** broni ⟨*okropny, okropnie*⟩: Było to zimą, i mróz tak smalił, że niech Pan Bóg broni! *Pług Zagon I, 131.* **22.** Niech **B.** broni! Broń Boże a. Boże broń! Boże uchowaj a. uchowaj Boże! ⟨*wykrzyknienia wyrażające ostrzeżenie lub zaprzeczenie czego*⟩: Czyś to ty zrobił mu tego figla? — Uchowaj Boże! *SW.* Niech cię Bóg broni, żebyś nas miał zdradzić! **23.** Niech **B.** prowadzi, z Bogiem ⟨*formuła pożegnania, wyrażająca życzenie powodzenia, stosowana do odchodzącego*⟩: Już pojechali... niech ich Bóg prowadzi. *Słow. SW.* **24.** *żart.* Kogo bogi prowadzą? ⟨*kto idzie?*⟩. **25.** Niech cię **B.** ma w swojej opiece! ⟨*wykrzyknienie wyrażające podziw, zdziwienie, zaskoczenie*⟩: A toś się spisał, niech cię Bóg ma w swojej opiece! *SW. por.* Niech cię nie znam! **26.** Szczęść Boże; pomagaj **B.**! ⟨*formuła wyrażająca życzenie owocnej pracy*⟩. **27.** Święty Boże nie pomoże ⟨*nic nie pomoże*⟩: Przejdzie wół, chociażby i jednej trawki nie uszkodził, właściciel wołu, święty Boże nie pomoże, musi morgę roli zorać. *Wilk. SW.* **28.** Wielki Boże! ⟨*wykrzyknienie wyrażające zdumienie*⟩: Staję, patrzę: wielki Boże, przede mną szczere pole. *Rom. SW.* **29.** Żal się Boże, pożal się Boże, Boże odpuść ⟨*zwrot wyrażający żal, że coś się źle dzieje*⟩: Było dobrze i wesoło na świecie!... a teraz!... pożal się Boże! *Chodź. Pisma I, 223.* **30.** Mieć Boga w sercu ⟨*mieć sumienie*⟩: Czy ty masz Boga w sercu, tak się ze mną obchodzić? *SW.* **31.** Jak (Pan) **B.** przykazał ⟨*zgodnie z przykazaniami boskimi; przen. przyzwoicie, starannie*⟩: Ubrana i uczesana jak Pan Bóg przykazał, odmłodniała o jakie piętnaście lat. *Lam. Kar. 150.* **32.** *podn.* Pójść do Boga, stanąć przed Bogiem, spocząć w Bogu, oddać ducha (duszę) Bogu ⟨*umrzeć*⟩. **33.** *daw.* Pan **B.** komu kogoś zabrał ⟨*ktoś umarł*⟩: Gdy mu ją [tj. żonę] przed lat kilką Pan Bóg zabrał, lubo jako prawy chrześcijanin zgadzał się z wolą jego, znać przecież było, iż bolał niezmiernie. *Kras. Podstoli 192.* **34.** Pojednać się z Bogiem ⟨*wyspowiadać się*⟩. **35.** Przyjechać, przyjść z Panem Bogiem ⟨*o księdzu: przyjechać z komunią, z ostatnim namaszczeniem*⟩: Wtem ozwał się pod progiem dzwonek: znak, że przyjechał pleban z Panem Bogiem. *Mick. Tad. 299.* **36.** Szukać cudzych bogów ⟨*zwracać się, udawać się do osób dalszych z pominięciem bliższych*⟩. **37.** Wierzyć w Boga ⟨*wyznawać jakąś religię, być wierzącym*⟩. **38.** Zaklinać się na Boga ⟨*przysięgać się*⟩. **39.** Żyć jak (Pan) **B.** przykazał ⟨*żyć przykładnie*⟩. **40.** Jak go Pan Bóg stworzył: a) ⟨*taki, jaki jest, normalny, normalnie*⟩: Każdy wygląda, jak go Pan Bóg stworzył. *Par. Niebo 96*; b) ⟨*zupełnie nagi*⟩: Nagi, jak go Pan Bóg stworzył. *Andrz. Pop. 196.*

przysł. **41.** Człowiek strzela, Pan **B.** kule nosi ⟨*nie można przewidzieć, co się stanie; stało się coś nieprzewidzianego*⟩. **42.** Dwom bogom służyć nie można. **43.** Gdy Bóg dopuści, to i z kija wypuści ⟨*może się stać coś wbrew przewidywaniom*⟩. **44.** Gość w dom, Bóg w dom. **45.** Jak Kuba Bogu, tak Bóg Kubie. **46.** Jak trwoga, to do Boga. **47.** Kogo Pan Bóg stworzy, tego nie umorzy. **48.** Kto rano wstaje, temu Pan Bóg daje. **49.** Na kogo Bóg, na tego i wszyscy święci. **50.** Pan Bóg nierychliwy, ale sprawiedliwy. **51.** Panu Bogu świeczkę i diabłu ogarek ⟨*o postępowaniu dwulicowym, na wszelki wypadek*⟩. **52.** Po co szukać cudzych bogów, kiedy mamy swoich. **53.** Strzeżonego Pan Bóg strzeże. **54.** Za Bóg zapłać nie wiele kupisz.

bój 1. b. gwałtowny, krwawy, wściekły, zacięty, zażarty, zwycięski. **2.** Wstępny, zaczepny **b. 3. b.** na śmierć i życie. **4. b-e** homeryczne a. homeryckie ⟨*długotrwałe, przewlekłe, zacięte*⟩. **5. b.** o kogo, o co ⟨*bój o zdobycie lub utrzymanie kogoś lub czegoś*⟩: Bój o Warszawę. *przen.* Odwiedzał [...] Lelewel Jana Śniadeckiego i toczył z nim zażarte boje o poprawność języka polskiego. *Śliw. A. Lel. 69.* **6. b.** z kim, z czym; *przen.* **b.** z zacofaniem. **7. b.** za kogo, za co ⟨*bój w obronie kogo, czego*⟩: **b.** za kraj. **8.** Plac boju. **9.** Rwać się, stanąć z kim do boju. **10.** Toczyć, wieść **b. 11.** Uszykować (wojsko) do boju. **12.** Występować, wyzywać, zagrzewać, zaprawiać się lub kogo do boju. **13.** Zdobyć kogo, co wstępnym bojem: Wstępnym bojem zdobyli miasto; *przen.* ⟨*pozyskać kogo, co od razu*⟩: Serce trzeba albo wstępnym bojem zdobyć, albo długim szeregiem zasług sobie zjednać. *Jun. Bruk. 83.* **14. b.** toczy się, wre, wszczyna się.

ból 1. Dotkliwy, gwałtowny, nieznośny, ostry, piekący, przejmujący, silny, straszny, strzykający, szarpiący, wyraźny **b. 2. b.** nie do wytrzymania. **3. b-e** wewnętrzne. **4.** *med.* **b-e** porodowe. **5. b.** czego a. w czym: **b.** głowy [nie: w głowie], gardła, zęba; **b.** w boku, w kolanie. **6.** Lekarstwo od bólu a. na **b.** gardła, głowy, zęba. **7.** Z bólem serca (co robić) ⟨*z przykrością*⟩: Rozstawać się z kim, z czym z bólem serca. **8.** Cierpieć na **b.** (**b-e**), np. głowy. **9.** Czuć, odczuwać **b.** w czym (również i *przen.*). **10.** Doświadczać bólu. **11.** Dzielić z kim **b.** ⟨*współczuć komu*⟩. **12.** Jęczeć, krzyczeć, sykać, wić się (jak robak) z bólu. **13.** Mieć **b.** (**b-e**) czego a. w czym. **14.** Pękać z bólu: a) ⟨*o głowie: bardzo boleć*⟩: Głowa pękała mu z bólu; b) ⟨*o sercu: doznawać gwałtownych i przykrych uczuć*⟩: Zapomniano o mnie! Serce mi z bólu pękało. *Krasz. Opow. 50.* **15.** Skarżyć się na **b.** (**b-e**) czego a. w czym. **16.** Sprawić, zadać komu **b.** (również i *przen.*). **17.** Ukoić, uśmierzyć, złagodzić, znosić **b.** (również i *przen.*). **18.** Zastygnąć w bólu ⟨*zapamiętać się w smutku, w strapieniu, w boleści*⟩: Siedziała bez ruchu [...] zastygła w bólu nad pobitymi w bratobójczej walce. *Reym. Fron. 58.* **19.** *dosł.* i *przen.* **b.** chwyta, dojmuje, dokucza, dolega, dopieka komu; dławi, dręczy, łapie, nie ustaje, nurtuje, przejmuje, przeszywa, szarpie, trapi kogo; ściska serce, targa wnętrzności, wykrzywia twarz czyją; *poet.* zatapia swe szpony.

bór 1. Ciemny, cienisty, czarny, dziewiczy, dziki, gęsty, głuchy, nieprzebyty, odwieczny, ogromny, potężny, stary, wysoki, wysokopienny **b. 2. b.** bukowy, jodłowy, sosnowy, świerkowy. **3.** Gęstwa, głuche ostępy boru. **4.** Zarosnąć, porosnąć borem. **5.** Zabłądzić, zaszyć się w borze. **6. b.** ciągnie się (dokoła), czernieje, czerni się z daleka, ogarnia kogo, co, rośnie, porasta, stoi, szumi. **7.** *przen.* Na **b-y** i lasy (na **b-y**, na lasy); za **b-y** i lasy (za **b-y**, za lasy); za borami i lasami (za borami, za lasami) ⟨*bardzo daleko*⟩: Człowiek chciałby uciekać za bory i lasy. *Reym. Ferm. II, 113.* Gdzieś zdawało się za borami, za lasami rechotały żaby. *Żer. Prom. 121.* **8.** Chodzić, iść borem, lasem ⟨*chodzić, iść daleko, długo, nieznanymi drogami*⟩: Po nocach niebezpiecznie chodzić borem-lasem, bo młódki leśne schwycą, są młyny, w których straszy. *Słob. Wiersze 10.* **9.** Do boru szyszki wozić ⟨*robić rzecz bezcelową, bezużyteczną*⟩.

bóstwo 1. Dobre, złe **b-a. 2.** Piękny jak **b.** ⟨*zachwycająco piękny*⟩: Aldona, młoda i piękna jak bóstwo. *Mick. Konrad 107.* **3.** Wyglądać jak **b.** ⟨*wyglądać pięknie, zachwycająco*⟩: W tej sukni [...] wygląda jak bóstwo. *Prus Lalka II, 16.* **4.** Być czyim a. dla kogo bóstwem ⟨*być przedmiotem czyjego uwielbienia, zachwytu*⟩: Słowacki był dla niej ideałem, bóstwem. *Grudz. Poezje 147.* **5.** *pot.* Robić się na **b.** *p.* robić się na piękność.

bóść *przysł.* Prawda w oczy bodzie (kole).

brać, wziąć ● ⟨*ujmować, chwytać*⟩: **1. b.** a. **w.** kogo, co — czym (jako narzędziem): **b.** (naczynie) ręką, palcami, zębami; (zupę) łyżką, (mięso) widelcem itp. **2. b.** a. **w.** kogo, co — na co (dla umieszczenia gdzie): **w.** (dziecko) na kolana, na ręce, na barana, (tobół) na plecy, (płaszcz) na ramiona, (szalik) na szyję, (psa) na smycz itp. **3. b.** a. **w.** kogo, co — w co (jako narzędzie): **w.** (łopatę) w ręce, (osobę) w ramiona, (kawał mięsa) w zęby (o zwierzętach). **4. b.** a. **w.** kogo, co — za co lub w jakiś sposób: **w.** (osobę) za rękę, za ramię, za kark, za łeb; (konia) za grzywę, za uzdę; (kosz) za kabłąk; (dzbanek) za ucho; (łyżkę) za trzonek. (Bez dopełnienia bliższego): **w.** za klamkę, za zaczepkę, za kij itp. **5. w.** od góry, od spodu; u wierzchu, u spodu; pod rękę, pod brodę, pod pachę; wpół; **b.** garściami, po szczypcie.

● (W innych znaczeniach): **6. b.** a. **w.** co. **b.** akord, nutę, pasaż, ton itp. ⟨*wykonywać w śpiewie, w muzyce akord itp.*⟩: Nie, nie zagrał. Wziął tylko jeden pasaż, dwa, trzy akordy... *Gomul. Ciury I, 91.* **7.** *przestarz.* **b.** asumpt, pochop, popęd do czego ⟨*znajdować w czym podnietę, pobudkę, sposobność do czego*⟩: Wiedząc o zbytecznej ojca ku synowi miłości, bierze z niej pochop i sposobność do oszukiwania starca. *Boh. Figl. 86.* **8. b.** baty, lanie, wały; **b.** w łeb, w kark, w skórę ⟨*dostawać baty itp.; otrzymywać ciosy w łeb itp.*⟩: Nie wiem, jak tam skończyli zwadę naszą wielką, ale to wiem i czuję, żem wziął w łeb butelką. *Kras. Pijaństwo w. 54. przen.* Ojciec mówił, że toczy się bitwa pod Janowem i że Austriacy znowu wezwą w skórę. *Kow. A. Rogal. 161.* 9. b. dymisję ⟨*składać urząd*⟩: Gabinet wziął dymisję. *TJ. 27, 1900.* **10. b.** a. **w.** dorożkę, taksówkę; lokal; książki z czytelni ⟨*najmować; wypożyczać*⟩. **11. b.** a. **w.** głowę, nogę, rękę itp. (do siebie, pod siebie, np. nogi, ogon — o psie) ⟨*o jakiejś części ciała: cofnąć, odsunąć, podwinąć itp.*⟩: Weź głowę od lampy, bo mi zasłaniasz. **12. b.** a. **w.** fortecę, miasto itp. ⟨*zdobywać*⟩: Wziął nam nieprzyjaciel fortecę, miasto. *Troc.* **13. b.** górę, przewagę ⟨*górować, opanowywać, zwyciężać*⟩: Złość wszędy górę bierze. *Narusz. Wiersze I, 322.* **14. b.** kąpiel, lekarstwo, proszki, tusz itp. ⟨*używać czego, stosować co jako zabieg leczniczy lub higieniczny*⟩. **15. b.** kieliszek, nie brać kieliszka do ręki ⟨*pić; nie pić*⟩: Porządne chłopczyska: żaden do ręki nie bierze kieliszka. *Hertz B. SPP.* **16. b.** kierunek, kurs, pęd; rozbieg, rozpęd ⟨*rozpoczynać jakąś fazę czynności, osiągać jakiś stopień jej nasilenia*⟩: Samoloty wzięły kierunek na zachód. Statek wziął kurs na Gdańsk. Pociąg brał rozpęd. Zawodnik wziął rozbieg i skoczył. **17. b.** kondycję, korepetycję, posadę, pracę ⟨*podjąć się wykonywania czego, zaangażować się do czego*⟩. **18. b.** miarę ⟨*dokonywać pomiarów dla dopasowania czego*⟩: Stolarz bierze miarę na półki, krawiec na ubranie. **19.** *daw.* **b.** miejsce: a) ⟨*zajmować miejsce*⟩: Podkomorzy najwyższe brał miejsce za stołem. *Mick. Tad. 18;* b) ⟨*zastępować*⟩: Litość bierze miejsce pomieszania w jej sercu. *L.* **20. b.** nagrodę, pierwsze miejsce ⟨*uzyskiwać*⟩: Był zdolny, brał pierwsze nagrody. *Sienk. Mieszan. 84.* **21.** *pot.* **b.** nogi za pas ⟨*uciekać, zrywać się do ucieczki*⟩: Wziął nogi za pas i jak zając zmykał ku karczmie. *Wol. Bakał. 220.* **22. b.** obrót jaki ⟨*przechodzić w jaką fazę, nabierać jakiego charakteru*⟩: Wszystko tak raptownie dobry obrót wzięło, że się prawie lękam. *Fredro J. Żyw. 86.* **23. b.** odwet, pomstę, rewanż ⟨*dokonywać czynów mających charakter odwetu itp.*⟩: Gwardziści, zrozpaczeni bezprzykładnym okrucieństwem nieprzyjaciela, brali odwet na żandarmach i jezuitach. *Wojtk. Gen. 193.* **24. b.** opłaty, procent, zapłatę ⟨*pobierać opłaty itp.*⟩. **25. b.** pensję, premię ⟨*otrzymywać pensję, premię*⟩. **26. b.** pieniądze: a) ⟨*przyjmować, pożyczać*⟩: Wziął od niego 100 zł; b) ⟨*uzyskiwać, zdobywać*⟩: Skąd ja mam na to **b.** pieniądze? **27. b.** pióro (do ręki) ⟨*zabierać się do pisania; do twórczości literackiej*⟩. **28. b.** początek, źródło z czego, w czym ⟨*mieć co za swój początek, zaczynać się, wypływać, wynikać z czego*⟩: Są rzeki, które biorą początek na nizinach. *Rad. SPP.* **29.** *przestarz.* **b.** prym ⟨*przewodzić, mieć pierwszeństwo*⟩: Wszyscy prawie dawnej ich wielkości zapomnieli [...] szlachta nierównie świeższej daty często prym przed nimi brała. *Krasz. Siekierz. 8.* **30. b.** przeszkodę, wiraż, zakręt ⟨*pokonywać przeszkodę itd.*⟩: Wszelkie, choćby najcięższe przeszkody brać mogłem z największą łatwością. *Starzeń. Gaw. 127.* **31.** *przestarz.* **b.** przewagę ⟨*przeważać*⟩: Zimą [...] przewagę weźmie praca w warsztatch. *Sienk. SPP.* **32. b.** przykład, wzór z kogo ⟨*wzorować się na kim, naśladować kogo*⟩: Uczył syna swego, by brał przykład z niego. *Kołak. SW.* **33. b.** rozbrat ⟨*zrywać całkowicie łączność, stosunki*⟩: Liczył tylko w polu kopy i z rzemiosłem rycerskim wziął rozbrat. *Korzon Wewn. V, 32.* **34. b.** rozwód ⟨*uzyskać prawne rozwiązanie małżeństwa*⟩. **b.** słowo (honoru), przyrzeczenie, *daw.* parol (kawalerski) ⟨*uzyskiwać od kogo zobowiązanie potwierdzone słowem honoru itp.*⟩: Dał mu pięćdziesiąt franków, biorąc w zamian słowo honoru, iż zwrot pożyczki nastąpi niechybnie na pierwszego. *Krzywosz. Rusał. 108.* Wziął parol kawalerski od niego, że o tym nikomu nie wspomni. *Kaczk. Olbracht. III, 281.* **35. b.** (dobre, złe) stopnie; **b.** pałki, dwójki, piątki ⟨*otrzymywać (dobre, złe) oceny*⟩: Wojtuś chodził ciągle do szkoły, brał pałki i dwójki. *Dygas. Now. VII, 46.* **36. b.** stronę czyją ⟨*opowiadać się za kim, w sporze stawać po czyjej stronie, bronić kogo*⟩: Matka zawsze bierze stronę syna. **37. b.** ślub ⟨*zawierać związek małżeński*⟩: Ślub brali w Urzędzie Stanu Cywilnego. **38. b.** udział [nie: przyjmować udział], *daw.* **b.** uczestnictwo ⟨*uczestniczyć w czym*⟩: **b.** udział w pracy społecznej, w życiu publicznym. **39. b.** urlop ⟨*korzystać z urlopu*⟩: Wziąłem urlop na parę tygodni. *Bał. SPP.* **40. b.** a. **w.** co — do czego: **b.** jajko (do ciasta), masło (do chleba), octu (do marynaty) itp. ⟨*dodawać*⟩. **41. b.** do serca, *daw.* do duszy ⟨*przejmować się czym, martwić się czym; żywo się czym interesować, zajmować*⟩: Wielce się tym zgryzł, wziął do serca i od tej pory, jak uważano, cherlać i niedomagać zaczął. *Krasz. Siekierz. 10.* **42. b.** do siebie ⟨*stosować, odnosić do siebie*⟩: **b.** do siebie aluzje, przymówki, żarty. Wziął przycinek do siebie. *Dygas. SPP.* **43. b.** (nie **b.**) do ust (do gęby) ⟨*jeść, pić; nie jeść, nie pić*⟩: Łyżki strawy nie mam oto często czasu do gęby wziąć. *Sienk. Wołod. I, 185.* **44. b.** jak: **b.** dosłownie, poważnie, ściśle; na serio; z wielką ostrożnością itp. ⟨*przyjmować, traktować w jakiś sposób*⟩: Oświadczyn jego nie brała poważnie. Ściśle rzecz biorąc ⟨*ściśle ujmując*⟩. **45.** Ogółem biorąc ⟨*ogólnie, na ogół, w sposób ogólny*⟩. **46. b.** gwałtem, przemocą, siłą, szturmem ⟨*opanowywać, zdobywać siłą, gwałtem itd.*⟩: Żywność i furaż dla koni brano siłą. *Sienk. SPP. przen.* Dawniej wkradano się do naszych salonów, dziś je dorobkiewicze biorą szturmem. *Krasz. Pam. 27.* **47. b.** (co) — na co: **b.** buty (na nogi) ⟨*włożyć*⟩; **b.** okulary, palto, szalik (na szyję). Weź co na siebie, bo chłodno. *Korz. J. Tad. 32. przen.* Z powodzeniem brał na siebie maskę palestranta i pieniacza. *Kotarb. J. Świat. 269.* Uprzejmego biorąc przyjaciela postać, zaczyna rządy w domu, częstuje i sprasza. *Kras. Sat. 64.* **48.** *pot.* **b.** na ambit ⟨*uparcie dążyć do czego, powodować się ambicją*⟩: Na ambit wzięła, żeby koniecznie przodownicą być. *Jun. Bracia 84.* **49. b.** na (swe) barki ⟨*podjąć się czego, traktować co jako obowiązek*⟩: Dużą część zadania wziął na swe barki. *Cent. Wyspa 56.* **50. b.** na borg, na kredyt, na raty, na spłaty; na czyj rachunek ⟨*kupować nie płacąc gotówką, zobowiązywać się do zapłacenia później*⟩: Dobrze byś zrobił, gdybyś wstąpił do księgarni i wziął na mój rachunek kilka jakich bądź broszur. *Mick. Listy II, 251.* **51. b.** na cement, na beton, na klej ⟨*umacniać cementem itd.*⟩. **52. b.** na drogę a. w drogę ⟨*zabierać co, aby użytkować to lub posługiwać się tym w drodze*⟩: Wziąć żywności na drogę. **53.** *żart.* **b.** na gadanie ⟨*gadać zapamiętale, bez końca*⟩: Wziął na gadanie i nie myśli skończyć. **54. b.** na kieł ⟨*o koniu: narowić się, ponosić; przen. o człowieku: uwziąć się na co; zbuntować się*⟩: Wzięłam na kieł, żeby go skokietować. *Krasz. Seraf. 45.* **55. b.** na odwagę ⟨*odważyć się*⟩. **56. b.** na opał, na przetwory itp. ⟨*używać na opał itp.*⟩. **57. b.** na poty, na przeczyszczenie ⟨*zażywać* *środki na poty, na przeczyszczenie*⟩. **58. b.** na rozum ⟨*zastanawiać się, przemyśliwać*⟩: Na rozum ścisły biorąc, wszystko to wymysły. *Lem. Bajki 75.* **59. b.** na rozwagę, na uwagę *p.* **b.** pod uwagę: Wziąć i to na uwagę należy, że ojcowie do córek, jedynaczek zwłaszcza mają zazwyczaj słabość. *Jeż SPP.* **60. b.** na siebie ⟨*podejmować się czego*⟩: Ręczę, że nam się uda, biorę to na siebie. *L.* **61. b.** na swoją odpowiedzialność, na (swoje) sumienie ⟨*obciążać się czym, czynić siebie odpowiedzialnym za co*⟩: Pani wzięłaś na siebie cały ciężar gospodarstwa. *Fredro J. Żyw. 77.* **62. b.** na upór ⟨*upierać się*⟩. **63. b.** na wagę ⟨*położyć na wagę, aby zważyć*⟩. **64. b.** na warsztat ⟨*rozpoczynać pracę nad czym*⟩: Nareszcie wziąłem na warsztat kwestię, która mi od dawna leżała na sercu. *SW.* **65. b.** (co) — nad kim: **b.** nad kim dowództwo ⟨*objąć dowództwo*⟩. **66. b.** (co) — po kim ⟨*odziedziczyć*⟩: **w.** dom po rodzicach, urodę po matce. **67. b.** (co) — pod co: **b.** (pole, ziemię) pod uprawę, pod buraki ⟨*przeznaczyć na uprawę czego, na uprawę buraków*⟩. **68. b.** pod dozór ⟨*dozorować*⟩. **69. b.** pod kopyta, pod nogi ⟨*garnąć, pchać pod kopyta, pod nogi*⟩: Wpadł koniem na Trezora i zaczął psa nielitościwie kropić, biorąc go ciągle pod kopyta wierzchowca. *Dygas. SPP.* **70.** *pot.* **b.** pod kredkę ⟨*ujmować w ścisły rachunek, wyliczać, obliczać co*⟩: Wydatek na lokal, na opał, na światło [...] wszystko to da się wziąć pod kredkę i w pewne granice zamknąć. *Sienk. SPP.* **71. b.** pod obrady ⟨*czynić przedmiotem obrad*⟩: Kiedy wzięto pod obrady prawa i przywileje szlacheckie, zaczęły się burze w senacie. *Kaczk. SPP.* **72. b.** pod obstrzał ⟨*ostrzeliwać; przen. poddawać krytyce*⟩. **73. b.** pod opiekę ⟨*zaopiekować się*⟩: Chętnie weźmie pod swoją troskliwą i bezinteresowną opiekę cały mój ruchomy i nieruchomy majątek. *Prus SPP.* **74.** *pot.* **b.** pod rachunek *p.* **b.** w rachubę. Śmiało wypowiadał to, czego oni wcale nie brali pod rachunek. *Prus SPP.* **75. b.** pod uwagę, pod rozwagę ⟨*zastanawiać się nad czym, uwzględniać co przy decyzji*⟩: Brano pod uwagę całoroczne jego postępy. *Skiba Poziom. 64.* **76. b.** (co) — u kogo ⟨*kupować*⟩: U tego kupca nic nie biorę. *SW.* **77. b.** (co) — w co: **b.** w nawias ⟨*ujmować w nawiasy*⟩: **w.** wyraz, całe zdanie w nawias. **b.** w (swoje) ręce ⟨*przejmować inicjatywę, kierownictwo; opanowywać*⟩: Trzeba wszystko wziąć w swoje ręce, cały zarząd domem. *Reym. Ferm. II, 228.* **78. b.** w rachubę, w rachunek ⟨*liczyć się z czym, uwzględniać, zastanawiać się nad czym*⟩: Biorąc w rachubę nowe sojusze i wypadki odleglejsze, Gustaw Adolf nie tracił jednak nigdy z oczu celów bliższych. *Szeląg. Bałtyk 299.* Ma wydatki osobiste tak małe, że można ich prawie nie brać w rachunek. *Orzesz. SPP.* **79. b.** w siebie ⟨*nasiąkać czym, wchłaniać co w siebie*⟩: Łódź bierze wodę. - Chmura [...] biorąc wszystkie wiatry w siebie, od południa na zachód leciała po niebie. *Mick. Tad. 269.* **80. b.** w troki ⟨*pakować, zabierać się z czym*⟩: Bierz chałat w troki, pókim dobry, i nie czekaj na moją ostatnią pasję. *Żer. SPP.* **81. b.** (co) — w czym: **b.** w posagu (a. posag), w spadku, w upominku ⟨*otrzymać na własność, objąć w posiadanie*⟩: Prosił, aby sobie wybrał w jego domu, co mu się podoba i wziął w upominku. *Łoz. Wł. Praw. II, 117.* **82. b.** w (jakim) znaczeniu ⟨*rozumieć, pojmować, uważać za co*⟩: Spojrzał mu w oczy pytając, niby w jakim znaczeniu ma wziąć dopiero co usłyszane wyrazy. *Choj. Alkh. IV, 246.* **83. b.** (co) — z czego ⟨*czerpać, pobierać*⟩, np. **b.** wodę: Wodociągi biorą wodę z Wisły. **84.** *przen.* **b.** co — z czego a. od kogo ⟨*czerpać, przejmować*⟩: **b.** myśl od kogo, zdanie, cytat (z autora), wyraz z obcego języka. **b.** z głowy ⟨*wymyślić*⟩: Często trudno odkryć, co od ludu, co wziął z głowy. *Krasz. Studia 99.* **85. b.** z jakiego stanowiska, z jakiej strony ⟨*traktować, ujmować z jakiego stanowiska, z jakiej strony*⟩: Całość obrazu [...] biorąc ze stanowiska epoki, musimy nazwać nie tylko dziełem dobrym i pięknym, lecz wprost doskonałym. *Lamus 8, 1910, 476.* Brała życie z zabawnej strony. *Zap. G. Kaśka 87.* **86. b.** z sobą ⟨*zabierać*⟩: Nic z sobą nie bierz, tylko tak, jak jesteś ubrana, bądź gotowa. *L.* **87. b.** (co) — za co. **b.** za co: a) ⟨*traktować jak co, przyjmować, poczytywać za co*⟩: Weźmij ten list za dowód głębokiej i szczerej mojej dla ciebie życzliwości. *Mick. Listy II, 425*; b) ⟨*mylić się co do osoby albo rzeczy*⟩: Drukowane wymysły bierzesz za prawdę. *Choj. Alkh. III, 43.* **88. b.** za cel ⟨*uważać co za cel, mieć na celu*⟩: Nie brałem sobie za cel ludzkie głosić winy, a jeślim kogo chwalił, nigdy bez przyczyny. *Karp. Zab. VII, 80.* **89. b.** za podstawę, za punkt wyjścia ⟨*przyjmować za rzecz pierwotną, podstawową, wychodzić od czego*⟩: Bierze więc Holbach [...] za punkt wyjścia swych rozważań pedagogicznych rozmaitość organizacji fizycznej, którą człowiek przynosi z sobą na świat. *Rudniań. Idea 32.* **90. b.** za punkt honoru ⟨*uważać co za wiążące, obowiązujące kogo*⟩: Może bierzesz to za punkt honoru: być aż do grobu stałym. *Bełc. Knita 107.* **91. b.** za swoje ⟨*doznać niepowodzenia, ponieść konsekwencje czego*⟩: Wziął też doktor za swoje, utarłem mu nosa. *Zabł. Zabob. 100.* **92. b.** za złe komu ⟨*uważać, że ktoś postępuje niewłaściwie*⟩: Nie mógł brać za złe matce, że się troszczy o los córki. *Goj. SPP.* **93. b.** za żoną ⟨*otrzymywać w posagu*⟩: Ożenił się w Warszawie i wziął za żoną kamienicę. *Kow. W. SPP.* **94. b.** (czym) — po czym, w co, np. **b.** w skórę ⟨*otrzymywać ciosy, być bitym po czym lub w co*⟩: **b.** po głowie a. w głowę, po twarzy, po plecach; w zęby, w kark. Franek brał kolbą w głowę, w zęby, w piersi, a strzelby nie popuścił. *Dygas. SPP.* **95. b.** (za co) po ile ⟨*żądać określonej ceny za co*⟩: **b.** po 100 zł za sztukę, po 10 zł za kilo. **96.** *pot.* **b.** kogo, co ⟨*wysuwać się przed kogo w wyścigu, wyścignąć kogo*⟩: Bułanek bierze!... już go wziął! *SW.* **97. b.** kogo, co, do czegoś (swego), z sobą ⟨*przyjąć, zabrać jako towarzysza*⟩: Mój przyjacielu, weź mnie do twej łódki. *Bogusł. SPP.* Jadę w świat, jeśli chcesz, to cię wezmę z sobą. *Krasz. SPP.* **98.** *podn.* **b.** do chwały (tylko we frazie: Bóg a. niebiosa wziął a. wzięły kogo do chwały) ⟨*ktoś umarł*⟩: Bóg nie błogosławił związkowi temu i mnie sierotą zostawił, wziąwszy do chwały swojej nadobną Wojszczankę. *Mick. Tad. 278.* **99.** *pot.* **b.** do galopu ⟨*zmuszać do wytężonej pracy, do wysiłku, do pośpiechu*⟩. **100. b.** do niewoli, w zakład. **101. b.** jeńców, zakładników a. **b.** jeńcem, zakładnikiem ⟨*czynić jeńcami, zakładnikami*⟩: Pod Suczawę zapędził się był za jakimś znacznym Tatarem, chcąc go koniecznie wziąć jeńcem. *Kaczk. SPP.* **102. b.** do posług, do roboty

⟨*najmować, angażować do posług, do roboty*⟩: Starą Cyganichę wziął do posługi i twardej roboty. *Krasz. SPP*. **103. b.** do siebie ⟨*czynić domownikiem; przyjąć na wychowanie*⟩: Wzięli [dziecko] do siebie i wychowali jak własną córkę. *Lam J. Głowy II, 90.* **104.** *pot.* **b.** do wojska ⟨*powoływać do służby wojskowej*⟩: Jeżeli ciebie wezmą do wojska, to i ja pójdę, będę sanitariuszką. *Pięt. SPP*. **105. b.** kogo — jak: **b.** krótko ⟨*traktować ostro, wymagać od kogo subordynacji*⟩: Trzeba będzie panicza wziąć krótko, bo by potem za wiele sobie pozwalał. *Bal. Ryby 77*. **106. b.** kogo, co — na co: **b.** na bok, na osobność, na stronę, *daw.* na ustęp ⟨*odprowadzać dla poufnej rozmowy, odłączać od reszty towarzystwa*⟩: Brał syna na osobność i pytał, czyliby prawda była, co ludzie roznicśli? *Krasz. Wilno II, 234*. **107. b.** na cel, *pot.* na muchę, *daw.* do celu ⟨*celować*⟩: Biorąc każdy swego na cel, kładli Turków pokotem. *Gomul. Miecz II, 116*. Po dwakroć na cel brano szaraka. *Dygas. SPP*. **108. b.** na egzamin, na próbę, na spytki, *przestarz.* na konfesatę, na indagację ⟨*poddawać egzaminowi, wypytywać, badać szczegółowo*⟩: Starosta, jakby mnie potem chciał brać na formalny egzamin, badał o różne rzeczy. *Krasz. Pam. 92*. **109. b.** na języki, *daw.* na zęby a. na ząb ⟨*obmawiać*⟩: Cały zaścianek na języki mnie wziął i na śmiech, a ją palcami pokazują. *Rodz. Dew. 168*. **110. b.** (sobie) na kark ⟨*narobić sobie kłopotu*⟩: Wziął sobie na kark rodzinę Luzjańskich, która się w domu jego rozkwaterowała i wszystkim rządziła. *Chmielow. Powieść 122*. **111. b.** na kawał. *przestarz.* na fis, na fundusz, *daw.* na łapę *pot.* ⟨*oszukiwać, czynić przedmiotem kpin, żartów*⟩: Ponieważ wykładał botanikę, przynoszono mu do określenia uszkodzone zręcznie kwiaty. Rzeklibyśmy dzisiaj — brano go na kawał. *Krzyw. L. SPP*. **112. b.** na lep, na plewę (na plewy) ⟨*łudzić, wprowadzać w błąd*⟩: Nie mnie brać na takie plewy. *Reym. Now. V, 169*. **113. b.** na męki, na tortury, *daw.* na rozpyt ⟨*poddawać torturom*⟩: Biorą na rozpyt go kaci. *Rom. Poezje IV, 133*. **114. b.** na oko: a) ⟨*obserwować, przyglądać się*⟩: Ledwie mu się nie rzucił w objęcia, ale wziąwszy go lepiej na oko, zatrzymał się. *Kaczk. Grób 242*; b) *przen.* ⟨*wziąć pod uwagę*⟩: Aby go zrozumieć w zupełności, należy wziąć na oko niektóre inne względy. *Szajn. Jadw. I, 286*; c) ⟨*celować*⟩: Wziął wilka na oko — strzelił. *Pol Obrazy II, 138*. **115. b.** na szable ⟨*rąbać szablami*⟩: Panowie bracia, weźmy ich na szable — trzymajmy się tylko kupy! *Przyb. Oblęż. 84*. **116. b.** na świadka, na świadectwo ⟨*powoływać się na kogo jako na świadka, powoływać się na czyje świadectwo*⟩: Spojrzał na obecnych biorąc ich na świadectwo jaka mu się krzywda dzieje. *Sienk. SPP*. **117.** *daw.* **b.** na ząb: a) ⟨*uwziąć się na kogo*⟩: Widziałem, że ty tego młodego szlachcica na ząb wziął i zaczepki z nim szukasz? *Sienk. Ogn. I, 60;* b) *p.* **b.** na języki. **118.** kogo — pod co: **b.** pod pantofel ⟨*czynić uległym*⟩: Takiego starego męża nietrudno będzie młodej żonie wziąć pod pantofel. *Bal. Dziady 237*. *pot.* b. pod włos ⟨*schlebiać komu, wbijać kogo w dumę*⟩. **119. b.** kogo, co — w co: **b.** w dwa ognie, w krzyżowy ogień ⟨*ostrzeliwać, atakować z dwóch stron*⟩. *przen.* **w.** kogo w krzyżowy ogień pytań. **120. b.** w garść, w karby, kluby, rygor, ryzy, *daw.* w ryzę ⟨*ukrócać, ograniczać swawole, wprowadzać ostrą dyscyplinę*⟩: Nas starszych brano w karby coraz ciaśniejsze. *Krzywosz. SPP*. **121. b.** w obronę, w opiekę, w kuratelę ⟨*bronić kogo; zaopiekować się kim*⟩: Oho, żebym ja go nie była wzięła w opiekę [...] dawno by zmarniał gdzie pod płotem. *Dygas. SPP*. **122. b.** w obroty ⟨*zmuszać do czego; stawiać w przykrej, kłopotliwej sytuacji; znęcać się*⟩: Ja go jutro wezmę w obroty, musi mi szczerą prawdę wyśpiewać. *Dygas. Pióro 71*. **123. b.** w ramiona ⟨*ściskać, obejmować*⟩. *przen.* Już noc majowa wzięła w ramiona uśpioną ziemię. *Grudz. Ideal. 58*. **124. b.** kogo — za co: **b.** za łeb ⟨*narzucać komu swą wolę, rządzić kim*⟩: Nie macie gruntu pod nogami, a chcecie innych brać za łeb. *Prus SPP*. **125. b.** za serce ⟨*ujmować, czynić przychylnym*⟩: Okazywali mu tyle szczerego szacunku, że go tym dziwnie za serce wzięli. *Dygas. As 9*. **126. b.** za słowo ⟨*liczyć na wykonanie zobowiązania przez kogo; wierzyć czyjemu słowu*⟩: Biorę cię za słowo, że odwiedzisz mnie wkrótce. *por.* Trzymać za słowo. **127. b.** za syna ⟨*przysposobić, adoptować*⟩: Stryjecznego brata za syna wzięła. *Skar. SW*. **128. b.** za świadka *p.* **b.** na świadka: Biorę was wszystkich za świadków [...], że po raz drugi obraża mię. *Orzesz. Czciciel 139*. **129. b.** za żonę ⟨*żenić się*⟩: Inną bierze za żonę. *L.* **130. b.** kogo — za kogo ⟨*uważać za kogo*⟩: Brał go za kogo innego. Brał go za dyrektora [nie: jako dyrektora]. **131. b.** (kogo) żywcem ⟨*chwytać, zatrzymać jako jeńca*⟩: Bohun [...] wysłany głównie po języka, kazał żywcem brać, nie mordować. *Sienk. Ogn. III, 89*. **132.** Brzytwa, nóż bierze ⟨*jest ostra, dobrze goli; jest ostry, dobrze kraje*⟩. **133.** Coś kogo bierze ⟨*coś opanowuje kogo*⟩: Ciekawość, lęk, ochota, szewska pasja, złość, znużenie (kogo) bierze. Kmicic wąsy gryzł, bo go pusty śmiech brał. *Sienk. SPP*. Czuł, że go sen bierze. *Mick. Tad. 165*. Wzięły wilka skrupuły. *Kras. SW*. **134.** Coś w łeb bierze ⟨*nie dochodzi do skutku, nie osiąga celu*⟩: Wszystkie herbaty, wieczory, baliki w łeb wzięły. *Chopin Wyb. 25*. **135.** *rub.* Cholera, licho kogo (co) bierze; diabli kogo (co) biorą: a) ⟨*ktoś, coś przepada, ginie*⟩: Apetyt jakieś licho bierze. *Rodoć Piosnki 93*; b) ⟨*ktoś traci panowanie nad sobą*⟩: Od tej bierności brała mnie po prostu cholera. *Korcz. Jerzy Trzy 63*. Krew kipi we mnie i o mało mię diabli nie biorą. *Dygas. SPP*. **136.** Karta bierze ⟨*jest starsza, można nią bić kartę młodszą*⟩. **137.** Mróz, przymrozek bierze ⟨*wzmaga się, przybiera na sile*⟩: Mróz brał tęgi i począł szczypać w uszy przyszłego organistę z Ponikły. *Sienk. SPP*. **138.** Ryba bierze ⟨*chwyta przynętę, daje się łowić na przynętę*⟩. **139.** Niech cię (was) diabli wezmą! Żeby cię (was) diabli wzięli! ⟨*wykrzyknienie wyrażające różne uczucia: niezadowolenie, oburzenie, zagniewanie na kogo, podziw, zdumienie, uznanie itp.*⟩.

przysł. **140.** Bierze wilk i liczone. **141.** Gdy brać, to są bracia, gdy dać — nie ma braci. **142.** Głupi daje, mądry bierze.

brać się, wziąć się 1. *pot.* **b. się** co robić *p.* **b. się** do czego: Ubrała się w perkalowy szlafroczek i wzięła się pomagać gospodyni domu. *Prus Dzieci 83*. **2. b. się** do czego ⟨*rozpoczynać co, przykładać się do czego, posługiwać się czym jako narzędziem*⟩: **b. się** do gospodarstwa, do pługa, do roboty, do rzeźby, *daw.* do płaczu, do spoczynku, do ucieczki, do zabawy. **3. b. się** do rzeczy ⟨*zaczynać celowo, sensownie działać*⟩: Nie szczędził mu rad [...] jak się brać do rzeczy. *Jun. Wod. 76.* **4. b. się** do kogo ⟨*zaczynać stosować jakieś środki wobec kogo, przeciw komu*⟩: Ostro się do nas biorą. *Żukr. Dni 304.* Ona [...] pono Tadeuszka wabi; śledzę ją; albo może bierze się do Hrabi, może do obu razem. *Mick. Tad. 172.* **5. b. się** ku czemu a. w jakimś kierunku ⟨*kierować się gdzie, udawać się w jakim kierunku*⟩: Wziąć się pod górę, w bok, w prawo, w lewo, na zachód. Już nieprzyjaciel, przeszedłszy Bug i Narew rzeki, brał się ku Niemnowi. *Narusz. Hist. IV, 144.* **6. b. się** na co ⟨*nabierać się na co, dawać się oszukiwać*⟩: Na tę blagę cichej afektacji, na tę „czuciowość" w grze brały się tylko histeryczki. *Berent Próchno 20.* **7. b.** się na odwagę, na sposoby, *daw.* na figiel, na wybiegi ⟨*uciekać się do czego, zdobywać się na co*⟩: Wziąłem się na odwagę [...] i wygarnąłem wszystko. *Rychl. Człow. 274.* Trzeba sobie łamać głowę, brać się na sposoby [...] aby tylko nie umrzeć z głodu. *Dygas. SPP.* Brałem się na wybiegi jak lis. *Sztyrm. Katalept. II, 179.* **8. b. się** w jakiś sposób ⟨*obejmować się, ujmować się w jakiś sposób*⟩: **b. się** w pół, w ramiona, za ręce itp. **9. b. się** w boki *p.* ująć się pod boki: Pan Zagłoba wziął się w boki i wysunąwszy wargę począł spoglądać wyzywająco. *Sienk. Wołod. I, 142.* **10. b. się** w garść, w kluby, *pot.* w kupę ⟨*opanowywać się*⟩: Musi się porządnie wziąć w garść i porządnie uczyć i sprawować. *Goj. SPP.* Ludzie winni brać się w kupę i nie poddawać się byle jakim dolegliwościom. *Hulka Żyrar. 152.* **11. b. się** za bary, za czuby, za łby, za włosy, *daw.* w tuzy ⟨*zmagać się, bić się*⟩; *przen.* Rozprawiano z ożywieniem, brano się za łby o różne kwestie sporne. *Strug Ojc. 211.* **b. się** za boki (od śmiechu a. ze śmiechu) ⟨*śmiać się serdecznie*⟩: Opowiadał [...] tak krotochwilnie, żeśmy się aż za boki brali od śmiechu. *Kaczk. Murd. I, 10.* **12. b. się** za głowę (ze zdumienia) ⟨*dziwić się*⟩: Za głowę się brały słysząc, co już przeszedł. *Makowiec. Dios. 95.* **13.** *daw.* Bierze się na dzień ⟨*nadchodzi świt*⟩: Dopiero gdy się na dzień brało, snem kamiennym zasnąłem. *Krasz. Opow. 118.* **14.** Coś bierze się gdzie, komu a. w kim, w czym ⟨*coś zjawia się, powstaje, znajduje się, ma w czym swe źródło, początek*⟩: Nie mógł się dosyć nadziwić, skądby się takie myśli brały w tym wrzekomym nieuku i swawolniku? *Kaczk. GróbII,4.* Nie wiem, skąd mi się pisać komedie wzięło. *Zabł. Zabob. 12.* Skąd się ten bilet wziął w mojej kieszeni? *L.* **15.** Ktoś bierze się gdzie ⟨*zjawia się*⟩: Skądeś się tu wziął w domu mojej ciotki? *Bliz. Dam. 100.* **16.** Żarty się go biorą ⟨*ma skłonność do żartów, żarty się go trzymają*⟩.

brak 1. Chroniczny, dotkliwy, zupełny **b.** ⟨*niedostatek*⟩. **2.** Cudze, własne **b-i** ⟨*niedociągnięcia, niedobory*⟩. **3. b.** czego [nie: na czym]: **b.** czasu, delikatności, gotówki, przyjaciół, sił, tchu, wprawy. **4. b-i** w czym: **b-i** w wykształceniu, w wychowaniu. **5.** Człowiek, któremu **b.** życia ⟨*mało energiczny, flegmatyk*⟩. **6.** W braku czego, z braku czego; dla braku czego ⟨*ponieważ czego nie ma, nie mając czego*⟩: W braku przyjaciółek sama dla pocieszenia zaglądała do kieliszka. *Bał. Burm. 100.* Z braku powietrza o mało nie zemdlał. - Dla braku miejsca poustawiano [...] ponad głowami siedzących półki. *Sewer Zyzma 18.* **7.** Czuć, odczuwać, uczuwać **b.** czego: Odczuwać **b.** gotówki. Dawał się odczuwać **b.** specjalistów. **8.** Dopełnić braku. **9.** Dostrzegać, widzieć **b-i** u kogo. **10.** Mieć **b-i** (w czym) ⟨*mieć niedociągnięcia, niedobory*⟩: Ma **b-i** w wykształceniu, w znajomości języków. **11.** Pokrywać **b.** (czego): **b.** wykształcenia pokrywał rutyną. **12.** Produkować, wypuszczać **b-i** ⟨*produkować rzeczy wybrakowane, z usterkami*⟩: Na skutek niedostatecznej kontroli fabryka wypuściła wiele braków. **13.** Uzupełnić **b-i** (wykształcenia) ⟨*uzupełnić luki w wykształceniu*⟩. **14.** (Jest) **b.** kogo, czego. **15. b.** komu lub u kogo czego ⟨*brakuje, braknie*⟩: Ludzi (jest nam) **b.** W książce **b.** kilku stron. Brak mi słów, aby wyrazić swój zachwyt dla ciebie. *Leśm. Klech. 187.* **16. b.** mu piątej klepki ⟨*jest półgłówkiem*⟩.

przysł. **17.** Ubóstwu mało co brak, łakomstwu wszystkiego.

braknąć, zbraknąć (Tylko w 3. os. lp, w formie rodz. n. imiesłowu przeszłego czynnego i w bezokoliczniku): **1. b.** kogo, czego: Tylko Matuszyńskiego brakło do kompletu. Braknie mi tchu, oddechu, powietrza, wątku, słów. Sił brakło. **2. b.** na kim, na czym: Królowi nie zbraknie na obrońcach. *Sienk. SPP.* Na chęci mi nie braknie. *Sienk. SPP.*

brakować (Tylko w 3 os. lp, w formie rodz. n. imiesłowu przeszłego czynnego i w bezokoliczniku): **1.** Brakuje komu, czego [nie: co ani na czym] ⟨*nie dostaje, nie staje czego, zbywa na czym*⟩: Budynkowi brakuje tylko wykończenia elewacji. - Gdybyś ty ze mną była, nic by do szczęścia mego nie brakowało. *Słow. Listy I, 197.* **2.** *germ.* Co ci brakuje? [!] ⟨*co ci jest?, co ci się stało?*⟩. **3.** Mało, niedużo, niewiele itp. brakuje, brakowało, a..., żeby, aby, iżby ... ⟨*o mało nie*⟩: Niewiele brakowało, iżby bank Bnina mnie zlicytował, nie płaciłem bowiem rat. *Wiśn. S. Niewidz. 148.* **4.** Niewiele mu brakuje ⟨*jest bliski śmierci*⟩: Musiało mu niewiele brakować, skoro go doktorzyny wzięły w obroty. *Dan. Dni 97.* **5.** Tego brakuje!, tego brakowało! ⟨*wykrzyknienie wyrażające zdumienie, oburzenie itp.*⟩: A, tego mi jeszcze brakuje! Jakbym nie miał innych kłopotów. *Mort. Wawrzek 143.* **6.** Tego tylko brakuje, aby, żeby... ⟨*to by dopełniło miary, to by było nadto*⟩: Tylko tego brakowało, żeby rozmaite hrabiowskie wycieruchy miały powrócić na wieś! *Broch. Praw. 90.* **7.** Tyle a tyle czasu brakuje do jakiejś godziny, do jakiegoś momentu ⟨*za tyle czasu nastąpi ta godzina, ten moment*⟩: Brakowało pięciu minut do dziewiątej. Brakuje kilka minut do odejścia pociągu.

przysł. **8.** Komu czego brakuje, drogo to szacuje. **9.** Tylko dziada z babą brakuje ⟨*jest czego za dużo, jest wielki nieład*⟩.

brama 1. b. drewniana, żelazna; dwuskrzydłowa, jednoskrzydłowa; wjazdowa. **2. b.** cmentarna, miejska. **3. b.** domu, zamku, pałacu, kościoła; *przen.* Twarda wieczności brama. *Mick. SW.* **4. b.** tryumfalna ⟨*budowla w kształcie łuku wzniesiona dla uczczenia kogo lub czego*⟩. **5.** Otworzyć, przymknąć, zamknąć bramę. **6.** Uchylić bramy. **7.** Dobijać się, pukać, dzwonić do bramy. **8.** Wjechać w bramę.

przysł. **9.** Przed kim bramę zamkną, niech do furtki puka.

bramka 1. b. w ogrodzeniu (w parkanie, w drucianej siatce). **2.** *górn.* **b.** szybowa ⟨*drzwi zamykające dostęp do szybu*⟩. *sport.*: **3.** (w piłce nożnej, wodnej, hazenie, hokeju itp.) Rzut, strzał do bramki, na bramkę, w bramkę ⟨*do miejsca ograniczonego słupkami, ewentualnie i siatką, którego przekroczenie (przez piłkę) decyduje o grze*⟩. Biec, ciągnąć (prosto) na bramkę przeciwnika. **4.** Strzelić, uzyskać (dwie, trzy) bramki ⟨*uzyskać (dwa, trzy) punkty w grze*⟩. **5.** Stracić, uznać bramkę. **6.** ⟨*narciarstwie: miejsce oznaczone, przez które zawodnik powinien przejechać*⟩: Oznaczyć bramkami trasę slalomu.

branża 1. b. galanteryjna, metalowa; fryzjerska, kupiecka. **2.** Pracować w jakiej branży. **3.** Przerzucić się z jednej branży do innej.

brat 1. b. młodszy, starszy; rodzony, cioteczny, stryjeczny, *rzad.* wujeczny. **2.** Ani **b.**, ani swat; ni **b.**, ni swat ⟨*osoba obojętna, obca*⟩: Mnie Sędzia ni brat, ni swat. *Mick. Tad. 202.* **3.** Bliźniaczy, bliźni **b.** ⟨*bliźniak*⟩. **4. b.** klasztorny ⟨*mnich, zakonnik*⟩. **5. b.** kwestarz ⟨*braciszek zakonny kwestujący na rzecz klasztoru; jałmużnik*⟩. **6. b.** łata ⟨*człowiek zgodny, poczciwy, towarzyski, trochę rubaszny*⟩: Poczciwy z kościami „brat łata" wszystkich bliźnich tego padołu. *Żer. Nawr. 151.* **7. b.** męża ⟨*szwagier*⟩. **8. b.** mleczny ⟨*wykarmiony piersią tej samej kobiety, co i drugie dziecko; nie spokrewniony z nim*⟩. **9.** *rub.* Nasz **b.** ⟨*człowiek taki sam jak i my, przeciętny, „szary" człowiek*⟩: Takiemu to dobrze, a nasz brat morduje się całe życie i nic nie ma. *SW.* **10. b.** Polak ⟨*rodak*⟩. **11. b.** po piórze ⟨*współtowarzysz zawodu pisarskiego*⟩. **12. b.** przyrodni ⟨*syn tego samego ojca i innej matki lub tej samej matki i innego ojca*⟩. **13.** *przen.* Sen — **b.** śmierci; głód — brat wojny. **14. b.** w Chrystusie, **b.** w Apollinie ⟨*wyznawca tej samej wiary*⟩. **15. b.** zakrystian ⟨*zakonnik dozorujący zakrystii*⟩. **16. b.** żołnierz ⟨*współtowarzysz w służbie wojskowej*⟩. **17. b.** żony ⟨*szwagier*⟩. **18.** Bracie, panie bracie, mości panie bracie! ⟨*zwroty używane przez szlachtę w jej stosunkach między sobą*⟩. **bracia: 19. b.** czescy a. morawscy ⟨*odłam husytów*⟩. **20. b.** miłosierdzia ⟨*bonifratrzy, albertyni*⟩. **21. b.** mniejsi ⟨*franciszkanie*⟩. **22. b.** polscy ⟨*arianie*⟩. **23. b.** syjamscy ⟨*bliźnięta zrośnięte ze sobą, przen. nieodstępni towarzysze*⟩. **24.** *daw.* **b.** szlachta, panowie **b.**, **b.** herbow(n)i ⟨*nazwa używana przez szlachtę w jej wzajemnych stosunkach między sobą*⟩: Zapraszam panów braci do wotowania. *Rzew. H. Pam. 109.* **25.** Być z kim za pan **b.**, *przestarz.* **b.** za **b.** ⟨*jak równy z równym, poufale*⟩: Taki fagas, panie, za pan brat. *Bliz. Rozb. 49.* **26.** Czuć się bratem. **27.** Mieć, przyjąć, uznać za brata. **28.** Kochać się, żyć z kim jak **b.** z bratem ⟨*serdecznie*⟩.

przysł. **29.** Kochajmy się jak bracia, rachujmy się jak Żydzi. **30.** Póki świat światem nie będzie Niemiec Polakowi bratem.

braterski 1. b-a miłość, zgoda. **2. b.** pocałunek, uścisk. **3. b-e** przywiązanie, porozumienie, pozdrowienie, zaufanie. **4.** Podać braterską dłoń ⟨*zaofiarować zgodę, przyjaźń; pomoc*⟩: Podać braterską dłoń niewinnie pokrzywdzonemu. *Choj. Alkh. III, 26.* **5.** Po bratersku ⟨*tak jak czynią bracia, przyjaźnie, serdecznie*⟩: Ucałować kogo po bratersku. Radzić co komu po bratersku. Przyjąć kogo, żyć z kim po bratersku.

braterstwo b. broni ⟨*przymierze, koleżeństwo w walce*⟩.

bratni 1. b-e dusze. **2.** Uścisk **b.** **3. b-e** pozdrowienie, serce. **4. b-a** mogiła. **5.** Podać bratnią dłoń *p.* podać braterską dłoń: To mnie i boli, i smuci [...] że z mego powodu musiałeś podać dłoń bratnią ludziom, którzy twego szacunku nie są godni. *Skarb. Starosta 72.* **6.** Rozlewać, toczyć krew bratnią ⟨*walczyć między sobą (o ludziach tej samej narodowości, tego samego plemienia)*⟩: Równie kiedyś i Cezar [...] usiadł na kark Rzymowi i toczył krew bratnią. *Karp. Zab. VII, 40.*

brawo 1. Frenetyczne, gorące, huczne, huraganowe, nieustające, rzęsiste **b.** (**b-a**). **2.** Huragan braw. **3.** Bić, dostać, dawać, otrzymać, zbierać **b.** (**b-a**). **4.** (Sala, widownia) zatrzęsła się od braw. **5.** Witać, powitać, przyjąć kogo, co brawami. **6. b-a** rozlegają się, zagrzmiały, ucichły, zerwały się (huragan braw zerwał się).

brawura 1. Nadzwyczajna, ryzykowna, wielka **b.** **2.** Grać, śpiewać, wykonać utwór z brawurą ⟨*śmiało, z werwą*⟩. **3.** Atakować, walczyć z brawurą ⟨*odważnie, mężnie, zuchowato; ryzykancko*⟩. **4.** Brać przeszkody, prowadzić auto z brawurą ⟨*z pewnością siebie, śmiało, z chęcią popisania się*⟩.

brawurowy 1. b. atak (piechoty), lot, wypad ⟨*śmiały, odważny*⟩. **2. b-a** muzyka, śpiew, **b.** sposób malowania, rzeźbienia itp. ⟨*śmiałe, nacechowane pewnością siebie wykonanie utworu artystycznego*⟩: Słuchali dobrej brawurowej muzyki. *Żer. Przedw. 163.*

brąz 1. b. armatni a. artyleryjski, dzwonowy, łożyskowy; odlewniczy, plastyczny, rzeźbiarski itp. ⟨*stosowany do wyrobu armat (dawniej), dzwonów, łożysk itp.*⟩. **2. b.** czarny ⟨*pokryty warstwą oksydowanej miedzi*⟩. **3. b.** biały ⟨*zawierający duży procent cyny*⟩. **4. b.** berylowy, cynowy, fosforowy, krzemowy, manganowy, niklowy itp. ⟨*stop miedzi z berylem, cyną itd.*⟩. **5. b-y** stojące na biurku, w salonie ⟨*wyroby artystyczne z brązu*⟩. **6.** Epoka, okres brązu *por.* Epoka brązowa. **7.** Człowiek z brązu (ulany z brązu) ⟨*człowiek wielkiego hartu*⟩. **8.** Opalić się na **b.** ⟨*na kolor brązowy*⟩.

brązowy 1. b. medal: a) ⟨*medal z brązu*⟩; b) ⟨*w sporcie lub w sztuce: medal jako odznaczenie za zajęcie III miejsca w jakiejś konkurencji sportowej lub dziedzinie sztuki*⟩. **2. b.** krzyż zasługi. **3.** *hist.* Epoka **b-a** ⟨*jeden z historycznych okresów rozwoju kultury między okresem kamiennym a żelaznym*⟩. **4. b-a** twarz ⟨*opalona na kolor brązowy*⟩. **5. b-e** włosy, **b.** garnitur ⟨*koloru brązowego*⟩.

brednia 1. Niestworzone, wierutne **b-e**. **2. b-e** o duchach. **3.** Opowiadać, pleść, wygadywać **b-e** ⟨*głupstwa, rzeczy nieprawdziwe, nieprawdopodobne, niedorzeczne; bzdury*⟩.

bredzić 1. b. co lub o czym ⟨*mówić głupstwa, niedorzeczności, bzdury; pleść, bajać, bzdurzyć*⟩:

Kołem u stołu siedzim i o tym i tamtym bredzim. *Dobrow. S. Wiersze 49.* Mało czytał, mniej pisał, a gdy pisał, bredził. *Zabł. Zabob. 11.* **2. b.** w gorączce, we śnie ⟨*majaczyć*⟩: W gorączce nie poznawał nikogo i bredził od rzeczy. *Łoz. Wal. Dwór 72.* **3. b.** jak na mękach, jak Piekarski na mękach; **b.** trzy po trzy; **b.** jak kowal w gorączce.

przysł. **4.** Bredzi jakby się blekotu objadł (jak blekotu zjadłszy) *p.* blekot. **5.** Kto bredzi, nie ma odpowiedzi.

brew 1. b-i bujne, czarne, gęste, groźne, jasne, królewskie, krzaczaste, nastroszone, nawisłe, sobolowe, ściągnięte, zjeżone, zrośnięte, zwisające. **2.** Chmurzyć, nachmurzyć, najeżyć, nastroszyć, ściągnąć, targać, (z)marszczyć **b-i. 3.** Czernić, przyczernić, regulować, wyregulować **b-i. 4.** (Po)ruszać brwiami.

brewerie 1. Dzikie, niesamowite, straszne **b.** ⟨*awantury, burdy*⟩. **2.** Stroić, urządzać, wyprawiać **b. 3.** Narobić brewerii: Znowu przybył, brewerii narobił! *Tremb. SW.*

brnąć 1. b. przez co: **b.** przez błoto, przez piachy, przez wodę. **2. b.** po czym: **b.** po błocie. Chciałem [...] uwiadomić z drogi, żeśmy stanęli nad tonią, po której dni kilka brnąć wypadnie. *Lel. Listy I, 416.* **3. b.** w czym: Brnął po kolana w wodzie. *SPP.* **b.** w śniegu. **4. b.** w co: Nie odważyli się [...] brnąć w tę puszczę, pełną zasadzek. *Chodź. SPP.* **5.** *przen.* **b.** w długi, w rozpustę. Brnie w zdradliwej ufności. *Malcz. SW.*

broczyć 1. b. co — w czym ⟨*nurzać, maczać*⟩: Ręce w bratniej krwi broczył. *Jeż Rotul. 10.* **2. b.** czym: np. **b.** krwią, posoką ⟨*krwawić*⟩: Wilczysko brocząc posoką na ziemię zwaliło się i psy je dławić poczęły. *Krasz. Baśń 89.* **3. b.** — z czego ⟨*o krwi: ciec, płynąć*⟩: Krew wciąż broczyła z ramienia. *Morc. Ptaki 60.*

broda ● ⟨*zarost*⟩ **1. b.** biała, bujna, capia, ciemna, czarna, długa (do pasa a. po pas), gęsta, hiszpańska, klinowata, kłaczasta, kłaczkowata, krótka, mała, najeżona, nastroszona, poważna, przystrzyżona (w szpic), rozdwojona, rozłożysta, rzadka, spiczasta, szwedzka, wachlarzowata. **2.** Gładzić, golić, nosić, zapuścić brodę. **3.** (Przy)strzyc brodę. **4. b.** pokrywa, porasta policzki (twarz), wisi do pasa. **5. b.** się sypie ⟨*zaczyna rosnąć*⟩. Jeszczeć **b.** nie urosła ⟨*jeszcześ młokos*⟩.

przysł. **6.** Broda nie czyni mądrego; broda mądrości nie doda; broda nikogo mądrym nie czyni ⟨*nie świadczy o rozumie*⟩. **7.** Broda jak u proroka, a cnota jak u draba ⟨*pozory mylą*⟩.

● ⟨*podbródek*⟩ **8. b.** gładka, okrągła, spiczasta, wystająca. **9.** Gładko wygolona **b. 10.** Druga **b.** ⟨*zwisający podbródek*⟩. **11.** Brać, ująć, wziąć kogo pod brodę. **12.** Oprzeć, wesprzeć brodę na dłoni. **13.** Ciec, kapać, ściekać po brodzie (o jedzeniu). **14.** Dostać, co komu z brody skapnie (spadnie) ⟨*dostać resztki*⟩. **15.** Mieć mleko pod brodą, być z mlekiem pod brodą ⟨*być bardzo młodym*⟩ *por.* Mieć mleko pod nosem: A smarkacze wy, z mlekiem pod brodą! Wam do konfederacji? *Słow. Czasz. 119.* **16.** Pluć sobie w brodę ⟨*wyrzucać sobie co, żałować utraconej okazji, szansy*⟩: Pluł sobie w brodę, że nie wytargował od Pasemkiewicza więcej. *Past. Komuna 98.* **17. b.** lata, trzęsie się komu (ze wzruszenia). **18.** *pot.* Druga broda mu rośnie ⟨*ten ktoś tyje*⟩.

brodaty 1. b. jak kozioł. **2. b.** żubr.

przysł. **3.** Mądrość przychodzi z laty, acz nie każdy jest mądrym brodaty.

brona *przysł.* Kiedy się za broną kurzy, będzie urodzaj duży.

bronić (się) 1. b. (się) do upadłego, do ostatniego, do ostatniego tchu a. tchnienia, do ostatniej kropli krwi ⟨*bronić (się) zawzięcie do wyczerpania wszystkich sił*⟩: Neapolitańczycy [...] oświadczyli, że do ostatniej kropli krwi będą bronić swojej wolności. *Chłęd. Neapol. 82.* **2.** Broń Boże a. Boże broń ⟨*absolutne nie, nic podobnego*⟩: Ja broń Boże nie chcę się narzucać. **3.** Niech Bóg broni: a) ⟨*strach, straszne rzeczy, okropność*⟩: Niech Bóg broni, co to za czasy. *SW*; b) ⟨*rodzaj zaklęcia: nic podobnego, wcale nie, jako żywo nie, bynajmniej, ależ gdzie tam!*⟩: Tyś to zrobił? — Niech Bóg broni! *SW.* **4.** Niech ręka boska broni ⟨*coś okropnego*⟩: Moje Szkotki takie nudne, że niech ręka boska broni. *Chopin Wyb. 201.*

broń 1. Potężna, skuteczna, straszliwa **b. 2. b.** zaczepna, odporna. **3. b.** krótka, ręczna. **4. b.** na kogo, na co: na ptaki, na grubego zwierza. **5.** Chrzęst, szczęk broni. **6.** Wyniki rewizji za bronią [!] ⟨*wyniki rewizji w poszukiwaniu broni*⟩. *SB.* **7.** *przen.* Szpony — broń lwa, łzy — broń niewieścia. *SW.* Stałość będzie mą bronią [...] przebija ona mury. *Zabł. Firc. 23.* **8. b.** artyleryjska ⟨*armaty, działa*⟩. **9. b.** atomowa, jądrowa ⟨*zaopatrzona w pociski atomowe*⟩. **10. b.** automatyczna, maszynowa, samoczynna ⟨*ładowana mechanicznie*⟩. **11. b.** bakteriologiczna ⟨*bakterie stosowane jako broń*⟩. **12. b.** biała a. sieczna *p.* biały. **13. b.** chemiczna ⟨*gazy lub płyny trujące stosowane jako broń*⟩. **14. b.** jednostrzałowa ⟨*odtylcowa, w której nabój po każdym strzale wprowadza się do lufy*⟩. **15. b.** kurkowa ⟨*o kurkach napinanych ręcznie*⟩. **16. b.** myśliwska ⟨*używana do polowania*⟩. **17. b.** obosieczna: a) ⟨*na obie strony ostra*⟩: Miecz jest bronią obosieczną; b) ⟨*broń mogąca się obrócić przeciw używającemu jej*⟩: Gazy trujące okazały się *bronią obosieczną.* **18. b.** odtylcowa ⟨*nabijana u nasady lufy*⟩. **19. b.** palna, *daw.* ognista ⟨*broń wyrzucająca pociski siłą gazów powstałych przy spalaniu się prochu w lufie*⟩. **20. b.** pancerna ⟨*bojowe pojazdy mechaniczne opancerzone i uzbrojone*⟩. **21. b.** pokładowa ⟨*broń palna na statku lub samolocie*⟩. **22. b.** rakietowa ⟨*broń wyrzucająca rakiety zaopatrzone w materiały wybuchowe*⟩. **23.** Zawieszenie broni ⟨*zaprzestanie walki na jakiś czas*⟩. **24.** Do broni!: a) ⟨*komenda, wezwanie do wzięcia broni do ręki*⟩; b) ⟨*wezwanie do walki*⟩. **25.** Na ramię broń! do nogi broń! ⟨*komendy*⟩. **26.** Być, czekać, czuwać, stać, trwać pod bronią ⟨*być przygotowanym do wojny, do walki z bronią w ręku*⟩. **27.** Chwycić za **b.**, porwać się, ruszyć się, rwać się do broni; podnieść, zwrócić **b.** przeciw komu ⟨*podjąć walkę z bronią w ręku*⟩: Zatrwożone miasto ruszyło się do broni. *Narusz. Hist. II, 113.* **28.** *przen.* Dać komu **b.** do ręki ⟨*wyposażyć go w środki działania*⟩. **29.** Mieć, trzymać pod bronią (ludzi, wojsko) ⟨*mieć wojsko gotowe do prowadzenia wojny*⟩. **30.** Nabić, naładować

b. 31. Pochwycić kogo z bronią w ręku. **32.** Powołać, wezwać pod broń, do broni ⟨*wezwać do służby wojskowej, wezwać do udziału w walce, zmobilizować*⟩. **33.** Prezentować **b.** ⟨*stawać w odpowiedniej postawie z bronią w ręku w celu oddania honorów*⟩: Zakomenderowano: — Baczność! Prezentuj broń! *Grusz. Ar. Huzar 118.* **34.** Robić, władać bronią ⟨*posługiwać się bronią*⟩: Kto bronią robić był zdolny, musiał stawać do obrony kraju. *Lel. Dzieje 52.* **35.** Służyć w jakimś rodzaju broni ⟨*służyć w jakiejś formacji wojskowej*⟩: Służyć w broni pancernej. **36.** *przen.* Ukuć z czego **b.** przeciw komu ⟨*zyskać środki, argumenty przeciw komu*⟩. **37.** Wystąpić z bronią w ręku. **38.** *przen.* Wytrącić **b.** z ręki ⟨*uniemożliwić walkę, obronę*⟩: Zdrada wytrąciła broń z ręki obrońcom. **39.** Złożyć, składać, rzucać, odłożyć **b.** ⟨*zaprzestać walki, poddać się*⟩: Zażądano od zbuntowanych złożenia broni. *Pytl. Pożegn. 217.* **40.** *przen.* Zwalczać kogo jego własną bronią ⟨*jego własnymi argumentami, metodami*⟩.

bród 1. Płytki, szeroki, łatwy do przebycia **b. 2. b.** na rzece a. w rzece. **3.** W **b.**: a) ⟨*bez pomocy łodzi, promu; pieszo, konno, wozem przez wodę*⟩: Przejść, przebyć rzekę w **b.** Iść, puścić się w **b.**; b) ⟨*obficie*⟩: Mieć czego w **b.** Grzybów było w **b.** *Mick. Tad. 81.* **4.** Odnaleźć, upatrzyć, wyszukać **b.**: Upatrzywszy bród na Wiśle, mieli to miejsce tykami wytkniętymi wyznaczyć. *Narusz. Hist. V, 195.* **5.** Szukać brodu: Hetman kazał szukać brodu w onej rzece. *Papr. SW.* **6.** *przestarz.* Na złej szkapie brodu próbować ⟨*ważyć się na co bez sposobności, przedsiębrać co w nieodpowiednich warunkach*⟩.

przysł. **7.** Nim przebędziesz wody, pierwej zwiedź jej brody ⟨*każde przedsięwzięcie należy dobrze rozważyć*⟩.

bródka 1. Capia, koźla, kozia **b.** ⟨*spiczasta, nieco zakręcona w górę*⟩. **2. b.** hiszpańska ⟨*w klin*⟩. **3.** Okrągła **b.** ⟨*zaokrąglony podbródek*⟩ *por.* Broda.

brud 1. b. na ciele, na rękach, na ubraniu. **2.** Zmyć **b.** z czego. **3.** Obmyć (twarz, ręce) z brudu. **4.** *przen.* **b-y** życia. **5.** Odłożyć bieliznę do brudów ⟨*do bielizny przeznaczonej do prania*⟩. **6.** Dać **b-y** do prania ⟨*dać brudną bieliznę do prania*⟩. *przen.*: **7.** Prać **b-y** ⟨*rozstrząsać, omawiać niemoralne postępowanie*⟩: Na cóż ściągać oczy i wzbudzać gadania? Pierzmy swoje brudy po kryjomu. *Krasz. Int. 177.* **8.** wywlekać **b-y** domowe.

przysł. **9.** Tyle w tym prawdy, co brudu za paznokciem ⟨*niewiele, bardzo mało*⟩. **10.** Brudy pierz w domu ⟨*hańbiących sprawek nie wynoś poza dom*⟩.

bruderszaft Pić, wypić z kim **b.** ⟨*po odpowiedniej ceremonii (zwykle po wypiciu kieliszka wódki lub wina) przejść z kim na „ty", na mówienie po imieniu*⟩.

brudno Pisać na **b.** ⟨*przygotowywać brulion czego, z zamiarem przepisania na czysto*⟩.

bruk 1. b. asfaltowy, drewniany, gładki, kamienny, nierówny, wyboisty, wyślizgany. **2.** Fatalne **b-i. 3.** Naprawiać, układać **b. 4.** *przen.* Na miejskim, warszawskim, paryskim itp. bruku ⟨*w otoczeniu, środowisku miejskim, warszawskim, paryskim itp.*⟩: Na wsi czuje się [...] głos ziemi, którego się nie czuje na miejskim bruku. *Hirsz. Hist. 292.* O tym-że dumać na paryskim bruku. *Mick. Tad. 379.* **5.** Pieniądze leżą na bruku ⟨*łatwo je zdobyć*⟩: Pieniądze leżą u nas na bruku, dość się schylić. *Sienk. Bez dogm. I, 59.* **6.** Szlifować, zbijać, tłuc, obijać, krzesać **b-i**; obijać się po bruku ⟨*wałęsać się bez celu, próżnować*⟩: Pobratawszy się z sobie równymi nieuki, o tym tylko myślałem, kędy zbijać bruki. *Mick. Fragm. 434.* Czekając na skutek mych podań, obijałem bruki w mieście. *Lim. Pam. 410.* **7.** Wyrzucić kogo na **b.**, zostawić na bruku ⟨*pozbawić mieszkania, pracy, środków do życia*⟩. **8.** Znaleźć się, zostać, osiąść, być na bruku; pójść na **b.** ⟨*pozostać bez mieszkania, bez pracy zarobkowej*⟩.

brukowy 1. Kamień **b.** ⟨*przeznaczony na bruk, będący częścią bruku*⟩. **2.** Podatek **b.** ⟨*na utrzymanie bruków w mieście*⟩. *przen.*: **3.** Dziennik **b.** ⟨*podający wiadomości głównie o wypadkach na mieście*⟩. **4.** Wiadomości **b-e** ⟨*wzięte z ulicy, pospolite, trywialne*⟩.

brulion 1. Gruby, stukartkowy **b. 2.** Notować, pisać w brulionie ⟨*w zeszycie*⟩. **3. b.** dzieła, listu, pracy naukowej, sztuki, utworu ⟨*pierwszy szkic; rękopis często z poprawkami, przeznaczony do przepisania*⟩. **4.** Przepisać **b. 5.** Pozostawić utwór w brulionie.

brutto 1. Bilans **b.** ⟨*bilans zawierający sumy dodatnie z poszczególnych kont, w których salda są obliczone netto*⟩. **2.** Dochód a. zysk **b.** ⟨*obliczony bez podatków lub bez potrąceń kosztów własnych*⟩. **3.** Cena **b.**: a) ⟨*cena towaru z dodaniem kosztów opakowania przesyłki*⟩; b) ⟨*cena bez potrącenia rabatu*⟩. **4.** Pobory **b.** ⟨*bez potrącenia podatków*⟩. **5.** Strata **b.** ⟨*strata na skutek przewyższenia prowizji pobranych przez prowizje poniesione*⟩. **6.** Waga **b.** ⟨*waga towaru wraz z opakowaniem*⟩.

brylant 1. Czysty jak **b. 2.** Nabijany, wysadzany brylantami (o sygnecie, koronie, kolii). **3. b.** czystej wody ⟨*barwy czysto białej bez wrostków innych minerałów*⟩. *przen.* ⟨*o kimś lub o czymś*⟩: Brylant nie kobieta, a jaka oryginalna. *Prus Lalka II, 292.* Ta pieśń to brylant czystej wody w lirycznej poezji naszej. *SW.*

brylantowy 1. b. pierścień, **b-a** spinka ⟨*z brylantem*⟩. *przen.*: **2.** blask; **b-e** krople, łzy. Może w sercu nadzieje karmisz brylantowe. *Słow. SW.*; o kimś drogim: Mój maleńki, złoty, brylantowy. *Orzesz. SW.* **3. b-e** gody, wesele ⟨*obchód 75 rocznicy zawarcia związku małżeńskiego*⟩. **4. b.** interes ⟨*świetny, nadzwyczaj korzystny interes*⟩ *por.* Złoty interes.

bryła 1. b. gliny, lodu, śniegu, ziemi, złota. **2.** Roztrącać, rozbijać **b-y** ziemi. *mat.*: **3. b.** geometryczna ⟨*trójwymiarowa, ograniczona część przestrzeni*⟩. **4. b.** obrotowa ⟨*bryła powstała przez obrót figury geometrycznej dokoła jej osi, np. walec, stożek, powstałe przez obrót prostokąta, trójkąta*⟩. **5.** *archit.* **b.** budowli (np. zamku, kościoła) ⟨*kształt przestrzenny budowli*⟩.

brzask 1. b. jutrzenki; **b.** wschodzącego dnia; **b.** poranny. **2.** Skoro **b.**, o (pierwszym) brzasku, z pierwszym brzaskiem ⟨*w chwili poprzedzającej świt, przed świtaniem*⟩: Wyjedziemy jutro o pierwszym brzasku. *SL*. **3.** *astr*. **b.** cywilny, **b.** astronomiczny.

brząkać, brząknąć (brzękać, brzęknąć) 1. b. co — na czym ⟨*wygrywać na jakim instrumencie*⟩: Brząkać (jakąś melodię) na gitarze, na fortepianie. **2. b.** w co a. czym: Wtem brząknął w tabakierę złotą Podkomorzy i rzekł. *Mick. Tad. 22.* Brzękać ostrogami, kluczami, kajdanami. Wiatr [...] brząkał wszystkimi szybami w oknie. *Żmich. Pog. 142.* Huknął, że aż szyby brzękły. *SPP. przen.* „Proszę o głos" powtórzył, po dwakroć odchrząknął, ukłonił się i usty dźwięcznymi tak brząknął. *Mick. Tad. 196.*

brzeg 1. Niski, piaszczysty, płaski, skalisty, stromy, urwisty, wysoki **b. 2. b.** lewy, prawy (rzeki). **3. b.** morski; **b.** jeziora, morza, rzeki, strumienia, zatoki. **4.** *przen.* **b.** przepaści: Stanąć, ocknąć się nad brzegiem przepaści. **5. b.** chodnika, drogi, lasu, polany ⟨*skraj*⟩. **6. b.** kapelusza a. u kapelusza; **7. b.** sukni ⟨*obwód, szlak*⟩. **8. b.** karty, książki, stronicy; **b.** stołu ⟨*krawędź, kant*⟩. **9. b.** naczynia: Woda przelewa się przez **b.** wiadra. **10.** Na brzegu, od brzegu, z brzegu ⟨*na skraju, od strony zewnętrznej*⟩: Położyć się, przycupnąć, przysiąść się na brzegu łóżka, krzesła, fotela, kanapy. Połóż się od ściany, a ja położę się od brzegu a. od brzega. *SW*. **11.** *przen.* Na tamtym brzegu życia ⟨*na tamtym świecie*⟩: Na tamtym brzegu życia, łąk depcąc kobierce, błądzić będziemy w laurach z pochylonym czołem. *Słonim. Poezje 33.* **12.** Po brzegi ⟨*całkowicie*⟩: Sala wypełniona po brzegi. Łódź zanurzona po brzegi. **13.** Pierwszy z brzegu ⟨*pierwszy z kolei, którykolwiek, byle jaki*⟩: Wpadł do pierwszej z brzegu bramy. Takich jak my zastąpi każdy, pierwszy z brzegu. *Prus Wyb. 161.* **14.** Bić o **b-i** (o fali). **15.** Dopłynąć, przybić, zawinąć do brzegu; *przen.* ⟨*osiągnąć pomyślność*⟩, kierować (łódź, statek) do brzegu. **16.** Odbić od brzegu (o łodzi, statku). **17.** Podmywać, podrywać **b-i** (o rzece). **18.** Stać, stanąć na brzegu (rzeki, morza). **19.** Wynieść, wyrzucić kogo, co na **b.** (o fali). **20.** Wysadzić kogo na **b. 21.** Wystąpić z brzegów (o rzece) ⟨*wylać, rozlać się szeroko*⟩. **22.** *pot.* Nie wiadomo, kto z brzegu ⟨*nie wiadomo, kto pierwszy umrze*⟩.
przysł. **23.** Cicha woda brzegi rwie.

brzemienny 1. Kobieta **b-a** ⟨*w ciąży*⟩. **2. b.** czym a. w co: Wozy brzemienne złotą pszenicą. *Reym. Fron. 167.* **3.** *przen.* Chmura **b-a** gromem. Epoka **b-a** klęskami. - O Wiosno [...] nadzieją brzemienna. *Mick. Tad. 305.* Chwila brzemienna w wypadki. *Sienk. Quo III, 40.*

brzemię 1. Ciężkie, wielkie **b.** ⟨*ciężar, naręcze, wielka ilość czego; ogólnie wielki ciężar*⟩. **2. b.** nie do zniesienia, ponad siły. **3. b.** czego: Ileż to brzemion zboża, trawy, siana, listowia [...] naznosiła się na plecach do domu. *Żer. Rzeka 51.* **4. b.** Atlasa ⟨*ciężar nie do zniesienia, nad siły*⟩: Tyś poeta. To potęga! lecz i brzemię też Atlasa. *Ordon Poezje 32.* **5.** *dosł.* i *przen.* Pochylony pod brzemieniem czego. Zgarbiony brzemieniem (lat). **6.** Być komu brzemieniem ⟨*ciążyć komu*⟩: Troska o chleb powszedni ciężkim była mu brzemieniem. *Krasz. SW*. **7.** Ciążyć nad kim brzemieniem: Życie ciążyło nad nim wielkim brzemieniem. *Krasz. SW*. **8.** Dźwigać (na barkach), włożyć na kogo, zadać komu (na plecy), zarzucić sobie, zrzucić z siebie **b. 9.** Przygniatać kogo brzemieniem (nieszczęść). **10.** Uginać się, upadać pod brzemieniem czego (klęsk, nieszczęść, niedoli, trosk, trudów). **11.** Podołać brzemieniu.

brzęczeć 1. Dzwonki uprzęży, pszczoły, szyby w oknach brzęczą ⟨*wydają dźwięk*⟩. **2.** *przen.* Brzęczały mi w głowie jakieś rytmy bez słów i bez treści. *Weys. Józ. Żywot 9.* **3.** Brzęcząca moneta a. gotówka ⟨*pieniądze, zwykle w złocie albo w srebrze*⟩.

brzuch *pot.* **1.** Duży, gruby, wystający; zapadły, zaklęsły **b. 2. b.** jak waliza. **3.** Dogadzać brzuchowi ⟨*jeść dużo i dobrze*⟩. **4.** Kruczy komu w brzuchu ⟨*burczy mu w kiszkach, w żołądku*⟩. **5.** Leżeć, położyć się na brzuchu. **6.** Leżeć do góry brzuchem ⟨*próżnować*⟩. **7.** Mieć **b.**, chodzić z brzuchem; dostać brzucha ⟨*być brzemienną, zajść w ciążę*⟩. **8.** Myśleć tylko o brzuchu ⟨*myśleć tylko o jedzeniu*⟩. **9.** Napchać, zapchać sobie czymś **b.** ⟨*najeść się czym do syta*⟩. **10.** Rozpruć komu **b.**: a) ⟨*rozciąć brzuch podczas operacji*⟩; b) ⟨*zadać ranę brzucha, zranić kogo w brzuch*⟩. **11.** Wiercić komu dziurę w brzuchu ⟨*nudzić, uporczywie domagać się czego*⟩. **12. b.** kogo boli ⟨*ktoś ma boleści, dolegliwości żołądkowe*⟩. **13. b.** komu spada ⟨*ktoś chudnie*⟩.
przysł. **14.** Bez głowy żyć można, bez brzucha nie.

brzydki 1. b. nos, **b-a** twarz, **b-e** ręce ⟨*nieforemne, szkaradne*⟩. **2. b.** jak nieboskie stworzenie, jak małpa, jak ropucha, jak grzech śmiertelny, jak siedem grzechów głównych, jak noc, jak nieszczęście, jak półtora nieszczęścia; **b.** aż strach ⟨*wybitnie, szczególnie brzydki*⟩. **3. b.** dzień ⟨*pochmurny, słotny*⟩. **4.** Płeć **b-a**, **b-a** (brzydsza) połowa rodzaju ludzkiego ⟨*żart. mężczyźni*⟩. **5. b-a** pogoda ⟨*deszczowa*⟩. **6. b-a** sprawa ⟨*nieczysta, niecna*⟩. **7. b.** uśmiech ⟨*niesympatyczny, nieszczery*⟩. **8. b-e** wyrazy ⟨*nieprzyzwoite*⟩.

brzydnąć Życie, świat brzydnie komu ⟨*ktoś traci ochotę do życia, wpada w zniechęcenie*⟩: Ile razy wspomnę o was, świat mi brzydnie: tyle wszędzie dokoła smutku. *Mick. Listy II, 46.*

brzytwa 1. Ostry jak **b. 2.** Ciąć, krajać jak **b. 3.** Pociągnąć (na pasku), wecować brzytwę. **4.** Ostrzyć, dać do naostrzenia brzytwę. **5.** Golić się brzytwą. **6.** Siedzieć jak na brzytwach *p.* siedzieć jak na szpilkach. **7.** Golić bez brzytwy ⟨*oszukiwać*⟩.
przysł. **8.** Tonący brzytwy się chwyta.

buchać, buchnąć 1. b. Buchnąć co *pot. rub.* ⟨*ukraść*⟩: Tatuś buchnął narodowe pieniądze, więc synek ma na szampana. *Prus Dzieci 32.* **2.** Buchnąć kogo — w co ⟨*uderzyć*⟩: Buchnął go w plecy. **3.** *pot.* Buchnąć kogo w rękę, w mankiet ⟨*pocałować w rękę*⟩: Przywitał się z matką, w rękę ją buchnął. *Jarec. Ludzie II, 343.* **4.** Buchnąć w co ⟨*rzucić się, skoczyć*⟩: Buchnąć w krzaki. - Jakby go wiatr zdmuchnął, zniknął z oczu; słyszano, jak w kapustę buchnął. *Mick. Tad. 235.* **5.** Coś bucha — od kogo, od czego, czym, z czego ⟨*bije, rozprzestrzenia się gwałtownie*⟩: Gorączka, wódka bucha od kogo. Krew buchnęła ustami; ogień buchnął płomieniem; piec bucha żarem. Iskry buchają z pieca, z komina; para bucha z (wygotowanej) bielizny. **6.** Buchnąć płaczem ⟨*zapłakać gwałtownie*⟩.

buda 1. b. jarmarczna ⟨*kram*⟩. **2. b.** pasterska ⟨*szałas*⟩. **3.** Psia **b.** ⟨*pomieszczenie dla psa*⟩. **4.** Do budy! ⟨*okrzyk na psa (szczekającego) dla odpędzenia go lub uspokojenia*⟩. **5.** Psu na budę ⟨*do niczego*⟩: Najwznioślejsze pomysły, gdy je w milczącym mózgu więzimy — mówiąc utartym wyrazem — psu na budę się nie zdadzą. *Wilk. A. Ram. 17.* **6.** *uczn.* Chodzić do budy ⟨*chodzić do szkoły*⟩. **7.** *pot.* Zamknąć budę ⟨*zwinąć interes*⟩.

budka 1. b. dla ptaków ⟨*pomieszczenie dla ptaków zawieszane na drzewach*⟩. **2. b.** szoferska ⟨*pomieszczenie dla szofera w samochodzie ciężarowym*⟩. **3. b.** strażnicza, wartownicza ⟨*pomieszczenie dla strażnika, wartownika*⟩. **4. b.** suflerska ⟨*pomieszczenie dla suflera w przedniej części sceny*⟩. **5. b.** u wózka (dziecięcego) ⟨*daszek, zwykle ruchomy*⟩; opuścić, podnieść budkę. **6. b.** z papierosami, z wodą sodową ⟨*kiosk uliczny*⟩.

budowa ● **1. b.** domu, miasta, urządzenia ⟨*budowanie*⟩. **2.** Materiał do budowy [nie: dla budowy]. **3.** Pracować przy budowie (czego). **4.** Przystąpić do budowy (czego). **5.** Rozpocząć, wykonać budowę. **6.** Zajrzeć na budowę ⟨*na teren budowy*⟩: Z samego rana pojechał tylko zajrzeć na budowę. *Breza Uczta 48.*

● **7. b.** aparatu; oka, ucha; wyrazu, zdania ⟨*struktura*⟩. **8.** Aparat prosty, skomplikowany w budowie. **9.** Człowiek atletycznej budowy ⟨*rozrosły, mocno, potężnie zbudowany*⟩. **10.** *przen.* Rodzina jest fundamentem, na którym opiera się budowa społeczna. *Orzesz. Wesoła 93.* **11.** Mieć (prostą) budowę. **12.** Odznaczać się (potężną, prostą, skomplikowaną) budową.

budować 1. b. co — komu, dla kogo: **b.** drogi, mosty, maszyny; **b.** domy, mieszkania komu a. dla kogo. Ludzie dla nas budowali, a my dla ludzi. *SW.* **2.** *przen.* **b.** państwo, społeczeństwo socjalistyczne, socjalizm. **3. b.** co — do czego a. dla czego: Zbudował łódź do własnego użytku (dla przewożenia pasażerów). **4. b.** co — na czym *dosł.* i *przen.* ⟨*opierać się na czym*⟩: Upada, co się na mocnej skale nie buduje. *Skar. SW.* **b.** na przyjaźni, na uczciwości, na wierze. **5.** *przen.* **b.** na czym nadzieje, plany. **6. b.** na piasku ⟨*na niepewnej podstawie*⟩. **7. b.** zamki na lodzie ⟨*brać coś nierealnego za podstawę działania, nadziei*⟩: Kto ma rozum, czy stary, czy młody, widzi rzeczy, jak są; nie buduje zamków na lodzie. *Korz. J. Spek. 170.* **8. b.** kogo ⟨*wpływać dodatnio na kogo, umoralniać*⟩: Nowymi tysiącznymi pracami nic więcej zyskać nie chcę, tylko kiedyś wspomnienie, budujące może potomnych. *Tremb. Listy II, 69.* **9.** *mat.* **b.** figurę geometryczną ⟨*kreślić*⟩: Budujemy koło o promieniu = r.

przysł. **10.** Jeden buduje, drugi psuje. **11.** Zgoda buduje, niezgoda rujnuje.

budowlany 1. Grunty **b-e** ⟨*zdatne pod zabudowę*⟩. **2.** Grzyb **b.** ⟨*grzyb atakujący części drewniane budynku*⟩. **3.** Instalacje **b-e** ⟨*gaz, elektryczność, kanalizacja, dźwigi itp. urządzenia w budynku*⟩. **4.** Materiały **b-e** ⟨*materiały służące do budowy: cegła, wapno, cement, piach, gotowe elementy prefabrykowane itp.*⟩. **5.** Przemysł **b.** [nie: budowniczy]. **6.** Roboty **b-e** ⟨*związane z budową*⟩. **7.** Sezon **b.** ⟨*okres w ciągu roku, w którym się prowadzi budowę*⟩.

budzić 1. b. kogo, co — z czego, do czego a. na co — czym: **b.** kogo z drzemki; do obiadu, na wieczerzę. Kapłani budzili władcę hymnem na cześć wschodzącego słońca. *Prus Far. II, 302. przen.* Słońce wiosenne budziło przyrodę do życia. *Dygas. Kielc. 85.* Budzą ciszę wieczornej godziny głośnym wahadłem po ścianach zegary. *Słow. Poem. I, 95.* **2. b.** co — w kim, w czym [nie: u kogo, u czego] ⟨*wywoływać jakiś stan lub reakcję u kogo, u czego*⟩. **3. b.** echo ⟨*wywoływać echo*⟩: Głaz urwał się od turni i skacze w przepaść, echa budząc po górach. *Kaspr. O bohat. 3. przen.* Budzić w pamięci echa i wspomnienia historyczne. *Sienk. SW.* **4. b.** w kim czujność, litość (ponure, wesołe) myśli, niechęć do kogo, (wielkie) nadzieje, niesmak, odrazę, otuchę, podejrzenie, popłoch, pragnienie czego, uszanowanie, wiarę w co, wstręt zapał, zaufanie, zazdrość.

przysł. **5.** Nie budź licha, póki śpi. *por.* Nie wywołuj wilka z lasu.

buforowy Państwo **b-e** ⟨*małe państwo położone między dwoma wielkimi, zmniejszające możliwość ich zbrojnego starcia i utrudniające im wspólną akcję przeciwko państwom trzecim*⟩.

bujać 1. b. nad czym, pod czym, w czym ⟨*latać, unosić się*⟩: **b.** nad ruinami, pod niebem, w powietrzu, w przestworzu (zwykle o ptakach, owadach). **2.** *pot.* **b.** w obłokach ⟨*być pogrążonym w marzeniach, być dalekim od rzeczywistego życia*⟩: Trzeba trzeźwo, panie, patrzeć na życie, a nie bujać w obłokach. *Andrz. Wojna I, 116.* **3. b.** z kwiatka na kwiatek ⟨*być niestałym w miłości*⟩: Bujał po trosze z kwiatka na kwiatek, i wcale się nie zdaje, aby [...] korespondencja z przybraną „mamusią“ miała opędzać wszystkie potrzeby jego serca. *Boy Mar. 79.* **4. b.** po czym, rzadziej na czym ⟨*biegać swobodnie; wałęsać się*⟩: Całymi dniami bujali po łąkach, po polach, po manowcach, po stepie a. na stepie. - Po leśnych manowcach bujał tylko zwierz dziki. *Szajn. Jadw. I, 4.* **5. b.** kim, czym — w czym ⟨*kołysać, chwiać*⟩: Fala buja łodzią. Łódź lekko nami buja. Bujać nogą w powietrzu. **6. b.** kogo — na czym, w czym ⟨*kołysać, huśtać*⟩: Buja dziecko na ręku, w kołysce. **7.** *pot.* **b.** kogo, **b.** że ... ⟨*zmyślać, kłamać*⟩: Późno spostrzegł się, że kolega go bujał. *SL.* Bujał [...] że mu się dobrze powodzi. *Pięt. Trzeba 58.*

bujda *pot.* **b.** na resorach ⟨*jawna, przesadna blaga*⟩.

bukiet 1. b. czego a. z czego: **b.** róż a. z róż. **b.** drzew ⟨*skupisko*⟩. **2. b.** wina ⟨*zapach, aromat*⟩. **3. b.** z jarzyn ⟨*danie z rozmaitych jarzyn*⟩. **4.** *przen.* **b.** towarzystwa ⟨*wybór*⟩. **5.** *łow.*: a) **b.** bażantów ⟨*grupka zrywających się bażantów*⟩; b) **b.** sarny ⟨*ogon*⟩.

buława 1. b. marszałkowska ⟨*noszona z okazji uroczystości przez marszałka wojsk polskich*⟩. **2.** *daw.*

b. wielka, polna, koronna, litewska ⟨*urząd, komenda hetmańska*⟩. **3.** Być, służyć, walczyć pod czyją buławą ⟨*pod czyim dowództwem*⟩. **4.** Dzierżyć, oddać komu buławę.

bułka 1. Chrupiąca, świeża, rumiana; czerstwa, sucha; maślana, słodka **b.** **2.** **b.** biała, pszenna. **3.** **b.** kajzerka a. wiedeńska, wodna, paryska. **4.** **b.** tarta. **5.** *reg.* **b.** chleba ⟨*bochenek*⟩. **6.** *przen. pot.* **b.** z masłem ⟨*łatwa sprawa; lekka praca*⟩. **7.** Okrągły jak **b.**

przysł. **8.** Dobra i bułka przy chlebie. **9.** Kto ma chleb, szuka bułki. **10.** Lepszy własny chleb, niż pożyczona bułka.

bunt 1. Bezsilny, głuchy, krwawy, otwarty, zaciekły **b.** **2.** **b.** wojskowy. **3.** Duch, iskra, płomień, zarzewie buntu. **4.** **b.** przeciw komu, czemu: a) ⟨*bunt, zbrojny, spisek, rokosz*⟩: **b.** przeciw niewoli, władzy; b) a. **b.** na co ⟨*sprzeciw, opór, protest*⟩: **b.** przeciw niesprawiedliwości, powszedniości życia. Dusza poczęła mu się okrywać mrokiem buntu na niesprawiedliwość. *Reym. SPP.* **5.** Knuć, podnieść, stłumić, ugasić, uśmierzyć, wszcząć, wywołać, wzniecić, zgasić, zniszczyć **b.** **6.** Podburzać, podmawiać, poduszczać, podżegać, porywać się, wzywać, zrywać się do buntu. **7.** *podn.* Chorągiew (sztandar) buntu podnieść, rozwinąć, zatknąć gdzie; pożogę buntu wzniecić; pochodnię buntu nieść, zapalić ⟨*zbuntować się*⟩: W samym mieście żołnierze podnieśli chorągiew buntu i okrzyknęli Galbę cezarem. *Sienk. Quo III, 257.* **8.** (Tlejące) zarzewie buntu przygasić, rozdmuchać, stłumić ⟨*stłumić bunt*⟩. **9.** **b.** sroży się, szerzy się, wszczyna się, wybucha.

bura *pot.* Dostać, oberwać burę (od kogo) — za co ⟨*ostre napomnienie, wymówki, łajanie*⟩: Oberwać burę od matki za złe sprawowanie się. *SL.*

burczeć 1. **b.** na kogo — o kogo, o co, za co ⟨*robić komu wymówki, gderać*⟩: Burczał na mnie nie wiedzieć o co. *SPP.* **2.** **b.** (sobie) pod nosem ⟨*mruczeć*⟩. **3.** Komuś burczy w brzuchu, żołądku, w kiszkach ⟨*u kogoś powstają charakterystyczne odgłosy w żołądku, spowodowane zazwyczaj głodem*⟩: Był głodny [...] burczało mu w brzuchu jak w zepsutej rurze wodociągowej. *Meiss. Sams. 31.*

burda 1. Karczemna, krwawa, pijacka, uliczna **b.** **2.** Robić, wszcząć, wywołać burdę. **3.** Wyprawiać **b-y.** **4.** Zanosi się na burdę.

burta 1. **b.** prawa, lewa (łodzi, statku). **2.** Burta w burtę ⟨*o statkach, łodziach: równolegle, obok siebie*⟩. **3.** *przen.* Wyrzucić za burtę ⟨*pozbawić znaczenia, możności działania; zdeklasować*⟩: Albo pójdzie naprzód ze wszystkimi, albo go życie samo wyrzuci za burtę. *Was. W. Rzeki 502.*

burza 1. **b.** wiosenna, letnia, jesienna. **2.** Silna, gwałtowna, straszna **b.** **3.** **b.** gradowa, śnieżna, piaskowa. **4.** **b.** morska a. na morzu. **5.** **b.** z piorunami. **6.** Cisza przed burzą (również *przen.*). **7.** *fiz.* **b.** magnetyczna ⟨*nagłe i gwałtowne zaburzenie magnetyzmu ziemskiego, związane z pojawieniem się plam na słońcu*⟩. **8.** *meteor.* **b.** elektryczna, wirowa. **9.** Front, czoło burzy. **10.** Schronić się, uciec przed burzą. **11.** Czuć burzę w powietrzu. **12.** Zanosi się na burzę. **13.** **b.** wisi w powietrzu, nadciąga, nadchodzi, idzie, wybucha, zbliża się, zrywa się. **14** **b.** huczy, sroży się, wzmaga się. **15.** **b.** szaleje, rozszalała się, rozpętała się. **16.** **b.** przetacza się, przewala się, przeciąga, przechodzi bokiem, przeszła (nad miastem), oddala się, umilkła, ustała, minęła, ucichła, uciszyła się. **17.** w *por.* Wpaść, rzucać się, przebiegać, nadciągać, lecieć, rwać, spaść jak **b.** *przen.*: **18.** **b.** społeczna, rewolucyjna, wojenna ⟨*wstrząs społeczny, rewolucyjny; wojna*⟩: **b-e** (wojenne) wstrząsnęły krajem. **19.** **b.** śmiechu, protestów, okrzyków, oklasków ⟨*gwałtowny wybuch czego, gwałtowna reakcja na co*⟩: Powitać, przyjąć co burzą oklasków. **20.** Powstała, zerwała się **b.** protestów. **21.** **b.** uczuć, namiętności, serca, krwi, młodości. **22.** **b.** między kim a kim. **23.** Wszcząć, wywołać, rozpętać burzę. **24.** Ściągnąć, sprowadzić na głowę swoją burzę. **25.** Zażegnać, uśmierzyć, odwrócić od kogo burzę. **26.** **b.** zbiera się nad kim. **27.** *iron.* **b.** w szklance wody ⟨*bezskuteczna, niepoważna awantura*⟩. **28.** **b.** kwiatów, włosów ⟨*kłąb, skłębiona masa*⟩.

przysł. **29.** Z wielkiej burzy mały deszcz ⟨*zanosiło się na coś strasznego, a nic się nie stało; wielkie poczynania — małe skutki*⟩. **30.** Z małej burzy wielki deszcz ⟨*drobna przyczyna — groźne skutki*⟩. **31.** Kto wiatr sieje, burzę zbiera; kto burzę sieje, pioruny zbiera ⟨*kto powoduje kataklizm, naraża się na jego skutki*⟩.

burzący 1. Bomba **b-a** ⟨*bomba zawierająca materiał wybuchowy*⟩. **2.** Działo **b-e** ⟨*ciężkie działo, przeznaczone do rozbijania fortyfikacji, murów*⟩.

burzliwy 1. **b-e** bałwany, fale; morze, potok, rzeka ⟨*wzburzone*⟩. **2.** **b.** czas, **b-e** lato, **b-a** noc ⟨*pełny (-a, -e) burz, odznaczające się burzami*⟩. **3.** **b-e** czasy, dzieje, życie ⟨*pełne niepokoju, zamętu, niezwykłych wydarzeń*⟩. **4.** **b.** charakter (kogo) a. (człowiek) burzliwego charakteru, **b.** umysł ⟨*wybuchowy, skłonny do gwałtownych reakcji uczuciowych*⟩. **5.** **b-a** dyskusja, konferencja, rozmowa; **b-e** obrady, posiedzenie ⟨*gwałtowne, pełne sprzecznych zdań*⟩. **6.** **b-e** namiętności, uczucia ⟨*nieopanowane, niespokojne*⟩. **7.** *med.* **b.** objaw choroby, **b-e** zapalenie ⟨*o ostrym przebiegu*⟩.

burzowy 1. Chmura **b-a** ⟨*ciemna chmura kłębiasta powodująca ulewny deszcz z wyładowaniami elektrycznymi*⟩. **2.** Kołnierz **b.** ⟨*dolna, poszarpana część chmury burzowej*⟩. **3.** *bud.* Kanał **b.** ⟨*główny kanał, burzowiec*⟩.

burzyć 1. **b.** co: a) ⟨*niszczyć, rozwalać, niweczyć*⟩: **b.** domy, mury; miasto, twierdzę; *przen.* **b.** stare formy, stary porządek; zasady; **b.** spokój; b) ⟨*powodować kłębienie się, wiry, wichrzyć, mącić*⟩: **b.** morze, piaski, włosy, wodę. **2.** *gw.* **b.** do czego a. w co ⟨*stukać, kołatać*⟩: Burzenie we drzwi postawiło ich wreszcie na nogi. *Żer. Rzeka 111.* **3.** **b.** kogo ⟨*buntować*⟩: **b.** lud. Czasem niechęci i fakcje między tymiż Piastami burzyły szlachtę na siebie. *Narusz. Hist. VI, 37.* **4.** **b.** krew ⟨*wzniecać niepokój, podniecać*⟩: Ściskał trzcinę w ręku, gniew burzył w nim krew. *Sewer Biedr. 39.*

burzyć się 1. **b. się** czym ⟨*niszczeć, upadać*⟩: Niezgodą burzą się całe państwa. *SW.* **2.** **b. się**

o co ⟨*gniewać się*⟩: O lada rzecz się burzy. *SW.* **3. b.** się przeciw(ko) czemu na co, z powodu czego ⟨*buntować się*⟩: **b.** się przeciw władzy. Burzyli się wszyscy na wyzysk, pogadywali o strajku. *Rudn. H. Płom. 13.* **4. b.** się w czym, z czego ⟨*być poruszonym, podnieconym wewnętrznie*⟩: **b.** się w sercu, w duszy; **b.** się ze złości. **5.** Coś się (w kimś) burzy ⟨*ktoś jest poruszony, podniecony wewnętrznie; ktoś gniewa się, złości się*⟩: Krew się we mnie burzy. Umysł, serce burzy się. *SW.* **6.** Piwo, sok, woda mineralna burzy się ⟨*musuje*⟩. **7.** Morze, woda burzy się ⟨*pieni się, kłębi się*⟩. *przysł.* **8.** Młode piwko się burzy ⟨*młodość powoduje wybryki, wyżywa się*⟩. **9.** Kiedy się za broną kurzy, to się żyto burzy ⟨*rośnie bujnie*⟩.

but 1. b. lewy, prawy; cały, ciasny, dziurawy, podarty, wygodny, wykrzywiony, zabłocony. **2. b-y** długie, wysokie a. z cholewami, oficerskie; ciepłe, ciężkie, futrzane, gumowe, lakierowane, płócienne, podkute gwoździami. **3. b-y** narciarskie. **4. b-y** palone ⟨*z błyszczącymi cholewami, polerowane nad ogniem*⟩. **5. b-y** z ostrogami. **6.** Czyścić, łatać, naprawiać, szyć, zelować **b-y**. **7.** Zdzierać, zedrzeć, włożyć, zdjąć **b-y**. **8. b-y** ściągnąć, zzuć ⟨*zwykle o butach z cholewami*⟩. **9.** Siedmiomilowe **b-y** ⟨*cudowne buty z bajki, pozwalające posuwać się milowymi krokami; symbol szybkiego postępu, rozwoju*⟩: Ze zjawieniem się Moliera komedia włożyła jakby siedmiomilowe buty, aby przebyć drogę od grubych zaczątków aż do najwyższej dojrzałości. *Boy Flirt III, 235.* **10.** Chłopiec do butów ⟨*przyrząd do zdejmowania butów z cholewami*⟩. **11.** Bez butów ⟨*boso*⟩. **12.** Głupi jak **b.** ⟨*bardzo głupi, tępy*⟩. **13.** Psu na **b-y** ⟨*do niczego, na nic*⟩: Ciągle coś próbuje, kombinuje i wszystko psu na buty. *Lut. Próba 14.* **14.** Być, siedzieć pod butem ⟨*doznawać przemocy, gwałtu, ucisku*⟩. **15.** Chodzić bez butów ⟨*biedować*⟩: Wy wszyscy jeszcze będziecie kiedyś chodzili bez butów, a ja będę panem. *Lam J. Głowy I, 118.* **16.** Iść, śpieszyć się jak szewc z butami na jarmark ⟨*iść śpiesznie, bardzo się śpieszyć*⟩. **17.** *pot.* Kiwać palcem w bucie, nie kiwnąć palcem w bucie ⟨*nie zdobyć się na minimalny wysiłek*⟩: Tylko dla was się tym zajmę, bo dla niego to palcem w bucie bym nie kiwnął. *Korcz. Jerzy Trzy 78.* **18.** Lizać **b-y** komu ⟨*ubiegać się o czyją łaskę, pochlebiać komu dla własnej korzyści*⟩: Nie chcemy z nimi walczyć ani też nie mamy ochoty lizać im butów. *Fiedl. A. Biz. 24.* **19.** Pić jak **b.** dziurawy ⟨*pić bardzo, dużo, jak smok, jak gąbka*⟩. **20.** Szyć a. (rzadziej) kroić komu **b-y** ⟨*robić intrygi, działać podstępnie przeciw komu*⟩: [Był przekonany], iż mu baby buty szyją i chcą wysadzić ze stanowiska. *Dygas. Piszcz. I, 76. por.* Kopać pod kim dołki; stołka komu przystawić. **21.** *pot.* Umarł w butach ⟨*przepadło, nie ma wyjścia*⟩: Pod wieczór mogą mi się zwalić z zamówieniami, a wtedy umarł w butach. *Olcha Most I, 178.* **22.** Zedrzeć a. drzeć **b-y** na próżno ⟨*darmo, bezużytecznie chodzić, zabiegać*⟩. **23. b-y** pić chcą, pić wołają ⟨*są dziurawe*⟩: Jesień, zima idzie, a niejednemu [...] buty pić wołają. *Jun. Bracia 153.* **24.** Takie **b-y** ⟨*tak się rzecz ma, tak to wygląda*⟩: Takie ci to buty. Wszystko, czego sami nie potrafimy, zrobili za nas zawczasu. *Bron. J. Ogn. 48.* *przysł.* **25.** Idzie luty, obuj dobre (długie) buty; pyta luty, czy masz ciepłe (dobre) buty. **26.** Nogi drze, a buty na kiju nosi ⟨*skąpy*⟩. **27.** Skórka na buty, język na podeszwy ⟨*nic nie wart*⟩. **28.** Szewc bez butów chodzi ⟨*brak mu rzeczy, które sam wyrabia*⟩. **29.** W butach chodzi, a boso go znać ⟨*mina szumna, a w kieszeni pusto*⟩.

buta 1. Pełen buty. **2.** Utracić butę, złamać czyją butę. **3.** Urosnąć w butę: W jakąż to butę [rycerstwo] urosło! kto nie rycerz, ten nie wart za bydlę. *Kaczk. Olbracht. III, 208.*

butelka 1. Cienka, gruba, pękata, smukła **b. 2.** Szyjka butelki. **3. b.** czego ⟨*butelka czymś całkowicie napełniona*⟩: **b.** piwa, soku, spirytusu, wina, wody mineralnej, wódki itp. **4. b.** do czego [nie: dla czego] ⟨*butelka służąca do czego*⟩: **b.** do mleka, do wody; **b.** do karmienia dziecka. **5. b.** na co ⟨*butelka przeznaczona na co*⟩: **b.** na mleko, na sok itp. **6. b.** od czego ⟨*butelka wzięta od czegoś, do czego bywa zwykle używana*⟩: **b.** od piwa. **7. b.** po czym ⟨*butelka opróżniona z czego*⟩: **b.** po mleku, po piwie, po winie, po wódce. **8. b.** z czego ⟨*butelka zrobiona z czego*⟩: **b.** ze szkła, z masy plastycznej. **9. b.** z czym ⟨*butelka zawierająca zwykle część tylko zawartości, butelka nie wypełniona całkowicie*⟩: **b.** z piwem z sokiem, z winem. **10.** *fiz.* **b.** lejdejska ⟨*kondensator elektryczny w kształcie butelki lub słoja*⟩. **11.** Odkorkować, zatkać butelkę. **12.** Pić butelką a. z butelki ⟨*bezpośrednio*⟩. **13.** Karmić dziecko butelką ⟨*dawać mu pokarm (zwykle mleko) z butelki ze smoczkiem*⟩. **14.** Ściągać (piwo, wino) do butelek. **15.** Na butelce ⟨*o osesku: na pokarmie (zwykle mleku) z butelki*⟩. **16.** Dobry do butelki ⟨*może, lubi dużo wypić*⟩. **17.** *posp.* Nabić kogo w butelkę ⟨*oszukać, okpić kogo*⟩: Będę dla was jak rodzony ojciec, ale nabić się w butelkę nie dam. *Mostow. Kariera 265.* **18.** Postawić butelkę (czego) ⟨*zafundować trunek*⟩: Dobrze, że to po piętnastym i chłop wziął zaliczkę, bo będzie musiał na pewno butelkę postawić. *Kowalew. M. Kamp. 133.* **19.** Ująć, zniewolić kogo butelką ⟨*pozyskać, przekupić poczęstunkiem*⟩. **20.** Wygolić, wypić z kim, wypróżnić, wysuszyć butelkę ⟨*wypić trunek*⟩: Generał butelkę swoją wypróżnił, czym się tak rozochocił, że więcej niż kiedy się rozgadał. *Rzew. H. Zamek 132.* **21.** Zaglądać do butelki, ciągnąć butelkę, pociągać z butelki, lubić butelkę, *przestarz.* zabawiać się butelką ⟨*pić, popijać alkohol, mieć skłonność do picia alkoholu*⟩ *por.* Zaglądać do kieliszka: W lesie, pomimo deszczu, paliliśmy ognisko i ciągnęli jedną po drugiej butelki. *Żer. Dzien. I, 310.* Pan sędzia, nasz pan Podstoli i oo. reformaci zabawiali się butelką. *Kras. Podstoli 45.* **22. b.** pękła ⟨*została wypita*⟩: W czasie przejazdu Kasprowicza pękło w Paonie [kawiarni krakowskiej] ze dwadzieścia butelek szampana. *Boy Znasz. 127.*

butelkowy 1. Kolor **b.** ⟨*ciemnozielony*⟩. **2.** *iron.* Kompan, przyjaciel **b.** ⟨*towarzysz do wypitki*⟩. **3.** Mleko, piwo itp. **b-e** ⟨*sprzedawane w butelkach*⟩. **4.** Szkło **b-e** ⟨*służące do wyrobu butelek*⟩. **5.** Szyby **b-e** ⟨*szyby z grubego, butelkowego szkła, zwykle w oprawie ołowianej*⟩.

buzia 1. Dziewczęca, ładna, miła, pyzata, różowa, rumiana, śliczna **b.** ⟨*twarzyczka*⟩. *przen.* **b.** ⟨*kobieta* *o miłej powierzchowności*⟩: Ale że jest kapryśnik i lubi zwracać się do każdej nowej buzi, więc wziąłem go na próbę. *Prus Emanc. II, 65.* **2.** Brać, kłaść, nieść co do buzi ⟨*o dzieciach: brać, nieść do ust*⟩: Nie kładź paluszka do buzi. *SW.* **3.** Mieć buzię wypchaną czym (jedzeniem). **4.** Dać buzi: a) ⟨*pocałować kogoś*⟩; b) a. nadstawić komu buzi ⟨*pozwolić się pocałować*⟩: Dajcie buzi kwiatuszki. *Święt. SPP.* **5.** Dać buzi z dubeltówki ⟨*pocałować głośno w oba policzki*⟩: Na przedostatniej stacji dajecie sobie buzi, po obywatelsku, z dubeltówki — i kolega wysiada. *Kosiak. Now. 102.* **6.** Buzi dać a. wart buzi ⟨*smaczny, wyborny; piękny, znakomity*⟩: Trafia mi się wierzchowiec, ale jaki... buzi dać. *Wilcz. SW.* **7.** *iron.* Dać komu po buzi a. w buzię ⟨*uderzyć w twarz*⟩. **8.** Dostać buzi (od kogo) ⟨*dostać całusa od kogo, zostać pocałowanym przez kogo*⟩. **9.** *iron.* Dostać, wziąć po buzi a. w buzię ⟨*zostać spoliczkowanym, obitym po twarzy*⟩. **10.** Otworzyć rozdziawić buzię (ze zdumienia) *dosł.* i *przen.* ⟨*otworzyć usta, zwykle jako objaw zagapienia się, zdumienia itp.; zdumiewać się*⟩. **11.** *posp.* Trzymać kogo za buzię ⟨*nie dopuszczać do głosu, rządzić kim*⟩: Aha, babskie tajemnice! Recepta, jak męża za buzię trzymać. *Lut. Sprawa 18.* **12.** Ułożyć buzię w ciup, w podkówkę ⟨*nadać ustom odpowiedni kształt mający wyrażać zakłopotanie, skromność, smutek itp.*⟩: Córka ułożyła buzię w podkówkę i schowała się za ramieniem mamki. *Wędr. 19, 1901.* **13.** Wycierać buzię czym ⟨*mówić o czym z niewłaściwą poufałością, bezczelnością*⟩: To jest doprawdy za tani sposób robienia „humoru" to wycieranie sobie buzi niedomaganiami naszej machiny państwowej. *Boy Flirt III, 129.* **14.** *posp.* Wyjeżdżać z buzią ⟨*pyskować*⟩. Zawsze wyjeżdża ze swą buzią. *SW.* **15.** Zamknąć zatkać komu buzię ⟨*zmusić do milczenia; zbyć byle czym*⟩: Zamknąłem ci buzię na całe trzy miesiące. *Sewer Zyzma 310.* **16.** *euf.* Zamknij, stul buzię! ⟨*milcz!*⟩. **17.** **b.** się komu wyciągnęła ⟨*ktoś zasmucił się, okazał zawód, rozczarowanie*⟩.

buziak Dać buziaka ⟨*pocałować kogo; pozwolić się pocałować*⟩.

by 1. Co by [!] to nie było ⟨*w każdym razie, cokolwiek by było*⟩: Ale co by [!] nie było, do jesieni pożyje = Ale w każdym razie do jesieni pożyje. *SBI.* **2.** Jak by [!] nie było ⟨*jakkolwiek by było*⟩. **3.** Jaki by [!] nie był ⟨*jakikolwiek by był, wszystko jedno jaki*⟩.

bycie Sposób bycia ⟨*sposób zachowania się, obcowania, postępowania*⟩: Był zły na siebie za tę nieśmiałość [...] którą w ostatnich czasach pokrywał umyślnie szorstkim lub żartobliwie koleżeńskim sposobem bycia. *Meis. Sześciu 42.*

byczy 1. b. głos, kark ⟨*jak u byka, mocny, potężny*⟩. **2.** *rub.* **b.** chłop, kompan, kolega ⟨*doskonały, znakomity*⟩. **3. b-a** mina ⟨*dumna, nadęta; sroga, tęga, gęsta*⟩: Nie wiem skąd mu się wzięła owa mina bycza. *Zabł. Zabob. 47.*

być (z dopełniaczem) **1. b.** dobrej myśli ⟨*nie martwić się, ufać, zachowywać pogodę ducha*⟩: Bądź dobrej myśli, uwolnię cię od tego sąsiedztwa. *Narusz. Hist. IV, 391.* **2. b.** zdania, przekonania, mniemania itp. ⟨*mieć zdanie itp.; uważać*⟩: Był innego niż wszyscy zdania. **3.** Nie ma, nie było, nie może, nie mogło **b.** mowy o czym ⟨*coś jest, okazało się niemożliwe, niewykonalne*⟩: O tym, żeby się dalej uczył, nie mogło być mowy. *Was. W. Pok. 125.* **4. b.** czyim ⟨*należeć do kogo*⟩: Prosi go, żeby odszedł, bo już ona nigdy nie może być jego. *Chmielow. Poeci 395.* **5. b.** czym: **b.** lotnikiem. **6. b.** dzieckiem ⟨*zachowywać się dziecinnie, niepoważnie*⟩: Nie bądź dzieckiem, bądź człowiekiem serio. *Bał. Radcy 84.* **7. b.** niczym ⟨*nic nie znaczyć*⟩: Tu na miejscu był niczym. Nie był ani wpływowy, ani popularny. *Rudn. A. Morze 377.* **8. b.** sobą ⟨*zachowywać się w sposób sobie właściwy, naturalny; postępować, żyć według własnych przekonań*⟩: Nareszcie [...] wolno mi być sobą, wolno głośno powiedzieć, czym jestem. *Sewer Zyzma 340.* **9. b.** (komu) czym ⟨*występować w roli kogo, czego, jako kto, co; stanowić co dla kogo*⟩: **b.** komu opiekunem, obrońcą, przyjacielem, ojcem; **b.** natchnieniem, pociechą, autorytetem. **10. b.** do czego a. po co ⟨*sięgać*⟩: **b.** do pasa, do kolan itp. a. po pas, po kolana itp. (o wodzie, fali, błocie itp.). **11. b.** do czego [nie: dla czego] ⟨*nadawać się do czego*⟩: Będzie do życia i do ludzi. *Dąbr. M. SPP.* **12.** Komuś nie jest do czego a. komuś jest nie do czego ⟨*ktoś nie ma na co ochoty, chęci, nastroju*⟩: Jemu nie było ani do snu, ani do jedzenia. *Sienk. cyt. PJ 12, 42.* Było nam nie do śmiechu. **13. b.** jak: **b.** górą, u góry, na wierzchu ⟨*mieć przewagę, rację; górować nad kim albo nad czym*⟩. **14. b.** jakim — na kogo: **15. b.** łaskawym na kogo ⟨*lubić kogo, okazywać komu życzliwość, względy*⟩. **16. b.** złym na kogo ⟨*gniewać się na kogo, być niezadowolonym z kogo*⟩. **17. b.** (dobrze, źle) widzianym u kogo ⟨*cieszyć się (albo nie) czyimi względami, poparciem; mieć z kim złe (dobre) stosunki*⟩: U arcyksięcia Wilhelma był Kazio dobrze widziany i te stosunki pomogły mu, że został adiutantem. *Chłęd. Pam. II, 36.* **18. b.** może ⟨*możliwe, że; jest rzeczą możliwą, że*⟩: Być może jeszcze tu powrócę. *SPP.* **19.** Nie może **b.** ⟨*okrzyk wyrażający zdumienie, podziw*⟩: Gdy wiadomość o ucieczce Zoni rozeszła się po mieście [...] Majstrukowa zakrzyknęła naprzód — Nie może być! a to wariatka! *Krasz. Szalona 269.* **20. b.** na co ⟨*być przeznaczonym na co*⟩: To jest na dzisiaj, a co będzie na jutro? *SPP.* **21.** Nie ma na co ⟨*brakuje, nie starcza na co*⟩: Na tę inwestycję nie ma pieniędzy. Nie było na chleb. **22.** Jest (było, będzie) na obiad, na śniadanie itp. ⟨*zostało przyrządzone a. podane na obiad itd.*⟩: Na deser były naleśniki. **23. b.** na co — jakim ⟨*nie móc czemu sprostać z powodu czegoś, co jest wymienione w orzeczniku*⟩: Była na to zbyt znużona. *Dąbr. SPP.* **24.** Jest (było, będzie) na kogo ⟨*zostało uznane za czyją winę, wina została zrzucona na kogo*⟩: Żeby na nią nie było, że coś ukrywa, przyszła zameldować. *Jackiew. Górn. 93.* **25.** Coś jest na rękę komu ⟨*coś dogadza, odpowiada komu*⟩: Propozycje te nie były mu na rękę. **26. b.** na czym: **b.** na wakacjach. **27. b.** na diecie, na kaszce itp. ⟨*odżywiać się dietetycznie, jeść tylko kaszkę itp.*⟩. **28. b.** na emeryturze, na rencie ⟨*utrzymywać się z emerytury, renty*⟩. **29. b.** na czyjej łasce, na łaskawym chlebie, na (czyim) garnuszku ⟨*być na czyim utrzymaniu*⟩. **30. b.** na medycynie, na prawie itd.; na uniwersytecie, na pensji, na studiach itp. ⟨*studiować medycynę itp.; uczęszczać na uniwersytet, na pen-*

się itp.; uczyć się〉. **31. b.** na wojnie, na wiecu, na zabawie, na zebraniu itp. 〈*uczestniczyć, brać udział w wojnie, w zebraniu itp.*〉. **32. b.** na praktyce 〈*praktykować*〉. **33. b.** na spacerze, na przechadzce 〈*spacerować, przechadzać się*〉: Gdyśmy byli na rannej przechadzce, spotkaliśmy człowieka ku nam jadącego. *Kras. Podstoli 68.* **34. b.** na czasie, na dobie, w modzie itp. 〈*mieć wzięcie, cieszyć się powodzeniem, być aktualnym*〉. **35. b.** na drodze do czego 〈*zmierzać do osiągnięcia czego, dochodzić do czego*〉: Dziś jest na drodze do zrobienia milionów. *Sewer Nafta II, 184.* **36. b.** na dobrej drodze 〈*postępować słusznie, dobrze, właściwie; mieć szanse powodzenia*〉. **37.** Coś jest (było) na czyjej głowie 〈*coś podlega czyjemu staraniu, opiece, jest poruczone komu*〉: Na jej głowie całe gospodarstwo było. *Wikt. Papież 130.* **38. b.** na językach, na ustach 〈*być przedmiotem obmowy, rozmów*〉: Imię [Sobieskiego] było na wszystkich ustach. *Śliw. A. Sob. 176.* **39. b.** na liście, w spisie itp. 〈*zostać zapisanym na liście, w spisie jako uczestnik czego*〉. **40. b.** nie na miejscu 〈*nie pasować do czego, nie harmonizować z czym, nie nadawać się do czego*〉: Czerwony gwoździk jest może nie na miejscu. *Ritt. Most 81.* **41. b.** na swoim miejscu 〈*postępować w sposób najodpowiedniejszy, zajmować najwłaściwsze stanowisko*〉: No, i niechże mi kto powie, kiedy ja byłem na swoim miejscu, czy wtenczas, gdy jako gryzipiórek sądowy wieszałem psy na arystokracji, czy dziś. *Bliz. Rozb. 48.* **42.** *pot.* **b.** na nogach 〈*nie spać, nie leżeć, działać, być w ruchu, być czynnym*〉: Gospodyni od rana jest na nogach. **43. b.** na ostatnich nogach, u kresu sił, bez życia 〈*czuć się źle fizycznie, ledwie chodzić, ledwie żyć*〉: Z tej biedy, można powiedzieć, na ostatnich nogach już była. *Goj. Ziemia 202.* **44. b.** na oczach, na widoku, pod obserwacją itp. 〈*stanowić przedmiot uwagi, obserwacji kogo*〉: Nie chcąc być na oczach schowała się do kuchni. *Sewer Pam. 180.* **45.** *karc.* **b.** na ręku 〈*mieć prawo rozpoczęcia gry, zaczynać grę w karty*〉. **46. b.** na świecie 〈*znajdować się wśród żyjących, żyć*〉: Był na świecie sam, nie miał żadnych krewnych. Sprowadziliśmy się tutaj, kiedy ciebie jeszcze na świecie nie było. **47. b.** na tamtym świecie 〈*nie żyć, być umarłym*〉: Dąbek dawno już był na tamtym świecie. *Bog. Kapit. I, 178.* **48. b.** jedną nogą na tamtym świecie, w grobie 〈*być umierającym, być bliskim śmierci*〉. **49. b.** od czego 〈*mieć obowiązek wykonywania czego, być przeznaczonym do czego*〉: Głowa jest od tego, aby myślała. *SPP.* **50.** Nie **b.** od czego 〈*okazywać chęć, skłaniać się ku czemu, nie sprzeciwiać się, nie odmawiać; mieć ochotę na co*〉: Bogumił nie był od tego, by posiadać grający instrument. *Dąbr. M. SPP.* **51. b.** po czym 〈*mieć co poza sobą, ukończyć co*〉: **b.** po studiach, po podróży. **52.** Jest (było) po kim, po czym 〈*ktoś umarł, coś zginęło, przeminęło*〉: Już było po nim. - Pewnie tam piją często za Konewki zdrowie, bez niego, już by było dziś po Soplicowie! *Mick. Tad. 258.* **53. b.** po myśli czyjej a. komu 〈*odpowiadać, dogadzać komu*〉: Wiadomość wytworzyła pewien nastrój prawie rodzinny, który nie był po myśli pułkownikowi. *Nałk. Z. Romans 70.* **54. b.** po czyjej stronie *p.* **b.** za kim, za czym. **55. b.** pod czym: **b.** pod czyim berłem, panowaniem, opieką, strażą itp. 〈*podlegać czyjej władzy, opiece itp.; być rządzonym, strzeżonym*〉. **56. b.** pod dachem 〈*o budowli: mieć dach nad sobą; być pokrytym dachem*〉. **57. b.** pod okiem czyim 〈*podlegać czyjej opiece*〉: Marcelek jest zawsze pod okiem starszych. *Wol. Dom III, 3.* **58. b.** pod parą 〈*o maszynach parowych: znajdować się w gotowości do ruchu, działania*〉: Parowóz, statek jest pod parą. **59. b.** pod pantoflem czyim a. u kogo 〈*okazywać całkowitą uległość wobec kogo*〉: Powiadał, że pan Ernest był pod pantoflem u pani Amelii. *Pług Zagon II, 130.* **60. b.** pod ręką 〈*znajdować się blisko, w miejscu dogodnym, nadawać się do wzięcia, nadarzać się*〉: Zrabowawszy co było pod ręką, dał rozkaz do odwrotu. *Par. Przyg. 4.* **61. b.** pod urokiem, wpływem, wrażeniem czyim 〈*ulegać urokowi itp. kogo, czego*〉. **62. b.** przy czym; bez czego 〈*mieć co; nie mieć czego*〉: **b.** przy apetycie, przy gotówce, przy zdrowych zmysłach; **b.** bez grosza. **63. b.** skąd, **b.** rodem skąd 〈*pochodzić skąd*〉: Był rodem z Litwy. *Groza Moz. 34.* **64. b.** u kogo: a) 〈*przebywać u kogo*〉: U mnie jest ojciec i babka. *SPP;* b) 〈*przybyć, przyjść, wstąpić do kogo; odwiedzić kogo*〉: Bądź u mnie dzisiaj. Będę wkrótce u was. *SW.* **65.** Coś jest u kogoś [!] 〈*ktoś coś ma, posiada*〉: U mnie jest bogata biblioteka [!] = Mam bogatą bibliotekę. **66. b.** u steru 〈*panować, mieć wpływ*〉. **67. b.** w czym 〈*dopilnować czego, postarać się o co*〉: Nie bój się, ja będę w tym, aby cię nie pominięto. *SW.* **68. b.** w cenie 〈*mieć cenę, popłacać*〉. **69. b.** w ciąży, **b.** przy nadziei 〈*spodziewać się dziecka*〉. **70. b.** w cieniu 〈*nie znajdować uznania, sławy*〉: Innych chwalą i wznoszą na ołtarze, podczas kiedy on jest ciągle w cieniu. *Witkiew. S. Gier. 51.* **71.** *pot.* **b.** w domu 〈*zrozumieć, pojąć co, zorientować się w sytuacji*〉: Już jestem w domu, co to wszystko znaczy. *Chęc. Szlach. 116.* **72.** Coś jest (było) komu w głowie 〈*coś stanowi przedmiot myślenia, troski*〉: Naśmiewać się lub szydzić z naszych niedawnych wrogów nie było nam w głowie. *Gard. Trzech 207.* **73. b.** w gościach [!] = **b.** w gościnie (u kogo). **74. b.** w czyim guście 〈*podobać się, odpowiadać komu*〉. **75. b.** w dobrym guście 〈*odznaczać się elegancją, wykwintem; być ładnym, gustownym*〉: Łatwiej jest uczuć i powiedzieć, co jest albo nie jest w dobrym guście, aniżeli tenże gust w zwięzłym opisie wystawić. *Gol. Wym. 104.* **76. b.** w humorze, w usposobieniu, w nastroju, w formie itp. 〈*mieć humor, formę itp.*〉. **77. b.** w kłopocie; w rozpaczy; w rozterce; w strachu 〈*kłopotać się; rozpaczać; nie wiedzieć, co począć; bać się*〉: Byli w prawdziwym kłopocie, czy się zaciągnąć do ułanów, czy do piechoty, czy do artylerii. *Siem. L. Brodz. 70.* **78. b.** w latach 〈*mieć dużo lat, być starym*〉: Była już w latach, ale jeszcze w sobie krzepka. *Reym. Fron. 211.* **79. b.** w łaskach, w poważaniu itp. 〈*mieć łaski, poważanie; cieszyć się względami, poważaniem*〉: U tej także jestem w łaskach — sama mnie zaprowadziła do Biblioteki Japońskiego Pałacu, gdzie widziałem wszystkie osobliwości. *Słow. Listy I, 17.* W całym mieście w wielkim jest poważaniu. *Kaczk. Olbracht. II, 35.* **80. b.** w mocy, w stanie, w sile 〈*móc*〉: Obiecał wszystko czynić, co tylko będzie w jego mocy. *Moracz. Dzieje VII, 150.* Nie był w stanie nawet się uśmiechnąć. *Nałk. SPP.* **81. b.** w opałach 〈*znajdować się w kłopotliwym położeniu, mieć kłopoty*〉: Był w tak gorących opałach, jak mało kiedy w swoim życiu. *Kaczk. Olbracht. III, 23.* **82. b.** w podróży

⟨*podróżować*⟩: Ojciec rzadko w domu bywa, stale jest w podróży. **83. b.** w porządku wobec kogo ⟨*nie czuć się winnym, nie mieć nic na sumieniu wobec kogo*⟩. **84. b.** w posiadaniu czego [!] = mieć, posiadać co. **85. b.** w czyim ręku ⟨*należeć do kogo, być opanowanym przez kogo*⟩: Za czasów piastowskich władza sądownicza była w ręku królów. *Wiszn. Lit. II, 466.* **86.** Coś jest w robocie ⟨*coś ma zastosowanie, jest w użyciu*⟩: Czasem i noże bywają w robocie. *Sienk. Leg. 108.* Będą igły w robocie! *Gomul. Miecz. II,93.* **87. b.** w sile wieku, w pełni sił ⟨*czuć się silnym, sprawnym*⟩. **88. b.** w siódmym niebie ⟨*odczuwać najwyższe zadowolenie, wpaść w zachwyt, być zachwyconym, uradowanym*⟩. **89. b.** w służbie, w obowiązku ⟨*służyć*⟩. **90.** *pot.* **b.** nie w sosie, nie w swoim, w złym sosie ⟨*czuć się źle, nie mieć zwykłego humoru*⟩. **91. b.** w swoim żywiole ⟨*czuć się gdzie dobrze; być dobrze w co wprowadzonym, z czym obeznanym*⟩. **92. b.** w żałobie ⟨*przeżywać okres żałoby po śmierci kogoś bliskiego, oficjalnie trwający rok*⟩: Z początku była jeszcze w żałobie, więc teatry, koncerty [...] były dla niej same przez się niedostępne. *Nałk. Z. Romans 88.* **93. b.** z czego ⟨*składać się z czego, być zrobionym, zbudowanym z czego*⟩: Dom jest z cegły, most jest z wibrobetonu. **94.** Będzie co z kogo a. z czego ⟨*wyrośnie co z kogo, wyniknie co, zrealizuje się*⟩: Co z ciebie będzie? Z tego projektu nic nie będzie. - Zeszli się cicho patrzeć, co też z tego będzie. *Jabł. SW.* **95.** Będą ludzie z kogo ⟨*ktoś wyrośnie na pożytecznego, wartościowego człowieka*⟩: Z tego chłopca będą ludzie! *Padal. Opow. I, 69.* **96.** Nic z tego nie będzie ⟨*nie uda się to, nie powiedzie się*⟩. **97.** *pot.* Będą (były) nici z czego ⟨*coś nie uda się, nie dojdzie do skutku*⟩: Z nadziei hrabiego Pomirskiego będą nici. *Mostow. Kariera 85.* **98.** Z tej mąki chleba nie będzie ⟨*nic z tego nie wyniknie, nie uda się*⟩: Widzę, że z tej mąki chleba nie będzie. **99. b.** z czym — dla kogo, wobec kogo, w stosunku do kogo, np. **b** z respektem, z szacunkiem itp. dla kogo ⟨*mieć, odczuwać, żywić respekt, szacunek itp. dla kogo*⟩: Sam nawet podstarości [...] z respektem był dla Ormianina niemałym. *Rol. Nowe 102.* **100. b.** z kim — (w jakimś stosunku), np. **b.** z kim dobrze, źle, za pan brat itp. ⟨*być z kim w dobrych, złych, poufałych itp. stosunkach*⟩: Teraz jesteśmy z sobą bardzo dobrze, bywamy razem w kilku domach. *Sztyrm. Pow. I, 209.* Najserdeczniej była z dziećmi krawca. *Bał. SPP.* **101.** Jest z kim dobrze, źle, krucho ⟨*komuś powodzi się dobrze, źle itd.; ktoś czuje się dobrze, źle itd.*⟩: Z nim jest już źle (np. z chorym). Raz już było bardzo krucho z panem Górnickim [...] chcieli wieś sprzedać na licytacji publicznej. *Zachar. Kres. 11.* **102.** Jest z kim co ⟨*ktoś czego przysparza, jest sprawcą czego*⟩: Nieszczęście z tym chłopakiem. *SPP.* **103. b.** z kim a. z czym na bakier ⟨*mieć z kim złe stosunki, nie móc dojść do całkowitego porozumienia*⟩. **104. b.** z kim na dobrej, złej itp. stopie ⟨*pozostawać z kim w dobrych, złych stosunkach*⟩: Z Antosią była na bardzo poufałej stopie. *Bał. Dziady 90.* **105. b.** z kim na ty ⟨*mówić sobie wzajemnie ty, być z kim po imieniu*⟩. **106. b.** z kim po słowie ⟨*zaręczyć się z kim, przyjąć czyje oświadczyny*⟩. **107. b.** z kim w przyjaźni, dobrej komitywie, zgodzie, harmonii, dobrych stosunkach ⟨*przyjaźnić się, zgadzać się z kim itp.*⟩: Od wczora już jestem w harmonii z Mistrzem. *Mick. Listy II, 523.* **108. b.** z kim, przy kim, **b.** gdzie (w czym) ⟨*być obecnym, przebywać z kim gdzie, znajdować się gdzie, znajdować się przy kim, przy czym*⟩: **b.** z kim w teatrze, na wycieczce; **b.** u kogo; **b.** z kim sam na sam; **b.** w mieście, na wsi, w domu; przy matce, przy łożu chorego. **109. b.** z tych, co... ⟨*należeć do tych, którzy...*⟩: Nie był z tych, co pozwolą innym cierpieć za siebie. *Hirsz. Hist. 205.* **110. b.** za kim ⟨*być czyją żoną*⟩: Jedyna jej ciotka była za Głowackim. *Jun. Dworek 34.* **111. b.** za kim, za czym; **b.** po czyjej stronie ⟨*popierać kogo albo co, być zwolennikiem kogo albo czego*⟩: Szwedzi są za mną. *Sienk. SPP.* W sporze byli po jego stronie. **112.** *pot.* **b.** za kogo, za co ⟨*pełnić jaką funkcję, służyć za kogo, za co*⟩: Psi los, paniczu, teraz oto babie posługiwać, za popychadło być, psy na łańcuch wiązać co rano. *Jun. Dworek 63.* **113.** Bądź zdrów ⟨*żegnaj, do widzenia*⟩. **114.** Będzie z pół godziny temu, ze dwadzieścia lat temu; ze trzy mile itp. ⟨*około, mniej więcej pół godziny temu itd.*⟩. **115** *pot.* Było nie było ⟨*tak czy owak, jakkolwiek by było, a jednak*⟩: Było nie było słowo drukowane jest wzorcem dla dziesiątków tysięcy ludzi. *Tryb. Lit. 41/49, 1958.* **116.** Co będzie, to będzie ⟨*niech się dzieje, co chce*⟩: Mąkę i kaszę jeszcze mam, to z głodu nie pomrzemy, a zresztą co będzie to będzie. *Dąbr. M. Noce III/2, 5.* **117.** Niech będzie pochwalony (Jezus Chrystus) ⟨*zwrot powitalny, dziś używany przez lud wiejski*⟩. **118.** Jak jest, tak jest; jak było tak było ⟨*niezależnie od wszystkich okoliczności*⟩: Jak było tak było, zawsze było lepiej niż teraz. *SW.* **119.** Jakoś to będzie ⟨*zrobi się, ułoży się, załatwi się w jakiś sposób*⟩: Nie obawiaj się pani i nie trać nadziei. Jakoś to będzie. *Sarn. Dwor. 95.* **120.** Jest (było) co robić a. do zrobienia ⟨*można (było) to zrobić; należy, należało to zrobić*⟩: Nie było komu bronić. *SW.* Nie było co rzec. *SPP.* **121.** Jest czego żałować. *SW.* **122.** Było powiedzieć. Było nie chodzić. **123.** Chwili nie ma do stracenia. *Krasz. SPP.* Cóż tu jest do naprawienia? *Nałk. SPP.* Pieniądze są do wzięcia. *Dąbr. M. SPP.* **124.** To było do przewidzenia. **125.** Jest (było) nie w smak komu ⟨*nie podoba (nie podobało) się komu; wywołuje czyjeś niezadowolenie*⟩. **126.** Jest (było) komu dobrze, źle, głupio itp.: a) ⟨*ktoś jest w dobrym, złym stanie; dobrze, źle się czuje; dobrze, źle mu się powodzi*⟩: Choremu było znacznie lepiej; b) ⟨*ktoś przeżywa jakiś stan psychiczny*⟩: Było mu jak w niebie. Było mu głupio. **127.** Jest komu co ⟨*dolega, dokucza komu co*⟩: Miał minę tak ponurą, że od razu zapytałem, co mu jest? *Weys. Józ. Żywot 231.* **128.** Jest komuś ileś lat, jest komuś na imię ⟨*ktoś ma ileś lat; ktoś ma na imię, nazywa się*⟩: Było mu już pod pięćdziesiątkę. - Starszemu było na imię Benedykt. *Bog. Kapit. I, 14.* **129.** Tak jest ⟨*tak, dobrze (wzmocniona forma potakiwania)*⟩: Ograniczał się do powtarzania, jak tylko potrafił najuprzejmiej, służbowych wyrazów: Tak jest, panie naczelniku... Tak jest. *Iwasz. J. Nowele 53.* **130.** To jest ⟨*to znaczy, czyli*⟩: Od lat kilku, to jest od czasu, kiedy starsze córki moje dorosły, wydawałam trochę za wiele. *Orzesz. Niemn. II, 54.* **131.** Wydaje się **b.** [!] najbliższym prawdy; wydaje się **b.** [!] młodszą; wydaje się **b.** skłonnym [!] do czego; wydaje się **b.** [!] zbytecznym = Wydaje się najbliższy prawdy; wydaje się młodsza; wydaje się skłonny do czego; wydaje się zbyteczny.

przysł. **132.** Co było, a nie jest, nie pisze się w rejestr. **133.** Grosz do grosza, a będzie pół kosza. **134.** Nie było nas, był las; nie będzie nas, będzie las. **135.** Wspominać miło o tym, co było. **136.** Ziarnko do ziarnka, a będzie miarka.

bydlę **1.** Mocne, ogromne, pociągowe **b.**; (obraźliwie o człowieku): bezmyślne, głupie, nierozumne, skończone **b.** **2.** Robić z kogo **b.** ⟨*doprowadzić kogo do stanu zbydlęcenia*⟩: Ta kobieta odbiera mi resztę rozsądku i robi ze mnie niezdarne, ślamazarne bydlę. *Berent Fach. 192.* **3.** *pot.* Traktować kogo jak **b.** robocze ⟨*traktować kogo źle, zmuszać do ciężkiej pracy*⟩: Służąc u niego za parobka niejedno wycierpiał, traktowany przez starego jak robocze bydlę. *Kłos. Mgła 35.* **4.** *posp.* Upić się, schlać się jak **b.** ⟨*upić się do nieprzytomności*⟩: Poszedł do karczmy i schlał się ze złości jak bydlę. *Żer. Opow. II, 57.* **5.** Żyć jak **b.** ⟨*niemoralnie, rozpustnie*⟩. **6.** Stać się bydlęciem ⟨*rozłajdaczyć się*⟩.

bydlęcy **1.** **b.** ryk; **b-a** choroba; **b-a** skóra. **2.** Giez **b.** ⟨*owad dwuskrzydły z rzędu muchówek, składający jaja na skórze bydła i powodujący jej owrzodzenie*⟩. **3.** Sól **b-a** ⟨*sól nie oczyszczana, dodawana do pokarmu dla bydła*⟩. **4.** Wagon **b.** ⟨*kryty wagon towarowy, służący do przewozu bydła*⟩. *przen.*: **5.** Stan **b.** ⟨*podobny do bydląt*⟩: Poddanych swoich chcą mieć w stanie bydlęcym. *Kras. SW.* **6.** Życie, postępowanie **b-e** ⟨*niegodne człowieka, rozpustne, łajdackie*⟩. **7.** Po bydlęcemu ⟨*jak bydlę, bydlęco*⟩: Żyć po bydlęcemu.

bydło **1.** **b.** domowe, pociągowe, robocze, rogate, rasowe, rozpłodowe, swojskie. **2.** Hodowla bydła. **3.** Stado bydła. **4.** Pastuch od bydła. **5.** Chodzić za bydłem (o pastuchu). **6.** Zająć **b.** w szkodzie. **7.** **b.** porykuje, pasie się na łące. **8.** Traktować ludzi jak **b.** ⟨*odnosić się do ludzi z pogardą; znęcać się nad ludźmi*⟩.

przysł. **9.** Bydło było, bydło będzie ⟨*o ludziach nieokrzesanych, ciemnych, bezmyślnych, brutalnych*⟩. **10.** Cudze bydło dojniejsze. **11.** Cztery lata z bydłem chodził, a jeszcze cielak ⟨*niczego się nie nauczył*⟩. **12.** Bydło jadło, a potem się pokładło ⟨*o ludziach bez żadnych aspiracji, myślących tylko o fizjologicznych potrzebach*⟩. **13.** Zgonione bydło bodzie się w oborze ⟨*w niedobranym towarzystwie zawsze wybuchają spory*⟩.

byk **1.** Olbrzymi, rozhukany, rozpłodowy, wspaniały **b.** **2.** Walka byków. **3.** *pot.* **b.** językowy, ortograficzny a. w ortografii ⟨*błąd*⟩: Robić **b-i**; narobić byków. Tekst roi się od byków. **4.** *posp.* Gruby, tęgi, zdrowy **b.** ⟨*pogardliwie o mężczyźnie dużym, ociężałym, tępym*⟩: Wstyd, żeby taki zdrowy byk tu spokojnie z dziwkami siedział, zamiast do wojska iść. *Was. W. Rzeki 91.* **5.** Silny, tęgi, zdrowy jak **b.** ⟨*bardzo silny, tęgi, zdrowy*⟩. **6.** Jak **b.** ⟨*wyraźnie, w sposób rzucający się w oczy*⟩: Rachunek jak byk, pokazuje czarno na białym. *Wilcz. SW.* **7.** Stoi jak **b.** ⟨*jest wyraźnie napisane*⟩. **8.** Chwycić, wziąć byka za rogi ⟨*od razu przystąpić do rzeczy, zabrać się śmiało do działania*⟩: Postanowił od razu chwycić byka za rogi. *Prus Lalka I, 247.* **9.** *pot.* Dać (komu) byka a. uderzyć, wyrznąć kogo bykiem ⟨*uderzyć głową w brzuch, w podbródek, w twarz*⟩: Chwałaż Bogu, że jeszcze byka w nos nie dali. *Kaczk. SW.* Wyrznąłem go bykiem, ale silny był, nie puścił i doprowadził do komisariatu. *Past. Komuna 136.* **10.** Działać na kogo jak czerwona płachta na byka ⟨*działać podniecająco, drażnić, doprowadzać do gniewu, wybuchu*⟩: Opinia „komunisty“, który brał czynny udział w strajkach — działała na panów dyrektorów jak czerwona płachta na byka. *Balc. Ocz. 115.* **11.** Kwita z byka za indyka ⟨*wyrównaliśmy rachunki, skwitowaliśmy się*⟩: Wyrobię mu poprawkę i powiem smarkaczowi, że kwita z byka za indyka. *Skiba Poziom. 65.* **12.** Oddać byka za indyka ⟨*zamienić się niekorzystnie, zrobić kiepski interes*⟩. **13.** *pot. rub.* Palnąć, strzelić byka ⟨*bardzo się pomylić, zrobić głupstwo; popełnić nietakt*⟩: Popatrz tylko uważnie, a sam zrozumiesz, żeś byka palnął. *Pytl. Listy 90.* Ile razy się do niej z czym odezwał, byka strzelił. *Krasz. SW.* **14.** *posp.* Spaść z byka ⟨*nie mieć o czym pojęcia, gadać od rzeczy; robić co bez sensu*⟩: To jakaś mania, daję słowo (czyżbym istotnie z byka spadł?), bo każdą nocą księżycową muszę odwiedzić Mariensztat. *Gałcz. Ślub. 96.*

przysł. **15.** Tyle pożytku, co z byka: ani łoju, ani mleka. **16.** Twój ryk, a mój byk ⟨*iron. o niekorzystnej wymianie albo o nierównym podziale zysku*⟩. **17.** Z łyka wątły powróz na byka. **18.** Zrobił z byka barana ⟨*poskromił go*⟩.

byle **1.** **b.** co ⟨*cokolwiek; co wpadnie pod rękę*⟩: Jeść **b.** co, czytać **b.** co, robić **b.** co. Kto mówi byle co, mówi bez wyboru. *Brodz. SW.* **2.** Nie **b.** co ⟨*coś godnego uwagi, wyróżnienia*⟩: W Zakopanem także można zobaczyć nie byle co. *Makusz. Listy 4.* **3.** O **b.** co ⟨*z byle jakiego powodu*⟩: Obraża się o byle co. **4.** **b.** gdzie ⟨*gdziekolwiek*⟩: Położy byle gdzie, a potem szuka całymi godzinami. *SW.* **5.** **b.** jak ⟨*niedbale*⟩: Wykonać co **b.** jak. Stół [...] z tarcic sosnowych byle jak zbity. *Gomul. Mieszczka 146.* **6.** **b.** jaki ⟨*lada jaki, lichy, bez wartości, bez znaczenia*⟩: Nie uważa mnie za byle jakiego grajka. *Orzesz. Broch. I, 176.* **7.** Nie **b.** jaki ⟨*wyróżniający się, wybitny, mający znaczenie*⟩: Nie **b.** jaki artysta; nie **b.** jakie osiągnięcie. **8.** **b.** kto ⟨*pierwszy lepszy; ktokolwiek (z odcieniem lekceważenia)*⟩: Nie życzę sobie, aby mnie byle kto pouczał, co mam robić. **9.** Nie **b.** kto ⟨*ktoś wyróżniający się, wybitny*⟩: Na chrzestnych [...] uprosiła sobie nie byle kogo, bo kumem jej został pan Zaszyński, malarz i kaligraf. *Kosiak. Rick I, 11.* **10.** **b.** zbyć ⟨*niedbale, niestarannie*⟩ *por.* Aby zbyć: Regularność i jednostajność pracy [...] wydawała się mu jarzmem tak przykrym, pańszczyzną tak ciężką, że ją odrabiał byle zbyć. *Korz. J. Krewni 373.*

bystry **1.** **b.** człowiek, obserwator, polityk ⟨*odznaczający się żywością myślenia, orientujący się szybko, wnikliwy, rozumny*⟩. **2.** **b.** dowcip, rozum, umysł ⟨*żywy, chwytliwy*⟩. **3.** **b-a** głowa ⟨*o człowieku: inteligentny, rozumny, zdolny*⟩. **4.** *łow.* **b-a** kuropatwa ⟨*podrywająca się z daleka przed myśliwym*⟩. **5.** **b-e** oczy, **b.** wzrok, **b-e** spojrzenie, **b-e** uszy ⟨*badawcze(-y), przenikliwe(-y), wrażliwe(-y) na bodźce zewnętrzne*⟩: Bystre jej ucho usłyszało w dalszych pokojach szmer. *Prus Lalka I, 78.* **6.** **b.** potok, **b-a** rzeka ⟨*o szybkim nurcie*⟩.

byt 1. Niezależny, samodzielny, ziemski **b. 2. b.** narodowy ⟨*istnienie, życie*⟩: Nikt nie znał jego bytu, nie zna jego zguby. *Mick. Wiersze, 102.* **3.** Zagadka bytu. **4. b.** absolutny a. bezwzględny ⟨*w filozofii średniowiecznej byt mający w sobie źródło swego istnienia, stanowiący podstawę istnienia całej rzerzywistości*⟩. **5. b.** materialny ⟨*warunki, środki materialne egzystencji*⟩. **6.** Racja bytu ⟨*sens istnienia, przeznaczenie, miejsce jakiejś rzeczy wśród innych*⟩: Jazda wołoska i tatarska miały u nas rację bytu wyłącznie jako jazda lekka. *SRG. 142.* **7.** Walka o byt: a) ⟨*naturalna rywalizacja gatunków i jednostek w zdobywaniu pożywienia i w utrzymaniu gatunku*⟩: Każdy organizm jest wynikiem zażartej walki o byt. *Demb. J. Posz. 18;* b) ⟨*zdobywanie środków do życia*⟩. **8.** Polepszyć **b.** kogo ⟨*polepszyć warunki materialne kogo*⟩: Polepszyć **b.** robotników, chłopów. **9.** Zapewnić, zabezpieczyć komu **b.** ⟨*zapewnić komu środki egzystencji*⟩.

bywać 1. b. na zebraniach, wiecach; w teatrze itp. *por.* Być na czym. **2. b.** u kogo, w jakim domu ⟨*przychodzić często z wizytą, odwiedzać kogo, utrzymywać stosunki towarzyskie*⟩: Raz otrzymawszy prawo bywania w tym domu, korzystał z niego z natrętnością. *Krasz. Szalona 222.* **3. b.** w biedzie, w kłopotach, w ogniu, w opałach itp. *por.* Być w czym. **4. b.** w świecie, między ludźmi ⟨*prowadzić życie towarzyskie*⟩: Wymyśliwszy jako pretekst nagłą żałobę po dalekiej krewnej, zaprzestałem bywać w świecie i całe wieczory spędzałem w towarzystwie Władzi. *Zap. G. Znak 72.* **5.** *pot.* **b.** za kogo, za co *por.* Być za kogo, za co. **6.** Bywaj zdrów, bywajcie zdrowi, skrótowo: bywaj, bywajcie ⟨*forma pożegnania: bądź zdrów, żegnaj, do widzenia*⟩. **7.** Jak to bywa ⟨*jak to się zdarza*⟩: Stara czapla, jak to bywa, trochę ślepa, trochę krzywa. *Kras. Czapla, ryby i rak w. 1.*

przysł. **8.** Bywa pod wozem, kto bywa na wozie ⟨*szczęście jest zmienne*⟩. **9.** Gdzie cię radzi widzą, tam rzadko bywaj, a gdzie nieradzi, tam nigdy. **10.** Z małej chmury wielki deszcz bywa.

bzdura Opowiadać, pleść, prawić **b-y** ⟨*głupstwa*⟩ *p.* banialuka.

bzdurzyć *przysł.* Bzdurzy jak Piekarski na mękach ⟨*wygaduje niestworzone rzeczy, głupstwa*⟩.

bzik 1. Dostać bzika ⟨*zwariować*⟩. **2.** Mieć bzika na jakim punkcie ⟨*mieć manię, bzikować*⟩. **3.** Mieć kogo za bzika ⟨*uważać kogo za człowieka pomylonego, niespełna rozumu*⟩.

C

cacanka 1. Obiecanka **c.** ⟨*obietnica rzucona na wiatr, której nie ma się zamiaru spełnić*⟩: Teraz już wiem, że człowiek musi tylko na sobie polegać i na nikogo się nie oglądać, i nie wierzyć żadnym obiecankom cacankom. *Bogusz. Dzieci 28.*

2. *przysł.* Obiecanka cacanka, a głupiemu radość.

cacy 1. *pot. iron.* **c.-c.** ⟨*ładnie, uprzejmie*⟩: Wszyscy cacy-cacy, dopóki robisz, co każą, a nie — to cyk! — i już cię nie ma. *New. Archip. 95.* **2.** *pot. iron.* Na **c.** ⟨*zupełnie, całkowicie, na amen*⟩: W Afryce alianci wykończyli na cacy Niemców i Włochów. *Pam. rob. I, 114.*

cal 1. c. angielski ⟨*jednostka miary = 25,4 mm*⟩. **2.** Na **c.**, o **c.** ⟨*bardzo blisko*⟩: Być na cal od zguby. - W tej chwili rybka srebrna była o cal od przynęty. *Rodz. Dew. 166.* **3.** Ani (ćwierć) cala, ani na **c.** ⟨*ani trochę, ani odrobinę*⟩: Ani na cal nie urósł. *SW.* **4. c.** po calu ⟨*po trochu, powoli*⟩: Pojazdy musiały sobie zdobywać drogę prawie cal po calu. *Konopn. Ludzie 255.* **5.** W każdym calu ⟨*pod każdym względem, w najdrobniejszych szczegółach*⟩: Elegant był z niego w każdym calu.

całkowity 1. c-e ciemności ⟨*zupełne*⟩. **2.** *mat.* Liczba **c-a** ⟨*nie ułamkowa*⟩. **3. c-e** odbicie światła a. **c-e** odbicie wewnętrzne ⟨*takie odbicie, gdy promień światła nie może przejść z ośrodka optycznie gęstszego do rzadszego*⟩. **4. c-a** suma ⟨*obejmująca całość, w całości, nie cząstkowa*⟩. **5. c-e** zaufanie [nie: pełne zaufanie] ⟨*zupełne*⟩.

cało Ujść, wyjść **c.** ⟨*w całości, nie ponosząc szkody*⟩: Był w tak gorących opałach, jak mało kiedy w swym życiu. i wyszedł z nich cało. *Kaczk. SPP.*

całować 1. c. namiętnie, serdecznie, żarliwie. **2. c.** co, po czym, w co: **c.** ręce, twarz, usta; po rękach, po twarzy; w czoło, w rękę, w twarz, w policzki, w usta. *przen.* ⟨*dotykać z lekka, muskać*⟩: Twarze nasze całuje teraz słodki i ciepły oddech wiosny. *Sienk. Listy I, 74.* **3.** *posp.* Całuj psa w nos ⟨*daj mi spokój*⟩. **4.** Całuję rączki ⟨*zwrot grzecznościowy przy witaniu i żegnaniu się, zwłaszcza z kobietami; podziękowanie*⟩. **5. c.** z dubeltówki ⟨*głośno w oba policzki z rubaszną serdecznością*⟩.

całun 1. Czarny, fiołkowy, pluszowy **c. 2.** *podn.* Okryć, przykryć, zasłonić całunem ⟨*przykryć, zasłonić kirem*⟩: We środku stoi katafalk, a na nim trumna całunem pokryta. *Staszic Dzien. I, 280.* **3.** *przen.* Noc zupełna pokryła ziemię czarnym jak węgiel całunem. *Kaczk. Olbracht. II, 112.* Szarańcza ciągnie swój całun skrzydlaty. *Mick. Son. 193.*

cały 1. c-a armia ⟨*wszyscy żołnierze, oficerowie i generałowie; wszystkie jednostki, wszystkie składowe części armii*⟩. **2. c-e** buty, ubranie, mury; **c.** dach, **c-a** podłoga itp. ⟨*nie dziurawe, nie uszkodzone, nie zniszczone*⟩. **3. c.** chleb; **c-a** butelka; **c.** kilogram, litr, **c-e** dziesięć minut ⟨*w całości; aż kilogram, aż litr; aż dziesięć minut*⟩: Zjadł cały chleb, cały bochenek chleba, cały kilogram szynki; wypił całą butelkę (piwa), cały litr mleka; czekałem na niego całe dziesięć minut [nie: całych dziesięć minut]. **4. c.** dom; **c-e** miasto; **c-a** okolica ⟨*wszyscy w domu, w mieście, w okolicy*⟩: Całe miasto wyległo na ulice. **5.** Całą duszą, z całej duszy; całym sercem, z całego serca ⟨*niezwykle, bardzo mocno, bardzo szczerze, bardzo serdecznie*⟩: Droga Mamo, całuję ciebie z całej duszy, z całego serca mojego. *Słow. Listy I, 179.* **6. c.**

dzień, miesiąc, rok; całą godzinę, dobę; całą noc ⟨*przez dzień, miesiąc itd.*⟩: Przebywać gdzie cały dzień, tydzień, całą noc, całą godzinę. **7.** Całą gębą: a) ⟨*co się zowie, naprawdę; prawdziwie*⟩: Gospodarz całą gębą; b) ⟨*szczerze, serdecznie*⟩: Śmiać się całą gębą. **8.** Całymi godzinami, dniami, miesiącami itp.; po całych dniach, miesiącach itp. ⟨*przez wiele godzin, dni itd.*⟩: Siedzieć całymi godzinami. Wylegiwać się całymi dniami. Czekać na kogo, na co całymi latami. **9. c.** stos; **c-a** góra ⟨*wielki stos, wielka góra; wielka ilość*⟩: Jedna z szuflad jego biurka kryła całe stosy literackich rękopisów. *Perz. SPP.* **10. c.** i zdrowy ⟨*żywy i bez uszczerbku na zdrowiu*⟩: Wrócił z wojny cały i zdrowy. **11. c-a** książka ⟨*od początku do końca*⟩: Cała książka nic nie warta. Przeczytać całą książkę. **12.** *wulg.* Na całego ⟨*zupełnie, zdecydowanie; ryzykując wszystko*⟩: Wpadłeś na całego. *SL.* Chyba iść na „całego", zdobyć cudem broń i stoczyć bitwę. *Dan. Wraż. 152.* **13.** Na **c-e** gardło, na **c.** głos ⟨*bardzo głośno, ze wszystkich sił*⟩: Wrzeszczeć, śmiać się, śpiewać na całe gardło, na cały głos. **14.** Na całej linii ⟨*ze wszystkim, zupełnie, całkowicie*⟩: Przegrać, poddać się, zrezygnować na całej linii. **15. c.** ojciec, **c.** matka ⟨*o synu, córce: wykapany ojciec, matka; podobny do ojca, do matki*⟩. **16.** O **c-e** niebo ⟨*bardzo, znacznie*⟩: Przewyższać kogo pod jakim względem o całe niebo. O całe niebo lepszy. **17.** Na całą okolicę ⟨*od krańca do krańca*⟩: Widok na całą okolicę. **18.** Całą parą ⟨*bardzo intensywnie, szybko, ze wszystkich sił*⟩: Pracować całą parą. **19.** Całym pędem ⟨*bardzo szybko*⟩: Pobiec, wpaść gdzie całym pędem. **20.** Całą piersią ⟨*głęboko*⟩: Oddychać całą piersią **21. c-a** prawda ⟨*całkowita, zupełna, szczera*⟩: Powiedzieć, wyznać całą prawdę. **22.** Dowiedzieć się o kim, o czym całej prawdy. **23. c-a** przyjemność: a) ⟨*całkowita*⟩: Cała przyjemność po mojej stronie (w zwrocie grzecznościowym); b) ⟨*jedyna*⟩: Jego całą przyjemnością były książki. **24. c-a** rzecz: a) ⟨*po wszystkim, basta, koniec*⟩: Pójdzie za niego i cała rzecz. *SW.*; b) **c-a** rzecz w tym, aby..., że... ⟨*wszystko polega na tym, aby...*⟩: Cała rzecz w tym, aby zdążyć na czas z robotą. **25. c-e** szczęście ⟨*wielkie szczęście, bardzo szczęśliwie*⟩: Całe szczęście, że ani tych pieniędzy nie masz w ręku, ani nie masz prawa rozporządzać nimi. *Prus. Emanc. I, 36.* **26. c.** ten a. ten **c.** ⟨*lekceważąco o kimś*⟩: Cóż on może nam zrobić ten cały Daleniecki? *Dąbr. M. SPP.* **27. c.** złoty, srebrny a. **c.** ze złota, ze srebra ⟨*jednolity, masywny, nie dęty, nie pozłacany, nie posrebrzany*⟩: Posąg cały ze złota. **28. c-e** życie ⟨*od początku do końca swego istnienia*⟩: Pracować, starać się o co, marzyć o czym całe życie. **29. c.** w czym: a) ⟨*całkowicie ubrany, ozdobiony, przystrojony czym*⟩: Stała na ganku cała w czerni, pełna groźnego majestatu. *Reym. SPP.* Cała w jedwabiach, w brylantach; b) ⟨*całkowicie umazany, pokryty czym*⟩: **c.** w błocie; **c.** w krostach; c) ⟨*wykonujący całkowicie jakąś czynność; podlegający jakiemuś stanowi*⟩: Cała w ruchu jak na szpilkach. *Mas. SW.* **c.** w ukłonach, w podskokach. **30. c.** w pąsach, we łzach, w uśmiechach ⟨*bardzo zarumieniony, tonący we łzach, rozpromieniony*⟩. **31.** W całej pełni ⟨*zupełnie, całkowicie; zupełny, całkowity*⟩: Uświadomić sobie co w całej pełni. Wiosna w całej pełni. **32.** W całym tego słowa (wyrazu) znaczeniu ⟨*w wysokim, w najwyższym stopniu; rzeczywiście, co się zowie*⟩: Człowiek przyzwoity w całym znaczeniu tego wyrazu. **33.** Z całej siły, z całych sił ⟨*bardzo mocno, z najwyższym wysiłkiem*⟩: Uderzyć czym, co, w co z całej siły. **34.** Z całym uznaniem, z całą serdecznością ⟨*z wielkim uznaniem, serdecznością*⟩: Być dla kogo, wyrażać się o kim z całym uznaniem; przyjąć kogo, odnosić się do kogo z całą serdecznością. **35.** Oddaje się **c.** czemu ⟨*oddaje się niepodzielnie, bez reszty*⟩: Najdrobniejszej rzeczy oddawał się cały. *Rus. Człow. 36.* **36.** Pchać się, przepychać się całym sobą, całym ciałem ⟨*pchać się całą osobą*⟩: Co za tłok! przejść nie można, pcham się sobą całym. *Węg. Rozm. 76.* **37.** Szukać dziury w całym, na całym ⟨*dopatrywać się jakichś niedokładności, doszukiwać się błędów tam, gdzie ich nie ma*⟩: Jest to już właściwością natury ludzkiej, aby w całym szukać dziury. *Dygas. As 123.* **38.** Wyjść całym (z czego) ⟨*nie doznać uszczerbku; ujść z życiem*⟩: Wytłumaczysz się, niecnoto, przed sądem; obaczymy, czy wyjdziesz cały! *Choj. Alkh. I, 350.* Choć wrogi wkoło, choć gęste wystrzały, jam z krwawszych bitew nieraz wyszedł cały. *Mick. Giaur 178.* **39.** Zamienić się **c.** w słuch ⟨*słuchać bardzo uważnie, z napiętą uwagą, z najwyższym zainteresowaniem*⟩. **40.** Zapomnieć o całym (bożym) świecie ⟨*zapomnieć o wszystkim*⟩: Rzucił okiem na Lili i zapomniał o całym świecie. *Żer. Opow. II, 289.* **41.** Zmykaj uciekaj pókiś **c.** ⟨*uciekaj, jeśli nie chcesz czego oberwać, jeśli nie chcesz, żeby cię obito*⟩.

przysł. **42.** I wilk syty i koza (owca) cała ⟨*obie strony są zadowolone, nikomu się nie dzieje krzywda*⟩.

cap Głupi jak **c.** ⟨*bardzo głupi, tępy*⟩.

capstrzyk *przestarz.* Już po capstrzyku ⟨*już za późno*⟩. Nie chodź po capstrzyku! ⟨*dobrze ci tak!*⟩.

ceber (Deszcz) leje jak z cebra ⟨*pada ulewny deszcz*⟩.

cebulasty **c-e** a. cebulowate oczy ⟨*oczy wyłupiaste, bardzo wypukłe i okrągłe*⟩.

cebulka Befsztyk, pieczeń z cebulką.

przysł. Ni cebulki, ni w co wkrajać ⟨*wielka bieda, wielki niedostatek*⟩.

cecha **1. c.** charakterystyczna, dodatnia, dominująca, dziedziczna, główna, ilościowa, jednostkowa, jedyna, nabyta, nieistotna, ogólna, osobnicza, pierwotna, podrzędna, przypadkowa, rodzajowa, stała, typowa, ujemna, wrodzona, wtórna, wybitna, wyróżniająca, zasadnicza, znamienna. **2. c.** charakteru. **3. c.** probiercza (na wyrobach ze złota, srebra). **4.** Być cechą kogo lub czego. **5.** Nadawać czemu jakąś cechę. **6.** Nosić na sobie, przybierać jakieś cechy.

cegła **1. c.** gotycka, licowa, ogniotrwała a. szamotowa; pełna, profilowana. **2. c.** dziurawka. **3.** Dostawa cegły. **4.** Mur, ściana na jedną cegłę, na półtorej, na dwie **c-y**. **5.** Dom z czerwonej cegły. **6.** Murować na jedną cegłę, na dwie **c-y** ⟨*stawiać mur na szerokość jednej cegły, dwu cegieł*⟩.

cel **1.** Bliski (bliższy), daleki (dalszy), najbliższy, nieosiągalny, odległy, osiągalny, właściwy, wspólny, zamierzony **c.** **2. c.** bezpośredni, pośredni, własny.

3. c. podróży, dążeń, życzeń. **4. c.** istnienia czego. **5.** *gram.* Okolicznik celu ⟨*okolicznik wskazujący na cel wykonywania czynności*⟩. **6.** Dla celów czego [!] = dla czegoś: Dla statystyki [nie: dla celów statystyki]. *SPP,* ale: dla jakichś celów: Podał dokładne dane dla celów statystycznych. **7.** Na **c-e**, do celów, dla celów ⟨*na rzecz, na potrzeby a. dla potrzeb; na użytek a. do użytku*⟩: Za obu Jagiellonów zaczynają [...] sejmy żądać „liczby" z pieniędzy pobranych z podatków, przestrzegają, by one szły na cele tylko państwowe. *Kutrz. Hist. 137.* **8.** W celu, w tym celu, celem ⟨*po to, dlatego*⟩: Wysunęła się za nią na schody, bynajmniej nie w celu szpiegowania, lecz dla ulżenia swemu sercu. *Żer. SPP.* Pojechał na wieś w tym celu, aby odpocząć. - Zebrali się celem wspólnych narad. *SW.* **9.** W jakim celu ⟨*po co*⟩: W jakim celu szukasz domu przy ogrodach, skoro to miasto całe jest ogrodem? *Par. Niebo 111.* **10.** Bez celu ⟨*nigdzie nie dążąc, nie mając określonego miejsca, do którego się zmierza; bez określonego zamiaru*⟩: Błąkać się, wałęsać się, wyjść bez celu. **11.** Brać, wziąć na **c.** ⟨*mierzyć, celować do kogo, czego*⟩ *p.* brać. **12.** Brać, obrać, wziąć (sobie) kogo a. co za **c.** ⟨*obrać za przedmiot*⟩: Za cel swoich żartów obrali sobie najmłodszego kolegę. **13.** Być, stać się, zostać celem czego ⟨*być, stać się przedmiotem czego*⟩: Lękał się, by nie został pośmiewiska celem. *Mick. Tad. 29.* Być celem czyich wzdychań, miłości. **14.** Coś jest czyimś celem: Celem mojej wycieczki była Ameryka. *Sienk. Listy I, 32.* **15.** Chybić, chybiać celu ⟨*nie trafić, spudłować; przen. nie osiągnąć zamierzonego efektu; być niecelowym, zbędnym*⟩: Wszystko, cokolwiek przedsięwziął, chybiało celu. *Zachar. Jarema 21.* **16.** Dążyć, zdążać do (pewnego) celu. **17.** Dobijać, dobić się do celu. **18.** Dopiąć celu ⟨*osiągnąć zamierzony skutek działań, usiłowań*⟩: Był chytry i ułożywszy sobie plan postanowił dopiąć celu. *Dygas. Gorz. II, 86.* **19.** Mieć co na celu a. za **c.** ⟨*mieć za zadanie, dążyć, zmierzać do czego*⟩: Czy naprawdę ma tylko dobro Rzplitej na celu? *Sienk. SPP.* Coś miał na celu? *SW.* Każdy, który się bawi arendą, ma za cel zarobek swój. *Kras. Podstoli 240.* **20.** Mieć swój **c.** a. swe (własne) **c-e** ⟨*mieć swoje dążenia*⟩: Każda epoka ma swe własne cele i zapomina o wczorajszych snach. *Asnyk Poezje II, 94.* **21.** Mierzyć, strzelać do celu; trafić do celu a. w **c.** ⟨*do tarczy lub obiektu, do którego się mierzy*⟩. **22.** Mijać się, rozmijać się z celem ⟨*nie spełniać swego zadania, zamierzenia, przeznaczenia*⟩: Wszystko rozmija się u nas z właściwym celem. *Sienk. Chwila II, 119.* **23.** Osiągnąć **c.** [nie: doścignąć celu, *rus.*]: Był trochę lisem podszyty i chodził rozmaitymi drogami, aby swój cel osiągnąć. *Chłęd. SPP.* **24.** Przeznaczyć na jakiś **c.**: a) ⟨*używać do czego, uznawać za nadający się do czego*⟩: Po wyjściu z [...] kąpieli zostaje wytarta wspólnym, przeznaczonym na ten cel, prześcieradłem. *Szmag. Dymy 73*; b) ⟨*ofiarować, oddać na co*⟩: Przeznaczył większą sumę na cele dobroczynne. **25.** Spełniać cel, odpowiadać jakiemuś celowi ⟨*odpowiadać postawionym zadaniom, przeznaczeniu*⟩. **26.** Stanąć u celu (czego) ⟨*osiągnąć cel; urzeczywistnić co, dopiąć czego*⟩: Wehikuł stanął znowu, tym razem już u celu. *Prus Drobiaz. 131.* Stanąć u celu marzeń, pragnień. **27.** Urzeczywistnić, ziścić **c. 28.** Wytykać, wytknąć komu (sobie) jaki **c.** [nie: stawiać **c.**, *germ.*]. **29.** Zmierzać (wprost) do celu ⟨*postępować w sposób zdecydowany, przystępować do rzeczy bez zbędnych przygotowań, wątpliwości*⟩.

przysł. **30.** Cel uświęca środki.

I celny c. strzał, **c-e** uderzenie; **c-a** broń.

II celny (od cło) **1.** Urząd, urzędnik **c. 2.** Odprawa, taryfa **c-a. 3.** Opłaty, przepisy **c-c.**

I celować c. do kogo, do czego; w kogo, w co; komu — w co ⟨*mierzyć*⟩: **c.** do kogo z pistoletu. *SW.* Celował do kaczki i chybił. *SPP.* Celowałem w niego i nie trafiłem. *SPP.* Celuj w sam środek tarczy. *SL.* Celować komu w serce. *SW. przen.* ⟨*zmierzać, dążyć*⟩: Celować bardzo wysoko. *SW.*

II celować c. czym, w czym ⟨*górować, przodować w czym; wybijać się, wyróżniać się w czym*⟩: **c.** w nauce a. nauką; zdolnościami, pilnością.

celujący c. stopień, postęp; **c-a** nota ⟨*najwyższa ocena w systemie ocen szkolnych*⟩. **c.** uczeń.

cena 1. c. bieżąca, detaliczna, dogodna, giełdowa, hurtowa, kartelowa, katalogowa (książki), konkurencyjna, monopolowa, niska, okazyjna, przeciętna, przystępna, reklamowa, rynkowa, stała, średnia, targowa, umiarkowana, umówiona, wygórowana, wysoka, wyśrubowana, zmienna, zniżona. **2. c.** amatorska ⟨*dowolna, według uznania nabywcy i sprzedawcy*⟩. **3. c.** franco ⟨*bez wliczenia kosztów załadowania do wagonu*⟩. **4. c.** limitowa a. limitowana ⟨*minimalna cena sprzedaży lub maksymalna cena zakupu*⟩. **5. c.** loco ⟨*bez wliczenia kosztów zdjęcia z wagi i załadowania*⟩. **6. c.** nominalna ⟨*wyznaczona, ustalona*⟩. **7.** Słone **c-y** ⟨*bardzo wysokie, wygórowane*⟩. **8. c-y** sztywne ⟨*stałe*⟩. **9. c.** czego a. na co, za co: **c.** kosztu, nabycia, sprzedaży, zakupu; **c.** artykułów przemysłowych, produktów spożywczych, rolnych; **c.** biletu, przejazdu a. za przejazd. **10.** Obniżka, podwyżka, regulacja, stabilizacja, zniżka, zwyżka cen. **11.** Falowanie cen ⟨*ustawiczna zmiana cen*⟩. **12.** Nożyce cen ⟨*rozbieżność cen produktów rolnych i artykułów przemysłowych*⟩. **13.** Dyktować ceny. **14.** Opuścić, spuścić, ustąpić coś z ceny. **15.** Pobierać (wysokie) **c-y. 16.** Podbijać cenę ⟨*podnosić, wyśrubowywać cenę*⟩: Stawał w charakterze licytanta i bruździł ciągłym podbijaniem ceny kupcom rzeczywistym. *Żer. Opow. II, 155.* **17.** Podać cenę. **18.** Podnieść, podwyższyć cenę. **19.** Coś podskakuje, spada, trzyma się w cenie: Zboże spadło w cenie. **20.** Regulować **c-y. 21.** Ustalić, wyznaczyć na co cenę. **22.** *pot.* Trzymać się ceny ⟨*nie chcieć opuścić, ustąpić z ceny*⟩. **23.** Wyśrubować cenę. **24.** Zniżyć (obniżyć) cenę. **25. c-y** idą w górę, podnoszą się, podskoczyły, poszły w górę, rosną, skaczą, spadają, utrzymują się (na tej samej wysokości), zniżkują. **26.** Bez ceny ⟨*nie mający ceny, bardzo kosztowny*⟩: Obraz, zabytek bez ceny **27.** Być bez ceny ⟨*mieć ogromną wartość*⟩. **28.** Za cenę czego ⟨*w zamian za co, kosztem czego*⟩: Niespokojne jej oczy tonęły w twarzy męża z takim natężeniem, jakby za cenę życia wyczytać z niej chciała prawdę. *Orzesz. Niemn. III, 45.* **29.** Za lada jaką cenę, za pół ceny ⟨*za byle co, bardzo tanio*⟩: Czuł potrzebę zwierzeń, ale nie chciał na nie przystać za lada jaką cenę. *Par. Niebo 85.* Kupić, odprzedać, sprzedać co za pół ceny. **30.** Za wszelką cenę [nie: za każdą cenę], za jaką bądź cenę ⟨*bez względu na koszt, straty, wysiłek, następstwa; bezwarunkowo, koniecznie*⟩: Za wszelką cenę postanowiła wyrwać się z tych ohydnych miejsc. *Sienk. Pot. VI, 15.* **31.** Za żadną cenę ⟨*za nic, w żadnym wypadku*⟩: Za żadną cenę już by nie pracowała w takich warunkach. *Perz. Las 167.* **32.** Być w cenie: a) ⟨*być popłatnym, mieć wysoką wartość, być poszukiwanym na rynku*⟩: Sosna i świerk są w cenie, poza tym rosną prędzej niż dąb i buk. *New. Archip. 30.* Słyszę, że rola w cenie, że ziemia popłaca i dobrze ją spieniężyć można. *Lel. Listy IV, 282;* b) ⟨*być cenionym, poważanym*⟩: Wiem, w jakiej jest cenie, a w jakiej być powinno domów pochodzenie. *Zabł. Sarm. 6.* **33.** Mieć cenę ⟨*być kosztownym*⟩. **34.** Nie mieć ceny ⟨*być bezcennym, nie do kupienia*⟩. **35.** Mieć co lub kogo w cenie ⟨*cenić, poważać, szanować*⟩. **36.** Nałożyć, naznaczyć cenę na czyją głowę ⟨*wyznaczyć nagrodę za ujęcie lub zgładzenie kogo*⟩: Cudów [...] dokazywał w ostatniej wojnie, aż cenę na jego głowę nałożono. *Sienk. Pot. I, 235.*

cenić 1. c. drogo a. za drogo ⟨*żądać wygórowanej ceny*⟩: Ceni drogo, a krakowskim targiem, za połowę [s]przeda. *SW.* **2. c.** wysoko ⟨*szacować wysoko*⟩: Nasze nadwiślańskie słowiki używają największej sławy. Ptasznicy cenią je najwyżej. *Siem. L. Dzieła I, 19.* **3.** *przestarz.* **c.** kogo, co — na ile a. za kogo, za co — ile ⟨*wyznaczać za kogo, za co cenę*⟩: Ceni konia na tysiąc złotych a. za konia tysiąc złotych. **4. c.** kogo za co ⟨*poważać, szanować*⟩: Cenili go wszyscy za jego uczciwość i pracowitość. *SPP.* **5. c.** sobie co ⟨*doceniać należycie wartość czego, zdawać sobie dobrze sprawę z wartości czego*⟩: Niewiele sobie cenił pieniądze. *Sienk. Listy II, 30.* **6. c.** w kim — kogo, co: Cenił w swojej żonie wysoce lojalną i wzorową towarzyszkę. *Perz. Las 15.*

cenzura ● **1.** Łagodna, surowa **c. 2. c.** duchowna, kościelna. **3. c.** prewencyjna ⟨*kontrola druków, prasy, utworów literackich przed ich ukazaniem się w druku lub wystawieniem na scenie*⟩. **4. c.** represyjna ⟨*kontrola druków itp. po ich ukazaniu się*⟩. **5. c.** moralna, towarzyska ⟨*ocena, krytyka*⟩. **6.** Oddać, przesłać (utwór) do cenzury ⟨*do urzędu kontroli druków*⟩. **7.** Przejść przez cenzurę. **8. c.** kwestionuje (miejsce w tekście, partię utworu, utwór), konfiskuje (artykuł), przepuszcza, zatrzymuje (utwór).

● **9.** Dobra, zła **c.** ⟨*świadectwo szkolne*⟩. **10.** Otrzymać, wystawić komu (dobrą, złą) cenzurę; *przen.* ⟨*uzyskać, wydać o kim (dobrą, złą) opinię*⟩.

cenzurowane Być, czuć się, siedzieć (jak) na cenzurowanym ⟨*być przedmiotem ogólnego zainteresowania, ogólnej obserwacji lub krytyki*⟩: Zdawało mi się, że siedzę na cenzurowanym [...] wszyscy oczami pożerali kolejno [...] wszystkie części mojego ciała i ubrania. *Zag. Chochl. 142.*

cera 1. c. biała, blada, delikatna, jasna, ładna, niezdrowa, przejrzysta, różowa, rumiana, smagła, szara, śniada, świeża, woskowa, zdrowa, ziemista, żółta: Twarz o śniadej, rumianej cerze. **2.** Nabrać cery ⟨*nabrać zdrowego wyglądu, barwy skóry właściwej zdrowemu człowiekowi*⟩.

ceregiele 1. Bez ceregieli ⟨*bez skrupułów, po prostu, bez ceremonii*⟩: Żądam i proszę: bez najmniejszej ceregieli, by go wszyscy diabli wzięli. *Rodoć. SW.* **2.** Po krótkich (długich), po wielu ceregielach ⟨*po certowaniu się, po ceremoniach*⟩: Po krótkich ceregielach poprzysięgli obadwa sobie wierną przyjaźń. *Oss. Baj. 2. L.* **3.** Z wielkimi ceregielami (robić co) ⟨*z wielkim certowaniem się, nieszczerze wymawiając się*⟩. **4.** Robić, stroić **c.** ⟨*cackać się z kim, nieszczerze wymawiać się od czego, droczyć się*⟩: Przez chwilę się zawahał, ale nie stroił długo ceregieli. *Dygas. Piszcz. I, 74.*

ceremonia 1. c. dworska, kościelna, pogrzebowa ⟨*akt uroczysty*⟩. **2.** Wyrafinowane, zbyteczne, chińskie ceremonie ⟨*przesadne grzeczności*⟩. **3. c.** chrztu, koronacji, pasowania na rycerza (w średniowieczu), ślubu (zaślubin). **4. c.** pożegnania. **5.** Mistrz ceremonii ⟨*urzędnik na dworze kierujący przebiegiem uroczystości; żart. ktoś z towarzystwa kierujący zabawą lub przebiegiem uroczystości*⟩. **6.** Bez ceremonii ⟨*bez krępowania się, po prostu*⟩: Panny bez ceremonii przyjęły poczęstunek. *Skiba Poziom. 197.* Mów bez ceremonii, o co ci chodzi. **7.** Po długich ceremoniach ⟨*po długich ceregielach*⟩: Po długich ceremoniach dał się uprosić. **8.** Dopełnić ceremonii. **9.** Prowadzić kogo z wielką ceremonią ⟨*z wielką pompą, z ostentacją*⟩. **10.** Robić **c-e** ⟨*przesadnie przestrzegać form towarzyskich; obchodzić się z kim etykietalnie; certować się*⟩: No, nie róbcie ceremonii i bierzcie po serdelku i po bułce, póki jest jeszcze. *Skiba Poziom. 237. przen.* Autor z historią nie robi ceremonii i co chwila na skrzydłach fantazji odrywa się od faktycznego gruntu. *Prus Wyb. 72.* **11.** Robić (sobie) z kim **c-e**, nie robić sobie ceremonii: Nie rób sobie ze mną żadnych ceremonii. *SPP.*

przysł. **12.** Ceremonia sieczka, satysfakcja owies.

ceremoniał 1. c. dworski, kościelny, pogrzebowy. **2. c.** koronacji. **3.** Mistrz ceremoniału: Nie ma dworu! — a to mię dziwi niepomału, przecież ja jestem mistrzem ceremonijału. *Mick. Dziady 209.* **4.** Odprawiać **c. 5.** Robić co z (osobliwym, szczególnym) ceremoniałem.

chaos 1. c. poglądów, pojęć, wyobrażeń, zjawisk. **2. c.** uczuć. **3. c.** barw. **4. c.** bitwy, wojny. **5.** Mieć **c.** w głowie ⟨*mieć nieuporządkowane myśli, wiadomości, zamęt w głowie*⟩. **6. c.** powstaje w czyjej głowie, zapanował gdzie (w czym).

charakter 1. c. (kogo) ⟨*zespół cech psychicznych, moralnych*⟩: Brzydki, chwiejny, czarny, czysty, despotyczny, dobry, gwałtowny, łagodny, łatwy, mściwy, nieskazitelny, nieugięty, niewyrobiony, niezłomny, niski, silny, skryty, słaby, stały, szczery, trudny, wybitny, wyrobiony, zawzięty, zły, żelazny **c. 2. c.** człowieka, narodu. **3.** Moc, prawość, stałość charakteru. **4.** Człowiek bez charakteru ⟨*słabej woli*⟩. **5.** Człowiek charakteru a. z charakterem ⟨*o wybitnych cechach psychicznych, o silnej woli*⟩: Muszę oddać sprawiedliwość, że to chłopiec z głową i z charakterem. *Korz. J. Spek. 58.* **6.** Czarny **c.**: a) ⟨*człowiek zły, przewrotny*⟩: Przedstawili mistrza jako najczarniejszy charakter. *Proch. Szkice 4*; b) *teatr.*

⟨*aktor grywający role ludzi złych, przewrotnych*⟩. **7.** Dramat, komedia charakterów ⟨*w których autor w sposób realistyczny kreśli postaci oraz ich cechy indywidualne*⟩: Komedia wystąpiła od razu w swoich dwóch zasadniczych postaciach: jako komedia sytuacji i jako komedia charakterów. *Mayen. Poet. 192.* **8. c.** (czego) ⟨*zespół cech charakterystycznych czego*⟩: **c.** nieoficjalny, oficjalny, urzędowy (wypowiedzi); jednostajny, posępny (puszczy). **9. c.** dzieła, twórczości ⟨*rodzaj, cechy charakterystyczne dzieła, twórczości*⟩. **10. c.** krajobrazu, okolicy. **11. c.** pisma ⟨*sposób pisania, wygląd pisma właściwy piszącemu*⟩: **c.** (pisma) czytelny, nieczytelny, piękny, pochyły, prosty, wyrobiony, zmieniony. **12.** Naśladować czyj **c.** pisma. **13.** Zmienić **c.** pisma. **14.** W charakterze kogo lub czego ⟨*jako kto lub co*⟩: Być, pracować, występować, zjawiać się, zatrudniać kogo w charakterze kogo lub czego. Był tam w charakterze gościa. Przyjechał w charakterze wizytatora kolonii dziecięcych. *Rudn. A. Pał. 23.* **15.** Kształcić, spaczyć, wyrabiać (sobie a. w sobie) **c. 16.** Mieć **c.**: a) ⟨*o kimś: mieć silną wolę, samodzielność w postępowaniu; mieć silny charakter*⟩: Dobrześ się spisał chłopcze... dałeś dowód, że masz charakter. *Skiba Poziom. 327;* b) ⟨*o czymś: być, stawać się charakterystycznym; odznaczać się jakimiś cechami*⟩: Utwór ten ma charakter plagiatu. **17.** *żart.* Mieć **c.** w nogach ⟨*być skłonnym do szybkiego biegania, do ucieczki*⟩. **18.** Coś leży w czyim charakterze ⟨*coś odpowiada komu*⟩. **19.** Nabierać charakteru ⟨*być, stawać się charakterystycznym*⟩: Salonik jej nabiera coraz więcej charakteru. *Weys. Józ. Żywot. 76.* **20.** Nadawać czemu jakiś **c.** ⟨*czynić coś jakimś*⟩: Szare, opuszczone w wysokich oknach story nadawały sali [...] jakiś charakter zaciszny, domowy niemal. *Konopn. Now. III, 135.* **21.** oddać, uchwycić **c.** (czego).

charakterystyczny 1. Rys, strój, typ **c. 2. c.** sposób mówienia; **c-a** cecha; **c-e** zjawisko. **3. c.** dla kogo, dla czego ⟨*typowy*⟩: Zjawisko jest charakterystyczne dla powojennego czasu. *Nałk. SPP.* **4.** Aktor, tancerz **c.** ⟨*grający (tańczący) role charakterystyczne*⟩. **5.** Rola **c-a,** taniec **c.** ⟨*rola, taniec, uwydatniające cechy typowe*⟩: Grywa role charakterystyczne i tragiczne od Otella i króla Leara aż do Hamleta. *Sienk. Chwila II, 208.*

chart c. angielski ⟨*krótkowłosy*⟩. **c.** syberyjski ⟨*długowłosy*⟩. Biec, pędzić jak **c.** ⟨*biec, pędzić bardzo szybko*⟩.

chartek *przysł.* Od świętego Bartka boi się zając chartka ⟨*zaczyna się okres polowań*⟩.

chata 1. Niska, uboga **c. 2. c.** kryta słomą (strzechą). **3. c.** kurna a. dymna ⟨*bez komina i bez przewodów dymnych*⟩. **4. c.** bobrowa a. bobra ⟨*budowla ze zwalonych okrąglaków oblepionych mułem i ziemią, służąca bobrom za schronisko, żeremie*⟩. **5.** *daw.* Mieć ileś chat; siedzieć, być panem na iluś chatach ⟨*mieć ileś rodzin chłopskich odrabiających pańszczyznę*⟩: Był niebogatym szlachetką na kilkudziesięciu chatach, jak wyrażano się niegdyś, siedzącym. *Orzesz. Melanch. I, 95.*

przysł. **6.** Czym chata bogata, tym rada. **7.** Jedna jaskółka nie czyni lata, nie czyni miasta jedna chata.

chatka *przysł.* Choćby w chatce, byle z nim.

chcący *przysł.* Dla chcącego nie ma nic trudnego.

chcieć 1. Chcąc nie chcąc ⟨*mimo woli, wbrew własnej woli*⟩: Chcąc nie chcąc musiałem się zbliżyć, bo wszystkie oczy na mnie się zwróciły. *Pług Zagon I, 178.* **2. c.,** aby, żeby,...: Chcę, żeby mnie słuchał. *SPP.* **3. c.** czego: Chcę wypoczynku, spokoju. **4. c.** (coś) robić: Chcę spać. Chcę go widzieć. *SPP.* **5. c.** co (czego) — od kogo ⟨*żądać czego od kogo; mieć do kogo interes, pretensję*⟩: Czy mi się zdawało, duszyczko, że przed chwilą coś chciałaś ode mnie. *Bał. Dom 7.* **6.** Co chcesz ⟨*w dialogu zdanie wtrącone: przecież, wiadomo, rzecz jasna*⟩: No, moja złota — odparła — cóż ty chcesz? Człowiek stojący nad grobem. *Dąbr. M. Noce II, 211.* **7.** Czego (tu) chcesz, chce itd. ⟨*po co tu jesteś, jest; co tu robisz, robi; jaki masz, ma interes?*⟩: Czego tu chcesz? — krzyknęła. Ślepiami przewracasz i węszysz, czy nie ma czego porwać! *Sewer Biedr. 142.* **8.** Chce się, chciało(by) się komu czego ⟨*ktoś czegoś pragnie; odczuwa potrzebę czego*⟩: Chce mi się kwaśnych jabłek, co rosną na końcu świata, chce się niebieskich migdałów, a także ptasiego mleka. *Bron. W. Krzyk 30.* **9.** Chce mi się pić ⟨*jestem spragniony*⟩. **10.** Chce mi się jeść ⟨*jestem głodny*⟩. **11.** Chce mi się spać ⟨*jestem senny*⟩. **12.** Płakać, śmiać mi się chciało ⟨*zbierało mi się na płacz, śmiech*⟩. **13.** Nie chce mu się pracować ⟨*jest leniwy*⟩. **14.** Nie chce mi się wierzyć, aby, żeby... ⟨*nie mogę uwierzyć, aby...*⟩. **15.** Chcieć kogo (za żonę, za męża) ⟨*pragnąć się z kim ożenić, wyjść za kogo za mąż*⟩: Czas wyjść za mąż. — Kiedy mnie nikt nie chce. *Jun. Now. 208.* **16.** Jak chce legenda, zwyczaj, autor itp. ⟨*według legendy itd., zdaniem autora*⟩: Pełne krasy poselstwo swatów, jak chciał zwyczaj stary [...] pieszo i konno... do Czech wychodziło. *Słow. Król 111.* **17.** Jak sobie chcesz, chce itd. ⟨*pomimo twej woli, jego woli, postawię na swoim*⟩: Nie puszczę cię od siebie, jak sobie chcesz, nie puszczę. *Orzesz. Niemn. III, 270.* **18.** Niech się dzieje, niech będzie, co chce ⟨*niech będzie, co ma być*⟩: Na jutro nie patrzcie. Co jest, to zgotować od razu, a potem niech będzie, co chce. *Orkan Pomór 32.* **19.** Niech co chce będzie ⟨*pomimo wszystko, bądź co bądź*⟩: Niech co chce będzie, zawszeć to dobry człowiek. *SW.* **20.** Robić, mówić itp. co się chce, jak się chce, ile się chce, co kto chce ⟨*robić itd., co się podoba, według swej woli*⟩: Do niczego się już nie wtrącam, róbcie sobie, co chcecie. *Dąbr. Ig. Matki 83.* Można teraz [...] robić, co się tylko podoba [...] co kto chce. *Szmag. Dymy 17.* **21.** Los, traf, pech, przypadek itp. chciał; nieszczęście chciało ⟨*los itp. sprawił, zrządził; tak wypadło, tak się stało*⟩: Los tak chciał, że to małżeństwo [...] rozerwać się miało. *Krasz. Chata I—II, 157.*

przysł. **22.** Chcesz — dobrze, nie chcesz — drugie dobrze **23.** Chcieć — to móc. **24.** Kto chce psa uderzyć, ten kij (zawsze) znajdzie. **25.** Kto wiele chce, ten mało ma. **26.** Zawsze tego się chce, czego nie można.

chciwy 1. c. czego a. na co: **c.** pieniędzy a. na pieniądze; **c.** krwi, sławy, zemsty; pochwał, wrażeń. Umysł chciwy nauki ⟨*żądny*⟩. *przen.* Miecz wojny chciwy. *Kochan. SW.* **2.** Patrzeć, pożerać chciwym okiem ⟨*chłonąć wzrokiem, patrzeć pożądliwie*⟩: Chciwym pożera okiem wszystkie cuda. *Tremb. Różne 31.* **3.** Słuchać, łowić, chłonąć chciwym uchem ⟨*słuchać uważnie, pilnie, z zaciekawieniem*⟩: Radziwiłł łowił chciwym uchem te głosy, które dyktowała bojaźń lub pochlebstwo. *Sienk. Pot. II, 120.*

przysł. **4.** Chciwego nie nasycisz. **5.** Chciwemu nigdy dosyć.

chełpić się 1. c. się kim, czym: Ten chełpił się sprytem, ów siłą, a wszyscy ogromem dokonanych zbrodni. *Choyn. SPP.* **2. c. się** z czego: Są tacy, którzy chełpią się z wojennych czynów, nie zazdroszczę im chwały. *Jastr. SPP.* **3. c. się, że...:** Próżno się nudny gnuśnik chełpi wielce, że bierze ziarno, którego nie młócił. *Narusz. Wiersze I, 358.*

cherubin Piękny jak **c.** ⟨*bardzo piękny, nieziemsko piękny*⟩: Jest piękny jak cherubin, mój ten skarb najmilszy. *Prus Now. IV, 11.*

cherubinek Ładny, śliczny jak **c.** Wyglądać jak **c.**; mieć twarz cherubinka: Miał lat dwadzieścia kilka, twarz cherubinka. *Krasz. Brühl. 38.*

chęć 1. Gorąca, gwałtowna, niekłamana, nieodparta, niepohamowana, niepokonana, nieprzeparta, nieprzezwyciężona, paląca, przemożna, szalona, szczera, wielka **c. 2.** Dobre, najlepsze, szczere, najszczersze **c-i** ⟨*intencje, zamiary*⟩: Pełen dobrych chęci. Ożywiony najlepszymi chęciami. Zrobiłem to w dobrej chęci. *SW.* **3.** Mimo najlepszej (najlepszych, najszczerszych) **c-i. 4.** Mimo **c-i** ⟨*mimowolnie, machinalnie*⟩: Zrobiłem to mimo chęci. *SW.* **5. c.** czego ⟨*pragnienie czego*⟩: **c.** podobania się, popisu, poświęcenia się, powrotu, rozmowy, ucieczki. **6. c.** do czego ⟨*skłonność, dążenie do czego*⟩: **c.** do działania, do nauki, do pracy. **7. c.** na co ⟨*ochota na co*⟩: **c.** na owoce, na teatr, na spotkanie z kim. **8.** Z chęcią, z miłą (z największą) chęcią ⟨*z ochotą, chętnie*⟩: Załatwię wszystko z miłą chęcią. *Żer. Dzieje II, 63.* **9.** Brakuje, zbywa komu na chęci: Na chęci mu nie brakło. *Sienk. SPP.* **10.** Czuć **c.** (do czego). **11.** Dogodzić czyim chęciom. **12.** Doświadczać chęci (czego). **13.** Mieć **c.** do czego, na co a. co robić [nie: robienia czego]: Mam chęć pójść na spacer [nie: pójścia na spacer]. **14.** Nabrać **c-i** (do czego). **15** Objawiać, okazywać, zdradzać **c.** (do czego). **16.** Odebrać komu **c.** (do czego). **17.** Opanowany chęcią (czego). **18.** Oświadczyć się z chęcią (uczynienia czego). **19.** Pałać, płonąć chęcią (czego). **20.** Stracić, utracić **c.** (do czego). **21.** Uprzedzić czyją **c. 22.** Wzbudzić w kim **c.** do czego. **23. c.** bierze (kogo), budzi się (w kim), chwyta, odbiega, ogarnia, porywa (kogo), przychodzi (komu), zdejmuje (kogo).

przysł. **24.** Chęci dobre, ale ciało mdłe. **25.** (Dobra) chęć za uczynek stoi. **26.** Dobre chęci starczą za uczynek. **27.** Dobrymi chęciami piekło brukowane.

chędogo *przysł.* (Choć) ubogo, lecz chędogo.

chętka 1. c. na co, do czego a. co zrobić ⟨*to samo co chęć, ale z odcieniem bardziej potocznym, familiarnym, niekiedy uszczypliwym*⟩. **2.** Mieć chętkę na co (np. na jaką potrawę). **3.** Bierze kogo, przychodzi komu **c.** (na co): Nagle wzięła go chętka chwycić intruza za kark i wyrzucić za drzwi.

chętny 1. c. do czego ⟨*pełen dobrych chęci, skory*⟩: **c.** do nauki, do pracy, do usług, do zabawy. **2. c.** komu ⟨*przychylny, życzliwy*⟩: Każdy mu jest chętny. *SPP.* **3. c.** na co ⟨*ochoczy, ochotny*⟩: Przyjechał do miasta teatr wędrowny z aktorkami, ogromnie chętnymi na oficerskie pensje. *Żer. Uroda 67.* **4. c-e** serce ⟨*życzliwe*⟩: Każdy Polak, który się do niego zwrócił, znajdował serdeczne przyjęcie, chętne serce i gościnność uprzejmą. *Iwasz. J. Chopin 41.* **5.** *przestarz.* Dawać **c-e** ucho, chętnym uchem słuchać ⟨*chętnie, chciwie*⟩: Najgrubszym pochlebstwom chętne dawał ucho. *Lamus 3, 1909, 337.* **6.** Znaleźć chętnych do czego ⟨*znaleźć amatorów do czego*⟩.

przysł. **7.** Nic trudnego dla chętnego.

chi, chi *pot.* To nie **c., c.** ⟨*to nie żarty*⟩: Bo to panie nie chi, chi mieć zboże na łanie i patrzeć, że go zwożą in Decembri sanie. *Lamus 1, 1908—9, 128.*

chich, chichy Śmiechy (śmichy), chichy; pełno śmiechu, chichu ⟨*żarty, kpiny*⟩: Na sali rozlegają się śmiechy, chichy, objawy uciechy i zadowolenia. *Husz. Impert. 80.*

chimera 1. c. czego ⟨*mrzonka, urojenie*⟩: **c.** idealnej miłości. **2.** Gonić **c-y 3.** Miewać, mieć stroić **c-y** ⟨*humory, grymasy*⟩: Musiałem mu pozwolić na jeden wybryk, bo to ci wielcy panowie mają zawsze swoje chimery. *Bliz. Rozb. 175.* **4.** *przestarz.* **c.** bierze kogo ⟨*ktoś ma jakiś kaprys, fantazję*⟩: Wzięła ją chimera jechać do brata. *Zabł. Firc. 14.*

chiński 1. c-e ceremonie ⟨*przesadne ceremonie grzecznościowe*⟩. **2. c-e** cienie ⟨*sylwetki rzucane na ekran w specjalny sposób*⟩. **3.** Klimat **c.** ⟨*ciepły klimat monsunowy*⟩. **4.** Latarnie **c-e** ⟨*różnobarwne lampiony papierowe*⟩. **5.** *przen.* Mur **c.** ⟨*przeszkoda nie do przebycia*⟩. **6.** *techn.* **c-e** srebro ⟨*galwanicznie posrebrzana alpaka*⟩. **7. c-a** trawa a. pokrzywa ⟨*roślina włóknista używana do wyrobu tkanin i papieru*⟩.

chlać *wulg.* **c.** wódkę, **c.** na umór ⟨*pić wódkę, żłopać wódkę do utraty przytomności*⟩.

chlapać, chlapnąć 1. c. co — z czego ⟨*pryskać, bryzgać, wylewać płyn*⟩: Chlapać wodę z kubła. **2. c.** czym ⟨*bryzgać czym*⟩: **c.** błotem, *pot.* **c.** językiem, jęzorem, ozorem ⟨*mówić nieoględnie, niepotrzebnie; pleść głupstwa*⟩: Musiałeś coś [...] chlapnąć językiem, naturalnie pod największym sekretem. *Prus Now. IV, 37.* Chlapać pędzlem ⟨*pociągać pędzlem prędko, byle jak*⟩. **3. c.** po czym ⟨*poruszać się po czym*⟩: Szły chlapiąc po błocie. *Zap. G. Modl. 32.* **4.** *pot.* Chlapnąć po jednym ⟨*wypić po jednym kieliszku*⟩. **5.** Deszcz chlapie a. *nieos.* chlapie ⟨*deszcz pada (niezbyt gwałtowny)*⟩.

chlapanina *przysł.* Kiedy Gody mróz zaczyna, na Wielkanoc chlapanina.

chlasnąć, chlastać 1. c. kogo — czym ⟨*ciąć, uderzyć*⟩: Całym rozmachem przez pysk szablą go chlasnął. *Sienk. Pot. III, 64.* **2. c.** językiem ⟨*powiedzieć co niepotrzebnie*⟩.

chleb 1. c. biały ⟨*pszenny*⟩, czarny ⟨*razowy*⟩, czerstwy, domowy, komiśny ⟨*żołnierski*⟩, przaśny ⟨*bez kwasu*⟩, pulchny, pytlowy, sitkowy a. sitny, spleśniały, suchy, świeży, twardy, wiejski, wypieczony, żytni. **2.** Bochenek, bułka, kawałek, kromka, pajda, piętka, przylepka, skiba chleba, skórka (od) chleba. **3.** Miesić, wygniatać, wypiekać **c.**, formować **c.** w bochenki. **4.** Wsadzić **c.** do pieca. **5.** Wysadzić **c.** z pieca. **6.** Rozczynić **c.** a. zaczynić na **c. 7.** *przen.* Gorzki chleb wygnania. **8.** Lekki **c.**: a) ⟨*łatwy sposób zarobkowania*⟩: Jeżdżąc po różnych stronach, zdejmowałaby kopie obrazów i z tego miała chleb lekki i przyjemny. *Słow. Listy I, 397*; b) ⟨*zarobkowanie przez uprawianie prostytucji*⟩: Puściła się na lekki chleb. *SW.* **9. c.** łaskawy, gotowy ⟨*utrzymanie do śmierci za wysługę lat; życie z czyjej łaski*⟩: Być, żyć u kogo na łaskawym chlebie. A ty zawsze modą francuską wyciągasz rękę po chleb gotowy. *Kaczk. Olbracht. II, 223.* **10. C.** Pański, **c.** (ze) stołu Pańskiego, **c.** eucharystii ⟨*w kościele katolickim: komunia*⟩. **11. c.** powszedni: a) ⟨*codzienne jedzenie*⟩: Honorarium [...] obracał na codzienny chleb powszedni. *Tyg. Ilustr. 190, 1863;* b) ⟨*rzecz zwykła, codzienna*⟩: Dla wytrawnego żołnierza walka była chlebem powszednim. *Krasz. SW.* **12. c.** proszony ⟨*żebranina*⟩: Babka poszła w świat po proszonym chlebie. *SL.* **13.** Suchy **c.** ⟨*bez omasty, bez masła; skąpe jedzenie*⟩. **14. c.** świętojański a. **c.** św. Jana ⟨*drzewo z rodziny strączkowatych w krajach śródziemnomorskich; jadalne strąki tego drzewa*⟩. **15. c.** żołnierski, dworski, rycerski, nauczycielski itp. ⟨*zawód żołnierza itd.*⟩. **16.** Ciężki kawałek chleba ⟨*z trudem zdobyte środki utrzymania*⟩. **17.** Ostatni kawałek chleba ⟨*reszta pożywienia; ostatnie środki utrzymania*⟩. **18.** *poet.* Zjadacz chleba ⟨*człowiek przeciętny, przyziemny*⟩: Jednak zostanie po mnie ta siła fatalna, co mi żywemu na nic... tylko czoło zdobi; lecz po śmierci was będzie gniotła niewidzialna, aż was, zjadacze chleba — w aniołów przerobi. *Słow. Lir. 113.* **19.** Dla chleba ⟨*dla zarobku*⟩: Robić co, chwytać się czego dla chleba. **20.** Być, pozostawać bez chleba ⟨*bez środków utrzymania, bez zarobków, bez pracy*⟩. **21.** Być na czyim (na własnym) chlebie ⟨*na czyim (na własnym) utrzymaniu*⟩. **22.** Być, siedzieć, żyć o chlebie i wodzie (*dosł.* i *przen.*) ⟨*otrzymywać skąpo jedzenia, odżywiać się źle*⟩: Siedziałem zamknięty, jak w turmie za zbrodnie, o chlebie i wodzie przez cztery tygodnie. *Pol Przyg. 30.* **23.** Darmo jeść u kogo **c.** ⟨*być na czyim utrzymaniu, nie odwzajemniając się pracą*⟩: Darmo u was chleba jeść nie będę i przydam się. *Sewer Biedr. 205.* **24.** Jadać **c.** z niejednego (nie z jednego) pieca, z różnych pieców ⟨*być doświadczonym*⟩: Choć miał dopiero lat dwanaście, nie z jednego pieca chleb jadał. *Bał. SPP.* **25.** Jest jak **c.**, potrzebny jak **c.**, potrzebować jak chleba ⟨*jest niezbędny; bardzo potrzebować*⟩: Ja ciebie potrzebuję jak chleba i powietrza. *Krasz. Szalona 222.* **26.** Mieć **c.** zapewniony; mieć dobry, pewny, spokojny kawałek chleba ⟨*mieć dobre utrzymanie, mieć byt zapewniony*⟩. **27.** Łamać z kim **c.** ⟨*obcować z kim, być w zażyłości*⟩: Bogu ją polecał i zacności krewniaków, z którymi tyle lat trudy dzielił i chleb łamał. *Żer. Rzeka 151.* **28.** *przestarz.* Nie odmawiać komu chleba i soli, przyjąć kogo chlebem i solą (i dobrą wolą) ⟨*przyjąć gościnnie*⟩. **29.** Odbierać, odebrać, odjąć komu **c.** ⟨*pozbawić środków utrzymania*⟩. **30.** *przestarz.* Podziękować za **c.** ⟨*podziękować za służbę*⟩. **31.** Pozbawić kogo chleba ⟨*pozbawić pracy, środków utrzymania*⟩. **32.** Pójść na swój **c.** ⟨*zacząć prowadzić samodzielne gospodarstwo, przejść na własne utrzymanie*⟩. **33.** Stracić **c.** ⟨*stracić źródło utrzymania, pracę*⟩. **34.** Znaleźć **c.** ⟨*znaleźć źródło utrzymania, pracę*⟩. **35.** To **c.** z masłem, to zjeść **c.** z masłem, to (jakby) zjeść **c.** z masłem ⟨*to łatwa, zwykła, codzienna rzecz*⟩: Żenić się, nie jest to zjeść z masłem kawał chleba. *Zabł. Firc. 50.* **36.** Ująć chleba ⟨*zmniejszyć racje żywnościowe*⟩. **37.** Wędrować za chlebem ⟨*udawać się gdzie za zarobkiem*⟩. **38.** (Za)pracować, zarabiać na **c.**, na kawałek chleba ⟨*na utrzymanie*⟩. **39. c.** (kogo) w zęby kłuje ⟨*ktoś grymasi, jest niezadowolony*⟩. **40.** Z tej mąki chleba nie będzie ⟨*nic z tego nie wyjdzie*⟩.

przysł. **41.** Biedna to kraina, gdzie się chleb kończy, a kamień zaczyna ⟨*gdzie się kończą grunty obsiewane zbożem, a zaczynają grunty kamieniste*⟩. **42.** Chleb ludzi bodzie ⟨*dobrobyt wbija ludzi w pychę*⟩. **43.** Czapką, chlebem (a. papką) i solą ludzie ludzi niewolą ⟨*grzecznością i gościnnością pozyskuje się ludzi*⟩. **44.** Dobry chleb, kiedy nie ma kołacza *por.* Na bezrybiu i rak ryba. **45.** Dobry chleb z solą, kiedy z dobrą wolą ⟨*dobry dar skromny, ale z serca*⟩. **46.** Głodnemu chleb na myśli. **47.** Kto na ciebie kamieniem, ty na niego chlebem ⟨*należy dobrem za złe odpłacać*⟩. **48.** U wdowy chleb gotowy.

chlew 1. Brudny jak **c.**, wygląda jak **c.**, brudno jak w chlewie ⟨*o pomieszczeniu: bardzo brudne; bardzo brudno*⟩. **2.** Robić z czego **c.** ⟨*zabrudzić co, zapaskudzić*⟩: Nie wolno mi chlewa z izby robić. *Zap. G. Malicz. 309.*

chlewny Trzoda **c-a** ⟨*świnie, nierogacizna*⟩.

chlipać, chlipnąć c. nosem ⟨*płacząc pociągać nosem*⟩: Chlipnąłem nosem i pokazałem poranione nogi w milczeniu. *Pięt. Grom 10.*

chluba 1. Być chlubą czyją ⟨*przynosić zaszczyt, chwałę komu; być przedmiotem dumy czyjej*⟩: Był chlubą szkoły artylerii, złotym jej elewem. *Żer. Uroda 10.* Tyś była chlubą narodu naszego. *Skar. SW.* **2.** Mówić, powiedzieć na czyją chlubę ⟨*na czyją pochwałę*⟩: Można (trzeba) powiedzieć na jego chlubę, że spisał się doskonale. **3.** Poczytywać sobie co za chlubę ⟨*za zaszczyt*⟩: Za chlubę sobie poczytuję swe pochodzenie. *Pigoń Komb. 56.* **4.** Przynosić komu chlubę *p.* Być chlubą czyją. **5.** Stanowić przedmiot czyjej chluby ⟨*przechwałki, chwałby*⟩: Doskonałe konfitury stanowiły przedmiot chluby pani domu.

chlubić się c. się kim, czym lub z czego ⟨*być z czego dumnym, szczycić się, chwalić się czym*⟩: Nasz naród się prostotą, gościnnością chlubi. *Mick. Dziady 208.* Matka chlubiła się ze sławy syna. *SPP.*

chlusnąć, chlustać 1. c. czym — na kogo, na co, w co, z czego ⟨*lunąć, trysnąć*⟩: **c.** na kogo wodą, **c.** wodą na ogień a. w ogień. **2.** Woda chlustała z rynny. Krew chlusnęła z rany; *przen.* Zgiełk tanecznej muzyki chlusta z głośnika wiszącego nad drogą. *Zar. Ziarno 45.* **3. c.** do czego, w co, za co ⟨*skoczyć*⟩: Chlusnąć do rowu, w błoto, w wodę; za próg, za okno. **4. c.** czym —

po czym, w co ⟨*uderzyć po czym, w co*⟩: Chlusnął go w twarz. - Deszcz, śnieg chlustał po szybach. - Kiedy cię mizerna śmierć tak chlusnęła kosą. *Rej. SW.*

przysł. **5.** Chlustał, chlustał, aż konik ustał.

chłodniczy 1. Aparat **c.**, maszyna **c-a**, pomieszczenie **c-e**, jaja **c-e**, mięso **c-e** itp. ⟨*chłodzone, pochodzące z chłodni*⟩. **2.** Przemysł **c.** ⟨*wytwarzający sztuczny lód, aparaty, urządzenia chłodnicze*⟩.

chłodno 1. Przyjąć kogo, co **c.** ⟨*bez entuzjazmu, obojętnie*⟩.

przysł. **2.** Chłodno, głodno i do domu daleko.

chłodny 1. c-e kolory, barwy ⟨*barwy niebieska i zielona; barwy zimne*⟩. **2. c-e** przyjęcie ⟨*obojętne, oschłe*⟩. **3. c.** wzrok ⟨*nie wyrażający zainteresowania*⟩.

chłonny 1. *anat.* Gruczoły **c-e** ⟨*limfatyczne*⟩. **2.** *anat.* Jama **c-a** ⟨*narząd pokarmowy u prymitywnych organizmów zwierzęcych*⟩. **3. c.** konsument ⟨*zużywający dużo produktów, towarów*⟩. **4. c.** rynek ⟨*odznaczający się dużym popytem na towary*⟩. **5. c.** słuchacz. **6. c.** umysł, **c-a** wyobraźnia ⟨*łatwo przyswajający(-a) sobie co*⟩.

chłop 1. Ciężki, niesprawny, wielki **c. 2. c.** pod wąsem ⟨*mężczyzna*⟩. **3. c.** ćwikowaty, mocny, potężny, rosły, setny, sążnisty, tęgi. **4. c.** jak dąb, jak świeca. **5. c.** na schwał, kawał chłopa ⟨*dobrze zbudowany, silny mężczyzna*⟩. **6.** *pot.* Byczy, fajny, morowy, równy, swój, złoty **c.** ⟨*porządny, solidny człowiek, zuch, chwat*⟩. **7.** Prosty **c.** ⟨*wieśniak*⟩. **8. c.** pańszczyźniany ⟨*w dawnej Polsce: chłop obowiązany do odrabiania pańszczyzny*⟩. **9. c.** od cepa ⟨*silny, ale niezgrabny mężczyzna; prostak, grubianin*⟩. **10. c.** w chłopa ⟨*rośli, postawni mężczyźni; jeden w drugiego*⟩. **11.** Dwunastu, piętnastu, dwudziestu, stu (sto) itp. chłopa ⟨*dwunastu itd. mężczyzn*⟩: Szła jedna kompania — niewiele więcej nad sto chłopa. *Sienk. Leg. 140.* **12.** Na chłopa (długi, wysoki, głęboki itp.) ⟨*na wysokość dorosłego mężczyzny*⟩: Woda była głęboka na chłopa z górą. *Żer. Rzeka 117.* Przybyło w rzece wody na chłopa. *Oss. SW.* **13.** *posp.* Chce jej się chłopa ⟨*chce iść za mąż*⟩. **14.** *posp.* Chłopy jej w głowie ⟨*myśli o mężczyznach; flirtuje*⟩.

przysł. **15.** Chłop swoje, czart swoje. **16.** Chłop strzela, Pan Bóg kule nosi.

chłopak 1. *pot.* Równy, setny, swój chłopak ⟨*zuch, chwat*⟩. **2.** Szewski chłopak ⟨*szewski terminator*⟩. **3. c.** na posyłki ⟨*goniec*⟩. **4. c.** od gęsi ⟨*od pasienia gęsi*⟩. **5.** *pot.* Mieć chłopaka ⟨*mieć narzeczonego, amanta, adoratora*⟩.

chłopek 1. Naiwny, poczciwy, pracowity, ubogi **c.** ⟨*wieśniak*⟩. **2. c.** roztropek ⟨*mądrala*⟩: Widzisz go, jaki mądrala — chłopek roztropek. *Czesz. Pocz. 81.*

chłopiec 1. c. biurowy, hotelowy, kuchenny, okrętowy, pokładowy, sklepowy, stajenny ⟨*praktykant, pomocnik, posługacz*⟩. **2. c.** do butów ⟨*przyrząd do zzuwania butów*⟩. **3. c.** na posyłki ⟨*goniec*⟩. **4. c.** z lasu ⟨*partyzant*⟩. **5.** *pot.* Mieć swego chłopca ⟨*mieć swego adoratora, amanta, narzeczonego*⟩.

chłopski 1. Biedota **c-a** ⟨*najbiedniejsi, małorolni lub bezrolni chłopi*⟩. **2.** Bunty, powstania **c-e** ⟨*organizowane przez chłopów*⟩. **3. c-a** chałupa, gospodarstwo **c-e** ⟨*należące do chłopa*⟩. **4.** Gwara **c-a** ⟨*ludowa*⟩. **5.** Pochodzenie **c-e** ⟨*z chłopów, z warstwy, z klasy chłopskiej*⟩. **6. c-a** potrawa ⟨*prosta, niewymyślna*⟩. **7. c.** rozum ⟨*trzeźwy, praktyczny, zdrowy rozum, rozsądek*⟩. **8.** Syn **c.** ⟨*syn chłopa*⟩. **9.** Po chłopsku ⟨*w sposób właściwy chłopu*⟩: Przebrać się po chłopsku; mówić po chłopsku.

chłód 1. c. dojmujący, dokuczliwy, jesienny, nocny, ostry, przejmujący, przenikliwy, rzeźwiący, rzeźwy, surowy, wieczorny, wiosenny. **2.** Wiew chłodu. *przen.*: **3. c.** śmierci. **4. c.** w obejściu, w traktowaniu, w stosunkach ⟨*brak życzliwości, oziębłość*⟩. **5.** O głodzie i chłodzie ⟨*cierpiąc niedostatek, znosząc niewygody*⟩: Długo błąkał się po obcym mieście [...] o głodzie i chłodzie, szukając zarobku. *Żer. SPP.* **6.** Cierpieć **c.** i głód ⟨*znosić niewygody*⟩: Od kilku tygodni ukrywa się po lasach, cierpi chłód i głód. *Orzesz. Na dnie II, 217.* **7.** Czuć, poczuć, uczuć **c.** (w czym) ⟨*doznać nieprzyjemnego wrażenia zimna*⟩: Uczuł w sobie chłód przejmujący. *Ritt. Duchy 123.* **8.** Przejmować, przenikać, wiać (powiewać), wionąć, zaciągać chłodem. Od skał wiało chłodem. *Berent Próchno 286.* **9.** *przen.* Chłodem wieje od kogo ⟨*odczuwa się czyjąś obojętność, brak życzliwości, oziębłość*⟩. **10.** Trzymać co w chłodzie ⟨*przechowywać w zimnym miejscu*⟩: Trzymać mięso, mleko w chłodzie. **11. c.** daje się we znaki, dokucza (komu), przejmuje kogo.

przysł. **12.** Kto we żniwa patrzy chłodu, nacierpi się w zimie głodu.

chmielowy 1. Tyka **c-a 2.** Taniec **c.** ⟨*ludowy taniec weselny*⟩.

chmura 1. Ciemne, ciężkie, czarne, deszczowe, gradowe, groźne, nawisłe, niskie, ołowiane, skłębione, wysokie **c-y. 2.** *poet.* **c.** brzemienna piorunami; brzemienna ulewą (*Mick.*). **3.** *meteor.* **c-y** pierzaste, pierzasto-kłębiaste, pierzasto-warstwowe, średnio-kłębiaste, średnio-warstwowe, warstwowo-kłębiaste, kłębiasto-deszczowe. **4.** Pułap chmur; zwały chmur. **5.** Oberwanie (się) chmury. **6. c.** burzowa. **7. c.** pyłu, dymu, kurzawy ⟨*kłąb, tuman pyłu itd.*⟩. *przen.*: **8. c-y** wojsk, łódek; **c.** strzał. Zapłakana chmura niedoli. *Sienk. SW.* **9. c.** na czole ⟨*wyraz smutku, przygnębienia, gniewu itp.*⟩: Cóż to za chmura na czole? *Bliz. Dam. 72.* **10.** Drapacz chmur ⟨*wieżowiec*⟩. **11.** Oblekać się, pokrywać się, zawlec się, zaciągnąć się chmurami; przecierać się z chmur (o niebie). **12.** (Roz)pędzić **c-y** (o wietrze); *przen.* Prawda rozpędza chmury błędu. *SW.* **13.** Skryć się, ukryć się za chmurą; wychodzić, wyglądać zza chmury (o słońcu, księżycu). *przen.*: **14.** Chodzić po chmurach (marzyć). **15.** Lecieć, przelatywać itp. chmurą (o ptactwie) ⟨*lecieć kupą, w wielkiej liczbie, chmarą*⟩: Wróble rozlatywały się z drzew chmurą i chmurą na nie wracały. *Konopn. Now. III, 121.* **16.** Wzbić się, wznieść się nad **c-y** ⟨*wznieść się myślą ponad rzeczywistość*⟩: Z gwiazdą promienną u czoła, wznieśmy się, wzbijmy nad chmury. *Grudz. Ideal. 19.* **17.** Zajść chmurą: a) ⟨*zasępić się*⟩: Czoło jego zaszło chmurą; b) ⟨*zaćmić się*⟩: Sława jego chmurą zaszła. *Oss. SW.* **18. c.** oberwała się. **19. c-y** się gromadzą, kłębią, pędzą (po niebie), pokrywają niebo, przechodzą, przeciągają (po niebie), rozchodzą się, zaciągnęły niebo, zasłaniają słońce, zbierają się, zwisają nisko nad czym. *przen.*: **20. c.** (smutku, gniewu) osiada komu na czole a. czoło czyje zasępia chmura ⟨*ktoś jest przygnębiony, smutny, gniewny*⟩: Jego czoło zasępiła chmura jeszcze czarniejsza i bardziej ponura, i śmiech straszniejszy wykrzywił mu usta. *Berw. Poezje II, 13,* **21. c-y** gromadzą się, zbierają się; **c.** zawisła nad kim lub nad czym ⟨*niebezpieczeństwo zagraża komu lub czemu*⟩: Nad owoczesną Europą gromadziły się chmury. *Iwasz. J. Chopin 28.*

przysł. **22.** Z małej chmury wielki deszcz. **23.** Z wielkiej chmury mały deszcz.

chmurzyć c. czoło ⟨*marszczyć czoło na znak niezadowolenia, gniewu*⟩: Począł chmurzyć czoło i wzdychać. *Krasz. Opow. 60.*

chochlik c. drukarski ⟨*omyłka, błąd druku*⟩.

choć 1. Ciemno, **c.** oko wykol ⟨*zupełnie ciemno*⟩: Od samego zmierzchu ciemno, choć oko wykol. *Żer. SPP.* **2.** *pot.* **c.** do rany przyłóż, przyłożyć ⟨*dobry, łagodny, miły, niekiedy nadmiernie lub pozornie*⟩: Dobra kobieta, choć do rany przyłóż, ale ma swoje kaprysy. *Syg. SPP.* **3. c.** na lekarstwo ⟨*nic, zupełnie nic (o braku czego)*⟩: Lud tam inny, niełatwo da się pokrzywdzić; ciemięgów takich jak u nas nie wyszperasz choć na lekarstwo. *Choj. Alkh. IV, 31.* **4. c.** od parady ⟨*zupełnie przyzwoity, elegancki*⟩: Przyszyć tylko przodki nowe, i buty będą choć od parady. *Krasz. SPP.* **5. c.** (siądź) i płacz ⟨*w żaden sposób; nie ma sposobu; nie można poradzić*⟩: Zadłużyłem się po uszy; ot teraz potrzeba mi tysiąc dukatów koniecznie, a tu choć płacz [...] *Dzierzk. Kug. 136.*

choćby 1. c. i...: Więcej mię nie znajdziecie, choćbyście i szukali. *Mick. Ball. 36.* **2. c.** nawet: Choćbyście mnie nawet odpędzali jak psa, to nie pójdę. *Jun. Antrop. 61.* **3. c.** tylko: Gdyby ją mógł ujrzeć, choćby tylko na chwilę, choćby tylko jej obraz, chociażby tylko jak senne widzenie. *Kaczk. SPP.*

chodzący 1. c. szkielet ⟨*osoba bardzo wychudzona*⟩. **2. c-a** dobroć, doskonałość, cnotliwość, powaga itp. ⟨*uosobienie dobroci itd.*⟩. **3. c-a** kronika, encyklopedia ⟨*osoba wszystko wiedząca*⟩.

chodzić ● [Zwykle o człowieku, niekiedy o zwierzęciu] **1. c.** lekko, ciężko, szybko, powoli, na palcach, pieszo, piechotą. **2. c.** kupą, gromadą, parami, samopas, w pojedynkę. **3. c.** za kim krok w krok, jak cień. **4. c.** boso. **5. c.** o kiju, o kuli, o kulach, o lasce ⟨*wspierając się na kiju itd.*⟩. **6. c.** jak błędny, jak głupi, jak skołowany ⟨*być skołowanym, otumanionym przez co, z powodu czego*⟩. **7. c.** jak paw ⟨*dumny, nadęty*⟩. **8.** Chodzi nieswój, jak nieswój, jak struty ⟨*jest zmartwiony, skołatany, coś go gnębi*⟩. **9.** Chodzi jakby kij połknął ⟨*sztywno, dumnie*⟩. **10.** *pot.* **c.** do kogo, do czego lub na co ⟨*uczęszczać, bywać*⟩: **c.** do narzeczonej, do sąsiadów, do znajomych; do kąpieli, do kina, do kościoła, do spowiedzi, do szkoły, do teatru; na bale, na koncerty, na konferencje, na odczyty, na randki, na uniwersytet, na zebrania. **11. c.** do biura, do fabryki, do prania, do roboty ⟨*pracować w biurze, fabryce itp.; wynajmować się do różnych robót*⟩. **12. c.** na co ⟨*udawać się dokąd w jakimś celu*⟩: **c.** na grzyby, na niedźwiedzia, na przepiórki, na polowanie, na ryby, na wojnę, na wroga; **c.** na spacer a. na spacery ⟨*spacerować*⟩. *daw.* **c.** na Saksy ⟨*udawać się do Niemiec na sezonową pracę*⟩. **13. c.** na czym: na bałyku, na czworakach ⟨*na nogach i rękach*⟩. **14.** *pot.* **c.** na rękach, **c.** na głowie ⟨*wyprawiać awantury*⟩. **15.** *iron.* **c.** na łapkach ⟨*zachowywać się służalczo wobec kogo, nadskakiwać komu*⟩. **16.** *żart.* **c.** na rzęsach ⟨*być pijanym, wyprawiać brewerie*⟩. **17.** *łow.* **c.** na wab ⟨*o zwierzynie: reagować na wabienie*⟩: Kozły zaczęły doskonale chodzić na wab. *Łow. Pol. 19, 1938.* **18. c.** (o) koło kogo lub czego ⟨*starać się, zabiegać o kogo, o co*⟩: Wiedząc o jego groszu [...] poczęli znajomi chodzić koło niego, żeby sobie spadek po nim zapewnić. *Krasz. Wybór. 112.* Był tam w Walicach gospodarz jeden [...] który około pszczół chodzić umiał. *Dygas. Beld. 121.* **19. c.** około swoich spraw. **20. c.** po co ⟨*udawać się dokąd w określonym, konkretnym celu*⟩: **c.** po sprawunki, po wodę. **21. c.** po czym: a) ⟨*o człowieku: spacerować, przechadzać się*⟩: **c.** po lesie, po łąkach, po parku, po pokoju; b) ⟨*o zjawiskach natury: występować, pojawiać się*⟩: Po alei chodziły wiosenne powiewy. *Prus Lalka I, 94.* Wicher po sosnach chodzi. *Konop. Now. IV, 11.* Ciepło już tam i dżdże chodzą ⟨*przepadują*⟩. *Sienk. Wołod. I, 149.* **22. c.** po balach, po bankietach, po kawiarniach ⟨*być stałym bywalcem balów itd.*⟩. **23. c.** po głowie komu ⟨*lekceważyć go, dokuczać mu*⟩. Coś chodzi po głowie komu ⟨*coś absorbuje czyj umysł*⟩: Panom chodzą po głowie figle, a ja mam przykrości. *Prus Wiecz. 218.* **24. c.** po kominkach, po znajomych ⟨*odwiedzać znajomych*⟩. **25. c.** po kościach, po rękach, po skórze ⟨*dawać się odczuwać w kościach, w rękach, na skórze*⟩: Mróz, zimno chodzi po kościach. Mrowie, ciarki chodzą po rękach, po skórze. **26. c.** po ludziach ⟨*zwracać się do ludzi z prośbami*⟩: A ona musiała dwoić się i troić, i chodzić po ludziach, i skomleć, aby wyżywić swoje dzieci. *Goj. Dziew. II, 119.* **27.** Nieszczęścia, wypadki chodzą po ludziach ⟨*zdarzają się ludziom, spotykają ludzi*⟩. **28. c.** po piętach komu: a) ⟨*pilnować, śledzić kogo*⟩; b) ⟨*ponaglać kogo*⟩. **29. c.** po prośbie, po proszonym ⟨*żebrać*⟩. **30. c.** po świecie: a) ⟨*wędrować*⟩: Kiedy ten Beldonek chodził po świecie z Florkiem, tymczasem we wsi jego ludzie nie rozumieli, gdzie się mogło zapodziać takie dziecko. *Dygas. Beld. 69;* b) ⟨*być na świecie, istnieć, żyć*⟩: Lubił tylko jeden gatunek ludzi: sportowców. Inni, jego zdaniem, byli tylko balastem i doprawdy nie rozumiał, po co i w jakim celu chodzą po świecie. *Rudn. A. Żoln. 53.* **31.** *pot.* **c.** po zarobkach ⟨*starać się o pracę zarobkową*⟩: Kobiety się zapracowują, chodzą po zarobkach, a ten hultaj przepija ich krwawicę. *Dygas. Swojcz. 167.* **32. c.** pod siodłem ⟨*o koniu: być używanym do jazdy wierzchem, nie w zaprzęgu*⟩. **33. c.** w co (w kartach): **c.** w damę, w dziesiątkę, w piki itp. **34. c.** w czym ⟨*nosić co, mieć co na sobie, ubierać się w co*⟩: **c.** w butach, w chustce, w futrze, w jedwabiach, w kaloszach, w mundurze, w żałobie. Nie mieć w czym chodzić. **35.** *przen.* **c.** w glorii, w chwale ⟨*być otoczonym glorią, chwałą*⟩. **36. c.** w jarzmie (o wołach, *przen.* o ludziach), w zaprzęgu, w pługu (o zwierzętach) ⟨*być używanym jako siła pociągowa*⟩. **37. c.** w parze ⟨*łączyć się, pozosta-*

wać w związku, kojarzyć się⟩: Prawdziwa wielkość zawsze ze skromnością w parze chodzi. *Sienk. Chwila II, 173.* **38. c.** w zaloty ⟨*zalecać się, starać się o rękę*⟩: Wstyd rycerzowi w zaloty chodzić, gdy ojczyzna ręce wyciąga i ratunku prosi. *Sienk. Ogn. III, 127.* **39. c.** własnymi drogami ⟨*być niezależnym, kierować się własnymi zasadami*⟩: On zawsze taki nieusłuchany, chodzi od dziecka własnymi drogami. *Kowal. Ul. 21.* **40. c.** z wizytami ⟨*składać wizyty*⟩. **41. c.** ze skargą ⟨*składać skargę, skarżyć się*⟩. **42. c.** z kim ⟨*przestawać z kim, utrzymywać bliższe stosunki*⟩: Alina chodzi z młodym Grodzickim. *Par. Niebo 267.* **43.** *pot.* **c.** za czym ⟨*poszukiwać czego, starać się o co*⟩: **c.** za handlem, za interesami, za sprawunkami, za robotą, za zarobkiem. **44.** *pot.* **c.** za kim ⟨*starać się o kogo, zabiegać o czyje względy*⟩: Za moją Mańką też taki chodził, alem ja głupia jeszcze była, o koronie królewskiej dla niej myślałam, jak każda matka dla swojego dziecka. *Goj. Dziew. 93.* **45.** *pot.* **c.** za łby ⟨*zwykle o chłopcach: bić się*⟩. **46. c.** za swoją potrzebą (fizjologiczną).

● **47.** Pociągi, autobusy, tramwaje chodzą ⟨*kursują*⟩. **48.** Statki chodzą po rzece, po morzu. **49.** Zegar chodzi ⟨*funkcjonuje*⟩. **50.** Pompa, tłok (lekko) chodzi, klucz w zamku (lekko, ciężko) chodzi, drzwi (lekko) chodzą. Cały dom chodzi od detonacji ⟨*chwieje się, trzęsie się*⟩. **51.** Grdyka komu chodzi ⟨*drga*⟩: Staremu zaczęła grdyka chodzić, jakby przełykał nie pogryzione śliwki. *Rus. Burza 177.* **52.** Nakrętka chodzi ⟨*nie przystaje ściśle, jest obluzowana*⟩. **53.** *przen.* Głosy, plotki, wieści chodzą (po mieście) ⟨*krążą, są w obiegu*⟩.

● **54.** *nieos.* Chodzi o co ⟨*zależy na czym, rzecz polega na czym*⟩: Chodziło o małą sumę. *Łoz. Wł. Praw. I, 12.* Tu zupełnie o co innego chodzi. **55.** Chodzi o to, że..., chodzi o to, aby...

przysł. **56.** Chodzi za nim, by cielę za krową.

cholera *wulg.* **1.** Jak **c.** ⟨*bardzo, szybko, intensywnie*⟩: Robota idzie jak cholera i będzie szła coraz prędzej. *Koźn. Żyw. 198.* **2.** Zły jak **c. 3.** Na cholerę, po cholerę, na jaką cholerę, po jaką cholerę ⟨*po co? w jakim celu? niepotrzebnie*⟩: I maszyn się chyba dochrapiemy, i ładnych budynków [...] Inaczej na cholerę się męczyć. *Gałaj Rodz. 20.* **4.** Idź do cholery ⟨*wynoś się, nie zawracaj głowy*⟩. **5.** Sadzić cholerami ⟨*wymyślać*⟩. **6.** Bierze kogo **c.** ⟨*złość kogo bierze*⟩: Kiedy sobie przypomnę dawne dzieje, to mnie cholera bierze. *Putr. Rzecz. 230.* **7. c.** (go) wie, **c.** wie kiedy ⟨*nie wiadomo*⟩: Znacie te stare kamienice, budowane cholera wie kiedy. *Twórcz. 7, 1954, 44.* **8.** ⟨*wyzwiska, przekleństwa*⟩: Do cholery! do jasnej cholery! bodaj was, ażeby was (ich itp.) **c.** (wydusiła)! niech ich **c.**! niech ich **c.** weźmie, trzaśnie! cholerę w bok! **9.** (Jest czego) do cholery ⟨*bardzo dużo*⟩.

choleryczny 1. Baraki, szpital **c.** ⟨*przeznaczony dla chorych na cholerę*⟩. **2. c.** osobnik ⟨*popędliwy, gniewliwy*⟩. **3.** *posp.* **c-e** szczęście ⟨*nadzwyczajne*⟩. **4.** Temperament **c.** ⟨*o silnych, szybkich i długotrwałych reakcjach*⟩.

cholewa 1. Buty z cholewami ⟨*długie buty*⟩. **2.** *posp.* Robić z gęby cholewę ⟨*nie dotrzymywać danego słowa, nie wypełniać zobowiązania*⟩: Ja z gęby cholewy robić nie mogę. *Kowalew. S. Bliżej 42.* **3.** *daw.* Smalić do kogo cholewy ⟨*zalecać się, ubiegać się o względy kobiety*⟩: Doszły mnie nowinki, że waść smalisz cholewy do panny Reginki i myślisz o weselu. *Zabł. Zabob. 78.* **4. c.**!, niech ich **c.**!, *euf.* zam. cholera! niech ich cholera (weźmie)!

przysł. **5.** (Po)znać pana po cholewach.

cholewka *pot.* Smalić, *daw.* palić do kogo cholewki ⟨*ubiegać się o względy kobiety, umizgać się, zalecać się*⟩: Ten Francuz smali do niej cholewki, a ja mu jej nie zazdroszczę, bo jest zacny kawaler i mój dobry przyjaciel. *Kaczk. Olbracht. II, 242.* Cholewki do niej pali; a przykazał mi, aby nikt o tym nie wiedział. *L.*

chorągiew ● **1. c.** bracka, cechowa, kościelna, nadworna, narodowa, pułkowa, szkolna, wojskowa **2. c.** okrętowa ⟨*flaga, bandera*⟩. **3.** Podnieść, rozwinąć **c. 4.** *przen. podn.* Podnieść **c.** buntu ⟨*wzniecić bunt, zbuntować się*⟩: W samym mieście żołnierze podnieśli chorągiew buntu i okrzyknęli Galbę cezarem. *Sienk. Quo III, 257.* **5.** Wyjść naprzeciw komu z chorągwiami. **6.** Wystąpić z chorągwiami: Cechy wystąpiły z chorągwiami. *SW.* **7.** Wywiesić **c. 8.** *przen.* Wywiesić białą **c.** ⟨*dać znak poddania się albo propozycji rokowań pokojowych*⟩. **9.** Zatknąć **c.** na czym (na zamku, na murach miasta). **10. c.** powiewa.

● *daw.* ⟨*jednostka wojskowa odpowiadająca dzisiejszej kompanii*⟩ **11.** Namiestnik, towarzysz chorągwi. **12.** Służba pod chorągwią ⟨*służba wojskowa*⟩: Dla szlachcica nie masz służby jak pod chorągwią. *Kaczk. Anunc. I, 156.* **13.** Dowodzić chorągwią. **14.** Formować, uzupełniać, zwijać **c. 15.** Opuścić **c.** ⟨*zdezerterować*⟩. **16.** Udać się, zaciągnąć się, pojechać pod czyją **c.** a. czyje chorągwie ⟨*zaciągnąć się do wojska pod czyjeś dowództwo*⟩: Drapnął z Krakowa, a wstydząc się powracać do ojca, pokumał się z Tigranesem i pojechał pod jego chorągiew. *Kaczk. Olbracht. II, 222.* **17.** Powołać, zaciągnąć pod chorągwie ⟨*powołać do wojska, na wojnę*⟩: Niewypowiedzianą [...] była nędza [...] biednych chłopów polskich, zaciągniętych pod chorągwie rajtarskie i dragońskie. *Łoz. Wł. Praw. I, 190.* **18.** Służyć w chorągwi, jechać do chorągwi. **19.** Służyć pod czyimi chorągwiami ⟨*służyć w wojsku pod czyim dowództwem*⟩: Była to szlachta rycerskiego zawodu jak wszyscy, ale skromnych ambicyj: wiek młody przesłużyć pod chorągwiami, w dojrzałych latach ożenić się zacnie i oddać się całym sercem służbie obywatelskiej. *Kaczk. Olbracht. II, 140.* **20.** Stanąć pod chorągwiami ⟨*być gotowym do walki; zgłosić się do wojska*⟩. **21.** Wystawić, wysztyftować **c. 22.** Znajdować się pod chorągwiami ⟨*znajdować się w wojsku*⟩: W początkach kampanii znajdowało się pod chorągwiami 7 tysięcy ludzi podzielonych na dwa legiony. *March. Pisma I, 129.*

chorągiewka 1. Być (zmiennym) jak **c. 2.** być chorągiewką na dachu, na wietrze ⟨*być człowiekiem chwiejnym, nie mającym własnej opinii, łatwo ulegającym wpływom*⟩: Podkomorzynę już całkiem zyskał dla siebie, okulbaczył starego, a panna — panna, moje dziecko, to chorągiewka na wietrze. *Kaczk. Grób II, 77.* **3.** Zwinąć, zwijać, zwracać chorągiewkę ⟨*wycofać się z czego*⟩: Był niestały w kochaniu, oświadczał się już niejednej, a kiedy przyszło co do czego, zwijał chorągiewkę. *Dygas. Marg. 209.*

chorągwiany *daw.* c-a szlachta ⟨*szlachta obowiązana zgłaszać się do pospolitego ruszenia do swoich chorągwi*⟩.

choroba 1. c. chroniczna, długotrwała, dziecinna, dziedziczna, epidemiczna, kobieca, nagminna (powszechna), nerwowa, nieuleczalna, obłożna, przewlekła, psychiczna, śmiertelna, umysłowa, wewnętrzna, zakaźna, zastarzała. **2. c.** angielska ⟨*krzywica*⟩. **3. c.** Basedowa ⟨*wywołana nadmierną czynnością gruczołu tarczowego*⟩. **4. c.** cukrowa ⟨*cukrzyca*⟩. **5. c.** dworska, francuska, kawalerska, sekretna ⟨*weneryczna*⟩. **6. c.** leśna ⟨*krwawe odchody u bydła rogatego pasącego się po lasach iglastych*⟩. **7. c.** morska: a) ⟨*występująca podczas jazdy statkiem, samolotem, której objawami są zawroty głowy, nudności*⟩; b) ⟨*wymioty*⟩. **8. c.** papuzia ⟨*której roznosicielkami są papugi*⟩. **9. c.** pasożytnicza ⟨*spowodowana przez pasożyty*⟩. **10. c.** piersiowa ⟨*choroba płuc*⟩. **11. c.** przestrzeni ⟨*agorafobia*⟩. **12. c.** stadna ⟨*pomór, epizoocja*⟩. **13. c.** św. Walentego a. wielka c. ⟨*padaczka*⟩. **14. c.** tropikalna ⟨*wywołana warunkami właściwymi krajom tropikalnym*⟩. **15. c.** wieku ⟨*właściwa ludziom w określonym wieku, np. starszym*⟩. **16. c.** zawodowa ⟨*wywołana pracą zawodową*⟩. **17. c.** zużycia ⟨*wywołana nadmiernym, nieracjonalnym uprawianiem sportu*⟩. **18. c.** czego: c. gardła, płuc, serca. **19.** Atak, paroksyzm choroby. Nasilenie, nawrót, powrót, powstanie, przebieg, przesilenie, recydywa; objawy, oznaki, symptomy, znamiona; siedlisko, źródło choroby. **20.** Karta choroby a. chorobowa ⟨*karta, na której notowany jest przebieg choroby*⟩. **21.** Dotknięty, nawiedzony, trawiony, złamany, złożony chorobą. **22.** Przykuty do łoża, trzymany przez chorobę. **23.** Być podatnym na chorobę. **24.** Czuć w sobie chorobę, nosić w sobie zaród choroby. **25.** Leczyć chorobę. **26.** Mocować się z chorobą. **27.** Nabawić się a. kogo choroby. **28.** Odwiedzać kogo w chorobie. **29.** Popaść, wpaść, wpędzić w chorobę. **30.** Powstać z choroby. **31.** Przebyć chorobę. **32.** Przyprawić kogo o (długotrwałą) chorobę. **33.** Symulować chorobę. **34.** Wyjść, wygrzebać się, wyprowadzić z choroby. **35.** Wywołać chorobę. **36.** Zamawiać, zażegnywać chorobę (o znachorach). **37.** Zaniemóc na jakąś chorobę. **38.** Zapobiegać chorobie. **39.** *pot.* Złapać chorobę (np. grypę, katar, chorobę weneryczną). **40.** Zwalczać chorobę. **41. c.** dotyka kogo, przychodzi na kogo, przesila się, spada na kogo, wali, zwaliła, powaliła, ścięła kogo z nóg, składa, złożyła kogo: Choroba powaliła go na dobre. *SPP.* **42.** *wulg.* w przekleństwach: c. wie (gdzie), c. go wie! Niech to (cię) c. weźmie a. ciśnie! Idź do choroby! A cóż, do choroby! c. nadała, przyniosła! Ty chorobo! (*euf.* zam. diabeł, cholera).

przysł. 43. Każda choroba ma swoje lekarstwo ⟨*nie ma sytuacji bez wyjścia*⟩. **44.** Na choroby są sposoby. **45.** Pańska choroba ubogiego zdrowie.

chorować 1. c. ciężko, obłożnie, śmiertelnie. **2. c.** na co: na serce, na wątrobę, na żołądek, na żółciowe kamienie; na tyfus, na żółtaczkę. **3. c.** z czego lub od czego: z ran, z przeziębienia, z przejedzenia a. od przejedzenia. **4.** *przen.* **c.** na kogo, na co ⟨*bardzo pragnąć czymś być, co mieć*⟩: Cukiernicy i fryzjerzy chorują na artystów. *Prus Kart. I, 274.* **5. c.** na auto, na futro. **6.** *żart.* **c.** na kieszeń ⟨*nie mieć pieniędzy*⟩.

I chory 1. Ciężko, nieuleczalnie, obłożnie, śmiertelnie c. **2. c.** psychicznie, umysłowo. **3. c.** na co: na cukrzycę, na żołądek, na gruźlicę. **4.** *przen. pot.* c. na antyki, na obrazy, na książki ⟨*namiętnie zbierający te przedmioty*⟩. **5.** *żart. uczn.* **c.** na łacinę, na matematykę itp. ⟨*udający chorego z powodu nienauczenia się łaciny, matematyki itp.*⟩. **6.** *żart.* c. na suchoty kieszonkowe ⟨*odczuwający brak pieniędzy*⟩. **7. c.** z czego: z przejedzenia. **8.** *przen.* c. z miłości. **9. c.** z urojenia ⟨*zdrowy, któremu się zdaje, że jest chory*⟩.

przysł. **10.** Chory na śmierć, a zjadłby ze ćwierć. **11.** Nie każdy chory, co stęka.

II chory 1. c. ambulatoryjny ⟨*pacjent przychodzący na zabiegi do ambulatorium*⟩. **2.** Izba chorych ⟨*pomieszczenie dla chorych (w bursach, koszarach itp.)*⟩. **3.** Karta chorego ⟨*arkusz, na którym się notuje diagnozę, zalecenia lekarza i przebieg choroby*⟩. **4.** Kasa chorych ⟨*dawna nazwa instytucji lecznictwa społecznego*⟩.

przysł. **5.** Chorego zdrowy nie wyrozumie. **6.** Chorego pytają, zdrowemu dają.

chować 1. c. kogo, co — do czego, w co, w czym ⟨*umieszczać w miejscu zakrytym, niewidocznym*⟩: c. pieniądze do portfelu, chustkę do kieszeni; kapelusz w pudło; korespondencję w biurku. **2. c.** głowę w piasek ⟨*uchylać się od czego; udawać, że się czego nie widzi*⟩. **3.** *podn.* **c.** miecz do pochwy ⟨*zaprzestać wojny, walki*⟩: Wielki wojownik i wielki statysta [Batory] chowając miecz zwycięski do pochwy, mógł przecież być dumnym, że [...] nie zawiódł nadziei narodu. *Śliw. A. Bat. 206.* **4. c.** sprawę pod sukno ⟨*odkładać, odwlekać sprawę*⟩: Podobne sprawy chowa się pod sukno we wszystkich kancelariach. *Par. Niebo 149.* **5.** *przestarz.* **c.** urazę do kogo ⟨*mieć, żywić, zachowywać urazę*⟩: Przyjechałem spytać, czy waść urazy do mnie nie chowasz. *Sienk. Pot. I, 147.* **6.** *przestarz.* **c.** w pamięci, w tajemnicy. **7. c.** gniew ⟨*utrzymywać, zachowywać*⟩. **8. c.** co — przed kim, przed czym ⟨*ukrywać*⟩: Co za tajemnice chowacie przede mną? *Orkan Pomór 27.* **9. c.** kogo — u kogo ⟨*dawać komu przytułek, schronienie*⟩: Chować u siebie zbiega. *SW.* **10. c.** kogo ⟨*grzebać, składać w grobie*⟩: Niedawno żonę stracił — teraz córkę chowa. *Malcz. Maria 82.* **11. c.** kogo ⟨*wychowywać*⟩: Matka chowała nas bardzo ostro. *Witow. Ludzie 18.* Woła syna wyrostka, co go w domu chował, i rzecze [...] *Kras. Bajki 49.* **12. c.** co ⟨*hodować*⟩: c. bydło, kozy, trzodę chlewną, ptactwo. **13.** Niech Bóg chowa, chowaj Boże! ⟨*niech Bóg zachowa; wcale nie*⟩.

chód 1. c. ciężki, lekki, powolny, prędki. **2.** Kaczy a. kaczkowaty **c.** ⟨*chwiejny, kołyszący się*⟩. **3.** Lisi **c.** ⟨*ostrożny, skradający się*⟩. **4.** *przen.* Ślimaczy, żółwi **c.** ⟨*bieg sprawy bardzo powolny*⟩: Jakież to niedołęstwo myślowe, jaki to ślimaczy chód nie potrafić przeskoczyć dnia dzisiejszego. *Berent Fach. 92.* **5.** *sport.* **c.** godzinny; **c.** na 25 km. **6. c.** maszyny, zegara ⟨*ruch, funkcjonowanie*⟩. **7.** *posp.* Być, mieć

co na chodzie ⟨*być, mieć co w stanie zdatności, do użytku; być w ruchu*⟩: Zegarek, samochód na chodzie. **8.** *przen. wiech.* Babka jeszcze na chodzie ⟨*kobieta jeszcze w pełni sił*⟩. **9.** Mieć dobry **c.**: a) ⟨*o koniach: mieć lekki chód, lekko chodzić*⟩; b) ⟨*o mechanizmach, np. o zegarku: dobrze chodzić, dobrze funkcjonować*⟩. **10.** *pot.* Mieć chody ⟨*mieć znajomości, stosunki, wpływy*⟩: Kiedy jeszcze do tego został aresztowany stryj Konrad, człowiek, który też miał wszędzie chody, sytuacja się zmieniła. *Breza Uczta 40.* **11.** *pot.* Chodu! ⟨*uciekajmy, w nogi!*⟩.

chór 1. c. amatorski, chłopięcy, klasztorny, kościelny, męski, mieszany, szkolny, wiejski, żeński. **2.** Chóry anielskie, niebieskie; chóry serafinów ⟨*według wierzeń religijnych zastępy aniołów wielbiących Boga*⟩: W ludziach widział chór serafinów bez skazy. *Orzesz. Pam. I, 291.* **3. c.** a capella ⟨*śpiewający bez akompaniamentu*⟩. **4.** *przen.* **c.** głosów, żab. **5. c.** grecki ⟨*w teatrze greckim: wykonawcy recytacji i tańców przy dźwiękach muzyki*⟩. **6. c.** w kościele ⟨*miejsce nad wejściem przeznaczone dla organów i zespołu śpiewaczego*⟩: Śpiewać w chórze. **7.** Mówić, odpowiadać, śpiewać, wołać itp. chórem ⟨*mówić itd. (razem, zbiorowo)*⟩.

chóralny 1. c. śpiew, **c-a** pieśń. **2.** *przen.* **c.** rechot żab. **3. c.** śmiech.

chów 1. c. bydła, nierogacizny ⟨*hodowla*⟩. **2.** Domowego chowu ⟨*parafiański, niedokształcony, zaściankowy*⟩: Znalazłem tam jakiegoś pana, którego mi zaprezentowano, imienia ani nazwiska nie pamiętam, choć to ma być jakaś znakomitość domowego chowu. *Krasz. Pam. 42.* **3.** Swojskiego, swego chowu ⟨*prostoduszny, prostak*⟩: Szlachcic prostoduszny, swojskiego chowu, szanujący w ludziach stateczność i zamaszystość. *Dygas. Pióro 31.* **4.** Zostawić cielę, jagnię do chowu.

chrap Uciąć chrapia ⟨*zdrzemnąć się*⟩.

chrapać *przysł.* Nie każdy śpi, co chrapie ⟨*pozory mylą*⟩.

chrapicki *żart.* Ciąć chrapickiego ⟨*spać chrapiąc*⟩: Tnie chrapickiego, aż głos anioła: wstawaj! zawoła. *Syrok. SW.*

chrapka *żart.* Mieć na co chrapkę ⟨*mieć ochotę, chęć*⟩: Szlachcic frant, diabła oszukać miał chrapkę, lecz sam nieborak złapał się w pułapkę. *Ziel. G. Poezje II, 354.*

chrzan *euf.* Do chrzanu ⟨*do niczego*⟩: Pracownik do chrzanu.

chrzcić *iron.* **c.** mleko *pot.* ⟨*dolewać wody do mleka*⟩.

chrzest 1. c. z wody ⟨*dokonywany w wypadku zagrożenia życia nawet przez osoby świeckie*⟩. **2.** Metryka, świadectwo chrztu. **3.** *przen.* **c.** bojowy, krwawy, ogniowy, żołnierski ⟨*pierwszy udział w jakiejś akcji, zwłaszcza wojennej*⟩: Kosynierzy wytrzymali znakomicie chrzest ogniowy. *Brück. Kult. III, 250.* **4. c.** dzwonu, okrętu. **5.** Podawać, trzymać (dziecko) do chrztu. **6.** Przyjąć **c**: Wielu znakomitszych Polaków, umyślnie na to wezwanych, chrzest z monarchą przyjęło. *Narusz. Hist. I, 55.* **7.** Udzielić komu chrztu. **8.** *żart.* Sprawić, wyprawić komu **c.** ⟨*sprawić lanie, baty*⟩.

chuch *przestarz.* Ani chuchu, ani duchu: a) ⟨*nie czuć, że palone w piecu; zimno*⟩; b) ⟨*nic nie wiadomo, ani śladu, poszlaki, wieści o czym*⟩.

chuchać *przysł.* Lepiej dmuchać, niż chuchać.

chudy 1. c-a twarz; **c-e** ręce, łydki; zwierzę **c-e.** **2. c.** jak chart, jak szczapa, jak szkielet, jak wiór: Chudyś jak gnojowa deska. *Lem. Pies i wieprz, w. 23.* **3. c-a** fara ⟨*skąpo, ubogo, małe dochody*⟩: Panie zbierają składki. Ale u mnie chuda fara. *Zap. G. Malicz. 354.* **4.** Glina **c-a** ⟨*mająca wiele piasku, sucha*⟩. **5. c-a** kuchnia ⟨*skromne, niewystarczające odżywianie*⟩. **6.** Lata **c-e** ⟨*lata niedostatku, niepowodzenia*⟩. **7. c-e** mięso, mleko ⟨*zawierające mało tłuszczu*⟩. **8.** Rola, ziemia **c-a** ⟨*jałowa, nieżyzna*⟩.

przysł. **9.** Nim tłusty schudnie, chudego diabli wezmą.

chusta Blady; zbladł jak **c.**

chusteczka, chustka 1. c. do nakrycia głowy [nie: dla nakrycia głowy]. **2. c.** do nosa. **3. c.** na szyję, na głowę.

chwalić 1. c. kogo, co — za co, przed kim: Chwalono ją za zgodne usposobienie. *Dąbr. M. SPP.* Chwalił go przed Fabciem. *Reym. SPP.* **2. c.** sobie co ⟨*być zadowolonym z czego*⟩: Chwalili sobie jej przyjazd, nawet zdaje się, że zupełnie szczerze. *Bogusz. SPP.* **3. c.** Boga ⟨*Bogu dzięki, chwała Bogu*⟩: Mam się, chwalić Boga, nieźle. *SW.* *przestarz.* Wszelki duch Pana Boga chwali ⟨*okrzyk wyrażający zdziwienie, strach, przerażenie itp.*⟩: Przypatrzywszy się dobrze podróżnemu, zawołał: — Wszelki duch Pana Boga chwali! toć Piotr! *Jun. Antrop. 183.* **4. c.** komu — kogo, co ⟨*zachwalać*⟩: Chwalił mu takie rozstrzygnięcie sprawy. *SPP.* **5.** Chwali się co komu ⟨*coś jest poczytywane komuś za zasługę*⟩: To ci się chwali. *SFA.*

przysł. **6.** Każda liszka swój ogonek chwali. **7.** Nie chwal dnia przed wieczorem.

chwalić się 1. c. się komu lub przed kim — czym [nie: z czym]: Chwalił się nam, że zabił dzika. *SPP.* Chwalił się przed nami swym powodzeniem. *SPP.* **2.** *pot.* Nie chwalący się ⟨*bez przechwałek*⟩: Nie chwalący się takim jak on poradzę dwom. *Sienk. SW.*

przysł. **3.** Kto się chwali, ten się gani.

chwała 1. Nieśmiertelna **c.**; **c.** Bogu ⟨*Bogu dzięki! to dobrze!*⟩: Chwała Bogu, że całkiem mnie nie usiekli. *Sienk. Pot. I, 18.* **2.** Być czyją chwałą ⟨*chlubą*⟩: Dziarski parobczak, dzielny w tanach i robocie, był wsi swojej chwałą i ozdobą. *Orzesz. Klat. 280.* **3.** Okryć się chwałą ⟨*sławą*⟩: Żołnierze I Dywizji [...] okryli się pod Lenino nieśmiertelną chwałą. *Barb. Nauka 126.* **4.** Paść na polu chwały ⟨*polec, zginąć na polu walki*⟩. **5.** *przestarz. podn.* Przenieść się do boskiej, niebieskiej, wiecznej chwały ⟨*umrzeć*⟩: Jeno się przeniesie do wiecznej chwały, biorę po niej majątek czysty i niemały. *Fredro A. Geld. 13.* **6.** Ukazać się w całej (swojej) chwale ⟨*w glorii, świetności, majestacie*⟩. **7.** *przestarz. podn.* Bóg kogoś wziął, powołał do swojej chwały ⟨*ktoś umarł*⟩.

przysł. **8.** Chwała za cnotą idzie.

chwiać się 1. c. się w czym ⟨*być niezdecydowanym, wahać się*⟩: Chwiać się w przekonaniach, w wierze. **2. c. się** między czym a czym: Chwiały się umysły pomiędzy obawą a nadzieją. *Sienk. SPP.* **3.** Grunt się komu chwieje pod nogami ⟨*ktoś znajduje się w trudnej sytuacji; sprawy przyjmują niekorzystny dla kogoś obrót*⟩: Pod nogami niedawnego bohatera miasta M. grunt chwiać się począł. *Orzesz. Graba I, 357.* **4.** Nogi się pod kim chwieją ⟨*ktoś nie może ustać, słania się*⟩. **5.** Zęby się komu chwieją ⟨*ruszają*⟩.

chwila 1. c. dogodna, krytyczna, pomyślna, sposobna, sprzyjająca, stanowcza. **2.** Ciężkie chwile ⟨*okresy przykrych przejść*⟩: W oblężonym mieście przeżyliśmy ciężkie chwile. **3.** Dobra, zła **c.**: a) ⟨*szczęśliwe, przykre przeżycie, doznanie*⟩: Mieć w życiu dobre, złe chwile; b) ⟨*odpowiedni, nieodpowiedni moment*⟩: Trafić w dobrą, złą chwilę. *SW.* **4.** Dobra **c.** ⟨*dłuższy czas*⟩: Zastanawiał się dobrą chwilę. **5.** Odpowiednia **c.** ⟨*odpowiedni moment, czas, odpowiednia pora*⟩: Wystąpię z tym projektem w odpowiedniej chwili. **6.** Wolne chwile ⟨*czas wolny od zajęć*⟩. **7. c.** czego: **c.** milczenia, oczekiwania, rozkoszy, zapomnienia, zwątpienia. **8.** Chwile szczęścia, życia. **9.** Chwilami ⟨*od czasu do czasu, czasami*⟩: Chwilami morze cichło. *SW.* **10.** Co **c.** ⟨*w krótkich odstępach czasu, raz po raz*⟩: Budził się co chwila. **11.** Lada **c.**, jeszcze **c.** ⟨*jeszcze trochę, a...*⟩: Spodziewają się go lada chwila. *SW.* Jeszcze chwila, a wybuchnie płaczem. **12.** Na chwilę ⟨*na krótko*⟩: Przysiąść na chwilę, zajść do kogo na chwilę. Umilkł na chwilę. *SPP.* **13.** Po chwili, w chwilę po czym ⟨*po upływie krótkiego czasu (zwykle w stosunku do przeszłości)*⟩: Po chwili a. w chwilę po tym dało się uczuć silne wstrząśnienie. *SW.* **14.** Przez chwilę, chwilę ⟨*przez krótki moment*⟩: Trwali chwilę w milczeniu. *Bart. SPP.* **15.** W chwili czego ⟨*w momencie czego*⟩: W chwili ruszenia pociągu. *SW.* **16.** W jednej chwili [nie: za chwilę, *rus.*] ⟨*w mgnieniu oka, natychmiast*⟩: W jednej chwili wszystko przepadło. *SW.* Rozwiązał to zadanie w jednej chwili [nie: za chwilę]. *SPP.* **17.** W każdej chwili, każdej chwili ⟨*lada moment*⟩: W każdej chwili mogą ci spod nóg usunąć. *Dąbr. M. SPP.* **18.** W tej chwili: a) ⟨*natychmiast, zaraz*⟩: W tej chwili wracam. Wynoś mi się w tej chwili. *SL*; b) ⟨*w tym momencie, obecnie*⟩: W tej chwili nie mam czasu. **19.** W ostatniej chwili ⟨*w ostatnim momencie*⟩: W ostatniej chwili wpadł do klasy, wskoczył do pociągu, zahamował wóz. **20.** Za chwilę ⟨*po upływie krótkiego czasu (zwykle w stosunku do przyszłości)*⟩: Wrócę za chwilę. **21.** Z każdą chwilą ⟨*coraz bardziej*⟩: Czuje, że słabnie z każdą chwilą. *Orkan Rozt. 84.* **22.** Korzystać z chwili. **23.** Nie zaniedbywać chwili sposobnej. **24.** Pominąć (sposobną) chwilę. **25.** Upatrywać (dogodnej) chwili. **26.** Znaleźć chwilę (czasu). **27.** Chwile czyje są policzone ⟨*ktoś jest bliski śmierci, śmierć nadchodzi nieuchronnie, tylko patrzeć jak umrze*⟩.

chwycić, chwytać 1. c. kogo, co — czym (*dosł.* i *przen.*) ⟨*ująć, ujmować*⟩: Chwycił rękoma włosy. *Sienk. SPP.* Kształt piękna chwyta własnymi oczami. *SPP.* **2.** Chwytać dźwięki uchem, barwy wzrokiem ⟨*postrzegać*⟩. **3.** Jednym uchem chwytać, drugim wypuszczać ⟨*słuchać nieuważnie*⟩: Raduski słuchał go ze spokojem, jednym uchem chwytając, a drugim wypuszczając te wiadomości. *Żer. Prom. 98.* **4. c.** kogo — na czym: Nieraz go chwytałem na kłamstwie. *SPP.* **5. c.** co a. kogo na gorącym uczynku ⟨*chwytać bezpośrednio, w trakcie, gdy się coś dzieje*⟩: Wam się uroiło, że [...] chwytanie życia na gorącym uczynku... jest sztuką. *Tyg. Ilustr. 37, 1904.* **6. c.** kogo, co — na co, w co: **c.** ryby na wędkę, na przynętę; zwierzynę w sidła, ryby w niewody, w sieci. **7. c.** kogo w uścisk. **8. c.** w lot ⟨*rozumieć, orientować się szybko, od razu*⟩: Nie przestaje on na oddaniu słów oryginału, ale chwyta w lot jego ton i ducha. *Sienk. Wiad. II, 49.* **9. c.** kogo, co — za co: **c.** dziecko za rączkę, napastnika za kołnierz. **c.** za kij, za kapelusz. **10.** *przestarz.* **c.** języka ⟨*zasięgnąć wiadomości, dowiedzieć się*⟩: Zapukał tylko do Chaima [...] i chwyciwszy języka, ruszył dalej. *Konopn. Now. I, 86.* **11.** Chwytać oko ⟨*zwracać uwagę, narzucać się uwadze*⟩: Barwne afisze chwytają oko. **12 c.** powietrze, oddech, tchnienie ⟨*oddychać, odetchnąć*⟩: Burmistrz był pąsowy, nauczyciel z trudnością chwytał oddech. *Prus Now. III, 34.* **13. c.** robotę ⟨*podjąć, podejmować robotę*⟩: Chwytali robotę, jaka się nadarzyła. *Goj. Dwoje 120.* **14 c.** rządy ⟨*zacząć kierować, rządzić*⟩: Zaraz z samego początku ostro chwyciła w swoje ręce rządy i trzęsła całym domem. *Dygas. Beld. 131.* **15. c.** wiatr: a) ⟨*o żaglach: nabrać wiatru, wypełnić się wiatrem*⟩: [Okręt] wiatr chwyta pod skrzydła. *Mick. Son. 185*; b) ⟨*o psach gończych: poczuć, wywęszyć; wpaść na trop*⟩: [Ogary] już chwyciły wiatr. *Malew. Żel. 19.* **16. c.** za broń, za oręż; **c.** oręż ⟨*stanąć do walki, wystąpić zbrojnie*⟩: Napady tatarskie, litewskie, a na koniec krzyżackie zniewalały rycerstwo do chwytania oręża. *Moracz. Dzieje I, 232.* **17.** *przestarz.* **c.** za oczy kogo ⟨*podobać się komu*⟩: Swoją wspaniałą postacią [...] wszystkich chwyciła za oczy. *Kaczk. Olbracht. III, 331.* **18. c.** (kogo) za serce, za duszę ⟨*wzruszyć, rozczulić kogo*⟩: Twój głos wnikał do serca i za duszę chwytał. *Mick. Son. 159.* **19.** Chwytać za słowa, za słówka ⟨*czepiać się poszczególnych słów, nie uwzględniając całości wypowiedzi*⟩: Proszę mnie nie chwytać za słowa! Ja tego nie powiedziałem. *Strug Krzyż II, 313.* **20.** Argumenty chwytają, nie chwytają ⟨*trafiają, nie trafiają do przekonania komu*⟩. **21.** Boleści, bóle chwytają kogo ⟨*ktoś doznaje boleści, bólu*⟩. **22.** Farba nie chwyta (materiału) ⟨*nie nasyca materiału, materiał nie daje się ufarbować*⟩. **23.** Mróz chwyta ⟨*następuje spadek temperatury poniżej 0°C*⟩. **24.** Rzewność, smutek, złość, żal kogo chwyta ⟨*ktoś doznaje rozżalenia, smutku itd.; kogoś ogarnia rzewność, smutek, złość, żal*⟩. **25.** Sen chwyta kogo ⟨*ktoś staje się senny, zaczyna mu się chcieć spać*⟩.

chwycić się, chwytać się 1. c. się kogo, czego: **c. się** sprzętów, gałęzi, płotu; *przen.* **c. się** nadziei, domysłu. **2. c. się** na czym ⟨*spostrzegać w sobie co, odkrywać, stwierdzać*⟩: Ciągle też chwytała się na złych, naiwnie wrogich pomyśleniach o Renacie. *Nałk. Z. Mił. 178.* **3. c. się** na lep ⟨*dać się podejść, oszukać*⟩: Lekkomyślni i nie umiejący odgadywać zamiarów zręcznie osłanianych, dali się chwytać na lep licznym spekulantom. *Schmitt Dzieje IV, 9.* **4. c. się** za co: za boki (od śmiechu), **za**

głowę, za brodę. **c.** się za ręce, za bary ⟨*wzajemnie, jeden drugiego*⟩.
przysł. **5.** Tonący brzytwy się chwyta.

chyba **1.** *pot.* No chyba ⟨*tak jest, z pewnością*⟩: Możesz iść? — No chyba. *Żukr. Kraj 195.* **2.** **c.** że..., **c.** żeby... ⟨*wyraża przeciwstawienie, ograniczenie*⟩: Jest strzelba, ale ja nie umiem z niej strzelać. Chyba że wy umiecie? *Sienk. Pust. I, 66.* Siostra moja zostaje u mnie, chyba żeby ją gwałtem wezwano do domu. *Chopin Wyb. 206.*

chybiać, chybić **1.** **c.** czego; czym, w czym: **c.** drogi, mostu, brodu; **c.** krokiem; **c.** w skoku. **2.** **c.** celu, efektu ⟨*nie osiągnąć celu, efektu*⟩: Argument ten chybia celu. *SW.* **3.** *przestarz.* Coś (kogo) chybia ⟨*coś nie dochodzi do skutku*⟩: Nie mam zamiaru wracać do Wilna, choćby mnie wszystkie bibliotekarstwa warszawskie w dalszych latach chybić miały. *Lel. Listy I, 328.* Co ludzie mówią a obiecują, to chybić może. *Skar. SW.* **4.** **c.** komu, czemu — w czym ⟨*uchybiać, uwłaczać komu, zaniedbać, sprzeniewierzyć się, postąpić wbrew czemu*⟩: Powinni jak najściślej tego przestrzegać, ażeby w niczym nie chybili, ażeby ustanowionym w tym celu dochodem poczciwie i gospodarnie zarządzali. *Koll. Małach. I, 82.* **5.** Ani chybi ⟨*z pewnością, bez wątpienia*⟩: Ani chybi, waść jakieś poplotłeś tu baje. *Zabł. Firc. 99.* **6.** Na chybił trafił ⟨*na los szczęścia, na oślep, jak popadnie*⟩: Nie wiedząc adresu, poszedłem na chybił trafił. *SW.* **7.** Nie chybi ⟨*nie ominie*⟩: Pewny przypadek nikogo nie chybi. *Fredro A. Mąż 202.*

chychy To nie **c.** ⟨*to nie żarty, nie bagatela*⟩: Cmentarz w porze nocnej, powiadam wam, to nie chychy! *Prus Now. I, 52. por.* **chi, chi** i **chich, chichy.**

chylić *książk.* **1.** **c.** co ⟨*pochylać, zniżać, zginać*⟩: **c.** gałęzie. Chyląc ku ziemi poradlone czoło. *Mick. Wiersze 102.* **2.** **c.** czoło ⟨*składać hołd, wyrażać uznanie, szacunek*⟩: Ileż to razy chyliłem czoło przed tą gwiazdą napoleońską. *Siem. L. Brodz. 74.* **3.** **c.** kolana ⟨*klękać*⟩: Dzicz przelękniona bronie składała, przed zwycięzcami chyląc kolana. *Rom. Chorąży 47.*

chytry **c.** jak lis, jak wąż.

ciało ● **1.** **c.** jędrne, kształtne, zdrowe. Drobne, okazałe ciało. **2.** *żart.* Bogaty w **c.** ⟨*tęgi*⟩: Panna Hortensja Motylińska, dziewica w ciało bogata [...] siedziała właśnie w swym gniazdku przy oknie. *Święt. A. Obraz. I, 5.* **3.** Na całym ciele, po całym ciele ⟨*na całej powierzchni organizmu, całym organizmem*⟩: Drżeć na całym ciele. Plamy na całym ciele. *SW.* **4.** W całym ciele ⟨*w całym organizmie*⟩: Czuć bóle w całym ciele. *SW.* **5.** Na gołym ciele ⟨*bezpośrednio na sobie, na skórze*⟩: Nosi włosiennicę na gołym ciele. *SW.* **6.** Na duszy i ciele ⟨*moralnie i fizycznie*⟩: Zdrowy na duszy i ciele. **7.** Złamać kogo na duszy i ciele. **8.** *przen.* **c.** bez duszy ⟨*forma bez treści*⟩. **9.** Duszą i ciałem ⟨*całkowicie, ze wszystkim, bez zastrzeżeń*⟩: On duszą i ciałem nasz. **10.** Poświęcić się czemu duszą i ciałem. **11.** Być przywiązanym do kogo, oddanym komu duszą i ciałem. **12.** Boże **C.** ⟨*w kościele katolickim święto Eucharystii*⟩. **13.** **C.** Pańskie ⟨*Eucharystia*⟩. **14.** Dogadzać ciału ⟨*żyć wygodnie*⟩. **15.** Nabierać ciała, przybierać na ciele ⟨*poprawiać się, tyć*⟩. **16.** *podn.* Rozstał się z ciałem, dusza jego rozstała się z ciałem ⟨*umarł*⟩. **17.** Spadać z ciała, na ciele ⟨*chudnąć, tracić tuszę*⟩. **18.** Stać się, oblekać się ciałem; przyodziać się, przyoblec się w **c.** ⟨*urzeczywistnić się*⟩: I oto przychodzi taki dzień, że marzenia jego oblekają się ciałem. *Gomul. Wspom. 209.* **19.** (A) słowo ciałem się stało (zwrot z Ewangelii): a) ⟨*na widok czego niespodziewanego, zdumiewającego*⟩: A słowo ciałem się stało! skądeś ty się tu wziął. *SW*; b) ⟨*pomysł się zrealizował, coś doszło do skutku*⟩: A więc słowo ciałem się stało, urzeczywistniły się marzenia, które jeszcze tak niedawno snuł na dunajskim moście. *Jackiew. Wiosna 93.* **20.** Świecić (gołym) ciałem ⟨*być obdartym, chodzić w podartym ubraniu*⟩. **21.** Umartwiać **c.** ⟨*umartwiać się fizycznie*⟩.

● **22.** **c.** dyplomatyczne ⟨*korpus dyplomatyczny*⟩. **23.** **c.** nauczycielskie, profesorskie ⟨*grono nauczycieli, profesorów szkoły, uczelni*⟩. **24.** **c.** ustawodawcze, prawodawcze ⟨*instancja ustawodawcza*⟩.

◎ **25.** **c.** poległego, zabitego, zmarłego ⟨*zwłoki, trup*⟩. **26.** Eksportacja ciała ⟨*odprowadzenie zwłok z domu do kościoła lub na cmentarz*⟩. **27.** Balsamować **c.** ⟨*zabezpieczyć zwłoki przed rozkładem za pomocą środków chemicznych*⟩. **28.** Pokropić **c.** ⟨*odprawić przy zwłokach przepisane modlitwy i obrzędy (pokropienie wodą itp.)*⟩.

● **29.** *mat.* **c.** geometryczne ⟨*bryła geometryczna*⟩. **30.** *astr.* Ciała niebieskie ⟨*gwiazdy, planety, komety, mgławice itp.*⟩. **31.** *fiz.* **c.** stałe, płynne, gazowe ⟨*substancja, uformowana materia*⟩. **32.** Ciała proste ⟨*pierwiastki*⟩. **33.** Ciała złożone ⟨*związki pierwiastków*⟩.

przysł. **34.** Bliższa ciału koszula niż suknia (niż wierzchnie odzienie). **35.** Cierp ciało, kiedy ci się chciało. **36.** Co ciało lubi, to duszę gubi. **37.** Dziwuje się ciało, czego nie widziało ⟨*dziwi się głupiec byle czemu*⟩. **38.** Rośnie w ciało, a w głowie mało. **39.** W starym ciele diabeł miele.

ciarki **c.** chodzą, przechodzą komu, po skórze czyjej, po kim; **c.** biorą kogo, przechodzą kogo ⟨*ktoś doznaje dreszczy, mrowia z obawy czego, ze strachu przed kim lub przed czym*⟩: Aż mi ciarki po krzyżach a. po skórze, a. po plecach chodzą. *SW.* Strach, aż ciarki biorą. *SL.*

ciasny **1.** **c-e** buty, palto, ubranie ⟨*obcisłe, wąskie*⟩. **2.** **c.** człowiek ⟨*ograniczony umysłowo, tępy*⟩. **3.** **c-a** definicja ⟨*ograniczająca się do węższego zakresu*⟩. **4.** **c-e** mieszkanie ⟨*obejmujące niewielką przestrzeń*⟩. **5.** **c.** pogląd, sposób widzenia, umysł ⟨*ograniczony, bez szerszych perspektyw*⟩. **6.** **c.** program ⟨*nie wyczerpujący*⟩. **7.** **c-e** ramy działalności ⟨*ograniczona działalność*⟩. **8.** **c-e** rzędy ⟨*zbite, zwarte*⟩. **9.** *euf.* Do jasnej ciasnej! ⟨*do jasnej cholery*⟩: Lato przecież, do jasnej ciasnej! Nic sobie nie odmrozicie. *Twórcz. 7, 1954, 55.* **10.** *iron.* Kochać kogo jak psy dziada w ciasnej ulicy ⟨*nie lubić, nie znosić kogo*⟩.

ciasto **1.** **c.** biszkoptowe, kruche, drożdżowe, francuskie, proszkowe. **2.** Młode **c.** ⟨*mało wyrośnięte, za wcześnie wsadzone do pieca*⟩. **3.** **c.** lane ⟨*rodzaj rzadkiego ciasta na kluski*⟩. **4.** **c.** wielkanocne. **5.** **c.** na co: na bułki, na chleb, na placki, na kluski. **6.** Miesić, rozczynić, wałkować, wygniatać, wyrabiać, zagniatać **c.** **7.** Piec **c.** **8.** Wypiekać ciasta.

9. Rozrobić glinę na **c.** ⟨*mieszając glinę z wodą rozrobić na miękką masę*⟩. **10. c.** rośnie, wyrosło.

ciąć 1. c. co — czym — na co, w co ⟨*krajać, rozcinać, przecinać*⟩: **c.** materiał, papier nożyczkami, nożem; **c.** na kawałki a. w kawałki. **2.** *przen.* **c.** fale, powietrze ⟨*rozcinać, przecinać, szybko przelatywać przez fale, przez powietrze*⟩. **3. c.** drzewa, las, drogę w lesie ⟨*rąbać, wycinać*⟩. **4. c.** kłami, zębami ⟨*gryźć*⟩. **5. c.** kogo, co — czym — w co, przez co ⟨*uderzyć*⟩: **c.** kogo batem, nożem, szablą; przez łeb, przez plecy; w kark, w twarz. **6.** *żart.* **c.** chrapickiego ⟨*spać*⟩: Obala się na łóżko i tnie chrapickiego. *Żer. Dzien. II, 337.* **7. c.** kłusa ⟨*pędzić kłusem*⟩: Wraz, a dalej, tniemy kłusa i błoniem skroś płaskim. *Zal. Boh. Zbar. 33.* **8. c.** koperczaki ⟨*zalecać się*⟩: Wnet jaki taki do pięknej Marii tnie koperczaki. *Rom. Chorąży 31.* **9. c.** od ucha (oberka, mazura) ⟨*o skrzypku: grać z werwą*⟩. **10. c.** prawdę w oczy ⟨*mówić prawdę bez osłonek*⟩. **11.** *iron.* **c.** romansik z kim ⟨*mieć romans z kim*⟩: P. Pankracjusz lub Bóg wie kto inny tnie romansik z twoją żoną. *Łoz. Wal. Szlach. III, 87.* **12. c.** w drzewie ⟨*wycinać, rzeźbić*⟩. **13. c.** w karty ⟨*grać, rżnąć*⟩. **14.** Komary, muchy tną ⟨*kąsają*⟩. **15.** Deszcz tnie (w twarz) ⟨*smaga, zacina*⟩.

ciąć się c. się na języki ⟨*ostro dyskutować, docinać sobie wzajemnie, przymawiać sobie*⟩: Na języki cięto się w każdym prywatnym towarzystwie. *Siem. L. Dzieła I, 230.*

ciąg 1. c. czego ⟨*trwanie, ciągłość*⟩: **c.** mowy, myśli, opowiadania, rozprawy. **2.** Przez cały **c.** (podróży). **3. c.** cierpień, tęsknoty. **4.** Dalszy **c.** czego ⟨*to, co nastąpi, następna część*⟩: Dalszy ciąg artykułu, powieści. Nie mówiąc więc o sobie, ale o rzeczach, tak dalszy ciąg prowadzę. *Kras. Podstoli 275.* **5.** W dalszym ciągu ⟨*kontynuując stan poprzedni, nadal*⟩: Jest w dalszym ciągu nieustępliwy. **6.** W ciągu (w połączeniu z rzeczownikami oznaczającymi czas lub czynność: podczas, w trakcie): W ciągu rozmowy. W ciągu kilku miesięcy. **7.** Pisać w ciągu ⟨*w tej samej linii, nie od wiersza*⟩. **8.** Jednym ciągiem: a) ⟨*ciągle, wciąż, bez przerwy, po kolei*⟩: Pisać jednym ciągiem. Podawać co z rąk do rąk jednym ciągiem; b) ⟨*duszkiem*⟩: jednym ciągiem wychylił całą szklankę herbaty. *Worosz. Mazur 75.* **9.** *mat.* **c.** liczb ⟨*zbiór liczb uporządkowanych według pewnego prawidła*⟩: **c.** skończony, nieskończony, rosnący, malejący. **10. c.** pieszy, komunikacyjny ⟨*droga dla ruchu pieszego, dla komunikacji*⟩. **11. c.** spacerowy, widokowy, **c.** zieleni. **12. c.** (ptaków) ⟨*przelot ptaków wędrownych wiosną i jesienią*⟩: **c.** bocianów, słonek. **13. c.** (ryb, zwierząt dzikich) ⟨*wędrówka w okresie godowym*⟩: **c.** śledzi, węgorzy, bawołów. **14. c.** powietrza ⟨*prąd, przeciąg, przewiew*⟩. **15.** *techn.* **c.** sztuczny ⟨*ruch powietrza powodowany przez wentylatory, miechy, dmuchawy itp.*⟩.

ciągać 1. c. co lub czym: **c.** nogi lub nogami, **c.** stołkiem. **2. c.** kogo — za co, po czym ⟨*szarpać, targać*⟩: **c.** za uszy, za włosy. Ciągać kogo po ziemi. *SW.* **3. c.** kogo — ze sobą a. za sobą ⟨*brać, prowadzać ze sobą niepotrzebnie*⟩. **4. c.** kogo po sądach a. przed sądy ⟨*procesować się z kim*⟩: Zawstydzi się tak wielkiego rycerza przed sądy ciągać. *Sienk. SW.*

ciągły 1. Dźwięki **c-e** ⟨*tony nieprzerwane*⟩. **2. c-e** krzyki, hałasy ⟨*bezustanne, ustawiczne*⟩. **3. c-a** praca, ruch, produkcja. **4. c-e** podróże, zabawy. **5. c.** strach. **6.** Linia **c-a** ⟨*nieprzerywana, bez luk*⟩.

ciągnący c. ból ⟨*sprawiający wrażenie rwania*⟩.

ciągnąć 1. c. co: **c.** bank ⟨*w niektórych grach karcianych: trzymać bank, prowadzić grę*⟩. **2. c.** fajkę, papierosa itp., dym (z cybucha) ⟨*palić fajkę, papierosa itp.*⟩: Ciągnęli papierosy, wydmuchując dym powolnym strumieniem. *Braun Lewanty 275.* **3. c.** kartę (w grze) ⟨*wybierać, wyciągać*⟩. **4. c.** losy, numer, węzełki ⟨*losować*⟩. **5. c.** metale ⟨*rozciągać, wydłużać*⟩: **c.** złoto. Wyrób z ciągnionego złota. **6. c.** mury, ulice ⟨*stawiać, budować*⟩: Ulice przedniejsze wszystkie są pod sznur ciągnione i kamienice, z jednej i drugiej strony pod jednym dachem. *Staszic Dzien. II, 263.* **7. c.** (jakiś) napój a. **c.** (bez dopełnienia) ⟨*pić*⟩: **c.** piwo, wino, wódkę. **8. c.** nitkę ⟨*prząść*⟩: Przy smolnym trzasku łuczywa winie się nitka długa, ciągniona z lnów naszych białych. *Konopn. Poezje I, 203.* **9. c.** nutę, ton itp. ⟨*śpiewać, grać przeciągle*⟩: Po raz pierwszy słyszał ją śpiewającą [...] Ciągnęła nuty wysokie, monotonne z fioriturami. *Iwasz. J. Brzez. 201.* **10.** *przestarz.* **c.** pasjans, kabałę ⟨*układać*⟩. **11. c.** (dalej) poszukiwania, zebranie, wędrówkę, roboty itp. ⟨*kontynuować*⟩. **12. c.** rozmowę, opowiadanie itp. ⟨*mówić dalej*⟩. **13.** *hand.* **c.** weksel ⟨*trasować*⟩. **14. c.** wodę ⟨*wyciągać, wydobywać*⟩: **c.** wodę ze studni, rurociągiem. **15.** *przestarz.* **c.** wnioski ⟨*wnioskować*⟩. **16. c.** co — z czego ⟨*wchłaniać*⟩: **c.** pożywienie z gleby (o roślinach). **17. c.** (z kogo, z czego) dochody, zyski, korzyści ⟨*mieć dochody itp.; wykorzystywać kogo, co*⟩: Ciągnął zyski zewsząd [...] uczestniczył we wszystkich pokątnych praktykach zarobkowych. *Ask. Łukas. I, 292.* **18.** *przestarz.* **c.** (z czego) początek ⟨*wywodzić się z czego, pochodzić*⟩. **19. c.** czym — po czym: **c.** palcem po szybie. **20. c.** kogo, co — do kogo, do czego, na co ⟨*zabierać z sobą, namawiać* albo *zmuszać do towarzyszenia*⟩: **c.** kogo do znajomych, do kina, na kolację, **c.** do ołtarza ⟨*zmuszać do małżeństwa*⟩: Kto Waćpana ciągnie do ołtarza? *Fredro A. Damy 186.* **21. c.** kogo, co — na czym, za co ⟨*wlec, przesuwać*⟩: **c.** łódź na linie, cielę na powrozie, psa na smyczy; **c.** dziecko za rękę; **c.** smugę dymu za sobą; **c.** kogo za rękaw, za włosy; psa za ogon ⟨*szarpać*⟩. **22. c.** druty, linię tramwajową, telefoniczną itp. ⟨*doprowadzać, instalować*⟩: Od linii trzeba do każdej chałupy druty ciągnąć. *Żukr. Zioła 211.* **23.** *przestarz.* **c.** na zwłokę ⟨*przeciągać sprawę*⟩: Kolosalnie się wlecze... Zupełnie jak w sądach, kiedy adwokat na zwłokę ciągnie. *Dygas. Pióro 33.* **24. c.** w swoją stronę ⟨*działać na swoją korzyść*⟩: Jego doradcy i pomocnicy, klika, banda, każdy ciągnie w swoją stronę. *Goj. Ziemia 12.* **25. c.** (kogo) za język ⟨*wydobywać z kogo wiadomości, wypytywać*⟩: Nie ciągnij mnie pan za język, abym nie powiedział więcej, niż chciałem. *Korz. J. Koll. 178.* **26. c.** (kogo) za uszy ⟨*pociągać, targać za karę; przen. pomagać komu osiągnąć coś bez jego udziału, pchać kogo, przepychać*⟩. **27. c.** (co) za włosy

⟨*naciągać argumenty, twierdzenie, dowodzenie czego*⟩: Za pomocą sztucznych i ciągnionych za włosy wywodów chcą obalić autorstwo Szekspira. *Kotarb. J. Świat 9.* **28. c.** za sobą nogi ⟨*wlec nogi, chodzić z trudem*⟩. **29.** Burza ciągnie (z południa, od strony lasu) ⟨*nadciąga, zbliża się*⟩. **30.** Chmury ciągną ⟨*nadciągają, przesuwają się, przechodzą*⟩. **31.** Droga, szosa itp. ciągnie (w las, do miasta) ⟨*prowadzi, biegnie*⟩. **32.** Piec dobrze ciągnie, w piecu dobrze ciągnie ⟨*jest dobry przepływ powietrza (umożliwiający palenie)*⟩: **33.** Wrzód ciągnie ⟨*zbiera się, powoduje intensywny ból*⟩. **34.** Ktoś ciągnie do czego a. ku czemu ⟨*ma zamiłowanie, pociąg do czego; lgnie do czego; jest zwolennikiem czego*⟩: Ciągnął do mechaniki. Zborowscy, Lubomirscy, Sapiehowie ciągnęli ku Austrii, Pacowie [...] ku Francji. *Szujski Portr. II.* **35.** Coś ciągnie kogo a. kogo ciągnie do kogo ⟨*pociąga, kusi, wabi*⟩: Teatr go ciągnie. Ciągnie go do kobiet, do kieliszka. Tak mnie coś do niego ciągnęło. *Zapol. SPP.* **36.** Ktoś, coś ciągnie w jakimś kierunku ⟨*tylko w stronie czynnej; przechodzi, przesuwa się, sunie, leci*⟩: Wojsko ciągnie przez miasto. Żurawie ciągną na południe. Mgły ciągną ku rzece. **37.** (Coś) ciągnie od czego a. skąd; od czego a. skąd ciągnie czym ⟨*wieje, dmie, dmucha*⟩: Ciągnie od okna, od drzwi. Chłód ciągnie od rzeki a. od rzeki ciągnie chłodem. Silny powiew ciągnie od błot. Wiatr ciągnie przez jary.

przysł. **38.** Natura ciągnie wilka do lasu.

ciągnąć się 1. Coś ciągnie się do nieskończoności [nie: w nieskończoność]. **2.** Czynność jakaś, widowisko jakieś itp. ciągnie się ⟨*trwa, trwa długo*⟩: Rozmowy ciągną się do nocy. Przedstawienie ciągnie się kilka godzin. Obiad ciągnął się w posępnym milczeniu. *Perz. Uczon. 49.* **3.** Dym, kurz, mgła itp. ciągnie się ⟨*snuje się, unosi, leci*⟩. **4.** Góry, lasy, zabudowania, miasta itp. ciągną się (na pewnej przestrzeni) ⟨*zajmują pewną przestrzeń, rozciągają się*⟩.

ciążyć 1. c. ku czemu ⟨*skłaniać się, kierować ku czemu, ciągnąć do czego, być zwolennikiem czego*⟩: Pod względem przekonań społecznych byliśmy obaj ludowcami, ciążącymi ku socjalizmowi. *Lim. Pam. 322.* **2.** Coś ciąży komu ⟨*coś jest ciężkie lub jest odczuwane jako ciężkie*⟩: Głowa (komu) ciąży. Ciążą (komu) powieki. Ubranie, buty ciążą komu; *przen.* ⟨*coś jest uciążliwe, niemiłe, dokucza, zawadza, przeszkadza komu*⟩: Milczenie zaczęło mu ciążyć. Tajemnica mu ciąży. *SW.* **3.** Coś ciąży na kim: a) ⟨*coś jest oddane komuś pod opiekę, jest jego obowiązkiem, ktoś odpowiada za to*⟩: Potrzeba [...] kogoś, na kim by za bieg spraw publicznych ciążyła odpowiedzialność. *Bobrz. Dzieje II, 139*; b) a. rzadziej nad kim ⟨*coś obarcza kogo, obciąża moralnie lub materialnie, uciska kogo, grozi komu*⟩: Ciąży na kim dług, przekleństwo, krew. Wzniósł dumnie czoło, chociaż troski chmura ciążyła na nim. *Mick. Konrad 84.* **4.** Obowiązek ciąży na kim: a) ⟨*ktoś jest za coś odpowiedzialny*⟩; b) obowiązek ciąży komu ⟨*jest dla kogo ciężarem, jest mu przykry*⟩. **5.** Ciąży mi to na sercu, na duszy, na umyśle, na sumieniu ⟨*dręczy mnie, martwi*⟩.

cicho 1. Mówić, stąpać; sprawować się **c.** ⟨*niegłośno, niehałaśliwie*⟩. **2.** Być, siedzieć **c.** ⟨*nie odzywać się, milczeć, nie wtrącać się*⟩: Bądź (siedź) **c.** — nie odzywaj się. Wolę być cicho i nie mieć z nią kłótni. *Zap. G. SPP.* **3.** Było, stało się **c.** ⟨*była cisza, było milczenie*⟩. **4.** *przen.* **c.** jak w grobie ⟨*bardzo cicho*⟩: Tutaj cicho jak w grobie. Jesteśmy w zupełnej nieświadomości tego, co się dzieje. *Klaczko Zapomn. 3.* **5. c.** jak makiem (za)siał ⟨*bardzo cicho*⟩: Zrobiło się cicho jak makiem zasiał. *Skiba Poziom. 153.* **6. c.** sza! ⟨*wykrzyknienie, oznaczające wezwanie do zachowania ciszy lub do zamilknięcia*⟩: Cicho, sza! ani pary z ust! *Wołosz. Słow. 144.* **7.** Siedzieć **c.** ⟨*pędzić życie bierne, z dala od świata, nie brać w czym udziału, być potulnym; przycichnąć, uspokoić się pozornie*⟩: Radzę mu, aby po tej awanturze cicho siedział, ale on coś gotuje. *Lel. Listy II, 382.* **8.** Siedzieć **c.** jak trusia a. jak mysz pod miotłą ⟨*siedzieć bardzo cicho*⟩: Myślałam, że pracujesz, i siedziałam cicho jak mysz pod miotłą. *Wikt. Miasto 106.*

cichość 1. *pot.* W cichości ⟨*skrycie, po cichu, w tajemnicy*⟩: Ślub odbył się w cichości. *Chłęd. Neapol. 526.* Długo knuty spisek w cichości nareszcie doprowadzili do skutku. *Krasz. Brühl. 269.* **2.** W cichości ducha ⟨*bez zdradzania się czym głośno; w duchu*⟩: Poczęła go w cichości ducha lekceważyć. *Breza Niebo I, 38.*

cichy 1. Chód, szmer, głos **c.** ⟨*niegłośny, niesłyszalny*⟩. **2. c.** adorator ⟨*nie narzucający się, małomówny*⟩. **3. c-e** czytanie, **c-a** modlitwa, praca w klasie ⟨*czytanie itd. bez głośnego wymawiania słów, w myśli*⟩. **4.** Czyn, ślub **c.** ⟨*bez rozgłosu; skromny*⟩. **5. c-a** msza ⟨*nie śpiewana, czytana*⟩. **6. c-a** starość, **c-e** życie ⟨*spokojne, niczym nie zmącone*⟩. **7. c.** staw, **c-e** jezioro, morze ⟨*nie falujący, nie wzburzony*⟩. **8.** Twarz **c-a** ⟨*spokojna, pogodna*⟩. **9. c-e** usposobienie ⟨*łagodne*⟩. **10. c-a** walka ⟨*tajona, ukrywana*⟩. **11. c-a** nadzieja, rozpacz, tęsknota; **c.** sojusz, **c-e** porozumienie, **c-a** zgoda, zmowa. **12. c-a** woda ⟨*pozornie nieśmiały, potulny, spokojny*⟩: To cicha woda, coś oszukuje, choć nieśmiałek. *Zal. Boh. Złota 217.* **13. c.** wspólnik, **c-a** spółka ⟨*nie ujawniony (-a)*⟩. **14. c.** jak baranek, jak trusia ⟨*bardzo cichy, potulny*⟩. **15.** Po cichu, z cicha ⟨*niegłośno, w sposób mało słyszalny*⟩: Czytać, wyjść, zakraść się po cichu. Mruczeć coś z cicha, zapytać z cicha; *przen.* zlikwidować po cichu interes. Mówiono nawet o niej, że podkochuje się z cicha w naszym bohaterze. *Sienk. Mieszan. 85.* **16.** Z **c-a** pęk: a) ⟨*po cichu i znienacka*⟩: Odezwać się, powiedzieć co z cicha pęk; b) ⟨*figlarz pozornie nieśmiały; człowiek skryty*⟩: Udaje skromnisia, ale to z cicha pęk.

przysł. **17.** Cicha woda brzegi rwie. **18.** Cichszy od wody, niższy od trawy. **19.** Prędzej swego po cichu dopniesz, niż z hałasem.

ciekawość 1. Chwalebna, naganna, niezdrowa, pusta **c. 2. c.** czego lub do czego: **c.** obejrzenia, zwiedzenia czego. Z przyrodzenia mam do wszystkiego ciekawość. *Sienk. SPP.* **3.** przez **c.** ⟨*wiedziony, powodowany ciekawością*⟩: Piotr zrazu przez ciekawość, a później z rosnącą pasją począł czytać te tomy i świstki. *Żer. Uroda 89.* **4.** Budzić, rozbudzić, wzbudzić, podrażnić, podniecić, podsycić, zaostrzyć, powściągnąć, poskromić, nasycić zaspokoić **c. 5.** Oglądać co, przyglądać się czemu lub komu, zaglądać gdzie z ciekawością. Powodowany, zdjęty ciekawością: Zdawała się go badać, ciekawością zdjęta. *Mick. Tad. 78.* **6.** Umierać z ciekawości. **7.** Zdradzać do czego c. (np. do nauki). **8.** *pot.* **c.**, co..., czy..., gdzie..., jak..., że... ⟨*jest rzeczą ciekawą, jest ciekawe*⟩: Ale ciekawość, gdzie ona teraz może być. *Jun. Bracia 278.* Ciekawość, co oni zrobią. *SPP.* **9. c.** bierze, ciągnie, pcha, pali, pożera kogo, powoduje kim. Iskry ciekawości palą się, zapaliły się w czyich oczach.

przysł. **10.** Ciekawość (to) pierwszy stopień do piekła. **11.** Bez ciekawości nie ma mądrości.

ciekawy (ciekaw) 1. c. człowiek ⟨*wzbudzający ciekawość, interesujący*⟩. **2. c-a** książka ⟨*interesująca, zaciekawiająca*⟩. **3.** Rzecz **c-a** ⟨*coś interesującego, interesująca sprawa*⟩: Powiem ci rzecz wcale ciekawą. *Zabł. Firc. 66.* **4. c-e** spojrzenie ⟨*zaciekawione, dociekliwe*⟩: Mierzyć kogo ciekawym spojrzeniem. **5. c.** czego ⟨*pragnący dowiedzieć się czego*⟩: Spraw wszystkich ciekawy. *Bartk. SPP.* Nie jesteś ciekaw powodu mego przyjazdu. *Grusz. SPP.* **6. c.** dla kogo ⟨*interesujący dla kogo*⟩: Jest to dla psychologa ciekawy objaw. *Przybysz. SPP.* **7.** *pot.* **c.** do czego ⟨*mający zainteresowanie do czego; skory, ochoczy*⟩: **c.** do roboty, do kieliszka. **8.** Być ciekawym: a) ⟨*mieć zainteresowania*⟩: Był ciekawy: pragnął wszystko o wszystkich wiedzieć; b) ⟨*budzić ciekawość, zainteresowanie (zwykle w 3 os.)*⟩: To, co widziałem, było niezmiernie ciekawe; c) ⟨*w pytaniach zależnych*⟩: Ciekaw jestem, gdzie byłeś. Ciekawi byliśmy, jak sobie poradzi.

cielak *przysł.* Siedem lat z bydłem chodził, a jeszcze cielak ⟨*o kimś nierozgarniętym, głupim*⟩. Z łysego cielaka łysy wół będzie.

cielątko *przysł.* Od prosiątka do cielątka. *por.* Od rzemyczka do koniczka.

cielec Złoty **c.** ⟨*bałwan ze złota, symbol bogactwa; bogactwo, pieniądze*⟩: Ulali złotego cielca, przed którym klękali. *Karp. Psalmy 210.*

cielesny 1. Kara, katusza **c-a** ⟨*dotycząca ciała, fizyczna*⟩. **2.** Pożądliwość, żądza **c-a** ⟨*zmysłowa*⟩. **3.** Stosunek **c.**, *daw.* sprawa **c-a** ⟨*stosunek płciowy*⟩.

cielę 1. Boże **c.** ⟨*człowiek bez energii; głupiec*⟩. **2.** Głupie **c.**; **c.** marynowane ⟨*głupiec*⟩: Cóż to za głupie cielę ta Anusia, cóż to za głupie cielę marynowane. *Żer. Grzech 58.* **3.** Głupi jak **c.**; **c.** na niedzielę ⟨*niedołęga, gapa, głupiec*⟩. **4.** Ostatnie **c.** z obory ⟨*ostatnie pieniądze*⟩. **5.** *zool.* **c.** morskie ⟨*foka*⟩. **6.** Chodzić za kim jak **c.** za krową ⟨*krok w krok, nie odstępować kogo*⟩. **7.** Gapić się, patrzeć jak **c.** na malowane (nowe) wrota ⟨*patrzeć bezmyślnie; nic nie rozumieć*⟩. **8.** Między cielętami się wychował ⟨*jest źle wychowany*⟩. **9.** Ruszyć konceptem, jak martwe **c.** ogonem ⟨*o koncepcie nieudanym: powiedzieć coś bez sensu*⟩.

przysł **10.** I cielęta mają swoje akcenta ⟨*i głupi bywa czasem dowcipny*⟩. **11.** Kto wołu pragnie, niech prosi o cielę. **12.** Niemiła księdzu ofiara, pójdź cielę do domu. **13.** Pokorne cielę dwie matki ssie ⟨*pokorą osiąga się podwójną korzyść*⟩. **14.** Póty służą przyjaciele, póki worek jako cielę. **15.** W cielęta nie orzą ⟨*młodych, niedoświadczonych nie używa się do ciężkiej, odpowiedzialnej pracy*⟩. **16.** Więcej cieląt w jatkach bywa, niż starych wołów ⟨*śmierć nie zważa na wiek*⟩. **17.** Wzięli diabli krowę, niech wezmą i cielę. **18.** Zapomniał wół, jak (kiedy) cielęciem był ⟨*starzy nie chcą być wyrozumiali dla młodych*⟩.

cielęcy 1. Móżdżek **c.**, nóżki **c-e** ⟨*rodzaje potraw*⟩. **2.** Pieczeń **c-a**, sznycel **c.** ⟨*z cielęciny*⟩. **3.** lata **c-e** ⟨*wiek młodociany*⟩. **4.** Mózg, rozum **c.** ⟨*naiwny, głupi*⟩. **5. c.** zachwyt ⟨*głupi, bezpodstawny*⟩: Wpaść w cielęcy zachwyt.

ciemię *pot.* Nie w **c.** bity, *daw.* w **c.** nie bity ⟨*niegłupi, sprytny, obrotny; zdolny*⟩: Nie w ciemię bity [...] umiał sobie poradzić w niejednym trudniejszym terminie. *Pigoń Komb. 66.* Ona, choć kobieta, ma arcybystry rozum i w ciemię nie bita. *Zabł. Zabob. 38.*

ciemnieć Ciemnieje komu w oczach ⟨*ktoś traci chwilowo wzrok pod wpływem osłabienia lub wzruszenia*⟩: W oczach mu ciemniało, znów musiał odpocząć. *Grusz. An. Od Karpat 183.*

ciemno 1. c. choć oko wykol, choć w pysk daj (bij), **c.** jak w grobie, jak w piekle, jak w worku; że nie widać ręki przed oczami ⟨*zupełnie ciemno*⟩. **2. c.** w oczach a. przed oczami ⟨*o chwilowej utracie wzroku pod wpływem osłabienia lub silnego wzruszenia*⟩: Jak mi słabo, jak mi w oczach ciemno. *Słow. Maria 145.* **3. c.** mówić, odpowiadać, pisać, wykładać, wyrażać się ⟨*niezrozumiale, zawile*⟩.

ciemność 1. c. gęsta, gruba, nieprzejrzana, nieprzenikniona. **2.** Nocne **c-i**. **3. c-i** egipskie ⟨*gęste, nieprzejrzane*⟩: Od trzech dni panują tu egipskie ciemności. Chmury [...] pokryły swoim ociężałym łonem całą dolinę. *Sienk. Bez dogm. III, 97.* **4. c.** nocy. **5.** *przen.* **c.** życia. **6. c.** mowy, stylu ⟨*niejasność, zawiłość*⟩. **7.** Pogrążyć się (kogo) w ciemności **8.** Przebijać **c-i** (o wzroku). **9.** Rozproszyć, rozjaśnić **c-i**. **10.** Tonąć w ciemnościach: Przedmieścia, nie oświetlone, tonęły w ciemnościach. *Boy Balz. 29.* **11. c.** ogarnia (co), panuje, pokrywa, rozjaśnia (się), rozprasza się, zalega co.

ciemny 1. c-a noc, ulica ⟨*bez światła, pogrążona w mroku*⟩. **2. c.** pokój ⟨*mający mało światła*⟩. **3. c-a** figura ⟨*osoba podejrzana, wywołująca nieufność; przestępcza, nikczemna*⟩. **4. c.** kolor, np. **c.** pąs, szafir itp. ⟨*intensywny, mocny*⟩. **5.** Lud, tłum **c.**, **c-a** szlachta ⟨*nieoświecony(-a), zacofany(-a)*⟩. **6. c-e** machinacje, sprawy ⟨*podejrzane, przestępcze*⟩. **7.** *obelż.* **c-a** masa, **c.** żłób ⟨*zacofany; zupełnie nieoświecony; tępak, dureń*⟩: Prawda, żeś to ty i neonów nie widział, ciemna masa. *Was. W. Rzeki 569.* **8. c-e** oczy, włosy ⟨*ciemnego koloru*⟩. **9. c-a** przyszłość ⟨*nieodgadniona, niewiadoma*⟩. **10. c-e** światło ⟨*o słabej mocy*⟩. **11. c.** jak tabaka w rogu ⟨*nie mający o niczym pojęcia, zupełnie ciemny*⟩. **12.** (Człowiek, łotr, typ, urwis) spod ciemnej gwiazdy ⟨*najgorszego gatunku, największy, ostatni łotr itd.*⟩. **13.** Na ciemno ⟨*w ciemnym kolorze*⟩: Pomalować pokój na ciemno. Oprawiać książki na ciemno. **14.** Kreślić, przedstawiać, widzieć co w ciemnych barwach (kolorach) ⟨*przedstawiać co z jak najgorszej strony; widzieć w czym tylko złe strony*⟩: Zrzędzisz, w nic nie wierzysz, widzisz wszystko w ciemnych kolorach. *Szan. Teatry 85.*

cienki 1. c. jak nitka, jak tyczka, jak patyk, jak szparag. **2.** Nogi **c-e** jak badyle. **3. c.** barszczyk, rosół ⟨*rzadki, rozwodniony, mało esencjonalny*⟩, **c-a** kawa. **4. c.** człowiek ⟨*chudy*⟩. **5. c.** drut ⟨*o małym przekroju*⟩. **6. c.** głos ⟨*wysoki, piskliwy*⟩. **7. c.** papier ⟨*nieznacznej, małej grubości*⟩. **8. c-e** piwo, wino ⟨*nietęgie, słabe*⟩. **9. c-e** ręce, nogi ⟨*wychudzone; szczupłe*⟩. **10. c-a** tkanina (materiał, płótno, pończochy) ⟨*delikatna; cienko tkana*⟩. **11.** *łow.* **c.** zwierz ⟨*drobny, np. zając, lis*⟩. **12.** Mieć cienką skórę ⟨*być wrażliwym, delikatnym*⟩: Mam za cienką skórę, za dużo skrupułów i wątpliwości. *Andrz. Popiół 160.* **13.** Śpiewać cienkim głosem: a) ⟨*być w biedzie, w kłopotach materialnych*⟩; b) ⟨*spuścić z tonu, spokornieć*⟩.

cienko 1. Krajać, kroić chleb **c.** ⟨*na cienkie kawałki*⟩. **2. c.** tkać ⟨*cienkimi nićmi*⟩. **3.** Jest **c.** z czym ⟨*jest źle, słabo, krucho*⟩: U dziadów, u małorolnych, bezrolnych [...] było już bardzo cienko z żarciem. *Kurek Grypa 5.* **4. c.** z kim a. koło kogo ⟨*jest w trudnym położeniu materialnym; ma trudności pieniężne*⟩: Dwa półzłotki — cały wasz majątek: to cienko koło was, za katy. *Zabł. SW.* **5. c.** prząść, grać, śpiewać: a) ⟨*być w biedzie*⟩; b) ⟨*być pokornym*⟩ *por.* Śpiewać cienkim głosem: Dam ja ci, wnet ty tu cieniej będziesz śpiewał. *Oss. SW.*

przysł. **6.** Gdzie cienko, tam się rwie.

cień 1. c. długi krótki, własny. **2. c.** czego a. od czego: **c.** drzewa, domu, wieży, sylwetki ludzkiej. Cień od domu przecinał kwietnik. *Perz. SPP.* **3.** Dawać, rzucać **c.**: Zarośla dawały dostateczny cień. *Wikt. SPP.* **4. c.** biega po ścianie, pada na kogo, na co. **5.** Cienie kładą się na ziemię, ścielą się, zalegają doliny. **6. c.** cienia ⟨*najmniejszy ślad, źdźbło, odrobina*⟩: Zaczęła się chytra rekonstrukcja wszystkiego, co choćby cieniem cienia Twego było, dziesiątym echem. *Tuwim Sokr. 27.* **7. c.** dawnej wielkości ⟨*resztki*⟩. **8.** *poet.* Elizejskie **c-e** ⟨*mary, duchy zmarłych*⟩: Hrabia widział w nich obraz elizejskich cieni. *Mick. Tad. 81.* **9.** W krainie cieniów ⟨*na polach Elizejskich, na tamtym świecie*⟩. **10. c-e** pod oczami ⟨*sińce, ciemne plamy*⟩. **11. c-e** przed oczami ⟨*ciemne punkty migające przed oczami wskutek dużego przemęczenia lub osłabienia*⟩. **12.** Światła i **c-e** ⟨*na obrazie, fotografii: jasne i ciemne plamy; przen. dobre i złe, jasne i ciemne strony czego*⟩. **13.** Gra świateł i cieni. **14.** Bać się, lękać się swego (własnego) cienia ⟨*być bardzo lękliwym, przesadnie ostrożnym*⟩: Cienia się swego boi hipokryta, gdy go wewnętrzne przeświadczenie głuszy. *Kras. Antimon. 66.* **15.** Być cieniem kogo a. czego: a) ⟨*być czyim nieodstępnym towarzyszem, nie mieć własnej woli, samodzielności*⟩: Dopóki mąż był w domu, on był osobą — ona cichym i pokornym cieniem osoby. *Żer. Przedw. 22*; b) ⟨*być nieudolnym naśladowcą kogo; być nieudolnym naśladownictwem czego*⟩: Moje wiersze są cieniem w porównaniu [do] wierszów W. Pana. *Boh. SW.* **16.** Być, pozostawać w cieniu ⟨*być na uboczu, na dalszym planie; nie ujawniać swej działalności, pozostawać niedostrzeżonym*⟩: Sprawa ta musi pozostać w ukryciu, w cieniu, osłonięta welonem głębokiej tajemnicy. *Żer. Proj. 3.* **17.** Chodzić za kim, nie odstępować kogo, postępować za kim jak **c.** ⟨*towarzyszyć komu nieodstępnie*⟩. **18.** Nie ma w nim cienia zarozumiałości ⟨*jest zupełnie niezarozumiały*⟩. **19.** Nie ma w tym cienia prawdy ⟨*nie ma ani odrobiny, ani śladu prawdy*⟩. **20.** Rzucać **c.** na kogo ⟨*rzucać podejrzenie*⟩: Odwdzięcza się, rzucając na nią swym postępowaniem cień. *Krasz. SW.* **21.** Trzymać się w cieniu, usunąć się w **c.** ⟨*trzymać się na uboczu*⟩. **22.** Usuwać kogo, co w **c.** ⟨*usuwać, spychać na dalszy plan*⟩: Jej skromność, bardzo powściągliwe zachowanie zawsze usuwało ją w cień. *Par. Godz. 114.* **23.** Wyglądać jak **c.** ⟨*być mizernym, wychudzonym*⟩. **24.** Wywołać czyjś **c.** ⟨*wywołać czyjąś pamięć, czyjegoś ducha*⟩. **25. c.** (ironii, wzruszenia) przesuwa się po czyjej twarzy, pojawia się na czyjej twarzy ⟨*widać na czyjej twarzy lekką ironię, lekkie wzruszenie*⟩. **26. c.** (z) kogo (po)został ⟨*ktoś bardzo wychudł, zmizerniał; zmienił się*⟩: Z dawnej piękności pozostał tylko cień kobiety. *Bog. Kapit. II, 37.*

przysł. **27.** Gdzie słońce świeci, tam cień być musi.

ciepło 1. c. jak w uchu ⟨*bardzo ciepło*⟩: Tu się napaliło, za jaką godzinę będzie ciepło jak w uchu. *Żer. Grzech 64.* **2.** Grać (utwór) **c.** ⟨*z uczuciem*⟩: Dawno nie słyszał Chopina, granego ciepło, czysto, serdecznie. *Sewer Nafta II, 216.* **3.** Jest, robi się, staje się komu a. koło kogo **c.** ⟨*sytuacja zaczyna być dla kogoś niebezpieczna*⟩: Widzisz, tak sprawy stoją, że trzeba wiać. Trochę za ciepło się zrobiło koło mnie. *Was. W. Gwiazdy 302.* **4.** Jest, robi się komu **c.** od czego a. około serca, w duszy ⟨*robi się miło, przyjemnie*⟩: Strzelec całą noc siedział przy Franku i robiło mu się jakoś ciepło w duszy, kiedy chłopaka doglądał. *Dygas. Zając 118.* **5.** Przemówić do kogo, przyjąć kogo, spojrzeć komu w oczy, uśmiechnąć się do kogo, uścisnąć komu rękę itp. **c.** ⟨*przyjaźnie, życzliwie, serdecznie*⟩: Ojciec pisał krótko i ciepło. *Kow. W. Rodz. 107.* **6.** Ubierać się (kogo) **c.** ⟨*grubo, tak, żeby zabezpieczyć (się) przed zimnem*⟩: Janowa powie panience, żeby się ubrała ciepło, jeżeli chce iść do lasu. *Reym. Ferm. I, 47.* **7.** *pot. rub.* Trzymać się **c.** (w formie rozkaźnika: trzymaj się, trzymajcie się) ⟨*wyraża życzenie pomyślności*⟩: Bądź zdrów i trzymaj się ciepło.

ciepły 1. *pot.* **c-a** baba, panienka, wdówka ⟨*bogata, posażna*⟩: Mógłbym jeszcze z rok szumieć i grać rolę panka, potem bym się ożenił z jaką ciepłą babą. *Zabł. Firc. 29.* **2. c.** dzień, klimat, wiatr ⟨*pośredni między gorącym a zimnym*⟩. **3. c-e** kolory, odcienie, tony ⟨*barwy o odcieniach żółtych, pomarańczowych i czerwonych*⟩. **4. c-e** kluski ⟨*człowiek nieenergiczny, ślamazara*⟩: Matka udaje ciepłe kluski, choć jest na cztery nogi kuta. *Kłosy 178. 1868.* **5. c-e** kraje ⟨*o ciepłym klimacie, południowe*⟩. **6.** Ciepłą ręką: a) ⟨*za życia*⟩: Natychmiast przywołam świadków i spiszę testament, papiery zaś i gotówkę ciepłą ręką podzielę między żonę a Norminę. *Lam J. Głowy II, 116;* b) ⟨*osobiście, własnoręcznie*⟩: Powiększyć mu redakcyjnych poborów nie sposób, bo człowiek sobie narazi jego kolegów. Można mu więc tylko od czasu do czasu wsunąć coś ciepłą ręką. *Breza Niebo I, 291.* **7. c-e** słowo, spojrzenie, ton, uczucie ⟨*serdeczne*⟩. **8. c.** ubranie ⟨*chroniące od zimna*⟩.

9. *przestarz*. Trafić **na c-e** nóżki ⟨*zastać kogo rano jeszcze w łóżku albo zaraz po wstaniu*⟩.

cierń *przysł*. Nie ma róży bez cierni. Nic po cierniu kiedy róża spadnie.

cierpieć 1. c. co ⟨*doznawać czego, odczuwać co*⟩: **c.** ból, głód, niedostatek, męki, ucisk, zimno itp. **2. c.** męki Tantala ⟨*znosić męczarnie wskutek niemożności osiągnięcia rzeczy bliskich i pożądanych, ale niedostępnych*⟩: Nieszczęśliwy pożądliwym wzrokiem odprowadza każdą śliwkę, którą [...] sąsiad jego niesie do ust; słowem: cierpi męki Tantala. *Sienk. Listy I, 69*. **3. c.** kogo ⟨*tolerować*⟩: Raczej w boju ostatecznym wolał lec trupem, niż cierpieć rywala. *Niemc. Bajki 284*. **4.** Nie **c.** kogo, czego ⟨*nie znosić, nie lubić, nienawidzić*⟩: Nie cierpieli przecież poważnej muzyki, ale słuchali jej, bo tak chciał konwenans. *Krzyw. I. Siew. 371*. **5.** Nie mogę go **c.** [!] *germ. zam.* nie cierpię go. **6.** Coś (rzecz, sprawa) nie cierpi zwłoki ⟨*rzecz nie znosi opóźnienia, wymaga natychmiastowego załatwienia*⟩: Nie trzeba tu w popiele zasypiać tych gruszek. Sprawa nie cierpi zwłoki. *Bogusł. W. Cud 41*. **7. c.** coś do kogo ⟨*mieć do kogo urazę, odczuwać niechęć*⟩: Nie mogła odgadnąć, co profesor cierpi do niej i co się dzieje w profesorskim sercu. *Sewer Łusia 37*. **8. c.** na co ⟨*chorować na co*⟩: **c.** na bezsenność, na ból głowy, na grypę, na serce. **9. c.** na brak czego ⟨*odczuwać brak, być narażonym na brak czego*⟩: Zdawałoby się, że teatry cierpią na brak dobrych sztuk, skoro np. w r. 1935 znowu uciekano się do przeróbek powieściowych. *Rocz. Lit. 1935, 67*. **10.** Ktoś (coś) cierpi na czym ⟨*ktoś (coś) traci, ponosi szkodę, jest poszkodowany*⟩: Ujrzawszy szachownicę i hufiec kościanych rycerzy zapomniał o wszystkim a interesa jego znacznie na tym cierpiały. *Niemoj. Szach 69*. **11. c.** nad kim, nad czym: Cierpiał nad nieszczęściem ojczyzny. *Sienk. SPP*. Cierpiał nad tym. *Par. SPP*. **12. c.** przez kogo, przez co, z powodu czego, wskutek czego [nie: pod czym, dzięki czemu]: Tyle cierpiałem przez to. *Reym. SPP*. Przez co wszyscy cierpią. *Dąbr. M. SPP*. **13. c.** za kogo, za co: Cierpi za popełnione winy. *SPP*. Cierpi za niego. *Bart. SPP*.

przysł. **14.** Cierpieć z drugimi lżej.

cierpienie 1. c-a chorobowe (piersiowe, skórne, żołądkowe itp.) ⟨*dolegliwości, choroby*⟩. **2. c.** fizyczne ⟨*ból fizyczny*⟩. **3. c.** moralne ⟨*przykrość moralna*⟩. **4.** Pasmo cierpień. **5.** Głuchy na **c-a** ludzkie. **6.** *dosł.* i *przen.* Koić, łagodzić **c-a. 7.** Powiększać **c. 8.** Zadawać komu **c-a. 9.** Znaleźć gdzie a. w czym ukojenie cierpień. **10.** Znosić **c. 11. c.** maluje się na czyjej twarzy, trapi kogo.

cierpliwość 1. c. anielska, bezbrzeżna, święta, wielka. **2. c.** do czego a. w czym: **c.** do pielęgnowania chorych a. w pielęgnowaniu chorych. **3.** Mieć, okazywać (świętą, anielską, wielką) **c.**: Miał wielką do tej roboty cierpliwość. *SPP*. **4.** Nadużywać czyjej cierpliwości: Nie chcąc nadużywać cierpliwości czytelnika, nie będę przytaczał tu szeregów otrzymanych liczb. *Demb. J. Posz. 67*. **5.** (S)tracić **c. 6.** Uzbroić się w **c.**: Postanowiłem uzbroić się w cierpliwość, robić co do mnie należy. *Chłęd. SPP*. **7.** Wyczerpać czyją **c.**, wyprowadzić kogo z cierpliwości: Zuchwalec ten już wyczerpał moją cierpliwość. *Prus Far. II, 173*. **8.** Wystawić czyją **c.** na (ciężką, długą) próbę: Cierpliwość pana Zagłoby na długą jeszcze miała być wystawiona próbę. *Sienk. Ogn. IV, 26*. **9.** Wziąć, zdobyć się na **c. 10. c.** czyja (miara cierpliwości) przebrała się, wyczerpała się: Przebrała się bezbrzeżnej cierpliwości miara. *Staff L. Poezje III, 27*.

przysł. **11.** Cierpliwość panią rzeczy. **12.** Ile kto ma cierpliwości, tyle mądrości. **13.** U końca cierpliwości wyje wściekłość ⟨*łatwo nadużyć czyjej cierpliwości*⟩.

cierpnąć Skóra cierpnie na kim, na czym ⟨*drętwieje*⟩: Od kwasów skóra cierpnie na języku; *przen.* ⟨*strach ogarnia, przerażenie*⟩: Na tych, którzy się poczuwali do winy, skóra cierpła. *Skiba Poziom. 177*.

cieszyć się 1. c. się jak dziecko ⟨*okazywać wielką radość, bardzo się cieszyć*⟩: Cieszyła się jak dziecko, spoglądając na brata z wyrazem dziękczynienia w oczach, a wydając co chwila okrzyki radość wielką znamionujące. *Jeż Rotuł. 329*. **2.** *iron.* **c. się** jak nagi w pokrzywach ⟨*cieszyć się bez powodu*⟩. **3. c. się** czym: **c. się** zdrowiem, dobrą (złą) sławą, łaskami, poczytnością, popularnością, pokupem, powodzeniem itp. ⟨*mieć zdrowie, sławę itd.*⟩: Dał się poznać z kilku sztuk, które w teatrze cieszyły się powodzeniem. *Chmielow. Poeci 358*. **4. c. się** nadzieją ⟨*nie tracić nadziei, dodawać sobie otuchy, pocieszać się*⟩: Stateczny umysł cieszy się w złej doli nadzieją. *Zab. III/1, 1779, s. 151*. **5. c. się** na co ⟨*wyrażać radość z powodu czego*⟩: Podwieczorek, na który się tak cieszył, znudził go. *Iwasz. SPP*. **6. c. się** z czego: z prezentu, z czyjego sukcesu, z życia.

cietrzew *przysł*. Lepszy wróbel w ręku, niż cietrzew na sęku.

cięcie 1. c. czego ⟨*cios, uderzenie*⟩: szpicruty, szabli, miecza. **2.** *lek.* Cesarskie **c.** ⟨*sectio caesarea, przecięcie ściany brzusznej i macicznej w celu wydobycia płodu*⟩: **c.** boczne, krzyżowe. **3. c.** lasu ⟨*wyrąb*⟩: Cięcie odsłaniające, pielęgnujące itp. **4.** *ogr.* **c.** letnie, zimowe, jesienne; krótkie, długie ⟨*przycinanie, podcinanie*⟩. **5. c.** na owoc ⟨*przycinanie gałązek owocowych*⟩. **6.** Otrzymać, odeprzeć, wymierzyć **c.**: Otrzymał cięcie przez twarz. *SL*.

cięgi *dosł.* i *przen.* Brać, wziąć, dać, dostać, przejść, znosić **c.**

cięty *pot.* **c.** na kogo, na co ⟨*zajadły, zawzięty, zagniewany na kogo*⟩: **c.** na robotę, na organizację. Ty, czegoś taki cięty. *Czesz. Pocz. 25*. **2. c.** artykuł, dowcip, język ⟨*dowcipny, zjadliwy, ostry*⟩. **3. c-a** odpowiedź, satyra. **4. c-e** pióro. **5.** *med.* **c-e** bańki ⟨*stawiane na naciętą skórę*⟩. **6.** *ogr.* Kwiaty **c-e** ⟨*ścinane*⟩. **7. c-a** rana ⟨*spowodowana cięciem*⟩. **8.** *sport.* Raz **c.** ⟨*w fechtunku cięcie z pociągnięciem po ciele*⟩. **9.** *agr.* Ziarno **c-e** ⟨*półziarno, ziarno pocięte w młocarni*⟩. **10.** *łow.* Zwierzę **c-e**: a) ⟨*dobrze się broniące*⟩: Dzik, lis **c.**; b) ⟨*zajadły, dobrze atakujący*⟩: Pies **c.**

ciężar 1. Ogromny, wielki **c. 2. c.** nad siły. **3.** *przen.* **c.** czego: a) ⟨*brzemię, ucisk*⟩: **c.** troski, starości, niesprawiedliwości, zbrodni: Cały ciężar zbrodni na mnie spada. *Słow. Król 51;* b) ⟨*obowiązek*⟩: **c.** dostarczania podwód (dla wojska). **4.** *chem. fiz.* **c.** atomowy a. cząsteczkowy ⟨*stosunek ciężaru jakiegoś pierwiastka do ciężaru wodoru*⟩. **5. c-y** fiskalne, gruntowe, pańszczyźniane, państwowe ⟨*powinności, obowiązki, podatki*⟩. **6.** *księg.* **c.** konta, rachunku ⟨*obciążenie*⟩. **7.** *fiz.* **c.** właściwy ⟨*stosunek ciężaru ciała do jego objętości*⟩. **8.** Przygnieciony ciężarem (pracy, obowiązków). **9.** Być, stać się (komu, dla kogo) ciężarem ⟨*być zawadą, sprawiać wiele kłopotu, narażać na wydatki, zawadzać, być uciążliwym*⟩: Jaki ja niedołężny, że zawsze dla Ciebie ciężarem być muszę. *Słow. Listy I, 68.* **10.** Dźwigać, nosić, wozić **c-y** ⟨*ciężkie przedmioty*⟩; *przen.* ⟨*znosić co, cierpieć*⟩: Bez szemrania dźwigać **c.** obowiązku. **11.** Nałożyć na kogo, włożyć komu na barki **c.**, obarczyć kogo ciężarem czego ⟨*zobowiązać kogo do czego*⟩. **12.** *sport.* Podrzucać, rwać **c-y** ⟨*w ćwiczeniach atletycznych: podnosić ciężary w określony sposób*⟩. **13.** Ponosić **c-y** ⟨*być obowiązanym do świadczeń, podatków itp.*⟩: Ludność ponosiła najrozmaitsze ciężary na rzecz panującego. **14.** Uginać się pod ciężarem czego: Stół [...] uginał się pod ciężarem bogatej zastawy. *Syg. Wysadz. 140; przen.* Na cóż się uginać pod ciężarem tych placów. *Dąbr. M. SPP.* **15.** Ulżyć komu (sobie) ciężaru. **16.** Wziąć na siebie (na swe barki) **c.** czego ⟨*zobowiązać się do czego*⟩. **17.** Zaważyć (wielkim) ciężarem na czym (na sumieniu, na życiu czyim). **18.** Zdjąć, zrzucić, zwalić **c.** z głowy, serca, myśli, piersi itp. ⟨*pozbyć się zmartwienia, kłopotów, odetchnąć*⟩: Było mi żal, że pani Stawska nie dostanie Stacha za męża, a jednocześnie jakby mi kto zdjął ciężar z piersi. *Prus Lalka III, 19.* **19. c.** gniecie kogo: Wielki go ciężar — zacność familii — gniecie. *Bardz. SW.* **20. c.** spada komu z głowy, z piersi, serca, myśli itp. ⟨*ktoś pozbywa się kłopotu, zmartwienia*⟩: Ślimakowi ciężar spadł z serca. *Prus SPP.*

ciężki **1. c.** jak kamień, jak ołów. **2. c.** do czego: **c.** do wykonania, do strawienia, do zniesienia. Ktoś jest ciężki do jednego, a w innych rzeczach [...] *Dąbr. M. SPP.* **3. c-e** akordy, tony ⟨*niskie, tubalne, mało dźwięczne*⟩. **4. c-a** artyleria, bateria ⟨*dużego kalibru*⟩; *przen. żart.* ⟨*człowiek ociężały, wolno myślący*⟩. **5.** *sport.* **c-a** atletyka ⟨*dziedzina sportu obejmująca zapaśnictwo i dźwiganie ciężarów*⟩. **6.** *przen.* **c-a** atmosfera, **c-e** powietrze ⟨*pełne napięcia, niepokojące*⟩: Powietrze nad Kielcami ciężkie, jak zwyczajnie podczas egzaminów! *Żer. Dzien. I, 265.* **7. c.** bombowiec ⟨*przystosowany do zabierania dużego ładunku bomb*⟩. **8. c-a** broń a. broń ciężkiego kalibru ⟨*dużego kalibru, o dużej sile działania*⟩; *przen.* Argumenty ciężkiego kalibru ⟨*poważne, przekonywające*⟩. **9. c-a** budowla, **c-e** meble ⟨*masywne, bez wdzięku*⟩. **10. c.** chleb, ciężki kawałek chleba ⟨*z trudem zdobywane środki utrzymania*⟩: Iść w służbę, ciężki to dla ciebie kawałek chleba. *Sewer Nafta II, 46.* **11. c-e** chmury ⟨*gęste, nieprzejrzyste*⟩. **12. c-a** cholera, do ciężkiej cholery (anielki), do licha ciężkiego! ⟨*wyzwiska*⟩. **13. c-a** choroba, rana, **c.** poród, stan (chorego) ⟨*poważny, niebezpieczny, groźny*⟩. **14. c.** chód zegarka ⟨*nieregularny*⟩. **15.** Ciasto **c-e**, obiad **c.** itp. ⟨*o pokarmach: trudny do strawienia*⟩. **16. c.** cios, raz, uchwyt ⟨*mocny, silny*⟩. **17. c-e** czasy, położenie, życie ⟨*trudne, wymagające wysiłku, męczące, uciążliwe*⟩. **18. c.** dowcip ⟨*bez polotu, nieudolny, niezręczny*⟩. **19. c-a** droga ⟨*męcząca, wymagająca wysiłku, uciążliwa*⟩. **20.** *wulg.* **c.** frajer ⟨*człowiek naiwny; głupiec*⟩. **21.** *geol.* **c-a** gleba ⟨*typ gleby mało przewiewnej, złożonej z gliny i iłów*⟩. **22. c-a** glina ⟨*rodzaj gliny zawierającej związki żelaza*⟩. **23. c.** głowa ⟨*o człowieku: tępy, ograniczony*⟩. **24. c.** grzech ⟨*wielki, śmiertelny*⟩. **25. c.** huk zgrzyt ⟨*niski, nieprzyjemny*⟩. **26. c-a** jazda, husaria itp. ⟨*silnie uzbrojona, opancerzona*⟩. **27.** *fiz.* **c-e** jądro ⟨*jądro pierwiastka znajdującego się przy końcu układu periodycznego pierwiastków*⟩. **28. c.** karabin maszynowy ⟨*o dużej skuteczności ognia*⟩. **29. c.** kłopot, zarzut ⟨*poważny, przykry*⟩. **30. c-a** krzywda, strata ⟨*poważna, bolesna, przykra*⟩. **31. c-a** łza, kropla ⟨*duża*⟩: Spod powiek spłynęły dwie ciężkie łzy. *Rudn. H. Płom. 31.* **32. c-e** krople deszczu. **33. c-e** metale ⟨*metale, których ciężar właściwy przekracza 5 g*⟩. **34. c.** obowiązek ⟨*uciążliwy*⟩. **35. c.** oddech, **c-e** stękanie, westchnienie ⟨*oddech itd. utrudniony, przychodzący z wysiłkiem*⟩: Nareszcie starzec ciężkim westchnieniem dał znak, że żyje. *Ziel. G. Kirgiz. 23.* **36.** Olej **c.** ⟨*o gęstych składnikach*⟩. **37. c-e** paliwo ⟨*produkt nie rafinowany, otrzymywany przez destylację ropy naftowej*⟩. **38. c-e** pieniądze. **39. c-a** gotówka ⟨*duża, poważna suma pieniędzy, dużo pieniędzy*⟩. **40. c-e** powieki ⟨*opadające, zamykające się, zwykle ze zmęczenia*⟩: Kleją się ciężkie powieki, bezwładnie opadają. *Kaspr. Hymny 95.* **41. c-a** praca ⟨*mozolna, uciążliwa, wyczerpująca*⟩. **42. c.** przemysł ⟨*gałąź przemysłu obejmująca górnictwo węglowe, hutnictwo, przemysł maszynowy i chemiczny*⟩. **43. c-a** ręka, pięść, łapa: a) ⟨*silna, mocno uderzająca*⟩: Bolało go trochę ramię, na które dwukrotnie spadła ciężka pięść węglarza. *Jun. Bruk. 112*; b) *przen.* ⟨*twarde, surowe rządy*⟩: Ciężka ręka cesarza [...] dawała się protestantom we znaki. *Ptaś. Miasta 287*; c) ⟨*ręka niezdarna, niewprawna*⟩: List pisany ciężką ręką. Mam za ciężką rękę do tej roboty. **44. c.** sen ⟨*mocny, twardy, męczący*⟩. **45. c.** styl, utwór ⟨*trudny do zrozumienia, zawiły*⟩. **46. c-e** ubranie ⟨*ciepłe, zimowe*⟩. **47. c.** umysł ⟨*niezdolny, tępy*⟩. **48.** *sport.* Waga **c-a** ⟨*waga zawodnika wynosząca w boksie ponad 80 kg, w dźwiganiu ciężarów ponad 82,5 kg, w zapasach ponad 87 kg*⟩. **49. c-e** więzienie, roboty ⟨*więzienie, roboty o surowej regule*⟩. **50. c-a** woda ⟨*zawierająca zamiast zwykłego wodoru wodór ciężki*⟩. **51.** *chem.* **c.** wodór ⟨*izotop wodoru o ciężarze atomowym 2*⟩. **52. c-a** żałoba ⟨*po stracie kogoś bliskiego*⟩: Stary Kijas nie zdołał się otrząsnąć z ciężkiej żałoby, w którą popadł od śmierci swojego syna. *Kaczk. Olbracht. III, 166.* **53.** Z ciężkim sercem (robić co) ⟨*ze smutkiem, z niepokojem, bez przekonania*⟩: Chociaż z ciężkim sercem, rad jego posłuchali. *Reym. Now. III, 308.*

ciężko **1. c.** ranny ⟨*poważnie, niebezpiecznie*⟩. **2. c.** strawny ⟨*o pokarmach: trudny do strawienia*⟩: **3.** Chodzić, poruszać się **c.**: a) ⟨*o człowieku lub zwierzęciu: ociężale*⟩: Koń dobry, ale ciężko chodzi. *SL.* b) ⟨*o mechanizmie: stawiając opór, zacinając się; nieregularnie*⟩: Tłok chodzi ciężko. Klucz w zamku chodzi (obraca się) ciężko. **4.** Chorować, ranić, zaniemóc **c.** ⟨*niebezpiecznie, poważnie*⟩. **5.** Dotknąć kogo (co) **c.** ⟨*bardzo, dotkliwie, srodze*⟩: Miasto, tak ciężko dotknięte przejściami ostatnich lat, staje się także i zewnętrznie jak gdyby mniejsze i uboższe. *Bystr. Warsz. 138.* **6.** Dudnić, stukać, zagrzmieć **c.** ⟨*mocno, z głuchym odgłosem*⟩. **7. c.** grzeszyć ⟨*śmiertelnie*⟩. **8.** Coś idzie komu **c.** ⟨*z trudnością, z dużym wysiłkiem*⟩: Robota, rozmowa, nauka szła mu ciężko. **9.** Jest, było itp. **c.** ⟨*jest bieda, niedostatek, są trudne warunki materialne*⟩: W domu było ciężko: ojciec bez pracy, czworo drobnego rodzeństwa. **10.** Jest, było komu **c.** (na duszy, na sercu) ⟨*jest komu smutno, przykro; ktoś jest przygnębiony*⟩: Wesołość boleści nie zgłuszy, gdy jaśnieje z pozoru, a ciężko na duszy. *Chęć. Szlach.78.* **11. c.** myśleć, **c.** myślący ⟨*być nierozgarniętym, tępym mieć trudną orientację*⟩: Wiesz, Felek, porządny jesteś chłop, tylko czasami ciężko myślisz. *Andrz. Popiół 273.* **12.** Oddychać **c.** ⟨*z trudnością, z wysiłkiem*⟩. **13.** Odpokutować za co **c.** ⟨*srodze, dotkliwie*⟩. **14.** Opaść, powlec się, usiąść, wstać **c.** ⟨*ociężale, bezwładnie*⟩. **15.** Pisać **c.** ⟨*zawile, nieprzejrzyście*⟩. **16.** Pracować **c.** ⟨*z wysiłkiem, z trudem, mozolnie*⟩. **17.** Ubrać się **c.** ⟨*grubo, nieprzewiewnie; zbyt ciepło*⟩. **18.** Wzdychać, zamyślić się **c.** ⟨*smutno, ponuro*⟩.

ciężkość 1. c. budowli, posągu, rzeźby ⟨*niezgrabność, masywność*⟩. **2. c.** oddechu ⟨*trudność*⟩. **3. c.** ruchów a. w ruchach ⟨*ociężałość*⟩. **4. c.** stylu ⟨*zawiłość*⟩. **5.** Z ciężkością ⟨*z trudnością, z trudem, z wysiłkiem*⟩: Podnieść z ciężkością powieki. Z ciężkością nam przychodzi widzieć koniec miejsca pięknego. *Karp. Ogr. 19.* **6.** *fiz.* Punkt, środek ciężkości ⟨*punkt przyczepienia wypadkowej wszystkich sił ciężkości działających na dane ciało*⟩; *przen.* Punkt ciężkości został przesunięty z armii na flotę, a więc z lądowej Sparty na morskie Ateny. *Ziel. T. Kult. ant. I, 149.* **7.** Siła ciężkości ⟨*siła powodująca spadanie ciał ku ziemi*⟩.

ciocia *żart.* **c.**-babcia ⟨*babcia nie w prostej linii*⟩.

cios 1. Bolesny, ciężki, dotkliwy, druzgocący, nieoczekiwany, stanowczy, straszny, śmiertelny **c. 2. c.** pięścią, szablą, mieczem, nożem, siekierą a. pięści, szabli itd.; *przen.* losu, przeznaczenia. **3.** *sport.* **c.** sierpowy, podbródkowy, prosty, zamachowy ⟨*w boksie: rodzaj uderzenia*⟩. **4.** Mury z ciosu ⟨*z ciosanych bloków kamiennych*⟩. **5.** Schody z ciosu ⟨*z ciosanych belek drewnianych*⟩. **6.** Jednym ciosem, od jednego ciosu ⟨*za jednym zamachem*⟩: Od jednego ciosu zabił Dana. *Żer. SPP.* Gdańsk zdobyć od jednego ciosu. *Żer. SPP.* **7.** *dosł.* Odbić, otrzymać **c. 8.** *przen.* Paść pod ciosem czego: Padł pod ciosem nieszczęścia. **9.** *przen.* Ponieść, znieść **c.**: Stracił siostrę i syna starszego; ciosy te jednak zniósł mężnie. *Kras. SW.* **10.** *dosł.* i *przen.* Uniknąć ciosu. **11.** *przen.* Wymierzyć, zadać **c.**: Przeznaczenie zadało mu druzgocący cios. *Wrocz. K. Wspom. 76.* **12.** *dosł.* Zasłonić się, zastawić od ciosu. **13. c.** dosięga, dotyka, druzgoce, obala kogo, spada, wali się na kogo: Zanim cios mnie dosięże, winę z siebie zmażę. *Wysp. SL.* **14.** *przen.* **c.** po ciosie (grad ciosów) pada, sypie się na kogo: Cios po ciosie tego roku na nas pada. *Krasiń. SW.*

ciosać 1. *przen.* Grubo (z gruba) ciosany ⟨*nie wykończony, prymitywny*⟩: Twarz była pospolita, z gruba ciosana, zwyczajna, chłopska twarz. *Was. W. Tęcza 12.* **2. c.** komu kołki na głowie (na łbie) ⟨*maltretować kogo, pozwalać sobie na wszystko wobec kogo*⟩: Ho ho, my sobie [...] nie damy ciosać kołków na głowie. *Dygas. Zając 31.*

ciskać, cisnąć 1. c. kogo, co; kim, czym — o kogo, o co; w kogo, w co; na kogo, na co ⟨*rzucać, miotać*⟩: Cisnął czapkę o podłogę. Cisnął go o ziemię. Ciskać kamieniami w szyby. Ciskając grom po gromie w piramidy, w Tabor. *Mick. Tad. 36.* Derę cisnął na niego. *Bart. SPP.* **2.** Ciskać błyskawice (o oczach czyich) ⟨*ziać gniewem, nienawiścią, oburzeniem itp. widocznym w oczach*⟩: Tak mówiąc podniecał się coraz bardziej, aż też krew jęła mu do twarzy uderzać a oczy ciskały błyskawice. *Sienk. Ogn. I, 227.* **3.** Ciskać gromy, pioruny a. piorunami ⟨*o kimś; oskarżać gwałtownie, z oburzeniem*⟩: Profesor [...] ciskał gromy i pioruny na rutynistów wychowawców i nauczycieli, że w szkołach nie uwzględniają indywidualności poszczególnych dzieci. *Dąbr. Ig. Matki 17.* **4. c.** klątwę ⟨*wyklinać, rzucać przekleństwo, przeklinać*⟩: W końcu w tył się na poduszki odrzucił i klątwę jakąś przez zęby cisnął. *Jeż. Rotuł. 86.* **5. c.** komu w twarz oskarżenie, wyzwanie, spojrzenie ⟨*oskarżyć, wyzwać kogo gwałtownie; spojrzeć na kogo groźnie, gniewnie*⟩. **6.** Cisnąć rękawicę ⟨*rzucić wyzwanie*⟩: W twarz ciśniecie wrogom rękawice, wołając: „Jestem". *Konopn. Poezje II, 168.* **7.** Ciskać pieniędzmi ⟨*szafować pieniędzmi; być hojnym, rozrzutnym*⟩. *przysł.* **8.** Po groszu zbierając, zbierzesz, po szelągu ciskając, rozciskasz.

cisza 1. c. cmentarna, głęboka, grobowa, niczym nie zmącona, uroczysta, złowroga; martwa **c.**; **c.** przed burzą; **c.** na morzu a. morska. **2. c.** jak makiem siał, posiał, zasiał; **c.** jakby wszystko zamarło (nagle); **c.** taka (tak wielka), że aż w uszach dzwoni ⟨*cisza zupełna*⟩. **3.** Pas, strefa ciszy (w okolicach równika). *przen.*: **4. c.** domowego ogniska; **5. c.** zakonna (zakonnego życia) ⟨*spokojne, jednostajne życie*⟩. **6. c.** po wojnie; chwila politycznej ciszy ⟨*czas spokojny, bez wojen, wstrząsów; pokój*⟩. **7. c.** przed burzą ⟨*napięta sytuacja*⟩: Jakaś taka cisza w naszej Galicji, jakby maku posiał, albo jak przed wielką burzą. *Bojko Pisma 138.* **8. c.** w sercu, w duszy; w twarzy (twarz pełna ciszy) ⟨*spokój wewnętrzny, ukojenie*⟩. **9.** Przerwać ciszę. **10.** Zachować ciszę. **11.** Zamącić, zakłócić ciszę. **12. c.** nastaje, panuje, zapanowała (na sali), zalega (dom, las, powietrze itp.).

ciśnienie 1. c. atmosferyczne, **c.** powietrza ⟨*ciśnienie, jakie wywiera powietrze na powierzchnię ziemi*⟩. **2. c.** barometryczne (powietrza), *pot.* **c.** niskie, wysokie ⟨*stan ciśnienia atmosferycznego mierzony za pomocą barometru*⟩. **3.** *przestarz.* **c.** w dołku, w piersiach ⟨*ucisk, ściskanie w dołku, w piersiach*⟩: Czuje jakieś ciśnienie w dołku, które po kilku minutach przechodzi w ból nieznośny. *Prus Kron. II, 313.* **4.** *dosł.* i *przen.* Działać pod ciśnieniem. **5.** Wywierać **c.** na co.

ciuch *pot.* Iść na **c**-y, kupować na ciuchach ⟨*na targowisko(-u) używanych (często zagranicznych) rzeczy*⟩.

ciuciubabka Grać, bawić się (z kim) w ciuciubabkę ⟨*działać po omacku; zwodzić kogo*⟩: Sama pana do tej przechadzki wezwałam, nie po to, aby grać w tę ciuciubabkę pogadankową, ale aby się szczerze rozmówić. *Dzierzk. Rodzina 79.*

ciup Buzia, usta, wargi w **c.** ⟨*usta ściągnięte, zaciśnięte, mające wyrażać skromność*⟩: Siadła do stołu, złożywszy ręce w małdrzyk, a buzię w ciup, jak przystało na skromną i przystojnie wychowaną panienkę. *Sienk. Wołod. I, 76.*

ciupa 1. Ciasna, mała **c.** a. ciupka ⟨*klitka, mały pokoik*⟩. **2.** Mieszkać w ciupie (w ciupce). **3.** *pot.* Dożywotnia **c.** ⟨*dożywotnie więzienie*⟩: Siedzieć w ciupie. Dostać się, wsadzić kogo do ciupy. Wypuścić, wyjść z ciupy. Zamknąć kogo w ciupie.

ciupy Bawić się, grać w **c.** ⟨*w dziecinną grę w kamienie*⟩.

cło 1. c. fiskalne, gospodarcze, ochronne, prohibicyjne, przywozowe, wywozowe ⟨*podatek od wwożonych lub wywożonych za granicę towarów*⟩. **2. c.** drogowe, mostowe, rynkowe ⟨*opłata, myto*⟩. **3.** Nakładać, opłacać, płacić, pobierać **c. 4.** Uwolnić, zwolnić od cła. **5.** *daw.* Wydzierżawić **c.**
przysł. **6.** Myśl cła nie płaci.

cnota 1. c-y biblijne, chrześcijańskie, domowe, obywatelskie, publiczne, starodawne, towarzyskie ⟨*dodatnie cechy charakteru, przymioty, zalety*⟩. **2. c.** zwierzęcia (np. psa), rynsztunku, trunków ⟨*zaleta*⟩. **3.** Droga, nagroda, wzór cnoty. **4. c.** chodząca ⟨*o człowieku: wzór cnoty, bardzo cnotliwy*⟩. **5.** Bronić swojej cnoty ⟨*o pannie: bronić swego dziewictwa*⟩. **6.** Dybać, nastawać na cnotę panny. **7.** Jaśnieć cnotą ⟨*odznaczać się dodatnimi cechami moralnymi, przestrzegać zasad etyki, być prawym, zacnym, szlachetnym*⟩: Świeć przykładem, jaśniej cnotą. *SPP.* **8.** Nabywać cnót ⟨*zalet*⟩. **9.** Sprowadzić z drogi cnoty ⟨*sprowadzić z uczciwej drogi, wykoleić moralnie*⟩: Powiedz mi, jakie nieszczęście z drogi cnoty sprowadziło cię na drogę występku. *Czyń. Jakob. 243.* **10.** Stracić, utracić cnotę ⟨*o pannie: stracić dziewiczość, niewinność*⟩. **11.** Trwać w cnocie ⟨*o pannie: zachowywać dziewiczość*⟩.
przysł. **12.** Broda jak u proroka, a cnota jako u draba. **13.** Cnota pilnowana diabła warta. **14.** Jest to cnota nad cnotami trzymać język za zębami. **15.** Ma tyle cnót, co stara baba zębów. **16.** Prawdziwa cnota krytyk się nie boi. *Kras. Monach. 63.*

cnotliwość c. chodząca *p.* cnota chodząca.

co 1. co bądź ⟨*cokolwiek*⟩: Zjem co bądź, zwłaszcza żem diablo głodny. *Łoz. Wal. Dwór 59.* **2.** Co chwila, (rzadziej) co chwilę, co i raz ⟨*w pewnych (małych) odstępach czasu*⟩: Idąc przez wieś pomiędzy chatami przystawał co chwilę. *Dygas. Now. V, 137.* **3.** Co do: a) ⟨*pod względem czego, w sprawie czego, dotyczący czego, obejmujący co*⟩: Muszę z tobą porozumieć się co do mieszkania. *Święt. A. Nałęcze 88*; b) ⟨*aż do..., ze wszystkim, całkowicie*⟩: Zjeść wszystko co do okruszyny. Wydać pieniądze co do grosza. Wypić co do kropli; c) ⟨*jeżeli chodzi o..., co się tyczy (czego)*⟩: Szyć umie, ale co do kroju, to nie ma o nim pojęcia. - Co do mnie — wolę wyjść z wojskiem za dnia. *Perz. SPP.* **4.** Co do joty ⟨*dokładnie, ściśle*⟩: A ty najtwardsze rozkazy musisz spełnić co do joty. *Mick. Ball. 49.* **5.** Co do nogi ⟨*do ostatniej osoby*⟩: Zginie on i wyginą co do nogi jego ludzie. *Strug Ojc. 6.* **6.** Co duch, co duchu, co sił, co siły (*daw.* co siła), co tchu ⟨*ile sił starczy, jak najprędzej*⟩: Przecie jemu trzeba co duch dawać śniadanie. *Dąbr. M. Noce IV, 191.* **7.** Biec co tchu, co sił (w nogach). **8.** Co dzień, (rzadziej) co dnia ⟨*codziennie*⟩. **9.** Co i jak ⟨*zastępuje szczegółowe wyliczenie, opowiadanie; jak rzecz wygląda, jak się rzeczy mają*⟩: Przywoź rychło wiadomość, co i jak. *Żer. Opow. II, 264.* **10.** Co krok, (rzadziej) co kroku ⟨*na każdym kroku*⟩: Ileż to przeszkód co krok napotykam. *Fredro J. Żyw. 15.* **11.** Co nieco ⟨*trochę, cokolwiek*⟩: Zapytał pisarza, czy nie umie przypadkiem po francusku. — Liznęło się tam tego co nieco. *Bał. Dziady 73.* **12.** Co niemiara ⟨*jak najwięcej, w jak największym stopniu, bez ograniczeń*⟩: Kilka dni w puszczy polował i nabił żubrów i niedźwiedzi co niemiara. *Sienk. Listy IV, 206.* **13.** Co prędzej, czym prędzej, co żywo ⟨*jak najszybciej, natychmiast*⟩: W niebytność Wojskiego woźny po kryjomu kazał stoły z wieczerzą powynosić z domu i ustawić co prędzej w pośrodku zamczyska. *Mick. Tad. 17.* **14.** Co rusz (to) ⟨*w powtarzających się odstępach czasu*⟩: Siedział za biurkiem i co rusz podnosił słuchawkę któregoś z dwu telefonów, stojących na szklanym blacie. *Twórcz. 9, 1953 s. 124.* **15.** Co się zowie ⟨*nadzwyczajny, w całym tego słowa znaczeniu; doskonały, wyśmienity, bez zarzutu*⟩: Hulano co się zowie. *Żer. SPP.* Wyprawił ucztę, co się zowie. **16.** *pot.* Co takiego? ⟨*co się stało; co powiedziałeś; co to ma znaczyć?*⟩: Ach, Franiu, co takiego? Powiedz mi, przecież mnie możesz powiedzieć. *Goj. Dziew. I, 70.* **17.** Co tam, co mi tam ⟨*nie ma co mówić o..., nie ma znaczenia; nie dbam o to*⟩: Przypomniałem się jej z kuzynostwem, rozśmiała się. — A! co tam pokrewieństwo! — odparła śmiało — wszyscy ludzie są sobie braćmi, a przynajmniej być powinni. *Krasz. Szalona 28.* Co mi tam dom, co mi księgi, groby co mi tam. *Żm. SW.* **18.** Co... to: Co głowa, to głowa. *Breza SPP.* Co prawda, to prawda. *SPP.* **19.** Co to jest ⟨*co znaczy, czym jest*⟩: Już nie zadawała sobie pytań: co to jest miłość? *Goj. Dziew. I, 175.* **20.** Co za (co to za)? ⟨*jaki*⟩: Co to za tajemnice chowacie przede mną? *Orkan Pomór 27.* **21.** Co (to) za jeden ⟨*kto to jest, kim on jest, kto to taki*⟩: Jeśli się chudy pachołek odezwie, zaraz się pytają: co to za jeden? *Zab. III/1, 1779, s. 202.* **22.** Co zacz ⟨*kto to jest, czym jest*⟩: Co zacz był ten człowiek? *Choj. Alkh. IV, 100.* **23.** Bóg wie co, Bóg wie nie co, diabli wiedzą co, licho wie co, nie wiadomo co, nie wiedzieć co, nie wiem co ⟨*coś nieokreślonego, nadzwyczajnego, nieoczekiwanego; bardzo, bardzo dużo, w najwyższym stopniu*⟩: Przychodziło im Bóg wie co do głowy. *SPP.* Mnie się marzy Bóg wie nie co. *Słow. Ballad. 38.* A dziś akurat cudowny czas, można by nie wiem co zrobić. *Dąbr. M. SPP.* Uparta, jak nie wiem co. *Zabł. Pojedn. 171.* **24.** *pot.* Czy co? ⟨*czy coś w tym rodzaju*⟩: Uciekajmy! — śpisz, czy co? W którą stronę? *Żer. Char. 254.* **25.** Dopiero co, tylko co ⟨*przed chwilą*⟩: Dopiero co była ulewa, a już jest sucho. *Par. SPP.* Tylko co przebrzmiały dzwony. *Goj. SPP.* **26.** Jak przyjdzie co do czego ⟨*w wypadku, gdyby się to miało stać*⟩: Jak przyjdzie co do czego, to ze mną nie tak łatwo. *Dąbr. M. SPP.* **27.** *pot.* Jeszcze czego! ⟨*wykrzyknienie wyrażające protest, zaprzeczenie*⟩: W biurze na Świętokrzyskiej chcieli Frani obciąć warkocze.

Jeszcze czego! Jak aresztantowi. *Goj. Dziew. I, 124.* **28.** Nie ma co ⟨*nie należy zwlekać, nie należy się namyślać, zastanawiać, nie ma rady, nie ma wyboru*⟩: Nie ma co, trzeba się zabrać do pracy. *SPP.* Nie ma co, trzeba zapłacić. *SW.* **29.** Nie ma co, nie było co (z bezokolicznikiem) ⟨*nie warto, nie należy, nie warto było, nie należało*⟩: Do domu nie masz co wracać. *Goj. SPP.* Nie było co się łudzić. *Parand. SPP.* **30.** *pot.* Ot co ⟨*otóż to, tak jest*⟩: Jesteś egoistą, ot co. *Ukn. Strachy 303.* **31.** W razie czego ⟨*w wypadku gdyby się co stało niepomyślnego*⟩: Nie mógłby jej przed niczym ochronić, przeciwnie sam by w razie czego potrzebował obrony. *Dąbr. M. Noce I, 125.*

przysł. **32.** Co będzie, to będzie. **33.** Co się odwlecze, to nie uciecze. **34.** Co nagle, to po diable. **35.** Co na placu, to nieprzyjaciel. **36.** Co w sercu, to w gębie (to na języku). **37.** Co zanadto, to niezdrowo. **38.** Co z oczu, to i z myśli. **39.** Czym chata bogata, tym rada. **40.** Co było, a nie jest, nie pisze się w rejestr. **41.** Co ma wisieć, nie utonie. **42.** Co się stało, nie odstanie. **43.** Co ma piernik do wiatraka.

coś 1. Coś niecoś ⟨*cokolwiek, nieco*⟩: Wiedział coś niecoś o tych stosunkach. *Wyg. SPP.* **2.** Coś w rodzaju, coś na kształt czego ⟨*rzecz bliżej nie określona, lecz przypominająca co*⟩: Czuję coś na kształt wyrzutów sumienia, gdy wspomnę o niej. *Lam J. Głowy IV, 145.* **3.** Coś podobnego, coś nadzwyczajnego, coś takiego, także coś! ⟨*wykrzyknienie wyrażające oburzenie, irytację z powodu czyjegoś postępowania*⟩: Jak ta dziewczyna zadowalnia mój zmysł artystyczny, to coś nadzwyczajnego! *Sienk. Bez dogm. I, 41.* **4.** Być czymś [nie: kimś] ⟨*zdobyć pozycję w świecie, wybić się*⟩: Chciałem być czymś, chciałem się odznaczyć, a tu wszystko rozbijało się o to zdrowie. *Dąbr. M. Przyj. 24.* **5.** Dojść, przyjść do czegoś ⟨*osiągnąć zamierzony cel w życiu: wykształcić się, zdobyć stanowisko, majątek, sławę itp.*⟩: Mógłby już przyjść do czegoś, ale [...] nigdy grosza nie ma. *Fredro A. Odl. 238.* **6.** Coś w tym jest, coś w tym musi być, mam w tym coś ⟨*istnieje w tym jakaś przyczyna, ukryty, zatajony powód*⟩: W tym coś jest i ja to wyśledzę... Ktoś nam buty uszył... *Prus Lalka II, 45.* **7.** Mieć coś do kogo ⟨*mieć pretensję do kogo, żywić urazę, niechęć*⟩: Wy to do niego coś macie. Przyznajcie się: zawadza wam? *Krasz. Brühl 189.* **8.** Ktoś ma w sobie coś, w kimś jest coś ⟨*ktoś jest interesujący, pociągający, ma specyficzny wdzięk, urodę*⟩: Było w niej coś, co przyciągało spojrzenia kobiet, a mężczyznom kazało odwracać za nią głowy. *Żuł. Rzeka 49.* **9.** Mieć coś z kogoś, z czegoś ⟨*mieć jakąś cechę właściwą komuś albo czemuś*⟩: W swojej suchej twarzy miał coś z sokoła. *Pap. Szczury 22.* **10.** Komuś leży coś na sercu, ktoś ma coś na sercu, na wątrobie ⟨*ktoś martwi się, trapi się czymś*⟩: Musisz mieć coś na sercu, rozmówmy się szczerze. *Mick. Dziady 116.* Miał coś na wątrobie, sapał, gryzł wąsy. *Reym. Now. V, 165.* **11.** Coś reprezentować, znaczyć ⟨*przedstawiać pewną wartość, mieć zdolności, wiedzę, charakter, być czymś*⟩: Prawdę powiedziawszy, w czterdziestej wiośnie należałoby jakoś ustalić się i już o tej porze znaczyć coś na świecie. *Strug Chim. I, 233.*

córa c. Koryntu ⟨*prostytutka*⟩.

przysł. Jaki wół, taka i skóra, jaka mać, taka i córa.

córka 1. c. przybrana, rodzona. **2.** *żart.* c. (matki) Ewy ⟨*kobieta*⟩: Znalazł w Amelii żonę tak uważną, tak wyrozumiałą, delikatną, jaką tylko na tym padole płaczu znaleźć było można między córkami matki Ewy. *Groza Róża 161.* **3.** c. chrzestna ⟨*dziewczynka a. kobieta w stosunku do osoby, która ją do chrztu trzymała albo przedstawiała*⟩.

przysł. **4.** Jaki bochen, taka skórka, jaka matka, taka córka. *por.* Niedaleko jabłko pada od jabłoni.

cuchnąć *pot.* Nie c. pieniędzmi ⟨*być bez pieniędzy, nie mieć grosza przy duszy*⟩: Nigdy nie cuchnął pieniędzmi. *Prus Wiecz. 259.*

cud 1. c. doskonałości, piękności ⟨*osoba doskonała, nadzwyczaj piękna, ideał*⟩: Znam jeden cud piękności wdowę, nieźle by się koło niej zawinąć nareszcie. *Zabł. Firc. 29.* **2.** Ósmy c. świata ⟨*coś nadzwyczaj pięknego; coś nadzwyczajnego*⟩: Czy jadłeś dziś sztufadę z makaronem? [...] Mówię ci, ósmy cud świata, palce lizać. *Warsz. Młod. 266.* **3.** Siedem cudów świata ⟨*siedem wielkich, słynnych budowli i pomników architektonicznych starożytności*⟩. **4.** Cudem, jakimś (dziwnym) cudem ⟨*w sposób niepojęty, nadzwyczajny*⟩. **5.** Cudem ocaleć, uratować się, ujść śmierci: Mostek dziwnym cudem się jeszcze utrzymał. *Przybysz. SPP.* **6.** Dokazywać, dokonywać cudów (męstwa, odwagi, waleczności): Dokazaliście cudów. *Niemc. SPP.* Dokonywa pan cudów. *Dąbr. M. SPP.* **7.** Opowiadać, prawić c-a o kim, o czym: Cuda opowiadał o męstwie Czarnieckiego. *Oss. SW.* **8.** Słynąć cudami (o obrazie, miejscowości). **9.** Słyszeć c-a o czym ⟨*rzeczy zdumiewające, nadzwyczajne*⟩. **10.** *pot.* c-a wyrabiać ⟨*robić rzeczy dziwaczne, osobliwe*⟩.

cudowny 1. c-e dziecko ⟨*dziecko obdarzone nieprzeciętnymi zdolnościami, nad wiek rozwinięte*⟩. **2.** c. obraz: a) ⟨*słynący cudami*⟩; b) ⟨*przepiękny*⟩.

cudzy 1. *reg.* c-e kraje ⟨*obce, cudzoziemskie*⟩. **2.** c-a własność ⟨*należąca do kogo innego*⟩. **3.** Bawić się cudzym kosztem ⟨*wyśmiewać się z kogo*⟩. **4.** Robić, pracować, harować itp. na cudzym ⟨*pracować na cudzej ziemi, w cudzym gospodarstwie*⟩: Chcę, by ojciec przestał harować, jak harował od lat na cudzym. *Mand. Dzisiaj 12.* **5.** Szukać cudzych bogów ⟨*zwracać się, udawać się do obcych z pominięciem swoich*⟩. **6.** Wtrącać się w c-e sprawy. **7.** Żyć cudzym kosztem.

przysł. **8.** Cudze chwalicie, swego nie znacie, sami nie wiecie, co posiadacie. **9.** Cudze widzi pod lasem, a swego nie widzi pod nosem. **10.** Cudze zawsze lepsze. **11.** Cudzemu psu, cudzemu koniowi i cudzej żonie nie trzeba dowierzać. **12.** Na cudze patrzeć oczy bolą. **13.** Nie wsadzaj nosa do cudzego prosa ⟨*nie wtrącaj się do cudzych spraw, nie interesuj się sprawami innych osób*⟩. **14.** Z cudzego konia i w pół drogi zsiadaj.

cugle 1. (Po)puścić (koniowi) c. a. cugli. **2.** Skrócić, ściągnąć, trzymać (silną ręką), uchwycić, zebrać krótko c. **3.** Chwycić konia za c. *przen.*: **4.** Puścić, popuścić c. a. cugli ⟨*pofolgować, dać możność swobodnego działania*⟩: Puścić cugle fantazji, namiętnościom. Ty wiesz, czego Zonia nie wygaduje, gdy raz sobie cugli puści. *Krasz. Szalona 254.* **5.** Trzymać kogo w cuglach ⟨*nie pozwalać na swobodę działania*⟩. **6.** Wziąć (kogo) w **c.**, ściągnąć (komu) **c.**, przykrócić, ukrócić cugli ⟨*zmusić do rygoru, posłuszeństwa; zahamować w zapędach, ująć w karby, ryzy*⟩: Weź od razu małżonkę krótko w cugle; nie pozwalaj jej brykać, a będziesz z niej pociechę miał. *Jeż Rotuł. 442.*

cukier 1. c. miałki, kostkowy a. w kostkach. **2. c.** kryształ. **3.** Kostka, głowa cukru. **4.** *przen.* Oczy uczynił cukrem. *Słow. SW.* **5.** Brać, wziąć **c.** a. cukru do herbaty, do kawy. **6.** Włożyć [nie: położyć] **c.** do herbaty.

cukierek 1. Słodki jak **c. 2. c.** czekoladowy, eukaliptusowy, grylażowy, miętowy, mentolowy, owocowy, ślazowy. **3.** Chrupać, jeść, ssać cukierki.

cukierniany Atmosfera **c-a.** Bywalec **c.**

cukierniczy 1. Przemysł **c.** ⟨*produkujący wyroby cukiernicze*⟩. **2.** Wyroby **c-e. 3.** Stoisko **c-e.**

cukrowniczy kampania **c-a**, przemysł **c.** ⟨*produkujący cukier*⟩.

cukrowy 1. Burak **c.** ⟨*odmiana buraka, z którego otrzymuje się cukier*⟩. **2.** Choroba **c-a** ⟨*cukrzyca*⟩. **3.** Groch **c.** ⟨*odmiana grochu jadalnego w całości, w odróżnieniu od grochów łuskanych; ziarna tego grochu*⟩. **4.** Palma **c-a** ⟨*palma, z której soku otrzymuje się cukier*⟩. **5.** Trzcina **c-a** ⟨*roślina, z której soku otrzymuje się cukier*⟩. **6.** *przen.* Cukrowy uśmiech; cukrowe słowa, wyrazy.

cwał Biec, gnać, lecieć, pędzić, puścić się itd. cwałem a. w **c.**: Konie poszły cwałem, przeszły w cwał. Po niebie leciały cwałem szarogranatowe chmury. *Dąbr. M. Noce III/1, 101.*

cyfra 1. c-y arabskie ⟨*cyfry rozpowszechnione przez Arabów, do dziś używane na całym świecie*⟩. **2. c-y** rzymskie ⟨*cyfry wprowadzone w starożytnym Rzymie, dziś używane przy numeracji i datowaniu*⟩. *przestarz.*: **3.** Być cyfrą: być, ważyć za cyfrę ⟨*nie mieć żadnej wartości, być niczym, zerem*⟩: Człowiek za cyfrę, kiedy w mieszku dziura. *Bratk. SW.* **4.** Kończyć zakład z cyfrą ⟨*w Rosji carskiej i pod zaborem rosyjskim: kończyć szkołę z wyróżnieniem*⟩.

cygan 1. Czarny, obdarty jak **C. 2. c.** (kawiarniany) ⟨*człowiek prowadzący życie z dnia na dzień, bez troski*⟩. **3. c.** jesteś i oczajdusza ⟨*oszust*⟩. **4.** *żart.* **C.** ci się przyśni, **C-e** będą ci się śnili ⟨*mówi się do kogoś, kto się głodny spać kładzie*⟩. **5.** *pot.* Żądać za co jak **C.** za matkę ⟨*żądać bardzo drogo*⟩.
przysł. **6.** Dla kompanii (dla towarzystwa) dał się Cygan powiesić ⟨*dla towarzystwa trzeba się poddać niejednej przykrości*⟩. **7.** Świadczy się Cygan Cyganem (świadczy się Cygan swymi dziećmi) ⟨*oszust wzywa oszusta na świadka*⟩.

cygański 1. c-e kolczyki ⟨*kolczyki w kształcie dużych kółek noszone przez Cyganki*⟩. **2.** *żart.* **c-e** kupno a. **c.** targ ⟨*kradzież*⟩. **3.** *żart.* **c-e** poty: a) ⟨*zimno, chłód*⟩; b) ⟨*strach, lęk spowodowany nieczystym sumieniem*⟩. **4. c-e** życie ⟨*życie z dnia na dzień, beztroskie*⟩.
przysł. **5.** Obejdzie się cygańskie wesele bez marcypanów ⟨*obejdzie się bez zbytków; nie potrzeba, bez łaski*⟩.

cykoria *posp.* Mieć, kręcić cykorię ⟨*bać się, odczuwać strach*⟩.

cymbał *pog.* **c.** brzmiący ⟨*człowiek, który dużo gada, a nic nie robi*⟩.

cynamon 1. *daw.* Palić jak cynamonem ⟨*mało palić w piecu, słabo ogrzewać mieszkanie*⟩. **2.** Cynamonem w piecu pali ⟨*zbogacił się*⟩.

cyrk To **c.** prawdziwy! ⟨*to zabawne widowisko, niezwykły, zabawny widok*⟩.

cyrograf Podpisać **c.**: a) *żart.* ⟨*podpisać zobowiązanie*⟩: Podpisał własnoręcznie cyrograf, chytrze ułożony przez Judyma. *Żer. Ludzie II, 7*; b) *daw.* ⟨*zapisać duszę diabłu*⟩: Wszak ze mną na Łysej Górze robił o duszę zapisy; cyrograf na byczej skórze podpisałeś ty, i bisy miały słuchać twego rymu. *Mick. Ball. 48.*

cytryna Żółty jak **c.** Wycisnąć kogo jak cytrynę ⟨*wyzyskać go całkowicie, zrujnować*⟩.

cywil 1. *pot.* w *gw. wojsk.* Banda cywilów ⟨*osoby cywilne, niewojskowe*⟩. **2.** W cywilu: a) ⟨*jako osoba cywilna*⟩. Ojciec w cywilu jest buchalterem, a teraz — teraz jest porucznikiem. *Zar. Ślad. 26*; b) ⟨*w ubraniu cywilnym, po cywilnemu*⟩: Przy stole siedziało dwóch niemłodych już ludzi: jeden w mundurze straży więziennej [...] drugi w cywilu. *Wyg. Widz. 22.* **3.** Wrócić, zwolnić itp. do cywila ⟨*uwolnić, być uwolnionym od służby wojskowej*⟩: Skończyła się służba wojskowa [...] Trzeba było wracać do cywila. *Pigoń Komb. 203.*

cywilny 1. Akta, księgi stanu cywilnego ⟨*księgi, w których są wpisane akta ślubów małżeńskich, narodzin i śmierci*⟩. **2.** Kodeks postępowania cywilnego ⟨*kodeks normujący postępowanie w sprawach cywilnych*⟩. **3.** Lista **c-a** ⟨*kwota budżetu państwowego, przeznaczona jako uposażenie głowy państwa, uchwalona przez parlament*⟩. **4.** Ludność **c-a** ⟨*niewojskowi*⟩. **5.** Odwaga **c-a** ⟨*odwaga wypowiadania własnych sądów wbrew opinii publicznej, odwaga osobista*⟩. **6.** Prawo **c-e** ⟨*prawo mające za przedmiot stan cywilny i stosunki wzajemne majątkowe osób prywatnych*⟩. **7.** Stan **c.** ⟨*rodzinno-prawne stanowisko człowieka w zależności od jego stosunku do związku małżeńskiego, np. panna, kawaler, zamężna, żonaty itp.*⟩. **8.** Ślub **c.** ⟨*zawarty przed odpowiednim urzędnikiem świeckim bez obrzędu religijnego*⟩. **9.** Śmierć **c-a** ⟨*stan, w którym człowiek jest pozbawiony wszelkich praw cywilnych i obywatelskich*⟩. **10.** Ubranie **c-e** ⟨*garnitur, kurta, kapelusz itp. nie będące mundurem, nie mające charakteru umundurowania*⟩. **11.** Urząd, urzędnik stanu cywilnego ⟨*urząd, urzędnik prowadzący akta (księgi) stanu cywilnego*⟩. **12.** Po cywilnemu ⟨*w ubraniu cywilnym*⟩: Nosić się, przebrać się, ubrać się po cywilnemu.

czambuł 1. c. tatarski ⟨*w dawnych wiekach wyprawa, najazd; oddział zbrojny tatarski*⟩: Czambuły tatarskie dochodziły aż po Biecz i Krosno. *SL.* **2.** Potępić w **c.** ⟨*w zastosowaniu zbiorowości: potępić wszyst-*

kich bez wyjątku⟩: Potępił ich w czambuł [nie: potępił go w czambuł]. **3.** Wyciąć w **c.** ⟨*wyciąć w pień, do nogi, doszczętnie*⟩. **4.** Wziąć w **c.** ⟨*wziąć, ująć razem*⟩: On zdrowszy niż doktory wszystkie razem w czambuł wzięte! *Fredro A. Doż. 35.*

czapka **1.** **c.** bobrowa, futrzana, karakułowa, nocna; **c.** rogata; **c.** z daszkiem, z uszami. **2.** **c.** a. czapa barania ⟨*noszona w Sandomierskiem duża czapka męska, rozcięta z boku, z wyłogami baranimi*⟩. **3.** **c.** frygijska ⟨*czerwona czapka ze spiczastym końcem noszona w czasie rewolucji francuskiej*⟩. **4.** Lisia **c.** ⟨*wieniec świetlany otaczający księżyc*⟩. **5.** **c.** niewidka ⟨*w baśniach: czapka czyniąca człowieka niewidzialnym*⟩. **6.** *geol.* **c.** tektoniczna ⟨*warstwa tektoniczna nasunięta na skały młodsze od siebie*⟩. **7.** *przen.* **c.** grzyba. **8.** **c.** ze słomy ⟨*przykrywająca co*⟩. **9.** Brać czapkę ⟨*mieć się ku wyjściu*⟩. **10.** Jakby w czapce bobrowej chodził ⟨*ma się za mądrego (od jezuitów, którzy nosili czapki bobrowe)*⟩. **11.** Kłaniać się czapką. **12.** Naciągać czapkę na uszy, nasuwać na oczy; wsadzić, zsunąć na bakier. **13.** Stać przed kim z czapką w ręce ⟨*na znak uszanowania*⟩. **14.** Włożyć czapkę [nie: ubrać]. **15.** Zdjąć czapkę. **16.** Czapkę zdjąć przed kim; czapkę a. czapki uchylić przed kim ⟨*ukłonić się*⟩. **17.** Kurzy się komu z czapki ⟨*jest pijany*⟩. **18.** *przestarz.* Nakryć, przykryć czapkami ⟨*zwyciężyć liczbą*⟩: Sieniawszczyznę nieraz czapkami nakryli. *Pol SW.* **19.** *daw.* Wziąć w czapkę ⟨*ponieść znaczne straty*⟩: Mahomet wziął szpetnie w czapkę, gdy dobywał Białogrodu. *Biel. M. SW.*

przysł. **20.** Czapka za kapelusz stanie ⟨*równiśmy obaj*⟩. **21.** Czapką, papką i solą ludzie ludzi niewolą ⟨*uprzejmością i gościnnością jedna się sobie ludzi*⟩. **22.** Kto pszczołom sprawi czapkę (przykrycie na ul), to one jemu suknię. **23.** Ma wróble pod czapką ⟨*nikomu się nie kłania*⟩. **24.** Na złodzieju czapka gore ⟨*winowajca jest w ciągłej obawie, poczuwa się do winy*⟩.

czar **1.** **c.** oczu, postaci (czyjej), spojrzenia; **c.** wspomnień ⟨*urok, wdzięk*⟩. **2.** Krajobraz, zakątek pełen czaru. **3.** Być pod czarem czego a. kogo, poddawać się, ulegać czarowi (np. czyjej piękności) ⟨*być pod urokiem czego albo kogo*⟩: Ulegać czarowi wspomnień. **4.** Mieć w sobie, rozsiewać, roztaczać **c.**: Ta kobieta rozsiewa wokół dziwny czar. *SL.* **5.** Rozwiać, złamać **c.** kogo a. czego. **6.** Rzucać czary ⟨*uroki*⟩: Na nasze łowy ktoś rzucił czary. *Słow. SPP.* **7.** Rzucić na kogo **c.** ⟨*oczarować kogo, podobać się komu nadzwyczajnie*⟩. **8.** Wierzyć w czary ⟨*w sztuki czarnoksięskie, w gusła*⟩. **9.** Wywierać **c.** na kogo. Teraz, gdy okoliczności same zbliżały go do kobiety, za którą szalał niegdyś, wyznał przed sobą, że czar, jaki na niego dawniej wywierała, znikł gdzieś bezpowrotnie. *Kosiak. Bud. 284.* **10.** **c.** bije od kogo a. od czego, opętał kogo, spada na kogo, pryska, upaja kogo.

czarno **1.** **c.** na białym ⟨*na piśmie, w druku; w sposób oczywisty*⟩: Dowody mam w ręku, czarno na białym, iż to była zemsta. *Sienk. Pot. IV, 218.* **2.** **c.** za paznokciami ⟨*brud za paznokciami*⟩. **3.** *przen.* Tyle co czarno za paznokciem ⟨*bardzo mało*⟩. **4.** *wulg.* **c.** jak w gębie u Murzyna po czarnej kawie ⟨*zupełnie ciemno*⟩. **5.** Być ubranym, odzianym; nosić się **c.**, na **c.**, *przestarz.* chodzić **c.** ⟨*nosić ubranie strój koloru czarnego*⟩: Wszedł do sali jakiś jegomość czarno ubrany, z krepą na kapeluszu. *Bal. Dziady 232.* **6.** Jest **c.** od czego ⟨*jest mnóstwo, roi się od przedmiotów czarnego koloru*⟩: Naokół czarno od dorożek, powozów i głów ludzkich. *Sienk. Listy IV, 216.* **7.** Jest komu **c.** ⟨*ktoś czuje się okropnie, kogoś ogarnia rozpacz*⟩: Mnie na asfalcie paryskim strasznie i czarno. *Słow. Listy II, 158.* **8.** Malować, przedstawiać, widzieć co **c.**; **c.** patrzeć na świat, w przyszłość ⟨*pesymistycznie*⟩. **9.** *pot.* Opalić się na **c.** ⟨*na ciemno, na ciemny brąz*⟩.

czarny **1.** **c.** jak heban, kruk, noc, sadza, węgiel. **2.** **c.** jak święta ziemia ⟨*brudny*⟩. **3.** **c-a** barwa, **c.** kolor ⟨*czerń*⟩. **4.** **c.** bez ⟨*krzew z rodziny przewiertniowatych o białych baldaszkowatych kwiatach i czarnych jagodach*⟩. **5.** **c-e** bractwo ⟨*jezuici*⟩. **6.** **c.** bór, las ⟨*ciemny*⟩. **7.** **c-a** chmura. **8.** **c.** charakter: a) ⟨*człowiek podły, nikczemny;* b) ⟨*w utworach literackich: intrygant, nikczemnik, postać ujemna*⟩; c) ⟨*aktor grający takie role*⟩. **9.** **c.** chleb ⟨*razowy*⟩; *przen.* Znał dobrze los Polaków na obczyźnie, czarny chleb emigrantów. *Kurek Ocean 302.* **10.** Człowiek **c.** ⟨*Murzyn*⟩. **11.** **c.** dąb ⟨*drzewo dębowe, ciemnego koloru, używane jako okładzina ozdobna*⟩. **12.** *przen.* **c.** diament ⟨*węgiel*⟩. **13.** **c-a** giełda a. **c.** handel, rynek ⟨*giełda nielegalna, handel nielegalny, potajemny*⟩. **14.** **c-a** melancholia, rozpacz ⟨*ciężka, smutna, beznadziejna*⟩. **15.** Odłożyć co na czarną godzinę ⟨*odłożyć na cięższy, trudniejszy okres życia*⟩: Emerytura nie tylko jej wystarcza, ale pozwala też coś odłożyć na czarną godzinę. *Nałk. Z. Niecierp. 102.* **16.** **c-a** jagoda ⟨*borówka czernica, czernica*⟩. **17.** **c-a** kawa: a) ⟨*bez mleka, bez śmietanki*⟩; b) ⟨*zebranie towarzyskie połączone z piciem czarnej kawy*⟩: Zaprosić kogo na czarną kawę; zbierać się na czarnej kawie. **18.** **c.** kontynent, ląd ⟨*Afryka*⟩. **19.** **c.** koń ⟨*wrony, kary*⟩. **20.** **c-a** krew ⟨*żylna*⟩. **21.** *daw.* **c.** las ⟨*gęsty*⟩; b) ⟨*liściasty*⟩. **22.** **c-a** puszcza ⟨*liściasta*⟩. **23.** **c-a** lista ⟨*spis osób mających złą opinię lub źle widzianych, notowanych za wykroczenia; podejrzanych*⟩. **24.** **c-a** magia *p.* magia. **25.** **c-a** msza ⟨*w praktykach czarnoksięskich: parodia nabożeństw liturgicznych dokonywana dla pozyskania przychylności złych duchów*⟩. **26.** **c-e** myśli ⟨*smutne, pesymistyczne*⟩. **27.** **c-a** niewdzięczność, potwarz ⟨*nieżyczliwa, okropna, szkaradna*⟩. **28.** **c-a** noc, czeluść, przepaść ⟨*ciemna*⟩. **29.** **c-e** oczy, włosy ⟨*koloru czarnego*⟩. **30.** **c.** od kurzu, prochu ⟨*brudny*⟩. **31.** *lek.* **c-a** ospa ⟨*ospa, w której krosty nabiegają zwykle krwią*⟩. **32.** **c-a** owca ⟨*osoba odznaczająca się złymi cechami charakteru, osoba piętnowana, prześladowana*⟩: Uchodzę w tym domu za czarną owcę. *Krucz. Odw. 22.* **33.** **c-a** polewka ⟨*zupa z krwi zwierzęcej, czernina, dawniej podawana starającemu się o pannę na znak odmowy*⟩: Soplicy Horeszkowie odmówili dziewkę! [...] mnie, Jackowi, czarną podano polewkę! *Mick. Tad. 288.* **34.** **c-e** podniebienie ⟨*ktoś złośliwy, napastliwy*⟩: Cała administracja [...] mało, że niemiecka, hakatyści, czarne podniebienie. *Krah. Zdrada. 33.* **35.** **c-a** porzeczka ⟨*roślina z rodziny skalnicowatych o czarnych, jadalnych jagodach*⟩. **36.** **c-a** praca, robota ⟨*prosta, brudna, ciężka i licho płatna*⟩. **37.** **c-a** reakcja ⟨*skrajne wstecznictwo*⟩. **38.** **c.** robotnik ⟨*robotnik fizyczny, wykonujący* *ciężką pracę licho płatną*⟩. **39.** c-a sotnia ⟨*w carskiej Rosji: organizacje, bojówki złożone z reakcjonistów*⟩. **40.** *łow.* c-a stopa ⟨*pole nie pokryte śniegiem, na którym nie można widzieć śladów zwierzyny*⟩. **41.** c-a strona czego ⟨*zła, nieprzyjemna, szkodliwa*⟩: Świat, ziemia, życie i sami ludzie przedstawiali mu się z swej najczarniejszej, odrażającej strony. *Kaczk. Grób II, 2.* **42.** c. szlak ⟨*w dawnej Polsce: teren, szlak będący przedmiotem napadów tatarskich*⟩. **43.** *daw.* c-a śmierć ⟨*cholera, mór, dżuma*⟩. **44.** c. towar ⟨*niewolnicy afrykańscy wystawieni na sprzedaż*⟩. **45** *łow.* c-a zwierzyna ⟨*dziki*⟩. **46.** Bawić się, grać w czarnego luda ⟨*rodzaj gry dziecinnej*⟩: Dzieci bawiły się na wycieczce w czarnego luda. **47.** Malować co, widzieć co, przedstawiać w czarnych barwach (kolorach) ⟨*przedstawiać co jak najgorzej, zapatrywać się na co pesymistycznie*⟩. **48.** (Z)robić z czarnego białe ⟨*wykrętnie dowodzić niewinności czyjej*⟩. *przysł.* **49.** On się nawet czarnej krowy boi ⟨*boi się własnego cienia*⟩.

czas 1. **c.** czego ⟨*pora*⟩: **c.** największych upałów; kopania ziemniaków; choroby, powrotu itp. **2. c.** dla kogo: Miał dla niego zawsze dość czasu. *SPP.* **3. c.** na co [nie: dla czego]: **c.** na polowanie. Na wszystko przyjdzie **c.** ⟨*odpowiednia pora*⟩. Tu nie czas na wymówki. *Dąbr. M. SPP.* Dość będzie czasu na wyjaśnienie [nie: dla wyjaśnienia]. *SPP.* **4.** Cudowny, pogodny, piękny, prześliczny **c.** ⟨*ładna pogoda*⟩: Czas piękny; dobra pora jechać po miesiącu. *Zabł. Firc. 80.* **5. c.** brzydki, paskudny, słotny ⟨*niepogoda*⟩. **6.** Gorący **c.** ⟨*czas, w którym szybko następują po sobie ważne rzeczy, w którym należy szybko działać*⟩: Zwlekali z wywiezieniem aktów, aż przyszedł gorący czas, wtedy kazano znieść skrzynie i spalić w piecu. *Żukr. Dni 205.* **7.** *astr.* **c.** gwiazdowy ⟨*rachuba czasu, której podstawą jest doba gwiazdowa*⟩. **8. c.** letni, zimowy ⟨*czas przesunięty na okres lata, zimy o jedną godzinę*⟩. **9.** *łow.* **c.** ochronny ⟨*okres, w którym nie wolno polować na daną zwierzynę*⟩. **10. c.** ogórkowy ⟨*martwy sezon*⟩. **11. c.** słoneczny ⟨*rachuba czasu, której podstawą jest położenie słońca względem jakiegoś południka ziemskiego*⟩. **12.** *jęz.* **c.** teraźniejszy, przeszły, przyszły ⟨*gramatyczne formy czasu*⟩. **13.** Wolny **c.** ⟨*czas bez zajęcia*⟩: Nie ma chwili wolnego czasu. *SW.* **14.** Wielki, ostatni [nie: najwyższy] **c.** na co ⟨*ostatnia chwila, w której coś powinno się stać albo być wykonane*⟩: Ostatni czas, żebyś wreszcie pojął, o co chodzi. *Ritt. Noc. 3.* **15.** Co jakiś, co pewien **c.**; od czasu do czasu ⟨*niekiedy, czasami, w pewnych odstępach czasu*⟩: Oparty na rękach drzemał, ale co pewien czas do kogoś telefonował. *Żer. Uroda 374.* Od czasu do czasu jaskrawe błyskawice [...] rozświecały piaszczystą przestrzeń. *Sienk. Pust. I, 79.* **16.** Dawnymi c-y, za dawnych czasów ⟨*dawniej, w przeszłości, w dawniejszej epoce*⟩. **17.** Do czasu, do pewnego czasu ⟨*przez jakiś czas, do odpowiedniego momentu*⟩: Do czasu muszę symulować. *Sienk. SPP.* Gospodyni dotrzymywała towarzystwa młodzieńcowi tylko do pewnego czasu. *Żer. Przedw. 191.* **18.** Duch czasu ⟨*zespół cech charakterystycznych dla atmosfery umysłowej danej epoki*⟩. **19.** *jęz.* Forma czasu ⟨*kategoria gramatyczna wyrażająca stosunek czynności wyrażonej czasownikiem do chwili mówienia*⟩. **20.** *lit.* Jedność czasu ⟨*jedna z zasad poetyki klasycznej, według której akcja utworu nie powinna przekraczać jednej doby*⟩. **21.** *pot.* Kawał czasu ⟨*dużo czasu*⟩: Mieć kawał czasu przed sobą. *SW.* **22.** Na **c.** ⟨*na właściwy termin, punktualnie*⟩: Zdążę na sam czas. *Dąbr. M. SPP.* Na czas przyjść. Zrobić coś na czas. *SW.* **23.** *fot.* Zdjęcie na **c.** ⟨*zdjęcie wykonywane bez użycia migawki*⟩. **24.** Na czasie ⟨*aktualny, aktualnie*⟩: Rzecz na czasie. [Dziennik Literacki] podnosił to, co było na czasie, bystro zgłębiał potrzeby życiowe ogółu. *Wóyc. K. Walka I, 12.* **25.** *pot.* O czasie ⟨*we właściwym czasie*⟩: Pociąg odchodzi o czasie. **26.** Po czasie ⟨*za późno, po niewczasie*⟩: Próżno, co się stało, po czasie żałować. *Paszk. SW.* **27.** Od czasu (jak, gdy) ⟨*od momentu (gdy)*⟩: Dużo się tu zmieniło od czasu ostatniego mojego listu. *Jun. SPP.* **28.** Od tego czasu ⟨*odtąd*⟩. **29.** Póki (jest) **c.** ⟨*póki jeszcze można*⟩: Niektórzy pisarze wyrażają swoje zdziwienie, że nie widziano żadnych ze strony Stanisława Augusta usiłowań, aby zapobiec, póki był czas, negocjacjom podziałowym. *Kalin. St. Aug. I, 193.* **30.** Przed czasem ⟨*przedwcześnie*⟩: Ja się mam przed czasem kłopotać? *Dąbr. M. SPP.* **31.** (Przez) cały **c.** ⟨*w ciągu całego określonego okresu czasu, stale*⟩: Milczał przez cały czas rozmowy. *Dąbr. M. SPP.* **32.** Przez ten **c.** ⟨*tymczasem*⟩: Przez ten czas Telimena ostygła z zapału. *Mick. Tad. 88.* **33.** W **c.**: a) ⟨*we właściwej porze, chwili, w porę*⟩: W czas spostrzegł niebezpieczeństwo; b) ⟨*wcześnie*⟩: Wstaje rano w czas; c) *daw.* ⟨*natychmiast, zaraz*⟩: Ja idę w czas ostrzec kobiety. *Zabł. Pojedn. 204.* **34.** W **c.** jakiś, w **c.** niedługi; po jakimś, po niejakimś, po pewnym czasie ⟨*po upływie pewnego okresu czasu*⟩: W czas niedługi zżyły się ze sobą pieski. *Bart. SPP.* **35.** *iron.* Rychło w **c.** ⟨*za późno*⟩: A widzisz, że przyjechał! [...] Tak, rychło w czas, po dwóch tygodniach niebytności. *Skarb. Starosta 32.* **36.** W krótkim czasie ⟨*wkrótce*⟩. **37.** W swoim, we właściwym czasie; swego czasu, *daw.* onego czasu, wonczas ⟨*w odpowiedniej porze, w odpowiednim momencie; dawniej, przedtem*⟩: Kandydowała w swoim czasie do sejmu. *Bogusz. SPP.* Był to swego czasu wielki elegant. *SW.* Onego czasu żyłam ja na świecie, Marylą zwana przed laty. *Mick. Wiersze 42.* **38.** W sam **c.**, *przestarz.* na sam **c.** ⟨*we właściwej porze, w odpowiednim momencie*⟩: Budził się w sam czas, aby pójść po ojca na stację. *Par. Niebo 90.* **39.** W czasie czego, *przestarz.* czasu czego ⟨*w okresie, w porze czego, podczas czego*⟩: W czasie choroby, urlopu, podróży, wojny. Czasu karnawału; czasu pierwszej bytności. **40.** Z czasem, z biegiem czasu ⟨*w miarę upływu czasu, w okresie późniejszym*⟩: Z czasem to się zmieni. *SW.* Potrzeba, matka inwencji, nauczyła mnie z czasem wszystkich rzemiosł. *Kras. Hist. 125.* **41.** Z czasów (czego) ⟨*z okresu kiedy coś było*⟩: Z czasów młodości zna tę rodzinę. *Dąbr. M. SPP.* **42.** Za moich, naszych itp. czasów ⟨*za czyjego życia*⟩: Pamiętam za mych czasów podobne wypadki. *Mick. Tad. 36.* **43.** Za wszystkie czasy ⟨*jak nigdy doskonale*⟩: Wyśpi się teraz za wszystkie czasy. *Sewer SPP.* **44.** Ząb czasu. **45.** Zmysł czasu ⟨*poczucie wymagań chwili*⟩. **46.** Czasem: a) ⟨*niekiedy, nieraz, od czasu do czasu*⟩: Czasem pies jakiś warknął, czasem koń w stajni zarżał. *Reym. SPP*; b) ⟨*przypadkiem, może*⟩. Czy nie był to czasem ktoś tutejszy, kto chciał może figla wypłatać? *Dąbr. M. Noce II, 70.* **47.** Żeby (aby) czasem ⟨*żeby (aby) tylko*⟩: Żeby mi kiedy pierścionków nie zaczął czasem kupować. *Dąbr. M. SPP.* **48.** Czasami ⟨*niekiedy, nieraz, co pewien czas*⟩: Czasami jesteś nieznośny. *SL.* Kiedy niekiedy trzasnęła pod stopą sucha gałązka, czasami drzewa westchnęły jednostajnym poszumem. *Żer. Uroda 247.* **49.** Coś jest kwestią czasu ⟨*coś musi się stać, musi nastąpić po pewnym czasie*⟩: Opanowanie przestrzeni międzyplanetarnych przez człowieka jest tylko kwestią czasu. **50.** Mieć **c.** co robić [nie: robienie czego]: Mam czas poczekać [nie: mam czas poczekania]. **51.** Mieć **c.** na co: a) ⟨*znajdować czas na co*⟩: Mieli zawsze czas na zabawę; b) ⟨*nie śpieszyć się*⟩: Na to mam zawsze czas. **52.** Nie mieć czasu na co a. co robić: Nie mam czasu na nic popatrzeć. *Dąbr. M. SPP.* Przymiotów jego poznać nie miał czasu. *Mick. Tad. 31.* **53.** Nie ma czasu na co ⟨*nie pora na co*⟩: Nie ma czasu na lamenty, ratuj, co się da! — wołał Siemieniec. *Sewer Przybł. 99.* **54.** Przetrwać, wytrzymać próbę czasu a. czasów ⟨*o czyimś dziele, utworze itp.: mieć trwałą wartość, być stale aktualnym*⟩. **55.** Szkoda czasu ⟨*nie warto tracić czasu; starań, zabiegów*⟩: Chcieć ich zbliżyć czasu szkoda. *Fred. A. Zem. 37.* **56.** Trawić **c.** na co (w jakimś celu), na czym (na jakiejś czynności). **57.** Zabijać **c.** ⟨*zajmować się byle czym, żeby się nie nudzić*⟩: Postaw sobie pasjansa [...] — to zabija czas. *Breza SPP.* Robić cokolwiek dla zabicia czasu. *SW.* **58.** Zyskać na czasie: Zawsześmy zyskali na czasie. *Sienk. SPP.* **59. c.** (jest) po temu ⟨*odpowiednia pora*⟩. Gdy był czas po temu, nie bardzo mu się chciało zaprzątać sobie głowy nauką. *Żer. Przedw. 11.* **60. c.** mija, płynie (upływa), schodzi na czym (o zajęciu, np. na rozmowie), w czym (o nastroju, np. w smutku, w niepokoju), wśród czego (w otoczeniu czego, podczas czego, np. wśród walki). **61. c.** nagli ⟨*termin jest bardzo bliski, należy się spieszyć*⟩: Skorzej, żeglarze! skorzej! czas nagli. *Słow. Poem. I, 55.* **62. c.** to pokaże ⟨*okaże się to w przyszłości*⟩.

przysł. **63.** Czas najlepszy doktor. **64.** Czas to pieniądz. **65.** Do czasu dzban wodę nosi. **66.** Każda rzecz ma swój czas ⟨*każdą rzecz należy wykonywać w odpowiedniej porze*⟩. **67.** Komu w drogę, temu czas. **68.** Po czasie każdy mądry. **69.** Szkoda czasu i atłasu.

czaty 1. *daw. wojsk.* Przednie **c.** ⟨*przednie straże, forpoczty, pikiety*⟩. **2.** Rozstawić, porozstawiać, zmieniać **c. 3.** Zmylić **c. 4.** Stać na czatach ⟨*pilnować, strzec czego*⟩.

cząstka Obrać, wybrać lepszą cząstkę (*Łuk. X, 42*) ⟨*opowiedzieć się za tym, co bardziej wartościowe, postąpić właściwiej*⟩. Zresztą potomność osądzi, czy lepszą cząstkę wybrał poseł O., który milczał, czy też [...] koledzy jego, którzy zbyt często mówili. *Lam J. Kron. 143.*

czczo Na **c.** ⟨*bez jedzenia od wstania ze snu rano*⟩: Być na **c.** Pić zioła na **c.** Wziąć się do jakiej roboty na **c.**

czczy 1. c. żołądek ⟨*pusty, bez jedzenia*⟩. **2. c-a** gadanina, **c-e** słowa ⟨*bez sensu, bez znaczenia*⟩.

czek 1. c. na bank, na okaziciela. **2. c.** kasowy ⟨*płatny gotówką na okaziciela*⟩. **3. c.** przelewowy ⟨*służący do przelewu sum z jednego rachunku na drugi*⟩. **4. c.** bez pokrycia ⟨*czek, który nie może być zrealizowany wskutek braku pieniędzy na koncie wystawcy*⟩. **5.** Wystawić, zrealizować **c.**

czekać 1. c. kogo, czego [nie: za kim, za czym]; **c.**, żeby coś się stało lub żeby z kimś się co stało ⟨*spodziewać się kogo, czego; pragnąć, żeby coś nastąpiło*⟩: **c.** gości. Czekał niecierpliwie obiadu. *Iwasz. SPP.*; **c.**, żeby kto umarł. **2. c.** (czego) jak kania dżdżu ⟨*czekać niecierpliwie, z utęsknieniem*⟩. **3. c.** (kogo, czego) jak zbawienia ⟨*spodziewać się kogo, czego z utęsknieniem, niecierpliwie*⟩: Po całych dniach siedzimy w domu z założonymi rękoma [...] i jak zbawienia czekamy gości. *Orzesz. Pam. I, 86.* **4. c.** z założonymi rękami ⟨*trwać w bezczynności*⟩: Fabryka [...] mitrężyła drogocenny czas, a jej trzydzieści tysięcy robotników czekało z założonymi rękami. *Morc. Urodzaj 96.* **5. c.** zmiłowania bożego ⟨*opuściwszy ręce zdać się na los szczęścia*⟩. **6. c.** kogo — gdzie (na czym, w czym): Czekał mnie na ganku z żoną i dziećmi. *Kras. Podstoli 109.* **c.** kogo w sieni, w pokoju. **7. c.** na co ⟨*wstrzymywać się od działania zależnie od tego, co kto zrobi lub co nastąpi*⟩: **c.** na czyją propozycję, na odpowiedź, na rezultat czego, **c.** na nowiny. **8. c.** na kogo, na co ⟨*przebywać w jakim miejscu, licząc na nadejście kogo lub czego*⟩: **c.** na kolegę, na pociąg, na tramwaj. **9. c.** na kogo — z czym ⟨*zwlekać, wstrzymywać się z czym do czyjego przyjścia*⟩: **c.** na kogo z obiadem. **10.** Coś czeka kogo ⟨*coś jest przeznaczone dla kogo, spotyka kogo, grozi mu*⟩: Smutny los go czeka. *SW.* Czeka go rozczarowanie, nieprzyjemność, więzienie, śmierć. Myślał o nadchodzącym czasie żniw i wydatkach, jakie go z tego powodu czekały. *Jun. Wod. 50.* **11.** Czekaj, czekaj no, czekajże: a) ⟨*zaraz, za chwilę*⟩: Czekaj! Zaraz! Za dużo na raz pytań! Po kolei! *Żer. Przedw. 326*; b) ⟨*jako pogróżka: ja ci dam! ja ci pokażę!*⟩: Czekajcie szelmy! [...] ja was złapię, obaczycie, jaką kurtę wam skroję. *Kaczk. Olbracht. III, 356.* **12.** Tum go czekał! ⟨*spodziewałem się tego*⟩. **13.** Tylko **c.**, rychło **c.** ⟨*za chwilę, zaraz*⟩: Rychło czekać, jak derkacz ozwie się w ciemności i bąki zahuczą po trzcinach. *Sienk. Now. III, 19.* **14.** Nie dać na siebie długo czekać ⟨*stać się nagle, zbyt szybko*⟩: Skutki nie dały na siebie długo czekać.

przysł. **15.** Czekaj tatka latka.

czepek 1. Nocny **c.** ⟨*czepek wkładany na noc*⟩. **2.** *przestarz.* Czas pod **c.** ⟨*czas za mąż*⟩: I czas też Frani pod czepek, bo jej się strasznie oczy świecą. *Krasz. Brühl 80.* **3.** W czepku urodzony, w czepku się (u)rodził a. przyszedł na świat w czepku ⟨*ma wyjątkowe szczęście w życiu*⟩: Ta się w czepku rodziła [...] Trzeciego chłopa dostała. *Pięt. Grom. 71.*

czepiać się, czepić się 1. c. się kogo, czego — czym — za co ⟨*chwytać się, zahaczać się*⟩: Babie lato czepiało się ubrania. *Zal. W. Broń 89.* Czepiając się rękami za wystające krawędzie głazów — pełzli ku górze. *Sier. Now. 192.* **2.** *przen.* **c.** się nadziei, iluzji. **3.** Bieda się kogo czepia. **4.** *pot.* Czepiać się autobusów, dorożek, tramwajów itp. ⟨*jeździć na stopniach, buforach, resorach tych pojazdów*⟩. **5.** *pot.* czepiać się kogo ⟨*występować z pre-*

tensją, szukać kłótni⟩: Czepiaj się jego, ale nie mnie. *SL.* **6.** *rub.* Czepiać się kogo jak rzep psiego ogona ⟨*szukać z kim zaczepki*⟩: Czego się waść mnie czepiasz jak rzep psiego ogona. *Sienk. Ogn. I, 20.* **7.** Czepiać się pańskiej klamki ⟨*zabiegać o protekcję, poparcie u osób ustosunkowanych*⟩: Była to hałastra bełkotliwa, pańskiej klamki czepiająca się mocno. *Morc. Pokład 14.* **8.** Czepiać się słów ⟨*złośliwie interpretować czyje słowa, czyją wypowiedź*⟩: Wkrótce wszyscy kłócili się pomiędzy sobą, docinali sobie, zaczęto się czepiać słów. *Rudn. A. Żołn. 20.*

czerpać 1. c. co — czym — z czego: Powoli czerpała zupę z cynowej miseczki srebrną łyżką. *Orzesz. Melanch. II, 69*; *przen.* ⟨*zdobywać, brać, korzystać z czego*⟩: Dowody swoje autor czerpał ze źródeł archiwalnych. *SW.* **2. c.** natchnienie, korzyści, wiadomości. **3. c.** wodę sitem, rzeszotem a. przetakiem ⟨*robić co nadaremnie, bezskutecznie, bezcelowo, bez rezultatu*⟩: Chcieć dziewczynę na swoje kopyto przerobić, to jest sitem wodę czerpać. *Fredro A. Jow. 241.* **4. c.** w czym ⟨*poszukując w czym korzystać, używać*⟩: Umysły wyższe w napotykanych trudnościach czerpią siłę i podnietę. *SW.*

czerstwy 1. c. jak rydz ⟨*o człowieku: zdrowy, jary*⟩. **2. c.** chleb ⟨*suchy*⟩. **3. c-e** ciało ⟨*zdrowe*⟩. **4. c.** starzec ⟨*rześki, zdrowy*⟩.

czerwony 1. c. atrament, ołówek; **c-e** maki, goździki, róże. **2. c.** jak burak, jak piwonia, jak rak, jak upiór, jak wiśnia; *iron.* **c.** jak jajko ⟨*blady*⟩. **3. c.** od czego a. z czego: **c.** od słońca, **c.** z gniewu. **4. c.** barszcz ⟨*barszcz z buraków ćwikłowych, nie zabielany*⟩. **5. c-e** ciałka krwi ⟨*czerwone krwinki, erytrocyty*⟩. **6.** Człowiek czerwonych przekonań ⟨*rewolucjonista, lewicowiec, komunista*⟩. **7. c.** dąb ⟨*gatunek dębu o liściach czerwieniejących jesienią*⟩. **8. c-a** kapusta ⟨*odmiana kapusty o liliowoczerwonych liściach*⟩. **9. c-a** koniczyna ⟨*koniczyna łąkowa*⟩. **10. C.** Krzyż ⟨*międzynarodowa organizacja opiekująca się rannymi i jeńcami w czasie wojny oraz pomagająca ludności cywilnej podczas klęsk żywiołowych*⟩. **11. c-a** porzeczka ⟨*gatunek porzeczki o owocach czerwonych lub różowych*⟩. **12. c-a** rasa bydła ⟨*krajowa rasa bydła maści czerwonej, niedużego wzrostu, odznaczająca się mlecznością*⟩. **13. c.** sztandar: a) ⟨*sztandar koloru czerwonego — międzynarodowe godło walki proletariatu*⟩; b) ⟨*socjalistyczna pieśń rewolucyjna o tym tytule*⟩. **14. c-e** wino ⟨*wino z winogron czerwonych gniecionych po fermentacji*⟩. **15. c-e** włosy ⟨*rude*⟩. **16. c.** złoty ⟨*dawna złota moneta o charakterze międzynarodowym bita w Europie; dukat*⟩.

cześć 1. c. boska, głęboka, wysoka, zewnętrzna. **2. c.** dla kogo, dla czego ⟨*szacunek, poważanie; uwielbienie*⟩: Czuć głęboką **c.** dla bohatera, dla zasługi. **3. c.** kogo, czego: Żył w czci słońca. *Dygas. SPP.* **4.** Człowiek, osobnik, łotr itp. bez czci i wiary ⟨*człowiek, osobnik bez honoru, bez ambicji, godności osobistej, nie mający poważania, upadły nisko moralnie i etycznie*⟩: To wartogłów bez czci i wiary, i nie ujdzie naszej kary. *Fredro A. Doż. 92.* **5.** Na **c.** kogo a. czego, ku czci kogo a. czego ⟨*dla uczczenia kogo albo czego, uświetnienia czego, dla okazania szacunku, uznania, pamięci*⟩: Napisać utwór na **c.** kogo a. czego. Wyprawić obiad na czyjąś cześć. *SW.* **6.** Cześć! ⟨*rodzaj pozdrowienia używanego najczęściej w wojsku*⟩: Cześć, panie poruczniku. *Kurek Woda 28.* **7. c.** (komu a. czemu) ⟨*skrót: niech będzie cześć (komu albo czemu)*⟩: Cześć jego pamięci. **8. c.** pracy! ⟨*rodzaj pozdrowienia*⟩: Włókniarka zawołała: — cześć pracy! — Na to jej towarzyszki klubowe odkrzyknęły trzykrotnie: — Cześć! *Rudn. A. Sport. 51.* **9.** Darzyć kogo czcią. **10.** Mieć kogo a. co w wielkiej czci **11.** Odbierać **c.** ⟨*odbierać, przyjmować widome oznaki szacunku, poważania, uwielbienia, kultu*⟩: Rok przeszedł i ta młoda żona odbierała zawsze przy ognisku domowym cześć niemal boską. *Sienk. Now. V, 100.* **12.** Oddawać **c.**, składać **c.** ⟨*oddawać, składać hołd*⟩: Oddawać cześć boską siłom przyrody. Składać cześć pamięci zmarłego. **13.** Odsądzić kogo od czci i wiary, pozbawić kogo czci, odrzeć, wyzuć kogo ze czci ⟨*pozbawić kogo szacunku, poważania, odebrać dobrą opinię, sławę*⟩: Mściwi i zazdrośni ludzie szarpali jego sławę, odsądzali go od czci i wiary. *Chrzan. I. Lit. 561.* Ze czci i sławy mię wyzuli, oczu nie będę mogła podnieść na ludzi. *Dygas. Piszcz. I, 90.* **14.** Otaczać kogo a. co czcią: Otaczali młodego pułkownika czcią. *Sienk. SPP.* **15.** Przywrócić kogo do czci ⟨*wrócić komu dobrą opinię, szacunek, wycofując krzywdzące posądzenie, oskarżenie itp.*; *zrehabilitować kogo*⟩: Przyjaciele Radziejowskiego mieli wytknięty cel: aby podkanclerzego do czci i urzędów przywrócić. *Kub. Szkice II, 81.* **16.** Uwłaczać czyjej czci. **17.** Zdobyć sobie u kogo **c. 18.** Żywić dla kogo **c.**

często *pot.* **c.** gęsto ⟨*bardzo często, dosyć często*⟩: Wyprzedała wszystko, co było do wyprzedania, a i tak często gęsto trzeba było w sklepiku brać na kredyt. *Was. W. Wierzby 47.*

część 1. c. dalsza, mniejsza, równa, większa, znaczna. **2. c.** ciała ⟨*członek*⟩. **3.** Lwia **c.** (z bajki Ezopa) ⟨*największa, główna*⟩. **4.** Części mowy ⟨*kategorie gramatyczne wyrazów, np. rzeczowniki, przymiotniki, czasowniki, przysłówki itp.*⟩. **5.** Części rodne ⟨*narządy, członki rodne*⟩. **6. c.** składowa ⟨*składnik*⟩. **7.** Części świata ⟨*kontynenty kuli ziemskiej: Europa, Azja itd.*⟩. **8.** Części zapasowe, zamienne (do maszyn, przyrządów, środków lokomocji). **9.** Częścią... częścią ⟨*częściowo, pół na pół, z jednej strony... z drugiej strony, z jednego względu... z drugiego względu*⟩: Ryś częścią biały, częścią bury. *SW.* Artysta częścią instynktownie, częścią świadomie wywołuje w sobie kolejno nastroje i stany psychiczne, stosując się do naczelnego założenia roli. *Kotarb. J. Świat. 38.* **10.** Częściami ⟨*po trochu, powoli*⟩. **11.** Po części, w części ⟨*do pewnego stopnia, w pewnej mierze*⟩: Po części masz rację. Jest to po części prawda. *SW.* **12.** Po części... po części, w części... w części ⟨*częściowo... częściowo*⟩: Jak okiem sięgnąć rozciągał się step, porośnięty w części zieloną trawą, w części dżunglą. *Sienk. Pust. I, 120.* **13.** *przestarz.* Po większej, po największej części ⟨*przeważnie*⟩: Był to wielki szmat kraju jeszcze po większej części zarosłego lasami sosnowymi i dębowymi. *Krasz. Jerm. 7.* **14.** Dzielić, rozdzielać co a. dzielić się na części. **15.** Składać się z części. **16.** Rozcinać włos na części ⟨*analizować zbyt szczegółowo, bawić się w szczegóły, czepiać się szczegółów*⟩: Rejencie — pomagano ze śmiechem Anzelmowi — to już jest rozcinanie włosa na części. *Dąbr. M. Noce II, 209.*

członek ● (*lm* członki) **1.** **c.** ciała ⟨*część zewnętrzna ciała albo drobniejsza część organów i kończyn ciała*⟩. **2.** **c.** żywy, obumarły, zdrętwiały. **3.** **c.** męski (penis). **4.** Rozprostować, wyprostować członki. ● **c.** (*lm* członkowie) **5.** **c.** (towarzystwa naukowego) czynny, rzeczywisty; nadzwyczajny, zwyczajny, **c.** korespondent, **c.** Akademii Nauk.; **c.** stowarzyszenia, stronnictwa, partii; **c.** kolegium orzekającego, **c.** komisji, komitetu, **c.** prezydium rady narodowej, **c.** rady zakładowej; **c.** drużyny sportowej, **c.** rodziny. **6.** Przyjąć, zapisać kogo na członka, w poczet członków. **7.** Skreślić z listy członków. **8.** Wykluczyć członka. **9.** Zapisać się na członka. **10.** Zawiesić w prawach członka.

człowieczy Syn **C.** ⟨*nazwa dawana przez chrześcijan Chrystusowi*⟩.

człowiek (*lm* ludzie) **1.** **c.** ambitny, biedny, cywilizowany, dojrzały, dorosły, inteligentny, lekkomyślny, młody, niepospolity, niezwykły, oczytany, podstępny, przewrotny. **2.** **c.** pracy, **c.** prosty, przyzwoity, porządny, stary, ubogi, w średnim, w podeszłym wieku, wykształcony, zarozumiały, zły. **3.** **c.** bez czci i wiary ⟨*bez żadnych zasad i wartości moralnych*⟩. **4.** **c.** biały ⟨*rasy białej*⟩. **5.** Bóg-**C.** ⟨*w religii chrześcijańskiej nazwa Jezusa Chrystusa*⟩. **6.** **c.** czynu ⟨*skłonny do działania, energiczny*⟩. **7.** *pot.* **c.** do ludzi ⟨*umiejący żyć z ludźmi*⟩. **8.** **c.** gołębiego serca a. o gołębim sercu ⟨*wielkiej dobroci, dobroduszny, łagodny, życzliwy*⟩. **9.** Ich, nasz, swój **c.** ⟨*należący do danego środowiska, godny zaufania, bliski*⟩. **10.** **c.** interesu ⟨*kupiec, przedsiębiorca, przemysłowiec; przen. wyrachowany*⟩. **11.** **c.** jaskiniowy ⟨*w pierwszym stadium rozwojowym, zamieszkujący jaskinie*⟩. **12.** **c.** kopalny ⟨*szczątki człowieka żyjącego w poprzednich epokach geologicznych*⟩. **13.** **c.** mały ⟨*małego wzrostu*⟩. **14.** Mały **c.** ⟨*bez znaczenia; małowartościowy, małostkowy*⟩. **15.** **c.** młody ⟨*młody wiekiem*⟩: To jeszcze człowiek młody. **16.** Młody **c.** ⟨*młodzieniec*⟩: Spotkał ją w towarzystwie jakiegoś młodego człowieka. **17.** *antr.* **c.** neandertalski ⟨*typ człowieka kopalnego (od nazwy Neandertal nad Renem); pierwsze stadium ludzkie w rozwoju małpy człekokształtnej*⟩. **18.** **c.** pierwotny a. pierwotny **c.**: Pierwotny człowiek odnosił nowe zjawiska do dawniej znanych obrazów. *Przybysz. SPP.* **19.** Poczciwości, zacności **c.** ⟨*zacny, poczciwy*⟩: Ojciec pani, zacności człowiek, dziwnie przypadł mi do serca. *Jun. Bruk. 72.* **20.** Szary **c.** ⟨*prosty obywatel, człowiek przeciętny, jeden z wielu, niczym się nie wyróżniający*⟩. **21.** *przestarz.* **c.** światowy ⟨*obyty towarzysko*⟩. **22.** **c.** wielki ⟨*wysokiego wzrostu*⟩. **23.** Wielki **c.** ⟨*sławny, wybitny*⟩. **24.** *iron.* Wielki człowiek do małych interesów ⟨*o kimś wybitnym tylko z pozoru*⟩. **25.** **c.** w latach ⟨*stary, w podeszłym wieku*⟩. **26.** **c.** z głową ⟨*zdolny, obrotny, sprytny, umiejący sobie radzić*⟩. **27.** **c.** z krwi i kości ⟨*człowiek pojmowany realnie, wraz ze swymi wadami i zaletami, żywy, autentyczny*⟩. **28.** **c.** zasad ⟨*kierujący się w życiu nienaruszalnymi zasadami*⟩. **29.** Anatomia, fizjologia człowieka. **30.** Nauka o człowieku ⟨*anatomia*⟩. **31.** Prawa człowieka. **32.** Wyzysk człowieka przez człowieka. **33.** *pot.* Przy ludziach ⟨*przy obcych, publicznie*⟩: Nie zawstydź go przy ludziach. *SL.* Nie rób awantur przy ludziach. **34.** Podobny do ludzi ⟨*przyzwoity, dobrze się prezentujący, przystojny*⟩. **35.** *pot.* Ani się **c.** obejrzy ⟨*nie wiadomo kiedy, bardzo szybko*⟩: Dwa tygodnie to tak szybko minie, że ani człowiek się obejrzy. *Kow. A. Rogat. 111.* **36.** *pouf.* Człowieku... ⟨*mój drogi, bracie, przyjacielu, bój się Boga itp.*⟩: Człowieku, coś ty narobił? Ja po prostu ochłonąć nie mogę z przerażenia. *Winaw. Roztw. 16.* **37.** Mój człowieku ⟨*wyrażenie o odcieniu protekcyjnym kierowane do rozmówcy*⟩: Dlaczegóż, mój człowieku, nie prosisz od razu i na papierosy? *Prus Dusze 47.* **38.** Być (prawdziwym) człowiekiem ⟨*być wartościową, szlachetną jednostką ludzką*⟩. **39.** Być podobnym do ludzi ⟨*wyglądać przyzwoicie*⟩: W niedzielę lub w święto, kiedy ogarnęła się trochę, to była podobna do ludzi. *Jun. SW.* **40.** Mów jak **c.**, postępuj, zachowuj się jak **c.**, bądź jak **c.** ⟨*mów, postępuj, zachowuj się jak przystało na człowieka, sensownie, taktownie, spokojnie, godnie, dobrze itp.; bądź ludzki, grzeczny, wyrozumiały itp.*⟩. **41.** Nosić kogo po ludziach ⟨*obmawiać*⟩. **42.** Okazać, pokazać się człowiekiem ⟨*okazać się jednostką wartościową społecznie, szlachetną, uczynną*⟩. **43.** Pokierować, wykierować kogo (się) na człowieka (na ludzi), wyprowadzić kogo na człowieka (na ludzi) ⟨*pokierować kim tak, aby doszedł do stanowiska, zrobił karierę; wykierować na jednostkę ludzką wartościową społecznie*⟩: Na ludzi was chciałem wyprowadzić. Sam kupcem chciałem zostać. *Żer. Biała 134.* **44.** Wyjść na człowieka (na ludzi) ⟨*osiągnąć stanowisko, zrobić karierę*⟩. **45.** Zrobić kogo człowiekiem, zrobić z kogo człowieka: a) ⟨*zrobić z kogo wartościową jednostkę ludzką*⟩; b) ⟨*przyczynić się do czyjej kariery*⟩. **46.** Z kogoś będą ludzie ⟨*ktoś zrobi karierę, osiągnie stanowisko*⟩.

przysł. **47.** Ani do Boga, ani do ludzi ⟨*o kimś niewydarzonym*⟩. **48.** Chcąc człowieka dobrze poznać, trzeba z nim beczkę soli zjeść ⟨*trzeba z nim długo obcować, wiele przeżyć*⟩. **49.** Chleb ludzi bodzie. **50.** Człowiek człowiekowi wilkiem. **51.** Człowiek jak kot do miejsca się przyzwyczaja. **52.** Człowiek raz się rodzi i raz umiera. **53.** Dziś człowiek żyje, a jutro gnije. **54.** Nie po drzewie przygoda chodzi, po ludziach. **55.** Przeżył wiek nie tak jak człowiek ⟨*zmarnował życie*⟩. **56.** Z dzieci rosną ludzie.

czołgać się **1.** **c. się** na czym ⟨*posuwać w pozycji leżącej, pełzać*⟩: **c. się** na brzuchu, na łokciach i kolanach, na czworakach, na klęczkach. **2.** **c. się** (czym) po czym ⟨*pełzać po czym*⟩: Czołgał się po podłodze. *Wikt. SPP.* Pies powoli, czołgając się niemal brzuchem po ziemi, podsunął się do bułki i łapczywie ją połknął. *Kosiak. Bud. 44.* Ciężkie opary czołgały się po ziemi lub czepiały drzew. *Święt. A. Duchy 42.* **3.** *przen.* **c. się** przed kim, przed czym ⟨*uniżać się, płaszczyć się*⟩.

czoło **1.** **c.** białe, blade, cofnięte, dumne, gładkie, harde, myślące, niskie, płaskie, pogodne, pomarszczone, poorane (zmarszczkami), rozumne, rozpalone, sklepione, szerokie, wąskie, wyniosłe, wypukłe, wysokie, zmarszczone. **2.** Otwarte **c.** ⟨*czoło duże, mające cechować ludzi rozumnych, szlachetnych*⟩.

3. *przestarz.* Człowiek bez czoła ⟨*bez ambicji*⟩. **4.** W pocie czoła ⟨*ciężko, intensywnie, z dużym wysiłkiem, nakładem pracy*⟩: Pracować, wypracować co, zapracować, zarabiać, uprawiać co, obrabiać co w pocie czoła. **5.** Z chmurą, z marsem na czole ⟨*nasrożywszy się, gniewnie, posępnie, ponuro, ze zmarszczonym czołem*⟩: Zbliżył się do nich ponury, z wielkim marsem na czole. *Leśm. Klech. 71.* **6.** *przestarz.* Jakim czołem ⟨*jakim prawem*⟩: Nie rozumiem, dalibóg! jakim czołem ten młodzieniec dopytuje się o znaczenie wyrazu blaga, będąc sam tak doskonałym blagierem! *Prus Drobiaz. 39.* **7.** *meteor.* **c.** burzy ⟨*front burzy, pas prądów wznoszących się przed chmurami nadciągającej burzy*⟩. **8.** *wojsk.* **c.** kolumny ⟨*część kolumny najbardziej ku przodowi wysunięta*⟩. **9.** Bić, uderzyć czołem komu a. przed kim, przed czym; paść przed kim, przed czym czołem: a) ⟨*bić pokłony, dotykając czołem ziemi*⟩: Wszyscy padli czołem przed zwycięskim rycerzem, jako przed swoim nowym panem. *Rzew. H. Zamek 126*; b) ⟨*oddawać cześć*⟩: Bił czołem przed wielkością. *Sienk. SPP.* **10.** *przestarz.* Być bez czoła, nie mieć czoła ⟨*być bez ambicji, nie mieć wstydu, ambicji*⟩: Kto czoła nie ma [...] niech świeci oczyma. *Zabł. Sarm. 108.* **11.** Chmurzyć, zachmurzyć **c.** ⟨*zasępić się*; *posmutnieć*⟩. **12.** Chylić, pochylić, schylić, uchylić przed kim **c.** a. czoła ⟨*oddać komu cześć, uszanowanie, uznać czyją wyższość, zwierzchnictwo nad sobą*⟩: Ileż to razy chyliłem czoło przed tą gwiazdą napoleońską. *Siem. L. Brodz. 74.* **13.** Czesać się, zaczesywać się z czoła ⟨*nosić włosy zaczesane do tyłu*⟩. **14.** Iść, kroczyć z podniesionym czołem ⟨*iść, kroczyć dumnie*⟩: Szłam z podniesionym czołem, wzbudzając zazdrość kobiet i podziw mężczyzn. *Zap. G. Dzień 144.* **15.** *przen.* Marszczyć, zmarszczyć **c.** ⟨*być niezadowolonym, okazać niezadowolenie*⟩. **16.** *przestarz.* Mieć **c.** (prosić o co, mówić o czym itp.) ⟨*mieć odwagę, czelność (prosić o co, mówić o czym)*⟩. Ten człowiek miał czoło prosić o jej rękę. *Kosiak. Now. 130.* **17.** Mieć miedziane, wytarte **c.**; nie mieć czoła ⟨*być bezwstydnym*⟩: Trzeba [...] mieć czoło miedziane, kto chce co na świecie wskórać. *Kras.Dośw.37.* **18.** *przestarz.* Mieć kozła na czole ⟨*być złym, nieprzystępnym, okazywać gniew*⟩: Dawniej miał wiecznie kozła na czole, a w gębie jedno słowo: „służba!“ Większy strach brał zbliżyć się do jego majestatu niż do królewskiego. *Sienk. Pot. I, 235.* **19.** Nieść, nosić wysoko **c.**, podnieść **c.** ⟨*być dumnym, pełnym poczucia godności, zachować się dumnie, być pewnym siebie*⟩: Przy swoim ubóstwie wysoko nosił czoło, bo sam już na chleb zarabiał, nikt mu z łaski nie dawał. *Krasz. Opow. 59.* **20.** Nosić kapelusz, czapkę, beret z czoła ⟨*nosić kapelusz itd. nieco z tyłu głowy, nie zakrywając czoła*⟩. **21.** (Wstyd) pali czoło komu ⟨*ktoś doznaje uczucia wstydu, wstydzi się*⟩: Wstyd pali mi czoło. *Kurek Ocean 393.* **22.** Puknąć się, stuknąć się, uderzyć się w **c.** ⟨*zastanowić się*; *przypomnieć sobie co*⟩. **23.** Rozjaśnić, rozchmurzyć, wypogodzić **c.** ⟨*nabrać dobrego humoru, być zadowolonym*⟩. **24.** *daw.* Ryć czołem ⟨*paść na ziemię*⟩: Potknął się i w błocie ryje czołem. *Tremb. SW.* **25.** Stawić [nie: stawiać] **c.** ⟨*oprzeć się, przeciwstawić się komu lub czemu*⟩: Stawić czoło przeciwnościom, nieprzyjacielowi. **26.** Świecić czołem ⟨*być narażonym na publiczny wstyd*⟩: Za króla Sasa Polak jadł, popijał i popuszczał pasa, za co dziś jeszcze siedzi na pokucie i świeci czołem. *Zag. Chochl. 50.* **27.** Trzeć (ręką) **c.** (w zakłopotaniu). **28.** *daw.* Trzymać **c.** przed kim ⟨*być pierwszym przed kim, trzymać prym, pierwszeństwo*⟩: Dom tak znakomitej pani, jaką była matka wojewodziny trockiej, trzymał czoło przed wszystkimi innymi. *Balíń. M. Pisma I, 27.* **29.** Pot, krople potu występują, wystąpiły komu na czoło. **30.** Zmiatać kurz a. proch czołem ⟨*być służalczym w stosunku do kogo, wysługiwać się komu*⟩: Czołami kurz zmiatali z progów późniejszych oprawców. *Choj. Rew. 79.* **31.** Na czele ⟨*na przedzie, na pierwszym miejscu*⟩: Kastor z bratem Polluksem jaśnieli na czele. *Mick. Tad. 213.* **32.** Na czele a. na czele z kim, z czym: a) ⟨*na przedzie*⟩: Iść, posuwać się na czele oddziału. Już w pomroku ruszył cały orszak z kapelą na czele. *Koźm. Pam. I, 126*; b) ⟨*pod czyim przewodnictwem*⟩: Wszystkie stronnictwa utworzyły Front Narodowy z Polską Zjednoczoną Partią Robotniczą na czele. **33.** Postawić kogo na czele ⟨*ustanowić kogo zwierzchnikiem, dać mu naczelną władzę*⟩: Postawić kogo na czele wojska, rządu. **34.** Stać, stanąć na czele czego ⟨*przewodzić czemu, dowodzić czym*⟩: Pułkownik stoi na czele pułku. *SL.* **35.** Stać na czele rządu, wojska, organizacji.

czort 1. Co u czorta, tam do czorta ⟨*wykrzyknienie wyrażające gniew, złość, niecierpliwość*⟩: Tam do czorta! Kiszki mi kurczy na myśl tego traktamentu. *Prz. Tyg. Życia 11, 1875.* **2.** Ki **c.**, co za **c.**, jaki **c.** ⟨*kto to taki?*⟩: Ki czort stuka tu na maszynie i psuje nastrój. *Hulka Żyrar. 344.* **3.** Ten **c.** a. to **c.** ⟨*o człowieku złym, dokuczliwym albo żartobliwie o mającym żywe usposobienie*⟩: To czort! [...] Już niejednemu dała się we znaki! *Kłos. Wiosna 65.* **4.** To czort nie dziecko. **5.** **c.** go bierz, **c.** z nim, z tobą (z rosyjska) ⟨*nic mnie on nie obchodzi, niech się dzieje z nim, z tobą, co chce*⟩: Czort je wszystkie bierz. Nie czuję się w sosie. *Breza Uczta 46.* **6.** **c.** kogo weźmie ⟨*ktoś umrze, zginie, polegnie*; *stanie mu się co złego*⟩: Weźmie mnie czort czy nie weźmie, to nie twoja sprawa. *Sienk. Ogn. III, 2.* **7.** Sam **c.** nie dojdzie, nie trafi, nie znajdzie itp. ⟨*nie ma sposobu, nie można dojść, trafić itd.*⟩. **8.** **c.** wie (gdzie, dokąd, skąd, dlaczego, co, po co, na co, kto, jak itp.) ⟨*nie wiadomo gdzie, dokąd itd.*⟩: Czort wie, co się tu u was dzieje. *Prus Dzieci 33.*

cztery 1. **c.** deski ⟨*trumna*⟩: Oto w czterech deskach leży bohatyr, perła rycerzy, twoim okrutnym wyrokiem zabity. *Słow. Książę 394.* **2.** *euf.* **c.** litery ⟨*o człowieku: dupa, daw. kiep (fajtłapa)*⟩: A pilnujcież mi jej, waście, dobrze, bo miałbym was za cztery litery, gdyby się jej co złego stało. *Korz. J. Wdow. 463.* **3.** **c.** ściany ⟨*pokój, izba*⟩. **4.** Zamknąć się w czterech ścianach. **5.** Jak dwa a dwa **c.** ⟨*oczywiście, na pewno*⟩: Jak dwa a dwa cztery, zobaczy pan — awantura gotowa. *Krasz. Szalona 96.* **6.** Kuty na **c.** nogi ⟨*sprytny, cwany, przebiegły*⟩: Pozornie robił wrażenie sowizdrzała [...], w rzeczywistości zaś był kuty na cztery nogi. *Morc. Ptaki 186.* **7.** Na wszystkie **c.** boki ⟨*na wszystkie strony*; *całkowicie, zupełnie, pod każdym względem*⟩: Wyspać się na wszystkie cztery boki. Odpowiedzialna dziewucha na wszystkie cztery boki. *Jun. Bracia 87.* **8.** Na **c.** wiatry: a) ⟨*na wszystkie strony*⟩: Rozpędził na cztery wiatry tych kompanów. *Sienk. SPP.*; b) ⟨*gwałtownie, bezwzględnie, bez prawa powrotu*⟩: Zapowiedz, mój kochany, ostro Łuce, żeby mi się w drodze nie upił, bo go wygonię łajdaka na cztery wiatry. *Dygas. Now. V, 56.* **9.** W **c.** oczy ⟨*bez świadków, sam na sam, na osobności*⟩: Przecie mówimy między sobą... w cztery oczy. *Bliz. Rozb. 71.* **10.** Grać na **c.** ręce ⟨*grać na fortepianie utwór w dwie osoby*⟩. **11.** Zamknąć (się) na **c.** spusty ⟨*zamknąć (się) na wszystkie zamki, odosobnić się, skryć się*⟩: Wieczorem był już tak zmachany, że chętnie zamknąłby się w swojej sypialni na cztery spusty. *Mostow. Kariera 250.*; *przen.* Nie rozumiała dziewczyny, jej samodzielnej, hardej, zamkniętej na cztery spusty duszy. *Krah. Zdrada 217.*

czub 1. c. góry, stogu ⟨*wierzchołek*⟩. **2.** Czuby drzew. **3. c.** łodzi ⟨*przód*⟩. **4. c.** na głowie ⟨*stercząca fryzura*⟩: Nosić czub, czesać się, zaczesywać się w czub. **5.** Hełm z pawim czubem ⟨*ozdoba stercząca u hełmu z pawich piór*⟩. **6.** Konie z czubami a. w czubach ⟨*z łbami przybranymi, kitami, pióropuszami*⟩. **7. c-y** butów ⟨*szpice*⟩. **8.** Od czuba do pięty ⟨*całkowicie, zupełnie; od stóp do głów*⟩: Nikt by nie poznał we wspaniałym rycerzu, w stal zakutym od czuba do pięty [...] syna organisty, bezdomnego pachołka. *Kosiak. Now. 97.* **9.** Z czubem ⟨*pełno, po wręby, z naddatkiem*⟩: Mierzyć z czubem. Nalać wina z czubem. **10.** Brać się, porwać się, wziąć się za **c-y** ⟨*wszcząć bójkę, bić się; brać się za łby*⟩: Raz tak zwymyślał gościa, że mało obaj nie porwali się za czuby. *Prus Lalka I, 8.* **11.** *pot.* Dać po czubie ⟨*uderzyć, zbić kogo po głowie, po łbie*⟩: Nuż dojrzy który z tych żelaznych olbrzymów i da ręką po czubie. *Kaczk. Olbracht. III, 335.* **12.** *pot.* Dostać po czubie ⟨*dostać po głowie, po łbie*⟩: Miał tutaj nasz Maciek za swoje, ale też i niejeden dostał od niego po czubie za przezwisko. *Dygas. Now. I, 129.* **13.** Komuś dymi się z czuba ⟨*jest pijany*⟩: Już nam się wszystkim dobrze dymiło z czuba, kiedy wybiła godzina 11. *Przybysz. Współ. I, 217.* **14.** *daw.* Idzie w czuby, przychodzi, przyszło do czubów ⟨*przychodzi, przyszło do bójki*⟩: Przyszło do czubów, dużo posiekaliśmy i porąbali. *Niemc. Sieciech. 46.* **15.** *pot.* Mieć w czubie, *daw.* lać, nalać, wlać, zalać sobie w czub a. czuba ⟨*być podchmielonym, upić się; zalać sobie pałkę*⟩: Kto miał w czubie, wytrzeźwiał. *Konopn. Balcer 45.* **16.** *przestarz.* Nosić czub do góry, podnosić, zadzierać czuba ⟨*być zuchowatym, pysznić się*⟩. **17.** Przytrzeć komu czuba ⟨*poskromić czyją butę, przytrzeć rogów*⟩.

czubek 1. c. na głowie ⟨*u ptaków: kępka sterczących piór*⟩. **2.** Na czubku czego ⟨*na samym wierzchołku*⟩: Na czubku głowy, wieży, drzewa, nosa itp. Na czubkach palców (skradać się). **3.** Od czubka (głowy) do pięt, po **c.** (głowy) ⟨*całkowicie, zupełnie; od stóp do głów*⟩: Oboje jesteśmy wytarzani w śniegu po czubki głów. *Putr. Rzecz. 197.* **4.** *przestarz.* Kandydat do czubków ⟨*wariat*⟩. **5.** *przestarz.* Dolewać do czubka ⟨*upijać się*⟩: Pan Rafał coraz częściej i częściej zaczął dolewać do czubka, przysparzać sobie trunkiem odwagi. *Sztyrm. Katalept. I, 47.* **6.** *przestarz.* Dostać się, kwalifikować się, oddać kogo, zapakować kogo do czubków; wyrwać się od czubków ⟨*do domu wariatów, z domu wariatów*⟩: Myślę, że dostałem sie do czubków, ale i sam nie jestem lepszy od innych. *Sienk. Listy II, 116.* **7.** *przestarz.* Mieć w czubku. **8.** Zalać w czubek *p.* mieć w czubie.

przysł. **9.** Każdy dudek ma swój czubek ⟨*każdy ma swoje wady*⟩.

czubić się *przysł.* Kto się lubi, ten się czubi.

czucie 1. Paść, upaść bez czucia ⟨*bez przytomności, bez zmysłów*⟩: Ledwo drżąca, zbladła stąd odeszła, bez czucia na ręce mi padła. *Fel. A. Barb. 92.* **2.** Stracić **c.** (w palcach) ⟨*stracić zdolność odczuwania bodźców*⟩: Omackiem szukała ręką śniegu, ale palce jej straciły czucie. *Jackiew. Jan 174.*

czuć 1. c. co — czym ⟨*doznawać wrażeń zmysłowych*⟩: **c.** dotykiem, powonieniem, węchem; wszystkimi zmysłami; *przen.* sercem. Czuł, czuł wszystkimi nieraz zmysłami, obłędem rozumu i męką duszy, że ją na zawsze utracił. *Żer. Przedw. 243.* **2. c.** co ⟨*doznawać, odczuwać*⟩: **c.** ból, głód, pragnienie, niepokój, zadowolenie, zimno, rozkosz; *przen.* **c.** wyrzuty sumienia, potrzebę rozmowy. **3.** Nie **c.** nóg, rąk (ze zmęczenia) ⟨*być bardzo zmęczonym fizycznie*⟩: Tak się napracowała [...] że nóg nie czuła. *Ward. Wyłom 218.* **4.** *rub.* **c.** pismo nosem ⟨*domyślać się czego*⟩: Zaraz czułam pismo nosem, tylko do ręki papier wzięłam, wiedziałam, że to przez ciebie. *Zeg. Zmory 61.* **5. c.** przez skórę ⟨*mieć wyczucie czego, domyślać się*⟩: Ej, Guciu, tyś coś zbroił, ja czuję przez skórę. *Fredro A. Śluby 9.* **6.** *pot.* **c.** wolę bożą ⟨*mieć pociąg płciowy; być dojrzałym do małżeństwa*⟩: Był wyrostkiem dość słusznym, czuł już „wolę bożą“. *Pigoń Komb. 181.* **7. c.** co, **c.**, że... ⟨*zdawać sobie sprawę z czego*⟩: Czuję, żem źle postąpił. *SL.* Czuł całą okropność położenia. **8. c.** co — do kogo, do czego ⟨*żywić, odczuwać*⟩: **c.** gniew, nienawiść, odrazę, skłonność, sympatię, urazę, wstręt do kogo, do czego; **c.** mores dla kogo. **9. c.** (co) a. **c.** (kogo, od kogo) czym (tylko w bezokoliczniku) ⟨*zwykle o zapachu nieprzyjemnym: zalatywać czym, śmierdzieć*⟩: Tu coś czuć. To mięso już czuć. Czuć swąd, stęchliznę, śledzie. Czuć w pokoju pleśnią, stęchlizną. Czuć go piżmem. Czuć od niego rumem. **10.** *przestarz.* Czuj duch: a) ⟨*baczność, uwaga!*⟩: Ale przy tym czuj duch naokoło [...] Lada dzień mogą się zjawić Tatarzy. *Kaczk. Olbracht. I, 69*; b) ⟨*duchem, co tchu, prędko, żywo*⟩: Starościc żądał, aby każdy poddany [...] w czuj duch spełniał jego rozkazy. *Łoz. Wal. Dwór 68.*

przysł. **11.** Myszy tańcują, kiedy kota nie czują. **12.** Póki w mieszku twym co czują, póty cię wszyscy szanują.

czuć się 1. c. się jakoś lub jakimś ⟨*być w pewnym stanie fizycznym lub psychicznym; mieć świadomość tego stanu*⟩: **c. się** dobrze, źle, słabo; **c. się** na siłach, **c. się** przepracowanym, zmęczonym, starym, bliskim śmierci; **c. się** winnym, **c. się** szczęśliwym. **2. c. się** kim ⟨*mieć świadomość, poczucie, że się jest tym kimś*⟩: **c. się** artystą, poetą; Polakiem. **3. c. się** jak u siebie (w domu) ⟨*zachowywać się swobodnie*⟩: Zagospodarowały się, czując się od razu jak u siebie w domu, a przede wszystkim zadowolone z losu. *Sewer Nafta III, 186.* **4. c. się** na swoim miejscu, w swojej skórze, w swoim żywiole ⟨*być sobą, być pewnym siebie, swobodnym, nie skrępowanym*⟩: W atmosferze jasnej i świeżej [Lelewel] czuł się na swoim miejscu, był sobą, mógł działać z pożytkiem. *Śliw. A. Lel. 394.* **5. c. się** obowiązanym, w obowiązku, w prawie ⟨*mieć świadomość, że jest się obowiązanym, uprawnionym do czego*⟩: Jako gość, czułem się obowiązany bawić pannę. *Bliz. Dam. 45.* Nie czuł się w prawie do ostrego sądzenia nikogo i niczego. *Dąbr. M. Noce III/2, 13.* **6.** Nie **c. się** z radości ⟨*nie posiadać się z radości, cieszyć się bardzo*⟩.

czujność 1. c. baczna, nieustanna. **2.** (O)budzić czyją **c.** ⟨*zwracać, zwrócić czyją uwagę na co*⟩. **3.** Omylić, oszukać, ukołysać, uśpić, zmylić czyją **c.** ⟨*wywieść kogo w pole, zwieść kogo*⟩: Zaczął kołować po ulicach, myśląc naiwnie, że w ten sposób uda mu się zmylić czujność ajenta. *Perz. Cud. 101.* **4.** Podwoić, zdwoić **c.**

czujny 1. c. jak żuraw ⟨*bardzo czujny*⟩. **2. c-a** opieka ⟨*zwracająca na wszystko uwagę, czuwająca, baczna*⟩. **3. c.** dozór. **4. c.** pies ⟨*wrażliwy na lada podejrzaną okoliczność*⟩. **5. c.** sen, **c-a** drzemka ⟨*lekki sen, lekka drzemka*⟩. **6. c-a** straż ⟨*gorliwa w czuwaniu, baczna*⟩. **7.** Pod czujnym okiem ⟨*pod pilnym nadzorem, pod czujną opieką*⟩: Prowadzony starannie pod czujnym okiem matki, niewiele stykał się z swym przyjacielem poza szkołą. *Łoz. Wal. Dwór 108.*

czułość 1. c. dla kogo, dla czego a. na co ⟨*tkliwość, wrażliwość*⟩: Nosił w sercu czułość dla wszystkiego, co żyło na świecie. *SPP*; **c.** na niedolę. **2.** *fot.* **c.** błony, kliszy ⟨*zdolność reagowania na światło białe o określonym składzie*⟩. **3. c.** oka, ucha ⟨*zdolność szybkiego i dokładnego reagowania na bodźce zewnętrzne*⟩. **4. c.** usposobienia ⟨*tkliwość*⟩. **5.** Mówić, wspominać o kim, o czym z czułością. **6.** Obsypać kogo czułościami ⟨*serdecznościami, pieszczotami, czułymi słowami*⟩: Zerwał się na jej powitanie i obsypał ją czułościami. *Strug Krzyż II, 239.* **7.** Okazywać komu **c. 8.** Zbiera się, zebrało się komu na **c.**, na czułości ⟨*ktoś rozczula się, staje się czułym*⟩: Nie wiem [...] skąd się pani bratowej zebrało na takie czułości, że nas zaprosiła do siebie. *Bliz. Dam. 65.*

czuły 1. c. a. **c.** na co ⟨*szybko reagujący, wrażliwy, uczulony fizycznie lub psychicznie (uczuciowo)*⟩: **c-e** oko, ucho; **c.** na zimno, na światło, **c.** na wdzięki, **c.** na muzykę, **c.** na niedolę, na łzy, na prośby. **2. c.** na punkcie czego (np. elegancji). **3. c.** aparat, instrument ⟨*dokładnie i szybko reagujący (na zmiany zewnętrzne), precyzyjny*⟩: **c.** termometr, **c-a** waga, **c-e** klisze. **4. c.** małżonek, ojciec ⟨*okazujący uczucie*⟩. **5. c-a** para ⟨*zakochana para, zakochani*⟩: Marek spłoszył czułą parę w salonie. *Rodz. Dew. 120.* **6. c-e** pozdrowienia, uściski ⟨*wyrażające uczucie*⟩. **7. c-e** serce ⟨*kochające*⟩. **8. c-e** słówka ⟨*miłe, przyjemne, świadczące o uczuciu*⟩.

czupryna 1. *przestarz.* Ani z miny, ani z czupryny ⟨*niczym się nie odznacza*⟩. **2.** Dostać, oberwać po czuprynie ⟨*po głowie*⟩. **3.** Głaskać się po czuprynie: Ustawicznie ręce zacierał, pluł w bok i po czuprynie się głaskał. *Kras. Podstoli 44.* **4.** Kurzy się komu z czupryny ⟨*ktoś jest pijany*⟩: Niektórym dymy miodowe kurzyły się z czupryn. *Niemc. Sieciech. 32.* **5.** Najeżyć czuprynę. **6.** Nosić czuprynę do góry ⟨*być dumnym*⟩. **7.** Wodzić się, wziąć się za czupryny ⟨*bić się*⟩. **8.** Wziąć kogo za czuprynę. **9.** Zagrzać czuprynę, podlać czupryny ⟨*upić się*⟩: Gdy dobrze podlał czupryny, zasypiał. *Wójc. Zar. IV, 11—12.*

czuwać 1. c. nad kim, nad czym a. przy kim, przy czym ⟨*dawać baczenie na kogo, na co; pilnować kogo, czego; dyżurować przy kim; opiekować się kim*⟩: Czuwać nad dziećmi. Któż nad tobą będzie czuwał? *Sienk. SPP.* Czuwać nad chorym a. przy chorym. Straż czuwa przy koniach. **2. c.** całą noc a. przez całą noc ⟨*nie spać (całą noc)*⟩.

czwartek Tłusty **c.** ⟨*ostatni czwartek karnawału*⟩. Wielki **c.** ⟨*czwartek Wielkiego Tygodnia*⟩.

czwarty 1. c-a część, jedna **c-a** ⟨*jedna część całości podzielonej na cztery równe części*⟩. **2.** Trzy **c-e** ⟨*trzy części całości podzielonej na cztery równe części*⟩. **3. c-a** klasa ⟨*w dawnym kolejnictwie: klasa wagonów bez przedziałów, z ławkami dokoła ścian*⟩. **4. c.** krzyżyk ⟨*wiek od 30 do 40 lat*⟩: Choć to już czwarty krzyżyk był tuż za plecyma, to póki człowiek był kawalerem, korciło go zawsze pohulać od czasu do czasu. *Lam J. Rozmait. 92.* **5.** *pot.* Na czwartego ⟨*jako czwarty*⟩: Usiąść do preferansa na czwartego. *SW.*

czworaki Chodzić, łazić na czworakach ⟨*na rękach i nogach*⟩: Ty, gospodarzu, kupuj żonie fulary, a ty, najmito, łaź na czworakach po polu i nosem się podpieraj. *Prus Plac. 82.*

czworo 1. Na **c.**, we **c.** ⟨*na cztery części, na ćwiartki*⟩: Podzielić (jabłko) na czworo. Podrzeć (kartkę papieru) na czworo. Złożyć (kartkę papieru, chustkę) we czworo. **2.** Dzielić, rozszczepiać włos na **c.** ⟨*zbyt drobiazgowo co analizować*⟩: Gdy chodzi o Fredrę, godzi się, bez obawy śmieszności, włos rozszczepiać na czworo. *Boy Obrach. 188.* **3.** Zgiąć się we **c.** ⟨*zgarbić się mocno, skulić się*⟩: Co to jest? zgiął się we czworo! pewnie chory! tam do kata! *Rodoć Piosnki 134.*

czwórka 1. c. (osób, kolegów itp.) ⟨*cztery osoby*⟩: Zaopatrzono się w prowianty, a nazajutrz rano już o piątej czwórka studencka wyruszyła w drogę. *Skiba Poziom. 231.* **2. c.** (z matematyki) ⟨*stopień szkolny oznaczający dobrą ocenę*⟩. **3. c.** z plusem, z minusem. **4.** Dostać, mieć czwórkę (z matematyki, z historii, z polskiego). **5.** *poligr.* Broszura, książka w czwórce ⟨*broszura, książka formatu czwartej części arkusza (in quarto)*⟩. **6.** *sport.* **c.** ze sternikiem, bez sternika ⟨*łódź wyścigowa z obsadą złożoną z czterech wioślarzy*⟩. **7.** W(e) czwórkę: a) ⟨*w cztery osoby*⟩: Poszliśmy we czwórkę do teatru; b) ⟨*w cztery konie*⟩: Jechać w czwórkę. Powóz zaprzężony w czwórkę. *SW.* **8.** Jechać czwórką: a) ⟨*jechać tramwajem nr 4*⟩; b) a. jechać w czwórkę ⟨*jechać w cztery konie*⟩. **9.** Maszerować, posuwać się, ustawić się czwórkami ⟨*w kolumnie po cztery osoby w szeregu*⟩: Oddział maszerował czwórkami. **10.** Sformować czwórki ⟨*sformować szereg złożony z czterech osób, samolotów itp. wchodzący w skład kolumny, oddziału itp.*⟩. **11.** Wyjść w czwórkę (kierową, pikową itp.) ⟨*wyjść w kartę o czterech oczkach (punktach)*⟩.

czy 1. c. aby ⟨*czy tylko, czy jednak, czy istotnie, czy naprawdę*⟩: Przygotowałem mu niespodziankę, czy aby będzie zadowolony. *SPP*. **2. c.** co, **c.** coś, **c.** jak? ⟨*wyrażenie ekspresywne oznaczające zniecierpliwienie, powątpiewanie itp.*⟩: Franka miała taką minę zadumaną, że Kwiryna zapytała: czy ty śpisz, czy co? *Goj. Dziew. I, 133.* No, przecież mamy dziś jechać, czy jak? *Dąbr. M. Noce II, 183.* **3.** Tak **c.** inaczej, tak **c.** owak, tak **c.** siak ⟨*w jakikolwiek sposób, mimo wszystko*⟩: Nie wątpiłem zresztą ani przez chwilę, że tak czy inaczej cel swój osiągnę. *Wierchy 1938, s. 95.* Jużci nie wywinąłby on się od śmierci [...] tak czy siak. *Prus Plac. 195.*

czyn 1. c. bohaterski, brzydki, dobry, karygodny, niski, piękny, pożyteczny, wielki, zbrodniczy, zły. **2. c-y** wojenne. **3. c.** pierwszomajowy, lipcowy, październikowy ⟨*wykonanie dodatkowej pracy w celu uczczenia jakiejś rocznicy, święta, obchodu*⟩: W czynie lipcowym załoga Pomorskich Zakładów Budowy Maszyn postanowiła przyśpieszyć dostawę młynów kulowych dla Nowej Huty. *Film 30, 1953.* **4. c.** zbrojny ⟨*walka, bój*⟩: Postanowiono przygotowania do czynu zbrojnego rozszerzyć na Poznańskie. *Przem. Demb. 53.* **5.** Człowiek (rzadziej mąż) czynu ⟨*człowiek skłonny do działania*⟩: Wydawał mu się raczej marzycielem, poetą i wizjonerem, niż człowiekiem czynu. *Tetm. Koniec I, 12.* **6.** Dokonać czynu (tylko w znaczeniu dodatnim): Dokonałeś prawdziwie pożytecznego czynu. *SPP.* **7.** Dopuścić się czynu (tylko w znaczeniu ujemnym): Dopuściłeś się haniebnego czynu. *SPP.* **8.** Pobudzać, popychać, zagrzewać kogo do czynu. **9.** Popełnić **c.** (tylko w znaczeniu ujemnym): Popełnił czyn niegodny uczciwego człowieka. *SPP.* **10.** Przejść od słów do czynów ⟨*przejść od teorii do działania*⟩. **11.** Rwać się do czynu. **12.** Stwierdzić co (np. swoje przekonania) czynem. **13.** Wcielać, wprowadzać w **c.** ⟨*wykonywać, realizować*⟩: Wprowadziłem swoje zamiary w czyn. *SPP.* **14.** Zamienić się, zmienić się w **c.** ⟨*urzeczywistnić się, zrealizować się*⟩: Pierwsza uchwała i ostatnia wola Sejmu Czteroletniego nie zmieniła się w czyn; armia nie dosięgła liczby stutysięcznej. *Korzon Wewn. V, 155.*

czynić Związki frazeologiczne z czas. czynić mają charakter książkowy. W języku mówionym czas. czynić jest zastępowany w tych związkach czas. robić (niekiedy innymi czasownikami, jak wyprawiać, wyrażać, wymierzać, składać itp.). **1. c.** (komu) awanse (rzadziej awans) ⟨*okazywać względy komu, wyróżniać kogo*⟩: Kobieta, którą ledwie znał, czyniła mu awans, co do tego nie miał żadnej wątpliwości. *Goj. Rajs. I, 90.* **2.** Czyniła, co mogła, aby... (czynili, co mogli itp., aby...) ⟨*robiła, robili itp. największe wysiłki, starania, aby...*⟩: Czyniła wszystko, co mogła, aby dać jej świetną edukację, a następnie los szczęśliwy zapewnić. *Orzesz. Wesoła 207.* **3. c.** cuda ⟨*dokonywać nadzwyczajnych rzeczy*⟩: Pomyślała, że jej matka jeszcze większe czyni cuda, bo żyją nie wiadomo z czego. *Goj. Dziew. I, 197.* **4. c.** dobrze (komu) ⟨*świadczyć, pomagać*⟩: Doszedł do dobrobytu, pozwalającego mu nie tylko zaspokajać wszelkie potrzeby własne, ale i dobrze czynić innym. *Dygas. Robins. 200.* **5. c.** sobie (komu) gwałt ⟨*przymuszać się (kogo) do czego*⟩: Zdaje mi się, że Wć Pan gwałt sobie czynisz, utrzymując łzy i wzdychanie swoje. *Zab. III/1, 1779, s. 133.* **6. c.** honor, zaszczyt komu ⟨*zaszczycać kogo, przynosić zaszczyt*⟩: Mój przyjaciel serdeczny czyni nam honor prosząc o rękę twoją dla godnego Tadeusza Siekierzyńskiego. *Krasz. Siekierz. 161.* **7. c.** honory domu ⟨*spełniać rolę gospodarza, podejmować gości*⟩: W obcisłym mundurze honory czyni domu i kłania się pięknie. *Lieb. Poezje 148.* **8.** *przestarz.* **c.** igraszkę, rozrywkę z kogo, z czego ⟨*drwić, szydzić, bawić się czyim kosztem*⟩: Rozrywkę sobie czynisz z mej niespokojności. *Karp. Pieśni 145.* **9. c.** jakimś, kim lub czym ⟨*powodować stawanie się jakimś, kim lub czym*⟩: Wielka prostota w obejściu i niezwykła żywość usposobienia czyniły go bardzo sympatycznym. *Chłęd. Odr. 101.* **10. c.** kroki, starania, zachody, zabiegi ⟨*rozpoczynać starania; starać się coś realizować, osiągać*⟩: Niemało o to starań czyniła. *Sienk. SPP.* Wolno ojcu dobrodziejowi w tej mierze bez mej wiadomości kroki czynić, mnie nic do tego. *Lel. Listy I, 260.* **11. c.** lamenty ⟨*lamentować*⟩: Baby srogie czyniły lamenty, od których prawie że już uszy puchły. *Konopn. Balcer 48.* **12. c.** nadzieję a. nadzieje ⟨*wypowiadać, wyrażać nadzieję, dawać powód do nadziei*⟩: Powiedział mi otwarcie, że chirurg nie czyni żadnej nadziei, abym mógł zostać przy życiu. *Sztyrm. Katalept. II, 82.* **13. c.** sobie niewiele z kogo ⟨*lekceważyć kogo*⟩: Półgłosem przez zęby, niewiele sobie czyniąc z obecnego, syknął [...] *Gomul. Ciury II, 16.* **14. c.** ofiarę: a) ⟨*składać ofiarę*⟩: Po zwycięstwie czynili ofiarę bogom z jeńców. *Kętrz. Ludn. 9*; b) ⟨*zrezygnować z czego, wyrzec się czego, poświęcić co*⟩: Z swoich majątków, z swoich prerogatyw ofiarę czynić należy, aby tym pewniej wyratować Ojczyznę z niebezpieczeństw tak wielkich. *Staszic Wyb. 36.* **15. c.** postępy ⟨*osiągać coraz lepsze wyniki; rozwijać się*⟩: Władał biegle łaciną, a i w polskiej mowie duże czynił postępy. *Gomul. Mieszczka 114.* **16. c.** przykrość ⟨*sprawiać przykrość*⟩: Jeślić przykrości nie czyni i nie zatrudni pamięci, przenajłaskawsza bogini, słuchaj jeszcze jednej chęci. *Zab. VIII/1, 1773, s. 122.* **17. c.** sekret ⟨*ukrywać, zatajać co*⟩: Był jeszcze inny powód, z którego nie czyniłbym dla ciebie sekretu, gdybym tylko mógł się spodziewać, że uwierzysz temu, co ci powiem. *Sztyrm. Katalept. II, 221.* **18. c.** sprawiedliwość ⟨*wymierzać sprawiedliwość, być sprawiedliwym*⟩: Chcę, ażeby karano tylko winnych, a czyniono sprawiedliwość nieszczęśliwym. *Prus Far. III, 25.* **19. c.** ujmę komu, czemu ⟨*ubliżać komu, czemu*⟩. Czynić ujmę własnej swojej sławie, własnej umiejętności. *Troc.* **20. c.** ustępstwa ⟨*ustępować*⟩: Dopóki trwała miłość, czyniono sobie wzajemne ustępstwa; wszystko było dobrze. *Iwasz. J. Chopin 50.* **21. c.** uwagi ⟨*dzielić się spostrzeżeniami, krytykować*⟩: Przysiadał się do fortepianu, próbował tonów, zaglądał do środka, czynił głośne uwagi nad mechanizmem. *Gomul. Ciury I, 88.* **22. c.** (komu) uwagi ⟨*strofować kogo*⟩: Nachylił się nad nią i czynił jej do ucha cierpkie uwagi. *Żer. Przedw. 218.* **23. c.** wrażenie (na kim) ⟨*sprawiać, wywoływać wrażenie*⟩: Czyniła wrażenie osoby chorej. Proszę sobie wyobrazić, jakie na mnie czynić musiał wrażenie kraj, w którym przytułku i sposobu do życia szukałem. *Skarb. SPP.* **24. c.** wstręty (wstręt) ⟨*stawać na przeszkodzie, robić trudności*⟩: Wszędy wolny przejazd dano i wstrętu nie czyniono. *Sienk. SPP.* **25. c.** wstyd komu ⟨*powodować wstyd; być przyczyną czyjego wstydu*⟩: Pół dnia gadał mi o tym, że mu wstyd czynię, że jestem wyrodnym dzieckiem. *Orzesz. Z różnych I, 44.* **26. c.** zadość, *daw.* zadosyć czemu ⟨*odpowiadać jakimś wymaganiom w należyty sposób; zadowalać, dawać satysfakcję*⟩: [W r. 1815] zadecydowano, że Rosja, Austria i Prusy wprowadzą dla swych polskich poddanych konstytucję, czyniącą zadość ich narodowym interesom. *March. Pisma I, 166.*

przysł. **27.** Nie czyń drugiemu, co tobie niemiło. **28.** Nie wie prawica, co czyni lewica.

czynienie 1. Mieć do czynienia ⟨*mieć coś do wykonania, mieć robotę, zajęcie*⟩: Nie mając nic do czynienia, objeżdżałem rozliczne królestwa, które dzielą rozległe te kraje. *Niemc. Różne 392.* **2.** Mieć z czym do czynienia ⟨*zajmować się czym*⟩: Kiedy przed laty zaczynałem mieć do czynienia z drukiem, od razu wszedłem w zatarg z redakcjami i zecernią. *Boy Flirt III, 198.* **3.** Mieć z kim do czynienia: a) ⟨*zawierać znajomość, nawiązywać stosunki*⟩: Miło wiedzieć, z kim się ma do czynienia. *Sienk. SPP*; b) ⟨*narazić się komu; być zmuszonym rozprawić się z kim*⟩: Kto będzie śmiał obstawać za nim, ze mną będzie miał do czynienia. *SW.*

czynnie 1. Przyłożyć się do czego, współpracować z kim, z czym, występować przeciw komu, czemu **c.** ⟨*działając osobiście*⟩. **2.** Znieważyć kogo **c.** ⟨*znieważyć uderzeniem (w twarz)*⟩.

czynnik 1. c. decydujący, główny, istotny, podrzędny, stały, ważny, zasadniczy; **c.** cywilizacyjny, duchowy, materialny, naturalny, nadnaturalny. **2. c-i** klimatyczne, ekonomiczne, społeczne. **3. c-i** (rzadziej w *lp*) oficjalne, państwowe, polityczne, rządowe, społeczne ⟨*zespół ludzi, pełniących pewne funkcje w państwie, społeczeństwie itp.*⟩: Przy usilnej pracy społeczeństwa i rozumnej ingerencji czynników państwowych miasta niemieckie i holenderskie rozpoczęły nową erę świetności. *Ptaś. Miasta 322.* **4. c-i** zachowawcze; postępowe; wpływowe. **5.** *mat.* **c-i** pierwsze ⟨*liczby nie mające innych podzielników prócz jedności i samych siebie*⟩: Rozłożyć jakąś liczbę na czynniki pierwsze. **6.** Być, stać się (istotnym, decydującym, głównym) czynnikiem; być jednym z czynników: Jednym z czynników powodujących przyspieszenie reakcji chemicznych jest podwyższenie temperatury. *Turk. Chem. VIII, 44.* **7. c-i** odgrywają rolę, oddziałują, składają się, wpływają na coś: Będę rozważał, jakie czynniki wpływały na moją twórczość. *Przybysz. Wspól. I, 4.*

czynność 1. c-i administracyjne, przygotowawcze, sądowe, urzędowe, zawodowe **2. c-i** instynktowne, psychiczne, umysłowe. **3. c.** czego ⟨*działanie, funkcjonowanie, praca*⟩: **c-i** mózgu, płuc, serca, żołądka; **c-i** sądu, urzędu. **4. c.** kogo: a) ⟨*skłonność do czynu, do pracy, aktywność*⟩: Niezmordowana czynność tego człowieka budzi podziw. *SL.*; b) zwykle w *lm* ⟨*funkcja, działalność*⟩: Pełnił czynności prezesa związku. **5.** Dokonać czynności: Minister dokonał czynności otwarcia wystawy. **6.** Pełnić, *książk.* sprawować **c-i**: Czynności biurowe sprawował wiceprezes. *Ower. SPP.* **7.** Podejmować **c.**: Podejmować czynności procesowe. *SPP.* **8.** Pokończyć, skończyć **c-i**: Jużem pokończył swe czynności. *SW.* **9.** Rozpocząć **c. 10.** Spełniać, wykonywać **c-i**: Spełniała wszelkie czynności, których służąca hotelowa z pewnością by wykonać nie chciała. *Żer. SPP.* **11.** Załatwić **c.**: Z tobą musimy naprzód załatwić czynność urzędową. *Prus SPP.* **12.** Zawiesić **c-i** ⟨*przestać funkcjonować, pracować*⟩: Jedna z fabryk zawiesiła swe czynności. *Sienk. Wiad. I, 59.* **13.** Zawiesić kogo w czynnościach ⟨*pozbawić kogo prawa wykonywania swych obowiązków zawodowych, służbowych*⟩: Następnego dnia zostałem służbowo powiadomiony, że jestem zawieszony w czynnościach. *KPP Wspom. 144.*

czynny 1. c. w czym ⟨*pracujący, działający*⟩: Czynny w komisji. **2.** *księg.* Bilans **c.** ⟨*bilans dodatni, w którym wpływy przewyższają wydatki*⟩. **3.** Ciało **c-e** ⟨*ciało organiczne wywołujące reakcje w organizmie żywym*⟩. **4.** Członek, urzędnik itp. **c.** ⟨*członek itp. faktycznie działający, pracujący*⟩. **5.** Kapitał **c.** ⟨*będący stale w obrocie, powiększający się*⟩. **6.** *chem.* Pierwiastek **c.** ⟨*łatwo łączący się z innymi pierwiastkami*⟩. **7.** *praw.* **c-e** prawo wyborcze ⟨*prawo osobistego wybierania przedstawicieli do organów władzy*⟩. **8. c-a** służba (w wojsku, w marynarce itp.) ⟨*służba rzeczywista, faktycznie odbywana*⟩. **9.** *księg.* Stan **c.** ⟨*aktywa; dorobek przedsiębiorstwa w pieniądzach, nieruchomościach, narzędziach, surowcach itp.*⟩. **10.** *jęz.* Strona **c-a** czasownika ⟨*strona, w której podmiot zdania rządzi dopełnieniem za pośrednictwem orzeczenia (czasownika)*⟩. **11. c.** wulkan ⟨*wulkan w czasie wybuchu lub wybuchający okresowo, niewygasły*⟩. **12. c-a** zniewaga ⟨*pobicie, spoliczkowanie*⟩. **13.** Brać w czym **c.** udział ⟨*brać udział rzeczywisty, osobiście coś robić*⟩: Brać czynny udział w akcji jakiej, w pracy, w zabawie. **14.** Odgrywać czynną rolę ⟨*działać energicznie, prowadzić ożywioną działalność*⟩: Jeszcze jako student uniwersytetu odgrywał bardzo czynną rolę w gronie kolegów, coś zakładał, coś organizował, czemuś przewodniczył. *Dąbr. Ig. Matki 69.* **15.** Okazać czynną pomoc ⟨*pomóc działaniem*⟩: Nie poprzestając na zachętach i radach okazali także czynną pomoc zagrożonym okolicom. *Sienk. Uzup. II, 6.* **16.** Usunąć się od czynnego życia ⟨*zaprzestać działania w pracy organizacyjnej, społecznej; nie brać udziału w życiu towarzyskim*⟩: Wy dojrzeliście, a ja zniedołężniałem. Muszę więc usunąć się od czynnego życia, a wy w nie wejść. *Święt. A. Nałęcze 8.*

czynsz 1. c. dzierżawny, mieszkaniowy. **2.** *daw.* **c.** wieczysty ⟨*stała opłata za dożywotnie użytkowanie gruntu*⟩. **3.** Opłacać, płacić **c. 4.** Uwolnić, zwolnić od czynszu.

czysto 1. c. jedwabny, wełniany (materiał) ⟨*bez domieszki innych składników*⟩. **2. c.** osobista (sprawa) ⟨*wyłącznie, ściśle, całkiem*⟩. **3. c.** ubrany ⟨*schludnie*⟩. **4. c.** zamieciona (podłoga, izba) ⟨*schludnie, porządnie*⟩. **5.** Grać, śpiewać **c.** ⟨*wyraziście w brzmieniu, dźwięcznie*⟩. **6.** Mówić **c.** (jakim językiem) ⟨*bez błędów, bez obcych naleciałości, poprawnie*⟩. **7.** Mieć zysku, zarobić, zyskać, przynieść (o interesie) na **c.** ⟨*netto, po potrąceniu wydatków*⟩: Miał zysku (zarobił) na czysto sto tysięcy. **8.** Pisać, przepisać na **c.** ⟨*bez poprawek*⟩. **9.** *łow.* Puścić kota, zwierza na **c.** ⟨*puścić zająca, zwierza bez strzału lub chybiając*⟩: Nieraz nie zauważymy kota i puszczamy go na czysto. *Hop. Jęz. 98.* **10.** Wyjść na **c.** ⟨*wyjść bez straty*⟩: Wyjść na czysto ze sprawy, z gry, z interesu.

czystość **1.** **c.** nadzwyczajna, niepokalana, wzorowa. **2.** **c.** czego a. w czym: **c.** mieszkania, obyczajów, zamiarów, serca; języka, stylu, wysłowienia; rasy; rysunku; tonu; **c.** w ubraniu. **3.** Nie pierwszej, podejrzanej, wątpliwej czystości ⟨*przybrudzony, brudny*⟩: Spodnie wiecznie mu opadały, spod kamizelki wątpliwej czystości wychodziła koszula. *Chłęd. Pam. I, 154.* **4.** Lśnić czystością (o naczyniach, pomieszczeniach). **5.** *żart.* Nie grzeszyć czystością ⟨*być brudnym, nieporządnym*⟩: Starzy gdańszczanie, obyczajem swoich czasów, zamiłowaniem do czystości nie grzeszyli — pełno wszędzie śmiecia, mierzwy, odpadków, gnoju. *Jasien. Świt 312.* **6.** Ślubować **c.** ⟨*całkowitą powściągliwość płciową*⟩: Nie bądźże takim moralizatorem, wiesz przecie, że nie ślubowałem czystości. *Iwasz. J. Brzez. 181.* **7.** Utrzymywać **c.** (w mieszkaniu) a. w czystości (mieszkanie).

czysty **1.** **c.** jak brylant, jak kryształ; jak lilia, jak łza. **2.** **c-a** bielizna, pościel ⟨*nie zbrudzona; wyprana*⟩. **3.** Brylant czystej wody ⟨*pięknie oszlifowany, bez skazy*⟩. **4.** (Chemicznie) **c.** ⟨*z niczym nie zmieszany, zawierający składniki sobie tylko właściwe*⟩: Woda chemicznie czysta. **5.** **c-e** złoto, srebro. **6.** **c.** dochód, zysk ⟨*pozostały po potrąceniu wydatków*⟩. **7.** **c.** dźwięk, głos, ton ⟨*dźwięczny, wyraźny w brzmieniu*⟩. **8.** Filozofia **c-a** ⟨*oderwana od aktualnych zagadnień życia*⟩. **9.** **c.** grosz ⟨*gotówka*⟩: Dwie siostry musiał spłacać czystym groszem, bo szwagrowie o żadnych rewersach słuchać nie chcieli. *Jun. Bracia 11.* **10.** **c-a** herbata, woda ⟨*bez dodatków; sama*⟩: Wypić szklankę czystej herbaty, wody. **11.** **c-a** hipoteka, **c.** majątek ⟨*bez długów; hipoteka nie obciążona, majątek nie zadłużony*⟩. **12.** **c.** impertynent ⟨*prawdziwy*⟩: A to niby wychowanie, nie odpisywać na listy? Jesteś impertynent czysty! *Rodoć Piosnki 209.* **13.** **c.** kolor, **c-a** barwa ⟨*nie mieszany(-a) z innymi barwnikami*⟩. **14.** Czystej krwi ⟨*nie mieszany z inną rasą*⟩: Ogier czystej krwi arabskiej; *przen.* ⟨*należący do określonego środowiska, grupy społecznej, kierunku literackiego, politycznego itp.*⟩: Czystej krwi mieszczuch, romantyk, demokrata. **15.** **c-e** mieszkanie ⟨*wolne od zanieczyszczeń, czysto utrzymane*⟩. **16.** Miłość **c-a** ⟨*idealna, platoniczna*⟩. **17.** **c-a** nauka ⟨*służąca wyłącznie celom poznawczym*⟩. **18.** **c-e** niebo ⟨*nie zamglone, bezchmurne*⟩. **19.** (To) **c.** ojciec, dziadek, **c-a** matka, babka ⟨*zupełnie, bardzo podobny albo podobna do ojca, matki itd.; wykapany, wykapana*⟩: Wasza Małgosia to czysty ojciec. **20.** **c.** papier ⟨*nie zapisany; nie zadrukowany*⟩. **21.** **c-e** pobudki, **c-e** serce ⟨*szczere, szlachetne*⟩: Nie gardź, bracie, naszą życzliwością, bo ona płynie z czystego serca. *Święt. A. Twinko 187.* **22.** **c-e** pole ⟨*otwarte, puste, szczere*⟩: Dopiero gdy się znalazł w czystym polu, na bocznej drodze, ściągnął cugle i stępem jechał wolnym. *Narzym. Ojczym 96.* **23.** **c-a** prawda ⟨*oczywista*⟩: Wszystko, co mówisz, to czysta prawda. **24.** **c.** przypadek ⟨*zwykły, tylko*⟩: To czysty przypadek, żem cię spotkał. **25.** **c-a** rasa ⟨*nie skrzyżowana z inną rasą*⟩: Bydło czystej rasy. **26.** **c-a** robota ⟨*bez usterek, staranna, dokładna*⟩. **27.** **c.** rozum ⟨*w filozofii idealistycznej: rozum sam w sobie, w oderwaniu od doświadczenia*⟩. **28.** **c.** rysunek a. w rysunku ⟨*nienaganny, regularny, doskonały*⟩: Obraz, portret czysty w rysunku. **29.** *łow.* **c.** strzał ⟨*celny*⟩. **30.** Szkło **c-e** ⟨*przezroczyste, bez skaz, wzorów, niematowe*⟩. **31.** **c-a** sztuka ⟨*oderwana od aktualnych spraw, służąca jedynie celom estetycznym*⟩. **32.** **c.** śnieg ⟨*nie zbrudzony*⟩. **33.** *jęz.* **c.** temat ⟨*temat fleksyjny bez końcówki przypadka, np. rąk, nóg, pytań*⟩. **34.** *med.* **c.** ton serca ⟨*regularny, bez szmerów*⟩. **35.** **c.** wariat ⟨*zupełny*⟩. **36.** **c-a** wódka ⟨*nie zaprawiana*⟩. **37.** **c-e** zamiary ⟨*uczciwe*⟩. **38.** Z czystym sumieniem ⟨*bez żadnych wahań, wątpliwości z całkowitym przekonaniem o słuszności*⟩: Stwierdzić co, zgodzić się na co z czystym sumieniem. **39.** Być czystym ⟨*nie mieć w danej chwili przy sobie żadnych obciążających, kompromitujących dowodów*⟩: Brunon jest czysty, nie znaleziono przy nim, ni w mieszkaniu nic kompromitującego, żadnego dowodu. *Goj. Ziemia 182.* **40.** Mieć **c-e** sumienie ⟨*być przeświadczonym, że się nie jest winnym*⟩. **41.** Do **c-a** ⟨*zupełnie, całkowicie*⟩: Wylizać talerz do czysta. Obrać gałąź z owoców do czysta. Ogolony, wygolony do czysta.

czyścić **1.** **c.** kogo, co — czym: Czyścić ubranie. Czyścić rondle proszkiem; zęby szczoteczką; buty pastą. **2.** **c.** nasiona, zboże ⟨*oddzielać plewy od ziarna*⟩. **3.** **c.** zwierzę ⟨*kastrować*⟩. **4.** Czyści kogoś ⟨*ktoś ma rozwolnienie*⟩.

czytać **1.** **c.** głośno, płynnie; dukając, sylabizując. **2.** **c.** co — o czym: **c.** książkę, gazetę, list itp. Czytać opowiadanie o podróżach. **3.** **c.** kogo ⟨*czytać utwór (utwory) jakiegoś autora*⟩: **c.** Słowackiego, Prusa, Żeromskiego. Jego można czytać. *Dąbr. M. SPP.* **4.** **c.** między wierszami ⟨*domyślać się tego, co nie jest napisane*⟩: Czytając nawet między wierszami trudno się było czegoś więcej doczytać z tego listu. *Dąbr. Ig. Matki 312.* **5.** **c.** nuty ⟨*rozróżniać i rozumieć znaki muzyczne*⟩. **6.** **c.** od deski do deski ⟨*od początku do końca, dokładnie*⟩: Żaki oczyszczają księgi z kurzu i czytają je od deski do deski. *Mac. Piśm. I, 248.* **7.** *przen.* **c.** (u kogo) w oczach, w myślach, w sercu ⟨*domyślać się, odgadywać*⟩: Czytasz w mym sercu, myślisz razem ze mną. *Fredro A. Śluby 50.* **8.** **c.** z ręki, z kart ⟨*wróżyć*⟩.

czytanie Książka, czasopismo jest w czytaniu ⟨*jest wypożyczona(-e) do czytania*⟩.

czytany Próba **c-a** ⟨*pierwsza próba przedstawienia, podczas której aktorzy czytają swoje role*⟩.

Ć

ćmić **1.** **ć.** papierosa, fajkę, cygaro, tytoń ⟨*palić, kurzyć*⟩. **2.** *pot.* W dołku, w żołądku kogo ćmi ⟨*mdli, powoduje uczucie mdłości*⟩. **3.** Ćmi w oczach ⟨*traci się możność rozróżniania przedmiotów*⟩: Majaczyło coś stale w ciemnościach, od wypatrywania w oczach już ćmiło. *New. Pam. 350.* **4.** Ćmi w oczy ⟨*razi*⟩: Śnieg skrzypiał, ale taki jasny, taki ubrylantowany słońcem, że aż w oczy ćmiło. *Żmich. Pog.*

44. **5.** Deszcz, kapuśniaczek ćmi ⟨*mży, siąpi*⟩. **6.** Ognik, światełko ćmi ⟨*pali się słabo, tli się, żarzy*⟩. **7.** Ząb kogo ćmi ⟨*pobolewa*⟩.

ćmić się 1. Ćmi się w głowie ⟨*plącze się, miesza się*⟩. **2.** Ćmi się w oczach ⟨*ciemnieje, oczy tracą zdolność dokładnego widzenia*⟩: Ćmi mi się w oczach. To od blasku słońca. *Zar. Ziarno 155.* **3.** Lampka, światełko ćmi się ⟨*pali się słabo, żarzy się*⟩.

ćwiczenie 1. ć. gimnastyczne ⟨*ruchy wykonywane dla nabycia sprawności ciała*⟩. **2.** Ćwiczenia seminaryjne, proseminaryjne (uniwersyteckie) ⟨*zajęcia praktyczne z danego przedmiotu*⟩: Prowadzić ćwiczenia z logiki. **3. ć.** szkolne (gramatyczne, łacińskie, fizyczne, matematyczne a. z gramatyki, łaciny, fizyki itp.) ⟨*wypracowanie szkolne*⟩: Ćwiczenie na zadany temat. **4.** Robić, odrabiać ćwiczenie. **5.** Poprawiać, zadać ćwiczenie. **6. ć.** (w grze na instrumencie) ⟨*wprawka, etiuda*⟩: Mela gra ćwiczenia pięciopalcowe. *Zap. G. Dul. 96.* **7.** Ćwiczenia (wojskowe) ⟨*czynności zmierzające do opanowania sztuki wojennej; manewry*⟩: Żołnierze wracali z ćwiczeń ze śpiewem. **8.** Być powołanym na ćwiczenia.

ćwiek, ćwieczek 1. Ćwiek a. ćwieczek w głowie ⟨*mania, bzik, wariactwo; myśl natrętna*⟩: Mój nowy przyjaciel i protektor stanowczo miał ćwieka w głowie. *Prus Now. III, 268.* **2.** *iron.* Za króla Ćwieczka ⟨*w bajecznych czasach; bardzo dawno, nigdy*⟩. **3.** Wbić, zabić komu ćwieka (ćwieczka) w głowę, w łeb ⟨*sprawić komu kłopot, zmuszając do myślenia o określonej rzeczy, sprawie itp.*⟩: Zabił mi strasznego ćwieka w łeb! Jak to nie widzieć takiej zabawy wspaniałej, takiej ciekawej rzeczy, jak łowy królewskie? *Sztyrm. Katalept. II, 185.* **4.** Wybić ćwiek (ćwieka) komu z głowy ⟨*wyperswadować komu co, przezwyciężyć czyjąś natrętną myśl, manię*⟩: Szlachcicowi polskiemu nie tak łatwo było ćwieka z głowy wybić, że „liberum veto“ jest nieodzownym warunkiem istnienia Polski. *Chrzan. I. Lit. 376.*

ćwierć 1. Jest komu trzy ćwierci do śmierci ⟨*źle wygląda, chory, stoi nad grobem*⟩: Gdyby mi nawet było trzy ćwierci do śmierci, [...] jeszcze by mi się w Krakowie uśmiechnęło życie. *Kurek Płom. 85.* **2.** Pęknąć, rozbić na ćwierci ⟨*na kawały, na części*⟩: Pewnie łeb Protazemu rozbiłby na ćwierci. *Mick. Tad. 158.*

ćwik 1. Stary **ć.** ⟨*człowiek doświadczony, przebiegły, chytry*⟩: To nie przystoi, żeby młokosy więcej miały rozumu niż stare ćwiki. *Niemc. Kaz. 18.* **2.** Czerwony jak **ć.** ⟨*mający zdrową, rumianą cerę*⟩. **3.** Wygląda jak **ć.** ⟨*zdrowo*⟩. **4.** Zdrów (zdrowy) jak **ć.** ⟨*bardzo zdrowy*⟩: Był to wąsaty i pyzaty szlachcic [...] krewki, sprężysty, a zdrów jak ćwik do samej śmierci. *Dygas. Pióro 7.*

D

dach 1. d. baniasty a. hełmowy, kopułowy; **d.** mansardowy, płaski, polski ⟨*dach o łamanych polaciach, z których dolna i górna są jednakowo pochyłe*⟩. **2.** Doprowadzić, podciągnąć, wyprowadzić budowlę pod **d.** ⟨*wybudować mury (ściany) bez dachu*⟩. **3. d.** naprawić, pokryć (blachą, dachówką, gontami, papą) poszyć (strzechą). **4.** Kapie z dachu ⟨*podczas deszczu, odwilży*⟩. **5. d.** zacieka. **6. d.** nad głową ⟨*mieszkanie, kąt własny*⟩: Mieć **d.** nad głową. Być bez dachu, nie mieć dachu nad głową. - Tuła się po lasach bez dachu nad głową. *Sienk. SPP.* **7.** Pod swój **d.**, pod **d.** rodzinny ⟨*do swego, do rodzinnego domu*⟩: Wprowadzić żonę pod swój **d.** **8.** Pod własnym dachem ⟨*we własnym domu*⟩: Żyć, mieszkać, ofiarować komu gościnę pod własnym dachem. **9.** Mieszkać pod dachem ⟨*na strychu*⟩. **10.** Być, mieszkać, żyć pod jednym dachem ⟨*żyć razem, wspólnie, w jednym domu, mieszkaniu*⟩: Żyjąc pod jednym dachem od lat kilkunastu, rozmawiali ze sobą bardzo mało. *Strug Ludzie 230.*

przysł. **11.** Lepszy wróbel w garści, niż gołąb na dachu.

dać, dawać 1. Dać ⟨*z bezokolicznikiem: pozwolić*⟩: Jeżeli się kto obiecuje na obiad, to nie powinien dawać na siebie czekać aż do wieczora. *Bliz. Dam. 68.* Nic nie dał poznać po sobie, że o wszystkim wie. Daj mi powiedzieć. Nie daj ruszać! (do psa). To się da zrobić ⟨*to można zrobić*⟩. **2.** Dać znać ⟨*zawiadomić*⟩. **3.** Dać sobie rękę uciąć ⟨*być pewnym bez zastrzeżeń*⟩: Oni dziś dadzą sobie rękę uciąć, że to nie ja. *Iwasz. J. Odbud. 67.* **4.** Dać czego — komu ⟨*podać, wręczyć, ofiarować; udzielić do chwilowego użytku*⟩: Dać chleba, cukru, mąki, wody; pióra, ołówka, scyzoryka. Nie możesz dać pieniędzy, daj radę, napomnienie, naukę, słowo dobre. *Skar. SW.* **5.** Dać piersi ⟨*nakarmić piersią*⟩: Tak co wieczora, co ranka [...] wraz wypływa Świtezianka, żeby dać piersi dzieciątku. *Mick. Ball. 28.* **6.** Dać co — komu, czemu ⟨*wręczyć, ofiarować, przekazać; podarować*⟩: Dać komu książkę, list, prezent. Dać komu co na własność ⟨*podarować*⟩. **7.** Dać co — dla kogo, dla czego ⟨*wręczyć, ofiarować z przeznaczeniem dla kogo lub dla czego*⟩: Dał jej książkę dla syna. **8.** Dać co — na co ⟨*przeznaczyć co — na jakiś cel*⟩: Dać (pieniądze) na odbudowę Warszawy; odzież, żywność na powodzian, na pogorzelców. Dać ofiarę na kościół. **9.** Dać na borg, na kredyt, na książeczkę ⟨*borgować, kredytować*⟩: Sklepikarze już przed strajkiem nie chcieli nic dawać na kredyt, a co dopiero teraz. *Ludzie KPP 144.* **10.** Dać pieniędzy na słowo, na kwit, na weksel ⟨*pożyczyć*⟩. **11.** Dać na drogę ⟨*zaopatrzyć na drogę*⟩: Dała mu na drogę zapasy żywności. *Par. Przyg. 43.* **12.** Dać na mszę ⟨*zamówić, opłacić mszę*⟩. **13.** Dać na odczepne ⟨*ofiarować komu co, aby się go pozbyć*⟩. **14.** Dać na piwo, napiwek ⟨*ofiarować datek za usługę*⟩. Zamierzałem dać [...] napiwek portierowi. *Hertz P. Sedan 40.* **15.** Dać na poty ⟨*zaaplikować środek wywołujący pocenie się*⟩: Niech pan pójdzie do łóżka, damy mu na poty. *Zabł. Zabob. 63.* **16.** Dać na procent, na procenty ⟨*pożyczyć na określony pro-*

cent⟩: Sumkę, która mu pozostała, dał [...] na procenty. *Breza Niebo II, 14.* **17.** Dać na raty ⟨*sprzedać na raty*⟩: Mówiła mi o takim sklepie, gdzie dają na raty tygodniowe. *Bogusz. Aniel. 68.* **18.** Dać na zapowiedzi ⟨*zamówić oficjalne ogłoszenie o mającym nastąpić zawarciu związku małżeńskiego*⟩: Damy na zapowiedzi, za trzy tygodnie sprawię wesele i basta. *Sewer Biedr. 182.* **19.** Dać kogo — za kogo a. w co ⟨*wydać za mąż, ożenić*⟩. **20.** Dać córkę za kogo a. komu, dać za żonę; dać za mąż, za męża; dać w małżeństwo: Chcieliby ją dać za mąż wedle jej stanu. *Kaczk. Olbracht. I, 101.* **21.** Dać (kogo) do czego a. na co ⟨*przeznaczyć, skierować*⟩: Dać kogo do służby a. na służbę; do posługi, do terminu. A teraz dali mnie do instruowania cywilów. Z oferm mam robić żołnierzy. *Kurek Woda 90.* Dać syna do szkół ⟨*zapisać do szkoły, umieścić w szkole*⟩. **22.** Dać w rekruty ⟨*przeznaczyć do służby wojskowej*⟩. **23.** Dać co — do czego (do kogo) a. na co ⟨*przekazać do wykonania; dostawić gdzie, oddać*⟩: Dać buty do szewca, bieliznę do prania, utwór do oceny, maszynopis do korekty, książkę do druku; notatkę do prasy, kosztowności do schowania, do depozytu. Dać rzeczy na bagaż; list na pocztę. **24.** Dać do myślenia ⟨*zmusić do zastanowienia, zastanawiać kogo*⟩: To nie bez kozery, to mi daje do myślenia. *SW.* **25.** Dać do poznania, do zrozumienia ⟨*ułatwić zorientowanie się, napomknąć*⟩. **26.** Dać do stołu ⟨*podać do jedzenia lub picia (na obiad, na kolację)*⟩: Dać do stołu przekąski, wino. **27.** Dać do wyboru ⟨*pozwolić wybrać, pozostawić do wyboru*⟩. **28.** Dać komu czym — co, po czym, w co ⟨*uderzyć, wybić*⟩: Dać komu baty, kije a. batem, kijem. Dać komu w twarz, w plecy a. po plecach. Dał mu szturchańca, sójkę w bok. **29.** Dać (komu) po nosie ⟨*zdetonować kogo, rozprawić się z kim ostro, utrzeć komu nosa*⟩. **30.** Dać w zakład co ⟨*założyć się o co, być gotowym poświęcić co*⟩: Dałbym w zakład mój honor, że w tej minucie śmiejesz się ze mnie żartobliwie. *Bog. Rodin II (1897), 99.* **31.** Dać w zastaw, na zastaw ⟨*zastawić*⟩. **32.** *pot.* Dać za co jaką sumę pieniędzy ⟨*zapłacić za co*⟩: Dał za palto tysiąc złotych. Ile dałeś za ten płaszcz? **33.** Dawać za co jaką sumę pieniędzy ⟨*proponować zapłatę*⟩: Jeszcze teraz chcą kupcy na niewidziane kupić cały połów, a zagorzałość ich rośnie, bo dają dwa lub trzy razy więcej, niż zrazu dawali. *Pol. Obrazy II, 135.* Dawać za co 5 złotych. **34.** Dać za wygraną ⟨*zrezygnować z czego, porzucić zamiar*⟩: Wierzbiak wściekły, podrażniony, musiał jednak dać za wygraną. *Pięt. Białow. 107.* **35.** Dać co: **36.** Dać amnestię ⟨*udzielić amnestii*⟩. **37.** Dać baczenie ⟨*zwrócić uwagę, pilnować*⟩. **38.** Dać bankiet, biesiadę, przyjęcie, podwieczorek, raut, ucztę, wieczorek, wieczór taneczny, zabawę ⟨*urządzić, zorganizować*⟩. **39.** Dać błogosławieństwo ⟨*pobłogosławić*⟩. **40.** Dać brawo, oklaski, poklask ⟨*bić brawo, oklaskiwać*⟩: Pojechał na operę, gdzie mu nieprzestannym klaskaniem parter brawo dawał. *Staszic Dzien. I, 249.* **41.** Dać buzi, *rub.* gęby, pyska ⟨*pocałować się z kim*⟩. **42.** Dać ciepłą ręką ⟨*dać przed śmiercią zamiast zapisywać w testamencie*⟩: Czyż koniecznie do tego testamentu? Wszak mogłaby nam dać ciepłą ręką; kto tam będzie sprawdzał, dochodził, co dała. *Bał. Dziady 248.* **43.** Dać czas do namysłu ⟨*pozwolić komu namyślić się, odłożyć sprawę na pewien czas*⟩. **44.** Dać deficyt, niedobór, stratę ⟨*spowodować, przynieść stratę*⟩: Gospodarka nieboszczyka króla, zawsze nierządna, w ostatnich latach życia wprost haniebna, dawała same niedobory. *Ask. Poniat. 80.* **45.** Dać dochód, dywidendę, intratę, zysk ⟨*przynieść dochód itd.*⟩: Ile ten folwark może dawać czystego dochodu? *Święt. A. Nałęcze 17.* **46.** Dać dostęp do czego ⟨*dopuścić, pozwolić dostąpić do czego*⟩. **47.** Dać dowód czego ⟨*okazać co*⟩: Dać dowód życzliwości. *SW.* **48.** *pot.* Dać drapaka, nogę ⟨*uciec*⟩: Kilku młodych dało drapaka, oparłszy się pewnie w lasach sąsiedniego powiatu. *Filip. SPP.* **49.** *daw.* Dać ducha Bogu ⟨*umrzeć*⟩: Złamał sobie krzyż pacierzowy i wcale bez jęku dał ducha Bogu. *Kaczk. Olbracht. I, 231.* **50.** Dać (komu) dwadzieścia, trzydzieści itp. lat ⟨*określić wiek na dwadzieścia, trzydzieści itp. lat*⟩: Na pierwszy zaraz rzut oka można było dać mu lat najmniej czterdzieści. *Orzesz. Eli II, 93.* **51.** Dać dymisję ⟨*udzielić dymisji*⟩. **52.** Dać głos komu ⟨*udzielić komu głosu, wezwać by przemówił*⟩. **53.** Dać głos, kreskę (za kim, na kogo) ⟨*głosować na kogo, opowiedzieć się za kim*⟩. **54.** Dać głowę, gardło, szyję, życie, *przestarz.* żywot: a) ⟨*stracić, oddać życie; zginąć*⟩: Przez trąbę surowo zakazał czatom rabunków, a kto by śmiał zabić Wołoszyna, ten miał dać szyję pod miecz katowi. *Korzon Woj. II, 442*; b) ⟨*ręczyć życiem, zakładać się, być pewnym*⟩: Że oni w tym palce maczali, dałbym głowę. *Żukr. Zioła 145.* **55.** Dać gościnę, kwaterę, nocleg, przytułek itp. ⟨*udzielić gościny, noclegu, przytułku, przyjąć jako gościa, przyjąć na kwaterę, na nocleg*⟩. **56.** Dać gwarancję czego ⟨*zapewnić co, zagwarantować co*⟩. **57.** Dać hasło, sygnał, znak ⟨*wezwać sygnałem, znakiem, hasłem*⟩: Dać sygnał do rozpoczęcia czego, do odwrotu, do ataku. *SW.* **58.** Dać imię, przezwisko, przydomek, miano ⟨*nazwać imieniem, przezwiskiem*⟩: Na chrzcie dano mu imię Jan. **59.** Dać informację ⟨*poinformować*⟩. **60.** Dać karty ⟨*rozdać karty*⟩. **61.** Dać kolor ⟨*pomalować na jaki kolor*⟩. **62.** Dać koncert, operę, przedstawienie, sztukę itp. ⟨*wystąpić z czym, urządzić, wystawić (na scenie)*⟩: Co tydzień daje koncert, co dzień bal w zapusty, a woreczek w kieszeni maleńki i pusty. *Kras. Sat. 70.* **63.** Co dziś dają w teatrze? ⟨*co wystawiają*⟩. **64.** Dać koncesję ⟨*udzielić koncesji*⟩. **65.** Dać konsultację ⟨*udzielić konsultacji*⟩. **66.** Dać kosza, odkosza, *daw.* dać rekuzę, harbuza, czarną polewkę ⟨*odmówić konkurentowi*⟩: To wyjdzie panu tylko na dobre, jeżeli ja panu dam kosza. *Ritt. Most 114.* **67.** Dać krok (kilka kroków) ⟨*ruszyć się, posunąć się o krok, o kilka kroków*⟩: Po każdym wybuchu strzałów ludzie dawali krok naprzód. *Konopn. Now. IV, 119.* **68.** Dać krzyżyk na drogę ⟨*życzyć szczęśliwej drogi, pobłogosławić na drogę*⟩: Krzyżyk daję na drogę szlachetnemu Adolfowi i patrzę [...] którą stroną pójdzie sobie. *Żmich. Róża 89.* **69.** Dać lekcję, nauczkę komu ⟨*dać do zrozumienia komu w sposób stanowczy, że niewłaściwie się zachował lub postąpił, nauczyć kogo moresu*⟩. **70.** Dawać lekcje, korepetycje ⟨*udzielać lekcji, korepetycji*⟩. **71.** Dać łapówkę, dać w łapę ⟨*przekupić kogo*⟩: Dam strażnikowi w łapę, pół rubla, dostaniemy lepszą celę. *Dan. Wraż. 24.* **72.** Dać łatę, podszewkę, obicie, lakier na meble itp. ⟨*wyposażyć, zaopatrzyć w co, pokryć czym*⟩. **73.** Dać mata ⟨*w grze w szachy:*

rozstrzygnąć partię (na swoją korzyść)⟩. **74.** Dać monit ⟨*udzielić monitu*⟩. **75.** Dać ocenę, stopień (dwójkę, trójkę itd.): Dał mu pałę z łaciny. *Skiba Poziom. 167.* **76.** Dać ochronę ⟨*udzielić ochrony, zapewnić ochronę*⟩. **77.** Dać odpowiedź ⟨*udzielić odpowiedzi, odpowiedzieć*⟩. **78.** Dać okazję ⟨*nastręczyć okazję*⟩. **79.** Dać ostrogę, ostrogi: a) ⟨*ubość ostrogą, podniecić do biegu*⟩: Dał koniowi ostrogi i jak błyskawica znikł im z oczu. *Sztyrm. Pow. I, 321*; b) *przen.* ⟨*podniecić, pobudzić*⟩: Ja żądzom twoim radbym dać ostrogi, na podnioślejsze myśl skierować drogi. *Ziel. G. Poezje II, 304.* **80.** *przestarz.* Dać pardon ⟨*oszczędzić, zostawić przy życiu*⟩: Siekąc i rąbiąc, a nikomu nie dając pardonu, tysiącami trupów nieprzyjacielskich zasłali Węgrzy straszne pole walki. *Śliw. A. Bat. 97.* **81.** Dać pierwszeństwo komu, czemu ⟨*przyznać (komu, czemu) wyższość, przełożyć (kogo, co) nad co*⟩. **82.** Dać początek czemu ⟨*zapoczątkować co*⟩. **83.** Dać pokój, spokój, święty spokój ⟨*zostawić w spokoju; odczepić się*⟩: Daj mi pokój, nie przeszkadzaj! *Dygas. Kielc. 86.* **84.** Dać pokój czemu a. z czym ⟨*zaniechać czego, porzucić co*⟩: Daj pokój tym umizgom. *SW.* Lepiej dać pokój z wyjazdami. *Dąbr. M. SPP.* **85.** Nie dawać spokoju ⟨*niepokoić*⟩: Od pewnego czasu myśl, aby zacząć pracować, nie dawała mu spokoju. *Goj. Dom 116.* **86.** Dać pole: a) ⟨*stworzyć okazję, umożliwić, ułatwić wykazanie się czym lub powstanie czego*⟩: Wiece i walne zebrania Bratniej Pomocy dawały pole do pierwszorzędnych popisów krasomówczych. *Pigoń Komb. 212*; b) *daw.* ⟨*stanąć do bitwy, do ostatecznej rozprawy*⟩: Wielcy rycerze za murem! wyleźcie no z tej wilczej jamy, a dajcie nam pole! *Kaczk. Olbracht II, 330.* **87.** Dać pomoc ⟨*okazać pomoc; udzielić pomocy, pomóc*⟩. **88.** Dać posadę, pracę, miejsce (w biurze, w fabryce itp.) ⟨*powierzyć komu funkcję, stanowisko, pracę (w biurze, w fabryce itp.)*⟩. **89.** Dać posłuch, dać ucha ⟨*słuchać chętnie*⟩: Teoriom mało dając ucha wcześnie zaczął pracować pod okiem brata. *Norwid Juv. 21.* **90.** Dać posłuchanie ⟨*udzielić posłuchania, przyjąć na posłuchanie*⟩. **91.** Dać powód do czego ⟨*stać się powodem*⟩: Odezwanie jego dało powód do żartów. **92.** Dać pożyczkę ⟨*pożyczyć*⟩. **93.** Dać promocję ⟨*promować*⟩. **94.** Dać przykład ⟨*przytoczyć, zacytować*⟩. **95.** Dać przykład czego a. z siebie ⟨*zrobić co dla przykładu; być przykładem czego*⟩: Dał przykład odwagi, poświęcenia. Dał przykład z siebie, jak należy pracować. **96.** Dać radę (komu, czemu): a) ⟨*poradzić sobie z kim; podołać czemu, sprostać*⟩: Nie może sobie z nim dać rady. Ja wiem, że pani da sobie radę w życiu. *Tarn. Sprawa 55*; b) (komu) ⟨*udzielić rady, poradzić komu*⟩: Dawał rady, wytykał błędy. *Lamus I, 1908/9, s. 92.* **97.** Dać ramię ⟨*podać ramię, służyć ramieniem*⟩. **98.** Dać rękę ⟨*poślubić*⟩: Ich też domu koligatka cześnikowi rękę dała. *Wol. Poezje II, 50.* **99.** Dać (komu) rękę: a) ⟨*podać rękę na powitanie lub pożegnanie*⟩: Daję panu rękę na pożegnanie, a z nią i wieczną przyjaźń. *Sienk. Dram. 101*; b) ⟨*podając rękę zobowiązać się do czego, przyrzec co*⟩: To mi przynajmniej przyrzecz... że tu w kącie będziesz spokojny... i nieporuszony... — Będę spokojny... — Daj mi na to rękę. *Słow. Beatr. 218*; c) *przestarz.* ⟨*podtrzymać pomóc, wspomóc*⟩: Któż nam da rękę? Kto zdejmie okowy? *Witw. Piosnki 138.* **100.** Dać (komu) wolną rękę ⟨*pozwolić działać na własną rękę; zostawić swobodę działania*⟩: Okazuje mi zaufanie, daje wolną rękę. *Dąbr. M. Noce II, 56.* **101.** Dać sobie ręce ⟨*pogodzić się*⟩: Wy miłe sąsiadki dajcie sobie ręce. *Groza Moz. 51.* **102.** Dać rękojmię ⟨*zaręczyć, zapewnić*⟩. **103.** Dać rozkaz ⟨*rozkazać*⟩. **104.** Dać rozwód ⟨*orzec unieważnienie małżeństwa*⟩. **105.** Dać słowo, słowo honoru, słowo uczciwości, słowo uczciwego człowieka, przyrzeczenie, *daw.* słowo szlacheckie, kawalerskie, parol ⟨*zobowiązać się, zapewnić*⟩: Daję panu słowo honoru, słowo uczciwości [...] że wszystko, co panu powiem, jest szczerą prawdą. *Łoz. Wal. Dwór 84.* No, daję słowo, tegom się nie spodziewał. *SW.* **106.** Dać (dobre, poczciwe) słowo ⟨*zwrócić się do kogo serdecznie, grzecznie; podziękować*⟩: Śliczna to panna i dobra panna, każdemu da dobre słowo i zawsze ma uśmiech na twarzy. *Zachar. Kres. 23.* **107.** Dać strzał [nie: oddać strzał], wystrzał, ognia, salwę, serię (strzałów) ⟨*spowodować strzał itd.; wystrzelić*⟩: Dwa razy dałem ognia, i oba wystrzały chybiły. *Mick. Tad. 53.* **108.** Dać susa ⟨*skoczyć*⟩. **109.** Dać ślub ⟨*dopełnić obrządku zaślubin*⟩. **110.** Dać termin ⟨*wyznaczyć termin*⟩. **111.** Dać upoważnienie ⟨*upoważnić*⟩. **112.** Dać wiarę czemu ⟨*uwierzyć czemu*⟩: Plotkom tym nie dał wiary. Dasz wiarę, że nie miałem czasu zjeść obiadu, taki byłem cały dzień zajęty. **113.** Dać widowisko z siebie a. z kogo ⟨*ośmieszyć się (kogo) publicznie*⟩: Nieludzkość jest [...] dać z zwyciężonego widowisko. *Kras. Rozm. 84.* **114.** Dać wotum zaufania ⟨*wyrazić wotum zaufania*⟩. **115.** Dać (komu) wychowanie, wykształcenie ⟨*zapewnić, wychować, wykształcić*⟩: Dał dziecku wychowanie. *SW.* **116.** Dać zaliczkę ⟨*wpłacić pewną sumę na poczet należności*⟩. **117.** Dać zarobek ⟨*zapewnić zarobek; przynieść dochód*⟩: Praca w tartaku dawała mu godziwy zarobek. **118.** Dać zgodę ⟨*wyrazić zgodę, zgodzić się*⟩. **119.** Dać (komu) życie, syna, córkę, dziecko, potomstwo ⟨*wydać na świat, urodzić*⟩: Błagam was o miłosierdzie nad nieszczęśliwą istotą, której dałem życie, a do której jawnie przyznać się i nad którą czuwać nie mogę. *Korz. J. Tad. 34.* **120.** Dać gotówką ⟨*wypłacić gotówką*⟩. **121.** Dać na rękę ⟨*wypłacić, wyliczyć gotówką*⟩. **122.** Dać od ręki ⟨*wypłacić, przekazać natychmiast*⟩: Tak sobie od ręki daje sześć tysięcy rubli. *Prus Emanc. I, 224.* **123.** Daj ⟨*pozwól*⟩: Daj, ty będziesz myć, a ja wycierać. Daj, pomogę ci. **124.** Daj Boże! ⟨*odpowiedź na przyjęte w dawnej Polsce powitanie „Szczęść Boże”*⟩. Nie daj Boże ⟨*okrzyk wyrażający obawę, strach*⟩: Konie nie mogą iść o samej trawie, trzeba je zaobrokować. Jakby ustały, nie daj Boże, to i po nas. *Żukr. Dni 209.* **125.** Daj Boże, dałby Bóg ⟨*niech Bóg sprawi, oby, bodaj*⟩: Jeździ, powiadają, po cudzych krajach, daj Boże, aby tam co zyskał. *Kras. Podstoli 101.* **126.** *daw.* Daj go katu, licho! ⟨*niech go licho porwie!*⟩: Daj go katu, co za rozrzutność! co za wspaniałość! *Polak w Paryżu 149.* **127.** Dajmy na to, *daw.* dajmy to ⟨*przypuśćmy, weźmy pod uwagę; powiedzmy; na przykład*⟩: Co byś pan [...] powiedział, gdyby założono bank, który by włościanom [...] jęczącym w ręku lichwiarzy, pożyczał pieniądze, dajmy na to, na 12 od sta rocznie? *Lam J. Kariery 138.* **128.** Da Bóg, jak Bóg da (doczekać) ⟨*zgodnie z wolą boską, jeśli się wszystko dobrze ułoży*⟩: Widzisz moja duszko, ja uczony i korespondent pism poważnych, a da Bóg, prędko będę doktorem. *Prz. Tyg. Życia 1, 1875.* Na wiosnę, da Bóg doczekać, wyjedziemy. *SW.* **129.** Daj ci Boże ⟨*niech Bóg sprawi; oby tak się stało*⟩: Daj ci Boże wszystko jak najlepsze. *Zar. Grusze 16.* **130.** Jak Bóg dał, jak tam Bóg dał ⟨*jak się zdarzyło, byle jak*⟩: Matka odzwyczaiła się od myśli o jej istnieniu i żyła sobie jak tam Bóg dał. *Iwasz. J. Mił. 19.*

przysł. **131.** Dla kompanii dał się Cygan powiesić. **132.** Dwa razy daje, kto prędko daje. **133.** Głupi daje, mądry bierze. **134.** Kto chce dać, musi pierwej mieć. **135.** Kto daje i odbiera, ten się w piekle poniewiera. **136.** Kto rano wstaje, temu Pan Bóg daje. **137.** Ucho jedno daj skarżącemu, drugie chowaj obwinionemu ⟨*trzeba wysłuchać i drugą stronę*⟩. **138.** Woda bierze, woda daje.

dać się 1. Co się da, ile się da ⟨*co tylko możliwe, możliwie najwięcej, jak najwięcej, jak najbardziej*⟩: Nie ma czasu na lamenty, ratuj, co się da! *Sewer Przybł. 99.* **2.** Czym się da ⟨*czym można, byle czym*⟩: Sypiali po rowach, po rozwalinach i opuszczonych okopach, żywiąc się, czym się dało. *Reym. Fron. 44.* **3.** Gdzie się da ⟨*byle gdzie*⟩: Był jednym z tych [...] głodnych i obdartych, sypiających, gdzie się da. *Rudn. A. Morze 448.* **4.** Jak się da ⟨*jak jest to możliwe*⟩: Tylko oportuniści, biurokraci i sekciarze boją się krytyki, unikają jej, usiłują ją dusić jak się da. *Nowe Drogi 6, 1952, 2. 69.* **5.** Skąd się dało ⟨*skąd było można, byle skąd*⟩: Podniecało mnie jeszcze czytanie książek, branych bez wyboru, skąd się dało. *Gomul. Róże 68.* **6.** Dać się we znaki ⟨*dokuczyć, znękać*⟩: Bieda zaczęła dawać się we znaki. *Hulka Żyrar. 259.*

dal 1. Błękitna, morska, nieskończona, sina **d.** **2.** W **d.**: a) ⟨*w daleką przestrzeń*⟩: Patrzeć, spoglądać w dal. Szumią jodły na gór szczycie, szumią sobie w dal. *Wol. SW*; b) *sport.* Skok w **d.** ⟨*na odległość*⟩. **3.** W dali ⟨*daleko, w oddali, w oddaleniu*⟩: Widać blask i grzmot działa rozlega się w dali. *Mick. Graż. 45.* W dali majaczeją światełka. *SW.*

dalece 1. Jak **d.** ⟨*jak bardzo, do jakiego stopnia*⟩: Jak dalece to jest szczere, o tym dotąd nie wiem. *Lel. Listy I, 212.* **2.** Tak **d.** ⟨*tak bardzo, do takiego stopnia*⟩: Nie ma się czego bać tak dalece. *Dygas. SPP.* Nie szukałem ich znajomości i tak dalece stroniłem, że wszyscy prawie musieli mnie pierwsi szukać. *Słow. Listy I, 261.*

daleki 1. d. cel; **d-a** przeszłość, przyszłość ⟨*odległy od teraźniejszości; dawny lub przyszły*⟩. **2. d.** grzmot; **d-e** morza, kraje, strony ⟨*odległy, oddalony*⟩. **3. d.** gość ⟨*z dalekich stron, przybyły z daleka*⟩. **4. d.** krewny ⟨*krewny w dalszej linii*⟩. **5. d.** spacer; **d-a** podróż, wycieczka, droga ⟨*na dużą odległość, długo trwający(-a)*⟩. **6. d-e** spojrzenie; **d.** uśmiech ⟨*wskazujący na nieobecność myślową, oderwanie od rzeczywistości*⟩. **7.** *geogr.* **D.** Wschód: a) ⟨*kraje wschodnioazjatyckie położone nad Oceanem Spokojnym*⟩; b) ⟨*ziemie między Cieśniną Beringa a Mandżurią*⟩. **8.** (Bombowce) dalekiego zasięgu ⟨*mające duży zasięg działania*⟩. **9. d.** od czego ⟨*nie dorównujący, nierówny czemu, niezgodny z czym*⟩: **d.** od doskonałości, od prawdy. **10.** Być dalekim od czego ⟨*nie chcieć, nie dążyć, nie zamierzać czego*⟩: Daleki jestem od tego, bym się chciał wciskać w pani tajemnice. *Fredro J. Żyw. 30.* **11.** Na daleką, na dalszą metę ⟨*na dłuższy okres czasu w przyszłości, na przyszłość*⟩: Stan ten jest nie do zniesienia na dalszą metę. Polityka na daleką metę. **12.** Z daleka ⟨*z odległości, z dala, w oddaleniu, z dalekich stron*⟩: Widać co z daleka. Widzieć, słyszeć, wołać z daleka. Przybywać, wracać z daleka.

daleko 1. d. (ze stopniem wyższym przymiotnika lub przysłówka) ⟨*nierównie, o wiele, znacznie*⟩: Daleko piękniejszy. Daleko mocniej, więcej, mniej. **2.** Daleko, daleko; hen, **d.** ⟨*bardzo daleko*⟩: Błąkał się samotny wzdłuż brzegów Wisły, hen, daleko poza most żelazny. *Przybysz. Współ. I, 33.* **3.** Jak **d.** okiem sięgnąć ⟨*rozlegle, szeroko dokoła, hen, ku krańcom horyzontu*⟩: Jak daleko okiem sięgnąć, skrzy się w blaskach słońca biel lodów. *Cent. Foka 63.* **4. d.** do czego (w znaczeniu przestrzennym i czasowym): Daleko do miasta. Daleko do niedzieli; do obiadu. **5. d.** komu, czemu do kogo, czego ⟨*dużo brakuje do osiągnięcia czego, do dorównania komu, czemu*⟩: Daleko (im) do gruntowności naukowej. *Szujski Odr. 31.* **6. d.** po czym, przed czym ⟨*przed czasem lub po jakimś określonym czasie*⟩: Daleko po północy; przed świtaniem, przede dniem. **7.** *pot.* **d.** w noc ⟨*późno w noc*⟩: Daleko w noc przeciągnęła się rozmowa. **8.** Dalej! ⟨*okrzyk zachęcający do pośpiechu, do wykonania czego; nuże, naprzód, ruszaj!*⟩: Dalej, bryło z posad świata! *Mick. Wiersze 103.* Dalej chłopaki, na krypy! do wioseł! *Bogusł. W. Cud 51.* **9.** Ani kroku dalej! ⟨*stój! stać!*⟩. **10.** *posp.* Dalej nie idzie ⟨*rzecz już jest niemożliwa*⟩. **11.** Ani rusz dalej ⟨*nie można ruszyć z miejsca, kontynuować czynności*⟩: W toku pracy zacięła się piła i ani rusz dalej. *Fiedl. A. Rio 37.* **12.** I tak dalej (skrótowo: itd.) ⟨*na końcu zdania: oznacza dalsze nie wyliczone elementy czego*⟩: Założył introligatornię, fabrykę słomkowych kapeluszy, wyplatania ozdobnych koszyków i tak dalej. *Żer. Dzieje II, 187.* **13.** Iść, sięgać itp. **d.** ⟨*być rozpowszechnionym, mieć duży zasięg, być dużym, znacznym*⟩: Mój mistycyzm nie idzie tak daleko, abym miał wierzyć w mieszanie się potęg nadziemskich do ludzkiego życia. *Sienk. Bez dogm. III, 52.* Wpływ czyj sięga daleko. **14. d.** idący, posunięty itp. ⟨*znaczny, duży, ogromny, poważny w skutkach*⟩: Daleko idące wnioski. Daleko posunięte zmiany. **15.** Iść, postąpić, posunąć się **d.** ⟨*osiągać postęp w jakiej dziedzinie*⟩: Starał się go rozrywać rozmową i wypytywaniem się, co umie i jak daleko w każdym przedmiocie postąpił. *Korz. J. Krewni 62.* **16. d.** szukać, poszukać ⟨*jak rzadko spotkać, znaleźć; coś doskonałego*⟩: Jestem dobrze urodzony, jestem młody, przystojny, rozumny i mam wieś, jakiej daleko poszukać. *Fredro A. Jow. 142.* **17.** Zajść **d.** ⟨*osiągnąć wysokie stanowisko, zrobić karierę*⟩. Mógłby zajść daleko, gdyby chciał spożytkować tak wielki talent. *Żer. Dzien. I, 62.* **18.** Zajść, posunąć się, zapędzić się itp. **d.** a. za **d.** ⟨*być bliskim przekroczenia lub przekroczyć pewne określone granice w rozmowie, postępowaniu itp.; postąpić niezgodnie z przyjętymi zasadami*⟩: Te spory, które tak daleko zaszły, smucą mnie bardzo. *Bełc. Tarło 218.*

przysł. **19.** Bóg wysoko, przyjaciel daleko ⟨*nie ma ratunku*⟩. **20.** Chłodno i głodno, i do domu daleko. **21.** Im dalej w las, tym więcej drzew.

dalszy 1. d. ciąg ⟨*to, co ma nastąpić, co ma być kontynuowane*⟩: **d.** ciąg opowiadania, powieści, badań, kary. **2.** W dalszym ciągu ⟨*kontynuując stan poprzedni; nadal*⟩: Mówić, pisać, pracować, odwiedzać kogo, spotykać się z kim itd. w dalszym ciągu. **3. d-a** podróż, droga; **d.** pochód, marsz itd. ⟨*nadal kontynuowany*⟩: Ruszyć, puścić się, udać się, wyjechać w dalszą drogę itd. **4.** Usunąć się, zejść na **d.** plan ⟨*stracić na znaczeniu, na ważności, znaleźć się na uboczu*⟩: Wobec konieczności budowy mieszkań budowa gmachów biurowych zeszła na dalszy plan.

dama 1. d. *przestarz.*, dziś *żart.* ⟨*kobieta*⟩: Przedział dla dam (w pociągu). **2.** *żart.* **d.** czyja a. czyjego serca ⟨*ukochana*⟩: Po raz setny zapewniał damę swojego serca o dozgonnej miłości. *Prus SPP.* **3. d.** dworska a. dworu ⟨*dama należąca do orszaku królowej*⟩. **4. d.** klasowa ⟨*przed pierwszą wojną światową: wychowawczyni klasy w szkołach żeńskich*⟩. **5.** *daw.* **d.** respektowa a. do towarzystwa ⟨*towarzyszka osoby starszej lub chorej; towarzyszka osoby młodej nie mającej matki*⟩. **6. d.** ⟨*w kartach: figura młodsza od króla*⟩: **d.** pikowa a. pik, **d.** atutowa; wyjść w damę; zabić damą; zrzucić damę. **7.** Wielka **d.** a. **d.** wielkiego świata ⟨*w ustroju feudalnym i kapitalistycznym: arystokratka; kobieta elegancka, znająca konwenanse towarzyskie*⟩. **8.** *iron.* **d.** z półświatka ⟨*elegancka kokota*⟩.

Damokles, Damoklesowy Miecz Damoklesa a. Damoklesowy ⟨*stale grożące niebezpieczeństwo*⟩: Miecz **D.** wisi nad kim, nad głową czyją. Nad głową moją czuję miecz Damoklesa. *Orzesz. SPP.*

damski 1. d-e biurko ⟨*mniejsze od zwykłego, przeznaczone dla kobiety*⟩. **2. d-a** garderoba, **d.** przedział (w wagonie kolejowym) ⟨*wyłącznie dla kobiet*⟩. **3.** Fryzjer, krawiec **d.** ⟨*obsługujący kobiety; szyjący dla kobiet*⟩. **4.** *przestarz.* dziś *żart.* Płeć **d-a** ⟨*kobiety*⟩: Nie ma milszej zabawy płeć damska, jak czas trawić na czytaniu romansów. *Kras. Podstoli 189.* **5. d.** strój ⟨*kobiecy*⟩. **6. d-e** towarzystwo ⟨*złożone tylko z kobiet*⟩. **7.** Po damsku ⟨*w sposób właściwy kobietom*⟩: Ubrać się po damsku. Siedzieć na koniu po damsku.

I dane 1. d. biograficzne, personalne, statystyczne. **2.** Dokładne **d.** ⟨*informacje szczegółowe*⟩. **3. d.** liczbowe ⟨*informacje podane w liczbach*⟩. **4. d.** o czym [nie: czego]: Dane o pracy [nie: pracy] *SPP.* **5.** Dostarczyć danych o czym. **6.** Mieć (wszelkie) **d.** po czemu, na co ⟨*mieć szanse, możliwości*⟩: Był prawdziwym bohaterem, bo się ożenił, z kobietą, która miała wszelkie dane po temu, żeby ją brać do tańca, a żadnych, żeby ją brać za żonę. *Sienk. Uzup. II, 31.* **7.** Opierać się na danych.

II dane Jest komu **d.** [nie: danym]. Nie każdemu dane jest być pod Termopilami. *Kr. 1, 3.*

I danie *przestarz.* Bez dania racji ⟨*bez podstawy, bez uzasadnienia*⟩: Obraził mię bez dania racji. *SW.*

II danie 1. Pierwsze, drugie **d.** ⟨*potrawa podawana na stół*⟩. **2.** Obiad z dwóch, trzech, czterech dań. **3.** Dania firmowe, gorące.

danina 1. d. pieniężna. **2. d.** w naturze. **3.** Nakładać na kogo, ściągać z kogo daninę. **4.** Opłacać, płacić, składać daninę; *przen.* Takim był wówczas duch czasu, któremu największy nawet artysta musi złożyć daninę. *Matusz. I. Swoi 329.*

dantejski 1. Piekło **d-e** ⟨*budzący grozę obraz piekła w utworze Dantego „Boska Komedia”*⟩: Za tym wrzaskiem, podobnym chyba do wycia potępieńców w dantejskim piekle, zbliżał się, narastał straszliwy łoskot nowej fali. *Meis. Wraki 374.* **2. d-e** sceny ⟨*wstrząsające, straszne, budzące grozę*⟩: Trudno opisać cały koszmar tej jazdy. Trwała ona przeszło dwie doby wśród dzikich, dantejskich scen. *Wrocz. K. Wspom. 99.*

dany W danej chwili, w danym razie, w danym wypadku ⟨*w pewnym, odpowiednim momencie*⟩: Jak w danym razie masz postąpić, zostawiam to twej roztropności. *SW.*

dań 1. *hist.* **d.** pieniężna, **d.** w naturze ⟨*danina*⟩. **2.** *przen.* **d.** krwi. **3.** *daw.* dziś *poet.* Przynosić, składać co komu w dani ⟨*w darze, w podarunku*⟩: O całus pasterz jej prosił, jagniątko w dani przynosił. *Brodz. Poezje 192.*

dar ● **1. d.** ⟨*podarunek*⟩: bogaty, hojny, najmilszy, skromny, szczodry, świetny **d. 2. d.** w naturze. **3.** *przen.* **d-y** pokoju, wolności. **4. d.** dla kogo ⟨*podarunek*⟩: **d.** dla matki. **5. d.** na co: **d.** na ubogich, na kościół, na odbudowę Warszawy. **6. d.** a. **d-y** boże ⟨*pożywienie, chleb*⟩: Kto żył na jego zamku, ten we wszelki dar boży opływał. *Kaczk. Olbracht. III, 297.* **7. d-y** fortuny, losu ⟨*zamożność, bogactwo*⟩: Na ruinie bowiem [...] musi skończyć człowiek, który [...] nie umie uszanować darów łaskawej fortuny. *Prus Lalka I, 6.* **8. d-y** natury, ziemi ⟨*bogactwa naturalne*⟩. **9.** Brać, wziąć w darze. **10.** Otrzymać **d.** a. w darze. **11.** Przynosić co w darze. **12.** Składać, złożyć, wręczyć dary a. co w darze. **13.** Utrzymywać się z darów. **14. d-y** płyną.

● **15. d.** ⟨*zdolność do czego*⟩: niezwykły, poetycki, proroczy, przyrodzony **d. 16. d.** czego a. do czego: **d.** opowiadania, słowa, wymowy, zyskiwania sobie ludzi; **d.** do rysunków. **17.** Mieć, wykazywać **d.** (czego a. do czego): Do tego trzeba mieć szczególny dar. *Danił. SPP.* [Lelewel] wykazał [...] dar prawie niezawodnej, wręcz fenomenalnej orientacji. *Śliw. A. Lel. 167.* **18.** Obsypywać kogo darami: Natura obsypała go szczodrze darami: talentem pisarskim, zdolnością do muzyki i malarstwa. **19.** Odznaczać się darem (czego a. do czego): Odznaczał się zarówno wielką pamięcią, jak wcale niezwykłym darem do deklamacji. *Orzesz. SPP.*

dardanelski Osioł **d.** ⟨*głupiec, tępak*⟩: Nie gadam z takim osłem dardanelskim. *Dan. Dni. 152.*

darmo 1. Dostać, wziąć co, jest co **d.** a. za darmo ⟨*bezpłatnie, za nic*⟩: Dostałem tę książkę darmo. *SPP.* **2.** Nic darmo a. za darmo. **3.** Pół, na pół, za pół **d.** ⟨*za bezcen, bardzo tanio, prawie za nic*⟩: Kupić co za pół darmo. **4. d.** o czym mówić, pisać; **d.** się trudzić, czas tracić ⟨*daremnie, na próżno, niepotrzebnie*⟩: Dla ciasnych głów darmo by i komentarze pisać. *Krasz. Opow. 30.* Wiedziała, że państwo Niechcicowie tracą tu czas darmo. *Dąbr. M. Noce II, 199.* **5.** Trudno i **d.** ⟨*nie ma co mówić, nic się na to nie poradzi; to jest niewątpliwe, niezbite*⟩:

Wszystko można na mnie powiedzieć, ale sok, który ja przygotowałam, pannie Karusi nie mógł zaszkodzić! To już trudno i darmo! *Żer. Przedw. 234.* **6.** Na **d.** ⟨*na próżno, bez skutku*⟩: Wołać na darmo. **7.** Nie **d.** ⟨*nie bez powodu, nie bez przyczyny*⟩: Nie darmo go tak zowią. *SW.*

darmocha *pot.* Na darmochę, za darmochę ⟨*bezpłatnie, za darmo*⟩: Jest lekarz za darmochę, więc do niego, kto żyw. *Żer. Ludzie II, 170.*

darować 1. d. komu — co ⟨*wręczyć w darze, dać na własność, ofiarować, podarować*⟩: Darować komu książkę, drobiazg jaki, psa, konia itp. **2. d.** komu karę ⟨*znieść karę, ułaskawić kogo*⟩: Złagodził surowość regulaminu, przebaczył winy, darował wyznaczone kary. *Święt. A. Twinko 157.* **3. d.** komu wolność ⟨*obdarzyć wolnością (w odniesieniu do krajów, gdzie istniało niewolnictwo)*⟩: Stu niewolnikom wejść kazał i darował im wolność. *Krasiń. Iryd. 74.* **4. d.** komu życie ⟨*ułaskawić kogo*⟩: Darowaliśmy ci życie, którego powinniśmy byli ciebie pozbawić. *Leśm. Przyg. 26.* **5. d.** sobie co ⟨*zrezygnować z czego, dać spokój czemu*⟩: Z tym wszystkim lepiej by się wrócić do przyzwoitych wyrazów i darować sobie wspólnie tę próżną afektacją. *Kras. Podstoli 75.* **6.** Nie móc sobie (komu) **d.** czego ⟨*nie móc sobie (komu) wybaczyć czego, żałować czego*⟩: Nie mogę sobie darować tego głupstwa. *SW.* **7.** Daruj, darujcie, daruje pan (pani) ⟨*forma grzecznościowa zaprzeczenia, przeciwstawienia się*⟩: Daruj, ale pieniędzy tych przyjąć nie mogę. *SW.* **8. d.** kogo — czym (dawna składnia): Daruj nas życiem. *Mick. SPP.*

przysł. **9.** Darowanemu koniowi w zęby się nie patrzy (w zęby nie zaglądają) ⟨*prezent trzeba przyjąć taki, jaki dają*⟩.

darzyć 1. d. kogo — czym: **d.** łaskami, względami ⟨*mieć względy dla kogo*⟩: Para królewska w ciągu całego jego pobytu w pałacu darzy go wyjątkowymi łaskami. *Peip. Kolumb 108.* **2. d.** kogo przyjaźnią ⟨*mieć dla kogo przyjaźń, odnosić się do kogo przyjaźnie*⟩. **3. d.** uczuciem ⟨*lubić, kochać*⟩: Oprócz Ciebie, któryś mnie darzył prawdziwym uczuciem, nikt o mnie nawet nie pomyśli. *Mort. Spow. 140.* **4. d.** zaufaniem ⟨*mieć do kogo zaufanie, odnosić się z zaufaniem*⟩: On mię darzy zupełnym zaufaniem. *SPP.*

data 1. d. historyczna, epokowa ⟨*wielkiego znaczenia*⟩: Dzień 22 lipca — to wielka data historyczna w dziejach polskiego narodu. *Wiedza i Życie 6—7, 1951, s. 482.* **2.** (Człowiek) starej, dawnej daty ⟨*niewspółczesny, staroświecki, o niedzisiejszych poglądach*⟩. **3.** (Rzecz) starej daty ⟨*dawna, zeszłowieczna*⟩: Ubiór, strój starej daty. Moja też powieść jest trochę starszej daty i dawniejszego trybu. *Chodź. Pisma II, 80.* **4.** Świeżej, nowej daty ⟨*współczesny, niedawny*⟩: Szlachcic świeżej daty. Budynek nowej daty. **5.** Być pod dobrą datą, dobrze pod datą ⟨*być podchmielonym*⟩: Wyszedł ode mnie dobrze pod datą. *Oss. Wyr. 3. L.*

dawać p. **dać**

dawny 1. Człowiek dawnej daty ⟨*staroświecki, przestarzałych poglądów*⟩ *p.* człowiek starej daty: Staruszek nie rozumie pewnych rzeczy, jest człowiekiem dawnej daty. *Kurek Ocean 301.* **2. d.** przyjaciel, znajomy ⟨*będący od dawna z kim w przyjaźni, od dawna znany, stary*⟩. **3. d-a** przyjaźń, znajomość, **d-e** przyzwyczajenie ⟨*długo trwające, zastarzałe*⟩. **4. d.** radca, urzędnik, wojskowy ⟨*były*⟩. **5. d.** strój, przesąd ⟨*staroświecki, przestarzały, właściwy przeszłości*⟩. **6.** Dawnymi czasy, dawnymi laty ⟨*w odległej przeszłości*⟩. **7.** Dawnym trybem ⟨*po dawnemu; tak jak poprzednio*⟩: Wszystko szło dawnym trybem i na pozór w stosunkach nic się nie zmieniło. *Żer. Ludzie II, 34.* **8.** Od dawna ⟨*od dłuższego czasu*⟩: Znam go od dawna. Czekam na ciebie od dawna. **9.** Od dawien dawna ⟨*od bardzo długiego czasu*⟩: Górny Śląsk stał się [...] od dawien dawna jednym z najgłówniejszych producentów cynku. *March. Pisma I, 405.* **10.** Po dawnemu ⟨*jak niegdyś, jak kiedyś, jak przedtem; jak dawniej*⟩: Co słychać u ciebie? — Wszystko po dawnemu. *SW.* **11.** Z dawna ⟨*od dłuższego czasu, już dawno*⟩: W domu [Jańskiego] jest z dawna deficyt i bezład finansowy. *Mick. Listy II, 188.* **12.** Z dawien dawna, z dawnej dawności ⟨*od niepamiętnych czasów, już bardzo dawno*⟩: Mieszkali w mieście z dawien dawna. Gołoledzie były takie, jakich starzy nie pamiętali z dawnej dawności. *Konopn. Now. II, 212.*

dąb 1. Człowiek, chłop jak **d.** ⟨*rosły, silny*⟩. **2.** Rosły, silny, wielki, zdrowy jak **d.** ⟨*bardzo silny, bardzo wielki, bardzo zdrowy*⟩. **3.** Święty **d.** ⟨*u niektórych pogan dąb otoczony kultem religijnym*⟩: Ścinając święte dęby budowali z nich pierwsze świątynie Pańskie na rozkaz księcia Mieszka. *Par. Niebo 127.* **4.** *pot.* Dać dęba ⟨*uciec, dać drapaka*⟩: Przestraszył się i dał dęba. *SPP.* **5.** *ryb.* Kręcić dęba ⟨*wyciągać z wody zatopione drzewo i holować je do brzegu*⟩. **6.** Malować, zrobić co na **d.** ⟨*naśladować słoje i kolor dębu*⟩: Do mieszkania przybyła szafa sosnowa malowana na dąb. *Jarec. Ludzie I, 37.* **7.** Stanąć dęba a. dębem, *daw.* postawić dęba, smalić dęba ⟨*o koniu: stawać na tylne nogi*⟩: Rumaki stanęły dęba. *Żer. SPP.* **8.** Stanąć dęba a. dębem o człowieku: a) ⟨*stanąć na rękach lub na głowie do góry nogami*⟩: Przewrócił na środku ulicy koziołka lub stanął dęba na głowie. *Bog. Kapit. I,* 15; b) *przen* ⟨*stawić opór, oprzeć się, sprzeciwić się, zbuntować się*⟩: Zazwyczaj cichy i spokojny, gdy raptem doszedł do przekonania, że wymagają od niego czegoś za dużo albo nie w porę, stawał dęba. *Dąbr. M. Noce III/2, 219.* **9.** *przen.* Stanąć dęba a. dębem: a) o włosach ⟨*najeżyć się, powstać, podnieść się (u kogoś zwykle ze strachu, grozy, przerażenia)*⟩: Chciałem uciekać, padłem zalękniony, włos dębem stanął na głowie. *Mick. Ball. 42*; b) o przedmiotach ⟨*przyjąć pozycję pionową*⟩: [Kry] wychylały się z fal, stając dęba pod naciskiem dzioba. *Meis. Arkt. 44.*

przysł. **10.** Bać się trzeba trzcinie, gdy wiatr dąb wywinie **11.** Kiedy się dąb obali, każdy z niego drwa wali. **12.** Co dąb, to nie brzoza; co wilk, to nie koza.

dąć d. w czyją dudkę ⟨*dostosować się do czyichś poleceń, nakazów*⟩: Was więcej stu: niewielka sztuka przymusić mnie, abym dął w waszą dudkę. *Rzew. W. Pam. 331.*

dbać *iron* **d.** o co jak o śnieg przeszłoroczny; jak pies o piątą nogę ⟨*nie dbać zupełnie; komuś nie zależy na czym*⟩.

debata (często w *lm*) **d-y 1.** Długa, namiętna **d. 2.** d-y parlamentarne, sejmowe ⟨*dyskusje, obrady*⟩. **3. d.** na posiedzeniu, na zebraniu; w parlamencie. **4.** Być przedmiotem debaty. **5.** Debatę (d-y) rozpocząć, zamknąć. **6. d.** (a. d-y) odbywa się (odbywają się), rozgorzała (rozgorzały), toczy się (toczą się).

debatować 1. d. co — na czym ⟨*dyskutować*⟩: Debatować jaką sprawę na zebraniu. **2. d.** nad czym: Debatowano nad zagadnieniami filozoficznymi.

debiut 1. d. aktorski, literacki, poetycki, pisarski; myśliwski. **2. d.** na scenie, w operze; w jakimś czasopiśmie. **3.** Uzyskać **d.** (na scenie jakiego teatru). **4. d.** czyjś udał się, wypadł dobrze (źle).

dech (tchu) **1.** Krótki, świszczący **d.** ⟨*oddech*⟩. **2.** Bez tchu: a) ⟨*dusząc się z braku powietrza, ze zmęczenia*⟩: Padł bez tchu wyczerpany. *Boy Flirt III, 191*; b) ⟨*bez przerwy, bez odpoczynku*⟩: Konia chwytał i bez siodła, bez tchu, bez czapki i prawie bez duszy leciał jak pocisk wyrzucony z kuszy. *Konopn. Imag. 8.* **3.** Co tchu, ile tchu ⟨*jak najszybciej, ile sił*⟩: Weź konie i, drapnąwszy co tchu do Warszawy, przywoź nam tu uciechy, rozkosz i zabawy! *Zabł. Firc. 53.* **4.** Jednym tchem: a) ⟨*bez przerwy, z wielkim napięciem, zainteresowaniem*⟩: Przeczytać książkę jednym tchem; wypowiedzieć, wyrecytować co jednym tchem; b) ⟨*duszkiem, jednym łykiem, jednym haustem*⟩: Wypić, wychylić co jednych tchem. **5.** Póki tchu, póki dech, do ostatniego tchu ⟨*dopóki życia*⟩: Bronić czego, walczyć o co do ostatniego tchu. **6.** Z zapartym tchem ⟨*z natężeniem, z największą uwagą*⟩: Słuchać opowiadania, śledzić przebieg gry z zapartym tchem. **7.** Tchu komu braknie, zabrakło: Przez jakiś czas nie odpowiadał, gdyż mu tchu brakło. *Sienk. SPP.* **8.** Gonić ostatnim tchem ⟨*resztkami sił*⟩. **9.** Nabrać, zachwycić tchu ⟨*nabrać powietrza w płuca, głęboko odetchnąć*⟩; *przen.* Trzeba nabrać tchu na to co będzie. *Nałk. SPP.* **10.** Nie móc złapać tchu. **11.** Nie puścić ani tchu ⟨*ani słowa, ani pary z ust*⟩: Żebyś siedział cicho w swoim zaścianku i o sprawach Konfederacji ani tchu z siebie nie puścił. *Kaczk. Anunc. II, 51.* **12.** Puścić, wyzionąć ostatni dech ⟨*umrzeć*⟩: Miałem ochotę wybiec z hotelu i biec gdzieś aż na koniec świata, póki bym ostatniego tchu nie wyzionął. *Lam J. Głowy III, 31.* **13.** Wstrzymać dech. **14. d.** zamiera komu lub w kim ⟨*ktoś przestaje oddychać, powstrzymuje oddech (pod wpływem zmęczenia lub uczucia)*⟩: W dzieciach aż dech zamarł. *Bart. SPP.* **15. d.** komu zapiera ⟨*brak komu tchu, zatyka kogo*⟩: A tom się zlękła, aż mi dech zaparło! *Sier. Now. 156.*

decha 1. *wulg. pot.* W dechę ⟨*świetny, doskonały*⟩: Chłop w dechę. Książka, zabawa w dechę. **2.** Dostać, uderzyć w dechę ⟨*w klatkę piersiową*⟩. **3.** Pijany w dechę ⟨*do nieprzytomności*⟩.

decyzja 1. Nagła, natychmiastowa, nieodwołalna, ostateczna, stanowcza, szybka **d. 2. d.** o czym lub co do czego: **d.** o pokoju lub wojnie; co do redukcji etatów. **3.** Cofnąć, odsuwać, odwlekać decyzję. **4.** Oddać, zostawić co do czyjej decyzji, poddać co pod czyją decyzję. **5.** Odwoływać się do decyzji. **6.** Powziąć [nie: podjąć] decyzję. **7.** Skłaniać się do decyzji. **8.** Ważyć decyzję. **9.** Wpływać na decyzję. **10 d.** dojrzewa, należy do kogo, stanęła, zapadła.

deficyt 1. d. bilansu płatniczego. **d.** budżetowy, **d.** żywnościowy ⟨*niedobór, brak*⟩. **2.** Pokryć **d. 3. d.** sięga sumy ..., wynosi (x zł).

defilada 1. d. wojskowa, **d.** młodzieży szkolnej, sportowców. **2. d.** piechoty, czołgów, artylerii, kawalerii; okrętów, samolotów. **3. d.** przed kim, przed czym: **d.** przed marszałkiem; **d.** przed trybunami rządowymi. **4.** *przen.* **d.** powozów. Zrobiło mu się gorąco na myśl o defiladzie przez dwa salony. *Prus Lalka I, 158.* **5.** Prowadzić defiladę. **6.** Przyjmować defiladę. **7. d.** rozpoczyna się, trwa.

deklaracja 1. d. o czym ⟨*oświadczenie o czym, w sprawie czego*⟩: **d.** o objęciu władzy, o zaprzestaniu doświadczeń z bronią nuklearną. **2.** Podpisać, ogłosić deklarację o czym. **3. d.** celna ⟨*wykaz ilości, rodzaju i wartości przewożonego towaru*⟩. **4. d.** podatkowa ⟨*zeznanie płacącego podatki*⟩. **5. d.** praw człowieka i obywatela ⟨*manifest proklamujący równość obywateli*⟩. **6. d.** programowa ⟨*manifest*⟩: W deklaracji programowej „O co walczymy" PPR sprecyzowała program Polski Ludowej. *Mat. PPR 115.* **7.** *daw.* **d.** (o rękę kobiety) ⟨*oświadczyny*⟩: Może i on jedzie do prezesowej, ażeby [...] złożyć pannie Izabeli stanowczą deklarację. *Prus SPP.* **8.** Uchwalić deklarację (programową). **9.** Złożyć deklarację (celną, podatkową).

dekoracja 1. d. kogo ⟨*odznaczenie czym, dekorowanie odznaką*⟩: **d.** Krzyżem Zasługi. **2.** Dokonać dekoracji kogo — czym. **3. d.** stołu, ścian, budynku, lokalu, wystawy sklepowej ⟨*ozdoba, upiększenie*⟩: Daleko bogatszą dekoracją ścian była broń, niekiedy bardzo kosztowna, której cały arsenał bywał zawsze po dworach szlacheckich. *Łoz. Wł. Życie 72.* **4. d.** teatralna a. dekoracje teatralne ⟨*tło sceny teatralnej*⟩: Malować dekoracje. **5.** Dać projekt dekoracji. **6.** *przen.* Zmiana dekoracji ⟨*zmiana postaci rzeczy, okoliczności, sytuacji życiowej*⟩: Tu zaszła zmiana dekoracji. Wystąpił inny człowiek. *Prus Lalka I, 318.*

dekret 1. d. o czym lub w sprawie czego: **d.** o zmianie waluty. **2.** Ogłosić, wydać **d.** ⟨*zarządzenie władzy*⟩. **3.** Uzyskać **d.**: W końcu 1736 roku [...] uzyskał Bach dekret mianujący go kompozytorem nadwornym króla polskiego i elektora saskiego. *Iwasz. J. Bach 50.* **4.** Zawiesić **d.** ⟨*przerwać na jakiś czas działanie dekretu*⟩. **5. d.** wyszedł. **6.** *hist. praw.* **d.** ⟨*wyrok sądu*⟩: **d.** zaoczny; **d.** kondyktowy ⟨*wyrok sądowy zatwierdzający ugody stron*⟩. **7.** Mieć na kogo dekret.

delegacja ● **1.** ⟨*grupa delegatów, reprezentacja*⟩: **d.** polska, francuska, czeska itp.; **d.** chłopów, robotników, związkowców. **2. d.** do kogo, czego; na co: **d.** do ministra, do ONZ; na zjazd, na kongres. **3.** Wyznaczyć, wysłać delegację. **4. d.** udała się do ...; na ...

◉ **5.** *pot.* **d.** służbowa ⟨*wyjazd służbowy w jakichś sprawach*⟩: Być w delegacji, pojechać, udać się w delegację ⟨*być w podróży służbowej, udać się w podróż służbową*⟩. **6.** Otrzymać delegację.

delikatny **1.** **d-e** barwy, rumieńce ⟨*słabe, subtelne, nieznacznej intensywności*⟩. **2. d.** człowiek: a) ⟨*słabego zdrowia*⟩; b) ⟨*odznaczający się subtelnością w obejściu, w sposobie bycia*⟩. **3.** Dotknięcie **d-e** ⟨*lekkie*⟩. **4. d.** dźwięk ⟨*niegłośny, niehałaśliwy, o przyjemnym brzmieniu*⟩. **5.** Mięso **d-e**, **d-e** potrawy ⟨*wyszukane w smaku, smakowite, lekko strawne*⟩. **6. d-e** rysy twarzy ⟨*o subtelnych kształtach*⟩. **7. d.** smak, węch ⟨*wyszukany*⟩. **8. d.** towar ⟨*łatwo ulegający zepsuciu, uszkodzeniu*⟩. **9. d-e** uczucie ⟨*subtelne*⟩. **10. d.** wyrzut ⟨*oględny, łagodny*⟩. **11. d.** zapach ⟨*słaby i przyjemny, subtelny*⟩. **12. d-a** woń. **13. d-e** zdrowie ⟨*słabe*⟩. **14.** *iron.* **d.** jak francuski piesek ⟨*wrażliwy*⟩.

delirium **d.** tremens ⟨*obłęd opilczy*⟩. Popaść w **d.**

demarkacyjny Linia **d-a** ⟨*dzieląca dwie armie w chwili zawarcia pokoju lub rozejmu; strefa dzieląca dwa obce terytoria*⟩.

demobilizacja **1. d.** częściowa, całkowita. **2.** Przeprowadzić demobilizację (pewnych roczników, armii).

demokracja **1. d.** burżuazyjna, mieszczańska, liberalna, parlamentarna ⟨*ustrój polityczny, w którym parlamentaryzm jest osłoną panowania burżuazji nad większością — masami pracującymi*⟩. **2. d.** helleńska ⟨*ustrój polityczny państw starożytnej Grecji, w którym część obywateli korzystała z praw i brała udział w rządzeniu państwem, stosując przemoc i wyzyskując większość — pozbawionych praw niewolników*⟩. **3. d.** ludowa ⟨*ustrój polityczny będący jedną z form dyktatury proletariatu, oparty na władzy mas pracujących z klasą robotniczą na czele*⟩: Demokracja ludowa jest państwem klasy robotniczej prowadzącej za sobą nieproletariackie masy pracujące. *Schaff Wstęp 258.* **4. d.** proletariacka a. socjalistyczna ⟨*ustrój polityczny, w którym zwierzchnia władza należy do ludu pracującego*⟩. **5. d.** szlachecka ⟨*ustrój polityczny w dawnej Polsce, w którym szlachta jako klasa panująca dążyła do ograniczenia praw króla i magnatów, zapewnienia sobie licznych swobód i przywilejów, jednocześnie stosując ucisk i wyzysk szerokich warstw włościańskich i mieszczaństwa*⟩. **6. d.** wewnątrzpartyjna ⟨*oparta na centralizmie demokratycznym*⟩.

demokratyczny **1.** Centralizm **d.** ⟨*jedna z podstaw organizacyjnych parti komunistycznych a także organów władzy państwowej i organizacji społecznych Związku Radzieckiego i krajów demokracji ludowej*⟩. **2.** Stronnictwo **d-e**, partia **d-a.**

demokratyzm **1. d.** socjalistyczny ⟨*demokratyzm społeczeństwa socjalistycznego, wyrażający i zabezpieczający interesy mas pracujących, urzeczywistniający prawa ogółu obywateli*⟩. **2. d.** burżuazyjny a. mieszczański ⟨*demokratyzm społeczeństwa burżuazyjnego wyrażający i zabezpieczający interesy klas panujących w ustroju kapitalistycznym*⟩.

demonstracja **1. d.** pierwszomajowa, robotnicza. **2. d.** czego: **d.** niezadowolenia, solidarności z kim, z czym ⟨*okazywanie czego, zwykle publiczne*⟩. **3. d.** wojskowa, fałszywa **d.**; **d.** siły ⟨*ruchy wojsk pozorowane na froncie; akcja wojskowa mająca na celu wywarcie nacisku na inne państwo*⟩. **4. d.** wynalazku ⟨*pokaz*⟩. **5. d.** przeciw komu: **d.** przeciw rządowi, władzom, państwu itp. **6.** Prowadzić, urządzić, zorganizować demonstrację.

denaturowany Spirytus **d.** ⟨*denaturat*⟩.

dentysta Lekarz **d.**

dentystyczny **1.** Fotel, gabinet **d.** **2.** Technik **d.** ⟨*zajmujący się wyrabianiem sztucznych zębów, szczęk i koron*⟩.

departament **d.** ministerstwa. **D.** Stanu ⟨*w St. Zjedn. A.P. nazwa ministerstwa spraw zagranicznych*⟩.

depesza **1. d.** gratulacyjna, imieninowa, kondolencyjna. **2. d.** z życzeniami. **3.** Dostać, nadać, odebrać, otrzymać, wysłać depeszę.

depozyt **1. d.** bezterminowy ⟨*podlegający zwrotowi na każde żądanie*⟩. **2. d.** terminowy ⟨*podlegający zwrotowi po upływie określonego terminu*⟩. **3. d.** sądowy: a) ⟨*sumy wyegzekwowane przez komornika i oddane do sądu do podziału między wierzycieli*⟩; b) ⟨*kaucja złożona w sądzie, ubezpieczająca powództwo itp.*⟩. **4.** Oddać co do depozytu, złożyć w depozycie a. jako **d.** ⟨*oddać na przechowanie*⟩: Oddać do depozytu pieniądze, kosztowności. Złożył obraz jako depozyt w muzeum.

depresja **1. d.** moralna, psychiczna ⟨*przygnębienie, zniechęcenie, apatia*⟩. **2.** Popaść w depresję. **3. d.** ogarnia kogo, przychodzi (na kogo).

deptać **1. d.** co — czym — po czym ⟨*przygniatać, cisnąć nogami*⟩: Deptano po nim nogami. *Żukr. Dni 215.* Spostrzegł stróża depczącego coś przy stodole. *Święt. SPP.* **2.** *przen.* **d.** godność ludzką. **3. d.** prawa czyjeś. **4. d.** koło kogo, czego a. za czym ⟨*zabiegać o kogo, o co; chodzić bez ustanku koło jakiej sprawy*⟩: Aby tylko iskierkę skłonności do duchownego stanu postrzegli w dzieciuchu jakim, mającym rozum żywy, już oni tak około niego deptali, aż go do swego zakonu namówili. *Kit. Opis 116.* **5. d.** komu po piętach, na pięty ⟨*chodzić za kim natrętnie, żeby go śledzić albo do czegoś przynaglać; nie dawać komu ani chwili odpoczynku*⟩: [Wierzyciele] deptali mu po piętach i byli dlań istnym postrachem. *Niedź. Grzech 1.*

derkacz *przestarz.* **1.** Łowić mu jeszcze derkacza, nie bywał na derkaczach ⟨*nie ma doświadczenia*⟩. **2.** Posłać kogo na derkacza ⟨*oszukać, zwieść*⟩.

desant Wysadzić **d.** ⟨*oddział wojskowy*⟩: Okręty wysadziły desant na wyspie.

desantowy Łódź **d-a**; statek **d.**, oddział **d.**

deseczka *pot. żart.* W deseczkę ⟨*świetnie, pierwszorzędnie; świetny, pierwszorzędny*⟩: Wycieczka, zabawa w deseczkę.

deseń **1.** *pot. żart.* W ten sam **d.** ⟨*tym samym sposobem, w taki sam sposób*⟩: Bywają jeszcze lepsze listy i mniej więcej w ten sam deseń. *Danił. SPP.* **2.** *gw. miejska* (*wiech.*) W ten **d.** ⟨*w taki sposób, tak a tak*⟩.

deska **1.** Cztery **d-i** ⟨*trumna*⟩: Pewno już niedługo oni dla mnie sami cztery deski zbiją i na mogiłki sami poniosą. *Orzesz. Niemn. III, 269.* **2.** Do grobowej deski ⟨*do śmierci, do grobu*⟩: Być wdzięcznym, wiernym komu do grobowej deski. Przysięgali sobie nawzajem przyjaźń do grobowej deski. *Dygas. Kielc. 88.* **3. d.** piersiowa ⟨*mostek piersiowy, piersi*⟩. **4.** Kąt, świat zabity deskami ⟨*miejscowość oddalona od ośrodków kulturalnych, środowisko ograniczone do swoich ciasnych spraw*⟩: Po prawdzie świat tu deskami zabity. *Goj. Dzień 162.* **5. d.** ratunku, ocalenia, zbawienia ⟨*ostateczny środek, sposób, droga*⟩: Zdecydował się zezwolić na małżeństwo Antosi z Janem, bo w tym widział jedyną deskę ratunku dla całej rodziny. *Bał. Dziady 199.* **6. d-i** sceniczne teatralne, operowe ⟨*scena, teatr, opera*⟩: Marzyć o deskach scenicznych. **7.** Czytać od deski do deski ⟨*od początku do końca*⟩: Wszystkie ogłoszenia odczytywał on od deski do deski. *Dygas. SPP.*

desperacja 1. Robić co w desperacji a. z desperacji: Zachorowała z desperacji, że się jej sejmiki nie udały i męża posłem utrzymać nie mogła. *Zabł. Doktor 267.* **2.** Doprowadzić kogo do desperacji. **3. d.** opanowuje kogo.

destylować Woda destylowana ⟨*wolna od rozpuszczonych substancji mineralnych*⟩.

deszcz 1. d. chwilowy, ciepły, długotrwały, drobny, gęsty, gwałtowny, jesienny, kroplisty, majowy, nagły, nawalny, przelotny, raptowny, rzęsisty, ulewny, wiosenny, zenitalny. **2.** Plusk, szum deszczu. **3.** *pot.* Po deszczu ⟨*podczas deszczu*⟩: Nie chodź po deszczu. *SW.* **4.** W deszcz ⟨*podczas deszczu*⟩. **5.** Przeczekać **d. 6.** Schronić się przed deszczem. **7.** Zanosi się, zbiera się na **d. 8. d.** idzie, nadchodzi, wisi (w powietrzu), grozi. **9. d.** chlapie, pada, leje (jak z cebra), lunął, kropi, mży, siąpi, zacina, rosi; szumi, szemrze, pluszcze, bije w co (o co); zaskoczył kogo (w drodze). *przen.*: **10. d.** iskier, promieni, łez, kul, gwiazd spadających. Dziewczyna [...] zdała się oganiać główki niemowlęce od złotego motylów deszczu. *Mick. Tad. 75.* **11.** Padać, spaść, sypać deszczem (*obficie, licznie, masą*⟩: Deszczem padają na niego żarty. *SW.* **12.** Spaść z deszczem ⟨*ukazać się, zjawić się nagle, niespodzianie*⟩: Ah, hultaju [...] czy z deszczem spadłeś? *Czart. Panna 101.* **13.** Dostać się, wpaść, trafić itp. z deszczu pod rynnę ⟨*znaleźć się w położeniu gorszym od poprzedniego, z kiepskiego położenia trafić na gorsze; wpaść w większą biedę*⟩: Z roku na rok, z deszczu pod rynnę brnął człowiek coraz dalej [...] lichwa pożerała cały nasz zarobek, aż wreszcie przerosła nas całych. *Zachar. Kres. 253.* **14.** Czekać, pragnąć, wyglądać czego jak kania deszczu (dżdżu) ⟨*wyglądać czego niecierpliwie*⟩: Jak kania dżdżu wygląda zwycięstwa. *Słow. Agez. 163.* **15.** Mnożyć się, rosnąć itp. jak grzyby po deszczu ⟨*niezwykle szybko, bujnie*⟩: Nowe domy, osiedla rosną jak grzyby po deszczu.

przysł. **16.** Z wielkiej chmury mały deszcz. **17.** Po deszczu pogoda, po pogodzie deszcz ⟨*zły i dobry humor, zła i dobra dola na przemian*⟩.

deszczowy 1. Chmura **d-a. 2.** Dzień **d. 3.** Pora **d-a** ⟨*w strefie międzyzwrotnikowej: pora roku, w której padają deszcze*⟩. **3.** Woda **d-a** ⟨*pochodząca z opadów deszczowych, miękka, o małej zawartości soli mineralnych; deszczówka*⟩.

detal ◉ **1.** Opowiadać z detalami ⟨*ze szczegółami*⟩. **2.** Wchodzić w detale ⟨*wnikać w drobiazgi, w szczegóły*⟩: Dopytywał się troskliwie o drobne szczegóły, wchodził w detale, wglądał w drobiazgi. *Żer. Char. 131.*

● **3.** Hurt i **d.** ⟨*handel hurtowy i detaliczny*⟩.

dezyderat Przedstawić, przesyłać, składać dezyderaty ⟨*życzenia, żądania, propozycje*⟩.

dębowy 1. Aleja **d-a** ⟨*wysadzana dębami*⟩. **2.** Kora **d-a** ⟨*dębu*⟩. **3.** Stół **d.** ⟨*zrobiony z dębu*⟩. **4.** Wieniec **d.** ⟨*symbol zwycięstwa, sławy; przen. sława*⟩: Dębowe wam marzą się wieńce. *Słonim. Poezje 40.* **5.** Na dębowo ⟨*na kolor dębowy*⟩: Stół na dębowo malowany. *SW.*

dęty 1. Instrumenty **d-e** ⟨*wydające dźwięki na skutek dmuchania*⟩. **2.** Orkiestra **d-a** ⟨*złożona z instrumentów dętych*⟩. **3.** *pot.* **d.** interes ⟨*oszukańczy*⟩.

diabelski 1. d. młyn: a) ⟨*w baśniach ludowych: młyn gdzie straszy*⟩; b) ⟨*rodzaj karuzeli*⟩: Kręcić się na diabelskim młynie; c) ⟨*miejsce wielkiego ruchu, zamętu*⟩: Mieszkają w tym diabelskim młynie, w wielkim mieście. *Chłęd. Pam. I, 93.* **2.** *lud.* Palec **d.** ⟨*skała, skamieniałość o wydłużonym kształcie*⟩. **3. d-a** sprawa ⟨*będąca dziełem diabła; przen. zła, niebezpieczna, niezwykła, nieczysta*⟩. **4. d.** syn ⟨*diabeł*⟩: A cóżeście się tak dziś umorusali jak diabelskie syny? *Gard. SPP.* **5. d-e** szczęście ⟨*niezwykłe, nadzwyczajne*⟩. **6.** Sztuki, sztuczki **d-e** ⟨*pochodzące od diabła; przen. niebezpieczne, złośliwe*⟩. **7.** Zimno **d-e** ⟨*okropne*⟩. **8.** Po diabelsku ⟨*przebiegle, podstępnie, złośliwie*⟩: Po diabelsku przeprowadzić swoje plany. Obmyślić co po diabelsku.

diabeł 1. Czysty, istny, prawdziwy **d.**, **d.** wcielony; **d.** nie człowiek, **d.** nie zwierzę ⟨*osoba, zwierzę, przedmiot (np. maszyna) trudne do opanowania, sprawiające trudności*⟩: Miał on [...] do czynienia z klaczą szpakowatą, diabłem wcielonym, której nie w smak były juki. *Fredro A. Trzy 19.* Dalibóg, to diabeł nie człowiek. *Dzierzk. Rodzina 114.* **2. d.** uparty ⟨*człowiek bardzo uparty*⟩. **3.** Jakiś **d.**, różne diabły ⟨*coś nieznanego*⟩: Tylko w niedzielę mięso. Zresztą post miły. Z rybkami, leguminkami i różnymi diabłami. *Bał. Dziady 193.* **4.** Jeden **d.** ⟨*wszystko jedno; i to złe, i to złe*⟩: Zresztą z tej strony kratek, czy z tamtej — jeden diabeł! *Niedź. Grzech. 32.* **5.** Nie brzydszy, ładniejszy od diabła ⟨*dosyć ładny*⟩: Mężczyzna, czy ma gębę większą, czy mniejszą, to mu prawie jedno; byleby, jak to powiadają, odrobinkę był ładniejszy od diabła, to ujdzie. *Jun. Bracia 148.* **6.** Jak diabli, jak wszyscy diabli, jak sto, trzysta itp. diabłów ⟨*z rzeczownikami: ogromny, potężny; z przymiotnikami, przysłówkami, czasownikami: bardzo*⟩: Mróz jak diabli. Wieje jak sto diabłów. Zły jak diabli. **7.** Sam **d.** ⟨*z czasownikiem zaprzeczonym: nikt; z czasownikiem bez przeczenia: każdy*⟩: I sam diabeł nic tu nie zrozumie. *SW.* Samego diabła na system możnowładczy potrafiliby przenicować. *Choj. Alkh. I, 35.* **8.** Wenecki, zamorski **d.** ⟨*ktoś dziwacznie, egzotycznie wyglądający*⟩: Wszystka służba koło niej była czarno ubrana, w harbajtlach i kusych sukienkach — wszystko diabły zamorskie. *Kaczk. Murd. I, 94.* **9.** Diabła tam! ⟨*gdzież tam, nie, wcale nie*⟩: Pani rotmistrzowa patrzy na nas. Diabła tam patrzy! poczciwa Salusia niedowidzi już. *Dzierzk. Rodzina 40.* **10.** Do diabła (starego), u diabla!, do stu, trzystu, tysiąca, kroćset itp. par diabłów!: Rzuć to wszystko do diabła! *Dąbr. SPP.* Cóż u stu par diabłów, wszak jesteśmy mężczyźni! *Berent Próchno 38.* **11.** Na diabła, po diabła; po jakiego, po kiego diabła? ⟨*po co, na co, w jakim celu?*⟩: Na diabłaś tu przyszedł? *SPP.* Kiedy nie ma czym płynąć, po diabła mi wiosła. *Zabł. SW.* **12.** Na diabła zda się ⟨*jest niepotrzebne, do niczego*⟩: Wszystko, cokolwiek byś zrobił, na diabła zda się. *Orzesz. SPP.* **13.** Ki **d.**, jaki(ż) **d.** ⟨*któż to? co to? co za jeden? co to takiego?*⟩: Kiż diabeł go tu niesie. *Bardz. SW.* **14.** Bać się (czego), jak **d.** święconej wody ⟨*ogromnie się bać, unikać czego*⟩. **15.** Jest czego (mieć czego) do diabła, do diabła i trochę ⟨*jest czego (mieć czego) mnóstwo*⟩: Ma z pewnością do diabła swoich kłopotów. *Brand. M. Wypr. 51.* Mam czasu do diabła. *SW.* **16.** Iść, pójść, wynosić się, ruszać itp.; rzucić co a. kogo do diabła, do stu itp. diabłów a. w diabły ⟨*iść precz, przepaść bez śladu, porzucić kogo albo co, pozbyć się kogo albo czego*⟩: Rzuć go do diabła, zanim on cię porzuci, bo cię porzuci z pewnością. *Dygas. Now. III, 148.* **17.** Mieć w sobie diabła a. mieć diabła za pazuchą ⟨*być złym, niespokojnym, złośliwym*⟩: Mawiał też o niej, że ma w sobie „diabła“, ale to go tym bardziej do niej przywiązywało. *Gomul. Obraz. 56.* **18.** Rzucać na kogo, sadzić diabłami ⟨*kląć, przeklinać*⟩: W tej ciężkiej pracy zgrubiała, schłopiała niemal, sadzi w rozmowie diabłami. *Popl. Szkice 46.* Począł na nich diabłami rzucać. *Nar. SW.* **19.** Tłuc się jak Marek (jak **d.**) po piekle ⟨*poruszać się gdzie niespokojnie, bez celu, włóczyć się, wałęsać się, dobijać się gdzie*⟩: Kiż diabeł o tej porze tłucze się jak Marek po piekle? *Dygas. Gorz. I, 101.* **20.** (Za)palić Panu Bogu świeczkę i diabłu ogarek (a diabłu dwie) ⟨*dwom panom służyć*⟩. **21.** Zaprzedać duszę diabłu ⟨*nie mieć sumienia*⟩. **22.** Zje diabła (jeśli tego dokaże, kto to zrobi) ⟨*nikt tego nie dokona; choćby nie wiem co, nigdy się to nie stanie*⟩: Takeśmy zatarli za sobą ślady, że zje diabła, kto nas odnajdzie. *Sienk. Ogn. II, 51.* **23.** Diabli kogoś biorą ⟨*ktoś się gwałtownie gniewa, irytuje*⟩: Diabli mnie brali na Podlasiu, że musiałem bezczynnie siedzieć. *Sienk. SPP.* **24.** Niech to (wszyscy) diabli, niech diabli porwą, wezmą! ⟨*okrzyk wyrażający gniew, złość, zniecierpliwienie*⟩: Niech tam wszyscy diabli porwą wasze polowanie i wasze jelenie. *Bogusł. W. Henryk 52.* **25.** *żart.* **d.** groch na kim młócił ⟨*ktoś jest ospowaty*⟩: Lusterko temu nie winno, że na paniczu diabeł groch młócił. *Skiba Poziom. 149.* **26.** Diabli komu do tego ⟨*co to kogo obchodzi, to moja sprawa*⟩: Żyję sobie, jestem poetą, diabli komu do tego. *Bron. W. Zebr. 133.* A mnie diabli do tego. *SW.* **27.** Masz diable kaftan! Masz diable kubrak! ⟨*masz tobie, a tom się spisał!*⟩. **28.** Diabli kogo a. co nadali ⟨*ktoś jest niepożądany, coś niepotrzebnego się stało, niepotrzebny kłopot*⟩: Diabli cię tu nadali. *SPP.* Diabli nadali tę sprawę. *SW.* **29.** **d.** ogonem coś nakrył ⟨*czegoś nie można znaleźć, choć nie powinno zginąć*⟩: Gdzie ten aparat do mierzenia ciśnienia? Zawsze go diabeł ogonem nakryje! *Lut. Próba 93.* **30.** Diabli kogo noszą, ponieśli ⟨*włóczy się, poszedł nie wiadomo gdzie*⟩: Gdzie cię diabli noszą przez pół dnia? *Meis. Sześciu 46.* **31.** **d.** opętał kogo, w kogo wstąpił, w kim siedzi, patrzy komu z oczu ⟨*ktoś jest zły, niespokojny, złośliwy*⟩ *p.* mieć w sobie diabła: W Stefę wstąpił jakiś diabeł. *Brand. M. Pocz. 258.* Tobie diabeł z oczu patrzy. *Groza Wład. II, 177.* **32.** Diabli kogo przynieśli ⟨*niepotrzebnie przyszedł*⟩. **33.** Diabli wiedzą, **d.** wie ⟨*nie wiadomo*⟩: Diabli wiedzą, gdzie zajechał. *Sienk. SPP.* On, pan młody, diabeł wie, z jakiej familii. *Chopin Wyb. 163.* **34.** Diabli co (kogo) wzięli ⟨*przepadło, zginęło; ktoś przepadł, zginął, umarł*⟩: Dwudziestoletnie zasługi diabli wzięli, piękny majątek utraciłem. *Rzew. H. Pam. 280.* Nikt na tym nie ucierpi, jeśli mnie diabli wezmą. *Reym. Now. V, 59.* **35.** Pal diabli ⟨*niech tam, wszystko jedno; nie warto o czym (o kim) myśleć, czym (kim) się zajmować*⟩: Pal go tam diabli. *Choyn. SPP.* A zresztą, pal diabli! zamiast dożywocia, odstępuję pani czwartą część na własność. *Bliz. Dam. 149.*

przysł. **36.** Bogatemu to i diabeł dziecko kołysze. **37.** Co nagle to po diable. **38.** Czyha, jak diabeł na dobrą duszę. **39.** Diabeł nie śpi ⟨*trzeba być ostrożnym, czujnym; trzeba uważać*⟩ *por.* Nie wywołuj wilka z lasu; nie budź licha, kiedy śpi. **40.** Diabłu i święcona woda nie pomoże. **41.** Gdzie diabeł nie może, tam babę pośle. **42.** I diabeł był piękny, kiedy był młody. **43.** Modli się (siedzi) pod figurą, a ma diabła za skórą ⟨*ma ukryte złe skłonności, obłudnik*⟩. **44.** Nie taki diabeł straszny, jak go malują ⟨*gorzej sprawę przedstawiają, niż jest*⟩. **45.** Nim tłusty schudnie, chudego diabli wezmą. **46.** W starym piecu diabeł pali ⟨*starzy także doznają pokus*⟩. **47.** Złego diabli nie wezmą ⟨*nic mu się nie stanie*⟩.

diagnoza Stawiać, postawić diagnozę: Lekarz, by leczyć chorego, musi najpierw postawić diagnozę. *SPP.*

diament Czarny **d.** ⟨*węgiel*⟩: Na południowym zachodzie nagromadziło się nasze największe bogactwo: węgiel kamienny zwany słusznie czarnym diamentem. *Barb. Nauka 219.*

diasek 1. *euf.* Do diaska! u diaska! ⟨*do diabła, u diabła*⟩: Gdzież on polazł, do diaska? Tyle godzin. *Andrz. Popiół 255.* A cóż u diaska! miałżeś jeszcze może dobranoc wszystkim powiedzieć dokoła? *Fredro A. Śluby 29.* **2.** Po kiego diaska ⟨*po co, na co?*⟩: A po kiego diaska byś się pytał. *Krasz. Siekierz. 134.* **3.** *euf.* Niech go diasek bierze, porwie ⟨*niech go diabli wezmą*⟩: Niech go diasek bierze, piękne ma wyobrażenie o moim poziomie umysłowym! *Fiedl. A. Rio 82.*

dieta 1. d. bezmięsna, mięsna, mleczna, roślinna, ścisła, wzmacniająca. **2.** Być na diecie. **3.** Przepisać, zalecić, zastosować dietę. **4.** Przestrzegać diety.

dłoń 1. d. krzepka, spracowana, żylasta; zgrabiała, stygnąca ⟨*ręka*⟩. **2.** Czytać, wykładać, wróżyć itp. z dłoni ⟨*przepowiadać przyszłość, określać charakter człowieka na podstawie linii wewnętrznej strony ręki*⟩. **3.** Klasnąć w dłonie (z uciechy; aby przywołać kogo). **4.** Potrząsać czyją dłonią (przy powitaniu). **5.** Skinąć dłonią: a) ⟨*dać znak*⟩; b) ⟨*ukłonić się*⟩. **6.** Trzymać, ukryć co w dłoni. **7.** Ucałować **d.** czyją. **8.** Uścisnąć sobie **d-e**. **9.** Wsunąć co w **d.** **10.** Zacisnąć, załamać **d-e** (w gniewie, w rozpaczy). **11.** Złożyć **d-e** (na znak prośby). **12.** *przen.* **d.** bratnia, przyjazna, przyjacielska, życzliwa ⟨*pomoc, przyjaźń, życzliwość*⟩: Wielu z nas [...] pragnęło zemsty, a w opuszczeniu wielkim — dłoni bratniej. *Jastr.*

Rzecz 77. **13.** Podać komu bratnią **d.** ⟨*udzielić pomocy*⟩. **14.** Silna, sprężysta, żelazna itp. **d.** ⟨*silna itp. władza, silne itp. kierownictwo*⟩. Żelazna dłoń Batorego już i na dalekich kopcach granicznych czuć się dawała. *Rol. Trzy 24.* **15. d.** w dłoń ⟨*zgodnie i wspólnie*⟩. **16.** Jak na dłoni, jasno jak na dłoni ⟨*wyraźnie, w sposób widoczny, oczywisty*⟩: Ja ci dowiodę zaraz jak na dłoni, że te twoje idee to głupstwo. *Orzesz. Pierwot. 50.* Widzim jak na dłoni, kto stoi nad przepaścią, a kto wybrnie z toni. *Zab. XV/2, 1777, s. 291.* **17.** Czerpać co (z czego) pełną dłonią ⟨*korzystać z czego intensywnie, nieograniczenie, w pełni*⟩: Stezychoros z Sycylii [...] czerpał pełną dłonią z Hezjodowego „Katalogu". *Sinko Lit. I/1, 218.* **18.** Dać co ciepłą dłonią (ciepłą ręką) ⟨*dać za życia, dać chętnie*⟩: Golcowi córki nie dam ciepłą dłonią i syn gołej nie pojmie. *Prz. Tyg. Życia 11, 1875.* **19.** Kalać, plamić czym **d-e** ⟨*popełnić czyn nieetyczny*⟩. **20.** (To) leży na dłoni [!] *germ.* zam. (to) rzecz jasna, oczywista (*nm.* es liegt auf der (flachen) Hand). **21.** Mieć czyste **d-e,** być człowiekiem czystych dłoni ⟨*nie popełnić nic nieetycznego, być człowiekiem uczciwym*⟩. **22.** Mieć otwarte dłonie, być człowiekiem o otwartych dłoniach ⟨*być hojnym*⟩: Był [...] kochanym chłopcem [...] o otwartych dłoniach i sercu. *Choj. Alkh. IV, 20.* **23.** Mieć serce na dłoni ⟨*być uczynnym, otwartym, szczerym, serdecznym*⟩: Zostaw do ludziom [...] u których serce i myśl zawsze na dłoni. *Choj. Alkh. I, 113.* **24.** Podać, podawać komu **d.**, wyciągnąć, wyciągać do kogo **d.**: a) ⟨*na powitanie*⟩; b) ⟨*szukać porozumienia, zgody*⟩: On do nas pierwszy się zbliżył, on wyciągnął przyjacielską dłoń... a ty ją odepchnąłeś. *Sarn. Dwor. 63*; c) ⟨*pomagać komu, wspierać kogo*⟩: Wyciąga pomocną dłoń do tego krnąbrnego ludu. *Melc. Statek 52.* **25.** Podnosić przeciw komu **d.** ⟨*walczyć z kim, zabijać kogo*⟩: Brat przeciw bratu ma podnosić dłonie! *Mick. Graż. 16.* **26.** Połączyć czyjeś dłonie: a) ⟨*pogodzić kogo z kim*⟩; b) ⟨*zaręczyć kogo z kim*⟩. **27.** Przyłożyć **d.** do czego ⟨*brać w czym udział, współuczestniczyć w czym*⟩: Mało było spraw najżywotniejszych dla państwa i narodu, do których by swej spracowanej, a zawsze do czynu chętnej dłoni nie przyłożył. *Smolka Szkice I, 109.* **28.** Rozdawać, rzucać itp. całą, hojną, otwartą, pełną dłonią ⟨*rozdawać hojnie, szczodrze, bez umiaru*⟩: Zaczął hojną dłonią sypać jałmużny pomiędzy ubogich. *Dzierzk. Szpic. 71.* **29.** Trzymać co w dłoni ⟨*kierować, zarządzać czym, panować*⟩: Trzymał cukrownię mocno w swej dłoni, znał każdy szczegół, każde drgnienie skomplikowanej organizacji. *Kowalew. M. Kamp. 174.* **30.** Ująć, uchwycić co w dłonie ⟨*wziąć co na siebie, pokierować czym*⟩: Chciał, aby ktoś uchwycił silną dłonią kierownictwo naczelne. *Schmitt Dzieje II, 320.* **31.** Wiązać, jednoczyć dłonie ⟨*łączyć się, robić co zgodnie, wspólnie*⟩: Oby kiedyś świat cały, zgodnie wiążąc dłonie, nasze wziął godło, naszym bóstwom sypał wonie! *Mick. Wiersze 296.* **32.** Zamknąć **d.** ⟨*przestać dawać*⟩. **33. d.** kogo świerzbi, swędzi: a) ⟨*ktoś czuje ochotę do bicia*⟩; b) ⟨*ktoś spodziewa się pieniędzy*⟩. **34.** Prędzej mi włosy na dłoni wyrosną, niż się to stanie; włosy (mi) na dłoni wyrosną, jeżeli się to stanie ⟨*nigdy to nie dojdzie do skutku, to niemożliwe*⟩: Tu mi włosy na dłoni wyrosną, jeżeli pan ją dostaniesz. *Bliz. Marc. 37.*

dług 1. d-i długoterminowe, krótkoterminowe, wewnętrzne. **2. d.** gruntowy. **3. d-i** stałe. **4. d-i** bieżące. **5. d.** honorowy ⟨*dług zaciągnięty bez rewersu, zwłaszcza wynikający z przegranej w karty*⟩: Chodzi tu o dług honorowy, który spłacić muszę w ciągu tygodnia. *Prus Wyb. 117.* **6. d.** karciany. **7. d.** państwowy a. skarbowy: a) ⟨*pożyczka zaciągnięta przez państwo*⟩; b) ⟨*pożyczka albo zobowiązanie wobec państwa*⟩. **8.** Zapis długu. **9.** Przejęcie długu. **10.** Spłata długu. **11.** Brnąć, zabrnąć, wpaść w **d-i. 12.** Być, siedzieć w długach po uszy ⟨*być bardzo zadłużonym, mieć wiele długów*⟩: Siedział w długach po uszy, miał w sądzie spraw kilka. *Krasz. Opow. 116.* **13.** Mieć **d-i. 14.** Mieć długów jak włosów na głowie (po uszy). **15.** Obarczyć, obciążyć długiem. **16.** Oczyścić (majątek) z długów. **17.** Oddać **d. 18.** Pokryć, prolongować, umorzyć **d. 19.** (Po)robić **d-i. 20.** Spłacić, pospłacać długi, wypłacić się z długów. **21.** *przen.* Spłacić **d.** wdzięczności (**d.** społeczny, **d.** wobec ojczyzny), wypłacić się z długu (ojczyźnie): Wypłacam się tym sposobem z należytego długu Ojczyźnie mojej. *Kras. Podstoli 86.* **22.** *przestarz. książk.* Uiścić się z długu: Kto pożycza na wysoki procent, ten nigdy nie uiści się z długu. *Lam SPP; przen.* Musiał się uiścić śmierci z długu ⟨*umrzeć*⟩. *Stryjk. SW.* **23.** Upominać się o **d.** ⟨*o zwrot pieniędzy*⟩. **24.** Wyjść, wypłacić się, wybrnąć, wywiązać się z długów. **25.** Zaciągać **d.** (**d-i**) — na co. **26.** *przen.* Zaciągnąć (u kogo) **d.** wdzięczności. **27. d-i** (czyje) rosną.

długi 1. *sport.* **d.** bieg ⟨*bieg na dystansie powyżej 1500 m*⟩. **2. d-e** buty ⟨*z cholewami*⟩. **3. d.** a. dłuższy czas, **d-a,** dłuższa chwila a. przez dłuższą chwilę ⟨*dość długo*⟩: Długi czas nie mógł przyjść do siebie. Zastanawiał się, milczał przez dłuższą chwilę. **4.** *fiz.* **d-a** fala ⟨*fala elektromagnetyczna dłuższa od 700 m*⟩. **5. d-e** godziny, tygodnie, miesiące, lata ⟨*dłużące się, przewlekające się; wiele godzin, tygodni, miesięcy, lat*⟩: Czekać na co długie miesiące. Pracować nad czym długie lata. **6.** To **d-a** historia ⟨*którą trzeba by długo opowiadać*⟩. **7. d.** korytarz, **d-a** ulica, droga ⟨*ciągnący się albo ciągnąca się na znacznej długości*⟩. **8. d-a** lina, nić itp. ⟨*mająca znaczny wymiar długości*⟩. **9. d-a** piłka ⟨*w tenisie: płaskie uderzenie piłką na drugi koniec kortu*⟩. **10. d.** pobyt ⟨*trwający długi czas, długotrwały*⟩. **11. d-a** podróż, rozmowa. **12. d-e** życie. **13.** *jęz.* Samogłoska **d-a** ⟨*samogłoska pod względem iloczasu dłuższa od odpowiedniej krótkiej*⟩. **14. d.** strój ⟨*zakrywający całe ciało aż do stóp — w przeciwieństwie do krótkiego (zwykle do kolan)*⟩. **15. d-e** spodnie, **d-a** suknia. **16. d-e** włosy ⟨*nie podcinane, w przeciwieństwie do krótkich, regularnie podcinanych lub strzyżonych*⟩: Nosiła długie włosy zaplatane w warkocz. **17. d.** jak tyka ⟨*bardzo długi*⟩. **18.** Jak **d.** ⟨*na całą długość, całkowicie; cały*⟩: Pokazać język jak długi. Upadł jak długi. *SW.* **19.** Jak dzień **d.**, jak rok **d.**, jak noc **d-a** itp. ⟨*przez cały dzień, rok noc itp.*⟩: Jak noc długa, on oczu nie zmruży. *Zal. Boh. Fragm. 160.* **20.** Na długą, na dłuższą metę ⟨*na znaczny przeciąg czasu; na przyszłość*⟩: Taka sytuacja nie jest przyjemna ani na długą metę możliwa. *Bujak Społ. 230.* **21.** Od dłuższego czasu ⟨*od dawna*⟩: Od dłuższego już czasu zaniedbuje się w nauce. **22.** *przestarz.* Z długim nosem ⟨*doznawszy zawodu, rozczarowania*⟩: Wielu ciekawych odchodzi z długim nosem od kasy, która w danej chwili wszystkie bilety już rozprzedała. *Tyg. Ilustr. 13, 1900.* **23.** Mieć długi język ⟨*nie umieć zachować tajemnicy; być skłonnym do paplania, plotkowania*⟩: Powiadają, że kobiety mają długie języki, ale to bajki, mój panie, niejeden mężczyzna większy papla niż dziesięć kobiet. *Bliz. Dam. 90.* **24.** Mieć **d-e** ręce: a) ⟨*być złodziejem, kraść*⟩; b) ⟨*mieć wielkie wpływy i móc zaszkodzić komu, zemścić się*⟩: Moim dawnym opiekunom nie ufam, znając dobrze ich długie ręce. *Mick. Listy II, 33.* **25.** Mieć **d-e** uszy ⟨*podsłuchiwać, szpiegować*⟩.

przysł. **26.** Kobieta ma włos długi, a rozum krótki.

długo 1. d. mówić, podróżować, żyć itp. ⟨*przez długi czas*⟩. **2.** Jak **d.**? ⟨*wiele czasu*⟩: Jak długo tam zabawisz? *SW.* **3.** Na **d.** ⟨*na długi czas*⟩: Wyjechał na długo. **4.** *przestarz.* Chodzić **d.** ubranym, nosić się **d.** ⟨*chodzić w długim ubraniu*⟩: Jedną i tę samą suknię nosi się tam długo aż po kostki, to kuso ledwie do kolan. *Łoz. Wł. Życie 105.*

długość 1. Na **d.** czego ⟨*na odległość równą tej długości*⟩: W tej izdebce na długość dłoni ma wszystko, czego mu potrzeba do szczęścia. *Par. Godz. 10.* **2.** Na całą **d.** ⟨*jak długi*⟩: Wyprostował się na całą długość (swej wysokiej postaci). **3.** Na całej długości ⟨*od początku do końca*⟩: Wzdłuż [...] kanału pobudował fabryki, poruszane przez turbiny, ustawione tu i tam na całej długości. *Żer. Przedw. 76.* **4.** O **d.**, o pół, o kilka długości ⟨*w zawodach hippicznych, w regatach: o długość równą długości, połowie lub kilkakrotnej długości konia, łodzi*⟩: Czwórka bez sternika zwyciężyła o pół długości. **5.** Mieć tyle a tyle długości ⟨*mieć określony rozmiar*⟩: Skunks [...] jest to dość duże, mające około jednej stopy długości, zwierzę drapieżne z rodzaju kun. *Sienk. SPP.*

dłuto Być czyjego dłuta, wyjść spod czyjego dłuta ⟨*być wykonanym przez jakiegoś artystę rzeźbiarza; być czyjej roboty*⟩: Posąg Zeusa Olimpijskiego był dłuta Fidiasza. *SW.*

dmuchać, dmuchnąć 1. d. czym: Płomień jak wściekły z pieca buchnął, na całą chatkę popiołami dmuchnął. *Gosz. Pow. 169.* Jeszcze północ mrozem dmucha. *Mick. Wiersze 7.* **2. d.** na co, w co: **d.** na gorące jedzenie, na świecę, na ogień. Jeden bardzo mizerny wilk [...] kiedy w łapy dmucha, zdybie przypadkiem brysia Jegomości. *Mick. Wiersze 119.* **3.** Dmuchać na zimne ⟨*zachowywać ostrożność, być ostrożnym*⟩: Nikomu już nie ufał, dmuchał na zimne. *Olcha Most II, 14.* **4.** Chuchać, dmuchać ⟨*troskliwie się czym lub kim zajmować, pielęgnować, rozpieszczać*⟩: A na kwiaty to, zdaje się, chuchał i dmuchał, tak mu one prędko i pięknie rosły i rozkwitały. *Orzesz. Z różnych I, 305.* **5.** Dmuchnij, chuchnij, a zaraz będzie! ⟨*o żądających zbyt śpiesznego wykonania swych żądań*⟩. *SW.* **6.** Nie dać, nie pozwolić sobie w kaszę (*daw.* także w nos, pod nos, w wąsy, w gębę) dmuchać ⟨*nie pozwolić kpić z siebie, wtrącać się w swoje sprawy*⟩: Wyróżniał się jednym chyba: zacięciem zuchowatym, świadczącym, iżby nie pozwolił nikomu w kaszę sobie dmuchać. *Jeż Dypl. 50.* Dalibóg, nie dam sobie w wąsy dmuchać. *Sienk. Pot. I, 23.* **7.** *pot.* Nie w kij dmuchał (dmuchać) ⟨*nie byle co, nie byle jaki*⟩: Milion talarów! — to nie w kij dmuchać. *Jeż Dypl. 160.* **8.** Przeciw wiatru (wiatrowi) dmuchać ⟨*robić próżne wysiłki*⟩. *SW.* **9.** *pot.* Dmuchnąć za granicę ⟨*uciec*⟩. **10.** *pot.* Dmuchnąć zegarek ⟨*ukraść*⟩.

przysł. **11.** Kto się na gorącym sparzy ten na zimne dmucha. **12.** Lepiej dmuchać, niż chuchać ⟨*lepiej się ciepło ubrać, niż marznąć; lepiej mieć za dużo, niż za mało*⟩.

dniówka 1. d. obrachunkowa ⟨*norma pracy i płacy dziennej*⟩. **2. d.** końska (należność za dzienną pracę wypożyczonego konia). **3.** Robić na dniówkę; wynajmować na dniówkę. **4.** Obliczać dniówki.

dno 1. d. czego: *przen.* **d.** nędzy, cierpienia, upadku. **2.** Bez dna ⟨*bez końca*⟩. Ogarnął mnie strach bez dna i granic. *Prus Przem. 217.* **3.** Beczka, studnia, worek bez dna ⟨*ktoś dysponujący nieprzebranymi bogactwami, coś o niewyczerpanej obfitości czego*⟩. **4.** Do dna ⟨*całkowicie, do ostatka, do głębi*⟩: Wychylił do dna swoją szklankę. *Prusz. Karabela 95.* Spełnić kielich do dna. Patrzała na mnie [...] tak uporczywie, jakby mię do dna przejrzeć chciała. *Orzesz. Bieguny 243.* Wyczerpać do dna (jakiś temat). **5.** Na dnie czego ⟨*w głębi czego*⟩: Na dnie tej sprawy leży jakaś tajemnica. *SPP.* **6.** Czuć, mieć, ukrywać co na dnie serca a. duszy. ⟨*w głębi serca, duszy*⟩: Czułem, że na dnie serca ma do mnie urazę. *Leśm. Przyg. 148.* **7.** Iść, pójść na **d.** ⟨*tonąć, utonąć; ginąć, zginąć*⟩. **8.** Zepchnąć na samo **d.**; spaść, stoczyć się na samo **d.** ⟨*doprowadzić (się) do ostatecznego kresu czego*⟩: Przegrane pieniądze i wódka świadczyły o staczaniu się ojca na dno. *Kow. W. Rodz. 276.*

doba 1. *astr.* **d.** gwiazdowa ⟨*czas obrotu ziemi dokoła osi*⟩. **2. d.** średnia ⟨*czas między dwoma kolejnymi górowaniami słońca*⟩. **3. d.** dzisiejsza, nowożytna ⟨*epoka*⟩: Człowiek doby dzisiejszej. Człowiek z doby paleolitu. **4.** W dobie czego ⟨*w okresie, w epoce czego*⟩: W dobie pary i elektryczności. **5.** *daw.* Być na dobie ⟨*być na czasie, być aktualnym*⟩: Spędzaliśmy czas razem, grając w szachy, rozmawiając o kwestiach, które były na dobie. *Wędr. 42, 1901, 3.*

dobić, dobijać 1. d. kogo, co ⟨*zabić bliskiego śmierci, przyspieszyć zgon biciem*⟩: Dobić niedźwiedzia, dobijać rannych. To go dobiło ⟨*zgubiło do reszty*⟩. **2. d.** czego: **d.** targu, umowy, interesu ⟨*doprowadzić do skutku; zgodzić się na warunki kupna, umowy itp.*⟩: Szybko dobiliśmy targu i sztucer stał się moją własnością. - Szczerze chciałem interesu dobić. *Mick. SPP.* **3. d.** do czego ⟨*dotrzeć do czego*⟩: Dobiłem wreszcie do brzegu. *SPP.* **4.** Dobijać końca ⟨*kończyć, kończyć się*⟩: Z robotą już dobijał końca. **5.** Dobić pewną liczbę egzemplarzy ⟨*wydrukować dodatkowo, dodrukować*⟩.

dobić się, dobijać się 1. d. się czego ⟨*osiągnąć co, uzyskać, dojść do czego*⟩: **d. się** stopnia oficerskiego, stanowiska, uznania, szczęścia. Po trzykroć jako żebrak stanąłem przed tobą, żebrać miłości twojej, gwałtem się jej dobić. *Mick. Fragm. 329.* **2.** Dobijać się do kogo, czego ⟨*pukać, walić*⟩: Dobijać się do bramy, do drzwi, do okna itp. Ktoś dobija się do nas. *Dąbr. M. SPP.* **3.** Dobijać się o kogo, o co ⟨*ubiegać się, starać się usilnie o kogo, o co*⟩:

Dobijać się o nagrodę. Nie dziwię się, że się dobijał o waćpannę. *Sienk. SPP.*

dobierać p. **dobrać**

dobierać się p. **dobrać się**

dobitek, dobitka Na dobitek, na dobitkę ⟨*na domiar (złego), na dokładkę, na koniec, do tego*⟩: Czego nie zalały wody z czarnego stawu, to wypaliła posucha, a na dobitek tego wszystkiego spadł grad i zniszczył wszystko. *Zachar. Kres. 216.* Ledwie widzę, co piszę, i na dobitkę głowa od wczorajszego dnia dolega. *Mick. Listy I, 210.* Na dobitkę złego, nieszczęścia.

doborowy 1. d-a kompania wojska ⟨*doskonała, przednia*⟩. **2. d-i** strzelcy. **3. d-e** towarzystwo ⟨*najlepsze; śmietanka towarzystwa*⟩. **4. d-e** dzieła ⟨*najcenniejsze*⟩. **5. d-a** biblioteka.

dobór 1. d. uczniów (w szkole), aktorów (w teatrze). **2. d.** wyrazów. **3. d.** naturalny ⟨*w świecie organicznym: utrzymywanie się przy życiu osobników najlepiej przystosowanych*⟩. **4. d.** płciowy ⟨*dobieranie się par przy rozrodzie*⟩. **5. d.** sztuczny ⟨*w hodowli: krzyżowanie osobników w celu utrwalenia lub spotęgowania ich właściwości u potomstwa*⟩.

dobóść *przysł.* **1.** Biada temu domowi, gdzie krowa dobodzie wołowi. **2.** Kto ma księdza w rodzie, temu bieda nie dobodzie.

dobrać, dobierać 1. d. co do czego ⟨*wyszukać coś odpowiedniego*⟩: **d.** buty, rękawiczki do pary, **d.** szalik do koloru włosów. **2.** Dobierać farby ⟨*mieszając farby uzyskiwać odpowiedni kolor*⟩. **3. d.** klucz ⟨*dopasować*⟩: **d.** klucz do zamku. **4. d.** sobie kogo ⟨*wyszukać*⟩: **d.** sobie zdolnych pomocników. *SW.* **5.** *pot.* **d.** wódkę ⟨*rozcieńczyć wodą, sokiem do odpowiedniej mocy*⟩.

dobrać się, dobierać się 1. d. się do czego ⟨*dostać się*⟩: Dobrać się do śpiżarni, do łakoci. Lis dobrał się do kurnika. **2.** *pot.* Dobrać się do czyjej skóry a. komu do skóry ⟨*ukarać kogo, zbić*⟩. **3.** Dobrali się (jak) w korcu maku *p.* korzec. **4.** Dobierać się do kogo: a) ⟨*zalecać się, usiłować nakłonić do pieszczot, do stosunku*⟩: Z miejsca zaczął się do niej dobierać; b) ⟨*starać się zbliżyć do kogo, aby mu wyrządzić krzywdę*⟩: Grenadier [...] pochwyciwszy mego konia za cugle, do mnie się dobierał. *Jabłonow. S. Wspom. 68.* **5.** Dobrać się po nitce do kłębka ⟨*dotrzeć do istoty sprawy, dojść prawdy*⟩ *p.* dojść. **6.** Dobrać się czym ⟨*dopasować się, zgadzać się ze sobą, odpowiadać sobie*⟩: Dobrali się charakterami, usposobieniem.

dobranoc 1. Mówić, powiedzieć, życzyć, *daw.* dać **d.** ⟨*życzyć szczęśliwej nocy*⟩: W długiej nocnej koszuli przybiegła, aby raz jeszcze powiedzieć dobranoc. *Goj. Rajs. I, 115.* Sędzia, dając dobranoc, żegnał całe grono. *Mick. Tad. 219.* **2.** Na **d.** ⟨*przed nocą, przed rozstaniem się wieczorem*⟩: Opowiedzieć (dzieciom) bajkę na dobranoc. Ucałowała nas obie na dobranoc i oddaliła się. *Orzesz. Pam. III, 233.*

dobrany *iron.* **d-e** towarzystwo, **d-a** para ⟨*warte jedno drugiego; niewiele warte*⟩.

dobre 1. Doznać od kogo (wiele) dobrego. **2.** Nakłaniać kogo do dobrego; skłaniać się ku dobremu. **3.** Płacić złem za **d. 4.** *pot.* Co dobrego powiesz? ⟨*co masz do powiedzenia? co nowego powiesz?*⟩. **5.** Prowadzić do dobrego. **6** Przeżyć wiele złego i dobrego. **7.** Wyjść komu na **d. 8.** Wytrwać w dobrym. **9.** Zmienić się na **d.**: Teraz wszystko może się zmienić na dobre. *Perz. Siostra 76.*

przysł. **10.** Nie ma tego złego, co by na dobre nie wyszło. **11.** Lepsze jest wrogiem dobrego.

dobro 1. d. doczesne ⟨*wartości materialne*⟩: Błagała o przebaczenie [...] za pragnienie dóbr doczesnych, za zazdrość wobec ludzi sytych. *Strug Pocisk 96.* **2.** Dobra inwestycyjne ⟨*maszyny, narzędzia, budynki itp. służące do rozbudowy gospodarki narodowej*⟩. **3.** Dobra konsumpcyjne ⟨*artykuły, towary przeznaczone do konsumpcji*⟩. **4.** Dobra kulturalne ⟨*wartości, osiągnięcia kulturalne*⟩. **5.** Najwyższe **d.** ⟨*szczęście, pomyślność*⟩: Najwyższym dobrem człowieka [...] — jest wolność. *Choj. Alkh. IV, 225.* **6. d.** publiczne, powszechne ⟨*pożytek, interes zbiorowości*⟩. **7.** Dobra ziemskie, narodowe, dziedziczne, ziemiańskie ⟨*majątek ziemski*⟩. **8.** Wyzuć z dóbr, wywłaszczyć dobra ⟨*pozbawić majątku, zabrać majątek*⟩. **9.** *daw.* Dobra czynszowe ⟨*z których użytkownik płaci czynsz*⟩. **10.** Dobra donacyjne ⟨*nadane wyższym urzędnikom za zasługi w Królestwie Polskim*⟩. **11.** Dobra lenne ⟨*wieczyste w linii męskiej*⟩. **12.** Dobra oprawne ⟨*dziedziczone przez żonę na mocy zapisu*⟩. **13.** Dobra szkatuły ⟨*prywatny majątek monarchy*⟩. **14.** Dobra królewskie, szlacheckie, rycerskie, państwowe, pańszczyźniane, stołowe, kościelne a. duchowne. **15.** Zajechać dobra ⟨*zająć siłą, gwałtem*⟩. **16.** Dla czyjego dobra ⟨*dla czyjego pożytku, w czyimś interesie*⟩: Zrobiłem to dla twego dobra. Pracować dla czyjego dobra. *SW.* **17.** Na **d.** (czyje) ⟨*na konto, na korzyść*⟩: Zapisać coś na czyjeś dobro. *SFA.* **18.** Krzewić, umiłować **d. 19.** Mieć czyjeś **d.** na względzie.

dobrobyt Osiągnąć, zapewnić komu **d.** ⟨*dostatek, zamożność*⟩. Dojść do dobrobytu.

dobroczynny 1. Instytucja, organizacja **d-a** ⟨*niosąca innym pomoc*⟩. **2.** Bal, koncert **d.** ⟨*na cele dobroczynne*⟩. **3.** Dać, zapisać na cele dobroczynne ⟨*dać środki materialne na pomoc dla ubogich*⟩. **4. d.** sen, wiatr; skutek, wpływ ⟨*korzystny, pożyteczny, zbawienny*⟩: Dobroczynne skutki kuracji. *SW.*

dobroć 1. Anielska, gołębia **d.** ⟨*nadzwyczajna dobroć; zupełny brak egoizmu*⟩. **2.** Wielka, wrodzona **d. 3.** Uosobienie dobroci. **4.** Okazać komu **d. 5.** Nadużywać czyjej dobroci. **6. d.** towaru, wyrobu ⟨*dobra jakość, doskonałość*⟩: Obuwie warszawskich szewców słynęło z dobroci. **7.** *pot.* Po dobroci ⟨*dobrowolnie, bez przymusu*⟩: Dać, mówić, oddać co, załatwić, zrobić co po dobroci.

przysł. **8.** Czego dobrocią nie zrobisz, tego złością nie wskórasz. **9.** Dobrocią złego pokonasz. **10.** Zbytnia dobroć szkodliwa.

dobrodziejstwo 1. Dobrodziejstwa cywilizacji, pokoju ⟨*korzyści*⟩. **2.** Doznać, doświadczyć od kogo (wielu) dobrodziejstw. **3.** Korzystać z dobrodziejstw(a) (nauki). **4.** Obsypać kogo dobrodziejstwami. **5.** Wyświadczyć komu **d.** [nie: wyrządzić, okazać, *rus.*]: Niepodobna większego dobrodziejstwa wyświadczyć bliźniemu, jak dostarczając mu sposobu uczciwego pracowania. *Orzesz. SPP.* **6.** Przyjąć spadek z dobrodziejstwem inwentarza ⟨*przyjąć spadek z ograniczeniem odpowiedzialności za długi ciążące na spadku*⟩.

dobry 1. d. dla kogo ⟨*życzliwy dla kogo; odpowiedni dla kogo*⟩: **d.** dla ludzi, dla sąsiadów, dla dzieci. Skądże on może wiedzieć, co jest dla kogoś dobre? *Dąbr. M. SPP.* To dobre dla ciebie, ale nie dla mnie. *SW.* **2. d.** na co, do czego [nie: dla czego] ⟨*stosowny, nadający się na co, zdatny*⟩: Owoce dobre na konfitury. Lekarstwo dobre na piersi, na kaszel ⟨*stosowne, skutkujące*⟩. **d.** do jedzenia, do picia, **d.** do wszystkiego. **3. d.** na kogo ⟨*pasujący w sam raz*⟩: Buty dobre na niego. **4. d.**, że go do rany przyłóż, że choć go do rany przyłożyć ⟨*bardzo dobry, łagodny*⟩. **5. d.** z kościami ⟨*do gruntu, całkowicie*⟩: Człowiek dobry z kościami. **6.** Taki **d.** jak... ⟨*tak samo jak; tyle wart, co...*⟩: On taki dobry, jak i ty. *SW.* **7. d.** apetyt ⟨*duży, znaczny, doskonały*⟩. **8. d.** chleb, obiad ⟨*smaczny*⟩. **9. d.** chłop, człowiek ⟨*życzliwy dla ludzi, poczciwy, serdeczny, przyjazny*⟩. **10.** Dobre czasy ⟨*przyjemne; okres pomyślności*⟩: Wspominać dobre czasy. **11.** Dzień **d.**, **d.** wieczór ⟨*pozdrowienia*⟩. **12. d.** fach, **d-a** posada ⟨*intratny(-a), dobrze płatny(-a)*⟩. **13. d.** fachowiec, specjalista, pracownik, rzemieślnik, adwokat, lekarz, inżynier ⟨*dobrze znający, wykonujący swój fach*⟩. **14. d.** głos ⟨*dźwięczny, silny*⟩. **15. d-a** głowa: a) ⟨*mądra głowa, rozum*⟩: Ma dobrą głowę do rady, do interesów; b) ⟨*odporna na alkohol*⟩: Ma dobrą głowę, więc może dużo pić. **16. d.** gospodarz ⟨*rządny, zapobiegliwy, gospodarny*⟩. **17. d.** smak ⟨*wykwintny*⟩: Mieć dobry smak. Odznaczać się dobrym smakiem. **18. d.** humor, nastrój ⟨*pogodny, optymistyczny*⟩: Być w dobrym humorze. Wprawić kogo w dobry humor, nastrój. **19. d-e** imię, **d-a** opinia ⟨*dodatnia, pozytywna opinia*⟩. **20. d.** instrument, **d-e** narzędzie ⟨*wysokiej jakości*⟩. **21. d.** interes ⟨*korzystny, zyskowny*⟩: Zrobić (na czym) dobry interes. **22. d.** kawał, dowcip, żart ⟨*doskonały, zabawny*⟩. **23.** A to **d.** kawał! ⟨*to dopiero niespodzianka!*⟩ **24. d.** kawał drogi ⟨*duży, znaczny*⟩. **25. d.** kwadrans, **d.** miesiąc ⟨*nieco więcej niż kwadrans, miesiąc*⟩. **26.** Dobrą godzinę, chwilę ⟨*z nawiązką*⟩. **27. d-a** książka, literatura, poezja ⟨*wartościowa*⟩. **28. d-a** miara, waga ⟨*należyta, rzetelna, z pewnym naddatkiem*⟩: Kupił pięć metrów kartofli dobrej wagi. **29. d.** numer ⟨*gagatek, ziółko*⟩. **30. d-a** nowina, wiadomość, wróżba ⟨*pomyślna*⟩. **31. d-e** obyczaje ⟨*uczciwe, szlachetne, moralne*⟩. **32. d.** obywatel ⟨*lojalny, obowiązkowy, wzorowy*⟩. **33. d-e** oczy: a) ⟨*nie osłabione, zdrowe*⟩; b) ⟨*przyjaźnie patrzące, świadczące o dobroci*⟩. **34. d.** ojciec, **d-a** matka ⟨*troskliwy(-a); dbający(-a) o dzieci*⟩. **35. d-a** opieka ⟨*troskliwa, staranna*⟩. **36. d-a** partia ⟨*odpowiedni (zamożny) kandydat (kandydatka) do małżeństwa*⟩. **37.** Zrobić dobrą partię ⟨*bogato się ożenić (wyjść za mąż)*⟩. **38. d.** początek, znak ⟨*pomyślny*⟩. **39. d-a** pogoda ⟨*niedeszczowa i niewietrzna*⟩. **40. d-e** powietrze ⟨*czyste*⟩. **41. d-e** przeczucie ⟨*trafne, szczęśliwe*⟩: Miałem dobre przeczucie. *SW.* **42.** *fiz.* **d.** przewodnik ciepła, elektryczności ⟨*ciało łatwo przewodzące ciepło, elektryczność*⟩. **43. d-e** rezultaty, wyniki ⟨*pomyślne, zadowalające*⟩: Osiągnąć dobre wyniki w nauce, w pracy. **44. d-a** robota ⟨*staranna, porządna, dobrze wykończona*⟩. **45. d-e** serce ⟨*dobrotliwe, litościwe, ludzkie*⟩: Człowiek dobrego serca. **46.** Mieć, okazać **d-e** serce. **47. d-e** skłonności, uczynki, intencje, popędy ⟨*szlachetne, zacne, chwalebne*⟩. **48. d-e** spojrzenie ⟨*przyjazne*⟩. **49.** Stopień **d.**, bardzo **d.** ⟨*najwyższe oceny szkolne*⟩. **50.** Dobrej tuszy ⟨*znacznej*⟩. **51. d.** uczeń ⟨*pilny*⟩. **52. d-e** usposobienie ⟨*pogodne, szczęśliwe*⟩: Ma dobre usposobienie, bo się nigdy nie martwi. *SW.* **53. d-e** warunki klimatyczne ⟨*sprzyjające, korzystne*⟩: Miejscowość ma dobre warunki klimatyczne. **54. d-a** wola ⟨*szczere intencje, uczciwość, szczerość zamierzeń*⟩: Akt dobrej woli. **55.** Mieć, okazać dobrą wolę. **56.** (Zrobić co) z dobrej woli, po dobrej woli ⟨*dobrowolnie, bez przymusu, z własnej chęci*⟩: Nie zechcesz mnie po dobrej woli, to cię i tak wezmę. *Sienk. Pot. I, 76.* **57. d.** wpływ ⟨*dodatni, korzystny*⟩: Mieć dobry wpływ na kogo. **58. d.** wygląd: a) ⟨*zdrowy*⟩; b) ⟨*solidna prezencja*⟩. **59. d.** wzrost ⟨*wysoki*⟩: Mieć dobry wzrost. **60. d.** zegarek ⟨*regularnie, punktualnie chodzący*⟩. **61. d-a** ziemia, **d.** grunt ⟨*urodzajna(-y)*⟩. **62. d-e** zdrowie, **d.** stan zdrowia ⟨*prawidłowe działanie, sprawność organizmu*⟩: Mieć dobre zdrowie. Cieszyć się dobrym zdrowiem. **63. d.** znajomy ⟨*bliski, od dawna znany*⟩. **64. d.** żołnierz ⟨*karny, dzielny*⟩. **65.** *przestarz.* Dobrej a. z dobrej rodziny, z dobrego rodu, domu itp. ⟨*z zamożnej rodziny; z szlacheckiej, arystokratycznej rodziny itd.*⟩. Czego chcesz od swojego męża? [...] z dobrej rodziny, przystojny, młody, pracowity. *Zap. G. Pam. 147.* **66.** Nic dobrego ⟨*nicpoń, ladaco*⟩: Myśli, że jej jedynaczek — to wcielony aniołek — a to wielkie, wielkie nic dobrego. *Wol. Dom II, 164.* **67.** Żebyś był co dobrego ⟨*porządnym, uczynnym człowiekiem*⟩. **68.** Na dobrą sprawę ⟨*właściwie, prawdę mówiąc*⟩: Przecież jak się tak na dobrą sprawę zastanowić, to nikt z nas dorosłych nie przyznaje się chętnie, jeśli mu się co nie powiedzie. *Dąbr. M. Noce II, 61.* **69.** Na **d-e** ⟨*zupełnie, całkowicie, mocno*⟩: Zasnąć na dobre. Ściemniło się, rozpadało się na dobre. Bójka zaczęła się na dobre. **70.** Po dobremu ⟨*grzecznie, łagodnie, bez gniewu*⟩: Przemawiać, mówić do kogo po dobremu. Radzić co komu po dobremu. **71.** Pod dobrą datą ⟨*podchmielony, w stanie nietrzeźwym*⟩: Być pod dobrą datą. **72.** *pot.* **d-a** jest ⟨*dobrze, zgoda, doskonale*⟩: Poszeptał coś z Wojniakiem i pokazał mu kartkę. Wojniak przeczytał ją uważnie i oblizał się: Dobra jest. *Brand. M. Pocz. 275.* **73. d-a** nasza! ⟨*doskonale się składa, wiwat!*⟩: Dobra nasza! Jedziemy wszyscy na wycieczkę. **74. d-e** sobie! **d.** sobie! a to **d-e**! ⟨*jest(eś) paradny, śmieszny; paradne, śmieszne; to mi się wcale nie podoba*⟩: Dobry sobie! A cóż to ja mam pieniądze na wyrzucenie? *Bał. Ryby 56.* **75.** Bądź tak **d.**, niech pan (pani) będzie tak **d.** (**d-a**) ⟨*zwrot grzecznościowy, wyrażający prośbę o wyświadczenie usługi*⟩: Bądź tak dobry i podaj mi tę książkę. **76.** *pot.* Pókim **d.** ⟨*póki się nie gniewam, póki jestem spokojny*⟩: Wynoś się stąd pókim dobry. *Brzech. Kleks. 100.* Nie zaprzeczaj, pókim dobry. *SW.* **77.** Brać, przyjąć co za dobrą monetę ⟨*brać, traktować serio, nie dostrzegać ironii, obłudy, kłamstwa*⟩: Za dobrą monetę przyjmował jej piękne słówka. *Żmich. Pow. 240.* **78.** *iron.* Być dobrym na kogo ⟨*być złym, zagniewanym na kogo*⟩: Jestem dobry na ciebie. *SW.* **79.** Być pod dobrą datą *p.* data. Być z kim w dobrych stosunkach ⟨*w przyjaznych*⟩. **80.** Być dobrej myśli ⟨*spodziewać się pomyślnego rozwiązania jakiejś sprawy, zapatrywać się na co optymistycznie*⟩. **81.** Być na dobrej drodze: a) ⟨*obrać właściwy kierunek działania*⟩: Tyle rzeczy mogłeś się tu jeszcze nauczyć, na tak dobrej byłeś drodze! *Krasz. Sfinks I, 146*; b) ⟨*zapowiadać się pomyślnie*⟩: Radosławscy dali mu kosza [...] Nie może być... Przecież wszystko było już na dobrej drodze. *Perz. Siostra. 12.* **82.** Czynić, mówić, opowiadać co w dobrej wierze, z dobrą wiarą ⟨*wierząc w prawdziwość tego, co się mówi; szczerze*⟩: Przybierał na twarz wyraz uprzejmej powagi, ażeby swemu gościowi nie okazać, jak niewiarogodne niedorzeczności z dobrą wiarą wypowiada. *Żer. Uroda 280.* **83.** W dobrej wierze to uczynił ⟨*nie podejrzewając nic złego*⟩. *SW.* **84.** Dać, dostać dobrą naukę (nauczkę) ⟨*ukarać, upomnieć (być ukaranym, napomnianym) przykładnie*⟩: Który pierwszy nie posłucha dać mu dobrą naukę. *Krasz. Jabł. III, 7.* **85.** Dać, powiedzieć komu d-e słowo ⟨*serdecznie przemówić, okazać życzliwość*⟩: Wszędzie popychano go, poszturchiwano, dobrego słowa nie dając. *Hertz B. Termin. 47.* **86.** *pot.* Nie dać komu dobrego słowa ⟨*być opryskliwym, niegrzecznym wobec kogo, wymyślać komu*⟩: Niedobry chłopak, matce dobrego słowa nie da. **87.** Dostać się, pójść w d-e ręce ⟨*dostać się pod troskliwą opiekę*⟩: Pieskom nie stanie się żadna krzywda, idą w dobre ręce. *Bogusz. Dzieci 20.* **88.** Mieć **d.** nos a. dobrego nosa ⟨*być przewidującym, wyczuwać, przewidywać co*⟩: Radził bratu kupić to, sprzedać tamto. Możesz mi zaufać — mówił — mam dobry nos. *Ritt. Duchy 19.* **89.** Mieć d-e oko (oczy) ⟨*mieć bystry wzrok, być spostrzegawczym*⟩. **90.** Mieć d-e ucho (uszy) ⟨*dobry słuch*⟩. **91.** *pot.* Mówię mu jak komu dobremu ⟨*zwracam się do niego jak do człowieka uczciwego, rozsądnego, porządnego*⟩. **92.** Należy, należało do dobrego tonu ⟨*do wykwintnych manier, obyczajów*⟩: Do dobrego tonu naszych babek należało mieć „wapory" i mdleć przy lada okazji. *Probl. 4, 1954, 268.* **93.** Przedstawiać kogo, co w dobrym świetle ⟨*dodatnio*⟩. **94.** Robić d-e wrażenie ⟨*dodatnie, korzystne*⟩. **95.** Sprawić co, uzyskać dobrym słowem ⟨*perswazją, tłumaczeniem*⟩: Więcej uzyskać można było od niego dobrym słowem niż siłą. **96.** Stać nad kim jak kat a. diabeł nad dobrą duszą ⟨*nie odstępować kogo, pilnować, stać uporczywie*⟩. **97.** Wymówić co w dobrą godzinę ⟨*przepowiedzieć, przewidzieć szczęśliwie*⟩. **98.** Życzyć komu wszystkiego dobrego ⟨*pomyślności, szczęścia*⟩.

przysł. **99.** Dobry chleb, kiedy nie ma kołacza. **100.** Dobra psu i mucha. **101.** Wszystko dobre, co się dobrze kończy. **102.** Dobry żart tynfa wart. **103.** Na frasunek dobry trunek. **104.** Dobremu wszędzie dobrze. **105.** Dobrego i karczma nie zepsuje, złego i kościół nie naprawi.

dobrze **1. d.** ułożony, wychowany ⟨*starannie; grzeczny, dystyngowany*⟩. **2.** *przestarz.* **d.** urodzony ⟨*wysokiego rodu, szlacheckiego pochodzenia*⟩. **3. d.** widziany ⟨*mile, chętnie*⟩: Listonosz bywał u nas zawsze dobrze widzianym gościem. **4. d.** zbudowany ⟨*mający mocną i zgrabną budowę ciała*⟩. **5.** Równie, tak **d.** jak... ⟨*tak samo, również*⟩: Usłyszałem [...] hałas, który równie dobrze oznaczać mógł nader wesołą zabawę, jak kłótnię, a nawet bójkę. *Prus Drobiaz. 85.* **6.** *hist.* Chleb **d.** zasłużonych ⟨*dobra królewskie nadawane szczególnie zasłużonej szlachcie*⟩. **7. d.** po północy ⟨*znacznie*⟩: Było już dobrze po północy, jak wrócił do domu. **8.** Być, żyć z kim **d.** ⟨*żyć z kim w zgodzie, w przyjaźni*⟩: Chorążyc z Madzią był dobrze, poufale, lecz tylko po bratersku. *Krasz. Szalona 23.* Żyje ze wszystkimi dobrze. **9.** Chodzić, działać **d.** (o mechanizmach) ⟨*sprawnie, dokładnie, bez zakłóceń*⟩: Elektryczna maszynka do golenia działa dobrze. Zegarek chodzi dobrze. **10.** Chować się, czuć się, wyglądać **d.** ⟨*zdrowo, czerstwo*⟩. **11.** Czuć się gdzie **d.** ⟨*swobodnie*⟩: Czuł się dobrze u przyjaciół. W jego obecności nie czuła się dobrze. **12. d.** czytać, pisać; grać na instrumencie ⟨*wprawnie, biegle*⟩: Będąc w pierwszej klasie umiał już dobrze czytać i pisać. **13.** Dokuczyć, dopiec komu **d.**; być dobrze głodnym ⟨*mocno, bardzo*⟩. **14. d.** gotować ⟨*smacznie*⟩. **15. d.** jeść ⟨*smacznie i obficie; dobre rzeczy*⟩: Lubił dobrze jeść i pić. **16. d.** się kończyć (o opowiadaniu, filmie, powieści) ⟨*pomyślnie, szczęśliwie*⟩. **17.** Kupić, sprzedać co **d.** ⟨*korzystnie, zyskownie*⟩. **18.** *pot.* Mieć **d.** w głowie: a) ⟨*być rozsądnym, mądrym*⟩: Chłopiec ma dobrze w głowie, będą z niego ludzie; b) a. w czubie ⟨*być mocno podpitym*⟩: Opowiadała, co tam broili, gdy już mieli dobrze w czubach. *Żer. Przedw. 227.* **19.** Mówić (jakim językiem), wymawiać **d.** ⟨*biegle, prawidłowo*⟩: Mówi dobrze po francusku. Wymawia dobrze (głoskę) *r.* **20.** Mówić (o kim) **d.** ⟨*dodatnio, pochlebnie, życzliwie*⟩. **21.** *przestarz.* **d.** trzymać o kim a. o czym ⟨*mieć o kim albo o czym dobre mniemanie; dodatnio oceniać*⟩: Każdy pospolicie dobrze trzyma o swoim rozumie i obyczajach. *Gol. Wym. 491.* **22.** Namyślić się, nauczyć się, pamiętać, umieć co **d.** ⟨*dokładnie, porządnie, należycie*⟩. **23.** Płacić za co **d.** ⟨*dobrą cenę*⟩. **24. d.** pracować, uczyć się, opowiadać ⟨*umiejętnie, ze znajomością rzeczy; sumiennie, dokładnie*⟩. **25.** Prowadzić się **d.** ⟨*uczciwie, moralnie*⟩. **26.** Radzić komu **d.** ⟨*dawać dobrą (zbawienną) radę*⟩. **27.** Słyszeć, widzieć **d.** ⟨*dokładnie; mieć dobry słuch, wzrok*⟩. **28.** Spać **d.** ⟨*wygodnie; mocno*⟩. **29. d.** trawić ⟨*prawidłowo, bez zaburzeń*⟩. **30. d.** ważyć: a) ⟨*uczciwie, dawać dobrą wagę*⟩; b) ⟨*mieć znaczną wagę*⟩: Mimo iż był wysokiego wzrostu, ważył dobrze. **31.** Wspominać kogo, przyjąć kogo **d.** ⟨*serdecznie, życzliwie, przyjaźnie*⟩: Ja go pomimo wszystko dobrze wspominam. *Nałk. Dom kob. 112.* **32.** Wyglądać w czym, prezentować się, komuś jest w czymś, coś leży na kimś **d.** ⟨*zgrabnie, ładnie, elegancko*⟩. **33.** Wyjść **d.** za mąż: a) ⟨*szczęśliwie*⟩; b) ⟨*bogato*⟩. **34.** Zapatrywać się na co **d.** ⟨*optymistycznie*⟩: Na wszystko dobrze się zapatruje. *SW.* **35.** Znać się z kim **d.** ⟨*od dawna; być w zażyłych stosunkach*⟩. **36. d.** się znaleźć ⟨*zachować się właściwie*⟩: Umie wszędzie dobrze się znaleźć. **37. d.** komu życzyć ⟨*być dla kogo życzliwym*⟩. **38. d.** ci tak mówić ⟨*łatwo, bo cię to nie dotyczy*⟩. **39.** *pot.* Dobrze(ś) zrobił, że... ⟨*słusznie*⟩: Dobrześ zrobił, żeś do mnie wstąpił, bo akurat mam do ciebie interes. **40. d.** mu (mi, im, ci) tak! ⟨*spotkała go zasłużona kara, ma za swoje*⟩: Szukałeś wzroku mego, teraz go unikasz, jakby w słowach, we wzroku mym była trucizna! dobrze mi tak, wiedziałam, kto jesteś! — mężczyzna! *Mick. Tad. 225;* **d.** to (tak) mówić, ale nie robić ⟨*łatwo*⟩. **41. d.** mu z oczu patrzy ⟨*wygląda na człowieka poczciwego*⟩. **42.** Jak to **d.**! ⟨*wykrzyk-

nienie wyrażające zadowolenie, radość z czego⟩. **43.** *pot.* Jak, jeżeli **d.** pójdzie ⟨*jeżeli sprawy pomyślnie się ułożą*⟩: Jak dobrze pójdzie, to w tym roku spędzimy urlop nad morzem. **44.** Coś komu idzie **d.** ⟨*pomyślnie, z dobrym skutkiem*⟩: Robota, studia szły mu dobrze. Karta idzie mu dobrze (w grze w karty) ⟨*otrzymuje mocne karty*⟩. **45.** Coś komu **d.** robi ⟨*pomaga, wychodzi na zdrowie*⟩: Spacer dobrze ci zrobi. Kieliszek wina, filiżanka czarnej kawy dobrze by ci zrobiła. Pobyt na wsi dobrze mi zrobił na zdrowie. *SPP.* **46.** Coś o kim **d.** świadczy ⟨*chwalebnie*⟩: To, że pomaga rodzinie, dobrze o nim świadczy. **47.** Komuś się **d.** dzieje, powodzi; ktoś ma się **d.** ⟨*jest zamożny, ma dobrobyt; ma szczęście w życiu*⟩. **48.** Ktoś zyska co — **d.**, nie zyska — drugie **d.** ⟨*jest mu to obojętne*⟩: Za leczenie, choć czasem bywa pomocne, zapłaty się nie napiera. Dadzą jej parę jaj — dobrze! nie dadzą — drugie dobrze. *Kosiak. Now. 51.*

przysł. **49.** Dobremu wszędzie dobrze. **50.** Jak się zwał, tak się zwał, byle się dobrze miał. **51.** Kiedy komu dobrze, to chce jeszcze lepiej. **52.** Wszędzie dobrze, ale w domu najlepiej. **53.** *iron.* Wszędzie dobrze, gdzie nas nie ma. **54.** Wszystko dobrze — daj Boże wytrzymać.

dobyć, dobywać **1.** **d.** czego: głosu; ostatnich, wszystkich sił: Koń resztek sił dobywał. *Sier. Now. 59.* **2.** *przestarz.* **d.** (z kogo) słowa ⟨*uzyskać od kogo wyjaśnienie, zwierzenie*⟩: Ani słowa dobyć z niego nie potrafiłem, chociem go dobrze świdrował. *Krasz. Int. 38.* **3.** **d.** co — z czego ⟨*wyjąć, wydobyć*⟩: Dobyła z kieszeni portmonetkę. *SPP.* Dobył z pochwy miecza. *SPP.*

docelowy **1.** Lot, przelot **d.** ⟨*lot (zwykle na szybowcu), którego zadaniem jest osiągnięcie określonego punktu w terenie*⟩. **2.** Lotnisko **d-e.** **3.** Stacja **d-a** ⟨*stanowiąca cel czego, np. przyjazdu, przesyłki*⟩.

docentura Ubiegać się o docenturę. Otrzymać, uzyskać docenturę.

dochodowy **1.** Interes **d.** ⟨*przynoszący dochód*⟩. **2.** Przedsiębiorstwo **d-e.** **3.** Podatek **d.** ⟨*od dochodu*⟩. **4.** Księga **d-a** ⟨*do której wpisywany jest dochód*⟩.

dochodzący **d-a** obsługa, pracownica (domowa).

dochodzenie Prowadzić, przeprowadzić **d.**

dochodzić, dojść **1.** **d.** czego a. do czego: a) ⟨*osiągnąć jakąś liczbę, ilość, cenę, wiek*⟩: Upały dochodziły 40°C (do 40°C). Liczba mieszkańców miasta dochodziła pół miliona a. do pół miliona. Straty dochodzą do milionów [nie: idą w miliony]. **d.** dwudziestu, trzydziestu, osiemdziesięciu lat. **d.** do pełnoletności; b) *daw.* **d.** do czego, czego ⟨*osiągnąć co*⟩: **d.** do dobrobytu, do sławy. Nie doszedł do niczego, do żadnych rezultatów. Ojczyzny broniąc doszli chwały. *Zab. X/I, 1775, s. 22.* **2.** Dochodzić czego ⟨*upominać się o co, domagać się czego*⟩: **d.** krzywdy, swych praw; **d.** swego, sprawiedliwości. **3.** Dochodzić na drodze sądowej. **4.** Dochodzi, doszło do czego ⟨*zdarza się, staje się, zachodzi co*⟩: Dochodzi do rozprawy, do kłótni, do bójki, do zatargów, do incydentów. Doszło do zerwania stosunków. **5.** **d.** do czego ⟨*docierać, zbliżać się*⟩: **d.** do miasta, do domu, do skraju lasu (o osobach, zwierzętach); autobus, pociąg dochodzi, nie dochodzi do jakiejś miejscowości; list dochodzi, nie dochodzi do kogo; woda dochodzi komu do kostek, do kolan ⟨*sięga*⟩. **6.** Nie dochodząc czego ⟨*blisko, nieco przed czym*⟩: Mieszkam po prawej stronie ulicy, nie dochodząc rogu. *SW.* **7.** Coś dochodzi skąd ⟨*daje się słyszeć, odczuć, dociera, przenika*⟩: Głos dochodzi z daleka, zza ściany; zapach dochodzi (z kuchni). **8.** **d.** kogo, **d.** rąk a. do rąk czyich ⟨*bezpośrednio do adresata*⟩: Wielopolski z umierającym Swidzińskim się nie widział, list Swidzińskiego doszedł jego rąk w Rzymie. *Spas. Wielopol. 66.* **9.** **d.** nas, do nas, do naszych czasów ⟨*zachować się, przetrwać, przechować się*⟩: Z zabytków piśmienniczych wieku XIV niewiele tylko do nas (do naszych czasów) doszło. **10.** Coś dochodzi — kogo, do kogo a. do uszu czyich, do wiadomości ⟨*dociera, staje się wiadome*⟩: Wieści, pogłoski, wiadomości dochodzą kogo, do kogo a. do czyich uszu. Powiedziała mi, że doszło do jej wiadomości, ile miałem przygód i nieprzyjemności różnych od czasu, gdyśmy się nie widzieli. *Lam J. Głowy IV, 41.* **11.** *daw.* Dojść kogo ⟨*dorównać komu, sprostać*⟩: W szabli [...] Wołodyjowski mnie doszedł. *Sienk. Wołod. I, 34.* **12.** **d.** do głosu, do słowa: a) ⟨*zabrać głos, przemówić*⟩: Mówił ciągle sam, nie dawał nikomu dojść do głosu (do słowa); b) ⟨*ujawnić się, odegrać jakąś rolę*⟩: Pozwolił dojść do głosu tym lepszym stronom swej istoty, które były przytłumione. *Boy Flirt VI, 82.* **13.** **d.** do kłębka, po nitce do kłębka ⟨*wyjaśnić jakąś sprawę na podstawie przesłanek, po śladach dojść do prawdy*⟩: Po nitce dojdziesz do kłębka. *Kn.* **14.** **d.** do ładu, *daw.* ładu, końca z kim, z czym ⟨*dogadać się, osiągnąć porozumienie*⟩: Trudno z nim dojść do ładu. Ale kto kiedy końca dojdzie z kobietami, kogóż ich chytra mądrość nie zwiedzie, nie zmami? *Fredro A. Ciot. 35.* **15.** **d.** do porozumienia, do zgody ⟨*porozumieć się*⟩. **16.** **d.** do przekonania, do przeświadczenia ⟨*przekonać się*⟩: Doszedł do przekonania, że powinien ustąpić z zajmowanego stanowiska. **17.** **d.** do sedna sprawy ⟨*rozpatrywać istotę sprawy, zbliżać się do istoty rzeczy*⟩. **18.** **d.** do skutku ⟨*realizować się, urzeczywistniać*⟩: Spotkanie, wycieczka nie doszły do skutku. **19.** *łow.* Dojść do strzału ⟨*zbliżyć się do zwierzyny na odległość strzału*⟩. **20.** Dojść zwierza ⟨*dopędzić po tropie (o psach); zbliżyć się na odległość strzału (o człowieku)*⟩: Na białej stopie tropimy (ślakujemy) je i doszedłszy kunę leśną na drzewie, w którego dziupli obrała sobie dzienne leże, wybębniamy ją uderzeniami w pień. *Hop. Jęz. 47.* **21.** **d.** do wniosku, do konkluzji ⟨*wysnuć wniosek, wnioskować*⟩: Po dokładnej analizie trasy wycieczki doszli do wniosku, że trzeba albo zmienić trasę, albo z wycieczki zrezygnować. **22.** **d.** do zdrowia ⟨*odzyskiwać zdrowie*⟩: Powoli dochodził do zdrowia. **23.** **d.** rozumem ⟨*dociekać, badać*⟩: Darmo byś tutaj dochodził rozumem, jak mienić drzewa te i te szuwary. *Konopn. Balcer 174.* **24.** Drzwi, okna dochodzą ⟨*dokładnie przylegają do futryn*⟩. **25.** Godzina (jakaś) dochodzi ⟨*zbliża się*⟩: Dochodziła dwunasta w nocy. **26.** *pot.* Owoce, zboża dochodzą ⟨*dojrzewają*⟩. **27.** Kartofle pod parą dochodzą ⟨*dogotowują się*⟩.

dochód **1.** Drobny, skromny, znaczny **d.** **2.** **d.** stały, niestały. **3. d.** brutto ⟨*bez potrącenia podatków*⟩. **4.** Czysty **d.** a. **d.** netto ⟨*po potrąceniu kosztów własnych*⟩. **5. d.** pierwotny, pochodny. **6. d.** społeczny, narodowy; państwowy, skarbowy. **7.** Źródło dochodu. **8. d.** z czego: z przedsiębiorstwa, z handlu. Mam z tego dobry dochód. *SPP*. **9.** Ciągnąć, pobierać, czerpać, mieć z czego **d. 10.** Dawać, przynosić **d. 11.** Dysponować dochodem (dochodami). **12.** Obracać **d.** na co. **13.** Okroić, obciąć, uszczuplić czyjeś dochody. **14.** Pochłaniać, pożerać (wszystkie) czyjeś dochody. **15.** Znaleźć (nowe) źródło dochodu. **16. d.** płynie skąd, ustaje; źródło dochodu wysycha.

dociągać, dociągnąć 1. d. popręgi a. popręgów ⟨*dopinać, dopiąć*⟩: Jazda dociągała popręgów u siodeł i kiełznała konie. *Sienk. Pot. II, 185.* **2.** *pot.* **d.** do pewnej sumy, liczby, normy, do pewnego czasu, wieku, *daw.* żywota itp. ⟨*osiągać pewną sumę, wiek itp.*⟩: Dociągnął do dziewięćdziesiątki. **3.** Nie wiadomo, czy jutra dociągnie ⟨*dożyje*⟩. **4.** Dociągnąć co do końca, kresu ⟨*doprowadzić do końca, skończyć, zakończyć*⟩: Rozpoczętej powieści nie dociągnął do końca. **5.** *pot.* Dociągnąć czym — do (pewnego czasu) ⟨*wyżyć z czego*⟩: Spodziewam się tym dociągnąć do końca miesiąca. *SW*. **6.** *łow.* Pies dociąga ⟨*zbliża się do zwietrzonej zwierzyny*⟩.

docierać, dotrzeć 1. d. do kogo a. do czyjej świadomości ⟨*dochodzić do kogo, do czyjej świadomości; stawać się zrozumiałym*⟩: Tylko część z tego, co mówił ktoś drugi, zdawała się docierać do świadomości tej kobiety. *Jaroch. Niemił. 14.* **2.** *techn.* Docierać wóz (samochód): Nie dotarty silnik. **3.** *daw.* **d.** targu, interesu ⟨*dobijać, doprowadzać do skutku*⟩.

docinek (zwykle w *lm*) **1.** Złośliwe docinki. **2.** Być przedmiotem docinków. **3.** Dać pokój docinkom.

dociskać, docisnąć 1. *pot.* **d.** śrubę ⟨*zwiększyć wymagania, rygory*⟩: Jeżeli sami się nie ustatkują, trzeba będzie docisnąć śrubę. **2. d.** pasa ⟨*zmniejszać wydatki, oszczędzać*⟩: W śpiżarni pustki, w piwnicy pustki, ja sam coraz to pasa dociskam. *Sienk. Na polu 76.*

doczekać się 1. d. się pociechy z dzieci ⟨*doznać, doświadczyć, dożyć*⟩. **2.** Nie móc się czego **d.** ⟨*oczekiwać czego niecierpliwie*⟩: Dzień nam się dłużył, nie mogliśmy się doczekać powrotu do domu. *Kow. A. Rogat. 99.* **3.** Nie **d.** jutra ⟨*nie dożyć*⟩: Chory zapewne jutra nie doczeka. *SW*.

przysł. **4.** Nie doczekał się święconego jajka ⟨*umarł przed Wielkanocą*⟩. **5.** Kto czeka, doczeka się.

doczesny 1. Istnienie, życie **d-e**; **d-a** wędrówka ⟨*istnienie, życie ziemskie*⟩: I co mi po nieśmiertelności duszy, jeżeli istnienie doczesne zejdzie mi w podobnym szczęściu? *Prus Now. IV, 166.* Nie o takim kresie doczesnej wędrówki myślał. *Krzywosz. Życie 135.* **2.** Dobro(-a) **d-e** ⟨*majątek, bogactwo*⟩: Opiekował się ich dobrem doczesnym, pomagał im dobrą radą w ich gospodarstwach. *Kaczk. Olbracht. III, 45.*

dodać, dodawać 1. d. (komu) — co lub czego: Dodał mu jeszcze jedną złotówkę. *SPP*. **2. d.** ducha, mocy, odwagi, ochoty, pewności, serca, uroku, sił, wdzięku itp. ⟨*wzmóc odwagę itd.; podnieść na duchu itd.*⟩: Żelazna energia, którą wykazał w samodzielnej pracy, dodawała mu pewności i wiary w siebie. *Śliw. A. Lel. 23.* Zapach dodał mu sił. *Żer. SPP.* **3. d.** skrzydła a. skrzydeł ⟨*podnieść na duchu; natchnąć, pobudzić do działania*⟩: Młodości! dodaj mi skrzydła! Niech nad martwym wzlecę światem w rajską dziedzinę ułudy. *Mick. Wiersze 102.* **4.** *pot.* **d.** gazu ⟨*zwiększyć szybkość pojazdu mechanicznego*⟩: Od razu za bramą dodał gazu przerzucając szybko biegi. *Żuł. Rzeka 45.* **5. d.** ostrogi (koniowi) ⟨*spiąć konia ostrogami, przynaglić konia ostrogami do szybszego biegu*⟩; *przen.* ⟨*pobudzić, zachęcić, przynaglić*⟩: Chciała kobiecie dobrej dodać ostrogi do spełnienia czynu dobrego. *Dygas. Marg. 146.*

dodatek 1. d. do czego: **d.** do pensji; do dzieła, do książki. **2. d.** funkcyjny, rodzinny itp. ⟨*za pełnienie dodatkowych obowiązków; na dzieci, żonę*⟩. **3. d-i** krawieckie ⟨*wszelkie artykuły tekstylne i pasmanteryjne niezbędne (poza materiałem) do uszycia ubrania*⟩. **4. d.** nadzwyczajny ⟨*specjalny numer dziennika, wydawany poza zwykłym nakładem z racji nagłego wydarzenia wielkiej wagi*⟩. **5.** Na **d.**, w dodatku ⟨*dodatkowo, jako dodatek, ponadto, oprócz tego, poza tym*⟩: Musisz mu to wynagrodzić i w dodatku przeprosić go. *SW*.

dodatkowy 1. Praca **d-a** [nie: nadliczbowa. *Kr. 2, 269*]. **2.** Godziny **d-e** lub nadliczbowe (*Kr. 2, 269*). **3.** *ekon.* Wartość **d-a** ⟨*część wartości wytwarzana przez najemnego robotnika przewyższająca koszt siły roboczej i będąca źródłem dochodu kapitalisty*⟩. **4.** *wet.* Zęby **d-e** u konia ⟨*przybyszowe, dentes complementarii*⟩.

dodatni 1. d.-a strona, cecha kogo a. czego ⟨*pozytywna, wartościowa, dobra*⟩. **2. d.** wpływ na kogo. **3.** *fiz. elektr.* Elektryczność **d-a. 4.** Biegun, nabój elektryczny **d. 5.** Jon **d.** ⟨*kation*⟩. **6. d.** moment sił ⟨*powodujący obrót ciała zgodny z kierunkiem ruchu wskazówek zegara*⟩. **7.** *księg.* Bilans **d.** ⟨*czynny, w którym wpływy przewyższają wydatki*⟩. **8.** *mat.* Liczba **d-a** ⟨*większa od zera*⟩. **9.** Kąt **d.** ⟨*wyznaczony przez półprostą obracającą się w kierunku przeciwnym do kierunku wskazówek zegara*⟩.

dodawać p. **dodać**

dogadzać d. podniebieniu ⟨*lubić smacznie zjeść*⟩: Obydwaj dogadzamy swemu podniebieniu. *Leśm. Przyg. 10.* **d.** namiętnościom, zachciankom ⟨*ulegać; zaspokajać*⟩.

doganiać, dogonić 1. Coś czegoś nie dogania ⟨*jest czego mało*⟩: W kasie krzemienieckiej grosz nie może grosza dogonić. *Sienk. Połan. I, 42.* Kartofle prawie bez okrasy; skwarek nie dogoni skwarka. *Dygas. Marg. 205.*

przysł. **2.** Co dziś opuścisz, jutro nie dogonisz. **3.** I w sto koni nie dogoni.

doglądać, dojrzeć, doglądnąć 1. d. roboty ⟨*dopilnować*⟩. **2. d.** chorego ⟨*pielęgnować*⟩.

przysł. **3.** Lepiej dojrzeć samemu, niż wierzyć drugiemu. **4.** Kto okiem nie dojrzy, mieszkiem dołoży.

dogodzić 1. d. sobie ⟨*nadużyć czego*⟩: Niejeden [...]

dorwawszy się do gorzały, dogodził już sobie wcale nieźle. *Choyn. Kuź. 292.*
przysł. **2.** Jeszcze się ten nie urodził, co by wszystkim dogodził.

dogonić p. **doganiać**

dogotowanie *pot.* Na dogotowaniu ⟨*na chwilę przed całkowitym ugotowaniem*⟩: Na dogotowaniu dodać do mięsa sól, cebulę, włoską kapustę. *Czerny Kuch. 269.*

dogrzać, dogrzewać Słońce dogrzewa ⟨*przygrzewa*⟩. *przysł.* Jak szczęście dogrzeje i kapłon zapieje.

doić 1. *rub.* **d.** piwo, wino, wódkę ⟨*żłopać, ciągnąć*⟩. **2. d.** fajkę ⟨*palić*⟩. **3. d.** kozę jałową ⟨*siedzieć w więzieniu*⟩. **4.** *flis.* Szkuta doi ⟨*przepuszcza wodę*⟩.
przysł. **5.** Doi go, jak swą krówkę. **6.** Kozła doić próżno. **7.** Kto chce krowę doić, powinien ją paść. **8.** Twardy kozioł do dojenia.

dojadać, dojeść 1. d. pieniądze, majątek itp. ⟨*utrzymywać się z resztek majątku*⟩: Ojciec zarobku ani posady znaleźć nie może, resztki już dojada. *Jun. Bruk. 97.* **2. d.** komu do żywego ⟨*dokuczyć, dać się we znaki*⟩: Dałby Bóg takie żony i tak piękne stadła, ale mi do żywego już moja dojadła. *Zabł. Firc. 106.* **3.** Nie dojadać ⟨*jadać skąpo, mało; oszczędzać na jedzeniu*⟩: Miesiącami całymi nie dojadały, odkładając grosze na chleb na jakąś chustkę lub kaftan. *Konopn. Ludzie 69.*
przysł. **4.** Czego nie dojesz, dopijesz. **5.** Kto doje, dopije, ten w rozum nie tyje. **6.** Kto nie doje, nie dopije, ten mądrze i długo żyje.

dojazdowy Kolejka (kolej) **d-a** ⟨*obsługująca okolice dużych miast, fabryk itp.*⟩.

dojechać d. kogo — czym ⟨*uderzyć kogo mocno, zdzielić*⟩: Nie mogąc ciąć szablą, złożył pięść i w głowę go mimochodem dojechał. *Sienk. Pot. V, 48.* **d.** komu ⟨*dokuczyć, dać się we znaki*⟩: A niech go nie znam, a to mi dojechał. *Bał. Dom 7. por.* Dojeść komu do żywego.

dojeść p. **dojadać**

dojny d-a krowa ⟨*dobry interes, dający duże zyski*⟩: Niezły się kroi dla nas interes. Trafia się nam dojna krowa, tylko żeby się udało dobrze ją pociągnąć. *Bał. Dziady 99.*

dojrzałość Egzamin, świadectwo dojrzałości.

dojrzały 1. d. owoc, człowiek: **d-e** zboże. **2. d-e** ciasto ⟨*wyrośnięte*⟩. *przen.*: **3.** Wiek **d. 4. d.** umysł, talent. **5. d-a** rozwaga, myśl. **6. d.** do czego ⟨*zdolny, gotowy do czego*⟩: **d.** do małżeństwa, do działania.

dojrzeć *przestarz.* Jak okiem dojrzeć ⟨*jak okiem sięgnąć*⟩: Jak okiem dojrzeć, ciągnie się płaszczyzna pokryta miejscami przez lasy. *Sienk. Uzup. II, 51.*

dojrzeć p. **doglądać**

dojść p. **dochodzić**

dok d. suchy ⟨*bez wody, służący do naprawy dolnych części okrętu*⟩. **d.** pływający ⟨*ruchomy, zbudowany z pontonów*⟩.

dokazać, dokazywać 1. d. cudu (cudów) ⟨*dokonać (dokonywać) rzeczy niezwykłych*⟩: Cudu dokazał, kto skąpca do daru skłonił. *Brodz. Synon. 53.* **2. d.** cudów odwagi, waleczności, zręczności. **3.** Dokazać swego ⟨*dopiąć swego, postawić na swoim*⟩: Nim umrę jednak, wprzód swego dokażę, odepchnę ją od tronu lub go krwią jej zmażę. *Fel. A. Barb. 28.* **4.** *przestarz.* Dokazywać z kim lub nad kim ⟨*znęcać się*⟩: Szlachta dokazywała nad kmieciami. *Moracz. Dzieje III, 311.*

dokąd d. oczy poniosą ⟨*byle gdzie, wszystko jedno dokąd*⟩: Pójść, uciec dokąd oczy poniosą. Dokąd by nie [! *rus.*] ⟨*dokądkolwiek by*⟩: Dokąd by nie wiodła ta droga [!] ⟨*dokądkolwiek by wiodła ta droga*⟩. *SPP.*

dokładać, dołożyć 1. d. starań, sił, zabiegów itp. ⟨*bardzo się starać, usilnie zabiegać o co*⟩: Dołożę wszystkich starań i zabiegów, aby ich wynaleźć, jeżeli jeszcze żyją ci ludziska. *Bog. Kapit. II, 80.* **2. d.** uwagi, cierpliwości, pilności itp. ⟨*być uważnym, cierpliwym, pilnym itp.*⟩: Jako słuchacz powinien dokładać pilności, żeby dobrze pojął i zrozumiał to, co czyta. *Kras. Podstoli 26.* **3. d.** do czego ⟨*tracić na czym, mieć deficyt*⟩: **d.** do interesu, do majątku.

dokładka *pot.*: **1.** Na dokładkę: a) ⟨*dodatkowo*⟩: Dawać co komu na dokładkę (np. kości do mięsa); b) ⟨*na dobitek, poza tym, ponadto*⟩: Został na dokładkę pobity. **2.** Mięso z dokładą ⟨*z kawałkiem gorszym, dorzuconym do wagi*⟩.

dokładność 1. d. badań, pomiarów. **2.** Z całą, z drobiazgową, z pedantyczną, ze ścisłą dokładnością ⟨*bardzo dokładnie*⟩: Sprawdzać (rachunki, tekst) z całą (pedantyczną) dokładnością. Plan ów przeprowadzono szybko i z wielką dokładnością. *Sienk. SPP.* **3.** Z dokładnością do... ⟨*wyrażenie określające stopień dokładności*⟩: Wyregulować zegarek z dokładnością do pół minuty.

dokoła 1. Coś kręci się, obraca się **d.** czego ⟨*dotyczy czego, ma co za temat*⟩: Nie zwracała uwagi na ich rozmowy, obracające się zawsze dokoła mężczyzn. *Putr. Rzecz. 168.* **2.** *pot.* **d.** Wojtek ⟨*ciągle, w kółko to samo, znowu od początku*⟩.

dokonać, dokonywać 1. d. odkrycia, wynalazku, zmiany, reformy; gwałtu, przestępstwa, zamachu, zbrodni ⟨*doprowadzić do skutku, spełnić co*⟩. **2. d.** cudów ⟨*robić rzeczy prawie niewykonalne, dokazać czegoś niezwykłego*⟩: Nastąpiło natenczas oblężenie miasta [...] Dokonano cudów waleczności ze stron obu. *Padal. Opow. I, 178.* **3.** Dokonać życia (żywota), wieku, dni ⟨*skonać, umrzeć; spędzić resztę życia*⟩: Po upadku powstania wyjechał do Wiednia, gdzie paraliżem tknięty życia dokonał. *Kraus. Typy 53.*

doktorat 1. d. filozofii, **d.** honorowy, **d.** honoris causa: Uniwersytet Poznański uczcił (24.X) trudy badawcze Ignacego Chrzanowskiego nad literaturą ojczystą nadaniem mu honorowego doktoratu filozofii. *Rocz. Lit. 1938, s. 284.* **2.** Złożyć, uzyskać, *pot.* zrobić **d. 3.** Przyznać, nadać komu **d.**

dokupić, dokupywać d. kartę ⟨*po rozdaniu kart wziąć jeszcze dodatkowo jakąś kartę*⟩.

dola ⟨*los, szczęście*⟩ **1.** Pomyślna, szczęśliwa, nieszczęśliwa, zła **d. 2.** Czarna **d. 3.** Towarzysz doli i niedoli, dobrej i złej doli. **4.** Mieć (dobrą, złą) dolę. **5.** Trwać przy kim w złej i dobrej doli. **6.** Narzekać na swoją dolę. **7.** Spotyka kogo (dobra, zła) dola.

przysł. **8.** Od złej doli głowa boli.

dolać, dolewać 1. d. oliwy do ognia ⟨*podsycać, powiększać wzburzenie, rozjątrzać, podniecać*⟩: Wypadki najbliższych lat dolały jeszcze oliwy do ognia i rozdrażniły w Długoszu nieprzyjazne królowi uczucia. *Smolka Szkice I, 83.* **2. d.** żółci ⟨*podsycać gniew, złość, zawiść; rozdrażniać*⟩: Krzyżacy ze swej strony nie omieszkali dolać żółci cichaczem, starając się poważnić śmiertelnie W. Księcia z stryjem Kiejstutem. *Szajn. Jadw. I, 312.*

dolegliwość 1. Dolegliwości artretyczne, żołądkowe. **2.** Mieć, znosić cierpliwie dolegliwości. **3.** Uskarżać się na dolegliwości. **4.** Dolegliwości dokuczają komu, trapią kogo.

dolewać p. **dolać**

dolina 1. Głęboka, rozległa **d. 2. d.** rzeczna a. rzeki. **3.** Dno, zbocze, ujście doliny. **4.** Łańcuch dolin. **5. d.** erozyjna, tektoniczna, lodowcowa, krasowa. **6. d.** łez, **d.** płaczu ⟨*ziemia jako miejsce cierpień; padół łez, padół płaczu*⟩: Nadzieja — bóstwo na ziemi jedyne. Onać tę płaczu słodzi nam dolinę. *Kniaź. Wyb. 128.* **7. d.** Józefata (Jozafata) ⟨*dolina w Palestynie, na której według Starego Testamentu ma się odbyć sąd ostateczny*⟩.

dolny 1. d. pokład, **d-e** piętro, **d-a** szuflada, **d-a** warstwa czego ⟨*będący(-a) u dołu, niżej położony*⟩. **2. d-a** garderoba. **3. d-a** powieka, szczęka, warga; **d-e** zęby. **4. d-a** wieża a. **d-e** więzienie ⟨*dawne więzienie w piwnicach, w dole wieży*⟩. **5. d.** bieg rzeki ⟨*bliski ujścia*⟩. **6. d-a** granica czego ⟨*najniższy punkt, najdawniejszy moment, minimum czego*⟩: Za dolną granicę zawartości witaminy A w 1 gramie tranu uważa się 400 jednostek międzynarodowych. *Probl. 2, 1954, s. 103.* **7.** *łow.* Szukać, tropić dolnym wiatrem ⟨*o psie myśliwskim: tropić zwierzynę węsząc przy samej ziemi*⟩.

dołek 1. d-i w twarzy, w brodzie. **2. d-i** po ospie ⟨*blizny, dzioby*⟩. **3.** *łow.* **d.** myśliwski ⟨*rodzaj samołówki na ptaki, wykopanej w ziemi*⟩. **4.** *sport.* **d.** startowy ⟨*wyżłobienie w ziemi, z którego zawodnik rozpoczyna bieg, ułatwiający odbicie się*⟩. **5. d.** strzelecki ⟨*wgłębienie między obojczykiem a wyciągniętym ku przodowi ramieniem, o które opiera się kolbę karabinu*⟩. **6.** *anat.* **d.** nadobojczykowy, szyjkowy, oczny, łzowy, podkolanowy, siodłowy (w czaszce). **7. d.** podsercowy ⟨*środkowa i górna część nadbrzusza*⟩. **8.** Kopać pod kim dołki ⟨*działać potajemnie na czyją szkodę, intrygować*⟩: Kopaliście pode mną dołki i chcieliście mnie podstępnie oszukać! *Bliz. Dam. 49.* **9.** Ściska kogo, gniecie, boli, ssie, piecze w dołku ⟨*ktoś czuje ucisk, ból nadbrzusza*⟩: Chłopak całe odwieczerze narzekał, że go w dołku piecze. *Konopn. Now. III, 70.* Aj! aj! jak mnie w dołku boli! *Rodoć Sat. 56.* **10.** Piłka do dołka! ⟨*wezwanie uczestników do gry w piłkę*⟩.

przysł. **11.** Kto pod kim dołki kopie, sam w nie wpada.

dołożyć p. **dokładać**

dom ● **1. d.** ⟨*budynek*⟩: **d.** drewniany, murowany. **2. d.** czynszowy. **3. d.** mieszkalny. **4. d.** jednorodzinny; parterowy, piętrowy; narożny, przechodni; miejski, rządowy. **5. d.** przy ulicy, przy alei. **6.** Numer domu. **7.** Administrator, dozorca, właściciel domu. **8. d.** stoi [nie: leży] przy ulicy. **9.** Budować, stawiać, wznieść **d.**

● **10. d.** ⟨*mieszkanie*⟩: Być, siedzieć, zostać w domu. **11.** Wyjść, nie wychodzić z domu. **12.** Wrócić do domu. **13.** Przebywać poza domem. **14.** Przyjmować robotę do domu. **15.** Wypędzić psa z domu. **16.** Być gościem w domu ⟨*rzadko bywać w domu, spędzać wiele czasu poza domem*⟩: Jakże tu, proszę acana dobrodzieja, pojąć żonę, kiedy człek gościem w domu. *Łoz. Wal. Szlach. III, 87.* **17.** Być panem we własnym domu ⟨*samemu decydować w swoich sprawach*⟩: Rząd autonomicznego Królestwa, jak rząd Księstwa, nie był panem we własnym domu. *Brück. Kult. IV, 239.* **18.** Czuć się jak w domu; czuć się, zachowywać się jak u siebie w domu ⟨*czuć się dobrze, swobodnie*⟩: Mamy się czuć jak u siebie w domu, jak przyjaciele u przyjaciół. *Krucz. Spot. 13.* Zachowywał się jak u siebie w domu, ale przy tym bardzo delikatnie. *Iwasz. J. Mił. 79.* **19.** Jestem w domu, terazem w domu ⟨*rozumiem, domyślam się, stało się to dla mnie jasne*⟩: Ha, ha! terazem w domu — to ciche szeptanie, te jej groźby, ten upór, wiem już, skąd pochodzi. *Bogusł. W. Cud. 55.* **20.** Otworzyć **d.**, prowadzić **d.** otwarty ⟨*przyjmować licznych gości, często urządzać przyjęcia*⟩: Dawała do zrozumienia, że spodziewa się jakichś sukcesji, które pozwolą jej znowu dom otworzyć. *Jun. Now. 89.* **21.** Pilnować domu ⟨*dużo przebywać w domu*⟩: Schorzały z dawna, a dla słabości zdrowia częściej domu pilnujący, umarł w Płocku dnia piątego czerwca. *Narusz. Hist. II, 95.* **22.** Po domu, na po domu ⟨*w swoim mieszkaniu, u siebie; na co dzień*⟩: Pantofle na po domu. *Zap. G. SPP.* **23.** Ubrać się w co, nosić jakiś strój (na) po domu. [W nowej] nie tak jej było do twarzy, jak po domu w skromnej sukience. *Wol. Dom. II, 1.* **24.** Wypowiedzieć komu swój **d.**, zamknąć przed kim swój **d.** ⟨*zabronić bywać u siebie*⟩: Wszystkie prawie domy były dla niego zamknięte. *Krasz. Jaryna 80.* **25.** Czyjś **d.** jest dla kogo otwarty ⟨*ktoś jest mile widziany, zapraszany*⟩: Dom jego [...] był otwarty zawsze dla wszystkich obywateli, chociaż nawet różnych zasad i opinii. *Tyg. Ilustr. 172, 1863.* **26.** Do domu, a do domu! ⟨*napędzanie zwierząt, np. psa*⟩.

● **27. d.** ⟨*rodzina, domownicy; dom wraz z jego mieszkańcami*⟩: Cały dom był na nogach. **28. d.** rodzinny ⟨*rodzina, gniazdo rodzinne*⟩. **29.** Przyjaciel domu. **30.** Tęsknić za domem ⟨*za rodziną, za gniazdem rodzinnym*⟩. **31.** Wybrać się, pójść gdzie całym domem ⟨*z całą rodziną*⟩. **32.** Głowa domu ⟨*osoba najważniejsza w rodzinie; głowa rodziny*⟩. **33.** Pan, pani domu ⟨*gospodarz, gospodyni*⟩. **34.** Pokój temu domowi ⟨*formuła pozdrowienia*⟩. **35.** Robić honory domu ⟨*przyjmować, bawić gości w imieniu domowników*⟩. **36.** Trząść domem ⟨*rządzić despotycznie domownikami*⟩. **37.** Założyć **d.** ⟨*ożenić się*⟩: Założysz dom, rodzinę, będziemy żyli koło siebie. *Brand. K. Antyg. 234.*

● **38. d.** ⟨*gospodarstwo domowe*⟩: Prowadzić **d.**

Wydawać wiele na **d.** Zajmować się domem. **39.** Cały **d.** jest na czyjej głowie ⟨*ktoś kieruje ogółem spraw rodzinnych, domowych*⟩. **40.** Wynosić z domu ⟨*tracić*⟩.

● **41. d.** ⟨*ród, rodzina, dynastia*⟩: **d.** szlachecki, książęcy, panujący, królewski. **42.** Z domu ⟨*o kobiecie: z rodziny, z której pochodzi*⟩: Zamożna z domu. Zwała się Kokosznicka, z domu Jendykowiczówna. *Mick. Tad. 74.*

● **43. d.** ⟨*instytucja, zakład*⟩: **d.** akademicki ⟨*hotel dla studentów*⟩. **44. d.** bankowy ⟨*bank*⟩. **45. d.** boży ⟨*świątynia*⟩. **46. d.** dziecka, sierot, starców ⟨*zakład, instytucja*⟩. **47. d.** gry ⟨*w ustroju kapitalistycznym przedsiębiorstwo utrzymujące lokale gier hazardowych*⟩. **48. d.** handlowy ⟨*przedsiębiorstwo handlowe*⟩. **49. d.** kultury ⟨*budynek mieszczący lokale kulturalno-rozrywkowe: świetlicę, czytelnię, salę kinową itp.*⟩. **50. d.** ludowy ⟨*wiejski dom kultury*⟩. **51. d.** noclegowy ⟨*hotel, przytułek*⟩. **52. d.** poprawczy ⟨*zakład wychowawczy dla nieletnich przestępców*⟩. **53. d.** publiczny, **d.** schadzek ⟨*lupanar*⟩. **54. d.** towarowy ⟨*przedsiębiorstwo handlowe prowadzące różne działy sprzedaży detalicznej*⟩. **55.** *pot.* **d.** wariatów, **d.** obłąkanych ⟨*szpital dla umysłowo chorych*⟩. **56. d.** wczasowy, wypoczynkowy, wycieczkowy. **57. d.** zajezdny. **58. d.** zdrowia ⟨*sanatorium*⟩.

przysł. **59.** Gdy jesteś w cudzym domu, nie zawadzajże nikomu. **60.** Gość w dom, Bóg w dom. **61.** Wszędzie dobrze, ale w domu najlepiej.

doma *daw.* dziś *gw.* ⟨*w domu, u siebie*⟩ **1.** U niego nie wszyscy doma ⟨*brak mu piątej klepki; jest niespełna rozumu*⟩.

przysł. **2.** Doma, jak chcesz; u ludzi, jak przystoi.

domek 1. Domki bliźniacze ⟨*dwa domki jednorodzinne o wspólnej ścianie działowej*⟩. **2. d.** fiński ⟨*przenośny, drewniany, parterowy domek mieszkalny, zbudowany z części prefabrykowanych*⟩. **3. d.** kempingowy ⟨*domek obozowy, łatwy do przenoszenia*⟩. **4. d.** ptasi ⟨*budka dla ptaków*⟩. **5. d.** szwajcarski ⟨*rodzaj altanki*⟩. **6. d.** z kart ⟨*piramidka ustawiona z kart do gry; przen. rzecz nietrwała*⟩: I naraz runęło wszystko jak domek z kart. *Dąbr. Ig. Matki 463.*

przysł. **7.** Wolnoć Tomku w swoim domku.

domena 1. d. wiedzy, wpływów ⟨*teren; obszar; dziedzina*⟩. **2.** Domeny absolutne ⟨*dobra rządowe nie podlegające prawu sprzedaży*⟩. **3.** Domeny przyrodzone ⟨*posiadłości dziedziczne*⟩.

domiar 1. Na **d.** ⟨*w dodatku, na dodatek, prócz tego*⟩: Na **d.** nieszczęścia, utrapień, złego itp.: Wysadzony z siodła, upadł twarzą do ziemi i na domiar nieszczęścia trafił na maleńką kałużę. *Korz. J. Koll. 120.* **2.** Dostać, wymierzyć **d.** (podatku).

domokrążny handlarz **d.**

domorosły d. artysta, talent. Robić co domorosłym sposobem ⟨*samemu, na własny użytek, niekiedy: prymitywnie*⟩: Wykonać, naprawić mebel domorosłym sposobem.

domowy 1. Zwierzę **d-e**: a) ⟨*wyhodowane przez człowieka*⟩: Hodowla zwierząt domowych; b) ⟨*żyjące w osiedlach ludzkich*⟩: Mysz, kuna domowa. **2.** Areszt **d.** ⟨*przymusowe przebywanie aresztowanego w jego własnym mieszkaniu*⟩. **3.** *poligr.* Korekta **d-a** ⟨*pierwsza korekta robiona w drukarni*⟩. **4.** Nauka **d-a**, nauczyciel **d.** ⟨*prywatna(-y)*⟩. **5.** Pielesze, ustronie, zacisze **d-e** ⟨*własne mieszkanie*⟩: Wrócę oto w domowe pielesze i będę siedział spokojnie, końca wojny wyglądając. *Sienk. Pot. VI, 88.* **6.** Porządki **d-e** ⟨*mieszkaniowe*⟩. **7.** Produkty **d-e** ⟨*własnego wyrobu*⟩. **8.** Przemysł **d.** ⟨*chałupniczy*⟩. **9.** Sprawy **d-e** ⟨*rodzinne; gospodarskie*⟩. **10.** Ubiór **d.** ⟨*noszony tylko w mieszkaniu*⟩. **11.** Wojna **d-a** ⟨*wewnętrzna*⟩. **12.** Zadanie **d-e**, praca **d-a** ⟨*do odrobienia poza szkołą, w domu*⟩. **13.** Złodziej **d.** ⟨*rekrutujący się spośród domowników*⟩. **14.** Domowym sposobem ⟨*po swojemu; prymitywnie*⟩: Zęby wyrywało się w owym czasie sposobem domowym wprawdzie, lecz niezawodnym. *Makusz. Bezgrz. 205.* **15.** Po domowemu ⟨*jak w domu, jak u siebie*⟩: Ubrany po domowemu.

przysł. **16.** Domowego złodzieja nie ustrzeżesz się (Domowego się nie upatrzy). **17.** Złodziej domowy, nieprzyjaciel gotowy.

domysł 1. Trafny, prawdziwy, bliski prawdy; fałszywy, mylny, na niczym nie oparty **d.** **2.** Gubić się, plątać się w domysłach. **3.** Naprowadzić kogo na **d.** **4.** Potwierdzić czyjś **d.** **5.** Robić, snuć domysły (na jakiś temat). **6.** Wpaść na **d.** **7.** Nasuwa się komu **d.**, że...

donica a. doniczka **1. d.** do kwiatów, do pieczenia bab. **2.** *rub.* Gęba jak **d.** ⟨*duża, tłusta*⟩.

przysł. **3.** Gdzie donica rządzi, tam wiercimak błądzi ⟨*o małżeństwie, w którym żona powoduje mężem*⟩.

donos 1. Bezczelny, fałszywy **d.** **2.** Złożyć, *pot.* zrobić **d.** na kogo. **3.** Zasypywać kogo donosami.

dopełniać, dopełnić 1. d. czego: **d.** miary, miarki ⟨*doprowadzić do punktu kulminacyjnego, zwrotnego*⟩: Kłótnia [...] dopełniła miary jego zdenerwowania. *Reym. Ferm. II, 78.* **2.** *daw.* **d.** kresu dni swoich ⟨*umrzeć*⟩: Na rękach przyjaciół [...] dopełnił kresu dni swoich. *Kras. Hist. 73.* **3.** *daw.* **d.** któregoś roku życia ⟨*skończyć pewną liczbę lat*⟩: Dziś, przed dopełnieniem jeszcze 18 roku życia mego, zakończyłem nauki w Liceum Warszawskim i konwikcie imć księży pijarów brane. *Niemc. Sieciech. 13.* **4. d.** reszty ⟨*doprowadzić do ostatecznego zakończenia*⟩: Walek zmarł na statku trzeciego dnia podróży. Hodowana przez lata gruźlica rozwinęła się szybko w więzieniu, a uciążliwy sztorm dopełnił reszty. *Ziel. S. Świt. 146.*

dopełniający *fiz.* Barwy **d-e** ⟨*barwy, które przy nałożeniu na siebie dają barwę białą*⟩. *mat.* Kąty **d-e** ⟨*dwa kąty dające w sumie kąt prosty*⟩.

dopędzać, dopędzić 1. d. kogo w czym ⟨*dorównać komu*⟩: **d.** kogo w naukach, w pracy. **2.** *daw.* **d.** wieku, życia, lat itp. ⟨*kończyć życie*⟩: Jakem zaczął, resztę wieku mojego na tymże stopniu [...] dopędzę. *Kras. Podstoli 244.* **3.** Grosz grosza nie dopędza ⟨*nie wystarcza pieniędzy*⟩: Grosz grosza nie dopędzał, bo trzeba było co dzień odziewać się przyzwoicie. *Rzew. H. Pam. 185.*

dopiąć 1. d. celu [nie: doścignąć celu, *rusl*] ⟨*osiągnąć cel*⟩: Ułożywszy sobie plan postanowił dopiąć celu.

Dygas. SPP. **2. d.** swego ⟨*urzeczywistnić zamiar, postawić na swoim*⟩: Dopiął swego: skończył gimnazjum, potem uniwersytet i „zrobił karierę". *Gomul. Wspom. 59.*

przysł. **3.** Rozumem dopiąć, gdzie siły nie staje.

dopiec, dopiekać 1. Słońce dopieka ⟨*mocno grzeje*⟩. **2. d.** do żywego ⟨*bardzo dokuczyć*⟩: Niepewność i wyczekiwanie dopiekły już jednym i drugim do żywego. *Gomul. Miecz. I, 158.*

przysł. **3.** Kogo nie dopieka, ten się nie umyka.

dopiero 1. d. co ⟨*przed chwilą*⟩: Pociąg dopiero co odszedł. **2.** Cóż **d.**, a cóż **d.** ⟨*tym bardziej, tym więcej, cóż tu mówić*⟩: Stokroć mędrszego byłby przekonał, a cóż dopiero mnie, prostaka, żołnierza, on, taki statysta! *Sienk. Pot. IV, 95.* (W wykrzyknieniach potęguje zabarwienie uczuciowe wypowiedzi): A to dopiero złośnik! A to dopiero pech!

przysł. **3.** Dopiero wierzymy, kiedy cierpimy.

dopisać, dopisywać 1. Coś a. ktoś dopisuje ⟨*spełnia nadzieje, nie zawodzi*⟩: Pogoda dopisała. **2.** Głos, pamięć komu nie dopisuje. **3.** Szczęście dopisuje, nie dopisuje komu. **4.** Goście, słuchacze (nie) dopisali ⟨*(nie) przybyli*⟩. **5.** Zdrowie dopisuje, nie dopisuje komu.

dopomóc, dopomagać 1. d. komu, czemu — do czego: Wytrwałość i usilna praca dopomogły mu do osiągnięcia celu. **2.** (Panie) Boże dopomóż ⟨*formuła — pozdrowienie kierowane do pracujących w polu*⟩: Wstępuje do chałup, pracującym ludziom mówi po drodze: „Boże dopomóż!" *Sienk. Now. II, 254.* **3.** Tak mi (Panie) Boże dopomóż ⟨*dawna formuła przysięgi, przyrzeczenia*⟩: Tak mi Boże dopomóż, że nie powiem. *Prus Lalka III, 193.*

przysł. **4.** Śmiałemu szczęście dopomaga (*por. łc.* Audaces fortuna adiuvat).

dopóty d. — dopóki ⟨*tak długo, póki*⟩: Staś i Nel wsłuchiwali się długo w te osobliwe dźwięki, które trwały dopóty, dopóki słońce nie zniżyło się ku zachodowi. *Sienk. SPP.*

dopraszać się d. się czego ⟨*usilnie o co prosić, zabiegać*⟩: Dopraszał się u króla starostwa. *Oss. SW.*; *daw.* Dopraszam się łaski ⟨*zwrot grzecznościowy kierowany do zwierzchnictwa lub do osób wyżej stojących społecznie*⟩: Dopraszam się łaski, wielmożny naczelniku, nie chcemy tego nauczyciela, co tu siedzi u nas we wsi. *Żer. Syzyf. 38.*

doprowadzić, doprowadzać 1. d. kogo, co — do czego: **d.** wodę, gaz, prąd do domu, mieszkania, miasta itp. ⟨*założyć instalację wodną itd.*⟩. **2. d.** co do końca ⟨*zakończyć, wykończyć*⟩: Doprowadzić dzieło do końca. **3. d.** co do ładu, do porządku ⟨*uporządkować*⟩: Doprowadzić fryzurę, garderobę, mieszkanie do porządku. **4. d.** co do skutku ⟨*(z)realizować*⟩: Wiele rzeczy zaczynamy z zapałem, ale mało co doprowadzamy do skutku. *Chmielow. Kryt. 47.* **5. d.** kogo do ostateczności ⟨*przyprawić kogo o gniew, wyprowadzić z równowagi, zdenerwować*⟩. **6. d.** kogo do rozpaczy, do szaleństwa; do ruiny ⟨*przyprawić kogo o rozpacz; spowodować u kogo wybuch rozpaczy, szaleństwa; zrujnować kogo*⟩: Trawiący smutek doprowadził ich do ruiny. *Przybysz. SPP.*

dopust d. boży ⟨*zrządzenie losu*⟩.

dopuszczać, dopuścić 1. d. kogo do kogo a. do czego ⟨*pozwolić przyjść; dać przystęp*⟩: Nikogo do niej nie dopuszcza. *Nałk. Z. Dom kob. 37.* **2. d.** kogo przed oblicze ⟨*pozwolić na widzenie się z kim*⟩: W jakimś biurze dopuszczono ją wreszcie przed oblicze kierownika. *Goj. Dziew. II, 99.* **3. d.** kogo do zysków, do udziału w zyskach ⟨*zgodzić się na czyj udział w zyskach*⟩. **4. d.** kogo do sekretu, do tajemnicy ⟨*wtajemniczyć kogo w co, zdradzić komu sekret czego*⟩: Gdybyś dał słowo, że zachowasz to przy sobie, dopuściłbym cię do sekretu. *Żer. Sułk. 97.* **5. d.** do czego ⟨*pozwolić na wykonanie czego, udział w czym*⟩: **d.** do egzaminu, do matury, do studiów, do godności, do stanowiska, do urzędu; do zawodu (np. rycerskiego), do zawodów (sportowych); do przysięgi. **6. d.** do głosu, do słowa ⟨*pozwolić mówić*⟩: Usiłował mówić, ale kobiety nie dopuszczały go do słowa. *Orzesz. Wesoła 9.* **7. d.** poufałości a. do poufałości ⟨*spoufalać kogo ze sobą*⟩: Nigdy go z sobą do poufałości nie dopuścił. *Krasz. Brühl 186.* **8.** Dopuszczać co do głowy, do serca, do siebie ⟨*myśleć o czym (zwykle przykrym, dręczącym)*⟩: Rozpaczy do serca nie dopuszczał. *Reym. Fron. 167.* **9. d.** do świadomości ⟨*sprawić, żeby dotarło do myśli, zostało zrozumiane*⟩: Czuł, że wszystko, co teraz powie, będzie [...] nie dopuszczone do świadomości. *Goj. Dziew. II, 55.* **10. d.** świadków ⟨*pozwalać zeznawać świadkom*⟩: Sąd dopuścił wszystkich świadków obrony. **11. d.** krowę do byka, klacz do ogiera ⟨*o zwierzętach: doprowadzić do samca*⟩.

przysł. **12.** Jak Pan Bóg dopuści, to i z kija wypuści.

dopuścić się, dopuszczać się d. się czego ⟨*popełnić co, uczynić co*⟩: **d.** się grzechu, nadużycia, okrucieństwa, oszustwa, przestępstwa, występku, zbrodni. *żart.* Czy i pan dopuszcza się wierszy? *Prus SW.*

dopytać się 1. d. się czego ⟨*nabawić się czego*⟩: **d.** się choroby, czego złego. **2.** *przestarz.* **d. się** słowa ⟨*wydobyć z kogo słowo, zmusić do odpowiedzi*⟩: Niedawno tak wiele gadałeś, a teraz słówka dopytać się nie mogę. *Boh. Figl. 23.* **3.** *żart.* **d. się** do szkatuły ⟨*dobrać się*⟩. *SW.*

doradca d. prawny ⟨*radca prawny, adwokat*⟩. Pokątny **d.** ⟨*doradca nie mający odpowiednich kwalifikacji i uprawnień; krętacz*⟩.

doradczy Głos **d.** ⟨*uwzględniany merytorycznie, lecz nie liczący się w głosowaniu*⟩.

dorastać, dorosnąć 1. d. kogo, czego: a) ⟨*dorównywać wzrostem*⟩: Syn dorasta (dorósł) ojca. Chłop z niego sążnisty — głową dorasta prawie drzew. *Berw. SPP*; b) a. **d.** do kogo, do czego ⟨*być godnym czego, być odpowiednim do czego*⟩: Ani umysłem, ani sercem nie dorósł ciebie. *Krasz. SPP.* Nie dorósł do tego zadania. *SW.* **2.** Nie dorastać komu do pięt ⟨*nie dorównywać komu*⟩: Lucjan Siemieński przewyższał wprawdzie Lelewela talentem literackim, ale uczuciem, temperamentem i rozumem [...] nie dorósł mu do pięt. *Chrzan. I. Lel. 118.*

dorastający d-a panna, **d-y** młodzieniec.

doraźny **1.** **d.** cel, skutek, zysk ⟨*dorywczy*⟩; **d-a** ofiara, pomoc, reforma. **2.** **d-e** niebezpieczeństwo ⟨*natychmiastowe*⟩. **3.** *med.* Leczenie **d-e** ⟨*za pomocą dostępnych środków w nagłych wypadkach*⟩. **4.** *praw.* Prawo **d-e** ⟨*prawo sądzenia przestępcy natychmiast po schwytaniu go na gorącym uczynku*⟩. **5.** Sąd **d.**, tryb **d.** sądzenia, **d-e** postępowanie sądowe.

doręczenie Książka doręczeń ⟨*w której kwituje się odbiór doręczanej przesyłki*⟩.

dorobek **1.** **d.** artystyczny (jednostki). **2.** **d.** kulturalny (narodu). **3.** Być na dorobku, *przestarz.* być w dorobku ⟨*być w okresie zdobywania majątku, dorabiania się*⟩: Jestem niemajętny, w dorobku, pan dobrodziej nie weźmiesz mi za złe, jeśli zażądam porękawicznego. *Krasz. Latarn. II, 35.*

dorosły **1.** **d-e** dzieci ⟨*pełnoletnie*⟩. **2.** Książki, kursy dla dorosłych ⟨*dla pełnoletnich*⟩. **3.** Udawać dorosłego: Ten smarkacz chce udawać dorosłego. *SW.*

dorosnąć p. **dorastać**

do rozpuku tylko we *fraz.* Śmiać się do rozpuku ⟨*głośno, z całych sił, zaśmiewać się*⟩: Gdy co pocznie mówić śmiesznego, śmiać [się] do rozpuku potrzeba. *Zab. XII/2, 1775, s. 262.*

dorożka **1.** Jednokonna, dwukonna **d.** **2.** **d.** na gumach. **3.** Turkot dorożki. **4.** Jechać dorożką. **5.** Wziąć dorożkę.

dorożkarz Kląć, wymyślać jak **d.** ⟨*ordynarnie, grubymi wyrazami*⟩.

dosiadać, dosiąść **1.** **d.** czego: Dosiąść konia, wierzchowca, rumaka, osła, muła itp. Twardowski dosiadł biegusa. *Mick. Wiersze 50.* **2.** *przen* **d.** swego konika ⟨*zaczynać rozmowę na ulubiony temat*⟩: Nicholsonowi rozwiązywał się język. Dosiadał swojego konika: filozofii. *Kurek Ocean 234.* **3.** **d.** Pegaza ⟨*być poetą, pisać wiersze*⟩: Kto wówczas wierszów nie układał? Jedna tylko starościanka występowała z francuskimi, inni swojskiego dosiadali Pegaza. *Rol. Grabian. 100.*

dosiadywać **1.** **d.** kary ⟨*kończyć odsiadywanie kary w więzieniu*⟩. **2.** **d.** jaj ⟨*o ptakach: kończyć wysiadywanie jaj*⟩.

dosiąść p. **dosiadać**

dosięgać, dosięgnąć **1.** **d.** kogo, czego — czym: ręką czyjego ramienia, głową sufitu itp. **2.** **d.** okiem, wzrokiem ⟨*dostrzec*⟩: Złota blacha z nazwiskiem już z daleka błyszczała, ale przegrodził go tak wielki tłum, że nie mógł jej okiem dosięgnąć. *Reym. Now. IV, 165.* **3.** **d.** pamięcią ⟨*przypominać sobie sięgając pamięcią w przeszłość*⟩: Te więc, ile pamięcią dosięgnąć mogę, są pierwsze porządne hufce trwałe i jedynie do broni użycia wyznaczone. *Kras. Podstoli 285.* **4.** *przestarz.* **d.** (stu) lat ⟨*osiągnąć*⟩: Gdyby pił radzika, dosięgnąłby stu lat. *Prus SW.* **5.** *przestarz.* **d.** zamysłu, celu ⟨*osiągnąć go, dopiąć*⟩.

doskakiwać **d.** sobie do oczu ⟨*kłócić się zajadle*⟩: Ci wszyscy ludzie doskakiwali sobie nieraz do oczu obnażając swe rozkiełznane żądze. *Fiedl. A. Biz. 124.*

doskonałość **1.** Chodząca **d.** ⟨*człowiek doskonały pod każdym względem*⟩. **2.** Ćwiczyć się w doskonałości ⟨*dążyć do zdobywania cnót poprzez pracę nad sobą*⟩: Ćwiczyła się w doskonałości i zanudzała swego spowiednika rozmaitymi wątpliwościami co do zbawienia swej duszy. *Zap. G. Drob. 25.* **3.** Dążyć do doskonałości.

dospać, dosypiać **1.** Nie dospać nocy (parę, kilka nocy) ⟨*spać krócej niż normalnie przez noc*⟩: Ja nocy nie dośpię, oczy straciłem, głowę suszę, a tu nikt na mnie i nie spojrzy. *Krasz. Walery 231.* **2.** Nie dospać, nie dojeść ⟨*żyć bez należytego wypoczynku i posiłku; pędzić życie pełne wyrzeczeń, odmawiając sobie wszystkiego*⟩: Nie dojadł, nie dospał, cierpiał niedostatek. *Konopn. Now. II, 32.*

dostać, dostawać **1.** **d.** co lub czego: **d.** prezent itp. ⟨*otrzymać*⟩. *pot.* **d.** cukru, mąki, soli (z dopełniaczem cząstkowym). W mieście można dostać, czego potrzebujesz ⟨*kupić, nabyć*⟩. *SW.* Czy tu dostanie mleka? ⟨*czy tu można kupić?*⟩. *SW.* **2.** **d.** burę, wymówkę, *rzad.* kapelusz ⟨*być zganionym*⟩: Ale takie pytanie z pewnością doprowadziłoby panią Barbarę do złości i mąż dostałby porządny kapelusz. *Dygas. Pióro 33.* **3.** **d.** bzika, melancholii, spazmów, suchot itp. ⟨*zachorować na co; być opanowanym przez co*⟩: Ona spazmów dostaje na sam widok broni. *Bliz. Dam. 44.* **4.** *przestarz.* Dostać języka: a) ⟨*schwytać jeńca w celu uzyskania od niego wiadomości o działaniach wroga*⟩: Był wysłany dla dostania języka. *Fredro A. Trzy 40*; b) ⟨*zebrać, otrzymać wiadomości*⟩: Dostał języka od swoich byłych sąsiadów o losach i historii Ocieszyna. *Syg. Wysadz. 105.* **5.** **d.** kosza, odkosza *daw.* rekuzę, odprawę ⟨*zostać odprawionym; spotkać się z odmową (zwykle wyjścia za mąż)*⟩: Mógłbym dostać rekuzę i stracić tak świetną sposobność dobrego ożenienia się! *Orzesz. Z różnych I, 69.* **6.** Dostać kulę, postrzał itp. ⟨*zostać postrzelonym*⟩: Dostawszy kilka postrzałów wkrótce umarł. *Narusz. Hist. II, 220.* **7.** Dostać kulą w łeb ⟨*zostać zastrzelonym*⟩. **8.** **d.** lanie, cięgi, baty, wały, rózgi, pałki ⟨*być mocno bitym*⟩. **9.** Dostać x lat, dni, miesięcy itp. a. x lat, miesięcy więzienia, aresztu ⟨*zostać skazanym na x lat, miesięcy więzienia*⟩: Za pierwszą dwudniową dezercję dostał czternaście dni aresztu. *Rudn. A. Żołn. 159.* **10.** **d.** liści, pączków ⟨*o roślinach: wypuszczać, rozwijać liście, pączki*⟩: **11.** **d.** mata: a) ⟨*przegrać w szachy*⟩; b) *przen.* ⟨*przegrać w sporze, rozgrywce życiowej itp.*⟩. **12.** **d.** nagrodę ⟨*zostać nagrodzonym*⟩: Obraz, film dostał pierwszą nagrodę. **13.** **d.** pannę, żonę; chłopca, męża ⟨*poślubić*⟩: Dostała męża ze stanowiskiem i z dużą przyszłością. *Dąbr. M. Noce II, 191.* **14.** Dostawać piór, piórek ⟨*o ptakach: pierzyć się*⟩. **15.** Dostać promocję ⟨*zostać promowanym*⟩: Dostał promocję do klasy ósmej. **16.** Dostać ranę ⟨*być rannym*⟩: Ran tych nie dostał pewnie przy czytaniu mszału. *Mick. Tad. 39.* **17.** **d.** szturchańca ⟨*zostać szturchniętym*⟩. **18.** Dostać wiatru ⟨*o zwierzynie: zwęszyć*⟩. **19.** **d.** wypieków ⟨*zarumienić się na twarzy pod wpływem choroby lub wstrząsu psychicznego*⟩: Z wrażenia dostała wypieków. **20.** Dostawać zębów ⟨*o dzieciach: ząbkować*⟩. **21.** **d.** co do rąk ⟨*otrzymać osobiście (do rąk własnych)*⟩: Dostałem ten list do rąk. *SPP.* **22.** *pot.* **d.** do czego a. czego — czym ⟨*sięgać*⟩: Głową dostaje sufitu. Dostawać ręką do półki. **23.** *pot.* **d.** po nosie, *daw.* nosa ⟨*być zganionym*⟩: Dostał po nosie za złe załatwienie sprawy. *SPP.* **24. d.** w co lub po czym ⟨*zostać uderzonym*⟩: **d.** w głowę, w kark; **d.** po głowie, po plecach. **d.** w skórę ⟨*zostać ukaranym*⟩. **d.** po skórze ⟨*zostać pobitym*⟩: Mówię i powtórzę, że biłem i że także dostałem po skórze. *Zabł. Sarm. 70.* **25.** Dostać (kogo a. co) w swoje ręce ⟨*schwytać kogo albo co; mieć kogo albo co do swej dyspozycji, do decyzji*⟩: Maszko dostał w ręce ogromną sprawę o zwalenie milionowego testamentu po pannie Płoszowskiej. *Sienk. Połan. II, 204.* **26.** *pot.* **d.** za swoje ⟨*być ukaranym, ponieść konsekwencje*⟩: Kto nawali, dostanie za swoje. *Pytl. Listy 89.*

przysł. **27.** Ciężej postradać niż nie dostać. **28.** Kto chce wszystkiego, nic nie dostaje. **29.** Lekko sobie szacujemy, czego darmo dostajemy.

dostać się 1. d. się do czego, na co ⟨*wejść, dotrzeć*⟩: **d.** się do wagonu, do sali; na piętro, na górę, na dach, na drugi brzeg; **d.** się do niewoli ⟨*zostać jeńcem*⟩; **d.** się do szkoły, na wyższą uczelnię, na wydział wyższej uczelni ⟨*być przyjętym*⟩. **2. d.** się pod co ⟨*wpaść pod co*⟩: **d.** się pod samochód, pod tramwaj. **3. d.** się w co ⟨*wpaść w co*⟩: Samolot dostał się w korkociąg. *SL.* **d.** się w czyje ręce ⟨*wpaść w czyją moc*⟩: Dostał się w ręce oprawców. Majątek dostał się w niepowołane ręce. **4. d.** się do czyich rąk ⟨*znaleźć się niespodziewanie w czyichś rękach*⟩. **5. d.** się na czyj język a. na czyje języki ⟨*być obmawianym przez kogo*⟩: Biada temu, kto się dostał na język pani Konstancji! *Dygas. As 38.* **6.** Komuś się dostało ⟨*ktoś bardzo ucierpiał*⟩: Dobrze mu się dostało. *SL.*

przysł. **7.** Dobremu przy złym się dostanie ⟨*dobry ucierpi*⟩. **8.** Komu się co dostanie, bierz.

dostatecznie 1. Znać co (np. jakiś język) **d. 2.** Zdawać, mieć **d.** z czego ⟨*zdawać w sposób wystarczający do uznania egzaminu za zdany, mieć ocenę dostateczną*⟩: Mieć **d.** z łaciny.

dostateczny 1. d. dla kogo, ale do czego [nie: dla czego]: Pomieszczenie dostateczne dla 100 osób, ale: Przestrzeń dostateczna do pomieszczenia 100 osób. **2. d-a** znajomość czego ⟨*wystarczająca*⟩. **3.** *filoz.* Racja **d-a** ⟨*warunek wystarczający do uznania czegoś (ratio sufficiens)*⟩. **4.** Stopień **d.**, nota **d-a** ⟨*ocena stwierdzająca, że egzamin wypadł zadowalająco; trójka*⟩. **d.** mniej (minus) a. minus **d.** ⟨*trójka z minusem*⟩. **5.** *mat.* **d.** warunek ⟨*założenia konieczne do przeprowadzenia dowodu twierdzenia*⟩.

dostatek 1. d. owoców ⟨*obfitość*⟩. **2.** Pod dostatkiem *daw.* dostatkiem, po dostatku ⟨*dosyć, obficie, w bród*⟩: Jedzenia było pod dostatkiem. - Jest tam dostatkiem owoców, mleka, jest tam dostatkiem zwierzyny. *Mick. Ball. 20.* **3.** Opływać w dostatki ⟨*być zamożnym*⟩: Szlachta, opływająca w dostatki, za leniwa lub za wygodna, aby się zajmować nauką [...] trwoniła czas, mienie i zdrowie na hulankach. *Sokoł. A. Dzieje IV, 255.*

dostawać p. **dostać**

dostąpić d. czego ⟨*osiągnąć co, zasłużyć na co*⟩: **d.** szczęścia, zaszczytu, łaski. Gdybym dostąpiła tej łaski i tego szczęścia, żeby mi wolno samej wychować moje dziatki. *Ritt. Noc. 37.*

dostęp 1. Łatwy, trudny, utrudniony **d. 2. d.** do czego: do miasta, do morza; do archiwum, do zbiorów. **3.** Mieć **d.** do kogo, czego: Do towarzystwa miał dostęp. *Bartk. SPP.* Rozleniwienie, które nie miało do niego dostępu. *Iwasz. J. SPP.* **4.** Otwierać komu **d.** do kogo, do czego.

dostępny 1. Trudno, mało **d.** (brzeg, góra). **2. d.** człowiek ⟨*łatwy w obejściu, niezarozumiały*⟩. **d-a** kobieta ⟨*łatwa do zdobycia*⟩: „Hrabia Gucio“ lubił ładne i dostępne kobiety. *Krzywosz. Życie 31.* **3. d-a** książka ⟨*tania; popularna*⟩. **4. d.** wykład ⟨*zrozumiały*⟩. **5. d.** czemu: **d.** perswazjom, podszeptom itp. ⟨*ulegający, skłonny do czego, poddający się czemu*⟩. **6. d.** dla kogo, dla czego: dla wszystkich, dla ogółu; dla umysłu.

dostojeństwo 1. Poczucie własnego dostojeństwa ⟨*godności własnej*⟩. **2. d.** słowa ⟨*poważny, godny charakter*⟩. **3.** Wysokie, wielkie dostojeństwa ⟨*urzędy godności*⟩: Zajmować, piastować (w kraju, w instytucji) wysokie, najwyższe dostojeństwa. Wynieść kogo do wysokich dostojeństw.

dostojność *daw.* Wasza **d.** ⟨*forma zwracania się do osób zajmujących wysokie stanowiska, godności*⟩: Ktoś rozpuścił plotkę, że gdy wasza dostojność wstąpisz na tron, Fenicjanie będą wygnani, a ich majątki zabrane na rzecz skarbu! *Prus Far. II, 51.*

dosyć, dość 1. d. (z przym. lub przysłów.) ⟨*dostatecznie; stosunkowo, w miarę, względnie*⟩: **d.** dobrze, słabo, wyraźnie itp.; **d.** dobry, młody, dowcipny itp.; **d.** znaczny wydatek ponieść; mieć się **d.** dobrze. **2. d.**, aby ⟨*wystarczy, aby*⟩: Kto ją zobaczy aby raz, zapomnieć nie może, dosyć, aby spojrzała. *Krasz. Szalona 38.* **3. d.** (z bezokolicznikiem) ⟨*wystarczy*⟩: Rozumny człowiek, dość spojrzeć... *Sienk. Dram. 19.* **4. d.** (na tym) że... ⟨*słowem, w każdym razie*⟩: Hulało się trochę, trochę się grało w karty [...] dosyć, że nim kilka lat minęło, sto tysięcy rubli długu ciężyło w majątku. *Lam J. Rozmait. 112.* Nie wiedziano z pewnością, czy zginął, czy się dostał w niewolę, dość, że nie wrócił w progi domowe. *Szajn. Szkice III, 86.* **5.** Mieć **d.** (kogo lub czego) ⟨*mieć za dużo, nadto, ponad miarę*⟩: Mam już wszystkiego dosyć. Dosyć... Dosyć... *Dąbr. M. Noce IV, 280.* Ja już cię mam dosyć! *Żer. Grzech 41.* **6.** *daw.* Mieć **d.** na tym ⟨*poprzestać na tym*⟩: Nie dosyć miał na tym, że nieszczęśliwemu księdzu świadczył [...] ale też natychmiast lepszą mu dał farę. *Zab. XIII/1, 1776, s. 89.* **7.** Nie **d.** na tym ⟨*nie tylko to, mało tego*⟩: Nie dość na tym: teraz [...] ledwie może wytrzymać, żeby znowu o niej słówkiem nie wspomnieć! *Breza Niebo I, 225.* **8.** Nie **d.** ⟨*nie wystarczy*⟩: Nie dosyć jednak umieć ludzkie wyśmiać wady, trzeba nam jeszcze cnoty wystawić przykłady. *Dmoch. Rym. 65.* **9.** Nie **d.** że... ale ⟨*nie tylko że... ale*⟩: Jenerałowa nie dosyć że mnie, nie wiem za co, nie cierpi, ale mi to jeszcze zbyt wyraźnie uczuć daje. *Lubow. Sąd 52.* **10.** *daw.* Uczynić **d.** czemu ⟨*uczynić zadość, zrealizować*⟩: Politycy to szczęśliwością nazywają, kiedy każdy składający powszechność dosyć swojemu zamiarowi uczyni i wzajemnie powszechność sprawiedliwie mu się wypłaca. *Karp. Zab. IV, 77.* **11. d.** czego; **d.** tego ⟨*wykrzyknienie wyrażające zakaz czego*⟩: **d.** gadania! **d.** lamentów! — Dosyć tego! Ani słowa więcej nie słucham! *Nałk. Z. Dom Kob. 139.* Dość tego! Jeżeli jeszcze słowo się odezwiesz, odejdziesz od stołu. *Perz. Uczn. 37.*

przysł. **12.** Mądrej głowie dość dwie słowie (na słowie).

dosypać d. miary a. miarki ⟨*dopełnić, również przen.*⟩: Ostatni wyraz tak trafny dosypał miarki. *Krasz. Sfinks II, 6.*

dosypiać p. **dospać**

dosypka *pot.* Z dosypką (ważyć, mierzyć) ⟨*suto, czubato*⟩: Ważyła skąpo albo z dosypką. *Jarec. Ludzie II, 7.*

doszczętnie, do szczętu Używa się tylko z czasownikami o znaczeniu ujemnym, np. niszczyć, grabić, gubić itp. ⟨*do cna, zupełnie, ze wszystkim*⟩: Zniszczyć co do szczętu (doszczętnie). Wyginąć do szczętu (doszczętnie). Smutek i nuda zjadłyby mnie do szczętu. *Słow. Listy II, 156.*

dość p. **dosyć**

dośpiać *daw. przysł.* Co wcześnie dośpieje, to prędko zwiędnieje ⟨*każda rzecz wymaga namysłu*⟩ *por.* Co nagle to po diable.

doświadczać, doświadczyć 1. d. czego — od kogo a. **d.** czego ⟨*doznawać*⟩: Doświadczyła wielu łask i niemało przyjemności od tych osób. *Żer. SPP.* **d.** bólu, przykrości, ulgi; pomocy, przyjaźni, dobroci (czyjej); **d.** zmienności losu. *przestarz.* **d.** zawrotów głowy, omdleń, choroby ⟨*doznawać, cierpieć na co*⟩: Od jakiegoś czasu zaczęła ona doświadczać jakichś osłabień i zawrotów głowy. *Orzesz. Jędza 125.* **2. d.** czego — na kim, na czym ⟨*wypróbować*⟩: Na sobie doświadczyła owoców wspaniałomyślności i bezinteresowności pierwszego sąsiada. *Kraus. SPP.* **3.** Los kogo doświadcza ⟨*poddaje próbie, naraża na ciężkie przejścia*⟩.

doświadczalny 1. Działka, pólko **d-e** ⟨*przeznaczone do doświadczeń*⟩. Stacja **d-a** (instytutu, placówki naukowej). **2.** Fizyka **d-a** ⟨*eksperymentalna*⟩. Psychologia **d-a. 3.** Królik **d.** ⟨*osoba poddawana eksperymentom*⟩: Działanie biologiczne promieni X, stanowiące podstawę lecznictwa, zostało wykryte przypadkowo; pierwszymi „królikami doświadczalnymi" byli sami badacze promieni, którzy na własnej skórze mogli się przekonać o ich niszczącym działaniu. *Wiedza 178, s. 20.*

doświadczenie 1. Bogate, bolesne, gorzkie, smutne, życiowe **d.** Nauczony smutnym (gorzkim) doświadczeniem. **2. d.** naukowe, chemiczne, fizyczne itp. ⟨*eksperyment*⟩. **3. d.** losu ⟨*ciężka próba życiowa*⟩: Przeszła w ostatnich latach przez srogie doświadczenie losu. *Żer. Biała 37.* **4. d.** wewnętrzne ⟨*introspekcja*⟩: Psychologizm [...] za jedynie prawdziwą rzeczywistość uważał [...] to, co się zawiera w naszej świadomości i jest dostępne tylko doświadczeniu wewnętrznemu. *Mat. Studiów Szt. 1, 1950, s. 47.* **5. d.** na kim, nad czym ⟨*eksperymenty*⟩: Robić doświadczenia na ludziach. Przeprowadzać doświadczenia nad wytrzymałością materiałów. **6. d.** z kim, z czym: Miał już doświadczenie z administratorem. *Dąbr. M. SPP.* **7.** Mieć, zdobyć (życiowe) **d.** Wynieść z czego **d.** Nabyć doświadczenia. **8.** Przeprowadzać, pokazywać, zrobić **d.** ⟨*eksperyment*⟩. **9.** Uciec się do doświadczenia. **10.** Oprzeć się na szeregu doświadczeń. **11.** Wiedzieć co z doświadczenia: Z doświadczenia życiowego wiem, że jedyną drogą prowadzącą do względnego spokoju jest zapomnienie o sobie. *Sienk. Koresp. II, 103.* **12. d.** uczy, naucza, wykazuje.

przysł. **13.** Młodości doświadczenia, a starości sił brakuje.

doświadczony 1. d. prawnik, żołnierz, żeglarz, rolnik itp. ⟨*wytrawny, biegły w czym*⟩. **2. d.** w czym: Chciał mu nawet radzić, jako doświadczony w kwestiach finansowych, jak ma najkorzystniej umieścić swój kapitał. *Bał. Dziady 257.* **3.** Zbyt na co **d.**: Ona zbyt na to doświadczona. *Sienk. SPP.*

doświadczyć p. **doświadczać**

dotąd 1. Stąd **d.** ⟨*od tego do tego miejsca*⟩. **2.** Mieć kogo, czego **d.** (z odpowiednim gestem) ⟨*mieć tego powyżej głowy, po uszy, aż nadto*⟩: Bo, tak mówiąc naprawdę, to już te kwiaty, książki, nuty i cukierki sprzykrzyły mi się... mam ich dotąd. *Reym. Now. IV, 278.*

dotknąć, dotykać 1. d. czego a. czego — czym ⟨*sięgnąć, trącić*⟩: Głową prawie dotknął sufitu. *Prus SPP.* Rękoma dotknąłem bariery. *Żer. SPP.* **d.** kogo, czego palcem. Biegnie tak lekko, że zdaje się ziemi nie dotykać. **d.** ust ⟨*lekko pocałować w usta*⟩: Ledwom cię pocałował, wnet czyniłem śluby, że już nigdy nie wolno mi dotknąć ust innych. *Słonim. Son. 45.* **d.** kogo, czego ustami ⟨*lekko pocałować*⟩: Nie rozgniewała się nawet, kiedy świętokradzkimi usty dotknąłem jej warkocza. *Lam J. Głowy III, 49.* Noga czyja nie dotknęła czego ⟨*nikt tam nie był*⟩: Nie ma już grani [w Tatrach], której by nie dotknęła noga zdobywcy. *Wierchy 1934, s. 127.* **d.** czego ⟨*poruszyć co, wspomnieć o czym*⟩: **d.** sprawy, tematu. Prosił matkę, ażeby nie dotykała kwestii koncertu wobec Madzi. *Prus Emanc. II, 117.* **2.** Nie dotknąć jedzenia ⟨*nie jeść*⟩: W południe przyniesiono im obiad: cuchnącą, rozrzedzoną kapustę w niewymytej misce i kawałek czarnego chleba. Strawy tej nie dotknął. *Święt. A. Twinko 115.* Nie dotknąć czego (np. grosza, pieniędzy itp.) ⟨*nie wziąć czego*⟩. **3.** Dotknąć kogo w czym ⟨*sprawić komu przykrość, urazić kogo*⟩: Głęboko dotknięta i w dumie, i w uczuciu macierzyńskim, prawie obrażona, szukała w myśli wyrazów, które by zadały cios stanowczy przeciwniczce. *Dąbr. Ig. Matki 114.* **d.** do żywego ⟨*mocno urazić*⟩: Niesłusznym posądzeniem dotknął go do żywego. **4.** Los kogo dotknął, strata, klęska kogo (co) dotknęła ⟨*spotkało kogo nieszczęście, spotkała strata*⟩: Całe dorzecze wielkiej rzeki dotknęła klęska powodzi. **5.** Dotykać do czego ⟨*stykać się, graniczyć*⟩: **d.** do drogi, do brzegów jeziora, morza. Za bzem ciągnęła się błotnista droga, do której dotykała równina, jałowcem z rzadka zarosła. *Żer. Opow. II, 64.* **6.** Choroba, redukcja, zniewaga itp. dotknęła kogo ⟨*ktoś zachorował, został znieważony, zredukowany itp.*⟩: Przyjaciela Marcelego dotknęła redukcja pracowników. *Meis. Wraki 188.*

dotknąć się, dotykać się d. się czego ⟨*zrobić co*⟩: O Wokulskim było jedno zdanie, że dostawa, której się on dotknął, była uczciwa. *Prus Lalka I, 153.* Niczego się nie **d.** ⟨*nic nie chcieć zrobić*⟩.

dotknięty 1. d. rdzą, grzybem itp. ⟨*podlegający działaniu rdzy, grzyba itp.*⟩: Budynek dotknięty grzybem. **2. d.** kłopotami, chorobą; pożarem itp. ⟨*skłopotany, schorowany, spalony*⟩: Dotknięta piersiową chorobą, musiała szukać nie ratunku, bo tego już dla niej nie było, lecz przedłużenia życia. *Skiba Poziom. 143.* **3. d.** w czym ⟨*urażony*⟩: **d.** w ambicji, w uczuciu. **4. d.** na honorze; **d.** do żywego.

dotrwać 1. d. kroku, przymierza ⟨*dotrzymać*⟩: Ja dotrwam im kroku i na sto śmierci chętnie się narażę. *Ziel. G. Poezje II, 51.* **2. d.** starości, lat itp. ⟨*doczekać, dożyć*⟩. **3. d.** komu a. czemu: a) ⟨*być wiernym*⟩: Sama dotrwaj mi w spokojnej miłości. *Słow. Listy I, 533*; b) ⟨*oprzeć się czemu, wytrzymać co*⟩: Trzeba było bogdance pokazać, że się jest dzielnym chłopcem, który wszelkiej przygodzie dotrwa i dostoi. *Konopn. Ludzie 75.* **4. d.** w czym, np. **d.** w pracowitości itp. ⟨*nie przestać być pracowitym itp.*⟩: Mało jest także i tych, co by ciągle w pracowitości dotrwali. *Czart. Dośw. IV, 2.* **5. d.** do (jakiegoś okresu) ⟨*potrwać do pewnego czasu*⟩: Zima dotrwała aż do końca marca. *SW.* **6. d.** do końca ⟨*wytrwać w czym*⟩: W pokoju i cnocie dotrwać do końca. *Chodź. SW.*

dotrzeć p. **docierać**

dotrzymać, dotrzymywać 1. d. (komu) kroku ⟨*iść z kim z tą samą szybkością; przen. posuwać się, rozwijać się w tym samym tempie*⟩: Organizujemy naukę polską w służbie narodu, aby dotrzymywała ona kroku odbywającym się w kraju wszelkim przeobrażeniom społecznym. *Życie Nauki 7—8, 1951, s. 650.* **2. d.** obietnicy, przysięgi, słowa, umowy, warunków ⟨*zachować się zgodnie z tym, co się przyrzekło*⟩. **3. d.** towarzystwa, kompanii, placu ⟨*przebywać z kim przez pewien czas*⟩: Będę ci dotrzymywał towarzystwa, żebyś się nie nudził. *Perz. Aszan. 153.* **4.** *daw.* **d.** pola ⟨*nie ustąpić w walce*⟩: Grodź przed miastem wnet pokryła się trupami, szczególniej Lipków, ci bowiem wytrwalej od zwykłych ordyńców dotrzymywali pola. *Sienk. Wołod. III, 169.*

przysł. **5.** Łacniej dostać, niż dotrzymać ⟨*utrzymać, zachować*⟩.

dotykać p. **dotknąć**

dotykać się p. **dotknąć się**

dowcip 1. Delikatny, dobry, lekki, cięty, ciężki, gruby, gryzący, niewybredny, ordynarny, ostry, płaski, rubaszny, tłusty, zjadliwy, złośliwy, zły **d. 2.** Mieć wrodzony **d.** ⟨*zdolność spostrzegania śmiesznostek i zabawnego ich przedstawiania*⟩. Nie mieć krzty dowcipu. **3.** Mówić, opowiadać dowcipy ⟨*żarty, koncepty*⟩. **4.** Ostrzyć na kim **d.** ⟨*kpić z kogo, ośmieszać kogo*⟩. **5.** *posp.* Ruszyć dowcipem: Ruszył dowcipem jak martwe cielę ogonem. *SPP.* **6.** Sadzić się, zdobyć się na **d.** (na dowcipy): Siedź cicho i nie sadź się na dowcipy. *Żer. SPP.* **7.** Rzucać iskry dowcipu. Sypać dowcipami (jak z rękawa). Tryskać dowcipem. **8.** Zaprawić (wypowiedź, sztukę) dowcipem. **9.** Wysilać (swój) **d. 10. d.** udał się komu.

dowieść, dowodzić 1. d. czego a. **d.**, że...: a) ⟨*udowodnić*⟩: **d.** twierdzenia. Kopernik dowiódł, że Ziemia obraca się dokoła Słońca. *SL.*; b) ⟨*być dowodem czego*⟩: Trafny strzał dowodzi tylko śmiałe oko. *Mick. Tad. 219.* Upór twój dowodzi, że nie masz racji.

przysł. **2.** Kto za wiele dowodzi, niczego nie dowodzi.

dowodzić d. czym ⟨*mieć dowództwo nad czym*⟩: **d.** plutonem, kompanią, pułkiem, wojskiem; **d.** eskadrą, flotą.

dowodzić p. **dowieść**

dowód 1. d. niezbity, namacalny, pośredni, przekonywający, stanowczy; **d.** apagogiczny a. pośredni a. nie wprost ⟨*obalający zaprzeczenie tezy*⟩. **2. d.** osobisty a. **d.** tożsamości ⟨*paszport*⟩. **3.** *praw.* **d.** rzeczowy ⟨*przedmiot mający znaczenie dla wykrycia lub potwierdzenia czyjejś winy*⟩. **4. d.** przez sprowadzenie do niedorzeczności ⟨*rodzaj dowodu apagogicznego wykazujący, że nieprawdziwość tezy prowadzi do sprzeczności*⟩. **5. d.** czego: a) ⟨*dokument*⟩: **d.** nadania (przesyłki), zakupu, załatwienia (czego). Złożyć, załączyć **d.** czego (w urzędzie); b) ⟨*oznaka czego*⟩: **d.** zaufania, przyjaźni, miłości, męstwa, odwagi itp. **6.** Na **d.**, w **d.** *przestarz.* za **d.** ⟨*w celu udowodnienia, przekonania*⟩: W dowód uznania za jego czyny dyrekcja ofiarowała mu jubileuszowe przedstawienie. *Ower. Ramp. 52.* **7.** Być dowodem (czego). **8.** Dać, składać **d.** a. dowody czego, np. męstwa, siły, przywiązania, wdzięczności itp. ⟨*okazać, wykazać męstwo itp.*⟩: Dał jej dużo dowodów prawdziwej przyjaźni. *Perz. Las. 200.* **9.** Czerpać (skądś) dowody. Gromadzić dowody przeciw komu. **10.** Poprzeć co dowodem. **11.** Obalić, zbić **d. 12.** Przeprowadzić **d.** ⟨*udowodnić co*⟩: Przeprowadzić dowód twierdzenia, prawdy. **13.** Służyć za **d.** [nie: dowodem, *rus.*]. *Kr. I, 33, SPP.* Stanowić **d.** (czego).

dowództwo 1. Naczelne **d. 2. d.** oddziału, pułku, armii, frontu. **d.** nad całym wojskiem. **3.** Mieć, objąć, otrzymać, przyjąć, sprawować, złożyć, zdać **d. 4.** Pozbawić kogo dowództwa. **5.** Pod dowództwem ⟨*pod wodzą*⟩: Walczył pod dowództwem Kościuszki. Oddziały ćwiczyły musztrę pod dowództwem oficerów.

dozgonny 1. d-a miłość, przyjaźń, wdzięczność. **2. d.** towarzysz, przyjaciel ⟨*mąż*⟩; **d-a** towarzyszka, przyjaciółka ⟨*żona*⟩.

dozór 1. Baczny, czujny, ścisły; bezpośredni, wyłączny **d.**; **d.** policji a. policyjny ⟨*polegający na obowiązku meldowania się w wyznaczonych terminach w urzędzie policji*⟩. **2. d.** nad kim, nad czym: nad robotnikami, nad pracami. **3.** Być (po)zostawać, zostawić (kogo, co) pod dozorem, bez dozoru: Zna się na zegarkach wyśmienicie i wszystkie, jakie są w domu, zostają pod jego dozorem, wyłącznym i bezpośrednim. *Orzesz. SPP.* Zostawić dzieci bez dozoru.

dół 1. d. grobowy; wapienny. **2.** *anat.* **d.** czaszkowy, pachowy. **3.** *przen.* Doły społeczne. **4.** Wilczy **d.**: a) ⟨*jama wykopana w celu łapania zwierząt, pierwotnie — wilków*⟩: Tubylcy łapią zebry do tak zwanych „wilczych dołów", a następnie zabijają je oszczepami. *Żab. Rodz. 20*; b) w *lm* ⟨*szereg głębokich rowów, mających na celu przeszkodzić nieprzyjacielowi w marszu*⟩: Skwapliwie okopywali część swej bojowej linii wilczymi dołami. *Sztyrm. Katalept. I, 267.* **5. d.** książki, stronicy, sukni ⟨*dolna część, spód*⟩. **6. d.** rzeki ⟨*bieg rzeki blisko ujścia*⟩. W dół rzeki ⟨*w kierunku ujścia*⟩: Potem z gotową dużą wędą powędrowali dalej w dół rzeki. *Zar. Chusta 179.* **7.** Dołem, *rzad.* dołami ⟨*nisko, niżej, od spodu*⟩: Wzrokiem ogarnęła olbrzymią przestrzeń rynku, na której dźwigała się jasno oświetlona dołem masa Sukiennic. *Zap. G. Mit. 6.* **8.** Na dole, u dołu, w dole ⟨*nisko, niżej*⟩: Kiedy to wszystko działo się na dole, ja na drugim piętrze spokojnie kończyłem wieczerzę... *Fredro A. Trzy 14.* Ubrana była w suknię szeroką u dołu, według mody, lecz nie dochodzącą do rozmiarów krynoliny. *Żer. Rzeka 30.* Olbrzymie drzewa szumiały gdzieś u wierzchołków, ale tu, w dole, było cicho. *Was. W. Pierw. 28.* **9.** Ktoś jest na dole ⟨*komuś jest źle, źle się komuś wiedzie*⟩: Nie chcę i myśleć o fortuny kole, byłem na górze, byłem i na dole. *Kras. Wiersze 136.* **10.** Od góry do dołu ⟨*od początku do końca, na całej przestrzeni w kierunku pionowym*⟩: Przeczytała prędko, łapczywie, od góry do dołu. *Goj. Rajs. I, 117.* **11.** W **d.**, ku dołowi, na **d.** ⟨*w kierunku od góry ku powierzchni ziemi, w głąb ziemi*⟩: Spojrzał w dół — i zobaczył pustkę i przepaść. *Leśm. Klech. 14.* Patrz na dół — kędy wieczna mgła zaciemią obszar gnuśności zalany odmętem: To ziemia! *Mick. Wiersze 102.* **12.** Lecieć z góry na **d.** Spaść na **d.** **13.** W **d.** iść: a) ⟨*o termometrze albo barometrze: wskazywać spadek temperatury, ciśnienia*⟩: Termometr idzie w dół — w nocy będzie przymrozek; b) ⟨*o towarze, pieniądzach, papierach wartościowych: tracić na wartości*⟩; c) ⟨*o ludziach: spadać w godnościach*⟩. **14.** W **d.** zaokrąglić liczbę ⟨*zamiast danej liczby wziąć mniejszą, np. opuszczając grosze po złotówkach, dziesiątki po setkach itp.*⟩. **15.** Równać w **d.** ⟨*wyrównywać poziom ogólny według poziomu tego, co jest najniżej*⟩: Pięć lat okupacji zrównały ostatecznie wszystkich Polaków w dół. *Osm. Sprawy 20.* **16.** Z dołu, od dołu ⟨*w kierunku spod powierzchni na powierzchnię ziemi, od powierzchni ziemi w powietrze, od niższej do wyższej części*⟩: Z dołu słychać było warkot samochodu i walenie kolb w bramę. *Brand. K. Sams. 91.* W końcu znaleziono inne wyjście: pogłębiono bramę od dołu, obniżając na przestrzeni kilkudziesięciu metrów poziom ulicy. *Boy Znasz. 15.* **17.** Płacić, dawać, odbierać itp. pieniądze z dołu ⟨*płacić itp. pieniądze po otrzymaniu towaru lub po wykonaniu pracy*⟩: Pensji miesięcznej z góry nie dają tylko z dołu przy końcu każdego miesiąca. *Lel. Listy I, 93.*

przysł. **18.** Jeden na świat, drugi w dół ⟨*jedni się rodzą, drudzy umierają*⟩. **19.** Kto sieje góry i doły, ma pełne stodoły. Siej doły i góry, bo nie wiesz, jaki rok który. **20.** Siedzi jak wilk w dole. **21.** Szanuj doły i mosty, będziesz miał kark prosty. **22.** Z jednym w dół, z drugim w dom ⟨*po śmierci męża myśli o nowym małżeństwie*⟩.

drabina 1. d. stajenna; **d.** sznurowa; **d.** gimnastyczna. **2.** Wejść, wleźć na drabinę. Wspinać się po drabinie. **3.** *przen.* **d.** umysłowa, społeczna, towarzyska ⟨*hierarchia, stopniowanie, gradacja*⟩: Byli ludźmi różnych szczebli drabiny umysłowej. *Par. Król. 91.* Choć wydawało mu się, że stoi na znacznie wyższym szczeblu drabiny społecznej, pozazdrościł tym nędzarzom niezależności. *Hertz B. Termin. 80.* **4.** *pot.* Drabiny ⟨*wóz drabiniasty*⟩: Jechać drabinami, jechać w drabinach. **5.** *łow.* Stawiać drabinę ⟨*o niedźwiedziu: stawać na tylnych łapach*⟩: Miś podnosi się, gdy staje na tylnych łapach, stawia drabinę. *Kraw. Łow. 250.*

drabiniasty Schodki **d-e** ⟨*strome*⟩. Wóz **d.** ⟨*mający boki z drabin*⟩.

drabinka d. linowa, sznurowa; **d.** szwedzka ⟨*przyrząd gimnastyczny*⟩.

drabinkowy 1. d. haft ⟨*haft o ażurowym wzorze*⟩. **2.** *księg.* **d.** rachunek ⟨*rachunek, w którym po każdym zapisaniu kwoty następuje podkreślenie jej oraz dodanie lub odjęcie od stanu poprzedniego i ustalenie stanu nowego*⟩.

drabinowy Ćwiczenia **d-e** ⟨*ćwiczenia gimnastyczne na drabinach*⟩. Wóz **d.** (strażacki).

dragon *przen.* Baba **d.** ⟨*o kobiecie tęgiej, wysokiej, zadzierzystej, energicznej*⟩: Ale sama pani doktorowa, słyszałem, ma być baba groźna: rządzi się w domu, jak szara gęś po niebie, i męża za nos wodzi [...] baba dragon. *Zabł. Doktór 253.*

dragoński Po dragońsku ⟨*niegrzecznie, zuchwale, gburowato, obcesowo*⟩: Potraktować kogo po dragońsku.

drakoński d-e prawo, **d-e** kary, przepisy, zarządzenia ⟨*zbyt surowe, bezwzględne, okrutne*⟩: Gdybym był prawodawcą, ustanowiłbym za takie zbrodnie drakońskie kary... *Lubow. Sąd 149.*

drała *pot.* **Dać d.**; drała! ⟨*uciec*⟩: Teraz nogi za pas i drała! *Orzesz. Graba I, 191.*

dramat 1. d. historyczny, obyczajowy; *przen.* **d.** rodzinny; *żart.* Za drzwiami zaczął się rozgrywać cały dramat. Kot spotkawszy się widocznie z brytanem parskał, a pies warczał i naszczekiwał. *Zap. G. Mił. 59.* **2.** Robić **d.** z czego ⟨*uważać co za nieszczęście; przeżywać co jak tragedię*⟩: Nie trzeba z tego wszystkiego robić dramatu, bierzmy to zwyczajnie. *Goj. Rajs. II, 91.*

dramatyczny 1. Artysta **d.**, artystka **d-a** ⟨*aktor, aktorka*⟩. **2.** Konflikt **d.** ⟨*tragiczny*⟩. **3.** Sopran **d.** ⟨*sopran o brzmieniu silnym, przenikliwym*⟩. **4.** Szkoła **d-a** ⟨*przygotowująca do zawodu aktorskiego*⟩. **5.** Sztuka **d-a** ⟨*sceniczna, teatralna*⟩. Pisarz **d.** ⟨*uprawiający sztukę dramatyczną*⟩. **6. d.** talent. **7.** Teatr **d.**, trupa **d-a**. **8.** Twórczość, literatura **d-a**.

drań *pot.* Zimny **d.** ⟨*bezwzględny, wyrachowany itp. człowiek; podlec*⟩.

drapacz d. chmur, nieba ⟨*wieżowiec*⟩.

drapać 1. Ktoś drapie jak kot ⟨*rani ostrymi paznokciami*⟩. **2. d.** w co: Pies począł drapać we drzwi. *Prus SPP.* **3. d.** w co a. w czym ⟨*uwierać, wywoływać świerzbienie, pieczenie*⟩: Kołnierz drapie mię w szyję. *SW.* To wino drapie w gardle. *SW.* **4.** Choćby ścianę (ściany) **d.** ⟨*o sytuacji rozpaczliwej*⟩: Prosi o ratunek. A tu nic nie można pomóc, choćby ściany drapać! *Sienk. Bez dogm. III, 160.*

drapać się **1. d. się** na co ⟨*piąć się, wspinać się*⟩: **d. się** na górę. Po obiedzie dwoje prześlicznych dzieciaków drapie się na jego kolana chcąc użyć konnej jazdy. *Kosiak. Now. 146.* **d. się** pod górę: Koniki powoli drapały się pod górę. *Sewer Nafta III, 97.* **2. d. się** przez co ⟨*przedzierać się*⟩: Ktoś się tutaj drapie przez krzaki. *Bogusł. W. Henryk 56.* **3. d. się** w co, po czym, za co: **d. się** w głowę a. po głowie, za ucho; również *przen.* ⟨*być zakłopotanym, nie wiedzieć co począć*⟩: Więc człek po łbie się drapie i bezradny, choć w gniewie, klnie, wymyśla; sam nie wie, co począć. *Hertz B. Bajki 31.* *przysł.* **4.** Każdy się drapie, gdzie go świerzbi. **5.** Ten się drapie kogo swędzi.

drapak *pot.* dać, dawać drapaka ⟨*uciec, umknąć, drapnąć*⟩: Ludzie wypadają, łapać pomagają, mój koń jak da drapaka. *L. (Teat. 51, 28).*

drapieżnica *przysł.* Miłośnice — drapieżnice.

drapieżny **1.** Ptaki, zwierzęta **d-e. 2.** *przen.* **d.** profil, uśmiech, wyraz (twarzy).

drapować się **d. się** w co ⟨*przyjmować sztuczną pozę, przybierać jakąś maskę, udawać*⟩: **d. się** w powagę. Zawsze chcesz uchodzić za gorszą, niż jesteś. Po prostu drapujesz się w jakąś wampiryczną togę. *Iwasz. J. Odbud. 23.*

drastyczny **1. d.** kawał ⟨*nieprzyzwoity*⟩; **d-a** sprawa ⟨*drażliwa*⟩. **2.** *med.* środki **d-e** ⟨*gwałtowne, silnie działające; środki przeczyszczające*⟩.

dratwa **1.** *żart.* Mistrz od dratwy i pocięgla ⟨*szewc*⟩. **2.** Siedzieć jak dratwą przyszyty ⟨*siedzieć mocno, pewnie, bez najmniejszego poruszenia*⟩: Byłem, mosanie, instruktorem całego szwadronu i zjadłby mi sto diabłów który z moich wiarusów, żeby nie siedział na koniu jak dratwą przyszyty. *Korz. J. Koll. 115.*

drąg Chłop jak **d.** ⟨*wysoki, silny, tęgi*⟩. Stoi jak **d.** ⟨*o kimś nieruchawym*⟩.

drążkowy *hist.* **d-e** krzesło ⟨*niższy urząd senatorski w Polsce przedrozbiorowej*⟩. Szlachta **d-a** ⟨*w Polsce przedrozbiorowej: biedna, niezamożna szlachta jeżdżąca drążkami, tj. jednokonnymi lub dwukonnymi pojazdami*⟩.

dreszcz **1.** Silny, śmiertelny, zimny **d. 2. d.** (z)grozy, rozkoszy. **3.** Dostać, dostawać dreszczów (dreszczy). Mieć dreszcze. **4.** Przejąć kogo dreszczem: Chłód zimnej nocy dreszczem go przejął. *Sewer Zyzma 90.* **5. d.** bierze, chwyta kogo, przebiega po kim, przenika, przechodzi kogo a. komu po czym, wstrząsa kim: Gdy ciskał mocne, efektowne słowa, zebranych przechodził dreszcz i porywał szał zachwytu. *Ower. SPP.*

dreszczyk Poczuć **d.** Przyprawić kogo o **d.**: Te soczyste wyzwiska i pyskowania [...] przyprawiały o rozkoszny dreszczyk wytworne paryżanki. *Boy Flirt V, 240. por.* dreszcz.

drewniany *przen.* **1. d.** człowiek, **d-a** twarz ⟨*bez wyrazu*⟩: Domyślano się w tym roboty Zaciery, ale ten drewniany człowiek nie dawał po sobie nic poznać. *Jackiew. Górn. 41.* **2. d.** głos, stuk, śmiech ⟨*bezdźwięczny, głuchy*⟩: Roześmiał się swoim drewnianym śmiechem. *Sienk. Bez dogm. III, 4.* **3. d-a** poezja ⟨*nieczuła, zimna*⟩. **4. d-e** ruchy, palce ⟨*niezręczne*⟩.

drewno **1.** Coś jest twarde jak **d. 2.** Być (leżeć, spać, siedzieć itp.) jak **d.** ⟨*być sztywnym nieruchomym, nieczułym*⟩: Zasnęła dopiero o siódmej rano i spała jak drewno do południa. *Prus Lalka I, 330.* **3.** Mieć ręce, nogi, język itp. jak z drewna, jak **d.** ⟨*mieć sztywne, znieczulone ręce itp.*⟩: Od cegieł ręce jak z drewna. *Huss. Mur 18.* **4.** Zeschnąć na **d.**: Chleb zeschnął na drewno. *SL.*

dręczyć **1. d.** kogo — czym: **d.** kogo podejrzeniami, scenami zazdrości. **2.** Coś kogo dręczy: Sumienie, zgryzota go dręczy.

dręczyć się **d. się** — czym: **d. się** myślami o przyszłości. *SL.*

drętwy **d-a** mowa ⟨*slogany*⟩: Ludzie drętwej mowy nie znoszą ludzkiego głosu. *Prz. Kult. 10, 1956.*

drgnąć Ani **d.** ⟨*nie poruszyć się, pozostawać w bezruchu, nie ruszyć się z miejsca; nie ulec zmianie*⟩: Jakoś udało mu się zachować równowagę, ani drgnął. *Kow. W. Dal. 79.*

drgnienie Bez drgnienia, bez drgnienia powiek ⟨*bez strachu, odważnie, z opanowaniem*⟩: Uczył się znoszenia bólu bez drgnienia. *Fiedl. A. Biz. 31.*

drobiazg **1.** (Ach) to **d.**! ⟨*to drobnostka, rzecz błaha*⟩. **2.** Opowiadać co ze wszystkimi drobiazgami ⟨*ze szczegółami, detalami*⟩.

drobne **1.** Mieć **d.**, nie mieć drobnych. **2.** Płacić drobnymi. **3.** Rozmienić (banknot) na **d. 4.** *pot. środow.* Rozmieniać się na **d.** ⟨*zajmować się drobiazgami, wykonywać różnorodne drobne prace, zamiast skupić się na jednej większej; w pracy naukowej: zamiast monografii pisywać drobne artykuły*⟩.

drobno, drobniutko **1.** Pisać **d. 2. d.** pokrajać, posiekać co. **3.** Tańczyć **d.** ⟨*drobić*⟩.

drobny **1. d.** jak mak, jak ziarnko maku. **d-e** części, kawałki ⟨*niewielkie, maleńkie*⟩. **d-e** drzewka, rybki. **2. d.** człowiek ⟨*niewielkiego wzrostu*⟩. **3. d.** deszcz ⟨*złożony z drobnych kropelek*⟩. **4. d.** druk, **d-e** pismo ⟨*składający(-e) się z małych liter*⟩. **5. d-a** dziatwa ⟨*nieletnie dzieci*⟩. **6. d.** handel ⟨*detaliczny*⟩. **7. d-a** kasza ⟨*drobno mielona*⟩. **8. d.** kupiec ⟨*detalista*⟩. **9. d.** mak a. maczek ⟨*drobne pismo*⟩: Niech tylko zacznie (pisać) dokładnie, a to i trzy strony wyjdą, i to drobnym maczkiem. *Bron. J. Ogn. 236.* **10. d.** piasek ⟨*miałki*⟩. **11. d-e** pieniądze ⟨*bilon, moneta zdawkowa*⟩. **12. d.** przemysł ⟨*przemysł terenowy, czyli miejscowy, nie kluczowy, przeznaczony w zasadzie na potrzeby gospodarczo-bytowe danej miejscowości lub okolicy*⟩. **13. d-a** rzecz ⟨*drobiazg, drobnostka*⟩: Drobna rzecz, a wstyd. **14. d.** rzemieślnik ⟨*zajmujący się drobną wytwórczością*⟩. **15. d-e** rysy ⟨*delikatne, subtelne*⟩. **16. d-a** ręka, noga ⟨*szczupła*⟩. **17. d.** szczegół ⟨*nieważny*⟩. **18. d-a** szlachta ⟨*uboga, zaściankowa*⟩. **19. d-e** wydatki ⟨*niewielkie*⟩. **20. d-a** wytwórczość ⟨*prowadzona na małą skalę*⟩. **21.** Rozbić (się), roznieść itp. w **d.** mak a. maczek ⟨*rozbić (się), rozlecieć się na drobne kawałki, zniszczyć się*⟩: [Grad] rozniósł w drobny mak limuzynę szybowca i poturbował dotkliwie pilota. *Skrzydła 29, 1951.* **22.** Zalać się w **d.** mak a. maczek ⟨*upić się, być pijanym*⟩: W pewnej chwili jeden z naszych dzielnych sierżantów, zalany już w drobny mak, zaczął się o coś przekomarzać z Anglikiem. *Koźn. Dzies. 108.*

droga ● ⟨*trasa komunikacyjna*⟩ **1. d.** dobra, zła. **2. d.** gładka, kręta, prosta, równa, jak po stole. **3. d.** błędna, utarta (do zn. *przen.*), **d.** wolna ⟨*w komunikacji: można przejść, przejechać*⟩. Wolna **d.**! ⟨*nie ma przeszkód, rób jak chcesz*⟩: Ja pana nie ciągnę, wolna droga! — zakrzyczała obrażona. *Reym. Now. IV, 155.* **4. d.** leśna, ogrodowa a. w lesie, w ogrodzie. **5. d.** boczna, **d.** bita ⟨*szosa*⟩. **6. d.** obwodowa, wylotowa, polna, publiczna. **7. d-i** rozstajne a. krzyżowe ⟨*rozchodzące się, krzyżujące się*⟩. **8. d.** morska, lądowa, powietrzna, wodna; naturalna ⟨*trasa komunikacyjna morska itd.*⟩. **9. d.** handlowa, transportowa, tranzytowa ⟨*trasy, po których przewożono towary z jednych krajów do innych*⟩. **10. d.** karawanowa ⟨*droga, którą posuwają się karawany*⟩. **11.** *przestarz.* sanna **d.** ⟨*droga pokryta śniegiem, umożliwiająca jazdę saniami*⟩. **12. d.** startowa ⟨*tor, pas ziemi na lotnisku, przeznaczony do startowania samolotu*⟩. **13. d.** strategiczna ⟨*trasa odpowiadająca celom związanym z obroną kraju, prowadzeniem wojny*⟩. **14. d-i** żelazne ⟨*koleje*⟩.

● *anat.* **15. d-i** łzowe ⟨*przewody, którymi łzy spływają od gruczołu łzowego do jamy nosowej*⟩. **16. d-i** oddechowe ⟨*jama nosowa, jama ustna, gardło, krtań, tchawica, oskrzela*⟩. **17. d-i** żółciowe ⟨*kanaliki przewodzące żółć z wątroby do dwunastnicy*⟩.

● *astr.* **18. d.** planetarna ⟨*orbita; elipsa, po której planeta krąży dookoła Słońca*⟩. **19. D.** Mleczna ⟨*zbiorowisko bardzo odległych niedostrzegalnych gołym okiem gwiazd, tworzące jedną smugę świetlną na sklepieniu nieba*⟩.

● **20. d.** administracyjna, polubowna, prawna, sądowa, służbowa, urzędowa ⟨*sposób postępowania, procedura, przewód, tok*⟩. **21. d.** rewolucyjna ⟨*działalność rewolucyjna*⟩. **22.** *przen.* **d.** krzyżowa a. cierniowa ⟨*życie pełne cierpień*⟩: Mogą cierpliwie w życiu iść krzyżową drogą. *Siem. L. SW.* Nie dogryzajmy sobie wzajem, pomóżmy na cierniowej drodze. *Krasz. Brühl 267.* **23. d.** wieczności ⟨*śmierci*⟩. **24. d.** na co ⟨*przez co z wymienieniem nazwy miejscowości*⟩: **d.** do Gdańska na Malbork. **25.** *przen.* **d.** czego a. do czego ⟨*sposób postępowania*⟩: **d.** cnoty, honoru, wolności. **d.** do sławy, do dostojeństw; do wolności, do pomyślności.

● **26.** Dzień, miesiąc, rok itp. drogi ⟨*przestrzeń, którą można przebyć w dzień, miesiąc, rok itp.*⟩: Moi myśliwi wrócili dziś rano z polowania. O pół dnia drogi stąd widzieli wielu białych ludzi. *Fiedl. A. Biz. 227.* **27.** Szmat, kawał, kęs, świat drogi ⟨*duża przestrzeń, daleko*⟩: Miał do przebycia duży kawał drogi. *Gomul. Miecz II, 109.* **28.** Krzyż na drogę ⟨*ironiczna forma pożegnania kogo, wyrażająca nieprzejmowanie się odejściem, wyjazdem żegnanego*⟩: Jedź, krzyż na drogę i nie pokazuj mi się aż ze szlifami generalskimi... *Kaczk. Grób II, 87.* **29.** Rozbój na równej drodze ⟨*bezczelna napaść, zabranie komu czego gwałtem; bezprawie*⟩. **30.** Szczęśliwej drogi! ⟨*życzenie pomyślnej podróży*⟩: Szczęśliwej drogi!... A dajcie tam dzięgielu zdrajcom Prusakom! — rzekł pan Wołodyjowski. *Sienk. Pot. IV, 182.* **31.** Tędy **d.** ⟨*w tym kierunku; o to chodzi*⟩. Nie tędy **d.**! ⟨*nie w tym kierunku; tak nic się nie załatwi, nie wskóra, nie tym sposobem*⟩.

● **32.** Drogą czego [!] *rus.* ⟨*przez co*⟩: załatwiał to wszystko drogą [!] wyjazdów ⟨*załatwiał to wszystko przez wyjazdy*⟩. *SBJ.* **33.** Na drodze ⟨*przez, za pomocą*⟩: Prawo powszechnego ciążenia [...] pozwala nam na drodze dedukcji wysnuć wnioski, które wszystkie bez wyjątku okazują się zgodne z doświadczeniem czy też obserwacją. *Wiedza 63, s. 18.* **34.** Po drodze ⟨*w czasie wędrówki, na tej samej trasie, idąc w tym samym kierunku; przy okazji, mimochodem*⟩: Po drodze wstąpiła do kościoła. *Morc. Wyrąb. I, 17.* To mi jest po drodze. *SL.* **35.** Swoją drogą ⟨*a właśnie, właśnie, jednak, mimo wszystko*⟩. **36.** To swoją drogą ⟨*to inna rzecz, to co innego*⟩. **37.** W drodze ⟨*w podróży*⟩: Obiad zjedliśmy w wagonie restauracyjnym w drodze do Krakowa. **38.** W drodze łaski (*p.* łaska). **39.** W drogę! ⟨*komenda*⟩: W drogę! — rozległa się komenda. *Sier. Now. 117.* **40.** Z drogi ⟨*nie po drodze*⟩: To mi jest z drogi. *SL.* Z drogi! ⟨*okrzyk nakazujący usunięcie się na bok*⟩. **41.** *przestarz.* Za jedną drogą ⟨*za jednym zachodem, przy okazji*⟩: Poproszę o obrachunek z tych dziesięciu lat, a za jedną drogą o oddanie tego kapitaliku, który panu pożyczyłem. *Bliz. Rozb. 190.* **42.** Być na dobrej, złej drodze ⟨*żyć, prowadzić się moralnie; niemoralnie*⟩. **43.** Być na drodze do czego, być na dobrej drodze ⟨*mieć możliwość osiągnięcia czego; dobrze rozpocząć*⟩: Jestem na drodze do zebrania znacznej fortuny. *Orzesz. Eli II, 257.* Wszystko jest na najlepszej drodze. *Dąbr. M. SPP.* **44.** Być a. stać na rozstajnych drogach ⟨*być niezdecydowanym, nie wiedzieć, jak postąpić, wahać się, być w rozterce*⟩. **45.** Być w drodze ⟨*w podróży*⟩: Jestem w drodze do Warszawy. *SL.* **46.** Coś jest w drodze ⟨*coś się zbliża, ma szybko nastąpić*⟩: Tu nie ma żadnej nadziei; chwile tej pani są policzone, o operacji już ani myśleć, bo puchlina i gangrena w drodze. *Bał. Dziady 246.* Dziecko jest w drodze ⟨*dziecko ma się niedługo urodzić*⟩. **47.** Chodzić prostą drogą ⟨*żyć uczciwie*⟩. Chodzić swoją własną drogą, chodzić własnymi drogami ⟨*nie wzorować się na innych, być indywidualistą*⟩: Był to pisarz samodzielny, który szedł własną drogą, mało na innych się oglądał. *Ask. Studia 2.* **48.** Dochodzić praw swoich na drodze sądowej ⟨*przez sąd*⟩; udać się, wystąpić na drogę sądową ⟨*skierować sprawę do sądu*⟩. **49.** Gotować się do drogi, w drogę; wybierać się w drogę ⟨*do podróży, w podróż*⟩. **50.** Iść swoją drogą ⟨*postępować samodzielnie; nie wtrącać się do cudzych spraw, nie zaczepiać nikogo*⟩. **51.** Mieć się, czuć się jak groch przy drodze ⟨*być narażonym na przykrości, na złe traktowanie*⟩. **52.** Mieszkać przez drogę ⟨*po drugiej stronie drogi*⟩. **53.** Nadrabiać drogi, na(d)kładać, na(d)łożyć drogi ⟨*z takich czy innych przyczyn zmierzać (celowo lub mimo woli) dłuższą drogą do celu podróży*⟩: Postanowili nałożyć nieco drogi i odwiedzić jej chatę. *Pol Obrazy I, 283.* **54.** Odbyć drogę czym ⟨*podróż*⟩: Odbyć drogę pieszo, konno, koleją, powozem, autem, samolotem, okrętem. **55.** Odciąć, zatarasować, zastąpić drogę ⟨*uniemożliwić przejście, przejazd*⟩: Co kilka kilometrów tarasowały nam drogę czołgi i samochody pancerne. *Osm. Not. 41.* **56.** Otwierać a. torować komu drogę do czego ⟨*ułatwiać dostęp do czego, umożliwiać, pomagać do osiągnięcia*⟩: Torować sobie drogę mieczem ⟨*przejście*⟩. *SW.* Oręż krytyki i samokrytyki toruje drogę wzrostowi, postępowi i doskonaleniu się. *Andrz. Partia 72.* Czy to tylko za pomocą wielkich talentów ludzie torują sobie drogę w świecie? *Orzesz. SPP.* **57.** Pokazać, wskazać komu drogę; *przen.* Wskazać komu drogę do czego (np. do sławy). **58.** Puścić się, (wy)ruszyć, udać się, wybrać się w drogę ⟨*w podróż, wędrówkę*⟩: Umówiwszy się, dnia następującego puścili się w drogę. *Niemc. Rasslas. 128.* **59.** Pytać o drogę. **60.** Przebyć drogę. **61.** Przeciąć komu drogę. **62.** Skierować kogo na złą drogę ⟨*popchnąć kogo do złego*⟩. **63.** Stawać komu na drodze, wchodzić, włazić komu w drogę ⟨*przeszkadzać komu, być zawadą, przeszkodą*⟩: Po co mamy sobie w drogę wchodzić. *Sienk. SPP.* I w drogę mi nie włazić, tylko dopomagać — bo ja ją kocham! *Zap. G. Malicz. 341.* **64.** Szukać innych dróg ⟨*środków, sposobów*⟩. **65.** Ustać w pół drogi *przen.* ⟨*przerwać co w połowie*⟩. **66.** Ustępować, usuwać się, schodzić komu z drogi ⟨*nie przeszkadzać, ułatwiać komu osiągnięcie celu przez usunięcie się*⟩: Toteż łyczkowie z nazbyt uniżoną pokorą ustępowali mu z drogi. *Wikt. Burek 161.* **67.** Wytknąć drogę (na mapie, na planie); wytyczyć drogę (w terenie). Wytknąć komu drogę do czego (np. do zdobycia fachu, wykształcenia). **68.** *przestarz.* Wziąć drogę, obrócić drogę ⟨*obrać kierunek, skierować się*⟩: Dokąd drogę wziął? — Do rodzica swego. *Gomul. Miecz II, 109.* Obróciła ona drogę na Wiedeń, gdzie najlepszego doznała przyjęcia. *Zal. Br. Czart. 258.* **69.** Zabiec, zastąpić, zajść, zajechać komu drogę. **70.** Zagradzać komu drogę do czego ⟨*przeszkadzać, utrudniać komu osiągnięcie czego*⟩. **71.** Zboczyć, zejść z drogi; *przen.* zboczyć, zejść z prostej drogi (z drogi cnoty) ⟨*zmienić postępowanie na gorsze, wykoleić się*⟩. **72.** Zamknąć komu drogę do czego ⟨*uniemożliwić osiągnięcie czego*⟩. **73.** Zawrócić z drogi. **74.** Zmylić drogę. **75.** Znaczyć (swą) drogę czym (np. dobrymi uczynkami, pożogą, krwią). **76.** Znaleźć właściwą (najwłaściwszą) drogę postępowania: Nieomylnym instynktem znalazła najwłaściwszą drogę postępowania. *Perz. Las 74.* **77.** Droga biegnie, ciągnie, idzie, leci, prowadzi, wiedzie (dokąd); gubi się gdzieś (np. wśród zarośli); skręca, zawraca (na lewo, na prawo). **78. d.** wypada komu którędy (np. przez las). **79.** Drogi (czyjeś) krzyżują się, rozchodzą się (również *przen.*).

przysł. **80.** Dla bliższej drogi z gościńca nie schodź. **81.** Daleka droga do Pana Boga. **82.** Kiedy chęci dobre, to i droga krótka. **83.** Komu w drogę, temu czas. **84.** Kpi czy o drogę pyta? **85.** Na końcu języka droga. **86.** Nie ma złej drogi do swej niebogi. **87.** Prosta droga najlepsza. **88.** Średnia droga najpewniejsza. **89.** Wstąpił do piekieł, po drodze mu było. **90.** Wszystkie drogi prowadzą do Rzymu. **91.** Zła droga nie prowadzi do celu.

drogi 1. d. grosz, pieniądz, **d-e** pieniądze ⟨*duże, znaczne pieniądze*⟩. **2. d.** czas, **d-a** chwila, godzina ⟨*czas ważny, mający znaczenie, którego nie należy tracić*⟩: Nie tracąc drogiego czasu, zaraz po obiedzie wyjechałem na staw z Nikodemem. *Ejs. Przyg. 206.* **3. d-e** kamienie ⟨*kosztowności*⟩. **4. d-a** sercu osoba ⟨*miła, kochana*⟩. **d-a** pamiątka. Mój **d.**! **d.** przyjacielu!

drogo 1. d. za co zapłacić (również *przen.*). Coś **d.** kosztuje ⟨*jest drogie*⟩. Kupić co **d.** ⟨*przepłacić*⟩. **2. d.** sprzedać życie ⟨*polec po długiej walce, nie poddając się*⟩: Postanowiłem drogo sprzedać swe życie. Gorączkowo nabiłem strzelbę. *Fiedl. A. Biz. 68.*

drogowy 1. Dozorca **d.** ⟨*dróżnik*⟩: Od peronu wszedł dozorca drogowy. *Reym. Ferm. I, 6.* **2.** *przestarz.* Opłata **d-a** ⟨*drogowe*⟩. **3.** Sieć **d-a** ⟨*drogi, szosy, gościńce*⟩: Władze francuskie przystąpić musiały do budowy całej sieci drogowej. *Lewiń. J. Afr. 196.* **4.** Słup, znak **d.** ⟨*informacyjny na szosie, drodze publicznej, gościńcu*⟩: Pęd na złamanie karku. Migały słupy, znaki drogowe. *Wikt. Miasto 77.* **5.** Węzeł **d.** ⟨*drogi, szosy, gościńce, zbiegające się, łączące się w oznaczonym miejscu*⟩: W jednym punkcie śródmieścia [Gdańska] przewiduje się zbudowanie (przy Bramie Oliwskiej) dwupoziomowego węzła drogowego. *Wiedza i Życie 1952, s. 828.* **6.** Zarząd **d.** ⟨*instytucja prowadząca budowę i konserwację dróg bitych, szos, gościńców*⟩.

drożdże Rosnąć jak na drożdżach ⟨*szybko*⟩: Z dnia na dzień jednak niedźwiadki rosły jak na drożdżach, stawały się coraz bardziej samodzielne. *Żab. Któż 110.*

drożdżowy Matka **d-a** ⟨*moszcz zawierający drożdże w stanie intensywnego rozmnażania, używany do fermentacji*⟩.

drożyć się 1. d. się jak panienka ⟨*cenić się, wzdragać się*⟩: Chcieliśmy go tu zatrzymać wieczorem na karty, drożył się jak panienka. *Dąbr. M. Noce I, 217.* **2. d. się** z czym ⟨*cenić drogo*⟩: Drożył się z robotą. *Prus SPP.*

drożyzna 1. Okropna, powojenna **d. 2. d.** czego: towarów, żywności. **3.** Pociągnąć za sobą, spowodować, wywoł(yw)ać drożyznę. **4. d.** powstaje, szerzy się, szaleje.

drożyźniany d. dodatek do płac ⟨*dodatek pieniężny wypłacany pracownikom z powodu drożyzny*⟩.

druciany 1. d-a lina ⟨*lina z drutów żelaznych lub stalowych splecionych wokół grubszego drutu lub liny sznurowej*⟩. **2. d-e** szkło ⟨*tafle szklane z wtopioną gęstą siatką drucianą w celu wzmocnienia szkła*⟩. **3.** Tkanina **d-a** ⟨*siatka z cienkiego drutu używana jako siatka ochronna do palników gazowych, lamp bezpieczeństwa oraz do wyrobu sit*⟩. **4.** *daw.* Pończochy **d-e** ⟨*zrobione na drutach*⟩.

drugi 1. d-e danie a. **d-e**: Co jest na drugie (danie)? **2. d-e** dobrze ⟨*też dobrze*⟩: Dlatego mówię zawsze: tak — dobrze. Nie tak? — drugie dobrze. *Dąbr. M. Noce II, 160.* **3.** *muz.* **d.** głos ⟨*melodia oparta na tym samym podkładzie harmonicznym towarzysząca i wspierająca melodię zasadniczą*⟩. **4. d-a** młodość: Z podziwem uważał, iż utyła, zaokrągliła się i niby drugą młodością kwitła. *Krasz. Zadora 91.* **5. d-a** klasa (w wagonach kolejowych, na statkach). **6. d.** ojciec, Cezar itp. ⟨*taki sam jak*⟩: On jest dla mnie drugim ojcem. *SW.* Jego nazywa Książę drugim sobą. *Mick. Graż. 9.* **7.** *mat.* **d-a** potęga ⟨*kwa-*

drat danej liczby; iloczyn danej liczby przez samą siebie〉. **8.** **d-a** strona medalu 〈*odwrotna*〉. **9.** **d-e** śniadanie. **10.** Drugiego stopnia 〈*mniej wartościowy, gorszy*〉: Artystyczne [...] odtwarzanie rzeczywistości jest [wg Platona] złudą stopnia drugiego, bo to naśladownictwo naśladownictwa, odbicie odbicia. *Kubac. Pierw. 6.* **11.** **d-e** tyle 〈*jeszcze raz tyle, taka sama liczba, taka sama ilość*〉: Jeszcze drogi drugie tyle. *Krasz. Poezje I, 28.* **12.** Po **d-e** 〈*przy wyliczaniu druga pozycja; następstwo*〉: Porucznik się nie godził. Raz, że regulaminowo jednego na patrol posyłać nie wolno, po drugie, że już marnować ludzi nie chciał. *Prusz. Trzyn. 18.* **13.** Jeden po drugim, jeden za drugim 〈*kolejno*〉: Franciszek jest wyraźnie zdenerwowany, pali papierosy jeden po drugim. *Bień. Czyś. 179.* **14.** Jeden przez drugiego 〈*na wyścigi, nie zwracając uwagi na innych*〉: Pędzili jeden przez drugiego w największym popłochu i nieporządku. *Kub. Szkice I, 85.* **15.** Jeden w drugiego, w drugi 〈*o istotach lub przedmiotach jednakowo okazałych, albo jednakowo czymś się odznaczających*〉: Jeden w drugiego rosłe chłopy. *SW.* **16.** Jeden z drugim 〈*lekceważąco, pogardliwie o grupie osób, o jednej z osób w grupie, czasem nawet tylko o jednej osobie*〉: Ty słuchaj jeden z drugim, psi synu! Śpisz czy co? *Brzoza Bud. 113.* **17.** Na **d.** plan schodzić, spychać 〈*tracić na znaczeniu, na wartości, powodować, że ktoś lub coś traci na znaczeniu, na wartości*〉: Dajesz się wyzyskiwać, dajesz się spychać na drugi plan. *Bogusz. Aniel. 55.* **18.** Na drugim świecie 〈*na tamtym świecie, po śmierci*〉. **19.** Z drugiej ręki 〈*przez czyjeś pośrednictwo, nie z pierwszego źródła*〉. **20.** Z drugiej strony 〈*biorąc pod uwagę inne rzeczy, inne sprawy, inne okoliczności*〉: Z drugiej strony wydawało mu się, że może lepiej nie pisać, może to by się właśnie wydawało, jakby się poczuwał do czego złego? *Dąbr. M. Noce II, 238.*

przysł. **21.** Kto drugiemu dół kopie, sam weń wpadnie. **22.** Nie czyń drugiemu, co tobie niemiło. **23.** Jeden do sasa, drugi do lasa.

druk **1.** Arkusz, stronica druku 〈*z wydrukowanym tekstem*〉. **2.** **d.** batikowy 〈*deseń na tkaninie*〉. **d.** na kretonach, na płótnie; druki sukniowe. **3.** Drobny **d.** 〈*drobna czcionka*〉. **d.** wypukły, wklęsły, płaski, offsetowy, tłusty, półtłusty itp. Omyłki druku 〈*(wy)drukowania, wybijania liter*〉. **d.** rozstrzelony lub rozstawiony 〈*druk, w którym pomiędzy literami są odstępy większe niż w tekście zwykłym*〉. **4.** Stare druki 〈*wydawnictwa*〉. Druki szkolne 〈*formularze*〉. Druki reklamowe 〈*afisze, naklejki, etykiety, okładki książek itp.*〉. **5.** Wolność druku 〈*wypowiadania się w druku*〉. **6.** Wynalazek druku 〈*sztuki drukarskiej*〉. **7.** Ogłosić, publikować, wydać drukiem 〈*ogłosić, publikować, wydać tekst drukowany*〉: Ogłosił [...] drukiem siedem komedii Moliera. *Boy SPP.* **8.** Oddać, przygotować do druku. **9.** Pisać drukiem 〈*literami o kształtach zbliżonych do druku*〉. **10.** Ukazać się drukiem, w druku 〈*zostać wydrukowanym, opublikowanym*〉. Wyjść z druku 〈*zostać wydrukowanym*〉.

drukarski **1.** Akcydensy **d-e** 〈*bilety wizytowe, drukowane formularze, wzory, asygnaty, zaproszenia, druki okolicznościowe itp.*〉. **2.** Arkusz **d.** 〈*jednostka miary objętości druku w danym dziele, zwykle 16 stron druku*〉. **3.** Chochlik drukarski 〈*o błędzie w druku czasem z odcieniem przenośnym (jako sprawcy błędu)*〉: Zecer [...] napis drobnymi czcionkami składa. A wtem zły chochlik, drukarski trzpiotek, jedną literkę zmienił przez psotę. *Świerszcz. 19, 1951.* **4.** Garnitur **d.** 〈*zestaw czcionek danego pisma*〉. **5.** Korekta **d-a** 〈*korekta wydrukowanych arkuszy*〉. **6.** *daw.* Oficyna **d-a** 〈*drukarnia*〉. **7.** Skład **d.** 〈*negatyw tekstu, ilustracji, wzoru, złożonego z czcionek, lub klisza drukarska metalowa, drewniana, z których robi się odbitki drukowane*〉. **8.** Stop **d.** 〈*metal czcionkowy składający się z ołowiu, antymonu i cyny*〉. **9.** Sztuka, technika **d-a**; maszynka **d-a**, maszyna **d-a**, prasa **d-a**, czcionka **d-a**, forma **d-a** itp. Znaki **d-e** 〈*litery, znaki przestankowe, cyfry itp. oraz przerwy między wyrazami*〉.

drukowany **1.** **d-e** litery. **2.** Pismo **d-e**, **d-e** słowo 〈*wszelkie pisma, książki, broszury itp.*〉: Opętany nałogiem czytania, pochłaniał wszelkie, jakie pod rękę wpadło, drukowane słowo. *Krucz. Paw. 145.* **3.** *techn.* Tkaniny **d-e**.

drut **1.** Prosty jak **d.**: Dokoła szare pola, gościniec prosty jak drut. *Prus Kart. I, 7.* **2.** **d.** żelazny, miedziany. **3.** *techn.* **d.** drewniany 〈*cienkie sztabki drewna, z których po odpowiednich procesach technicznych otrzymuje się zapałki*〉. **4.** *elektr.* **d.** elektryczny 〈*drut będący przewodem prądu elektrycznego*〉. **d.** oporowy 〈*drut włączony do obwodu elektrycznego w celu obniżenia napięcia prądu*〉. **d.** wysokiego napięcia 〈*drut przewodzący prąd elektryczny o wysokim napięciu*〉. **5.** **d.** kolczasty 〈*drut ze specjalnymi kolcami, używany do budowy ogrodzeń, przeszkód, zasieków przed okopami w czasie wojny*〉. **6.** **d.** telefoniczny, telegraficzny 〈*będący przewodem telefonicznym, telegraficznym*〉. **7.** Zwoje drutów. **8.** Pójść, powędrować, dostać się za **d-y** 〈*być skazanym, dostać się do obozu karnego, zostać pozbawionym wolności*〉: Powędrowali za druty obozów koncentracyjnych. *Kożn. Żyw. 34.* **9.** Robić pończochy, rękawiczki, sweter na drutach 〈*na specjalnych iglicach do robót dzianych*〉. **10.** *techn. środow.* Zebrać **d.** (przy ostrzeniu noża, brzytwy) 〈*zeszlifować zawiniętą część przy ostrzu*〉.

drużba **1.** Pierwszy **d.**; młodszy, starszy **d.**; **d.** weselny.

przysł. **2.** Służba nie drużba 〈*służba to obowiązek, a nie przyjemność*〉. **3.** Gładź drużbę jak po duszy, a bij jak po szubie.

drużyna **1.** **d.** harcerska. **d.** robocza 〈*oddział robotników*〉. **d.** reprezentacyjna rezerwowa; dzika **d.** 〈*drużyna nie zrzeszona w organizacji sportowej*〉. **2.** **d.** piechoty, łączności (w wojsku); **d.** bojowa, wojenna itp.

przysł. **3.** Zła drużyna zepsuje dobrego syna 〈*złe towarzystwo, zła kompania*〉.

drużynowy Turniej **d.**, klasyfikacja **d-a**, punktacja **d-a**, **d.** bieg (w sporcie).

drwa **d.** rąbać.

przysł. Gdzie drwa rąbią, tam wióry lecą.

drwina **1.** **d.** z kogo, z czego: **d.** ze zdrowego rozsądku. **2.** Stroić z kogo drwiny 〈*wyśmiewać się z kogo, szydzić, drwić*〉.

dryf Postawić statek w **d.**, lec w **d.** ⟨*ustawić statek dziobem do linii wiatru*⟩: Parsen ustawił wreszcie szalupę w dryf, nie groziła jej już tak bezpośrednio każda nadbiegająca fala. *Melc. Statek 129.*

dryg *pot.* Mieć **d.** do czego ⟨*mieć zdolność, skłonność do czego*⟩: Żeby on do roboty taki dryg miał jak do śmiechu. *Huss. Mur 15.*

dryl d. wojskowy ⟨*wyćwiczenie, wymusztrowanie wojskowe, tresura*⟩: Rozumiem rygor, dryl wojskowy [...] i sejm i rozmach mocarstwowy i innych konieczności sto. *Tuwim Treść 69.*

drynda *posp.* warszawska **d.**; **d.** na gumach. Przejechać się dryndą.

drzazga 1. d. na podpałkę. **2.** Wbić sobie drzazgę za paznokieć. **3.** Bić, rąbać, tupać itp. aż drzazgi lecą ⟨*bardzo mocno bić, rąbać itp.*⟩: Mnie tam matka nie pieściła, kija nie żałowała, za byle co łoiła, aż drzazgi leciały. *Rudn. H. Płom. 7.* **4.** Iść w drzazgi ⟨*ulec zniszczeniu, stłuc się, roztrzaskać się itp.*⟩: Poleciały kamienie [...] szyba szoferki poszła w drzazgi. *Twórcz. 10, 1951, s. 98.* **5.** Strzaskać, rozbić, rozsadzić itp. na drzazgi, w drzazgi ⟨*strzaskać itp. na kawałeczki, całkowicie, zupełnie*⟩: Stołek hrymnięty o ścianę rozsypał się w drzazgi. *Zeg. Zmory 65.*

drzeć 1. d. co ⟨*niszczyć, zużywać*⟩: **d.** ubranie, buty. **2. d.** pierze ⟨*skubać, szarpać*⟩. **3. d.** co (np. list) na kawałki. **4. d.** szaty ⟨*rwać gwałtownie, szarpać; przen. manifestować rozpacz, żal*⟩. **5. d.** pasy ⟨*zdzierać pasy skóry z kogo jako rodzaj wyrafinowanej tortury*⟩: Rozcinał mu skórę na piersiach i plecach i darł z niej pasy. *Prus Wiecz. 193.* **6. d.** kogo, **d.** ze skóry ⟨*wyzyskiwać, wykorzystywać*⟩: Drze go by barana. *SW.* **7. d.** kogo za co ⟨*targać, ciągnąć*⟩: Darł go za włosy. *SPP.* **d.** kogo za uszy. **8. d.** nos do góry ⟨*zadzierać nosa, pysznić się*⟩: A jak dmie się, phu, phu, phu, jak nos drze do góry! *Mick. Tad. 204.* **9. d.** z kim koty ⟨*kłócić się z kim, żyć w niezgodzie, mieć stałe zatargi*⟩: Koty ze starostką Czaplińskim darli, ale to furda. *Sienk. Ogn. I, 16.* **10.** *wulg.* **d.** mordę, gębę ⟨*gadać, krzyczeć, wrzeszczeć*⟩: Stoi zawalidroga i drze mordę, ale kto go zrozumie, co on gada? *Żółk. W. Droga 178.* **11.** Drze kogo ręka, w kościach, nogach itp. ⟨*o bólu, łamaniu w kościach, nogach*⟩: Dawniej, jak kobieta miała darcie w nogach, to znaczyło, że będzie deszcz... I to był najlepszy barometr. *Szan. Ptak 103.*

przysł. **12.** Kto łże, to i drze ⟨*oszukuje*⟩.

drzeć się 1. d. się wniebogłosy ⟨*krzyczeć, wrzeszczeć*⟩: Dziecko się drze wniebogłosy. *SL.* **2.** Buty się drą ⟨*zużywają się*⟩. **3.** Gęba się drze ⟨*o ziewaniu*⟩. **4.** Serce się drze ⟨*pęka z żalu, boleści*⟩: Milczałem, bo mi się serce darło na strzępy. *Sienk. Bez dogm. III, 22.* **5. d. się** na coś, przez coś ⟨*iść dokądś pokonując trudności, przedzierać się przez coś, wdrapywać się na coś*⟩: Drzeć się na skały. *SW.* **6. d. się** z kim ⟨*szarpać się wzajemnie, kłócić, bić się*⟩. **d.** się za łby.

przysł. **7.** Drą się jak pies z kotem.

drzemka 1. d. poobiednia, popołudniowa **d. 2.** Obudzić, wyrwać kogo z drzemki. **3.** Uciąć drzemkę ⟨*zdrzemnąć się*⟩. Zapadać w drzemkę. **4.** Zbiera się komu na drzemkę, **d.** chwyta kogo ⟨*kogoś ogarnia senność*⟩: Ani się obejrzysz, jak cię chwyci drzemka. *Huss. Mur 65.*

drzewko d. wigilijne, boże **d.** ⟨*świerk albo jodła zgodnie z tradycją przystrajane na święta Bożego Narodzenia i Nowego Roku; choinka*⟩: Zapalano świeczki na drzewku wigilijnym. *Bystr. Warsz. 178.*

drzewny d-e wiórki, drzazgi, kora **d-a**, miazga **d-a**. Papier **d.** ⟨*wyrabiany z drzewa*⟩. **d.** popiół; węgiel **d.** ⟨*otrzymywany z drzewa*⟩. Przemysł **d.**

drzewo 1. d. brzozowe, bukowe, dębowe, sosnowe itp; **d.** chlebowe, cynamonowe, cytrynowe, figowe, migdałowe, oliwkowe, pomarańczowe, sandałowe itp; **d-a** owocowe; **d-a** iglaste, liściaste. **2.** Owoce prosto z drzewa. **3.** Egzotyczne, cenne **d.** ⟨*heban, palisander itp.*⟩. Szlachetne **d.** ⟨*drzewo twarde, trwałe: dąb, orzech itp.*⟩. **4.** Ściąć, zasadzić **d. 5. d.** genealogiczne a. rodowe ⟨*graficzny sposób przedstawiania rodowodu, pierwotnie w postaci rozgałęzionego drzewa*⟩. **6. d.** święte ⟨*o krzyżu jako narzędziu męki*⟩. **7. d.** żywota, **d.** wiadomości dobrego i złego ⟨*według Starego Testamentu: jabłoń rosnąca w raju, z której nie wolno było Adamowi i Ewie zrywać owoców*⟩. **8.** Na suche **d.** z kim ⟨*powiesić kogo*⟩: Jak nie za miesiąc, to za dwa, za trzy na pewno wpadnie nam w ręce, a wtedy, po wyroku sądowym — hajda z nim na suche drzewo. *Mort. Dni I, 108.*

przysł. **9.** Czasem dłużej drzewa skrzypiącego, niżeli zdrowego (skrzypiącego drzewa najdłużej). **10.** Jak drozdy śpiewają na wierzchołkach drzew, wiosna wnet, a jak między gałęziami, to jeszcze het. **11.** Jakie drzewo, taki owoc. Jakie drzewo, taki klin; jaki ojciec, taki syn. **12.** Im dalej w las, tym więcej drzew. **13.** Między drzewo a korę palca nie wtykaj.

drzwi 1. d. do czego ⟨*prowadzące do jakiegoś pomieszczenia*⟩: do pokoju, do hallu, do gabinetu. Zamknął drzwi do pokoju. **2. d.** od czego ⟨*należące do jakiegoś pomieszczenia, znajdujące się w jakimś pomieszczeniu*⟩: od szafy, od kuchni, od pokoju itp. Powieś szlafrok na drzwiach od łazienki. Wszedł przez drzwi od sieni. **3. d.** na co ⟨*wychodzące na co*⟩: **d.** na schody, na dziedziniec, na ogród. **4.** Dwoje, troje, czworo... **d.** znajduje się [nie: znajdują się] w jakimś pokoju. *SPP.* **5. d.** dwuskrzydłowe, jednoskrzydłowe, obrotowe, pojedyncze, podwójne, rozsuwane, wahadłowe. **6. d.** na rościeź otwarte. **7.** Dobijać się, pukać, stukać do drzwi. **8.** Odchylać **d.** (wahadłowe), przesuwać **d.** (suwane). **9.** Odemknąć, otworzyć, przymknąć, zamknąć, zatrzasnąć, wyłamać, wysadzić, wyważyć, zatarasować **d. 10.** Podsłuchiwać, stać pode drzwiami. **11.** Stanąć w drzwiach ⟨*w otworze drzwiowym*⟩. **12.** Szturmować do drzwi czyich. **13.** Trzaskać drzwiami. **14.** Wypchnąć, wyprosić, wyrzucić kogo za **d. 15.** Zniknąć w drzwiach ⟨*przejść, przesunąć się przez otwór drzwiowy*⟩. **16. d.** wychodzą na ulicę, na klatkę schodową, na ogród itp. **17.** Drzwiami i oknami ⟨*ze wszystkich stron, obficie; tłumnie*⟩: Tłoczyć się gdzie drzwiami i oknami. Zabiegała koło domu, trzymała kilka krów, co tydzień różne prowianty woziła do miasta — pieniądze im, jak to powiadają, drzwiami i oknami płynęły. *Jun. Antrop. 46.* **18.** Przy otwartych drzwiach ⟨*jawnie, ze wstępem wolnym dla wszystkich*⟩. Przy zamkniętych drzwiach ⟨*niejawnie, w obecności tylko zainteresowanych i urzędowych osób, bez publiczności postronnej*⟩: Rozprawa odbyła się przy zamkniętych drzwiach. **19.** Zima za drzwiami ⟨*już nadchodzi*⟩. **20.** Chodzić od **d.** do **d.** ⟨*prosić o co, żebrać*⟩. Kołatać do **d.** czyich ⟨*uporczywie prosić*⟩. **21.** Pokazać komu **d.** ⟨*kazać wyjść, wyprosić*⟩. **22.** Wchodzić oknem, nie drzwiami *(Jan X, 1)*. **23.** Wywalać **d.** otwarte ⟨*robić niepotrzebnie to, co już zostało zrobione, twierdzić z naciskiem rzecz oczywistą*⟩: Ależ, Wacławie, ty wywalasz otwarte drzwi. *Dąbr. M. Noce II, 214.* **24.** Zamknąć **d.** przed kim ⟨*zabronić komu wstępu do swego domu, zerwać z kim stosunki*⟩. Zamknąć komu **d.** przed nosem ⟨*nie wpuścić do swego domu kogoś, kto chciał wejść, nie pozwolić na żadne stosunki*⟩. **25.** Za **d.** ⟨*wynoś się!*⟩. **26.** *rub.* Niech cię **d.** ścisną! ⟨*wykrzyknienie wyrażające zdziwienie, podziw, uznanie itp.*⟩ *por.* Niech cię kule biją! **27.** **d.** stoją otworem przed kimś, ktoś ma **d.** otwarte w jakimś domu ⟨*chętnie go widzą, przyjmują w jakiś dom*⟩: Miał Pan Ludwik otwarte sobie drzwi w każdym, by najznakomitszym domie [domu]. *Chodź. Pisma II, 169.*

przysł. **28.** Nie kładź palca między drzwi ⟨*nie wtrącaj się do nieswoich rzeczy, bo możesz oberwać*⟩.

drżeć **1.** **d.** jak liść, jak osika, jak galareta, jak w febrze. **2.** **d.** na całym ciele. **3.** **d.** z czego lub od czego: **d.** z zimna a. od zimna, ze strachu, z gniewu. **4.** Głos drży (komu); nogi pod kim drżą, ręce drżą (komu). **5.** Ziemia drży. **6.** **d.** do czegoś ⟨*mieć na co wielką chęć, chcieć czego bardzo*⟩: Widoczne było, że aż drży do tego wyjazdu i chodzi po Łodzi jak senna. *Zap. G. Modl. 48.* **7.** **d.** o kogo, o co ⟨*lękać się, trwożyć się, bać się*⟩: **d.** o czyje zdrowie. Drżąc o swoją posadę, Grzybiński własnego cienia się obawiał. *Perz. Uczn. 68.* **8.** **d.** na myśl o czym. **9.** **d.** przed kim ⟨*bać się kogo*⟩: Domownicy drżeli przed nim. *Choj. Alkh. I, 199.*

dubelt *daw.* dziś *pot.* ⟨*podwójnie, dwukrotnie, w dwójnasób*⟩. W **d.**: My naszą stratę możemy odbić w dubelt, na moje sumienie! *Jun. Bracia 323.*

dubeltowy **1.** Piwo **d-e** ⟨*piwo zawierające więcej alkoholu niż zwykłe*⟩. **2.** **d.** dureń, osioł ⟨*zdecydowany, skończony dureń, osioł*⟩: Pan Bronicz był dubeltowy dureń, raz dlatego, że był durniem, a po wtóre, że się za niego nie miał. *Sienk. Polan. III, 70.*

dubeltówka Całować, obcałować, wycałować (kogo, się) z dubeltówki ⟨*całować w obydwa policzki*⟩: Zaczął całować Ksawerego z dubeltówki i wzruszył się do łez. *Brand. K. Antyg. 230.* Potrząsali sobie prawice, potem sąsiad niespodziewanie obcałował Pustulkę z dubeltówki. *Twórcz. 9, 1953, s. 96.*

dublować **1.** **d.** rolę ⟨*grać pewną rolę na zmianę z innym aktorem*⟩: Dam pani dobrą gażę i role dublowane z Melą, bo wiem, że pani grać nie może... *Reym. Kom. 328.* **2.** *sport.* **d.** zawodnika ⟨*wyprzedzić go o całe okrążenie toru*⟩.

duby *daw.* Dziś tylko w wyrażeniu: **d.** smalone ⟨*niedorzeczne gadanie, brednie, głupstwa, androny*⟩: **d.** smalone pleść, prawić. Dziewczyna duby smalone bredzi, a gmin rozumowi bluźni. *Mick. Ball. 11.*

duch **1.** **d.** niespokojny, buntowniczy, przedsiębiorczy itp. ⟨*wyrażenie skrótowe: człowiek o niespokojnym, buntowniczym, przedsiębiorczym duchu*⟩: Wielkie duchy nie upadają pod przeciwnościami. *SW.* Mieli mnie przez was za niespokojnego ducha. *Sienk. SW.* **2.** **d.** pokutujący, potępiony ⟨*mara, upiór*⟩. **3.** **d.** opiekuńczy ⟨*geniusz*⟩. **4.** **d.** narodowy ⟨*właściwość, natura narodu*⟩: Najwspanialszą manifestacją ducha narodowego w muzyce polskiej [...] jest muzyka, którą dał narodowi naszemu Fryderyk Franciszek Chopin. *Reiss Najpiękn. 123.* **5.** **d.** czasu a. epoki, *przestarz.* **d.** wieku ⟨*panujące w danym okresie czasu poglądy i tendencje w życiu społecznym, kulturalnym itp. społeczeństwa*⟩: Iść z duchem czasu. **6.** **d.** prawdy, pomsty, postępu, pokory, poświęcenia ⟨*skłonność, dążność do czego*⟩: Natchnąć kogo duchem poświęcenia. *SW.* **7.** Hart, polot, siła, spokój, upadek ducha. **8.** Męstwo ducha ⟨*męstwo, odwaga*⟩. **9.** Co **d.**, co duchu, duchem ⟨*prędko, szybko, natychmiast*⟩: Duchem tam pobiegł. *SW.* **10.** W duchu, w głębi ducha ⟨*w myśli, w cichości; skrycie*⟩: Śmiać się, cieszyć się, zazdrościć komu w duchu. Powiedział więc sobie w duchu: „Ach ty durniu niemądry, czego ty się boisz?" *Brand. M. Dom 112.* **11.** W duchu (czego a. jakimś) ⟨*w myśl czego, zgodnie z czym*⟩: Nie było zagadnienia, nie było problemu, którego by Staszic nie rozwiązał w duchu demokratycznym, w duchu wolności człowieka. *Młyn. Dem. 7.* **12.** W szczerości, w skrytości, w cichości, w pokorze, w prostocie lub naiwności, w skupieniu ducha itp. ⟨*w chwili szczerości, szczerze, skrycie, w myślach, cicho, pokornie, naiwnie, w skupieniu*⟩: Mama w cichości ducha wzdychała, żeby choć kupić kilka krzeseł. *Bogusz. Czekamy 180.* **13.** Bogu ducha winien ⟨*o człowieku: całkowicie niewinny pod jakimś względem*⟩. **14.** Nieczysty, zły **d.** ⟨*diabeł, szatan*⟩. **15.** **D.** Święty ⟨*według religii chrześcijańskiej: trzecia osoba Trójcy Świętej*⟩. **16.** Być chorym na duchu ⟨*być przygnębionym, strapionym*⟩: On bardziej od innych chory jest na duchu, ten człowiek, który przez lata całe nie spędził może ani chwili wolnej od rozterki wewnętrznej. *Boy Flirt III, 175.* **17.** Być młodym na duchu ⟨*czuć się młodo*⟩. **18.** Być człowiekiem pogodnego ducha ⟨*usposobienia*⟩. **19.** Być, stać się, okazać złym, dobrym opiekuńczym duchem kogo: Otoczyłem ją starannością bezprzykładną [...] stałem się dla niej duchem opiekuńczym. *Dzierzk. Pow. II, 240.* **20.** Być z kim duchem ⟨*myślą*⟩: Duchem był z nami. *Hrb. SW.* **21.** *przestarz.* Być z kim jednego ducha ⟨*być z kim jednej myśli, zgadzać się z kim*⟩: Zdawał mi się być wyrażeniem całej swojej poczciwej okolicy, jednego z nim ducha będącej. *Kamień. Pam. 123.* **22.** Coś jest w czyim duchu ⟨*coś jest zgodne z czyim postępowaniem, z czyimi poglądami*⟩: To było w jej duchu. *Dąbr. M. SPP.* **23.** Komuś jest raźniej na duchu ⟨*ktoś czuje się raźniej, pewniej*⟩. **24.** Nie ma, nie było żywego ducha ⟨*nikogo*⟩: Idą ostrożnie po nabrzeżu, gdzie teraz nie ma żywego ducha. *Melc. Statek 133.* **25.** Dodać (komu) ducha; podnieść (po)krzepić, podtrzymać w kim ducha a. kogo na duchu

⟨*pocieszyć kogo, pokrzepić; wzmocnić moralnie; dodać otuchy, odwagi*⟩: Swoim spokojem podnosi innych na duchu. *Balc. Ocz. 141.* **26.** Nabrać ducha ⟨*otrząsnąć się z przygnębienia, zwątpienia; nabrać otuchy, odwagi*⟩. **27.** Oddać (Bogu) ducha ⟨*umrzeć, skonać*⟩. **28.** Odebrać komu ducha, złamać czyjego ducha ⟨*osłabić moralnie, doprowadzić do załamania się*⟩. **29.** Paść, upaść bez ducha, leżeć bez ducha ⟨*paść, upaść, leżeć nie dając oznak życia; umrzeć*⟩. **30.** Polecać ducha Bogu ⟨*polecać się, oddawać się opiece boskiej*⟩. **31.** Przebywać gdzie duchem, rwać się gdzie duchem ⟨*przebywać, rwać się gdzie myślą, wyobraźnią, myśleć, marzyć o czym*⟩. **32.** Tracić ducha, upadać, upaść na duchu ⟨*załamywać się psychicznie, popadać w przygnębienie, zwątpienie; tracić odwagę*⟩: Zupełnie upadł na duchu, już jemu nie zwycięstwa, ale tylko śmierć w głowie. *Rzew. H. Zamek 120.* **33.** Widzieć co oczami ducha ⟨*widzieć, przedstawiać co sobie w wyobraźni*⟩: Wczoraj przed zaśnięciem widziałem wyraźnie twarz twoją oczami ducha. *Słow. Listy I, 504.* **34.** Wywoływać duchy ⟨*w spirytyzmie: wywoływać zjawy*⟩. **35.** Wyzionąć ducha ⟨*umrzeć*⟩. **36.** Czuj **d.** ⟨*czuwaj, uważaj (na rozkazy), zbierz odwagę*⟩. **37. d.** kołacze się (w czym): Twórcze zdolności pierwsze opuściły to ciało, w którym się ledwie duch kołatał. *Iwasz. J. Chopin 76.* **38.** (Nowy) **d.** wstępuje, wstąpił w kogo, ożywia kogo, panuje gdzie: Lepszy duch wstępował w ludzi. *Sienk. SPP.* Jaki duch tam panuje. *Dąbr. M. SPP.* **39.** Wszelki **d.** a. wszelki **d.** Pana Boga chwali ⟨*okrzyk wyrażający zdumienie lub przerażenie*⟩: Wszelki duch! jakaż potwora! Widzicie w oknie upiora? *Mick. Dziady 19.*

przysł. **40.** Czyha jak zły duch na dobrą duszę. **41.** Do świętego Ducha nie zdejmuj kożucha ⟨*do Zielonych Świątek*⟩.

duchowny 1. Beneficja, dobra **d-e** ⟨*należące do kościoła*⟩. **2.** Hierarchia, władza **d-a**; sąd **d.** ⟨*kościelna(-y)*⟩. **3. d.** obrok ⟨*nauka, morał, sentencja*⟩: Sam to sobie za obrok duchowny powtarzać mogę: Oj! tak, tak, nikt bez ale, panie Michale. *Chodź. Pisma I, 305.* **4.** Ojciec **d.** ⟨*spowiednik; gw. sposób tytułowania księży*⟩. Osoba **d-a** ⟨*ksiądz*⟩. **5.** Pieśni **d-e** ⟨kościelne, nie świeckie⟩. **6.** Seminarium **d-e** ⟨*przygotowujące na księży*⟩. **7.** Stan **d.** ⟨*kapłański*⟩. Suknia, sukienka, szata **d-a** ⟨*sutanna, habit zakonny (przenośnie o stanie duchownym)*⟩.

duchowy 1. Dobra **d-e**, kultura **d-a**, rozwój **d.**; równowaga, siła, wartość **d-a**; spokój **d.** ⟨*dotyczący ducha, intelektualny, wewnętrzny, niematerialny*⟩: Rozwój duchowy chłopca przedstawiony jest z wielką wnikliwością psychologiczną. *Rocz. Lit. 1937, s. 196.* **2. d-e** dziecko ⟨*człowiek, na którego poglądy decydujący wpływ wywarła dana jednostka lub zbiorowość*⟩: Ja, chociaż jestem duchowym dzieckiem zagranicy, posiadam przez jakiś atawizm dar odczuwania naszej natury [...] ilekroć na wiosnę wracam do kraju, nie mogę się nasycić jego widokiem. *Sienk. Bez dogm. II, 32.* **3. d.** ojciec ⟨*wychowawca, mistrz, założyciel, inicjator czego*⟩: Mickiewiczowi należy się od nas uszanowanie prawie synowskie, jako jednemu z naszych duchowych ojców. *Tarnow.* ⟨*o książkach, czasopismach, literaturze mających zaspokoić kulturalne i intelektualne potrzeby ludzi*⟩. *Mick. 84.* **4. d.** pokarm, *daw.* **d.** obrok, **d-a** strawa **5. d.** przywódca, przewodnik, wódz ⟨*o kimś wywierającym decydujący wpływ moralny i etyczny lub intelektualny na jakąś jednostkę lub zbiorowość*⟩. **6. d-e** posługi ⟨*dotyczące duszy (w zrozumieniu religijnym)*⟩.

dudek 1. d. na kościele ⟨*o czymś nieosiągalnym*⟩. Pokazać dudka na kościele ⟨*oszukać, zwieść, omamić*⟩. **2.** Wystrychnąć, wykierować kogo na dudka ⟨*oszukać kogo, zrobić z kogo głupca, ośmieszyć*⟩: Czuł się tylko jakoś wystrychnięty na dudka, oszukany. *Putr, Wrzes. 144.*

przysł. **3.** Każdy dudek ma swój czubek ⟨*każdy ma swoje wady*⟩. Znać dudka z czubka.

dudka 1. Dąć, grać w czyją dudkę ⟨*potakiwać komuś, stosować się do czyjegoś zdania, do czyjejś chęci*⟩: Was więcej stu: niewielka sztuka przymusić mnie, abym dął w waszą dudkę. *Rzew. H. Pam. 331.* **2.** *przestarz.* Dudki stroić ⟨*płakać*⟩; w dudki ⟨*w płacz*⟩. **3.** Barszcz z dudkami ⟨*z wnętrznościami zwierzęcymi, zwykle z płucami, sercem, wątróbką*⟩. Barszcz na dudkach *p.* dudy **3.**

dudnić d. po czym: Deszcz dudni po dachach. - Koła dudniły po bruku. *Żer. Uroda 275. przen.* ⟨*grać mocno, bębnić*⟩: Dudni gamy na fortepianie. *Orzesz. SW.*

dudu Ani, ni **d.** ⟨*ani słowa, ani trochę, nic nie słychać*⟩: Rządcy zapisała piętnaście tysięcy rubli, a o mnie ani dudu. *Sienk. Połan. I, 49.*

dudy 1. Grać na dudach ⟨*na instrumencie*⟩. **2. d.** w miech ⟨*dać za wygraną, ustąpić, wycofać się*⟩. **3.** Barszcz na dudach a. na dudkach ⟨*na wnętrznościach zwierzęcych*⟩.

przysł. **4.** Kto ma brzuch zbyt chudy, temu grają dudy.

duma 1. Niepohamowana, obrażona, wyniosła **d.**; **d.** rodowa, narodowa, szlachetna ⟨*poczucie godności, ambicja*⟩: Francuz zawsze miał silne poczucie dumy narodowej, chlubił się i pysznił swoją ojczyzną, swoją narodowością, swoim krajem. *Was. W. Paryż 11.* **d.** pańska, magnacka ⟨*pycha*⟩. **2. d.** o kim ⟨*pieśń*⟩: Duma o Stefanie Potockim. *Niemc. SW.* **3. d.** z kogo, z czego: **d.** z syna, ze zwycięstwa. **4.** Głaskać czyją dumę ⟨*pochlebiać komu*⟩. **5.** Wbijać, wzbijać kogo w dumę ⟨*wywoływać w kim pewność siebie, podsycać, powiększać w kim pychę, ambicję*⟩: Wierzyli w jakąś swą wyższość, która ich w dumę wzbijała. *Żer. Przedw. 14.* **6. d.** rozsadza komu pierś.

dumać 1. d. nad czym: Dumał nad nią [mapą]. *Bartk. SPP.* **2. d.** o kim, o czym: Dumał, marzył o swojej krainie. *Mick. SW.* **3.** Świątynia dumania.

dumka 1. d. kozacka, ukraińska. **2.** Śpiewać, pisać dumki.

dumny 1. d. gest, **d-e** spojrzenie ⟨*wyrażający(-e) dumę*⟩. **2. d.** jak paw ⟨*bardzo dumny, puszący się, nadęty*⟩. **3.** Być, czuć się dumnym ⟨*czuć swoją godność, mieć poczucie osobistej godności*⟩: Ja to sprawiłem. Jakem wielki, dumny! *Mick. Konrad 135.* **4.** Być dumny z kogo, z czego; *przestarz.* być dumnym czym ⟨*szczycić się kim lub czym*⟩: Z tego chłopca możesz być dumny. *Nałk. Z. SPP.*

dunder *pot. żart.* Niech go **d.** świśnie, bodaj go **d.** świsnął ⟨*niech przepadnie, niech go diabli wezmą, niech go piorun strzeli*⟩.

dupa *wulg.* **1. d.** wołowa ⟨*safanduła, człowiek do niczego*⟩. **2.** Do dupy ⟨*do niczego*⟩: Robota do dupy. **3.** Do wielkiej dupy! ⟨*rodzaj przekleństwa: do diabła, do cholery!*⟩. **4.** Być dupą ⟨*o człowieku: być safandułą*⟩. **5.** Mieć kogo, co w dupie ⟨*nie liczyć się z kim, z czym, lekceważyć kogo, co*⟩. **6.** Pocałuj mnie w dupę ⟨*wyzwisko, wyrażające lekceważenie, obrazę kogo*⟩.

dureń 1. Ostatni **d.** ⟨*głupiec*⟩. **2.** Robić z kogo durnia, wystawiać kogo na durnia ⟨*ośmieszać kogo*⟩. **3.** Grać w durnia ⟨*rodzaj gry w karty*⟩.
przysł. **4.** Jedz durniu, bo to z makiem. **5.** Nie trzeba durniów siać sami się rodzą.

dusery *przestarz.* Czułe **d.** Prawić komu **d.** ⟨*komplementy*⟩.

dusić 1. d. kogo — czym ⟨*cisnąć za gardło; dławić*⟩: Wilk owce dusi. *SW.* **2.** Kaszel, mocny zapach kogo dusi ⟨*tamuje oddech*⟩. **3. d.** kogo w uściskach ⟨*mocno ściskać, obejmować*⟩: Oni nas tak kochają gorąco, że aż duszą w uściskach. *Grusz. Ar. Tys. 63.* **4. d.** pieniądze (kapitały, złoto itp.) ⟨*chować pieniądze, skąpić na wydatki*⟩: Złoto w szkatule dusi... *Słow. Sen 127.* **5. d.** słowa ⟨*skąpić słów, mało mówić*⟩: Nie duś słów, mów. *Zabł. Sarm. 74.* **6. d.** śmiech, uczucie, łkanie, łzy itp. ⟨*tłumić, głuszyć, powściągać*⟩: Wytężoną siłą woli dusiłem w sobie słodkie uczucie. *Gard. Trzech 126—127.* **7.** *żart.* **d.** flaszkę, kufel, szklankę itp. ⟨*pić powoli, sączyć*⟩: Ojciec Rafał tymczasem, pomrukując sobie basem, chwaląc wstrzemięźliwość świętą, dusi flaszkę napoczętą. *Kras. Wiersze 224.* **8. d.** mięso, potrawy ⟨*gotować na wolnym ogniu pod przykryciem*⟩.

dusić się 1. d. się czym ⟨*dławić się*⟩: **d. się** gazem. **2. d. się** ze śmiechu a. od śmiechu ⟨*tłumić gwałtowny śmiech*⟩: Obserwowały go pilnie z boku i dusiły się od śmiechu. *Bal. Dziady 158.*

dusza 1. Bratnia, siostrzana **d.** ⟨*człowiek bliski komu pod jakimś względem*⟩. **2.** Dobra, harda, rogata, pobożna, poczciwa, szlachetna itp. **d.** ⟨*o człowieku dobrym, hardym itd.*⟩; podła, służalcza itp. **d.** ⟨*o człowieku podłym, służalczym itp.*⟩. **3.** Hultajska, psia **d.** itp. ⟨*rodzaj wyzwiska; gałgan, hultaj itp.*⟩. **4. d.** ludzka ⟨*pierwiastek psychiczny, umysłowy w człowieku*⟩. **5.** *pot. środ.* Martwe dusze ⟨*fikcyjne osoby umieszczane na listach płac*⟩. **6.** Naga **d.** ⟨*termin używany w literaturze okresu modernizmu, zwłaszcza przez Przybyszewskiego, dla oznaczenia treści duszy wolnej od wszelkich hamulców*⟩. **7. d.** pokutująca ⟨*duch, zjawa, widmo*⟩: Jak pokutująca dusza, snułam się po wszystkich kątach jadalnego pokoju. *Żmich. Pow. 49.* **8. d.** duszy ⟨*coś najdroższego, umiłowanego nade wszystko*⟩: Usłyszawszy duszę swej duszy, muzykę, wyzbyła się zalęknienia. *Żer. Przedw. 213.* Owieczko moja, duszy mej duszo! *Karp. SW.* **9. d.** organizacji, towarzystwa ⟨*centralna postać czego, inspirator; najważniejszy, najbardziej istotny czynnik, składnik czego*⟩: Być duszą jakiejś sprawy, jakiejś zabawy. **10. d-e** zmarłych: Modlitwa za duszę zmarłych. *SL.* **11.** Człowiek małej, wielkiej duszy ⟨*niewielkiej, wielkiej wartości moralnej*⟩. **12.** Rozdzierający duszę, np. głos, smutek ⟨*głos, smutek itp. pełen bólu, rozpaczy, cierpienia, przerażający*⟩. **13.** Hart, moc, wielkość duszy ⟨*charakteru, umysłu*⟩. **14.** Wędrówka dusz ⟨*metempsychoza, pośmiertna wędrówka duszy z jednego ciała w drugie (według religijno-mistycznych koncepcji np. buddyzmu)*⟩. **15.** *przen.* Zwierciadła duszy ⟨*oczy*⟩: Dziewczyno! patrz mi w oczy. Te duszy zwierciadła muszą mi prawdę wydać. *Zabł. Szlafm. 237.* **16.** Na dnie duszy ⟨*głęboko w psychice, w świadomości*⟩. **17.** W (głębi) duszy, w skrytości duszy ⟨*skrycie, wewnętrznie; w istocie rzeczy, w rzeczywistości*⟩: Spuścił teraz nos na kwintę i oblicza w duszy koszta swojego kostiumu. *Bog. Wizer. 120.* W głębi duszy żywił przekonanie, że wszystko zakończy się dobrze. *Ziel. S. Pol. 100.* **18.** Duszą i ciałem, z duszą i ciałem (być oddanym, zaprzedać się komu, należeć do kogo, stać przy kim itp.) ⟨*całkowicie, bez zastrzeżeń*⟩: Duszą i ciałem stali przy Szwedach. *Sienk. SPP.* **19.** Z duszy, z całej duszy, z głębi duszy, z duszy serca, całą duszą ⟨*z całych sił, bardzo; szczerze*⟩: Kochać, nienawidzić z całej duszy (całą duszą). - Z duszy serca bym rad waszmości usłużyć. *Kaczk. Murd. I, 188.* Kochanowski był [...] całą duszą oddany Batoremu. *Wind. Koch. 153.* **20.** *przestarz.* Brać co na swoją duszę ⟨*brać co na swoje sumienie*⟩. **21.** Być chorym na duszy ⟨*być w stanie depresji duchowej, być przygnębionym, strapionym*⟩. **22.** Być, przebywać gdzie duszą ⟨*myśleć, marzyć o czym*⟩: On zawsze przebywa duszą w owej dawnej Warszawie, gdy stosunek publiczności do ulubionych aktorów miał w istocie coś rodzinnego. *Boy Flirt IX, 164.* **23.** Czytać w czyjej duszy ⟨*domyślać się czyichś myśli, odgadywać cudze myśli, zamiary*⟩. **24.** Jest komu lekko, raźnie, ciężko, głupio itp. na duszy ⟨*jest ktoś w nastroju radosnym, wesołym, w stanie przygnębienia, zaambarasowania itp.*⟩: Po chodzie i po mowie poznała córka, że ojcu ciężko było na duszy... *Krasz. Latarn. II, 91.* **25.** Kłaść, włożyć w co całą duszę ⟨*przykładać się do czego z całych sił, dokładać wszelkich starań, aby wykonać co jak najlepiej*⟩. **26.** Paść, leżeć bez duszy ⟨*paść, leżeć nie dając oznak życia*⟩. **27.** Mieć duszę na ramieniu (ze strachu) ⟨*bać się mocno*⟩: Żona moja nie przywykła do morza, miała duszę na ramieniu. *Sienk. Koresp. II, 157.* (Robić co) z duszą na ramieniu ⟨*z wielkim strachem, bardzo się bojąc*⟩: Z duszą na ramieniu pędziłem wśród huku i padających z góry odłamków od pocisków. *Pam. rob. 258.* Uciekać z duszą na ramieniu. **28.** Mieć rogatą duszę ⟨*być hardym, nieustępliwym*⟩. **29.** Mieć, otrzymywać, robić (wszystko), opływać we wszystko, czego lub ile **d.** zapragnie, zechce a. o czym **d.** zamarzy ⟨*mieć wszystkiego do woli, w dowolnej ilości, o czym tylko się pomyśli, czego się pragnie*⟩: Wszystkoś na ziemi miał, czego dusza zapragnie. *Krasz. Baśń 110.* Kupię sobie auto i będę jeździł, ile dusza zapragnie. *Was. W. Paryż 6.* Wyleżeć się, ile dusza zapragnie. Wszystko będzie [...] o czym dusza zamarzy. *Dan. Wraż. 135.* **30.** Nie mieć grosza (ani szeląga) przy duszy ⟨*nie mieć pieniędzy (zwłaszcza przy sobie)*⟩: Nigdy nie ma grosza przy duszy. Żyje na kredyt... *Kłos. Wiosna 84.* **31.** (Nie ma) żywej duszy, ani żywej duszy ⟨*nie ma nikogo, żadnego żywego człowieka*⟩: Pusto, nigdzie żywej duszy. *Reym. Now. V, 228.* Nie wie o czym, nie ujmie się za kim, nie zagląda do kogo itp. żywa **d.** ⟨*nikt, żaden żywy człowiek nie dowie się o czym, nie ujmie się za kim, nie zagląda do kogo itp.*⟩: A i to wiedz, że tu się za tobą żywa dusza nie ujmie. *Kaczk. Swaty 80.* **32.** Oddać Bogu duszę a. wyzionąć duszę ⟨*umrzeć*⟩. **33.** Oddać, zaprzedać, zapisać duszę diabłu ⟨*zatracić wszelkie hamulce moralne*⟩. **34.** Odkryć komu, otworzyć przed kim swoją duszę ⟨*wyjawić komu swoje najskrytsze myśli, zamiary, uczynki*⟩: Całą duszę mi odkrył. *Sienk. SW.* **35.** Okazać komu ludzką duszę ⟨*okazać komu dobroć, być wyrozumiałym dla kogo*⟩. **36.** Stać nad kim jak kat nad dobrą duszą ⟨*stać nad kim uporczywie, pilnować kogo*⟩: Czego wy nad tym Hasslingiem jak kat nad dobrą duszą stoicie! *Sienk. Pot. V, 172.* **37.** Stać się duszą i ciałem ⟨*o czymś: urzeczywistnić się*⟩: Ja ci powiadam, że [...] te nadzieje nie staną się duszą i ciałem. *Korz. J. Krewni 205.* **38.** *przestarz.* Uchodzić z duszą ⟨*uchodzić z życiem, uciekać*⟩: Ziemię oddawał, a z duszą uchodził. *Mick. SPP.* **39.** *żart.* Wchodzić, włazić z kaloszami do czyjej duszy ⟨*wdzierać się do czyichś intymnych przeżyć*⟩: Nie lubię, żeby mi kto z kaloszami do duszy właził. *Zap. G. Mił. 345.* **40.** Widzieć kogo a. co oczami lub oczyma duszy ⟨*przedstawiać, wyobrażać sobie kogo lub co*⟩. **41.** Wkładać w co całą duszę ⟨*starać się o co ze wszystkich sił*⟩: Gdybym mogła duszę włożyć w to zajęcie... Ale nie mogę, nie mogę! *Wędr. 41, 1901, 803.* **42.** Wypłakać duszę ⟨*umrzeć ze zmartwienia*⟩: Myślałam, że duszę z siebie wypłaczę. *Zap. G. SPP.* **43.** Wytrząsnąć, wytrząść duszę z kogo ⟨*pozbawić kogo życia, zabić*⟩: Zerwał się wściekły. Gdyby to była prawda i gdybym dostał w swoje szpony honorowego prezesa, duszę bym z niego wytrząsł!... *Sewer Nafta II, 2.* *żart.* Konie zorientowawszy się, że im niedaleko do domu, ruszyły cwałem. Myślałem, że duszę ze mnie wytrzęsie. *Lam J. Rozmait. 64.* **44.** Zaklinać się na duszę ⟨*wypowiadać zapewnienia, przysięgi*⟩: [Kramarze] na duszę się zaklinają i na swoje zdrowie, że ich cukierki słodsze, aniżeli u sąsiada. *Morc. Wyrąb. I, 117.* **45.** Hulaj dusza! ⟨*hulajmy, bawmy się!*⟩: Dzwonek brzęknął — już po szkole, hulaj dusza na swobodzie! *Syrok. Szk. 22.* **46.** Na mą duszę! ⟨*klnę się, przysięgam*⟩: Przysięgam na mą duszę: upić się dzisiaj muszę! *Kniaź. Wyb. 117.* **47.** Świeć, Panie, nad jego duszą ⟨*formuła wypowiadana o zmarłym*⟩: Nieboszczyk jegomość, Panie świeć nad duszą jego, całe życie strawił na usługach publicznych. *Kras. Podstoli 232.* **48.** **d.** czyja napełnia się czym ⟨*ktoś coś odczuwa*⟩: Dusze ludzkie napełniły się przerażeniem. *Sienk. SW.* **49.** Aż **d.** rośnie, raduje się ⟨*aż radość ogarnia*⟩: Pobekują a podskakują cielęta, aż się chłopskim dzieciom dusza raduje od tej cielęcej wesołości. *Dygas. Now. V, 160.* **50.** **d.** czyja jest, siedzi na ramieniu; uciekła, wyskoczyła komu na ramię (ze strachu) ⟨*ktoś bardzo się boi, bardzo się przestraszył*⟩: Gdy spojrzał groźnie, wszystkich dusze były na ramieniu, a gdy krzyknął, wszystko truchlało. *Skiba Poziom. 34.* Dusza mi na ramieniu siedziała ze strachu. *Sienk. Ogn. IV, 179.* **d.** siedzi komuś w piętach a. poszła, uciekła komu w pięty (ze strachu) ⟨*ktoś stracił odwagę, boi się, zląkł się*⟩: I jeszcze coś tam dalej grzmiał za mną: ale jam już tego nie słyszał, bo prawdę mówiąc dusza w pięty mi poszła ze strachu, więc przycupnąłem do ziemi i w nogi. *Kaczk. Olbracht. III, 181.* Co? kto? — zapytałem niespokojnie. A dusza w pięty mi ucieka. *Berent Fach. 102.* **51.** *rub.* **d.** przez gębę lezie ⟨*człowiek wypowiada się szczerze, to co myśli*⟩: U pijanego, wiadomo — dusza przez gębę lezie! *Berent Próchno 151.* **52.** **d.** wyrywa się (do czego, ku czemuś) ⟨*ktoś czegoś pragnie, dąży do czegoś*⟩. **53.** **d.** zamiera np. na myśl o czym ⟨*budzi się lęk, groza*⟩: W Stasiu, gdy wreszcie zetknął się z tą okropną rzeczywistością, zamierała dusza na myśl, co czeka ich oboje w dniach następnych. *Sienk. Pust. I, 122.*

przysł. **54.** Hulaj dusza bez kontusza, szukaj pana bez żupana. **55.** Rada by dusza do raju, ale grzechy nie puszczają ⟨*ktoś nie ma możności osiągnięcia tego, czego by chciał*⟩. **56.** U Polaka dusza na języku. **57.** Wielka dusza w małym ciele.

duszka Moja duszko ⟨*pieszczotliwie do osób*⟩. *przestarz.* pani **d.** ⟨*ukochana kobieta*⟩: Wszystko poszło na [...] przysmaczki, śpiewaczki i na panie duszki. *Zab. III/1, 1779, s. 121.*

duszkiem Pić **d.** ⟨*jednym tchem, jednym łykiem, haustem, jednym ciągiem*⟩. Wychylić, wypróżnić (kieliszek) **d.**

duszny **1.** **d-e** powietrze ⟨*ciężkie, parne*⟩. **d-e** pomieszczenie ⟨*pełne zaduchu*⟩. **d-a** woń, **d.** zapach ⟨*dusząca(-y), odurzająca(-y)*⟩. *przestarz.* **d-a** atmosfera: Zabawił miesiąc blisko śród ustawicznego balowania w atmosferze dusznej, odurzającej, gdzie nietrudno było stracić głowę. *Ask.Poniat. 20.* **2.** *daw.* Wypić co dusznym haustem ⟨*wypić od razu całą zawartość, jednym tchem*⟩: Jednym dusznym haustem wychylił lampkę, aż do ostatniej kropelki. *Łoz. Wal. Szlach. III, 79.*

dużo **1.** Mieć **d.** pracy. **2.** **d.** wody upłynie ⟨*upłynie dużo czasu*⟩. **3.** Powiedzieć za **d.** ⟨*powiedzieć co niepotrzebnie, zdradzić się z czym*⟩. **4.** Przejść **d.** ⟨*doświadczyć, przeżyć*⟩: Ma stargane nerwy. Dużo przeszedł. W czasie okupacji stracił żonę i córkę. *Lut. Próba 81.*

duży **1.** **d-a** czarna ⟨*duża filiżanka czarnej kawy, duża porcja kawy*⟩. **2.** **d.** deszcz ⟨*obfity, gęsty, ulewny*⟩. **3.** **d.** dom, pokój ⟨*dużych rozmiarów*⟩. **4.** Prowadzić **d.** dom ⟨*prowadzić dom otwarty, żyć na wielką skalę, stopę*⟩. **5.** **d.** głos, głos o dużej skali ⟨*głos o wielkiej rozpiętości tonów*⟩. **6.** **d-a** gorączka ⟨*wysoka temperatura ciała*⟩. **7.** *fiz.* **d-a** kaloria ⟨*ilość ciepła potrzebna do ogrzania 1 kg wody o 1°C*⟩. **8.** *biol.* Krwiobieg **d.** ⟨*droga, którą krew przebywa od lewej komory serca przez tętnice i naczynia włoskowate całego organizmu do prawego przedsionka*⟩. **9.** **d-e** (wielkie) litery ⟨*litery wyższe od tak zwanych małych, wystające nad wierszem*⟩. **10.** **d.** mężczyzna ⟨*wysoki, dobrze zbudowany*⟩. **11.** **d.** palec ⟨*wielki palec, kciuk*⟩. **12.** **d-a** pauza, przerwa ⟨*w szkole pauza, przerwa między lekcjami trwająca dłużej od innych, zazwyczaj pół godziny, przeznaczona m.in. na śniadanie*⟩. **13.** **d-e** pieniądze ⟨*znaczna gotówka, znaczny majątek*⟩. Coś kosztuje **d-e** pieniądze ⟨*coś drogo kosztuje, coś, co pociąga za sobą poważne wydatki*⟩. **14.** **d-e** piwo, **d-a** czysta, wzmocniona ⟨*duży kufel piwa, duży kieliszek wódki*⟩. **15.** Ktoś z dużą przyszłością ⟨*ktoś mający nadzieję bardzo pomyśl-

nej przyszłości, kariery w życiu⟩: Dostała męża ze stanowiskiem i z dużą przyszłością, a przy tym pierwszorzędnego człowieka. *Dąbr. M. Noce II, 191.* **16.** **d-e** rachunki ⟨*rachunki opiewające na wielką sumę*⟩. **17.** **d-e** włosy ⟨*długie, gęste włosy*⟩. **18.** **d-a** woda ⟨*głęboka*⟩. **19.** Dużej miary ⟨*wyróżniający się, niezwykle utalentowany*⟩: Sikorski był aktorem charakterystycznym dużej miary, postacie przez niego tworzone nosiły piętno wysokiego artyzmu. *Ower. Ramp. 231.* **20.** W dużej mierze ⟨*często, przeważnie, w większości wypadków, w wysokim stopniu*⟩. **21.** Dzieło w dużym stylu ⟨*dzieło wykonane z rozmachem, z wielkim talentem*⟩: To wszystko jest materiał na komedię w dużym stylu. *Boy Flirt IX, 78.* **22.** *daw.* Człowiek, mąż dużej ręki ⟨*człowiek silny, mocny*⟩. **23.** Patrzeć dużymi oczyma ⟨*patrzeć szeroko otwartymi oczyma, wpatrywać się w coś, przyglądać czemu z ciekawością, ze zdumieniem*⟩. Zrobić **d-e** oczy ⟨*zdziwić się*⟩.

dwa **1.** Dwaj chłopcy a. dwóch chłopców; dwie kobiety; dwa konie, okna, wozy; dwoje dzieci. **2.** **d.** kroki (stąd), na **d.** kroki, o **d.** kroki ⟨*niedaleko*⟩: To bliziuteńko, dwa kroki, więc żebyś mi był w minutę z powrotem. *Żer. Biała 36.* **3.** **d.** ognie ⟨*gra sportowa polegająca na trafianiu piłką w grających w przeciwnej partii*⟩. **4.** *euf.* **d.** zera ⟨*klozet*⟩. **5.** Nie raz, nie **d.** ⟨*wiele razy*⟩. **6.** Raz, **d.**, raz, **d.** itd. ⟨*komenda podająca tempo marszu, wiosłowania, pływania, ćwiczeń gimnastycznych itp.*⟩. **7.** Prawda, rzecz oczywista, pewne itp. jak **d.** a **d.** cztery a. jak **d.** razy **d.** cztery ⟨*o czymś bardzo oczywistym, pewnym*⟩: Jak dwa a dwa cztery, tak to prawda. *Zabł. Mężowie 56.* **8.** Dwie sroki za (jeden) ogon łapać ⟨*załatwiać dwie sprawy naraz*⟩. **9.** Mówić, wtrącać itp. **d.** słowa ⟨*niewiele mówić*⟩: Antek słuchał tego wtrącając czasem i swoje dwa słowa. *Past. Komuna. 39.* **10.** Na dwóch ramionach płaszcz nosić a. na dwóch stołkach siedzieć, dwom bogom służyć ⟨*trzymać z jedną i drugą stroną*⟩. **11.** Nie ma dwóch zdań ⟨*nie ma wątpliwości, bez wątpienia, oczywiście*⟩. **12.** Nie potrzebować czego **d.** razy mówić ⟨*nie być zmuszonym, nie zmuszać do ponagleń, dodatkowych uzasadnień*⟩. **13.** Nie umieć zliczyć dwóch a. do dwóch ⟨*o człowieku nierozgarniętym*⟩. **14.** *pot.* Robić co na sto **d.** ⟨*robić co bardzo dobrze, intensywnie, skutecznie*⟩: Po drugiej stronie robota na sto dwa, kominy dymią. *Żukr. Dni 203.* **15.** Służyć na dwóch łapkach ⟨*nadskakiwać komu*⟩: Niech że jej się nie zdaje, że będzie służył przed nią na dwóch łapkach jak potulny i wierny piesek. *Meis. Wraki 388.* **16.** Przy jednym ogniu dwie pieczenie upiec ⟨*za jednym zamachem ubić dwa interesy*⟩. **17.** Wziąć kogo we **d.** ognie ⟨*zaatakować z dwóch stron*⟩: Wzięci w dwa ognie Niemcy ustąpili z pola walki. *Piw. Hist. 16.* **18.** Wykonywać jakąś czynność, np. pracować, mówić, jeść itp. za dwóch ⟨*dużo pracować, mówić itp.*⟩: Je obiad za dwóch i kładzie się pod namiotem. *Fiedl. A. Kan. 267.* **19.** Załatwić co, omówić, powiedzieć itp. w dwóch słowach ⟨*prędko, krótko*⟩: W dwóch słowach ci to powiem. *SW.* **20.** Zamknąć co na **d.** spusty ⟨*przekręcić klucz dwa razy, odsunąć coś od siebie, przestać o czym myśleć*⟩. **21.** Zrobić co raz, **d.** lub raz, **d.**, trzy ⟨*zrobić co szybko, niezwłocznie, w jednej chwili*⟩: Spakowałem rzeczy, raz, dwa, trzy i kazałem je tu przynieść. *Winaw. Roztw. 26.*

przysł. **22.** Co dwóch, to nie jeden. **23.** Dwa grzyby w barszcz. **24.** Dwa razy daje, kto prędko daje. **25.** Gdzie dwóch, tam rada; gdzie trzech, tam zdrada. **26.** Gdzie się dwóch bije, tam trzeci korzysta. **27.** Głupi dwa razy traci. **28.** Kij ma dwa końce. **29.** Kto na dwóch stołkach siada, ten na ziemię spada. **30.** *daw.* Mądrej głowie dość dwie słowie. **31.** Podobni do siebie jak dwie krople wody. **32.** Pokorne cielę dwie matki ssie.

dwoić **1.** **d.** nić ⟨*skręcać dwie nici razem*⟩. **2.** *gw.* **d.** komu ⟨*mówić komu wy*⟩: On mi dwoi, bo zawsze mówi do mnie: „Słuchajcie Pietrze". *SW.*

dwoić się **1.** Dwoi się komu w oczach, w ślepiach ⟨*ktoś widzi podwójnie*⟩: Na trzeci dzień nie pozostało mu wiele sił, wszystko dwoiło się w oczach. *Fiedl. A. Biz. 213.* **d.** się i troić się w czyich oczach ⟨*być widzianym przez kogo podwójnie, potrójnie*⟩: Światełko mu się dwoiło i troiło w oczach. *Jackiew. Górn. 67.* **2.** Ktoś dwoi się i troi się ⟨*ukazuje się niemal jednocześnie w kilku miejscach, stara się być wszędzie; mnoży się, jest niezwykle czynny*⟩: Trzeba się będzie dwoić i troić, aby zebrać w czas obfity plon. *Życie Warsz. 192, 1951.*

dwoje **1.** Jedno z dwojga ⟨*alternatywnie: albo jedno, albo drugie*⟩: Wybrać jedno z dwojga. *SL.* **2.** Na **d.**: a) ⟨*w odniesieniu do dzieci lub osób różnej płci; na dwa przedmioty rodzaju nijakiego*⟩: Ubrania na dwoje ludzi, na dwoje dzieci; kotary na dwoje drzwi; b) ⟨*na dwie części, na pół*⟩: Łeb rozetnę na dwoje, gdybyś mi się sprzeciwiać zamierzał. *Żer. Opow. II, 313*; c) ⟨*na dwie strony; dwojako, i tak, i owak*⟩. Na **d.** babka wróży (wróżyła) ⟨*sprawa niepewna, nic pewnego; tak albo inaczej; nie wiadomo jeszcze, co będzie*⟩: Zawsze na dwoje babka wróży. Nie tak i nie owak, a jakoś być musi. *Reym. Fron. 227.* **3.** We **d.**: a) ⟨*podwójnie, na pół*⟩: W ręku trzymał wycięty artykuł. Teraz składa go we dwoje. *Breza Mury 67*; b) ⟨*we dwie osoby różnej płci; sam na sam kobieta z mężczyzną*⟩: Iść we dwoje. - Znaleźli się we dwoje w karecie. *Dąbr. M. Noce I, 43.* **4.** Zgiąć się, zgarbić się, skurczyć się we **d.** ⟨*pochylić się nisko*⟩: Zginał się we dwoje, by nie uderzyć głową o mokry pułap. *Par. Godz. 69.* **5.** Pracować za **d.**, robić za **d.** ⟨*pracować bardzo dużo, za dwie osoby*⟩. **6.** *przestarz.* Ważyć rzecz na **d.** ⟨*oceniać rzecz, rozpatrywać rzecz z obu stron*⟩. **7.** *daw.* W dwojgu, we dwojgu ⟨*we dwoje, razem*⟩.

przysł. **8.** Z dwojga złego imaj się mniejszego.

dworny **1.** **d-a** ogłada, gest **d.**, ukłon **d.** ⟨*wykwintny, etykietalny, elegancki*⟩. **2.** *daw.* Jurysdykcja **d-a**, urząd **d.** ⟨*jurysdykcja, urząd przy dworze panującego, magnata; jurysdykcja nadworna, urząd nadworny*⟩.

dworski **1.** Budynki **d-e**, czeladź **d-a**, **d-e** gospodarstwo ⟨*należące do dworu, do dziedzica*⟩. **2.** Damy **d-e**, paziowie **d-y**, **d-y** panowie, świta **d-a** ⟨*należące do dworu panującego lub magnackiego*⟩. **3.** **d.** ukłon ⟨*etykietalny, ceremonialny*⟩. **4.** *daw.* Trzymać się dworskiej klamki ⟨*liczyć na łaskę, protekcję panującego, możnowładcy itp.*⟩.

dworsko *daw.* Służyć, sługiwać **d.** ⟨*służyć we dworze* *dziedzica, na dworze magnata*⟩: Możeś sługiwał dworsko? *Zabł. Sarm. 102.*

dworzec **d.** kolejowy, lotniczy, towarowy, autobusowy, morski, średnicowy itp.

dwója **1.** ⟨*ocena niedostateczna, dwójka*⟩: **d.** z matematyki, z łaciny. **2.** Dostać dwóję. Dwóje obrywać, zbierać, przynosić: Jak przyniesie huncfot dwóję, to go zerżnę na kwaśne jabłko. *Zeg. Zmory 73.*

dwójka **1.** Iść dwójkami, siedzieć dwójkami ⟨*parami*⟩: W marszu zmienili szyk, szli teraz dwójkami, wyciągnęli się w długiego węża. *Bron. J. Ogn. 184.* **2.** We dwójkę, w dwójkę ⟨*we dwoje, we dwóch, we dwie, razem*⟩: Przysunąwszy się do siebie przez chwilę rozmawiali we dwójkę, jak umieli najciszej. *Breza Uczta 145.* **3.** Postawić dwójkę. Przynieść, złapać dwójkę. **d.** grozi ⟨*o ocenie niedostatecznej*⟩. **4.** *sport.* **d.** bez sternika ⟨*lekka łódź wyścigowa na dwóch wioślarzy*⟩: W dwójkach bez sternika osada bydgoskiej Stali zajęła czwarte miejsce. *Tryb. Ludu 194, 1953.* **d.** podwójna ⟨*łódź na dwóch wioślarzy, z których każdy pracuje dwoma wiosłami*⟩.

dwójkowy **1.** Kolumna **d-a** ⟨*składająca się z szeregu po dwie osoby w jednym rzędzie*⟩: Ćwiczenia wstępne, rozgrzewające, można prowadzić w rozsypce półkolem przed instruktorem, w kolumnie dwójkowej przy nielicznym zespole. *Nonas Atl. 65.* **2.** Skala **d-a** ⟨*operująca tylko dwiema cyframi*⟩: Najmniejszą możliwą skalą jest skala dwójkowa, wymaga ona tylko dwu cyfr: 0 i 1, reszta jest zbędna. *Radioam. 9, 1953, s. 25.* **3.** System **d.** (pracy): Modyfikacją systemu trójkowego jest system dwójkowy, przy którym murarz pracuje tylko z jednym podręcznym. *Wiedza 562, s. 9.* **4.** Uczeń **d.** ⟨*mający niedostateczne oceny*⟩.

dwójnasób W **d.**, *daw.* we **d.** ⟨*dwukrotnie, dwa razy tyle, dwa razy więcej, podwójnie*⟩: Jak to zwykle bywa, gdy szczęście posłuży, w dwójnasób jeszcze zwiększył majątek dość duży. *Fredro A. Geld. 20.* Oddaj jej wet za wet, a jak takiej złośnicy, we dwójnasób nawet. *Zabł. Pasterz 328.*

dwór **1.** Modrzewiowy **d.**; **d.** szlachecki, **d.** murowany ⟨*budynek*⟩: Wjechaliśmy w obszerny dziedziniec i stanęli przed gankiem modrzewiowego dworu. *Żmich. Pow. 86.* **2.** **d.** królewski, biskupi, dygnitarski ⟨*siedziba panującego, biskupa, dygnitarza; panujący, biskup, magnat i jego otoczenie*⟩. **3.** Dwory panujące, europejskie, zaborcze. Zagraniczne dwory. *hist.* **d.** rosyjski, wiedeński, pruski ⟨*rządy danych państw z panującymi na czele*⟩. **4.** Dama dworu ⟨*dama z arystokratycznego rodu należąca do świty żony lub córki panującego*⟩: Bywał częstym gościem w salonie pani Ewy Dobrzyckiej, której córka Salomea była pierwszą damą dworu księżniczki saskiej. *Hertz P. Słow. 48.* **5.** Radca dworu ⟨*wyższy urzędnik w dawnej administracji austriackiej*⟩. **6.** Szambelan dworu, kuchmistrz dworu, marszałek dworu itp. ⟨*tytuły wyższych urzędników dworskich, odpowiadające wykonywanym funkcjom*⟩: Szambelan dworu najjaśniejszego cesarza niemieckiego przyozdobionym został w order hiszpański. *Orzesz. Pierwot. 212.* **7.** Na dworze ⟨*na zewnątrz, poza domem, pod gołym niebem*⟩: Na dworze był jasny dzień. *Prus SPP.* Ładnie, brzydko na dworze ⟨*o pogodzie*⟩. **8.** Z(e) dworu ⟨*z zewnątrz*⟩: Przyjść ze dworu. Ktoś ze dworu usiłował zajrzeć do kuchni. *Prus Plac. 263.* **9.** *pot.* Wyjść na **d.** ⟨*z domu*⟩. Wypędzić psa na **d.** **10.** Mieć, uzyskać wpływy na dworze ⟨*u panującego i jego otoczenia*⟩. **11.** Otoczyć się (licznym) dworem ⟨*dworzanami, służbą*⟩. **12.** *przestarz.* Prowadzić **d.** ⟨*żyć wystawnie*⟩. **13.** *przestarz.* Przyjść, przyjechać z całym dworem ⟨*z całą rodziną, w kilka osób*⟩. *SFA.* **14.** *przestarz.* Służyć u dworu, we dworze a. przy dworze ⟨*w majątku ziemskim*⟩: Służył Jasieńko przy dworze, wysłużył Kasię jak zorzę. *Kolb. Pieśni 227.* **15.** *daw.* Żyć pańskim dworem ⟨*żyć wystawnie, bogato, okazale*⟩: Żył ogromnym pańskim dworem, drzwi na roścież, stół otworem, huczno, tłumnie jak na sejmie. *Zal. Boh. Złota 202.* **16.** *daw.* Żyć, służyć itp. swoim dworem ⟨*żyć, służyć itp. według siebie, swoich upodobań, na swój sposób*⟩: Każda z tych narodowości żyje swoim dworem, zachowując jednocześnie przyjazne stosunki z sąsiadami. *Tyg. Ilustr. 50, 1899.* **17.** Fora ze dwora ⟨*idź precz, wynoś się*⟩: Dosyć! Zbierać łachy i fora ze dwora. *Aud. Zbieg. 55.*

przysł. **18.** Cnota i pokora nie ma miejsca u dwora.

dwunastka *poligr.* W dwunastce drukować ⟨*w formacie książki, w której arkusz drukarski złożony jest na 12 części*⟩.

dwunożny **1.** Zwierzę **d-e** **2.** Żniwiarka **d-a.**

dwuoczny Widzenie **d-e**: Widzenie dwuoczne pozwala nam ocenić głębię pola widzenia. *Demb. J. Zwierz. 274.*

dwupłciowy *biol.* Zwierzęta **d-e** ⟨*łączące w sobie narządy, cechy dwu płci*⟩.

dwupolowy Gospodarka **d-a** ⟨*system gospodarki rolnej polegający na podziale roli ornej na dwie części i corocznej kolejności obsiewania jednej części i ugorowania drugiej*⟩.

dwupoziomowy Skrzyżowanie ulic **d-e.**

dwurząd Stać dwurzędem ⟨*jeden za drugim*⟩; ustawiać w dwurzędzie; zbiórka w dwurzędzie.

dwurzędowy **1.** **d-a** marynarka, kurtka ⟨*mająca dwa rzędy guzików*⟩. **2.** Okręt **d.** ⟨*dwurzędowiec, statek starożytny poruszany dwoma rzędami wioseł*⟩. **3.** Siewnik **d.** ⟨*który sieje dwa rzędy jednocześnie*⟩. **4.** *bot.* Jęczmień **d.** ⟨*mający kłosy o dwóch rzędach ziaren*⟩.

dwusieczny **1.** **d.** oszczep, miecz; stal **d-a.** **2.** *mat.* **d-a** kąta ⟨*linia prosta przechodząca przez wierzchołek kąta i dzieląca kąt na dwie równe części*⟩.

dwuskibowy Pług **d.** ⟨*o dwóch korpusach płużnych, odkładający jednocześnie dwie skiby*⟩.

dwustopniowy **d-a** organizacja (studiów, księgowości). **d-e** wybory: Zastosowanie zasady elekcyjnej na podstawie oszacowania majątkowego i dwustopniowych wyborów. *Spas. SW.*

dwustronny **1.** **d.** materiał ⟨*mający wzór po dwóch stronach*⟩. Dźwignia **d-a.** Kalka **d-a.** Spawanie **d-e.** **2.** Umowa **d-a** ⟨*umowa wzajemna, przynosząca korzyści obu stronom*⟩.

dwuszereg Ustawić się w **d.** W dwuszeregu! ⟨*komenda*⟩.

dwutaktowy 1. *lit.* Wiersz **d.** ⟨*składający się z dwóch taktów*⟩. **2.** *techn.* Silnik **d.** a. dwusuwowy ⟨*wykonujący pracę w ciągu dwóch taktów, czyli suwów tłoka*⟩.

dwutorowo *przen.* Iść **d.** ⟨ *w dwóch równoległych kierunkach*⟩: Nasze badania powinny iść dwutorowo: przemysł chemiczny jedno, badania zielarskie drugie. *Żukr. Zioła 233.*

dwuuszny 1. Słyszenie **d-e** ⟨*słyszenie obu uszami*⟩: Kierunek skąd przychodzi dźwięk określamy dzięki słyszeniu dwuusznemu, jednym uchem nie moglibyśmy go wyznaczyć. *Mal. Akust. 107.* **2. d.** wazon.

dwuznacznik Grube dwuznaczniki ⟨*wyrazy lub zwroty mogące mieć dwa znaczenia, często zawierające aluzję do treści nieprzyzwoitej*⟩. Sypać dwuznacznikami: Kilkadziesiąt osób obsiadło wielki stół i piło, krzyczało [...], sypało dwuznacznikami... *Reym. Now. I, 446.*

dwuznaczny 1. d-a sytuacja, **d-e** uśmiechy, **d-a** odpowiedź, **d-e** żarty, **d-e** postępowanie: Dwuznaczne me postępowanie podpadło waszej tajemnej naganie. *Fredro A. Śluby 58.* **2.** Rzeczowniki **d-e** ⟨*mające dwa znaczenia*⟩.

dybać d. na kogo, na co ⟨*czyhać, czatować, godzić na kogo, na co, napastować*⟩: **d.** na czyje życie, mienie. Pan na moją uczciwość oczywiście dyba [dybie]. *Zabł. Sarm. 100.*

dybki Brać w **d.** ⟨*w kajdanki*⟩. Iść w **d.** ⟨*być skutym, uwięzionym*⟩.

dyby Zakuć w **d.** ⟨*kłody lub deski z otworami, w które zakuwano ręce i nogi więźnia*⟩: W dyby zakuty pod kościołem klęczał wystawiony na urągowisko i pośmiewisko. *Wikt. Papież 54.* Sędzia krzyknął: W dyby tego zucha! *Mick. Tad. 158.*

dych Ani słychu, ani dychu. ⟨*brak jakiejkolwiek wieści, znaku życia*⟩: Chował się, potajemnie się tu kręcił, ale od zimy o nim ani słychu, ani dychu. *Was. W. Gwiazdy 316.*

dychać Ledwo a. ledwie **d.** ⟨*prawie nie oddychać, być bliskim zemdlenia albo śmierci*⟩: Zmęczył się, że ledwie dycha. *SL.* Leon słaby — Leon chory, doktor pędzi, ledwie dycha. *Fredro A. Doż. 35.*

dychawica Cierpieć na dychawicę ⟨*na astmę*⟩. Dostać dychawicy. *med.* **d.** oskrzelowa ⟨*choroba dróg oddechowych powstająca zwykle na tle alergicznym*⟩. **d.** sercowa ⟨*choroba wywołana niedomogą serca*⟩.

dyg 1. ceremonialny, dworski, wdzięczny **d.** ⟨*ukłon, dygnięcie*⟩. **2.** Składać, zrobić **d.**, złożyć **d.**: Zatrzymała się pośrodku pokoju [...] złożyła ojcu głęboki, dworski dyg. *Iwasz. J. Mil. 129.*

dygnitarski Po dygnitarsku ⟨*jak dygnitarz, jak na dygnitarza przystało*⟩.

dygnitarstwo Dygnitarstwo kościelne. Dojść do dygnitarstw. Piastować **d.**

dygnitarz d. duchowny, **d.** świecki.

dygotać 1. d. od czego a. z czego ⟨*trząść się*⟩: **d.** ze strachu. **2. d.** jak w febrze. **d.** na całym ciele. **3.** Przenikać dygotaniem: Strach go ogarniał z wolna i przenikał dygotaniem. *Reym. Now. II, 242.* **4.** Nogi pod kim dygocą. Ręce komu dygocą. Serce dygoce (komu) ze szczęścia. Ziemia dygoce ⟨*drży, trzęsie się*⟩.

dykcja Staranna, wyrazista, zła **d.** ⟨*wymowa*⟩. Mieć dobrą (wyrazistą) dykcję.

dyktando 1. Pod **d.** (pisać). **2.** Pisać **d.** Poprawiać **d.**

dyktatorski d-e rządy; **d.** ton; władza **d-a.** Po dyktatorsku ⟨*jak dyktator, bezwzględnie, nakazująco, stanowczo*⟩.

dyktatura 1. d. kapitalistyczna, faszystowska, wojskowa. **2. d.** proletariatu ⟨*ustrój polityczny w okresie przejściowym od kapitalizmu do socjalizmu, w którym nieograniczoną władzę państwową sprawuje klasa robotnicza w sojuszu z chłopstwem pracującym*⟩.

dyktować 1. Robić coś jak dyktuje serce, sumienie, rozsądek, rozum, uczucie ⟨*radzi, podsuwa, wskazuje*⟩: Piszcie, jak wam serce dyktuje. *Goj. Dom 49.* Serce, sumienie, rozsądek, ból, żal, uczucie dyktuje co komu: Szczery ból dyktował mu te słowa. *Sienk. Bez dogm. II, 110.* **2. d.** ceny, prawa, warunki ⟨*narzucać*⟩: Poprzez syndykaty i trusty spółki akcyjne prowadziły do powstawania wielkich koncernów przemysłowych [...] dyktujących ceny, a częstokroć i warunki pracy. *Jancz. Prawo 139.* **3.** *sport.* **d.** tempo ⟨*narzucać szybkość biegu, gry*⟩.

dylemat Stawać przed dylematem ⟨*przed alternatywą*⟩: Na progu dojrzałości stawali przed dylematem: ognisko rodzinne czy celibat. *Par. Alch. 59.*

dyletancki Po dyletancku ⟨*jak dyletant, powierzchownie, po amatorsku*⟩: (Po)znać, traktować co po dyletancku.

dym 1. Czarny, gęsty **d.**; gryzący **d.** ⟨*piekący, ostry, wywołujący ból*⟩. **2.** *wojsk.* **d-y** bojowe ⟨*gęste, białe obłoki sztucznie wytwarzane w celu przysłonięcia wojska lub ważnych obiektów*⟩. **3.** *daw.* **d.** chłopski, dworski ⟨*zagroda, gospodarstwo*⟩. **4.** Chmura, kłęby dymu. **5. d-y** kadzideł; *przen.* **d.** pochwał, pochlebstw. **6. d.** z czego: z komina, z papierosów; z potrawy ⟨*para*⟩. **7.** Ani dymu, ani popiołu ⟨*ani śladu, ani znaku*⟩. **8.** Jak w **d.** ⟨*bez wahania, śmiało, na pewno, prosto*⟩: Udać się, uderzyć do kogo jak w **d.** - Mieli oni zwyczaj rozkładać się z towarem zawsze w jednym miejscu [...] gdzie już do nich jak w dym szli kupujący po garnki. *Krasz. Jerm. 143.* **9.** Buchać kłębami dymu. **10.** *łow.* Iść na **d.** ⟨*o dziku, niedźwiedziu itp.: rzucać się w kierunku myśliwego po strzale*⟩: Dzik nie był wcale w złym humorze, bo po strzałach poszedł od razu na dym, więc wyraźnie szukał myśliwego. *Starzeń. Gaw. 137.* **11.** W **d.** się obrócić ⟨*wniwecz się obrócić, marnie zginąć, przepaść*⟩: Wszystkie nadzieje w dym się obróciły i z nim uleciały. *Lel. Listy I, s. XXIII.* **12.** Pójść, zniknąć z dymem ⟨*spłonąć, spalić się*⟩: Z dymem znikła nasza strzecha. *Brodz. Wiesł. 4.* Z dymem puścić ⟨*spalić*⟩: Mogą ogień zaprószyć i z dymem wszystko puścić. *Goj. Dwoje 117.* *przen.* ⟨*stracić, zniszczyć, zaprzepaścić*⟩: To ja ci na to dałem mój udział, żebyś go ty w jakieś akcje wkładał i żebyś go z dymem puszczał. *Żer. Biała 137.* **13.** Rozwiać się jak **d.** ⟨*zniknąć, ulotnić się*⟩: Szczęście moje rozwiało się tutaj jak dym. *Żer. Grzech. 53.* **14.** *łow.* spaść z dymem ⟨*o ptakach: spaść zaraz po strzale*⟩. **15.** Wykurzyć dymem (pszczoły). **16. d.** bucha, kłębi się, gryzie w oczy. **17. d.** idzie ze łba komu ⟨*ktoś jest pijany*⟩. *SFA.*

przysł. **18.** Nie ma dymu bez ognia. **19.** Nawet dym słodki w swojej chacie. **20.** Tchórzowi dymem dzwonią ⟨*wykurzają go*⟩.

dymać 1. *przestarz.* dziś *reg.* **d.** miechem a. w miech ⟨*dąć, dmuchać*⟩; **2.** *rub.* **d.** dokąd ⟨*iść prędko, biec, pędzić*⟩: Już tak drugi dzień Jędrek dymał spod samych Pyrzoglów w stronę Klerykowa. *Żer. Syzyf. 145.*

dymić 1. d. oparami (o oparzeliskach, łąkach podmokłych). **2. d.** nozdrzami (o koniu). **3.** Piec, komin, parostatek, lokomotywa dymi. **4.** Wulkan dymi. Bagniska dymią. Gorąca potrawa dymi ⟨*paruje*⟩. **5.** Śnieg dymi, że świata nie widać ⟨*przesłania (świat) jakby dymem*⟩. **6.** *przen.* Czupryna dymi komu ⟨*ktoś ma w czubie*⟩: Krążyła ochoczo butelka, sekretarzowi porządnie już dymiła czupryna. *Szew. Kleszcze 97.*

dymić się *przen.* **d. się** z głowy, łysiny, czupryny: Wychyliliśmy znowu kieliszki. Z czupryn nam się dymiło. *Sienk. Now. IV, 50.*

dymisja 1. Dać dymisję ⟨*zwolnić z urzędu, ze stanowiska*⟩: Onegdaj dałeś dymisję jednemu z twoich [...] urzędników. *Prus Lalka I, 138.* **2.** Otrzymać, przyjąć dymisję. **3.** Udzielić dymisji (urzędnikowi, ministrowi). **4.** Podać się do dymisji ⟨*złożyć, zgłosić rezygnację z zajmowanego stanowiska, urzędu*⟩: Podał się oficjalnie do dymisji, która w czerwcu tegoż roku została przyjęta. *Hertz P. SPP.* **5.** *przestarz.* (Być, pozostawać) w dymisji ⟨*być zdymisjonowanym*⟩: Młody oficer jechał teraz do stryjecznego dziada, generała w dymisji, mieszkającego na wsi. *Żer. Uroda 26.*

dymny 1. d. przewód, **d-a** rura itp. ⟨*przewód, rura przewodzący(-a) dym do komina*⟩. **2.** *daw.* **d-a** chata ⟨*kurna chata, z otworem w dachu zamiast komina*⟩. **3.** Świeca **d-a**: a) ⟨*jeden ze środków do wytwarzania zasłon dymnych*⟩; b) ⟨*wytwarzająca przy spalaniu dym zabijający insekty*⟩. **4.** Szkła **d-e** ⟨*szkła ochronne zabarwione na kolor szary, przypominający kolor dymu*⟩: Przed oślepiającymi i szkodliwymi dla oczu promieniami górskiego słońca chronią nas szkła zielone i dymne we wszystkich odcieniach. *Bielcz. Narc. 174.* **5. d-a** zasłona ⟨*wytwarzana w celu przysłonięcia wojska lub obiektów wojskowych*⟩.

dyndać 1. d. nogami ⟨*machać, kołysać*⟩. **2.** *rub.* **d.** na postronku, na szubienicy ⟨*wisieć, być powieszonym*⟩: Na drzewie poprzecznym, podpartym dwoma słupami, nieruchomy człowiek dyndał na postronku. *Żer. Char. 356.*

dyngus Śmigus **d.**; chodzić po dyngusie ⟨*w okresie wielkanocnym chodzić grupą od domu do domu i śpiewać pieśni wielkanocne w celu otrzymania poczęstunku, daru, upominku*⟩: Chłopcy wiejscy [na Mazowszu] na Boże Narodzenie chodzą „po kolędzie”, a na Wielkanoc „po dyngusie”, śpiewając pieśni odpowiednie tym świętom i zbierając do kobiałki, co im dadzą po domach. *SRG 75.*

dynia (O)krągły jak **d.** Łeb jak **d.**

dyplom 1. d. czeladnika, nauczyciela, technika, inżyniera itp. ⟨*dokument stwierdzający przyznanie tytułu zawodowego lub naukowego*⟩. **2. d.** doktorski a. doktora (nauk). **3. d.** na członka towarzystwa naukowego. **4.** Otrzymać, zrobić **d. 5. d.** uznania ⟨*wyróżnienie, odznaczenie, pochwała na piśmie, zwykle w formie ozdobnej*⟩: Teatr Ziemi Rzeszowskiej [...] obdarzył aktorkę dyplomem uznania. *Teatr 2, 1952, s. 23.* **6.** Otrzymać **d.** honorowy na wystawie. **7.** *przestarz.* **d.** fundacji uniwersyteckiej; **d.** elekcyjny; **d.** szlachecki ⟨*akt, dokument urzędowy*⟩.

dyplomacja 1. d. europejska, francuska, polska itp. **2.** *pot.* Pracować w dyplomacji ⟨*pracować w urzędzie kierującym sprawami zagranicznymi państwa; być dyplomatą*⟩. **3. d.** kobieca ⟨*zręczność, przebiegłość w postępowaniu, obrotność, spryt*⟩. **4.** Szczyt dyplomacji.

dyplomatyczny 1. Ciało **d-e**, korpus **d.** ⟨*ogół przedstawicieli dyplomatycznych obcych państw, akredytowanych przy rządzie danego państwa*⟩. **2.** Język, paszport, przywilej **d.**; kariera, nota, placówka, służba **d-a**; przedstawicielstwo, rokowania, stosunki **d-e**. **3.** Kurier **d.** ⟨*specjalny urzędnik uprawniony do przewożenia poczty dyplomatycznej*⟩. **4.** Protokół **d.** ⟨*ogół prawideł i zasad normujących porządek ceremoniałów dyplomatycznych*⟩. **5. d-a** choroba ⟨*udawanie, symulowanie choroby w celu uchylenia się od wykonania jakiegoś zadania itp.*⟩. **6. d.** manewr, **d-e** milczenie ⟨*zręczny(-e), sprytny(-e), wymijający(-e)*⟩.

dyplomowany d. agronom, pułkownik, technik itp. ⟨*mający dyplom*⟩. Pielęgniarka **d-a**.

dyplomowy Egzamin **d.** ⟨*końcowy, składany dla uzyskania dyplomu*⟩. Praca **d-a**; praktyki **d-e**.

dyrdum *posp.* Mieć fiksum **d.** ⟨*mieć źle, pstro w głowie, mieć bzika*⟩: Niby jaki dystans? Chyba ten, że ja jestem normalny, a ty masz fiksum dyrdum we łbie. *Mostow. Kariera 318.*

dyrdy *pot.* W **d.** ⟨*prędko, szybko, żwawo, galopem*⟩: Biec, pędzić, lecieć w **d.** Gdyby wiedział, że co zarobi, to by za rogatki mokotowskie w dyrdy poleciał na tę nawałnicę. *Wol. Fraszki 106.*

dyrdymałki *lekcew.* Mówić, pleść **d.** ⟨*błahostki, głupstwa*⟩. Tracić czas na **d.** Zajmować się dyrdymałkami.

dyrekcja 1. d. naczelna, **d.** okręgowa (na kolei), **d.** teatrów, kolei ⟨*zarząd*⟩. **2.** Pod dyrekcją ⟨*pod dyrygenturą, pod batutą*⟩: Orkiestra filharmonii pod dyrekcją swego stałego kapelmistrza [...] wykonała [...] uwerturę „Bajka” Stanisława Moniuszki. *Nowa Kult. 48, 1951.* **3.** *daw. wojsk.* **d.** na wprost — kompania marsz! ⟨*kierunek*⟩.

dyrektor 1. d. naczelny, techniczny, administracyjny. **2. d.** departamentu, fabryki, instytucji. **d.** szkoły. **3.** Awansować na dyrektora. Zostać dyrektorem, zostać powołanym na stanowisko dyrektora.

dyrygować **1.** **d.** orkiestrą, chórem ⟨*kierować*⟩. **2.** **d.** organizacją, pracą, pracownikami ⟨*kierować despotycznie*⟩.

dyscyplina ● ⟨*karność, rygor, ustalony porządek*⟩ **1.** Socjalistyczna **d.** pracy, **d.** partyjna, **d.** nauki, **d.** wojskowa, szkolna **d.** Żelazna **d.** **2.** Łamać, wprowadzać, utrzymywać dyscyplinę. **3.** Podlegać, podporządkować się, poddać się dyscyplinie. Przestrzegać dyscypliny. **4.** Wyłamać się spod dyscypliny. **5.** **d.** rozprzęga się. **6.** **d.** wewnętrzna ⟨*opanowanie*⟩: Kto wyrobił sobie latami dyscyplinę wewnętrzną, ten wie, co może robić i czego nie może. *Bogusz. Polon. I, 128.* **7.** *przen.* **d.** myślowa, intelektualna, plastyczna. ● **8.** ⟨*dział, gałąź nauki, dziedzina wiedzy, nauka*⟩ **d.** naukowa, sportowa; **d.** plastyki; **d-y** humanistyczne.

dyscyplinarny Kary **d-e**. Komisja **d-a** (organizacji, instytucji) ⟨*rozpatrująca wykroczenia (służbowe) przeciw dyscyplinie*⟩. *praw.* Postępowanie **d-e** ⟨*dochodzenie prowadzone przez specjalne komisje, mające na celu ustalenie winy pracownika i orzeczenie kary*⟩.

dysertacja **1.** **d.** doktorska, naukowa ⟨*rozprawa*⟩. **2.** **d.** o czym a. na temat czego. **3.** Pisać, napisać dysertację. **4.** Bronić dysertacji.

dyshonor *książk.* **d.** ojczyzny ⟨*zniewaga, hańba*⟩. Uważać co sobie za dyshonor ⟨*za hańbę*⟩.

dysk **1.** *przen.* **d.** słońca. **2.** Rzut dyskiem ⟨*konkurencja sportowa*⟩.

dyskontować **1.** **d.** weksel ⟨*realizować należności wekslowe przed terminem ich płatności po odliczeniu procentu*⟩. **2.** *przen.* **d.** swoje naukowe osiągnięcia, naukowy autorytet.

dyskrecja **1.** **d.** stroju ⟨*umiarkowanie, umiarkowana elegancja*⟩. **2.** Liczyć na czyją dyskrecję ⟨*na szanowanie cudzych tajemnic*⟩. **3.** Nie robić czego (np. nie pytać o co) przez dyskrecję. **4.** Wymagać dyskrecji. **5.** Zachować dyskrecję (w jakiej sprawie).

dyskrecjonalny **1.** Fundusz **d.** ⟨*pozostawiony do czyjej dyspozycji*⟩. **2.** *przestarz.* **d-e** lata ⟨*okres pełnoletności*⟩: Wedle statutu dziewkom już od trzynastej wiosny życia liczą się lata „dyskrecjonalne". *Gomul. Mieszczka 118.* **3.** **d-e** prawo, **d-a** władza itp. ⟨*oparte(-a) nie na ustawach, lecz na własnej ocenie, uznaniu tego, komu one przysługują*⟩. **4.** Rozmowa **d-a** ⟨*poufna*⟩.

dyskurs *książk.* **1.** **d.** o czym ⟨*rozmowa, dyskusja, przemówienie, przemowa*⟩. **2.** Prowadzić, toczyć, wszcząć **d.**: Nie patrzał nigdy na rozmówcę i najchętniej prowadził dyskurs stojąc bokiem albo tyłem do prowadzącego z nim dialog. *Żer. Dzieje II, 244.*

dyskursywny Myśl **d-a**, myślenie **d-e** ⟨*logiczna(-e), oparta(-e) na wnioskowaniu*⟩.

dyskusja **1.** Burzliwa, długa, jałowa, namiętna, ogólna, ożywiona, przewlekła, publiczna, rzeczowa **d.** **2.** **d.** o czym lub nad czym: o polityce, o sztuce; nad referatem, nad sprawozdaniem. **3.** Charakter, przebieg dyskusji. **4.** Materiał do dyskusji. **5.** Coś nie podlega dyskusji ⟨*coś jest bezsporne*⟩. **6.** Nie dopuścić do dyskusji. **7.** Odroczyć, otworzyć, zagaić, wyczerpać, zamknąć, zawiesić dyskusję. **8.** Poddać co dyskusji a. pod dyskusję. **9.** Podjąć, prowadzić, toczyć, wieść, wszczynać, wszcząć, wywoływać dyskusję. **10.** Przyjąć co bez dyskusji. **11.** Zabrać głos w dyskusji. **12.** **d.** rozwija się, rozgorzała, toczy się, wywiązała się.

dyskusyjny **1.** Artykuł, materiał, referat **d.** **2.** Wieczory, zebrania **d-e**. **3.** Głos **d.**: W referatach i głosach dyskusyjnych mówiono o tym, że nauka powinna służyć życiu. *Życie Nauki 7—8, 1951, s. 699.*

dyskutować **1.** **d.** gorąco, obszernie, zawzięcie **2.** **d.** o czym, nad czym: Dyskutowano gorąco o literaturze, sztuce, polityce. *Perz. SPP.* Dyskutowaliśmy nad walorami sztuki. *Borow. SPP.* **3.** **d.** z kim.

dyskwalifikować **1.** Coś dyskwalifikuje kogo jako kogo: Brak odpowiedzialności w spełnianiu obowiązków obywatelskich dyskwalifikuje panią jako nauczycielkę. *Tarn. Sprawa 55.* **2.** **d.** kogo za co: **d.** piłkarzy za brutalną grę. *SL.*

dysonans **1.** Rażący **d.** **2.** Unikać dysonansów ⟨*rozdźwięków, nieporozumień*⟩. **3.** Wprowadzić do czego dysonans ⟨*zakłócić harmonię*⟩. **4.** **d.** zakłóca co, nie zakłóca czego: Żaden dysonans nie zakłócił powagi obrad. *Ask. Łukas. I, 182.*

dyspensa *kult.* **1.** **d.** od czego: od postu. **2.** **d.** do czego: do małżeństwa bliskich krewnych. **3.** Dać dyspensę: Król sam się wstawił za nim do arcybiskupa, aby mu dał dyspensę od zapowiedzi. *Kaczk. Olbracht. III, 326.* Udzielić dyspensy. **4.** Uzyskać dyspensę. **5.** Zrobić coś za dyspensą.

dysponować **1.** **d.** co ⟨*zamawiać*⟩: **d.** obiad. **2.** **d.** komu ⟨*rozkazywać*⟩: Przywędrowawszy raz do dawnego kolegi i przyjaciela [...] mieszał się do wszystkiego, dysponował każdemu, nie ulegał nikomu. *Łoz. Wal. Dwór 265.* **3.** **d.** kim, czym ⟨*rozporządzać*⟩: **d.** znaczną sumą (pieniędzy). **4.** *przestarz.* **d.** kogo na śmierć ⟨*przygotowywać*⟩: Kapłan dysponuje chorego na śmierć. *SFA.*

dyspozycja **1.** Dyspozycje gospodarskie ⟨*zarządzenia*⟩. **d.** do czego lub na co: Przyszło do wydania dyspozycji na kolację. *Dąbr. M. SPP.* **2.** *psych.* **d.** umysłowa, uczuciowa; **d.** wrodzona; **d.** do czego: Uwaga jest dyspozycją (skłonnością, zdolnością) do postrzegania. *Sosn. Propag. 17.* **3.** **d.** czego ⟨*układ, plan*⟩: **d.** książki, wykładu, materiału w pracy naukowej. **4.** Być, oddać się do czyjej dyspozycji ⟨*być gotowym do wyświadczenia komu pewnych usług lub udzielenia pomocy*⟩: Ongi służył po dworach i dostarczał zwierzyny, później służył za podleśniczego, nareszcie kupił sobie grunt z domkiem i był do dyspozycji myśliwych, gdy go zaprosili. *Wodz. Wspom. 135.* **5.** Dać, wydać dyspozycję ⟨*zarządzić co*⟩: Głosem poważnym dawała dyspozycje. *Krasz. Szalona 227.* **6.** Mieć co do dyspozycji ⟨*mieć możność posługiwania się, rozporządzania czym*⟩: Mieliśmy do dyspozycji szachy, domino, pisma ilustrowane i popularnonaukowe. *Pigoń Komb. 156.* Oddać co do dyspozycji czyjej. **7.** Otrzymać czyją a. od kogo dyspozycję.

przysł. **8.** Propozycja nie dyspozycja.

dyspozycyjny **1.** Fundusz **d.** ⟨*będący do czyjejś dyspozycji*⟩. **2.** Ośrodek **d.** ⟨*wydający dyspozycje*⟩.

dysproporcja **1.** Pogłębiać, równoważyć, zmniejszać dysproporcję. **2.** Być w dysproporcji do czego.

dysputa **1.** Gwałtowna, zacięta **d.** ⟨*polemika*⟩. **2. d.** filozoficzna, polityczna, religijna, teologiczna. **3.** Odbyć z kim dysputę. **4.** Wchodzić, wdawać się w dysputy. **5.** Wieść, prowadzić dysputę. **6.** Wyzwać kogo na dysputę: Wyzywał kolegę na dysputy filozoficzne. *Prus SPP*. **7. d.** toczy się, wywiązuje się.

dystans **1. d.** między kim a kim lub między czym a czym: a) ⟨*odległość*⟩: Dystans między uciekającymi a pogonią zmniejszał się coraz bardziej. Wymierzyć **d.** między czym o czym; b) ⟨*przedział*⟩: Plemienna starszyzna szła coraz bardziej w górę, dystans między nią a pospolitym ludem musiał rosnąć. *Jasien. Świt 164*. **2. d.** czasu a. czasowy: W stosunku do wypadków teraźniejszych musimy dopiero uzyskać dystans czasu, aby je sprawiedliwie ocenić. *Rocz. Lit. 1935, s. 3*. **3.** Na dalszy **d.** ⟨*na dalszą przyszłość*⟩: Odłożyć załatwienie czego na dalszy dystans. **4.** Trzymać kogo a. trzymać się na **d.** ⟨*ustosunkowywać się do kogo oficjalnie albo chłodno, odnosić się z rezerwą*⟩: Będzie go trzymać na odpowiedni dystans, bez żadnych poufałości. *Jaroch. Liście 239*. **5.** *sport*. Długi, krótki, średni **d.**; **d.** klasyczny, płaski, płotkowy, międzypłotkowy. Biegać na dystansach (np. 3, 5, 10 km).

dyszeć **1.** Ciężko, mocno **d.** **2. d.** ze zmęczenia, z wysiłku, od (ze) złości, od wzburzenia. **3.** Ledwo, ledwie **d.** ⟨*prawie nie oddychać, być bliskim zemdlenia albo śmierci*⟩: Ja już ledwo dyszę [...] a ty łysiejesz zapewne.*Chopin Wyb. 185*. *przen.* Od lat kilku biedaczysko ledwie dyszał na swoim Jałbrzykowie. *Sienk. Połan. III, 359*. **4. d.** czym: a) ⟨*pragnąć czego bardzo*⟩: **d.** zemstą, nienawiścią; b) ⟨*ziać czym, roztaczać, wydzielać co*⟩: **d.** upałem (o murach); wiosną, wonią. **5. d.** pod jarzmem, pod przemocą; w niewoli ⟨*być uciskanym, gnębionym*⟩: Jerozolima dyszy od wieków pod jarzmem tureckim. *Moracz. Dzieje IV, 154*. **6.** *przestarz*. **d.** przeciw komu ⟨*gniewać się na kogo, czyhać na kogo mściwie*⟩: Kto ci zawinił, synu? Przeciw komu dyszesz [dyszysz]. *Lamus 8, 1910, s. 441*. **7.** *przestarz*. **d.** za czym ⟨*bardzo czegoś pragnąć, tęsknić za czym*⟩: Ten, kto się poczuł raz w wolnym przestworze, wiecznie już dyszeć będzie za swobodą. *Konopn. Poezje II, 13*. **8.** *przen.* Miech, pociąg, woda (spadająca, bieżąca) dyszy.

dyszel **1.** Stać w dyszlach: Wyprzężone koniki, każdy z dużym węzłem na ogonie, stały w dyszlach [...] i gryzły siano. *Nałk. Z. Gran. 105*. **2.** Zakładać do dyszla: Basia wypadła za panem Zagłobą, aby nad zaprzęgiem czuwać, pomagała wyprowadzać konie, zakładać je do dyszla. *Sienk. Wołod. I, 198*. **3.** *przestarz*. Chodzić jak w dyszlu ⟨*czuć zależność od obowiązku*⟩. *SPP*. **4.** *przestarz*. Rzemiennym dyszlem jechać, podróżować itp. ⟨*jechać dokąd, często zbaczając i wstępując po drodze tu i ówdzie*⟩: W ostatnich dniach dużo podróżował rzemiennym dyszlem, objechał sąsiedztwo na pożegnanie. *Weys. Józ. Sob. 80*. **5.** *daw*. Na dyszlu usiąść ⟨*zaniechać podróży, przedsięwzięcia, dać za wygraną*⟩: Mamże usieść na dyszlu, ujechawszy tak daleko? *L.* (*Teat. 33, d. 81*). **6.** *przestarz*. Życie na dyszlu prowadzić ⟨*w ustawicznej włóczędze*⟩. *SW*.

dyszlowy Koń **d.** ⟨*koń zaprzęgnięty do dyszla*⟩.

dywan **1. d.** miękki, puszysty; dwuosnowowy, ręczny, strzyżony, wiązany; perski, turecki, wschodni. **2. d.** latający ⟨*dywan z baśni wschodnich służący czarodziejom do latania w powietrzu*⟩. **3. d.** modlitewny ⟨*używany przez mahometan jako podnóżek albo klęcznik przy modlitwie*⟩. **4.** *przen.* **d.** kwiatowy a. kwiatów; **d.** śniegu. **5.** Rozesłać (na podłodze, w pokoju) **d.** **6.** Wysłać pokoje, wybić ściany dywanami.

dywanowy **1.** Kwietnik **d.** **2.** Obicie **d-e.** **3.** Nalot **d.** ⟨*nalot samolotów rzucających bomby na cały wyznaczony teren, bez wybierania poszczególnych obiektów*⟩.

dywersja **1.** Mała **d.**; **d.** kulturalna. **2. d.** przeciw komu. **3.** Czynić, sprawić dywersję. **4.** Dopuścić się dywersji.

dywizja **1. d.** pancerna, liniowa; **d.** piechoty, jazdy. **2.** Dowódca, generał, sztab dywizji. **3.** Dowodzić, komenderować dywizją. **4.** Formować dywizję.

dywizjon **1. d.** karabinierów, artylerii, jazdy, kawalerii, czołgów; **d.** lotniczy; **d.** torpedowców, kontrtorpedowców itp. **2.** Dowodzić, komenderować dywizjonem.

dyżur **1.** Dzienny, nocny, ostry **d.** **2. d.** przy kim, przy czym. **3. d.** na sali, w biurze, w klasie. **4.** Być na dyżurze. **5.** Mieć, odbywać, objąć **d.**: Kiedy Lipnicki zachorował na tyfus, opiekowaliśmy się nim i po kolei odbywaliśmy dyżur przy nim. *Lim. Pam. 347*.

dyżurny **d.** lekarz, oficer; **d.** ruchu (na kolei).

dzban, dzbanek **1.** Cynowy, gliniany **d.** **2. d.** czego ⟨*dzban czymś wypełniony; objętość, miara czego równa zawartości dzbana*⟩: **d.** mleka, wina, miodu, malin. **3. d.** do czego a. na co: **d.** do wina; na jagody, na mleko. **4. d.** od czego ⟨*wzięty od czegoś, do czego bywa zwykle używany*⟩: **d.** od mleka. **5. d.** po czym: **d.** po mleku. **6. d.** z czego ⟨*zrobiony z czego*⟩: **d.** z gliny, z masy (plastycznej). **7. d.** z czym ⟨*wypełniony czym*⟩: **d.** z mlekiem, z miodem.

przysł. **8.** Póty dzban wodę nosi, póki się ucho nie urwie. Do czasu dzban wodę nosi.

dziać się **1.** Dzieje się co w kim, w sercu, w duszy itp. ⟨*ktoś coś przeżywa, doznaje wrażeń, wzruszeń itp.*⟩: Coś dziwnego dziać się musi w duszy tego człowieka. *Wol. Bakał. 217*. **2.** Dzieje się co komu ⟨*przytrafia się co komu, dotyka kogo, jest wyrządzane komu*⟩: Krzywda się komu dzieje. Krzyknie znienacka: gwałt mi się dzieje! *Zab. VIII/2, 1773, s. 358*. **3.** Dzieje się komu dobrze, źle itp. ⟨*powodzi się komu, wiedzie się dobrze, źle itp.*⟩: Piszcie, czyście zdrowi, jak się wam dzieje, co zamyślacie robić. *Słow. Listy I, 511*. **4.** Dzieje się co z kim ⟨*ktoś jest uczestnikiem pewnych zdarzeń, przeżywa co, odczuwa*⟩: Może przy tobie odnajdę siłę straconą, bo doprawdy, niedobrze dzieje się ze mną. *Morzk. Jerzy 52*. Co się z tobą dzieje? ⟨*jak ci się powodzi, co* *u ciebie słychać?*⟩. **5.** Niech się dzieje co chce ⟨*zwrot towarzyszący jakiejś ryzykownej decyzji, wyrażający determinację; wszystko mi jedno, co będzie*⟩: Teraz niech się dzieje, co chce. Powiem prawdę! *Perz. Las 132.* **6.** Dziej się wola a. niech się dzieje wola boża a. wola nieba ⟨*zwrot wyrażający pokorne, bierne poddanie się losowi*⟩: Niech się dzieje wola boża, niech na mnie spadną wszystkie cierpienia! *Sienk. Dram. 100.* Niech się dzieje wola nieba, z nią się zawsze zgadzać trzeba! *Fredro A. Zem. 72.* **7.** Oby, żeby się nam dobrze działo ⟨*zwrot używany żartobliwie przy wychylaniu kieliszków; oby nam się dobrze powodziło*⟩: No! żeby się nam dobrze działo... Za pomyślność kochanego kolegi! *Syg. Wysadz. 64.* **8.** Dzieją się cuda, krzywdy, nadużycia, zbrodnie ⟨*zdarzają się, przytrafiają się*⟩. **9.** Rzecz dzieje się ⟨*ma miejsce, odbywa się*⟩: W tej sztuce rzecz się dzieje w Warszawie. *SW.*

dziad 1. d. stryjeczny, **d.** po kądzieli ⟨*ojciec, stryj albo wuj matki*⟩. **2. d.** kalwaryjski ⟨*żebrak chodzący po odpustach*⟩: Gdy już byli niezdolni do pracy, stawali się kalwaryjskimi dziadami, żebrzącymi o grosika pod kościołem. *Gaz. Rob. 287, 1954.* **d.** kościelny: a) ⟨*żebrak siedzący pod kościołem*⟩; b) *przestarz.* dziś *reg.* ⟨*posługacz kościelny*⟩. **3.** *lekcew.* Stary **d.** ⟨*starzec*⟩. **4.** Z dziada pradziada a. *daw.* od dziada naddziada ⟨*od dawna, od wielu pokoleń*⟩: Spora część obecnych gospodarzy siedzi tu we wsi z dziada pradziada. *Pigoń Komb. 15.* **5.** *iron.* Kochać, lubić kogo jak psy dziada (w ciasnej ulicy) ⟨*nie lubić, nie znosić kogo*⟩: Tamtą koleżankę kochały — jako psy dziada w ciasnej ulicy... *Wędr. 7, 1901.* **6.** Obchodzić dziady ⟨*obchodzić święto zmarłych (dawna uroczystość ludowa)*⟩: Oto obchodzimy Dziady! Zstępujcie w święty przybytek; jest jałmużna, są pacierze i jedzenie i napitek. *Mick. Dziady 254.* **7.** Pójść, zejść na dziady ⟨*zacząć żebrać, stać się żebrakiem; zubożeć, stać się nędzarzem*⟩: Co ja mam szkody przez tę dziewczynę [...] Z torbami pójdę! Na dziady pójdę przy takiej córce! *Poraz. Dwun. 12.* Kto właściwie wtedy ograł tak doszczętnie w karty Jasia [...]? Chłopak zszedł potem na dziady, nie ożenił się, umarł pod płotem. *Pięt. Grom 100.* **8.** Wyglądać jak **d.**: a) ⟨*być obdartym, opuszczonym, wynędzniałym*⟩; b) także: wyglądać jak stary **d.** ⟨*wyglądać staro*⟩. **9.** Żyć jak **d.** ⟨*ubogo, nędznie*⟩. **10.** *pot.* Dziada i baby tylko brakuje ⟨*jest wielki nieporządek*⟩.

przysł. **11.** Baba o szydle, a dziad o mydle. **12.** Dziad swoje, a baba swoje ⟨*o kimś powtarzającym uparcie swoje zdanie i nie starającym się zrozumieć zdania cudzego*⟩. **13.** Przemówił dziad do obrazu, o obraz do niego ani razu.

dziadek 1. Kościelny **d.** ⟨*o człowieku wymizerowanym, chudym, bez życia*⟩: Zrobił się z niego po tej chorobie istny kościany dziadek. *Dąbr. M. Noce IV, 275.* **2.** *przestarz.* dziś *reg.* **d.** kościelny ⟨*staruszek posługujący w kościele; kościelny*⟩. **3. d.** proszalny, kościelny ⟨*stary żebrak*⟩. **4.** Stryjeczni dziadkowie. **5. d.** do orzechów ⟨*przyrząd do łupania orzechów*⟩. **6.** *karc.* Gra, grać z dziadkiem ⟨*z fikcyjnym graczem na miejscu brakującego do kompletu partnera*⟩.

przysł. **7.** Nie śmiej się dziadku z czyjego upadku.

dziadowski 1. Kij **d.**, torba **d-a** ⟨*żebraczy(-a)*⟩. **2. d-e** pacierze. **3. d-a** pensja ⟨*nędzna, mało warta*⟩. **4. d-e** wiersze, pieśni ⟨*wiersze, pieśni tworzone na modłę pieśni śpiewanych przez dziadów kościelnych*⟩: W okresie oświecenia krążyły tak zwane wiersze dziadowskie, anonimowe próbki doświadczonych poetów podszywających się pod styl dziadów kościelnych. *Waż. Mick. 48.* **5.** Po dziadowsku ⟨*nędznie, biednie, tandetnie, jak żebrak*⟩: Chodzić (ubranym) po dziadowsku. **6.** Rozpuścić język jak **d.** bicz ⟨*zanadto się rozgadać; używać nazbyt wyrazów nieprzyzwoitych*⟩. *SFA.* Rozpuścić siebie a. kogo jak **d.** bicz ⟨*rozpieścić, rozzuchwalić, popsuć się albo popsuć kogo przez pozostawienie nieograniczonej swobody*⟩: Popsuł się ze szczętem. Rozpuścił jak dziadowskie bicze. *Huss. Mur 122.*

dział 1. d. jakiejś nauki, księgi hipotecznej; **d.** ogłoszeń (w gazecie); **d.** literacki (wydawnictwa); **d.** podatków (w ministerstwie finansów). **2.** *geogr.* **d.** wodny a. dział wód ⟨*wzniesienie będące granicą między dorzeczami lub zlewiskami*⟩. Główny **d.** wodny ⟨*oddzielający dorzecza rzek głównych*⟩. **3.** Sprzedać swój **d.** ⟨*sprzedać część spadku przypadającą na kogo*⟩. **4.** Wziąć co działem ⟨*otrzymać przy podziale, odziedziczyć*⟩: Mikołaj Krzysztof Radziwiłł, zwany Sierotką, wziąwszy działem Nieśwież, obrał miejsce to za siedlisko swoje. *Łukasz. Hist. IV, 119.*

działacz Aktywny **d.**; **d.** postępowy, **d.** polityczny, rewolucyjny, robotniczy, społeczny, lewicowy, kulturalno-oświatowy; **d.** sportowy.

działać 1. d. silnie, zbawiennie, przygnębiająco, denerwująco, odpychająco ⟨*wpływać*⟩. **2. d.** solidarnie, wspólnie ⟨*występować, postępować*⟩. **d.** w czyjej obronie; **d.** w dobrej wierze, ręka w rękę z kim, na własną rękę, w dobrej a. złej woli. **3. d.** zaczepnie albo odpornie ⟨*walczyć zbrojnie atakując albo odpierając wroga*⟩: Wiśniowiecki, łamiąc warunki rozejmu, na własną rękę rozpoczął działać zaczepnie. *Smol. W. Dzieje 204.* **4. d.** co ⟨*sprawiać*⟩: **d.** cuda, dziwy. **5. d.** czym na co ⟨*o środkach chemicznych, substancjach itp.: mieszać je z czym, dodawać do czego w celu wywołania pożądanej reakcji*⟩. **6. d.** na kogo, na co, np. **d.** na zmysły, wyobraźnię, uczucie, ambicję ⟨*wywierać wpływ, oddziaływać*⟩: Stwierdzono naukowo, że nikotyna, wchodząca w skład tytoniu, działa ujemnie na układ nerwowy. *Rudniań. Technol. 31.* **d.** na nerwy ⟨*denerwować, drażnić, złościć*⟩: Tak działa jej na nerwy, że biedaczka traci humor w jego towarzystwie. *Prus Lalka II, 292.* **d.** na szkodę ⟨*szkodzić komu lub czemu*⟩. **d.** na zwłokę ⟨*wpływać świadomie na opóźnienie czego i powodować opóźnienie*⟩: Wynajdywał mnóstwo wykrętów i działał na zwłokę. *Prus Wiecz. 138.* **7. d.** w czyim imieniu ⟨*występować z czym, przeprowadzać co na podstawie czyjego upoważnienia*⟩: Róbcie, co uważacie za stosowne. Ja się podpiszę pod wszystkim. Działajcie [...] w moim imieniu. *Szew. Kleszcze 146.* **8.** Aparat, motor, centralne ogrzewanie działa ⟨*funkcjonuje*⟩. Mózg działa. Lekarstwo działa ⟨*skutkuje*⟩.

działalność 1. d. artystyczna, literacka, naukowa, oświatowa, pisarska, publicystyczna; społeczna; dyplomatyczna, polityczna; konspiracyjna, rewolucyjna, wywrotowa. **2. d.** na jakimś polu. **3.** Sfera działalności. **4.** Krępować, tamować czyją **d.** **5.** Przejawiać, podejmować, rozpocząć, rozwijać **d.**, zaprzestać działalności.

działanie **1.** **d.** czego — na co ⟨*oddziaływanie*⟩: **d.** perswazji na rozum. **2.** **d.** na odległość. **3.** **d.** chemiczne (kwaśne, zasadowe) ⟨*reakcja*⟩. **4.** *mat.* **d.** arytmetyczne; **d.** na liczbach; cztery działania. **5.** Działania wojenne, odporne, zaczepne ⟨*akcje, operacje prowadzone przez wojsko w czasie wojny*⟩. **6.** **d.** w celu zrobienia, pozyskania czego [nie: w kierunku zrobienia, pozyskania czego]. **7.** Pod działaniem czego: Pod działaniem wyrzutów sumienia przyznał się do winy. **8.** Bodziec, sprężyna, pobudka działania. Pole, zakres, zasięg działania. **9.** Stracić, odzyskać, odebrać komu swobodę działania.

działko **1.** **d.** przeciwlotnicze, polowe przeciwpancerne. **2.** **d.** wiwatowe.

działkowy Ogródek **d.** ⟨*niewielki kawałek ziemi, przydzielony na terenie miasta pracownikowi do uprawy warzyw, owoców i kwiatów na użytek domowy*⟩.

działo **1.** **d.** lekkie, ciężkie, spiżowe, okrętowe, przeciwlotnicze, przeciwpancerne, polowe, forteczne, oblężnicze, wałowe, dalekosiężne. **2.** Ryk, grzmot dział. **3.** Działami najeżony (okręt, szaniec). **4.** Bić, dawać ognia z dział ⟨*strzelać*⟩: Tymczasem Francuzi zaczęli dwunastego stycznia tak bić z dział w mury zamczyska, że po kilkugodzinnym bombardowaniu zrobili wyłom. *Chłęd. Odr. 204.* **5.** Nabijać, lawetować **d.** **6.** Walczyć, przeprowadzać operację (akcję), przybliżyć się pod osłoną dział. **7.** Wytaczać, zataczać **d.** *przen.* Wytoczyć **d-a** cięższego kalibru ⟨*przytoczyć poważniejsze argumenty, dowody*⟩. **8.** Zagwoździć **d.** ⟨*zatkać otwór lufy uniemożliwiając strzelanie*⟩: Krzyżacy [...] kilka dział polskich zagwoździli. *SRG 11.* **9.** Zaprzodkować **d.** ⟨*umocować działo do przodka*⟩: Zaprzodkowano działa — i bateria pomknęła za wozem. *Sewer. Poboj. 35.* **10.** **d-a** grzmią, zagrzmiały, huczą, umilkły.

I działowy Kula **d-a**, ogień **d.**, strzały **d-e** ⟨*z działa, z armaty*⟩.

II działowy **1.** Katalog **d.** ⟨*obejmujący pewien dział albo działy*⟩. **2.** Redakcje **d-e**. **3.** Intercyza **d-a** ⟨*dotycząca działów majątkowych*⟩. **4.** Linia **d-a**, wyżyna **d-a** ⟨*oddzielająca*⟩. **5.** *bud.* Ścianka, ściana **d-a** ⟨*niekonstrukcyjna, wewnętrzna*⟩.

dziany **1.** Artykuły, wyroby **d-e** ⟨*wyroby włókiennicze robione sposobem oczkowym, nie tkane*⟩. **2.** **d.** czym: **d.** srebrem, złotem, perłami (płaszcz, poduszka).

dzieciak **1.** Nieznośny, rozkapryszony **d.** **2.** Być dzieciakiem ⟨*zachowywać się, postępować nierozsądnie, niepoważnie, dziecinnie*⟩: Wtulił twarz w fałdy mamusinej spódnicy i chociaż mama szeptała mu, żeby nie był dzieciakiem, nie chciał wyjść z tej swojej kryjówki. *Świerszcz. 26, 1951.* **3.** Ty dzieciaku! ⟨*do dorosłych: ty gluptasie!*⟩ **4.** Zachowywać się, wykręcać się, płakać itp. jak **d.** ⟨*zachowywać się dziecinnie*⟩: Zachowujesz się jak dzieciak... jak bawiący się ogniem dzieciak... *Brosz. Opow. 138.*

dzieciątko Święte **D.**; **D.** Jezus ⟨*mały Jezus*⟩.

dziecię **1.** *przen. książk.* **d.** fortuny ⟨*o człowieku cieszącym się powodzeniem w życiu*⟩: Znudził się sławą — zepsute dziecię fortuny, niewdzięcznik, byłby oddał wszystkie jej blaski za jedną chwilę spokoju! *Choj. Alkh. IV, 13.* **2.** **d.** wsi, miasta, natury. **3.** Dziecięciem przeżyć co, przebyć itp. ⟨*jako dziecię, będąc dziecięciem*⟩: I żyć będziemy tak jak ongi... pomnisz? gdyś u mych kolan igrała dziecięciem. *Rap. Wit. 76.*

dziecięcy **1.** Balet, teatr **d.**; książka, literatura, organizacja **d-a**. **2.** **d-a** choroba ⟨*charakterystyczna dla dzieci, atakująca dzieci*⟩. Szpital **d.** ⟨*przeznaczony dla chorych dzieci*⟩. **3.** **d.** wiek, **d-e** lata itp. ⟨*wiek, lata bycia niedorosłym człowiekiem, dzieckiem*⟩: Znali się przecież od lat dziecięcych ze sobą. *Kaczk. Olbracht. II, 132.* **4.** **d-a** zażyłość, **d-e** wspomnienia ⟨*związane z okresem dzieciństwa*⟩: Gdy podrośli, dziecięca zażyłość zmieniła się w poważne uczucia. *Pytl. Listy 52.*

dziecinny **1.** **d-a** choroba ⟨*dziecięca*⟩. **2.** **d-a** figura, twarz; **d.** głosik, śmiech, płacz, uśmiech, wygląd ⟨*właściwy dziecku*⟩. **3.** **d-e** kłamstwo, wykręty; **d-a** naiwność, obawa, ufność. **4.** **d.** optymizm, pomysł, **d-e** rozumowanie ⟨*naiwny(-e)*⟩. **5.** **d-a** godzina, ⟨*wczesna*⟩. **6.** **d-e** lata, **d.** wiek itp. ⟨*lata dzieciństwa*⟩: Wiek dziecinny lubi słuchać powieści zabawnych albo dzieł jakich znakomitych. *Karp. O Rzeczyposp. s. XVIII.* **7.** **d-a** igraszka, zabawka ⟨*o rzeczach, sprawach błahych, łatwych w porównaniu z innymi, ważniejszymi*⟩: Wobec tego, co tu urządzał pan Lipski, awantury jego matki były dziecinną zabawką. *Krzyw. I. Bunt 150.* **8.** **d-e** koleżeństwo, **d-a** znajomość, miłość itp. ⟨*zawarte(-a) w okresie dzieciństwa, związane(-a) z okresem dzieciństwa*⟩: Miłość dziecinna wraca z tak gwałtowną siłą, jakby się w życiu później nic nie wydarzyło. *Jastr. Poemat 47.* **9.** **d.** wózek, **d.** pokój ⟨*przeznaczony dla dzieci*⟩. **10.** Po dziecinnemu ⟨*w sposób właściwy dziecku, dziecinnie, niefrasobliwie, niepoważnie, naiwnie*⟩: Roześmiała się nagle niefrasobliwie, jakoś po dziecinnemu. *Was. W. Rzeki 103.* Napierać się czego po dziecinnemu. **11.** Być, stawać się dziecinnym ⟨*naiwnym; śmiesznym*⟩.

dzieciństwo **1.** Lata dzieciństwa. **2.** Od dzieciństwa a. z dzieciństwa przywyknąć do czego, zrosnąć się z czym, znać co itp. ⟨*przywyknąć, znać co od najmłodszych lat, od czasu bycia dzieckiem*⟩: Jak trudno jej było wyrzec się marzeń o tej świetności, z którą od dzieciństwa się zrosła! *Orzesz. Pam. III, 27.* **3.** W dzieciństwie (poznać kogo, co, stracić (rodziców)). **4.** Spędzić **d.** (np. na wsi). **5.** Ależ to **d.**! ⟨*dziecinny sposób myślenia albo postępowania*⟩: Ależ to dzieciństwo, jak można tak myśleć. *SL.*

dziecko **1.** Dzieci drobne, nieletnie, dorosłe. **2.** Rodzone dzieci ⟨*własne*⟩. **3.** **d.** przy piersi ⟨*niemowlę*⟩. **4.** **d.** legalne, prawe ⟨*potomek rodziców pozostających w prawnie zawartym związku małżeńskim*⟩: Jestem legalnym dzieckiem moich rodziców. *Prus Lalka I, 161.* **d.** nieślubne, nieprawe ⟨*potomek rodziców nie będących prawnie małżeństwem*⟩: Ty kobieto, zawsze będziesz tylko jego kochanką, a twój syn nieprawnym dzieckiem... *Prus Emanc. I, 241.* **5.** Cudowne: **d.** a) ⟨*o niedorosłym człowieku odznaczającym się niezwykłymi na jego wiek zdolnościa-*

mi⟩: Najmłodszy, dziewięcioletni zaledwie syn starego Teppera był cudownym dzieckiem i koncertował z wielkim powodzeniem. *Berent Diog. 251;* b) ⟨*o człowieku dorosłym, ale młodym i pod względem uzdolnień niezwykłym na tle starszego otoczenia*⟩: Ćwikliński był cudownym dzieckiem pomiędzy filologami, bo jeśli się nie mylę, miał lat 22, jak został profesorem. *Chłęd. Pam. I, 211.* **6.** Stare **d.** ⟨*człowiek dorosły, stary, zachowujący się, postępujący nierozsądnie, niepoważnie, dziecinnie*⟩: Skaranie Boże z tymi starymi dziećmi! — ruszając ramionami rzekł ksiądz — uparte to jak... *Krasz. Jabł. III, 28.* **7.** Wyrodne **d.** ⟨*postępujące niewłaściwie, karygodnie wobec rodziców*⟩: Byłeś zawsze wyrodnym dzieckiem! *Iwasz. J. Odbud. 68.* **8.** *przestarz.* Dzieci boże ⟨*według nauki chrześcijańskiej: ludzie jako stworzenia Boga, zwłaszcza chrześcijanie*⟩: Chodzisz po ziemi, między cichymi i poczciwymi dziećmi bożymi jak złośliwy napastnik. *Żer. Przedw. 250.* **9.** *przen.* **d.** epoki, ludu, narodu; miasta, wsi, ulicy; gór, natury, przyrody, stepów. **10. d.** szczęścia ⟨*o człowieku cieszącym się stałym powodzeniem w życiu*⟩. **11.** Dom dziecka: a) ⟨*zakład wychowawczy dla małoletnich sierot albo dzieci pozbawionych należytej opieki, zapewniający im utrzymanie, opiekę, naukę i rozrywkę; dzieciniec*⟩; b) ⟨*sklep zwykle duży, zaopatrzony we wszystkie niezbędne artykuły dla dzieci*⟩. **12.** Od dziecka, *daw.* dziś *książk.* z dziecka a. dzieckiem ⟨*od okresu dzieciństwa, od najmłodszych lat*⟩: Znam go od dziecka. Od dziecka wzdychał do konnej jazdy. *Prus SPP.* Chcę ucałować tę ziemię, którąm ukochał dzieckiem. *Bron. W. Bagnet 12.* **13.** Moje **d.**, a. **d.** ⟨*poufały zwrot nie tylko do dziecka*⟩: Nic mi o tym nie opowiadałaś, moje dziecko. *Melc. Statek 67.* **14.** Być dzieckiem ⟨*zachowywać się, postępować niepoważnie, nierozsądnie, jak dziecko*⟩: Nie byłbyś dzieckiem i bajów nie prawił! *Zabł. Firc. 73.* **15.** Być, czuć się itp. jak nowo narodzone **d.** ⟨*być, czuć się całkowicie nieuświadomionym w czym, bezradnym*⟩: Ja się zupełnie nie znam na formalnościach [...] jestem jak nowo narodzone dziecko w prawnych rzeczach. *Ritt. Most 28.* **16.** *daw.* Dziećmi chodzić ⟨*być w ciąży*⟩. **17.** Cieszyć się, płakać jak **d.** ⟨*cieszyć się, płakać mocno, nieopanowanie, żywiołowo*⟩: Cieszył się jak dziecko i chwyciwszy Agnieszkę w objęcia, usiłował z nią tańczyć. *Dąbr. M. Noce IV, 126.* **18.** Dochować się pociechy z dzieci. **19.** Mieć, urodzić **d.** *książk.* spłodzić **d.** **20.** Odchować, wychować dzieci. **21.** Odumrzeć dzieci ⟨*umrzeć pozostawiając niedorosłe dzieci*⟩.

przysł. **22.** Ryby i dzieci głosu nie mają. **23.** Stary jak dziecko ⟨*na starość człowiek dziecinnieje*⟩.

dziedzictwo 1. d. tronu, *przen.* **d.** kulturalne; **d.** sztuki. **2. d.** po kim, po czym: Dziedzictwo po ojcach. *Bartk. SPP.* **3.** Prawo dziedzictwa ⟨*dziedziczenia*⟩. **4.** *przen.* Być czyim dziedzictwem ⟨*udziałem, własnością*⟩: Srogość dziedzictwem zwierząt, a litość człowieka. *L.* **5.** Dostać, objąć co, posiadać dziedzictwem a. w dziedzictwie ⟨*objąć co, dostać jako spadek albo spuściznę po przodkach*⟩: Dostałem w dziedzictwie pustą skałę, na której nic nie rośnie. *Makusz. O dwóch 87.* **6.** Nadać, oddać co, wziąć itp. w **d.** a na **d.** ⟨*nadać, oddać co, wziąć w dziedziczne posiadanie*⟩: Tryznowie nie na dziedzictwo, ale prawem zastawnym oddali Byteń bazylianom. *Baliń. M. Polska IV, 558.* **7.** Wyzuć kogo z dziedzictwa ⟨*pozbawić kogo odziedziczonej własności, majątku*⟩.

przysł. **8.** Dobre imię jest najlepsze dziedzictwo. **9.** Jak pies usiądzie na dziedzictwie szlachcica, to ogon za granicą trzyma ⟨*ironicznie o posesjach drobnej, zubożałej szlachty*⟩.

dziedzicznie d. obciążony, zwyrodniały. (Cechy biologiczne) przekazywane **d.**

dziedziczność 1. d. tronu, urzędu (urzędów). **2.** *biol.* Teoria dziedziczności.

dziedziczny 1. Cechy **d-e** ⟨*przejęte przez potomstwo po rodzicach*⟩. Choroba **d-a.** **2.** Dobra **d-e.** **3. d-e** posiadanie czego ⟨*posiadanie dające prawo do przekazywania czego potomstwu*⟩: Miał w dziedzicznym swym posiadaniu cztery włóki dobrego gruntu. *Korz. J. Krewni 8.* **4.** Monarchia **d-a,** tron **d.** **5.** Mieć, nadać, objąć co itp. prawem dziedzicznym ⟨*mieć, nadać co na własność z prawem przekazywania potomstwu*⟩.

dziedziczyć 1. d. schedę, zawód, prawo do czego. **2. d.** co — po kim: Dziedziczy po ojcu jeden majątek ziemski a po matce drugi. *SL.*

przysł. **3.** Kto dużo liczy, mało dziedziczy.

dziedzina 1. d. beletrystyki, matematyki, myśli, wiedzy, sportu; *przen.* **d.** ułudy. **2.** W dziedzinie czego ⟨*na polu, w zakresie czego*⟩: Pracuję w dziedzinie spółdzielczości. *SPP.*

dzieje 1. d. starożytne, średniowieczne, nowożytne, powszechne; **d.** ludzkości, **d.** ojczyste, narodowe, **d.** poezji; **d.** prądów literackich, kulturalnych, **d.** kultury; **d.** miłości, podróży; **d.** miasta (np. Warszawy). **2.** Dawne, stare **d.** **3.** Opowiedzieć, opisać czyje **d.**

dziejowy 1. Burze **d-e** ⟨*ważne, gwałtowne wydarzenia historyczne*⟩: Kąt to świata był zapadły, taki zaciszny, że do niego nie dochodziły burze dziejowe. *Prz. Tyg. Życia 6, 1875.* **2. d-a** misja, odpowiedzialność, rola **d-a** kogo. **3.** Prawda **d-a.** Przewrót **d.** Widownia **d-a.** Wypadki, wydarzenia **d-e.**

dzielić 1. d. co między kogo: **d.** jałmużnę między ubogich; zapasy między żołnierzy; majątek między dzieci. **2. d.** czas, godziny, życie itp. między co ⟨*zajmować się równolegle kilkoma rzeczami*⟩: Jaśnie pani snuje się po domu jak cień, wiecznie czekając na męża dzielącego czas między pracę w banku, przystojną aktorkę z teatru i huczne libacje. *Was. W. Obl. 151.* **3. d.** co na co (na części, na połowy): Pisarz ten dzieło swoje dzieli na cztery części. *L.* **d.** bochen chleba na połowę. **d.** myśl na dwoje (u *Mick.*) ⟨*rozważać dwie możliwości, zastanawiać, wahać się*⟩: Milczeć, czy radzić? na dwoje myśli dzieli, waha się, w końcu na drugie ośmieli. *Mick. Graż. 12.* **d.** włos na czworo ⟨*zbyt drobiazgowo co analizować*⟩. **4. d.** co od czego ⟨*oddzielać, odgraniczać*⟩: Pireneje dzielą Hiszpanię od Francji. *SW.* **5. d.** co przez co: **d.** jedną liczbę przez drugą (np. dwadzieścia przez pięć). **6. d.** co z kim: a) ⟨*oddawać komu część czego*⟩: Z biednymi chleb i mienie dzielił. *Konopn. Now. IV, 309;* b) ⟨*przeżywać wspólnie*⟩: **d.** z kim biedę, dolę i niedolę, swój los, głód i niewygody, trudy, szczęście, tęsknotę itp. **d.** władzę z kim ⟨*wspólnie z kim rządzić*⟩. **d.** pogląd, przekonanie, zdanie itp. czyje ⟨*myśleć, zapatrywać się tak samo jak kto inny*⟩: Należał długo do oddanych zwolenników Lutosławskiego, dzielił jego przeświadczenia i poglądy. *Pigoń Komb. 208.* **7.** Coś kogoś dzieli ⟨*rozłącza, oddala, różni*⟩: Dzieliła ich różność poglądów na sprawę. - To żelazo zabójcze na wieki dzieli nas! *Mick. Ball. 69.* **8.** *daw.* dziś *gw.* **d.** kogo ⟨*dawać komu część czego, obdzielać*⟩: Tak dobrze drugich dzielił, iż mu się samemu nic nie dostało. *Kras. Podstoli 40.*

dzielić się 1. d. się czym (z kimś): **d. się** chlebem, dochodami, zdobyczą, zyskiem; dobrym słowem, doświadczeniami, myślami, obawami, spostrzeżeniami, uwagami, wiadomościami, wrażeniami. **2.** *przestarz.* **d. się** w czym ⟨*mieć różne poglądy*⟩: Byłże Dymitr prawdziwym potomkiem Iwana? byłże tylko Samozwańcem, zręcznym oszustem? [...] Dzielą się i gubią w domniemaniach i wnioskach dziejopisarze. *Dzied. Lisow. I, 33.* **3. d. się** (na części, połowy itp.) ⟨*rozdzielać się*⟩: Ta rzeka dzieli się na dwie odnogi. *SW.* **4. d. się** przez co ⟨*o liczbach: dawać się podzielić*⟩: Liczba piętnaście dzieli się przez trzy. *SW.*

przysł. **5.** Z głupim źle się dzielić.

dzielnica 1. d. nowoczesna, proletariacka; **d.** mieszkaniowa, przemysłowa, handlowa, portowa, willowa (miasta), **d.** staromiejska. **2. d.** kraju. **3.** *hist.* **d-e** dawnej Polski (np. krakowska, wielkopolska). **4. d.** klimatyczna ⟨*strefa*⟩.

dzielnicowy 1. d-a rada narodowa. Komitet **d.** partii. **2.** *hist.* Książęta dzielnicowi.

dzielność 1. d. bojowa, **d.** życiowa; **d.** umysłu, charakteru. **2.** Odznaczony za **d.** ⟨*za męstwo, waleczność*⟩.

dzielny 1. d. człowiek, wódz, żołnierz, naród; **d-a** dziewczyna, kobieta. **2. d-a** postawa. **3.** *przestarz.* **d.** koń ⟨*wytrzymały, silny*⟩. **4.** *przestarz.* **d.** środek, przykład, sposób ⟨*skuteczny, silny*⟩: Dzielniejszy nad mowę był przykład, który sam z siebie dawał. *Kras. Życia IX, 132.* **5.** *przestarz.* **d.** w czym: **d.** w robocie ⟨*sprawny, umiejętny*⟩. **6. d.** w boju ⟨*waleczny*⟩. **7.** *daw.* **d.** do czego a. na co ⟨*mogący zdziałać co, spowodować*⟩: Nie mają sposobu zachęcania kupców takiego, jaki ma w ręku później uprzywilejowany, możny, a zatem dzielny na zniszczenie sąsiadów swoich. *Kras. Podstoli 156.* **8.** *daw.* **d.** w co a. czym ⟨*wyposażony w co, obdarzony czym, działający przy pomocy czego*⟩: Miłość mię nagli, bojaźń znowu cofa, ta swoją, i ta swoją dzielną siłą, obie na mdłego walczą filozofa, muszę ich znosić utarczkę niemiłą. *Kniaź. Wyb. 59.*

dzieło ● 1. d. czego: a) ⟨*czyn, praca, zadanie, sprawa, działanie*⟩: **d.** zniszczenia, wychowania; b) ⟨*wynik, rezultat, owoc pracy*⟩: **d.** przypadku, rozumu, rąk czyich; wojny. **2.** Być dziełem czego; być dziełem czyim. **3.** To twoje dzieło! ⟨*tyś to zrobił, ty jesteś sprawcą*⟩. **4.** Brać się, wziąć się, zabrać się, przystąpić do dzieła. **5.** Dokonać dzieła; podjąć wykonać **d.**

● **6. d.** ⟨*utwór literacki, naukowy, muzyczny; owoc pracy artysty*⟩: Bezcenne, epokowe **d.**; **d.** monumentalne, pomnikowe, wiekopomne. **7. d.** artystyczne, ekonomiczne, historyczne, literackie, medyczne, malarskie, muzyczne, naukowe, prawnicze, sceniczne itp. **8. d.** pośmiertne, wielotomowe, zbiorowe. **9.** Dzieła prozą, wierszem. **10. d.** treści filozoficznej. **11. d.** sztuki. **12.** Dzieła zebrane, dzieła wszystkie. **13.** Kopia, reprodukcja; przekład, tłumaczenie dzieła. **14.** Tytuł dzieła. **15.** Ogłosić **d.** drukiem. (Na)pisać, wydać **d. 16.** Stworzyć, wznieść (wiekopomne) **d.** (sztuki).

przysł. **17.** Koniec wieńczy dzieło.

dziennik ● 1. d. ⟨*czasopismo*⟩. **d.** poranny, wieczorny; radiowy, telewizyjny; humorystyczny, społeczny, polityczny. **2.** Łamy dzienników. **3. d.** ustaw ⟨*wydawnictwo urzędowe, w którym ogłaszane są ustawy i zarządzenia państwowe*⟩. **4.** Czytać, prenumerować, redagować **d. 5. d-i** doniosły; **d-i** przyniosły, podały, zamieściły wiadomość (o czym).

● **6. d.** buchalteryjny ⟨*księga do codziennych wpisów wszystkich operacji finansowo-gospodarczych danego przedsiębiorstwa*⟩. **7. d.** okrętowy, pokładowy ⟨*księga, w której zapisuje się wszelkie dane żeglugi oraz wszystkie wydarzenia zaszłe na okręcie w czasie podróży*⟩. **8. d.** podróży. **9. d.** szkolny, klasowy. **10. d.** podawczy lub odbiorczy ⟨*księga do rejestracji wychodzącej i przychodzącej korespondencji w urzędach*⟩. **11.** Prowadzić **d.**

dziennikarski Kaczka **d-a** a. *przestarz.* bąk **d.** ⟨*fałszywa, błędna wiadomość umieszczona w gazecie, czasopiśmie*⟩: Wszystkie kaczki i bąki dziennikarskie budziły w nim wiarę nieograniczoną. *Orzesz. Z różnych II, 141.*

dzienny 1. Bielizna **d-a** ⟨*noszona w ciągu dnia, w przeciwieństwie do nocnej*⟩. **2.** *astr.* Łuk **d.** a. droga **d-a** ⟨*łuk opisany przez ciało niebieskie od pozornego wschodu do zachodu*⟩: Drogę, jaką gwiazda zakreśla na sferze od wschodu do zachodu, nazywamy jej łukiem dziennym. *Wierzb. Astr. 20.* **3.** Nakład **d.** (gazety) ⟨*liczba egzemplarzy wyprodukowanych w ciągu doby*⟩. **4.** Norma **d-a** ⟨*ilość pracy, która powinna być wykonana w ciągu godzin pracy, przewidzianych ustawą*⟩: Opracowują normy dzienne, jakie każdy będzie musiał wykonać. *Pytl. Fund. 172.* **5.** *astr.* Obrót **d.** Ziemi ⟨*pozorny obrót sklepienia niebieskiego w ciągu doby, wywołany rzeczywistym obrotem wirowym Ziemi*⟩. **6.** Płaca **d-a** ⟨*wynagrodzenie za określoną ilość godzin przepracowanych w ciągu doby*⟩. **7.** Pociąg **d.** ⟨*kursujący w dzień*⟩. **8.** Porządek **d.** obrad, zebrania itp. ⟨*plan i kolejność spraw omawianych na zebraniu, posiedzeniu; porządek czynności urzędowych na dany dzień*⟩. **9. d-a** racja żywnościowa ⟨*przeznaczona na jedną dobę*⟩. **10.** Rozkaz **d.** ⟨*rozkaz dowódcy do wojska wydany z powodu jakiejś uroczystości lub ważnych wydarzeń, np. zwycięstwa, jakiejś rocznicy itp.*⟩. **11.** Światło dzienne ⟨*naturalne, słoneczne, w przeciwieństwie do sztucznego*⟩. **12.** *zool.* Zwierzęta (owady, ptaki) **d-e** ⟨*prowadzące życie w dzień, a śpiące w nocy*⟩: Motyl dzienny. **13.** Za dziennym wynagrodzeniem ⟨*za wynagrodzeniem płatnym za każdy przepracowany dzień; na dniówkę*⟩: Ponieważ żadnych nie posiadał nauk, umieszczono go więc jako kopistę za dziennym wynagrodzeniem w jakiejś kancelarii wojskowej. *Zachar. Jarema 81.* **14.** Być, bywać na porządku dziennym ⟨*często się zdarzać; być zwykłym, częstym zjawiskiem*⟩: Samowola panów granic nie znała i zabójstwa, zajazdy bywały na porządku dziennym. *Brück. Kult. II, 431.* Być, stawać na porządku dziennym ⟨*być aktualnym, ważnym*⟩: W roku 1812 myśl zwołania pospolitego ruszenia po trzykroć była na porządku dziennym. *Gemb. Wojsko 305.* Coś nie schodzi; nie usuwać czegoś z porządku dziennego ⟨*coś jest ciągle aktualne, ważne; nie odkładać czegoś na później*⟩: W czasie bezkrólewia sprawa reformy sądu najwyższego nie schodziła z porządku dziennego. *Śliw. A. Bat. 214.* Przejść nad czym do porządku dziennego ⟨*pominąć, zignorować, pozostawić co na boku, nie uznać godnym roztrząsania, zainteresowania*⟩: Woli przejść do porządku dziennego nad całą sprawą, niż docierać do jej istoty. *Boy Flirt IX, 19.* **15.** Lękać się, nie znosić światła dziennego ⟨*nie chcieć być ujawnionym, mieć coś do ukrycia*⟩: Wyszynk był tylko pozorem, ukrywającym gruby, innego rodzaju interes, który światła dziennego nie znosił. *Przybysz. Wspól. I, 107.* Ujrzeć światło **d-e** ⟨*urodzić się, przyjść na świat*⟩: Teresa ujrzała światło dzienne w Warszawie. *Żab. Któż 28.* Wyciągnąć, wydobyć itp. co na światło **d-e** ⟨*stać się jawnym, ogólnie wiadomym, znanym, ujawnić się*⟩: Sprawa nigdy nie wyjdzie na światło dzienne. *Strug Krzyż II, 73.*

dzień 1. Biały **d. 2. d.** ciepły, zimny, dżdżysty, słotny, piękny, pogodny, słoneczny, mroźny, upalny, wietrzny; jesienny, letni, wiosenny, zimowy. **3.** Brzask, świt dnia. **4. d.** dobry ⟨*potoczna forma powitania*⟩. **5. d.** dzisiejszy, jutrzejszy, wczorajszy *przen.* ⟨*teraźniejszość (współczesność), przyszłość, przeszłość*⟩: Byłem pewnym, że jestem człowiekiem dnia dzisiejszego, przypuszczałem chętnie, że inni będą ludźmi jutra. *Kamień. Pam. 268.* Już nie będę więcej drżał o dzień jutrzejszy, o swoją przyszłość. *Sewer Nafta III, 60.* Narzeka, że dnia wczorajszego nie schodziło im na niczym, a dziś w wielkim są niedostatku. *Tremb. Proz. 198.* **6.** Dni galowe ⟨*uroczystość w ciągu określonych dni*⟩. **7. d.** jarmarczny, targowy, odpustowy ⟨*jarmark, targ, odpust trwający określoną ilość dni*⟩. **8.** Dni Oświaty, Książki i Prasy ⟨*kilkudniowy okres czasu poświęcony zagadnieniom oświaty, książki i prasy*⟩. **9.** Dni Krzyżowe ⟨*w kościele katolickim: trzydniowy okres przed świętem Wniebowstąpienia*⟩: *przen.* Repetycje egzaminowe w czasie, do którego się odnosi nasze opowiadanie, słusznie się nazywały dniami krzyżowymi w akademickim kalendarzu. *Jank. Wspom. 15.* **10.** Pamiętny **d.** ⟨*data, termin*⟩. **11. d.** pańszczyźniany a. **d.** pańszczyzny ⟨*za czasów pańszczyźnianych ilość pracy wymaganej przez dziedzica od włościan*⟩: Po statucie toruńskim dziedzic samowolnie oznaczał liczbę dni pańszczyźnianych. *Smol. W. Dzieje 171.* **12.** *astr.* **d.** polarny ⟨*w okolicach bieguna kilkumiesięczny okres letni, kiedy słońce świeci stale nad ziemią, nie chowając się za horyzontem*⟩. **13. d.** pracy, **d.** roboczy ⟨*ustawowa liczba godzin pracy*⟩: W fabrykach i urzędach został wprowadzony ośmiogodzinny dzień pracy. *Barb. Nauka 358.* **14.** *hand.* **d.** protestowy; terminowy ⟨*termin protestu weksla; data zapłaty weksla*⟩. Dni respektowe a. ulgowe ⟨*krótki okres czasu przysługujący dłużnikowi po terminie płatności weksla*⟩. **15.** *bot.* Rośliny długiego, krótkiego dnia ⟨*potrzebujące do pełnego rozwoju długiego, krótkiego naświetlania*⟩. **16.** Sądny **d.**: a) ⟨*święto u żydów*⟩; b) a. **d.** sądu ⟨*u chrześcijan: sąd ostateczny mający nastąpić po końcu świata*⟩, *przen.* ⟨*popłoch, rwetes, zamieszanie, awantura, rozgardiasz*⟩: On do kija, a ja do wałka. I tak sądny dzień w domu. *Chodź. Pisma I, 371.* Do sądnego dnia ⟨*bardzo długo, w nieskończoność*⟩: Gadaj sobie waćpani, na wszystkie cztery wiatry, gadaj do sądnego dnia, ale nie o moim ożenieniu. *Fredro A. Damy 160.* **17.** Suche dni ⟨*w kościele katolickim: trzydniowy okres postu powtarzający się co kwartał*⟩. **18. d.** świąteczny ⟨*święto*⟩. **D.** Zaduszny ⟨*u chrześcijan: święto zmarłych*⟩. **19.** *przen.* **d.** drogi, jazdy ⟨*przestrzeń, którą można przejść a. przejechać w ciągu dnia*⟩. **20.** *przen.* **d.** gniewu, klęski ⟨*pora, chwila*⟩: Pragną odwlec dzień gniewu i klęski. *Sienk. SW.* **21. d.** imienin, urodzin, pogrzebu, ślubu ⟨*data, termin*⟩. **22. d.** matki, lasu, spółdzielczości itp. ⟨*uroczystość w określonym dniu (terminie) poświęcona czemu, komu, związana z czym*⟩. **23. d.** tygodnia: Czekam cię w niedzielę... i każdego następnego dnia tygodnia z równą radością. *Sienk. Koresp. I, 26.* **24.** Bohater dnia ⟨*ktoś, na kim w danej chwili skupia się uwaga, zainteresowanie*⟩: Bohaterem dnia był półtoraroczny malec, któremu [...] pozwolono mimo spóźnionej pory zostać na powietrzu. *Krzywosz. Jula 105.* **25.** Porównanie, przesilenie dnia z nocą ⟨*okres równonocy wiosennej i jesiennej około 21 marca i 23 września*⟩. **26.** Wydarzenie, tematy, kwestia dnia itp. ⟨*coś aktualnego, co w danym momencie absorbuje, interesuje, skupia uwagę*⟩: Komedia Niemcewicza [„Powrót posła"] stała się wydarzeniem dnia i przyniosła autorowi laury. *Krzyż. J. Lit. 515.* **27.** Jak **d.** do nocy ⟨*niepodobny*⟩. **28.** Długi jak **d.** o głodzie. **29.** Już dzień jak wół: a) ⟨*już dawno słońce wzeszło*⟩; b) ⟨*dzień już jest długi*⟩. **30.** To jasne jak **d.** ⟨*to zupełnie jasne*⟩. **31.** Cały (boży) **d.** ⟨*w ciągu całego dnia*⟩: Cały boży dzień nic nie robi, tylko się wałęsa po mieście. **32.** Dniem i nocą, dniami i nocami ⟨*jednym ciągiem, bez przerw; stale, wciąż, bezustannie*⟩: Dniem i nocą jechałem, żeby na czas stanąć. *L.* Dniem i nocą przed oczy stawała postać kobieca, wdzięczna, luba, która niegdyś była jego życiem i kochaniem najwyższym. *Kremer Listy II, 188.* Dniami i nocami ścigał łobuzów. *Żer. SPP.* **d.** i noc ⟨*w ciągu całej doby; stale, wciąż*⟩: Pompy pracują dzień i noc. - Dzień i noc szlocham, żem jest daleki, od tej, com przyrzekł kochać na wieki. *L. (Zab. 14, 227).* **33. d.** w **d.** ⟨*codziennie, regularnie, systematycznie*⟩: Dzień w dzień odbywaliśmy dalekie przechadzki. *Przybysz. Wspól. I, 42.* **d.** po dniu, od dnia do dnia ⟨*codziennie, nieustannie, ciągle, bez przerwy*⟩: Z założonymi rękami siedzieć w domu dzień po dniu i wyglądać go, nie myślę. *Choj. Alkh. III, 16.* Co **d.**, co dnia ⟨*codziennie*⟩: Podziękowałem jej za kwiaty, które co dzień zmieniała na stoliku. *Brand. K. Troja 21.* **34.** Do dnia, nade dniem, przede dniem ⟨*na krótko przed wschodem słońca, o świcie*⟩: Nade dniem [...] budzić ją zaczynało wzmagające się zimno. *Orzesz. Z różnych III, 66.* **35.** Do dzisiejszego dnia, do dziś dnia, po dziś **d.** ⟨*do chwili obecnej; do naszych czasów*⟩: Do dziś dnia nigdy jeszcze o swojej przyszłości nie myślał. *Prus Wiecz. 96.* **36.** Lada **d.** ⟨*wkrótce, niedługo, w najbliższym ter-*

minie⟩: Lada dzień nas wyrzucą z mieszkania, jeśli się nie opłaci komornego. *Dygas. Now. V, 86.* **37.** Na **d.** ⟨*dziennie*⟩: Brać lekarstwo trzy razy na dzień. *SW.* **38.** Przy dniu, za dnia, po dniu ⟨*gdy jest zupełnie widno; przed zachodem słońca, w ciągu dnia*⟩: Przyjechał jeszcze za dnia i miał czas rozmówić się z Błażejową. *Korz. J. Krewni 52.* **39.** Równo z dniem, skoro **d.** ⟨*o świcie*⟩: Nazajutrz, skoro dzień, ruszył król w dalszy pochód i przyciągnął do Lublina. *Sienk. Pot. V, 11.* **40.** W biały, jasny **d.** ⟨*gdy jest zupełnie widno; jawnie, otwarcie*⟩: Kochanek nie mogąc dostać panny, wykradał ją lub w jasny dzień porywał. *Łoz. Wł. Praw. I, 277.* **41.** *rzad.* W sile dni ⟨*w sile wieku*⟩: Był to przy tym człowiek w sile dni bo zaledwie pięćdziesiąt lat liczący. *Sienk. Ogn. I, 180.* **42.** W tych dniach ⟨*w najbliższym czasie*⟩: Ja wpadnę do pana w tych dniach na herbatę i pogadankę, dobrze? *Krzywosz. Rusał. 109.* Za **d.**, za dwa, trzy... dni ⟨*w ciągu dnia, dwóch, trzech dni*⟩: Za dzień to zrobi. *SW.* **43.** Z dnia na **d.** ⟨*od dnia do dnia, dzień po dniu, stopniowo; nagle, po upływie dnia (doby)*⟩: Odkładać co z dnia na dzień. Stan chorego z dnia na dzień się polepszał. Życie z dnia na **d.** ⟨*życie codzienne, powszednie*⟩: Za młodu przywykłem do pracy uczciwej, spokojniem wśród trudów żył życiem jednakim, z dnia na dzień. *Czerwień. Poezje 101.* Bytować, żyć z dnia na **d.** ⟨*żyć nie troszcząc się o przyszłość*⟩: Żyli beztrosko z dnia na dzień, póki nie stracili wszystkiego, co posiadali. *Zawadz. Wiad. X, 77.* **44.** *przestarz.* Jest lub ma się dobrze na **d.** ⟨*jest prawie jasno, widno*⟩: Choć to już dobrze było na dzień, z żadnego komina nie było widać dymu. *Zmor. Podania 61.* **45.** Mieć dobry lub zły **d.** ⟨*o dniu, w którym się wszystko udaje lub nie, w którym się dobrze lub źle powodzi*⟩: Miała dziś swój dobry dzień: wypełniała kwestionariusze szybko, bez omyłek. *Bogusz. Aniel. 42.* **46.** Być niepewnym, nie wiedzieć dnia ani godziny ⟨*nie wiedzieć, kiedy co nastąpi, zdarzy się; nie mieć ani chwili spokoju*⟩: Ludzie niepewni byli dnia ani godziny, zawsze chodzili z bronią. *Bystr. Dzieje I, 40.* **47.** Nie ma, nie było dnia, żeby... ⟨*codziennie się zdarza, zdarzało*⟩: Nie było dnia, żeby do starego nie przyjechał. *Orzesz. Eli II, 22.* **48.** Pracować, robić, chodzić itp. na **d.** ⟨*pracować dorywczo, na dniówkę, mając płacone za faktycznie przepracowane godziny pracy*⟩: Robił w Serbinowie tylko chwilowo, na dzień. *Dąbr. M. Noce II, 12.* **49.** Robić z dnia noc ⟨*spać w dzień, a w nocy coś robić, np. bawić się, czytać itp.*⟩. **50.** Różnić się jak **d.** i noc ⟨*różnić się zupełnie; stanowić przeciwieństwo*⟩. **51.** Szukać dnia wczorajszego ⟨*szukać nie wiadomo czego, błąkać się bez celu*⟩. **52.** *daw.* Ukrócić sobie dni ⟨*odebrać sobie życie*⟩: Albo ten ciężki cios odwrócę, albo też śmierć mnie czeka!... dni sobie ukrócę. *Zabł. Zabob. 17.* **53. d.** budzi się, robi się, świta, wschodzi, wstaje; chyli się ku wieczorowi, przygasa. **54.** Dnia przybywa, ubywa. **55.** Dni czyje są policzone a. *rzad.* ktoś ma dni policzone ⟨*ktoś jest bliski kresu życia*⟩: Jest bardzo chory, dni jego są policzone. **56. d.** upływa na czym: Dni upływać mu będą na nudach. *Żer. SPP.* **57.** *pot.* Taka zamieć, że dnia nie widać ⟨*nic nie widać*⟩.

przysł. **58.** Na Nowy Rok przybywa dnia na barani skok. **59.** Święta Łuca dnia przyrzuca. **60.** Dzień wygania, noc przygania.

dzierżawa 1. d. dożywotnia, wieczysta, **2.** Termin dzierżawy. **3.** Kontrakt, umowa dzierżawy. **4.** Brać, otrzymać, wziąć co w dzierżawę: Obie karczmy wziął w dzierżawę. *Mick. SPP.* **5.** Iść na dzierżawę. Chodzić po dzierżawach ⟨*brać dzierżawy*⟩. Chodzić dzierżawami ⟨*zajmować się wydzierżawianiem majątków, gruntów*⟩. **6.** Mieć, trzymać co w dzierżawie, *przestarz.* trzymać dzierżawą ⟨*dzierżawić*⟩. **7.** Oddać, puścić, wypuścić co w dzierżawę; *przestarz.* puszczać, wypuszczać dzierżawą ⟨*wydzierżawić*⟩: Oddano by ten szmat ziemi w dzierżawę. *Prus SPP.* Mały mająteczek, jaki posiadał w sąsiedztwie, złożony z dwóch chat tylko, puszczał dzierżawą. *Krasz. Chata. I—II, 85.* **8.** Siedzieć, osiąść na dzierżawie lub dzierżawach ⟨*dzierżawić majątek, grunt, osiąść na dzierżawionej posiadłości*⟩: Siedząc po różnych folwarkach i dzierżawach w okolicy, na niedzielę zjeżdżali do Opłakanego. *Żer. Uroda 28.*

dzierżyć *daw.* dzierżeć **1.** *reg.* **d.** kogo za kark ⟨*trzymać*⟩. **2. d.** prym ⟨*przewodzić, wybijać się na czoło*⟩: Siemaszkowa i Przybyłkówna [...] dzierżą prym wśród niewiast. *Tyg. Ilustr. 45, 1899.* **3.** *książk.* **d.** władzę, rządy ⟨*sprawować władzę, rządy*⟩: Co do rządów na Litwie, to właściwie król [Jagiełło] sam dzierżył je w swoim ręku. *Proch. Król I, 75.*

dziesiątka *karc.* **1. d.** pikowa, treflowa itp. **2.** Bić dziesiątką, wyjść w dziesiątkę.

dziesiąty 1. d-a godzina, **d-a** rocznica czego. **2. d-a** muza ⟨*sztuka filmowa*⟩. **3. d.** raz ⟨*nie wiadomo który, wielokrotnie*⟩: Przecież cię pytam dziesiąty raz, co w końcu mam robić? *Was. W. Rzeki 254.* **4. d-a** woda po kisielu ⟨*bardzo daleki krewny*⟩. **5.** Piąte przez dziesiąte ⟨*niedokładnie, z grubsza, chaotycznie*⟩: Uczył go języka, choć sam ledwo piąte przez dziesiąte mówił i rozumiał. *Żer. Opow. II, 219.* **6.** Na dziesiątą wieś, za dziesiątą granicę ⟨*bardzo daleko*⟩: Oj! żebym ja była panią, tobym za dziesiątą granicę takiego pijusa przepędziła. *Jun. Dworek 43.* **7.** Dowiedzieć się o czym z dziesiątych ust ⟨*niebezpośrednio, pokątnie*⟩. **8.** Ściągać komu dziesiątą skórę ⟨*bardzo mocno bić*⟩. Zaleźć komu za dziesiątą skórę ⟨*bardzo dokuczyć komu, dopiec do żywego*⟩: Poczekaj ty ścierwo! — myśli — ja ci za dziesiątą skórę zalezę. *Zap. G. Ptak I, 170.*

dziesięcioro 1. d. dzieci, rodzeństwa. **2. d.** przykazań ⟨*w religii chrześcijańskiej i żydowskiej zbiór nakazów religijno-moralnych; dekalog*⟩. **3.** *żart.* Mam do ciebie spraw **d. 4.** *daw.* W **d.** ⟨*dziesięciokrotnie, dziesięć razy więcej*⟩: Naszych była mała garstka, a Szwedów w dziesięcioro. *Chodź. Pisma III, 78.*

dziesięć 1. d. lat, palców. **2. d.** razy (mówić, powtarzać co). **3.** Umieć liczyć do dziesięciu. **4.** Jeść, pracować itp. za dziesięciu ⟨*jeść, pracować itp. dużo, tyle, ile jadłoby, pracowało dziesięć osób*⟩: Rad bym robić wszystko w trójnasób — rad bym pracować za dziesięciu. *Lamus 5, 1909—10, s. 108.* **5.** Powiedzieć, co, wyrwać się z czym itp. ni w pięć, ni w dziesięć ⟨*powiedzieć co bez sensu, niepotrzebnie, bez zastanowienia*⟩. **6.** Zacząć co, zdobyć itp. dziesięcioma palcami ⟨*zacząć co od początku, bez posiadania jakichkolwiek podstaw materialnych, dorobić się całkowicie samodzielnie, własną pracą*⟩: Wszystko, co posiada, to on sam, tymi dziesięcioma palcami wydarł życiu. *Zar. Ludzie 12.*

dziesiętny 1. *mat.* Licza **d-a**; logarytm, ułamek **d. 2.** Miary **d-e** ⟨*dzielące się na 10, 100, 1000 jednostek drobniejszych*⟩. System **d. 3.** Waga **d-a** ⟨*na której dany ciężar można zważyć odważnikami dziesięć razy lżejszymi*⟩.

dziewanna *przysł.* Gdzie rośnie dziewanna, tam bez posagu panna.

dziewczę *książk.* **1.** Miłe, młode, rozkoszne **d. 2.** Dziewczęta folwarczne ⟨*służące*⟩: Dziewczęta folwarczne od wczesnego ranka goniły kury, kaczki i indyki. *Krzywosz. Życie 13.* **3.** Dziewczęta publiczne, upadłe, uliczne itp. ⟨*prostytutki*⟩: Mieszkało tam parę dziewcząt publicznych i stróż przyzwyczajony był do wpuszczania i wypuszczania w nocy nieznanych ludzi. *Perz. Cud. 35.* **4.** *daw.* Dziewczęta służebne ⟨*służące*⟩: Ręką dała znać dziewczętom służebnym, ażeby odeszły. *Krasz. Brühl 95.* **5.** Wyjechać, poznać co itp. dziewczęciem ⟨*wyjechać jako dziewczę, będąc jeszcze dziewczęciem*⟩: Wyjechała młodym dziewczęciem, rezolutnym, ale z głową pustą. *Zap. G. Modl. 43.* **6.** Z podlotka wyrosnąć na kształtne, piękne **d.**

dziewczyna 1. Miła, młoda, ładna, smukła, wiotka, piękna; dzielna **d. 2.** *przestarz.* **d.** kuchenna ⟨*pomocnica domowa, służąca*⟩: Służyła we dworze jako dziewczyna kuchenna. *Jaroch. Liście 246.* **3. d.** lekka, lekkich obyczajów, upadła, złego prowadzenia się ⟨*młoda kobieta uprawiająca rozpustę*⟩: Zadał się z lekką dziewczyną i złapał paskudną chorobę. *New. Pam. 140.* **4.** Moja, jego itp. **d.** ⟨*moja, jego ukochana, sympatia, narzeczona, kobieta pozostająca z kimś w bliskich stosunkach towarzyskich, miłosnych*⟩: Jurek gładził te włosy, całował te dziecinne usta. Była Jurka dziewczyną. *Jackiew. Górn. 155.* **5. d.** sprzedajna, publiczna, uliczna, z ulicy ⟨*prostytutka*⟩: Uliczne dziewczyny, jaskrawo postrojone, zaglądały w oczy mężczyznom. *Reym. Now. IV, 149.*

dziewczynka 1. *pouf.* Fajna, ładna **d.** ⟨*o młodej kobiecie*⟩: Znalazłbyś sobie ładną dziewczynkę. *L. (Teat. 22, 35).* **2.** Wyglądać na (małą) dziewczynkę. **3.** Znać się, zrobić co dziewczyną a. dziewczynkami ⟨*jako dziewczynka, będąc jeszcze dziewczynką*⟩: Małymi dziewczynkami i podlotkami znały się z sobą z bliska. *Orzesz. Przędze 57.* **4.** *pot.* Wydawać pieniądze na dziewczynki ⟨*na prostytutki*⟩.

dziewiątka *rub. żart.* Stara **d.** ⟨*stara panna, kobieta*⟩.

dziewiąty 1. d. krzyżyk (dźwigać) ⟨*dziewiąty dziesiątek lat*⟩. **2. d-a** woda po kisielu ⟨*daleki krewny; por. dziesiąty*⟩: Ten Gątowski to też podobno jakiś powinowaty wuja? [...] Dziewiąta woda po kisielu. *Sienk. Połan. I, 25.* **3.** Za dziewiątą górą, za dziewiątą rzeką ⟨*w bajkach: bardzo daleko*⟩: Szczęście uważamy [...] za kwiat, który rośnie za dziewiątą górą, za dziewiątą rzeką. *Tyg. Ilustr. 53, 1904.*

dziewica 1. *podn. poet.* Młoda, piękna **d.** ⟨*kobieta*⟩; *iron.* czterdziestoletnia **d.** ⟨*panna*⟩. **d.** na wydaniu. **2.** Morowa **d.** ⟨*w dawnych wierzeniach ludowych legendarna postać uosabiająca zarazę*⟩: Nieraz na pustych smętarzach i błoniach staje widomie morowa dziewica. *Mick. Konrad 100.* **3.** Pojąć dziewicę za żonę. Uwieść dziewicę.

dziewiczy 1. d-a miłość, postać **d-a, d.** rumieniec, stan, wstyd. **2. d.** wianek ⟨*dziewictwo, czystość panieńska, której zewnętrznym symbolem był wianek ruciany wkładany na głowę podczas ślubu*⟩: Ku wiosce wolnym szedłem krokiem, jak dziewica płacząca za dziewiczym wiankiem. *Wol. Poezje I, 46.* **3. d.** wieczór ⟨*przyjęcie urządzane przez narzeczoną dla koleżanek przed dniem ślubu, połączone dawniej, zwłaszcza na wsi, z różnymi obrzędami*⟩: W wigilię ślubu odbył się u Zeni tak zwany wieczór dziewiczy, na który zaproszone zostały wszystkie znajome jej panny. *Orzesz. Pam. II, 172.*
● *przen.* **4. d-a** biel, zieloność. **5. d.** obrus ⟨*lśniąco biały, niezabrudzony*⟩. **6. d-e** serce ⟨*niewinne, czyste*⟩. **7. d.** las, **d-a** puszcza ⟨*będący(-a) w stanie natury, dziki(-a)*⟩: Czarną ścianą stoi wokoło las, puszcza dziewicza, bór głuchy, bez końca i granic. *Was. W. Rzeki 574.*

dziewięć 1. Ni w pięć, ni w **d.** (od)powiedzieć co, pleść, być itp. ⟨*powiedzieć, pleść co bez sensu, planu, ładu, w sposób nie przemyślany*⟩: Odpowiedział ni w pięć, ni w dziewięć. *Grusz. An. SPP.* Ni w pięć, ni w dziewięć, ani sensu, ani składu, to o wielką rzecz idzie [...], a jejmość cała w żartach. *Zabł. Mężowie 23.* **2.** Za dziewięciu rzekami, za dziewięciu górami ⟨*w baśniach: bardzo daleko*⟩.

dziewka *przestarz.* dziś *rub.* ⟨*niezamężna dziewczyna wiejska; służąca na wsi*⟩. Dziewki dworskie, folwarczne. **d.** uliczna ⟨*prostytutka*⟩.

dziewosłąb *daw.* **1.** Być komu dziewosłębem ⟨*swatem*⟩: Matka już z Górką zrobiła układy, sam król Jegomość był mu dziewosłębem. *Szujski Halszka 166.* **2.** Iść, jechać w dziewosłęby ⟨*swatać*⟩: W kilka miesięcy po śmierci dawnego opiekuna Henryka Brodacza wyjechali najmożniejsi panowie polscy [...] w dziewosłęby do Węgier. *Szajn. Szkice I, 3.*

dzięcioł d. kuje.
przysł. Dzięcioł w drzewo kuje, a nos sobie psuje.

dzięgiel *przestarz.* Dać dzięgielu ⟨*dać się we znaki*⟩: Szczęśliwej drogi!... A dajcie tam dzięgielu zdrajcom Prusakom! — rzekł pan Wołodyjowski. *Sienk. Pot. IV, 182.*

dzięki 1. Gorące, serdeczne, stokrotne, szczere, tysiączne; najgłębsze, najtkliwsze, najuniżeńsze **d.** ⟨*podziękowanie, wyrazy wdzięczności*⟩. **2. d.** za co: Dzięki. dzięki za każde słowo, dobrzy ludzie. *Bron. W. Krzyk 17.* **3. d.** czynić, składać (komu — za co). **4.** Bogu **d.** a. **d.** Bogu (domyśne: niech będą) ⟨*zwrot używany w mowie potocznej, w rozmowie*⟩: To kwestia należytej organizacji. Ludzi nie brak, Bogu dzięki! *Krucz. Sidła 275.*

dziękować 1. Dziękuję, dziękuję bardzo, pięknie, serdecznie, uprzejmie, z duszy, z serca itp. ⟨*formuły podziękowania*⟩. **2. d.** Bogu ⟨*zwrot używany na oznaczenie lub podkreślenie pomyślnej sytuacji*⟩: Dzieci przecież, dziękować Bogu, zdrowe. *Was. W. Pok. 126.* **3. d.** komu — za co: za pomoc, za uprzejmość. Dziękuję za dobrą wolę. *Święt. A. SPP. iron.*

Dziękuję za taką dobroć, przyjemność, sprawiedliwość, usługę itp. *przestarz.* **d.** za służbę, urząd ⟨*ustępować ze służby, z urzędu*⟩: 20 lutego Dekert za urząd dziękował i składał w rece elektorów. *Smol. W. Mieszcz. 134.* *przen.* Jesień, zima idzie, a niejednemu kożuszysko już za służbę dziękuje, kapota się drze, buty pić wołają. *Jun. Bracia 153.*

dzik 1. Mieć kogoś za dzika ⟨*za człowieka dzikiego, nietowarzyskiego, niekulturalnego*⟩: Gdzie moja młodość? na tęsknocie znikał i już sąsiedzi mają mnie za dzika. *Rom. Dziewczę 217.*

przysł. **2.** Jak idziesz na niedźwiedzia, gotuj łóżko, a na dzika mary.

dziki 1. d-e zwierzęta; rośliny (drzewa owocowe, krzewy) ⟨*w stanie natury, niehodowane*⟩; **d-e** gęsi, gołębie, kaczki; **d.** koń: a) ⟨*żyjący w stanie dzikim*⟩; b) ⟨*o koniu hodowanym: nie ujeżdżony, narowisty*⟩; **d.** osioł ⟨*żyjący w stanie dzikim*⟩. Napracowałem się, zmęczyłem się jak **d.** osioł ⟨*bardzo, okropnie*⟩. *pot.* **d-a** świnia ⟨*dzik*⟩. **d-a** grusza, jabłoń, malina, róża; **d.** bez; **d-e** wino ⟨*nazwa różnych roślin z rodziny winorośli, hodowanych jako ozdobne*⟩. **2. d-e** boje ⟨*srogie, okrutne, zażarte, zaciekłe*⟩. **3. d-e** budownictwo ⟨*bezplanowe, nielegalne*⟩. **4. d.** charakter, **d-a** natura (kogo) ⟨*niepohamowany(-a)*⟩. **5. d-e** dziecko ⟨*nietowarzyskie, nieśmiałe*⟩. **6. d.** gust, pomysł; **d-a** chęć, myśl ⟨*dziwaczny(-a), dziwny(-a)*⟩: Mieć dzikie pomysły. **7. d-e** hordy ⟨*barbarzyńskie*⟩. **8.** *bud.* **d.** kamień ⟨*twardy minerał, kamień zwykle szarej barwy*⟩. **9. d.** lokator ⟨*nielegalnie zamieszkały*⟩. **10.** Ludy **d-e**, **d-e** narody ⟨*nie cywilizowane*⟩. **11.** *med.* **d-e** mięso ⟨*twarda narośl występująca na trudno gojących się ranach lub wrzodach*⟩. **12. d.** ogród, **d-a** okolica, przyroda ⟨*w stanie natury*⟩. **13. d.** opór (stawiać) ⟨*zacięty*⟩. **14. d-e** piękno okolicy, widoku itp. ⟨*surowe, pierwotne piękno okolicy, widoku; piękno dzikiej okolicy*⟩: Był w swoim żywiole, unosił się nad dziką pięknością widoku i odkrywał coraz to nowe strony jego. *Pol Obrazy I, 34.* **15. d-a** plaża ⟨*nie strzeżona*⟩. **16. d-a** radość, trwoga, wesołość; **d-e** uniesienie ⟨*szalona, niesamowita(-e)*⟩. **17. d-e** spojrzenie, wzrok **d.** ⟨*wyrażające(-y) dzikość; groźne(-y), drapieżne(-y)*⟩. **18. d.** śmiech ⟨*nienaturalny, gwałtowny*⟩. **19. d.** tłum, **d-a** tłuszcza ⟨*groźny(-a), okrutny(-a)*⟩: Dzika tłuszcza rzuciła się na bezbronnego. *Chłęd. Odr. 49.*

dziko 1. d. błyszczące oczy ⟨*wyrażające dzikość*⟩. **2.** Na **d.** ⟨*o niektórych potrawach mięsnych przyrządzanych podobnie jak dziczyzna*⟩: U notariuszów był obiad! — grochowa zupa z wędzonką, pieczeń barania na dziko. *Zeg. Zmory 359.* **3.** Rosnąć (o roślinach), żyć (o zwierzętach) **d.** ⟨*w stanie dzikim*⟩. **4. d.** spoglądać, patrzeć na kogo ⟨*srogo, drapieżnie, wściekle*⟩. **5.** Śmiać się **d.** ⟨*niesamowicie, nienaturalnie, gwałtownie, jak szaleniec*⟩. **6.** Wyć **d.** ⟨*jak dzikie zwierzę*⟩. **7.** Wyglądać **d.** ⟨*o człowieku: groźnie; dziwacznie; o okolicy: pustynnie*⟩.

dziób 1. Prosty, zakrzywiony **d.** (ptaka). Ostrzyć sobie **d.** (o ptaku). **2. d.** dzbana, amfory ⟨*wydłużony czubek*⟩. **3. d.** statku, okrętu, łodzi ⟨*przód*⟩. **4. d-y** po ospie ⟨*ślady na twarzy*⟩. **5.** *rub.* Dać dzioba ⟨*dać buzi, pozwolić się pocałować*⟩.

dzióbek a. **dziobek 1.** Dzbanek z dziobkiem. **2.** Dać dzióbka ⟨*pozwolić się pocałować*⟩: No, ale daj pyska, daj dzióbka... niech cię! *Prus Now. I, 25.* **3.** Mieć żółto w dzióbku ⟨*być młodym, niedoświadczonym*⟩: Idźcie więc z Bogiem, wy prostaczkowie, co jeszcze żółto macie w dzióbku. *Chłęd. Album 73.*

dzisiaj Do **d.**, na **d.**, nie od **d.**, od **d.**, przez **d.**: Dzięki zabiegom opiekuna sierota ma względny spokój i byt na dzisiaj zapewniony. *Gomul. Róże 255.* Znamy się nie od dzisiaj. - Zadatki przyjmuję tylko przez dzisiaj. *Dąbr. M. Noce II, 225.*

dzisiejszy 1. Dzień **d.** ⟨*bieżący*⟩. **2. d.** solenizant, **d-a** solenizantka. **3. d-a** doba, moda; młodzież ⟨*współczesna, teraźniejsza*⟩. **d.** świat, **d-e** obyczaje. Człowiek (ludzie) dnia dzisiejszego ⟨*człowiek o poglądach współczesnych, człowiek współczesny*⟩: Doskonała znajomość ludzi dnia dzisiejszego, poznanie nowych praw rozwoju naszego ustroju [...] staje się niezbędnym warunkiem i dla twórców dzisiejszego teatru. *Teatr 6, 1950, s. 8.* Nie jestem **d.** *(Hiob VIII, 9).* **4.** Do dnia dzisiejszego, po dzień **d.** ⟨*do chwili obecnej*⟩: Osobiście miałem i mam jeszcze do dnia dzisiejszego wiele sympatii dla tego człowieka. *Rudn. A. Żołn. 60.* **5.** Po dzisiejszemu ⟨*tak, jak dziś, obecnie, współcześnie*⟩. **6.** Żyć dniem dzisiejszym ⟨*żyć teraźniejszością, bez dalszych planów na przyszłość*⟩: Karol o jutrze nie myślał [...] Postanowił żyć wyłącznie dniem dzisiejszym i postanowienia ściśle dopełniał. *Gomul. Ciury II, 19.*

dziś 1. d. rano, w południe, **d.** wieczorem a. **d.** wieczór. **2.** Jak **d.** pamiętać. **3. d.**, jutro ⟨*dziś lub jutro; w tych dniach, w najbliższym czasie*⟩: Dziś, jutro pewnie będzie, pewnie kędyś w obłędzie ubite minął szlaki. *Mick. Ball. 65.* **d.** ... jutro ... ⟨*jednego dnia ... drugiego dnia ...; tym razem ... innym razem ...; obecnie, teraz... w przyszłości...*⟩: Nie dziękuj tu, nie dziękuj, bo nie ma za co. Dziś my tobie, jutro ty nam pomożesz. Zwyczajna sprawa. *Was. W. Pok. 34.* **4. d.** tydzień, miesiąc, rok itp.: jak... ⟨*dziś upływa, minął tydzień itp.*⟩: Dziś tydzień, jak się to stało. *SW.* **5.** Do **d.** dnia, po **d.** dzień ⟨*do chwili obecnej; po dzisiejszy dzień, do dzisiejszego dnia*⟩: Pamiętam po dziś dzień, jak kojąc płacz i gniew, nuciła tęskny śpiew. *Asnyk Poezje I, 92.* **6.** Na **d.** (przygotować co, umówić się). Na **d.** dość! ⟨*o robocie*⟩. **7.** Nie od **d.** (znać się z kim). **8.** Nie **d.**, to jutro ⟨*jeśli nie teraz, nie tym razem, to następnym lub w najbliższym czasie*⟩: Wszystko furda! — i jak mnie tu pan żywego waćpan widzisz, tak nie dziś, to jutro Zośka będzie moja. *Sienk. Dram. 164.* **9.** Od **d.** za ...: Od dziś za tydzień.

przysł. **10.** Co dziś opuścisz, jutro nie dogonisz. **11.** Co mnie dziś, tobie jutro. Dziś mnie, jutro tobie. **12.** Dziś pod wozem, jutro na wozie. **13.** Dziś się żyje, jutro gnije. **14.** *żart.* Dziś za pieniądze, jutro za darmo. **15.** Zrób dziś, co masz zrobić jutro.

dziu *daw.* Panie **d.** ⟨*skrócone panie dobrodzieju*⟩: Przyjdzie pan sobie, panie dziu, do cukierni, poczyta „Kurierek“. *Berent Fach. 138.*

dziubać d. igłą ⟨*lekceważąco lub żartobliwie o ręcznym szyciu igłą*⟩: Anka rozwiązała węzełki i poczęła coś szyć i przykrawać dla męża. Morgoń też coś dziubała igłą. *Sier. Dni 205.*

dziura **1.** **d.** na łokciu; **d.** w płocie, w moście, w murze; **d.** w płucach. **2.** Zapadła **d.** ⟨*miejscowość zaniedbana, zapomniana przez wszystkich*⟩. **3.** Nie będzie w niebie dziury, nie zrobi się **d.** w niebie ⟨*o błahej sprawie, która nie pociągnie za sobą poważniejszych następstw*⟩: Jak będziesz miał mniej (pieniędzy), to się dziura w niebie nie zrobi. *Was. W. Pok. 79.* **4.** Potrzebny jak **d.** w moście ⟨*niepotrzebny, zbędny, przeszkadzający*⟩: A te szały i zapały, i ustawiczne miłoście tak ci się w życiu przydały jak dziura w moście. *Bork. L. Cymb. 31.* **5.** Schronić się, ukryć się w mysiej dziurze (ze strachu). *SFA.* **6.** Szukać dziury w całym ⟨*starać się znaleźć coś złego w czymś dobrym*⟩: Kobieta śliczności, cnotliwość chodząca i w głowie ma dobrze, jeno dogryza człowiekowi coraz więcej, sekuje, szuka dziury w całym i łata, gdzie nie trzeba. *Dygas. Marg. 173.* **7.** Wiercić dziurę w brzuchu ⟨*nudzić nieustannie nalegając na kogo, by coś zrobił*⟩: Znów nam będzie wiercił dziurę w brzuchu, żebyśmy go naznaczyli na młynarza... *Olcha Most II, 219.* **8.** Załatać, zapchać, zatkać dziurę ⟨*zaspokoić chwilowo jakiś brak*⟩. **9.** Zatykać kimś dziury ⟨*używać go do pośledniejszych albo przykrych posług*⟩. *SFA.*

dziurawieć *przysł.* Dla marnego złota dziurawieje cnota.

dziurawka *bud.* Cegła **d.** ⟨*z otworami wewnątrz*⟩.

dziurawy **1.** **d-e** buty, wiadra; **d-a** torba, **d.** dach. *przen.* Pamięć **d-a**: Mam pamięć dziurawą, co jednym uchem wlezie, drugim już zaraz wylazło. *Marc. Ideały 33.* **2.** **d.** worek ⟨*o człowieku niezwykle rozrzutnym, wydającym uzyskane pieniądze na zaspokojenie swoich zachcianek, wygórowanych potrzeb itp.*⟩: Napoleońska księżna była istnym dziurawym workiem. *Boy Balz. 37.* **3.** *pot. rub.* **d-e** wojsko ⟨*kobiety*⟩. **4.** Mieć dziurawą kieszeń ⟨*wydawać dużo pieniędzy, być rozrzutnym; nie mieć pieniędzy*⟩. **5.** Mieć **d-e** ręce ⟨*zwykle o człowieku, któremu często wypada z rąk trzymany przedmiot: być niezręcznym, niezdarnym w pracy fizycznej*⟩: Wypuściła cebrzyk z rąk [...] Cóż to, dziurawe macie ręce? — gniewnie wrzasnął. *Was. W. Tęcza 139.*

dziurka **1.** **d.** klucza, od klucza; **d.** klapy, w klapie; **d.** od igły, od guzików. Dziurki w ubraniu. **2.** Dziergać dziurki. **3.** Dziurki w nosie. Mieć czego po dziurki w nosie ⟨*mieć już czego dość, za dużo*⟩: Kiedyś ty miał wszystkiego po dziurki w nosie, ja nie dojadałem. *Prom. Opow. 56.*

dziw **1.** **d.** nad dziwy a. dziwy nad dziwami ⟨*rzecz nadzwyczajna, niezwykła*⟩: Słońce zaś w południe dogrzewało tak mocno, że — dziw nad dziwy! — [...] zielona ruń okryła stepy i rozłogi już w połowie grudnia. *Sienk. Ogn. I, 1.* Widziałem tam dziwy nad dziwami. *Padal. Opow. I, 158.* **2.** Nie **d.** ⟨*nic dziwnego; rzecz prosta, naturalna*⟩: Po dwóch latach... w innym ubraniu... nie dziw, żem nie poznał od razu... *Skiba Poziom. 223.* **3.** *przestarz.* Cóż za **d.** ⟨*cóż w tym dziwnego*⟩: Wydawcy karmią nas tym, co im z brzegu popadnie, cóż za dziw, że publiczność zimno przyjmuje publikacje? *Krasz. Studia 234.* **4.** Opowiadać, prawić **d-y**: Był hrabia Liciński i opowiadał dziwy o dżentelmenerii Wokulskiego. *Prus Lalka I, 332.* Słyszeć o kim, o czym dziwy. Wyprawiać dziwy. **5.** **d.** (bierze, ogarnia), aż **d.**, że... żeby... ⟨*aż podziw, zdziwienie ogarnia*⟩: Aż dziw, żeby tak tęgi człowiek tak mało brał do gęby. *Dąbr. M. Noce IV, 205.* **6.** **d-y** dzieją się (gdzie).

dziwactwo **1.** **d-a** charakteru. **2.** Mieć (swoje, różne) **d-a**. Okazywać **d-a**. **3.** Robić co przez **d.** **4.** Wygadywać **d-a**.

dziwaczka *żart.* Kaczka **d.** ⟨*osoba dziwaczna, ekscentryczna*⟩.

dziwak **1.** Stary **d.** **2.** Być, stać się, zostać (na starość) dziwakiem. **3.** Zmienić się w dziwaka.

dziwny **1.** **d-a** osoba ⟨*ekscentryczna, niezupełnie normalna, dziwaczna*⟩. **2.** **d-a** rzecz ⟨*zadziwiająca*⟩: Nie spałem przez kilkanaście nocy. Dziwna rzecz! w mieście cierpię zwykle na bezsenność. *Choj. Alkh. I, 242.* **3.** **d-e** znaki, kształty (czego) ⟨*osobliwe, szczególne, niezwykłe*⟩. **4.** Nic dziwnego ⟨*nie ma się co dziwić*⟩: Młody aktor grał aż trzy role [...] Nic też dziwnego, że sypnął się [...] a właściwie z tremy dołożył jedno słowo. *Wrocz. K. Wspom. 37.* **5.** Dziwnym trafem: Dziwnym trafem spotkałem się w Zakroczymiu ze Stachurkiem. *Sienk. Koresp. I, 170.*

dziwo **1.** O **d.** ⟨*wykrzyknik, wyrażający zdziwienie, podziw*⟩: O dziwo, przyjęty zostałem huraganowym brawem. *Słonim. Walki 135.* **2.** *przestarz.* Nie **d.** ⟨*nic dziwnego*⟩: I to wszystko trza rzucić, i już nigdy nie wrócić, do miejsc obcych przywykać powoli — więc nie dziwo, że oczy łzawy smutek im mroczy. *Bał. Poezje 102.*

dziwoląg **1.** **d.** językowy. **2.** Być dziwolągiem. **3.** Wyglądać jak **d.** ⟨*jak istota dziwaczna*⟩. **4.** Pisać **d-i** ⟨*głupstwa, niestworzone rzeczy*⟩.

dziwota *pot.* Nie **d.** ⟨*nic dziwnego, nic nadzwyczajnego*⟩: Skrzypiały koła. Nie dziwota! Wiozły ciężary cenniejsze niż oręż. *Wikt. Papież 48.* Nie dziwota, że człowiek w nocy dobrze nie widzi. *Bogusł. W. Henryk 133.*

dzwon **1.** **d.** alarmowy, kościelny, okrętowy. **2.** Pogrzebowe **d-y**. **3.** Głos dzwonu; serce dzwonu. **4.** Odlewanie dzwonów. **5.** *muz.* **d.** chiński ⟨*gong, tam-tam, perkusyjny instrument muzyczny*⟩. **6.** **d.** nurkowy ⟨*komora w kształcie dzwonu służąca do wykonywania pewnych prac pod wodą*⟩. **7.** **d.** wielkanocny. **8.** *przen.* **d.** błękitnego nieba. **9.** Serce jak **d.** ⟨*serce zdrowe, bije regularnie*⟩: Piersi zdrowe, serce jak dzwon — stwierdził doktor przekładając słuchawkę z miejsca na miejsce. *Wikt. Wierzby I, 10.* **10.** Od wielkiego dzwonu ⟨*od wielkiego święta; na wielką uroczystość; rzadko*⟩: Strój od wielkiego dzwonu. — Widzi się ich w teatrze od wielkiego dzwonu. *Teatr 21, 1952, s. 7.* **11.** Bić, dzwonić we wszystkie dzwony. **12.** Być głośnym jak **d.** **13.** Uderzyć w **d.** (na trwogę). **14.** Dzwony biją, uderzają; **d.** dzwoni, odzywa się, rozlega się, umilkł.

przysł. **15.** Dlatego dzwon głośny, że wewnątrz próżny.

dzwonek **1.** **d.** alarmowy, sygnałowy; **d.** elektryczny. **2.** **d.** szkolny, klasztorny. **3.** **d.** telefonu ⟨*sygnał*⟩. **4.** Dzwonki u sanek, u owiec, krów. **5.** **d.** loretański ⟨*mały dzwonek, którym zgodnie z dawnym zwyczajem katolickim dzwoniono w czasie burzy, pragnąc* *w ten sposób odwrócić pioruny*⟩: Jagusiu, weź no dzwonek loretański, wynijdź na dwór i dzwoniąc obieź dom nasz wokoło. *Niemc. Jan 9.* **6.** Ostatni **d.** ⟨*ostatni sygnał; odpowiedni moment, pora*⟩: A tu lata płyną, syn dorasta, żona się starzeje, ostatni dzwonek, żeby jeszcze zdążyć na jakąś wielką i czystą przygodę. *Breza Niebo I, 28.* **7.** Śmiech jak **d.** **8.** Potrząsnąć dzwonkiem (ręcznym); pociągnąć, szarpnąć za **d.** Nacisnąć, przycisnąć **d.** (elektryczny). **9. d.** brzęczy, dzwoni, dźwięczy. **10.** *pot.* Był **d.** ⟨*dzwoniono*⟩. **11.** *karc.* Wyjść w **d.** ⟨*w karo*⟩; mieć same dzwonki, bić dzwonkiem.

dzwonić 1. d. długo, donośnie, gwałtownie. **2. d.** czym: dzwonkiem (ręcznym), ostrogami, kluczami, naczyniami; **d.** zębami (na chłodzie, z zimna, ze strachu) ⟨*szczękać zębami*⟩. **3. d.** komu ⟨*umarłemu*⟩: Na tym tu świecie jednego leczą, a drugiemu dzwonią. *Rej SW.* **4.** Dzwonić do kogo: a) ⟨*nacisnąć dzwonek do czyjegoś mieszkania*⟩; b) ⟨*telefonować*⟩: Dzwoniłem do ciebie kilka razy, ale nikt nie odpowiadał. **5. d.** na kogo, na co ⟨*wzywać kogo, co — do czego*⟩: **d.** na portiera, na dozorcę; na obiad, na Anioł Pański. **d.** na alarm, na trwogę, na gwałt ⟨*dzwonić, alarmować, wzywać pomocy, ratunku*⟩: Dzwonią na trwogę w miasteczku! Jakiś statek rozbija się o brzegi, burza!... *Reym. Now. III, 66.* **6. d.** w co ⟨*uderzyć w co w celu wydobycia dźwięku*⟩: **d.** (nożem) w talerz, **d.** w sztabę żelazną; **d.** w struny, cymbał, cymbały, róg ⟨*grać na cymbałach, rogu itp.*⟩: Dzwoń mi w cymbał, Manduło... dzwoń, bo mi smętno... *Słow. Zawisza 82.* **7.** *przen.* Cisza, że aż (w uszach) dzwoni: Cisza w polu — że aż dzwoni. *Konopn. Poezje II, 71.* **8.** Ostrogi dzwonią ⟨*brzęczą*⟩. Trąbka dzwoni ⟨*gra*⟩. Skowronek dzwoni ⟨*śpiewa*⟩. Czyjś śmiech dzwoni. Zęby dzwonią: Ząb jej dzwoni o ząb z przerażenia. *Słow. Ballad. 139.* Telefon dzwoni.

przysł. **9.** Był w kościele, gdzie szklankami dzwonią ⟨*był w szynku, w karczmie*⟩. **10.** Kto o prawdzie dzwoni, ten na guza goni. **11.** Słyszał, że dzwonią, ale nie wie, w którym kościele ⟨*powtarza niedokładnie usłyszaną wiadomość*⟩.

dźgać (się), dźgnąć (się) 1. d. kogo, co — — czym — w co: **d.** nożem; **d.** w serce. **d.** konia ostrogą. *przen.* Zazdrość dźga, dźgnęła kogo. **2. d.** się nożami ⟨*kłuć się*⟩: Dźgają się nożami i biją aż do utraty sił. *Czesz. Pocz. 96.*

dźwięczeć 1. d. metalicznie; złowrogo (o głosie, dźwięku itp.). *przen.* Ton satyryczny najsilniej dźwięczy w „Wilczym brewiarzu". *Gomul. SW.* **2.** W głosie dźwięczy uczucie, fałsz, wyrzut itp. **3. d.** czym: Żołnierze poczęli dźwięczeć szablami. *Sienk. SW.* **4.** Szabla, szkło dźwięczy; kajdany dźwięczą.

dźwięczny 1. d. śmiech, śpiew; wiersz **d.**: Za parkanem między krzewy zaczął słowik dźwięczne śpiewy. *Brodz. Poezje 129.* **2.** *jęz.* Głoski **d-e** ⟨*głoski, przy których artykulacji wiązadła głosowe przybierając pozycję zwartą wprawiane są w drgania*⟩.

dźwięk 1. Melodyjny, miły, ostry, skoczny, stłumiony **d.** Chrapliwy **d.** (trąby). **2. d.** dzwonka, dzwonów, harmonii, łańcucha. **3.** *jęz.* **d-i** mowy ⟨*głoski*⟩. **d.** spółgłoskowy. **4.** Barwa, natężenie, siła dźwięku. **5.** *muz.* **d.** prowadzący ⟨*siódmy dźwięk (stopień) skali prowadzący harmonicznie na ósmy stopień*⟩. **d.** zasadniczy ⟨*pryma; najniższy basowy składnik akordu*⟩. **d.** muzyczny: Definicja dźwięków muzycznych jest wprawdzie sztuczna, ale prosta: są to dźwięki wydawane albo przez instrumenty muzyczne, albo przez głos ludzki. *Rudz. Muz. 73.* **6.** Pusty **d.** ⟨*frazes*⟩: Nie mógł się ustrzec, by od czasu do czasu nie posłużyć się jakimś górnolotnym zwrotem, który dla jego towarzyszy był pustym dźwiękiem. *Morc. Pokład 412.* **7.** Tłumić dźwięki dochodzące od zewnątrz. Wydawać, wydobywać z czego **d.** Wsłuchiwać się w **d.** czego. **8. d.** dochodzi (skąd), wyrywa się (z czyich ust); **d.** się rozlega, rozchodzi, rozbrzmiewa [nie: rozdaje się, *rus.*]. **d.** skonał w oddaleniu.

przysł. **9.** Uderz w garniec, dźwięk go wyda. *por.* Uderz w stół, nożyce się odezwą.

dźwigać, dźwignąć 1. Dźwigać co ⟨*podnosić, nieść z wysiłkiem, również przen.*⟩: **d.** ciężary, więzy, brzemię. Dźwignąć co ⟨*unieść, uradzić*⟩: Nie dźwignę tej skrzyni. **d.** bloki mieszkalne, most ⟨*budować, wznosić*⟩. **d.** budownictwo, przemysł ⟨*podnosić na wyższy poziom*⟩. Dźwigać (swój) krzyż ⟨*cierpieć, mieć kłopoty, żyć w trudnych warunkach*⟩: Cóż czynić?! — Każdy dźwiga swój krzyż. *Choj. Alkh. I, 258.* Dźwigać pięć, sześć itd. krzyżyków ⟨*mieć 50, 60 lat*⟩. *daw.* Dźwignąć broń, oręż ⟨*władać bronią*⟩: Kto oręż mógł w potrzebie dźwignąć — wolny był i [...] swoim językiem przemawiał. *Berw. Pow. I, 58.* **2.** *przen.* Dźwignąć czym ⟨*wspomagać, krzepić, wspierać*⟩: Każdego w danej chwili wsparł i dźwignął, to radą, to przykładem, zachętą lub wsparciem. *Morzk. Bożek 148.* **3.** Dźwignąć z czego ⟨*odbudowywać*⟩: **d.** miasto z ruin; *przen.* **d.** z biedy, z ciemnoty.

dźwigać się, dźwignąć się 1. d. się na czym ⟨*unieść się*⟩: **d. się** na łokciu; *przen.* **d. się** na duchu. **2. d. się** z czego ⟨*powstać*⟩: **d. się** z krzesła; *przen.* **d.** się z poniżenia, z upadku. **d. się** z choroby, słabości, niemocy ⟨*wracać do zdrowia, zdrowieć*⟩: Pan Krukowski na dobre dźwignął się z niemocy. *Prus Emanc. II, 145.*

dźwignia Potężna **d.**; **d.** czego (zwłaszcza w znaczeniu przenośnym⟩: **d.** dobrobytu, postępu. Coś jest, pozostaje dźwignią czegoś ⟨*podstawą, siłą ożywczą*⟩: Teoria jest dźwignią praktyki. Dźwignią postępu jest oświata. Miłość jest dźwignią w życiu. Dźwignią sztuki aktorskiej — talent. Dźwignią i skarbnicą oświaty na zawsze pozostanie książka *Prus Kart. I, 129.*

dżdżysty Czas **d.**; **d.** dzień, poranek ⟨*deszczowy, słotny*⟩. **d-a** jesień, pogoda; **d-e** niebo.

dżentelmen 1. Wytworny **d.** **2.** Postępowanie godne (niegodne) dżentelmena. **3.** Być dżentelmenem. Pozować na dżentelmena. Zachować się jak **d.**

dżentelmeński 1. d-a ogłada; **d.** sposób bycia, ukłon **d.**; **d-e** zachowanie się. **2.** Po dżentelmeńsku ⟨*taktownie, z godnością*⟩: Zachować się, postąpić po dżentelmeńsku.

dżungla 1. *przen.* **d.** uliczek (w mieście), chwastów, traw, trzcin. **2.** Prawo dżungli ⟨*prawo silniejszego, prawo pięści*⟩.

E

e *pot.* E tam ⟨*skądże, skądże znowu, gdzie tam*⟩: To Azor, mój przyjaciel. — E tam, złodziej, a nie przyjaciel. Mam tu kotlet w papierze, tylko węszy, jak ukraść. *Świerszcz. 48, 1952.*

echo 1. Dalekie, przeciągłe **e.**; **e.** jednokrotne, dwukrotne, wielokrotne. **2.** Budzić, wywoływać **e-a** ⟨*powodować echo*⟩: Kopyt tętenty jak grzmoty po grzmotach wciąż budzą echa drzemiące po grotach. *Mick. Giaur 165.* **3.** Napełnić (las) echem: Ryknął niedźwiedź i echem napełnił las cały. *Mick. Tad. 120.* **4. e.** ginie, grzmi (po górach), kona, odbija się (o coś), odpowiada, rozchodzi się, rozlega się (po lesie), zamiera. **5.** Być czyim echem ⟨*naśladować kogo niewolniczo*⟩: Jest echem ojca i jego manekinem. *Sewer Zyzma 194.* **6.** Odbić się, odezwać się, rozejść się (głośnym, szerokim, żywym) echem ⟨*wywołać żywą reakcję*⟩: Wieść o tym odbiła się echem we wszystkich zakątkach Europy. *Sienk. SPP.* **7.** Powtarzać, wtórować jak **e.** ⟨*powtarzać co wiernie, niewolniczo*⟩: Legat spojrzał i roześmiał się. Jak echo zawtórowali mu oficerowie. *Rudn. H. Spart. 129.* **8.** Pozostać, przebrzmieć bez echa ⟨*nie wywrzeć wrażenia, minąć bez śladu*⟩: Rzucamy przelotnie te kilka uwag, które zapewne przebrzmią bez echa. *Prz. Tyg. Życia 34, 1875.* **9.** Znajdować **e.** w czyim sercu, w czyjej duszy ⟨*znajdować reakcję na co*⟩: Każde szlachetne uczucie [...] znajduje echo w mym sercu. *Sztyrm. Pow. II, 21.* **10.** Echa czego dochodzą, dolatują kogo ⟨*wieści, pogłoski o czym*⟩: Ją zaś zaledwie od czasu do czasu dolatywały dalekie echa, że żyję i żem bezpieczna. *Sienk. Quo II, 36.*

edukacja *książk.* ⟨*wychowanie*⟩: Odbyć, odebrać, otrzymać edukację.

ef *pot.* Ef, ef ⟨*bardzo dobrze*⟩: Znać co ef, ef. Załatwiłem wszystko ef, ef.

efekt 1. e. komiczny ⟨*wrażenie*⟩. **2. e-y** dekoracyjne, dźwiękowe, świetlne ⟨*efektowne środki dekoracyjne itp.*⟩. **3.** Natychmiastowy **e.** ⟨*skutek*⟩: Efekt lekarstwa był natychmiastowy **4.** Wywołać, wzbudzić, zrobić **e.** wśród kogo lub w kim ⟨*wywołać, zrobić wrażenie*⟩: Stara się wywołać efekt wśród publiczności. *Kr. 1, 50. SPP.* Efektów nie wzbudzi. *Mick. SPP.*

egida Pod egidą ⟨*pod opieką, protektoratem, pod przewodnictwem*⟩: [Chrobry] dążył do zjednoczenia wszystkich Słowian Zachodnich pod egidą Polski. *Piw. Hist. 13.*

egipski 1. e-e pismo ⟨*hieroglify*⟩. **2.** Sennik **e. 3. e-a** sztuka ⟨*sztuka starożytnego Egiptu*⟩. **4.** *med.* **e-e** zapalenie oczu ⟨*jaglica*⟩. **5.** *żart.* **e-e** baranki ⟨*wszy*⟩. **6. e-e** ciemności ⟨*nieprzebrane, zupełne*⟩: Wszedł na schody, gdzie panowały egipskie ciemności. *Pytl. Fund. 29.* **7. e-a** niewola ⟨*przymusowe, długotrwałe zatrzymanie czego albo uwięzienie kogo*⟩: Proszę cię, donieś mi, co się dzieje z mymi książkami i czy nie ma jakiej nadziei wywieść je z niewoli egipskiej. *Grabow. Mich. Listy 19.* **8. e-a** plaga ⟨*rzecz dokuczliwa, nieznośna*⟩: Ci biedni kuzyni to naprawdę egipska plaga. *Reym. Now. IV, 305.*

egoizm 1. e. przyrodzony. **2. e.** dziecka. **3.** Kierować się, rządzić się, odznaczać się egoizmem. **4. e.** cechuje kogo; przejawia się, występuje w czym.

egzaltacja Wpadać w egzaltację. Wyzbyć się egzaltacji.

egzamin 1. e. dojrzałości, **e.** dyplomowy, doktorski, konkursowy, kandydacki, maturalny, państwowy itp. **2. e.** ustny, pisemny. **3. e.** do (klasy 1.; szkoły średniej). **e.** na (wyższą uczelnię, na wydział prawa). **4. e.** na kogo, co: na kierowcę, na sędziego. **5. e.** z czego: z matematyki, z języków obcych. **6.** Brać kogo na **e.** ⟨*na badanie; wyciągać na słówka*⟩. *SW.* **7.** Dopuścić, nie dopuścić kogo do egzaminu. **8.** *pot.* Obciąć na egzaminie ⟨*postawić stopień niedostateczny*⟩. Obciąć się na egzaminie, oblać **e.** ⟨*nie zdać egzaminu*⟩. **9.** Poddać kogo, co egzaminowi; *przen.* ⟨*obejrzeć uważnie*⟩: Przyglądała się uważnie Eugenii, od bucików aż do kapelusza, z tym pewnym zezem, właściwym kobietom, jeżeli poddają egzaminowi toaletę przyjaciółki. *Ritt. Most 44—45.* **10.** Przystąpić, stanąć, stawić się do egzaminu: Nim jednak odjechała na dobre, musiała jeszcze stawić się pewnego popołudnia do egzaminu. *Dąbr. M. SPP.* **11.** Zdać, złożyć, składać **e. 12. e.** odbywa się, trwa.

egzaminacyjny Komisja **e-a** ⟨*przeprowadzająca egzamin*⟩. Sala **e-a** ⟨*w której się egzamin odbywa*⟩.

egzekucja 1. Publiczna **e. 2. e.** czego: **e.** wyroku; podatków. **e.** testamentu ⟨*wykonanie zleceń zmarłego spadkodawcy*⟩. **3. e.** kogo lub nad kim: Egzekucja złoczyńcy. **4.** Dokonać, dopełnić egzekucji nad kimś. **5.** Odroczyć, wstrzymać egzekucję. Zawiesić egzekucję ⟨*wstrzymać wykonanie egzekucji*⟩.

egzekucyjny 1. Koszty **e-e** ⟨*związane z wykonaniem wyroku, ze ściągnięciem należności*⟩. **2.** Pluton **e.** ⟨*wykonujący egzekucje (wyrok śmierci)*⟩. **3.** Postępowanie **e-e**; tytuł **e.** ⟨*podstawa prawna w postępowaniu wierzyciela przeciw dłużnikowi*⟩. **4.** Władza **e-a** ⟨*wykonawcza*⟩.

egzekutor e. testamentu, ostatniej woli ⟨*osoba wyznaczona przez testatora na wykonawcę jego ostatniej woli*⟩.

egzekutywa 1. e. partyjna ⟨*kolegialny organ kierowniczy organizacji partyjnej*⟩. **2.** Mieć egzekutywę ⟨*mieć możność wykonania czego*⟩.

egzekwie Odśpiewać, odprawiać **e.** ⟨*w kościele katolickim: oficjum za zmarłych*⟩.

egzekwować 1. *praw.* **e.** należności, podatki ⟨*ściągać przymusowo na podstawie orzeczeń władz*⟩. **2.** *sport.* **e.** rzut rożny, karny ⟨*wykonać*⟩.

egzemplarz 1. e-e obowiązkowe ⟨*przysługujące urzędom i bibliotekom*⟩. **e-e** próbne ⟨*pierwsze, nie oprawione*⟩. **e.** recenzyjny ⟨*przesłany bezpłatnie w celu uzyskania recenzji*⟩. **e.** sygnalny ⟨*pierwszy egzemplarz druku oprawiony (introligatorsko wykończony)*⟩. **e-e** wymienne ⟨*przeznaczone do wymiany bezpłatnej między redakcjami*⟩. **2. e.** czego (np. określonego typu człowieka, monety, określonej rośliny itp.): Niezmiernie bym życzył widzieć te Scyzoryki i te wasze Brzytwy, ostatnie egzemplarze starodawnej Litwy. *Mick. Tad. 337.* Doskonały egzemplarz dorobkiewicza. *Krasz. SW.*

egzystencja *książk.* **1.** Minimum egzystencji ⟨*środki wystarczające na zaspokojenie jedynie pierwszych potrzeb*⟩. **2.** Warunki egzystencji ⟨*istnienia, bycia*⟩: Powietrze jest koniecznym warunkiem egzystencji ludzi i zwierząt. *SPP.* **3.** Zapewnić, zabezpieczyć komu egzystencję (środki egzystencji) ⟨*możność istnienia, utrzymanie*⟩: Zapis, który zapewni mu egzystencję. *Bał. SPP.*

ekonomia **1.** e. gestu, słowa, wysiłku, ruchu, czasu itp. ⟨*oszczędność, umiejętność racjonalnego użytkowania*⟩. **2.** e. polityczna ⟨*nauka o prawach rządzących produkcją, wymianą i rozdziałem dóbr w społeczeństwie*⟩.

ekonomiczny **1.** Ruch, oddech e. ⟨*oszczędny, umiejętny*⟩. **2.** Położenie e-e; rozwój, stan e. (kraju) ⟨*gospodarczy*⟩. **3.** Liberalizm e. ⟨*doktryna propagująca zasadę nieinterwencji państwa w sprawy gospodarki indywidualnej oraz zasadę wolnej konkurencji we wszelkich dziedzinach życia*⟩.

ekran **1.** e. (kinowy). **2.** e. rentgenowski, radarowy ⟨*ekran szklany lub metalowy w aparatach rentgenowskich lub radarowych*⟩. **3.** *przen.* Gwiazda ekranu ⟨*aktorka filmowa*⟩. **4.** Rzucić na e. ⟨*o obrazie, filmie: wyświetlić*⟩. **5.** Wejść na e-y ⟨*o filmie: być wyświetlanym*⟩. Zejść z ekranów.

ekscentryczny **1.** e-a elegancja, e. strój ⟨*ekstrawagancki(-a), przesadnie oryginalny(-a)*⟩. **2.** Ruch e. ciała fizycznego ⟨*odśrodkowy*⟩.

eksces **1.** e-y czyje ⟨*wybryki*⟩. **2.** Dopuścić się ekscesu. Popełniać e-y. **3.** Patrzeć pobłażliwie na czyje e-y.

ekshumacja **1.** e. zwłok. **2.** Nakazać, zarządzić ekshumację (zwłok). **3.** Dokonać ekshumacji.

eksmisja **1.** Nakaz eksmisji. **2.** Dostać eksmisję.

ekspansja **1.** e. imperialistyczna, terytorialna. e. ekonomiczna a. gospodarcza ⟨*dążenie państw imperialistycznych do podporządkowania i wyzysku gospodarczego państw słabszych*⟩. **2.** e. językowa. **3.** *fiz.* e. gazu, pary, powietrza itp. ⟨*rozprężanie się gazu, itp. wskutek zmniejszenia się ciśnienia*⟩. **4.** e. (jakiegoś) gatunku roślin ⟨*rozprzestrzenianie się*⟩.

ekspedycja **1.** e. naukowa, ratunkowa; e. karna ⟨*wojska, policji dla uśmierzenia rozruchów, buntu itp.*⟩. **2.** e. kolejowa, pocztowa, towarowa ⟨*dział załatwiający przesyłki*⟩. **3.** Dział ekspedycji (w sklepie).

ekspedycyjny Biuro e-e. Pokój e. Pracownik e. Korpus e. ⟨*jednostka wojskowa wysłana na obce terytorium dla wykonania określonych zadań*⟩.

ekspertyza **1.** e. grafologiczna, lekarska ⟨*badanie rzeczoznawcy grafologa, lekarza*⟩. **2.** e. wykazała, stwierdziła, że... a. co.

eksperyment **1.** Udany, nie udany e. **2.** e. naukowy, chemiczny, fizyczny, psychologiczny. **3.** e. na kim: Dokonywać eksperymentów na sobie, na zwierzętach. **4.** Przedsięwziąć, zrobić e. **5.** e. udał się, nie udał się. **6.** Ten eksperyment drogo kosztuje. *SFA.*

eksperymentalny **1.** e. charakter czego (np. budowy, przedsięwzięcia); e-a metoda (badań). **2.** Pracownia e-a (instytucji). **3.** Fonetyka, psychologia e-a.

ekspiracyjny Akcent e. ⟨*akcent wydechowy, przycisk*⟩.

eksploatacja **1.** e. celowa, rabunkowa. **2.** e. bogactw naturalnych kraju. **3.** e. lasu, kraju, kopalń. **4.** e. odkrywkowa a. naziemna ⟨*wykorzystanie złóż leżących tuż pod powierzchnią ziemi*⟩.

eksplozja **1.** Silna, potworna e. **2.** e. bomby, prochu, dynamitu. **3.** Dokonać eksplozji (np. bomby wodorowej). **4.** Spowodować, wywołać eksplozję. **5.** e. następuje, ma miejsce, zostaje wywołana.

eksponowany **1.** e-a placówka, e-e stanowisko ⟨*wysunięte(-a) na pierwszy plan, na odpowiedzialne lub niebezpieczne miejsce*⟩. **2.** Miejsce, droga, ściana itp. e-a ⟨*w taternictwie: droga itp. ponad ostrym spadkiem terenu (dlatego niebezpieczna)*⟩.

eksport **1.** e. czego: e. węgla, drzewa, żywności itp. **2.** Pracować (o zakładach), produkować co na e.

eksportowy Artykuł, towar e.; biuro e-e; handel e.

ekspozytura **1.** e. handlowa. e. przedsiębiorstwa ⟨*oddział, filia*⟩. **2.** e. polityczna ⟨*grupa osób związana z jakimś stronnictwem*⟩. **3.** *przen* e. niemczyzny, obcego wywiadu.

ekspres ● **1.** e. ⟨*przesyłka pośpieszna*⟩. Dostać, wysłać co ekspresem: Wysłać ekspresem list polecony.
● **2.** ⟨*pociąg pośpieszny*⟩: Jechać ekspresem.
● **3.** ⟨*maszynka do szybkiego parzenia kawy*⟩: Kawa z ekspresu.

ekstaza **1.** Być w stanie ekstazy. **2.** Działać pod wpływem ekstazy. **3.** Popadać, wpadać w ekstazę. **4.** Roztapiać się, tonąć, zatapiać się w ekstazie. **5.** Budzić się z ekstazy.

ekwipunek e. żołnierski, myśliwski, turystyczny.

ekwiwalent **1.** e. pieniężny, moralny. e. pragnień. **2.** Otrzymać, uzyskać, znaleźć e. (czego): Zamiast pieniędzy otrzymał ekwiwalent w naturze. *SL.*

elegancja **1.** Wielka, wyszukana e. **2.** Ukłon, zachowanie pełne elegancji. **3.** Łączyć elegancję z wygodą. **4.** Odznaczać się elegancją. Ubierać się z elegancją.

elegancki **1.** e. mężczyzna, e-a dama ⟨*ubrany(-a) z elegancją, wykwintny(-a)*⟩. **2.** e. powóz; e. lokal ⟨*wykwintnie urządzony*⟩; e. świat ⟨*środowisko ludzi zamożnych, dbałych o stroje, maniery*⟩: Jego mieszkanie stało się ogniskiem eleganckiego świata. *Prus Lalka I, 54.*

elegant e. pierwszej wody, *iron.* e. z morskiej piany.

elekcyjny *hist.* Sejmik, sejm e.; tron e.

elektron Ładunek, wiązka elektronów.

elektronowy **1.** Fizyka, optyka e-a. **2.** Licznik, mikroskop e.; lampa e-a; mózg e. ⟨*maszyna do wykonywania różnych czynności obliczeniowych*⟩. Maszyny e-e.

elektrownia **e.** cieplna, wodna; **e.** atomowa; **e.** przemysłowa.

elektrycznie **1.** Napędzany, oświetlany **e.** **2.** **e.** obojętny ⟨*nie naelektryzowany*⟩.

elektryczność **1.** **e.** dodatnia, ujemna ⟨*rodzaj energii*⟩. **2.** Naładować elektrycznością. **3.** **e.** atmosferyczna ⟨*wyładowania elektryczne w atmosferze*⟩. **4.** Ładunek elektryczności ⟨*cząstka składowa atomu dodatnia lub ujemna*⟩. **5.** Przewodnik elektryczności ⟨*ciało przewodzące prąd elektryczny*⟩. **6.** Założyć, wyłączyć, zapalić **e.** ⟨*światło elektryczne*⟩.

elektryczny **1.** Aparat **e.** ⟨*poruszany, zasilany elektrycznością, działający za pomocą elektryczności*⟩: Czajnik **e.**, latarka, kuchenka, lodówka, maszynka (do golenia) **e-a**; silnik, zegar **e.**, pociąg, tramwaj **e.** **2.** Burza **e-a**; wyładowania **e-e**. **3.** Energia **e-a**. Iskra **e-a**. **4.** Linia **e-a**; kabel **e.** **5.** Krzesło **e-e**: a) ⟨*urządzenie w kształcie krzesła, stosowane w USA do wykonywania egzekucji*⟩: Zginął na krześle elektrycznym; b) ⟨*kara śmierci przez zabicie na krześle elektrycznym*⟩: Skazać na krzesło elektryczne. **6.** Ładunek, nabój **e.**; opór **e.**; prąd **e.** ⟨*ruch elektryczności w zamkniętych obwodach*⟩. **7.** Spawanie **e-e** ⟨*za pomocą elektryczności*⟩. **8.** Światło **e-e**.

elektryfikacja **e.** kolei, kraju.

elektryk Inżynier **e.**

element **1.** **e-y** architektoniczne, dekoracyjne, zdobnicze. **2.** Gotowe, prefabrykowane elementy (budowlane). **3.** **e-y** mieszczańskie, plebejskie, robotnicze ⟨*ludzie pochodzący ze środowiska mieszczańskiego itd.*⟩. **4.** **e-y** obce, rodzime (w języku). **5.** **e-y** utworu ⟨*główne składniki*⟩.

elementarny **1.** *mat.* Działania, funkcje **e-e** ⟨*proste*⟩. **2.** *techn.* Działka **e-a** ⟨*odległość dwóch kresek — wskaźników na podziałce narzędzia mierniczego*⟩. **3.** Geometria **e-a** ⟨*nie korzystająca z metod analitycznych*⟩. **4.** Klęski, szkody **e-e** ⟨*żywiołowe*⟩. **5.** *przestarz.* Książka, księga **e-a** ⟨*podręcznik dla początkujących*⟩. **6.** **e-a** matematyka ⟨*obejmująca arytmetykę, geometrię elementarną i część algebry*⟩. **7.** *elektr.* Nabój, ładunek **e.** ⟨*najmniejszy ładunek elektryczny równy ładunkowi elektronu*⟩. **8.** Nauki, wykształcenie **e-e** ⟨*początkowe*⟩. **9.** *zool.* Oczko **e-e** ⟨*u stawonogów: element oka złożonego*⟩. **10.** **e-e** pojęcie ⟨*zasadnicze, najprostsze*⟩. **11.** Szkoła **e-a** ⟨*publiczna, początkowa, utworzona przez Komisję Edukacji Narodowej w XVIII w.; później szkoła podstawowa*⟩.

eliksir **e.** wiecznej młodości a. **e.** życia (żywota) ⟨*w średniowieczu: poszukiwany przez alchemików płyn mający rzekomo cudowne właściwości zachowania młodości i przedłużania życia ludzkiego*⟩: *przen.* Na stole cała propinacja [...] Eliksiry żywota w butelkach cudnych kształtów. *Makusz. Listy 12.*

eliptyczny **1.** Ruch **e.** ⟨*po elipsie*⟩. Kształt **e.** (sklepienia). **2.** Zdanie **e-e** ⟨*zdanie z opuszczonym, domyślnym członem*⟩.

elizejski Cienie **e-e** ⟨*dusze zmarłych błąkające się po polach elizejskich*⟩. Pola **e-e** ⟨*według mitologii greckiej miejsce pobytu dusz zmarłych (bohaterów i uczciwych ludzi)*⟩.

emancypacja **e.** kobiet ⟨zrównanie w prawach z mężczyznami⟩.

embargo Nałożyć **e.** na okręt ⟨*zabronić wpłynięcia do portu albo wyjścia z portu*⟩.

emerytura **1.** **e.** częściowa, całkowita. **2.** Być na emeryturze. **3.** Otrzymywać, wypłacać emeryturę. **4.** Pójść na emeryturę. Przejść na emeryturę a. do emerytury. **5.** Wysłużyć emeryturę. **6.** Przenieść kogo na emeryturę.

emfaza **1.** Deklamatorska, szlachetna **e.** **2.** Deklamować, mówić, nazywać, wypowiadać co z emfazą ⟨*z naciskiem emocjonalnym*⟩.

emigracja **1.** **e.** stała, okresowa, sezonowa; **e.** zarobkowa; **e.** polityczna. *hist.* Wielka **e.** ⟨*wychodźstwo polityczne polskie po upadku powstania listopadowego 1831 r.*⟩. **2.** Przebywać na emigracji. Przybyć na emigrację. Spędzić życie na emigracji. Wrócić z emigracji.

emigrować **e.** z kraju; **e.** za morze, za granicę; do Ameryki. *żart.* **e.** za miasto ⟨*wędrować, wyjeżdżać*⟩: Co niedziela lub święto, w porze letniej szczególniej, cała prawie ludność emigruje za miasto pieszo, konno, wózkami, omnibusami. *Prz. Tyg. Życia 28, 1875.*

eminencja **1.** Jego **e.** kardynał, prymas ⟨*tytuł wysokich dostojników kościoła*⟩. **2.** Szara **e.** ⟨*człowiek skrycie kierujący czymś*⟩.

emisariusz **1.** Tajny **e.** **2.** **e.** organizacji, rządu. **3.** Rozesłać, wysłać emisariuszów (a. emisariuszy).

emocja **1.** Silna, gwałtowna, przykra, żywa **e.** ⟨*wzruszenie*⟩. **2.** Doświadczać, doznać emocji. **3.** Mieć, przeżywać (różne) **e-e**. **4.** Robić co z emocji a. od emocji: Przy jej kruczych włosach rumieńce z emocji i prędkiego biegu płonęły cudownym światłem. *Par. Zegar 44.* Zanuciła drżącym od emocji głosem. *Reym. Kom. 77.*

emulsja **e.** fotograficzna ⟨*zawiesina światłoczuła pokrywająca klisze, błony i papiery fotograficzne*⟩.

encyklopedia *przen.* Chodząca **e.** ⟨*osoba mająca wielką wiedzę encyklopedyczną*⟩.

encyklopedyczny **1.** Słownik **e.** **2.** Pamięć **e-a**; umysł **e.**; wszechstronność **e-a**; wykształcenie **e-e** ⟨*wszechstronne*⟩.

energetyczny **1.** Gospodarka **e-a** ⟨*dotycząca energii*⟩. **2.** Pokarm (wysoko) **e.** ⟨*dostarczający energii*⟩. **3.** Przemysł **e.** Surowce **e-e**.

energia ● **1.** **e.** ludzka ⟨*skłonność do intensywnego działania*⟩. Powszechna **e.** **2.** Przypływ energii. **3.** Z energią ⟨*energicznie*⟩: Zabrać się do czego, pracować, wykonywać co z energią. **4.** (O)budzić energię: Wszyscy hurmem sypnęli się ku płomieniom, walka z niszczącym żywiołem obudziła powszechną energię. *Choj. Alkh. IV, 80.* **5.** Odebrać komu energię do czego. **6.** **e.** tryska (z kogo, z czyich oczu). ● **7.** *fiz.* **e.** atomowa, chemiczna, cieplna, elektryczna, świetlna. **e.** kinetyczna ⟨*energia ciała poruszającego się*⟩. **e.** potencjalna ⟨*tkwiąca w układzie wskutek działania sił wewnętrznych*⟩. **8.** Ilość energii. **9.** Źródło energii. **10.** Dostarczać, przetwarzać, zamieniać energię. 11. Wyzwalać, pochłaniać, zużytkować energię.

energiczny 1. e. człowiek, charakter. 2. Głos e.; e. krok: Iść, wejść energicznym krokiem. 3. Energiczną ręką (kierować czym). 4. e-e śledztwo (prowadzić). e-e środki (podjąć, przedsięwziąć).

entuzjazm 1. Szlachetny, wielki, najwyższy, niezmierny e. 2. Porwany, uniesiony entuzjazmem. 3. Z entuzjazmem (odnosić się do czego, wykonywać co). 4. e. dla kogo, do czego, w czym: e. dla Słowackiego; do poezji; w pracy, w dążeniu do czego. 5. Osłabić, wzbudzić czyj e. 6. Wpaść w e. 7. e. ogarnia, porywa kogo.

entuzjazmować się 1. e. się do czego: [Słowacki] ze swej strony bardzo się entuzjazmował do takiej przyjaźni. *Hertz P. Słow. 164.* 2. e. się czym: Nie przypuszczał, że można się entuzjazmować pieleniem. *Perz. Las 24.*

epidemia 1. Groźna e. 2. e. ospy, tyfusu; *przen.* e. muzyki jazzowej. 3. Zawlec epidemię; zwalczyć epidemię. 4. e. atakuje, dziesiątkuje, szaleje, szerzy się, wybucha, wygasa.

epilog 1. e. sztuki (teatralnej) ⟨*zakończenie*⟩. e. poematu, powieści; *przen.* e. sprawy, procesu. 2. Znaleźć swój e. w sądzie ⟨*o jakiejś sprawie, wydarzeniu: zakończyć się w sądzie, trafić do sądu*⟩: Zajście to znalazło swój epilog w sądzie.

epitet 1. Czuły, pochlebny e. ⟨*charakterystyczne określenie*⟩. 2. e. pod czyim adresem ⟨*wyzwisko*⟩. Soczysty e. 3. Obrzucić, obsypać kogo epitetami.

epizod 1. Drobny, większy e. ⟨*wydarzenie, wypadek*⟩. 2. e. z czego: z podróży, z wojny, z życia. 3. e. w utworze literackim ⟨*ustęp luźno związany z akcją główną*⟩. 4. Być epizodem w czyim życiu ⟨*stanowić wydarzenie małej wagi, fragment czego albo w czyim życiu*⟩: Był zaledwie epizodem w jej życiu pełnym doświadczeń. *Prus Lalka III, 186.* 5. Być świadkiem (nieprzyjemnego) epizodu ⟨*zdarzenia, wypadku*⟩.

epoka 1. e. baroku, humanizmu, odrodzenia, oświecenia, pozytywizmu, romantyzmu ⟨*okres czasu wyodrębniany ze względu na ważne wydarzenia historyczne, gospodarcze, kulturalne itp.*⟩. e. brązu a. brązowa ⟨*w której używano narzędzi z brązu*⟩. e. kamienna ⟨*w której używano narzędzi z kamienia*⟩. e. żelaza ⟨*w której używano narzędzi z żelaza*⟩. 2. *geol.* e. lodowa a. lodowcowa (dyluwialna) ⟨*okres czasu poprzedzający okres współczesny, w którym Europa północna pokryta była lodowcami*⟩. 3. *pot.* e. pary i elektryczności. e. rozbicia atomu. 4. *pot.* e. narzeczeństwa, kwitnięcia, spokoju ⟨*okres, czas*⟩. 5. e. w czym ⟨*wydarzenie stanowiące punkt zwrotny w czym*⟩: e. w historii umysłowości. 6. Człowiek jakiejś epoki (np. człowiek renesansu) ⟨*należący do jakiejś epoki*⟩. Człowiek z jakiejś epoki ⟨*pochodzący z jakiejś epoki, np. człowiek z epoki kamienia gładzonego*⟩. 7. Stanowić epokę (w czym): Wynalezienie druku stanowi epokę w dziejach cywilizacji. *SW.* To stanowi epokę w moim życiu. *Kras. A. SW.*

epokowy e-e dzieło, wydarzenie, e. wynalazek.

era 1. Nowa, nowożytna, historyczna e. ⟨*okres historii*⟩: Zapoczątkować nową erę w dziejach ludzkości. 2. Nasza, chrześcijańska, mahometańska, turecko-mongolska, żydowska e. ⟨*okres, od którego zaczyna się rachubę lat*⟩: Rok tysiączny n. e. (naszej ery). Rok czterysta osiemdziesiąty przed n. e. (naszą erą).

erudycja 1. Rozległa, wielka, nadzwyczajna e. ⟨*wiedza w jakiejś dziedzinie, oczytanie*⟩. 2. Mieć erudycję. Popisywać się erudycją.

esencja 1. e. aromatyczna ⟨*stężony roztwór olejków eterycznych*⟩. 2. e. bulionowa ⟨*zgęszczony roztwór substancji pochodzenia roślinnego lub zwierzęcego*⟩. 3. e. octowa ⟨$80^{0}/_{0}$ *kwas octowy*⟩. 4. e. (herbaty) ⟨*napar (z herbaty)*⟩. e. z ziół ⟨*wywar*⟩ *przen.* e. myślowa.

eskadra e. samolotów (bombowców, myśliwców); e. okrętów wojennych (pancerników, krążowników, łodzi podwodnych). *przen.* e. much.

eskapada 1. Niebezpieczna, podejrzana, ryzykancka; pijacka e. 2. Brać udział w eskapadzie. Urządzić eskapadę.

estradowy 1. Artysta, śpiewak e. ⟨*występujący na estradach, nieoperowy*⟩. 2. Popisy e-e. 3. Wykonanie e-e opery, operetki ⟨*nieteatralne, bez kostiumów, dekoracji i gry aktorskiej*⟩.

estyma *przestarz.* dziś *książk.* 1. Nadzwyczajna, prawdziwa e. 2. Mieć kogo a. co w estymie, mieć dla kogo estymę ⟨*cenić kogo, szanować; mieć co w poszanowaniu*⟩: Powiedz, czym się to dzieje, że wiek tak uczony [...] w małej przecie rozumnych ludzi ma estymie? *Węg. Ody 6.* Dla pana Czarnieckiego mam prawdziwą estymę, jako dla wielkiego żołnierza. *Sienk. Pot. V, 116.* 3. Wzbudzić estymę w kim ⟨*szacunek, poważanie*⟩.

etap ● 1. Pierwszy, ostatni e. (podróży). 2. Odbywać (podróż, lot) etapami. 3. Zatrzymywać się (w podróży) na etapach ⟨*na postojach*⟩: Poszli pieszo podnóżem Karkonoszy, zatrzymując się na etapach. *Mikul. Spot. 18.*

● 4. e. rozwoju ⟨*stadium, faza*⟩. e. współzawodnictwa, walki.

etat 1. e. pracowniczy, urzędniczy, naukowy. 2. e. woźnego, urzędnika, lekarza, pracownika naukowego ⟨*stała posada*⟩. 3. Angażować kogo na e. 4. Być na etacie; zajmować e. Dostać e.; dostać się na e. 5. Utworzyć, skreślić e. 6. *przestarz.* Spaść z etatu ⟨*stracić posadę*⟩.

eter Fale eteru ⟨*radiowe*⟩: Radiotelegrafiści odbierają niemal bez przerwy depesze napływające zewsząd na falach eteru. *Wiedza 360, s. 41.*

eteryczny 1. Olejki e-e ⟨*o silnym zapachu, mające zastosowanie w perfumerii, kosmetyce, przemyśle spożywczym*⟩. 2. Postać e-a ⟨*o osobie: subtelna, zwiewna, delikatna*⟩.

etykieta 1. Dworska, wojskowa e. ⟨*obowiązujący sposób zachowania się w pewnym środowisku*⟩. 2. Przepisy, wymagania etykiety: Do wymagań etykiety należało nienoszenie biżuterii, gdy się było żoną jubilera. *Nałk. Z. Romans 30.* 3. e. pozwala, nie pozwala na co. **4.** Papierowa e. na czym ⟨*nalepka*⟩. **5.** Dawać czemu jaką etykietę: Niektórzy też wielbiciele Rodocia nazywali go Bérangerem polskim, jak to u nas zwyczaj zawsze swojskim talentom dodawać etykietę zagraniczną. *Chmielow. Poeci 279.*

europejski Po europejsku ⟨*na sposób europejski, właściwy Europejczykowi*⟩: Ubierać się po europejsku.

ewakuacja 1. Przymusowa e. **2.** e. czego — z czego: e. ludności, miasta, szpitala. Ewakuacja wojsk z kraju nieprzyjacielskiego. *SW.* **3.** Rozkaz ewakuacji. **4.** Zarządzić, przeprowadzić ewakuację (czego).

ewangelia 1. Głosić, opowiadać Ewangelię. **2.** Wierzyć w co, jak w Ewangelię. **3.** *przen.* Stawać się ewangelią, uważać co za ewangelię ⟨*za bezwzględny nakaz, autorytet; naukę*⟩: Szlachta [...] przywykła [...] wszystko, co wychodzi z ust billewiczowskich, za ewangelię uważać. *Sienk. Pot. I, 90.* **4.** Kłaść zdrową głowę pod Ewangelię ⟨*narażać się na nieuniknione przykrości, niebezpieczeństwa*⟩: Z tych małżeństw, panie, to czysta niewola, a kto tak jak ja przyzwyczaił się do wygód, niezależności, swobody, tego pan nie namówisz, żeby zdrową głowę kładł pod Ewangelię. *Bał. Ryby 60.*

ewentualność 1. e. czego ⟨*możliwość, okoliczność*⟩: Przewidzieć, rozpatrzyć, rozważyć e. a. ewentualności czego. Rodzice jej poczynają na serio rozważać ewentualność jej wyjścia za mąż. *Lam J. Świat 45.* **2.** Być przygotowanym na wszelkie e-i.

ewolucja 1. e-e akrobatyczne, taneczne ⟨*ruchy skomplikowane, łamańce*⟩: Wykonać karkołomną ewolucję. *SW.* **2.** e-e lotnicze, powietrzne ⟨*akrobacje lotnicze*⟩. **3.** *biol.* e. gatunków ⟨*przechodzenie gatunków macierzystych w pochodne, tworzące z poprzednimi nieprzerwany ciąg rozwojowy*⟩. Teoria ewolucji. **4.** e. pojęć ⟨*rozwój, postęp*⟩. e. społeczna.

F

fabryczny 1. Budynek f.; dzielnica f-a (miasta); hala f-a; komin f.; syrena f-a. **2.** Wyrób f. ⟨*wykonany w fabryce, maszynowy*⟩. **3.** Znak f., marka f-a ⟨*znak umieszczany na wyrobach fabryki, stanowiący swego rodzaju świadectwo pochodzenia i jakości towaru oraz chroniący go przed naśladownictwem*⟩.

fabrykować 1. f. broń, maszyny, artykuły przemysłowe ⟨*wytwarzać, produkować*⟩. **2.** f. dokumenty ⟨*podrabiać*⟩.

fach 1. Dobry, popłatny f. **2.** Kolega po fachu ⟨*mający taki sam fach*⟩. **3.** Kształcić się w fachu, zdobywać f. **4.** Mieć f. Mieć f. w ręku ⟨*znać dobrze jakieś rzemiosło*⟩: Ja muszę mieć fach w ręku. *Goj. Dziew. I, 181.* **5.** Pracować w swoim fachu.

fachowy 1. f. człowiek ⟨*biegły w swym fachu*⟩. **2.** f-e czasopismo ⟨*poświęcone jakiejś specjalności, dziedzinie wiedzy*⟩. **3.** f. termin, wyraz ⟨*związany z jakimś fachem, specjalny*⟩. **4.** f-e oko ⟨*spojrzenie świadczące o znawstwie czego*⟩: Lustrowała fachowym okiem każdy szczegół pokoju. *Przekr. 327, 1951.* **5.** f. opieka, pomoc ⟨*wykonana przez fachowca*⟩. **6.** Wiedza f-a; f-e wykształcenie.

faja, fajka 1. Ćmić, kurzyć, palić faję, fajkę. **2.** Nabić, nałożyć fajkę. **3.** Pykać z fajki. **4.** Fajka pokoju, przyjaźni; *rzad.* faja pokoju ⟨*fajka palona przez Indian przy zawieraniu układów pokojowych dla zaświadczenia przyjaznych stosunków*⟩: Grał rolę półdzikiego trampa, dosiadał ognistego rumaka i palił fajkę pokoju z Indianami. *Unił. Człow. 235.* *przen.* ⟨*zawierać przymierze, godzić się z kim*⟩: Indiańskim zwyczajem milczeliśmy wszyscy bardzo długo, aby mądrość miała czas napłynąć do naszych serc, po dłuższej zaś chwili zapaliliśmy fajkę pokoju. *Makusz. Bezgrz. 46.*

fajeczka 1. Drewniana, gliniana f. **2.** Przy fajeczce ⟨*paląc fajeczkę*⟩: Przy czarnej kawie i fajeczce pogadamy o naszych interesach. *Rog. J. Bohat. II, 252.* **3.** Ćmić, kurzyć, palić fajeczkę; *przestarz.* ciągnąć fajeczkę. **4.** Pykać fajeczkę.

przysł. **5.** Kto lubi fajeczkę, wódeczkę, dzieweczkę, to już diabła wart.

fajerwerki 1. Palić, puszczać, wyprawiać f. ⟨*ognie sztuczne*⟩. **2.** f. dowcipu, słów, żartów ⟨*efektowne dowcipy, słowa, żarty*⟩.

fajka p. faja

fajkowy Tytoń f. ⟨*specjalny tytoń używany do fajek*⟩.

fakt 1. f. doświadczalny; f. dokonany, stwierdzony. **2.** f. historyczny. **3.** Nadzwyczajny, nowy, wymowny f. **4.** f. społeczny, psychiczny. **5.** Niezbity f. ⟨*niezaprzeczalny*⟩. **6.** Nagi, goły, suchy f. ⟨*sam fakt bez żadnych objaśnień*⟩: Nic prawie nie wiedziałem o śmierci pana Zygmunta, oprócz nagiego faktu. *Weys. Józ. Żywot 306.* **7.** Logika faktów. **8.** f. faktem ⟨*faktycznie, rzeczywiście, mniejsza o powody i przyczyny faktu, stwierdza się tylko, że fakt zaszedł*⟩: Fakt faktem: zeszyty zginęły; — kamień w wodę! — szukano — nie znaleziono. *Zeg. Zmory 235.* **9.** Przez sam f. [nie: wskutek samego faktu]: Dziecko uchodzi za urodzone w małżeństwie przez sam fakt zawarcia związku małżeńskiego przez rodziców. *SPP.* **10.** Sam f., że...: Na razie już sam fakt, że miała kogoś ze swoich bodaj na krótko w domu, dostarczał jej niemałych wzruszeń i przyjemności. *Dąbr. M. Noce I, 118.* **11.** Opierać się na faktach [nie: o fakty]: Słowa Krasickiego, wymierzone przeciw głupocie, fałszywej erudycji, ospalstwu i opilstwu zakonników, nie były czczymi frazesami, ale opierały się na faktach. *Chmielow. SPP.* **12.** Przytoczyć, stwierdzić, skonstatować f. Przyjąć co jako f. **13.** Stać się faktem: Przypuszczenie stało się faktem. *SW.* **14.** Trzymać się faktów. **15.** Ustalić f. Uznać f. dokonany (spełniony). **16.** O czymś świadczy f., że...: O prawdziwości tej pogłoski świadczy fakt, że pochodzi ona z wiarogodnego źródła. *SW*. **17.** **f-y** mówią; **f.** zachodzi.

faktyczny **1.** **f.** kierownik, sprawca, twórca, władca. **2.** **f.** stan rzeczy ⟨*rzeczywisty*⟩. **3.** Materiał **f.** ⟨*dowodowy*⟩: Rozporządzając bogatszym materiałem faktycznym, mógł autor sformułować swoje wnioski jaśniej i dosadniej. *Tyg. Ilustr. 7, 1904.*

fala ● **1.** Bystra, cicha; długa, krótka; duża, olbrzymia, potworna **f.** **2.** Modre, srebrne **f-e.** **3.** **f-e** morskie. **4.** Rozhukane, rozkołysane, spienione, wezbrane, spiętrzone, wzburzone **f-e.** **5.** Dziewiąta **f.** ⟨*wielka fala powstająca na skutek spiętrzenia mniejszych fal*⟩: Spiętrzenie się wtórnych fal na wierzchołku wału tworzy falę niezwykle wielką. Tę właśnie marynarze nazywają falą dziewiątą albo fatalną. *Zarus. Żegl. 5.* **6.** Martwa **f.** ⟨*fala bez grzebienia, powstająca podczas ciszy*⟩. **7.** Powrotna **f.** **8.** Grzmot, huk, łoskot, plusk, szmer, szum fal(i). **9.** *przen.* **f.** (gorącej) krwi (uderza komu do głowy; napływa do serca, do głowy). **10.** *przen.* **f.** ludzi, wozów. Wóz nurza się w zieloność i jak łódka brodzi, śród fali łąk szumiących. *Mick. Son. 183.* **11.** *przen.* **f.** manifestacji, protestów, redukcji, strajków. **12.** *przen.* **f.** mrozów, upałów; ciepła, zimna. **13.** *przen.* **f.** niechęci, oburzenia; **f.** zapomnienia: Utoniesz w zapomnienia fali. *Mick. SW.* **14.** *przen.* **f.** życia. **15.** Kołysać się, unosić się na fali (o statku, łodzi itp.). **16.** Oddać się fali *przen.* ⟨*płynąć z prądem, nie przeciwstawiać się*⟩: Winicjusz [...] walczył i męczył się, teraz oddał się fali, wierząc, że niesie go ona w wieczną ciszę. *Sienk. Quo III, 192.* **17.** Pędzić, podnosić fale (o wietrze). **18.** Płynąć po fali ⟨*po powierzchni wody*⟩: Płyną wianki z róż po gładkiej fali. *Bał. Poezje 131.* **19.** Płynąć z falą; płynąć przeciw fali *przen.* ⟨*iść z prądem, postępować zgodnie z nakazem chwili; postępować wbrew ogólnej opinii*⟩. **20.** Pruć fale (o statku, motorówce itp.). **21.** Rozpuszczać się falami (o włosach). **22.** Toczyć **f-e** (o rzece) ⟨*płynąć*⟩. **23.** Utrzymywać się na fali *przen.* ⟨*ostać się, zwalczyć przeciwności*⟩: Jary Kraszewski utrzymuje się na fali, wciąż potrzebny. *Rocz. Lit. 1934, s. 126.* **24.** Wywoływać falę (np. oburzenia, protestów, niechęci itp.). **25.** Iść, płynąć itp. falą ⟨*hurmem, tłumnie, masą*⟩: Tłum falą płynął w pochodzie. **26.** Przechodzić, przepływać, przelatywać falami ⟨*o ruchu rytmicznym: powtarzającymi się grupami*⟩: Kormorany przelatują falami: małymi grupkami lub parami. *Exp. 134, 1949.* **27.** **f.** bije, uderza o brzeg, zalewa brzegi. **28.** **f.** huczy, pluszcze, szemrze. **29.** **f.** idzie, nadciąga ⟨*nawałnica*⟩: Uciekajcie z pola, bo fala nadciąga. *SW.* **30.** **f.** kołysze (łódź), miota, rzuca (okrętem, łodzią). **31.** **f.** nadlatuje, powraca, przepływa. **32.** **f.** niesie co a. kogo. **33.** **f.** (drożyzny, mrozów, protestów itp.) obejmuje, ogarnia (kraj); przechodzi, rośnie wzmaga się, wzrasta itp. **34.** **f.** rośnie, wznosi się; **f.** rozbija się o co (o skały). **35.** **f.** wyrzuca na brzeg (szczątki statku, zwłoki itp.).

● *elektr. fiz.* **36.** **f-e** akustyczne, dźwiękowe, elektromagnetyczne, głosowe, świetlne, ultradźwiękowe. **37.** **f-e** eteru, fale radiowe. **38.** **f-e** długie, średnie, krótkie, ultrakrótkie ⟨*stosowane w radiofonii i telewizji*⟩. **39.** **f-e** periodyczne, proste a. harmoniczne. **40.** **f.** kołowa, kulista, odbita, podłużna, poprzeczna. **41.** **f-e** sejsmiczne ⟨*rozchodzące się w skorupie ziemskiej*⟩. **42.** Amplituda a. wysokość, długość, dolina a. dół fali ⟨*największe wychylenie cząsteczki w dół*⟩; grzbiet a. góra fali ⟨*największe wychylenie w górę*⟩. **43.** Interferencja fal; zakres fal. **44.** Na wesołej, na muzycznej fali; na falach eteru ⟨*przez radio*⟩. **45.** Chwytać (audycję) na falach średnich, długich itp.; grać, nadawać, pracować na fali (np. 1395,6). **46.** **f-e** rozchodzą się, nakładają się, odbijają się.

falisty **1.** Blacha **f-a** ⟨*powyginana w kształcie fal*⟩. **2.** Lot **f.** (ptaków): Stada drobnych ptasząt przelatują falistym lotem nad rozłogami. *Sienk. Listy III, 154.* **3.** **f.** teren ⟨*pofałdowany, pagórkowaty*⟩. Okolica **f-a.** **4.** **f-e** włosy ⟨*falujące się*⟩.

falować **1.** Woda faluje ⟨*porusza się wznosząc fale*⟩. Zboże faluje ⟨*kołysze się poruszane wiatrem*⟩. **2.** Głos czyj faluje ⟨*drga*⟩: Głos Niny dźwięczał, falował subtelną modulacją. *Mostow. Kariera 66.* **3.** Pierś faluje komu (zwykle o kobiecie) ⟨*wznosi się i opada*⟩: Pierś faluje szybko, podnosząc cienkie osłony batystu. *Zap. G. Drob. 16.*

falset **1.** Śpiewać falsetem. **2.** Mówić, wołać, wykrzykiwać falsetem.

falujący **1.** **f-e** morze, jezioro. **2.** **f-e** włosy ⟨*kręcące się, zwijające się na kształt fal*⟩. **3.** **f.** czym: Pola zbożem falujące. *SW.*

fałd, fałda **1.** **f-y** sukni, płaszcza. **2.** **f-y** skóry (na policzkach, na szyi); **f-y** na ciele ⟨*zmarszczki, bruzdy*⟩. **3.** Udrapować, wygładzić **f-y**, ułożyć co w **f-y.** **4.** Przysiąść, przysiedzieć fałdów a. **f-y** ⟨*pilnie, intensywnie pracować, nie odrywać się od pracy*⟩: Będziesz musiał przysiąść fałdów i poprowadzić ten cały zabagniony dział handlowy. *Wyg. Jel. 122.* Przy takim łepaku kto nie chciał, prawa by się nauczył, a cóż dopiero fałdy przysiedziawszy! *Rzew. H. Pam. 111.* **5.** Trzymać się, czepiać się czyich fałdów ⟨*być, tkwić przy kim dla korzyści*⟩.

fałsz **1.** Niegodny, obłudny, wierutny **f.** **2.** **f.** historyczny ⟨*niezgodny z prawdą fakt historyczny*⟩: Przedstawił w polskim przykładzie dzieje Atyli, w których pełno jest anachronizmów i fałszów historycznych. *Mac. Pism. III/1, 237.* **3.** Poznać się na fałszu. **4.** Zadać **f.** komu ⟨*ujawnić, udowodnić, że ktoś kłamie*⟩: Ja jemu teraz w oczy zadam fałsz. *Słow. Fant. 343.* **5.** *sport.* Nadać piłce **f.**, uderzyć piłkę z fałszem ⟨*nadać piłce oprócz ruchu postępowego jeszcze ruch obrotowy*⟩.

fałszować **1.** **f.** dokumenty ⟨*podrabiać*⟩. **f.** artykuły żywnościowe, pieniądze, podpis, towary. **2.** **f.** czyje myśli, prawdę ⟨*zniekształcać*⟩. **3.** **f.** melodię ⟨*grać lub śpiewać nieczysto*⟩.

fałszywy **1.** **f.** akord, ton; **f-a** nuta ⟨*nieharmoniczny(-a)*⟩. **2.** **f-a** biżuteria ⟨*podrabiana*⟩. **3.** **f.** człowiek, przyjaciel ⟨*obłudny, nieszczery*⟩. **4.** **f-e** dokumenty, papiery. **5.** **f.** donos, **f-a** pogłoska, **f-e** zeznanie ⟨*nieprawdziwy(-a, -e), kłamliwy(-a, -e)*⟩. **6.** **f-a** grzeczność ⟨*udana*⟩. **7.** **f.** krok ⟨*nierozważny*⟩. **8.** **f.** książę, prorok ⟨*podszywający się pod kogo*⟩. Obym był fałszywym prorokiem! ⟨*oby to, co przewiduję, nie spełniło się*⟩. **9.** **f-a** moneta, **f.** pieniądz ⟨*podrabiana(-y)*⟩. **10.** **f.** świadek ⟨*pozorny, dający fałszywe* *świadectwo czego*⟩. **11.** **f.** warkocz ⟨*sztuczny*⟩. **12.** **f.** wstyd ⟨*niewłaściwy, źle zrozumiany*⟩.

fama **1.** Stugębna **f.** (*Wirg. Eneida IV, 183*). **2.** **f.** o czym: Mamy możność sprawdzenia, że fama o małomówności pana prezesa nie jest legendą. *Mostow. Kariera 171.* **3.** **f.** głosi, niesie, że..., rozniosła co.

familia *przestarz.* **1.** Bliższa, dalsza **f.** ⟨*rodzina, ród*⟩. **2.** Znakomita **f.** **3.** Głowa familii. **4.** Mieć liczną familię. **5.** Mieszkać przy familii. **6.** Należeć do familii.

familijny **1.** Stosunki, życie **f-e** ⟨*rodzinne*⟩. **2.** Po familijnemu ⟨*bez ceremonii, poufale*⟩: Traktować kogo po familijnemu.

fanaberia **1.** Babskie **f-e** ⟨*dziwactwa, grymasy*⟩. **2.** Mieć swoje **f-e**, stroić **f-e**: Fanaberie takie miewa, że bez kija nie przystępuj. *Jun. SW.*
przysł. **3.** Fanaberie w głowie, a w kieszeni pustki.

fanatyczny **1.** **f.** wyznawca, zwolennik czego, obrońca kogo lub czego. **2.** **f-e** przywiązanie do kogo, czego, ukochanie (sztuki), uprzedzenie do czego; **f.** zapał.

fanatyzm **1.** Religijny, wyznaniowy **f.** **2.** Duch fanatyzmu. **3.** Zajmować się czym, oddawać się czemu, łączyć co z fanatyzmem: Łączył on w charakterze swoim obłudę świętoszka religijnego z fanatyzmem politycznym. *Moch. Pisma I, 142.* **4.** **f.** ogarnia kogo, co.

fanga *wulg.* Dać, zasunąć komu fangę (w ucho, w nos) ⟨*uderzyć kogo*⟩.

fant **1.** Dać co w zastaw jako **f.** **2.** Wykupić **f.**; wykupić się (w grze towarzyskiej) fantem. **3.** *pot.* Co z tym fantem zrobić ⟨*co począć, jak się zachować*⟩: Wyciągnęła do niego przez stół swoją białą, delikatną rączkę. Jan nie wiedział, co z tym fantem zrobić. *Bał. Dziady 148.*

fantazja **1.** **f.** artystyczna, poetycka ⟨*zdolność wyobrażania; tworzenia i kombinowania nowych wyobrażeń*⟩. Bujna, bogata, chorobliwa, dzika, płodna, wybujała, żywa **f.** **2.** Wielkiej fantazji kawaler. *Sienk. SW.* ⟨*odważny, rezolutny*⟩. **3.** Wytwór fantazji ⟨*rzecz nieprawdziwa, zmyślona*⟩. **4.** *muz.* **f.** na temat, z czego (np. z „Don Juana") ⟨*dłuższy utwór muzyczny*⟩. **5.** Z (kawalerską) fantazją ⟨*zuchowato, z animuszem*⟩: Zawiązać krawat; podkręcić wąsa; przekrzywić czapkę z fantazją. Chłopak jechał z kawalerską fantazją. *Was. W. Gwiazdy 97.* **6.** Bujać na skrzydłach fantazji, puścić wodze fantazji ⟨*fantazjować*⟩. **7.** Dogadzać czyjej fantazji ⟨*czyim zachciankom, kaprysom*⟩. **8.** Grać fantazję (Chopina, Liszta) ⟨*utwór muzyczny o swobodnej formie*⟩. **9.** Mieć fantazję ⟨*mieć zdolność wyobrażania*⟩. **10.** Mieć (swoje) fantazje ⟨*mieć swoje zachcianki, kaprysy, dziwactwa*⟩: Miewał fantazje czasem dzikie, czasami tylko grubiańskie. *Kamień. Pam. 99.* **11.** Nadrabiać fantazją ⟨*ochotą, rezonem, odwagą*⟩. **12.** Tracić fantazję a. na fantazji ⟨*ochotę do czego, animusz, odwagę*⟩. **13.** Znosić czyjeś fantazje ⟨*kaprysy, dziwactwa, zachcianki*⟩. **14.** **f.** bierze kogo; przychodzi, strzela komu do głowy ⟨*ktoś ma ochotę, kaprys, pomysł*⟩: Kto upewni, że nie przyjdzie szlachcie fantazja do głowy posadzić na stolcu królewskim pana Harasimowicza? *Sienk. SPP.*
przysł. **15.** Gdy sobie ludzie podpiją, wtenczas poznać fantazyją.

fara **1.** Kanonik u fary. **2.** Chuda **f.** ⟨*bieda, niedostatek*⟩: Panie zbierają składki. Ale u mnie chuda fara. *Zap. G. Malicz. 354.*

farba **1.** Świeża, wyblakła **f.** **2.** **f.** kryjąca ⟨*nieprzezroczysta*⟩. **3.** **f.** ceramiczna, emaliowa, topna ⟨*służąca do powlekania metali, szkła, porcelany*⟩. **4.** **f.** klejowa ⟨*rozcieńczona klejem*⟩. **5.** **f.** litograficzna. **6.** **f-y** mineralne ⟨*ziemne*⟩. **7.** **f.** olejna ⟨*barwnik mineralny zarabiany olejem lub pokostem*⟩. **8.** **f-y** roślinne ⟨*pochodzenia roślinnego*⟩. **9.** **f.** temperowa ⟨*farba, której spoiwo stanowi białko*⟩. **10.** **f.** wodna ⟨*akwarela*⟩. **11.** *pot.* Dać ubranie, kapelusz itp. do farby ⟨*do ufarbowania*⟩. **12.** Malować czarnymi, ciemnymi farbami; użyć mocnych farb ⟨*przedstawić ujemne strony kogo lub czego; wyjaskrawić co*⟩: Trudno zaiste odmalować kogoś bardziej czarnymi farbami. *Sienk. Szkice II, 16.* Mocnych farb użyj, nie szczędź mi nagany. *Fredro A. Śluby 49.* **13.** Puścić farbę ⟨*wygadać się, zdradzić się*⟩: Pilnie nastawiał uszu i nie puszczając farby sam starał się dowiedzieć jak najwięcej. *Was. W. Rzeki 181.*

farbowany (Po)znać się na farbowanych lisach ⟨*nie dać się oszukać*⟩: Nie poznał się na farbowanych lisach i dał się oszukać. *Teka Stańcz. 101.*

farny Kościół **f.** ⟨*fara, kościół parafialny*⟩; **f-a** wieża.

farsa **1.** Dowcipna, lekka, płaska, ucieszna, zabawna **f.** **2.** Grać, wystawiać farsę (o teatrze). **3.** *przen.* Mieć z czego a. z kogo farsę ⟨*ubawić się czyim kosztem*⟩: Miałem pocieszną z siebie farsę. *Lel. Listy II, 369.* **4.** Uważać co za farsę ⟨*za rzecz niepoważną, za kpiny*⟩. **5.** *przestarz.* Zrobić coś dla farsy ⟨*dla żartu*⟩. *SFA.*

fartuch **1.** **f.** lekarski, szkolny; płócienny, skórzany. **2.** Trzymać, więzić kogo przy fartuchu ⟨*trzymać przy sobie, krępować swobodę, samodzielność czyją*⟩: Więzi chłopaka przy fartuchu od kilkunastu lat, pozbawia go energii... *Prus Szkice I, 53.* Trzymać się czyjego (np. matczynego) fartucha ⟨*być pod wpływem kobiety (np. matki), być niesamodzielnym, nieenergicznym*⟩.

fartuszek **1.** Biegać, uganiać się za fartuszkiem ⟨*zabiegać o względy kobiet*⟩. *SFA.* **2.** Być, siedzieć pod fartuszkiem ⟨*ulegać kobietom, być zawojowanym przez kobiety*⟩. **3.** Trzymać się fartuszka ⟨*o chłopcu: nie wychodzić spod opieki kobiet*⟩. *SFA.* **4.** Masz diable **f.**! ⟨*masz tobie, a to dopiero!*⟩.

faryna *daw.* Tej, tejże faryny ⟨*tego, tego samego gatunku, rodzaju*⟩: Cóż to cierpieć muszą za lękania i strachy ludzie tej faryny. *Piotr. Satyr 66.*

fason **1.** Modny, nowy, stary **f.** (sukni, ubrania). **2.** Na (jakiś) **f.** ⟨*na jakiś sposób, w jakimś stylu*⟩: Jest to ogród na fason angielski robiony. *Staszic Dzien. I, 243.* **3.** Z fasonem ⟨*z fantazją, z animuszem, z brawurą*⟩: Jechał śmiało, z fasonem, dumnie. *Braun Lewanty 335.* **4.** *pot.* Mieć, trzymać **f.** ⟨*być pewnym siebie, okazywać fantazję; brawurować, nadrabiać miną*⟩: Trzymał fason i nadziei nie tracił.

New. Pam. 49. **5.** Przerobić kogo na swój **f.** ⟨*urobić kogo na swój sposób; przekabacić*⟩: Ona ciebie na taki fason przerobi, że kiedyś będziesz tego żałował. *Past. Trzeba 24.* **6.** Stracić **f.**: a) ⟨*wyjść z formy, stracić formę*⟩: Kapelusz stracił fason; b) *pot.* ⟨*stracić animusz, fantazję, humor*⟩.

faszyzm Brunatny **f.** ⟨*faszyzm hitlerowski*⟩: Narody europejskie poznały na sobie całą brutalność i bezwzględność brunatnego faszyzmu. *Krucz. Spot. 130.*

fatalny 1. Los **f.**, **f-e** skutki czego ⟨*nieszczęsne, zgubne*⟩. **f.** krok. **2.** Konieczność, siła **f-a** ⟨*nieuchronna, nieunikniona*⟩. **3. f.** kres czego a. kogo; **f.** stan zdrowia ⟨*niepomyślny, zły*⟩. **4. f.** zbieg okoliczności ⟨*nieszczęśliwy*⟩.

fatum 1. Groźne, nieubłagane, nieodgadnione, złowrogie **f. 2.** Być czyim **f.**: To moje fatum — ta kobieta! *Słow. Fant. 310.* **3.** Coś (złego) zbliża się jak **f.** ⟨*jest nieuchronne*⟩: Katastrofa zbliżała się wolno, bezwzględnie, jak nieugięte w swoich wyrokach fatum. *Sewer Nafta III, 236.* **4. f.** ciąży na kim lub na czym; prześladuje, ściga kogo; wisi, zawisło nad kim: Ciążyło na niej jakieś fatum. *Putr. Wrześ. 466.*

fatyga 1. Coś kosztuje kogo nieco (niewiele, wiele itp.) fatygi ⟨*wysiłku*⟩: Gospodarz [...] uścisnął podaną prawicę z ukłonem, który go, ze względu na tuszę, musiał kosztować nieco fatygi. *Żer. Ludzie II, 155.* **2.** Dać coś komu, podziękować za fatygę ⟨*za trud, za wyświadczenie przysługi*⟩. **3.** Nie żałować fatygi. **4.** Wynagrodzić czyją fatygę. **5.** Zadawać sobie fatygę, nie zadawać sobie fatygi ⟨*zdobywać się, nie zdobywać się na pewien wysiłek*⟩: Bardzo rzadko zadawał sobie fatygę rozmawiania z damami. *Orzesz. Graba I, 280.*

faza 1. Nowa **f.**; **f.** końcowa, początkowa czego ⟨*stadium*⟩: Zarzucił pracę w końcowej najważniejszej i najtrudniejszej fazie. *Strug Krzyż III, 21.* **f.** rozwojowa (kultury). **2. f-y** księżyca ⟨*nów, pierwsza kwadra, pełnia, ostatnia kwadra*⟩. **3.** Przechodzić przez fazy: Przez dziwne fazy przechodziło jego życie. *SW.* **4.** Przebierać, przechodzić, przedstawiać różne fazy (o pracy, chorobie, zjawisku itp.): Choroba trwała długo, przybierając rozmaite fazy. *Tyg. Ilustr. 207, 1863.* **5.** Przejść, wejść w nową, inną itp. fazę: Uczucie przeszło w fazę spokojniejszą. *SW.*

fąfry *przestarz.* Mieć **f.** w nosie ⟨*dąsać się, fochy stroić, mieć muchy w nosie*⟩: A panna Marcjanna [...] poczciwa, do rany przyłożyć, tylko teraz ma także fąfry w nosie. *Wol. Dom. I, 59.*

febra 1. Drżeć, dygotać, trząść się jak w febrze. **2.** Żółta **f.** ⟨*choroba zakaźna krajów tropikalnych, przenoszona przez komary*⟩. **3.** *przen.* **f.** miłości: Gdy była młodą panienką przeszła konieczną w tym okresie lat febrę miłości dla aktora. *Zap. G. Mił. 171.* **4. f.** trzęsie kogo: a) ⟨*ktoś ma dreszcze*⟩: b) *przen.* Aż go febra zatrzęsła ze strachu. *SW.*

fenomenalny ⟨*nadzwyczajny niezwykły, wyjątkowy*⟩ **f.** dar, słuch, **f-a** pamięć, **f-e** zjawisko, **f.** wzrost; **f.** pisarz; **f.** apetyt; **f-e** głupstwo.

feralny f. dzień, **f-a** liczba ⟨*przynoszący(-a) niepowodzenie, niepomyślny(-a), fatalny(-a)*⟩: Dzień dzisiejszy dla mnie jest dniem feralnym. *L.* (*Teat. 33, d. 56*).

ferie 1. f. letnie, świąteczne, wakacyjne. **2. f.** szkolne, uniwersyteckie. **3.** Czekać ferii. **4.** Rozjechać się, wyjechać, wybrać się gdzie na **f.**

ferment 1. f. umysłowy, kulturalny, polityczny ⟨*niepokój, wrzenie*⟩. **f.** myśli ⟨*twórczy niepokój*⟩. **2.** *biol. chem.* **f-y** trawienne ⟨*enzymy*⟩: Wytwarzać **f-y**. **3.** Powodować, rodzić, sprawiać, wywoływać, podtrzymywać, utrzymywać **f.** w czym ⟨*wywoływać; utrzymywać wrzenie, niepokój*⟩: Dialog, przeznaczony do sprawienia fermentu w duszy jego. *Krasz. SW.*

fermentacyjny 1. Kadź **f-a** ⟨*służąca fermentacji*⟩. **2.** Proces **f.** ⟨*powodujący fermentację*⟩. **3.** Przemysł **f.** ⟨*zajmujący się produkcją napojów otrzymywanych przez fermentację*⟩.

ferować f. wyrok(i) ⟨*wydać wyrok; przen. twierdzić co, orzekać o czym, wypowiadać się w sposób apodyktyczny*⟩: Na poczekaniu składano sąd, ferowano wyrok i poddawano go natychmiastowej egzekucji. *Gomul. Wspom. 54.*

ferwor *książk.* **1.** Poetycki **f.** ⟨*zapał, uniesienie*⟩. **2.** Robić co w ferworze a. z ferworem: W pierwszym ferworze już do ciebie o pomoc pisałam. *Żmich. Narc. 142.* Gdy podchodził do stojących na przystanku grupek, rozmowy, prowadzone nieraz zapalczywie i z ferworem, nagle ściszały się. *Kowalew. S. Droga 122.* **3.** Wpaść w **f.**: Z początku mówił jakby z roztargnieniem [...] a potem ożywił się, zrzucił płaszcz i wpadł w swój zwykły ferwor. *Brand. K. Troja 169.*

fest *pot.* Na **f.** ⟨*na dobre, dobrze, definitywnie; mocno, na stałe*⟩: Umocować co na fest. - Już nic się nie bój, sprawa załatwiona na fest! *Strug Pocisk. 227.*

festiwal 1. f. artystyczny ⟨*uroczystość składająca się z szeregu imprez artystycznych*⟩. **f.** filmu, muzyki, tańca. **2.** Światowy **f.** młodzieży i studentów a. młodzieży całego świata ⟨*zjazd młodzieży i studentów wszystkich narodowości w celu nawiązania kontaktów kulturalnych i politycznych*⟩. **3.** Urządzić, zorganizować **f. 4. f.** odbywa się, odbył się (w jakimś mieście, kraju).

festyn ⟨*zabawa, uroczystość, bal*⟩ **1.** Świetny, wspaniały **f. 2. f.** dworski, weselny; ogrodowy. **3. f.** w parku, na przystani, na zamku. **4.** Urządzić, wydać **f.**

feta *przestarz.* ⟨*uroczystość, uczta*⟩ **1. f.** koronacyjna, pożegnalna, weselna, wiejska. **2.** Prosić kogo na fetę. **3.** Urządzić fetę.

fetysz 1. Taniec fetyszów ⟨*obrzędowy taniec wykonywany okolicznościowo*⟩: Gdy Murzyni Złotego Wybrzeża idą na wojnę, żony tańczą im taniec fetyszów, naśladujący walkę, dla dodania małżonkom siły i odwagi. *Kotarb. J. Świat. 20.* **2.** Pamiątki-fetysze. Wyrazy-fetysze. **3.** Coś jest czyimś fetyszem ⟨*przedmiotem kultu, czci*⟩. **4.** Czcić **f-e**, czcić co jako **f.**, uważać co za **f.**: Czczę zabobonnie święte fetysze: szpilkę do włosów, martwy płateczek pachnącego groszku, wizytówkę. *Tuwim Sokr. 24.* **5.** Nosić co jako **f.** ⟨*jako amulet, maskotkę*⟩.

fiasko **1.** Zrobić **f.** ⟨*doznać niepowodzenia, nie udać się*⟩: Ankieta, jak wiadomo, zrobiła fiasko. *Nałk. W. Pisma 438.* **2.** Będzie z tego **f.** ⟨*nic z tego nie będzie, to się nie uda*⟩.

figa **1. f.** indyjska ⟨*opuncja*⟩. **2. f.** rajska ⟨*banan*⟩. **3.** Suszone figi ⟨*owoce drzewa figowego*⟩. **4.** Świeże, dojrzałe **f-i**. **5. f.** z makiem (z pasternakiem), **f.** marynowana ⟨*nic a nic, zupełnie nic*⟩: Figę mieć będzie z makiem. *Dąbr. M. SPP.* Państwo macie fundusze [...] — Mamy figę marynowaną. *Reym. Now. I, 334.* **6.** Dostać figę ⟨*nic nie dostać*⟩. **7.** Pokazać (komu) figę: a) ⟨*zacisnąć dłoń i wsuwając kciuk między palec wskazujący i średni pokazać tym gestem, że ktoś nic nie otrzyma, nic nie uzyska*⟩; b) ⟨*nic nie dać, wykwitować kogo, wystrychnąć na dudka*⟩: Przed wojną kandydat na posła też obiecywał złote góry, a potem, jak został posłem, pokazywał figę. *Mort. Dni I, 92.* **8.** *daw.* Fig się objadła. *Troc* ⟨*zaszła w ciążę*⟩.
przysł. **9.** Kto sieje na świętą Jadwigę, ten zbiera figę ⟨*kto sieje zbyt późno (15 października), nic nie zbiera*⟩.

figiel **1.** Dziecinny, wesoły, złośliwy **f.**; psi **f.** ⟨*bezmyślny, beztroski, dziecinny figiel*⟩: Nawet gdyby Gustek nogę był podstawił, to i to wyrozumieć należy jako psi figiel. *Goj. Ziemia 109.* **2.** Figle-migle ⟨*przemyślne, wymyślne figle, głupstwa*⟩: Absolutnie nie potrafi utrzymać powagi a — przeciwnie — trzymają go się różne figle-migle. *Exp. 294, 1956.* **3.** O mały **f.** ⟨*o mało, omal*⟩: O mały figiel nie upadłem. *SW.* **4.** Płatać figle, spłatać figla. **5.** Figle się kogo trzymają. **6.** Ktoś ma a. komuś (tylko) figle w głowie ⟨*psoty, żarty*⟩. **7.** Zachciewa się komu figlów.

figi-migi *rzad.* ⟨*psoty, żarty; por. figle-migle*⟩: To wartogłów bez czci, wiary [...] często gęsto figi-migi w jego głowie. *Fredro A. Doż. 92.*

figowy **1.** Drzewo **f-e** ⟨*figowiec, figa*⟩. Gaj **f.** **2.** Tort **f.** ⟨*przyrządzony z fig*⟩. **3.** Liść, listek **f.** ⟨*liść, którym według legendy Adam i Ewa okryli swą nagość po zjedzeniu zakazanego owocu*⟩; *przen.* ⟨*symbol wstydliwości*⟩: [Zapolska] poodrzucała listki figowe i prawiąc bez osłonek o rzeczach szczelnie (przynajmniej w beletrystyce) zasłanianych [...] wywołała zarzuty niemoralności. *Brück. Kult. IV, 541.*

figura **1.** *lekcew. pogard. żart.* Ciekawa, nieciekawa, śmieszna itp. **f.** ⟨*osobnik*⟩: Został mi tylko na karku brat jej — bardzo ograniczona figura. *Słow. Listy I, 399.* **2.** Dziewczęca **f.**: Ma dziewczęcą figurę (o (starszej) kobiecie) ⟨*kibić, kształt, postawę*⟩. **3.** *mat.* **f.** geometryczna (płaska, przestrzenna). **4. f.** gipsowa a. z gipsu ⟨*postać wyobrażona w gipsie*⟩. **5. f.** retoryczna, stylistyczna ⟨*trop*⟩. **6.** *filoz.* **f.** sylogizmu ⟨*forma sylogizmu o specjalnym układzie członów*⟩. **7. f.** świętego, Chrystusa ⟨*postać rzeźbiona lub odlewana*⟩. **8.** Urzędowa, nieurzędowa **f.** ⟨*osoba*⟩. Wielka **f.** ⟨*poważna, wpływowa osobistość*⟩: Wyrósł w swoim mieście powiatowym na wielką figurę. *Waż. SPP.* **9.** *lotn.* **f.** wyższego pilotażu ⟨*ewolucje, akrobacje*⟩. **10.** Żołnierska **f.** ⟨*postawa*⟩: Mieć żołnierską figurę. **11.** Ubranie do figury; szyty, dopasowany, krajany itp. do figury ⟨*dobrze dopasowany*⟩: Była [...] w paltociku do figury i kapeluszu fantazyjnym. *Syg. Wysadz. 284.* **12. f.** w tańcu ⟨*zespół ruchów tanecznych*⟩: Walc, mazur z figurami. **13. f.** spod ciemnej gwiazdy, ciemna **f.** ⟨*niegodziwiec, zakazany typ*⟩: Po tym prawdziwym targowisku ludzkim uwijali się krzykliwi pośrednicy i agenci, figury spod ciemnej gwiazdy, złodziejaszkowie i oszuści. *Krucz. Paw. 210.* **14.** Galeria figur (w utworze literackim) ⟨*postaci utworu*⟩. Galeria, muzeum figur woskowych. **15.** Być, stać się, zostać figurą ⟨*znaną osobistością, dygnitarzem*⟩: Stał się teraz czymś, figurą, niemal symbolem. *Żer. Nawr. 19.* **16.** *pot. warsz.* Chodzić, biegać itp. do figury ⟨*bez płaszcza*⟩. **17.** Mieć zgrabną figurę ⟨*kibić; postawę*⟩. **18.** *daw.* Mówić pod figurą ⟨*posługiwać się symbolami*⟩: Dlaboga, skarbniku [...] nie rozumiem pana, mówisz pod figurą. *Chodź. Pisma III, 363.* **19.** *daw.* Prowadzić figurę ⟨*przybierać postać, naśladować, udawać*⟩: [Panowie] chcąc prowadzić figurę monarszą, a nie mając odpowiadających ambicji swojej przychodów, zdzierają wszelkimi możnymi sposobami poddanych swoich. *Staszic Dzien. I, 71.* **20.** Wziąć, stracić, poświęcić figurę ⟨*w grze w szachy: króla, damę, wieżę, konia, laufra; w karty: króla, damę, waleta*⟩.
przysł. **21.** Poważna figura, a w łokciu dziura.

figurynka **f.** z saskiej porcelany ⟨*o bardzo drobnej, filigranowej kobiecie*⟩.

fikać, fiknąć *pot.* **1.** Fikać nogami ⟨*kiwać, wierzgać*⟩: Jak pan pisarz zaczął nogami fikać, to aż mu but zleciał. *Prus Kłop. 111.* **2.** Fiknąć z czego ⟨*spaść, zlecieć*⟩: **f.** z konia na ziemię. Zdrzemnął się i fiknął ze stołka. *SW.* **3.** Fikać kozły, koziołki; fiknąć kozła, koziołka ⟨*wywracać kozła, koziołkować*⟩: Jeden wiatr — pędziwiatr! fiknął kozła, plackiem spadł. *Tuwim Sokr. 134.*

fikcja **1. f.** literacka ⟨*wymysł, fantazja*⟩. **2. f.** czego ⟨*pozór*⟩: **f.** małżeństwa, sprawiedliwości, zamożności. **3.** *praw.* **f.** prawna a. prawnicza ⟨*domniemanie prawa lub faktu, wynikające z ustawy i niezgodne z rzeczywistością*⟩: Fikcją prawną jest zasada, że nikt nieznajomością prawa tłumaczyć się nie może. *SW.* **4.** Być fikcją ⟨*nie istnieć*⟩: Jego zdolności są fikcją. *SFA.* **5.** Stwarzać fikcję.

fiknąć p. **fikać**

filar **1. f.** mostu, wiaduktu; **f.** między oknami; *przen.* **f.** państwa. **2.** *górn.* **f.** graniczny ⟨*pas złoża pozostawiony w pokładzie na granicy kopalni*⟩. **f.** ochronny ⟨*część złoża pozostawiona w celu ochrony budowli nadziemnych lub złóż nadległych*⟩. **f.** ogniwo ⟨*pas węgla pozostawiony w pokładzie jako ochrona przed rozszerzaniem się pożaru na części kopalni nie objęte pożarem*⟩. **3.** Być filarem czego (rodziny, organizacji, sceny itp.): Matka moja biedna jest filarem teraz naszej spokojności. *Słow. Listy II, 113.*

filip Wyrwał się jak **f.** z konopi ⟨*nie w porę, niespodzianie, ni w pięć ni w dziewięć (filip nazwa ludowa zająca)*⟩.

film **1. f.** długometrażowy, krótkometrażowy, pełnometrażowy; **2. f.** dokumentarny (dokumentalny), fabularny, naukowy. **3. f.** dwuwymiarowy, trójwymiarowy, panoramiczny. **4.** f. dźwiękowy, mówiony, niemy; kolorowy (barwny). **5.** f. komiczny, reklamowy. **6.** f. kukiełkowy, rysunkowy. **7.** Scenariusz filmu a. do filmu. **8.** Coś przesuwa się przed czyimiś oczyma jak (barwny) f. **9.** Być na filmie, oglądać f., pójść na f. **10.** Grać w filmie. **11.** Nagrywać f. **12.** Wyświetlać f. (o kinie). **13.** Włożyć, założyć, zmienić, wykończyć f. ⟨*taśmę filmową przeznaczoną do zdjęć*⟩. **14.** (Z)realizować *pot.* kręcić f. **15.** f. rozwija się, stał się potężnym środkiem propagandy itp. ⟨*sztuka filmowa*⟩. **16.** f. zaciął się w aparacie ⟨*błona, taśma filmowa*⟩. **17.** f. wchodzi na ekran (na ekrany).

filmowy **1.** Aktor, operator, reżyser f.; gwiazda f-a. **2.** Dodatek f., kronika f-a. **3.** festiwal f. **4.** Kamera f-a. **5.** Przemysł f. **6.** Scenariusz f. **7.** Seans f., przedstawienie f-e. **8.** Studio f-e. Szkoła f-a. **9.** Taśma f-a. Zdjęcia f-e. **10.** *przen.* f. tempo ⟨*szybkie*⟩.

filologiczny **1.** Badania f-e. **2.** Erudycja f-a. **3.** *daw.* Gimnazjum f-e ⟨*gimnazjum klasyczne, z nauką języka łacińskiego i greckiego*⟩. **4.** Nauki, studia f-e. **5.** Wydział f. (uniwersytetu). **6.** Wykształcenie f-e.

filozof O czym się filozofom nie śniło ⟨*rzecz niebywała*⟩: Plasterki kiełbasy [...] nadzianej substancją, o której się filozofom nie śniło. *Dan. SPP.*

filozofia ⟨*nauka o najogólniejszych prawach rozwoju całej rzeczywistości: przyrody, społeczeństwa i myśli*⟩. **1.** f. teoretyczna, praktyczna. **2.** f. monistyczna, dualistyczna. **3.** f. grecka, indyjska, starożytna, średniowieczna, nowożytna. **4.** f. Platona, Kanta, Hegla, Lenina itp. **5.** Dzieje, historia filozofii. **6.** f. fizyki, chemii, biologii itp. ⟨*teoria podstawowych metod i pojęć danej nauki*⟩. **7.** f. przyrody, języka, dziejów itp. ⟨*teoretyczne roztrząsanie jakiegoś przedmiotu*⟩. **8.** f. życiowa a. w życiu ⟨*mądrość życiowa, trzymanie się pewnych zasad*⟩: Zdobądź się na trochę więcej filozofii w życiu. *SL.* **9.** Chodzić, wstąpić, zapisać się na filozofię ⟨*na wydział filozoficzny wyższej uczelni*⟩. **10.** *pot.* To nie f., w tym nie ma żadnej filozofii ⟨*w tym nie ma nic zawiłego, nic trudnego*⟩.

filozoficzny **1.** Dysputa f-a ⟨*dotycząca zagadnień filozofii*⟩. **2.** Dzieło, czasopismo f-e ⟨*poświęcone filozofii*⟩. **3.** Kamień f. ⟨*poszukiwana w średniowieczu substancja, mająca rzekomo zamieniać w złoto każdy metal*⟩. **4.** Nauki f-e ⟨*poszczególne dyscypliny filozofii*⟩. **5.** Pogląd f. (na świat). **6.** Pojęcia, terminy f-e ⟨*odnoszące się do filozofii*⟩. **7.** Spokój f. ⟨*właściwy filozofom; równowaga duchowa*⟩: Spodziewam się, że wszelkie zmiany losu będziesz umiał znieść ze spokojem filozoficznym. *Bełc. Król I, 334.* **8.** Szkoła f-a ⟨*zwolennicy jakiegoś kierunku w filozofii, jakiejś doktryny filozoficznej*⟩. **9.** Umysł f. ⟨*zdolny do filozofowania*⟩.

filtr **1.** f. piaskowy, żwirowy, koksowy. **2.** f. powolny, pośpieszny. **3.** Stacja filtrów (w mieście) ⟨*urządzenie służące do zatrzymywania części stałych w cieczy lub gazie*⟩. **4.** f. świetlny, polaryzacyjny ⟨*urządzenie nie przepuszczające zbędnych promieni świetlnych*⟩. **5.** *elektr.* f. akustyczny, szeregowy, oporowy ⟨*urządzenie nie przepuszczające pewnych fal elektrycznych lub tonów*⟩. **6.** *przen.* Przechodzić, przepuszczać co przez f.: Uczucie jego przechodzi wciąż przez filtr refleksji. *Chmielow. Poeci 105.*

filuteria **1.** Spoglądać, patrzeć, uśmiechać się z filuterią ⟨*z figlarnością, przebiegłością, chytrością*⟩.
przysł. **2.** Loteria — filuteria.

fimfy *przestarz.* **1.** f. stroić ⟨*udawać obrażonego*⟩. **2.** f. komu pod nos puszczać ⟨*obrażać przez lekceważenie*⟩. *SFA.*

fiński **1.** Domek f. ⟨*drewniany, parterowy domek mieszkalny, zbudowany z części prefabrykowanych*⟩. **2.** Nóż f. ⟨*krótki nóż nie składany, z zakrzywionym na końcu ostrzem*⟩.

fioł *pot.* Dostać, mieć fioła ⟨*bzika*⟩: Dostaje z czasem fioła na punkcie podwójności swych funkcji; sam ze sobą koresponduje, żąda wyjaśnień, udziela sobie nagany etc. *Boy Słowa 51.*

fiołek **1.** Bukiecik fiołków. **2.** Skromny jak f. **3.** *pot.* f. alpejski ⟨*cyklamen*⟩. **4.** Mieć fiołka ⟨*bzika*⟩: Kpicie sobie ze mnie? Czy macie fiołka we łbach? *Górs. H. Czarn. 97.*

firanka **1.** f. u okna, firanki do okien [nie: dla okien]: Kupili firanki do okień. *Nałk. Z. SW.* **2.** *przen.* Firanki oczu ⟨*rzęsy*⟩.

firlej **1.** *daw.* Stroić firleje ⟨*żartować, robić głupstwa*⟩. Stroić z kogo firleje ⟨*kpić, stroić żarty z kogo*⟩.
przysł. **2.** Stroi baba firleje, kiedy sobie podleje.

firma Dobra, znana, solidna, stara, zasłużona f. ⟨*przedsiębiorstwo*⟩; *przen.* ⟨*solidna osoba, solidne nazwisko*⟩: Można na nim polegać, to dobra firma. *SL.*

firmament *przen.* Pojawić się na firmamencie ⟨*ukazać się, zjawić się*⟩: Nowe gwiazdy [...] zjawiać się poczęły na firmamencie literackim i gasić dawniejszych luminarzy. *Chodź. Pisma III, 421.*

firmowy **1.** f. aktor, krawiec ⟨*znany, głośny*⟩. **2.** f-e danie ⟨*danie będące specjalnością zakładu gastronomicznego*⟩. **3.** Napis, znak f. (na wyrobie).

fis *przestarz.* Wziąć kogo na f. ⟨*wziąć na kawał, okpić, oszukać, zażyć z mańki*⟩: A to baby!... a to mnie wzięły na fis! *Zap. G. Żab. 73.*

fisza *pot.* Gruba, wielka f. ⟨*osoba wpływowa, dygnitarz*⟩: Myślałam, że to jakaś wielka fisza, a to co? Zwykły robotnik z jakiejś fabryki odlewów. *Lut. Próba 24.*

fiu *pot.* Fiu, fiu a. f. bździu w głowie ⟨*pstro, pusto, brak rozwagi*⟩: Fiu — fiu w głowie, przefiukasz ty panieństwo i zostaniesz na koszu. *Słow. Czasz. 98.* To kobieta stateczna, poważna, fiu bździu w głowie nie ma. *Krasz. SW.*

fiume *pot.* Coś jest (dla kogo) f. a. to f. ⟨*głupstwo, drobiazg, błahostka, nic*⟩: Kromczyna chleba dla mnie to fiume. Mam cholerny, marynarski apetyt. *Rus. Igr. 85.*

fizjonomia *daw.* fizjognomia **1.** Apoplektyczna, blada, czerwona, piękna, okropna f. ⟨*twarz*⟩. **2.** Cała f. kogo ⟨*cała postać*⟩: Cała fizjonomia jego miała w sobie coś generalskiego. *Dygas. Kielc. 73.* **3.** f. duchowa, (ogólna) **f.** zakładu naukowego, **f.** miasta ⟨*wygląd, postać, cechy charakterystyczne*⟩. **4.** Mieć fizjonomię kogo ⟨*mieć wygląd, oblicze, rysy twarzy kogo*⟩: Ona ma fizjonomię kwaśnej dewotki wodzącej męża za nos. *Sienk. Listy I, 68.* **5.** Nadawać wyraz (czego) fizjonomii: Usta się kurczowo ścisnęły i nadawały fizjonomii wyraz dziwnej boleści. *Narzym. Ojczym 175.* **6.** *żart.* Dać komu, zamalować kogo po fizjonomii ⟨*uderzyć w twarz, zbić po twarzy*⟩.

fizyczny 1. Ciało **f-e** ⟨*materialne*⟩. **2.** Chemia **f-a** ⟨*nauka o fizycznych i chemicznych właściwościach materii*⟩. **3.** Czas **f.** ⟨*czas mierzony obrotem Ziemi dokoła osi*⟩. **4.** Ćwiczenia **f-e** ⟨*gimnastyczne*⟩. **5.** Gabinet **f.**, pracownia **f-a** (w szkole). **6.** Geografia **f-a** ⟨*zajmująca się badaniem przyrody powierzchni ziemskiej, środowiska geograficznego*⟩. **7.** Kultura **f-a**, wychowanie **f-e** ⟨*sportowa(-e)*⟩. **8.** Laboratorium **f-e** ⟨*do badań w dziedzinie fizyki*⟩. **9.** *praw.* Osoba **f-a** ⟨*osoba żyjąca, będąca podmiotem prawa*⟩. **10.** Pociąg, stosunek **f.** ⟨*seksualny*⟩. **11.** Praca **f-a** ⟨*praca mięśni, nie umysłowa*⟩. Pracownik **f. 12.** Przemoc **f-a** ⟨*oparta na sile, na przewadze*⟩. **13.** Prawa **f-e** ⟨*prawa natury*⟩. **14. f-a** niemożliwość, **f-e** niepodobieństwo ⟨*rzecz nie do wykonania, sprawa nie do załatwienia*⟩. **15.** Siła **f-a** ⟨*cielesna, materialna*⟩. Sprawność, kondycja **f-a** ⟨*cielesna*⟩. Wstręt **f.** (po)czuć do kogo, do czego. Cierpienie **f-e**. Zdrowie **f-e**. **16.** Świat **f.** ⟨*materialny*⟩. **17.** Typ **f.** (człowieka) ⟨*dotyczy wyglądu zewnętrznego*⟩.

fizyk *żart.* Ryzyk **f.** ⟨*ryzykując, na chybił trafił, na los szczęścia, było nie było*⟩: No tak od razu, ryzyk fizyk, wiele taki woreczek może być wart? *Jun. Bracia 64.*

fizyka 1. Racja **f.** ⟨*racja, słusznie*⟩: Rzeczywiście, racja fizyka! Bijakowski również uważałby za słuszne. *Żer. Opow. II, 40.*
przysł. **2.** Racja fizyka, Kaśka butów nie ma. Racja fizyka, spadła świnia z chlewika.

flaga 1. f. biało-czerwona, czerwona, narodowa, państwowa. **2. f.** admiralska ⟨*z emblematami admirała wywieszana podczas jego obecności na statku*⟩. **3. f-i** międzynarodowe ⟨*różnobarwne flagi używane na okrętach do sygnalizacji*⟩. **f-i** sygnałowe ⟨*służące do sygnalizacji*⟩. **4.** Flagę spuścić (na znak poddania się), opuścić do pół masztu (na znak żałoby). **5.** Udekorować (miasto, ulicę, budynek) flagami (państwowymi). **6.** Wywiesić, powywieszać **f-i**. Zatknąć flagę.

flaki 1. Porcja flaków ⟨*potrawa z flaków bydlęcych*⟩ **2.** *pot.* Poczciwy z flakami ⟨*całkowicie, niezwykle poczciwy*⟩: Kochał go jak własne dziecko, bo jak powiadał, to takie z flakami poczciwe paniątko. *Bał. Dziady 183.* **3.** Nudny jak **f.** z olejem ⟨*nudny aż mdli, bardzo nudny*⟩. **4.** Przewracać w kim **f.** ⟨*denerwować, złościć kogo*⟩: Dajcie pokój, bo flaki we mnie przewracacie. *Bart. A. Serce 79.* **5.** Wypruć komu **f.** ⟨*wnętrzności*⟩. Wypruwać sobie, z siebie **f.** ⟨*zdobywać się na wielki wysiłek, starać się o co usilnie*⟩: Pan możesz dać nura, a ja wrócę, choćbym miał flaki wypruć. *Słonim. Końce 50.* Wypruwać, wyciągać komu **f.** ⟨*nudzić o co, zanudzać, dokuczać*⟩: Żona ci wypruwa flaki: bo ty zawsze jesteś taki. *Boy Słówka 30.* **6. f.** w kimś się przewracają ⟨*ktoś się gniewa, denerwuje, złości*⟩.

flama Być czyją flamą ⟨*sympatią, osobą ukochaną (zwykle o przelotnej miłości)*⟩. Mieć swoją flamę.

flegma 1. Angielska **f.** ⟨*zimna krew, spokój, powolność*⟩. **2.** Robić co z flegmą: Z flegmą zapalił swą nieodstępną fajeczkę: *Cent. Wyspa 290.*

flirt 1. Gruby, niewinny **f. 2.** Prowadzić **f.** z kim ⟨*flirtować*⟩.

flora 1. f. bakteryjna, krajowa, podzwrotnikowa, wodna. **2.** Królestwo flory ⟨*świat roślinny*⟩. Fauna i **f.** (jakiegoś obszaru) ⟨*świat zwierzęcy i roślinny*⟩.

flores Esy-floresy ⟨*zygzaki, zawiłe desenie*⟩: powyginać, poskręcać co (np. włosy) w esy-floresy. Ozdobić co esami-floresami. Ściany pomalowane w esy-floresy. Wystrugał dla stryjka fajkę z gruszowego drzewa, całą w esy-floresy, kwiatki różne. *Dygas. Beld. 122.*

flota 1. f. handlowa, wojenna ⟨*ogół okrętów*⟩. **2.** Budować, wystawić flotę. **3.** Dowodzić flotą. **4.** *pot. żart.* Mieć (grubszą) flotę ⟨*mieć dużo pieniędzy*⟩. **5.** Puszczać flotę ⟨*marnować, trwonić pieniądze*⟩.

fochy 1. Mieć, pokazywać, stroić **f.** ⟨*kaprysić, grymasić, dąsać się*⟩: Panna codziennie stroiła jakieś nowe fochy. *Dygas. Pióro 83.* **2.** Znosić (cierpliwie) czyje **f.**

fokus *pot.* **f.** pokus ⟨*w sztuczkach kuglarskich: rodzaj zaklęcia*⟩: Jest tam na przykład flaszka, gdzie wlewasz wodę, a potem — fokus pokus — laseczką, i jest wino. *Korcz. Jan. Bankr. 138.*

folga Dać sobie a. czemu folgę ⟨*dać swobodę, pozwalać na co, pofolgować*⟩: Dawali żalowi folgę. *Jeż Uskoki II, 174.* Folgę dać łzom.

fonetyczny 1. System **f.** języka. **2.** Pisownia, transkrypcja **f-a** ⟨*zgodna z wymową*⟩. **3.** Upodobnienie **f-e**. **4.** Wariant **f. 5.** Zmiany **f-e** (w języku).

for 1. Dać pionek, figurę, punkt itp. **f.** ⟨*oddać dobrowolnie słabszemu partnerowi pionek, figurę itp. przed grą dla wyrównania szans*⟩. Dać (zawodnikom) **f-y**: W wyścigu z wyrównaniem (handicap) jeden z zawodników daje wszystkim pozostałym fory. *Szymcz. Kol. 205.* **2.** Mieć u kogo **f-y** ⟨*poparcie, protekcję, względy*⟩: Ma fory u dworu. *SW.*

fora f. mi stąd, **f.** ze dwora! ⟨*precz, wynoś się, niech się wynosi!*⟩: Dosyć! Zbierać łachy i fora ze dwora. *Aud. Zbieg. 55.*

foremny 1. Rysy (twarzy) **f-e** ⟨*regularne*⟩. **2.** *geom.* Trójkąt; wielokąt, wielościan **f. 3.** *daw.* **f.** ⟨*zgrabny, ładny*⟩: Foremny z waćpanny kozaczek. *Sienk. SW.*

forma 1. *bud.* **f.** architektoniczna ⟨*kształt, jaki został nadany budowli, aby uzyskać, oprócz wartości konstrukcyjnych i użytkowych wartości estetyczne*⟩. **f.** budowlana ⟨*kształt, jaki został nadany danej budowli, aby uzyskać wartości konstrukcyjne i użytkowe*⟩. **2.** Czcza **f.** ⟨*pozbawiona treści formalność*⟩: Ceremonia odbywała się co roku i zawsze była tylko czczą formą. *Fel. E. Syb. I, 303.* **3.** Elegancka, wytworna **f.** (stroju). **4. f.** gramatyczna (wyrazu) ⟨*po-*

stać⟩: f. fleksyjna; f. rzeczownika, przymiotnika, zaimka itp.; f. prosta, złożona; osobowa, rzeczowa; pierwotna, pochodna. **5.** *techn.* f-y odlewnicze ⟨*wzory na odlewy*⟩. **6.** f-y piekarskie ⟨*naczynia do pieczenia ciasta, mięsa itp.*⟩. **7.** Papierowa f. ⟨*szablon*⟩. **8.** f-y prawne, sądowe ⟨*przepisy procedury prawnej lub sądowej; sposób postępowania zgodny z tymi przepisami, zachowujący je*⟩. **9.** f-y towarzyskie ⟨*sposób postępowania, bycia zachowania się; obejście, ceremoniał, etykieta, konwenans*⟩. f-y przyzwoitości. Zachować f-y (przyzwoitości). **10.** f. dzieła sztuki ⟨*zespół środków artystycznych*⟩: Piękna, wykwitna, nowa f., własna, właściwa f. W powieściach Słowackiego bajrońskiej formy nie godzi się uważać za naśladowczą. *Norwid Słow. 284.* Znaleźć właściwą formę. Nadać dziełu piękną formę. **11.** f. gospodarki zespołowej ⟨*postać, odmiana, rodzaj, przejaw*⟩. f. ucisku społecznego, życia społecznego; f. rządu. **12.** *jęz.* f. odmiany; formy liczby pojedynczej i mnogiej; formy fleksyjne, przypadkowe, rzeczownikowe, rzeczowe, imienne, zdrobniałe, złożone. **13.** *filoz.* f. materii ⟨*przejaw, znajdującej się w ruchu materii*⟩. **14.** f. myślenia, wypowiedzi ⟨*sposób*⟩. **15.** *sport.* f. zawodnika ⟨*stan wysokiej sprawności fizycznej*⟩: Być w formie. Osiągnąć formę. Stracić, odzyskać formę. Utrzymać się w formie. **16.** f. do ciasta ⟨*naczynie o różnych kształtach*⟩. **17.** f. na bluzkę ⟨*wzór, model wycięty z papieru*⟩. **18.** Bogactwo, ubóstwo, prostota formy (w sztuce). **19.** *daw. reg.* (dziś odczuwane jako niepoprawne) Po formie ⟨*przepisowo*⟩: Według ostatniej jego woli sprowadziłem ciało jego z Drezna i pochowałem po wszelkiej formie w familijnym grobowcu. *Łoz. Wal. Dwór 123.* **20.** Pro f., dla formy ⟨*żeby uczynić zadość przepisom; dla zachowania pozorów*⟩: Robić coś tylko dla formy. - Każdy podsunięty sobie papier z miejsca podpisywał, czytając go tylko dla formy. *Mort. Dni I, 26.* **21.** W formie czego: a) ⟨*w kształcie*⟩: Kraty w formie dzid; b) ⟨*za pomocą czego, stosując co*⟩: W formie oświadczenia, orzeczenia, aktu jakiego. Dziecko może być uznane za urodzone w małżeństwie w formie aktu, uznanego przez oboje rodziców. *SPP.*; c) ⟨*jako co*⟩: Wziąć pieniądze w formie pożyczki. *SL.* **22.** Brać formę za treść. **23.** Nadać czemu jakąś formę a. formę czego. Ująć coś w formę czego. **24.** Utrzymać w formie (dobrej lub złej): Nie w bardzo dobrej formie utrzymywał konie. *Iwasz. J. SPP.*

formacja **1.** f. wojskowa ⟨*samodzielny oddział*⟩: Bez najmniejszego wahania śpieszyli zaciągnąć się do różnych ochotniczych formacji wojskowych. *Hulka Żyrar. 201.* **2.** *geol.* f. geologiczna ⟨*pokłady, nawarstwienia skorupy ziemskiej pochodzące z jednego okresu geologicznego*⟩. Skały dawnej, nowszej formacji; f. aluwialna, dyluwialna; f. epoki pierwszorzędowej, f. dewońska. **3.** *jęz.* f. rzeczownikowa, przymiotnikowa ⟨*wyraz o określonej budowie słowotwórczej*⟩. **4.** *ekon. polit.* f. społeczna ⟨*stopień rozwoju społeczeństwa uwarunkowany poziomem rozwoju sił wytwórczych i stosunkami produkcji*⟩. f. kapitalistyczna. Stara, nowa f.; f. plemienna, państwowa.

formalista **1.** Bezduszny f. ⟨*pedant, rygorysta*⟩. **2.** Być formalistą.

formalność **1.** Czcza; konieczna, prosta f. **2.** Formalności prawne, meldunkowe, celne, paszportowe itp. **3.** Być, stać się tylko formalnością. **4.** Dopełnić, wypełnić, załatwić f-i. **5.** Spełnić f.; nie pominąć żadnej formalności. **6.** f-i trwają (długo, krótko), odbywają się (gdzie).

formalny **1.** f-a bura, klęska, ulewa, walka; f-e przyrzeczenie, studia; f. zator ⟨*istny(-a,-e), rzeczywisty (-a,-e), prawdziwy(-a,-e)*⟩: Dostała formalną burę. *Narzym. Ojczym 169.* Przy rogatce utworzył się formalny zator. *Prus Lalka I, 285.* **2.** f. dokument, zapis; f-a przysięga ⟨*urzędowy(-a,-e), przepisowy(-a,-e), oficjalny(-a,-e), legalny(-a,-e)*⟩. **3.** f-a doskonałość, strona czego (np. utworu, wypracowania) ⟨*dotycząca formy*⟩. **4.** *biol.* Genetyka f-a ⟨*teoria dziedziczności odrzucająca możliwość zmian kierunkowych organizmów, zachodzących pod wpływem warunków środowiska*⟩. **5.** *filoz.* Logika f-a ⟨*badająca formy myśli, abstrahująca od treści poznania*⟩. **6.** *jęz.* Podmiot f. ⟨*gramatyczny, w mianowniku*⟩. **7.** Przeszkody, kwestie f-e ⟨*nieistotne, powierzchowne, dotyczące tylko formy*⟩: To są tylko formalne przeszkody. *SPP.* **8.** W sprawie, w kwestii formalnej ⟨*dotyczącej przebiegu obrad itp. a nie ich treści*⟩: Chciałem powiedzieć parę słów — zaczął Cezary — jakby to określić? — prawie w kwestii formalnej. *Żer. Przedw. 312.*

format **1.** Niewielki, znormalizowany f. **2.** f. in folio, in quarto, f. ósemki. **3.** f. książki, papieru, koperty. **4.** *przen.* Człowiek dużego formatu ⟨*wybitny*⟩.

formularz **1.** f. urzędowy. **2.** Wypełnić f. **3.** Rozesłać f-e (do wypełnienia).

formuła, formułka **1.** Gotowa, grzecznościowa, martwa, oklepana, stereotypowa, wytarta f. **2.** f. chemiczna ⟨*wzór wyrażony za pomocą symboli*⟩. f. prochu bezdymnego. **3.** f. matematyczna ⟨*wzór*⟩. **4.** f. prawna ⟨*przepis, reguła*⟩. **5.** f. czego ⟨*ustalony przepis, wzór; zwrot konwencjonalny*⟩: f. wypowiedzi, zaklęcia, powitania, przysięgi. **6.** f. na co ⟨*na wykonanie czego*⟩: Kazał szukać formułę na tę siłę piękności. *Nałk. Z. SPP.*

forsa *pot. por.* flota **1.** Gruba f. ⟨*duże pieniądze, duży majątek*⟩: Pieniędzy trzeba jak lodu, forsy grubej. *Jun. Bracia 13.* **2.** Być przy forsie, mieć, puszczać forsę, lecieć na forsę. Wyprztykać się z forsy ⟨*wydać wszystkie pieniądze*⟩. **3.** Robić, zbijać forsę ⟨*uprawiać proceder przynoszący grube zyski; zarabiać dużo*⟩. **4.** Jest źle, krucho, skąpo z forsą ⟨*nie ma pieniędzy*⟩: U nas krucho z forsą. Wydatki rosną, a przychodu znikąd. *Mort. Dni I, 126.* **5.** *przestarz.* Uderzyć na kogo z całą forsą ⟨*z całą siłą, z całą energią*⟩: Nic nie zwlekając kawaleria [...] uderzyła na nich z całą forsą. *Żer. Wiatr 220.*

forsować **1.** f. kogo, co: a) ⟨*popierać zdecydowanie*⟩: f. kandydata (na stanowisko, na urząd); f. projekt czego; b) ⟨*męczyć, przeciążać*⟩: f. załogę; gardło, nogi; c) *łow.* f. zwierza ⟨*gonić (np. konno) aż do zmęczenia*⟩. f. co ⟨*o wojsku: pokonywać przeszkody terenowe*⟩: f. rzekę, most, szczyt górski. **2.** *żegl.* f. żaglami ⟨*mieć na masztach więcej żagli, niż pozwala na to siła wiatru*⟩.

forsowny **1.** f. marsz, f-a podróż ⟨*męczący(-a), intensywny(-a)*⟩. **2.** f-e polowanie ⟨*z nagonką, do* *umęczenia zwierza*⟩. **3.** *sport.* **f-a** gra ⟨*ostra*⟩. **f.** trening.

forteca 1. Potężna, silna **f.**; nie do zdobycia; **f.** ruchoma; *przen.* **f.** protestantyzmu (*Mick. Listy II, 287*). **2.** Latająca **f.** ⟨*duży bombowiec*⟩. **3.** Brać szturmem, zdobywać fortecę. **4.** Bronić fortecy.

fortel *książk.* **1.** Komuś nie zbywa na fortelach ⟨*na wybiegach, na sprytnych sposobach pokonania trudności*⟩: Wiedzieli, że nie zbywa panu Zagłobie na obrotnym rozumie i fortelach. *Sienk. Pot. III, 96.* **2.** Uknuć, wynaleźć **f.**: Uknuł swój przesławny fortel. *Krucz. SPP.* **3.** Użyć, zażyć fortelu, *daw.* zażyć kogo przez **f.**; dokazać fortelem: Diable w ludzkim ciele, kobieto! przez jakie mnie zażyła fortele? *Zabł. Sarm. 54.* Czego mocą dostąpić nie mógł, fortelem dokazał. *Narusz. SW.*

fortepian 1. Doskonały; rozstrojony, rozklekotany; znakomity **f.** **2.** Lekcja fortepianu ⟨*gry na fortepianie*⟩. Pobierać lekcje fortepianu u znanego mistrza (profesora). **3.** Kompozycje, utwory na **f.** ⟨*przeznaczone do wykonania na fortepianie*⟩. **4.** Grać, bębnić na fortepianie. **5.** Siadać do fortepianu ⟨*do gry na fortepianie*⟩. **6.** Nie otwierać fortepianu ⟨*nie grać zupełnie, zaniechać gry*⟩: Teraz nie otwieram fortepianu. *Zap. G. SPP.* **7.** Stroić **f.** **8.** *rzad.* Uprawiać **f.** ⟨*zajmować się grą na fortepianie*⟩: Uprawiała fortepian i rysunek. *Prus Drobiaz. 236.*

fortuna ● **1.** Ślepa **f.** ⟨*ślepy los*⟩: Rzadki się w szczęściu statecznie osiedział: ślepej fortunie nie potrzeba wierzyć. *Kras. Mysz. 3.* **2.** Dary, łaski fortuny. **3.** Dziecię, ulubieniec, wybraniec fortuny ⟨*szczęśliwiec*⟩. **4.** Kusić fortunę ⟨*los, szczęście*⟩. **5.** **f.** uśmiecha się do kogo a. komu ⟨*komuś się szczęści*⟩: Z początku fortuna mi się uśmiechnęła: wygrałem stos złota. *Sztyrm. Paliw. 240.*

● **6.** Krociowa, magnacka, milionowa; mizerna, prawdziwa, wielka **f.** ⟨*bogactwo, majątek*⟩. **7.** Dojść, przyjść do fortuny, dorobić się fortuny. **8.** Gromadzić, powiększać, (z)robić fortunę. **9.** Przehulać, roztrwonić, stracić fortunę; nadszarpnąć fortuny. **10.** **f.** (czyja) rośnie.

przysł. **11.** Fortuna kołem się toczy ⟨*powodzenie w życiu jest zmienne*⟩. **12.** Śmiałym fortuna służy (sprzyja). **13.** Fortun sześć, ale nie ma co jeść ⟨*pozorne bogactwo*⟩.

fortyfikacja 1. **f-e** obozowe; obronne; ziemne; polowe ⟨*umocnienia, szańce, okopy, zasieki wznoszone doraźnie podczas wojny*⟩. **2.** **f-e** stałe ⟨*forty, fortece itp. tworzące trwałe obwarowanie miast lub miejscowości*⟩. **3.** Budować, wznosić **f-e.** **4.** Otoczyć miasto fortyfikacjami. **5.** Zburzyć **f-e.**

forum 1. Na **f.** czego ⟨*na terenie*⟩: Na **f.** międzynarodowym, sejmowym, na **f.** obrad, organizacji (wystąpić w jakiej sprawie, bronić sprawy, postawić sprawę). **2.** Przed **f.** a. na **f.** publicznym lub publicznie; wywlekać coś przed (na) **f.** publiczne ⟨*podawać do wiadomości ogółu*⟩. *SL.*

fosforyzujący Światło **f-e** ⟨*blade, zielonkawe, właściwe fosforowi*⟩.

fotel 1. Głęboki, miękki; biegunowy, trzcinowy **f.**; **f.** klubowy ⟨*niski, bardzo głęboki, z miękkim oparciem*⟩. **f.** na biegunach, na kółkach. **2.** Rozsiąść się, rozciągnąć się, rozpostrzeć się; siedzieć, drzemać w fotelu. Usadowić się, zanurzyć się w fotelu. **3.** *przen.* **f.** ministerialny, prezydialny, prezesowski itp. ⟨*godność, urząd, stanowisko ministra itd.*⟩. Siąść, zasiąść w fotelu akademickim, ministerialnym itp. ⟨*zostać akademikiem, ministrem itp.*⟩.

fotogeniczny Twarz **f-a** ⟨*dobrze wyglądająca na fotografiach, filmach*⟩. **f.** profil; **f.** motyw.

fotografia 1. **f.** barwna ⟨*metoda fotograficzna otrzymywania obrazów w barwach naturalnych*⟩. **2.** **f.** gabinetowa ⟨*zwykle większa od formatu pocztówki*⟩. **f.** pocztówkowa ⟨*o rozmiarach pocztówki*⟩. **3.** **f-e** rodzinne ⟨*zdjęcia*⟩. **4.** Album z fotografiami; do fotografii. **5.** Iść, pozować do fotografii ⟨*do zdjęcia*⟩. **6.** *przen.* Być fotografią (czego) ⟨*być wierną kopią*⟩: Znaczną część swych utworów A. Dygasiński wysnuł z życia ludu wiejskiego. Są to bardzo wierne fotografie, wykonane bardzo prostymi środkami artystycznymi i nie retuszowane. *Święt. A. Hist. II, 484.*

fotograficzny 1. Agencja **f-a** ⟨*zajmująca się dostarczaniem zdjęć do prasy*⟩. **2.** Aparat **f.**, kamera **f-a** ⟨*do robienia zdjęć*⟩. **3.** Błona, klisza **f-a** ⟨*służąca do fotografowania*⟩. **4.** Ciemnia **f-a** ⟨*pomieszczenie służące do wywoływania zdjęć*⟩. **5.** **f-a** metoda, technika, **f.** sposób ⟨*oparta(-y) na fotografii*⟩. **6.** Negatyw, pozytyw **f.** **7.** Obiektyw **f.** ⟨*aparatu fotograficznego*⟩. **8.** Obraz **f.** ⟨*powstały przy zastosowaniu fotografii*⟩. **9.** Odbitka **f-a.** Zdjęcie **f-e** ⟨*fotografia*⟩. **10.** Dokładność, wierność **f-a**; podobieństwo **f-e** czego ⟨*taka(-e) jak na fotografii, drobiazgowa(-e) w szczegółach*⟩: Pisarz naturalistyczny miał w sposób ścisły i szczegółowy odtwarzać zaobserwowane fakty, dążąc do fotograficznej wierności. *Jakub. Lit. XI, 1, 10.*

fragment 1. **f.** architektoniczny (szczątek, szczegół). **2.** **f.** utworu, widoku; życia; rozmowy ⟨*część, cząstka, urywek*⟩. **3.** **f.** dramatyczny, liryczny ⟨*niewielki utwór w formie szkicowej*⟩. **4.** Ocalał, zachował się tylko **f.** (budowli, utworu).

frajda *posp.* **1.** Mieć frajdę ⟨*mieć uciechę, przyjemność*⟩: Trzy tygodnie harować od świtu do nocki, a później żadnej frajdy nie mieć. *Zap. G. Kaśka 108.* **2.** Wyprawić (sobie) frajdę: Mamy którego dnia wyprawić sobie frajdę i pojechać na Bielany. *Reym. Kom. 139.* **3.** Zrobić komu frajdę.

frajer *posp.* **1.** **f.**-pompka ⟨*człowiek naiwny*⟩: Panie! takiego frajera-pompki, jak długo tu pracuję, jeszcze nie widziałem. *Życie Lit. 10, 1954.* **2.** Być frajerem ⟨*naiwnym*⟩: Niech pan nie buja. Nie jestem frajer. *Wikt. Miasto 276.* **3.** Robić z kogo frajera ⟨*wykazywać czyjąś naiwność, narażać na śmieszność*⟩: Zawsze lepiej wiedzieć, co się święci. Nie lubię, jak ze mnie robią frajera. *Żukr. Dni 259.* **4.** Coś jest dla kogo **f.** ⟨*jest rzeczą łatwą do zrobienia; to głupstwo, bagatela*⟩: Przejść 30 km na raz, to jest dla mnie frajer. **5.** Śmierć frajerom! ⟨*hasło chuliganów: biada naiwnym, tym gorzej dla nieświadomych, nie doświadczonych, uczciwych ludzi w przeciwieństwie do sprytnych kombinatorów, malwersantów itp. szkodników społecznych*⟩.

frak 1. Czarny, czerwony, kolorowy **f.** **2.** Ubrać się we **f.**, włożyć **f.** **3.** Wystąpić we fraku. **4.** *posp.* Zawinąć fraka ⟨*uciec*⟩: Konkurent zawinął fraka i więcej się nie pokazał.

frakowy **1.** f-a kamizelka, koszula ⟨*noszona do fraka*⟩. **2.** Poły f-e. **3.** Garnitur, strój f., ubranie f-e ⟨*frak*⟩.

francuski **1.** Ciasto f-e ⟨*składające się z cieniutkich płatków (po upieczeniu)*⟩: Pasztet w cieście francuskim. **2.** Język f. ⟨*język macierzysty Francuzów*⟩. **3.** *techn.* Klucz f. ⟨*rozsuwalny, używany do odkręcania i dokręcania nakrętek i śrub*⟩. **4.** Kluski f-e ⟨*z rzadkiego ciasta, kładzione na wrzącą wodę*⟩. **5.** Moda f-a. **6.** f. obcas ⟨*wysoki i cienki*⟩. **7.** f. piesek ⟨*delikacik, grymaśnik, wybredniś*⟩. **8.** f-e wino ⟨*wyrabiane we Francji*⟩. **9.** *przestarz.* f-a choroba ⟨*weneryczna, kiła*⟩. **10.** Po francusku: a) lub z francuska ⟨*na wzór francuski*⟩: Nosić się, ubierać się po francusku, z francuska; b) ⟨*o języku francuskim: tak jak Francuz*⟩: Mówić, umieć po francusku.

franko *hand.* **1.** Cena f. stacja, wagon, pokład itp. ⟨*cena wraz z dostawą do stacji, wagonu itp.*⟩. **2.** Wysłać towar f. stacja, port itp. ⟨*wysłać towar opłacając transport do portu itp.*⟩.

frant **1.** Młody f. ⟨*elegant, hulaka, birbant*⟩. f. z miasta. **2.** Z głupia f. ⟨*chytrze, udając nieświadomość*⟩: Powiedzieć, zapytać o co z głupia f.; mina, odpowiedź z głupia f. ⟨*pozornie naiwna, udająca nieświadomość*⟩. **3.** Trafił f. na franta (wyciął mu kuranta) ⟨*trafił swój na swego*⟩ *por.* Trafiła kosa na kamień. **4.** f. kuty na cztery nogi, szpakami karmiony; wielki.

frasować się **1.** f. się czym a. o kogo, o co.
przysł. **2.** Niech się koń frasuje, co ma wielki łeb. (Kobyła ma większy łeb, to niech się frasuje.)

frasunek *przestarz.* **1.** Ciężki, głęboki, wielki f. **2.** Mieć f. **3.** Pocieszać kogo we frasunku. **4.** f. dojmuje komu, trapi kogo.
przysł. **5.** Na frasunek dobry trunek.

frazeologiczny **1.** Słownik f. **2.** Jednostka f-a ⟨*wyrażenie, zwrot lub fraza składająca się z co najmniej dwóch wyrazów*⟩. Związek f. ⟨*związek wyrazowy*⟩. **3.** *przen.* Argument f. ⟨*gołosłowny*⟩.

frazes Górnolotny, oklepany, pusty f. ⟨*czcze wyrazy, czcza gadanina*⟩: Gdy się mówi o bohaterstwie tych narodów, nie mamy do czynienia z pustym frazesem. *SW.*

frekwencja **1.** Duża, liczna, mała, niska, słaba, wysoka f. **2.** Wzrost, spadek frekwencji. **3.** f. gości. **4.** Cieszyć się (dużą) frekwencją (o widowiskach, odczytach, imprezach, wykładach).

front ● **1.** f. budynku ⟨*część przednia*⟩. **2.** Mieszkanie od frontu ⟨*z oknami od ulicy*⟩. **3.** Mieć f. ⟨*o budynku: mieć część wychodzącą na ulicę*⟩. **4.** Mieszkać od frontu ⟨*od ulicy*⟩. **5.** Ustawić, wybudować dom frontem do południa, do ulicy. **6.** f. kompanii ⟨*pierwsza linia żołnierzy*⟩: Przejść przed frontem kompanii (o dowódcy). **7.** *meteor.* f. arktyczny ⟨*powierzchnia graniczna pomiędzy powietrzem arktycznym a polarnym*⟩; f. chłodny, ciepły ⟨*powierzchnia graniczna mas powietrza*⟩; f. polarny ⟨*powierzchnia graniczna pomiędzy powietrzem polarnym a zwrotnikowym*⟩; f. burzy ⟨*czoło burzy; pas prądów wznoszących się przed linią chmur nadciągającej burzy*⟩. **8.** *górn.* f. roboczy ⟨*długość wszystkich czynnych przodków roboczych*⟩. **9.** Z frontu ⟨*z przodu, od czoła*⟩: Atakować z frontu.

● **10.** Linia frontu ⟨*linia kontaktu (ogniowego) z nieprzyjacielem*⟩. **11.** Być na froncie, spędzić (kilka lat), walczyć na froncie; polec, zginąć na froncie. Iść, pójść na f. **12.** Przełamać, przerwać f. **13.** f. przesuwa się, zbliża się, ogarnia kogo. **14.** *przen.* f. kulturalny; f. budowy ⟨*zakres, teren wspólnej działalności*⟩. f. narodowy, jedności narodowej ⟨*zjednoczenie dla osiągnięcia wspólnego celu*⟩. **15.** Stanąć, zwrócić się frontem do kogo, do czego ⟨*zwrócić się twarzą, przodem*⟩: Obracała się do lustra kolejno obydwoma bokami, stawała frontem i patrzyła na swe żywe, uśmiechnięte niebieskie oczy. *Kow. W. Rodz. 53.* **16.** Frontem do wsi, do przemysłu! itp. ⟨*formuła mająca znaczyć, że należy położyć szczególny nacisk, gorliwie się zająć, na pierwszy plan wysunąć sprawy wsi, przemysłu itp.*⟩. **17.** Walczyć, działać na dwa fronty lub kilka frontów ⟨*walczyć, działać w dwóch lub kilku kierunkach, przeciwko dwom lub kilku przeciwnikom*⟩: Katylina energicznie i przezornie działa na dwa fronty. *Ziel. T. Rzym. 468.* **18.** Zmienić f.: a) ⟨*zmienić pogląd, linię postępowania*⟩: Zmuszeni byli zmienić front i przedzierzgnęli się [...] z sojuszników we wrogów. *Kub. Szkice I, 244*; b) *daw.* ⟨*zmienić kierunek*⟩: Wpakowałem koniowi ostrogę, zmieniłem front i kopnąłem się całym pędem na powrót. *Kaczk. Murd. II, 17.* **19.** Zwyciężać na wszystkich frontach ⟨*odnosić sukcesy w wielu dziedzinach lub sprawach*⟩.

frontalny **1.** Atak f. ⟨*czołowy, przeprowadzony od czoła*⟩. **2.** *zool.* Arteria f-a; kość f-a, mięsień f. **3.** Przekrój f. ⟨*odnoszący się do czoła*⟩.

frontowy **1.** Atak f. ⟨*czołowy, od czoła*⟩ *por.* Atak frontalny. **2.** Drzwi, okna, wejście f-e; klatka, ściana f-a ⟨*od frontu; w części frontowej budynku*⟩. **3.** *meteor.* Mgły, opady f-e ⟨*występujące na granicach dwóch różnych mas powietrza*⟩. **4.** Służba f-a; działania, walki f-e ⟨*na froncie*⟩; oddział, żołnierz f. ⟨*walczący na froncie*⟩.

frycowe **1.** Płacić, zapłacić f. ⟨*ponieść konsekwencje za brak doświadczenia w jakiejś dziedzinie*⟩: Poznawaj [świat] [...] Ale poznając, nie płać frycowego, bo to drogo kosztuje. *Sewer Zyzma 87.*
przysł. **2.** Nim się kto zbogaci, wprzód frycowe zapłaci.

fryga Zwinny jak f. Kręcić się, zakręcić się jak f.

frymarczyć f. czym ⟨*kupczyć czym*⟩: f. honorem, sumieniem, zasadami.

fryzować **1.** f. włosy. Szczypce do fryzowania włosów. **2.** *pot.* f. bilans ⟨*sporządzać bilans zawierający pewne zniekształcenie, niedokładności wygodne dla własnej instytucji; fałszować bilans*⟩.

fryzura **1.** Modna, oryginalna f. ⟨*uczesanie głowy*⟩: Zebrać włosy w modną fryzurę. **2.** *pot.* Ciemna, jasna f. ⟨*uwłosienie, czupryna*⟩.

fugas *daw.* f. chrustas a. w chrusty ⟨*uciec, umknąć, drapnąć*⟩: Powiada na to ⊢ „Fugas w chrusty". *Słow. Zawisza 118.*

fujara 1. f. z kogo ⟨*niedołęga*⟩: A to z niego fujara. **2.** *daw.* **f.** z Mościsk ⟨*dureń*⟩.

fujarka 1. Grać na fujarce. **2.** Kręcić fujarkę (z wierzbiny).

fumy 1. Mieć, stroić **f.** ⟨*grymasy*⟩: Bałaganili, stroili fumy. *Koźniew. SPP.* **2.** *przestarz.* Mieć **f.** w głowie.

fundament 1. Mocne, potężne **f-y. 2. f-y** betonowe; **f-y** na palach. **3.** *pot.* Kopać **f-y** ⟨*kopać ziemię pod fundamenty*⟩. **4.** Zakładać **f. 5.** Zburzyć (budynek) do fundamentu (do fundamentów). **6.** *przen.* Być fundamentem czego ⟨*stanowić podstawę czego*⟩: Poznanie więc doskonałe dziecięcia jest u nas fundamentem edukacji. *Kras. Dośw. 108.*

fundamentowy Ława **f-a** ⟨*najniższa część muru fundamentowego w gruncie nośnym*⟩.

fundusz 1. Szczupłe, większe, znaczne **f-e. 2.** Trwały **f.**; **f.** dyspozycyjny ⟨*kredyty budżetowe przeznaczone do dyspozycji kierownika instytucji bez wyraźnie określonego przeznaczenia i bez potrzeby wyliczania się*⟩. **3. f.** rezerwowy a. zapasowy ⟨*pieniądze przeznaczone na wydatki, które mogą się okazać niezbędne*⟩. **4. f.** socjalny ⟨*środki pieniężne przeznaczone na poprawę warunków życiowych pracowników*⟩. **5.** *daw.* **f.** żelazny ⟨*kapitał nienaruszalny*⟩. **6. f.** płac ⟨*pieniądze przeznaczone na wypłatę wynagrodzeń pracowników*⟩. **7. f.** na co: na oświatę, na stypendia. **8.** Dysponować, rozporządzać, zarządzać funduszami. **9.** Obrócić **f.** na co. **10. f-e** wyczerpały się. **11.** *przen. przestarz.* Brać kogo na **f.** ⟨*kpić z kogo*⟩: Nie chciałem przy wszystkich brać cię na fundusz, ale słowo uczciwości warto było. *Bliz. Rozb. 207.*

funkcja 1. f. wychowawcza ⟨*działanie, rola*⟩. **2. f.** kogo, czego: **f.** kierownika, wychowawcy; *biol.* **f.** serca, żołądka. **3.** Pełnić, sprawować funkcję kogo, czego: Jedynym jego zajęciem było [...] pełnienie funkcji gospodarza na balach i rautach. *Perz. Las. 118.* **4.** Powierzyć komu jaką funkcję ⟨*czynność, stanowisko, obowiązek*⟩: Powierzono mi funkcję wymagającą raczej sprawności niż siły. *Rudn. L. Stare I, 137.* **5.** *mat.* **f.** algebraiczna, analityczna, trygonometryczna ⟨*wielkość zmienna, której zmiany są zależne od zmian innej wielkości*⟩.

funkcjonować ⟨*działać*⟩ **1. f.** dobrze, źle, prawidłowo. **2.** Organizm ludzki, mechanizm, fabryka, instytucja funkcjonuje. **3.** *żart.* **f.** w charakterze jakim a. jako kto: Młody człowiek [...] funkcjonował w charakterze narzeczonego panny Eufemii i niesłychanie czuł się szczęśliwym. *Chłęd. Szkice 11.*

funt 1. Ważyć x funtów. **2. f.** egipski ⟨*jednostka monetarna używana w Egipcie równa 100 piastrom*⟩. **3. f.** szterling ⟨*jednostka monetarna w Anglii, Afryce płd., Australii i Irlandii równa 20 szylingom*⟩. **4.** Funta kłaków nie warte ⟨*nic nie warte*⟩: Powiedziałem jej, dosyć zresztą grzecznie, że to, co pisze i funta kłaków nie warte. *Reym. Ferm. II, 28.*

przysł. **5.** Lepszy funt szczęścia, niż cetnar rozumu.

fura *przen. pot.* **f.** czego ⟨*wielka ilość, kupa*⟩: **f.** jedzenia, gratów, anegdot. U ciebie dzieci fura. *Krasz. SW.* Całą furę spraw mam do załatwienia. *SL.*

furda *przestarz.* To **f.**, wszystko **f.** ⟨*głupstwo, rzecz mało ważna, błahostka*⟩: Wszystko furda. Nie mam domu ani rodziny. *Rus. Igr. 245.*

furia 1. Dzika, wielka **f.** ⟨*wściekłość*⟩. **2. f-e** piekielne ⟨*w mitologii rzymskiej boginie zemsty*⟩: Jak szalony zbiegł po wschodach, jak gdyby go furie piekielne ścigały. *Wilk. P. Tak II, 205.* Sławna jest sztuka „Eumenida" Eschila, w której wystawia furie piekielne ścigające Orestesa, zabójcę matki. *Dmoch. Rym. 37.* **3.** Dostać ataku furii. Wpaść w furię: a) ⟨*o człowieku umysłowo chorym: dostać szału, szoku*⟩; b) ⟨*wpaść we wściekłość, w gniew*⟩. **4.** Robić co z furią ⟨*z wściekłością, z pasją*⟩: Trzaskać drzwiami, podrzeć co, rzucić się, wpaść na kogo z furią. **5.** Wpaść gdzie a. na kogo, wypaść skąd jak **f.** ⟨*gwałtownie, wściekle*⟩.

furkot ⟨*łopotanie, szum; warkot*⟩ **1.** Piekielny **f. 2. f.** stada gołębi, skrzydeł (ptaka, nietoperza). **3. f.** powłóczystej szaty; pocisku, pociągu, pasów transmisyjnych, proporców, śmigła samolotu.

furmanić f. drzewem ⟨*zarabiać przewożeniem drzewa*⟩.

furmański Rozpuścił się jak **f.** bicz *p.* bicz.

furora (Z)robić furorę ⟨*wywołać wielkie wrażenie, wprowadzić w podziw, zachwyt*⟩: Sztuka zrobiła kasę, a Leszczyńska — furorę swoją grą. *Ower. Ramp. 225.*

furtka 1. Mała, drewniana, żelazna **f. 2. f.** ogrodowa. **3.** *przen.* Znaleźć, zostawić (sobie) furtkę ⟨*wyjście, możność załatwienia czego*⟩: Każdy zostawia sobie do pojednania się furtkę. *Niemc. Jan 25.*

futerkowy 1. Kołnierz **f.** ⟨*zrobiony z futerka*⟩. **2.** Skórka **f-a** ⟨*nadająca się na futerko*⟩. **3.** Zwierzęta **f-e** ⟨*których skóry nadają się na futro*⟩.

futro 1. Ciepłe, drogie, drogocenne, wspaniałe **f. 2. f.** surowe ⟨*nie wyprawione*⟩. **3. f.** bobrowe, karakułowe, gronostajowe, łasicze, kunie. **4.** Błam futra. **5.** Skład futer. **6.** Wyprawiać **f. 7.** Zmieniać **f.** ⟨*o zwierzęciu: zmieniać sierść*⟩.

przysł. **8.** Dba o to, jak o futro w lecie.

futrzany 1. Dywan, kołnierz **f.** ⟨*z futra*⟩. **2.** Buty, rękawice **f-e** ⟨*podbite futrem*⟩.

G

gabinet ● **1.** g. archeologiczny, fizykalny, numizmatyczny, ornitologiczny, przyrodniczy; g. mechaniki ⟨*pomieszczenie do specjalnej pracy naukowej*⟩. **2.** g. dyrektorski ⟨*pokój do pracy, do przyjęć*⟩. **3.** g. figur woskowych, g. osobliwości ⟨*pomieszczenie z eksponatami*⟩. **4.** g. lekarski ⟨*pokój przyjęć*⟩. **5.** g. orzechowy, mahoniowy; nowoczesny g. ⟨*komplet mebli przeznaczonych do gabinetu*⟩. **6.** g. restauracyjny a. w restauracji; zaciszny g. ⟨*odosobniony pokój*⟩. ● **7.** g. koalicyjny ⟨*rząd złożony z przedstawicieli kilku stronnictw*⟩. **8.** Członkowie, skład gabinetu ⟨*członkowie rządu*⟩. **9.** g. ministra ⟨*zespół pracowników tworzących sekretariat ministra*⟩. **10.** Szef gabinetu. **11.** Utworzyć g. **12.** g. podał się do dymisji, upadł.

gabinetowy **1.** Meble g-e ⟨*przeznaczone do gabinetu*⟩. **2.** Fotografia g-a, zdjęcie g-e ⟨*fotografia portretowa, artystyczna o wymiarach 13×18 cm*⟩: Ujrzał fotografię: wielkie gabinetowe kobiece zdjęcie. *Breza Niebo I, 280.* **3.** Zapałki g-e ⟨*zapałki w dużych pudełkach*⟩. **4.** *polit.* Polityka g-a. Przesilenie g-e. ⟨*rządowe; zmiana rządu*⟩.

gad **1.** Jadowity g. *paleont.* g-y latające ⟨*żyjące w erze mezozoicznej*⟩. **2.** *przen.* g. człowieczego rodu, g. wątpliwości. Krzyżackiego gadu nie ugłaszcze nikt. *Mick. Graż. 17.* **3.** Wić się jak g.

gadać (Dziś *pot.*) **1.** g. co — do kogo — o czym ⟨*przemawiać do kogo; opowiadać o czym*⟩: Ja rymów nie dobieram, ja zgłosek nie składam, tak wszystko napisałem, jak tu do was gadam. *Mick. Wiersze 414.* Nie gadaj o tym nikomu. *SW.* **2.** g. na kogo lub na co ⟨*wygadywać, oskarżać, wymyślać, złorzeczyć, szemrać*⟩: Na Sielawę nie gadaj! To równy chłop! *Lut. Próba 58.* **3.** g. z kim ⟨*porozumiewać się*⟩: Gadałem już z nim o tym. *SW. przen.* Serce nigdy z sercem nie gadało. *Mick. SW.* **4.** Gada, aby g. ⟨*bez sensu*⟩. **5.** g. co ślina (na język) przyniesie ⟨*mówić byle co, nie krępować się niczym w mówieniu*⟩: Gadał, co mu ślina na język, jak to mówią, przyniosła, czym nieraz gorszył swoją żonę. *Żmich. Pow. 174.* **6.** g. na wiatr ⟨*mówić nie biorąc odpowiedzialności za to, co się mówi*⟩: Byłem zawsze z wami — powiedział odwracając się do rannego... Ja nie gadam na wiatr — wzruszył buntowniczo ramionami Janek. *Żukr. Kraj. 217.* **7.** g. ni w pięć, ni w dziewięć; ni to, ni owo; od rzeczy; trzy po trzy ⟨*pleść, mówić głupstwa, mówić bez sensu*⟩: Miała silną malignę, rzucała się na łóżku i gadała od rzeczy. *Gomul. Obraz. 93.* Gadasz trzy po trzy i wmawiasz w chłopca rzeczy, które mu się nie śnią. *Korz. J. Krewni 82.* **8.** g. po kątach ⟨*plotkować*⟩: Według niego winni byli wszyscy: Magurski — że milczał, Snaj — że gadał po kątach. *Brand. K. Obyw. 329.* **9.** g. prosto z mostu ⟨*nie owijając w bawełnę*⟩. g. przez sen. Gada jak przekupka ⟨*trajkocze, paple*⟩. **10.** Nie ma co g., co tu (dużo) g. ⟨*szkoda słów, rzecz jest niewarta mówienia o niej, albo zbyt oczywista, żeby wymagała omawiania*⟩: Ale raz... kiedy tu sprzątałam, szuflada w tym biurku była trochę wysunięta, no i... co tu gadać — baba babą zostanie, ciekawości nic przemoże, zajrzałam. *Szan. Teatry 72.* **11.** Gadaj do lampy, do słupa ⟨*zwroty wyrażające lekceważenie bądź w stosunku do mówiącego, bądź do tego, co mówi*⟩: Nie odezwała się słowem: zimna, kamienna, niech gada do lampy! *Breza Niebo I, 17.* **12.** Gadaj zdrów ⟨*nie zawracaj głowy, nie wierzę w to, co mówisz, nie biorę tego serio*⟩: Gadaj zdrów, masz, masz jakiś interes, inaczej nie łaziłbyś do mnie aż trzy razy. *Lubow. Sąd 116.* **13.** Szkoda g. ⟨*szkoda słów, nie ma o czym mówić*⟩: Nie puścimy karczmareczki gładkiej, szkoda gadać. *Dobrow. S. Rzecz. 26.*

gadanie *pot.* **1.** Czcze, próżne g. Austriackie, babskie g. ⟨*bzdury, brednie, gadanina bez sensu, nieprawda*⟩: Wszystko to głupstwo, babskie gadanie. Armia, armia — to potęga. *Putr. Wrzes. 254.* **2.** g.! ⟨*zwrot lekceważący: nieprawda, nie wierzę*⟩: Gadanie. Ja w to nie wierzę. [...] To są brednie, przesądy, zabobony. *Ritt. Duchy 108.* **3.** Bez gadania ⟨*bez opowiadania się, tłumaczenia, bezapelacyjnie; bez sprzeciwu*⟩: Ojciec powiada, masz iść za mąż, to ona idzie za mąż, bez żadnego gadania. *Jun. Bracia 171.* **4.** Nie ma gadania ⟨*nie ma co, trudno, co tu mówić, tłumaczyć*⟩: Ja wiem, żem pani nie wart — to nie ma i gadania! *Sienk. Połan. II, 80.* **5.** Mieć co do gadania ⟨*mieć o czym mówić; mieć prawo zabierania głosu w jakiejś sprawie, wypowiadania swojego zdania, wtrącania się*⟩: Co pan mówiłeś? Co? Pan masz tu najmniej do gadania. *Zap. G. Czworo 278.*

gadanina Czcza, pusta, bałamutna g. ⟨*gadanie*⟩: Podczas gdy jedni przewlekali obrady czczą gadaniną, inni je tamowali ukrytą niegodziwą rachubą. *Święt. A. Hist. I, 463.*

gadatliwość ⟨*skłonność do gadania*⟩. Kobieca g.

gadatliwy g. jak sroka. *SFA.*

gadu gadu **1.** g. g. (o przewlekłym gadaniu): My tu sobie gadu gadu, a czas ucieka.
przysł. **2.** Gadu gadu, a wilk w owce.

gadulstwo ⟨*niepotrzebne gadanie, paplanina; gadatliwość*⟩: Bezmyślne, kwieciste g.

gadzinowy **1.** g. fundusz ⟨*pieniądze przeznaczone przez rząd lub jakąś instytucję na przekupstwo, przeważnie prasy*⟩: Mówię [...] o prasie uczciwej — nie o ministerialnej, żywionej gadzinowym funduszem i używanej do polowania na niepodległe żywioły. *Prz. Tyg. Życia 6, 1875.* **2.** g-a prasa ⟨*sprzedajna, służąca za pieniądze złej sprawie, spełniająca podłą rolę*⟩: W Niemczech od czasów ks. Bismarcka, prasa gadzinowa stała się uznaną instytucją publiczną. *Ask. Uwagi 66.* **3.** g-e spojrzenie ⟨*złe*⟩.

gafa Popełnić gafę ⟨*niezręcznie, nietaktownie postąpić, odezwać się*⟩: Heniek, osłupiały, sam nie wiedział, jak się popełnia gafę. *Krah. Zdrada 231.*

gaj ⟨*niewielki las*⟩ **1.** Brzozowy, cytrynowy, dębowy, świerkowy g.: Dokoła bagnistego źródełka rósł ciemny świerkowy gaj. *Sier. Now. 50.* **2.** Święty g. ⟨*las poświęcony w czasach pogańskich bożkom, służący do oddawania im czci oraz jako miejsce zebrań* *publicznych*⟩: Miejscem posiedzeń sądowych były za pogańskich czasów święte gaje. *Mac. Pam. II, 293.*

gala 1. ⟨*uroczystość, przyjęcie, bankiet z udziałem oficjalnych osób*⟩: Doroczna, wielka **g. 2.** *żegl.* **g.** flagowa ⟨*uroczyste przybranie statku flagami międzynarodowego Kodu Sygnałowego; przybranie masztu flagowego na przystani*⟩. **3.** Garnitur, ubranie od wielkiej gali. **4.** Być ubranym jak na galę. **5.** Być, wystąpić w (pełnej) gali ⟨*w stroju uroczystym*⟩: Sklepy i warsztaty zamknięte, gmachy publiczne postrojone, władze bezpieczeństwa w pełnej gali. *Konopn. Ludzie 178.*

galanteria 1. Fałszywa; rycerska, wytworna **g.** ⟨*wyszukana grzeczność; wytworność, elegancja*⟩. **2.** Robić co (np. rzec, powiedzieć co itp.) z galanterią: Rękę mej damy ucałował z piękną galanterią. *Choyn. Młod. 212.* **3.** Sklep z galanterią ⟨*z różnymi przedmiotami osobistego użytku, jak np. rękawiczki, bielizna, torebki, broszki itp.*⟩.

galanteryjny Kupiec **g.**; sklepy **g-e**; towary **g-e**, wyroby **g-e**.

galareta Trząść się, drżeć jak **g.**: Binokle spadły mu z nosa. Trząsł się jak galareta. *Ritt. Noc. 18.* Ryba (szczupak) w galarecie.

galaretka g. owocowa, malinowa, jabłkowa, porzeczkowa itp.; **g.** z nóżek.

galeria 1. Drewniana, kryta **g.** ⟨*krużganek, kryte przejście*⟩. **2.** Podziemna **g.** ⟨*w urządzeniach fortyfikacyjnych, w kopalniach*⟩. **3. g.** dzieł sztuki: a) ⟨*pomieszczenie, w którym są wystawione dzieła sztuki*⟩; b) ⟨*zbiór dzieł sztuki*⟩. **4. g.** w teatrze ⟨*ostatnie rzędy balkonu, jaskółka*⟩: Siedzieć na galerii.

galery ⟨*ciężka praca przy wiosłowaniu na galerach, kara*⟩: Skazywać na **g.**; dożywotnie **g.**: Głównych przywódców rokoszu skazano na dożywotnie galery i wysłano do Francji. *Lim. Spol. XVIII, 189.*

galimatias ⟨*zamęt, zamieszanie*⟩: Co za **g.**! Narobić galimatiasu; **g.** powstaje (powstał), robi się.

galon ⟨*pasek, tasiemka zrobiona z lamy*⟩: Srebrny **g.**, złote **g-y.** W galonach ⟨*w liberii*⟩: Gną się stoły pod srebrem, w galonach lokaje, tłoczą nam sok Bachusa Hotentotów kraje. *Tremb. Polit. 184.* Obszyć (naramienniki, kapelusz, kanapę) złotymi (srebrnymi) galonami.

galop 1. g. krótki, długi. **2.** Pędzić galopem ⟨*o koniu: biec szybko*⟩. **3.** Pójść w pełny **g.**, wpaść w **g.**, zerwać się do galopu ⟨*o koniu: przejść do szybkiego biegu*⟩: Koń rzucił się naprzód i poszedł w pełny galop. *Żer. Przedw. 151.* **4. g.** (z akcentem na ostatniej sylabie) a. galopem ⟨*o człowieku: prędko, co tchu, w mgnieniu oka*⟩: Biec, przybiec, puścić się, załatwić, zrobić co **g.** a. galopem. Leć galop, żebyś się nie spóźnił. *SW.* Zabrały się kobiety [...] galopem do dojenia krów. *Dygas. Now. V, 213. przen.* W gorączkowym galopie życia współczesnego [...] jesteśmy świadkami szybko zmieniających się prądów i haseł sztandarowych. *Kotarb. J. Świat. 114.*

galopujący g-e suchoty ⟨*suchoty o ostrym szybkim przebiegu*⟩: Jednego roku najstarszy brat przeziębił się, wpadł w galopujące suchoty i umarł w ciągu paru miesięcy. *Prus Now. I, 112.*

galowy ⟨*uroczysty*⟩: Dni **g-e**; **g-a** impreza Strój **g.**; powóz **g.**

gały *wulg.* ⟨*oczy*⟩: Gałami łypać. Wytrzeszczać, wywalać **g.**: Patrzę, wytrzeszczam gały, a za tą zagranicą wszystko to samo jak i u nas, tylko że szwargocą po niemiecku. *Reym. Now. V, 41.*

gałązka 1. g. laurowa, lauru, wawrzynu ⟨*symbol sławy, uznania*⟩: Jakąkolwiek była ta polityka, była przynajmniej pozytywną, a jako taka przyniosła w nagrodę piękną lauru gałązkę. *Szujski Roztrz. 190.* **2. g.** oliwna ⟨*symbol pokoju*⟩: Etolczykowie przyszli z gałązką oliwną o pokój prosząc. *Słow. Agez. 161.* **3.** *anat.* **g-i** nerwów.

gałąź 1. Gruba, sucha, uschnięta **g. 2.** Nagiąć, przygiąć, ułamać, złamać **g. 3.** Skakać z gałęzi na **g.** (o ptakach, zwierzętach). **4. g.** gospodarki narodowej, nauki, produkcji, przemysłu ⟨*dział*⟩. **5.** Na **g.** z nim! ⟨*powiesić go!*⟩. **6.** Po starszemu na **g.** ⟨*starszy naprzód*⟩. **7.** Skończy na gałęzi ⟨*będzie wisiał*⟩. **8.** Zawisnąć na gałęzi, na suchej gałęzi ⟨*być powieszonym*⟩: Wybrano przeto kilkunastu, pozostawiając wybór bardziej trafowi niż sprawiedliwości — i ci zaraz zawiśli na gałęzi. *Gomul. Miecz. II, 108.*

gałęzisty g-e drzewa, **g.** dąb, **g-e** bluszcze; **g-e** rogi (jelenie).

gałgański g-e dusze ⟨*wyzwisko*⟩: A wy, gałgańskie dusze! wy zuchwałe śmiałki! wy rabusie, hultaje. *Bogusł. Cud 76.* **g.** postępek ⟨*łajdacki*⟩. Po gałgańsku ⟨*nikczemnie, podle, niegodziwie*⟩: Postępować po gałgańsku.

gałka ⟨*przedmiot kulisty*⟩ **1. g.** drewniana, metalowa, mosiężna, złota, z kości słoniowej. **2. g.** z chleba. **3. g-i** białe, czarne (do losowania lub głosowania): Przysięgli złożą uniewinniające gałki białe w urnę prawą, a potępiające czarne w lewą. *Święt. A. Asp. 265.* **4.** Dostać czarną gałkę ⟨*być odrzuconym przy głosowaniu*⟩. *SFA.* **5.** *bot.* **g.** muszkatołowa a. muszkatowa ⟨*wysuszony owoc drzewa muszkatołowego, używany jako przyprawa*⟩. **6.** *anat.* **g.** oczna. **7.** *techn.* **g.** odbiornika ⟨*kulisty uchwyt służący do przesuwania, regulowania*⟩.

gama g. C-dur, fis-moll. Ćwiczyć, wygrywać **g-y.** Śpiewać gamę. Nauczyć gamy. *przen.* **g.** kolorów, barw, woni, uczuć: Całe gamy liliowych i fioletowych barw grają w zieleni traw. *Zap. G. Mił. 183.*

gambit g. hetmański ⟨*w grze w szachy: sposób rozpoczęcia partii, w którym białe dla uzyskania możliwości ataku, oddają pionka stojącego przed gońcem na skrzydle hetmana*⟩.

gambrynusowy *żart.* **g.** napój ⟨*piwo*⟩.

ganek 1. g. drewniany, kamienny. **2. g.** pierwszego piętra ⟨*rodzaj galeryjki z balustradą*⟩. **3.** Dom, dworek z gankiem: Siadywać na ganku. **4.** Górniczy **g.** ⟨*wąskie przejście podziemne w kopalni*⟩. **5. g.** skalny ⟨*występ skalny*⟩. **6. g.** wiszący nad przepaścią.

gangrena *med.* **g.** przyranna ⟨*zgorzel*⟩. *przen.* **g.** moralna. Spowodować, wywołać gangrenę. **g.** wdała się.

ganiać **1. g.** jak chart, jak pies ⟨*chodzić dużo, biegać w pośpiechu*⟩: Ganiamy, powiadam ci, jak charty. Wczoraj zrobiłem trzydzieści kilometrów marszu. *Dąbr. M. Noce IV, 379.* **2. g.** po polu, po ulicy (np. o psie) ⟨*biegać, latać*⟩. **3. g.** po świecie ⟨*włóczyć się, wałęsać się, jeździć po świecie*⟩: Ganiam po świecie z wywieszonym ozorem, tłukę się [...] jak ten pies bezpański. *Reym. Now. V, 30.* **4. g.** kogo, co a. za kim, za czym ⟨*pędzić za kim, gonić kogo; starać się złapać*⟩: Gdzież się podziały te chwile, kiedym wesoły, szczęśliwy, na łąkach ganiał motyle. *Krasz. Poezje I, 203.* **5. g.** kogo (ludzi, oddział robotników) a. do czego ⟨*popędzać, przynaglać do pośpiechu*⟩: Nikt cię nie będzie ganiał do nauki ani do ogrodu. *Nałk. Z. Gran. 158.* **6. g.** gołębie ⟨*zmuszać je do latania*⟩.

gap Gromada, tłum gapiów. *przestarz.* Uciąć gapia ⟨*zagapić się*⟩: Gapia uciąłem! — zawołał. — Czytam sobie, jak gdybym nie miał nic do zrobienia. *Prus Przem. 114.* Gapie stają, tłoczą się, otaczają (kogo a. co), gromadzą się (koło kogo a. czego).

gapa Być gapą ⟨*być nieuważnym, nierozgarniętym*⟩. **g-y** łapać ⟨*gapić się*⟩. Zapatrzyć się jak **g.** w gnat. Na gapę ⟨*bez biletu*⟩: Pasażer na gapę. Jechać pociągiem; wcisnąć się do teatru, na koncert na gapę.

gapiowaty **g-a** mina; **g.** uśmiech ⟨*mający cechy gapy, gapia; tępy, bezmyślny, nieinteligentny, głupawy*⟩: Teraz nie miał miny gapiowatej; raczej sprytną i nieco złośliwą. *Prus Przen. 230.*

gar **g.** gliniany ⟨*duży garnek*⟩. *techn.* **g.** wielkiego pieca ⟨*dolna część wielkiego pieca hutniczego*⟩.

garbaty **g.** nos; **g.** wierzchowiec ⟨*wielbłąd*⟩. **g-e** wzgórze, **g-a** okolica ⟨*pagórkowate(-a)*⟩. **g-e** grzbiety (fal).

garbić **g.** plecy ⟨*pochylać, uginać, wykrzywiać w garb*⟩: Szerokie swe plecy w płóciennym spencerze garbił nad stołem. *Orzesz. Zim. 20.*

garbować **g.** skórę ⟨*wyprawiać*⟩. **g.** komu skórę ⟨*bić kogo*⟩: Chłopcom codziennie skórę garbuje, a żadnego nic jeszcze nie nauczył. *Dygas. SPP.*

garda **g.** szpady, rapieru ⟨*wypukła część rękojeści, ochraniająca dłoń i przegub szermierza*⟩. *sport.* Mieć gardę ⟨*w boksie: zasłonę przed ciosem przeciwnika*⟩: Od dziecka ćwiczył boks [...] miał najwspanialszą gardę. *Sportow. 13, 1953.* Przyjąć gardę.

garderoba *książk.* Bogata, strojna, sfatygowana **g.** ⟨*ubranie, strój*⟩. **g.** teatralna ⟨*pokój, w którym się ubierają i charakteryzują aktorzy*⟩.

gardlany **g.** głos, krzyk, odgłos ⟨*gardłowy*⟩: Mówił ochryple wydając gardlane odgłosy. *Chłęd. SPP.* Suchoty **g-e**. *przestarz. rzad.* Sprawa **g-a** ⟨*grożąca wyrokiem śmierci*⟩: Dworzanin wojewody ruskiego ciął drugiego szablą w głowę. Sprawa gardlana, ale pewno skończy się na niczym. *Boy Mar. 230.*

gardło **1.** Ból gardła. Chorować na **g.** Kogoś boli **g.**; dusi, piecze w gardle; komuś zasycha, zaschło w gardle. **2.** Dusić, (s)chwycić za **g.** **3.** Skoczyć komu do gardła. **4.** Poderżnąć komu (sobie) **g.** **5.** *przen.* **g.** cieśniny; jaru, wąwozu itp. ⟨*wąskie przejście*⟩: Przepłynęli wąskim gardłem cieśniny. *Mark. W. Mity 246.* Orszak wszedł w gardło jaru biegnącego prostopadle od rzeki. *Sienk. Ogn. III, 9.* **6.** Wąskie **g.** ⟨*odcinek pracy, dział produkcji hamujący tempo pracy całego zakładu, przedsiębiorstwa, dziedziny produkcji*⟩: Dział, który stanowił do niedawna jeszcze wąskie gardło [...] dzisiaj pracuje rytmicznie. *Gaz. Rob. 297, 1954.* **7.** Na całe **g.**, rzadziej: z całego gardła, *przestarz.* całym gardłem a. co gardła (krzyczeć, śmiać się, wołać itp.) ⟨*bardzo głośno, co siły*⟩: Na całe gardło począł wołać. *Prus SPP.* **8.** *pot.* O suchym gardle ⟨*nie pijąc (trunków), bez picia*⟩: [Zagłoba] rad się znalazł w tym zbiegowisku żołnierskim, w którym o suchym gardle nie radzono. *Sienk. Pot. III, 85.* **9.** Po **g.** ⟨*bardzo dużo, nadmiar, po uszy*⟩: Mieć czego po gardło. Roboty dla Zośki było u nich po gardło. *Witkiew. S. Utwory 185.* **10.** *przestarz.* Pod gardłem ⟨*pod groźbą kary śmierci*⟩: Zabronić czego pod gardłem. Twierdził, że pod gardłem ma przykaz stawienia się w dwa miesiące z powrotem. *Moracz. Dzieje VIII, 321.* **11.** (Jak) psu z gardła wyciągnięte, wyjęte, jakby psu z gardła wyciągnął ⟨*bardzo zmięte, pogniecione*⟩: Jak to będzie wyglądało, jak psu z gardła wyciągnięte. *Jackiew. Górn. 112.* **12.** Coś kogo chwyta, ściska za **g.**, dławi, dusi w gardle ⟨*o silnych stanach wzruszenia*⟩: Strach, wzruszenie chwyta kogo za gardło. **13.** Coś komu nie chce a. nie może przejść przez **g.**: a) *pot.* ⟨*coś komu nie smakuje*⟩; b) a. coś komu więźnie w gardle (o głosie, słowach) ⟨*ktoś nie może wydobyć głosu, wypowiedzieć słowa (ze wzruszenia, ze strachu itp.)*⟩: Ledwie panował nad wzruszeniem, ręka mu drżała, a słowa więzły w gardle. *Weys. Józ. Puszcza 319.* **14.** Coś (sprawa) pachnie gardłem ⟨*grozi karą śmierci, zagraża życiu*⟩: To kryminał taka sprawa i gardłem pachnie. *Sienk. Ogn. IV, 17.* **15.** Coś komu wychodzi, wyłazi gardłem: a) ⟨*coś komu zbrzydło, ma tego dość*⟩: Mnie już ta Łódź gardłem wyłazi. *Reym. Ziemia I, 407*; b) ⟨*coś nie dało korzyści, wyszło na złe*⟩: Dam dwadzieścia pięć reńskich i bodajby im gardłem wylazły. *Fredro J. Żyw. 11.* **16.** Dać, *daw.* położyć za co **g.** ⟨*stracić życie, umrzeć, zginąć*⟩: Sami się brońcie, jako umiecie! Ja za was gardła dawał nie będę! *Żer. Śnieg 99.* **17.** Karać gardłem. *daw.* ukarać (kogo) na gardle ⟨*skazać na śmierć*⟩: Wiesz, co mi ten zdrajca rzekł... Oto, że są rozkazy wydane, aby Oleńkę na gardle w Taurogach karano, jeżeli on zginie. *Sienk. Pot. VI, 170.* **18.** Mieć nóż na gardle ⟨*być w sytuacji bardzo ciężkiej, bez wyjścia; być do czego przymuszonym okolicznościami*⟩: Tyś tak strasznie zadłużony? — Teraz po prostu mam nóż na gardle. *Perz. Siostra 11.* **19.** Lać w **g.** ⟨*pić*⟩. **20.** *daw.* Osądzić kogo na **g.** ⟨*skazać na karę śmierci*⟩. **21.** Podlegać karze gardła ⟨*karze śmierci*⟩. **22.** Przepłukać **g.** ⟨*napić się jakiegoś trunku, popić sobie*⟩: Od czasu do czasu musieli sobie półkwaterką gorzkiej przepłukać gardło. *Mort. Wiano 10.* **23.** Przepuścić wszystko przez **g.** ⟨*przepić*⟩. **24.** Stanąć komu kością w gardle ⟨*dać się komu we znaki, uprzykrzyć się, mocno dokuczyć*⟩: Babskie wybryki stanęły mi już kością w gardle. *Prus Kron. II, 60.* **25.** *przestarz.* Uciec, ujść z gardłem ⟨*z życiem*⟩: Ledwie z gardłem uciekł. *Skar. SW.* **26.** Wierzyć tylko w **g.** ⟨*myśleć tylko o jedzeniu i piciu*⟩. *SW.* **27.** Wtłoczyć, wepchnąć itp. komu słowa do gardła ⟨*siłą zmusić do milczenia; uderzeniem, policzkiem odpowiedzieć na czyjeś obelżywe słowa albo kłamstwo*⟩: Obecność szanowanej gospodyni domu oraz miejsce, w którym się znajdujemy, nie pozwala mi wpakować ci tego wyrazu do gardła. *Jun. Dworek 81.* **28.** Wydrzeć, wyciągnąć co komu z gardła ⟨*siłą co od kogo wydobyć*⟩: Choroba takie płacenie... trzeba każdego rubla z gardła wyciągać. *Reym. Ferm. II, 39.* **29.** *daw.* Zapłacić za co gardłem ⟨*przypłacić życiem*⟩: On za gwałt, który uczynił, gardłem swoim zapłacić ma. *Ort. SW.* **30.** Zdzierać g. ⟨*mówić, krzyczeć, śpiewać dużo i głośno, aż do zachrypnięcia; wysilać się przy mówieniu, krzyku, śpiewie*⟩: Mieszczki... zdzierają gardła targując się zawzięcie. *Oppman Warsz. 25.*

przysł. **31.** Popie oczy, wilcze gardło, co zobaczy, to by zżarło. **32.** Śpiewać darmo boli gardło.

gardłowo Krzyczeć, śmiać się g. ⟨*gardłowym głosem, nisko, grubo, chrypliwie*⟩: Młody człowiek zaśmiał się gardłowo. *Orzesz. Z różnych II, 331.*

gardłowy 1. Jama g-a ⟨*gardziel*⟩. **2.** Głos, jęk, śmiech g. ⟨*niski i chrapliwy*⟩. Śmiał się krótkim, gardłowym, urywanym śmiechem. *Chłęd. Pam. I, 154.* **3.** *przen.* Sprawa, kara, zbrodnia g-a ⟨*pociągająca za sobą karę śmierci, dotycząca kary śmierci*⟩: Popełnił nową gardłową zbrodnię, a to przeciw miastu, że z murów się spuszczał. *Moracz. Dzieje VIII, 122.*

gardziel *p.* gardło **1.** Chwycić kogo za g. **2.** Poderżnąć (człowiekowi, zwierzęciu) g. **3.** Głos, skowyt (psa) wyrywa się z gardzieli. **4.** g. cieśniny, jaru, wąwozu itp. ⟨*wąskie przejście, przesmyk, ujście, wylot cieśniny, jaru, wąwozu itp.*⟩: Z otwartej gardzieli wulkanu wylatywały w niebo pociski: do białości rozżarzone złomy podziemnych skał. *Rosen. Wspom. 219.* **5.** *przen.* g-e armat. **6.** *przestarz.* Na całą g. ⟨*na całe gardło*⟩: Kur zapiał na całą gardziel. *SW.* **7.** Coś (łzy, strach, wzruszenie itp.) chwyta, ściska (kogo) za g.; dławi dusi w gardzieli ⟨*ktoś doznaje silnych wzruszeń*⟩: Nie mogła płakać. Dusiła się od czegoś, co zatkało gardziel. *Żer. Rzeka 126.* **8.** Głos, słowa, więzną w gardzieli, nie chcą przejść przez g. ⟨*nie można wydobyć głosu, wypowiedzieć słowa (ze wzruszenia, strachu itp.)*⟩: Tu głos mu uwiązł w gardzieli, dolna warga poczęła mu się trząść. *Sienk. Wołod. III, 65.* **9.** Wtłoczyć, wepchnąć komu słowa do gardzieli, w g. ⟨*siłą zmusić do milczenia; uderzeniem, policzkiem odpowiedzieć na czyjeś obelżywe słowa albo kłamstwo*⟩: Ja wam słów bawełnę wepchnę z powrotem w gardziel. *Dobrow. S. Spart. 71.*

gardzielowy *pot.* Suchoty g-e ⟨*gruźlica krtani*⟩. *techn.* Gazy g-e ⟨*wielkopiecowe*⟩.

garmontowy *poligr.* Druk, tekst g.: W tekście garmontowym ustępy mniej ważne złożyć można petitem. *Kafel Techn. 170.*

garnąć się g. się do kogo: a) ⟨*ciągnąć do kogo, skupiać się koło kogo, udawać się pod czyją opiekę*⟩: Garnęli się do niego zbiegowie. *Sienk. SPP*; b) ⟨*tulić się, chronić się*⟩: Dzieci garną się do matki. *SW.* g. się do czego ⟨*brać się chętnie do czego, interesować się czym*⟩: g. się do studiów, do nauki, do handlu.

garncarski g. piec. Wyroby g-e; rzemiosło g-e; koło g-e ⟨*przyrząd służący do szybkiego, ręcznego formowania naczyń z gliny*⟩.

garnek 1. Gliniany, emaliowany, żelazny g. ⟨*naczynie*⟩. **2.** g. czego: g. kaszy, kartofli ⟨*ilość kaszy, kartofli równa pojemności garnka*⟩. **3.** g. do czego [nie: dla czego] ⟨*służący do czego*⟩: g. do (gotowania) kartofli. **4.** g. na co ⟨*przeznaczony na co*⟩: g. na mleko, na wodę. **5.** g. od czego ⟨*używany zwykle do czego*⟩: g. od mleka, od wody. **6.** g. po czym ⟨*opróżniony z czego*⟩: g. po mleku, po rosole. **7.** g. z czego ⟨*zrobiony z czego*⟩: g. z gliny, z żelaza, z aluminium itp. **8.** g. z czym ⟨*wypełniony czym, z zawartością czego*⟩: g. z mlekiem. **9.** Ciemno jak w g. ⟨*zupełnie ciemno*⟩. **10.** *pot.* Nie mieć co do garnka włożyć ⟨*cierpieć biedę, głodować*⟩: Bieda dociskała, że strach, często nie było co do garnka włożyć. *Kow. A. Rogat. 20.* **11.** Cudze g-i wylizywać ⟨*być pieczeniarzem*⟩. *SFA.* **12.** Zaglądać w cudze g-i a. komu w g-i ⟨*wtrącać się w nieswoje sprawy*⟩: A ty w cudze garnki nie zaglądaj, żeby czasem na twojej głowie nie pękły! *Orzesz. Niemn. II, 111.* **13.** Zawrzało jak w g. ⟨*powstał zamęt, hałas, rwetes*⟩: Wrzaśnie: broń na kruczki! na temblaki szable! Natenczas, mogę mówić, zawrzało jak w garnku. *Zabł. Amf. 108.*

przysł. **14.** Nie święci garnki lepią.

garnitur 1. Ciemny, czarny, jasny g.; g. frakowy, galowy, świąteczny, wizytowy ⟨*ubranie*⟩. **2.** g. bielizny; czcionek; filiżanek do kawy, herbaty ⟨*komplet*⟩. **3.** g. na biurko ⟨*komplet przyborów do pisania*⟩. **4.** Kotlet, polędwica, śledź itp. z garniturem ⟨*z przybraniem*⟩.

garnizon 1. Stać garnizonem (w jakim mieście) ⟨*stanowić załogę*⟩: Z legii Poniatowskiego jeden pułk stał garnizonem w Modlinie. *Gemb. Wojsko 65.* **2.** Posłać (rekrutów) do garnizonu ⟨*do miejsca stałego pobytu wojska*⟩. **3.** Wyjść, wyruszyć (z wojskiem) z garnizonu.

garnizonowy Artyleria g-a; budynki g-e; służba, warta g-a.

garnuszek 1. Emaliowany, fajansowy g. **2.** g. mleka ⟨*pojemność garnuszka*⟩: Wypiłem prędziutko garnuszek przewarzonego mleka, zjadłem kromeczkę chleba. *Mort. Spow. 93.* **3.** Być na swoim garnuszku ⟨*oddzielnie sobie gotować; być na własnym utrzymaniu*⟩. **4.** Być u kogo na garnuszku ⟨*być u kogo na utrzymaniu, na wikcie*⟩: Robię za wszystkich, a wychodzi na to, że jestem u matki na garnuszku. *Bogusz. Aniel. 59.* **5.** Oddać dziecko na g. (*dom.* obcym). *SW* ⟨*na wykarmienie*⟩. **6.** Przyjąć kogo na g. ⟨*na wyżywienie*⟩.

garść 1. Ściskać, trzymać co w garści. **2.** Splunąć w g. **3.** Wcisnąć co komu w g. (pieniądz, kawał chleba). **4.** Wypuścić co z garści. **5.** Wziąć co w g. a. do garści. **6.** g. orzechów, kwiatów, monet itp. ⟨*tyle, ile się zmieści w garści*⟩; *przen.* ⟨*niewielka ilość*⟩: g. wojska; g. szczegółów. **7.** g. zboża ⟨*tyle zboża, ile obejmie się dłonią (przy żęciu sierpem); tyle skoszonego zboża, ile się na raz podejmie*⟩:

Barwniej nieco zaznaczały się chusteczki i spódnice kobiet, schylających się ku ziemi i z pięknym gestem odkładających na uboczu garście zżętego zboża. *Żer. Uroda 20.* **8.** Zboże na garściach ⟨*zboże nie powiązane w snopy, leżące w luźnych pękach (garściach)*⟩: Jeżeli pogoda jest niepewna [...] nie należy podsuszać owsa na garściach, ale wiązać w małe snopki — wiążąc wysoko. *Upr. rośl. I, 259.* **9.** Mieć, trzymać kogo lub co w garści ⟨*mieć w swojej mocy, rządzić czym, panować nad czym*⟩: No, teraz my ich mamy w garści!... Niech nie próbują z nami większej zwady! *Krah. Zdrada 148.* **10.** Czerpać pełną garścią albo pełnymi garściami ⟨*czerpać obficie, w dużej ilości; wyzyskiwać w pełni, bez ograniczeń*⟩: Pisarze i poeci czerpali pełnymi garściami z ogromnego bogactwa mitów, jakie przekazał Homer i tradycja jego epoki. *Mark. W. Mity 16.* **11.** Dawać, sypać pełną garścią ⟨*hojnie, rozrzutnie*⟩: Szybki i szczodry ruch ręki dającej pełną garścią. *Goj. SPP.* **12.** Rzucać, rozrzucać, sypać pieniądze garściami ⟨*być rozrzutnym, wydawać dużo pieniędzy*⟩: Ona nie zna wartości pieniądza, rozrzuca je garściami. *Wikt. Miasto 242.* **13.** Włosy wychodzą (komu) garściami. **14.** Wyrywać sobie włosy garściami (z rozpaczy) ⟨*rozpaczać*⟩.

gasić 1. g. lampę, światło, papierosa. **2. g.** pożar. **3.** *przen.* **g.** humor, śmiech, wesołość, zapał ⟨*tłumić, uciszać; psuć*⟩: W głębi tego człowieka było coś, co falą smutku czy zniechęcenia rychło gasiło jego wesołość. *Orzesz. Niemn. I, 162.* **4. g.** kogo: a) ⟨*przewyższać, zaćmiewać*⟩: Witołd wszystkich gasi; jego, jakoby drugiego Mindowę, na ucztach wielbią wajdeloci nasi. *Mick. Graż. 20*; b) ⟨*zbijać z tropu, pozbawiać pewności siebie*⟩: Świstackiego też gaszą [...] Ośmielił się mieć inne zdanie niż inspektor. *Żukr. Dni 41*; c) ⟨*uśmiercać, zabijać*⟩: Coraz to doganiał rajtara, a dognawszy, gasił go tak prędko, jako świecę. *Sienk. Pot. V, 47.* **5. g.** motor ⟨*wyłączać motor*⟩: Lądując na lotnisku zażądał tylko rozładowania samolotu i nie gasząc motorów wystartował do obozu. *Cent. Czel. 100.* **6.** *sport.* **g.** piłkę ⟨*w piłce nożnej: odpowiednim ruchem hamować bieg piłki*⟩: Każdy gracz musi umieć zupełnie pewnie i bez wysiłku gasić piłkę. *Weys. Jan Piłk. 50.* **7. g.** pragnienie ⟨*łagodzić, zaspokajać*⟩. **8.** *lotn.* **g.** spadochron ⟨*ściągać czaszę spadochronu po wylądowaniu skoczka*⟩. **9.** Przyjść świece **g.** albo na gaszenie świec ⟨*przyjść na koniec nabożeństwa, spóźnić się*⟩: Pan przyszedł świece gasić, bo my już po nabożeństwie — rzekła z właściwą sobie rubasznością. *Święt. A. Obraz II, 135.* **10. g.** wapno ⟨*rozrabiać wapno polane wodą; lasować*⟩.

gasnąć 1. Światło, świeca, lampa, ognisko, papieros gaśnie ⟨*przestaje się palić*⟩. **2.** *przen.* Gaśnie dzień, słońce, niebo na zachodzie; gasną gwiazdy, zorze ⟨*ciemnieć, tracić blask, blednąć, blaknąć*⟩: Rosa pada, czas się chłodzi, zorze gasną, księżyc wschodzi. *Kras. Wiersze 224.* **3.** Czyjaś gwiazda gaśnie ⟨*ktoś traci szczęście, powodzenie, sławę*⟩: Przeczucie go nie myliło, gwiazda Rienzego powoli gasła. *Chłęd. Odr. 52.* **4.** Gaśnie melodia ⟨*zanika*⟩: Kilka zaledwie niepewnych drżących głosów babskich podtrzymywało gasnącą melodię. *Krucz. Paw. 227.* **5.** Gasną czyjeś oczy ⟨*tracą blask*⟩: Nie miała na licu jednej zmarszczki, nie gasły piękne jej czarne oczy, nie uleciała świeżość dziewicza. *Krasz. Inf. 32.* **6.** Gaśnie ród, linia (rodowa) ⟨*wymiera*⟩: Gasły te linie książąt brandenburskich, które do tronu pruskiego w r. 1525 lenne otrzymały prawo. *Bobrz. Dzieje II, 154.* **7.** Gaśnie uśmiech ⟨*zanika, niknie*⟩. Wyniosły uśmiech stopniowo gasł mu na ustach i stawał się coraz bardziej wymuszony. *Brand. M. Pocz. 63.* **8.** Gaśnie zazdrość, wesołość, nadzieja, zapał ⟨*maleje*⟩: Stopniowo żal jego do przyjaciela zmniejszał się, zazdrość gasła. *Prus Przem. 114.* **9. g.** przy kim, przy czym a. wobec kogo ⟨*blednąć, tracić na wartości*⟩: Wszystko gaśnie wobec świeżo odsłoniętego widoku na Tatry. *Wierchy 1937, s. 8.* Przy takiej piękności każda inna gaśnie. *SW.* **10. g.** w oczach ⟨*tracić siły; umierać*⟩: Gaśniesz mi w oczach i znikasz jak pusta bańka mydlana. *Kaspr. Ball. 11.*

gastronomiczny Wyroby **g-e** ⟨*kulinarne*⟩. Zakład **g.** ⟨*restauracja*⟩.

gastryczny g-a gorączka ⟨*niestrawność, nieżyt żołądka połączony z gorączką*⟩. Zaburzenia **g-e** ⟨*żołądkowe*⟩.

gatunek 1. g. jabłek, gruszek itp. ⟨*o owocach drzew jednego gatunku lub odmiany*⟩. **2. g.** mąki ⟨*jakość*⟩. **3.** Płótno w wysokim gatunku. **4. g.** towaru. Towar w najlepszym gatunku; *przen.* Elegancja podlejszego gatunku. **5. g.** owoców, wina, wódki ⟨*rodzaj*⟩; *przen.* **g.** ludzi: Pomorski, sam zapalony sportowiec, lubił tylko jeden gatunek ludzi: sportowców. *Rudn. A. Żołn. 52.* **6. g.** zwierzęcia, rośliny ⟨*podstawowa jednostka systematyczna w biologii*⟩. **7. g.** literacki ⟨*rodzaj, odmiana*⟩.

przysł. **8.** Im więcej gatunku, tym więcej frasunku.

gatunkowy 1. Octy **g-e**, **g-e** papierosy, **g-a** wódka ⟨*lepszego gatunku, wyższej jakości*⟩. **2.** *chem.* Ciężar **g.** ⟨*częściej: ciężar właściwy; stosunek ciężaru danego ciała do jego objętości*⟩. **3.** *przen.* ⟨*ważność, istota, istotna wartość*⟩: Temat epopei ma zazwyczaj ciężar gatunkowy pozaliteracki — obraz życia całego narodu w ważnym momencie historycznym. *Mayen. Poet. 246.* **4.** Cechy **g-e** (rośliny, zwierzęcia).

gawęda 1. Wieczorna **g.** ⟨*rozmowa*⟩. **2. g.** harcerska ⟨*opowiadanie, pogadanka*⟩. **3. g.** literacka ⟨*rodzaj utworu*⟩. **4.** Nie wdawać się w gawędy ⟨*w uboczne rozmowy*⟩: Nie wdawaj się w żadne gawędy, ale przystąp wprost do rzeczy. *SW.* **5.** Zbierać się na gawędę. **6. g.** z kim, o kim, o czym: **g.** o przeszłości. **7.** *przestarz.* Stary **g.** ⟨*gawędziarz*⟩.

gawędziarski g-a opowieść. Styl **g.**: „Pamiętniki" Paska to [...] niezrównane arcydzieło stylu gawędziarskiego. *Chrzan. I, Lit. 354.*

gawędzić g. o czym: **g.** o dawnych czasach, o zbliżającej się zimie, o tym i owym. **g.** z kim: Ciągle gawędziliśmy z Witwickim. *Mick. SW.*

gawiedź 1. Liczna, miejska, wiejska **g.**; **g.** jarmarczna, uliczna. **2.** Tłum gawiedzi. **3.** *przen.* **g.** umysłowa: Wielkie powodzenie mają różne rycerskie romansidła i ich autorowie, czytuje je liczna gawiedź umysłowa. *Nałk. W. Pisma 212.* **4. g.** ciśnie się, gapi się, gromadzi się, przypatruje się zajściu, zbiera się.

gaz 1. g. bezbarwny, bezwonny. **2. g.** błotny ⟨*wydo-*

bywający się z bagien⟩. **3.** *wojsk.* **g-y** bojowe: **g-y** drażniące, duszące, łzawiące, parzące, trujące. **4. g.** palny. **5. g.** kopalniany ⟨*trujący i palny gaz występujący w niektórych kopalniach węgla*⟩. **6. g.** świetlny ⟨*stosowany do ogrzewania i oświetlania oraz do napędu silników gazowych*⟩. **7. g.** wodny ⟨*otrzymywany podczas działania pary wodnej na rozżarzony koks*⟩. **8. g.** ziemny ⟨*występujący przy złożach ropy naftowej lub tworzący samodzielne złoża*⟩. **9. g.** piorunujący ⟨*gwałtownie wybuchający przy zapaleniu*⟩. **10. g.** rozweselający ⟨*bez barwy i zapachu o słodkawym smaku; ma właściwości odurzające i znieczulające; bywa stosowany do narkozy przy lżejszych operacjach*⟩. **11. g-y** spalinowe a. odlotowe ⟨*mieszanina gazów uchodzących z pieców lub silników spalinowych*⟩. **12. g-y** szlachetne ⟨*helowce*⟩. **13.** Cząsteczka gazu. **14.** Wybuch gazu (gazów). **15.** *pot.* Mały, duży **g.** ⟨*płomień gazu*⟩. **16.** Postawić (garnek) na gazie; stać na gazie (o naczyniach, potrawach); odkręcić, otworzyć, zapalić, zamknąć **g. 17.** Oświetlać (ulice) gazem ⟨*za pomocą instalacji gazowej (lamp gazowych)*⟩. **18.** *przen.* Być pod gazem ⟨*być podpitym, pijanym*⟩: Był chyba pod gazem, bo chwiał się nieco na nogach i potrącił po drodze krzesło. *Brand. K. Troja 124.* **19.** *gw. warsz.* Uderzyć w **g.** ⟨*popić sobie, napić się wódki*⟩. **20.** *pot.* Dodać a. dać gazu ⟨*zwiększyć, przyśpieszyć szybkość pojazdu; pojechać szybko*⟩: Szofer dał gazu w kierunku P. *Brand. K. Człow. 148.* **21.** *pot.* Gazu! ⟨*wykrzyknienie zachęcające do szybkiej jazdy lub szybkiego biegu*⟩: Zawołał do szofera: Gazu! *Brand. K. Człow. 89.* **22.** Gnać, jechać, ruszyć itp. pełnym gazem, na pełnym gazie a. na pełny **g.** ⟨*jechać, ruszyć itp. z największą szybkością*⟩: Szofer nachylił się nad kierownicą, maszyna rzuciła się jak żywa i teraz już gnała na pełnym gazie. *Morc. Inż. 29.*

gaza 1. Lekki, przezroczysty jak **g. 2. g.** młynarska ⟨*gaza używana na sita w młynach*⟩. **3. g.** opatrunkowa, skrótowo: gaza ⟨*cieniutka tkanina bawełniana, używana po wyjałowieniu do opatrunków*⟩: Nałożyła na ranę kawałek gazy i zabandażowała wprawnie. *Wilczek Nr 16, s. 90.* **4.** Suknia, welon z gazy ⟨*z lekkiej przezroczystej tkaniny*⟩. **5.** *przen.* Słowa jego, gazą grzeczności osłonięte, nie urażały. *Kras. SW.*

gazeta 1. g. codzienna, literacka, handlowa, rolnicza, społeczna **2.** Abonować, czytać, prenumerować, przeglądać gazetę. **3.** Ogłosić co, umieścić wiadomość w gazecie. **4.** Podać co lub kogo do gazet ⟨*napisać o czym lub o kim w prasie*⟩. **5.** Pójść na gazety (do cukierni, czytelni, klubu prasy). **6. g.** ukazuje się, wychodzi, przestaje wychodzić.

gazetka 1. g. ścienna ⟨*ułożona z wycinków z gazet*⟩. **2. g.** szkolna. **3. g.** dla dzieci. **4.** Wpaść, wstąpić, zajść (do klubu) na gazetkę ⟨*aby przejrzeć gazety*⟩.

gazetowy Kolumna **g-a**; ogłoszenie **g-e**; papier **g.** ⟨*papier drzewny gorszego gatunku, na którym drukuje się gazety*⟩.

gazowany Wina **g-e** ⟨*musujące*⟩; woda **g-a** ⟨*sodowa*⟩.

gazowniczy ⟨*związany z produkcją gazu; stosowany w gazownictwie*⟩: Koks **g.**; piece **g-e.**; przemysł **g.** ⟨*gazownictwo*⟩.

I gazowy 1. Atak, napad **g.** ⟨*przy użyciu gazów trujących*⟩. **2.** *med.* Kąpiele **g-e** ⟨*kwasowo-węglowe kąpiele lecznicze*⟩. **3.** Kopalnia **g-a**, pole **g-e**, pokład **g.** ⟨*kopalnia, pole (kopalniane), pokład, w których podczas urabiania węgla wydzielają się gazy wybuchowe*⟩. **4.** Kuchenka, maszynka **g-a** ⟨*z palnikiem gazowym*⟩. **5.** Lampa, latarnia **g-a** ⟨*oświetlająca za pomocą palącego się gazu*⟩. **6.** Licznik **g.** ⟨*gazomierz*⟩. **7.** Narkoza **g-a** ⟨*usypianie chorego gazami narkotycznymi*⟩. **8.** Paliwo **g-e** ⟨*w postaci gazu*⟩. **9.** Palnik **g.** ⟨*palnik do spalania gazu dający bardzo gorący, nieświecący płomień*⟩. **10.** Piecyk **g.** ⟨*piecyk kąpielowy, w którym woda jest ogrzewana za pomocą palącego się gazu*⟩. **11.** *fiz.* Stan **g.** ciała (fizycznego) ⟨*jeden ze stanów skupienia*⟩. **12.** *górn.* Węgiel **g.** ⟨*gatunek węgla przydatny dla gazownictwa*⟩. **13.** Woda **g-a** ⟨*napój orzeźwiający, woda nasycona dwutlenkiem węgla, woda gazowana*⟩. **14.** *med.* Zgorzel **g-a** (rzadziej obrzęk **g.**) ⟨*zakażenie przyranne wywołane beztlenowcami*⟩.

II gazowy ⟨*zrobiony z gazy*⟩ Pończochy **g-e** ⟨*bardzo cienkie, jedwabne pończochy z dzianiny przypominającej gazę*⟩. Sukienka, zasłona **g-a**, **g.** szal ⟨*z gazy*⟩.

gaża 1. g. miesięczna, roczna ⟨*wynagrodzenie*⟩. **2. g.** aktorska a. aktora; oficerska, generalska. **3. g.** dyrektora, administratora. **4.** Mieć, pobierać, wypłacać gażę. **5.** Być, zostać zaangażowanym z gażą x zł miesięcznie.

gąbczasty *leśn.* Drewno **g-e** ⟨*drewno porowate jak gąbka wskutek gnicia powodowanego przez różne grzyby*⟩. Grunt **g.** ⟨*miękki, grząski*⟩. Lawa **g-a.**

gąbka 1. g. do mycia, do wycierania tablicy ⟨*porowata naturalna (ze szkieletu gąbki) lub sztuczna poduszeczka*⟩. **2.** *zool.* Gąbki słodkowodne ⟨*gatunki zamieszkujące wody słodkie*⟩. **3.** (Umysł, człowiek) chłonny jak **g.** ⟨*bystry, łatwo przyswajający sobie wiadomości*⟩. **4.** Nasiąkać, przesiąkać czym, pić co jak **g.** ⟨*przyswajać sobie, wchłaniać coś w siebie intensywnie*⟩: Wszędzie piło się wińsko jak gąbka. *Żer. Dzien. I, 141.* **5.** Wsiąkać jak w gąbkę ⟨*wsiąkać; przedostawać się łatwo bez śladu*⟩: W Palmera wsiąkają tajemnice jak w gąbkę. *Chłęd. Pam. II, 207.* **6.** Wyciskać kogo jak gąbkę ⟨*wyzyskiwać kogo gruntownie, bezwzględnie*⟩: Lichwiarz wycisnął go jak gąbkę. *Szyman. W. Lichw. 207.*

przysł. **7.** Pieczone gołąbki nie lecą same do gąbki (tu gąbka *daw.* pieszczotliwie a. żartobliwie o gębie, mała gęba, gębusia) ⟨*nic nie przychodzi łatwo*⟩.

gąsienica 1. g. motyla. **2.** Pełzać jak **g. 3.** *przen.* iść gąsienicą: Pokazali autostradę, którą bez przerwy, gąsienicą od widnokręgu do widnokręgu szły czołgi. *New. Chłopiec 74.* **4.** Poruszać się na gąsienicach (o ciągnikach, czołgach, koparkach) ⟨*na stalowych, poczłonowanych taśmach opasujących koła, umożliwiających pojazdom poruszanie się w trudnym terenie*⟩.

gąsienicowy *techn.* ⟨*zaopatrzony w metalowe gąsienice, posuwający się na gąsienicach*⟩: Ciągnik, traktor **g.**, koparka **g-a.**

gąsior ● **1.** Krzyk gąsiora ⟨*samca gęsi*⟩. **2.** *daw.* Iść, jechać gąsiorem a. gąsiora ⟨*iść, jechać rzędem,* *jeden za drugim; gęsiego*⟩: Wielmożne panie, proszę iść same, gąsiora. *Słow. Maz. 199.* ● 3. g. miodu, wina ⟨*pękata butla*⟩. 4. Wypić, wysuszyć g. ⟨*wypić zawartość gąsiora*⟩: My żyli [żyliśmy] razem i w Czehrynie niejeden gąsior wypili, bo miałem dla cię afekt ojcowski za twoją fantazję rycerską. *Sienk. Ogn. III, 69. daw.*: 5. Skazać na osadzenie w gąsiorze, trzymać kogo w gąsiorze ⟨*w rodzaju dybów z otworami na ręce i nogi*⟩. 6. Wsadzić kogo do gąsiora ⟨*uwięzić*⟩: Trzymać go, wsadzić do gąsiora, do turmy! *Zabł. Sarm. 113.*

gąska 1. *iron.* Naiwna, parafialna, pospolita g. ⟨*kobieta naiwna, bez aspiracji, bez szerszych zainteresowań umysłowych i kulturalnych*⟩. 2. *rzad.* Rządzić się, gospodarować jak szara g. częściej: jak gęś *p.* gęś: Ponieważ bezwładny pan Storzan [...] niczym, rzecz prosta, zająć się nie mógł, więc pani Kościeniecka, gospodarowała w odolańskich salonach jak szara gąska. *Żer. Przedw. 184.* 3. Zbierać gąski ⟨*grzyby jadalne z rodziny bedłkowatych*⟩.

gbur g. nieokrzesany ⟨*grubianin, prostak, cham*⟩: Brutal, gbur nieokrzesany z wszystkimi się kłóci, czego dotknie to zepsuje, złamie lub wywróci. *Bart. A. Sat. 109.*

gdański 1. g-e meble (stoły, szafy, zegary) ⟨*meble ciemne, dębowe, rzeźbione, duże i ciężkie, produkowane w Gdańsku*⟩. 2. Piec g. ⟨*duży piec kaflowy o kolorowych, malowanych kaflach*⟩. 3. g-a wódka ⟨*gatunek wódki, rodzaj bezbarwnego, słodkiego likieru z różnymi przyprawami*⟩.

gderać *pot.* g. na kogo, na co, o co ⟨*strofować ustawicznie kogo, zrzędzić na kogo*⟩: W kuchni ciotka, rozczerwieniona od gorącej płyty kuchennej, gderała ostro na służącą. *Goj. Rajs. II, 32.* Od samego rana o byle co gderała. *SL.*

gdyby *przysł.* Gdyby, ach gdyby na wierzbie rosły grzyby ⟨*o nierealnych, bezsensownych pragnieniach, zachciankach*⟩.

gdzie 1. Byle g. ⟨*gdziekolwiek, wszystko jedno, obojętnie gdzie*⟩: Palił dużo i rzucał niedopałki byle gdzie. *Brand. K. Sams. 179.* 2. g. bądź ⟨*gdziekolwiek, byle gdzie*⟩: Siadali gdzie bądź, trzymając miskę pośrodku. *Goj. Ziemia 7.* 3. g. indziej ⟨*w innym miejscu, nie tutaj; w innym kierunku, w inne miejsce*⟩: Błądzić myślami gdzie indziej. Byłem zajęty gdzie indziej. Poszli zupełnie gdzie indziej. 4. g. jak g. ⟨*gdzie indziej (wszędzie) może być różnie, można się spodziewać różnych rzeczy*⟩: Gdzie jak gdzie, u nas on przecie najczęstszym gościem bywał. *Kaczk. Mąż. 136.* 5. *rus.* Gdzie by nie był [!] ⟨*gdzie tylko był, gdziekolwiek by był*⟩. 6. *rus.* Gdzie nie spojrzeć [!] ⟨*gdzie tylko spojrzeć, gdziekolwiek spojrzeć*⟩. 7. Rzadko g. ⟨*bardzo rzadko*⟩: Więc jednym słowem, mówiąc bez schlebiania, rzadko gdzie takie jak u nas święcone. *Pług Zagon III, 105.* 8. g. się obrócić ⟨*gdziekolwiek, wszędzie*⟩: Spazmy i beki, gdzie się obrócić. *Bliz. Rozb. 187.* 9. g. tam ⟨*nic z tego; nic podobnego; ale skąd*⟩: Myślałam i ja o nowej sukni, ale gdzie tam. *Dąbr. Ig. Felka 180.* 10. *pot.* g. komu do czego ⟨*dla kogoś jest rzeczą niemożliwą, niestosowną*⟩: Gdzie mnie do tańca, ja już zapomniałem. *Bał. Ryby 37.* Gdzie tobie z twoją głową do takich interesów. *Bogusz. Kura 198.* Gdzie takiej wykształconej pannie do magazynu chodzić. *Dąbr. Ig. Felka 4—5.* 11. Jest g., nie ma g. ⟨*jest miejsce, nie ma miejsca*⟩: Zawsze jest gdzie się zabawić. *Dąbr. M. Noce II, 81.* Nie było gdzie iść. *Żer. Dzieje II, 59.*

gdzieś 1. *pot.* g. (w styczniu) ⟨*jakoś, mniej więcej (w styczniu)*⟩: 2. *posp. euf.* Mieć kogo, co g. ⟨*lekceważyć sobie kogo, co; gwizdać na kogo, na co*⟩. 3. Pocałuj mnie g. *euf.* zamiast *wulg.* wyzwiska: pocałuj mnie w d...

gehenna Mieć, przejść gehennę (w życiu) ⟨*piekło*⟩. g. czyja zaczęła się: Zaczęła się moja gehenna, wszyscy starali się mi dokuczyć i okazywali niechęć. *Pam. Rob. 104.*

gemowy *sport.* Piłka g-a. Obronić, wygrać piłkę gemową ⟨*obronić, wygrać piłkę decydującą o zdobyciu gema*⟩.

genealogiczny 1. Drzewo g-e ⟨*historia rodu, rodowód, pierwotnie przedstawiany graficznie w postaci rozgałęzionego drzewa*⟩: Szeligowie drzew genealogicznych nie rysowali, rodzinne zaś ich tradycje nie sięgały dalej nad cztery do pięciu pokoleń. *Gomul. Mieszczka 51.* 2. Tablica g-a ⟨*wykres graficzny przedstawiający genealogię rodu*⟩: Na tablicach naszych genealogicznych tomu II „Polski średnich wieków" można [...] dopisać Ottonowi Bezbraimowi syna Romana i wnuczkę Dobronikę. *Lel. Polska IV, 523.*

generalny 1. g-a bitwa ⟨*decydująca*⟩. 2. g. dyrektor, marszałek, prokurator, sekretarz; g-a dyrekcja, prokuratura ⟨*główny(-a), naczelny(-a)*⟩. 3. Konsulat g. 4. *pot.* g-e pranie, porządki, sprzątanie itp. ⟨*gruntowne, dokładne*⟩: Matka dawała pierwszy sygnał przedświąteczny urządzając generalne pranie. *Rus. Wiatr 65.* 5. Próba g-a ⟨*ostateczna, odbywająca się dokładnie tak jak przedstawienie*⟩: W przeddzień koncertu odbywała się publiczna generalna próba koncertu. *Ruch Muz. 5—6, 1948.* 6. g. sejm, synod, zjazd ⟨*ogólny, walny*⟩. 7. Strajk g. ⟨*powszechny*⟩. 8. Sztab g. ⟨*grono wyższych oficerów armii, naczelny organ kierownictwa wojskowego*⟩: W sztabie generalnym wojska W. Księstwa Litewskiego pełnił urząd regenta z rangą porucznika kawalerii narodowej. *Smol. W. Pisma II, 391.* 9. *kult.* g. wikariusz ⟨*zastępca ordynariusza diecezji*⟩. 10. *hist.* Koło g-e ⟨*w dawnej Polsce zgromadzenie wyższych wojskowych, zwoływane w czasie wojny przez hetmanów dla narady*⟩: W porozumieniu z wyższymi oficerami zwołał [...] koło generalne. *Sinko Lit. I/1, 85.* 11. Konfederacja g-a ⟨*w dawnej Polsce konfederacja obejmująca cały kraj pod laską marszałka generalnego*⟩: Poczęły się po województwach, ziemiach i powiatach tworzyć konfederacje, z których według zamysłów Repnina powstać miała generalna pod laską Radziwiłła. *Smol. W. Przewrót. 213.* 12. Sejmik g. in. generał ⟨*w dawnej Polsce sejmik całej prowincji uzgadniający uchwały sejmików powiatowych i przygotowujący je na sejm walny*⟩: U schyłku panowania Kazimierza Jagiellończyka powstały osobne sejmiki, których reprezentanci zbierali się na sejmik generalny w Korczynie. *Dąbr. J. Dzieje 446.* 13. Stany g-e ⟨*przedstawicielstwo narodu w przedrewolucyjnej Francji*⟩. 14. Starosta generalny in. generał: Dla czuwania nad wykonywaniem prawa ustanowił [Kazimierz Wielki] w różnych częściach kraju starostów generalnych, którzy mieli władzę prawie królewska. *Smol. W. Dzieje 74.* **15.** Woźny **g.**: Trybunał koronny [...] kiedy nadszedł oznaczony termin, a pozwani na czwarte wołanie generalnego woźnego nie stanęli, wydał kontumacyjny wyrok. *Kub. Szkice II, 46.* **16. G-a** Gubernia ⟨*w czasie okupacji hitlerowskiej część państwa polskiego wydzielona przez okupantów w jednostkę administracyjną*⟩.

generalski **g-a** szarża; szlify, stopnie, naszywki **g-e**. Mundur, uniform **g.**

generał **1. g.** brygady, dywizji, broni, armii. **2. g.** piechoty, artylerii. **3. g.** major, **g.** lejtnant, **g.** porucznik ⟨*dawne stopnie generalskie*⟩. **4. g.** gubernator ⟨*w Rosji carskiej: wyższy urzędnik sprawujący władzę nad jedną lub kilkoma guberniami*⟩. **5. g.** zakonu ⟨*główny przełożony zakonu*⟩: **g.** zakonu jezuitów.

geneza ⟨*pochodzenie, powstanie*⟩: **g.** sztuki, utworu, państwa. Dochodzić genezy czego. Wyjaśnić genezę, rzucić światło na genezę (czego).

genialny **1. g.** artysta, człowiek, myśliciel ⟨*obdarzony geniuszem, twórczy, niepospolity, niezwykle utalentowany*⟩. **2. g-e** dziecko; **g-e** dzieło, odkrycie; **g-a** myśl, twórczość; **g.** pomysł, umysł, wynalazek ⟨*noszący cechy wielkiego talentu, geniuszu; wspaniały*⟩.

geniusz **1. g.** ludzki ⟨*najwyższy stopień zdolności człowieka; wielki talent*⟩. **2. g.** dramatyczny, komediowy, naukowy, polityczny, wojenny (kogo): **g.** (dramatyczny) Szekspira, (naukowy) Kopernika. **3. g.** światła, śmierci ⟨*w mitologii starożytnej: bóstwo światła, śmierci; później w ogóle duch dobry lub zły*⟩. **4.** *przen.* **g.** dobry, zły (czyjś): Miał [...] Sobieski obok siebie geniusza złego w osobie swej żony najukochańszej Marysieńki. *Bobrz. Dzieje II, 207.* Ojcze, w godzinie walki bądź moim dobrym geniuszem! *Krasiń. Iryd. 68.*

geograficzny **1.** Atlas **g.**; karta, mapa, nazwa **g-a**; odkrycie **g-e**. **2.** Granica, rozmieszczenie, zasięg itp. **g-a** (**g-e**, **g.**) ⟨*granica, zasięg itp. jakiegoś zjawiska w terenie, uwarunkowane zwykle właściwościami topograficzno-klimatycznymi*⟩. **3.** Długość **g.** ⟨*kąt zawarty między południkiem, tzw. głównym; potocznie: miejsce na kuli ziemskiej wyznaczone tym kątem na mapie*⟩. **4.** Szerokość **g-a** ⟨*kąt zawarty między pionem w miejscu obserwacji a płaszczyzną równika; potocznie: miejsce na kuli ziemskiej wyznaczone tym kątem na mapie*⟩. **5.** Mila **g-a** ⟨*miara długości równa 7420,44 m*⟩. **6.** Środowisko **g-e** ⟨*zespół warunków przyrodniczych występujących na jakimś określonym obszarze*⟩. **7.** Siatka **g-a** ⟨*układ południków i równoleżników na mapie umożliwiający oznaczenie położenia poszczególnych punktów na kuli ziemskiej*⟩. **8.** Współrzędne **g-e** ⟨*południki i równoleżniki*⟩.

geologiczny **1.** Ekspedycja; mapa **g-a**; zjawiska **g-e**. **2.** Budowa, skład, warunki **g-e** ⟨*całość materiału skalnego i osadowego danego terenu*⟩. **3.** Era, epoka, okres **g.** ⟨*odcinek czasu w historii Ziemi odznaczający się charakterystycznym dla siebie rozłożeniem lądów i mórz, klimatem, światem roślinnym i zwierzęcym*⟩. **4.** Formacja **g-a** ⟨*pokłady, nawarstwienia skorupy ziemskiej, pochodzące z jednego okresu geologicznego*⟩. **5.** Odkrywka **g-a** ⟨*naturalne, przez wodę wyrzeźbione wcięcie w różnego rodzaju osadach dyluwialnych, odsłaniających przekrój skorupy ziemskiej*⟩. **6.** Profil, przekrój **g.** ⟨*prostopadły przekrój skorupy ziemskiej odsłaniający tworzące ją warstwy skalne*⟩.

geometryczny **1.** Figury **g-e**. **2.** Miejsce **g-e** ⟨*zbiór punktów linii, płaszczyzny albo przestrzeni mających określoną właściwość*⟩. **3.** Postęp **g.** ⟨*ciąg liczb, w którym każdy wyraz, oprócz pierwszego, tworzy się z poprzedniego przez pomnożenie go przez liczbę stałą, zwaną ilorazem postępu*⟩. **4.** Twierdzenie **g-e**. **5.** *szt.* Ornament itp. **g.** ⟨*w zdobnictwie: ornament itp. zgeometryzowany, złożony z elementów używanych w geometrii albo stylizowany geometrycznie*⟩: Gotycki geometryczny ornament, znany równolegle w Tyrolu, stał się zasadą kompozycyjną szkoły krakowskiej. *Wal. M. Szt. 1019.* **6.** Styl **g.** ⟨*styl w sztuce starogreckiej z XI—VIII w. przed n.e. stosowany głównie w malarstwie wazowym a odznaczający się prostymi wzorami w kształcie trójkątów, kół, linii itp., później zaś stylizowanymi geometrycznie roślinami, postaciami ludzi i zwierząt*⟩.

germanizacyjny Proces, system **g.** Polityka **g-a**. Rządy, zapędy **g-e**.

germański **g-a** buta, **g.** napór; język, narzecze **g-e** ⟨*języki, narzecza ludów germańskich*⟩.

gest **1.** Niecierpliwy, patetyczny, uprzejmy **g.** ⟨*ruch rąk, ciała wyrażający lub podkreślający co; czasem zastępujący mowę*⟩. **2.** Szeroki **g.** ⟨*ruch ręki zakreślającej duży łuk, podkreślający rozległość, wielkość czego, wyrażający zaproszenie, uszanowanie*⟩: Szerokim gestem ręki ukazał góry, lasy i zatrzymał ją wyciągniętą ku morzu. *Sier. Now. 224.* **3. g.** teatralny ⟨*gest przesadny, sztuczny, nienaturalny, patetyczny*⟩: Precz z mego domu, młokosie! — zawołała z teatralnym gestem. *Żer. Przedw. 242.* **4.** (U)czynić, wykonać, zrobić **g.**: Dziewczyna nie zmieniła pozy, nie uczyniła najmniejszego gestu. *Morc. Urodzaj 127.* **5.** Nadrabiać gestem ⟨*uzupełniać mowę gestem; pozorować jakiś nastrój*⟩: Nadrabiasz gestem i słowy i miną. *Prz. Tyg. Życia 9, 1875.* **6.** Porozumiewać się gestami. Wyrażać co, wskazywać co gestem, zapraszać kogo (uprzejmym) gestem. **7.** *przen.* Niewymuszony, szlachetny **g.** ⟨*sposób bycia, postępowanie*⟩. **8. g.** pański, wielkopański ⟨*nieliczenie się z wydatkami, z drobiazgami; sposób bycia charakterystyczny dla wielkiego pana*⟩. **9.** Mieć (pański) **g.** Pozwolić sobie na pański **g.**: Mają pieniądze i czas, mogą sobie pozwolić na różne pańskie gesty. *Dąbr. M. Noce IV, 336.* **10.** Mieć [mniej poprawnie: posiadać] szeroki **g.**, odznaczać się szerokim gestem itp. ⟨*być hojnym, szczodrym*⟩: Gest posiadał szeroki, drobiazgami pogardzał, czego zaś przede wszystkim i nade wszystko potrzeba było dla jego natury, to żyć dobrze, wygodnie, wykwintnie i wesoło. *Kosiak. Rick. I, 112.* **11.** Zdobyć się na **g.** ⟨*zamanifestować co; wykazać się czym*⟩: Łajdak może stanąć przy bohaterze, gdy zdobędzie się na gest artystyczny. *Prus SPP.*

gestykulacja Ożywiona, żywa, dobitna **g.** ⟨*gestykulowanie*⟩: Mówił szybko z przesadnie żywą gestykulacją. *Choyn. Kuź. 64.*

gęba *pot. rub.* **1.** Czerstwa, czerwona, nalana, ogorzała, pyzata; straszna, zakazana **g.** **2.** Chodzić z gębą otwartą. **3.** Trzymać co w gębie (np. fajkę). **4.** Włożyć co do gęby ⟨*do ust*⟩. **5.** **g.** spuchła komu ⟨*twarz*⟩. **6.** *wulg.* **g.** cegły się prosi ⟨*ordynarna, brzydka twarz*⟩. **7.** *przen.* ⟨*krzykacz*⟩: Gęby za lud krzyczące sam lud w końcu znudzą. *Mick. Wiersze 372.* **8.** Całą gębą: a) (bogacz, gospodarz, kupiec, pan, pani, żołnierz itp.) ⟨*co się zowie, w całym tego słowa znaczeniu*⟩: Z wejrzenia i postawy pan był całą gębą. *Krasz. Jerm. 26*; b) (śmiać się) całą gębą a. rzadziej na całą gębę ⟨*śmiać się bardzo głośno, szczerze*⟩: Piszą w gazetach i tygodnikach, że sztuka to niedorzeczna po trosze i nieskromna wielce, ale że śmiać się można na niej całę gębą. *Tyg. Ilustr. 141, 1870*; c) (żyć) całą gębą ⟨*(żyć) wystawnie, rozrzutnie*⟩: Taki jaśnie pan, cholera — żyje całą gębą, bawi się, źre i tyje, a ty zdychaj, chłopie. *Kłos. Wiosna 66.* **9.** Na gębę ⟨*ustnie, słowami, na słowo, bez dowodu na piśmie*⟩: Tymczasem pójdę do magazynu po swoje rzeczy. Tylko czy mi tak na gębę wydadzą? *Lut. Próba 18.* Na gębę co obiecać, zamówić. **10.** Obrotny, mocny w gębie ⟨*wygadany, wymowny*⟩. **11.** O suchej (*przestarz.* o czczej) gębie (być, siedzieć, chodzić itp.) ⟨*bez jedzenia i picia*⟩: Siedział o suchej gębie i słuchał, jakie to marsze kiszki grać umieją. *Żer. Syzyf. 167.* Od wczoraj o czczej gębie łażę. *Dygas. Now. VIII, 153.* **12.** *przestarz.* Chodzić z gębą po kweście, puszczać gębę na kwestę ⟨*odwiedzać znajomych po to, aby się u nich najeść; zabiegać o co dla siebie*⟩: Według utartego w żargonie frazesu: „puszczano gębę na kwestę". *Niedź. Dzieło 187.* **13.** Dać, nadstawić gęby, *daw.* pozwolić (komu) gęby ⟨*dać buziaka, całusa; pozwolić się pocałować*⟩: Jur! serce moje: a dajże gęby! *Gomul. Mieszczka 40.* Raz jeden gęby mu pozwoliła. *Zab. XII, 2, 1775, s. 313.* **14.** *rub.* a. *wulg.* Dać, strzelić, uderzyć, zamalować, zajechać (kogo) w gębę; sprać po gębie; skuć (komu) gębę ⟨*uderzyć w twarz, zbić po twarzy*⟩. **15.** Doskakiwać do kogo, rzucać się, zwracać się do kogo z gębą ⟨*wykrzykiwać na kogo, wymyślać komu*⟩: Awantura! Starzy do mnie z gębą. *Gąs. W. Pig. 11.* **16.** *wulg.* Drzeć, rozewrzeć, rozpuścić, roztworzyć, wywrzeć gębę; wyjechać z gębą (na kogo) ⟨*mówić z krzykiem, gębować, wymyślać*⟩. **17.** Iść, lecieć z gębą ⟨*powiadamiać o czym, donosić; plotkować*⟩. **18.** Mieć gębę (być z gębą) od ucha do ucha, wyszczekaną ⟨*dużo i głośno gadać; być wygadanym, kłótliwym*⟩: Zanadto masz wyszczekaną gębę. Ale ci się ją utrze. *Kurek Ocean 283.* **19.** Mieć niewyparzoną gębę, być niewyparzonym w gębie ⟨*być rubasznym, trywialnym*⟩: Murarz z niego tęgi, ale gębę ma niewyparzoną. *Pytl. Listy 35.* Był to chłop jak się patrzy [...] serca złotego, choć w gębie niewyparzony. *Wierchy 1937, s. 62.* **20.** Mleć gębą ⟨*mówić dużo i od rzeczy, pleść*⟩: Każdy gębą miele, a co z tego? *Was. W. Gwiazdy 78.* **21.** Paplać, pleść, co ślina do gęby przyniesie ⟨*pleść bez zastanowienia, bez namysłu*⟩: Mówiłem zresztą, co mi ślina do gęby przyniosła. *Prz. Tyg. Życia 3, 1875.* Powiedz, co ci ślina do gęby przyniesie. *Zabł. Wielkie rzeczy 74.* **22.** Nabrać wody do gęby ⟨*nie otwierać ust, uparcie milczeć*⟩: Klął w duchu pisarza, że siedzi, jakoby wody nabrał do gęby. *Padal. Opow. I, 260.* **23.** Nakarmić, wyżywić pięć, sześć gąb ⟨*pięć, sześć osób*⟩. **24.** Nie mieć co do gęby włożyć ⟨*nie mieć nic do jedzenia*⟩. **25.** Nie mieć do kogo gęby otworzyć ⟨*nie mieć z kim porozmawiać*⟩: Ja się tu z nudów mało nie wściekę [...] Gęby nie ma do kogo otworzyć. *Perz. Aszan. 123.* **26.** Nie puścić, nie popuścić (ani) pary z gęby ⟨*ani pisnąć, nic nie powiedzieć, niczym się nie zdradzić, dochować tajemnicy*⟩: Słowo honoru, że pary z gęby nie puszczę. *Reym. Now. V, 47.* **27.** Nie otworzyć gęby ⟨*nic nie mówić, nie odezwać się, nie powiedzieć słowa, milczeć*⟩: Jeśli WM. Pan w tych słowach znajdziesz jaką przymówkę, już gęby więcej nie otworzę. *Boh. Uraż. 378.* **28.** Nie wziąć do gęby czego ⟨*powstrzymać się od jedzenia lub picia*⟩: Przysięgam, że już wódki nie wezmę do gęby, (chyba że mnie gwałtownie boleć będą zęby). *Fredro A. Instr. 14.* **29.** Odejmować sobie od gęby ⟨*oszczędzać na jedzeniu*⟩: Ledwieśmy go odkarmili, taki tam już był głód, a on sobie jeszcze od gęby odejmował, aby księcia pożywić. *Sienk. Pot. IV, 150.* **30.** Otworzyć gębę: a) ⟨*zacząć mówić*⟩: Pękali od śmiechu, ledwie gębę otworzył. *Krasz. Sfinks I, 56*; b) a. rozdziawić gębę ⟨*patrzeć, słuchać czego, przyglądać się czemu z podziwem, ze zdumieniem; zdziwić się, wpaść w podziw, zdumieć się*⟩: Mówił tak, że wszyscy, nie wyjmując samego burmistrza, gęby z podziwu otworzyli. *Bał. Burm. 34.* Czego, gawronie, gębę rozdziawiasz? Uroczystość skończona! *Aud. Zbieg. 40.* **31.** *daw.* Pić wielką gębą ⟨*pić dużo, na umór*⟩: Jedzono i pito wielką gębą przy dwóch wielkich stołach. *Kaczk. Olbracht. III, 385.* **32.** Pluć w gębę; jakby kto w gębę napluł ⟨*obrazić kogo, sponiewierać; czuć się zelżonym; czuć wstyd*⟩: Za co staremu ojcu w gębę plujesz? *Berent Próchno 41.* **33.** Psuć sobie, strzępić (*daw.* studzić) gębę darmo (po próżnicy) ⟨*daremnie mówić, na próżno przekonywać (kogo)*⟩: Po co ja dla ciebie gębę strzępię. *Twórcz. 9, 1951, s. 12.* Co darmo gębę studzić, kiedy powiadam, że nie ma, to nie ma. *Krasz. Z dzien. 65.* **34.** Robić z gęby cholewę ⟨*zaprzeczać temu, co się pierwej powiedziało, nie dotrzymywać słowa*⟩: Ja z gęby cholewy robić nie mogę. *Kowalew. S. Bliżej 42.* **35.** Robić z gęby ścierkę ⟨*mówić nieprawdę, zmyślać*⟩: Kiedy mówię hrabiemu, że wszystko jest w porządku, to jest. Ja dla pańskiej przyjemności nie myślę robić z gęby ścierki. *Prus Przem. 222.* **36.** *wulg.* Stulić, zamknąć gębę ⟨*przestać mówić, zamilknąć*⟩: Stul gębę, chłopie! *Sienk. Pot. V, 118.* **37.** **g.** (gębę) na kłódkę! ⟨*milcz, nie mów ani słowa; dochowaj tajemnicy*⟩: Ja ci mówię, ty tylko gębę na kłódkę — i nic. O niczym nie wiesz. *Was. W. Gwiazdy 77.* **38.** Sznurować, zasznurować, zamurować gębę: a) ⟨*nie chcieć odpowiadać, milczeć*⟩: Od kiedyż to zaczynasz pan sznurować gębę? *Prus Dusze 43*; b) a. zatkać, zamknąć komu gębę ⟨*zmusić kogo do milczenia; zapłacić komu, żeby milczał, nie bruździł*⟩: Jak tylko wspomnieć coś o żeniaczce, zaraz wam jakby gębę zamurował. *Tyg. Ilustr. 190, 1863, s. 192.* A nuż ja mu zacznę przypominać to, co kiedyś bywało, a on mnie powie, że tego nie pamięta, ot i gębę mi zasznuruje. *Rzew. H. Zamek 231.* Trzeba mu gębę zatkać bankowym papierem. *Mick. Tad. 274.* **39.** Trzymać gębę w ryzach, w trokach, na mundsztuku ⟨*być powściągliwym w mówieniu, hamować się*⟩: Że też waszmość, panie kochanku, gęby w ryzie utrzymać nie możesz. *Zag. Chochl. 126.* **40.** Upadać na gębę (ze zmęczenia). **41.** Wycierać sobie kim gębę ⟨*obmawiać kogo, obgadywać, oczerniać*⟩: Wszystkie stare baby będą sobie nami gęby wycierać. *Kaczk. Olbracht. III, 307.* **42.** Zapomnieć języka w gębie ⟨*nie umieć odpowiedzieć, stracić rezon, zmieszać się*⟩: Zmieszał mnie zrazu tak, że zapomniałem języka w gębie. *Rzew. H. Pam. 432.* **43.** *łow.* Zarzynać gębą ⟨*o ogarach: odzywać się pełnym głosem*⟩. **44.** Gęba się komu nie zamyka ⟨*ktoś gada bez przerwy, bez umiaru*⟩: Cały dzień gęba się nam nie zamykała. *Korz. J. Koll. 40.*

przysł. **45.** Co w sercu, to i w gębie (*por.* Co w sercu to i na języku) ⟨*co czuję, to mówię*⟩. **46.** Nie wierz gębie, póki nie położysz na zębie (a. połóż na zębie) ⟨*nie dowierzaj mniemanemu brakowi apetytu*⟩.

gęgać, gęgnąć g. przez nos ⟨*mówić przez nos, bełkotać*⟩. Gęgnąć grubo ⟨*zapłacić sporo, dużo*⟩: Modniarka przyodzieje połowę duszy twojej w kostium jesienny, za który gęgniesz grubo. *Tyg. Ilustr. 48, 1899.*

gęsi 1. g-e jajo; puch g., g. smalec. **2.** g-a skórka ⟨*skóra ludzka przybierająca charakterystyczny, chropawy wygląd, przypominający skórę gęsi*⟩: Dostać gęsiej skórki. Pokryty „gęsią skórką" szczękałem zębami z bólu i zimna. *Gard. Trzech 181.* **3.** Iść, ruszać, ciągnąć jechać itp. gęsiego ⟨*rzędem, jeden za drugim*⟩: Jechali przez las gęsiego, bo dróżka stawała się coraz węższą. *Weys. Józ. Puszcza 131.*

gęsto 1. Na g. (o potrawach) ⟨*gęsty, zawiesisty*⟩: Kasza, ryż na g. Po zupie podano jarzynę na gęsto. *Fel. E. Syb. II, 104.* **2.** Często g. ⟨*nierzadko, nieraz, częstokroć*⟩: Często gęsto pochylali głowy ku sobie i szeptali. *Goj. Ziemia 30.* **3.** g. bić, uderzać, strzelać itp. ⟨*silnie, intensywnie, często*⟩: Porwali jakiegoś cywila i zbiegli ostrzeliwując się niezwykle gęsto. *Ziel. S. Pol. 170.* **4.** Padać g. (o śniegu, o kulach). **5.** Trup padał g. **6.** Rosnąć g. ⟨*blisko siebie*⟩: g. zarośnięty (np. jar). **7.** Tkać g. (płótno, materiał) ⟨*ściśle*⟩. **8.** Tłumaczyć się, usprawiedliwiać, sumitować się g. ⟨*tłumaczyć się z zakłopotaniem, gorliwie*⟩: Inżynierowie [...] tłumaczą się gęsto przed zasapanym dyrektorem. *Morc. Pokład 72.* **9.** g. wysadzany, nabijany czym (np. pas).

gęstwa ⟨*gęstwina, gąszcz*⟩: g. liści, krzaków, lian: Zaplątać się w gęstwie lian; g. włosów, wąsów. g. ludzka ⟨*tłum, ciżba, mrowie*⟩. g. chmur ⟨*gruba warstwa, zwał*⟩.

gęstwina g. leśna; nieprzebyta g. ⟨*gąszcz, gęstwa*⟩. g. drzew, włosów.

gęsty 1. Ciasto g-e ⟨*ścisłe, zawiesiste*⟩. **2.** g-a ciemność (g-e ciemności), g-a mgła ⟨*zupełna(-e), nieprzebita(-e), nieprzenikniona(-e)*⟩. **3.** Deszcz g. ⟨*rzęsisty*⟩. **4.** g. grzebień ⟨*o zębach z małymi bardzo odstępami*⟩. **5.** g-e kielichy, wiwaty ⟨*częste*⟩. **6.** g-a mina ⟨*mina dziarska, znamionująca pewność siebie, buńczuczna*⟩: Pozsiadali z koni, miny gęste, wejrzenie zaczepiające, mowa głośna. *Krasz. Siekierz. 113.* **7.** g-e zarośla; g-e włosy ⟨*gęsto, ściśle rosnące*⟩. **8.** g. ogień, g-a strzelanina, salwa itp. ⟨*silny(-a), intensywny(-a), skoncentrowany(-a)*⟩: Gęsta strzelanina wciąż trwała. *Fiedl. A. Biz. 47.* Strzelcy w tyralierach utrzymywali gęsty ogień. *Sewer Poboj. 55.* **9.** g. płyn, sok ⟨*zawiesisty*⟩. **10.** g-e powietrze ⟨*powietrze ciężkie od wyziewów, dymu itp.*⟩: Powietrze w cukierni było gęste, ludzie siedzieli nieruchomi, osowiali. *Rudn. A. Lato 75.* **11.** Sukno g-e ⟨*gęsto tkane*⟩. **12.** g. śnieg ⟨*obfity, padający dużymi płatkami*⟩. **13.** g. tekst, g-a proza ⟨*treściwy(-a), nierozwlekły(-a)*⟩. **14.** g. trup ⟨*wielka liczba trupów*⟩: Oddział pruskiej piechoty zasłał gęstym trupem pobojowisko. *Sokoł. A. Dzieje IV, 225.* Trup padał gęsty, bo tam mąż uderzał na męża, miecz na miecz. *Sienk. Ogn. II, 158.* **15.** *przestarz.* Z częsta gęsta: Wszystkich razem i każdego z osobna potrafił zabawić na umór, a choć z częsta gęsta i jakieś uszczypliwe wymknęło mu się słówko, to padało ono zawsze na karb kogoś nieobecnego. *Łoz. Wal. Dwór 11.*

gęś 1. Dzikie, przelotne g-i. **2.** g. gęgawa, siodłata. **3.** Stado g-i. **4.** Paść, tuczyć, skubać g-i. *przen.:* **5.** Drobnomieszczańska, prowincjonalna g. ⟨*lekceważąco o kobiecie ograniczonej umysłowo, naiwnej*⟩. **6.** Głupia g.; głupia jak g. **7.** g-i tobie paść ⟨*niezdatnyś do lepszej pracy*⟩. *SW.* **8.** Rozmawiać jak g. z prosięciem ⟨*rozmawiać z kim nie rozumiejąc się nawzajem*⟩: Między ciekawościami (jest) także lady Byron, z którą bardzo niby sympatyzujemy i rozmawiamy jak gęś z prosięciem, ona po angielsku, a ja po francusku. *Chopin Wyb. 188.* **9.** *pot.* Rządzić się jak szara g. (rzadziej: jak szara gęś po niebie) ⟨*panoszyć się*⟩: Został jej rządcą i istotnie rządził się jak szara gęś. W ciągu niecałego roku powypędzał jej służbę dawną, a przyjął nową, złożoną z takich samych łotrów jak on sam. *Prus Now. I, 240.* **10.** *żart.* Niech cię (go) g. kopnie ⟨*okrzyk zniecierpliwienia albo niezadowolenia, czasem połączonego z podziwem*⟩: Jeżeli to jest życie „nieskomplikowane", niechże je gęś kopnie! *Boy Obrach. 192.*

giąć 1. g. pręt, trzcinę ⟨*zginać, uginać*⟩. **2.** Wiatr gnie drzewa ⟨*ugina, kłoni ku ziemi*⟩: Wiatr gnie sieroce smreki, w okna mi deszczem siecze. *Kaspr. Ball. 9.* **3.** g. kark, grzbiet ⟨*ulegać komu, uniżać się przed kimś*⟩: Lud twój [Warszawy] nigdy nie giął dumnych grzbietów i był, w kajdanach, bohaterów kastą. *Oppman Pieśń 57.* **4.** g. kolana ⟨*klękać, okazywać cześć*⟩: Będą przed nim giąć kolana. *Słow. Kord. 172.* **5.** g. parol ⟨*w grze karcianej, zwłaszcza hazardowej — załamanie rogu karty równoznaczne podwojeniu stawki*⟩: Los [...] zaczął mi stanowczo sprzyjać. Karta za kartą wygrywała. Giąłem zuchwało parole i wciąż szczęśliwie. *Sztyrm. Paliw. 242.* **6.** Gną (się) stoły (od zastawy): Już ksiądz związał ręce nowej pary, goreją gmachy światły rozlicznymi, gną się stoły srebra i potraw ciężary. *Niemc. Dumy 492.* **7.** *przen. daw.* g. sobie parol (parole) ⟨*upatrywać sobie kogo lub co, mieć na kogo lub na co zamiary; umizgać się do kogo*⟩: A mój pan drogi gnie sobie parole, albo z butelką... albo... No, już milczeć wolę. *Fredro A. Śluby 3.*

gibki ⟨*giętki*⟩: g-e ciało; g-a postawa.

giełda **1.** g. zbożowa. **2.** Gra na giełdzie. **3.** Czarna g. ⟨*giełda nielegalna, działająca pokątnie*⟩: Właściciela sklepu z zabawkami zatrzymano, jako czołowego rekina z czarnej giełdy. *Koźn. Piątka 49.* **4.** g. pracy ⟨*instytucja rejestrująca bezrobotnych i pośrednicząca w uzyskiwaniu pracy*⟩: Życie Nienaskiego przeistoczyło się na podróż kolejami i w metro do wielkich fabryk [...], do giełdy pracy. *Żer. Narw. 87.* **5.** *przen.* g. literacka, artystyczna, filmowa, społeczna. **6.** Spekulować; zgrać się na giełdzie.

giełdowy Agent g.; operacje, spekulacje g-e.

giez **1.** g. bydlęcy, koński, owczy ⟨*owad z rzędu dwuskrzydłych*⟩. **2.** *pot.* (Jakby) go giez uciął, ukąsił ⟨*o kimś zachowującym się w sposób nerwowy, niecierpliwy, o kimś rzucającym się ze złością*⟩: Babę raptem jakby giez uciął. *Kunc. Dni 22.*

giętki **1.** g-e deski; g. kij, g-e drzewo ⟨*gibkie, elastyczne, sprężyste*⟩. **2.** g. kręgosłup, g-a talia, kibić. **3.** Polityk g., umysł g., g. język ⟨*poddający się łatwo zewnętrznym wpływom, umiejący nagiąć się stosownie do okoliczności; podatny, wrażliwy, czuły*⟩: Łaskawa [...] natura obdarzyła go z urodzenia umysłem giętkim, pojętnym. *Szajn. Szkice I, 257.*

gigant Dźwig g. *sport.* Slalom g. ⟨*w narciarstwie: zjazd pomiędzy bramkami rozstawionymi szeroko i rzadko*⟩.

gil **1.** g. na nosie ⟨*zaczerwienienie nosa od zimna, od nadużycia alkoholu (wyrażenie pochodzi od czerwonego upierzenia gila samca)*⟩. **2.** *pot.* g. pod nosem a. u nosa ⟨*wydzielina śluzowa, sopel, świeczka*⟩: Wisi ci gil u nosa. *SW.*
przysł. **3.** Lepszy gil niż motyl.

gildia ⟨*we wczesnym średniowieczu (przed w. X) wszelkiego rodzaju stowarzyszenie o charakterze tak religijnym, jak politycznym i społecznym, w okresie późniejszym przymusowe zrzeszenie kupców; w Rosji przedrewolucyjnej organizacje kupców z podziałem na dwie kategorie w zależności od posiadanego kapitału*⟩: Kupiec pierwszej gildii.

gilotynować *przen.* g. dyskusję, obrady ⟨*przecinać dyskusję, obrady; nie dopuszczać do powzięcia uchwał, zwłaszcza na sesjach parlamentarnych*⟩.

gilotynowy Krajarka g-a ⟨*maszyna do poprzecznego krajania surowca zielarskiego*⟩.

gimnastyczny Ćwiczenia, popisy g-e; przyrządy g-e; sala g-a. Towarzystwo g-e.

gimnastyka **1.** g. lecznicza. **2.** g. sportowa (przyrządowa, artystyczna, akrobatyczna). **3.** Szwedzka g. ⟨*system gimnastyki racjonalnej oparty na znajomości anatomii i fizjologii człowieka; polega na wszechstronnych, umiejętnie stopniowanych ćwiczeniach, wykonywanych częściowo bez przyrządów*⟩. **4.** *przen.* g. umysłowa, duchowa: Właściwa kwestia literacka niewiele zyskała na tym sporze, ale w gimnastyce umysłowej pióra nabyły wprawy i rozszerzył się zakres pojęć. *Siem. L. Dzieła I, 231.* **5.** Lekcja gimnastyki (w szkole). **6.** Uprawiać gimnastykę. **7.** Uczyć gimnastyki (w szkole).

gimnazjalny Nauczyciel, uczeń, mundur g.; Klasa g-a; pierwsza g-a. Kolega g.; koleżanka g-a; młodzież g-a. Program g.

gimnazjum g. mechaniczne; g. ogólnokształcące. g. męskie, żeńskie; klasyczne. Chodzić, uczęszczać do g.

ginąć **1.** g. na wojnie ⟨*polec*⟩. **2.** g. od czego lub z czego ⟨*padać, umierać*⟩: Od zarazy giną muchy. *SL.* g. z ferby, z wycieńczenia, z głodu. **3.** g. w czym ⟨*znikać*⟩: g. w pokoju, w drzwiach, w lesie itp.; w mroku, w perspektywie (ulicy), w obłokach: Góra ginie w obłokach. Rzeka ginie w bagnach. *SW.* **4.** g. w cieniu ⟨*pozostawać w cieniu, być zapomnianym, niedocenionym, niezauważonym*⟩: Kossak i Grottger ginęli w cieniu, o Rodakowskim nie wiedziano nic, imiona innych mogły być wypisane ledwie na marginesach stronic. *Witkiew. S. Gier. 93.* **5.** Wzrok, oko ginie w czym ⟨*wzrok, oko gubi się w czym, nie obejmuje, nie rozróżnia wyraźnie granic, zarysów czego*⟩: Wzrok jej w dalekim gdzieś ginął przestworzu. *Grudz. Poezje 109.* **6.** g. z oczu lub sprzed oczu ⟨*znikać*⟩. **7.** g. za czym, za kim ⟨*zapamiętale kochać co, kogo, być przywiązanym bardzo do czego*⟩: Ta dziewczyna ginie za Maurycym i matka patrzy przez palce na wszystko. *Iwasz. J. Lato 64.* **8.** Rzeczy giną ⟨*są rozkradane; zapodziewają się*⟩: Wciąż giną listy, przesyłane przez dziesiąte ręce okazjami. *Strug Ojc. 275.*

ginekologiczny Gabinet, oddział g.; klinika g-a (szpitala). Krzesło g-e. Operacja g-a.

gips **1.** g. chirurgiczny, dentystyczny, medyczny. **2.** *sport.* g. przewiany ⟨*śnieg zwiewany przez wiatr układający się płatami złożonymi z drobnych ziaren, dosyć luźno ze sobą związanych*⟩. **3.** Figura z gipsu. **4.** *posp.* Ładny g. ⟨*a to nieoczekiwana, przykra niespodzianka*⟩: A to ładny gips, przyjechał ten łotrzyk i będzie mi teraz życie zatruwał. *Unił. Dwadz. 47.* **5.** Taki g., ten g. ⟨*o każdej rzeczy: taka sprawa: a więc to tak*⟩: To jest taki gips. *SPP.* **6.** Mieć nogę w gipsie ⟨*w opatrunku gipsowym*⟩. **7.** Rysować, szkicować g-y ⟨*figury gipsowe*⟩.

gitara **1.** g. hawajska. **2.** Akompaniować sobie, grać na gitarze. **3.** *przen. posp.* Zawracać gitarę, częściej w formie: nie zawracaj, nie kręć gitary ⟨*zawracać głowę, nudzić; nie zmyślaj, nie zawracaj głowy, nie nudź, daj pokój*⟩: Co znowu ten sam pani gitarę zawraca?... Niech mu pani nic nie wierzy. *Prus Emanc. I, 64.*

glans *pot.* glanc **1.** Do glansu a. do glancu; na g. ⟨*do połysku, z połyskiem*⟩. Czyścić, szczotkować buty do glansu (do glancu). Na stołku stały jego niedzielne buty szuwaksem na glanc wyczyszczone. *Jarec. Ludzie I, 214.* **2.** Obciągnąć g. ⟨*wyprasować materiał przez mokre płótno, ażeby stracił połysk*⟩.

glansowany g-e buty ⟨*lśniące, mające połysk*⟩. g. papier ⟨*satynowany, lśniący i gładki*⟩.

glazura Różnobarwna g. Pokrywać glazurą. *geol.* g. pustynna ⟨*powłoka trudno rozpuszczalnych tlenków żelaza i manganu tworząca tzw. lakier pustyni*⟩.

gleba **1. g.** urodzajna, żyzna, tłusta; jałowa, licha. **2. g-y** gliniaste, piaszczyste, wapniste, ilaste, lessowe, czarnoziemne, torfowe itp. ⟨*gleby, których podstawowym składnikiem jest piasek, glina, wapń, ił, less itd.*⟩. **3. g-y** ciężkie, zlewne, zwięzłe lub lekkie, przewiewne ⟨*gleby gliniaste lub piaszczyste*⟩. **4. g-y** kwaśne lub zakwaszone ⟨*mało urodzajne gleby o odczynie kwaśnym, źle rozkładające substancje organiczne*⟩. **5. g-y** pszenne, żytnie, ziemniaczane, buraczane itp. ⟨*gleby, na których osiąga się największe plony pszenicy, żyta, ziemniaków, buraków itd.*⟩. **6. g-y** zimne lub ciepłe ⟨*gleby o większej lub mniejszej pojemności wody, tracące w związku z tym dużo lub mało ciepła, zużywanego podczas parowania wody z gleby*⟩. **7.** Do gleby przypisany, przykuty, przywiązany, przytwierdzony ⟨*w czasach niewolniczych i pańszczyźnianych rolnik, któremu nie wolno było opuścić uprawianej przez siebie ziemi pańskiej*⟩: Włościanin polski nie miał wolności osobistej, ale przywiązany był do gleby, na której siedział, nie mógł się z niej ruszyć bez uwolnienia ze strony pana. *Bobrz. Dzieje III, 13.* **8.** Przesadzić, przeszczepić co na rodzinną, obcą glebę. **9.** Trafić na dobrą glebę (również *przen.*).

ględzić **1. g.** co a. o czym ⟨*mówić rozwlekle i bez sensu, bajdurzyć, pleść*⟩: Coś tam ględził przez pół godziny, ale nawet nie wiem, o co mu chodziło. *SL.* **2.** *łow.* Łania ględzi ⟨*wydaje głos w okresie rykowiska*⟩.

glik *pot.* Mieć **g.** do czego ⟨*spryt; dryg, zręczność, szczęście*⟩: Wymowny on jest. Ma glik do gadania. *Bocheń. Praw. 130.*

glina **1. g.** garncarska, ogniotrwała; chuda, tłusta. **2.** Lepić glinę. **3.** Oblepić, zasmarować co gliną. **4.** Lgnąć w glinie. **5.** *przen.* Z jednej, z tej samej; z innej; z lepszej gliny ulepiony (*I. Mojż. III, 19*) ⟨*o człowieku: taki sam; lepszy; inny*⟩: My z jednej gliny jesteśmy, bo ty z murarskiej familii, a ja murarka. *Brand. M. Pocz. 321.*

przysł. **6.** Kto siedzi w glinie, ten nigdy nie zginie.

gliniany **1.** *przen.* **g-e** ręce ⟨*ręce niezgrabne, niezręczne*⟩: Miałem gliniane ręce. Wszystko upuszczałem na podłogę i tłukłem. *Brzech. Kleks. 3.* **2.** Olbrzym na (o) glinianych nogach ⟨*mniemana potęga; potęga, której grozi upadek (zwykle o Rosji carskiej)*⟩: Od pewnego czasu zaczęła i do niego docierać ze Lwowa prasa nielegalna. Wtedy to po raz pierwszy spotkał się ze zdaniem, że carat to „olbrzym na glinianych nogach". *Hertz B. Termin. 101.* **3.** *wiech.* **g-a** władza ⟨*policjant*⟩: Panie Trzepałka, żeby nie obrazić, w charakterze glinianej władzy kiedyś się [się] pan zatrudniałeś. *Wiech Dzieła I, 173.*

glinka **1. g.** porcelanowa, ceramiczna; farbiarska. **2. g.** biała ⟨*oczyszczony kaolin, biały nierozpuszczalny w wodzie proszek, używany doustnie w zatruciach i zakażeniach jelitowych oraz zewnętrznie jako przysypka lub pasta dla złagodzenia stanów zapalnych*⟩. **3.** (Ulepiony) z jednej glinki, z lepszej glinki, z innej glinki *p.* glina: Czy ci deszcz nie szkodził! Przeczuwam, żeś odchorował. Na miłość boską, nie brawuj, bośmy z jednakiej glinki. *Chopin Wyb. 74.*

glob **g.** słoneczny, **g.** ziemski *pot.* **g.**, nasz **g.** ⟨*kula ziemska; Ziemia*⟩: Wyraźne odciski bujnych roślin tropikalnych na węglu podbiegunowym mówią nam wiele o historii globu ziemskego. *Cent. Arkt. 286.*

gloria **1. g.** bohaterstwa, legend ⟨*chwała, świetność, nimb*⟩: [Wojsko] wracało ze wschodu i północy, owiane burzą, otoczone glorią legend cudownych. *Gomul. Miecz. I, 192.* **2.** Złota, złocista **g.** ⟨*świetlisty krąg; aureola*⟩: Obraz, który jaskrawie wybłyska złocistą glorią w poddaszu nędzarza. *Konopn. Poezje I, 154.* **3.** Chodzić w glorii ⟨*być sławnym, cieszyć się sławą*⟩: Chodził już w glorii przyszłej wielkiej sławy naukowej. *Perz. Raz 20.*

gładki **1.** Autostrada **g-a**, trakt **g.**, **g-a** szyba lodu ⟨*o równej, jednostajnej powierzchni*⟩. **2.** Rozbój na gładkiej drodze ⟨*jawny, głośny, zuchwały, bezczelny rozbój*⟩: Twa przemoc nade mną, to kradzież, rozbój na gładkiej drodze! *Staff L. God. 46.* **3. g.** jak szyba ⟨*o powierzchni wody, mebla itp.*⟩. **4.** Bluzka, suknia **g-a** ⟨*bez ozdób, falban, zakładek*⟩. **5. g.** chłopak; **g-a** dziewczyna, żona; **g-e** liczko ⟨*ładny(-a, -e); urodziwy(-a, -e)*⟩. **6. g.** materiał ⟨*bez deseni*⟩. **7.** *anat.* Mięśnie **g-e** ⟨*mięśnie o długich komórkach kształtu wrzecionowatego; znajdują się w wewnętrznych organach ssaków*⟩. **8. g-e** obyczaje, pochlebstwa ⟨*uprzejme, układne*⟩. **9.** Być towarzysko gładkim, być w obcowaniu gładkim. **10. g-e** słowa, tłumaczenie, wiersze ⟨*przyjemne, zręczne; dobrze ułożone, napisane; poprawne*⟩. **11. g-e** włosy, **g-a** sierść ⟨*niepuszyste(-a), nie kręcone(-a)*⟩. **12.** Do gładka ⟨*tak, że coś jest, staje się gładkie*⟩: Kobieta wpadła ze rżyska wyskubanego do gładka przez gęsi na skiby grubej oraniny. *Twórcz. 6, 1953, s. 102.*

przysł. **13.** U swej matki każdy gładki.

gładko **1.** Deska **g.** wyheblowana; włosy **g.** przyczesane. Być **g.** wygolonym. **2.** Idzie coś **g.** ⟨*udatnie, łatwo*⟩: Zaczął pisać! I poszło mu gładziej, niż przypuszczał. *Perz. Las 45.* **3. g.** mówić (obcym językiem) wysławiać się **g.** ⟨*płynnie, poprawnie*⟩: O jakże gładko mówi po francusku. *Boh. Figl. 112.* **4.** Wywinąć się z czego **g.** ⟨*zręcznie*⟩.

gładzić **1. g.** brodę, włosy, wąsik ⟨*głaskać, muskać*⟩. **2. g.** kogo — czym — po czym: **g.** dziecko (dłonią) po głowie. **3. g.** winy, grzechy itp. ⟨*naprawiać, rekompensować*⟩: Starzec sławą słynął, bił wrogi moje, winy moje gładził. *Słow. Król 40.* **4.** *techn.* **g.** papier ⟨*za pomocą odpowiednich maszyn nadawać papierowi powierzchnię gładką, z połyskiem; satynować*⟩.

głaskać **1. g.** kogo, co czym ⟨*z lekka dotykać; gładzić, muskać*⟩: Wzięła na kolana kota i głaskała go jedną ręką. *Nałk. Z. Niecierpl. 208.* **2.** *przen.* **g.** czyją dumę, próżność, miłość własną ⟨*pochlebiać, łechtać, ujmować kogo*⟩: Głaskał Szwedów pochlebstwem. *Troc.* **3.** *przen.* **g.** szczęściem, nadzieją, obietnicą ⟨*łudzić*⟩: Czy się to godzi zbudzić czyje serce, głaskać je szczęściem i nadzieją — nagle usunąć się od niego i porzucić? *Bełc. Kmita 112.* **4. g.** kogo po czym: po twarzy, po głowie (po włosach). **5.** *iron.* Głaszcze jak niedźwiedź.

głaz ⟨*duży kamień*⟩ **1.** *petr.* Głazy narzutowe ⟨*fragmenty skandynawskich skał magmowych i metamorficznych przeniesione i obtoczone przez lodowce*⟩. **2.** Zimny, niewzruszony, twardy itp. jak **g.** ⟨*taki,* *którego nic nie wzruszy*⟩: W nim serce twarde jak głaz. *Rom. Poezje II, 196.* **3.** Stać jak **g.** ⟨*nieporuszenie*⟩: Stoi przed piecem, jak głaz, nieruchoma, z założonymi na głowę rękoma. *Gosz. Pow. 160.* **4.** Stanąć głazem ⟨*znieruchomieć, osłupieć*⟩: Z trwogi na miejscu stanęli głazem. *Mick. Ball. 14.* **5.** Być, pozostać, stać się itp. jak **g.**, być głazem, mieć serce z głazu ⟨*nie ulegać wzruszeniom, być niewzruszonym*⟩: Jakbyś w piersiach miała serce z głazu, ani cię jęki ubodły. *Mick. Ball. 44.* **6.** Milczeć jak **g.** ⟨*milczeć uparcie; nie przerywać milczenia*⟩: Radzę ci wracać na służbę, milczeć jak głaz i czekać. *Sewer Zyzma 23.*

I głąb 1. *przen.* **g.** kapuściany ⟨*głupiec, tępak, niezdara*⟩: Jestem aktorką na stanowisku i taka krowienta, taki głąb kapuściany, chórzystka marna, będzie mi ubliżać! *Reym. Kom. 142.*
przysł. **2.** Wyrósł jak dąb, a głupi jak głąb.

II głąb, głębia 1. g. (wody): Przepłynąć głębię. **2.** *przen.* **g.** czasu, nocy; oczu; uczuć, duszy, serca itp.: Stał [...] długo, wpatrując się w przepaścistą głębię, ciemnej nocy. *Orzesz. Na dnie II, 237.* Patrzyli sobie, nie wiadomo czemu, w samą głąb oczu. *Goj. Dziew. I, 176.* Ustawicznie był w niepewności, czy ukochana ocenia należycie głębie jego uczuć. *Wind. Koch. 100.* Ale przed tobą głąb serca otworzę, smutno mi, Boże! *Słow. Lir. 77.* **3.** Głębia barwy, farby itp. ⟨*intensywność barwy, farby itp.*⟩: Aby otrzymać większą ostrość i głębię czarnej farby, dodaje się do niej nieco farby granatowej. *Jackow. Książ. 56.* **4.** *psych.* Psychologia głębi ⟨*psychoanaliza*⟩. **5.** Do głębi (oburzyć, przejąć, przerazić, rozrzewnić, urazić, poruszyć, wzruszyć, wstrząsać, wzburzyć itp.) ⟨*bardzo, całkowicie, mocno, głęboko*⟩: Widok starca, który mu ojca przypomniał, i te słowa, pełne boleści, wzruszyły Achillesa do głębi. *Par. Troj. 64.* **6.** W głąb (bez przydawki dopełniaczowej) ⟨*od wewnątrz, w dół, w dal, głęboko*⟩: Ziemię skopał na pół metra w głąb. *Kaspr. O bohat. 152.* **7.** W głąb czego ⟨*do środka*⟩: Wdarł się w głąb kraju. *SW.* **8.** W głębi (bez przydawki dopełniaczowej) ⟨*wewnątrz, daleko, głęboko*⟩: Drzwi w głębi mogą otworzyć się lada chwila i wejdzie staruszeczka z tacą i garnuszkami kawy. *Goj. Dziew. I, 155.* **9.** W głębi czego: W głębi duszy, serca (czuć co, chować jakie uczucia). **10.** Z głębi (bez przydawki dopełniaczowej) ⟨*z wewnątrz, z daleka*⟩: Jechał około lasku, nad którym mgły się unosiły, a z głębi śpiewny gwar ptactwa dolatywał. *Dygas. Piszcz. II, 6.* **11.** Z głębi czego: Z głębi duszy, serca (dziękować) ⟨*serdecznie*⟩.

głębina Niebezpieczna **g. g-y** morskie. Trafić na głębinę. **g.** nieba, niebios ⟨*firmament robiący wrażenie bardzo wklęsłej kopuły*⟩: Dano mi oglądać przezrocze głębiny nieba. *Dan. Wraż. I.*

głębinowy 1. Badania, pomiary **g-e. 2.** Woda **g-a**; prąd **g. 3.** Bomba **g.**: Przed Algierem były niemieckie łodzie podwodne, kontrtorpedowce zatrzymały je pod wodą bombami głębinowymi. *Pap. Szczury 35.* **4.** Lampa, łódź **g-a. 5.** Skały **g-e** ⟨*skały pochodzenia wulkanicznego zastygłe w głębi skorupy ziemskiej*⟩: Skałą magmatyczną typowo głębinową jest granit. *Sams. Geol. 23.* **6.** Strefa **g-a** ⟨*strefa obejmująca dno i wody przydenne poniżej granicy przenikania światła*⟩. **7.** Zwierzęta **g-e** ⟨*zwierzęta żyjące w głębinach morskich poniżej 400 m*⟩.

głęboki 1. g-a barwa (czerwień, zieleń, szafir itp.) ⟨*mocna*⟩: W dolinach powietrze jest rześkie, a trawa o ciemnej, głębokiej zieleni. *Prusz. Trzyn. 9.* **2. g-e** ciemności ⟨*nieprzejrzane*⟩. **3. g-a** cisza; **g-e** milczenie; **g-a** tajemnica ⟨*całkowita(-e)*⟩: Nikt im nie odpowiadał, cała gromada szła w głębokim milczeniu. *Reym. Now. IV, 80.* **4. g.** człowiek, myśliciel, polityk, znawca itp. ⟨*mądry, znający się na rzeczy*⟩: Głęboki polityk, Długosz nie tai nigdy nawet cierpkiej prawdy. *Demb. E. Piśm. 59.* **5. g.** dekolt ⟨*mocno wycięty*⟩. **6. g.** fotel ⟨*fotel mający wysokie oparcie i duże siedzenie*⟩: Siedzimy teraz wszyscy razem w tym spokojnym chłodnym gabinecie, w głębokich klubowych fotelach. *Bogusz. Nigdy 24.* **7. g.** głos (alt, baryton, bas), **g-e** tony ⟨*niski głos, niskie tony*⟩: Organy rzuciły z wysoka wielką falę głębokich tonów. *Orzecz. Melanch. II, 7.* Głębokim śpiewa basem. *Troc.* **8. g.** jęk ⟨*pochodzący jakby z głębi, mocny*⟩. **9. g-e** kalosze ⟨*zachodzące wysoko na kostkę*⟩. **10. g-a** kieszeń ⟨*długa*⟩. **11. g-a** kałuża, woda; **g-e** jezioro, **g.** rów, staw, studnia itp. ⟨*mający(-a, -e) znaczną głębokość*⟩. **12. g-a** myśl ⟨*wyrażająca istotę rzeczy, sięgająca do istoty rzeczy, do sedna sprawy*⟩. **13. g-e** naczynie (czara, filiżanka, miska itp.) ⟨*o dużym wgłębieniu, wysokich ściankach*⟩. **14. g-e** niebo ⟨*firmament robiący wrażenie bardzo wklęsłej kopuły*⟩: W głębokim, czystym niebie zataczał kręgi i pławił się w blasku słońca orzeł. *Strug Chim. II, 166.* **15. g-a** noc; jesień; starość ⟨*późna*⟩: Podjazd wrócił głęboką nocą, nic nie widziawszy i niczego nie sprawdziwszy. *Sienk. Pot. IV, 114.* **16. g-e** oczy, spojrzenie, **g.** wzrok ⟨*pełne wyrazu*⟩: Spojrzenie miała głębokie i uważne. *Krzyw. I. Bunt 135.* **17. g.** oddech, **g-e** pociągnięcie (dymu, papierosa), westchnienie itp. ⟨*oddech, pociągnięcie, westchnienie itp. polegające na silnym wciągnięciu w płuca dużej ilości powietrza (dymu)*⟩: Złożywszy książkę z westchnieniem głębokim, pomyślisz sobie: ach! to nasze dzieje... *Mick. Wiersze 124.* **18. g-e** omdlenie ⟨*długo trwające omdlenie*⟩. **19. g-a** perspektywa ⟨*uwydatniająca głębię, dalszy plan*⟩. **20. g-a** prowincja ⟨*odległa, zapadła*⟩: Istotnie znaleźliśmy się nieomal na krańcu świata. Była to, tak zwana, głęboka prowincja. *Bron. Feliet. 55.* **21. g-e** przekonanie, przeświadczenie (o czym) ⟨*silne, stanowcze*⟩. **22. g-e** przemiany, zmiany ⟨*o człowieku, jego dziele, o zjawiskach społecznych: ważne, istotne*⟩. **23. g-a** przeszłość, starożytność; **g-e** czasy itp. ⟨*bardzo dawna przeszłość, bardzo dawna, wczesna starożytność, bardzo dawne, daleko sięgające w przeszłość czasy*⟩: W głębokim średniowieczu powstała piękna pieśń o Rolandzie. *Brun W walce 113.* **24. g-a** przyczyna ⟨*poważna, istotna*⟩. **25. g-a** rana ⟨*sięgająca w głąb ciała*⟩. **26. g.** rumieniec ⟨*intensywny, mocny*⟩: Głęboki rumieniec okrył mu twarz całą aż po gęste pierścienie czarnych włosów. *Orzesz. Pompal. 67.* **27. g.** sen ⟨*mocny*⟩: Story i żaluzje szczelnie pozamykane świadczyły, że tu wszyscy byli jeszcze pogrążeni w śnie głębokim. *Morzk. Bożek 2.* **28.** *wojsk.* **g.** szyk ⟨*o wielkiej rozpiętości między pierwszym a ostatnim szeregiem*⟩. **29. g.** talerz ⟨*talerz mający duże wgłębienie, przeznaczony do zup*⟩. **30. g-e** uczucie; **g-a** wiara, życzliwość; **g.** żal, szacunek itp.

⟨*o uczuciach, stanach psychicznych: istotny(-a, -e), szczery(-a, -e)*⟩. **31.** **g.** ukłon ⟨*niski*⟩: Złożyła głęboki dworski ukłon. *Tetm. Koniec II, 131.* **32.** **g-e** wrażenie ⟨*silne, przejmujące*⟩. **33.** **g-e** zamyślenie ⟨*mocne*⟩: Długo milczał, jakby w głębokim pogrążony zamyśleniu. *Jeż Uskoki I, 28.* **34.** **g-a** zmarszczka ⟨*gruba*⟩: Głęboka zmarszczka na czole świadczyła o jakimś ciężkim strapieniu. *Jun. Bruk. 10.* **35.** **g-a** żałoba: a) ⟨*uczucie prawdziwego żalu, smutku*⟩; b) ⟨*ubranie całkowicie czarne, przybrane krepą*⟩.

głęboko 1. **g.** dekoltowana (suknia) ⟨*mocno wycięta*⟩: Jakżebym chciała mieć suknię balową, głęboko dekoltowaną i sznury brylantów we włosach. *Reym. Now. IV, 268.* **2.** Oczy osadzone **g.** ⟨*w głębi oczodołów*⟩. **3.** **g.** brzmieć ⟨*o głosie, zwłaszcza niskim: w pełni*⟩. **4.** Być **g.** dotkniętym, smutnym itp. ⟨*o stanach uczuciowych: bardzo*⟩: Głęboko dotknięta i w dumie, i w uczuciu macierzyńskim, prawie obrażona, szukała w myśli wyrazów, które by zadały cios stanowczy przeciwniczce. *Dąbr. Ig. Matki 114.* **5.** Kłaniać się, skłonić się **g.** ⟨*nisko*⟩. **6.** Kochać, współczuć **g.** ⟨*silnie, szczerze*⟩. **7.** Kopać **g.**; leżeć **g.** (w ziemi, w morzu); wryć się **g.** w ziemię, w piasek itp.; zapadać się **g.** (w śniegu, w bagnie) ⟨*na znaczną odległość, na znacznej odległości od powierzchni*⟩. **8.** Oddychać, wzdychać **g.** ⟨*pełną piersią*⟩: Serce bardzo biło, oddychałem głęboko, nie wesoły, nie smutny, nijaki. *Tuwim Sokr. 35.* **9.** Poważać, szanować (kogo) **g.** ⟨*bardzo*⟩. Rozumieć, zastanawiać się **g.** ⟨*gruntownie*⟩. **10.** Sięgać **g.** w przeszłość ⟨*daleko*⟩. **11.** **g.** spać, zasnąć, uśpić; **g.** zemdleć ⟨*mocno*⟩: Zatrzymywał się co chwila przed łóżkiem głęboko uśpionej dziewczynki. *Iwasz. J. Brzez. 159.* **12.** Tkwić, utkwić **g.** (w pamięci) ⟨*mocno, na długo*⟩.

głodno 1. Na **g.** ⟨*kiedy się jest głodnym, będąc głodnym, bez jedzenia, na czczo*⟩: Tam na pewno tę jej Monikę na głodno do roboty gnają. *Bogusz. Kura 157.*
przysł. **2.** Chłodno, głodno i do domu daleko.

głodny 1. *pot.* **g.** kawał, kawałek ⟨*opowieść nieprawdziwa, zmyślona, naciągana*⟩, *posp.* Zalewać **g-e** kawałki ⟨*zmyślać*⟩. **2.** **g-e** lata ⟨*głodowe*⟩: Życie zaczęło się takie, że już i w piekle gorzej nie może być, a tu i głodne lata przyszły, i cholera żonkę zabrała. *Orzesz. Zim. 67.* **3.** *daw.* **g-a** śmierć ⟨*spowodowana głodem, głodowa*⟩: Więc na mnie samego wkładasz obowiązek ratowania cię od głodnej śmierci? *Bog. Kapit. II, 22.* **4.** **g.** wzrok, **g-a** twarz ⟨*wyrażający(-a) głód, świadczący(-a) o głodzie*⟩: Przy migotliwych płomykach widać było twarze wybladłe, przerażone, zapadnięte i głodne. *Sienk. Quo III, 162.* **5.** Na głodnego ⟨*będąc głodnym, nie najadłszy się, bez jedzenia, na czczo, na głodno*⟩: To nie ma żadnego sensu, żebyś ty do siódmej nie jadł obiadu. Jeszcze tego brakuje, żebyś na głodnego jeździł. *Braun Lewanty 74.* **6.** Na **g.** ząb ⟨*na czczo, ponieważ jest się głodnym*⟩: A przyda się na głodny ząb! *Zal. K. Nasi 48.* **7.** *posp.* O głodnym pysku ⟨*na czczo, będąc głodnym*⟩: Nazajutrz stanęli o głodnym pysku do wyładunku z wagonu trzech tysięcy kafli. *New. Pam. 31.* **8.** Być głodnym jak pies, jak wilk ⟨*być zgłodniałym, bardzo głodnym*⟩. **9.** *przen.* Być głodnym czego (drukowanego słowa, czynów itd.): Dusza w nim czynów piorunowych głodna. *Rom. Poezje IV, 90.*
przysł. **10.** Głodny przysmaków nie szuka. **11.** Syty głodnego nie rozumie.

głodowy 1. Leczenie **g-e** ⟨*leczenie głodem*⟩. **2.** **g-e** obiady, **g-e** zapomogi, **g-e** płace ⟨*niedostateczne*⟩: Odliczają robotnikowi od jego głodowej płacy za narzędzia zniszczone i za oliwę. *Krzyw. I. Bunt 58.* **3.** **g-a** puchlina, tyfus **g.**, osłabienie **g-e** ⟨*spowodowana(-y,-e) głodem*⟩: Wszędzie, zarówno w miastach jak i na wsi, szerzą się [w r. 1915] choroby epidemiczne, tyfus głodowy, tyfus plamisty. *Ask. Uwagi 395.* **4.** Strajk **g.**: Nazajutrz rano chwycili się więźniowie ostatecznej broni: zaczął się strajk głodowy. *Rudn. L. Stare II, 86.* **5.** Śmierć **g-a**: Śmierć głodowa coraz uparciej poczęła zaglądać w oczy partyzantom. *Brand. M. Dom 196.*

głos 1. **g.** chrapliwy, chropawy, donośny, dyszkantowy, dźwięczny, fałszywy, głęboki, gromki, gruby, melodyjny, metaliczny, miły, mocny, monotonny, niski, nosowy, ochrypły, piskliwy, przytłumiony, silny, skrzeczący, słaby, srebrny, srebrzysty, stentorowy, szorstki, śpiewny, tubalny, urywany, wysoki, zachrypły, zdławiony. **2.** **g.** altowy, barytonowy, basowy, sopranowy, tenorowy. **3.** Duży, wielki (mały) **g.** ⟨*głos silny (słaby), o dużej (małej) skali*⟩. **4.** **g.** błagalny, czuły, gniewny, grobowy, pokorny, słodki, wzburzony, zdecydowany, żałosny ⟨*ton mowy wyrażający określony stan, nastrój itp.*⟩: Oświadczył mu grobowym głosem, że widzi nad nim czarną śmierć, która gotowa go zdławić. *Morc. Ptaki 52.* **5.** **g.** doradczy: Zostanie członkiem przybocznej rady królewskiej z głosem doradczym. *Chłęd. Neapol. 459.* **6.** **g.** ludzki, **g.** zwierzęcy (krowy, owcy, psa, wilka, ptaka itp.). **7.** **g.** powszechny ⟨*opinia*⟩. **8.** Głosy miasta, wsi, ulicy, przyrody itp. ⟨*szmery, odgłosy*⟩: Wsłuchiwał się w głosy usypiającej wiejskiej przyrody. *SW.* **9.** **g.** protestu ⟨*protest*⟩: Opieszałość redaktora wywoływała energiczne głosy protestu ze strony prenumeratorów. *Bar. Kum. 231.* **10.** *przen.* **g.** krwi, rozsądku, serca, sumienia: Niech idzie za głosem serca, jeżeli to serce nie pomyliło się w wyborze. *Korz. J. Spek. 11.* **11.** **g.** wołającego na puszczy ⟨*nawoływania, rady, słowa itp. bezskuteczne, daremne, nie znajdujące oddźwięku, posłuchu*⟩. **12.** Być przy głosie: a) ⟨*mieć w danej chwili dobre warunki głosowe; móc dobrze śpiewać*⟩: Zaśpiewaj, zaśpiewaj! — powtórzyło chórem zgromadzenie. — Jesteś dziś przy głosie. *Choj. Alkh. I, 84*; b) ⟨*być w trakcie przemawiania, zabierania głosu w dyskusji*⟩. **13.** Dać, oddać **g.** ⟨*głosować*⟩. **14.** *daw.* **g.** wolny ⟨*w Polsce przedrozbiorowej przywilej szlachecki zrywania sejmów*⟩: Poseł, który bezprawnie sejm zrywał, dumnie oświadczał: mam głos wolny i nikomu się z niego sprawiać nie myślę. *Brück. Kult. III, 10.* **15.** Dobywać głosu, wydawać **g.** ⟨*odzywać się*⟩. **16.** Dojść, przyjść do głosu: a) ⟨*móc mówić*⟩: Przyszedłszy na koniec do głosu po swym milczeniu całego wieczora wywlekał skargi, wyrzuty i groźby. *Niedź. Grzech. 87*; b) ⟨*móc decydować*⟩: W XVI wieku masa polskiej szlachty doszedłszy do głosu w sprawach państwowych zawarowała sobie sprowadzanie dla siebie win bez cła. *Prusz. Karabela 93.* **17.** Dopuścić do głosu, dać **g.**, udzielić głosu ⟨*po-*

zwolić mówić〉: Pan Zagłoba wpadł w humor przedni, nikogo do głosu nie dopuścił. *Sienk. Pot. V, 17.* **18.** Głuszyć, modulować, natężać, ściszać, tłumić **g.** **19.** *przen.* zagłuszyć, stłumić w sobie g. sumienia. **20.** *przen.* Iść za głosem, słuchać głosu czego (serca, sumienia, musu itp.) 〈*kierować się, powodować się czym*〉: Człowiek idzie za głosem wewnętrznego musu, choćby miał to przypłacić życiem. *Hirsz. Hist. 122.* **21.** Kształcić **g.** **22.** Mieć **g.**: a) 〈*móc, umieć dobrze śpiewać*〉: Chciałabym mieć głos, ale taki piękny, żeby zostać największą śpiewaczką. *Prus Przem. 35*; b) 〈*doradzać, decydować*〉: Artyści teatru mają głos w jego zarządzie, zarówno w sprawach gospodarczych i artystycznych. *Boy Flirt V, 93*; c) **g.** ma ten a ten 〈*utarta formułka na zebraniach: ten a ten będzie przemawiał*〉: Wznawiamy obrady. Głos ma pani rejentowa. *Hertz B. Termin. 24.* **23.** Mówić nie swoim głosem 〈*mówić zmieniając brzmienie, ton, barwę głosu*〉: Blednie i jeszcze silniej drży, bełkoce coś nieswoim głosem. *Zar. Chusta 181.* **24.** Mówić, wołać, płakać itp. na **g.**, w **g.** 〈*mówić itp. tak, że słychać, słyszalnie, głośno*〉: Czytać na **g.** Lamentowała na głos, krzyczała z rozpaczy. *Nałk. Z. Mił. 184.* Przy końcu listu rozpłakała się w głos. *Grusz. Ar. Huzar. 97.* **25.** Mówić, wołać, płakać itp. na cały **g.** 〈*mówić itp. bardzo głośno*〉: Znudzony wykładem, przeciąga się i na cały głos ziewa. *Gomul. Wspom. 26.* **26.** Liczyć się z czyim głosem 〈*z opinią*〉. **27.** Nasłuchiwać, słuchać głosu. **28.** Obliczać głosy 〈*kartki, gałki lub inne umowne znaki przy głosowaniu*〉. **29.** Odebrać komu **g.**, pozbawić kogo głosu 〈*nie pozwolić mówić*〉: Przewodniczący odbiera mi głos i gdy mimo to chcę mówić, cała sala wybucha protestem. *Rudn. L. Stare II, 63.* **30.** Odzyskać (stracić) **g.** 〈*móc znowu (nie móc) mówić, śpiewać*〉. **31.** Podnieść **g.**: a) 〈*mówić, śpiewać głośniej*〉; b) *przestarz.* 〈*zabrać głos, przemówić*〉: Podniósł głos Korzon i swoje spokojne, mocne założył zastrzeżenie, swoją rozważną, niezbędną wniósł poprawkę. *Ask. Uwagi 389.* **32.** Podnieść na kogo **g.** 〈*wyrażać głośno gniew przeciwko komu; krzyczeć na kogo*〉: Tak mu dopiekła, że po raz pierwszy chyba w ich wspólnym pożyciu podniósł na nią głos. *Jackiew. Jan 49.* **33.** Poprawić (zepsuć) komu **g.** 〈*sprawić, że ktoś lepiej (gorzej) śpiewa*〉. **34.** Postawić **g.** 〈*należycie wyćwiczyć głos do śpiewu*〉. **35.** Prosić o **g.** 〈*chcieć mówić*〉: Ręką do ust lekko skinął ku Sędziemu, prosząc o głos. *Mick. Tad. 151.* **36.** Puścić, rozpuścić **g.** o czym 〈*pogłoskę, wieść*〉. **37.** Rozpisać utwór na głosy 〈*podzielić na partie przeznaczone dla każdego z wykonawców*〉. **38.** Śpiewać na głosy: na jeden **g.** 〈*unisono*〉, na dwa głosy 〈*w śpiewie zbiorowym: dwoma różnymi głosami*〉: Lud polski śpiewając gromadnie śpiewa na jeden głos. *Muz. 9—10, 1952, s. 15.* **39.** Śpiewać baranim głosem: a) 〈*skrzekliwie, niemelodyjnie, fałszywie*〉: Pokiwał głową, uśmiechnął się trochę złośliwie, a potem baranim głosem zaśpiewał. *Kaczk. Olbracht. III, 391*; b) *pot. iron.* 〈*płakać*〉. **40.** Śpiewać, intonować itp. pełnym głosem 〈*śpiewać itp. wykorzystując całą skalę i barwę głosu*〉: Pięknym, pełnym głosem intonuje pieśni. *Brand. M. Dom 137.* **41.** *przestarz.* Trzymać **g.** 〈*mówić*〉: Był wielki mówca, co w języku mieszkańców Skowrona oznacza nie tylko człowieka gadatliwego, ale i dowcipnego. Przez całą więc drogę trzymał głos. *Dygas. Now. I, 17.* **42.** Wołać, mówić jednym głosem 〈*wołać, mówić to samo jednocześnie, zgodnie*〉: Wnet cały tłum poczynał wołać jednym głosem. *Żer. Opow. II, 241.* **43.** Wołać, krzyczeć wielkim głosem 〈*wołać, krzyczeć bardzo głośno*〉: Miał zwyczaj krzyczeć wielkim głosem, walił liniałem w ławkę i katedrę strasznie hałaśliwie. *Skiba Poziom. 32.* **44.** Wstrzymać się od głosu 〈*nie głosować*〉. **45.** Zabierać, zabrać **g.** 〈*mówić*〉: Głos zabrał i w ten sposób gadał: „Bracia, póki przesądy będą nami rządzić, nie możemy, tylko błądzić". *Tremb. Bajki 13.* **46.** Zapisać się do głosu 〈*oświadczyć, że się chce przemawiać*〉: Po mowie ministra mnóstwo posłów i deputowanych zapisało się do głosu. *Czyń. Jakob. 365.* **47.** Zedrzeć **g.** 〈*zbytnim forsowaniem doprowadzić się do niemożności śpiewania*〉. **48.** Zniżyć **g.** 〈*mówić, śpiewać ciszej*〉: Zniżywszy głos jeszcze, cichuteńko do ucha mu rzekł. *Krasz. Brühl 288.* **49.** **g.** cichnie, dobiega, dochodzi, dociera, dźwięczy, drży, ginie (w oddaleniu), grzmi, idzie, milknie, niesie się, niknie, odbija się o co, opada, przebrzmiewa (bez echa), przycicha, rozchodzi się, rozlega się, rozlewa się, rwie się, słabnie, uwiązł komu w gardle, wibruje, wybucha, wzbija się, zamiera, zamarł komu na ustach. **50.** **g.** czego (np. sumienia) odzywa się w kim. **51.** **g.** czyjś coś znaczy, nic nie znaczy 〈*liczą się, nie liczą się z czyjąś opinią, z czyimś wpływem*〉: Tu twój głos nic nie znaczy, nie poradzi. *SW.* **52.** **g-y** chodzą (między ludźmi), że... 〈*wieści*〉. **53.** **g.** się podnosi 〈*ktoś mówi, ktoś się wypowiada*〉: Wśród ogólnych narzekań ani jeden głos nie podniósł się przeciw młodemu pułkownikowi. *Sienk. Pot. I, 4.*

przysł. **54.** Dzieci i ryby głosu nie mają. **55.** Psie głosy nie idą w niebiosy.

głosić (się) **1.** g. co: **g.** stare prawdy, sławę czyją, jakąś naukę, zasady 〈*szerzyć, propagować*〉. **2.** *łow.* g. zwierzynę 〈*o psie: głosem oznajmiać myśliwemu o znalezieniu zwierzyny*〉: Pies wjeżdża do nory, głosi drapieżnika i jeżeli jest bardzo cięty, uderza na lisa. *Hop. Jęz. 93.* **3.** *przestarz.* **g.** kazanie, manifest, miłość, skargi 〈*wygłaszać; wypowiadać*〉: Idzie matka, swoje skargi głosi. *Groza Poezje 169.* **4.** *przestarz.* **g.** kogo za co (za kogo), **g.** kogo czym (kim) 〈*podawać kogo za co (za kogo)*〉: Głosiliście ich za zdrajców i krzywoprzysięzców. *Sienk. Krzyż. II, 201.* **5.** **g.** o czym: Wielkie napisy głosiły o zwycięstwie. **6.** Głosi fama, sława, wieść 〈*krążą wieści, opowiadania*〉: Głosi sława, że ja piękna, że ja miła. *Słow. Książę 279.* **7.** *przestarz.* **g. się** 〈*rozpowiadać, że się jest czym (kim), twierdzić coś o sobie*〉: Głosił się prorokiem i świętym. *Bystr. Dzieje I, 330.*

głoska **1.** **g.** dźwięczna, bezdźwięczna; ustna. **2.** **g.** otwarta 〈*samogłoska*〉. **3.** Wymawiać **g-i.** **4.** Zapisać, się, wyryć złotymi, niezatartymi głoskami 〈*uwiecznić, upamiętnić*〉: Gdyby chciał przemówić, to warto by złotymi głoskami wyryć każde jego słowo. *Lam J. Kor. 69.*

głoskowy Alfabet **g.**, pismo **g-e** 〈*alfabet, pismo składający(-e) się ze znaków graficznych odpowiadających głoskom*〉: Bardziej na południe od miasta Ugarit powstaje pod koniec 2 tysiąclecia ta forma pisma głoskowego, która zdobyła świat zachodni. *Wiedza 385, s. 26.*

głosować **1.** **g.** na kogo, na co. **2.** **g.** nad czym ⟨*przeprowadzać głosowanie po uprzedniej dyskusji nad czym*⟩: Głosowano już nad ostatnim wnioskiem. **3.** **g.** przeciwko komu, czemu. **4.** **g.** za czym ⟨*opowiadać się za czym*⟩: Wszyscy głosowali za wnioskiem. *SL.* **5.** **g.** przez podniesienie ręki, przez powstanie.

głosowanie **1.** Bezpośrednie, jawne, powszechne, równe, tajne **g.** **2.** Prawo głosowania. **3.** Dawać co pod **g.** **4.** Poddać co pod głosowanie. **5.** Przystąpić do głosowania. **6.** Wstrzymać się od głosowania. **7.** Wybrać, zdecydować przez **g.** **8.** Zarządzić **g.**

głośno **1.** **g.** czytać, śmiać się, śpiewać. **2.** **g.** wypowiadać swoje myśli, **g.** co wyznawać ⟨*otwarcie*⟩. **3.** **g.** jest o kim, o czym ⟨*powszechnie wiadomo*⟩: O sukcesie sztuki młodego autora głośno było w całym kraju.

głośny **1.** **g.** dzwon, hałas, śpiew; **g-e** nawoływanie ⟨*donośny(-e)*⟩. **2.** **g.** pisarz, myśliciel; wypadek ⟨*znany, sławny*⟩. **3.** **g.** z powodu czego, wskutek czego lub przez co [nie: dla czego]: Stał się głośny przez to zajście. *SPP.* **4.** Wieść, wiadomość, fama itp. rozchodzi się, rozlega, odbija się itp. głośnym echem ⟨*wieść, wiadomość dochodzi wszędzie, dużo o niej mówią*⟩: Wieść o aresztowaniu Czackiego głośnym echem rozległa się po kraju. *Kraus. Repn. I, 324.*

głowa **1.** Ciasna, pusta, słaba, tępa, zakuta; otwarta, tęga, zdolna; niespokojna, szalona, zapalona **g.** ⟨*o umysłowości, inteligencji, zdolności człowieka lub o człowieku ciasnym, pustym itd.*⟩. **2.** **g.** kędzierzawa, siwa; łysa ⟨*włosy kędzierzawe, siwe lub brak włosów na głowie, również człowiek kędzierzawy, siwy, łysy*⟩. **3.** Koronowana **g.** ⟨*monarcha*⟩: Ściany (pokoju) zdobiły mapy i obrazy koronowanych głów. *Ritt. Most. 16.* **4.** Ministerialna **g.** ⟨*człowiek bardzo zdolny, nadający się na wysoki urząd*⟩. **5.** Mocna, słaba **g.** ⟨*wytrzymałość lub brak wytrzymałości na duże ilości trunku*⟩: Po odczycie zabierano go na pijatykę i jego mocna głowa zjednała mu szacunek. *Par. Król 35.* **6.** Ośla, barania, kapuściana, kwadratowa **g.**; **g.** do pozłoty ⟨*głupiec*⟩: Kapuściane głowy! — krzyczy profesor. — Drewniane języki! Krowy wam paść. *Gomul. Wspom. 38.* **7.** Trupia **g.** ⟨*czaszka człowieka martwego; rysunek, rzeźba wyobrażająca tę czaszkę, symbol śmierci*⟩: Zstępował do ścieków paryskich i do ozdobionych trupimi głowami katakumb. *Prus Lalka II, 227.* **8.** *daw.* Biała **g.** ⟨*kobieta, białogłowa*⟩: Pisali listy do białych głów i zdradzić się nie chcieli. *Chmielow. Dram. I, 451.* **9.** **g.** domu, rodu, rodziny. **10.** **g.** kościoła; **g.** państwa ⟨*zwierzchnik, naczelnik*⟩. **11.** **g.** cukru. **12** **g.** kapusty ⟨*liście kapusty zwijające się ciasno dokoła siebie*⟩; **g.** sałaty (częściej: główka). **13.** *astr.* **g.** komety ⟨*świetlista część komety, za którą ciągnie się wydłużony warkocz*⟩. **14.** *anat.* **g.** mięśnia ⟨*koniec mięśnia przymocowany do kości*⟩. **15.** *techn.* **g.** młota, siekiery; gwoździa, nitu; strzały ⟨*wystająca lub wieńcząca część rozmaitych maszyn, przyrządów, narzędzi itp.*⟩. **16.** *sport.* **g.** rakiety ⟨*część rakiety z naciągiem, odbijająca piłkę*⟩. **17.** **g.** sera; **g.** soli ⟨*bryła kształtu kulistego*⟩. **18.** *żegl.* **g.** steru ⟨*głowica*⟩. **19.** **g.** a. główka u kapelusza ⟨*część bez ronda*⟩. **20.** Ból, zawrót głowy. **21.** Człowiek z głową; bez głowy ⟨*człowiek mądry, rozumny; głupi, roztargniony*⟩: Człowiek był z niego do gruntu serca poczciwy, szlachetny, z głową i charakterem. *Żmich. Pow. 74.* **22.** *pot.* Wariat z mokrą głową ⟨*człowiek zbzikowany, zupełny wariat*⟩. **23.** Dach nad głową ⟨*mieszkanie, schronienie*⟩: Pieniądze gwarantują dach nad głową, piec dobrze nagrzany, blask lampy nad stołem. *Krucz. Sidła 132.* **24.** **g.** do góry! ⟨*wykrzyknienie: nie martw się, nabierz otuchy*⟩: Głowa do góry, młody człowieku! Wszystko będzie dobrze, nic się pan nie martw. *Andrz. Wojna I, 117.* **25.** Marzenie ściętej głowy ⟨*rzecz nie do zrealizowania, nie do osiągnięcia*⟩: Próbowałem spać! Oczywiście było to marzenie ściętej głowy. Detonacje nie ustawały ani na chwilę. *Koźn. Rok 114.* **26.** *warsz.* Spokojna **g.**! ⟨*wykrzyknienie: nie kłopocz się, nie martw się, będzie dobrze*⟩: Warszawiaki fasonu nie stracili. Spokojna głowa! *Wiech Dzieła II, 7.* **27.** Urwanie głowy ⟨*bezładny pośpiech, zamieszanie*⟩. **28.** Mieć z kim urwanie głowy ⟨*mieć z kim kłopot*⟩: Urwanie głowy z tym człowiekiem! Co list w interesie napisze — poezja, sonet [...], tylko nie interes. *Berent Fach. 15.* **29.** *pot.* Zawracanie głowy ⟨*nic poważnego; nic, o czym warto mówić, myśleć; głupstwo*⟩: Te gazety, moi panowie, to czyste zawracanie głowy i nic więcej! *Orzesz. Niemn. I, 107.* **30.** **g.** na głowę ⟨*jeden przeciw jednemu*⟩: Sam Sabała w walkach staczanych głowa na głowę zabił trzynaście [niedźwiedzi]. *Witkiew. S. Utwory 78.* **31.** Od stóp do głów ⟨*w całej postaci, od dołu do góry, całkowicie*⟩: Dreszcz lęku i wstrętu przeniknął mię od stóp do głów. *Leśm. Przyg. 174.* **32.** W głowach, w głowach łóżka, tapczanu ⟨*w miejscu, gdzie jest głowa leżącego człowieka*⟩: Trzymała pocisk zwyczajnie w głowach łóżka pod siennikiem. *Strug Pocisk 95.* Usiąść w głowach przy chorym. *SW.* **33.** Z gołą głową (iść, stać, chodzić) ⟨*bez nakrycia głowy*⟩. **34.** Z głowy ⟨*z pamięci, samodzielnie, nie czerpiąc z zewnętrznych źródeł*⟩: Grać, malować, mówić, rysować z głowy. Chłopcy [...] wymyślali z głowy szarady. *Korcz. Jan. Bankr. 84.* **35.** Boli kogo **g.** ⟨*ktoś odczuwa ból głowy*⟩; boli kogo **g.** o co ⟨*ktoś się martwi, przejmuje, kłopocze czym*⟩: Niech cię o to głowa nie boli. *SW.* **36.** Brać się (wziąć się), chwytać się, złapać się za głowę ⟨*gestem tym wyrażać różne stany uczuciowe: zdziwienie, podziw, oburzenie itp.*⟩: Odbierając bieliznę z prania, aż się za głowę wzięła, widząc te pośpieszne, nieudolne próby [cerowania] na cienkim batyście. *Urban. Księż. 200.* **37.** Być oczkiem w głowie ⟨*być ulubieńcem, faworytem*⟩: Zawsze sprzeczała się o nią z nieboszczką babką, dla której znowu Madzia była oczkiem w głowie. *Prus Emanc. II, 116.* **38.** Chodzić bez głowy a. jak bez głowy ⟨*nie wiedzieć, co robić, być zdezorientowanym, roztargnionym*⟩: W domu ciągle piekło; ten biedny Ignacy to już bez głowy chodzi. *Reym. Ferm. I, 104.* **39.** Chodzić na głowie: a) ⟨*odwracać ustalony porządek rzeczy, postępować wbrew utartym zwyczajom*⟩: Napisać dziś komedię o ludziach, którzy chodzą na nogach jest prawie niepodobieństwem [...] Dziś jest czas chodzenia na głowie. *Boy Flirt V, 29*; b) ⟨*wiele sobie pozwalać, dopuszczać się swawoli*⟩: Już zaczynają chodzić na głowach i jeśli sobie tych wolności jeszcze trochę przysporzą, to i niebawem to królestwo rozsadzą. *Kaczk. Olbracht. I, 321.* **40.** Chodzi coś komu po głowie ⟨*coś jest przedmiotem często powracającej myśli, ktoś przemyśliwa nad czymś*⟩: Chodzi mi po głowie jeden projekt. *Past. Trzeba 14.* **41.** Chować głowę w piasek ⟨*nie chcieć sobie zdać sprawy z niebezpieczeństwa, nie chcieć czego wiedzieć, uchylać się od czego*⟩: My musimy mu pomóc zwalczyć własne błędy. Musimy być cierpliwi jak nauczyciel, a nie chować tchórzliwie głowy w piasek. *Braun Lewanty 332.* **42.** Chylić głowę, uchylić głowy przed kim, przed czym ⟨*okazać szacunek*⟩. **43.** Ciśnie się coś (myśli, wspomnienia itp.) komu do głowy ⟨*ktoś myśli o czymś wbrew chęci*⟩: Próbował wygwizdać wesołą arię, ale pomimo woli jakieś ciężkie denerwujące wspomnienia poczęły mu cisnąć się do głowy. *Wędr. 43, 1901.* **44.** Dać, oddać, położyć głowę pod miecz katowski, pod topór ⟨*być ściętym*⟩. **45.** Dać, kłaść, położyć, tracić, stracić itp. głowę, nałożyć, przypłacić, zapłacić itp. głową, dać sobie głowę uciąć (za co) ⟨*umrzeć, zginąć*⟩: My dla niej jednej żyć gotowi, my za nią dalibyśmy głowy. *Dobrow. S. Rzecz. 38.* **46.** Domagać się czyjej głowy ⟨*domagać się czyjej śmierci, domagać się stracenia kogoś*⟩: Domagają się zmiany systematu, głowy Skrzyneckiego, głowy zdrajców, głowy szpiegów. *Czyń. Jakob. 386.* **47.** Drapać, skrobać się po głowie, w głowę ⟨*kłopotać się, frasować się o co*⟩: Tu już na nic się nie zdadzą żadne wykręty, żadne wstydliwe przebąkiwania ani też frasobliwe drapanie się w głowę. *Przybysz. Współ. 1, 75.* **48.** Dzieje się, idzie itp. coś czyją głową ⟨*coś dzieje się, idzie z czyjej inicjatywy, według czyjego pomysłu*⟩: Teraz wszystko tam musi pójść moją głową. *Sienk. Połan. III, 360.* **49.** Głaskać kogo po głowie ⟨*rozpieszczać, dogadzać*⟩: Nie głaskało mnie życie po głowie, nie pijałem ptasiego mleka. *Bron. W. Krzyk 18.* **50.** Idzie, uderza (alkohol) do głowy ⟨*odczuwa się działanie alkoholu*⟩: Wino było dobre... więc poszło mi do głowy. *Szan. Żegl. 60.* **51.** Idzie, włazi itp. coś (nauka, poglądy itp.) komu do głowy ⟨*ktoś rozumie, przyswaja naukę, poglądy itp.*⟩: Nie nauczył się nic, bo nic mu nie właziło do głowy. *Lam J. Głowy III, 42.* **52.** (Jest) coś na głowie, wziąć co, spaść na głowę, mieć co na głowie ⟨*ktoś się o co kłopocze, o czymś myśli, jest za co odpowiedzialny*⟩: Po prostu obrobić się nie mogła, tyle jej spadło na głowę. *Nałk. Z. Dom łąk. 38.* Cały dom na mojej głowie. *SPP.* **53.** (Jest) co komu w głowie, ktoś ma co w głowie ⟨*ktoś o czym myśli, ktoś się czym zajmuje, interesuje*⟩: Do żadnego kina nie pójdę dziś i nie w głowie mi spacery. *Krah. Zdrada 117.* Gdzie jemu tam w głowie nauka! *SW.* **54.** *pot.* Jemu tylko fiu fiu w głowie ⟨*ktoś myśli tylko o głupstwach, jest lekkomyślny, niepoważny*⟩. **55.** Jeździć komu po głowie; wleźć, wejść, wsiąść komu na głowę ⟨*wyzyskiwać czyją słabość, nadużywać czyjej dobroci, robić co się podoba*⟩: Zwykle tacy szefowie, którym można po głowie jeździć mają markę „dobrych". *Lut. Próba 28.* **56.** Kiwać, kiwnąć, skinąć głową (na znak potakiwania, pozdrowienia, podziękowania, przyzwolenia, potwierdzenia). **57.** Kiwać, pokiwać nad kim, nad czym głową (z politowaniem, podziwem, ubolewaniem, współczuciem; z niepewnością, obawą itp.) ⟨*wyrażać politowanie, współczucie itp.*⟩: Z politowaniem pokiwał głową nad pożółkłą kartą. *Par. SPP.* **58.** Kłaść, położyć głowę pod miecz, topór ⟨*narażać się na niebezpieczeństwo, na pewną śmierć*⟩: Jakże się mam uspokoić, kiedy dobrowolnie szukasz guza, kładziesz głowę pod miecz katowski. *Prus Kłop. 117.* **59.** Kłaść w głowę a. do głowy ⟨*usilnie przekonywać, tłumaczyć, przekładać, wyjaśniać*⟩: Przez godzinę kładłem mu w głowę, że teatr warszawski zginie bez operetki. *Gomul. Ciury II, 78.* **60.** Kłaść, pakować, wkładać jak łopatą do głowy ⟨*jasno, przystępnie wyjaśniać*⟩: Wkładałeś mi przez dwie godziny łopatą do głowy te wszystkie wzory. *Meis. Sześciu 9.* **61.** Kręcić głową: a) ⟨*być niespokojnym, niepewnym, niepokoić się*⟩: Doktor zalecał kąpiele, dłuższy odpoczynek i kręcił głową. *Prus Emanc. I, 119*; b) a. pokręcić głową ⟨*szukać na co sposobu, starać się usilnie, kombinować*⟩: Pawełku, pokręć no głową, bo mi pieniędzy potrzeba! *Dygas. Pióro 34.* **62.** Kręci się komuś w głowie: a) ⟨*ktoś ma wrażenie utraty równowagi, ktoś traci równowagę*⟩: Mnie się aż w głowie kręci od tańca. *Żmich. Listy 21*; b) ⟨*ktoś jest oszołomiony, zdumiony, zaskoczony*⟩: W głowie mi się kręci, kiedy pomyślę, że ten człowiek ma milion rubli. *Prus Emanc. I, 82.* **63.** Leje się komu na głowę ⟨*dach przecieka*⟩: Im się ostatnio całkiem lało na głowę. Papa była do niczego. *Braun Lewanty 138.* **64.** Liczyć w głowie ⟨*liczyć pamięciowo*⟩: Adam policzył w głowie i zawołał: — Ale to ich jest prawie trzy razy tyle co nas! *Grusz. An. Od Karpat 25.* **65.** Łamać, suszyć sobie głowę, suszyć (własną) głowę ⟨*myśleć o czym bardzo intensywnie, kłopotać się czym*⟩: Czym sobie głowę suszyć... wszystko zabawki i fraszki. *Krasz. Opow. 25.* **66.** Mącić komu głowę, w głowie ⟨*niepokoić kogo, wprowadzać zamęt, niepokój w czyje uczucia czy myśli*⟩: Mącisz tylko głowę ojcu, mnie i sobie — mówiła. Raz zakładasz pensję, potem wahasz się, znowu masz ochotę, znowu nie masz ochoty. *Prus Emanc. II, 216.* **67.** Mąci się, miesza, gmatwa, plącze komu w głowie ⟨*ktoś przestaje sobie zdawać z czego sprawę, przestaje rozumieć, traci pamięć, zdolność rozumowania, myślenia*⟩: Mąciło się jej w głowie. Nie rozumiała nic. *Was. W. Gwiazdy 302.* Im więcej mówił, tym bardziej gmatwało mi się w głowie i stawało się niezrozumiałym. *Lam J. Głowy II, 90.* **68.** Mieć głowę ⟨*być mądrym sprytnym*⟩: Źle stoi wasz pan graf, ale można mu dać radę, a pan ma głowę. *Krasz. Jaryna 71.* **69.** Mieć czyją głowę: a) ⟨*mieć czyj portret*⟩; b) ⟨*mieć portret lub szkic głowy malowany przez kogo*⟩: Mam głowę Wyspiańskiego. **70.** Mieć głowę do czego, na co, mieć głowę co robić: a) ⟨*potrafić się czym zająć, móc co robić*⟩: Miał — jak się okazało — głowę do wielkich interesów. *New. Archip. 206*; b) ⟨*móc zebrać myśli*⟩: Tymczasem niech rzecz wisi, gdyż rzeczywiście nie mam ani chęci, ani głowy o niej mówić. *Sienk. Koresp. II, 351.* **71.** Mieć głowę kim a. czym zajętą ⟨*myśleć intensywnie o kim a. o czym, interesować się kim a. czym*⟩: Wojski [...] nie mieszał się w myśliwych ni w starców rozmowę i widać, że czym innym zajętą miał głowę. *Mick. Tad. 60.* **72.** Mieć głowę na karku, nie od parady, *daw.* nie dla (od) kształtu, nie dla proporcji ⟨*być mądrym, rozumnym, sprytnym, umieć sobie radzić*⟩: Kto ma głowę nie od parady, może zrobić świetny interes! *Mort. Dni I, 26.* Ale nie od kształtu miał głowę — rozumiał więc, że towar nie jest może zbyt wspaniały, ale handel taki dobry jak inny. *Jun. Bracia 12.* **73.** *pot.* Mieć mocną głowę ⟨*móc dużo wypić*⟩. **74.** Mieć spokojną głowę ⟨*nie troszczyć się o nic*⟩: Trzeba by mieć spokojną głowę. *Dąbr. M. SPP.* **75.** Mieć wiele (spraw, kłopotów) na głowie ⟨*zajmować się wieloma sprawami, kłopotać się o wiele rzeczy, spraw*⟩. **76.** Mieć co w głowie (pomysł, rachunki, cyfry itp.) ⟨*mieć co obmyślone, pamiętać co*⟩: Wszystkie sumy i kalkulacje ma najdokładniej w głowie. *Boy Mar. 256.* **77.** Mieć co innego w głowie ⟨*interesować się czym innym, myśleć o czym innym, mieć inne plany*⟩: Co innego miała w głowie. *Nałk. Z. SPP.* Prawdziwie zapomniałem, miałem co innego w głowie. *Boh. SW.* **78.** Mieć dobrze w głowie, mieć olej w głowie: a) ⟨*być mądrym, rozumnym*⟩: Kobieta śliczności, cnotliwość chodząca i w głowie ma dobrze. *Dygas. Marg. 173*; b) ⟨*być podchmielonym*⟩: Kiedy już miał dobrze w głowie, zaczął wyśpiewywać frywolne piosenki. **79.** Mieć fioła, mętlik, pstro, pustki, siano, sieczkę, zielono, źle w głowie ⟨*być głupim, niedowarzonym, lekkomyślnym; myśleć o głupstwach*⟩: Oto idzie znowu jeden z tych, co to mają lekkiego fiołka w głowie. *Berent Próchno 81.* Pstro ma w głowie i od rzeczy gada; dawna ci to już jego, że jest głupi, wada. *Zabł. Zabob. 90.* **80.** *pot.* Mieć przewrócone w głowie ⟨*być zarozumiałym*⟩. **81.** Mieć zajączka w głowie ⟨*być pomylonym; mieć bzika*⟩. **82.** Nabić, nabijać, zaprzątać, zaprzątnąć komu (sobie) czym głowę ⟨*spowodować intensywne myślenie o czym, zająć czym czyje (swoje) myśli*⟩: Nabijali głowę malcowi wielkością jego rodu. *Krasz. Siekierz. 36.* **83.** Nadstawiać głowę a. głowy ⟨*narażać się na niebezpieczeństwo, ryzykować życiem*⟩: Żołnierz, jeśli ma głowę nadstawiać i bić się skutecznie, musi rozumieć, o co idzie walka i wierzyć w jej słuszność. *Ziel. S. Pol. 305.* **84.** Nałożyć, naznaczyć cenę na czyją głowę, naznaczyć nagrodę za czyją głowę ⟨*nałożyć cenę, naznaczyć nagrodę za schwytanie, zabicie kogo*⟩: Rząd nałożył już cenę na jego głowę. *Gosz. Dziennik 290.* **85.** Nastawać na czyją głowę ⟨*dążyć do czyjej śmierci*⟩: Jest w nim tyle uczciwości, że na głowę moją nie nastaje, jeno mnie na dudka chce wystrychnąć. *Sienk. Pot. IV, 204.* **86.** Nie mieści się, nie chce, nie może się pomieścić w głowie ⟨*nie można zrozumieć, trudno uwierzyć*⟩: Wspólność majątku gromadzkiego nie mogła się jeszcze pomieścić w głowach chłopskich. *Zachar. Kres. 2.* **87.** Nie postało coś komu w głowie ⟨*ktoś nie pomyślał o czymś, nie miał zamiaru czegoś zrobić*⟩: Nie myślałem o tym, żeby ludzi przyciągnąć. Nawet mi to w głowie nie postało. *Braun Lewanty 213.* **88.** *pot.* Nie spadnie ci głowa z karku, włos ci z głowy nie spadnie ⟨*nic ci się nie stanie, jesteś zupełnie bezpieczny*⟩: Po złożeniu raportu przez naszego dowódcę o całym zajściu ani nam włos nie spadł z głowy. *Siw. Katorż. 35.* **89.** *pot.* Korona ci z głowy nie spadnie ⟨*nic ci się nie stanie, nie będzie to z ujmą dla ciebie*⟩: Korona ci z głowy nie spadnie, jeżeli starszej osobie usłużysz. **90.** Nosić głowę wysoko ⟨*być dumnym, wynosić się nad innych, być pewnym siebie*⟩: Ufny w protekcję i fawor młodego pana wysoko głowę nosił. *Siem. L. Dzieła I, 283.* **91.** Opuścić, spuścić, zwiesić głowę (na znak smutku, przygnębienia, bezradności, zafrasowania, zawstydzenia). **92.** Pakować, walić itp. komu co na głowę, zlecieć, spaść itp. komu na głowę ⟨*sprawić komu kłopot*⟩: A niech mi tu zleci tymczasem na głowę cała ta sprawa z owym Szymszelem [...] to co ja wtedy pocznę? *Dąbr. M. Noce II, 120.* **93.** Pali się komu w głowie ⟨*ktoś ma wiele nierealnych planów, zamiarów, o których myśli z entuzjazmem*⟩: Jest pełen myśli, planów, w głowie mu się pali. *Boy Słowa 199.* **94.** Pobić, pogromić, porazić, rozbić na głowę ⟨*pobić, pogromić itp. co do jednego, całkowicie, zupełnie, doszczętnie*⟩: Wyzywa na rękę, rozbija na głowę, uprowadza zdobycze i konie stepowe. *Syrok. Ułas 15.* **95.** Podnosić, podnieść głowę: a) ⟨*wynosić się ponad innych, hardzieć, pysznić się*⟩: Nic nie hardziejąc i nie podnosząc głowy, trzymając się swej ciupki na przedmieściu [...] doszedł do tego, że się żadna już sprawa bez niego nie obeszła. *Krasz. Opow. 105*; b) ⟨*buntować się*⟩: Brak powagi królewskiej źle oddziałał na kraj, gdyż mieszczanie zaczęli znów podnosić butną głowę. *Baliń. M. Polska III/2, 187*; c) ⟨*nabierać otuchy, poczuć się pewniejszym*⟩: Przednówek się skończył, troski odeszły na bory i lasy, naród radośnie podnosił uciemiężone głowy. *Reym. Now. III, 232.* Podnieść głowę (dumnie). **96.** (Po)drapać się w głowę (z zakłopotaniem). **97.** Podrwić, podkpić głową ⟨*postąpić nieroztropnie*⟩: Długo myśl, nim co zrobisz, bo kto skoro zacznie lub podrwi głową, lub mu rzecz pójdzie opacznie. *Zabł. Zabob. 80.* **98.** Posypać, posypywać głowę popiołem ⟨*korzyć się, pokutować, żałować*⟩: Nie chowając niczego pod korcem, nie upiększając niczego, nie myślimy wszakże bynajmniej głowy posypywać popiołem, rozpacznie biadać i nielitościwie wyklinać. *Ask. Stulecia 86.* **99.** Potrząsnąć głową ⟨*dać znak przeczący*⟩. **100.** Pracować głową ⟨*myśleć intensywnie, kombinować*⟩. **101.** Prosić, przysięgać, ręczyć itp. na czyją głowę ⟨*utarta formułka oznaczająca bardzo gorącą prośbę, usilne ręczenie itp.*⟩: Na głowę tego dziecka zaręczam panu, że nie ustąpię ze Łżawca. *Żer. Prom. 145.* **102.** *pot.* Pójść, skoczyć po rozum do głowy ⟨*zacząć nad czym myśleć, wymyślić co, poradzić na co*⟩: Później pójdą po rozum do głowy i wytworzą we wsi podział pracy. *Żer. Dzieje II, 212.* **103.** Przechodzi coś, przelatuje, przewija się, przemyka komu przez głowę ⟨*ktoś myśli o czym przez chwilę, krótko, komuś przyszło coś na myśl*⟩: Przemknęło jej przez głowę szybkie wspomnienie. *Andrz. Ład. 80.* **104.** Przerastać, przewyższać, przenosić kogo o głowę ⟨*znacznie przewyższać kogo, być na znacznie wyższym poziomie rozwoju*⟩: Klonowicz jest mistrzem w poezji opisowej — Kochanowski o całą głowę przewyższa go w liryzmie. *Syrok. Lit. III, 15.* Przenosili go o głowę godnością. *Sienk. SPP.* **105.** Przewracać komu w głowie, przewraca się komu w głowie ⟨*powodować czyją zarozumiałość, podsycać wygórowaną ambicję, ktoś jest zarozumiały, zbyt ambitny*⟩: Naiwny jesteś, mój chłopcze, i w głowie ci się przewraca. *Sewer Zyzma 86.* **106.** Przychodzi coś komu, wpada do głowy, myśl strzela komu do głowy ⟨*ktoś ma pomysł, ktoś pomyślał o czymś*⟩: Wpadło mi do głowy, czyby go nie zapoznać z pierwszym zarysem scenicznym dramatu, który sam planuję. *Brand. K. Troja. 53.* **107.** Ręczyć głową ⟨*być czego całkowicie pewnym*⟩: Głową swoją gotowa była ręczyć, że czyta w duszy swej córki, jak w otwartej księdze. *Dąbr. Ig. Matki 46.* **108.** Robić co, postępować z głową (bez głowy) ⟨*robić co, postępować mądrze, rozważnie, z namysłem (niemądrze, nierozważnie, bez namysłu)*⟩: Ewakuacja odbyta w porządku, spokojnie, jak się patrzy, z głową, to i ludzkich strat zaoszczędzi. *Bron. J. Siostrz. 7.* **109.** Rozjaśnia się komu w głowie, robi się jasno w głowie ⟨*ktoś zaczyna coś rozumieć*⟩: Zrobiło mi się jasno w głowie i zrozumiałem nareszcie, jaki to nieszczęśliwy żebrak rozmawiał wówczas z panną Felicją. *Jun. Dworek 83.* **110.** Rzucić klątwę, przekleństwo na czyją głowę ⟨*przekląć kogo*⟩. **111.** *pot.* Schnie, usycha komu g. ⟨*ktoś się o coś kłopocze, jest w trudnej sytuacji*⟩: Hieronimowi głowa schnie, a grosza nie mają. *Krasz. Int. 216.* **112.** Schylać, spuszczać głowę ⟨*upokarzać się*⟩: Wszedłem między mnichy, ja, niegdyś dumny z rodu, ja, com był junakiem, spuściłem głowę, kwestarz, zwałem się Robakiem, że jako robak w prochu. *Mick. Tad. 297.* **113.** Schylać, pochylać przed kim a. przed czym głowę ⟨*uznać czyjąś przewagę, wyższość; poddać się komu, poważać kogo, upokorzyć się przed kim*⟩: Przed bohaterem pochylmy głowy. *Czerwień. Poezje 99.* **114.** *pot.* Siedzieć komu na głowie, sprowadzać się, włazić, pakować się itp. komu na głowę ⟨*być, stawać się komu ciężarem*⟩: Siedzieli więc na głowie Niechcicom, a właściwie uważali, że to Niechcicowie im zjechali na kark. *Dąbr. M. Noce I, 179.* **115.** *pot.* Siedzi ktoś komu w głowie, zajeżdża do głowy, w głowę ⟨*ktoś jest przedmiotem czyjejś uporczywej myśli, troski, zainteresowań, miłości*⟩: Od rana siedzi mi w głowie ta dziewczyna. I nie wiem doprawdy, co robić. *Nałk. Z. Dom kob. 70.* **116.** Skłonić, schronić, przytulić, ukryć, złożyć gdzie głowę ⟨*znaleźć schronienie, przytułek, mieszkanie*⟩: Myśli o jakimś zaciszu, gdzie by mógł głowę skłonić na ostatnie dni. *Boy Słowa 152.* **117.** *iron.* Skrócić kogo o głowę ⟨*uśmiercić*⟩: Słyszałem jak dziś rano rzekł do swojego przybocznika: trzeba Alruna skrócić o głowę, bo nad was wyrósł. *Święt. A. Duchy 29.* **118.** Krew, krzywda, wina czyja spada na czyją głowę ⟨*obciąża kogo; ktoś jest za czyjąś śmierć, krzywdę itp. odpowiedzialny*⟩: Cała wina zatrzymania owego listu spada na moją głowę. *Mick. Listy II, 375.* **119.** Spada, wali się coś (nieszczęście, kłopot itp.) na czyją głowę ⟨*na kogo; kogoś dotyka nieszczęście itp.*⟩. **120.** Spada coś z głowy ⟨*przestaje się myśleć o czymś, kłopotać się czymś*⟩: Jakiś wielki kłopot spadł z głowy, znalazło się cudem jakieś wyjście z ciasnego miejsca. *Strug Pocisk 167.* **121.** *pot.* Stać komu nad głową ⟨*pilnować, niepokoić kogo, naciskać o co*⟩: Zapłacić trzeba, stoi nad głową wierzyciel. *Górn. SW.* **122.** Stawać na głowie a. na głowach (ze zbytków) ⟨*wyprawiać brewerie, awantury*⟩: Gdy tylko ojca nie ma w domu, chłopcy stają na głowach. **123.** Stawać, stanąć na głowie ⟨*odwracać ustalony porządek rzeczy, dziać się wbrew utartym zwyczajom*⟩: Czego i gdzie pilnować w tym piekle, gdzie się wszystko pomieszało, wszystko stanęło na głowie, wszystko było jakimś szaleńczym wybrykiem. *Was. W. Gwiazdy. 8.* **124.** Stawać, postawić na głowie ⟨*czynić wielkie wysiłki, robić wszystko co możliwe, używać wszelkich możliwych środków*⟩: Na głowach stają, żeby odrobić stracony czas. *Bogusz. Nigdy 145.* **125.** Stawiać co na głowie ⟨*odwracać porządek rzeczy, odwracać do góry nogami, przeinaczać*⟩. **126.** Strącić komu (hardą) głowę ⟨*ściąć albo kazać ściąć kogo*⟩. **127.** Strzec kogo a. czego jak oka w głowie ⟨*strzec bardzo pilnie, troskliwie*⟩: Strzegą tej córki jakby oka w głowie. *Brodz. Wiesł. 3.* **128.** Strzela, strzeliło coś komu do głowy ⟨*ktoś wpada, wpadł na szalony pomysł*⟩: Spoglądano i na mnie podejrzliwie: [...] nie wiadomo, co mu strzeli do głowy. *Rudn. L. Stare II, 256.* **129.** Suszyć komu głowę ⟨*natrętnie, ustawicznie mówić o tym samym; nudzić, dokuczać*⟩: Julian jest o wiele przyjemniejszy, bo mu o pieniądze głowy nie suszą. *Zap. G. Pam. 166.* **130.** Szumi komu w głowie (alkohol) ⟨*ktoś jest nieco zamroczony*⟩: Napił się wina, które mu już nieco w głowie szumiało. *Tyg. Ilustr. 7. 1904.* **131.** Ściągać burzę, nieszczęście itp. na czyją głowę ⟨*na kogo*⟩. **132.** Świta komu w głowie ⟨*ktoś zaczyna rozumieć*⟩: Teraz dopiero zaczynało mi świtać w głowie, ile wagi przywiązywano do tej wiadomości. *Fiedl. A. Biz. 206.* **133.** Tłuc, bić głową o mur, o ścianę ⟨*starać się przezwyciężyć przeszkodę niemożliwą do pokonania*⟩: Choć ty tłucz o ścianę głową, zawsze bieda jednakowo! *Witw. S. Piosnki 289.* **134.** Tracić, stracić głowę: a) ⟨*nie wiedzieć, co robić, tracić orientację*⟩: Traci głowę i zaczyna chuchać na te nogi, jakby jej oddech mógł rozgrzać skostniałość ciała. *Goj. Dziew. II, 164*; b) a. tracić dla kogo głowę ⟨*ulegać czyjemu urokowi*⟩: Facet jest romansowy. Traci głowę dla wdowy. *Gałcz. Ślub 87.* **135.** Uciąć, ukręcić czemu głowę ⟨*zapobiec czemu, zaprzeczyć*⟩: Był [...] pochłonięty ukręcaniem głowy wszystkim szkodliwym pogłoskom, jakie krążyły w mieście po ostatnim kolegium. *Brand. K. Obyw. 302.* **136.** Uderza komu do głowy sława, godność, powodzenie itp. ⟨*ktoś staje się zarozumiały, pyszny*⟩: Został niedawno naczelnikiem i to mu uderzyło do głowy! *Breza Niebo II, 36.* **137.** Woda sodowa uderza komu do głowy ⟨*ktoś staje się zarozumiały, pyszny z błahych powodów*⟩: Po wybraniu go na prezesa Rady — ho! ho! — woda sodowa uderzyła mu do głowy. *Wilczek Nr 16, s. 216.* **138.** Unieść głowę ⟨*ujść z życiem, uratować się*⟩: Musicie więc do Księstwa uciekać, Panowie, a mianowicie Maciej [...] Tadeusz, Konew, Brzytew, niech unoszą głowy za Niemen. *Mick. Tad. 276.* **139.** Utkwiło coś komu w głowie ⟨*ktoś dobrze pamięta*⟩: Opowiadałem mu dwa lata temu jedną historię wojenną; utkwiła mu w głowie. *Kow. A. Uliczka 32.* **140.** Walczyć, spotkać się itp. głowa w głowę ⟨*walczyć itp. jeden przeciw jednemu*⟩. **141.** Wbić, wbijać w głowę ⟨*wpoić przekonanie, utwierdzić, umocnić pogląd, przekonanie, myśl*⟩: Wbił sobie w głowę, że ktoś ich śledzi. *Breza Mury 44.* **142.** Wisi coś nad głową, wisi jak miecz (Damoklesa) nad głową ⟨*coś grozi*⟩: Do kogoż mamy udać się o pomoc [...] kiedy nieszczęście wisi nad naszą głową? *Bełc. Król 264.* I ani chwili spokoju nie dawała mu myśl, że to niebezpieczeństwo wciąż wisiało mu nad głową. *Perz. Uczn. 96.* **143.** *pot.* Włożyć coś pod głowę ⟨*pod poduszkę*⟩. **144.** Wybić kogo a. co komu, sobie z głowy ⟨*skłonić kogo do niemyślenia o kim, o czym, zaprzestać o kim, o czym myśleć*⟩: Wybij sobie z głowy wszystkie myśli o rozwodzie. *Perz. Raz. 165.* **145.** Wychodzi, wylatuje, ulatuje, wietrzeje itp. coś z głowy ⟨*zapomina się o czymś*⟩: Obecni wyszli mu zupełnie z głowy. Długa chwila upłynęła, zanim ich sobie przypomniał. *Gomul. Miecz. II, 130.* **146.** Wychylić, wytknąć głowę ⟨*wyjść*⟩: Jesteś tak zazdrosny, że jej głowy na ulicę nie dasz wychylić. *Krasz. Szalona 236.* **147.** Wylać komu kubeł zimnej wody na głowę ⟨*wykazać komu nierealność pomysłu, otrzeźwić kogo*⟩. **148.** Wziąć kogo za głowę ⟨*opanować kogo, podporządkować sobie*⟩: Kto tam z nich kogo opanował, powiedzieć trudno, ale z charakteru Zoni wnosząc, ona kuzynka musiała wziąć za głowę. *Krasz. Szalona 199.* **149.** Oczy wyłażą komu z głowy ⟨*ktoś nie może się napatrzeć, nadziwić*⟩: Dzieciom oczy wyłaziły z głowy, bo istotnie wszystko to wygląda tak jak w bajce. *Sienk. Koresp. II, 71.* **150.** Wywietrzało coś komu z głowy ⟨*ktoś zapomniał o czym, uleciało mu z pamięci*⟩. **151.** Zabić klina w głowę ⟨*dać powód do rozmyślań, zaciekawić, zaintrygować*⟩: Zaciekawiłem go, zabiłem mu klina w głowę — a on nic nie pyta... Pcha mnie, żebym się wygadał do końca. *Strug Krzyż II, 179.* **152.** Zachodzić w głowę ⟨*zastanawiać się nie mogąc zrozumieć, gubić się w kłopotliwych domysłach*⟩: Ma jakieś wielkie zmartwienie. W głowę zachodzę, co to takiego być może. *Dąbr. Ig. Śmierć 54.* **153.** Zadzierać, zadrzeć głowę ⟨*podnieść głowę wyżej niż normalnie, wyrażając w ten sposób własną wyższość, pychę itp.; być pysznym, zarozumiałym, dumnym*⟩: Wyszedł z głową niezmiernie zadartą trzymając ręce w kieszeniach, w których nie było ani grosza. *Prus Wiecz. 227.* **154.** Zakropić, zalać, zamroczyć, zaprószyć głowę ⟨*podpić sobie, być pijanym*⟩: Kiedy zaprószył głowę, co stale zdarzało się co tydzień, omijali go wszyscy. *Sienk. Now. IV, 3.* **155.** *daw.* Zapłacić za głowę ⟨*zapłacić za zabójstwo*⟩: Szlachcić, który zabił szlachcica bronią sieczną lub obuchową [...] musiał zapłacić za głowę zabitego 120 grzywien. *Łoz. Wł. Praw. I, 9.* **156.** *żart.* Zapodziać, zgubić głowę ⟨*nakrycie głowy*⟩. **157.** Zaprzątnąć sobie głowę kim, czym ⟨*myśleć ustawicznie*⟩. **158.** Zawracać, zawrócić komu głowę, w głowie: a) ⟨*oszałamiać, odurzać, upajać*⟩: Zawróciły mu głowę rysunki, porzucił wszystko chcąc zostać artystą. *Krasz. Opow. 84*; b) ⟨*niepokoić, zaprzątać, zajmować czym, być natrętnym*⟩: Czego ty od rzeczy gadasz? Czego ty nam w biały dzień głowę zawracasz? *Winaw. Roztw. 42*; c) ⟨*bałamucić kogo, zajmować sobą*⟩: Biedna Anusia, której piękny Babinicz nieco w głowie zawrócił, żegnała się z nim bardzo czule. *Sienk. Pot. IV, 219.* **159.** Zawrócić sobie kim głowę ⟨*zająć się kim, zakochać się w kim*⟩: W biurze wiedziano już dobrze, że dyrektor zawrócił sobie głowę Zofią. *Perz. Las 64.* **160.** Złożyć głowę w ziemi ⟨*być pochowanym*⟩: Poszedł, het za morza [...] głowę złożył w cudzej ziemi. *Ziel. G. Poezje I, 338.* **161.** Zmyć komu głowę ⟨*skrzyczeć, zwymyślać kogo*⟩: W winta grała, jak najgorzej i za własne omyłki mnie biednemu parę razy porządnie głowę zmyła. *Orzesz. Iskry 160.* **162.** Zrzucać odpowiedzialność na czyją głowę (za co) ⟨*na kogo*⟩: Na jego też głowę zrzucał odpowiedzialność za wszelkie późniejsze nieszczęścia narodu. *Bar Kum. 170.* **163.** **g.** ciąży komu (jak ołów) ⟨*ktoś odczuwa zmęczenie, senność*⟩. **164.** g. czyja (jest) w tym, (a)żeby... ⟨*ktoś powinien o tym myśleć, troszczyć się o to, wysilać umysł, postarać się, aby...*⟩: Głowa Zagłoby w tym, żeby ich ominąć. *Sienk. SPP.* Moja głowa w tym, żeby to zrobić. *SW.* **165.** Nie jego **g.**, żeby... ⟨*nie jest w stanie ogarnąć czego myślą, wykazać w czym należytą orientację*⟩: Nie Ignacego głowa, żeby wytłumaczyć sobie takie coś. *Bogusz. Kura 195.* **166.** **g.** pęka, puchnie, trzeszczy komu (z bólu, od kłopotów): a) ⟨*komuś dokucza hałas, zgiełk*⟩: Jeden wyje, drugi wrzeszczy, uszy puchną, głowa trzeszczy. *Hertz B. Bajki 241*; b) ⟨*ktoś ma dużo pracy, kłopotów, ktoś nie może sobie poradzić z pracą, kłopotami*⟩: Moja kochana, ty ciągle śpisz — gderała — a mnie tu głowa puchnie po prostu — co? *Dąbr. M. Znaki 88.* **g.** komu płonie ⟨*ktoś się zapala do czego, entuzjazmuje czymś*⟩. **167.** **g.** spadła komu (z karku) ⟨*został zabity, ścięty*⟩. **168.** **g.** się trzęsie (komu): Biegnie, aż mu się głowa trzęsie. *SW.*

przysł. **169.** Co głowa, to rozum. **170.** Co w głowie, to w mowie. **171.** Co z głowy, to z myśli. **172.** Gdzie ogon rządzi, tam głowa błądzi. **173.** Głowa jak rzeszoto, co w nią wejdzie, to zaraz wyjdzie. **174.** Głową muru nie przebijesz ⟨*nic nie zdziałasz przeciw sile wyższej*⟩. **175.** Głupia głowa nie łysieje. Głupia głowa nie siwieje. **176.** Kiedy głowa siwieje, to serce szaleje. **177.** Kto nie ma w głowie, musi mieć w nogach ⟨*jeżeli kto o czym zapomniał, musi wrócić, żeby to zrobić*⟩. **178.** Nie każda głowa siwa mądra bywa. **179.** Od przybytku głowa nie boli. **180.** Stara głowa, rozum młody.

głowiasty Kapusta **g-a** ⟨*odmiana kapusty ogrodowej o liściach gęsto stulonych w okrągłą główkę*⟩. Sałata **g-a**.

głód **1.** Dotkliwy, straszny **g.** **2.** **g.** wilczy ⟨*nienasycona żądza jedzenia*⟩. **3.** **g.** i chłód. O głodzie i chłodzie. **4.** Klęska, widmo głodu. **5.** Głodem trawiony. **6.** *przen.* **g.** mieszkaniowy ⟨*brak mieszkań*⟩: Wobec katastrofalnego głodu mieszkaniowego [...] zaczęło się spontaniczne osadnictwo. *Szwank. Warsz. 325.* **7.** *przen.* **g.** czego a. na co: Znajdzie wiele do zrobienia przy takim wiekuistym na pieniądze głodzie. *Krasz. SW.* **8.** **g.** krwi ⟨*żądza krwawej zemsty*⟩. **9.** **g.** pieniędzy; **g.** wiedzy, wrażeń; **g.** ziemi. **10.** Cierpieć, czuć, odczuwać, znosić **g.** **11.** Ginąć, umierać z głodu: O, dajcie jaką jałmużnę żebrakowi, z głodu ginę. *Słow. Książę. 379.* **12.** Padać z głodu (o bydle). **13.** Morzyć, przymierać, zamorzyć głodem. **14.** (Na)sycić **g.**, zaspokoić pierwszy **g.** **15.** Nie zazn(aw)ać głodu: Skąpiłam chleba swym ustom, by moje dziecko nie zaznało głodu! *Kaspr. Hymny 104.* **16.** Wziąć miasto, twierdzę głodem a. zmusić głodem do poddania się ⟨*zdobyć, zmusić do poddania odcinając dowóz środków żywności*⟩. **17.** **g.** daje się we znaki, dokucza, doskwiera komu, dręczy, nęka (kogo), skręca kiszki, szarpie wnętrzności (komu), trapi (kogo). **18.** **g.** (ogólny) panuje, sroży się. **19.** **g.** (widmo głodu) zagraża komu.

przysł. **20.** Głód najlepszy kucharz. **21.** Głód wszystkiego nauczy. **22.** Jednemu gody, drugiemu głody. **23.** Jedź ty do mnie na głody, ja do ciebie na gody. **24.** Kogo Pan Bóg stworzy, głodem nie umorzy. **25.** Kto pracuje, głodem nie umrze.

główka **1.** **g.** dziecięca a. dziecka. **2.** **g.** czosnku, maku, sałaty. **3.** **g-i** kwiatów. **4.** **g.** kapelusza *p.* głowa. **5.** **g.** zapałki ⟨*łebek*⟩. **6.** *poligr.* **g.** czcionki ⟨*górna część czcionki, na której znajduje się oczko (wypukły rysunek litery czy innego znaku)*⟩. **7.** *techn.* **g.** od maszyny do szycia. **8.** *sport.* Precyzyjna **g.** ⟨*precyzyjne odbicie piłki głową*⟩. **9.** Trupia **g.**: a) *p.* głowa: Chcąc zawsze mieć obraz śmierci przed oczyma, jadał na srebrnym talerzu z wyrzeźbioną we środku trupią główką. *Chłęd. Barok 298*; b) ⟨*gatunek ćmy*⟩.

przysł. **10.** Główka jak makówka. **11.** Wszystkie główki mają swe wymówki.

głównie *daw.* **g.** dowodzący ⟨*głównodowodzący*⟩.

główny 1. g-a aleja, ulica ⟨*pryncypalna*⟩. **2.** Dworzec **g.**; poczta **g-a, g.** urząd (pocztowy, statystyczny itp.) ⟨*centralny*⟩. **3.** *bot.* Korzeń **g.** ⟨*u roślin nasiennych: korzeń powstający przez wydłużenie korzenia zarodka*⟩. **4.** *księg.* Rachunek **g.**, konto **g-e** ⟨*rachunek, konto podlegający(-e) rozbiciu na rachunki pomocnicze*⟩. **5.** Nawa **g-a** ⟨*w kościele: nawa środkowa*⟩. **6.** Ołtarz **g.** ⟨*w kościele: ołtarz w apsydzie*⟩. **7. g-a** przyczyna, myśl, treść, zasada ⟨*najważniejsza, podstawowa, zasadnicza*⟩. **8. g-a** rola (w sztuce teatralnej): Główne role powierzono najlepszym aktorom. *Loren. Dwadz. 21.* **9.** *praw.* Rozprawa **g-a** ⟨*część przewodu sądowego, rozprawa, po której zapada wyrok*⟩. **10.** *geogr.* Rzeka **g-a** ⟨*uchodząca bezpośrednio do morza*⟩. **11.** Szkoła **g-a** ⟨*w Polsce przedrozbiorowej: akademia, wyższa uczelnia obejmująca wszystkie dziedziny nauk*⟩. **12.** *anat.* Tętnica **g-a** ⟨*aorta*⟩. **13. g-a** wygrana; **g.** los ⟨*największa wygrana na loterii*⟩. **14.** Zdanie **g-e** ⟨*nadrzędne, niezależne od innych zdań*⟩. **15.** Zarząd **g.** ⟨*naczelny, najwyższy*⟩. **16.** *przestarz.* dziś *książk.* Co **g-a** a. to **g-a** ⟨*skrót wyrażenia: główna rzecz; co najważniejsze to najważniejsze*⟩: To najgłówniejsza, że Jacuś pochodzi z ludu, a czas już, żeby i lud wydawał z siebie wielkich ludzi! *Dygas. Beld. 215.*

głuch *rzad. przysł.* Gadaj z głuchem — w łeb obuchem.

głucho 1. g. (jest) o czym ⟨*nic nie słychać, nic nie wiadomo*⟩. **2.** Dudnić **g.** ⟨*o odgłosie niskim, niewyraźnym*⟩. **3. g.** milczeć ⟨*całkowicie milczeć, ani jednym głosem nie przerywać milczenia*⟩: Głucho milczy Warszawa otępiała z bólu i ran. *Dobrow. S. Wiersze 151.* **4.** Spać **g.** ⟨*spać mocno*⟩: A gdy noc przyszła, gdy świat spał głucho, stawał przede mną krwawy trup ojca. *Ziel. G. Kirgiz 19.* **5.** Zamknięte coś na **g.** ⟨*całkowicie, zupełnie*⟩: Szkatułka była na głucho zamknięta i miała na sobie pieczęć ze znakiem sygnetu. *Leśm. Klech. 91.*

głuchy 1. g. jak pień; na jedno ucho, na oba uszy. **2. g.** na co: **g.** na prośby; na przestrogi; na wszystko. Głuchy na ludzkie cierpienia. *SPP.* **3.** Być głuchym na co ⟨*nie chcieć słyszeć, być obojętnym*⟩: Zacni drukarze [...] zasiadający w radzie miejskiej są głusi na jego słowa. *Par. Niebo 35.* **4. g.** ból ⟨*niewyraźny, nieostry*⟩. **5.** *łow.* **g.** byk ⟨*jeleń samiec — przodownik stada*⟩. **6. g-a** cisza, cichość ⟨*całkowita, głęboka cisza; całkowite, głębokie milczenie*⟩: Czasem słychać szum morza, czasem cichość głucha. *Słow. Poem. I, 177.* **7. g.** instrument ⟨*z niepełnym rezonansem*⟩: Elsner żałował, że mój pantalion głuchy i że basowych pasaży słychać nie było. *Chopin Wyb. 55.* **8. g-a** jesień ⟨*późna*⟩. **9. g.** jęk, odgłos ⟨*przytłumiony, niski*⟩. **10.** *muz.* **g-a** klawiatura ⟨*klawiatura nie dająca dźwięku; służy pianistom do ćwiczeń technicznych*⟩. **11.** *łow.* **g.** miot ⟨*miot bez zwierzyny; próżny*⟩: Nie było „głuchych miotów". W każdym pędzeniu strzelano. *Ejs. Przyg. 259.* **12. g.** mur, **g-a** ściana ⟨*nie mający(-a) otworów (drzwi, okien); gładki(-a), ślepy(-a)*⟩: Podwórko to na wysokości paru pięter było zewsząd otoczone głuchymi ścianami innych domów. *Krzyw. L. Wspom. 241.* **13. g-a** nienawiść, rozpacz itp. ⟨*o uczuciach: silne, mocne, głęboko w kim tkwiące*⟩. **14. g-a** noc ⟨*późna, głęboka noc*⟩: *przen.* W krajach ludzkości jeszcze noc głucha; żywioły chęci jeszcze są w wojnie. *Mick. Wiersze 104.* **15.** *roln.* **g.** owies ⟨*chwast podobny do owsa występujący w zbożach; zwany pospolicie owsikiem*⟩. **16. g.** sen ⟨*mocny, głęboki sen*⟩: Wsi i grody we śnie głuchym spały. *Groza Poezje 164.* **17. g-a** wieś, prowincja, okolica itp. ⟨*wieś, prowincja itp. oddalona od ośrodków kulturalnych; zapadła, głęboka*⟩: Siedzi się na głuchej wsi i wie tyle, ile przygodny gość opowie. *Aud. Zbieg. 9.* **18. g-e** wieści, plotki, wiadomości ⟨*nie ujawniające się, nie ujawnione; tajne, skryte, ciche*⟩.

przysł. **19.** Czego głuchy nie dosłyszy, to zmyśli. **20.** Powiedz głuchemu, nie powie drugiemu.

głupi 1. Bezdennie **g. 2. g.** jak but, jak stołowe nogi ⟨*bardzo głupi*⟩: Jest głupi jak but, jest niedołęga, ale przecież się na coś zdecydował. *Strug Wspom. 159.* Poczciwe chłopisko z kościami, ale głupi jak stołowe nogi. *Jun. Antrop. 54.* **3. g.** kawałek czego, łach, świstek itp. ⟨*nie przedstawiający większej wartości*⟩: O co ci chodzi! O ten głupi kawałek materiału? O głupi grosz tyle hałasu. *SW.* **4. g-a** mina, **g-e** oczy ⟨*wyrażające głupotę*⟩. **5.** Na mój, na własny **g.** rozum ⟨*według własnego mniemania, nie licząc się ze zdaniem innych*⟩: A co żałujecie, żeście chcieli przyspieszyć transport? — tego nie żałuję, ale nie wolno mi było tego robić na własny, głupi rozum. *Braun Lewanty 147.* **6. g-a** odpowiedź, **g-e** pytanie ⟨*bezsensowna(-e)*⟩. **7. g-a** rzecz, historia, sprawa, sytuacja ⟨*kłopotliwa, nieprzyjemna, niepożądana, przykra*⟩: Nieraz bez zastanowienia chlapnie ozorem [...] i z tego potem wychodzą głupie historie. *Reym. Now. V, 175.* **8. g-e** usposobienie ⟨*dziwne*⟩. **9.** Po głupiemu ⟨*głupio, w głupi sposób*⟩: Okropnieś to po głupiemu zrobił. *SL.* **10.** Z głupia frant: a) ⟨*udając naiwność, nieświadomość*⟩: Z głupia frant oświadczył na wstępie, że nie będzie wywodził dawności jego rodu. *Boy Mar. 226*; b) *przestarz.* ⟨*człowiek sprytny udający naiwnego*⟩: Byli to po prostu maniacy, albo też z głupia franty. *Odyniec Wspom. 128.* **11.** Nie ma głupich ⟨*nie jestem głupi, naiwny, nie dam się nabrać; nikt nie jest na tyle głupi, aby...*⟩. **12.** Być głupim na co ⟨*nie wiedzieć, co zrobić, nie orientować się*⟩: Jestem głupi na to wszystko. *SW.* **13.** *pot.* Robić co jak głupi ⟨*niepotrzebnie, z narażaniem się na śmieszność, przykrość*⟩: Czekałem na ciebie cały dzień jak głupi. *SL.* **14.** *pot.* Udawać głupiego ⟨*naiwnego, udawać, że się nie rozumie*⟩.

przysł. **15.** Głupi, ale zdrów. **16.** I mądry głupi, gdy go nędza złupi. **17.** Co głupiemu po rozumie, kiedy go użyć nie umie? **18.** Głupi daje, mądry bierze. **19.** Głupi dwa razy traci. **20.** Lepiej z mądrym zgubić, niż z głupim znaleźć. **21.** Mądry głupiemu zawsze ustępuje. **22.** Nadzieja jest matką głupich. **23.** Nie siej głupich, sami wschodzą. **24.** Po czym poznać głupiego? po śmiechu jego. **25.** Rad głupi, że oszalał.

głupio 1. Czuć się **g.** ⟨*żenować się; być zażenowanym, skrępowanym*⟩: Nie przyzwyczajony do towarzystwa kobiecego, czerwienił się i czuł się ogromnie głupio. *Krzyw. I. Bunt 13.* **2.** Odpowiadać, pytać uśmiechać się **g.** ⟨*niedorzecznie, bezsensownie*⟩. **3. g.** postępować ⟨*nierozważnie, nierozsądnie*⟩. **4.** *pot.* Komuś jest, robi się wobec kogo a. przed kim **g.** ⟨*ktoś czuje się zażenowany*⟩: No, dosyć zwlekania, dawaj forsę, bo mi już przed ludźmi głupio. *Żukr. Dni 64.*

głupota 1. Bezbrzeżna, bezdenna, bezgraniczna; stara jak świat, przyrodzona, wrodzona **g. 2.** Do głupoty ⟨*bez pamięci, do nieprzytomności*⟩: Niby to rozkochany do głupoty w Teresie, a pozwala jej romansować na wszystkie strony. *Perz. Raz 234.* **3.** Wyrażać czym, zdradzać (twarzą, tępym spojrzeniem) głupotę. **4.** Zrobić co z głupoty a. przez głupotę.

głupstwo 1. Kapitalne, wielkie **g. 2.** Gadać, klepać, pleść, wygadywać **g-a** ⟨*mówić bardzo głupio, mówić niedorzeczności*⟩: Zamiast mi pleść głupstwa, powiedz jeden z drugim, jak tam z lekcjami na jutro. *Mort. Spow. 44.* **3.** Kłócić się o byle **g.** ⟨*o rzecz błahą, o drobiazg*⟩. **4.** Nabijać sobie (komu) głowę głupstwami ⟨*ciągle myśleć lub mówić o głupich, nieważnych, błahych sprawach*⟩: Złości mnie, że dureń głupstwami łeb sobie nabija. *Lut. Sprawa 10.* **5.** Nagadać komu głupstw ⟨*rzeczy obraźliwych a. krzywdzących*⟩. **6.** Palnąć, popełnić, powiedzieć, wypalić, strzelić, zrobić **g.**, *rzad.* palić **g-a**; wyrwać się z głupstwem ⟨*zrobić lub powiedzieć nagle, nieoczekiwanie coś bardzo głupiego, niedorzecznego*⟩: Chłopiec jak nic palnie głupstwo, po którym nie będzie już żadnego ratunku! *Par. Niebo 142.* Albo biedak palił głupstwa, albo bajał coś niecoś nieszkodliwego, abyśmy nie pomyśleli, że nic nie wie. *Gard. Trzech 217.* **7.** Wplątać się w **g.** ⟨*znaleźć się niepotrzebnie w głupiej, kłopotliwej lub nieprzyjemnej sytuacji*⟩: Czerwienisz się i coś niejasno się tłumaczysz. Czyś się ty w jakie głupstwo nie wplątał? *Korz. J. Krewni 133.* **8.** Komuś tylko głupstwa w głowie a. kogoś się głupstwa trzymają ⟨*ktoś ma głupie pomysły, zamiary*⟩: Tobie zawsze tylko głupstwa w głowie.

przysł. **9.** Głupstwo rozum zjadło.

głusza g. cmentarna, wiejska ⟨*martwota, głucha cisza*⟩. **g.** leśna ⟨*odludzie, pustkowie*⟩: Chwytała strzelbę i po całych dniach brodziła po moczarach i głuszach leśnych za ptakami. *Reym. Kom. 22.*

gmach 1. g. sądowy, szkolny, teatralny, szpitalny itp. **2.** Kompleks, zespół gmachów. **3.** Postawić, wznieść, zbudować **g. 4.** *daw.* **g.** miejsca ⟨*bardzo dużo miejsca*⟩: Ot! karczmisko jakieś murowane [w którym] gmach miejsca dla koni i wozów, ale tylko dwa apartamenta mieszkalne. *Kaczk. Swaty 124.*

gmatwać g. co ⟨*plątać, wikłać, mącić*⟩. **g.** nici. **g.** rzecz, sprawę: Nauczyciel ma używać jak najkrótszych wyrazów nie gmatwając rzeczy długimi wywodami. *L.* (*Pir. Pow. 155*).

gmatwanina g. czego: **g.** uliczek, jarów i wąwozów; dowodów, frazesów; spraw. Splątać się, zaplątać się w gmatwaninę czego.

gmerać g. w czym — czym ⟨*dłubać, ryć*⟩, np. **g.** w zębach wykałaczką, w piasku patykiem. **g.** w ogródku, w roli itp. ⟨*kopać, uprawiać ziemię*⟩: Ludzie coś tam gmerają w ogródkach, zbierają z pól, atoli panuje cisza, wszystko tu idzie niemrawo. *Goj. Ziemia 179.*

gmin *przestarz.* Człowiek z gminu ⟨*z ludu*⟩. **g.** szlachecki ⟨*ogół biednej szlachty*⟩: Ostatni zryw gminu szlacheckiego w jego walce przeciwko magnatom zaobserwujemy jeszcze za czasów Korybuta Wiśniowieckiego. *Budzyk Lit. IX, 185.*

gmina 1. g. miejska, wiejska ⟨*okrąg, jednostka administracyjna*⟩. **2.** Wójt gminy. **3. g.** ewangelicka, kwakierska, żydowska ⟨*zgromadzenie religijne*⟩. **4.** Zarządzenie gminy ⟨*urzędu gminnego*⟩. **5.** Pójść do gminy; załatwić sprawę w gminie.

gminny ⟨*odnoszący się do gminy; należący do gminy*⟩ **1.** Urząd, pisarz, sąd, samorząd **g. 2. g.** ośrodek maszynowy. **3. g-a** biblioteka, droga, szkoła. **4. g-a** kasa spółdzielcza. **5.** Chłopska wspólnota **g-a. 6. g-e** pastwisko. **7. g.** sposób zachowania się ⟨*pospolity, prostacki*⟩. **8.** Rysy (twarzy) **g-e. 9.** Obejście **g-e. 10. g.** pasterz ⟨*ludowy*⟩. **11. g-a** legenda, opowieść, **g-e** podanie.

gnać 1. g. bez pamięci, bez wytchnienia, co sił, jak wicher; na łeb na szyję, na oślep, na złamanie karku; z kopyta; **g.** na koniu ⟨*pędzić, mknąć*⟩: Gnał w dół na złamanie karku. *Wikt. Papież 11.* Trudno gnać tak z kopyta, zostawiając wszystko; dobre to dla pędziwiatra. *Strug Chim. I, 85.* **2. g.** kogo, co ⟨*pędzić, przynaglać do posuwania się naprzód*⟩: **g.** bydło (na pastwisko). Tęsknota gnała go po wszystkich morzach świata. *SL.* **3. g.** (kogo) do roboty ⟨*przynaglać, pędzić*⟩.

gnany g. czym: Chmura gnana wiatrem. **g.** tęsknotą, strachem, niepokojem: Ubrałem się szybko, nie myjąc się, nie golony [...] wyszedłem, gnany tęsknotą i ciekawością, na miasto, w którym przeżyłem ogromny sen młodości. *Słonim. Poezje 363.*

gnat 1. Same **g-y**, worek gnatów ⟨*o człowieku bardzo chudym*⟩. **2.** Nie czuć gnatów ⟨*być bardzo zmęczonym*⟩: No, kończmy na dzisiaj! Już po prostu gnatów nie czuję. *Żukr. Zioła 200.* **3.** Obgryzać **g.** (zwykle o psie). **4.** Patrzeć, gapić się jak sroka w **g.** ⟨*patrzeć uparcie w jeden punkt, przypatrywać się komu uparcie*⟩: A ten chudeusz obok ciebie, co tak patrzy na mnie jak sroka w gnat?... Kto to? *Morc. Ptaki 103.* **5.** Patrzy jak pies w **g.** ⟨*pożądliwie, z łakomstwem*⟩. *SFA.* **6.** Połamać, poprzetrącać, pogruchotać; porachować, policzyć komu **g-y** ⟨*mocno obić*⟩: Nic nie pomoże, trza mu porachować gnaty! *Prus Plac. 23.* Niech no jutro o świcie który nie stanie do obławy, policzę mu gnaty nahajem! *Choj. Alkh. IV, 51.* **7.** Położyć **g-y** ⟨*być pochowanym, znaleźć śmierć*⟩: Na północ poszedł jeden Wojciech święty boso i z krzyżem, gdzie położył gnaty, umęczon na śmierć. *Słow. Król 131.* **8.** Prostować **g-y** ⟨*prostować się*⟩: Prostował gnaty, ostrzył kosę, nabierał tchu i, zawróciwszy, nowy zagon zaczynał. *Reym. Fron. 5.* **9.** Wyciągać co (komu) jak psu z gardła **g.**: Przy familijnych radach bywałem i trzeba było on grosz sierocki z rąk złych ludzi jak nie przymierzając psu z gardła gnat wyciągnąć. *Jun. Bracia 228.* **10.** Wyciągnąć **g-y** ⟨*położyć się wygodnie, wyciągając się na całą długość*⟩: Zanim tu przyjdzie wyciągnę gnaty w pozie swobodnej. *Żer. Grzech 79.* **11.** Zmarznąć na **g.** ⟨*bardzo mocno zmarznąć*⟩: Zmarzłem na gnat. Czy pan nie ma gorącej herbaty? *Święt. A. Twinko 229.* **12.** Sterczą mu **g-y** ⟨*jest bardzo chudy*⟩.

przysł. **13.** Pies gnata nie zje i drugiemu nie da.

gnębić **1.** **g.** kogo, co — czym: **g.** lud wiejski, podwładnych; naród podbity. Nie omieszkaliby go gnębić procesem. *Sienk. SW.* **2.** Choroby gnębią kogo ⟨*ktoś często choruje*⟩. **3.** Coś kogo gnębi ⟨*wywołuje niepokój, dręczy, nęka*⟩: Ciągle gnębi ją myśl, że coś ważnego zostało poniechane. *Goj. Ziemia 95.*

gniazdo **1.** **g.** ptasie: jaskółcze, słowicze. itp. **2.** **g.** szerszeni, trzmieli. **3.** **g.** kreta, niedźwiedzia, wiewiórki. **4.** Lepić, wić, słać **g.**; siedzieć na gnieździe (o ptaku). **5.** Usłać sobie, założyć, zbudować **g.** (również *przen.*). **6.** Wybierać **g-a** ⟨*jaja, młode ptaki z gniazda*⟩: Chłopcy wybierali w lesie gniazda. *SL.* **7.** *przen.* **g.** rodzinne ⟨*dom rodzinny*⟩: Ten pusty, zniszczony dom przypominał mu gniazdo rodzinne w głębi Rosji. *Żer. Rzeka 120.* **8.** Powrót do gniazda ⟨*w rodzinne strony*⟩. **9.** *przestarz.* Z dobrego, zacnego gniazda ⟨*z dobrej, zacnej rodziny*⟩. **10.** *wojsk.* **g.** karabinów maszynowych, artyleryjskie itp. ⟨*stanowisko obronne*⟩: Czołg przystaje, bije w gniazda karabinów maszynowych, cement i deski pryskają na boki. *Żukr. Dni 86.* **11.** **g.** oporu; **g.** masztu ⟨*wiązanie umocowujące dolny koniec masztu*⟩.

przysł. **12.** Zły to ptak, co swoje (własne) gniazdo kala (plugawi). **13.** Zdybał jak czajkę na gnieździe.

gnić **1.** **g.** od czego a. z czego: Słup gnije od wilgoci; *przen.* ⟨*gnuśnieć*⟩: Gnije tam z nudów. *SPP.* **2.** **g.** w łóżku ⟨*wylegiwać się w łóżku, długo spać*⟩: Wstawać, lekcje przepowiedzieć, gamy do grania... prędzej... nie gnić w łóżkach. *Zap. G. Dul. 79.* **3.** **g.** w więzieniu, na galerach itp. ⟨*być uwięzionym, być skazanym na co*⟩: Dzielny żołnierz niewinnie skazany za morderstwo, którego nie popełnił, gnije dwanaście lat na galerach. *Boy Flirt V, 149.* **4.** *przestarz.* **g.** w ciemności (dziś w ciemnocie) ⟨*być skazanym na gnuśnienie, wegetację*⟩: Ta równość stała na tym, że jeden w pałacach żył, błyszczał złotem i szkarłatem, kiedy lud w ciemności gnił. *Świdz. Poezje 80.* **5.** Gnijąca rana ⟨*rana nie gojąca się, ropiejąca*⟩: [Żebracy] chwytali przechodniów za nogi, okazywali gnijące rany, ohydę ciała, aby litość budzić. *Wikt. Papież 106.*

przysł. **6.** Kto pracuje, ten żyje, kto próżnuje, ten gnije ⟨*gnuśnieje*⟩. **7.** Kto długo gnije, ten krótko żyje ⟨*kto długo sypia, ten skraca sobie życie*⟩. **8.** Dziś żyjem, jutro gnijem.

gnieciony **g.** plusz, jedwab itp. ⟨*plusz, jedwab itp. mający deseń wytłaczany lub marszczony mechanicznie*⟩: Plusz na obiciu foteli był niebieski, gnieciony, już wypłowiały. *Nałk. Z. Niecierp. 150.*

gnieść **1.** **g.** co ⟨*miąć, miętosić, ściskać*⟩, np. chusteczkę, czapkę: Gość nie odpowiadał. Czapkę w ręku gniótł i milczał. *Gomul. Mieszczka 166.* **2.** **g.** co — czym a. w czym ⟨*miażdżyć*⟩: **g.** kwiaty butami, orzechy w palcach. **3.** **g.** ciasto ⟨*wyrabiać, miesić ciasto*⟩. **4.** Buty gniotą ⟨*uciskają*⟩: Bucięta twarde gniotą mi nożyny. *Sewer Biedr. 81.* **5.** Gniecie kogo w dołku, w żołądku. *przen.* Coś serce gniecie: Chciałaś mi miłością twoją, matuchno moja, wynagrodzić cierpienia jakie mi serce gniotą. *Żer. Dzień. I, 85.* **6.** Długi gniotą ⟨*nękają, są ciężarem*⟩: Długi gniotą, z licznych drobnych zdołałem wyleźć, dwa grubsze ciążą. *Lel. Listy II, 163.* **7.** Nędza, starość, trud gniecie ⟨*dolega, dokucza*⟩: Nędza i starość coraz bardziej gniecie, sam teraz jestem, sam błądzę po świecie! *Fredro A. Poez. 76.* **8.** Zmora (kogo) gniecie ⟨*coś kogoś dręczy, martwi*⟩: Wyglądał, jakby gniotła go jakaś zmora. *Nałk. Z. Mił. 12.*

przysł. **9.** Nikt nie wie, co drugiego gniecie ⟨*co mu dolega, co go dręczy, niepokoi*⟩.

gnieść się **g. się** jak śledzie (jak śledź) w beczce ⟨*tłoczyć się w bardzo ciasnym pomieszczeniu*⟩: [Podróżowanie] pan [...] nazywa przyjemnością! Gnieść się jak śledź w beczce, łykać kurz i dym, przepychać się. *Reym. Now. V, 104.*

gniew **1.** Głuchy, gwałtowny, nagły, niepohamowany, niepowstrzymany, okropny, srogi, straszliwy, straszny, szalony, ślepy, tajony, tłumiony, wściekły **g.** **2.** **g.** na kogo, na co: Szalał z gniewu na mnie. *Sewer Zyzma 50.* **3.** **g.** o co: Ja się zawsze ojca bałem, bo był zły; o lada co gniew go taki porywał, że niech Bóg broni. *Jun. Bracia 305.* **4.** **g.** przeciw komu: Nie wypada dla twej godności, byś się gniewem przeciw niemu unosił. *Sienk. Ogn. I, 228.* **5.** **g.** za co: za obelgę. **6.** **g.** ludu. **7.** Burza, chmura, błyskawica, fala, iskra gniewu; wybuch, łuna gniewu itp. **8.** Czuć żywić **g.** (w sercu); hamować, opanować, pohamować, powściągnąć **g.**; (s)tłumić w sobie **g.**; mitygować, (u)łagodzić, przebłagać, rozbroić, rozproszyć, ugłaskać czyj **g.**; podsycać, podżegać czyj **g.**; ściągać na siebie czyj **g.**; wylać na kogo, wyładować, wywrzeć na kim swój **g.**; wywołać czyj **g.**; wzbudzić w kim **g.** **9.** Pałać, (za)wrzeć, kipieć, płonąć; unieść się, wybuchnąć, zakipieć, spłonąć, zapalić się, zapałać, zapłonąć gniewem. **10.** Dać powód, doprowadzić, przyprowadzić, pobudzić kogo do gniewu. **11.** Wpaść, wpadać, wprawiać kogo w **g.** **12.** Zrobić co w gniewie, w przystępie gniewu. **13.** Pohamować się, zaciąć się w gniewie. **14.** Miotać się, nie posiadać się, ochłonąć, pienić się, rzucać się, szaleć, (wy)sapać się, zatrząść się, zżymać się z gniewu. **15.** **g.** bierze, chwyta, ogarnia, opanowuje, ponosi, porywa kogo; **g.** miota, owładnął, rzuca kim; **g.** kipi, rośnie, rozgorzał, wre, wybucha, wzbiera, zapala się, zawrzał w kim (w sercu czyim).

przysł. **16.** Gniew piękności szkodzi. **17.** Gniew — gniewem, a interes — interesem. **18.** Deszcz ranny, gniew panny i taniec baby niedługo trwają.

gniewać **1.** Coś kogo gniewa: Gniewał go ścisk na ulicach zmuszający do wolnych, ślimaczych prawie ruchów. *Berent Próchno 81.*

przysł. **2.** Nie gniewaj i nie przepraszaj.

gniewać się **1.** **g. się** na kogo ⟨*mieć do kogo urazę, żal*⟩: Jak cię kocham, nie gniewam się na krytyków i im dowcipniej będą mi dogryzać, tym się serdeczniej uśmieję. *Mick. Listy I, 435.* **2.** **g. się** o co: Gniewa się o byle co. Nie należy gniewać się, o to, co trzeba zwrócić. **3.** **g. się** z kim, między sobą a. na siebie ⟨*żyć w niezgodzie, nie chcieć utrzymywać stosunków, znajomości; mieć wzajemne urazy*⟩: Gniewają się na siebie od pół roku. Ci młodzi wciąż się między sobą gniewają i wciąż się godzą. *SL.* **4.** **g. się** za co: Nie gniewaj się na mnie za te wątpliwości. *Święt. SPP.*

gniewny 1. g. gest, **g-a** twarz ⟨*wyrażający(-a) gniew*⟩. **2. g-e** uniesienie, spojrzenie itp.: [Żmija] otworzyła paszczę i podniosła się z gniewnym syczeniem. *Sier. Now. 198.* **3.** *przestarz.* **g.** na kogo ⟨*obrażony na kogo, czujący urazę, żal do kogo*⟩: Gniewne na siebie Litwiny i Lachy często u wspólnej pijają biesiady. *Mick. Graż. 16.* **4. g.** o co a. za co: Boś może o to gniewna? *Sienk. SPP.*

gnój 1. g. bydlęcy. Kupa gnoju ⟨*nawozu*⟩. Wozić **g.** Nawieźć pole gnojem. **2. g.** zatracony, ty gnoju! ⟨*wyzwiska*⟩.

gnuśny 1. g. człowiek ⟨*niechętny do działania, nie mający energii, apatyczny, ospały, niemrawy, ociężały, powolny*⟩. **2. g.** świat: Im ciemniejszy i gnuśniejszy świat wkoło, tym łatwiej otumanić go i wodzić na pasku. *Lam J. Głowy I, 107.* **3. g-e** życie ⟨*próżniacze, bezmyślne*⟩: Gnuśne życie w rezerwacie odbierało Indianom jakiekolwiek jaśniejsze widoki na przyszłość. *Fiedl. A. Biz. 243.*

godło 1. g. cechowe, fabryczne, kupieckie, państwowe ⟨*znak, emblemat, herb*⟩. Syrena **g.** Warszawy. **2.** Pod godłem czego ⟨*w imię czego, obierając coś za cel*⟩: Kościuszko, wielki mędrzec rozumem i sercem [...] rzeczywiście podjął nierówną walkę z wrogiem pod godłem nie tylko wolności całego narodu, ale także chłopów. *Święt. A. Hist. I, 496.* **3.** Obierać co za **g.** czego. **4.** Uważać co za **g.** czego: Ludzie psa uważają za przyjaźni godło, tymczasem zaś drobnego konfliktu wystarczy — pies na psa warczy. *Hertz B. Bajki 222.*

godnie 1. Nosić się **g.** ⟨*wyniośle, dumnie*⟩: Zawsze godnie się nosząc, niechętnie pospolitował się z rozmaitymi literackimi gryzipiórkami. *Bar. Kum. 269.* **2. g.** przyjąć kogo; **g.** uszanować, uczcić kogo, co ⟨*w sposób właściwy, odpowiedni dla kogo, czego*⟩: Chodźmy do skarbnicy zaczerpnąć nieco złota, aby godnie gości przyjmować. *Słow. Ballad. 98.* **3.** Umierać, zachowywać się **g.** ⟨*z godnością, z poczuciem własnej wartości, dumnie*⟩: W każdej sytuacji można zachować się godnie i przyzwoicie. *Zap. G. Malicz. 338.*

godność 1. g. osobista ⟨*poczucie własnej wartości*⟩: Poczucie godności osobistej. **2.** (Człowiek) pełen godności; bez godności. **3.** Zachować **g. 4.** Mówić, odpowiadać, postępować, zachowywać się z godnością ⟨*z poczuciem własnej wartości*⟩. **5.** Nosić się z godnością ⟨*być wyniosłym, dumnym*⟩: Ten człowiek gruby i tłusty nosił się z godnością: miał złoty zegarek ze złotą dewizką, na palcu herbowy złoty sygnet. *Dygas. Piszcz. II, 104.* **6.** Obsypać, obsypywać kogo godnościami ⟨*zaszczytnymi funkcjami, wysokimi stanowiskami*⟩: Obsypany godnościami został szambelanem, radcą tajnym, senatorem. *Ask. Łukas. I, 61.* **7.** Otrzymywać, sprawować, piastować **g.**, nadać komu **g.**, zaszczycać godnością: Nie było między nimi ani jednego, który by jakąś godnością zaszczycony nie był lub przynajmniej tytułu nie używał. *Krasz. Kolk. 13.* **8.** Podnieść do godności, wynieść kogo na **g.**, do godności ⟨*dać, nadać komu, czemu zaszczytny tytuł, funkcję, stanowisko*⟩: Wyniesiony na godność wojewody lubelskiego, pomnożył znacznie swe majętności. *Śliw. A. Sob. 15.* **9.** Składać swą **g.** ⟨*podać się do dymisji*⟩: Uprzedzając podziękowanie Dekerta za urząd, obligował go, żeby godności prezydenckiej nie składał. *Smol. W. Mieszcz. 132.* **10.** Składać kogo z godności ⟨*zwolnić kogo z zajmowanego stanowiska*⟩: Składać z urzędu senatorów i senatorskiej godności urzędników nie było w mocy króla bez sądu. *Moracz. Dzieje IX, 121.* **11.** Pańska **g.**? a. jak pańska **g.**? ⟨*grzecznościowa forma zapytania o nazwisko*⟩: Pańska godność, jeśli wolno wiedzieć? *Brand. K. Sams. 9.*

godny 1. g-a osoba ⟨*wzbudzająca poważanie, zacna, szanowna*⟩. **2. g-a** postawa ⟨*pełna godności*⟩. **3. g.** czego ⟨*wart, zasługujący na co*⟩: **g.** pochwały, lepszego losu, zazdrości, widzenia itp. Fakt **g.** pożałowania. Rzecz, sprawa **g-a** uwagi, zastanowienia. Osoba **g-a** zaufania. **4.** (Dzieło) **g-e** mistrza ⟨*dorównujące, właściwe (komu), stosowne do kogo*⟩. **5.** Syn **g.** ojca. **6.** Postępowanie, zachowanie **g-e** mężczyzny, uczciwego człowieka. **7.** Być, czuć się godnym czego: Czując się godnym wszelkich przywilejów losu, oburzał się, gdy te przywileje były mu odmawiane lub po prostu niedostępne. *Weys. Józ. Żywot 4.* **8.** Uważać kogo za godnego a. godnym kogo, czego.

gody 1. g. weselne ⟨*wesele, uczta weselna*⟩. **2.** Srebrne, złote, brylantowe **g.** ⟨*dwudziesta piąta, pięćdziesiąta i siedemdziesiąta piąta rocznica ślubu; jubileusz dwudziestopięciolecia, pięćdziesięciolecia itd.*⟩: Święcili złote gody małżeńskie. *Wędr. 27, 1901.* **3.** *łow. Pora godów* ⟨*u zwierząt: okres parzenia się*⟩.

godzić 1. g. coś z czymś ⟨*łączyć coś z czymś*⟩: Techniczny postęp coraz trudniej było godzić z dawnym ustrojem rolnym. *Rutk. Jan. Włość. 39.* Umiała godzić pracę z zajęciami domowymi. *SPW.* **2. g.** kogo — z kim; co — między kim ⟨*doprowadzać do porozumienia, jednać, łagodzić*⟩: Godził go z sąsiadem. *SPP.* Miał prawo [...] godzić lub rozsądzać spory między ludem. *Baliń. M. Polska IV, 17.* **3. g.** kogo — do czego ⟨*najmować*⟩. **4. g.** na kogo, na co ⟨*nastawać*⟩: Niech na jego zdrowie nie godzą. *Sienk. SPP.* **5. g.** na czyje życie. **6. g.** w co ⟨*uwłaczać czemu*⟩: Praca na powierzchni była dla górników największą karą. Wszak to godziło w honor górnika. *Morc. Ptaki 232.* **7. g.** w kogo — czym ⟨*uderzać, celować*⟩: Godził w niego nożem. To zarządzenie godzi w nas. **8.** *daw.* **g.** do czego, na co ⟨*dążyć do czego, chcieć coś osiągnąć*⟩: August II, uważając tron polski jedynie za cel pośredni w swych samolubnych widokach, nie godził bynajmniej do porozumienia się z duchem, dążnością i politycznym systemem narodu. *Mech. Wym. III, 96.*

godzić się 1. g. się na co, z kim, z czym: a) ⟨*przystawać na co*⟩: **g. się** na warunki. Każdy [...] godzi się na swoją rolę — tylko potrzebuje nieco czasu, by w nią wejść. *Nałk. Z. Mił. 112.* Umysł przeciętnego człowieka godzi się ze wszelkimi sprzecznościami pod wpływem przyzwyczajenia. *Witkiew. S. Szt. 100*; b) **g. się** z czym ⟨*pozostawać w harmonii*⟩: Życie zawodowe aktorki trudno się godzi z obowiązkami kobiety w rodzinie. *Kotarb. J. Świat. 69.* **2. g. się** z losem ⟨*przyjmować los bez szemrania, dostosowywać się do warunków*⟩. **3. g. się** do kogo, czego ⟨*wynajmować się do pracy, uma-*

wiać się o pracę, pertraktować o co⟩: **g. się do** dzieci. Ja się do służby godziłem, do robienia porządku, nie do żadnych faramuszek. *Dygas. Gorz. I, 199.* **4. g. się** o co ⟨*umawiać się o co*⟩: Godzić się o cenę. *SL.* **5. g. się** z kim ⟨*jednać się*⟩. **6.** Godzi się ⟨*przystoi, należy, wypada, jest stosowne; można, wolno, trzeba*⟩: Żeby tak odejść, tak rzucić, czy to się godzi? *Krzyw. I. Siew. 355.*

godzina 1. g. pierwsza, druga itd. **2.** Która **g.**? O której godzinie (przyjdziesz)? **3. g-y** służbowe, urzędowe; **g-y** pracy ⟨*czas urzędowy, czas pracy*⟩: Obiecała mi, że po naszych godzinach biurowych przyjdzie do państwa. *Sienk. Połan. II, 197.* **4. g.** nadliczbowa ⟨*godzina pracy poza obowiązującym wymiarem czasu pracy*⟩: Przekroczenie planu wydajności pracy w przemyśle zostało w pewnej mierze osiągnięte na skutek nadmiernej liczby godzin nadliczbowych. *Gosp. Plan. 3, 1954, s. 6.* **5.** Czarna **g.** ⟨*okres największych trudności, kłopotów, zwłaszcza materialnych*⟩: Chować co na czarną godzinę. Żyjąc bardzo skromnie, odłożył na najczarniejszą godzinę zaledwie dwa tysiące rubli. *Prus Dzieci 47.* **6.** Długie **g-y** ⟨*wiele godzin*⟩: Przeświadczona o swojej niemocy pogardza otaczającą ją okazałością i w goryczy trawi długie godziny. *Czyń. Jakob. 234.* **7.** Dobra, bita **g.**, **g.** z hakiem ⟨*cały sześćdziesięciominutowy okres czasu lub o kilka minut dłuższy*⟩: Odczytywanie depesz gratulacyjnych zajęło bitą godzinę. *Mostow. Kariera 312.* **8.** *astr.* **g.** gwiazdowa a. astronomiczna ⟨*dwudziesta czwarta część doby gwiazdowej*⟩: W czasie jednej doby gwiazdowej, czyli w 24 godzinach gwiazdowych, dowolny punkt równika lub równoleżnika zatacza 360°. *Wierzb. Astr. 25.* **9.** *kult.* **g-y** kapłańskie a. kanoniczne ⟨*części składowe oficjum kościelnego odprawiane pierwotnie w określonym czasie*⟩: Rektor szkoły miał obowiązek we dni powszednie śpiewać na sumie [...], a we dni świąteczne wszystkie godziny kapłańskie. *Łukasz. Hist. III, 469.* **10.** Lada **g.** ⟨*w najbliższym terminie; wkrótce*⟩: Lada godzina przybyć mogły pułki libijskie, stojące na południu. *Makowiec. Przyg. 227.* **11.** Ostatnia **g.** ⟨*chwila konania, śmierci*⟩: W ostatniej życia godzinie wspominał cię z wdzięcznością. *Fredro A. Damy 169.* **12. g.** policyjna ⟨*ustalona przez władze administracyjne lub wojskowe pora, podczas której ludności cywilnej nie wolno znajdować się na ulicach; godzina rozpoczynająca lub kończąca tę porę*⟩: Około 8 wieczorem — godzina policyjna — powoli ucisza się wszystko. *Hirsz. Hist. 201.* **13.** Szara **g.** ⟨*pora dnia, w której zapada zmierzch, szarówka*⟩: Siedziałem o szarej godzinie w swoim pokoju i marzyłem. *Strug Wspom. 176.* **14. g.** szkolna; **g.** historii itp., **g.** wykładu ⟨*lekcja, wykład trwający 45 minut*⟩. **15.** Podział, siatka godzin ⟨*plan lekcji, wykładów, zajęć w szkole, na uniwersytecie itp.*⟩: Wszedł gospodarz klasy, aby podyktować tymczasowy podział godzin na dwa dni. *Par. Niebo 106.* **16. g.** odjazdu, przyjazdu, przyjęć, rozpoczęcia czego itp. *przen.* Nareszcie odwetu wybiła godzina. *Past. Lira 87.* **17. g.** śmierci. **18.** Godzinami opowiadać, tłumaczyć co komu, uczyć się, siedzieć nad czym itp. **19.** Co **g.** ⟨*w odstępach czasu równych godzinie, po upływie godziny*⟩: Jak mi raz powiedzieli, że brać pigułki co godzina, to biorę co godzina. *Reym. SPP.* **20.** Na godzinę ⟨*na czas godziny*⟩: Wychodzę na jedną godzinę. *SPP.* **21.** Na godzinę pierwszą, drugą itp. ⟨*gdy się oznacza dokładny czas*⟩: Umówiliśmy się na godzinę ósmą wieczór. **22.** W godzinę ⟨*w ciągu godziny*⟩: W godzinę wszystko się już uspokoiło; w godzinę jak nic to zrobię. *SPP.* **23.** W dobrą, w złą itp. godzinę a. w dobrej, w złej itp. godzinie ⟨*w odpowiednim, nieodpowiednim momencie*⟩: Przybywasz do nas w złej godzinie (w złą godzinę). *SPP.* **24.** Z godzinę ⟨*mniej więcej sześćdziesiąt minut*⟩. **25.** Z godziny na godzinę ⟨*lada godzinę*⟩: Z godziny na godzinę oczekiwaliśmy przyjazdu gości. *SPP.* **26.** Za godzinę ⟨*po upływie godziny*⟩: Za godzinę będę z powrotem. **27.** Za godzinę [!] *rus.* ⟨*w ciągu godziny*⟩: Zrobiłem to za godzinę (zamiast w ciągu godziny, w godzinę). **28.** Być, wybijać, wydzwaniać **g-y** (o zegarze); stawić się, umówić się na oznaczoną godzinę. **29.** Nie wiedzieć, być niepewnym a. nie być pewnym dnia ani godziny ⟨*nie wiedzieć, kiedy co nastąpi, żyć w niepewności, niepokoju, niebezpieczeństwie*⟩: Ludzie giną, idą na przepadłe i nie wie się dnia ani godziny. *Rus. Igr. 36.* **30.** Powiedzieć, wymówić w dobrą, złą godzinę ⟨*wymówieniem czegoś spowodować powodzenie, sukces lub przeciwnie niepowodzenie, nieszczęście (pozostałości magicznego myślenia)*⟩: Na psa urok, nie mów tak, abyś nie powiedział w złą godzinę. *Kaczk. Olbracht. II, 259.* **31.** Żyć z godziny na godzinę ⟨*żyć chwilą bieżącą nie troszcząc się o przyszłość*⟩: Na nic nie czekał, niczego nie pragnął. Żył z dnia na dzień, z godziny na godzinę, aby dalej. *Reym. Now. I, 81.* **32.** Bije, wybiła **g.** (np. piąta). **33.** Dochodzi **g.** (np. dwunasta); minęła **g.** (ósma). **34. g-y** lecą, płyną, upływają, przechodzą, przemijają, wloką się. **35.** *przen.* Czyjaś ostatnia **g.** wybiła. **36.** Wybiła **g.** odwetu. **37. g-y** dobiegają kresu, czyjeś **g-y** są policzone ⟨*zbliża się koniec życia*⟩: Godziny jego życia są policzone. *Sewer Zyzma 453.* **38.** Przyjdzie, przyszła, idzie **g.** ⟨*nadchodzi coś ważnego, decydującego; nadchodzi odpowiedni czas do działania*⟩: Ale milcz serce! Płacz krwawymi łzami, ale milcz... Przyjdzie godzina twoja. *Żer. Grzech 53.* **39.** Przyszła nań świńska **g.** ⟨*uczuł popęd płciowy*⟩. *SW.*

przysł. **40.** Co godzina, to nowina.

godzinka 1. Mała **g.** ⟨*mniej niż godzina*⟩: Wypocząwszy małą godzinkę dzieci poszły dalej. *Sienk. Now. III, 174.* Za małą godzinkę wrócę. **2. g-i** ⟨*zbiór modlitw ułożony na wzór oficjum kościelnego*⟩: Śpiewać, szeptać, nucić, odmawiać **g-i**. Gdyby to był duch dewoty, to kręciłby wrzecionem i śpiewał godzinki. *Słow. Zbor. 255.* **3.** Z godzinkę: Posiedzieć sobie tak jeszcze z godzinkę, popić wermutu, a potem znowu do pracy. *Bogusz. Polon. 65.*

godzinowy Stawka **g-a** ⟨*za godzinę pracy*⟩. Harmonogram **g.** Skala, podziałka **g-a**; wskazówka **g-a** ⟨*wskazująca na zegarze godziny*⟩.

gol *sport.* Strzelić, zdobyć gola ⟨*wbić piłkę do bramki przeciwnika*⟩: Pięknym strzałem zdobywa pierwszego gola. *Prz. Sport. 70, 1950.*

golas Na golasa ⟨*bez ubrania, nago*⟩: Małe dzieci kąpią się, biegają po plaży na golasa.

golić 1. g. kogo a. komu co. **2. g.** co —

czym: **g.** brodę, głowę, wąsy, zarost — brzytwą, żyletką, maszynką (elektryczną). **3.** Maszynka, pędzel, mydło do golenia. **4.** *daw.* **g.** komu bez brzytwy ⟨*szczęścić, dawać, dodawać komu*⟩: Gdyby łaskawa fortuna, co bez brzytwy innym goli, dała strzyc swe złote runa mym żądaniom po ich woli. *Węg. Rozm. 83.* **5.** *żart.* **g.** wódkę, alkohol; golnąć kieliszek itp. wódki, wina itp. ⟨*pić, popijać wódkę; napić się kieliszek itp. wódki, wina itp.*⟩: Na pokrzepienie golnąłem aż cztery kielichy wódki. *Łoz. Wal. Dwór 308.*

przysł. **6.** Jednemu szydła golą, drugiemu i brzytwy nie chcą.

gołąb 1. g. pocztowy. **2.** Stado gołębi. **3. g-e** gruchają. **4. g.** pokoju ⟨*gołąb jako symbol pokoju*⟩: Na oknach nowych budynków i na tle ruin widnieje sylwetka gołębia pokoju. *Brosz. Feliet. 59.* **5.** Być siwym, białym jak **g. 6. g.** dobroci ⟨*ktoś niezwykle dobry, tkliwy*⟩: Wynikły z tego małe kwasy, które jednak trwały bardzo krótko, bo gdzież taki gołąb dobroci, jak proboszcz mógłby się gniewać. *Dygas. Now. V, 147.*

przysł. **7.** Lepszy wróbel w garści niż gołąb na dachu.

gołąbek 1. Być siwym jak **g. 2.** Gruchają ze sobą, kochają się jak para gołąbków, jak dwa **g-i. 3.** Mój gołąbku, mój gołąbku kochany ⟨*pieszczotliwie w zwrocie do osoby kochanej*⟩. **4. g-i** z ryżem ⟨*rodzaj potrawy: mielone mięso z ryżem zawijane w liście kapusty*⟩.

przysł. **5.** Pieczone gołąbki nie lecą (nie idą) same do gąbki.

gołębi 1. Poczta **g-a** ⟨*listy przenoszone przez gołębie*⟩: Oblężony przez Prusaków Paryż mógł się porozumiewać z resztą Francji jedynie drogą powietrzną — pocztą gołębią. *Probl. 8, 1951, s. 541.* **2.** Człowiek gołębiej dobroci, gołębiego serca, o gołębim sercu ⟨*człowiek niezwykle dobry, łagodny, tkliwy itp.*⟩. **3. g-e** serce, **g-a** dusza ⟨*dobre, czułe serce, łagodne usposobienie*⟩: Miał gołębie serce, nikomu w życiu krzywdy ten człowiek nie zrobił. *Nałk. Z. Gran. 222.*

gołębnik *przysł.* Póki ziarno w gołębniku, nie zabraknie gołębi.

gołka *rzad.* Na gołkę ⟨*nago, goło, bez ubrania*⟩: Na gołkę bym takich synów wypuścił. A suknie, fraki, okrycia rzucił w pierwszy lepszy samochód i zalał benzyną. *Breza Mury 325.* Dać, wsypać na gołkę ⟨*obić po gołym tyłku*⟩.

goły 1. g-e ciało, ramiona, nogi ⟨*nagie*⟩. **2. g.** fakt ⟨*fakt nie komentowany, bez komentarzy; fakt niezaprzeczalny, niewątpliwy*⟩. **3. g-e** pole, **g.** step ⟨*pozbawione(-y) roślinności*⟩. **4. g-a** prawda ⟨*prawda przedstawiona bez upiększeń, osłonek*⟩: Nade wszystko proszę waćpana o szczerą prawdę, nic nie malować... szczerą i gołą prawdę. *Krasz. Jabł. II, 166.* **5. g-e** ściany ⟨*puste*⟩. **6. g.** jak go Pan Bóg stworzył. **7. g.** jak święty turecki, jak bizun, jak piskorz ⟨*bardzo biedny, nie mający zupełnie pieniędzy ani żadnego majątku*⟩: Zadłużyłem się, więc i jestem goły jak święty turecki. *Bork. K. Pam. 126.* **8.** Z gołą głową ⟨*bez nakrycia głowy*⟩: Z gołą głową nie chodziła Józefowa nigdy. I latem bowiem nosiła ona duży [...] niezwykle krochmalony czepiec. *Konopn. Now. II, 207.* **9.** Brać, robić co itp. gołą ręką a. gołymi rękami (rękoma) ⟨*brać, robić co itp. ręką a. rękami, nie posługując się narzędziami lub bronią*⟩: Beczkę prochu, którą mieli, wnet wystrzelali, więc walczyli aż kolbą a gołymi rękoma. *Moracz. Dzieje VII, 102.* **10.** Czuć się jak **g.** w pokrzywach ⟨*być w przykrym położeniu*⟩. **11.** Iść na kogo z gołymi rękami ⟨*iść na kogo, atakować kogo bez broni*⟩. **12.** Iść, przychodzić do kogo, wracać od kogo itp. z gołymi rękami ⟨*iść, przychodzić od kogo, wracać od kogo nic nie przynosząc, bez prezentu, nic nie uzyskawszy*⟩: A z czymże, moja Stachowa, ja do niego pójdę? Do niego z gołymi rękami nie można. *Sienk. Now. II, 32.* **13.** Obrać kogo do gołej skóry ⟨*ograbić kogo doszczętnie, nic nie pozostawiając*⟩: Ja bym sobie w Warszawie siedział, a tu by mnie chłopi do gołej skóry obrali, co? *Was. W. Gwiazdy 79.* **14.** Spać na gołej ziemi ⟨*bez posłania*⟩: Nic pierwszy mi raz spać na gołej ziemi; żołnierz obejdzie się bez łóżka. *Siem. L. Brodz. 63.* **15.** Widzieć, obserwować itp. gołym okiem ⟨*widzieć, obserwować itp. wzrokiem, nie posługując się przyrządami optycznymi*⟩: Gołym okiem widzimy na niebie gwiazdy do piątej wielkości. Używając lornetki możemy dostrzec gwiazdy do ósmej wielkości. *Zonn Gwiazd. 36.*

przysł. **16.** Goły rozboju się nie boi. **17.** Goły ale wesoły. **18.** Wesoły, choć goły, choć głupi, ale zdrów.

gomora Sodoma i gomora ⟨*o wielkim zamieszaniu, awanturze; rozpuście*⟩: Narobiło to szumu, hałasu, sodomy i gomory, krzyku i wrzasku. *Morc. Ptaki 248.*

gong ⟨*metalowy instrument perkusyjny w kształcie talerza, wydający przy uderzeniu przeciągły dźwięk; używany także w teatrach, na ringach, w celach sygnalizacyjnych itp.*⟩. **g.** alarmowy. Dźwięk gongu. Uderzyć w **g. g.** odezwał się, dał się słyszeć, zabrzmiał.

gonić 1. g. kogo, co ⟨*chcieć dopędzić*⟩: Gonić zbiega. **2.** Jakby go (ją, ich) kto gonił ⟨*pośpiesznie*⟩: Wypił filiżankę kawy w restauracji z takim pośpiechem, jakby go kto gonił. *Żer. Ludzie II, 110.* **3. g.** kogo do czego ⟨*zmuszać kogo do czego*⟩: **g.** kogo do nauki. Na wieść o bliskim zjeździe od dwóch dni chłopstwo z całej wioski gonił do pracy. *Choj. Alkh. IV, 22.* **4. g.** co — po czym ⟨*pędzić*⟩: Wiatr goni chmury po niebie. **5. g.** wiatry po świecie ⟨*podróżować po świecie (z odcieniem lekceważenia, nieraz dla podkreślenia bezcelowości podróży)*⟩: Rzadkie dzisiaj przykłady, kiedy ziemianin miejsca nie zagrzeje, goniąc wiatry po świecie. *Siem. L. Rys. I, 283.* **6. g.** czym: **g.** ostatkiem czego, np. amunicji, majątku itp. ⟨*mieć co na wyczerpaniu, np. amunicję, zasoby materialne itp.*⟩: Była to [...] córka rodziców niegdyś bogatych bardzo, ale którzy gonili już w owej porze ostatkami majątku. *Orzesz. Wesoła 32.* **7. g.** ostatnim tchem ⟨*być bliskim śmierci, umierającym, być u kresu życia*⟩: I myślał dalej, że to ona tam leży w ciemnym cuniculum [podziemiu] słaba, bezbronna, opuszczona, zdana na łaskę i niełaskę zezwierzęconych stróżów, goniąca może ostatnim tchem. *Sienk. Quo III, 203.* **8. g.** resztkami a. resztką, **g.** ostatkami a. ostatkiem ⟨*wydawać na życie ostatnie fundusze, oszczędności, używać ostatnie zapasy; być bliskim nędzy*⟩: Ostatkami gonią, roboty nie mają. Ani chybi przyszli po twoją pomoc. *Krasz. Sfinks II, 81.* **9. g.** resztkami czego, np. sił, nerwów itp. ⟨*być bardzo wyczerpanym fizycznie, nerwowo itp.*⟩: Gonił już ostatkami nerwów. Czepiały go się przywidzenia i strachy. *Strug Krzyż II, 117.* **10.** *łow.* **g.** milczkiem ⟨*o psie: gonić zwierza nie wydając głosu, bez naszczekiwania*⟩. **11.** *łow.* **g.** głosem ⟨*o psie: gonić zwierza ze szczekaniem, naszczekując*⟩. **12.** *łow.* **g.** na oko ⟨*o psie: gonić zwierza kierując się wzrokiem*⟩. **13.** *daw.* **g.** na ostre: a) ⟨*potykać się kopią*⟩: Po obiedzie [...] wjechało w szranki czterech szermierzy, po dwóch z kolei aby gonić ze sobą na ostre. *Szajn. Szkice II, 136*; b) ⟨*narażać się komu, zadzierać z kim*⟩: Co pan, to pan! gdzie to chudopacholkom gonić na ostre z panami! *Łoz. Wal. Szlach. II, 34.* **14. g.** po świecie ⟨*podróżować po świecie; przebywać za granicą*⟩: Serce stuka smutnie, a oko łzę roni, bo jej narzeczony gdzieś po świecie goni. *Was. E. Poezje 18.* **15.** *łow.* **g.** po tropie ⟨*o psie: gonić zwierza biegnąc po jego śladach, tropach*⟩. **16. g.** w piętkę: a) ⟨*o psie: iść, gonić wstecz po tropie zwierza*⟩; b) ⟨*tracić sprawność umysłową, mylnie rozumować; postępować w sposób przeczący rozsądkowi; być niekonsekwentnym w postępowaniu*⟩: Zakon goni już w piętkę, nie ma sił ani powagi. *New. Archip. 299.* **17. g.** za kim, za czym — czym: **g.** za kim wzrokiem, za czym myślą. **18. g.** za czym, np. za groszem, za rozrywkami, za zaszczytami itp. ⟨*starać się co osiągnąć, uzyskać, zdobyć, zabiegać, ubiegać się o co*⟩: Nie gonił za rozgłosem, nie szukał sławy, ale całe życie czynił to, co czynić należało. *Tyg. Ilustr. 12. 1900.*

goniec 1. Pracować jako **g.**, *pot.* być za gońca (w instytucji, urzędzie, fabryce) ⟨*jako pracownik roznoszący miejscową korespondencję*⟩. **2.** Pchnąć, wysłać gońca (do kogo, z czym) ⟨*kuriera, posłańca*⟩. **3. g.** hetmański; królewski ⟨*w szachach: goniec stojący na początku partii po stronie królowej (hetmana); po stronie króla*⟩. **4.** *wojsk.* **g.** łącznikowy.

gonny *łow.* Chart **g.** ⟨*chart szybko biegający, szybki*⟩. Trop **g.** ⟨*trop zwierza uciekającego, gonionego*⟩: Odróżniamy u zwierzyny racicowej trop sztuki ciągnącej i gonny pomykającej. *Hop. Jęz. 27.*

gont Dom (budynek) pod gontami a. pod gontem ⟨*dom (budynek) z dachem pokrytym gontami*⟩: Na południe od stodoły znajdował się dwór parterowy, murowany, pod gontem. *Prus Drobiaz. 227.* Kryć dach, budynek gontem, gontami.

I gorąco Okropne, piekielne **g.** ⟨*upał, skwar*⟩. Od gorąca ⟨*upału*⟩: Asfalt mięknie od gorąca. Nie znosić gorąca. **g.** bucha, dokucza (w krajach tropikalnych).

II gorąco 1. g. jak w łaźni ⟨*upalnie*⟩. **2.** Na **g.** ⟨*w stanie gorącym, przy ogrzaniu do pewnej temperatury*⟩: Opony mogą być reparowane tylko na gorąco w specjalnych warsztatach. *Tun. Egz. 205.* Kiełbasa na **g.** *przen.* ⟨*natychmiast, od razu, bez zwłoki, bezpośrednio*⟩: Lam chwytał życie na gorąco, przeplatał powieści swe aluzjami do ludzi i wydarzeń aktualnych. *Rocz. Lit. 1938, 103.* **3.** *przestarz.* (Człowiek) gorąco kąpany ⟨*o człowieku niecierpliwym, porywczym, popędliwym (dziś w tym znaczeniu: w gorącej wodzie kąpany)*⟩: Stryj gorąco kąpany, nawet spokojnie nie dasz przyjść do słowa! *Fredro A. Benet 271.* **4.** Zrobiło się **g.** ⟨*ociepliło się znacznie, nastał upał*⟩. **5.** Komuś robi się, zrobiło się **g.** ⟨*ktoś czuje się, poczuł się skrępowany, zażenowany*⟩: Zrobiło mu się gorąco na myśl o defiladzie przez dwa salony. *Prus Lalka I, 158.* **6. g.** się kim interesować, oklaskiwać kogo, popierać kogo, co, pragnąć czego, zapraszać kogo, zaprzeczać czemu ⟨*z zapałem, żywo, serdecznie, intensywnie*⟩: Tak gorąco zaczął ich zapraszać na wieś, że obiecali przybyć. *Krzywosz. Jula 132.*

gorący 1. g-a herbata, kawa; kąpiel, para, woda; **g.** prysznic, wiatr; **g-e** powietrze ⟨*ciepłe w najwyższym stopniu, mające wysoką temperaturę*⟩. **2.** *przen.* W gorącej wodzie kąpany ⟨*o człowieku niecierpliwym, popędliwym*⟩: Mój Tadeuszku, rzekł stryj, czy Waszeć kąpany w gorącej wodzie, czy też kręcisz, jak lis szczwany. *Mick. Tad. 222.* **3. g-a** barwa, **g.** kolor, ton ⟨*barwa, kolor, ton jaskrawe, intensywne*⟩: Spojrzałem na niebo. Paliło się jasnym, gorącym szkarłatem. *Kłos. Wiosna 222.* **4. g.** okres itp.: a) ⟨*okres, moment wytężonej, intensywnej pracy*⟩: Nie potrafi zorganizować pracy w polu, choć to żniwa, a więc okres na wsi podwójnie gorący. *Nowa Kult. 30, 1951*; b) ⟨*okres, moment niebezpieczny, niespokojny*⟩: Czas był gorący, echo niedawnych wystrzałów drżało jeszcze w powietrzu. *Żukr. Zioła 93.* **5. g-a** dyskusja ⟨*burzliwa, namiętna*⟩. **6. g.** klimat ⟨*klimat gorącej strefy klimatycznej*⟩. **7. g-e** kraje ⟨*kraje leżące w strefie gorącej*⟩. **8. g-a** kolacja, **g-e** śniadanie, danie, itp. ⟨*składająca(-e) się z potraw gotowanych*⟩. **8a.** Koń gorącej krwi ⟨*koń pełnokrwisty, czystej rasy*⟩: Koń gorącej krwi tureckiej z osobliwszą lekkością sadził po gościńcu. *Sztyrm. Pow. I, 318.* **9. g-a** krew ⟨*krewkość, zapalczywość, porywczość, namiętność*⟩: Jego gorąca krew, rozpalona do żaru, odebrała mu przytomność umysłu. *Kaczk. Olbracht. III, 92.* **10.** Człowiek gorącej krwi ⟨*o człowieku krewkim, zapalczywym, porywczym*⟩: [Bona] gorącej krwi Włoszka, ambicji bez granic [...] ona to panowała nad królem i krajem w drugiej połowie panowania Zygmunta. *Szujski Roztrz. 353.* **11. g-e** lato ⟨*upalne*⟩. **12. g-a** prośba ⟨*przepojona uczuciem, serdeczna, żarliwa*⟩. **13. g-a** wiara ⟨*żarliwa*⟩. **14.** *przestarz.* **g-e** napoje ⟨*napoje alkoholowe, trunki*⟩: Wszakże zamknięty w samotnym pokoju, gdy go dręczyły nudy lub zgryzoty, szukał pociechy w gorącym napoju. *Mick. Konrad 75.* **15. g.** obrońca, przyjaciel, zwolennik ⟨*pełen zapału, szczery*⟩. **16. g-e** oklaski ⟨*entuzjastyczne, szczere*⟩. **17. g.** patriotyzm ⟨*szczery, głęboki, żywy, pełen zapału*⟩. **18. g-e** pocałunki ⟨*namiętne*⟩. **19.** Strefa **g-a** (klimatyczna) ⟨*strefa kuli ziemskiej leżąca między zwrotnikami Raka i Koziorożca*⟩. **20.** *daw.* **g.** sąd ⟨*sąd doraźny*⟩: Lubomirski złożył „sąd gorący". Na poczekaniu zarządzono dochodzenie, mające wykryć najwinniejszych. Dla tych przygotowano od razu stryczki i upatrzono miejsca na gałęziach.

Gomul. Miecz II, 107. **21.** *daw.* **g-e** prawo ⟨*nadzwyczajne prawo pozwalające sądzić złoczyńcę natychmiast*⟩: To chyba „gorącym prawem" będziemy sądzić, jako że pojmany jest na uczynku? *Żer. Opow. II, 267.* **22. g.** temperament ⟨*zapalczywy, niepohamowany, porywczy*⟩. **23. g.** umysł ⟨*o człowieku porywczym, popędliwym*⟩: Porywa za sobą wszystkie gorętsze, zapalniejsze umysły wielki i wspaniały ruch romantyczny. *Chmielow. Lib. 9.* **24. g.** uścisk ⟨*serdeczny, pełen uczucia*⟩. **25. g-e** źródła: a) ⟨*cieplice; termy*⟩; b) ⟨*gejzery*⟩. **26.** Pochwycić, schwytać, złapać kogo na gorącym uczynku ⟨*złapać, zastać kogo w chwili popełniania jakiegoś czynu, najczęściej przestępczego, haniebnego*⟩: Schwytano trzech złodziei na gorącym uczynku w lesie, którzy wyciąwszy cztery buki i brzezinę, takowe potajemnie z lasu wykradali. *Kalin. Galic. 186. żart.* Wczoraj wieczorem złapałem ciocię Irenę na gorącym uczynku, jak pasjans kładła. *Tyg. Ilustr. 138, 1870.*

przysł. **27.** Kuć żelazo póki gorące ⟨*załatwić, przeprowadzić coś natychmiast, póki są ku temu sprzyjające warunki, wykorzystać dogodny moment, sytuację dla przeprowadzenia czego*⟩. **28.** Kto się sparzył na gorącym, dmucha na zimne.

gorączka 1. Silna **g.** ⟨*podwyższona temperatura ciała*⟩. **2.** *przen.* **g.** gry, pracy, ciekawości: Gorączka gry na giełdzie i jego nie ominęła. Widziano go często z teką wypchaną akcjami. *Ower. Ramp. 31.* **3. g.** premierowa ⟨*zdenerwowanie aktorów przed premierą*⟩. **4. g.** złota ⟨*żądza poszukiwania pokładów złota; pogoń za zyskiem*⟩: Masowa kolonizacja [Ameryki przez Anglików] [...] spowodowana była początkowo gorączką złota. *Wiedza 83, s. 5.* **5.** Bredzić, majaczyć, leżeć w gorączce; dostać gorączki; mieć, zmierzyć gorączkę. **6.** Wprawiać kogo w gorączkę a. w stan (rodzaj) gorączki ⟨*wywoływać podniecenie, niepokój*⟩: Ukazanie się ciekawej postaci młodego talentu [...] rozbudzało wszystkich i wprawiało w pewien rodzaj gorączki. *Krasz. Czarna 267.* **7. g.** spada, trawi kogo, wzmaga się, wzrasta. **8.** *pot.* **g.** leje się z nieba ⟨*skwar, upał, gorąco*⟩.

gorączkowy Sen **g. g-e** wypieki (na twarzy). **g-a** atmosfera, praca, **g-e** oczekiwanie, przygotowania, **g.** pośpiech, nastrój ⟨*ożywiony, wzmożony, pośpieszny*⟩: Na wszystkich twarzach malował się żywy niepokój i jakieś oczekiwanie gorączkowe. *Sienk. Pot. I, 239.*

gordyjski g. węzeł ⟨*według podania u Plutarcha: kunsztowny węzeł zawiązany przez Gordiusza, króla Frygii; (ten kto by rozsupłał ten węzeł, miał otrzymać władzę nad Azją; Aleksander Macedoński rozciął węzeł mieczem)*⟩. Przeciąć, rozciąć, rozwiązać **g.** węzeł ⟨*rozstrzygnąć jakąś trudną, skomplikowaną sprawę zwykle w sposób stanowczy, radykalny, prędko, śmiało*⟩: Przychodziło mu rozcinać istny węzeł gordyjski najsprzeczniejszych czynników. *Ask. Poniat. 211.*

goreć 1. Coś gore, goreje (dom, miasto) ⟨*pali się, płonie*⟩: Ha! Sardes gore! A spowity w dymie gnuśny mieszkaniec snem rozkoszy drzemie. *Ujej. K. Marat. 23.* **2.** Głowa gore. **3.** Niebo goreje ⟨*jaśnieje*⟩. **4.** Oczy goreją ⟨*błyszczą*⟩: Czarne oczy goreją jak dwie świece. *Gomul. Ciury III, 135.* **5. g.** czym (miłością, wstydem) ⟨*być ogarniętym przez jakieś silne, gwałtowne uczucie*⟩: Pan Starosta ku tobie miłością goreje. *Groza Poezje 158.*

gorejący 1. g-a twarz, **g-e** (od wypieków) policzki ⟨*pałająca(-e), płonąca(-e) rumieńcem*⟩. **2.** Krzak **g.** **3. g-e** oczy ⟨*błyszczące*⟩.

gorliwość 1. Bezprzykładna, chwalebna, duża, mała, podwójna, ślepa, zbytnia **g.** **2. g.** neofity. **3. g.** o co: Głosy światlejszych i o dobro kraju gorliwszych obywateli. *Mech. Wym. III, 26.* **4. g.** w czym: w nauce, w pracy, w pełnieniu obowiązków. **5.** Wykazywać **g.** w czym. **6.** Wykonywać co z gorliwością.

gorset 1. g. (damski) ⟨*pas ściskający dolną część klatki piersiowej, brzuch*⟩: Nosić, sznurować **g.** Ściskać, ściskać się gorsetem. **2. g.** krakowski ⟨*wcięty kaftanik bez rękawów*⟩. **3. g.** gipsowy ⟨*opatrunek gipsowy unieruchamiający tułów*⟩.

gorszy 1. g-a sprawa, że... ⟨*gorzej, źle*⟩: Gorsza sprawa, że wczoraj wszyściuteńką naftę wypaliłem. *Orzesz. Iskry 8.* **2.** Co gorsza ⟨*co jest gorsze od poprzedniego, co gorzej*⟩: Nagle stał się nadzwyczaj gadatliwy, a co gorsza, mówił bez sensu. *Brand. K. Czlow. 84.* **3.** Wymyślać od najgorszych ⟨*lżyć, wyzywać kogo*⟩: Dojrzał król, co się dzieje. Straszna złość go chwyciła. Zaczął wymyślać od najgorszych. *Wikt. Papież 149.*

gorycz 1. g. piołunu; *przen.* gorycze żywota, zwątpienia: Wszystkie żywota gorycze zamknąłem w sercu jak w grobie: niech drzemią w nim tajemnicze, nie mówiąc światu o sobie. *Asnyk Poezje II, 38.* **2.** Kropla goryczy: Kroplę goryczy przymieszać do pucharu radości. *SFA.* **3.** Słowa pełne goryczy. **4.** Serce przepełnione goryczą. **5.** Mówić, wspominać o czym z goryczą. **6.** Napawać kogo goryczą. **7.** Sączyć w co **g.** **8.** Wychylać a. spełnić do dna kielich goryczy ⟨*do końca coś odcierpieć, nie doznać ulgi aż do ostatniej chwili trwającego cierpienia*⟩: Zazdroszczą temu, kto mógł życie w ustawnej burzy przepędzić [...], kto wychylił do dna kielich goryczy, kto żył i cierpiał. *Grabow. Mich. Listy 10.* **9.** Zaprawić co goryczą. **10. g.** wzbiera w sercu (czyim), zatruwa komuś życie.

gorzała Szklanka, kielich gorzały. Łykać, pić gorzałę: Łyknął dobrą szklankę gorzały. *Meis. Wilk. 14.*

gorzałka *przestarz.* **1. g.** przepalana. **2.** Pić gorzałkę, wypić kieliszek gorzałki. **3.** Pędzić z czego (np. z żyta) gorzałkę. **4.** Raczyć kogo, uchlać się, zalewać się gorzałką: Przyjął ich ochotnie i gorzałką uraczył. *Kub. Szkice I, 100.*

gorzej Co gorzej: Skarżył się, że jest przemęczony, że nie może spać, że, co gorzej, dręczą go złe przeczucia. *Pytl. Fund. 305.*

gorzki 1. g. jak piołun, jak żółć. **2. g.** smak; **g-e** lekarstwa, zioła. **3. g-a** woń: Był [...] piękny poranek majowy, przepojony gorzką wonią młodych liści. *Dąbr. M. Ludzie 116.* **4. g-a** herbata, kawa ⟨*nie osłodzona*⟩. **5.** Angielska, poznańska **g-a** ⟨*gatunkowe wódki wytrawne*⟩. **6. g-a** wódka! ⟨*okrzyk podczas uczty weselnej wzywający nowożeńców do pocałowania się*⟩. **7. g-a** sól, woda ⟨*sól, woda używane* *w lecznictwie jako środek przeczyszczający i żółciopędny*⟩. **8.** *przen.* **g.** chleb! Każdy, kto jadł gorzki chleb rekrucki, wie, że niczym tak nie można dogryźć jak drobiazgami. *Rudn. A. Żołn. 23.* **9. g-e** doświadczenie, rozczarowanie; **g-e** wymówki; **g-a** ironia, prawda; **g.** los ⟨*przykre, bolesne*⟩: Współczuciem serce mi wezbrało nad starca gorzkim, opłakanym losem. *Gomul. Pieśni 108.* **10. g-e** łzy: Wylewać gorzkie łzy. **11.** *kult.* **g-e** żale ⟨*pieśń wielkopostna; nabożeństwo wielkopostne*⟩.

gorzko Mieć **g.** w ustach. Kłuje mnie w boku i gorzko mi w ustach. *Kow. A. Grec. 100.* Płakać, wyrzucać co sobie, komu, żałować czego **g.**

gospoda *przestarz.* Stanąć, stawać gdzie gospodą ⟨*zamieszkać gdzie na krótko, w przejeździe*⟩: Stanął gospodą u mieszczanina Prawdy. *Bartosz. Hist. 75.*

gospodarczo g. samowystarczalny, zacofany (kraj). Aktywizować **g.**

gospodarczy 1. Budynek **g.**, narzędzia **g-e** ⟨*należący(-e), odnoszący(-e) się do gospodarstwa wiejskiego; gospodarski*⟩. **2.** Mapa **g-a** ⟨*mapa ilustrująca gospodarkę państwową na danym terenie*⟩. **3.** Prace **g-e** ⟨*dotyczące spraw porządkowo-administracyjnych*⟩. **4. g.** postęp, rozwój kraju; sytuacja **g-a**, plany **g-e**, potencjał **g.**, życie **g-e**; polityka **g-a** ⟨*ekonomiczny(-a, -e)*⟩: Sejm uchwala narodowe plany gospodarcze na okresy kilkuletnie. *Konst. PRL. 261.* **5.** Wykonać co sposobem gospodarczym ⟨*wykonać co własnymi (zwykle wygospodarowanymi) środkami*⟩: Spółdzielcy troszczą się o swą zespołową gospodarkę. Sposobem gospodarczym wyremontowali chlewnie i oborę. *Gaz. Kuj. 304, 1954.*

gospodarka g. kapitalistyczna; planowa, specjalistyczna, uspołeczniona, zespołowa. **g.** rabunkowa. **g.** narodowa. Publiczna **g.** lokalami.

gospodarski 1. g-a córka, **g.** syn ⟨*będąca(-y) dzieckiem gospodarza*⟩. **2. g.** obejście, roboty, zabudowania; sprzęt **g.** ⟨*związane z prowadzeniem gospodarstwa, wchodzące w skład tego gospodarstwa*⟩. **3. g.** obiad, posiłek ⟨*złożony z potraw niewykwintnych, prostych*⟩: Gospodyni usprawiedliwia się, że obiad będzie gospodarski. *Boy Flirt III, 196.* **4.** Po gospodarsku ⟨*w sposób właściwy gospodarzom, rolnikom*⟩: Przepili panowie bracia do siebie raz i drugi i zaczęli jeść, po gospodarsku, porządnie. *Jun. Bracia 39.* **5.** Wykonać co sposobem gospodarskim (częściej gospodarczym) ⟨*wykonać co własnymi (zwykle wygospodarowanymi) środkami*⟩: Próbowano remontować zabudowania systemem gospodarskim. *Żukr. Zioła 97.*

gospodarstwo 1. Drobne, duże, wzorowe **g.** ⟨*posiadłość wiejska*⟩. **2. g.** karłowate ⟨*drobne, słabo rozwinięte g. rolne nie stwarzające warunków prowadzenia racjonalnej gospodarki*⟩. **3. g.** domowe ⟨*sprzęt, naczynia znajdujące się w domu, będące przedmiotem gospodarowania pani domu, gospodyni*⟩. **4.** Artykuły gospodarstwa domowego. **5. g.** kułackie; **g.** państwowe, spółdzielcze, zespołowe. **6.** Państwowe **g.** rolne. **7. g.** rybne, warzywne itp. ⟨*przemysłowo-rolne, prowadzące hodowlę, uprawę warzyw itp.*⟩. **8.** Szkoła Główna Gospodarstwa Wiejskiego. **9.** Osiąść na gospodarstwie. **10.** Prowadzić **g.** ⟨*gospodarować*⟩: Prowadził swoje gospodarstwo umiejętnie, z rozwagą. Nie oszczędzał siebie w żadnej pracy. *Twórcz. 5, 1954, s. 39.* **11.** Trudnić się gospodarstwem. **12.** Zajmować się gospodarstwem (domowym).

gospodarz 1. Gościnny, uprzejmy **g.** ⟨*pan domu serdeczny, przyjazny dla gości, chętnie goszczący*⟩. **2.** Wzorowy, zamożny, zawołany **g.** ⟨*właściciel gospodarstwa wiejskiego*⟩. **3. g.** balu, imprezy rozrywkowej ⟨*organizator*⟩. **4. g.** klasy: a) ⟨*uczeń pełniący pewne funkcje administracyjno-porządkowe w danej klasie*⟩; b) *przestarz.* ⟨*nauczyciel sprawujący opiekę nad uczniami danej klasy, wychowawca klasowy*⟩: Pan Naruszewicz, profesor języka rosyjskiego i gospodarz klasy VI, przeczytał nam stopnie na kwartał. *Żer. Dzien. I, 85.*

gospodyni 1. Dobra, zawołana **g. 2. g.** domu ⟨*pani domu*⟩. **3.** Uprzejma, urocza **g. 4. g.** balu, zabawy ⟨*kobieta reprezentująca organizatorów balu, sprawująca podczas balu funkcje „pani domu"*⟩. **5.** Księża **g.**

przysł. **6.** Każda gospodyni, kiedy pełno w skrzyni.

gościć 1. g. kogo: delegację, przyjaciół, rodzinę, znajomych. **2. g.** kogo — czym: mlekiem, wędlinami; obiadem. **3. g.** kogo — gdzie: Przygotujcie się więc na to, że mię kiedyś nie dzień jeden, ale całe miesiące w Waszym Ubieniu gościć będziecie. *Słow. Listy I, 521.* **4. g.** u kogo ⟨*być u kogo gościem*⟩: Delegaci odwiedzali kolegów w sąsiednim Sanoku i nawzajem myśmy takich delegatów stamtąd u siebie gościli. *Pigoń SPP.* **5. g.** gdzie, w czym ⟨*przebywać*⟩: Gościć w kraju, w jakim mieście (np. w Warszawie). Zamek przemyski się wali [...] goszczą w jego spękanych, pustych murach puszczyki i nietoperze. *Łoz. Wł. SPP.* **6.** *przen.* Wzrok twój przybity, bladość w twarzy gości. *Staff L. Poezje III, 133.* Wdzięk kwiatu na twym czole gości. *Krasiń. Drobne 148.*

gościna 1. Bawić, być u kogo w gościnie. **2.** Iść, (przy)jechać, przybywać do kogo w gościnę. **3.** Ofiarować gościnę (komu): Był szczęśliwy, że może mu ofiarować gościnę pod własnym dachem. *Par. SPP.* **4.** Podziękować komu za gościnę. **5.** Przyjąć, zaprosić kogo w gościnę. **6.** *daw.* Stanąć gościną ⟨*zatrzymać się w podróży dla wypoczynku, np. w zajeździe*⟩: Gospodarz, gospodyni gospody, w której p. Pasek staje gościną, wszystko się grupuje udatnie w jego książce, składając się na jedno.

gościnny 1. g-e przyjęcie. **2. g-e** progi ⟨*dom ludzi gościnnych, otwarty dla gości*⟩. **3.** *przen.* Kraj **g.**, ziemia **g-a**: Ziemia była mało gościnna i mało dostępna, miejscami zbyt rozmiękła, miejscami cierpiąca na brak wód. *Sienk. Ogn. I, 34.* **4. g-e** pokoje ⟨*przeznaczone dla gości*⟩. **5.** *daw.* Dom **g.** ⟨*zajazd, oberża*⟩. **6. g.** występ zespołu, artysty itp. ⟨*występ zespołu lub artysty przebywających gdzie jako goście, przybyłych skąd dla dania widowiska*⟩: Do Polski przybył na gościnne występy zespół Teatru Dramatycznego z Drezna. *Życie Lit. 18, 1951.*

gość 1. Codzienny, częsty, miły, niespodziewany, rzadki **g. 2.** Nieproszony **g.** ⟨*osoba niepożądana w danym towarzystwie, gronie; intruz*⟩: Żadnej grzeczności, żadnego względu, niechaj czuje, że jest nieproszonym gościem w domu. *Wilk. P. Tak II,* *214.* **3. g.** kawiarniany, hotelowy, restauracyjny ⟨*klient*⟩. **4.** Stały **g.** ⟨*stały klient*⟩. **5. g-e** weselni ⟨*zaproszeni na wesele, uczestnicy wesela*⟩: Po ślubie goście weselni zgromadzili się na śniadanie. *Lam J. Kariery 175.* **6. g.** z miasta ⟨*przybysz, przyjezdny*⟩. **7. g.** zagraniczny ⟨*przyjezdny zza granicy, turysta*⟩. **8.** Grono gości. **9.** *posp.* Bujanie gości ⟨*kłamstwo, nieprawda*⟩: [Miała dostawać napiwki, ale] to było bujanie gości, marzenie ściętej głowy. *Goj. Dziew. I, 212.* **10.** *posp.* Z czym do gościa a. do gości ⟨*zwrot używany w sytuacji, kiedy coś nie jest warte przedstawienia, pokazania, zademonstrowania*⟩: Wrocławska opinia publiczna domaga się gromkim głosem zorganizowania i u nas podobnego teatru jak również operetki. Więc pomyślałem: z operetką jeszcze pół biedy, ale jeśli chodzi o teatr satyryków, to z czym do gości. *Życie Lit. 19, 1954.* **11.** Bawić u kogo w gościach ⟨*bawić, przebywać u kogo w gościnie*⟩: Działo się to właśnie tego przedwieczerza, kiedy Maryna bawiła w gościach u matki. *Mort. Wawrzek 120.* **12.** Bywać, być rzadkim gościem we własnym domu ⟨*bardzo mało przebywać we własnym domu*⟩: Rzadkim gościem w domu bywał, a i te chwile, co był, to więcej w lesie ze strzelbą aniżeli w izbie przepędzał. *Jun. Bracia 207.* **13.** Bywać, być, stać się u kogo częstym, codziennym, stałym lub rzadkim gościem ⟨*odwiedzać kogo, bywać u kogo często, codziennie lub rzadko*⟩: Odyniec [...] bywał częstym gościem w wileńskim salonie pani Bécu. *Hertz P. Słow. 7.* **14.** Mieć gości: a) ⟨*mieć odwiedzających, przybyłych w gościnę*⟩; b) *reg.* i *gw.* a. goście przyjechali ⟨*mieć menstruację*⟩. **15.** Oczekiwać, spodziewać się gości. **16.** Powiedzieć, zrobić co przy gościach ⟨*w obecności gości*⟩. **17.** Podejmować, przyjmować, spraszać, zapraszać gości: Chętnie bywała sama w świecie i chętnie przyjmowała u siebie gości. *Dąbr. M. Noce I, 88.* **18.** Wybierać się, przyjechać do kogo w goście a. w gości ⟨*wybierać się, przyjechać do kogo w gościnę*⟩: Myśmy tu przyjechali w goście, a wy jesteście gospodarzami. *Brand. K. Człow. 336.* **19.** Zapraszać, zaprosić kogo w gości ⟨*zapraszać, zaprosić kogo w gościnę, na przyjęcie*⟩: Stary mój druhu [...] zapraszamy cię do nas, do stolicy, w gości. *Słow. Maz. 264.* **20.** Goście jadą, przyjechali, przyszli.

przysł. **21.** Gość nie w porę, gorszy Tatarzyna.

gotować 1. Doskonale, smacznie, świetnie **g.** ⟨*przygotowywać potrawy*⟩. **2. g.** co: **g.** herbatę, wodę, zupę; obiad. **3. g.** na gazie. **4. g.** co — komu ⟨*przygotowywać*⟩: **g.** światu nową wojnę. Tu niesłychane gotują mi męki. *Zabł. Pasterz 313.* **5. g.** komu podstęp, zasadzkę, zdradę. **6. g.** kogo na śmierć ⟨*dysponować, przygotowywać*⟩. **7.** Gotuj broń! ⟨*komenda*⟩.

gotować się 1. g. się do czego ⟨*przysposabiać się do czynnego udziału w czym*⟩: **g. się** do bitwy, do pójścia gdzie, do podróży; **g. się** do skoku (o zwierzęciu). **2. g. się** na co ⟨*przysposabiać się do biernego poddania się czemu*⟩: **g. się** na burę, wymówki; na śmierć. **3.** Gotuje się niby a. jak w garnku ⟨*o zaburzeniach atmosferycznych, o wirze wodnym itp., przenośnie o zamieszaniu, dużym ruchu, zamieszkach*⟩: Przyszły śniegi, wichry i srogie zamiecie. Całymi dniami gotowało się na świecie niby w garnku. *Reym. Fron. 224.* **4.** Burza, odwilż itp. gotuje się ⟨*zanosi się, zbiera się na co*⟩: Duszno, burza się gotuje. *Krasiń. Nie-boska 33.* Gotowała się odwilż. *Brosz. Oczek. 33.* **5.** Gotuje się w kim co — z czego a. od czego ⟨*burzy się; ktoś jest w stanie podniecenia*⟩: Wszystko się w nim gotowało ze złości, z nienawiści, z oburzenia. **6.** Krew się w kim gotuje, żółć się w kim gotuje ⟨*wzbiera w kim złość, oburzenie, nienawiść*⟩. **7. g. się** w czym ⟨*warzyć się*⟩: Słychać było [...] bełkot gotującej się w kotłach bielizny. *Goj. SPP.*

gotowany g-a strawa, **g-e** mleko ⟨*ugotowane*⟩.

gotowość 1. g. bojowa, wojenna. **2. g.** czego: Okazać gotowość poprawy. Oświadczyć **g.** zaprzestania walki. **3. g.** do czego a. na co *daw.* ku czemu: **g.** do obrony, do boju, do usługi, do ofiarowania pomocy; **g.** na śmierć. **4.** Mieć, trzymać, utrzymywać kogo, co w gotowości ⟨*w stanie pogotowia*⟩.

gotowy, gotów (Tylko w orzeczeniu lub w przydawce okolicznikowej). **1.** Formy **g-e** (twórczości) ⟨*ustalone*⟩. **2. g-e** pieniądze ⟨*gotówka*⟩: Skończył się oto sezon na szycie. Odpłynęła robota, która dawała jaki taki gotowy grosz. *Zar. Ludzie 268.* **3. g-a** odpowiedź: Pawełek indagował o wszystko, na wszelkie pytania musiałam mieć gotową odpowiedź. *Twórcz. 10, 1955, s. 17.* **4.** *psych.* Pamięć **g-a** ⟨*pamięć wywołująca odpowiednie przypomnienia od razu, zawsze wtedy, gdy są potrzebne*⟩. **5. g-e** ubranie (garnitur, płaszcz, suknia itp.) ⟨*ubranie szyte seryjnie, sprzedawane w sklepie*⟩: Kupił więc [...] żółte buciki i dwa gotowe garnitury, które leżały na nim prawie dobrze. *Mostow. Kariera 31.* **6.** Wyroby **g-e** ⟨*wyprodukowane*⟩. **7. g-e!** ⟨*okrzyk sygnalizujący ukończenie jakiejś czynności*⟩: Gotowe! — woła! — wóz może ruszać! *Świerszcz. 38, 1955.* **8.** Kryminał **g-y** a. gotów ⟨*istnieje groźba lub pewność dostania się do więzienia*⟩: Takie dowcipuszki można puszczać tylko w swoim towarzystwie. Usłyszy kto obcy i kryminał gotowy! *Lut. Próba 52.* **9. g.** co robić ⟨*zdecydowany na co, skłonny, zdolny do czego*⟩, np. **g.** spełnić wszystko: Grodzicki był gotów prosić dyrektora, żeby mu dał inną klasę. *Par. Niebo 25.* **10. g.** do czego ⟨*gotowy do zrobienia czego (postawa czynna)*⟩: **g.** do drogi, do wymarszu, do wyjścia. **11. g.** do strzału ⟨*przygotowany, uszykowany*⟩: Broń mamy odbezpieczoną i gotową do strzału. *Ejs. Przyg. 271.* **12. g.** na co ⟨*przygotowany na przyjęcie czego (postawa bierna)*⟩: Gotowa na największe ofiary. *Dąbr. M. SPP.* **g.** na wszystko. **13.** Przyjść do gotowego a. na gotowe ⟨*dostać się do czego bez trudu, nie zapracowawszy*⟩: On tylko lubi przychodzić do gotowego. *SW.*

przysł. **14.** Zuch do gotowego.

gotówka 1. Większa **g.**; większa ilość gotówki, zapas gotówki. **2.** Płynna **g.** ⟨*pieniądze, którymi w każdej chwili można dysponować*⟩. **3.** Kupować, sprzedawać co za gotówkę. **4.** Mieć pewną sumę (pieniędzy) w gotówce. **5.** Płacić gotówką.

gotówkowy Czek **g.** ⟨*czek ze zleceniem wypłaty pieniężnej*⟩. Obroty, transakcje, wpływy **g-e** ⟨*w gotówce*⟩.

gotycki 1. Architektura **g-a.** **2.** Ołtarz **g.**, **g-e** okno, **g-a** wieża. **3.** Styl **g.** ⟨*gotyk*⟩: Piękne te odrzwia noszą cechę budownictwa kościelnego pierwszej połowy XV stulecia [...] Są one w stylu gotyckim ostrołukowym. *Tyg. Ilustr. 177, 1863.* **4. g-e** litery, pismo, **g.** druk ⟨*staroniemieckie*⟩: Nazwisko autora gotyckimi wytłoczono literami. *Wilk. A. Ram. 26.*

góra 1. Duża, najwyższa, ogromna, stroma, urwista, wysoka **g.** ⟨*wyniosłość ziemi*⟩. **2.** Podnóże, stok, szczyt, wierzchołek, zbocze góry. **3.** Dzikie, niebezpieczne, niebotyczne, skaliste, śnieżne **g-y** ⟨*łańcuch, pasmo gór*⟩. **4. g.** lodowa ⟨*masa lodowa oderwana od lodowca i unoszona przez fale morskie*⟩. **5.** *geol.* **g.** erozyjna, **g-y** fałdowe, tektoniczne, uskokowe, zrębowe. **6. g.** czego ⟨*masa, wielka ilość, stos, sterta, kupa, zwał*⟩: **g.** błota, kamieni, książek, papierów, przysmaków, śniegu, wody; *przen.* **g.** kłopotów, plotek: Wytworzyła się istna góra plotek. *Żer. Uroda 323.* **7.** *pot.* **g.** do wieszania bielizny ⟨*poddasze, strych*⟩. **8. g-y** i doły ⟨*nierówności, wyboje*⟩: Przejechać tamtędy nie można — same góry i doły. **9.** Do góry, ku górze, pod górę ⟨*w kierunku prostopadłym lub pochyłym ku zenitowi, wyżej*⟩: Samolot wzbija się do góry. Drapać się, piąć się, wchodzić, wspinać się pod górę. - Droga szła pod górę i w najwyższym swym miejscu łączyła się z niebem. *Zar. Chusta 58.* **10.** *pot.* Zadzierać nos, nos(a) do góry ⟨*pysznić się, wywyższać się ponad innych*⟩: Damy, psia krew! byle kocmołuch, a nos zadziera do góry. *Reym. Now. V, 35.* **11.** Do góry nogami ⟨*górną częścią do dołu; w odwrotnym niż normalnie porządku, kierunku*⟩: Powiesić obraz do góry nogami. Przewrócić wszystko do góry nogami. **12.** Włosem, podszewką do góry ⟨*włosem, podszewką na wierzch*⟩: Starał się uzupełnić swój kostium wciągając na grzbiet kamizelkę do góry podszewką. *Prus Kłop. 144.* **13.** Leżeć do góry brzuchem ⟨*leniuchować*⟩: Mam już nakaz, żeby się ten drań wynosił, a on leży cały dzień do góry brzuchem. *Twórcz. 7, 1954, s. 119.* **14.** Głowa do góry; uszy do góry ⟨*nie martw się; nie kłopocz się; nie ulegaj zniechęceniu*⟩: Głowa do góry, młody człowieku! Wszystko będzie dobrze. *Andrz. Wojna, 117.* **15.** (Podnieść) uszy, głowę do góry ⟨*nabrać otuchy*⟩: Jakoż wszyscy nabrali jakoś otuchy i, jak to mówią, uszy do góry podnieśli. *Niemoj. J. Wspom. 373.* **16.** Ręce do góry! ⟨*okrzyk-wezwanie do nieporuszania się, do biernego poddania się rewizji itp.*⟩: Przytknął pistolet do piersi Kowalika. — Ręce do góry! *Płomyk 20, 1955.* **17.** Na górę ⟨*na szczyt góry*⟩: Drapać się, piąć się, wchodzić, wspinać się na górę. **18.** Na górze ⟨*w części wyżej położonej; na strychu*⟩: Na górze były izdebki mieszkalne. *Kaczk. Olbracht. III, 385.* **19.** Od góry ⟨*w kierunku pionowym od wierzchołka, od szczytu*⟩: Drzewo suche od góry. **20.** Czwarty wiersz od góry ⟨*od początku stronicy*⟩. **21.** Od góry do dołu ⟨*na całej przestrzeni w kierunku pionowym; całkowicie*⟩: Ja zjem wszystko, co jest na karcie, od góry do dołu, bo jestem strasznie głodna. *Perz. Las 69.* **22.** U góry ⟨*w górnych częściach jakiegoś przedmiotu*⟩: Gałęzie u góry wisiały jak zielone, gęste, niskie chmury. *Mick. Tad. 102.* **23.** Być u góry ⟨*należeć do zwierzchnictwa, do warstw uprzywilejowanych; być w lepszym położeniu od innych*⟩: Jaśnie państwo, co są u góry. Ta zła krew na chłopach się pasie, łupi nas, aż piszczy. *Kurek Grypa 11.* **24.** W górę ⟨*w kierunku prostopadłym ku zenitowi*⟩: Patrzeć, wznieść oczy w górę; lecieć, wzbijać się w górę. **25.** W górę rzeki ⟨*w kierunku źródła rzeki*⟩: Odszedł z małą wędką w górę rzeki. *Zar. Chusta 180.* **26.** Iść w górę: a) ⟨*o ludziach: posuwać się w godnościach, w karierze, robić karierę*⟩: Nie robił już też nic, by iść w górę; był z tego bardziej dumny, że jest marynarzem, niż gdyby w takim wieku był niższym oficerem. *Pap. Szczury 22*; b) ⟨*o towarach: drożeć; o cenach, pieniądzach, papierach wartościowych itp.: zwiększać swoją wartość*⟩: Ceny, akcje idą (poszły) w górę. Mieszkanie coraz droższe, mięso, chleb, krupy idą w górę, słowem strach, co się dzieje. *Prus Now. I, 36*; c) ⟨*o barometrze: wskazywać wzrost ciśnienia; o termometrze: wskazywać podnoszenie się temperatury*⟩: Niebo wprawdzie chmurzy się, ale barometr idzie w górę. *Gosz. Dziennik 274.* **27.** Jechać, wyjechać (na wakacje na wczasy) w **g-y** ⟨*do miejscowości w górach położonej*⟩. **28.** W górze ⟨*w górnej przestrzeni, w przeciwieństwie do: na dole*⟩: Kruki trzepotały się nad nim w górze. *Ejs. SPP.* **29.** W górze rzeki ⟨*nad rzeką lub na rzece w miejscu bliższym źródła rzeki*⟩: Na statku królewskim zatrąbiono powtarzając sygnał dany w górze rzeki. *Prus Far. I, 164.* **30.** Z górą ⟨*ponad, przeszło*⟩: Ma z górą 60 lat. Kosztować to będzie z górą 2000 złotych. **31.** Z góry ⟨*w kierunku od szczytu ku podstawie*⟩: Schodzić, spuszczać się, toczyć się z góry. Z góry na dół. **32.** Z góry ⟨*zawczasu, naprzód, zanim jakiś fakt nastąpi*⟩: Z góry wiem, co powiesz. Słucham cię, jakkolwiek z góry jestem do twych poglądów źle uprzedzony. *Dygas. Gorz. I, 216.* **33.** Przykład idzie z góry ⟨*od starszych*⟩. **34.** Rozkaz z góry ⟨*od władz wyższych*⟩. **35.** Płacić należność z góry, otrzymywać zapłatę (pensję, honorarium itp.) z góry ⟨*płacić należność, otrzymywać zapłatę za co na początku okresu obrachunkowego, nie przy końcu*⟩: Weź pan ode mnie 10 000 rubli, będziesz mi płacił procent półrocznie z góry. *Weys. Józ. Puszcza 147.* **36.** Traktować kogo z góry, patrzeć na kogo, na co z góry ⟨*traktować kogo, odnosić się do kogo lekceważąco lub z pobłażaniem, okazywać komu swą wyższość, lekceważyć kogo lub co, nie zważać na co*⟩: Traktowałem „pannę Zofię“ z góry i przemówienia moje do niej nosiły raczej charakter pouczeń. *Iwasz. J. Nowele 31.* **37.** *pot.* Wpaść, wsiąść na kogoś z góry ⟨*skrzyczeć kogoś, potraktować kogoś w sposób nie dopuszczający sprzeciwu*⟩: Wpadł z góry na syna. — A ty [...] coś sobie myślał, żeby na rękę wyzywać gości? *Skiba Poziom 270.* Wszyscy na niego z góry. **38.** Za siódmą, za dziewiątą, za setną górą, za górami, za lasami ⟨*daleko, nie wiadomo gdzie, w bajecznym kraju*⟩: Za lasami, górami żył książę szczęśliwy. *Słonim. Poezje 218,* **39.** *pot.* Nie za górami ⟨*niedaleko; prędko; niedaleki, bliski*⟩: Czas sprawiedliwy nie za górami. *Past. Lira 107.* **40.** Brać, wziąć górę nad kim, być, pozostawać górą ⟨*brać, wziąć, mieć przewagę nad kim; zwyciężyć, przeważyć; być, pozostawać w lepszym położeniu*⟩: W fechtunku ja byłem górą. *Gard. Trzech 39.* **41.** Obiecywać komu złote **g-y** ⟨*wielkie korzyści*⟩: Przed potyczką złote góry zawsze obiecywał, a po batalii nie spytał nawet, czy żyjemy na świecie. *Bogusł. W. Henryk. 82.*

przysł. **42.** Góra porodziła mysz ⟨*efekt niewspółmierny z wielkimi przygotowaniami czy zapowiedziami*⟩. **43.** Góra z górą się nie zejdzie, ale człowiek z człowiekiem zawsze (często). **44.** Nie chce góra przyjść do Mahometa, musi Mahomet przyjść do góry albo nie przyszła góra do Mahometa, przyszedł Mahomet do góry.

góreczka *żart.* Z góreczką ⟨*z małym dodatkiem*⟩: Ewa miała trzy lata z góreczką paru miesięcy, która w tym wieku jeszcze się nie liczy. *Życie Lit. 16, 1954.*

górka 1. Mała, piaszczysta **g. 2.** Pokój na górce ⟨*na stryszku*⟩. **3.** Pod górkę: Iść, wspinać się, droga prowadzi pod górkę. **4.** Z górki (zjeżdżać). **5.** Z górki na pazurki ⟨*z góry na dół, pędem*⟩: Przestraszyła się Krystynka zielonej jaszczurki, biegnie, pędzi [...] z górki na pazurki. *Świerszcz, 44. 1952.* **6. g.** barania, cielęca, wołowa ⟨*część mięsa z grzbietu*⟩.

górniczy Inżynier, technik **g.** Strój **g.** Szkoła przemysłowa **g-a.**

górnik g. przodkowy ⟨*górnik pracujący w przodku*⟩. **g.** przodowy ⟨*górnik odpowiadający za całość i bezpieczeństwo ludzi i robót na danym przodku*⟩. Inżynier **g.**

górny 1. *muz.* **g-e** C, cis itd.: Uderzyła środkowe C, potem górne, przebiegła pasaż. *Bień. Czyś. 202.* **2.** *muz.* Dodana **g-a** ⟨*linia w nutach dodana nad pięciolinią dla wpisywania na niej wyższych tonów*⟩. **3. g-e** dziąsło, **g-a** warga, **g-e** zęby ⟨*znajdujące się nad dolnymi*⟩. **4. g-a** granica ⟨*najwyższy, dopuszczalny poziom czego, najdalszy zasięg, najdalej sięgająca możliwość*⟩: W dużych przedsiębiorstwach wskazane jest określenie górnej granicy wydatków. *Pos. Org. 83.* **5.** *sport.* Kij **g.**, noga **g-a, g-a** krawędź narty ⟨*w narciarstwie: znajdujące się bliżej stoku i przy podchodzeniu lub zjeździe wyżej położone*⟩. Piłka **g-a** ⟨*w grach sportowych piłka lecąca powyżej głowy zawodnika*⟩; strzał **g.** ⟨*strzał górną piłką*⟩. **6. g-e** piętro (w budynku), **g.** pokład (w kopalni). **7. g-e** światło ⟨*padające z góry*⟩: Podchodzi do biurka i zapala lampę, wraca do drzwi i gasi górne światła. *Tarn. Ortega 57.* **8. g-e** warstwy atmosferyczne (powietrza). **9.** *łow.* **g.** wiatr ⟨*o psie myśliwskim: węszenie z podniesioną wysoko głową*⟩: Gdy wyżeł włóczył nos po ziemi, nauczyciel zakładał mu widełki zniewalając do górnego wiatru. *Dygas. As 53.* **10.** *przen.* **g-a** ambicja ⟨*wysoko sięgająca*⟩; **g-a** opinia, **g-e** mniemanie, wyobrażenie ⟨*pochlebne, jak najlepsze*⟩; **g-e** wyrazy ⟨*napuszone, górnolotne*⟩; **g-e** myśli, zamiary ⟨*ambitne, wzniosłe*⟩.

górować 1. g. nad czym ⟨*wznosić się wyżej od czego; być wyższym od otoczenia*⟩: Kominy fabryczne górują nad miastem. Nad całą kępą turni góruje Łomnica. *Pol Obrazy II, 310.* **2. g.** czym — nad kim, nad czym ⟨*mieć przewagę, wyróżniać się, trzymać prym*⟩: Kościuszko górował nad Prusakami swą siłą duchową. *Korzon Wewn. VI, 98.* **3.** Działo, karabin góruje ⟨*przenosi nad celem, bije ponad cel*⟩. **4.** *astr.* Słońce góruje ⟨*przechodzi przez południk danego miejsca*⟩: W południe słońce góruje na północnej stronie nieba. *Zonn Astr. 45.*

górski g-e kwiaty ⟨*rosnące w górach*⟩. **g-e** potoki. **g.** klimat; **g-e** powietrze.

górzysty ⟨*pełen gór*⟩: Kraj, teren **g.**; okolica, wyspa **g-a**; **g-e** brzegi.

gówno *wulg.* Awanturuje się o byle **g.** ⟨*o byle co, o drobnostkę*⟩. Coś kogo **g.** obchodzi ⟨*nic nie obchodzi*⟩. **g.** ci, mu itp. do tego! ⟨*nic ci, mu itp. do tego*⟩. Dostać za co, mieć z czego **g.** ⟨*nic nie dostać, nic nie mieć*⟩. **g.** z tego będzie ⟨*nic nie będzie*⟩. *przysł.* Gówno chłopu nie zegarek.

gra ● ⟨*zabawa towarzyska, sport; hazard*⟩ **1.** Dobra, doskonała, znakomita itp. **g.** (np. w szachy, w piłkę nożną): **g.** pojedyncza ⟨*w tenisie: rozgrywka, w której gra jeden zawodnik z każdej strony*⟩, mieszana; **g.** pocieszenia (np. w tenisie). **2. g.** bezinteresowna, interesowna, hazardowa (np. w karty). **3.** Gruba **g.** ⟨*gra o wysoką stawkę, o duże pieniądze*⟩: Pierwszy raz tej zimy byłem przy tak grubej grze i pierwszy raz zagrałem w hazard. *Wol. Bakal. 48.* **4.** Jedna **g.**; dwie gry ⟨*jedna partia, jedno rozdanie kart; dwie partie, dwa rozdania kart*⟩. **5.** Dom, kasyno, sala itp. gry ⟨*lokal, w którym uprawiane są gry hazardowe*⟩: Bywać po balach i po domach gry to kosztuje. *Słow. Listy I, 32.* **6.** Jaskinia gry ⟨*zakonspirowany lokal, w którym uprawiane są gry hazardowe*⟩: W obszernych mieszkaniach prywatnych czynne były jaskinie gry. *Kołoniecki* w: *Bystr. Warsz. 280.* **7.** Odebrać komu grę ⟨*możność uzyskania danych kart*⟩: Utrzymał się przy licytacji i odebrał mi grę. *SW.* **8.** Zasiąść do gry (w karty, w szachy); wstać od gry. **9.** Zepsuć komu, sobie grę; Zepsułem sobie grę, zrzucając kartę. *SW.* **10. g.** w co: **g.** w berka, w chowanego, w ciuciubabkę (w ślepą babkę), w fanty; w krokieta, w koszykówkę, w palanta, w piłkę nożną (w futbol), w siatkówkę itp., w karty, w kości, w ruletkę. **11. g.** o co a. na co: o pieniądze, o fanty a. na pieniądze, na fanty. **12. g.** giełdowa ⟨*spekulacja giełdowa*⟩: Gorączka gry na giełdzie i jego nie ominęła. *Ower. Ramp. 31.*

● ⟨*sposób odtwarzania roli na scenie; wykonywanie utworu muzycznego*⟩ **13.** Doskonała, świetna, wyśmienita, znakomita itp. **g.** (aktorska; na instrumencie). **14. g.** aktora, wirtuoza, zespołu amatorskiego, muzycznego. **15. g.** na czym: **g.** na instrumencie (na pianinie, skrzypcach, flecie itp.).

● *przen.* ⟨*postępowanie, działanie*⟩ **16. g.** dwulicowa, podwójna, ciemna, obłudna, zakulisowa itp. ⟨*postępowanie fałszywe, nieszczere, działanie podstępne*⟩: Myślałem, że książę wojewoda i ze mną podwójną grę prowadzi. *Sienk. Pot. II, 174.* **17. g.** dyplomatyczna ⟨*układne postępowanie*⟩: Kierowałem się zawsze szczerością a nigdy dyplomatyczną grą, do której nie czułem się stworzony. *Iwasz. J. Szyman. 133.* **18. g.** ukartowana ⟨*uplanowane godzące w kogoś lub w jakąś sprawę postępowanie*⟩: W tak pięknie zapowiadającym się rozegraniu ukartowanej z dawna wielkiej gry [wojennej] był wszakże jeden punkt nadzwyczaj drażliwy i niebezpieczny. *Ask. Uwagi 420.* **19. g.** otwarta ⟨*postępowanie szczere wobec kogo, jawne, bez obłudy*⟩. **20. g.** niewarta (lub z powątpiewaniem, czy warta) świeczki ⟨*sprawa błaha, nie zasługująca na zajmowanie się nią*⟩: Gra tutaj niewarta świeczki. *Prus Kron. III, 8.* **21. g.** fizjonomii, twarzy ⟨*zmienność mimiki, zmiany wyrazu twarzy*⟩: Panna George, sławna tutejsza aktorka, gra przewybornie. Zawsze biorę miejsce w jednej z pierwszych lóż, żeby widzieć grę jej twarzy. *Słow. Listy I, 96.* **22. g.** kolorów; **g.** świateł, cieni: Przez długie chwile śledził oczyma efektowną grę świateł i cieni. *Gomul. Obraz. 126.* **23.** *przen.* **g.** namiętności. **24. g.** słów ⟨*użycie wyrazów polegające na wyzyskaniu homonimii albo wieloznaczności (zwykle dla żartu)*⟩: Dowcip oparty na grze słów. W potrzebie ratował się paradoksem świetnym, grą słów jaskrawą i olśniewającą jak fajerwerk. *Baudouin* w: *Niwa VI, 1874, s. 23.* **25. g.** w ciuciubabkę, w kotka i myszkę ⟨*zwodzenie kogo, postępowanie nieszczere, sytuacja niejasna, trudna do przewidzenia*⟩: Ta twoja pani, jak rozumiem, lubi grę w kotka i myszkę, tylko ona chce być kotem. *Weys. Józ. Puszcza 150.* **26.** Prowadzić (niebezpieczną, podwójną, fałszywą) grę ⟨*ryzykować; zwodzić kogo, być nieszczerym wobec kogo*⟩. **27.** Wchodzić w grę ⟨*być branym pod uwagę, odgrywać rolę, mieć znaczenie, występować*⟩: Nie rozumie, jakie pobudki tu w grę wchodzą. *Zap. G. Mil. 423.* **28. g.** idzie o co.

przysł. **29.** Kto w grze zwycięzcą, ten w miłości sługą. **30.** W grze brata nie ma.

graba *posp.* ⟨*ręka*⟩: Dać grabę: Bracie, daj grabę, niech cię uścisnę. *Żukr. Kraj. 51.*

grabarz *przen.* **g.** jakiegoś przedsięwzięcia, instytucji; **g.** wolności. *żart.* Uciec grabarzowi spod łopaty ⟨*wyzdrowieć*⟩.

gracja 1. Trzy g-e ⟨*trzy boginie piękności w starożytnym Rzymie; przen. trzy piękne kobiety*⟩; *żart.* Dobry chłopak [...] kuchennych gracji pupil i kochanek. *Steb. Zero 19.* **2.** Robić co z gracją ⟨*z wdziękiem*⟩: Poprosić o co, ukłonić się, tańczyć z gracją.

gracz 1. Dobry, doskonały, hazardowy, karciany, kiepski, nałogowy, namiętny, słaby, zły **g. 2. g.** w szachy, w piłkę nożną. **3.** *przen.* **g.** nie lada (o szermierzu): Umie ciąć szablą, ale i na języki gracz nie lada! *Sienk. Wołod. I, 34.* **4.** *daw.* **g.** do szabli itp. ⟨*mistrz w szermierce*⟩: Waść się chwalisz, żeś gracz i do korda, i do kija. *Chodź. Pisma III, 218.*

grać ● **1. g.** kogo, co: a) ⟨*o utworach muzycznych: wykonywać je na instrumencie*⟩, **g.** np. Bethowena, Straussa, Szopena; walca, marsza, sonatę; b) ⟨*wystawiać na scenie; odtwarzać jakąś postać w sztuce*⟩, np. **g.** Szekspira, Słowackiego; „Zemstę" (Fredry); (rolę) Rejenta w „Zemście"; sztukę. **2. g.** film ⟨*wyświetlać*⟩. **3. g.** podwójną grę ⟨*postępować inaczej niż się mówi, być podstępnym, nieszczerym wobec kogoś*⟩: Markiz de Chauvelin albo kopał dołki pod kardynałem Fleurym, albo grał z nim w podwójną grę. *Szujski Roztrz. 386.* **4. g.** komedię, kłamaną rolę itp. ⟨*zachowywać pozory, maskować kłamstwo, udawać*⟩: Nie graj ze mną komedii, proszę cię... mam przecie oczy. *Bliz. Marc. 15.* **5. g.** rolę ⟨*być branym pod uwagę, wchodzić w rachubę, spełniać pewne zadanie*⟩: Oczywiście pogoda nie grała w jego planach najmniejszej roli — nie powinien był ani jednego dnia treningu opuścić. *Płomyk 19, 1955.* **6. g.** decydującą, dominującą, doniosłą rolę ⟨*mieć wielkie znaczenie, stanowić ważną pozycję; spełniać poważne zadania*⟩: Drobniutkie te żyjątka (bakterie) grają olbrzymią rolę w ekonomii przyrody i gdyby ich nie było, życie na powierzchni ziemi zamarłoby w krótkim czasie. *Demb. J. Posz. 5.* **7. g.** podrzędną rolę ⟨*być mało ważnym, nie być branym pod uwagę*⟩: Interes dziewiczego serca grał rolę tak podrzędną, że się o taką drobnostkę nikt ani zatroskał. *Jeż Uskoki I, 148.* **8. g.** wariata, zucha ⟨*udawać, pozorować*⟩: Żołnierzowi, co grał zucha, wszystkich łaje i potrąca, świsnął szablą koło ucha. *Mick. Ball. 47.*

● ⟨*wydobywać dźwięki z instrumentu, wygrywać melodię na instrumencie*⟩ **9. g.** do tańca: Rzućmy troski, mozoły; wieczór dzisiaj wesoły. Niechaj do tańca grają! Już się nogi zwijają. *Kniaź. Wyb. 118.* **10. g.** od ucha ⟨*grać głośno, dziarsko, z fantazją*⟩: Graj, kapelo, od ucha! *Czerwień. Poezje 122.* **11. g.** na cztery ręce ⟨*grać we dwie osoby na jednym fortepianie*⟩: Na palcach wchodzi lokaj, zapala świece na fortepianie. A ci zaczynają grać na cztery ręce. *Tuwim Sokr. 80.* **12.** *przen.* **g.** pierwsze skrzypce ⟨*być najważniejszym, mieć duże znaczenie, wpływy*⟩: Grał pierwsze skrzypce będąc doradcą hrabiego Wodzickiego. *Chłęd. Pam. II, 89.* **13. g.** na czym: na cytrze, na fujarce, na pianinie, na skrzypcach itp. **14. g.** na uczuciach, zmysłach, słabości, skłonności, zacofaniu itp. ⟨*wykorzystywać czyjeś uczucia, zmysły, słabości, skłonności, zacofanie itp. jako środek osiągnięcia zamierzonego celu*⟩: Na uczuciach i słabościach naszych grali jak na klawiszach. *Zal. Br. Czart. 38.* **15. g.** na (po) nosie ⟨*lekceważyć, drażnić, sprzeciwiać się*⟩: Nie pozwolę, żeby mi na nosie grali! — unosił się Ignacy. *Olcha Most I, 131.* Nie dam grać po nosie sobie. *Słow. Poem. I, 346.* **16. g.** na nerwach ⟨*denerwować, wytrącać z równowagi*⟩: Ciotka umie grać na mych nerwach i wydobywać efekty. *Sewer Nafta III, 4.* **17. g.** w (jednę) dudkę ⟨*przytakiwać komu, popierać kogo; być tego samego zdania*⟩: Wy, młodzi, wszyscy teraz w jedną dudkę gracie! *Orzesz. Niemn. III, 261.* **18.** *przen.* **g.** barwami, **g.** (wszystkimi) kolorami (tęczy) ⟨*mienić się*⟩. **19.** Komuś gra w piersiach ⟨*ktoś ma świszczący oddech*⟩. **20.** Fujarka, piszczałka, róg itp. gra ⟨*wydaje dźwięki*⟩: Słychać, jak łany szumią gdzieś zielone, jak gra fujarka, jak gdzieś konie poją. *Konopn. Imag. 132.* **21.** *łow.* Cietrzew, głuszec gra ⟨*o głosie tych ptaków, wydawanym w czasie toków lub ciągu*⟩: Głuszec, kochanek wiosny i nocy, grać tam poczyna o kwietniowym poranku. *Ejs. Pusz. 16.* **22.** Psy, ogary grają ⟨*szczekają głośno i zaciekle podczas pogoni za zwierzyną*⟩: Lubił, kiedy gończe grały w kniei za zwierzyną. *Wójc. Klechdy I, 75.* **23.** Krew gra ⟨*krew krąży, krąży szybko, tętni; ktoś jest podniecony, wzburzony*⟩: Krew południowa w żyłach jego grała nadając opowieściom jego niezwykłą żywość i barwę. *Konopn. Now. IV, 84.* **24.** Światła, barwy grają ⟨*migocą, drgają, mienią się*⟩: W nocy [...] grają światła neonów. *Archit. 11, 1952, s. 290.* Całe gamy liliowych i fioletowych barw grają w zieleni traw. *Zap. G. Mil. 183.* **25.** *pot.* Wszystko gra, szafa gra ⟨*wszystko działa jak należy, wszystko jest w porządku*⟩: Nie ma żadnych wątpliwości dla pilota, kiedy mu wszystko gra co do jednej śrubki. *Kurek Ocean 351.*

● **26. g.** co a. w co (w grze w karty), np. **g.** piki a. w piki ⟨*wychodzić, zagrywać*⟩. **27. g.** w co ⟨*o zabawach towarzyskich, sporcie, hazardzie*⟩: w berka, w chowanego, w loteryjkę, w domino, w szachy, w warcaby; w klipę, w koszykówkę, w siatkówkę; w bilard, w karty. **28. g.** w ciuciubabkę, w ślepą babkę, w kotka i myszkę ⟨*ukrywać coś przed *kimś, nie chcieć wyjawić swoich planów; zwodzić, drażnić*〉: Za starzy przyjaciele jesteśmy, by grać w ciuciubabkę. *Pięt. Grom 63.* **29. g.** w otwarte karty 〈*ujawniać swoje zamiary, nie ukrywać nic, postępować jawnie, szczerze*〉: Widzę, że z panem muszę grać w otwarte karty... Więc powiem od razu. *Prus Lalka I, 306,* **30. g.** w zakryte karty 〈*ukrywać zamiary lub plany, postępować nieszczerze, mieć tajemnice*〉: Oboje mieli dużo do ukrywania, oboje grali w zakryte karty i dalecy byli od bezinteresowności. *Śliw. A. Sob. 35.* **31. g.** z dziadkiem 〈*grać w karty bez jednego partnera w ten sposób, że zawsze przy rozgrywce zastępuje go jeden z graczy*〉: A my może sobie, tymczasem, małego wiścika, co [...] Pan grasz z dziadkiem. *Bał. Ryby 26.* **32.** W to graj 〈*bardzo dobrze, to jest na rękę, podoba się, coś komu odpowiada, dogadza*〉: Nadchodzi maj, miłości miesiąc słodki... Wróblom w to graj! [...] świerkają, świergocą od rana do wieczora. *Ejs. Bajki 120.* **33.** W to mi graj! 〈*to lubię*〉: A co? wiersze! Oho, w to mi graj, i ja umiem wiersze robić! *Wal. Koresp. 32.* **34. g.** na zwłokę 〈*dla własnych korzyści przewlekać jakąś sprawę, opóźniać decyzję*〉: Nie mogli dłużej grać na zwłokę. *Mort. Dni I, 42.* **35. g.** na loterii; na wyścigach. **36. g.** na giełdzie 〈*prowadzić spekulacje papierami wartościowymi*〉: Mieszka teraz w stolicy, jest sobie wielkim spekulantem, gra na giełdzie, setkami kupuje akcje. *Orzesz. Eli II, 304.* **37. g.** o co: **g.** o (pewną) stawkę (np. o 100 zł). **38.** *przen.* **g.** o wielką stawkę: Dziś grać będę o wielką stawkę mojego życia! *Święt. A. Obraz. II, 218.* **39. g.** o lepsze, o lepszą 〈*rywalizować, współzawodniczyć*〉: Nie podróżował bez potrzeby za granicę i ani mu się śniło grać o lepsze z kleckim lub nieświeskim Radziwiłłem. *Siem. L. Rys. II, 179.*

grad 1. Drobny **g.**; **g.** wielkości orzecha, kurzego jaja. **2. g.** sypie, pada; niszczy, wybija (zboże): Na moim polu grad wybił zboże. *Krasz. Poezje I, 194.* **3.** *przen.* 〈*o czymś gęsto spadającym, sypiącym się, szybko, gwałtownie po sobie następującym; wielka ilość, mnóstwo, masa*〉, np. **g.** kul; grad pytań itp.: Posypał się na niego grad pytań. *Reym. Now. V, 16.* **4.** Obsypać kogo gradem razów, obelg. **5.** Stać pod gradem kul. **6.** Gradem padały kule.

gradowy Opad **g.**; chmura **g-a**; burza **g-a**; Sępił się, oczy jego ciemniały jak chmura gradowa, twarz stawała się ponura i oschła. *Pytl. Listy 100.*

gramatycznie Pisać, mówić **g.**: Trzeba się nauczyć pisać gramatycznie. *Tyg. Ilustr. 20, 1900.* Zdanie poprawne gramatycznie.

gramatyczny 1. Błąd **g.**: A błędów gramatycznych... raz, dwa, trzy... nie do obliczenia. Dwója! *Goj. Dziew. I, 75.* **2.** Podmiot **g.**: Podmiot wyrażony w mianowniku nazywa się podmiotem gramatycznym. *Wiecz. Gram. VIII, 152.* **3. g-e** prawidła. Rozbiór **g.** Rodzaj **g.** rzeczowników: Rodzajem gramatycznym rzeczowników nazywamy tę ich właściwość, która sprawia, że określające je przymiotniki otrzymują formę męską, żeńską i nijaką. *Dor. Gram. I, 133.*

granat ● 〈*pocisk*〉 **1. g.** armatni. **2. g.** gazowy 〈*pocisk zawierający prócz ładunku wybuchowego chemiczny środek bojowy*〉. **3. g.** przeciwpancerny, zapalający. **4. g.** ręczny: Tymczasem kazał miotać na nieprzyjaciela ręczne granaty, które wiele szkód czyniły. *Sienk. Wołod. III, 217.*

● **5.** Ciemny, jasny **g.** 〈*kolor granatu, ciemnoniebieski, granatowy*〉. **6.** Kolor wpadający w **g.** **7.** Angielski, bielski **g.** 〈*tkanina w kolorze granatowym*〉.

granatowy 1. Drzewo **g-e** 〈*granat*〉. **2.** Kwiat **g.** 〈*kwiat granatu — rośliny*〉. **3.** Broszka **g-a** 〈*z granatów, kamieni ozdobnych*〉. **4. g.** garnitur, kostium 〈*w kolorze granatowym; z tkaniny o kolorze granatu*〉. **5. g-a** policja, **g.** policjant 〈*policja czasów „sanacyjnych", podczas okupacji hitlerowskiej nazwana „granatową" (od koloru munduru, żeby nie stosować określenia „polska" do instytucji współpracującej z władzami okupacyjnymi)*〉: Chodzili po szosie granatowi policjanci i żandarmi niemieccy. *Pięt. Grom 114.*

granda *posp.* **1.** Na grandę 〈*obcesowo, gwałtownie, brutalnie, siłą, nie zważając na nic*〉: Pchać się na grandę. Pije na grandę, mówi, że dziś, jutro koniec wojny. *Pięt. Łuna 133.* **2.** Mieć grandę 〈*mieć przykrość, awanturę, wysłuchiwać przykrych słów*〉: Bałem się, że będę miał grandę, więc sobie z boczku słuchałem co [nauczycielka] powie. *Korcz. Jan Bankr. 39.* **3.** Robić grandę 〈*wywoływać zamieszanie, awanturę*〉. **4.** *uczn.* Iść grandą 〈*iść kupą*〉.

granica 1. g. tymczasowa, trwała a. stała, ustalona (między państwami). **2.** Spór o granicę. **3. g.** celna 〈*miejsce na drodze z jednego państwa lub terytorium do innego, gdzie podlegają cleniu przewożone towary*〉. **4.** Mokra **g.** 〈*granica wodna*〉: Przedostawał się do zakazanego wnętrza Królestwa mokrą granicą, już to przebywając graniczne jeziora kędyś od strony [...] Prus, już to przepływając Wisłę. *Żer. Wspom. 35.* **5. g.** morska 〈*linia wybrzeża morskiego*〉: Długa granica morska sprzyja rozwojowi żeglugi. *Kutrz. Wstęp. 8.* **6. g.** lądowa 〈*biegnąca przez ląd stały*〉. **7. g-e** naturalne, przyrodzone (państwa) 〈*granice utworzone przez przyrodę: rzeki, pasma górskie, morze itp.*〉: Góry, rzeki są naturalnymi granicami krajów. *SW.* **8.** Sucha **g.** 〈*granica lądowa*〉: Z białostockiego obwodu wpadały suchą granicą całe bandy kłusowników, które stawiały opór leśnikom i wybijały żubry niemal otwarcie. *Sienk. Listy IV, 199.* **9.** Dolna, górna **g.** 〈*miejsce lub moment, poza który dane zjawisko nie sięga lub nie powinno sięgać*〉: Górna granica lasu zależy od warunków klimatycznych, dlatego na stokach północnych przebiega ona niżej, a na południowych wyżej. *Fud. Zwierz. 39.* **10.** Szerokie **g-e** 〈*duża rozpiętość, rozległy zasięg, duże możliwości*〉: Wilgotność, przy której nasiona najlepiej się prasują, waha się w dość szerokich granicach. *Wiedza 689, s. 22.* **11. g.** czego 〈*linia graniczna*〉, np. **g.** państwa, województwa, powiatu itp., **g.** zasięgu geograficznego roślin; siedzib ludzkich. **12. g.** przyzwoitości, wytrzymałości 〈*zakres*〉. **13. g.** między czym i czym: między Polską i Czechosłowacją; między niebem i ziemią: Zmierzch począł zacierać granicę między niebem i ziemią. *Brosz. Mił. I, 75; przen.* między prawem i bezprawiem, między marzeniem i rzeczywistością. **14.** Bez granic: a) 〈*nieskończony, ogromny, wielki, nie dający się* *ogarnąć, nie mający miary; bezgraniczny*⟩: Zamiast morza — widziałem teraz ciemność bez końca, bez kresu, bez granic. *Leśm. Przyg. 21*; b) ⟨*nieskończenie, ogromnie, bezmiernie, bezgranicznie*⟩: Kochać kogo bez granic. Był do mnie ślepo, bez granic przywiązany. *Sztyrm. Pow. II, 220.* **15.** Do ostatecznych, ostatnich, najdalszych granic ⟨*do ostateczności; w najwyższym stopniu*⟩: Doprowadzić, posunąć co (się) do ostatecznych granic. Wyczerpany, zdenerwowany do ostatecznych granic. Sytuacja była napięta do ostatecznych granic. **16.** Za granicę, za granicą ⟨*do obcego państwa, kraju; poza krajem*⟩: Jechać, wyjechać, uciec, wysłać kogo za granicę. Mieszkać, przebywać, studiować za granicą. **17.** Za dziesiątą granicę ⟨*bardzo daleko*⟩: Przepędzić, wypędzić kogo za dziesiątą granicę. Sen odbiegł ode mnie gdzieś za dziesiątą granicę. *Sienk. Bez dogm. II, 85.* **18.** Z zagranicy ⟨*z obcego kraju*⟩: Przyjechać, powrócić, wrócić z zagranicy. **19.** Zza dziesiątej granicy ⟨*z bardzo daleka, z dalekich stron*⟩: (Nikt) nie mógł zbraniać polowania sąsiadowi, a choćby i zza dziesiątej granicy przybylcowi. *Kit. Opis 572.* **20.** Bronić granic; naruszyć, obsadzić (wojskiem), przejść, przekroczyć, przestąpić granicę; określić, oznaczyć, wytknąć, wymierzyć, zakreślić g-e; oprzeć granicę państwa o co (o góry, o rzekę); rozszerzyć, rozpostrzeć, uszczuplić g-e; wedrzeć się, wkroczyć, wejść, wtargnąć itp. w czyje g-e (o oddziałach wojskowych); zamknąć g-e. **21.** Coś ma swe granice: Satyra zaostrza krytykę, ale powinna mieć swoje granice, żeby na obmowę nie wyszła. *Kras. Rozm. 15.* Wszystko ma swoje granice. **22.** Nie mieć, nie znać granic ⟨*nie mieć kresu, końca, być ogromnym, bezmiernym*⟩: Oburzenie ich nie miało granic. *Ejs. Przyg. 252.* **23.** Opuścić granice jakiegoś kraju, być wydalonym z granic ⟨*opuścić jakiś kraj, być pozbawionym prawa przebywania w jakimś kraju*⟩. **24.** Osiągnąć granicę czego (np. wieku emerytalnego, wytrzymałości materiału). **25.** Otworzyć g-e ⟨*nie strzec, nie bronić granic państwa, zezwolić na przekraczanie granic państwa i przebywanie na jego terytorium bez żadnych formalności urzędowych*⟩: Granice zostały otworzone i przyjęta zasada wolnego handlu z ościennymi narodami. *Prz. Tyg. Życia 3, 1875.* **26.** Przejść, przedostać się, przeprawić się, uciec itp. przez zieloną granicę, przekroczyć zieloną granicę ⟨*przejść granicę nielegalnie, bez zezwolenia władz; opuścić jakiś kraj lub przedostać się do jakiegoś kraju nielegalnie*⟩: Myślę wrócić do Paryża przez zieloną granicę. *Breza Uczta 44.* **27.** Przekraczać, przechodzić itp. wszelkie g-e ⟨*nie mieć miary, stawać się nadmiernym, niedopuszczalnym*⟩: Skąpstwo jego przechodziło wszelkie granice. *Zap. G. Kaśka 186.* **28.** Trzymać się, utrzymać się w granicach czego. **29.** Uczynić co w granicach możliwości. **30.** Wahać się, zamykać się itp. w granicach ⟨*mieścić się w ustalonych normach, mieć pewien określony zakres, zasięg*⟩: Wskazania samopisu notującego szybkość wiatru wahają się w granicach 23—25 metrów na sekundę. *Cent. Wyspa 142.* **31.** Wyjść z granic ⟨*przekroczyć ustalone normy, przyjęte zwyczaje itp.*⟩: Ludwik uczuł, że krew mu zakipiała w żyłach, jednak nie wyszedł z granic umiarkowania. *Rzew. H. Listop. I, 306.* **32.** Zachować, zakreślić, oznaczyć itp. granice czego ⟨*zakres, zasięg, miarę czego*⟩: Subiektywna krytyka zakreśla sztuce ciasne granice, w których się sama obraca i nie daje jej rozwijać się szerzej i dalej. *Witkiew. S. Szt. s. XVII.*

graniczny **1.** Daty g-e (okresu). **2.** Gatunki g-e: Gatunki graniczne, czyli gatunki, które osiągają na terytorium Polski swe granice zasięgowe, tworzą ogółem 41% flory naczyniowej. *Szafer W. Geogr. 340.* **3.** Kamień, kopiec, kordon, mur, słup g.: Ujrzały zastępy szwedzkie po raz pierwszy słup graniczny polski. *Sienk. Pot. I, 180.* **4.** Linia, strefa g-a; odcinek, pas g. **5.** g-a stacja (kolejowa): Na granicznej stacji powitano repatriantów bardzo serdecznie. *Olcha Most II, 126.* **6.** Straż g-a ⟨*oddziały wojskowe pilnujące granicy*⟩. **7.** g-e stężenie: Graniczne stężenie (roztworu) nazywamy rozpuszczalnością ciała w danej temperaturze. *Pleś. Chem. 18.* **8.** *daw.* Sąd g. ⟨*sąd rozpatrujący sprawy o granice*⟩: Wreszcie, po wielu kosztach i ukazach licznych, sprawa wróciła znowu do sądów granicznych. *Mick. Tad. 18.*

grat Stary g. ⟨*mebel, sprzęt domowy, zwłaszcza stary i zniszczony, mało wartościowy przedmiot codziennego użytku; rzecz stara, rupieć*⟩: Pod oknem stary grat, fotel z wysokim oparciem. *Wysp. Wes. 6.* *przen.* ⟨*o człowieku starym, zniszczonym, schorowanym, niedołężnym*⟩: Widzisz go, jeździć mu się znów zachciało. A kto ciebie, stary gracie, przyjmie? *Past. Trzeba 8.*

gratisowy ⟨*darmowy, bezpłatny*⟩: g. bilet ⟨*bezpłatny bilet do kina, teatru itd.*⟩. g. numer; g. egzemplarz: Egzemplarze gratisowe posłałem pocztą listową. *Mick. Listy I, 308.*

gratka ⟨*dobra okazja, sposobność, pomyślna okoliczność, niespodziewana przyjemność lub korzyść*⟩: Coś jest dla kogo gratką: Zabawa u dzierżawcy była dla całego sąsiedztwa gratką nie lada. *Orzesz. Prow. 129.* Korzystać z gratki: Korzystał z pięknej gratki, wszedł zaraz w układy. *Moracz. Dzieje I, 178.* Trafia się g.: Od czasu do czasu trafiała się im jakaś gratka w postaci choćby garnka mleka. *Mort. Wawrzek 78.*

gratulacja Serdeczne, szczere g-e ⟨*życzenia, powinszowania*⟩. Otrzymać, przyjąć od kogo, składać komu gratulacje (z powodu czego).

gratulacyjny Depesza g-a; telegram g. ⟨*z gratulacjami*⟩: Podczas uroczystości odczytano liczne depesze gratulacyjne. *Tyg. Powsz. 39, 1951.*

gratyfikacja ⟨*dodatkowe, zwykle jednorazowe wynagrodzenie pieniężne, wypłacane pracownikom jako nagroda za specjalne zasługi, z okazji świąt, jubileuszu firmy itp.*⟩: Dawać, przeznaczać, wypłacać gratyfikację; otrzymać gratyfikację: Rząd dał mi pensji na miesiąc fr. 80 i jednorazowej gratyfikacji fr. 1000. *Mick. Listy II, 176.*

grecki **1.** Alfabet g.; g-a kultura; g-a tunika. **2.** Fryzura g-a, uczesanie g-e, węzeł g. ⟨*włosy splecione w węzeł opuszczony nisko na kark, typ uczesania spotykanego w rzeźbie starogreckiej*⟩: Skręciła w grecki węzeł całą masę przepysznych rudawoblond włosów. *Reym. Ferm. I, 23.* **3.** g. kościół ⟨*prawosławny*⟩. **4.** g. obrządek ⟨*unicki*⟩. **5.** Krzyż g. ⟨*krzyż ze skośną poprzeczką u dołu, używany w kościele prawosławnym lub krzyż o równych ramionach wy-*

stępujący w planach budowli⟩. **6.** Profil, nos g. ⟨*nos klasyczny, o kształcie spotykanym w twarzach rzeźb starogreckich, w których nos jest osadzony bez załomu i stanowi jak gdyby przedłużenie linii czoła*⟩: Nos prosty, grecki przedłużał linię czoła, a pod nim usta niewielkie, w łuk zgięte. *Krasz. Opow. 62.* **7.** Sos g., ryba po grecku ⟨*sos, ryba przygotowane na słodko z jarzynami*⟩: Rybę po grecku należy robić z ryb tańszych, a głównie z dorsza. *Techn. gastr. 140.*

gregoriański 1. Chór g. ⟨*chór wykonujący śpiewy gregoriańskie*⟩. **2.** kalendarz g. ⟨*kalendarz wprowadzony przez papieża Grzegorza XIII w 1582 r. zmniejszający średni błąd roczny rachuby czasu do 22 sekund, przyjęty przez wszystkie kraje Europy*⟩: Kalendarz juliański mówi, że [koniec lata] to ostatnie dni sierpnia, a gregoriański, że pierwsze września. *Orzesz. Chwile 7.* **3.** Melodia, rytm g. ⟨*melodia, rytm charakterystyczne dla śpiewu gregoriańskiego*⟩: Melodia pieśni „Bogarodzica" jest niewątpliwie parafrazą liturgicznej melodii gregoriańskiej. *Reiss Najpiękn. 23.* **4.** Msze g-e ⟨*msze żałobne odprawiane przez 30 dni z rzędu za duszę tego samego zmarłego*⟩. **5.** Reformy g-e ⟨*wprowadzone przez papieża Grzegorza*⟩: Reformy gregoriańskie wyzwalały biskupów spod wpływu władzy świeckiej, zapewniły im stanowisko niezależne od państwa. *Smol. W. Dzieje 62.* **6.** Śpiew, chorał, psalm g. ⟨*utwór liturgicznej katolickiej muzyki kościelnej*⟩.

grek *pot.* Udawać, robić greka ⟨*udawać głupiego, naiwnego, nie znającego się na rzeczy, udawać, że się czegoś nie wie*⟩: Nie udawaj greka. *Kunc. Dni 160.*

greka *pot.* ⟨*język i literatura grecka*⟩: Nauczyciel, profesor greki. Lekcja greki. Uczyć się greki. Wykładać grekę: W końcu Szulc, wykładający nam w ciągu lat wielu grekę [...] systematyczniej niż obaj poprzedni ścigał nasze wybryki. *Krzyw. L. Wspom. 88.*

gremialny 1. g. udział ⟨*gromadny, ogólny, powszechny*⟩. **2.** g-e opuszczenie sali. **3.** g-a skarga: W r. 1405 wniosły polskie miasta gremialną skargę przed króla na utrudnienia, jakie ich spotykają ze strony Prus. *Kutrz. Hand. 42.* **4.** Kanonik g. ⟨*kanonik należący do kapituły*⟩: Infułat tutejszy miał prawo używać zbiorów biskupich, mianować kanoników gremialnych i honorowych kolegiaty. *Balіń. M. Polska I, 263.*

grobla 1. Długa, wąska, wysoka g. **2.** Usypać, wybudować groblę. Zerwać groblę (o rzece). **3.** *daw.* g. portowa ⟨*molo*⟩.

przysł. **4.** Podług stawu grobla.

grobowiec Płyta grobowca. g. faraonów. Królewski g.: Naród uczcił pamięć Tadeusza Kościuszki, sprowadzając jego zwłoki do królewskich grobowców na Wawelu. *Młyn. Dem. 24.*

grobowy 1. g. kamień; pomnik g. **2.** *przen.* g. głos: Przemawiać grobowym głosem. g. nastrój, cisza g-a, g. mrok. Do grobowej deski ⟨*aż do śmierci, na zawsze*⟩: Człowiek ten był lalką i zostanie nią do grobowej deski. *Zap. G. Dzień 24.*

groch 1. g. cukrowy ⟨*odmiana grochu nie mająca w strąkach warstwy pergaminowej*⟩. **2.** *pot.* g. tyczkowy, szablasty, g. szparagowy in. szabla ⟨*fasolka*⟩. **3.** Łuszczony g. ⟨*nasiona grochu bez naskórka*⟩. **4.** Łuszczyć, łuskać g. ⟨*wyjmować nasiona ze strąków grochu*⟩. **5.** g. o ścianę, g. na ścianę, rzucać grochem o ścianę ⟨*daremnie przekonywać, pouczać, upominać kogo*⟩: Prosił, zaklinał, tłumaczył, lecz wszystko to było grochem rzucanym o ścianę. *Morc. Ptaki 226.* **6.** g. z kapustą ⟨*nieład, nieporządek, bałagan, chaos*⟩: Ile półek, szafek, szuflad, ile set egzemplarzy nut w nieporządku na fortepianie jak groch z kapustą [...] leżących, na mnie czeka! *Chopin Wyb. 15.* **7.** Materiał w grochy; bluzka, suknia w grochy ⟨*w deseń w kształcie krążków*⟩. **8.** Klęczeć na grochu ⟨*rodzaj kary*⟩: Umiała zachować stopniowanie kary. Po napomnieniach szło zamknięcie w ciemnym alkierzu, przy jej pokoju; dalej sadzała klęczyć na grochu. *Tyg. Ilustr. 127, 1870.* **9.** Czuć się jak g. przy drodze ⟨*czuć się źle, być krzywdzonym*⟩.

przysł. **10.** Kto sieje groch w marcu, gotuje w garncu, a kto w maju, ten w jaju.

grochowy 1. Słoma g-a ⟨*grochowiny*⟩. **2.** g-a tyka ⟨*tyczka do wspierania grochu; przen. o osobie chudej i wysokiej*⟩: Ach, ty grochowa tyko — pomyślałem, wściekły na dziewczynę. *Hertz B. Samow. 124.* **3.** Zupa g-a ⟨*grochówka*⟩. **4.** *przen.* g. wieniec, wianuszek ⟨*odrzucenie propozycji małżeństwa*⟩: Widzi, jak inny zabiera mu pannę spod boku, która zamiast ślubnej obrączki w darze ofiaruje mu grochowy wieniec. *Fel. E. Syb. III, 210.*

grodowy Starosta g. ⟨*w Polsce przedrozbiorowej starosta mający władzę sądowniczą w grodzie, w mieście*⟩.

grodzić 1. g. ogród ⟨*otaczać płotem*⟩. **2.** g. płot ⟨*robić, stawiać płot*⟩: Zaprzężeni zostali do roboty, i to do jednej z najpospolitszych: do ciesiołki i grodzenia płotów. *Jeż Uskoki II, 84.* **3.** g. płotem ⟨*ogradzać*⟩: Stawiając pułapkę, należy grodzić chruścianymi, dosyć gęstymi płotkami z obydwu stron. *Dyl. Lis 97.* **4.** g. co — czym ⟨*przegradzać*⟩: g. rzekę jazami. g. posesję murem. **5.** g. kogo od czego. *przen.* ⟨*chronić, zabezpieczać*⟩: Jeszcze niejedna łza, mogiła od tej miłości ciebie grodzi. *Wysp. Wes. 35.*

grodzki 1. Akta g-e ⟨*dotyczące grodu*⟩. **2.** Brama g-a ⟨*prowadząca do grodu, stanowiąca część dawnych murów obronnych*⟩. **3.** Wał g. **4.** Sąd g.: a) ⟨*w dzisiejszym sądownictwie: pierwsza instancja sądowa w sprawach mniejszej wagi*⟩: Drobniejsze sprawy rozpoznają sądy grodzkie, poważniejsze — sądy okręgowe i apelacyjne. *Barb. Nauka 189*; b) ⟨*w Polsce przedrozbiorowej sąd sprawowany przez starostę grodu*⟩: Starostowie [...] nie sądzili osobiście; tylko [...] mianowali władzą swoją komplet sądu grodzkiego. *Korzon Wewn. IV, 6.* **5.** Sędzia g. ⟨*sędzia sądu grodzkiego*⟩. **6.** Starosta g. ⟨*w Polsce przedrozbiorowej starosta mający władzę sądowniczą w grodzie i powiecie*⟩.

grom 1. Huk, trzask, łoskot gromu. **2.** g. bije, rozlega się, uderza. **3.** Słychać g. **4.** *przen.* g. oklasków: Wjechał najprzód zwycięzca, witany gromem oklasków. *Weys. Józ. Żywot 91.* **5.** Jak gromem tknięty, rażony (runąć, (u)paść). **6.** Spadać, uderzać, runąć jak g., na kształt gromu, jak g. z jasnego nieba, niby g. z jasnego nieba ⟨*spadać, uderzać nagle, zupełnie nieoczekiwanie, silnie, gwałtownie*⟩: Spadły jak grom na wylęknione miasta zastępy jazdy bijąc, tratując i rąbiąc wokoło. *Sokoł. A. Dzieje IV, 278.* Wczoraj telegram uderzył Piotra jak grom słowami: Przyjeżdżaj pan, brat się utopił. *Niedź. Dzieło 86.* **7.** Rzucać gromy, ciskać gromy: Armaty obu stron ciskały grom za gromem w gorejącą przestrzeń i tłumiły niekiedy głuchy trzask zapadających się budowli. *Śliw. A. Bat. 147.* **8.** Rzucać **g-y** na kogo, na czyją głowę ⟨*wyklinać kogo, oburzać się*⟩. **9.** Niech go jasny **g.** bije, trzaśnie, niech go **g-y** biją, żeby go (cię) jasny **g.** spalił! ⟨*przekleństwa*⟩.

gromada 1. g. ludzi ⟨*grupa, zbiorowisko*⟩. **2. g.** gminna ⟨*zebranie, rada*⟩: Zwołać gromadę. **3. g.** gwiazd ⟨*skupienie, rój*⟩. **4.** Iść gromadą ⟨*grupą, kupą*⟩. **5.** Zbierać się w g-y ⟨*w większe zbiorowisko, gromadzić się*⟩: Bociany, zbierając się w wielkie gromady, krążyły wysoko po niebie i gotowały się do zamorskiej drogi. *Pol Obrazy II, 297.* Szły zwartą gromadą. *Iwasz. J. Mił. 151.*

gromadka 1. g. ludzi, ptaków, drzew: **2.** Wrześniowy ranek zapowiadał dzień pogodny; gromadki ptaków przelatywały z drzewa na drzewo. *Dygas. Gorz. I, 180.* Zbierać się w gromadkę: Na wzgóreczku, na ścierni, pastusi zebrali się w gromadkę [...] zapalili ognisko. *Żer. Opow. II, 44.* **3.** Zbijać się w gromadkę: Ogłuszone bliskością przepaści, strwożone jeszcze bardziej tym, że nie mogły zbić się w ciasną gromadkę, owce sunęły pod samą ścianą skalną, ze spuszczonymi głowami. *Par. Wios. 125.*

gromadny 1. Pastwisko **g-e** ⟨*należące do gromady wiejskiej*⟩. **2. g-e** wojsko ⟨*dawne wojsko piesze składające się z kmieci i poddanych, zajmujące się tylko zdobywaniem grodów, wiązaniem w powrozy i prowadzeniem jeńców*⟩: Czołem piechoty byli strzelcy z kuszami i łukami, a jej resztę stanowiło wojsko gromadne. *Moracz. Dzieje I, 105.* **3.** Życie **g-e** ⟨*w dużych skupiskach*⟩: W świecie roślinnym istnieje wiele gatunków posiadających wyraźną skłonność do życia gromadnego, do nich należą np. mchy, trawy, krzewy, wreszcie drzewa. *Sokoł. St. Las. 1.*

gromadzki g-e bydło; **g-e** pastwisko ⟨*należące do gromady*⟩. Rada **g-a**; komisja **g-a** ⟨*działająca na terenie gromady*⟩.

gromić (*książk.*) **1. g.** nieprzyjaciela, wojska, bandy rozbójnicze ⟨*bić, zwyciężać, zadawać porażkę; rozbijać, rozpraszać, rozpędzać*⟩. **2. g.** kogo, co — czym ⟨*strofować, karcić*⟩: Z ogromną śmiałością gromił ich butę i prywaty. *SL.* **g.** kogo wzrokiem.

gromki ⟨*głośny, donośny, hałaśliwy, huczny*⟩: **g-e** oklaski, okrzyki; **g.** śmiech; **g-e** rozkazy; **g-e** echo.

gromniczny Świeca **g-a** ⟨*gromnica*⟩. Dzień, święto Matki Boskiej Gromnicznej ⟨*w kościele katolickim święto przypadające na drugiego lutego*⟩.

gromowładca, gromowładny Jowisz, Zeus **g.**

grono 1. Winne **g-a** ⟨*winogrona*⟩. **2. g.** bananów, jagód, jarzębiny ⟨*kiść*⟩. **3. g.** koleżeńskie, nauczycielskie ⟨*zespół*⟩. **4. g.** rodzinne ⟨*rodzina*⟩: Jak zwykle w gronie rodzinnym zasiadł wieczorem do wieczerzy. *Jeż Rotuł. 421.* **5.** Ścisłe **g.**: Zaręczyny postanowiono obchodzić skromnie i tylko w gronie najściślejszym. *Krzyw. I. Bunt 94.* **6. g.** ludzi (oddanych jakiejś sprawie), **g.** pasażerów, **g.** przyjaciół, kolegów. **7.** Przyjąć do grona: Należało prócz tego dostać pozwolenie kupców miejscowych, którzy za przyjęcie do swego grona 100 dukatów w złocie wymagali. *Kub. Hand. 19.* **8.** Wyłączyć, wydelegować ze swego grona.

gronowy Wino **g-e** ⟨*z winogron*⟩. Cukier **g.** ⟨*glikoza*⟩: Cukier gronowy [...] znajduje się w dojrzałych winogronach i w innych słodkich owocach, w miodzie. *Duch. Chem. 172.*

groń (*żart.*) Ani gronia (nie mieć, nie dać⟩. Bez gronia ⟨*bez grosza, bez pieniędzy*⟩: Znalazł się w obcym mieście bez gronia w kieszeni. *SL.* Mieć gronie ⟨*mieć pieniądze*⟩.

grosz 1. Ciężki **g.**: a) ⟨*duża gotówka, duże pieniądze, duży majątek*⟩: Ta maszyna warta ciężki grosz. *Żukr. Dni 251*; b) ⟨*ciężko zdobyte, zapracowane pieniądze*⟩: To krwawy i ciężki grosz, uważaj, byś go nie stracił. *Grusz. Ar. Hut. 91.* **2.** Dziesiąty **g.** ⟨*pierwszy, stały podatek wprowadzony w Polsce w 1789 r., wynoszący 1/10 intraty z dóbr ziemskich*⟩: Zgadzała się więc [szlachta] płacić dziesiąty grosz z intraty dóbr ziemskich, nie chciała jeno nazwy podatku. *Lim. Społ. XVIII, s. 304.* **3.** Gotowy **g.** ⟨*gotówka*⟩: Na strzelbę wykosztował się setnie, bo gotowym groszem cztery ruble za nią dał i dwa złote. *Jun. Bracia 204.* **4.** Ładny **g.** ⟨*znaczna kwota, duża suma*⟩: Nie odziedziczy po niej majątku. Ładny grosz, ze trzysta tysięcy rubli! *Prus Lalka II, 303.* **5.** Ostatni **g.** (oddać komu), ostatnim groszem (podzielić się z kim). **6.** Za ostatni **g.** co kupić ⟨*za resztki pieniędzy*⟩. **7.** Psi **g.**, psie **g-e** ⟨*mała kwota, niewielka suma*⟩: Ludzie o tobie mówią, żeś wyzuła Majewskich z majątku, żeś kupiła dom za psi grosz. *Goj. Rajs. I, 78.* **8. g.** publiczny ⟨*pieniądze należące do państwa, organizacji społecznej, pieniądze przeznaczone na potrzeby obywateli*⟩: Wzgląd na rozważny szafunek grosza publicznego był punktem wyjścia w planie ministra Skarbu. *Smolka Lubec. I, 423.* **9. g.** wdowi (*Łuk. XXI, 1—4*) ⟨*o ofierze danej ze szczerego serca kosztem wyrzeczeń*⟩: Swój **g.** wdowi dorzucić, przyłożyć do czego. **10. g.** do grosza (ciułać, zbijać). **11.** Co do grosza, do ostatniego grosza ⟨*wszystkie (pieniądze), resztę (pieniędzy), wszystko, całkowicie*⟩: Oddać, wydać pieniądze co do grosza. Jaworskich to chyba do ostatniego grosza sprocesują i z torbami ich puszczą. *Sienk. Ogn. II, 231.* **12.** Za **g.**, za **g-e**: a) ⟨*za drobne kwoty*⟩; b) ⟨*bardzo tanio*⟩: Jego pierwsze wydania, przeważnie białe kruki, można było jeszcze wówczas dostać za grosze. *Sokoln. Cztern. 327.* **13.** (Ani) za **g.**, za trzy **g-e** ⟨*mało, trochę; z czasownikiem zaprzeczonym: wcale, nic*⟩: Nie mieć za grosz rozumu. Ma pan charakter i opanowanie, którego ja za grosz nie posiadam. *Unił. Pam. 65.* **14.** Być, pozostać bez grosza, nie mieć grosza (przy duszy) ⟨*być bez pieniędzy*⟩: Grosza przy duszy nie miał. Ściborom narzucać się nie śmiał. *Hertz P. Termin. 107.* **15.** Dusić **g-e.** **16.** Ktoś **g.** groszem goni, u kogoś **g.** grosza nie goni; **g.** nie styka się z groszem ⟨*ma mało pieniędzy*⟩: Grosz nie styka się z groszem, ostatkiem gonią. *Rzew. H. Zamek 256.* **17.** Liczyć się, rachować się z (każdym) groszem ⟨*być oszczędnym, skąpym; wydawać oszczędnie*⟩: Bieda na świecie ludziom, którzy muszą się liczyć z każdym groszem. *Zap. G. Mił. 207.* **18.** Nie brać, nie dać, nie wydać, nie chcieć od kogo złamanego grosza ⟨*nic a nic*⟩: Grosza bym ci nie dał rozumiesz? Złamanego grosza! *Lut. Sprawa 52.* **19.** Nie dałby trzech groszy za kogo, za co ⟨*pozornie mało wart, nie mający znaczenia*⟩: [Koń] wyglądał jak ostatnia pokraka. Nikt by trzech groszy nie dał za niego. *Fiedl. A. Biz. 133.* **20.** Nie oszukać na g. ⟨*na najmniejszą sumę*⟩: Prawda, że mi się wiodło, ale trochę się tym i pochwalić mogę, bo i wagi, i miary pilnowałem, nikogom na grosz nie oszukał. *Krasz. Siekierz. 55.* **21.** Nie śmierdzieć groszem ⟨*nie mieć pieniędzy, być w biedzie*⟩: Nie mam na komorne, no, groszem po prostu nie śmierdzę! *Reym. Kom. 305.* **22.** Pracować za nędzne grosze ⟨*być licho płatnym*⟩ *por.* Pracować za psie pieniądze. **23.** Robić co dla marnego grosza. **24.** Składać g. do grosza ⟨*oszczędzać*⟩. **25.** Wtrącać, wścibiać, wsadzać, wtykać swoje trzy g-e ⟨*nie będąc pytanym, odzywać się, wypowiadać niepotrzebnie swoje zdanie; wtrącać się do czego*⟩: W urządzeniu sali i innych pokoi chciał pokazać swój gust i wtrącał wszędzie swoje trzy grosze. *Korz. J. Spek. 188.* **26.** Zbijać g. ⟨*robić majątek*⟩: Zbija grosz lichwiarz nienasycony. *Narusz. Wiersze I, 405.* **27.** Znać (kogo) jak zły, stary g. ⟨*znać doskonale*⟩: Zna mię jak stary grosz, a nieraz zrozumie dobrze i ból. *Żer. Dzien. I, 416.*

przysł. **28.** Do grosza grosz, to się napełni trzos.

groszek 1. g. zielony ⟨*groch cukrowy*⟩. **2.** Pachnący g. ⟨*kwiat*⟩: Poprosiłem ją o pachnący różowy groszek, zatknięty w jej pelerynce. *Słow. Listy I, 76.* **3.** Materiał, krawat w g-i ⟨*w deseń w kształcie krążków*⟩.

groszowy g-e sprawunki; wydatki. g-a stawka, g-e honorarium. Powieść g-a ⟨*w tanim wydaniu*⟩.

groteskowy 1. g-a postać ⟨*przesadna, nienaturalna, dziwaczna, śmieszna*⟩. **2.** Nadawać czemu g. charakter: Ubrany był z przesadną starannością, ruchy miał wystudiowane i sztuczne i wszystko to nadawało jego postaci silnie groteskowy charakter. *Perz. Cur. 182.*

groza ● ⟨*uczucie trwogi, lęku, przerażenia*⟩ **1.** zdjęty grozą. **2.** Pod grozą czego ⟨*pod rygorem, pod groźbą, pogróżką*⟩: Uczynić co pod grozą kary, więzienia, śmiertelnego grzechu itp. Czasami wytrzymawszy jakiegoś ucznia przez kilka chwil pod grozą swego spojrzenia [...] nagle wyrywał niespodziewanie innego. *Perz. SPP.* **3.** Przejmować, zdejmować grozą ⟨*uczuciem trwogi*⟩: Widok potwora był tak przerażający, że bogowie zdjęci grozą w popłochu opuścili Olimp. *Mark. W. Mity 41.* **4.** Siać grozę: Karetka ze zmarłymi [...] przebiega drogą prowadzącą pomiędzy lagrami do krematorium niezliczoną ilość razy, budząc ze snu i siejąc grozę. *Szmag. Dymy 56* **5.** Żyć pod grozą czyjego imienia ⟨*trwożyć się na sam dźwięk czyjego imienia; żyć pod czyim terrorem*⟩: Całe państwo żyło pod grozą jego imienia i drżało na samą myśl o gniewie strasznego padyszacha. *Śliw. A. Sob. 66.* **6.** g. ogarnia kogo. Dreszcz grozy (przejmuje kogo).

● **7.** g. (czego) ⟨*okropność, przeraźliwość*⟩, np. g. położenia, sytuacji; tajemnicy, śmierci; g. skalistych urwisk. **8.** Atmosfera grozy, scena pełna grozy. **9.** Odczuwać grozę (czego). **10.** Przerażać grozą. **11.** Stanąć, ukazywać się w całej swej grozie: Rozpaczliwość położenia poczynała ukazywać się w całej swej grozie. *Ask. Poniat. 203.*

grozić 1. g. komu czym, np. g. rewolwerem, pięścią ⟨*zapowiadać użycie rewolweru itd.*⟩: Stary gniewał się i srożył, tupał na kogoś nogami i groził pięścią. *Żer. Rzeka 163.* g. (komu) karą, więzieniem, śmiercią ⟨*zapowiadać karę itd., straszyć czym złym*⟩: Dotknięcie przewodów wysokiego napięcia grozi śmiercią ⟨*może spowodować śmierć*⟩. **2.** g. czym ⟨*zagrażać*⟩: g. runięciem, zniszczeniem. **3.** g. palcem ⟨*wykonywać wskazującym palcem ruchy zwyczajowo oznaczające ostrzeżenie, przestrzegające przed czym*⟩. **4.** *pot.* g. palcem w bucie ⟨*wypowiadać czcze pogróżki*⟩. **5.** Coś komu (za co) grozi: Za wszelką próbę buntu czy sprzeciwu groził sąd wojenny. *Morc. Pokład. 216.* **6.** Ruina, grzywna, zagłada, nieszczęście (komu) grozi ⟨*zagraża, zapowiada się*⟩. **7.** Śmierć (komu) grozi. **8.** Nie grozi mu żadne niebezpieczeństwo. **9.** Burza, deszcz grozi ⟨*zanosi się na burzę, na deszcz*⟩.

groźba 1. Nieustająca g. **2.** g. czego: np. redukcji, wojny. **3.** *praw.* g. karalna ⟨*wywołanie, spowodowanie obawy zapowiedzią prawdopodobnego popełnienia zbrodni lub występku na szkodę czyją lub bliskich tej osobie*⟩. **4.** Ani groźbą, ani prośbą ⟨*żadnym sposobem, w żaden sposób*⟩: Posiada tyle uporu i przekory, że ani groźbą, ani prośbą nie można wpłynąć na jego charakter. *Leśm. Klech. 14.* **5.** Pod groźbą czego ⟨*gdy coś grozi, bojąc się czego*⟩: Idący zbiegali od pnia do pnia, ślizgali się, padali, chwytali za gałęzie pod ciągłą groźbą oberwania się i stoczenia po pochyłości. *Sier. Now. 203.* **6.** Nie bać się czyich gróźb. **7.** Wymóc co na kim groźbami. **8.** g. (czego) wisi nad kim, nad czym.

groźny 1. g. głos, pomruk; g-a twarz; g-e spojrzenie ⟨*budzące grozę*⟩. **2.** g-a pozycja ⟨*wyrażająca grozę*⟩: Stanąć w groźnej pozycji. **3.** g. pożar, g-a sytuacja, g-e urwisko ⟨*niebezpieczne*⟩. **4.** g. dla kogo: Przezwyciężyliśmy tak groźne dla nas niebezpieczeństwo. *SPP.* **5.** g. w czym: g. w słowach. *SPP.*

przysł. **6.** Jeśli październik jest wietrzny i mroźny, to nie będzie styczeń ani luty groźny.

grób 1. Otwarty, rozwarty, świeży g. **2.** Familijny, rodzinny g. **3.** g-y królewskie: g-y królewskie na Wawelu. **4.** G. Nieznanego Żołnierza ⟨*pomnik wzniesiony ku czci poległych żołnierzy (bez wymieniania nazwisk)*⟩. **5.** g. Święty, Pański, g. Chrystusa, Zbawiciela itp. ⟨*miejsce w Jerozolimie, gdzie według wierzeń religii katolickiej złożono ciało Chrystusa*⟩. **6.** g-y zasłużonych: Odbył się uroczysty pogrzeb i zwłoki lirnika mazowieckiego [Lenartowicza] spoczęły w grobach zasłużonych na Skałce. *Matusz. I. Twórcz. 357.* **7.** Pobielany g. (*Mat. XXIII, 27*) ⟨*pozór, złudzenie czego*⟩: Teraz się rozstrzygnie, czy Teatr Narodowy ma być przybytkiem życia, czy też tylko pobielanym grobem pięknych tradycji. *Boy Flirt V, 102.* **8.** Ciemno jak w grobie. **9.** Do grobu, za grobem, poza g., zza grobu itp. ⟨*do śmierci, na zawsze; po śmierci, w przyszłym życiu*⟩: Wierny do grobu. Wierząc w istnienie pośmiertne, miał nadzieję, że zza grobu będzie patrzył na to, co się stanie bez niego. *Święt. A. Nałęcze 201.* Przyszłość moja i moje będzie za grobem zwycięstwo! *Słow. Ben. 205.* **10.** Murować g. **11.** Być, stać jedną nogą, obiema nogami nad grobem, u grobu, w grobie; być bliskim grobu; być, stanąć nad grobem; chylić się, zbliżać się do grobu itp. ⟨*być bardzo starym, słabym, chorym, bliskim śmierci*⟩: Tak nie przemawia się do człowieka stojącego nad grobem. *Prus Lalka III, 171.* Ja, widzisz, stara jestem, bardzo stara, nad grobem, to się już gróźb nie boję żadnych. *Jeż Uskoki I, 223.* **12.** Chodzić, iść na **g-y**; obchodzić **g-y** ⟨*obchodzić kościoły katolickie, w których w okresie od Wielkiego Piątku do Wielkanocy urządza się ołtarze z wyobrażeniem grobu Chrystusa*⟩. **13.** Kopać komu, czemu (sobie) **g.** ⟨*doprowadzać kogo lub co do zguby, zagłady, upadku*⟩: Historyk sumienny wciąż musi sobie stawiać pytania, azali te wady, które przez dwa wieki grób pod stopami naszej ojczyzny kopały, dziś jeszcze nie utrudniają jej odrodzenia? *Kalin. St. Aug. 16.* **13a.** Milczeć jak **g.** **14.** Stać się grobem czyim, kogo: Bitwa na Zielonym Polu [...] stałaby się grobem zakonu, gdyby zwycięstwo umiano należycie wyzyskać. *Smol. W. Dzieje 89.* **15.** Wpędzić, wyprawić, wtrącić, zepchnąć kogo do grobu, w **g.** ⟨*przyczynić się do czyjej śmierci, przyspieszyć czyją śmierć*⟩: Ta choroba wpędzi go do grobu. *SW.* Wybuchły między nimi zaraźliwe choroby i mnóstwo ludzi zepchnęły do przedwczesnego grobu. *Prus Now. IV, 47.* **16.** Wygląda jakby z grobu wstał ⟨*jakby z trumny wyjęty, mizerny*⟩. **17.** Wziąć, zabrać, unieść, ponieść co do grobu ⟨*dochować czego do śmierci, umrzeć nie wyjawiwszy, nie zdradziwszy czego*⟩: [Stradivarius] Przejąwszy tradycje cechu, znalazł tajemnicę i zabrał ją do grobu! *Reiss Skrzypce 41.* **18.** Zejść, wstąpić, pójść do grobu, runąć w **g.**, spocząć, spoczywać, leżeć, położyć się, być w grobie ⟨*umrzeć, nie żyć; zostać pochowanym*⟩: Legł już w grobie, stary, zeschły jak papyrus. *Gomul. Pieśni 82.* Świetność Łobzowa wraz z Kazimierzem Wielkim wstąpiła do grobu. *Rzew. H. Zamek 362.* **19.** Złożyć ciało w grobie a. do grobu. **20.** Znaleźć **g.** ⟨*umrzeć, zginąć*⟩: Grób znaleźć w morzu. *SW.*

przysł. **21.** Grób i największego obejmie. **22.** Póty mężowska żałoba, póki nie wstawią żony do groba.

gród Dumny, stary, potężny, wyniosły **g.**; *przestarz.* dziś *książk.* **g.** warowny, zamkowy ⟨*miasto*⟩. **g.** Krakusa ⟨*Kraków*⟩: Cudnie słońce świeci nad Krakusa grodem, nad Wandy mogiłą. *Baliń. K. Pisma 18.* Syreni Gród ⟨*Warszawa*⟩.

gródź *przestarz.* dziś *gw.* Księża **g.** ⟨*cmentarz*⟩: Na Święty Michał będzie trzecia jesień jak Małgochna na księżej gródzi. *Sienk. Krzyż. I, 164.*

grubiański Po grubiańsku ⟨*w sposób niegrzeczny, ordynarny, prostacki, brutalny*⟩: Zachować się po grubiańsku. Obszedłem się z nim po grubiańsku. Powinienem był dać odprawę ostrą, ale w delikatniejszej formie. *Lam J. Rozmait. 147.*

grubiaństwo Mówić **g-a** ⟨*ordynarne słowa, impertynencje*⟩: Gdy rozgniewał się, mógł i grubiaństwo nawet powiedzieć. *Orzesz. Z różnych III, 226.* Cierpieć, znosić czyje **g.**

grubo **1.** **g.** krajany, nasmarowany, watowany: Chleb grubo krajany, nasmarowany masłem. **2.** *pot.* **g.** na palec: Kurzu na meblach **g.** na palec. **3.** **g.** po czym ⟨*znacznie*⟩: Jest już **g.** po północy. **4.** Grać, założyć się **g.** ⟨*grać o dużą stawkę, założyć się o dużą sumę pieniędzy*⟩: Wiesz co, siostruniu? oto załóżmy się, ale grubo, że i ty go kiedyś będziesz tak lubić jak ja dzisiaj. *Skarb. Starosta 81.* **5.** Mówić, śmiać się, zabrzmieć **g.** itp. ⟨*mówić, śmiać się grubym, niskim głosem*⟩: To żaba jęknie przeciągle, jakby kto zadął w obój, to wreszcie bąk, lecący Bóg wie dokąd, zabrzmi grubo nad uszami na kształt basetli. *Gomul. Kajet 80.* **6.** **g.** się mylić ⟨*bardzo, mocno*⟩. **7.** **g.** płacić, zapłacić, zarobić, beknąć ⟨*bardzo dużo, znacznie, poważnie*⟩: Jakiś facet kupił im kolację? Doskonałą kolację z winem szampańskim, za którą grubo zapłacił. *Kosiak. Now. 131.* **8.** Wyglądać **g.** (w palcie, swetrze itp.).

gruboskórny **1.** Zwierzęta **g-e** a. gruboskóre (np. słoń, hipopotam). **2.** **g.** człowiek ⟨*niedelikatny, pozbawiony taktu, subtelności, nieokrzesany, ordynarny*⟩. **3.** Być gruboskórnym, stać się gruboskórnym: Schamiałeś ostatnio — gderała w drodze do mieszkania Zachwatowiczów. — Stałeś się gruboskórny. *Czesz. Pocz. 66.*

grubowełnisty Owce **g-e** ⟨*mające wełnę niejednolitą, będącą mieszaniną włosów różnych*⟩.

gruboziarnisty ⟨*składający się z grubych ziaren, cząstek, okruchów*⟩: Skała **g-a**, piasek **g.** Stal **g-a.** Kasza **g-a.** Emulsja **g-a** ⟨*emulsja o dużych połączeniach ziarenek srebra, konglomeratach tworzących widoczne skupienia w czasie procesu negatywnego w warstwie światłoczułej negatywu*⟩. Papier **g.** ⟨*papier o powierzchni chropowatej, używany do rysunków*⟩.

gruby **1.** **g.** ile a. na ile: Szkło **g-e** 4 mm a. na 4 mm. **2.** **g-e** bale, **g-a** książka, tafla lodu; **g.** śrut, żwir ⟨*mające znaczną grubość, objętość*⟩. **3.** **g-a** awantura, nieprzyjemność, przesada; **g-e** oszustwo ⟨*poważna(-e)*⟩. **4.** **g-e** brwi, litery itp. ⟨*brwi, litery szeroko, mocno, wyraźnie zarysowane*⟩: Zobaczył tylko czarny, wełnisty kosmyk, wymykający się spod daszka jego czapki i grube brwi. *Brand. K. Sams. 91.* **5.** **g-e** buty ⟨*ciężkie, zwykłe buty do codziennego użytku*⟩: Odziany w krótką kurtkę z szarego sukna, grubą i podszarzałą, w sukienną czapkę i grube buty, pasował do tego otoczenia, do spłowiałych ściernisk i do drzew o zwiędłym liściu. *Żer. Uroda 59.* **6.** **g.** cukier (kryształ) ⟨*mający grube ziarna, niemiałki*⟩. **7.** **g.** człowiek. **8.** **g.** jak beczka. **9.** **g.** głos, ton itp. ⟨*niski*⟩: Przytupując obcasami śpiewał grubym głosem. *Brand. K. Obyw. 358.* **10.** *anat.* **g-e** jelito ⟨*część przewodu pokarmowego od ujścia jelita cienkiego aż do odbytnicy*⟩. **11.** **g.** kaliber ⟨*ciężki kaliber, o dużej średnicy*⟩: Słychać głuche dudnienie pocisków grubego kalibru. *Rudn. A. Ucieczka 42.* **12.** *żart.* **g.** kawał. **13.** **g.** materiał; **g-e** sukno ⟨*grubo tkany(-e)*⟩. **14.** **g-e** obyczaje ⟨*prymitywne*⟩. **15.** **g-e** pieniądze; zyski; straty ⟨*znaczne, wielkie*⟩: Zrobić na czym **g-e** pieniądze. Poszedł oglądać swoją kolekcję egzotycznych owadów. Nabył ją kiedyś za grube pieniądze od pewnego zubożałego podróżnika. *Jaroch. Niemił. 83.* **16.** Ciągnąć z czego, mieć (na czym) **g-e** zyski. **17.** Ponieść **g-e**

straty. **18.** g-a robota, g-e pranie itp. ⟨*ciężka robota wymagająca sił, a nie kwalifikacji*⟩. **19.** Grubsza robota, g-a, grubsza gra ⟨*przedsięwzięcie, robota podjęta na wielką skalę, poważna, niebezpieczna, ryzykowna*⟩: Chłopcy [...] przygotujcie po kilka pocisków, będzie grubsza robota. *Żukr. Dni 105.* Gruba gra?... prawie co miesiąc stawiałem cały majątek, a co dzień życie. *Prus Lalka I, 43.* **20.** g-a ryba ⟨*ważna, wpływowa osoba, osoba zajmująca wysokie stanowisko*⟩: Przed stolikiem karcianym siedzą dorobkiewicze wojenni, grube ryby prowincjonalnego miasta, rzeźnicy. *Żer. Białe 53.* **21.** g-e rysy (twarzy) ⟨*zwykłe, pospolite, ordynarne*⟩. **22.** g-e wyrazy ⟨*ordynarne*⟩: Autor rozprawy mówiąc o Piotrze Kochanowskim, o wyrazach grubych, wstyd i skromność obrażających, przydaje, że odmiana w obyczajach narodu sprowadziła odmianę języka. *Śniad. Zagajenia 252.* **23.** *łow.* g. zwierz ⟨*zwierzę łowne, do którego strzela się kulami, a nie śrutem*⟩: Bujna roślinność żywiła wiele grubej zwierzyny, jak żubry (tury), łosie, jelenie, sarny. *Tyg. Ilustr. 134, 1870.* **24.** g-a żałoba ⟨*strój całkowicie czarny jako oznaka żałoby*⟩: Mój ojciec przywiózł do nas siedmioletniego chłopczynę ubranego w grubej żałobie. *Żmich. Róża 167.* **25.** Szyte grubymi nićmi ⟨*o czymś nieumiejętnie spreparowanym*⟩: Oskarżenie było szyte tak grubymi nićmi [...], że nawet faszystowski sąd nie mógł ich przyjąć za podstawę do wydania wyroku. *Ludzie KPP 155.* **26.** W grubych, grubszych zarysach ⟨*w przybliżeniu, nieściśle*⟩: Lecz nie idzie nam tu o ścisłość matematyczną, a [ale] raczej o bardzo zbliżoną cyfrę w grubych bodaj zarysach i w granicach prawdopodobieństwa. *Mikl. Lasy 44.* **27.** Z gruba, z grubsza, *przestarz.* z grubszego ⟨*powierzchownie, niedokładnie, nieprecyzyjnie*⟩: Usiadł w łóżku oparty o poduszki i wyjąwszy z portfelu pieniądze policzył je z grubsza. *Mostow. Kariera 120.*

gruchnąć **1.** g. kogo w co ⟨*uderzyć*⟩: g. kogo w łeb. **2.** g. czym — o co ⟨*uderzyć*⟩: g. głową o ścianę. **3.** g. na ziemię jak długi ⟨*upaść*⟩. **4.** g. z czego a. g. do kogo, czego ⟨*wystrzelić*⟩: g. z fuzji, z rakietnicy; do zająca, dzika. **5.** Salwa gruchnęła, śmiech gruchnął ⟨*rozległa się, rozległ się*⟩: Gruchnęły śmiechy radosne i młode. *Konopn. Balcer 310.* **6.** Gruchnęła wieść, nowina, wiadomość ⟨*rozeszła się szybko, nagle*⟩: Tego samego dnia gruchnęła wieść po całej Głogowej, że majestat króla Jana Kazimierza wyruszył już do granic Rzeczypospolitej. *Sienk. Pot. IV, 41.*

gruchot g. czego ⟨*silny huk, łoskot, odgłos uderzenia, walenia się, padania czego*⟩, np. g. salw, skały toczącej się po zboczu, pękających ścian wysadzanej budowli, części żelaznych jakiej maszyny (np. żelaznych wiader dragi). Stary g. ⟨*o rzeczy, np. o starym, zniszczonym aucie, meblu; o człowieku niedołężnym, schorowanym, starym*⟩: Dostać, wziąć sobie starego gruchota za męża.

gruchotać g. kości ⟨*miażdżyć, druzgotać, łamać, niszczyć*⟩: Odpowiadał mu tylko urywany, gniewliwy ryk, po czym rozległ się trzask gruchotanych w potężnych szczękach kości. *Sienk. Pust. I, 209.*

gruczoł g-y dokrewne ⟨*gruczoły wydzielania wewnętrznego, wytwarzające hormony*⟩. g-y łojowe, mleczne, potowe, płciowe, ślinowe ⟨*wydzielające łój, mleko itp.*⟩. g-y jadowe ⟨*wydzielające jad*⟩. g-y przędne (u pająka).

gruda **1.** Twarda g. ⟨*bryła, kawałek (najczęściej ziemi)*⟩: Rozbijała motyczką twarde grudy, kilka wron podskakiwało za nią wybierając z bruzdy pędraki. *Reym. Fron. 29.* **2.** Jak po grudzie (iść, toczyć się) ⟨*opornie, ciężko, z trudem*⟩: Wszelka rozmowa w niewielkim gronie toczyła się dla mnie jak po grudzie. *Krzyw. L. Wspom. 68.*

przysł. **3.** Na św. Ludwika na grudzie koń utyka. **4.** W dzień Szymona i Judy boi się koń grudy.

grudka g. błota, g. śniegu, ziemi ⟨*bryłka, mały kawałek czego*⟩: Obca ręka zamknęła ci oczy, obca ręka rzuciła ostatnią grudkę ziemi na twoją mogiłę. *Gosz. Pow. 210.*

grudź ⟨*ziemia, rola, pole*⟩: Zabierać się, wybierać się, patrzeć na księżą g. ⟨*być bliskim śmierci*⟩: Jej trzeba się zabierać na księżą grudź — i to wszystko. *Mort. Wiano 27.*

grunt **1.** g-y orne. **2.** g. bagnisty, ciężki, gliniasty, lekki, lichy, piaszczysty, podmokły, pszeniczny, urodzajny, wydajny, żyzny ⟨*gleba*⟩. **3.** g. chłopski, dworski, gminny, municypalny, ziemiański ⟨*obszar własności ziemskiej*⟩. **4.** Hektar, morga gruntu. **5.** Uprawić g. pod co (pod zboże, pod zasiew czego). **6.** *przen.* g. neutralny ⟨*miejsce niekrępujące, nie narzucające jakichś rygorów dla osób spotykających się*⟩: Spotkać się na gruncie neutralnym. **7.** g. odpowiedni, podatny, wdzięczny ⟨*odpowiednie, sprzyjające warunki*⟩: Trafić na odpowiedni grunt. Znaleźć podatny g. **8.** Do gruntu ⟨*całkowicie, zupełnie*⟩: Poznać, zbadać co do gruntu. Julek, chociaż lekkomyślny, jest do gruntu uczciwy. *Nałk. Z. Romans 101.* **9.** W gruncie rzeczy, dawniej także: w gruncie ⟨*w rzeczywistości, naprawdę*⟩: Nadrabiał miną, ale w gruncie rzeczy nie wiedział, jak się ustosunkować do starszego brata, o czym i jak z nim gadać. *Olcha Most I, 204.* Był jednak w gruncie dobrym Polakiem, gorąco pragnącym sławy i powodzenia ojczyzny swej. *Niemc. Sieciech. 17.* **10.** Z gruntu ⟨*od podstaw, zasadniczo*⟩: Nie chciał nikogo i niczego z gruntu przerabiać, tylko ulepszyć. *Święt. A. Nałęcze 2.* Założenie z gruntu fałszywe. **11.** To g., g. ⟨*to najważniejsze*⟩: Zdrowie to grunt. Mniejsza o smak, byle wiele i zdrowo: to grunt! *Chodź. Pisma I, 338.* **12.** g. się nie przejmować. **13.** Dać g. pod kolor ⟨*dać zaprawę, tło*⟩. **14.** Mieć g. pod nogami ⟨*mieć mocną podstawę do czego*⟩. **15.** Oprzeć co na realnym gruncie ⟨*na realnych podstawach*⟩. **16.** Poczuć, stracić g. pod nogami (brodząc w wodzie); *przen.* ⟨*zyskać, stracić punkt oparcia, pewność siebie*⟩. **17.** Przygotować g. do czego. **18.** Stać na pewnym, twardym gruncie ⟨*trzymać się tego, co konkretne, jasne, niewątpliwe*⟩: Stronnictwo, którego on jest głównym filarem, stoi na pewnym gruncie, nie chwieje, nie kołysze się, lecz stoi. *Ritt. Duchy 8.* **19.** Stanąć, stać na gruncie czego ⟨*przyjąć, wyznawać jakąś koncepcję jako podstawę swoich poglądów lub działań*⟩: Program szkoły zreformowanej stanął w sprawach wyznaniowych na gruncie zachowawczym. *Smol. W. Przewrót 200.* **20.** g. pali się komuś pod nogami ⟨*ktoś jest ścigany, prześladowany*⟩: Mam takie wrażenie, że zaczyna mi się grunt palić pod nogami. Jestem obstawiony szpiclami, śledzą mnie. *Morc. Pokład 370.*

gruntowny 1. g. człowiek (we wszystkim) ⟨*solidny*⟩. **2. g-e** porządki ⟨*całkowite, dokładne*⟩: Matka krzątała się już od dwóch dni przy robieniu gruntownych porządków. *Jackiew. Górn. 132.* **3. g-a** rozwaga ⟨*dokładna*⟩. **4. g-a** wiedza (o czym), znajomość czego; **g.** znawca (czego). **5. g-e** zmiany ⟨*sięgające do gruntu, zasadnicze*⟩.

gruntowy 1. Łąka **g-a,** sianożęcie **g-e** ⟨*łąka, sianożęcie nie zalewane przez wodę, leżące wśród pól uprawnych*⟩. **2.** Podatek **g.** ⟨*od posiadanego gruntu*⟩. **3.** Rzodkiewka, sałata **g-a** ⟨*pochodząca z gruntu, nie inspektowa*⟩. **4.** Uprawa **g-a** ⟨*uprawa roślin bezpośrednio na gruncie, nie w inspektach*⟩. **5.** Własność **g-a,** posiadłość **g-a** ⟨*odnosząca się do gruntu, roli, gleby, jakiegoś obszaru ziemskiego*⟩: Powiększyłem mierne intraty, bez uciśnienia ludu, oddawszy im wolność i nadawszy własność gruntową. *Koll. Małach. II, 54.* **6.** Woda **g-a** ⟨*podskórna, zaskórna*⟩.

grupa 1. g. drzew, ludzi ⟨*skupisko, skupienie*⟩. **2.** *chem.* **g.** atomowa ⟨*rodniki; charakterystyczny zespół atomów tworzących pewną zwartą część cząsteczki*⟩. **3.** *chem.* **g-y** pierwiastków (np. potasu). **4.** *wojsk.* **g.** bojowa, demonstracyjna, operacyjna, szturmowa ⟨*jednostka wojskowa wyodrębniona o specjalnym przeznaczeniu*⟩. **g.** lotnicza ⟨*kilka połączonych eskadr*⟩. **g.** artylerii ⟨*kilka połączonych baterii lub dywizjonów*⟩. **5. g.** estradowa ⟨*zespół aktorów estradowych*⟩: Teatr Ziemi Pomorskiej w Bydgoszczy stworzył trzynastoosobową grupę estradową. *Tryb. Ludu 66, 1954.* **6. g.** krwi ⟨*w klasyfikacji krwi biochemicznie zróżnicowana krew w obrębie danego gatunku*⟩: Od razu, kiedy tylko zobaczył to krwawienie, kazał zbadać grupę krwi. *Lut. Próba 14.* **7. g.** robocza ⟨*zespół pracowników wykonujących określoną pracę*⟩: Po zakończeniu prac przy wytyczeniu wymieniono teodolity na niwelatory i dwie grupy robocze rozeszły się na różne odcinki drogi. *Brand. M. Pocz. 36.* **8. g.** społeczna: Zawsze od zarania dziejów ludzie, ażeby wytwarzać, musieli łączyć się w większe gromady, czyli w grupy społeczne. *Zawadz. Wied. X, 7.* **9.** *bot. zool.* **g.** systematyczna ⟨*w systematyce fauny i flory pojęcie nadrzędne w stosunku do podtypu obejmującego gromady*⟩. **10. g.** uposażeniowa ⟨*kategoria uposażeń*⟩: Otrzymywać pobory według III grupy uposażeniowej. **11. g.** związkowa ⟨*ogniwo organizacyjne jakiegoś związku zawodowego*⟩. **12.** Grupami a. grupkami ⟨*partiami*⟩: Rozeszli się grupami. *SW.* Odwróciłem się, by spojrzeć na wielki plac, gdzie grupkami stawali przechodnie. *Hertz P. Sedan 69.* **13.** (Po)dzielić co (się) na grupy: Ze względu na charakter towaru (np. norymberszczyzna, drobnica spożywcza) trudno towary podzielić na kilka, a najwyżej kilkanaście grup towarowych z powodu braku wspólnej jednostki miary. *Pos. Org. 99.* **14.** Tworzyć grupę.

grupowy 1. Akord **g.** ⟨*obejmujący grupę osób*⟩: Akord grupowy stosowany jest w tych wypadkach pracy zespołowej, przy której ustalenie stawki akordu dla poszczególnego pracownika jest niemożliwe. *Skrzyw. Przem. II, 10.* **2.** Polowanie **g-e:** Na polowaniach zbiorowych poluje się z obławą, na polowaniach grupowych z psami. *Ejs. Przyg. 244.* **3.** Zdjęcie **g-e** ⟨*kilku lub większej liczby osób*⟩: Korzystając, że zebrani tu jesteśmy wszyscy — zrobił ładne zdjęcie grupowe. *Cent. Foka 131.*

gruszka 1. Dojrzała, soczysta **g. 2.** Kompot z gruszek. **3.** *techn.* **g.** Bessemera ⟨*in. konwertor bessemerowski; piec hutniczy do wytapiania stali i niektórych metali nieżelaznych*⟩. **4.** *przen.* **g-i** na wierzbie ⟨*sprawy, dążenia niemożliwe do osiągnięcia, nie dające się zrealizować*⟩: Obiecywać **g-i** na wierzbie. Pobranie się wasze jest niepodobnym, a nadzieje twe są to gruszki na wierzbie, nic więcej. *Korz. J. Krewni 103.* **5.** Nie zasypiać gruszek w popiele ⟨*nie zwlekać, nie zaniedbywać spraw nie cierpiących zwłoki*⟩: Nie trzeba tu w popiele zasypiać tych gruszek. Sprawa nie cierpi zwłoki. *Bogusł. W. Cud. 41.* **6.** Wlazł na gruszkę, siał pietruszkę, rzepa mu się rodzi ⟨*o czymś niedorzecznym*⟩.

gruszkowy Drzewo **g-e** ⟨*grusza*⟩. Przetwory, półprzetwory **g-e** ⟨*z gruszek*⟩. Kompot, sok **g.**

gruz 1. Kupa gruzu (gruzów). **2.** *geol.* **g.** skalny ⟨*materiał skalny luźny, o ostrych krawędziach, składający się z odłamków*⟩: Z sąsiednich szczytów spadały na powierzchni lodowca wielkie głazy i gruz skalny. *Fud. Zwierz. 11.* **3.** Uprzątnąć, usunąć, wywieźć **g-y. 4.** Coś jest, leży itp. w gruzach ⟨*w ruinie*⟩: W tym dziwnym odblasku księżyca sterczą ruiny i w gruzach świątynie. *Wysp. Noc 220.* **4a.** Budować co, stanąć, wznosić się na gruzach (czego); *przen.* Na gruzach cesarstwa zbudowano rzeczpospolitą. *SW.* **5.** Podnosić (się), podźwignąć co (się) z gruzów ⟨*odbudować*⟩: Obowiązał się własnym kosztem część muru zrujnowanego podnieść z gruzów. *Krasz. Wilno II, 190.* Miasto podźwignęło się w krótkim czasie z gruzów. **6.** *przen.* Rozpadać się, rozsypać się w **g-y;** iść w **g.:** Czarowny pałac marzeń poety rozpadał się w gruzy. *Gomul. Ciury III, 108.* **7.** Zagrzebać się w gruzach (twierdzy, miasta) ⟨*broniąc się do upadłego, wysadzić twierdzę, spowodować zniszczenie miasta*⟩. **8.** Zamienić (miasto) w **g-y,** w kupę gruzów ⟨*zniszczyć*⟩. **9. g-y** pozostają po kim, po czym: Po przejściu nieprzyjaciela pozostały gruzy i zgliszcza. *SL.*

gruźliczy Ogniska, zmiany **g-e** (w płucach); rumieniec **g. g-e** dzieci ⟨*dotknięte gruźlicą*⟩. **g-e** sanatorium ⟨*dla chorych na gruźlicę*⟩.

gryczany Słoma **g-a;** kasza, mąka **g-a; g-e** kluski: Przyniósł dwie miski kapuśniaku i dwa talerze prażonej kaszy gryczanej. *New. Chłopiec 32.*

gryka *daw.* Siać grykę ⟨*gospodarować na roli, z aluzją do tego, że jest to zajęcie właściwe „hreczkosiejom", ludziom spędzającym życie na partykularzu wiejskim*⟩: Kto nie potrafi obcym szpaczkować językiem, siać mu grykę gdzieś na wsi, nie być politykiem. *Zab. III/2, 1780, s. 273.*

grymas 1. g. czego ⟨*wykrzywienie twarzy*⟩, np. **g.** bólu, niezadowolenia, znudzenia. **2.** Złośliwy **g.:** Przymrużył lewe oko i wykrzywił twarz złośliwym grymasem. *Olcha Most I, 136.* **3.** Stroić **g-y** ⟨*układać twarz w grymasy*⟩: Dlaczego nie? — ciągnął dalej szlachcic strosząc wąsy i strojąc ustami najróżnorodniejsze grymasy. *Iwasz. J. Mił. 93.* **4.** Znosić czyje **g-y** ⟨*kaprysy*⟩: Pracuje biedaczka od rana do nocy, lata po lekcjach, musi znosić czyjeś grymasy i fantazje, a mimo to wiecznie wesoła i zadowolona. *Dąbr. Ig. Śmierć 8.* **5.** **g.** (cierpienia, niezadowolenia itp.) pojawia się na czyjej twarzy. Zachciewa się komu grymasów ⟨*ktoś grymasi, ma zachcianki*⟩.

grypa **g.** azjatycka; **g.** gastryczna. Chory na grypę. Epidemia grypy. (Za)chorować, zapaść na grypę.

grywać **1.** **g.** filmy ⟨*wyświetlać*⟩: W kinie tym grywano zwykle filmy tzw. zeroekranowe. **2.** **g.** na instrumencie ⟨*wykonywać od czasu do czasu utwór muzyczny na jakimś instrumencie*⟩: Miał wielki pociąg do muzyki i grywał zawsze na skrzypcach po skończonej pracy. *Kurek Grypa 82.* **3.** **g.** na scenie, w teatrze, w filmie itp. ⟨*wystawiać na scenie, odtwarzać jakąś postać w sztuce teatralnej, w filmie itp.*⟩: Matka moja była aktorką [...] Grywała w innym kraju, w innym mieście... później zeszła ze sceny. *Szan. Teatry 61.* **4.** **g.** role amantów (w sztukach). **5.** **g.** w karty ⟨*uprawiać grę w karty dla rozrywki lub hazardu*⟩: Pomnisz, jak z tobą grywałem to w pikietę, to w tryszaka? wygrywałeś, bo tak chciałem. *Zabl. Szlafm. 243.* **6.** **g.** w szachy, w warcaby, w klasy, w serso itp. ⟨*brać udział w grze w szachy, warcaby, bawić się w grę w klasy itp.*⟩: Jako mała dziewczynka grywałam latem przed domem w „klasy". *Nowak. K. Tak było 9.* **7.** **g.** w koszykówkę, w siatkówkę itp.⟨*uprawiać te gry jako sport*⟩. *por.* Grać.

gryzący **1.** **g.** zapach, smak. **2.** **g.** kwas ⟨*żrący*⟩. **3.** **g.** dowcip, **g-e** słówko, **g-a** satyra, ironia itp. ⟨*ostry, zjadliwy, złośliwy*⟩: Gryzącym dowcipem rzucał w prawo i w lewo. *Chłęd. Pam. I, 194.* Jest różnica między gryzącą satyrą Moliera a niebolesnym humorem Fredry. *Boy Obrach. 193.* **4.** **g.** żal, wstyd, wspomnienie itp. ⟨*przejmujący, dokuczliwy, przykry*⟩: Siedzi w kuchni samotna i czuje jak gryzące wspomnienia napływają do serca, a żal jakiś głupi za gardło ściska. *Gomul. Obraz. 97.*

gryzmolić *przen. żart.* lub *pogard.* **g.** wiersze, dramaty ⟨*tworzyć utwory literackie*⟩: Wieczorem siadałem pod lampą i uparcie gryzmoliłem swoje wiersze. *Kłos. Wiosna 208.*

gryźć **1.** **g.** co: a) **g.** kości (o psie), orzechy (o wiewiórce, człowieku), trawę (o koniu, krowie itp.) ⟨*miażdżyć w zębach po to, aby zjeść*⟩; b) **g.** papierosa; wargi, usta ⟨*przyciskać zębami, obracać w zębach (jako objaw zniecierpliwienia, zdenerwowania, itp.)*⟩. **g.** munsztuk (o koniu). Byle nie marudził... — szepnął Sołter gryząc munsztuk papierosa. *Prus Dzieci 40.* Uważałem, że Waszeć gryzłeś wargi poglądając spode łba na pewną dziewczynkę, widziałem, że i ona miała kwaśną minkę. *Mick. Tad. 222*; c) **g.** paznokcie ⟨*obgryzać*⟩. **2.** *przen.* **g.** podręczniki, korektę, *daw.* Alwara ⟨*uczyć się czego z uporem, starać się rozwikłać jakąś trudną kwestię, przezwyciężać trudności*⟩: Gryzł podręczniki, mozolił się ze szkicem historii sztuki [...] mając ciągle w myśli zamiar rozszerzenia zasięgu swojej pracy. *Rus. Człow. 76.* **3.** **g.** ziemię ⟨*nie żyć, umrzeć, być martwym*⟩: I córka nie żyje, i zięć także gorzką ziemię gryzie. *Andrz. Wojna I, 75.* **4.** **g.** kogo ⟨*o osobach: dokuczać, dręczyć, martwić*⟩: Ona tylko matkę gryzie... — wtrącił Franuś. — Ile to razy matka na nią płakała. *Wędr. 28, 1901.* **5.** **g.** czym: **g.** orzechy zębami; *przen.* Jeżeli gryzę co — to sercem gryzę. *Słow. Ben. 59.* **6.** Komary, muchy, wszy gryzą. **7.** Pies gryzie ⟨*jest zły, rzuca się na obcych*⟩. **8.** Włosy (za kołnierzem), wełna (ostra) gryzą(-e) ⟨*drapią(-e), łaskoczą(-e)*⟩. **9.** W oczy a. w oczach gryzie dym, gaz, zgorzelina: W oczach gryzie zgorzelina i wiją się dymy. *Zal. Boh. Różne 23.* **10.** Robak, mól gryzie kogo ⟨*coś komu dokucza, dręczy go; ktoś ma jakieś zmartwienie*⟩: Jak mnie robak gryzie, idę do szynku. *Berent Fach. 159.* Każdy ma swego mola, co go gryzie. **11.** Gryzie (kogo) tęsknota, strata, sumienie ⟨*powoduje ból psychiczny, niepokoi, nęka, trapi*⟩: Gryzła mnie przygnębiająca tęsknota za innymi dziećmi. *Bogusz. Czekamy 105.* Ażeby mnie sumienie nie gryzło wyrzutem kłamstwa, muszę ci wyznać, że przyjechałem nie tylko z chęcią zobaczenia cię, ale i z interesem własnym. *Święt. A. Nałęcze 180.*

gryźć się **1.** **g.** **się** w język ⟨*powstrzymywać się od powiedzenia, od wyjawienia czegoś*⟩: Przysiągłem, że nikomu przed czasem nie powiem i gryzę się w język po dwadzieścia razy na dzień. *Berent. Fach. 91.* **2.** **g.** **się** z sobą lub między sobą ⟨*kłócić się, żyć w niezgodzie, dokuczać sobie nawzajem*⟩: Pies i wieprz gryzły się z sobą, kto z nich jest trzody ozdobą. *Mick. Wiersze 364.* **3.** **g.** **się** czym ⟨*martwić się*⟩: Ja się tym gryzę. *Dąbr. M. SPP.* **4.** Kolory gryzą się ⟨*nie harmonizują ze sobą, nie pasują do siebie*⟩.

grzać **1.** **g.** co: wodę, ręce (przy ogniu). **2.** *rub.* **g.** kogo — czym ⟨*walić, bić*⟩: **g.** kogo kijem. **3.** *rub.* **g.** do domu ⟨*szybko biec*⟩. **4.** *rub.* **g.** w karty ⟨*grać*⟩. **5.** Ani ziębi, ani grzeje ⟨*jest zupełnie obojętne*⟩: Drugi raz błaźnić się nie myślę dla interesu, który mnie ani grzeje, ani ziębi. *Święt. A. Asp. 183.* **6.** Kaloryfery grzeją, piecyk grzeje ⟨*dają ciepło*⟩; słońce grzeje ⟨*dogrzewa, dopieka*⟩.

grzanie *pot. rub.* Sprawić komu **g.** ⟨*obić kogo*⟩.

grzany Piwo, wino **g-e**.

grzbiet ● *pot.* **1.** Dostać, oberwać po grzbiecie ⟨*zostać obitym*⟩. **2.** Wygarbować, wyłatać komu **g.** ⟨*obić kogo*⟩. **3.** Mieć, dźwigać czwarty piąty itd. krzyżyk na grzbiecie ⟨*mieć czterdzieści, pięćdziesiąt lat*⟩: Wiek uczących się jest przeważnie od osiemnastu do trzydziestu lat, ale są też górnicy z czwartym i piątym krzyżykiem na grzbiecie. *Róż. Kart. 86.* **4.** Mieć giętki **g.** ⟨*umieć się nisko kłaniać, być uniżonym, płaszczyć się*⟩: Charakter jego prosty i stały, umysł konsekwentny, nie mogły dostroić się trwale do pierwszych wymagań dyplomacji — giętkości nieograniczonej grzbietu i przekonań. *Ask. Studia 4.* **5.** Mieć co na **g.** włożyć, pokryć **g.** itp. ⟨*mieć się w co ubrać, odziać się*⟩: Mnie nie o twoją mądrość chodzi, ale o to, żebyś miał co na grzbiet włożyć, bo tak jak jesteś, wstyd chodzić. *Mort. Dni I, 104.* **6.** Leżeć na grzbiecie ⟨*na wznak*⟩. **7.** Nadstawiać, nastawiać grzbietu ⟨*narażać się na ciosy, przykrości*⟩: Nie myślę więcej się poświęcać i grzbietu swego za was nie nastawię. *Rap. Wit. 114.* **8.** **g.** pokazać (częściej pokazać plecy) ⟨*uciec*⟩.

● **9.** **g.** dłoni ⟨*wierzchnia część ręki poniżej przegubu*⟩. **10.** **g.** górski; **g.** góry ⟨*górna część łańcucha* *górskiego, szczyt góry*⟩. **11.** **g.** książki, krzesła ⟨*górna lub tylna część czego, krawędź*⟩.

grzbietowy **1.** Mięśnie **g-e**. **2.** Naczynie **g-e** ⟨*naczynie krwionośne wierzchnie*⟩. **3.** Płetwa **g-a** ⟨*jedna z płetw rybich nieparzystych, przeciwległa płetwom brzusznym*⟩. **4.** Struna **g-a** ⟨*tkanka łączna, zawiązek kręgosłupa, nadający ciału zwierzęcia pewną elastyczność*⟩: U zarodka ludzkiego w czasie rozwoju w łonie matki wytwarza się też najpierw struna grzbietowa, a dopiero później rozwija się kręgosłup. *Stęśl. Rozm. 82.* **5.** *sport.* Styl **g.** ⟨*sposób pływania, w którym zawodnik płynąc leży na wznak*⟩.

grzebać **1.** **g.**, grzebnąć łapą, nogami ⟨*szybko poruszać kończynami*⟩: Czasem [...] z gęstego sklepienia oberwał się chrabąszcz, spadł wznak na ziemię i grzebiąc nogami usiłował powstać. *Dygas. Now. III, 57.* **2.** **g.** w piasku, w śmieciach: Dzieci grzebią w piasku. Kura grzebie w śmieciach. **3.** **g.** a. **g.** **się** w książkach, w papierach ⟨*wertować*⟩. **4.** **g.** w ziemi; **g.** umarłych, zwłoki ⟨*zasypywać, chować zmarłych*⟩.

grzebień **1.** **g.** metalowy, szylkretowy; z plastyku. **2.** Czesać się grzebieniem. **3.** *żart.* Włosy, które nigdy nie pamiętały grzebienia ⟨*nigdy nie czesane*⟩: Włosy [miał] długie, które chyba nigdy nie pamiętały grzebienia. *Prus Dzieci 167—168.* **4.** **g.** koguci a. koguta ⟨*czerwony, mięsisty wyrostek na głowie*⟩. **5.** **g.** fali ⟨*wierzchnia łamiąca się część fali*⟩: Przed nimi bielały, jak okiem sięgnąć, długie grzebienie fal. *Twórcz. 12, 1953, s. 104.* **6.** **g.** hełmu, szyszaka ⟨*górna wystająca część hełmu, szyszaka*⟩. **7.** *archit.* **g.** attyki ⟨*wieńczenie w kształcie rzędu ozdobnych zębów lub sterczyn*⟩: Brama Poboczna przy wylocie Wąskiego Dunaju [...] zwieńczona jest grzebieniem renesansowej attyki. *Szwank. Warsz. 65.*

grzech **1.** **g.** główny; siedem grzechów głównych ⟨*w etyce chrześcijańskiej siedem zasadniczych skłonności do złego; akty naruszenia moralności pod względem tych skłonności*⟩: Wszyscy popełnili podczas świąt jeden z grzechów głównych. *Hulka Żyrar. 32. żart.* Brzydki(-a) jak siedem grzechów głównych. **2.** **g.** powszechni ⟨*czyn moralnie ujemny ze stanowiska doktryny religijnej*⟩. **3.** **g.** pierworodny ⟨*według wierzeń chrześcijańskich: grzech popełniony przez Adama i Ewę w raju*⟩. **4.** **g.** śmiertelny ⟨*grzech, którego popełnienie grozi według pojęć religijnych utratą zbawienia*⟩: Zatajenie czego na spowiedzi jest grzechem śmiertelnym. *Goj. Dziew. I, 14.* **5.** *przen.* **g.** polityczny, narodowy: Ów brak obowiązkowości, owa ambicja honorów bez pracy pozostała do dni naszych — jednym z kardynalnych grzechów narodowych. *Szujski Roztrz. 185.* **6.** **g.** towarzyski: Przemówić do nie prezentowanego i nieznajomego człowieka jest prawie grzechem towarzyskim. *Krasz. Jerm. 33.* **7.** **g-y** młodości ⟨*popełnione w młodzieńczym wieku*⟩: Przez poczciwe pełnienie obowiązków ekonomisty okupić chciał grzechy młodości, na hulankach i najazdach strawionej. *Skarb. Pam. 96.* **8.** Warta grzechu ⟨*o pięknej, pociągającej kobiecie*⟩: Do licha, czyżbym ją obraził? [...] A szkoda, bo warta grzechu! *Prus Lalka III, 286.* **9.** Brzydki jak **g.** śmiertelny, jak siedem grzechów głównych ⟨*bardzo brzydki*⟩: Brzydka jak siedem grzechów głównych... cóż z tego, kiedy ma sto tysięcy? *Kłosy 181, 1868.* **10.** Żałować za **g-y**. **11.** Coś uchodzi za **g.**: Bocian cieszył się zawsze wielkim uznaniem i niemal czcią; zabicie go lub choćby tylko straszenie uchodziło za grzech. *Bystr. Dzieje I, 284.* **12.** Dopuścić się grzechu; popełniać **g-y**, popaść w **g.**, skalać się grzechem; obarczyć, obciążyć sumienie grzechem; odpokutować, pokutować za **g-y**; oczyścić się z grzechu; spowiadać się z grzechów; cierpieć za **g-y** czyje (również *przen.*). **13.** Nikt nie jest bez grzechu ⟨*bez ale*⟩.

przysł. **14.** Co prawda, to nie grzech.

grzechot **g.** automatów, broni palnej ⟨*przerywany huk*⟩: Rozległ się grzechot broni palnej podobny do grzmotu. *Jeż Uskoki II, 225.* **g.** kopyt końskich (o bruk).

grzechotać Kości grzechocą ⟨*o odgłosie wydawanym przez zderzające się przedmioty*⟩. Karabin maszynowy grzechoce.

grzecznie **1.** **g.** się kłaniać ⟨*uprzejmie, z zachowaniem form dobrego wychowania*⟩. **2.** Być z kim **g.**, przyjąć kogo **g.**: Będę z nim grzecznie i nie dam mu uczuć wzgardy ani go poniżę w towarzystwie. *Słow. Listy II, 149.* **3.** Uczyć się **g.**, zachowywać się **g.** ⟨*nie naprzykrzając się, posłusznie, spokojnie (głównie o dzieciach)*⟩: A pamiętaj — mówił — pilnuj się, zachowuj grzecznie, cicho. *Jun. Dworek 90.*

grzecznościowy Formułka **g-a**; względy **g-e**, **g-a** mówka, **g.** zwrot. Treść [listu] powinna zawierać to, co chcemy podać adresatowi do wiadomości, zakończenie zaś formułkę grzecznościową. *Szczur. Piek. 91.* Weksel **g.**

grzeczność **1.** Wyszukana, wytworna, nadskakująca, ujmująca, uprzedzająca, zimna, zdawkowa **g.** ⟨*uprzejmy, delikatny, świadczący o dobrym wychowaniu stosunek do ludzi*⟩. **2.** **g.** światowa. **3.** Wersalska **g.** ⟨*wytworna, wyszukana grzeczność jak w Wersalu na dworze królów francuskich*⟩: Dorodni, oświeceni i pełni zaszczytów, łączą grzeczność wersalską z walecznością Scytów. *Tremb. Polit. 169.* **4.** **g.** dla kogo: **g.** dla starszych. W ruchach jego było coś uprzedzającego i wytwornego, jakby grzeczność dla osoby bardzo miłej. *Orzesz. SPP.* **5.** Przez **g.**: Pan Sędzia go przez grzeczność prosił na wieczerzę. *Mick. Tad. 24.* **6.** Mówić, prawić, sypać **g-i**, sadzić się na **g-i**, przesadzać się (nawzajem) w grzecznościach ⟨*mówić komplementy, uprzejme, pochlebne słowa*⟩. **7.** Wymieniać, zamieniać **g-i** ⟨*słowa, gesty, zachowanie się jako wyraz grzeczności*⟩: Zaledwo pierwsze zamieniono grzeczności, major [...] „przybycie łaskawych sąsiadów" — wytrawnym wypił węgrzynem. *Wilk. P. Wieś I, 45.* **8.** Zrobić, wyświadczyć komuś **g.** ⟨*przysługę*⟩: Dziękuję panom za tę grzeczność, jakąś mi chciał wyświadczyć, ale już z niej korzystać nie będę. *Korz. J. Krewni 145.*

grzeczny **1.** **g.** człowiek ⟨*dobrze wychowany*⟩. **2.** **g-e** dziecko ⟨*nie naprzykrzające się, posłuszne, spokojne*⟩. **3.** **g-e** słówka, **g.** komplement ⟨*uprzejme(-y)*⟩: Jak z rogu obfitości sypał jej grzeczne i pochlebne słówka. *Dygas. Pióro 187.* Z uśmiechem przyjmował ten grzeczny komplement. *Słow. Listy I, 9.* **4.** **g.** dla kogo, względem kogo: **g.** dla rodziców a. względem rodziców. Obsługa **g-a** dla klienteli. **g.** dla dam. **5.** *daw.* **g.**: a) ⟨*odpowiedni, stosow-*

ny, nadający się⟩: g. wyraz, g-a krytyka: Kto zaś tak uprzedzony jest o sobie, że go acz sprawiedliwa i grzeczna krytyka zaraz rozjątrza, ten większej przysługi powszechności okazać nie może, jako gdy pisania poprzestać raczy. *Gol. Wym. 109*; b) ⟨*znaczny, pokaźny, spory*⟩: g-a fortuna: Dorobił się grzecznej fortuny i chciał swego syna wyforytować na szlachcica albo i na rycerza. *Kaczk. Olbracht. I, 34*; c) ⟨*wyborny, doskonały, przystojny, piękny*⟩: g. kawaler: Przecież ujść za grzecznego mogę kawalera. *Zabł. Firc. 16.*

grzesznik Niepoprawny, zatwardziały g. Nawrócony g. *przen.*: Jeżeli gdzie, to w polityce większa jest radość z jednego nawróconego grzesznika niż z dziewięćdziesięciu dziewięciu sprawiedliwych. *Boy Mar. 46.*

grzeszny **1.** g. człowiek, g-a dusza, g-e ciało, cielsko ⟨*skłonne do grzechu*⟩: Wychowanie, moralność, wiedza to nic dla takich duchów czystych, co o materii i słuchać nie chcą, w czas i przestrzeń nie wierzą, a o grzeszne cielsko nie dbają. *Ochor. Duch. 4.* **2.** g. uczynek, g-e myśli ⟨*będące grzechem, stanowiące grzech*⟩. **3.** g-e życie; g. świat ⟨*występny*⟩: Utoń, utoń dzieciąteczko jak to zwiędłe kwiecie, nie zawadzajże tu ludziom na tym grzesznym świecie. *Kolb. Pieśni 139.*

grzeszyć **1.** g. ciężko ⟨*popełniać grzech, grzechy*⟩. **2.** g. czym: g. myślą, mową, uczynkiem; *przen.* ⟨*odznaczać się czym*⟩: Wszelkie opowieści o ludziach rozszarpanych przez wilki grzeszą przeważnie wielką przesadą. *Żab. Tygr. 114.* **3.** Nie grzeszyć czym ⟨*przejawiać cechę przeciwną*⟩. **4.** *żart.* Nie g. pięknością ⟨*być brzydkim*⟩; nie g. rozumem ⟨*być głupim*⟩. **5.** g. przeciwko komu, czemu: Grzeszyłeś przeciwko ojczyźnie. *Sienk. SPP.*

przysł. **6.** Kto śpi, ten nie grzeszy.

grzęda **1.** g. kwiatowa; g. tulipanów, kapusty ⟨*zagon w ogrodzie*⟩. **2.** Kurza g. ⟨*żerdź, drążek w kurniku*⟩. **3.** g. skalna ⟨*wąska wypukłość na stromym zboczu, biegnąca z góry na dół*⟩: Po dwóch wywiadach ustalono drogę, mającą puścić naszych alpinistów do szczytu. Wiodła ona grzędą skalną. *Wierchy 1947, s. 102.*

przysł. **4.** Daj kurze grzędę, ona: wyżej siędę.

grzmot **1.** g. armat; g. podków ⟨*silny odgłos, huk, trzask*⟩: Grzmot artylerii przeciwlotniczej mieszał się z tamtym podniebnym werblem, wygrywanym oszalałymi motorami samolotów. *Morc. Ptaki 58.* **2.** *przen.* Ty nie piorunów, lecz słów rzucasz grzmoty. *Zab. XII/1, 1775, s. 9.* **3.** Huczeć grzmotem: Bębny poczęły huczeć nieustającym grzmotem. *Sienk. SW.* **4.** g. huczy, rozlega się. **5.** *żart. rub. pogard.* Stary g. ⟨*o kobiecie brzydkiej, starszej*⟩: Do pioruna z babami! Czegoż znowu chce ten stary grzmot? *Reym. Ferm. I, 69.*

grzmotnąć **1.** g. (kogo) — czym — w co ⟨*uderzyć, walnąć*⟩: Grzmotnął go pięścią w kark; g. dłonią, pięścią w stół. **2.** g. o co: g. o ziemię, o podłogę ⟨*rzucić z siłą; uderzyć spadając*⟩: Grzmotnął butem o podłogę. Padł szybki strzał: kruk grzmotnął rozgłośnie o ziemię. *Ejs. Przyg. 232.* **3.** g. co ⟨*zagrać*⟩, np. g. marsza: Orkiestry grzmotnęły marsza. *Brand. K. Łuk. 53.* **4.** Strzał grzmotnął ⟨*rozległ się, huknął*⟩: Ostatni strzał grzmotnął blisko, zaraz przy szosie. *Żukr. Dni 149.*

grzmotnąć się **1.** g. się czym — w co ⟨*uderzyć się*⟩: Wojtek grzmotnął się pięścią w piersi i przysięgał, że do książki do sierpnia ani zajrzy. *Płomyk 43, 1951.* **2.** g. się czym — o co: g. się głową o mur, o kant czego. **3.** g. się na ziemię, o ziemię ⟨*upaść, przewrócić się*⟩: Całym swoim, niemałym ciężarem grzmotnęła się na ziemię. *Krzyw. I. Bunt 43.* **4.** *pot.* g. się do łóżka ⟨*położyć się spać*⟩: Ach! jakże mi się spać chce! Jak tylko wrócę, grzmotnę się natychmiast do łóżka. *Narzym. Epid. 10.*

grzyb **1.** g. jadalny, trujący; g-y suszone; psie g-y; g-y pasożytnicze. **2.** g. prawdziwy ⟨*borowik*⟩. **3.** Chodzić, iść na g-y. **4.** Zbierać g-y, znaleźć grzyba. **5.** g. drzewny a. domowy ⟨*gatunek pasożyta przyczyniający się bezpośrednio lub pośrednio do rozkładu tkanek drzewnych*⟩. **6.** *biol.* g-y chorobotwórcze ⟨*należące do grzybów niższych, niedoskonałych; wywołują liczne i różnorakie choroby zwane grzybicami*⟩. **7.** Stary jak g. ⟨*bardzo stary*⟩: Z babinki trociny już się sypią... stara jak grzyb. *Sienk. Polan. I, 173.* **8.** Wyrastać, mnożyć się, rosnąć, powstawać itp. jak g-y po deszczu ⟨*powstawać szybko, nieoczekiwanie, bardzo licznie*⟩: Z maluczkiego aplikanta w owych czasach, gdy procesy rosły jak grzyby, wyskrobał się na adwokata. *Krasz. Opow. 103.* **9.** Pójść na g-y ⟨*być usuniętym, nie nadawać się do czego*⟩: Skończyło się na tym, że jej poradzono, ażeby sobie poszła na grzyby, gdyż z jej nauki nic nie będzie. *Żer. Przedw. 160.*

grzybek (*lm* grzybki) **1.** g-i marynowane, solone. **2.** g. do cerowania ⟨*podkładka do cerowania pończoch, skarpetek itp.*⟩. **3.** *pot.* Posłać, wygnać, kazać pójść na g-i ⟨*wyrzucić skąd, zwolnić, zredukować; posłać na zieloną trawkę*⟩: „Wylali“ z pracy, poradzili pójść na grzybki. *Morc. Ptaki 12.*

grzywa Bujna g. Potrząsać grzywą: Lew się obudził i grzywą potrząsa. *Kaspr. Bunt 121.* Trzymać się konia za grzywę. *przen.* g. włosów, fal. Łany grzywami bujnych kłosów trzęsą. *Norwid Wyb. 117.*

grzywna Wysoka g. ⟨*kara pieniężna*⟩. Skazać na grzywnę, wymierzyć grzywnę: Za ubliżenie w piśmie powadze sądu lub użycie wyrażeń obraźliwych sąd może skazać winnego na grzywnę. *Kod. post. cyw. 34.*

gubić **1.** g. co: g. pieniądze ⟨*tracić przypadkiem*⟩. g. liście, listki (o drzewach); piórka, pierze (o ptakach) ⟨*tracić*⟩: Gęsi [...] trzeba było skubać, bo już gubiły piórka. *Dąbr. M. Ludzie 81.* **2.** g. drogę ⟨*błądzić, błąkać się*⟩: W odległych dzielnicach gubili drogę. *Par. Niebo 239.* **3.** g. katar ⟨*pozbywać się*⟩. **4.** g. kraj, ojczyznę, młodzież ⟨*narażać kogo na zgubę; doprowadzać do zguby*⟩: Ja siwy człowiek klękam przed tobą! błagam cię: o nie gub siebie i kraju! *Kaspr. Bunt 125.* Karty, flaszka gubią młodzież. *Kras. Podstoli 174.* **5.** g. myśl, wątek itp. ⟨*nie móc się skupić, nie móc zebrać myśli*⟩: I stał tak wciąż, gubiąc powoli myśl, gdzie się znajduje i co czyni. *Berent Ozim. I, 151.* **6.** *pot.* g. oczko (przy robocie na drutach): a) ⟨*niechcący zsunąć oczko* *z drutu powodując błąd w robocie*⟩; b) ⟨*zamykać oczko dla skrócenia przerabianego rzędu*⟩: Na pachy [kaftanika] gubimy oczka na początku każdego rzędu. *Przyj. 49, 1952.* **7. g.** rozum ⟨*na próżno wysilać myśl*⟩: Gubię swój rozum, nie mogąc pojąć tego, co tutaj widzę i słyszę. *Ziel. G. Poezje II, 259.* **8. g.** rytm, takt ⟨*iść, tańczyć, grać nie w takt*⟩: Mnie wzruszenie plątało nogi, gubiłem takt. *Krzywosz. Życie 44.* **9. g.** wzrok ⟨*wpatrywać się w dal; zatapiać wzrok*⟩: Gubili wzrok w srebrnej kurzawie drogi mlecznej i w rojach gwiazd. *Sienk. Połan. III, 59.*

gubić się 1. g. się w czym ⟨*tracić orientację, nie móc znaleźć drogi, błąkać się*⟩: Gubiła się w plątaninie swych obowiązków. Nie wiedziała, od czego zacząć. *Żer. Przedw. 22.* **2. g.** się w domysłach, dociekaniach, przypuszczeniach ⟨*snuć najrozmaitsze domysły nie mogąc żadnego uznać za trafny*⟩: Gubiąc się w domysłach, co przygodziło się z panią Wołodyjowską [...] domyślała się jednak, że idzie o jej porwanie. *Sienk. Wołod. III, 34.* **3. g.** się w rozpaczy, niepokoju itp. ⟨*bardzo rozpaczać, niepokoić się itp.; zatracać się w rozpaczy, niepokoju itp.*⟩: Marcinek przez całą noc ani oka nie zmrużył. Siedział w ostatniej ławie i gubił się w bezdennej rozpaczy. *Żer. Syzyf. 108.* **4.** Wzrok gubi się w dali, w obszarach itp. ⟨*wzrok nie może dosięgnąć dali*⟩: Wzrok jego poprzez otwarty balkon błąkał się i gubił w bezkresnych obszarach morza. *Dąbr. Ig. Zmierzchy 2.*

gulardowy Woda g-a ⟨*roztwór octanu ołowiu używany jako środek leczniczy do okładów*⟩: Ledwo mu wygoję uszy wodą gulardową, znów gotów jest stawać do walki z wielkoludami psiego rodu. *Hertz B. Samow. 112.*

gulgotać Indyki gulgocą ⟨*wydają gulgot*⟩. Sagan (kartofle, woda w saganie) gulgocze ⟨*woda gotuje się bulgocąc*⟩. Strumień, woda (po kamieniach) gulgocze ⟨*wydaje gulgot, bulgocze*⟩. Gulgocze jakby miał kluski w gębie ⟨*bełkocze*⟩.

guma 1. g. kreślarska, ołówkowa ⟨*kawałek kauczuku do wycierania ołówka itp.*⟩. **2.** *techn.* **g.** syntetyczna ⟨*produkt otrzymany z kauczuku lub podobnych tworzyw przez poddanie go wulkanizacji*⟩. **3. g.** do czego: **g.** do klejenia, wycierania (atramentu, ołówka), skrótowo: **g.** do atramentu, do ołówka. **4. g.** do żucia ⟨*skrótowo guma, specjalnie spreparowany produkt z dodatkiem gumy, przesycony różnymi smakami*⟩: Żuł gumę, machinalnie wsuwając do ust jedną po drugiej coraz nowe jej tabliczki. *Meis. Sześciu 228.* **5. g.** na co: **g.** na zelówki, na opony. **6.** Dorożka na gumach: Jechał dorożką na gumach ze wspaniałymi walizkami z żółtej skóry. *Strug Pocisk. 186.* **7.** *sport. pot.* Złapać gumę ⟨*przebić oponę*⟩.

gumowy 1. Drzewa g-e. **2.** g-e ubranie, g. płaszcz; g-e rękawiczki, szelki, podwiązki; g-e podeszwy, zelówki, obcasy. **3.** Rurka g-a; g. wąż ⟨*kauczukowa(-y)*⟩. **4.** Na gumowych nogach ⟨*na chwiejnych, niepewnych nogach*⟩: O pierwszej w nocy skończyło się pijaństwo i wszyscy byli na gumowych nogach, w sztok pijani. *Pam. Rob. 83.*

gust 1. Dobry, zły g. ⟨*smak, poczucie piękna, harmonii, elegancji*⟩. **2. g.** pomarańczowy ⟨*dziwaczny*⟩. **3. g.** do kogo, czego ⟨*upodobanie, zamiłowanie, pociąg*⟩. **4.** Być ubranym z gustem; bez gustu: Mijał szybko oczami kobiety surowe, suche na twarzy i rękach, ubrane sztywno i bez gustu. *Berent. Ozim. I, 22.* **5.** Mieć **g.**: Poradźże mi, Floruniu, bo masz gustu dużo, wziąć dziś lila sukienkę? *Fredro A. Ciot. 13.* **6.** Coś komu nie do gustu ⟨*coś komu nie odpowiada, nie jest przyjemne*⟩: Wszystko mu nie do gustu; noc na kartach strawił, wszystko źle, zgrał się, wczoraj klejnoty zastawił. *Kras. Sat. 86.* **7.** Przypaść, przypadać, trafiać komu do gustu, być w czyim guście ⟨*odpowiadać czyimś upodobaniom, podobać się*⟩: To coś w guście mamy: miłość małżeńska. *Zap. G. Dul. 107.* Nieskończenie przypadł mi do gustu mój nowy guwerner. *Kras. Dośw. 19.* **8.** Robić coś z gustem: Wszystko urządzone było z wygodą, z gustem umiejętnej ręki księżny. *Koźm. Pam. II, 59.* **9.** Są gusta i guściki.

guz 1. Błyszczące, świecące, wielkie, złote **g-y** ⟨*duże, ozdobne guziki*⟩. **2. g.** na czole ⟨*zgrubienie wywołane uderzeniem; gula*⟩: **g.** wyskoczył mu na czole. **3.** *anat.* **g.** ciemieniowy, kulszowy, piętowy. **4.** *lek.* **g.** nowotworowy ⟨*narośl*⟩. **5.** Oberwać guza, szukać guza ⟨*dostać lanie, narażać się na pobicie, na niebezpieczeństwo, nieprzyjemności*⟩: Jakże się mam uspokoić, kiedy dobrowolnie szukasz guza, kładziesz głowę pod miecz katowski. *Prus Kłop. 117.* **6.** Nabić komu (sobie) guza: Szuka tylko kogoś, z kim by się dało wszcząć burdę i komu by potężnego guza można nabić przy lada okazji. *Łoz. Wal. Dwór 17.*

przysł. **7.** Kto o prawdzie dzwoni, ten guza goni.

guzik ● **1. g-i** niciane, bieliźniane, koszulowe. **2. g-i** z perłowej masy. **3. g-i** garniturowe. **4.** Przyszyć **g.** **5.** Zapiąć na **g-i**. **6.** Gra w **g-i** ⟨*rodzaj gry dziecinnej, polegającej na odbijaniu guzików o ścianę przez dwóch przeciwników tak, by guzik jednego z nich upadł w pobliżu guzika odbitego przez drugiego przeciwnika*⟩: Tu i ówdzie widzi się grupki chłopców, grających w guziki. *Lechoń Rzeczp. 65.* **7.** *pot. żart.* **g.** ⟨*nic, figa*⟩: **g.** z tego będzie. **8. g.** z pętelką ⟨*wielkie nic*⟩: Co mu dało tamto przedwojenne politykowanie [...] Co mu to dało? Guzik z pętelką. *Jackiew. Wiosna 87.* **9.** Zapiąć, wykonać co itp. na ostatni **g.** ⟨*wykończyć, przygotować co niezwykle starannie, we wszystkich szczegółach bez zarzutu*⟩: Przewracałem wszystko w moim kuferku do góry nogami i stroiłem się „na ostatni guzik". *Lam J. Głowy III, 20.*

● **10.** *techn.* **g.** ⟨*część jakiegoś mechanizmu, aparatu lub przyrządu w kształcie najczęściej krążka, za którego naciśnięciem włącza się prąd elektryczny lub uruchamia się dane urządzenie*⟩. **11. g.** elektryczny: Naciskać, przyciskać **g.**: Drżąc ze zdenerwowania, naciska guzik elektryczny dzwonka w bramie piętrowej kamieniczki. *Olcha Most I, 220.*

gwałcić 1. g. kogo, co ⟨*dopuszczać się na kim albo na czym gwałtu, bezprawia, zadawać komu gwałt; zmuszać kogo lub co do czego*⟩: Despotyzm rodziców gwałcił często tak brutalnie serca młodych. *Boy Obrach. 202.* **2. g.** kobietę ⟨*zmuszać do stosunku płciowego*⟩: Sprośnym praktykom oddają się tajnie. Gwałcą nieletnie dziewczęta. *Staff L. Igrz. 128.* **3. g.** prawa, przykazania, przepisy itp. ⟨*postę-*

pować wbrew czemu, przekraczać, łamać, naruszać co⟩.

gwałt 1. Gwałtem ⟨*przemocą, siłą, pod przymusem*⟩: Gwałtem zmuszać kogo do czego. Pchać się gdzie gwałtem. Na pożegnanie babka wciskała mu gwałtem do kieszeni jakieś pieniądze, on się bronił. *Par. Zegar 55.* Nic gwałtem nie wskórasz. **2.** Gwałtem namawiać kogo do czego; chcieć, domagać się czego; potrzebować czego ⟨*usilnie, koniecznie, natychmiast*⟩. **3.** Na **g.** ⟨*pośpiesznie, jak najprędzej; natychmiast*⟩: Wszystko wzeszło i zaczęło rosnąć, trzeba było się brać na gwałt do pielenia. *Dąbr. M. Noce II, 51.* Po całych dniach przepisuję na gwałt mój nowy poemat. *Słow. Listy I, 159.* **4.** Zapraszać kogo, gdzie, starać się być jakim a. starać się uchodzić za kogo na **g.** ⟨*koniecznie, bezwzględnie*⟩: Na gwałt mnie zapraszają wzywając, abym do nich do Anglii jechał. *Lel. Listy II, 82.* **5.** Dokonać gwałtu, dopuścić się gwałtu na kim (na kobiecie). **6.** Dzwonić, bić itp. na **g.** ⟨*bić w dzwony w celu zawiadomienia o niebezpieczeństwie; dzwonić na trwogę, alarmować*⟩: Dzwonią jak na pożar, jak na gwałt, jak na rezurekcję. *Konopn. Now. IV, 326.* **7.** Podnieść, podnosić **g.**, narobić gwałtu ⟨*narobić krzyku, wszcząć alarm*⟩: Już je otworzył, by się wyśliznąć, ale się zreflektował. Był tu obcy, mógłby ktoś zauważyć i podnieść gwałt. *Breza Uczta 359.* **8.** Robić **g.** ⟨*hałas, harmider*⟩: Żaby po rowach i kałużach robią gwałt straszny, zapamiętały — drą się na wyścigi. *Dygas. Robins. 31.* **9.** Zadawać, czynić **g.** sobie, komu lub czemu ⟨*zmuszać się, przełamywać się; zmuszać, naginać do czego, przezwyciężać co, postępować wbrew czemu*⟩: Gwałt sobie zadając, nie opuszczę w dzienniku żadnego słowa, ty pojmiesz, Mamo, jak wielką z mojej skrytości robię ofiarę. *Słow. Listy I, 75.* **10. g.** (z domyślnym: jest) ⟨*bezładny pośpiech, zamieszanie, ruch, tumult*⟩: Jak tylko moja panna pójdzie na obiad, w sklepie największy gwałt. *Dąbr. M. Noce II, 107.* **11.** Nie ma gwałtu ⟨*nie trzeba, nie należy się śpieszyć*⟩. **12.** Gwałtu!: a) ⟨*okrzyk oznaczający strach, zdziwienie, nawoływanie do pośpiechu itp.; o rety! ojej! olaboga!*⟩: Ależ leje! Gwałtu, rety! Moczy buzie, nosy, uszy. *Świerszcz. 21, 1951*; b) ⟨*wołanie o pomoc, ratunku! na pomoc!*⟩: O! gwałtu, ludzie! gwałtu gwałtu! ogień! Pali się! gwałtu! *Słow. Beatr. 159.* **13. g.** się komu dzieje ⟨*stosuje się przymus wobec kogoś*⟩: Jakom żyw, gwałt mi się tu dzieje! *Sienk. Ogn. II, 4.* **14.** Robi się **g.** ⟨*zamieszanie, tumult*⟩: Ktoś, wyobraźcie sobie, świsnął mu paręset rubli sprzed nosa!... Zrobił się rwetes, gwałt, bieganina w całym kantorze — lecz naturalnie, złodzieja, który miał czas umknąć, nie schwytano. *Prus Drobiaz. 45.* **15.** *przestarz.* **g.** czego ⟨*wielka liczba, mnóstwo, bardzo dużo*⟩: Puszcze tam głębokie i źwierza grubego gwałt. *Chodź. Pisma II, 186.* Gdy gwałt różnych przeszkód kochających trudzi, przerażeni rozpaczą chwycą się ołtarza. *Zab. XIV/1, 1776, s. 144.*

gwałtownie 1. g. mówić, perorować ⟨*porywczo*⟩; atakować, wybuchać ⟨*nagle i silnie*⟩: Na zakończenie swej mówki Ledóchowski gwałtownie zaatakował Lelewela. *Śliw. A. Lel. 329.* **2. g.** zahamować ⟨*raptownie, nagle*⟩. **3.** Potrzebować czego **g.** ⟨*na gwałt, natychmiast*⟩.

gwałtowność g. burzy, charakteru; zjawiska, zmiany. Coś się robi, dzieje, objawia z gwałtownością: Miłość ta objawiła się z taką siłą i gwałtownością, jakby chciała wynagrodzić sobie wszystkie lata stracone. *Bal. Burm. 101.* Serce uderzało w nim z gwałtownością, czuł w sobie wszystkie pulsa, szczególniej w głowie i szum w uszach. *Bog. Rodin, III, 87.*

gwałtowny 1. g. człowiek; być gwałtownym. **2. g-e** usposobienie. **3. g-a** zamieć, ulewa ⟨*bardzo silna*⟩: Zaczęły padać pierwsze grube krople deszczu takie, jakie zawsze poprzedzają gwałtowną ulewę. *Poraz. Kich. 85.* **4. g-a** rozpacz, **g-e** uczucie, wzruszenie: Nie mogę poskromić gwałtownych poruszeń, ile razy wspomnę, że ciebie straciłem na zawsze, że będę tylko widzem cudzego szczęścia, że o mnie zapomnisz. *Mick. Listy I, 186.* **5. g-a** dyskusja, sprzeczka ⟨*burzliwa, namiętna*⟩. **6. g.** płacz ⟨*niepohamowany*⟩: Wybuchnęła płaczem, gwałtownym, głośnym, prędkim, jak płaczą dzieci. *Dąbr. Ig. Matki 62.* **7. g-a** potrzeba, zmiana, **g-e** zerwanie ⟨*nagłe, raptowne; szybkie, nie cierpiące zwłoki*⟩: Jeżeli masz potrzeby gwałtowne, pisuj, proszę, śmiało do mnie. *Mick. Listy I, 382.* **8. g-e** ruchy ⟨*nieopanowane*⟩. **9. g-a** śmierć ⟨*nagła, nienaturalna, zadana przez kogoś*⟩: Gdy zachodzi podejrzenie zadania gwałtownej śmierci, zarządza się otwarcie zwłok przez lekarza. *Kod. post. karn. 26.* **10.** *przestarz* **g.** uczynek, postępek ⟨*będący gwałtem, oparty na gwałcie, używający przemocy*⟩; **g-e** kroki: Zaręczał, że drogi nie są tak bezpieczne, jako mówią, że wszędy włóczą się kupy zbrojne i do gwałtownych uczynków skore. *Sienk. Pot. IV, 201.* Po ojcowsku ich upominał, iżby się od kroków gwałtownych wstrzymali. *Kras. Życia X, 194.*

gwar 1. Radosny, wesoły **g.**, **g.** uliczny ⟨*zgiełk, hałas*⟩. **2. g.** głosów, rozmów, śmiechów; **g.** wielkiego miasta. **3.** *przen.* **g.** życia, świata itp. ⟨*życie gwarne, niespokojne, życie towarzyskie; otoczenie wielu ludzi*⟩: Mąż jej przyzwyczajony od młodości do gwaru świata, nie mógł się bez niego obejść. *Sztyrm. Pow. I, 382.* **4.** Napełniać gwarem, wrzeć od gwaru: Różnobarwne ptactwo przelatywało z drzewa na drzewo napełniając radosnym gwarem powietrze. *Sienk. Listy I, 176.* Zdarzały się wieczory, w których domek nasz wrzał od gwaru rozmów, śmiechów i muzyki. *Orzesz. Pam. III, 317.* **5. g.** cichnie, dolatuje, panuje, powstaje: Gwar i wrzawa taka powstała, że jeden mógł z trudnością drugiego zrozumieć. Wszyscy rozprawiali. *Choj. Alkh. I, 86.*

gwarancja 1. g. pisemna a. na piśmie. **2.** Kupować coś z gwarancją: Kooperatywa otrzymuje drugi rower, prawie nowy — z gwarancją. *Korcz. Jan. Bankr. 219.* **3.** Dać, stwarzać gwarancję, udzielić gwarancji: Dałem mu pewną gwarancję, tak że się nie zawiedzie. *SPP.*

gwarancyjny 1. Termin **g.**: Emulsje fotograficzne wysoce uczulone na czerwień przy dłuższym przechowywaniu łatwo ulegają zadymieniu, toteż lepiej ich nie stosować po upływie terminu gwarancyjnego. *Szmid. Fot. 24.* **2.** *praw.* Umowa, ustawa **g-a**, traktat **g.**

gwardia 1. g. cesarska, królewska ⟨*straż przyboczna monarchy lub wodza*⟩: Około 300 000 żołnierzy służyło za panowania Oktawiana w legionach (rzymskich), wojskach posiłkowych i nowo utworzonej gwardii cesarskiej, której członków zwano pretorianami. *Hist. Star. 223.* **2. G.** Ludowa; Czerwona **G.**; **g.** narodowa ⟨*oddziały ochotnicze zorganizowane na wzór wojska regularnego*⟩: Uzbroił gwardię narodową, pościągał bataliony rezerwowe dla uformowania korpusu mogącego zasłonić Warszawę od nagłego napadu. *Koźm. Pam. II, 376.* **3.** *pot. żart.* Stara **g.** ⟨*byli towarzysze broni, pracy, towarzysze z dawnych lat*⟩.

gwarny 1. Tłum **g.**, ciżba **g-a. 2. g-a** ulica, **g-e** miasto: Wyszliśmy nazad przed zamek, dziedzińcami jeszcze pełnymi ciżby gwarnej. *Krasz. Kartki 15.* **3. g-e** zebranie; **g-e** zjazdy, narady; **g-e** życie: W domu jego odbywały się liczne zjazdy, gwarne narady, którym przysłuchiwałem się z ciekawością gorącą. *Orzesz. Listy II/2, 81.*

gwarzyć g. z kim, między sobą — o czym ⟨*prowadzić poufałą rozmowę, pogawędkę, gawędzić*⟩: Przy kuźni stała gromadka chłopów, gwarzyli między sobą o polityce i podatkach. *Kow. W. Dal. 12.* A gdzież to wy byli, mój panie dworzaninie? Z kim się to gwarzyło? *Słow. Maz. 202.*

gwiazda 1. g. jasna, promienista, świecąca. **2.** *książk. pot.* **g.** dzienna ⟨*słońce*⟩: Widzisz, mój Tarło, jak na tych drzew szczytach ostatnie słońca konają promienie, o, dziwna rzecz to, że mi taką radość sprawia te dziennej gwiazdy pożegnanie. *Bełc. Tarło 207.* **3. g.** nowa ⟨*gwiazda, która nagle staje się widoczna na sklepieniu niebieskim przez pewien okres czasu*⟩. **4. g.** pierwszej wielkości (również *przen.* o osobie). **5.** Gwiazdy podwójne ⟨*gwiazdy położone perspektywicznie bardzo blisko siebie i widziane jako jedna*⟩. **6. g.** poranna a. zaranna i **g.** wieczorna ⟨*planeta Wenus widoczna na niebie przed wschodem słońca lub wieczorem*⟩: Już się zmierzcha. Wieczorna gwiazda wzeszła. *Gałcz. Ślub. 86.* **7. g.** spadająca ⟨*meteor*⟩. **8. g.** zmienna ⟨*gwiazda wykazująca zmiany nasilenia swego blasku*⟩. **9.** Niebo pokryte, usiane, zasiane gwiazdami: Dusza i oko w zachwyceniu ginie widząc szczyt nieba gwiazdami zasiany. *Słow. Poem. I, 12.* **10. g-y** bledną, gasną, iskrzą się, migocą, świecą, zapalają się. **11.** *przen.* **g.** nadziei, pomyślności, szczęścia. **12. g.** przewodnia ⟨*cel przyświecający komu, ideał, do którego się dąży*⟩: Tęsknota do niej, do ojczystej ziemi, jest gwiazdą przewodnią. *Kromer Listy II, 67.* **13. g.** filmowa ⟨*znana aktorka filmowa*⟩: Znam aktorów. Różni u nas bywali. Pierwszorzędne europejskie gwiazdy filmowe. *Ritt. Duchy 60.* **14. g.** dróg ⟨*miejsce, z którego rozchodzą się promieniście drogi w różnych kierunkach, miejsce przecięcia tych dróg*⟩: Zajmuje nas tutaj [...] gwiazda dróg polskich i europejskich, przecinających się w tym miejscu przewężenia bałtycko-czarnomorskiego. *Biul. Hist. Szt. 1—2, 1947, s. 148.* **15.** *zool.* **g.** morska ⟨*in. rozgwiazda; szkarłupień mający kształt gwiazdy z gromady rozgwiazd, żyjący na dnie morza*⟩: Gdzieniegdzie wśród liliowców dostrzegałem pięcioramienną gwiazdę morską, świecącą. *Siedl. M. Głęb. 28.* **16. g.** orła białego ⟨*rodzaj orderu*⟩: Jeszcze młody, a już gwiazda orła białego błyszczała na jego piersiach. *Rzew. H. Listop. II, 133.* **17. g.** pięcioramienna ⟨*motyw kilku godeł panstwowych, zwłaszcza godło komunizmu*⟩: Cela ta była kiedyś celą wspólną i zamieszkiwana była przez politycznych. Świadczyły o tym rysunki pięcioramiennych gwiazd, a nawet resztki sierpa i młota. *Past. Komuna 39.* **18. g.** żydowska ⟨*godło narodu żydowskiego*⟩: Przede wszystkim należy z odzieży wierzchniej odpruć i wyrzucić żydowską gwiazdę i wszclkie naszywki z nazwiskiem, adresem itp. *Szmag. Dymy 78.* **19.** Spod ciemnej gwiazdy ⟨*najgorszego gatunku, najgorszy, ostatniego rzędu*⟩: Przepraszam za plamy na papierze; atrament zdarzył się spod ciemnej gwiazdy. *Orzesz. Listy II/1, 191.* Plotek narobił, oczernił mnie przed panem, wystawił jako ostatniego łotra spod ciemnej gwiazdy. *Jun. Bruk. 135.* **20.** Czytać w gwiazdach ⟨*wróżyć z gwiazd, przewidywać przyszłość na podstawie układu gwiazd*⟩: Czyta w gwiazdach, co się ma stać na ziemi. *Rzew. H. Zamek 279.* **21.** Iść, chodzić z gwiazdą: Podczas świąt Bożego Narodzenia idą dzieci chłopskie z gwiazdą do dworu. *Biał. Szkice 53.* **22.** *przen.* Urodzić się pod szczęśliwą, pod nieszczęśliwą gwiazdą: Pod szczęśliwą się gwiazdą urodził. Co tylko kiedykolwiek pomyślał, to mu się zaraz stawało. *Kaczk. Gniazdo 133.* **23.** *przen.* Wierzyć w swoją (w czyją) gwiazdę, przypisywać coś swej gwieździe ⟨*wierzyć w swoje (czyje) powodzenie*⟩: Nic nie potrafiło go wytrącić z niefrasobliwości człowieka, który wierzy w swą gwiazdę. *Par. Król 46.* **24.** Zobaczyć wszystkie gwiazdy ⟨*doznać wrażenia migotania jasnych punktów przed oczami, na skutek silnego uderzenia w głowę*⟩: Tak zamalował Bartka między oczy, że ten aż wszystkie gwiazdy zobaczył. *Dygas. Now. VII, 129.* **25. g.** czyja świeci przyćmionym blaskiem, zbladła, zgasła.

gwiazdka 1. *przen.* Być czyją gwiazdką: Tyś mi gwiazdką, moje złoto! Patrzę wciąż na ciebie, a gdym z tobą — mniejsza o to, co tam ludzie o nas plotą, bom ja w siódmym niebie. *Świdz. Poezje 62.* **2.** Chcieć, pragnąć itp.; komuś zachciewa się gwiazdki z nieba ⟨*mieć (ktoś ma) nieziszczalne pragnienia, chcieć zbyt wiele*⟩: A więc i ona, tak spokojna i niedbała, pożądała czegoś, swej gwiazdki z nieba? *Goj. Dwoje 28.* **3.** Dać, kupić, otrzymać co na gwiazdkę ⟨*dać, otrzymać co w prezencie w dniu wigilijnym*⟩: Wzrok jego padł na skórzane pudło, w którym był sztucer ofiarowany mu na gwiazdkę. *Sienk. Pust. I, 83.* **4.** *pot.* Dostać jedną gwiazdkę więcej, awansować o jedną gwiazdkę ⟨*awansować o jeden stopień oficerski wyżej*⟩.

gwiazdor g. filmowy ⟨*sławny artysta filmowy*⟩: Na jednej ścianie wisiały przyszpilone do tapety fotografie gwiazdorów filmowych. *Grabs. Konf. I, 230.*

gwiazdowy 1. Okres **g.**: Okres obiegu planety dokoła Słońca nazywamy jej okresem gwiazdowym. *Rybka Wiad. astr. 39.* **2.** Układ **g.** ⟨*zespół gwiazd stanowiący pewną jednostkę w kosmosie*⟩: Potężne układy gwiazdowe, takie jak układ naszej Drogi Mlecznej czy pozagalaktyczne mgławice, oddalają się wszystkie wzajemnie od siebie. *Merg. Ciąż. 68.* **3. g-e** sklepienie in. gwiaździste sklepienie ⟨*w kształcie gwiazdy*⟩: Prezbiterium ma gwiazdowe sklepienie. *Wędr. 41, 1901.* **4. g.** silnik p. gwiaździsty silnik: Pod względem liczby cylindrów i ich ustawienia silniki bywają: a) jednocylindrowe oraz b) wielocylindrowe:

szeregowe, widlaste, gwiazdowe. *Ignat. Maszynozn. 86.*

gwiaździsty 1. **g-e** niebo, **g-a** noc ⟨*usiane gwiazdami, pełne(-a) gwiazd; z gwiazd*⟩. **2.** **g-e** oczy ⟨*takie jak gwiazdy, promienne*⟩. **3.** Plac **g.**, rozjazd **g.** ⟨*podobny do gwiazdy, w kształcie gwiazdy*⟩: Wykonany będzie rozjazd gwiaździsty przy skrzyżowaniu Marszałkowskiej z al. Jerozolimskimi. *Stol. 20, 1954.* **4.** *sport.* Raid **g.** ⟨*raid samochodowy, motocyklowy itp. polegający na tym, że zawodnicy startują w oznaczonym czasie z różnych miejscowości i zdążają do wspólnej mety; linie ich dróg tworzą ramiona gwiazdy*⟩. **5.** *techn.* Silnik **g.** ⟨*in. silnik gwiazdowy; silnik wielocylindrowy o kształcie gwiazdy, mający taki układ cylindrów, w którym osie ich zbiegają się w jednym punkcie*⟩. **6.** *archit.* Sklepienie **g-e** ⟨*in. sklepienie gwiazdowe; w budowlach późnogotyckich sklepienie o żebrach promienistych, zarysowujące kształt gwiazdy*⟩.

gwiezdny 1. Gromady **g-e** ⟨*składające się z gwiazd*⟩: Oprócz licznych gwiazd samotnych istnieją mniej lub bardziej gęste skupiska gwiazd tworzących tzw. gromady gwiezdne. *Zonn Gwiazd. 81.* **2.** Konstelacja **g-a**: Z roku 1443 pochodzi ciekawy schemat rysunkowy konstelacji gwiezdnych. *Przekr. 399, 1952.* **3.** Przestrzeń **g-a**; **g.** strop, **g-a** noc ⟨*pełen gwiazd, usiany gwiazdami, gwiaździsty*⟩: Ach, gwiezdna, wonna, świętojańska, ciemnozielona noc słowiańska. *Tuwim Sokr. 119.*

gwieździsty ⟨*gwiaździsty*⟩. **g-a** noc: I wzeszła noc milcząca, gwieździsta. *Zmor. Poezje 130.*

gwint g. pojedynczy, wielokrotny (śruby). *wulg.* Jasny **g.** ⟨*forma przekleństwa*⟩: Przeciąga się, aż trzeszczą stawy. Zmęczony jestem jak jasny gwint. *Past. Komuna 127.*

gwintowany, gwintowy Broń **g.** ⟨*z lufą mającą gwint*⟩: Rusznica gwintowa, nabój tęgi, trzy kule. *Zabł. Sarm. 113.*

gwizd 1. Ogłuszający, przeciągły; stłumiony **g.** **2.** **g.** syreny; kuli; wiatru; słowika, kosa, świstaka. **3.** Przelatywać z gwizdem (o pociskach). **4.** Wydać **g.** ⟨*gwizdnąć*⟩: Włożył kciuk do ust i wydał ogłuszający gwizd. *Braun Lewanty 58.*

gwizdać, gwizdnąć 1. **g.** piosenkę; **g.** na palcach; **g.** na psa. **2.** **g.** na kogo a. na co ⟨*lekceważyć kogo, co, nie liczyć się z kim, czym*⟩: Jaracz postanawia tedy w swoich „Damach i huzarach" gwizdnąć na tradycje i dać — wesołego Fredrę. *Boy Obrach. 222.* **3.** Gwizdnąć kogo — w co ⟨*uderzyć*⟩: Gwizdnął go w ucho. **4.** *rub.* Gwizdnąć co komu ⟨*ukraść, skraść*⟩. **5.** *przestarz.* Nauczyć kogo gwizdać po kościele ⟨*nauczyć kogo moresu, oduczyć zuchwalstwa*⟩: Nauczę ja ich teraz po kościele gwizdać! *Bliz. Dam. 145.* **6.** Gwiżdżą kule, karabiny: Kule szumiały po żytach, gwizdały, do jędz podobne piekielnych. *Słow. Ben. 151.* Wyły, gwizdały nad nami karabiny maszynowe, kule gradem trzaskały w mur tuż nad nami. *Strug Krzyż III, 144.* **7.** Gwiżdże lokomotywa: Pociąg żwawiej zaturkotał, gwizdnęła lokomotywa. *Worosz. Mazur 19.* **8.** Ptak (kos, wilga) gwiżdże. **9.** Wiatr gwiżdże: Gwiżdże wiatr w uszy, i śniegi miota. *Zab. I/2, 1776, s. 192.*

gwizdany *pot.* Kolacja **g-a**, obiad **g.** ⟨*na sucho, gdy nie ma nic na kolację, na obiad*⟩.

gwoździk (in. goździk) **1.** Biały, różowy, czerwony, czarny **g.** Podwójny **g.** ⟨*kwiat*⟩: Zasiej tam, zasadź bluszcze, rozchodniki, stulistne róże, podwójne gwoździki. *Krasiń. Drobne 104.* **2.** Bukiet, pęk, wiązanka gwoździków. **3.** Mały, drewniany, stalowy **g.** ⟨*ćwieczek*⟩. **4.** Wbić (w ścianę, w drzewo) **g.** Przybić co gwoździkami. **5.** *iron.* Za króla Gwoździka ⟨*bardzo dawno, w zamierzchłych czasach; nigdy*⟩. *por.* Za króla Ćwieczka.

gwóźdź 1. Okrągłe, kwadratowe, tapicerskie **g-e.** **2.** Wbić **g.** **3.** Przybić, zbić co gwoździami. **4.** Coś jest gwoździem do trumny, coś jest ostatnim gwoździem do trumny ⟨*coś ostatecznie pogarsza jakąś sytuację, stan zdrowia itp.*⟩: Opium było gwoździem do trumny dla Baudelaire'a. *Przybysz. Współ. II, 51.* **5.** **g.** sezonu, programu, widowiska itp. ⟨*największa atrakcja, sensacja sezonu, programu, widowiska itp.*⟩: Żadna z jego książek nie stała się szlagierem, sensacją dnia, gwoździem sezonu. *Rudn. A. Morze 377.* **6.** Wbić komu **g.** w głowę ⟨*wywołać w kim uporczywą, nieodstępną myśl o czym; zabić klina*⟩: Gwóźdź wbił mi w głowę... Muszę się dobrze namyślić, czy postępowanie takie pogodzi się z honorem. *Łoz. Wal. Dwór 138.* **7.** Zawiesić co (np. broń) na gwoździu ⟨*zaprzestać jakiegoś działania, np. walki*⟩: Nie można było w tych stronach szabli z ręki popuścić ani muszkietu na gwoździu zawiesić. *Sienk. Wołod. II, 26.*

H

ha Że aż ha, że to ha ⟨*(że) aż miło, jak się patrzy; nadzwyczajny*⟩: Pannice, że aż ha! *Zap. G. Dul. 124.*

habit 1. Zakonny **h.** ⟨*suknia, strój zakonny*⟩. **2.** Oblec, przywdziać, przyjąć, wziąć **h.** ⟨*wstąpić do zakonu*⟩. **3.** Zrzucić **h.** ⟨*wystąpić z zakonu*⟩.

haczyk 1. **h.** u drzwi ⟨*rodzaj zamknięcia*⟩: Zamknąć drzwi na **h.** **2.** **h.** u haftki ⟨*konik*⟩. **3.** **h.** kuchenny, **h.** do pieca ⟨*pogrzebacz*⟩. **4.** **h.** u wędki: Łapać ryby na **h.** **5.** Nos jak **h.** ⟨*zakrzywiony*⟩. **6.** Połknąć **h.** ⟨*dać się zwieść, oszukać, uwierzyć pozorom*⟩: Dziewczyna zachichotała — do kramu uciekła. Młodzian połknął haczyk... a teraz zmierzał, jakby ciągniony wędą, do tej, co go zarzuciła. *Gomul. Miecz I, 45.* **7.** Znaleźć, wynaleźć (w czym) **h.** ⟨*wybieg, kruczek, wykręt; sztucznie wyszukana trudność*⟩: Wszędzie tylko wynajduje haczyki, aby pokrył swoją niegodziwość. *SWil.*

hak 1. Wbić **h.** (w ścianę). **2.** Powiesić co na haku. **3.** Z hakiem ⟨*z dodatkiem; z kawałkiem (drogi)*⟩:

Do miasta będzie dwa kilometry z hakiem. **4.** Zawisnąć na haku ⟨*zostać powieszonym*⟩: Puścił się dalej na awanturnicze junactwo, nim na koniec nie zawisł [...] w Stambule na haku. *Jabłonow. Hist. 162.* **5.** *daw.* Przywieść kogo, wystawić życie na hak ⟨*narazić na wielkie niebezpieczeństwo*⟩: Przyjaciel ochoczy wystawia życie na hak. *Zabł. Amf. 164.* **6.** *sport.* Bić, trafić hakiem ⟨*w boksie zadać cios z boku lub z dołu ręką zgiętą w łokciu*⟩.

hala 1. h. montażowa; **h.** maszyn ⟨*pomieszczenie dla maszyn*⟩. **2. h.** sportowa ⟨*budynek przystosowany do ćwiczeń i zawodów sportowych*⟩. **3. h.** targowa ⟨*budynek ze stoiskami przeznaczonymi na targowiska*⟩.

hals *żagl.* Iść, płynąć lewym, prawym halsem ⟨*mieć wiatr z lewej, z prawej burty*⟩.

halucynacja 1. h. słuchowa, wzrokowa. **2.** Doznawać halucynacji ⟨*chorobliwego złudzenia zmysłów, przywidzenia czego*⟩. Mieć **h-e.** Podlegać halucynacjom. Ulegać halucynacji.

hałas 1. Dziki, okropny, piekielny **h. 2. h.** uliczny. **3.** Z hałasem ⟨*hałaśliwie*⟩: Miejsca zajmowano z hałasem. *Żer. SPP.* Wpadła do izby z hałasem. *SW.* **4.** Napełnić (pokój, dom, ulicę) hałasem. **5.** Narobić hałasu, robić **h.**; *przen.* Na kilka lat przed tym krakowskim renesansem pojawiła się w Warszawie książka, która narobiła dużo hałasu. *Boy Znasz. 72.* **6.** Wiele hałasu o nic. **7.** Uciszać **h.** a. **h-y. 8.** Wszcząć **h. 9.** Wyprawiać **h-y** (po nocach). **10. h.** dochodzi skąd, podnosi się, przycicha, ustaje, wzmaga się, wzrasta.

hamulec 1. h. automatyczny, klockowy, łańcuchowy, mechaniczny, pneumatyczny, ręczny, szczękowy, taśmowy. **2. h.** bezpieczeństwa ⟨*służący do zatrzymywania pociągu bez współudziału maszynisty*⟩. **3.** Zgrzyt, zwolnienie hamulców. **4. h-e** puściły, *pot.* nawaliły. **5.** *przen.* Mieć, znać **h-e,** nie mieć, nie znać, nie uznawać (żadnych) hamulców: Ból i gniew targały [...] nie znającą hamulca duszą Kozaka. *Sienk. Ogn. II, 11.*

handel 1. h. detaliczny, hurtowy, kolonialny; morski; prywatny, uspołeczniony; przywozowy, wywozowy; domokrążny, straganowy, uliczny; światowy. **2. h.** pieniężny ⟨*za pieniądze*⟩. **3. h.** przewozowy a. tranzytowy ⟨*między państwami nie sąsiadującymi ze sobą przez terytorium państwa oddzielającego je*⟩. **4. h.** wewnętrzny, krajowy. **5.** Wolny **h. 6. h.** wymienny a. zamienny ⟨*polegający na zamianie towarów bez użycia pieniędzy*⟩. **7. h.** zewnętrzny a. zagraniczny. **8.** Miejski **h.** detaliczny (MHD). **9.** Ministerstwo handlu wewnętrznego, zagranicznego. **10.** Artykuł; gałąź handlu. **11.** Ognisko handlu. **12.** Ożywienie, zastój w handlu. **13. h.** czego: **h.** win. **14. h.** czym: **h.** futrami, skórami. **15. h.** żywym towarem ⟨*handel ludźmi, szczególnie kobietami*⟩. *przen.* Nie dopuszczę do tego małżeństwa. To skandal! Za starego niedołęgę wydają młodą dziewczynę! to jest handel żywym towarem. To zbrodnia! *Krzyw. I. Bunt 40.* **16. h.** z kim: **h.** z Chinami. **17. h., h.** ⟨*okrzyk podwórzowych handlarzy starzyzną w Warszawie przed drugą wojną światową*⟩: Chodziłem po podwórkach, handlowałem starzyzną wołając handel — handel. *Pam. rob. I, 93.* **18.** Dorobić się na handlu. **19.** Iść, pójść, brać się do handlu ⟨*handlować*⟩: Dziewczynki pójdą do [...] handlu. *Goj. Dom. 89.* **20.** *gw. miejska* Jeździć za handlem ⟨*handlować tam, gdzie są najkorzystniejsze warunki kupna czy sprzedaży*⟩: Zapytany, jak mu się powodzi, oznajmił, że już za handlem nie jeździ, najmuje się przeważnie jako woźnica. *Dąbr. M. Noce IV, 454.* **21.** Prowadzić **h. 22.** Robić, kupić itp. na **h.** ⟨*robić itp. na sprzedaż*⟩. **23.** Ukazać się, pojawić się, zjawić się w handlu ⟨*w sprzedaży*⟩. **24.** Wprowadzić co do handlu; wycofać co z handlu. **25.** Zajmować się handlem. **26. h.** kwitnie, idzie, ożywia się, rozwija się; upada. **27.** Aby **h.** szedł.

handlarz 1. Wędrowny **h. 2. h.** czego lub czym: **h.** starzyzny; **h.** bydłem, złotem. **h.** żywym towarem. *przen.* **h.** serc, uczuć.

handlowy 1. Attaché, radca **h. 2.** Przedsiębiorstwo **h-e**; placówka, spółka **h-a.** Bilans **h.** Interesy **h-e.** Sąd **h. 3.** Księgi **h-e** ⟨*zespół dokumentów obejmujących działalność kupiecką*⟩. **4.** Obrót **h.** Operacja, transakcja **h-a. 5.** Port **h. 6.** Prawo **h-e** ⟨*ogół przepisów dotyczących osób; przedsiębiorstw i czynności handlowych*⟩. **7.** Rejestr **h.** ⟨*księga prowadzona przy właściwym sądzie, zawierająca wykaz firm i dane faktyczne o kupcach jednoosobowych i spółkach handlowych w danej miejscowości*⟩. **8.** Szkoła **h-a**; kursy **h-e. 9.** Szlak **h.**, droga **h-a**: Przez Czechy szły żywe od dawna szlaki handlowe, łączące zachód Europy z portami czarnomorskimi. *Lab. Studia 73.* **10.** Traktat **h.**; umowa **h-a. 11.** Zwyczaj **h. 12.** Żyłka **h-a** ⟨*wrodzona skłonność, zdolność do handlu*⟩. **13.** Wejść w stosunki **h-e** (z przedsiębiorstwem, firmą, krajem). **14.** Zerwać stosunki **h-e.**

hańba 1. h. wielka, niezmierna, niezatarta, niezmyta. Wieczna, wieczysta **h. 2.** Piętno hańby. **3.** Wstyd i **h.!** (tak postępować). **4.** To **h.! 5.** Mieć co, poczytywać sobie co, uważać co za hańbę. **6.** Nie móc znieść hańby. **7.** Ocalić od hańby. **8.** Okryć kogo, co hańbą ⟨*zhańbić*⟩: Jak możesz podobną myśl przypuścić, bym mogła [...] hańbą okryć siwe włosy mojego cnotliwego ojca. *Rzew. H. Listop. I, 361.* **9.** Przynosić komu hańbę. Ściągnąć na kogo (na siebie) hańbę. **10.** Zmazać, zmyć (krwią) hańbę. **11. h.** spada na kogo, spotyka, spotkała kogo.

haracz ⟨*danina, okup*⟩: Nałożyć (na kraj) **h.** Płacić, zapłacić **h.** Składać, opłacać komu **h.**: Opłacał [...] haracz ciężki dworowi. *March. Pisma I, 280.*

harakiri ⟨*rodzaj samobójstwa*⟩: Popełnić, zadać sobie **h.**

harap *przestarz.* Po harapie ⟨*po fakcie dokonanym, po niewczasie, za późno*⟩: Zgodzi się, to wyprawię wam, nie mieszkając, wesele... Nie zgodzi się, bierz ją i tak. Jak będzie po harapie, to będzie po wszystkim. *Sienk. Pot. II, 20.*

harc 1. Wyprawiać **h-e**: a) ⟨*popisy zręczności w jeździe konnej*⟩; b) ⟨*swawole, igraszki, psoty*⟩: Wyprawiali dzikie harce, straszyli spokojnych przechodniów, rzucali kamieniami. *Makusz. O dwóch 23.*

2. *daw.* Wychodzić, wyruszać, wyjeżdżać na **h.** a. na **h-e** ⟨*na potyczki, na utarczki przed bitwą*⟩.

harcerski Młodzież **h-a.** Obóz **h.** Odznaka **h-a.** Przyrzeczenie **h-e.** Strój **h.**

hardy **h-a** z niego sztuka! ⟨*o człowieku hardym*⟩. Sercem **h.**

harfa **h.** eolska ⟨*harfa króla wiatrów Eola, której struny wprawiane były w ruch przez wiatr*⟩: Był jak ta harfa eolska, co drży za każdym powiewem. *Asnyk Poezje I, 247.*

harmider **1.** Okropny, nieopisany **h.** **2.** Podnieść **h.**: Gdyśmy zajechali, psy miejscowe podniosły taki harmider, jakby je kto ze skóry obdzierał. *Sienk. Listy I, 241.* **3.** Robić **h.**; narobić harmideru. **h.** powstaje: W klasie powstał taki harmider, że nie słyszano dzwonka.

harmonia **1.** **h.** linii, kształtów, plam barwnych. **2.** Odznaczać się harmonią (o liniach, kształtach, barwach). **3.** Poczucie harmonii. **4.** *jęz.* **h.** wokaliczna ⟨*zgodność barwy samogłosek w sylabach cząstek morfologicznych pobocznych z samogłoską sylaby tematowej wyrazu*⟩. **5.** **h.** między kim a kim, między ludźmi ⟨*zgodne współżycie, przyjemne stosunki, zgoda*⟩: **h.** między rodzicami; między pedagogiem a uczniami. **6.** **h.** małżeńska: Harmonia małżeńska nie trwała długo, swary zaczęły się na nowo. *Boy Mar. 93.* **7.** Być, żyć z kim w harmonii ⟨*w zgodzie*⟩: Przez kilka dni byliśmy z sobą w najlepszej harmonii. *Słow. Listy I, 12.* **8.** Grać na harmonii ⟨*na instrumencie muzycznym*⟩. **9.** *muz.* Uczyć się harmonii, wykładać harmonię ⟨*naukę o budowie akordów*⟩.

harmonijny **1.** **h-a** prostota ⟨*oparta na właściwych proporcjach, zharmonizowana*⟩. **2.** **h-e** połączenie kolorów; stylów. **3.** **h-e** ruchy ⟨*skoordynowane, płynne*⟩. **4.** **h-e** tony ⟨*przyjemnie brzmiące*⟩. **5.** **h-e** współżycie ⟨*zgodne*⟩. **6.** Tworzyć harmonijną całość, składać się na harmonijną całość.

hart **h.** fizyczny, duchowy, moralny; **h.** ducha a. duszy. Komuś brakuje, nie brakuje hartu. Wyrobić w kim **h.** Znosić co z (wielkim) hartem.

hartować **h.** stal, zbroję. **h.** organizm ⟨*czynić odpornym na wpływy zewnętrzne (atmosferyczne), uodporniać*⟩. *przen.* **h.** wolę. **h.** kogo, co: Nieszczęścia, zamiast go hartować, odbierały mu siłę. *Szew. Kleszcze 202.*

hartowanie **1.** **h.** kogo. **h.** ciała. **2.** **h.** tłuszczów ⟨*utwardzanie, przekształcanie tłuszczów ciekłych (olejów) w stałe*⟩.

hartowny Broń, stal, zbroja **h-a**; miecz **h.** **h.** charakter, żołnierz ⟨*silny, odporny psychicznie*⟩.

hasać **1.** **h.** po czym: po łące, po polach (o człowieku, *przen.* o wietrze): Hasał po polach, wściekał się i wył ponuro zimny wicher północny. *Strug Krzyż I, 13.* **2.** **h.** na koniu ⟨*popisywać się jazdą, harcować*⟩. **3.** **h.** całą noc (na zabawie) ⟨*tańczyć z werwą, ochoczo*⟩.

hasło ● **1.** **h.** postępowe, sztandarowe ⟨*myśl przewodnia, dewiza*⟩: Wśród haseł postępowych sprawa włościańska zawsze jedno z pierwszych miejsc zajmowała. *Chmielow. Lib. 22.* **2.** **h.** pokojowe; rewolucyjne; romantyczne; **h-a** nowego kierunku w literaturze, w sztuce. **3.** **h.** braterstwa, równości, wolności. **4.** Głosić **h.** a. **h-a** czego. **5.** Propagować, wysuwać **h.** czego. **6.** Pod hasłem czego ⟨*mając co za hasło, w imię czego*⟩: Jeżeli często w historii widzimy wielkie ruchy pod hasłem religii, to jest to tylko sztandar, kryjący inne cele. *Kulcz. L. Socjol. 116.* **7.** Walczyć pod hasłem czego. **8.** Coś jest hasłem kogo, czego: Miłość ojczyzny hasłem była ojców naszych. *Kras. Podstoli 17.* Głos trąbki był hasłem do rozpoczęcia bitwy. **9.** **h.** na transparencie ⟨*napis, zawierający jakąś myśl, ideę*⟩.

● **10.** **h.** czego a. do czego ⟨*sygnał, znak*⟩: (do) odmarszu, (do) odwrotu, (do) wybuchu (powstania), (do) bitwy itp. **11.** Dać **h.** (do) czego. **12.** Na dane **h.** coś uczynić. **13.** Powiedzieć **h.** ⟨*wyraz umówiony używany przez straże, patrole itp.*⟩. **14.** **h.** słownikowe ⟨*wyraz stanowiący nagłówek artykułu słownikowego*⟩.

haust Jednym haustem ⟨*tyle, ile można na raz przełknąć*⟩: Wychylił kieliszek jednym haustem. *Andrz. Popiół 156.* Pić drobnymi, małymi haustami.

hazard Uprawiać **h.** ⟨*uprawiać grę hazardową*⟩. *przestarz.* Narażać się, wystawiać się na **h.** ⟨*na niebezpieczeństwo, na ryzyko*⟩.

hazardowny *przestarz.* Czyny, spekulacje **h-e** ⟨*ryzykowne*⟩: Puszczał się niekiedy na hazardowne spekulacje, z których szczęśliwie wychodził. *Prus SPP.*

heban Jak **h.** ⟨*bardzo czarny*⟩. *pot.* Opalony na **h.** ⟨*na bardzo ciemny kolor*⟩.

hebanowy Las **h.**; drzewo **h-e.** Laska **h-a**, meble **h-e** ⟨*z hebanu*⟩. Włosy **h-e**, **h-a** twarz ⟨*koloru hebanu*⟩.

hebrajski Język **h.**; literatura **h-a.** Po hebrajsku ⟨*w języku hebrajskim*⟩: Mówić, uczyć się, śpiewać itp. po hebrajsku.

heca **1.** Urządzać, wyprawiać **h-e** ⟨*niezwykłe historie, brewerie, awantury*⟩. **2.** Robić z czego hecę ⟨*rzecz niezwykłą, przesadzać w czym*⟩. **3.** Wyrabiać z kim **h-e**: Nie sądziłem, ażeby mogła wyrabiać z człowiekiem podobne hece rzecz tak zwyczajna jak miłość. *Prus Lalka II, 140.* **4.** A to ci **h.**! ⟨*to rzecz nie do wiary, to śmieszne*⟩.

hegemonia ⟨*przywództwo, kierownictwo*⟩ **1.** **h.** proletariatu. **2.** Uzyskać hegemonię. Znajdować się pod czyją hegemonią: Grecja znajdowała się przez długi czas pod hegemonią Aten. *SPW.*

hej Tak, taki, że **h.**! ⟨*wyrażający podziw, uznanie: bardzo, w wysokim stopniu, wspaniale (albo wspaniały), pierwszorzędnie (albo pierwszorzędny)*⟩: Ludowa zabawa kipiała na placu, że hej! *Andrz. Wojna I, 145.*

hejnał **1.** **h.** mariacki, krakowski a. **h.** z wieży Mariackiej ⟨*melodia wygrywana na trąbce co godzina z wieży kościoła Mariackiego w Krakowie*⟩: Grają hejnały z wieży Mariackiej. *SW.* **2.** **h.** brzmi, rozbrzmiewa, zabrzmiał.

hełm **1.** **h.** górniczy, lotniczy, strażacki, wojskowy, żołnierski. **2.** **h.** tropikalny. **3.** **h.** wieżyczki ⟨*dach w formie kopuły, stożka*⟩. **4.** *daw.* Być pod hełmem ⟨*być podchmielonym, mieć w czubie*⟩: Wszyscy [...] byli pod hełmem, a gospodarz, który każde zdrowie sam pierwszy wznosił, zaczerwieniony był tylko i ochoczy, ale nie pijany wcale. *Krasz. Siekierz. 155.*

herb *hist.* ⟨*znak rodowy*⟩ **1.** Pierścień, sygnet z herbem. **2.** Być herbu (jakiego) a. mieć **h.**, a. mieć co w herbie: Mieć lwa w herbie. *SW.* **3.** Pieczętować się jakim herbem. **4.** Przyjąć, przypuścić kogo do herbu ⟨*uczynić kogo członkiem swego rodu*⟩. **5.** **h.** miasta ⟨*godło*⟩: Syrena jest herbem Warszawy.

herbaciany **h-a** róża ⟨*koloru pomarańczowożółtego*⟩.

herbata **1.** Plantacje herbaty. **2.** **h.** czarna, zielona ⟨*liście tej rośliny specjalnie preparowane do przyrządzania napoju*⟩. **3.** Lekka, słaba; mocna **h.** ⟨*napój z suszonych liści tej rośliny*⟩. **4.** **h.** z cytryną. **5.** Proszona **h.** a. herbatka ⟨*przyjęcie wieczorowe albo popołudniowe z herbatą*⟩. **6.** Tańcująca **h.** a. herbatka ⟨*przyjęcie połączone z zabawą taneczną*⟩. **7.** Być proszonym, przyjść do kogo na herbatę a. na herbatkę. **8.** Nakryć do herbaty. **9.** Nalać herbaty, nalewać herbatę. **10.** Parzyć herbatę, zaparzyć, zrobić herbaty: Zrób nam dobrej herbaty. Zaparz tak, jak cię nauczyłam. *Dąbr. M. Noce III/1, 133.* **11.** Podać herbatę. **12.** **h.** dobrze, źle naciąga.

herbowy Godło, klejnot, znak **h.** ⟨*herb*⟩. Pieczęć **h-a**, sygnet **h.** ⟨*z herbem*⟩. Szlachta **h-a**. *daw.* Stryjec, krewny **h.** ⟨*szlachcic związany z jakimś rodem wspólnym herbem*⟩.

herezja ⟨*pogląd religijny, błędny z punktu widzenia religii panującej*⟩ **1.** Przejść do herezji; wyrzec się herezji; walczyć z herezją. **2.** *przen.* Opowiadać, wygłaszać, wygadywać **h-e**; poczytywać co za herezję ⟨*wygłaszać rzeczy niesłychane; poczytywać, uważać co za rzecz niesłychaną*⟩. **3.** Powypisywać same **h-e**.

Herkules Słupy Herkulesa ⟨*dwie góry nad Cieśniną Gibraltarską, na europejskim i afrykańskim brzegu, które według mitologii greckiej wzniesione zostały przez Herkulesa*⟩.

herkulesowy **h-a** siła ⟨*niezwykła, nadludzka*⟩. Praca **h-a** ⟨*praca, której wykonanie przekracza siły ludzkie, aluzja do dwunastu prac, które miał wykonać Herkules*⟩.

hermetyczny **1.** **h-a** butelka, **h-e** drzwi, zamknięcie ⟨*szczelne*⟩. **2.** **h.** piec ⟨*mający specjalne drzwiczki, nie przepuszczające powietrza i lotnych ciał*⟩. **3.** Nauki **h-e**, język **h.** ⟨*tylko dla wtajemniczonych*⟩.

heroiczny ⟨*bohaterski*⟩ **1.** **h.** czyn; **h-a** postać, miłość, śmierć; **h-e** walki. **2.** **h-a** elegia, saga, **h.** poemat (heroiczne poema) itp. ⟨*opisujące bohaterskie czyny*⟩: Małe zabytki Tyrteusza należą także do rodzaju heroicznych elegii. *Brodz. Klasycz. 101.* **3.** Opera **h-a**, balet **h.** ⟨*o treści i muzyce poważnej*⟩: Na teatrze tanecznym odśpiewano wiersz przez Naruszewicza napisany i odegrano balet heroiczny. *Baliń. M. Polska I, 549.*

hesperydowy Raj **h.** ⟨*hesperyjskie ogrody*⟩.

hesperyjski **h-e** ogrody ⟨*w mitologii greckiej ogrody bogów, leżące na zachodnim krańcu ziemi, gdzie dojrzewają złote jabłka*⟩.

hetka Mieć kogo za hetkę pętelkę ⟨*mieć kogo za nic, lekceważyć kogo*⟩: Miałbym cię, bracie, za hetkę pętelkę, gdybyś ty ich teraz płazem puścił, tych opryszków pruskich. *Łoz. Wł. Narw. 100.*

hetman **h.** wielki ⟨*w dawnej Polsce najwyższy dowódca wojskowy (oddzielny dla Korony i Litwy)*⟩: **h.** wielki koronny, **h.** wielki litewski; **h.** polny ⟨*zastępca hetmana wielkiego*⟩: **h.** polny koronny, **h.** polny litewski.

hetmański **1.** Buława **h-a** ⟨*insygnia władzy hetmana; władza hetmana*⟩: Otrzymać buławę hetmańską, sięgnąć po buławę hetmańską. **2.** Władza **h-a**; rozkazy **h-e**. **3.** Skrzydło **h-e** ⟨*skrzydło szachownicy, na której przy rozpoczęciu partii są ustawione hetmany*⟩. **4.** Pionek **h.** ⟨*w grze w szachy: pionek stojący na linii hetmana*⟩.

hetta *gw.* **h....** wio ⟨*okrzyk woźnicy na konie, żeby skręciły na prawo*⟩: Hetta!... wio... — woła Maciek na konie. *Prus Plac. 108.*

hetycki *antr. archeol.* **h.** typ, profil ⟨*typ fizyczny, profil odznaczający się wydatnym nosem; znany ze sztuki Hetytów*⟩. Po hetycku: Mówić po hetycku ⟨*mówić językiem hetyckim*⟩.

heurystyczny *ped.* Metoda **h-a** ⟨*polegająca na stawianiu pytań przez nauczyciela*⟩.

hiena Śmiech, wycie hieny. *przen.* **h.** ludzka ⟨*człowiek okrutny, wyzyskujący innych w nieszczęściu*⟩.

hierarchia **1.** **h.** polityczna, społeczna; kościelna; sądowa, służbowa, urzędnicza, wojskowa ⟨*ustopniowanie stanowisk*⟩. **2.** **h.** potrzeb, spraw, wartości ⟨*kolejność, ustopniowanie według ważności*⟩. **3.** Być, stać nad kim w hierarchii. **4.** Opierać się na hierarchii.

hieratyczny Pismo **h-e** ⟨*staroegipskie pismo różniące się od hieroglifów prostszą formą znaków; wytworzone do użytku codziennego, z czasem używane przez Egipcjan do pisania tekstów religijnych*⟩.

hieroglificzny **h.** napis, znak; **h-e** pismo ⟨*obrazkowe*⟩.

higiena **1.** **h.** osobista. **2.** **h.** pracy. **3.** Coś odpowiada wymaganiom higieny: Neapol był źle zbudowany [...] kanalizacja nie odpowiadała najprostszym wymaganiom higieny. *Chłęd. Neap. 351.* **4.** *przen.* **h.** umysłowa, moralna, psychiczna.

higieniczny **1.** Papier **h.** **2.** Przepisy **h-e**: Wedle dzisiejszych przepisów higienicznych powijaki, stojaczki, pasy, kołyski etc. uważane są za środki szkodliwe. *Sienk. Wiad. II, 68.* **3.** **h.** stan czego: Cieszymy się, że zwrócono już uwagę na higieniczny stan naszego miasta. *Prus Kron. III, 316.* **4.** Urządzenia **h-e**. **5.** Warunki **h-e** ⟨*zdrowotne*⟩.

higroskopijny 1. Wata **h-a** ⟨*wata chemicznie oczyszczona, odtłuszczona*⟩. 2. Woda **h-a** ⟨*nie związana chemicznie*⟩: Z wody higroskopijnej nie korzystają rośliny prawie wcale gdyż nie są one w stanie zwalczyć siły jej adhezji, czyli przylepności. *Szaf. W. Geogr. 85.*

hiobowy **h-a** wieść, wiadomość ⟨*wiadomość o nieszczęściu, strasznym wypadku*⟩: Nadeszła hiobowa wieść o nowej klęsce. *Tyg. Ilustr. 51, 1899.*

hipiczny, hippiczny Konkurs **h.**: Brał pierwsze nagrody na konkursach hipicznych. *Jaroch. Liście 234.* Wyścigi **h-e.**

hipoteczny 1. Dług **h.** ⟨*wpisany do księgi hipotecznej*⟩. 2. Numer **h.** (domu, nieruchomości). 3. Prawo **h-e** ⟨*regulujące sprawy związane z hipoteką*⟩. 4. Wykaz **h.** ⟨*wyciąg z księgi wieczystej (hipotecznej) zawierający wyszczególnienie praw własności — i zmian w tychże prawach oraz długów ciążących na majątku nieruchomym*⟩.

hipoteka 1. Obciążona, zaszargana **h.** 2. Pierwszy, drugi itd. numer hipoteki ⟨*kolejność zabezpieczenia długów na nieruchomości wynikająca z zapisów w księdze hipotecznej*⟩. 3. Obciążać, obciążyć hipotekę (długami, sumą). 4. Spaść z hipoteki ⟨*nie uzyskać zapłaty długu, zabezpieczonego na nieruchomości, z sumy uzyskanej na licytacji tej nieruchomości*⟩. 5. Wejść na hipotekę ⟨*zabezpieczyć swoją należność na czyjej nieruchomości*⟩: Niejaki pan Bałaj, czyli Bałajski, usiłuje wejść na hipotekę mojej willi, a to na podstawie rewersu ojca, żyrowanego przez nieboszczyka męża mojego. *Żer. Grzech. 18.* 6. Wpisać na hipotekę. Zaciągnąć dług na hipotekę.

hipoteza **h.** naukowa. Stawiać, postawić, przedstawić hipotezę.

hippiczny p. **hipiczny**

histeria 1. Zbiorowa **h.**: Nastrój panujący wśród towiańczyków przypomina coraz wyraźniejszą zbiorową histerię. *Jastr. Mick. 272.* 2. Cierpieć na histerię. Wpaść w histerię.

histeryczny 1. **h.** śmiech: Głos jej drżał coraz bardziej i nagle przeszedł w histeryczny śmiech. *Perz. Las 130.* 2. **h-e** sceny: Robił histeryczne sceny zazdrości, jak kobieta z groźbami samobójstwa, symulowanym połykaniem szkła i spazmami. *Nałk. Z. Gran. 14.* 3. **h-e** zachowanie (się).

historia ● ⟨*dzieje*⟩ 1. **h.** powszechna, średniowieczna, nowożytna. 2. **h.** czego ⟨*rozwój historyczny czego; dzieje rzeczowe czego*⟩: **h.** Polski. **h.** rewolucji francuskiej, październikowej. 3. **h.** filozofii, literatury, nauki, sztuki. 4. *daw.* **h.** naturalna ⟨*nauki przyrodnicze, zoologia, botanika, mineralogia*⟩. 5. *przestarz.* **h.** świata ⟨*Biblia, Stary Testament przystosowany do potrzeb nauki religii*⟩. 6. **h.** choroby ⟨*przedstawienie graficzne przebiegu choroby*⟩. 7. Nazwisko znane w historii. 8. Profesor historii. 9. Wykład historii. 10. Sąd historii (o kim, o czym). 11. Studiować historię. 12. Przejść do historii. 13. *przen.* Koło historii: Obrócić koło historii. - Spełniły się marzenia życia całego [...] ruszyło naprzód koło historii. *Was. W. Rzeki 576.* 14. Coś jest dla kogo lekcją historii: Pierwsza wojna światowa była dla tych, którzy ją przeżyli, wielką lekcją historii. *Życie Lit. 12, 1954.*

● 15. Ładna **h.** ⟨*o jakiejś nieprzyjemnej, zaskakującej sytuacji, zdarzeniu*⟩: W ładną historię się wplątał — nie ma co. *Meis. Sams. 152.* 16. Niestworzone **h-e** ⟨*niezwykłe, nieprawdopdobne rzeczy*⟩: Zaczynają opowiadać niestworzone historie. Włosy od nich stają na głowie. Bajki, legendy starych dziadów. *Kurek Woda 124.* 17. Przykra, zabawna **h.** ⟨*sprawa, zdarzenie*⟩: Gdyby mu się co było stało tu, w moim domu, byłaby to bardzo przykra historia. *Lam J. Głowy II, 148.* 18. Zawsze ta sama **h.**! ⟨*ciągle jedno i to samo*⟩. 19. **h.** dwojga kochanków, serc ⟨*powieść, opowiadanie, przygody*⟩. 20. **h.** o czym ⟨*opowiadanie historyczne o czym*⟩: Kazik opowiedział mu za to historię o brylancie cesarza chińskiego. *Perz. SPP.* 21. Prawić historie ⟨*opowiadać coś, prawić opowiadania, powiastki osnute na jakimś zdarzeniu*⟩. 22. Robić, wyprawiać, wyrabiać **h-e** ⟨*robić, wyrabiać awantury, sceny*⟩: Nie rób pan żadnych historii tylko chodź! *Ritt. Dom. 89.* Jest o co wyrabiać takie historie. *Dygas. Pióro 75.*

historyczny 1. Postać **h-a** ⟨*rzeczywista, autentyczna*⟩. 2. Miejsce, pamiątki **h-e** ⟨*związane z historią*⟩: Miejsce było historyczne, dwór przerobiony nieco ze starego zamczyska, a śliczna krągła wieżyca dotąd do boku jego była przyparta. *Krasz. Opow. 74.* 3. Rola **h-a.** Odegrać rolę historyczną: Może pan nawet odegrał wielką rolę historyczną, przechylając szalę wojny na naszą stronę. *Strug Krzyż III, 178.* 4. Romans **h.** ⟨*o tematyce historycznej*⟩: Zaleski bez wątpienia potrafi napisać romans historyczny godny Walter Scota. *Mick. Listy I, 264.* 5. Rozwój **h.** 6. **h-a** uchwała ⟨*mająca znaczenie w historii, doniosła*⟩. 7. Wydział **h.** (uniwersytetu).

historyjka 1. Tłusta **h.** ⟨*opowiadanie, anegdota o nieprzyzwoitej treści*⟩. 2. Opowiadać, zmyślać **h-i** ⟨*niezbyt wiarogodne opowiadania*⟩: Opowiadali przeróżne historyjki, z których bractwo ryczało. *Wikt. Wierzby I, 26.*

hiszpański Buty **h-e** ⟨*rodzaj tortury*⟩. Bródka **h-a** p. bródka. *pot.* Kołnierz **h.** ⟨*rodzaj choroby wenerycznej*⟩.

hodować 1. **h.** kogo, co ⟨*dopomagać do wzrostu, rozwoju; pielęgnować, wychowywać*⟩: **h.** bydło, owce, rośliny. 2. **h.** dzieci ⟨*wychowywać*⟩: Hreczkę sieją, dzieci hodują i w swoim kącie siedząc Pana Boga chwalą. *Orzesz. Cnot. 243.* 3. *przen.* **h.** jakieś uczucie, złe zamiary: Przyjął go na pozór serdecznie, ale w duszy hodował podstępne zamiary. *Mark. W. Mity 253.*

hodowla 1. **h.** drobiu, trzody chlewnej. 2. **h.** jedwabników, pszczół, ryb. 3. **h.** roślin. 4. **h.** bakterii ⟨*hodowanie bakterii na wybranych do tego pożywkach w celu badania biologii bakterii*⟩. 5. **h.** tkanek ⟨*hodowanie żywych tkanek poza organizmem w celu badania ich przemian życiowych i w celach chirurgicznych (przeszczepianie tkanek)*⟩. 6. Prowadzić, wprowadzić hodowlę.

hodowlany Drób **h.** Gospodarstwo **h-e.** Rasa **h-a** (np. ryb).

hojność **1. h.** w czym: **h.** w podejmowaniu gości. **2.** Korzystać z czyjej hojności. Przyjmować z hojnością.

hojny **1. h.** dla kogo, czego: **h.** dla przyjaciół, dla kraju. **2. h.** datek: Hojny datek uradował żebraka. *Olcha Most I, 134.* **3.** Hojną dłonią, ręką ⟨*szczodrze, obficie*⟩: Hojną ręką rozdawał, co miał, dzielił się wszystkim po bratersku. *Przybysz. Wspól. I, 151.* **4.** Mieć hojną rękę ⟨*być hojnym*⟩.

hokej ⟨*rodzaj gry sportowej*⟩ **1. h.** na lodzie. **h.** na trawie. **2.** Grać w hokeja.

hokejowy Drużyna **h-a.** Mecz **h.**: Każdy mecz hokejowy ściąga tu tłumy mieszkańców na lodowisko. *Sport 4, 1954.*

hol ⟨*holowanie*⟩ **1.** Spuścić z holu: Spuszczony z holu okręt wchodził na najwolniejszych obrotach do przystani. *Żuł. Rzeka 184.* **2.** Wziąć na **h.**: Poczułem, że czołg cały się zatrząsł i jakby poruszył do tyłu. W skołowanej głowie zrodziła mi się nadzieja, że ktoś nas wziął na hol i wlecze do swoich. *Twórcz. 7, 1954, s. 53.*

Holender Latający **H.** ⟨*legendarny okręt, stale pływający po morzach i nie mogący przybić do brzegu, przen. człowiek ruchliwy, nie umiejący zagrzać miejsca, latawiec*⟩.

holenderski **1. h-e** płótno: Prześcieradło z holenderskiego płótna. **2.** Dachówka **h-a**: Pokrycie dachówką holenderską, zwaną inaczej esówką ze względu na kształt przekroju przypominający literę S. *Wiedza 662, s. 23.* **3.** Ser **h.** **4.** *żart.* **h.** śledź ⟨*o człowieku mizernym, zasuszonym, zwiędłym*⟩: Jak się człowiek ma marnować, to nikogo nie posłucha, choćbyś go na wszystkie świętości zaklinał: będzie kwaśniał i bądź zdrów, holenderski śledziu! *Dygas. Gorz. II, 96—97.*

holograficzny Testament **h.** ⟨*napisany własnoręcznie*⟩.

holować **1. h.** co ⟨*ciągnąć za pomocą linki*⟩: **h.** barki, kajaki, statki itd. **2. h.** co — czym, na czym: **h.** kajak na lince. **3. h.** co do czego (np. wieloryba do lądu; barkę do portu). **4. h.** szybowiec: 19 lipca wyruszyły z Anglii dwa bombowce. Każdy z nich holował szybowiec pełen komandosów. *Tyg. Powsz. 24, 1950.*

holowniczy Statek **h.**

hołd **1.** Należny, winny **h.** (komu składać). **2. h.** uszanowania, wdzięczności. **3.** Odbierać, zbierać **h-y**: Z pociechą męża nieraz w tym ubiorze wracając z pola oczy myli gminne, nieraz od służby zwiedzionej na dworze odbiera hołdy Książęciu powinne. *Mick. Graż. 23.* **4.** Oddać, złożyć **h.** (np. zasłudze). **5.** Coś komu w hołdzie ofiarować, składać (złożyć), przynosić (przynieść, nieść) ⟨*dać wyraz czci, poważania*⟩: Chopin wydając Etiudy dedykował je Lisztowi, czym składał hołd wielkiemu ich wykonawcy. *Iwasz. J. Chopin 38.* **6. h.** komu się należy: Nie tylko jest czułych serc śliczność twoja celem, jeszcze jesteś wybornym grzeczności modelem; tobie nasz hołd należy, tobie pełna chwała. *Tremb. Różne 27.* **7.** *hist.* Złożyć, zaprzysiąc, odbierać **h.** ⟨*złożyć, zaprzysiąc itp. uroczysty akt uległości zwycięskiemu lub potężniejszemu władcy przez słabszego*⟩: Fryderyk Gwilhelm Wielki [...] dobrowolnie hołd Polakom zaprzysiągł. *Staszic Uwagi 97.* **8.** Chorąży wielki trzymał sztandar państwa podczas koronacji i przy odbieraniu hołdu książąt. *Smol. W. Dzieje 151.* **9. h.** poddańczy. **10. H.** Pruski.

hołdować **h.** czemu ⟨*być zwolennikiem czego*⟩: **h.** modzie, zwyczajom. W przyśpieszonym świata zmiennego obrocie cichej prawdzie hołduję i starej prostocie. *Brodz. Rozpr. 247.*

hołubiec **1.** Grzmią **h-e**: Grały harmonie. Grzmiały hołubce o deski. *Dobrow. S. Wiersze 56.* **2.** Wybijać, wyciąć, wycinać **h-e** ⟨*tańczyć uderzając do taktu obcasami*⟩: Wyciął kilka hołubców z radości na myśl o przyszłej wojaczce. *Sienk. Leg. 5.* Zabrzmiała sala echem żwawych i silnie wybijanych kroków i hołubców. *Chodź. Pisma I, 158.* **3.** Wywijać **h-e** ⟨*obracać się w tańcu figurowym, szczególnie w mazurze*⟩.

homeopatyczny **1. h-e** leki, pigułki, leczenie itp.: Połknął kilka homeopatycznych pigułek dla orzeźwienia. *Reym. Ferm. II, 26.* **2.** *przen.* Dawka, doza **h-a** ⟨*drobna, skąpa, miniaturowa dawka*⟩: Homeopatyczna doza tego masła na chlebie. *SL.*

homerycki, homeryczny **1.** Heksametr, poemat **h.**: Były jednak czasy, kiedy filozofowie sięgali po heksametr homerycki. *Par. Alch. 32.* **2. h.** śmiech ⟨*śmiech gwałtowny, głośny, niepowstrzymany, szczery, serdeczny, jakim śmieją się bogowie u Homera*⟩: Długą, patetyczną mowę [...] przerywano Suchorzewskiemu homerycznym śmiechem. *Loren. Dwadz. 24.* **3.** Coś przybiera **h-e** rozmiary ⟨*coś przybiera ogromne, niezwykłe rozmiary*⟩: Rozpocząłem [...] spór, który niestety przybrał bardzo homeryczne rozmiary. *Lam J. Głowy I, 86.* **4.** Staczać homeryczne, homeryckie boje, batalie ⟨*staczać zaciekłe boje, takie jak opisywane przez Homera; również przen.*⟩: Koźmian nie tylko staczał homeryckie boje o piękną formę wiersza, ale sam sobie nie ufając zanudzał przyjaciół, by poprawiali jego utwory. *Bar. Kum. 165.* W przerwach między lekcjami, na spacerach staczali homeryczne batalie na języki, a koledzy konali ze śmiechu. *Strug Jutro 51.*

honor **1.** Człowiek honoru a. z honorem; bez honoru ⟨*z poczuciem; bez poczucia godności*⟩. **2.** Obraza honoru. **3.** Poczucie honoru. **4.** Punkt honoru ⟨*ambicja, zasadniczy warunek godności, dobrego imienia*⟩: Mieć, wziąć sobie co za punkt honoru. Miały sobie za punkt honoru, że to, co posiadają, wystarcza im całkowicie. *Nałk. Z. Niecierp. 57.* **5.** Słowo honoru, pod słowem honoru ⟨*zaręczenie godnością, dobrym imieniem, czcią*⟩: Dać, dawać słowo honoru. Słowo honoru (daję), żem zrobił to przez nieświadomość. *SW.* Musiałem mu obiecać pod słowem honoru, że jutro przyjdę do nich. *Reym. Now. V, 176.* **6.** *żart.*

Trzymać się, wisieć itp. na słowo honoru ⟨*być źle umocowanym, nie mieć realnych podstaw trwania*⟩: Mostki pod szynami trzymają się na słowo honoru. *Meis. Wilk. 9.* **7. h-y** wojskowe ⟨*parada wojskowa, prezentowanie broni, oddawanie salw honorowych*⟩: Oddawać honory wojskowe. Przyjmować kogo z honorami wojskowymi. Przed cmentarzem uczczono szczątki poległych honorami wojskowymi. *Rzeczp. Krak. 292.* **8.** Na **h.** ⟨*słowo honoru, zaklinam się na honor; doprawdy*⟩: Na honor, nie masz jak czarne oczy, niewielkie, ale ogniste. *Choj. Alkh. I, 30.* **9.** Z honorem ⟨*nie narażając się na śmieszność; godnie, ambitnie*⟩: Przez wieś jechali z honorem. W polu maszyny im siadały. *Życie Lit. 13, 1954.* **10.** Z honorami ⟨*okazując największą cześć, poważanie, szacunek, z oznakami czci, godnie*⟩: Zaprowadziła go z honorami do gabinetu. *Goj. Krata 133.* **11.** Przyjmować kogo z honorami: Z racji tytułu książęcego przyjmowano go zawsze z wielkimi honorami. *Perz. Raz 110.* **12.** Czyhać, nastawać na czyj **h.** ⟨*na czyją cześć*⟩. **13.** Robić **h-y** domu, gospodyni, pani domu, gospodarza: Przyjmowała ich w kraju robiąc honory pani domu. *Rudn. A. Morze 462.* **14.** Dbać o **h.** ⟨*dobre imię*⟩. **15.** Dotknąć, skrzywdzić kogo na honorze. **16.** Coś jest sprawą honoru: Praca jest prawem, obowiązkiem i sprawą honoru każdego obywatela. *Konst. PRL 260.* **17.** Coś godzi w czyj **h.** ⟨*w czyje dobre imię*⟩: Praca na powierzchni była dla górników największą karą. Wszak to godziło w honor górnika! *Morc. Ptaki 232.* **18.** *przestarz.* Mieć **h.** co zrobić, poczytywać sobie co za **h.** ⟨*mieć zaszczyt co zrobić, poczytywać sobie co za zaszczyt*⟩: Mam **h.** znać tę osobę, tę rodzinę. Mam **h.** donieść panu, że... Poczytuję sobie za **h.**, że... **19.** Oddawać, odbierać, robić **h-y** ⟨*w wojsku: prezentować broń, salutować; ogólnie: spełniać przepisane oznaki uszanowania*⟩. **20.** Opływać w **h-y** ⟨*w zaszczyty, godności*⟩: Mój generał opływając w honory i bogactwa trawi życie rozkoszne w kompanii najwyższych osób. *Bogusł. W. Henryk 71.* **21.** Powierzyć komu swój **h.** ⟨*swoją cześć, swoje dobre imię*⟩. **22.** Przyrzekać, przysięgać na **h.**, świadczyć się honorem, ręczyć honorem (za kogo, za co) ⟨*dawać jako rękojmię swoje dobre imię*⟩. **23.** (S)plamić, zszargać, zaprzedać **h.**: Panie Hrabia! zawołał Klucznik, widzisz Pan, co się wyrabia: czy nie dosyć się jeszcze Pański honor plami, że Pan jadasz i pijasz z tymi Soplicami? *Mick. Tad. 157.* **24.** Szarpać czyj **h.**: Honor mój szarpałeś, pogróżki na mnie czyniłeś i życia mię pozbawić chciałeś. *Boh. Figl. 37.* **25.** Unieść się honorem ⟨*poczuć się dotkniętym, urażonym w swej godności, ambicji, obrazić się*⟩: Frania o mało co nie pojechała na kolonię, ale w ostatniej chwili ciotka uniosła się honorem. *Goj. Dziew. I, 124.* **26.** Wyjść, wycofać się itp. z honorem ⟨*załatwić, zakończyć jakąś sprawę przyzwoicie, uczciwie, nie narażając swojej lub cudzej opinii*⟩: Ostatecznie zwycięzca i zwyciężony wyszli z honorem z tej sprawy. *Lam J. Kron. 185.* **27.** Zbierać **h-y** ⟨*oznaki czci, poważania*⟩: Miło było zbierać zaszczyty i honory. Chodził [...] w sławie jak w aureoli. *Brosz. Opow. 35.* **28.** Zrobić komu **h.** ⟨*zrobić komu zaszczyt*⟩: Zróbcie nam ten honor i wstąpcie do nas. *Grusz. Ar. Huzar 111.* **29.** Zrobić co **h.** nakazuje ⟨*co godność nakazuje*⟩. **30. h.** dla kogo, że... ⟨*zaszczyt dla kogo, że...*⟩: Honor to dla mnie, że gość tak dostojny raczył nawiedzić mój zamek. *Słow. Ballad. 126.* **31.** Nie **h.** (komu czynić co) ⟨*nie jest rzeczą zaszczytną dla kogo czynić co*⟩: Nie honor wam z biedotą się równać. *Gałaj Rodz. 73.*

przysł. **32.** Przez nauki do honoru droga.

honorarium h. autorskie. Otrzymać **h.** (za sztukę). Płacić **h.**, pobierać **h.** Grube kazał sobie zapłacić honorarium. *Pol Obrazy II, 42.*

honorować 1. h. kogo ⟨*okazywać komu honor, cześć, otaczać objawami szacunku, cenić wysoko, wyróżniać zaszczytnie, szanować*⟩: Muzykanci honorowali nas całą siłą rozpędzonych smyczków i pedałów. *Weys. Józ. Żywot 106.* **2.** *książk.* **h.** paszporty, legitymacje ⟨*uznawać paszporty, legitymacje za prawomocne*⟩: Legitymacje honorowane jednego dnia nie były honorowane następnego. *Rudn. A. Morze 440.* **3. h.** pracę ⟨*płacić za jakąś pracę honorarium, opłacać tę pracę*⟩: Praca we wszystkich świetlicach, przy których przeważnie mieszczą się zespoły artystyczne, nie jest honorowana. *Życie Śpiew. 7—8, 1949, s. 21.*

honorowy 1. Bramka **h-a**, punkt, set **h.** ⟨*w sporcie: bramka, rzut, set itp., które ratują drużynę przed porażką zupełną*⟩. **2.** Członek **h.** ⟨*tytularny*⟩: Towarzystwo składało się z członków honorowych, zwyczajnych i korespondentów. *Rzeczp. Krak. 271.* **3.** Człowiek **h.** ⟨*pełen honoru, odznaczający się poczuciem godności własnej*⟩: Należał do najzacniejszych, do najbardziej honorowych ludzi, jakich w życiu spotkałem. *Chłęd. Pam. II, 100.* **4.** *przestarz.* Kodeks **h.** ⟨*dotyczący honoru, normujący zasady postępowania zgodne z honorem*⟩. **5.** Straż **h-a** ⟨*dla oddania honorów, okazania czci*⟩. **6. h.** obywatel ⟨*tytularny, nominalny*⟩: Matejko był honorowym obywatelem Krakowa. *Boy Znasz 15.* **7.** Runda **h-a** ⟨*w wyścigach kolarskich: uroczyste okrążenie stadionu przez zwycięzcę wyścigu*⟩. **8.** Salwa **h-a** ⟨*dla uczczenia kogo lub czego*⟩. **9.** Sąd **h.** ⟨*do rozstrzygnięcia sporów powstałych w związku z naruszeniem godności osobistej*⟩. **10.** Oficerski sąd **h.** ⟨*sąd wojskowy, którego zakres działania obejmuje sprawy związane z działalnością i zachowaniem się oficerów*⟩. **11.** Sprawa **h-a**; satysfakcja **h-a** ⟨*sprawa, w której chodzi o honor i zadośćuczynienie w tego rodzaju sprawie, dawniej najczęściej dawane w formie pojedynku*⟩: Miałem z nim sprawę honorową i przestrzeliłem go w pojedynku. *Żer. Dzieje I, 203.* **12.** Urząd **h.**, zajęcie **h-e** ⟨*nie przynoszący(-e) dochodów, bezpłatny(-e)*⟩.

hop 1. h.! h.! ⟨*okrzyk oznaczający nawoływanie się*⟩: — Hop, hop — rozległo się wesołe nawoływanie od strony wieży. *Sewer Nafta I, 184.* **2. h.** dziś, **h.** sa, sa ⟨*okrzyk w tańcu*⟩: Dźwięk oberka budzi we mnie rój wspomnień [...] I jak wściekły rżnę hołubce, wyrwasa, hop, podkówki... Hej, dziś, dziś, hop sa, sa!... *Zag. Chochł. 55.* **3.** Hejże **h. h.!** Młodzieńcy wśród okrzyków „hejże hop hop!“ w skokach dziarskich sadzili przez płomienie stosu. *Dygas. Gody 68.*

przysł. **4.** Nie mów hop! dopóki nie przeskoczysz ⟨*nie ciesz się naprzód, dopóki nie wypełnisz pomyślnie swoich zamierzeń, nie bądź pewnym wyniku przed dokonaniem jakiegoś dzieła itp.*⟩.

hopki Robić, wyczyniać **h.** ⟨*podskakiwać, brykać, wierzgać; robić podskoki, siupy*⟩.

hopsa **h.**-sa ⟨*okrzyk zachęcający do podskakiwania, pląsania, określający tę czynność*⟩: Wy patrzcie, jak filozof tańczy: i hopsa-sa i hopsa-sa! I hopsa, hopsa, — hopsa-sa! *Tuwim Sokr. 129.*

horda Koczująca **h.** ⟨*plemię; obozowisko*⟩ *przen.* ⟨*zgraja, dzika tłuszcza*⟩; **h-y** hitlerowskie; **h-y** żab. Złota **H.** ⟨*państwo tatarskie*⟩ *p.* orda: Państwo tatarskie, zwane Złotą Hordą lub Kipczakiem, rozpadło się na kilka chanatów. *Smol. W. Dzieje 104.*

horoskop **1.** Snuć **h-y** ⟨*snuć plany na przyszłość*⟩: Każdy wypominał swoje klęski, a snuł horoskopy na przyszłość. *Reym. Fron. 104.* **2.** Stawiać, układać **h.** ⟨*w astrologii: układać tablicę położenia gwiazd w celu przepowiedzenia przyszłości*⟩: Kapłani postawili jego przyszłemu dziecku tak dobry horoskop, że książę był zachwycony. *Prus Far. I, 239.* **3.** Wróżyć z horoskopów: Stary astrolog nam obom nieszczęsne koleje z naszych horoskopów wróżył. *Szujski Zbor. 35.*

horyzont **1.** Rozległy, wąski **h.** **2.** Krańce, linie horyzontu. **3.** Ukazać się na horyzoncie (również *przen.*). **4.** Zniknąć z horyzontu (również *przen.*). **5.** *astr.* **h.** pozorny a. widzialny; **h.** geocentryczny, astronomiczny, prawdziwy danego miejsca Ziemi. **6.** **h.** sztuczny ⟨*przyrząd oparty na lustrze lub płynie (oliwa, rtęć) dający powierzchnię odbijającą horyzont i służącą do obserwacji astronomicznych*⟩. **7.** *geol.* **h.** wodny, wodonośny ⟨*poziom wodny, zwierciadło wodne wód podziemnych, płaszczyzna, poniżej której znajduje się woda*⟩. **8.** **h.** ropny ⟨*płaszczyzna, poniżej której znajduje się ropa naftowa*⟩. **9.** *przen.* **h.** myślowy a. myśli czyich ⟨*zasięg, zakres myśli czyich*⟩: Żyła bowiem od lat kilku garnizonowym życiem i horyzont jej myśli nie wychodził poza kłopoty i plotki pułkowe. *Chłęd. Pam. II, 124.* **10.** **h-y** wiedzy ludzkiej ⟨*zakres, zasięg wiedzy ludzkiej*⟩. **11.** Otwierać komu a. przed kim **h-y** ⟨*robić komu możliwości, widoki na przyszłość, przedstawiać perspektywy*⟩: Otwierać przed kim horyzonty lepszego, szlachetniejszego życia. **12.** Roztaczać przed kim, ukazywać komu **h-y.** **13.** Widzieć przed sobą **h-y**: Choć chleb suchy wodą popijał i przy łojowej świeczce studiował matematykę, widział przed sobą barwne i rozległe horyzonty. *Kosiak. Now. 13.* **14.** **h.** (polityczny) chmurzy się, zachmurza się.

hotel **1.** Stanąć w hotelu: Stanąłem w hotelu pod Złotą Koroną. *Słow. Listy I, 14.* **2.** **h.** robotniczy ⟨*budynek mieszkalny dla robotników zamiejscowych*⟩.

hotelarski Liceum **h-e** ⟨*kształcące pracowników zatrudnionych w hotelarstwie*⟩.

hotelowy numer **h.** ⟨*pokój w hotelu*⟩. Służba **h-a** ⟨*personel*⟩.

hoży **1.** **h-a** cera ⟨*zdrowa, czerstwa*⟩: Za całą urodę miała: niewątpliwie ładne, bladojasne włosy i naprawdę wspaniałą, hożą i świeżą cerę. *Prusz. Trzyn. 102.* **2.** **h-a** dziewoja, dziewczyna, **h-e** dziewczę ⟨*kwitnąca zdrowiem, krzepka, dziarska, urodziwa dziewczyna*⟩: Dali mu do zrozumienia oboje, że [...] wypadałoby poprowadzić do ołtarza hożą jaką dziewoję. *Wol. Dom. III, 157.*

hrabia *przysł.* Hrabia, co psy obrabia ⟨*o pseudohrabi*⟩.

hrabiowski Przybrać tytuł **h.**: [Za Stanisława Augusta] moda tytułów arystokratycznych, polskich czy cudzoziemskich [...] stała się powszechną i byle szlachcic, jadący za granicę, chętnie przybiera tytuł hrabiowski. *Bystr. Dzieje I, 167.*

hreczka *reg.* Siać hreczkę ⟨*zajmować się rolnictwem, gospodarzyć na małym, uprawiać ziemię własnymi rękami*⟩: Hreczkę sieją, dzieci hodują i w swoim kącie siedząc Pana Boga chwalą. *Orzesz. Cnot. 243.*

huculski Koń **h.** ⟨*hucuł; odmiana konia hodowanego na Huculszczyźnie dla dużej wytrzymałości*⟩.

huczeć **1.** Bąki huczą po lesie. **2.** Działa, dzwony huczą. **3.** Ogień huczy w kominie. Syrena huczy: Huczą syreny w nagłym porywie! Wiesz: dzień roboczy w trąby kominów zadął żarliwie. *Słob. Wiersze 287.* **4.** Wiatr huczy ⟨*wyje*⟩. **5.** Huczy komu w uszach. *przen.* Huczy komu w głowie: Aż mu huczało w głowie od natłoku, myśli, od mnóstwa projektów. *Poraz. Kich. 134.* **6.** **h.** komu nad głową ⟨*niepokoić kogo, naprzykrzać się komu gderaniem*⟩: Proszę cię, przestań mi huczeć nad głową. *SL.* **7.** **h.** o czym a. od czego: Sala huczała oklaskami a. od oklasków.

huczny **h.** bankiet, karnawał; **h-a** zabawa, biesiada; **h-e** wesele, życie ⟨*okazały(-a, -e), szumny(-a, -e), wystawny(-a, -e)*⟩. **h.** kapela, **h-e** oklaski, śmiechy, wiwaty ⟨*głośne*⟩.

huk **1.** **h.** czego a. z czego ⟨*silny odgłos, łoskot, grzmot*⟩: **h.** dział, piorunów; kopyt (końskich) (po bruku); pękających lodów, wysadzanego mostu; maszyn; **h.** ze strzelby. **2.** *rzad.* **h.** sowy ⟨*głos wydawany przez sowę*⟩: Nagle wśród ciszy nocnej rozległ się huk sowy, jakby od strony rozwalin. *Wol. Dom. I, 81.* **3.** **h.** niesie się ⟨*rozchodzi się*⟩: Czołgi zgrzytały gąsienicami po asfalcie, huk niósł się powietrzem. *Prusz. Trzyn. 119.* **4.** *przen.* Wesele z hukiem ⟨*szumne, okazałe*⟩: Weronika miała wesele z hukiem i z paradą, jakiego mogły jej pozazdrościć panny na kilkunastu morgach we wsi. *Twórcz. 5, 1954, s. 30.* **5.** **h.** gości ⟨*mnóstwo, bardzo dużo*⟩: Miał ci malowany dwór, tysiąc koni, dwieście sfór, rój hajduków, strzelców, sług, dwie kapele, gości huk. *Wol. Poezje II, 21.* **6.** Roboty **h.** ⟨*wiele, mnóstwo*⟩: Trzymał dużo czeladzi, bo roboty było huk. *Tyg. Ilustr. 192, 1863.* **7.** **h.** zwierzyny (w lasach) ⟨*obfitość*⟩. **8.** Robi się co z hukiem ⟨*z łoskotem*⟩: Z hukiem zatrzasły się drzwi. *Libelt Gra 186.* **9.** Robi się, zrobił się **h.** z jakiegoś powodu ⟨*sprawa stała się głośna, wywołała poruszenie*⟩: Uwiózł Stadnickiego pod silną eskortą do Małnowa i tam go osadził w swoim prywatnym więzieniu. Zrobił się huk wielki [...] w całym województwie ruskim. *Łoz. Wł. Praw. II, 155.*

hukać **h.** na kogo ⟨*krzyczeć, wrzeszczeć na kogo; łajać*⟩: Dosiadł deresza i z młodzieńczym animuszem począł się uwijać po polach i hukać na parobków. *Dan. Dni 87.*

huknąć **1.** Strzał huknął ⟨*rozległ się*⟩: Myśliwy krótko zmierzył; strzał huknął i szarak się na miejscu rozciągnął. *Dygas. Now. VII. 99.* **2.** **h.** na kogo ⟨*krzyknąć na kogo, strofować*⟩: Huknął na żonę, żeby już raz szła. *Bogusz. Kura 149.* **3.** **h.** kogo — w co a. czym — w co ⟨*uderzyć*⟩: **h.** kogo w kark, w głowę, w plecy; **h.** pięścią w stół. **4.** **h.** z pistoletu ⟨*wystrzelić*⟩.

hulacki *daw.* ⟨*hulaszczy*⟩: **h-e** życie; **h-a** zabawa: Nie rozkochał się do tego stopnia, żeby czasem w jej towarzystwie nie zatęsknił do dawnych hulackich zabaw. *Trip. Grob. 268.*

hulać **h.** po nocach. Hulaj dusza! *p.* dusza.

hultajski **1.** **h.** żywot ⟨*łajdacki*⟩: Potroiłeś ojcowski majątek i zostawisz go hołyszom synowcom, którzy na rachunek twojego spadku robią już długi i hultajski prowadzą żywot. *Korz. J. Tad. 20.* **2.** Trójka **h-a** ⟨*trzech wesołych, zdolnych do rozmaitych figlów kompanów*⟩: Tworzyliśmy doskonale zgraną „trójkę hultajską". Rozkoszne to było hultajstwo. *Pigoń Komb. 104.*

humanistyczny **1.** Nauki, studia **h-e** ⟨*odnoszące się do humanistyki*⟩. **2.** Poglądy **h-e** ⟨*nacechowane humanizmem*⟩: Poglądy humanistyczne, wyznawane i krzewione w niedużych grupach elitarnych, wyrastały z rozmiłowania w świecie starożytnym. *Krzyż. J. Lit. 87.* **3.** Ruch **h.** ⟨*związany z humanizmem, odnoszący się do humanizmu*⟩: Od połowy XV w. Rzym staje się głównym ogniskiem ruchu humanistycznego. *Wiedza 674, s. 12.* **4.** Wydział **h.** (wyższej uczelni). **5.** **h.** stosunek do kogo, **h-a** postawa ⟨*zgodny(-a) z zasadami humanizmu, ludzki(-a)*⟩: Należy stwierdzić, że postawa jego jest głęboko humanistyczna, że stawia człowieka w centrum swoich zainteresowań. *Matusz. R. Lit. 81.*

humanitarny ⟨*zgodny z zasadami humanitaryzmu*⟩ **1.** Czyn **h.**; **h-a** idea, postawa; **h-e** postępowanie: Do postępu przyczynia się — twierdzi Prus — każdy czyn humanitarny płynący z miłującego serca, w szczególności czyn zorganizowany społecznie. *Arasz. Prus 347.* **2.** Traktować kogo w sposób **h.** ⟨*traktować zgodnie z myślą o godności i potrzebach człowieka, mieć na celu czyje dobro; traktować kogo po ludzku*⟩: Jeńców należy traktować w sposób humanitarny, chronić ich przed niebezpieczeństwami i niepotrzebnymi przykrościami. *Ehrl. Prawo 410.* **3.** *daw.* **h-e** nauki, studia ⟨*humanistyczne*⟩.

humanizm **h.** socjalistyczny ⟨*dążenie do wyzwolenia mas pracujących od społecznego ucisku i nierówności, do zabezpieczenia wolności i swobodnego rozwoju jednostki*⟩.

humor **1.** Beztroski, dobry, jowialny, różowy, rubaszny, świetny, szampański, wesoły, złoty; kwaśny, nieznośny, opryskliwy, szubieniczny, wisielczy, zjadliwy, zły **h.** ⟨*usposobienie, nastrój*⟩. **2.** **h.** groteskowy, niewybredny, sarkastyczny; prawdziwy **h.** ⟨*forma komizmu*⟩: Prawdziwy humor przebija się w jego pismach. *SW.* **3.** **h.** słowny ⟨*polegający na grze słów*⟩. **4.** **h.** sytuacyjny ⟨*polegający na zabawnym i nieoczekiwanym układzie sytuacji*⟩. **5.** Być obdarzonym zmysłem humoru: Obdarzony zmysłem humoru rozweselał nas, czasem płoszył kostycznymi przycinkami, ironicznymi oświetleniami i żartobliwymi konceptami. *Pigoń Komb. 208.* **6.** Być w dobrym (złym) humorze ⟨*być w dobrym (złym) usposobieniu, nastroju*⟩: Była w dobrym humorze, bo białe lilie, które jakoś długo w tym roku nie chciały zakwitnąć, wreszcie się rozwinęły. *Dąbr. M. Noce II, 176.* **7.** Być w różowym humorze: a) ⟨*być bardzo wesołym*⟩; b) ⟨*być podchmielonym*⟩. **8.** Być nie w humorze ⟨*przejawiać zły humor, niezadowolenie*⟩: Był nie w humorze, zasępiony i zaambarasowany. *Żer. Uroda 305.* **9.** Nie pod **h.** (komu) co przychodzi ⟨*gdy ktoś jest nie w humorze*⟩: Kmicic karał czasem i swoich ludzi, gdy mu nie pod humor co przyszło, bez miłosierdzia. *Sienk. Pot. I, 68.* **10.** Mieć **h.**: a) ⟨*być w jakimś nastroju*⟩: Jaki masz humor, kwaśny bardzo? *SL*; b) ⟨*być w wesołym usposobieniu, w pogodnym nastroju*⟩: Ten człowiek ma zawsze humor. *SL.* **11.** Mieć **h-y** ⟨*kaprysić, dąsać się*⟩: Jeżeli cię boli głowa, to najlepiej się połóż i jak masz jakieś humory, to do mnie nie przychodź z pretensjami. *Nałk. Z. Gran. 41.* **12.** Potraktować, przyjąć co z humorem (np. jakieś niepowodzenie, rzecz nieprzyjemną itp.). **13.** (S)kwasić, (ze)psuć, zwarzyć (komu) **h.** **14.** (S)tracić **h.**, (s)tracić na humorze: Stracił humor na cały dzień. *Choyn. SPP.* **15.** *przestarz.* Trafić komu w **h.**: Myślę, że ten pan August szczwany lis i że tak jegomości w humor trafiać umiał. *Skarb. Starosta 9.* **16.** Tryskać humorem ⟨*odznaczać się wesołym usposobieniem; być skłonnym do żartów; opowiadać dowcipy itp.*⟩. **17.** Wpaść, popaść, wprawić kogo w (zły, dobry itp.) **h.** **18.** Wyłado(wy)wać **h.** na kimś: Nie wyspany „pan naczelnik" w lakierowanych butach począł wyładowywać swój zły humor na wszystkich, kto się tylko ukazywał we drzwiach. *Żer. Uroda 376.* **19.** **h.** dopisuje, nie dopisuje (komu).

humorystyczny **1.** **h-a** historia ⟨*zabawna*⟩. **2.** **h.** kuplet, monolog ⟨*pobudzający do wesołości, nacechowany humorem*⟩. **3.** **h-a** powieść: Humorystyczna powieść jest zbiorem wszystkiego — łez, śmiechu, dowcipu, smętku, dumania, poezji, odczarowania i najpospolitszej prozy. *Krasz. Studia 198.* **4.** Pismo **h-e**: Pisma humorystyczne miały okazję dworowania sobie z nowego prezesa. *Ower. Ramp. 372.*

huragan **1.** Iść, wpaść jak **h.** **2.** Wiatr przeszedł w **h.** **3.** **h.** huczy, pędzi, przechodzi, wzmaga się, zrywa się: Na dworze [...] huczał huragan, drzewa gięły się z jękiem na wichrze. *Mark. W. Baśnie 83.* Huragan przeszedł przez niwy. *SW.* **4.** *przen.* **h.** oklasków; śmiechu, dziejów: Czasem biurko poety, który właśnie postawił kropkę po ostatniej strofie wiersza lirycznego, wygląda jakby przeszedł przez nie huragan dziejów. *Par. Alch. 90.* Amfiteatr zahuczał, zagrzmiał, zawył huraganem oklasków i krzyków. *Orzesz. Mirt. 169.*

huraganowy 1. h. wicher: Huraganowe wichry kładą nieraz pokotem całe lasy. *Szaf. W. Bot. 236.* **2.** *przen.* **h-e** brawo, brawa. **3. h.** ogień artylerii. **4. h-e** natarcie: Mecz zaczął się od huraganowego natarcia łodzian i w ciągu niespełna minuty padła bramka. *Sport. 29, 1954.*

hurkot 1. h. maszyn, wozów (jadących po szosie). **2.** Robić co z hurkotem ⟨*z hałasem, z hukiem, z rumorem*⟩: Z hurkotem wyciąga ławę na środek izby. *Konw. Władza 205.* **3.** Przetaczać się z hurkotem (o czołgach, ciężkich wozach itp.). **4. h.** się rozlega: Rozległ się hurkot kół. *Sienk. SPP.*

hurma 1. Robić co z hurmą: Lecieć hurmą (o wronach). **2.** Jest **h.** kogo, czego: W wiosce u Soplicy jest żołnierzy hurma, wszystko jegry! *Mick. Tad. 203.*

hurmem Robić co **h.** ⟨*robić co w dużej grupie, tłumnie, gromadnie, razem*⟩: Wbiec gdzie, opaść kogo hurmem. Dzieci biegły hurmem za orkiestrą pochłaniając oczyma harmonię, trąbkę i bęben. *Goj. Dom. 40.*

hurt 1. h. win. **2.** Źródło hurtu: Kupowała, sprzedawała, umiała wynaleźć w Warszawie najtańsze źródła hurtu, umiała sprzedać każdy towar. *Dąbr. M. Noce II, 205.* **3.** Robić co hurtem ⟨*robić co w całości, zbiorowo, w dużej ilości, razem*⟩: Kupić, sprzedać co hurtem. Tych, co sztuki nie pojmowali, bez litości wskazywał hurtem na pogardę powszechną. *Krasz. Sfinks I, 278.*

hurtowy h. skład (herbaty); kupiec **h.**; sprzedaż **h-a**; zakupy **h-e.**

husarski h-a kopia, zbroja. **h-a** chorągiew.

hutniczy Piec **h.**; przemysł **h.**

huzarski 1. Mundur **h.**, szabla **h-a. 2.** Pieczeń **h-a** ⟨*pieczeń wołowa przekładana farszem*⟩. **3.** Z huzarska ⟨*na sposób huzarów, tak jak huzarzy*⟩: A tymczasem konnica płynąć do miasta poczęła; naprzód ułani, a potem strzelcy konni z huzarska ubrani. *Chodź. Pisma I, 409.*

huzia h.!, h. na kogo ⟨*gwałtownie, ostro napadać na kogo, atakować go*⟩: Przyszedł tak samo z czynszem i posłyszał jeszcze w przedpokoju jakieś moje zdanie, i zaraz huzia. *Par. Niebo 172.*

hydroelektryczny Kąpiel **h-a** ⟨*kąpiel lecznicza, podczas której prąd elektryczny przechodzi przez wodę i ciało pacjenta*⟩. Stacja **h-a** ⟨*elektrownia wodna*⟩.

hydrologiczny Państwowy Instytut Hydrologiczno-Meteorologiczny (PIHM). Rok **h.** ⟨*rok zaczynający się i kończący się w datach najdogodniejszych do obliczeń z dziedziny hydrologii (w Polsce od 1 listopada do 31 października)*⟩.

hymn 1. h. narodowy, państwowy, robotniczy itp. ⟨*uroczysta pieśń przyjęta za symbol jedności narodowej, klasowej itp.*⟩. **2. h.** pochwalny; zachwytu, uwielbienia ⟨*wyrazy zachwytu, pochwały, uznania*⟩: Cały wczorajszy wieczór musiałem słuchać hymnów pochwalnych, na cześć pana wygłaszanych. *Zap. G. Znak 62.* **3. h.** do kogo, do czego: do Apollina, do słońca. **4. h.** na cześć kogo lub czego: Rankiem, ledwie kur zapiał, kapłani budzili władcę hymnem na cześć wschodzącego słońca. *Prus Far. II, 302.* **5. h.** o czym: **h.** o miłości. **6.** Grać, śpiewać, wykonywać **h.** (np. narodowy). **7.** Napisać **h.** (np. do słońca) ⟨*rodzaj utworu literackiego*⟩.

hyś *pot.* Mieć hysia ⟨*mieć bzika, mieć źle w głowie*⟩: Hysia ma, kuku na muniu... mówili do siebie kreśląc na czole kółka. *Past. Komuna 202.*

I

i 1. A i ⟨*a także, a nawet*⟩: Przeciętny czytelnik, a i młody historyk uważa niejednokrotnie publikowanie źródeł historycznych za rzecz zupełnie łatwą i prostą. *Hand. Hist. 146.* **2.** Albo i: Koń, polowanie, gospodarskie zabiegi [...] to wszystko [...] było przesadzonego niekiedy jedzenia, albo i trunku lekarstwem. *Kras. Podstoli 205.* **3.** Ale i: Dobrze mieć wieś dziedziczną, mówił Pan Podstoli, ale i to nie zawadzi, kiedy jeszcze jest sumka, od której się procent bierze. *Kras. Podstoli 184.* **4.** Nie tylko... ale i (lecz i) ⟨*nie tylko... ale także (ale nawet)*⟩: Najtrudniej jest porzucić szczęście, które nie tylko jest upragnione, ale i zaczęte. *Sienk. Uzup. II, 107.* **5.** A choć i: Mało ma gospodarz czasu na to, iżby czytał, a choć i czyta doryweczo, ostatnia to jest rzecz, zwłaszcza w kunsztach, zasadzać się na tym, co pisarze książek obwieszczają. *Kras. Podstoli 237.* **6.** A zatem i: Francuszczyzna w modzie, a zatem i nasze listy piętno mody na sobie noszą. *Kras. Podstoli 133.* **7.** I in. ⟨*i inni (inne)*⟩. **8.** *pot.* I już, i kwita ⟨*wykrzyknienie potwierdzające w zdecydowany sposób wypowiedź*⟩: Dziura, i już [...] Miasto małe, brudne. *Kosiak. Rick II, 98.* **9.** I tak ⟨*w ten, w taki sposób*⟩: Zając zmykał co sił przed psami. I tak biegnąc dopadł lasu. **10.** I tak bez końca: Po kolacji wzięto się znowu do polki, walca, mazura, i tak bez końca. *Prus Plac. 121.* **11.** I tak dalej: Miał zreflektować Stacha mniej więcej tymi słowy: — Daj spokój... co ci po tych głupstwach!... i tak dalej. *Prus Lalka II, 57.* **12.** I tak w kółko: Powiedział, że już za trzy dni będą kursy. A trzy dni przeszło — to znowu za parę dni, i tak w kółko. *Brand. M. Piotr 61.* **13.** I tam dalej: Recepcje co tydzień... dwa bale w ciągu karnawału... na wiosnę do Paryża... i tam dalej... i tam dalej... *Tyg. Ilustr. 145,* *1870.* **14.** I temu podobne (itp.). **15.** I to ⟨*wyrażenie dołączające głównie człon wzmacniający, uzupełniający, wyróżniający co: a w dodatku, a ponadto*⟩: Spadł pierwszy śnieg... I to śnieg nie byle jaki. *Wierchy 1931, s. 201.* Wyjadą, i to wkrótce. *SPW.* **16.** I tyle ⟨*wyrażenie uwydatniające brak czego spodziewanego, co być powinno; i to wszystko (a czekałem na coś więcej)*⟩: Powoli przed szeregami przeszedł, na środku się zatrzymał, popatrzał i tyle. *Jeż Uskoki II, 202.* **17.** I tylko ⟨*wyrażenie wzmacniające treść, której towarzyszy z uwydatnieniem niekiedy jej wyłączności, ograniczenia*⟩: Zdecydowanie potępia rekordomanię i sprowadzenie alpinizmu do roli sportu, i tylko sportu. *Wierchy 1931, s. 216.* **18.** Jak... tak i...: Jak pojechał gdzieś miejsca szukać, tak i przepadł. *Kosiak. Rick. I, 7.* **19.** Postawić, położyć kropkę nad i ⟨*wypowiedzieć się wyraźnie, dopowiedzieć myśl do końca*⟩: Czartoryski rzadko dotykał drażliwej kwestii osobistego bezpieczeństwa monarchy, a zawsze z wielką delikatnością, nie kładąc kropki nad i. *Smolka Lubec. II, 228.*

idea ⟨*myśl przewodnia; pomysł, koncepcja*⟩ **1.** Piękne, szlachetne, wzniosłe idee. **2. i.** narodowa, naukowa, polityczna, społeczna. **3. i.** przewodnia (np. utworu literackiego). **4.** Działać w imię idei. **5.** Kierować się ideą. **6** *przestarz.* Mieć (nie mieć) ideę (idei) o czym ⟨*mieć (nie mieć) pojęcie (pojęcia) o czym, znajomość czego*⟩: Ależ pan nie ma idei o powożeniu! *Prus Lalka II, 296.* **7.** Poświęcić się dla idei ⟨*dla sprawy głoszonej*⟩. **8.** Powziąć ideę. **9.** Przedstawić ideę: Setki malarzy przedstawia tę samą ideę, ten sam temat, a jednak między dziełami ich nie ma żadnego artystycznego pokrewieństwa. *Witkiew. S. Szt. 76.* **10.** Urzeczywistniać **i-e**: Komisja [Edukacyjna] jednocześnie z opracowaniem ustaw nie zapomniała o przygotowaniu ludzi, mających jej idee urzeczywistniać. *Smol. W. Przewrót 254.* **11.** Zaszczepiać (nowe) **i-e. 12. i.** przenika co: Nie formy, nie koloryt są najgłówniejszą cechą poezji narodowej, ale idea, jaka ją przenika. *Siem. L. Rys. 174.*

idealistyczny ⟨*odnoszący się do idealizmu, oparty na idealizmie*⟩ **i.** pogląd na co. **i-a** filozofia. Monizm **i.**

idealizm Filozofia idealizmu. **i.** historyczny ⟨*idealistyczne pojmowanie historii*⟩.

idealny 1. Dążenia **i-e** ⟨*do ideału*⟩: Skarży się na prozę życia, na męża, nie pojmującego dążeń idealnych, co jej nie przeszkadza jednak wymagać [...] procentu od sumy posagowej. *Popł. Szkice 46.* **2. i.** mąż ⟨*wzorowy, doskonały*⟩. **3.** Miłość **i-a**: Ta miłość, o której słuchać nie chcesz, jest tak czystą, wzniosłą, idealną, że obrażać cię nie może. *Orzesz. Niemn. III, 105.* **4.** Ktoś jest **i.**; coś jest **i-e** ⟨*doskonały, doskonałe*⟩: Trudno o idealniejszą żonę. Jest młodziutka, prześliczna, wytwornie wychowana, bardzo inteligentna. *Perz. Las 130.* Gdyby wszyscy swoje obowiązki pełnili, byłby na świecie idealny ład i porządek. *Jun. Now. 237.* **5.** Coś jest, znajduje się w idealnym stanie ⟨*coś jest doskonałe, nienaruszone, działa bez zarzutu*⟩. **6.** *fiz.* Gaz **i.**; ciecz **i-a** ⟨*nieściśliwa, pozbawiona lepkości*⟩. **7. i.** silnik, motor ⟨*działający bez straty energii*⟩.

ideał ⟨*wzór doskonałości, doskonałość, najwyższy cel dążeń*⟩. **1.** Wymarzony, wysoki **i. 2. i.** życia. **3.** *żart.* Czyjś **i.** ⟨*osoba uwielbiana, ukochana*⟩: Z biciem serca czekam na nowe spotkanie z moim ideałem. *Prus Now. II, 234.* **4.** Coś jest czyimś ideałem ⟨*najwyższym celem dążeń, pożądań*⟩: Moim ideałem jest spokój sumienia. *SW.* **5.** Dążyć do ideału. **6.** Sprzeniewierzyć się własnym ideałom. **7.** Urzeczywistniać **i-y**: Był on [Kochanowski] pisarzem programowym i z całą świadomością dążył do urzeczywistnienia swych ideałów artystycznych. *Wind. Koch. 6.* **8.** Wypieścić w duszy **i.**

ideologia ⟨*pogląd na świat; całokształt haseł i poglądów jakiegoś kierunku*⟩ **1. i.** proletariacka; **i.** klas wyzyskujących: Jako ideologia proletariacka, ideologia klasy uciśnionej, jest marksizm radykalnym przeciwieństwem ideologii wyprzedzającej go w czasie, ideologii klas wyzyskujących. *Schaff Wstęp 10.* **2. i.** dzieła, utworu.

ideologiczny ⟨*związany z ideologią*⟩: Interpretacja **i-a** (utworu). Walka **i-a**: Walka ideologiczna jest jedną z zasadniczych form walki klasowej. Założenia **i-e.**

ideowy 1. Człowiek **i.** ⟨*oddany idei*⟩: Starałem się wyrobić w sobie wnikliwość, by umieć rozpoznawać ludzi ideowych i ofiarnych. *Hirsz. Hist. 238.* **2.** Deklaracja **i-a** ⟨*ideologiczna*⟩. Dojrzałość **i-a.** Bankructwo **i-e.**

idiograficzny Nauki **i-e** ⟨*nauki opisowe*⟩.

idylla ⟨*beztroskie, pogodne życie*⟩ **1. i.** miłosna ⟨*niczym nie zmącona miłość*⟩. **2. i.** rodzinna: Wojna wybuchła. — Szybko, w ciągu paru dni, idylla rodzinna została zdruzgotana. *Żer. Przedw. 19.* **3.** Coś jest idyllą; przeżywać idyllę: Idyllą było życie i w Zaosiu, i tak samo w Nowogródku, gdzie na stałe zamieszkiwali Mickiewiczowie w lat kilka po urodzeniu Adama. *Kleiner Mick. I, 16.* **4.** Napisać idyllę ⟨*sielankę, utwór poetycki*⟩.

idylliczny 1. i. obrazek, **i-a** powiastka ⟨*idylla, utwór poetycki*⟩: „Sroczka" [Pługa] — jest to bardzo miły idylliczny obrazek, przedstawiający życie zaściankowe, wśród ładnie nakreślonych widoków natury poleskiej. *Chmielow. Zarys 241.* **2. i-e** zajęcie ⟨*wiejskie, sielskie*⟩: *żart.* Nie przypuszczałem, że takie idylliczne zajęcie jak dojenie krów wymaga tyle prozaicznego wysiłku. *Nowak. K. Tak było 114.* **3. i-e** życie ⟨*pogodne, spokojne*⟩: I szlachetna para młodych opuszcza zepsuty Londyn, aby wieść idylliczne życie na łonie papy. *Boy Flirt V, 131.*

igielny Przejść, przecisnąć się przez ucho igielne (*Mat XIX, 24*) ⟨*z trudem się dostać*⟩: Odgadniemy łatwo, przez jakie to ucho igielne musieli przeciskać się synowie kmieci do szkoły i rzemiosła. *Święt. A. Hist. I, 183.*

igiełka 1. i-i lodowe a. lodu (na szybach). **2.** *żart.* Panna od igiełki ⟨*szwaczka*⟩. **3.** Jak z igiełki ⟨*nowiutki, dopiero co zrobiony; elegancki*⟩: W sportowym ubraniu. Zawsze taki, jak prosto od krawca, jak z igiełki. *Iwasz. J. Odbud. 33.* **4.** Pracować igiełką ⟨*trudnić się szyciem, być szwaczką*⟩: Syn, student uniwersytetu, zarabia na życie lekcjami, córka pracuje podobno igiełką. *Jun. Now. 128.*

iglasty **i-e** podszycie (lasu); las **i.** **i-e** minarety ⟨*wysmukłe, strzeliste*⟩.

igła **1. i.** z nitką. **2. i.** do maszyny (do szycia). **3. i.** patefonowa, gramofonowa. **4.** Nawlec igłę. **5.** Igłą zarabiać na chleb, utrzymywać się z igły ⟨*zajmować się szyciem; utrzymywać się z szycia*⟩: Nie na to jej córka siedem klas skończyła, żeby musiała igłą na chleb zarabiać. *Dąbr. Ig. Felka 4.* **6.** Prosto z igły, jak z igły, jak z igły zdjęty ⟨*nowy*⟩: To było melodramidło nowe, prosto z igły. Gdybyś pan był widział te łzy! *Żer. Biała 40.* Przy szynkwasie stał młody policjant w mundurze prosto z igły, błyszczący jak nowy pieniążek w obiegu. *New. Pam. 241.* **7.** Ubierać się, stroić się jak z igły ⟨*ubierać się elegancko*⟩: Robił minę człowieka, któremu doskonale się wiedzie, ubierał się jak z igły. *Nałk. Z. Gran. 84.* **8.** Z igły robić widły ⟨*wyolbrzymiać co, robić z czego mało ważnego rzecz wielkiej wagi; przesadzać*⟩: Ot zwyczajnie baby — z igły zrobią widły. *Bał. SW.* **9.** *szt.* **i.** rytownicza *skrótowo* **i.**: Znakomitym akwaforcistą jest bez zaprzeczenia Maks Klinger. Wydobywa on swą igłą tony nadzwyczajnej przejrzystości. *Tyg. Ilustr. 47, 1904.* **10. i.** litograficzna. **11.** Sucha **i.** ⟨*suchoryt — rodzaj techniki graficznej*⟩: Z grafiki uprawia podówczas [Skoczylas] przeważnie akwafortę i suchą igłę oraz drzeworyt barwny. *Wiedza 141, s. 4.* **12. i.** jodłowa, sosnowa itp. ⟨*kolka, liść drzewa iglastego*⟩.

ignorant Zupełny **i.** Być, pozosta(wa)ć ignorantem ⟨*być, pozostawać (pozostać) człowiekiem nie mającym podstawowych wiadomości, nieukiem*⟩: Pozostał zupełnym ignorantem w rzeczach historii i literatury. *Chmielow. Dram. 217.*

igrać ⟨*robić sobie z czego igraszkę, zabawę*⟩ **1. i.** ze śmiercią: Szaleńcza odwaga i igranie ze śmiercią budziły podziw i przerażenie. *Wikt. Miasto 337.* **2. i.** sercem czyim: O wierzę! dla was to jest zabawką, nic więcej, igrać sercem kobiety. *Bał. Radcy 69.* **3. i.** z czyim życiem: Wolałbym wroga mojego mieć przede mną i tam go nauczyć, co to jest igrać z życiem człowieka. *Słow. Listy II, 150.* **4. i.** z ogniem ⟨*narażać się na niebezpieczeństwo, zachowywać się w sposób grożący złymi następstwami*⟩: Nie śmiem robić uwag... ale... mówiłem już pani tyle razy, że igrasz z ogniem. *Sarn. Dwor. 42.* **5.** Uśmiech igra komuś na wargach ⟨*ktoś się uśmiecha*⟩: Leciutki uśmieszek zadowolenia krótką chwilę igrał mu na wargach. *Warsz. młod. 171.* **6.** Coś komu igra w oczach ⟨*migocze, drga*⟩: W oczach igrało mu przekorne światełko. *Weys. Józ. Żywot 164.* **7.** Promień (słońca, księżyca), światło igra (na czym). **8.** *daw.* dziś *poet.* **i.** a. **i.** z kim ⟨*bawić się, swawolić*⟩: Dzieci igrają. **i.** z dziećmi, z kotkiem.

igraszka **1. i., i-i** słów, **i-i** słowne ⟨*przerzucanie się słowami, używanie jednych znaczeń wyrazów zamiast innych; gra słów*⟩: Bodzio usiłował zaskoczyć Emilkę różnego rodzaju słownymi igraszkami, w których nie mogła się połapać. *Dąbr. M. Noce III/1, 307.* **2.** Być, stać się igraszką losu. **3.** Coś jest dla kogo igraszką: Dla was to jest igraszką, nam idzie o życie. *Kras. Bajki 30.* **4.** Robić co dla igraszki ⟨*dla zabawy, dla żartu*⟩. **5.** Robić sobie z kogo lub z czego igraszkę ⟨*kpiny, żarty*⟩. **6.** Służyć za igraszkę ⟨*być przedmiotem żartów*⟩: Z dzieciństwa chowany na dworze, służyłem za igraszkę — śmieli się dworzanie. *Słow. Maria 144.* **7.** Coś się wydaje przy czym igraszką: A w Egipcie wzniesiem takie pomniki, przy których piramidy wydadzą się igraszką dziecinną. *Sienk. Quo II, 77.*

igrzysko **1. i-a** lekkoatletyczne ⟨*zawody lekkoatletyczne*⟩. **2.** Wyprawiać **i-a** ⟨*urządzać igrzyska, zawody*⟩: Przy świeżym kurhanie Achilles wyprawił igrzyska. Były wyścigi, walka na pięści, zapasy, biegi, rzut dyskiem, oszczepem, strzelanie z łuku. *Par. Troj. 62.* **3. i-a** olimpijskie: a) ⟨*największe igrzyska starożytności organizowane co cztery lata w Olimpii ku czci Dzeusa*⟩: Gdy nastał czas igrzysk olimpijskich, wszystko, co Greka imię nosiło, w jedno się miejsce zbiegało. *Brodz. Estet. 108*; b) ⟨*międzynarodowe zawody sportowe organizowane od r. 1896 przez specjalne międzynarodowe komitety olimpijskie co cztery lata*⟩: Igrzyska olipijskie w r. 1956 odbyły się w Melbourne w Australii.

ikarowy **i-e** loty ⟨*śmiałe plany, przedsięwzięcia, które mogą się skończyć tragicznie*⟩.

ikra **1.** Składać ikrę (o rybach). **2.** *pot.* Chłop z ikrą ⟨*o mężczyźnie energicznym, pełnym temperamentu i wigoru*⟩.

iks Nogi w **i.** *pot.* **i-y** ⟨*krzywe nogi, od kolan rozchodzące się na zewnątrz*⟩: Kiedy podjechał pociąg, kiwnął na mnie zakrzywionym palcem i pobiegł drobnym kroczkiem, krzywy, nóżki w iks. *Unił. Żyto 17.*

ile **1. i.** możności (rzadziej i mniej poprawnie pod wpływem skrzyżowania z o **i.**), o **i.** możności ⟨*w takim stopniu, w jakim jest to możliwe*⟩: Ile możności rozpacz mą taiłem, by jej nie przyczyniać żalu. *Plug Zagon I, 140.* **2. i.** mocy, **i** sił, **i.** tchu ⟨*z największym wysiłkiem; w miarę możności*⟩: Dopomagałem, ile mocy, bo mi twoja panna strasznie przypadła do gustu. *Rodz. Dew. 332.* **3. i.** razy: Wolno mu było przychodzić, ile razy zechciał. *Ritt. Noc 7.* **4. i.** ... tyle: Ile głów, tyle sposobów myślenia. *Kras. SW.* **5. i.** tylko (co tylko): Robił, ile tylko mógł. *SW.* **5a.** *pot.* **i.** wlezie, **i.** wlazło ⟨*w najwyższym stopniu; wykorzystując wszystkie możliwości*⟩: Powypadały do niego z aparatami fotograficznymi i nuż go fotografować z boków, z przodu — ile wlazło. *Sienk. Połan. III, 141.* **6.** *przestarz.* **i.** że (*daw.* także że **i.**) ⟨*wyrażenie wprowadzające zdania (i ich równoważniki) oznaczające przyczynę, rację, uzasadnienie czego, zwykle z odcieniem uzupełnienia wypowiedzi*⟩: Grubych cieni nie rozpraszało światło księżyca, ile że chmurami on zaszedł, a skąpych jego blasków ściana wysoka nie przepuszczała. *Gomul. Mieszczka 64.* **7.** Nie tyle ... **i.** ⟨*wyrażenie przeciwstawiające dwa człony, z których pierwszy jest pomniejszany lub pomijany na rzecz drugiego; w mniejszym stopniu, zakresie... niż ...*⟩: Był to duży, tęgi i muskularny chłopak ośmioletni, z twarzą nie tyle piękną, ile rozumną i miłą. *Żer. Syzyf. 6.* **8.** O **i.** [nie: na ile] ⟨*w jakim stopniu; jak dalece*⟩: Nie wiem, o ile to słuszne, co mówił. O ile mogę o tym sądzić... *SW.* **9.** O tyle o **i.**, *daw.* **i.** tyle ⟨*w pewnym stopniu, zakresie; trochę*⟩: Dopóki obie strony siedzą w okopach i schronach, to o tyle o ile żywe ciało ludzkie jest zabezpieczone przed kulą i pociskiem. *Strug Krzyż I, 306.* **10.** O tyle..., o **i.** ... ⟨*w tym stopniu, zakresie, jakim...*⟩: Byliby oboje o tyle szczęśliwi, o ile ktokolwiek szczęśliwym być może na tym świecie płaczu i wiecznych narzekań padole. *Orzesz. Wesoła 173.* **11.** O tyle (ze stopniem wyższym przymiotników lub przysłówków), **i.** że ...: Zwycięstwo to było o tyle jeszcze świetniejsze i godne wiecznej pamięci, ile żeśmy tam mieli przed sobą wielkiego wojewodę Stefana. *Kaczk. Olbracht. III, 1.* **12.** Tym bardziej, tym więcej (i inne stopnie wyższe przysłówków lub przymiotników), **i.** że ...: A tym niebezpieczniejszych naraził na siebie prześladowców, ile że wyśmiewał po większej części nadętość mędrków. *Kras. Rym. 292.* **13.** Po **i.** [nie: na ile] (w pytaniu): Po ile kilo jabłek [nie: na ile kilo jabłek?] (*RJ IV*). **14.** (Pan) Bóg wie **i.** ⟨*nie wiadomo ile*⟩: Te rzeczy będą trwały Pan Bóg wie ile czasu. *Dąbr. M. SPP.*

ilekroć 1. i... tylekroć... Ilekroć Karol własną osobą pojawiał się przed pułkami, tylekroć witały go okrzyki, w których brzmiała nadzieja zwycięstwa. *Sienk. Pot. V, 38.* **2. i....** zawsze... A ilekroć losy mojej ojczyzny, a choćby tylko honor Polski, zostały postawione na kartę, zawsze byłem pomiędzy tymi, co swoich uczuć bronili krwią swoją. *Kaczk. Teka 50.* **3. i.** razy [!] ⟨*ilekroć lub ile razy*⟩.

ilustracja 1. i-e do jakiegoś utworu (np. do „Pana Tadeusza"). **2.** Utwór z ilustracjami ⟨*z rysunkami*⟩. **3. i.** muzyczna (do filmu, sztuki, widowiska) ⟨*muzyka*⟩. **4.** Coś jest ilustracją czego ⟨*jest przykładem, interpretacją czego*⟩: Poezje Brodzińskiego są ilustracją jego rozpraw estetycznych i literackich. *Chmielow. Studia 179.*

iluzja ⟨*złudzenie, urojenie*⟩ **1.** Obracać się w świecie iluzji: Lękam się, że nie dasz sobie rady w życiu, obracasz się w świecie iluzji. *Brand. K. Antyg. 205.* **2.** Nie robić sobie iluzji: Znając stan jej zdrowia nie robiłem sobie iluzji i wiedziałem, że miłość nasza do małżeństwa doprowadzić nie może. *Chłęd. Pam. I, 232.* **3.** Stracić iluzję. **4.** Coś jest, było iluzją: Kiedy kino nazywało się jeszcze „bioskop" albo „iluzjon", kiedy nosiłem czapkę uczniowską, wszystko było doprawdy iluzją, marzeniem i beztroską. *Tuwim Słowa 48.*

imać się 1. *przestarz.* dziś *książk.* Coś się nie ima kogo, czego ⟨*nie działa na kogo, na co*⟩: Kule go się nie imały. Siekiera go się nie ima ⟨*o twardym drzewie*⟩. **2. i. się** pługa, oręża, pióra itp. ⟨*zatrudniać się gospodarstwem, orężem, pisarstwem itp.*⟩.

imaginacja *książk.* ⟨*wyobraźnia, fantazja*⟩ **1.** Bujna **i. 2.** Przemawiać do czyjej imaginacji: Miejsca samotne, czas nocny, obrzędy fantastyczne, przemawiały niegdyś silnie do mojej imaginacji. *Mick. Dziady 11.* **3.** Żyć imaginacją: Czas już, żebyś bardziej liczył się z rzeczywistością, żebyś przestał żyć imaginacją, a więcej myślał o codzienności. *Peip. Kolumb 28.*

iment *pot.* albo *gw.* Do imentu ⟨*zupełnie, całkowicie*⟩: Mik, zostaw te książki, ogłupiejesz z nich do imentu. *Zeg. Zmory 440.*

imieninowy Dar, prezent **i.**; przyjęcie **i-e**; życzenia **i-e.**

imieniny Dzień imienin. Być na imieninach. Obchodzić **i.** Otrzymać co na **i.** Wyprawi(a)ć **i.**

imienny i-e głosowanie: Myślę, że należałoby uczynić dwie rzeczy. Poprosić publiczność o spokój i rozpocząć imienne głosowanie nad Deklaracją. *Brand. K. Troja 168.*

imię 1. Pierwsze, drugie **i.**; **i.** chrzestne. **2.** Dać, dawać, nosić, otrzymać **i. 3.** Jak ci na **i.**? ⟨*jakie masz imię*⟩. **4.** Mieć **i.** a. mieć na **i. 5.** Przyjąć, przybrać **i. 6.** Wymienić kogo z imienia i nazwiska. **7.** *przen.* Niepokalane, nieposzlakowane **i.** ⟨*dobra sława, reputacja*⟩: Dobre imię czyje szarpać. **8.** Głośne **i.** ⟨*rozgłos, sława*⟩. **9. i.** polskie ⟨*Polska; Polacy*⟩: Pozwól [...] czcigodna pani, która chwałę imienia polskiego roznosisz po świecie, abym w twe ręce wypił na cześć sztuki polskiej! *Berent Ozim. I, 113.* **10.** Huta, konkurs, szkoła, teatr, zakład itp. czyjego imienia ⟨*mająca(-y) nazwę od czyjego nazwiska, na cześć czyją*⟩: Szkoła imienia gen. Jarosława Dąbrowskiego. Zakłady Radiowe imienia Marcina Kasprzaka. **11.** Wróg imienia polskiego ⟨*wszystkiego co polskie*⟩. **12.** Na czyje **i.** ⟨*na czyją własność, na czyj rachunek, na czyje konto*⟩: Mieszkanie (spółdzielcze) przepisała na imię syna. **13.** *przestarz.* W **i.** boskie ⟨*z Bogiem, zdając się na wolę boską*⟩: Kazałem chłopcu klacz okulbaczyć, i w Imię boskie ruszyłem na niej wprost do zamku. *Rzew. H. Pam. 430.* **14.** W **i.** Ojca i Syna!, w **i.** Ojca! ⟨*okrzyk wyrażający zdziwienie, zdumienie lub przerażenie*⟩: W imię Ojca... Cóż ja widzę: czy się me oczy mylą? *Boh. Figl. 60.* **15.** W **i.** Ojca i Syna, i Ducha Świętego ⟨*formuła wypowiadana przez chrześcijan podczas czynienia znaku krzyża*⟩: W imię Ojca, i Syna, i Ducha Świętego! Wyrzekł uroczyście chłop i przeżegnawszy się z namaszczeniem ujął za pług — Wio! *Reym. Fron. 29.* **16.** Czynić co w **i.** kogo, czego ⟨*czynić co ze względu na kogo, na co, dla dobra kogo lub czego; czynić co odwołując się do kogo lub czego*⟩: Protestowała zawsze w imię swobody i godności człowieka przeciwko małżeńskiej niewoli. *Krasz. Szalona 254.* **17.** Czynić co w czyim imieniu, *daw.* czynić co imieniem czyim, w **i.** czyje ⟨*czynić co z ramienia, z upoważnienia czyjego, w zastępstwie kogo*⟩: Występowanie w czyim imieniu. Będzie mówił w imieniu swego klubu i jako reprezentant przemysłowców. *Ritt. Most 40.* **18.** Nazywać co po imieniu ⟨*mówić o czym po prostu, bez ogródek, nie obwijając w bawełnę*⟩: Nic nie upiększał, wszystko nazywał po imieniu. *Hulka Żyrar. 130.* **19.** Coś jest godne jakiego, czyjego imienia: W literaturze powszechnej XVI wieku „Odprawa posłów" jest jedną z najudatniejszych prób tragedii klasycznej, a w literaturze staropolskiej jest tragedią nie tylko pierwszą, ale jedyną piękną i jedyną godną tego imienia. *Chrzan. Lit. 177.* **20.** Zapewnić sobie **i.**: Jako indoeuropeista zapewnił sobie Rozwadowski poczesne imię w nauce licznymi rozprawami z zakresu zadań nad językiem litewskim, łacińskim i językami celtyckimi. *Lehr Szkice 201.* **21.** Zdobywać **i.**: Odcięty od kraju, za granicą [...] zyskiwał tam wpływy i stosunki, oddawał z daleka znaczne usługi, sam zdobywając zarazem imię i znaczenie. *Nałk. Z. Mił. 58.* **22.** *książk.* Zapisać (w pamięci ludzkiej, w rocznikach historii itp.), przekazać nieśmiertelności, uwiecznić, wsławić; okryć śmiesznością, zaszargać, splamić swoje (swe) **i.** **23.** *jęz.* **i.** własne, pospolite ⟨*rzeczownik*⟩.

imigracja *ekon.* **i.** kapitału ⟨*dopływ zagranicznego kapitału do jakiegoś kraju*⟩.

immunitet **i.** dyplomatyczny ⟨*nietykalność osobista i nietykalność lokalu zajmowanego przez dyplomatę akredytowanego w danym państwie*⟩. **i.** poselski ⟨*nietykalność poselska*⟩: Immunitet poselski polega na wyłączeniu jakiejkolwiek odpowiedzialności posła za działalność w sejmie lub poza sejmem, wchodzącą w zakres wykonywania mandatu poselskiego. *Rozmar. Prawo 271.*

impas ⟨*położenie bez wyjścia, zastój*⟩ **1.** Wejść w stadium impasu: Rokowania weszły [...] w stadium pewnego impasu, ale nie były jeszcze zerwane. *Piw. Monachium 108.* **2.** Być, znaleźć się w impasie. **3.** Wyjść z impasu: Słowacki szuka w mistyce ratunku i wyjścia z impasu emigracyjnego. *Tyg. Powsz. 26, 1950.* **4.** Wyprowadzić co z impasu.

imperialistyczny **1.** **i-a** burżuazja. **2.** Dążenia, cele **i-e.** **3.** Polityka **i-a.** **4.** **i.** kapitalizm: Walka [...] między imperliastycznym kapitalizmem a rewolucyjnym ruchem proletariatu toczy się również w dziedzinie ideologii. *Jakub Lit. XI/1, 7.* **5.** Wojna **i-a.**

impertynencja **1.** Mówić **i-e**, powiedzieć komu **i-e**: Powiedział mi parę grubych impertynencji i poszedł klnąc. *Niedź. Grzech 102.* Powiem ci jasno: jesteś bezczelny krętacz, oszust, złodziej!... — Ależ to obelga! Ja nie mogę pozwolić mówić sobie podobnych impertynencji w swoim własnym domu. *Syg. Wysadz. 108.* **2.** Nagadać impertynencji komu: Już mi pan nagadał tyle impertynencji, że zniosę może tę ostatnią! *Morc. Urodzaj 131.* **3.** Słuchać czyich impertynencji: Ja nie jestem pierwszy lepszy, panie, żebym mógł słuchać impertynencyj i znosić fumy jakichś tam półpanków. *Bliz. Rozb. 42.*

impet ⟨*rozpęd, rozmach, gwałtowność; siła rozpędu*⟩ **1.** Pierwszy **i.**: Żem go nie trzasnął kuflem w łeb, dziwię się samemu sobie. Na szczęście pohamowałem pierwszy impet. *Prus Lalka III, 25.* **2.** **i.** ataku. **3.** Z impetem ⟨*gwałtownie, z rozmachem, z rozpędem, nagle i silnie*⟩: Któż to widział z takim impetem wpadać! — ofuknęła stara panna. *Orzesz. Niemn. II, 75.*

imponować **1.** **i.** komu ⟨*wzbudzać czyj podziw*⟩: Imponowało mu, że ojciec wtajemnicza go w swoje plany i traktuje go poważnie. *Unił. Dwadz. 225.* **2.** **i.** (komu) — czym, np. pięknością, rozmachem, rozumem, wiedzą itp.: Miasto [...] buduje się szybko, zajmuje coraz to nowe przestrzenie, imponuje rozmachem. *Bystr. Warsz. 167.*

import ⟨*wwóz*⟩: Artykuły, towary z importu. Otworzyć granice dla importu. Ograniczyć **i.**

impresja **1.** Dowolne, ogólne **i-e** ⟨*subiektywne odczucia czego, wrażenia przelotne*⟩. **2.** **i-e** liryczne, muzyczne ⟨*utwory o charakterze nastrojowo-subiektywnym*⟩: Utwory Jasnorzewskiej, drobne przeważnie, rodzaj impresji lirycznych, fraszek, ukształtowane są ze swobodą i z [...] polotnością wyobraźni. *Rocz. Lit. 1935, s. 20.* Jest to szereg impresji muzycznych, w których znalazły wyraz osobiste zwierzenia kompozytora — egzaltowanego marzyciela. *Radio i Świat 21, 1953.*

impreza ⟨*przedsięwzięcie, widowisko, zawody (sportowe) itp.*⟩ **1.** Dobroczynna **i.**: Rozpoczęli banalną rozmowę na temat wyglądu sali, gry aktorów i powodzenia dobroczynnej imprezy. *Perz. Las 139.* **2.** Udana, nie udana **i.** **3.** **i.** kulturalna. **4.** **i.** muzyczna: Doroczny koncert własny „Harfy" jest poważną imprezą muzyczną w sezonie koncertowym stolicy. *Życie Śpiew. 4, 1949, s. 26.* **5.** **i.** propagandowa: Wycieczka poetów „Skamandra" do Pragi była udaną imprezą propagandową. *Słonim. Walki 69.* **6.** **i.** sportowa: Deszcz spowodował, że ostatnia niedziela była dużo skromniejsza w imprezy sportowe niż poprzednie. *Sztand. Młod. 85, 1950.* **7.** *przestarz.* **i.** teatralna ⟨*przedsiębiorstwo teatralne, widowiskowe*⟩: Dawniej w Krakowie, kiedy prywatna impreza teatralna walczyła z widmem pustej kasy, utarło się zdanie, że publiczność na Fredrę nie chce chodzić. *Boy Flirt III, 91.* **8.** Organizować, urządzać **i-y.**

improwizacja Dar, zdolność improwizacji (u poetów, artystów). Oddawać się improwizacji: Chopin od najwcześniejszego dzieciństwa oddawał się improwizacji. *Iwasz. J. Chopin 13.*

improwizować **1.** **i.** mowę, wiersz itd. ⟨*układać mowę, wiersz itd. od razu je wygłaszając*⟩: Mickiewicz przygotowanych wierszy nie miał; za to popisał się darem, który dotąd w małym tylko stopniu dał poznać — zaczął improwizować. *Kleiner Mick. I, 142.* **2.** **i.** na skrzypcach ⟨*grać bez przygotowania, komponując melodię*⟩: Gdy dziadek wieczorami improwizował na skrzypcach, wtulałem się w kąt sofy i słuchałem. *Krzyw. L. Wspom. 66.* **3.** *przen.* **i.** co: a) ⟨*tworzyć, urządzać, robić co naprędce, na poczekaniu z materiału, jaki się ma pod ręką*⟩: Zajął się zorganizowaniem improwizowanego kabaretu. *Iwasz. J. Księżyc 177.* Sztuka sypania wałów, improwizowania okopów była u nas do wysokiego stopnia rozwinięta. *Łoz. Wł. Praw. I, 95*; b) ⟨*zmyślać, kłamać, fantazjować*⟩: Po szóstym lub po ósmym kieliszku koniaku major improwizował opowieści o swych wyczynach studenckich w Niemczech. *Krzywosz. Życie 37.*

impuls ⟨*pobudka, popęd do działania*⟩ **1.** **i.** duchowy, uczuciowy. **2.** Psychiczny, wewnętrzny, zewnętrzny **i.**: Prokurator zapytał eksperta [...] czy psychiczne impulsy mogą pchnąć człowieka do zbrodni. *Krzywosz. Życie 62.* **3.** **i.** do czego: do rozwoju, do działania. **4.** Coś daje **i.**, coś jest impulsem do czego: Stale postępujący rozwój uprzemysłowienia kraju — to nieustający impuls do rozwoju techniki i zaopatrzenia naszego budownictwa. *Nowe Drogi 11, 1953, s. 118.* **5.** Kierować się impulsem: Nie rozumował w tej chwili kierowany wyłącznie impulsem uczuciowym. *Meis. Sześciu 90.* **6.** **i.** pobudza do czego: Jakie są nasze impulsy duchowe pobudzające do myślenia i tworzenia. Są to: zainteresowanie, ciekawość, podziw, zachwyt. *Hirsz. Hist. 103.*

inaczej **1.** Tak czy **i.** ⟨*niezależnie od innych spraw, biorąc rzecz ogólnie; w każdym razie*⟩: Tak czy inaczej, zapowiedziane odwiedziny zrobiły na niej niespodziewane wrażenie. *Dąbr. M. Noce II, 79.* **2. i.** coś by wyglądało, gdyby...: Ech, bracie, inaczej świat by wyglądał, gdyby jeden drugiemu pomagał. *Żuł. Rzeka 14.* **3.** Coś wypada **i.**: Jeśli coś opowiadała kilka razy, zawsze wypadło trochę inaczej. *Kow. A. Rogaz. 42.* **4.** Coś się przedstawia **i.**: Sprawa przedstawiała się zupełnie inaczej. *Perz. Las 245.* (Zrobić coś) bo **i.** ... Każ w tej chwili wyjść temu durniowi za drzwi, bo inaczej obydwóch was przez okno wyrzucę! *Syg. Wysadz. 108.*

in blanco Podpis **in b.** Wystawić czek, weksel **in b.**: Wystawienie czeku in blanco jest przez prawo uważane za upoważnienie odbiorcy do jego uzupełnienia. *Jancz. Prawo 499.*

incognito ⟨*pod cudzym nazwiskiem; nie podając nazwiska; nieoficjalnie*⟩: Podróżować **i.**: Podróżowała incognito; nie życzyła sobie odbierać żadnych honorów, bojąc się może, że nie byłyby takie, do jakich sobie rościła prawo. *Boy Mar. 274.* Iść, pójść **i.**: Pójdę incognito, przebrany w mundur oficerski. *Belc. Król 269.* Zachować swe **i.**: Nigdzie nie mogła zachować swego incognito, bo obcy poznawali ją na każdym kroku. *Strug Krzyż II, 322.*

incydent ⟨*wypadek, zajście*⟩ **1.** Przykry, godny pożałowania, krwawy **i.**: Norymberska mowa Hitlera spowodowała dalsze zaognienie sytuacji na obszarze sudeckim i na pograniczu, gdzie mnożyły się krwawe incydenty. *Piw. Monachium 111.* **2.** Gdzieś dochodzi do incydentów ⟨*do zajść*⟩: Na zebraniach dochodziło do przykrych incydentów, tak że chcieliśmy złożyć mandaty członków zarządu. *Ower. Ramp. 424.* **3.** Wywołać **i.**

indagacja ⟨*badanie, wypytywanie*⟩: Ciągnąć indagację: Masz rodziców? — ciągnęła dalej indagację pani domu. *Zap. G. Kaśka 5.* Wziąć kogo na indagację: Wziąłem starego sługę na indagację. — Powiedz mi, Janie, z kim ty chodziłeś do fary? *Sztyrm. Pow. I, 355.*

indeks **1. i.** książek zakazanych ⟨*lista książek zakazanych przez władze kościelne*⟩: W 1603 r. i 1617 r. władze kościelne ogłosiły pierwsze w Polsce indeksy książek zakazanych. *Musz. Książ. 150.* **2. i.** wyrazów, nazwisk itp. (w dziele naukowym) ⟨*wykaz*⟩: Umieścić wyraz w indeksie. **3.** Być na indeksie ⟨*o książce: figurować w spisie dzieł zakazanych*⟩: Galilei Galileo [...] naraził się na prześladowania, specjalnie jako zwolennik będącej wówczas na indeksie kościelnym teorii Kopernika ruchu Ziemi naokoło Słońca. *Wiedza 64, s. 27.* **4.** Umieścić dzieło na indeksie ⟨*uznać dzieło za niedozwolone do czytania umieszczając je na liście pism zakazanych*⟩: Dzieło to z powodu swej wolnomyślności zostało umieszczone na indeksie. *Lim. Spol. XVIII, 56.* **5.** Zdjąć dzieło z indeksu ⟨*uznać dzieło za dozwolone do czytania skreślając je jednocześnie z listy pism zakazanych*⟩: Watykan w 1758 roku zdecydował się zdjąć z indeksu ogólnie już uznane w nauce epokowe dzieło wielkiego astronoma [Kopernika], o czym ogłoszono półgębkiem w 1818 roku. *Probl. 3, 1954, s. 183.*

indor Czerwony jak **i.** Zaczerwienić się; zaperzyć się jak **i.**: Poczerwieniał w jednej chwili i zaperzył się jak indor. *Berent Próchno 186. por.* Indyk.

indukcyjny ⟨*opierający się na indukcji*⟩ **1. i.** badacz: Indukcyjny badacz, np. przyrodoznawca, opiera się na faktach danych, ściśle określonych. *Chmielow. Fant. 96.* **2.** Logika **i-a**: Ustalił metody badań i stworzył podstawę tzw. logiki indukcyjnej, która pozwala nam iść od faktów konkretnych do uogólnień i syntez i tworzyć płodne teorie naukowe. *Fik. Rodow. 52.* **3.** Rozumowanie **i-e**: Doszukiwanie się wspólnej racji dla wielu spostrzeżeń nazywa się rozumowaniem indukcyjnym. *Wiedza 155, s. 16.* **4.** *fiz.* Ładunek, prąd **i.**

indult Za indultem ⟨*za zezwoleniem władzy duchownej na odstąpienie od przepisu kościelnego — zezwolenie to jest udzielane w pewnych szczególnych wypadkach*⟩: Ówczesny biskup przemyski [...] dał nam ślub za indultem. *Kaczk. Trad. 183.*

indygenat *daw.* ⟨*przyznanie cudzoziemcowi obywatelstwa kraju, w którym przebywa*⟩ Nadać, nadawać **i.**: Nadawanie prawa szlachcica polskiego szlachcicowi cudzoziemskiemu, czyli nadawanie indygenatu, odbywało się tylko na sejmie i za zezwoleniem koła rycerskiego, czyli izby poselskiej. *Moracz. Dzieje VI, 98.*

indyk Puszyć się jak **i.** Nadęty jak **i.**: Wraca do swego domu nadęta jak indyk, podpierając się swoją laską. *Prus Emanc. II, 239.* Wziąć, zamienić byka na indyka ⟨*wyrażenie używane na oznaczenie niekorzystnej dla jednej ze stron zamiany lub transakcji*⟩. *por.* Indor.

indywidualizm **1.** Wybujały **i.** **2. i.** etyczny ⟨*pogląd, który stawia szczęście jednostki ponad interesy społeczeństwa i głosi konieczność podporządkowania wszystkiego interesom jednostki*⟩. **3. i.** historyczny ⟨*ujmowanie zjawisk społecznych jako wyniku działalności poszczególnych jednostek, a nie ludów, narodów, klas; kult jednostek wyjątkowych*⟩. **4. i.** polityczny ⟨*doktryna, która jednostkę ludzką uważa za podstawowy czynnik materialny i rozwój moralny jednostek za cel związku społecznego*⟩.

indywidualność **1.** Niezwykła, silna, wielka, wybitna **i.**: a) ⟨*ogół cech osobniczych, wyodrębniających jednostkę*⟩: Nauczyciele Chopina [...] wobec niezwykłej indywidualności ucznia stosowali jedną najwłaściwszą metodę: oto nie krępowali go w niczym. *Iwasz. J. Chopin 15.* Odznaczać się (silną itp.) indywidualnością; b) ⟨*wybitna osobistość, osoba odznaczająca się jakimiś wybitnymi cechami*⟩: Mickiewicz to niezwykła indywidualność. **2. i.** artystyczna, twórcza; **i.** narodowa, polityczna, społeczna; **i.** historyczna. **3.** Być (niezwykłą, wybitną itp.) indywidualnością.

indywidualny **1.** Budownictwo, gospodarstwo, rolnictwo **i-e** ⟨*jednostkowe w przeciwieństwie do uspołecznionego lub państwowego*⟩. **2.** Cechy **i-e** ⟨*osob-*

nicze, charakteryzujące jednostkę⟩. **3. i.** pogląd na co, upodobanie **i-e** ⟨*osobisty(-e)*⟩. **4.** Własność **i-a** ⟨*osobista, nie wspólna, nie społeczna*⟩. **5.** Współzawodnictwo **i-e** ⟨*jednostkowe w przeciwieństwie do zbiorowego*⟩.

indywiduum Ciemne, podejrzane **i.** ⟨*osobnik podejrzany*⟩: Koło mego domu zaczęło się kręcić jakieś podejrzane indywiduum. *Rudn. L. Stare II, 36.*

indziej 1. Nigdzie **i.** ⟨*w żadnym innym miejscu*⟩: Gdziem stanął? — zapytał Murdelio, popijając ogromną szklankę wina i zapalając lulkę, którą nigdzie indziej, ale tutaj palił zapamiętale. *Kaczk. Murd. I, 232.* **2.** Wszędzie **i.** ⟨*w każdym innym miejscu*⟩: Przyczyna niewolnictwa, czyli chłopstwa, taż sama u nas była co i wszędzie indziej. *Tremb. Proz. 215.*

inercja *fiz.* Siła inercji ⟨*siła bezwładu, prawo bezwładności*⟩. *przen.* **i.** myślowa. Popaść w inercję: Popadłam na parę tygodni w taką apatię i inercję ducha, że absolutnie pisać nic nie mogłam, nawet listów. *Orzesz. Listy II/1, 227.*

infamia 1. Rzucić na kogo infamię; skazać kogo na infamię ⟨*odsądzić od czci*⟩: Całe stronnictwo wyrzekło się mnie i rzuciło na mnie infamię jako na zdrajcę idei Burbonów. *Żer. Sułk. 92.* Radziejowski skazany został na śmierć, wieczną infamię i konfiskatę majątku. *Kub. Szkice II, 37.* **2.** Popełniać infamię ⟨*bezecność, czyn haniebny, nikczemność*⟩: Moim zdaniem mężczyzna, który żeni się dla chleba, popełnia infamię! *Lam J. Rozmait. 233.*

infekcyjny Choroba **i-a** ⟨*choroba zaraźliwa, zakaźna*⟩.

informacja 1. i. o czym a. co do czego: Poprzestanę na udzieleniu informacji o całym przedsięwzięciu. *Dąbr. M. SPP.* **2.** Bliższe, dalsze **i-e. 3.** Gruntowne, ścisłe **i-e. 4.** Poufne **i-e. 5.** Źródło informacji: Obfite źródło informacji o stanie społecznym i ekonomicznym kraju stanowią podróże. *Korzon Wewn. I, 9.* **6.** Dostarczać komu informacji. **7.** Odbierać, otrzymywać **i-e. 8.** Służyć informacjami. **9.** Udzielać komu informacji: Szeptem udzielali sobie informacji. *Par. Król 133.* **10.** Zasięgnąć informacji (u kogo): W jednej bramie spostrzegł przekupkę siedzącą za straganem i poszedł do niej zasięgnąć informacji. *Dygas. Robins. 80.* **11.** Zbierać **i-e.**

informacyjny 1. Agencja **i-a** ⟨*wydawnictwo prasowe publikujące biuletyny drukowane lub powielane, które są źródłem materiału dla działu informacyjnego w dziennikach*⟩: Selekcji w materiale prasowym dokonały już redakcje czasopism i urzędowej agencji informacyjnej. *Kurek Ocean 24.* **2.** Biuro **i-e**: Poszedł do biura informacyjnego na dworcu, dowiedział się, ile kosztuje bilet trzeciej klasy do tego miasteczka. *Waż. Mity 176.* **3.** Dział **i.** (w gazecie). **4.** Zebranie **i-e. 5.** Źródło **i-e**: Dostępnych źródeł informacyjnych dla szerokiej publiczności jest stosunkowo niewiele. *Bujak. Gal. I, 1.*

ingerować i. w jakieś sprawy [nie w jakiejś sprawie] ⟨*wtrącać się, mieszać się w jakieś sprawy*⟩: Nie ma oczywiście zamiaru ingerować w czyjekolwiek sprawy. *Jaroch. Liście 306.*

inhalacyjny Narkoza **i-a** ⟨*narkoza wziewna*⟩. Zabiegi **i-e.**

inicjatywa 1. Śmiała, twórcza **i. 2. i.** prawodawcza, ustawodawcza ⟨*prawo wnoszenia projektów do odpowiednich organów ustawodawczych*⟩. **3. i.** prywatna: a) ⟨*zapoczątkowanie czego przez osoby prywatne*⟩: Inicjatywie prywatnej ludzi dobrej woli zawdzięczamy założenie poznańskiego Towarzystwa Przyjaciół Nauk. *Brück. Kult. IV, 157*; b) ⟨*przedsiębiorstwo przemysłowe lub handlowe nie uspołecznione, będące prywatną własnością*⟩. **4.** Z własnej inicjatywy ⟨*dobrowolnie*⟩: Zrobić co z własnej inicjatywy. **5.** Z inicjatywy czyjej, za inicjatywą czyją ⟨*według czyjego pomysłu, zgodnie z czyim projektem, pomysłem*⟩: Na krótko przed wojną z inicjatywy Boya powstało [...] coś w rodzaju towarzystwa popierania twórczości dramatopisarskiej. *Teatr 6—7, 1946, s. 5.* **6.** Brać, dać, pojąć, ująć itp. inicjatywę ⟨*zapoczątkować, przedsięwziąć co; zainicjować*⟩: Państwowy Instytut Wydawniczy podjął inicjatywę opracowania nowych przekładów dzieł dramatycznych Szekspira. *Przekr. 284, 1950.* **7.** Mieć inicjatywę: Kamionka nie mógł wyjść z podziwu, że żona jego miała tyle energii i inicjatywy. *Dygas. Now. V, 129.* **8.** Wykazać inicjatywę. **9.** Wystąpić z inicjatywą: Wielu przodujących robotników, techników, inżynierów występowało z inicjatywą dokonania ulepszeń technicznych. *Nowe Drogi 5, 1952, s. 32.* **10. i.** wychodzi, wyszła od kogo, skąd.

inklinacja 1. Mieć inklinację do czego: a) ⟨*mieć upodobanie, chęć do czego*⟩: Ach! te wasze ważne sprawy! — wykrzyknęła pani Malwina. — Nigdy do nich najmniejszej inklinacji nie miałam. *Orzesz. Eli II, 214*; *żart.* Mieć inklinację do kieliszka; b) ⟨*mieć skłonność do czego*⟩: Mieć inklinację do tycia. **2.** Mieć, czuć inklinację do kogo ⟨*mieć sympatię, pociąg do kogo*⟩: Pamiętam, jakeś w liście do Hersylki dowodziła, że nie czujesz żadnej inklinacji do M[ianowskiego]. *Słow. Listy II, 25.*

inkorporacyjny ⟨*odnoszący się do inkorporacji*⟩: Przywilej **i.**: W r. 1561 w przywileju inkorporacyjnym Zygmunta Augusta miasto Wolmar zaliczone jest do najprzedniejszych w Inflantach. *Baliń. W. Polska IV, 461.*

inkwizycja 1. *hist.* Święta **i.** ⟨*instytucja sądowo-policyjna kościoła katolickiego zorganizowana w XIII w. w celu tępienia herezji*⟩. **2. i.** hiszpańska, wenecka. **3.** *daw.* Iść pod czyją inkwizycję ⟨*podlegać czyjej jurysdykcji, władzy sądowej*⟩: On mi list zapowiedni przez tegoż pana Wołodyjowskiego przysłał, a przez to pod inkwizycję hetmańską poszedłem i sądów mogłem się nie bać. *Sienk. Pot. IV, 93.* **4.** *daw.* Prowadzić inkwizycję ⟨*badanie, indagację*⟩: Spotykamy [...] przykłady, że dziedzic sam z własnej mocy jest i stroną, i sądem, i wykonawcą wyroku, że sam prowadzi inkwizycję, sam woła kata. *Łoz. Wł. Praw. I, 413.*

inkwizycyjny Proces **i.**, zasada **i-a** itp. ⟨*w dawnym prawie karnym: proces, zasada itp. oparte na skupieniu w ręku jednej osoby funkcji prokuratora i sędziego*⟩.

inkwizytor 1. Wielki **i.** ⟨*przewodniczący inkwizycji*⟩: Po ewangelii wielki inkwizytor odebrał od króla przysięgę, jako całą swą siłą będzie pomagał do wytępienia kacerstwa. *Kaczk. Teka 180.* **2.** i. generalny: Zwyczaj jest, że król hiszpański nominuje inkwizytora generalnego, którego papież potwierdza. *Staszic Dzien. II, 208.*

inkwizytorski **1.** Trybunał i. ⟨*inkwizycja*⟩. **2.** i-e spojrzenie ⟨*takie jak u inkwizytora, podejrzliwe*⟩: Inkwizytorskie spojrzenie jego zielonych oczu było przeszywające i tak przenikliwe, że Edmund z trudem je znosił na swej twarzy. *Rydz. Ludzie 140.* **3.** Umysł i.: Irzykowskiego cechował umysł inkwizytorski kwalifikujący go raczej na sędziego śledczego niż na obrońcę. *Twórcz. 7, 1955, s. 113.*

innowacja i-e techniczne. Wprowadzać i-e: Podjął się przebudowy fabryki i wprowadzenia innowacji technicznych, które miały usprawnić i zwiększyć produkcję. *Wyg. Widz. 39.*

inny **1.** i-e czasy. **2.** i. człowiek: Przecież to zupełnie inny człowiek niż przed sześcioma laty. *Andrz. Wojna I, 120.* **3.** i. duch (wstępuje w kogo): Jakby inny duch we mnie wstąpił, straciłem od razu całego pietra i nabrałem takiej odwagi, że mogliby mnie bić a bić, a ja sobie gwiżdżę na nich. *Past. Komuna 136.* **4.** i-a epoka, era. **5.** i. świat, i-e życie: Minęło wiele lat od mojej młodości. Mówią jedni, że inny teraz świat, inni ludzie, inne życie. *Rodz. Dew. 16.* **6.** i. wiatr ⟨*nowe, zmienione warunki, okoliczności; zmiany*⟩: Jakież inne, nowe wiatry wieją od niejakiego czasu między nami i mało kto zdaje sobie dokładnie sprawę, jak dalece w ostatnich czasach przeradza się nasze społeczeństwo. *Sienk. Mieszan. 76.* **7.** Nikt i. ⟨*nikt poza tym, tylko ten*⟩: Głośno zaczęto mówić, że autorem tej broszury nie może być nikt inny, tylko Ziemiałkowski. *Obłęd. Pam. I, 176.* **8.** Nie kto i., tylko (*przestarz.* jeno) on, my itp. ⟨*on (my) właśnie*⟩: Przyszliśmy do przekonania, że nie kto inny, tylko my powinniśmy się zająć losem i przyszłością artystyczną panny Anny. *Żer. Grzech. 39.* Zapomniano, że Fircyk-staroście to nie kto inny, tylko sam Kajetan Węgierski. *Loren. Dwadz. 15.* **9.** Co innego ⟨*inna, druga rzecz, inna sprawa, coś drugiego*⟩: Na przekór słowom ludzie zawsze wierzą w co innego, niż mówią. *Rus. Człow. 8.* Kiedy tak, to co innego. *SW.* **10.** Nic innego ⟨*nic poza tym*⟩: Nie pozostaje mi nic innego, jak tylko pożegnać państwa. *SW.* Już to nic innego, tylko on tego figla spłatał ⟨*nie inaczej*⟩. *SW.* **11.** i-a rzecz, że... ⟨*oczywiście należy dodać, nie można zapominać, że...*⟩: Jestem przekonany, że Wyspiański bez wahania byłby się podjął dekorowania kawiarni, inna rzecz, że urządziłby ją w stylu Bolesława Śmiałego. *Boy Znasz. 134.* **12.** Innym razem a. *daw.* i. raz ⟨*kiedy indziej*⟩: Porachuję się z nim innym razem — monologowała, schodząc po schodach. *Perz. Las. 40.* **13.** Innymi słowy ⟨*mówiąc to samo inaczej*⟩. **14.** Każdy z innej parafii ⟨*każdy odmienny, w innym stylu, nie zharmonizowany z pozostałymi*⟩: Zaniedbany w ubraniu do ostateczności; marynarka, kamizelka, spodnie — każde z innej parafii. *Zeg. Zmory 233.* **15.** Między innymi ⟨*także, również, ponadto, obok wielu różnych rzeczy*⟩: Powoli knajpujące towarzystwo poczęło się rozchodzić, a między innymi wyszedł i Sielski, do którego przyczepił się literat. *Prus Dusze 15.* **15a.** W i. sposób, innym sposobem ⟨*inaczej*⟩: Miał swoje zasady, racje i motywy postępowania w taki właśnie sposób, nie inny. *Nałk. Z. Gran. 6.* **16.** Być innego zdania ⟨*nie zgadzać się z kim, uważać inaczej*⟩: Wystarczy po prostu się odezwać, żeby zaraz była innego zdania. *Nałk. Z. Gran. 75.* **17.** Nie ma, nie było innej rady, sposobu, wyboru, wyjścia ⟨*nie można (było) inaczej*⟩. **18.** Patrzeć na kogo a. na co innymi oczami ⟨*traktować kogo albo co inaczej niż dotąd, w nowy, odmienny sposób*⟩: Innymi, nowymi oczyma patrzył na świat i sprawy, jak gdyby bielmo spadło ze źrenic. *Was. W. Rzeki 402.* **19.** Przechodzić na i. temat ⟨*zmieniać przedmiot rozmowy*⟩: Ten i ów z profesorów próbował zagadać o niej z katechetą, ale nie znajdując w nim zachęty przechodził na inny temat. *Par. Niebo 159.* **20.** Skierować rozmowę na i-e tory ⟨*zmienić temat rozmowy*⟩: Skierował rozmowę na inne tory, a wybierając tematy zdawał się zabiegać drogę potężnemu gościowi, schylać się przed każdą jego myślą. *Żer. Uroda 266.* **21.** Uderzyć w i. ton, zacząć innym tonem, zaśpiewać z innego tonu ⟨*zmienić sposób przemawiania do kogo, traktowania kogo*⟩: Widząc drwiący uśmiech Józia, uderzył w inny ton. *Reym. Now. V, 225.* **22.** Ktoś wydaje się i.: Bez wąsów, z podgoloną czupryną, w cywilnym ubraniu wydał im się jakiś inny, młodszy, bardziej swój. *Rudn. H. Płom. 141.* **23.** Sprawa wzięła i. obrót ⟨*sprawa ułożyła się inaczej, w odmienny, nowy sposób*⟩: I gdybyś miał odwagę cywilną powiedzieć im w oczy słowa prawdy, to niejedna sprawa inny by obrót wzięła. *Bojko Dusze 20.* **24.** Zacząć z innej beczki, *daw.* zażyć kogo z innej beczki ⟨*zmienić sposób przemawiania do kogo, porozumiewania się, postępowania z kim*⟩: Kamil czuł, że tym niewinnym, zdawałoby się, pytaniem wywołał ich nieufność. Zrozumiał, że się nie dogada. Zaczął więc z innej beczki. *Krzyw. I. Bunt. 163.*

inscenizacja ⟨*przygotowanie do wystawienia na scenie*⟩: i. ballad, pieśni. i. sztuki: Inscenizacja sztuki wypadła bardzo szczęśliwie. *Boy Flirt I, 166.* Dokonać inscenizacji (dramatu).

inserat *książk.* ⟨*ogłoszenie w dzienniku*⟩ **1.** Drobne i-y: Córka podstarzała panna [...] nie mogąc znaleźć męża na miejscu, spodziewała się z dala jakiegoś wybawiciela, czytała więc pilnie drobne inseraty dzienników. *Chłęd. Pam. II, 142.* **2.** Płatny i.: Hojnie płatne inseraty roznosiły sławę ich działalności w najdalsze zakątki kraju. *Prz. Tyg. Życia 35, 1875.*

inspekcja **1.** i. pracy ⟨*urząd kontroli, nadzoru*⟩: Inspekcja pracy jest organem państwowym podległym bezpośrednio Okręgowemu Inspektoratowi Pracy. *Szczur. Piek. 113.* **2.** Państwowa I. Handlowa. **3.** Przeprowadzać, przeprowadzić inspekcję ⟨*kontrolę*⟩: Odprawił oficerów brygady i pozostał na noc nie opodal miasteczka, w którym miał nazajutrz przeprowadzić inspekcję jednego ze swych oddziałów. *Otw. Spotk. 62.* **4.** Udać się, przyjechać, wyjechać na inspekcję.

inspekcyjny Oficer i. ⟨*oficer przeprowadzający inspekcję placówki wojskowej*⟩: Na odprawie oficer inspekcyjny garnizonu, jakiś kapitan saperów, zapytał go o obowiązki dowódcy warty. *Rudn. A. Żołn. 164.*

inspektor **1. i.** policyjny ⟨*wyższy urzędnik (oficer) w policji*⟩: Na schodach prowadzących na dworzec inspektorowie policyjni trzymali straż, przestrzegając porządku i nie wpuszczając na dworzec nikogo, tylko osoby uprawnione do tego. *Bał. Burm. 127.* **2. i.** pracy ⟨*specjalny urzędnik państwowy a. działacz społeczny nadzorujący przestrzegania przepisów o bezpieczeństwie i higienie pracy*⟩. **3. i.** szkolny ⟨*urzędnik państwowy stojący na czele dawnego inspektoratu nadzorującego szkolnictwo podstawowe na terenie danego obwodu szkolnego*⟩. *wojsk.*: **4. i.** armii ⟨*generał stojący na czele armii, kierujący jej wyszkoleniem bojowym i przeznaczony na jej dowódcę w czasie wojny*⟩. **5. i.** broni (np. jazdy piechoty) ⟨*generał kierujący wyszkoleniem bojowym danej broni*⟩: Po zawarciu pokoju w Tylży zajęto się gorliwie organizacją i wyćwiczeniem wojska. Inspektorem jazdy był mianowany generał Rożniecki. *Gemb. Wojsko 117.* **6. i.** generalny ⟨*generał kierujący całością przysposobienia sił zbrojnych państwa i przeznaczony na naczelnego dowódcę w czasie wojny*⟩. **7.** *daw.* **i.** popisów ⟨*w dawnym wojsku oficer dokonujący przeglądu armii*⟩: Pułkownik Nowicki, inspektor popisów legii 1. odbył lustrację Legii północnej na dziedzińcu. *Gemb. Wojsko 63.*

inspirator Być inspiratorem czego ⟨*poddać, rzucić myśl utworzenia, wykonania czego*⟩: Był głównym inspiratorem projektowanego wydawnictwa. *Bar Kum. 242.*

instancja **1.** Pierwsza **i.** (w sądownictwie): Sprawy cywilne rozpoznają w pierwszej instancji: sądy powiatowe i sądy wojewódzkie. *Kod. post. cyw. 9.* **2.** Wyższa **i.**: Od wyroku sądu niższego rzędu można odwołać się w drodze rewizji tylko do jednej wyższej instancji, tj. do sądu bezpośrednio wyższego. *Barb. Nauka 189.* **3. i-e** związkowe: Wnioski i postulaty zgłoszone na zebraniach i konferencjach wyborczych powinny być z największą uwagą rozpatrzone przez nowo obrane instancje związkowe. *Gaz. Rob. 308, 1954.* **4. i-e** partyjne: Również terenowe instancje partyjne muszą stale kontrolować przebieg wykonywania zobowiązań. *Nowe Drogi 5, 1952, s. 35.* **5.** *przestarz.* Instancję wnosić ⟨*wstawiać się za kimś*⟩: Darmo Sędzia za szlachtą instancyję [instancję] wnosi i Telimena łączy prośby do łez Zosi. *Mick. Tad. 244.* **6.** *przestarz.* Wzywać czyjej instancji: Wzywając jej instancji do męża, wsunęła jej pod poduszkę dwa rulony z dukatami. *Koźm. Pam. I, 73.* **7.** *przestarz.* Za czyjąś instancją co zrobić ⟨*za czyimś wstawiennictwem*⟩: Przebaczam mu za twoją instancją. *SPW.*

instrukcja ⟨*pouczenie, wskazówka; zbiór przepisów*⟩ **1.** Specjalna, szczegółowa **i.**; tajna, poufna **i.**; **i.** na piśmie. **2. i.** dla kogo; do czego: do wykonania planu. **3. i.** o czym lub co do czego: Instrukcja o ruchu. *(KJMK) SPP.* **4. i-e** poselskie, sejmikowe itp. ⟨*polecenia udzielane posłom na sejm w dawnej Polsce przez wyborców na sejmikach*⟩: W zasadzie źródłem zrywania sejmów były instrukcje sejmikowe wydające posłom rozkazy kategoryczne. *Smol. W. Dzieje 247.* **5.** Dać, dawać **i-e**: Dał woźnicy krótką instrukcję: — Pojedziem do Krosowic, ale nie szosą, tylko bocznymi drogami. *Skiba Poziom. 251.* **6.** Działać, postępować zgodnie z instrukcją (wbrew instrukcji), w myśl, według instrukcji. **7.** Wydawać, wydać odpowiednie **i-e**.

instrument **1. i.** muzyczny: Instrumenty muzyczne dzielimy tradycyjnie na trzy grupy: instrumenty strunowe, uderzeniowe (perkusyjne) i dęte. *Mal. Akust. 112.* **2.** Grać na instrumencie. **3.** Stroić **i. 4. i.** fizyczny: Ze wszystkich instrumentów fizycznych, które miałem z sobą, zajmowała Hucułów najwięcej busola. *Pol Obrazy II, 179.* **5.** *przen.* **i.** działania, polityki. **6.** Coś jest instrumentem czego: Teorie są tylko narzędziami, instrumentami działania. *Tatar. Hist. III, 278.* **7.** *daw.* Podpisać **i.** ⟨*podpisać akt urzędowy, dokument, dowód*⟩: Geniusz Kazimierza W.[ielkiego] dał byt początkowo tej szkole [Akademii Krakowskiej]. Jagiełło podpisał instrument wyprowadzający ją z letargu i przeprowadzający z Kazimierza do Krakowa ten uczony instytut. *Czart. Myśli 46.*

instrumentalny Zespół **i.** ⟨*orkiestra*⟩.

instynkt ⟨*celowe zachowanie się typu odruchowego; popęd zmierzający do zachowania gatunku*⟩ **1. i.** macierzyństwa, **i.** płciowy, **i.** samozachowawczy, **i.** życia. **2.** *przen.* **i.** narodowy, **i.** organizacyjny, **i.** sceniczny: Korzeniowski posiadał w wysokim stopniu instynkt sceniczny. *Tyg. Ilustr. 209, 1863.* **3.** Robić co instynktem: Kierować się instynktem. Nic nie widać i konie instynktem odnajdują drogę. *Iwasz. J. Mił. 98.*

instytut ⟨*instytucja naukowo-badawcza*⟩ **1. i.** badawczy, doświadczalny, naukowy. **2. i.** muzyczny. **3. i.** wydawniczy ⟨*wydawnictwo*⟩. **4. i.** czego [nie: dla czego]: **i.** badań literackich; pedagogiki specjalnej; popierania sztuki ludowej itp. **5. i.** głuchoniemych i ociemniałych ⟨*zakład wychowawczo-opiekuńczy*⟩.

insygnium ⟨*godło, oznaka*⟩: **i-a** królewskie. **i.** władzy: Postępowali dygnitarze koronni z insygniami władzy królewskiej. *Szajn. Jadw. II, 276.*

inszy *pot. żart.* **i-a** inszość ⟨*co innego*⟩.

intelektualny ⟨*umysłowy*⟩: Życie **i-e**. Elita **i-a**: Literatura włoska była popularna w kołach elity intelektualnej, która studia we Włoszech odbywała. *Bystr. Dzieje I, 97.* Niższość, wyższość **i-a** kogo.

inteligencja **1.** Błyskotliwa, rzutka, wrodzona, żywa **i.** ⟨*zdolność rozumienia sytuacji i znajdowania na nią właściwej reakcji*⟩. **2. i.** zwierząt. **3.** *psych.* **i.** praktyczna, teoretyczna. **4. i.** pracująca; **i.** techniczna; **i.** twórcza; **i.** zawodowa ⟨*pracownicy umysłowi danego zawodu*⟩: Polska Rzeczpospolita Ludowa szczególną opieką otacza inteligencję twórczą — pracowników nauki, oświaty, literatury i sztuki oraz pionierów postępu technicznego. *Konst. PRL 272.* **5.** Miejscowa **i. 6.** Gra w inteligencję ⟨*rodzaj gry umysłowej*⟩. **7.** Górować nad kim inteligencją: Miał opiekę, towarzystwo rówieśnika, nad którym górował inteligencją, co dogadzało jego ambicji. *Unił. Dwadz. 292.* **8.** Odznaczać się inteligencją.

inteligencki Rodzina **i-a** ⟨*należąca do inteligencji*⟩. Koła **i-e**.

inteligent **i.** pracujący ⟨*pracownik umysłowy*⟩.

inteligentny **1.** **i.** człowiek, **i-e** stworzenie ⟨*odznaczający(-e) się inteligencją*⟩. **2.** **i-e** zwierzę ⟨*pojętne*⟩. **3.** **i-e** spojrzenie, **i-a** twarz ⟨*wyrażające(-a) inteligencję*⟩.

intencja **1.** Na intencję czego, na czyją intencję ⟨*na czyją korzyść; aby się coś urzeczywistniło, udało*⟩: Poczęli do siebie przepijać, coraz to na inne intencje wznosząc kielichy. *Sienk. Pot. IV, 117.* **2.** Z intencją ⟨*znacząco, umyślnie, z podkreśleniem*⟩: Powiedzieć, rzec, dodać co z intencją. **3.** *daw.* **i.** ku komu, ku czemu ⟨*skłonność, upodobanie do kogo lub czego*⟩: Jeżeli panna Antonina ma szczerą intencję ku tobie, to jej nikt przecie nie przymiewoli iść za kogo innego. *Bał. Dziady 166.* **4.** Coś jest czyją intencją, leży w czyjej intencji ⟨*ktoś ma jakiś zamiar*⟩: W intencji Mickiewicza leżało przetworzenie powiastki francuskiej na opowieść rzekomo historyczną. *Szmydt. Mick. 24.* **5.** Mieć intencję ⟨*mieć zamiar, zamysł, chęć, myśl, pragnienie*⟩: Miałem intencję pisać do ciebie. *Żmich. Narc. 323.* **6.** Mieć najlepsze **i-e**, zrobić co w najlepszej intencji.

intensywny **1.** **i.** zapach ⟨*mocny*⟩. **2.** **i-e** poszukiwania, starania, zabiegi ⟨*energiczne*⟩. **3.** *roln.* **i-a** gospodarka, gospodarstwo ⟨*system zwiększania produkcji rolnej oparty na dużych nakładach przypadających na jednostkę powierzchni ziemi uprawnej*⟩.

intercyza ⟨*umowa, kontrakt*⟩: **i.** przedślubna. Spisywać, spisać; zawierać, zawrzeć intercyzę. Zastrzec sobie co intercyzą.

interdykt ⟨*zakaz odprawiania nabożeństw i wykonywania obrzędów religijnych*⟩ **1.** Rzucić **i.** na kogo, co, obłożyć kogo, co interdyktem: W konflikcie z klerem [...] pozostawał czasami cały naród, gdy papież rzucał na kraj interdykt. *Budzyk Lit. IX, 68.* **2.** Zdjąć **i.** **3.** *przen.* Dostać się pod **i.**: Masoneria, zostająca z początku tylko pod interdyktem państwowym, dostała się następnie przy zmienionym nastroju umysłów pod interdykt społeczny sfer pewnych. *Chmielow. Studia 111.*

interes **1.** Czysty, kiepski, korzystny, nieczysty, świetny, zyskowny **i.** ⟨*przedsięwzięcie; zarobek*⟩. **2.** **i.** ogólny, krajowy, publiczny ⟨*sprawa mająca znaczenie ogólne, pożytek ogólny*⟩. **3.** **i-y** państwa. **4.** Osobisty, pilny, ważny **i.** ⟨*sprawa*⟩: Mieć do kogo osobisty interes. **5.** Złoty, kokosowy **i.** ⟨*zyskowne obroty pieniężne; przedsiębiorstwo dające wielkie zyski; bardzo duży zarobek*⟩: Każde schronisko w tych górach było złotym interesem dla właściciela. *Wierchy 1947, s. 40.* **6.** **i-y** bankowe, handlowe, kupieckie, milionowe, pieniężne itp. ⟨*transakcje*⟩. **7.** Ładny **i.** ⟨*potoczny wykrzyknik używany wtedy, kiedy się spodziewamy, że coś może się nie udać*⟩: Ładny interes! Spóźnię się do sądu [...] sąd wyda wyrok zaoczny [...] uzna ją za zbiegłą, rozeszle [roześle] listy gończe. *Prus Lalka III, 54.* **8.** Obrotny w interesach. **9.** Przyjaźń przyjaźnią, a **i.** interesem. **10.** *pot.* Ruch w interesie ⟨*ożywiona działalność; szybkie zmiany*⟩: Będzie ruch w interesie — ucieszył się szwagier burmistrza, bardzo obrotny handlowiec. *Prusz. Karabela 127.* **11.** W interesie czyim lub czego ⟨*dla czyjegoś dobra, dla powodzenia jakiej sprawy*⟩: Chcieliśmy wspólnego dobra i działaliśmy w interesie wszystkich. *Makusz. Bezgrz. 144.* **12.** Jest lub leży w czyim interesie coś robić. **13.** To nie **i.** ⟨*to niekorzystne, to rzecz niekorzystna*⟩: Cóż robić u diabła, wynająć jakąś ciupkę i płacić sześćdziesiąt złotych to też nie interes. *Unił. Pok. 2.* **14.** *pot.* To nie twój **i.** ⟨*to ciebie nie dotyczy, to nie twoja sprawa*⟩: Nie wtrącaj się, to nie twój **i.** **15.** *pot.* Brać się, wziąć się do interesu ⟨*do przeprowadzenia czego*⟩. **16.** Budzić **i.** ⟨*budzić zainteresowanie, zaciekawienie, zajęcie*⟩: Podczas sejmu wielkiego sprawa szkół elementarnych żywszy w narodzie budzi interes. *Smol. W. Pisma II, 146.* **17.** *przestarz.* Być w złych interesach ⟨*być w kłopotach pieniężnych*⟩: Chciałbym ci się czymś przysłużyć, ale sam w bardzo złych jestem interesach... mało ci dać mogę. *Krasz. Seraf. 62.* **18.** Chodzić, jeździć, wyjechać za interesami: Jeździła sama za interesami do Lublina. *Weys. Józ. Żywot 42.* **19.** *przestarz.* Kierować interesem ⟨*przedsięwzięciem; przedsiębiorstwem*⟩. **20.** Kręcić się, chodzić itp. koło swoich interesów ⟨*starać się, zabiegać o co; być sprytnym, zaradnym*⟩: Nie był do zbijania pieniędzy, to trudno, nie umiał jak inni kręcić się koło swoich interesów. *Nałk. Z. Gran. 9.* **21.** *przestarz.* dziś *posp.* Mieć, otworzyć, zlikwidować, zwinąć **i.** ⟨*mieć, otworzyć, zwinąć sklep, zakład handlowy, przemysłowy, przedsiębiorstwo*⟩: Założyłbym się, że za rok — dwa otworzy handlowy lub bankowy interes. *Święt. A. Dryg. 206.* **22.** Wyjść, wycofać się z interesu ⟨*wycofać się z przedsięwzięcia; z przedsiębiorstwa*⟩. **23.** *pot.* Mieć **i.** do kogo ⟨*sprawę*⟩: Nie mamy do niej żadnego interesu. *Dąbr. M. SPP.* **24.** Mieć **i.**, mieć w czym **i.** ⟨*być osobiście zainteresowanym w czym; mieć cel*⟩: Zostaniemy przyjaciółmi, bo... jak to dobrze powiada jakieś przysłowie... ręka rękę myje... oboje mamy w tym interes. *Dzierzk. Rodzina 82.* **25.** Mieszać się, wtrącać się do czyich interesów ⟨*do czyich spraw*⟩. **26.** Podjąć, poprawić (swoje), prowadzić **i-y** ⟨*sprawy finansowe*⟩. **27.** *przestarz.* Przypatrywać się, słuchać z interesem ⟨*przypatrywać się, słuchać z zainteresowaniem, zaciekawieniem, zajęciem*⟩: Pierwsza moja lekcja, choć źle byłem nastrojony, udała się dosyć, nieświetna, ale porządna, i słuchana z interesem. *Mick. Listy II, 338.* **28.** Robić, zrobić **i.** (na czym, na kim) ⟨*wyzyskać, wykorzystać kogo, co, zarobić na kim lub na czym*⟩: Gdy ojciec interesa robił na piwie i winie, brat biegał za sprawą, ona myślała, z czego dać im pić, jeść i skąd wziąć pieniędzy. *Krasz. Siekierz. 158.* Muszę tutaj [...] przepowiedzieć, że państwo, oddając kursom wakacyjnym ów odbudowany zamek, zrobicie znakomity interes. *Żer. Przep. 39.* **29.** Robić co dla (z) interesu a. nie robić czego bez interesu ⟨*robić co z wyrachowania, z chęci zysku*⟩. **30.** *przestarz.* Stać w interesach źle lub dobrze ⟨*być w złym lub dobrym położeniu finansowym*⟩. **31.** Ubi(ja)ć **i.** ⟨*przeprowadzić, przeprowadzać, finalizować transakcje*⟩: Zaobserwowaliśmy grupkę elegancko ubranych mężczyzn, ubijających najwyraźniej jakiś interes tuż przy giełdzie kawowej. *Balc. Ocz. 56.* **32.** *euf.* Wychodzić za (swoim) interesem ⟨*wychodzić dla załatwienia potrzeby naturalnej*⟩. **33.** *przestarz.* Wyjść, wybrnąć z interesów ⟨*wyjść, wybrnąć z kłopotów materialnych*⟩: Z biedą mogliby żyć, a nawet, wedle terminologii wiejskiej, wyjść z interesów. *Sienk. Mieszan. 95.* **34.** Wypuścić z rąk **i.** ⟨*korzystną transakcję*⟩. **35.** Zabezpieczyć czyje

i-y. 36. i-y idą, stoją źle lub dobrze. **37.** Różne **i-y** ścierają się.
przysł. **38.** Każda Teresa ma swoje interesa.

interesowny i-a miłość, przyjaźń ⟨*wyrachowana*⟩. Być, stać się interesownym: Staje się twardy i interesowny: staje się dostępny wszystkim poszeptom złego. *Boy Flirt IX, 157.*

internacjonalistyczny ⟨*głoszący hasła internacjonalistyczne; oparty na internacjonalizmie*⟩: **i-a** solidarność robotnicza. Partia **i-a**.

internacjonalizm Proletariacki, rewolucyjny **i.**

interpelacja ⟨*żądanie wyjaśnienia skierowane do rządu przez członka parlamentu*⟩ **1. i.** poselska, sejmowa. **2.** Odpowiadać na **i-e**. **3.** Składać, złożyć interpelację. **4.** Wnieść interpelację. **5.** Wystąpić z interpelacją: Żaden z członków izby nie wystąpił z interpelacją. *Tyg. Ilustr. 115, 1870.* **6.** Zgłaszać interpelację: Interpelacje zgłasza się na piśmie do laski marszałkowskiej. *Rozmar. Prawo 338.*

interpretować 1. i. co ⟨*tłumaczyć, komentować*⟩: Interpretował sobie źle jej lękliwość. *Nałk. Z. Niecierp. 70.* **2. i.** artykuł prawa ⟨*wyjaśniać jego rozumienie*⟩. **3. i.** utwory ⟨*odtwarzać, wykonywać*⟩: Wyjątkowo dobrze interpretował swoje utwory i nad podziw umiał nawiązywać kontakt ze słuchaczem. *Pięt. Współ. 35.* **4. i.** rolę, sztukę: Rolę Tartufa można interpretować na różne sposoby. Można ją grać zupełnie współcześnie; aby dowieść, jak nieistotnym w gruncie oddaleniem Moliera od nas jest kostium. *Boy Flirt VI, 51.*

interwencja 1. i. władz, milicji, ministerstwa itp. **2. i.** u kogo: u dyrektora, u ministra. **3. i.** w czym, np. **i.** w MSZ, w ambasadzie, w konsulacie. **4. i.** dyplomatyczna. **i.** zbrojna. **5.** *ekon.* **i.** towarowa, walutowa; giełdowa. **6.** *praw.* **i.** główna, oboczna.

intratny ⟨*przynoszący intratę; zyskowny, dochodowy, popłatny*⟩: **i.** interes; **i.** zawód; **i-a** majętność; **i-e** dobra.

intryga ⟨*knowanie chytre, podstęp*⟩ **1.** Babskie **i-i. 2. i.** dworska, dyplomatyczna: Gustaw Adolf do spółki z kanclerzem snuli sieć intrygi dyplomatycznej, aby uwikłać w wojnę Rzeczpospolitą i króla. *Szeląg. Bałtyk 333.* **3. i.** miłosna (w utworze). **4.** Brak intrygi (w utworze) ⟨*węzła dramatycznego*⟩. **5.** Kochać się w intrygach. **6.** Knuć, prowadzić **i-i**: Prusy łasiły się wobec Napoleona silnego i potężnego, nie zaprzestając ani na chwilę prowadzenia przeciwko niemu podziemnych intryg. *Piw. Hist. 285.* **7.** Przeprowadzić, uknuć intrygę. **8.** Przeciąć intrygę. **9.** Robić **i-i**. **10.** Wciągnąć kogo w sieć intryg. **11.** Wmieszać, wplątać kogo w intrygę. **12.** Zawiązać intrygę (w utworze dramatycznym).

intrygować 1. i. przeciw komu, czemu ⟨*działać podstępnie, wichrzyć przeciw komu, czemu*⟩: Na soborze w Konstancji Krzyżacy intrygowali przeciwko Polsce, posługując się kłamliwym argumentem, jakoby Jagiełło był tylko pozornie chrześcijaninem. *Piw. Hist. 107.* **2.** Intryguje kogo coś ⟨*zaciekawia, daje do myślenia*⟩: Jedno mnie intryguje: to, iż w tej sztuce, która cała się kręci dokoła spraw miłości, nie ma dosłownie ani krzty miłości. *Boy Flirt V, 122.*

intuicja Cudowna, genialna **i.**: [Prus] posiada genialną intuicję i szaloną w mistrzostwie moc wykonania, gdy idzie o psychologiczne tragedie istot maleńkich. *Żer. Dzien. II, 278.* Mieć intuicję.

intymny 1. i-e przeżycia, stosunki, zwierzenia ⟨*sekretne, poufne*⟩: Zaczął nam opowiadać niesłychanie drastyczne i intymne przeżycia. *Unił. Żyto 37.* **2. i-e** śniadanie ⟨*śniadanie przeznaczone dla najbliższych*⟩: Bohuszowie większą okazywali atencję ludziom, których zapraszali na intymne śniadania, podawane w małej jadalni, niż na huczne kolacje z szampanem. *Krzyw. I. Bunt 92.*

inwalida i. wojenny; **i.** pracy. Życiowy **i.**: Psychika Jaracza w żaden sposób nie chciała się pogodzić z rolą życiowego inwalidy, dogorywającego gdzieś na uboczu. *Wrocz. K. Wspom. 106.*

inwalidzki Renta **i-a** ⟨*wypłacana pracownikowi po stwierdzeniu niezdolności do pracy*⟩.

inwazja 1. i. na kogo, na co ⟨*najazd*⟩: nieprzyjaciela na kraj; aliantów na kontynent europejski (okupowany przez hitlerowców). **2.** *przen.* **i.** wpływów obcych.

inwencja 1. i. autorska ⟨*pomysłowość autorska*⟩: Ku zawstydzeniu inwencji autorskiej literatura porównawcza posiada katalogi wątków, od paru tysięcy lat wędrujących w eposach, powieściach, dramatach. *Par. Alch. 198.* **2.** Przejawiać inwencję; nie przejawiać inwencji: Zabłocki [...] nie przejawiał zbyt wielkiej inwencji w komponowaniu intrygi. *Radio i Świat 27, 1950.*

inwentarz 1. i. domowy, żywy ⟨*zwierzęta domowe należące do danego majątku*⟩. **2. i.** martwy ⟨*majątek po wyłączeniu należących do niego zwierząt domowych*⟩. **3. i.** ruchomy ⟨*ruchomości*⟩. **4. i.** zabytków ochrony przyrody albo zabytków sztuki ⟨*naukowy spis i dokumentacja obiektów przyrody podlegających ochronie albo zabytków sztuki określonego terenu, np. powiatu, województwa, wydawany najczęściej w formie książkowej i opatrzony ilustracjami*⟩. **5.** Spisywać **i.**; sporządzić **i. 6.** Skreślić, wykreślić z inwentarza. **7.** Przyjąć coś z dobrodziejstwem inwentarza ⟨*przyjąć coś z odpowiedzialnością za długi tylko w granicach spadku; przyjąć co ze wszelkimi ujemnymi stronami*⟩: Może spadkobierca zastrzec, iż przyjmuje spadek tylko z dobrodziejstwem inwentarza [...] Odpowiada wówczas według niektórych ustawodawstw tylko spadkiem. *Kutrz. Wstęp 126.*

inwentarzowy Budynki **i-e**; książka **i-a**.

inwestycja ⟨*wkład, nakład*⟩ **1. i-e** gospodarcze, przemysłowe. **2. i-e** miejskie. **3. i-e** drogowe. **4.** Domowe **i-e**: Zlecał mu jakieś kopalniane roboty, które pozwalały młodemu szczęśliwemu małżeństwu na zakup dywanika do sypialni czy też na inne domowe inwestycje. *Szew. Kleszcze 138.* **5.** Robić **i-e**.

inżynier Naczelny **i.**; **i.** architekt, **i.** elektryk, **i.** mechanik.

ironia 1. Gorzka, gryząca, jadowita, lekka, zimna, zjadliwa **i. 2.** *przen.* **i.** losu: Czyż to nie ironia losu, ażeby takie zero jak Starski [...] ażeby ten frant był zarodkiem technologicznej pracowni! *Prus Lalka III, 254.* **3.** Mówić, odzywać się, patrzeć z ironią ⟨*ironicznie*⟩. **4.** To zakrawa na ironię.

ironiczny ⟨*odznaczający się ironią, wyrażający ironię*⟩ **1. i-e** słowa: Był mu we wszystkim wzorem, i często kilka ironicznych słów z jego strony wystarczyło, by Winicjusza od czegoś powstrzymać. *Sienk. Quo II, 91.* **2. i-e** spojrzenie: Rzucać ironiczne spojrzenia. Obrzucić kogo ironicznym spojrzeniem. **3. i.** śmiech. **4. i-a** uwaga: Robić ironiczne uwagi. **5.** Przybrać wyraz **i.**: Wyprostowała się dumnie i przybrała wyraz ironiczny. *Zap. G. Mił. 144.*

irytacja 1. Ciągła, nerwowa, hamowana, rosnąca **i. 2.** Doprowadzać kogo do irytacji: Położyła się zapomniawszy zdjąć kapę z łóżka, co zawsze doprowadzało matkę do irytacji. *Par. Niebo 267.* **3.** Popaść, wpaść w irytację. **4.** Robić co z irytacją a. z irytacji: Wyjaśniała z irytacją w głosie. *Bogusz. Sab. 77.* Oni siedzą a pani Krzeszowskiej rośnie wątróbka z irytacji. *Prus Lalka III, 96.* Edek aż palcami strzepnął z irytacji. *Choyn. Kuź. 15.*

irytować i. kogo ⟨*drażnić, denerwować, gniewać kogo*⟩: Powiedz, żeby sobie poszedł, bo mnie irytuje jego obecność w takiej chwili. *Bał. Dom 123.* **i.** kogo — czym.

iskierka 1. i. tli się: Ognisko wyglądało na wygasłe. Ostrożnie zgarnął warstwy popiołu. Na spodzie tliła się jeszcze mała iskierka. *Rudn. H. Spart. 43.* **2.** *przen.* Żywić iskierkę nadziei: Żywiłem w głębi jakąś iskierkę malutką nadziei. *Rick. II, 58.*

przysł. **3.** Mała iskierka wielkie pożogi wznieca (Z małej iskierki bywa wielki płomień).

iskra 1. i-y z komina, z paleniska. **2.** Rzęsiste **i-y. 3.** Snop iskier: Buchnął snop iskier. **4.** *fiz.* **i.** elektryczna. **5.** *przen.* **i.** szczęścia; **i.** życia; **i-y** zapału, humoru, dowcipu. **6. i.** boża ⟨*talent, zdolność*⟩. **7.** Ktoś jest iskrą ⟨*o człowieku ruchliwym, szybkim, zwinnym, wesołym*⟩: Dawniej, to była iskra nie dziewczyna; teraz ledwo ciągnie za sobą nogi. *Zap. G. Kaśka 40.* **8.** Krzesać **i-y**: Konie jak piłki odskakiwały od ziemi, podkowami krzesąc o bruk iskry. *Dygas. Piszcz. I, 9.* **9.** Miotać rzucać, sypać **i-y. 10.** Rozdmuchać **i-y. 11.** Sypią się **i-y**: Znad kowadła posypały się iskry jak świętojańskie robaczki. *Mort. Wiano 135.* **12.** Z oczu **i-y** się sypią: Ależ spojrzała na niego! Z oczów iskry się jej sypnęły; kułaki zacisnęła i zębami zgrzytnęła. *Jeż Rotuł. 210.* **13. i.** padła na prochy.

iskrzący (się) 1. i-e oczy: Z iskrzącymi oczami (przemawiać, bronić jakiej sprawy; przyglądać się czemu; patrzeć na co itp.). **2. i-e się** gwiazdy. **3.** *przen.* Iskrzący się humor: Późniejsze zawody i tęsknoty przyćmiły w Chopinie iskrzący się humor. *Iwasz. J. Chopin 102.*

iskrzyć się ⟨*błyszczeć, świecić*⟩: Gwiazdy, drogie kamienie iskrzą się. Oczy się (komu) iskrzą — czym: Oczy wielkie, czarne, wypukłe iskrzyły się młodzieńczym ogniem. *Pług Zagon I, 46.*

istnieć 1. i. wiecznie ⟨*trwać w rzeczywistości*⟩: Materia istnieje wiecznie. **2.** *pot.* Dom już nie istnieje ⟨*nie ma go, został rozebrany*⟩. **3.** Miasto przestało **i.** ⟨*zostało zniszczone, zburzone*⟩: Po ostatnim trzęsieniu ziemi miasto przestało istnieć. **4.** *żart.* On nie istnieje przy żonie ⟨*nie ma znaczenia, o wszystkim decyduje żona*⟩.

istnienie i. ludzkie. Stwierdzić **i.** czego (np. zarazków we krwi).

istny i-e głupstwo ⟨*wierutne, prawdziwe*⟩. **2. i-a** prawda ⟨*pewna, szczera*⟩. **3. i.** wariat ⟨*zupełny, prawdziwy*⟩. **4.** Zrobić **i-e** piekło ⟨*zrobić prawdziwe, rzeczywiste piekło; wielką awanturę*⟩: Wróciwszy do domu zrobiła istne piekło: dzieci wybiła, nianię wykrzyczała i zamknęła się na klucz w swoim pokoju. *Reym. Kom. 123.*

istota 1. i. ludzka ⟨*człowiek*⟩: Dla najnędzniejszej nawet istoty ludzkiej miała jeszcze życzliwość i choćby bierne współczucie. *Orzesz. Niemn. III, 123.* **2. i.** nieskończona, doskonała, wyższa, najwyższa, nadprzyrodzona ⟨*Bóg, bóstwo*⟩. **3. i.** rozumna: Człowiek jest istotą rozumną. **4. i.** żyjąca, organiczna. **5.** *biol.* **i.** szara ⟨*rdzenia pacierzowego*⟩. **6. i.** czego, np. **i.** czynu, postępowania czyjego; **i.** dziejów; **i.** złego. **7. i.** rzeczy ⟨*prawdziwa, właściwa strona, właściwe oblicze czego; ustalony porządek rzeczy; sedno sprawy*⟩: Jaką dziwną cechą natury kobiecej jest ten strach przed nazwaniem istoty rzeczy po imieniu! *Sienk. Bez dogm. III, 87.* To nie zmienia istoty rzeczy. **8.** W istocie ⟨*naprawdę, rzeczywiście, w rzeczywistości*⟩: W istocie ma słuszność. *SW.* Zapytywano mnie tu, czy jesteś w istocie tym, za kogo się podajesz, i skądeś rodem. *Mick. Listy II, 261.* **9.** Coś jest istotą czego: Istotą walki klasowej [...] jest usuwanie elementów kapitalistycznych i szybki wzrost elementów socjalistycznych. *Andrz. Pokój 37.* **10.** Coś stanowi istotę czego: Praca stanowi istotę życia człowieka i wynosi go ponad inne twory. *Radliń. Dzieje 104.* **11.** Nie ma żywej istoty, nigdzie żywej istoty ⟨*nie ma nikogo, niczego, co żyje; jest pustka*⟩: Przebiegam wszystkie pokoje... nigdzie żywej istoty. *Kaczk. Murd. II, 19.* **12.** Wnikać w istotę rzeczy, sprawy. **13.** Zbadać istotę rzeczy.

istotny 1. Cecha **i-a** ⟨*stanowiąca istotę czego, podstawowa*⟩. **2. i-a** część czego ⟨*ważna, zasadnicza, podstawowa część czego*⟩. **3. i-a** przyczyna ⟨*prawdziwa, faktyczna, rzeczywista*⟩: Doszedł istotnej przyczyny tego. *SW.* **4. i.** składnik czego ⟨*podstawowy, zasadniczy*⟩. **5. i.** stan rzeczy: Opinia przezierająca istotny stan rzeczy była zatrwożona. *Śliw. A. Lel. 333.* **6. i-a** treść: Każdy organizm składa się z komórek, których istotną treść stanowi ta sama protoplazma. *Demb. J. Posz. 28.*

iść i. jak: **1. i.** pieszo, piechotą, na piechotę. **2. i.** na palcach; **i.** ostrożnie; pewnie, śmiało; **i.** na chybił trafił; na oślep; po omacku; przed siebie. **3. i.** na przełaj; najkrótszą drogą. **4. i.** naprzód, w tył; na przodzie, w tyle; przodem, tyłem. **5. i.** powoli, wolno; śpiesznie, szybko; **i.** sporym, szybkim, rączym krokiem; **i.** noga za nogą, krok za krokiem, krok po kroku, żółwim krokiem;

i. długimi krokami. **6. i.** jak w dym ⟨*iść z ochotą, zapałem, nie oglądając się na nic*⟩. **7. i.** jak za pogrzebem ⟨*iść wolno*⟩. **8. i.** jak na ścięcie ⟨*iść niechętnie, ociągając się, wbrew woli*⟩. **9. i.** galopem, rysią, kłusem, truchtem, truchta ⟨*o zwierzętach, zwłaszcza koniach: biec w odpowiedni sposób*⟩. **10. i.** stępa, stępem ⟨*o zwierzętach: iść powolnym krokiem*⟩: Pies może iść stępa, biec kłusem i biec galopem. *Demb. J. Zwierz. 156.* **11. i.** gęsiego, sznurkiem ⟨*iść jeden za drugim*⟩. **12. i.** ławą, tłumem, kupą itp. ⟨*iść szeregiem jeden obok drugiego; gromadą*⟩. **13. i.** para za parą; parami. **14. i.** pod ramię a. pod rękę ⟨*iść we dwoje trzymając się pod ramię; za ręce*⟩. **15.** *przen.* **i.** ręka w rękę, ramię w ramię z kim ⟨*współpracować, współżyć z kim, z czym; całkowicie podzielać czyje zdanie*⟩: Gdy tak ręka w rękę iść będziecie, wkrótce się i lud do was przyłączy i dojdziecie do celu. *Fredro J. Żyw. 121.* **16.** *łow.* **i.** czarnym szlakiem a. borem ⟨*podchodzić zwierzynę, kiedy nie ma śniegu*⟩. **17. i.** krzywymi drogami ⟨*postępować wbrew nakazom etyki, wbrew prawu*⟩: Nie idąc nigdy krzywymi drogami zawsze patrzył sprawiedliwości, zawsze dobra ogólnego. *Bartosz. Hist. 110.* **18. i.** prostą drogą ⟨*postępować szczerze, otwarcie*⟩: Idąc prostą drogą nie wymogę nigdy na ojcu zezwolenia na nasz związek. *Sarn. Dwor. 41.* **19. i.** swoją drogą, własnymi drogami, *daw.* **i.** swoim dworem ⟨*działać na własną rękę, postępować samodzielnie*⟩. **20.** Idzie co swoim, starym, dawnym, zwykłym trybem, torem; zwykłą koleją, zwyczajem, porządkiem; po dawnemu, po staremu ⟨*odbywa się normalnie, w sposób zwykły, przewidziany*⟩: W biurze wszystko szło dnia tego zwyczajnym porządkiem. *Orzesz. Na dnie I, 292.* Wszystko idzie po dawnemu. *SW.* **21.** *daw.* **i.** komunikiem ⟨*jechać konno całym oddziałem bez taborów*⟩: Z Mińska szły wojska komunikiem, wozy bowiem i działa miały drugiego dnia za nimi wyruszyć. *Sienk. Pot. V, 154.* **22.** *daw.* **i.** pielgrzymem ⟨*odbywać pielgrzymkę*⟩: Do Jeruzalem dwakroć szedł pielgrzymem. *Zab. VIII/1, 1773, s. 17.* **23.** *łow.* **i.** połciem, na połeć ⟨*o grubej zwierzynie: przejść przed myśliwymi pokazując się bokiem*⟩. **24. i.** przebojem, na przebój ⟨*postępować, dążyć do czego bezwzględnie, pokonywając przeszkody*⟩: Od wczesnej młodości szedł przebojem przez życie. *Wojtk. Gen. 7.* **25.** Idzie co dobrze, źle ⟨*funkcjonuje, działa, posuwa się*⟩: Sprawa idzie dobrze. **26.** Idzie mi kiepsko ⟨*powodzi mi się kiepsko*⟩. **27.** Idzie całą, pełną parą ⟨*działa, funkcjonuje; posuwa się sprawnie, intensywnie, nie zatrzymując się, nie zwalniając tempa*⟩: Fabryka, produkcja idzie całą parą; statek idzie pełną parą. **28.** Idzie co żółwim krokiem ⟨*posuwa się powoli, trwa długo*⟩: Sprawa ta idzie żółwim krokiem. *Kras. SW.* **29.** *pot.* Jak ci idzie (jak ci idzie robota a. z robotą; na uczelni; w biurze itp.) ⟨*jak sobie radzisz, jak ci się powodzi*⟩. **30.** Idzie jak w zegarku, według zegarka ⟨*odbywa się regularnie, punktualnie, porządnie*⟩: To syn proletariatu. Od młodości wychowany w dużej hucie, przywykły do dyscypliny, żeby wszystko szło jak w zegarku. *Brand. M. Pocz. 235.* **31.** Idzie co jak z kamienia, jak po grudzie ⟨*rozwija się z trudem*⟩: Wszystko idzie jak z kamienia. Układy szły jak po grudzie, wiele bowiem w sercach było zawziętości. *Śliw. A. Bat. 31.* **32.** Idzie jak woda ⟨*o towarze, biletach itp.: ma (mają) wielki zbyt*⟩: W kilka godzin całe miasto już wiedziało o przedstawieniu i bilety szły jak woda. *Warsz. młod. 145.* **33.** Coś daleko idzie ⟨*coś przybiera poważne rozmiary*⟩: Z afektacją, często aż za daleko idącą, unika on podejrzenia, jakby był kreaturą króla polskiego. *Szujski Roztrz. 65.* **34.** Dalej idący ⟨*dalej sięgający, większy, rozleglejszy, liczniejszy*⟩: Wchodzić w dalej idące szczegóły. *SPP.* Bez żadnych dalej idących zamiarów. *Chm. SW.* **i.** czym a. przez co: **35. i.** zboczem; ciemnymi uliczkami; przez plac, przez pole. **36. i.** wodą ⟨*płynąć*⟩: Szkuty do Gdańska idą. *SW.* **37. i.** do kogo, do czego ⟨*kroczyć, zmierzać do kogo, do czego*⟩, np. do domu, do klubu; do przyjaciół, do znajomych. **38. i.** do czego ⟨*zacząć się czego uczyć, zacząć gdzie pracować*⟩: **i.** do szkoły, do rzemiosła; do biura. **39.** Idzie do czego (bezpodm.) ⟨*zaczyna się co*⟩: Szło już do pięści. *Mick. SPP.* Od zębów szło do kijów, od kijów do szabel. *Mick. SW.* **40. i.** (wprost) do celu ⟨*zmierzać do celu*⟩: Jakub czuł, że musiał w tym wypadku ostrożnie lawirować i nie mógł iść wprost do celu jak zawsze. *Ritt. Most 36.* **41. i.** do doktora ⟨*udać się do lekarza po poradę*⟩. **42. i.** do góry ⟨*wznosić się*⟩: Ciężar unoszony przez dźwig idzie do góry. Balon idzie do góry. **43. i.** do grobu, do ziemi ⟨*umrzeć*⟩: Młodość moja i miłość tak zrosły się w sercu jak z liściem liść; więc albo serce wyrzucić trza, lub z tą miłością do grobu iść. *Bał. Poezje 13.* **44. i.** do handlu, na targ, na stół ⟨*być przeznaczonym*⟩: Nowe wzory mebli idą do handlu. Owoce, zapasy idą na stół. **45. i.** do miasta: a) ⟨*udać się w kierunku miasta*⟩; b) ⟨*udać się po zakupy* (w mieście)⟩. **46. i.** do niewoli, do więzienia, do katorgi, na szubienicę itp. ⟨*być skazanym na niewolę, więzienie itp.*⟩. **47. i.** (z kim) do ołtarza, do ślubu ⟨*brać ślub, żenić się, wychodzić za mąż za kogo*⟩: Te podania o babkach, tak wcześnie idących do ołtarza, stawały się jakąś chlubną osobliwością dawniejszych pokoleń. *Dąbr. Ig. Matki 90.* **48.** Idzie co komu samo do rąk ⟨*przychodzi mu łatwo, bez zabiegów z jego strony*⟩: Patrzcie-no jak nam dostatki same do rąk idą. *L.* **49. i.** do sądu, pod sąd, przed sąd ⟨*o kimś lub o czymś: być kierowanym; kierować się do sądu; wnosić (sprawę) do sądu*⟩: Do sądu mieli iść, ale się ugodzili. *Goj. Ziemia 48.* W czasie wojny dezerterzy idą pod sąd wojenny. **50. i.** do służby, w służby ⟨*obejmować jakie zajęcie, służbę*⟩: Dziewczyna już w piątym roku musiała iść do służby. *Bog. Kapit. I, 177.* **51. i.** do spowiedzi. **52. i.** do szturmu ⟨*atakować, nacierać*⟩: Sawa ofiarował się ze swoją strażą iść do szturmu. *Rzew. H. Pam. 240.* **53. i.** do teatru: a) ⟨*iść na przedstawienie*⟩; b) ⟨*wstąpić na scenę*⟩. **54. i.** do wojska ⟨*być powołanym a. wstąpić na ochotnika do służby wojskowej*⟩. **55. i.** dokąd oczy poniosą, **i.** sobie, **i.** precz, na złamanie karku, do czorta, do diabła ⟨*odejść, oddalić się, wynieść się skąd, uciec byle gdzie, jak najprędzej*⟩: Mnie kazali iść precz, zamknęli na klucz drzwi. *Słow. Fant. 288.* **56.** *pot.* Idź precz, idź sobie, idź mi z oczu, idź do licha, na zbity łeb, do kata, do diabła, do czorta, z Panem Bogiem itp. ⟨*wynoś się, odejdź* *stąd; nie chcę cię widzieć, daj mi spokój, nie zawracaj głowy*⟩. **57.** Idzie komu któryś rok, idzie komu na któryś rok ⟨*ktoś rozpoczął dany rok życia*⟩: Idzie mu dziesiąty rok. Julusia nie bierze rzeczy z taką refleksją, dopiero jej na 16 rok idzie. *Czart. Panna 110*. **58.** Idzie co a. ku czemu ⟨*zanosi się na co, ma się na co; zbliża się co*⟩: Idzie jesień i zima, synów nie ma i nie ma. *Mick. Wiersze 229*. Idzie już ku wiośnie. *SW*. **59.** *daw.* Idzie co ładem, porządkiem ⟨*odbywa się według ustalonego porządku, porządnie; jest dobrze wykonane*⟩: Ładem szła każda zabawa i ręką, kiedy on podjął to, co trudem i ciężarem w tej zabawie było. *Pol Obrazy I, 58*. **60. i.** na co ⟨*wspinać się*⟩: Iść na górę. **61.** Idzie na co (bezpodm.) ⟨*zanosi się na co*⟩: Od szabel szło na pistolety. *Mick. SPP. por.* Idzie do czego. **62.** *pot.* Idzie co — na co ⟨*wchodzi, mieści się, składa się*⟩: Pięć jabłek idzie na pół kilograma. **63. i.** na co: a) ⟨*udać się dokąd, w jakim celu; wziąć w czym udział*⟩: **i.** na akademię, na bal, na polowanie, na przechadzkę, na przyjęcie; na wycieczkę; b) ⟨*udać się dokąd, aby co zjeść lub wypić*⟩: **i.** na obiad, na piwo. **64.** *pot.* **i.** na co: a) ⟨*kształcić się w jakim kierunku, w jakim zawodzie; wybrać jaki zawód*⟩: **i.** na lekarza, inżyniera, majstra, marynarza itp.; b) ⟨*wstąpić na jakiś wydział uczelni, na jakąś specjalność*⟩: **i.** na farmację, na historię. **65.** Idzie co — na co ⟨*jest przeznaczone, jest przerabiane na co*⟩: Mięso idzie na konserwy, na kotlety. **66. i.** na co ⟨*godzić się na co*⟩, np. na kompromis, na ustępstwa: Ulega mu, idzie na ustępstwa, zdobywa go sobie. *Goj. Dziew. II, 63*. **67. i.** na szable (na pałasze) ⟨*podjąć walkę na białą broń*⟩. **68. i.** na bakier, na opak a. **i.** opak, samopas, do góry nogami; **i.** na olaboga ⟨*odbywać się, rozwijać się źle, bezładnie, nie tak jak należy, w sposób niezorganizowany*⟩: A tu u nas Bóg wie co się działo. Wszystko tak szło na olaboga. *Braun Lewanty 68*. **69. i.** na bok, w kąt, pod ławę itp. ⟨*przestać być ważnym, aktualnym*⟩: Gdy kraj w niebezpieczeństwie, osobiste urazy idą na bok. *Żukr. Dni 42*. **70.** *książk.* **i.** na bój ⟨*wyruszyć na bój, do walki*⟩. **71. i.** na bruk, na zieloną trawkę ⟨*znaleźć się w nędzy, bez środków do życia; być wydalonym skąd, stracić posadę*⟩: Taki rebeliant szedł na zieloną trawkę, bo już nie było dla niego pracy. *Morc. Pokład 69*. **72. i.** na dno, pod wodę ⟨*zanurzyć się pod wodę, tonąć*⟩: Był przekonany, że to już koniec, że statek idzie na dno. *Meis. Sześciu 302*. **73. i.** na dół ⟨*opadać*⟩: Fusy idą na dół. *SW*. **74.** *łow.* **i.** na dym ⟨*o odyńcu, łosiu, niedźwiedziu: rzucać się na strzelca, który do niego strzelał i spudłował*⟩. **75. i.** na emeryturę ⟨*zostać emerytem, zacząć otrzymywać emeryturę*⟩. **76. i.** na grzyby; **i.** na ryby ⟨*iść na zbieranie grzybów; na połów ryb*⟩. **77.** *pot.* **i.** na grzybki ⟨*zostać zwolnionym z posady*⟩. *por.* Posłać na grzybki (pod grzybek). **78. i.** na karb, na rachunek kogo, czego ⟨*być komu przypisywanym*⟩: Co mogło razić jako nadmiar, szło na karb mowy poetycznej Wschodu. *Kleiner Mick. I, 547*. **79.** i na kogo ⟨*uderzać, nacierać na kogo, napastować kogo*⟩: Iść na nieprzyjaciela. **80. i.** na kogo, co ⟨*udać się na polowanie na kogo, co*⟩: Iść na dziki, na zające, na kuropatwy. **81. i.** na księdza ⟨*obrać stan duchowny*⟩. **82. i.** na lep ⟨*dawać się zwodzić, nabierać, oszukiwać*⟩. **83. i.** na nic, na przepadłe, wniwecz ⟨*marnować się, niszczeć, przepadać, ginąć, nie odnosić skutku, stawać się bezużytecznym*⟩: Myśli, że on jedynie wszystko w karbach trzyma, że wszystko wniwecz idzie, gdy go w domu nie ma. *Fredro A. Nikt 266*. **84. i.** na mszę. *p.* msza. **85. i.** na noże ⟨*wzajemnie się zwalczać, w sposób bezwzględny i różnymi sposobami*⟩: Z rodzonym bratem Joachimem od piętnastu lat szli na noże. *Krasz. Opow. 117*. **86. i.** na odsiecz, w sukurs ⟨*podążać z pomocą, pomagać*⟩. **87. i.** na ostre ⟨*walczyć bezwzględnie*⟩: Na ostre szli. Krew była po stronie waszej — sińce jeno u tamtych. *Gomul. Mieszczka 82*. **88. i.** na pasku kogo ⟨*pozwolić kierować sobą, być ślepo posłusznym komu*⟩. **89. i.** na pierwszy ogień ⟨*rozpoczynać walkę; walczyć w pierwszej linii*⟩. **90. i.** komu na rękę, *daw.* **i.** ręką ⟨*pomagać, oddawać usługę komu, ułatwiać komu co*⟩: Wszyscy w wydziale staramy się iść na rękę ludziom, którzy chcą skończyć studia. *Breza Uczta 134*. **91. i.** na ryby *p.* **i.** na grzyby. *por.* **i.** na kogo, co. **92. i.** na spoczynek *p.* **i.** spać. **93. i.** na spotkanie kogo, czego (w znaczeniu dosłownym, nie przenośnym). **94. i.** na stół *p.* **i.** do handlu. **95. i.** na swoje, na swój chleb ⟨*rozpoczynać życie samodzielne, przestać być na czyim utrzymaniu, zaczynać pracę zarobkową; zakładać własne gospodarstwo*⟩: Gdy syn na swój chleb idzie, trudno mu nie dać pomocy. *Rzew. H. Listop. I, 42*. **96.** *pot.* **i.** na szaber ⟨*udawać się gdzie w celu szabrowania*⟩. **97. i.** na śmierć, na tortury, na ścięcie, na stracenie itp. ⟨*decydować się na śmierć itp.; być przeznaczonym na śmierć itp.; umierać*⟩: Dobrowolnie szli na śmierć prawie pewną. *Reym. Fron. 68*. **98. i.** na targ. *p.* **i.** do handlu. **99. i.** na udry a. udry na udry ⟨*kłócić się, swarzyć się, robić złośliwości, na złość, na przekór; szykanować; drzeć koty*⟩: Chcecie, to dobrze, nie chcecie — drugie dobrze... ma iść na udry, to niech idzie. *Bliz. Dam. 139*. **100. i.** na czyje utrzymanie. **101.** *łow.* **i.** na wab ⟨*o zwierzynie łownej: dać się zwabić, przychodzić na głos wabiącego myśliwego*⟩. **102. i.** na wojnę ⟨*wyruszyć na wojnę; brać udział w wojnie*⟩. **102a. i.** na wygnanie, na tułaczkę ⟨*opuszczać ojczyznę; zostać skazanym na tułaczkę*⟩: Żołnierze, którzy walczyli „za wolność waszą i naszą“, idą na tułaczkę. *Ludzie KPP 41*. **103. i.** na wyścigi *p.* **i.** w zawody. **103a.** Idzie co komu na zdrowie (na dobre; na złe) ⟨*służy mu; nie służy mu*⟩: Praca idzie mu na zdrowie. *SW*. Wódka nie idzie mu na zdrowie (idzie mu na złe). **104. i.** na żebry, **i.** pod kościół itp. ⟨*zajmować się żebraniem, żebrać*⟩: Przyjdzie mu iść jako dziadowi po proszonym. *Bron. J. Ogn. 225*. **105.** *pot.* Nie idzie (nieosobowo) ⟨*nie można*⟩: Śmiać się już nie idzie. *Jackiew. Górn. 168*. **106.** Idzie o co (o kogo), rzecz idzie o co ⟨*chodzi o co (o kogo); rzecz sprawa dotyczy czego (kogo)*⟩: Dowiedziała się wreszcie, o co idzie. *Dąbr. M. Noce III/2, 166*. Idzie o honor. **107.** Idzie komu o co (bezpodm.) ⟨*zależy komu na czym*⟩: Dla was to jest igraszką, nam idzie o życie. *Kras. Bajki 30*. **108. i.** o lepsze p. **i.** w zawody. **109. i.** o zakład, *daw.* **i.** po ręku ⟨*zakładać się o co*⟩: Kto ze mną idzie po ręku, że jutro Tanię doścignę. *Berw. Pow. I, 79.* **110. i.** o czym: **i.** o lasce, o kiju; o kulach ⟨*iść podpierając się laską, kijem; posługując się kulami*⟩. **111. i.** po co [nie: za czym] ⟨*na oznaczenie celu, jeśli celem jest przedmiot, który się ma osiągnąć w jednym jakimś określonym miejscu*⟩: Idę po cukier [nie: za cukrem]; idzie po doktora [nie: za doktorem]. *SPP.* **i.** po brata, po wino, po wodę. **112. i.** po rozum do głowy *p.* głowa. **113. i.** po czym: *poet.* lub *książk.* **i.** po cierniach, cierniową drogą ⟨*mieć życie pełne cierpień, borykać się z życiem*⟩: Gdy raptem z cudnych marzeń naszych nieba na padół płaczu powrócić nam trzeba i iść po cierniach do celu istnienia — czy nam wystarczą szczytne uniesienia? *Grudz. Ideał. 18.* **114. i.** po trupach ⟨*dążyć do celu nie przebierając w środkach, niszcząc, krzywdząc ludzi*⟩. **115. i.** pod co: **i.** pod ławę *p.* **i.** na bok. **i.** pod miecz ⟨*być skazanym na ścięcie*⟩. **116. i.** pod nóż: a) ⟨*być przeznaczonym na ubój*⟩: Bydło, drób idzie pod nóż; b) *pot.* ⟨*poddać się operacji chirurgicznej*⟩. **117. i.** pod sąd *p.* **i.** do sądu. **118. i.** pod wiatr. **119. i.** przeciw komu, czemu ⟨*przeciwstawiać się komu, czemu*⟩. **120. i.** przed co: **i.** przed sąd *p.* **i.** do sądu. **121. i.** przed kim, przed czym ⟨*iść poprzedzając kogo, co (w przestrzeni lub czasie)*⟩. *przen.* Gdzie stąpili szła przed nimi trwoga. *Mick. SPP.* **122. i.** przed czym (przed kim) ⟨*być ważniejszym od czego, od kogo*⟩: Uczucia rodzinne powinny iść przed interesami. *Sienk. Połan. I, 14.* **123. i.** przez co ⟨*przechodzić*⟩, np. **i.** przez most, przez rzekę: Wojsko szło przez miasto z muzyką. *SW.* **124.** Idzie co przez czyje ręce ⟨*coś jest przez kogo osobiście w pewnej fazie wykonywane, nadzorowane, prowadzone*⟩. **125. i.** przy czym: **i.** przy nodze ⟨*o psie: iść blisko pana*⟩. **126.** *karc.* **i.** w co ⟨*wychodzić, zagrywać*⟩: **i.** w asa, w waleta, w piki, w trefle itp. **127. i.** w drogę ⟨*wyruszyć, udać się*⟩. **128. i.** w górę ⟨*podnosić się*⟩: Barometr idzie w górę. **129. i.** w kąt *p.* **i.** na bok. **130. i.** w konkury ⟨*starać się o czyjąś rękę; oświadczać się*⟩: Ty o pańskie dziecko będziesz szedł w konkury. *Kaczk. Swaty 89.* **131. i.** w lata ⟨*stawać się starszym, starzeć się*⟩. **132.** *przestarz.* **i.** w mieszczany, w kozactwo itp. ⟨*zostać mieszczaninem itp., zgłaszać się do kozaków itp.*⟩: Po korsuńskim pogromie [...] niebawem całą Ukrainę objął płomień ludowego powstania, co żyło, rzuciło się tam do broni, szło w „kozactwo". *Jabłonow. Hist. 252.* **133. i.** w niepamięć, w zapomnienie ⟨*być powoli zapominanym, ulegać zapomnieniu*⟩: Urazy doznane szły dziwnie prędko w niepamięć. *Szajn. Jadw. III, 26.* **134. i.** w odwłokę, *daw.* w przewłokę, w reces ⟨*być odkładanym na później, odroczonym*⟩: Sprawa idzie w odwłokę. **135. i.** w ogień. **136.** *łow.* **i.** w pary ⟨*o kuropatwach: rzucać stado na wiosnę i łączyć się w pary*⟩. **137. i.** w porównanie z kim lub czym ⟨*być zestawianym, porównywanym z kim, z czym*⟩: Londyn przepyszny — Paryż ani w porównanie iść nie może. *Słow. Listy 25.* **138. i.** w rozsypkę ⟨*zostać zdekompletowanym, ulec zniszczeniu*⟩: Zbiory szły w rozsypkę. **139. i.** w ruch ⟨*być uruchomionym, użytym do czego*⟩. **140.** Idzie w smak, do smaku: nie idzie komu co w smak ⟨*podoba się, przypada do gustu; nie podoba się*⟩: Widać było, że nie w smak mu idą pomysły Markowskiego. *Braun Lewanty 210.* **141. i.** w sukurs *p.* **i.** na odsiecz. **142. i.** w czyje ślady ⟨*naśladować kogo*⟩. **143. i.** w świat, **i.** między ludzi, **i.** w życie ⟨*rozpocząć życie samodzielne, zacząć żyć wśród obcych*⟩: Jak ona będzie mogła iść między ludzi taka nienormalna. *Dąbr. M. Noce II, 77.* **144.** *przestarz.* **i.** w taniec ⟨*puszczać się w taniec, tańczyć*⟩. **145. i.** w zawody, w zapasy; na wyścigi, *daw.* na wyprzódki, w paragon, o lepsze, o prym ⟨*współubiegać się o co, współzawodniczyć, rywalizować*⟩: Mogła Akademia Krakowska iść śmiało [...] w zawody z najlepszymi uniwersytetami Południa i Zachodu. *Tyg. Ilustr. 22, 1900.* **146. i.** w czym: Co idzie w teatrze? ⟨*co jest grane*⟩. **147. i.** w parze z czym, w spółce ⟨*występować równocześnie, zgadzać się z czym, pasować do czego*⟩: Dawniej marzenie o wolnej ojczyźnie szło w parze z marzeniem o wyzwoleniu chłopów z feudalnej niewoli. *Nauka Pol. 2—3, 1956, s. 5.* **148. i.** z czego: **i.** z oczu ⟨*zejść*⟩: Idź mi z oczu! *SW.* **149.** Idzie co z rąk do rąk ⟨*krąży od osoby do osoby*⟩. **150.** Prośba idzie z serca ⟨*wypływa*⟩. **151. i.** z czym: **i.** z duchem czasu, z postępem ⟨*zgadzać się z nowymi poglądami, być ich zwolennikiem, nie być zacofanym*⟩: Trzeba raz przełamać przesądy i iść z duchem czasu, z postępem. *Dygas. As 22.* **151a.** *przestarz.* Idzie co z oporem, oporem ⟨*przychodzi z trudem, przedstawia trudności w osiągnięciu, wykonaniu czego*⟩: Układy o pożyczkę zagraniczną szły oporem. *Korzon Wewn. III, 247.* **152. i.** z potrzebą a. za swoją potrzebą (fizjologiczną). **153. i.** z torbami ⟨*iść na żebraninę; zubożeć zupełnie*⟩. **154. i.** z wiatrem. **155. i.** z wizytą. **156.** *pot.* **i.** w gości ⟨*odwiedzać kogo*⟩. **157. i.** za co, za kogo: *rub.* **i.** za łby ⟨*rozpoczynać bójkę*⟩: Ci za łby idą, ci chwycą się wpoły. Krzyk, klątwy, śmiechy, pisk. *Konopn. Balcer 323.* **158. i.** za czym, za kim: **i.** za chlebem, za służbą, na zarobek itp. ⟨*udawać się na poszukiwanie zarobku*⟩: Jako bywalec znający się na wszystkim, wytknął mu drogę, którą ma iść za chlebem. *Gomul. Róże 50.* **159. i.** za kim, za czym ⟨*iść w ślad za kim, za czym*⟩. **160. i.** za kim z bliska, z daleka. **161. i.** za pogrzebem. **162.** *przen.* **i.** za kim, za czym ⟨*naśladować kogo, wstępować w ślady czyje, trzymać się czego*⟩: Uczniowie idą za przykładem mistrza. *Kłok. SW.* **163. i.** za kim w ogień, na kraj świata ⟨*być gotowym dla kogo na wszystko, na największe trudy i ofiary*⟩: Sam Suzin też stworzony był jakby na to, żeby go ludzie kochali i szli w ogień za nim. *Konopn. Now. IV, 108.* **164. i.** za kim w trop, trop w trop, w tropy, krok w krok ⟨*iść tuż za kimś, chodzić za kim wszędzie*⟩: *przen.* Słyszałem, że krok w krok idzie śladami Słowackiego, pełen jego szczytnych ideałów. *Przybysz. Współ. 1, 17.* **165. i.** za czyją radą ⟨*posłuchać czyjej rady, zastosować się do czyjej rady*⟩: Znając dobrze roztropność piszącego postanowił śmiało iść za daną mu radą. *Niemc. Jan 85.* **166.** Idzie za tym ⟨*wynika z tego*⟩. **167. i.** (z bezokolicznikiem): **i.** jeść; **i.** odwiedzić chorego. **168. i.** spać, **i.** do łóżka, na spoczynek ⟨*położyć się do łóżka, udać się na spoczynek*⟩.

169. Alkohol, wino idzie do głowy ⟨*uderza do głowy, powoduje zawrót głowy, nietrzeźwość*⟩. **170.** Ceny idą w górę ⟨*zwyżkują*⟩. **171.** Chmury idą ⟨*płyną po niebie; przesuwają się nad czym*⟩. **172.** Czas idzie ⟨*ucieka*⟩. **173.** Czasy idą ⟨*nadchodzą, zbliżają się*⟩. **174.** Droga idzie do Warszawy; pod górę; przez las ⟨*prowadzi, ciągnie się*⟩. **175.** Fabryka idzie ⟨*pracuje*⟩. **176.** Handel, interes (dobrze) idzie ⟨*rozwija się, prosperuje*⟩. **177.** Huk, światło, głos, dym idzie ⟨*rozchodzi się, wydobywa się*⟩. **178.** Komorne, pensja idzie ⟨*liczy się, przypada, należy się*⟩: Zarobków nie ma, a tu komorne idzie, dzieci chcą jeść. *SW.* Idzie płaca, żołd. **179.** Krew idzie z nosa ⟨*cieknie*⟩. **180.** Książka, pismo, towar itp. idzie ⟨*jest rozprzedawany; ma popyt, zbyt*⟩. **181.** Kurtyna idzie w górę ⟨*unosi się*⟩. **182.** Lata idą ⟨*biegną, lat przybywa*⟩. **183.** List, telegram idzie kilka godzin (dni) ⟨*jest doręczany w ciągu kilku godzin (dni)*⟩. **184.** Łzy idą komu z oczu ⟨*płyną*⟩. **185.** Maszyna idzie ⟨*działa, funkcjonuje*⟩. **186.** Nauka idzie, nie idzie komu (do głowy) ⟨*komuś łatwo, niełatwo przychodzi, ktoś łatwo, z trudnością się uczy*⟩. **187.** Pieniądze idą ⟨*są wydawane, rozchodzą się*⟩. **188.** Pociąg idzie. **189.** Pociski idą ⟨*lecą*⟩: Górą, nad dachami, szły pociski ze świstem, tnąc powietrze. *Jackiew. Jan 155.* **190.** Prążki, paski (na tkaninie) idą wzdłuż, w poprzek ⟨*są, znajdują się*⟩. **191.** Samolot idzie ⟨*leci*⟩: Samoloty szły nisko. **192.** Słońce idzie ⟨*przesuwa się pozornie nad ziemią*⟩: Słońce szło wyżej i piekło goręcej. *Słow. Ben. 332.* **193.** Statek idzie (prawym halsem) ⟨*płynie*⟩. **194.** Ślinka, ślina idzie na co a. idzie do ust ⟨*ma się na co wielki apetyt, wielką chęć*⟩: Nam, panie, aż ślinka idzie na szczawiową zupę. *Bał. Ryby 14.* **195.** Tratwa idzie płotem a. rakiem ⟨*płynie w poprzek rzeki*⟩. **196.** Zegarek idzie ⟨*funkcjonuje*⟩.

przysł. **197.** Kto idzie na niedźwiedzia, łóżko nagotuj, kto na dzika — mary. **198.** Nauka nie idzie w las.

izba 1. i. gościnna ⟨*pokój gościnny*⟩. **2. i.** szkolna ⟨*sala szkolna, w której odbywają się lekcje*⟩. **3. i.** czeladna ⟨*w dawnych dworach: kuchnia, piekarnia albo też przylegające do nich izby, w których mieszkała służba, czeladź*⟩. **4. i.** kurna ⟨*prymitywna, dawna chata o jednej izbie bez komina*⟩. **5. i.** chorych ⟨*w wojsku, w organizacjach typu wojskowego: izba dla chorych nie wymagających kuracji szpitalnej*⟩. **6. i.** porodowa ⟨*w ośrodkach wiejskich oddalonych od szpitali: odpowiednio przystosowany lokal do odbywania porodów*⟩. **7. i.** przyjęć ⟨*w szpitalach, ambulatoriach: izba, w której lekarz przyjmuje chorych*⟩. **8. i.** wytrzeźwień ⟨*pomieszczenie dla zatrzymanych tymczasowo pijaków, zakłócających spokój publiczny*⟩. **9. i.** zatrzymań ⟨*tymczasowy areszt dla zatrzymanych przez milicję*⟩. **10. i.** adwokacka; **i.** handlowo-rzemieślnicza; **i.** handlowa, rzemieślnicza, rolnicza; **i.** lekarska ⟨*jednostka samorządu zawodowego lub gospodarczego*⟩. **11. i.** kontroli ⟨*państwowy urząd kontroli*⟩: Najwyższa Izba Kontroli. **12. i.** deputowanych (np. we Francji) ⟨*niższa izba parlamentu*⟩. **13. i.** niższa, **i.** gmin (w Anglii), **i.** poselska a. posłów ⟨*w parlamentach dwuizbowych: pierwsza, niższa instancja parlamentu*⟩. **14. i.** wyższa, **i.** lordów, **i.** panów ⟨*w parlamentach dwuizbowych: wyższa instancja parlamentarna; senat*⟩. **15. i.** senatorska, **i.** poselska ⟨*w dawnej Polsce: izby sejmu*⟩.

J

ja 1. Własne, swoje, cudze itp. ja ⟨*własna osoba, jaźń*⟩: Poszedłem więc szukać śladów twoich, tej cząsteczki twego Ja, którąś nam zostawił w Paryżu. *Słow. Listy II, 245.*

przysł. **2.** Czy to ja, czy nie ja? ⟨*o kimś, kto się zbytnio puszy, wynosi*⟩. **3.** Jak ty mnie, tak ja tobie. **4.** Ja o Pawle, a on o Gawle.

jabłko 1. *przestarz.* **j.** papierowe ⟨*papierówka*⟩. **2.** Złote **j.** ⟨*doskonały interes, coś, co przynosi doskonałe zyski*⟩: Bo ci się zdaje, że to jakieś złote jabłko, a tu się rzecz ma przeciwnie... majątek zniszczony. *Sarn. Febr. 121.* **3. j.** Adama ⟨*dość wydatna (zwykle u mężczyzn) chrząstka tarczowa*⟩: Jabłko Adama chodziło mu tam i z powrotem, gdy przełykał wodę. *Ukn. Strachy 73.* **4. j.** niezgody ⟨*przedmiot, przyczyna sporu (nawiązanie do mitu o Parysie i trzech boginiach)*⟩: Jabłkiem niezgody [...] była pomiędzy nimi przyszła scheda po kasztelanowej Strusiowej. *Łoz. Wł. Praw. II, 45.* **5.** Koń w jabłka ⟨*w plamy okrągłego kształtu, jabłkowity*⟩. **6.** *rub.* Stłuc, zbić kogo na kwaśne **j.** ⟨*zbić bardzo mocno*⟩.

przysł. **7.** Niedaleko pada jabłko od jabłoni. **8.** Jaka jabłoń, takie jabłko.

jabłoń Kwitnące **j-e**; rajska **j.** ⟨*niski krzew owocowy, rodzaj dzikiej karłowatej jabłoni*⟩.

jacht j. pełnomorski, przybrzeżny, regatowy, szkoleniowy. **j.** kilowy ⟨*z wbudowanym kilem*⟩. **j.** mieczowy ⟨*bez kilu, z balastem w postaci miecza*⟩.

jad j-y bakteryjne. *przen.* Sączyć, wszczepić **j.** w duszę, w serce: Boleść obojgu nam rozdarszy łona, zaczęła jakieś jady w serca sączyć. *Słow. SW.* Bryzgać, tryskać, ziać jadem na co (na cały świat). **j.** swój wylać na kogo.

jadać. 1. j. wszystko; **j.** mięso, jarzyny, owoce. **2.** Nie **j.** czego (np. mięsa). **3. j.** na mieście, w domu ⟨*stołować się*⟩. **4. j.** czyj chleb ⟨*być na czyim utrzymaniu*⟩: Człowiek [...] który mój chleb jadał, jak mojej śmierci pragnął, sam widziałem. *Karp. Psalmy 92.* **5.** Nie z jednego (z niejednego) pieca chleb **j.** *p.* jeść: Wierz mnie pan staremu i doświadczonemu, który już z niejednego pieca chleb jadał. *Kaczk. Gniazdo 221.*

przysł. **6.** Kto nie jada z miski, opadną mu pyski.

jadowity Węże, żmije **j-e**. Ukąszenie **j-e**. *przen.* **j.** śmiech ⟨*złośliwy, zgryźliwy*⟩: Śmiać się jadowitym śmiechem. **j-e** słowa.

jagnię Pokorny, łagodny, niewinny jak **j.** ⟨*bardzo pokorny itd.*⟩.

jagnięcy Wilk w skórze jagnięcej ⟨*ktoś udający pokornego, łagodnego, ukrywający właściwy zły charakter*⟩.

jagoda **1.** Wilcza **j.** ⟨*roślina z rodziny psiankowatych; owoc tej rośliny*⟩. **2.** Cierpkie, kwaśne, słodkie **j-y**. **3.** **j-y** bzu, kaliny, jałowca ⟨*owoce tych roślin*⟩. **4.** Dziewczyna, kobieta itp., policzki, usta itp. jak **j.** ⟨*czerstwa, jędrna, rumiana dziewczyna; jędrne, rumiane policzki itp.*⟩: Toż to dziewczyna jak jagoda! *Prus Drobiaz. 264.* **5.** Śliczne, świeże **j-y** ⟨*policzki*⟩: Ocierała bujne krople łez, po jej ślicznych jagodach płynące. *Chodź. SPP.* **6.** Iść, pójść do lasu na jagody. **7.** Zbierać jagody.
przysł. **8.** Młoda jak po Marcinie jagoda.

jaje, jajo **1.** **j-a** owadzie, żółwie, ptasie. **2.** **j-a** wielkanocne, święcone, barwione, malowane *p.* jajko. **3.** **j-a** na miękko, na twardo; **j.** faszerowane, sadzone; **j.** po wiedeńsku. **4.** Puste jaje ⟨*nie zapłodnione*⟩. **5.** **j-a** z cukru, z czekolady. **6.** Kukułcze jajo ⟨*podrzutek, wyrodek*⟩: W najlepszym gnieździe, drogi panie, przytrafić się może kukułcze jajo. *Andrz. Popiół 288.* **7.** Siedzieć na jajach ⟨*o samicy ptaków*⟩; *przen.* Siedzieć jak na jajach ⟨*nie ruszać się z domu*⟩. **8.** Nieść, znosić **j-a** (np. o kurach). **9.** Składać **j-a** do gniazdka, wysiadywać **j-a**. **10.** Kura leje jajami ⟨*znosi jaja bez skorupek*⟩. **11.** Wbić do ciasta pięć jaj. **12.** Wylęgać się, wykluwać się z jaja. *przen.* Ledwie się z jaja wylągł ⟨*ma jeszcze żółto w dziobku, młokos*⟩. **13.** *daw.* Nie stać za jaje ⟨*być niewiele wartym, nic nie wartym*⟩: To wszystko nie stoi za jaje! *Gomul. Miecz. I, 135.* **14.** *daw.* Nie mieć kogo a. co za jaje ⟨*mieć za nic*⟩: Jedni radzi by go pozbyć się, jak brzemienia, co uciska, inni nie mają go za jaje. *Gomul. Mieszczka 138.*
przysł. **15.** Jaje chce być mędrsze niż kokosz. **16.** Jeszcze przykładu nie było, żeby jaje kurę uczyło.

jajko **1.** **j.** kurze, ptasie, strusie. **2.** **j.** gotowane, smażone, sadzone. **3.** **j.** na miękko, na twardo. **4.** **j.** wielkanocne, święcone ⟨*jajko kurze gotowane na twardo; polska tradycyjna potrawa wielkanocna*⟩. **5.** **j.** barwione, malowane, *rzad.* kraszone ⟨*kraszanka, pisanka*⟩. **6.** Dzielić się jajkiem (w Wielką Niedzielę). **7.** **j.** Kolumba ⟨*proste rozwiązanie pozornie trudnego zagadnienia*⟩: Nowoczesny teatr zdobył się na dwa wielkie odkrycia, można by rzec dwa jajka Kolumba. Jedno to, iż mężczyzna nie będący w „kwiecie młodości" może kochać i być kochanym; drugie, iż stara kobieta niekoniecznie musi być złośliwa, śmieszna i nudna. *Boy Flirt III, 26.* **8.** Skorupka od jajka. **9.** Siedzieć na jajkach. **10.** Wysiadywać **j-a**. **11.** Wylęgać się, wykluwać się z jajek. **12.** Znosić **j-a**. **13.** Obchodzić się z kim a. z czym jak z jajkiem ⟨*bardzo ostrożnie*⟩: Z nim jak z jajkiem teraz trzeba. *Fredro A. Doż. 13.* **14.** Wmawiać, wpierać (w kogo) jak w chorego **j.** ⟨*wmawiać co w kogo wbrew oczywistości*⟩: Wpierają w starego Wagnera nowe odkrycie jak w chorego jajko. *Strug Krzyż II, 153.* **15.** Nosić się jak kura z jajkiem ⟨*robić wiele hałasu dokoła mało ważnej sprawy*⟩.
przysł. **16.** Czasem już jajko chce być mędrsze od kury. **17.** Jajko kurę uczy. **18.** Nie zawsze złote jajka kokoszka niesie.

jajo p. **jaje**

jak ● **j.** ⟨*w utartych wyrażeniach i zwrotach porównawczych*⟩ **1.** **j.** amen w pacierzu, **j.** dwa razy dwa cztery ⟨*z pewnością, niechybnie*⟩: Nie minie cię kara jak amen w pacierzu. *SW.* **2.** **j.** diabli ⟨*okropnie*⟩: Zły jak wszyscy diabli. Wicher dmie jak wszyscy diabli. *Morc. Ptaki 220.* **3.** (Padł) **j.** długi. **4.** **j.** dzień do nocy ⟨*zupełnie niepodobny, odmienny*⟩: Bracia rodzeni, ale co za różnica... jak dzień do nocy... *Bliz. Dam. 55.* **5.** **j.** jeden mąż (stanąć w czyjej obronie, opowiedzieć się za czym ⟨*jednomyślnie, jednogłośnie; wszyscy razem*⟩. **6.** (Walczył) **j.** lew; (zimny) **j.** lód; być **j.** co ⟨*przypominać co, wyglądać podobnie do czego*⟩: Litwo! Ojczyzno moja! ty jesteś jak zdrowie; ile cię trzeba cenić, ten tylko się dowie, kto cię stracił. *Mick. Tad. 9.* **7.** (Być, czuć się, pleść) **j.** na mękach. **8.** (Biec, pędzić) **j.** na skrzydłach. **9.** (Wyznać co, przyznać się do czego) **j.** na spowiedzi ⟨*szczerze, nic nie ukrywając*⟩. **10.** (Być, siedzieć) **j.** na szpilkach ⟨*zachowywać się niecierpliwie*⟩. **11.** (Iść) **j.** na ścięcie ⟨*niechętnie, ociągając się*⟩. **12.** (Zmęczony) **j.** nie wiem co. **13.** **j.** niepyszny ⟨*z zażenowaniem, gorzko zawiedziony*⟩: Jak niepyszny powrócił. *Żer. SPP.* **14.** **j.** obszył ⟨*równo, akurat*⟩: Macie zwolnienie! Już podpisane! Dziesięć dni jak obszył. *Lut. Próba 39.* **15.** **j.** okiem sięgnąć ⟨*wszędzie, aż do granic horyzontu*⟩: Jak okiem sięgnąć pola, lasy, pagórki, stepy; morze głów itp. **16.** **j.** ręką machnął, **j.** z bicza trzasł ⟨*piorunem*⟩: Uwinął się jak z bicza trzasł. *SW.* **17.** (Niewzruszony) **j.** skała. **18.** (Prosto) **j.** strzelił. **19.** (Biały) **j.** śnieg. **20.** *pot.* **j.** ta lala ⟨*porządny, wzorowy, doskonale utrzymany; elegancki*⟩: Już on tu robotę popędzi! Będzie gospodarstwo jak ta lala! *New. Chłopiec 132.* **21.** (Niech się pan (pani) czuje **j.** u siebie w domu. **22.** (Idzie) **j.** z płatka itp. **23.** Wyglądać **j.** co ⟨*być podobnym do czego, przypominać co, nasuwać co na myśl*⟩: Wygląda jak strach na wróble. Wygląda jak psu z gardła wyjęte (o czymś pomiętym, pogniecionym). Zabłąkany w pustyni tamaryndus wygląda jak topielec, na próżno wyciągający dłonie do nieba. *Prus Far. II, 227.* **24.** **j.** (w pytaniach): **j.** daleko stąd (do miasta)? **j.** dawno a. od **j.** dawna (tu jesteś)? **j.** długo (tu pozostaniesz)? Na **j.** długo (przyjechałeś)? **j.** prędko (skończysz robotę, wrócisz)? **j.** to być może? **j.** to się stać mogło? **j.** zdrowie? **j.** się pan (pani), obywatel (obywatelka) nazywa? itp. **25.** **j.** (w wykrzyknieniach): **j.** tu pięknie! **j.** cicho! **j.** miło itp. **26.** **j.** bądź ⟨*byle jak, niedbale, niestarannie*⟩: Ubierali się jak bądź. *Reym. Ferm. II, 195.* **27.** *pot.* **j.** Boga, Bozię kocham! **j.** babcię kocham, **j.** cię, ciocię, mamę kocham, **j.** sobie dobrze życzę. **28.** *posp.* **j.** pragnę zdrowia! ⟨*zwroty wyrażające stanowcze zapewnienie, zaklęcie, usilną prośbę*⟩. **29.** **j.** co do czego ⟨*gdy, jeżeli przyjdzie do czego*⟩: Zawsześ się pan doktor o te akcje dobijał. Jak co do czego — nie mam pieniędzy. *Żer. Biała 117.* **30.** **j.** czasem ⟨*niekiedy, nie zawsze*⟩. **31.** **j.** długi, **j.** szeroki, **j.** długi i szeroki ⟨*w całej swej długości, szerokości*⟩: Z balkonu czwartego piętra [...] widział bulwary jak długie i szerokie. *Brosz. Opow. 101.* Idę ja Niemnem, jak Niemen długi, od wioseczki do wioseczki. *Mick. Ball. 74.* **32.** **j.** dzień, **j.** świt, **j.** mrok itp. ⟨*skoro tylko dzień, świt, mrok... nastanie*⟩: Słuchaj! jutro, jak świt, wyjeżdżam do Wilna. *Słow. Horszt. 328.* **33. j.** dzień, rok itp. boży, jak dzień, rok itp. długi: Jak dzień boży, łazi po szynkach i zapija się z kompanami. *Siem. L. Dzieła I, 187.* Jak noc długa, on oczu nie zmruży. *Zal. Boh. Fragm. 160.* **34. j.** gdyby: a) ⟨*połączenie jak w funkcji zaimka ze spójnikiem gdyby*⟩: Gniewamy się, na słońce [...] kiedy nam nie przyświeca, jak gdyby było temu winne, iż go obłoki zasłaniają. *Kras. Podstoli 127*; b) ⟨*osłabione jak w funkcjach porównawczych*⟩: Niechcicowi zrobiło się na te słowa jak gdyby gorzko w ustach. *Dąbr. M. Noce II, 243.* **35. j.** gdyby (nigdy) nic ⟨*jak gdyby nic szczególnego nie zaszło, nie stało się*⟩: Rozmawiała z nimi robiąc pończochę, a następnie, jak gdyby nic, biegła doić krowy. *Prus Emanc. I, 6.* **36. j.** i: Ale tajemnica mocno jej doskwierała, jak i to, że nie znajdowała w swym doświadczeniu żadnej wskazówki, co począć w takich okolicznościach. *Par. Niebo 88.* **37. j.** jest ⟨*w tym stanie, w jakim jest*⟩: Chcę go tylko namówić, aby po dobremu pozostawił sprawy jak są. *Iwasz. J. Odbud. 46.* **38. j.** kto może ⟨*według możności*⟩. **39. j.** mu tam ⟨*jak się nazywa*⟩: Schowaliśmy tu kiedyś kilka puszek z tym... jak mu tam... z kwasem solnym. *Twórcz. I, 1954, s. 148.* **40. j.** na + rzeczownik w bierniku (niekiedy inny wyraz): a) ⟨*ogranicza treść wypowiedzi do okoliczności, sytuacji, osób itp. oznaczonych przez dany wyraz*⟩: Jak na dziecko, nie był wdzięczny, ale mówiono, że wyrośnie z niego przystojny mężczyzna. *Dąbr. M. Noce II, 5.* Ogromnie dużo, jak na owe czasy i jak na swe młode lata, podróżował po całym kraju. *Iwasz. J. Chopin 16*; b) ⟨*uwydatnia, że coś się dzieje tak, jak gdyby ktoś bliżej nie określony powodował się motywem oznaczonym przez rzeczownik*⟩: Jak na przekorę jeszcze, poczta była oddalona o mil kilka. *Krasz. Jabł. III, 3.* **41. j.** na złość, **j.** na nieszczęście, **j.** na dobitkę ⟨*akurat, właśnie*⟩: Tyle wydatków, a tu jak na złość pieniędzy nie ma. *SW.* **42.** *przestarz.* **j.** na to ⟨*w sam raz; jakby na przekór*⟩: Sam na sam zastaję ją w sali. Więc zbliżam się do niej w strzelistym upale, a grała, jak na to, na klawicymbale. *Pol Przyg. 20.* **43. j.** najlepiej, **j.** najgorzej, **j.** najrychlej, **j.** najszybciej, **j.** najprędzej itp. ⟨*jak wzmacniające stopień wyższy przymiotnika lub przysłówka*⟩: Życzę mu jak najlepiej. **44. j.** nic ⟨*wyrażenie ekspresywne wzmacniające*⟩: a) ⟨*wyrażające odcień obawy, niepokoju względem czego, co jest nieuchronne, niepożądane*⟩: Chłopiec jak nic palnie głupstwo, po którym nie będzie już żadnego ratunku! *Par. Niebo 142*; b) ⟨*wyrażające łatwość realizacji czego, niekiedy z odcieniem chełpliwości*⟩: Piękne to stanowisko!... jak nic można mieć kilka tysięcy rubli rocznie. *Prus Przem. 60.* **45. j.** nie (z czasownikiem) ⟨*wyrażenie oznaczające coś nagłego, niespodziewanego*⟩: Jak nie wrzaśnie, jak nie krzyknie, jak nie skoczy; jak nie pójdzie (jak zmyty). A tu jak nie huknie... W tamtym pokoju wszystkie szyby wyleciały. *Was. W. Rzeki 546.* **46. j....** to... ⟨*z powtórzeniem tego samego wyrazu: jeżeli ma być co, to niech będzie naprawdę, w całym znaczeniu tego wyrazu*⟩: Jemu było obojętne, kto spałaszuje tyle a tyle kiełbasy czy sera, byle z tego wszystkiego, co na stole, nic nie pozostało. Bo jak hojność — to hojność! *Mort. Wawrzek 84.* **47. j.** (nie)... to... ⟨*jeżeli, gdyby... to..., gdy... to...*⟩: Jak się przeniesiesz do miasta, to już do mnie nie wrócisz. *Dąbr. M. Noce II, 88.* Jak nie zamkniesz gęby, to sobie pójdę. *Gomul. Wspom. 252.* **48. j.** niżej, **j.** wyżej: Nazwiska podane w kolejności jak niżej. Wyszedł na tym, jak wyżej wspomniano, źle. **49.** *pot. reg.* **j.** raz ⟨*dokładnie, ściśle, w sam raz*⟩: Tylko trzymajcie się ścieżki, wyjdziecie jak raz do stodoły. *Żukr. Dni 157.* Jak raz trzy miesiące temu byłem w Wiedniu. *Prus Kron. V, 214.* **50. j.** również; również **j.**: Wiele razy się kochał i przez mnóstwo kobiet był kochanym jak również zwodzonym, ale zawsze twierdził, że nie rozumie, jak dla miłości można się strzelać lub topić. *Biał. Szkice 32.* **51.** *pot.* **j.** na niego przystało, **j.** się patrzy ⟨*zupełnie dobrze, porządnie, należycie; porządny okazały*⟩: Zrobił robotę, jak się należy. *SW.* Miał wszystkie narzędzia rybackie nowe i w porządku i barkę jak się patrzy, z rudlem, burtą i żaglami. *Gomul. Róże 44.* **52. j.** się trafi. **53. j.** się zwał tak się zwał (byle się dobrze miał). **54. j.** świat światem, **j.** ziemia ziemią itp. ⟨*zawsze, nigdy*⟩: Jak świat światem, jeszcze nikt szlachcie zawirzchyńskiej w kaszę nie napluł i nie napluje. *Łoz. Wal. Szlach. I, 70.* Jak zakon zakonem, nie widział świat ani przedtem, ani potem tak świetnej uroczystości. *Szajn. Jadw. IV, 37.* **55. j.** ... tak...: a) ⟨*wyrażenie łączące porównanie z tym, co jest porównywane*⟩: A sanna przetarta? — Jak po szkle, tak wyszlifowana. *Reym. Ferm. II, 40*; b) ⟨*wyrażenie łączące człony szeregu*⟩: Jak wieś, tak miasto koniec końców — znudzi. *Fredro A. Śluby 27.* Jak się przyłożył do kożucha rzuconego na kamienie, tak zasnął. *Mort. Wawrzek 171.* Wyszedł — jak poszedł, tak i nie wrócił. *Choj. Alkh. I, 251*; c) ⟨*z powtórzeniem tego samego wyrazu*⟩: Kupcy stoją po sklepach z założonymi rękami i wyglądają kupujących, których jak nie widać, tak nie widać. *Tyg. Ilustr. 182, 1863.* Starzec jak stanął, tak stoi dotąd — nie jęknął, nie drgnął, nie pochylił się. *Krasiń. Noc 393.* **56. j.** też: We wczesnej historii Szkocji i Anglii jak też we wczesnej historii Polski — zaczął wykładać podchorąży — nie pito żadnych win, nie znano wódki. *Prusz. Karabela 90.* **57. j.** (to): a) ⟨*wzmocnione jak w funkcjach pytajnych i w zdaniach wtrąconych*⟩, np. **j.** mówią, **j.** widać, **j.** wieść niesie. Pies żył, jak to powiadają, psim swędem. *Dygas. As 119*; b) **j.** to ⟨*wyrażenie o charakterze ekspresywnym używane w pytaniach, oznaczające żywe zaciekawienie, zdziwienie, zaskoczenie itp.*⟩: Jak to, już pierwsza? — przeraziła się Ania, spoglądając na swój miniaturowy zegarek. *Dąbr. Ig. Zmierzchy 101*; c) **j.** to ⟨*uwydatnia zwykłość, typowość treści zdania w szczególe objętym wyrazem, któremu towarzyszy*⟩: Lokaj był prawie cały obładowany rozmaitymi przedmiotami — zwyczajnie jak to lokaj. *Bog. Kapit. I, 43.* **58. j.** tylko: Jak tylko słońce zaczyna się opuszczać trochę niżej, podnoszą się nieprzeliczone tumany komarów. *Fel. E. Syb. II, 24.* **59. j.** (tylko)... zaraz... ⟨*skoro (tylko), gdy (tylko)... zaraz... (łączą człony następujące bezpośrednio po sobie, niekiedy wzajemnie uzależnione)*⟩: Jak tylko Pani Dorota wlazła w dom — zaraz niecnota starca zawojowała. *Bogusł. W. Cud 8.* **60.** *daw.* **j.** zwyczaj ⟨*jak zwykle*⟩: Pierwsze dni w domu łożone były, jak zwyczaj, na odpoczynek, oglądanie gospodarstwa. *Kras. Podstoli 104.* **61.** *daw.* **j.** żeby ⟨*jak gdyby*⟩: Już ziemia wstała, patrz, jaka piękna w szacie porannej; jak żeby wyszła z kąpieli szklannej·

taką świeżością i blaskiem pałał *Gosz. Lir. 62.* **62. j.** żyję, **j.** żyw (jak(-em) żywy), **j.** życie moje itp. ⟨*odkąd żyję, w ciągu całego (dotychczasowego) przebiegu życia, nigdy dotychczas*⟩: Co tam grzybów! jak życie moje, nic podobnego nie widziałam. *Jun. Now. 255.* Oto mi woda, takiej nie piłem, jak żyję! *Mick. Wiersze 353.* Jak moja pamięć sięga, o niczym takim nie słyszałem (Jak ludzka pamięć sięga, o niczym takim nie słyszano). **63.** *przestarz.* **j.** żywo: Dreszcz mnie przeszedł. Konisko, jak żywo nie narowiste, zhukało się od razu. *Ossol. Frasz. 30.*

● **64. j.** ⟨*w wyrażeniach składających się z powtórzonego tego samego wyrazu, przy czym oba powtórzenia są rozdzielone wyrazem jak*⟩: a) ⟨*oznaczają zwykłość, codzienność, typowość, przeciętność tego, co oznacza wyraz powtarzany*⟩: Na wojnie jak na wojnie: budzą się namiętności, a prywata nieraz płaszczem dobra publicznego się okrywa. *Sienk. Sprawy 5*; b) ⟨*oznaczają występowanie w słabszym stopniu tego, co oznacza wyraz powtarzany, zastrzeżenia co do trafności jego użycia*⟩: Tyran jak tyran, raczej jakiś zacny podkomorzy, coś w tym guście. *Kunc. Dni 231.* **65. j.** (w wyrażeniach złożonych): Ani... jak...: Ani się spostrzegli, jak z kilku zdań, rzuconych mimochodem, wylądowali w czasach swej młodości. *Par. Niebo 150.* **66.** Byle **j.** *p.* byle. **67.** Co i **j.**, **j.** i co ⟨*wyrażenie zastępujące lub uzupełniające szczegółowe wyliczenie, rozwinięcie czego*⟩: Pokazał mi aparaty, wytłumaczył, jak i co. *Unil. Pam. 140.* On wie najlepiej, co i jak się robi w życiu. *Zap. G. Mił. 107.* **68.** Czy **j.** (tam) ⟨*wyrażenie ekspresywne nadające odcień niepewności temu, do czego się odnosi*⟩: Wybacz, zbyt poważna sprawa, aby polegać na jakimś „głosie wewnętrznym", czy jak tam. *Szan. Most 34.* **69.** *pot.* Jeszcze **j.** ⟨*wyrażenie ekspresywne wzmacniające, potwierdzające wypowiedź własną lub stanowiące odpowiedź twierdzącą na pytanie*⟩: A Bronka? Pracuje w Samopomocy? [...] Jeszcze jak! *Twórcz. 1, 1954, s. 131.* **70.** Kto **j.** kto (co **j.** co, także inne zaimki) (ale)... ⟨*wyrażenie uwydatniające niezwykłość czego także i stany uczuciowe: podziw, oburzenie itp.*⟩: Z kim jak z kim, ale z nią powinien być zupełnie szczery. *Perz. Las 70.* Gdzie jak gdzie, u nas on przecie najczęstszym gościem bywał. *Kaczk. Mąż 136.* **71.** Kto (co) jak nie: Czymże stary bogaty, jak nie wspomnieniami długiego żywota? *Łoz. Wł. Narwoj. 2.* **72.** Lada **j.** *p.* lada. **73.** Mówię do niego, proszę go **j.** kogo dobrego (a on nic). **74.** Nie (nic)... **j.** ⟨*najprawdopodobniej galicyzm, fr. ne... que*⟩: Miał lat pięćdziesiąt i kilka, ale nie wyglądał jak na czterdzieści. *Krasz. Jabł. I, 16.* Nie pragnęły niczego jak spoczynku. *Pol Obrazy II, 171.* **75.** Nie (nic) + stopień wyższy przymiotnika albo przysłówka... **j.**: Zło to nic więcej jak szkarada. *Gomul. Gdańsk 8.* Nic łatwiejszego, jak stworzyć czarny charakter: dość na to, na wzór dawnych romantyków, dać komuś rozczochraną brodę, kazać mu dybać na czyjąś niewinność, na czyjeś życie i — sprawa skończona. *Sienk. Mieszan. 203.* **76.** Nie... inny (inaczej)... **j.**: Nie pozostawało nic innego, jak czekać. *Brosz. Oczek. 142.* **77.** Nie ma(sz) **j.**: Nie ma jak lato. Gorące upalne lato. *Żer. Grzech 77.* **78.** Nie (nic)... **j.** tylko (tylko **j.**): Gdybym ja była słoneczkiem na niebie, nie świeciłabym jak tylko dla ciebie. *Witw. S. Piosnki 206.* **79.** Nie wiadomo **j.**, nie wiedzieć **j.**, nie wiem **j.**, Bóg wie **j.** itp. ⟨*zwroty nadające wyrazom, których dotyczą, odcień niesprecyzowania, niekiedy wzmocnienia*⟩: Nie wiedzieć, jak długo trwałaby rozmowa, gdyby ich nie przebudził dzwonek z Soplicowa. *Mick. Tad. 146.* **80.** Podobnie **j.** ⟨*wyrażenie wprowadzające wtrącone porównanie*⟩: Ponurość na serca zaszła, podobnie jak na błękity czyste zajdzie chmura ciemna. *Orkan Pomór 65.* **81.** Równie **j.**: a) ⟨*wyrażenie wprowadzające porównanie, utożsamienie pod jakimś względem*⟩: Jest znakiem barbarzyństwa [...] wiosną równie jak latem zbiegać pola, knieje, zabijać nieraz lisa, właśnie gdy linieje. *Mick. Tad. 61*; b) ⟨*wyrażenie zestawiające człony szeregu z uwydatnieniem ich równoważności, tożsamości stosunku wobec czego, stopnia nasilenia itp.*⟩: Słynęła [...] równie z rozumu, myśli, jak z ciała piękności. *Tysz. Morena 90.* Widać, żeś równie szlachetny, jak odważny. *Słow. Książę 305. por.* Jak również. **82.** Tak **j.**: a) ⟨*wyrażenie przyłączające porównanie lub jego składnik*⟩: Ludzie z miasta mają na to sposoby, że im z pieniądza pieniądz rośnie, tak jak u mnie pszenica z pszenicy. *Dąbr. M. Noce II, 130*; b) ⟨*wyrażenie równoważne z połączeniem: taki jak; taki jaki*⟩: Wszystko jest tak, jak było na tym Bożym świecie. *Słonim. Poezje 314.* **83.** Tak **j.** nic ⟨*prawie nic*⟩: Spytacie: co grają? Odpowiem: nic... albo tak jak nic. Jakieś jednoaktówki. *Sienk. Sprawy 190.* **84.** Tak **j.** nie ⟨*w minimalnym stopniu albo wcale nie przejawiający cech czego*⟩: Żona tak jak nie żona. *Dąbr. M. Noce II, 121.* **85.** Tak... **j.** ... ⟨*wyrażenie łączące części zdania równorzędne (człony szeregu), najczęściej rzeczowniki*⟩: Nie obawiał się, śpieszył na każde zawołanie tak do zamożnych, jak i do nędzarzy. *Jun. Dworek 22.* **86.** Tak **j.** ... tak (podobnie itp.) ⟨*wyrażenie łączące porównanie ze zdaniem (równoważnikiem jego), którego dotyczy*⟩: Tak jak sławnym warto być tylko wówczas, kiedy ma się dla kogo być sławnym, tak i dobrym się jest — najczęściej przez kogoś. *Sienk. Mieszan. 42.* **87.** Tak dobrze **j.**: a) ⟨*na równi z (kim, czym), równie dobrze jak, tak samo jak*⟩: Trudno nie słyszeć, jeżeli o czymś mówią w mieście i na pensji tak dobrze nauczycielki, jak służba, a nawet uczennice. *Prus Emanc. I, 124*; b) *daw.* ⟨*prawdopodobnie, na pewno*⟩: Dla przyśpieszenia sprawiedliwości na miejscu jednego tak dobrze jak pięć trybunałów równej najwyższej władzy mielibyśmy. *Kossak. Obyw. I, 222.* **88.** Taki (sam) **j.** ... ⟨*rozpoczynający zdanie lub wyrażenie będące rozwinięciem zaimka wskazującego*⟩: Jestem taka sama jak zawsze. *Perz. Las 93.* Z takich jak my był Głowacki. *Wysp. Wes. 10.* **89.** Tak(i)... **j.** gdyby...: Dziś znowu list od Dominika otrzymał i miał takie uczucie, jak gdyby każdy jego wyraz spadł mu na serce ciężkim kamieniem, a w serce piekącą łzą. *Orzesz. Niemn. III, 209.* **90.** W miarę **j.** ⟨*wyrażenie rozpoczynające zdanie podrzędne oznaczające uzależnienie, warunek sposobu, tempa, stopnia nasilenia, zakresu realizacji tego, co oznacza zdanie nadrzędne*⟩: W miarę jak się rozgrzewam, twarz zaczyna mnie palić. *Cent. Foka 50.* **91.** Zarówno... **j.** ... ⟨*wyrazy łączące równorzędne części zdania (człony szeregu), a nawet całe zdania*⟩: Młodzi szybko idą naprzód, zarówno do szczęścia, jak i do cierpienia. *Dygas. Now. V, 75.*

przysł. **92.** Jak cię widzą, tak cię piszą. **93.** Jak sobie pościelesz, tak się wyśpisz (Jak sobie kto pościele, tak się wyśpi). **94.** Jak ty komu, tak on tobie. **95.** Wiedzą sąsiedzi, jak kto siedzi.

jakby 1. Tak **j.** ⟨*prawie*⟩: Roboty we młynie tak jakby nie było. *Konopn. Now. II, 60.* **2. j.** (w zwrotach porównawczych): (Wygląda) jakby (do) trzech zliczyć nie umiał. Jakby go kto na sto koni wsadził. Ucieka, jakby co ukradł. *SW.* **3. j.** nigdy nic ⟨*jakby się nic nie stało; w najlepsze*⟩: Wszyscy zmartwieni, a on zajada, jakby nigdy nic. *SW. por.* Jak gdyby (nigdy) nic. **4. j.** nie było [!] *rus.* ⟨*jakkolwiek by było*⟩. *SPP.*

jaki 1. j. bądź ⟨*jakikolwiek*⟩: Jaka bądź ma być dola, niech nam będzie wspólną. *Skiba Poziom. 243.* **2. j.** chcąc ⟨*pierwszy lepszy, obojętnie jaki*⟩: Można pisać uwagi nad lekcją jakie chcąc, ale przyta[cza]cie wyrazy jak gdyby moje własne, do których ja nie mogę przyznać się. *Mick. Listy II, 355.* **3.** Jak(by) **j.**, niby **j.** ⟨*jak*⟩: Wygląda jak jaki bohater. *SL.* Jest teraz właścicielem ziemskim, jeździ z panami na polowania nawet do Afryki jakby jaki pan hrabia. *Nałk. W. Pisma 353.* **4. j.** by nie był [!] *rus.* ⟨*jakikolwiek by był, jaki bądź*⟩. **5. j-a** szkoda! a. **j-a** szkoda, że... ⟨*szkoda wielka, że...*⟩. **6. j.** taki: a) ⟨*ten i ów, jeden z wielu; możliwy, przeciętny, nienajgorszy*⟩: Hej do miecha jaki taki, dalej do roboty. *Len. T. Ziemia I, 69.* Jest przychód jaki taki, na dzień ze dwa szostaki, na kupienie tabaki. *Syrok. Gaw. 95*; b) ⟨*byle jaki*⟩: Alboż my to jacy tacy, chłopcy krakowiacy! **7. j.** ... taki...: Jaka praca, taka płaca. **8.** Jakich mało ⟨*niezwykły*⟩: Jest to człowiek, jakich mało. *SW.* **9.** Jakim bądź sposobem ⟨*jakkolwiek*⟩. **10.** Jakim cudem, jakim prawem, jakim sposobem ⟨*wyrażenie podkreślające zdziwienie, niezadowolenie, protest*⟩: Jakimże więc sposobem dostał się w ręce tureckie? *Kaczk. Olbracht. III, 142.* **11.** Byle **j.**, nie byle **j.** *p.* byle. **12.** Lada **j.** ⟨*małej wartości, kiepski, bez znaczenia; pierwszy lepszy*⟩: Gospodarz z tego Smotra był mierny, a nawet lada jaki zgoła. *Krucz. Paw. 6.* **13.** Na jaką godzinę (wychodzę), za jaką godzinę (wrócę); za **j-e** pięć, za **j-e** sto lat ⟨*na mniej więcej godzinę; za mniej więcej godzinę, pięć, sto lat*⟩. **14.** Nie wiadomo **j.**, nie wiedzieć **j.**, nie wiem **j.**; Bóg wie **j.** ⟨*niech będzie jaki chce; wszelki, każdy*⟩: Wielkie te prace, które by nie wiem jakiego olbrzyma zamordować mogły. *Wys. SW.* **15.** Po jakiego diabła; po jakie licho, *wulg.* po jaką cholerę ⟨*z gniewem: po co, dlaczego, niepotrzebnie*⟩: Więc po jakiego licha przywalił pan tu za mną? *Strug Krzyż I, 206.* **16.** Po jakiemu (zwykle w wyrażeniach): Po jakiemu on mówi? Bóg wie po jakiemu itp. ⟨*w sposób niedostatecznie określony, nie przystosowany do sytuacji*⟩: Jest to szlachcic żyjący samotnie i Bóg wie po jakiemu. *Sienk. Mieszan. 175.* **17.** *daw.* Z jakiej daty ⟨*dlaczego, z jakiego powodu*⟩: Musisz mu dać tysiąc rubli! — Ja?!... Ja?!... A to z jakiej daty? *Syg. Wysadz. 115.*

jakiś ⟨*użycie ekspresywne zwykle o zabarwieniu ujemnym*⟩ **1. j.** tam: Z tynglu wracasz, powlokłeś się z jakąś tam... Rozpusta ze łba dymi. *Berent Próchno 195.* **2.** Dureń, osioł **j.**; durniu, ośle **j.**! ⟨*w wyzwiskach*⟩. **3.** Jakieś trzy kilometry (z wyrazami oznaczającymi ilość) ⟨*blisko, prawie, mniej więcej*⟩: Do stacji kolejowej będzie jakieś trzy kilometry. **4.** Taki **j.**; to **j.** ⟨*o kimś lub o czym z niechęcią, lekceważeniem*⟩: Ona jest tak wzburzona, tak szorstka, tak gwałtowna, taka jakaś straszna! *Żer. Biała 121.* To jakiś wariat! **5.** Przez **j.** czas ⟨*przez pewien czas*⟩. **6.** W **j.** czas (potem); *pot.* za **j.** czas (wrócę) ⟨*po niejakim, po pewnym czasie*⟩.

jako ⟨*w porównaniach złożonych*⟩ **1. j.** ... tak: Jako na matki odejście się żali mała dziecina, tak ja płaczu bliski. *Słow. Lir. 77.* **2. j.** ... tak też i...: Nie ulega wątpliwości, że i Polska, jako na wypadki i stosunki wielkiej polityki europejskiej, tak i na cywilizację ogólną, nieraz poważnie wpłynęła. *Melc. Praw. I, s. I.* **3. j.** taki ⟨*występujący, traktowany we właściwym sobie charakterze, funkcji, zakresie*⟩: Projekt jako taki jest dobry, ale trzeba poprawić szczegóły. *SPW.* Hr. Ludwik był wówczas marszałkiem sejmu galicyjskiego i jako taki, prezydentem Wydziału Krajowego. *Chłęd. Pam. II, 22.* **4. j.** tako ⟨*w przybliżeniu, niezupełnie dokładnie, niezbyt dobrze i niezbyt źle, znośnie, w niewielkim stopniu*⟩: Umieć co jako tako. Zaciągano nowe wojska, aby choć jako tako granice osłonić. *Sienk. Wołod. I, 1.* **5. j.** też: Żyć łatwo, lubiąc pospołu siebie, jako też innych, oraz ich zdrowia pić. *Lem. Bajki 135.* **6. j.** to ⟨*wyrażenie rozpoczynające wyliczenia lub przyłączające człony wyjaśniające; jak to, a mianowicie*⟩: Żona moja, jako to kobieta ciekawa, podglądała was i widziała, co się stało. *Sienk. Połan III, 25.* Z ojcem dziewczę miało wiele podobieństwa w oczach i przymiotach duszy, jako to w dowcipie, w gospodarności i w znawstwie na interesach. *Choj. Alkh. IV, 98.* **7. j.** że ⟨*ponieważ*⟩: Jako że była prędka i twardej pięści, wywlokła go spoza stołu, sprała, co wlazło. *Reym. Fron. 105.* **8.** *przestarz.* **j.** żywo ⟨*wyrażenie wzmacniające o charakterze ekspresywnym; z całą pewnością, oczywiście, na pewno*⟩: Nikt o tym, jako żywo, nie myśli. *Mick. SW.* Przejadł się, jako żywo! *Wol. Dom. I, 128.* **9.** Być **j.** co: Gdybym siła bajał na pochwałę mojego rodu, znalazłby się niejeden taki, który by powiedział, żem jest jako owa liszka, która swój ogon chwali. *Kaczk. Gniazdo 3.* **10.** Być zatrudnionym, pracować gdzie **j.** kto (np. **j.** elektrotechnik, **j.** księgowy). **11.** Byle **j.** ⟨*byle jak*⟩: Potoknąwszy byle jako naczynie, poszła spać. *Prus Plac. 241.* **12.** Lada **j.** ⟨*lada jak*⟩: Odziewali się lada jako, a obuwie nosili chyba tylko w mróz wielki lub w święto uroczyste. *Jun. Bracia 20.* **13.** Tak... **j.** i: Zasłużyłeś sprawiedliwie na chwałę, której tak u swoich, jako i u cudzych używasz. *Krasz. Rozm. 38.* **14.** Tak... **j.** też (i): Byli nieustannie na stopie bojowej tak pod względem organizacji, jako też pod względem uzbrojenia. *Jeż Uskoki II, 11.* **15.** Zarówno... **j.** też: Długa żerdź na dwóch wiciach, przyczepiona do powały, stanowiła zarówno schronienie nocne dla kur, jako też wisiały na niej różne chusty i szmaty. *Dygas. Now. I, 9.*

przysł. **16.** Suchy kwiecień, mokry maj — będzie żyto jako gaj.

jakoby tak... **j.**: Gdym się jej oświadczył, tak mnie przyjęła, jakoby mi kto w pysk dał. *Sienk. Pot. I, 152.*

jakoś 1. j. to będzie ⟨*sprawy ułożą się w sposób możliwy do wytrzymania, znośny*⟩: Nic lepiej nie maluje fatalizmu, w który popadliśmy przez lenistwo umysłowe i wszelakie inne, nad to wiekuiste: jakoś to będzie. *Krasz. Kołk. 40.* **2. j.** tak, tak **j.**: Chorąży młody bawi w gościnie, a czas mu jakoś tak lubo płynie, żeby tu całe wieki przebywał. *Rom. Chorąży 13.*

jakże A **j.** ⟨*wyrażenie ekspresywne wzmacniające, potwierdzające, niekiedy ironiczne*⟩: Wszystko na czas: i obiad, i bielizna, i froter, i rachunek... a jakże! *Zap. G. Żab. 33.* Jak tylko przyjedzie to mi zaraz daj znać. — A jakże, ja sam przyjdę zaraz. *Korz. J. Tad. 7.*

jałmużna 1. Hojna **j.**: Hojną ubogim rozdzielił jałmużnę. *Wilk. P. Wieś I, 140.* **2. j.** ołtarzowa ⟨*ofiara na potrzeby kościoła złożona na ołtarzu*⟩. **3.** Dawać, rozdawać jałmużnę: Żadnego ubogiego nie ominął, nie dawszy mu jałmużny. *SL.* **4.** *hist.* Jałmużną nadać ⟨*nadać w formie darowizny*⟩: Założył w Nieświeżu dla jezuitów kościół pod tytułem św. Michała i hojną jałmużną nadał. *Łukasz. Hist. IV, 119.* **5.** Otrzymać jałmużnę. **6.** Prosić; błagać, żebrać o jałmużnę: Skazani na żebractwo stali pod murami, cichymi, wstydliwymi głosami prosząc o jałmużnę. *Rudn. A. Morze 155.* **7.** Rękę wyciągać po jałmużnę. **8.** Żyć z jałmużny: Żyli z jałmużny, z wyżebranego po miastach chleba. *Żer. Dzieje II, 251.*

jałowcowy Jagody **j-e**; wódka **j-a** ⟨*jałowcówka*⟩.

jałowiczy 1. Buty **j-e** ⟨*buty zrobione ze skóry jałowicy*⟩.
przysł. **2.** Nie będą z psiej skóry jałowicze buty.

jałowy 1. j. grunt; **j-a** ziemia ⟨*nieurodzajny(-a), nieużyteczny(-a)*⟩. **2.** Krowa **j-a** ⟨*niecielna, niepłodna*⟩. **3.** *przen.* **j-a** dyskusja, praca **j-a**. **4. j-a** twarz ⟨*twarz bez wyrazu*⟩: Dwie głębokie bruzdy, które jak w nawiasie trzymały usta Rojka, pogłębiły się i przesunęły, szkicując na tej jałowej twarzy znikomy uśmiech. *Par. Niebo 141.* **5. j.** żur, **j-a** kasza itp. ⟨*żur, kasza nie okraszone*⟩: Czytanie szło mu, jakby jadł jałową i nie osoloną kaszę. *Breza Uczta 65.* Kolacja, choć jałowa, smakuje świetnie. *Fiedl. A. Rio 57.* **6.** *med.* **j.** opatrunek ⟨*opatrunek pozbawiony drobnoustrojów, sterylizowany*⟩. **7.** *techn.* **j.** bieg, ruch, szum, koło **j-e** ⟨*nie wykonujące użytecznej pracy*⟩. **8.** Bieg **j.** liny ⟨*ruch liny nie obciążonej ładunkiem*⟩.

jama 1. j. borsucza, królicza, krecia, lisia, mysia, wilcza itp. ⟨*kryjówka, nora*⟩: Wpaść w jamę, wykopać jamę. Schowałby się w mysią jamę. Wykurzyć lisa z jamy. *przen.* Jama, którąście pod nami kopali, na waszą własną wykonana szkodę. *Mick. SW.* **2.** Smocza **j.** ⟨*kryjówka legendarnego smoka pod Wawelem*⟩. **3.** *anat.* **j.** brzuszna, gardłowa, gębowa, miednicowa, nosowa, oczna, ustna. **4.** *biol.* **j.** skrzelowa, osierdziowa, czaszkowa. **5.** *med.* **j.** gruźlicza, **j.** w płucach ⟨*miejsce po zniszczonej przez gruźlicę tkance płucnej*⟩. **6.** *techn.* **j.** przypiecowa ⟨*wgłębienie przy piecach ziemnych połączone wlotem z komorą paleniskową*⟩. **7. j.** usadowa ⟨*głęboki lej powstający w górnej części produktu wskutek skurczu metalu przy krzepnięciu*⟩.

jamowy Groby **j-e**: Kultura grobów jamowych. *Lehr Pochodz. 107.*

janczarski 1. Chorągiew **j-a**, pułk **j.**, piechota **j-a** ⟨*należący(-a) do janczarów, złożony(-a) z janczarów*⟩: Ścigany przez janczarskie pułki, uprzykrzył sobie tureckich kupców i przeszedł do Siedmiogrodu. *Prus Wiecz. 175.* **2.** Muzyka **j-a**, kapela **j-a** ⟨*muzyka, kapela złożona z instrumentów dętych i perkusyjnych odznaczająca się hałaśliwością*⟩: Buchnął dźwięk, jakby cała janczarska kapela ozwała się z dzwonkami, z zelami, z bębenki. *Mick. Tad. 351.*

janusowy j-e oblicze ⟨*dwulicowe, przeciwstawne; zagadkowe*⟩: Burżuazja i proletariat — to dwa janusowe oblicza kapitalistycznego społeczeństwa. *Schaff Wstęp 246.*

jarmarczny 1. Literatura **j-a** ⟨*ordynarna, wulgarna*⟩: Bezpretensjonalny wydaje się sam pomysł powieści [Rabelais'go] o olbrzymie Tęgospuście, jego synu i wnuku, pomysł podsunięty przez pospolitą literaturę jarmarczną. *Twórcz. 7, 1953, s. 152.* **2.** Nada(wa)ć przywileje **j-e**: W osiemnastym wieku [...] Berdyczów stał się wielkim miastem; Stanisław August nadał mu przywileje jarmarczne, które jeszcze zwiększyły obroty berdyczowskie. *Bystr. Dzieje I, 47.*

jarmark 1. Koński **j. 2.** Iść na **j. 3.** Kupić co (np. krowę) na jarmarku. **4.** *przen.* Czynić **j.** ⟨*robić wrzawę, zgiełk, hałas, gwar*⟩: Mali wędrowcy zgromadzili się przy ogniu nasłuchując wrzasków i skrzeczenia małp, które w pobliskim lesie czyniły prawdziwy jarmark. *Sienk. Pust. I, 201.* **5.** Zacząć **j.** ⟨*zacząć wrzawę, hałas*⟩: Sroki zaczęły jarmark w zagajnikach. *Jun. Wod. 62.* **6.** Odbywa się **j.**: Już na kilkaset kroków przed miasteczkiem można poznać, że odbywa się w nim jarmark. *Prus Now. III, 236.* **7. j.** rozkłada się: Na rynku rozłożył się jarmark, furmanki i stragany mieszały się razem. *Iwasz. J. Mił. 149.*
przysł. **8.** Uwija się jak złodziej na jarmarku. **9.** Cztery gęsi, dwie niewieście narobiły jarmark w mieście.

jarski Dieta, potrawa **j-a** ⟨*bezmięsna, roślinno-nabiałowa*⟩.

jary 1. Zboże **j-e** ⟨*wiosenne, siane na wiosnę*⟩. **2.** Miód, wosk **j.** ⟨*lipcowy*⟩. **3.** Stary, ale **j.** ⟨*pełen siły i energii, krzepki*⟩: Stary, ale jary, lepszy czasem od młokosa. *Fredro A. Jow. 159.*

jarzący j. blask, **j-e** światło ⟨*silnie, jaskrawo świecący(-e)*⟩. *przen.* Jarzące oczy: Patrzył na nich długo, ujrzawszy dwóch maleńkich urwipołciów z jarzącymi oczyma, straszliwie piegowatych i okropnie brzydkich. *Makusz. O dwóch 16.*

jarzeniowy Światło, oświetlenie **j-e** ⟨*światło, świecenie jarzącego się gazu lub pary; światło, oświetlenie z lamp jarzeniowych*⟩.

jarzęcy *daw.* **j.** miód, wosk ⟨*lipcowy*⟩: Ukazał mi swoje rączki wychuchane i białe, jak z wosku jarzęcego. *Chodź. Pisma I, 388.* **j-a** świeca ⟨*zrobiona z wosku lipcowego*⟩: Nie uczyniłoby się jaśniej od stu świec jarzęcych. *Sienk. Na polu 237.*

jarzmo 1. Zaprząc woły do jarzma. **2.** *przen.* Ciężkie, hańbiące, nieznośne **j.** (niewoli); miłe, słodkie **j.**: Do jarzma słodkiego szyję skłonił. *Troc.* **3. j.** despotyzmu, nieszczęścia, niewoli, obowiązku, poddaństwa, pracy. **4. j.** małżeńskie a. **j.** Hymena. **5.** *górn.* **j.** szybowe ⟨*drewniana, prostokątna rama obudowy szybu; wieniec szybowy*⟩. **6.** *żegl.* **j.** masztu

⟨*konstrukcja umocowująca maszt pod pokładem statku*⟩. **7.** Chodzić w jarzmie; chodzić jak (wół) w jarzmie: W robocie chodzę jak wół w jarzmie, a chodzę z dobrej woli, bez przymusu, bo przy zatrudnieniu lżej mi jakoś i smutnym myślom przystęp do głowy trudniejszy. *Jun. Bracia 122.* **8.** Dać, nachylić, schylić kark pod **j.** Dźwigać, nosić **j.** (np. nieszczęścia). **9.** Jęczeć, stękać pod czyim jarzmem. **10.** Nałożyć, narzucić komu, włożyć na kogo (komu na kark), podbić kogo pod **j.**; rozerwać, skruszyć, zrzucić z siebie **j.** (np. niewoli). **11.** Wprzęgnąć się w **j.** (małżeńskie). **12.** Wydobyć się, wyłamać się spod jarzma. **13.** Zaprząc się w **j.** (obowiązków). **14.** **j.** gniecie, przyciska kogo.

jarzmowy *anat.* Kość **j-a** ⟨*licowa*⟩. *przestarz.* **j-e** zwierzęta ⟨*chodzące w jarzmie*⟩: Dla niego [człowieka] siłą zdatność jarzmowe zwierzęta, dla niego wół pracuje, chlebem go uracza. *Kras. Sat. 101.*

jarzyć się **1.** Ogień, światło, węgle jarzą się ⟨*żarzą się, iskrzą się*⟩. **2.** Oczy się komu jarzą ⟨*błyszczą się, iskrzą się*⟩: Nie może być, bo mu się oczy nadto do niej jarzą. *Sienk. SW.* **3.** Coś się jarzy światłami: Obserwował długo i uważnie trzy jarzące się światłami okna. *Olcha Most I, 176.* **4.** Coś się jarzy od świateł: Jarząca się od świateł sala była już pełna. *Jackiew. Wiosna 142.* **5.** **j. się** w blasku: Olbrzymie stoły ustawione wzdłuż pozłocistych ścian jarzyły się w blasku świec i pochodni, palących się w kutych, żelaznych świecznikach. *Iwasz. J. Nowele 90.*

jarzyna Na jarzynę ⟨*w postaci jarzyny*⟩: Przyrządzić co na jarzynę. Co dziś jest (będzie) na jarzynę? ⟨*jaka dziś jarzyna (będzie podana) do obiadu*⟩. Jeść **j-y**, żywić się (samymi) jarzynami.

jarzynowy Ogród **j.** Zupa **j-a** ⟨*z jarzyn*⟩.

jasełka (*lm*) **1.** Polskie **j.**: „Betleem" Rydla jest pierwszą bardzo szczęśliwą próbą stworzenia literackich jasełek polskich. *Loren. Dwadz. 500.* **2.** Odgrywać **j.** **3.** Wystawiać **j.**: Wystawiano jasełka w kościołach, tj. szopkę z figurkami, wyobrażającymi Przenajświętszą Rodzinę. *Brück. Kult. III, 69.* **4.** Chodzić z jasełkami.

jaskinia ⟨*pieczara w skałach*⟩ **1.** Kryć się w jaskiniach a. po jaskiniach. **2.** Mieszkać w jaskiniach: Ludy koczownicze starszej epoki kamiennej mieszkały najchętniej w jaskiniach. *Wiedza 2, s. 6.* **3.** *przen. pejor.* ⟨*siedziba*⟩, np. **j.** rozbójników, zbójców; **j.** gry; grzechu, zła itp.: Wybiła wreszcie twoja godzina, miasto przeklęte, jaskinio grzechu, rozpusty i pychy. *Parn. Aecjusz 20.* Dom cezara jest jaskinią hańby, zła, zbrodni. *Sienk. Quo I, 43.*

jaskiniowy Niedźwiedź **j.** Malarstwo **j-e** ⟨*malowidła i rysunki na ścianach jaskiń, pochodzące głównie z okresu kamiennego*⟩.

jaskółczy **1.** **j-e** gniazdo. **2.** *bot.* **j-e** ziele ⟨*glistnik, roślina z rodziny makowatych*⟩. **3.** *techn.* **j.** ogon, **j-e** złącze ⟨*rodzaj połączenia elementów drewnianych*⟩.

jaskółka **1.** **j.** dymówka, **j.** oknówka ⟨*gatunki jaskółek*⟩. **2.** **j.** brzegowa a. brzegówka. **3.** Pierwsza **j.** ⟨*zapowiedź, zwiastun*⟩: Przez szosę koło obozu zaczęły przepływać rzesze ewakuowanych z północnej Francji — pierwsze jaskółki klęski. *Koźn. Rok 67.* **4.** Uczesanie, włosy w jaskółkę ⟨*fryzura męska, polegająca na sczesaniu włosów z obu skroni do tyłu*⟩. *przysł.* **5.** Jedna jaskółka nie czyni wiosny (z fr.).

jaskrawy **1.** **j-e** słońce, światło ⟨*rażące swoim blaskiem*⟩: Oślepiło go jaskrawe słońce, a powietrze odurzyło niby balsamem. *Rudn. H. Płom. 185.* **2.** **j-e** przeciwieństwo; **j-a** różnica, sprzeczność ⟨*oczywiste(-a), uderzające(-a)*⟩. **3.** **j.** przykład czego. **4.** Coś ma jaskrawą wymowę: Wypadki tak jaskrawą miały wymowę, że nie trudno było zorientować się w sytuacji. *Śliw. A. Lel. 353.* **5.** Przedstawiać, kreślić itp. co w jaskrawych barwach, w jaskrawych kolorach ⟨*przedstawiać co zbyt wyraziście, dosadnie, ze specjalnym podkreśleniem pewnych cech*⟩: Obecne położenie przedstawiało jej się w jaskrawych barwach nieszczęścia; czuła, że upada, nogi się pod nią gięły, sił ubywało. *Dygas. Gorz. I, 180.* **6.** Robić co w **j.** sposób: Nie domyślał się, że pani Maria, kokietując go w tak jaskrawy sposób, chciała się tylko zemścić na mężu. *Perz. Las 20.*

jasno **1.** **j.** oświetlać: Izba, jaką ujrzeli, była obszerna i jasno oświetlona silną żarówką. *Huss Mur. 128.* **2.** **j.** palić się, płonąć **j.**: Na stole niezbyt jasno paliła się lampa. *Prus Wiecz. 127.* Ognisko płonie **j.** **3.** Świecić, przyświecać **j.**: Lampa, słońce świeci jasno. Księżyc świecił tak jasno, że mogłam odróżnić każdy sprzęt w pokoju. *Święt. A. Dryg. 51.* **4.** Jest, robi się, zrobiło się **j.**, jaśniej (na dworze, w pokoju). **5.** *przen.* Jest komu **j.** na duszy: Było mu dobrze i jasno na duszy. *Mark. W. Mity 190.* **6.** Patrzeć **j.** w przyszłość. **7.** **j.** uśmiechać się. **8.** Mówić, tłumaczyć **j.**: Mówił jasno, dobitnie, jak żołnierz, który sam na wszystko patrzył, wszystkiego się dotknął, wszystko przebył. *Sienk. Pot. IV, 19.* Starałem się wytłumaczyć mu rzecz, ile możności, jasno i zwięźle. *Lam J. Głowy I, 93.* **9.** Coś jest **j.** określone ⟨*coś jest wyraźnie, zrozumiale, zdecydowanie określone*⟩: Spiskowcy mieli cele jasno określone: zniesienie nierówności stanów, reforma agrarna, konstytucja. *Brosz. Mił. I, 110.* **10.** Kwestię postawić **j.**: Trzeba nareszcie skończyć tę grę w ciuciubabkę i kwestię postawić jasno. *Zal. K. Górą 95.* **11.** Widzieć **j.**; **j.** zdawać sobie sprawę z czego, zrozumieć co **j.**: Choć mi taisz twą boleść, Arabie, widzę jasno, żeś pełny trosk wielu. *Słow. Książę 304.* **12.** Wiedzieć co **j.**: Wiedzieć jasno, czego się chce, jest to pierwszy warunek zdrowej polityki. *Ask. Uwagi 110.* **13.** **j.** jak na dłoni ⟨*bardzo wyraźnie, zrozumiale, przejrzyście*⟩: Morał wykażę jasno jak na dłoni. *Norwid Szczesna 31.* **14.** Brzmieć, dźwięczeć **j.** ⟨*brzmieć, dźwięczeć wysokim, czystym tonem*⟩: Głos płynął razem ze słońcem, dźwięczał jasno i czarował nie milknąc, zasilany świeżymi tonami. *Unił. Pok. 29.*

jasność **1.** **j.** dzienna ⟨*światło dzienne*⟩. **2.** **j.** na niebie ⟨*blask, łuna*⟩. **3.** **j.** księżyca, słońca ⟨*blask*⟩. **4.** *fiz.* **j.** gwiazdy. **5.** **j.** obiektywu ⟨*zdolność przepuszczania światła; przezroczystość*⟩. **6.** *przen.* **j.** dowodzenia, wypowiedzi, wyrażania się; myśli, stylu. **7.** Coś się odznacza jasnością: Książka ma bardzo przejrzysty układ, odznacza się jasnością i przystępnością wykładu, przekonywa rozbiorem zebranego materiału. *Szober Straż. 87.* **8.** Dla jasności ⟨*dla lepszego zrozumienia*⟩: Dodałem ten wyraz dla jasności. *SW.*

9. *daw.* Książęca **j.** ⟨*tytuł książęcy*⟩: Do Fezu ze mną raczy twa Książęca Jasność. *Słow. Książę 315.* **10.** Zalewać jasnością: Błyskawica kiedy niekiedy rozdzierała niebo poczerniałe, zalewała jasnością tajemnicze kryjówki puszczy, oświetlała od stóp do głów drzewa olbrzymie. *Dygas. Gody 59.* **11.** **j.** bije od kogo, czego: Jasność jakaś promienna biła od tej drobnej istoty, rzekłbyś świetlana aureola otacza te złote kręcone włoski. *Zap. G. Dzień 125.* **12.** **j.** przedziera się, rozlewa się: Mrok szarzał po kątach, lecz przez zasłony w oknach przedzierała się nieśmiało jasność dzienna. *Andrz. Popiół 242.*

jasnowidzenie **1.** Prorocze **j.**: Okazywał zdumiewającą bystrość sądu i prorocze iście jasnowidzenie w rzeczach istotnych i zasadniczych. *Gost. Przeszł. 100.* **2.** Dar jasnowidzenia. **3.** Mieć chwilę jasnowidzenia. **4.** Widzieć, przeczuwać co w jasnowidzeniu.

jasny **1.** **j-e** brwi, rzęsy, wąsy, włosy; **j-e** oczy; **j.** rumieniec; **j.** blondyn. **j-a** blondynka ⟨*jasnego koloru, o jasnym odcieniu*⟩. **2.** **j.** cel ⟨*wyraźny*⟩. **3.** **j.** szlag! do (jasnego) pioruna! ⟨*przekleństwa*⟩. Niech pana jasny szlag trafi! *Was. W. Gwiazdy 52.* **4.** **j-a** cera, **j-e** czoło ⟨*blada nie opalona, bez rumieńców cera, blade czoło*⟩. **5.** *przen.* Z jasnym czołem ⟨*bez wyrzutów sumienia, bez skrupułów; bezwstydnie*⟩ *por.* Miedziane czoło (pod czoło): Pan starosta czerkaski Stefan Potocki bierze od Szwedów 4 000 talarów celem faktorowania wpośród wojska koronnego, a w parę tygodni ukazuje się w obozie Augustowym z czołem jasnym, jakby nigdy nic nie zaszło. *Prz. Tyg. Życia 28, 1875.* **6.** **j-a**, jaśniejsza dola ⟨*szczęśliwa*⟩: Stoi smutna i zgnębiona jakby przeczuwając, że razem z tą chmurną jesienią ulatuje od niej jaśniejsza dola. *Zap. G. Kaśka 177.* **7.** **j.** dowód ⟨*niezbity, oczywisty*⟩. **8.** **j-a** dusza, postać; **j-e** rysy charakteru ⟨*szlachetne, dobre; dodatnie*⟩: Przez jej wielkie ciemne oczy przeglądała jasna dusza; niewinność myśli wyrytą była na jej białym czole. *Morzk. Bożek 14.* **9.** **j.** dzień, ranek, świt, wieczór ⟨*dzień, ranek itd. pogodny, słoneczny*⟩: Jasny dzień wrześniowy iskrzył się kroplami rosy nie wypitej przez blade, omdlałe słońce. *Święt. A. Nałęcze 61*; **j.** dzień, **j-e** rano itp. ⟨*dzień, pełnia dnia; biały dzień*⟩: Przez okna łazić śród jasnego rana! To wariata prawdziwego dowodzi. *Fredro A. Śluby 5.* **10.** **j.** garnitur, **j-e** ubranie; **j-e** ściany ⟨*jasnego koloru*⟩. **11.** **j.** głos ⟨*wysoki, dźwięczny*⟩. **12.** **j-a** godzina, chwila, przyszłość; **j-e** karty, strony czego ⟨*szczęśliwa(-e), pomyślna(-e)*⟩. **13.** **j.** kolor (ubrania, mebli, ścian itp.): Dobrze ci w jasnym kolorze. Pomalować ściany na jasny kolor. **14.** Inteligencja **j-a** ⟨*trzeźwa*⟩: Inteligencja jego była jasna i bystra. *Morzk. Jerzy 6.* **15.** Myśli **j-e** ⟨*optymistyczne*⟩. **16.** **j-e** niebo ⟨*pogodne, bezchmurne*⟩: Jasne dotąd niebo zasnuwało się chmurami, szaro się zrobiło w izbie. *Sewer Zyzma 424.* **17.** O **j-e** nieba! ⟨*wykrzyknienie*⟩. **18.** Noc **j-a** ⟨*pogodna, bezchmurna*⟩. **19.** **j.** obiektyw ⟨*przepuszczający dużo światła, bardzo przezroczysty*⟩. **20.** **j.** pan ⟨*arystokrata, pan, możnowładca; pog. burżuj, wyzyskiwacz*⟩: Bezczelny wyzysk pracy żon i dzieci robotniczych uważa się za uświęcony przywilej jasnych panów. *March. Pisma I, 637.* **21.** *daw.* Najjaśniejszy pan, najjaśniejsza pani ⟨*król, królowa; używane zwykle jako zwrot grzecznościowy*⟩. **22.** **j-e** piwo ⟨*gatunek piwa o żółtej barwie i dużej zawartości chmielu*⟩. **23.** **j.** pogląd, sąd; **j-e** pojęcie, wyobrażenie, zdanie o czym ⟨*trzeźwe, obiektywne, sprecyzowane*⟩. **24.** Pokój **j.** ⟨*widny, słoneczny*⟩. **25.** Powietrze **j-e** ⟨*czyste*⟩. **26.** **j-e** rozumowanie ⟨*oczywiste; trzeźwe*⟩: Nauka geometrii uczy nas poprawnego i jasnego rozumowania. *Iwasz.B. Geom. 5.* **27.** Rzecz **j-a** ⟨*oczywiście, naturalnie*⟩: Pogarda i cynizm w traktowaniu sąsiadów bez wyjątku nie zjednały mu, rzecz jasna, szacunku. *Pięt. Białow. 40.* **28.** **j-e** słońce, światło; **j-e** promienie ⟨*jasno, jaskrawo świecące*⟩. **29.** **j-e** spojrzenie, wejrzenie; **j.** uśmiech, wzrok ⟨*wesołe(-y), przyjazne(-y); niewinne(-y), ufne(-y)*⟩: Oczy o jasnym wejrzeniu. **30.** **j-a** sprawa, sytuacja, **j.** interes itp. ⟨*sprawa, interes itp. nie budzące podejrzeń, wątpliwości; czyste*⟩. **31.** Styl **j.**, **j.** wykład; **j-a** wymowa ⟨*zrozumiały(-a)*⟩. **32.** *przen.* **j.** śmiech ⟨*radosny, pogodny*⟩: Śmiała się teraz jasnym, perlistym śmiechem. *Krzywosz. Życie 53.* **33.** **j.** ton ⟨*dźwięczny*⟩: Pompa grała jasnym, wysokim tonem. *Morc. Pokład 301.* **34.** **j-a** twarz ⟨*twarz znamionująca pogodę ducha; wesoła, szczera*⟩: Z twarzy jej, zawsze jasnej, nikt by się nie domyślał, jaki bolesny dramat rozegrał się w jej życiu. *Urban. Księż. 207.* **35.** **j.** zdrój, **j-e** jezioro ⟨*przezroczysty(-e), czysty(-e)*⟩: W głębi lasów błyszczą jasne jeziora. *Żer. Wiatr 23.* **36.** **j.** jak na dłoni, jak słońce, *posp.* jak drut ⟨*całkowicie oczywisty, nie budzący wątpliwości, zupełnie zrozumiały*⟩: Tu nie ma co tłumaczyć! Wszystko jest jasne jak na dłoni. *Nowak. K. Tak było 79.* **37.** Czynić życie jaśniejszym: Praca nad samym sobą, zdolność spostrzegania koło siebie piękna i dobra, szukanie prawdziwych wartości — czynią życie lepszym i jaśniejszym. *Morc. Inż. 80.* **38.** Coś jest **j-e** ⟨*coś jest całkowicie zrozumiałe, oczywiste, wyraźne, proste*⟩: Sens jego wypowiedzi był całkowicie jasny i dla każdego zrozumiały. *Pytl. Listy 60.* **39.** Mieć **j.** umysł: Człek taki dojrzały w życiu umysł ma też jasny i szeroki. *Goj. Ziemia 59.* **40.** Rzucać **j-e** światło na co, ukazywać w jasnym świetle ⟨*przedstawiać co w sposób oczywisty, wyraźnie*⟩. **41.** Spaść jak grom z jasnego nieba ⟨*zdarzyć się, dotknąć kogo niespodzianie, nagle, gwałtownie; zaskoczyć kogo*⟩: Śmierć ukochanej córeczki Urszulki spadła na niego istotnie jak grom z jasnego nieba. *Probl. 9, 1953, s. 622.* **42.** Zobaczyć co w jasnym świetle ⟨*przekonać się o czym w sposób oczywisty, zrozumieć co wyraźnie*⟩: W jakżeż jasnym świetle ujrzał podstęp siostry i całą jej niecność. *Wilk. P. Poran. II, 171.*

jastrzębi **1.** Szpony **j-e.** **2.** **j.** nos ⟨*nos zakrzywiony jak dziób jastrzębia; garbaty, orli*⟩. **3.** **j-e** oczy, spojrzenie, **j.** wzrok itp. ⟨*oczy, spojrzenie itp. bystre, przenikliwe, spostrzegawcze*⟩: Spojrzenie miała jastrzębie, mocne i przenikliwe. *Makusz. O dwóch 80.* Jastrzębie jego oczy wyzierały dziko z młodej jeszcze twarzy. *Weys. Józ. Sob. 16.*

jasyr *hist.* ⟨*niewola u Tatarów lub Turków*⟩ **1.** Brać, wziąć w **j.**, *przen.* „Giewontowa wyprawa" zakończyła się [...] wzięciem w jasyr... serca poety. *Wierchy 1937, s. 27.* **2.** Dost(aw)ać się w **j.**: Wskutek napadów tatarskich i wojen tureckich mnóstwo ludu i szlachty dostawało się z Polski w jasyr. *SRG. 291.* **3.** Uprowadzić, zabrać **j.**; uprowadzać w **j.**: Magnackie latyfundia na kresach były wciąż pustoszone, ludność uprowadzana w jasyr. *Boy Mar. 186.*

jaszczurczy 1. Skóra **j-a. 2.** *przen.* **j-e** oczy ⟨*wyrażające złość, podłość, złośliwość*⟩: Blada jego maska wyzierała z czarnej karetki jaszczurczymi strzelając oczyma, uśmiechem zimnym jak lód. *Krasz. Sfinks I, 179.* **3. j-e** plemię ⟨*podłe*⟩: Do szczętu plemię jaszczurcze wygnieciem. *Mick. Graż. 31.* **4.** Serce **j-e**: Ha, języku smoczy! Serce jaszczurcze! To nic, żem tobą zajęta wzgardziła Asesora, Hrabię i Rejenta, żeś mnie uwiódł i teraz porzucił sierotę, to nic. *Mick. Tad. 227.*

jaszczurka 1. *przen.* **j.** zjadliwa ⟨*o kobiecie złej, fałszywej*⟩: Precz! Idź mi z oczu, jaszczurko zjadliwa, którąm przy sercu pieściła tak długo! *Fredro A. Mąż 219.* **2.** Gniazdo jaszczurek ⟨*siedlisko zła, złych skłonności, uczuć itp.*⟩: Wielkie serca, Aldono, są jak ule zbyt wielkie, miód ich zapełnić nie może, stają się gniazdem jaszczurek. *Mick. Konrad 112.*

jaśnie *przestarz.* **j.** pan, pani, panicz, panienka; **j.** wielmożny (pan), **j.** oświecony (pan); **j.** państwo: a) ⟨*arystokrata, pan, możny; arystokracja*⟩; b) ⟨*sposób tytułowania w bezpośrednich zwrotach do tych osób*⟩.

jaśnieć 1. j. czym ⟨*błyszczeć, świecić*⟩: Pałac jaśniał tysiącem świateł. *SW.* **2. j.** pełnią blasku, **j.** w całym blasku: Niebo bezchmurne, jaśniejące pełnią blasku zapowiadało pogodę, a może i upał. *Twórcz. 10, 1955, s. 22.* **3.** *przen.* **j.** ciekawością, szczęściem, radością itp. ⟨*wyrażać, uzewnętrzniać szczęście, radość itp.; być szczęśliwym, wesołym itp.*⟩: Jaśniała teraz szczęściem, postać jej wyszlachetniała, wypogodziły się rysy pięknej twarzy. *Dygas. Pióro 144.* Oczy czyje jaśnieją radością, szczęściem itp. a. radość (szczęście) itp. jaśnieje w czyich oczach. Twarz czyja jaśnieje (radością, szczęściem) a. radość (szczęście) jaśnieje na czyjej twarzy. **4. j.** od czego: Obóz jaśniał od wielu ognisk, paliło się w każdym namiocie. *Fiedl. A. Biz. 85.* Ściany od czystości jaśniały.

jaśniepański j-e czasy: Ciągle martwiłem się, jaki los spotka w życiu moje dzieci. W tamtych jaśniepańskich czasach nie mogły się niczego spodziewać prócz biedy i jeszcze gorszej poniewierki u bezlitosnych wyzyskiwaczy. *Pokój 48.*

jatka 1. Tania **j.** ⟨*kram, sklep z mięsem gorszego gatunku*⟩. **2.** *przen.* Krwawa **j.** ⟨*bitwa; rzeź*⟩: Wojna ta wydała mu się tylko krwawą jatką bez żadnych dla kraju korzyści. *Szujski Opow. Warsz. 53.* **3.** *daw. przen.* Dać, wydać żołnierzy na jatki, lecieć na jatki ⟨*na rzeź, na bój krwawy*⟩: Wyście na oczywistą śmierć, na pewne jatki lecieli z takim okrzykiem i ochotą, jakoby na wesele. *Sienk. Wołod. I, 82.* **4.** Uczynić, urządzić jatkę a. jatki z kogo ⟨*posiekać, pokaleczyć kogo; pozabijać mnóstwo ludzi*⟩: A ty co, bratku? [...] To ty tu sobie urządzić chcesz jatki? *Konopn. Balcer 54.*

jaw 1. Wydobyć, wyciągnąć itp. co na **j.** ⟨*wydobyć, wyciągnąć itp. na wierzch coś ukrytego, pokazać, ukazać co, odgrzebać*⟩: Ryją ziemię, wydobywając na jaw regularnie położone kłody. *Jasien. Świt 232.* **2.** *przen.* Wydobyć na **j.** ⟨*uczynić znanym, wiadomym, podać do wiadomości, objawić*⟩: W pracy obecnej chodziło mi o to głównie, aby wydobyć na jaw i przypomnieć, jakie były tradycyjne zdobycze naszej kultury teatralnej. *Kotarb. J. Teatr. 97.* **3.** Wyjść, wystąpić itp. na **j.** ⟨*ukazać się spod czego, stać się widocznym*⟩: Występowały na jaw dziwne dokumenta prawnicze, heraldyczne i rękopiśmienne kroniki. *Syrok. Wędr. 163.* **4.** *przen.* Wyjść na **j.** ⟨*stać się jawnym, wiadomym, znanym*⟩: Tajemnica wyszła na jaw. Wyszedł na jaw spisek organizowany przez dwór francuski, w którym na następcę Sobieskiego na tronie upatrzony był hetman Jabłonowski. *Boy Mar. 207.*

jawa 1. Na jawie: a) ⟨*w stanie świadomości, czuwania*⟩: Myśl o tamtej kobiecie chodziła za nim wszędzie i zawsze, na jawie i we śnie, mieszając się do wszystkich jego celów, planów i czynów. *Prus Lalka I, 120*; b) *daw.* a. w jawie ⟨*w rzeczywistości*⟩: Jedenaście lat nie słyszałem cię na jawie, kamracie, ale za to w marzeniu, w marzeniu. *Żer. Prom. 8.* **2.** Śnić na jawie ⟨*znajdować się w stanie półsnu, mieć złudne widzenia; marzyć*⟩: Rzecki przetarł oczy; zdawało mu się, że śni na jawie. *Prus Lalka III, 125.* **3.** Widzieć, zobaczyć co jak na jawie ⟨*wyobrażać sobie, przypominać co wyraźnie, dotykalnie, tak jak w rzeczywistości*⟩: Dziś jeszcze jak na jawie widzę śp. matkę moją czytającą, słyszę, zda mi się, głos jej drżący. *Żer. Dzien. I, 43.*

jawić się 1. Jawi się co ⟨*coś się staje widoczne, ukazuje się, pojawia się*⟩: Niechaj mara, co się we snach jawi, przyjdzie, od mąk tęsknicy zbawi i podejmie z sobą w noce. *Wysp. Prot. 91.* **2.** *przestarz.* **j. się** we śnie a. w snach ⟨*ukazywać się*⟩: Często mi się ona we snach jawi. *SWil.* **3. j. się** w sądzie, u rejenta *przestarz.* dziś w formułach urzędowych ⟨*przybyć do sądu, do rejenta, stawić się w sądzie, u rejenta*⟩.

jawnie 1. Coś się odbywa **j.** ⟨*coś odbywa się w sposób widoczny dla każdego, otwarcie, publicznie, nie ukrywając*⟩: Rozprawy sądowe odbywają się u nas jawnie. *Barb. Nauka 189.* **2.** Kochać się **j.**: Muszę się przyznać, że nie kochałem się ani jawnie, ani skrycie w tej osobie. *Żer. Uroda 269.* **3.** Wystąpić **j.** przeciwko komu. **4.** Wyznawać **j.** jakie zasady. **5.** Zbierać się **j. 6.** *przestarz.* Widzieć **j.** ⟨*jasno, wyraźnie pojmować, wiedzieć*⟩: Widziałem jawnie, jakby na dłoni, że czy tak, czy owak, zawsze to żona nie dla mnie. *Kaczk. Murd. I, 159.*

przysł. **7.** Mniej szkodzi ten, co jawnie szkodzi.

jawny 1. j. bunt ⟨*nie ukrywany, widoczny, wyraźny*⟩. **2. j.** dowód, ślad; **j-a** korzyść, niesprawiedliwość, poszlaka, sprzeczność; **j-e** przeciwieństwo ⟨*wyraźny(-a, -e); widoczny(-a, -e); oczywisty(-a, -e)*⟩. **3. j-a** niechęć, obelga, wzgarda ⟨*widoczna*⟩. **4. j.** nieprzyjaciel, wróg **j.** ⟨*nie maskujący się*⟩. **5. j-e** obrady, posiedzenia itp. sejmu, sądu itp. ⟨*obrady, posiedzenia odbywane w obecności publiczności, dostępne dla każdego*⟩: Posiedzenia Sejmu są z reguły jawne, chyba że Sejm uchwalił tajność. *Rozmar. Prawo 280.* **6. j-e** pogwałcenie praw ⟨*wyraźne, oczywiste*⟩: Dowództwo korsarzy zgodziło się na zdradę. Było to jawne pogwałcenie i złamanie praw rządzących w państwie Cylicjan, jak tytułowali się korsarze. *Rudn. H. Spart. 236.* **7.** *hand.* Spółka **j-a** ⟨*zrzeszenie dwu lub więcej osób w celu prowadzenia przedsiębiorstwa zarobkowego pod wspólną firmą, o solidarnej, nieograniczonej odpowiedzialności wspólników*⟩: Przy spółce jawnej handlowej zawsze są odpowiedzialni wspólnicy solidarnie, przede wszystkim majątkiem spółki, ale i całym swoim majątkiem. *Kutrz. 109.* **8.** **j-e** towarzystwo ⟨*nie zakonspirowane*⟩: Z jawnego towarzystwa „promienistych" wyłonił się tajny Związek Filaretów. *Kleiner Mick. I, 426.* **9.** **j.** jak na dłoni.

jazda **1.** **j.** pociągiem, samolotem, statkiem, windą ⟨*przejazd*⟩. **2.** **j.** na gapę: Opowiadał o miastach, które zwiedził [...] o jeździe „na gapę" pospiesznymi pociągami i o wszystkich przygodach, jakie go spotykały. *Piach Nas 13.* **3.** Konna **j.** ⟨*jazda na koniu*⟩: Uczyć się konnej jazdy. **4.** **j.** maneżowa ⟨*tresura konia polegająca na wykonywaniu różnych ewolucji w ujeżdżalni; maneż*⟩. **5.** Użyć, używać jazdy. **6.** Prawo jazdy ⟨*dokument stwierdzający prawo do prowadzenia pojazdów mechanicznych danej kategorii*⟩. **7.** Rozkład jazdy ⟨*wykaz, rozplanowanie godzin odjazdów i przyjazdów pociągów, autobusów lub innych środków lokomocji; tablica, tabela, książka zawierająca taki wykaz*⟩. **8.** Oddalony o x godzin jazdy pociągiem, *daw.* końmi. **9.** *sport.* **j.** na łyżwach, nartach ⟨*posuwanie się, ślizganie po zaśnieżonej albo zlodowaciałej powierzchni przy pomocy nart a. łyżew przypinanych do butów*⟩: Kilkanaście minut jazdy na nartach, ostry zjazd — podejście pod górę i znów jestem nad brzegiem zatoki. *Cent. Wyspa 186.* **10.** **j.** figurowa ⟨*w łyżwiarstwie: sztuka swobodnego wykonywania na lodzie trudnych technicznie figur i efektownych ewolucji*⟩. **11.** **j.** szybka ⟨*biegi łyżwiarskie rozgrywane parami na czas*⟩. **12.** **j.** włókiem ⟨*posuwanie się na nartach ciągniętych przez konia a. pojazd*⟩. **13.** *hist.* Ciężka **j.**, lekka **j.** ⟨*konnica, kawaleria*⟩: Pułk lekkiej jazdy polskiej, to jest ułanów lub strzelców konnych, składał się z sześciu szwadronów. *Gemb. Wojsko 117.* **14.** Służyć w jeździe. **15.** Wystawić pułk jazdy: Ks. Dominik Radziwiłł [...] wystawił własnym kosztem pułk jazdy, którym dowodził. *Mick. Tad. 364.* **16.** **j.** do domu, **j.** do roboty! ⟨*wykrzyknienie: zabieraj się do domu, do roboty!*⟩. **17.** **j.** stąd! ⟨*wykrzyknienie: wynoś się, idź precz!*⟩. **18.** **j.** na kogo ⟨*huzia na kogo, dalejże z łajaniem, wymyślaniem na kogo*⟩: To marny tchórz! Do żadnego z nas tak by się nie postawił... Bałby się... Ale na młodego chłopaka — jazda!... *Gard. Trzech 63.*

jazgot **1.** Chrapliwy, ostry, płaczliwy **j.** **2.** **j.** dzwonka telefonicznego, ptactwa, psich głosów, gęstych odległych strzałów itp. Dzieci robią jazgot. *SW.* **3.** Napełniać co jazgotem: Toczyły się czołgi [...] napełniając miasto jazgotem żelaznych gąsienic. *Szew. Kleszcze 205.* **4.** Zlewać się w jeden **j.**: Przeciągły jęk motorów, dudnienie dział, wystrzały cekaemów, świst bomb, krótki warkot karabinów zlewał się w jeden jazgot. *Was. W. Rzeki 432.*

jazgotliwy **j.** dzwonek, **j.** dźwięk, głos, krzyk; **j.** odgłos kłótni: Wsłuchiwał się z rozkoszą w jazgotliwe dźwięki turlikających dzwonków. *Wierchy 1931,* s. 78. **j-e** szczekanie.

jazzowy Muzyka **j-a**, orkiestra **j-a**, zespół **j.**

jąć się **1.** **j.** się czego, np. pracy, pióra, oręża: Rzuciwszy szablę, jął się pióra. *Sokoł. A. Dzieje II, 402.* **2.** *książk.* **j.** się środków, sposobów ⟨*zastosować środki, uciec się do sposobów*⟩: Środki gwałtowne, których się jęto, wymagały ręki sprężystej i szybkiego działania. *Lim. Społ. XVIII, 143.* **3.** **j.** się za łby ⟨*pobić się*⟩: Chłopcy za zasłoną grający w karty za łby się jęli. *Wójc. Teatr II, 105.*

jądro **1.** **j.** orzecha ⟨*ziarno, pestka*⟩. **2.** *astr.* **j.** gwiazdy, komety, Ziemi. **3.** *biol.* **j.** komórki. **4.** *fiz.* **j.** atomowe, **j.** uranu. **5.** Rozbicie jądra. **6.** *przen.* **j.** ⟨*zasadnicza część, istota czego*⟩: **j.** armii; **j.** sprawy. **7.** Dojść, dotrzeć do jądra rzeczy.

jechać **j.** czym, na czym, w czym: **1.** **j.** koleją, samochodem, windą, schodami ruchomymi; na wozie, na statku, na nartach, na rowerze, na koniu; w samochodzie, w powozie, w wagonie. **2.** **j.** końmi; **j.** dwoma końmi lub w dwa konie, parą koni lub w parę koni; **j.** dwoma powozami [nie: w dwa powozy]. **3.** **j.** (na koniu) wierzchem, truchtem, galopem, stępa; noga za nogą, co koń wyskoczy; po damsku, po męsku, oklep a. na oklep. **4.** **j.** drogą, morzem, polem, lasem a. przez morze, przez pole, przez las. **5.** *przen.* **j.** rzemiennym dyszlem ⟨*zatrzymując się i zbaczając po drodze*⟩: Jadąc rzemiennym dyszlem zawadził o Tatry. *Wierchy 1948, s. 190.* **6.** **j.** do kogo, do czego: do rodziny, do przyjaciół; do Krakowa, do Francji [ale: na Węgry]. **7.** *posp.* **j.** do Rygi ⟨*wymiotować*⟩. **8.** **j.** na co: na zjazd, na obóz harcerski, na polowanie; na Kujawy, na wybrzeże, na wyspę. **9.** **j.** na czyich karkach, *daw.* po czyich karkach ⟨*gonić, doganiać kogo*⟩: Pan Wołodyjowski nie wytrzymał, skoczył — i jechał na ich karkach wśród gęstwy i ciemności. *Sienk. Ogn. IV, 25.* **10.** *przen.* **j.** na czym ⟨*korzystać z czego, mieć podstawę życiową w czym*⟩: Czytają dzieła specjalne, lecz przeważnie jadą na rutynie. *Prus SPP.* **11.** **j.** (z kim) na jednym wózku, wozie ⟨*mieć jednakowe metody postępowania; dzielić z kim jednakowy los*⟩. **12.** *pot.* Jedzie co od kogo, jedzie z ust ⟨*cuchnie*⟩: A wóda od ciebie teraz jeszcze jedzie. *Past. Trzeba 10.* **13.** Jedź na złamanie karku ⟨*zejdź z oczu, nie wracaj, przepadnij*⟩. **14.** **j.** po co: **j.** do miasta po sprawunki. **15.** *przestarz.* **j.** w drogę ⟨*wyruszać w podróż*⟩: Matka uprażyła mleka, aby na czczo syn nie jechał w drogę. *Krasz. Zadora 38.* **16.** **j.** za granicę. **j.** z kim, z czym: z rodziną, z dziećmi, z przyjaciółmi; z bagażem. **17.** *wulg. euf.* Jechał go (ją, ich, cię itp.) pies, sęk ⟨*niech go diabli wezmą, pal diabli*⟩. **18.** Autobus, pociąg, wóz itp. jedzie ⟨*posuwa się naprzód, porusza się*⟩.

przysł. **19.** Kto pomału jedzie, ten dalej zajedzie. **20.** Kto smaruje, ten jedzie.

jeden **1.** *pot.* **j.** diabeł, jedna cholera itp. ⟨*wszystko jedno, to samo, tak samo, jednakowo*⟩: Trzpiot w sprawie — piskorz w stawie — jeden diasek. *Fredro A. Śluby 34.* **2.** Jedna druga, jedna trzecia itd. ⟨*połowa, trzecia część itd.*⟩. **3.** **j.** drugiego, **j.** drugiemu itp. ⟨*wzajemnie*⟩: Trzymają się z daleka od siebie i jeden drugiemu okazuje lekceważenie. *Gomul. Wspom. 74.* **4.** **j.** ... drugi, inny ⟨*w częściach zdań lub w zdaniach o charakterze przeciwstawnym*⟩: Jedni go chwalą, drudzy ganią. **5.** *przestarz.* Jedno a jedno, jedno i jedno ⟨*jedno i to samo*⟩: Śpiewali nade mną długo, jedno i jedno, przerywając czasami. *Krasz. Opow. 51.* **6.** **j.** i drugi ⟨*kilka po kolei występujących osób, par przedmiotów*⟩:

Upłynął kwadrans jeden i drugi, a chłopca nie było widać. *Żer. Prom. 38.* Jak jeden i drugi porządne lanie dostał [...] to dziesiątemu zapowiedział, żeby lipowickie panny omijał. *Jun. Bracia 261.* **7. j.** i ten sam ⟨*ten sam*⟩. **8. j.** jedyny ⟨*tylko jeden, wyłącznie jeden*⟩: Jedna jedyna gwiazda; jeden jedyny słuchacz, czytelnik. Jedna jedyna droga (pozostała komu do czego). **9. j.** po drugim, **j.** za drugim ⟨*kolejno, następując po sobie*⟩: Wypić co jeden po drugim (o kieliszkach wódki itp.), wejść, wchodzić itp. (o osobach), mijać (o godzinach, minutach itp.), gasnąć, wygasać (o światłach). **10. j.** przez drugiego, **j.** przed drugim ⟨*tłumnie, wszyscy na raz*⟩: Gadać, pędzić, przepychać się jeden przez drugiego. **11.** Jedno przy drugim ⟨*dwie lub więcej korzyści razem*⟩. **12.** *pot.* **j.** taki, taki **j.** ⟨*ktoś bliżej nie określony*⟩: Był tu jeden taki i pytał o ciebie. **13. j.** w drugiego ⟨*taki sam, ściśle odpowiadający czemu*⟩: Chłopy na schwał jeden w drugiego. Kobiety dorodne, jedna w drugą. **14.** Jedno w kółko ⟨*wciąż to samo*⟩: Powtarzać jedno w kółko. **15.** *pot.* **j.** z drugim ⟨*lekceważąco o zbiorowisku ludzkim, o poszczególnych w nim jednostkach*⟩: Zgaś papierosa, jeden z drugim. Nie wiesz, że tu karbid! *Braun Lewanty 390.* **16.** *przestarz.* Jedno z drugim nic ⟨*w gruncie rzeczy nic*⟩: Czy widzisz te obrazy? Trochę czarnej, trochę żółtej, trochę burej farby, jedno z drugim nic, a jaka w tym ucieszność. *Konopn. Ludzie 334.* **17. j.** z pasażerów, **j.** z przedmiotów, **j-a** z osób, **j-a** z prac itp. ⟨*któryś, jakiś, pewien, któraś, jakaś, pewna*⟩: Podróżny stanął w jednym z okien. *Mick. Tad. 12.* **18.** Jednym ciągiem ⟨*bez przerwy*⟩: Spać jednym ciągiem. **19.** Jednym skokiem: Kot jednym skokiem rzucił się na zdobycz, ale ptaszek frunął i uleciał. *Dygas. Now. VIII, 9.* **20.** Jednym słowem ⟨*krótko mówiąc, z tego co poprzednio powiedziano wynika, że...*⟩: Mróz powarzył delikatniejsze rośliny, liście na drzewach pożółkły [...] Jednym słowem głęboka jesień. *Fel. E. Syb. I, 141.* **21.** Jednym tchem ⟨*bardzo prędko; nie przerywając; wszystko na raz*⟩: (Wy)pić co jednym tchem; wypowiedzieć co jednym tchem; przeczytać książkę jednym tchem. **22.** Jednym uchem ⟨*nieuważnie*⟩: Słuchać kogo, czego jednym uchem. **23.** Jednym zamachem, od jednego zamachu, za jednym zamachem ⟨*od razu*⟩: To jest taka praca, którą trzeba wykonać od jednego zamachu. *Meis. Wraki 371.* **24.** Ani **j.** ⟨*żaden*⟩: Na niebie nie było ani jednej chmurki. *SW.* **25.** Co **j.** to ⟨*każdy następny jest taki sam jak poprzedni lub w wyższym stopniu reprezentujący jaką cechę*⟩: Mów było wiele, a co jedna to lepsza. *Teka Stańcz. 15.* **26.** Co (to) za **j.** ⟨*kto to*⟩: Szlachta poglądała ciekawie na nieznanych jeźdźców, wpół się domyślając, co to za jedni. *Sienk. Pot. I, 61.* **27.** Drab, dureń **j.**, cholera, małpa, świnia **j-a**; ty drabie itp. **j.** ⟨*wyraz wzmacniający w obelgach*⟩: Milczeć małpo jedna! *Żer. Opow. 24.* Łżesz drabie jeden! *Kaczk. Olbracht. III, 217.* **28.** Jak **j.** człowiek, jak **j.** mąż, jak **j.** ⟨*wszyscy razem, wspólnie, zgodnie, jednakowo*⟩: Wszyscy rzucili się jak jeden człowiek do broni. *Sienk. Pust. I, 14.* Panowie [...] jak jeden mąż, siedli do kart. *Prus Kron. IV, 457.* Konie wysunęły się ze stacyjnego dziedzińca jak jeden i pomknęły miękkim gościńcem. *Żer. Przedw. 125.* **29.** *pot.* Na jednego ⟨*na jeden kieliszek alkoholu*⟩: Iść, pójść, wstąpić, wypuścić się na jednego. **30.** *daw.* Na jedno, za jedno ⟨*jednakowo, tak samo*⟩: Umiał rządzić, sprawiedliwość i możnym, i słabym za jedno wymierzał. *Niemc. Kaz. 8.* **31.** *pot.* Na jednej nodze ⟨*co tchu, prędko*⟩: Pójść, pobiec po co, załatwić co na jednej nodze. **32.** Na jedno kopyto (szyty) ⟨*taki sam, jednakowy*⟩: Zauważył, że wszystkie jego powieści są na jedno kopyto. *New. Pam. 174.* **33.** Sam **j.** ⟨*zupełnie sam*⟩: Znikła jak lekki powiew wietrzyka, a on sam jeden pozostał. *Mick. Ball. 21.* **34.** Ty **j.**, on **j.**, mnie jednego itp. ⟨*tylko*⟩: Ty **j.** mnie rozumiesz. On **j.** ocalał. **35.** W jednej koszuli, w jednej sukni itp. ⟨*tylko w koszuli itd.*⟩: Przestraszona pierwszym strzałem w jednej koszuli porwała się z łóżka. *Łoz. Wal. Dwór 203.* **36.** (Wszyscy) co do jednego, *daw.* do jednego ⟨*bezwzględnie wszyscy; wszyscy bez wyjątku*⟩: Wszyscy co do jednego mają być w pogotowiu. *Strug Pocisk 148.* Przeciąwszy im w ciasnych miejscach odwrót [...] do jednego ich znieśli. *Gosz. Dziennik 278.* **37.** Wszystko jedno ⟨*tak samo, to samo, jednakowo, bez różnicy, obojętnie*⟩: Wszystko mi jedno, co o mnie powiedzą. **38.** Z jednej gliny (ulepieni) ⟨*mający podobny charakter, usposobienie, sposób postępowania*⟩. **39.** Z jednej strony ... z drugiej strony ⟨*pod jednym względem... pod innym względem*⟩: Epoka, w której żył Molier, znajduje się na przełomie dwóch zmagających się z sobą światów. Z jednej strony nowoczesna myśl, niezmiernie bliska już nas; z drugiej cały aparat społeczny i naukowy niemal średniowieczny, przeżyty, zwyrodniały. *Boy Flirt III, 236.* **40.** *pot.* Za jedną chwil(ecz)kę ⟨*za chwilę*⟩. **41.** Za jednym zachodem ⟨*przy użyciu tych samych starań, zabiegów; jednocześnie*⟩: Może za jednym zachodem kupisz na święta kiełbasy i mąki? *Bał. Dziady 193.* **42.** Być gdzie jedną nogą ⟨*być gdzie połowicznie, spieszyć się dokąd; wpaść na chwilę*⟩: Jedną nogą już jest poza domem. *Bogusz. Sab. 151.* Jedną nogą tylko w domu być mogłem przed wyjazdem. *Chopin Wyb. 125.* **43.** Być, stać jedną nogą w grobie, na tamtym świecie ⟨*być bliskim śmierci*⟩: Jedną nogą już w grobie stoję, jeszcze bym się nad rublem, kiedy tobie potrzebny, trzęsła? *Orzesz. Argon. 191.* **44.** Być z kim jednego zdania ⟨*mieć ten sam pogląd, zgadzać się z kim w jakiej sprawie*⟩: Gdyby wszyscy jednego byli zdania, nie byłoby o czym mówić. *Kras. Podstoli 133.* **45.** *pot.* Mam jedną prośbę (do ciebie) ⟨*mam (pewną) prośbę*⟩. **46. j-o** drugiemu nie przeszkadza. **47.** Postawić, rzucić co (wszystko) na jedną kartę ⟨*zdecydować się na ryzykowne a rozstrzygające posunięcie*⟩: Na jedną kartę przyszłość postawiłem całą. *Słow. Kord. 235.* **48.** Powiązać, związać, zlać się w jedno ⟨*we wspólną całość*⟩: Rozrzucone po wielkiej równinie wioski [...] zlewały się w jedno z otaczającym je gładkim bezmiarem białości. *Orzesz. Bene 29.* **49.** Ty jedno wiesz, a ja drugie. **50.** Wychodzi na jedno ⟨*daje ten sam wynik, do tego samego się sprowadza*⟩: Ja go znam dobrze: to człek twardy jak stal, czyli, co na jedno wychodzi, uparty jak kozioł. *Chodź. Pisma I, 350.* **51.** Wziąć jedno za drugie, jednego za drugiego ⟨*pomylić co albo kogo*⟩.

przysł. **52.** Jeden za wszystkich, wszyscy za jednego. **53.** Siła złego na jednego.

jedenaście Ni w pięć, ni w **j.**, częściej: ni w pięć ni w dziewięć (w dziesięć) ⟨*bez sensu*⟩: Odzywał się

[...] nieraz ni w pięć, ni w jedenaście, a zawsze prawie zgryźliwie. *Dan. Dni 71.*

jednogarbny Wielbłąd **j.** ⟨*dromader*⟩.

jednogarnkowy Potrawa **j-a** ⟨*z produktów wchodzących w skład 1. i 2. dania, gotowanych razem*⟩.

jednomyślny **j-a** uchwała ⟨*zgodna*⟩: Powziąć jednomyślną uchwałę. **j-e** uznanie: Spotkać się z jednomyślnym uznaniem.

jednooki *przysł.* Pomiędzy ślepcami jednooki królem.

jednorodzinny Dom, domek **j.** ⟨*przeznaczony dla jednej rodziny, zamieszkały przez jedną rodzinę*⟩.

jednorzędowy Garnitur, płaszcz **j.** Marynarka **j-a** ⟨*z jednym rzędem guzików*⟩. *hist.* Okręt, żaglowiec **j.**; galera **j-a** ⟨*o jednym rzędzie wioseł*⟩.

jednoskrzydłowy Budynek **j.**

jednostajnie Dzwonić, szumieć, uderzać, mówić **j.** *fiz.* Ruch **j.** przyśpieszony, opóźniony ⟨*o stałym przyspieszeniu, opóźnieniu*⟩.

jednostajny **1.** Dni **j-e** ⟨*jednakowe, niczym się nie różniące*⟩. **2.** **j.** głos ⟨*monotonny*⟩: Mówić, opowiadać, odczytywać co jednostajnym głosem. **3.** **j.** krok ⟨*równy, jednakowej długości*⟩: Iść, maszerować jednostajnym krokiem. **4.** **j-a** płaszczyzna ⟨*równa*⟩. **5.** *fiz.* Ruch **j.** ⟨*o jednakowej prędkości*⟩. **6.** **j-e** życie ⟨*mało urozmaicone, monotonne*⟩.

jednostka **1.** Genialna, wybitna; ofiarna, solidna, wartościowa **j.** ⟨*osoba*⟩. **2.** **j.** ludzka ⟨*pojedyncza osoba*⟩. **3.** Kult jednostki. **4.** **j.** czasu, **j.** miary, wagi, energii, wydajności pracy itp. ⟨*ściśle określona, umowna wielkość (do mierzenia czego)*⟩. **5.** **j.** gospodarcza ⟨*okręg, miasto itp. stanowiące wyodrębnioną całość*⟩. **6.** **j.** systematyczna (w botanice, zoologii) ⟨*typ*⟩. **7.** **j.** taktyczna ⟨*wyodrębniony oddział wojskowy do specjalnych celów*⟩. **8.** **j.** wojenna ⟨*okręt wojenny*⟩. **9.** **j.** wojskowa ⟨*oddział, stanowiący wyodrębnioną, jednolitą całość*⟩.

jednostkowy **1.** Usiłowania, życie **j-e** ⟨*jednostek, pojedynczych osób*⟩. **2.** Cena **j-a** ⟨*za jednostkę, za jedną sztukę: za jeden egzemplarz czego*⟩. **3.** **j.** objaw czego. **4.** **j.** fakt, **j-e** zdarzenie ⟨*pojedynczy(-e), sporadyczny(-e)*⟩. **5.** Sąd **j.**, zdanie **j-e** ⟨*w logice: sąd, zdanie, którego orzeczenie stosuje się do jednego desygnatu*⟩. **6.** Nazwa **j-a** ⟨*w logice: nazwa mająca jeden desygnat*⟩. **7.** *jęz.* Rzeczowniki **j-e** ⟨*oznaczające pojedyncze osoby lub przedmioty*⟩.

jednostopniowy *hand.* System **j.** księgowania ⟨*ześrodkowujący księgowanie w jednej komórce organizacyjnej, zwykle w wydziale rachunków bieżących*⟩. *praw. polit.* Wybory **j-e** ⟨*bezpośrednie, w których wyborcy głosują bezpośrednio na kandydatów*⟩.

jednostronny **1.** Działanie **j-e**, propozycja **j-a** ⟨*wyrażająca wolę jednej ze stron*⟩. **2.** *techn.* dźwignia **j-a** ⟨*jednoramienna*⟩. **3.** *mat.* Kąty **j-e** ⟨*kąty leżące po jednej stronie prostej przeciętej drugą*⟩. **4.** *sport.* Krok **j.** ⟨*w narciarstwie: krok fiński, polegający na jednostronnej pracy ramion i nóg*⟩. **5.** *techn.* Maszyny **j-e** ⟨*przy których praca jest wykonywana tylko po jednej stronie tłoka*⟩. **6.** **j.** pieniądz ⟨*brakteat*⟩. **7.** Pogląd **j.**, **j-e** zainteresowania ⟨*wyspecjalizowane, ograniczone do wąskiego zakresu*⟩. **8.** Protokół **j.** ⟨*spisany przez jedną z zainteresowanych stron, gdy druga strona odmówiła współpracy*⟩. **9.** **j-e** wypowiedzenie paktu ⟨*tylko przez jedną stronę*⟩. **10.** *praw.* Zobowiązanie **j-e** ⟨*zobowiązanie, w którym jedna strona jest uprawniona (np. wierzyciel), a druga zobowiązana (np. dłużnik)*⟩.

jedność **1.** Nierozerwalna **j.**, **j.** organiczna ⟨*jednolitość*⟩. **2.** **j.** materii ⟨*jednakowość, jednolitość*⟩. **3.** Powszechna **j.** czego a. w czym ⟨*zgoda, jednomyślność*⟩. **4.** **j.** opinii, poglądów, celów a. w poglądach, w celach ⟨*jednomyślność, zgoda, harmonia*⟩. **5.** **j.** klasy robotniczej. **6.** **j.** teorii i praktyki. **7.** **j.** narodowa, plemienna ⟨*wspólność, jednolitość*⟩: Front Jedności Narodu. **8.** **j.** uczuć, zdań ⟨*zgodność*⟩. **9.** *lit.* **j.** czasu, miejsca, akcji; reguła trzech **j-i** ⟨*trzy zasady obowiązujące strukturę dramatu, mające źródło w poetyce Arystotelesa*⟩. **10.** Silni jednością: Jednością silni, rozumni szałem, razem młodzi przyjaciele. *Mick. Wiersze 103.* **11.** **j.** panuje, zapanowała między kim a kim.

jedwab **1.** **j.** naturalny, sztuczny; surowy **j.**; **j.** kordonkowy. **2.** Miękkość, połysk jedwabiu. **3.** Chustka krawat, suknia z jedwabiu. **4.** *przen.* **j.** włosów. **5.** Wystąpić w jedwabiach ⟨*w strojach jedwabnych*⟩. **6.** Haftować, wyszywać jedwabiem ⟨*nicią jedwabną*⟩. **7.** Podszyć, obszyć co jedwabiem ⟨*materiałem, tkaniną z nici jedwabnych*⟩. **8.** *daw. przen.* Słowa w **j.** obwijać ⟨*starać się komu co powiedzieć jak najdelikatniej, najuprzejmiej*⟩.

jedwabny **1.** Nić, przędza **j-a** ⟨*z jedwabiu — włókna*⟩. **2.** Pończochy **j-e**. **3.** Chustka, suknia **j-a**; tkaniny **j-e** ⟨*z jedwabiu — materiału*⟩. **4.** *przen.* **j-e** włosy, skóra, ręce; **j-e** dotknięcie, spojrzenie ⟨*delikatne, przyjemne*⟩. **5.** **j-e** słówka ⟨*pieszczotliwe; miłe, pochlebne*⟩. **6.** **j-e** życie ⟨*wygodne, bez trosk*⟩: Lubił powtarzać: — Jedwabne życie ma Maciuś! jedwabne... — a gospodarstwo przyjmowali to jako komplement dla siebie. *Niedź. Grzech 122.* **7.** *daw.* **j-a** fabryka ⟨*fabryka jedwabiu*⟩. **8.** **j.** robaczek ⟨*jedwabnik*⟩.

jedynka **1.** Pod jedynką ⟨*w pomieszczeniu oznaczonym numerem pierwszym*⟩: Być, leżeć (w szpitalu), znajdować się pod jedynką. **2.** Jechać jedynką ⟨*tramwajem linii oznaczonej nr 1*⟩. **3.** Dostać, postawić jedynkę ⟨*najniższy stopień, najniższą ocenę w szkole*⟩.

jedyny **1.** **j.** syn, spadkobierca, egzemplarz (książki); **j-a** nadzieja; **j-e** lekarstwo na co, **j-e** zatrudnienie ⟨*tylko jeden, tylko jedna, tylko jedno*⟩. **2.** **j-a** kobieta, dziewczyna ⟨*najmilsza, wybrana, ukochana*⟩. **3.** Mój **j.**! moja **j-a**! **4.** **j.** w swoim rodzaju a. swego rodzaju **j.** ⟨*wyjątkowy, niepowtarzalny*⟩: Jedyny w swoim rodzaju widok. **5.** **j.** do czego ⟨*najlepiej się do czego nadający, niezastąpiony*⟩: **j.** do zabawy, do rady; do wypitki i do wybitki, do tańca i do różańca itp.

jedzenie **1.** Smaczne, wyśmienite; kiepskie, złe obrzydliwe **j.** **2.** (Jest, było) jedzenia w bród. **3.** Częstować kogo jedzeniem. **4.** Mieć co, nie mieć nic do jedzenia. **5.** Rzucić się na jedzenie. **6.** Zastawić stół jedzeniem.

jeleń 1. j. główny a. kapitalny ⟨*samiec łowny*⟩. **2.** Biec, pomykać, uciekać jak **j.**: Ścisnął konia ostrogami i pomknął jak jeleń ścigany przez psy gończe. *Sienk. Pot. VI. 160.* **3.** *przen.* Wyszedł na jelenia ⟨*został zdradzony*⟩: Pan mąż wyszedł na jelenia. *Schob. SW.*

jeniec 1. j. wojenny. **2.** Wymiana jeńców. **3.** Brać, wziąć jeńca (jeńców), *daw.* wziąć jeńcem: [Sęp] ślepo uwierzył, że Beduina weźmie na pustyni jeńcem. *Mick. Wiersze 242.* **4.** Być czyim jeńcem.

jerychoński 1. Trąba **j-a** ⟨*trąba, której dźwięki (według Biblii) zburzyły mury Jerycha; silny, potężny głos, dźwięk*⟩: Przy końcu strofy odpowiedział mu głos potężny jak trąba jerychońska. *Par. Zegar 136.* **2.** *bot.* Róża **j-a** ⟨*roślina z rodziny krzyżowych*⟩. **3.** *posp.* Ty trąbo **j-a**! ⟨*wyzwisko*⟩.

jesienny 1. Wiatr **j.**, mgła, plucha, słota, szaruga, wilgoć **j-a** ⟨*przypadające na jesień, występujące w jesieni; przykre, nieprzyjemne, długotrwałe itp.*⟩. **2.** Palto **j-e** ⟨*przeznaczone na jesień, noszone w jesieni*⟩. **3.** Roboty **j-e**; orka **j-a**, siew **j.** ⟨*wykonywane w jesieni*⟩. **4.** *przen.* ⟨*późny, spóźniony*⟩: **j.** wiek, **j-a** miłość. **5.** Po jesiennemu ⟨*w sposób właściwy jesieni, tak jak w jesieni*⟩: Kropił deszczyk po jesiennemu. *Ritt. Noc 93.*

jesień 1. Posępna, późna, wczesna **j. 2.** Złota **j.** ⟨*słoneczna, ciepła, pogodna*⟩. **3.** Na jesieni, jesienią ⟨*w porze jesiennej, w czasie jesieni*⟩. **4.** Pod **j.**, ku jesieni ⟨*w porze zbliżania się jesieni*⟩. **5.** *przen.* **j.** czyjego życia ⟨*schyłek*⟩. **6.** Zanosi się na **j.**, idzie ku jesieni. **7. j.** idzie, nadchodzi, zbliża się.

jeszcze 1. *pot.* **j.** by, **j.** czego, **j.** tego brakuje (potrzeba): Żadnych doktorów nie potrzebuję. Jeszcze czego! *Orzesz. Niemn. II, 38.* **2.** *pot.* **j.** jak, **j.** jaki ⟨*w najwyższym stopniu*⟩: Naturalnie, że będzie miał owacje, bal jeszcze jakie. *Prus Lalka II, 52.* **3. j.** raz ⟨*po raz drugi*⟩: Niech cię jeszcze raz uściskam. *SW.*

jeść 1. j. co — czym, na czym a. z czego — przy czym: **j.** obiad, śniadanie, kolację; **j.** łyżką, widelcem, palcami; na srebrze, na platerze, na porcelanie; z talerza, z miski, z garnka; przy stole, przy bufecie. **2. j.** chciwie, łapczywie, szybko, powoli; ze smakiem; **j.** dużo, obficie, mało, skąpo, smacznie. **3. j.** półgębkiem, jak kurczę, jak ptaszek ⟨*jeść bardzo mało, nie mieć apetytu*⟩. **4. j.** za trzech, za dziesięciu; jak wilk, z wilczym apetytem ⟨*jeść dużo, mieć dobry apetyt*⟩. **5.** Je aż mu się uszy trzęsą, jadł aż mu się uszy trzęsły. **6. j.** biedę ⟨*cierpieć biedę*⟩: Niech ze mną zostanie wierny, jeżeli nie chce dalej biedy jeść. *Krech. Lux* w: *Tyg. Ilustr. 30, 1900.* **7. j.** chleb ⟨*mieć utrzymanie*⟩: Zdecydował się sam wobec siebie, że chcąc chleb jeść na świecie, trzeba pracować. *Żer. Opow. II, 154.* **8. j.** chleb łaskawy, cudzy itp. *p.* być na łaskawym chlebie. **9. j.** gorzki chleb (np. wygnania) ⟨*mieć ciężkie, trudne życie, zaznać biedy, trudów jakiegoś życia*⟩: Jadłem też różnymi czasy gorzki chleb wygnania. *Kaczk. Teka 10.* **10.** Nie **j.** chleba darmo ⟨*nie chcieć być na cudzym utrzymaniu; nie próżnować; odpracować utrzymanie*⟩: By chleba darmo nie jeść, gospodarzyła w domu opiekunów. *Gomul. Mieszczka 60.* **11. j.** oczami ⟨*wpatrywać się uporczywie, z zachwytem*⟩: Dziewki ledwo go oczami nie jadły. *Rzew. H. Pam. 145.* **12. j.** z kim z jednej miski ⟨*być z kim w przyjaźni, zażyłości*⟩: Z jednej misy jadłem razem z wami. *Kaspr. Bunt 164.* **13. j.** z ręki ⟨*być powolnym, podporządkować się komu*⟩: Ten człowiek będzie jadł z ręki. *Rog. J. Bohat. II, 122.* **14.** *pot.* Dać, kupić, przynieść **j.** ⟨*coś do zjedzenia*⟩. **15.** *pot.* Dać **j.** sobie, komu (rodzinie) ⟨*dać utrzymanie*⟩: Ożenił się wtedy i szukał zarobku, aby dać jeść sobie i żonie. *Braun Lewanty 105.* **16.** *żart.* Buty **j.** proszą ⟨*są podarte, wymagają naprawy*⟩. **17.** Komary, muchy jedzą kogo ⟨*gryzą, kąsają*⟩.

przysł. **18.** Dobra wieść, kiedy niosą jeść. **19.** Kto nie pracuje, niech nie je. **20.** Kto pomiernie je, pije, ten zawsze najdłużej żyje. **21.** Za króla Sasa, jedz, pij i popuszczaj pasa. **22.** Za tani grosz psi mięso jedzą ⟨*za tanie pieniądze psy mięso jedzą*⟩. **23.** Taki dobry, że łyżką go jeść.

jeśli, jeżeli 1. j. chodzi o (co) ⟨*co do, w zakresie czego*⟩: Mają te same gusta, jeśli chodzi o niedzielne śniadanie. *Goj. Dziew. I, 37.* **2.** *przestarz.* **j.** łaska ⟨*zwrot grzecznościowy: proszę uprzejmie, jeżeli jesteś (jest pan) tak łaskawy*⟩: Zrób to, jeśli łaska. **3. j.** ... to, **j.** nie ... to: Jeśli dobrze pamiętam, to było to dwadzieścia lat temu. Jeżeli nie do serca, to do rozumu (przemówić komu). **4. j.** się nie mylę ⟨*zwrot osłabiający zbyt kategoryczne twierdzenie*⟩: Jedni za nim przepadają, drudzy go nienawidzą. Pierwszymi, jeśli się nie mylę, powoduje obawa jego języka; drudzy mszczą się za doznane przycinki. *Choj. Alkh I. 22.*

jezdny 1. Droga **j-a** ⟨*przeznaczona do jeżdżenia po niej, komunikacyjna*⟩. **2.** Drut, przewód **j.**, sieć **j-a** ⟨*sieć trakcyjna pociągów elektrycznych*⟩. **3.** *przestarz.* Koń **j.** ⟨*wierzchowiec*⟩. **4.** Orszak **j.** ⟨*konny, złożony z jeźdźców*⟩.

jezioro 1. j. bezodpływowe, wewnętrzne, zamknięte ⟨*nie mające połączenia z morzem*⟩. **2. j.** odpływowe, otwarte, zewnętrzne ⟨*mające połączenie z morzem*⟩. **3. j.** podziemne ⟨*utworzone z wód podziemnych, często w kopalniach*⟩. **4. j.** rynnowe ⟨*długie i wąskie*⟩. **5. j.** słone. **6.** Sztuczne **j. 7. j.** karasiowe, leszczowe, sandaczowe itp. ⟨*mające najlepsze warunki hodowli karasi itp.*⟩.

przysł. **8.** Ryb pięcioro, a zupy jezioro.

jeziorny, jeziorowy Ryby **j-e**; wody **j-e**.

jeziorzysty ⟨*obfitujący w jeziora*⟩: Kraj **j.**; okolica **j-a**.

jezuicki 1. Zakon **j. 2.** Szkolnictwo, szkoły **j-e** (w dawnej Polsce). **3.** Styl **j.** ⟨*w architekturze: odmiana baroku*⟩. **4.** *przen.* Chytrość, obłuda **j-a**; kruczek, podstęp **j. 5.** Po jezuicku ⟨*przebiegle, chytrze, obłudnie*⟩: Postępować po jezuicku.

Jezusowy J. zakon, **J-e** zgromadzenie, towarzystwo ⟨*zakon jezuitów*⟩.

jeżeli p. **jeśli**

jeździć 1. j. czym lub na czym: tramwajem, autobusem, furą, wozem, autem, rowerem itp.; na rowerze, na koniu [ale: końmi zaprzężonymi do pojazdu], *por.* Jechać. **2. j.** konno, wierzchem. **3. j.** oklep, na oklep ⟨*bez siodła*⟩. *por.* Jechać. **4. j.** na co, np. na polowanie, na jarmark, na zjazd. **5. j.**

w gościnę. *por.* Jechać. **6.** j. po czym ⟨*przesuwać, wodzić po czym*⟩: j. palcem po szybie, piórem po papierze: Niezupełnie, co prawda, rozumiał, co czyta, lecz jeździł wzrokiem po wierszach. *Żer. Przedw. 198.* **7.** j. po świecie, po cudzych krajach ⟨*podróżować*⟩. **8.** j. strzemię w strzemię ⟨*o jeźdźcach: równo, tuż koło siebie*⟩. **9.** *pot.* j. komu po głowie, po nosie, po kim; na kim, jak na łysej kobyle ⟨*pomiatać kim, maltretować kogo*⟩: Pozwalać jeździć sobie po głowie. **10.** *pot.* Coś komu jeździ po głowie ⟨*tkwi w głowie, roi się, marzy się; ktoś myśli tylko o czym*⟩. **11.** *pot.* j. w kogo ⟨*zmuszać kogo do ciężkiej pracy*⟩. **12.** Auta, tramwaje itp. jeżdżą ⟨*są w ruchu*⟩. *por.* Jechać.

jeż 1. Włosy na jeża ⟨*krótko przycięte*⟩. **2.** Strzyc (włosy), (o)strzyc się na jeża. **3.** *rzad.* Ma jeża w kieszeni ⟨*skąpy*⟩. *por.* Mieć węża w kieszeni. **4.** *przestarz.* Postawić się jeżem ⟨*hardo, zuchwale*⟩: Stryjowi jeżem się postawiłem. *Orzesz. Niemn. II, 166.*

jęczeć, jęknąć 1. j. żałośnie; z bólu (o człowieku) *przen.* ⟨*o instrumentach, wietrze itp.: wydawać głos, dźwięczeć żałośnie; dudnić*⟩: Skrzypce jęczą; wiatr jęczy. Ziemia aż jęczy pod ciężarem ludzi, koni i armat. *SW.* **2.** Jęczeć na co ⟨*narzekać na co*⟩: Jęczy na biedę. **3.** Jęczeć pod jarzmem czyim, w niewoli czyjej ⟨*cierpieć*⟩.

jęczmienny 1. Kasza, mąka j-a ⟨*wyrabiana z ziarna jęczmienia*⟩. **2.** Chleb j. ⟨*wypiekany z mąki jęczmiennej*⟩. **3.** Grunt j. ⟨*dobry pod jęczmień*⟩. **4.** Otręby, plewy j-e ⟨*otrzymywane z jęczmienia*⟩. **5.** Słoma j-a ⟨*otrzymywana z rośliny jęczmienia*⟩.

jęk 1. Bolesny, przeciągły, rozpaczliwy, tłumiony j.; j. żałosny; j-i ludzkie. **2.** j-i chorych, rannych, konających; j-i rozpaczy; *przen.* j. motorów, skrzypiec, dzwonów, wiatru. **3.** Z jękiem paść, osunąć się (na ziemię); przelecieć ⟨*o niektórych ptakach, np. o żurawiach*⟩. **4.** Tłumić j-i. **5.** Wyd(aw)ać j. ⟨*o człowieku, o niektórych ptakach, np. o puchaczu, żurawiu*⟩. **6.** j-i dochodzą skąd, rozlegają się gdzie. **7.** j. wyrywa się, wyrwał się komu (z głębi piersi).

jęknąć p. jęczeć

jęzor 1. Lecieć, leżeć z wywieszonym jęzorem (o zwierzęciu, zwykle o psie). **2.** *przen. rub.* Lecieć, pędzić itp. z wywieszonym jęzorem ⟨*pędzić mimo zmęczenia, bardzo się spieszyć*⟩: Pędzić z wywieszonym jęzorem na wykład, do teatru itp. **3.** *geogr.* j. lodowcowy a. lodowca; j. głazowy, rumowiskowy, skalny ⟨*pasmo*⟩. **4.** *przen.* j-y płomieni. **5.** *rub.* Mleć, pytlować jęzorem ⟨*dużo mówić, gadać, pleść*⟩: Tylko jęzorem mielesz [...] Pracować ci się nie chce. *Bart. L. Ludzie 140.* **6.** *posp.* Latać, lecieć z jęzorem: a) ⟨*plotkować*⟩; b) ⟨*skarżyć; donosić na kogo*⟩. *por.* Latać z językiem (pod język). **7.** *rub.* Strzępić j. ⟨*mówić dużo a niepotrzebnie*⟩. **8.** *rub.* j. kogo świerzbi ⟨*ktoś nie może oprzeć się chęci mówienia, wygadania się*⟩.

języczek 1. *iron.* Mieć j. ostry, obrotny, jak żądło ⟨*być złośliwym, dokuczliwym*⟩: Języczek miała ostry i obrotny, nie czuła ani za grosz szacunku dla starszych. *Putr. Rzecz. 453.* **2.** Trzymać j. za zębami ⟨*nie wygadać się z czym, zachować co w tajemnicy*⟩: Tylko niech Mela pamięta: trzymać języczek za zębami. *Zap. G. Dul. 137.* **3.** Wziąć kogo na języczki ⟨*obgadywać kogo*⟩: Całe niepowodzenie poszło na wasz rachunek, toteż wzięto was na języczki. *Bał. Dom. 109.* **4.** *przen.* j. u wagi ⟨*czynnik wpływający na co, przyczyniający się do rozstrzygnięcia czego*⟩: Być języczkiem u wagi. Odegrać rolę języczka u wagi (np. o małym stronnictwie w walce parlamentarnej).

język ● ⟨*organ anatomiczny*⟩ **1.** Czerwony, biały, obłożony j. **2.** Pokazać komu j. ⟨*wysunąć język z ust na znak lekceważenia, pogardy itp.*⟩. **3.** Wywalić, wywiesić j. (zwykle o zwierzęciu). **4.** Mlaskać językiem. **5.** Czubek, koniec, koniuszek, grzbiet języka. *przen.*: **6.** j-i ognia (płomienia), fal, **7.** j. spustowy ⟨*cyngiel*⟩. **8.** Ostry, niepowściągliwy, zły, złośliwy itp. j. ⟨*sposób mówienia o kim lub o czym*⟩: Jego kąśliwego języka wszyscy się bali. *Gard. Trzech 69.* **9.** Jaszczurczy, psi, smoczy j. ⟨*o człowieku złośliwym, rzucającym oszczerstwa*⟩: Cóż? jeszcze mi zadajesz kłamstwo w żywe oczy? Poczekaj no, języku smoczy, i tak rok-eś mię zelżył paskudnymi słowy. *Tremb. Bajki 7.* **10.** Biegać, gonić, latać z wywieszonym językiem ⟨*być w intensywnym, męczącym ruchu*⟩.

● ⟨*mowa; styl, zdolność mówienia*⟩ **11.** j. bogaty, ubogi. **12.** j. handlowy, matematyczny, pijacki, polityczny, sceniczny, studencki, szkolny, techniczny, złodziejski itp. ⟨*mowa właściwa ludziom pewnego środowiska, zawodu*⟩. **13.** j. książkowy, pisany ⟨*używany w pisaniu*⟩; j. potoczny, mówiony ⟨*używany w codziennym porozumiewaniu się, w żywej mowie*⟩. **14.** j. literacki ⟨*język warstw wykształconych*⟩. **15.** j. ogólnonarodowy. **16.** j. ojczysty; j. obcy: Władać językiem (ojczystym; obcym, np. włoskim, czeskim, angielskim); znać, poznać studiować j-i; uczyć się języków (obcych). **17.** j. pieszczotliwy, rubaszny, wulgarny itp. ⟨*o silnym zabarwieniu emocjonalnym (dodatnim lub ujemnym)*⟩. **18.** j-i klasyczne, starożytne: a) ⟨*greka i łacina*⟩; b) ⟨*starożytne języki literackie dawnych kultur, również sanskryt, hebrajski, staroegipski itp.*⟩. **19.** j. wykładowy ⟨*w którym są prowadzone lekcje, wykłady w szkole, uczelni*⟩: W średniowieczu językiem wykładowym była łacina. **20.** j. autora, utworu. **21.** Czystość, poprawność, piękno języka. **22.** Bitwa, gra, pojedynek, szermierka na j-i ⟨*utarczka słowna, polemika, kłótnia*⟩: W tej szermierce na języki wódz buntu jest tak słaby, że nie atakuje, ale broni się. *Prus Studia 63.* **23.** Gracz, szermierz na j-i ⟨*człowiek wygadany, umiejący polemizować*⟩: Umie ciąć szablą, ale i na języki gracz nie lada! *Sienk. Wołod. I, 43.* **24.** Bić się, ciąć się na j-i ⟨*kłócić się, sprzeczać się, polemizować ostro*⟩: Pióra ścierały się z sobą po pismach, które skwapliwie czytano, a na języki cięto się w każdym prywatnym towarzystwie. *Siem. L. Dzieła I, 230.* **25.** Biec, gonić lecieć (latać), pójść z językiem ⟨*z donosem, skargą, obmową, wiadomością*⟩: Stara już zdążyła nas podsłuchać i latała do pani z językiem. *Krah. Zdrada 232.* **26.** Być wystawionym, narażonym; dostać się, narazić się; *przestarz.* dać, wydać kogo; *rzad.* paść, pójść na j., na (ludzkie) j-i ⟨*narazić się na plotki, obmowy; spowodować, że ktoś staje się przedmiotem plotek, obmowy*⟩: Co by one teraz poczęły biedne, gdyby tylko zostały we dwie, same, opuszczone, wystawione tylko na oczy i języki ludzkie. *Korz. J. Krewni 219.* Biada temu, kto się dostał na język pani Konstancji! *Dygas. As 38.* **27.** Chwycić, zachwycić, dostać, wziąć, zasięgnąć języka ⟨*dostać wiadomości*⟩: Wiedział, że coś się na mieście święci, i przyszedł tu, aby zasięgnąć języka. *Brand. K. Człow. 14.* **28.** Pociągać, pociągnąć kogo za **j.** ⟨*wypytywać, badać, wybadywać kogo*⟩. **29.** Kaleczyć, łamać, szczerbić **j.** ⟨*mówić źle jakimś językiem, zniekształcać wyrazy danego języka*⟩: Kaleczy język bo kaleczy, ale nawet to umiał wyzyskać i zrobić z tego swój wdzięk. *Boy Flirt IX, 43.* **30.** Łamać, połamać sobie **j.**: a) ⟨*mieć trudności z wymawianiem wyrazów obcej mowy*⟩: To był list [...] z jakiegoś miasta o tak trudnej nazwie, że można sobie język połamać. *Morc. Ptaki 54*; b) *daw.* ⟨*zachwaścić swoją mowę naleciałościami z obcego języka, mówić z cudzoziemska własnym językiem*⟩. **31.** Mieć gładki, dowcipny, obrotny, ostry, złośliwy **j.**; być ciętym itd. w języku ⟨*mieć ostry, dowcipny, gładki itp. sposób mówienia, odznaczać się dowcipem, ostrością itp. w wypowiedzi*⟩: Ludzie mają takie złośliwe języki, a ja muszę liczyć się z opinią. *Perz. Aszan. 162.* Kobieta była chytra, w języku obrotna. *Reym. Now. III, 323.* **32.** Mieć, znajdować z kim wspólny **j.**; mówić wspólnym językiem ⟨*znajdować wspólną płaszczyznę porozumienia*⟩: Ludzie różnych poglądów, środowisk i klas mogą znaleźć wspólny język w sprawie dla wszystkich najważniejszej — w sprawie utrwalenia i obrony pokoju. *Przyj. 47, 1952.* **33.** Mieć co na języku; u kogoś coś zawsze na języku ⟨*mówić o czym dużo, ciągle; ktoś dużo, ciągle o czym mówi*⟩: Co o mnie powiedzą ci ludzie, u których cnota w języku, a diabełek rogaty w sercu, to mi wszystko jedno! *Orzesz. Cnot. 35.* **34.** Mieć co na języku: a) ⟨*chcieć zaraz coś powiedzieć*⟩: Widać było [...] że coś strasznie ciekawego miał na języku. *Zachar. Kres. 306*; b) ⟨*przypomnieć sobie co zaraz, za chwilę*⟩: Mam to na końcu języka, ale w tej chwili nie mogę sobie przypomnieć; c) a. Znaleźć co na końcu języka ⟨*móc się o co łatwo dopytać*⟩: Wszelką drogę na końcu języka znaleźć można. *Orzesz. Bene 183.* **35.** Pleść, bajać, gadać, co ślina, żal, fantazja itp. na **j.** przyniesie; co na **j.** padnie, popadnie, przyjdzie ⟨*mówić byle co, pleść trzy po trzy*⟩: Plotłem, co mi tylko na język przyszło. *Niedź. Dzieło 18.* **36.** Mówić, posługiwać się, porozumiewać się przemawiać łamanym językiem ⟨*mieszanym, niepoprawnym*⟩. **37.** Nie szczędzić języka ⟨*dużo mówić; obgadywać kogo*⟩: Baby nie szczędziły języków, triumfując nad dumną rodzinką. *Braun Lewanty 55.* **38.** *daw.* Nosić dwa **j-i** w gębie ⟨*mówić raz tak, raz inaczej*⟩: Dwa języki w gębie nosi. *Troc.* **39.** Ostrzyć sobie **j.** na kogo ⟨*szykować się na polemikę z kim, na drwinki z kogo*⟩. **39a.** *pot. przestarz.* Przyciąć komu **j.** a języka ⟨*spowodować, aby zamilkł*⟩: Jedno mi słowo piśnij, a zobaczysz, jak ci przytnę języka. *Żmich. Pow. 172.* **40.** Rozpuścić **j.** (jak bicz dziadowski), puścić wodze, *przestarz.* folgować językowi; mleć, pytlować, szermować, trzepać językiem ⟨*rozgadać się, paplać, gadać, pleść*⟩. **41.** Strzępić, zdzierać **j.** ⟨*mówić dużo a niepotrzebnie; tłumaczyć co komu bezskutecznie*⟩: Napróżnośmy sobie język strzępili — nic nie zrozumiał. **42.** Trzymać **j.** za zębami [rzadziej: na wodzy; na uwięzi, na smyczy, na uździe] ⟨*nie odzywać się niepotrzebnie; dochować tajemnicy*⟩: Trzymano przy nim na wodzy [...] język; ale za to pozwolono mu gadać o bliźnim, co mu ślina do gęby przyniosła. *Korz. J. Spek. 77.* **43.** Ugryźć, ukąsić się w **j.** ⟨*zamilknąć w porę, nic nie powiedzieć*⟩: Zamierzał powiedzieć coś o Krystynie, lecz ugryzł się w język. *Kurek Ocean 136.* **44.** Wziąć, pochwycić na **j-i**; obnieść, roznieść na językach; ostrzyć, strzępić, *przestarz.* wecować sobie na kim **j.**, **j-i** ⟨*obgadywać, obmawiać, plotkować*⟩: Wielu takich strzępi sobie na nas języki, którzy niedawno jeszcze nam kadzili. *Rudn. A. Pał. 61.* **45.** Zapomnieć, nie mieć (zwykle w pytaniu) języka w gębie ⟨*nie móc wymówić ani słowa; nic nie odpowiedzieć*⟩: Tak był zaskoczony, że zapomniał języka w gębie. Czemu się nie broniłeś, czy nie masz języka w gębie? **46.** **j.** komu kołowacieje, kołem lub kołkiem staje, plącze się, *daw.* w pantoflach chodzi ⟨*ktoś nie może mówić, mówi niewyraźnie z powodu niedowładu języka lub pod wpływem alkoholu*⟩: Język mu się plątał, gdy przyszło coś dłużej opowiedzieć. *Kosiak. Rick I, 14.* **47.** **j.** się komu rozwiązuje; coś rozwiązuje komu **j.** ⟨*ktoś staje się nagle wymowny*⟩: Historyjki i anegdotki sypią się jak z rękawa, płyną dowcipy, rozwiązuje się język tym, którzy małomówni są w zwykłych okolicznościach. *Tyg. Ilustr. 181, 1863.* Wino rozwiązało mu język. **48.** **j.** kogo świerzbi, pali, piecze, swędzi ⟨*ktoś nie może oprzeć się chęci mówienia, wygadania się z czym*⟩: Widać było, że język aż go świerzbi, żeby uciąć rozmówkę. *Życie Lit. 40, 1954.* **49.** Bodaj ci **j.** usechł, bodaj ci **j.** odjęło! ⟨*przekleństwa*⟩.

przysł. **50.** Co na sercu u trzeźwego, to na języku u pijanego. **51.** Jest to cnota nad cnotami trzymać język za zębami. **52.** Koniec języka za przewodnika.

jota 1. (Ani) na jotę ⟨*ani trochę, ani odrobinę, wcale*⟩: Nie chcę ustąpić ani na jotę. **2.** Co do joty ⟨*co do najdrobniejszych szczegółów*⟩: Co do joty, wszystko mu to zapowiadałem. *Krasiń. Listy II, 145.* **3. j.** w jotę ⟨*ściśle, dokładnie, kubek w kubek to samo*⟩: Myśleć to samo, zgadzać się z kim, z czym jota w jotę.

jowialny **j.** staruszek; **j-e** dykteryjki.

jubileusz Dwudziestopięcioletni, trzydziestoletni, pięćdziesięcioletni itp. **j. j.** czyjej pracy, działalności; czyjego istnienia (o instytucji, organizacji itp.). Obchodzić, święcić, urządzić **j.**

jubileuszowy Dar **j.** Obchód **j.**; **j.** numer (czasopisma); **j-e** wydanie (dzieł jakiegoś autora). Rok **j.** ⟨*w kościele katolickim rok zupełnego odpustu*⟩.

jucha 1. j. zwierzęcia. **2.** Puścić juchę ⟨*o zwierzęciu*⟩. **3.** *wulg.* Zalać się juchą ⟨*o człowieku: oblać się krwią*⟩. **4.** Psia **j.** ⟨*rodzaj przekleństwa; również o kimś*⟩: Stróż będzie mi się nisko kłaniał, wiedzą psie juchy, że mam pieniądze! *Bąk. K. Frasz. 109.*

Judasz Fałszywy jak **J.** Pocałunek Judasza *p.* judaszowski.

judaszowski 1. j-a zapłata, **j-e** pieniądze, **j.** grosz ⟨*zapłata otrzymana za zdradę*⟩. **2. j.** pocałunek ⟨*zdradziecki*⟩. **3.** Po judaszowsku ⟨*jak Judasz, fałszywie, zdradziecko*⟩: Ucałować kogo po judaszowsku.

judaszowy **j-e** srebrniki, pieniądze, **j.** pocałunek *p.* judaszowski: Za judaszowe srebrniki, za krocie czy miliony służą wrogiej sprawie. *Strug Krzyż II, 133.*

jurysdykcja ⟨*prawo sądzenia; zakres kompentencji danego sądu lub organ*⟩: Należeć do czyjej jurysdykcji. Poddać kogo pod czyją jurysdykcję. Sprawować, wykonywać nad kim jurysdykcję.

jutro **1. j.** rano; **j.** wieczorem: Do jutra rana mam czas. *Mick. SW.* **2.** Człowiek bez jutra ⟨*bez przyszłości*⟩. **3.** Dziś jemu, **j.** mnie ⟨*teraz jemu, w przyszłości mnie*⟩: Twój syn zginął śmiercią poczciwego człowieka. Taki los jest każdego żołnierza. Dziś jemu, jutro mnie. *Kaczk. Olbracht. III, 19.* **4.** Dziś tu, a **j.** tam ⟨*teraz tu, a później gdzie indziej*⟩: Co [...] z takim człowiekiem wskórasz, który jako wiatr w polu, dziś tu, a jutro o mil kilkanaście. *Boh. Figl. 123—124.* **5.** Z dziś na **j.** ⟨*z dnia na dzień*⟩: Później idą nowele, powieści, studia literackie, wszystko tworzone w gorączce dziennikarskiej z dziś na jutro. *Tyg. Ilustr. 21, 1900.* **6.** Myśleć o jutrze; żyć jutrem ⟨*myśleć o przyszłości*⟩. **7.** Odłożyć co do jutra a. na **j.**: Z powodu złej pogody zawody odłożono do jutra. **8.** Walczyć o lepsze **j.** ⟨*o lepszą przyszłość*⟩.

przysł. **9.** Co masz jutro zrobić, zrób dziś. **10.** Nie dogonisz wczora cugiem, nie wyorzesz jutra pługiem.

już **1. j.** cię (was) nie ma ⟨*ponaglające wezwanie do oddalenia się*⟩: Wracajcie, skądżeście przyszły. Już was nie ma. *Pytl. Pożegn. 37.* **2. j.** ja mu dam! **j.** ja mu pokażę! **3. j.** po kim, po czym ⟨*coś przepadło, zginęło, zostało stracone*⟩: Gdyby pośliznęła mu się stopa, gdyby na chwilę stracił równowagę — już po nim! *Gomul. Wspom. 133.* **4. j.** po wszystkim! **5. j.** koniec! **6. j.** też ⟨*doprawdy, naprawdę*⟩: Już też na ciebie nic liczyć nie można! *SW.* **7.** Już już: Już już było sercu lepiej. I oto niepostrzeżenie wszystko waliło się. *Żer. Rzeka 183.* **8.** Dość **j.** tego! **9.** Tego **j.** za wiele. **10.** Idź **j.** sobie! **11.** I **j.** ⟨*wykrzyknienie oznaczające zakończenie czego, zniecierpliwienie itp.*⟩: Nie chcę więcej na ten temat mówić i już. **12.** Ledwie... **j.** ...: Ledwie wyszedł ze szpitala, już znalazł się tam znowu. **13.** Nigdy **j.** (tam nie pójdę, robić tego nie będę itp.). **14. j.** ... a...; ale (lecz)...: Już czwarta, a jego nie ma jeszcze. *Dzierzk. Obrazy 62.* Już miał wejść, ale się w ostatniej chwili cofnął. **15. j.** jak, kiedy... to: Już kiedy ja mówię, to wiem co mówię. *Dąbr. M. Noce II, 184.* **16. j.** ... gdy, kiedy, aż wtem itp.: Jużeśmy mieli do stołu siadać, gdy dano znać, iż goście jadą. *Kras. Podstoli 205.* **17. j.** to... **j.** to ⟨*albo... albo, i... i*⟩: Matka zwracała się z prośbą o pomoc już to do swojej rodziny, już to do dawniejszych przyjaciół. *Prus Now. IV, 8.* **18.** *żart.* Dziękuję za **j.**, a proszę o jeszcze.

K

kabała **1.** Stawiać, postawić, kłaść, układać kabałę ⟨*wróżyć, zwykle z kart*⟩: Uciekała się do różnych sztuczek [...] nawet do stawiania kabały. *Goj. Krata 10.* **2.** *przestarz.* Knuć, uknuć kabałę przeciwko komu ⟨*intrygę*⟩. **3.** Wpakować się (kogo), wpaść, wplątać się w kabałę ⟨*w kłopoty, w trudne położenie*⟩: Byłbym niepocieszony, gdybyś wpakował się w jakąś kabałę. *Żuł. Rzeka 54.*

kabel **k.** wysokiego napięcia, podziemny, podmorski. (Prze)ciągnąć **k.** Nadawać telegram kablem.

kabza *pot.* Nabić, napełnić, wypchać, zbić kabzę ⟨*dorobić się majątku, wzbogacić się*⟩: Nie lubię, kiedy teatr burżuazyjny, chcąc po prostu nabić kabzę mizdrzy się do rewolucji. *Boy Flirt IX, 74.*

kac *pot.* Mieć kaca ⟨*mieć katzenjamer, czuć się źle po przepiciu*⟩: Leżał w dalszym ciągu rozwalony na łóżku. Miał potwornego kaca. *Braun Lewanty 66.*

kaczka **1. k.** edredonowa. **2.** Sznur dzikich kaczek. **3.** Polować na **k-i**. **4. k.** duszona, pieczona ⟨*rodzaj potrawy*⟩. **5.** Niech cię kaczki zdepczą, podepczą, zadziobią! ⟨*wykrzyknienie oznaczające oburzenie, zdziwienie, zniecierpliwienie itp.*⟩: A to baby! [...] a to komediantki! niechże was kaczki zdepczą. *Zap. G. Żab. 73.* *por.* Niech cię gęś kopnie. **6.** Puszczać **k-i** ⟨*rzucać płaskim kamieniem w taki sposób, aby się kilkakrotnie odbił od powierzchni wody*⟩. **7.** *żart.* Zaganiać **k-i** ⟨*taczać się po pijanemu*⟩.

kaczor **1.** Ni to **k.**, ni to kaczka ⟨*ni to, ni owo*⟩. *por.* Ni pies, ni wydra. **2.** Puszczać kaczora, puszczać kaczki: Kaczora po szybie wód puszczają śmiałki płaskimi kamykami. *Staff L. Poezje III, 83.*

przysł. **3.** Kto chce wygrać gąsiora, musi ważyć kaczora.

kaczy **1.** Jajka, pióra **k-e**. **2. k.** nos ⟨*podobny do kaczki, taki jak u kaczki*⟩. **3.** *górn.* **k.** dziób ⟨*rodzaj mechanicznej ładowarki*⟩. **4.** Bić, strzelać jak w **k.** kuper ⟨*bić mocno, nie napotykając oporu; strzelać do widocznego, bliskiego celu, mając pewność, że się trafi*⟩.

kadłubowy **1.** *geol.* Góry **k-e** ⟨*bez wierzchołków*⟩. **2.** *hist.* **k.** parlament angielski ⟨*część parlamentu pozostała po usunięciu prezbiterian w r. 1648 przez Cromwella*⟩. **3. k.** rząd; **k-a** rada ⟨*niekompletny(-a)*⟩.

kadra **1. k.** a. **k-y** pracowników (naukowych, technicznych itp.). **2. k-y** robotników, oficerów, podoficerów. **3.** Polityka, szkolenie kadr. **4.** Biuro kadr ⟨*personalne*⟩. **5.** *sport.* **k.** narodowa ⟨*zespół zawodników reprezentujących swój kraj w spotkaniach międzynarodowych*⟩.

kaduk **1.** Prawem kaduka, *daw.* kadukiem, w kaduku ⟨*bezprawnie*⟩: Biali odkryli na terenie indiańskim żyzną ziemię [...] i prawem kaduka zwalili się tu wezbraną, zbrojną falą. *Fiedl. A. Rio 75.* **2.** Dostać co prawem kaduka. **3.** Do kaduka, u kaduka! ⟨*do diabła, u diabła*⟩: Idź do kaduka! **4.** Po (kiego, jakiego) kaduka ⟨*po co, w jakim celu*⟩: Po kiego kaduka mam się komu pokazywać. *Konopn. Ludzie 406.* **5. k.** wie ⟨*diabli wiedzą*⟩: Kaduk wie, jak temu panu dogodzić. *Rzew. H. Listop. I, 243.* **6.** Niech go (ciebie, was, ich) **k.** porwie, zje! ⟨*okrzyk wyrażający złość, gniew, zniecierpliwienie*⟩: Niechże was kaduk porwie z taką dyscypliną! *Sienk. Wołod. III, 78.* **7.** *daw.* Rzucać na kogo **k.** ⟨*wykląć, przekląć kogo*⟩: Dał się wciągnąć do konfederacji Gołębskiej, która rzuciła kaduk na hetmana i prymasa. *Szujski Portr. 65.*

kadzić 1. *pot.* **k.** komu ⟨*przesadnie kogo chwalić, pochlebiać komu*⟩: Tak mu bezwstydnie kadzi, a ten się na tym nie poznaje i wszystko bierze za dobrą monetę. *SL.*
przysł. **2.** Gdzie nie stać na bursztyn, tam jałowcem kadź. **3.** Czyj chleb jesz, temu kadź.

kadzidło 1. Woń kadzideł.
przysł. **2.** Pomoże mu to, jak umarłemu kadzidło ⟨*nic nie pomoże*⟩.

kaftan k. bezpieczeństwa ⟨*kaftan do obezwładniania szaleńców*⟩.

kajdany 1. Brzęk kajdan. **2.** Dźwigać **k. 3.** Okuć, zakuć kogo w **k. 4.** Nałożyć, włożyć, założyć komu **k. 5.** Rozkuć **k. 6.** Skruszyć swoje (czyje) **k. 7.** Zdjąć z kogo **k. 8.** *przen.* **k.** rodzinne, **k.** życia. **9.** Jęczeć w kajdanach (niewoli). **10.** Uwolnić (kogo) od kajdan.

kalać 1. k. honor (rodziny).
przysł. **2.** Zły to ptak, co własne gniazdo kala.

kalafonia Niech cię (was, go itp.) **k.** ogarnie *euf. zam.* niech cię (was, go itp.) cholera ogarnie, niech cię diabli wezmą: Jeżeli zaś nie zrobicie tego, to niech was wszystkich razem z waszym towarzystwem kalafonia ogarnie! *Prus Kron. III, 286.*

kalectwo Dotknięty kalectwem. **k.** dotyka kogo. Grozić kalectwem: Jazda na stopniach (pociągu, tramwaju) grozi kalectwem. Przyprawić o kalectwo: Rana nie zagojona przyprawia o śmierć lub kalectwo. *Brodz. SW.*

kaleczyć 1. k. co — czym: **k.** rękę nożem; nogi niewygodnym obuwiem. **2. k.** mowę ⟨*mówić niepoprawnie*⟩. **3. k.** nazwisko, słowa ⟨*przekręcać*⟩. **4. k.** wiersz (rym) ⟨*recytować niepoprawnie*⟩. **5. k.** sobie uszy czym (np. czyjąś mową, śpiewem itp.) ⟨*słuchać z przykrością*⟩. **6. k.** komu uszy — czym.

kalejdoskop Zmienia się co jak w kalejdoskopie: Niepodobna na kilku ćwiartkach papieru skreślić to, co przez długie dnie i dłuższe czasem godziny w duszy człowieka jak w kalejdoskopie się zmienia. *Dziek. Sędz. III, 37.*

kalendarz 1. k. ścienny, stojący. **2. k.** terminowy. **3.** Koncept z kalendarza ⟨*oklepany*⟩. **4. k.** gregoriański ⟨*nowego stylu*⟩. **5. k.** juliański ⟨*starego stylu*⟩. **6. k.** republikański ⟨*wprowadzony we Francji przez Konwent w 1793 r., w którym rok zaczynał się 22 września, tj. w dniu ogłoszenia Republiki*⟩. **7. k.** florystyczny ⟨*spis roślin, zwłaszcza uprawnych, z opisem cyklu rozwoju tych roślin*⟩. **8.** *astr.* **k.** księżycowy ⟨*mierzenie czasu oparte na zmianie faz Księżyca*⟩. **9. k.** słoneczny ⟨*mierzenie czasu oparte na zmianie pór roku związanej z obiegiem Ziemi dokoła Słońca*⟩.

kalendarzowy 1. Miesiąc **k.** ⟨*jednostka czasu bliska miesiącowi księżycowemu, mająca od 28 do 31 dni*⟩. **2.** Rok **k.** ⟨*jednostka czasu oparta na obiegu Ziemi dokoła Słońca*⟩. **3.** Wiosna, lato, jesień, zima **k-a** ⟨*zaczynające się i kończące się w ustalonych dniach*⟩.

kaliber 1. Rewolwer dużego, małego kalibru ⟨*o dużej, małej średnicy lufy*⟩. **2.** Działo wielkiego kalibru. **3.** *przen.* Człowiek, uczony itp. małego, wielkiego (ciężkiego) kalibru ⟨*małego, wielkiego znaczenia*⟩. **4.** Żart ciężkiego kalibru ⟨*ordynarny*⟩.

kalkulacja k. wstępna. **k.** ceny sprzedażnej towaru, produkcji. Zrobić kalkulację. Żyć z kalkulacją ⟨*oszczędnie*⟩.

kalkulacyjny 1. Jednostka **k-a** ⟨*stanowiąca podstawę obliczenia kosztów jednostkowych, np. kilowat w elektrowni, tona pary w kotłowni*⟩. **2.** Karta **k-a** ⟨*formularz do ustalenia kosztów własnych jednostki produkcyjnej*⟩. **3.** Arkusz **k.** ⟨*zawierający zestawienie kart kalkulacyjnych*⟩.

kalkulator Chłodny, zimny **k.** ⟨*człowiek wyrachowany*⟩.

kalkulować (się) 1. k. zysk, oszczędności. **2. k.** na co ⟨*liczyć na co*⟩: Kalkulowałem na obiad! tfu! trzeba mu to było powiedzieć po obiedzie! *Krasz. Poeta 178.* **3.** Coś kalkuluje się, nie kalkuluje się ⟨*opłaca się, nie opłaca się*⟩.

kalosz 1. k-e płytkie, głębokie; męskie, damskie. **2.** *pot.* To inna para kaloszy ⟨*to inna sprawa, to co innego*⟩: Z forsą, to inna para kaloszy. *Was. W. Rzeki 238.* **3.** Włazić z kaloszami do duszy ⟨*wdzierać się w czyje osobiste sprawy, wyciągać kogo na zwierzenia*⟩: Nie lubię, żeby mi kto z kaloszami do duszy właził. *Zap. G. Mił. 345.* **4.** *sport.* Sędzia **k.** ⟨*obraźliwy epitet wykrzykiwany czasem pod adresem sędziego w czasie rozgrywek sportowych przez niezadowolonych kibiców*⟩.

kalumnia ⟨*potwarz*⟩ Niecna, podła **k.** Rzucać (na kogo) **k-e.**

kalwaryjski 1. k. dziad ⟨*nędzarz, żebrak*⟩. Ty dziadu **k.**! ⟨*wyzwisko*⟩. **2. k-e** wiersze, rymy ⟨*bez wartości artystycznej; odpustowe, częstochowskie*⟩.

kamasz *daw.* Pójść, oddać w **k-e** ⟨*pójść, wcielić do wojska*⟩: Agitatorowie rozpuścili pogłoskę, że rekrutacja wyłapie politycznie skompromitowanych, aby ich oddać w kamasze; z tego powodu zaszły zaburzenia na rynku 26 lutego 1849 r. *Dęb. L. Z hist. 117.*

kameliowy Dama **k-a** ⟨*wytworna kokota*⟩.

kamera 1. k. dezynfekcyjna ⟨*pomieszczenie szczelnie zamykane przeznaczone do dezynfekcji*⟩. **2. k.** telewizyjna. **3. k.** lustrzana. **4. k.** obskura: a) ⟨*dawny aparat fotograficzny bez soczewki*⟩; b) ⟨*rubryka w czasopismach, w której ogłaszane są błędy językowe o niezamierzonych efektach komicznych, wynotowane z różnych tekstów*⟩.

kameralny 1. Scena **k-a** ⟨*niewielka*⟩; teatr **k.** ⟨*o nie-*

wielkiej scenie i widowni, przeznaczony dla nielicznej publiczności⟩. **2.** *muz.* **k.** koncert, **k-a** kompozycja, muzyka itp. ⟨*skomponowane na niewielką liczbę instrumentów muzycznych*⟩. **3.** *księg.* **k-a** buchalteria, rachunkowość ⟨*bez stosowania zapisów podwójnych*⟩.

kamfora Zniknąć, ulotnić się, przepaść jak **k.** ⟨*zniknąć niepostrzeżenie*⟩: Uciekł i przepadł jak kamfora. *Mostow. Kariera 92.*

kamforowy Drzewo **k-e** ⟨*kamforowiec*⟩. Olejek, spirytus **k.**

kamieniarski Przemysł **k.**, sztuka **k-a**; warsztat **k.**; roboty **k-e**.

kamienisty **1. k.** kraj, **k-e** pole ⟨*pełne kamieni*⟩. **2. k-a** droga; *przen.* **k-a** droga życia: To wszystko, co mi losy rzucą na kamienistej drodze życia. *Słow. SW.* **3.** Gruszka **k-a** ⟨*zawierająca twarde grudki, podobne do kamyczków*⟩.

kamienny **1.** Mur **k.** ⟨*zbudowany z kamienia*⟩. **2. k-e** schody. **3.** Płyta **k-a**. **4.** Sól **k-a** ⟨*kopana w postaci kryształów*⟩. **5.** Węgiel **k.** **6.** *geol.* Okres **k.** ⟨*pierwsza z trzech głównych epok rozwojowych kultury, w której używano narzędzi z kamienia*⟩. **7.** *przen.* Twarz **k-a**, rysy (twarzy) **k-e** ⟨*jakby wykute z kamienia; nieruchome, nieczułe*⟩. **8. k-e** milczenie, **k-a** cisza; **k.** spokój; **k-a** obojętność ⟨*zupełne(-a, -y)*⟩. **9. k.** sen ⟨*mocny, głęboki*⟩: Spać kamiennym snem. **10.** Serce **k-e** ⟨*bez uczucia*⟩.

kamień **1.** Twardy jak **k.** (również *przen.*) ⟨*nieugięty, nieczuły*⟩. **2. k.** ciosowy ⟨*skała dająca się obrabiać mechanicznie, używana jako materiał budowlany*⟩. **3. k.** czeski, sztuczny ⟨*szkło odpowiednio szlifowane, imitacja kamienia szlachetnego*⟩. **4.** Drogi, szlachetny **k.** ⟨*używany po odpowiednim oszlifowaniu do ozdabiania klejnotów*⟩. **5. k.** półszlachetny (np. agat, ametyst, jaspis, malachit). **6. k.** mądrości ⟨*według średniowiecznych poglądów — tajemnicza substancja pozwalająca zmieniać metale nieszlachetne w złoto*⟩; *przen.* ⟨*sposób, środek idealnego rozwiązywania spraw, trudności itp.*⟩. **7. k.** grobowy a. nagrobny ⟨*płyta kamienna na grobie lub nagrobek z płytą wmurowany w ścianę kościoła*⟩. **8. k.** kotłowy ⟨*osad na ściankach naczyń metalowych, powstający z twardej wody*⟩. **9.** *poligr.* **k.** litograficzny ⟨*szczególny gatunek wapienia, mającego zdolność nasiąkania farbami, używany w litografii*⟩. **10. k.** milowy, stajowy ⟨*słupek kamienny przy drodze wyznaczający odległość*⟩. **11. k.** młyński, *rzad.* żarnowy ⟨*koło z piaskowca lub granitu służące do rozcierania ziarn zbożowych, nasion lnu itp.*⟩. **12.** Wielki jak **k.** młyński ⟨*bardzo duży*⟩. **13.** Mieć **k.** młyński na głowie ⟨*mieć wiele kłopotów*⟩. *SFA.* **14. k.** na zębach a. nazębny ⟨*osad na szyjkach zębów powstający ze śliny*⟩. **15.** *med.* **k-e** nerkowe, w pęcherzu ⟨*złóg kamienny powstały na skutek nieprawidłowej przemiany soli mineralnych w miedniczkach nerkowych, w pęcherzu*⟩. **16.** *przestarz.* **k.** piekielny ⟨*lapis*⟩. **17. k.** polny, przydrożny. **18.** *techn.* **k.** probierczy a. probierski ⟨*kamień służący do rozpoznawania szlachetnych kruszców*⟩; *przen.* Skoro przybędzie do domu mężowskiego, musi przyjąć sproszonych gości obiadem, który sama zgotowała. Ten obiad jest kamieniem probierczym wychowania odebranego w domu rodziców. *Fel. E. Syb. I, 114.* **19.** *chem.* Siny **k.** ⟨*siarczan miedzi, silnie trujący, używany między innymi do zwalczania szkodników roślinnych*⟩. **20. k.** syntetyczny ⟨*minerał otrzymywany sztucznie, imitujący minerał naturalny*⟩. **21. k.** szlifierski ⟨*służący do wygładzania powierzchni metali, kamieni itp.*⟩. **22. k.** węgielny, *daw.* węgłowy: a) ⟨*kamień narożny w budynkach, na którym opiera się węgieł*⟩; b) ⟨*pierwsza cegła pod nową budowę lub akt erekcyjny wmurowany w miejsce przeznaczone pod budowlę*⟩; c) *przen.* ⟨*podstawa, rzecz najważniejsza, początek czego*⟩: Kamieniem węgielnym polskiej kultury muzycznej [...] jest prastara pieśń „Bogurodzica". *Jachim. Muz. I/I, 7.* **23.** Zegarek na kamieniach ⟨*na łożyskach ze szlachetnych kamieni*⟩. **24.** *geol.* Okres, epoka, kultura kamienia łupanego ⟨*paleolit*⟩. **25.** *geol.* Okres, epoka, kultura kamienia gładzonego ⟨*neolit*⟩. **26. k.** do czyjego ogródka ⟨*złośliwy przycinek w stosunku do kogo, rzucony, pozornie mimochodem, przy omawianiu innej sprawy*⟩: Weszła w ostatnich czasach w modę polemika autorów dramatycznych z recenzentami [...] Jest tam i kamień do mego ogródka. *Boy Flirt III, 131.* **27. k.** obrazy ⟨*przyczyna, powód obrazy, niezadowolenia, oburzenia*⟩: Dzieło Kopernika było kamieniem obrazy dla kościoła, który przez tyle wieków podporządkowywał teologii wszystkie dziedziny wiedzy. *Budzyk Lit. IX, 80.* **28.** *przestarz.* Łotr, łobuz, sknera itp. na wielki kamień ⟨*bardzo wielki łotr itp.*⟩: Żółkowski był sknerą, harpagonem na wielki kamień. Zostawił niezłą fortunkę, dochodzącą, jak mówili wtajemniczeni, do 200 000 rubli. *Warsz. młod. 170.* **29.** Być komu kamieniem u szyi ⟨*być ciężarem niewygodnym, uciążliwym, zwłaszcza w podróży*⟩: Jemu wprędce sprzykrzyła się i wieś, i żona. Chciał dalej w świat, wypominając mi, że ja mu byłam kulą u nogi, kamieniem u szyi. *Krasz. Szalona 110.* **30.** Być z kamienia: a) ⟨*być wytrzymałym, odpornym fizycznie i psychicznie*⟩: Człowiek nie jest z kamienia, taki silny cios musi się na nim odbić. *Jackiew. Górn. 161*; b) a. mieć serce z kamienia ⟨*być nieczułym, niewzruszonym*⟩: Nie chcemy kłaść tamy waszemu szczęściu. I my nie z kamienia. *Bał. Dziady 201.* **31.** Coś ciąży, pada, uciska itp. kamieniem ⟨*coś ciąży itp. bardzo, jak kamień*⟩: Głowa ciąży komu kamieniem. Smutek kamieniem leżał na duszy. *Dygas. Now. III, 21.* **32.** Gryźć **k-e** ⟨*nie mieć co jeść*⟩. **33.** Coś idzie jak z kamienia ⟨*coś nie udaje się, odbywa się z trudem, opornie*⟩: Do czego się wezmę, to mi idzie jak z kamienia. *Rodz. Dew. 65.* **34.** Kląć, zaklinać się w żywy **k.**, w żywe **k-e** ⟨*kląć, zaklinać się dosadnie, z pasją*⟩: Dziś jeszcze klnę nieraz w żywe kamienie, nie mogąc sobie dać rady z narysowaniem jakiejś ręki. *Warsz. młod. 251.* **35.** Nie zostawić kamienia na kamieniu ⟨*o miastach, budynkach itp.: zburzyć, zniszczyć doszczętnie*⟩: Książęta przestając na zamku drewnianym, gmach ów murowany [...] do szczętu zburzyć rozkazali, kamienia na kamieniu nie zostawiwszy. *Narusz. Hist. VI, 5.* **36. k.** na kamieniu nie zostanie, nie został (*Mark. XIII, 2*) ⟨*wszystko zostanie, zostało doszczętnie zburzone*⟩: Miasto było zmiażdżone, starte, kamień na kamieniu nie pozostał. *Rudn. A. Morze 279.* **37.** Leżeć, zalegać coś kamieniem ⟨*pozostawać gdzie nieruchomo, jak kamień*⟩. **38.** Przepaść, zniknąć itp. jak **k.** w wodę, *rzad.* w wodzie ⟨*zniknąć *bez śladu*⟩: Okazało się, że Krzysia nie ma. Szukamy wszędzie — nie ma, jak kamień w wodę przepadł. *Pięt. Młod. 118.* **39.** Rodzić się na kamieniu ⟨*o ludziach: rodzić się obficie, często*⟩: Pisarze — jak wiadomo — nie rodzą się na kamieniach, wielu jest piszących, ale niewielu pisarzy. *Twórcz. 7, 1954, s. 203.* **40.** Oby, żeby się tacy (twórcy, pracownicy) na kamieniu rodzili ⟨*oby takich było jak najwięcej*⟩. **41.** Rzeźbić w kamieniu ⟨*wytwarzać przedmioty sztuki z kamienia*⟩. **42.** Rzucać, rzucić kamieniem na kogo, na co, w kogo ⟨*potępi(a)ć kogo*⟩: Może to wszystko razem jest ociupinkę niemoralne? Kto chce, niech rzuca kamieniem; ja — wyznaję szczerze — nie umiem. *Boy Słowa 101.* **43.** Rzucić pierwszy kamieniem (*Jan VIII, 7*) ⟨*pierwszy potępić*⟩. **44.** Rzucać, ciskać komu kamienie pod nogi ⟨*stawiać przeszkody, trudności; przeszkadzać, szkodzić komu*⟩. Zły los [...] ciskał mu wciąż kamienie pod nogi. *Strug Mogiła 232.* **45.** Siedzieć, przesiadywać itp. gdzie a. nad czym kamieniem ⟨*siedzieć, przesiadywać stale, wytrwale w jednym miejscu, przez długi czas, bez przerwy; przebywać gdzieś stale; pracować nad czymś wytrwale, bez przerwy*⟩: Wszystek wolny od gospodarstwa czas poświęcał dzieciom i kamieniem przesiadywał w domu. *Reym. Ferm. II, 10.* **46.** Spać jak **k.** a. kamieniem, *rzad.* zasnąć kamieniem ⟨*spać mocno, głęboko*⟩: Śpię przy tym jak kamień, snem ciężkim, bez sennych obrazów. *Berent Fach. 137.* **47.** Stwardnieć, zmarznąć itp. na **k.** ⟨*stać się twardym jak kamień*⟩: Nie ma [...] śladu zieleni, tylko ziemia pusta, jałowa, wyklepana na kamień nogami bawiących się u ich stóp bosych dzieci. *Jackiew. Górn. 26.* **48.** Zapomnieć w **k.** *SFA.* **49.** Zdjąć, zwalić itp. **k.** z serca, z piersi (komu) ⟨*uwolnić kogo od troski, kłopotu, uspokoić*⟩: Zdjęła mi pani kamień z serca. *Rudn. A. Morze 341.* **50.** Zrzucić **k.** z serca ⟨*uwolnić się od troski*⟩. **51. k.** by się poruszył ⟨*o kimś zupełnie nieczułym*⟩. **52. k.** serce przygniata (komu) ⟨*ktoś ma wielkie zmartwienie, czymś bardzo się przejmuje, smuci*⟩. **53. k.** spadł komu z serca, z piersi ⟨*ktoś pozbył się troski, zmartwienia, odczuł wewnętrzną ulgę*⟩: Kamień spadł mi z piersi... Odżyłem. *Sarn. Febr. 14.*

przysł. **54.** Każdy wodę na swój kamień puszcza ⟨*każdy dba tylko o swoje interesy*⟩. **55.** Kto się nie leni, robi złoto z kamieni ⟨*rzeczy wartościowe z przedmiotów małej wartości*⟩. **56.** Lżej gniotą kamienie niż troski.

kamizelka 1. *żegl.* **k.** ratunkowa ⟨*okrycie z korka lub materiału nieprzemakalnego wypełnionego powietrzem, nakładane na górną część tułowia i utrzymujące człowieka na powierzchni wody*⟩. **2.** Płakać, wypłakać się itp. komu w kamizelkę ⟨*użalać się przed kim wylewnie (z głową przytuloną do jego piersi) zapewne ze zwrotu fr. plenier dans le gilet de quelqu'un*⟩: Zwierzał mi się ze swoich nieszczęść i wypłakiwał mi się w kamizelki. *Sienk. Polan. II, 13.*

przysł. **3.** Bliższa koszula ciała, niż kamizelka.

kampania 1. k. o co lub na rzecz czego ⟨*akcja, zorganizowane działanie w jakimś określonym celu*⟩: **k.** o zniszczenie broni nuklearnej; **k.** na rzecz pokoju. **2. k.** cukrownicza ⟨*okres produkcji w cukrowniach*⟩. **3. k.** prasowa. **4. k.** wyborcza. **5. k.** wojenna ⟨*działania wojenne, wyprawa wojenna*⟩. **6.** Rozpętać, rozpocząć wszcząć kampanię (np. prasową). **7.** Prowadzić kampanię.

kamyk k. do czyjego ogródka ⟨*złośliwy przycinek, rzucony pozornie mimochodem*⟩. *p.* kamień.

kanalizacja k. miejska. *posp. euf.* Wpaść jak śliwka w kanalizację ⟨*uwikłać się w trudną, nieprzyjemną sprawę; znaleźć się w przykrej sytuacji*⟩.

kanalizacyjny Pracownicy **k-i**, roboty **k-e**, sieć **k-a.**

kanapowy *przestarz.* Dama, pani, ciocia **k-a** ⟨*starsza kobieta (matka, ciotka) opiekująca się panną na balu, zabawie, zwykle siedząca w czasie balu na kanapie*⟩: Gdy przy fortepianie i pod piecem te sceny się odbywały, damy kanapowe rozmawiały między sobą. *Zachar. SW.*

kancelaryjny Papier **k.** ⟨*ustalonego formatu do pisania akt, podań itp.*⟩. Styl **k.**

kandydat 1. Poważny, stuprocentowy **k. 2. k.** na kogo, na co: **k.** na posła, na męża; *żart.* na tamten świat. **3. k.** do czego: **k.** do zarządu, do komisji, do spółki, do tronu, do ręki (panny). **4. k.** nauk (np. filozoficznych, matematycznych) ⟨*osoba mająca wyższy stopień naukowy w danej gałęzi wiedzy*⟩.

kandydatura 1. k. na kogo, co lub do czego: **k.** na ministra, na członka zarządu; do tronu. **2.** Postawić, wysunąć, zgłosić czyją kandydaturę ⟨*wysunąć kogo jako kandydata*⟩. **3.** Przyjąć, cofnąć kandydaturę. **4. k.** czyjaś wypływa, upada.

kangur Skakać jak **k.** ⟨*lekko i daleko*⟩.

kania Czekać, łaknąć, pragnąć, wyglądać czego jak **k.** dżdżu a. deszczu ⟨*czekać czego niecierpliwie, bardzo pragnąć*⟩: Na ciemną noc trzeba czekać, to i czekam. Jak kania dżdżu. *Aud. Zbieg. 42.*

kanoniczny *kult.* Godzina **k-a** ⟨*przeznaczona na obowiązkowe modlitwy*⟩. Prawo **k-e** ⟨*kościelne*⟩.

kanonik k. katedralny, kolegialny, honorowy ⟨*wyższy duchowny*⟩. **k.** regularny ⟨*członek zakonu opartego na regule św. Augustyna*⟩.

kant 1. k. stołu. **2.** *pot.* Postawić się kantem ⟨*sprzeciwić się czemu, przeciwstawić się stanowczo*⟩. **3.** *posp.* Puścić kantem kogo a. co ⟨*zerwać z kim, porzucić, opuścić kogo, co*⟩: Puść kantem Poldzia, to nie jest chłopak dla takiej jak ty kobiety. *Kurek Ocean 184.* **4.** *posp.* Robić **k-y** ⟨*oszukiwać*⟩.

kantować k. 1. co ⟨*nadawać czemu kant, krawędź*⟩: **k.** drzewo, blachę. **k.** narty ⟨*obijać brzegi nart specjalnymi blaszkami*⟩. **2.** *posp.* **k.** kogo ⟨*oszukiwać*⟩.

kapać 1. k. czym: Drzewa kapią kroplami deszczu, topniejącego śniegu. Świeca kapie stearyną. **2. k.** od czego a. czym ⟨*być czym przeładowanym, wystrojonym*⟩: Mundury aż kapią od złota. Pas kapiący złotem. **3. k.** komu po parę groszy ⟨*płacić drobnymi sumami*⟩. **4.** Coś komu (z czego) kapie (kapnie) ⟨*ktoś otrzymuje od czasu do czasu drobne sumki, ma drobne korzyści*⟩: Dostałem zlecone ćwiczenia na biologii, coś z tego kapnie. *Żukr. Zioła 73.*

przysł. **5.** Jednemu się samo leje, a drugiemu kapać nie chce ⟨*nie powodzi mu się*⟩.

kapelusz **1. k.** filcowy, pilśniowy, słomkowy. **2. k.** miękki; sztywny. **3. k.** góralski, myśliwski, tyrolski. **4. k.** panama a. panamski. **5. k.** kardynalski ⟨*czerwony kapelusz o szerokim rondzie będący oznaką godności kardynalskiej; godność, stanowisko kardynała*⟩. **6.** Otrzymać **k.** kardynalski ⟨*zostać kardynałem*⟩. **7. k.** z szerokim rondem. **8.** Uchylić kapelusza. **9.** Ukłonić się kapeluszem. **10.** Ubrać się w **k.**, *prow. płd.* ubrać **k.** **11.** Chodzić bez kapelusza ⟨*z odkrytą głową*⟩. **12.** Włożyć, zdjąć **k.** **13.** Nasunąć, wsadzić (na głowę, na bakier); nacisnąć na oczy, na uszy **k.** **14.** *przestarz.* Dostać **k.** ⟨*narazić się na wymówki, naganę*⟩: Ale takie pytanie z pewnością doprowadziłoby panią Barbarę do złości i mąż dostałby porządny kapelusz. *Dygas. Pióro 33.* **15.** *przestarz.* Włożył mu **k.** na uszy ⟨*zbił go z tropu, zmieszał*⟩. *SW.*
przysł. **16.** Czapka za kapelusz ⟨*wet za wet*⟩.

kapica *przestarz.* Zrzucić kapicę ⟨*wystąpić z zakonu*⟩.

kapiszonowy Strzelba **k-a** ⟨*kapiszonówka*⟩.

kapitalistyczny Państwo, społeczeństwo **k-e**; przedsiębiorstwo **k-e**; ustrój **k.**; wyzysk **k.**

kapitalizm **k.** przemysłowy; **k.** państwowy.

kapitalny **1.** *bud.* Ściana **k-a** ⟨*nośna, konstrukcyjna*⟩. **2. k.** remont ⟨*gruntowny*⟩. **3. k.** pomysł, **k-e** znaczenie czego ⟨*istotny(-e), podstawowy(-e), znakomity(-e)*⟩. **4.** *daw.* Suma **k-a** ⟨*kapitał*⟩. **5.** *daw.* Kara **k-a** ⟨*kara śmierci*⟩.

kapitał **1. k.** bankowy ⟨*kapitał, którym rozporządzają banki*⟩. **2. k.** finansowy ⟨*powstały ze złączenia kapitału bankowego z kapitałem przemysłowym*⟩. **3. k.** handlowy ⟨*kapitał, którym rozporządzają kupcy albo handlujący*⟩. **4. k.** monopolistyczny ⟨*kapitał, którym rozporządzają monopole*⟩. **5. k.** obrotowy ⟨*część kapitału, która w produkcji zużywa się w jednym cyklu produkcyjnym*⟩. **6. k.** przemysłowy ⟨*kapitał, którym rozporządzają przemysłowcy*⟩. **7. k.** stały ⟨*wartość budynków, urządzeń, surowców itd. nie ulegająca zmianie w procesie produkcji*⟩. **8. k.** udziałowy ⟨*powstały z wkładów udziałowców spółdzielni*⟩. **9. k.** zakładowy ⟨*majątek włożony w przedsiębiorstwo i przeznaczony na potrzeby stałe produkcji*⟩. **10.** Żelazny **k.** ⟨*fundusz nienaruszalny, oprócz procentów od niego*⟩. **11.** Obracać, operować kapitałem. **12.** Ulokować w czymś (w jakimś interesie) **k.** **13.** Uwięzić, unieruchomić **k.** **14.** Wycofać skądś **k.** **15.** Zgromadzić **k.** **16.** Żyć z procentów od kapitału. **17. k.** daje odsetki, powiększa się, procentuje, topnieje, wzrasta.

kapitański Mostek **k.** ⟨*mostek na statku, z którego dowódca wydaje rozkazy załodze*⟩.

kapitoliński Gęsi **k-e** ⟨*w starożytnym Rzymie gęsi poświęcone bogini Junonie, których krzyk uratował Rzym przed nocnym atakiem Gallów*⟩.

kapitulacja Akt (bezwarunkowej) kapitulacji. Warunki kapitulacji. Podpisać kapitulację. Zmusić (kogo) do kapitulacji.

kapituła *przestarz.* Natrzeć, wytrzeć itp. kapitułę a. kapituły ⟨*ostro zganić, zwymyślać kogo, strofować*⟩: Szambelanicowi tak natarli kapituły, że on nieborak klęczący starostę przepraszał. *Skarb. SW.*

kapral Mały **k.** ⟨*Napoleon*⟩.

kaprys Przelotny **k.** *przen.* **k-y** pogody, losu. Dogadzać czyim kaprysom. Mieć, pokazywać **k-y**. Robić co dla kaprysu. Zależeć od czyich kaprysów. Cierpieć, znosić czyje **k-y**.

kapryśny **k-a** osoba. **k.** charakter. *przen.* **k-a** aura, fortuna. **k-a** rzeka.

kapturowy *hist.* Sąd **k.** ⟨*w dawnej Polsce sąd wybierany przez konfederację na czas bezkrólewia*⟩.

kapucyn Klasztor kapucynów. Goły jak **k.** ⟨*ubogi*⟩. *wulg.* Rznąć, trzepać kapucyna ⟨*onanizować się*⟩.

kapucyński Habit **k.**; reguła **k-a**; kolor **k.** ⟨*cynamonowy, kolor habitu kapucynów*⟩. Miód **k.** ⟨*gatunek miodu*⟩.

kapusta **1.** Główka kapusty. **2. k.** włoska. **3. k.** pastewna ⟨*odmiana kapusty o liściach nie zwijających się w główki, uprawiana jako pokarm dla bydła*⟩. **4. k.** kwaszona (kiszona). **5.** Szatkować, ubijać (w beczce) kapustę. **6. k.** faszerowana ⟨*rodzaj potrawy*⟩. **7.** Pieczeń, kotlet z kapustą. **8.** Posiekać, porąbać, poszatkować co na kapustę ⟨*pociąć na drobne kawałki; pobić dotkliwie*⟩: Lubo moje konie były już zmęczone, wszakże obaliłem Gallasów i posiekałem na kapustę. *Sztyrm. Paliw. 236.*

kapuściany Liść **k.** *przen.* Głowa **k-a**, głąb **k.** ⟨*człowiek tępy, ograniczony, głupi*⟩.

kara **1. k.** pieniężna. **2.** Dotkliwa, ciężka, przykładna, surowa; lekka, łagodna; sprawiedliwa, zasłużona **k.** **3. k.** boska (z kim a. z czym) ⟨*zwrot używany na wyrażenie kłopotu, jaki się ma z kim lub czym*⟩: A to kara boska z tym człowiekiem! *Padal. Opow. I, 207.* **4. k.** za co: za przekroczenie, za przestępstwo, za grzechy. **5. k.** czego: **k.** pozbawienia wolności, śmierci, więzienia. **6. k.** główna ⟨*kara śmierci*⟩. **7.** *przestarz.* **k.** gardłowa ⟨*kara śmierci*⟩. **8.** Rodzaj kary. **9.** Wymiar (najniższy, najwyższy) kary. **10.** Pod karą (surową, sądową) nie wolno robić czego. Zabronić czego pod karą. **11.** Darować komu karę. **12.** Obostrzyć, złagodzić karę. **13.** Odbyć, odsiedzieć karę (w więzieniu). **14.** Płacić karę ⟨*grzywnę*⟩. **15.** Podlegać karze. **16.** Ponieść karę [nie: otrzymać, *por. ros.* Połuczit' nakazanije]. **17.** Robić co za karę: Miałem za karę przesiedzieć w klasie aż do poobiednich godzin szkolnych. *Lam J. Głowy I, 95.* **18.** Skazać kogo na karę czego (np. aresztu). **19.** Stosować, zastosować do kogo karę (cielesną; śmierci). **20.** Ujść, uniknąć kary. **21.** Uwolnić kogo od kary. **22.** Wymierzyć karę (komu). **23.** Wywinąć się od kary. **24.** Zasłużyć na karę. **25. k.** dotyka, dosięga, omija, spotyka kogo, spada na kogo; wisi nad kim.
przysł. **26.** Bez kary nie ma miary. **27.** Kara za występkiem chodzi.

karabin **k.** maszynowy; ręczny. **k.** odtylcowy ⟨*nabijany od tyłu*⟩. Postawić (żołnierza) pod **k.** ⟨*kazać żołnierzowi stać przez pewien czas za karę w pełnym rynsztunku, w pozycji na baczność*⟩.

karać **k.** kogo za co: za nieposłuszeństwo, za zbrodnię, za grzechy. **k.** kogo czym: **k.** śmiercią, więzieniem, wygnaniem. **k.** sądownie.

karakułowy Kołnierz **k.** ⟨*zrobiony z karakułów*⟩.

karakuły *przestarz.* Pisać karakułami ⟨*nieczytelnie*⟩.

karawaniarski **k-a** mina, twarz, atmosfera itp. ⟨*pogrzebowa, smutna, ponura*⟩.

karb **1.** **k.** na czym ⟨*nacięcie*⟩: **k.** na kiju. **2.** Wyrzynać, nacinać **k-y**. **3.** Złożyć, (po)liczyć itp. co na **k.** czyjś lub czegoś ⟨*przypisywać co komu lub czemu, zwalać co na kogo lub na co*⟩. **4.** Ująć w **k-y**, trzymać w karbach [rzadziej: w karb, w karbie]: Było jednak kilku nauczycieli, którzy umieli nas w karbach utrzymać. *Hertz B. Samow. 128.* **5.** Wejść w **k-y** ⟨*poddać się rygorowi*⟩: Czartoryscy uroili sobie, że byle dzieło reformy, choćby z pomocą broni obcej, się dokonało, wszystko wejść musi w karby posłuszeństwa. *Dz. Lit. Lw. 14, 1857.* **6.** Wyjść z karbów ⟨*wyłamać się spod rygoru, z karności*⟩: Niekiedy uczciwych rozrywek zażywał, ale te nie wychodziły z karbów wstrzemięźliwości i karności. *Kras. Życia VIII, 208.* **7.** Ułożyć włosy w **k-y** ⟨*w fale*⟩. **8.** Włosy skręcają się w **k-y**.

karbować **1.** **k.** znaki na czym (na kiju) ⟨*robić karby, nacięcia, wycinać, narzynać*⟩. **2.** *przestarz.* **k.** sobie co w pamięci ⟨*wbijać sobie do głowy, utrwalać w pamięci, zapamiętywać*⟩: Co zaś gdzie zoczył, co gdzie usłyszał, wszystko to w umyśle karbował sobie na użytek w razie potrzeby. *Jeż Rotuł. 90.* **3.** **k.** włosy ⟨*układać w karby, w fale*⟩.

kardynalny **1.** **k.** błąd ⟨*zasadniczy, podstawowy*⟩. **2.** *kult.* **k-e** cnoty ⟨*cztery cnoty zasadnicze: sprawiedliwość, roztropność, umiarkowanie (wstrzemięźliwość), męstwo*⟩. **3.** *mat.* **k-e** liczby ⟨*służące do oznaczania klas zbiorów równej mocy, w szczególności liczby naturalne: jeden, dwa, trzy itd.*⟩. **4.** *hist.* **k-e** prawa ⟨*podstawowe zasady ustroju państwa*⟩. **5.** *astr.* **k-e** punkty na horyzoncie ⟨*cztery strony świata*⟩.

kares *przysł.* Nie ma karesu bez interesu.

kareta **1.** Poczwórna, pozłocista **k.** **2.** *daw.* **k.** pocztowa ⟨*powóz kryty do przewożenia podróżnych w dawnej poczcie*⟩. **3.** Jechać karetą lub w karecie. **4.** Pasować, nadawać się do czego jak wół do karety ⟨*nie pasować, nie nadawać się zupełnie*⟩. **5.** Siedzieć w karecie [nie: na karecie]. **6.** Wsiąść, wsiadać do karety [nie: w karetę, na karetę].

karetka **k.** pogotowia (ratunkowego) ⟨*pojazd przystosowany do przewożenia chorych w nagłych wypadkach do szpitala*⟩.

kariera **1.** Wielka, wspaniała, zawrotna **k.** **2.** **k.** filmowa, wojskowa. **3.** **k.** kogo, czego ⟨*zawód, fach, stanowisko*⟩: **k.** naukowca, nauczyciela. **4.** Marzyć o karierze. **5.** (Z)robić karierę ⟨*osiągnąć powodzenie w życiu, zdobyć wyższe stanowisko w pracy zawodowej, naukowej, społecznej itp.*⟩. **6.** Rozpocząć, zakończyć karierę. **7.** Zwichnąć komu karierę.

kark **1.** Gruby, szeroki **k.**; w znaczeniu *przen.* giętki, hardy, nieugięty **k.** Człowiek twardego karku ⟨*nieugięty, uparty*⟩. **2.** Na karku ⟨*blisko, niedługo, wkrótce*⟩: Zima na karku. Nieprzyjaciel na karku, a wojsko bez wodza. *Mochn. SW.* **3.** Nad karkiem ⟨*tuż, blisko, szczególnie o niebezpieczeństwie*⟩: Już wisi nad karkiem zguba. *Nar. SW.* **4.** Dać komu, uderzyć kogo w **k.** a. po karku; wziąć kogo za **k.** i wyrzucić; dostać, oberwać po karku. **5.** Pochylać, zginać itp. **k.**; mieć **k.** miękki, giętki itp. ⟨*ulegać czyjej przemocy; stawać się pokornym; być uległym, schlebiać komu*⟩: Wiedzą, przed kim można hardo łeb zadrzeć, a przed kim należy kark nisko pochylić. *Berent Próchno 242.* **6.** Iść, jechać, lecieć, pędzić itp. na złamanie karku ⟨*bardzo szybko, na oślep, nie zwracając uwagi na niebezpieczeństwo*⟩. **7.** Mieć **k.** twardy, wyniosły itp. ⟨*być dumnym, niezależnym*⟩. **8.** Mieć kogo na karku: a) ⟨*być przez kogo gonionym*⟩: Wyruszyliśmy przeto niezwłocznie do Oksy, a stąd mając na karku nieprzyjaciela, stykającego się prawie z naszą tylną strażą. *Pam. powst. 99*; b) ⟨*nie móc się od kogo odczepić, znosić czyjeś przykre towarzystwo, niepożądaną obecność; być zmuszonym do utrzymywania kogo*⟩: Strasznie ich szpiegował — wiecznie go mieli na karku. *Zap. G. Ptak II, 115.* Z takim Wilczkiem, co ma tę tam jakąś Bojanówkę na karku, nie mogłaby być nigdy szczęśliwą. *Kaczk. SPP.* **9.** Mieć co na karku ⟨*mieć kłopotliwe, przykre i pilne sprawy do załatwienia*⟩: Żem nie pospieszył rychlej odpisać, kłopoty i mozoły są tego przyczyną, jakie mam na karku. *Lel. Listy II, 226.* **10.** Mieć głowę na karku ⟨*być przedsiębiorczym, energicznym, umieć sobie w życiu radzić*⟩: Kto miał głowę na karku, szybko robił karierę. *Boy Balz. 61.* **11.** Nadstawiać, nałożyć (za co, za kogo) karku ⟨*narażać się dla kogoś, dla jakiejś sprawy, poświęcać się*⟩: Przecież nie myślisz, ażebym za twoje głupstwa karku nadstawiał i życie ryzykował. *Zal. K. Ślub 454.* **12.** Nagiąć, złamać itp. komu **k.** ⟨*pokonać kogo, zmusić do uległości i posłuszeństwa*⟩: Ale im karków ponaginać muszę, nie dam im cisnąć słabego, ni kmiecia. *Rom. Fragm. 199.* **13.** Nagiąć **k.** pod jarzmo ⟨*uczynić się zależnym, wyrzec się samodzielności; popaść w niewolę*⟩. **14.** Odginać, podnosić, prostować itp. **k.** ⟨*upominać się o swoje prawa, buntować się*⟩: Lud odgiąwszy kark powstaje z barłogu krzywd. *Dobrow. S. Rzecz 22.* **15.** Przysłać, sprowadzić komu kogo na **k.** ⟨*narzucić komu czyją osobę, czyje towarzystwo, opiekę nad kim; krępować swobodę czyjego działania przez osobę narzuconą*⟩: Pan Jacek nie wypuszcza z opieki swej syna i przysłał mi tu właśnie na kark bernardyna Robaka. *Mick. Tad. 86.* **16.** Siąść, wsiąść na czyjś **k.**, jechać na czyimś karku ⟨*natrzeć na kogo, gonić kogo, pędzić kogo przed sobą*⟩: Ryknęli zwycięsko na ten widok oblegani i wsiedli na kark uciekającym. *Rudn. H. Spart. 100.* **17.** Siedzieć komuś a. u kogoś na karku ⟨*naprzykrzać się komu, nudzić kogo swoim towarzystwem; zmuszać kogo do czegoś, nalegać na co, domagać się czegoś*⟩: Siedzi mi przez cały dzień na karku. Z początku drażniło mnie to, wkrótce jednak zrozumiałem właściwą przyczynę. *Berent Fach. 63.* **18.** Skręcić, złamać **k.** ⟨*zrobić sobie krzywdę; zabić się, zginąć; doznać niepowodzenia*⟩: Jeżdżą jak opętani, jeszcze który kark skręci. *Dąbr. M. SPP.* **19.** Skręcić, ukręcić czemu **k.** ⟨*położyć czemu kres, skończyć z czym*⟩: Postanowił całej sprawie kark skręcić. *Zachar. Jarema 36.* **20.** Skręć, złam **k.**; idź, leć, wynoś się itp. na złamanie karku ⟨*niech cię licho weźmie, niech cię spotka co złego; idź do diabła, gdzie cię oczy poniosą*⟩: Jedź na złamanie karku! [...] A to mi ciężar z serca spadł! *Krech. Lux* w: *Tyg. Ilustr. 52, 1900.* **21.** Spaść, zwalić się komu na **k.** ⟨*o ludziach: zjawić się nie w porę albo o sprawach*⟩: Cała rodzina zwaliła mu się na kark. **22.** Stać komu nad karkiem ⟨*pilnować kogo*⟩. **23.** Ugiąć przed kim karku ⟨*upokorzyć się*⟩. **24.** Wziąć sobie kogo a. co na **k.** ⟨*narobić sobie z kim, z czym kłopotu*⟩: Czy ty byś chciał wziąć sobie na kark takiego niedołęgę? *Krasz. SW.* **25.** Zrzucić, zwalić co z karku ⟨*pozbyć się czego*⟩: Zaczął mówić [...] o potrzebie zrzucenia z karków jarzma niewoli. *Moracz. Dzieje VIII, 92.*

przysł. **26.** Kiedy kark skręcić, to z dobrego konia. **27.** I na równej drodze kark skręcić można.

karłowaty 1. *antr.* **k-e** ludy ⟨*charakteryzujące się małym wzrostem*⟩. **2. k-e** rośliny ⟨*gatunek roślin o niskiej łodydze albo pniu, rozrastających się nisko przy ziemi*⟩: Brzoza, sosna **k-a.**

karmić 1. k. kogo — czym: **k.** dziecko piersią; **k.** konia sianem, drób ziarnem; *przen.* **k.** kogo obietnicami, nadzieją. **2.** Karmiony szpakami ⟨*sprytny, przebiegły, mądry*⟩: Radca zanadto szpakami karmiony, żeby miał ręce maczać w niepewnej spekulacji. *Wol. Bakał. 46.*

karnawał Zielony **k.** ⟨*okres zabaw wiosennych*⟩. Bawić się, urządzać zabawy w karnawale. **k.** zapowiada się wesoło.

karność 1. Surowa, ślepa, żelazna **k. 2. k.** w wojsku, w obozie (harcerskim). **3.** Przestrzegać, nie przestrzegać karności. **4.** Przywrócić, zaprowadzić **k. 5.** Rozprzęgać, rozluźniać **k. 6.** Trzymać, utrzymywać, wychowywać kogo, co w karności (np. wojsko, oddział, dzieci). **7.** Wyłamywać się z karności. **8. k.** panuje (np. w wojsku). **9. k.** rozprzęga się, rozluźnia się.

karny 1. k. uczeń, żołnierz; **k-e** wojsko ⟨*zdyscyplinowany(-e)*⟩. **2.** Nakaz **k.** ⟨*będący karą, przewidujący zastosowanie kary*⟩. **3.** Obóz **k.** ⟨*będący karą za przestępstwa*⟩. **4.** Odpowiedzialność **k-a. 5.** *sport.* Pole **k-e** ⟨*część boiska piłkarskiego w pobliżu bramki*⟩. **6.** Prawo **k-e** ⟨*ogół przepisów określających przestępstwa, za które grozi kara*⟩. **7.** Proces **k.**, sprawa **k-a** ⟨*mający(-a) za przedmiot popełnione przestępstwo*⟩. **8.** *sport.* Punkt **k.** ⟨*punkt doliczany zawodnikowi lub drużynie za błąd w zawodach lub naruszenie przepisów*⟩. **9.** Raport **k.** ⟨*w wojsku: zameldowanie zwierzchnikowi w czasie zbiórki o naruszeniu przepisów lub niewykonaniu rozkazu*⟩. **10.** *sport.* Rzut **k.** ⟨*w grach piłkarskich: rzut lub strzał w kierunku bramki przeciwnika, podyktowany przez sędziego za naruszenie przepisów gry*⟩. **11.** Sąd **k.** ⟨*rozpatrujący sprawy karne*⟩. **12.** Więzienie **k-e** ⟨*o ostrym rygorze*⟩.

karta ⊙ **1. k.** (papieru; książki, zeszytu). Rozciąć, przerzucać **k-y** (książki). **2. k.** biblioteczna, łowiecka, żywnościowa itp. ⟨*dokument upoważniający posiadacza do pewnych świadczeń lub przywilejów*⟩. **3.** *daw.* **k.** geograficzna ⟨*mapa*⟩. **4. k.** górnicza ⟨*uchwała wydana przez rząd Polski Ludowej przyznająca górnikom specjalne uprawnienia z tytułu ich pracy*⟩: Od lat mógł żyć z renty, karta górnicza zapewniłaby obojgu spokojną starość, ale nie chciał rzucić pracy. *Życie Lit. 48, 1954.* **5. k.** katalogowa ⟨*karta zawierająca opis posiadanego przez bibliotekę obiektu*⟩. **6. k.** mobilizacyjna ⟨*wezwanie do służby wojskowej w razie powszechnej mobilizacji*⟩. **7. k.** pocztowa ⟨*pocztówka*⟩: Wysłać, otrzymać kartę (pocztową). **8. k.** powołania ⟨*wezwanie do odbywania czynnej służby wojskowej*⟩. **9. k.** pracy, **k.** robocza itp. ⟨*formularz służący do rejestrowania przebiegu czyjej pracy itp.*⟩ **10. k.** rejestracyjna ⟨*dokument stwierdzający zarejestrowanie przedsiębiorstwa lub pojazdu w odpowiednim urzędzie*⟩. **11. k.** tytułowa (książki). **12. k.** uczestnictwa ⟨*dokument stwierdzający prawo do uczestniczenia w czym*⟩. **13. k.** wizytowa ⟨*wizytówka*⟩. **14. k.** wstępu, wejścia ⟨*umożliwiająca wstęp gdzie, udział w czym*⟩. **15. k.** wyborcza ⟨*do głosowania*⟩. **16.** Obiad z karty ⟨*ze spisu potraw w restauracji*⟩. **16a.** *przen.* **k.** powodzenia, historii, wojen; coś otwiera, stanowi (piękną) kartę w historii; mieć piękną kartę w historii. **17.** *przestarz.* Gada, mówi jakby z karty czytał ⟨*płynnie, do rzeczy*⟩. **18.** Łże jak z karty ⟨*jak najęty, jak z nut*⟩.

⊙ **k-y** (do gry). **19.** Talia kart. **20. k-y** na stół! ⟨*otwarta gra*⟩. **21.** Grać, rznąć; przegrać, wygrać, zgrać się (do nitki) w **k-y**; tasować, rozdawać **k-y**; zaglądać komu w **k-y**; zasiąść do kart. **22.** Spędzić noc na kartach ⟨*na grze w karty*⟩. **23.** Stawiać, postawić **k-y** ⟨*wróżyć z kart do gry*⟩. **24.** *przen.* Grać w zakryte **k-y** ⟨*postępować nieszczerze, nie wyjawiając swoich rzeczywistych zamierzeń*⟩: Oboje mieli dużo do ukrywania, oboje grali w zakryte karty i dalecy byli od bezinteresowności. *Śliw. A. Sob. 35.* **25.** Odkrywać, osłaniać, wykładać itp. **k-y**; grać, zagrać w otwarte (odkryte) **k-y** ⟨*postawić sprawę jasno, szczerze; wyjawić swoje plany*⟩: Widzę, że z panem muszę grać w otwarte karty... Więc powiem od razu. *Prus Lalka I, 306.* **26.** Stawiać, postawić, rzucić co na (jedną) kartę ⟨*ryzykować co*⟩: Życie stawiłeś na kartę... Szaleńcze, uchodź przed karą berdyszy. *Staff L. God. 96.* **27.** Znać czyjeś **k-y** ⟨*orientować się w czyich zamierzeniach, znać czyjeś tajemnice*⟩: Gram grę niebezpieczną, ale ją wygram, bo znam wszystkie jego karty, co do jednej, a moje dla niego zakryte. *Sienk. Now. IV, 216.* **28. k.** (nie) idzie komu, odwróciła się ⟨*powodzi się, nie powodzi się komu w grze*⟩.

przysł. **29.** Kto gra w karty, ten ma łeb obdarty. **30.** Kto nie ma szczęścia w kartach, ten ma szczęście w miłości.

kartofel 1. Wczesne, późne **k-e** ⟨*odmiany rośliny tej nazwy*⟩. **2.** Całe, tłuczone **k-e** ⟨*w potrawie*⟩. **3. k-e** gotowane, pieczone, smażone. **4.** Sypkie, mączne **k-e** ⟨*rozsypujące się po ugotowaniu*⟩. **5. k-e** w mundurach a. w mundurkach ⟨*w łupinach*⟩. **6.** Pyzy z tartych kartofli; kotlety z (gotowanych) kartofli. **7.** Piec **k-e** (w popiele). **8.** Sadzić, okopywać, kopać **k-e** ⟨*roślinę, bulwy tej rośliny*⟩. **9.** Skrobać, obierać, trzeć; gotować odcedzić **k-e. 10.** Nos jak **k. 11.** Mówi jak by miał **k-e** w gębie ⟨*mówi niewyraźnie, bełkoce*⟩.

kartoflany Badyle **k-e**; nać **k-a**; pole **k-e**, płatki **k-e**. Syrop **k.**; zupa **k-a** ⟨*kartoflanka*⟩.

kartonowy Okładka (książki) **k-a**, pudełko **k-e** ⟨*z kartonu*⟩. Maszyna **k-a** ⟨*kartoniarka*⟩.

kasa **1. k.** ogniotrwała, pancerna ⟨*szafa na pieniądze*⟩. **2. k.** biletowa, kolejowa, teatralna ⟨*miejsce sprzedaży biletów*⟩. **3. K.** Chorych ⟨*na początku XX wieku instytucja, ubezpieczająca pracowników na wypadek choroby*⟩. **4.** Komunalna **K.** Oszczędności, w skróceniu KKO ⟨*w okresie międzywojennym miejska instytucja bankowa*⟩. **5.** Powszechna (poprzednio: Pocztowa) **K.** Oszczędności, w skrócie PKO ⟨*instytucja bankowa*⟩. **6. k.** pożyczkowa, zapomogowa, samopomocy, emerytalna, pogrzebowa ⟨*instytucja, rozporządzająca pewnymi funduszami*⟩. **7.** Pustki w kasie ⟨*brak gotówki*⟩. **8.** Dobrać się do czyjej kasy. **9.** Pieniądze napływają, wpływają do kasy. **10.** Podjąć, podnieść pieniądze z kasy. **11.** Prowadzić kasę ⟨*księgę kasową*⟩. **12.** Rozbić kasę ⟨*okraść*⟩. **13.** Sprawdzać kasę ⟨*stan gotówki w kasie*⟩. **14.** Wnieść, wpłacić (pieniądze, określoną sumę) do kasy. **15.** (Z)robić kasę (o sztuce, filmie, widowisku) ⟨*przynieść dochód*⟩: Sztuka zrobiła kasę, a Leszczyńska — furorę swoją grą. *Ower. Ramp. 225.* **16.** Zamknąć kasę: a) ⟨*zamknąć szkatułkę lub szafę z pieniędzmi*⟩; b) ⟨*zsumować dochody i wydatki*⟩. **17. k.** przyjmie, **k.** wypłaci. **18. k.** zgadza się, nie zgadza się komu ⟨*stan rachunkowy kasy jest zgodny lub jest niezgodny ze stanem gotówki*⟩.

kaskada Szumiąca, szumna **k.**; *przen.* **k.** śmiechu, **k.** włosów. Spadać kaskadą (o wodzie, potoku); rozsypywać się kaskadą (o włosach).

kasza **1. k.** gryczana (hreczana), jaglana, krakowska, kukurydziana, owsiana, orkiszowa, tatarczana. **2. k.** obwarzana ⟨*gryczana zaparzana wrzątkiem*⟩. **3. k.** zieleńcowa ⟨*z niedojrzałego żyta*⟩. **4.** Drobna **k.** a. kaszka ⟨*zabawa dziecięca, polegająca na kręceniu się w kółko dwóch osób trzymających się za ręce*⟩. **5.** Kipi **k.** ⟨*gra dziecięca w piłkę*⟩. **6.** Kaszę z kim jeść ⟨*mieć z kim jakieś wspólne sprawy*⟩: Oj Wojewodo! tak mi wyglądałeś Wasze, jak Radziejowski, gdy jadł ze Szwedami kaszę. *Słow. Maz. 212.* **7.** (Na)pluć, (na)dmuchać komu w kaszę ⟨*wtrącać się w brutalny sposób do czyich spraw; obrazić kogo*⟩: Do wypitki, do zalotów, do wybitki Mazur gotów, a gdy w kaszę kto mu pluje, to już pewno pożałuje. *Świdz. Poezje 93.* **8.** Nawarzyć, narobić kaszy ⟨*zrobić co nieopatrznie, ze swoją szkodą; narobić zamętu, zamieszania, nawarzyć piwa*⟩: Jeśli się on do tego wmiesza, o! to kaszy narobi! *Krasz. Int. I, 127.* **9.** Nie dać sobie w kaszę dmuchać, pluć; nie dać się zjeść w kaszy ⟨*nie pozwolić się wykorzystać, okpić, lekceważyć, przewodzić komu nad sobą, nie pozwolić sobie ubliżać; dać sobie radę, umieć się bronić*⟩: Twarda sztuka, nie da się zjeść w kaszy. *Reym. Ziemia II, 43.* **10.** Wleźć, włazić w kaszę ⟨*znaleźć się w kłopotliwym położeniu*⟩: Ale czy tobie wypada włazić w podobną kaszę, to znowu inny rozdział przepisów honorowych. *Prus Przem. 171.* **11.** Zjeść kogo w kaszy ⟨*okazać się sprytniejszym, mądrzejszym od kogo*⟩: Myślicie, żem nie chwat? Zjadłbym ja was wszystkich w kaszy! *Krasz. Int. I, 137.*

przysł. **12.** Kto kaszy nawarzył, ten ją jeść powinien. **13.** Na świętego Eliasza (20 lipca) z nowego użątku kasza.

kaszel **1.** Gwałtowny, silny, chroniczny, suchy, urywany **k.** **2. k.** ciężki, zastarzały. **3.** Atak kaszlu. **4.** Mieć **k.** Zanieść się, zakrztusić się kaszlem. **5. k.** chwyta kogo; ktoś doznaje ataku kaszlu. **6. k.** dusi, dławi kogo.

przysł. **7.** Kaszel nie choroba, koza nie chudoba.

kaszka **1. k.** krakowska, **k.** manna. **2.** Rosół z kaszką. **3. k.** na mleku. **4.** *przen.* **k.** z mlekiem ⟨*rzecz, praca, sprawa łatwa*⟩. **5.** Gra w kaszkę ⟨*rodzaj gry w piłkę we dwie osoby*⟩. **6.** Drobna **k.** *p.* kasza: Bawić się, pójść z kim w drobną kaszkę. **7.** W drobną kaszkę ⟨*w drobne kawałki*⟩: Rozbić co a. rozbić się w drobną kaszkę.

przysł. **8.** Kaszka fraszka, chleb trawa, mięso (dobra) potrawa.

kasztan **1. k.** słodki a. jadalny ⟨*kasztanowiec*⟩. **2.** Wyciągać, wyjmować kasztany z ognia cudzymi rękami ⟨*używać kogo do wykonania czynności, pracy, z której samemu się ma korzyść*⟩. **3.** Wyciągać, wyjmować dla kogo a. za kogo **k-y** z ognia ⟨*wykonywać, zwykle nie z własnej inicjatywy, czynność, pracę, z której odniesie korzyść kto inny*⟩: Dyplomata pruski Hüttel skłaniał [...] do wyciągnięcia dla Prus kasztanów z rosyjskiego ognia tak, aby właściwi reżyserzy pozostać mogli w dobrym i bezpiecznym ukryciu. *Łun. Wspom. 72.*

kat **1. k.** na kogo ⟨*obchodzący się z kim brutalnie, znęcający się nad kim*⟩: **k.** na służbę, na kobiety, na żołnierzy. **2.** *daw.* Ki **k.**, jaki **k.** ⟨*któż to? co to? co za jeden? co (to) takiego?*⟩: Kijże kat pędzi waszmości po takich drogach aż na granicę turecką? *Kaczk. Anunc. I, 201.* **3.** *daw.* Na kata, po kata ⟨*po co? na co? w jakim celu?*⟩: A jemu na kata zdałoby się używać pośrednictw lub swata. *Zabł. Firc. 107.* **4.** *przestarz.* Daj cię (go, was, ich) katu, za katy! Niech to (cię, go, was, ich) katy a. kaci! Niech (cię, go, was, ich) kaci a. katy biorą, wezmą! Niech mu **k.** świeci! U kata! Do kata! Tam do kata! Do stu, trzystu, kroćset katów! ⟨*okrzyk wyrażający zdumienie, złość, gniew, zniecierpliwienie*⟩: Ja tu nauczę ciebie mores, błaźnie! daj go katu! *Mick. Tad. 159.* Tam do kata, to niegrzeczny postępek. *L.* A kat cię bierz z twoimi nowinami. *Krasz. Chata III, 176.* Niech im kat świeci! *Sienk. SPP.* **5.** Pal kaci! Pal cię (go, was, ich) kaci! ⟨*okrzyk wyrażający rezygnację; niech tam, wszystko jedno*⟩: W drogę, to w drogę, a resztę pal kaci! *Konopn. Balcer 94.* **6.** Stoi jak **k.** nad dobrą duszą ⟨*nie odstępuje chcąc co wymusić, uzyskać*⟩: Naprzód, czego wy nad tym Hasslingiem jak kat nad dobrą duszą stoicie! *Sienk. Pot. V, 172.* **7.** *daw.* Wart kata ⟨*o człowieku złym, mało wartym, nicponiu*⟩. **8.** *daw.* Za katy, że katy ⟨*w połączeniu z przymiotnikiem lub przysłówkiem: bardzo*⟩: Ktoś jedzie — spiesznie mu pewno, że katy! *Słow. Ben. 166.* To cienko koło was, że katy. *Zabł. Firc. 7.* **9.** Zje kata nim co zrobi; zje kata, kto co zrobi ⟨*nigdy tego nie zrobi*⟩: Zje kata, kto mię złapie. *Zabł. Firc. 27.* **10.** *daw.* **k.** to (z)robi(ł) ⟨*nikt tego nie (z)robi(ł)*⟩: Przyjedź no waszmość na wtorek do Oszmiany, mamy tam sędziów obierać, ale kat ich będzie obierał. *Kaczk. Murd. II, 99.* **11.** *daw.* **k.** wie, kaci wiedzą ⟨*nikt nie wie, nie wiadomo*⟩: Mimo to wszystko, kat ich wie. *Krasz. SW.* **12.** *daw.* Kata tam! ⟨*zaprzeczenie: nie, wcale nie, gdzież tam*⟩: Kata tam to były żarty. *L.*

przysł. **13.** Sumienie gorsze od kata.

katar **1.** **k.** (nosa). Dostać kataru; mieć **k.**; **k.** kogo bierze, rozbiera. **2.** **k.** sienny ⟨*katar nosa występujący w okresie zbioru siana, kwitnienia traw i drzew*⟩. **3.** **k.** kiszek, żołądka. **4.** **k.** a. nieżyt oskrzeli ⟨*bronchit*⟩.

katarynka Mówić, powtarzać jak **k.** ⟨*mówić bezmyślnie, powtarzać ślepo po kimś*⟩.

katastrofa **1.** Okropna, straszna **k.** **2.** **k.** samochodowa, morska itp. **3.** **k.** powodzi, gradobicia itp. **4.** Skończyć się katastrofą: Chodziło mu o własną skórę, jeśliby się pojedynek katastrofą miał skończyć. *Krasz. SW.* **5.** Spowodować katastrofę. **6.** Zginąć w katastrofie. **7.** **k.** wydarzyła się.

katedra **1.** **k.** gotycka, romańska; gnieźnieńska itp. ⟨*kościół katedralny*⟩. **2.** **k.** historii, literatury, języka, matematyki, prawa itp. (na wyższej uczelni). **3.** Objąć katedrę (np. historii literatur słowiańskich). **4.** Otworzyć, utworzyć, zwinąć **k.** **5.** Otrzymać **k.** (na uczelni). **6.** Mówić, prawić, dawać nauki itp. jak z katedry ⟨*mówić autorytatywnie, pouczać*⟩.

katedralny **1.** Kościół **k.** **2.** Szkło **k-e** ⟨*nieprzezroczyste, używane do szklenia kościołów, drzwi biurowych, mieszkaniowych itp.*⟩. **3.** *hist.* Szkoły **k-e** ⟨*średniowieczne szkoły duchowne*⟩.

kategoryczny **1.** Rozmowa, wypowiedź **k-a**; rozkaz **k.**; żądanie **k-e**. **2.** *filoz.* Imperatyw **k.** ⟨*zasada moralna wymagająca bezwzględnego posłuchu*⟩; sąd **k.** ⟨*sąd logiczny, w którym stosunek między podmiotem a orzeczeniem nie jest ograniczony żadnym warunkiem*⟩.

katolicki **1.** Cmentarz, kościół, klasztor, obrządek, kler **k.** **2.** Liturgia, parafia, religia, wiara **k-a**; wyznanie **k-e**. **3.** Po katolicku ⟨*zgodnie z zasadami katolicyzmu*⟩: Żyć po katolicku.

katowski **1.** Miecz, topór **k.**: Oddać kogo pod miecz **k.** **2.** Po katowsku ⟨*tak jak kat; okrutnie, nieludzko*⟩: Obejść się z kim po katowsku. Zbić kogo po katowsku.

katusza Wić się w katuszach (w męce). Cierpieć, znosić **k-e** ⟨*męczarnie*⟩: Nazywam się Milion, bo za miliony kocham i cierpię katusze. *Mick. Dziady 166.*

kaucja **1.** Złożyć kaucję ⟨*zastaw, zabezpieczenie pieniężne*⟩. **2.** Wycofać kaucję. **3.** Uwolnić kogo za kaucją.

kawa **1.** **k.** palona, mielona; prawdziwa. **2.** Ziarnka kawy. **3.** Plantacja kawy. **4.** Biała **k.** ⟨*z mlekiem, ze śmietanką*⟩. **5.** Duża, mała **k.** ⟨*cała porcja, pół porcji kawy*⟩. **6.** **k.** po turecku ⟨*gotowana z cukrem i nie cedzona*⟩; **k.** po wiedeńsku ⟨*z kremem z bitej śmietanki*⟩. **7.** *reg. pomorski* Przewrotna **k.** ⟨*gotowana na mleku bez wody*⟩. **8.** **k.** zbożowa, żołędziowa. **9.** Namiastka kawy. **10.** *przestarz.* Niemiecka **k.** ⟨*napój gotowany na cykorii*⟩.

kawaler **1.** Stary **k.** ⟨*starszy nieżonaty mężczyzna*⟩. **2.** *daw.* Dworski **k.** ⟨*mężczyzna znakomitego rodu, obracający się w wielkim świecie*⟩. **3.** **k.** orderu ⟨*osoba odznaczona orderem*⟩; **k.** zakonu ⟨*rycerz, członek zakonu rycerskiego*⟩. **4.** *pot.* Mieć kawalera ⟨*mieć adoratora, amanta*⟩. **5.** Niech **k.** siada; **k.** z której klasy? itp. ⟨*poufały sposób mówienia do małych chłopców — podrostków*⟩.

kawaleria **1.** Lekka, ciężka **k.** ⟨*jazda lekko zbrojna, ciężko zbrojna*⟩; *przen.* Ciężka **k.** ⟨*ktoś ociężały, poruszający się z trudem*⟩. **2.** Oficer, oddział, pułk kawalerii. **3.** Służyć w kawalerii.

kawalerski **1.** Stan **k.** ⟨*bezżenny*⟩. **2.** Czasy **k-e**: Wspominał czasy **k-e**. **3.** Gospodarstwo, mieszkanie **k-e**. **4.** **k-a** fantazja ⟨*wielka fantazja*⟩. **5.** **k-a** jazda ⟨*bardzo szybka, nieostrożna, na złamanie karku*⟩. **6.** Krzyż **k.** (legii honorowej) ⟨*rodzaj orderu*⟩. **7.** *pot.* Nasze **k-e** (domyślne zdrowie) ⟨*formuła zwyczajowa przy trącaniu się kieliszkiem*⟩. **8.** *daw.* Parol **k.** ⟨*słowo rycerskie*⟩: Gniewosz wziął parol kawalerski od niego, że o tym nikomu nie wspomni. *Kaczk. Olbracht. III, 281.* **9.** Po kawalersku: a) ⟨*jako człowiek nieżonaty, samotny*⟩: Mieszkać, stołować się po kawalersku; b) ⟨*po rycersku, honorowo*⟩: Zachować się po kawalersku; c) ⟨*nieostrożnie*⟩: Jechać po kawalersku.

kawał **1.** **k.** chleba, mięsa; gruntu; lasu, świata ⟨*duży ułomek, wycinek, fragment czego*⟩. **2.** **k.** chleba ⟨*wyżywienie, utrzymanie, zabezpieczony byt; dochody*⟩: Pracować na kawał chleba. **3.** **k.** chłopa, mężczyzny ⟨*duży mężczyzna*⟩. **4.** **k.** łobuza, drania, próżniaka, łotra itp. ⟨*wielki łobuz, drań, łotr itp.*⟩: To kawał łobuziaka [...] nigdy nie usłucha, gdy go wołają. *Nowa Kult. 19, 1954.* **5.** *rzad. pot.* **k.** ołówka, noża itp. ⟨*jakikolwiek, byle ołówek, nóż itp.*⟩ (częściej kawałek). **6.** **k.** historii, studiów ⟨*okres historii, studiów*⟩. **7.** **k.** roboty, grosza ⟨*spora część pracy, dużo pracy, pieniędzy*⟩: Odrobić, zrobić, wykonać, *rub.* odwalić kawał roboty. Zarobić kawał grosza. **8.** Gruby, pieprzny, tłusty **k.** ⟨*nieprzyzwoity dowcip*⟩: Opowiadać, puszczać (grube) **k-y**. Sypać (tłustymi) kawałami. **9.** Drzeć, krajać co na **k-y**; rozszarpać, roztrzaskać, roznieść, rozpaść się w **k-y** ⟨*na sztuki, na cząstki*⟩. **10.** Brać, wziąć kogo na **k.** ⟨*zakpić, zażartować z kogo, oszukać, wystrychnąć na dudka, wyprowadzić w pole*⟩: Daje się brać na kawał i pada pastwą okrutnego żartu. *Irzyk. Czyn 346.* **11.** Robić co dla kawału: Skąd poszła taka głupia plotka? — Diabli wiedzą... — Może kto dla kawału puścił. *Strug Pocisk 83.* **12.** Przygotować, zrobić komu **k.**; robić, urządzać **k-y**, puszczać się na **k-y** ⟨*spłatać komu figla; zakpić, zażartować z kogo*⟩.

kawałeczek **k.** (drogi) odprowadzić kogo, ujść itp. ⟨*odprowadzić kogo, ujść na małą odległość, bardzo niedaleko*⟩.

kawałek **1.** **k.** jabłka; papieru, sznura; ziemi itp. ⟨*niewielka cząstka czego; skrawek, fragment, urywek*⟩. **2.** **k.** artysty, filologa, błazna itp. ⟨*o kimś będącym po trosze artystą, filologiem itp.*⟩. *por.* Kawał (chłopa itp.). **3.** **k.** chleba ⟨*utrzymanie, skromny byt*⟩. **4.** **k.** ołówka, noża itp. ⟨*jakikolwiek ołówek, nóż itp.*⟩: Nie ma tu gdzie kawałka ołówka? Panowie, nie macie kawałka zapałki? *Otw. Czas 8. por.* Kawał (ołówka itp.). **5.** **k.** (drogi) odprowadzić kogo, podwieźć, płynąć itp. ⟨*na niewielką odległość, niedaleko*⟩. **6.** Dobry, spory itp. **k.** (drogi) ⟨*dość duża przestrzeń, odległość, dość daleko*⟩. **7.** *posp.* Głodne **k-i** ⟨*kłamstwa, bzdury, głupstwa*⟩: Opowiadać, zalewać głodne **k-i**. **8.** *pot.* Urzędowy **k.** ⟨*pismo, *akt*⟩: Starał się nie przynosić do domu żadnych urzędowych kawałków. *Par. SPP.* **9.** *środ. urzędn.* Odwalać **k-i** ⟨*załatwiać sprawy byle zbyć*⟩. **10.** *posp.* Dwa, trzy itp. **k-i** ⟨*dwa, trzy itp. tysiące*⟩: Chcieli dziesięć kawałków. *Rudn. A. Morze 161. por.* Patyki. **11.** Brać co, dać każdemu po kawałku. **12.** Dać się za kogo, za co a. dla kogo porąbać, posiekać w **k-i**: Ja dla niego dałbym się w kawałki posiekać. *Krasz. SW.* **13.** Grać symfoniczne **k-i**, wygrywać skoczne **k-i** ⟨*drobne utwory*⟩. **14.** Pokrajać, porąbać, podrzeć, potłuc, podzielić, rozbić, rozdzielić (np. pomarańczę) na **k-i**. **15.** *pot.* Opowiadać różne **k-i** ⟨*anegdotki, historyjki, dowcipy*⟩: Opowiada, że się całujemy i różne takie kawałki. *Dygas. Pióro 54.* **16.** Rozlecieć się w **k-i**. **17.** Robić co z jednego kawałka: Szyć ubrania, suknię z jednego kawałka.

kawowy Krzew **k.** Cukierki, czekoladki **k-e** ⟨*o smaku kawy*⟩. **k.** frak, garnitur itp. ⟨*koloru kawowego*⟩. **k.** kolor ⟨*kolor kawy z mlekiem; beżowy*⟩. Wódka **k-a** ⟨*nalewana na kawę*⟩.

kazać 1. k. co robić ⟨*wydawać rozkaz, polecenie; rozkazywać, polecać, żądać czego*⟩: **k.** wejść, **k.** się komu kłaniać, **k.** uczynić co, **k.** na siebie czekać. **2.** Jak zwyczaj każe ⟨*zgodnie ze zwyczajem*⟩: Dwaj rajcy na lnianej chuście, jak odwieczny zwyczaj każe, nieśli bochen chleba i sól. *Wikt. Papież 35.* **3.** *posp.* Każ się wypchać ⟨*nie chcę, nie zawracaj głowy*⟩.
przysł. **4.** Kazał pan, musiał sam. **5.** Pan każe, sługa musi.

kazanie 1. k. o czym: Będzie miał okazję do kazania o zepsuciu moralnym. *Krucz. SPP.* **2.** Mieć, prawić, wygłosić **k.**; *przen.* również: palnąć, wyciąć, wyrżnąć komu **k.** ⟨*prawić morały, strofować kogo*⟩. **3.** Siedzieć (rzadziej: czuć się, być) jak na niemieckim, tureckim kazaniu ⟨*przysłuchiwać się czemu, słuchać czego, nic nie rozumiejąc*⟩: Mów no po ludzku, człowiek siedzi jak na kazaniu niemieckim. *Reym. Ferm. II, 55.*

kaznodziejski 1. Zakon **k.** ⟨*dominikanie*⟩. **2.** Wymowa **k-a.** **3.** Głos, ton, zapał **k.** ⟨*mentorski, patetyczny*⟩. **4.** Po kaznodziejsku ⟨*w sposób właściwy kaznodziei*⟩: Wypowiadać co, mentorować, napominać kogo po kaznodziejsku.

każdy 1. Każdego dnia, wieczoru, roku itp. ⟨*co dzień, co rok itp.*⟩: Przychodzić, zachodzić do kogo a. gdzie każdego wieczoru. **2.** *przestarz.* Każdego czasu, każdą dobą ⟨*zawsze*⟩: W obozie, w zamku, jemu każdą dobą wstęp do pańskiego otwarty pokoju. *Mick. Graż. 9.* **3.** Na każdym kroku ⟨*wszędzie, zawsze, stale, ciągle, przy lada okazji*⟩: Ślady zniszczeń, walk spotykało się na każdym kroku. **4.** *germ.* Na **k.** sposób [!] ⟨*wszelkimi sposobami, wszelkim sposobem*⟩; Na **k.** wypadek [!] ⟨*w każdym razie*⟩. **5.** Pod każdym względem ⟨*bez żadnego wyjątku, ze wszech miar, we wszystkim*⟩: Był wymagający pod każdym względem. **6.** W każdym razie, *pot.* niestarannie: w każdym bądź razie ⟨*niezależnie od wszystkiego innego, tak czy inaczej, bezwzględnie, na pewno*⟩: Nie wiedział jeszcze dokładnie, jak postąpi, ale w każdym razie postanowił rozwieść się z żoną. *Perz. Las 229.* **7.** Z każdym dniem, z każdą godziną, z każdym rokiem itp. ⟨*codziennie, co godzina itp.*⟩: Z każdym dniem czuł się coraz gorzej. Z każdym rokiem przybywało im doświadczenia.
przysł. **8.** Każdy ma swego mola, co go gryzie.

kącik 1. k. pokoju, sali. **k-i** oczu, ust; *przen.* **k.** duszy, **k.** w sercu: Chowała [...] cały zastęp kotów, z których każdy miał w jej sercu oddzielny kącik. *Dygas. Now. V, 122.* **2. k.** językowy, sportowy, szachowy itp. ⟨*w czasopiśmie: miejsce poświęcone sprawom językowym itp.*⟩. **3.** Siedzieć cicho w kąciku. **4.** Znaleźć spokojny **k.**
przysł. **5.** (Niech będzie) kącik ciasny, ale (byle) własny.

kądziel *przestarz* **k.** prząść ⟨*o mężczyźnie: być zniewieściałym, przesiadywać stale w domu*⟩: Gnuśny niewieściuch! Kądziel przy Omfalii prędzie! *Zabł. Pojedn. 198.*

kąkol 1. *przestarz.* **k.** siać, rozsiewać ⟨*powodować zło, niezgodę, zawiść*⟩: [Wróg] sieje swój kąkol, truje swym jadem plugawym, odszczepieństwa od mowy swych przodków uczy. *Morc. Wyrąb. I, 50.* **2.** Potrzebny jak **k.** w zbożu ⟨*zupełnie niepotrzebny*⟩.
przysł. **3.** Każde pole rodzi kąkole.

kąpać się k. się w czym ⟨*używać czego dużo, nadmiernie; wylewać co obficie*⟩: **k. się** w winie. **k. się** we krwi. **k. się** we łzach ⟨*zalewać się łzami*⟩. **k. się** w słońcu, w promieniach słońca ⟨*być oświetlonym jaskrawym światłem słonecznym; korzystać ze słońca, z pięknej pogody*⟩: Florencja, wąsko zabudowana [...] kąpała się w słońcu ostatnich dni kwietnia! *Jastr. Mick. 325. poet.* **k. się** w mgłach, w lazurach.

kąpiel 1. k. w wannie, w rzece, w morzu itp. **2. k-e** lecznicze (np. jodowe, borowinowe, błotne itp.): a) ⟨*zabiegi lecznicze*⟩; b) ⟨*uzdrowiska*⟩: Wyjeżdżać do kąpieli. **3. k.** parowa ⟨*w gorącej parze w łaźni*⟩. **4. k.** powietrzna ⟨*hartowanie ciała na świeżym powietrzu*⟩. **5. k.** słoneczna ⟨*lecznicze plażowanie*⟩. **6.** Iść, udać się, wybrać się do kąpieli. **7.** Przygotować komu (sobie) **k.** **8.** Użyć, używać, zażywać kąpieli. **9.** Wylać dziecko z kąpielą a. z kąpiołką ⟨*zamiast rzeczy ubocznej usunąć rzecz istotną*⟩.

kąpielowy 1. Kostium **k.**, spodenki **k-e** ⟨*służący(-e) do kąpania się*⟩. **2.** Płaszcz, ręcznik **k.**, rękawica **k-a** ⟨*używana w kąpieli do namydlania się i szorowania*⟩. **3.** Miejsce **k-e**, miejscowość **k-a** ⟨*uzdrowisko, kąpielisko*⟩.

kąpiołka Wylać dziecko z kąpiołką *p.* kąpiel.

kąsek 1. Najlepszy, smaczny **k.**: Zakazany kąsek najsmaczniejszy. *SW.* **2. k.** chleba ⟨*liche, skąpe utrzymanie lub uposażenie*⟩: Sztuka [...] tak zwana kancelarska, ledwo setnemu ze swoich adeptów da lichy kąsek chleba. *Prz. Tyg. Życia 30, 1875.* **3.** *przestarz.* O **k.** ⟨*o mało co, prawie*⟩: Co to była za szkoda! O kąsek nie zginęła jedna myszka młoda. *Tremb. Bajki 16.*

kąt 1. k. ostry, prosty, wewnętrzny, zewnętrzny; pełny, półpełny; **k.** dopełniający; **k-y** przyległe, wierzchołkiem przeciwległe; **k.** dwuścienny ⟨*przestrzeń ograniczona dwiema płaszczyznami stykającymi się wzdłuż prostej*⟩. **2.** *fiz.* **k.** graniczny; **k.** załamania, **k.** padania, **k.** odbicia. **3. k.** widzenia:

a) *fiz.* ⟨*kąt utworzony przez dwa promienie wychodzące z krańcowych punktów przedmiotu, a spotykające się w soczewce oka*⟩; b) ⟨*ogólnie: sposób patrzenia, stanowisko, z jakiego ocenia się rzeczy, sprawy*⟩: Każdy szczegółowy moment dziejowy może być poznawany pod kątem widzenia swej genezy. *Hand. Hist. 207.* **4. k.** oka, ust, warg: Obserwować co kątem oka. **k-y** ust (warg) ściągnięte ku dołowi. **5.** Cztery **k-y** a piec piąty ⟨*pustka, bieda, nędza*⟩: Nie było w izbie, jak cztery kąty a pięc piąty. *Ossol. Nie użyje 19.* **6.** Pod kątem czego ⟨*ze szczególnym położeniem nacisku na co, ze względu na co, ze szczególnym uwzględnieniem czego*⟩: Dokonał przeglądu literatury pod kątem poszczególnych zakresów tematycznych. *Nowa Kult. 3, 1955, s. 1.* **7.** Zapadły **k.** ⟨*miejscowość odległa, pozbawiona kontaktu z ośrodkami życia społecznego*⟩. **8.** (Najodleglejszy) **k.** kraju ⟨*zakątek*⟩. **9.** Biegać, chodzić, łazić, tłuc się, wałęsać się z kąta w kąt: a) ⟨*chodzić bez celu w zamkniętej przestrzeni przeważnie w zdenerwowaniu, niepokoju*⟩: Z kąta w kąt łaził bez żadnego uzasadnienia. *Iwasz. J. SPP*; b) ⟨*próżnować, nic nie robić*⟩: Zamiast pracować włóczyli się z kąta w **k.** **10.** Cisnąć, rzucić co w **k.** ⟨*odrzucić, zaniedbać co, zaniechać czego*⟩: Ma podejrzenie, że po moim wyjeździe ty wszystko w kąt rzucisz i zajmować się nie zechcesz. *Mick. Listy II, 80.* **11.** Gadać, szeptać itp. po kątach ⟨*plotkować, obmawiać skrycie*⟩: Dlaczego kapitan milczy i na co czeka? [...] Okręt prawie rozbity... — sarkała po kątach załoga. *Sier. Now. 105.* **12.** Mieć swój **k.**; znaleźć jakiś **k.** ⟨*mieszkanie, pomieszczenie, przytułek*⟩. **13.** Mieszkać, zamieszkiwać gdzie kątem ⟨*nie mieć własnego pokoju, odnajmować część izby, mieć przytulisko w czyimś mieszkaniu*⟩: Mieszkania własnego nie miał, mieszkał kątem u znajomych. **14.** Nie zagrzać kąta ⟨*zmieniać ciągle miejsce pobytu*⟩: Komu prawić o cudzych krajach, jeżeli nie żołnierzowi, który przez całe życie nie zagrzeje kąta, ciągnie z miasta do miasta, z ziemi do ziemi. *Choj. Alkh. IV, 30.* **15.** Odwiedzić stare **k-y** ⟨*miejsca dobrze znane*⟩. **16.** Płakać po kątach ⟨*skrycie, tak żeby nikt nie widział*⟩. **17.** Postawić kogo (np. dziecko) do kąta (za karę). **18.** Pójść, usunąć się w **k.** ⟨*ustąpić, zejść na dalszy plan*⟩: Widziałem, jak zasługa prawdziwa i cnota obywatelska w kąt pójść musiała przed protekcją. *Łoz. Wł. SPP.* **19.** Przetrząsnąć wszystkie **k-y** ⟨*kryjówki*⟩. **20.** *pot.* Rozstawiać kogo a. rodzinę komu po kątach ⟨*wymyślać, besztać, obelżywie obmawiać*⟩. **21.** Siedzieć w kącie ⟨*żyć w ukryciu, na osobności, w zapomnieniu*⟩. *SW.* **22.** Stać w kącie ⟨*o osobach lub przedmiotach: w przestrzeni między stykającymi się ścianami*⟩: W kącie pokoju stał stolik. **23.** Usunąć się, wleźć, zaszyć się itp. w **k.** ⟨*odsunąć się, usunąć się w cień, ukryć się*⟩: Rotmistrz ruszył na polowanie, Jasiek gdzieś zaszył się w kąt. *Krasz. Int. I, 30.* **24.** Wycierać (cudze, obce) **k-y** ⟨*tułać się po cudzych domach, mieszkaniach*⟩: Chleba znajdzie dostatkiem i w ojcowskim domu; na co więc cudze kąty ma wycierać? *Plug Zagon III, 59.* **25.** Wycierać kim **k-y** ⟨*używać go do najniższych posług*⟩. *SFA.* **26.** Wypatrywać, przepatrywać **k-y** ⟨*szperać, myszkować, szpiegować*⟩: Po cóż on tu przychodzi? oczywiście [...] na przeszpiegi, wypatrywać kąty! *Gąs. W. Pig. 48.* **27.** Zajrzeć w każdy **k.** ⟨*w gospodarstwie: dopatrzyć wszystkiego*⟩. *SW.* **28.** Zapędzić, zagnać, zaprzeć kogo do kąta ⟨*odciąć odwrót, uniemożliwić przeciwstawianie się, dalszą polemikę, zmusić do czego; prześcignąć, zdystansować*⟩: Zaparł mnie do kąta i musiałem z nim półgodzinną o literaturze Anglii odbyć rozmowę. *Słow. Listy I, 50.* **29.** Zapędzić kogo w ciasny **k.** ⟨*postawić kogo w położeniu bez wyjścia*⟩.

przysł. **30.** Każdemu własny kąt najmilszy. **31.** Kto z kąta mierzy, pewniej i bardziej uderzy ⟨*złość skryta szkodliwsza*⟩.

kęs 1. Spory, smaczny **k.** ⟨*kawałek czego jadalnego*⟩. **2. k.** czego ⟨*kawałek czego, pewna ilość czego*⟩: **k.** ziemi, łąki, pola. **3.** *książk.* **k.** chleba: a) ⟨*kawałek chleba*⟩; b) ⟨*skromne utrzymanie*⟩: Zapracować na **k.** chleba. Dać komu **k.** łaskawego chleba. **4.** *przestarz.* O **k.** ⟨*o mało*⟩: Owce [...] cisnęły się, o kęs chłopaka nie stratowały. *Witkiew. S. Utwory 47.* **5.** W **k-y**, na **k-y** ⟨*na kawałki, na części*⟩: [Majętności] rozczłonkowane zostały na kęsy. *Smol. W. Pisma I, 133.*

ki diabeł, ki czort; kiego, po kiego diabła, czorta, licha ⟨*jaki diabeł; jakiego, po jakiego diabła itd.*⟩: Po kiego licha tuś przyszedł? *SW.*

kibić *książk.* **1.** Gibka, wiotka, smukła **k.** **2.** Objąć, otoczyć (ramieniem) czyją **k.** ⟨*objąć w pół*⟩.

kichać, kichnąć 1. k. z kataru. **2.** *przen.* **k.** na co ⟨*lekceważyć sobie co, mieć za nic*⟩: Lecz świat kicha na ankietę. *Gałcz. Ślub. 80.*

przysł. **3.** Gdy kto na jednym końcu miasta kichnie, na drugim mówią mu na zdrowie.

kiedy 1. k. bądź ⟨*kiedykolwiek*⟩: Przysięgnij na wszystko, co ci było lub będzie kiedy bądź drogie. *Dygas. Now. V, 88.* **2.** *pot.* **k.** bo ⟨*ale bo, ależ bo*⟩: Kiedy bo już zaczynasz dziwaczyć. *SW.* **3. k.** indziej ⟨*w innym czasie, o innej porze, innym razem*⟩: Powiem ci o tym kiedy indziej. **4. k.** niekiedy ⟨*od czasu do czasu, z rzadka*⟩: Tu cicho; ledwie kiedy niekiedy słaby ruch powietrza zakołysze gałęzią. *Orzesz. Chwile 95.* **5.** Rzadko **k.**, *daw.* ladą **k.**, ledwie **k.**, ledwo **k.**, z trudna **k.** ⟨*nieczęsto, z wielkimi przerwami w czasie*⟩: Był w tak gorących opałach jak mało kiedy w swym życiu. *Kaczk. Olbracht. III, 23.* **6.** *pot.* **k.** nie (z czasownikiem): On mi chciał podstawić nogę, a ja kiedy go nie uchwycę za piersi, kiedy nim nie zatrzęsę [...] a potem nie pchnę naprzód — aż fajtnął koziołka i nogami się nakrył. *Gomul. Róże 348.* **7. k.** ... to... ⟨*jeżeli, skoro... to...*⟩: **k.** robić, to robić; **k.** iść, to iść. Kiedy spić się — to jak Bela. *Pol SW.* **8.** Kiedyby nie był [!] *rus.* ⟨*kiedykolwiek by był, kiedy tylko był*⟩.

kiedyś k. tam: Szopa była zbudowana z desek, które kiedyś tam dopasowano i fugowano — z biegiem lat rozeschły się. *Zeg. Zmory 259.*

kielich 1. Rznięty (z kryształu), złoty **k.**, **k.** mszalny. **2. k.** czego ⟨*zawartość kielicha*⟩: **k.** miodu, wina, *przen.* **k.** goryczy, gorzki **k.** ⟨*cierpienie, boleść, strapienie*⟩: Ja muszę zagasnąć z wolna, wypiwszy do dna ten kielich goryczy. *Słow. SW.* Ale nam zgotowała ta społeczność godna gorzki kielich, który dziś pić musiemy do dna. *Tremb. Polit. 188.* **3.** *bot.* **k.** kwiatu a. kwiatowy ⟨*zewnętrzny okółek kwiatowy, pot. korona niektórych kwiatów, jak tulipany, orchi-*

dee, nenufary itp.⟩. **4.** *daw.* Bawić się, zabawiać się kielichem ⟨*pić, popijać trunek*⟩: Już ze trzy godziny byli za stołem zabawiając się kielichami. *Sienk. Pot. I, 28.* **5.** Spełni(a)ć, wychylać, wychylić, wysuszyć, wypróżnić **k.** (czego). **6.** Topić, utopić troskę, frasunek itp. w kielichu ⟨*pić trunek, aby zapomnieć o przykrych sprawach, zapijać troskę, frasunek itp. trunkiem*⟩: Intryga sejmy ciągle zrywała, a my nasze troski razem z królem topiliśmy w kielichu. *Wyb. Pam. I, 63.* **7.** Wznieść, wznosić **k.** ⟨*wznieść toast*⟩. **8.** Zakropić co kielichem ⟨*wypić trunku przy okazji*⟩: Zakropić zgodę kielichem.

kielichowy **1.** Kwiaty, liście **k-e.** **2.** *archit.* **k-a** głowica, **k.** kapitel ⟨*rozszerzający się ku górze w kształcie kielicha kwiatowego*⟩.

kieliszek **1. k.** do wina, do wódki, do jaj. **2. k.** czego ⟨*zawartość kieliszka*⟩: **k.** miodu, wina, wódki. **3.** Przy kieliszku ⟨*podczas picia, po wypiciu pewnej ilości alkoholu*⟩: Załatwiać sprawę, zwierzać się przy kieliszku. **4.** Przyjaciel od kieliszka. **5.** *daw.* Bawić się kieliszkiem ⟨*pić wódkę, upijać się*⟩. *por.* Kielich. **6.** *rub.* Golnąć, wytrąbić **k.**, po kieliszku. **7.** Iść, pójść, skoczyć na **k.** ⟨*na wódkę*⟩. **8.** Lubić **k.** ⟨*odczuwać pociąg do picia napojów alkoholowych*⟩. **9.** Pilnować kieliszka; przykładać się, zaglądać do kieliszka; wytrząsać kieliszki ⟨*popijać wódkę*⟩. **10.** Szukać pociechy, zapomnienia itp. w kieliszku ⟨*pić wódkę, upijać się, pocieszać się piciem wódki*⟩. **11.** (U)topić zgryzotę itp. w kieliszku ⟨*pić wódkę, aby zapomnieć o przykrych sprawach; zapijać zgryzotę itp. wódką*⟩. **12.** Trącać się kieliszkami. **13.** Utopić rozum w kieliszku ⟨*upić się do nieprzytomności*⟩: Ty zapewne myślisz, żem w kieliszku dzisiaj rozum utopił? *Berw. Poezje II, 73.* **14.** Wychylać, wychylić **k.**

przysł. **15.** Kieliszek wadzi, kieliszek radzi. **16.** Przy kieliszku serce się otwiera. **17.** Więcej ludzi utonęło w kieliszku niż w morzu.

kieł **1.** Białe, ostre, potężne kły. **2.** Kły zwierząt; **k.** słoniowy. **3.** Błyskać kłami; obnażyć, pokazać, (wy)szczerzyć kły; wpić, zapuścić, zatopić kły w co; podrzeć, (po)szarpać kłami kogo, co; zginąć pod kłami. **4.** Ostrzyć kły na kogo, na co ⟨*mieć apetyt na co; przen. chcieć się na kimś zemścić*⟩. **5.** Wziąć na **k.** ⟨*zawziąć się, chcieć postawić na swoim*⟩: Wzięła na kieł i wypowiedziała matce posłuszeństwo. *Dygas. Gorz. I, 176.* **6.** Koń wziął na **k.** *daw.* (wędzidło) ⟨*koń nie daje się zatrzymać, pędzi na oślep, ponosi*⟩. **7.** Puszczać kły ⟨*o roślinach: kiełkować*⟩. **8.** Tokarka z kłami ⟨*z uchwytami*⟩.

kiełbasa **1. k.** sucha; krakowska, serdelowa, jałowcowa, polędwicowa, szynkowa, myśliwska itp. **2.** Pęto, plasterek kiełbasy. **3.** Jajecznica z kiełbasą. **4.** Nie dla psa **k.** ⟨*o czymś lub kimś przeznaczonym dla kogo innego, bardziej godnego*⟩: Ty nie dla niego. Nie dla psa kiełbasa. *Gałaj. Rodz. 116.* **5.** Jeszcze się tobie kiełbasą golić ⟨*młodyś jeszcze, nie masz zarostu*⟩.

kiełbasiany **1.** Wyroby **k-e.** **2.** Choroba **k-a** ⟨*botulizm*⟩. **3.** Jad **k.** ⟨*wytwarzany przez laseczki należące do rodziny Bacillaceae*⟩. **4.** Laseczka, pałeczka **k-a** ⟨*laseczník bakterii powodujący zakażenie mięsa, Bacillus botulinus*⟩.

kiełbaska *przestarz.* Parowa **k.** ⟨*parówka*⟩.

kiep *przestarz.* **1.** Mieć kogo za kpa ⟨*za durnia*⟩: Za cztery litery (tj. kiep) czy mię Waćpan masz? *L.* **2.** Wyjść na kpa, kpem zostać ⟨*zostać głupcem*⟩. **3.** Wystawić, wystrychnąć się (kogo) na kpa. **4. k.** ten, kto tego nie potrafi.

przysł. **5.** Kiep ten żołnierz, co nie chce być generałem. **6.** Każdy kiep ma swój rozum. **7.** Zaszkodzić lada kiep potrafi.

kiepełe *rzad. gw. warsz.* Mieć **k.** ⟨*mieć głowę, rozum, spryt*⟩: Ma **k.** do interesów.

kiepsko **1.** Sala, ulica **k.** oświetlona ⟨*słabo*⟩. **2. k.** się komu powodzi ⟨*źle*⟩. **3.** Mówić **k.** obcym językiem. **4. k.** wyglądać ⟨*niezdrowo*⟩. **5.** Czuć się **k.**, jest z nim **k.** ⟨*być słabym, chorym; ktoś jest, czuje się słaby, chory*⟩: Czułem, że jest ze mną kiepsko: kłuło w prawym boku jak nożem. *Meis. Wilk 79.*

kierować **1. k.** kogo, co — do kogo, na co, w co, ku czemu ⟨*zwracać kogo, co — do kogo, ku czemu lub w co*⟩: **k.** chorego do lekarza, na komisję, na badania; **k.** statek do portu, **k.** lornetkę na obiekt, ostrze broni w pierś czyją. **2. k.** na kogo ⟨*przygotowywać, kształcić kogo w obranym zawodzie*⟩: Kierować syna na lekarza, na rolnika. **3. k.** uwagę, rozmowę na co (np. na sprawy publiczne). **4. k.** kroki ⟨*iść w określonym kierunku*⟩: Kierować kroki do domu, do sali; do wsi, do lasu itp. **5. k.** czyimi krokami, *daw.* **k.** czyje kroki ⟨*dawać komu wskazówki, kształcić, pouczać kogo*⟩: Młodego chłopca na świat wielki wyprowadzić, kroki jego kierować. *Mick. Tad. 138.* **6. k.** czym: a) ⟨*regulować ruch czego mechanicznie*⟩: **k.** traktorem, balonem, samolotem, końmi; b) ⟨*rządzić; wytyczać drogi działania; stać na czele*⟩: **k.** państwem, przedsiębiorstwem, pracami badawczymi; walką, wychowaniem kogo; **k.** orkiestrą ⟨*być dyrygentem, kierownikiem orkiestry*⟩. **7.** Coś kimś kieruje ⟨*jest przyczyną czyjego postępowania, działania*⟩: Kierowała nim litość, ambicja, pragnienie wybicia się.

kierować się **1. k. się** dokąd, do kogo, czego, ku komu, czemu, w kierunku kogo, czego ⟨*zmierzać, udawać się w określonym kierunku*⟩: Tłum kierował się w stronę śródmieścia. **2. k. się** na kogo ⟨*przygotowywać się, kształcić się w obranym kierunku*⟩: **k. się** na aktora, na kupca, na technika; *żart.* Jakby się na starą pannę kierowała, przestała bywać w towarzystwach. *Wiśn. S. Niewidz. 141.* **3. k. się** czym ⟨*powodować się czym, postępować według czego*⟩: **k. się** odruchami, zdrowym rozsądkiem, uczuciem przyjaźni (do kogo), zasadą czego.

kierownica Nie panować nad kierownicą ⟨*nie mieć opanowanej umiejętności prowadzenia samochodu*⟩: Ryszard Zasiński zabrawszy samowolnie zaparkowaną ciężarówkę wyjechał na ulicę, gdzie nie panując nad kierownicą zwalił płot. *Exp. 289, 1964.*

kierownictwo **1. k.** czego lub czym: **k.** zakładu a. zakładem. **2.** Jednoosobowe, wieloosobowe **k.** **3.** Objąć **k.** **4.** Powierzyć komu **k.** czego. **5.** Poddawać się kierownictwu kogo a. czego. **6.** Pracować, wykonać co pod czyim kierownictwem.

kierowniczy **1.** Idea, siła **k-a.** **2.** Personel **k.** **3.** Stanowisko **k-e** (klasy robotniczej) [nie: przodujące stanowisko]. **4.** *techn.* Układ **k.** ⟨*urządzenie przeznaczone do kierowania czym*⟩.

kierownik **1. k.** handlowy, techniczny, administracyjny. **2. k.** szkoły, przedsiębiorstwa, wydziału itp. **3. k.** ruchu (na kolei).

kierunek **1.** Zasadniczy **k.**, **k.** pionowy, poziomy, **k.** przeciwny, niewiadomy. **2. k.** czego: **k.** wiatru, strzału; marszu, podróży; *przen.* **k.** studiów, zainteresowań. **3.** *mat.* **k.** prostej ⟨*wspólna właściwość prostych równoległych do danej prostej*⟩. **4. k.** filozoficzny ⟨*odrębny pogląd filozoficzny*⟩. **5. k.** w sztuce, w literaturze, w polityce ⟨*prąd*⟩. **6.** Pod kierunkiem czyim ⟨*pod opieką*⟩: Dzieci wychowane pod kierunkiem matki. **7.** W tym kierunku ⟨*pod tym względem*⟩: Obraz jego jest dobrze zbudowany pod względem światłocienia, jest nawet w tym kierunku skończony starannie i sumiennie. *Witkiew. S. SPP.* **8.** Brać, wziąć **k.** na co ⟨*skierować się na co*⟩: Łódź wzięła kierunek na cypel. **9.** Iść, posuwać się, płynąć, mknąć, zdążać w jakimś kierunku (o człowieku lub pojeździe): Iść w kierunku północnym. *przen.* Rodzice wychowują nas w kierunku rozwoju sił duchowych. *Dygas. SPP.* **10.** Mieć zdolność, zamiłowanie w jakimś kierunku ⟨*mieć do czego zdolność, zamiłowanie*⟩: Jest poetą, a przynajmniej zdaje mu się, że posiada niepospolite zdolności w tym kierunku. *Chmielow. Dram. I, 232.* **11.** Nadać czemu **k.** **12.** Obrać, wybrać **k.** (np. studiów). **13.** Starać się, zabiegać w kierunku czego [!] ⟨*starać się, zabiegać o co*⟩. **14.** Wytknąć, wyznaczyć czemu (np. samolotowi, statkowi) **k.** ⟨*linię ruchu*⟩. **15.** Zmienić **k.** czego: a) ⟨*skierować się w inną stronę*⟩: Zmienić kierunek marszu; b) ⟨*zmienić charakter czego, np. zainteresowań, dążności*⟩: Zmienić kierunek pisma, studiów.

kiesa, kieska **1.** Wypchana **k.**, **k.** pełna grosza (złota). **2.** Dobrać się do czyjej kiesy ⟨*do czyjej fortuny, do czyich pieniędzy*⟩: Dawniej mu pochlebiający jako konkurent córki, dobrać się tylko pragnął do jego kiesy. *Chmielow. Dram. I, 115.* **3.** Mieć otwartą kiesę, kieskę ⟨*być skłonnym do udzielania komu pomocy finansowej; nie żałować na co pieniędzy*⟩: Był tak dobry, gościnny, zawsze miał otwartą kieskę, by uraczyć przełożonych. *Grusz. Ar. Huzar 86.*

kieszeniowy Podszewka **k-a** ⟨*na kieszenie*⟩. **k-e** suchoty ⟨*brak pieniędzy*⟩. *p.* kieszonkowy. Cierpi od lat dwudziestu na suchoty kieszeniowe. *SW.*

kieszeń **1. k.** marynarki, spodni, palta, fartucha itp. **2. k.** tylna, lewa, prawa; **k.** nakładana. **3.** Opróżnić, wypróżnić **k-e.** **4.** Wypchać czym **k.** **5.** Wywrócić **k.** **6.** Kłaść, (s)chować, włożyć, wsunąć co; sięgnąć do kieszeni. **7.** Wyjąć, wyciągnąć, wydobyć co z kieszeni. **8.** Trzymać ręce w kieszeniach. **9.** Włożyć ręce do kieszeni. **10.** Wyjąć rękę (ręce) z kieszeni. **11.** *przen.* Dziurawa, pusta **k.**; dziury, pustki w kieszeni ⟨*brak pieniędzy, bieda*⟩: Zwykle świętym tureckim zowie się człowieka, co ma kieszeń dziurawą. *Miron. Poezje 27.* **12.** Nie na czyją **k.** ⟨*nie na czyje możliwości finansowe*⟩: To wszystko są przyjemności nie na kieszeń przeciętnego „śmiertelnika". *Balcz. Ocz. 121.* **13.** *pot.* Bić, uderzyć kogo po kieszeni ⟨*spowodować czyją stratę materialną*⟩. **14.** Dać, finansować co z własnej, z cudzej kieszeni ⟨*z własnych, z cudzych funduszów*⟩. **15.** *pot.* Dostać po kieszeni ⟨*ponieść stratę pieniężną*⟩. **16.** Ma jeża w kieszeni ⟨*skąpy*⟩. *por.* Mieć węża w kieszeni. **17.** Mieć co w kieszeni, mieć jak w kieszeni ⟨*zdobyć coś; być czegoś pewnym, mieć coś zapewnione*⟩: Jeżeli będziesz się uczył pilnie tak jak dotąd, to dyplom masz w kieszeni. **18.** Mieć płótno, suchoty (w) kieszeni ⟨*nie mieć zupełnie pieniędzy, być w kłopotach finansowych*⟩: Nie mam cienia innych suchot prócz chwilowych, jak ufam, suchot kieszeni. *Orzesz. Pompal. 238.* **19.** Mieć węża w kieszeni ⟨*być skąpym*⟩: Znany na całą okolicę kutwa i skąpiec [...] ma węża w kieszeni. *Jun. Antrop. 145.* **20.** Nabić, wypchać **k-e** ⟨*zdobyć dużo pieniędzy*⟩: Pułkownicy wysokiej szarży [...] nie wstydzili się sprzedawać gorzałkę i tabakę własnym żołnierzom, byle tylko napchać kieszenie ich żołdem. *Sienk. Pot. V, 178.* **21.** Opłacać co, płacić z własnej kieszeni ⟨*ponosić koszty czego*⟩. **22.** Otwierać **k.** dla kogo ⟨*być hojnym*⟩: Nieobojętni byli dla kraju, w potrzebie otwierali dlań serce i kieszeń. *Smol. W. Pisma II, 282.* **23.** Patrzeć, zaglądać komu w **k.** ⟨*interesować się czyimi dochodami*⟩: Zaglądając [...] w kieszenie cudze, żywił wielką pogardliwość dla pieniędzy, co się tylko toczą — nie mnożą. *Berent Diog. 252.* **24.** *żart.* Przypuścić szturm, umizgać się do czyjej kieszeni ⟨*domagać się pieniędzy od kogo*⟩. **25.** Schować, chować, brać co (zwykle pieniądze) do kieszeni ⟨*przywłaszczać sobie coś, co należy do kogo innego*⟩: Skarb okradli, biorąc pieniądze do kieszeni, a nie trzymając kompletnych pułków. *Mac. Piśm. III/1, 146*; *przen.* ⟨*zachować dla siebie, ukrywać co, nie zareagować na co, przemilczeć*⟩: Teraz [...] będzie się chwalił wszędzie, że ci rozbił głowę, a ty schowałeś to do kieszeni! *Lam J. Głowy II, 92.* **26.** Siedzieć, znaleźć się u kogo w kieszeni ⟨*być zależnym materialnie od kogo, zadłużyć się u kogo*⟩. **27.** Trzymać, mieć kogo w kieszeni ⟨*uzależnić kogo od siebie, zwłaszcza materialnie*⟩: Różnymi fortelami jął wabić szlachtę do siebie [...] otworzył dla wszystkich kredyt nieograniczony [...] W krótkim czasie miał cały zaścianek — jak to mówią — w kieszeni. *Łoz. Wal. Szlach. II, 48.* **28.** Trzymać ręce w kieszeniach a. nie wyjmować ręki z kieszeni ⟨*mieć ciągłe wydatki*⟩. *SW.* **29.** Wypróżniać komu, sobie **k-e** ⟨*wyłudzać od kogo pieniądze; wydawać pieniądze*⟩. **30.** Znać coś jak własną (swoją) **k.** ⟨*znać dobrze, dokładnie*⟩: Znam tę okolicę, jak własną kieszeń. *Przyb. Upiory I, 42.* **31.** *wulg.* Cieszy się, jakby mu kto w **k.** napluł, nafajdał, narobił itp. ⟨*cieszy się bez powodu, z niczego*⟩. **32.** Dochody, pieniądze itp. toną, utonęły w czyjej kieszeni, w kieszeniach ⟨*ktoś przywłaszcza sobie czyjeś dochody, pieniądze itp.*⟩. **33. k.** pozwala, nie pozwala na co ⟨*wystarcza, nie wystarcza na co pieniędzy*⟩: Kieszeń nie pozwalała na częste chodzenie do teatru.

przysł. **34.** Dziurawej kieszeni nigdy nie napełnisz.

kieszonkowy **1.** Kalendarzyk **k.** **2.** *przestarz.* **k-e** długi ⟨*drobne długi*⟩. **3. k-e** pieniądze ⟨*przeznaczone na drobne wydatki*⟩. **4.** Suchoty **k-e** ⟨*brak pieniędzy*⟩. **5.** Wydawnictwo **k-e**, edycja **k-a**, słownik **k.** ⟨*o bardzo małym formacie*⟩. **6.** Zegarek **k.** **7.** Złodziej **k.** ⟨*kradnący pieniądze i drobne przedmioty z kieszeni*⟩.

kij **1.** **k.** gruby, sękaty, tęgi; **k.** podróżny, pielgrzymi, żebraczy; **k.** bambusowy, trzcinowy, wiklinowy ⟨*łodyga bambusa itd.*⟩. **k.** bilardowy ⟨*używany do gry w bilard*⟩. **k.** hokejowy ⟨*rodzaj laski służącej do gry w hokeja*⟩. **k.** narciarski ⟨*kijek*⟩. *daw.* **k.** odlewany ⟨*silne uderzenie kijem na odlew, za jednym zamachem*⟩. **2.** Jakby **k.** połknął ⟨*nienaturalnie wyprostowany, sztywny*⟩: Kroczy, stąpa jakby kij połknął. **3.** Wart (jest) kija ⟨*bicia, kary*⟩: Coś ty narobił! Wart jesteś kija! *Sier. Now. 214.* **4.** Przepędzenie przez kije ⟨*rodzaj kary polegający na przepędzeniu skazanego między dwoma szeregami ludzi, z których każdy uderzał go kijem*⟩. **5.** Bić, walczyć na kije. **6.** Dostać; obić, uderzyć, zdzielić kogo kijem. **7.** Chodzić, poruszać się itp. o kiju; podpierać się kijem. **8.** Nie kijem go, to pałką ⟨*wszystko jedno, na jedno wychodzi*⟩: Nie ma rozwodu, tylko unieważnienie małżeństwa. — Ano — nie kijem go, to pałką. *Zap. G. Czworo 267.* **9.** Nie można, trudno kogo do czego kijem napędzić ⟨*kogoś trudno do czegoś zmusić, zwłaszcza do pracy, nauki itp.*⟩: Do odrabiania lekcji nie można go było kijem napędzić. **10.** *pot.* Nie przystąp, nie przystępuj bez kija; bez kija ani przystąp ⟨*żartobliwie o kimś nieprzystępnym, dumnym, wyniosłym*⟩: Przybrał minę tak wspaniałą, że bez kija ani przystąp. *Grabow. J. Opow. II, 96.* **11.** *przestarz.* Pójść o kiju ⟨*pójść z torbami, pójść żebrać*⟩: Wielu o kiju poszło straciwszy dostatki. *Koss. A. SW.* **12.** *daw.* Przez **k.** kogo przesadzić ⟨*dać komu szkołę, nauczyć go moresu*⟩. **13.** *iron.* Przeżegnać kogo kijem ⟨*uderzyć kijem*⟩. **14.** Wetknąć, wsadzić **k.** w mrowisko ⟨*wywołać zamieszanie, poruszenie*⟩. **15.** Wsypać, wymierzyć komu 50, 100 kijów ⟨*ukarać chłostą odliczając 50, 100 uderzeń kijem*⟩. **16.** Związać kogo w **k.** ⟨*związać kogo, przeciągając kij (rapier, szablę itp.) pod kolanami i ponad łokciami oraz łącząc wiązania nóg i rąk*⟩: Zagłoba leżał związany w kij do własnej szabli. *Sienk. Ogn. III,67.* **17.** Związać w **k.** ręce ⟨*związać ręce przeciągając kij od tyłu ponad łokciami*⟩. **18.** **k.** będzie w robocie ⟨*dostaniesz kijem*⟩. **19.** **k-e** spadają na kogo ⟨*uderzenia kijem*⟩.

przysł. **20.** Kij ma dwa końce. **21.** Kijem tego, co nie pilnuje swego. **22.** Kijem wynoszą, gdzie kogo nie proszą. **23.** Kto chce psa uderzyć, ten zawsze kij znajdzie. **24.** Kogo nie proszą, tego kijem wynoszą. **25.** Jak Pan Bóg dopuści, to i z kija wypuści.

kijek **1.** *sport.* Kijki narciarskie ⟨*długie pręty z uchwytem u góry i talerzykiem u dołu*⟩. **2.** Poruszać się o kijku. *p.* kij. **3.** *daw.* Ni w kijki, ni w drewka ⟨*bez sensu; ni w pięć, ni w dziewięć*⟩.

przysł. **4.** Zamienił stryjek siekierkę na kijek ⟨*o niekorzystnej zamianie*⟩.

kima *gw. warsz.* Uderzyć w kimę ⟨*spać*⟩. *p.* II kimono.

I kimono Barwne, jaskrawe, jedwabne, kolorowe, obszerne itp. **k.** ⟨*szlafroczek — kimono*⟩: Nosić, włożyć, narzucić na siebie **k.**

II kimono *gw. warsz. (wiech.)* Uderzyć, stuknąć w **k.** ⟨*spać, usnąć*⟩: Trzeba się do domu zabierać [...] i w kimono. *Huss. Mur 68.*

kimonowy Krój **k.** Suknia **k-a.**

kinkiet ⟨*lampa przytwierdzona do ściany*⟩ **1.** Światło kinkietów a. z kinkietów. **2.** Ujrzeć światło kinkietów (scenicznych) ⟨*o utworze scenicznym: być wystawionym na scenie*⟩: Napisał nową sztukę, która ujrzy niebawem światło kinkietów. **3.** Wydobyć na światło kinkietów ⟨*wystawić (utwór) na scenie*⟩: Spod tej fali [zapomnienia] wydobył na światło kinkietów jedną z wcześniejszych komedii Iwaszkiewicza teatr szczeciński. *Kultura 14, 1966, s. 9.*

kino **1.** **k.** dźwiękowe, nieme; panoramiczne; zeroekranowe; **k.** objazdowe. **2.** **k.** pod gołym niebem ⟨*ogrodowe*⟩. **3.** Być w kinie. **4.** Iść, pójść do kina. **5.** *pot.* Mieć z kim **k.** ⟨*mieć uciechę, rozrywkę*⟩. **6.** **k.** wyświetla film.

kipiący **1.** **k.** samowar ⟨*z wrzącą wodą*⟩. **2.** **k-a** topiel (morska) ⟨*kotłująca się, rozpryskująca się (o skały)*⟩. **3.** **k-a** złość.

kipieć **1.** Woda kipi ⟨*wrze*⟩; *przen.* zabawa (aż) kipi. **2.** **k.** czym: **k.** bujnym życiem; **k.** oburzeniem. **3.** **k.** z czego: **k.** ze złości, z gniewu.

kipiel **k.** morska; *przen.* **k.** życia.

kipi-kasza *przestarz.* ⟨*rodzaj gry w piłkę*⟩: Grać w kipi-kaszę.

kir **1.** Żałobne **k-y.** **2.** Okryć trumnę, zwłoki kirem. **3.** Przysłonić okna, wybić, powlec meble kirem. **4.** Przybrać (orszak) kirem a. w **k-y.** **5.** *przen.* Okryć się kirem ⟨*żałobą*⟩: Cała ludzkość zubożała przez jego śmierć, cała ziemia okryła się kirem. *Tyg. Ilustr. 5, 1900.*

kisiel Dziesiąta woda po kisielu ⟨*bardzo dalekie pokrewieństwo; luźny związek z czym*⟩: Wszak wiesz, przyjacielu, on Horeszkom dziesiąta woda po kisielu! *Mick. Tad. 174.*

kiszka **1.** **k.** kaszana, pasztetowa ⟨*rodzaj wędliny*⟩. **2.** *daw.* **k.** prochowa a. zapalnicza ⟨*wąski, długi worek, napełniony prochem, używany jako mina*⟩. **3.** *pot.* Ślepa **k.** ⟨*odcinek jelita grubego zakończony ślepo; wyrostek robaczkowy*⟩: Zachorować na zapalenie ślepej kiszki. **4.** Skręt kiszek. **5.** Nieżyt kiszek. **6.** Głód skręca **k-i** ⟨*odczuwa się silny głód*⟩. **7.** **k-i** się przewracają od czego ⟨*nie można czego spokojnie słuchać; coś oburza*⟩: Aż się kiszki przewracają z oburzenia na tak bezczelne kłamstwo. *Dembiń. Pam. 202.*

kit *pot.* Do kitu ⟨*do niczego*⟩: Jedzenie; towarzystwo; organizacja itp. do kitu.

kita **1.** **k.** piór a. z piór ⟨*pęk; pióropusz*⟩; **k.** bzu, kukurydzy, trzcin itp. ⟨*kiść*⟩. **2.** Puszysta, ruda **k.** ⟨*ogon np. lisa, wiewiórki*⟩. **3.** *rub.* Odwalić kitę ⟨*umrzeć*⟩: Gruchnęła po szkole wieść, że Mikołaj Srebrempisany znów zachorował ciężko, tym razem to już koniec, na pewno kitę odwali. *Zeg. Zmory 465.*

kiwać, kiwnąć **1.** **k.** komu — czym: **k.** komu głową, ręką (na powitanie, na pożegnanie). **2.** **k.** na kogo (głową, ręką, palcem) ⟨*przywoływać kogo, dawać znak komu ruchem głowy, ręki, palca*⟩: Wokulski [...] kiwnął na fiakra i po upływie pół godziny znalazł się w hotelu. *Prus Lalka II, 225.* **3.** *pot.* **k.** kogo ⟨*oszukiwać, zwodzić*⟩: Żeby mi później nie było gadania, że was „kiwnąłem". *Piach Nas 93.* **4.** Nie kiwnąć palcem ⟨*nic nie zrobić w jakiejś sprawie*⟩: On palcem nie kiwnie, a ona koło wszystkiego tańczy. *Dąbr. M. Noce II, 132.* **5.** Kiwać głową nad kim, nad czym ⟨*ubolewać; litować się nad kim*⟩.

klaka *pot.* Robić, urządzić, zorganizować itp. (komu) klakę ⟨*urządzić owację, oklaski, zwykle płatne*⟩: Sprawimy pani klakę pierwszej klasy. *Zap. G. Malicz. 345.*

klamka 1. Nacisnąć klamkę. **2.** Trzymać się pańskiej klamki, wieszać się u pańskiej klamki ⟨*żyć, utrzymywać się z łaski pana; żyć na pańskim dworze*⟩. **3. k.** zapadła, zapadnie ⟨*stało się, stanie się coś, czego nie da się cofnąć*⟩: Jak się [...] oświadczę, to klamka zapadła, nie ma odwrotu. *Bełc. Wiz. 51.*

klamra 1. Ozdobna, srebrna **k. 2. k.** u paska, u butów. **3.** Spiąć co (pantofle, płaszcz, suknię) klamrą. **4.** (Stara księga) zamykana na klamry. **5.** Ująć tekst, wyraz w klamry ⟨*w nawiasy*⟩. **6. k.** katalogowa ⟨*metalowe spięcie kart katalogowych*⟩. **7.** *sport.* Wspinać się po klamrach na szczyt (górski) ⟨*po uchwytach żelaznych wbitych w skałę*⟩.

klamrowy 1. Pas **k.** ⟨*z ozdobną klamrą*⟩. **2.** Katalog **k.** ⟨*kartkowy, złożony z kartek ujętych w klamry*⟩.

klangor *książk.* **k.** żurawi, *przen.* **k.** dzwonów, samolotów.

klapa *pot.* **1.** Zrobić klapę ⟨*skończyć się niepowodzeniem; zbankrutować*⟩: Przedstawienie przedsiębiorstwo zrobiło klapę. **2. k.** z kim, z czym ⟨*niepowodzenie, fiasko*⟩: Nasz przedsiębiorca będzie musiał zwinąć handelek i klapa z nim! *Wyg. Jel. 181.*

klaps Lekki, mocny, porządny **k.** Dać, dostać klapsa.

klarować 1. k. co ⟨*oczyszczać płyn z zawiesin*⟩: **k.** konfitury, masło topione, sok owocowy. **2.** *pot.* **k.** komu co ⟨*wyjaśniać, tłumaczyć*⟩: Zaczął jej coś po cichu klarować. *Putr. Rzecz. 243.* **3. k.** statek ⟨*dokonywać formalności związanych z przyjmowaniem lub odprawianiem statku z portu*⟩.

klarować się 1. Pogoda się klaruje ⟨*wyjaśnia się, ustala się*⟩. **2.** Decyzja czyja, pogląd na co; talent czyj klaruje się. **3.** Sprawa się klaruje ⟨*staje się jasna, zrozumiała*⟩.

klasa 1. k. przedmiotów, zjawisk ⟨*kategoria, seria, rząd*⟩. **2.** Dzielić się na **k-y. 3.** Kto a. co (jest) pierwszej klasy, wysokiej klasy; pierwsza **k.**, skrótowo: **k.** ⟨*o kim albo o czym doskonałym, pierwszorzędnym, wysokiego gatunku*⟩. Dziewczyna pierwsza klasa. Autor wysokiej klasy. Wino — klasa! **4.** Przedział, wagon; kajuta pierwszej, drugiej, trzeciej klasy (w kolejnictwie; na statku). **5. k.** loterii (państwowej): Ciągnienie trzeciej klasy. **6. k.** roślin ⟨*jednostka systematyczna niższa od gromady, a wyższa od rzędu*⟩: Klasa roślin dwuliściennych. **7.** *ekon. polit.* **k.** robotnicza, **k.** społeczna; **k-y** rządzące, uprzywilejowane; uciśnione, wyzyskiwane. **8.** Walka klas. **9.** *przestarz.* Niższe, wyższe **k-y**; **k-y** oświecone ⟨*grupy ludzi, warstwy, sfery*⟩. **10. k.** w szkole ⟨*oddział szkoły podstawowej lub średniej*⟩: Skończyć siedem klas szkoły podstawowej. **11.** Chodzić, uczęszczać, przejść do XI klasy. **12. k.** muzyki (fortepianowa, skrzypcowa itp.), śpiewu (w szkołach artystycznych). **13.** Grać w **k-y** ⟨*w grę dziecięcą*⟩. **14.** Siedzieć w klasie, wejść do klasy, wyjść z klasy ⟨*z sali szkolnej*⟩.

klasowy 1. k. ⟨*odnoszący się do klasy społecznej*⟩: konflikt, wróg **k. 2.** Polityka, świadomość, walka **k-a. 3.** Interesy, różnice, uprzedzenia **k-e. 4.** Społeczeństwo **k-e.**

klasówka 1. Mieć klasówkę z czego (np. z matematyki). **2.** Pisać klasówkę.

I klasyczny 1. Ekonomia, fizyka, logika itp. **k-a** ⟨*tradycyjna*⟩. **2.** Filologia **k-a** ⟨*dyscypliny obejmujące studia nad kulturą starożytnej Grecji i Rzymu; studium uniwersyteckie w tym zakresie*⟩. **3.** Gimnazjum **k-e** ⟨*typ dawnego gimnazjum z nauką języków starożytnych*⟩. **4.** *sport.* Kombinacja **k-a** a. norweska ⟨*kombinacja narciarska składająca się z biegu i skoku*⟩. **5.** Literatura, mitologia, filozofia, rzeźba, sztuka itp. **k-a** ⟨*odnosząca się do starożytnej Grecji i Rzymu*⟩. **6.** Muzyka **k-a** ⟨*odznaczająca się harmonią, doskonałością*⟩. **7. k.** profil, nos; **k-a** piękność, uroda; **k-a** forma czego ⟨*doskonały(-a); uznany(-a) za wzór*⟩. **8.** Styl **k.**: a) ⟨*w sztuce: antyczny*⟩; b) *sport.* ⟨*w pływaniu: styl pływacki, w którym praca ramion i nóg jest jednoczesna*⟩. **9.** Taniec **k.** ⟨*taniec baletowy oparty na elementach (ruchach, pozach) sztuki starożytnej*⟩.

II klasyczny *przestarz.* Loteria **k-a** ⟨*podzielona na klasy, klasowa*⟩.

klasyfikacja 1. Podstawa, zasady klasyfikacji czego. **2. k.** materiału, jednostek; roślin; zawodników, drużyn; **k.** indywidualna, ogólna (w sporcie). **3.** Dokonać klasyfikacji. **4.** Oprzeć klasyfikację na naturalnych podstawach. **5.** Przeprowadzić klasyfikację.

klasztor 1. k. męski, żeński. **2.** Ufundować, założyć **k. 3.** Wstąpić do klasztoru ⟨*zostać zakonnikiem*⟩.

przysł. **4.** Dłużej klasztora niż przeora ⟨*dłużej trwa jakieś dzieło lub instytucja niż ludzie, którzy je tworzą lub nimi kierują*⟩.

klasztorny 1. Braciszek **k. 2.** Budynek **k.**; zabudowania **k-e**; cela, furtka **k-a**; korytarz, mur, ogród, refektarz **k. 3.** Klauzura **k-a. 4.** *archit.* Sklepienie **k-e** ⟨*typ sklepienia*⟩. **5.** Szkoły **k-e** ⟨*szkoły świeckie zakładane dawniej przy klasztorach i prowadzone przez zakonników*⟩. **6.** Wiano **k-e** ⟨*majątek wnoszony na rzecz zgromadzenia przez nowicjusza*⟩. **7.** Wychowanie, śluby **k-e. 8.** Życie **k-e. 9.** Prowadzić życie klasztorne ⟨*odosobnione*⟩.

klatka 1. k. druciana (na ptaki), żelazna (na dzikie zwierzęta). **2.** Wsadzić (ptaka) do klatki; osadzić, zamknąć, trzymać (zwierzę) w klatce; wypuścić (ptaka) z klatki. **3. k.** filmu ⟨*odcinek taśmy na jedno zdjęcie*⟩. **4. k.** meteorologiczna ⟨*budka osłaniająca termometry na stacjach meteorologicznych*⟩. **5.** *anat.* **k.** piersiowa ⟨*thorax*⟩. **6. k.** schodowa ⟨*część budynku mieszcząca schody*⟩.

klauzula 1. Specjalna, tajna **k. 2. k.** traktatu a. w traktacie. **3. k.** egzekucyjna a. wykonalności ⟨*nakaz wykonania wyroku sądowego*⟩. **4. k.** największego uprzywilejowania ⟨*w traktacie handlowym między państwami: zastrzeżenie przyznające kontrahentowi wszelkie korzyści, jakie są przyznane lub będą państwom trzecim*⟩. **5. k.** nawigacyjna ⟨*określająca warunki żeglugi danego statku*⟩. **6.** Umieścić, wprowadzić (w traktacie, umowie itp.) klauzulę. **7.** Zastrzec sobie co (specjalną) klauzulą.

kląć 1. k. brzydko, szpetnie, ordynarnie, straszliwie; **k.** diabłami, piorunami. **2. k.** kogo — za co ⟨*przeklinać*⟩: Że źle robił, ludzie go też klęli. *Jabł. SW*. **3. k.** kogo — na co ⟨*zaklinać; prosić usilnie*⟩: Klnę cię na wszystkie świętości — powiedz prawdę! *SL*. **4. k.** na kogo, na co: **k.** na nieuczciwość ludzką. **5. k.** na czym świat stoi, **k.** w żywy kamień a. w żywe kamienie ⟨*kląć mocno*⟩.

kląć się k. się na wszystko, **k. się** czym ⟨*zaklinać się*⟩: Klnę się duszą. *Konopn. SW.*

klątwa 1. k. kościelna, papieska. *przen.* Klątwa czasu już na nich padła. *Pol SW*. **2.** *przestarz.* Pod klątwą (czego) ⟨*pod grozą, pod strachem (czego)*⟩: Zgodzić się na co pod klątwą kary. Zabronić czego pod klątwą. **3.** Rzucić na kogo klątwę: Rzucano nań przeróżne klątwy, którymi on nie czuł się wcale pognębiony. *Święt. A. SPP*. **4.** *przestarz.* Mleć **k-y** w zębach, rzucać klątwami ⟨*przeklinać, kląć*⟩. **5.** Obłożyć kogo klątwą. **6.** Zdjąć z kogo klątwę. **7. k.** ciąży na kimś, przygniata kogo, spada na kogo.

klecić 1. k. co — z czego: Klecić budkę z desek. **k.** wiersze ⟨*składać nieudolnie*⟩.
przysł. **2.** Kto muruje, buduje; kto z drzewa kleci, ogień w domu nieci.

kleić 1. k. co — czym: **k.** meble klejem stolarskim; **k.** kartki papieru syndetikonem. **2. k.** małżeństwa ⟨*kojarzyć*⟩: Rozwodził i kleił małżeństwa, godził i waśnił rodziny. *Smol. W. Pisma III, 120.* **3.** Sen klei powieki ⟨*chce się spać*⟩.

kleić się 1. Kleją się komu oczy, powieki ⟨*chce się komu spać*⟩. **2.** Coś (np. robota, rozmowa) nie klei się ⟨*nie układa się pomyślnie, nie zawiązuje się*⟩. **3.** Nic mi się nie klei. **4.** *posp.* **k. się** do kogo ⟨*lgnąć do kogo, szukać zbliżenia, przystawiać się*⟩: Ona się do niego klei.

kleik 1. k. jęczmienny, owsiany. **2. k.** z ryżu. **3.** Gotować **k. 4.** Jeść **k.**; *pot.* przepisać choremu **k.**

klej 1. k. biurowy, fotograficzny, kazeinowy, kostny, rybi, stolarski; **k.** płynny, **k.** roślinny, syntetyczny. **2.** *przen. przestarz.* Nie ma kleju w jego mowie ⟨*nie ma sensu*⟩. *SW.*

klejnot 1. Drogocenny, kosztowny, prawdziwy **k. 2. k.** ze złota, z pereł. **3. k-y** rodowe; *przen.* ⟨*rzecz rzadka i cenna*⟩: **k.** sztuki (snycerskiej, złotniczej; poetyckiej itp.). **4. k-y** koronne ⟨*insygnia królewskie*⟩. **5.** *daw.* **k.** szlachecki ⟨*herb*⟩: Pieczętować się klejnotem.

klekot 1. k. bociani. **2. k.** maszyny do pisania; broni maszynowej; kastanietów ⟨*terkot, grzechot*⟩. **3.** Stary, zużyty itp. **k.** ⟨*o maszynie, wozie zużytym, rozklekotanym; o człowieku starym, zniszczonym*⟩: Ot biedaczysko, stary, nieużyteczny klekot, po co to się jeszcze pląta po świecie? *SL.*

kleks ⟨*plama*⟩: Zrobić kleksa (na czym).

klektać *posp.* **k.** komu nad głową ⟨*gadać niepotrzebne rzeczy, gdy ktoś jest czym innym zajęty; zanudzać gadaniem*⟩.

klepać, klepnąć 1. k. kogo po czym: **k.** kolegę po ramieniu, po plecach; **k.** konia po szyi. **2.** Klepać blachę, żelazo ⟨*kuć, rozpłaszczać młotem*⟩. **3.** Klepać len, konopie ⟨*oczyszczać włókna lnu, konopi z paździerzy*⟩. **4.** Klepać pacierze ⟨*mówić bezmyślnie, paplać*⟩. **5.** *pot.* Klepać trzy po trzy ⟨*mówić coś bez sensu*⟩. **6.** Klepać za panią matką pacierz ⟨*powtarzać co bezmyślnie*⟩.
przysł. **7.** Kowal klepie, póki ciepłe. *por.* Kuj żelazo, póki gorące.

klepka 1. k. dębowa, bukowa (do układania posadzek). **2.** Brakuje mu (piątej) klepki; klepki mu się pomieszały, poprzewracały ⟨*ktoś jest niespełna rozumu, głupi*⟩: Miałem ciebie [...] za rozumnego człowieka — a tobie, jak widzę, piątej klepki brakuje! *Kaczk. Olbracht. II, 412.*

klepnąć p. **klepać**

kleszcze Brać, chwycić, ująć, wziąć kogo, co jak kleszczami, w **k.**; ścisnąć, trzymać kogo, co w kleszczach ⟨*chwycić; trzymać mocno; przen. trzymać krótko, w ryzach*⟩: Zima trzymała ziemię w kleszczach mrozu. - Czuł, że go chwycono w kleszcze, z których już się cało nie dobędzie. *Gomul. SW.*

klęczki 1. Na klęczkach ⟨*na kolanach, w pozycji klęczącej*⟩: Prosić kogo o co na klęczkach. **2.** (U)paść na **k.** - Osunęła się na klęczki. *Orzesz. SW.* **3.** Z klęczek ⟨*z pozycji klęczącej*⟩: Podnieść się, powstać z klęczek.

klękać, klęknąć 1. k. do czego: **k.** do modlitwy. **2. k.** na czym: **k.** na ziemi, na podłodze, na posadzce, na stopniu (ołtarza). **3. k.** przed kim, przed czym. **4.** *żart.* Klękajcie narody! ⟨*zwrot wyrażający uznanie, zachwyt*⟩: Zawijał ulubioną potrawę i powtarzał na przemian: — Palce lizać! Klękajcie narody! *Dan. Dni 19.*

klęska 1. Ciężka, dotkliwa, druzgocąca, straszna, straszliwa, wielka **k. 2. k.** naturalna, losowa, żywiołowa, *daw.* klimatyczna ⟨*wywołana przez tzw. siłę wyższą: pożar, powódź, posuchę, śmierć, chorobę itp.*⟩. **3. k.** militarna. **4. k.** czego ⟨*nieszczęście*⟩: **k.** gradobicia, głodu, powodzi, pożarów; **k.** bezrobocia, **k.** urodzaju. **5.** Doznać klęski. Odwrócić klęskę od kogo. Ponieść klęskę. Szerzyć **k-i.** Ściągnąć na kogo (na siebie) klęskę. Zadać klęskę: Roku 1410 na polach Grunwaldu i Tannenberga połączone wojska polskie i litewskie zadały straszliwą klęskę śmiertelnemu wrogowi Polski i Litwy, zakonowi krzyżackiemu. *Chrzan. I. Lit. 15.* **6. k.** spotyka kogo, co; spada na kogo, co: **7. k.** wisi nad kimś, zagraża komu.

klimat 1. Łagodny, ostry, surowy; umiarkowany; zdrowy, niezdrowy **k.**; **k.** tropikalny; **k.** zabójczy. **2. k.** kontynentalny, lądowy ⟨*odznaczający się niewielką ilością opadów, gorącym latem i mroźną zimą*⟩; **k.** morski, oceaniczny ⟨*łagodny i wilgotny*⟩. **3.** *przen.* **k.** artystyczny, naukowy itp. **4.** Przebywać (o człowieku), rosnąć (o roślinach) w jakimś klimacie. **5.** Wytrzymywać jakiś **k. 6.** Znosić dobrze, źle jakiś **k.**

klimatyczny 1. Biuro **k.** ⟨*załatwiające sprawy związane ze stacją klimatyczną*⟩. **2.** Stacja **k-a** ⟨*uzdrowisko*⟩. **3.** Strefy **k-e. 4.** Taksa **k-a** ⟨*opłata za pobyt w uzdrowisku*⟩. Warunki **k-e** (np. w górach).

klimatyzacyjny Urządzenia **k-e** ⟨*służące do klimatyzacji*⟩.

klimek *daw.* Bawić się, rzucać klimkiem ⟨*tumanić, zmyślać, mówić wykrętnie; klimkować*⟩: W tej relacji połowy prawdy nie masz, bo ja naturę jego znam, że rad klimkiem rzuci. *Pasek SW.*

klin 1. k. drewniany. W **k.** ⟨*w kształcie klina*⟩: Bródka w **k.** *p.* bródka. **2.** Ustawić wojsko w **k.** ⟨*w szyku klinowym*⟩. **3.** Przykrajać, ułożyć, wyciąć (materiał) w **k. 4.** Spódnica w **k-y** ⟨*uszyta z klinów materiału*⟩. **5.** *meteor.* **k.** wysokiego ciśnienia ⟨*wydłużona strefa wysokiego ciśnienia*⟩. **6.** Mieć **k.** w głowie, coś tkwi komu klinem w głowie ⟨*nie móc się uwolnić od myśli o czymś*⟩: Projekt ten klinem utkwił mi w głowie. *Prus To i owo 150.* **7.** Wbić **k.** między kogo ⟨*poważnić, poróżnić kogo*⟩: Usiłować wbić **k.** między przyjaciół. **8.** Wchodzić, wbijać się w co (w środek czego) a. między co klinem (o ziemi, terenie, lesie, łące itp.): Las wchodzi klinem między pola. **9.** Wbić komu, zabić komu (sobie) klina w głowę ⟨*dać, otrzymać trudne bardzo zadanie*⟩: Zły, bom im zabił takiego klina, że będzie majster, jeżeli się z tego wykręci. *Bał. Dom 6.* **10.** Wybi(ja)ć **k.** klinem ⟨*zwalczać podobne podobnym, złego złym się pozbywać*⟩: Mieszkając w mieście, nie jedną piękniejszą obaczy od panny Starościanki i klin klinem z serca wybije. *Chodź. Pisma II, 176.* **11.** Klinem mu tego z głowy nie wybijesz ⟨*nie wyperswadujesz mu tego żadnym sposobem, nie odwiedziesz go od powziętego zamiaru*⟩: Co rozważyłem i ułożyłem w mojej głowie, klinem mi pan tego nie wybijesz. *Sarn. Dwor. 83.*

kliniczny 1. *med.* Objawy **k-e** (choroby) ⟨*zewnętrzne, jak wysypka, opuchlina itp.*⟩. **2.** Obraz **k.** (choroby) ⟨*zespół objawów klinicznych choroby*⟩. **3.** Śmierć **k-a** ⟨*zanik funkcji życiowych sprawiający wrażenie śmierci*⟩. **4.** Wyleczenie **k-e** ⟨*zniknięcie objawów choroby*⟩.

klinika k. chirurgiczna; **k.** wewnętrzna ⟨*chorób wewnętrznych*⟩. **k.** lalek ⟨*zakład naprawy lalek*⟩.

klinowy 1. Spodnie **k-e** ⟨*spodnie norweskie, spodnie narciarskie zwężające się ku dołowi*⟩. **2.** *anat.* Kość **k-a** (czaszki). **3.** *hist.* Pismo, napisy **k-e** ⟨*pismo starożytnych Sumerów z czwartego tysiąclecia przed n.e. przypominające kliny*⟩.

klituś-bajduś k.-b. a. **k.-b.** módl się za nami ⟨*bzdury, głupstwa, plecenie*⟩: Musiała być „bajka". Były to zazwyczaj różne klituś-bajduś. *Żer. Char. 344.*

kloc Nogi jak **k-e** ⟨*grube, ciężkie*⟩. Leżeć jak **k.** ⟨*bezwładnie, bez czucia*⟩.

klosz 1. k. ochronny; blaszany, szklany ⟨*ochrona na lampę itp.*⟩. **2. k.** na owoce, ciastka, słodycze ⟨*patera*⟩. **3.** Spódnica, suknia w **k.** ⟨*rozszerzająca się u dołu, kloszowa*⟩. **4.** Trzymać kogo pod kloszem ⟨*izolować od otoczenia, chronić od wpływów zewnętrznych*⟩.

klub 1. k. literacki, oficerski, racjonalizatorski, sportowy. **2. k.** poselski ⟨*zespół posłów należących do tej samej partii politycznej*⟩. **3. k.** książki, **k.** czytelniczy ⟨*stowarzyszenie upowszechniające książkę, czytelnictwo*⟩.

klubowy 1. Bywalec, kolega **k. 2.** Lokal **k.**; sala **k-a. 3.** Obiad **k.** ⟨*rodzaj obiadu*⟩.

kluby Ująć, wziąć (się) kogo, co w **k.** ⟨*zmusić do posłuszeństwa, poskromić, ograniczyć kogo, co; trzymać ostro*⟩: Ujmując w kluby swawolę. *Mochn. SPP.* Weź język w kluby. *SW.*

klucz ● **1. k.** od czego ⟨*wskazuje na rodzaj klucza*⟩; **k.** do czego ⟨*wskazuje na przeznaczenie klucza; w tej tylko składni używa się w znaczeniu przenośnym*⟩: Noszę ze sobą stale **k-e** od drzwi. Kluczem od mieszkania nie mogę otworzyć bramy domu. Ślusarz dorobił klucz do drzwi, do biurka. Nie mogę dobrać odpowiedniego klucza do szafy. *przen.* **k.** do serc ludzkich, do zrozumienia czego. **2.** Coś jest kluczem do czego ⟨*środkiem, sposobem do osiągnięcia, zrozumienia czego*⟩: Umiejętność czytania i pisania jest kluczem do nabycia oświecenia. *Kossak. Ksiądz 115.* **3.** Przekręcić **k.** w zamku. **4.** Zamknąć drzwi na **k. 5.** Otworzyć drzwi z klucza. **6.** Zaglądać, podejrzeć przez dziurkę od klucza. **7. k.** zaskrzypiał, zgrzytnął w zamku. **8.** Zbiór ćwiczeń, zadań z kluczem ⟨*z ich rozwiązaniem podawanym zwykle na końcu*⟩. **9.** Pod kluczem ⟨*w zamknięciu na klucz, pod dozorem, pod ścisłą opieką*⟩: Mieć, trzymać, chować co pod kluczem. **10.** Być, siedzieć, znaleźć się pod kluczem ⟨*w areszcie*⟩. **11.** Wręczyć **k-e** miasta ⟨*dokonać aktu oddania się pod opiekę przez symboliczne wręczenie kluczy*⟩. **12.** Znaleźć **k.** zagadki ⟨*znaleźć rozwiązanie*⟩.

● **13. k.** botaniczny, mineralogiczny, zoologiczny ⟨*wykaz systematyczny roślin itd.*⟩. **14.** *techn.* **k.** fajkowy, szwedzki ⟨*narzędzie do przykręcania i odkręcania śrub i nakrętek*⟩. **15. k-e** nutowe ⟨*znaki ustalające sposób odczytywania nut na pięciolinii*⟩. **16. k.** procentowy a. dzielnik procentowy ⟨*iloraz stałej liczby 360 przez stopę procentową, mający zastosowanie w arytmetyce handlowej*⟩. **17. k.** samolotów ⟨*szyk samolotów przypominający kształtem literę V*⟩. **18. k.** żurawi ⟨*szyk, w jakim lecą żurawie*⟩. **19.** Ciągnąć kluczem, kluczami ⟨*o dzikim ptactwie*⟩.

kluczowy 1. k-a pozycja (obronna, gospodarcza) ⟨*najważniejsza*⟩. **2. k-e** znaczenie czego. **3. k.** przemysł ⟨*od którego uzależniona jest produkcja innych gałęzi przemysłu*⟩. **4. k.** ciąg żurawi, gęsi ⟨*ciąg kluczem*⟩.

kluć się Coś się kluje ⟨*na coś się zanosi*⟩: Przypomniała sobie, że od paru dni coś nowego kluje się na pensji i że może być awantura. *Prus Emanc. I, 121.*

kluski 1. k. gryczane, kartoflane, z kartofli, kładzione, krajane, pszenne, żytnie. **2. k.** z serem, z makiem. **3.** Mieć **k.** w gębie, mówić jakby się miało **k.** w gębie ⟨*mówić niewyraźnie, szeplenić*⟩.

kłam Zadać, zadawać **k.** czemu lub komu ⟨*stwierdzić czyjeś kłamstwo, występować z zarzutem, że ktoś kłamie, zdemaskować co lub kogo*⟩: Rzeczywistość zadała kłam słowom. *Lampe O nową 260.*

kłamać 1. k. bezczelnie, bez zająknienia; jak najęty ⟨*z zapałem*⟩; jak z nut ⟨*bez zająknienia*⟩; w żywe oczy ⟨*bezczelnie*⟩. **2.** Kłamie, aż się za nim kurzy. **3.** *przestarz.* **k.** co ⟨*udawać co*⟩: **k.** pokorę, przywiązanie, uczucie. **4. k.** czemu ⟨*przeczyć, nie być w zgodzie z czym*⟩: Język kłamie głosowi, a głos myślom kłamie. *Mick. Dziady 158.*

kłamstwo **1.** Bezczelne, wierutne **k.** ⟨*oczywiste*⟩. **2.** Dopuścić się kłamstwa. **3.** Nie skalać (nigdy) kłamstwem ust (swoich). **4.** Popełnić **k.** **5.** Przyłapać kogo na kłamstwie. **6.** Uciekać się do kłamstwa. **7.** Zarzucać; *przestarz.* zada(wa)ć **k.** komu a. czemu ⟨*zarzucać komu, że kłamie, zdemaskować kogo lub co*⟩: Ona mi będzie kłamstwo w żywe oczy zadawała. *Prus Now. II, 85.* **8. k.** wyda się, wydało się, wyszło na wierzch.

kłaniać *przestarz.* Kłaniam pięknie, kłaniam uniżenie itp.: a) ⟨*formułka przy powitaniu lub pożegnaniu*⟩: Kłaniam pięknie, moi rycerze. *Słow. Ballad. 128*; b) ⟨*nie mieszam się w to, nic mi do tego, nie chcę mieć z tym nic wspólnego*⟩: Po kiego kaduka mam się komu pokazywać darmo [...] kłaniam uniżenie! *Konopn. Ludzie 407.*

kłaniać się **1. k.** się w pas, do ziemi, poważnie, uniżenie; na wszystkie strony. **2.** Kłaniam się, kłaniam się pięknie, kłaniam się uniżenie itp. ⟨*formułka wypowiadana przy powitaniu lub pożegnaniu*⟩. **3. k.** się czym: **k.** się głową, kapeluszem. **4. k.** się komu: a) ⟨*składać ukłon*⟩: Idąc kłaniał się damom, starcom i młodzieży. *Mick. Tad. 18*; b) **k.** się komu (serdecznie, uprzejmie) ⟨*pozdrawiać kogo; przesyłać wyrazy pozdrowienia, uszanowania*⟩: Zastałem go owszem, i każe ci się kłaniać. *Norwid Auto-da-fe 7.* **5. k.** się bożkom ⟨*okazywać cześć*⟩: Złoto jest bożek, któremu się wszyscy kłaniają. *Boh. Nieroz. 174.* **6. k.** się kulom ⟨*pochylać się, zdradzać obawę przed lecącymi kulami*⟩. **7. k.** się komu o co ⟨*prosić kogo o co*⟩: **k.** się rodzicom o rękę córki.

kłaść **1. k.** co: **k.** co na siebie ⟨*wkładać*⟩: **k.** buty, pas, pończochy, ubranie. **2. k.** cień ⟨*rzucać cień*⟩: Brzozy po grobach długie kładły cienie. *Słow. SW.* **3. k.** fundamenty, dach, podłogi ⟨*stawiać, układać, zakładać, budować*⟩. **4. k.** granice czego a. czemu ⟨*określać, wyznaczać granice czego, ograniczać co*⟩: **k.** granice żądaniom, pragnieniom czyim. **5. k.** kabałę, karty ⟨*wróżyć z kart*⟩. **6. k.** kres, koniec czemu ⟨*spowodować zaprzestanie czego*⟩: Wielka masa włościańska przestawała w zależności pańszczyźnianej do roku 1848, wyzwoliła ich dopiero rewolucja, kładąca kres panowaniu junkrów i szlachty. *March. Pisma I, 271.* **7. k.** pasjans(a) ⟨*rozkładać karty według prawideł właściwych danemu pasjansowi*⟩. **8. k.** tamę czemu ⟨*nie dopuszczać do czego, przeciwstawiać się czemu*⟩: Nie chcemy kłaść tamy waszemu szczęściu. *Bał. Dziady 201.* **9.** *przestarz.* **k.** wiarę, zaufanie ⟨*polegać, ufać, dawać wiarę*⟩: W jego dowcipie i połatanych wiadomościach daleko większą wiarę kładła niż w Gustawie. *Krasz. Poeta 173.* **10. k.** znak krzyża ⟨*żegnać się (lub kogo) znakiem krzyża*⟩. **11.** *przestarz.* **k.** życie ⟨*poświęcać życie, umierać*⟩: Eteokles [...] spełni swe przeznaczenie, kładąc życie w ofierze za miasto ojczyste. *Sinko Lit. I/2, 55.* **12. k.** kogo, co — do czego: **k.** naczynia do kredensu, **k.** dziecko do łóżka itp. **13. k.** co między co, pod co, w co: **k.** walizkę pod łóżko. **14. k.** palce między drzwi ⟨*narażać się na przykrość, mieszając się w cudze sprawy*⟩: A dajże mi spokój! Kto mi każe kłaść palce między drzwi. *Bliz. Dam. 122.* **15. k.** uszy po sobie ⟨*stawać się pokornym, potulnym; ustępować, tchórzyć*⟩: Mama zwykle rozwodziła się nad tragicznością węzłów ślubnych, spazmowała i płakała, a tata kładł uszy po sobie i uciekał do gospodarstwa. *Szujski Portr. 114.* **16. k.** kogo, co — na co lub na czym, na wierzch czego lub na wierzchu czego: **k.** potrawę na talerz; **k.** książkę, pióro na biurku, **k.** rękę na sercu itp. **17. k.** kogo na dwie (na obie) łopatki ⟨*pokonać kogo w walce wręcz, przewrócić go*⟩: *przen.* Umieszczona na czele tomu [...] programowa enuncjacja [...] kładzie „na obie łopatki" samą ideę kolektywnej czy też „planowej" twórczości literackiej. *Rocz. Lit. 1933, s. 89.* **18. k.** (kogo) trupem, pokotem, tuzinami itp. ⟨*zabijać*⟩: Kładł wrogów tuzinami. *Żukr. Dni 287.* **19. k.** co (np. las, zboże) pokotem ⟨*o burzy: obalać*⟩. **20. k.** co na bok ⟨*odkładać*⟩. **21. k.** karty na stół, **k.** nóżki na stół ⟨*otwarcie wyjawić swoje plany, zamiary*⟩: Kładę ci karty na stół [...] Natura dała mi serce i prawo do życia, więc pragnę szczęścia. *Sienk. Dram. 39.* **22. k.** napis, datę, imię na czym ⟨*umieszczać*⟩: **k.** datę na liście. **23. k.** podpis na czym a. pod czym ⟨*podpisywać się*⟩: **k.** podpis na dokumencie; **k.** podpis pod uchwałą. **24. k.** statek na burtę (o wietrze) ⟨*przechylać*⟩. **25. k.** kogo (np. dziecko) spać ⟨*układać do snu*⟩. **26. k.** komu — co — w co: **k.** komu co w głowę, w uszy ⟨*przekonywać usilnie o czym, sugerować co, powtarzać co ciągle*⟩: W domu wszyscy kładli jej w głowę, że dla niej wszystkie drzwi będą stały wszędzie otworem z powodu urody i bogactwa. *Dąbr. M. Noce III/1, 85.*

kłaść się **1. k. się** na co, na czym, w czym: **k. się** na kanapie, na trawie, na podłodze; **k. się** w cieniu. **2.** *lotn. żegl.* **k.** się na nowy kurs ⟨*skierować statek, samolot na nowy kurs*⟩: Po dwóch godzinach mijamy półwysep i kładziemy się na nowy kurs na północ. *Balc. Ocz. 180.* **3. k.** się krzyżem ⟨*rozciągnąć się na ziemi z rozkrzyżowanymi ramionami*⟩. **4. k.** się do czego, w co: **k. się** do grobu, w grób; do mogiły, do trumny; na wieczny sen, na wieczny spoczynek itp. ⟨*umierać*⟩: Całe pokolenia kładły się do mogił. *Reym. Now. IV, 95.* **5.** *pot.* **k.** się do łóżka, **k.** się spać ⟨*udawać się na spoczynek*⟩. **6.** Zapachy, uczucia kładą się na czym a. na co ⟨*rozprzestrzeniają się, rozściełają się; ogarniają kogo, co*⟩: Uczucie osamotnienia kładło się na serce ciężarem nie do zniesienia. *Morc. Wyrąb. I, 129.*

kłąb (*lm* kłęby) **1. k.** u konia ⟨*grzywa na karku*⟩. **2. k-y** kurzawy, pary; **k-y** chmur: Czarne i siwe chmur kłęby. *Krasz. SW.* **3. k-y** dymu, pary buchają, rozchodzą się skąd: Kłęby pary buchają z nozdrzy koni. Z kominów fabrycznych buchały kłęby dymu. **4.** Puszczać **k-y** dymu (z fajki). **5.** Zbijać się w kłęby (o chmurach, o mgle). **6.** Zwinąć się w **k.**

kłębek **1. k.** nici. **2. k.** z wełny, z pakuł. **3. k.** nerwów (o człowieku bardzo nerwowym). **4.** Dojść, trafić itp. po nitce do kłębka ⟨*na podstawie poszlak dojść do prawdy*⟩: Po nitce do kłębka — wszystko się wydało. *New. Pam. 423.* **5.** *daw.* Coś idzie jak z kłębka ⟨*coś się rozwija, przebiega łatwo, bez trudności*⟩: Wszystko zaczęło iść jak z kłębka. Dwa lata nie upłynęły, a już i dworek, cośmy go dotąd najmowali, był naszą własnością, już kilka tysięcy leżało na procencie. *Rzew. H. Pam. 212.* **6.** Zwijać nici w **k.** **7.** Zwinąć się, zwijać się w **k.** (o zwierzęciu, o człowieku).

kłębiasty *meteor.* Chmury **k-e**; kłębiasto-pierzaste.

kłoda 1. k. drzewna a. drzewa. **2.** Ciężki jak **k.** **3.** Leżeć, walić się, zwalić się jak **k.** ⟨*sztywno, nieruchomo, ciężko, bez czucia*⟩: Po robocie waliliśmy się jak kłody na łóżko. *Cent. Wyspa 77.* **4.** Rzucać, walić itp. **k-y** pod nogi ⟨*przeszkadzać czemu, hamować, utrudniać co*⟩: Są tacy, co przeszkadzają. Kłody pod nogi walą. *Huss. Mur 104.* **5.** *daw.* Zakuć (więźnia) w kłodę ⟨*w dwie belki z półkulistymi wycięciami na nogi*⟩.

kłonić *przestarz.* **k.** czoło przed kim, przed czym ⟨*dawać wyraz czci, uznawać; dziś: chylić czoło*⟩.

kłopot 1. Drobne, duże, niemałe itp. **k-y.** **2. k-y** domowe, gospodarskie. **3. k-y** pieniężne, natury finansowej. **4. k.** z kim, z czym: **k.** z synem, z wychowaniem dzieci. **5.** Jest z kim, z czym dużo, niemało kłopotu; nie ma z kim, z czym (żadnego) kłopotu: Z przeniesieniem rzeczy niewiele było kłopotu. *Fel. E. Syb. II, 120.* **6.** Mieć (swoje, różne, pieniężne itp.) **k-y.** **7.** Mieć z kim, z czym **k-y.** **8.** Narobić, przyczynić, przysporzyć komu (sobie) kłopotu. Nie robić komu (sobie) kłopotu. **9.** Robić, sprawi(a)ć komu (sobie) **k.**: Przyjazdem swoim sprawiam ci zawsze kłopot, i to mnie martwi. *Orzesz. Niemn. II, 13.* **10.** Popaść, wpaść, wplątać kogo w **k-y.** **11.** Pozbyć się kłopotu. **12.** Wprawić kogo w **k.**: Twój list ostatni wprawił mnie w kłopot niemały. *Zap. G. Dzień 22.* **13.** Wybawić, wyprowadzić kogo z kłopotu. **14.** Wybrnąć, wywikłać się z kłopotów.

przysł. **15.** Małe dzieci — mały kłopot, duże dzieci — duży kłopot.

kłócić się 1. k. się z kim — o co ⟨*sprzeczać się, wadzić się*⟩: Tak samo ze mną kłóciła się o równość, o wolność, o cnotę. *Reym. SPP.* Kłócili się ze sobą o byle co. **2. k. się** z czym ⟨*nie pasować do czego, nie harmonizować z czym*⟩: [Budowla] kłóciła się z całym otoczeniem. *Wierchy 1947, s. 156.* Pokrycia mebli kłócą się z zasłonami okien.

przysł. **3.** Gdzie dwóch się kłóci, tam trzeci korzysta.

kłódka 1. Klucz od kłódki. **2.** Zamknąć (szopę, skrzynię) na kłódkę. **3.** *rub.* Trzymać, zamknąć buzię, gębę na kłódkę; gęba (buzia) na kłódkę ⟨*milczeć, przestać gadać, zmusić do milczenia*⟩: Wynoś się, pókim dobry i gębę na kłódkę, rozumiesz pan?! *Mostow. Kariera 165.*

kłótliwy 1. k-a osoba ⟨*wszczynająca kłótnię*⟩. **2. k-e** usposobienie ⟨*skłonne do kłótni*⟩. **3. k-e** zebranie ⟨*burzliwe*⟩. **4. k.** głos ⟨*kłócący się*⟩: Przez ścianę dochodziły kłótliwe głosy.

kłótnia 1. k. kogo z kim; między kim a kim: **k.** romantyków z klasykami. **2. k.** o co: Asesora z Rejentem wzmogła się uparta, coraz głośniejsza kłótnia o Kusego charta. *Mick. Tad. 27.* **3.** Przychodzi, przyszło do kłótni: Od słowa do słowa przyszło do kłótni. **4.** Szukać kłótni. **5.** Uśmierzyć, załagodzić kłótnię. **6.** Wszcząć kłótnię. **7. k.** powstaje, powstała, toczy się, wybucha, wybuchła (o co), wywiązała się o co z kim, między kim a kim.

przysł. **8.** Z kłótni dwóch korzysta trzeci.

kłuć 1. k. czym: bagnetem, igłą, szpilką. **2.** Coś kłuje, kole w zęby (w ząbki) ⟨*o pożywieniu, które nie smakuje*⟩. **3.** Coś kłuje mnie w boku ⟨*doznaję kłującego bólu w boku*⟩. **4.** Coś kłuje, kole w oczy ⟨*razi, sprawia przykrość, wywołuje zazdrość*⟩: Wystawne przyjęcia kłuły w oczy sąsiadów. **5.** Coś kłuje kogo w serce ⟨*ktoś doznaje uczucia przykrości, coś rani komu serce*⟩: Dziewczynę ta obojętność brata na jej losy widocznie w serce kłuła. *Orzesz. SW.* **6. k.** komu czym oczy a. w oczy ⟨*wytykać co komu, wypominać*⟩: Nie kłujcie mi nim oczu. Ja już wiem, co mam robić. *Wyg. Jel. 122.* **7.** Oset, róża kole.

przysł. **8.** Prawda w oczy kole.

kłus 1. Długi, lekki, ostry, wyciągnięty **k.** **2.** Iść, jechać, pędzić (dobrym, wyciągniętym) kłusem a. kłusa ⟨*zwykle o koniu, o ludziach: biec bardzo szybko*⟩. **3.** Przejść w kłusa. **4.** Puścić się w kłus a. kłusem. **5.** Wypuścić konia kłusem.

knot 1. k. lampy (naftowej), świecy: Objaśnić knot (świecy). Podkręcić knot (lampy naftowej). **2.** *pot.* Brać, dosta(wa)ć **k-y** ⟨*lanie, baty*⟩; *przen. sport.* ⟨*o drużynie: przegrywać*⟩.

knuć, knować 1. k. co — przeciw komu; na kogo. **2. k.** coś złego: Z miny poznano, że coś złego knuje. *Mick. SPP.* **3. k.** spisek, zemstę, zdradę.

knut ⟨*kańczug, bat*⟩ **1.** Razy, uderzenia knuta. **2.** Kara knuta. **3.** Pędzić kogo knutem (knutami). **4.** Jęczeć, zginąć pod knutem.

koalicja ⟨*związek, przymierze*⟩ **1. k.** antywojenna. **k.** chłopów i robotników. **k.** państw, stronnictw. **2.** Przystąpić do koalicji. **3.** (S)tworzyć koalicję. **4.** Wycofać się z koalicji. **5. k.** powstała, zawiązała się.

koalicyjny 1. rząd **k.** ⟨*złożony z przedstawicieli sprzymierzonych stronnictw*⟩. **2.** Państwa **k-e** ⟨*tworzące koalicję*⟩. **3.** Pas **k.** ⟨*noszony na ukos przez pierś przez oficerów armii alianckich w okresie I wojny światowej*⟩.

kobaltowy 1. Błękit **k.** ⟨*niebieski, farba mineralna*⟩. **2.** Związek **k.** ⟨*związek chemiczny zawierający kobalt*⟩.

kobiecość Urok kobiecości. Mieć w sobie dużo (mało) kobiecości.

kobiecy 1. Instynkt **k.** **2.** Kaprysy **k-e.** **3.** Pismo **k-e.** **4.** Strój **k.** **5.** Nosić na sobie piętno kobiecej ręki (o wnętrzu, pokoju, urządzeniu). **6.** Po kobiecemu ⟨*w sposób właściwy kobiecie*⟩: Przebrać chłopca po kobiecemu. Załatwić co, dowodzić czego, rozpłakać się po kobiecemu. Była już nie po anielsku, ale po kobiecemu piękna. *Gomul. SPP.*

kobierzec *książk.* ⟨*dywan*⟩ **1.** Puszysty, wzorzysty, złotem haftowany **k.**; *przen.* **k.** kwiatów, łąk, wrzosów; **k.** z trawy i kwiatów. **2.** Na kobiercu, na ślubnym kobiercu ⟨*na ślubie, podczas ślubu*⟩: W moim na zawsze był sercu, nim go moim nazwałam na na ślubnym kobiercu. *Malcz. Maria 20.* **3.** Stanąć na (ślubnym) kobiercu ⟨*zawrzeć związek małżeński*⟩.

kobieta **1.** **k.** ciężarna; **k.** karmiąca; **k.** gospodarna, obrotna, sprytna; **k.** piękna, ponętna, przystojna, wytworna; ekscentryczna, wyzywająca; **k.** lekkich obyczajów, **k.** nierządna, publiczna, uliczna, upadła, *przestarz.* przedajna, złego życia ⟨*prostytutka*⟩. **2.** *pot. rub.* Moja **k.** ⟨*żona*⟩: Moja kobieta zgadza się ze mną we wszystkim. *SL.* **3.** *posp. wiech.* **k.** przy kości ⟨*postawna, o zaokrąglonych kształtach*⟩. **4.** *przestarz.* **k.** służebna; dziś skrótowo: **k.** ⟨*pomoc domowa, służąca*⟩. **5.** *gw.* **k.** ślubna ⟨*żona*⟩: Sprzykrzyła ci się porządna kobieta ślubna, toś ją na drodze zostawił jak wiecheć. *Dygas. Złam. 147.* **6.** **k.** zamężna ⟨*mężatka*⟩. **7.** **k.** do prania, do sprzątania ⟨*pracownica, najmowana do prania, do sprzątania*⟩. **8.** **k.** z przeszłością ⟨*mająca bogate przeżycia erotyczne*⟩. **9.** **k-y** lgną do kogo ⟨*ktoś ma powodzenie u kobiet*⟩.

przysł. **10.** Trzymać kobietę za słowo, a piskorza za ogon na jedno wychodzi. **11.** U kobiety włos długi, a rozum krótki. **12.** My rządzim światem, a nami kobiety (z Krasickiego).

kobyli **k-e** mleko. Ty **k.** synu! ⟨*wyzwisko*⟩.

kobyła **1.** To (wielka) **k.** ⟨*to rzecz wielka, ciężka, obszerna*⟩. **2.** Wjechać, wpaść na kogo jak na łysą (ślepą) kobyłę ⟨*wykrzyczeć kogo ordynarnie*⟩: Wjechał na mnie, jak „na łysą kobyłę". *Gaz. Rob. 293, 1954.* **3.** Jechać, jeździć na kim jak na łysej kobyle ⟨*lekceważąco obejść się z kim; poniewierać kim*⟩: Na biednym człowieku każdy jeździ, jak na łysej kobyle. *Braun Lewanty 302.* Wszyscy na niego jak na łysą kobyłę ⟨*wszyscy mu dokuczają*⟩. **4.** Znać kogo jak łysą kobyłę ⟨*znać bardzo dobrze*⟩: Znam ja pana na wylot, jak łysą kobyłę pana znam! *Was. W. Gwiazdy 83.*

przysł. **5.** Czekaj tatka latka, aż kobyłę wilcy zjedzą. **6.** Kobyła ma większy łeb, niech się martwi. **7.** Słowo się rzekło, kobyła (a. kobyłka) u płotu ⟨*to co się przyrzekło, zostało (powinno być) dotrzymane*⟩.

koc ⟨*pled*⟩ **1.** Okryć kogo, co, przykryć się, owinąć nogi kocem. **2.** Zawinąć się w **k.** *pot. środow.*: **3.** Dać komu koca ⟨*obić kogo zarzucając mu koc na głowę*⟩. **4.** Dostać koca.

kochać **1.** **k.** kogo, co: **k.** kobietę, matkę, żonę, rodzeństwo, syna; bliźniego; dom, kraj rodzinny, ojczyznę, naród itp. **2.** **k.** kogo — za co: Toś mi człek poczciwy, kocham cię za to. *SW.* **3.** **k.** (kogo, co) bałwochwalczo, bardzo, gorąco, mocno, namiętnie, skrycie; szalenie, na śmierć i życie, nad życie, bez granic, bez pamięci, do szaleństwa, do grobu, całym sercem, całą duszą, nad wszystko na świecie, aż do szału. **4.** *pot.* Jak Boga, mamę, matkę, cię, babcię itp. kocham ⟨*rodzaj zaklęcia, przysięgi*⟩: Szukałem panią! Jak babcię kocham! *Tuwim Sokr. 57.* **5.** *pot. iron.* Niech(aj) cię Bóg, Bozia kocha ⟨*formuła niechęci, urazy, wymówki, zniecierpliwienia*⟩: A toś nas urządził, niech cię Bozia kocha.

przysł. **6.** Gdzie pana kochają, tam i jego pieska głaszczą. **7.** *iron.* Macocha widłami kocha. **8.** Tak go kocha, że by mu i smoły gorącej nie żałował.

kochać się **1.** **k.** się jak para gołąbków. **2.** *iron.* **k.** się jak pies z kotem ⟨*nie znosić się, nie cierpieć się, nienawidzić się wzajemnie*⟩. **3.** **k.** się (w kim) ⟨*być zakochanym*⟩: **k.** się w kim platonicznie, bez pamięci, na zabój itp.; **k.** się nieszczęśliwie, bez wzajemności. **4.** **k.** się w sobie: a) ⟨*mieć skłonność do narcyzmu*⟩; b) ⟨*być egoistą*⟩: Admirował się sam, nasycał się sobą, kochał się w sobie i roił o wielkości przyszłej. *Krasz. Latarn. IV, 74.* **5.** **k.** się w czym ⟨*lubić co pasjami, lubować się w czym, rozkoszować się czym*⟩: **k.** się w pięknych meblach, w obrazach. W naukach się kochał. *Kras. Życia VIII, 177.* **6.** Kochajmy się! ⟨*toast*⟩.

kochanek **1.** Szczęśliwy, wierny **k.** **2.** Być czyim kochankiem ⟨*amantem, utrzymywać z kim (zwykle z kobietą) stosunki miłosne*⟩. **3.** Mieć kochanka ⟨*o kobiecie: mieć amanta*⟩. **4.** Zmieniać kochanków. **5.** Mój kochanku, kochasiu, kochaneczku! ⟨*w zwrotach do osoby: mój drogi, jedyny*⟩: Mój kochasiu, przynieś mi z tamtego pokoju pantofle.

kochanka Być, zostać czyją kochanką. Mieć kochankę. *por.* Kochanek.

kochany **1.** **k.** człowiek; **k-e** oczy ⟨*darzony(-e) miłością*⟩. **2.** **k-e** słowa ⟨*czułe*⟩. **3.** **k.** ojcze, **k.** przyjacielu, **k.** Janku itp. ⟨*początkowe zwroty w listach*⟩. **4.** *pot.* **k.**, panie **k.** itp.; moja **k-a**, pani **k-a** itp. ⟨*zwrot wyrażający poufały stosunek do rozmówcy*⟩: Kochany, nie mam teraz czasu, niech pan przyjdzie później. Oj, ludzie kochani, taka dobra kobieta i jak jej to przyszło czworo drobiazgu zostawić. *Was. W. Pok. 7.*

kochliwy **k.** kawaler ⟨*skłonny do zakochania się, często się kochający*⟩. **k.** jak kot.

koci **k.** ogon, **k-a** zwinność, **k-a** rodzina. **2.** *przestarz. żegl.* **k-a** dziura ⟨*otwór w środku marsa (bocianiego gniazda)*⟩. **3.** *daw. pot.* **k-a** głowa ⟨*rodzaj furdymentu u szabli*⟩: U boku szeroka i długa szabla, z furdamentem (furdymentem) kocią głową zwanym. *Chodź. Pisma III, 73.* **4.** **k-e** języki ⟨*kruche ciastka lub niewielkie czekoladki o wydłużonym kształcie*⟩. **5.** *gw.* **k-e** łapki ⟨*góralska nazwa szarotki*⟩. **6.** *pot.* **k-e** łby ⟨*kamienie polne; wyboisty bruk*⟩: Jezdnia wybrukowana kocimi łbami. **7.** *żart.* **k-a** mama ⟨*kobieta lubiąca i hodująca koty*⟩. **8.** **k-e** pazurki ⟨*ostre*⟩: Masz kocie pazurki. *SL.*

kocioł **1.** **k.** miedziany, żelazny. **2.** **k.** z czym: **k.** z kawą, z zupą. **3.** **k.** czego ⟨*zawartość kotła*⟩: **k.** kawy, zupy. **4.** Huczy, kipi, wrze itp. jak w kotle ⟨*kotłuje się, burzy się gwałtownie*⟩: Bór huczał złowrogo [...] skowyczały wiatry i wrzało jak w kotle. *Reym. Now. V, 84.* **5.** *techn.* **k.** parowy; **k.** pod parą. **6.** *łow.* Polowanie z kotłem ⟨*z nagonką posuwającą się koncentrycznie ku środkowi*⟩. **7.** Bić, uderzyć w kotły ⟨*w instrumenty perkusyjne*⟩. **8.** *wojsk.* Brać nieprzyjaciela w **k.** (w kotły) ⟨*okrążyć go*⟩. **9.** *pot.* Założyć **k.** ⟨*otoczyć dom lub zespół domów przez policję w celu wyłapania ludzi podejrzanych*⟩. **10.** Wpaść do kotła, znaleźć się w kotle ⟨*znaleźć się w miejscu, w domu otoczonym przez policję*⟩: Wpadłem do „kotła", żandarmeria urządziła zasadzkę w mieszkaniu jednego towarzysza. *Rudn. H. Płom. 166.*

przysł. **11.** Przygania kocioł garnkowi, a sam smoli (a obydwa smolą) ⟨*wytyka drugiemu (drugim) błędy, a sam je popełnia*⟩.

koczowniczy **1. k.** szczep. **2.** *przen.* Życie **k-e**; stworzenie **k-e** ⟨*o osobie często zmieniającej miejsce pobytu*⟩.

koczujący **1. k-e** plemię. **2.** Życie **k-e** ⟨*koczownicze; przen. życie włóczęgi*⟩. **3.** *daw.* Aktor, teatr **k.**; opera **k-a** ⟨*wędrowny(-a)*⟩.

kodeks ⟨*zbiór przepisów prawnych*⟩ **1. k.** handlowy, **k.** karny, **k.** napoleoński, **k.** obyczajowy ⟨*zespół norm, zasad obyczajowych*⟩. **2.** *hist.* **k.** dyplomatyczny ⟨*zbiór akt dawnych stanowiących dokumenty historyczne*⟩. **3.** *przestarz.* **k.** honorowy ⟨*zasady postępowania zgodnie z honorem*⟩.

kogel-mogel ⟨*żółtko utarte z cukrem*⟩: Ukręcić, zrobić **k.-m.**

koguci **1.** Pióra **k-e.** Pianie **k-e.** Czupurność **k-a.** Walki **k-e** ⟨*walki kogutów, rodzaj widowiska*⟩. **2.** *sport.* Waga **k-a** ⟨*w boksie, w podnoszeniu ciężarów: waga do 54—56 kg*⟩.

kogut **1.** Pianie koguta. **k.** pieje. **2.** Walka kogutów ⟨*rodzaj widowiska*⟩. **3.** Zaperzyć się jak **k.** **4.** *gw. zł.* Rzucić, wystawić czerwonego koguta ⟨*podpalić*⟩. **5.** Uciąć koguta ⟨*zaśpiewać nagle dyszkantem*⟩.

koić **1. k.** co: **k.** ból, cierpienia, kłopoty, żal. **2. k.** co — czym: Umiała uciszyć jej podrażnione sumienie, koiła ją słodką siostrzaną pieszczotą. *Strug Krzyż II, 60.*

kojarzyć **1. k.** kogo, co a. kogo w co: ⟨*łączyć, zespalać, jednoczyć*⟩: **k.** pary. **k.** w pary. **2. k.** co — z czym ⟨*asocjować*⟩: **k.** fakty, wyobrażenia. **3. k.** nazwę z przedmiotem nazywanym. To nazwisko nie kojarzy mi się z żadną twarzą. *SL.*

kojący Balsam **k.**: Działać na kogo, na co jak balsam kojący.

kokieteria **1.** Kobieca, męska **k.** **2.** Kobieta, osoba pełna kokieterii. **3.** Wystrojony, wymuskany aż do kokieterii ⟨*przesadnie*⟩. **4.** Mieć w sobie dużo kokieterii, uśmiechać się z kokieterią (zwykle o kobiecie).

kokietować **k.** kogo — czym: **k.** (kogo) oczami, uśmiechem: Oczami kokietującymi odprowadziła go aż do drzwi. *Bał. SW.*; *przen.* ⟨*starać się zjednać kogo dla określonych celów*⟩: Silna władza burżuazji [...] pozwala jej na kokietowanie ruchu robotniczego legalizmem i wizją reform społecznych. *Schaff Narodz. 176.*

kokos Robić **k-y** ⟨*robić dobre, wyjątkowo korzystne interesy; ciągnąć z czego duże zyski*⟩: Kokosów wprawdzie nie robi, ale żyje dostatnio. *New. Archip. 264.*

kokosowy **1.** Olej **k.** Drzewo **k-e**; palma **k-a.** **2.** Liny **k-e** ⟨*wyrabiane z włókien łupiny orzecha kokosowego*⟩. **3.** Chodnik **k.**

kokoszka **k.** wodna ⟨*ptak przelotny z rodziny chruścieli*⟩.

kokoszy *przestarz.* **k-a** ślepota ⟨*kurza ślepota, kuroślep*⟩. *hist.* **k-a** wojna ⟨*ironiczna nazwa rokoszu szlachty w 1537 r. pod Lwowem w czasie wyprawy mołdawskiej*⟩.

koks **1. k.** hutniczy a. wielkopiecowy; **k.** odlewniczy, metalurgiczny, naftowy, pakowy. **2.** Palić koksem. **3.** Wytapiać **k.** (z paku).

koktejl (coctail) Przyrządzić **k.** Zaprosić kogo na **k.** ⟨*na przyjęcie*⟩. **k.**-bar.

kolacja **1. k.** gorąca, zimna. **2.** Jeść kolację. **3.** Wyprawić kolację; zaprosić na kolację. **4.** Zasiąść do kolacji.

kolankowy **1. k-a** ściana ⟨*wysunięta ponad strop ostatniego piętra*⟩. **2.** Prasa **k-a** ⟨*rodzaj prasy mechanicznej w kowalstwie*⟩. **3.** Rura **k-a** ⟨*zagięta pod kątem*⟩.

kolano **1.** Głowa łysa jak **k.** ⟨*kompletnie łysy*⟩. **2.** Objąć czyje **k-a.** **3.** Osunąć się, rzucić się, (u)paść na **k-a.** Padać przed kim na **k-a** ⟨*uwielbiać, czcić kogo, mieć wielkie dla kogo uznanie*⟩. **4.** Posadzić, trzymać kogo na kolanach. **5.** Prosić kogo na kolanach. **6.** Robić co na kolanie ⟨*pośpiesznie, niedokładnie, byle jak*⟩. **7.** Rzucić się do czyich kolan. **8.** Strzyka kogo w kolanie, w kolanach ⟨*ktoś odczuwa ból kłujący*⟩. **9.** Zapaść się (w śnieg, w błoto) po kolana. **10.** Zginać **k.**, zgiąć (nogę) w kolanie. **11. k-a** się pod kim uginają ⟨*nogi się pod kim uginają, ktoś słabnie*⟩.

kolanowy Staw **k.** Odruch **k.** ⟨*fizjologiczny odruch u człowieka, polegający na gwałtownym wyprostowaniu podudzia w stawie kolanowym po uderzeniu w ścięgno poniżej rzepki*⟩.

kolarski Rajd, wyścig **k.** Sekcja **k-a** (klubu sportowego). Tor **k.**

kolczasty Drut **k.** ⟨*drut z kolcami używany do ogrodzeń i zasieków*⟩.

kolebka **1. k.** czego ⟨*początek, zawiązek; pierwotna siedziba; miejsce rodzinne*⟩: **k.** kultury, języka; narodu; państwa, rodu. **2.** Od kolebki do grobu ⟨*przez całe życie*⟩: Braterstwo niedoli wiązało ich ze sobą od kolebki do grobu. *Grusz. Ar. Hut. 18.* **3.** Coś jest, zostaje itp. w kolebce ⟨*coś jest w zawiązku, jest jeszcze nie rozwinięte*⟩: Kiedy sztuka była w kolebce, wieszczowie dawni mało się zajmowali swoim społeczeństwem. *Bartosz. Hist. 288.*

kolec (*lm* kolce) **1.** Ostry; żelazny **k.** **2. k-e** z żelaza, ze złota. **3.** Najeżony kolcami (płot). **4. k-e** jeżyn, ostów, róży ⟨*ostro zakończone wyrostki*⟩. **5. k-e** jeża, niektórych ryb ⟨*ostre wyrostki na ciele zwierzęcia*⟩. **6.** *sport.* Biegać w kolcach ⟨*w pantoflach z kolcami*⟩.

przysł. **7.** Nie ma róży bez kolców.

kolega **1. k.** szkolny, uniwersytecki itp. **2. k.** po piórze: Stosował zaś tę broń ironii i drwin wobec studentów, ale także wobec kolegów po piórze. *Pigoń SPP.* **3.** Panie kolego; kolego; pan **k.** ⟨*zwrot grzecznościowy do kogoś młodszego, równego lub niższego stanowiskiem*⟩.

kolegium **1.** *hist.* **k.** cieśli, kowali, krawców, piekarzy, rzeźników, szewców itp. ⟨*w starożytnym Rzymie: stowarzyszenie ludzi jednego zawodu*⟩. **2. k.** kardynalskie, kardynałów a. święte **k.** ⟨*rada papieska złożona z kardynałów*⟩. **3. k.** mniejsze, większe, prawne itp. ⟨*w dawnej Polsce: wydział szkoły wyż-*

szej〉. **4. k.** orzekające 〈*organ rad narodowych orzekający w sprawach karno-administracyjnych*〉. **5. k.** redakcyjne: a) 〈*zespół ludzi stanowiących radę redakcyjną*〉; b) 〈*zebranie, narada tego zespołu*〉: Brać udział w kolegium. **6. k.** sędziowskie a. sędziów. **7. k.** zakonne 〈*w dawnej Polsce: średni zakład naukowy, prowadzony przez zakon*〉.

kolegować k. z kim (w szkole, w uniwersytecie, w urzędzie). *daw.* **k.** sobie 〈*towarzyszyć sobie wzajemnie*〉: Kolegowali sobie wiernie w tej włóczędze. *Dzierzk. Rodzina 202.*

kolej ● **1. k.** elektryczna, obwodowa, podmiejska, szerokotorowa, wąskotorowa; *przestarz.* **k.** żelazna 〈*całość urządzeń komunikacji kolejowej*〉. **k.** linowa, napowietrzna; *daw.* wisząca. *p.* kolejka **k.** podziemna 〈*metro*〉. **2.** *pot.* Do kolei, na **k.** 〈*na dworzec kolejowy, do pociągu*〉: Niedaleko do kolei. **3.** Odprowadzić kogo na kolej. **4.** Przyjechać, śpieszyć się, spóźnić się na kolej. **5.** Na kolei 〈*w przedsiębiorstwie kolejowym, w kolejnictwie*〉: Pracować, być zatrudnionym na kolei. **6.** Wzdłuż kolei 〈*wzdłuż toru kolejowego*〉: Iść drogą (ścieżką) wzdłuż kolei. **7.** *pot.* Budować **k.** 〈*linię kolejową*〉. **8.** Jechać, podróżować koleją 〈*pociągiem*〉. **9.** *pot.* Mieć na **k.** 〈*mieć pieniądze na opłacenie podróży koleją*〉: Ostatniego roku nie przyjechałem na urlop, nie miałem na kolej. *Nowa Kult. 2, 1955.* **10.** Połączyć miejscowości (miasta) koleją.

● **11.** Dziwne, niezwykłe, różne, zmienne **k-e** losu, życia 〈*zmiany losu*〉. **12.** Po kolei, z kolei, *daw.* koleją, za koleją 〈*kolejno; z rzędu*〉: Podchodzić do kogo a. czego, wchodzić gdzie po kolei. **13.** Sprawdzać co po kolei. Z kolei on zaczął mówić. **14.** *daw.* W **k.** 〈*od jednego do drugiego*〉: Uciekł się do swej tabakiery, w kolej częstował mówców. *Mick. Konrad 112.* **15.** Z kolei rzeczy, koleją rzeczy 〈*w kolejności, w następstwie*〉: Minęła jesień, minął zwykłą koleją rzeczy adwent, nastąpił karnawał. *Orzesz. Wesoła 112.* **16.** Czekać swej kolei 〈*kolejności*〉. *p.* kolejka. **17.** Iść, toczyć się zwykłą koleją (o wypadkach, wydarzeniach) 〈*zwykłym biegiem rzeczy*〉. **18.** Przechodzić koleje (o kimś lub o czymś) 〈*doznawać zmian (losu)*〉: Opowiadał o kolejach, jakie przeszedł i o kolejach, jakie są przed nim. *Jeż Uskoki I, 161.* Rękopis przechodził różne **k-e**. **19. k.** na kogo przychodzi, przypada, wypada 〈*pora, czas*〉: Lecz widocznie kolej nie przyszła jeszcze na wiernego sługę Lidii. *Sienk. SPP.*

kolejka ● **1. k.** dojazdowa; fabryczna itp. 〈*kolej wąskotorowa podmiejska; komunikacja pomocnicza w fabrykach, kopalniach itp.*〉; **k.** górska, linowa, napowietrzna, wisząca 〈*urządzenie transportowe z wagonikami na linie lub na szynach, ciągniętymi na linie*〉; **k.** zębata 〈*z zębatą szyną w środku między gładkimi szynami*〉. **2. k.** podziemna. *p.* kolej.

● **3.** Pierwsza, druga, trzecia itp. **k.** 〈*kolejna porcja (kieliszek) trunku*〉: Po drugiej kolejce zaczynało mi szumieć w głowie. *SPW.* **4. k.** do czego; po co 〈*rząd osób czekających na co*〉: **k.** do kina, **k.** po bilety, po owoce [nie: za biletami, za owocami]. **5.** Czekać swojej kolejki 〈*kolejności, następstwa*〉. **6.** Stać w kolejce, wystawać w kolejkach 〈*pot. w ogonku*〉. **7. k-i** powstają, tworzą się (na przystankach autobusowych).

kolejność W pierwszej kolejności 〈*najpierw, przede wszystkim*〉: Wykonać co w pierwszej kolejności.

kolejny k. numer, **k-e** liczby, *daw.* **k.** kielich, kieliszek 〈*kielich, z którego po kolei pili toast wszyscy uczestnicy*〉.

kolejowy 1. Bocznica **k-a**. **2.** Stacja **k-a**. **3.** Katastrofa **k-a**. **4.** Taryfa **k-a**. **5.** Most, wiadukt, plant **k.** **6.** Mundur **k.**, czapka **k-a** 〈*noszona przez kolejarzy*〉. **7.** Nasyp **k.** **8.** Ruch **k.** **9.** Sieć **k-a**, węzeł **k.** **10.** Tabor, wagon **k.** **11.** Tor **k.**, szyny **k-e**. **12.** Transport **k.** **13.** Warsztaty **k-e**.

kolektywny 1. k-a gospodarka 〈*zbiorowa, wspólna*〉. **2. k-a** praca. **3.** Nota **k-a** 〈*w dyplomacji: nota stanowiąca wspólne oświadczenie kilku państw*〉.

koleżeński 1. Stosunki **k-e** (w biurze, na uczelni) 〈*przyjacielskie*〉. **2. k-a** przysługa. **3.** Sąd **k.** **4.** Zebrania **k-e**. **5.** Po koleżeńsku 〈*tak jak kolega, jak na kolegę przystało*〉: Traktować kogo, zachowywać się (w pracy) po koleżeńsku. Żyć z kim po koleżeńsku. Załatwić sprawę po koleżeńsku.

kolęda 1. Śpiewać **k-y**. **2.** *przestarz.* Na kolędę 〈*w podarunku, na gwiazdkę*〉: Na kolędę posłałem mu 30 fr. *Lel. Listy II, 412.* **3.** Chodzić po kolędzie, z kolędą 〈*w okresie Bożego Narodzenia: chodzić z życzeniami od domu do domu dla uzyskania datków*〉. **4.** *daw.* Nogi chodzą po kolędzie 〈*plączą się po pijanemu*〉: Nogi mu chodzą po kolędzie, a przedsię na drugiego woła: O Janie, zamieszkałeś czystej biesiady. *Rej SW.*

koligacja k-e z kim 〈*pokrewieństwo, powinowactwo z kim*〉. Wchodzić, wejść w **k-e** 〈*spokrewnić się z kim przez małżeństwo*〉.

kolisty 1. k. kapelusz, rozeta. **2.** *przestarz.* Schody **k-e** 〈*kręcone*〉. **3. k-e** ruchy czyje: Przez pole szedł człowiek [...] i kolistym ruchem siał ziarno w bruzdy. *Bron. J. Ogn. 222.* **4. k-e** cholewy 〈*powyżej kolan z luźnym, szerokim zakończeniem w kształcie koła; używane dawniej przez wojsko szwedzkie*〉.

kolizja 1. k. życiowa, dramatyczna 〈*zbieg sprzecznych interesów*〉. **2. k.** obowiązków. **3. k.** praw, systemów prawnych 〈*przypadek, w którym można zastosować różne przepisy prawne*〉. **4.** *urb.* Punkty kolizji 〈*miejsca skrzyżowań dwóch kierunków ruchu pojazdów*〉. **5.** Być, pozostawać w kolizji z czym 〈*w niezgodzie, w sprzeczności*〉: Być w kolizji z sumieniem. **6.** Popaść, wpaść w kolizję z czym 〈*w sprzeczność*〉.

kolka 1. k. kamicowa, nerkowa, wątrobowa, żółciowa 〈*kurczowy ból*〉. **2. k.** malarska 〈*zatrucie solami ołowiu przy wyrobie farb*〉. **3.** Cierpieć na kolkę w boku. **4. k.** sparła kogo. **5.** Żeby cię, go, ją **k.** sparła (**k-i** sparły)! 〈*przekleństwo*〉.

koloidalny 1. Paliwo **k-e** 〈*pył węglowy zmieszany z olejami*〉. **2.** Stan **k.** 〈*stan wielkiego rozdrobnienia materii*〉. **3.** Zmiany **k-e** 〈*w stanie skupienia komórki*〉.

kolokwium 〈*rodzaj ustnego egzaminu*〉 **1.** Przygotować się do **k.** **2.** Zdać **k.** **3.** *daw.* Wieść **k.** 〈*wieść dysputę, dysputować*〉.

kolonia **1. k.** artystyczna; polska, francuska itp. (w jakimś obcym kraju) ⟨*grupa ludzi tej samej narodowości na obczyźnie*⟩: **k.** polska w Wiedniu, w Australii itp. **2. k.** domków jednorodzinnych ⟨*osiedle*⟩. **3. k-e** dziecięce, letnie ⟨*zorganizowany wypoczynek dzieci i młodzieży szkolnej na letnisku; grupa dzieci i młodzieży przebywającej na wypoczynku*⟩. **4. k.** karna; **k.** trędowatych ⟨*izolowane miejsce przymusowego pobytu*⟩. **5.** *biol.* **k-e** koralowe; wiciowców, wodorostów itp. ⟨*zespół osobników tego samego gatunku*⟩. **6. k-e** państw imperialistycznych ⟨*posiadłości w krajach podbitych, stanowiące teren ekspansji politycznej i eksploatacji gospodarczej*⟩. **7.** Minister kolonii. **8.** Założyć kolonię.

kolonialny **1.** Polityka **k-a** ⟨*polityka eksploatacji i ucisku kolonialnego*⟩. **2.** Sklep, handel **k.** ⟨*zaopatrzony w towary kolonialne*⟩. **3.** Towary **k-e** ⟨*z krajów pozaeuropejskich*⟩. **4.** Ucisk, wyzysk **k.** ⟨*krajów kolonialnych przez państwa imperialistyczne*⟩. **5.** Wojska **k-e** ⟨*utrzymywane w koloniach przez państwa imperialistyczne*⟩.

kolor **1. k.** biały, czerwony, stalowy itp. **2.** Brudny **k.** Jasny; jaskrawy, świeży, żywy; zimny **k. 3.** Intensywny, soczysty **k.** ⟨*o dużym nasyceniu*⟩. **4.** Kontrastowe **k-y. 5.** Krzykliwy **k.** ⟨*rażący*⟩. **6.** Modny **k. 7. k.** ochronny ⟨*zlewający się z tłem otoczenia*⟩. **8.** Spłowiały, wyblakły **k. 9. k-y** zasadnicze ⟨*czerwony, niebieski, żółty*⟩. **10. k.** karty do gry ⟨*maść*⟩: Wyświęcić kolor. **11. k-y** tęczy. **12.** Gama, gra kolorów. **13.** Gra na **k.** ⟨*w grze w ruletkę: stawianie na pole czarne lub czerwone*⟩. **14.** Budzę cię w jakim kolorze? ⟨*pytanie w grze towarzyskiej*⟩. **15.** Dobierać kolorów. **16.** Dobrać co do koloru. **17.** Dostać kolorów ⟨*zaróżowić się, oblać się rumieńcem; dostać wypieków*⟩. **18.** Grać kolorami tęczy ⟨*o przedmiotach kolorowych, błyszczących: mienić się różnymi kolorami*⟩. **19.** Nakładać **k-y** (na obrazie). **20.** *książk.* Odmalować co cudownymi kolorami ⟨*pięknie opisać*⟩: Śmierć Wacława, którego nam Antoni Malczewski tak cudownymi kolorami odmalował. *Słow. SW.* **21.** Położyć **k.**, pomalować co na jaki **k. 22.** *pot.* Prać **k-y** ⟨*barwną, kolorową bieliznę, suknie itp.*⟩. **23.** Przybierać, zmieniać **k. 24.** *pot.* Puścić, puszczać **k.** ⟨*o tkaninie: tracić barwę w praniu, przy zamoczeniu*⟩. **25.** Stracić kolory ⟨*o kimś: stracić rumieńce*⟩. **26.** Widzieć, przedstawiać, malować itp. co w różnych, pięknych, jasnych, czarnych, posępnych, ciemnych kolorach ⟨*zapatrywać się na co optymistycznie; pesymistycznie*⟩: Z natury jestem optymistą i wszystko widzę w różowych kolorach. *Sienk. Chwila II, 194.* **27.** Wykonać co w kolorze [nie: pod k.]: Ramki wykonane w kolorze listew wygonu. *SPP.* **28. k.** (tkaniny) blaknie, płowieje. **29.** Kolory wracają komu ⟨*rumieńce*⟩.

kolorować **k.** ryciny ⟨*barwić*⟩. *przestarz.* **k.** wędliny ⟨*wędzić*⟩.

kolorowy **1. k-a** bielizna. **2.** Papier **k. 3. k-e** szkło, szyby, ściany, światła, tkaniny itp. **4.** Ludność **k-a** ⟨*rasy czarnej, czerwonej lub żółtej*⟩. **5.** Metale **k-e** ⟨*nieżelazne, np. miedź, cyna, cynk, ołów, aluminium, nikiel*⟩.

kolos **1.** Kamienny **k.** ⟨*olbrzymi posąg*⟩. **2. k.** rodyjski, skrótowo: **k.** ⟨*posąg Heliosa na wyspie Rodos, jeden z tzw. siedmiu cudów świata*⟩. **3. k.** na glinianych nogach (*Daniel II, 31/34*) ⟨*o wielkim, pozornie potężnym państwie*⟩. **4.** *rub.* **k.** baba ⟨*kobieta wysoka i tęga*⟩.

kolportować **k.** prasę, książki ⟨*rozprowadzać*⟩. **k.** pogłoski, wiadomości itp. ⟨*rozpowszechniać*⟩.

kolumna **1. k.** drewniana, kamienna marmurowa. **2.** Świątynia, przysionek wsparta(-y) na kolumnach. **3. k.** dorycka, jońska, koryncka ⟨*w architekturze starożytnej greckiej charakterystyczna dla każdego z tych stylów*⟩. **4.** *przen.* **k-y** drzew, **k.** dymu, **k.** cyfr, liter ⟨*pionowy rząd*⟩: Sumować kolumny cyfr. **5. k.** epidemiologiczna, porządkowa, sanitarna ⟨*zespół mający wykonać określone zadanie*⟩. **6. k.** czołowa ⟨*szyk okrętów płynących obok siebie*⟩. **7. k.** gazety, książki, tekstu ⟨*stronica*⟩: Umieścić wzmiankę na pierwszej kolumnie (gazety). **k.** tytułowa. **8.** Łamać, składać **k-y. 9.** *żegl.* **k.** masztu ⟨*najniższa część masztu oparta na kilsonie*⟩. **10.** *przestarz.* **k.** pacierzowa ⟨*kręgosłup*⟩. **11.** Piąta **k.** ⟨*oddziały dywersyjne, których zadaniem jest wywoływać w kraju nieprzyjacielskim nastroje panikarskie za pomocą rozpowszechniania nieprawdziwych, alarmujących pogłosek*⟩. **12. k.** piechoty, jazdy; **k.** ćwiczebna; **k.** demonstrantów ⟨*zwarty oddział*⟩. **13. k.** torowa ⟨*szyk okrętów płynących jeden za drugim*⟩. **14. k.** wozów, samochodów, statków ⟨*grupa wozów itd. pod jednym kierownictwem; szyk okrętów*⟩.

kołacz **1. k.** weselny ⟨*placek pszenny, obrzędowe ciasto weselne kolistego kształtu*⟩: *przestarz.* Śmieje się jak głupi do kołacza.
przysł. **2.** Bez pracy nie ma kołaczy.

kołatać **1. k.** czym — o co: **k.** chodakami o posadzkę. Jak ten deszcz smutno o szyby kołacze. *Zap. G. SPP.* **2. k.** do czego: **k.** do drzwi. **3.** Puls, serce kołacze (kołata) ⟨*bije*⟩. **4. k.** kogo — czym ⟨*trapić, niepokoić*⟩: Nie przestawał go różnymi pochlebstwami, podarkami i namowami kołatać, póki mu księstwa nie ustąpił. *Narusz. SW.* **5. k.** listami (*Sienk. Połan. I, 49*). **6. k.** do kogo, czego — o co ⟨*prosić usilnie, zabiegać o co*⟩: Próżno do jego serca kołatał. *Krasz. SW.* **7. k.** do instytucji dobroczynnej o zapomogę.

kołek **1. k.** w płocie. **2.** Wbić **k.** w ścianę, w ziemię. **3.** Wytyczać co kołkami. **4.** Zaciosać **k. 5.** Sam, samotny jak **k.**, jak **k.** w płocie ⟨*zupełnie sam, samotny*⟩. **6.** *daw.* **k.** w **k.**, **k.** do kołka ⟨*wszyscy co do jednego*⟩: Szlachta kołek w kołek pojedzie pod jego chorągiew. *Kaczk. Olbracht. II, 1.* **7.** *przestarz.* Rober z kołkiem ⟨*gra w wista z jednego rozdania kart, przy czym rozgrywający dysponuje też kartami współpartnera*⟩. **8.** *pot.* Siedzieć, stać kołkiem a. jak **k.** ⟨*nie ruszać się z miejsca*⟩: Zamiast tu stać jak kołek, ruszaj czym prędzej. *Gomul. Mieszczka 96.* **9.** Język staje komu kołkiem ⟨*ktoś nie może mówić*⟩: Oszalałeś!... Co gadasz!... Bodaj ci język kołkiem stanął! *Gomul. Miecz. I, 65.* **10.** Ubranie wisi na kim jak na kołku ⟨*jest niedopasowane, zbyt luźne, obszerne*⟩. **11.** *rub.* Zawiesić co na kołku ⟨*przestać się czym zajmować, interesować*⟩: Zawiesić na kołku naukę, twórczość poetycką. **12.** Zdjąć co z kołka ⟨*zająć się, zainteresować się czym na nowo*⟩: [Sztuka] stanowi nowość literacką świeżo z kołka zdjętą. *Tyg. Ilustr. 122, 1870.*

przysł. **13.** Nowe sito na kołku, a stare pod ławą 〈*nowość zajmuje, bawi*〉.

kołnierz 1. k. od marynarki, od palta. **2. k.** szalowy 〈*długi zwężający się ku obu końcom*〉. **3.** Wykładany **k. 4.** *przestarz.* Złoty **k.** 〈*w niektórych armiach (austriackiej, francuskiej) ranga generała*〉. **5.** Chwycić kogo, porwać, wziąć za **k. 6.** Leje się (komu) za **k. 7.** Nie wyl(ew)ać za **k.** 〈*chętnie pić napoje alkoholowe*〉. **8.** Postawić **k.** (od palta). **9.** *pot.* **k.** hiszpański 〈*jeden z objawów choroby wenerycznej*〉.

kołnierzyk 1. k. od koszuli lub u koszuli. **2.** Miękki, sztywny **k.**; pikowy, wykładany **k. 3.** Męski **k. 4.** Koronkowy **k.** u sukni. **5. k.** Słowackiego 〈*rodzaj wykładanego kołnierzyka*〉.

I koło 1. Koła artystyczne, emigracyjne, kulturalne, oficjalne itp. 〈*środowisko*〉: Mając tych samych przyjaciół, obracając się w tych samych kołach artystycznych, musieli się zetknąć. *Iwasz. J. Chopin 49.* **2.** *geogr.* **k.** biegunowe, polarne 〈*równoleżnik 60 1/2° odgraniczający czasze polarne globu, na których w pewnych okresach roku dni lub noce są dłuższe od 24 godzin*〉. **3.** *techn.* **k.** cierne 〈*przenoszące ruch obrotowy dzięki sile tarcia*〉. **4. k.** fortuny 〈*los, zmienność losu*〉: Corocznie prawie patrzymy na to, jak koło fortuny strąca ze szczytu jednych, wynosi drugich. *Padal. Opow. II, 18.* **5. k.** garncarskie 〈*stolik poruszany nogami, służący do formowania wyrobów garncarskich*〉. **6.** *hist.* **k.** generalne 〈*w dawnej Polsce: zgromadzenie starszyzny wojennej zwoływane przez hetmana*〉. **7.** *astr.* **k.** godzinne 〈*przechodzące przez bieguny niebieskie*〉. **8.** *mat.* **k.** kuli (wielkie, małe) 〈*przekrój płaszczyzną przechodzącą przez środek kuli lub nie przechodzącą przez środek (kuli)*〉. **9.** *muz.* **k.** kwint 〈*pokrewieństwo tonacji, na którego podstawie kwinta jednej tonacji jest toniką najbliższej tonacji krzyżykowej*〉. **10. k.** maszyny. **11. k.** młyńskie, wodne 〈*zaopatrzone w łopatki, służące do wykorzystania energii wodnej*〉. **12.** *przen.* **k.** myśli, pojęć, wspomnień 〈*sfera, obręb, zakres*〉: Zamknął się w kole wspomnień. *SW.* **13.** *techn.* **k.** pasowe, transmisyjne 〈*przenoszące za pomocą pasa siłę silnika na maszynę*〉. **14.** Piąte **k.** u wozu itp. 〈*o osobie, rzeczy niepotrzebnej, zawadzającej*〉: Czuć się, traktować kogo jak piąte koło u wozu. Ty tam potrzebny jak piąte koło w bryce. *Rzew. H. Zamek 258.* **15.** *astr.* **k.** południkowe 〈*przyrząd służący do ścisłego wyznaczania współrzędnych równikowych oraz do wyznaczania czasu*〉. **16. k-a** przednie, tylne 〈*samochodu, wozu, wagonu*〉. **17.** Wóz o dwóch kołach. **18. k-a** (wozu) obracają się, toczą się, zaturkotały po bruku. **19. k.** ratunkowe 〈*do ratowania tonących*〉. **20. k.** sterowe 〈*służące do poruszania urządzeniem sterowym*〉. **21.** *techn.* **k.** ślimakowate, stożkowe, czołowe, zapadkowe, łańcuchowe 〈*odmiany kół zębatych*〉. **22. k.** śpiewacze; rolnicze; studenckie **k.** naukowe, **k.** polonistów, slawistów itp. 〈*stowarzyszenie, zrzeszenie*〉. **23.** *astr.* **k.** wertykalne 〈*przyrząd służący do ścisłego wyznaczania deklinacji gwiazd*〉. **24.** Zaczarowane, zaklęte **k.** 〈*w dawnych wierzeniach ludowych: krąg zakreślony przez nieziemskie moce, którego nie można przekroczyć*〉: Z tego zaczarowanego koła ona ani mogła, ani chciała się wydobyć. *Grusz. Ar. Tuzy 383.* **25.** *techn.* **k.** zamachowe, rozpędowe 〈*koło umożliwiające jednostajny ruch maszyny*〉. **k.** zębate 〈*koło zaopatrzone w zęby*〉. **26.** Odcinek koła 〈*część koła zawarta między cięciwą i łukiem*〉. **27.** Pierścień koła 〈*pole zawarte między dwoma współśrodkowymi okręgami*〉. **28.** Promień, średnica, pole koła. Wycinek koła 〈*część koła ograniczona dwoma promieniami i łukiem*〉. **29. k-a** przed oczami, w oczach 〈*plamy jaśniejsze i ciemniejsze, pojawiające się w stanach przemęczenia, zamroczenia itp.*〉. **30.** Woda na **k.** 〈*okoliczności sprzyjające, odpowiednie*〉: Karczmarzowi, zwyczajnie gadule, była to woda na koło; poprawił czapeczkę na bok i siadając na ławie, począł rozpowiadać. *Zmor. Podania 107.* **31.** Łamać, połamać kołem a. na kole 〈*torturować za pomocą kołowrotu, narzędzia tortur stosowanego w dobie feudalizmu*〉. **32.** Obiegać, zataczać, zakreślać **k.** 〈*krążyć, okrążać*〉: Jastrząb zatacza **k-a** w powietrzu. **33.** Otoczyć kogo, stanąć, tańczyć, zasiąść kołem 〈*w koło, w krąg, dookoła*〉: Goście weszli w porządku i stanęli kołem. *Mick. Tad. 18.*

przysł. **34.** Fortuna, szczęście kołem się toczy a. toczy swe koło 〈*zmienne są losy, szczęście nie jest trwałe*〉. **35.** Każdy młynarz na swoje koło wodę prowadzi 〈*każdy ma swoją korzyść na widoku*〉. **36.** *żart.* Skrzypiące koło najdłużej wytrzyma 〈*o człowieku chorym*〉.

II koło 1. Raz **k.** razu 〈*o miejscu czynności: tuż obok siebie*〉: Uderzać (po czym) raz koło razu. **2.** *przestarz.* Jest źle **k.** kogo, czego 〈*coś złego zagraża komu, czemu*〉. **3.** Krzątać się **k.** czego 〈*zajmować się czym*〉: Krzątać się koło gospodarstwa, koło obiadu.

Kołomyja *pot. iron.* Anglik z Kołomyi, Francuz z Kołomyi 〈*rzekomy Anglik, Francuz*〉.

kołowacizna Dostać kołowacizny 〈*doznać zamętu w głowie, zawrotu głowy; ogłupieć*〉: Podziw dziś we mnie to jedno tylko budzi, jak człowiek, słuchając dwadzieścia razy tych bredni, nie dostał jednak kołowacizny. *Makusz. Bezgrz. 152.*

kołowy 1. Jazda (podróż, dostawa itp.) **k-a** 〈*odbywająca się wozem*〉. **2.** Pojazd, wózek **k.** 〈*poruszany za pomocą kół*〉. **3.** Ruch **k.**: a) 〈*okrężny, przebiegający po linii koła*〉; b) 〈*ruch pojazdów*〉: Ulica zamknięta dla ruchu kołowego. *SW.* **4.** *mat.* Stożek **k.** prosty 〈*bryła powstająca z obrotu trójkąta prostokątnego dookoła jednej z jego przyprostokątnych*〉. Walec **k.** prosty 〈*bryła powstająca z obrotu prostokąta dookoła jednego z jego boków*〉. Wycinek **k.** 〈*część koła ograniczona dwoma promieniami i łukiem*〉; odcinek **k.** 〈*część koła ograniczona cięciwą i łukiem*〉.

kołtun k. parafialny, prowincjonalny 〈*człowiek zacofany*〉. *posp.* Zażegnać komu kołtuna 〈*zbić kogo*〉.

kołysać 1. k. czym: a) 〈*poruszać, huśtać czym*〉: **k.** głową, ręką (w takt muzyki); b) *przen.* 〈*uspokajać; łudzić*〉: Ja cię pieśnią kołyszę nadziei. *Krasiń. Drobne 58.* **2. k.** kogo, co: **k.** dziecko do snu. **k.** gałęzie drzew (o wietrze); **k.** statek (o fali); *przen.* **k.** ucho czyje (obietnicą).

przysł. **3.** Bogatemu to i diabeł dziecko kołysze.

kołyska **1.** Od kołyski ⟨*od dzieciństwa, od wieku dziecięcego*⟩: Od kołyski wykazywał Joachim niezwykły upór i usposobienie w najwyższym stopniu przekorne. *Śliw. A. Lel. 11.* Miał to wpajane od kołyski. *SL.* **2.** Od kołyski do grobu ⟨*przez całe życie*⟩: W tym widowisku mamy udramatyzowane pieśni ludowe, towarzyszące człowiekowi od kołyski do grobu. *Korp. Świetl. 36.*

komarowy Kłócić się, podawać do sądu o **k-e** sadło ⟨*o drobiazg, o nic*⟩: O komarowe sadło każdego przed sąd ciągał. *Orzesz. Niemn. III, 194.*

komasacja **k.** gruntów ⟨*scalenie*⟩. **k.** wydziałów, zarządów itp. (w urzędach, instytucjach, ministerstwach) ⟨*łączenie w całość*⟩.

kombinacja ⟨*zestawienie, łączenie*⟩ **1. k.** liczb, tonów, kolorów. **2. k.** czego z czym: **k.** aksamitu z jedwabiem. **3.** *pot.* Robić **k-e** ⟨*przebiegłe machinacje, manewry*⟩.

komedia **1. k.** jednoaktowa a. w jednym akcie, **k.** w dwóch, w trzech aktach; **k.** muzyczna ⟨*utwór sceniczny*⟩. **k.** mięsopustna ⟨*rodzaj komedii rybałtowskiej grywanej w karnawale*⟩. **k.** rybałtowska ⟨*polska komedia mieszczańska z XVII wieku*⟩. **k.** sowizdrzalska ⟨*prototyp komedii rybałtowskiej z końca XVI w., intermedium*⟩. **2.** Grać, odgrywać, stroić komedię ⟨*udawać*⟩: Nie graj ze mną komedii, proszę cię... mam przecie oczy. *Bliz. Marc. 15.* **3.** Iść na komedię ⟨*do teatru*⟩. **4.** Napisać, wystawi(a)ć komedię.

komenda **1. k.** nad kim, nad czym ⟨*dowództwo*⟩. **2.** Słowa komendy ⟨*rozkazu*⟩. **3.** Na komendę ⟨*na rozkaz*⟩; Jak na komendę ⟨*jednocześnie, od razu*⟩: Zerwali się wszyscy z miejsc, jak na komendę. Zlecieli się wszyscy, jak na komendę. *SW.* **4.** Brać pod komendę, mieć kogo, co pod swoją komendą (np. stu ludzi) ⟨*dowodzić kim, czym*⟩. **5.** Być pod czyją komendą; *przen.* Był pod komendą swej żony. *SL.* **6.** Objąć nad kim, nad czym komendę. Zlecieli się wszyscy, jak na komendę. *SW. two*⟩; *przen.* ⟨*objąć kierownictwo*⟩: Oleńka wzięła komendę nad opatrunkiem. *Sienk. SW.* **7.** Trzymać, sprawować komendę ⟨*dowodzić kim, czym*⟩. **8. k.** pada, rozlega się: Padła komenda: ognia! *SL.* **9. k.** czego ⟨*urząd wojskowy lub o charakterze wojskowym, na którego czele stoi komendant*⟩: **k.** miasta, garnizonu. **k.** straży pożarnych.

komendant **k.** wojskowy. **k.** odcinka, garnizonu. **k.** placu ⟨*wojskowy dowódca miasta*⟩. **k.** twierdzy, **k.** chorągwi (w Związku Harcerstwa Polskiego) ⟨*instruktor kierujący chorągwią*⟩.

komentarz **1.** Chłodne, głośne, skąpe **k-e** ⟨*interpretacje jakiegoś wydarzenia*⟩. **2.** Coś wywołuje, wywołało (takie lub inne) **k-e**. **3.** Rzecz ta nie potrzebuje, nie wymaga komentarzy ⟨*jest sama przez się jasna*⟩. **4.** Tekst wymaga, potrzebuje komentarza ⟨*przypisów objaśniających*⟩.

komentator **k.** tekstu, dzieła. **k.** radiowy, telewizyjny. **k.** sportowy (w radiu, w telewizji).

komercyjny *książk.* Cena, sprzedaż, wartość itp. **k-a** ⟨*wolnorynkowa, opłacalna*⟩. *przestarz.* Szkoła **k-a** ⟨*handlowa*⟩

komfort Urządzić co (mieszkanie, salę, wnętrze) z komfortem. Otoczyć kogo (się) komfortem. **k.** panuje gdzie.

komiczny **1.** Aktor **k.** ⟨*komik*⟩. **2. k-a** figura; mina; sytuacja ⟨*śmieszna, zabawna, humorystyczna*⟩. **3.** Opera **k-a** ⟨*opera buffo*⟩. **4.** Poemat, melodramat **k.**; epopeja **k-a** ⟨*o silnych pierwiastkach humoru*⟩. **5.** Rola **k-a** (w sztuce). **6.** *przestarz.* Autor **k.** ⟨*komediopisarz*⟩.

komin **1. k.** na staktu. **2.** Las kominów (fabrycznych). **3.** Czyścić **k.**; **k.** sterczy, wznosi się. **4.** Mina jak z komina ⟨*sroga, zadzierzysta*⟩. **5.** *przestarz.* Jeździć, wstępować itp. od komina (z komina) do komina ⟨*od domu do domu*⟩: Ojciec jego [...] od komina do komina jeździł i syna z sobą woził. *Orzesz. Niemn. II, 28.* **6.** Patrzeć, gdzie się z komina kurzy; zwietrzyć dym w kominie ⟨*wypatrywać, gdzie by się można pożywić; zorientować się, gdzie dają dobrze zjeść*⟩: Dokąd wędrujesz? Już-to, pasożycie, zwietrzyłeś dym w kominie? *Zabł. Amf. 161.* **7.** Zapisać coś węglem w kominie ⟨*żartobliwie o czymś niebywałym, rzadko się zdarzającym*⟩: No, no, co się stało! Kazik pierwszy na nogach! Węglem w kominie zapisać. *Perz. Uczn. 87.*

przysł. **8.** Zapisał kredą w kominie (Trzeba to w kominie zapisać) ⟨*osobliwe zdarzenie*⟩.

kominek **1.** Marmurowy **k.** ⟨*palenisko w ścianie, służące do ogrzewania pokoju, dziś rzadko spotykane*⟩. **2.** Latać itp. po kominkach, rzadziej na kominki ⟨*chodzić do znajomych na pogawędki, ploteczki*⟩: Obyty już on był trochę w świecie, gdyż z ojcem po różnych kominkach się włóczył. *Jun. Bracia 31.* **3.** *przestarz.* Jeździć od kominka do kominka ⟨*od domu do domu*⟩: Jeżdżąc od kominka do kominka poznał [...] oprócz rodzinnej Małopolski — Podole. *Wiedza 293, s. 6.* **4.** *daw.* Dać, skręcić, wywinąć, zwinąć kominka, nawywijać kominków ⟨*wycofać się zręcznie z jakiegoś przedsięwzięcia; użyć wykrętu, fortelu, zmienić niespodziewanie kierunek wysiłków, zamierzeń*⟩: Zwinął nagle kominka i skierował afekta swoje ku starszej Kłusowskiej. *Lam J. Rozmait. 254.* Liczygrosz, choć to niejeden z nim dłużnik kominków nawywijał, dziwił się przecież temu mataczowi. *Ossol. Nie użyje 13.*

kominowy *daw.* Podatek **k.** ⟨*kominowe*⟩.

komis brać co w **k.** Dać, oddać; przyjąć co w **k.**

komisariat **1. k.** milicji, policji. **2. k.** plebiscytowy ⟨*urząd powołany do przeprowadzenia plebiscytu*⟩. **3.** Zabrać, zaprowadzić kogo do komisariatu. **4.** Zatrzymać kogo w komisariacie.

komisja **1. k.** czego lub do czego: **k.** polityki zagranicznej sejmu; **k.** popierania nauki. **2.** Państwowa **K.** Planowania Gospodarczego (PKPG). **3. k.** do spraw kultury, **k.** do badań energii atomowej. **4. K.** do Ksiąg Elementarnych (w XVIII w.). **5. k.** arbitrażowa ⟨*organ państwowy na najwyższym szczeblu powołany do rozpatrywania sporów między instytucjami*⟩. **6. k.** cennikowa, kwalifikacyjna, lekarska, lokalowa, nadzorcza, podatkowa, porozumiewawcza, rekrutacyjna, rozjemcza, sanitarna. **7. K.** Edukacyjna (Edukacji Narodowej) ⟨*pierwsza w Europie centralna władza szkolna (ministerium* *oświecenia), działająca w Polsce w latach 1773—1794*⟩. **8. k.** rewizyjna ⟨*organ kontroli finansowej zarządu w spółdzielniach, stowarzyszeniach, spółkach itp. wybierany spośród członków*⟩. **9. k.** sejmowa.

komisowy Handel **k.**, sprzedaż **k-a** ⟨*sprzedaż na cudzy rachunek za określoną prowizją*⟩. Sklep **k.**

komisyjny 1. k. egzamin ⟨*składany wobec komisji*⟩. **2.** *praw.* List **k.** ⟨*pełnomocnictwo wydawane konsulowi przez rząd wysyłający*⟩. **3. k-e** otwarcie, przejęcie, stwierdzenie czego, **k-e** odbieranie robót ⟨*przez komisję*⟩.

komitet k. czego lub do czego: **K.** Frontu Narodowego. **k.** do walki z analfabetyzmem. **k.** centralny (KC) partii. **K.** Ekonomiczny Rady Ministrów. **K.** Obrońców Pokoju. **k.** honorowy, jubileuszowy; **k.** organizacyjny, strajkowy, wyborczy; **k.** partyjny; **k.** wykonawczy (partii); **k.** redakcyjny ⟨*zespół redaktorów jakiegoś wydawnictwa*⟩; **k.** rodzicielski (w szkole).

komitywa ⟨*przyjacielskie stosunki, zażyłość, poufałość*⟩ **1.** Bliższa, dobra, najlepsza, serdeczna **k. 2.** Być, żyć z kim w (najlepszej) komitywie. **3.** Dopuszczać, dopuścić kogo do (bliższej) komitywy. **4.** Wchodzić, wejść z kim w komitywę ⟨*zaprzyjaźnić się, nawiązać z kim bliższe stosunki*⟩: Weszłaś, jak widzę, w bliską komitywę z mamą. *Lut. Sprawa 61.*

komora 1. k. celna ⟨*urząd celny*⟩. **2. k.** dezynfekcyjna. **3. k.** fermentacyjna (w fabrykach tytoniu). **4. k.** gazowa: a) ⟨*komora dezynfekcyjna, służąca do dezynfekcji za pomocą gazu*⟩; b) ⟨*w obozach hitlerowskich pomieszczenie służące do mordowania ludzi gazem*⟩. **5.** *anat.* **k.** mózgu ⟨*szczelinowata przestrzeń wewnątrz mózgu, zawierająca płyn mózgowo-rdzeniowy*⟩. **6. k.** nabojowa (w broni palnej). **7.** *anat.* **k.** oka, **k.** serca a. sercowa, **k.** żołądka (u zwierząt przeżuwających) ⟨*przegroda*⟩. **8.** *zool.* **k.** powietrzna ⟨*przestrzeń w końcu jaja ptasiego, wypełniona powietrzem*⟩. **9.** *techn.* **k.** spalinowa (silnika). **10.** *żegl.* **k.** śluzowa ⟨*zamykana część kanału w obrębie śluzy*⟩. **11.** *przestarz.* Siedzieć, mieszkać itp. komorą a. na komorze ⟨*mieszkać w cudzym pomieszczeniu za opłatą lub za odrobek*⟩: Nie było we wsi chałupnika, ba, nawet i na komorze siedzącego chłopa, którego by nie odwiedziła. *Orkan Rozt. 103.*

komorne 1. Miesięczne, roczne **k.** ⟨*czynsz za mieszkanie*⟩. **2.** Opłacać, (za)płacić; obniżyć, podwyższyć (komu) **k. 3.** *przestrz.* Iść, wprowadzić się do kogo; przyjąć kogo na **k.** a. w **k.** ⟨*wynająć u kogo część mieszkania, stać się u kogo sublokatorem, komornikiem; wynająć komu część mieszkania*⟩. **4.** Mieszkać, siedzieć itp. na komornym, rzadziej w komornym *p.* komora: Siedział [...] na komornym, szukał dorywczej roboty, biedował. *Płomyk 4, 1952.*

komornik k. (sądowy): Zrobić komu zajęcie (mebli) przez komornika. *hist.* **k.** graniczny ⟨*zastępca podkomorzego, będący jednocześnie geometrą, mierniczym*⟩.

komórka 1. *fiz.* **k.** fotoelektryczna ⟨*fotokomórka*⟩. **2.** *biol.* **k.** organizmu żywego: **k-i** rozrodcze, mózgowe, nerwowe itp. **k-i** roślinne, zwierzęce. **3.** *przen.* **k.** społeczna. **4. k.** partyjna ⟨*najniższa jednostka organizacyjna; oddział*⟩. **5. k.** woskowa (w ulu). **6. k-i** do wynajęcia ⟨*gra, zabawa dziecięca*⟩.

komórkowy 1. Błona **k-a**; jądro **k-e**; narządy **k-e**. Budowa **k-a** ciał. **2.** *szt.* **k-a** emalia ⟨*emalia tworząca mozaikowaty obraz na jakiejś powierzchni dzięki pokryciu jej drucianą siateczką i wypełnieniu poszczególnych otworów tej siatki kolorową masą emaliową*⟩.

kompania 1. Liczna, wesoła **k.** ⟨*towarzystwo*⟩. **2. k.** honorowa ⟨*oddział oddający honory witanej osobistości*⟩. **3.** Dla kompanii ⟨*dla towarzystwa*⟩: Szedł tutaj dla wesołej kompanii. *Bartk. SPP.* **4. k.** karabinów maszynowych, piechoty, saperów, wojsk łączności itp. ⟨*zasadnicza jednostka organizacyjna w wojsku*⟩. **5.** Dotrzymać komu kompanii, *daw.* trzymać komu kompanię ⟨*towarzyszyć komu, bywać w czyim towarzystwie; być dobrym kompanem*⟩: Dotrzymywał kompanii najwprawniejszym biboszom, sypał anegdotami i kawałami. *Michał. Książ. 22.* **6.** *daw.* Trzymać kompanię z kim ⟨*utrzymywać z kim stosunki towarzyskie, przyjaźnić się z kim, bywać w czyim towarzystwie*⟩: Zawsze się kochał w wojnie i dlatego lubił ze mną lepiej niż z innymi kompanię trzymać, bom ja także wolał konia i dzidkę niż łacinę. *Sienk. Pot. I, 217.*

kompetencja ⟨*zakres uprawnień instytucji lub osoby*⟩ **1. k-e** służbowe. **2. k.** władz sądowych. **3.** Należeć do czyjej kompetencji. **4.** Podlegać czyjej kompetencji. **5.** Poddać kogo, co pod czyją kompetencję. **6.** Coś przechodzi, przekracza czyje **k-e**. **7. k.** czyja rozciąga się na co.

kompetencyjny Spór **k.**

kompleks 1. k. budynków, gmachów ⟨*zespół*⟩; **k.** dóbr, majątków, gruntów ⟨*klucz, obszar*⟩. **2.** *geol.* **k.** warstw ⟨*grupa warstw o wspólnych cechach*⟩. **3.** *psych.* **k.** niższości: Cierpieć na kompleks niższości. **4.** Pozbyć się kompleksu.

komplement ⟨*grzeczne słówko, pochlebstwo*⟩ **1.** Czczy, szczery, zdawkowy **k. 2.** Mówić, prawić **k-y. 3.** Sadzić się na **k-y. 4.** Sypać komplementami.

komplementacyjny Oficer **k.** ⟨*odkomenderowany do powitania gości i towarzyszenia im*⟩.

komplet 1. k. czego: **k.** bielizny, instrumentów, numerów (czasopisma), dzieł (pisarza), narzędzi (chirurgicznych). **2. k.** tańca, gimnastyki ⟨*grupa uczniów; lekcje organizowane poza szkołą*⟩. **3.** Chodzić na **k.** tańca. **4. k.** widzów (w teatrze, w kinie). **5. k.** do czego: a) ⟨*o osobach*⟩: **k.** do brydża; b) ⟨*o przedmiotach*⟩: **k.** do kawy. **6.** Tajne **k-y** ⟨*lekcje lub wykłady organizowane dla grup uczniów lub studentów w okresie zaborów przed I wojną światową i pod okupacją hitlerowską w okresie II wojny światowej*⟩: Uczyć się, studiować na tajnych kompletach. **7.** Być, przybyć, zebrać się, zastać kogo itp. w komplecie ⟨*w określonej liczbie osób potrzebnych lub dopuszczonych do czego*⟩: Sędziowie zebrani w komplecie. **8.** Zrywać, zerwać **k.** ⟨*nie dopuszczać do załatwienia sprawy przez uchylenie się od wzięcia udziału w posiedzeniu, którego prawomocność wymaga określonej liczby osób*⟩: Kiedy marszałek nie był po tej stronie, to deputaci obowiązani do niedopuszczenia sprawy nagle zrywali komplet zmyśloną chorobą albo odjazdem z trybunału niespodzianym. *Kit. Opis 208.*

kompletny 1. k. błazen, wariat ⟨*całkowity, zupełny*⟩: Trzeba być kompletnym błaznem, ażeby robić coś podobnego. *Prus SPP.* **2. k-a** cisza ⟨*zupełna*⟩. **3. k-a** edycja, **k-e** wydanie (dzieł, autora). **4. k.** niedołęga ⟨*w najwyższym stopniu, zupełny*⟩. **5. k-e** zero ⟨*o człowieku: bez znaczenia, bez żadnych kwalifikacji umysłowych i moralnych*⟩. **6. k.** zbiór (znaczków pocztowych) ⟨*bez defektów, bez luk*⟩.

komplikacja k-e chorobowe a. w chorobie. Grypa z komplikacjami. *geol.* **k.** tektoniczna ⟨*pogmatwane ułożenie utworów geologicznych*⟩.

kompozycja 1. malarska, **k.** muzyczna; **k.** szachowa; **k.** utworu; powieści, poematu. **2.** Klasa kompozycji, nauczyciel kompozycji (np. w szkole muzycznej). **3.** Teoria kompozycji.

kompres 1. k. z czego: **k.** z wody Burowa, z gorącego piasku. **2.** Gorący, zimny **k. 3.** Przyłożyć **k. 4.** Kłaść, stosować **k-y.**

kompresja k. budżetu; **k.** etatów ⟨*zmniejszenie wydatków (etatów) w stosunku do przewidzianych w budżecie*⟩. **k.** wydatków.

kompromis 1. k. między kim (a kim): **k.** między stronnictwami. **2.** Pójść, zgadzać się na **k. 3.** Wejść w **k.** z kim, z czym.

komtur *hist.* Wielki **k.** ⟨*zastępca wielkiego mistrza krzyżackiego*⟩.

komunia Pierwsza **k.** Przyjąć komunię, przystąpić do komunii.

komunikacja 1. k. kolejowa, piesza, samochodowa, tramwajowa; lądowa, morska, lotnicza, powietrzna; **k.** telefoniczna; podmiejska, międzymiastowa; **k.** bezpośrednia, stała, wewnętrzna itp. ⟨*środki lokomocji, środki komunikowania się*⟩. **2. k.** językowa ⟨*porozumiewanie się*⟩. **3.** Być z kim w (stałej) komunikacji ⟨*porozumiewać się (stale)*⟩. **4.** Uruchomić, utrzymywać (stałą) komunikację. **5.** Przerwać, przeciąć, utrudnić komunikację (samochodową, kolejową).

komunikat 1. k. prasowy, radiowy, urzędowy. **2. k.** o czym: **k.** o wydarzeniach, o wynikach konferencji, o śmierci, o stanie zdrowia (głowy państwa) itp. **3.** Opublikować, wydać **k.**

komunistyczny Ustrój **k.**; społeczeństwo **k-e**; Rewolucja **k-a**; partia **k-a**; **k.** związek młodzieży.

komunizm 1. Teoria, zasady komunizmu. Wielkie budowy komunizmu. **2.** Budować **k.**, głosić, szerzyć idee komunizmu. **3. k.** utopijny ⟨*marzycielski, pozbawiony teoretycznych podstaw naukowych*⟩.

komysz *przestarz.* Pójść w **k.** ⟨*pójść w kąt, na bok, stać się mało ważnym*⟩: Zakale weźmie się z Dębnem za ręce, a Burki pójdą w komysz. *Krasz. Jabl. II, 235.*

konać ⟨*być prawie umierającym*⟩ **1. k.** z czego: **k.** z głodu, z pragnienia. **2. k.** ze śmiechu ⟨*zaśmiewać się*⟩. **3.** *przen.* Dzień kona; słowa konają na ustach; lampa kona ⟨*gaśnie*⟩; serce w kim kona ⟨*zamiera*⟩.

koncentracja 1. k. myśli, uwagi (na czym) ⟨*skupienie*⟩. **k.** wysiłków ⟨*ześrodkowanie*⟩. **2.** *ekon.* **k.** kapitału; **k.** produkcji. **3.** *wojsk.* **k.** oddziałów, wojska itp. **4.** *chem.* **k.** roztworu ⟨*stężenie*⟩.

koncentracyjny Obozy **k-e** ⟨*obozy masowego wyniszczania więźniów (zakładane w czasie II wojny światowej przez hitlerowców)*⟩.

koncentryczny 1. k. ogień, obstrzał (artyleryjski) ⟨*skierowany ze wszystkich stron ku środkowi*⟩. **2.** Koła **k-e** ⟨*o wspólnym środku*⟩. **3.** *poligr.* **k-e** łamanie pisma.

koncept 1. Gotowy, szczęśliwy **k.** czego ⟨*myśl, pomysł, projekt*⟩. **2.** Płaski, tani **k.** ⟨*dowcip, żart*⟩. **3.** Ruszyć konceptem ⟨*wpaść na pomysł, zdobyć się na inicjatywę*⟩: Sam musiał ruszać konceptem, aby zrobić jak najwięcej. *Hulka Żyrar. 219.* **4.** *przestarz.* Sypać konceptami, sadzić się na koncepta ⟨*dowcipkować, żartować*⟩: Humory mieli wyśmienite, sypali konceptami jak z rękawa. *Oppman Warsz. 68.* **5.** Wpaść, wysilić się, zdobyć się na **k.** ⟨*na pomysł, na myśl szczęśliwą*⟩. **6.** *przestarz.* Wybić kogo z konceptu ⟨*wytrącić z równowagi, pozbawić pewności siebie*⟩: Po utracie bramek górnicy zostali zupełnie wybici z konceptu i wyraźnie zrezygnowali z wszelkich nadziei na zwycięstwo. *Sport. 44, 1954.* **7. k.** przychodzi komu do głowy. **8.** Konceptu zabrakło komu.

konceptowy *przestarz.* Urzędnik **k.** ⟨*sporządzający pisma urzędowe*⟩.

koncert 1. k. publiczny, kameralny ⟨*impreza artystyczna*⟩. **k.** fortepianowy, instrumentalno-wokalny, skrzypcowy, wiolonczelowy, symfoniczny; na fortepian, na orkiestrę ⟨*utwór muzyczny*⟩. **2. k.** czego: **k.** muzyki lekkiej, poważnej; **k.** śpiewu; **k.** życzeń (nadawany przez radio); *przen.* **k.** (poranny) ptasi; *żart.* **k.** koci, **k.** żab. **3.** Wystąpić w koncercie ⟨*o wirtuozie, śpiewaku*⟩. **4.** Dać **k.** gry aktorskiej, sportowej itp. ⟨*zagrać popisowo, po mistrzowsku, świetnie*⟩.

koncesja 1. Daleko sięgające, obustronne **k-e** ⟨*ustępstwa*⟩. **2. k.** w czym ⟨*ustępstwo w czym*⟩: Zrobił mi w tym koncesję. *SPP.* **3. k.** na co ⟨*zezwolenie władz na co*⟩: **k.** na prowadzenie warsztatu rzemieślniczego. **4.** Dać, dostać, mieć, uzyskać; cofnąć koncesję (na co) ⟨*zezwolenie*⟩. **5.** Robić, poczynić **k-e** na rzecz kogo, czego ⟨*ustępstwo na czyjąś korzyść*⟩.

koncha 1. *książk.* **k.** ślimaka; **k.** morska ⟨*muszla*⟩. **2. k.** uszna a. ucha (małżowina). **3.** Kryształowa, marmurowa **k.** ⟨*naczynie w kształcie konchy*⟩. **4.** *archit.* **k.** niszy ⟨*półokrągłe sklepienie w kształcie konchy*⟩.

kondolencja Składać, złożyć **k-e.** Wyrażać komu kondolencję.

kondukt k. pogrzebowy, żałobny. Iść za konduktem, iść w kondukcie. **k.** rusza, przeciąga (przez ulice miasta).

kondycyjny Obóz, trening **k.**

konfederacja *hist.* **1.** Zawiązać, zrobić konfederację ⟨*w dawnej Polsce: związek szlachty dla obrony bezpieczeństwa kraju lub dla realizacji politycznych postulatów skonfederowanych*⟩. **2.** Przystąpić do konfederacji. **3. k.** barska, targowicka. **4.** *polit.* **k.** państw ⟨*związek państw dla realizacji wspólnych celów; sojusz, liga*⟩.

konfekcja k. męska, damska. Sklep konfekcji a. z konfekcją.

konferansjerka ⟨*słowo wiążące*⟩: Prowadzić konferansjerkę ⟨*zapowiadać program na koncertach estradowych, rewiach itp.*⟩.

konferencja 1. Krótka, dłuższa **k.** ⟨*rozmowa; narada*⟩. **2. k.** między kim a kim. **3. k.** w sprawie czego: **k.** w sprawie metod badawczych. **4. k.** pokojowa. **5. k.** prasowa ⟨*zebranie dziennikarzy, na którym przedstawiciel jakiegoś urzędu udziela im wywiadu*⟩. **6. k.** robocza ⟨*przygotowawcza*⟩. **7.** Brać udział w konferencji. **8.** Odbyć, mieć z kim konferencję ⟨*rozmowę, naradę*⟩. **9.** Wysłać delegata na konferencję. **10.** Zwołać konferencję.

konferencyjny Sala **k-a**; stół **k.**: Zasiąść przy stole konferencyjnym.

konfesata *daw.* Brać, wziąć kogo na konfesatę a. na **k-y** ⟨*wziąć na spytki, wypytać się*⟩: Brałem go z początku dobrze na konfesaty, a nic nie wydusiwszy, dałem pokój. *Krasz. Int. 38.*

konfidencja *książk.* ⟨*poufałość, zażyłość*⟩ **1.** Wielka, zbytnia **k. 2.** Dopuścić kogo do konfidencji. **3.** Żyć z kim w (wielkiej) konfidencji. **4.** Wdawać się z kim w **k-e.**

konfiskata ⟨*zajęcie przez władze*⟩ **1. k.** mienia, majątku, dóbr. **2. k.** przemycanego towaru. **3. k.** na rzecz kogo, czego: **k.** na rzecz państwa, skarbu. **4. k.** nakładu (czasopisma, książki) ⟨*wycofanie z obiegu na skutek interwencji cenzury*⟩. **5.** Orzec konfiskatę (czego). **6.** Podlega coś, nie podlega konfiskacie. **7.** Skazać na konfiskatę (majątku). **8.** Ulec konfiskacie (o kontrabandzie). **9.** Znieść konfiskatę.

konflikt 1. Nieunikniony, ostry **k.** ⟨*kolizja interesów; zatarg*⟩. **2. k.** w dramacie ⟨*w utworze dramatycznym*⟩. **3. k.** parlamentarny, międzynarodowy; **k.** zbrojny. **4. k.** między kim a kim: **k.** między proletariatem rolnym a obszarnikami. **5. k.** kogo, czego — z kim, z czym: **k.** dwu pokoleń. **k.** z własnym społeczeństwem, z władzą, z prawem. **6.** Popaść w **k.** (z kim, z czym). **7.** Wywołać **k.**

konfuzja *przestarz.* ⟨*zawstydzenie, zakłopotanie, zmieszanie*⟩: Wielka **k.**; **k.** ogarnia, spotyka kogo: Jak alkiermes wskroś spłonęła — mnie konfuzja ogarnęła, tak że wziąwszy za pas nogi, chciałem drapnąć za trzy progi. *Fredro A. Zem. 59.*

kongenialny k. przekład ⟨*nie ustępujący oryginałowi*⟩.

kongres ⟨*zjazd*⟩ **1.** Krajowy, międzynarodowy, światowy **k.**; **k.** zjednoczeniowy (partii, stronnictw). **k.** pedagogiczny. **2. K.** Wiedeński. **3.** Światowy **K.** Obrońców Pokoju. **4.** Brać, wziąć udział w kongresie. **5. k.** zbiera się.

kongresowy Królestwo **K-e** a. Polska **K-a** ⟨*Królestwo Polskie utworzone na Kongresie Wiedeńskim w 1815 r.*⟩.

kongruencja *mat.* ⟨*zgodność, przystawanie*⟩: **k.** figur ⟨*przystawanie figur geometrycznych*⟩. **k.** liczb ⟨*podzielność różnicy liczb przez liczbę całkowitą*⟩.

koniczyna *bot.* **1. k.** biała, **k.** szkarłatna ⟨*inkarnatka*⟩. **2.** Czterolistna **k.** ⟨*liść koniczyny o czterech działkach, rzadko spotykany*⟩: Czterolistna koniczyna jest symbolem szczęścia. *SL.*

koniec 1. k. ołówka, nosa, kija, palca itp. ⟨*część końcowa*⟩. **2. k.** ulicy, wsi: Mieszkać na końcu wsi. **3. k.** miesiąca ⟨*ostatnie dni miesiąca*⟩. **4. k.** roku szkolnego ⟨*zakończenie*⟩. **5. k.** pieśni, dzieła, rozdziału ⟨*ostatnia część*⟩. **6. k.** wyrazu ⟨*zakończenie*⟩. **7. k.** świata: a) ⟨*kres istnienia świata*⟩; b) ⟨*harmider, zamieszanie*⟩: Zrobił się wrzask i koniec świata: Ludzie krzyczeli, pies wył, skrępowany baran beczał, kogut szalał i tańczył, wiatr gwizdał. *Makusz. O dwóch 13*; c) ⟨*okrzyk wyrażający wielkie zdumienie; niebywałe! niesłychana rzecz!*⟩: Stanęła jak wryta. Koniec świata — szepnęła — niczemu się już dziwić nie można! *Sewer Nafta III, 71.* **8.** Do końca świata ⟨*bardzo długo; nie wiadomo jak długo*⟩: Każe czekać na siebie do końca świata. **9.** Na **k.** świata, na końcu świata, z końca świata ⟨*gdzieś bardzo daleko, nie wiadomo gdzie, dokąd, skąd*⟩: Iść na koniec świata, być na końcu świata. Mieszka gdzieś na końcu świata. Miałem ochotę wybiec z hotelu i biec gdzieś aż na koniec świata. *Lam J. Głowy III, 31.* **10.** Obibok z końca świata. **11.** Smutny, tragiczny **k.** ⟨*koniec życia, śmierć, zgon*⟩: Smutny był koniec jego pierwszej żony. *Słow. SW.* **12.** Szary **k.** ⟨*ostatnie, poślednie miejsce, szczególnie przy stole; osoby siedzące na ostatnim miejscu*⟩: Być, znaleźć się na szarym końcu (również *przen.*). **13.** Bez końca: a) ⟨*bardzo długo; bezustannie*⟩: Gadać bez końca. Ciągnąć się bez końca. Szli i szli bez końca; b) *daw.* ⟨*bez liku, mnóstwo*⟩: Było ubożuchnych, uboższych od kmieci bez końca. *Lel. Polska II, 305.* **14. k.** końców a. **k.** końcem ⟨*ostatecznie, wreszcie*⟩: Z trudnością nawiązuje się rozmowa. Ale koniec końców porozumieć się musimy. *Kosiak. Now. 34.* **15.** I **k.**, i na tym **k.** ⟨*wyrażenie podkreślające stanowczość wypowiedzi, kończące wypowiedź; i basta, i już, i tyle, nie ma o czym mówić*⟩: Każdy robi, co do niego należy, i koniec. *Orzesz. Z różnych III, 300.* **16.** Nie koniec na tym ⟨*coś ma ciąg dalszy, rozwija się nadal*⟩: Dla mnie patentem będzie dopiero dyplom uniwersytecki. A i na tym jeszcze nie koniec. *Gomul. Wspom. 291.* **17.** Na **k.**, w końcu ⟨*nareszcie, wreszcie, ostatecznie; na zakończenie*⟩: Niechcic dał się na koniec wciągnąć w spór. *Dąbr. M. Noce II, 91.* Na ten widok Józefa ogarnęło naprzód zdziwienie, potem duma, w końcu złość. *Prus Przem. 63.* **18.** Od końca do końca, z końca do końca, z końca w koniec ⟨*od jednego brzegu, krańca do drugiego; w całości, od początku do końca*⟩: Młodości! ty nad poziomy wylatuj, a okiem słońca ludzkości całe ogromy przeniknij z końca do końca. *Mick. Wiersze 102.* **19.** Od początku do końca ⟨*wszystko, jak było; cały przebieg czego*⟩: Opowiedzieć wszystko, od początku do końca. **20.** Pod **k.** (czego) ⟨*w końcowym momencie, w końcowej fazie, na schyłku czego*⟩:

Pod koniec życia, urzędowania, panowania itp. **21.** *daw.* Tym końcem ⟨*w tym celu, dlatego też*⟩: Trzeba było starać się o dochody postronne. Tym końcem hrabiowie trzymali mnogość rycerstwa gotowego na wszelkie ich rozkazy. *Jeż cyt. Dor. Jęz. 325.* **22.** Czekać, dotrwać końca. **23.** Dobiegać końca ⟨*kończyć się*⟩: Lato dobiegało końca. **24.** Dojść końca a. do końca z kim ⟨*porozumieć się, dojść do ładu*⟩: Ale kto kiedy końca dojdzie z kobietami, kogoż ich chytra mądrość nie zwiedzie, nie zmami? *Fredro A. Ciot. 35.* **25.** Mieć co na końcu języka ⟨*chcieć co powiedzieć, ale nie móc (albo nie chcieć) sobie na razie przypomnieć*⟩: Miał całą sprawę na końcu języka, ale tylko się hamował przez wzgląd na obecność doktora. *Breza Niebo 186.* **26.** Coś jest, znajduje się na końcu języka, coś można znaleźć na końcu języka ⟨*o coś łatwo się dopytać, można dokąd trafić pytając*⟩: Wszelką drogę na końcu języka znaleźć można. *Orzesz. Bene 183.* **27.** Mieć się ku końcowi ⟨*kończyć się*⟩: Uroczystość miała się ku końcowi. **28.** Nie ma a. nie było czemuś końca (np. kłopotom, opowiadaniom, powitaniom, skargom ⟨*coś bardzo długo trwa albo trwało*⟩: Przywitaniom i wspominkom nie było końca. *Solski Wspom. I, 33.* Nie ma (czemu) końca i miary. **29.** Położyć czemu **k.** ⟨*przeszkodzić dalszemu rozwojowi czego; zahamować, powstrzymać, zakończyć co*⟩: Powstał [...] rwetes, któremu położył dopiero koniec sam rotmistrz. *Lam J. Głowy II, 138.* **30.** Wiązać **k.** z końcem ⟨*z trudem się utrzymywać, żyć z małych funduszów, zaspokajając pierwsze potrzeby, z miesiąca na miesiąc*⟩: Trzeba było dobrze łatać, żeby jakoś związać koniec z końcem. *Nałk. Z. Dom kob. 28.* **31.** Wyszło mu na zły **k.** ⟨*wyszło mu na złe, spotkało go coś złego*⟩. **32.** Zacząć od cienkiego końca ⟨*zacząć od pracy lżejszej, łatwiejszej*⟩. **33.** Zawiązać węzeł, a końce utopić w wodzie, wsadzić w wodę ⟨*zatrzeć ślady przeprowadzonej sprawy, intrygi; zataić, ukryć co*⟩: Moja dyplomacja kobieca umie zawiązać węzeł i końce utopić w wodzie. *Sienk. Dram. 130.* **34.** **k.** następuje, zbliża się. **35.** **k.** czyjś bliski ⟨*czyjaś śmierć*⟩. **36.** Być bliskim końca ⟨*śmierci*⟩. *przysł.* **37.** Miłe złego początki, lecz koniec żałosny. **38.** W każdej rzeczy patrz końca.

konieczność **1.** Nieunikniona, nieubłagana, smutna, twarda, wyższa **k.**; **k.** dziejowa. **2.** **k.** ruchu. **3.** *filoz.* **k.** logiczna, **k.** przyczynowa. **4.** Z konieczności (robić co): Zaciągać długi, pracować, znaleźć się gdzie z konieczności. **5.** Coś jest, staje się (smutną, nieuniknioną) koniecznością: Czytanie stało mi się potrzebą, nałogiem, koniecznością. *Krasz. SW.* **6.** Poddać się, ulec konieczności. **7.** Pogodzić się z koniecznością. **8.** Przyciśnięty, zmuszony koniecznością. **9.** Traktować co jako **k.** **10.** **k.** skłania, zmusza kogo do czego.

konieczny **1.** **k.** dla kogo ⟨*w odniesieniu do organizmów żywych: niezbędny*⟩: Spokój konieczny dla człowieka; pożywienie konieczne dla zwierząt; wilgoć konieczna dla roli. *SPP.* **2.** **k.** do czego ⟨*w odniesieniu do rzeczy martwych, czynności lub stanów: nieodzowny*⟩: Zapasy konieczne do podróży. *SPP.* **3.** **k.** obowiązek; warunek **k.**; **k-e**, najkonieczniejsze potrzeby. **4.** *praw.* Obrona **k-a** ⟨*działanie zmierzające do odparcia bezpośredniego bezprawnego zamachu na jakiekolwiek dobro własne lub innej osoby (działanie takie nie jest przestępstwem)*⟩. **5.** *filoz.* Sąd **k.** ⟨*wynikający z przesłanek, nie dający się zaprzeczyć*⟩. **6.** Zło **k-e** ⟨*rzecz, sprawa przykra, lecz nie dająca się uniknąć*⟩. **7.** Uważać co za **k-e** ⟨*za nieodzowne, niezbędne*⟩.

konik **1.** **k.** drewniany, **k.** na biegunach ⟨*zabawki dziecinne wyobrażające konia*⟩. **2.** **k.** morski ⟨*gatunek ryby morskiej o głowie przypominającej głowę konia*⟩. **3.** *zool.* **k.** polny ⟨*pasikonik*⟩. **4.** **k.** zwierzyniecki ⟨*lajkonik, rodzaj ludowej uroczystości w Krakowie*⟩. **5.** **k.** od haftki ⟨*haczyk*⟩. **6.** Dosiadać, dosiąść, wsiąść na swego konika ⟨*zaczynać mówić na ulubiony temat*⟩: Nicholsonowi rozwiązywał się język. Dosiadał swego konika: filozofii. *Kurek Ocean 234.* **7.** Mieć swego konika; to jego **k.**; wpaść na swego konika ⟨*ulubiony temat rozmów*⟩: Pod koniec rozmowy [...] gdym o podróżach coś począł, wpadła na swego konika, że kraj własny nad wszystko przenosi. *Krasz. Pam. 172.*

koniunktura **1.** Chwilowa, dobra, pomyślna, wyjątkowa, zła **k.** **2.** **k.** polityczna; gospodarcza, rynkowa. **3.** **k.** w czym: **k.** w handlu, w przemyśle.

konkieta Zrobić konkietę ⟨*odnieść sukces we flircie, w zalotach itp.*⟩: Żył w tym przekonaniu, że w Galicji, gdzie nogą stąpi, zrobi jakąś konkietę. *Lam J. Kor. 57.*

konkluzja **1.** W konkluzji ⟨*w zakończeniu*⟩: Rozgadał się na dobre i w konkluzji rzekł [...] *Prus Dusze 211.* **2.** Dojść do konkluzji ⟨*do wniosku*⟩: Przeciwnicy klasycznej definicji prawdy [...] dochodzą do konkluzji, że prawdziwość myśli polega na jej oczywistości. *Ajd. Zagadn. 29.*

konkurencja **1.** Nieuczciwa, uczciwa; niezdrowa, zdrowa; niebezpieczna **k.** **2.** **k.** z kim, z czym: **k.** towarów krajowych z zagranicznymi. **3.** **k.** sportowa ⟨*rozgrywka w danym rodzaju sportu*⟩. **4.** (Coś jest) bez konkurencji ⟨*coś jest znakomite, bezkonkurencyjne*⟩: Wstęp chóralny do „Cavalerii“ jest bez konkurencji. *Makusz. Bezgrz. 151.* **5.** Walczyć z konkurencją. **6.** Wytrzymać konkurencję: Małe warsztaty rzemieślnicze nie wytrzymują konkurencji z wielkimi zakładami przemysłowymi. **7.** **k.** zagraża komu.

konkurs **1.** Otwarty, zamknięty **k.** **2.** **k.** dramatyczny, literacki. **3.** **k.** na co: **k.** na sztukę sceniczną, na nowelę, na pomnik itp.: Ogłoszono konkurs na posadę inżyniera powiatowego. *SPP.* **4.** **k.** kogo, czego ⟨*w odniesieniu do osób, przedmiotów lub czynności, które się wysuwa do współzawodnictwa w konkursie*⟩: Stanęliśmy do konkursu szybkości (w biegu). **k.** matur; **k.** skoków (w narciarstwie). **5.** Uczestnik konkursu. **6.** Brać, wziąć udział w konkursie. **7.** Nadesłać, zgłosić pracę, utwór na **k.** **8.** Ogłosić **k.** na co. **9.** Stawać do konkursu ⟨*podejmować się wykonania pracy przeznaczonej na konkurs, brać udział w konkursie*⟩.

konkursowy *praw.* Masa **k-a** ⟨*masa upadłości*⟩. Praca **k.** ⟨*zgłoszona na konkurs*⟩. Sąd **k.**

konkury *przestarz.* Iść, chodzić, posunąć, uderzyć w **k.**; *daw.* iść w konkur ⟨*ubiegać się o rękę panny*⟩: Powiadają, że idzie w konkur o rękę jejmości. *Kaczk. Olbracht. III, 84.*

konnica *przestarz.* ⟨*kawaleria*⟩: **k.** łanowa. Oddział, pułk, szwadron konnicy. Szarża konnicy.

konno Jechać, jeździć **k.** Odbyć przejażdżkę **k.** Siąść **k.** na krześle, na ławie itp. ⟨*okrakiem*⟩: Nie zdejmując palta, siadł konno na krześle i wsparł głowę na poręczy. *Berent Próchno 222.*

konny 1. k-a dorożka; **k.** ekwipaż, wóz, zaprzęg. **2. k-a** przejażdżka ⟨*na koniu*⟩. **3. k.** jeździec, oddział, posłaniec, rycerz; strzelcy **k-i. 4.** *daw.* Kolej **k-a** ⟨*konna komunikacja tramwajowa; konny tramwaj*⟩. **5. k-a** policja. **6.** Posąg **k.** ⟨*postać na koniu*⟩. **7.** Tramwaj **k. 8.** Wyścigi **k-e.**

konopie 1. k. indyjskie ⟨*gatunek konopi dostarczających środka odurzającego — haszyszu*⟩. **2.** Trzeć, międlić **k. 3.** Wyrwać się, wyskoczyć jak filip z konopi ⟨*powiedzieć co niestosownego, pozbawionego sensu*⟩. *p.* filip.

konsekwencja 1. k. w czym: a) ⟨*prawidłowość wnioskowania, logiczność*⟩: Konsekwencja w rozumowaniu nic nie pomoże, skoro założenia są fałszywe; b) ⟨*konsekwentne działanie*⟩: Konsekwencja w wykonaniu planu. **2.** Naturalne, przykre **k-e** ⟨*skutki, rezultat czego*⟩. **3.** Z konsekwencją (co robić) ⟨*konsekwentnie*⟩: Działać z konsekwencją, bronić swego stanowiska, poglądu z konsekwencją. Z żelazną konsekwencją dążyć do celu. **4.** Narażać się na przykre **k-e. 5.** Coś pociąga za sobą (takie lub inne) **k-e. 6.** Ponieść, ponosić **k-e** czego ⟨*doświadczyć skutków czego*⟩. **7.** Wyciągnąć, wyciągać **k-e** z czego ⟨*wnioski, nauki*⟩. **8.** Wyciągnąć, wyciągać **k-e** w stosunku do kogo ⟨*odpowiednio (za)reagować na czyje postępowanie*⟩.

konserwatorium 1. k. muzyczne ⟨*szkoła muzyczna*⟩. **2.** Profesor **k. 3.** Uczęszczać, wstąpić do **k. 4.** Ukończyć **k.**

konserwowy Groszek **k.**; fasolka **k-a**; ogórki, szparagi **k-e.** Puszka **k-a** ⟨*z konserwami; przeznaczona do konserw*⟩.

konsolidacja ⟨*zespolenie, umocnienie*⟩ **1. k.** społeczeństwa, państwa. **2.** *praw. ekon.* **k.** długów ⟨*zamiana krótkoterminowych na długoterminowe*⟩.

konspiracja Być w konspiracji; należeć do konspiracji ⟨*do spisku, do organizacji tajnej*⟩. Pracować w konspiracji: a) ⟨*konspiracyjnie*⟩; b) ⟨*w organizacji tajnej*⟩.

konsternacja Ogólna, zupełna **k.** Nastąpiła, powstała, zapanowała **k.** ⟨*zakłopotanie*⟩. Sprawić, wywołać konsternację.

konstrukcyjny ⟨*dotyczący konstrukcji*⟩ **1.** Rysunek **k. 2.** Wady **k-e** ⟨*w aparacie, maszynie, silniku itp.*⟩. **3.** Zadanie **k-e** ⟨*w geometrii: polegające na wykreśleniu figury, na podstawie pewnych danych*⟩.

konstruktywny ⟨*tworzący konstrukcję, umiejętny w konstruowaniu*⟩: Talent **k.**

konstytucja 1. K. Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej. **2. k.** burżuazyjna, republikańska. **3. K.** 3 Maja. **4.** Projekt, reforma konstytucji. **5.** Nadać konstytucję. **6.** Przysięgać na konstytucję. **7.** Uchwalić konstytucję. **8.** Człowiek słabej konstytucji ⟨*budowy ciała*⟩.

konstytucyjny 1. k-a forma rządu. **2.** Ustawa **k-a** ⟨*konstytucja*⟩. **3.** Sejm **k.** ⟨*powołany do uchwalenia konstytucji*⟩. **4.** Tłuszcz **k.** ⟨*stanowiący składnik tkanki organizmu*⟩. **5.** *chem.* Woda **k-a** ⟨*woda jako składnik związków chemicznych*⟩. **6.** *psych.* Typy **k-e**: a) ⟨*konstytucjonalne typy psychiczne*⟩; b) ⟨*typy budowy organizmów na podstawie całokształtu cech organicznych*⟩.

konsul k. generalny; **k.** honorowy.

konsularny 1. Placówka, służba **k-a. 2.** Urzędnik **k. 3.** Mąż **k.** ⟨*konsul miejski w starożytnym Rzymie*⟩. **4.** Władza **k-a** ⟨*w dawnym Rzymie*⟩.

konsultacja ⟨*rada, porada*⟩: Przeprowadzić konsultację z kim (np. z autorem). Zgłosić się na konsultację (do profesora).

konsumpcja ⟨*spożycie, zużywanie*⟩ **1. k.** środków żywnościowych, napojów alkoholowych, towarów. **2.** Woda zdatna do konsumpcji ⟨*do picia, do używania do środków żywnościowych*⟩. **3.** Duża, mała, nadmierna **k.** (czego).

konsylium k. lekarskie a. lekarzy. Brać udział w **k.** Urządzić, złożyć **k.** Zwołać **k.**

konsystorski Sąd **k.** Dziewica **k-a** ⟨*rozwódka, która otrzymała rozwód na tej podstawie, że konsystorz uznał jej małżeństwo za niebyłe (wyrażenie wprowadzone przez Boya)*⟩.

konszachty Mieć, prowadzić z kim **k.** ⟨*tajemne układy, porozumienia, knowania*⟩: Miała (z nimi) zadawnione konszachty. *Żer. SPP.* Wchodzić w **k.**, *daw.* również w konszacht ⟨*spiskować, prowadzić tajemne układy*⟩: Przymierze wznowione [...] miało powściągnąć zamysły książąt niemieckich, wchodzących w konszacht z malkontentami. *Szujski Roztrz. 215.*

kontakt 1. Bliski, żywy **k.** ⟨*styczność, łączność*⟩. **2. k.** (elektryczny, ścienny) ⟨*urządzenie do włączania prądu*⟩: Przekręcić, włączyć kontakt. **3. k.** z kim, z czym: **k.** z ludźmi, z organizacją, z radiostacją itp. **4.** Być, pozostawać z kim, z czym (w stałym) kontakcie. **5.** Nawiązać **k. 6.** Utrzymywać, zachować, zerwać **k. 7. k.** urywa się.

kontemplacja 1. Błoga, cicha, długa, ekstatyczna, głęboka, marzycielska, niema **k. 2. k.** religijna. **3.** Oddawać się kontemplacji. **4.** Pogrążyć się w kontemplacji. **5.** Utonąć, zatopić się w kontemplacji.

kontenans *książk.* **1.** Tracić **k.** ⟨*rezon, pewność siebie*⟩. **2.** Nabrać kontenansu. **3.** Odzyskać **k. 4.** Zbić kogo z kontenansu ⟨*wytrącić z równowagi, zbić z tropu*⟩: Urbanowiczówna się uśmiechnęła, a mnie to zbiło z kontenansu. *Chłęd. Pam. I, 178.*

kontent *przestarz.* **1. k.** z kogo, z czego ⟨*zadowolony, rad z czego*⟩: Droga Mamo, są czasem chwile, w których myślę, że ty byś była ze mnie kontenta. *Słow. Listy I, 145.* **2. k.** z siebie. **3.** *daw.* **k.** czym a. na czym ⟨*poprzestający na czym, organiczający się do czego*⟩: Kontent na miernym, z łez zysków nie łowię. *Zab. XII/1, 1775, s. 32.*

przysł. **4.** Kontent głupi, że oszalał. **5.** Kontent, jakby go na sto koni posadził.

konto 1. Mieć własne **k.**, mieć **k.** w banku. **2.** Wpłacić na czyje **k. 3.** Otworzyć, zamknąć **k. 4.** Obciążyć

k. 5. Na **k.** ⟨*na karb, na rachunek czyj, czyim kosztem, na odpowiedzialność czyją*⟩: Ani chybi panowie strzelcy [...] na konto królewskie chcą sobie kilkoro rogaczów ubić. *Bogusł. W. Henryk 57.* **6.** *przestarz.* Brać co na **k.** ⟨*kupować na kredyt*⟩.

kontrafałda k. płaska ⟨*zaprasowana*⟩. *pot.* Nie zawracaj kontrafałdy ⟨*nie zawracaj głowy*⟩: Nie zawracaj kontrafałdy, że w Warszawie byłeś i na Saską Kępę wcale nie jeździłeś. (*Feliks Schober „Podróż po Warszawie" 1875*). *SPP.*

kontrakt 1. k. dzierżawczy. **2. k.** małżeński, ślubny ⟨*intercyza*⟩. **3.** Warunki kontraktu. **4.** Spisać, podpisać, przedłużyć, odnowić, wypowiedzieć, zerwać **k.** 5. Zawrzeć z kim **k. 6. k.** wygasa, kończy się, skończył się.

kontraktowy Pracownik, robotnik **k.** ⟨*nieetatowy; zatrudniony na podstawie okresowej umowy*⟩.

kotramarka *pot.* Nie zawracaj kontramarki ⟨*nie zawracaj głowy*⟩. *por.* Kontrafałda.

kontrast 1. Jaskrawy **k. 2. k.** barw. 3. **k.** charakterów. **4.** Zasada kontrastu (w estetyce). **5. k.** czego z czym: **k.** wesołości otoczenia z czyimś (własnym) smutkiem. **6. k.** między czym a czym. **7.** *fiz.* **k.** jednoczesny. **8.** *filoz.* Kojarzenie przez **k.** ⟨*oparte na przeciwnych cechach przedmiotów kojarzonych*⟩. **9.** Posługiwać się kontrastami (w opowiadaniu, w przedstawianiu czego). **10. k.** zachodzi (po)między czym a czym.

kontrastowy 1. Barwy **k-e. 2.** *fot.* Film, negatyw **k.**; gradacja, odbitka **k-a**; zdjęcie **k-e. 3.** *med.* Środek **k.** ⟨*cieniujący, środek wstrzykiwany do jam ciała, narządów lub tkanek przy prześwietleniach*⟩.

kontrola 1. k. czego: **k.** biletów; pracy, obecności, ruchu itp. **2. k.** nad kim, nad czym: Lipecka miała możność kontroli nad nią i nad mężem. *Perz. SPP.* **3.** Ścisła, skrupulatna **k. 4. k.** społeczna. **5.** Być, znajdować się pod kontrolą czyją. **6.** Poddać kogo, co kontroli; pod kontrolę czyjąś. **7.** Podlegać kontroli. **8.** Prowadzić kontrolę czego. Przeprowadzać kontrolę. **9.** Rozciągnąć, rozciągać nad kim, nad czym kontrolę: Gdy wrócił ze świątyni Hator, przestaliśmy nawet rozciągać nad nim kontrolę. *Prus SPP.* **10.** Ujść kontroli. **11.** Wyłamać się, wymykać się spod kontroli. **12.** *pot.* **k.** będzie, przyjdzie ⟨*osoby kontrolujące*⟩. Przygotujcie księgi, bo za chwilę przyjdzie tu kontrola.

kontrolny 1. Etykieta **k-a. 2.** Przyrządy, urządzenia **k-e** ⟨*kontrolujące, służące kontroli*⟩. **3.** Punkt **k.** (ruchu kolejowego, kołowego).

kontrybucja ⟨*okup, haracz*⟩ **1. k.** w czym: **k.** w pieniądzach, w naturze (w zbożu itp.). **2.** Naznaczyć, ściągnąć, zapłacić kontrybucję. **3.** Obłożyć (miasto, mieszkańców, kraj) kontrybucją. **4.** Wybierać **k-e.**

kontur 1. Delikatny, ostry, wyraźny, niewyraźny **k.** (również w *lm*). **2. k-y** budynku, postaci (osoby) czyjej. **3. k.** rysunku ⟨*linia obwodząca rysunek*⟩: Obwieść, obrysować (motyw, cały rysunek) konturem. **4.** Odrzynać się, rysować się (wyraźnym) konturem na tle czego. **5.** Zarysować, zaznaczyć **k-y.** 6. **k-y** czego zarysowują się; zacierają się, zlewają się.

konturowy Linia **k-a**; mapa **k-a.**

kontuszowy k-a powieść, komedia; **k-e** opowiadanie ⟨*odtwarzająca(-e) środowisko szlacheckie*⟩.

kontuzja 1. Ciężka, silna **k.** ⟨*porażenie organizmu wskutek stłuczenia, uderzenia, podmuchu eksplozji*⟩. **2. k.** w głowę. **3.** Otrzymać kontuzję. **4.** Doznać, ulec kontuzji (np. w sporcie). **5.** Spowodować kontuzję: Niefortunny upadek spowodował kontuzję zawodnika.

kontynent Daleki; afrykański, amerykański, australijski, azjatycki, europejski **k.**

kontynentalny Blokada **k-a**, system **k.** *hist.* ⟨*system polityki gospodarczej wprowadzony przez Napoleona w r. 1806, nakazujący państwom sprzymierzonym z Francją zerwanie stosunków handlowych z Anglią*⟩.

kontyngent (*przestarz.* **kontyngens**) **1. k.** zbożowy. **2. k.** importowy. **3. k.** rekrutów ⟨*określona liczba żołnierzy, którzy mają być powołani do służby*⟩. **4.** Oddawać, ściągać **k. 5.** Spełnić obowiązek dostarczenia kontyngentu [nie: spełnić kontyngent]. *SPP.*

konwaliowy Perfumy **k-e** ⟨*o zapachu konwalii*⟩. Krople **k-e** ⟨*lek nasercowy*⟩.

konwenans ⟨*zwyczaj towarzyski*⟩ **1.** Światowy **k. 2.** (Po)gwałcić **k. 3.** Robić co dla konwenansu. **4. k.** chce (czego), nakazuje (co): Robi to, bo tak chce konwenans miejscowy.

konwencja ● ⟨*umowa międzynarodowa*⟩ **1. k.** polsko-czeska, polsko-radziecka itp. **2. k.** celna, kulturalna; handlowa, osiedleńcza, pocztowo-telegraficzna, turystyczna. **3. k.** autorska ⟨*zabezpieczająca prawa autorskie obywateli państw-kontrahentów*⟩. **4. k.** o czym: **k.** o współpracy gospodarczej, o wymianie ludności. **5.** Odnowić, ratyfikować konwencję. **6.** Zawrzeć (z kim) konwencję.

● **7.** Nie pisana **k.** ⟨*ogólnie: umowa*⟩: Między mną, ojcem i stryjem Józefem istniała nie pisana konwencja, polegająca na wygłaszaniu różnych wymyślnych nonsensów w sposób naturalny i niewymuszony. *Warsz. młod. 77.* **8. k.** literacka: a) ⟨*przepisy o zawieraniu umów o dzieło*⟩; b) ⟨*przyjęty zwyczaj; maniera cechująca utwór lub pisarza*⟩. **9.** Zakłamane, mieszczańskie **k-e** ⟨*utarte zwyczaje, konwenanse*⟩.

konwencjonalny 1. Broń **k-a** ⟨*dopuszczalna przez konwencję (z wykluczeniem broni masowej zagłady, jak np. gazy, broń chemiczna, bakteriologiczna, atomowa, wodorowa itp.)*⟩. **2. k-a** grzeczność ⟨*oparta na konwenansie, uprzejmościowa*⟩. **3.** Kara **k-a** ⟨*konwencyjna*⟩.

konwencyjny Kara **k-a** ⟨*kara za niedotrzymanie umowy*⟩.

konwent k. seniorów ⟨*rada starszych w parlamencie*⟩. *hist.* **K.** (Narodowy) ⟨*w okresie rewolucji burżuazyjnej we Francji: zgromadzenie ustawodawcze*⟩.

konwersacja ⟨*rozmowa; ćwiczenia w rozmowie na lekcji obcego języka*⟩ **1.** Intymna, przyjemna, serdeczna; ożywiona **k.** ⟨*rozmowa*⟩. **2.** Lekcja konwersacji. **3.** Prowadzić konwersację. **4.** Zabawiać się konwersacją. **5. k.** ożywiła się.

konwersacyjny k-a metoda nauczania, prowadzenia lekcji (języka obcego).

konwokacyjny Sejm **k.** ⟨*w Polsce przedrozbiorowej: sejm przed elekcją (w czasie bezkrólewia), zwoływany przez prymasa*⟩.

konwój 1. Pod konwojem ⟨*pod strażą konwojujących*⟩: Doprowadzić zatrzymanych do Komendy miasta pod konwojem. **2.** Odesłać pod konwojem. **3. k.** aresztowanych, jeńców, rannych, więźniów ⟨*oddział więźniów itp. eskortowany przez strażników, żołnierzy itp.*⟩. **4. k.** statków ⟨*kolumna poruszająca się pod osłoną okrętów, samolotów itp.*⟩.

konwulsja Dostać konwulsji. Mieć **k-e.** Rzucać się, wić się w konwulsjach.

koń 1. k. angielski, belgijski, fryzyjski, stepowy, turecki. **2. k.** anglezowany, chyży, ciepłokrwisty; ciężki, dziki, narowisty, ognisty, pełnokrwisty, rasowy, rączy, rozhukany, spieniony, zimnokrwisty, znarowiony. **3. k.** biały, bułany, cisawy, gniady, jabłkowaty (jabłkowity), jasnogniady, kary, kasztanowaty, myszaty, siwy, starogniady, sobolowaty, srokaty, tarantowaty, wrony. **4. k.** cugowy, dorożkarski, gospodarski, juczny, kareciany, kursowy, licowy, orczykowy, pociągowy, pocztowy, podwodny, powozowy, wierzchowy a. pod wierzch, pod siodło; wozowy, wyścigowy. **5. k.** drewniany, **k.** na biegunach ⟨*zabawki dziecięce*⟩. **6.** *fiz.* **k.** mechaniczny ⟨*jednostka mocy = 75 kilogramometrom na godzinę*⟩. **7.** *zool.* **k.** morski ⟨*mors*⟩. **8. k.** pod juki ⟨*używany do przewożenia juków*⟩. **9. k.** rozstawny a. rozstawiony ⟨*używany do podróżowania sposobem rozstawnym*⟩. **10.** *żart.* **k.** Pana Jezusa ⟨*osioł*⟩. Stary **k.** ⟨*o mężczyźnie dorosłym lub o dorastającym chopcu*⟩: Wstydziłbyś się tego, ty stary koniu! **11.** *pot.* Ty koniu! ⟨*ty drągalu, leniuchu*⟩: Oj ty koniu, robić ci się nie chce. *SW.* **12.** *zool.* **k.** wodny ⟨*hipopotam*⟩. **13.** Jak **k.** ⟨*w porównaniach: bardzo*⟩: Wielki jak **k.**; zdrów jak **k.** Harować, orać, naharować się, naorać się, pracować, napracować się jak **k.** Je (żre) jak **k.**, a pracuje tyle, co kot napłakał. **14.** Co **k.** (wy)skoczy, wyrwie; ile tchu, ile pary w koniach ⟨*bardzo szybko, galopem, cwałem*⟩: Jeźdźcy pędzili ile tchu w koniach i wielbłądach. *Sienk. Pust. I, 113.* **15.** Kontent, rad, szczęśliwy, wesół, zadowolony itp. jakby go kto na sto koni wsadził ⟨*bardzo, nadzwyczajnie kontent, rad itd.*⟩. **16.** Bawić się w konie ⟨*zabawa dziecięca*⟩. **17.** Dać koniowi ostrogę ⟨*wbić ostrogi w boki konia, aby go zmusić do szybszego biegu*⟩. **18.** Dać, stawiać konia z rzędem temu, kto... ⟨*wysoką nagrodę dla tego, kto...*⟩: Zagadka zostaje więc zagadką i dam panu konia z rzędem, jeżeli mi ją pan rozwiążesz. *Lam J. Rozmait. 243.* **19.** *gw. uczn.* Dostać, postawić konia ⟨*jedynkę, pałkę*⟩. **20.** Galopować, pędzić, sadzić na koniu. **21.** Jechać w jednego konia, w parę koni, w cztery konie, ale: jechać końmi. **22.** *pot.* Jechać w konie ⟨*powozić*⟩: Jechał w konie młodszy syn Sałków, a w tyle siedział rozparty Sałek z żoną. *Gałaj Rodz. 167.* **23.** (Móc) zjeść konia z kopytami ⟨*móc zjeść bardzo dużo; mieć wilczy apetyt*⟩: Ja sam byłem tak głodny, że bym konia zjadł z kopytami. *Przyb. Upiory I, 47.* **24.** Obrządzić, opatrzyć konia. **25.** Ochwacić, odparzyć konia. **26.** (O)kulbaczyć, (o)siodłać, rozsiodłać, spętać, wyprząc, wyłożyć, zakładać, założyć (do wozu), zaprząc konia. **27.** Spiąć (ostrogami), ściągać, ściągnąć, ścisnąć (kolanami), zaciąć (batem) konia. **28.** Podkuć, rozkuć konia. **29.** Przysłać, wysłać konie (po kogo) ⟨*powóz, bryczkę zaprzężone w konie*⟩. **30.** Puścić (konia) w cwał, galopem, kłusem, stępa. **31.** *przestarz.* Rozstawić, porozstawiać konie ⟨*w okresie podróży końmi: rozstawić konie w pewnych odległościach dla szybszego przebycia drogi*⟩. **32.** Siadać, siąść, wsiadać, wsiąść, wskoczyć na konia, *daw.* na koń. **33.** Do koni! na **k.**! w konie! ⟨*dosiadać, dosiąść koni i ruszyć natychmiast, jak najszybciej; naprzód! ruszać! galopem! w cwał*⟩: Krzyknął mu rozkaz: — W konie! Kareta pomknęła jakby niesiona przez wicher. *Żer. Uroda 273.* **34.** Spaść z konia. **35.** Spienić, zjeździć, zmydlić konia. **36.** Toczyć koniem; ujeżdżać, ujeździć konia. **37.** *pot.* Znać się jak łyse konie ⟨*znać się doskonale, na wylot, od dawna*⟩. **38.** Zsiadać, zsiąść z konia. **39. k.** bryka, kopie, parska, prycha, ponosi, rwie z kopyta, rży, staje dęba, wierzga; ochwacił się. **40.** Konie zajechały ⟨*powóz, bryczka zajechał(-a) i czeka przed domem*⟩. **41.** *pot.* **k.** by się uśmiał ⟨*ironicznie o czymś mało udanym, bezsensownym*⟩: Koń by się uśmiał z takich dramatów! *Krah. Zdrada 295.*

przysł. **42.** I w sto koni nie dogoni. **43.** Kiedy spaść, to z dobrego konia. **44.** Konia kują, żaba nogę podstawia ⟨*o kimś, kto chce stwarzać pozory, że uczestniczy w ważnej pracy*⟩. **45.** Koń ma cztery nogi i też się potknie ⟨*każdy jest omylny*⟩. **46.** Koń ma wielki łeb, niech się martwi ⟨*nie warto się tym martwić*⟩. **47.** Na koniu jedzie, a konia szuka ⟨*o roztargnionym*⟩. **48.** Pańskie oko konia tuczy ⟨*osobisty nadzór gospodarza przyczynia się do sprawnego funkcjonowania gospodarstwa*⟩. **49.** Św. Marcin na białym koniu jedzie ⟨*z dniem św. Marcina, tj. 11 listopada, zaczyna się zima*⟩.

końcowy k. egzamin ⟨*ostateczny*⟩: **k.** przystanek (autobusowy, tramwajowy). Punkt **k.** ⟨*ostatni*⟩. **k.** ustęp (powieści).

końcówka *techn.* **1. k.** liny, do lin ⟨*zakończenie w kształcie ucha*⟩. **2. k.** wrzeciona obrabiarki ⟨*znormalizowane zakończenie, na którym zamocowuje się uchwyt*⟩. **3. k.** należności ⟨*reszta należnej sumy*⟩. **4.** *jęz.* **k-i** osobowe, przypadkowe (wyrazu a. w wyrazie) ⟨*przyrostki fleksyjne*⟩. **5. k.** w grze (np. w szachy), w sporcie (np. w tenisie) ⟨*ostatnie posunięcia; ostatnia faza zawodów; finisz*⟩.

kończyć 1. k. co ⟨*doprowadzać co do końca*⟩: **k.** lekcję, robotę, toaletę; **k.** szkołę, uniwersytet, studia, kurs, naukę; **k.** medycynę, biologię, matematykę ⟨*uzyskiwać świadectwo, dyplom po ukończeniu szkoły itd.*⟩. **2. k.** dni swoje, wiek, żywot swój ⟨*dożywać dni swoich, oczekiwać śmierci*⟩: Samotny — gdzieś w szpitalu kończył swój nędzny żywot. *Ptaś. Żak. 95.* **3.** *pot.* **k.** co ⟨*doprowadzić do końca czynność odnoszącą się do danego przedmiotu*⟩: **k.** cygaro, papierosa ⟨*kończyć palić cygaro, papierosa*⟩: **k.** książkę ⟨*kończyć czytać lub pisać książkę*⟩; **k.** herbatę, obiad ⟨*kończyć pić herbatę, jeść obiad*⟩. **4. k.** co — czym: **k.** przemówienie toastem. **5.** *posp.*: **k.** kogo: a) ⟨*niszczyć; być przyczyną końca* *czyjej kariery*⟩: Chcesz mnie kończyć, jak innych — sam się wykończysz. *Past. Trzeba 61.*; b) ⟨*dobijać*⟩: Kończyć Lachów rozkazał. *Niemc. SW.* **6. k.** na co ⟨*umierać*⟩: Przy otwarciu jego zwłok nie znaleziono nic nadzwyczajnego wewnątrz, tylko to, co zwykle bywa u osób kończących na apopleksję. *Was. S. Przyp. 252.* **7. k.** na czym ⟨*urwać na czym*⟩: Na tym kończymy naszą lekcję, pogadankę itp. **8. k.** z kim, z czym ⟨*zrywać z kim, z czym ostatecznie; położyć kres czemu, zaprzestać czego*⟩: **k.** z paleniem (papierosów), z pijaństwem, z kartami, z zabawą, z dotychczasowym życiem itp.

kończyć się 1. k. się czym: Lasem tataraku kończy się małe Gopło. *Przybysz. SPP.* Zawsze się zbytek kończy doświadczeniem smutnym. *Kras. SW.* **2. k. się** na czym: Coś kończy się na obietnicach; na groźbach. Na tym się skończyło. *Makusz. SPP.* [Grzeczność] nie na tym kończy się, jak nogą zręcznie wierzgnąć, z uśmiechem witać lada kogo. *Mick. Tad. 20.* **3.** Nie kończący się ⟨*bardzo długi*⟩: Nie kończący się szereg domów, wagonów itp. **4.** *przestarz.* Dni czyje się kończą ⟨*ktoś jest bliski śmierci, niedługo umrze*⟩: Dni moje się kończą [...] może w ostatniej umrę mizerii, niechby mi przynajmniej szlachetnego nie zazdroszczono nagrobku! *Tremb. Listy II, 67.* **5.** Świat się na kim, na czym nie kończy ⟨*ktoś, coś nie jest najważniejszy(-e)*⟩: Na „wujciu" chwalić Boga nie kończy się świat. *Kunc. Dni 235.* **6.** Zapasy się kończą ⟨*wyczerpują się, są na wyczerpaniu*⟩.

kończyna *anat.* **k-y** dolne; górne ⟨*nogi; ręce*⟩. **k-y** przednie, tylne ⟨*u zwierząt: narządy ruchu, łapy*⟩.

koński 1. k-a grzywa; **k.** łeb, ogon; **k-e** kopyto, **k-e** rżenie. **2. k-a** dawka ⟨*intensywna, mocna*⟩. **3. k-e** mięso ⟨*konina*⟩. **4.** Mucha **k-a** ⟨*gatunek muchy*⟩. **5.** *żart.* **k.** ogon ⟨*długie, proste włosy, związane z tyłu przy samej głowie*⟩: Uczesać się w **k.** ogon. **6.** Pijawka **k-a** ⟨*gatunek pijawki*⟩. **7. k.** a. kobyli szczaw ⟨*ludowa nazwa szczawiu kędzierzawego*⟩. **8.** Targ **k.** ⟨*na konie*⟩. **9.** *bot.* **k.** ząb ⟨*odmiana kukurydzy*⟩. **10. k-e** zęby: a) ⟨*należące do konia*⟩; b) ⟨*takie jak u konia*⟩: Szczerzył w szerokim uśmiechu długie, końskie zęby. *Meis. Sześciu 221.* **11. k-e** zdrowie, **k.** organizm ⟨*silne(-y)*⟩.

kopa 1. k. jaj, ogórków ⟨*60 sztuk*⟩; **k.** siana, **k.** zboża ⟨*60 snopków*⟩: Składać zboże w kopy. **2.** *hist.* **k.** groszy (czeskich, praskich, szerokich) ⟨*równowartość grzywny czystego srebra*⟩. **3. k.** lat, kopę lat ⟨*bardzo dawno*⟩: Kopę lat nie widzieliśmy się. **4.** Kopę razy, kopami czego (jest) ⟨*wiele razy, wiele czego jest*⟩: Kopę razy ci to już powtarzałem.

kopać, kopnąć ● **1. k.** co ⟨*uderzać nogą*⟩. **2. k.** kogo — w co: **k.** kogo w nogę. **3.** Broń (strzelba, karabin) kopie ⟨*odrzuca, uderza w ramię po wystrzale*⟩. **4.** Niech cię (go itp.) gęś kopnie ⟨*niech cię (go itp.) licho weźmie, diabli wezmą*⟩.

● **5.** Kopać co (tylko *ndk*) ⟨*usuwać ziemię za pomocą narzędzia, np. łopaty; wydobywać z ziemi (jej produkty)*⟩: **k.** dół, rów, grób, studnię. **6.** Samemu sobie grób **k.** ⟨*robić co na własną zgubę*⟩. **7. k.** kartofle ⟨*wydobywać z ziemi*⟩; **k.** torf; **k.** żelazo, cynk, srebro itp. **8. k.** (co) w czym: Tymczasem zrównano arenę i poczęto kopać w niej doły. *Sienk. SPP.* **k.** w ziemi, w śniegu ⟨*kopiąc zagłębiać się w co*⟩.

kopalnia k. diamentów, ołowiu, soli, srebra, węgla, złota; *przen.* **k.** dowcipów, wiadomości: Książka ta jest kopalnią wiadomości. *SW.* **k.** złota ⟨*źródło wielkich dochodów*⟩: Interes okazał się prawdziwą kopalnią złota.

kopalniany Bogactwa **k-e** ⟨*kopalne, wydobywane z ziemi*⟩. Pracownik **k.** ⟨*zatrudniony w kopalni*⟩. Szyb **k.** ⟨*należący do kopalni, znajdujący się w kopalni*⟩.

kopalny Produkt **k.** Węgiel **k.**; sól **k-a.** Stan **k.** (szczątków roślin).

kopcić 1. k. co ⟨*pokrywać co kopciem*⟩: Dym kopci ściany. **2.** *pot.* **k.** fajkę, papierosy, tytoń ⟨*palić, kurzyć*⟩. **3.** Kominy (fabryczne) kopcą ⟨*dymią*⟩. **4.** Lampa (oliwna, naftowa), świeca kopci ⟨*wydziela kopeć*⟩.

koperczak *przestarz.* (dziś *żart.*) Palić, sadzić, stroić **k-i**; iść, posuwać, puszczać się, sunąć w **k-i** ⟨*umizgać się, zalecać się*⟩: Zamiast palić koperczaki do panny, siadywał pod piecem i wzdychał do niej. *Wiśń. S. Niewidz. 140.* Gdy przeminął czas żałoby, a kilku najpoczciwszej młodzi zawichrzyńskiej posunęło do niej w koperczaki, pani Janowa uraczyła jednego po drugim harbuzem. *Łoz. Wal. Szlach. I, 64.*

koperkowy Sos **k.**, zupa **k-a.**

koperta 1. k. do listu. **2.** Adresować, zaadresować; odpieczętować, rozpieczętować; przeciąć, rozciąć, rozerwać; zakleić, zalakować kopertę. **3.** Przesłać list, papiery w kopercie. **4.** Włożyć list do koperty. **5.** *daw.* Pisać, adresować pod czyjąś kopertą ⟨*pod czyimś adresem, na czyjeś nazwisko*⟩: Dopiero com pisał długo do ciebie pod kopertą Gaszyńskiego. *Krasiń. Listy II, 40.* **6. k.** zegarka ⟨*przykrywka, wieczko*⟩: Zegarek w podwójnej kopercie. **7. k.** na kołdrę ⟨*poszwa, powłoka*⟩.

I kopia ⟨*odtworzenie oryginału*⟩ **1.** Dokładna, wierna **k. 2. k.** dokumentu, listu, obrazu; filmu, zdjęcia (fotograficznego); *przen.* Jesteś żyjącą kopią twego ojca. *Orzesz. Broch. I, 230.* **3.** Robić, sporządzić kopię (z czego). **4.** *poligr.* Forma — **k.** ⟨*maszynowy kamień litograficzny, wykonany za pomocą przedruku z kamienia oryginału*⟩.

II kopia ⟨*lanca, pika, spisa*⟩ **1.** Złożyć kopię a. złożyć się kopią ⟨*nastawić kopię do ataku*⟩. **2.** Kruszyć kopię (o co), kruszyć **k-e** z kim, w czyjej obronie, o kogo, *daw.* za kim ⟨*daw. walczyć na kopie; dziś przen. walczyć o co, w obronie czego*⟩: Gotów jestem kruszyć kopie w jego obronie. *Meis. Wilk 188.* **3.** *daw.* Złamać kopię, złamać **k-e** z kim ⟨*znaleźć się w stanie zatargu, poróżnić się z kim*⟩: Złamałem kopie ze wszystkimi prawie literatami, przychylnymi i nieprzychylnymi. *Mick. Listy I, 409.*

kopiec (*lm* kopce) **1. k.** buraków, kartofli itp., **k.** buraczany, kartoflany, *skr.* **k.** ⟨*buraki, kartofle itp. przechowywane w kopcach lub dołach*⟩. **2. k-e** graniczne, *skr.* **k-e** ⟨*wytyczające granicę, zwłaszcza gruntów*⟩. **3. K.** Kościuszki (w Krakowie). **4. k-e** kretów ⟨*kretowiska*⟩.

kopiowy Atrament, ołówek **k.** ⟨*z domieszką aniliny*⟩. Taśma **k-a** ⟨*do pisania (na maszynie)*⟩.

kopnąć p. **kopać**

kopniak, kops *pot.* ⟨*kopnięcie*⟩ Dać komu kopniaka, kopsa. Poczęstować, wypchnąć, zepchnąć kogo kopniakiem: Poczęstować psa kopniakiem. *SL.*

kopnięty *pot.* **k.** w móżdżek; **k.** ⟨*o człowieku: niespełna rozumu*⟩.

kopyto 1. Ślad kopyt (końskich). **2.** Tętent kopyt. **3.** *uczn.* Skarżypyta bez kopyta ⟨*przezwisko skarżącego kolegi*⟩. **4.** Z kopyta ⟨*od razu, prędko, nagle*⟩: Ruszyć (wy)rwać z kopyta. Oświadczyłeś się zaraz z kopyta? *Bliz. Rozb. 138.* **5.** *daw.* Człowiek na małe, inne, stare itp. **k.**; człowiek małego, innego, starego itp. kopyta ⟨*człowiek mały (mierny), inny, staroświecki itp.*⟩. **6.** *łow.* Gonić kopytem ⟨*o psie: gonić zwierza po śladach*⟩. **7.** Przerobić, przemienić kogo na własne **k.** ⟨*zmienić na swój sposób, przekabacić*⟩. **8.** Robić wszystko na jedno **k.** ⟨*jednakowo, podług szablonu*⟩: Pisze wszystkie utwory na jedno **k.** **9.** Rozbić, rozciągnąć ciasny but na kopycie ⟨*na formie drewnianej lub metalowej*⟩. **10.** Roznieść kogo na kopytach, stratować kopytami ⟨*wziąć pod kopyta końskie*⟩. **11.** *posp.* Trzasnąć kopytami, wyciągnąć **k-a** ⟨*umrzeć*⟩: W pół roku wyciągnąłby przy niej kopyta. *Prus Emanc. II, 198.*

przysł. **12.** Niech każdy swego kopyta pilnuje. **13.** Pilnuj, szewcze, kopyta (*łc.* Ne sutor supra crepidam).

kora 1. k. korkowa; **k.** chinowa ⟨*kora drzewa chinowego, dostarczająca środka leczniczego; china*⟩. **2.** *anat.* **k.** mózgowa ⟨*szara substancja mózgu*⟩. **3.** *geol.* **k.** ziemska, **k.** ziemna ⟨*skorupa ziemska*⟩.

koral 1. Biały, czerwony **k.** **2.** Ława (białych) korali ⟨*ława koralowców*⟩. **3.** Bicz, sznur korali ⟨*paciorków*⟩. **4.** *przen.* Ust **k-e**: Śmiechem pustym drżą jej ust korale. *Miron Poezje 36.* **5. k-e** indyka, cietrzewia ⟨*narośle czerwone*⟩.

koralowy 1. Krzewy **k-e.** **2.** Rafa, wyspa **k-a.** **3.** Sznur **k.** (na szyję) ⟨*naszyjnik z korali*⟩. **4.** Barwa **k-a** ⟨*koloru korali, czerwona*⟩. **5. k-e** usta ⟨*czerwone*⟩. *bot.*: **6.** Bez **k.** ⟨*Sambucus racemosa, roślina z rodziny przewiertniowatych (Caprifoliaceae)*⟩. **7.** Kalina **k-a** ⟨*Viburnum opulus, roślina z rodziny przewiertniowatych (Caprifoliaceae)*⟩.

korbowy Wał **k.** ⟨*służący do zmiany ruchu postępowego na obrotowy*⟩.

kord *hist.* ⟨*rodzaj miecza*⟩ **1.** Porwać się do korda. **2.** Kord broń, szabla strój. **3.** Kord do boju, szabla do stroju. **4.** I do korda i do szklanki ⟨*zdatny i do wybitki, i do wypitki*⟩.

kordon 1. k. policji, wojska. **2.** Za **k.** ⟨*za granicę, do obcego kraju*⟩: Emigrować za kordon. **3.** Za kordonem, zza kordonu ⟨*za granicą, w obcym kraju; z zagranicy, z obcego kraju*⟩: Zamieszkiwałem w Krakowie, aby mieć związek z partią zza kordonu i pomagać jej. *Dzierż. Pisma II.* **4.** Otoczyć, zamknąć kordonem. **5.** Przełamać, rozerwać **k.** **6.** Wymknąć się z kordonu.

korek (*lm* korki) **1. k.** do butelki a. od butelki. **2. k.** szklany. **3.** Wyjąć, wyciągnąć **k.** **4.** Zatkać (butelkę) korkiem. **5.** Strzelają, pękają **k-i** (szampana) ⟨*butelki z szampanem są otwierane*⟩: Strzeliło kilka korków i wysokie kieliszki na stole napełniły się musującym płynem. *Berent Fach. 154.* **6. k.** powstaje, robi się, tworzy się (na skrzyżowaniu ulic) ⟨*zator*⟩. **7.** Trzewiki na korkach ⟨*na spodach korkowych*⟩. **8.** Chodzić na korkach ⟨*na podkładkach pod piętę, wkładanych w obuwie*⟩. **9. k-i** spaliły się; sprawdzić **k-i** ⟨*bezpieczniki*⟩.

korekcyjny Gimnastyka **k-a** ⟨*stosowana w celu poprawienia wad budowy lub wyrównania skutków urazu*⟩.

korekta 1. k. autorska, stylistyczna, techniczna. **2.** Pierwsza, druga, trzecia **k.** **3.** Błędy korekty. **4.** Czytać korektę ⟨*odbitkę korektorską*⟩. **5.** Zrobić korektę (drukowanej pracy) ⟨*wnieść poprawki na szpalty*⟩. **6.** Dokonać korekty (swojego projektu, swoich poglądów). **7.** Przeprowadzić korektę (planu architektonicznego). **8.** Coś wymaga korekty ⟨*poprawienia, usunięcia wad*⟩.

korektor k. zecerski; **k.** w wydawnictwie; **k.** instrumentów muzycznych ⟨*stroiciel*⟩.

korektura ⟨*poprawka*⟩ **1. k.** rękopisu, planu. **2.** Wprowadzić korekturę (planu produkcyjnego). *por.* Korekta. **3.** *hist.* **k.** pruska ⟨*ustawa dotycząca stosunków prawnych w Prusach Królewskich z 1598 r.*⟩.

korepetycja Udzielać korepetycji. Utrzymywać się z korepetycji.

korespondencja 1. k. dyplomatyczna, urzędowa, handlowa, prywatna. **2. k.** nadchodząca a. przychodząca [nie: wpływająca, *germ.*]. **3.** *przestarz.* **k.** tramwajowa, kolejowa ⟨*połączenie*⟩. **4.** Prowadzić, utrzymywać z kim (rozległą) korespondencję. **5.** Przeglądać, załatwiać korespondencję. **6.** Zerwać z kim korespondencję. **7.** Nadsyłać, przygotowywać **k-e** do jakiegoś pisma ⟨*artykuł w formie listu*⟩. **8. k.** z Paryża, z Wietnamu.

korespondencyjny Kurs **k.** ⟨*za pośrednictwem korespondencji*⟩. *przestarz.* Bilet **k.** ⟨*upoważniający do przesiadania się na inną linię*⟩.

korespondent Stały **k.**; **k.** pisma, dziennika ⟨*współpracownik, przysyłający korespondencję*⟩. **k.** handlowy ⟨*pracownik handlowy prowadzący korespondencję*⟩.

korka *uczn.* ⟨*korepetycja*⟩: Mieć korkę. Dawać korki ⟨*udzielać korepetycji*⟩.

korkowy *bot.* Dąb **k.**, drzewo **k-e** ⟨*korkodąb*⟩. Tkanka, warstwa **k-a** (rośliny) ⟨*korek*⟩. Podeszwy **k-e** ⟨*z korka*⟩.

korona 1. Austriacka, szwedzka **k.** ⟨*jednostka monentarna*⟩. **2. k.** cesarska, królewska ⟨*symbol władzy cesarskiej, królewskiej*⟩. **3.** *bot.* **k.** cesarska ⟨*roślina cebulkowata z rodziny liliowatych o okazałych kwiatach*⟩. **4. k.** cierniowa a. ciernista ⟨*przen. cierpienie*⟩: Bał się trudu, który oplótł całe życie ojca cierniową koroną. *Szew. Kleszcze 14.* **5. k.** hrabiowska, pięciopałkowa, książęca itp. ⟨*wyobrażenie korony na herbach*⟩. **6.** *astr.* **k.** słoneczna ⟨*aureola widoczna w czasie całkowitego zaćmienia Słońca*⟩. **7. k.** drzewa ⟨*górne rozgałęzienie*⟩. **8.** *bot.* **k.** kwiatu ⟨*górna, wewnętrzna część kwiatu, złożona z barwnych płatków*⟩. **9.** *przen.* **k.** włosów, warkoczy ⟨*uczesanie w formie wieńca*⟩. **10.** *anat.* **k.** zęba ⟨*górna część zęba*⟩. **11.** *dent.* **k.** (na zębie) ⟨*osłona z metalu lub porcelany na zaplombowanym zębie*⟩: Położyć na ząb koronę. **k.** metalowa, złota, platynowa, porcelanowa. **12. k.** z brylantów i szafirów ⟨*przybranie głowy, diadem*⟩. **13.** Kandydat, pretendent do korony ⟨*do tronu*⟩. **14.** Być, stać się koroną czego ⟨*najwyższym osiągnięciem, uwieńczeniem, ukoronowaniem czego*⟩: Pisma Kołłątaja to nie tylko zakończenie, ale zarazem korona literatury politycznej niepodległej Polski. *Chrzan. I. Lit. 562.* Koroną tego wszystkiego jest ten postępek. *SW.* **15.** Dziedziczyć; ofiarować komu, włożyć na głowę, zdobyć koronę, sięgać po koronę ⟨*władzę królewską, tron*⟩: W r. 1420 przybył do Polski wysłannik czeski, Hynek z Holsztyna, ofiarując koronę czeską Jagielle. *Piw. Hist. 107.* **16.** Oderwać się od korony ⟨*od państwa (o ustroju monarchicznym)*⟩. **17.** Strącić komu koronę z głowy ⟨*pozbawić tronu*⟩. **18.** Złożyć koronę ⟨*abdykować*⟩: Jan Kazimierz złożył koronę w r. 1668. **19. k.** spada komu z głowy ⟨*ktoś traci tron, pozbawiony zostaje władzy królewskiej*⟩. **20.** *iron. żart.* **k.** komu z głowy nie spadnie ⟨*nie stanie się nic, co by miało przynieść ujmę czyjejś godności*⟩: Myślę sobie, korona mi z głowy nie spadnie, jak się przywitam. *Reym. Now. V, 19.* **21.** *przestarz.* Świat i Korona polska tego nie widziały ⟨*o czymś niezwykłym, rzadko spotykanym, wyjątkowym*⟩: Już z prób zaczęły iść na Kraków wieści, że czegoś podobnie nieprzyzwoitego świat i Korona polska nie widziały. *Boy Znasz. 68.*

przysł. **22.** Dobra żona — męża korona. Niedobra żona — cierniowa korona.

koronacja 1. k. króla a. na króla. **2.** Dokonać koronacji.

przysł. **3.** Przez imaginację pojechał na koronację ⟨*przywidziało mu się coś*⟩.

koronacyjny Ceremonia **k-a.** Insygnia **k-e.**

koronka 1. k-i brabanckie, **k-i** klockowe ⟨*gatunek koronek*⟩: Kołnierzyk z brabanckich koronek. *SW.* **2.** Obszyć, wykończyć co koronką. **3.** *przen.* **k.** rzęs. Przez granitowe koronki ostrosłupów padają promienie księżyca. *Krasiń. SW.* **4.** Odmawiać, śpiewać koronkę a. **k-i** ⟨*rodzaj modlitwy*⟩.

koronkowy k-e firanki; **k-a** suknia; **k-a** robota. *p.* robota.

koronny 1. Dobra **k-e** ⟨*w dawnej Polsce: królewszczyzna*⟩. **2.** Insygnia **k-e** ⟨*używane przy koronacji, będące oznaką władzy królewskiej*⟩. **3.** *łow.* Jeleń **k.** ⟨*o rozgałęzionych rogach*⟩. **4.** Kanclerz, miecznik, podstoli itp. **k.** ⟨*urzędnicy, dostojnicy królewscy w Koronie*⟩. **5. k.** kołtun, osioł, złodziej ⟨*niepospolity, nieprzeciętny*⟩: Ojca miał bogatego. Kołtun był koronny, ale serdecznością rozbrajał. *Zap. G. Ptak I, 42.* **6.** Łokieć **k.** ⟨*dawna miara długości = 59,5 cm*⟩. **7.** Szkło **k-e** ⟨*używane w optyce*⟩. **8.** Złoto **k-e** ⟨*osiemnastokaratowe z przymieszką srebra lub miedzi*⟩.

koronowany k-a głowa ⟨*panujący monarcha*⟩.

korporacja k. studencka, skrótowo: **k.** ⟨*stowarzyszenie akademickie oparte na wzorach nacjonalistycznych organizacji burszowskich w Niemczech*⟩. *przestarz.* **k.** naukowa, przemysłowa, rzemieślnicza ⟨*stowarzyszenie*⟩.

korpus 1. k. człowieka, zwierzęcia ⟨*tułów*⟩. **k.** lalki ⟨*część główna w kształcie tułowia*⟩. **2. k.** (główny) *archit.* ⟨*główna część budowli*⟩. **3. k.** kadetów ⟨*szkoła wojskowa kształcąca oficerów zawodowych*⟩. **4. k.** kawalerii, piechoty, saperów itp. ⟨*jednostka operacyjna wojska, składająca się zwykle z 2—3 dywizji*⟩. **5. k.** kowadła, okrętu ⟨*kadłub, główna bryła*⟩. **6. k.** oficerski, **k.** oficerów ⟨*ogół oficerów danego dowództwa wojskowego*⟩.

kort 1. k. tenisowy, trawiasty. **2.** Stanąć na korcie ⟨*stanąć do gry w tenisa*⟩. **3.** Wejść na **k.**: a) ⟨*rozpocząć karierę tenisisty*⟩; b) ⟨*rozpocząć grę*⟩. **4.** Zejść z kortu: a) ⟨*przestać grać, przerwać grę w tenisa*⟩; b) ⟨*zakończyć karierę tenisisty*⟩.

korygować ⟨*wprowadzać poprawki*⟩ **1. k.** pracę, grę (aktora), rysunek, obraz. **2.** *lotn. mors.* **k.** kurs, peleng ⟨*wprowadzać poprawki konieczne do znalezienia właściwego kursu statku albo samolotu*⟩. **3.** *farm.* Środki korygujące ⟨*substancje dodawane do leków w celu poprawienia ich smaku, barwy lub zapachu*⟩.

koryncki k. kapitel ⟨*ozdobiony kielichem liści akantu*⟩. Miedź **k-a** ⟨*stop miedzi ze złotem i srebrem*⟩. *hand.* Rodzynki **k-e** ⟨*koryntki*⟩.

koryto 1. *geol.* **k.** lodowcowe ⟨*dolina wyżłobiona przez lodowiec*⟩. **2. k.** rzeki ⟨*łożysko*⟩: Rzeka płynie szerokim, wąskim korytem. **3.** *przen.* Płynąć spokojnym, korytem: Życie płynęło spokojnym korytem, niezmącone, równe a ciekawe i piękne. *Lamus 6, 1910, s. 180.* **4.** *posp.* Dorwać się do koryta ⟨*do źródła dobrych dochodów (zwykle z funduszów publicznych)*⟩. Leźć, pchać się, jak świnia do koryta ⟨*natrętnie*⟩.

korzec 1. k. pszenicy, żyta, ziemniaków ⟨*dawna miara = około 120 litrów*⟩. **2.** Dobrać się, (wy)szukać się, znaleźć się w korcu maku ⟨*bardzo do siebie pasować, dobrze się dobrać; być do siebie podobnym*⟩: Właśnie to jest żona dla niego: w korcu maku się znaleźli! *Wilk. P. Tak II, 164.* **3.** Chować, kryć co pod korzec a. pod korcem, trzymać co pod korcem (od nazwy naczynia o pojemności jednego korca) ⟨*ukrywać co, starać się zataić, utrzymać w tajemnicy*⟩: Wiedzy nie należy kryć pod korzec. *Poręb. Studia 62.* Nie chcę prawdy, światła trzymać pod korcem. *SW.* **4.** *przestarz.* Mierzyć korcami pieniądze ⟨*mieć dużo pieniędzy*⟩.

korzenny *przestarz.* Przyprawy **k-e** ⟨*pachnące korzeniami*⟩. Kupiec, sklep **k.** ⟨*kolonialny*⟩.

korzeń, korzonek 1. Korzeń główny, boczny. Korzeń przybyszowy ⟨*wyrastający z nadziemnego pędu rośliny*⟩. **2.** *bot.* Cukrowy **k.**: a) ⟨*cukrowe korzonki, roślina z rodziny baldaszkowatych; z korzeni tej rośliny wyrabia się cukier, wódkę i surogat kawy*⟩; b) ⟨*czarne korzonki, roślina z rodziny złożonych, hodowana jako warzywo*⟩. **3.** *daw.* Czarny korzeń ⟨*ściernisko*⟩. **4.** *bot.* Korzeń fiołkowy ⟨*kłącze kosaćca*⟩. **5.** *anat.* **k.** włosa ⟨*podstawa, nasada*⟩; korzeń zęba ⟨*część zęba tkwiąca w zębodole*⟩; korzenie nerwu a. korzonki nerwowe ⟨*połączenie nerwu rdzeniowego z rdzeniem kręgowym*⟩. **6.** Poderwać korzenie czego ⟨*nadwerężyć co, podważyć podstawy czego*⟩. **7.** *przen.* Puścić, zapuścić korzenie ⟨*ugruntować się, wzmocnić się, wrosnąć*⟩: Zwyczaj ten głębokie w narodzie zapuścił korzenie. **8.** Sięgać gdzie, tkwić w czym, wrosnąć, być z czym związanym (wieloma, różnorodnymi) korzeniami ⟨*być silnie z czym związanym*⟩: Filozofia średniowieczna korzeniami swymi sięga w starożytną. *Tward. Filoz. 15.* **9.** Używać korzeni (jako przypraw). **10.** Przyprawiać potrawę (mięso) korzeniami ⟨*częściami roślin o aromatycznym zapachu*⟩. **11.** Wyrwać co z korzeniem ⟨*usunąć, zniszczyć zupełnie, całkowicie, doszczętnie*⟩: Należy działać, użyć wszelkich sposobów do wyrwania złego z korzeniem. *Święt. A. Asp. 180.* **12.** Zaczerwienić się po korzenie włosów ⟨*bardzo, na całej twarzy, po włosy*⟩.

przysł. **13.** Korzeń nauki gorzki, lecz owoc słodki.

korzystać 1. k. z czego ⟨*wyciągać korzyść, użytek z czego*⟩: **k.** z czyjej pomocy, rady, z czyjego doświadczenia. **k.** z zamieszania. **k.** z biblioteki ⟨*użytkować książki z biblioteki*⟩. **k.** z okazji, ze sposobności. **k.** z praw, z przywilejów. **2.** *rzad.* **k.** na czym ⟨*zyskiwać, mieć korzyść*⟩: Na wszystkim chciałby korzystać. *SW.* **3. k.** od kogo: **k.** od nauczyciela.

korzystny 1. k-a posada, praca ⟨*intratna*⟩. **2.** *przen.* **k-e** światło ⟨*pochlebne, przychylne*⟩: Przedstawić co w korzystnym świetle. **3. k-e** warunki ⟨*pożyteczne, pomyślne*⟩. **4. k.** wpływ, **k-e** wrażenie ⟨*dodatnie*⟩: Wywierać na kogo korzystny wpływ. Zrobić na kim korzystne wrażenie. **5. k.** dla kogo, czego: Zabiegi lecznicze korzystne dla zdrowia. Zrobi tylko to, co będzie uważał za korzystne dla ojczyzny. *Prus Przem. 103.*

korzyść 1. Duża, mała, powszechna, znaczna **k.**: Mała stąd korzyść. *SW.* **2. k.** finansowa, materialna, uboczna. **3.** Na czyją **k.** ⟨*na czyje dobro, na czyj pożytek, w czyim interesie; przychylnie, korzystnie, dodatnio dla kogo*⟩: Atmosfera z dnia na dzień zmieniała się na naszą korzyść. *Meis. Żąd. 66.* Zrzec się czego na czyją korzyść. Wyszło mu to tylko na korzyść. Obracać co na swoją korzyść. **4.** Ciągnąć, czerpać, mieć, odnosić, osiągać, wyciągać z czego **k.** a. **k-i**: Żadnej korzyści materialnej [...] z niego nie miał. *Rudn. A. SPP.* **5.** Dawać, przynosić, przynieść komu, czemu **k.**: Przeciążanie pamięci dzieci materiałem naukowym nie przynosi korzyści ich umysłowi i sercu. *Dygas. As 85.* **6.** Przysporzyć komu, czemu korzyści. **7.** Robić co z korzyścią: Przysłuchiwać się dyskusjom z korzyścią. **8.** Widzieć w czym **k.** dla kogo: Korzyść dla ojczyzny w tym widzę. *Sienk. SPP.* **9.** Zmienić się na **k.** ⟨*na lepsze; poprawić się, wypięknieć*⟩: Nie uwierzysz, jak te obrazki wszystkie zmieniają się na korzyść, kiedy są w ramy oprawne! *Lamus 5, 1909—10, s. 114.* **10. k.** z czego płynie dla kogoś.

kosa 1. Klepać kosę ⟨*ostrzyć*⟩. **2.** *przen.* **k.** śmierci: Nikogo tu nie oszczędziła nieubłagana kosa śmierci? *Trip. Grob. 273.* **3.** Rozpuścić, zapleść **k-y** ⟨*warkocze*⟩.

przysł. **4.** Trafiła kosa na kamień ⟨*trafił mądry, chytry, przebiegły na równego sobie; trafił swój na swego*⟩.

kosić 1. k. co — czym: **k.** zboże żniwiarką. **2. k.** pod kim trawę ⟨*szkodzić komu; kopać pod kim dołki*⟩: Szedłeś mi szyć buty. — Nie przeczę! a ty pode mną trawę kosić? *Krasz. Sfinks II, 107.* **3.** *przen.* Śmierć wszystkich kosi ⟨*zabija*⟩.

przysł. **4.** Kiedy człowiek łąkę kosi, lada baba deszcz uprosi. (Kiedy człowiek łąkę kosi, lada wietrzyk deszcz przynosi).

kosmato, kosmaty 1. Kosmaty ręcznik. **2.** Kosmaty jak niedźwiedź ⟨*obrośnięty*⟩. **3.** *przestarz.* Witać kogo kosmato a. witać kogo kosmatą ręką ⟨*winszować zawartego małżeństwa, witając się z kim pierwszy raz po ślubie*⟩: Wszyscy jego przyjaciele witali go kosmato i szczerze mu szczęścia życzyli. *Kaczk. Olbracht. III, 119.* To już niedługo, braciszku, powitamy was kosmatą ręką. A macieże co upatrzonego? *Sienk. Ogn. IV, 107.*

kosmetyczny 1. Gabinet **k.** ⟨*gabinet, w którym przeprowadza się zabiegi kosmetyczne*⟩. **2.** Laboratorium **k-e** ⟨*w którym wytwarza się kosmetyki*⟩. **3.** Chirurgia, operacja **k-a** ⟨*mająca na celu usuwanie oszpecających defektów ciała*⟩.

kosmetyka k. chirurgiczna, lecznicza ⟨*usuwanie oszpecających defektów ciała*⟩.

kosmiczny 1. Pojazd **k.**, rakieta **k-a** ⟨*krążący, szybujący w przestrzeniach międzyplanetarnych*⟩. **2.** *fiz.* Promienie **k-e** ⟨*promienie o ogromnej energii trafiające z wszechświata na Ziemię*⟩. **3.** *astr.* Pył **k.** ⟨*pył meteorów*⟩. **4.** Smutek **k.** ⟨*nastrój pesymizmu w literaturze niemieckiej w okresie romantyzmu (Weltschmerz)*⟩.

kostium k. (damski) ⟨*strój składający się z żakietu i spódnicy*⟩; **k.** sportowy, **k.** narciarski, **k.** teatralny, **k.** gimnastyczny. *przestarz.* W kostiumie Adamowym ⟨*nago*⟩: Płucze bieliznę, następnie zanurza ją w pierwszej lepszej szczelinie i siedząc w kostiumie Adamowym, czeka spokojnie, aż mu ona wyschnie w cieple. *Tyg. Ilustr. 32, 1899.*

kostka 1. k. bulionu. **2. k.** do gry. **3.** Spodnie, płaszcz, suknia itp. do kostek ⟨*długie, prawie do ziemi*⟩. **4.** Woda do kostek a. po kostki ⟨*płytka, sięgająca ledwie do kostek*⟩; *przen.* Wleźć w długi, tkwić w długach po kostki: Wlazłem w długi po kostki. *Żer. Prom. 53.* **5.** Brukować ulicę kostką ⟨*kamieniami obrabianymi w kształcie sześcianów*⟩. **6.** Kopnąć kogo, uderzyć się w kostkę ⟨*w wystającą zgrubiałą część kości piszczelowej*⟩. **7.** Zwichnąć nogę w kostce. **8.** (Po)kroić jarzyny, owoce w kostkę ⟨*w płytki sześcienne*⟩. **9.** Składać, układać (np. koc, ubranie) w kostkę ⟨*złożyć tak, aby miał(o) kształt zbliżony do sześcianu*⟩. **10.** Tkać, robić co na drutach itp. w kostkę ⟨*robić jakiś wzór w postaci kwadracików*⟩.

kostnieć k. z zimna ⟨*marznąć, drętwieć*⟩. Palce, ręce kostnieją: Zimno w izbie, palce kostnieją, pisać niepodobna. *Krasz. Opow. 255.*

kostny 1. Tkanka **k-a** ⟨*tworząca kość*⟩. **2.** Popiół **k.** ⟨*ze spalonych kości*⟩. **3.** Mąka, mączka **k-a** ⟨*ze zmielonych kości, używana jako nawóz*⟩. **4.** Rentgen

k. ⟨*aparatura używana do prześwietlania kości*⟩. **5.** Tłuszcz **k.** **6.** Układ (system) **k.** (w człowieku, w zwierzęciu).

kosy **k-e** oczy ⟨*skośne; zezowate*⟩. **k-e** oko, spojrzenie ⟨*wyrażające niechęć, nieprzychylność, nieżyczliwość*⟩: Spoglądać na kogo, na co kosym okiem.

I kosz **1. k.** czego ⟨*czymś wypełniony*⟩: **k.** kwiatów (zwykle rosnących (wraz z ziemią), nie ciętych); **k.** owoców (w tym wypadku zwraca się uwagę na kosz jako na miarę ilości). **2. k.** do czego [nie: dla czego] ⟨*służący do czego*⟩: **k.** do noszenia węgla, do kwiatów, do śmieci. **3. k.** na co ⟨*przeznaczony na co*⟩: **k.** na węgiel, na pieczywo, na śmieci. **4. k.** od czego ⟨*wzięty od czegoś, do czego bywa zwykle używany*⟩: **k.** od węgla, od bielizny. **5. k.** po czym ⟨*powstały po czym, opróżniony po czym*⟩: **k.** po węglu. **6. k.** z czego ⟨*zrobiony z czego*⟩: **k.** z papieru, z dykty, z wikliny itp. **7. k.** z czym ⟨*z zawartością czego*⟩: **k.** z owocami, z bielizną, z węglem. **8. k.** balonowy ⟨*gondola*⟩. **9. k.** drewniany, metalowy, wiklinowy. **10.** *mors.* **k.** masztowy ⟨*gniazdo bocianie, półkolista platforma na maszcie, służąca jako punkt oparcia przy zmianie żagli i takielunku oraz jako punkt obserwacyjny*⟩. **11. k.** plażowy ⟨*rodzaj przenośnej kabiny, osłaniającej od wiatru, używanej przy opalaniu się*⟩. **12. k.** uliczny (na śmieci). **13. k.** żarowy, **k.** z koksem ⟨*rodzaj piecyka, w którym się żarzy koks lub węgiel*⟩. **14. k.** szczęścia ⟨*naczynie używane przy loterii fantowej*⟩. **15.** Być, zostać, osiąść, siąść (z czym) na koszu: a) ⟨*doznać zawodu, zostać pominiętym, wystrychniętym na dudka, znaleźć się w trudnej sytuacji*⟩: Nikt z nią nie tańczy. Jest zawsze, jak mówią trywialnie: na koszu. *Zap. G. Znak 21.* Zostaniemy z naszymi płacami na koszu. *Dąbr. M. SPP.*; b) ⟨*nie wyjść za mąż lub (rzadziej) nie ożenić się*⟩: Przebieraj, panna, jak w ulęgałkach, a potem możesz na koszu osiąść i rutkę siać na starość. *Skarb. Starosta 32.* **16.** Coś nadaje się do kosza; pójść do kosza redakcyjnego, skrótowo: do kosza! ⟨*coś nie nadaje się do druku, zostaje odrzucone*⟩. **17.** Pleść, wyplatać **k-e.** **18.** *sport.* Rzucać, wbijać, strzelać kosza ⟨*wrzucać piłkę tak, aby całym obwodem przeszła przez obręcz i siatkę kosza*⟩. **19.** Wrzucić (papiery, śmieci) do kosza. **20.** Zostawić kogo na koszu ⟨*pominąć kogo, zawieść czyje nadzieje*⟩.

II kosz *hist.* **k.** tatarski ⟨*obóz wojskowy tatarski; oddział wojska tatarskiego*⟩. Stać koszem ⟨*obozem*⟩: Czambuł zapadł koszem. *Rol. SW.*

koszałki **k.**-opałki ⟨*głupstwa, żarty, rzeczy zmyślone, nieprawdopodobne*⟩: Myśleć, śnić o koszałkach-opałkach. Nie masz nic w głowie, jeno koszałki opałki. *Zabł. Zabob. 83.* Gadać, pleść **k.** a. **k.**-opałki ⟨*gadać, pleść głupstwa, rzeczy zmyślone*⟩: Zaczynam pleść już koszałki. *Berent Fach. 187.*

koszerny Kuchania **k-a**, potrawy **k-e** ⟨*zgodne z przepisami Talmudu o pokarmach rytualnych*⟩.

koszmarny **k.** sen ⟨*pełen koszmarów, straszny*⟩. **k-e** przeżycia, sceny.

koszt **1.** Drobny, duży, niepotrzebny, nieprzewidziany, niewielki, ogromny, wielki, znaczny **k.** **2. k.** czego ⟨*suma wydatkowana na co*⟩: **k.** budowy, druku, podróży, przejazdu, transportu, wychowania itp. **3. k.** na co ⟨*przewidziany na co*⟩: Zamku żaden wziąć nie chciał, bo w szlacheckim stanie trudno było wyłożyć koszt na utrzymanie. *Mick. Tad. 17.* **4. k-y** administracyjne ⟨*związane z administracją czego*⟩. **5. k-y** handlowe ⟨*związane z organizacją handlu i obrotem towarów*⟩. **6. k-y** sądowe, procesowe ⟨*opłaty sądowe i koszty postępowania*⟩. **7. k-y** własne, wytwarzania, produkcji ⟨*suma wydatków związanych z wyprodukowaniem i sprzedażą danego artykułu*⟩. **8. k-y** utrzymania ⟨*wydatki na żywność, ubranie, potrzeby kulturalne itp.*⟩. **9. k-y** wojenne ⟨*na cele wojenne*⟩. **10.** Kosztem kogo, czego ⟨*z uszczerbkiem czyim, z krzywdą, z ujmą kogo; za cenę czego*⟩: Pracował nocami kosztem zdrowia. **11.** Jakim bądź, jakimkolwiek kosztem ⟨*bez względu na koszt, za wszelką cenę*⟩: Chciał się pozbyć nas jakim bądź kosztem. *Morzk. Bożek 222.* **12.** Małym, niewielkim, tanim kosztem ⟨*za niewielką cenę; niewielkim wysiłkiem*⟩: O resztę postarał się równie małym kosztem. *Par. SPP.* **13.** Na **k.** kogo, czego co robić: Prosił mnie, żeby jechać na jego koszt. *Choyn. SPP.* Na **k.** państwa (urządzić wystawę, odbyć podróż itp.). **14.** Brać na swój **k.**, wziąć **k-y** czego na siebie ⟨*łożyć samemu na co, finansować co*⟩. **15.** Narazić kogo na **k.** a. na **k-y**, narobić komu kosztu a. kasztów ⟨*narazić kogo na wydatki*⟩. **16.** Nie szczędzić kosztów na co. **17.** Policzyć sobie, potrącić **k-y** czego. **18.** Ponieść, ponosić, pokrywać, pokryć **k.** a. **k-y** (czego).

kosztorys Ogólny, przybliżony, ramowy, szczegółowy **k.** **k.** czego [nie: do czego, na co]: **k.** budowy szkoły; **k.** robót instalacyjnych. Opracować, przedstawić, złożyć **k.** (czego).

kosztować **1. k.** czego [nie: co] ⟨*próbować smakiem*⟩: **k.** wina, owoców, ciasta. Coś kosztuje drogo, tanio. Książka kosztuje x zł. **2.** Ile to kosztuje? ⟨*jaka jest cena tego?*⟩. **3.** Coś kosztuje kogo wiele czasu, pracy, wysiłku, trudu, zachodu, zdrowia itp. ⟨*coś jest przyczyną, wynikiem pracy, wysiłku, trudu itp.; coś jest powodem utraty czego*⟩: Zorganizowanie podróży kosztowało wiele pracy. Wykończenie projektu kosztowało go wiele nocy niedospanych. Kłopoty z dziećmi kosztowały ją wiele zdrowia.

koszula **1.** Biała, kolorowa; flanelowa, jedwabna, lniana, popelinowa **k.**; **k.** damska, męska; **k.** nocna. **2.** Włożyć, zdjąć, zmienić koszulę. **3.** Rozebrać się do koszuli. **4. k.** druciana, żelazna; o drucianych węzłach ⟨*dawna zbroja siatkowa*⟩. **5.** Śmiertelna **k.** ⟨*wkładana na zmarłych i skazańców*⟩. **6.** *hist.* Czarne **k-e** ⟨*nazwa organizacji faszystowskiej utworzonej we Włoszech przez Mussoliniego*⟩. **7.** *żart.* Nosić koszulę w zębach ⟨*być małym dzieckiem*⟩: Byłem jeszcze gołowąsem, a i pan pułkownik [...] jeszcze koszulę w zębach nosił. *Sienk. Now. IV, 3.* **8.** Obedrzeć kogo, zgrać się do koszuli; prawować się do ostatniej koszuli ⟨*zupełnie, do reszty, całkowicie; do ostatniego grosza*⟩. **9.** Oddać komuś; przepić, sprzedać ostatnią koszulę ⟨*wszystko*⟩: Kolegom oddałby ostatnią koszulę. **10.** Wziąć żonę w jednej koszuli ⟨*bez posagu*⟩. **11.** Zostać w jednej koszuli ⟨*być doprowadzonym do zupełnej ruiny, do nędzy*⟩.

koszulka **1.** **k.** gimnastyczna, sportowa ⟨*bez rękawów*⟩. **2.** **k.** druciana, stalowa itp. ⟨*część dawnej zbroi siatkowej*⟩. **3.** **k.** trykotowa. **4.** *sport*. Żółta **k.** ⟨*koszulka koloru żółtego wkładana przez lidera wyścigu kolarskiego*⟩. **5.** Jaja w koszulkach ⟨*jaja gotowane z lekko ściętym białkiem*⟩.

kościelny **1.** **k-a** baba, babka: a) ⟨*kobieta posługująca w kościele*⟩; b) ⟨*żebraczka żebrząca pod kościołem*⟩. **2.** Gmina **k-a** ⟨*zorganizowana grupa wyznawców danej religii*⟩. **3.** Muzyka, pieśń **k-a.** **4.** Prawo **k-e** ⟨*określające instytucje i stosunki wewnętrzne kościoła*⟩. **5.** Rok **k.** ⟨*liturgiczny*⟩. **6.** *daw*. Stan **k.** ⟨*stan duchowny*⟩. **7.** Ślub **k.** ⟨*zawarty w kościele*⟩. **8.** Święto **k-e** ⟨*obchodzone przez wyznawców danego kościoła*⟩. **9.** Unia **k-a** ⟨*zawarta między kościołami różnych obrządków*⟩. **10.** Wieś **k-a** ⟨*wieś, w której znajduje się kościół*⟩. **11.** Wieża **k-a**; zegar **k-y.**

kościotrup Chodzący, żywy, żyjący **k.**; to nie człowiek, to kościotrup człowieka ⟨*o kimś bardzo wychudzonym*⟩.

kościół **1.** **k.** parafialny; **k.** gotycki, w stylu barokowym, romański ⟨*świątynia (budynek)*⟩. **k.** anglikański, ewangelicki, grecko-wschodni, rzymskokatolicki, prawosławny, reformowany, unicki ⟨*ogół wyznawców danego wyznania; organizacja obejmująca całość władz kościelnych*⟩. **2.** Głowa kościoła ⟨*najwyższy zwierzchnik wyznawców jakiej religii, u katolików — papież*⟩. **3.** Książę kościoła ⟨*w dawnej Polsce: tytuł wysokiego dostojnika kościelnego*⟩. **4.** *pot*. Po kościele; przed kościołem ⟨*po nabożeństwie; przed nabożeństwem*⟩: Zajść po kościele do znajomych. **5.** Iść, pójść pod **k.** ⟨*iść żebrać*⟩: Lepiej pójść pod kościół, niż sięgnąć po cudze. *Kłos. Wiosna 6.*

przysł. **6.** Słyszał, że dzwonią, ale nie wie, w którym kościele.

kość **1.** **k-i** ludzkie, zwierzęce. Zupa na kościach. Ogryzać **k-i.** **2.** *anat*. **k.** biodrowa, ciemieniowa, czołowa, goleniowa, krzyżowa, ogonowa, policzkowa itp.; **k.** pacierzowa ⟨*kręgosłup*⟩; *przen*. ⟨*podstawa, istota rzeczy*⟩: Filozofia jest kością pacierzową każdego utworu artystycznego. *Matusz. I. Swoi 71.* **3.** Psia **k.**! ⟨*rodzaj przekleństwa (lżejszego)*⟩. **4.** **k.** słoniowa ⟨*kieł słonia używany na wyroby i do celów zdobniczych*⟩: Szachy z kości słoniowej. **5.** **k.** niezgody ⟨*powód, przyczyna niezgody*⟩: Kością niezgody obu współlokatorek stała się używalność kuchni. **6.** Rzucić **k.** niezgody między kogo. *por*. Jabłko niezgody. **7.** Bez krwi i kości ⟨*pozbawiony indywidualnych cech, banalny*⟩: Są to postaci bez krwi i kości [...] figury papierowe. *Chmielow. Zarys 482.* **8.** Człowiek bez **k-i** ⟨*wygimnastykowany, giętki, bardzo zwinny*⟩; *przen*. ⟨*człowiek bez zasad*⟩. **9.** Ofiara bez **k-i** ⟨*niedołęga, ciemięga*⟩. **10.** Krew z krwi, **k.** z kości czyjej ⟨*nieodrodny syn, nieodrodne dziecko, autentyczny, bardzo typowy potomek*⟩: Ich był, syn górniczy ze Śląska, krew z ich krwi, kość z ich kości, wiek tu razem przeżyli! *Goj. Ziemia 90.* **11.** Do kości, do szpiku kości ⟨*zupełnie, do głębi, na wskroś, całkowicie*⟩: Przemarznąć do kości. Zimno przejmowało, mróz przejmował do szpiku kości. Zepsuty do szpiku kości. **12.** Być kimś z krwi i kości ⟨*być kimś autentycznym, z pochodzenia, z natury; mieć bardzo charakterystyczne cechy jakiegoś typu*⟩: Był żołnierzem z krwi i kości. **13.** Dobry, poczciwy, uczciwy itp. z kościami, rzadziej: z kośćmi ⟨*prawdziwie, do gruntu dobry, poczciwy itp.*⟩: Był to człowiek serdeczny, dobroduszny, miękki i łagodny, jednym słowem dobry z kościami. *Skiba Poziom. 34.* **14.** Z duszą i kościami ⟨*całkowicie, zupełnie*⟩: Był mu oddany z duszą i kościami. **15.** Skóra i kości, *daw*. skóra a kości ⟨*o kimś bardzo wychudzonym, wynędzniałym, mizernym*⟩: Jednego dnia przywlokła się do wsi kobiecina uboga, zmizerowana, blada, skóra i kości. *Jun. Antrop. 3.* **16.** Ból chodzi (komu) po kościach ⟨*ktoś doznaje w różnych miejscach bólów*⟩. **17.** Ciarki chodzą, przechodzą, mrowie chodzi, przechodzi komu po kościach ⟨*ktoś doznaje uczucia strachu, przerażenia*⟩: Robicie [...] mądre miny, a wiem, że wam ciarki chodzą po kościach. *Rus. Ziemia 27.* **18.** Chłód, dreszcz, mróz itp. chodzi po kościach ⟨*przenika na wskroś (czasem ze strachu)*⟩: Mróz chodził po kościach na widok rozwierającej się zieleni odmętu i poziomego schylenia żagli. *Żer. O Adamie 49.* **19.** Czuć co w kościach ⟨*doznawać czego, odczuwać co, zwłaszcza zmęczenie, wysiłek*⟩: Czuł w kościach intensywny trening. **20.** Nie czuć kości ⟨*być bardzo zmęczonym fizycznie*⟩: Gorzej cepem wywijać albo sierpem i kosą machać cały dzień, że potem człowiek kości nie czuje. *Korz. J. Tad. 130. pot. środow*. Dać komu w **k.** ⟨*dogryźć komu; zbesztać kogo, zbić kogo*⟩. **21.** Gapić się, patrzeć jak sroka w **k.** ⟨*patrzeć bezmyślnie w jeden punkt*⟩: Patrzyli w niego jak sroka w kość, cmokając z wielkiego zachwytu. *Makusz. O dwóch 91.* **22.** Grać, wygrać co w **k-i** ⟨*rodzaj gry*⟩. **23.** *pot*. Grzać, wygrzewać (na słońcu) swe (stare) kości ⟨*wygrzewać się*⟩. **24.** Nie pozbierać **k-i** ⟨*nie móc się ruszyć, podnieść*⟩: Precz mi stąd, bo zbiję tak, że kości nie pozbierasz. *Krzyw. I. Dzieci 154.* **25.** Położyć, złożyć **k-i** ⟨*znaleźć śmierć, być pogrzebanym*⟩: Złożyć **k-i** na obczyźnie. Czuję, że mi w tym gorącym piasku amerykańskim kości położyć przyjdzie. *Krasz. SW.* **26.** Połamać, pogruchotać komu **k-i.** **27.** Porachować, policzyć komu **k-i** ⟨*pobić kogo dotkliwie*⟩: Jak cię tylko dostanę, wszystkie kości ci porachuję! *Makowiec. Dios. 58.* **28.** Rozprostować, wyprostować **k-i.** **29.** Rozeszło się, rozłazi się po kościach ⟨*coś nie doszło do skutku, skończyło się na niczym*⟩: Groźna sprawa oddziałowej siostruni rozłaziła się najwidoczniej po kościach w licznych przesłuchaniach i korowodach. *Goj. Krata 143.* **30.** Zmarznąć, zamarznąć, zeschnąć itp. na **k.** ⟨*zesztywnieć, bardzo zmarznąć, zeschnąć itp.*⟩: Zimno było tak wielkie, że ziemia zamarzła na kość i popękała. *Makusz. O dwóch 30.* **31.** **k-i** rzucone ⟨*stała się rzecz nieodwołalna, stało się; zapadła ostateczna decyzja*⟩: A więc — walka [...] Teraz albo nigdy! No, — rzucone kości! *Dobrow. S. Spart. 28.* **32.** **k-i** czyje spoczywają, spoczęły gdzie (na obczyźnie, w ziemi ojczystej) ⟨*ktoś jest pochowany (na obczyźnie, w kraju)*⟩.

przysł. **33.** Pies sam kości nie ogryzie i drugiemu nie da. **34.** Nie ma chleba bez ości, nie ma ryby bez kości. **35.** Tłucze się, jak ból po kościach.

koślawy [nie: koszlawy] **k-e** nogi, **k-e** obcasy ⟨*powykrzywiane*⟩, **k-e** litery ⟨*nierówne*⟩. Kolano **k-e** ⟨*wygięte do wewnątrz*⟩.

kot **1.** Biały, bury, czarny **k.**; **k.** angorski, perski, syjamski; **k.** domowy, **k.** dziki ⟨*żyjący w stanie dzikim*⟩. **2.** *łow.* Polowanie; polować na **k-y** ⟨*na zające*⟩. **3.** *zool.* Rodzina kotów ⟨*zwierzęta drapieżne takie, jak lwy, tygrysy, pantery itp.*⟩. **4.** **k.** miauczy, mruczy, parska, wrzeszczy; łasi się, jeży się, drapie. **5.** Fałszywy jak **k.** **6.** Oczy się komu świecą, jak u kota. **7.** Tyle co **k.** napłakał ⟨*bardzo mało, odrobinę*⟩: U bogaczy znajdziesz tyle politowania, co kot napłakał! *Morc. Ptaki 11.* Zrobił tyle roboty, co **k.** napłakał. **8.** Bawić się, igrać z kim jak **k.** z mysz(k)ą ⟨*znęcać się nad kimś słabym, nie mającym sił do obrony ani możliwości ucieczki*⟩: Troje tych współzawodników tumaniła ciągle to nadzieją, to bojaźnią, to rozpaczą [...] igrała z nimi jak kot z myszą. *Dzierzk. Kug. 50.* **8a.** Biegać, latać (za kim) jak **k.** z pęcherzem, *daw.* jak **k.** zagorzały ⟨*biegać w różnych kierunkach bez określonego celu; biegać nieustannie*⟩: Czy masz do mnie jakiś interes? [...] Spodziewam się! nie biegałbym przecież za tobą jak kot z pęcherzem. *Zal. H. Góra 177.* **9.** Drzeć z kim **k-y**; być, żyć z kim, jak pies z kotem ⟨*być z kim w niezgodzie, kłócić się; nienawidzić się wzajemnie*⟩: Ona z moją matką drze koty. *Zap. G. Czworo 201.* Ci panowie byli z sobą od niepamięci, jako pies z kotem. *Kaczk. Anunc. II, 204.* **10.** Kupować, targować kota w worku ⟨*kupować co bez obejrzenia, bez sprawdzenia*⟩. **11.** *pot.* Odwracać, wykręcać, wywracać kota ogonem ⟨*przedstawiać sprawę w sposób wykrętny, fałszywy*⟩: Przyznaj się od razu do wszystkiego, nie wykręcaj kota ogonem. **12.** Patrzeć na co jak **k.** na szperkę ⟨*pożądliwie*⟩. *SFA.* **13.** *wiech.* Popędzić, pogonić komu kota ⟨*wyrzucić, wypędzić kogo z jakiegoś miejsca; przegnać kogo skąd*⟩.

przysł. **14.** Głaszcz ty kotowi (kotu) skórę, a on ogon w górę! **15.** Im kot starszy, tym ogon twardszy. **16.** Kot niełowny, chłop niemowny — często głodny. **17.** Kot się myje — będą goście. **18.** Kot zawsze pada na cztery łapy. **19.** Nie dla psa kiełbasa, nie dla kota sadło (szperka). **20.** Pierwsze koty za płoty ⟨*pierwsza próba nie udaje się*⟩. **21.** W nocy wszystkie koty szare (bure).

kotlet **1.** **k.** cielęcy, wieprzowy, **k.** schabowy. **k.** siekany, mielony ⟨*z mielonego, siekanego mięsa*⟩. **2.** **k.** z ryby, z kartofli. **3.** Robić, smażyć **k-y**. **4.** *przen.* Posiekać kogo na **k.** ⟨*poranić w bitwie, w pojedynku*⟩.

kotłować **k.** komu głowę ⟨*wywoływać w głowie zamęt, zawracać komu głowę*⟩: Cóż mi pan tak głowę kotłuje? *Kunc. Zagr. 63.*

kotłowy **1.** Blacha **k-a** ⟨*do wyrobu kotłów*⟩. **2.** Palacz **k.** ⟨*obsługujący kocioł, kotłownię*⟩. **3.** Palenisko **k-e** ⟨*pod kotłem*⟩. **4.** Piec **k.** ⟨*do przetapiania metali w naczyniach metalowych*⟩.

kotwica **1.** **k.** admiralicji ⟨*mająca trzon z dwoma rogami i uchem oraz ramię składane*⟩. **2.** **k.** martwa ⟨*umocowana na stałe na dnie morza lub rzeki, utrzymująca znaki nawigacyjne*⟩. **3.** **k.** patentowa ⟨*mająca dwie łapy ruchome na trzonie*⟩. **4.** Podnieść, podjąć kotwicę ⟨*odkotwiczyć statek, wyciągnąć kotwicę z wody, przen. rozpocząć rejs, wypłynąć na morze*⟩. **5.** Rzucić [lepiej niż: zarzucić] kotwicę ⟨*zakotwiczyć statek*⟩. **6.** Stać, stanąć na kotwicy ⟨*o statku: być zakotwiczonym*⟩.

kotwiczny **1.** Latarnia **k-a**, światło **k-e** ⟨*latarnia, światło (białe) umieszczone na sztagu statku stojącego na kotwicy*⟩. **2.** *wojsk.* Mina **k-a** ⟨*mina zakotwiczona*⟩. **3.** Stanowisko **k-e** ⟨*miejsce dogodne do postoju statku na kotwicy*⟩.

kowadło Być, znajdować się, znaleźć się między młotem a (i) kowadłem ⟨*być, znaleźć się w trudnej sytuacji; między dwiema trudnościami*⟩: Fatalne położenie... Jestem między młotem i kowadłem. Nienawidzę w głębi duszy tego cnotliwego purytanina, a nie mogę obejść się bez niego. *Sarn. Dwor. 72.*

kowal *przysł.* Każdy jest kowalem swego losu. Ślusarz zawinił, a kowala powiesili.

kowalski **1.** Czeladnik, majster, terminator **k.** **2.** Miech, młot, warsztat **k.** **3.** Imadło, narzędzie **k-e**. **4.** *przen.* **k-a** robota ⟨*wykonanie masywne, toporne*⟩: Kupiłem [...] parę butów, ale musiałem wyrzucić je w drodze. Wystaw sobie, kowalska robota. *Tyg. Ilustr. 203, 1863.*

koza **1.** Biała, czarna, łaciata **k.**; **k.** angorska, kaszmirska ⟨*o długiej, pięknej sierści*⟩. **2.** Górska **k.** **3.** *pot.* Głupia, młoda **k.** ⟨*młoda, naiwna dziewczyna*⟩. **4.** Żelazna **k.** ⟨*piecyk żelazny z rurą*⟩. **5.** Beczeć jak **k.** **6.** **k.** beczy, bodzie. **7.** *muz.* Grać na kozie ⟨*grać na dudach*⟩. **8.** Znać się na czym tyle, co **k.** na pieprzu ⟨*nie znać się na czym wcale*⟩: Tyle się zna na niemczyźnie, co koza na pieprzu. *Wol. Fraszki 65.* **9.** *pot.* Odsiadywać kozę, siedzieć w kozie ⟨*być w areszcie, w więzieniu*⟩. Pójść, posadzić, wsadzić, wziąć, wpakować, zamknąć kogo do kozy ⟨*do aresztu, więzienia*⟩. **10.** Zostawić ucznia w kozie ⟨*w dawnych szkołach: zatrzymać ucznia za karę na pewien czas po lekcjach w klasie lub w innym pomieszczeniu*⟩.

przysł. **11.** Ja o kozie, on o wozie ⟨*nie można się z nim porozumieć*⟩. **12.** Na pochyłe drzewo i kozy skaczą ⟨*człowiekowi biednemu, nieszczęśliwemu los w dalszym ciągu nie sprzyja, doznaje on dalszych przykrości, niepowodzeń*⟩. **13.** Przyjdzie (przyszła) koza do woza ⟨*prosi o pomoc, którą dawniej odrzucał*⟩. **14.** Raz kozie śmierć ⟨*niech się dzieje, co chce; wszystko jedno*⟩. **15.** W Pacanowie, gdzie kozy kują (*p. Adalb. Przysł.*).

kozacki **1.** Hetman **k.** Szabla **k-a**. **2.** Po kozacku ⟨*tak jak kozak*⟩: Ubrany po kozacku. **3.** Pływać po kozacku ⟨*pływać wyrzucając kolejno to prawe, to lewe ramię z wody*⟩. **4.** Z kozacka ⟨*podobnie jak u kozaka, podobnie jak kozak*⟩: Postać ludu piękna, gracka, strój bogaty i z kozacka. *Zal. Boh. Złota 211.*

kozak **1.** **k.** dziewczyna ⟨*zuchowata, śmiała, chwacka*⟩. **2.** *daw.* Iść, chodzić w **k-i** ⟨*przystawać do gromady, drużyny kozackiej*⟩: Drobna szlachta [...] często idzie w kozaki. *Łoz. Wł. Praw. I, 299.* **3.** **k.** (z prysiudami) ⟨*ukraiński taniec ludowy, wykonywany zwykle przez mężczyzn*⟩: Tańczyć kozaka.

kozera Bez kozery, nie bez kozery: a) ⟨*(nie) bez powodu, przyczyny*⟩: No, że pan bywa w naszym domu, to jest nie bez kozery. *Słonim. Murz. 84.* Bez kozery tego nie zrobił a. nie bez kozery to zrobił; b) *daw.* ⟨*bez awantury*⟩: Już z góry wielu przepowiadało, że się to bez kozery nie obejdzie. Jakoż pierwszym znakiem do boju było potrącenie pana sędziego przez hrabiego Alfreda. *Krasz. Latarn. III, 38.*

kozi 1. k-a skóra, wełna. **2. k-a** broda ⟨*broda w szpic*⟩: Nosić kozią brodę. **3.** *bot.* **k.** bródka ⟨*rodzaj grzyba*⟩. **4. k-a** nóżka: a) ⟨*dyscyplina*⟩; b) *techn.* ⟨*przyrząd do rysowania linii warstwicowych na mapach*⟩. **5.** *posp.* **k.** synu! ⟨*wyzwisko*⟩. **6.** Zapędzić kogo w **k.** róg ⟨*wykazać swoją bezwzględną przewagę nad kim*⟩: Sam za młodu rytmy układałem [...] i byłbym pana Kochanowskiego w kozi róg z jego fraszkami zapędził, ale potem żołnierska natura wzięła górę. *Sienk. Pot. I, 218.*

przysł. **7.** Mów, wilku, pacierz, a on woli kozią macierz.

kozioł 1. k. skalny ⟨*koziorożec; ssak z rodziny pustorożców; żyje w wysokich górach*⟩. **2. k.** ofiarny ⟨*o człowieku, na którego zrzuca się całą odpowiedzialność za coś*⟩: Musisz mieć jakiegoś kozła ofiarnego, na którego wszystko zło zwalasz. *Teka Stańcz. 18.* **3.** Potrzebny, jak **k.** w kapuście ⟨*wcale niepotrzebny*⟩: Właśnieś tu tak potrzebny, jak kozioł w kapuście. *Zabł. Zabob. 82.* **4.** Uparty jak **k.**; **k.** z ciebie ⟨*jesteś uparty*⟩. **5.** *sport.* Piłka z kozła, uderzenie (piłki) z kozła ⟨*w tenisie: z odbicia od ziemi*⟩. Skoki; skakać przez kozła ⟨*przez rodzaj przyrządu gimnastycznego do skoków*⟩. **6.** Stół na kozłach ⟨*na stojakach, skrzyżowanych podpórkach*⟩. **7.** *daw.* Kozła doić ⟨*robić co na próżno*⟩: Nieraz i tego nie uprosi, darmo kozła doi. *Pot. SW.* **8.** *pot.* Fikać, fiknąć; wywracać, przewracać kozły a. kozła ⟨*wykonać całym ciałem szybki obrót, zwykle z góry na dół (również o ptakach, samolotach); przewrócić się*⟩: Fika w powietrzu kozła, widać pracował kiedyś w cyrku. *Past. Komuna 44.* Pośliznął się i fiknął takiego kozła, że nie mógł się podnieść. **8a.** *przestarz.* Mieć kozła na czole ⟨*okazywać niezadowolenie, gniew; być nieprzystępnym*⟩: Dawniej miał wiecznie kozła na czole, a w gębie jedno słowo: „służba!" *Sienk. Pot. I, 235.* **9.** *daw.* Postawić kozła na czole ⟨*zmarszczyć się, pokazać zły humor*⟩. **10.** Robić z kozła barana ⟨*przekręcać, przeinaczać sens czego*⟩. **11.** *przestarz.* (Z)robić z kogo kozła i barana ⟨*robić z kim co się podoba, powodować kim, opanować kogo*⟩: I ze mnie zrobiłeś kozła i barana. *Fredro SW.* **12.** Siedzieć na koźle ⟨*na miejscu dla woźnicy w pojeździe konnym*⟩: Siedział razem z dorożkarzem na koźle. *Rus. Ziemia 70.* **13.** Wskoczyć na kozioł, zeskoczyć z kozła. **14.** Ułożyć krzesła w **k-y** ⟨*jedno na drugim, łącząc je siedzeniami*⟩. **15.** Ustawić, postawić, złożyć broń w **k-y** ⟨*krzyżując oprzeć o siebie po kilka sztuk razem*⟩.

przysł. **16.** Patrzy, jak kozioł na wodę ⟨*bezmyślnie*⟩.

koziołek Wywracać, wywijać itp. koziołki. *p.* kozioł.

kozłowy Buty **k-e** ⟨*ze skóry kozła*⟩. Łój **k.**, skóra **k-a** ⟨*z kozła*⟩. Dach **k.** ⟨*w którym kozły (słupy) przenoszą ciężar konstrukcji dachu na ścianę wewnętrzną*⟩.

kożuch, kożuszek 1. k. barani ⟨*rodzaj futra*⟩. **2.** Rękawiczki na kożuchu a. na kożuszku. **3. k.** na mleku; Kawa z kożuchem a. z kożuszkiem ⟨*ze stężałą warstwą mleka*⟩. **4.** Kożuch rzęsy (na stawie) ⟨*powłoka rzęsy na powierzchni wody*⟩.

kół 1. Ostry **k.** **2. k.** w płocie. **3.** Stać, utkwić jak **k.**, kołem ⟨*nieruchomo, bezczynnie*⟩: Stał jak kół, dmuchał w wąsy i milczał. *Jackiew. Górn. 41.* **4.** Język kołem stanął ⟨*zesztywniał, uniemożliwiając mówienie*⟩: Bodaj ci język kołem stanął za to kłamstwo. *Unił. Człow. 225.* **5.** Oczy stają, stanęły kołem ⟨*znieruchomiały, zatraciły wyraz życia*⟩: Padł i oczy stanęły mu kołem! *Zabł. Szlafm. 233.*

kółeczko W **k.** ⟨*ciągle, nieustannie; w koło*⟩: Kręcić się w kółeczko. Chodzić po ulicy w kółeczko.

kółko 1. k. garncarskie ⟨*urządzenie do wyrobu garnków*⟩. **2. k.** rozpędowe, zamachowe ⟨*element maszyny wyrównujący niejednostajność ruchu*⟩. **3. k.** zębate ⟨*urządzenie służące do przenoszenia ruchu obrotowego lub do redukcji obrotów*⟩. **4.** Ćwiczenie na kółkach ⟨*na rodzaju przyrządu gimnastycznego*⟩. **5. k.** młodzieży, przyjaciół; **k.** rolnicze, samokształceniowe, uczniowskie itp. *p.* koło. **6. k.** rodzinne ⟨*rodzinne grono, dom rodzinny*⟩. **7.** *sport.* Trzy do kółka ⟨*do zera (o wyniku gry)*⟩. **8.** W kółko: a) ⟨*dookoła siebie, swej osi*⟩: Kręcić się, okręcać się w **k.**; b) ⟨*po obwodzie koła; tam i z powrotem*⟩: Chodzić, spacerować, krążyć (po pokoju) w **k.**; c) ⟨*tworząc krąg*⟩: Zasiąść, siedzieć w **k.**; d) ⟨*ciągle, nieustannie, bez odmiany*⟩: Myśleć w **k.** o jednym i tym samym. Powtarzać w **k.** jedno i to samo. *żart.* I tak w **k.** Macieju. **9.** Jechać, siedzieć na kółku ⟨*w kolarstwie: jechać tuż za innym kolarzem*⟩. **10.** *pot.* (Spędzać) urlop na kółkach ⟨*w podróży, samochodem lub motocyklem*⟩: I tak jeżdżę po kraju, urlop stale na kółkach, kręcę się od gór do morza. *Przekr. 734, 1959.*

kózka *przysł.* Żeby kózka nie skakała, to by nóżki nie złamała.

kpić k. z kogo, z czego ⟨*drwić, szydzić*⟩: Kpił z niego w żywe oczy. *SL.* Kpił sobie ze wszystkich i ze wszystkiego. *Brzech. Kleks. 95.* Czy kpisz, czy o drogę (*daw.* drogi) pytasz? ⟨*nie udawaj, że nie wiesz; nie rób z siebie głupiego, naiwnego*⟩: Słuchaj kumie, czy ty kpisz, czy drogi pytasz? *Krasz. Chata III, 159.*

kpina 1. k. z kogo, z czego: W śmiechu tym tkwiła jak gdyby kpina z niego i z jego uczuć. *Iwasz. J. SPP.* **2.** Bez kpin: Mówię ci: bez kpin!... Nie jestem dziś w usposobieniu! *Syg. Wysadz. 37.* **3.** Robić sobie z czego **k-y.** **4.** Wystawiać kogo (siebie) na **k-y.** **5.** Zbywać (pytania, nagabywania) kpinami.

przysł. **6.** Ma brzuszek za kożuszek, kpiny za buciny, i jedna sukmana, a i to łatana.

krach ⟨*kryzys, bankructwo*⟩: **k.** gospodarczy, finansowy, giełdowy. Coś kończy się, zakończyło się krachem.

kradzież 1. Drobna **k.** **2. k.** czego — u kogo [nie: na szkodę kogo]: np. **k.** samochodu; grosza publicznego. Nieznani sprawcy dokonali kradzieży u jubilera. **3. k.** z włamaniem. **4.** *przen.* **k.** literacka ⟨*plagiat*⟩. **5.** Dokonać, dopuścić się kradzieży. **6.** Dzielić się kradzieżą ⟨*rzeczami ukradzionymi*⟩. **7.** Oskarżyć kogo o **k.** **8.** Popełnić **k.** **9.** Pochwycić, złapać kogo na kradzieży.

kraina 1. k. głazów; puszcz; pól i lasów; wiecznych śniegów i lodów itp. ⟨*okolica, obszar*⟩; *przen.* **k.** błękitu, czarów, dumania, ideałów, kłamstwa, łez, marzeń, pamiątek, poezji, szczęścia itp. *poet.* **2. k.** piramid ⟨*Egipt*⟩: Wysłany w piramid krainy. *Słow. SW.* **3. k.** wschodzącego słońca a. kwitnącej wiśni ⟨*Japonia*⟩.

kraj 1. k. bogaty, ubogi, pusty ⟨*kraina*⟩. **k-e** obce; **k.** rodzinny. **2.** Tęsknota za krajem ⟨*za ojczyzną*⟩. **3.** Pracować dla dobra kraju. **4. k-e** demokracji (ludowej), **k-e** socjalizmu a. socjalistyczne, **k-e** obozu pokoju; **k-e** kapitalistyczne, imperialistyczne; **k-e** neutralne ⟨*państwa*⟩. **5. k-e** egzotyczne ⟨*okolice, strony*⟩. **6. k.** górzysty, lesisty ⟨*okolica*⟩. *przen.* **k.** marzeń, snów. **7. k.** lat dziecinnych ⟨*okolica, miejscowość, gdzie się ktoś urodził, gdzie spędził dzieciństwo*⟩. **8.** *przestarz.* dziś *książk.* **k.** szaty, wsi ⟨*skraj, kraniec*⟩. **9.** *książk.* Na **k.** świata ⟨*na koniec, na kraniec świata*⟩: Ja bym dla niej na kraj świata poszedł piechotą. *Krasz. Czarna 160.*
przysł. **10.** Co kraj, to obyczaj.

krajać (się) 1. k. co — czym: **k.** chleb nożem, sukno nożycami. **2. k.** na co: **k.** na kawałki. **3.** *przestarz.* Zęby krające ⟨*siekacze*⟩. **4.** *przen.* **k.** pługiem rolę ⟨*orać*⟩. **5.** Serce się kraje ⟨*ktoś się martwi, boleje nad czym*⟩: Serce mi się kraje na widok tego. *SW.*
przysł. **6.** Tak krawiec kraje, jak mu sukna (materii) staje.

krajobraz k. górski, morski, pustynny; lesisty, wulkaniczny, podzwrotnikowy, jesienny, zimowy. **k.** pierwotny, naturalny ⟨*nie zmieniony przez człowieka*⟩. (Na)malować **k.** ⟨*pejzaż*⟩.

krajobrazowy Ogród, park **k.** ⟨*naśladujący krajobraz naturalny, park angielski*⟩.

krajowy 1. Przemysł **k.**, **k-a** produkcja: Film produkcji krajowej. **2.** Armia **K-a** (AK) ⟨*konspiracyjna organizacja wojskowa walcząca w kraju z okupantem hitlerowskim (w latach 1942—1945)*⟩. **3.** *hist.* **K-a** Rada Narodowa. **4.** Sejm **k.** ⟨*w byłym zaborze austriackim: sejm galicyjski*⟩.

krajoznawczy Podróż, wędrówka, wycieczka **k-a**. Wczasy **k-e**. Polskie Towarzystwo Turystyczno-Krajoznawcze (PTTK).

krakać *przysł.* Kiedy wejdziesz między wrony, musisz krakać jak i one.

krakowski Krakowskim targiem ⟨*kompromisowo*⟩: Krakowskim targiem obie strony doszły do zgody. Strój **k.** Ubrany po krakowsku ⟨*w stroju krakowskim*⟩.

Kraków *przysł.* Nie od razu Kraków zbudowano.

kram 1. k. jarmarczny, **k.** sukienniczy ⟨*budka z towarami*⟩. **2.** Jest z czym sporo, wiele kramu; *pot.* narobić kramu ⟨*zamętu, zamieszania*⟩. **3.** *pot.* Mieć z czym **k.** ⟨*kłopot*⟩: Będziesz ty ze mną miał kram [...] chłopino, oj będziesz. *Krah. Zdrada 196.*
przysł. **4.** Jaki pan, taki kram ⟨*taki ład, porządek*⟩.

kraniec 1. Do krańca, po **k.** czego ⟨*po krawędź, kres, brzeg czego*⟩: Aż do krańca horyzontu ciągnęły się czerwone piaski pustyni. *Prus Far. I, 219.* **2.** Na krańcu czego ⟨*na końcu*⟩: Znaleźliśmy się nieomal na krańcu świata. Była to, tak zwana głęboka prowincja. *Brosz. Feliet. 55.* Na krańcu miasta. **3.** *przen.* Doprowadzić co do ostatnich krańców ⟨*do ostateczności*⟩: W „Wieczerzy" Leonarda da Vinci wyraz i gest są doprowadzone do ostatnich krańców wyrazistości i jasności. *Witkiew. S. Szt. 418.* **4.** *przen.* Stać na dwóch krańcach ⟨*zajmować krańcowo przeciwne stanowiska, różnić się krańcowo w poglądach*⟩: I Adam odczuł, że nie rozumieją się, że stoją na dwóch krańcach bardzo, bardzo odległych. *Zap. G. Ptak II, 80.*

krasa Pełen krasy ⟨*urody, wdzięku*⟩: Domki pełne krasy. W całej, niezwykłej itp. krasie ⟨*w całej itp. urodzie, piękności*⟩: Ramiona w wyciętej sukni odsłoniły się w przepychu linii doskonałych i w niepospolitej ich krasie. *Żer. Przedw. 158.*

krasny *poet.* ⟨*jaskrawy w kolorze, zwłaszcza czerwony*⟩: **k-e** barwy, chustki; **k-e** pióra (piórka), **k-e** rumieńce. **k-e** dziewczęta ⟨*piękne, urodziwe*⟩. *przestarz.* **k.** ludek ⟨*krasnoludek*⟩.

kraść 1. k. co, *daw.* również kogo: pieniądze, książki. Khan siedział na sofie pod ścianą, przy nim ministry, co lud drą i kradną. *Słow. SW.* **2. k.** komu, u kogo [nie: na szkodę kogo, *germ.*]: Jeśli z bolu harfa jęknie, jeżeli jęknie ojcu mojemu kradziona, ty ją utulisz. *Słow. Lilla 313.*
przysł. **3.** Kradzione nie tuczy. **4.** Kto raz ukradnie, tego zawsze za złodzieja mają. **5.** Na tego, co kradnie, zawsze kara spadnie.

krata 1. Żelazna **k.**; **k.** ogrodzenia, **k.** w oknie. **2. k.** gimnastyczna ⟨*przyrząd złożony z kilku krzyżujących się drążków*⟩. **3.** Klasztorna **k.** ⟨*klasztor*⟩. **4. k.** mularska ⟨*do przesiewania wapna, piasku itp.*⟩. **5. k.** ogrodnicza ⟨*do rozpinania roślin*⟩. **6.** Za kratą, za kratami ⟨*w zamknięciu, w więzieniu*⟩: Siedzieć, znaleźć się za kratą (za kratami). Za kratę, za **k-y** ⟨*pod klucz, w odosobnienie, np. do więzienia, do klasztoru*⟩: Dostać się, pójść, wpakować kogo za kratę. **7.** Materiał, suknia w kratę ⟨*we wzór pasów, linii tworzących kratę*⟩.

kratka 1. Za kratkami, za kratki. *p.* krata. **2.** Papier, zeszyt w kratkę ⟨*poliniowany w małe kwadraciki*⟩. **3.** Sukienka w (szkocką) kratkę. *p. krata.* **4.** Powołać pod **k-i** (sądowe), stawać przed kratkami, przy kratkach (sądowych) ⟨*powołać przed sąd, stawać przed sądem, w sądzie*⟩. **5.** Pracować, chodzić, przychodzić itp. w kratkę ⟨*nieregularnie; niesystematycznie, z przerwami*⟩: Chodzi do szkoły w kratkę.

krawat k. fularowy, jedwabny, wełniany. Nosić **k.** Wiązać **k.**

krawędź 1. k. chodnika, stołu; **k.** przepaści; *przen.* **k.** niedoli, nędzy: Znaleźć się na krawędzi niedoli. **2.** *techn.* **k.** narzędziarska ⟨*linia stalowa, hartowana, dokładnie oszlifowana i dotarta*⟩. **3.** *bud.* **k.** szczytowa ⟨*zakończenie połaci przy ścianie szczytowej budynku*⟩. **4.** *mat.* **k.** wielościanu ⟨*odcinek wspólny co najmniej dwóm ścianom wielościanu*⟩.

krawiecki 1. Cech **k.**; mydło, płótno, żelazko **k-e**. **2.** *anat.* Mięsień **k.** ⟨*najdłuższy mięsień uda*⟩. **3.** Narzędzia **k-e**; nożyce **k-e**. **4.** Punkt usługowy **k.**; spółdzielnia **k-a**; zakład **k.** **5.** Robota **k-a.** **6.** Po krawiecku ⟨*jak krawiec*⟩: Szyć, prasować po krawiecku.

krąg (*lm* kręgi) **1. k.** badań, interesów, spraw, zagadnień itp. ⟨*zakres*⟩. **2. k.** czytelników, przyjaciół, znajomych, współpracowników itp. ⟨*grono*⟩. **3. k.** kiełbasy ⟨*pęto*⟩. **4. k.** światła ⟨*koło*⟩: Lampa rzuca krąg światła. **5. k.** tańczących ⟨*tańczący tworzący koło*⟩. **6.** Zaczarowany, zaklęty **k.** ⟨*w baśniach koło zatoczone wokół człowieka podlegającego czarom; przen. granica nie do przebycia*⟩: Moja miłość tworzy koło niej krąg zaklęty. *Sienk. Bez dogm. II, 121.* **7. k-i** na wodzie ⟨*fale rozchodzące się koliście*⟩. **8. k-i** pod oczami ⟨*sińce, cienie*⟩. **9. k-i** w oczach ⟨*świetlne i barwne linie i plamy pojawiające się przed oczami (objaw osłabienia organizmu)*⟩. **10.** W **k.** ⟨*dokoła, naokoło, wkoło*⟩: Zasiąść w **k.** W krąg kwiaty i słychać brzęki pszczelne. *Staff L. Poezje I, 334.* **11.** W **k.** czego ⟨*wokół czego*⟩: Zasiąść w **k.** ogniska. **12.** Usiąść, zasiąść kręgiem ⟨*wkoło, dookoła czego*⟩. **13.** Zakreślać, zataczać **k.** a. **k-i** w powietrzu ⟨*koło(-a); o ptakach, samolotach: krążyć*⟩; *przen.* ⟨*obejmować coraz więcej osób*⟩: Wieści te, zataczając coraz szersze kręgi, dosięgnęły [...] aż na pensję. *Prus Emanc. III, 109.*

krążek *techn.* **k.** garncarski ⟨*prymitywny przyrząd do formowania garnków z gliny*⟩. **k.** szlifierski ⟨*przyrząd do polerowania metali*⟩. Pokroić (cytrynę, marchew) w krążki ⟨*w talarki, w plasterki*⟩.

krecha *pot.* Mieć krechę u kogo ⟨*mieć złą opinię, złą notę*⟩.

kreci Jama, skórka **k-a.** Oczy **k-e** ⟨*małe, krótkowidzące*⟩. **k-a** robota ⟨*działanie skryte, podstępne, destrukcyjne*⟩: Prowadzić krecią robotę.

kreda Pisać kredą (na tablicy). Biały jak **k.**; zbladł jak **k.** *pot.* Na kredę ⟨*na kredyt*⟩: To na kredę — stary zapłaci. *Zap. G. Czworo 211.*

kredensowy Chłopiec **k.** ⟨*w dawnych dworach: chłopiec usługujący*⟩.

kredka **1. k-i** (kolorowe) ⟨*rodzaj ołówków kolorowych*⟩: Zrobić portret kredką. **2.** *pot.* Na kredkę ⟨*na rachunek, na kredyt*⟩: Wszystkie wydatki szły na kredkę, bo pan Maciej [...] żadnej prawie nie pozostawił gotówki. *Łoz. Wal. Szlach. II, 72.* **3.** *przestarz.* Pisać, rachować podwójną, potrójną kredką ⟨*liczyć podwójnie, potrójnie (drożej)*⟩: Poprzyczepiane do kamienic sklepy, kantyny, pełne były gości, właściciele podwójną rachowali kredką. *Chłęd. Szkice 41.* **4.** *przestarz.* Wziąć pod kredkę ⟨*obrachować, obliczyć*⟩: Jeżeli pod kredkę weźmiemy wzajemność łaski i przysług, dopiero pokaże się, który z nas drugiemu jest dłużny. *Rzew. H. Listop. II, 355.* **5.** *przestarz.* Żyć z kredką ⟨*oszczędnie, obliczając wydatki*⟩: Żyć oszczędnie, z kredką, główką, nie szastać zbytnio gotówką, i do butelki nie stawać. *Bart. A. Sat. 12.*

kredkowy Ołówek **k.** ⟨*rodzaj ołówka kolorowego*⟩. Rysunek **k.** ⟨*wykonany kredką*⟩.

kredowany Papier **k.** *p.* kredowy.

kredowy **1.** *geol.* Okres **k.** ⟨*najmłodszy okres ery mezozoicznej*⟩. **2.** Litografia **k-a** ⟨*technika rysowania na kamieniu tłustą kredką*⟩. **3.** Papier **k.** ⟨*o powierzchni gładkiej i lśniącej, do drukowania ilustracji*⟩. **4.** *przen.* **k-a** bladość, białość (twarzy, policzków).

kredyt **1. k.** bankowy; **k.** budżetowy ⟨*przewidziany w budżecie*⟩. **2. k.** długoterminowy, krótkoterminowy. **3. k.** hipoteczny ⟨*zabezpieczony na nieruchomości*⟩. **4. k.** inwestycyjny. **5. k.** państwowy, prywatny. **6. k.** rzeczowy ⟨*wymagający rzeczowego zabezpieczenia (zastaw, hipoteka)*⟩. **7. k.** zamrożony ⟨*nieopłacalny, którego nie można uiścić w terminie spłaty*⟩. **8. k.** na co: np. na budowę mieszkań, na rozbudowę przemysłu. **9.** Na **k.** ⟨*na rachunek*⟩: Wziąć ze sklepiku chleb na kredyt. Dać towar na kredyt. Kupować na kredyt. **10.** Mieć u kogo **k.**; *daw.* mieć **k.** ⟨*zaufanie*⟩: Mieć kredyt u ludzi. **11.** *pot.* Odmówić komu kredytu ⟨*sprzedaży na rachunek*⟩. **12.** Otworzyć; otwarty **k.** ⟨*wydawać towary na rachunek*⟩. **13.** Preliminować (w budżecie), przeznaczyć **k.** na co. **14.** Podkopać, podciąć, poderwać (czyjś) **k.** **15.** Stracić, wyczerpać swój **k.** **16.** Udzielić kredytu. **17.** Wykorzystać **k.** **18.** Zamknąć komu **k.** *przysł.* **19.** Dziś za pieniądze, jutro na kredyt.

krem **1. k.** czekoladowy, kakaowy, orzechowy, owocowy, śmietankowy, waniliowy itp. ⟨*śmietanka bita z cukrem i przyprawami*⟩. **2.** Ciastko z kremem. **3. k.** kosmetyczny; **k.** poziomkowy; **k.** do rąk, do twarzy ⟨*maść kosmetyczna do pielęgnowania skóry*⟩.

kremowy Ciastko **k-e** ⟨*z kremem*⟩. Śmietanka **k-a** ⟨*nadająca się na krem*⟩. **k.** kolor, materiał ⟨*białożółtawy*⟩.

kreować **k.** rolę ⟨*o aktorze: grać rolę*⟩.

kres **1. k.** cierpienia, męczarni, niedoli. **2. k.** możliwości, **k.** wytrzymałości. **3. k.** życia, (skrótowo) **k.** ⟨*śmierć, zgon*⟩: Czując, że kres nadchodzi, król Zygmunt August, w maju 1572 r. sporządził testament. *Kraus. Łaski I, 159.* **4. k.** życzeń (osiągnąć) ⟨*cel*⟩. **5.** Być u kresu sił ⟨*być do ostateczności wyczerpanym, zmęczonym*⟩. **6.** Dobiegać kresu ⟨*kończyć się, dobiegać końca*⟩: Noc letnia dobiegała tymczasem kresu. *Niedź. Grzech. 67.* Podróż dobiegała kresu. **7.** Dochodzić, dojść, doprowadzić do kresu (czego) ⟨*do końca, do celu, do punktu ostatecznego*⟩: Nauki przyrodzone doszły do kresu, o jakim nie marzono. *Siem. L. Rys. I, 52.* **8.** Mieć swój **k.** ⟨*koniec, cel, punkt ostateczny*⟩: Każda rzecz w przyrodzeniu ma swój kres, do którego przyszedłszy, trwa czas niejaki w doskonałym stanie, ten przebywszy, psuć się musi. *Kras. Podstoli 66.* **9.** Coś nie ma kresu, jest bez kresu: Wokoło bez kresu rozciąga się daleki step. *Was. W. Rzeki 294.* Przepaść nie mająca kresu. **10.** Pochodzić z kresów; zamieszkiwać **k-y** ⟨*część kraju blisko granicy, pogranicze*⟩. **11.** Położyć czemu **k.** ⟨*sprawić, że coś się skończy, ustanie*⟩: Położyć **k.** ekscesom, nieszczęściom, nadużyciom, swarom. **12.** Stanąć u kresu czego (podróży, życzeń, marzeń). **13. k.** przychodzi na co ⟨*koniec*⟩: Tak już jest na świecie urządzone, kres przychodzi na wszystko. *Winaw. Roztw. 47.*

kresa **1.** *anat.* **k.** chropawa ⟨*linia chropawa, wyniosłość linijna na powierzchni kości*⟩. **2. k.** przez twarz ⟨*blizna*⟩: Miał długą kresę przez twarz od cięcia pałaszem. *SL.* **3.** Kapelusz o szerokich kresach ⟨*o szerokim rondzie*⟩.

kreska 1. Ani o jedną kreskę ⟨*ani odrobinę, ani trochę*⟩: Męstwo umysłu, wytrzymałość serca nie zmniejszyły się w niej ani o jedną kreskę. *Żer. Prom. 106.* **2.** *przestarz.* Dobra, zła **k.** ⟨*dobra, zła nota, opinia*⟩: Był prawie pewnym, że będąc pierwszym w naukach ścisłych i nie mając złej kreski ze sprawowania, zostanie wysłanym w liczbie kilku innych [do Szkoły Aplikacyjnej]. *Chmielow. Powieśc. 178.* **3. k.** ułamkowa ⟨*linia oddzielająca licznik od mianownika*⟩. **4. k.** nad literą ⟨*znak diakrytyczny*⟩. **5.** *daw.* Pić na kreski ⟨*na kredyt*⟩. **6.** *daw.* Przyszło do kresek, szły kreski ⟨*przyszło do głosowania, odbywało się głosowanie*⟩: Lud zgromadził się i szły kreski, czy [Arystydes] miał być wygnany. *Kras. Życia VIII, 198.* **7.** Przyjdzie, przyszła na kogo **k.** ⟨*kolej, kolejność ulegnięcia czemu, porażka, klęska; przyjdzie czyj koniec*⟩. **8.** Temperatura spada, podnosi się o kilka kresek ⟨*o pewien odcinek skali*⟩.

przysł. **9.** Przyszła kreska (kryska) na Matyska.

kreskowany O **k-e** ⟨*litera o z kreską u góry (ó), oznaczająca brzmienie u*⟩.

kreskowy Mapa **k-a**, rysunek **k.** ⟨*wykonane za pomocą kresek*⟩. *poligr.* Klisza **k-a** ⟨*w której rysunek zaznaczony jest kreskami*⟩. Linia **k-a** ⟨*przerywana*⟩.

kreślić 1. k. co — czym — na czym ⟨*robić kreski, linie, rysować*⟩: np. (jakieś) linie, figury na papierze; **k.** gzygzaki (patykiem) na piasku (po piasku). **2. k.** adres ⟨*pisać*⟩. **3. k.** plany, rysunki ⟨*wykonywać wykresy (rysunki) techniczne*⟩. **4.** *książk.* **k.** postać czyją, obrazy czego (w utworze) ⟨*opisywać, przedstawiać*⟩. **5.** *łow.* **k.** śnieg, ziemię ⟨*o głuszcach: chodzić pod koniec zimy po ziemi z rozłożonym wachlarzem i opuszczonymi skrzydłami ryjąc bruzdy w śniegu lub ziemi*⟩.

kreślić się *przestarz.* Kreślę się z poważaniem... ⟨*dopisek grzecznościowy na końcu listu, umieszczany zazwyczaj przed podpisem*⟩.

kret 1. Ślepy jak **k. 2.** Kopać się, ryć się w czym (np. w tekście utworu) jak **k. 3.** Ryć się pod kim jak **k.**, *przestarz.* toczyć pod kim ziemię jak **k.** ⟨*działać podstępnie na czyją niekorzyść, szkodzić komu potajemnie*⟩: W oczy mi zajrzeć nie miałeś odwagi, aleś pode mną jak kret toczył ziemię. *Bełc. Kmita 93.*

przysł. **4.** Ostrowidz on na bliźniego, a kret na siebie samego ⟨*nie widzi swoich wad*⟩.

kretes Z kretesem ⟨*zupełnie, całkowicie, doszczętnie*⟩: Przegrać, zgrać się; przepaść; skompromitować się; zniszczyć kogo z kretesem. Ani razu nie wpadł tak z kretesem w łapy nędzy. *Dan. SPP.*

krew 1. k. tętnicza, żylna. **2.** Niskie, wysokie ciśnienie krwi. **3.** Oczy nabiegłe krwią. **4.** Układ krążenia krwi. **5.** Upływ krwi. **6.** Zakażenie krwi. **7.** Bluzgać, ociekać, oblać się, pluć, spływać, zalać się krwią. **8.** Przetaczać, puszczać (komu) **k. 9.** Zatamować, zatrzymać **k. 10. k.** bucha, bryzga, idzie, krzepnie, leje się, płynie, polała się, puszcza się, rzuca się (z nosa), tryska, zalewa (komu co). **11. k.** pulsuje w kim, w żyłach (czyich). **12. k.** uderza do głowy. **13.** Niewinna, męczeńska **k.** ⟨*niewinnie pomordowani*⟩. **14.** *posp.* Psiakrew! ⟨*przekleństwo*⟩. **15.** Zimna **k.** ⟨*przytomność umysłu, spokój, panowanie nad sobą*⟩: Odzyskać, stracić zimną krew. Patrzeć na co z zimną krwią. **16.** Bez rozlewu, przelewu krwi ⟨*bez ofiar w ludziach, bez walki zbrojnej*⟩: Dokonać zamachu stanu bez rozlewu krwi. **17.** Braterstwo krwi ⟨*w cywilizacjach pierwotnych przyjaźń zawierana między osobnikami danego plemienia i obcym, na znak której obaj nacinają skórę i mieszają swoją krew*⟩. **18.** Pełnej krwi: a) ⟨*bez domieszki innej rasy, innego narodu, plemienia*⟩: Klacz pełnej krwi; b) ⟨*prawdziwy, typowy, w całym tego słowa znaczeniu*⟩. **19.** Pół krwi ⟨*mieszaniec*⟩. **20.** Do krwi ⟨*tak, że krew pociekła, do zranienia*⟩: Sprać, zbić kogo do krwi. Zranić sobie nogę do krwi. Podrapać się do krwi. **21.** Do ostatniej kropli krwi ⟨*do końca, dopóki starczy sił i życia; do śmierci*⟩: Bronić się, walczyć; bronić kraju, posterunku do ostatniej kropli krwi. **22.** Głos krwi: a) ⟨*popęd naturalny, instynkt*⟩: Głos krwi ciągnął go ku młodym; b) ⟨*poczucie więzi rodzinnej, rodowej*⟩. **23. k.** z mlekiem ⟨*o rumianej, zdrowej cerze albo o ludziach o takiej cerze*⟩. **24.** Z krwi i kości ⟨*prawdziwy, w całym tego słowa znaczeniu*⟩: Chłop, człowiek, Mazur, żołnierz itp. z krwi i kości. **25.** Książę, księżniczka krwi ⟨*z rodu królewskiego po mieczu*⟩. **26.** Potoki, strumienie, rzeki krwi (wylać, rozlać). **27.** Węzły, związki krwi ⟨*związki pokrewieństwa*⟩: Łączyły ich węzły krwi. **28.** *posp.* Do nagłej krwi ⟨*za dużo, w nadmiarze*⟩: Roboty mam do nagłej krwi. *Kowalew. M. Kamp. 78.* **29.** Za cenę krwi ⟨*za cenę życia, zdrowia, choćby przyszło oddać albo narazić życie*⟩: Powiedziałem, com powiedział, i nie cofnę tego za cenę krwi nawet. *Kosiak. Rick. II, 108.* **30.** *przestarz.* Bić się do pierwszej krwi ⟨*pojedynkować się do pierwszego skaleczenia, zranienia przeciwnika*⟩. **31.** Coś burzy, wzburza **k.** ⟨*coś wprawia w podniecenie, doprowadza do silnego rozdrażnienia, wzburzenia*⟩: Krzeczowski, chociaż flegma Niemca wzburzyła w nim wszystką krew [...] nie chciał jeszcze rozpoczynać bitwy. *Sienk. Ogn. I, 193.* **32.** Kąpać się, pławić się, tonąć we krwi ⟨*dokonać rzezi, powodować rzeź; mordować*⟩. **33.** Mieć co we krwi ⟨*mieć wrodzone, w usposobieniu*⟩: Mieć zamiłowanie do porządku we krwi. Łatwo chwytałem melodię, a poczucie rytmu miałem chyba we krwi. *Solski Wspom. I, 67.* **34.** Mrozi, ścina coś **k.** (w żyłach) ⟨*coś napełnia przerażeniem, grozą, strachem*⟩: Popisy akrobatów mrożące krew (w żyłach). Widok ścinający krew w żyłach. **35.** Napsuć komu krwi, psuć komu **k.** ⟨*wprawiać w zły humor, powodować zły nastrój; drażnić, dokuczać*⟩: Nie myślał [...] ani o jednej sprawie, co go tak irytowały i tyle mu krwi psuły. *Iwasz. J. Panny 30.* **36.** Psuć sobie **k.** ⟨*irytować się czym*⟩: Słusznie się gniewasz, ale nie psuj krwi sobie. *Boh. SW.* **37.** Pić, toczyć, wysysać itp. **k.** ⟨*wyzyskiwać kogo do ostatecznych granic, eksploatować, gnębić*⟩: [Lichwiarz] śmieje się z dwóch bankrutów, których tak zgrabnie w łapkę złapał i krew z nich wyssał. *Zachar. Kres. 320.* **38.** Płacić podatek z krwi i mienia. **39.** Przelewać niewinną **k.** ⟨*powodować śmierć kogo niewinnego*⟩. **40.** Przelewać, rzadziej: poświęcać dla czegoś a. dla kogoś **k.** ⟨*narażać, poświęcać życie; brać udział w walce zbrojnej*⟩: Przelewać krew dla ojczyzny. **41.** Przypieczętować krwią ⟨*poświęcać, narazić życie, zdrowie po to, by dowieść słuszności jakiejś idei, sprawy; spełnić z naraże-*

niem życia ważny obowiązek itp.⟩: Namiestnikowi chodziło już o to tylko, by poselstwo swoje krwią przypieczętować, pohańbienia godności nie dopuścić i zginąć nie bez sławy. *Sienk. Ogn. I, 141.* **42.** Splamić, zbroczyć ręce czyjąś krwią; splamić się, *daw.* zmazać się krwią; mieć krew na rękach, na sumieniu ⟨*popełnić zbrodnię, zadać komu śmierć*⟩: My wszyscy nie chcemy wojny. Chcemy mieć czyste, nie zbroczone krwią ręce. *Melc. Statek 176.* Nigdy się krwią bezbronnych ta szpada nie splami. *Mick. Tad. 233.* **43.** Szafować krwią (swoją lub czyją). **44.** Toczyć **k.** (wroga); upuścić, utoczyć komu krwi. Utoczyć dla kogo krwi (z serca, spod serca) ⟨*zrobić dla kogo wszystko, całkowicie się poświęcić*⟩: Własnej bym krwi z serca utoczył, żeby jej tylko dopomóc. *Pług Zagon I, 40.* **45.** Weszło coś komu w **k.** ⟨*coś stało się przyzwyczajeniem, koniecznością, drugą naturą*⟩: Zasady te [...] raz ustalone nie mogą ulegać zmianie, bo weszły w krew moją i z nią razem w żyłach płyną. *Zal. K. Ślub 387. przen.* Przenośnia tak weszła w krew i tkanki języka, że gdyby ją usunąć, nie można by się było porozumieć. *Par. Alch. 180.* **46.** Wzburzyć w kim **k.** ⟨*podniecić kogo*⟩. **47.** Zmyć, obmyć obrazę, urazę we krwi ⟨*walczyć, pojedynkować się z tym, kto obraził*⟩. **48.** Zmyć hańbę krwią. **49. k.** burzy się, kipi, gra, wre itp. w kimś ⟨*ktoś pod wpływem złości, wstydu, radości itp. wpada w podniecenie, traci panowanie nad sobą*⟩: Krew w starym zawrzała, opanowała go wściekłość. *Sewer Biedr. 59.* **50 k.** krzepnie, lodowacieje stygnie, zastyga, ścina się w kimś, w czyich żyłach ⟨*kogoś ogarnia przerażenie, lęk, groza*⟩: Na ten widok krew zlodowaciała w moich żyłach, włosy stanęły dębem. *Sztyrm. Katalept. II, 203.* **51. k.** nabiega, napływa do twarzy itp.; **k.** ucieka, odpływa, odbiega z twarzy, z policzków ⟨*ktoś czerwieni się mocno lub blednie pod wpływem silnego podniecenia*⟩: Wronowskiemu krew nabiegła do twarzy z oburzenia. *Bał. Dziady 235.* **52. k.** oblała kogo; oblała, zalała czyją twarz, policzki itp.; ktoś oblał się krwią ⟨*ktoś się mocno zaczerwienił*⟩: Krew [...] gorącą falą zalała jej policzki. *Goj. Dziew. II, 171.* **53. k.** odzywa się w kimś ⟨*instynkt wrodzony*⟩. **54. k.**, fala krwi napływa (komu), ściekła, uciekła, zbiegła do serca; odbiegła, odpłynęła od serca ⟨*o wrażeniu towarzyszącym gwałtownym przeżyciom, np. strachowi, radości itp.*⟩: Krew odbiegła mi od serca, ogarnęło mię straszliwe przerażenie. *Pięt. Młod. 191.* **55.** W czyichś żyłach płynie błękitna, niebieska **k.**; ktoś ma błękitną, niebieską **k.** (w żyłach) ⟨*pochodzi z arystokracji, jest arystokratą*⟩. **56.** W kimś, w czyichś żyłach płynie jakaś **k.** ⟨*ktoś pochodzi z jakiegoś rodu, narodu, rasy itp.*⟩: W żyłach jego (po matce) płynęła krew francuska. **57. k.** czyja spadnie na kogo ⟨*czyjaś śmierć, rana obciąży kogo winą*⟩. **58. k.** czyja woła o pomstę do nieba. **59.** *pot.* **k.**, nagła **k.** kogo zalewa: a) ⟨*ktoś zostaje rażony apopleksją*⟩: Żeby cię nagła krew zalała!; b) ⟨*ktoś wpada we wściekłość, traci panowanie nad sobą*⟩: Zatruwał życie sąsiadom do tego stopnia, że ich w końcu krew zalała i zbili go na kwaśne jabłko. *Fiedl. A. Kan. 37.* **60.** Bodaj cię zła **k.** zalała! niech cię (go, ich itp.) nagła **k.** zaleje! ⟨*bodaj cię (go, ich itp.) apopleksja raziła! (rodzaj przekleństwa)*⟩. **61. k.** nie woda: a) ⟨*wrodzony temperament daje znać o sobie*⟩: Jeżelim czym jegomości obraził, to przepraszam. Krew u mnie nie woda i jak się rozgrzeje, to i diabeł jej nie ochłodzi. *Kaczk. Murd. I, 174*; b) *daw.* ⟨*związki rodzinne są silne*⟩: Każdy człowiek bliźni, lecz przecie krew nie woda. *Oss. SW.*

przysł. **62.** Krew nie woda, przelać szkoda. **63.** Kto leje krew cudzą, wyleją też jego. **64.** Kto się irytuje, krew sobie psuje. **65.** Strach krew ostudza, a radość ją grzeje.

krewny Bliski **k.**, *przestarz.* **k.** po mieczu ⟨*spokrewniony ze strony ojca*⟩. **k.** po kądzieli ⟨*spokrewniony ze strony matki*⟩. *żart.* **k.** po Adamie ⟨*wcale nie krewny*⟩.

krezusowy k-a fortuna ⟨*olbrzymia*⟩.

kręcić 1. k. co: bat, bicz, powróz, stryczek na siebie ⟨*przyczyniać się do własnej zguby, działać na swoją niekorzyść*⟩: Przez swoją nieświadomość kręciłem bat i na siebie. *Hamera Dozn. 22.* **2.** *daw.* **k.** dochody, pieniądze czyjeś itp. ⟨*przywłaszczać sobie bezprawnie czyjeś pieniądze, dochody itp.*⟩: Do druku nowych dwóch książek musiałem coś ze swojej kieszeni dopłacić — a ci, którzy je wyprzedają, tacy są hołysze, że mi przychody moje kręcą — i długo zatajają. *Słow. Listy I, 184.* **3. k.** gałki, pigułki ⟨*nadawać jakiejś masie kształt kulisty*⟩. **4.** *pot.* **k.** głowę komu, *posp.* **k.** gitarę ⟨*zawracać komu głowę, niepotrzebnie zabierać czas*⟩: Powiedzcie już nareszcie, gdzie się znajduje, a nie kręćcie gitary! *Morc. Ptaki 106.* **5. k.** kark ⟨*ulegać nieszczęśliwemu wypadkowi doznawać obrażeń cielesnych, łamać sobie kark*⟩: Warszawa posiada z dawnych lat rodzaj chodników [...] na których rokrocznie pewna liczba ofiar kark kręci lub nogi łamie. *Prz. Tyg. Życia 2, 1875.* **6. k.** loczki, papierosa, powrósła ⟨*zwijać, skręcać*⟩. **7. k.** krem, masę ⟨*ucierać*⟩; **k.** lody ⟨*robić*⟩. **8. k.** piruety ⟨*wykonywać*⟩. **9. k.** wąsa ⟨*podkręcać*⟩. **10.** *daw.* **k.** wici ⟨*kłamać, wyłgiwać się*⟩: Ale dość tych słów próżnych, skoro kręcisz wici, potrafię cię przekonać, nie czekając długo [...] dojdziem prawdy, jak kłębka po nici. *Zabł. Wielkie rzeczy 21.* **11. k.** czym: np. ogonem (o psie), łebkiem (o ptaku); gałką odbiornika. **12. k.** głową: a) ⟨*ruchem głowy wyrażać przeczenie, dezaprobatę, powątpiewanie, niedowierzanie, podziw*⟩: Wciąż kręci głową z niedowierzaniem. *Nowa Kult. 37. 1954*; b) ⟨*głowić się, biedzić się nad czym; kombinować, szukać środków zaradczych*⟩: Musiałam dobrze głową kręcić, żeby wyżyć z czworgiem dzieci. *Jun. Now. 249.* **13.** *pot.* **k.** nosem ⟨*okazywać niezadowolenie, grymasić, nie pochwalać czego, mieć zastrzeżenia*⟩: Wybieraj, duszo, czego zapragniesz! — pogrymaś sobie, nosem kręć — wolno ci; płacisz! *Zeg. Zmory 187.* **14.** *pot.* **k.** kim, czym ⟨*kierować, zarządzać czym, komenderować kim, narzucać swą wolę*⟩: Kręcą nami Greki, jak im się podoba... Ale dość! *Kossak Z. Krzyż. I—II, 440.* **15. k.** sprawami. **16.** Kręci coś w głowie ⟨*wywołuje zawrót głowy*⟩: Dobrze mówi! — zawołał doktor, któremu wino już trochę kręciło w głowie. Pijmy! *Grusz. An. Żak. 183.* **17.** Kręci w nosie ⟨*o uczuciu świdrowania w nosie wywołanym ostrymi, drażniącymi zapachami, dymem itp.*⟩: W kuchni pełno było swądu, aż w nosie kręciło.

kręcić się 1. k. się jak chorągiewka na dachu ⟨*zmieniać często swoje poglądy, postanowienia*⟩: Zdolności posiadał niedużo, ale namiętności wiele, żadnego charakteru, żadnego niemal zdania, kręcił się tylko wokoło jak chorągiewka na dachu i jak mu kazały okoliczności. *Bartosz. Hist. 327.* **2.** Kręci się jak kot z pęcherzem ⟨*niespokojnie*⟩. **3. k. się** jak na szpilkach, jak na rozżarzonych węglach, rzadziej jak w ukropie ⟨*wiercić się niespokojnie, nie móc usiedzieć na miejscu*⟩: Kręcił się, jak na szpilkach, tak go ten wstęp niecierpliwił, tak by chciał był dojść już do rzeczy. *Korz. J. Tad. 105.* **4. k. się** jak piskorz ⟨*usiłować wybrnąć z kłopotliwej sytuacji*⟩: Ale tego pan z Dalewic za nic uczynić nie chciał, więc znowu kręcił się jak piskorz. *Krech. Lux* w. *Tyg. Ilustr. 43, 1900.* **5. k. się** dokoła, wokół czego ⟨*koncentrować się*⟩: Jedno mnie intryguje, iż w tej sztuce, która cała się kręci dokoła spraw miłości, nie ma dosłownie ani krzty miłości. *Boy Flirt V, 122.* **6. k. się** koło czego a. za czym ⟨*chodzić koło jakiej sprawy, robić o coś starania, zabiegać o co*⟩: **k. się** koło swoich interesów, za posadą; **k. się** koło gospodarstwa ⟨*zajmować się gospodarstwem*⟩. **7.** *pot.* **k. się** koło kogo ⟨*zabiegać o czyjeś względy*⟩: Kręcił się koło Zofii i na wszystkie strony rozpowiadał, że nie zdarzyło mu się spotkać w życiu śliczniejszej istoty. *Perz. Las 78.* **8. k. się** na czym ⟨*wiercić się, zmieniać często pozycję*⟩: np. **k. się** na krześle, na łóżku. **9. k. się** po czym ⟨*poruszać się po czym, uwijać się; wałęsać się, podróżować*⟩: np. po pokoju, po okolicy, po kraju, po świecie. **10.** Kręci się w głowie ⟨*odczuwa się zawrót głowy*⟩: Kręci się w głowie od barw, od zapachów, z przemęczenia; *przen.* od wrażeń. **11.** W głowie mi się kręci ⟨*mam zawrót głowy*⟩. **12. k. się** w kółko ⟨*powtarzać się, nawracać do spraw już poprzednio poruszonych*⟩: W wypowiedzi kręci się w kółko. **13.** Droga, strumień kręci się ⟨*wije się, prowadzi dokąd linią krętą*⟩. **14.** Włosy się komu kręcą ⟨*zwijają się w loki, kędzierzawią się*⟩.

kręciek *pot.* Dostać, mieć kręćka ⟨*bzika*⟩: Kręćka z wami można dostać — sami nie wiecie, czego chcecie. Miał małego kręćka na tym punkcie. *Gawal. SW.* Lata, jakby miał kręćka (w głowie) ⟨*jakby dostał kołowacizny*⟩.

kręcony 1. k-e kolumny, świece, nogi mebli itp. ⟨*mające kształt skręconego powroza*⟩. **2. k-e** schody ⟨*kręte, wznoszące się spiralnie*⟩. **3. k.** stołek, taboret ⟨*z obrotowym siedzeniem*⟩. **4. k-e** włosy ⟨*kędzierzawe*⟩.

kręgiel Grać w kręgle.

kręgielnia Restauracja z kręgielnią ⟨*z pomieszczeniem do gry w kręgle*⟩. Być przyjętym a. być potrzebnym jak pies w kręgielni ⟨*być zupełnie niepotrzebnym, źle widzianym; przeszkadzać*⟩ (*por. fr.* Comme un chien dans un jeu de quilles): Cóż ja w Wenecji pocznę nieszczęśliwy! Przyjęty tam będę jak pies w kręgielni. *Jeż Uskoki I, 207.*

kręgosłup 1. *przen.* Człowiek bez (moralnego) kręgosłupa; z kręgosłupem ⟨*bez podstaw moralnych; z ugruntowanymi zasadami moralnymi*⟩. **2.** Łamać, uginać itp. czyj **k.** ⟨*zmuszać kogo do uległości, załamywać kogo moralnie*⟩: Siła rządowego dekretu ugięła kułackie kręgosłupy i wzbudziła po wsiach respekt. *Bocheń. Praw. 32.*

krępować 1. k. — co ⟨*uciskać, uwierać*⟩: np. szyję (o kołnierzyku); *przen.* ⟨*ograniczać swobodę działania, hamować*⟩: **k.** czyją samodzielność, czyją swobodę ruchów. **2. k.** kogo — czym: np. kogo sznurami; *przen.* **k.** kogo obowiązkami, wymaganiami. **3. k.** kogo — w czym: Wyszłam [...] nie chciałam krępować mamy w jej skargach na mnie, które na wargach miała. *Krasz. Seraf. 159.* **4.** Coś krępuje kogo ⟨*żenuje, onieśmiela*⟩: Czyjaś obecność krępuje kogo. Krępuje go towarzystwo kobiet. *SW.*

krępować się 1. k. się co robić: np. mówić o czym (przy wszystkich), jeść (dużo). **2. k. się** kogo ⟨*być onieśmielonym*⟩: Wcale się nie krępuje ani swego towarzysza, ani Kwiryny. *Goj. Rajs. I, 136.* **3. k. się** czym a. w czym: Nie krępuj się moją obecnością. *SW.* Nie potrzebujecie się niczym a. w niczym krępować.

kręt *pot.* krętu — wętu ⟨*w sposób zawiły; wykrętnie*⟩: Po co krętu — wętu, kiedy można po prostu. *Aud. Zbieg 26.*

kręto k. płynąć (np. o rzece). *przestarz.* Jest gdzie, jest koło kogo **k.** ⟨*niebezpiecznie, trudna sytuacja*⟩: Tych, o których najgorzej mówiono, widziałem na własne oczy tam, gdzie było dość kręto, a przecie żaden nie stchórzył. *Rzew. H. Listop. II, 139.*

kręty 1. k-a rzeka, ścieżka, uliczka ⟨*pełna zakrętów*⟩. **2.** Chodzić krętymi drogami ⟨*używać wybiegów*⟩. **3. k-e** schody ⟨*kręcone*⟩. **4. k-e** sposoby, zabiegi, pytanie ⟨*zawiłe, nieszczere, podstępne*⟩. **5. k-e** włosy ⟨*kręcone, kręcące się*⟩.

kroczak 1. k. ⟨*koń chodzący kroczą, z krocza*⟩. *przysł.* **2.** Kto na kroczaku jeździ, ciepłe wino pije, nie pytaj, czy zdrów, tylko czyli żyje?

kroczek k. za kroczkiem ⟨*w wolnym tempie, stopniowo*⟩: Iść, posuwać się **k.** za kroczkiem. Dreptać, iść (chodzić) drobnymi kroczkami.

kroić 1. k. co ⟨*ciąć na części*⟩: np. chleb, wędlinę; materiał, ubranie, palto itp. ⟨*ciąć, nadając określoną formę, fason*⟩. **2.** *przestarz.* **k.** komu kurtę ⟨*dawać komu nauczkę; uczyć kogo moresu, dawać się komu we znaki*⟩. **3.** *przestarz.* **k.** na co ⟨*zamierzać co, chcieć co osiągnąć*⟩: Miłecki ożenił się z bogatą mydlarką, a Gędźba [...] też kroi na posag. *Gąs. W. Pig. 7.* On kroi na to stanowisko. *SPP.* **4. k.** na co lub na kogo ⟨*udawać co lub kogo, stylizować się na co lub na kogo; wyglądać na kogo*⟩: Kroi na znawcę, na arystokratę; na skromnisię. Ma jakąś minę leśną i na draba kroi. *Zabł. Amf. 109.*

kroić się k. się na co ⟨*zanosić się, mieć się na co; wyglądać na co*⟩: Tu się kroi na większą awanturę.

krok 1. Chwiejny, cichy, ciężki, dostojny, drepczący, drobny, elastyczny, kołyszący, lekki, majestatyczny, pewny, posuwisty, powolny, przyśpieszony, raźny, równy, sprężysty, szybki, wielki, wolny, zamaszysty, żołnierski, żwawy itp. **k.** ⟨*stąpnięcie*⟩. **2.** Postępować, posuwać się, maszerować, stąpać, biec jakimś (wolnym, szybkim itp.) krokiem. **3.** Odgłos (ciężkich) kroków. **4.** *przen.* Nierozważny, ryzykowny, stanowczy, śmiały **k.** ⟨*czyn, posunięcie, działanie*⟩. **5. k-i** nieprzyjacielskie, wojenne ⟨*działania wo-*

jenne⟩: Nieprzyjaciel rozpoczął wojenne **k-i**. **6.** Zawiesić **k-i** wojenne, zaniechać wojennych (nieprzyjacielskich) kroków. **7.** Olbrzymi, wielki itp. **k.** naprzód a. wstecz w czym ⟨*zwrot oznaczający postęp lub cofnięcie w jakiejś dziedzinie*⟩: Uczynić wielki **k.** naprzód. W tym ostatnim roku mego pobytu w Wilnie zrobiłem jeszcze krok jeden naprzód w poezji. *Słow. Proz. 505.* **8.** Pierwszy **k.**, pierwsze **k-i** ⟨*pierwsze czynności w jakimś działaniu, postępowaniu*⟩: Pierwsze **k-i** w nauce, w sporcie. **9. k-i** sądowe ⟨*postępowanie sądowe*⟩: Wszcząć [nie: wdrożyć] kroki sądowe. **10. k.** taneczny ⟨*sposób posuwania się charakterystyczny dla tańca albo jak w tańcu*⟩. **11.** Żółwi **k.** ⟨*bardzo powolny chód, sposób poruszania się*⟩: Posuwać się żółwim krokiem. *przen.* Czas się wlecze żółwim krokiem. **12.** *techn.* **k.** gwintu, śruby ⟨*wysokość równi pochyłej stanowiącej zwój śruby*⟩. **13.** (Ani) na **k.**: a) ⟨*na bliską odległość*⟩: Na krok go nie odstępował. Pies nie pozwolił podejść do siebie ani na krok; b) ⟨*ani kroku, nic a nic, zupełnie*⟩: Nie wychodzić skąd, nie ustąpić z czego (np. z żądań) ani na krok. Sprawa nie posunęła się ani na krok. Tak lało, że ani na krok nie można było wyjść z domu. **14.** Co **k.** ⟨*bardzo często, co chwila*⟩: Co **k.** spotykał znajomych. Co **k.** przystawał. **15.** O **k.** a. o dwa **k-i** od czego ⟨*bardzo blisko*⟩: Być o **k.** od zwycięstwa, od katastrofy. Mieszkam o **k.**, o dwa **k-i** od dworca. Kino znajduje się o dwa **k-i** od nas. **16. k.** za krokiem ⟨*bardzo wolno; systematycznie*⟩: Iść, posuwać się, rozwijać się **k.** za krokiem. Mozolnie krok za krokiem wznosił gmach swoich planów. *Smolka Lubec. I, 184.* **17. k.** w **k.**: a) ⟨*tuż, tuż, bezpośrednio za kimś*⟩: Iść, biec za kim **k.** w **k.** Stary Kruczek wlókł się za nim krok w krok. *Reym. SPP.*; b) ⟨*bez przerwy*⟩: Towarzyszyć komu **k.** w **k.** Chodzić za kim **k.** w **k.** ⟨*śledzić kogo*⟩. **18.** *daw.* Dostać kroku ⟨*iść z kim równo, nadążać za kim; dorównać, nie dać się wyprzedzić*⟩. **19.** *przestarz.* Mieć **k.** przed kim, za kim itp. ⟨*mieć wyznaczone miejsce przed kim lub za kim*⟩: Nie posiadając żadnego urzędowego tytułu, miała na uroczystościach dworskich krok dopiero po wszystkich żonach ministrów, tajnych radców etc. *Boy Flirt III, 47.* **20.** Mylić **k.** ⟨*iść z kim nie „w nogę"*⟩. **21.** Nie pójść, nie zrobić kroku bez kogo, nie ruszyć się krokiem skąd itp. ⟨*nie robić nic bez czyjej asysty, pomocy; nie oddalić się skąd ani na chwilę*⟩: Wrócił do swoich gór i od tego czasu krokiem się stąd nie ruszył. *Witkiew. S. Utwory 91.* **22.** *pot.* Pić (cisnąć), pękać w kroku (o garderobie) ⟨*w kroczu*⟩: Spodnie mu pękły w kroku. *SL.* **23.** Poczynić, podjąć, podejmować, przedsiębrać, przedsięwziąć, porobić, rozpocząć, zarządzić pewne odpowiednie **k-i** ⟨*poczynić (odpowiednie) starania, zabiegi, posunięcia; zastosować odpowiednie środki*⟩. **24.** Postąpić **k.** a. krokiem: Postąpił krok, dwa, trzy... **k-i**. **25.** Przyspieszyć, zwolnić itp. kroku ⟨*iść prędzej lub wolniej niż poprzednio*⟩. **26.** Skierować, zwrócić dokąd swoje **k-i** ⟨*pójść, udać się dokąd*⟩. **27.** Słyszeć czyje **k-i** ⟨*chód, stąpanie*⟩. **28.** *daw.* Stanąć w kroku ⟨*stanąć z szeroko rozstawionymi nogami, mocno się osadzić, przybrać odpowiednią postawę*⟩: Dobył pałasza i stanął w kroku. *Chodź. Pisma III, 395.* **29.** Stawiać pierwsze **k-i** ⟨*zaczynać chodzić; przen. rozpoczynać jakieś działanie, być początkującym w jakiejś dziedzinie*⟩: Stawiać pierwsze **k-i** w zawodzie literackim. **30.** Śledzić itp. każdy **k.** czyj, (wszystkie) czyje **k-i** ⟨*śledzić każde poruszenie, interesować się, co ktoś robi w każdej chwili; szpiegować kogo*⟩. **31.** Wybijać, wydłużać **k. 32.** Wypierać co lub kogo **k.** po kroku ⟨*stopniowo*⟩. **33.** Coś zbliża się, idzie, toczy się szybkim, wielkim; wolnym krokiem a. krokami, milowymi krokami itp. ⟨*coś zbliża się itp. w szybkim lub wolnym tempie*⟩. Wieś idzie milowymi krokami naprzód. *Twórcz. 6, 1953, s. 217.* **34.** Zdobyć się, zdecydować się na jaki **k.** ⟨*na jakieś działanie, posunięcie*⟩: Nie mógł się zdobyć na stanowczy krok. *SL.* **35.** Zrobić pierwszy **k.** do pojednania. Widząc moją nieśmiałość, sama zrobiła pierwszy krok, wyznała mi swą miłość. *Sztyrm. Pow. I, 98.* **36. k-i** cichną, człapią, dudnią, rozbrzmiewają, rozlegają się, stukają itp.

przysł. **37.** Najcięższy pierwszy krok zrobić. (Pierwszy krok najcięższy). **38.** Wiosna jest to pora roku, gdy się czujesz żwawszy w kroku.

krokodyli, krokodylowy 1. Skóra, skórka **k-a** ⟨*z krokodyla*⟩. **2.** Wylewać łzy **k-e** nad kim, nad czym. **3.** Płakać krokodylowymi łzami. **4.** *przen.* Ród krokodyli ⟨*o mężczyznach*⟩: Znam dobrze mężczyzn, ten ród krokodyli, co się tak czai, tak układa snadnie, by zyskać ufność. *Fredro A. Śluby 19.*

kromka Krajać chleb w kromki.

kronika 1. k-i literackie, rodzinne, teatralne ⟨*zapiski*⟩: Zapisywać co, notować (coś jest notowane) w kronikach (miejscowych, teatralnych itp.). **2. k.** tygodniowa (w czasopiśmie: przegląd wydarzeń): Kroniki tygodniowe Prusa. **3. k.** telewizyjna. **4.** Żywa **k.** ⟨*ktoś dobrze pamiętający wszystkie wypadki z jakiejś dziedziny lub ze współczesnej sobie epoki, znawca epoki*⟩.

kronikarski Zapiski, źródła **k-e.** Po kronikarsku ⟨*w sposób właściwy kronice lub kronikarzowi*⟩: Fakty układa jeszcze po kronikarsku, rok za rokiem, ale wnika w ich związki. *Kleiner Lit. 17.*

kropić, kropnąć *pot.* **1.** Kropnąć (sobie) co ⟨*o napoju alkoholowym: wypić*⟩: Kropnąć (sobie) kieliszek (wódki, koniaku itp.). Swoim zwyczajem kropnął od razu pół szklanki. *Przyb. SW.* Kropnąć wiersz; mówkę, obraz ⟨*napisać; wygłosić; namalować*⟩. **2. k.** kogo, co (w co) ⟨*uderzać, uderzyć*⟩: Zaczął psa nielitościwie kropić. *Dygas. Zając 127.* Kropnąć kogo w kark. **3.** Kropnąć sobie w łeb ⟨*zastrzelić się*⟩. **4.** Kropnąć czym — o co ⟨*uderzyć, cisnąć, rzucić, grzmotnąć*⟩: Kropnąć głową o słup. Kropnąć czapką o ziemię. **5.** Kropnąć kogo, co ⟨*zabić, zastrzelić*⟩: Myśliwy kropnął dwa dziki. Kropnęli go dziś w nocy. **6. k.** do kogo, do czego a. w kogo, w co ⟨*strzelać, strzelić*⟩: np. do nieprzyjaciół a. w pozycje nieprzyjacielskie; do tarczy, w okop.

kropka 1. Trzy **k-i** (...) ⟨*wielokropek*⟩. **2.** Postawić kropkę, stawiać **k-i** ⟨*znak(-i) pisarski(-e), stawiany(-e) zwykle na końcu zdania*⟩. **3. k.** w kropkę taki sam a. tak samo ⟨*dokładnie taki sam, tak samo; identycznie*⟩. **4.** Bluzka, chustka, materiał w kropki ⟨*w okrągłe plamki, punkty*⟩: Miała na sobie białą bluzkę w niebieskie **k-i**. **5.** Postawić [rzadziej: położyć] kropkę nad i ⟨*dopowiedzieć myśl do końca, sformułować ją tak, żeby była całkowicie jednoznaczna, że-*

by to, co było aluzją, stało się zupełnie jasne⟩: Wymówił to takim tonem, jakby postawił tym zdaniem kropkę nad i. *Korcz. Jerzy Trzy 33.* **6.** Znaleźć się w kropce ⟨*znaleźć się w trudnym położeniu, w skomplikowanej sytuacji; rzadziej: zręcznie wybrnąć ze skomplikowanej sytuacji, właściwie się zachować*⟩: Odwozi tę damę do domu i niewątpliwie znajdzie się w kropce, cokolwiek [...] się zdarzy. *Goj. Rajs. I, 90.*

kropla 1. Grube, ciepłe **k-e** (np. deszczu). **2. k-e** miętowe, walerianowe; uspokajające; żołądkowe; **k-e** na serce itp. ⟨*lekarstwo w płynie*⟩. **3. k.** deszczu, krwi, rosy, żywicy; **k-e** potu, łez. **4.** Do kropli, do ostatniej kropli ⟨*do dna, wszystko, całkowicie, zupełnie*⟩: Wypić co do ostatniej kropli. **5. k.** w morzu ⟨*znikoma ilość, odrobina, coś zupełnie niewystarczającego*⟩: Zarabiał na podróż i życie swymi korektami, lecz było to wszystko kroplą w morzu. *Żer. Uroda 354.* Ginie, jak kropla w morzu. **6.** Po kropli, **k.** po kropli ⟨*po trochu, małymi łykami, dawkami płynu itp.*⟩: Sączyć co po kropli. **k.** po kropli wysączył całą butelkę wermutu. *przen.* A życie tymczasem ucieka kropla po kropli. *Prus Kron. III, 49.* **7.** Twarz bez kropli krwi; nie mieć kropli krwi w twarzy ⟨*twarz bardzo blada, jakby wszystka krew z niej odpłynęła; być bardzo bladym*⟩. **8.** Podobni(-e) jak dwie **k-e** wody ⟨*bardzo podobni(-e), identyczni(-e)*⟩: Dzień tu do dnia podobny jak dwie krople wody. *Sienk. Koresp. I, 307.* Bliźniacy podobni do siebie jak dwie **k-e** wody. **9.** *przestarz.* **k.** w kroplę taki sam a. tak samo ⟨*dokładnie taki sam, tak samo; identycznie*⟩: Kropla w kroplę tak postąpiłeś z ojcem, jak ja zwykle postępuję. *Krasiń. Listy II, 307.* **10.** Kapać, pokrywać się, ściekać kroplami: Twarz pokryła się kroplami potu. **11. k-e** (np. deszczu, łez itp.) padają na co, spływają po czym, stoją na czym, w czym: W załamaniach liści stały **k-e** rosy.

przysł. **12.** Kropla drąży skałę.

kropnąć się *pot.* **1. k. się** jak długi(-a) ⟨*przewrócić się, upaść*⟩. **2. k. się** o co ⟨*uderzyć się o co*⟩: Kropnąć się o pień drzewa. **3. k. się** dokąd ⟨*udać się szybko; pojechać; machnąć się*⟩: Kropnąć się do Paryża. **4. k. się** do kogo w odwiedziny. **5. k. się** spać ⟨*położyć się spać*⟩. **6. k. się** za mąż ⟨*wyjść za mąż*⟩.

krosta. 1. Cały w krostach. **2.** Cała twarz, (mieć) całe ciało w krostach. **3.** Ciało pokryte krostami. **4.** Czarna **k.**: a) ⟨*dżuma*⟩; b) ⟨*zaraźliwa choroba bydła*⟩.

krowa 1. k. holenderska, rasowa. **k.** cielna. **2. k.** mleczna ⟨*dająca dużo mleka; krowa po ocieleniu w okresie mleczności*⟩. **3.** *zool.* **k.** morska ⟨*ssak z rodziny syren, dziś wytępiony*⟩. **4.** Doić; paść, pasać **k-y**. **5. k.** ocieliła się; **k.** ryczy.

przysł. **6.** Bieda w zagrodzie, gdzie krowa wołu bodzie ⟨*gdzie żona przewodzi nad mężem*⟩. **7.** Jeden krowę za rogi trzyma, a drugi ją doi ⟨*jeden się trudzi, drugi korzysta*⟩. **8.** Krowa, która dużo ryczy, mało mleka daje ⟨*kto wiele mówi, mało robi*⟩.

krowi Ser **k.**

krój 1. Elegancki, modny **k.**; **k.** francuski, polski, wiedeński itp. **2. k.** ubrania, sukni, płaszcza, palta itp. ⟨*fason*⟩. **3.** Kurs, szkoła kroju. **4.** Prosty w kroju. **5.** *poligr.* **k.** czcionki, pisma ⟨*kształt*⟩. **6.** Odznaczać się (dobrym) krojem (o ubraniu). Różnić się krojem.

przysł. **7.** Jaki krój, taki strój. **8.** Jednego kroju i stroju ⟨*jednakowi, zupełnie podobni do siebie*⟩.

król 1. k. dziedziczny, elekcyjny (obieralny) ⟨*władca koronowany*⟩; **k.** cygański. **2. k.** nafty, stali itp. ⟨*potentat finansowy w pewnej gałęzi produkcji (nafty, stali itp.)*⟩. **3. k.** karowy, kierowy, pikowy, treflowy ⟨*figura w kartach*⟩. **4.** *hist.* **k.** kurkowy ⟨*zwycięzca w zawodach kurkowych (w strzelaniu do rzutków)*⟩. **5. k.** malowany ⟨*nominalny, bez władzy*⟩. **6. k.** szachowy ⟨*figura w szachach*⟩: (Za)szachować króla. **7.** *przen.* **k.** ptaków (zwykle o orle), **k.** lasów (o dębie lub o myśliwym *Mick.*). **k.** artystów, poetów itp. ⟨*najlepszy w swoim zawodzie*⟩. **k.** zwierząt ⟨*lew*⟩. **8.** *posp.* Królu złoty, mój królu ⟨*poufały zwrot, używany zwłaszcza przy proszeniu kogo o co*⟩: Mój królu, zrób to. *Zap. G. Malicz. 374.* **9.** Trzech Króli, Święto Trzech Króli ⟨*chrześcijańskie święto kościelne przypadające 6 stycznia*⟩. **10.** *pot. żart.* Za króla Ćwieczka, za króla Gwoździka ⟨*za bardzo dawnych, pierwotnych czasów*⟩. **11.** *żart.* Iść tam, gdzie **k.** piechotą chodzi ⟨*iść do ustępu*⟩.

przysł. **12.** Punktualność jest grzecznością królów. **13.** Za króla Sasa jedz, pij, popuszczaj pasa. **14.** Za króla Olbrachta wyginęła szlachta.

królestwo 1. *hist.* **K.** Kongresowe, **K.** Polskie ⟨*królestwo utworzone w 1815 r. na kongresie wiedeńskim*⟩. **2.** *kult.* **k.** niebieskie ⟨*niebo*⟩. **3.** *biol.* **k.** roślin, zwierząt ⟨*świat roślinny, zwierzęcy*⟩. **4.** *przen.* **k.** poezji, literatury, marzeń, mody itp. **5.** Oboje **k.** ⟨*król z królową*⟩: Oboje królestwo bawią u niego dłuższy czas w Jaworowie. *Boy Mar. 97.*

królewna Śpiąca **k.** ⟨*postać z bajki, zaczarowana królewna, śpiąca pod wpływem uroku; przen. o osobie bez energii, ślamazarnej*⟩.

królewski 1. Jabłko **k-e**; **k-e** insygnia ⟨*oznaki godności, władzy królewskiej*⟩. **2. k.** dar, gest, napój, trunek; **k-a** postawa, uczta itp. ⟨*godny(-a) króla, wspaniały(-a)*⟩. **3.** Goniec **k.**; wieża **k-a** ⟨*w szachach; figury stojące na skrzydle królewskim*⟩. **4.** *bot.* **k-a** korona ⟨*gatunek lilii*⟩. **5.** *kult.* Księgi **k-e** ⟨*cztery księgi Starego Testamentu*⟩. **6.** Para **k-a** ⟨*król i królowa*⟩. **7.** Pion, pionek **k.** ⟨*w szachach: pionek stojący na linii łączącej stanowiska początkowe obu królów*⟩. **8.** Sąd, trybunał **k.** (w dawnej Polsce) ⟨*sąd nadworny*⟩. **9.** Skrzydło **k-e** ⟨*połowa szachownicy, na której znajduje się początkowe stanowisko króla*⟩. **10.** Tron **k.**, władza **k-a**. **11.** *chem.* **k-a** woda ⟨*mieszanina kwasów rozpuszczająca metale szlachetne*⟩. **12.** Po królewsku ⟨*tak jak u króla, jak król, wspaniale, przepięknie*⟩: Obdarować, podejmować, wyposażyć kogo, co po królewsku. Piękny, dumny po królewsku.

I królik *iron.* **k.** bawełniany, stalowy itp. ⟨*bogaty przemysłowiec*⟩.

II królik 1. Dziki **k.**; **k.** angorski. **2.** Farbowane **k-i** ⟨*blam futrzany*⟩. **3.** Oczy jak u królika ⟨*czerwone*⟩. **4.** Mnożyć się, rozmnażać się jak **k-i**.

przysł. **5.** Wybrał się na dzika, zastrzelił królika.

królowa **1. k.** broni ⟨*piechota*⟩. **2. k.** kwiatów ⟨*róża*⟩. **3.** *daw.* **k.** jejmość ⟨*tytuł, którym określano królową w rozmowach o niej*⟩. **4.** *przen.* **k.** ⟨*o czymś wysuwającym się na pierwsze miejsce*⟩: **k.** nauk przyrodniczych (o astronomii); **k.** mórz (o Wenecji). **K.** Nieba, Niebios, K. Niebieska (o Matce Chrystusa, Marii). **5.** *bot.* **k.** renet ⟨*odmiana jabłoni lub owoców tej jabłoni*⟩. **6.** *przestarz.* dziś *żart.* **k.** serca ⟨*ukochana*⟩. **7.** *bot.* **k.** winnic ⟨*odmiana winorośli*⟩. **8.** *zool.* Paź królowej ⟨*gatunek motyla*⟩.
przysł. **9.** Królowa Bona umarła ⟨*to nie nowina*⟩.

królować **1. k.** nad czym ⟨*przewyższać co, wznosić się ponad czym*⟩: Wieża królująca nad miastem. **2. k.** na czym lub w czym ⟨*przodować, przewodzić, wybijać się, zajmować najważniejsze miejsce*⟩: **k.** na balu; **k.** w literaturze, w sztuce; **k.** w czyim sercu.

krótki **1.** *sport.* Bieg **k.** ⟨*na dystansie od 60 do 400 m*⟩. **2. k-a** broń palna ⟨*rewolwery, pistolety*⟩. **3. k-a** chwila, radość, wizyta, **k-e** życie ⟨*trwająca(-e) niedługi okres czasu*⟩. **4. k-a**; najkrótsza droga ⟨*niedługo trwająca; stanowiąca najmniejszą odległość między danymi punktami*⟩. **5. k.** list; **k-a** mowa, odpowiedź; **k-e** pytanie ⟨*zwięzły(-a,-e), lakoniczny(-a, -e)*⟩. **6. k.** oddech ⟨*szybki, nierówny*⟩. **7. k-a** pamięć ⟨*brak zdolności do pamiętania czego*⟩. **8.** *przestarz.* **k.** rozum ⟨*ograniczona inteligencja, głupota*⟩. **9.** Raz **k.** ⟨*w fechtunku: cięcie bez wyskoku*⟩. **10.** *jęz.* Samogłoska **k-a**: a) ⟨*o krótkim czasie artykulacji*⟩; b) ⟨*o krótkim iloczasie*⟩. **11. k-e** spięcie ⟨*zwarcie przewodów elektrycznych*⟩; *przen.* Między antagonistami dochodziło często do krótkich spięć. **12. k-a** sprawa ⟨*nie wymagająca dużo czasu*⟩. **13. k.** strój; **k-a** spódniczka, **k-e** spodnie ⟨*o niewielkiej długości*⟩. **14. k.** termin ⟨*niedaleki*⟩: Wykonać pracę w krótkim terminie. **15. k-e** włosy ⟨*krótko obcięte*⟩. **16. k-a** wzmianka o czym ⟨*lakoniczna*⟩. **17. k.** wzrok ⟨*niezdolność wyraźnego widzenia przedmiotów odległych*⟩. **18.** Krótkim galopem ⟨*małymi skokami*⟩. **19.** Na krótką metę ⟨*na krótko, na niedługi czas*⟩: Cele, sukcesy (obliczone) na krótką metę. **20.** W krótkich słowach (wyrazach), *daw.* krótkimi słowy ⟨*zwięźle, lakonicznie*⟩: Opowiedzieć, ująć, wyrazić co w krótkich słowach. **21.** Dusić, gotować w krótkim sosie (rosole) mięso, jarzyny itp. ⟨*w małej ilości wody*⟩.
przysł. **22.** Od wódki rozum krótki.

krótko **1. k.** i węzłowato ⟨*zwięźle, streszczając się, nie rozwlekając tematu*⟩: Przedstawić sprawę krótko i węzłowato. **2.** Na **k.** przedtem [nie: krótko przedtem]. **3.** Bawić gdzie, cieszyć się czym, pracować, żyć **k.** ⟨*niedługi okres czasu*⟩. **4.** Mówić, odpowiadać; zbyć kogo **k.** ⟨*lakonicznie*⟩. **5.** Oddychać **k.** ⟨*szybko, nierówno*). **6.** Ostrzyc **k.** ⟨*tak, żeby włosy były krótkie*⟩. **7.** *łow.* **k.** szukać ⟨*o psie: szukać zwierzyny, nie oddalając się zbytnio od myśliwego*⟩. **8. k.** kogo trzymać, wziąć ⟨*trzymać w rygorze, w karności*⟩: Poczekaj filutku! wezmę cię odtąd w ryzę, będę trzymał krótko. *Zabł. Szlafm. 237.* **9.** Ubierać się, ubrać się **k.** ⟨*nosić, włożyć krótkie ubranie*⟩. **10.** Uwiązać **k.** ⟨*na krótkim sznurze, łańcuchu itp.*⟩.

krótkofalowy **1.** Diatermia **k-a** ⟨*nagrzewanie krótkimi falami elektromagnetycznymi*⟩. **2.** *przen.* Planowanie **k-e** ⟨*obliczone na krótki okres czasu*⟩. **3.** Stacja nadawcza **k-a** ⟨*posługująca się krótkimi falami; krótkofalówka*⟩.

krótkometrażowy Film **k.** ⟨*film o taśmie do 600 m*⟩.

krótkość W krótkości, *daw.* w krótkości słów ⟨*zwięźle, lakonicznie*⟩: Powiedzieć, przedstawić co w krótkości.

krótkoterminowy **k-a** pożyczka; **k.** weksel.

krótkotrwały **1. k.** deszcz; **k.** kwiat; **k-e** małżeństwo.
przysł. **2.** Deszcz ranny i płacz panny — oba krótkotrwałe.

krówka **1. k-i** śmietankowe ⟨*rodzaj cukierków*⟩. **2.** Boża **k.** ⟨*biedronka*⟩.

kruchciany **k-a** babka ⟨*żebraczka, prosząca o jałmużnę w kruchcie*⟩.

krucho **1. k.** około kogo, czego a. z kim, z czym ⟨*źle, niedobrze, niepewnie*⟩: **k.** z moimi finansami. *przestarz.* **k.** wyglądać ⟨*mizernie, źle*⟩.
przysł. **2.** Gdzie krucho, tam się rwie.

kruchy **1. k.** jak szkło; **k-e** ciasteczko, placek itp. ⟨*gatunek ciast, ciastek itp.*⟩. **2. k-e** kartofle ⟨*sypkie*⟩. **3. k-e** mięso, **k-a** pieczeń itp. ⟨*dające się łatwo żuć, niewłókniste*⟩. **4. k-a** pamięć; **k-a** podstawa czego, nadzieja ⟨*słaba, nietrwała, niepewna*⟩. **5.** *bot.* **k-a** wierzba ⟨*gatunek wierzby*⟩. **6. k-e** zdrowie ⟨*wątłe, słabe*⟩.

krucjata ⟨*wyprawa krzyżowa*⟩ **1. k.** przeciw komu, np. przeciw Turcji. **2.** Iść, wyruszyć na krucjatę. **3.** Ogłosić, podjąć krucjatę. *przen.* Ogłosiliśmy krucjatę przeciw złu! przeciw ciemnocie! przeciw krzywdzie! przeciw kłamstwu! przeciw obłudzie! *Górs. H. Czarn. 39.*

kruczek **1. k.** adwokacki, prawny a. prawniczy ⟨*wybieg, wykręt; rzadziej: zawiłość, trudność*⟩.
przysł. **2.** Haczyk na haczyk, kruczek na kruczek ⟨*sposób na sposób, fortel na fortel*⟩.

kruk **1.** Czarny jak **k.** Włosy czarne jak pióro kruka. **2.** *przen.* Złowróżbny **k.** a. złowróżbny **k.** nieszczęścia ⟨*zwiastun nieszczęścia*⟩. **3.** Siedzieć krukiem ⟨*siedzieć zgiąwszy kark, mozolnie pracować*⟩. **4. k.** kracze.
przysł. **5.** Kruk krukowi oka nie wykole ⟨*swój swojemu nie zrobi krzywdy*⟩.

krupa **k-y** jęczmienne, perłowe ⟨*kasze*⟩. **k-y** śnieżne ⟨*śnieg ziarnisty*⟩: Śnieżnymi krupami, śniegiem i wiatrem trudzeni, jechaliśmy dalej. *Lel. Listy I, 191.*

krupić się Coś krupi się na kimś ⟨*ktoś ma, mieć będzie przykrości, choć kto inny zawinił*⟩: Czy tak, czy owak, zawsze się na biednej Maryni krupiło. *Chłęd. Pam. II, 16.*

kruszyć **1. k.** co ⟨*łamać, miażdżyć*⟩, np. chleb, krę, **2. k.** co w kawałki a. na kawałki. **3. k.** co w proch. **4. k.** mury (pociskami) ⟨*rozbijać*⟩. **5. k.** kopię, grot: a) ⟨*w wiekach średnich: walczyć na turniejach (do złamania grotu lub drzewca kopii)*⟩; b) ⟨*walczyć o co zawzięcie, występować w obronie czyjej*⟩: Kruszył kopie w obronie romantyczności. *Bar Kum. 208*; c) *daw.* ⟨*druzgotać kopię, pieczęć itp. na znak śmier-*

ci osoby należącej do stanu rycerskiego⟩: Na pogrzebach magnatów i dygnitarzy [...] odbywało się „kruszenie kopii“ z nadzwyczajną wystawnością i teatralnym efektem. *Bystr. Dzieje II, 102.* **k.** pieczęć insygnia ⟨*łamać je na znak śmierci osoby uprawnionej do posługiwania się nimi, np. po śmierci króla, kanclerza*⟩. **6. k.** więzy, pęta ⟨*wyzwalać się*⟩.

krwawić Rana krwawi. **k.** komu serce ⟨*ranić, sprawiać przykrość*⟩: Tyle tu wspomnień na każdym kroku, że nie umiałbym chodzić nie krwawiąc sobie serca. *Reym. Now. I, 26.* Zazdrość krwawiła mu serce.

krwawić się Niebo krwawi się ⟨*zabarwia się czerwono*⟩. Serce się komu krwawi a. krwawi się czym ⟨*ktoś odczuwa żal, przykrość; ktoś cierpi*⟩: Serce moje krwią wspomnień się krwawi. *Krasiń. Drobne 64.*

krwawo **k.** pracować ⟨*bardzo ciężko*⟩. Grosz **k.** zapracowany ⟨*pieniądze zdobyte ciężką, mozolną pracą*⟩: Po to sobie ręce urabiam, ażeby grosz krwawo zapracowany w błoto rzucać? *Dygas. Beld. 226.* **k.** zachodzić (o słońcu) ⟨*czerwono*⟩.

krwawy **1. k-a** bójka, **k-e** starcie, **k-e** porachunki ⟨*połączone z rozlewem krwi*⟩. **2.** Sprawić (komu) **k.** chrzest ⟨*sprawić rzeź*⟩. **3. k.** grosz ⟨*pieniądze uzyskane ciężką pracą*⟩. **4. k-a** kiszka, **k.** salceson ⟨*sporządzone z domieszką krwi*⟩. **5. k-e** oczy, ślepia ⟨*nabiegłe krwią*⟩. **6. k.** (od)blask, rumieniec. **7. k-a** łuna ⟨*intensywnie czerwony(-a)*⟩. **8. k.** *pot.* ⟨*o ciężkiej pracy, dużym wysiłku itp.*⟩. **9. k-a** praca, **k.** trud, znój itp. ⟨*praca bardzo ciężka, mozolna*⟩. **10. k-a** rana, **k.** ślad ⟨*krwawiąca(-y), zawierająca(-y) krew*⟩. **11. k-e** rządy ⟨*tyrańskie, okrutne*⟩.

krwisty **1. k-a** czerwień, **k-a** pelargonia, jarzębina ⟨*koloru krwi*⟩. **2. k.** człowiek, mężczyzna ⟨*mający dużo krwi, wyglądający czerstwo, zdrowo*⟩. **3. k-e** plamy (rumieńców); **k-e** usta; **k-a** twarz ⟨*dobrze ukrwione, nabiegłe krwią*⟩. **4. k.** temperament ⟨*żywy, energiczny, pełen wigoru*⟩. **5. k.** wysięk; **k-a** wędlina ⟨*zawierający(-a) krew*⟩.

kryć **1. k.** co przed kim ⟨*taić*⟩: **k.** przed kim swoje uczucia, zamiary, grozę położenia. **2. k.** co — czym ⟨*dawać pokrycie, powlekać, obijać*⟩: **k.** dach blachą; fotel skórą; futro suknem. **3. k.** co — w czym a. na czym ⟨*wtulać, chować*⟩: **k.** twarz w dłoniach, na czyich piersiach. **4. k.** co w sobie ⟨*zawierać w sobie*⟩: Wzgórze kryje w sobie ruiny starożytnej osady. **5.** *pot.* **k.** kogo ⟨*osłaniać kogo przed odpowiedzialnością*⟩. **6.** Farby, lakiery kryjące ⟨*zakrywające dokładnie kolor podłoża*⟩.

kryjomy Po kryjomu ⟨*w tajemnicy przed kim, skrycie, ukradkiem*⟩: Zrobić, wynieść co po kryjomu.

Krym *przysł.* Gdzie Rzym, gdzie Krym.

kryminalny **1.** Film **k.**; literatura, powieść **k-a** ⟨*sensacyjny(-a), mający(-a) za temat przestępstwo i metody jego wykrywania*⟩. **2.** Proces **k.**, sprawa **k-a** ⟨*karny(-a)*⟩. **3.** Przestępca **k.**; policja **k-a**. **4.** Sąd **k.** ⟨*do spraw karnych*⟩.

kryminał ● ⟨*więzienie, areszt*⟩ **1.** Dostać się, wpakować, wsadzić kogo do kryminału. **2.** Siedzieć w kryminale. **3.** Skończyć w kryminale: Głowę dam, że ten łajdak skończy w kryminale. *Prus Przem. 270.* **4.** Coś pachnie kryminałem ⟨*wygląda na aferę kryminalną, grozi więzieniem*⟩: Cała ta sprawa pachnie mi kryminałem. **5.** To **k.**! to nie **k.**! ⟨*to przestępstwo, zbrodnia! to nie zbrodnia!*⟩: Czy to tak wielki kryminał kochać się w pięknej osobie? *L.*

● **6.** *pot.* ⟨*powieść kryminalna*⟩: Czytać, lubić **k-y**.

kryska **1.** *daw.* Przyjdzie, przyszła na kogo **k.** ⟨*czyjaś kolej, porażka, klęska*⟩: Przyszła kryska na łobuzów. *Braun Lewanty 79.*

przysł. **2.** Przyszła kryska na Matyska. *p.* kreska.

krystaliczny Budowa **k-a** (ciał). Powietrze **k-e**, **k-a** woda ⟨*czyste(-a), przezroczyste(-a) jak kryształ*⟩.

kryształ **1.** Rznięty **k.** ⟨*szkło specjalnie szlifowane*⟩. **2.** Dzban, kielich, wazon z kryształu. **3.** Czysty, przejrzysty jak **k.** Woda jak **k.**

kryształowy **1. k.** człowiek, charakter ⟨*uczciwy, szlachetny*⟩. **2. k.** głos ⟨*dźwięczny*⟩. **3. k-e** powietrze, **k-a** woda, **k.** zdrój ⟨*czyste, przejrzyste, przezroczyste*⟩. **4. k.** puchar, wazonik, żyrandol; **k-a** zastawa ⟨*z kryształu górskiego lub ze specjalnego szkła*⟩. **5.** *archit.* **k-e** sklepienie ⟨*rodzaj sklepienia*⟩.

kryty **1. k-e** zapięcie (ubrania) ⟨*mające guziki niewidoczne na zewnątrz, osłonięte materiałem*⟩. **2.** Być krytym ⟨*zabezpieczonym od odpowiedzialności*⟩: Kwit swoje mówi, nie martw się pan, Instytut jest kryty! *Żukr. Zioła 103.*

krytyczny **1.** Aparat **k.** ⟨*zespół środków służących do naukowego opracowania zagadnienia lub tekstu*⟩. **2.** Rozprawa **k-a**; dział **k.** (w redakcji czasopisma) ⟨*poświęcony krytyce literackiej*⟩. **3.** Okres **k.** (w rozwoju czego, w chorobie) ⟨*przełomowy, rozstrzygający, trudny*⟩. **4. k.** pogląd na co, sąd o czym, stosunek do czego. **5.** Umysł **k. 6. k-e** położenie ⟨*trudne, ciężkie*⟩: Być, znaleźć się w krytycznym położeniu. **7.** Realizm **k.** ⟨*kierunek literacki na przełomie XIX i XX wieku odznaczający się krytyczną postawą wobec ustroju kapitalistycznego*⟩. **8.** Temperatura **k-a** *fiz.* ⟨*powyżej której gaz nie może ulec skropleniu*⟩. **9.** Wydanie **k-e** ⟨*naukowo opracowane i objaśnione*⟩.

krytyka **1.** Bezwzględna, gruntowna, ostra, skuteczna, sprawiedliwa, surowa, śmiała, ścisła **k.** ⟨*krytykowanie, sąd krytyczny o czym*⟩. **2. k.** historyczna ⟨*poddawanie ścisłej analizie faktów historycznych*⟩. **3. k.** czego ⟨*analiza krytyczna czego*⟩: **k.** tekstu ⟨*naukowe opracowanie*⟩. **k.** źródeł ⟨*badanie autentyczności dokumentów*⟩. **4.** Być, stać poniżej wszelkiej krytyki ⟨*nie mieć żadnej wartości*⟩: Przekład powieści „Alraune“ pod względem językowym stoi poniżej wszelkiej krytyki. *Żer. Proj. 31.* **5.** Nie wytrzymywać krytyki ⟨*nie odpowiadać wymaganiom pod jakimś względem*⟩: Doktryna doskonalenia się społeczeństwa przez niczym nie krępowaną i żywiołową walkę o byt nie wytrzymuje krytyki pod żadnym względem. *Kulcz. L. Socjol. 202.* **6.** Poddać co krytyce. **7.** Wystąpić z krytyką czego.

kryzys **1.** Głęboki, tragiczny, wyraźny **k.** ⟨*moment, okres przełomu*⟩. **2. k.** choroby a. w chorobie ⟨*najcięższy, przełomowy okres choroby*⟩. **3.** *ekon.* **k.** gospodarczy, ekonomiczny ⟨*okres załamania go-*

spodarczego⟩. **4. k.** kulturalny, polityczny, społeczny; **k.** kultury, nauki, teatru, sztuki itp. **5.** Przechodzić, przeżywać **k. 6.** Przetrzymać **k. 7.** Wywołać **k.** (ekonomiczny).

krzaczasty k-e brwi, wąsy ⟨*długie, szerokie, rozrosłe*⟩.

krzesać k. hołubca, hołubce ⟨*w tańcu: uderzać obcasami, wykonując jednocześnie podskok*⟩.

krzesełkowy Wyciąg **k.** (w górach).

krzesło 1. k. drewniane, mahoniowe, trzcinowe, metalowe; miękkie, wyściełane, skórzane; gięte, gdańskie. **k.** składane, podróżne. **2.** *daw.* dziś *żart.* **k.** prezydialne, senatorskie, wakujące ⟨*godność, stanowisko*⟩. **3. k.** wiedeńskie ⟨*o wygiętym oparciu i wyplatanym siedzeniu*⟩. **4.** Bilety do krzeseł; siedzieć w krzesłach; kupić **k.** ⟨*miejsce na parterze teatru, kina itp.*⟩. **5.** Opaść na **k. 6.** Podnieść się, wstać, zerwać się z krzesła. **7.** Poprawić się, rozsiąść się, rozeprzeć się na krześle. **8.** Siedzieć, usiąść na krześle. **9.** Wyplatać **k-a. 10.** Zająć, zajmować **k.**

krzew k. bawełniany, herbaciany, morwowy, pieprzowy. **k-y** kwiatowe, ozdobne, owocowe; doniczkowe, wazonowe. Kwitnące **k-y.**

krzta 1. Ani krzty (czego) ⟨*nic a nic*⟩: Nic mieć ani krzty sprytu. Nie rozumieć ani krzty. - Nie miał w sobie ani krzty służalczości i sprytnego wyrachowania. *Żukr. Kraj. 146.* **2.** Bez krzty czego ⟨*bez odrobiny*⟩: Bez krzty rozumu. Mówił mu to bez krzty gniewu. *SPP.* **3.** *przestarz.* Do krzty ⟨*zupełnie, całkiem*⟩: Zgłupiał do krzty.

krzyczeć, krzyknąć 1. k. głośno, wielkim, nieludzkim głosem, na cały głos, na całe gardło, wniebogłosy; ostro. **2. k.** z przerażenia, z radości, z rozpaczy. **3.** Krzyczeć na kogo: a) ⟨*strofować, łajać kogo, wymyślać komu; oburzać się na kogo*⟩: Krzyczano na modnisiów, a brano z nich wzory. *Mick. Tad. 22*; b) **k.** na kogo ⟨*zawołać na kogo; wołać, przywoływać kogo*⟩: **k.** na kelnera. Krzyknął na swoich, żeby byli gotowi. *Gomul. Miecz. II, 135.* **4. k.** na alarm, **k.** gwałtu ⟨*wzywać pomocy, ostrzegać*⟩. **5.** *przen.* Krzyczeć o czym: *przen.* Gazety krzyczały o zwycięstwie, o sukcesach. **6.** Dzikie gęsi, puszczyki krzyczą ⟨*wydają (krzykliwy) głos*⟩.

krzyk 1. k. chrapliwy, donośny, dziki, gniewny, jękliwy, tłumiony, nieludzki, piekielny, przeciągły, przejmujący, przeraźliwy, przytłumiony, rozdzierający (serce), rozpaczliwy, straszliwy, wielki, wstrząsający, zwierzęcy. **2.** Gwałtowny, ogromny **k. 3. k.** protestu, (prze)strachu, rozpaczy, zgrozy; radości. **4. k.** ptactwa (czajki, mewy, kaczki, orlika, kawki) ⟨*głos wydawany przez ptaki*⟩. **5.** *pot.* (Już) po krzyku ⟨*już po wszystkim, sprawa zakończona*⟩. **6.** (On, oni, ludzie itp.) w **k.** ⟨*zaczął, zaczęli krzyczeć*⟩: Dwór budzi się, psy w hałas, w krzyk stróże. *Mick. SW.* **7.** Narobić krzyku: a) ⟨*narobić wrzasku, hałasu*⟩: Przeraziła się nadzwyczajnie, narobiła krzyku. *Dygas. SPP*; b) ⟨*wzbudzić sensację, nadać czemu rozgłos*⟩: Wynalazek ten narobił wiele krzyku. *SW.* **8.** Podnieść **k. 9.** Uciszyć **k.** a. **k-i. 10.** Wydać, wydawać **k. 11.** Wyprawiać **k-i. 12. k-i** dochodzą, dochodziły skąd. **13. k.** rośnie, urywa się, wzmaga się. **14. k.** rozdarł powietrze, targnął powietrzem; wydziera się, wydarł się komu z piersi; więźnie w gardle, zamiera na ustach.

krzykliwy k. głos; przekupień. **k-a** dziatwa. **k-a** rozmowa (gości). **k-e** plakaty; **k.** strój. **k-a** reklama ⟨*jaskrawa, ekscentryczna*⟩.

krzyknąć p. **krzyczeć**

krzyw *daw.* **k.** komu ⟨*niechętny, wrogi dla kogo*⟩: Daję ci słowo honoru, że ci tu nikt nie krzyw, panie Nieczujo! *Kaczk. Murd. I, 58.*

krzywda 1. Dotkliwa **k.**; **k.** osobista, społeczna. **2.** Poczucie krzywdy. **3.** Z krzywdą czyją (co robić): a) ⟨*krzywdzić kogo*⟩: Zagarnął cały spadek z krzywdą reszty rodziny; *przestarz.* b) ⟨*z ujmą, z uszczerbkiem*⟩: Starzy dawne wieki chwalą z krzywdą teraźniejszych. *Kras. SW.* **4.** Cierpieć krzywdę. **5.** Darować, pomścić, wybaczyć krzywdę. **6.** Dochodzić krzywdy (swych krzywd) na kim: Na kim będę swoich krzywd dochodził. *Sienk. SPP.* **7.** Doznać krzywdy od kogo. **8.** Nie mieć krzywdy: Weź, co ci daję, nie będziesz miał i tak krzywdy. *SW.* **9.** Wynagrodzić krzywdę. **10.** Upomnieć się o swą krzywdę. **11.** Wyrządzić, (z)robić komu krzywdę: Baw się z pieskiem, ale nie rób mu krzywdy. *SW* ⟨*nie rób mu nic złego*⟩. **12. k.** dzieje się, staje się (stała się) komu; spotyka kogo.

krzywić k. usta, twarz itp. ⟨*robić grymas, krzywić się*⟩.

krzywo k. patrzeć, spoglądać, spojrzeć na kogo lub na co ⟨*z niechęcią, niezadowoleniem, ustosunkować się niechętnie, nieżyczliwie*⟩: Spojrzał krzywo, nie mówiąc ani słowa, splunął. *Mick. SW.*

krzywy 1. k. dziób ⟨*zakrzywiony*⟩; **k-e** nogi; *przestarz.* **k-a** przysięga ⟨*krzywoprzysięstwo*⟩. **2.** *mat.* **k-a** rozwinięta ⟨*ewoluta*⟩. **3. k-e** spojrzenie ⟨*niechętne, nieprzyjazne*⟩. **4. k-a** szabla ⟨*zakrzywiona, wygięta*⟩. **5.** *przen.* **k-e** zwierciadło ⟨*karykaturalne przedstawienie czegoś*⟩. **6.** *przestarz.* **k.** o co ⟨*urażony o co*⟩: Wy o to nie bądźcie krzywi! *Sienk. SPP.* **7.** *przestarz.* Być komu krzywym ⟨*niechętnym, nieprzyjaznym, wrogim*⟩: Wiem, żeś mi jest krzywy. *Kaspr. Bunt 154.* **8.** Patrzeć, spoglądać na co krzywym okiem ⟨*patrzeć na co niechętnie; być niezadowolonym*⟩: Krzywym okiem patrzył na jego powodzenie. *SW.*

krzyż 1. k-e cmentarne ⟨*nagrobki w kształcie krzyża*⟩. **2. k.** drewniany, kamienny, żelazny; **k.** grecki (podwójny), prawosławny. **3.** Ramiona krzyża ⟨*belka poprzeczna krzyża*⟩. **4. k.** maltański: a) ⟨*odznaczenie nadawane przez papieży*⟩; b) ⟨*część mechanizmu aparatu filmowego*⟩. **5.** *astr.* **k.** południowy, **K.** Południa ⟨*gwiazdozbiór widoczny na południowej półkuli Ziemi*⟩. **6. k.** walecznych, **k.** zasługi; **k.** Virtuti Militari; **k.** harcerski, oficerski, komandorski itp. ⟨*odznaczenie, order, odznaka*⟩. **7.** *archit.* **k.** żebrowy ⟨*dwa krzyżujące się żebra sklepienia krzyżowo-żebrowego*⟩. **8.** Bóle, łamanie w krzyżu a. w krzyżach ⟨*w lędźwiach, powyżej miednicy*⟩. **9.** Jak z krzyża zdjęty ⟨*wyglądający bardzo źle, wymizerowany*⟩: Matka milcząco snuła się po izbie, blada, mizerna, niby z krzyża zdjęta. *Kłos. Wiosna 106.* **10.** Na **k.**, *przestarz.* w **k.** ⟨*krzyżując co, tworząc kształt krzyża*⟩: Zawiązać, owiązać co (paczkę) na krzyż. Drogi przecinają się na krzyż. Siedzieć z założonymi na krzyż nogami. [Ponad sofą] złożone w krzyż szable, flinty, pasy podróżne. *Wysp. Wes. 6.* **11.** *pot.* Parę osób na **k.** ⟨*bardzo mało osób*⟩: Czterech ludzi na krzyż, dwa folwarki w okolicy, poczta, dworzec [...] i masz całe [miasto] B. *Nowa Kult. 14, 1950.* **12.** Przekrajać co na **k.** ⟨*na cztery części*⟩: Przekrajać bochenek chleba na krzyż. **13.** *daw.* Na krzyżu dróg ⟨*na skrzyżowaniu*⟩: [Miasto Zawichost nad Wisłą] położone w środku krajów koronnych, na krzyżu dróg. *Moracz. Dzieje IX, 82.* **14.** Kłaść, położyć, postawić **k.** na czym ⟨*uznać co za stracone, zrezygnować z czego; uznać co za zakończone*⟩: Sprawę związkową pragnął raz na zawsze ubić i krzyż na niej położyć. *Ask. Łukas. II, 277.* **15.** Leżeć, paść krzyżem ⟨*twarzą do ziemi z rozpostartymi ramionami*⟩. **16.** Mieć z kim, znosić od kogo **k.** pański ⟨*mieć z czyjego powodu kłopoty, zmartwienia*⟩: Ale też miał on krzyż pański z babą! *Prus Lalka I, 9.* **17.** Podpisywać się krzyżem *p.* krzyżyk. **18.** *przestarz.* Przetrącić komu **k.** ⟨*uszkodzić kręgosłup*⟩. **19.** Przybić, rozpiąć kogo na krzyżu ⟨*ukrzyżować, kogo*⟩; wisieć na krzyżu. **20.** Zrobić znak krzyża, żegnać (się) krzyżem ⟨*przeżegnać kogo albo przeżegnać się*⟩.

przysł. **21.** Niedźwiedź, acz głaśnie, to w krzyżach trzaśnie ⟨*o ciężkiej przysłudze*⟩.

krzyżowy 1. *archit.* Bazylika **k-a** ⟨*zbudowana na planie krzyża*⟩. **2.** *kult.* Droga **k-a** ⟨*nabożeństwo wielkopostne; obrazy przedstawiające etapy męki Chrystusa*⟩. **3.** *przestarz.* **k-e** drogi ⟨*krzyżujące się, rozstajne*⟩. **4.** **k-e** nogi (stołu) ⟨*krzyżujące się, skrzyżowane*⟩. **5.** *wojsk.* **k.** ogień ⟨*obstrzał prowadzony jednocześnie z różnych stron*⟩: Wziąć obiekt w krzyżowy ogień. Dostać się w krzyżowy ogień karabinów maszynowych. *przen.* **k.** ogień pytań ⟨*szybkie i zaskakujące pytania*⟩: Wzięty w krzyżowy ogień pytań, przyznał się do zbrodni. *SL.* **6.** Pierwsza **k-a** ⟨*gatunek mięsa z okolicy krzyżowej*⟩; *przen. żart.* ⟨*kuper, pośladki*⟩: Grzmotnąć pierwszą krzyżową o podłogę. Trzepnąć, kopnąć kogo w pierwszą krzyżową. **6a.** *żart. gw. miej.* Dolna **k-a** ⟨*talia, pośladki*⟩; brać za dolną krzyżową ⟨*obejmować poniżej talii*⟩: Dozorca brał pannę służącą za dolną krzyżową i szedł na spacer. *Aud. radiowa 12 IX 1966.* **7.** *daw.* **k-a** robota ⟨*haft krzyżykami*⟩. **8.** *roln.* Siew **k.** ⟨*w krzyżujące się rzędy*⟩. **9.** *archit.* Sklepienie **k-e** ⟨*rodzaj sklepienia*⟩. **10.** *daw.* **k-a** sztuka ⟨*sposób walki na szable*⟩. **11.** *hist.* Wojny, wyprawy **k-e** ⟨*krucjaty*⟩. **12.** *hist.* Zakon **k.** ⟨*krzyżacki*⟩. **13.** *bot.* Zapylanie **k-e** ⟨*zapylanie pyłkiem innej rośliny tego samego gatunku*⟩.

krzyżówka ⟨*rodzaj zgadywanki literowej albo sylabowej*⟩: Rozwiązywać, układać **k-i.**

krzyżyk 1. Bursztynowy, srebrny, złoty **k.** ⟨*mały krzyż z bursztynu itd.*⟩. **2.** **k.** na drogę *p.* droga; dać komu **k.** na drogę; odprawić z krzyżykiem ⟨*nic nie dać; odprawić z niczym*⟩. **3.** Mieć, nosić, skończyć, zacząć czwarty, piąty, szósty, siódmy itd. **k.** ⟨*czwarty, piąty itd. dziesiątek lat*⟩. **4.** Podpis(yw)ać się krzyżykami ⟨*znakami krzyża zamiast liter, gdy się nie umie pisać*⟩. **5.** Postawić, położyć na czym, rzadziej: zrobić nad czym **k.** *p.* krzyż: Myślał, że po prostu postawię krzyżyk na tej sprawie. *Putr. Rzecz. 481.*

przysł. **6.** Ludzkie języki są to krzyżyki.

ksiądz 1. **k.** biskup, **k.** kanonik, **k.** prefekt, **k.** proboszcz, **k.** prymas, **k.** patriota. **2.** Wyświęcić na księdza. **3.** Dogadza jej, jak ksiądz Magdzie (w zimie jej kazał chodzić boso, a na lato kupił trzewiki).

przysł. **4.** Ksiądz i niewiasta z jednego ciasta.

książeczka 1. **k.** czekowa, oszczędnościowa. **k.** wojskowa ⟨*dokument wojskowy*⟩. **k.** żeglarska ⟨*dokument marynarza floty handlowej*⟩. **k.** ubezpieczalni ⟨*legitymacja*⟩. **2.** Brać, kupować, sprzedawać na książeczkę ⟨*na kredyt*⟩: Znał takie okresy, gdy się brało w sklepiku na książeczkę, czyli na kredkę, a potem trudno było wypłacać. *Goj. Dom 97.* **3.** Odkładać, składać (pieniądze) na książeczkę (oszczędnościową).

książę 1. Udzielny **k.** ⟨*władający dzielnicą, księstewkiem*⟩. **2.** Wielki **k.**: a) ⟨*w dawnej Rusi i na Litwie: książę mający władzę zwierzchnią nad udzielnymi książętami*⟩; b) ⟨*w carskiej Rosji: syn, brat, wnuk cara*⟩. **3.** *przestarz.* **k.** pan, jaśnie wielmożny **k.** ⟨*tytuły stosowane w zwrotach do księcia lub w rozmowach o nim*⟩. **4.** *przen.* **k.** poetów, smakoszów. **k.** ciemności ⟨*szatan*⟩.

przysł. **5.** Co wolno księciu, tego nie wolno prosięciu. **6.** *żart.* Książę, co psy wiąże.

książęcy 1. **k-e** dochody; **k.** pogrzeb; **k-e** przyjęcie ⟨*wspaniałe(-y), świetne(-y)*⟩. **2.** Mitra **k-a** ⟨*czapka, będąca oznaką władzy księcia; przen. tytuł, władza księcia*⟩. **3.** Tron **k.** **4.** Tytuł **k.** **5.** *przestarz.* Po książęcemu ⟨*jak książę; wspaniale, świetnie, okazale, bogato*⟩: Żyć, wynagrodzić kogo po książęcemu.

książka 1. **k.** beletrystyczna, dziecinna, naukowa, podróżnicza, popularnonaukowa; geograficzna, historyczna, przyrodnicza itp. **k.** buchalteryjna, kasowa, inwentarzowa, materiałowa, magazynowa, towarowa, **k-i** handlowe, **k.** kucharska ⟨*zawierająca przepisy przyrządzania potraw*⟩. **k.** oszczędnościowa: Odkładać, składać (pieniądze) na książkę (oszczędnościową) *p.* książeczka. **k.** pamiątkowa: Wpisać się do książki pamiątkowej. **k.** rachunkowa. **k.** telefoniczna ⟨*spis abonentów*⟩. **2.** **k.** czego ⟨*zawierająca co, zapisy czego*⟩: np. dochodów, doręczeń, pokwitowań, książka protokołów, zażaleń. **3.** **k.** dla kogo ⟨*przeznaczona dla kogo*⟩: np. dla młodzieży. **4.** **k.** do czego ⟨*służąca do czego*⟩: np. do czytania, do nauki, do użytku szkolnego; książka do nabożeństwa. **5.** **k.** o czym, np. o podróżach, o miłości, o okropnościach wojny. **6.** **k.** z ilustracjami, z obrazkami. **7.** Poczytność książki. **8.** Czytać w kim jak w (otwartej) książce ⟨*z łatwością odgadywać, co ktoś przeżywa, jakie są istotne cechy czyjego charakteru*⟩: Czyta w ludziskach jak w książce. *Boy Flirt III, 192.* **9.** Gadać, mówić, prawić jak z książki ⟨*mówić płynnie, potoczyście*⟩: Mówi, jakby z książki czytał. **10.** *pot.* Napędzać, pędzić kogo do książki ⟨*do nauki*⟩. **11.** (Na)pisać, recenzować, streszczać, układać książkę. **12.** Otwierać, zakładać, prowadzić, zamykać **k-i** (handlowe). **13.** Pochłaniać, połykać, pożerać **k-i** ⟨*chciwie, szybko czytać*⟩. **14.** Prenumerować **k-i**; sprowadzić, zamówić książkę. **15.** Przerzucać, wertować książkę. **16.** Rozciąć książkę ⟨*kartki książki*⟩. **17.** Siedzieć nad książką ⟨*czytać książkę*⟩. **18.** Ślęczeć nad książkami ⟨*dużo czytać, studiować*⟩. **19.** Wydać książkę. **20.** **k.** wychodzi, wyszła (z druku), ukazała się (drukiem a. w druku), opuściła prasę, ukazała się na półkach księgarskich ⟨*w sprzedaży*⟩.

książkowy **1.** *daw.* Człowiek **k.** ⟨*uczony*⟩. **2.** Styl **k.** ⟨*którym się pisze, w przeciwieństwie do mówionego*⟩. **3.** Oprawa **k-a** ⟨*twarda*⟩. **4.** Wiedza **k-a** ⟨*nabyta tylko z książek*⟩.

księga **1.** **k-i** archiwalne; metryczne a. metrykalne ⟨*zawierające akta stanu cywilnego*⟩. **2.** Czarna **k.** ⟨*rejestr wykroczeń, hańbiących czynów*⟩; *przen.* Wpisać kogo do czarnej księgi ⟨*o utrwaleniu w publicznej pamięci czyjegoś niegodziwego postępowania*⟩. **3.** **k.** główna ⟨*księga buchalteryjna zawierająca zbiór kont*⟩. **4.** **k-i** gruntowe, ziemskie, *daw.* wieczyste ⟨*dotyczące nieruchomości ziemskiej*⟩. **5.** **k-i** hipoteczne. **6.** **k.** pamiątkowe (ku uczczeniu kogo lub czego). **7.** **k-i** sądowe. **8.** **k-i** skarbowe. **9.** **k.** zamknięta na siedem pieczęci ⟨*o kim (o czym) nie znanym, trudnym do poznania*⟩: Dusza człowieka, który zasadniczo, „nie pije", jest dla duszy człowieka który „pija", księgą zamkniętą na siedem pieczęci. *Boy Flirt I, 60.* **10.** **k.** czego: *przen.* k. dziejów, pamiątek, przeszłości, przyszłości. Z ogromnej księgi dziejów nie wzięli ni jednej nauki. *Pol SW.* **11.** Czytać w kim, w czym jak w (otwartej, rozłożonej) księdze. *p.* książka. Natura jest wielką księgą, trzeba umieć w niej czytać. *SW.* Spodziewałam się, że w czystej i otwartej duszy jak w rozłożonej księdze czytać można. *Krak. Pam. 136—137.* **12.** Otwierać, prowadzić, zakładać, zamykać **k-i** (handlowe). **13.** Prawić, mówić itp. jak z księgi. *p.* książka.

księgarski **1.** Bibliografia **k-a.** **2.** Handel; pracownik; zawód **k.** **3.** Katalog **k.** Pośrednictwo **k-e.** Pracownik **k.** **4.** Rynek **k.**: Umieścić książkę na rynku księgarskim. **5.** Po księgarsku ⟨*tak, jak robi księgarz; tak jak w księgarni*⟩: Skalkulować ceny po księgarsku.

księgowość **1.** **k.** pojedyncza, podwójna, przebitkowa. **2.** Prowadzić **k.**

księży **1.** Patrzyć, oglądać się na księżą oborę ⟨*być bliskim śmierci*⟩.
przysł. **2.** Księże oczy, wilcze gardło, co zobaczy, to by żarło.

księżyc **1.** Srebrny, srebrzysty, złoty **k.** **2.** *pot.* Młody **k.**, nowy **k.**, **k.** na młodziku ⟨*księżyc na nowiu*⟩. **3.** Kwadra księżyca, *pot.* **k.** w kwadrze ⟨*faza księżyca oświetlonego do połowy tarczy*⟩. **4.** Nów księżyca: a) ⟨*faza księżyca nie oświetlonego promieniami słonecznymi*⟩; b) *pot.* ⟨*sierp księżyca*⟩: Księżyc na nowiu wschodzi zza gór grzbietów. *Mick. Giaur 166.* **5.** Pełnia księżyca, *pot.* **k.** w pełni, pełny **k.** ⟨*faza księżyca całkowicie oświetlonego*⟩. **6.** Wygląda jak **k.** w pełni ⟨*ma twarz okrągłą*⟩. **7.** Wiek Księżyca ⟨*liczba dni, jaka upłynęła pomiędzy daną fazą a poprzedzającym ją nowiem*⟩. **8.** Zaćmienie księżyca ⟨*wejście Księżyca w cień rzucany przez Ziemię*⟩. **9.** **k.** w lisiej czapie, czapce ⟨*w otoce świetlnej*⟩. **10.** Promienie, pozłota księżyca. **11.** Rąbek księżyca. **12.** Sierp księżyca. **13.** Pyzata twarz księżyca. **14.** Tarcza księżyca. **15.** Plac zalany księżycem ⟨*blaskiem księżycowym*⟩. **16.** Przy księżycu ⟨*przy świetle księżyca*⟩: Spacerować przy księżycu. **17.** Dobra na księżycu ⟨*nigdzie*⟩: Gdzież to jego dobra? Na księżycu. *Krasz. SW.* **18.** Spadł z księżyca, jakby spadł z księżyca ⟨*o kimś roztargnionym, nie orientującym się w sytuacji*⟩: Dziwił się i zdumiewał, jakby spadł z księżyca. *Strug Chim. II, 53.* **19.** **k.** kryje się (w chmurach), płynie, sunie (po niebie). **20.** **k.** wschodzi, zachodzi. **21.** **k.** wypływa (na niebo), wytacza się, wynurza się, wygląda (zza chmur). **22.** *pot.* Księżyca przybywa, ubywa ⟨*zmienia się faza księżyca*⟩.
przysł. **23.** Nie dbam o gwiazdy, gdy księżyc świeci.

księżycowy Blask **k.**, jasność, poświata, pozłota **k-a.**, **k-e** światło. Glob **k.** ⟨*Księżyc*⟩. Noc **k-a.** Tarcza **k-a.** Lot **k.**

ksiuty Chodzić, wybierać się na **k.** *wiech.* ⟨*na zaloty, zwłaszcza na łonie natury*⟩.

kształt **1.** Lekki, niewyraźny **k.** a. lekkie, niewyraźne **k-y** czego ⟨*zarys (zarysy) postaci*⟩: We mgle majaczyły niewyraźne kształty drzew. **2.** Bujne, obfite; posągowe; smukłe **k-y** ⟨*części, szczegóły ciała ludzkiego, budowa ciała*⟩: Kobieta o posągowych kształtach. **3.** *daw.* **k.** rządu, społeczeństwa, uczelni itp. ⟨*ustrój, organizacja*⟩. **4.** *daw.* Dla kształtu: a) ⟨*dla formy*⟩: Dla kształtu nie ustawały w swoich pocieszeniach. *Niemc. Rasslas. 137*; b) ⟨*dla ozdoby, dla parady*⟩: Miał i głowę nie dla kształtu. *Groza Wład. I, 52.* **5.** Na **k.**, *daw.* w **k.** ⟨*na podobieństwo, na wzór, w rodzaju; jak, jakby*⟩: Czuł coś na kształt pragnienia. Świat był na kształt gmachu sklepionego. *Mick. Graż. 7.* **6.** W kształcie czego ⟨*w formie czego*⟩: Zegar w kształcie kuli. Guzik w kształcie trójkąta. Otwór wyrznięty w kształcie serca. **7.** Mieć **k.** czego, nadać czemu **k.**, zmieniać **k.** a. **k-y** ⟨*formę, postać*⟩: Zadął znowu; myśliłbyś, że róg kształty zmieniał i że w ustach Wojskiego to grubiał, to cieniał. *Mick. Tad. 122.* **8.** Przybrać (jakiś) **k.**: Mój obraz kształty przybierze olbrzymie w głębi twej duszy. *Słow. SW.* **9.** Przybierać realne **k-y**, przyoblekać się w realne **k-y** ⟨*stawać się rzeczywistością, urzeczywistniać się*⟩: Projekt rozbudowy dzielnicy zaczął przybierać realne kształty.

kształtować **k.** co, np. **k.** materiał ⟨*ogólnie: formować*⟩: **k.** czyj umysł, charakter, czyją osobowość, opinię. **k.** pogląd na świat, **k.** kulturę.

kto **1.** **k.** bądź ⟨*ktokolwiek*⟩: Nie lubię żartów z kogo bądź, ale też nie znoszę i z siebie drwin. *Probl. 1954, s. 108.* **2.** **k.** by nie był [! *rus.* lepiej: ktokolwiek by był lub kto tylko był]: Kto by nie był, nie przejdzie = ktokolwiek by był, nie przejdzie. *SBJ.* **3.** *rzad. pot.* aby **k.** ⟨*pierwszy lepszy*⟩: To nie aby kto; [...] rzadki człowiek. *Marc. Ideały 31.* **4.** **k.** chce ⟨*ktokolwiek, kto inny*⟩: Niech tam sobie, kto chce, tak mówi, ja jestem innego zdania. **5.** **k.** inny, **k.** drugi ⟨*bliżej nie określony, dowolny; nie ten sam*⟩: Niech to kto inny zrobi. Wzięli go za kogo innego. **6.** Jak **k.** dobry: Ja do was przychodzę, jak kto dobry, a wy do mnie z gębą! I o co? *Brand. K. Obyw. 443.* Zaufałam mu, jak komu dobremu, uwierzyłam. I patrzcie, jak mi odpłacił. *Winaw. Roztw. 35.* **7.** **k.** jak **k.**, ale... ⟨*komu innemu to by uszło, po kim innym można się spodziewać, w stosunku do kogo innego można mieć wątpliwości, ale...*⟩: Kto jak kto, ale on nie powinien był tak postąpić. Z kim jak z kim, ale z nią powinien być zupełnie szczery. *Perz. Las 70.* **8.** Jeżeli **k.**, to... ⟨*jeżeli ktokolwiek, to właśnie... to przede wszystkim...*⟩: Jeżeli kto, to wy młodzi, jesteście do tego predestynowani. **9.** Mało **k.**, rzadko **k.**: Dowcipny jak rzadko kto. Mało kto o tym myśli. Mało kto się odezwał. **10.** Myślałby **k.** ⟨*zdawałoby się, trudno przypuścić, rzecz dziwna*⟩: Chłopak, myślałby kto, do trzech nie umie zliczyć, a tymczasem wszystkich wywiódł w pole. **11.** Nie wiadomo **k.**; nie wiem **k.**; nie wiedzieć **k.**; Bóg, czort wie **k.**: Nie wiadomo kto to zrobił. Zadaje się Bóg wie z kim. *Kłos. Wiosna 85.* Sterczycie w naszej obecności z minami Arystotelesów, Giordano Brunów, czort zresztą wie kogo. *Żer. Prom. 57.* **12.** *pot.* Proszę ja kogo ⟨*forma powołania się na czyjąś obecność, sąd itp.*⟩: Gospodyni uniosła się. — Jakże to jest, proszę ja kogo — rzekła nadąsana — zjedliście, co się zmieściło, i nawet nie powiecie „Bóg zapłać". *Skiba Poziom. 301.* **13.** **k.** taki ⟨*ktoś*⟩: Trzeba tylko mieć kogo takiego, co tego interesu pilnuje i niewinnym ludziom na ręce patrzy. *Dąbr. M. Noce II, 110.* **14.** **k.** tam? ⟨*kto idzie (pytanie zwrócone do pukającego do drzwi)*⟩. **15.** **k.** to: **k.** to jest, **k.** to był, **k.** to idzie itp. **16.** *przestarz.* **k.** w Boga wierzy ⟨*powiedzenie ekspresywne, oznaczające wezwanie do nagłej akcji*⟩: Ratujcie!... Staśka ratujcie!... Kto w Boga wierzy. *Prus Plac. 191.* **17.** **k.** widział (słyszał) ⟨*o rzeczy nieprawdopodobnej, niemożliwej, niesłychanej*⟩: Kto słyszał tak się wychylać? *Berent Próchno 157.* **k.** słyszał (widział), żeby tak późno spać chodzić. **18.** **k.** (to) wie, *pot.* **k.** go (ją) wie ⟨*być może, nie wiadomo*⟩: Przed końcem kontraktu tego nie zrobi, bo nie będzie chciał stracić, chociaż kto wie? *Dąbr. M. Noce II, 250.* **k.** go tam wie, co on myśli o tej sprawie. **19.** **k.** wie, czy nie... (*daw.* także: czyli nie); **k.** wie, może...: Odgrywał w tym wszystkim rolę ważną — kto wie, czy nie główną. *Gomul. Miecz. II, 60.* **20.** **k.** (on) zacz ⟨*kto to jest, co za jeden*⟩: Nie wiem, kto on zacz, ani jak się nazywa. *Boy Słowa 219.* **21.** **k.** żyje, **k.** żyw (żywy, żył itp.) ⟨*powiedzenie ekspresywne, oznaczające tłumny udział osób w nagłym jakimś działaniu*⟩: Wszyscy, kto żyw, wylegli na ulicę. Kto żyw, spieszył do ognia. *Choj. Alkh. IV, 80.* **22.** Z kim mam przyjemność? ⟨*uprzejma formuła zapytania o nazwisko, zawód itp.*⟩.

przysł. **23.** Kto nie słucha ojca, matki, posłucha psiej skóry. **24.** Wiedzą sąsiedzi, jak to siedzi. **25.** Komu w drogę, temu czas.

ktoś **1.** **k.**, kto (co): Ktoś, kto tak rozumuje, rozumuje słusznie. Potrzebuję kogoś, co by mi mógł później w robotach pomagać. *Krasz. Sfinks I, 124.* **2.** **k.** tam ⟨*lekceważąco lub anonimowo o kimś*⟩: **k.** tam powiedział, że... Spotkali kogoś tam ze znajomych. **3.** **k.** trzeci ⟨*osoba postronna*⟩: Nie kłóćcie się [...] bo ktoś trzeci z tego skorzysta. *Święt. A. Piękna 23.*

który **1.** Co **k.**: Co który flis wiosłem zakroił, plusnął mi w same oczy błockiem. *Ossol. Frasz. 35.* **2.** Którego dziś mamy? ⟨*który dziś dzień miesiąca*⟩. **3.** *pot.* Jak **k.** ⟨*jak jaki, zależnie od osoby, przedmiotu*⟩: Podobają ci się te obrazy? — Jak który. Witali cię chętnie? — e! gdzie tam — jak którzy! *SL.* **4.** **k.** z (+ *dop. lm*): Może mnie **k.** z panów odprowadzi. **k.** z nich to zrobił? Próbowali go wszyscy, ale ledwie który z oficerów mógł podnieść ten rapier do góry. *Mick. Tad. 339.* **5.** Nie wiadomo **k.**, nie wiedzieć **k.**, nie wiem **k.**: Opowiadał ten sam dowcip po raz nie wiadomo **k.** **6.** Rzadko **k.**, *daw.* ledwo (ledwie) **k.**: Mało kto co jadł, ledwie który co mówił. *Kaczk. Grób II, 260.*

którykolwiek **k.** z (+ *dop. lm*): Może się zdarzyć, że karawana wpadnie na którykolwiek z cofających się oddziałów i zostanie otoczona. *Sienk. Pust. I, 117.*

któryś **k.** z (+ *dop. lm*): **k.** z uczniów, z przechodniów itp.; któraś z pań; któreś z dzieci itp.

ku **1.** *książk.* Ku czemu ⟨*dla czego, w jakimś celu*⟩: Ku chwale ojczyzny, ku pamięci (potomnych). Ku (wielkiej) radości, uciesze czyjej; przerażeniu, zdumieniu czyjemu. W ogródku zrobiono piaskownicę ku wielkiej uciesze dzieci. **2.** *przestarz.* Być ku czemu ⟨*wywoływać, powodować, przejawiać, okazywać co*⟩: Bądź mi ku pomocy, nie opuszczaj mnie. *Krasiń. Iryd. 53.* **3.** *książk.* Zbliżać się ku czemu ⟨*być bliskim czego*⟩: Robota zbliżała się ku końcowi. *SW.*

kubek (*lm* kubki) **1.** **k.** porcelanowy, srebrny ⟨*naczynie*⟩. **2.** **k.** mleka, miodu ⟨*zawartość kubka*⟩. **3.** *anat.* **k-i** smakowe ⟨*organy zmysłu smaku*⟩. **4.** **k.** w **k.** ⟨*zupełnie taki sam, identyczny; identycznie, jota w jotę, kropla w kroplę*⟩: **k.** w **k.** podobny do ojca. Kubek w kubek to samo opowiadali Radziejowski i Opaliński. *Sienk. SPP.*

kubeł **1.** **k.** czego: **k.** węgla, wody ⟨*zawartość kubła*⟩. **2.** **k.** do czego ⟨*naczynie przeznaczone do czego*⟩: **k.** do wody. **3.** **k.** z czym ⟨*z zawartością czego*⟩: **k.** ze śmieciami. **4.** Wpaść pod **k.** zimnej wody itp. ⟨*ostudzić lub ostygnąć w zapale, przywołać do rozwagi, oprzytomnieć, otrzeźwieć, ochłonąć*⟩. **5.** Wylać **k.** pomyj ⟨*poniewierać, obrzucić kogo zarzutami, obelgami, zmieszać z błotem*⟩: Wylewano kubły pomyj na autora wiersza. *Życie Lit. 39, 1954.* **6.** *wulg.* Mordę w **k.** ⟨*milczeć, zachować milczenie*⟩.

kucharka *przysł.* Gdzie kucharek sześć, tam nie ma co jeść.

kucharski Sztuka **k-a.**

kucharz *przysł.* Głód najlepszy kucharz.

kuchenka **k.** spirytusowa itp. ⟨*maszynka spirytusowa itd. służąca do gotowania*⟩.

kuchenny **1.** Sprzęty **k-e.** **2.** Nóż **k.** **3.** Przyprawy, korzenie **k-e** ⟨*stosowane przy przyrządzaniu pokarmów*⟩. **4.** Resztki **k-e** ⟨*odpadki nie zużyte*⟩. **5.** Schody, wejście **k-e** ⟨*nie od frontu, ale od strony kuchni*⟩. **6.** Sól **k-a** ⟨*jadalna*⟩. **7.** Stół **k.** **8.** Słyszeć, wiedzieć, znać co od schodów kuchennych ⟨*w sposób nieoficjalny, zbierając plotki, zdobywać wiadomości, informacje o kim lub o czym*⟩: Zawszeć to lepiej — mówił — znać życie każdego człowieka od strony schodów kuchennych, a później lustrować jego front, czyli tak zwaną jego „duszę". *Żer. Char. 138.*

kuchnia **1.** **k.** chińska, francuska, polska, węgierska itp. ⟨*sposób przyrządzania potraw*⟩. **k.** dietetyczna ⟨*zdrowotna; potrawy w odpowiedni sposób przyrządzone*⟩. **2.** *przestarz.* Dobroczynna, tania **k.** ⟨*instytucja wydająca obiady, stołówka*⟩. **3.** **k.** domowa ⟨*potrawy przyrządzane na sposób domowy*⟩. **4.** **k.**

elektryczna, gazowa, naftowa itp. ⟨*urządzenie do gotowania na elektryczności itp.*⟩. **5.** Jarska **k.** ⟨*pożywienie bezmięsne*⟩. **6.** *żart.* Łacińska **k.** ⟨*leki*⟩. **7. k.** polowa ⟨*przenośna, zmontowana na wozie, do gotowania jedzenia podczas marszu*⟩. **8.** Smaczna, wykwintna **k.** ⟨*produkty gotowane*⟩. **9.** Od kuchni, od strony kuchni (słyszeć o czym, wiedzieć, znać co). *p.* kuchenny. **10.** Krzątać się przy kuchni ⟨*przy piecu kuchennym*⟩; krzątać się w kuchni ⟨*w izbie kuchennej*⟩. **11.** Prowadzić kuchnię; trudnić się, zajmować się kuchnią ⟨*przyrządzać jedzenie, gotować*⟩: Żona jego sama trudni się kuchnią. *Słow. Listy I, 233.* **12.** Znać się na kuchni ⟨*na gotowaniu, na sztuce kulinarnej*⟩: Moja teściowa zna się wybornie na kuchni. *Jun. Now. 134.*

kucki Siadać, siedzieć, (u)siąść w **k.** ⟨*siadać, kucając na zgiętych kolanach*⟩.

kuć 1. k. co, np. **k.** żelazo. **k.** grotę w skale ⟨*wykuwać*⟩. **k.** broń ⟨*przygotowywać się do wojny, być gotowym do walki*⟩: Tam teraz towarzysze i przyjaciele piją nasze zdrowie, i ja tu w celi samotnej o nich myślę — niech żyją i kują broń, i będą godni sprawy swojej. *Dzierż. Pisma 192.* **2. k.** konia ⟨*podkuwać, przybijać podkowy*⟩. **3.** *pot.* **k.** lekcje ⟨*uczyć się intensywnie, z dużym wysiłkiem*⟩. **4. k.** monetę, pieniądze ⟨*bić metalowe pieniądze*⟩: Głos był powszechny, że w Łańcucie kuł fałszywą monetę. *Łoz. Wł. Praw. II, 307.* **5.** *przen.* **k.** neologizmy, wiersze, terminy, terminologię ⟨*tworzyć z dużym wysiłkiem*⟩. **6. k.** w co ⟨*uderzać w co*⟩: W takt kują młotki. *Mick. Tad. 170.* **7.** *przestarz.* **k.** w kajdany ⟨*zakuwać, zakuć w kajdany (dziś używane tylko z tymi czasownikami)*⟩: Po cóż mię pan każesz kuć w kajdany i włóczysz po mieście, jak zbrodniarza. *Lam J. Głowy II, 33.* **8. k.** w kamieniu, w marmurze ⟨*rzeźbić*⟩: **k.** posąg w marmurze.

kufa 1. k. dębowa ⟨*beczka*⟩. **2. k.** piwa. **3.** Gruby jak **k. 4.** *posp.* Bić w kufę ⟨*w twarz*⟩: Kiedyż [...] Jędrek posiądzie odwagę i zdobędzie się na siłę, żeby jaśnie pana chwycić za gardło i bić w kufę, względnie w mordę? *Żer. Przedw. 150.*

kufel 1. k. do czego ⟨*przeznaczony do czego*⟩: **k.** do piwa. **2. k.** czego ⟨*kufel czymś wypełniony; zawartość kufla*⟩: **k.** miodu, piwa. **3.** Przy kuflu ⟨*pijąc, popijając (z kufla)*⟩: Gwarzyć, omawiać sprawy przy kuflu. **4.** Bawić się, zabawiać się kuflem, zaglądać do kufla ⟨*oddawać się piciu, popijać z kufla*⟩: W wieczorne chwile bawili się Polacy rozmowami o szczęściu polowania, kuflem i kartami. *Kit. Opis 573.* **5.** Topić w kuflu smutek, troski itp. ⟨*pijąc wino, piwo itp. zapominać o smutku, troskach itp.*⟩: W kuflu topię najsmutniejszą z wszystkich wiosen. *Lieb. Poezje 155.*

kuficki Moneta **k-a** ⟨*stara moneta arabska pokryta pismem, zwanym kufiką*⟩. Pismo **k-e** ⟨*starożytne pismo arabskie*⟩.

kukiełka Szopka, teatr kukiełek ⟨*marionetek*⟩.

kukiełkowy Teatr **k.** ⟨*teatr, w którym zamiast aktorów występują kukiełki (marionetki)*⟩.

kukła Być kukłą ⟨*być malowaną lalą w czyich rękach, nie wpływać na bieg spraw*⟩. Robić z kogo kukłę ⟨*bezmyślnego człowieka, malowaną lalę*⟩.

kuks, kuksaniec ⟨*szturchaniec, kułak*⟩: Dać, dostać kuksa, kuksańca: Dał mu potężnego kuksa w bok. *SL.* (Po)częstować kogo kuksem, kuksańcem.

I kuku A **k.**! ⟨*okrzyk wydawany przy niespodziewanym ukazaniu się komuś z ukrycia, np. podczas zabawy w chowanego*⟩. Tere fere **k.** a. tere fere **k.**, strzela baba z łuku ⟨*bzdura, głupstwa, bajki, blaga*⟩: Tere fere kuku, mój akademiku, palnąłeś kapitalne głupstwo! — odrzekł. *Dygas. Now. VIII, 99.*

II kuku *pot.* Mieć **k.** na muniu ⟨*być upośledzonym na umyśle, nie być przy zdrowych zmysłach*⟩: Hysia ma, kuku na muniu... — mówili do siebie, kreśląc na czole kółka. *Past. Komuna 202.*

kukułczy Pisklę **k-e**; **k-e** jajo (jaje).

kula 1. k. karabinowa, rewolwerowa itp.; zabłąkana **k.** ⟨*pocisk*⟩. **2. k.** bilardowa ⟨*bila*⟩; **k.** drewniana, szklana, żelazna itp. ⟨*przedmiot w kształcie kuli*⟩. **3. k.** dum-dum ⟨*kula karabinowa z naciętym czubkiem rozrywająca się i powodująca rany szarpane*⟩. **4. k.** kominiarska ⟨*przyrząd na lince w kształcie kuli do oczyszczania kominów*⟩. **5.** *daw.* **k.** ognista ⟨*duży pocisk wypełniony materiałem wybuchowym lub zapalającym, bomba*⟩. **6. k.** ziemska ⟨*Ziemia, glob*⟩. **7.** Złota **k.** ⟨*okrzyk w grze dziecięcej zwanej „zgaduj zgadula"*⟩: Zgaduj zgadula (zgadnij, zgadula), gdzie jest złota kula a. w której ręce złota kula. **8.** Grad kul: Stać pod gradem kul. Sypnęli kul gradem. *Mick. SW.* **9.** Objętość, powierzchnia, promień, średnica kuli ⟨*bryły geometrycznej*⟩. **10.** *sport.* Pchnięcie kulą ⟨*jedna z konkurencji lekkoatletycznych*⟩. **11. k.** u nogi ⟨*przeszkoda, zawada, ciężar*⟩: Narzucony mi obowiązek jest mi kulą u nogi. *SW.* **12. k.** z czego: **k.** ze śniegu. **13.** Wpakować komu kulę w co (np. w łeb); ugodzić kogo kulą w co: Padł, ugodzony kulą w serce. **14.** Trafi(a)ć jak kulą w płot ⟨*czynić co zupełnie nie tak jak trzeba, popełniać głupstwa*⟩: Poszłam za sercem... i trafiłam jak kulą w płot. *Chodź. Pisma I, 371.* **15. k-e** padają (jak grad), świszczą.

kulawy 1. k. na (jedną) nogę ⟨*o człowieku, zwierzęciu: utykający, chromy*⟩. **2. k.** kieliszek, stolik, stół, **k-e** meble ⟨*chwiejące się, krzywo stojące; zniszczone*⟩. **3.** *łow.* **k.** sztych ⟨*ukośny lub prostopadły kierunek, w jakim zwierzę wychodzi na myśliwego*⟩. *przysł. żart.* **4.** Że pił z kulawego, utyka od tego.

kulig *daw.* **kulik** Jeździć, objeżdżać kuligiem ⟨*z miejsca na miejsce, od domu do domu*⟩: To jakaś szlachta zjechała kulikiem. *Słow. Poem. I, 98.*

kulinarny ⟨*dotyczący sztuki kucharskiej*⟩: Przepisy **k-e.** Sztuka **k-a.**

kulisa (zwykle *lm* kulisy) **1. k-y** jakiejś sprawy ⟨*okoliczności, szczegóły itp. ukryte przed oczami innych, nie znane ogółowi, zamaskowane*⟩: Ujawnić kulisy ciemnych machinacji. **2.** Poznać całą sprawę od kulis. **3.** Zajrzeć za **k-y** sprawy. **4.** *przen.* **k-y** życia. **5.** Za kulisami ⟨*poza oficjalnie znaną sferą wydarzeń, w ukryciu, tajemnie*⟩: Za kulisami całej sprawy uknuta została olbrzymia intryga, której nici trzymał w swych rękach Ludwik XIV. *Śliw. A. Sob. 40.* **6.** Grać od kulisy do kulisy ⟨*grać na scenie zbyt swobodnie, nadużywając gestów*⟩. **7.** Pójść za **k-y** (teatru), przesiadywać za kulisami.

kulisty 1. *meteor.* **k.** piorun ⟨*w kształcie kuli*⟩. 2. Kształt **k.** (Ziemi). 3. *fiz.* Zwierciadło **k-e** ⟨*sferyczne — część powierzchni wydrążonej kuli, odbijającej promienie świetlne*⟩.

kulkowy Pióro **k-e** ⟨*z piszącą stalową kulką oraz wymienną częścią zapasową*⟩.

kulminacyjny Punkt **k.** ⟨*moment największego napięcia, najważniejszy, centralny*⟩. Walka doszła, napięcie doszło do punktu kulminacyjnego. Fala powodzi przekroczyła punkt kulminacyjny. Punkt kulminacyjny opowiadania.

I kulowy Młyn **k.** ⟨*młyn w kształcie bębna, w którym stalowe kule zgniatają i ścierają mielony materiał*⟩.

II kulowy *przestarz.* Jarzmo **k-e** ⟨*uprząż na woły z mocno wygiętym drewnianym pałąkiem*⟩: Woły zaprzężone w jarzmo kulowe.

kult k. kogo, czego: a) ⟨*cześć religijna*⟩: **k.** bożków, świętych; **k.** słońca; b) *przen.* ⟨*wielki szacunek dla kogo, czego; wielkie umiłowanie czego*⟩: **k.** pisarza (np. Mickiewicza); **k.** heroizmu, młodości, nauki, przeszłości; **k.** żywego słowa. Kult heroizmu powinien być właściwością młodzieży. *SPP.* **k.** jednostki ⟨*przesadna cześć okazywana jednostce ludzkiej*⟩.

kultura 1. **k.** azjatycka, europejska itp.; **k.** grecka, rzymska, starożytna; **k.** ludowa, narodowa, obca, rodzima; umysłowa; duża, mała, niska, wysoka; nowa, stara **k.**; **k.** socjalistyczna: Naród o wysokiej kulturze. *archeol.* **k.** pomorska itp. ⟨*zespół zabytków przedhistorycznych, określany według krajów lub miejscowości*⟩. 2. **k.** ceramiki grzebykowej, sznurowej, wstęgowej; **k.** grobów jamowych, kloszowych, skrzynkowych ⟨*typy kultur epok przedhistorycznych*⟩. 3. *biol.* **k.** bakteryjna a. bakterii ⟨*sztuczne hodowanie drobnoustrojów; drobnoustrój wyhodowany na pożywce*⟩. 4. **k.** językowa, literacka, muzyczna, teatralna, towarzyska ⟨*wysoki stopień doskonałości w jakimś zakresie*⟩. 5. **k.** rolna ⟨*uprawianie roli przez stosowanie różnych zabiegów agrotechnicznych*⟩. 6. **k.** umysłowa ⟨*wysoki poziom rozwoju intelektualnego*⟩. 7. Historia kultury (materialnej). 8. Park **k.** ⟨*park mieszczący na swoim terenie urządzenia kulturalne (np. miejsca na koncerty, widowiska itp.)*⟩. 9. Ognisko, poziom, stopień kultury. 10. Górować nad kim, przewyższać kogo kulturą (umysłową). 11. Hodować bakterie na kulturze ⟨*na pożywce*⟩. 12. Krzewić, szerzyć, upowszechniać kulturę. 13. Pracować na polu kultury. 14. Tworzyć kulturę. 15. Wychowywać człowieka w kulturze. 16. **k.** jakiegoś kraju stoi nisko, wysoko.

kulturalny 1. Attaché **k.** (ambasady). 2. Centrum **k-e**, ośrodek **k.** 3. Człowiek **k.**, osoba **k-a** ⟨*odznaczający(-a) się dużą kulturą*⟩: To młody kulturalny człowiek. 4. Dialekt **k.** ⟨*język warstw wykształconych*⟩. 5. Zdobycze **k-e** (jakiegoś kraju, społeczeństwa). 6. Działacz **k.** ⟨*pracujący w dziedzinie kultury*⟩. 7. Poziom **k.** (społeczeństwa). 8. Prąd **k.** 9. Rewolucja **k-a.** 10. Rozrywka **k-a.** 11. Rozwój, wpływ **k.** 12. **k.** sposób bycia. 13. Wydarzenie **k-e.**

kulturowy *archeol.* Warstwa **k-a** ⟨*warstwa ziemi zawierająca pozostałości dawnej kultury*⟩.

kuluarowy Rozmowy **k-e** ⟨*prowadzone poza salą obrad, nieoficjalne, poufne*⟩.

kułak ⟨*zaciśnięta pięść*⟩ 1. Bić, uderzyć, walnąć kułakiem. Trzeć oczy kułakiem. 2. Zacisnąć, zwinąć rękę w **k.** 3. Śmiać się w **k.** ⟨*kpić sobie z czego potajemnie, w ukryciu*⟩: Z moich górnych i zapalczywych wywodów patriotycznych [...] śmiał się w kułak. *Pigoń Komb. 221.*

kum *pot.* Prosić kogo w kumy ⟨*na ojca chrzestnego lub matkę chrzestną*⟩: Zewsząd proszono go w kumy, a nie miał serca odmówić nikomu. *Bał. Dziady 119.*

kumoterski Stosunki **k-e** (w instytucji) ⟨*świadczące o kumoterstwie, oparte na kumoterstwie*⟩.

kumulacja ⟨*nagromadzenie, połączenie, skupienie*⟩: **k.** stanowisk, urzędów, praw; **k.** kar ⟨*połączenie kar za kilka przestępstw*⟩; **k.** skarg ⟨*połączenie kilku roszczeń lub skarg w jednym postępowaniu sądowym*⟩.

kumulować k. posady, urzędy; *praw.* **k.** karę ⟨*wydawać łączny wyrok za kilka przestępstw*⟩.

kunszt *daw.* ⟨*sztuka, umiejętność*⟩ 1. **k.** językowy, **k.** pisania wierszy ⟨*artyzm*⟩. 2. **k.** rycerski ⟨*rzemiosło wojskowe, sztuka wojskowa*⟩. 3. Kochać się w kunsztach ⟨*w sztukach pięknych*⟩. 4. Rozwinąć cały (swój) **k.** ⟨*artyzm*⟩: Starzec cały kunszt, którym niegdyś w lasach słynął, jeszcze raz przed uszami myśliwców rozwinął. *Mick. Tad. 122.*

kupa 1. *rub.* Bezładna; swawolna **k.** ⟨*grupa, gromada, zwłaszcza ludzi, zgraja, banda*⟩. 2. **k.** czego ⟨*stos, sterta*⟩: **k.** błota, chrustu, kamieni, śmieci. 3. **k.** kogo, czego ⟨*wielka liczba, ilość, mnóstwo, wiele*⟩: **k.** kolegów, ludzi, wojska; interesów, pieniędzy, roboty. Mam jeszcze kupę interesów do załatwienia. Na zjeździe spotkał kupę kolegów. 4. *pot.* Do kupy, na kupę, w kupie ⟨*w jedną całość, razem, wspólnie*⟩: Zebrać się a. kogo do kupy. Nie móc zebrać myśli do kupy. 5. Mieszkać na kupie ⟨*zajmować z większą liczbą osób małe pomieszczenie, gnieździć się*⟩. 6. Leżeć na kupie; składać, zebrać, zwalić co na kupę ⟨*o przedmiotach*⟩. 7. *pot.* W kupie ⟨*razem, w całości, jedno przy drugim*⟩: Budynki stojące w kupie. Gracz szarak! skoro poczuł wszystkie charty w kupie, pstryk na prawo koziołka. *Mick. Tad. 30.* 8. Wziąć się, zebrać się w kupę ⟨*wytężyć wszystkie siły, zdobyć się na wysiłek, opanować się, wziąć się w garść, w karby*⟩. 9. Gromadzić się, zbierać się w **k-y** (o ludziach, zwierzętach, zwłaszcza o ptakach). 10. Iść, wejść kupą gdzie ⟨*w większej liczbie osób, gromadzie*⟩. 11. Przewracać się, walać się kupami: Śmieci walały się kupami po ulicach miasteczka. 12. Trzymać się kupy: a) ⟨*o ludziach i zwierzętach: trzymać się razem, stanowić zwartą gromadę*⟩: Starał się on utwierdzić w pamięci synów naukę, że jeśli kupy trzymać się będą nikt ich pokonać nie zdoła. *Bielow. Wstęp 488*; b) ⟨*stanowić zwartą całość*⟩: Klepki trzymające się kupy. 13. Coś trzyma się, nie trzyma się kupy ⟨*wiąże się, nie wiąże się w sensowną całość*⟩: To co mówisz, nie trzyma się kupy. 14. (U)trzymać, utrzymywać w kupie ⟨*razem, w porządku, w karbach*⟩: Jego diabla energia i spryt pozwalają jakoś utrzymać to wszystko w kupie. *Twórcz. 9, 1953, s. 105.* 15. *daw.*

Wziąć konia w kupę ⟨*ściągnąć konia cuglami*⟩: Tedy konia w kupę, a szablę zaraz na temblak. *Kaczk. Anunc. I, 144.* **16.** *pot.* Zrobić kupę ⟨*wypróżnić się*⟩.

kuper **1.** *pot.* Bić, strzelać jak w kaczy **k.** ⟨*bić mocno, skutecznie, nie napotykając oporu; strzelać do widocznego, bliskiego celu, mając pewność, że się trafi*⟩: Wszystko to niedługo potrwa. Biją w nich, jak w kaczy kuper. *Was. W. Rzeki 19.* **2.** *wulg.* Brać, wziąć, zbierać **k.** w garść ⟨*zabierać się skąd, wynosić się*⟩: Nie podoba ci się, więc zbieraj kuper w garść i ganiaj na ulicę. *Konw. Władza 342.* Wziął **k.** w garść i wyszedł.

kupić, kupować **1.** **k.** tanio; hurtem, na kilogramy, na sztuki; za bezcen, za niską cenę, za pół darmo; za gotówkę, na kredyt. **2.** **k.** co a. czego: **k.** dom, czekoladę; **k.** cukierków, soli, mąki. **3.** **k.** (co) — dla kogo, u kogo; do czego, na co; za co, np. prezent dla solenizanta; książkę u antykwariusza; meble do gabinetu; węgiel na zimę, bilety na przedstawienie; kwiaty za ostatnie pieniądze. **4.** *przen.* **k.** sobie kogo, co ⟨*zjednać sobie kogo, co*⟩: **k.** sobie męża, czyje serce. Dziesięć razy można kogoś **k.** i sprzedać ⟨*ktoś jest gapiowaty, nieobrotny, nie ma sprytu*⟩. **5.** *przestarz.* (Tego) u niego nie kupić ⟨*łatwo mu o to, zdarza mu się to*⟩: U niego nie kupić, żeby przez roztargnienie powiedział na przykład dwa bez atu zamiast — dwa kiery. *Dygas. Now. IX, 196.* **6.** Za co kupiłem, za to sprzedaję ⟨*jak usłyszałem, tak powtarzam*⟩.

przysł. **7.** Kto głupi, w Paryżu sobie rozumu nie kupi. **8.** Kupić nie kupić, potargować można (nie zawadzi).

kupiec **1.** **k.** wędrowny ⟨*handlarz*⟩. **2.** Mieć, znaleźć kupca na co ⟨*nabywcę*⟩: Moje bułanki sprzedałbym za czterysta rubli, byle się znalazł kupiec. *Prus Emanc. II, 54.*

przysł. **3.** Każdy kupiec swój towar chwali.

kupiecki Po kupiecku ⟨*w sposób właściwy kupcowi, w sposób handlowy, trzeźwy*⟩: Traktować sprawę po kupiecku.

kupka **k.** śmieci. *pot.* Do kupki ⟨*razem (złączywszy), w jedno miejsce (zebrawszy)*⟩: Otóż ja mam dla ciebie żonę! — zawołał, złożył wszystkie pięć palców ręki do kupki i pocałował się w nie. — Coś rarytnego. *Krasz. Pam. 58.*

kupon **1.** **k.** ubraniowy a. na ubranie ⟨*sztuka materiału (zwykle około 3 m) przeznaczona na ubranie*⟩. **2.** Obcinać, odcinać **k-y** ⟨*ciągnąć zyski z posiadania papierów wartościowych*⟩: Stowarzyszenia [...] akcyjne wytwarzają indywidua, które [...] całe zadanie ograniczają do obcinania kuponów, odbierania dywidend, słowem zgarniania zysków. *Kłosy 351, 1872.*

kupować p. **kupić**

kur **1.** Pierwszy, drugi, trzeci **k.**, pierwsze itd. **k-y** ⟨*pora pierwszego itd. piania kogutów*⟩: Nocką pójdę chaty pilnować [...] i powracać będę o drugich kurach. *Krasz. Chata I—II, 146.* **2.** Czerwony **k.** ⟨*pożar*⟩: Czerwony **k.** spustoszył całą wieś. **3.** **k.** na kościele ⟨*wyobrażenie plastyczne koguta na wieży kościelnej*⟩. **4.** *daw.* Liczyć **k-y** ⟨*liczyć pianie kogutów, nie spać, czuwać*⟩. **5.** Puścić (czerwonego) kura ⟨*wzniecić pożar, puścić z dymem*⟩. **6.** **k.** pieje (**k-y** pieją) pierwszy, drugi, trzeci raz ⟨*jest północ; jest brzask, świt; jest rano; o północy; o świcie; wczesnym rankiem*⟩: Już drugie kury piały i jutrzenka świeciła na niebie. *Krasz. Ulana 82.*

kura **1.** **k.** afrykańska, perłowa ⟨*perliczka*⟩. **2.** **k.** bażanta, głuszca itp. ⟨*samica ptaków kurowatych*⟩. **3.** Nośna **k.** ⟨*znosząca jajka*⟩. **3a.** **k.** znosząca (niosąca) złote jajka ⟨*źródło wielkich zysków*⟩: Żonę los mu podarował dobrą i nade wszystko pracowitą, przysłowiową kurę znoszącą złote jajka. *Wieś 17, 1953.* **4.** Chodzić, kłaść się spać; wstawać z kurami ⟨*bardzo wcześnie*⟩: Szedł spać z kurami, to znaczy około piątej po południu. *Żer. Przedw. 260.* **5.** Nasadzić, posadzić kurę na jajach ⟨*dla wysiedzenia kurcząt*⟩. **6.** Nosić, obnosić się z czym jak **k.** z jajem ⟨*ustawicznie o czymś myśleć, mówić; chwalić się czym*⟩: Oni muszą kruszynę swej wiedzy jak kura jaje obnosić. *Berent Fach. 135.* **7.** Pisać jak **k.** pazurem, patykiem ⟨*pisać brzydko, koślawo, niezgrabnie, niewyraźnie*⟩. **8.** Trafia się, udaje się, dostaje się co komu, jak ślepej kurze ziarnko ⟨*i głupi może niekiedy mieć niezły pomysł; komuś przypadkiem, bez starań i zasług z jego strony, może się coś udać*⟩. **9.** Wyglądać jak zmokła a. zdechła **k.** ⟨*mieć minę nieszczęśliwą, wyglądać jak niezdara, mazgaj*⟩. **10.** Znać się na czym jak **k.** na pieprzu a. tyle, co **k.** na pieprzu ⟨*nie znać się wcale, nie mieć o czym pojęcia*⟩: Zna się na sztuce tyle, co **k.** na pieprzu. **11.** **k.** gdacze, grzebie (w śmieciach), siedzi na jajach, znosi jaja, wysiaduje, wodzi kurczęta.

przysł. **12.** Daj kurze grzędę, a ona: wyżej siędę.

kuracja **1.** **k.** błotna, głodowa, homeopatyczna, wodna itp. ⟨*leczenie błotem, głodem itp.*⟩. **2.** Końska **k.** ⟨*leczenie nadmiernie silnymi, przykrymi środkami*⟩. **3.** **k.** czym: np. wodami, snem. **4.** **k.** na co: np. na gruźlicę. **5.** Odbyć kurację. **6.** Poddać się kuracji. **7.** Przepisać komu jakąś kurację. **8.** Udać się, wyjechać na kurację. **9.** Wziąć kurację: Wziął pan Tomasz kuracyją modną. *Mick. Dziady 140.*

kuracyjny Gość **k.** ⟨*przebywający na kuracji*⟩. Miejscowość **k-a** ⟨*lecznicza*⟩. Sezon **k.**

kurant **1.** Zegar z kurantem a. z kurantami ⟨*wygrywający jakąś melodię*⟩.

przysł. **2.** Trafił frant na franta i wyciął (wyrżnął) mu kuranta.

kuratela Być pod czyją kuratelą, oddać kogo pod czyją kuratelę, wziąć kogo w kuratelę ⟨*pod opieką prawną, w opiekę prawną*⟩; *przen.* ⟨*być pod ciągłą, uciążliwą kontrolą*⟩: Żona wzięła go pod kuratelę (w kuratelę). Trzymać kogo pod kuratelą. Wyłamać się, wyrwać się spod kurateli.

kurator **1.** **k.** okręgu szkolnego, *daw.* **k.** uniwersytetu ⟨*zwierzchnik, kierownik*⟩. **2.** *praw.* **k.** nieletnich ⟨*opiekun wyznaczony przez sąd*⟩. **3.** **k.** spadku ⟨*osoba czuwająca nad wykonaniem testamentu i interesami spadkobierców*⟩. **4.** **k.** upadłości, masy ⟨*osoba wyznaczona sądownie do czuwania nad przedsiębiorstwem (majątkiem), którego właściciel ogłosił upadłość oraz nad interesami wierzycieli*⟩.

kuraż *pot.* Dla kurażu ⟨*dla odwagi, fantazji, dla do-*

dania sobie animuszu⟩: Napić się, palnąć, wychylić kieliszek (wina, wódki) dla kurażu.

kurcz 1. k. pisarski ⟨*konwulsyjne drganie palców prawej ręki, wskutek nadmiernego jej zmęczenia przy pisaniu*⟩. **2. k.** mięśnia; **k.** łydki, szczęki, **k.** tętnic, **k.** żołądka; *przen.* **k.** zazdrości. **3.** Dostać kurczów. **4. k.** chwyta, chwycił kogo.

kurczliwy Materiał **k.** ⟨*łatwo ulegający kurczeniu*⟩. *biol.* Wodniczek **k.** ⟨*pęcherzyk na ciele pierwotniaka, służący do wydalania dwutlenku węgla*⟩.

kurczowy ⟨*będący objawem lub wynikiem kurczu*⟩: Chwyt **k.**

kurek 1. k. gazowy ⟨*zatyczka*⟩: Odkręcić, zakręcić **k.** (gazowy). **2. k.** pistoletu ⟨*w broni starszego typu: część zamka, uderzająca za pociągnięciem cyngla w iglicę*⟩: Odwieść, naciągnąć, spuścić **k. 3. k.** na kościele ⟨*o człowieku chwiejnym, często zmieniającym przekonania*⟩.

kurkowy Bractwo, towarzystwo **k-e** ⟨*stowarzyszenie, którego członkowie ćwiczyli się w strzelaniu do celu*⟩. *daw.* Proch **k.** ⟨*używany przy strzelaniu do kurka (do celu)*⟩.

kurny k-a chata ⟨*dawna wiejska chata bez komina; dymna chata*⟩.

kurs 1. k. auta, dorożki, posłańca ⟨*droga przebyta przez pojazd lub przez posłańca*⟩: Zapłacić za kurs. Taksówkarz zrobił tego dnia sześć kursów. *SPW.* **2. k.** samolotu, statku ⟨*kierunek posuwania się, trasa*⟩: Trzymać się kursu. **3.** Podać, wyznaczyć **k. 4.** Zejść, zboczyć z kursu. **5.** *przen.* Nowy, ostry, liberalny **k.** (polityki) ⟨*kierunek*⟩: Rząd zmienił, utrzymał bez zmian kurs polityki wewnętrznej. **6. k.** jaki a. czego ⟨*szkolenie, nauczanie w zakresie jakiejś specjalności*⟩: **k-y** handlowe, wieczorowe dokształcające, korespondencyjne; pedagogiczne, samochodowe itp.; **k.** jazdy na nartach, **k.** stenografii itp. **7.** Wstąpić, zapisać się na **k.** Ukończyć **k.** (np. narciarski). **8.** Jeden **k.**, dwa **k-y** itd. a. pierwszy, drugi itd., ostatni **k.** ⟨*rok nauki, program całorocznej nauki na uczelni; studenci danego roku*⟩: Skończyć dwa **k-y** seminarium nauczycielskiego. Ostatni **k.** (szkoły muzycznej) jedzie na wycieczkę. **9. k.** ekonomii politycznej, historii literatury powszechnej, marksizmu, prawa ⟨*cykl wykładów z jakiejś specjalności*⟩: Mam przesłuchany **k.** ekonomii politycznej. **10. k.** (waluty, papierów wartościowych) ⟨*cena obiegowa*⟩: **k.** dolara, franka, złotego. **11. k.** rozliczeniowy, urzędowy. **12. k.** akcji (spada, wzrasta). **13.** Notować **k.** (akcji) na giełdzie (w krajach kapitalistycznych). **14.** Kupić, sprzedać papiery wartościowe według kursu dnia, po najwyższym kursie. **15.** Być w kursie; wycofać, wyjść z kursu ⟨*być w obiegu; wyjść, wycofać z obiegu*⟩: Wycofać z obiegu banknoty jednozłotowe. **16.** Puścić co w **k.** ⟨*puścić w obieg*⟩: Puścić w kurs nową emisję banknotów; *przen.* Puścić w kurs nowinę, plotkę.

kurta Skroić komu kurtę ⟨*obić kogo*⟩: Czekajcie szelmy! [...] jak was złapię, obaczycie, jaką kurtę wam skroję! *Kaczk. Olbracht. III, 356.*

kurtyna 1. k. (teatralna): Podnieść, opuścić, spuścić kurtynę; **k.** zapadła. **2.** *przen.* **k.** chmur. **3.** Żelazna **k.** ⟨*zabezpieczająca widownię przed pożarem*⟩; *przen.* ⟨*wyrażenie określające przedział między państwami kapitalistycznymi a państwami obozu socjalistycznego*⟩. **4.** Odsłonić kurtynę, uchylić kurtyny ⟨*odsłonić, ujawnić (częściowo) jakąś tajemnicę*⟩. **5.** Zapuścić, opuścić na co kurtynę ⟨*puścić co w niepamięć; okryć co tajemnicą*⟩: Trzeba [...] zapuścić kurtynę na to, co było, i zacząć całą robotę na nowo, na innych podstawach. *Witkiew. S. Szt. 549.*

kurulny *hist.* Krzesło **k-e** ⟨*w starożytnym Rzymie: krzesło, na którym zasiadali konsulowie, pretorowie i edylowie*⟩.

kurwa 1. *wulg.* **k.** (twoja, jego, go) mać! ⟨*przekleństwo*⟩.

przysł. **2.** Kurwa kurwie łba nie urwie. **3.** Która chce być kurwą, nie pomoże warta.

kurz 1. Obłok, tuman(y) kurzu. Warstwa kurzu. **2.** Oczyścić, otrzepać (palto), wytrzepać (dywan) z kurzu. **3.** Pokryć (się) kurzem a. grubą warstwą kurzu (o meblach, książkach). **4.** Ścierać, wycierać **k-e**, zetrzeć **k.** (z czego). **5.** Zmiatać **k.** przed kim a. sprzed kogo ⟨*robić wszystko dla oszczędzenia komuś najmniejszego trudu, kłopotu, usuwać sprzed kogo najdrobniejszą przeszkodę*⟩: Na rękach do końca życia nosić cię będę, Nino, będę zmiatał kurz sprzed twoich kroków. *Kosiak. Rick. II, 22.* **6. k.** osiada na czym, pokrywa co.

kurzy 1. k-e jajo (jaje). **k-a** ferma ⟨*w której hoduje się kury*⟩. **2.** Chatka, domek na kurzej łapce, nóżce ⟨*w baśniach: chatka czarownicy, stojąca na kurzej łapce*⟩; *przen.* ⟨*mały domek*⟩. **3. k-a** pamięć ⟨*nietrwała, krótka*⟩. **4.** *med.* **k-a** ślepota ⟨*kuroślep*⟩; *przen.* ⟨*krótkowzroczność; niedostrzeganie czego*⟩. **5.** *bot.* **k-e** ziele ⟨*roślina z rodziny różowatych*⟩.

kurzyć *pot.* **k.** fajkę, papierosy ⟨*palić*⟩.

kurzyć się 1. *pot.* Blagować aż się (za kim) kurzy ⟨*kłamać bezczelnie*⟩: Blagują ludziska, aż się kurzy. *Kunc. Dni 198.* **2.** Uciekać, wiać aż się kurzy ⟨*bardzo szybko*⟩: Uczuwszy [...] na sobie jego spojrzenie, wiał, aż się kurzyło. *Brosz. Opow. 8.* **3.** Kurzy się komu ze łba, z łysiny; czupryna się (komu) kurzy ⟨*ktoś jest mocno podpity, pijany*⟩: Po bigosie i palonym krupniczku z łysin się kurzyło. *Chodź. SW.*

kusić k. szczęście ⟨*ryzykować niepotrzebnie, ufać zbytnio losowi, szczęściu*⟩: Ej, Amelciu, ej! nie kuś losu [...] Jak komu za dobrze, to mu zaraz rogi rosną. *Goj. Rajs. II, 6.* **k.** kogo — do czego ⟨*wystawiać na pokusy, mamić*⟩: Kobietki kusi chłopiec żwawy do zabawy. *L.*

kusić się *daw.* **k.** się o kogo ⟨*czyhać na kogo, nastawać na kogo*⟩: Różnymi się sposoby śmierć o człeka kusi, młody może, lecz stary prędzej umrzeć musi. *Zab. I/2, 1776, s. 185.*

kuso 1. k. ubrany. **2. k.** obcięty ogon (u psa). **3.** *przestarz.* **k.** się nosić ⟨*nosić krótkie ubranie, zwłaszcza według mody francuskiej w XVIII w.*⟩. **4.** *przestarz.* **k.** z kim a. koło kogo ⟨*źle z kim, źle się komu wiedzie, jest w niebezpieczeństwie*⟩: Kuso z wami, Kiemlicze, i na gałęziach pokończycie. *Sienk. Pot. III, 28.*

kustosz 1. k. biblioteki, muzeum. **2.** *hist.* **k.** koronny

⟨*w Polsce w XVII w.: urzędnik mający nadzór nad skarbcem i archiwum królewskim*⟩. **3.** *kult.* Ksiądz **k.** ⟨*przełożony nad kilku klasztorami, stanowiącymi kustodię*⟩. **4. k.** kapituły ⟨*kanonik zarządzający w imieniu kapituły probostwem katedralnym lub kolegiackim*⟩.

kusy k. strój; **k-e** rękawy; **k-a** spódniczka ⟨*krótki, (-e, -a)*⟩. *przestarz.* **k-a** rada ⟨*trudna; położenie bez wyjścia*⟩: Co tu począć? Kusa rada, przyjdzie już nałożyć głowę. *Mick. Ball. 49.*

kuty 1. k-e żelazo, złoto: Hak, podkowa z kutego żelaza. Bransoleta z kutego złota. **2. k.** w czym (w srebrze, w złocie): Naszyjnik kuty w srebrze. Droga **k-a** w skale ⟨*wyrąbana*⟩. **k-e** sanie. **3. k.** czym: Drzwi **k-e** blachą ⟨*okute*⟩. **4. k.** srebrem ⟨*obijany, nabijany*⟩: Pochwa (szabli) **k-a** srebrem. **5. k.** na cztery nogi ⟨*przebiegły, doświadczony życiowo, sprytny*⟩: To, panie, baba kuta na wszystkie cztery nogi! *Marc. Ideały 61.*

kwadra Pierwsza, druga, trzecia, czwarta (ostatnia) **k.** (księżyca) ⟨*faza*⟩.

kwadrans 1. k. na drugą, na trzecią itd. ⟨*15 minut po pierwszej itd.*⟩: Przyjdę o kwadrans na trzecią. *SPP.* **2.** Trzy **k-e** na drugą, trzecią itd. ⟨*za 15 minut druga itd.*⟩. **3. k.** po drugiej, trzeciej itd. ⟨*15 minut po godzinie drugiej itd.*⟩. **4.** Za **k.** druga, trzecia itd. ⟨*15 minut przed drugą, trzecią itd.*⟩. **5. k.** akademicki ⟨*zwyczajowe piętnastominutowe opóźnienie, z jakim rozpoczynane są wykłady na wyższych uczelniach*⟩.

kwadransik Mały **k.** ⟨*niecały kwadrans*⟩: Powiedziała, że za mały kwadransik tu będzie. *Winaw. Roztw. 84.* Wyszedł na mały **k.** Poczekaj, wrócę za mały **k.**

kwadrat 1. Podnieść liczbę do kwadratu ⟨*pomnożyć ją przez samą siebie*⟩. **2.** Coś jest podniesione do kwadratu; coś, ktoś do kwadratu ⟨*wyrażenie (zwykle w znaczeniu ujemnym) intensywności, wysokiego stopnia czego*⟩: Głupiec, osioł do kwadratu.

kwadratowy 1. Centymetr **k.** ⟨*miara powierzchni oparta na jednostce mającej kształt kwadratu o bokach = 1 cm*⟩. **2.** Nawias **k.**, klamra **k-a** ⟨*para znaków w postaci przeciętego kwadratu* [ ]⟩. **3. k-e** okno; **k.** plac, żagiel; **k-a** postać (kogo), szyba, twarz itp. ⟨*zbliżone(-y, -a) kształtem do kwadratu*⟩. **4.** Osioł **k.** (o kimś bardzo głupim).

kwadratura k. koła ⟨*zadanie geometryczne, polegające na wykreśleniu kwadratu równego powierzchnią danemu kołu (co jest rzeczą niemożliwą)*⟩: *przen.* ⟨*rzecz niemożliwa do osiągnięcia, zagadnienie nierozwiązalne*⟩: Okazał się kierownikiem teatru z prawdziwego zdarzenia i zostawił wspomnienia dyrektora, który umiał rozwiązać kwadraturę koła, tj. nie przestając być szefem, zyskiwać sympatię aktorów. *Siedl. A. Świat 413.*

kwalifikacja 1. Odpowiednie, pełne, wysokie, wyższe **k-e** ⟨*wykształcenie, przygotowanie potrzebne do wykonywania zawodu*⟩. **2. k-e** fachowe, naukowe, zawodowe itp. **3.** *praw.* **k.** czynu przestępczego ⟨*określenie jakości przestępstwa*⟩. **4.** Mieć (odpowiednie) **k-e**; nie mieć (żadnych) kwalifikacji. **5.** Zdobyć **k-e.**

kwalifikacyjny 1. Komisja **k-a** ⟨*orzekająca o czyichś kwalifikacjach, kwalifikująca kogo*⟩. **2.** Tablice **k-e** ⟨*dokumenty zawierające opinię przełożonych o uzdolnieniach podwładnych*⟩.

kwalifikowany 1. Przestępstwo **k-e**, **k-a** postać przestępstwa itp. ⟨*przestępstwo prawnie wydzielone z zespołu podobnych przestępstw*⟩. **2.** Pracownik wysoko **k.** ⟨*mający wysokie kwalifikacje, dobry specjalista*⟩. **3. k-a** większość ⟨*przy głosowaniu: większość wymagana (w pewnych ustalonych granicach)*⟩. **4.** Ziarno **k-e** ⟨*wybrane, najwyższej jakości*⟩.

kwarantanna ⟨*przymusowe odosobnienie w miejscu dotkniętym epidemią*⟩ **1. k.** ludzi, zwierząt, roślin, towarów. **2.** Odbyć, przebywać, przechodzić kwarantannę. Poddać się (kogo) kwarantannie.

kwartet 1. k. fortepianowy: a) ⟨*utwór na fortepian, skrzypce, altówkę i wiolonczelę*⟩; b) ⟨*zespół czterech osób grających na tych instrumentach*⟩. **2. k.** instrumentalny ⟨*koncert kameralny grany przez czterech wykonawców*⟩. **3. k.** skrzypcowy: a) ⟨*utwór na dwoje skrzypiec, altówkę i wiolonczelę*⟩; b) ⟨*zespół osób grających na tych instrumentach*⟩. **4. k.** wokalny ⟨*koncert kameralny śpiewany przez czterech wykonawców*⟩.

kwas 1. k. naturalny ⟨*powstający przy kiszeniu kapusty, ogórków, jabłek itp.*⟩. **2.** Chleb na kwasie ⟨*na zaczynie, zakwaszonym roztworze*⟩. **3.** Kwasem (za)kwasić chleb. **4. k-y** między kim a kim ⟨*nieporozumienia, niesnaski, waśnie; grymasy, niezadowolenie*⟩: **k-y** pomiędzy małżonkami, współlokatorami.

kwasić k. kapustę, ogórki ⟨*powodować fermentację, kisić*⟩.

kwasowęglowy Kąpiele **k-e** ⟨*kąpiele gazowe, zawierające dwutlenek węgla, wskazane przy chorobach serca*⟩.

kwaśny 1. k. humor ⟨*zły, posępny, ponury*⟩: Być, wrócić skąd w kwaśnym humorze. **2.** Jabłko jeszcze **k-e** ⟨*jeszcze niedojrzałe*⟩; *przen.* Amator kwaśnych jabłek ⟨*amator rzeczy nieatrakcyjnych, dziwacznych lub ryzykownych, nie dozwolonych*⟩. **3.** Trawy **k-e** ⟨*rosnące na glebach kwaśnych*⟩. **4. k-a** mina ⟨*wyrażająca niezadowolenie*⟩. **5.** Nawóz fizjologicznie **k.** ⟨*częściowo tylko pobierany przez rośliny, tworzący z wodą glebową kwasy zakwaszające tę glebę*⟩. **6. k-e** owoce ⟨*cierpkie*⟩. **7.** *geol.* Skały **k-e** ⟨*zawierające powyżej 65% krzemionki*⟩. **8.** Sok **k.**, wino **k-e** ⟨*o smaku kwaśnym*⟩. **9.** *chem.* **k.** węglan ⟨*dwuwęglan, wodorowęglan*⟩. **10.** *przen.* **k-e** winogrona ⟨*o rzeczach trudnych do osiągnięcia tłumaczonych jako nieważne, pozornie lekceważonych*⟩: W powieściach Stendhala odbywa się wielkie winobranie miłości — zapłata za kwaśne winogrona jego osobistych przygód. *Par. Alch. 24.* **11. k.** zapach, zaduch, **k-a** woń ⟨*powstały(-a) wskutek zepsucia, sfermentowania czego*⟩. **12. k.** jak ocet siedmiu złodziei ⟨*bardzo kwaśny*⟩; *przen.* Napisałeś felieton kwaśny jak ocet siedmiu złodziei. *Gomul. Ciury II, 59.* **13.** Zbić, sprać itp. kogo na **k-e** jabłko ⟨*zbić, pobić dotkliwie*⟩.

kwatera 1. k-y dla wojska (przygotować, zająć). **2.** *wojsk.* **k.** główna ⟨*miejsce pobytu naczelnego wo-*

dza i sztabu lub dowództwa większej jednostki wojskowej; pot.: dowództwo armii⟩. **3.** Stać, stanąć kwaterą, na kwaterze ⟨*zajmować kwaterę lub kwatery; kwaterować*⟩: Stanąłem kwaterą u wójta. *Pol Obrazy II, 218.* **4.** Zarekwirować, zająć dom na kwaterę.

kwaterunek *pot.* ⟨*urząd kwaterunkowy, zajmujący się gospodarką lokalami, głównie przydziałem nowych mieszkań*⟩: Dostać nowe mieszkanie z kwaterunku a. przez kwaterunek, *przestarz.* **k.** wojskowy ⟨*wojsko umieszczone na kwaterze*⟩: Mieć u siebie **k.** wojskowy.

kwesta **k.** publiczna, uliczna ⟨*zbieranie datków pieniężnych na cel publiczny*⟩. Chodzić po kweście. *pot.* Chodzić z gębą po kweście ⟨*chodzić tam, gdzie można zjeść i wypić (na przyjęciu, na uczcie)*⟩.

kwestia ⟨*zagadnienie, problem, sprawa*⟩ **1.** Delikatna, formalna, paląca, prosta, sporna, zasadnicza, zawiła **k.** **2.** **k.** merytoryczna, naukowa, polityczna, społeczna. **3.** *przestarz. polit.* **k.** gabinetowa ⟨*sprawa, której rozstrzygnięcie przez parlament inne niż proponowane przez sąd powoduje dymisję gabinetu*⟩. **4.** **k.** otwarta ⟨*sprawa nie rozstrzygnięta*⟩. **5.** **k.** czego ⟨*sprawa*⟩: Kwestia wyborów poróżniła zebranych. *SW.* **6.** To (jeszcze) **k.** ⟨*to jeszcze wątpliwe*⟩: To jeszcze kwestia, czy się zgodzi na to. *SW.* **7.** *przestarz.* Bez kwestii: a) ⟨*niewątpliwie, bez wątpienia*⟩: Bez kwestii należy mu się uznanie nas wszystkich; b) ⟨*bez sprzeciwu*⟩: Nowego zameldowano gościa, którego podkomorzyna już bez kwestii przyjęła. *Kaczk. Grób II, 189.* **8.** Omówić kwestię czego. Pomówić z kim w jakiejś kwestii. Postawić (jasno, na ostrzu noża), podnieść, podjąć, poruszyć, rozstrzygnąć, roztrząsać, rozwiązać, sformułować, wyjaśnić, zbadać, zgłębić kwestię. **9.** Postawić w parlamencie kwestię zaufania ⟨*o rządzie: domagać się od parlamentu poparcia w danej sprawie przez głosowanie*⟩. **10.** *przestarz.* Robić kwestię ⟨*robić trudności*⟩: Wciąż robi nowe kwestie; zrobił z tego ogromną kwestię. *SL.* **11.** Nie ulega kwestii ⟨*nie ma wątpliwości*⟩: Nie ulega kwestii, że jesteś już całkiem zdrowy. **12.** Coś jest kwestią czegoś ⟨*jest uzależnione od czegoś, pozostaje w związku z czymś, jest warunkiem czegoś*⟩: Opanowanie przestrzeni kosmicznej przez człowieka jest tylko kwestią czasu. **13.** Coś jest dla kogoś kwestią życia i (lub) śmierci ⟨*coś jest dla kogoś czymś najważniejszym; rozstrzygającym o istnieniu*⟩: Dla niej jest to kwestia życia lub śmierci. Ona bez pana żyć nie może. *Żer. Grzech 50.* **14.** **k.** domaga się rozwiązania, narzuca się, nasuwa się, powstaje, wyłania się, wywiązuje się, zachodzi.

kwiat **1.** **k.** cieplarniany, cięty, doniczkowy, egzotyczny, polny, południowy, wiosenny, zasuszony, zimowy ⟨*roślina ozdobna*⟩. **2.** Ulubione **k-y**. **3.** *bot.* **k-y** jednopłciowe, dwupłciowe, szypułkowe, jednopręcikowe, dwupręcikowe, wielopręcikowe itp. ⟨*część rośliny zawierająca organa rozrodcze*⟩. **4.** Bukiet, naręcze, pęk, wiązanka kwiatów. Klomb, rabat, szpaler kwiatów. Woń, zapach kwiatów. **5.** Bibułkowy, papierowy, robiony, sztuczny **k.** ⟨*zrobiony z bibułki itp.*⟩. **6.** **k.** siarczany a. siarkowy ⟨*siarka (rafinowana) w postaci proszku*⟩. **7.** **k.** paproci ⟨*legendarny kwiat przynoszący szczęście, który ma zakwitać raz na rok w noc świętojańską*⟩. **8.** *przen.* **k.** marzeń, miłości; **k-y** mrozu (na szybach). **9.** **k.** młodzieży, wojska, rycerstwa ⟨*najlepsza, wybrana część, wybór*⟩. **10.** W kwiecie wieku, lat, życia itp. ⟨*w młodym wieku, w pełni sił, w rozkwicie*⟩: Umrzeć w kwiecie wieku. **11.** Haftować, malować **k-y**. **12.** *książk.* Okrywać się, osypywać się kwiatem ⟨*o roślinie: kwitnąć*⟩. **13.** Pielęgnować, podlewać, siać **k-y**; nasiać kwiatów. Rwać, zbierać **k-y**; zerwać, uszczknąć **k.** **14.** *książk.* Życie ściele komu drogę kwiatami ⟨*życie układa się komu dobrze, przyjemnie, łatwo, bez zmartwień i powikłań*⟩: Życie słało mu dotąd drogę kwiatami. *Orzesz. Klat. 27.* **15.** **k.** rozkwita, przekwita, wystrzela (w górę).

kwiatek **1.** *daw.* Panieński **k.** ⟨*dziewictwo*⟩. **2.** Sztuka mięsa z kwiatkiem ⟨*z tłuszczem*⟩. **3.** Z kwiatka na **k.** (przelatywać, latać itp.) ⟨*o motylu; pot. iron. o mężczyźnie niestałym*⟩. **4.** Pasować jak **k.** do kożucha, przypiąć **k.** do kożucha, **k.** u kożucha ⟨*o czymś nieodpowiednim, nie pasującym*⟩: Pokutują u nas, zwłaszcza w prasie, cytaty wciąż te same, nie odświeżane, banalne, nic nie mówiące, różnojęzyczne [...] Przypina się je jak kwiatki do kożucha. *Boy Słowa 92.*

kwiatowy **1.** Bibułka **k-a** ⟨*do wyrobu sztucznych kwiatów i dekoracji*⟩. **2.** Deseń, wzór **k.** ⟨*w kwiaty*⟩. **3.** Ogród **k.** **4.** Płatki, słupki **k-e**, pyłek **k.** Rośliny **k-e** ⟨*rozmnażające się przez nasienie*⟩. **5.** **k-a** woda kolońska ⟨*o zapachu kwiatowym*⟩. **6.** Zabawa **k-a** ⟨*połączona z rzucaniem na siebie kwiatami*⟩.

kwiecić *przestarz.* **k.** żelazo, metal ⟨*inkrustować złotem, srebrem; damaskować, dziwerować*⟩.

kwiecień **1.** Pierwszy kwietnia, pierwszego kwietnia ⟨*żartobliwy zwyczaj oszukiwania się w tym dniu, prima aprilis*⟩.

przysł. **2.** Kwiecień plecień, bo przeplata trochę zimy, trochę lata. **3.** Suchy kwiecień, mokry maj — będzie żyto jako gaj.

kwiecisty **k-a** łąka ⟨*pokryta kwiatami, ukwiecona*⟩. **k.** styl, **k-e** frazesy, zwroty ⟨*ozdobny(-e), napuszony(-e), przesadny(-e)*⟩. **k.** wzór, deseń, materiał ⟨*w kwiaty; barwny, kolorowy*⟩.

kwietni *przestarz.* **k-a** niedziela *p.* kwietny.

kwietny *książk.* **k-a** jabłoń, łąka, niwa, rabata. Ogród, ogródek **k.** **k-a** niedziela ⟨*palmowa*⟩.

kwinta *pot.* Spuścić, opuścić mieć nos na kwintę; chodzić, zjawić się z nosem na kwintę ⟨*zmartwić się, stracić humor, nadzieję*⟩: Piątego dnia od czasu wyjazdu zjawili się z powrotem, ale jakoś dziwnie skwaszeni, z nosami na kwintę, źli i małomówni. *Bal. Burm. 63.*

kwit **1.** **k.** na co: **k.** na odbiór bagażu, towaru. **2.** Wydać, wypisać, wystawić **k.** na co. **3.** Być na **k.**, być **k.**, **k.** z tobą, *daw. pot.* dać sobie **k-y** ⟨*nie mieć pretensji, wyrównać wzajemne zobowiązania, pretensje*⟩: Zwracam dług i będziemy **k.** **4.** *daw.* Dać **k.** czemu ⟨*zerwać, skończyć z czym*⟩: My winu dajem kwit, a wódeczkę i luleczkę ciągniem sobie po troszeczkę. *Chodź. Pisma I, 447.*

kwita **1.** I **k.** ⟨*i koniec, i basta, i już*⟩: Pogniewamy się, to się pogodzimy, i kwita. *Bliz. Marc. 39.* Wynoś się stąd, i **k.**! *SPP.* **2.** Jesteśmy **k.**; (z nami) **k.** ⟨*wy-

równane, zakończone między nami rachunki, zlikwidowane pretensje, nie mamy sobie nic już do powiedzenia〉: Ocaliłeś mi życie, jam ci też dobrym odpłacił, teraz kwita. *Sienk. Ogn. I, 166.* **3.** **k.** z czego 〈*nic z tego*〉: Układy? krzyknął Sędzia z niezwykłym zapałem, z układów kwita. *Mick. Tad. 173.* Kwita z naszej przyjaźni. *SW.*

przysł. **4.** Kwita z byka za indyka 〈*o niekorzystnej zamianie*〉.

kwitek **1.** *przestarz.* Dać na **k.** 〈*dać na kredyt*〉. **2.** Odejść, pójść z kwitkiem 〈*być odprawionym z niczym, nic nie wskórać*〉: Co to była chłopców za nawała! lecz wszyscy poszli z kwitkiem, bom ciebie kochała. *Zabł. Balik 198.* **3.** Odprawić, puścić kogo z kwitkiem 〈*odprawić z niczym, nie załatwić prośby, sprawy czyjej*〉.

kwitnąć **1.** **k.** czym: **k.** humorem 〈*być w humorze, być wesołym*〉. **k.** zdrowiem, młodością, urodą, rumieńcem 〈*być zdrowym, młodym, pięknym, rumianym (mieć rumieńce)*〉. **k.** szczęściem 〈*być, czuć się szczęśliwym*〉. **2.** Drzewa; kwiaty kwitną 〈*okrywają się kwiatami; rozwijają się w kwiaty*〉. **3.** *pot.* Chleb, ser kwitnie 〈*pleśnieje*〉. **4.** Nauka, sztuka; handel, przemysł itp. kwitnie 〈*rozwija się pomyślnie, krzewi się, prosperuje*〉. **5.** Paznokcie kwitną 〈*pokrywają się białymi plamkami*〉.

przysł. **6.** Kiedy kwitnie bób, to największy głód; a kiedy mak, to już nie tak.

kwitować **1.** **k.** co: **k.** odbiór (czego) 〈*potwierdzić odbiór swoim podpisem*〉. **2.** **k.** z czego: a) 〈*wystawiać kwit z otrzymania czego*〉: Kwituję z odbioru listu; b) 〈*nie przyjmować (czego od kogo), wyrzekać się należności, rezygnować z czego, zrzekać się czego*〉: Kwitować z interesu. **k.** z przyjaźni. **3.** **k.** kogo z czego 〈*zwalniać, uwalniać od czego*〉: Mogą pomścić się i nie czytać pism moich, z czego ich kwituję. *Szyman. W. Lichw. 135.*

kworum 〈*liczba obecnych niezbędna dla prawomocności uchwał jakiegoś zgromadzenia*〉: Wymagane **k.** Mieć, nie mieć **k.**

L

laba *pot.* Mieć labę 〈*mieć wolny czas od zajęć, odpoczynek, próżnowanie*〉: Mamy labę do poniedziałku. *Rus. Burza 107.* *pot.* Sprawić, zrobić labę 〈*przyjemność*〉: Zrobimy sobie labę, zjemy obiad z deserem. *SPW.*

labirynt **1.** *przen.* **l.** czego: a) 〈*plątanina, gmatwanina*〉: **l.** ulic, zaułków; wysp; rzek itp.; b) 〈*zamęt, zawiłość, zamieszanie*〉: **l.** marzeń, myśli; kłamstw; życia. **2.** *psych.* Metoda labiryntu 〈*jedna z metod badania psychiki zwierzęcej*〉. **3.** Błądzić (jakby) w labiryncie a. po labiryncie czego: Długo w noc błądziliśmy po labiryncie krętych uliczek. *Tyg. Ilustr. 43, 1904.* **4.** Wpaść, wpadać w **l.** czego: Wpada bezwiednie w coraz gorszy labirynt kłamstw. *Zap. G. Kaśka 55.* **5.** Wydostać się, wyjść, wywikłać się, znaleźć wyjście z labiryntu (czego): Wydostać się z labiryntu wysepek. - Czuł ogarniającą go rozpacz, nie mogąc znaleźć wyjścia z tego labiryntu. *Braun Lewanty 451.*

laboga *gw.* i *pot.* O **l.** 〈*wykrzyknik wyrażający rozpacz, żal, zdziwienie*〉: Poczęła lamentować: — O laboga! O laboga! *Pięt. Łuna 175.* Robić co na o **l.** 〈*robić co w pośpiechu, byle jak*〉.

laboratorium **l.** chemiczne, towaroznawcze itp. **l.** badania czego [nie: dla badania czego]: **l.** badania produktów spożywczych.

Lach Strachy na **L**-y 〈*próżno kogo straszyć, nie ma się czego bać*〉: Strachy na Lachy! Nie mnie brać na takie plewy! *Reym. V, 169.*

lać **1.** **l.** co — na co, do czego; w co; z czego 〈*nalewać, wlewać; wylewać*〉: **l.** wodę do garnka; w beczkę; wino do kieliszka; **l.** wodę z dzbanka, sok z butelki. *przen.* **l.** balsam, ukojenie (do duszy czyjej); **l.** potoki światła, poświatę, żar: Lampy świecą, jak srebrne księżyce i poświatę na chodniki leją. *Tuwim Czyh. 81.* **2.** **l.** armaty; świece 〈*odlewać*〉. **3.** **l.** jajami 〈*o kurach: znosić jaja bez twardych skorup (jest to objaw chorobowy)*〉: Ta żółta kura jajami leje. *Kow. W. Dal. 232.* **4.** **l.** krew (swoją a. czyją) 〈*walcząc odnosić rany, ranić kogo lub zabijać*〉: Krew naszą długo leją katy. *Czerwień. Sztandar 25.* **5.** **l.** wosk 〈*wylewać roztopiony wosk na wodę i z zakrzepłych w różne kształty bryłek woskowych wróżyć*〉. **6.** *daw.* **l.** wodę na szablę 〈*dawny rytuał, którego treść polegała na zawieraniu przyjaźni, przymierza*〉: Z niektórymi murzami wodę na szablę lał i pobratymstwo zawarł. *Sienk. Wołod. II, 1.* **7.** **l.** w siebie, w kogo, w czuby, jak w (dziurawą) beczkę, jak w studnię itp. 〈*pić dużo, upijać kogo, upijać się*〉: Tak podjadłszy, lał już w siebie piwo jak w beczkę. *Dygas. Warsz. 221.* Grzmi muzyka, pląsy; lejem i lejem wciąż w czuby. *Zal. Boh. Zbar. 101.* **8.** *rub.* **l.** kogo 〈*bić kogo mocno, uderzać czymś; walić*〉: **l.** kogo kijem. **9.** Lej, rozlej 〈*o pijatyce, dużym pijaństwie*〉: Wszystkich sproszono na gody: wszczęła się tedy suta uczta i lej, rozlej. Biesiadnicy popili się. *Baliń. M. Polska II, 506.* **10.** Deszcz leje strumieniami; leje jak z cebra, deszcz leje ulewny.

lać się **1.** Leje się krew skąd: a) 〈*krew wycieka*〉: Z rozbitej głowy krew lała się strumieniem po twarzy i ściekała aż na piersi. *Reym. Now. II, 73*; b) 〈*toczy się krwawa walka*〉: Wszędzie huczały wystrzały i wszędzie jeszcze potokiem lała się krew. *Strug. Ojc. 120.* **2.** Leje się potok czego: Z nieba leją się potoki wiosennego światła. *Prus Now. III, 51.* Rękę wyciągnął w celu postawienia tamy temu słów potokowi, który się lał z ust kawalera. *Jeż Uskoki II, 73.* **3.** **l.** się strumieniem, rzeką itp. 〈*o trunkach: być pitym w wielkiej obfitości*〉: Śpiewy, śmiechy z ust płyną, strugą leje się wino wśród serdecznej ochoty. *Czerwień. Poezje 19.* **4.** **l.** się przez ręce 〈*być zupełnie bezwładnym, opadać bezwładnie na podtrzymujące ręce*〉: Dziecko [...] staje się zupełnie bezwładne „leje się przez ręce“. *Pol.*

Tyg. Lek. 31, 1953. **5.** *przen.* Żar leje się: Żar lał się z nieba. *Krucz. Paw. 244.* **6.** *pot.* **l.** się czym ⟨*bić się*⟩: Leją się kijami.

przysł. **7.** Jednemu się samo leje, a drugiemu kapać nie chce.

I lada 1. l. cechowa ⟨*skrzynia, szkatuła będąca skarbcem cechu rzemieślniczego*⟩. **2. l.** chłodnicza ⟨*skrzynia chłodnicza*⟩. **3. l.** we młynie ⟨*skrzynia nad kamieniem, do której sypie się zboże*⟩. **4.** Sprzedawać coś pod ladą, spod lady ⟨*sprzedawać coś po kryjomu, nielegalnie*⟩: Wszystko zawiodło [...] Został tylko wydawca: Leonard Smithers, którego specjalnością były książki niecenzuralne [...] sprzedawane „pod ladą". *Par. Król 217.* **5.** Stać za ladą ⟨*być sprzedawcą sklepowym, pracować w sklepie*⟩: Zaraz, pierwszego dnia, gdy otworzono sklep, ciotka stanęła za ladą. *Goj. Dziew. II, 46.*

II lada 1. l. co ⟨*byle co*⟩: Nigdy nie pozwolił sobie na żaden zbytek i obywał się lada czym. *Kosiak. Now. 24.* **2. l.** czyj: Nie można tak ciągle być na zawołanie lada czyje, drogiego czasu szkoda. *Wol. Dom. I, 166.* **3. l.** gdzie: Kiedy [...] dziedzic tej ziemi, na której robisz jest złośliwy dla ciebie, pamiętaj chłopie, że masz żagiew w kalecie, a kamienia lada gdzie dostaniesz. *Jezier. Gowor. 106.* **4. l.** jak, **l.** jako ⟨*byle jak, jakkolwiek*⟩: Ja mu służę lada jak, on mi też źle płaci. *Zabł. Firc. 8.* **5. l.** jaki ⟨*byle jaki, jakikolwiek*⟩: Lepiej mieć kilku przyjaciół dobrych, jak kupę ladajakich. *Bał. Dom 130.* **6. l.** kto ⟨*byle kto*⟩: Nie mogę ścierpieć, żeby sobie mną lada kto gębę wycierał! *Dygas. Now. I, 129.* **7.** Nie **l.** ⟨*nadzwyczajny, godny podziwu, wybitny; nadzwyczajnie, wybitnie*⟩: Nie **l.** okazja. Gracz, zuch nie **l.** Utrudzony nie **l.**

lafa *daw.* Pobierać lafę ⟨*pobierać płacę, pensję, żołd*⟩: Postanowię cię komendantem tutejszego zamku, abyś lafę z mojego skarbu pobierał. *Chodź. Pisma III, 338.*

lagrować *kip.* **l.** piwo ⟨*dać mu się odleżeć w lodowni*⟩.

lak 1. Laska, laseczka laku.

przysł. **2.** W braku laku dobry i opłatek.

lakier 1. l. asfaltowy, kazeinowy, olejny, spirytusowy ⟨*roztwór*⟩. **2. l.** do paznokci. **3.** *geol.* **l.** pustyni, pustynny, pustyniowy ⟨*glazura pustyni*⟩: Lakier pustyni dość silnie chroni skałę od powierzchniowego dalszego wietrzenia. *Wiedza 539, s. 13.* **4. l.** cielęcy, kozłowy, koński ⟨*skóra wyprawiona, pokryta lakierem*⟩.

lakierniczy Benzyna **l-a.** Przemysł **l.** Surowiec **l.** Warsztat **l.**

lakierować l. paznokcie.

lakierowany l. obuwie; **l.** pasek.

lakmusowy Papierek **l.** ⟨*bibuła nasycona lakmusem*⟩.

lakoniczny ⟨*zwięzły, krótki*⟩: **l.** list, styl **l.**; **l-a** odpowiedź; wiadomości **l-e.** Być lakonicznym w słowach ⟨*być oszczędnym w słowach*⟩: Takiś skąpy dziś w słowach, jakiś lakoniczny. Zmęczony jesteś? *Rus. Paw. 72.*

lakować l. butelki ⟨*pokrywać, uszczelniać lakiem*⟩. **l.** listy ⟨*pieczętować listy*⟩.

lakowy Pieczęć **l-a.**

lala 1. *posp.* Ktoś (coś) jak ta **l.**, jest jak ta **l.** ⟨*o kimś lub o czymś doskonałym, bardzo dobrym, bardzo ładnym, bez zarzutu*⟩: Rzeźnikiem jest, jak ta lala. *Kunc. Dni 132.* **2.** *przen.* Piękna, salonowa, światowa **l.** ⟨*o kobiecie lub mężczyźnie z odcieniem uszczypliwym*⟩: W karnawale czesał różne salonowe lale. *Hertz B. Termin. 19.* Był u mnie wczoraj Tolecki, wiesz, ten dziennikarz z Warszawy [...] Piękna lala! Pragnie i ciebie poznać. *Krzywosz. Jula 38.* **3.** *posp.* Stać jak malowana **l.** ⟨*stać bezradnie, bezczynnie*⟩: Ruszaj się prędzej, nie stój jak malowana **l.**! **4.** *pot.* Pójść do lali ⟨*umrzeć*⟩: I oto widzisz zdrową babę jak rydz, która nieprędko do lali się wybierze. *Zap. G. SW.*

laleczka Jak **l.** ⟨*jak malowanie; elegancko*⟩: Ma dwie córeczki, śliczne jak laleczki. *Korz. J. Krewni 149.* Ubrana zawsze jak laleczka. Gust ma. *Kunc. Dni 180.*

lalka 1. Porcelanowa, szmaciana **l.** ⟨*kukła*⟩. **2. l.** bezduszna, malowana; salonowa **l.** ⟨*o kobiecie bezdusznej, niebrzydkiej, myślącej tylko o strojach*⟩: Dowiedzie mu, że nie jest lalką bezduszną, lecz człowiekiem, który kocha, myśli i czuje. *Jun. Mazur. 345.* To jest płytka, pospolita kobieta, zwykła salonowa lalka, taka jak wszystkie. *Nałk. Z. Romans 164.* **3. l.** wystawowa ⟨*manekin*⟩. **4.** Teatr lalek ⟨*kukiełkowy*⟩. **5.** Jak **l.**: a) ⟨*elegancki, ładny; elegancko*⟩: Chłopiec jak **l.** Wystrojony jak **l.**; b) *pot.* ⟨*doskonały; doskonale; bez zarzutu*⟩: Istotnie, gniade szły jak lalki i Dyzma przyznał, że są wspaniałe. *Mostow. Kariera 37.* **6.** Bawić się kim jak lalką: Przy Elsi stajesz się mazgajem, ona będzie się tobą bawiła jak lalką. *Lam J. Głowy III, 84.* **7.** Mieć kogo za lalkę: Ma mnie pan za jakąś lalkę, idiotkę, która nie wie, co czyni. *Iwasz. J. Lato 82.* **8.** *reg. płd.* Ustawiać snopy, wiązać zboże w lalki ⟨*w kopki*⟩: Jeżeli deszcze w żniwa padają spokojnie bez silniejszych wiatrów, najlepiej ustawić snopy w lalki, nakryte chochołem. *Upr. rośl. I, 159.*

lalkarski Zespół **l.** ⟨*kukiełkowy*⟩. Pracownia **l-a.**

lalkowaty ⟨*podobny do lalki; bezmyślny*⟩: **l-e** rysy; **l-a** uroda, **l.** wyraz twarzy.

lalkowy Teatr **l.** ⟨*kukiełkowy*⟩.

lament ⟨*płacz, narzekanie*⟩ **1.** Głośny, ogromny **l.** **2. l.** nad czym a. o co: Podnieść, wszcząć **l.** o co. **3.** Robi się, zrobił się **l.**: Zapłakała serdecznie — kobiety za nią. Zrobił się lament rozdzierający serca. *Sewer Biedr. 192.*

lamować l. co czym ⟨*obszywać brzegi materiału innym materiałem, tasiemką, futrem itp.; bramować*⟩: **l.** srebrem, sobolem. Suknia jej z białej gazy lamowana była srebrem. *Morzk. Jerzy 35.* Czapkę miał [...] lamowaną sobolem. *Padal. Opow. I, 194.*

lamówka Ozdabiać, wykańczać co lamówką: Dół fartuszka wykończony jest kolorową lamówką. *Moda 25, 1952.*

lampa 1. l. acetylenowa (karbidowa), elektryczna, gazowa, naftowa, oliwna, spirytusowa; **l.** biurowa, stojąca, ścienna, wisząca. **2.** Zapalić, zaświecić, zgasić, przysłonić, przyciemnić lampę. **3. l.** pali się, świeci; gaśnie. **4.** *elektr.* **l.** błyskowa ⟨*stosowana w fotografii*⟩. **5.** *fot.* **l.** ciemniowa ⟨*źródło światła nie powodującego zmian w fotograficznej warstwie światłoczułej*⟩. **6. l.** jarzeniowa ⟨*rurka szklana wypełniona rozrzedzonym gazem, dająca bardzo jasne światło*⟩. **7. l.** kwarcowa ⟨*lampa elektryczna (łukowa), stosowana w medycynie do naświetlań*⟩. **8. l.** żarowa ⟨*żarówka*⟩. **9.** *daw.* **l.** wina, miodu: Tam się zeszedł z panem Witem i przy lampie wina czy miodu gadu gadu z nim o pszenicy i życie. *Kaczk. Murd. II, 12.* **10.** *rub. pogardl.* Dać komu, trzasnąć kogo w lampę ⟨*uderzyć w twarz*⟩: Jak ci dam w lampę, to dziewięć kościołów zobaczysz. *SW.* **11.** *posp.* Gadać do lampy ⟨*mówić do kogoś na próżno, nie znajdując posłuchu*⟩: Nie odezwała się słowem; zimna kamienna; niech gada do lampy! *Breza Niebo I, 17.*

lampart *rzad.* Koń **l.** ⟨*koń cętkowany*⟩: Pan jechał przodem na koniu lamparcie. *Słow. Ballad. 121.*

lampion Chińskie, kolorowe **l-y**: O zmroku przez podwórze [...] przeciągnął pochód z różnokolorowymi latarniami i chińskimi lampionami, najrozmaitszej formy. *Grąb. Podróże I, 69.*

lampka 1. l. naftowa; elektryczna. **2. l.** nagrobkowa ⟨*małe naczynie blaszane, szklane lub kamienne, napełnione zwykle stearyną, zapalane na grobach w dniu święta zmarłych*⟩. **3. l.** nocna ⟨*osłonięta abażurem, dająca łagodne, przyćmione światło*⟩. **4.** *techn.* **l.** odgromnikowa ⟨*stosowana do zabezpieczenia anten przed skutkami wyładowań atmosferycznych*⟩. **5. l.** wieczysta a. wieczna ⟨*lampka płonąca zawsze przed wielkim ołtarzem w kościele lub przed obrazami świętych*⟩. **6. l.** wina, miodu: a) ⟨*szklaneczka, kieliszek wina, miodu itp.*⟩: Po paru lampkach taniego wina pozbyli się ostatków humoru. *Niedź. Grzech 139*; b) ⟨*rodzaj skromnego przyjęcia, zwykle oficjalnego*⟩: Poprosić uczestników zjazdu na lampkę wina.

lampowy Radio **l-e.**

lamus 1. *przen.* **l.** wspomnień: Dobywał z lamusa wspomnień swoje historyczne brazylijskie przeżycia. *Kurek Grypa 106.* **2.** Wyciągnąć co z lamusa ⟨*odgrzebać zapomnianą przeszłość*⟩. **3.** Nadawać się do lamusa ⟨*być przestarzałym, niepotrzebnym*⟩: Jednogłośnie stwierdzono, że poemat Koźmiana już jest przeżytkiem i nadaje się tylko do lamusa. *Bar Kum. 198.* **4.** Złożyć, odłożyć, odesłać, odrzucić coś do lamusa ⟨*odrzucić jako przestarzałe, nie nadające się, niepotrzebne*⟩: Nowy wynalazek bije zazwyczaj dawny i sprawia, że się go odkłada do lamusa. *Such. Uspoł. 102.*

lanca 1. l. ułańska. **2.** *techn.* **l.** tlenowa, **l.** do cięcia tlenem ⟨*rura gazowa połączona za pomocą węża gumowego z reduktorem butli tlenowej; służy do cięcia grubszych przedmiotów żeliwnych*⟩.

lanie 1. Ojcowskie **l.** Potężne, tęgie, porządne **l.** ⟨*bicie*⟩. **2.** Oberwać **l.**; sprawić, spuścić komu **l.**: Jak jeden i drugi porządne lanie dostał, jak mu nakładli, co tylko wlazło, to dziesiątemu zapowiedział, żeby lipowieckie panny omijał. *Jun. Bracia 261.*

lansady W lansadach ⟨*w podskokach*⟩: a) (o koniu lub jeździe na koniu): Koń idzie w lansadach. Nagle rozległ się tętent kopyt końskich i można było widzieć rotmistrza, sadzącego w lansadach na pysznym szpaku. *Dygas. Piszcz. II, 29*; b) (o człowieku): Biec, kręcić się, przeginać się, ruszyć ku komu, sadzić w lansadach. - Kręcił się dokoła niej w lansadach, na coś nalegał, rozpływał się w uprzejmościach. *Meis. Sams. 33.* Chłopcy przeginali się w tył w lansadach zuchwałego oberka. *Dąbr. M. Uśm. 126.* Musieli być tu znani, bo sam gospodarz ruszył ku nim w lansadach. *Choyn. Młod. 11.*

lansować l. kogo, co ⟨*propagować, popierać, reklamować, wprowadzać w modę*⟩: **l.** nową modę a. modę czego. - Lansował kosmopolityczną tezę o wyłącznie naśladowniczym charakterze polskiego baroku. *Żółk. S. Stare 87.* Wyrobił jej „posadę“ statystki w teatrze i „lansował“ dalej. *Chłęd. Pam. I, 286.*

lany 1. l-e kluski ⟨*kluski z rzadkiego ciasta wolno puszczanego na gotującą się wodę*⟩: Najpospolitsze dodatki do zup mlecznych stanowią kasze sypkie i rozklejone na mleku, kluski lane. *Techn. gastr. 280.* **2. l.** poniedziałek ⟨*poniedziałek wielkanocny, dzień, w którym zgodnie ze zwyczajem ludzie oblewają się nawzajem wodą*⟩. **3. l-e** żelazo ⟨*żeliwo*⟩.

lapa *przestarz.* Wziąć kogo na lapę ⟨*oszukać kogo, zwieść; wziąć kogo na kawał*⟩: Szelma, zdaje się sprytny i nie da się wziąć na lapę. *Bał. Dziady 69.* *przestarz.* Zagiąć (na kogo) lapę ⟨*zamierzyć co na czyją szkodę*⟩: Plenipotent wedle jego własnego wyrażenia szulerskiego — zagiął lapę. *Krasz. SW.*

lapidarny 1. Styl **l.** ⟨*styl zwięzły, wyrazisty, dosadny*⟩. **2. l-a** informacja; **l-e** określenie, sformułowanie ⟨*zwięzłe, krótkie*⟩. **3.** Ująć co w lampidarnym skrócie: Ujął tę myśl w lapidarnym skrócie. *Breza Uczta 321.*

lapnąć *pot.* **l.** co ⟨*powiedzieć co bez zastanowienia; wygadać się*⟩: Jeśli to on gdzieś lapnął, czyli wygadał, to już się go nie dopytamy. *Twórcz. 7, 1954, s. 47.*

lapoński Buty **l-e** ⟨*długie buty ze skóry miękko wyprawionej z futrem wewnątrz*⟩.

lapsus Popełnić **l.**, popełniać **l-y** ⟨*popełniać błędy, zwłaszcza w roztargnieniu*⟩: Jakie to jeszcze straszliwe lapsusy będę popełniał! *Bogusz. Żel. 112.* **l.** przytrafia się, wydarza się komu: Przy końcu mowy miał mu się wydarzyć jakiś lapsus. *Chłęd. Pam. II, 206.*

larum *przestarz.* **1.** Ogromne, wielkie **l.** ⟨*wrzawa, hałas, krzyk, zgiełk; popłoch*⟩. **2.** Bić na **l.**, uderzyć **l.** ⟨*na alarm*⟩: Słychać [...] muzykę trąb i kotłów bijących na larum. *Dobrow. S. Spart. 129.* **3.** Podnieść, podnosić **l.** ⟨*wrzawę, krzyk*⟩: Nagle zatrzepotał sokół [...] i inne larum podniosły natychmiast. *Iwasz. J. Tarcze 144.* **4.** Wszcząć, wzniecić **l.**: Ogromne larum wzniecila kresa przez łeb pana Ksawerego. *Krasz. Siekierz. 104.* **5. l.** się robi ⟨*popłoch*⟩: Którejś nocy larum się zrobiło wielkie, ruch, tupoty, służba biegała jak zwariowana. *Zeg. Zmory 468.*

lary l. i penaty ⟨*ognisko domowe, dom, rodzina; sprzęty domowe*⟩: Rozmaite sprawy pochłaniają mi czas, a między innymi konieczność urządzenia domu w Oblęgorku, do którego razem z larami i penatami przenoszę się na wiosnę. *Sienk. Koresp. II, 391.*

las 1. l. cichy, głuchy; gęsty, nieprzebyty, pierwotny, rzadki. **2. l.** galeriowy ⟨*las rosnący w dolinach rzecznych w okolicach równika*⟩. **3. l.** liściasty: brzozowy, bukowy, dębowy itp.; szpilkowy: jodłowy, sosnowy, świerkowy itp. **l.** mieszany ⟨*las, w którym rosną różne gatunki drzew iglastych i liściastych*⟩. **4. l.** monsunowy ⟨*las rosnący w strefie tropikalnej, tracący liście w suchej porze roku*⟩. **5.** *przen.* **l.** sztandarów, transparentów; **l.** rąk; **l.** słoneczników, kukurydzy; **l.** zarośli. **l.** włosów: Las czarnych włosów miał nad czołem. *Konopn. Now. I, 75.* **l.** myśli, zdarzeń ⟨*chaos*⟩. **6.** Żyto jak **l.** ⟨*wysokie*⟩. **7.** Za górami, za lasami; za siedmioma lasami, za siedmioma rzekami itp. ⟨*bardzo, bardzo daleko (zwrot używany zwykle na początku bajek)*⟩. **8.** Karczować, trzebić, wycinać, wyciąć, wyrąb(yw)ać **l. 9.** Zaszyć się w **l. 10.** Być, jak w lesie ⟨*nie móc się zorientować*⟩. **11.** Być w lesie, iść do lasu itp. ⟨*być w partyzantce, w oddziałach powstańczych, iść do partyzantki itp.*⟩: Wszyscy w tej okolicy wiedzą [...] że kto przybywa z lasu, znajdzie schronienie w Kaleniu. *Brand. K. Antyg. 305.* **12.** Coś jest w lesie, za lasem ⟨*o czymś, co nieprędko będzie zrobione, gotowe; co nieprędko nastąpi, na co długo trzeba czekać*⟩: Koniec tej roboty jeszcze w lesie. *SFA.* Jak ma ruszyć robota, kiedy [...] budulec nie dowieziony, a rysunki... w lesie! *Brand. K. Obyw. 162.* **13.** W lesie się chował ⟨*nieokrzesany*⟩. **14.** *daw.* Przepuścić kogo przez suchy **l.** ⟨*obić kogo kijami, oćwiczyć rózgami*⟩. **15. l.** błękitnieje w dali, ciągnie się daleko, szumi.

przysł. **16.** Chce w lesie ryby łowić; drwa do lasu nosić (wozić) ⟨*o robocie bezsensownej*⟩. **17.** Cudze widzi pod lasem, a swego nie widzi pod nosem. **18.** Jeden do Sasa, drugi do lasa ⟨*każdy mówi, myśli o czym innym*⟩. **19.** Natura ciągnie wilka do lasu. **20.** Nauka nie poszła w las ⟨*uwaga, przykład, nagana została przyjęta, odniosła pożądany skutek*⟩. **21.** Nie czas żałować róż, gdy płoną lasy. *Słow. Lilla 292.* **22.** Nie wywołuj wilka z lasu ⟨*nie wywołuj nieszczęścia, nie mów o czymś złym, aby się to nie zdarzyło*⟩.

laska ● **1.** bambusowa; zakopiańska; gruba, sękata **l.**; **l.** z gałką, z rączką. **2. l.** cynamonu, wanilii ⟨*pałeczka*⟩. **3. l.** czarnoksięska, czarodziejska ⟨*w baśniach: laska czarnoksiężnika mająca moc czynienia czarów*⟩: Cały dwór ożył, jak za dotknięciem czarodziejskiej laski. *Pług Zagon II, 38.* **4.** Człowiek o lasce ⟨*człowiek podpierający się laską*⟩: Tuż obok widniało inne [zdjęcie] tak samo oprawne, przedstawiające chudego człowieka o lasce. *Brand. K. Sams. 126.* **5.** Nosić laskę, chodzić z laską. **6.** Podpierać się, wywijać laską.

⊙ **7. l.** marszałkowska ⟨*oznaka władzy marszałka*⟩. **8.** *daw.* Pod czyjąś laską ⟨*pod czyimś kierownictwem, pod czyjąś władzą*⟩: Trybunał w tym roku odbywał się pod laską JW. Chołoniewskiego. *Rzew. H. Pam. 118.* **9.** *daw.* Marszałek starej laski ⟨*marszałek poprzedniego sejmu*⟩. **10.** *hist.* Laskę wielką koronną otrzymać ⟨*urząd marszałka sejmu*⟩: Po Bielińskim laskę wielką koronną otrzymał Stanisław Lubomirski. *Korzon Wewn. IV, 186.* **11.** Podać, złożyć projekt do laski (marszałkowskiej) ⟨*przedstawić projekt marszałkowi sejmu*⟩: Regulamin wymaga dla zgłoszenia do laski marszałkowskiej projektu ustawy podpisu co najmniej 10 posłów. *Rozmar. Prawo 291.* **12.** Składać, złożyć laskę ⟨*złożyć urząd marszałka (sejmu)*⟩: W końcu [...] obrad, marszałek składający laskę żegnał izbę, dziękując w swej mowie posłom za podzielone z sobą prace sejmowe i winszując narodowi dokonanego szczęśliwie dzieła. *Mech. Wym. II, 587.*

przysł. **13.** Jednemu łaski, drugiemu laski ⟨*kije, razy*⟩.

laskowaty l-e nogi ⟨*podobne do laski, chude jak laska; długie i cienkie*⟩.

laskowy Orzech **l.** ⟨*leszczynowy*⟩. Siarka **l-a** ⟨*w pałeczkach*⟩.

lasować l. wapno ⟨*łączyć palone wapno z wodą; gasić*⟩.

lasso Chwytać, łapać na **l.**: Chwytać dzikie konie na **l.**

lata *p.* rok. **1. l.** tłuste, ciężkie, wojenne ⟨*okres, który się przeżywa*⟩. **2.** Dawne, zamierzchłe **l.**; dawnymi laty ⟨*dawne czasy, w dawnych czasach, bardzo dawno*⟩: Wspominał dawne **l.** Nie takie rosły dawnymi laty pod mą zasłoną trawy i kwiaty. *Mick. SW.* **3.** Młode, stare itp. **l.** ⟨*dzieciństwo, młodość, starość itp.*⟩: Na stare lata nawet przytulić się nie będę miał do kogo. *Gałaj. Rodz. 62.* **4. l.** Chrystusowe a. Jezusowe ⟨*33 lata wieku*⟩. **5. l.** klimakteryczne ⟨*okres przekwitania u kobiet*⟩. **6.** Matuzalowe **l.** ⟨*długie życie, sędziwy wiek; późna starość*⟩. **7.** Dożyć matuzalowych lat. **8.** Całymi latami (wybierać się gdzie). **9.** (Człowiek) najstarszy latami; (starzec) zgarbiony latami ⟨*wiekiem*⟩. **10.** Osoba (mężczyzna, kobieta) średnich lat, podeszłych lat a. podeszła w latach, w pełni lat ⟨*w średnim wieku; leciwa*⟩. **11.** Dwa, trzy itd. **l.** temu ⟨*przed dwoma itd. laty*⟩. **12.** Po latach, po wielu latach ⟨*po długim okresie czasu*⟩: Spotkali się po latach. **13.** Przed laty; przed niedawnymi laty ⟨*dawniej; niedawno*⟩. **14.** Z latami, z biegiem lat ⟨*z biegiem czasu, z czasem*⟩: Z latami i rozmiar, i znaczenie ulicy Grodzkiej malały. *Gomul. Opow. 46.* Z biegiem lat wszakże zaczął tracić wzrok. *Święt. A. Obraz. I, 127.* **15.** *przestarz.* Iść, zachodzić w **l.**, posuwać się w **l.** ⟨*starzeć się, zestarzeć się; być starym*⟩: Łokietek tymczasem w lata zachodził, starzał się, już lat siedemdziesiąt liczył. *Lel. Dzieje 122.* **16.** Czuć swoje **l.** ⟨*swój (podeszły) wiek*⟩. **17.** Dodawać, ujmować sobie lat; ukrywać swe **l.**, nie ukrywać swych lat. **18.** *przestarz.* Mieć **l.**, mieć swoje **l.**, przyjść do lat itp. ⟨*być dorosłym, być w odpowiednim wieku; dorosnąć*⟩: Muszę się już ożenić. Mam już swoje lata! *Mort. Wawrzek 17.* **19.** Wyglądać, nie wyglądać na swoje x lat: Doskonale się trzyma: wygląda na 20 lat. **20.** Sto lat, sto lat życia, żyj nam sto lat itp. ⟨*formuły życzeń imieninowych, urodzinowych itp.*⟩: Sto lat, sto lat niech żyje, żyje nam! (pieśń śpiewana przy toastach). **21. l.** płyną, przechodzą; upłynęły, przeszły: Lata płynęły tak szybko, że trudno się było opatrzeć. *Was. W. Rzeki 122.*

przysł. **22.** Czego się młode nauczyły lata, tym i na starość będą ⟨*czego się człowiek nauczy za młodu, to pozostanie mu na całe życie*⟩. **23.** Używaj świata, póki służą lata.

latać 1. **l.** wysoko, nisko; w powietrzu, nad ziemią, nad wodą itp. ⟨*unosić się w powietrzu, fruwać*⟩. **2.** Owady, ptaki, samoloty latają: Motyle latają nad łąkami. - Samoloty latały wściekle nisko, ale nie nad nami. *Brand. K. Troja 189.* **3. l.** na samolocie, na jakiejś trasie (linii) lotniczej ⟨*kierować samolotem, być zatrudnionym jako obsługa samolotu*⟩: Od trzech lat lata na linii (trasie) Warszawa—Paryż. **4. l.** po czym ⟨*szybko biegać*⟩: Dzieci latają po łące; pies lata po pokoju. *pot.* **l.** po mieście ⟨*biegając załatwiać różne sprawy*⟩: Od rana latam po mieście i nic nie mogę załatwić. **5.** *pot.* **l.** za czym ⟨*ubiegać się, starać się o co, pilnie poszukiwać czego*⟩: **l.** za interesami. Za mieszkaniem latam od lutego. *Swin. Sat. 16.* Nieboraczysko za lekcjami latać musi. *Orzesz. Eli II, 294.* **6. l.** za kim ⟨*umizgać się, zalecać się do kogo, starać się o czyje względy*⟩: Nie lataj ty za Ignacem, bo go nie dostaniesz. *Iwasz. J. Mił. 27.* **7. l.** z wywieszonym ozorem ⟨*biegać załatwiając pilne sprawy; uwijać się*⟩: Cały dzień jak pies z wywieszonym ozorem latam przy gospodarstwie. *Reym. Ferm. II, 77.* **8. l.** jak kot z pęcherzem *daw.* jak zagorzały kot ⟨*nie móc usiedzieć na miejscu, nie zagrzewać nigdzie dłużej miejsca; biegać w różne strony*⟩: Chłopak latał po wizytach jak kot z pęcherzem, a tego właśnie dnia miał ich odrobić sporo. *Prus Drobiaz. 147.* **9.** Gęba jej lata, jak pytel we młynie; język jej lata, jak kołowrotek ⟨*o osobie gadatliwej*⟩. **10.** Grdyka, nozdrza, oczy, ręce, usta latają ⟨*grdyka, nozdrza, oczy itd. drżą, trzęsą się, drgają*⟩: Nozdrza mu latały jak młodemu źrebcowi szlachetnej krwi. *Sienk. Pot. I, 18.* Chciał mówić, ale mu ząb o ząb szczęknął, a usta latały jak w febrze. *Konopn. Now. IV, 92.* **11.** Wzrok lata; oczy latają ⟨*o spojrzeniu przenoszącym się szybko z przedmiotu na przedmiot*⟩: Wzrok jego latał niespokojnie od przedmiotu do przedmiotu. *Żer. Syzyf. 16.* Tylko patrz mi prosto oko w oko, kiedy do mnie mówisz, bo nie lubię latających oczu... *Bog. Rodin II, (1897), 146.* **12.** Kule latają ⟨*prują powietrze*⟩: Musisz i to wiedzieć, że tam kule latają gradem, a Czerkiesi strzelają bardzo trafnie. *Korz. J. Tad. 248.* **13.** Myśli latają komu po głowie ⟨*ktoś intensywnie o czymś myśli*⟩: Tysiące myśli latało mi po głowie, język nie mógł nadążyć z ich wypowiadaniem. *Dąbr. Ig. Śmierć 92.* **14.** Płatki, gwiazdy itp. latają przed oczyma ⟨*ma się wrażenie, że coś wiruje, migoce przed oczyma, zwykle na skutek osłabienia, choroby, nagłego silnego wrażenia*⟩: Szczęsnemu cały czas przed oczami latały ciemne plamy. *New. Pam. 31.* **15.** Wieść lata ⟨*krąży*⟩: Wieść tłumiona poczęła coraz szerzej latać. *Mick. Graż. 46.*

latający 1. Ryby **l**-e ⟨*niektóre gatunki ryb żyjących w oceanach i morzach ciepłych*⟩. **2. l.** uniwersytet ⟨*w okresie zaborów, okupacji: tajna szkoła, szczególnie wyższa, w której wykłady odbywały się potajemnie w różnych miejscach, często dla bezpieczeństwa zmienianych*⟩: Rodzice domagali się szkoły polskiej, żeby już raz zakończyć z tym pokryjomym nauczaniem, z „latającym uniwersytetem“. *Brück. Kult. IV, 502.*

latarka Kieszonkowa **l.**: Błysk kieszonkowej latarki oświetlił korytarz. *Andrz. Popiół 82.* Ślepa **l.** *p.* latarnia: Gdy w górze, z daleka zawarczy po nocy niewidzialny motor, za każdym razem na pierwszy jego odgłos gasną ostatnie skąpe światełka ślepych latarek, kolumny przystają jak wryte. *Strug Krzyż II, 30.*

latarnia 1. **l.** uliczna: **l.** elektryczna, gazowa, jarzeniowa itp. **2. l.** ręczna. **3.** *mors.* **l.** morska ⟨*stały orientacyjny znak nawigacyjny nadający nocą sygnały świetlne*⟩: U wschodniego brzegu sterczy za Helem wyniosła i smukła wieża latarni morskiej. *Smol. J. Morze 31.* **4.** *fiz.* **l.** projekcyjna (dawniej: latarnia magiczna a. czarnoksięska) ⟨*przyrząd optyczny służący do wyświetlania w dużym powiększeniu rysunków lub fotografii*⟩: Oglądała cudowne widoki w latarni czarnoksięskiej. *Goj. Dziew. I, 189.* **5.** Ślepa **l.** ⟨*latarnia z ruchomą zasłoną, wysyłająca światło w jednym tylko kierunku (mająca tylko jedną ściankę przezroczystą)*⟩. **6.** Na latarnię (z nim)! ⟨*okrzyk wzywający do powieszenia kogo (na słupie latarnianym)*⟩.

latarniany, latarniowy Słup **l.** *mors.* Statek latarniowy ⟨*latarniowiec*⟩.

latawiec Puszczać latawca ⟨*zabawkę na sznurku, unoszącą się na wietrze*⟩.

latko *przysł.* **1.** Wspominała babka latka, kiedy była panną. **2.** Ani w latkach, ani w dziatkach ⟨*o kobiecie już niemłodej, nie mającej dzieci*⟩.

lato 1. **l.** chłodne, ciepłe, gorące, upalne. **2.** Na **l.** ⟨*na okres lata*⟩: Tego roku na lato wyjadę nad morze. *SL.* **3.** W lecie, w **l.** a. latem ⟨*w okresie letnim*⟩: W lecie dni są długie. W skwarne **l.** przykry jest pobyt w mieście. **4.** *pot.* Ja na to, jak na **l.** ⟨*to mi się podoba; chętnie się zgadzam*⟩.

latorośl **l.** winna ⟨*krzew winny; winorośl*⟩; *żart.* Najmłodsza, najstarsza **l.** rodu ⟨*dziecko, potomek*⟩.

laur *książk.* **1. l.** olimpijski ⟨*wieniec laurowy, symbol zwycięstwa w igrzyskach olimpijskich*⟩. **2.** *przen.* **l.** poetycki ⟨*sława poetycka*⟩: Są to czasy, gdy każdy parał się piórem i za wszelką cenę laurów poetyckich pożądał. *Bar. Kum. 76.* **3.** Okrywać się, okryć się laurami ⟨*zdoby(wa)ć sławę*⟩. **4.** Spoczywać, zasypiać itp. na laurach ⟨*zaprzestać jakiejś działalności, zadowoliwszy się pierwszymi osiągnięciami*⟩: Zwycięzca nie upajał się sławą i nie myślał spoczywać na laurach. *Śliw. A. Bat. 206.* **5.** Wieńczyć laurem (kogo): Uroczyste wieńczenie laurem odbywało się w starożytnej Grecji na igrzyskach pytyjskich, ustanowionych na cześć Apollina. *Siem. L. Dzieła I, 38.* **6.** Zbierać, zdobywać itp. **l**-y ⟨*cieszyć się uznaniem, powodzeniem, odnosić sukcesy*⟩: Przyjęła na zimę miejsce w teatrze „Rozmaitości“ i tu poczęła zbierać nowe jeszcze obfitsze laury. *Dygas. SPP.* 7. **l.** oplata, wieńczy czyjąś skroń.

laureat **l.** konkursu (szopenowskiego); **l.** nagrody (Nobla).

laurka **l.** imieninowa. Złożyć (ojcu, matce) laurkę na imieniny (zwykle o dzieciach).

laurowy **l.** gaj, las. Drzewo, krzew **l.** ⟨*laur*⟩. **l.** wieniec ⟨*wieniec z liści lauru; przen. symbol sławy*⟩: Wkładać, włożyć komu wieniec **l**-y (na skronie). *farm.* **l**-e krople ⟨*lekarstwo*⟩.

lawa 1. Gęsta, gorąca, rozpalona **l.** **2. l.** płynie, wydobywa się (z wulkanu). **3.** Strumień lawy: Z krateru ku północo-zachodowi posuwa się rozżarzony strumień lawy. *Sienk. Wiad. I, 278.* **4.** Bransoleta, filiżanka itd. z lawy. **5.** **l.** surówki, metalu ⟨*płynna masa surówki, metalu*⟩. **6.** *przen.* **l.** myśli, słów, uczuć.

lawina **1.** **l.** granitowa, kamienna, skalna; **l.** śnieżna ⟨*masa skalna albo masa śniegu zsuwająca się gwałtownie w dolinę*⟩. **2.** *przen.* **l.** czegoś ⟨*niezliczone mnóstwo, masa przedmiotów, faktów, zdarzeń itp. spadających skąd, zjawiających się nagle, poruszających się lub poruszanych gwałtownie; potok, strumień, grad czego*⟩: **l.** kamieni, wojsk, wiadomości itp. - Szum przebiegający po ludziach wznosił się, to opadał, wybuchał lawiną krzyków, podjudzań, oklasków. *Braun Lewanty 242.* **3.** *fiz.* **l.** elektronowa, **l.** elektronów ⟨*gwałtownie wzrastająca liczba rozpędzonych elektronów przy wysokim napięciu między elektronami*⟩. **4.** Iść, ruszyć jak **l.**: Wrzask przeraźliwy przerwał ciszę i Francuzi jak lawina runęli w obóz austriacki. *Żer. Opow. II, 239.* **5.** **l.** spada, schodzi, obsuwa się, zsuwa się ze stoku, ze zbocza (góry); porywa kogo.

lawiniasty **l.** stok; śnieg **l.**

lawinowy **1.** Pola, trasy **l-e** (w górach). **2.** *fiz.* Jonizacja **l-a** ⟨*gwałtowne wytwarzanie się jonów przez zderzenie*⟩.

lawirować ⟨*posuwać się, umiejętnie wymijając przeszkody*⟩: **1.** Zręcznie **l.** (między stolikami). **2.** **l.** wśród tłumu przechodniów. **3.** *przen.* **l.** między czym a czym ⟨*postępować zręcznie, sprytnie, w każdej, zwłaszcza kłopotliwej, sytuacji z korzyścią dla siebie, bez narażenia się innym, posługiwać się wykrętami, dążyć do celu krętymi drogami*⟩: Musiałem ciągle lawirować między prawdą a kłamstwem, nie chcąc dać powodu do powątpiewania o prawdzie poprzednich słów moich. *Dąbr. Ig. Śmierć 93.* **4.** *żegl.* Okręt, łódka lawiruje ⟨*okręt żegluje pod wiatr zygzakami raz prawym raz lewym halsem*⟩.

lazurowy **l-e** morze, niebo: Na wodach mórz lazurowych rozlewał się cały krąg tonącego słońca. *Słow. Poem. II, 17.*

ląd **1.** **l.** stały ⟨*duży obszar ziemi nie będący wyspą; kontynent; kontynent europejski; w ogóle: ziemia w przeciwstawieniu do morza*⟩. **2.** Na lądzie i na morzu (walczyć, mieć przewagę, zwyciężać itp.). **3.** W głąb lądu: Cofając się o [...] kilkanaście kilometrów od morza w głąb lądu znajdujemy nieduże miasto. *Grusz. An. Od Karpat 125.* **4.** *przestarz.* Przybić do lądu; odbić od lądu (*SFA*) ⟨*do brzegu; od brzegu*⟩. **5.** Schodzić na **l.**: Na statku skończyła się odprawa celna i załoga schodziła już na ląd. *Meis. Sams. 21.* **6.** Wysadzić kogo na **l.**: Skoro wojsko na ląd wysadził, szedł prosto do szturmu. *Kras. Życia IX, 36.*

lądowy **1.** Granica **l-a**. **2.** Mila **l-a** ⟨*miara długości; w Polsce równa się 7467 m*⟩. **3.** Rośliny, zwierzęta **l-e** ⟨*będące na lądzie*⟩. **4.** Szczur **l.** ⟨*lekceważąco o człowieku stale przebywającym na lądzie, nie obeznanym z morzem*⟩: Mały „Delfin" kołysał się niespokojnie u grubego omszonego pala i zapraszał szczurów lądowych na morskie spacery. *Hulka Żyrar. 338.*

lec, legnąć ⊙ **1.** **l.** na czym lub na co ⟨*położyć się; upaść*⟩: Wyższy niższemu głową legł na głowie. *Mick. SW*. Potem wszedł do sypialni i, nie rozbierając się wcale, legł ciężko na otomanę. *Morc. Inż. 150.* **2.** **l.** krzyżem, pokotem; legł jak długi, jak kłoda. **3.** **l.** na spoczynek ⟨*położyć się*⟩. **4.** **l.** u czyich stóp ⟨*poddać się, przyjąć czyje zwierzchnictwo, panowanie, ukorzyć się*⟩: Cała olbrzymia kraina legła u stóp Karola Gustawa. *Sienk. Now. V, 63.* **5.** **l.** u podstaw czego ⟨*stać się początkiem, źródłem, fundamentem czego*⟩.

⊛ *podn. książk.* ⟨*stracić życie, zostać zniszczonym*⟩ **6.** **l.** co do nogi, **l.** bohaterską śmiercią, **l.** na placu, na polu, w obronie ojczyzny, **l.** ofiarą spisku; **l.** pod kulami. **7.** **l.** trupem ⟨*zostać zabitym, umrzeć, zginąć*⟩: Z całej karawany pozostał starzec, młodsi go ubiegli; pięciu miał synów — wszyscy trupem legli. *Słow. Poem. I, 142.* **8.** **l.** w grobie ⟨*być, zostać pogrzebanym, umrzeć*⟩: Dlatego, dziewko, nim legnę w grobie, chciałbym ja znaleźć obrońcę tobie. *Rom. Chorąży 27.* **9.** **l.** pod gruzami; w gruzach ⟨*zginąć pod gruzami; zostać zburzonym*⟩: Panujący niegdyś nad miastem warowny zamek krzyżacki legł dawno w gruzach. *Smol. J. Morze 140.* **10.** *przen.* Las, lasek legł pod siekierą ⟨*uległ zniszczeniu; został wyrąbany*⟩.

lechicki **1.** Język **l.**, grupa językowa **l-a** ⟨*język Słowian osiadłych na obszarach między Łabą, Bugiem i Bałtykiem*⟩. **2.** *daw.* Naród **l.** ⟨*naród polski*⟩: Naród lechicki składał się z dwóch głównych warstw społecznych: rolników, czyli kmieci [...] i wojowników. *SRG.*

lecieć **1.** **l.** ⟨*biec, pędzić*⟩: **l.** co tchu, jak oszalały, jak na skrzydłach, jak wiatr (wicher), migiem; na łeb, na szyję; na oślep, na złamanie karku; pędem, piorunem. **2.** **l.** ptakiem, fontanną ⟨*jak ptak, jak fontanna*⟩: Fontanną leciały w powietrze deski, belki, strzępy blach. *Was. W. Rzeki 432.* **3.** **l.** do kogo, czego ⟨*biec, pędzić do kogo, czego (w kierunku osoby, wnętrza czego)*⟩: Zaraz lecę do niego i wszystko mu opowiem. *SPP.* **l.** do pokoju, do sklepu, do lasu itp. **4.** **l.** na co ⟨*biec, pędzić (w oznaczonym celu)*⟩: Jakby pragnął lecieć z nią na nowe przygody. *Wikt. SPP.* **l.** na pomoc komu. **5.** **l.** na kogo albo na co ⟨*zmierzać przy pomocy różnych środków do zdobycia kogo lub czego, być żądnym czego albo kogo, usiłować pozyskać czyją sympatię*⟩: Kobiety na niego lecą. *SW.* Na forsę nigdy nie leciałem. *Kowalew. S. Świat 110.* **6.** **l.** po co ⟨*biec, pędzić w jakim celu*⟩: Leć no zaraz po bułki! *SPP.* **l.** po doktora. **7.** **l.** przed kim, przed czym ⟨*biec, pędzić poprzedzając kogo, co*⟩. **8.** **l.** przez co: **l.** przez ręce ⟨*być nieprzytomnym, zemdlonym, chorym, bezwładnym*⟩: Rzucili się na niego, podnieśli, ale już leciał im przez ręce. *Prus Far. III, 224.* **9.** **l.** w co ⟨*unosić się albo spadać w kierunku czego*⟩: Ptak leci w niebo. Kamień leci w przepaść. *przen.* Sprawiał wrażenie człowieka, który stracił nagle równowagę i leci w jakąś przepaść. *Brzoza Bud. 214.* **10.** Ceny lecą w górę ⟨*drożeje*⟩: Ceny leciały w górę jak szalone. Już nikt nie wiedział, czego ma żądać za owe jajko, masło, ser. *Was. W. Gwiazdy 232.* **11.** *rzad.* **l.** w gruzy, w proch ⟨*stawać się ruiną, niszczeć, rozpadać się*⟩: Obawiamy się tylko o to, co samo próchnieje i w gruzy leci. *Dygas. Pióro 155.* **12.** Leci (co) z czego (z kogo): a) ⟨*spada, opada, zlatuje*⟩: Dachówka leci z dachu. Liście lecą z drzew. *przen.* Ogień leci z nieba: Gorąco było piekielne, zdawało się, że, jak to mówią, ogień z nieba leci. *Jun. Mazur. 255*; b) ⟨*wylatuje, wylewa się, wypływa, kipi*⟩: Dym leci, iskry lecą z komina. Woda leci ze studni, z kranu, z rynny. Zupa leci z garnka. *pot.* Leci krew z nosa ⟨*cieknie, wycieka*⟩. **13.** Leci z kogo odzież, buty itp. ⟨*odzież jest podarta, rozlatuje się, spada wskutek zniszczenia*⟩: Cierpieliśmy głód. Do tego jeszcze leciała ze mnie odzież. *Kłos. Wiosna 117.* **14.** *przen.* Lecą drzazgi z czego ⟨*coś rozlatuje się na drobne kawałki*⟩: Kiedy brali Janosika [...] leciały drzazgi z bierwion w bukowej komorze! *Dobrow. S. Wiersze 139.* **15.** Wszystko leci z rąk, robota leci z rąk ⟨*praca nie udaje się, idzie nieskładnie*⟩: Wszystko jej z rąk leciało, wszystko szło jakoś nieskładnie. *Krucz. Paw. 272.* **16. l.** z nóg ⟨*być zmęczonym, wyczerpanym, niezdolnym do niczego, padać ze zmęczenia*⟩: Anka była tak zmęczona, że zupełnie leciała z nóg. *Was. W. Pok. 5.* **17. l.** z kim, z czym ⟨*biec, pędzić razem z kim, z czym*⟩. *posp.* **l.** z pyskiem ⟨*spieszyć gdzie, żeby coś rozgłosić, żeby poskarżyć się na kogo, nawymyślać komu*⟩. **18. l.** za kim, za czym ⟨*pędzić, biec w ślad za kim, za czym*⟩: Trwożne krzyki leciały za nimi niby ptaki oszalałe. *Reym. SPP.* **19.** *pot.* Leci (komu), leci komu (dobrze, źle itp.) ⟨*powodzi się komu (dobrze), układa się co (pomyślnie, niepomyślnie itp.), udaje się co (dobrze, źle itp.)*⟩: Znowuśmy razem — częstował ich papierosami — no jak wam tu leci... *Żukr. Dni 18.* **20.** *pot.* Jak leci ⟨*kolejno, nie wybierając*⟩. **20a.** Balon, samolot, owad, ptak leci ⟨*unosi się w powietrzu*⟩; chmury lecą, wiatr leci ⟨*pędzą, pędzi*⟩. **21.** *przen.* Czas leci; dni, godziny, lata itp. lecą ⟨*szybko upływają*⟩. **22.** Głos, jęk, ton leci ⟨*rozlega się, dźwięczy, dochodzi*⟩. **23.** Lecą pieniądze ⟨*pieniądze są szybko wydawane, rozchodzą się szybko*⟩: Rzecz niesłychana, jak w tej Warszawie lecą pieniądze... *Bliz. Rozb. 123.* **24.** Ślinka leci (komu na co) ⟨*czuje się wielki apetyt (na co)*⟩: Na czubie drzewa wisienek najwięcej. Takie są dojrzałe, że aż leci ślinka. *Świerszcz. 46, 1952.*

lecz Nie tylko... **l.** (także; przeciwnie): Nie tylko jest dobrym śpiewakiem, **l.** także doskonałym aktorem.

lecznictwo l. otwarte ⟨*leczenie chorych w ambulatoriach, przychodniach*⟩. **l.** zamknięte ⟨*szpitalne, sanatoryjne*⟩.

leczniczy ⟨*związany z leczeniem, służący leczeniu, działający leczniczo*⟩: Zakład **l.**; wczasy, wody zabiegi, zioła, źródła **l-e.**

leczyć 1. l. kogo, co ⟨*o lekarzu lub środkach leczniczych: kurować*⟩: np. **l.** chorych, zwierzęta, rośliny. Ten lekarz leczy doskonale choroby żołądka. Zioła leczą różne nasze niedomagania. *SPP.* **2. l.** czym: np. ziołami. **3. l.** na co ⟨*o lekarzu: stosować zabiegi lecznicze*⟩: On go leczył na kamienie żółciowe, a w niebezpieczeństwie była ślepa kiszka. *SPP.* **4.** *przen.* **l.** kogo z czego: Słoneczny jego [Fredry] humor, śmiech pokrzepiający, potężna siła komiczna oddziaływały kojąco na ogół, lecząc go z posępności. *Sokoł. A. Dzieje II, 500.*

przysł. **5.** Czas wszystko leczy.

ledwie, ledwo 1. l. co; **l.** już; **l.** że...; **l. l.**; **l.** że **l.** ⟨*zaledwie*⟩: Słońce ledwie co zaszło. *Sienk. Listy IV, 188.* Pobladłe niebo ledwie ledwie poczynało naciągać barwami młodego poranku. *Sier. Now. 70.* Okrakiem na koźle, dryndziarz jedzie ledwie że ledwie. *Kunc. Twarz 109.* Zapalił latarkę. Kopciła ledwo ledwo. *Gałaj. Rodz. 204.* **2. l.** który ⟨*rzadko który, mało który*⟩: Ledwie który z oficerów mógł podnieść ten rapier do góry. *Mick. Tad. 339.* **3.** *daw.* **l.** nie **l.** ⟨*z wielką trudnością, z ledwością*⟩: Ledwie nie ledwie wyskrobał się z choroby. *SW.* **4. l.** ... (a) już..., natychmiast..., wnet..., zaraz...: Ledwo przyszedł już się awanturuje. *SL.* Zdrożony wielce, ledwie się posiliwszy i napiwszy, zaraz spać poszedł. *Sienk. Pot. I, 212.* **5.** *daw.* Ledwie (ledwo) nie ⟨*prawie że*⟩: Po kolacji były tańce ledwie nie do białego dnia. *Lel. Listy I, 20.*

legalny l-e małżeństwo ⟨*zawarte według obowiązujących przepisów prawnych*⟩. **l-a** partia; wybór **l.** ⟨*zgodny z prawem*⟩.

legat 1. l. papieski ⟨*przedstawiciel papieża delegowany w specjalnej misji*⟩. **2.** *przestarz.* **l.** na rzecz kogo, czego ⟨*zapis testamentowy*⟩: Obciążał Piekary legatem na rzecz rodziny. *Dąbr. M. SPP.*

legawy 1. Pies **l.** ⟨*legawiec, wyżeł*⟩. **2.** Pole **l-e** ⟨*pole, na którym poluje się z psami na dzikie ptactwo*⟩. **3.** *daw.* Pieczeń **l-a** ⟨*z tylnej części uda*⟩.

legenda 1. l. ludowa ⟨*baśń*⟩. **2. l.** o kim, o czym: O Kraku(sie), o Wandzie; o smoku; o świętych. **3.** Dać legendę, wyryć legendę ⟨*dać, wyryć napis objaśniający na medalu, monecie*⟩: Nad trumną łacińska legenda wyryta, co mało kto zrozumie, mało kto wyczyta. *Syrok. Szk. 7.* **4.** Rozwiać, rozwiewać legendę o kim, o czym ⟨*rozwiać mit*⟩: Klęska Niemców pod Moskwą i zimowa ofensywa rosyjska rozwiały legendę o niezwyciężonej armii niemieckiej i przekreśliły rachuby sztabu hitlerowskiego na wojnę błyskawiczną. *Lampe O nową 203.*

legia 1. l. cudzoziemska ⟨*oddziały wojskowe złożone z cudzoziemców, przeznaczone do pełnienia służby w koloniach*⟩. **2.** Stworzyć legię, formować legię: Postanowiono stworzyć nową legię naddunajską pod komendą generała Kniaziewicza. *Ask. Nowe 167.* **3. l.** honorowa (*daw.* też **l.** honoru) ⟨*we Francji odznaczenie wprowadzone przez Napoleona I*⟩: Za wydobycie trzech osób z płomieni na piątym piętrze dostał legię honorową. *Prus Lalka I, 65.* **4.** Krzyż, order legii honorowej (honoru): Król ukazał się w orderze legii honoru. *Niemc. Pam. 1807, s. 7.*

legion 1. l-y rzymskie, **l-y** polskie, **l-y** Dąbrowskiego, Kniaziewicza, Piłsudskiego. **2.** Służyć w legionach. **3.** *przen.* **l.** kogo, czego ⟨*gromada, masa, rzesza, mnóstwo*⟩: Cały legion niewolników spełniał powierzone im prace. *Rudn. H. Spart. 27.* Całe legiony wron, kawek i gawronów zagnieździły się w łazienkowskim parku. *Prus Kron. IV, 329.*

legitymacja 1. l. członkowska; **l.** partyjna, szkolna, uniwersytecka, związkowa ⟨*dokument stwierdzający tożsamość osoby, jej miejsce pracy i zawód, przynależność do partii, organizacji stanu itp.*⟩. **2. l.** procesowa ⟨*uprawnienie do udziału w procesie jako strona*⟩. **3. l.** źródłowa: Teksty otrzymują w osobnych dodatkach krytycznych legitymację źródłową. *Rocz. Lit. 1936, s. 105.* **4.** Dać komu legitymację do czego ⟨*dać komu upoważnienie, uprawnienie, prawo do czego*⟩: Dążył Zakon najpierw do obalenia dzieła chrystianizacji Litwy, co dałoby mu dalszą legitymację do działania. *Dąbr. J. Dzieje 254.*

legitymować **1. l.** kogo ⟨*sprawdzać urzędowo czyjś dowód osobisty, legitymację lub inne dokumenty w celu stwierdzenia tożsamości*⟩: Policja wdarła się na salę. Zaczęto ludzi legitymować. *Breza Niebo II, 59.* **2. l.** dziecko ⟨*nadawać dziecku ze związku pozamałżeńskiego prawa dziecka ślubnego*⟩.

legitymować się **1. l. się** czym ⟨*wykazywać się posiadaniem czego, przedstawiać co jako dowód*⟩: **l. się** dowodem osobistym. **2.** *przen. sport.* **l. się** jakimś wynikiem ⟨*wykazywać się wynikiem, mieć, osiągnąć (określony) wynik*⟩.

legowisko **l.** jelenia, niedźwiedzia, rysia, wilka, żbika, żubra ⟨*ostoja*⟩. Zalegać w legowisku, zaszyć się w **l.**: Z początkiem zimy [...] niedźwiedź zaszywa się w ciepłym legowisku, które wymościł iglastymi gałązkami. *Żab. Któż 106.*

lej **l.** od bomby ⟨*wyrwa, dół*⟩. *gw.* Święty **l.** a. lejek ⟨*lany poniedziałek wielkanocny, śmigus, dyngus*⟩: Zwyczaj wzajemnego oblewania się wodą [...] a zwany w zależności od regionu dyngusem, śmigusem [...] świętym lejem lub po prostu lejkiem, gotuje nam w drugi dzień świąt najrozmaitsze niespodzianki. *Radio i Świat 14, 1953.*

lejący się **l. się** materiał (jedwab, tkanina) ⟨*o materiale miękkim, ładnie układającym się, opływającym*⟩.

lejc **1.** Zaprząg w **l.**, zaprząc, prowadzić konie w **l.** ⟨*konie zaprzężone w ten sposób, że koń w lejcach idzie przed dyszlowym*⟩: O piątej więc rano konie gotowe, zaprzężone szydłem, tj. jeden w hołoblach, drugi w lejc. *Pawł. Wspom. 37.* **2.** Puścić, popuścić **l-e.** **3.** *przen.* (Po)puścić **l-e** językom, wyobraźni: Mara wyegzaminowała ucznia [...] puściła lejce swej wyobraźni i z góry sobie układała, że musi wykształcić tego malca. *Dygas. Gorz. I, 76.* **4.** Ściągnąć **l-e** a. ściągnąć (konia) lejcami. **5.** Ująć **l-e.**
przysł. **6.** Nie każdej ręce powierzaj lejce.

lejcowy Koń **l.** ⟨*koń idący w lejcach przed dyszlowym*⟩: Konie lejcowe skręciły na środek drogi, dyszlowe poszły za nimi. *Prus Lalka II, 296.*

lek **l.** od czego, na co a. przeciw czemu. Babskie **l-i**, **l-i** domowe, **l.** gotowy, recepturowy. Brać, (po)łykać, przepisać **l.**, **l-i.**

lekarski **1.** Akademia, szkoła **l-a**, wydział **l.** ⟨*kształcące lekarzy*⟩. **2. l-e** badanie, oględziny; orzeczenie **l-e**; **l-a** książka, obdukcja, pomoc, praktyka, słuchawka, wiedza, wizyta **l-a**; zawód **l.** **3.** Izba **l-a** ⟨*instytucja mająca nadzór nad wykonywaniem zawodu lekarskiego*⟩. **4.** Pijawka **l-a**; roślina **l-a** ⟨*mająca zastosowanie w lecznictwie*⟩. **5.** Punkt **l.** ⟨*leczniczo-zapobiegawcza placówka opieki zdrowotnej otwartej, obsługiwana przez lekarza zwykle dojeżdżającego*⟩. **6.** Termometr **l.** ⟨*do mierzenia temperatury ciała ludzkiego*⟩. **7.** Zwolnienie **l-e** ⟨*zaświadczenie o niezdolności chorego do pracy*⟩.

lekarstwo **1. l-a** domowe; skuteczne, nieskuteczne, nasenne, uniwersalne **l.** **2. l.** od czego, na co a. przeciw czemu: np. od bólu zębów, na żołądek, przeciw gorączce, przeciw zatruciu. **3.** Jak na **l.**, na **l.** ⟨*bardzo mało, odrobina, niewiele*⟩: Co my będziemy robili, pań i panien naschodziło się tyle, a młodzieży jak na lekarstwo, jest ich zaledwie kilku. *Bał. Dom 56.* **4** *przen.* Coś jest lekarstwem na co: Na ciemnotę najlepszym lekarstwem jest oświata. *Prus Kron. IV, 212.* **5.** Przyjmować, zażywać **l.** **6.** Podawać **l.**, **l-a.** **7.** Przepisać, zapisać **l.**
przysł. **8.** Na upór nie ma lekarstwa.

lekarz **1. l.** domowy, kopalniany, okrętowy, powiatowy, rejonowy, urzędowy, wojskowy, zakładowy. **2.** Wzięty, prywatnie praktykujący **l.**; **l.** naczelny, **l.** ordynator, **l.** chorób dziecięcych, płucnych, wewnętrznych itp. **3. l.** dentysta, **l.** stomatolog ⟨*lekarz zajmujący się leczeniem i pielęgnowaniem zębów*⟩. **l.** ginekolog, **l.** internista ⟨*lekarz chorób kobiecych, chorób wewnętrznych*⟩. **4. l.** weterynarii a. weterynaryjny ⟨*lekarz zajmujący się leczeniem zwierząt*⟩. **5. l.** pogotowia, **l.** ubezpieczalni, *przen.* **l.** duszy. **6.** Pójść do lekarza, sprowadzić, wezwać lekarza. **7.** Zapisać się, zwrócić się o poradę do lekarza.
przysł. **8.** Czas najlepszy lekarz. **9.** Co człowiek, to lekarz. **10.** Dobry kucharz, dobry lekarz. **11.** Lekarzu, uzdrów samego siebie (*łc.* medice, cura te ipsum).

lekceważenie **1.** Pogardliwe **l.** **2. l.** czego: **l.** niebezpieczeństwa. **3.** Odnosić się do kogo, czego, traktować kogo, co z lekceważeniem. **4.** Okazywać komu **l.**

lekceważyć **1. l.** kogo, co ⟨*mieć za nic, mało cenić, nie dbać o kogo, o co*⟩. **2. l.** sobie — kogo, co: Narzekał, iż tak wiernego przyjaciela sobie lekceważył. *Skar. SW.* **l.** niebezpieczeństwo, przestrogi, rady, rozkazy. **l.** otoczenie.

lekceważący Gest, uśmiech **l.** Odzywać się wyrażać się o kim w sposób **l.**

lekcja **1. l.** czego ⟨*nauka czego*⟩: **l.** polskiego, matematyki, muzyki, rytmiki itp. **2. l.** poglądowa ⟨*nauka polegająca na bezpośrednim pokazie*⟩: Praca w dziedzinie agrotechniki jest poglądową lekcją podstawowych procesów życia i rozwoju. *Wiedza i Życie 1954, s. 299.* **3.** *przen.* **l.** miłości, **l.** życia. **4.** Brać, pobierać **l-e.** Chodzić na lekcje (np. muzyki). **5.** *pot.* Dawać **l-e**, *książk.* udzielać lekcji. **6.** Nauczyć się lekcji, *uczn.* wykuć lekcję. **7.** Odbyć lekcję. **8.** Odrabiać, odrobić lekcję a. **l-e.** **9.** Opuścić lekcję, opuszczać **l-e.** **10.** Przepowiadać sobie **l-e**, lekcję. **11.** Przeprowadzić lekcję (w szkole). **12.** Przesłuchiwać uczniów z lekcji. **13.** Przygotować **l-e**, przygotować się do lekcji. **14.** Recytować, *przestarz.* wydawać lekcję. **15.** Siedzieć spokojnie na lekcji (o uczniu). **16.** Utrzymywać się z lekcji (np. obcego języka). **17.** Wyrwać (ucznia) do lekcji. **18.** Zad(aw)ać **l-e** (do odrobienia, do nauczenia się w domu). **19. l-e** odbywają się (w jakiejś sali a. gmachu), kończą się (w czerwcu), zaczynają się (w szkołach) we wrześniu.

lekcyjny Izba **l-a** ⟨*w której odbywają się lekcje*⟩. Godzina **l-a** (zwykle = 45 minut).

lekki 1. **l.** jak pajęczyna, jak piórko, jak puch. **2. l-a** anemia, choroba, rana; **l-e** draśnięcie, przeziębienie; **l.** przebieg choroby ⟨*niezbyt niebezpieczna(-e, -y), niepoważna(-e, -y)*⟩. **3.** *wojsk.* **l-a** jazda, piechota; **l-e** czołgi, okręty itp. ⟨*mające niezbyt ciężkie uzbrojenie*⟩. **4. l-a** atletyka (lekkoatletyka). **5.** Beton **l.** ⟨*o ciężarze objętościowym mniejszym niż 1,9* kg/dcm^3⟩. **6.** *wojsk.* Broń lekkiego kalibru a. **l-a** (armata, działo, karabin itp.) ⟨*broń małego kalibru, mająca lufę o małej średnicy prześwitu, broń używana do strzelania niezbyt dużymi pociskami*⟩. *przen.* Książka, utwór, rzecz lekkiego kalibru ⟨*książka, utwór, rzecz itp. o treści niezbyt poważnej, błahej*⟩. **7.** Mieć **l.** chód; iść lekkim krokiem. **8. l-e** dotknięcie ⟨*delikatne*⟩. **9.** Osoba, panna itp. lekkiego prowadzenia ⟨*rozwiązła, złego prowadzenia*⟩. **10.** *geol.* **l-a** gleba, ziemia itp. ⟨*przewiewna, nie zbita, przeważnie piaszczysta*⟩. **11. l.** grzech, **l-a** wina itp. ⟨*mało ważny(-a), błahy(-a)*⟩. **12. l-e** wino itp. ⟨*nie mocne, słabe, rozcieńczone)*⟩. **13. l.** karabin maszynowy. **14. l-e** konie ⟨*nie nadające się do ciężkich robót*⟩. **15. l-a** konstrukcja (mostu, gmachu) ⟨*misterna, delikatna, zgrabna*⟩. **16.** *techn.* **l-e** metale ⟨*metale o ciężarze właściwym mniejszym od 5* g/cm^3⟩. **17.** *przestarz.* **l-a** milka ⟨*niecałkowita, niepełna mila*⟩. **18. l.** mróz, **l-a** zima ⟨*nieostry(-a)*⟩. **19. l-a** muzyka, lektura, rozmowa itp. ⟨*muzyka, lektura itp. mające charakter rozrywkowy*⟩. **20. l.** obłok, chmura, mgła itp. ⟨*przejrzysty(-a), niegęsty(-a), polotny(-a)*⟩. **21. l-e** obyczaje ⟨*zbyt swobodne*⟩. **22. l-e** ubranie, obuwie, **l.** materiał itp. ⟨*cienki(e), przewiewne(-y), niezbyt grube(-y), zwykle letni(e)*⟩. **23. l-e** oleje ⟨*o małej lepkości, otrzymywane z ropy naftowej, stosowane do smarowania precyzyjnych maszyn*⟩. **24. l-e** opóźnienie ⟨*nieznaczne*⟩. **25. l-e** paliwo ⟨*benzol surowy, paliwo ciekłe, mieszanina związków organicznych o niskiej temperaturze wrzenia*⟩. **26. l.** pokarm, **l-e** jedzenie itp. ⟨*lekko strawny(-e), mało treściwy(-e), niezbyt sycący(-e)*⟩. **27. l-a** postać ⟨*postać odznaczająca się delikatnymi kształtami, delikatna, zwinna*⟩. **28. l-e** powietrze ⟨*którym łatwo oddychać, czyste, nie zanieczyszczone*⟩. **29. l.** powiew, wietrzyk ⟨*niezbyt silny, łagodny*⟩. **30. l-a** praca ⟨*nie wymagająca dużego wysiłku, łatwa*⟩. **31. l.** przemysł ⟨*przemysł wytwarzający artykuły masowego spożycia*⟩. **32.** Ministerstwo Przemysłu Lekkiego. **33. l-e** ruchy: a) ⟨*niezbyt intensywne, delikatne*⟩: Wykonywać co za pomocą lekkich ruchów (rąk, nóg, ciała itp.); b) ⟨*zręczne, elastyczne*⟩: Mieć **l-e** ruchy. **34. l.** rumieniec ⟨*nieznaczny, niezbyt intensywny, niewyraźny*⟩. **35. l.** sen, półsen ⟨*sen niegłęboki, nietrwały, czujny*⟩. **36. l.** styl, język, wiersz itp. ⟨*łatwy do zrozumienia, jasny, przejrzysty, potoczysty, błyskotliwy, utrzymany w pogodnym tonie, dowcipny*⟩. **37. l.** szum ⟨*niewielki, nieznaczny*⟩: Czuł już w głowie lekki szum. *Andrz. Popiół 123.* **38. l-a** śmierć ⟨*bez cierpień*⟩. **39. l.** ukłon ⟨*nieznaczny, niezbyt głęboki*⟩. **40.** Umysł **l.** ⟨*umysł płochy, beztroski, lekkomyślny*⟩. **41.** *sport.* Waga **l-a** ⟨*w boksie: waga od 57 do 60 kg*⟩. **42.** *pot.* **l-a** wzmianka o czym (w prasie) ⟨*niezbyt dokładna, powierzchowna*⟩. **43. l-e** wzruszenie ⟨*nieznaczne, niezbyt głębokie*⟩. **44. l.** zysk ⟨*łatwy*⟩. **45. l-e** życie ⟨*łatwe; lekkomyślne, niestateczne*⟩. **46. l.** w tańcu ⟨*zwinny*⟩. **47.** Z lekka ⟨*niewyraźnie, nieznacznie, powierzchownie, ledwo dostrzegalnie, ledwo uchwytnie, trochę, odrobinę*⟩: Z lekka utykać na jedną nogę. Trzymać głowę z lekka pochyloną. - Szedł niezupełnie prosto i jeśli mamy być ściśli, z lekka się zataczał. *Słonim. Końce 123.* **48.** Z lekkim sercem ⟨*ze swobodą, niefrasobliwie, beztrosko, spokojnie, w sposób lekceważący*⟩: Nie była to sprawa, nad którą należało z lekkim sercem przejść do porządku dziennego. *Bar. Kum. 112.* **49.** Mieć lekką rękę: a) ⟨*z łatwością osiągać co, robić co z pomyślnym skutkiem, zajmować się czym owocnie, mieć szczęście do czego*⟩; b) ⟨*być rozrzutnym, wydawać pieniądze bez zastanowienia*⟩: Genio miał lekką rękę i nie mógł zrozumieć, iż od pewnego czasu pieniądze stały się środkiem ocalenia życia. *Brand. K. Sams. 89.* **50.** Robić co lekką ręką: a) ⟨*robić coś bez trudu, bez wysiłku, z dobrym skutkiem*⟩: Lekką ręką zarobiło się cztery stówki. *Rudn. A. Lato 185*; b) ⟨*robić co w sposób nieprzemyślany, lekkomyślnie*⟩: Czy wolno tak lekką ręką rozwalać zakład pracy, który z takim trudem, z takim wysiłkiem się montowało. *Kowalew. S. Świat 143.* **51.** Niech mu ziemia lekką będzie ⟨*zwrot odnoszący się do zmarłego: niech spoczywa w spokoju*⟩: Chciał zginąć! W każdym razie niech mu ziemia ojczysta będzie lekką! *Pam. powst. 48.*

lekko 1. **l.** falujące włosy ⟨*w nieznacznym stopniu*⟩. **2. l.** napisany (utwór, powieść, nowela itp.) ⟨*barwnie, żywo, z humorem, przystępnie*⟩. **3. l.** ranny ⟨*niezbyt poważnie, niegroźnie*⟩. **4. l.** strawny (pokarm) ⟨*dający się łatwo strawić*⟩. **5. l.** ubrany, odziany itp. ⟨*cienko, przewiewnie, niezbyt ciepło*⟩. **6. l.** uzbrojony ⟨*w lekką broń*⟩. **7. l.** na duszy, na sercu, w duszy (komu) ⟨*niefrasobliwie, pogodnie*⟩. **8.** Biec, iść, mknąć, skakać, tańczyć itp. **l.** ⟨*bez wysiłku, nieociężale, elastycznie, zręcznie*⟩. **9.** Brać, traktować co **l.** ⟨*niepoważnie*⟩. **10.** *przestarz.* **l.** cenić kogo ⟨*nie doceniać, lekceważyć kogo*⟩: Dawniej lekko go sobie ceniłam, dzisiaj mu nie zaprzeczam bynajmniej ani cnót, ani zdolności. *Kaczk. Anunc. II, 63.* **11.** Coś chodzi **l.** ⟨*łatwo, sprawnie*⟩: Klucz w zamku chodzi **l.** **12.** Coś się czyta **l.** ⟨*łatwo, przyjemnie*⟩. **13.** Dotknąć kogo, (za)pukać **l.** ⟨*delikatnie*⟩. **14.** Oddychać **l.** ⟨*bez trudności, swobodnie*⟩. **15. l.** spać ⟨*czujnie*⟩. **16.** Uderzyć (kogo, co) **l.** ⟨*niezbyt mocno*⟩. **17.** *przestarz.* **l.** sobie ważyć kogo, co ⟨*lekceważyć sobie kogo, co*⟩: Nie ważmy sobie tak lekko rzeczy, które się daleko w narodzie rozpostarły. *Mochn. Lit. 70.* **18.** Zbyć kogo **l.** ⟨*łatwo, lekceważąco*⟩: Nieco mnie zabolało, że mnie tak zbyła lekko, złośliwie... *Asnyk Poezje II, 30.* **19. l.** żyć ⟨*bez wielkiego wysiłku, łatwo; lekkomyślnie, nierozważnie*⟩.

przysł. **20.** Co lekko przyjdzie, lekko odejdzie.

lekkoatletyczny Bieżnia **l-a.** Konkurencja **l-a.** Zawody **l-e.**

lekkociężki *sport.* Waga **l-a** ⟨*w podnoszeniu ciężarów: waga zawodnika do 82,5 kg*⟩.

lekkokonny *hist.* Pułk **l.**

lekkomyślność Karygodna **l.** Robić co przez **l.**: Ileż to biedy ściągają na siebie ludzie przez lekkomyślność i przez nieznajomość przepisów prawnych! *Kunc. Zagr. 17.* **l.** gubi, zgubiła kogo.

lekkomyślny Krok **l.**; **l-e** postępowanie, przedsięwzięcie; **l-e** słowa.

lekkopółśredni *sport.* Waga **l-a** ⟨*w boksie: waga zawodnika do 63,5 kg*⟩.

lektura 1. Interesująca, pasjonująca **l. 2.** Obowiązkowa, zalecana **l. 3. l.** rozrywkowa ⟨*dająca rozrywkę, czytana dla rozrywki*⟩. **4. l.** szkolna ⟨*obowiązująca w szkole*⟩. **5.** Oddawać się lekturze. **6.** Siąść, zasiąść do lektury. **7.** Zatopić się w lekturze.

len Koszula, tkanina z lnu ⟨*lniana*⟩. Włosy (jasne) jak **l.** Czesać, międlić, moczyć, prząść, siać **l.**

lenić się 1. l. się do czego a. w czym: **l. się** do pracy a. w pracy. Maria niech się tymczasem w krzątaniu nie leni: suto stoły zastawić. *Malcz. Maria 30.*

przysł. **2.** Czerwiec temu się zieleni, kto do pracy się nie leni.

lenistwo 1. Karygodne, wrodzone **l. 2.** Robić co (nie robić czego) przez **l.**, przez czyste **l.**: Wujenka mówi, że ja stąd nie wyjeżdżam przez czyste lenistwo. *Nałk. Z. Dom kob. 58.* Jeżeli ty przez lenistwo nie piszesz, toś bardzo przewiniła. *Słow. Listy I, 438.* Nie poszedł do szkoły (do pracy) przez **l. 3.** Gnić w lenistwie: Gnijąc w zbytkach, lenistwie i biesiad zwyczaju, myśleliśmy o sobie, a nigdy o kraju. *Niemc. Powrót 17.* **4. l.** opanowało kogo.

leniuch *przestarz. żegl.* Dziura leniuchów ⟨*prostokątny, otwór w środku marsa, zwanego też bocianim gniazdem*⟩: Otwór w marsie nosi charakterystyczną nazwę dziury leniuchów, inaczej — psiej albo kociej dziury. *Zarus. Żegl. 37.*

leniwy 1. l. do czego: Do jedzenia leniwy. *SPP.* **l.** do nauki. **2.** Pierogi **l-e** ⟨*rodzaj klusek z mąki, sera i jaj*⟩. **3.** *przen.* Chód **l.**, **l-e** morze, **l-a** rzeka.

przysł. **4.** Leniwy dwa razy robi. **5.** Leniwemu zawsze święto.

lenno *hist.* Dać, wziąć w **l.** Oddać się w **l.** ⟨*zostać lennikiem*⟩. Mieć w lennie.

lenny *hist.* **1. l.** książę; księstwo **l-e. 2.** Stosunki **l-e**, **l-a** zależność. **3.** Prawo **l-e** ⟨*prawo regulujące stosunki między wasalem a seniorem*⟩: Krzyżacy, wprowadzając do Prus wiele żołnierstwa i familij niemieckich z sobą spokrewnionych, nadawali im lennym prawem różne dobra. *Narusz. Hist. IV, 32.*

leń l. patentowany. Mieć lenia ⟨*być leniwym, próżniaczyć się*⟩: Prawda, że chłopiec trochę zależał pole i druga prawda: ma lenia. *Dygas. Kielc. 71.*

lep 1. l. na muchy. **2.** Brać się na **l.** jak mucha, złapać się na co jak mucha na **l.**: Stara panna brała się na lep, jak mucha. *Przybor. SW.* **3.** Lecieć na kogo jak muchy na **l.**: Jest [...] diablo przystojny i niewiasty lecą na niego jak muchy na lep. *Fiedl. A. Kan. 179.* **4.** Pójść na **l.**, dać się wziąć, złapać itp. na **l.**, chwytać, kogo na **l.** ⟨*dać się łatwo skusić, zwabić; dać się zwieść, podejść; zwieść, podejść kogo, oszukać*⟩: Chcę z niego zakpić, wziąć go na lep, aby móc potem całą klasę jego kosztem zabawić. *Przybysz. Współ. I, 40.* **5.** Iść na **l.** pochlebstw.

lepić 1. l. co: **l.** garnki. **l.** pierogi ⟨*zalepiać, zaklejać*⟩. **2. l.** co — z czego ⟨*formować*⟩: **l.** gałki z chleba, popiersie z gliny (z plasteliny). Wszyscyśmy z jednej gliny lepieni. *SW.*

lepić się 1. l. się do czego ⟨*przyklejać się*⟩: Błoto lepi się do obuwia; papier lepi się do palców. - Trząsł się jak w febrze, choć był mocno spocony i ubranie lepiło mu się do ciała. *Rydz. Ludzie 135.* **2. l. się** od czego ⟨*sklejać się*⟩: Włosy lepią się od potu. Ręce lepią się (komu) od brudu, od krwi (również *przen.*). W ręce on się całować nie da, bo mu się jeszcze od krwi lepią, ale która z młodszych w gębę zechce, to tak myślę, że się nie będzie wzdragał. *Sienk. Pot. III, 262.* **3.** *przen.* Ktoś daje się lepić jak wosk ⟨*daje sobą kierować, kształtować swój charakter*⟩: W doświadczonych rękach młodzież dawała się lepić jak wosk. *Muz. 9—10, 1052, s. 97.*

lepiej 1. l. (najlepiej) widziany ⟨*bardziej, najbardziej ceniony*⟩. **2.** *przestarz.* **l.** urodzony ⟨*szlachetniej urodzony, wysokiego rodu, szlacheckiego pochodzenia*⟩. **3.** Coraz **l.** (pracować, uczyć się, widzieć, wyglądać, zarabiać itp.) ⟨*wydajniej, intensywniej, więcej, korzystniej itp.*⟩. **4. l.** ... niż: **l.** jechać, niż iść. **5. l.**, najlepiej zrobi kto, jeśli (jeżeli)... ⟨*rozsądniej, najrozsądniej, korzystniej, najkorzystniej będzie dla niego, jeżeli...*⟩: Nie potrzebuję jego przeproszeń. Najlepiej zrobi, jeżeli zaraz sobie stąd pójdzie i przestanie mnie zaczepiać. *Meis. Sześciu 37.* **6.** Być z kim (jak) najlepiej ⟨*żyć z kim w zgodzie, przyjaźni, być w zażyłych stosunkach*⟩: My z nim wówczas byliśmy nie najlepiej; wybaczam mu to z całego serca. *Krasz. Sfinks II, 23.* **7.** Czuć się **l.** ⟨*zdrowiej, czerstwiej*⟩: Zaczynałem chodzić o kiju, czułem się coraz lepiej. *Reym. Now. V, 244.* **8.** Czuć się z kim najlepiej ⟨*najswobodniej, mieć w czyim towarzystwie dobre samopoczucie*⟩: Coraz wyraźniej lgnął do swoich starych przyjaciół i z nimi czuł się najlepiej. *Jackiew. Wiosna 100.* **9.** Mieć się **l.**: a) ⟨*być zdrowszym*⟩: Chory, ranny ma się **l.**; b) ⟨*być zamożniejszym, przestać cierpieć niedostatek*⟩: Widząc, że lada baletmistrz, który [...] niewart był mi butów wyczyścić, lepiej się ma ode mnie, rzuciłem zawód choreografa. *Prus Now. I, 58.* **10.** Idzie coś **l.** ⟨*o handlu: rozwija się, prosperuje; o towarach: ma większy pokup, jest chętnie kupowane*⟩: Dziwna rzecz, że droższe i lepsze rzeczy lepiej też idą. Takie taniochy każdy widocznie sam sobie może zrobić. *Krzyw. I. Dzieci 63.* **11.** Idzie coś komu **l.** ⟨*łatwiej przychodzi, ktoś łatwiej sobie z czym radzi*⟩: Nauka idzie mu lepiej. **12.** Jest (zrobiło się) komu **l.** ⟨*ktoś powraca do zdrowia, czuje się zdrowszym; ktoś ma lepsze samopoczucie*⟩: Po zażyciu lekarstwa zrobiło mu się **l. 13.** Powodzi się komu **l.** ⟨*powodzi się komu pomyślniej, szczęśliwiej*⟩: Powodziło jej się to kiepsko, to znów lepiej, zaznała różnego losu. *Dąbr. M. Noce III/1, 357.* **14.** Coś komu **l.** (z)robi ⟨*coś komu wyjdzie na zdrowie, działać będzie uzdrawiająco, coś wzmocni, pomoże*⟩: Wyjazd w góry zrobi ci **l. 15.** Traktować kogo **l.** niż... ⟨*traktować kogo serdeczniej, przyjaźniej, w sposób bardziej życzliwy*⟩: Traktuje mnie lepiej niż innych. *Brand. K. Antyg. 303.* **16.** Wyjść na czym **l.**, najlepiej ⟨*odnieść większą, największą korzyść, zyskać na czym*⟩: Nie wtrącał się do awantury i wyszedł na tym najlepiej.

przysł. **17.** Lepiej mało a dobrze niż wiele (dużo, więcej) a źle. **18.** Lepiej późno niż nigdy. **19.** Lepiej z mądrym zgubić niż z głupim znaleźć.

lepki l-e błoto, **l.** grunt, **l.** pot, **l-e** palce, **l.** syrop;

przen. **l-e** spojrzenie ⟨*natarczywe*⟩; **l-a** mowa ⟨*przymilna, przesadnie pochlebna*⟩. *pot.* Mieć **l-e** ręce ⟨*kraść, być złodziejem, być skłonnym do popełniania nadużyć*⟩.

lepkość l. palców (w palcach), **l.** rąk (w rękach) ⟨*podkradanie, sprzeniewierzanie*⟩: Służący mieli tę pewność, że im wszelkie zaniedbanie obowiązków służbowych, wszelką niezręczność, a nawet i lepkość w palcach przebaczy. *Żmich. Pow. 158.*

lepszy 1. *przestarz.* Co **l-a** ⟨*co jest rzeczą lepszą, odpowiedniejszą, właściwszą*⟩: Lecz co powiedzą ludzie? Można im zejść z oczu, w inne strony wyjechać, mieszkać na uboczu lub co lepsza, wynieść się całkiem z okolicy. *Mick. Tad. 138.* **2.** Co **l-e** ⟨*ludzie lepsi, bardziej wartościowi*⟩: Co lepsze, to wymarło. *Dąbr. M. Noce II, 120.* **3.** Coś lepszego *daw.* co lepszego ⟨*ktoś lub coś większej wartości; ten, kto lub to, co wyróżnia się czymś*⟩: Uważał się za coś lepszego od innych, dobrze mu się wiodło i był stale zadowolony z życia. *Dąbr. M. Noce III/1, 348.* Mój ojciec [...] chciał mnie, starszego syna, na coś lepszego kierować. *Chodź. Pisma I, 183.* **4.** *iron.* Co jeden to **l.** ⟨*coraz to gorszy*⟩: Zeszło się tu tych drabów w wołkowickim gimnazjum — co jeden to lepszy — stare pryki, durnie, idioci. *Zeg. Zmory 309.* **5. l-a** głowa: a) ⟨*mądrzejsza głowa, człowiek odznaczający się większym rozumem*⟩: Niech o tym radzą lepsze głowy; b) ⟨*głowa odporniejsza na alkohol, wytrzymalsza*⟩. **6. l.** gość: a) ⟨*bogatszy, należący do wyższych sfer*⟩: Przy stołach na wolnym powietrzu biesiadują wszyscy co ubożsi krewni i sąsiedzi. W trzech izbach natomiast rozsiedli się tak zwani lepsi goście. *Szew. Kleszcze 165;* b) *pot. iron.* ⟨*łobuz, dobry numer*⟩: Obok Franka siedział jakiś „lepszy" gość w jedwabnej zagranicznej koszuli i w granatowym krawacie, na którym był namalowany różowy okręt. *Twórcz. 3, 1954, s. 45.* **7.** *żart.* **l.** łobuz, ptaszek, wisus: Młokos zrobił wrażenie lepszego wisusa. *Pytl. Fund. 28.* **8. l-e**, najlepsze jadło, napój ⟨*smaczniejsze, posilniejsze*⟩: To mi herbata! Lepszej i sułtan nie pije... *Fredro A. Odl. 245.* **9. l-a** partia ⟨*zamożniejszy, odpowiedniejszy, bardziej pożądany kandydat (kandydatka) do małżeństwa*⟩: Przy naszych stosunkach może się jej jeszcze lepsza partia trafić. *Sienk. Połan. I, 129.* **10.** Pierwszy **l.** ⟨*ktoś lub coś: wszystko jedno (jaki), którykolwiek (jakikolwiek, byle który, byle jaki)*⟩: Skręciliśmy w pierwszą lepszą dróżkę leśną. - Wpadł w pierwszy lepszy przechodzący właśnie tramwaj. *Goj. Rajs. I, 34.* Do niej przecież nie można przykładać tej miary, co do pierwszej lepszej przeciętnej kobiety. *Perz. Siostra 78.* **11. l.** świat ⟨*świat pozagrobowy*⟩: Tu zaś idzie już o głowę, bo król królów (szach perski) nie żartuje, leniwych lub nieposłusznych zaraz na lepszy świat wyprawiając. *Sienk. Listy IV, 20.* **12.** Ktoś lepszego urodzenia: Podobała mu się [...] miła fizjonomia oraz piękna postawa tej kobiety, wyglądającej jak dama lepszego urodzenia. *Dygas. Właśc. 78.* **13.** Jak za najlepszych swych czasów ⟨*jak w swym szczytowym okresie*⟩: Chopin grał owego wieczoru porywająco — grał jak za najlepszych swych czasów. *Brosz. Opow. 149.* **14.** Mimo najlepszych chęci ⟨*pomimo największych starań, wysiłków*⟩: Mimo najlepszych chęci nie mógł z siebie wykrzesać ani iskierki zadowolenia z nowej sytuacji życiowej. *Brand. M. Pocz. 71.* **15.** W najlepsze ⟨*w pełni, w najwyższym stopniu, jak najlepiej, na dobre*⟩: Opuścił głowę na piersi i drzemał sobie w najlepsze. *Kacz. Grób. II, 143.* **16.** W najlepszej myśli (co zrobić) ⟨*najsłuszniej we własnym mniemaniu*⟩. **17.** W najlepszym razie ⟨*w razie pomyślniejszym od wszystkich możliwych w danej sytuacji*⟩: Ów balon mógł unosić ich w najlepszym razie przez miesiąc, w gorszym — przez dwa tygodnie. *Prus Wyb. 231.* **18.** W najlepszej wierze (co czynić) ⟨*w całkowitym przekonaniu o słuszności swego postępowania, z wiarą w prawdziwość czego*⟩: Co mówił i co robił, mówił i robił w jak najlepszej wierze [...] byłby gotów dać się posiekać za prawdę swoich wyobrażeń. *Dzierzk. Rodzina 48.* **19.** W (naj)lepszym tego słowa znaczeniu ⟨*w najwłaściwszym*⟩: Kochał się w sztuce, gromadził cenne zbiory artystyczne, typowy sybaryta wyrafinowanej kultury XVIII wieku, w lepszym tego słowa znaczeniu. *Smolka Lubec. II, 240.* **20.** Brać, przyjąć co za najlepszą monetę ⟨*brać jak najbardziej serio, nie dostrzegać ironii, kłamstwa*⟩: Zdawał się brać wszystko za najlepszą monetę. *Dąbr. Ig. Matki 99.* **21.** Być lepszej lub (jak) najlepszej myśli ⟨*spodziewać się pomyślniejszego rozwiązania jakiejś sprawy, optymistycznie się na coś zapatrywać*⟩: Te rozmowy uspokoiły trochę Jana i nad wieczorem był już lepszej myśli. *Bal. Dziady 166.* **22.** Być na (jak) najlepszej drodze ⟨*przybierać jak najbardziej pomyślny obrót, zapowiadać się najpomyślniej*⟩: Małżeństwo panny Eufemii z panem Krukowskim było na najlepszej drodze. *Prus Emanc. II, 166.* **23.** Być z kim w najlepszej komitywie: Ze studentami był w najlepszej komitywie, za pan brat. *Krasz. Szalona 197.* **24.** Cieszyć się najlepszym zdrowiem: Żona cieszy się najlepszym zdrowiem! *Życie Lit. 38. 1954.* **25.** Dać o sobie lepsze wyobrażenie ⟨*przedstawić się w lepszym świetle*⟩: Pragnie coś przemówić, aby choć częściowo naprawić swój błąd i dać jej lepsze o sobie wyobrażenie. *Zap. G. Kaśka 13.* **26.** Idzie co ku lepszemu ⟨*polepsza się, poprawia się*⟩: Od chwili nawiązania romansu z malarzem Lipecka doznawała wrażenia, że w życiu jej wszystko znowu zaczyna iść ku lepszemu. *Perz. Las 135.* **27.** Chodzić, grać walczyć itp. z kim o **l-e**, *daw.* o lepszą ⟨*ubiegać się o pierwszeństwo, o wygraną; współzawodniczyć*⟩: W zapasach zaciętość i zręczność szły o lepsze z wyćwiczeniem i siłą fizyczną. - Bogate rodziny tzw. „wielmożów" walczyły o lepsze z władzą książęcą, ograniczały ją coraz bardziej na swoją korzyść. *Gorz. Chłop 59.* **28.** (Jest) najlepsza pora, żeby... ⟨*najodpowiedniejsza*⟩: Teraz jest najlepsza pora, żeby spokojnie rozłożyć się z wszystkimi książkami na dużym stole w gabinecie, bo nikt nie będzie przeszkadzał. *Jaroch. Liście 265.* **29.** Coś jest najlepsze ⟨*coś jest (naj)wyższej jakości*⟩: Nie te są najlepsze książki, na które pokup największy. *Siem. L. Rys. I, 46.* **30.** Mieć **l-e** nogi ⟨*mieć silniejsze, tęższe nogi*⟩: Strzyżyk mający lepsze nogi niż skrzydła, wyłącznie prawie trzyma się przy ziemi, kryjąc się w gąszczach. *Dyak. Las 33.* **31.** Mieć **l-e** oczy ⟨*mieć bystrzejszy wzrok, być bardziej spostrzegawczym*⟩: Ty masz lepsze oczy... Zobacz no, proszę cię. *Żer. Grzech. 75.* **32.** Mieć dla kogo najlepsze uczucia ⟨*najżywsze, najszlachetniejsze, najgorętsze*⟩: Byłem krzywdzony przez człowieka, dla którego miałem najlepsze uczucia. *Brand. K. Troja 202.* **33.** Coś obróci się, zmieni się na l-e ⟨*poprawi się, polepszy się*⟩: Gdy chora leżała wreszcie w czystej koszuli na prześcielonym łóżku, Elżbieta łudziła się przez chwilę, że odtąd będzie jakoś inaczej, że coś jednak obróci się na lepsze. *Nałk. Z. Gran. 139.* Od kilku tygodni cudownie przyszła do siebie i charakter jej ciągle zmienia się na lepsze. *Mick. Listy II, 373.* **34.** Rokować komu najlepszą przyszłość: Powodziło mu się dobrze, wszyscy rokowali mu najlepszą przyszłość. *Braun Lewanty 201.* **35.** *iron.* Cóżeś ty najlepszego zrobił? ⟨*rzecz najgorszą, jakąś mógł zrobić*⟩.

przysł. **36.** Kto pierwszy, ten lepszy. **37.** Lepsze jest wrogiem dobrego. **38.** Lepszy rydz niż nic ⟨*dobry i mały zysk*⟩. **39.** Lepszy łut szczęścia niż cetnar (funt) pieniędzy, rozumu.

lesbijski **l-a** miłość ⟨*przeciwne naturze stosunki erotyczne kobiety z kobietą*⟩.

leśny **1.** Administracja, gospodarka **l-a** ⟨*odnosząca się do lasów*⟩. **2.** Gęstwina **l-a.** **3.** Klimat **l.** ⟨*właściwy lasom*⟩. **4.** Muzeum **l-e.** **5.** Oddziały **l-e** ⟨*oddziały partyzanckie, stacjonujące w lasach*⟩. **6.** **l-e** owoce ⟨*rosnące dziko, w lasach*⟩. **7.** Przemysł **l.** **8.** Robotnik, technik **l.** **9.** Szkoła **l-a** ⟨*kształcąca fachowców w zakresie leśnictwa*⟩: Kończył w Warszawie wyższą szkołę leśną, miał zostać inżynierem-nadleśniczym. *New. Chłopiec 160.* **10.** Szkółka **l-a** ⟨*młode drzewa i krzewy wysiane i hodowane na wydzielonych terenach, przeznaczone na zalesianie*⟩. **11.** Zwierzęta **l-e** ⟨*żyjące w lasach*⟩. **12.** Zbić kogo na **l-e** jabłko ⟨*zbić kogo mocno; zbić kogo na kwaśne jabłko*⟩: Jeśli nie przyjdzie przed wieczorem, lub przyjdzie, a nic nie przyniesie na grzbiet i do żarcia [...] zbijem go obadwa na leśne jabłko! *Bog. Kapit. I, 22.*

letarg ⟨*śmierć pozorna, chorobliwa senność*⟩: Pogrążony w letargu. Leżeć w letargu. Obudzić się (kogo), ocknąć się z letargu. Zapaść w **l.** *przen.* Już uznano potrzebę obudzenia się z umysłowego letargu. *Brodz. SW.*

letargiczny Zapaść w sen **l.** Robić co jak w letargicznym śnie: Mijała ulice, jak w letargicznym śnie, nie widząc domów ludzi, pojazdów. *Rudn. H. Płom. 182.*

letejski Woda **l-a** ⟨*woda z podziemnej rzeki Lety, której picie przynosiło według mitologii starożytnej, duszom umarłych zapomnienie przeszłości*⟩: Jak gdybym napił się naprawdę wody letejskiej, tak są mi lata moje dawne durne i sielskie. *Jastr. Rok. 32.*

letni **1.** **l-a** herbata, woda itp. ⟨*trochę ciepła, ciepława*⟩. *przen.* **l-a** woda ⟨*o czymś, o kimś, nie mającym wyrazu, obojętnym, bez temperamentu*⟩: Poezja tych czasów to była letnia woda, to były wiersze Franciszka Karpińskiego i wiersze Kniaziewicza, słodkie i nieszkodliwe. *Jastr. Mick. 53.* **2.** *daw. dziś gw.* Kobieta (dziewczyna) **l-a,** mężczyzna **l.** ⟨*dziewczyna, kobieta, mężczyzna mający wiele lat, stary, wiekowy*⟩: Na głos dzwonka ukazała się przy drzwiach kobieta już letnia. *Dygas. Piszcz. 118.* Dla młodej żony letni mąż kęsek niesmaczny. *Zabł. Mężowie 31.* **3.** Wczasy **l-e.** **4.** Noc **l-a.** **5.** **l-a** odzież ⟨*noszona latem*⟩. **6.** Przesilenie **l-e** ⟨*chwila, gdy słońce osiągnie największą północną deklinację; następuje 22 czerwca; noc jest wtedy najkrótsza, a dzień najdłuższy*⟩. **7.** **l-a** rezydencja. **8.** Teatrzyk **l.** ⟨*ogródkowy*⟩.

letniaki *pot. środow.* ⟨*letnisko*⟩: Jechać na **l.** Przebywać na letniakach.

letnisko Podmiejskie **l.** Być, przebywać na letnisku. Jechać przyjeżdżać, wyjeżdżać na **l.**

letniskowy Sezon **l.**

lew **1.** **l.** ryczący. **2.** Polować na lwy. **3.** **l.** ryczy. **4.** Odważny, silny jak **l.** **5.** **l.** morski ⟨*ssak morski, gatunek foki*⟩. **6.** **l.** salonowy ⟨*światowiec brylujący w salonach*⟩. **7.** *iron.* Spółka z lwem ⟨*gdzie tylko jedna strona ma zyski*⟩. *SFA.* **8.** Bronić się, walczyć jak **l.** **9.** Iść, włazić itp. w paszczę, jak w paszczę, w paszczękę lwa; iść, włazić itp. jak lwu w paszczę ⟨*iść w najbardziej niebezpieczne miejsce*⟩: Zapuszczał się w środek Budziaku, włazil, jak mówiono w paszczękę lwa. *Sienk. Ogn. I, 52.* **10.** **l.** się w kim budzi, rozbudził ⟨*ktoś staje się odważny*⟩: Była taka chwila wczoraj na balu, że w naszym Stachu obudził się lew. *Prus Lalka III, 76.*

lewatywa **l.** odżywcza ⟨*wprowadzenie w szczególnych warunkach pokarmu płynnego do odbytnicy*⟩. Brać, dawać, (z)robić komu lewatywę.

lewica *książk.* **1.** Na **l-y,** po **l-y** ⟨*z lewej strony*⟩: Stanąć postawić kogo po (na) lewicy. Po lewicy tronu wziął miejsce Witołd. *Mick. SW.* **2.** **l.** parlamentarna, sejmowa ⟨*grupa posłów do parlamentu reprezentująca postępowe, radykalne partie, zasiadające zwyczajowo w lewej części sali obrad*⟩.

lewicowy Dziennik **l.,** prasa **l-a.** Kierunek **l.** Poglądy **l-e.** Ruch **l.**

lewo **1.** Na **l.,** w **l.** ⟨*z lewej strony*⟩: Drzwi na **l.** Iść trzeba prosto, potem skręcić w **l.** **2.** **l.!,** w **l.** zwrot! ⟨*komenda*⟩: Charłamp skoczył znów do szeregu i zakomenderował krótkim, donośnym głosem: Lewo! Zwrot — w tył! *Sienk. Pot. I, 229.* **3.** Na prawo (w prawo) i na **l.** (w **l.**) ⟨*wszędzie, dokoła; tu i tam*⟩: Płaciła za wszystko, sypiąc pieniędzmi na prawo i lewo. *Żer. Rzeka 160.* Wykładał na prawo i lewo, że wszystko jest głupstwem i kłamstwem, czego nie można wyliczyć i zważyć. *Prus Studia 169.* **4.** W prawo i w **l.** ⟨*i tak, i owak*⟩: Jął wypisywać sobie czym prędzej jakoweś cyfry przypominane, kalkulować w prawo i w lewo, wypominać bratu w myślach, co wziął. *Berent Diog. 250.* **5.** Albo w prawo (na prawo) albo w **l.** (na **l.**) ⟨*albo tak, albo inaczej (trzeba się zdecydować)*⟩: Piotr wiedział, że jeżeli ona wróci, musi się zdecydować na prawo albo na lewo — iść tu albo tam. Musi rozstać się z nią lub rozstać ze sobą. *Żer. Uroda 125.* **6.** Ani z nim w **l.,** ani w prawo ⟨*nie można z nim dojść do ładu*⟩. **7.** Robić co (sprzedawać, kupować itp.) na **l.,** iść na **l.** ⟨*robić co nieprawnie, nielegalnie, nieuczciwie, iść w niepowołane ręce*⟩: Pan inżynier aluminium na lewo puszczał, a nam najgorszy szmelc na próby dawał! *Lut. Próba 107.* Drugiemu udało się zdobyć tamże czy zwędzić, czyli po żołniersku zafasować na lewo, piętnastolitrową baryłeczkę. *Strug Krzyż II, 109.* **8.** Iść, kierować się itp. na **l.,** w **l.**; kurs na **l.** ⟨*iść, kierować się itp. ku poglądom lewicowym, do stronnictwa, stronnictw lewicowych*⟩: Czy rzeczywiście daje się zauważyć ten kurs na lewo, o którym tak teraz piszą? *Bogusz. Polon. I, 111.*

lewostronny l. ruch uliczny. Płaszcz **l.** ⟨*płaszcz wykończony z lewej strony, płaszcz do noszenia na obie strony*⟩.

lewy 1. l-e oko, ucho ⟨*znajdujące się po lewej stronie ciała ludzkiego*⟩. **2. l-e** dokumenty, papiery; **l-e** nazwisko; **l.** świadek ⟨*fałszywe(-y), nielegalne(-y)*⟩. **3.** *techn.* Gwint **l.**, śruba o lewym gwincie ⟨*ze skrętami skierowanymi w lewą stronę*⟩. **4.** *pot.* **l.** kierunek, **l-e** skrzydło partii, stronnictwa ⟨*postępowy(-e), radykalny(-e), lewicowy(-e) kierunek (skrzydło) partii, stronnictwa*⟩: Należał do lewego skrzydła Partii Demokratów. *Brand. K. Troja 221.* **5. l-e** ławy sejmowe ⟨*miejsce poselskie w sali sejmowej po lewej ręce marszałka*⟩. **6. l-a** ręka; *przen.* po lewej ręce ⟨*po lewej stronie*⟩; *przestarz.* ślub, żona z lewej ręki ⟨*nielegalny(-a)*⟩. **7.** *sport.* **l.** sierp ⟨*w boksie: cios sierpowy zadany lewą ręką, z lewej strony*⟩. **8. l-e** skrzydło gmachu ⟨*skrzydło lewe, określane jak gdyby gmach stał za plecami mówiącego*⟩. **9. l-e** skrzydło wojska (kompanii, batalionu, pułku itp.) ⟨*znajdujące się po lewej stronie danej jednostki*⟩. **10. l-a** strona tkaniny, ubrania, papieru itp. ⟨*spodnia, odwrotna w stosunku do licowej*⟩: Przenicować ubranie na lewą stronę. **11.** *mat.* **l-a** strona równania ⟨*część równania przed znakiem równości*⟩. **12.** Od lewego, z lewa *daw.* ⟨*z lewej strony*⟩: Kamieniczka wyższa niż parterowa, z lewa dwa lub trzy duże okna, z prawa drzwi. *Putr. Rzecz. 77.* **13. l-a** wolna! ⟨*komenda: przejść na prawą stronę drogi*⟩. **14.** Przeżegnaj się lewą ręką ⟨*nic podobnego! to niemożliwe*⟩: Ja, u Pazderskich? Przeżegnajże się lewą ręką, dziewucho! A cóż ja bym u Pazderskich robiła? *Konopn. Now. I, 105.* **15.** Wstać lewą nogą ⟨*zwrot żartobliwie wyjaśniający przyczynę czyjegoś złego humoru lub niepowodzenia w danym dniu*⟩: Znowu humorek nie dopisuje... Wstałaś dziś lewą nogą? *Żukr. Zioła 149.* **16.** *daw.* Żenić się na lewą rękę ⟨*żyć bez ślubu, nielegalnie*⟩: Mało niewiele a dowiemy się nagle, że się król z jaką Gretą na lewą rękę ożenił. *Kacz. Olbracht. II, 8.*

leźć ⟨*iść wolno, wlec się*⟩ **1. l.** ciężko, powoli, wolno; **l.** jak rak; **l.** ostatkiem sił; **l.**, jakby miał sto lat; ledwie lezie. **2. l.** do czego a. w co ⟨*włazić, wchodzić, wciskać się*⟩: **l.** do budy (o psie). **3.** Nie lezie to komuś do głowy ⟨*ktoś nie może tego zrozumieć*⟩: Żadną miarą nie lazły mi do głowy te kruczki i pętelki, które nutami nazywają. *Chodź. Pisma I, 183.* **4.** Coś lezie samo do rąk a. w ręce, w garście ⟨*coś przychodzi bez trudu, bez kłopotu*⟩: Czasem szczęście samo w ręce lezie. *Boh. SW.* **5. l.** w błoto; **l.** w szkodę (np. o bydle); **l.** w błędy ⟨*robić bardzo dużo błędów, robić coraz to nowe błędy*⟩: Więc jak zaczął leźć w te swoje błędy, to coraz nowych przybywało. *Lut. Próba 48.* **l.** w długi ⟨*robić bardzo dużo długów, robić coraz to nowe długi*⟩: Chodził bez grosza — marzł i lazł w długi. *Brosz. Mił. I, 109.* **l.** komu w oczy ⟨*narzucać się, naprzykrzać się komu*⟩: Wszystko mi jedno, czy taki błazen jest, czy go nie ma, byle mi nie lazł w oczy. *Korż. J. Krewni 361.* **6. l.** na co ⟨*włazić, wspinać się*⟩: **l.** na drzewo, na drabinę. **7. l.** po czym: a) ⟨*chodzić, pełzać*⟩: Robak lezie po ścianie; b) ⟨*wspinać się*⟩: **l.** po drabinie, **l.** pod górę. *przysł.* **8.** Komu lezie oknem, a mnie nie chce drzwiami.

leżąco Na **l.** ⟨*w pozycji leżącej, leżąc*⟩: Jeść, naprawiać co, pisać na **l.**

leżący Pozycja pół **l-a**: Siedzieć w pozycji pół leżącej.

leże Usłać **l.** ⟨*legowisko, posłanie*⟩: Usłał sobie [...] doskonałe leże z trawy i starego pledu i czytał. *Goj. Dom. 92.* Zimowe **l.**: a) ⟨*kwatera*⟩: Ks. Poniatowski rozesłał wojsko na zimowe leże po departamentach Księstwa. *Gemb. Uzbr. 352.*; b) *łow.* ⟨*legowisko zwierzęcia*⟩: **l-e** zimowe niedźwiedzia. [Puchacz] usłyszał jakiś szmer w pobliżu swego leża. *SW.*

leżeć 1. l. bez duszy, bez pamięci, bez sił; **l.** wygodnie, wznak, na wznak, na plecach, na boku, na brzuchu. **2. l.** kamieniem ⟨*nieporuszenie*⟩. **3. l.** krzyżem ⟨*z rozkrzyżowanymi ramionami*⟩. **4. l.** odłogiem, *rzad.* ugorem ⟨*być nie uprawianym, zaniedbanym, nie wykorzystywanym*⟩: Grunta leżą odłogiem. Pole leży odłogiem. *przen.* Niwa myśli i pracy politycznej leżała tak długo odłogiem, że wyjałowiała zupełnie. *Popł. Pisma II, 401.* **5. l.** pokotem, *daw.* **l.** trupem ⟨*paść trupem, umrzeć*⟩: Z czarnych rur wytkniętych świsnęło kul trzysta. Trzech jezdnych padło rannych, jeden trupem leży. *Mick. Tad. 260.* **6.** *łow.* **l.** twardo ⟨*o zwierzętach łownych, dopuszczać myśliwego na strzał*⟩: Pies młody, nagły i gorący, będzie tu nieużyteczny myśliwemu, bo przejdzie i pominie twardo leżącego dubelta. *Szlez. Polow. 62.* **7. l.** pustką ⟨*być opuszczonym, bezludnym*⟩: Zrabowane [...] miasta i porty tureckie leżały pustką, niezdolne przez czas dłuższy podźwignąć się z upadku. *Szajn. Dziej. I, 106.* **8.** *karc.* **l.** bez jednej, dwóch itd. ⟨*nie wziąć zapowiedzianej liczby lew*⟩: Leżałem bez dwóch. Po moich karach Misia pokazała piki. *Lut. Próba 62.* **9.** Coś leży jak, jakby na dłoni ⟨*coś jest wyraźne, oczywiste*⟩: Kto nie przewidział, ten umyślnie oczy zamykał, bo wszystko leżało jakby na dłoni. *Kaczk. Teka 26.* **10.** *pot.* **l.** na co ⟨*być chorym na co, chorować na co*⟩: **l.** na grypę, migrenę, tyfus, szkarlatynę itp. **11. l.** na czym, w czym: a) ⟨*spoczywać na czym, w czym*⟩: **l.** na kanapie, na trawie; b) ⟨*znajdować się*⟩: Gazety leżą na stoliku. Punkty leżą na płaszczyźnie. Śniegi leżą w górach, w dolinach. Pieniądze leżą w banku, w kasie. **12. l.** na pieniądzach ⟨*mieć dużo pieniędzy, być bogatym*⟩: Jeden z drugim na pieniądzach leży... *Zar. Grusze 41.* **13.** Leży coś na ulicy, na ziemi ⟨*coś jest łatwe do osiągnięcia, do zdobycia*⟩: Władza, jak się to mówiło, leżała na ulicy. *Cyrank. Podst. 92.* **14.** Coś leży na czyjej głowie ⟨*coś jest czyim obowiązkiem*⟩: Na głowie chłopaka leżało obsługiwanie myśliwych. *Dygas. Now. VII, 89.* **15.** Coś leży komu na sumieniu ⟨*ktoś czuje się winnym, ma wyrzuty sumienia*⟩: Potrzeba zwierzenia się z tego, co mu na sumieniu leżało, była silniejsza niż dyplomatyczne wyrachowanie. *Perz. Uczn. 95.* **16.** Coś leży komu na sercu, na wątrobie, na duszy (kamieniem) ⟨*coś kogo obchodzi, dotyka, martwi, denerwuje; zależy komu na czym*⟩: Jedni wzburzeni, drudzy znowu ironicznie zgryźliwi — wyrzucają wszystko, co im na sercu i wątrobie leży. *Popł. Szkice 61.* **17.** *żegl.* **l.** na kotwicy ⟨*o statku, okręcie itp.: być zakotwiczonym, pozostawać w miejscu dzięki rzuconej kotwicy*⟩; **l.** w dryfie

⟨*o statku, okręcie itp. trzymać się w czasie sztormu dziobem przeciw fali, kołysać się ruchem wahadła*⟩. **18.** *przen.* **l.** w łóżku ⟨*być chorym*⟩; **l.** we śnie: Cichość dokoła, zamek we śnie leży. *Mick. Graż. 9.* **l.** w czyich ramionach ⟨*być objętym ramionami przez kogo*⟩: Długo nie mógł przyjść do siebie, leżąc w ramionach matki. *Żer. Rzeka 167.* **19.** *pot.* Coś leży komu na oczach ⟨*ktoś ma to przed sobą, w miejscu widocznym*⟩: Szukasz nożyczek, a one leżą na oczach. **20.** Coś leży w czym, *daw.* na czym ⟨*coś zawiera się w czym, polega na czym, stanowi istotę czego*⟩: W intencji Mickiewicza leżało przetworzenie powiastki francuskiej na opowieść rzekomo historyczną. *Szmydt. Mick. 24.* **21.** **l.** w grobie, w ziemi ⟨*umrzeć, nie żyć*⟩: Brat mój leży w grobie i nigdy go już nie zobaczę. *Leśm. Klech. 147.* **22.** Coś leży w czyim interesie ⟨*coś jest dla kogo korzystne*⟩: Kruszy kopie w imię interesów chłopów i mieszczan, starając się przekonać szlachtę, że dobrobyt ludu leży w jej własnym interesie. *March. Pisma I, 86.* **23.** Coś leży w charakterze, w usposobieniu, we krwi itp. ⟨*coś stanowi istotną stałą cechę, jest wrodzone*⟩: Instynkty, leżące we krwi i nałogi, na których wyrobienie pracowały pokolenia, nie mogły się przeobrazić w jednej chwili. *Urban. Księż. 191.* Godzić się z własnym kalectwem nie leżało w naturze człowieka tego. *Orzesz. Na dnie II, 154.* **24.** Coś leży, nie leży w czyich zamiarach ⟨*ktoś ma zamiar coś wykonać, przedsięwziąć, nie ma zamiaru czegoś wykonać, przedsięwziąć*⟩: Wyjazd w góry nie leżał w moich zamiarach. **25.** **l.** w gruzach ⟨*być całkowicie zniszczonym*⟩: Już w gruzach leżą Maurów posady, naród ich dźwiga żelaza. *Mick. Konrad 116.* **26.** **l.** w szpitalu, klinice itp. ⟨*przebywać na leczeniu w szpitalu, w klinice*⟩. **27.** Coś leży u podstawy czegoś ⟨*coś jest podstawą, istotą czego*⟩. **28.** **l.** u czyich nóg, stóp: a) ⟨*adorować, uwielbiać kogo*⟩: Wciąż mówi o swej miłości, leży u moich nóg jak pies i błaga mię o jeden uśmiech. *Żer. Uroda 165*; b) ⟨*korzyć się przed kim na klęczkach błagalnie*⟩: U stóp twoich w prochu leżymy. Wybaw nas synów i braci! *Staff L. God. 58.* Kobieta cię błaga! — czy możesz przenieść na sobie, by u twych nóg leżała?... *Bełc. Hun. 42.* **29.** W tym a. tu leży przyczyna złego. **30.** Coś leży gdzie (o lądach, krajach itp.) ⟨*znajduje się gdzie*⟩: Wiecie choć gdzie Chiny leżą? *Wysp. Wes. 9.* Ursynów leży o maleńką milę od Warszawy za Mokotowem. *Słow. Listy I, 8.* Miasto leży nad rzeką. **31.** Robota leży ⟨*robota jest odłożona*⟩: Ja tu piszę i piszę, a robota leży. *Dąbr. Ig. Felka 21.* **32.** Ubranie, np. mundur, sukienka itp. leży na kim dobrze, źle itp. ⟨*ubranie układa się na kim dobrze, źle itp., jest dopasowane lub nie dopasowane*⟩: Własne twoje ubranie, które na tobie leżało dość licho, na nim leży jak ulał. *Boy Flirt V, 87.*

przysł. **33.** Kto długo leży, to go chleb odbieży.

lęgowy Pora **l-a.** *łow.* Ptaki, zwierzęta **l-e** ⟨*stale przebywające w okolicy gdzie się wylęgły*⟩. *ryb.* Torba **l-a** ⟨*rodzaj fałdy na brzuchu samców niektórych gatunków ryb, w której rozwija się potomstwo*⟩.

lęk **1.** Bezpodstawny, ciągły, okropny, ustawiczny, wrodzony **l.** **2.** **l.** kogo, czego lub przed kim, przed czym: **l.** samotności, **l.** przed śmiercią. **3.** *med.* **l.** przestrzeni ⟨*agorafobia, chorobliwa obawa przed przestrzenią*⟩. **4.** **l.** o kogo, o co: **l.** o syna; o pozostawione gdzie rzeczy. **5.** Coś przenika kogo lękiem. **6.** Ktoś, coś przejmuje kogo lękiem. **7.** **l.** dręczy, ogarnia, przejmuje kogo; panoszy się w (sercu czyim).

lękać się **1.** **l.** się by, ażeby...: Lęka się, by panika ucieczki nie udzieliła się wojsku. *Żukr. Dni 50.* **2.** **l.** się kogo, czego: Pracy też nie lękam się, bom młoda i zdrowa. *Mick. Tad. 346.* **l.** się własnego cienia. **3.** **l.** się o kogo, o co: Ani o sobie, ani o Kochanej Matce mojej mi nie piszecie — a ja się lękam i o was i o nią. *Słow. Listy I, 540.*

lękliwość **1.** Chorobliwa **l.**; panieńska **l.** **2.** Czuć **l.** w stosunku do kogo. **3.** Doświadczać lękliwości. **4.** Ochłonąć, otrząsnąć się z lękliwości: Z pierwszej lękliwości całkiem już ochłonął i patrzył wzrokiem śmiałym, w którym ogień płonął. *Mick. Tad. 29.*

lękliwy **l.** człowiek, koń. **l.** jak baranek. **l-e** serce czyje (napełnić trwogą).

lękowy Stan **l.**: Strach, który go coraz częściej ogarniał, zwłaszcza przed zaśnięciem, określił wybitny lekarz, jako stan lękowy na tle astmatycznym. *Brand. K. Antyg. 334.*

lgnąć **1.** **l.** do czego ⟨*przylepiać się*⟩: Śnieg lgnie do butów. *przen.* ⟨*garnąć się do czego*⟩: Chłopak lgnie do nauki. **2.** **l.** w błocie: Lgnął w błocie po kolana. **3.** Ktoś lgnie do kogo, czego; serce czyje lgnie do kogo, czego ⟨*ktoś czuje pociąg do kogo, czego*⟩: Kazia lgnie do mnie jak małe dziecko i nie chciałaby się ze mną rozstawać. *Nowak. K. Tak było 12.* **4.** Oczy lgną do kogo, do czego ⟨*ktoś, coś, przyciąga wzrok*⟩: Podobała się [...] wszystkim i wszystkie oczy do niej lgnęły. *Orzesz. Anast. 79.*

libacja ⟨*pijatyka, biba*⟩: Nocna, obfita **l.** Urządzać **l-e.**

lice *rzad.* **lico** *książk.* ⟨*policzki, twarz*⟩ **1.** Białe, blade, okrągłe **l.** **2.** *bud.* **l.** budowy, fasady ⟨*powierzchnia, płaszczyzna frontowa budowy, fasady*⟩: W początkach XVI wieku kościół otrzymał wieżę ustawioną w licu fasady. *Szwank. Warsz. 27.* **3.** **l.** skóry, tkaniny ⟨*strona prawa*⟩. **4.** Radość bije z lica. **5.** Rozpacz maluje się na licu. **6.** Rumieniec wystąpił (jej) na **l-a.** **7.** **l-a** w ogniu: Ledwie słowo, już nas rozpromienia, lica w ogniu, serce mocniej bije. *Słonim. Poezje 351.* **8.** **l.** się pali; pobladło: Coraz to żywiej lico mu się pali, błyskają oczy. *Rom. Łużeccy 166.* Lice marszałka pobladło i usta jego trząść się zaczęły. *Korz. J. Spek. 64.*

licealny Szkoła **l-a**, szkoła stopnia licealnego.

licencja **l.** poetycka ⟨*poetyckie odstępstwo od norm językowych, od rzeczowej ścisłości opisu*⟩: Kochowski był jeszcze dosyć staranny w sposobie rymowania i nieprzychylnie usposobiony do licencji poetyckiej. *Prace Filol. XV/1, 140.*

licencjować *daw.* **l.** wojsko, żołnierzy itp. ⟨*zwalniać ze służby wojsko, żołnierzy itp.*⟩.

liceum **1.** **l.** budowlane, pedagogiczne, przemysłowe, mechaniczne, górnicze itp. **2.** **l.** ogólnokształcące, zawodowe. **3.** **L.** Krzemienieckie ⟨*zespół zakładów naukowych i wychowawczych w Krzemieńcu o progra-*

mie będącym połączeniem szkoły średniej i wyższej; istniało od 1805 do 1831 r. i od 1920 do 1939 r.⟩. **4.** Wstąpić do **l.** **5.** *żart.* Z tyłu liceum, z przodu muzeum ⟨*o kobiecie starszej, ubranej jak podlotek*⟩.

licho 1. Zły jak **l.** ⟨*bardzo zły*⟩. **2.** *daw.* Cetno i **l.** ⟨*gra polegająca na odgadywaniu parzystej lub nieparzystej liczby drobnych przedmiotów, jak orzechy, kamyki itp., trzymanych w zamkniętej dłoni*⟩: Duże włoskie orzechy jedliśmy z miodem, a małymi laskowymi graliśmy z ojcem w cetno i licho. *Dąbr. M. Uśm. 10.* **3.** Do licha (ciężkiego), idź do licha, do licha z czym, tam do licha, u licha; niech (ją, go) **l.**; niech **l.** porwie, weźmie (co lub kogo) ⟨*przekleństwo, zwrot wyrażający zniecierpliwienie, gniew, złość*⟩: Jedźże już do licha ciężkiego i nie zawracaj wszystkim głowy. *Iwasz. J. Odbud. 57.* Do licha z udawaniem!... Raz się stańmy sobą. *Hertz B. Bajki 38.* **4.** Jest czego, mieć czego do licha, do licha i trochę ⟨*mieć czego, jest czego bardzo dużo, w nadmiarze*⟩: Grunt mi zostaje, ale cóż ja z nim robić będę? Gruntu mam do licha! *Krasz. Jaryna 67.* **5.** Na **l.**, na licha, po licha (mu), po kiego licha, kiego licha, po jakie **l.**, po jakiego licha, **l.** mu tam ⟨*po co, na co, w jakim celu, co komu po tym*⟩: Na licho mu kariera, na diabła jakieś uboczne interesy. *Mort. Dni I, 67.* Licho mu tam po jakimkolwiek tytule albo orderze. *Kaczk. Teka 11.* Kiego licha się tak śpieszyć? [...] przenocuj u mnie. *Krasz. Sfinks I, 40.* **6.** Na **l.** się zdało ⟨*coś jest niepotrzebne, bezużyteczne, bez wartości*⟩: W sprawy ogólne kładziesz tylko pół duszy. To się na licho zdało. *Sienk. Dram. 37.* To wszystko na licho się nie zdało. *Szyman. W. Lichw. 109.* **7.** Licha tam! ⟨*zwrot wyrażający zaprzeczenie: nie, wcale nie, gdzie tam*⟩: Nie godzi się wam ubolewać nad tak małym zmartwieniem. — Licha tam małym! *Wol. Dom. I, 124.* **8.** Licha wart ⟨*nic nie wart, do niczego*⟩: Robota licha warta. **9.** Pal **l.**! Pal was **l.**! Bierz **l.**! ⟨*niech tam, wszystko jedno*⟩: Pal licho! Wzięli diabli krowę, niech wezmą i cielę! *Boy Słowa 203.* **10.** Wywoływać, sprowadzić **l.**, narobić, nawarzyć licha ⟨*spowodować coś przykrego, kłopoty, nieszczęście niewłaściwym, nieostrożnym postępowaniem*⟩: Sprowadzisz znów licho, w jaką biedę popadniesz. *Len. T. Ziemia I, 25.* Komu licha nawarzyła, to się z niego łatwo nie wyskrobał... *Krasz. Latarn. II, 53.* **11.** Zażegnać **l.**: Chciałabym zażegnać niejedno licho, a nie mogę... *Kaspr. Bunt. 37.* **12.** *przestarz.* Zje, zjedzą, zjedli licha ⟨*nie powiedzie się, nie powiodło komu się, coś przeszkodziło w zamierzeniu*⟩: Pannie po wino trzeba iść było: panna lękliwa, Jasia z sobą wzywa. Idą więc w dwojgu, lecz czy licha zjedli? Oboje gdzieś siedli; mija godzina, a nie masz wina. *Węg. Rozm. 103.* **13. l.** kogo bierze ⟨*coś kogo wyprowadza z równowagi, wprawia w złość*⟩: Wykonywała swą pracę jednakowo sumiennie, co więcej nawet, brało ją licho przy tych łachach i prała z jeszcze większą zajadłością. *Rus. Człow. 61.* **14. l.** bierze, wzięło, porwało co lub kogo ⟨*coś przepada, zginęło, ktoś odszedł, umarł*⟩: U mnie bo zwykle, muszę wyznać szczerze, jak tylko jestem cokolwiek zgryziony, zawsze apetyt jakieś licho bierze. *Rodoć Piosnki 93.* **15.** Niech(to) **l.** weźmie! ⟨*rodzaj przekleństwa: niech to przepadnie, niech to diabli wezmą*⟩. **16. l.** kogo nosi ⟨*ktoś włóczy się niepotrzebnie i nie wiadomo gdzie*⟩: Skąd ja mam wiedzieć, gdzie starego nosi licho? *Dygas. Zając 90.* **17. l.** kogo opętało, weszło, wstąpiło w kogo ⟨*ktoś zaczął się zachowywać nieobliczalnie, ulegać nagłym popędom, być nieopanowanym*⟩: Ale przecież i jego jakieś licho opętało, namiętność hucznie rozgorzała w starym piecu. *Wikt. Burek 156.* **18. l.** kogo podkusiło, skusiło ⟨*nie wiadomo co wpłynęło na czyjeś niewłaściwe, szkodliwe postępowanie*⟩: Licho ojca skusiło wplątać się z nim w stosunki pieniężne. *Święt. A. Piękna 24.* Jeszcze bajkopisarza skusi jakie licho i znów dwuznacznikami jakimi nam sypnie... *Ejs. Bajki 83.* **19. l.** kogo przynosi, przyniosło, niesie, nadało itp. ⟨*ktoś niepotrzebnie przyszedł, jest zbyteczny, sprawia kłopot*⟩: Jakie licho tutaj cię przyniosło! *Staff L. God. 52.* A tam kogo licho niesie? *Rog. J. Bohat. I, 183.* **20. l.** nie śpi ⟨*nie wiadomo, co kogo może spotkać*⟩: Noc przepędzić cicho. Bo po lasach nie śpi licho i można bez ostrożności zobaczyć swój łeb na tyce. *Słow. Sen 136.* **21. l.** wie ⟨*(nic) nie wiadomo*⟩: Licho wie, co to za człowiek! *Święt. A. Duchy 291.*

lichwa 1. Rujnująca, wygórowana **l.** ⟨*nadmiernie wysoki, nie dozwolony przez prawo procent*⟩. **2.** Naby(wa)ć pieniądze; trudnić się, zajmować się lichwą. **3.** Pożyczać na lichwę. Uprawiać lichwę. Żyć z lichwy. Oddać co komu, coś pokryć, zwrócić, wynagrodzić itp. z lichwą ⟨*ze znaczną korzyścią, z nawiązką*⟩: Artystyczne braki jej [Orzeszkowej] utworów z lichwą nam wynagradzało społeczne ich znaczenie. *Popł. Szkice 23.*

lichwiarski l-e ceny; **l.** procent ⟨*nadmiernie wysoki(e)*⟩. Kredyt **l.**; długi **l-e.** Po lichwiarsku ⟨*w sposób właściwy lichwiarzowi*⟩: Wiecznie z męża niezadowolona, najhaniebniej kupczyła jego uczuciem, wyzyskiwała je po lichwiarsku. *Śliw. A. Sob. 93.*

lichy 1. l. człowiek ⟨*mało wartościowy, marny*⟩. **2. l.** dom, domek ⟨*w złym stanie*⟩. **3.** Obiad **l.**, **l-a** strawa ⟨*mało pożywny(-a), źle przygotowany(-a)*⟩. **4. l.** poeta ⟨*nieutalentowany, mniej niż przeciętny, mierny*⟩. **5. l-a** powieść ⟨*słaba*⟩: Zapracowywał się [...] bez pamięci, produkował coraz lichsze powieści. *Par. Alch. 55.* **6. l.** rzemieślnik ⟨*kiepski, tandeciarz*⟩. **7.** Strój **l.** ⟨*zniszczony, ze słabego materiału*⟩. **8.** Trawa **l-a** ⟨*niewyrosła, niebujna*⟩. **9.** Zdrowie **l-e** ⟨*słabe*⟩. **10. Za l.** grosz a. za **l-e** pieniądze (otrzymywać co, oddawać, pracować) ⟨*za bardzo niską cenę lub opłatę*⟩.

przysł. **11.** Niespora praca, gdy licha płaca.

licować Nie **l.** z czym ⟨*nie harmonizować z czym, nie pasować do czego*⟩: Był to tęgi elegancki mężczyzna, o szlagońskich ruchach i zamaszystości, z którą nie licowały tylko małe, latające, obleśne oczki. *Perz. Las 97.*

licowy *anat.* Kość **l-a** ⟨*jarzmowa*⟩. Strona **l-a** ⟨*strona prawa*⟩: Strona licowa papieru, materiału. Ściana **l-a** ⟨*ściana zewnętrzna*⟩.

licytacja 1. Idzie co, poszło na licytację: Dobra poszły na licytację, kupił je jakiś adwokat. *Dzierzk. Obrazy 171.* **2.** Kupić co z licytacji. Ogłosić licytację. Wystawić na licytację (obraz, majątek). Zarządzić licytację: Okazał się niewypłacalnym, sąd uznał go za bankruta i zarządził licytację ruchomości. *Par. Król 157.* **3.** *karc.* **l.** brydżowa, preferansowa.

licytacyjny Sala **l-a** ⟨*w której odbywają się licytacje*⟩. Iść pod młotek **l.**: Wśród dzieł sztuki, idących pod młotek licytacyjny, znajdował się oryginał Rafaela — portret Baltazara Castiglione. *Prz. Aryst. 1, 1954, s. 33.*

licytować się l. się w czym ⟨*prześcigać się w czymś nadzwyczajnym*⟩: **l. się** w uprzejmościach: Wszyscy byli ogarnięci entuzjazmem i licytowali się w zobowiązaniach. *Nowe Drogi 5, 1952, s. 102.*

liczba ⟨*odnosi się do przedmiotów, które można przeliczyć*⟩: **l.** osób, koni, samochodów, maszyn, egzemplarzy itp. **1. l-y** absolutne a. bezwzględne ⟨*w statystyce liczby otrzymywane bezpośrednio z podsumowania materiału, nie porównywane z innymi*⟩. **2. l.** arabska, rzymska. **3. l.** astronomiczna ⟨*bardzo duża*⟩. **4.** Fatalna **l.** ⟨*niepomyślna*⟩. **5. l-y** nieparzyste, parzyste; **l.** porządkowa ⟨*oznaczająca kolejną pozycję czego*⟩; **l.** wielocyfrowa. **6.** *przestarz.* Bez liczby ⟨*bardzo dużo, bez miary*⟩: Przy schyłku osobliwie panowania Zygmunta Augusta narosło spraw bez liczby. *Mech. Wym. I, 588.* **7.** Przedstawić, ująć, wyrazić co w liczbach. **8.** *przestarz.* Stracić liczbę ⟨*stracić rachunek*⟩: Jest bardzo stary. Dawno już stracił liczbę swych wnuków i prawnuków. *Bobiń. Zemsta 129.*

liczbowy 1. Dane **l-e**, stan **l.** czego, zestawienie **l-e.** **2.** Szyfr **l.** ⟨*posługujący się liczbami zamiast literami*⟩. **3.** Wartość **l-a** wyrażenia algebraicznego ⟨*wyrażająca się liczbą*⟩.

liczebny Przewaga **l-a** (nieprzyjaciół, atakujących itp.). Siła **l-a** czego. Stan **l.** (np. pogłowia).

liczko (*zdr.* od: lice) **1.** Różane, śliczne **l.**: Mama promieniała patrząc na różane liczka Ignasiunia. *Kow. A. Rogat. 16.* Gładkość liczek ⟨*policzków, twarzy, oblicza*⟩. **2.** *techn.* **l.** skóry ⟨*powierzchnia skóry od strony włosia; gładka, górna powierzchnia wyprawionej skóry*⟩.

liczyć 1. l. dokładnie, do pewnej liczby (np. do dziesięciu, do stu). **2. l.** co ⟨*zsumowywać, dodawać do siebie poszczególne jednostki*⟩: **l.** pieniądze, straty, zyski. **3. l.** dni; dni i godziny do czego ⟨*liczyć czas, wyczekiwać z niecierpliwością*⟩: Liczył dni i godziny do wyjazdu. **4. l.** co — czym a. na czym ⟨*rachować co za pomocą czego*⟩: Młode swe lata zwycięstwami liczył. *Niemc. SPP.* Liczyć co na liczydłach, na palcach. **5. l.** co — na co ⟨*rachować, mierzyć ilościowo*⟩: Ja życie moje liczę na wieczory. *Mick. SW.* **l.** co na tuziny, na setki, tysiące itp. ⟨*zwrot określający wielką liczbę czego*⟩: Lina Dolska liczyła już kochanków na tuziny. *Dąbr. Ig. Zmierzchy 13.* **6. l.** co sobie za honor, powinność itp. ⟨*poczytywać, uważać co sobie za honor, powinność itp.*⟩: Jeżelim kiedy czynił JKMci usługi, liczę to sobie za honor i powinność poddanego. *Tremb. Listy II, 34.* **7.** *przestarz.* **l.** kogo do ludzi zamożnych, sławnych, **l.** co do rzeczy znanych itp. ⟨*uważać kogo za człowieka zamożnego, sławnego, uważać co za rzecz znaczną itp.*⟩: Długi pospychał, siostrę, która była za mąż wyszła, spłacił i dziś do zamożniejszych ludzi w powiecie go liczą. *Jun. Wod. 3.* **8. l.** kogo do a. między swoich przyjaciół. **9.** *pot.* **l.** krupy ⟨*być przesadnie oszczędnym, być skąpym, skąpić, żałować czego*⟩: Proboszcz liczył krupy w garnku i ganiał ludzi od świtu do nocy, bo gospodarkę miał sporą, a na służbę skąpił. *Twórcz. 7, 1953, s. 29.* **10.** *przestarz.* **l.** różaniec ⟨*modlić się na różańcu, odmawiać różaniec*⟩: Po drugiej stronie, w szyszaku i zbroi, Niemiec na koniu nieruchomy stoi; oczy utkwiwszy w nieprzyjaciół szaniec, nabija strzelbę i liczy różaniec. *Mick. Konrad 71.* **11. l.** (sobie) lat ⟨*mieć*⟩: Ile lat pan sobie liczy? **12. l.** na kogo a. na co ⟨*polegać na kim albo na czym, wiązać z czym duże nadzieje dla siebie, brać kogo albo co pod uwagę w swoich planach*⟩: Liczę na was. Liczę na twoją dyskrecję. **13. l.** na czyje poparcie. **14. l.** na własne siły. **15. l.** na kogo jak na Zawiszę ⟨*polegać na kim całkowicie, liczyć na czyją bezwzględną pomoc*⟩: Człowiek, na którego liczyłem, jak na Czarnego Zawiszę, zawiódł mnie na punkcie najboleśniejszym, bo finansowym. *Orzesz. Iskry 31.* **16. l.**, że..., **l.**, iż... ⟨*spodziewać się, przypuszczać że...*⟩: W pobliżu majaczyły jakieś zarośla i drzewa. Poszedł ku nim, licząc iż tam droga być musi. *Żer. Przed. 247.* **17.** Lekko licząc ⟨*robiąc pobieżne, niedokładne obliczenia, biorąc jednak pod uwagę dolną granicę danej liczby; w przybliżeniu, co najmniej*⟩: Mamy w Polsce, lekko licząc, kilkanaście dzienników lokalnych. *Borow. Kron. 161.* **18.** Nie licząc czego ⟨*pomijając co, nie biorąc pod uwagę*⟩: W parku zasadzono tysiące tulipanów, nie licząc róż i innych kwiatów. **19.** Miasto, wieś liczy x mieszkańców: Miasto liczy co najmniej 15 tysięcy mieszkańców. *Tyg. Ilustr. 17, 1900.* Mieszkanie liczy x pokoi. Tłum liczy x głów ⟨*składający się z określonej liczby czego*⟩: Wąską jezdnią nadchodził z prawej strony spory, kilkaset głów liczący tłum ludzki. *Krucz. Sidła 287.*

liczyć się 1. *przestarz.* **l. się** do kogo, do czego ⟨*zaliczać się do kogo, do czego*⟩: On się już liczy do starszych. *SL.* Pisała tylko listy do córki, a od dawna liczy się bezspornie do klasyków francuskich. *Boy Mar. 12.* **2.** Coś liczy się na setki, tysiące, miliony itp. ⟨*występuje w dużej liczbie, np. kilku setek, tysięcy, milionów itp.*⟩: W gmachu „Syndykatu Węglowego" pokoje liczą się na setki. *Krucz. Sidła 26.* Coś liczy się na dni, tygodnie itp. ⟨*coś będzie trwało kilka dni, tygodni itp.*⟩: Jakoś w czerwcu 1895, kiedy nikomu już nie było tajnym, że gabinet koalicyjny upadnie, i że żywot jego liczy się na tygodnie, przyjechał Badeni do Wiednia. *Chłęd. Pam. II, 156.* **3. l. się** z kim, z czym ⟨*zważać na kogo, na co; brać kogo, co pod uwagę*⟩: Dziki, władczy i w gniewie niepohamowany, z nikim się nie liczył i nikogo się nie bał. *New. Pam. 12.* **l. się** z możliwościami czyimi, z rzeczywistością. **l. się**, nie **l. się** z czyją opinią. **4.** Ktoś, coś się nie liczy ⟨*nie jest brany(-e) w rachubę, pod uwagę*⟩: A on się już nie liczył, on nic nie znaczył, o nim już zapomniano. *Braun Lewanty 17.* **5. l. się** z (każdym) groszem, z pieniędzmi ⟨*żyć oszczędnie, nie wydawać pieniędzy niepotrzebnie*⟩: Ależ on nie liczył się z groszem! Tak żyjąc, można wyjść na dziady. *Goj. Rajs. II, 179.* **6. l. się** ze słowami ⟨*zwracać uwagę na to, co się mówi, nie używać w stosunku do kogo słów obelżywych, ubliżających*⟩: Wymyślał partnerom nie licząc się ze słowami. *Pytl. Pożegn. 141.*

przysł. **7.** Kto się nie liczy, tego bieda ćwiczy.

liga **L.** Przyjaciół Żołnierza, **L.** Lotnicza, **L.** Kobiet

⟨*organizacje*⟩. **L.** Narodów ⟨*związek państw, utworzony w r. 1919 na konferencji pokojowej w Paryżu, mający zapobiegać wybuchom konfliktów zbrojnych*⟩. *sport.* **l.** bokserska, piłkarska itd. ⟨*związek klubów sportowych*⟩.

ligowy *sport.* Mecz **l.** ⟨*pomiędzy klubami należącymi do ligi*⟩: Rozegrał już ponad 500 meczów ligowych w barwach swego klubu. *Sport. 32, 1954.* **l.** system rozgrywek ⟨*system rozgrywek, w którym każdy zawodnik lub drużyna rozgrywa spotkania ze wszystkimi przeciwnikami, a o zwycięstwie decyduje największa suma zdobytych punktów*⟩.

lik Bez liku ⟨*bardzo dużo, wiele*⟩: Nad bagnami komarów bez liku. Ma kłopotów bez liku. *daw.* Pod likiem ⟨*w odpowiedniej ilości, w miarę*⟩: Zażywaj dóbr doczesnych pod miarę, pod likiem. *Narusz. Wiersze I, 408.*

likierowy Cukierki **l-e** ⟨*z likierem*⟩. Wino **l-e** ⟨*bardzo słodkie i mocne wino, otrzymywane przez dodanie spirytusu do przefermentowanego wina*⟩.

likwidacja 1. l. czego ⟨*zniesienie, usunięcie, rozwiązanie czego*⟩: np. **l.** analfabetyzmu, bezrobocia. **l.** obszarnictwa, odłogów; spółki. **2.** Znajdować się w stanie likwidacji: Biuro Noemi znajdowało się w stanie likwidacji, toteż patrzano przez palce na to, kiedy kto przychodził. *Rudn. A. Niekoch. 72.*

likwidacyjny 1. Komisja **l-a** ⟨*przeprowadzająca likwidację*⟩. **2.** Postępowanie **l-e. 3.** Termin **l.** ⟨*czas wyznaczony wierzycielom przez sąd do zgłaszania się ze swymi pretensjami*⟩. **4.** Urząd **l. 5.** *hist.* Listy **l-e** ⟨*papiery wartościowe, które stanowiły w Królestwie Kongresowym wynagrodzenie obywateli ziemskich za grunty przekazane włościanom*⟩.

likwidować 1. l. akcję, atak ⟨*unicestwić, udaremnić*⟩: Po wyłapaniu piłki, odbitej przez przeciwników przy likwidowaniu akcji jednego ze skrzydłowych, oddają natychmiast piłkę na to samo skrzydło. *Weys. Jan Pilk. 186.* **2.** *przestarz.* **l.** koszty ⟨*egzekwować*⟩. **3. l.** mieszkanie ⟨*zwijać*⟩: Likwidując po śmierci ojca mieszkanie, odprzedał kredens nowemu lokatorowi. *Słonim. Końce 113.* **4. l.** odłogi ⟨*obsiewać, uprawiać*⟩. **5. l.** porachunki, sprawy ⟨*załatwiać*⟩. **6. l.** kogo ⟨*uśmiercać, usuwać zadając śmierć*⟩: Zaczynają likwidować wszystkich [w obozach koncentracyjnych]. *Żyw. Oświęc. 190.*

lilia Biały jak **l.**; **l.** wodna ⟨*grzybień, roślina wodna z rodziny grzybieniowatych*⟩.

lilijka Harcerska **l.** ⟨*znak harcerski w kształcie lilii; symbol cnót harcerskich*⟩.

liliowy Barwa **l-a** ⟨*lila, jasnofioletowa*⟩: W miarę jak słońce, zniżając się, stawało się coraz czerwieńsze, piaski poczęły przybierać barwę liliową, taką, jaką jesienią mają wrzosy w pobliskich lasach. *Sienk. Pust. I, 4.* **l.** ołówek ⟨*ołówek o graficie jasnofioletowym, jasnofiolkowym*⟩.

lina 1. Cienka, gruba **l. 2. l.** cumownicza, harpunnicza, holownicza, nośna, okrętowa, wyciągowa. **3. l.** konopna, manilowa, miedziana, stalowa. **4. l.** prawoskrętna, trójpokrętkowa. **5.** Balansować na linie. **6.** Buchtować, (na)ciągnąć, nawinąć linę. **7.** Chodzić po linie. **8.** Napiąć, napinać **l-y. 9.** Spuścić się na linie, po linie. **10.** Ubezpieczać się liną (przy wspinaczce wysokogórskiej). **11.** Wiatr targa **l-y**: Nie słychać z dala wichru, co tu liny targa. *Mick. Wiersze 86.*

linearny 1. Ornament **l.** ⟨*składający się z linii (np. falistych lub łamanych)*⟩. **2.** Greckie napisy **l-e**, pismo **l-e** ⟨*pismo sylabiczne, używane na Krecie w drugim tysiącleciu przed n.e., którego znaki stawiano między poziomymi liniami*⟩. **3.** *mat.* **l.** wymiar ⟨*wymiar odpowiadający linii, np. długości, szerokości i wysokości, w przeciwieństwie do wymiarów powierzchni, objętości*⟩.

linia 1. l. autobusowa, samochodowa, trolejbusowa, tramwajowa ⟨*trasa, szlak wytyczony i uzbrojony*⟩. **2. l.** autowa, boczna, bramkowa ⟨*w grach sportowych: różne linie graniczne boiska*⟩. **3.** *wojsk.* **l.** bojowa, nieprzyjacielska, obronna, ogniowa, operacyjna, oblężnicza, szturmująca ⟨*stanowisko, ustawienie oddziałów wojskowych*⟩. **4.** *geogr.* **l.** brzegowa ⟨*linia zetknięcia się powierzchni wody z lądem*⟩. **5. l.** ciągła, cienka, esowata, falista, gruba, kropkowana, pionowa, pochyła, poprzeczna, pozioma, przerywana, spiralna, zygzakowata. **6. l-e** czyste, harmonijne, ostre, posągowe, regularne, spokojne, strzeliste; **l-e** barokowe, klasyczne ⟨*kształty, zarysy, kontury, sylwetki*⟩. **7.** *polit.* **l.** demarkacyjna ⟨*tymczasowa granica*⟩. **8. l.** drewniana, celuloidowa ⟨*liniał, linijka drewniana, celuloidowa*⟩. **9. l.** elektryczna, kolejowa, obwodowa, średnicowa, szerokotorowa, wąskotorowa ⟨*droga, tor kolei*⟩. **10.** *mat.* **l.** eliptyczna, krzywa, łamana, prosta, prostopadła, równoległa. **11. l.** graniczna ⟨*granica*⟩. **12. l.** hetmańska, królewska, wieżowa ⟨*w szachach: rząd pól, po których poruszają się te figury*⟩. **13. l.** ideologiczna, polityczna, przewodnia, wytyczna, związkowa, życiowa ⟨*kierunek, dążność, program działania*⟩. **14. l.** komunikacyjna ⟨*trasa*⟩. **15. l.** kreślarska ⟨*listewka z podziałką milimetrową*⟩. **16.** *fiz.* **l.** magnetyczna ⟨*krzywa, w każdym punkcie styczna do sił działających na biegun magnetyczny*⟩. **17. l.** męska, żeńska ⟨*potomkowie płci męskiej, żeńskiej*⟩. **18. l.** morska, okrętowa, transoceaniczna, powietrzna, lotnicza ⟨*linia komunikacyjna*⟩. **19.** *daw.* **l.** obrończa ⟨*adwokatura*⟩. **20.** *techn.* **l.** ogniowa ⟨*linia ustalająca najniższy dozwolony poziom wody w kotle*⟩. **21. l.** opanowana ⟨w *szachach: pole, na którym nie można stawiać figury bez narażenia się na jej utratę*⟩. **22.** Opływowe, piękne **l-e** ⟨*kształty, zarysy, kontury; sylwetka*⟩. **23. l.** panująca, piastowska; **l.** domu ⟨*ród*⟩. **24. l.** pasażerska, regularna, transportowa ⟨*linia komunikacyjna kolejowa, lotnicza lub wodna*⟩. **25. l.** zstępująca ⟨*linia idąca od ojca do syna, wnuka itp.*⟩. **26.** *geogr.* **l.** śnieżna a. wiecznego śniegu ⟨*dolna granica występowania wiecznego śniegu*⟩. **27. l.** telegraficzna, telefoniczna ⟨*kabel; urządzenie do łączenia się telegraficznego lub telefonicznego*⟩. **28.** *fiz.* **l-e** widmowe ⟨*linie obserwowane w spektroskopie, gdy promieniowanie wysyłane jest przez gazy lub pary świecące*⟩. **29.** *mors.* **l.** wodna statku ⟨*linia zanurzenia statku*⟩. **30. l.** wstępująca ⟨*linia idąca od syna do ojca, dziada itp.*⟩. **31. l.** czego: np. czoła, nosa ⟨*kształt, kontur, zarys*⟩. **32.** *fiz.* **l.** działania sił ⟨*prosta, w której siła jest umiejscowiona*⟩. **33. l.** horyzontu, widnokręgu ⟨*pozorne zetknięcie się ziemi ze sklepieniem niebieskim, horyzont, widnokrąg*⟩.

34. **l.** kawalerii, jazdy, piechoty, **l.** prawego, lewego skrzydła ⟨*szyk, kolumna, szereg*⟩. **35.** **l.** partii, **l.** (polityczna) pisma, **l.** postępowania ⟨*kierunek, program działania*⟩. **36.** **l.** przemiany ⟨*w szachach: rząd pól, na których pionek przemienia się w dowolną figurę*⟩. **37.** **l-e** rąk ⟨*w chiromancji podłużne wgłębienia na wewnętrznej stronie dłoni*⟩. **38.** **l.** życia ⟨*jedna z linii rąk*⟩. **39.** *przen.* **l.** domów, murów, szyn, tancerzy itp. **40.** Bogactwo, czystość, prostota linii ⟨*kształtu*⟩. **41.** Wygaśnięcie linii ⟨*rodu*⟩. **42.** Na (całej) linii: Ofensywa na całej linii ⟨*na całym froncie*⟩. *przen.* Zwycięstwo na całej linii ⟨*całkowite*⟩. **43.** Na linii oczu ⟨*na wysokości oczu*⟩. **44.** Po linii: *pot.* Po linii związkowej, partyjnej itp. ⟨*zgodnie z założeniami związkowymi, partyjnymi; z ramienia związku, partii; na polecenie związku, partii*⟩: Przeprowadzić sprawę po linii związkowej. **45.** Pod linię ⟨*prosto, równo*⟩: Sadzić (rośliny) pod linię. **46.** Poza linią wzroku ⟨*poza zasięgiem wzroku*⟩. **47.** W linię: papier, zeszyt w linię. **48.** W linii: surowy, szlachetny w linii ⟨*w wyrazie, w kształcie*⟩: Rysunek surowy w linii. Płaszcz luźny, wcięty w linii ⟨*w kroju*⟩. **49.** W pierwszej linii (frontu). Przebywać, walczyć itp. w pierwszej linii ⟨*na najbardziej wysuniętym odcinku frontu, być w bezpośrednim zetknięciu z nieprzyjacielem*⟩: Przebył całą kampanię w pierwszej linii. **50.** W prostej linii ⟨*idąc prosto, drogą najkrótszą*⟩: Odległość z Warszawy do Krakowa wynosi w prostej linii około 300 km. W prostej linii (od kogo, czego) ⟨*bezpośrednio od kogo, czego, z tego samego gatunku (zwłaszcza o zwierzętach)*⟩: On jest w prostej linii potomkiem naszego pradziadka. *SW.* Szczeniak pochodzi w prostej linii od wilka. **51.** Krewni w linii prostej ⟨*bezpośredni krewni; należący do tej samej rodziny, tego samego rodu*⟩. **52.** Z linii bocznej ⟨*przez braci i siostry*⟩; z linii ojca, matki ⟨*z linii męskiej, żeńskiej*⟩. **53.** Dbać o linię ⟨*o zgrabną sylwetkę*⟩. **54.** Dostać linią po łapach (w dawnej szkole) ⟨*listewką do liniowania*⟩. **55.** Iść, pójść po linii czego ⟨*kierować się czym, zmierzać do czego*⟩: Poszedł po prostu po linii zwykłego egoizmu czy wygody. *Boy Flirt IX, 20.* Iść po linii najmniejszego oporu ⟨*iść najłatwiejszą drogą, wybierać sposób postępowania nie wymagający wysiłku*⟩: Nie miał zamiaru iść po linii najmniejszego oporu i nie myślał rezygnować ze swych szans. *Zal. W. Broń 67.* **56.** *pot.* Mieć, zachować linię ⟨*być zgrabnym; mieć, zachować zgrabną sylwetkę*⟩. **57.** Równać, łamać linię; rozwinąć się w linię ⟨*o oddziałach wojskowych: szereg, w szereg*⟩. **58.** Spokrewnić się z linią ⟨*z rodem*⟩. **59.** Stać na linii ⟨*na stanowisku*⟩. **60.** *daw.* Stawiać coś na równej linii ⟨*traktować jednakowo*⟩: Trud dla chciwości, dla skąpstwa, dla zbierania bogactw, na równej linii stawiam z rozbojem. *Choj. Alkh. IV, 211.* **61.** Trzymać się wytkniętej linii ⟨*wytkniętego kierunku (również przen.)*⟩. **62.** Zachować linię (postępowania).

linijny *szt.* Malarstwo **l-e** ⟨*malarstwo klasyczne, w którym każdy kształt jest wyraźnie odgraniczony od innych*⟩. Perspektywa **l-a** ⟨*rysowanie brył za pomocą ich centralnego rzutowania na płaszczyznę*⟩. Rysunek **l.** ⟨*operujący konturem*⟩.

liniowy **1.** Centymetr, metr **l.** ⟨*bieżący*⟩. **2.** *hist.* Galery **l-e** ⟨*galery wojenne, biorące udział w walce*⟩. **3.** Kombinacja **l-a** ⟨*w zadaniach szachowych: kombinacja matująca*⟩. **4.** *wojsk.* Oddział, pułk; oficer, żołnierz **l.**, dywizja **l-a**, wojsko **l-e** ⟨*frontowy(-a, -e)*⟩. **5.** *mors.* **l.** okręt ⟨*liniowiec, pancernik*⟩. **6.** Papier **l.** ⟨*poliniowany*⟩. **7.** *geogr.* Podziałka **l-a** ⟨*w której 1 cm = 1 km terenu*⟩. **8.** *mat.* Równanie **l-e** ⟨*pierwszego stopnia*⟩. **9.** *sport.* Sędzia **l.** ⟨*w grze w piłkę nożną: sędzia decydujący na linii autowej, która z drużyn ma wyrzucić piłkę*⟩. **10.** Służba **l-a** ⟨*frontowa*⟩. **11.** *fiz.* Współczynnik rozszerzalności liniowej ⟨*przyrost długości przy ogrzewaniu jakiegoś ciała o jeden stopień*⟩. **12.** Wymiary **l-e** ⟨*długość, szerokość, średnica itd.*⟩.

linkowy Sygnalista **l.** ⟨*przekazujący sygnały za pomocą linki*⟩.

lipa *gw. miejska* Robić co na lipę ⟨*na niby; wprowadzać w błąd, oszukiwać*⟩.

lipcowy **l-e** słońce, upały. **l-a** rewolucja ⟨*rewolucja francuska w lipcu 1830 r.*⟩.

lipowy Kwiat **l.**: A może by rumu do herbaty [...] a już najlepiej kwiat lipowy. *Zeg. Uśm. 364.*

lira Grać na lirze. *przen.* Uderzać w struny liry ⟨*tworzyć, pisać poezje*⟩. *przestarz.* Zawiesić lirę ⟨*przestać pisać, przestać tworzyć poezje*⟩.

liryczny **1.** Dramat **l.**, komedia **l-a** ⟨*opera, w której liryzm przeważa nad dramatycznością i nastrojem tragicznym*⟩: Czeka na wystawienie w La Scala komedia liryczna Leoncavalla „Laza". *Tyg. Ilustr. 28, 1900.* **2.** Nastrój **l.** **3.** Poeta **l.** ⟨*liryk*⟩. Poezja **l-a** ⟨*liryka*⟩. **4.** Sopran, tenor **l.** ⟨*głos o ciepłym brzmieniu; śpiewaczka, śpiewak o takim głosie*⟩. **5.** Talent **l.** Wiersz **l.**

lis **1.** **l.** chytry, szczwany. **2.** Szczwany jak **l.** **3.** **l.** niebieski ⟨*gatunek lisa*⟩. **4.** **l.** srebrny ⟨*gatunek lisa; futro z takiego lisa*⟩. **5.** Okrycie z lisów, podbite lisami ⟨*futro lisie, okrycie podbite futrem lisim*⟩. **6.** Zabawa w lisa ⟨*zabawa, gra dziecięca*⟩: Od dnia do nocy wciąż trwała zabawa w lisa, zająca, kręgle i palanty. *Pług Zagon III, 12.* **7.** Lisem podszyty ⟨*chytry, sprytny, przebiegły*⟩: Czy na czczo, czy uraczon dobrze, zawsze wam powiem, żeście człek podszyty lisem... *Rap. Wit. 84.* **8.** Znać się, poznać się na farbowanych, rzadziej: malowanych lisach ⟨*nie dać się oszukać*⟩: Nie poznał się na farbowanych lisach i dał się oszukać. *Teka Stańcz. 101.* **9.** *przestarz.* **l.** drogę mierzył ogonem ⟨*o odległości większej niż podawana*⟩. **10.** *łow.* **l.** szczeka, skoli; **l.** dynduje, sznuruje ⟨*biegnie drobnym truchcikiem*⟩, sadzi ⟨*biegnie susami*⟩; **l.** myszkuje ⟨*poluje na myszy*⟩.

lisi **1.** **l.** krok ⟨*ostrożny, skradający się*⟩. **2.** Futro **l-e** ⟨*z lisa*⟩. **3.** **l-a** jama, nora; *przen.* ⟨*miejsce ukryte, najciaśniejsze*⟩: Radby się schować w lisią jamę ze wstydu. **4.** **l-a** ostrożność, **l-e** wykręty. **5.** **l-a** skóra ⟨*o człowieku nieszczerym, sprytnym, podstępnym*⟩: Widzisz Witołdzie — ja tobie mówiłem, że nigdy ufać nie można Jagielle! Ciebie ta lisia skóra będzie łudzić do dnia sądnego. *Słow. Wall. 33.* **6.** **l.** ślad, trop.

list **1.** **l.** do kogo; od kogo: np. z urzędu, z biura, z zagranicy; **l.** do córki, do X. Y., do Radia; od brata; z Radia, z Francji. **2.** **l.** anonimowy ⟨*bez podpisu, anonim*⟩. **3.** *kult.* **l-y** apostolskie ⟨*nazwa części Nowego Testamentu, zawierającej listy apostołów*⟩. **4.** **l.** gończy ⟨*publiczne ogłoszenie władz są-*

dowych, wzywające do ujęcia przestępcy lub osoby podejrzanej o dokonanie przestępstwa⟩: Rozesłać, rozpisać za kim **l-y** gończe. Ścigać kogo listami gończymi. **5. l.** gwarancyjny ⟨*dokument zawierający gwarancję wypełnienia zobowiązań; pismo, w którym producent potwierdza swoją odpowiedzialność za jakość wyprodukowanego artykułu*⟩. **6. l.** kredytowy ⟨*dokument, w którym jeden bank poleca innemu wypłacić komuś wymienioną w dokumencie sumę pieniężną*⟩. **7.** *hist.* **l.** królewski ⟨*urzędowe pismo króla*⟩. **8. l.** miłosny. **9. l.** nadawczy ⟨*dowód przekazania komu swojej własności, dowód darowania komu czego*⟩. **10. l.** obiegowy, okólny ⟨*wiadomość pisemna adresowana jednocześnie do szeregu osób*⟩. **11. l.** odwoławczy ⟨*pismo odwołujące przebywającego za granicą dyplomatę, składane głowie państwa, w którym pełni urząd*⟩. **12. l.** otwarty ⟨*pismo adresowane do kogoś określonego, ale podane do wiadomości publicznej za pośrednictwem oddzielnego druku lub prasy*⟩: Ogłosić, wystosować do kogo **l.** otwarty, zwrócić się do kogo z listem otwartym. **13.** *kult.* **l.** pasterski ⟨*pismo biskupa do duchowieństwa i wiernych*⟩. **14. l.** pochwalny ⟨*rodzaj dyplomu, w którym wyrażone jest uznanie dla czyjejś pracy lub zasług*⟩. **15.** *lit.* **l.** poetycki ⟨*literacki utwór wierszowany w formie listu*⟩. **16. l.** polecający, *daw.* rekomendacyjny ⟨*list, w którym autor poleca oddawcę listu czyjejś opiece*⟩. **17. l.** polecony, *daw.* rekomendowany ⟨*list (wysyłany za pokwitowaniem), którego doręczenie poczta gwarantuje*⟩. **18. l.** przewozowy ⟨*dowód nadania przesyłki wydawany nadawcy, fracht*⟩. **19.** *hist.* **l.** przypowiedni, zapowiedni ⟨*zezwolenie, wydawane komuś zwykle przez króla na zwerbowanie określonej liczby żołnierzy*⟩: Podczas wojny zwiększano wszelkie wojska. Dawano żołnierzom doświadczonym listy przypowiednie (kontrakty) na tworzenie rot. *Moracz. Dzieje VI, 137.* **20. l-y** szyfrowane ⟨*pisane szyfrem*⟩. **21. l.** uwierzytelniający, wierzytelny ⟨*dokument legitymujący dyplomatę cudzoziemskiego w państwie, w którym ma pełnić urząd*⟩. **22. l.** zastawny ⟨*papier wartościowy wydawany przez instytucję udzielającą długoterminowej pożyczki pod zastaw nieruchomości*⟩. **23. l.** żelazny, glejtow(a)ny, **l.** bezpieczeństwa ⟨*dokument gwarantujący nietykalność jakiejś osoby lub rzeczy*⟩. **24.** *przestarz.* **l.** wyzwolenia ⟨*dowód wydawany dawniej czeladnikowi, świadczący o jego umiejętnościach*⟩: Ignaś mianowany został czeladnikiem [...] otrzymał książeczkę i list wyzwolenia, opatrzony pieczęcią i podpisem urzędu. *Korz. J. Krewni 332.* **25.** Czekać listu od kogo. **26.** Doręczyć, wręczyć (komu) **l. 27.** Mieć, otrzymać odpowiedź na **l. 28.** Oddać **l.** do rąk czyich, na pocztę. **29.** Odebrać **l.** (z poczty), otrzymać **l.** (od kogo). **30.** Odpisać, odpowiedzieć na **l.** Pisać, pisywać **l-y. 31.** Potwierdzić odbiór listu. Przyjąć czyj **l.** Roznosić **l-y** (o listonoszu). **32.** Włożyć **l.** do koperty, wrzucić **l.** do skrzynki. Wyjmować **l-y** ze skrzynki. Wysłać **l.** Zaadresować, zapieczętować **l.** Zarzucać kogo listami.

lista 1. l. imienna ⟨*spis osób zawierający imiona i nazwiska*⟩. **2.** *hist.* **l.** poskrypcyjna ⟨*w starożytnym Rzymie tablica, na której wypisywano nazwiska obywateli wyjętych spod prawa; w okresie późniejszym w ogóle lista osób wyjętych spod prawa*⟩. **3. l.** gości ⟨*spis osób zaproszonych*⟩. **4. l.** lokatorów ⟨*spis lokatorów umieszczany zwykle w bramie domu*⟩: Starały się przeczytać jakieś nazwisko na szyldziku przed bramą, na liście lokatorów. *Goj. Dziew. I, 191.* **5. l.** obecności ⟨*osób obecnych*⟩. **6. l.** płacy [nie: płatnicza] ⟨*spis osób, którym ma być wypłacona pensja*⟩. **7.** Czytać, wymieniać kogo, wypłacać pieniądze według listy. **8.** Przygotowywać, sporządzać, ułożyć listę czego. **9.** Skreślić kogo z listy studenckiej, kandydatów, członków itp. ⟨*usunąć*⟩. **10.** Wciągnąć kogo na listę. Zapisać się na listę.

listek 1. l. bobkowy ⟨*listek drzewa laurowego; ususzony służy jako przyprawa do potraw*⟩. **2. l.** bibułki ⟨*arkusik bibułki*⟩. **3.** *przen.* **l.** lauru, wawrzynu ⟨*chwała, sława*⟩: Niemym się stanę dla tej ojczyzny, od której jedynie chciałbym listek lauru otrzymać. *Słow. Listy II, 112.* **4.** Żelatyna w listkach ⟨*w cieniutkich płatkach*⟩. **5.** Chwiać się, trząść, drżeć jak **l.** osiki. **6. l-i** puszczać (o roślinie).

listkowy Złoto **l-e** ⟨*cieniutkie jak bibułki blaszki złota używane do barwienia tłoczeń w oprawach książek, linii rytych w kamieniu itp.*⟩.

listopadowy 1. Deszcz **l.**, plucha, szaruga **l-a**. **2.** *hist.* Powstanie **l-e** ⟨*zbrojne wystąpienie Polaków przeciwko Rosji carskiej, zapoczątkowane 29 listopada 1830 roku*⟩. **3.** *rzad.* Po listopadowemu ⟨*tak jak w listopadzie*⟩: Dni były po listopadowemu szare, bezsłoneczne, wilgotne. *Hulka Żyrar. 201.*

listowny Odpowiedź, wiadomość **l-a**; **l-e** polecenie, pozdrowienie, zawiadomienie ⟨*za pośrednictwem listu*⟩.

listowy l. papier ⟨*do pisania listów*⟩. Skrzynka **l-a** ⟨*do listów*⟩. Waga **l-a** ⟨*do ważenia listów*⟩: Przezmian kątowy, czyli waga listowa, służy do ważenia drobnych ciężarów, zwłaszcza listów. *Kryń. J. Towarozn. I, 26.*

liściasty Drzewo **l-e**, krzew **l.** ⟨*drzewo, krzew pokryte liśćmi*⟩. Las **l.** Warzywa **l-e** ⟨*warzywa o liściach jadalnych*⟩.

liście *przestarz.* dziś *poet.* **l.** rozłożyste, szerokie: Rosła kalina z liściem szerokim, nad modrym w gaju rosła potokiem. *Len. T. Wyb. 124.* Leci liście z drzewa, co wyrosło wolne. *Pol SW.*

liściowy Warzywa **l-e** ⟨*liściaste*⟩. *przestarz.* Las **l.** ⟨*liściasty*⟩.

liść 1. *spoż.* **l.** bobkowy (rzadziej: laurowy) ⟨*liść drzewa laurowego zawierający olejek eteryczny, nadający mu charakterystyczny smak i zapach; ususzony służy jako przyprawa do potraw*⟩. **2.** *bot.* **l.** łuskowaty, przykwiatowy; **l-e** odzimkowe, okółkowe, naprzeciwległe, skrętoległe, proste, złożone. **3.** Drzewa ogołocone z liści. **4.** Materiał, obicie itp. w liście ⟨*materiał, obicie itp. mające wzory, motywy w kształcie liścia roślinnego*⟩. **5.** Drżeć, trząść się jak **l.** osiki, osiny ⟨*drżeć bardzo mocno*⟩. **6. l.** opada (z drzewa); drzewo opada z liści; **l-e** puszczają, szeleszczą, żółkną: Wsparła się na jego ręce i tak szli, milcząc, po liściach szeleszczących im pod stopami. *Wol. Dom III, 164.*

litania 1. l. czego ⟨*długie, monotonne wyliczanie, wymienianie czegoś, długi spis, rejestr czego*⟩: Przechodził w myślach litanię krzywd, jakie spotykały Górnoślązaka od niepamiętnych czasów. *Morc. Wyrąb. I, 57.* Ze skruchą wysłuchałem litanii nie zawinionych grzechów. *Solski Wspom. I, 94.* **2. l.** do kogo: **l.** do świętych, do Matki Boskiej ⟨*rodzaj modlitwy*⟩.

litera 1. l-y drukowane, pisane, kształtne, kulfoniaste; drobniutkie, maleńkie itp.; **l-y** rozstrzelone ⟨*w większych niż normalne odstępach od siebie*⟩. **2.** Duże, wielkie **l-y** ⟨*większego formatu i innego kształtu w stosunku do małych, stawiane według pisowni polskiej, np. na początku wyrazu rozpoczynającego nowe zdanie, na początku imienia, nazwiska, nazwy własnej itp.*⟩. **3.** Małe **l-y** ⟨*mniejszego formatu i innego kształtu w stosunku do dużych, którymi według pisowni polskiej pisze się cały tekst*⟩. **4.** Martwa **l.** ⟨*ustawa, zarządzenie nie wykonywane, nie respektowane przez nikogo, pozostające jedynie na papierze*⟩: Statut Organiczny [...] nie wszedł nigdy w życie, a najważniejsze jego punkty pozostały od początku do końca martwą literą. *Sokoł. A. Dzieje IV, 44.* **5. l.** prawa, przepisów, zarządzenia itp. ⟨*dosłowne brzmienie, znaczenie, tekst prawa, przepisu itp.*⟩: Cóż to za straszny człowiek! Taki formalista, bezdusznie wpatrzony w literę prawa i nie rozumiejący jego ducha... *Putr. Rzecz. 380.* **6.** *przestarz.* Co do litery ⟨*ściśle, całkowicie, zupełnie, co do joty*⟩: Wykonać coś, spełnić się co do litery. **7.** Pisać wyraz dużą (wielką) a. małą literą [nie: z dużej, z wielkiej a. z małej litery, *rus.*]. **8.** Poznawać, znać **l-y** ⟨*o dzieciach*⟩. **9.** Powoływać się na literę czego ⟨*przepis, punkt, paragraf*⟩: We wszystkim powołuje się na literę kontraktu. *Kaczk. Junak. 16.* **10.** Składać **l-y** ⟨*sylabizować, uczyć się czytać*⟩. **11.** Trzymać się litery podręcznika, przepisów, regulaminów ⟨*trzymać się ściśle, niewolniczo czego*⟩: Każdy najskromniejszy początkujący młody nauczyciel wie już od dawna o tym, że nie należy trzymać się litery podręcznika, że jest on środkiem pomocniczym. *Musz. Książ. 372.* **12.** *pot.* Wybić, wyryć, wytłoczyć **l-y.** Zjadać **l-y** ⟨*czytając lub pisząc opuszczać poszczególne głoski tekstu*⟩. **13. l-y** skaczą komu przed oczyma (oczami): Czytał, lecz litery skakały mu przed oczami. *Mostow. Kariera 331.*

literacki 1. Ambicje, uzdolnienia **l-e**; talent **l. 2.** Artykuł, przyczynek, szkic, utwór **l.**, audycja, recenzja **l-a**; spuścizna **l-a**; dzieło **l-e. 3.** Czasopismo, wydawnictwo **l-e**; dziennik, tygodnik, miesięcznik, rocznik **l.**; **l-a** prasa, publikacja. **4.** Dorobek **l.** Działalność **l-a** ⟨*twórczość*⟩. **5.** Dyskusja **l-a.** Forma, fikcja **l-a.** Gatunek, rodzaj **l. 6.** Kabaret **l.** Kierownik **l.** teatru, kabaretu ⟨*literat odpowiedzialny za dobór i poziom artystyczny repertuaru w teatrze, kabarecie*⟩. **7.** Krytyka **l-a.** Nagroda **l-a** ⟨*za twórczość literacką*⟩. Prądy **l-e. 8.** Salon **l.** ⟨*dom, mieszkanie, salon, w którym zbierali się dawniej literaci dla czytania swych utworów, dyskutowania na tematy literatury itp.; miejsce spotkań towarzyskich literatów*⟩. **9.** Świat **l.**: Wydałem u Mortkowicza pierwszy tomik poezji i pani Zofia właśnie wprowadziła mnie w świat literacki pierwszą napisaną o mnie recenzją. *Nowa Kult. 1, 1955.* Wieczór **l.** ⟨*zebranie lub impreza poświęcone czytaniu utworów literackich*⟩.

literalny 1. Przekład **l.** ⟨*przekład dosłowny*⟩: Przekład jest literalny, słowo za słowem, w tym samym porządku, co w tekście łacińskim. *Łoś Zabyt. 229.* **2. l.** osioł! ⟨*prawdziwy osioł!*⟩. **3.** Brać co w znaczeniu literalnym ⟨*dosłownym*⟩: Słów tych, rzecz prosta, nikt nie bierze w znaczeniu literalnym. *Jeż Rotuł. 498.*

literat Głośny, znany **l.** Związek literatów.

literatka l. wódki, trunku ⟨*mała szklaneczka wódki*⟩: Koledzy wypili po literatce wódki, zagryźli resztkami śledzia. *Solski Wspomn. I, 142.*

literatura 1. Bogata, uboga **l.** ⟨*twórczość literacka; ogół utworów literackich*⟩. **2. l.** brukowa, odpustowa, straganowa ⟨*literatura bez wartości artystycznej, przeznaczona dla niewybrednych odbiorców*⟩. **3. l.** dziecięca ⟨*przeznaczona dla dzieci*⟩. **4. l.** europejska; polska, francuska, indyjska, rosyjska itp.; **l.** starożytna, grecka, rzymska. **5. l.** fortepianowa, skrzypcowa, chóralna itp. ⟨*ogół utworów skomponowanych na fortepian, skrzypce, na chór itp.*⟩. **6. l.** pseudoklasyczna. **7. l.** ludowa ⟨*ogół podań, baśni, pieśni, przysłów itp., przechowywanych w ustnej tradycji ludu wiejskiego*⟩. **8. l.** narodowa. **l.** piękna ⟨*literatura o wysokich wartościach artystycznych obejmująca zarówno poezję, jak i prozę*⟩. **9. l.** powszechna. **l.** pozytywistyczna a. okresu pozytywizmu. **10. l.** przedmiotu, danej specjalności, np. ekonomiczna, filozoficzna, krajoznawcza, medyczna, pedagogiczna, rolnicza, słownikowa, sportowa, techniczna, wojskowa ⟨*ogół prac pisemnych z zakresu danej nauki, przedmiotu, zagadnienia*⟩. **11. l.** religijna. **l.** renesansowa a. renesansu. **l.** rewolucyjna. **l.** romantyczna. **l.** staropolska. **l.** średniowieczna. **12.** Historia literatury. Katedra literatur słowiańskich. Kurs literatury ⟨*wykład obejmujący zarys historii literatury*⟩. Teoria literatury. Rozwój, upadek, wzrost literatury ⟨*twórczości literackiej*⟩. **13.** *pot.* Być na literaturze, chodzić na literaturę ⟨*studiować na wydziale historycznoliterackim*⟩. Wykładać literaturę ⟨*historię literatury*⟩.

literowy Pismo **l-e.** Skrót **l.**

litewski 1. Chołodziec **l.** ⟨*rodzaj zupy z buraków, śmietany, z dodatkiem gotowanych jajek oraz ogórków i innych jarzyn, podawanej na zimno, często z lodem; chłodnik*⟩: Wszyscy siedli i chołodziec litewski milczkiem żwawo jedli. *Mick. Tad. 95.* **2.** *hist.* Hetman Wielki **L.** ⟨*najwyższy dowódca sił zbrojnych Litwy w okresie przedrozbiorowym*⟩. **3.** Język **l. 4.** Kołduny **l-e** ⟨*rodzaj małych pierożków nadziewanych surowym mięsem z dodatkiem łoju, majeranku itp., podawanych po ugotowaniu na gorąco*⟩. **5.** Kuchnia **l-a.**

litografia l. barwna ⟨*technika i odbitka litografii wielobarwnej*⟩. **l.** rytowana ⟨*rodzaj techniki graficznej, stosowanej przy drukowaniu banknotów, znaczków pocztowych itp.*⟩.

litograficzny Farby **l-e** ⟨*stosowane w litografii*⟩. Kamień **l.** ⟨*gatunek wapienia, służy w litografii do reprodukcji tekstów lub obrazów*⟩.

litościwy l-e serce ⟨*współczujące; osoba litościwa*⟩: Jakieś litościwe serca odziały ją, obuły, nakarmiły. *Rudn. A. Niekoch. 103.* **l.** wzrok ⟨*wyrażający litość*⟩: Spojrzeć na kogo, na co litościwym wzrokiem. **l.** dla kogo: np. dla głodnych.

litość **1.** Głęboka, szczera, pobłażliwa **l.** **2.** **l.** dla kogo, dla czego lub względem kogo, czego: np. dla nieszczęśliwych, dla zwierząt. W dybach litości względem słabiusieńkich. *Żer. SPP.* **3.** **l.** nad kim, nad czym: np. nad nędzarzem. **4.** Zdjęty litością: Zdjęci litością poiliśmy biedaka gorącą herbatą. *Tokarz. Siedem. 97.* **5.** Bez litości ⟨*okrutnie, srogo*⟩: Mścił się bez litości. *Pięt. Wspól. 30.* **6.** Na **l.**, przez **l.**, na **l.** boską ⟨*wyrażenia wykrzyknikowe będące wyrazem żywszych uczuć, np. przestrachu, zgrozy itp.*⟩: Na litość boską, tylko proszę nic nie ruszać na moim biurku... Ja sam wszystko znajdę! *Kunc. Zagr. 13.* **7.** Przez **l.**, z litości (co zrobić): Pomógł mu tylko przez litość. Odwiedzał chorą z litości. **8.** Budzić, wzbudzać w kim **l.** **9.** Mieć **l.**, nie mieć litości nad kim: Bądź zdrów na wieki, bądź zdrów, mój jedyny! I niech zaginie pamięć tej godziny, w której nie miałeś litości nade mną. *Mick. Konrad 90.* **10.** Okazać komu **l.** **11.** Przejmować litością: Nędza moralna przejmuje nas często większą litością niż materialne ubóstwo. *SL.* **12.** Żebrać litości (u kogo). **13.** **l.** bierze, budzi się (na czyj widok), zdejmuje (kogo): Na widok tej bezmiernej boleści kobiecej zaczęła się budzić litość i jakby chęć niesienia pociechy. *Zap. G. Krzyż 121.*

litować się **1.** **l. się** nad kim, nad czym ⟨*odczuwać litość, współczuć komu lub czemu, użalać się nad kim, nad czym*⟩: Niewieścia to rzecz litować się nad rannymi, choćby nieprzyjaciółmi. *Sienk. Pot. I, 126.* Publiczność poczciwa litowała się nad nędzą tych biedaków. *Ptaś. Żak. 86. daw.* **2.** **l. się** czego: Nie budził mię, mojego litując się bolu. *Mick. SW.*

litr *posp.* Stawiać, przynieść itp. litra, pół litra ⟨*zamówić, zafundować, kupić litr, pół litra wódki*⟩: Chłopcy, stawiam litra po skończonej robocie. *Czesz. Pokol. 60.*

liturgiczny **l.** język ⟨*używany w liturgii*⟩. Księgi **l-e** ⟨*księgi zawierające przepisy dotyczące odprawiania obrzędów kościelnych*⟩. **l-a** melodia. Obrzędy **l-e**. Sprzęty, szaty **l-e**.

lity **1.** **l.** granit, kryształ; **l-a** skała ⟨*zbity(-a), twardy(-a)*⟩. **2.** *leśn.* **l.** las, lasek ⟨*zwarto rosnący*⟩: W najwyższych położeniach natrafiamy na drzewostany limbowe, limbowo-modrzewiowe, a nawet ponad górną granicą lasu na lite laski modrzewiowe. *Wierchy 1938, s. 79.* **3.** *daw.* **l-a** materia ⟨*przetykana złotymi nićmi, dziergana złotem; złotolita*⟩: Był on jednym z pierwszych kupców, prowadzących handel litych materii oraz galonów złotych i srebrnych. *Korzon Wewn. II, 166.* **4.** **l.** pas ⟨*tkany, przetykany złotymi nićmi*⟩: Woźny pas mu odwiązał, pas słucki, pas lity. *Mick. Tad. 35.* **5.** *daw.* Coś jest **l-e** ze złota, miedzi ⟨*coś jest lane, odlane ze złota, miedzi*⟩: Kraj to był arcypiękny [...] Stały bramy wspaniałe, arkady rozliczne, posągi z miedzi lite, słupy niebotyczne. *Zab. VIII/1, 1773, s. 10.*

lizać **1.** **l.** co: np. lody ⟨*liżąc jeść*⟩. **2.** **l.** czyje buty, stopy itp. ⟨*zabiegać pokornie o czyje względy, łaski, korzyć się przed kim, podlizywać się*⟩: Nie chcemy z nimi walczyć ani też nie mamy ochoty lizać im butów. *Fiedl. A. Biz. 24.* **3.** Palce, paluszki **l.** ⟨*zwrot wyrażający zachwyt w stosunku do czegoś bardzo udanego, świetnego, zwykle w odniesieniu do smacznego jedzenia*⟩: Zrobi się taki krem, że palce lizać! *Kunc. Dni 309.* **4.** *daw.* **l.** rany ⟨*kurować się z ran*⟩: Jeszcze Węgrzyn, jeszcze Włoch swoje rany liże. *Pot. SW.* **5.** **l.** kogo — po czym a. komu — co ⟨*muskać językiem*⟩: Pies liże pana po rękach a. panu ręce. *przen.* Fale liżą komu stopy: Wyszli tuż nad brzeg morza. Łagodne fale lizały im stopy. *Rudn. H. Spart. 245.* Ogień liże, płomienie liżą co ⟨*obejmuje, ogarnia, obejmują, ogarniają co; sięga, sięgają do czego*⟩.

lizać się **1.** **l. się** z ran ⟨*leczyć się z ran, goić rany*⟩: Przyniosłam szmat, chleba, kordiałów, maści, no i tak lizaliśmy się z ran. *Rodz. Lato 176.* **2.** *iron.* **l. się** z kim: a) ⟨*całować się z kim*⟩; b) *pogardl.* **l. się** komu ⟨*być w zażyłych stosunkach; prawić sobie komplementy, serdeczności; przypochlebiać się komu*⟩: Jako uczeń lizał się zawsze nauczycielom. *SL.*

liznąć **l.** czego ⟨*poznać co powierzchownie, zacząć co i nie skończyć*⟩: **l.** (trochę) nauki, ogłady, wiedzy.

lniany **1.** **l.** sznur, szpagat; **l-e** płótno; **l-a** odzież, serweta ⟨*z włókien lnu, z tkaniny lnianej*⟩. **2.** Siemię **l-e** ⟨*nasienie lnu*⟩. **3.** **l-e** włosy, warkocze, **l-a** czupryna itp. ⟨*włosy jasne jak len; jasne, blond włosy*⟩.

lniarski Przemysł **l.**

loch **l.** podziemny ⟨*podziemie*⟩: **l-y** podziemne zamku. **l.** więzienny ⟨*więzienie podziemne, kazamata*⟩. Wsadzić kogo do lochu ⟨*do więzienia*⟩.

loczek Grzywka w **l-i**. Zwinąć włosy w **l-i**.

lodowato **1.** **l.** zimny ⟨*bardzo zimny*⟩. **2.** *przen.* Przyjąć, traktować kogo **l.** ⟨*oziębłe*⟩.

lodowaty **1.** **l.** chłód, deszcz, wiatr; **l-a** woda ⟨*zimny(-a) jak lód*⟩. **2.** Cukier **l.** ⟨*duże, przezroczyste kryształy cukru, szczególnie trzcinowego; rodzaj cukierków*⟩. **3.** Góra **l-a** ⟨*lodowa*⟩. **4.** **l.** kwas octowy ⟨*związek chemiczny organiczny*⟩. **5.** **l.** oddech (mrozu). **6.** *przen.* **l-e** milczenie; **l.** spokój, wyraz: Na jej grzeczny ukłon lub pozdrowienie odpowiadano mruknięciem lub lodowatym milczeniem. *Zap. G. Kaśka 79.* Uśmiech wyniosłości otoczył mu usta, oczy nabrały lodowatego wyrazu. *Żer. Ludzie II, 110.* **7.** *przen.* Serce **l-e**: Patrz, jak to serce skrzepłe, lodowate, które już płakać i cierpieć przestało. *Słow. Poem. I, 17.* **8.** Zmierzyć kogo lodowatym wzrokiem.

lodowcowy *geol.* Epoka **l-a** a. lodowa ⟨*epoka geologiczna, w której lodowce pokrywały północne części Europy i Ameryki Północnej*⟩. Jezioro **l-e** ⟨*powstałe wskutek zatamowania potoku górskiego przez lodowiec*⟩.

lodowisko Sztuczne **l.** ⟨*zamrożone za pomocą sprężonego powietrza lub środków chemicznych*⟩.

lodowy **1.** Chłód, deszcz **l.**; *przestarz.* zimno **l-e** ⟨*lodowaty(-e)*⟩. **2.** Góry **l-e** ⟨*olbrzymie bryły lodu pływające po morzach*⟩. **3.** *geol.* Epoka **l-a** ⟨*lodowcowa*⟩. **4.** *sport.* Hokej **l.** ⟨*hokej grywany na lodowisku*⟩. **5.** Pokrywa **l-a**, powłoka **l-a** ⟨*z lodu*⟩. **6.** **l.** sopel, *przen.* **l.** uśmiech: Spotykając się nieraz na balu lub w teatrze, witali się z obojętnością i lodowym uśmiechem. *Zap. G. Dzień 11.*

logicznie Myśleć, rozumować **l.** ⟨*zgodnie z zasadami logiki, konsekwentnie*⟩.

logiczny 1. *jęz.* Akcent **l.** ⟨*akcent kładziony na wyrazie dla uwypuklenia jego treści, dla wyróżnienia go w zdaniu*⟩. **2.** **l-a** głowa; umysł **l.** ⟨*osoba zdolna, umysł zdolny do logicznego myślenia*⟩. **3.** *jęz.* Podmiot **l.** ⟨*podmiot w przypadku zależnym*⟩. Rozbiór **l.** zdania ⟨*rozbiór na części zdania*⟩. **4.** **l-e** rozumowanie; **l.** wniosek ⟨*zgodne(-y) z zasadami logiki*⟩. **5.** Coś się wiąże w logiczną całość: Wszystkie cztery punkty pracy wiążą się w jedną logiczną całość. *Jasien. Świt 39.*

logika 1. l. formalna ⟨*dział logiki, nauka zajmująca się formami rozumowania*⟩. **2. l.** matematyczna ⟨*logistyka*⟩. **3. l.** psychologiczna ⟨*zajmująca się psychologią poznania*⟩. **4. l.** faktów, wydarzeń ⟨*prawidłowość, konsekwencja faktów, wydarzeń*⟩. **5.** Rozwija się coś z żelazną logiką: Nie znam w życiu moim żadnej przypadkowości: wszystko rozwijało się w nim z jakąś nieubłaganą żelazną logiką. *Przybysz. Współ. I, 52.*

lok Sztuczne **l-i.** Złote **l-i** ⟨*koloru złota*⟩.

lokacyjny ⟨*dotyczący lokacji*⟩: Przywilej **l.**: Przy zakładaniu nowych miast Kazimierz, wydając przywileje lokacyjne, nakazywał, aby na wyprawę wojenną [...] wychodził sołtys z kopijnikiem na koniu. *Kąrzon Woj. I, 109.*

lokal 1. l. biurowy. Elegancki, obszerny, pierwszorzędny **l. 2.** Nocny **l.** ⟨*restauracja nocna*⟩. **3. l.** publiczny ⟨*do którego każdy może wejść, np. restauracja, kawiarnia itp.*⟩. **4. l.** redakcyjny; **l.** rozrywkowy; **l.** do wynajęcia. **5. l.** wyborczy. **6.** Nająć **l.** Wyrzucić kogo z lokalu. Zajmować **l.**

lokalizacja 1. l. budynku, zakładu przemysłowego (w mieście) ⟨*umiejscowienie*⟩. **2. l.** pożaru ⟨*niedopuszczenie do rozszerzenia się pożaru*⟩.

lokalizować l. pożar, wojnę, zarazę ⟨*ograniczać do określonego terenu, nie dopuszczać do rozszerzenia się*⟩.

lokalny 1. Burza **l-a** ⟨*występująca na ograniczonym obszarze*⟩. **2.** *szt.* Kolor **l.**, barwa **l-a** ⟨*naturalny kolor przedmiotu w przeciwieństwie do zmian zabarwienia zachodzących pod wpływem refleksów świetlnych*⟩: Każdy przedmiot w naturze ma swoją właściwą stałą barwę, którą w malarstwie nazywamy lokalną. *Witkiew. S. Szt. 282.* **3.** *psych.* Pamięć **l-a** ⟨*pamięć miejsca, rzeczy lub szczegółów związanych z miejscem*⟩. **4.** Sprawy **l-e** ⟨*miejscowe*⟩. **5.** Wiatr **l.** ⟨*wiejący na niewielkim obszarze*⟩. **6.** Wizja **l-a** ⟨*obejrzenie, oględziny czego na miejscu*⟩. **7.** Władze **l-e** ⟨*terenowe, miejscowe*⟩.

lokalowy Bywalec **l.** ⟨*osoba będąca częstym gościem w restauracjach, barach, kawiarniach itp.*⟩.

lokata 1. l. kapitału ⟨*umieszczenie kapitału w jakiejś instytucji finansowo-handlowej, nabycie jakiegoś przedmiotu, nieruchomości dla zabezpieczenia kapitału lub osiągnięcia zysków*⟩: Stolica zapewniała jej doskonałą lokatę kapitału w czynszowym budownictwie mieszkaniowym. *Warsz. Młod. 23.* **2.** Pierwsza, druga, trzecia itd., dalsza, końcowa **l.** ⟨*pierwsze itd. miejsce w klasyfikacji*⟩: Ukończył szkołę podchorążych z pierwszą lokatą.

lokator *pot.* Dziki **l.** ⟨*zajmujący lokal nieprawnie*⟩. Główny **l.**; **l.** domu. Lista lokatorów ⟨*spis lokatorów wywieszany zwykle w bramie*⟩. Ochrona lokatorów ⟨*prawo zabezpieczające interesy lokatorów*⟩.

lokomocja Środki lokomocji ⟨*urządzenia służące do przenoszenia się z miejsca na miejsce*⟩. Środki lokomocji lądowej, morskiej, powietrznej. Posługiwać się różnymi środkami lokomocji, używać różnych środków lokomocji.

lokować 1. l. kogo, co ⟨*umieszczać, rozmieszczać kogo, co, sadowić kogo*⟩: np. wojsko po kwaterach. Bez zapytania lokował otyłe cielsko w naczelnikowskim fotelu. *Past. Komuna 212.* **2. l.** kapitał, pieniądze itp. ⟨*zabezpieczać kapitał, pieniądze itp. na jakimś majątku, wkładać pieniądze w jakiś interes, do banku itp., aby osiągnąć zysk lub uniknąć straty*⟩: **l.** gotówkę w akcjach. **3.** *hist.* **l.** miasto, wieś ⟨*dokonywać lokacji miasta, wsi, nadawać przywilej lokacyjny*⟩.

lombardowy Kwit **l.**

lombrozowski l. typ ⟨*typ zbrodniczy, przestępczy*⟩.

lont Przyłożyć, zapalić **l.**

lord l. admirał ⟨*naczelny dowódca floty (angielskiej)*⟩. **l.** kanclerz ⟨*przewodniczący Izby Lordów, członek gabinetu*⟩. **l.** major ⟨*burmistrz Londynu i niektórych miast Anglii*⟩.

loretański 1. Domek **l.** ⟨*nazwa niektórych kapliczek Matki Boskiej*⟩. **2.** Dzwonek **l.** ⟨*według wierzeń katolickich: dzwonek poświęcony, którego dźwięk ma moc zażegnywania piorunów*⟩. **3.** Litania **l-a** ⟨*litania do Matki Boskiej*⟩.

lornetka l. polowa, teatralna. Oglądać, obserwować co, patrzeć na co, przyglądać się czemu przez lornetkę. Przykładać lornetkę do oczu.

los ● **1.** Dobry, gorzki, marny, nędzny, psi, smutny, szczęśliwy, świetny, wspólny, zły **l.** ⟨*dola, koleje życia*⟩. **2. l.** nieubłagany, okrutny, srogi, ślepy, zawistny ⟨*przeznaczenie, fatum*⟩. **3.** Przyszłe **l-y** czyje ⟨*przyszłość czyja*⟩. **l-y** państwa, wojny. **4.** Cios, dary, igraszka, ironia, (zmienne) koleje, przeciwności, uśmiech, zrządzenie, *rzad.* zdarzenie losu: Dziwnym losu zdarzeniem. *Żer. SPP.* **5.** Na **l.**, na **l.** szczęścia ⟨*licząc na szczęście, na szczęśliwy przypadek, na chybił trafił*⟩: Kochany Tadeuszku! piszę na los szczęścia i w wielkiej niepewności, czy cię list mój dojdzie. *Korz. J. Tad. 250.* Puścić co, oddać na **l.** szczęścia. **6.** Borykać się, walczyć z losem ⟨*z przeciwnościami*⟩. Buntować się przeciwko losowi. **7.** Być igraszką losu. Być wybrańcem, ulubieńcem losu. **8.** Doświadczyć, doznać zmiennych kolei losu (niełaski losu), tego samego losu. Dzielić z kim **l.** ⟨*dolę*⟩. Gotować komu (smutny) **l. 9.** Kusić, wyzywać **l. 10.** *pot.* A to **l.** z tym człowiekiem! ⟨*a to utrapienie, nieszczęście!*⟩. **11.** Mieć swój **l.** w ręku ⟨*swoją przyszłość, decydować o swej przyszłości*⟩. **12.** Narażać się na niepewny **l.** ⟨*na niepewną dolę, przyszłość*⟩. **13.** Nie uniknąć swego losu ⟨*swego przeznaczenia*⟩.

14. Poddać się, ulec losowi. **15.** (Po)dzielić czyj **l.**: Mieli dzielić los innych. *Sienk. SPP.* **16.** Pogodzić się z losem. Pokierować, zająć się czyim losem. Połączyć swój **l.** z czyim losem. Poprawić swój **l.** ⟨*swoją dolę*⟩. **17.** Powierzyć komu, złożyć w czyje ręce swój **l.** (swoje **l-y**) ⟨*swoją przyszłość*⟩. Pozostawić kogo, co swojemu (własnemu) losowi, na łasce losu; rzucić co na łaskę, na pastwę losu ⟨*pozostawić bez opieki, porzucić co*⟩: Ludność [...] uciekała z życiem tylko, rzucając mienie na łaskę losu. *Dyb. Siedem 79.* **18.** Przeklinać swój **l.** **19.** Rozporządzać czyim losem; rozstrzygać, stanowić o czyim (swoim) losie ⟨*decydować o czyich (swoich) sprawach, o czyjej (swojej) przyszłości*⟩. **20.** Ustalić swój **l.** ⟨*swój byt, swoją egzystencję*⟩. **21.** Zapewnić komu **l.** Zawiązać, zawiązywać komu **l.** ⟨*stać komu w życiu na przeszkodzie, uniemożliwić komu poprawę jego doli*⟩: Nie macie prawa dziecku losu zawiązywać... *Bron. J. Siostrz. 67.* **22.** Zaznawać jakiego losu: Powodziło jej się to kiepsko, to znów lepiej, zaznała różnego losu. *Dąbr. M. Noce III/1, 357.* **23.** Zostawić co losowi ⟨*przypadkowi, trafowi; naturalnemu biegowi rzeczy*⟩: Nie powziął żadnej decyzji, zostawił to losowi. **24.** **l.** jaki czeka kogo: Czeka go marny, smutny **l.** **25.** **l.** chciał, zdarzył, zrządził (że...) ⟨*przypadek, traf chciał; zdarzyło się, że...*⟩: **l.** chciał, że spotkałem go po kilku latach. **26.** **l.** czyj jest w czyim ręku ⟨*dola, szczęście, byt*⟩: Mój los jest w ręku twoim. *SW.* **27.** **l.** obdarzył kogo czym (np. talentem, urodą). **28.** **l.** się odwrócił ⟨*zmieniła się czyjaś dola, zmienił się bieg wydarzeń*⟩: Jeżeliby się kiedy los odwrócił [...] w nieszczęsnej się godzinie znajdziemy przy boku wnuka twego. *Słow. Agez. 158.* **29.** **l.** płata figle; **l.** prześladuje, ściga kogo ⟨*przeznaczenie, fatum*⟩: Dziwny los prześladował jednak marynarza — i ten statek rozbił się na skałach wyspy. *Cent. Wyspa 37.* **30.** **l.** jakiś spotyka kogo, przypada komu w udziale. **l.** sprzyja komu. **l.** uśmiechnął się do kogo ⟨*poszczęściło się komu; ktoś miał szczęście*⟩. **31.** **l-y** czyjeś się ważą ⟨*ważą się czyjeś sprawy; czyjaś przyszłość rozstrzyga się*⟩. **32.** *iron.* Wygląda lub przejmuje się czym tak, jakby dźwigał na sobie **l-y** świata ⟨*o kimś, kto się przesadnie przejmuje swoją rolą, przywiązuje nadmierną wagę do nałożonych na niego obowiązków*⟩.

● **33.** **l.** loteryjny a. loterii ⟨*bilet loterii*⟩: Ćwiartka losu. **34.** Ciągnąć, rzucać **l-y** o co ⟨*losować, rozstrzygać co przez losowanie*⟩. **35.** *przestarz.* Dostać co, wybrać kogo losem ⟨*przez losowanie*⟩: Wybierzcie z nich którego losem. *Słow. SW.* **36.** Trzymać (cały) **l.**, ćwierć, pół losu (loterii klasowej). **37.** *przestarz.* Trafić losem na co ⟨*trafić przypadkiem*⟩: Szczęśliwym losem trafiłem na ślad zaginionego. *SL.* **38.** Wygrać **l.**, wielki **l.** (na loterii) ⟨*wygrać (na loterii) dużą sumę pieniędzy; przenośnie o kimś, komu się nadspodziewanie dobrze powiodło, poszczęściło*⟩. **39.** *przestarz.* Zrobić **l.**, zrobić wielki, świetny **l.**: a) ⟨*zrobić karierę*⟩: Dobry chłopak, mógł los w świecie zrobić, bo miał zdatność i mógł się sposobić. *Bał. Poezje 148*; b) ⟨*zrobić dobrą partię, wyjść dobrze za mąż*⟩: Porzuciła trzech narzeczonych przez pychę i chciwość, ponieważ za każdym razem zdawało się jej, że zrobi lepszy los. *Prus Now. II, 25.* **40.** **l.** pada na kogo ⟨*kartka, gałka, kostka do losowania*⟩: Na najstarszego pada los, najstarszy w bój iść musi. *Staff L. Poezje II, 329.*

przysł. **41.** Losy ludzkie różnymi drogami chodzą ⟨*różne są koleje życia różnych ludzi, różnie się życie ludziom układa*⟩ (z W. Wasilewskiej).

lot **1.** **l.** bezsilnikowy, bojowy, ćwiczebny, operacyjny, pasażerski, patrolowy, próbny, rozpoznawczy, silnikowy, wyczynowy, wysokościowy, zwiadowczy (samolotu, szybowca). **2.** **l.** godowy ⟨*u owadów: lot, w czasie którego następuje zapłodnienie samicy*⟩. **3.** **l.** koszący ⟨*lot samolotu na wysokości 25 m nad terenem i jego pokryciem*⟩. **4.** **l.** międzyplanetarny (rakiety). **5.** **l.** nurkowy ⟨*z góry w dół*⟩. **6.** **l.** ślizgowy, szybowy ⟨*lot bierny na rozłożonych nieruchomo skrzydłach*⟩. **7.** **l.** żaglowy ⟨*w którym pilot wykorzystuje prądy wstępujące dla zachowania lub uzyskania wysokości*⟩. **8.** **l.** balonu, samolotu, rakiety. **9.** **l.** konia ⟨*szybki bieg*⟩: Od szybkiego lotu konia zapierał się oddech w ustach, ćmiło się w oczach i głowie. *Zmor. Podania 126.* **10.** **l.** piłki. **l.** pocisku; *przen.* **l.** myśli. **11.** **l.** skąd — dokąd: **l.** z Warszawy do Moskwy. **12.** Lotem błyskawicy, strzały, lotem ptaka, sokoła, orła itp.; *poet.* Lotem ptasim, sokolim, orlim itp. ⟨*bardzo szybko, momentalnie*⟩: Wieść o tym nieszczęściu rozeszła się po stolicy lotem strzały. *Orzesz. Na dnie I, 122.* Pomknąć lotem ptaka. **13.** W locie, *przestarz.* w **l.** ⟨*strzelać, trafiać ptactwo, zabić ptaka itp.*⟩: Dobrzy strzelcy z takich fuzji ptaka w lot trafiają. *Mick. Tad. 367.* **14.** W **l.** ⟨*natychmiast, w mgnieniu oka, co tchu*⟩: W lot to zrozumiał. *Par. Godz. 12.* W lot się zorientował w sytuacji. *Perz. Uczn. 92.* **15.** Z lotu ptaka ⟨*z góry, tak jak się widzi z góry*⟩: Sporządził Vogel widok Natolina z lotu ptaka. *Lorentz Natol. 190.* **16.** Krążyć, przecinać niebo lotem: W nieba błękicie jaskółki szybkim krążyły lotem. *Słow. Poem. I, 71.* Nietoperz przeciął bezszelestnym lotem ciemnoszafirowe niebo. *Jackiew. Jan 299.* **17.** Odbywać **l.**: Był to zapewne samolot pasażerski odbywający swój zwykły lot z Warszawy do Gdańska. *Brand. M. Dom 34.* **18.** *przen.* Obniżyć **l.** poetycki: Drugi okres twórczości Krasickiego, który obejmuje mniej znane utwory, odznacza się obniżeniem lotu poetyckiego. *Lib. Lit. IX, 301.* **19.** Zerwać się do lotu.

loteria **1.** **l.** fantowa, liczbowa, państwowa. **2.** Przegrać, wygrać na loterii (np. stawkę, większą sumę). **3.** Puścić co na loterię: Ja ci to puszczę na loterię; damy bilety po dwa reńskie. *Bał. Dziady 50.* **4.** Trzymać los, połówkę, ćwiartkę (losu) na loterii: Trzymał z Niestrzępem do spółki ćwiartkę na loterii. *Nałk. Z. Gran. 278.* **5.** Urządzić loterię. **6.** Wygrać los na loterii. *p.* los. **7.** Nóg, rąk itp. na loterii nie wygrałem, nie wygrałam itp. ⟨*utarte powiedzenie używane najczęściej wtedy, gdy się odmawia pójścia gdzieś, zrobienia, załatwienia czegoś itp.*⟩: Gwiżdżę na jego herbatę — rzekł Kotecki. — Nie wygrałem nóg na loterii, by je na obcych schodach niszczyć. *Krzywosz. Rusał. 109.*

loteryjka **l.** liczbowa, numerowa, obrazkowa. Grać w loteryjkę.

loteryjny Bilet **l.** Los **l.**

lotnictwo **l.** bombowe, cywilne, komunikacyjne, motorowe, myśliwskie, rozpoznawcze, spadochronowe, silnikowe, sportowe, szybowcowe, transportowe, wojskowe. Małe **l.** ⟨*modelarstwo lotnicze*⟩. Departament, szef lotnictwa.

lotniczy 1. Akrobacja **l-a** ⟨*wykonana samolotem*⟩. Alarm **l.** ⟨*uprzedzający o nalocie*⟩. **2.** Baza **l-a.** **3.** Bomba **l-a** ⟨*rodzaj bomby, przystosowanej do zrzucania z samolotu*⟩. **4.** Bombardowanie **l-e** ⟨*dokonywane przez samoloty*⟩. **5.** Desant **l.** ⟨*wykonany przez wojska lotnicze, desant z powietrza*⟩. **6.** Działko **l-e** ⟨*specjalne działko, stanowiące wyposażenie samolotu bojowego*⟩. **7.** Eskadra **l-a** ⟨*złożona z określonej liczby samolotów*⟩. **8.** Katastrofa **l-a** ⟨*powietrzna, samolotowa*⟩: Zginął w katastrofie lotniczej. *Prusz. Karabela 240.* **9.** Linia **l-a.** **10.** Mapa **l-a** ⟨*specjalna mapa do kontroli trasy lotu*⟩. **11.** Paliwo **l-e.** **12.** Poczta **l-a** ⟨*przesyłająca korespondencję i przesyłki samolotem*⟩. **13.** Port **l.** ⟨*lotnisko*⟩. **14.** Przemysł **l.** ⟨*produkujący samoloty*⟩. **15.** Silnik **l.** ⟨*przystosowany do samolotu*⟩. **16.** Wojska **l-e** ⟨*lotnictwo*⟩. **17.** Zdjęcie **l-e** ⟨*robione z samolotu*⟩.

lotnik Inżynier-**l.**: Chce zostać inżynierem-lotnikiem. *Prz. Sport. 66, 1950.*

lotnisko l. komunikacyjne, sportowe, szybowcowe, wojskowe. **l.** prowizoryczne.

lotny 1. Ciało **l-e**; **l.** olej; **l-a** substancja ⟨*w postaci gazowej*⟩; stan **l.** (ciała fizycznego) ⟨*gazowy*⟩: Przechodzić w stan **l.** (o cieczach). **2.** *sport.* **l.** finisz ⟨*oznaczone miejsce na trasie długodystansowego wyścigu kolarskiego, gdzie pierwszy przejeżdżający zawodnik otrzymuje nagrodę lub punkty, których suma decyduje o wygranej*⟩. **3.** **l-a** inteligencja, myśl, wyobraźnia; **l.** umysł ⟨*pełna(-y) polotu; bystra(-y)*⟩. **4.** **l-e** nogi ⟨*szybkie*⟩: Czoło chartów stanowił Chyc, pies barwy szarej, pręgowany jak zebra, mający wzrok bystry i nogi bardzo lotne. *Dygas. Now. VII, 87.* **5.** **l.** oddział ⟨*szybki, ruchliwy*⟩: Na ulicach lotne oddziały gwardii w kaskach. *Brand. K. Troja 66.* **6.** Rzut **l.** ⟨*odbicie piłki nogą przed spadnięciem jej na ziemię*⟩. **7.** **l.** piasek, **l-e** piaski ⟨*piasek stale zmieniający ukształtowanie powierzchni pod wpływem wiatru*⟩. **8.** *sport.* **l.** start ⟨*start polegający na tym, że zawodnik bierze rozpęd przed linią startową i mija ją już w pełnym biegu*⟩. **9.** *łow.* **l-a** zwierzyna ⟨*dzikie ptactwo*⟩.

loża 1. Boczna **l.**, **l.** parterowa; pierwszego, drugiego piętra. **2.** **l.** cyrkowa, sejmowa, teatralna. **3.** **l.** honorowa ⟨*przeznaczona dla wybitnych osobistości*⟩. **4.** **l.** masońska, wolnomularska ⟨*jednostka organizacyjna masonerii; miejsce jej zebrań*⟩. **5.** **l.** prasowa ⟨*przeznaczona dla dziennikarzy*⟩. **6.** **l.** rządowa ⟨*przeznaczona dla przedstawicieli rządu*⟩. **7.** Siedzieć w loży, zajmować lożę. **8.** Należeć do loży (masońskiej).

lód ● **1.** **l.** kopalny, naturalny, sztuczny. **2.** Suchy **l.** ⟨*sprasowany dwutlenek węgla utrzymujący niską temperaturę*⟩. **3.** Bloki, bryły, kawały, złomy lodu; igiełki, igły, kryształiki, kryształy lodu; pokrywa, powłoka, skorupa, szyba, tafla lodu; sople lodu: Zaspy śnieżne dosięgały tu okna i wyżej, długie sople lodu wisiały wokoło u okapu. *Dygas. Now. VIII, 252.* **4.** Kraina lodów ⟨*Arktyka*⟩. **5.** Jazda na lodzie ⟨*jazda na łyżwach, na ślizgawce*⟩. **6.** Potrawa, napój (mięso, masło, piwo itp.) z lodu ⟨*potrawa, napój, wydobyte, konserwowane przez przechowywanie w lodzie, na lodzie, w lodówce*⟩: Doskonałe masło było: twarde jak z lodu i ścisłe. *Bogusz. Kura 89.* **7.** *przen.* Zamki na lodzie ⟨*marzenia, projekty nie mające żadnych szans urzeczywistnienia się*⟩: Czas stanąć na twardym gruncie, stąpać po ziemi, trzeźwym być, wyrzec się baniek mydlanych, niebieskich migdałów, zamków na lodzie. *Jun. Wod. 66.* **8.** Jak po lodzie ⟨*bez przeszkód i trudności, łatwo*⟩: Egzamin poszedł jak po lodzie. *SL.* **9.** Jak lodu ⟨*mnóstwo, bardzo dużo (najczęściej o pieniądzach)*⟩: Mieć pieniędzy jak lodu. **10.** Zimny jak **l.** ⟨*bardzo zimny, lodowaty; przenośnie: całkowicie obojętny*⟩: Umył się w zimnej jak lód wodzie. *Prus Now. II, 241.* Na licu Edmunda żadnej nie było zmiany, równa obojętność, równie zimna jak lód grzeczność. *Korz. J. Wdow. 447.* **11.** Budować, rzadziej: stawiać zamki na lodzie, budować na lodzie ⟨*snuć marzenia, projekty nie mające żadnych szans urzeczywistnienia się, opierać się na niepewnych podstawach*⟩: Marzył jak młody zapaleniec o rozkosznym niebie w pożyciu ze swoją ulubioną, budował tysiące zamków na lodzie. *Sztyrm. Pow. I, 177.* **12.** Jechać, przejechać po lodzie (saniami). **13.** (Mieć) **l.** w duszy; **l.** (jest) w czyjej duszy: Za czułą miłość wzgardą mi odpłacasz [...] lód w twojej duszy, kiedy ja goreję. *Fredro A. Mąż. 206.* **14.** Obłożyć, okładać kogo lodem ⟨*robić komu okłady z lodu*⟩. **15.** Okrywać się; pokrywać się, ścinać się lodem (o rzece, jeziorze itp.). **16.** Przełamać (rzadziej: złamać), łamać, skruszyć, przebić (pierwsze) **l-y** (nieśmiałości, nieufności, obojętności itp.) ⟨*pokonać (pierwsze) trudności, zwłaszcza trudności w nawiązaniu z kimś bliższego kontaktu; przełamać nieśmiałość, nieufność, obojętność itp.*⟩: Po przełamaniu pierwszych lodów, ośmieliła się i nabrała wymowy. *Orzesz. Prow. 168.* **17.** Stanąć lodem (o rzece, potoku itp.). **18.** Ścinać krew lodem w żyłach ⟨*napełniać przerażeniem*⟩: Najdrobniejszy okruch, stopą idącej strącony [...] przerażał szmerem głośnym, podnosząc włosy na głowie, krew w żyłach lodem ścinając. *Gomul. Mieszczka 199.* **19.** Zamieniać się w sopel lodu ⟨*bardzo silnie marznąć*⟩: Czułem jak zamieniam się w sopel lodu. Najdotkliwiej marzłem w siedzenie. *Solski Wspom. I, 147.* **20.** Zostać, osiąść na lodzie ⟨*zostać pominiętym, pozbawionym czego, zostać z niczym; zostać, osiąść na koszu*⟩: Nie mogę wątpić, że ten Ludomir [...] głowę jej zawrócił i że ja z całą cierpliwością na lodzie osiędę. *Fredro A. Jow. 272.* **21.** Zostawić kogo a. co, osadzić kogo na lodzie ⟨*pozbawić kogo czegoś i pozostawić go samemu sobie w trudnej sytuacji; rzucić coś na pastwę losu, przestać się czym interesować*⟩: Synek ci wszystko do ostatniego grosza odebrał, zostawił cię na lodzie, na rezydencji u siebie. *Kaczk. Grób II, 144.* **22.** **l.** pęta, skuwa (rzeki), trzyma. **23.** **l-y** puściły, stajały, roztajały, stopniały, stopiły się; pękają, ruszają, spływają. **24.** *przen.* (Pierwsze) **l-y** (nieufność, nieśmiałość itp.) pękły, prysły ⟨*ustąpiła, została przełamana (początkowa) nieufność nieśmiałość, skrępowanie itp.*⟩: Poszliśmy razem do wioski, a ponieważ pękły pierwsze lody nieufności kapitana, zaprosiłem go na nocleg. *Grąb. Wspom. 33.*

● **25.** **l-y** cytrynowe, czekoladowe, malinowe, owocowe, pistacjowe, poziomkowe, śmietankowe itp. ⟨*zamrożona mieszanina śmietanki, soków owocowych, czekolady itp.*⟩. **l-y** włoskie. **l-y** na patyku. **26.** Jeść **l-y**. Kręcić **l-y**. *pot. środ.* Kupić sobie loda ⟨*kupić jedną porcję lodów, zwłaszcza „lizaka"*⟩.

przysł. **27.** Barbara po lodzie, Boże Narodzenie po wodzie; Barbara po wodzie, Boże Narodzenie po lodzie ⟨*jeżeli na św. Barbary (4 grudnia) jest mróz, to na Boże Narodzenie będzie deszcz i odwrotnie*⟩. **28.** Na ustach miód, a w sercu lód.

lśnić (się) 1. l. czym ⟨*błyszczeć, jaśnieć; świecić*⟩: **l.** metalem. Elektryczne lampy lśniły srebrnym, księżycowym światłem. *SPP.* **l.** potem: Ludzie rozebrani do pasa, pokryci lśniącym jak oliwa potem kręcili się przy piecach. *Kowalew. S. Droga 88.* **l.** bielą, białością, czystością, od czystości. **2. l.** jak brylant, srebro, szkło itp. **l.** jak lustro, jak zwierciadło. **3.** *daw.* **l.** kogo ⟨*olśniewać kogo*⟩: Wcale nie miał na myśli lśnienia mieszczańskiej dziewczyny wyostrzoną rozmową; sam czuł się w dziwnym usposobieniu, sam potrzebował otuchy. *Choj. Alkh. IV, 93.* **4. l. się** od czego: Ściany od kamieni i kruszcu lśniły się. *Mochn. SPP.* **5.** Lśni broń ⟨*błyszczy*⟩: W zamszowym futerale błysnęła lśniąca i połyskliwa broń. *Berent Próchno 248.* **6.** Lśni morze, tafla morza ⟨*daje blask, odbija światło*⟩: Za oknami lśniła całym przepychem modrego lazuru wielka tafla morza. *Dąbr. Ig. Zmierzchy 32.* **7.** Lśnią oczy, źrenice ⟨*błyszczą, jaśnieją, świecą*⟩: Tyle światła łamało się w jej źrenicach, tak były lśniące, promienne, że nie czarne, nie błękitne, ale diamentowe mi się zdały. *Żmich. Pam. 242.*

lu *posp.* lu kogo, co ⟨*okrzyk naśladujący uderzenie kogo lub czego*⟩: Chwyciłem kawał pręta żelaznego i lu go przez łeb. *Pięt. Młod. 116.*

lubczyk Zadawać lubczyku: Zadała ci ziółek, lubczyku, abyś o niej dniem i nocą myślał. *Jackiew. Jan. 120.*

lubić 1. l. kogo, co a. **l.** co robić. **2. l.** (kogo, co) niezmiernie, namiętnie, pasjami, szczerze; *pot.* strasznie, szalenie: Lubię pasjami jesień. *Słow. Listy I, 148.* **l.** dzieci, konie, kwiaty; miasto, wieś, towarzystwo, samotność, grę, muzykę, polowanie; kawę, kakao. **l.** pić, grać, polować; **l.** się śmiać, żartować. **3. l.** jakąś glebę, okolicę, warunki (o roślinach) ⟨*rosnąć najlepiej*⟩: Wierzba lubi miejsca wilgotne, fiołek lubi cień. *SW.* Olcha lubi okolice nadwodne. *SL.* **4. l.** kogo — za co: Chłopi go lubili za wesołość. *Krucz. SPP.* **5.** Co kto lubi ⟨*różne są gusty*⟩. **6. l.** kogo jak psy dziada (w ciasnej ulicy). *p.* pies.

lubić się 1. l. się z kim: Bardzośmy się z Jasią lubiły, wesoła była, śmieszka, dowcipna, cięta. *Kow. A. Rogat. 22.* **2. l. się** wzajemnie, nie **l. się** wzajemnie; nie **l. się** z sobą: Nie lubicie się wzajemnie, bo się nie znacie. *Bał. Burm. 95.* **3. l. się** jak pies z kotem ⟨*nie cierpieć się*⟩.

lubość Z lubością robić co: Z lubością wielką dotykał czarnej, lśniącej, miękkiej sierści konia i troskliwie oganiał muchy z jego szyi. *Makusz. Król 109.*

lubować się 1. l. się czym: Ich wdziękami się lubuję, ich okrągłość dłonią czuję. *Mick. Dziady 160.* Widział, że się koniem lubuje. *Bart. SPP.* **2. l. się** w czym: np. w muzyce, w starych książkach, w zbytku.

lucyferek a. **lucyperek** *przysł.* Przed ślubem aniołek, po ślubie lucyperek.

lud 1. *daw.* **l.** herbowy ⟨*szlachta*⟩. **2. l-y** koczownicze, pierwotne ⟨*plemiona*⟩. **3.** *przestarz.* **l.** miejski ⟨*mieszczanie*⟩. **4. l.** osiadły. **5.** *daw.* **l.** pospolity ⟨*warstwy nieuprzywilejowane; pospólstwo, gmin*⟩. **6. l.** pracujący ⟨*ludzie pracy*⟩: W Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej władza należy do ludu pracującego miast i wsi. *Konst. PRL 257.* **7. l.** rolniczy ⟨*ludzie zajmujący się uprawą roli*⟩. **8. l.** rzemieślniczy ⟨*rzemieślnicy*⟩. **9. l.** uciśniony. **10.** *przestarz.* **l.** wiejski, rolny ⟨*chłopi*⟩. **11. l-y** wschodnie a. Wschodu ⟨*narody, narodowości*⟩. **12. l.** wybrany ⟨*naród żydowski, Żydzi*⟩. **13.** *daw.* **l.** zbrojny ⟨*ludzie uzbrojeni, żołnierze*⟩. **14.** Zabawa w czarnego luda ⟨*gra dziecięca*⟩. **15.** Bawić się w czarnego luda. **16.** Dziecko ludu. Głos ludu. Język ludu ⟨*gwara*⟩. **17.** Morze, mrowie, tłumy ludu, *przestarz.* gwałt luda ⟨*wielkie masy ludzi*⟩: Tłumy ludu wyległy na ulicę. - Zgłupiałem w dziedzińcu na pierwszym już kroku ujrzawszy niedźwiedzia, a tuż, tuż przy boku! a za nim gwałt luda. *Pol Przyg. 12.* **18.** Obyczaje, pieśni ludu ⟨*ludowe*⟩. **19.** (Wielka) wędrówka ludów. Władza ludu. Wola ludu. Wybrańcy ludu. **20.** Wywodzić się z ludu ⟨*pochodzić z rodziny robotniczej lub chłopskiej*⟩.

ludek *lekcew.* lub *żart.* **l.** miejski ⟨*mieszczanie*⟩: Nawykał naród szlachecki i ludek miejski, szczególniej i kobiety, do książki. *Brück. Kult. II, 254.*

ludnościowy Grupa **l-a.** Ruch **l.** Struktura **l-a** (kraju).

ludność 1. l. cywilna. **2. l.** kolorowa; tubylcza. **3. l.** miejska, wiejska. **3.** Spis ludności. **4. l.** manifestuje (na rzecz pokoju); wylega, wyległa (z domów na ulice): Ludność wyległa z domów, aby przyjrzeć się widowisku. *Wikt. Papież 320.*

ludowy 1. Armia **L-a** (AL). Demokracja **l-a** *p.* demokracja. **2.** Dom **l.** ⟨*wiejski dom kultury*⟩. **3.** Gwardia **L-a** (GL). **4.** Muzyka, sztuka **l-a**; **l-e** pieśni, podania, obrzędy itp. ⟨*o pierwiastkach folklorystycznych*⟩. **5.** *przestarz.* Nauczyciel **l.** ⟨*nauczyciel szkoły początkowej*⟩. **6. l-a** Ojczyzna: Manifest Lipcowy postawił przed narodem polskim zadanie zbudowania nowej, ludowej Ojczyzny, w której rządzić będą ludzie pracy. *Barb. Nauka 131.* **7.** Polska Rzeczpospolita Ludowa (PRL), *skr.* Polska Ludowa. **8.** Ruch **l.** ⟨*ruch chłopski*⟩. **9.** Strój **l.**, taniec **l.** ⟨*chłopski*⟩. **10.** *przestarz.* Szkoła **l-a** ⟨*szkoła początkowa, dziś: podstawowa*⟩. **11.** Trybun **l.**: [Rzymscy] trybunowie ludowi występowali jako przedstawiciele i obrońcy plebsu. *Hist. star. 165.* **12.** Władza **l-a.**

ludzie *por.* człowiek **1.** Niepodobny do ludzi ⟨*nie taki jak inni; dziwak, oryginał*⟩. Nie do ludzi ⟨*nie przystosowany do sytuacji, nieudolny, do niczego*⟩: Wychowali niezdary — stworzenia [...] ludzkie nie do ludzi. *Żmich. Listy 22.* **2.** Ciżba, gromada, tłum; mrowie, siła; morze itp. ludzi ⟨*wielka liczba, masa*⟩: Po głównych ulicach przewalają się tłumy ludzi. **3.** *książk.* Zbrojni **l.** ⟨*wojsko*⟩: Cesarz zobowiązał się dostawić królowi polskiemu zbrojnych ludzi. *Lel. Polska II, 46.* **4.** Jak u ludzi ⟨*tak jak powinno być, po ludzku, porządnie*⟩. **5. l.** dobrej woli ⟨*uczciwi, szczerzy, mający szczere intencje, zamiary w stosunku do czego*⟩. **6. l.** nauki, teatru itp. ⟨*naukowcy, znawcy spraw teatralnych itp.*⟩. **7. l.** pracy ⟨*warstwa społeczeństwa utrzymująca się z pracy zarobkowej*⟩:

Ucieszyła się, że ma tak wiele życzliwych serc, tak wiele przyjaznych dłoni, taką wielką rodzinę ludzi pracy. *Was. W. Pok. 34.* **8.** Nieszczęścia, wypadki chodzą po ludziach ⟨*nieszczęścia, wypadki itp. zwykle spadają na człowieka, zdarzają się w środowisku ludzkim*⟩. **9.** Uciekać od ludzi ⟨*stronić od towarzystwa; szukać samotności*⟩: Od pewnego czasu uciekał od ludzi, z żoną pokazywał się coraz rzadziej, gonił za samotnością. *Choj. Alkh. IV, 161.* **10.** *pot.* Żyć, mieszkać itp. jak **l.** ⟨*żyć, mieszkać dostatnio, zamożnie, porządnie*⟩.

przysł. **11.** Jak my ludziom, tak ludzie nam.

ludziska *przysł.* Są ludzie i ludziska ⟨*ludzie bywają różni; dobrzy i źli, mądrzy i głupi itp.*⟩.

ludzki 1. l. dla kogo, względem kogo: np. dla podwładnych. **2.** Człowiek **l.**, serce **l-e** ⟨*dobry(-e); litościwy(-e)*⟩. **3.** *daw.* **l-a** droga, kuchnia ⟨*przeznaczona dla służby*⟩. **4. l-e** gadanie ⟨*komentarze ludzi; to, co ludzie powiedzą o czymś*⟩: Mniejsza o ludzkie gadanie, nigdy nie dbałem bardzo o pochwały świata. *Mick. Tad. 176.* **5. l-e** mieszkanie, odzienie; **l-e** warunki czego (np. pracy), **l.** stan czego ⟨*takie jak u ludzi, normalne, przyzwoite*⟩: Może zająć się domem, który przecież pochłania tyle trudu, zwłaszcza gdy ktoś chce utrzymywać go w ludzkim stanie. *Braun Lewanty 91.* **6.** *książk.* Okolica, puszcza itp. nie tknięta ludzką stopą ⟨*dzika, pierwotna*⟩. **7.** Rozum **l. 8.** *książk.* Ród **l.** ⟨*ludzkość, daw. rodzaj ludzki*⟩. **9.** Rzecz **l-a** ⟨*właściwa człowiekowi, zgodna z naturą ludzką*⟩: Zakochała się w tobie na śmierć i życie. Rzecz dziewczyńska, rzecz ludzka. *Żer. Przedw. 249.* **10.** *przestarz.* **l.** towar ⟨*niewolnicy wystawieni na sprzedaż*⟩. **11.** Po ludzku: a) ⟨*w sposób właściwy człowiekowi, ludziom, przychylnie, łagodnie*⟩: Pomówić, rozmówić się z kim, zagadać do kogo po ludzku; b) ⟨*jak należy, jak powinno być; porządnie, należycie*⟩: Ubierać się, mieszkać po ludzku; c) ⟨*przyzwoicie, dobrze, fachowo*⟩: Od śmierci starego Kuźmy kowala nikt konia po ludzku nie podkuje. *Choj. Alkh. IV, 76.* **12.** Być wyzutym z ludzkich uczuć: Musiałem być bezwzględny, po prostu brutalny, wyzuty pozornie z ludzkich uczuć. *Morc. Inż. 142.* **13.** Oko **l-e** nie widziało, ucho **l-e** nie słyszało ⟨*nikt nie widział, nikt nie słyszał*⟩: Przyjdź do sadu wieczorem, tylko żeby cię ludzkie oko nie widziało. *Goj. Dwoje 85.* Pojechała do Warszawy i tak kędyś zginęła, że ani ucho ludzkie nigdy już o niej nie słyszało. *Orzesz. Z różnych I, 306.* **14.** Przechodzi **l-e** pojęcie, wyobrażenie ⟨*jest trudne do zrozumienia, niezwykłe, kłopotliwe*⟩: Co ten chłopak wyrabia, to przechodzi **l-e** pojęcie.

lufa 1. l. armatnia, karabinowa; **l.** rewolweru. **2.** Pod lufą, pod lufami (prowadzić, popędzić itp. kogo) ⟨*prowadzić kogo, trzymając broń nastawioną do strzału, pod groźbą strzałów*⟩: Pod lufami popędzili go pod ścianę i kazali mu tam stanąć i podnieść ręce w górę. *Pięt. Wspól. 17.* **3.** Pod lufę (wyjść, nasunąć się itp.) ⟨*znaleźć się na odległość strzału*⟩: Ukryci w nocnej pomroce strzelcy walili do każdego nasuwającego im się pod lufę. *Fiedl. A. Biz. 38.* **4.** Przymierzyć, przystawić komu lufę do łba (do głowy) ⟨*zagrozić komu zastrzeleniem; zastrzelić kogo*⟩: Niech kto bieży, do łba mu lufę przymierzy i skończy ciała męczarnie. *Słow. Sen 266.* **5.** *przestarz.* Dostać lufę ⟨*w gwarze uczniowskiej: dostać zły stopień, dwójkę lub jedynkę*⟩.

luft 1. *żart.* lub *reg.* Świeży **l.** ⟨*powietrze*⟩: Iść do lasu, wyjechać na świeży **l. 2.** *pot.* Do luftu ⟨*nic nie warte, do niczego, do chrzanu, do kitu*⟩: Interes, robota do luftu.

luka 1. l. towarowa *mors.* ⟨*luk*⟩: Idę dalej, schodzę na tył okrętu [...] żelazna podłoga, luka towarowa obetkana brezentem. *Unil. Pam. 13.* **2. l-i** wykształcenia ⟨*braki*⟩. **3. l-i** a. **l.** w czym: **l-i** w szeregach, w tekście, w wiadomościach; **l.** w rozumowaniu.

lukrecja Słodki, nudny, ckliwy itp. jak **l.**: To mi poezja! poezja prawdy, poezja rzeczywistości, a nie chorowite banialuki, ckliwe i nudne jak lukrecja... *Siem. L. Brodz. 95.*

lukrowany 1. Piernik, tort **l. 2.** *przen.* **l-a** grzeczność, uprzejmość ⟨*powierzchowna, pozorna*⟩.

luksus 1. Niebywały, nadzwyczajny **l. 2. l.** czego a. w czym: np. **l.** apartamentów; urządzenia a. w urządzeniu czego. Pozwolić sobie na **l.** czego: Przed budką sodową i tandetnymi słodyczami młodzi ludzie pozwalają sobie na luksus dwu szklanek syczącego płynu i kilku karmelków. *Unił. Dwadz. 115.*

luksusowy 1. l-a bielizna; **l-e** obuwie ⟨*wykwintna(-e)*⟩. **2. l-e** meble ⟨*wykonane z kosztownych materiałów*⟩. **3. l-a** kamienica, willa ⟨*urządzona z przepychem*⟩. **4.** Przemysł **l.** ⟨*wytwarzający przedmioty zbytku*⟩. **5. l.** wydanie (książki) ⟨*na papierze najwyższej klasy, w kosztownej oprawie*⟩.

lukullusowy l-a uczta, biesiada, **l.** obiad itp. ⟨*wystawna(-y)*⟩: Przychodząc tu, nie spodziewałem się kolacji, a trafiłem na lukullusową ucztę. *Weys. Józ. Żywot 69.*

lulu *dziec., pieszcz.* lub *żart.* Iść, pójść **l.** ⟨*iść, pójść spać*⟩.

lunatyk Poruszać się jak **l.**

lunąć 1. l. kogo — czym ⟨*uderzyć mocno — czym*⟩: np. **l.** konia batem. **2.** *wulg.* **l.** kogo w co ⟨*mocno uderzyć*⟩: Chwycił Połańca za gardło [...] i po chamsku lunął go w szczękę. *Wikt. Wierzby I, 203.* **3. l.** (bez dopeł.) lub **l.** czym ⟨*polać się obficie*⟩: Deszcz lunął (jak z cebra). Nagle lunął strumień deszczu. *Oss. SW.* Ciąłem [...] wrząca krew z cielska lunęła potokiem. *Pług Zagon III, 76.* *przen.*: [Huragan] deszczem piasku z góry lunął. *Mick. Wiersze 245.* Naraz zabłysły szable i ulewa strzał lunęła na spokojnych mieszkańców. *Sienk. Wołod. II, 32.*

lupa 1. Patrzeć przez lupę. Wziąć co pod lupę ⟨*oglądać co za pomocą lupy*⟩. **2.** *przen.* ⟨*rozpatrywać co bardzo dokładnie, drobiazgowo; analizować*⟩: Oto mamy przed sobą niewielki reportaż [...] Spróbujmy wziąć go pod lupę. *Twórcz. 2, 1954, s. 188.*

lura Herbaciana **l.** ⟨*bardzo słaba herbata*⟩. Pić lurę ⟨*słabą herbatę; liche wino, piwo itp.*⟩.

lusterko 1. l. dentystyczne, lekarskie, **l.** kieszonkowe, ręczne. **2.** Przeglądać się w lusterku. Wpatrywać się w **l.**

lustr *przestarz.* **1.** **l.** dworski ⟨*polor, ogłada*⟩: Nie nabrał jeszcze dworskiego szyrmu ani lustru. *Chodz. Pisma I, 377.* **2.** **l.** mebli ⟨*połysk*⟩. **3.** **l.** oręża ⟨*blask, połysk*⟩. **4.** Przydać czemu **l.**, tracić **l.**: Oczy jego, tak do niedawna żarliwe, traciły lustr, zachodząc bielmem udręki. *Berent Diog. 65.*

lustracja **1.** Dokładna, ścisła **l.** czego ⟨*przegląd, kontrola*⟩. **2.** Przeprowadzić, zrobić lustrację czego: Przed południem inżynier przeprowadził lustrację robót. *Pytl. Listy 35.*

lustralny Obrzęd **l.** ⟨*obrzęd oczyszczający*⟩. Woda **l-a.**

lustro **1.** **l.** stojące, wiszące; weneckie. **2.** **l.** wklęsłe, wypukłe. **3.** Szafa, bieliźniarka z lustrem. **4.** **l.** wody, rzeki, jeziora itp. ⟨*powierzchnia wody*⟩. **5.** Lśnić jak **l.**: Podłoga w pokoju [...] lśniła jak lustro. *Breza Uczta 82.* **6.** Pić do lustra ⟨*pić samemu, bez towarzystwa*⟩: Był pijusem sakramenckim; alkoholikiem na cicho, na samotno, po kryjomu, w domu, do lustra. *Zeg. Zmory 233.* **7.** Poprawiać włosy, suknię itp. w lustrze lub przed lustrem. **8.** Przeglądać się w lustrze.

lustrować **1.** **l.** kogo — czym ⟨*przyglądać się komu uważnie, mierzyć od stóp do głów*⟩: Krytycznym okiem lustrował stojącego przed nim chłopaka. *Worosz. Mazur 10.* **2.** *przestarz.* **l.** wojsko ⟨*robić przegląd*⟩: Po dwakroć lustrował wojsko: każda chorągiew składała się z dziewięciu towarzystwa i tyluż pocztowych. *Niemc. Sieciech. 39.*

lustrzany **1.** *fot.* Kamera **l-a**, aparat **l.** ⟨*pot. lustrzanka: aparat fotograficzny z wmontowanym w kamerę zwierciadłem*⟩. **2.** Sala **l-a** ⟨*z lustrami w ścianach*⟩. **3.** **l-a** szafa ⟨*z lustrem*⟩: Mało mebli [...] gotowalnia pod oknem, lustrzana szafa i zwierciadło nad marmurowym kominkiem. *Żer. Uroda 79.* **4.** *przen.* ⟨*odbijający światło jak lustro; błyszczący*⟩: **l-a** fala, **l-a** tafla (podłogi, jeziora).

luterański Kościół **l.**, wyznanie **l-e.**

luterski **l-e** psalmy, l-a wiara ⟨*ewangelickie(-a)*⟩.

lutniczy ⟨*dotyczący instrumentów muzycznych strunowych*⟩: Pracownia **l-a**, studia **l-e**. Muzeum **l-e**. Sztuka **l-a** ⟨*sztuka budowy instrumentów strunowych*⟩.

I luty *przysł.* **1.** Gdy mróz w lutym ostro trzyma, tedy jest niedługa zima. **2.** Luty, gdy wiatrów i mrozów nie daje, prowadzi rok słotny i nieurodzaje. **3.** Na luty wdziej dobre buty (Spyta cię luty, czy masz dobre buty).

II luty *daw.* dziś *książk.* **1.** **l.** wiatr, wicher ⟨*zimny, mroźny*⟩. **2.** **l-a** zima ⟨*ostra, mroźna*⟩. **3.** **l.** zwierz ⟨*dziki*⟩.

luz *pot.* **1.** **l-y** budżetowe ⟨*sumy pozostałe, nie wydatkowane na skutek zmian lub oszczędności w budżecie*⟩. **2.** **l.** ⟨*wolna przestrzeń, wolne miejsce*⟩: Jest gdzie **l.**, nie ma luzu; mieć **l.**, mieć w czym **l.**, zrobić gdzie trochę (więcej) luzu. Jest jeszcze dużo luzu w tramwaju na przednim pomoście. Klucz nie obraca się, bo nie ma luzu. - Ileż to zamiarów miała, by tę izbę dobrać, by większy luz w domu mieć. *Goj. Ziemia 126.* Usuń kwiaty, zrób trochę luzu na parapecie. **3.** Luzem: a) ⟨*wolno, nie w zaprzęgu*⟩: Prowadzić konie luzem. Źrebak biegnie luzem przy wozie; b) ⟨*nie trzymając się grupy*⟩: Basia, jako najmłodsza, biegła luzem, to zapędzając się nadto naprzód, to zatrzymując się przed bazarami. *Sienk. Wołod. I, 143*; c) ⟨*o produktach: bez opakowania*⟩: Dostarczać ziemniaki do punktu skupu luzem; d) ⟨*o pieniądzach: nie w portmonetce, nie w portfelu*⟩: Mieć, nosić pieniądze luzem w kieszeni; wetknąć pieniądze do kieszeni luzem. **4.** *techn.* Chodzić na luzie ⟨*o motorze: mieć bieg jałowy*⟩: Przenośnik już stoi, a motor idzie na luzie. *Kowalew. M. Kamp. 30.*

luzować **1.** **l.** kogo ⟨*zastępować, zmieniać kogo*⟩: **l.** oddział, wartę, zmianę (robotników). **2.** **l.** co ⟨*puszczać luzem, zmniejszać naprężenie, napięcie, puszczać wolno, swobodnie*⟩: np. **l.** hamulce, linę.

luźny **1.** *karc.* **l-e** asy ⟨*nie podparte kolorem*⟩. **2.** **l-e** buty, ubranie ⟨*nie obcisłe, wygodne; obszerne*⟩. **3.** **l-e** epizody, notatki, wiadomości ⟨*nie wiążące się w całość*⟩. **4.** **l-e** kartki papieru ⟨*nie połączone*⟩. **5.** *daw.* **l-a** kobieta, **l-e** obyczaje ⟨*rozwiązła(-e)*⟩. **6.** **l-e** konie ⟨*nie zaprzężone*⟩. **7.** *daw.* Ludzie **l-i** ⟨*w okresie feudalizmu: o chłopach nie mających stałego miejsca zamieszkania, wychodzących z majątku pańskiego bez listu zwalniającego; o ludziach nie mających uznanych źródeł zarobkowania*⟩: Już od kilku dni wałęsał się Pietrek po gospodach i austeriach, gdzie gromadzili się ludzie luźni, wszelkiego rodzaju wędrowni rzemieślnicy, podejrzani o włóczęgostwo hultaje. *Dobrow. S. Warsz. 33.* **8.** *lit.* **l.** motyw ⟨*w utworze literackim: motyw nie należący do fabuły*⟩. **9.** *daw.* **l.** pachołek ⟨*posługujący towarzyszowi chorągwi*⟩. **10.** **l.** przedział (w pociągu) ⟨*nie zajęty, mający wiele miejsc wolnych*⟩. **11.** *geol.* **l-a** skała ⟨*słabo spojona*⟩. **12.** Zabudowa **l-a** ⟨*o budynkach wolno stojących*⟩: Projektował dzielnice o zabudowie luźnej. *Szwank. Warsz. 280.* **13.** Mieć **l.** związek z czym ⟨*wiązać się z czym pośrednio, niezbyt ściśle*⟩: Większe znaczenie przywiązywali do wykładów, luźny mających związek ze światem interesów. *Krzywosz. Życie 20.*

lwi **1.** **l-a** część ⟨*znacznie większa część*⟩: Jako młodsza i zdrowsza, musiała wziąć na barki lwią część roboty. *Żer. Rzeka 153.* **2.** **l-a** grzywa ⟨*bujne, zmierzwione włosy*⟩: Wleciał jak burza, młody, buńczuczny chłopak o płowej, lwiej grzywie i orlim profilu. *Reym. Now. V, 48.* **3.** **l-a** jaskinia ⟨*miejsce, gdzie ktoś groźny, niebezpieczny jest u siebie; jest całkowitym panem sytuacji*⟩: W takiej chwili Kazimierz wybrał się do miasta X, niby do lwiej jaskini. *Prus Dzieci 192.* **4.** *bot.* **l-a** paszcza ⟨*roślina hodowana w Polsce jako roślina ozdobna*⟩. **5.** **l-a** paszcza, **l-a** paszczęka ⟨*sytuacja, w której grozi bezpośrednie niebezpieczeństwo ze strony jakiejś siły wrogiej porównywanej do lwa*⟩: Nie o zdobyczy już myśleli, ale o tym jeno, by ze lwiej paszczęki głowy całe do domowych pieleszy unieść. *Sienk. Pot. VI, 210.* **6.** **l.** pazur ⟨*wielki talent dający się dostrzec w jakimś szczególe*⟩: Lwi pazur [Tuwima] znać prawie w każdym utworze. *Rocz. Lit. 1936, s. 19.* **7.** **l-e** serce ⟨*wielkie męstwo, wielka odwaga*⟩: Otaczała go sława starego wojownika. Bohater o lwim sercu. *Par. Troj. 17.* **8. l-a** siła, **l-a** odwaga, **l-a** furia itp. ⟨*wielka siła, odwaga itp.*⟩: Jakiego diabła ma się obawiać pan kanclerz? on ma lwią siłę, my wszyscy pod jego rozkazami. *Rzew. H. Zamek 409.* **9. l-e** susy ⟨*wielkie susy*⟩: Sławne były jego lwie susy z jednego pociągu do drugiego w biegu. *Żer. Wspom. 35.*

lwica 1. l. salonowa ⟨*kobieta światowa mająca pretensje do brylowania w salonach*⟩: Mogą nas zmylić jej pozory salonowej lwicy, otoczonej, uwielbianej, pewnej siebie. *Boy Flirt V, 187.* **2.** Rzucić się jak podrażniona **l.**: Gdybym miała tę siłę, rzuciłabym się jak podrażniona lwica na ciebie i na tę twoją kochankę. *Bełc. Król 328.* **3. l.** się w niej budzi ⟨*staje się odważna*⟩: Pierwszy raz w życiu w pani Stawskiej obudziła się lwica. Podniosła głowę, oczy jej błysnęły i odpowiedziała twardym tonem. *Prus Lalka III, 121.*

lżej *por.* lekko **1. l.** komu na duszy, na sercu: Ile razy o takiej przyszłości myślę, to mi lżej na sercu. *Słow. Listy I, 153.* **2. l.** chory.

lżejszy *p.* lekki. Najlżejsza wzmianka o czym: Przy najlżejszej wzmiance o interesach zwykła była dostawać migreny. *Orzesz. Eli II, 190.* Kobieta lżejszych obyczajów: Cieszyły się dużym powodzeniem po knajpach, do których uczęszczali wyłącznie mężczyźni, a kobiety tylko lżejszych obyczajów. *Warsz. młod. 155.*

lżywy *przestarz.* **l-e** słowa ⟨*obelżywe; wymysły*⟩.

Ł

łabędzi 1. Puch **ł.**; **ł-a** szyja ⟨*biała i kształtna*⟩. **2. ł.** śpiew, **ł-a** pieśń ⟨*przenośnie: o ostatnim dziele autora lub dziele kończącym jakiś okres historyczny (od legendarnej przedśmiertnej pieśni łabędzia)*⟩: Poemat jego [Dantego] jest łabędzim śpiewem średnich wieków. *Tyg. Ilustr. 47, 1899.*

łach ł-y pod pachy (brać) ⟨*zabierać z sobą swoje rzeczy (żeby wyjść), przenieść się gdzie*⟩: Łachy pod pachy i marsz do kwatery. *Prus To i owo 150.*

łachman 1. Brudny, podarty **ł. 2.** Chodzić w łachmanach. **3.** Nosić **ł-y. 4.** Okrywać się łachmanem: Okryta była łachmanem, w jednej ręce trzymała kij, drugą wyciągnęła przed siebie. *Makusz. O dwóch 114.* **5.** *przen.* **ł.** ludzki ⟨*pogardliwie o człowieku wyniszczonym fizycznie albo nędznym moralnie*⟩: Ubóstwiająca go niegdyś młoda żona dziś kocha go zarazem i nienawidzi, to napełnia ją tkliwe współczucie, to bunt młodości przykutej do tego łachmana ludzkiego. *Boy Flirt IX, 118.*

łaciaty ł-a krowa, **ł.** pies, kot ⟨*niejednolitej maści, mający sierść w plamy (łaty) różnego koloru*⟩. Koń **ł.** ⟨*o maści konia: srokaty*⟩.

łacina 1. ł. klasyczna. **2. ł.** kuchenna, kulinarna ⟨*niepoprawna, kiepska*⟩. **3. ł.** ludowa ⟨*którą się posługiwali mieszkańcy prowincji rzymskich i lud rzymski; historyczna podstawa języków romańskich*⟩. **4.** *żart.* **ł.** myśliwska ⟨*blaga myśliwych*⟩. **5.** Mówić, pisać po łacinie. **6.** *pot. żart.* Wyrażać się po łacinie ⟨*używać wyrazów obelżywych, kląć*⟩.

łaciński 1. Ameryka **ł-a** ⟨*państwa środkowej i Południowej Ameryki*⟩. **2. ł-a** cywilizacja, kultura ⟨*kultura, cywilizacja oparta na starożytnej kulturze rzymskiej (i greckiej)*⟩. **3.** Gramatyka **ł-a** ⟨*języka łacińskiego*⟩. **4.** Język **ł.** ⟨*łacina*⟩. **5.** Krzyż **ł.** ⟨*mający krótsze ramiona umieszczone prostopadle w stosunku do osi podłużnej; rzymskokatolicki*⟩. **6. ł.** obrządek ⟨*obrządek rzymskokatolicki*⟩. **7. ł-e** pismo, **ł.** alfabet ⟨*alfabet wprowadzony przez Rzymian, używany w wielu krajach*⟩. **8.** *żegl.* Żagiel **ł.** ⟨*żagiel skośny, rozpostarty na drzewcu biegnącym po jego przekątnej z dołu od masztu do górnego rogu żagla; żagiel pręgowy, rozprzowy*⟩.

ład 1. Bez ładu, bez ładu i składu; ani ładu, ani składu; ni ładu, ni składu ⟨*nieporządnie, byle jak, bezładnie*⟩: Książki leżą bez ładu. Myśli plączą się bez ładu. Gościńcem szerokim [...] ciągnął królewski orszak. Ot, tak kupą. Bez ładu i składu. *Wikt. Papież 15.* Tenory, basy, barytony — ten do Sasa, ów do Lasa, ani ładu, ani składu... *Hertz B. Bajki 241.* **2.** Na jakiś **ł.** ⟨*na jakiś sposób, według jakiejś metody*⟩: Przybrani byli na francuski ład. *Sienk. SPP.* **3.** Cofać się, cofnąć się, wycof(yw)ać się w ładzie: Cała potęga prócz pospolitego ruszenia pozostała nienaruszona i cofnęła się w dobrym ładzie w dół kraju. *Sienk. Pot. VI, 131.* **4.** *przestarz.* Dojść ładu ⟨*wyjaśnić co, - zrozumieć*⟩: Mama, która umiesz kilka pasjansów, z tego opisu może dojdziesz ładu. *Słow. Listy I, 201.* **5.** Sam diabeł ładu nie dojdzie ⟨*nikt nie zrozumie, nie wybrnie z trudności*⟩: Zaraz nagromadzą, nawyszukują trudności [...] splączą tak, że sam diabeł ładu potem nie dojdzie. *Dąbr. M. Noce II, 127.* **6.** Dojść, trafić do ładu z kim, *daw.* dojść ładu z kim ⟨*dojść do porozumienia*⟩: Doszła wreszcie do ładu z Majewskimi i kupuje dom. *Goj. Rajs. I, 11.* Któż z głupim trafi do ładu! *Sienk. Koresp. I, 158.* Ładu z Acanem dojść nie można. *Słow. Horszt. 366.* **7.** Dojść do ładu z czym, *daw.* dać **ł.** czemu ⟨*dać sobie radę z czym, zorientować się w czym, opanować co*⟩: Bałam się, że jak przerwę, to już z tymi cyframi nigdy nie dojdę do ładu. *Perz. Las 22.* Nic to, nic, bracia, damy ład wszystkiemu, zaraz tu wszystkich popędzimy w bagno. *Gosz. Zam. 136.* **8.** Doprowadzić, przywieść itp. co do ładu, *daw.* przyprowadzić w **ł.** ⟨*uporządkować co, zaprowadzić porządek*⟩: Doprowadzić sprawę do ładu. - Krzyżacy też znużeni drogą i nie mogąc już do ładu przywieść swoich, podali tył sromotny. *Narusz. Hist. IV, 389.* **9.** *daw.* Nie jest, nie idzie komu w **ł.**, komu co nie w **ł.**: a) ⟨*coś komu nie dogadza, nie po myśli*⟩: A jak wam to nie w ład, to mu dam pokój, niech idzie do miasteczka. *Krasz. Jerm. 55*; b) Nie szło im w **ł.** ⟨*nie umieli sobie poradzić, nie udawało się*⟩: Starali się pokazać jako ludzie grzeczni i nie szło im w ład. *Sienk. Pot. I. 42.* **10.** Mieć **ł.** w głowie ⟨*mieć dobrze w głowie; być systematycznym, postępować plano-*

wo⟩. **11.** Utrzymać **ł.** (i porządek): Utrzymywać **ł.** i porządek w domu, w mieście; w papierach, w korespondencji itp. **12.** Utrwalać **ł.** (i porządek): W stolicy utrwalał się ład i porządek, ale jednocześnie gasły płomienie entuzjazmu. *Śliw. A. Lel. 229.* **13.** Zaprowadzić w czym, zrobić około czego **ł.**: Zrobiwszy o świtaniu ład około domu, Maciek wziął kosę, torbę z osełką i poszedł na łąkę. *Dygas. Now. I, 131.* **14.** Zrobić z kim **ł.** ⟨*poskromić kogo, pohamować, zrobić z kim porządek*⟩: Z Rózią muszę zrobić ład, jeżeli nie chcę doprowadzić do tego, ażeby mi kołki na łbie ciosała. *Prus Now. III, 205.*

przysł. daw. **15.** Kiedy moje nie w ład, to ja z moim nazad ⟨*skoro moja inicjatywa nie jest chętnie widziana, to ja się wycofuję*⟩.

ładnie 1. Jest, było, będzie **ł.** ⟨*o pogodzie: pogodnie, słonecznie*⟩: Wczoraj jeszcze było **ł.**, dziś od rana pada. **2.** Jest komu **ł.** w czym, z czym ⟨*coś podkreśla czyjąś urodę, harmonizuje z czyjąś urodą, jest komu do twarzy w czym, z czym*⟩: Było to śmieszne przebranie, ale dziewczynie było we wszystkim ładnie. *Makowiec. Przyg. 242.* **3.** Ktoś jest **ł.** ułożony ⟨*dobrze wychowany, przestrzega form towarzyskich*⟩: Jest bardzo grzeczna, uprzejma, ładnie ułożona i rozsądna. *Zap. G. Mił. 220.* **4. ł.** grać, śpiewać ⟨*czysto, dźwięcznie, poprawnie*⟩: Śpiewa ładnie, a głównie to, że śpiewa z uczuciem. *Żer. Dzien. I, 80.* **5.** Mówić **ł.** jakimś językiem, np. po francusku ⟨*bezbłędnie*⟩. **6.** Pisać **ł.**: a) ⟨*mieć kształtny charakter pisma*⟩; b) ⟨*pisać interesująco, dobrym stylem*⟩. **7. ł.** się ubierać ⟨*gustownie*⟩. **8.** *iron.* **ł.** kogo urządzić; **ł.** mi się przysłużył, ładnieś się spisał itp. ⟨*fatalnie, jak najgorzej*⟩: Ładnie mnie urządzili nie ma co mówić. *Bał. Dom. 82.* **9.** Wyglądać **ł.** ⟨*przyjemnie, estetycznie, powabnie*⟩: Wyglądała dziś bardzo ładnie, była świeżą, rumianą, śmiejącą. *Kaczk. Grób. II, 65.*

ładny 1. ł. chłopiec, mężczyzna; **ł-a** dziewczyna, kobieta; **ł-e** nogi, oczy, ręce, usta itp. ⟨*kształtny(-a, -e), przystojny(-a, -e), urodziwy(-a, -e); pociągający(-a, -e) wzrok, piękny(-a, -e)*⟩. **2. ł.** dzień, **ł-a** pogoda itp. ⟨*słoneczny(-a), bezdeszczowy(-a)*⟩. **3. ł.** głos ⟨*dźwięczny, przyjemnie brzmiący*⟩. **4.** *pot.* **ł.** grosz, majątek; **ł-a** sumka; **ł-e** pieniądze ⟨*znaczny(-a, -e), pokaźny(-a, -e)*⟩: Willa kosztowała go **ł.** grosz. Zaoszczędzić ładną sumkę. Zarobić na czym, włożyć w co itp. **ł-e** pieniądze. **5.** *pot. iron.* **ł.** kawał, szpas; **ł.** kwiat, kwiatek a. **ł-e** kwiatki ⟨*zwroty wyrażające niezadowolenie, zdziwienie, zaskoczenie; fatalna historia, brzydki kawał, psikus*⟩: Ładny interes! Spóźnię się do sądu [...] sąd wyda wyrok zaoczny. *Prus Lalka III, 54.* **6. ł-a** książka ⟨*o ciekawej, interesującej treści*⟩. **7.** *pot.* **ł-e** miesiące, lata; kilka, parę ładnych miesięcy, lat ⟨*wiele miesięcy, lat*⟩: Wyniósł się ze wsi na parę ładnych miesięcy, udając się w niewiadomym kierunku. *Mort. Wiano 107.* Plewa ładnych parę lat pracował w kuźni. *Hamera Plewa 58.* **8. ł-a** okolica ⟨*malownicza*⟩. **9.** *gw. miejska* Panie **ł.** ⟨*zwrot wykrzyknikowy, mający zwykle charakter zaczepki*⟩: Uważaj pan, panie ładny. *Meis. Sześciu 55.* **10. ł-e** słówko a. słówka ⟨*powiedzenie błyskotliwe, efekciarskie*⟩: Nie dasz się ośmić lada słówkiem ładnym, ale będziesz stał twardo przy sprawie ludowej, chłopskiej. *Bojko Dusze 27.* **11. ł.** wiek ⟨*poważny*⟩: Siedemdziesiąt dwa lata chłop przeżył. Ładny wiek... *Gaz. Rob. 289, 1954.* **12.** Mieć ładną przeszłość a. ładną kartę w przeszłości: a) ⟨*być człowiekiem zasłużonym*⟩; b) *iron.* Mieć ładną przeszłość ⟨*o kobiecie: mieć liczne przeżycia, przygody erotyczne; prowadzić się niemoralnie*⟩. **13.** Rokować ładną przyszłość ⟨*pomyślną, wielką*⟩: Ta pani? O, to osóbka, której rokują ładną przyszłość! *Krucz. Sidła 279.*

przysł. **14.** Nie to ładne, co ładne, ale co się komu podoba.

ładować 1. ł. co do czego, na co, w co ⟨*składać co do czego, na co, w co; obciążać co czym; pakować, kłaść, napełniać*⟩: **ł.** towar do wagonu, siano na wóz. Ładowali urobek w wagoniki i wywlekali je na chodnik. *Morc. Inż. 12.* **ł.** komu co do głowy *p.* kłaść w głowę a. do głowy (pod głowa). **ł.** w co pieniądze ⟨*inwestować w czym pieniądze, unieruchamiać w czym kapitał*⟩: Wszystkie pieniądze ładował przecież w tę przeklętą willę w Jastrzębiej Górze. *Past. Komuna 46.* **2. ł.** w kogo jedzenie ⟨*karmić kogo intensywnie, zmuszać kogo do jedzenia*⟩. **3. ł.** kasety, **ł.** klisze, film; **ł.** aparat ⟨*zakładać klisze fotograficzne do kasety; do aparatu*⟩. **4. ł.** akumulator, kondensator ⟨*gromadzić energię elektryczną w akumulatorze, kondensatorze*⟩. **5. ł.** broń *skr.* **ł.** ⟨*wkładać ładunek do magazynku, lufy itp. (w zależności od rodzaju broni)*⟩: Zasiada w kącie baraku, rozkazuje pracownicom sprawować się jak najciszej, ładuje rewolwer i czeka. *Szmag. Dymy 89.* **6. ł.** okręt, statek ⟨*zapełniać towarami, przesyłkami do przewiezienia*⟩. **7. ł.** żołądek ⟨*dużo jeść, objadać się, dawać komu dużo jeść, przekarmiać*⟩.

ładowny 1. ł. wóz; **ł-a** barka ⟨*na który można dużo naładować; pakowny*⟩. **2. ł.** czym, w co ⟨*naładowany, napełniony; taki, na który można załadować, pakowny, pojemny*⟩: Na wodzie, na Wiśle, wśród ciszy poranka płynie łódź flisowska jak szara cyranka, a za nią ładowne pszenicą galary. *Len. T. Ziemia II, 5.* Pańska karoca po bruku pali, a za nią wozów ładownych w zboże wąska ulica objąć nie może. *Syrok. Gaw. 119.*

łagodny 1. ł. jak baranek. **2. ł-a** barwa, **ł.** kolor, **ł-e** światło ⟨*niejaskrawa(-y,-e)*⟩. **3. ł.** człowiek, charakter: Charakteru zdawał się być łagodnego, może nawet zbyt miękkiego. Wyglądał bowiem na człowieka, który nie umie sobie przebojem zdobywać miejsca, lecz woli dla miłej zgody każdemu ustępować z drogi. *Bał. Dziady 107.* **4.** Mydło **ł-e** ⟨*nie żrące*⟩. **5.** *med.* **ł.** nowotwór, guz itp. ⟨*nie niszczący tkanek otaczających i nie przerzucający się na inne tkanki i narządy; dobrotliwy*⟩. **6.** Smak **ł.** ⟨*nieostry*⟩. **7. ł.** smutek ⟨*nieostry, niedokuczliwy*⟩. **8. ł-e** spojrzenie ⟨*niesurowe, dobrotliwe*⟩. **9. ł-e** tony ⟨*niegłośne*⟩. **10. ł.** uśmiech ⟨*lekki, dobrotliwy*⟩. **11. ł.** wymiar kar ⟨*niewysoki, niesurowy*⟩. **12. ł-e** wzgórze, zbocze, **ł.** stok ⟨*niestrome(-y)*⟩. **13. ł-a** zima ⟨*nieostra, niemroźna*⟩. **14.** *przestarz.* Z **ł-a** ⟨*w sposób łagodny*⟩: Czerwony kwiatek się otwiera, a one [motyle] [...] z łagodna nurzają się w kwiatek, aż do dna. *Gosz. Uzup. 535.*

przysł. **15.** Łagodne słowa, pewna namowa.

łagodzący Okoliczności **ł-e** ⟨*okoliczności skłaniające* *do wyrozumiałości, wpływające na łagodniejszy wymiar kary*⟩: Okolicznością łagodzącą tu winę było zaniedbane i błędne wychowanie młodego winowajcy. *Orzesz. Z różnych I, 54.*

łajać **1. ł.** kogo ⟨*ostro strofować kogo; ganić kogo, wymyślać komu, besztać kogo*⟩: Mówił, raczej zanosił się wysokim krzykiem — jednych łajał, drugim groził. *New. Archip. 98.* **2. ł.** kogo o co, za co: Niech go za to nikt nie łaje. *Mick. SW.* **3.** *daw.* **ł.** kogo kim, czym (np. niewolnikiem) ⟨*wymyślać komu, od kogo, czego (np. od niewolników)*⟩: Wyrzucano mu w oczy rozwiązłość, łając go podłym niewolnikiem sprośności. *Szajn. Jadw. II, 69.* **4.** *daw.* **ł.** komu, czemu a. na co ⟨*urągać komu, czemu; narzekać na co, przeklinać co*⟩: Cierpię, losowi memu nie łaję i w pokorze go przyjmuję. *Karp. Psalmy 86.* Na srogość losów nie łaje, nie fuka, w krajowej burzy swych zysków nie szuka. *Węg. Ody 35.*

przysł. **5.** Kto kogo łaje, niech sam przykład daje. **6.** Łaj, ale daj. **7.** Nie pożyczaj, zły to zwyczaj: nie oddają, jeszcze łają.

łajać się *daw.* **ł. się** kim, czym (np. psami) ⟨*wymyślać sobie od kogo, od czego (np. od psów)*⟩: Wrzawa zwiastująca spotkanie rosła coraz, łajano się psami i gadzinami, padalcami i ścierwem zgniłym, najobrzydliwszymi wyrazy. *Krasz. Baśń 379.*

łajdactwo Dopuścić się łajdactwa: Poznałem cię i wiem, że łajdactwa żadnego dopuścić się nie jesteś w stanie. *Dygas. Robins. 81.* Popełniać, robić **ł-a**: Robisz łajdactwa, ale małe, marne, głupie, które pachną kratką. *Reym. Ferm. I, 18.*

łajno **1.** Krowie **ł. 2.** Czarcie **ł.** ⟨*asafetyda, smrodzieniec*⟩. **3.** *wulg.* Ty (stare itp.) **ł.**! A to **ł.**! itp. ⟨*wyzwisko*⟩: Nie wiesz, gdzie syn służy, ty stare łajno? *Konw. Władza 205.*

łaknienie Odczuwać, mieć, utracić **ł.** ⟨*apetyt, głód*⟩: Poza utratą łaknienia, żadnych dolegliwości nie miała. *Pol. Tyg. Lek. 40, 1953.*

łakomstwo **1.** Chorobliwe, nienasycone **ł. 2. ł.** czego ⟨*pożądliwość*⟩: O! lekkomyślni ludzie (zawołałem westchnąwszy), do czegoż was nie wiedzie ciekawość i nienasycone łakomstwo złota? *Kraj. Zdarz. 75.* **3.** Chorować z łakomstwa ⟨*z obżarstwa*⟩. **4.** Odznaczać się łakomstwem.

łakomy **1. ł.** czego: Zbytków wcale nie byłem łakomy. *Kaczk. Murd. I, 42.* **2. ł.** na co: **ł.** na grosz, na ziemię, na dostojeństwa. **3. ł.** kąsek ⟨*budzący pożądanie, pożądany*⟩: A mnie dziewka dawno w oko wpadła, bo też łakomy to kąsek, łakomy! łakomy! *Sienk. Na polu 186.*

łam *książk.* **1.** Na łamach pism: Czasem na łamach pism wypowiadał się w sprawie teatru. *Ower. Ramp. 359.* **2.** Otworzyć swe **ł-y** dla kogo, czego ⟨*udostępnić czasopismo dla kogo, czego; drukować w czasopiśmie artykuły czyje albo w jakiejś sprawie*⟩: Cała prasa otworzyła swe **ł-y** dla propagowania rozbudowy przemysłu.

łamacz **1.** *techn.* **ł.** młotkowy, szczękowy, walcowy ⟨*rodzaje maszyn kruszących*⟩. **2. ł.** fal ⟨*falochron*⟩: W zatoce stanie na poprzek łamacz fali — zostawiający do przedportu dwa wolne wjazdy dla wielkich i małych okrętów. *Żer. Wiatr 269.* **3. ł.** lodu ⟨*statek specjalnie przystosowany do łamania lodu i torowania drogi innym statkom; lodołamacz*⟩. **4. ł.** strajku (*por.* łamistrajk), przysięgi, pokoju itp. ⟨*nie dotrzymujący warunków strajku, nie dochowujący przysięgi itp.*⟩: Łamacze strajku służą do przerażenia i do okazania siły. *Wikt. Wierzby I, 125.*

łamać **1. ł.** co ⟨*kruszyć na kawałki*⟩: **ł.** gałęzie, kij, suchary; **ł.** kości, ręce, nogi, żebra itp. (sobie a. komu). **2. ł.** broń ⟨*przy niektórych rodzajach ręcznej broni palnej: otwierać, rozkładać broń*⟩: Zaczyna uprzytamniać sobie, jak się to stało? Co za przyczyna? Łamie broń — broń nie nabita. *Łow. Pol. 5, 1939.* **3.** *przen.* **ł.** obietnice, pokój, post, prawa, przepisy, przymierze, przyrzeczenie, przysięgę, przywileje, regulamin, rozkazy, słowo, śluby, umowę, wiarę, zasady itp. ⟨*przekraczać, naruszać, gwałcić co; nie dotrzymywać czego, nie liczyć się z czym*⟩. **4.** *przen.* **ł.** godność czyją, opór, przeszkody ⟨*przezwyciężać, poskramiać, pokonywać*⟩. **5.** *przen.* **ł.** karierę, życie komu ⟨*niszczyć, niweczyć*⟩. **6. ł.** marmur ⟨*łupać, odłupywać*⟩: Michał Anioł pragnął marmury do owego dzieła łamać w Carrarze. *Chłęd. Odr. 376.* **7.** *poligr.* **ł.** numer (gazety), kolumny (książki) ⟨*formować kolumny ze szpalt*⟩. **8. ł.** pieczęć ⟨*rozrywać*⟩: Książę wziął z rąk pana Suchańca paczkę listów i począł pośpiesznie łamać pieczęć pierwszego z brzegu. *Sienk. Pot. II, 128.* **9. ł.** pióro ⟨*zaniechać pracy pisarskiej, przestać tworzyć*⟩: Lat 63 to nie wiek, w którym by łamać należało pióro. *Wędr. 2, 1901.* **10. ł.** ręce, dłonie ⟨*wyginać na zewnątrz dłonie rąk splecionych palcami z rozpaczy, zdenerwowania, niecierpliwości*⟩: Przegrali! Znowu przegrali! — jęczał łamiąc bezsilne ręce. *Reym. Now. IV, 228.* **11. ł.** (komu) skrzydła ⟨*odbierać komu siły do walki, do wysiłku, do pracy, do twórczości itp.*⟩: Nędza, łamiąca białe natchnień skrzydła artystom. *Gomul. Poezje 27.* **12. ł.** szeregi ⟨*naruszać równą linię szeregów*⟩: Żołnierze łamiąc szeregi wbiegali w staw po kolana, czerpali wodę hełmami, pijąc chciwie. *Żukr. Kraj. 67.* **13. ł.** szyki (nieprzyjacielskie a. nieprzyjaciela) ⟨*przemagać, pokonywać*⟩. **14.** *łow.* **ł.** zdobycz ⟨*o ptakach drapieżnych: łowić*⟩: Jastrzębie znakomicie latają, mimo krótkich lotów i łamią zdobycz, bez względu na to, czy ona siedzi, czy lata lub na ziemi ucieka. *Niedb. Łow. 163.* **15. ł.** zęby na czym (również *przen.*). **16. ł.** (co) na kawałki a. w kawałki, w drzazgi [nie: w drobiazgi, *rus.*]. **17. ł.** z kim opłatek ⟨*dzielić się z kim opłatkiem (tradycyjny zwyczaj wigilijny)*⟩. **18.** Łamie kogo, łamie kogo w kościach, w krzyżu, w nogach, rękach, głowie; łamie kogo krzyż, głowa; łamią kogo ręce, nogi ⟨*potoczne określenie bólu w kościach, w stawach — objawu gośćca, newralgii itp.*⟩: Łamie go i w środku boli. *Dan. Dni 185.*

łamać się **1. ł. się** pod czym a. pod ciężarem czego ⟨*pękać, uginać się*⟩: Drzewo łamie się pod ciężarem owoców. Stoły łamią się pod potrawami (pod ciężarem potraw). **2.** *przestarz.* **ł. się** z kim chlebem ⟨*dzielić się*⟩. **ł. się** opłatkiem ⟨*dzielić się*⟩. **3. ł. się** z przeciwnościami, z losem ⟨*borykać się*⟩: Przeciwności, z którymi się człowiek łamać musi w życiu, stanowią najlepszą szkołę wychowania. *Dygas. Robins. 121.* **4. ł. się** z sobą ⟨*walczyć, zma-*

gać się z sobą⟩: Wiedział, że ojciec przeżywa jakiś trudny okres, że łamie się ze sobą, że jest mu źle. *Jackiew. Wiosna 127.* **5.** Fala łamie się o brzeg ⟨*rozbija się*⟩: *przen.* Wszystkie zamiary moje łamią się o ten nieszczęsny brak materialnych środków. *Orzesz. Na dnie I, 116.* **6.** Głos się komu łamie ⟨*głos się komu z trudem wydobywa z gardła, ktoś ze wzruszenia nie może mówić*⟩. **7.** Promienie łamią się w soczewce, w pryzmacie ⟨*załamują się, odbijają się pod kątem*⟩. **8.** *przestarz.* Serce się komu łamie ⟨*ktoś jest w rozpaczy*⟩.

łamaniec (*lm* łamańce) **1.** **ł-e** cyrkowe; *przen.* **ł-e** językowe, ideologiczne, polityczne. **2.** Wyprawiać **ł-e**: Między wzgórzami trzynastoletni Jędrek Ślimak zwykle pasł krowy, wyprawiając przy tym dziwne łamańce. *Prus Plac. 7.*

łamany **1.** *muz.* **ł-e** akordy ⟨*akordy grane dźwięk za dźwiękiem, nie wszystkimi dźwiękami jednocześnie*⟩. **2.** Barwa **ł-a** ⟨*nieczysta, z domieszką innego koloru*⟩. **3.** **ł.** język; **ł-a** francuszczyzna itp. ⟨*zły, niepoprawny język (francuski itp.)*⟩: Powiedziałem łamaną francuszczyzną, że jestem cudzoziemcem. *Święt. A. Dryg. 213.* **4.** Linia **ł-a** ⟨*linia złożona z odcinków prostoliniowych*⟩. **5.** *przestarz.* Sztuki **ł-e** ⟨*sztuki akrobatyczne*⟩: Dość było innych wędrownych artystów: kuglarzy, skoczków, skomorochów, którzy cieszyli widzów sztukami łamanymi. *Bystr. Dzieje II, 216.*

łamigłówka **1.** Układać, ułożyć łamigłówkę. **2.** Rozwiązywać **ł-i**.

łan *poet.* **1.** **ł.** pszenicy, żyta itp. **2.** Obsiewać **ł.** ⟨*pole*⟩: Na wspólnej ziemi nowy rolnik obsiewa ziarnem łan swój wolny, orany mądrze, wielki, żyzny. *Bron. W. Nadz. 18.* **3.** **ł.** dojrzewa, szumi: Czas do żniwa, bo łan dojrzał cały! *Kaspr. Lir. I, 216.* Słychać, jak łany szumią gdzieś zielone, jak gra fujarka. *Konopn. Imag. 132.* **4.** *hist.* **ł-y** wybranieckie ⟨*w królewszczyznach łany, z których utrzymywany był żołnierz wybrany spośród kmieci do piechoty łanowej*⟩.

łania Kobieta, dziewczyna, dziewucha jak **ł.** ⟨*hoża, zgrabna, dorodna, postawna*⟩: Wyszła sama młynarka, kobieta jak łania, rumiana, z okrągłym bielutkim podbródkiem. *Dygas. Now. I, 131.*

łanowy *hist.* **1.** Opłata **ł-a** ⟨*od łanu*⟩. **2.** Piechota **ł-a**; regiment, pułk **ł.** ⟨*piechota utworzona przez Batorego, złożona z kmieci wybieranych po jednym z każdych 20 łanów dóbr królewskich*⟩. Żołnierz **ł.** ⟨*żołnierz pułku łanowego*⟩.

łańcuch **1.** **ł.** na szyi: Złoty łańcuch na szyi jest odznaką rektora. *SL.* **2.** **ł.** na choinkę ⟨*rodzaj ozdoby na choinkę w kształcie łańcucha*⟩. **3.** *daw.* **ł.** mierniczy ⟨*łańcuch do pomiarów odległości*⟩. **4.** **ł.** gór, **ł.** górski ⟨*szereg połączonych ze sobą gór stanowiących geologiczną lub orograficzną całość*⟩. **5.** *przen.* **ł.** wysp; **ł.** żurawi; **ł.** przyczyn i skutków, **ł.** zdarzeń. **6.** Ogniwo łańcucha: *przen.* Jesteśmy małym ogniwem ogromnego łańcucha organicznego. *Śniad. J. SW.* **7.** W **ł.** ⟨*szeregiem*⟩: Ludzie ustawiają się w łańcuch na brzegu, podają sobie kolejno wiadra z wodą z jeziorka. *Cent. Wyspa 250.* **8.** Prowadzić kogo w łańcuchach; zakuć w **ł-y** ⟨*w kaidanach, w kajdany*⟩. **9.** Spuścić z łańcucha, trzymać, uwiązać na łańcuchu, wziąć (psa) na **ł.** **10.** *przen.* Tworzyć **ł.**: Gęstym szpalerem, tworzącym łańcuch nieprzerwany, rozstawiła się młodzież akademicka. *Jordan Pam. I, 186.*

łańcuchowy **1.** *geol.* Góry **ł-e** ⟨*tworzące pasmo, łańcuch górski*⟩. **2.** Most **ł.** ⟨*na łańcuchach*⟩. **3.** Pies **ł.** ⟨*pies uwiązany na łańcuchu, mający pilnować domu; pies podwórzowy*⟩. **4.** *chem.* Reakcja **ł-a** ⟨*złożona reakcja chemiczna*⟩.

łańcuszek **1.** **ł.** srebrny, złoty itp. **2.** **ł.** (od) zegarka. **3.** Wykonać **ł.** ⟨*wykonać podstawowy ścieg szydełkowy*⟩. **4.** Wyszywać wzór łańcuszkiem.

łańcuszkowo Szyty **ł.** ⟨*szyty ściegiem łańcuszkowym, łańcuszkiem*⟩: Kodeksy [pergaminowe] były szyte łańcuszkowo, a na oprawę używano tektury papirusowej. *Jackow. Książ. 12.*

łańcuszkowy **1.** Handel **ł.** ⟨*handel nielegalny, polegający na przechodzeniu towaru przez ręce kilku osób, co powoduje wzrost ceny*⟩. **2.** Ścieg **ł.** ⟨*podstawowy ścieg szydełkowy*⟩.

łap *pot.* **ł.**, cap! a. łapu, capu; na **ł.**, cap a. na łapu, capu ⟨*w pośpiechu, bez namysłu, bezładnie, niestarannie, niedbale*⟩: Powariowali całkiem. Łap, cap — zaprzęgają konie i jazda! *Żukr. Dni 60.*

łapa **1.** Przednie, tylne **ł-y** (zwierzęcia) ⟨*kończyny*⟩: Pies siadł na tylnych łapach. Niedźwiedź stanął na tylnych łapach. **2.** **ł.** ⟨*pogard. lub rub. o ręce ludzkiej*⟩. **ł-y** jak u niedźwiedzia a. niedźwiedzie **ł-y** ⟨*o dużych rękach*⟩. **3.** *techn.* **ł.** kotwicy ⟨*część kotwicy zagięta do góry, za pomocą której zahacza się kotwicę o grunt na dnie*⟩. **4.** *techn.* **ł.** statywu ⟨*uchwyt*⟩. **ł.** sygnału ⟨*ruchoma część sygnału kolejowego wskazująca wolną drogę*⟩. **5.** Dać, podać łapę: a) ⟨*o zwierzęciu: podać przednią kończynę*⟩: Pies nauczył się służyć i podawać łapę; b) *rub.* ⟨*o człowieku: podać rękę*⟩: Daj łapę, zostańmy przyjaciółkami. *Ukn. Strachy 114.* **6.** *rub.* Dać po łapach komu ⟨*uderzyć, zbić po rękach*⟩. **7.** (Po)smarować łapę, wsadzić co w łapę itp. ⟨*dać komu łapówkę, napiwek, przekupić kogo*⟩: U drzwi smaruje łapy odźwiernym, nie chcącym go wpuścić. *Poręb. Studia 98.* **8.** *rub.* Dostać po łapach ⟨*oberwać klapsa po rękach*⟩. **9.** Dostać w łapę, dostać co do łapy ⟨*dostać napiwek, łapówkę, zostać przez kogo przekupionym*⟩: Służący dostał w łapę. Nikogo nie wpuści. *Wikt. Miasto 53.* **10.** Dostać kogo w **ł-y** ⟨*złapać kogo*⟩: No, żeby dziś — mówiła — dostał chłopca w swe łapy, duszę wygnałby z niego. *Sewer Biedr. 39.* **11.** Lizać, ssać łapę ⟨*być w ciężkich warunkach materialnych; cierpieć biedę, niedostatek*⟩: A ja przy swojej małej pensyjce muszę łapę lizać. *Dygas. Swojcz. 192.* **12.** *pogard.* Lizać komu **ł-y** ⟨*całować kogo po rękach; płaszczyć się przed kim*⟩. **13.** *pogard.* Nadstawiać, wyciągać łapę ⟨*wyciągać rękę po datek; prosić o jałmużnę*⟩. **14.** *rub.* Padać, upaść na cztery **ł-y** ⟨*wyjść cało z opresji*⟩. **15.** *rub.* Patrzeć na **ł-y** (komu) ⟨*pilnować kogo, zwracać uwagę na czyjeś postępowanie*⟩: Nic nie można zaufać i bez przerwy patrz na łapy! *Braun Lewanty 464.* **16.** Położyć łapę na czym ⟨*wziąć co w swoje posiadanie, zabrać, zagarnąć co*⟩: Magnateria położyła łapę na tzw. królewszczyznach. *Fiedl. F.*

Konst. 16. **17.** Położyć łapę na kim ⟨*zmusić kogo do czego, wywrzeć presję*⟩: Stryj nic nie wie o twoim pośrednictwie, więc na śledztwie nie powie. Ja też nie powiem, póki na mnie łapy nie położą. *Breza Uczta 382.* **18.** *rub.* Ściskać komu **ł-y**: Marek ściskał twarde łapy i witał ze wzruszeniem starych znajomych. *Strug Pocisk. 146.* **19.** Trzymać kogo w łapie ⟨*uzależniać kogo od siebie, kierować kim, wywierać presję*⟩: Nie tylko krewnych trzyma w łapie. Wszyscy muszą tak chodzić, jak ona każe. *Żer. Uroda 38.* **20.** Wpaść, leźć itp. w czyje **ł-y**; wydać kogo w czyje **ł-y** ⟨*dać się złapać, uwięzić; spowodować czyje uwięzienie*⟩: Zwariowałeś! Sam leziesz im w łapy! Zmiatajże teraz! *Reym. Now. IV, 154.* **21.** Wydostać kogo z czyich łap ⟨*uwolnić kogo*⟩: Nie martw się, pomożemy ci wydostać matkę z jego łap... Uwolnimy ją z pewnością... *Rudn. H. Spart. 78.* **22.** *rub.* Zagiąć łapę na kogo ⟨*zwrócić uwagę na kogo, śledzić kogo*⟩: Myślicie, że on łapę zagiąwszy na was już nie pilnuje noc i dzień? albo gonić nie będzie? *Krasz. Szalona 126.*

łapać **1. ł.** kogo, co ⟨*chwytać*⟩: **ł.** złodzieja; **ł.** motyle. **2. ł.** ryby ⟨*łowić*⟩. **3. ł.** fale, **ł.** stacje ⟨*nastawiać radio na odbiór odpowiednich fal, stacji*⟩. **4. ł.** męża, **ł.** kogo (na męża) ⟨*starać się za wszelką cenę wyjść za mąż, zabiegać w tym celu o względy, sympatię mężczyzny*⟩: Siostry moje nie potrafią łapać mężów w tramwajach i publicznych ogrodach. *Sewer Nafta II, 16.* **5. ł.** oddech, **ł.** powietrze ⟨*oddychać ciężko, z trudem*⟩: Mówiła szybko, łapiąc oddech. *Brand. K. Miasto 145.* Zrobiło mu się słabo i, przysiadłszy nad rowem, łapał powietrze posiniałymi wargami. *Reym. Fron. 139.* **6.** *przen.* **ł.** spojrzenie, czyj wzrok: Od pewnego czasu łapał jego spojrzenia prawie błagalne. *Żukr. Zioła 14.* **7. ł.** kogo na czym ⟨*zastawać kogo nieoczekiwanie na wykonywaniu jakiejś czynności (wbrew intencji tej osoby)*⟩: **ł.** kogo na kradzieży, na oszustwie. Wszyscy mnie szpiegują [...] On także... Nieraz przecie łapałam go na podsłuchiwaniu. *Prus Emanc. I., 258.* **8. ł.** co w czym: **ł.** piłkę w powietrzu; ryby w jeziorze. **9. ł.** (kogo) za co: **ł.** kogo za kark, za rękę, za szyję, za głowę itp.; **ł.** za nóż, za siekierę. **ł.** kogo za słowa, za słówka ⟨*zwracać przeciw komu wypowiedziane przez niego słowa; czepiać się słów*⟩: Lubicie łapać za słowa. Trzebaż czekać końca, a nie zaraz czepiać się pierwszych lepszych wyrazów, które kto wymówi. *Tyg. Ilustr. 177, 1863.* **10.** *przestarz.* **ł.** co, np. fortunę, zyski itp. ⟨*ubiegać się, starać się usilnie o co*⟩: Wyszło z mody łapanie fortuny fartuszkiem [...] małżeństwa łączyć się powinny wzajemną skłonnością, wzajemnym szacunkiem. *Chodź. Pisma I, 256.* **11.** Burza, deszcz itp. łapie kogo ⟨*spotyka*⟩: W Żdanowie łapie nas — na szczęście już pod dachem — potężna burza. *Dz. Pol. 275, 1954.* **12.** Kurcz łapie (nogę, rękę itp.). ⟨*doznaje się bolesnego kurczenia i drgania mięśni (w nodze, ręce itp.)*⟩. **13.** Mróz łapie ⟨*mróz szczypie, daje się we znaki*⟩: W wielkiej nowej chłodni świnoujskiej mróz łapie za uszy i w czerwcu. *Płomyk 44, 1952.*

przysł. **14.** Nie łap ryb przed niewodem ⟨*nie wypowiadaj się przed czasem, nie podejmuj decyzji przedwcześnie*⟩.

łapać się **1. ł.** się na coś ⟨*dać się zwodzić, przekonywać, ulegając fałszywym pozorom*⟩: Obsiadła nas zgraja arlekinów, którzy nas bawić usiłują, wywracając kozły i my się na te sztuczki łapiemy. *Wędr. 27, 1901.* **2. ł.** się na czymś ⟨*zauważać, dostrzegać nagle u siebie, w swoim postępowaniu, zachowaniu, coś czego się nie było świadomym*⟩: Bredzę czasami i już się łapię na rozmawianiu z samym sobą. *Reym. Kom. 358.* **3. ł.** się za głowę.

łapanka ⟨*obława na ludzi w krajach okupowanych przez hitlerowców w czasie II wojny światowej*⟩: Uliczna **ł.** Urządzać **ł-i.**

łapczywość **1. ł.** na co: **ł.** na pieniądze; na przysmaki. **2.** Robić co z łapczywością: Z łapczywością zwierzęcia chwytała ofiarowane jej przedmioty, ciesząc się z łatwego nabytku. *Zap. G. Znak 75.* Pożerać (potrawy) z łapczywością.

I łapka **1. ł-i** karakułowe ⟨*palto, okrycie, uszyte ze skórek z łap karakułów*⟩. **2.** Kurze **ł-i** ⟨*zmarszczki w kącikach oczu*⟩. **3.** Gra, zabawa w **ł-i** ⟨*gra dziecięca, polegająca na tym, że jeden drugiego uderza po ręce*⟩: Byłam gotowa bawić się [...] w „łapki". *Gomul. Róże 184.* **4.** Być służyć na łapkach przed kim ⟨*płaszczyć się przed kim, podlizywać się komu*⟩: Niechże jej się nie zdaje, że będzie służył przed nią na dwóch łapkach. *Meis. Wraki 388.*

II łapka **ł.** na myszy, na szczury ⟨*pułapka*⟩.

łapówka Brać, przyjmować **ł-i.** Da(wa)ć łapówkę.

łasić się **1. ł.** się do kogo a. komu: Gromadka dzikich zwierząt łasiła się do siwego człowieka, obsiadła mu kolana, tuliła się do nóg, igrała swobodnie. *Rodz. Dew. 189.* Łasił się mu, nadskakiwał, pochlebiał, patrzył w oczy szukając przychylnego dla siebie spojrzenia. *Choj. Alkh. IV, 159.* **2.** *daw.* **ł.** się na co ⟨*być chciwym, łasym; łaszczyć, złakomić się na co; łaknąć czego*⟩: Ja się ta nie łaszę na cudze! *Konopn. Balcer 229.*

łaska **1. ł.** czyja ⟨*wspaniałomyślność*⟩: **ł.** pańska, królewska, boża itp. **2. ł.** dla kogo ⟨*ułaskawienie, miłosierdzie*⟩: Żądać łaski, prosić o łaskę dla skazanego. **3. ł.** boża, boska, że... ⟨*całe szczęście, że...*⟩: Ledwie przepłynął rzekę, **ł.** boża, że się nie utopił. **4.** Prawo łaski ⟨*prawo uchylenia wyroku śmierci, przysługujące głowie państwa*⟩: Gubernator stanu Wirginia odmówił prawa łaski siedmiu więźniom skazanym na śmierć. *Brosz. Feliet. 42.* **5.** *kult.* Stan łaski ⟨*w religii katolickiej, posiadanie łaski uświęcającej (wolność od grzechu śmiertelnego)*⟩. **6.** *pot.* Bez łaski ⟨*obejdzie się bez czyjej pomocy; bez czyjego udziału*⟩: Nie chcesz z nami jechać, to nie. Bez łaski. **7.** Co **ł.** ⟨*tyle, ile kto uważa za stosowane (zechce dać)*⟩: Dać, co **ł.** Przede wszystkim pożywcie nas, czym łaska [...] potem na osobności pogadamy przez chwilę. *Skiba Poziom. 264.* **8.** *iron.* Nie **ł.**? ⟨*czy nie jesteś łaskaw, czy nie zechcesz?*⟩: A przywitać się grzecznie — to nie łaska? *Żer. Grzech 9.* **9.** W drodze łaski, *daw.* drogą łaski: a) ⟨*przez złagodzenie kary lub ułaskawienie*⟩: Za morderstwo skazana do robót ciężkich, w drodze łaski, z powodu słabego zdrowia, na więzienie dożywotnie. *Konopn. Ludzie 107*; b) ⟨*okazując życzliwość w wyjątkowym wypadku*⟩: W drodze łaski gospodyni przysłała tacę na dwadzieścia cztery szklanki, zabytek familijny. *Żer. Prom. 74.* **10.** Z łaski ⟨*z litości*⟩: Przy swoim ubóstwie wysoko nosił czoło, bo sam już na chleb zarabiał, nikt mu z łaski nie dawał. *Krasz. Opow. 59.* **11.** Z łaski czyjej ⟨*dzięki komu, dzięki czyjej dobroci, z czyjej przyczyny*⟩: Z łaski i wspaniałomyślności króla piastuje najwyższe godności. *Wikt. Papież 164.* **12.** Z łaski swojej, jeśli **ł.**, *daw.* w swej łasce ⟨*zwrot grzecznościowy stosowany przy proszeniu o co: bądź łaskaw, bądź tak uprzejmy*⟩: Zaświeć no pan lampę z łaski swojej. *Bogusz. Polon. II, 32.* Jankielu, mówi, jeśli łaska, wszak to me zaręczyny, zagrajże Jankielu, wszak nieraz przyrzekałeś grać na mym weselu? *Mick. Tad. 350.* **13.** Z łaski na pociechę, na uciechę ⟨*bez żadnego powodu, ni stąd, ni zowąd*⟩: Nigdy on naprawdę nie posłował, tylko się do niego ta godność przylepiła od ludzkiego gadania z łaski na uciechę! *Twórcz. 8, 1954, s. 45.* **14.** Jak, jakby z łaski ⟨*jakby się nie należało; niedbale, od niechcenia*⟩: Wszystko robi mi na złość i posługuje jakby z łaski. *Reym. Now. V, 169.* **15.** Siedzieć, żyć itp. na łasce czyjej, u kogo; żyć z czyjej łaski ⟨*być u kogo na utrzymaniu, zależeć od kogo materialnie*⟩: Dzieciom wszystko oprócz jednej krowy odpisał i teraz siedzi na łasce u synowej. *Bogusz. Kura 40.* Przy jego lekkomyślności miała stara matka na schyłku żywota cudze wycierać kąty i żyć z łaski krewnych i znajomych. *Łoz. Wal. Szlach. III, 53.* **16.** Cieszyć się czyją łaską, łaskami, mieć **ł-i** u kogo ⟨*być przez kogo faworyzowanym, mile widzianym*⟩: Gdy chcesz mieć u niej łaski, pierścionków jej chwal blaski. *Lem. Czyn 93.* **17.** Być zdanym a. wystawionym na łaskę i niełaskę lub na łaskę czyją; być na łasce i niełasce czyjej ⟨*być zmuszonym podporządkować się czyjej woli, uzależnić się od kogo*⟩: Nie miała nikogo i była całkowicie zdana na jego łaskę i niełaskę. *Goj. Rajs. I., 120.* A wszakże Oleńka była w Kiejdanach, na łasce i niełasce straszliwego magnata, którego serce nie znało miłosierdzia. *Sienk. Pot. III, 16.* **18.** Darzyć, obdarzyć kogo łaską ⟨*przychylnością*⟩. **19.** *przestarz.* Dopraszam się łaski, proszę łaski (czyjej) ⟨*zwrot grzecznościowy używany przy zwracaniu się do kogo wyżej postawionego w hierarchii społecznej*⟩: Chcieliśmy prosić łaski jaśnie panie, żeby nam wypuścił w arendę ten kawałek łąki, co jest między rzeką i moją chudobą. *Prus Plac. 62.* **20.** Doświadczyć łaski czyjej. Grzać się w słońcu czyjej łaski. *SFA.* Korzystać z czyjej łaski ⟨*ze wspaniałomyślności*⟩. **21.** *pot.* Obejść się bez czyjej łaski ⟨*bez pomocy*⟩: Obejdę się bez twojej łaski. *SW.* **22.** Obsypywać kogo łaskami, rozdawać **ł-i**, świadczyć **ł-i** komu ⟨*obsypywać darami, dobrodziejstwami*⟩: Gdziekolwiek rozdawane są łaski i zaszczyty, wielu nieukontentowanych spodziewać się należy. *Niemc. Pam. 1807, s. 47.* **23.** *przestarz.* Okazać, uczynić, wyświadczyć, zrobić łaskę komu ⟨*grzeczność, przysługę*⟩: Zrób mi tę łaskę, odnieś list na pocztę. *SW.* **24.** *pot.* Potrzebować, nie potrzebować czyjej łaski ⟨*pomocy*⟩. **25.** Pozostać, zostać na łasce losu, na łasce bożej; być zdanym, pozostawionym, zdać się na łaskę losu ⟨*być skazanym na przypadkowe zrządzenie losu, na niepewność; zostać bez opieki*⟩: Po dwóch dniach choroby stary pastor umarł [...] Rodzina jego pozostała na łasce losu. *Kosiak. Now. 59.* Pozostawiona na łaskę losu, pierwsze lata dzieciństwa opędziła tylko miłosierdziem ludzi. *Łoz. Wal. Noce 76.* **26.** Pozyskać, zyskać, stracić czyje **ł-i** a. łaskę u kogo ⟨*przychylność, życzliwość*⟩: Zakochał się w Tulii bezmiernie, a chcąc pozyskać jej łaski, ofiarował sznury pereł i naszyjniki wielkiej wartości. *Chłęd. Odr. 444.* **27.** *pot.* Prosić, żebrać czyjej łaski ⟨*pomocy*⟩: Nie chcesz dać, to nie. Nie będę prosił twojej łaski. **28.** Prosić o łaskę: a) ⟨*poddać się*⟩: Trzymał się za wałami przeszło ośm [osiem] dni, ostrzeliwał się zuchwale, ale w końcu o łaskę prosić musiał. *Rol. Trzy 120*; b) ⟨*prosić o ułaskawienie*⟩: Skazany prosił o łaskę. *SL.* **29.** Przywrócić, przyjąć kogo do łaski. **30.** *iron.*: Robić komu łaskę: Wielką łaskę robi, jak raczy spojrzeć! *Kosiak. Rick. II, 108.* **31.** Ubiegać się o czyje **ł-i** ⟨*względy*⟩. **32.** Uciec, udać się do czyjej łaski ⟨*odwołać się do czyjej wspaniałomyślności*⟩. **33.** Wkraść się, wkupić się, wśliznąć się itp. w czyje **ł-i** ⟨*pozyskać czyją życzliwość, przychylność*⟩: Wkradł się w łaski stryja. *Gomul. SPP.* Aż nadto stara się wkupić w nasze łaski. *Sienk. SPP.* Wypaść z łaski, z łask. **34.** Zaskarbić sobie łaskę czyją ⟨*życzliwość, wdzięczność*⟩: Zaskarbił sobie był łaskę pańską tym, że raz siekierą uśmiercił niedźwiedzia, a drugi raz jednym kopnięciem nogi powalił rozjuszonego odyńca. *Lam J. Kariery 207.* **35.** Znaleźć łaskę w czyich oczach ⟨*zyskać aprobatę, zasłużyć na czyje uznanie*⟩: Jedna księga w Starym Testamencie tylko znalazła w ich oczach łaskę. *Przybysz. Współ. I, 252.* **36.** Zostawiać kogo lub co na łasce czyjej ⟨*zostawiać kogo lub co pod obcą opieką*⟩: Przyjechałem do Warszawy, chociaż [...] ciężko mi było fundusz znaleźć i dom na łasce sług zostawiać. *Dygas. Gorz. II, 112.* **37. Ł.** (promień łaski czyjej) spada, spływa na kogo; **ł-i** sypią się na kogo.

przysł. **38.** Łaska pańska na pstrym koniu jeździ ⟨*względy, poparcie możnych są niestałe, zależne od kaprysów*⟩. **39.** Wszystko to odmienne: łaska pańska, gust kobiet, pogody jesienne. *Kras.*

łaskawie **1.** Darować co **ł.** ⟨*darować co z łaski, robiąc łaskę, wspaniałomyślnie*⟩. **2.** Obchodzić się z kim **ł.** ⟨*wspaniałomyślnie*⟩: Obchodzili się z wziętymi do niewoli konfederatami łaskawie, jeńców [...] puszczano na słowo, że walczyć zaprzestaną. *Smol. W. Pisma I, 314.* **3.** Patrzeć, spojrzeć na kogo; przyjąć, wysłuchać kogo **ł.** ⟨*życzliwie, uprzejmie*⟩. **4.** *iron.* Przystawać na co **ł.**: Wykonywali za niego pracę, na co zresztą łaskawie przystawał. *Żukr. Dni 109.* **5.** Niech pan **ł.** (wykona, zrobi co); zechce pan **ł.** (wykonać, zrobić co) ⟨*zwrot grzecznościowy: z łaski swojej, jeśli łaska; uprzejmie*⟩: Więc może pan łaskawie za złe nie weźmie, ze względu na dziadka wiek, że ośmiela się go prosić i fatygować do siebie. *Berent Ozim. I, 125.*

łaskawy (łaskaw) **1. ł.** dla kogo a. komu: Była dla Amora łaskawa. *Bartk. SPP.* Nie każdemu jednako fortuna łaskawa, jam szukał sławy, ciebie zaś szukała sława. *Węg. Ody 9.* **2. ł.** na kogo: Rafał nie był tak łaskawy na Urysia. *Żer. SPP.* **3. ł.** klimat ⟨*niesurowy, łagodny*⟩. **4.** Oczy **ł-e**, uśmiech **ł.** ⟨*łagodne(-y), wyrażające(-y) łaskawość, życzliwość*⟩: Włosy miał już dobrze przyprószone siwizną, oczy osadzone głęboko, mądre i łaskawe. *Żer. Uroda 320.* **5.** Zwierzę **ł-e**, ptak **ł.** ⟨*oswojone(-y)*⟩. **6. ł.** panie itp., **ł-a** pani itp. ⟨*zwrot uprzejmościowy*⟩: Niestety, łaskawa pani [...] to prawda.

Par. Niebo 184. **7.** Bądź (bądźcie, będą, niech będzie, aby był itp.) **ł.**, łaskaw ⟨*zwrot grzecznościowy: zechciej, bądź uprzejmy(-a, -i) coś zrobić*⟩: Może panie będą tak łaskawe i uciszą się, bo trudno zrozumieć prelegenta! *Morc. Ptaki 191.* **8.** Polecać (się) łaskawej pamięci, uwadze, łaskawym względom itp.; prosić o **ł-e** załatwienie, przybycie ⟨*forma grzecznościowa w różnych konstrukcjach zdaniowych*⟩: Pan prezes zechce zachować mnie w łaskawej pamięci. *Mostow. Kariera 240.*

łasy **1.** **ł.** na co ⟨*lubiący smaczne kąski, łakomy na co, chciwy na przysmaki*⟩: **ł.** na słodycze. **2.** *przen.* **ł.** na co a. czego ⟨*chciwy, żądny czego*⟩: **ł.** na tytuły, na zaszczyty, na sensację. - Obiecał nagrodę temu, kto Sawkę dostawi, a zawsze się znajdzie pochlebnik i chciwiec, łasy nagrody i łaski. *Krasz. Latarn. II, 82.* **3.** **ł.** kąsek ⟨*smaczny, łakomy*⟩. **ł-a** rzecz ⟨*rzecz wzbudzająca pożądliwość, chęć posiadania; smakowita rzecz*⟩: Kto jedzie z końmi, musi zbrojno jechać i mieć się na baczeniu, bo okrutnie to łasa rzecz. *Sienk. Pot. III, 56.*

łaszczyć się **ł.** się na co ⟨*chcieć coś mieć, zdobyć, mieć chęć na co, łakomić się na co*⟩: Na żaden zapis łaszczyć się ani myślę. *Dąbr. M. Noce II, 128.*

łata **1.** **ł.** na czym: **ł.** na kolanach, na łokciach, na plecach itp., na ubraniu. **2.** **ł.** na łacie ⟨*o czymś mającym wiele łat*⟩. **3.** **ł.** w czym: **ł.** w murze, w parkanie, w ścianie, w podłodze. **4.** Pies w **ł-y**: Wyżlica znalazła się tuż przy nas. Była biała, w ciemnobrązowe łaty. *Gomul. Kajet 99.* **5.** Przyszyć, łatę. Wstawić, przybić, wprawić łatę. **6.** Chodzić w łatach ⟨*mieć bardzo zniszczone połatane ubranie*⟩. **7.** Przypiąć, przyczepić komu łatę, **ł-y** *p.* łatka.

łatać **1.** **ł.** co — czym: **ł.** obuwie, odzież; dach (blachą), parkan (deskami) itp. *przen.* **2.** *przestarz.* **ł.** komu boki, skórę ⟨*bić, obijać, bijąc robić komuś sińce*⟩: Stara miała męża dziada [...] niezdarę, pijaka, haraburdę, który jej często gęsto boki łatał i głowy nadszczerbił. *Krasz. Chata 18.*

łatany **ł-a** zgoda ⟨*jaka taka, sztucznie podtrzymywana*⟩.

łatka **1.** **ł.** na czym: **ł.** na ubraniu, na oponie rowerowej. **2.** Przyszyć, wstawić łatkę. **3.** Przypiąć, przyczepić komu łatkę ⟨*przypisać komu złośliwie jakąś ujemną cechę, właściwość, dociąć komu, obmówić kogo*⟩: Przypnę łatkę jegomości poecie, niech się pozłości, niech nie będzie nadto dumny. *Rodoć Sat. 78.*

łatwość **1.** Wielka, wrodzona **ł.** **2.** **ł.** czego: **ł.** pióra, słowa ⟨*łatwość, zdolność pisania, wypowiadania się*⟩. **ł.** wypisania się, wierszowania: Miał bujną wyobraźnię i wielką łatwość wypisania się i wierszowania. *Lim. Pam. 29.* **ł.** wysłowienia ⟨*wymowność*⟩. **3.** **ł.** w obcowaniu ⟨*przystępność, układność, takt*⟩: Jest zadowolona, że Regina taką ma łatwość w obcowaniu z ludźmi. *Goj. Dziew. I, 219.* **4.** Z łatwością ⟨*łatwo, bez trudu, bez wysiłku*⟩: Ta robota z niepojętą łatwością pod koniec mu poszła. *Zal. Br. Litw. 43.* Z wrodzoną Polakom łatwością przyswoił sobie prędko — podobnie jak angielski — i język hiszpański. *Kurek Ocean 17.*

łatwy **1.** **ł.** chleb ⟨*bez trudu zdobywane środki utrzymania*⟩: Odwykli od pracy na roli i woleli szukać łatwiejszego chleba. *Hist. star. 189.* **2.** **ł-a** kobieta ⟨*kobieta dająca się zdobywać bez większego oporu*⟩: Malwina nie była namiętna, była tylko zmysłową i łatwą kobietą. *Żmich. Pow. 228.* **3.** **ł.** oklask, **ł-e** powodzenie ⟨*nie oparty na rzetelnej pracy; zdobyty, pozyskany bez wysiłku*⟩: Zbytnio przejąłem się rolą i zgrywam się jak prowincjonalny aktor, żądny łatwego oklasku. *Wikt. Miasto 371.* Gardzi tanimi efektami i łatwymi powodzeniami, lubi wysiłek, trud, wytrwałe doskonalenie się. *Tyg. Ilustr. 28, 1900.* **4.** **ł-a** pamięć ⟨*pamięć szybko przyswajająca, zdolność zapamiętywania*⟩. **5.** **ł-e** pióro ⟨*zdolności pisarskie*⟩: Miał znajomość praw i form rozległą. Znajomość szykany sądowej, pióro łatwe, wiele dowcipu i przebiegłości. *Krasz. Latarn. II, 19.* **6.** **ł-a** praca ⟨*nie wymagająca większego wysiłku*⟩. **7.** **ł-a** sprawa ⟨*nietrudna do załatwienia, niezbyt skomplikowana*⟩. **8.** **ł.** tekst ⟨*nietrudny do zrozumienia, przejrzysty, jasny; nietrudny do opracowania, do nauczenia się itp.*⟩. **9.** **ł-a** wymowa, **ł-e** wysławianie się ⟨*płynność wymowy, zdolności krasomówcze*⟩: Pan radca miał wymowę łatwą, niekiedy nawet kwiecistą, a moralizować lubił niezmiernie. *Konopn. Now. I, 164.* **10.** **ł-e** zadanie ⟨*niezbyt skomplikowane, nietrudne*⟩. **11.** **ł-e** życie: Jest człowiekiem bez charakteru, lubiącym tylko letnie uczucia, łatwe, wygodne życie. *Dąbr. M. Noce III/2, 76.* **12.** **ł.** do czego: a) ⟨*skory, skłonny*⟩: **ł.** do kłótni, do płaczu, do śmiechu; b) ⟨*nietrudny do wykonania czego, nadający się do czego*⟩: Tekst **ł.** do zrozumienia. - Znał już w ogrodzeniu pewien przełaz łatwy do przebycia. *Żer. SPP.* **13.** **ł.** dla kogo: Zadanie **ł-e** dla fachowców, ale nie do wykonania dla niespecjalisty. **14.** **ł.** w obejściu, w pożyciu ⟨*przystępny, układny, miły, zgodny*⟩. **15.** Robić **ł-e** znajomości ⟨*niewybredne*⟩: Trzymały się na uboczu, przechadzały się po ulicach i robiły łatwe znajomości. *Krasz. Kartki 787.*

ława **1.** Drewniana, kamienna **ł.** **2.** *bud.* **ł.** bankictowa lub posadowa ⟨*najniższa część muru (konstrukcyjnego) fundamentowego w gruncie nośnym, poszerzona w celu lepszego rozłożenia ciężaru budowli na grunt; bankieta*⟩. **3.** **ł.** miejska a. sądowa (skrótowo **ł.**) ⟨*w dawnej Polsce, w miastach i wsiach osadzonych na prawie niemieckim, sąd składający się z wójta lub sołtysa i ławników*⟩. **4.** *fiz.* **ł.** optyczna ⟨*listwa z podziałką, na której mieszczą się przyrządy optyczne*⟩. **5.** **ł.** poselska ⟨*miejsce w sejmie*⟩: Lelewel, który siedział na ławie poselskiej obok Tymowskiego, zamienił z nim kilka słów. *Przem. Jakobin 8.* **6.** **ł.** sejmowa ⟨*o sejmie*⟩: Trudnoż ci było na sejmowej ławie domową kłótnię skończyć rozhoworem? *Rom. Poezje IV, 151.* **7.** **ł.** szkolna ⟨*o szkole, czasach szkolnych*⟩: Kolega z ławy szkolnej. Znajomość ze szkolnej ławy. - Na szkolnej ławie zakosztowałem pierwszych owoców wiedzy. *Syrok. Wędr. 8.* **8.** **ł-y** węglowe ⟨*pokłady, warstwy*⟩. **9.** *przestarz.* **ł.** ministrów ⟨*rząd*⟩. **10.** **ł.** oskarżonych, rzadziej: obwinionych; zasiąść na ławie oskarżonych, dostać się, trafić na ławę oskarżonych itp. ⟨*miejsce w sądzie, gdzie siedzą oskarżeni; być oskarżonym, być sądzonym przez sąd*⟩: Na ławie oskarżonych zasiadło dwunastu ludzi. *Past. Komuna 162.* **11.** **ł.** piasku ⟨*zwał*⟩. **12.** **ł.**

pieszych, żołnierzy itd. ⟨*szereg, zwarty szereg, masa pieszych, żołnierzy itd.; zwarta gromada, tłum pieszych, żołnierzy*⟩: Prącej naprzód ławy żołnierzy greckich nic już zatrzymać nie mogło. *Makowiec. Przyg. 270.* **13.** **ł.** przysięgłych, skrótowo **ł.** ⟨*zespół sędziów, przysięgłych; także miejsce w sądzie, gdzie sędziowie przysięgli zasiadają*⟩: Sędzia [...] sprawę [...] Wide'a wyznaczył na dzień następny przed nową ławą przysięgłych. *Par. Król 169.* **14.** *daw.* **ł.** ryb ⟨*ławica ryb*⟩. **15.** Kawę a. kawa na ławę ⟨*zachęcenie do powiedzenia wszystkiego otwarcie, bez ogródek, osłonek*⟩: No, dalej, kawę na ławę! — zawołał. *Breza Niebo II, 245.* **16.** **Ławą**: a) ⟨*zwartym szeregiem, zwartą gromadą, masą, w skupieniu, nie w rozproszeniu*⟩: Konie szły ławą, tylko świstały szable. *Żukr. Dni 219.* Ludzie szli ławą, w pośpiechu ale cicho i sprawnie. *Żer. Uroda 250.* Ruszyć na kogo ławą; b) ⟨*razem, wspólnie*⟩: Zgromadzeni gorąco popierali trybuna. Ławą natomiast stanęli przeciw niemu senatorowie, posiadacze majątków. *Hist. star. 202.* **17.** Siedzieć, usiąść na ławie; pozasiadać **ł-y**. **18.** Iść, pójść pod ławę ⟨*pójść w zapomnienie*⟩: Musisz wiedzieć, że łacina już idzie pod ławę. *Chodź. Pisma III, 192.* **19.** *daw.* Odszczekać spod ławy ⟨*ze wstydem odwołać oszczerstwo*⟩: Gniewosz kłamstwa odwoływać się, a nadto spod ławy odszczekiwać musiał. *Błaż. SW.* **20.** Zasiąść na ławie poselskiej ⟨*zostać posłem*⟩: Złożył województwo ruskie, aby zasiąść na ławie poselskiej. *Szujski Roztrz. 25.*

ławica **1.** Piaszczysta **ł.**, **ł.** piasku, **ł.** lodowa ⟨*pas lodu otaczający lądy podbiegunowe*⟩. *przen.* **ł.** chmur ⟨*duże skupienie, nagromadzenie chmur*⟩: Na krótko przed zachodem wiatr rozpędził ławicę chmur ciemniejącą po wschodniej stronie nieba. *Brosz. Mił. I, 75.* **2.** *daw.* **ł.** poselska, senatorska, szkolna ⟨*ława*⟩. Zaczął też układać wiersze jeszcze na ławicy szkolnej. *Bem Studia 115.* **3.** **ł.** śledzi, karpi, szprot itd. ⟨*duże skupisko, duża zwarta masa płynących ryb: śledzi, karpi itd.*⟩. **4.** **ł.** węgla ⟨*warstwa, pokład*⟩.

ławicowy Ryby **ł-e** ⟨*ryby żyjące w dużych skupiskach, jak np. śledź, szprot, dorsz*⟩.

ławka **1.** **ł.** darniowa, drewniana, kamienna; **ł.** kolatorska, szkolna ⟨*sprzęt do siedzenia*⟩. **2.** Ośla **ł.** ⟨*w klasie szkolnej ostatnia ławka, w której są sadzani najgorsi uczniowie*⟩: Profesor niespodziewanie złagodniał, nabrał humoru i dobrodusznie traktował swych sławnych lokatorów oślich ławek. *Brosz. Opow. 65.* **3.** **ł.** szkolna, gimnazjalna itp. ⟨*o szkole, czasach szkolnych*⟩: Szkolna ławka, jak bieda, łączy ludzi. *Sienk. Dram. 17.* **4.** Siedzieć na ławce (gdy mowa o ławce bez pulpitu); siedzieć w ławce (z pulpitem).

ławkowy Getto **ł-e** ⟨ *w okresie dyskryminacji rasowej w szkołach wydzielone ławki dla dyskryminowanej młodzieży*⟩.

łazić **1.** **ł.** do kogo, do czego ⟨*chodzić do kogo, do czego*⟩: **ł.** do znajomych, do baru. **2.** **ł.** na co ⟨*uczęszczać*⟩. **ł.** na wykłady, na basen. **3.** **ł.** po co: **ł.** po zakupy. **4.** **ł.** po czym: a) ⟨*wlec się, włóczyć*⟩: **ł.** po lesie, po ulicach, po knajpach; b) ⟨*chodzić, pełzać*⟩: Muchy łażą po ścianach, po suficie; c) ⟨*wspinać się, wdrapywać się*⟩: **ł.** po drzewach, po górach. **ł.** po kątach ⟨*wałęsać się bezczynnie po pokojach; wałęsać się po różnych ukrytych miejscach*⟩. **ł.** po nocach ⟨*szukać miłostek, oddawać się miłostkom*⟩: Wyobraź sobie, śpi do dziesiątej. — Dlaczego? — Hm, łazi po nocach, widocznie sobie jakąś na dobre upatrzył. *Pięt. Młod. 160.* **5.** **ł.** z kim, z czym ⟨*chodzić z kim, z czym*⟩: **ł.** z dziewczyną; **ł.** stale z laską. **6.** *pot.* **ł.** za czym: **ł.** za sprawunkami. **7.** **ł.** za kim ⟨*chodzić w ślad za kim; starać się o czyje względy, głównie miłosne*⟩: Łazisz za nami jak cień. *Bliz. SPP.* **8.** **ł.** koło kogo, około czego ⟨*zabiegać o co, troszczyć się o co*⟩: Łaziła około domowego gospodarstwa. *Reym. Ferm. II, 194.* **9.** **ł.** komu po piętach ⟨*śledzić kogo, podpatrywać*⟩: I owo zagadkowe zachowanie się Gruszczyka jeszcze bardziej podniecało Felka by mu „łazić po piętach". *Morc. Ptaki 259.*

łaźnia **1.** **ł.** rzymska a. sucha ⟨*z rozgrzanym powietrzem*⟩. **ł.** parowa. **2.** *pot.* Sprawić komu łaźnię ⟨*pobić kogo, sprawić komu lanie*⟩: Pan rządca [...] ma chrapkę sprawić kiedy łaźnię temu charciarzowi płoszącemu zające na cudzych gruntach. *Dygas. Zając 40.*

łączka Ośla **ł.**: a) *środ.* ⟨*miejsce na wzgórzu o łagodnym spadku dogodne do ćwiczeń dla początkujących narciarzy*⟩; b) *przestarz.* ⟨*rubryka satyryczna w czasopiśmie, w której piętnuje się wykolejenia i błędy językowe*⟩.

łączność **1.** Bezpośrednia, bliska, nieprzerwana **ł.**; **ł.** duchowa, językowa, narodowa; **ł.** sygnałowa; **ł.** radiowa, telefoniczna, telegraficzna. **2.** **ł.** z kim, z czym: **ł.** z rodakami; z krajem. **3.** Poczucie łączności (np. językowej). **4.** Służba, wojska łączności ⟨*specjalne oddziały wojskowe*⟩. **5.** Środki łączności (techniczne). **6.** Nawiązać **ł.** (np. radiową) z kim, z czym. **7.** Stracić **ł.** z kim, z czym: Stracić **ł.** ze społeczeństwem, z nauką. **8.** Utrzymywać (stałą) **ł.** z kim, z czym.

łączny **1.** Pisownia **ł-a** ⟨*pisanie razem dwóch lub więcej wyrazów*⟩. **2.** *jęz.* Spójniki **ł-e** ⟨*łączące zdania lub człony zdań o treści niezależnej*⟩. Stosunek, związek **ł.** zdań ⟨*wyrażony za pomocą spójników łącznych*⟩. **3.** **ł-a** suma, wartość czego ⟨*razem wzięta, ogólna*⟩. **4.** *biol.* Tkanka **ł-a** ⟨*łącząca części narządów lub zespoły narządów*⟩.

łączyć **1.** **ł.** co: **ł.** kolory ⟨*mieszać; zestawiać harmonijnie*⟩. **2.** **ł.** pary ⟨*kojarzyć małżeństwa*⟩. **3.** **ł.** pozdrowienia, ukłony, wyrazy szacunku (w liście). **4.** **ł.** kogo, co — z kim, z czym: Panny Kazimiery z tym światem nic już łączyć nie mogło. *Krucz. SPP.* **ł.** zdolności z pracowitością. **5.** Nic nas (ich itp.) z sobą nie łączy ⟨*jesteśmy zupełnie obcy, żadne sprawy nie wiążą nas, nie są nam wspólne*⟩. **6.** **ł.** w sobie ⟨*posiadać cechy zazwyczaj wykluczające się*⟩:**ł.** w sobie polot z fantazją. **ł.** w sobie talent i pracowitość. **7.** **ł.** telefonicznie ⟨*umożliwić rozmowę telefoniczną przez odpowiednie połączenie w centrali*⟩.

łączyć się **1.** **ł.** się z kim, **ł.** się w co ⟨*zespalać się, jednoczyć się, wiązać się*⟩: Miejscowości podwarszawskie łączą się ze stolicą w jeden zespół miejski. **2.** **ł.** się z czym ⟨*mieć związek, być w związ-

ku⟩: Z tym nowym zamęściem łączył się ponowny przejazd do Wilna. *Chmielow. SW*. **3. ł. się** z kim, z miastem (telefonicznie). **4. ł. się** w pary ⟨*o zwierzętach*⟩. **5. ł. się** w związki chemiczne. **6.** Proletariusze wszystkich krajów łączcie się.

łąka 1. ł. bujna, zielona. **2. ł.** kwaśna ⟨*o kwaśnym odczynie gleby*⟩. **3.** Ośla **ł.** a. łączka ⟨*teren ćwiczeń początkujących narciarzy*⟩. **4.** Kosić łąkę.
przysł. **5.** Na cudzej łące koń się nie wypasie. **6.** Ryby i grzyby, mąka i łąka ⟨*o majątku zasobnym*⟩.

łeb ⟨*głowa zwierzęcia, szczególnie dużego; pogardliwie, rubasznie lub potocznie o głowie człowieka*⟩ **1. ł.** dzika, konia, psa, ryby, świni, żmiji itp. **2.** Rzucać łbem ⟨*o koniu*⟩. **3. ł.** goły jak kolano ⟨*o łysym*⟩. **4. ł.** jak karmelicka bania ⟨*o dużej lub spuchniętej głowie*⟩. **5.** Ośli; kapuściany **ł.**; ciasny, fenomenalny, mocny, słaby, sprytny, tęgi, tępy, zakuty **ł.** ⟨*o człowieku ze względu na jego umysłowość*⟩. *por.* głowa. **6.** Na **ł.** na szyję; na **ł.**: a) ⟨*bardzo szybko, co tchu*⟩: Biec, uciekać, rzucać się (z góry), pędzić na **ł.** na szyję. *przen.* Akcje spadły na **ł.**; b) ⟨*w wielkim pośpiechu, czym prędzej*⟩: Robić co, przygotowywać się do czego (np. do egzaminu) na **ł.** na szyję; c) ⟨*zupełnie, doszczętnie, z kretesem*⟩: Pobić, porazić, pokonać, pogromić, zbić kogo na **ł.** na szyję. **7.** Kula w **ł.** ⟨*śmierć przez rozstrzelanie*⟩: Niech was na rabunku przyłapią, kula w łeb! *Żukr. Dni 54*. **8. ł.** w **ł.** ⟨*jeden w drugiego, jednakowo za każdą sztukę*⟩: Mógłbym je [portrety] panu przehandlować! Każdy wart tak, łeb w łeb, po sto blatów! *Reym. Now. V, 200*. **9.** Biec, przybiec **ł.** w **ł.** ⟨*zwykle o koniach wyścigowych: biec równo, nie prześcigając jeden drugiego, przybiec jednocześnie*⟩. **10.** *przestarz.* **ł.** za **ł.** ⟨*sztuka za sztukę*⟩: Wymienić, wziąć co **ł.** za **ł. 11.** Z pieca na **ł.**: a) ⟨*stromo, stromy, obniżając(y) się gwałtownie w dół*⟩: Przychodziły z siekierami podłe Austriaki, żeby ciąć głuche lasy [...] lecz obroniła się dzika strona swymi wyrwami, kamienistością dróg, wąwozikami górskimi z pieca na łeb. *Żer. Puszcza 30*; b) ⟨*z lepszego na gorsze; z deszczu pod rynnę*⟩: Poprawić się z pieca na **ł.**; c) ⟨*jak najprędzej, nie zwlekając*⟩: Mielski chce wyzbyć się swych akcji... I to nagle, z pieca na łeb, w pięć minut wszystkich! *Żer. Biała 114*. **12. ł.** do góry *p.* głowa. **13.** Urwanie łba: Mieć z kim, z czym urwanie łba ⟨*wiele kłopotów*⟩ *por.* głowa. **14. ł.** gwoździa, nitu, młota ⟨*głowica*⟩. **15.** Bić **ł.** nie **ł.** ⟨*gdzie popadnie*⟩: Podobno całe towarzystwo prało się łeb nie łeb. *Kow. W. Dal. 84*. **16.** Bić, tłuc, walić łbem o ścianę: a) ⟨*z rozpaczy tłuc głową o ścianę*⟩; b) ⟨*o nieprzezwyciężonej trudności*⟩: Uparła się, a ty choć bij łbem o ścianę. *Prus SPP* ⟨*rób co chcesz*⟩. **17.** Wodzić się za łby, *daw.* chodzić, pójść za łby ⟨*bić się, urządzać bójkę*⟩. **18.** Chodzić na łbie ⟨*wiele sobie pozwalać, swawolić*⟩ *por.* głowa. **19.** Chować **ł.** w piasek ⟨*nie chcieć czego widzieć, uchylać się od czego*⟩ *por.* głowa. **20.** Ciąć kogo szablą przez **ł. 21.** Dać komu; dostać, oberwać po łbie ⟨*uderzyć kogo po głowie, zbić kogo; zostać uderzonym, być zbitym*⟩. **22.** Drapać się po łbie. **23.** Idzie, włazi; nie idzie, nie włazi coś komu do łba (np. nauka) ⟨*ktoś przyswaja sobie co; nie może sobie czego przyswoić*⟩ *por.* głowa. **24.** Iść, wypędzić, wyrzucić kogo na zbity **ł.** ⟨*precz, na złamanie karku*⟩: Majstra wyrzucili Bergowie na zbity łeb, ponieważ nie mógł podołać ogromowi pracy. *Czesz. Pokol. 64*. **25.** (Jest) co komu we łbie, ktoś ma co we łbie ⟨*ktoś się czymś interesuje, zajmuje*⟩ *por.* głowa. **26.** Jeździć komu po łbie, wejść, wleźć, wsiąść komu na **ł.** ⟨*nadużywać czyjej dobroci, słabości*⟩ *por.* głowa. **27.** Kłaść **ł.** pod topór ⟨*narażać się na niebezpieczeństwo*⟩ *por.* głowa. **28.** Kłaść łopatą do łba ⟨*wyjaśniać przystępnie*⟩ *por.* głowa. Kłaść w **ł.** ⟨*usilnie przekonywać, wyjaśniać*⟩ *por.* głowa. **29.** Kręcić łbem: a) ⟨*dziwić się*⟩; b) ⟨*kłopotać się*⟩ *por.* głowa. **30.** Kręci się komu we łbie *p.* głowa. **31.** Leje się komu na **ł.** *p.* głowa. **32.** Łamać, suszyć sobie **ł.** ⟨*kłopotać się czym*⟩ *por.* głowa. **33.** Mącić komu we łbie *p.* głowa. **34.** Mieć **ł.** do czego *p.* głowa. **35.** Mieć **ł.** na karku, nie od parady *p.* głowa. **36.** Mieć co na łbie, wziąć co na **ł.** ⟨*kłopotać się o co*⟩ *por.* głowa. **37.** Mieć we łbie ⟨*być pijanym*⟩. **38.** Mieć kiełbie we łbie ⟨*być nienormalnym, postrzelonym, mieć bzika*⟩ *p.* kiełbie. Mieć mętlik, pustki, mieć źle we łbie *p.* głowa. Mieć pstro, zielono we łbie *p.* głowa. **39.** Mąci się, miesza się, plącze się komu we łbie *p.* głowa. **40.** Nabijać, zaprzątać komu czym **ł.** *p.* głowa. **41.** Nadstawiać łba (za kogo, za co) ⟨*narażać się na niebezpieczeństwo, ryzykować życiem*⟩: Niewiele się znajdzie takich, coby radzi za piecem siedzieć, kiedy ich bracia będą łba nadstawiali. *Rzew. H. Zamek 323*. **42.** Nałożyć, przypłacić łbem ⟨*życiem; umrzeć, zginąć*⟩: Wolałbym sam starym łbem nałożyć, niźli ją na [...] szwank wystawić! *Sienk. Wołod. II, 6*. **43.** Nie mieści się, nie może się pomieścić we łbie *p.* głowa. **44.** Nie pozostało coś komu we łbie *p.* głowa. **45.** Pakować, walić komu co na **ł.** *p.* głowa. **46.** Palnąć, wypalić sobie (komu) w **ł.** ⟨*popełnić samobójstwo, zastrzelić się; zastrzelić kogo*⟩. **47.** Patrzeć, spoglądać spode łba ⟨*patrzeć, spoglądać mając pochyloną głowę; patrzeć nieufnie, złowrogo, ponuro*⟩: W oczy nigdy uczciwie nie zajrzy, łypie spode łba. *Choj. Alkh. IV, 39*. **48.** Przewracać komu we łbie, przewraca się komu we łbie *p.* głowa. **49.** Przychodzi coś komu do łba *p.* głowa. **50.** Rozjaśnia się komu we łbie *p.* głowa. **51.** Siedzieć komu na łbie; pakować się, włazić; spaść, zlecieć komu na **ł.** ⟨*być, stać się komu ciężarem*⟩ *por.* głowa. **52.** Skrobać się w **ł.** ⟨*kłopotać się*⟩. **53.** Spada coś ze łba. **54.** Stawać na łbie: a) ⟨*wyrabiać niestworzone rzeczy, swawolić, robić bałagan*⟩: Jak tylko rodzice wyjdą z domu, chłopcy na łbie stają; b) ⟨*robić wszystko, aby coś osiągnąć, wychodzić z siebie*⟩: Na łbie staje, aby mu dokuczyć. **55.** Strzela coś komu do łba. **56.** Strzelić sobie w **ł.** ⟨*zabić się, popełnić samobójstwo*⟩. **57.** Suszyć komu **ł. 58.** Szumi komu we łbie. **59.** Świta komu we łbie. **60.** Tłuc łbem o mur. **61.** Woda sodowa uderza komu do łba. **62.** Uderzyć, walnąć kogo w **ł.** Ukręcić, skręcić czemu **ł.** ⟨*udaremnić, unicestwić co*⟩. **63.** *daw.* Walczyć, spotkać się itp. na gołe łby, **ł.** w **ł.** a. **ł.** na **ł.** ⟨*jeden przeciw jednemu*⟩: Krótka sprawa i najlepsza rzecz w pole staniemy łeb w łeb. *Krasz. SW*. **64.** Wbijać w **ł. 65.** Wisi coś nade łbem. **66.** Wybić co a. kogo komu (sobie) ze łba. **67.** (Coś) wychodzi, wylatuje ze łba. **68.** Wychylić, wytknąć **ł. 69.** Wylać komu kubeł zimnej wody na **ł. 70.** Wziąć kogo za **ł.** ⟨*podporządkować sobie*⟩: Przed ślubem układna, ale po ślubie weźmie go za łeb. *SW*. **71.** Coś wzięło w **ł.** ⟨*coś się nie udało, poszło na marne*⟩: Wszystkie moje projekta w łeb wzięły. *Bliz. Rozb. 172.* **72.** Oczy komuś wyłażą ze łba. **73.** Zabić klina w **ł.** **74.** Zadzierać łba. **75.** Zakropić, zalać, zaprószyć **ł.** **76.** zmyć komu **ł.** **77.** **ł.** kogo boli ‹*ktoś odczuwa ból głowy*›. **78** **ł.** kogo boli o co ‹*ktoś się martwi o co*›: Niech cię o to **ł.** nie boli. **79.** **ł.** komu pęka, puchnie, trzeszczy.

przysł. **80.** Koń ma duży łeb, niech się martwi ‹*nie warto się martwić, przejmować*›. **81.** Złapał Kozak Tatarzyna, a Tatarzyn za łeb trzyma ‹*wydaje się komuś, że zwyciężył, wygrał, a tymczasem został pokonany*›.

łebek a. **łepek** ‹*głowa zwierzęcia, zwłaszcza małego; zdr. od: łeb, o głowie człowieka, zwłaszcza dziecka*› **1.** **ł.** papugi, wróbla, wiewiórki itp. **2.** **ł.** gwoździa, szpilki, zapałki ‹*główka, czubek*›. **3.** Jak łebek od szpilki ‹*o czymś maleńkim*›. **4.** *pot.* Od łebka, na łebek ‹*od osoby, na osobę*›: Wzięli po 50 zł od łebka. Dostali po litrze mleka na **ł.** **5.** Robić co, uczyć się, opowiadać itp. po łebkach ‹*robić co, uczyć się, opowiadać pobieżnie, powierzchownie, niedokładnie*›: Ja i prawa magdeburskiego po łebkach liznąłem. *Żer. Opow. II, 172.* **6.** *pot.* jechać, wieźć kogo na łebka ‹*jechać, wieźć kogo samochodem nie przeznaczonym do przewozu pasażerów opłacając (biorąc opłatę) za osobę, niezależnie od trasy*›. Wozić **ł-i.**

łezka **1.** *przen.* Sentymentalna **ł.** ‹*wzruszenie, uczucie smutku*›. **2.** Z łezką w głosie ‹*ze wzruszeniem*›: Mówić, przemawiać, grać (o aktorze) z łezką w głosie. **3.** *przen.* Z łezką w oku ‹*sentymentalnie*›: Przywitać, żegnać kogo z łezką w oku. **4.** Opowiadanie, dowcip itp. z łezką ‹*w których przebija smutek; wzruszające, pozornie wesołe*›. **5.** Uronić łezkę.

łgać **1.** **ł.** o czym: **ł.** o nadzwyczajnych przygodach. **2.** **ł.** na potęgę, ile wlezie, jak z nut; (łże) aż się kurzy, jak najęty, jak pies ‹*bezczelnie, bez zająknienia, nie mówić ani trochę prawdy*›. **3.** Łżyj a dobrze.

przysł. **4.** Kto łże ten i kradnie.

łkać **1.** **ł.** cicho, cichutko, nerwowo, spazmatycznie, żałośnie. **2.** **ł.** po kim, po czym: **ł.** po stracie syna. **3.** **ł.** z czego a. od czego: **ł.** z żalu. **4.** *przen.* Słowik łka, skrzypce łkają; wicher, piosenka łka.

łkanie **1.** Ciche, rozdzierające, spazmatyczne, głośne, bezsilne **ł.** **2.** *przen.* **ł.** wichru. **3.** (S)tłumić **ł.** **4.** Zapłakać (rozdzierającym, cichym) łkaniem. **5.** **ł.** rozdziera czyje piersi, nie pozwala mówić komu.

łobuzerski **1.** **ł-a** mina; **ł.** uśmiech ‹*szelmowski, kpiarski*›. **2.** **ł-e** wybryki, sprawki; życie **ł-e** ‹*właściwe łobuzowi, hultajskie, chuligańskie*›. **3.** Po łobuzersku ‹*w sposób właściwy łobuzowi*›: Zachowywać się po łobuzersku.

łoić *pot.* **ł.** (komu) skórę ‹*tłuc, bić, garbować skórę*›: To pan będziesz metrem Lucjana? Tylko pamiętaj pan łoić skórę, ile wlezie. To nicpoń. *Krzyw. I. Bunt 145.*

łojowy Lampa, świeca **ł-a.**

łokciowy **1.** Przegub **ł.** **2.** Towary **ł-e** ‹*dawniej sprzedawane na łokcie, np. wstążki, tasiemki, tekstylia*›. **3.** *przen.* ‹*wielki, ogromny*›: **ł.** napis, rachunek; **ł-e** wąsiska.

łokieć **1.** Rękawy powypychane, świecące dziurami na łokciach ‹*na miejscach przypadających na łokcie*›. **2.** Rękawy, rękawiczki do pół łokcia ‹*sięgające do połowy ramienia*›. **3.** *pot.* Mieć roboty po same łokcie ‹*bardzo dużo*›. **4.** Mierzyć kogo, co jednakowym, jednym, innym łokciem ‹*stosować jednakowe lub niejednakowe oceny*›: Zaczął wszystkich jednym mierzyć łokciem. *Schmitt Dzieje II, 180.* **5.** Podeprzeć, wesprzeć głowę na łokciach ‹*na dłoni z opartym łokciem o co, np. o stół*›. **6.** Rozpychać się, roztrącać ludzi, torować sobie drogę łokciami, *pot.* robić łokciami: Mocno robiąc łokciami parł prosto ku szynkwasowi. *Krucz. Paw. 181.* **7.** Świecić łokciami ‹*mieć dziury na łokciach, mieć podartą odzież*›. **8.** Trącać się łokciami. Trącić, szturchnąć kogo łokciem (w bok). **9.** Urabiać sobie ręce po łokcie ‹*zapracowywać się*›: Urabiała sobie ręce po łokcie, by wykarmić troje dzieci, by je jako tako przyodziać. *Morc. Ptaki 231.* **10.** Wesprzeć się łokciami a. na łokciu. **11.** Zawinąć rękawy po łokcie. **12.** Zgiąć rękę w łokciu.

łom **1.** **ł.** bazaltu, marmuru itp. ‹*bryła*›. **2.** **ł-y** bazaltu, marmuru, wapienia itp. ‹*kamieniołomy*›. **3.** **ł.** czekoladowy ‹*blok*›. **4.** **ł.** żelazny ‹*drąg, kół*›. **5.** *przestarz.* Na **ł.** ‹*na złom*›: Sprzedać żelastwo na **ł.**

łomot **1.** Głuchy, jednostajny, straszliwy **ł.** **2.** **ł.** czego: **ł.** kół pociągu, maszyn, zamykanych drzwi. **ł.** serca ‹*łoskot, gwałtowne bicie*›. **3.** **ł.** do czego: **ł.** do drzwi. **4.** **ł.** w głowie ‹*huk, łoskot*›. **5.** Słychać **ł.** (czego). **6.** **ł.** rozlega się.

łono *książk.* **1.** Na łonie natury, przyrody ‹*w otoczeniu przyrody, na wolnym powietrzu*›: Spędzić cały dzień na łonie natury. **2.** Na łonie rodziny ‹*wśród rodziny*›: Przebywać, spędzić dłuższy czas na łonie rodziny. **3.** W łonie matki ‹*w ciele, w żywocie*›: W łonie matki poczęty. *SW.* **4.** W łonie czego (np. rządu, partii) ‹*wewnątrz, wśród członków rządu itd.*›: W łonie [...] Towarzystwa Demokratycznego nastąpił rozłam. *Sokoł. A. Dzieje IV, 123.* **5.** Z łona czego (jakiejś zbiorowości), np. stronnictwa, towarzystwa ‹*spośród członków jakiejś zbiorowości*›: Towarzystwo poznańskie Przyjaciół Nauk wyznaczyło z łona swojego oddzielne komisje do oceniania prac nadsyłanych. *Tyg. Ilustr. 174, 1863.* **6.** Brać, wziąć na **ł.** ‹*brać w ramiona, obejmować (dziecko)*›: Na łono matka mnie brała, pieściła i całowała, gdym jeszcze dzieckiem był. *Asnyk Poezje I, 92.* **7.** Powrócić, przejść, wrócić na **ł.** jakiegoś kościoła, jakiejś wiary ‹*przyjąć wiarę jakiegoś kościoła*›. **8.** Przyciskać, przytulać, tulić kogo do łona ‹*do piersi*›. **9.** Wrócić na **ł.** rodziny, ojczyzny itp. ‹*do rodziny, do ojczyzny itp.*›: Po latach tułaczki wrócił na łono rodziny (ojczyzny).

łopata **1.** **ł.** piekarska. **2.** *rzad.* **ł-y** wiosłowe. **3.** Język jak **ł.** Zęby jak **ł-y** ‹*o przednich zębach: duże i szerokie*›. **4.** **ł.** czego ‹*ilość materiału mogąca się zmieścić na szerokiej, płaskiej części łopaty*›: **ł.** ziemi, węgla, piasku, ziarna, cementu itp. **5.** Kopać, odwalać, ubijać co łopatą a. łopatami. **6.** Wyłożyć, wyjaśnić co komu jak na łopacie ‹*jasno, przystępnie, nie wymagając wysiłku myślowego od słuchacza*›.

łopatka 1. **ł.** dziecinna; **ł.** saperska. 2. **ł.** u koła młyńskiego ⟨*deska poprzeczna, na którą spada woda i obraca koło*⟩. 3. **ł.** cielęca, barania, wołowa itp. ⟨*ćwiartka przednia zwierzęcia; plecówka*⟩. 4. Wystające **ł-i** ⟨*kości pasa barkowego*⟩. 5. Położyć, powalić itp. kogo na (obie) **ł-i.** Leżeć na obie **ł-i** ⟨*zwyciężyć kogo w walce zapaśniczej przez położenie go na plecach; być zwyciężonym*⟩: Ja najlepiej lubię walkę francuską. Chodzi o to, kto kogo powali na łopatki. *Grabow. J. Opow. II, 25. przen.* Jak tam, na filtrach, zabraknie zapasu, to leżymy, kochasiu, na obie łopatki. *Kowalew. M. Kamp. 287.*

łopot **ł.** skrzydeł, żagli; **ł.** chorągwi (na wietrze).

łopotać 1. **ł.** czym ⟨*szeleścić, uderzając czym*⟩: Ptak łopocze skrzydłami. 2. **ł.** po czym a. w co ⟨*uderzać*⟩: Deszcz po szybach a. w szyby łopocze. 3. Chorągwie, żagle łopocą (na wietrze). 4. Ogień, płomień łopocze ⟨*szeleści, trzaska*⟩: Ogień łopotał, szumiał jak porywisty wiatr. *Żukr. Dni 208.* Łopoce ledwo dosłyszalnie w lekkim powiewie płomień gromnicy. *Strug Chim. I, 30.* 5. Serce łopocze komu (ze wzruszenia) ⟨*bije mocno, kołacze*⟩.

łosiowy **ł-e** rogi. Skóra **ł-a.** Rękawice **ł-e** ⟨*ze skóry łosiowej*⟩.

łoskot 1. Głuchy; gwałtowny **ł.** 2. **ł.** czego: **ł.** kół, pociągu, motoru. **ł.** kroków. **ł.** bębnów. **ł.** wystrzałów. **ł.** padającego, walącego się głazu, spadających po skałach potoków itp.; **ł.** burzy (grzmotu, gromu). **ł.** serca ⟨*bicie*⟩: Lewą rękę zacisnął na piersiach, jak gdyby pragnął ramieniem zadławić gwałtowny łoskot serca. *Choj. Alkh. IV, 248.* 3. Pękać z łoskotem: Granat przeleciał wysoko nad nami i pękł gdzieś w tyle z wielkim łoskotem. *Prus Lalka I, 181.* 4. Przewrócić się, spadać, walić się z łoskotem ⟨*o przedmiotach ciężkich, masywnych*⟩.

łotr 1. **ł.** skończony, nikczemny. 2. Ty łotrze! ⟨*wyzwisko*⟩.

łotrostwo 1. Popełnić **ł.** ⟨*niegodziwość*⟩. Robić **ł-a,** zrobić **ł.**: Świadomie pomagam hultajowi do zrobienia łotrostwa. *Prus Lalka I, 309.* 2. **ł.** mu z oczu patrzy. 3. *daw.* Puszczać się na **ł.** ⟨*trudnić się rozbojem*⟩: Wyższego nawet stanu ludzie, gdy nie stało bojów z nieprzyjacielem, puszczali się na łotrostwo. *Mac. Pam. II, 127.*

łotrowski 1. **ł-a** banda. 2. Postępek **ł.** Życie **ł-e.** 3. Po łotrowsku ⟨*w sposób właściwy łotrom; niecnie; niegodziwie; zbójecko*⟩: Po łotrowsku napaść na kogo, poczynać sobie.

łowca **ł.** posagów a. posagowy ⟨*mężczyzna szukający kandydatki na żonę wyłącznie wśród panien z dużym posagiem*⟩: Uważała mnie prawdopodobnie za intruza natręta — może wprost za sezonowego łowcę posagów. *Orzesz. Ad astra 153.*

I łowczy 1. *przestarz.* dziś *rzad.* Statek **ł.** ⟨*rybacki*⟩: Zastosowano po raz pierwszy w naszym rybołówstwie morskim przeładunek ryb na Morzu Północnym ze statku poławiającego na statek-bazę, który jednocześnie zaopatrywał statki łowcze w sprzęt, żywność i pomagał w dokonaniu drobnych remontów. *Wiedza i Życie 1954, s. 383.* 2. *łow.* Ptak **ł.** ⟨*ptak drapieżny lotny, np. sokół, jastrząb, krogulec itp. używany do łowów*⟩.

II łowczy **ł.** królewski; **ł.** nadworny koronny, litewski; **ł.** wielki koronny ⟨*urząd, urzędnik w dawnej Polsce*⟩.

łowicki **ł.** deseń, wełniak, strój itd. ⟨*charakterystyczny dla Łowicza i jego okolic, wyrabiany tam deseń, wełniak, strój itd.*⟩.

łowić 1. **ł.** co — na co a. w co ⟨*chwytać, łapać*⟩: **ł.** ryby na wędkę, **ł.** motyle w siatkę, **ł.** zwierzynę w sidła (*daw. również na sidła*). 2. **ł.** perły ⟨*poławiać, wyławiać*⟩. 3. **ł.** powietrze ⟨*oddychać szybko, powierzchownie, mieć zatamowany oddech*⟩: Rozwarte jej usta z trudnością łowią powietrze. *Parn. Aecjusz 67.* 4. *przen.* **ł.** głosy, słowa, słuchy ⟨*nasłuchiwać pilnie*⟩. 5. **ł.** serca ⟨*starać się pozyskać czyją sympatię, czyje uczucie*⟩: Mnóstwo dam ładnie ubranych łowi nie mające się na baczności serca. *Słow. Listy II, 27.* 6. **ł.** co — czym, np. **ł.** oczami, uchem ⟨*starać się wypatrzyć, usłyszeć*⟩: Łowiła oczyma z daleka jego każde spojrzenie, gest. *Żer. Rzeka 164.* Wszystko, co Walter powiadał, łowi uchem dziewica, myślą łakomą połyka. *Mick. Konrad. 107.* 7. **ł.** ryby przed niewodem ⟨*cieszyć się przed czasem z pomyślnego rezultatu*⟩: Nie bądź gorąco kąpana! — zgromił ją Dobrogost — nie łów ryb przed niewodem! *Ossol. Nie użyje 20.*

przysł. 8. Próżna rzecz w lesie ryby łowić.

łowiecki 1. Język **ł.** ⟨*używany przez myśliwych*⟩. 2. Poletka, pólka **ł-e** ⟨*ograniczone miejsca zasiewane roślinami w celu ułatwienia zwierzynie żeru naturalnego i dokarmiania jej w okresie zimowym*⟩. 3. Prawo, przepisy **ł-e** ⟨*przepisy określające warunki polowania oraz czas dozwolony dla polowania na poszczególne gatunki zwierzyny*⟩. 4. Sezon **ł.** 5. Sprzęt **ł.** 6. **ł-a** wyprawa

łowny 1. Kot **ł.** ⟨*zręczny do łowów*⟩. 2. Zwierzyna **ł-a** ⟨*na którą się poluje*⟩. Ptak **ł.**

łowy 1. Wielkie **ł.** 2. **ł.** na kogo, na co a. kogo, czego: **ł.** na grubego zwierza a. grubego zwierza; *przen.* **ł.** na męża. 3. Chodzić, wybrać się, wyprawić się, wyruszyć na **ł.**: Zaspokoiwszy głód, jeżątka schowały się do nory, a stary jeż wyruszył znów na łowy. *Dyak. Przyr. 488.*

łoza, łozina 1. Kosz, kołyska, krzesełka z łozy a. z łoziny ⟨*z wici (gatunku wierzby)*⟩. 2. Upleść co z łozy, łoziny. 3. Wykręcać fujarki z łozy, łoziny. 4. *daw.* Dać, sprawić komu łozy ⟨*baty*⟩: Dałbym mu sto łóz, gdybym go złapał. *Krasz. Chata III, 180.* Matka ci łozy sprawi, zobaczysz — wołała za mną. — Okropnie się gniewa. *Wędr. 23, 1901.*

łoże *książk.* 1. Ogromne, staroświeckie, szerokie, wygodne **ł.** 2. **ł.** małżeńskie. *przen.* Małżeńskie **ł.** ⟨*stan małżeński, małżeństwo*⟩: Krzywdy się stały straszliwe. Zburzona spokojność chat i cichość małżeńskiego łoża. *Wysp. Noc 114.* 3. Madejowe **ł.** ⟨*w bajkach: łóżko nabite ostrymi kolcami przygotowane w piekle dla rozbójnika Madeja*⟩; *przen.*: a) ⟨*zwykle o bardzo niewygodnym posłaniu*⟩; b) *przestarz.* ⟨*o miejscu kary wymierzonej uczniom*⟩: Kazał winnemu wyjść do korytarza, gdzie w kątku stało madejowe łoże uczniowskie [...] prosta ławka, a obok niej liktor szkolny, stróż Jan, ze świeżą rózgą brzozową w ręce. *Wędr. II, 1901.* **3a.** *podn.* często *iron.* **ł.** boleści ⟨*łóżko człowieka ciężko chorego, łóżko człowieka cierpiącego*⟩: Przykuty do łoża boleści. **4.** *przestarz.* **ł.** tortur, torturowe ⟨*miejsce tortur*⟩: Wziąć na tortur łoże i wszystkie stawy jej w żelazne kleszcze. *Słow. Ballad. 180.* **5.** *przestarz.* **ł.** potoku, rzeki ⟨*łożysko*⟩: Wzbiera wiosenną ulewą rozdarte szeroko kamieniste łoże potoków. *Witkiew. S. Utwory 162.* **6.** Dziecko (z) nieprawego (lewego) łoża ⟨*nieślubne*⟩; (z) prawego łoża ⟨*ślubne*⟩. **7.** *przestarz.* Z pierwszego łoża ⟨*z pierwszego małżeństwa*⟩: Matka idąca drugi raz za mąż (wg statutu Małopolskiego), część swojego posagu dzieciom z pierwszego łoża oddaje. *Wiszn. Lit. II, 410.* **8.** Separacja od stołu i łoża ⟨*rozdzielenie dochodów i wspólnego zamieszkania małżonków wyrokiem sądowym*⟩. **9.** *podn.* Na łożu śmierci a. śmiertelnym ⟨*będąc bliskim śmierci, dogorywającym*⟩: On na łożu śmierci myślą był przy tobie. *Słonim. Poezje 198.* Wiadomość o zwycięstwie już na łożu śmiertelnym otrzymał i niebawem ducha wyzionął. *Bobrz. Dzieje II, 11.* **10.** *przen.* Dzielić podzielać czyje **ł.** ⟨*mieć z kim stosunki płciowe*⟩: Była szczęśliwa, że znakomity książę obdarza ją swoimi względami i bez ślubnego związku podzielała jego łoże. *Czyń. Jakob. 54.* **11.** Plamić, znieważyć **ł.** Gdybym nasze chciała plamić łoże, lepiej bym cię oszukać potrafiła może. *Zabł. Firc. 72.*

łożnica *książk. przestarz.* Małżeńska **ł.** ⟨*duże łoże; sypialnia*⟩.

łożyć **1.** **ł.** na kogo, na co ⟨*wydawać, nie szczędzić (pieniędzy)*⟩: **ł.** na adwokatów; na czyje utrzymanie, wykształcenie; na koszty leczenia. **2.** **ł.** czas na co: Czas łożył na objeżdżanie prowincjów, zawsze dozierając sprawiedliwość rządu. *Jezier. Rzepicha 326.* **3.** **ł.** pieniądze na co: Kadzili w domach swych łożąc wielkie pieniądze na kadzidło. *Mick. Księgi 29.* **4.** *przestarz.* **ł.** życie, gardło ⟨*umrzeć*⟩: Zaręczył Maurycemu, iż dla jego sprawy gotów życie łożyć. *Baliń. M. Polska IV, 795.* Na dobyte przysiężmy pałasze za niepodległość kraju łożyć gardła nasze. *Tremb. Polit. 186.*

łożysko **1.** Wystąpić z łożyska (o potoku, rzece). **2.** *przen.* Płynąć szerokim łożyskiem: Pieniądze płynęły do jego kieszeni szerokim łożyskiem. *Żer. Opow. II, 18.* Skierować co w inne **ł.**: Starał się obalić zarzuty, a myśli sejmu skierować w inne łożysko. *Śliw. A. Bat. 152.*

łódka **1.** **ł.** ratunkowa, rybacka. **2.** Płynąć łódką. Przybić łódką do brzegu. Zepchnąć łódkę na wodę. **3.** **ł.** odbija (od brzegu): Od brzegu odbiła łódka, prosta i mała [...] *Orzesz. Obraz 227.*

łódkowaty **1.** Dekolt **ł.** **2.** **ł**-a klatka piersiowa.

łódź **1.** **ł.** dwuwiosłowa; ratunkowa, regatowa, spacerowa, sportowa, strażnicza, wyścigowa. **2.** **ł.** latająca ⟨*samolot przystosowany do wodowania bezpośrednio na kadłubie, bez pływaków*⟩. **3.** **ł.** motorowa. **4.** **ł.** podwodna ⟨*okręt wojenny mogący pływać także pod wodą; nurkowiec*⟩. **5.** **ł.** pontonowa ⟨*łódź wchodząca w skład pontonu*⟩. **6.** **ł.** żaglowa. **7.** *przen.* **ł.** Charona ⟨*symbol śmierci (od mitycznej łodzi, na której Charon przewoził zmarłych)*⟩: Kto był na Charona łodzi ... i w mgieł okropnych zamęcie słyszał tej łodzi stuknięcie żałosne ... o brzeg piekielny? *Słow. Zbor. 247.* **8.** *daw.* **ł.** kościelna ⟨*nawa kościelna*⟩. **9.** *książk.* **ł.** Piotrowa ⟨*o Kościele Katolickim*⟩. **10.** *przen.* **ł.** życia. **11.** Płynąć łodzią. **12.** Spuszczać **ł.** (na morze): Spuszczono łódź na morze. *Leśm. Przyg. 176.* Wciągnąć **ł.** (na brzeg), zepchnąć **ł.** na wodę. **13.** **ł.** dobija do brzegu, odbija od brzegu.

łój **1.** **ł.** barani, zajęczy. **2.** **ł.** topiony. **3.** *żart. środow.* Świeca z kociego łoju ⟨*o kimś zasłaniającym źródło światła*⟩. **4.** Krasić (jedzenie) łojem. **5.** Wysmarować (buty) łojem.

łóżko **1.** **ł.** drewniane, metalowe, sprężynowe, żelazne. **2.** **ł.** jednoosobowe, małżeńskie. **3.** **ł.** dziecinne, z siatką ⟨*mające siatkę lub ramę ochronną*⟩. **4.** **ł.** piętrowe ⟨*mające dwie lub kilka kondygnacji z posłaniem*⟩. **5.** **ł.** polowe ⟨*lekkie łóżko składane*⟩. **6.** **ł.** z materacem. **7.** Być przykutym do łóżka ⟨*być obłożnie chorym, nie móc wstawać z łóżka*⟩. **8.** Iść, kłaść się, położyć się, pójść, wskoczyć do łóżka. **9.** Leżeć, spać w łóżku (będąc rozebranym); leżeć, spać na łóżku (w ubraniu). **10.** Pakować, wpakować, zapakować kogo (np. chorego) do łóżka. **11.** Paść, rzucić się na **ł.** **12.** Podnieść się z łóżka ⟨*wyzdrowieć*⟩. Wstać, wyskoczyć, zerwać się, zwlec się z łóżka. **13.** Posłać a. rozebrać **ł.**: a) ⟨*przygotować łóżko do spania*⟩; b) Posłać a. zasłać **ł.** ⟨*uprzątnąć*⟩. **14.** Wstać itp. lewą nogą z łóżka: a) ⟨*być w złym humorze*⟩: Lewą nogą jak widzę wylazłeś dziś z łóżka. *Kaczk. Mąż 107*; b) ⟨*mieć zły dzień, mieć jakieś niepowodzenie*⟩: Musiał tego dnia z rana naprzód lewą nogę wyciągnąć z łóżka, w chwili bowiem, kiedy jadąc lasem, śmiał się i kłamał, jak zwykle, wpadł wraz ze swą mulicą do rowu i całą twarz sobie błotem powalał. *Chłęd. Odr. 360.*

łubek W łubkach ⟨*w deseczkach do opatrywania złamanych kości*⟩: Noga, ręka w łubkach. - Leży na kozetce, trochę zmieniona, przerażona, mizerna. Z ręką w łubkach. *Breza Niebo 262.*

łuczniczy Sport **ł.** ⟨*łucznictwo*⟩; **ł**-e zawody.

łudzący **ł**-e podobieństwo ⟨*wprowadzające w błąd*⟩.

łudzić **1.** **ł.** kogo czym ⟨*mamić, zwodzić*⟩: **ł.** kogo obietnicami. - Wszakże jej pan przysięgasz do śmierci kochanie; i dziś słyszałam, stojąc pode drzwiami, jak ją pan łudzisz pięknymi słówkami. *Fredro A. Mąż 182.* **2.** Pozory łudzą: Często pozory łudzą słabe oczy. *Kras. Antimon. 64.*

łudzić się **1.** **ł.** się czym (gdy się wskazuje przyczynę złudzenia): **ł.** się nadzieją. **2.** **ł.** się w czym (gdy się wskaże dziedzinę złudzenia): Mam obawę, czy się nie łudzę w ocenie wartości. *Święt. A. SPP.* **3.** **ł.** się co do kogo, czego: Mimo oznak antyliberalnej polityki Aleksandra łudzono się co do jego dobrych chęci. *Bar Kum. 405.*

łuk ● **1.** Łagodny, ostry, płaski, wysoki **ł.** **2.** **ł.** triumfalny ⟨*budowla w kształcie bramy, wznoszona dla uczczenia zwycięstwa, zwycięskich wodzów albo wojsk*⟩: Warszawa [...] witała łukami triumfalnymi powracające pułki. *Sokoł. A. Dzieje I, 448.* **3.** **ł**-i brwi: Uniosła w górę pyszne łuki czarnych brwi i spojrzała nań z wysoka, władczo, z pogardą... *Parn. Aecjusz 67.* **4.** **ł.** tęczy. **5.** Okrążyć, obejść łukiem. **6.** Opisać, zakreślić, nakreślić, zatoczyć, zataczać **ł. 7.** Zagiąć się, wygiąć się w **ł.**, łukiem. ● ⟨*narzędzie do wypuszczania strzał*⟩ **8.** Cięciwa łuku. **9.** Naciągnąć, napiąć **ł. 10.** Strzelać, *przestarz.* szyć z łuku. **11.** (Wy)puścić z łuku strzałę.

łuna 1. Czerwona, krwawa **ł.**; **ł.** płomienista. **2. ł.** pożaru, świateł; *przen.* **ł.** wojny. **3.** Oblać się łuną ⟨*zarumienić się, zaczerwienić się*⟩: Oblała się łuną. Uszy, szyja, ręce całe różowe były jak jutrzenka. *Zap. G. Mił. 149.* **4.** Krew uderza łuną; Krew uderzyła na twarz purpurową łuną, oczy rozwarły się tak, jakby miały wyskoczyć z orbit. *Par. Król 175.* **5.** Niebo czerwieni się, gorzeje, jaśnieje, pali się, płonie, różowi się, zapala się łuną a. od łuny; staje w łunach. **6.** Słońce wschodzi łuną, zapala łunę: Słońce [...] wschodzi łuną szeroką, płomienistą — niby pożar straszliwy. *Dygas. Gody 93.* Słońce [...] staczając się za zachodni zrąb Tatr zapala łunę czerwoną na śniegach. *Witkiew. S. Utwory 176.* **7. ł.** bije od kogo ⟨*blask*⟩: Wszyscy byli tak strojni, że aż łuna biła od nich, od złotogłowiów, złotych łańcuchów, złoconych sandałów i od drogich kamieni. *Makusz. O dwóch 127.* **8. ł.** blednie, dopala się, gaśnie, błyska, błyszczy, gorzeje, jarzy się, pali się, świeci, żarzy się. **9. ł.** pokrywa, zalega, zalewa niebo; rozlewa się po niebie; bucha, uderza w niebo. **10. ł.** stoi, wisi (np. nad miastem).

I łup 1. ł. wojenny a. **ł-y** wojenne. **2.** *praw.* Prawo łupów: Prawu łupów nie podlegają, wedle starej normy zwyczajowej, statki rybackie i statki, trudniące się handlem przybrzeżnym. *Ehrl. Prawo 392.* **3.** Brać **ł.** Dzielić **ł-y** a. dzielić się łupem. **4.** Odbić **ł. 5.** Rzucić się na **ł. 6.** Stać się, paść łupem ⟨*stać się czyjąś zdobyczą, przenośnie: stać się pastwą, paść ofiarą czego*⟩: Padł śmierci łupem młodzieniec ochoczy. *Kras. Wojna 118.* **7.** Unieść z sobą, uprowadzić **ł-y. 8.** Upatrzyć sobie **ł. 9.** Wydać (się), oddać, rzucić, *rzad.* zdać, wystawić na **ł.**; *daw.* oddać w **ł.** ⟨*wydać (się), rzucić na pastwę czyją lub czego; narazić na zgubę*⟩: Wydać miasto na **ł.** nieprzyjacielowi. **10.** Wydrzeć **ł.** Zdobyć **ł. 11.** Zdzierać *daw.* rwać **ł.** z nieprzyjaciela. **12.** Zostawić co komu łupem.

II łup 1. ł. kogo w co a. po czym: Zgiął się kudłacz i za jesion chwycił przy korzeniu, a Janosik, nie czekając — łup go po ciemieniu. *Dobrow. S. Wiersze 130.* **2. ł.**-cup ⟨*wykrzyknienie naśladujące odgłos miarowych uderzeń*⟩: Sfrunął wielki pstry dzięcioł w czerwonej mycce i dalejże w drzewo łupić: Łup-cup!... Łup-cup-cup!... *Świerszcz. 34, 1953.*

łupać 1. ł. co — czym ⟨*rozbijać*⟩: **ł.** orzechy; **ł.** szczapy drzewa (siekierą). Górnicy [...] ociekający potem, dyszący z wysiłku łupali młotami ławice węgla. *Morc. Inż. 12.* **2.** Łupie kogo w kolanie, w nodze, w skroniach ⟨*ktoś odczuwa ból kłujący*⟩: Szlachcic, którego w tej chwili łupnęło widocznie w nodze, skrzywił się okropnie. *Sienk. Połan. III, 21.* Głowa łupie kogo a. kogo łupie w głowie.

łupić 1. ł. kogo, co ⟨*rabować*⟩: **ł.** miasto, kraj. **2.** *pot.* **ł.** kogo jak barana ⟨*obierać kogo z pieniędzy, ciągnąć z kogo pieniądze, zdzierać z kogo*⟩: Ciągle nas tylko łupisz jak barany. Wczoraj przegrałem, myślałem, że dzisiaj coś się podłatam — grosze diabli wzięli! *Bełc. Kmita 124.* **3. ł.** wroga ⟨*zadawać klęskę, porażkę wrogowi*⟩: Co na frontach? — Dobrze jest, wszędzie nasi wroga łupią! *Żukr. Dni 199.* **4. ł.** kogo kijem ⟨*bić, okładać*⟩. **5. ł.** w karty ⟨*grać w karty*⟩. **6. ł.** ze skóry, **ł.** skórę: a) ⟨*obdzierać, obciągać skórę*⟩: Rzucają się [...] na konia, łupią go ze skóry. *Kowalew. Z. Wspom. 210;* b) *pot.* ⟨*zdzierać z kogo, ciągnąć z kogo pieniądze*⟩: Świetni lekarze [...] łupią człowieka ze skóry, ale stawiają na nogi. *Breza Uczta 144.* **7.** *rub.* **ł.** kogo z siedmiu skór ⟨*obdzierać ze wszystkiego*⟩. *SPP.*

łupić się *przysł.* Głupi sam się ze skóry łupi.

łupiec *daw. reg.* ⟨*figura w tańcu, hołubiec*⟩ Bić **ł-e**: Skaczą, tupią, biegną, lecą, ostrogami łupca biją, dokazują, hałasują, aż się karczma trzęsie stara. *Sztyrm. Pow. II, 422.*

łupień *daw.* **łupnia** *pot.* Dać, zadać komu łupnia, dostać od kogo łupnia (*daw.* łupnię) ⟨*dotkliwie kogoś pobić, zadać komu klęskę, zostać przez kogo pobitym, zwyciężonym; dać się komu porządnie we znaki*⟩: Ej, dałżeby on mi łupnia, gdyby mnie tylko w ręce dostał. *Sienk. SW.*

łupieski ł. najazd, **ł-e** oddziały, **ł-a** wyprawa.

łupieżczy Wataha **ł-a**, **ł-e** wyprawy.

łupina 1. ł. orzecha; **ł-y** kartofli, owoców, grochu. **2. ł.** od czego ⟨*łupina po oddzieleniu od niej zawartości*⟩: **ł.** od orzecha, od jaja. **3.** *bud.* **ł-y** międzybelkowe. **4.** Ziemniaki (kartofle) w łupinach (gotować, jeść). **5.** Łodzią, statkiem, okrętem itp. miota, rzuca, kołysze, huśta, jak łupiną (orzecha) ⟨*bardzo mocno*⟩: Łódź stawała się coraz bardziej bezbronna na falach, które kołysały nią niby łupiną orzecha. *Rudn. H. Spart. 248.* **6.** Drzeć z kogo łupinę ⟨*dawać się komu we znaki, dokuczać mu, obdzierać kogo z pieniędzy; drzeć z kogo skórę, łyko*⟩: Oj, skubać, skubać szlachtę, oj drzeć szlachtę, oj drzeć z nich łupinę! Oj, weźcie ich na munsztuk, bo też szlachta bryka! *Mick. Tad. 248.*

łupnąć 1. ł. kogo — czym — w co a. o co ⟨*uderzyć, walnąć, rąbnąć*⟩: **ł.** kogo pięścią w głowę. **ł.** kijem w drzwi; **ł.** głową w pień drzewa a. pień drzewa. **ł.** drzwiami ⟨*trzasnąć*⟩. **2. ł.** komu domiar, podatek, karę ⟨*uderzyć kogo po kieszeni, nakładając na niego duży podatek, domiar, dużą karę*⟩. **3.** *rub.* **ł.** sobie (kieliszek) czego ⟨*wychylić, wypić*⟩: Przyjdźże [...] na plebanię, to sobie łupniesz jałowcówki albo piołunówki. *Dygas. Now. V. 135.*

łupu-cupu ⟨*wykrzyknienie naśladujące odgłos miarowych uderzeń, np. bicia cepów; żartobliwie o biciu*⟩: Po stodołach chłopskich huczały odgłosy młocki „łupu-cupu". *Dygas. Marg. 152.*

łuska 1. ł-i rybie, **ł-i** gadów **2.** Karpie **ł-i** ⟨*płytki ułożone podobnie jak łuski karpia*⟩: Ulubione przez króla Jana III i wielce rozpowszechnione za jego czasów były karaceny, czyli zbroje z łusek karpich metalowych, przyszywanych do skóry. *Kaczk. Olbracht. 290.* **3.** *med.* Rybia **ł.** ⟨*choroba skórna: nadmierne rogowacenie naskórka i łuszczenie się*⟩. **4. ł.** pocisku, naboju ⟨*gilza*⟩. **5.** Kryty, układany, dziergany itp. w łuskę ⟨*na kształt rybiej łuski*⟩:

Koronuje budowę latarnia kryta miedzią złoconą w łuskę. *Baliń. M. Polska II, 55.* **6.** Zedrzeć, zdzierać łuskę komu z oczu ⟨*otworzyć, otwierać, oczy komu na co, ukazać prawdę*⟩: Bałucki umie dotykać ran społecznych, umie zdzierać błogą łuskę spokoju i dobrej wiary z oczu tego społeczeństwa, co czasem zdaje się wielkie tytanicznie, a czasem przedstawia zgraję liliputów. *Żer. Dzien. I, 272.* **7. ł.** spadła, opadła komu z oczu ⟨*ktoś przejrzał, oczy mu się na co otworzyły*⟩: Przyjdzie chwila, że łuski wam spadną z oczu. *Kow. A. Grec. 127.*

łuszczyć ł. groch, ryż; ziarna, nasiona. *przen.* Na pohybel pludrakom, aby nam tu bochenków długo nie łuszczyli. *Sienk. SW.*

lut ł. szczęścia ⟨*szczypta, odrobina szczęścia, powodzenia*⟩: Łut szczęścia zawsze ma swą wartość. *Wędr. 26, 1901.*

przysł. Lepszy łut szczęścia niż funt rozumu.

łutowy ł-a wiśnia ⟨*łutówka, odmiana wiśni o dużych owocach*⟩.

łyczko *przysł.* Od łyczka do rzemyczka — będzie szubieniczka ⟨*zaczyna się od drobnego przewinienia, wykroczenia, a kończy się na przestępstwie*⟩.

łydka 1. Gołe **ł-i. 2.** Wysmukłe, potężne, zgrabne **ł-i. 3. ł-i** komuś drżą, trzęsą się, dygoczą ⟨*ktoś się boi, drży ze strachu*⟩: Nadrabiałem miną, lubo nieraz serce mi zamierało, a łydki jak w febrze drżały. *Kosiak. Now. 119.* Mnie aż łydki się trzęsły, wolałbym spotkać stu Tatarów niż jego jednego. *Rzew. H. Zamek 80.*

I łyk *pogard.* **ł.** podmiejski, **ł.** mieszczański. **ł.** warszawski: Wygląda na jakiegoś łyka warszawskiego. *Weys. Józ. Żywot. 256.*

II łyk 1. Długimi, małymi łykami: Popijał kawę małymi łykami. *Reym. Kom. 34.* **2. ł.** za łykiem: Znalazł dla siebie kawałek wolnego szynkwasu i oparłszy się o niego, sączył swoją wódkę łyk za łykiem. *Mort. Wiano 262.* **3. ł.! ł.!** ⟨*wyraz oznaczający łykanie*⟩: Chlip, chlip, łyk, łyk, a duszkiem. *Piotr. Satyr 56.* **4.** Pociągnąć **ł.** czego a. parę łyków. **5.** Wypić jednym łykiem ⟨*duszkiem*⟩. **6. ł.** powietrza ⟨*jeden oddech, zaczerpnięcie powietrza, odetchnięcie*⟩: Wciągnął jeszcze jeden głęboki łyk powietrza. *Mort. Wawrzek 108.*

łykać, łyknąć ł. co: **1. ł.** jedzenie: Zrywa się wraz z pianiem kogutów, w pośpiechu łyka kilka kawałków razowego chleba i znika z domu. *Mort. Wawrzek 102.* **2.** Łykać wino, wódkę a. łyknąć kieliszek, szklankę wina itp. ⟨*pić, wypijać, wychylać, upijać się gorzałką itp.; wypić, wychylić kieliszek itp.*⟩: Łyknął dobrą szklankę gorzały. *Meis. Wilk 14.* **3.** Łykać łzy ⟨*powstrzymywać głośne łkanie, płakać bezgłośnie, po cichu, ukrywać płacz*⟩: Idąc do domu łzy tajemnie łyka. *Bon. Kość 40.* Ludzie nam szczęścia zazdroszczą — mówiła [...] a my łzy łykać musimy. *Krasz. Brühl 266.* **4.** Łykać ogień, noże, szpady itp. ⟨*o cyrkowcu, sztukmistrzu: pokazywać sztuki z ogniem, nożami, szpadą itp., udawać, że się je połyka*⟩: Pan Edison bowiem nie jest ani „smokiem XIX wieku", który łyka szpady i pije olej wrzący, ani właścicielem jarmarcznej panoramy [...] ale udanym i genialnym wynalazcą. *Prus Kron. III, 222.* **5.** Łykać powietrze, dym, woń itp. ⟨*oddychać głęboko, wdychać powietrze, dym, woń itp.*⟩: Powietrza było coraz więcej, łykali je chciwie, lekki powiew ochładzał im twarze. *Jackiew. Jan 145.* **6.** Łykać proszki, łyknąć proszek a. kilka proszków ⟨*zażywać, zażyć*⟩: Łeb bolał mnie, więc łyknąłem kilka proszków. *Żukr. Kraj. 92.* **7.** Łyknąć sobie ⟨*podpić, wypić, popić*⟩. **8.** Łykać ślinę, ślinkę ⟨*mieć na co apetyt, ochotę; zazdrościć komu jedzenia, przysmaków lub innych rzeczy*⟩: Stara dziś kiełbasę jadła i piwo piła, a ja tylko patrząc ślinkę łykałem... *Orzesz. Z różnych III, 14.* Czuję prześliczny zapach starego miodu — wołał ślepy z entuzjazmem, łykając ślinę. *Dygas. Warsz. 232.* **9.** Łykać zgłoski, litery ⟨*mówiąc, śpiewając lub czytając głośno, opuszczać poszczególne zgłoski wyrazów*⟩: Jął mówić szybko, aż zgłoski łykając ze wzruszenia. *Choyn. Kuź. 122.* **10.** *przen.* Łykać nowiny, wstyd, wymyślania, zarzuty itp.: Chciwie czytała i jadła, razem z kawą łykając nowiny. *Gomul. Poezje 70.*

łyko 1. Drzeć, zdzierać z kogo **ł.**, **ł-a** ⟨*bez skrupułów ściągać, wyciągać od kogo pieniądze, obdzierać kogo z czego, wyzyskiwać kogo*⟩: Zaproponujemy mu wista. Możemy go ograć, z rozegranej wyniknie faraonik; trzeba łyka drzeć. *Krasz. Poeta 108.* **2.** Iść, pójść w **ł-a**, pobrać, brać, wziąć w **ł-a** ⟨*związać, skrępować łykiem, powrozem, zabrać do niewoli, pozbawić kogo wolności*⟩: Lud ginął w walkach lub szedł w łyka ordyńców. *Jabłonow. Hist. 288.*

przysł. **3.** Drzyj łyka, kiedy się drą ⟨*korzystaj póki można*⟩.

łypać, łypnąć 1. ł. (na kogo) oczami (okiem), oczkami, ślepiami. **2. ł.** spode łba.

łysk nieodmienne w zwrocie: **ł.** okiem, oczami, wzrokiem ⟨*spojrzenie szybkie i bystre, rzut oka, łyśnięcie okiem, błyśnięcie oczami*⟩: Co jakiś czas — łysk oczyma ku niej, jakby chciał sprawdzić, czy jeszcze mu się nie wymknęła z izby. *Mort. Wawrzek 109.*

łyso *przysł.* Lepiej, że na głowie niż w głowie łyso.

łysy 1. ł. jak kolano. **2. ł.** czerep. **3. ł-a** czaszka, **ł-a** pała ⟨*o głowie łysej lub o człowieku łysym*⟩. **4.** *przen.* **ł-e** drzewa ⟨*bez liści*⟩; **ł-a** ziemia ⟨*bez roślinności*⟩. **5.** Baba jędza, czarownica z łysej góry ⟨*prawdziwa jędza, czarownica; bardzo dokuczliwa, nieznośna, kłótliwa baba*⟩. **6. ł-a** góra ⟨*w podaniach ludowych miejsce nocnych spotkań czarownic z diabłami*⟩. **7. ł.** koń, **ł-a** krowa ⟨*o krowie, koniu mających łysinę, umaszczenie białe idące od czoła pomiędzy oczami do nozdrzy, gwiazdka, strzałka*⟩. **8.** Orać jak w łysego konia ⟨*pędzić kogo do ciężkiej pracy, wykorzystywać kogo każąc mu ciężko pracować*⟩: Dzieci maltretuje [...] w żonę orze jak w łysego konia. *Kunc. Dni 176.*

łyżeczka 1. ł. do czego: np. do herbaty, do czarnej kawy. **2. ł.** czego: np. cukru, lekarstwa ⟨*tyle, ile łyżeczka pomieści*⟩. **3.** Dawać lekarstwo po łyżeczce. **4.** Karmić kogo; mieszać co łyżeczką.

łyżka 1. ł. blaszana, cynowa, grawerowana, platerowana, drewniana, srebrna; mała, deserowa, duża, stołowa **ł. 2. ł.** cedzakowa, dawniej durszlakowa ⟨*łyżka z dziurkami służąca do wyjmowania i odcedzania klusek, pierogów itp.*⟩. **3.** *med.* **ł.** chirurgiczna ⟨*narzędzie chirurgiczne*⟩. **4.** *górn.* **ł.** górnicza a.

wiertnicza ⟨*cylinder z grubej blachy zakończony u dołu ostrym butem oraz klapą, która zamyka się przy wyciąganiu łyżki napełnionej szlamem*⟩. **5. ł.** wazowa ⟨*chochla*⟩. **6. ł.** wsadowa ⟨*narzędzie do załadunku materiałów, wsadu do pieców hutniczych*⟩. **7. ł.** do herbaty, do kawy. **8. ł.** do butów ⟨*narzędzie ułatwiające wkładanie obuwia na nogę*⟩. **9. ł.** cukru, kaszy, zupy, lekarstwa ⟨*zawartość łyżki; tyle ile mieści się w łyżce*⟩. **10. ł.** strawy ⟨*jedzenie, wyżywienie, życie, utrzymanie*⟩: Nie mam ani na doktora dla chorego męża, ani nawet na łyżkę strawy dla niego i dla dzieci. *Prus Wiecz. 164.* **11.** Świadek za łyżkę barszczu ⟨*świadek stronny, przekupiony*⟩. **12.** Chcieć, być gotowym itp. kogo utopić w łyżce wody ⟨*nienawidzić kogo, czyhać na czyją zgubę*⟩: Cała wieś z zawiści utopiłaby mnie w łyżce wody. *Mort. Wiano 184.* Dawniej rad bym był Sopliców rodzinę w łyżce wody utopić. *Mick. Tad. 315.* **13.** Dzielić się z kim każdą łyżką strawy ⟨*pomagać komu użyczając wszystkiego co się ma, dając co tylko można*⟩: Wspólnie zarabialiśmy na życie, dzieliliśmy się z sobą każdym groszem i każdą łyżką strawy. *Kłos. Wiosna 201.* **14.** *pot.* Coś można, chciałoby się, daje się itp. łyżką jeść; ktoś jadłby co łyżką ⟨*coś jest bardzo apetyczne, dobre, ponętne*⟩. **15.** *daw.* Nosić łyżkę za cholewą ⟨*być pieczeniarzem*⟩. **16.** *przestarz.* Urodził się ze złotą a. srebrną łyżką w gębie ⟨*o człowieku, któremu dobrze się w życiu wiedzie, któremu wszystko łatwo przychodzi*⟩: Dobrze to mówią, że się jedni rodzą z łyżką złotą lub srebrną w gębie, a drudzy z drewnianą. *Zab. III/1, 1779, s. 188.* **17.** Zażywać lekarstwo po łyżce.

łyżwa 1. *reg. wsch.* **ł.** śnieżna ⟨*narta*⟩. **2.** Jeździć, ślizgać się na łyżwach. **3.** Przypiąć, przypasać **ł-y**: Przypasał jej łyżwy i zaczęli robić ósemki, ująwszy się za ręce. *Reym. Now. I, 425.*

łyżwiarski Klub, sport, tor, ubiór **ł.** Zawody **ł-e.** Sztuki **ł-e.**

łyżwowy 1. *sport.* Krok **ł.** ⟨*w narciarstwie krok podobny do kroku łyżwiarza na lodzie*⟩. **2.** Pawilon, most **ł.** ⟨*położony, zbudowany na czółnach łyżwowych*⟩.

łza 1. Łzy gorące, kropliste, palące, perliste, piekące, rzewne, rzęsiste, serdeczne, szczodre. **2.** Łzy jak groch. **3.** Jak **ł.**, czysty jak **ł.** ⟨*bardzo czysty, nieskazitelnie czysty*⟩: Wiedział, że Skrzetuski był człowiek jak łza — cenił go więc i był mu wdzięczny za uczucie. *Sienk. Ogn. I, 104.* **4.** Łzy bólu, goryczy, radości, tęsknoty, wdzięczności, współczucia, wzruszenia. **5.** Łzy krokodyla, krokodyle, krokodylowe ⟨*o płaczu nieszczerym, udanym dla wywołania współczucia, umyślnym dla osiągnięcia, uzyskania czego*⟩: Tak, tak, wiele się zdadzą te łzy krokodyle! doczekamyć my tego (tak mi serce tuszy), że je panna Bogacka niebawem osuszy. *Zabł. Zabob. 83.* **6.** Morze, potoki, strugi, strumienie, zdroje łez. Paciorki łez. **7.** Padół łez ⟨*ziemia; ciężkie smutne życie*⟩: W takich chwilach, kiedy dom trzęsie się nad głową człowiek czuje się raźniej w towarzystwie, odkrywa znów w sobie dawno zwietrzałe uczucia bezinteresownej życzliwości dla bliźnich, okazuje się nagle, że na tym „padole łez“ nie ma wybranych, wszyscy mają równe szanse. *Nowa Kult. 8, 1954.* **8.** Cały we łzach ⟨*spłakany*⟩. **9.** Głos nabrzmiały łzami. **10.** Oczy pełne łez. **11.** Uśmiech przez łzy ⟨*rzewny, wzruszający humor*⟩: Cały urok młodzieńczego uśmiechu, uśmiechu przez łzy, skoncentrował się w tym czarującym tańcu. *Iwasz. J. Chopin 102.* **12.** Oczy błyszczą, lśnią, nabiegają, napełniają się, spływają, szklą się, świecą, wzbierają, zachodzą, zaszkliły się łzami. **13.** Błagać, prosić ze łzami w oczach. **14.** Doprowadzać kogo (się) do łez. **15.** Dławić, hamować, tłumić, powściągać, wstrzymywać łzy. **16.** Koić łzy. **17.** Lać, ronić, wylewać łzy. **18.** Mieć łzy w oczach: Mówiąc to, miał łzy w oczach. *SW.* **19.** Mówić przez łzy: Słów jego nie można było zrozumieć, słychać tylko było, że mówił przez łzy... *Kaczk. Olbracht. II, 12.* **20.** Mówić, słuchać ze łzami w oczach. **21.** Oblewać, oblać, okrywać, opłakiwać, skrapiać, skropić, zrosić, zwilżać co łzami. **22.** Ocierać, osuszać łzy (chusteczką). Otrzeć, osuszyć łzy czyje ⟨*pomóc komuś w potrzebie, w biedzie, w niedoli*⟩: Był ubogi człowiek za czasów Peryklesa, który cały swój majątek poświęcił na osuszenie łez ludzkich. *Ritt. Dom. 34.* **23.** Płakać gorzkimi, rzewnymi łzami. Płakać krwawymi łzami ⟨*rozpaczać*⟩: Ale milcz, serce! Płacz krwawymi łzami, ale milcz... Przyjdzie godzina twoja. *Żer. Grzech 53.* **24.** Połykać łzy ⟨*powstrzymywać się od płaczu, od łez, albo nie dawać poznać po sobie smutku*⟩: Szlachetniejsza część narodu w milczeniu połykała łzy upokorzenia, wielu w zupełną wpadało rozpacz i odrętwienie. *Zal. Br. Czart. 173.* **25.** Pobudzać, rozczulać, wzruszać kogo (się) do łez. **26.** Rozpływać się, tonąć we łzach. **27.** Śmiać się, zaśmiewać się do łez ⟨*śmiać się serdecznie*⟩. **28.** Śmiać się przez łzy. **29.** Wstrzymywać się od łez. **30.** Wyciskać komu łzy (z oczu). **31.** Wypłakać (wszystkie) łzy. **32.** Zalać się, zalewać się łzami. **33.** Łzy błyszczą, zabłysły w oczach; ciekną z oczu, cisną się do oczu. **34.** Łzy ćmią, mglą oczy, wzrok. **35.** Łzy dławią, duszą kogo; drżą u rzęs. **36.** Łzy (jak grad, grube jak groch) kapią, padają, puszczają się, sypią się z oczu; płyną z oczu, po twarzy. **37. ł.** kręci się w oku; łzy kręcą się, zakręciły się w oczach: Kręci się łza w twym oku i na wąsy spada. *Malcz. Maria 29.* **38.** Łzy lecą ciurkiem, gradem. **39.** Leją się, polały się łzy: Polały się łzy me czyste, rzęsiste, na me dzieciństwo sielskie, anielskie. *Mick. Wiersze 378.* **40.** Łzy lśnią, migocą, perlą się, szklą się, świecą się, zaświeciły (się) komu w oczach. **41.** Łzy nabiegają, napływają do oczu. **42.** Łzy palą, roszą oczy a. twarz. **43.** Łzy rzucają się do oczu, z oczu. **44. ł.** się sączy: Po mojej się jagodzie łza radosna sączy. *Tremb. Polit. 120.* **45.** Łzy stają, stanęły komu w oczach. **46.** Łzy ściskają gardło a. za gardło. **47.** Łzy toczą się, toczyły z oczu a. po twarzy, po policzkach. **48.** Łzy tryskają z oczu. **49.** Łzy wilżą oczy. **50.** Łzy wiszą na rzęsach, łzy wzbierają pod powiekami. **51.** Komuś zbiera się na łzy. **52.** Łzy zalewają twarz, zasłaniają oczy.

łzawiący Gaz **ł.** ⟨*wywołujący obfite wydzielanie łez*⟩.

łzawić Coś łzawi oczy ⟨*powoduje łzawienie*⟩: Chłód łzawił oczy i szedł wzdłuż palców, ramion i piersi szeroką falą. *Brosz. Oczek. 31.* Oczy łzawią ⟨*zachodzą łzami*⟩.

łzawo ł. na sercu ⟨*smutno, tkliwie, rzewnie, tęsknie, nastrojowo na sercu*⟩: Wdowie Józefskiej robi się czule, prawie łzawo na sercu. *Bogusz. Kura 91.* Jest komu **ł.**: Ach, jakże mi łzawo, gdy wspomnę o tamtych czasach. *Lem. Bajki 24.*

łzawy 1. Oko **ł-e** ⟨*pełne łez*⟩: Pojrzał okiem łzawym, ale otarł łzy rękawem. *Zal. Boh. Złota 259.* **2.** *poet.* **ł-e** deszcze, strumienie itp. ⟨*łzy, płacz*⟩: Padła na krzesło i przez łzawe deszcze błysnął ostatni jęk: „Kochasz mię jeszcze?". *Słow. Ben. 119.* **3.** *przen.* Niebo **ł-e**: Patrz! dnie coraz chmurniejsze, niebo coraz łzawsze. *Gomul. Poezje 209.* **4.** Pieśń **ł-a** ⟨*smutna*⟩: Za oknem w dali zabrzmiała pieśń tak łzawa, jak ptak gdy się żali, że mu skrzydła złamano i oczy wykłuto... *Miron Poezje 147.* **5.** Myśli **ł-e**: I tak w tych myślach smutnych i łzawych minęła mu blisko godzina. *Kaczk. Grób II, 157.* **6.** Mówić łzawym głosem ⟨*płaczliwym*⟩: Mówiła jeszcze coś o sobie, mówiła smutnym, prawie łzawym głosem. *Berent Fach. 40.*

M

macać, macnąć 1. m. kogo, co ⟨*próbować czego, rozpoznawać co, dotykając palcami*⟩. **2.** Macać drób (kurę, gęś itp.): a) ⟨*sprawdzać, czy jest tłusty*⟩; b) ⟨*sprawdzać, czy ma jajko; przen. zajmować się drobiem, gospodarstwem, ograniczać swoje zainteresowania do spraw domowych*⟩: Gęsi macać, a nie w chłopskie sprawy nos wtykać! *Reym. Now. IV, 73.* **3.** *wulg.* Macać dziewczynę ⟨*obmacywać*⟩. **4.** Macać puls ⟨*badać*⟩. **5.** Macać przed sobą w ciemności ⟨*iść po omacku*⟩. *SW.* **6.** Macać czym: Ślepy wokoło siebie kijem maca. *Stasz. SW.* **7. m.** ostrzem, mieczem itp. ⟨*ranić*⟩: Już mnie macnął ostrzem, już na łeb żelazem spadnie. Ja w niego cepem. *Wikt. Papież 148.* **8.** *iron.* Macnąć kogo — czym — po czym, w co ⟨*uderzyć, ciąć*⟩: Pan dziedzic macnął mnie kijem, kiedym pojechał do lasu. *Dygas. Pióro 58.* Macnąć kogo po głowie. - W łepetę go macnął, ale nie zabił. *Jeż SW.* **9.** Macać komu żebra ⟨*bić kogo, bić się z kim*⟩: Nałęczom nie macałem żeber, stawajcie, panki. *Rap. Maćko 23.*

mach 1. Dziś tylko w wyrażeniach wykrzyknikowo-przysłówkowych: Mach! mach — mach!, ciach-mach! szach-mach! ⟨*szybko, prędko (domyślnie: machając, machnąwszy)*⟩: Jak dopadną jakiejś pałki! Szach! mach! poszedł płot w kawałki. *Rodoć Piosnki 187.*

przysł. **2.** *przestarz.* Jednym machem dwu ściąć ⟨*załatwić dwie sprawy jednocześnie*⟩.

machać p. **machnąć**

macher 1. *posp.* **m.** od czego a. w czym ⟨*sprawca, działacz, często w nieczystych sprawach; szachraj*⟩: On był głównym macherem w tej sprawie. *SW.* **2.** Szacher-macher ⟨*oszustwo szachrajstwo, konszachty, szacherka*⟩: Przygotowuję na dwudziestego piątego mały szacher-macher z wypłatą. *Pytl. Fund. 306.*

machina ⟨*wielka, ciężka maszyna*⟩ **1.** *żart.* Ciężka **m.** ⟨*o człowieku ociężałym*⟩. **2.** *przestarz.* **m.** latająca ⟨*samolot*⟩. **3. m.** oblężnicza, wojenna ⟨*w dawniejszym sposobie oblegania twierdz: rodzaj mocno zbudowanej wieży na kołach, zaopatrzonej w urządzenie do wyrzucania pocisków lub do rozbijania murów*⟩. **4. m.** parowa. **5. m.** wiertnicza. **6. m.** do czego: **m.** do przenoszenia piasku, do rozbijania murów. **7.** *przen.* **m.** państwowa: Pretorzy nie mogli sprawować sądów; kwestorzy — asygnować pieniędzy na wydatki krajowe, cała machina państwowa stanęła. *Ziel. T. Rzym. 345.*

machinacja ⟨*nieuczciwe postępowanie, intryga*⟩: Podejmować, prowadzić (różne) **m-e.**

machinalny m. ruch ⟨*automatyczny, bezwiedny*⟩: Prawą ręką wpychał machinalnym ruchem na nos binokle. *Żer. Prom. 70.*

machnąć, machać 1. m. czym: **m.** kapeluszem, chustką, rękami, nogami; **m.** ogonem (o psie, bydlęciu); **m.** batem. **2.** Machać piórem ⟨*pisać od niechcenia, pisać byle jak*⟩: Nam się zdaje, że proces twórczości pisarza to siedzenie przy biurku i machanie piórem. *Iwasz. J. Lato 25.* **3.** Machać szabelką ⟨*walczyć zawadiacko*⟩: W rogatywce dosiadł konika, i umie gracko wywijać chwacko, szabelką machać, nic się nie strachać. *Len. T. Wyb. 121.* **4. m.** ręką na odlew. **5. m.** co ⟨*wykonać szybko*⟩. **6.** Machnąć kozła, koziołka; machać kozły, koziołki ⟨*fiknąć; fikać*⟩. **7. m.** obraz (pastel, olej itp.) ⟨*namalować szybko*⟩: Wyspiański, który miał w głowie tysiące prac i pomysłów, a nie zawsze miał na farby, machał pastel w godzinę lub dwie. *Boy Znasz. 65.* **8. m.** robotę ⟨*zrobić co szybko; zrobić co dobrze*⟩: Niezłą robotę machnęliśmy [...] uratowaliśmy trzydziestu dobrych chłopców dla budowy. *Brand. M. Piotr 61.* **9.** Machnąć rolę ⟨*zagrać rolę bez trudu, od niechcenia*⟩: Po swoich pysznych kreacjach Fredrowskich p. Leszczyński machnął jakby od niechcenia w wesołości ducha tę rolę. *Boy Flirt III, 114.* **10. m.** utwór (krytykę, wiersz, powieść itp.) ⟨*napisać szybko utwór*⟩: Gdybyś machnął kiedy jaką krytykę, czytałbym cię z pietyzmem. *Weys. Józ. Żywot 165.* **11.** Machnąć wódkę, kieliszek, jednego itp. ⟨*wypić jednym haustem, wypić do dna*⟩: Patrzyłeś tylko, gdzie by się poślizgać, gdzie dziewczynkę szczypnąć i jednego machnąć! *Lut. Próba 59.* **12. m.** co komu (np. wieś) ⟨*dać co komu*⟩: Szlachcic nie może wyjść na swoje, więc macha wieś przybłędom. *Żer. Dzieje II, 202.* **13.** Machać do kogo, do czego a. na kogo ⟨*gwałtownie gestykulować do kogo; przywoływać kogo gestami*⟩: Machać do kogo ręką. Machać na kelnera. **14.** *pot.* **m.** na co ręką ⟨*zrezygnować z czego, zlekceważyć co*⟩: Nic nie mówi o potrzebie założenia nowego sadu. Wygląda jakby machnął ręką na to. *Bogusz. Polon. IV, 162.* **15.** *rub.* Machnąć kogo w co ⟨*uderzyć*⟩: Ktoś machnął mnie w gębę. *Rychl. SPP.*

machnąć się *pot.* **1. m.** się za kogo ⟨*wyjść za kogo za mąż*⟩: Ja się za niego machnę, bo go kocham. *Sienk. Wołod. I, 209.* **2. m.** się do kogo, do czego ⟨*udać się*⟩: **m.** się do stryja, do rodziny; do Paryża. **3. m.** się na wieś ⟨*wyjechać wypaść*⟩. **4. m.** się na łóżko ⟨*rzucić się*⟩.

macica 1. m. perłowa ⟨*wewnętrzna powłoka muszli perłowej mieniąca się tęczowo*⟩. **2.** Winna **m.** ⟨*winorośl*⟩.

macierzyński 1. m-a czułość, troskliwość; **m.** uścisk. **2.** Urlop **m.** ⟨*urlop przysługujący matce po urodzeniu dziecka*⟩. **3.** Po macierzyńsku ⟨*jak matka, w sposób właściwy matce*⟩: Serdecznie, po macierzyńsku ucałowała w głowę swego przyszłego zięcia. *Strug Ojc. 79.*

macierzysty 1. Zakład **m. 2.** Język **m.** (*germ.* pod wpływem Muttersprache) ⟨*język ojczysty*⟩. **3.** *przestarz.* Dziad **m.** ⟨*ojciec matki, przodek matki*⟩. **4.** Port **m.**

macka 1. m-i polipa, wodorostów. **2.** *przen.* Rozciągać, wyciągać **m-i**: Głód coraz szerzej rozciągał swoje macki. *Rudn. H. Spart. 261.*

macnąć p. **macać**

macocha 1. Niedobra, zła **m. 2.** *pot.* Być od macochy, (ktoś) od macochy ⟨*być pomijanym, traktowanym gorzej niż inni; być gorszym*⟩: Tam w Komitecie też o nas myślą, nie jesteśmy od macochy, pomogą nam! *Żukr. Zioła 219.*
przysł. **3.** Lepiej, jak matka bije, niż jak macocha głaszcze. **4.** Nie każda macocha pasierby kocha.

macoszy *daw.* **macoszyn 1.** Po macoszemu *daw.* po macoszynemu ⟨*jak macocha, jak przez macochę; źle, okrutnie, niesprawiedliwie*⟩: Od najdawniejszych lat traktowany był przez los jakoś po macoszemu. *Mort. Dni I, 25.*
przysł. **2.** Macoszyne dziecię dwa razy bierze.

maczać 1. m. co — w czym: **m.** pióro w atramencie, w kałamarzu. **m.** bułkę w mleku. Smażono ryby w mące maczane i w oleju opiekane. *Staszic Dzien. II, 145.* **2. m.** w czym palce, ręce ⟨*brać w czym udział*⟩: Radca zanadto szpakami karmiony, żeby miał ręce maczać w niepewnej spekulacji. *Wol. Bakał. 46.* **3. m.** palce w cudzej kaszy ⟨*wtrącać się do nie swoich spraw*⟩: Lżyła go na swoją rękę: — Patrzcie go, jaki rajca! Nos sobie utrzyj, gawronie, nie w cudzej kaszy palce maczaj! *Dygas. Now. I, 30.* **4. m.** pióro w jakiej sprawie, przeciwko komu, za kim, w obronie kogo itp. ⟨*pisać w jakiej sprawie, przeciwko komu itp.*⟩: Przeciwko tym nie będę maczać w kałamarzu pióra. *Jezier. Wyb. 84.* **5. m.** pióro w żółci, w sercu itp. ⟨*pisać z goryczą, serdecznie itp.*⟩: Ileż to razy pisarze maczali pióro w żółci, wezbranej we współżyciu z najbliższym otoczeniem! *Par. Alch. 299.*
przysł. **6.** Jadłby kot ryby, ale nie chce ogona maczać.

maczek 1. Zarumienić się jak **m. 2.** Pisać, drukować maczkiem; maczkiem (z domyślnym: pisać, drukować) ⟨*bardzo drobno*⟩: W lewej pięści ściskał zapisane maczkiem zwitki papieru. *Past. Komuna 33.* Chciałbym oszczędnej edycji — choćby na bibule maczkiem. *Słow. Listy II, 93.*

maczkowy *rzad.* **m-e** litery. Pismo **m-e**, charakter **m.** ⟨*drobne pismo*⟩: Nie mogłem wyczytać adresu jego mieszkania — tak śpiesznie i takim maczkowym charakterem wypisanego. *Słow. Listy II, 80.*

mać 1. W wulgarnych przekleństwach, np. psia, taka (ich, twoja) itp. **m.**: Psia ich mać! Zaklął siarczyście. *Reym. Now. III, 288.* **2.** *przestarz.* **m.** winna ⟨*winna macica*⟩.
przysł. **3.** Jaka mać, taka nać ⟨*jaka matka takie i dzieci*⟩. **4.** Ziemia mać, ale trzeba jej rady dać ⟨*trzeba ją uprawiać*⟩.

maćkowy 1. m-a grusza ⟨*grusza stojąca na granicy posiadłości jakiegoś chłopa (Maćka), sporna*⟩: Buntownicy już zgromadzeni pod maćkową gruszą. *Słow. SW.* **2. m.** rozsądek ⟨*chłopski*⟩: To, co niepraktycznego — ów maćkowy rozsądek patriotycznej większości odrzuca, co praktycznego — starannie pielęgnuje. *Kamień. Pam. 59.*

madziarski Z madziarska ⟨*na sposób, modę węgierską, po węgiersku*⟩: Zerwał się zniecierpliwiony, splunął, zaklął z madziarska. *Choj. Alkh. IV, 35.*

maestria Z maestrią ⟨*po mistrzowsku, artystycznie, bardzo umiejętnie, doskonale*⟩: Konno nawet nie jeżdżę i tylko — powozić umiem, ale to już czynię z maestrią. *Orzesz. Ad astra 50.*

magać, magnąć m. kozły, koziołki ⟨*przewracać się, fikać kozły*⟩: Marynarz francuski magnął kozła i zleciał w morze. *Żer. Wiatr 252.*

magazyn 1. m. odzieżowy, prowiantowy, zbożowy, żywnościowy; **m.** amunicyjny, mundurowy, wojskowy; **m.** portowy; **m.** podręczny. **2. m.** konfekcji męskiej, damskiej ⟨*sklep*⟩. **3.** Ilustrowany **m.** ⟨*ilustrowane czasopismo o różnorodnej treści beletrystycznej albo naukowej*⟩. **4.** Zapasowy **m.** (np. rewolweru) ⟨*część broni palnej zawierająca naboje*⟩.

magdeburski Prawo **m-e** ⟨*dawne prawo miasta Magdeburga, na którym wzorowano się przy zakładaniu niektórych miast polskich*⟩.

magia 1. Biała **m.** ⟨*kuglarstwo*⟩: Znał dobrze czarną i białą magię, posiadał też sztukę zaklęć i wróżb. *Leśm. Klech. 143.* **2.** Czarna **m.** ⟨*w wierzeniach ludowych: czarnoksięstwo*⟩: Publiczność przepełnia salę na jego odczycie o czarnej magii. *Boy Znasz. 115. przen.* Czarna **m.** ⟨*rzecz niezrozumiała, trudna do pojęcia, zupełnie dla kogoś nie znana*⟩. **3. m.** czego ⟨*niezwykła siła oddziaływania, wywierania wpływu*⟩: **m.** pióra czyjego; **m.** dźwięku. Magia ducha i stylu Słowackiego sprawiła, że „Książę Niezłomny" przekształcił się w polskie dzieło twórcze. *Loren. Dwadz. 206.*

magiczny 1. Sztuka **m-a** ⟨*czarnoksięska*⟩; **m-a** różdżka: Kłótnia jakby za dotknięciem magicznej różdżki ustała. *Orzesz. Z różnych I, 26;* **m-e** obrządki; słowa ⟨*związane z magią*⟩. **2.** *przen.* **m-a** siła; **m.** wpływ na kogo; **m-e** słowo, słówko ⟨*niezwykła(-y, -e), zdumiewająca(-y, -e), czarodziejska(-i, -e), dziwna(-y, -e), skuteczna(-y, -e)*⟩: Magiczna siła słowa tkwi w jego zdolności wywoływania obrazów. *Par. Alch. 154.*

Damy klasowe, a nawet profesorowie podziwiali magiczny wpływ pani Latter na pensjonarki. *Prus Emanc. I, 7.* Mam na zatrzymanie pana pewne magiczne słówko. *Tyg. Ilustr. 142, 1870.* **3.** *mat.* Kwadrat **m.** ⟨*tablica kwadratowa złożona z liczb dających w każdej kolumnie i w każdym wierszu oraz w dwu przekątnych zawsze tę samą sumę*⟩. **4. m-e** oko ⟨*w odbiorniku radiowym: elektronowy wskaźnik strojenia*⟩.

magisterski 1. Seminarium **m-e** (np. z zakresu historii literatury). **2.** Praca, rozprawa **m-a**; egzamin **m.**

magistrala m. kolejowa, wodociągowa. **m.** piaskowa ⟨*zelektryfikowana linia kolejowa, która łączy tzw. Pustynię Błędowską (okolice Olkusza) z górnośląskimi kopalniami węgla, przeznaczona wyłącznie do przewozu piasku dla celów podsadzkowych*⟩.

maglować 1. m. bieliznę. **2.** *przen.* **m.** kogo ⟨*wypytywać, przesłuchiwać kogo żądając dokładnych, szczegółowych odpowiedzi*⟩: Jestem gotów jak najsrożej odpokutować i mnie możecie maglować, ile wlezie. *Konw. Władza 458.* **3. m.** co ⟨*uparcie powracać do tej samej sprawy, roztrząsać szczegółowo; powtarzać ciągle jedno i to samo*⟩: **m.** szczegóły jakiejś sprawy.

maglowy Kosz **m.** ⟨*kosz do bielizny przeznaczonej do maglowania*⟩.

magnacki 1. Ród **m.**; fortuna **m-a. 2.** Na magnacką stopę, na magnackiej stopie ⟨*tak, jak magnaci, okazale, wspaniale, bogato, z przepychem*⟩: Karol Fredro [...] najbogatszy w swojej rodzinie, lubował się w przepychu i utrzymywał dwór swój na magnackiej stopie. *Łoz. Wł. Praw. II, 257.*

magnat m. węglowy, stali itp. ⟨*w państwach kapitalistycznych — kapitalista będący właścicielem wielkich przedsiębiorstw przemysłowych, fabryk itp. i z tego powodu wywierający wpływ na bieg spraw państwowych*⟩.

magnąć p. magać

magnetycznie *przestarz.* **m.** uśpiony ⟨*uśpiony działaniem hipnozy*⟩: Ustawiczne wpatrzenie w Podfilipskiego nadawało jej pozór kobiety, magnetycznie uśpionej. *Weys. Józ. Żywot 69.*

magnetyzować m. kogo ⟨*wywoływać u kogo stan hipnozy, hipnotyzować*⟩. *przen.* ⟨*wywierać silne wrażenie; oszałamiać, fascynować, urzekać kogo*⟩: **m.** kogo wzrokiem, oczyma.

magnificencja Jego **m.** ⟨*tytuł rektora wyższej uczelni*⟩.

mahoniowy 1. Drzewa **m-e**; las **m. 2.** Meble **m-e** ⟨*zrobione z mahoniu*⟩. **3.** Kolor **m.** ⟨*ciemny, kolor drzewa mahoniowego*⟩. **4.** *żart.* **m-e** powietrze ⟨*świeże, czyste*⟩.

maj 1. Święto pierwszego maja. **2.** *żart.* W maju ⟨*później, nigdy*⟩: Kiedy oddasz pieniądze? — W maju!

majątek 1. Duży, znaczny, obszarniczy, ogromny **m.** ⟨*posiadłość, własność ziemska; bogactwo, mienie*⟩. **2.** Dziedziczny, rodowy, rodzinny **m. 3. m.** ziemski. **4. m.** dobrze, źle zagospodarowany. **5.** Parcelacja majątku. **6.** Krociowy **m.** ⟨*bogactwo*⟩. **7. m.** narodowy (kraju). **8. m.** nieruchomy, ruchomy. **9.** *handl.* **m.** obrotowy ⟨*ogół środków produkcji podlegających nieustannym, celowym zmianom dla wypełnienia zadań gospodarczych danego przedsiębiorstwa*⟩. **10.** *praw. handl.* **m.** stały ⟨*środki produkcji przeznaczone do trwałego użytkowania w przedsiębiorstwie*⟩. **11.** Dojść do majątku, dorobić się majątku, zdobyć **m.**; robić, zbić, zarobić **m.** ⟨*dojść do bogactwa; zarobić, zdobyć dużo pieniędzy*⟩. **12.** Dzierżawić **m.** (ziemski); zarządzać majątkiem. **13. m.** obciążyć długami; oczyścić z długów. **14.** Odziedziczyć **m. 15.** Parcelować **m. 16.** Pomnażać **m.** (narodowy) ⟨*bogactwo, mienie*⟩. **17.** Rozporządzić majątkiem (na rzecz czyjąś). **18.** Trwonić **m. 19.** Utopić w czym **m.** ⟨*znaczne sumy*⟩. **20. m.** rośnie, topnieje (w rękach czyich).

majątkowy 1. Cenzus **m. 2.** Interesy, sprawy **m-e. 3.** Położenie **m-e** (kogo); stan **m. 4.** Podatek **m. 5.** Prawa **m-e.**

majestat 1. m. czego: **m.** cierpienia, śmierci. **2.** Obraza majestatu: a) ⟨*obrażenie godności panującego*⟩; b) *iron.* ⟨*o obrażeniu człowieka zbyt uraźliwego albo zarozumiałego*⟩. **3.** Odrzeć z czego **m.**: Zamczysko królewskie, dziś poprzerabiane, odświeżone, zepsute do niepoznania; odarto z niego majestat cały. *Krasz. Kartki 12.* **4. m.** bije od kogo, z oblicza czyjego, z czego: Ogromny majestat bił z tej trumny, w której leżała cicha teraz, wielka w spokoju, potężna w obojętności. *Reym. Now. I, 12.*

majestatyczny 1. m-a powaga, postawa; **m.** ruch ręki. **2.** *daw.* Pieczęć **m-a** a. pieczęć majestatowa ⟨*pieczęć, na której jest wyobrażony władca państwa w całej postaci*⟩.

majonezowy Sałatka **m-a**; sos **m.**

majorowy Akordy **m-e.** Gama, skala, tonacja **m-a.**

majowy 1. m. deszcz, wieczór. **2.** *pot. żart.* Robotnik **m.**, robotnica **m-a** ⟨*o kimś leniwym, niedbale, źle pracującym*⟩; **m.** szofer ⟨*o szoferze niewprawnym, nie mającym rutyny*⟩.

majówka Pójść, wybrać się na majówkę; urządzić, zrobić majówkę ⟨*wycieczkę za miasto*⟩.

majster 1. m. cechowy. **2. m.** kamieniarski, krawiecki, murarski, szewski itp. **3. m.** do wszystkiego ⟨*umiejący wykonać różne rzeczy, różne naprawy*⟩. **4. m.** klepka: a) ⟨*o człowieku bez przygotowania fachowego zabierającym się do pracy, a nie umiejącym jej dobrze wykonać*⟩; b) ⟨*o człowieku wykonującym różne prace zręcznie, sprytnie*⟩. **5.** *pot.* **m.** psuj, **m.** popsuj ⟨*o człowieku niezręcznym, psującym wszystko, czego się dotknie*⟩: Znam ja już takich robotników! Majster popsuj... *Past. Trzeba 80.* **6.** Wyzwolić się na majstra.

majsterski 1. Kurs **m.** ⟨*kurs, po którego ukończeniu uzyskuje się tytuł majstra; na którym szkoli się majstrów*⟩. **2.** Po majstersku ⟨*po mistrzowsku, świetnie, doskonale*⟩: Pasjami lubię rzeczy tak po majstersku wyrobione. *Sienk. Koresp. I, 202.*

majtać, majtnąć *pot.* **1. m.** nogami ⟨*machać nogami*⟩. **2. m.** ogonem ⟨*wywijać, kiwać ogonem*⟩: [Psiak] majtnął kilka razy ogonem. *Grabow. J. Opow. II, 125.*

majtki, majteczki **1.** **m.** fildekosowe, jedwabne, wełniane. **2.** **m.** gimnastyczne, kąpielowe. **3.** **m.** damskie, dziecinne, męskie. **4.** *rub.* (Z)robić w majtki (ze strachu).

mak **1.** **m.** polny. **2.** Czerwony jak **m.** **3.** Pisać makiem ⟨*pisać bardzo gęsto, drobnymi literami*⟩: Znalazł w kopercie [...] maleńką karteczkę, pisaną najdrobniejszym makiem. *Żer. Uroda 377.* **4.** Sypać **m.** na oczy, zasnuć makiem oczy itp. ⟨*powodować szybkie zaśnięcie, przyczyniać się do szybkiego zaśnięcia*⟩: Śpij! — ucisza go szept i sypie mu mak na oczy. *Morc. Ptaki 71.*

makaroniczny Język, styl, wiersz **m.**: Język o dużej ilości barbaryzmów nosi nazwę języka makaronicznego. *Mayen. Poet. 108.*

makartowski **m.** kwiat, bukiet ⟨*kwiat zasuszony, często malowany lub bukiet z takich kwiatów*⟩: Wszystko tak samo. Czas jakby stanął w oparach kawy, wśród makartowskich zakurzonych bukietów. *Goj. Rajs. I, 156.*

makiawelski a. **machiawelski** ⟨*chytry, podstępny, obłudny*⟩: **m-a** maksyma; **m-a** polityka.

makler *hand.* **m.** giełdowy ⟨*osoba zawodowo trudniąca się na giełdzie pośrednictwem w sprawach kupna i sprzedaży za określoną prowizję*⟩. **m.** morski ⟨*w handlu morskim: osoba zajmująca się zawodowo pośrednictwem przy zawieraniu umów w zakresie obrotu morskiego; w ogóle pośrednik*⟩.

maklerski Przedsiębiorstwo **m-e.**

makowy Czerń **m-a** ⟨*choroba maku (rośliny)*⟩. Kolor **m.** ⟨*jasnoczerwony*⟩. Olej **m.** ⟨*wytłaczany z maku*⟩.

makroskopowy Analiza **m-a** ⟨*dokonywana gołym okiem, bez mikroskopu*⟩. Fizyka **m-a** ⟨*dotycząca zjawisk dostrzegalnych bez mikroskopu*⟩. Świat **m.** ⟨*widzialny gołym okiem*⟩.

maksimum **1.** Coś dochodzi do **m.**: O północy burza, doszła do swego maksimum. *Sienk. Listy I, 65.* **2.** Coś jest warte, kosztuje **m.** x zł; trwa **m.** x dni, godzin itp. ⟨*najwyżej, najwięcej*⟩: Karnawał trwać może maksimum 72 dni, a minimum 42 dni. *SW.* **3.** Okazać **m.** czego (np. dobrej woli). **4.** Osiągać **m.** czego (np. sprawności fizycznej, zarobków). **5.** Zapewniać komuś **m.** czego (np. wygód).

maksyma **1.** Szlachetna, zdrowa, złota **m.** **2.** **m.** życiowa. **3.** Deklamować, wygłaszać **m-y**: Łatwo jest deklamować szlachetne maksymy, lecz trudniej jest zachować się szlachetnie i niezłomnie wobec pokus życia. *Górs. H. Czarn. 182.* **4.** Mieć, wziąć sobie co za maksymę.

maksymalny **1.** Cennik **m.** ⟨*wyznaczający maksimum cen*⟩. **2.** **m-e** nasilenie, natężenie (czego): Sztorm doszedł do maksymalnego natężenia. *Cent. Foka 191.* **3.** **m-a** temperatura ⟨*najwyższa*⟩. **4.** *fiz.* Termometr **m.** ⟨*wskazujący najwyższą temperaturę danego okresu czasu (czy danego przedmiotu, ciała)*⟩. **5.** **m-a** wydajność (pracy). **m.** wysiłek ⟨*najwyższy, największy*⟩.

makulatura **1.** *przen.* Literacka **m.** ⟨*bezwartościowa literatura*⟩. **2.** Obracać, obrócić, użyć, iść, pójść na makulaturę: Dzieło jego [...] zamknięte w akademickiej drukarni [...] na makulaturę obracane, do księgarskiego handlu nie weszło. *Tyg. Illustr. 176, 1863.* Wszystkie te dzieła leżą na półkach czekając, rychło je stamtąd zdejmie jakaś litościwa ręka i użyje... na makulaturę. *Prus Kron. II, 103.* **3.** Owinąć zawinąć, zapakować co w makulaturę.

malarski **1.** Kompozycja **m-a.** **2.** Laska **m-a** ⟨*linia z lekkiego drzewa o jednym końcu wykonanym ze skóry lub innego elastycznego materiału, służąca jako oparcie dla ręki przy tworzeniu specjalnie precyzyjnych fragmentów obrazu*⟩: Przy kreśleniu i malowaniu liter posługujemy się [...] w niektórych przypadkach laską malarską. *Wojeń. J. Litern. 69.* **3.** Pędzel **m.** **4.** Pracownia, szkoła **m-a.** **5.** Sztuka **m-a** ⟨*malarstwo*⟩. **6.** Technika **m-a.** **7.** Wystawa **m-a** ⟨*obrazów*⟩. **8.** Zdolności **m-e.** **9.** Złoto **m-e** ⟨*stop złota prasowanego na cieniutkie płatki używany do pozłacania różnych przedmiotów; farba koloru złota*⟩. **10.** Po malarsku ⟨*w sposób typowy dla malarstwa, akcentujący walory barwy i światłocienia*⟩: Widziałem tylko jedną rzecz, to jest krągłą, dobrze sklepioną, po rzeźbiarsku bardziej niż po malarsku, twarz Krysty. *Prusz. Karabela 143.*

malarstwo **1.** **m.** abstrakcyjne, czyste, realistyczne; akwarelowe, olejne, pastelowe; batalistyczne, historyczne, krajobrazowe a. pejzażowe, religijne, rodzajowe; dekoracyjne, sztalugowe, ścienne. **2.** **m.** miniaturowe ⟨*dzieła sztuki małego formatu wykonane drobiazgową techniką*⟩. **3.** **m.** pokojowe ⟨*rzemiosło malarza pokojowego*⟩. **4.** Studiować **m.**

malarz **1.** **m.** historyczny, religijny, rodzajowy ⟨*malujący obrazy historyczne itd.*⟩. **2.** **m.** pokojowy ⟨*rzemieślnik malujący wnętrza mieszkań*⟩.

przysł. **3.** Malarz, co ukradł, to powiada, że znalazł ⟨*o kimś, kto lubi koloryzować*⟩.

maleńki **1.** **m-e** dziecko. **2.** **m-a** chwilka ⟨*bardzo krótko trwająca; króciutka chwilka*⟩: Poprosić kogo, wyjść na maleńką chwilkę. **3.** **m-a** dygresja, **m-a** prośba ⟨*bardzo nieznaczna; niewiele znacząca, błaha*⟩. **4.** **m-a** godzina, mila itp. ⟨*dużo mniej niż godzina, mila itp.*): Ursynów leży o maleńką milę od Warszawy za Mokotowem. *Słow. Listy I, 8.* **5.** Od maleńkiego, *przestarz.* od maleńka; z maleńka, z maleńkiego ⟨*od okresu dzieciństwa, od dziecka*⟩: Trzeba dziecko przyzwyczajać do porządku od maleńkiego. - Roboty okrutnie się bał i to od maleńka. *Konopn. Now. II, 60.* Ja z maleńkiego zawsze wolałem to, co być może, niż co być nie może. *Rzew. H. Zamek 357.*

maleńkość Od maleńkości, *daw.* z maleńkości ⟨*od najmłodszych lat, od dziecka*⟩: Znali się z Anielcią od maleńkości, jak brat i siostra. *Goj. Dziew. I, 164.*

maleństwo Od maleństwa, w maleństwie, z maleństwa ⟨*od najwcześniejszego okresu, od dzieciństwa*⟩: Do chirurgii mam wstręt od maleństwa. *Hertz B. Bajki 94.* Ojciec i matka odumarli mnie w maleństwie. *Krasz. Jerm. 100.* Z maleństwa pamiętał delikatne ręce matki. *SL.*

maligna **1.** Być, leżeć w malignie; mieć malignę: Miała silną malignę, rzucała się na łóżku i gadała od rzeczy. *Gomul. Obraz. 93.* **2.** Mówić, prawić, gadać itp. jak w malignie ⟨*bez sensu, od rzeczy*⟩: Ten, jak w malignie prawi trzy po trzy. *Zabł. Zabob. 56.* **3.** Robić co w malignie: Piekącymi od senności oczami wpatrywała się do świtu w rozgorączkowaną twarz ojca, nasłuchując jego bredzeń i trzymając go za ręce, gdy chciał zrywać się z łóżka w malignie. *Brand. K. Obyw. 358.*

malina 1. m. leśna. **2.** Dziewczyna (rzadziej: chłopiec) jak **m.**, z buzią jak **m.** ⟨*dziewczyna (chłopiec) bardzo urodziwa(-y), hoża(-y), dorodna(-y)*⟩: Dziewczę z buzią jak malina... *Zap. G. Dul. 167.*

malinowy 1. Krzew, krzak **m.** ⟨*malina*⟩. **2.** Jabłko **m-e, m-a** oberlandzka ⟨*odmiana jabłek; malinówka*⟩. **3.** Kolor **m.** ⟨*amarantowy, karmazynowy odcień czerwieni*⟩. **4. m-e** lody ⟨*o smaku malin*⟩. **5.** Rabarbar **m.** ⟨*odmiana rabarbaru o czerwonej skórce i miąższu*⟩. **6.** Sok **m.** ⟨*z malin*⟩. **7. m-e** usta ⟨*czerwone*⟩.

malować 1. m. olejno: a) ⟨*uprawiać malarstwo olejne*⟩; b) ⟨*pokrywać olejną farbą*⟩: Malować olejno okna, drzwi, ściany. **2. m.** co ⟨*pokrywać farbą*⟩: Malować drzwi, okna, ściany; malować meble. **3. m.** obraz, portret, martwą naturę, pejzaż, kompozycję itp. ⟨*przedstawiać za pomocą farb; uprawiać portret, pejzaż itp.; specjalizować się w zakresie portretu, pejzażu itp.*⟩. **4.** *łow.* **m.** drzewa ⟨*o dziku i jeleniu: wycierać się o drzewa po kąpieli w kałuży*⟩: Jeleń żeruje i poi się, lubi się także chłodzić [...] w kąpieliskach [...] po czym maluje drzewa. *Hop. Jęz. 19.* **5. m.** usta, policzki, twarz ⟨*pokrywać czerwoną szminką; szminkować*⟩. **m.** paznokcie ⟨*lakierować*⟩. **6.** *przen.* **m.** obyczaje, przeszłość, epokę, charaktery. **7. m.** co słowami ⟨*przedstawiać obrazowo*⟩. **8.** Rumieniec maluje policzki, lica ⟨*ubarwia*⟩: Oczy zwykle wyblakłe świeciły ogromnymi źrenicami, rumieniec malował blade zazwyczaj policzki. *Kow. A. Rogat. 64.* **9. m.** kogo ⟨*portretować*⟩. **10.** Czy pan (pani) maluje? ⟨*zajmuje się malarstwem, umie malować*⟩. **11. m.** na czym: **m.** na drzewie, na kartonie, na płótnie, na szkle, na porcelanie. **12.** *pot.* **m.** z natury, z modela.

malować się Coś maluje się na czym a. w czym ⟨*uzewnętrznia się, wyraża się*⟩: Smutek, boleść, gniew, radość maluje się w jego spojrzeniu, na jego twarzy. *SW.* Wzruszył nieznacznie ramionami. W geście tym malowała się bezbrzeżna pogarda. *Perz. Las 29.*

malowanie 1. Chłopiec (piękny), dziewczyna (piękna) jak **m.** ⟨*bardzo piękny(-a), jak z obrazka*⟩. **2.** Przybory do malowania.

malowany 1. m. olejno, pastelą, temperą itp. (obraz portret, pejzaż itp.). **2. m-e** olejno (meble, drzwi, okna, ściany); klejowo (ściany). **3. m.** na jakiś kolor: **m.** na zielono, na brązowo a. na kolor zielony, brązowy; **m.** na marmur. **4. m.** król, władca, mąż, ojciec, kierownik itp. ⟨*król, mąż, ojciec itp. nie mający przysługujących mu uprawnień, nierzeczywisty, istniejący dla pozoru*⟩. **5.** Lala, lalka **m-a** ⟨*lekceważąco o kobiecie pięknej, lecz próżnej i bezdusznej; o kobiecie bez własnej woli, marionetce*⟩: Chce mnie uczynić malowaną lalką, chce, abym się kłaniała wszystkim, abym nie miała woli. *Krasz. Brühl 180.*

6. m. w co: Trzewiki najdawniej w modzie były u dam dystyngowanych irchowe, malowane w kwiaty. *Kit. Opis 513.* **7.** Być, wyglądać itp. jak **m.**, ładny jak **m.** ⟨*być bardzo ładnym, dorodnym, jak na obrazie; jak z obrazka*⟩. **8.** Stać, siedzieć itp. jak **m.** ⟨*stać, siedzieć itp. bez ruchu, nieporuszony, sztywny*⟩: Czasami siedzieli sobie grzecznie, jak malowani; rozmawiali o tym, owym. *Kunc. Twarz. 14.*

malowidło 1. m. ścienne, kościelne.
przysł. **2.** Nie pomoże mydło ani malowidło, ani bystra woda, kiedy zła uroda ⟨*nie pomoże kosmetyk, róż*⟩.

malowniczy 1. m. strój, widok; **m-a** okolica ⟨*przyjemny(-a) dla oka, piękny(-a)*⟩. **2.** *przen.* Opis **m.** opowiadanie **m-e** ⟨*żywy(-e), plastyczny(-e)*⟩.

maltański 1. *med.* Choroba, gorączka **m-a** ⟨*choroba zakaźna występująca w okolicach Morza Śródziemnego*⟩. **2.** Dobra **m-e** ⟨*dobra zakonu maltańskiego*⟩. **3.** Rycerz, kawaler **m.** ⟨*członek zakonu maltańskiego, także posiadacz orderu maltańskiego; maltańczyk*⟩. **4.** Zakon **m.** ⟨*jeden z średniowiecznych zakonów rycerskich*⟩.

maltretować 1. m. kogo — czym ⟨*poniewierać, pomiatać kim; dokuczać komu czym*⟩: **m.** żonę, podwładnych: Maltretowano ich niemieckim słowem, krzykiem, wrzaskiem komend, najwymyślniejszymi obclgami. *Kurasz. Jęz. 7.* **2.** *przen.* Choroba maltretuje kogo, co: Choroba rozwijała się niepokojąco [...] gnębiła i maltretowała organizm skutecznie i złowrogo. *Zeg. Zmory 93.*

maluczko m., a... ⟨*wkrótce, niebawem, niedługo*⟩: Maluczko, a już mnie nie ujrzycie. *Skar. SW.* Maluczko — a porzucę gwary miasta, by rzucić się w objęcia wsi. *Żer. Dzien. I, 281.*

malwersacja 1. m. pieniężna ⟨*defraudacja, kradzież*⟩. **2.** Dopuścić się malwersacji, popełnić, zrobić malwersację: Dwu nowych inkasentów dopuściło się malwersacji na sto kilkadziesiąt rubli. *Prus Lalka III, 319.*

małdrzyk Złożyć ręce w **m.** ⟨*złożyć na krzyż wewnętrznymi ich powierzchniami do siebie, co dawniej było oznaką przyzwoitego i skromnego zachowania się*⟩: Siadła na stołku złożywszy ręce w małdrzyk, a buzię w ciup, jak przystało na skromną i przystojnie wychowaną panienkę. *Sienk. Wołod. II, 76.*

małmazyjski, *przestarz.* **małmaski** Wino **m-e** ⟨*greckie*⟩.

mało 1. m. co ⟨*niewiele*⟩: **m.** co sobie robić z czego. Mało co sobie odejmując od gęby, pospłacali długi. *Dąbr. M. Ludzie 187.* **m.** co tańszy, lepszy itp. **2.** Jak **m.** kto ⟨*jak rzadko kto*⟩: Znał swoją dzielnicę jak mało kto. Nadawał się do tej pracy jak mało kto. **3.** Jakich **m.** ⟨*wyrażenie ekspresywne porównawcze, uwydatniające rzadkość, niezwykłość czego*⟩: Strzelec, tancerz jakich mało. - Osioł, jakich mało, miał swój spryt oszczędności i praktycznego urządzenia się w życiu. *Chłęd. Pam. II, 28.* **4. m.** kiedy, **m.** gdzie ⟨*rzadko kiedy, rzadko gdzie*⟩: Myśliwych jadło proste, przypraw korzennych nie zna [...] a przeto mało kiedy doznają skutków wykwintnej żarłoczności. *Kras. Podstoli* 63. Chaszcze mało gdzie porządnie zalesione. *Chlęd. Pam. II, 338.* **5. m.** kto (z) ⟨*nikt prawie nie...*⟩: **m.** kto co jadł. Mało kto z majętnych obywatelów dał się widzieć pieszo, tylko w karecie lub kolasce. *Kit. Opis. 536.* **6. m.** który (z) ⟨*rzadko który*⟩: Mało który z mężczyzn nie wie, co to jest opętanie przez piękne oczy. *Dygas. As 29.* **7.** *daw.* **m.** niewiele: a) ⟨*trochę; przez pewien czas*⟩: Namyśliwszy się mało niewiele [...] kazał go wolno przywieść przed siebie. *Kaczk. Olbracht. III, 143*; b) ⟨*wkrótce*⟩: Mało niewiele, a dowiemy się nagle, że się król z jaką Gretą na lewą rękę ożenił. *Kaczk. Olbracht. II, 8.* **8.** (O) **m.** co nie.... ⟨*ledwie nie..., omalże... nie*⟩: **m.** co nie uległ wypadkowi. O **m.** co się nie wywrócił. (O) **m.** nie...: **m.** ze skóry nie wyskoczy. Wiatr taki, że **m.** głowy nie urwie O **m.** się nie przewrócił. *rzad.* O **m.** że nie...: O mało że nie krzyknął z zachwytu na widok przecudnego pejzażu górskiego. *Niedź. Grzech. 68.* **9.** *daw.* **m.** pomału ⟨*stopniowo, powoli*⟩: Wieś z początku śmieszna, nudna, cicha — mało pomału zaczęła nabierać w jego oczach powabów. *Padal. Pok. 39.* **10. m.** tego ⟨*nie dość tego, nie dość na tym*⟩: Na Olimpiadzie zdobył złoty medal. Mało tego, pobił również rekord świata. **11. m.** to: Cóż, że ludzie pyskowali na niego, a niech tam! Mało to szczekających? *Braun Lewanty 6.* **12.** *rzad.* **m.** wiele ⟨*niewiele, w małym stopniu, rzadko*⟩: Osowiali i odosobnieni mało wiele odzywali się do siebie. *Kossak Z. Krzyż. I/II, 93.* **13. m.** komu czego ⟨*ktoś odczuwa brak czego, pożąda czego*⟩: Jakoż w chłodnym wąwozie począł dziewczynkę morzyć nieprzeparty sen, gdyż od rana do wczesnego popołudnia za mało jej było wypoczynku. *Sienk. Pust. II, 9.* Dziesiątki wojowników ginęło od jego broni, a jemu wciąż było mało krwi za śmierć najdroższego przyjaciela. *Par. Troj. 54.* **14.** To **m.** powiedzieć ⟨*to za słabo powiedziane*⟩: To mało powiedzieć: będzie rad. On ze skóry wyskoczy, jak mu pan powie. *Prusz. Karabela 38.* **15.** *daw.* **m.** ⟨*w połączeniu z nazwami liczb, miar — prawie, w przybliżeniu, może*⟩: Niech tu trupem padnę, jeślim tego mało sto razy na własne oczy nie widział. *Sienk. Pot. I, 257.*

małokalibrowy **m-e** działko, **m.** pistolet, **m-a** broń ⟨*mające(-y,-a) mały kaliber*⟩.

małoletni **m-e** dziecko; **m.** przestępca.

małomiasteczkowy **m-e** intrygi, ploteczki ⟨*właściwe małemu miasteczku*⟩: Biegała do pani Józefy na małomiasteczkowe ploteczki. *Iwasz. J. Mił. 138.* **m.** obyczaj.

małoobrazkowy *fot.* **1.** Aparat **m.**, kamera **m-a** ⟨*aparat fotograficzny, kamera wyposażone w najnowsze urządzenia techniczne, dające zdjęcia o małym formacie*⟩. **2.** Film **m.**, błona **m-a** ⟨*błona o szerokości 35 mm i grubości 0,175 mm, dziurkowana po bokach*⟩. **3.** Fotografia **m-a** ⟨*fotografia na błonach kinowych i zwojowych*⟩.

małorolny **m.** chłop, gospodarz ⟨*chłop, gospodarz mający mało roli, mający gospodarstwo niewystarczające na utrzymanie*⟩.

małoseryjny Produkcja **m-a** ⟨*polegająca na wytwarzaniu jednego typu maszyn, narzędzi itp. w niewielkiej ilości*⟩.

małość *przestarz.* Od małości, z małości ⟨*od dzieciństwa, od najwcześniejszych lat*⟩: Od małości wykazywał roztropność. - Naszym palestrantom nie nowina szabla, ale twój ojciec był bojaźliwego od małości serca. *Sienk. Dram. 163.*

małpa **1. m.** człekokształtna; szerokonosa, wąskonosa. **2.** Zręczny jak **m. 3.** *wulg.* **m.** jedna, **m.** zielona! ty małpo jedna, ty małpo zielona! ⟨*wyzwiska*⟩. **4.** Naśladować, przedrzeźniać kogo jak **m. 5.** Robić co ze zręcznością małpy: Ze zręcznością małpy wdrapałem się na stojącą w pobliżu drabinę. *Hertz B. Samow. 142.* **6.** *pot.* Robić z siebie małpę ⟨*zachowywać się błazeńsko*⟩: Czego z siebie małpę robisz? [...] Wygłupiasz się, dusery prawisz, jakbyś u fryzjera praktykował. *Czesz. Pocz. 44.*

małpi **1. m-a** miłość, **m-e** uczucie (do dziecka) ⟨*przesadna(-e)*⟩. **2. m-a** twarz ⟨*podobna do małpy; brzydka*⟩. **3. m-a** złośliwość. **4.** Ty **m-a** mordo! ⟨*wyzwisko*⟩. **5.** Robić **m-e** miny: Robiąc małpie miny do kieszonkowego lusterka, zaczął się przyczesywać. *Żukr. Kraj. 268.* **6.** Robić co małpim ruchem ⟨*bardzo zręcznym*⟩: Pst... jeszcze jedno piwo — zawołał do wyrostka, chwytającego małpim ruchem puste kufle z sąsiedniego stołu. *Wędr. 3, 1901.* Robić co z małpią zręcznością: Podpatrywał przez dziurkę od klucza maniery swego książęcia pana i z małpią zręcznością umiał je naśladować. *Przybysz. Współ. I, 209.*

mały **1.** *archit.* **m-a** architektura, **m-e** formy architektury ⟨*elementy dekoracyjne lub użytkowo-dekoracyjne, jak np. fontanny, rzeźby itp. uzupełniające większą kompozycję architektoniczną lub przestrzenną*⟩. **2.** *med.* **m-a** chirurgia ⟨*zajmująca się wykonywaniem zabiegów takich jak nacięcia, nakłucia itp.*⟩. **3. m-a** chwila, **m.** tydzień ⟨*krótka(-i)*⟩. **4. m-e** dzieci ⟨*drobne; niedorosłe*⟩. **5.** *fiz. techn.* **m-a** energetyka ⟨*dziedzina techniki zajmująca się wykorzystaniem siły wody i wiatru dla celów energetycznych*⟩. **6.** *muz.* **m.** flet ⟨*pikulina*⟩. **7. m.** głos ⟨*o niewielkiej rozpiętości tonów; niedonośny, słaby*⟩. **8. m-a** mila, **m-e** pół godziny, **m.** kwadrans itp. ⟨*mniej niż godzina, mila, kwadrans itp.*⟩: Wypocząwszy małą godzinkę dzieci poszły dalej. *Sienk. Now. III, 174.* Z całą kompanią udaliśmy się na wieczerzę i nocleg do innego o małą milę sąsiedzkiego domu. *Kossak. Ksiądz 165.* **9.** *anat.* **m.** krwiobieg ⟨*obieg krwi z prawej komory, poprzez tętnicę płucną, naczynia włosowate płuc, żyłę płucną do lewego przedsionka serca*⟩. **10. m-a** kwota, pensja, suma itp. ⟨*niewielka, nieznaczna*⟩. **11.** *anat.* **m.** mózg ⟨*móżdżek*⟩. **12.** *techn.* **m-a** mechanizacja ⟨*mechanizacja uzyskana za pomocą stosowania doraźnych, zakrojonych na niewielką skalę, urządzeń technicznych*⟩. **13. m.** palec ⟨*piąty, najmniejszy palec u ręki lub u nogi*⟩. **14. m-e** pieniądze ⟨*niewielka suma pieniędzy*⟩. **15. m-e** piwo, **m-a** czarna, **m-a** kawa itp. ⟨*połowa ustalonej porcji piwa, czarnej kawy itp.*⟩: Wszedł do sklepu. Małe piwo — poprosił cicho. *Pięt. Białow. 186.* Po obiadku drzemka, a po drzemce mała czarna w narożnej cukierni. *Hertz B. Bajki 41.* **16. m-a** pociecha ⟨*słaba*⟩. **17.** *pot.* **m-a** potrzeba ⟨*oddanie moczu*⟩: Załatwiać małą potrzebę. Wyjść za małą potrzebą. **18. m-a** przejażdżka, **m.** spacer, **m-a** wycieczka ⟨*niedługo trwające*⟩: Zaproponował gościowi małą wycieczkę w pole. *Żer. Uroda 58.* **19.** **m-a** rzecz ⟨*drobna, mało ważna, drobnostka*⟩. **20.** **m-e** sprawy, zdarzenia itd. ⟨*nieważne, błahe*⟩. **21.** **m-a** szkoda ⟨*nieznaczna, nieważna, drobna*⟩. **22.** **m-e** wymagania ⟨*skromne, niewielkie*⟩: Mieć **m-e** wymagania. Być człowiekiem małych wymagań. **23.** **m.** wysiłek ⟨*niewielki*⟩. **24.** *łow.* **m.** zwierz ⟨*drobna zwierzyna łowna, jak zające, lisy, wydry, kuny, tchórze itp. oraz zwierzyna lotna*⟩. **25.** *żegl.* **m-a** żegluga ⟨*w Polsce: żegluga po Bałtyku i Morzu Północnym do 60° szerokości geograficznej i linii Dover—Calais*⟩. **26.** *przestarz.* dziś *książk.* Człowiek małego ducha, serca, małej wiary ⟨*człowiek tchórzliwy, bojaźliwy, niedowierzający, chwiejny*⟩: Otoczona jestem ludźmi, do których przylgnąć nie mogę; zazdrośni bowiem są, małego serca, niezdolni ani uczuć, ani pojąć szlachetnych myśli. *Słow. Listy I, 360.* **27.** **m.** czym a. z czego ⟨*mały pod jakimś względem*⟩: **m.** wzrostem, **m.** duchem. Był mały z postawy. *Mick. SW.* **28.** Bez mała ⟨*prawie*⟩: Pracowałem tam bez mała rok cały. *Raw. O własn. 21.* Major nałożył nową fajkę pakując w jej wnętrze bez mała ćwierć funta tytoniu. *Prus Emanc. II, 109.* **29.** Od małego, *daw.* z małego ⟨*od dzieciństwa*⟩: To musisz wiedzieć, tego się musisz nauczyć od małego, już dziś: na siebie samą zawsze licz. *Zar. Ludzie. 278.* **30.** Od małego do wielkiego ⟨*wszyscy*⟩. **31.** O **m.** włos ⟨*prawie, że...; niewiele brakowało*⟩: Młody człowiek skoczył w łódkę z takim impetem, że o mały włos nie wpadł w wodę. *Żer. Dzieje II, 28.* **32.** W małej cenie ⟨*tanio*⟩: Opału nie żałowano, gdyż drzewo tam w bardzo małej było cenie. *Lim. Pam. 285.* **33.** Być małym, małym chłopcem, dzieckiem, małą dziewczynką ⟨*być bardzo młodym, młodym chłopcem, dzieckiem, młodą dziewczyną*⟩: Niańka, kiedy byłem małym chłopcem, opowiadała mi pewnej nocy bajkę o rumaku zaklętym. *Leśm. Klech. 10.* **34.** Mieć co w małym palcu ⟨*znać co doskonale, świetnie się w czym orientować*⟩: Analizował szczegółowo konkretne problemy czytelnicze i widać było, że ma je wszystkie w małym palcu. *Prz. Kult. 28, 1954.* **35.** Pić małymi łykami: Popijał kawę małymi łykami. *Reym. Kom. 34.* **36.** Poprzestawać, przestawać na małym, obchodzić, obejść się małym, *daw.* przestawać na mało ⟨*mieć niewielkie wymagania, zwłaszcza pod względem materialnym, finansowym; żyć skromnie*⟩: Przywykła u matki, nie tak zamożnej, przestawać na małym. *Korz. J. Wdow. 300.* Jak najmniejszym obchodzić się będę się starał. *Słow. Listy I, 19.* Marnym przepychu blaskiem gardzi śmiało, niewiele pragnie, przestaje na mało. *Węg. Ody 34.* **37.** Robić się małym ⟨*stawać się uniżonym, upokarzać się*⟩: Bolało mię, o! jak mię bolało, że ty, mój ojcze, nadskakiwałeś jemu i robiłeś się przed nim takim małym, pokornym. *Orzesz. Niemn. II, 62.* **38.** Zacząć od małego ⟨*zacząć coś nie mając dużych zasobów, zacząć od rzeczy, spraw drobnych, błahych*⟩: Zaczął od małego i stopniowo do coraz większych rezultatów dochodził. *Jun. Wod. 48.*

małżeński **1.** Jarzmo **m-e**: Wprzęgnąć się w jarzmo małżeńskie. **2.** Para **m-a**; stadło **m-e**. **3.** Prawo **m-e**. **4.** **m-e** pożycie. **5.** Scena **m-a**: No, nie płacz, bo jeszcze kto pomyśli, że to scena małżeńska. *Par. Niebo 110.* **6.** Stan **m.** **7.** Trójkąt **m.** ⟨*mąż żona i kochanek albo kochanka*⟩: Zamierzeniem autora było rozpatrzeć stary życiowy problem trójkąta małżeńskiego w płaszczyźnie nowej moralności. *Twórcz. 7, 1955, s. 168.* **8.** Węzeł **m.**: Było to pierwsze od czasu, jak się węzłem małżeńskim połączyli, rozstanie. *Jeż Uskoki II, 180.* **9.** Związek **m.**: Wstąpić w związek **m.**; zawrzeć, zerwać związek **m.**

małżeństwo **1.** Dobrane, niedobrane **m.**; młode, stare **m.** ⟨*mąż i żona*⟩. **2.** **m.** mieszane ⟨*małżeństwo między osobami różnej narodowości, rasy, religii*⟩. **3.** **m.** morganatyczne ⟨*małżeństwo panującego z kobietą nie z rodu królewskiego*⟩. **4.** **m.** z miłości, z interesu, z rozsądku. **5.** **m.** z kim: **m.** z człowiekiem starszym, kochanym, nie kochanym. **6.** Godzić (skłócone) **m.** **7.** Kojarzyć **m.** **8.** Połączyć się, związać małżeństwem. **9.** Zawierać **m.** **10.** Mieć z małżeństwa dzieci. **11.** *daw.* Brać, pojąć w **m.**; dać oddać w **m.**: Mieczysław przedsięwziął pojąć w małżeństwo córkę książęcia czeskiego. *Narusz. Hist. I, 53.*

małżonek ⟨*w zwrotach konwencjonalnych, uroczyście lub urzędowo: mąż*⟩ **1.** Przykładny, poważny **m.** **2.** Jedno z małżonków. **3.** Młodzi, szczęśliwi itp. małżonkowie ⟨*mąż i żona, para małżeńska*⟩. **4.** Szanowny **m.** ⟨*o mężu w zwrotach grzecznościowych do jego żony*⟩: Jak zdrowie szanownego małżonka? Ukłony dla szanownego małżonka itp. **5.** Książę **m.** ⟨*mąż królowej nie mający praw do tronu*⟩: Wybranym królowej [Wilhelminy] jest książę Henryk Meklembursko-Szweryński. Przy boku królowej będzie miał tylko stanowisko księcia małżonka. *Tyg. Ilustr. 45, 1900.*

małżonka ⟨*w zwrotach konwencjonalnych, uroczyście lub urzędowo: żona*⟩ **1.** Czcigodna, czuła, prawna, prawowita, wierna **m.**: Pani marszałkowa umiała przy ludziach dobrze udawać rolę czułej małżonki, ale wiem, że w domu było piekło. *Sztyrm. Pow. I, 343.* **2.** Szanowna **m.** ⟨*w zwrotach grzecznościowych do współmałżonka*⟩: Miałem parę razy zaszczyt rozmawiać z szanowną małżonką. *Par. Niebo 147.*

mamer *posp.* Iść do mamra ⟨*do więzienia*⟩: Ale ty wiej! Jak cię złapią, to pójdziesz do „mamra" na amen. *Piach Nas 55.*

mamić ⟨*działać łudząco, zwodzić*⟩ **1.** **m.** oczy: Daleko nad płonymi wodami leżą płasko rozciągnięte chmury i mamią oczy jakoby ląd i jakoby dalekie pasma gór ukryte w białych obłokach. *Żer. Wspom. 141.* **2.** **m.** kogo — czym: **m.** kogo obietnicami. Chce [...] fałszywymi klejnoty mamić oczy łatwowiernych. *Zap. G. Dzień 183.*

mamin a. **maminy** **1.** **m.** synek ⟨*chłopiec rozpieszczony, niesamodzielny; ulubieniec mamy*⟩. **2.** *rzad.* **m-a** córeczka ⟨*dziewczynka rozpieszczona, niesamodzielna, ulubienica mamy*⟩: Chciały dobrych stopni. Kujony. Mamine córeczki. *Kunc. Twarz 26.*

mamka **1.** Sztuczna **m.** ⟨*butelka do karmienia niemowląt*⟩. **2.** Oddać dziecko w mamki, na mamki, mieć dziecko na mamkach ⟨*oddać dziecko obcej kobiecie na wykarmienie, na wychowanie poza domem, mieć dziecko oddane na wychowanie obcej kobiecie*⟩: Gdy nie mogą przy sobie chować dzieci, oddają je na mamki. *Prus Lalka II, 235.*

mamusin a. **mamusiny m.** synek ⟨*chłopiec rozpieszczony, niesamodzielny; ulubieniec mamy*⟩: Adaś, zawsze był, jak się śmiali chłopcy, mamusin synek. *Was. W. Pok. 29.*

manatki *pot.* Pakować, rozpakować, zabrać swoje **m.**, zbierać **m.**: Rozpakował swoje manatki, rozłożył je na półkach i rozwiesił w szafce. *Meis. Sams. 60.* Trzeba będzie zbierać manatki do powrotu. *Iwasz. J. SPP.*

mandat 1. m. karny, doraźny ⟨*grzywna*⟩. **2.** *hist.* **m.** królewski ⟨*pisemne polecenie*⟩: Z powołaniem się na mandat królewski rozpisano uniwersały wzywające lud, aby się gromadził ochotniczo w szeregi wojskowe. *Kurek Czor. 53.* **3. m.** międzynarodowy ⟨*pełnomocnictwo do administrowania pewnym niesamodzielnym terytorium, udzielone państwu przez jakąś organizację międzynarodową; czynności z tym związane*⟩: Mandaty międzynarodowe powstały w r. 1919. *Kutrz. Wstęp 47.* **m-y** nad koloniami. **4. m.** sejmowy ⟨*poselski*⟩: Po krótkim pobycie w Galicji umiał Wrotnowski zdobyć sobie mandat sejmowy. *Chłęd. Pam. I, 282.* **5. m.** do czego ⟨*pełnomocnictwo*⟩: Otrzymał mandat do zbierania [nie: dla zbierania] materiałów. *SPP.* **6. m.** na co ⟨*pełnomocnictwo do pełnienia zleconych w mandacie czynności*⟩: Otrzymał mandat poselski na sejm. *SPP.* **7.** Przyjąć, złożyć **m.** (poselski). **8.** Stracić **m.**, zdobyć **m.**: W nowych wyborach jego partia straciła trzydzieści dwa mandaty. *Now. Pam. 279.* **9.** Ukarać mandatem ⟨*grzywną*⟩. **10.** Zapłacić **m. 11. m.** wygasa: Mandaty sekretarzy [...] wygasają wraz z wygaśnięciem pełnomocnictw sejmu. *Rozmar. Prawo 268.*

mandatowy 1. Komisja **m-a** ⟨*komisja sprawdzająca pełnomocnictwa posłów, delegatów itp.*⟩. **2.** Kraj **m.**, terytorium **m-e** ⟨*terytorium niesamodzielne, administrowane przez państwo uprawnione do zarządzania tym terytorium (posiadające mandat)*⟩.

manewr 1. Zręczny **m.** ⟨*obrót, pokierowanie czym*⟩: Wykonać zręczny manewr bronią, koniem, kierownicą, żaglem, statkiem itp. **2. m.** w czym a. wobec kogo ⟨*wybieg, sztuczka*⟩: **m.** w odpowiedzi. **m.** wobec wierzycieli. **3.** Wielkie **m-y** ⟨*ćwiczenia wojskowe*⟩: Odbyły się wielkie manewry *SW.*

maneż *daw.* Być na maneżu ⟨*uczyć się konnej jazdy*⟩: Nie byli na maneżu, przecież, choć na żywych koniach, tak mocno siedzą, iż żaden z nich jeszcze szwanku nie miał. *Kras. Podstoli 64.*

mania 1. *med.* **m.** prześladowcza, **m.** wielkości ⟨*rodzaj choroby psychicznej*⟩. **2. m.** ⟨*chorobliwy pociąg do czego, do pewnych bezużytecznych czynności*⟩: **m.** pisania listów. **3.** Być opanowanym jakąś manią. **4.** Dostać manii (czego), mieć jakąś manię. **5.** Coś jest manią czyją: Główną jego manią było podróżowanie. *Chłęd. Pam. I, 46.* **6.** Wpaść w manię: a) ⟨*być opanowanym jakąś myślą o czym*⟩; b) *daw.* ⟨*zapaść na ciężką chorobę umysłową*⟩: Na łóżku ległszy, nim jeszcze postrzeżono w nim jaką odmianę, wpadł w manię, i trzeciego dnia umarł. *Zab. III/1, 1779, s. 90.*

maniacki m. upór. **m-a** miłość: Majaczenia tego snu były [...] koszmarne z powodu maniackiej w końcu [...] miłości do żony. *Dąbr. M. Noce IV, 147.*

maniak 1. Być, stać się maniakiem: Był zawsze maniakiem, ale podczas napadów choroby robił się wprost wariatem. *Reym. Kom. 19.* **2.** Powtarzać, robić co z uporem maniaka.

maniakalny Stan **m.** ⟨*właściwy jakiejś manii, dotyczący manii*⟩.

manić *przestarz.* **m.** kogo ⟨*zwodzić*⟩: Na własne oczy teraz dokumentnie się przekonałem, że pan mnie manił i oszukiwał. *Wol. Dom III, 131.*

manier *przestarz.* Robić co na **m.** jaki: Żona wraz po ślubie przekręciła wszystko w domu na francuski manier. *Sztyrm. Pow. I, 343.*

maniera 1. Brutalne, dobre, piękne, wielkie **m-y** ⟨*sposób zachowania się*⟩: Maniery jego były do zbytku brutalne i zawsze w nim było więcej parobka niż artysty. *Kosiak. Rick I, 132.* Pan Rozwan, jako kawaler wielkich manier, podał ramię kniahini. *Sienk. Ogn. I, 65.* **2. m.** stylistyczna ⟨*właściwości stylu*⟩. **3. m.** w czym (w głosie) ⟨*zmanierowanie*⟩. **4.** *przestarz.* Bez maniery ⟨*bez ogłady, bez obycia towarzyskiego*⟩: Nie oswojona ze światem, bez maniery, nieśmiała rumieniła się po uszy co chwila. *Orzesz. Pam. II, 58.* **5.** Imitować manierę czyją ⟨*styl, system, sposób, indywidualne cechy twórczości*⟩: Nadzwyczaj zręcznie w portretach imitował manierę Rafaela. *Lamus 3, 1909, s. 372.* **6.** Nabierać, nabrać manier ⟨*ogłady*⟩: Wprowadzę cię w świat, musisz nabierać manier. *Kunc. Dni 343.* Nauczyć się manier: Życzył sobie p. wojewoda, aby synowie nauczyli się dobrych manier. *Śliw. A. Sob. 21.* **7.** Wpaść w manierę ⟨*zmanierować się*⟩: Chwalcze artykuły sprawiły nieraz, iż nie jeden z piszących modelując się podług pierwszej swej próby mającej powodzenie, wpadł potem w manierę i zużył się. *Siem. L. Rys. I, 211.* **8.** Zachować **m-y** — jakieś, czyje ⟨*sposób bycia, ułożenie, obejście*⟩: Na ulicy starałem się zachować minę, postawę i maniery dandysa wielkomiejskiego. *Przyb. Upiory I, 82.*

manieryzm Wpadać w **m.**: Czasami wpada nawet w wyszukany manieryzm formy. *Prz. Tyg. Życia 8, 1875.*

manifest 1. m. bojowy, carski, konfederacki, królewski, okupacyjny, publicystyczny, światoburczy ⟨*odezwa*⟩. **m.** komunistyczny ⟨*deklaracja programowa partii komunistycznej opublikowana przez Marksa i Engelsa w r. 1848*⟩. **m.** lipcowy (PKWN). **m.** połaniecki (Kościuszki). **2.** Ogłosić, opublikować, wydać **m. 3.** *daw.* Wystąpić z manifestem, zanieść **m.** ⟨*złożyć skargę, zażalenie*⟩; wywołać **m.** ⟨*wywołać protest publiczny*⟩.

manifestacja 1. m. burzliwa, pokojowa, protestacyjna, tłumna, żałobna, żywiołowa. **m.** narodowa: Sprowadzenie zwłok Mickiewicza do kraju stało się wielką manifestacją narodową. *Wojeń. T. Hist. lit. II, 29.* **m.** pierwszomajowa. **m.** polityczna. **m.** robotnicza: Opowiadał swemu młodemu słuchaczowi o sześciu kolejnych manifestacjach robotniczych, w których rok rocznie w dniu 1 maja brał udział. *Żer. Przedw. 288.* **2. m.** sportowa ⟨*popisy, pokazy sportowe (bez elementu współzawodnictwa)*⟩.

3. *przen.* **m.** ducha narodowego: Najwspanialszą manifestacją ducha narodowego w muzyce polskiej [...] jest muzyka, którą dał narodowi naszemu Fryderyk Franciszek Chopin. *Reiss Najpiękn. 123.* **4.** *przestarz.* **m.** uczuć jakich ⟨*ostentacyjne okazanie swych uczuć*⟩. **5. m.** przeciw komu, czemu: **m.** przeciw podżegaczom wojennym; przeciw dyskryminacji rasowej. **6.** Urządzić, zorganizować manifestację. **7.** Wywołać manifestację.

manifestacyjny **m.** pochód, pogrzeb, ruch. Strajk **m.**

manifestować **1. m.** co ⟨*wyrażać, ujawniać ostentacyjnie*⟩: **m.** krzywdę, niechęć, pogardę, przyjaźń, sympatię, uczucie, uznanie, wolę itp. **2. m.** co — czym: Płaczem manifestował swą obecność. *SW.* **3. m.** na cześć czyją, na rzecz czego a. za czym, przeciw komu, czemu ⟨*urządzać manifestację*⟩: **m.** na cześć przywódcy, głowy państwa; na rzecz przyjaźni między narodami, za pokojem; **m.** przeciw wojnie.

manipulacyjny **1.** Koszty **m-e.** **2.** *przestarz.* Urzędnik, sekretarz itp. **m.** ⟨*kancelaryjny*⟩.

mankiet **1. m.** u koszuli, u bluzki, u spodni. **2.** Nakładać, odwinąć **m.**

manko ⟨*niedobór*⟩ **1.** Dopuszczalne **m.** **2.** Pokryć (z pensji) **m.** **3. m.** wynosi, wyniosło; przekracza, przekroczyło sumę x zł.

manna **1.** Kasza **m.** **2. m.** (biblijna) ⟨*rodzaj porostów kruszących się w stanie suchym i unoszonych przez wiatr*⟩. **3.** *przen.* **m.** z nieba spada komu ⟨*coś komu przychodzi łatwo, bez wysiłku, nieoczekiwanie*⟩: Woli — głodując — czekać aż manna z nieba spadnie niż narazić swoje cenne mięśnie. *Kunc. Dni 178.* Żyć manną niebieską a. bożą ⟨*nie mieć stałych dochodów, utrzymywać się nie wiadomo z czego*⟩: Nie będzie żył manną bożą. *Dygas. SW.*

manowce **1.** Błądzić, tłuc się po manowcach ⟨*po bezdrożach*⟩: Zamiast iść prostą, wyjeżdżoną drogą, tłukliśmy się po dziurach, manowcach i jakichś wertepach. *Kłos. Wiosna 19.* **2.** *przen.* Chodzić manowcami ⟨*używać krętych, nie prostych i prawych dróg, korzystać z wybiegów; wykręcać się*⟩. Zajść, pójść, puszczać się itp. na **m.** ⟨*zejść z drogi uczciwej, pójść na nieprawą, na niewłaściwą drogę; pobłądzić*⟩: Gdyby nie [...] wszędobylskie kołtuństwo żyjące odpadkami cywilizacji miejskiej, lud byłby wolny od pokus zbaczania ze swej dobrej drogi na manowce. *Seweryn Rozdr. 116.* Prowadzić, zepchnąć, zwieść itp. kogo, co na **m.** ⟨*sprowadzić kogo, co na drogę nieuczciwą, zepchnąć kogo, co na drogę niewłaściwą, nieprawą*⟩: Pan myśli, że mnie Toczyski prowadzi na manowce. *Zap. G. Ptak II, 75.*

manto *pot.* Sprawić **m.**, spuścić **m.**; dostać **m.** ⟨*zbić kogo, sprawić lanie, spuścić lanie; dostać baty*⟩: Trzeba, by [...] ktoś wreszcie już manto spuścił tym frantom. *Past. Lira 213.*

mańka Zażyć kogo z mańki, zajść, podejść z mańki itp. ⟨*podejść kogo podstępnie, wyprowadzić w pole, oszukać, wypłatać komu figla*⟩: Wypłatamy figla wszystkim [...] Teraz ich z mańki zażyjem! *Żer. Char. 309.*

mapa **1. m.** fizyczna ⟨*na której morza, jeziora, góry, niziny itp. oznaczone są odpowiednią barwą*⟩. **2. m.** historyczna ⟨*przedstawiająca granice krajów, państw w danej epoce*⟩. **3. m.** kolejowa, morska, samochodowa. **4. m.** polityczna ⟨*na której państwa, województwa lub inne okręgi administracyjne oznaczone są za pomocą linii odgraniczających i barw*⟩. **5. m.** ślepa ⟨*na której nie ma napisów, nazw miejscowości, rzek, państw itp.*⟩. **6. m.** warstwicowa ⟨*na której szeregiem linii oznaczone są miejsca posiadające określone wysokości nad poziomem morza*⟩. **7. m.** nieba. **8.** Legenda mapy ⟨*opis objaśniający znaki, skróty itp. na mapie*⟩. **9.** Nanieść coś na mapę ⟨*oznaczyć coś na mapie*⟩. **9a.** Oznaczać na mapie (np. trasę podróży, przesuwanie się frontu itp.). **10.** Sporządzić, zdjąć mapę terenu ⟨*wykonać ścisłe pomiary, na podstawie których można zrobić mapę terenu*⟩. **11.** Zorientować mapę ⟨*położyć mapę w ten sposób, by kierunek północ-południe, wschód-zachód na mapie odpowiadały tym kierunkom w rzeczywistości*⟩.

mara **1.** Nocna **m.**; **m.** senna ⟨*urojenie, widzenie senne*⟩: O wiosno! [...] Ja ciebie dotąd widzę, piękna maro senna! *Mick. Tad. 305.* **2.** Nieuchwytna, zwodnicza **m.** **3. m.** szczęścia. **4.** Gonić za marami ⟨*urojeniami, mrzonkami*⟩: Mniemał on, że zamiast gonić za urojonymi marami, należy zwrócić swe dążenia ku zdobyciu rzeczywistych dóbr na świecie. *Lim. Społ. XVIII, 8.* Gonić marę szczęścia. **5.** Wyglądać jak **m.** ⟨*wyglądać jak upiór, zmora, widziadło*⟩: Cóż się tobie stało? wyglądasz jak mara, czy chorym jesteś? *Wilk. P. Poran. II, 97.* **6. m.** mami kogoś, straszy kogoś, pierzcha. *SFA.*

przysł. **7.** Sen mara — Bóg wiara.

marazm *przen.* ⟨*rozprężenie, zastój, zniedołężnienie duchowe*⟩ **1. m.** artystyczny, repertuarowy. **2. m.** społeczeństwa. **3.** Otrząsnąć się z marazmu. **4.** Popaść w **m.** **5.** Wydobyć (społeczeństwo) z marazmu.

marchewka **1.** Skrobać komu marchewkę ⟨*deptać komu po piętach*⟩. **2.** Zyg, zyg **m.** ⟨*forma drażnienia się z kimś, przy jednoczesnym wykonywaniu palcami ruchu przypominającego skrobanie marchwi*⟩.

marcowy **1. m.** kawaler ⟨*stary, podstarzały kawaler*⟩. **2. m.** kot: Ja to wam z góry przepowiadałem, że się rozkochacie jak marcowe koty. *Bał. Ryby 50.* **3. m-e** piwo ⟨*gatunek piwa domowego o gorszej fermentacji*⟩. **4. m-a** pogoda ⟨*niestała, zmienna jak w marcu*⟩.

marcypan **1.** Ciastko z marcypanu. **2.** *przen.* Żyć marcypanami ⟨*zbytkownie*⟩.

Marek **1.** Nocny **M.** ⟨*człowiek, który siedzi długo w noc, pracuje po nocy, przeszkadzając innym spać*⟩. **2.** Chodzić, tłuc się itp. jak **M.** po piekle ⟨*chodzić, poruszać się bez celu pod wpływem niepokoju, podniecenia*⟩: I tego dnia, i kilku następnych kręcił się, włóczył jak Marek po piekle. *Krasz. Chata III, 132.*

margines **1.** Duży, mały, szeroki **m.** **2.** Robić, pisać uwagi na marginesie książki, maszynopisu. **3.** Ująć (pismo, druk) w **m.** **4.** *przen.* **m.** działalności, twórczości. **5.** Uwaga na marginesie ⟨*marginesowa, zrobiona przy okazji, z okazji czego*⟩. **6.** Znaleźć się na marginesie życia: Życia nie potrafił sobie ułożyć i oto znalazł się na jego marginesie, sam ze swymi marzeniami. *Życie Lit. 19, 1954.*

marginesowy Praca, sprawa **m-a.** Uwaga **m-a** ⟨*nie zasadnicza, uboczna*⟩.

mariaszowy Karty **m-e** ⟨*komplet kart, odpowiednich do gry w mariasza*⟩.

marionetka 1. Teatr marionetek. **2.** *pot.* Być na marionetkach ⟨*na przedstawieniu w teatrze marionetek*⟩. **3.** Być marionetką (w czyich rękach), *przestarz.* służyć komu za marionetkę ⟨*nie mieć swojego zdania ani woli; ulegać całkowicie cudzej woli*⟩: Stosowali się do niego i służyli mu za marionetki bez woli i władzy własnej. *Krasz. SW.* **4.** Kręcić kim jak marionetką: Matka kręci nią jak marionetką. *Bogusz. Polon. IV, 176.* **5.** Poruszać się jak **m.**

marionetkowy 1. Teatr, film **m.**, sztuka **m-a** ⟨*w których aktorami są marionetki*⟩. **2. m.** rząd ⟨*niesamodzielny, będący narzędziem w czyich rękach*⟩. **3. m.** ruch: Białe sylwetki wioślarzy podnosiły się i opadały ostrym, marionetkowym ruchem. *Perz. Las 53.*

marka 1. m. fabryczna, ochronna ⟨*znak*⟩. **2. m.** kontrolna ⟨*blaszka z numerem, stosowana w niektórych zakładach pracy, dla kontroli obecności pracowników lub wydawana na potwierdzenie odbioru czegoś; używana także w restauracji przy rozliczeniach między kelnerem i kasą; numerek, znaczek*⟩. **3.** *przestarz.* **m.** pocztowa ⟨*znaczek pocztowy*⟩. **4. m.** zagraniczna ⟨*firma zagraniczna*⟩: Wyrób zagranicznej marki. **5.** Mieć dobrą, świetną itp. markę; wyrobić, zdobyć sobie dobrą itp. markę ⟨*opinię, sławę, uznanie*⟩: Przyszedł przed południem do winiarni pod „Białym Koniem", która nie miała najlepszej marki w powojennym Wiedniu. *Jackiew. Wiosna 78.* Alpiniści polscy zdobyli dobrą i trwałą markę w alpinizmie światowym. *Wierchy 1948, s. 145.*

markować m. robotę ⟨*udawać, że się robi*⟩: Bracia markowali robotę, którą musiał odrabiać za nich Dawid. *Czesz. Pokol. 157.*

marksistowski ⟨*dotyczący marksizmu, zgodny z zasadami marksizmu*⟩: **m-a** dialektyka; **m-a** estetyka; **m-a** filozofia, krytyka, literatura, teoria; **m.** socjalizm; **m-e** szkolenie.

marksizm m.-leninizm ⟨*teoria Marksa rozwinięta przez Lenina*⟩.

marmurowy 1. Posąg **m.**, posadzka **m-a. 2.** *przen.* Bladość, twarz **m-a.**

marność 1. m. nad marnościami. **2. m-i** światowe: Oddam się rozmyślaniom nad marnościami światowymi. *Słow. Listy I, 103.* Gardzić marnościami świata: Oprócz czerwonych złotych obrączkowych [...] gardził wszystkimi marnościami świata tego. *Kras. Dośw. 172.* **3.** *gw.* Niech cię (go, was, ich) marności ogarną ⟨*okrzyk wyrażający złość, gniew, zniecierpliwienie*⟩.

marnotrawny Syn **m.** (wyrażenie wzięte z opowieści biblijnej; rozszerzone: brat **m.**, córka **m-a**, dziecko **m-e** itp.) ⟨*człowiek, który zawinił i opamiętał się; nawrócony grzesznik*⟩: Nie zamykajcie domu!... Syn wracam marnotrawny, w łzach cały, pełen sromu... *Staff L. Poezje I, 104.* Przyjmujecie mnie jak brata marnotrawnego. *Iwasz. J. Odbud. 39.*

marny 1. Gospodarka **m-a** ⟨*zła, nieudolna*⟩. **2. m.** grosz, **m-e** sto złotych ⟨*nie mający(-e) wartości; niewielki pieniądz, niewielkie pieniądze*⟩: Kupił to za **m-e** sto złotych. **3. m.** koniec ⟨*smutny*⟩: Czeka kogo, spotyka kogo **m-y** koniec. **4.** *przestarz.* dziś *książk.* **m-e** nadzieje ⟨*próżne, czcze, znikome*⟩: Patrzcie, jak marne są ludzkie nadzieje wobec porządku świata. *Prus Wiecz. 251.* **5. m.** obiad ⟨*lichy, mało pożywny i niesmaczny*⟩. **6. m-a** pensja, płaca ⟨*mała, licha*⟩. **7. m.** trud ⟨*próżny*⟩. **8. m-e** wiersze ⟨*słabe*⟩: Pisać **m-e** wiersze. **9.** *pot.* **m.** czyj widok, **m-a** czyja godzina ⟨*źle z kim, grozi komu coś złego*⟩: Albo zapłacisz, albo marny twój widok. Uduszę jak psa. *Braun Lewanty 231.* Usunie ją ze swej drogi [...] Marna jej godzina! marna jej godzina!... — wykrzykuje w rozżaleniu. *Zap. G. Kaśka 226.* **10.** Iść, schodzić, wyrzucać, dawać itp. na **m-e** ⟨*marnować, marnować się*⟩: Wyrzucać pieniądze na **m-e.** Wysiłki czyje poszły na **m-e. 11.** *daw.* Mieć kogo (co) za **m-e** ⟨*mieć kogo (co) za nic*⟩: Ja honor kobiecy zawsze miałem za marne. *Zabł. Mężowie II, 17.* **12.** Nie powiedzieć komu, na kogo, o kim marnego słowa ⟨*nie robić komu wymówek, przykrości, nie mówić o kim nic złego*⟩: Nikt na niego marnego słowa nie powiedział, bo to był chłopak uczciwy, robotny i oszczędny *Olcha Most II, 158.*

mars 1. Marsem nadrabiać ⟨*groźną miną*⟩: Wołodyjowski siedział milczący, jeno wino z bukłaka popijał i marsem nadrabiał. *Sienk. Ogn. IV, 5.* **2.** Robić, stawiać, stroić, *przestarz.* nastawić, postawić, nastroić marsa ⟨*zmarszczyć się groźnie*⟩. **3.** *daw.* Słuchać marsem, patrzeć marsem ⟨*słuchać, patrzeć ze zmarszczonym czołem, z groźną miną*⟩: Cześnik nieco marsem słuchał, lecz się potem udobruchał. *Wol. Poezje II, 98.* Marsem na niego spojrzał. *Rzew. H. Pam. 362.*

marsowy 1. *przestarz.* Pole **m-e** ⟨*pole przeznaczone do defilad i ćwiczeń wojskowych*⟩. **2.** Postawa **m-a** ⟨*żołnierska*⟩: Z czasów służby w szeregach zachował postawę marsową i akcent wojskowy. *Jeż* cyt. *Dor. Jęz. 71.* **3. m.** wyraz twarzy ⟨*surowy*⟩.

marsz ● 1. m. dzienny, nocny; szybki, równy, rytmiczny **m. 2. m.** boczny ⟨*równoległy do linii frontu*⟩. **m.** czołowy ⟨*w kierunku nieprzyjaciela*⟩. **m.** odwrotny ⟨*w kierunku od nieprzyjaciela*⟩. **3. m.** patrolowy, **m.** jesienny, **m.** z przeszkodami itp. ⟨*konkurencje sportowe polegające na przebyciu w najkrótszym czasie określonej trasy równomiernym rytmicznym chodem*⟩. **4.** *przen.* **m.** ku socjalizmowi, komunizmowi itd. **5.** Marsz! ⟨*komenda nakazująca ruszenie równomiernym rytmicznym krokiem; maszeruj! naprzód!*⟩. **m., m.!** ⟨*komenda wojskowa w jednostkach konnych: galopem, kłusem*⟩. **6. m.! m.** do domu, **m.** za drzwi, **m.** stąd itp. ⟨*wynoś się, idź precz*⟩.

● ⟨*utwór muzyczny*⟩ **7. m.** bojowy, wojenny; dziarski **m.**; **m.** powitalny, triumfalny, weselny; **m.** pogrzebowy, żałobny ⟨*grany lub przeznaczony do grania podczas pogrzebu*⟩. **8.** Grać, rżnąć marsza. **9.** *pot. żart.* Kiszki grają komu marsza ⟨*w pustych kiszkach słychać burczenie; ktoś jest głodny*⟩: Nie masz co przekąsić? Bo mi kiszki marsza grają. *Bobiń. Zemsta 50.*

marszałek 1. m. sejmu. **2. m.** Polski, Związku Radzieckiego, Francji. **3.** *przestarz.* **m.** hotelowy ⟨*kie-

rownik, zarządzający hotelu⟩; **m.** stołu ⟨*kierownik lokai*⟩. **4.** *hist.* **m.** krajowy ⟨*w byłym zaborze austriackim, marszałek sejmu galicyjskiego, stojący też na czele Wydziału Krajowego*⟩; **m.** Trybunału Litewskiego ⟨*przewodniczący trybunału sądowego litewskiego*⟩; **m.** konfederacji; **m.** szlachty; **m.** zakonu; **m.** wielki koronny, **m.** trybunalski; **m.** ziemski ⟨*przewodniczący sejmiku i prowadzący pospolite ruszenie*⟩. **5.** *gw.* **m.** weselny ⟨*pierwszy swat, starosta weselny, starszy drużba, czuwający nad porządkiem weselnym*⟩. **6.** Wybrać na marszałka.

marszałkostwo 1. *hist.* **m.** nadworne: Piastował tamże urząd wprowadzający w najpoufniejszą z osobą królewską styczność, tj. podkomorstwo, czyli marszałkostwo nadworne. *Szajn. Jadw. III, 3.* **2.** Wynieść na **m.**

marszałkowski *hist.* **1.** Artykuły **m-e** ⟨*ostre przepisy policyjne i sądowe obowiązujące w dawnej Polsce w miejscu pobytu króla, nad którego bezpieczeństwem i spokojem czuwał z urzędu marszałek*⟩. **2.** Buława, godność, laska **m-a. 3.** Sądy **m-e** ⟨*sądy sprawowane przez marszałka wielkiego koronnego z dobranymi asesorami podczas pobytu królewskiego w jakim mieście*⟩. **4.** Sędzia **m.** ⟨*zastępca marszałka (wielkiego) w sprawach sądowych*⟩. **5.** Straż **m-a** ⟨*straż wykonująca wyroki marszałka*⟩. **6.** Powołać do laski marszałkowskiej ⟨*na marszałka*⟩: Na dwóch blisko po sobie następujących sejmach w roku 1637 i 1640 powołany został do laski marszałkowskiej. *Szajn. Szkice III, 157.*

marszowy 1. Kolumna **m-a**: Formować się w kolumnę marszową. **2.** Kompania **m-a. 3. m.** krok ⟨*stosowany w marszu*⟩. **4.** Rytm **m.** ⟨*utworu muzycznego*⟩. **5.** Szyk **m.**: Kolumna środkowa [...] usiłowała rozprzestrzenić swoje czoło i przejść z szyku marszowego w szyk bojowy. *Mier. Kamp. I, 262.* **6.** Zawody **m-e.**

martwica 1. *med.* **m.** kości, skóry, wątroby, moczowodu, spojówki itp. ⟨*obumieranie tkanki*⟩. **2.** *rzad.* Otrząsać się z martwicy ⟨*z martwoty*⟩: Dzień za dniem, chwila za chwilą, w oczach prawie otrząsała się ziemia z martwicy. *Zar. Grusze 49.*

martwić 1. m. kogo ⟨*powodować przykrość, smutek, zmartwienie, zgryzotę; kłopotać; nękać; niepokoić, smucić kogo*⟩: To mnie jeno martwi, żeś sobie nowego wroga napytał... *Sienk. Pot. III, 291.* **m.** kogo — czym: Martwić rodziców swym postępowaniem. *SW.* **2.** *daw.* Ciało **m.** ⟨*umartwiać*⟩: Wiem, że ty ciało martwisz dyscypliną i ostrym postem. *Belc. Śmiały 189.*

martwić się 1. m. się o kogo, co: Już ty się nic wartw o dziecko. Znajdzie się taki, co przypilnuje jej. *Mort. Wawrzek 87.* **2. m.** się kim, czym; z powodu czego. **3. m.** się, że...: Martwił się, że nie zdołał pocieszyć strapionej matki. *Strug Ojc. 163.*

martwy 1. m-e barwy, **m.** blask ⟨*blade(-y)*⟩. **2. m-a** bawełna ⟨*włókna zerwane i zebrane z owoców niedojrzałych lub przejrzałych*⟩. **3. m-e** ciało ⟨*zwłoki*⟩: To martwe ciało odeślijcie bratu — niech w grobach przodków złoży ostatniego. *Belc. Kmita 150.* **4.** *przen.* **m-a** pustka; **m.** spokój ⟨*zupełna(-y)*⟩. Przerażała martwa pustka ulic. Życie znikło stąd całkowicie. *Rus. Igr. 37.* **5.** *geogr.* **m-a** dolina ⟨*dolina, w której rzeka przestała płynąć*⟩. **6. m-e** gałęzie ⟨*zwiędłe, uschnięte*⟩. **7. m.** głos ⟨*głuchy, matowy, bezdźwięczny*⟩. **8. m.** język ⟨*język o skostniałych formach, nie będący dziś w użyciu, zachowany w pomnikach literatury, liturgii kościelnej itp.*⟩. **9.** *ekon.* **m.** kapitał ⟨*nie przynoszący dochodu*⟩. **10.** *bot.* **m-a** kora ⟨*martwica*⟩. **11. m-a** natura ⟨*przedstawienie plastyczne (najczęściej malarskie) drobnych przedmiotów, jak owoców, kwiatów, zabitych zwierząt itp.*⟩. **12.** *przen.* Okolica **m-a** ⟨*wyludniona, niezamieszkana*⟩: Okolica tu martwa, pusta, bez drzew i wody. *Sienk. Listy I, 138.* **13.** *sport.* **m-a** piłka ⟨*piłka w czasie przerwy w grze*⟩. **14.** *wojsk.* **m-e** pole ⟨*teren walk, do którego nie dosięga ogień nieprzyjaciela*⟩. **15.** *techn.* **m-e** położenie ⟨*położenie, w którym oś korbowodu jest przedłużeniem osi tłoka*⟩. **16.** *techn.* **m.** punkt ⟨*skrajne położenie czopa korby lub tłoka, w którym siła wywołująca obrót jest równa zeru*⟩. **17.** *przestarz.* **m-a** ręka ⟨*osoba, instytucja nie posiadająca pełnych praw w zakresie rozporządzania swoim majątkiem*⟩. **18. m.** sezon ⟨*pora, w której jest mało obrotów handlowych, mała wytwórczość, mały ruch, w której zaprzestaje się jakiej działalności (np. w sporcie lato jest martwym sezonem dla zawodów narciarskich)*⟩. **19.** *techn.* **m-a** wełna ⟨*pochodząca ze zdechłych owiec*⟩. **20.** *geogr.* **m-e** zakole ⟨*resztka dawnego zakola rzecznego, w którym przestały płynąć wody rzeczne; może tworzyć zatokę rzeki, jezioro zakolowe lub moczar*⟩. **21.** Leżeć martwym: Zwierzę leżało martwe. Kula trafiła je w lewą stronę piersi. *Grąb. Podróże III, 124.* **22.** Leżeć, siedzieć, stać, upaść, usiąść, zwalić się jak **m.** ⟨*nieruchomo, bezwładnie, bez czucia; stracić przytomność*⟩: Usiadła przy stole jak martwa ze wzrokiem wlepionym we drzwi. *Zap. G. Mił. 352.* I nagle zwalił się jak martwy z ławy na podłogę. *Sienk. Krzyż. II, 203.* **23.** Padać, paść martwym: Dziewiąty strzał trafia celnie i kobieta pada martwa. *Sznag. Dymy 114.* **24.** Patrzeć martwym wzrokiem: Patrzył gdzieś w przestrzeń martwym, nie swoim wzrokiem. *Jackiew. Wiosna 173.* **25.** Coś ruszyło z martwego punktu, ruszyć coś z martwego punktu ⟨*posunąć się naprzód w załatwieniu sprawy, której rozwiązanie natrafiało na przeszkody*⟩: Sprawa uporządkowania miasta ruszyła znakomicie z martwego punktu, na którym pozostawała przez tak długie czasy. *Bystr. Warsz. 84.* Coś stanęło, utknęło na martwym punkcie ⟨*nie można czegoś doprowadzić do końca, stanęło się wobec przeszkody nie do pokonania*⟩: Śledztwo utknęło na martwym punkcie, jak zaklęte. *Brand. K. Troja 257.*

mary *książk.* ⟨*nosze, katafalk*⟩ **1.** Iść, postępować za marami: Za marami postępowały rodziny poległych, przyjaciele, wojsko i wielotysięczny tłum ciekawych. *Rudn. H. Spart. 183.* **2.** Kłaść się na **m.**, leżeć na marach, położyć się na **m.**, spocząć na marach, pójść na **m.** ⟨*umrzeć, być martwym, nie żyć*⟩: Syn umarł, gdy ojciec leżał już na marach. *Gomul. Miecz. II, 165.* **3.** Nieść, wynieść (zwłoki) na marach: Nieśli na marach szacowne zwłoki patrycyuszowie, a lud płakał. *Kras. Życia VIII, 41.* **4.** Ujrzeć, widzieć kogo na marach ⟨*widzieć umarłym*⟩: Wolałbym Cię na marach widzieć, rozumiesz? Na marach raczej niż w podłości. *Brand. K. Miasto 160.* **5.** Wystawić zwłoki na marach: Zwłoki wystawiono na marach w pałacu królewskim. *Par. Troj. 66.*

marymoncki *przestarz.* **1.** Mąka **m-a** ⟨*przednia mąka pszenna wyrabiana dawniej we młynach na Marymoncie*⟩. **2.** Paniczyk, delikacik z marymonckiej mąki ⟨*pieszczoch, delikacik, maminsynek*⟩. **3.** Figura **m-a** ⟨*rodzaj figury w mazurze*⟩.

marynarka ● ⟨*kurtka*⟩ **1.** Ciemna, jasna; aksamitna **m.**; **m.** sportowa. **2.** Klapa marynarki.

● **3. m.** handlowa ⟨*ogół morskich statków handlowych*⟩. **4. m.** wojenna ⟨*morskie siły zbrojne*⟩. **5.** Baza marynarki wojennej. **6.** Oficer marynarki. **7.** Szkoła marynarki. **8.** Iść, pójść do marynarki. **9.** Służyć w marynarce.

marynarkowy **m.** garnitur, **m-e** ubranie ⟨*którego górną częścią jest marynarka*⟩.

marynarski **1.** Bluza **m-a**, kołnierz **m.** ⟨*bluza, kołnierz ubrania marynarskiego*⟩. **2.** Kapelusz, kapelusik **m.** ⟨*kapelusz z okrągłą główką i wywiniętym rondem, opasany granatową wstążką ze spuszczającymi się końcami*⟩. **3.** Szkoła **m-a**. **4.** Ubranie **m-e** ⟨*granatowe lub białe ubranie składające się z długich szerokich spodni i bluzy z dużym wykładanym kołnierzem obszytym granatową lub białą tasiemką, noszone przede wszystkim przez marynarzy, a także jako strój dziecięcy i uczniowski*⟩. **5. m.** węzeł ⟨*silny a łatwy do rozwiązania węzeł, wiązany w ten sposób, że końce obu lin złożonych we dwoje przeciąga się przez wzajemnie skrzyżowane pętle*⟩. **6.** Zawód **m.** ⟨*zawód marynarza*⟩. **7.** Po marynarsku ⟨*jak marynarz*⟩: Ubrany po marynarsku. **8.** Iść krokiem marynarskim: Kołyszącym się krokiem marynarskim idzie. *Worosz. Ojcz. 57.*

marynistyczny **1.** Obraz **m.**; powieść **m-a** ⟨*o tematyce morskiej*⟩. **2.** Wystawa **m-a**.

marynować **1. m.** co — w czym: **m.** grzyby, korniszony, mięso, owoce. **m.** śledzie w occie. **2.** *przen.* **m.** kogo, co ⟨*pozostawiać kogo, co na niewłaściwym miejscu, w nieodpowiedniej sytuacji życiowej; przechowywać coś długo bez użytku*⟩: Młoda, ładna dziewczyna powinna się bawić, żyć, używać, a nie marynować z jakimś tam... *Reym. Kom.* **m.** nowe ubranie.

marynowany Schab, śledź **m.**

marzący **m.** wzrok, **m-e** oczy, spojrzenie ⟨*rozmarzony(-e), pełen (pełne) zadumy*⟩.

marzec *przysł.* **1.** Kochliwy jak kot w marcu ⟨*bardzo kochliwy*⟩. **2.** W marcu jak w garncu. **3.** Suchy marzec, mokry maj, będzie żytko jako (niby) gaj.

marzenie **1. m.** o kim, o czym: **m.** o ukochanym; o szczęściu. **2.** Cudny, piękny jak **m.** **3.** Gorączkowe, przykre **m-a**; **m-a** senne ⟨*majaczenia, widzenia senne; sny*⟩: Luby wiek minął jak senne marzenie. *Ziel. G. Poezje I, 224.* Trapią kogo **m-a** senne. **4.** Niedościgłe, niedoścignione, piękne, przyjemne, próżne, płonne, śmiałe, najśmielsze **m-a** ⟨*rojenia, plany, zamierzenia*⟩: Najśmielszym jego marzeniem było skończyć medycynę. *Prus Wiecz. 202.* **5. m.** na jawie ⟨*sen na jawie, zatrata poczucia rzeczywistości*⟩: Krajobraz w tej cudnej szacie poranku stracił jaskrawe barwy rzeczywistości i był jak cudne marzenie na jawie, jak wcielenie krainy snów poetycznych. *Krasz. Kartki 23.* **6.** Szczyt marzeń ⟨*największe, najtajniejsze pragnienie, dążenie*⟩. **7.** Skłonny do marzeń. **8.** Bujać, żyć w krainie, w świecie marzeń. **9.** Mieć **m.**: Każdy człowiek ma jakieś marzenie, niekiedy małe na pozór i śmieszne, a jednak nie do zastąpienia. *New. Pam. 275.* **10.** Ocknąć się, przebudzić się z marzeń. **11.** Oddawać się marzeniu a. marzeniom. Pogrążyć się, zatopić się w marzeniach: Wyszedłem do ogrodu i całą noc przespacerowałem pogrążony w marzeniach. *Sztyrm. Pow. II, 210.* **12.** Pożegnać się z marzeniami ⟨*stracić nadzieję, że coś się ziści; zrezygnować z osiągnięcia czegoś lub z dążenia do czegoś*⟩. **13.** Roić, snuć **m-a.** **14. m.** czyje rozwiać. **15.** Snuje się ktoś a. coś komu w marzeniu: Postać Boguńki snuła mi się w marzeniu, jak postać leśnej Sylfidy. *Pol Obrazy I, 88.* **16.** Spełniać czyje **m-a.** Stanąć u celu swych marzeń. **17.** Unosić się na skrzydłach marzeń. **18.** Coś usposabia do marzeń; wprawia kogo w **m.**: Wieczór, zwłaszcza księżycowy — pół ciemny, pół jasny — usposabia do marzeń. *Chmielow. Fant. 11.* **19. m.** pierzcha, rozwiewa się; ziszcza się, ziściło się.

marzłoć Wieczna **m.** ⟨*zawsze zamarznięta warstwa ziemi odmarzająca tylko na powierzchni, zmarzlina*⟩: Cała Kamczatka i Półwysep Czukocki, wszystkie wyspy radzieckiej Arktyki objęte są wieczną marzłocią. *Cent. Arkt. 296.*

marznąć **m.** na kość. **m.** od zimna a. z zimna. **m.** na dworze ⟨*ziębnąć*⟩: Chodź do domu, czego marzniesz na dworze! *SW.* Marznie na dworze ⟨*mróz bierze*⟩.

marzyć **1. m.** o kim, o czym (rzadko: co): **m.** o sławie. Marzę o cichym życiu. *Dąbr. M. SPP.* Gdym marzył takie rzeczy. *Żer. SPP.* **2. m.,** żeby..., że...: Marzył, żeby córka skończyła uniwersytet i kształciła się dalej naukowo. *Perz. Las 58.* **3.** *przestarz.* **m.** na jawie: Zmęczony umysł i podniecona fantazja sprawiały, że chwilami marzył na jawie. *Prus Plac. 254.* **4.** *przestarz.* Trunek kogo marzy: Coś mnie niby ten trunek coraz bardziej marzy. *Fredro A. Intr. 17.* **5.** Szkoda, trudno **m.**, ani **m.**, nie ma co **m.** ⟨*nic z tego nie będzie, próżno się o co starać*⟩: Podczas roboty nie wolno rozmawiać, o śmiechu nie ma co marzyć! *Goj. Dziew. I, 180.*

masa ● **1. m.** ciastowata, galaretowata; **m.** celulozowa, drzewna, koksowa, papierowa, szklana; **m.** czekoladowa, kakaowa, orzechowa, tortowa itp.; **m.** elastyczna, nietłukąca się, **m.** plastyczna ⟨*stan półpłynny jakiego ciała, mieszanina albo substancja dająca się formować, używana do różnych wyrobów*⟩. **2. m.** asfaltowa ⟨*mieszanina asfaltu z bitumami używana na jezdnie i posadzki, tarasy itp.*⟩. **3. m.** formierska ⟨*substancja, z której wykonywane są formy odlewnicze*⟩. **4. m.** perłowa ⟨*biaława, błyszcząca, wewnętrzna warstwa skorupy niektórych mięczaków, używana do wyrobów galanteryjnych oraz ozdób*⟩. Stał przy nim stoliczek turecki, niziuchny, masą perłową wykładany. *Gomul. Mieszczka 66.*

● **5.** *chem.* **m.** atomowa ⟨*względny ciężar cząsteczkowy*⟩. **6.** *chem.* **m.** cząsteczkowa ⟨*masa cząsteczki wyrażona w jednostkach tlenowych; suma mas atomów tworzących cząsteczkę; względny ciężar czą-*

steczkowy⟩. **7.** *fiz.* **m.** spoczynkowa ciała ⟨*masa, jaką posiada ciało, gdy się znajduje w spoczynku lub w ruchu o małej prędkości*⟩. **8.** *fiz.* **m.** właściwa. Jednostka masy.

⊙ **9.** psych. **m.** apercepcyjna ⟨*zasób posiadanych wyobrażeń, sądów i pojęć umożliwiający proces apercepcji*⟩. **10.** *praw.* **m.** spadkowa, sukcesyjna ⟨*mienie, majątek po śmierci kogo przypadający spadkobiercom*⟩. **m.** upadłościowa ⟨*mienie po upadłości kupca albo przemysłowca podlegające podziałowi między wierzycieli lub spadkobierców*⟩. **11.** *hand.* **m.** towarowa, rynkowa itp. ⟨*ogólna ilość towaru na rynku, ogólna ilość produkcji przemysłowej itp.*⟩. **12. m.** czego ⟨*wielka ilość a. liczba czego*⟩: **m.** ciał, ludzi; pieniędzy, wiadomości, **m-y** powietrza a. powietrzne. **13.** Jest masę do roboty ⟨*wiele do zrobienia*⟩: Wyjeżdżam często, bo teraz jest masę do roboty. *Breza Uczta 71.* **14.** Masami robić co, tępić co masami ⟨*w wielkiej liczbie, ilości*⟩: Przychodziła do pokoju męża, robiła masami papierosy albo ząbki i głośno rozmyślała. *Dąbr. M. Noce II, 77.* **15.** Wydać masę pieniędzy ⟨*wielką ilość*⟩: Pieniędzy wydałem masę, a nic pożytecznego nie widziałem. *Reym. Now. IV, 321.* **16. m-y** chłopskie, ludowe, włościańskie itp. ⟨*chłopi*⟩. **17. m-y** członkowskie, czytelnicze itp. ⟨*wielka liczba członków itp.*⟩. **18. m-y** pracujące ⟨*świat pracy*⟩: Wola pokoju jest oczywista i powszechna wśród mas pracujących świata. *Horod. Pok. 5.* **19.** Oddziaływać na masy ⟨*na ogół ludności*⟩.

masakra Krwawa **m.** Urządzić masakrę. Ocaleć z masakry.

masarski ⟨*wędliniarski*⟩ Nóż **m.** Sklep **m.** Wyroby **m-e.**

masaż 1. m. leczniczy, sportowy. **2. m.** twarzy, nóg. **3.** Brać masaże, robić (komu) **m.**

maseczka 1. m. kosmetyczna ⟨*okład*⟩. **2. m.** pyłochłonna ⟨*przyrząd ochronny*⟩. **3.** Nałożyć maseczkę (na maskaradzie).

maska 1. Druciana **m.** ⟨*używana w szermierce siatka druciana chroniąca twarz przed zranieniem*⟩. **2. m.** gazowa a. przeciwgazowa ⟨*aparat z zasłoną szczelnie przylegającą do twarzy, chroniący przed szkodliwym działaniem gazów*⟩. **3. m.** karnawałowa. **4. m.** komiczna, tragiczna (w teatrze). **5. m.** ochronna ⟨*izolująca zasłona na twarz*⟩. **6. m.** pośmiertna ⟨*odlew twarzy zmarłego*⟩. **7. m.** rzeźna ⟨*przyrząd do zabijania zwierząt*⟩. **8.** Woskowa **m.** ⟨*woskowy odlew twarzy ludzkiej*⟩. **9.** *hist.* **m.** hełmu ⟨*przednia, ruchoma część hełmu osłaniająca twarz*⟩: Wstąpił rycerz od stóp do głowy w lśniącą stal zakuty. Przyłbicową maskę hełmu odchylił. *Berent Próchno 283.* **10. m.** samochodu, samolotu, czołgu ⟨*zewnętrzna pokrywa silnika samochodu itd.*⟩. **11.** *przen.* Prawda bez maski: Wszystko więc, co mówię, prawdą jest. Mam zwyczaj stawiać prawdę bez maski. *Jeż Uskoki II, 71.* **12.** Brać, nosić, kłaść itp. maskę, kryć (pod) maską ⟨*udawać, kryć właściwe zamiary, uczucia*⟩: Nie przywdziewam maski jak ci, co za broń używają fałszu. *Bliz. Dam. 116.* **13.** Zrzucać, zdejmować, zdzierać itp. maskę; **m.** spada z kogo ⟨*przestać udawać, ujawniać prawdę, właściwe zamiary, uczucia demaskować*⟩: Zdziera maskę z oblicza fałszywych cnotliwców. *Bem Studia 305.* Czym kto jest, tym się wyda, z czasem maska spadnie. *Kras. Listy 128.*

maskarada Urządzać maskaradę ⟨*urządzać zabawę, której uczestnicy występują w przebraniach i maskach*⟩: Urządzano na jej cześć bale, turnieje, maskarady, koncerty. *Chłęd. Barok. 338.*

maskowy Bal **m.** ⟨*na którym uczestnicy występują w maskach*⟩.

masło 1. m. deserowe, osełkowe, śmietankowe, wiejskie. **2.** Świeże, topione **m. 3. m.** kakaowe ⟨*tłuszcz otrzymywany z nasion kakaowych*⟩. **4.** Kostka, osełka masła. **5. m.** do czego [nie: dla czego]: **m.** do chleba, do ciasta, do potraw. **6.** Krasić, zaprawiać masłem. **7.** Smarować chleb masłem. **8.** Topić, roztapiać **m. 9.** Ubijać, wyrabiać **m. 10. m.** jełczeje; zjełczało. **11.** *przen.* **m.** maślane ⟨*żart. o zastępowaniu jednego określenia innym nic nie wyjaśniającym; tautologia*⟩. **12.** Idzie jak po maśle ⟨*łatwo, dobrze się co układa, pomyślnie, bez trudności*⟩: Z początku handel idzie jak po maśle. *Brzoza Dzieci 31.* **13.** Opływać (rzadziej: pływać w czym, we wszystkim) we wszystko jak pączek w maśle ⟨*mieć wszystkiego pod dostatkiem, być w dobrych warunkach materialnych; żyć w dobrobycie*⟩: Żył sobie uczciwie, opływał we wszystko jak pączek w maśle. *Dygas. As 76.* **14.** Wyglądać jak pączek w maśle ⟨*wyglądać zdrowo, być pulchnym, zażywnym*⟩: Podszedł jeden z przewodników, wyglądający jak pączek w maśle: różowe wypchane policzki, zaokrąglony brzuszek. *Wierchy 1947, s. 131.*

masowy 1. m. guzik, szkła **m-e** (do zegarków) ⟨*z masy*⟩. **2. m.** obchód, pochód, **m-a** manifestacja ⟨*obejmujące dużą liczbę ludzi, gromadne, liczne, tłumne*⟩. **3.** Organizacja **m-a** ⟨*licząca dużą liczbę członków, powszechna*⟩. **4.** Pieśń **m-a** ⟨*popularna, powszechnie śpiewana*⟩. **5. m-a** produkcja czego ⟨*obejmująca wielką ilość czego*⟩. **6.** Sport **m.** ⟨*powszechnie uprawiany*⟩. **7.** Broń masowej zagłady ⟨*szerząca powszechne zniszczenie*⟩.

masówka m. fabryczna, robotnicza. Zwołać masówkę.

masyw m. górski; **m.** skalny.

masywny 1. Budynek **m.**, podmurowanie **m-e** ⟨*o znacznej masie, zbudowany(-e) z ciężkich i mocnych elementów*⟩. **2. m-e** drzwi, meble; **m-e** ręce ⟨*ciężkie, mocne*⟩. **3.** *przen.* **m-a** postać (człowieka, mężczyzny). **4.** Gumy (opony) **m-e** ⟨*gumy (opony) pełne, nie dęte*⟩.

maszt 1. m. główny, czyli koronny a. grot-**m.**; **m.** przedni, tylny. **2.** Las masztów. **3.** Flaga na **m.**! ⟨*komenda*⟩. **4.** Rozpiąć żagle na masztach.

masztowy 1. Okręt **m. 2.** Las **m.** ⟨*las, z którego drzewa nadają się na maszty*⟩. Sosna, jodła **m-a**; drzewo **m-e.**

maszyna 1. m. dziewiarska, papiernicza, rolnicza. **2. m.** elektryczna, parowa. **3. m.** latająca ⟨*pojazd przystosowany do unoszenia się i odbywania podróży w atmosferze; samolot*⟩. **4. m.** oblężnicza, miotająca ⟨*starożytne urządzenie, rodzaj katapulty do miotania kamieni, strzał, pocisków; używane najczęściej przy obleganiu miast*⟩: Rozstawiono namioty szerokim kołem na równinie wkoło murów miasta, które pośpiesznie zamknęło bramy, i rozpoczęto budowę maszyn oblężniczych. *Iwasz. Tarcze 185.* **5.** *przestarz.* **m.** piekielna ⟨*rodzaj bomby zegarowej*⟩. **6. m-y** proste ⟨*dźwignia, równia pochyła, kołowrót, śruba, klin itd.*⟩. **7.** *przen.* **m.** administracyjna, państwowa, prawodawcza, społeczna, wykonawcza: Cóż ty umiesz? co robisz? czy grasz rolę chociażby drobnego kółeczka w tej wielkiej maszynie społecznej? *Jun. Mazur. 307.* **8. m.** do czego: **m.** do liczenia, do nitowania, do pisania, do szycia. **9.** Prowadzić maszynę: Traktorzysta [...] równo prowadzi maszynę, pługi odwalają skiby tłustej, rudawej ziemi. *Zal. W. Traktory 32.* **10.** (Prze)pisać na maszynie (do pisania) **11.** Puścić w ruch maszynę.

maszynka 1. m. benzynowa, elektryczna, naftowa, spirytusowa (do gotowania). **2. m.** kotwiczna ⟨*przyrząd na pokładzie do nagłego zwolnienia z więzów kotwicy*⟩. **3.** Kawa z maszynki. **m.** kawy ⟨*porcja kawy zaparzona w naczyniu specjalnie do tego przystosowanym*⟩: Zamówili maszynkę czarnej kawy i cztery kieliszki „maraskino". *Krucz. Sidła 149.* **4. m.** do czego: **m.** do dziurkowania biletów, do kawy, do (mielenia) mięsa, do (robienia) papierosów, do strzyżenia; *przen.* **m-a** do głosowania.

maszynowy 1. *wojsk.* Pistolet **m.** ⟨*automatyczna broń, z której można strzelać seriami pocisków*⟩. **2.** Drukarstwo **m-e. 3.** Haft **m.**; koronki, tkaniny **m-e**; obuwie **m-e** ⟨*wykonywane mechanicznie, maszynowo*⟩. **4.** Kalka, guma **m-a** ⟨*kalka, guma mająca tylko zastosowanie przy pisaniu na maszynie*⟩. Papier **m.** ⟨*papier przystosowany do pisania na maszynie*⟩. **5.** *techn.* Park **m.** ⟨*zespół różnych maszyn*⟩. **6.** Pismo **m-e. 7.** Przemysł **m.** ⟨*produkujący maszyny*⟩. **8.** Spółka, spółdzielnia, stacja **m-a** itp. **9.** *przen.* **m.** ruch: Starzec kuł pracowicie [...] prawica wznosiła się i opadała stałym, równym, istotnie maszynowym ruchem. *Żer. Prom. 31.*

maścić 1. m. co: **m.** ciało ⟨*nacierać*⟩: Poczęła maścić leciuchno całe jej ciało wonnymi olejkami z Arabii. *Sienk. Quo I, 66.* **2. m.** kartofle ⟨*krasić*⟩: Już wszyscy na swych miejscach siedzą i maszczone kartofle i maślankę jedzą. *Bron. Kość. 143.* **3.** *przestarz.* **m.** komu ⟨*robić komu wymówki, zarzucać co; dogryzać, wymyślać*⟩: Powiodła po obecnych okiem rozpłomienionym, rozpuściła język jak wiatrak, jęła maścić Boberskiej za to, że uczy dzieci kradzieży. *Dygas. Marg. 142.*

maść 1. m. ichtiolowa, penicylinowa; szara **m. 2.** *ogr.* **m.** ogrodnicza ⟨*stosowana przy szczepieniu drzew i do leczenia ran na drzewach*⟩. **3.** Przepis na **m. 4. m.** do czego: m. do nosa, do smarowania. **5. m.** dla kogo: **m.** dla niemowląt. **6. m.** na co: **m.** na katar, na odciski. **7.** *przestarz.* Do maści ⟨*do koloru*⟩: Dobrać karty do maści. - W innym kącie piec bielony, do maści z izbą. *Wysp. Wes. 6.* **8.** Koń ciemnej, gniadej, karej maści.

maślany 1. m-e oczy, spojrzenie itp. ⟨*oczy, spojrzenie zamglone, załzawione, niewyraźne, mdłe, bez wyrazu*⟩: Mydlarz wlepił w niego maślane, nieprzytomne spojrzenie. *Braun Lewanty 230.* **2. m-e** serce: Mówicie sobie państwo, że mam maślane serce, ale wyznaję, żem się grubo wzruszył. *Sienk. Połan. III, 307.* **3.** Mieć **m-e** ręce ⟨*być niezręcznym, wszystko upuszczać*⟩: Jakże też u diabła trzymasz? Czy maślane masz ręce? *cyt. L. (Teat. 20, 18).*

I mat Na **m.**, *daw.* w **m.** ⟨*bez politury; bez połysku, matowo*⟩: Szkło szlifowane na **m.** Nienawidził przy tym świecideł — wszystkie ozdoby metaliczne lub szklane, były w mat wyrobione — a w całym apartamencie nie było ani jednego lustra. *Bog. Rodin. I (1896), 268.*

II mat Szach i **m.**

mata 1. Słomiane **m-y. 2. m-y** trzcinowe (do tynkowania ścian). **3.** Nakrywać matami (inspekty). **4.** Wiązać **m-y.**

matczyny a. **matczyn 1.** Babka, krewna **m-a**; krewny **m.** ⟨*babka, krewny ze strony matki*⟩: Słyszałem jedynie jakieś opowiadania jeszcze później od staruszki [...] mojej babki matczynej. *Krzyw. L. Wspom. 18.* **2. m-a** opieka, tkliwość; uczucie **m-e. 3.** Po matczynemu ⟨*tak jak matka, po macierzyńsku, czule, serdecznie*⟩: Objęła go rękami po matczynemu. *Mort. Dni I, 18.* **4.** Ssać pierś matczyną. **5.** Trzymać się, czepiać itp. matczynej spódnicy ⟨*o człowieku dorosłym: być niesamodzielnym, niezaradnym życiowo, potrzebować opieki matki*⟩: Wyrosłeś jak drągal, wąs ci się puszcza, a czepiasz się spódnicy matczynej niby jaki dzieciak. *Grusz. Ar. Huzar 37.* **6.** Tulić się do matczynego łona (o dziecku).

matematyczny 1. m. dowód, wzór; równanie **m-e. 2.** Nauki **m-e. 3.** Obliczenia, tablice **m-e. 4. m.** umysł. **5.** Wydział **m.** uniwersytetu. **6.** Wykształcenie **m-e. 7.** Z matematyczną ścisłością (robić co) ⟨*bardzo dokładnie, ściśle*⟩: Posiadał niezwykłą zręczność w rzucaniu kul kolorowych, miał je po cztery, pięć, sześć w ręku i z matematyczną ścisłością wyrzucał je wszystkie w górę i łapał z powrotem. *Iwasz. J. Tarcze 254—255.*

materac 1. Nadymany, sprężysty, twardy **m.**; **m.** sprężynowy. **2.** *techn.* **m.** czerpakowy ⟨*pomost z grubych belek zabezpieczający czerparkę przed grzęźnięciem w rozmokłej ziemi*⟩. **3.** Rozesłać **m.** (na podłodze). **4.** Spać na materacach.

materacowy Drelich **m.**; **m-e** łóżko; sprężyny **m-e.**

materia 1. ● Gładka, wzorzysta; jedwabista, wełniana **m.** ⟨*materiał, tkanina*⟩.

● **2. m.** nieorganiczna; organiczna, żywa ⟨*substancja świata zmysłowego*⟩. **3. m.** międzygwiazdowa ⟨*nieregularne chmury gazowe i pyłowe zajmujące duże obszary Galaktyki*⟩. **4.** Przemiana materii ⟨*ogół procesów zachodzących w żywym organizmie; metabolizm*⟩: Cierpiała na lekkie otłuszczenie serca i złą przemianę materii. *Meis. Sześciu 50.* **5.** *jęz.*: Dopełniacz materii (genetivus materiae) może być a) dopełniaczem materii liczonej, mierzonej lub ważonej, po rzeczownikach oznaczających ilość, miarę, wagę [...] b) dopełniaczem materii, z której powstała lub się składa rzecz, wyrażona przez rzeczownik określany. Np. kupa kamieni. *Krasn. Składnia 51.*

● **6. m.** wychodzi, wylewa się, wydziela z czego ⟨*wydzielina gnilna z ran, wrzodów itp.*⟩.

● *przen.* **7.** Delikatna **m.** ⟨*delikatna sprawa*⟩: Jest to bardzo delikatna materia i mnie by może nie wypadało o niej z panem mówić. *Orzesz. Sylwek 366.* **8.** Do materii, w tej materii ⟨*do tematu, do sprawy, do rzeczy; w tej sprawie*⟩: Powrócić, przystąpić do materii. Przejść do innej materii. - Ja bez ogródek, wprost do materii. *Sienk. Dram. 56.* W tej materii nie chcę zabierać głosu. *SL.* **9.** *przestarz.* Podług materii ⟨*podług tematu*⟩: Książki dobrze zachowane i oprawne, ułożone są w półkach otwartych podług materyj i numerami oznaczone. *Balin. M. Pisma IV, 76.* **10. m.** poematu, rozprawy ⟨*treść, temat*⟩.

materialistyczny 1. Filozofia, teoria **m-a.**; **m.** pogląd na świat ⟨*oparty na materializmie, wynikający z założeń materializmu*⟩. **2. m-e** pojmowanie dziejów ⟨*materializm ekonomiczny*⟩.

materializm ◐ **1. m.** dialektyczny ⟨*nauka stworzona przez Marksa i Engelsa o najbardziej ogólnych prawach rozwoju przyrody, społeczeństwa i myślenia*⟩. **2. m.** dziejowy, historyczny ⟨*doktryna socjologiczna Marksa i Engelsa, według której czynnikami decydującymi o przebiegu historii i o kształtowaniu się stosunków społecznych są warunki ekonomiczne*⟩. **3. m.** filozoficzny ⟨*kierunek filozoficzny zakładający materialność świata*⟩. **4. m.** mechanistyczny ⟨*kierunek przyjmujący prawa mechaniki za jedyne prawa rządzące rzeczywistością, negujący istnienie zjawisk psychicznych*⟩.

● **5.** Gruby **m.** ⟨*kierowanie się w życiu względami materialnymi*⟩: Zagrzęźli w grubym materializmie, nauczyli się, czego nigdy nie umieli: nauczyli się rachować. *Lam J. Kron. 152.* **6.** Wyzwalać się, wyzwolić się z materializmu: Człowiek [...] wyzwala się z surowych obyczajów, z cielesności, namiętności, z samolubstwa i materializmu i podnosi się do godności obywatela [...] przez ukształcenie ducha. *Libelt Pedag. 20.*

materialny ◐ **1.** Ciała, ośrodki **m-e** ⟨*złożone z elementów materii, mające cechy materii*⟩: Ciała materialne dzielimy zależnie od stanu ich skupienia na: stałe, płynne i gazowe (lotne). *Zaml. Mech. 9.* Fale głosowe tworzyć się mogą jedynie w ośrodkach materialnych, nigdy zaś w próżni. *Kalinow. Fiz. XI, 5.* **2.** Obrona **m-a** ⟨*obrona oparta na analizie treści czynu, a nie na wykorzystywaniu procesów proceduralnych*⟩. **3.** Prawo **m-e** ⟨*prawo ustalające treść usprawnień i obowiązków, w przeciwieństwie do prawa formalnego (procesowego) regulującego sposób postępowania zmierzającego do ich realizacji*⟩. **4.** *fiz.* Punkt **m.** ⟨*masa o rozmiarach przestrzennych tak niewielkich, że z dostatecznym przybliżeniem możemy ją traktować jako punkt*⟩. **5.** *jęz.* Rzeczownik **m.** ⟨*rzeczownik oznaczający przedmiot stanowiący pewną masę, taką jak mąka, piasek itp.*⟩. **6.** Strona **m-a** czego: Strona materialna (obrazu), jak: Pęknięcia farby, tkanka płótna i cały wygląd zewnętrzny znamionują wiek XVII. *Lamus 5, 1909—10, s. 45.* **7.** *przestarz.* **m.** ubiór ⟨*ubiór zrobiony z tkaniny, zwykle jedwabnej; ubiór jedwabny*⟩: Była w paradnej materialnej sukni, koloru jabłkowego. *Korz. J. Krewni 135.* **8.** *przen.* **m-e** niepodobieństwo: Wobec spóźnionego terminu jest wprost materialnym niepodobieństwem, abym mógł zadość uczynić pańskiemu żądaniu. *Sienk. Uzup. II, 125.*

◐ ⟨*ekonomiczny, finansowy, majątkowy; pieniężny*⟩. **9.** Bodźce, dobra, interesy, środki, troski, trudności, warunki, zasoby **m-e**; nędza, pomoc, ruina, strata, sytuacja **m-a**; stan, zysk **m.** **10.** Kultura **m-a** ⟨*ogół środków produkcyjnych i dóbr materialnych*⟩.

materiał ◐ **1. m.** bielski, szkocki; jedwabny, wełniany; delikatny, wiotki; wyborowy, nie do zdarcia ⟨*tkanina*⟩. **2. m.** na co: na ubranie, na worki; *przen.* **m.** na męża, na żonę. To materiał na dzielną kobietę. Widocznie ma charakter. *Sewer Nafta II, 143.*

○ **3. m-y** biurowe, fotograficzne, piśmienne. **4.** *techn.* **m.** justunkowy ⟨*justunek*⟩. **5. m.** kopalny: Materiał kopalny wczesnohistoryczny pozwala określić wyraźnie różnicę w składzie antropologicznym między Germanami a Słowianami. *Lehr Pochodz. 123.* **6. m.** opałowy, pędny, wybuchowy. **7. m.** opatrunkowy. **8. m-y** palne. **9. m-y** zastępcze.

● **10. m.** dowodowy, obciążający. **11. m.** historyczny, **m.** liczbowy, **m.** obyczajowy, **m.** statystyczny. **12. m-y** źródłowe: Zbierał Długosz materiały źródłowe do wiekopomnego dzieła. *Brück. Kult. I, 559.* **13. m.** do czego: **m.** do badań, do wniosków; do pamiętnika. **14.** Gromadzić, zbierać **m.** a. **m-y** (do pracy naukowej). **15.** Opracowywać, publikować **m-y.** **16.** Przerabiać **m.**: Henryk przerabiał materiał „w zakresie matury". *Nowa Kult. 8, 1954.*

materiałowy Gospodarka **m-a.** Składnica **m-a.** Zapotrzebowanie **m-e.**

matka 1. m. chrzestna ⟨*kobieta przedstawiająca do chrztu osobę chrzczoną (najczęściej dziecko)*⟩. *przen.* **m.** chrzestna czego: **m.** chrzestna statku. Proszę cię, aby chrzestną matką tego szybu była miss Fanny, twoja siostra. *Sewer Nafta III, 217.* **2.** Karmiąca **m.** **3.** Mleczna **m.** ⟨*mamka*⟩. **4. m.** przełożona ⟨*siostra zakonna będąca przełożoną*⟩. **5.** Przybrana **m.** ⟨*kobieta nie będąca rodzicielką dziecka, które wychowuje, zastępująca mu własną, rodzoną matkę*⟩. **6. m.** rodzona. **7. m.** dzieciom ⟨*kobieta mająca już dzieci*⟩: Była to kobieta nie tylko zamężna, ale matka dzieciom. *Przyb. Ideały 225.* **8.** *przestarz.* Pani **m.** ⟨*staroświecki tytuł używany niegdyś w stosunku do własnej matki lub matki małżonka*⟩: Bądź u Jantkowej, skłoń jej się pięknie, weź pod kolano jak panią matkę! *Dygas. Marg. 182.* **9.** *lotn.* samolot **m.** ⟨*duży samolot transportowy zabierający na pokładzie inny, mały i szybki samolot, startujący z niego w powietrzu*⟩. **10.** *mors.* Statek **m.** ⟨*duży statek zasilający na pełnym morzu jednostkę mniejszą w paliwo, żywność itp.*⟩. **11.** *kult.* **M.** Boga, **M.** Boska, Najświętsza itp. ⟨*Maria, Matka Chrystusa*⟩. **12.** *kult.* (dzień, święto) Matki Boskiej itp. ⟨*święto ku czci Najświętszej Panny Marii*⟩. **13.** Matko Boska! ⟨*rodzaj wykrzyknienia, zaklęcia*⟩. **14.** Cesarzowa, królowa itp. **m.** ⟨*będąca matką aktualnie panującego cesarza, króla itp. (w odróżnieniu od aktualnej cesarzowej, królowej itp.)*⟩. **15.** Komisja **m.**: a) ⟨*komisja proponująca listę kandydatów w wyborach*⟩; b) ⟨*na zjazdach, konferencjach itp.: komisja nadrzędna w stosunku do licznych komisji zajmujących się zagadnieniami szczegółowymi*⟩. **16. m.** natura: Tak mnie matka natura obdarza łaskawa, że sztuce dla mnie czynić nic się nie zostawa. *Zab. XV/1, 1777, s. 90.* **17. m.** rodu, linii rodowej ⟨*żeński przodek rodu*⟩: Przedysława córka Trojdena Litewskiego stała się matką linii Czerskiej. *Lel. Polska IV, 251.* **18. m.** rodzaju ludzkiego, **m.** Ewa ⟨*postać biblijna: pierwsza kobieta, żeński przodek całej ludzkości*⟩: Wtenczas w kobiecie całą ufność kładę, jeżeli wolna od wad matki Ewy. *Słow. Ballad. 98.* **19. m.** ubogich ⟨*opiekunka*⟩. **20.** Dzieci jednej matki ⟨*rodzone*⟩. **21.** Serce matki: Serce matki usłyszy głos swojego dziecka z niezmiernej oddali. *Makusz. O dwóch 23.* **22.** Opieka nad matką i dzieckiem. **23.** Po matce: Po matce zapowiadała się na wysoką i długonogą, po ojcu miała duże brunatne oczy. *Żukr. Cór. 10.* **24.** Jak dzieci jednej matki ⟨*podobni(-e) do siebie*⟩. **25.** (Taki, tak), jak go **m.** urodziła, zrodziła ⟨*nagi, nago*⟩: Rzuciwszy się na Benedykta, podarł jego koszulę na drobne kawałki [...] stanęli teraz wobec siebie, każdy, jak go matka na ten świat zrodziła. *Bog. Kapit. I, 24.* **26.** Być komu, dla kogo matką ⟨*opiekować się kimś jak własnym dzieckiem, zastępować matkę, być jak matka*⟩: Wychowała cię pani Rudecka, matką ci była, gdyś tu została sierotą. *Żer. Rzeka 176.* **27.** *przen.* Coś jest matką czego: Rozpacz jest matką męstwa, a najdzielniej biją się nieszczęśliwi. *Święt. A. Dram. 75.* **28.** Powtarzać co jak za panią matką (pacierz) ⟨*powtarzać co dokładnie, biernie, bezmyślnie, bez własnej inwencji; naśladować co bezmyślnie*⟩. **29.** *wulg.* Sprać, zbić itp. kogo, dać komu itp. tak, że go **m.** (rodzona) nie pozna ⟨*sprać, zbić itp. kogo mocno*⟩: Ja tu godzinę wołam i murarz stoi darmo! dawaj materiał, bo jak ci dam, to cię matka nie pozna! *Brzoza Bud. 113.* **30.** *pot.* Wdać się w matkę ⟨*odziedziczyć po matce podobieństwo, pewne cechy charakteru*⟩. **31.** Zostać, poczuć się matką.

przysł. **32.** Dziecię za rękę, matkę za serce. **33.** Jaka matka, taka córka. **34.** Kto nie słucha ojca, matki, ten słucha psiej skóry. **35.** Potrzeba jest matką wynalazków.

matnia *przen.* ⟨*położenie bez wyjścia, pułapka*⟩ **1.** Miotać się w matni czego: W bezsilnych widzeń miotałem się matni. *Jastr. Barwy 45.* **2.** Uwolnić kogo, co z matni: Łamacz lodu „Litke“ uczynił ostatnią próbę przebicia się do „Czeluskina“ i uwolnienia go z matni. *Cent. Czel. 26.* **3.** Wpaść w matnię. **4.** Wpędzić, zapędzić, złowić kogo w matnię a. do matni: Pamiętam dzień ów grania i szczęścia ostatni, gdyś mię i pieszki moje wpędziła do matni. *Mick. Wiersze 94.* **5.** Wyjść z matni; wydobyć się, wyplątać się, wyrwać się, wywikłać się z matni (czego): Po wybuchu energii szybko się męczył i pragnął tylko wydobyć się z matni swych błędów. *Święt. A. Nałęcze 105.*

I matowy 1. Blask **m.** ⟨*przymglony*⟩. **2. m-a** cera, płeć ⟨*bez rumieńców, jednolita*⟩. **3.** Głos **m.** ⟨*głos bezdźwięczny*⟩. **4. m-a** lampa, żarówka ⟨*dająca światło przymglone*⟩. **5.** Oczy **m-e** ⟨*bez wyrazu*⟩. **6.** Szkło, szyby itp. **m-e** ⟨*nieprzezroczyste*⟩.

II matowy *szach.* Kombinacja **m-a.**

matrymonialny 1. Biuro **m-e** ⟨*instytucja zajmująca się kojarzeniem małżeństw*⟩. **2.** Ogłoszenie **m-e.** **3.** Projekty, zamiary **m-e**: Mieć względem kogo **m-e** zamiary. **4.** W celach matrymonialnych (robić co): Zjeżdżają tam posażne i niby posażne panny, w celach matrymonialnych, z których wprawdzie często wynika ślubna przysięga, ale nierzadko i poślubne rozczarowanie. *Tyg. Ilustr. 116, 1870.*

matura 1. Duża **m.** ⟨*świadectwo zdania egzaminu z zakresu pełnej szkoły średniej; świadectwo egzaminu dojrzałości*⟩. **2.** Mała **m.** ⟨*po rozdzieleniu szkoły średniej na 4-klasowe gimnazjum i dwuletnie liceum — świadectwo ukończenia gimnazjum; egzamin z zakresu 4 klas gimnazjum*⟩: Zrobił małą maturę. *Nałk. Z. Medal. 12.* **3.** Dostać, otrzymać; uzyskać maturę ⟨*świadectwo dojrzałości*⟩. **4.** Zdać maturę, nie zdać matury.

maturalny 1. Świadectwo **m-e** ⟨*świadectwo zdania egzaminu z zakresu szkoły średniej, upoważniające do studiów wyższych; świadectwo dojrzałości*⟩. **2.** Wypracowanie **m-e.**

mazur 1. Ciąć, grać mazura. **2.** Prowadzić, tańczyć mazura.

mazurek 1. Skoczny **m.** **2.** Chopinowski **m.**; **m.** Chopina. **3. m.** Dąbrowskiego ⟨*polski hymn narodowy*⟩. **4.** Pójść, tańczyć mazurka; stanąć do mazurka: Pójdźmy mazurka? hej! do diabłów trzysta! wszak ja w jegielskim pułku pierwszy mazurzysta! *Mick. Tad. 249.* **5.** (Za)grać mazurka.

maź 1. Jak po mazi ⟨*wolno, ospale, ślamazarnie*⟩: Ciężkie i długie widowisko wlokło się jak po mazi. *Boy Flirt IX, 73.* **2.** Porusza się jak mucha w mazi ⟨*porusza się ociężale, ślamazarnie*⟩.

mącić 1. m. *co* ⟨*czynić mętnym, nieprzezroczystym, niewyraźnym; zanieczyszczać, burzyć, bełtać*⟩: **m.** wodę w stawie. **m.** lekarstwo przed użyciem; *przen.* **m.** ciszę, **m.** (komu) radość. **2. m.** zmysły ⟨*oszałamiać, upajać*⟩: Świeżo skoszone siano mąci zmysły swą mocną wonią. *Wierchy 1938, s. 11.* **3. m.** (komu) wodę; **m.** wodę, aby ryby chwytać a. łowić ⟨*wprowadzać celowo zamieszanie, zamęt, licząc, że się na tym skorzysta; intrygować, przeszkadzać, dokuczać*⟩: Chodził, gadał, mącił wodę, świntuszył sobie z sarmacka. *Boy Znasz. 81.* Chciała ciągle mącić wodę, aby ryby chwytać, stąd nieustannie dwóch tych panów kłóciła, którzy znowu zawiężywali przeciw sobie stronnictwa. *Moracz. Dzieje IV, 117.*

mącić się Mąci się co komu: Wzrok się mąci. - Powoli wszystko zaczęło mu się mącić przed oczyma. *Dobrow. S. Not. 67.*

mączny 1. Potrawy **m-e.** **2.** Robaki **m-e.** **3.** Rosa **m-a** ⟨*skórki liniejących mszyc na liściach*⟩. **4.** *ogr.* Rozpad **m.** ⟨*choroba owoców*⟩.

mączysty, mączasty Kartofle, kasztany **m-e.**

mądrość 1. Głęboka, salomonowa **m.** **2. m.** polityczna. **3. m.** książkowa ⟨*wiedza zaczerpnięta z książek, nieprzydatna w życiu praktycznym, nieżyciowa, teoretyczna*⟩. **4. m.** przedwieczna, wcielona, najwyższa ⟨*Bóg, Opatrzność*⟩. **5. m.** życiowa ⟨*umiejętność radzenia sobie w życiu, płynąca z doświadczenia życiowego, z praktycznego ustosunkowania się do życia i jego spraw*⟩: Myślę [...] że cała mądrość życiowa polega na liczeniu się z wadami i ułomnościami bliźnich. *Weys. Józ. Żywot 36.* **6.** Księgi mądrości ⟨*księgi Starego Testamentu o charakterze dydaktycznym; ogólniej: księgi zawierające głęboką wiedzę, uczone*⟩: Siadł rabin w smutku, pyta ksiąg mądrości, jakimi słowy cieszyć lud strapiony? *Rom. Poezje IV, 161.* **7.** Zęby mądrości ⟨*ostatnie tylne zęby trzonowe, wyrzynające się dopiero po szesnastym roku życia*⟩.

mądry 1. m. człowiek, mądrzy ludzie ⟨*odznaczający się mądrością; rozsądny*⟩. **2. m-a** głowa ⟨*o człowieku*⟩. **3. m-e** oczy ⟨*wyrażające mądrość, rozwagę, inteligencję*⟩. **4. m-a** rada ⟨*przemyślana, skuteczna*⟩. **5. m.** sąd o kim, o czym ⟨*trafny*⟩. **6. m-e** zwierzę ⟨*zmyślne*⟩. **7. m.**, ale dla siebie ⟨*wyrachowany*⟩. **8. m.** jak Salomon; *iron.* **m.** jak salomonowe spodnie. **9.** Robić, zrobić mądrą minę: Nie wiedział wprawdzie, o co idzie [...] ale zrobił mądrą minę i chrząknął znacząco. *Sienk. Ogn. I, 94.* **10.** Udawać mądrego. **11.** *pot.* Nie bądź taki **m.** ⟨*nie bądź przemądrzały; przebiegły, chytry*⟩. **12.** *pot.* I bądź tu (teraz) **m.** ⟨*utarte powiedzenie używane wtedy, gdy się staje bezradnym wobec trudnej sytuacji, gdy się chce szukać z niej wyjścia*⟩.

przysł. **13.** Głupi mądrego przegadał. **14.** Jaje mądrzejsze od kury ⟨*człowiek młody, niedorosły chce uchodzić za mądrzejszego od dojrzałych, doświadczonych*⟩. **15.** Mądry bierze, a niebaczny daje. **16.** Mądry Polak po szkodzie. **17.** U mądrego nie masz nic zbytniego.

mąka 1. m. kartoflana a. ziemniaczana ⟨*skrobia*⟩. **2. m.** kukurydzowa, kukurydzana a. z kukurydzy. **3. m.** pastewna. **4. m.** pszenna, żytnia. **5. m.** pytlowa, *przestarz.* pytlowana ⟨*przepuszczona w młynie przez pytel*⟩. **6. m.** razowa ⟨*żytnia, gruba*⟩. **7.** Mleć, robić mąkę. **8.** Rozrabiać mąkę (na kluski). **9.** Siać, przesiewać mąkę. **10.** Wygląda jak szczur z mąki ⟨*blady, mizerny*⟩. **11.** Być z jednej, tej, tej samej mąki ⟨*być tyle samo wartym (najczęściej: tak samo mało wartym), co kto inny, być równym komu innemu*⟩: Nie wszystkie są z tej mąki, co ty, nie wszystkie lecą tylko na [...] mamonę. *Gomul. Ciury III, 125.* **12.** Upiec, rozczynić chleba z tej mąki ⟨*doprowadzić do skutku, do końca jakąś sprawę, zrealizować co, wyzyskać jakąś sytuację dla własnej korzyści*⟩: Wszystko do siebie ciągnie! Tylko aby sam chciałby upiec chleba z tej mąki. *Bogusz. Kura 149.* Wspomnę, że ci dziewka w oko wpadła i że dobrze by było, żeby z tej mąki chleba rozczynić. *Sienk. Wołod. I, 134.*

mąż 1. Dobry, zły, czuły, kochający **m.** ⟨*małżonek*⟩. **2.** Były, przyszły **m. 3.** Pożycie z mężem. **4.** *książk.* **m.** cnotliwy, cny, dostojny, prawy, sławny, światły, waleczny, zacny, znakomity ⟨*mężczyzna poważny, obywatel kraju*⟩. **5. m.** bez skazy i zmazy, nieugiętej woli, słusznego wzrostu, wielkiej cnoty, wielkiej nauki, rozległej wiedzy, wielkiego serca. **6. m.** opatrznościowy ⟨*człowiek szczególnie zasłużony w jakiejś dziedzinie życia, nauki, sztuki, zwłaszcza ten, kto ją podniósł, uratował od upadku*⟩: Śmiało rzec można, że Wojciech Bogusławski [...] był mężem opatrznościowym, który stworzył u nas nie tylko podwaliny sztuki teatralnej, ale dał jej rozpęd na przyszłość. *Kotarb. J. Teatr. 6.* **7.** *przestarz.* **m.** polityczny a. publiczny ⟨*człowiek biorący poważny udział w życiu publicznym, politycznym; polityk*⟩. **8. m.** stanu ⟨*wybitny polityk, dyplomata*⟩. **9. m.** zaufania ⟨*człowiek obdarzony zaufaniem, który ma sobie powierzone odpowiednie obowiązki społeczne; powiernik*⟩. **10.** (Być) za mężem ⟨*być zamężną, być mężatką, żyć w małżeństwie (o kobiecie)*⟩: Dawno ona już za mężem? *Wilk. P. Wieś II, 168.* **11.** Brać kogo za męża. **12.** Czas, trzeba (pannie) za **m.** ⟨*czas, trzeba zawrzeć małżeństwo, wziąć ślub*⟩: Młoda jest, bez opieki, czas jej za mąż. *Sienk. Pot. I, 126.* **13.** Nazywa się po mężu a. z męża ⟨*przybrawszy po zamążpójściu nazwisko męża, nazywa się...*⟩: Nazywa się Radzichowska po mężu, ale mówiono o niej po prostu Teresa. *Rudn. A. Morze 14.* Jak się pani nazywa z męża? *Perz. Raz 37.* **14.** *pot.* Polować na męża. **15.** Rozejść się, rozwodzić się, rozwieść się z mężem. **16.** Trzymać męża pod pantoflem. **17.** Wydać za **m.** ⟨*przyczynić się do zamążpójścia panny, oddać komu jej rękę*⟩: Robiłam wszystko, co mogłam, aby cię dobrze wydać za mąż. *Orzesz. Wesoła 146.* **18.** Wyjść, wydać się za **m.**, *przestarz.* iść, pójść za **m.** ⟨*o kobiecie: wziąć ślub, poślubić kogo, zostać mężatką*⟩: Przyjechała się wydać za mąż. *Iwasz. J. Mił. 22.* Miałam lat niespełna dwadzieścia, gdym poszła za mąż. *Zachar. Kres. 48.* **19.** Zawojować męża. **20.** Żyć z mężem.

mdlący m. napój, zapach czego ⟨*powodujący mdłości*⟩.

mdleć 1. m. od czego: a) ⟨*tracić przytomność*⟩: **m.** od nadmiernej pracy; b) ⟨*o kwiatach: tracić świeżość, więdnąć*⟩: Kwiaty mdlały na skwerach od kurzu i słońca. *Gomul. Poezje 195.* **2. m.** z czego ⟨*tracić przytomność*⟩: **m.** z pragnienia, ze znużenia; **m.** z wrażenia. **3.** Nogi, ręce (komu) mdleją ⟨*ktoś traci władzę, siły w nogach, w rękach*⟩: Szła wrzyna mu się w kark i ramiona [...] ręce mdleją w łokciach, nogi cierpną i drętwieją od zanurzania się w szlamie. *Żer. Opow. II, 56.* **4.** Serce mdleje w kim: Serce w nim mdlało i chwilami świat wirował w jakimś dzikim kołowrocie. *Rudn. H. Płom. 67.*

mdlejący 1. m. głos: Mówić, pytać, wypowiadać co mdlejącym głosem. **2. m.** wzrok: Spoglądać mdlejącym wzrokiem; zwracać ku komu mdlejący wzrok.

mdlić *nieos.* Mdli (kogo) ⟨*jest komu mdło, zbiera mu się na wymioty, robi się niedobrze, słabo; bierze go obrzydzenie, wstręt*⟩: Ciągle tylko byś nauczał i nauczał. A to tak, a to inaczej. Ale już z tego mdli. *Brand. M. Pocz. 261.* Mdli kogo z głodu: Zobacz, co on tu ma do jedzenia, bo mnie mdli z głodu. *Strug Ojc. 177.*

mdławy 1. m. odór ⟨*nieco mdły, mdlący*⟩. **2. m.** blask; **m-e** światło ⟨*nikły(-e), niewyraźny(-e)*⟩: Małe lampki, wiszące u stropu, rzucały mdławe blaski na ściany. *Zap. G. Kaśka 330.* **m-e** światło księżyca. **3. m-a** lampa ⟨*słabo świecąca*⟩: W jednej z komnat [...] mdława lampa płonie. *Bał. Poezje 318.*

mdło 1. Robi się, zrobiło się komu **m.**, **m.** (jest) komu ⟨*zbiera się komu na wymioty, jest mu słabo, niedobrze, nieprzyjemnie; bierze go obrzydzenie, wstręt*⟩. **2.** Świecić, oświecać, **m.** ⟨*niewyraźnie, słabo*⟩. **3.** *przestarz.* **m.** wyglądać ⟨*wątło, słabo*⟩: Musisz wypić kieliszek gorzałki, bo mdło jakoś wyglądasz. *Iwasz. J. Mił. 195.*

mdłość **1.** (Aż) do mdłości ⟨*do obrzydzenia, wstrętu, obrzydliwości*⟩: Są grzeczni aż do znudzenia, do mdłości. *Tyg. Ilustr. 20, 1900.* **2.** *daw.* Być skłonnym do mdłości: Nie jestem wcale do mdłości skłonną, ale w końcu, nie wiem, zdaje mi się, żem osłabła... omdlała. *Krasz. Seraf. 125.* **3.** Doprowadzać (kogo) do mdłości. **4.** Dost(aw)ać **m-i.** **5.** Nabawiać kogo mdłości; przyprawiać kogo o **m-i**: Sam widok [...] zrazów, barszczu albo kapusty na kwaśno nabawiał go mdłości. *Tyg. Ilustr. 203, 1863.* **6.** Poczuć **m-i.** **7.** Sprowadzać, wywoływać **m-i.** **8.** **m-i** biorą, chwytają, ogarniają kogo.

mdły **1.** **m.** blask, **m-e** światło ⟨*przyćmione, słabe, mgliste, niewyraźne*⟩. **2.** *przestarz.* **m-e** ciało ⟨*słabe*⟩. **3.** **m-a** interpretacja czego ⟨*pozbawiona wyrazu, niewyrazista*⟩: Chór wykonał szereg utworów co prawda technicznie trudnych, ale zupełnie nieciekawych, a interpretacja była mdła i bez wyrazu. *Muz. 9—10, 1952, s. 109.* **4.** Kuchnia, potrawa **m-a** ⟨*niepikantna, bez przypraw, bez smaku*⟩: Kuchnia jarska [...] jest mdła i jednostajna. *Tyg. Ilustr. 7, 1904.* **5.** **m.** odór, zaduch, zapach ⟨*mdlący, ckliwy*⟩. **6.** Styl **m.** ⟨*pozbawiony ekspresji, barwności*⟩: Styl tych epistoł [...] wyda się dziś mdły i sztuczny, ale to był styl epoki. *Boy Balz. 50.*

meandrowy **1.** **m.** ornament, wzór (na wazonie, tkaninie) ⟨*mający kształt meandra*⟩. **2.** **m-a** rzeka ⟨*tworząca zakola*⟩.

mebel **1.** **m-e** artystyczne, stylowe. **2.** **m-e** barokowe, empirowe, rokokowe itp. **3.** **m-e** biurowe. **4.** **m-e** dębowe, jesionowe itp. **5.** **m-e** fornirowane, inkrustowane, intarsjowane, rzeźbione. **6.** **m-e** gięte, koszykowe, trzcinowe, wiklinowe. **7.** Garnitur, komplet mebli. **8.** Skład mebli. **9.** Fabryka, wytwórnia mebli. **10.** Pokój z meblami (wynajmować) ⟨*umeblowany*⟩.

meblarski **1.** Okucia **m-e.** **2.** Pracownia **m-a**; warsztat, zakład **m.** **3.** Przemysł **m.**

meblowy **1.** Stolarz **m.** **2.** Tkaniny **m-e** ⟨*używane na pokrycia mebli*⟩. **3.** Wóz **m.** ⟨*do przewożenia mebli*⟩.

mecenas **1.** **m.** sztuki, nauki ⟨*protektor, opiekun*⟩. **2.** Pan **m.**, panie mecenasie ⟨*tytuł nadawany w Polsce grzecznościowo adwokatowi; zwrot, z jakim zwraca się do adwokata*⟩.

mechaniczny **1.** **m-a** obróbka czego ⟨*wykonywanie za pomocą maszyny*⟩. **2.** **m-a** robota ⟨*machinalna, automatyczna, bezmyślna*⟩. **3.** Ruch **m.** ⟨*ruch ciała fizycznego polegający na zmianie miejsca w przestrzeni; przen. machinalny, automatyczny*⟩. **4.** Uszkodzenie **m-e** czego ⟨*za pomocą siły działającej z zewnątrz*⟩. **5.** Zabawki **m-e** ⟨*poruszane za pomocą mechanizmów*⟩.

mechanika *pot.* Chodzić, zapisać się na mechanikę ⟨*na wydział budowy maszyn uczelni technicznej, politechniki*⟩.

mecyje Wielkie mi **m.** ⟨*wielkie mi rzeczy*⟩: Prosili, żeby im odczytać ich korejskie [koreańskie] pisanie — no, tom im odczytał. Wielkie mi mecyje. Nie takich mądrości wyuczył się człowiek na szerokim świecie... *Brand. M. Dom 20.*

mecz **1.** **m.** bokserski, lekkoatletyczny. **2.** **m.** międzynarodowy, międzypaństwowy, międzyszkolny. **3.** **m.** koszykówki, piłki nożnej, siatkówki. **4.** **m.** o co: **m.** o mistrzostwo, o puchar, o nagrodę; o wejście do I ligi. **5.** Stan meczu. **6.** Przegrać, rozegrać, wygrać **m.**

medal **1.** **m.** jubileuszowy, pamiątkowy, wojskowy. **2.** Złoty, srebrny, brązowy **m.** ⟨*pierwsza, druga, trzecia nagroda*⟩. **3.** **m.** za co: **m.** za ratowanie tonących. **4.** **m.** na cześć kogo (wybić). **5.** Kolekcja, zbiór medali (w muzeum). **6.** Odwrotna (druga) strona medalu ⟨*jakaś inna właściwość czegoś, zazwyczaj przeciwna, ujemna*⟩. **7.** *pot.* Na **m.** ⟨*o czymś, co jest doskonałe, co zostało świetnie wykonane*⟩: Z gromadki stojącej nie opodal wykopu padło kilka powitań, uniosła się garść czapek i ktoś powiedział: — Zaczynamy, dyrektorze, pogoda na medal. *Brand. K. Obyw. 263.* **8.** Bić **m-e** jubileuszowe; wybić **m.** pamiątkowy. **9.** Otrzymać złoty **m.** Zdobyć złoty **m.** (w konkursie, na wystawie, w sporcie) ⟨*otrzymać najwyższe odznaczenie, zdobyć pierwszą nagrodę, zająć pierwsze miejsce*⟩. **10.** Ukończyć szkołę ze złotym medalem. **11.** Każdy **m.** ma dwie strony ⟨*każda rzecz, sprawa ma stronę dodatnią i ujemną*⟩: Po raz pierwszy poczuła, że medal ma dwie strony i że ta najzupełniejsza nieświadomość dziewczęcia może wywołać i mniej pożądane następstwa. *Dąbr. Ig. Matki 92.*

medalista **1.** *pot.* Brązowy, srebrny, złoty **m.** ⟨*mężczyzna odznaczony brązowym, srebrnym, złotym medalem*⟩. **2.** Olimpijski **m.** ⟨*sportowiec — zdobywca medalu na olimpiadzie*⟩.

medycyna **1.** **m.** sądowa ⟨*wiedza lekarska służąca do wykrywania przestępstw skierowanych przeciw życiu i zdrowiu*⟩. **2.** Doktor medycyny ⟨*tytuł naukowy*⟩. **3.** Student medycyny ⟨*student wydziału medycznego wyższej uczelni*⟩. **4.** Iść, pójść na medycynę ⟨*na wydział medyczny wyższej uczelni*⟩. **5.** Skończyć, studiować medycynę. **6.** Zajmować się medycyną.

medytacja **1.** Bolesne, długie, głębokie **m-e.** **2.** **m-e** nad czym a. o czym: **m-e** nad układem dzieła; **m-e** o przeszłości. **3.** Pogrążyć się, zagłębić się w medytacjach: Był tak pogrążony w bolesnych medytacjach, że nie usłyszał otwierania drzwi do pokoju i szybkich kroków za sobą. *Prus Lalka I, 310.* **4.** Coś usposabia do medytacji: Zupełna cisza i brak życia usposabia duszę do poważnych medytacji. *Korz. J. Krewni 179.*

melancholia **1.** Skłonny do melancholii. **2.** W przystępie melancholii (zrobić co). **3.** Poddawać się melancholii. **4.** Tchnąć melancholią (o utworze, wypowiedzi). **5.** **m.** dręczy, ogarnia, opanowuje kogo. **6.** *przen.* **m.** wieje skąd: Gdy tak siedział przed ogniem, melancholia wiała nań z każdego kąta pokoju. *Żer. Opow. II, 261.*

meldować **1.** Nigdzie nie meldowany ⟨*nie rejestrowany w księgach meldunkowych*⟩. **2.** **m.** komu — kogo ⟨*oznajmiać, anonsować*⟩: Sekretarka melduje dyrektorowi interesantów. **3.** Wchodzić bez meldowania **4. m.** (komu) co a. o czym ⟨*zawiadamiać kogo o czym*⟩: **m.** kierownikowi działu uszkodzenie maszyny a. o uszkodzeniu maszyny. **5.** Melduję posłusznie ⟨*forma pierwszych słów meldunku w wojsku*⟩: Melduję posłusznie panu pułkownikowi, że dowództwo eskadry obejmuje po mnie podporucznik. *Meis. Wilk. 117.*

meldunek 1. m-i radiowe: W odstępach sześciominutowych napływały meldunki radiowe. *Ziel. S. Pol. 36.* **2.** Posłać **m.**: Od razu po wzięciu do niewoli zagonu pancernego nieprzyjaciela posłałem meldunek. *Ziel. S. Świt. 11.* **3.** Prowadzić **m-i** ⟨*księgi meldunkowe*⟩.

meldunkowy 1. Karta **m-a. 2.** Książka **m-a**, księgi **m-e.**

meliczny Poeta **m.** ⟨*poeta liryczny; liryk*⟩.

melina 1. Złodziejska **m. 2.** Urządzić melinę: Tu sobie urządził „melinę". *Piach Nas 74.*

melioracja 1. m-e leśne, rolne. **2. m.** gruntów, łąk. **3.** Przeprowadzić **m-e.**

melioracyjny Prace, rowy **m-e.** Urządzenia **m-e.**

melodia 1. m-e ludowe. **2.** Ograna **m.** ⟨*coś dobrze znanego, często się powtarzającego, oklepanego*⟩. **3. m.** przyszłości ⟨*sprawa, rzecz odległa, taka, która ma być załatwiona lub zrealizowana w przyszłości*⟩: Na razie uzyskanie trenera jest melodią przyszłości. *Głos Wielkopol. 285, 1954.* **4.** W takt melodii (tańczyć). **5.** Nucić, przegrywać melodię. **6.** Śpiewać na melodię: W wielu wypadkach sięgano do tradycji starych pieśni rewolucyjnych i nowe śpiewano na ich melodię. *Jakub. Lit. XI/1, 85.* **7.** Wygrywać melodię na jakim instrumencie. **8.** Znać jaką melodię, nie znać jakiej melodii. **9.** *pot. żart.* Mieć melodię do czego ⟨*mieć skłonność do czego, lubić co*⟩: Mieć melodię do spania, do jedzenia.

memento 1. Groźne **m. 2. m.** mori ⟨*dosłownie: pamiętaj o śmierci; pozdrowienie kamedułów*⟩.

memoriał 1. m. do kogo: **m.** do władz, do monarchy. **2. m.** o czym: Na sesji miałem odczytać swój memoriał o pauperyzmie. *Prus SPP.* **3. m.** w sprawie (czego): **m.** w sprawie regulacji rzek. **4.** *sport.* Zawody o **m.** (czyjś) ⟨*zawody sportowe urządzone dla uczczenia czyjejś pamięci, np. wybitnego sportowca*⟩. **5.** Opracować, podać, złożyć **m.**

menaż *przestarz.* Prowadzić **m.** ⟨*prowadzić gospodarstwo domowe*⟩: Tu, w Kromierzyżu, prawie wszyscy, którzy z żonami i dziećmi przyjechali, własny menaż prowadzą. *Smolka F. Dzien. 214.*

mendel 1. m. jaj. **2.** Sprzedawać na mendle (np. jaja). 3. Składać (żyto), układać (snopy) w mendle.

menniczy 1. Złoto **m-e. 2.** Znak **m. 3.** Prawo **m-e** ⟨*prawo bicia monety (należące do państwa lub panującego)*⟩. **4.** Stopa **m-a** ⟨*stosunek części składowych poszczególnych metali w monecie; stosunek złota lub srebra do innych składników monety*⟩.

mentolowy Drażetki **m-e**; maść **m-a**; papierosy **m-e.**

mentorski m-a powaga; **m.** ton: Nigdy nie przybierałem wobec niego mentorskiego tonu, lecz starałem się pomóc mu tylko w samodzielnym myśleniu. *Meis. Żąd. 163.*

menu 1. m. obiadowe. **2.** Coś się składa na **m.**: Na menu wystawnego śniadania złożyły się odsmażone na cebuli konserwy z kartoflami i kawa z mlekiem. *Pytl. Fund. 55.* **3.** Włączyć co do **m.**

mereżka 1. Ręczna **m. 2.** Dziergać **m-i.**

mereżkowany m-a bluzka, chusteczka, koszula.

meritum ⟨*istota rzeczy, główna treść czego*⟩ **1. m.** krytyki, sporu, sprawy ⟨*zasadniczy przedmiot krytyki, sporu, sprawy; istotna treść czego*⟩. **2.** Przejść do **m.** czego (np. zagadnienia). **3.** Sięgnąć do **m.** (sprawy, sporu).

merytoryczny ⟨*dotyczący treści przedmiotu, głównego przedmiotu sprawy*⟩ Błąd **m.** Dyskusja **m-a.**

meszek 1. Mieć **m.** pod nosem; **m.** się sypie komu pod nosem: Byli starsi i już im się sypał meszek pod nosem. *Bocheń. J. Praw. 174.* **2.** Obrastać meszkiem ⟨*o butelkach starego wina, miodu: z biegiem czasu pokrywać się warstwą pleśni i kurzu*⟩: W piwnicach tych obrastały meszkiem wytworne wina. *Przyb. Warsz. I, 103.*

meta 1. *przestarz.* Brać metę: Po łodzi francuskiej, która była tryumfatorką w najwalniejszym biegu, brały metę łodzie włoskie, różnego kalibru. *Konopn. Ludzie 202.* **2.** Być najdalszą metą: Porty włoskie były najdalszą metą żeglugi dla okrętów gdańskich. *Korzon Handl. 214.* **3.** Dobiec, dojść, dotrzeć, przybyć do mety, *daw.* dojść mety (czego); *przen.* Kiedyż, kiedyż mojego szczęścia dojdę mety? *Zabł. Firc. 59.* **4.** *przestarz.* Domierzać mety ⟨*zbliżać się do końca, dobiegać kresu, końca*⟩: Gdy Rzym niesforny swej domierzał mety, a los Północy wzywał rządzić światem, podłość rycerskie skaziła sygnety, zemsta najemnym władała Senatem. *Zab. VIII/2, 1773, s. 248.* **5.** *przestarz.* Kłaść metę ⟨*zakończyć, usunąć co, nie dopuścić do istnienia lub trwania czego*⟩. **6.** *przen.* Stanąć u mety (pragnień) ⟨*osiągnąć cel pragnień*⟩. **7.** *przestarz.* Strzelać z bliskiej mety ⟨*z bliskiej odległości*⟩: Strzelał do nich razy kilkadziesiąt z bardzo bliskiej mety. *Fel. E. Syb. I, 314.* **8.** Wbiec na metę, zjawić się na mecie. **9.** *przestarz.* Zakreślić **m-y** ⟨*zakreślić granice*⟩: Żelazne mety, czyli krańce, zakreślił pośrodku ziem saskich przy ujściu Sali Bolesław, bo żelaznym orężem, aż w tym miejscu Sasów nielitościwie dociął. *Lel. Polska II, 160.* **10.** *przen.* Życie dobiega mety ⟨*kresu, końca*⟩.

metaliczny 1. Odblask, połysk **m.**: **m.** chrzęst, dźwięk, szczęk ⟨*właściwy metalowi; taki, jaki wydaje metal*⟩. **2.** Farby **m-e** ⟨*zawierające metal*⟩. **3.** Głos **m.** ⟨*dźwięczny*⟩. **4.** *przestarz.* Ozdoby, pieniądze, wyroby **m-e** ⟨*metalowe*⟩. **5.** Pierwiastki **m-e** ⟨*metale*⟩. **6. m.** smak ⟨*przypominający metal*⟩. **7.** Stop **m.** ⟨*z metali*⟩. **8.** Tlenki **m-e** ⟨*zawierające metal*⟩.

metalowy ⟨*odnoszący się do metalu, zrobiony z metalu*⟩ **1.** Drążek, drut, odlew, pieniądz **m.**; blaszka, gałka, klamra, struna, siatka **m-a**; drzwi, guziki, naczynie, narzędzie, okucie **m-e**. **2.** Fabryka **m-a** ⟨*wyrobów z metali*⟩. **3.** Folia **m-a** ⟨*z metalu*⟩. **4. m.** połysk ⟨*metaliczny*⟩. **5.** Przemysł **m.** ⟨*metalurgiczny*⟩. **6.** Pył **m. 7. m-e** zwierciadło.

metalurgiczny ⟨*odnoszący się do metalurgii, zajmujący się wydobywaniem metali z rud*⟩: Kombinat **m.** Przemysł **m.** Zakłady **m-e.**

meteor 1. m. jasny, oślepiający, świecący, świetlisty. **2.** Droga, przelot meteorów. **3.** Rój, ulewa meteorów. **4.** Jak **m.** (przelatywać, zabłysnąć). **5. m.** błysnął, oderwał się, gaśnie.

meteorologiczny 1. Biuletyn, komunikat **m.** ⟨*o pogodzie*⟩. **2.** Prognoza **m-a. 3.** Obserwacje **m-e. 4.** Państwowy Instytut Hydrologiczno-Meteorologiczny (PIHM). **5.** Stacja **m-a** ⟨*placówka, której zadaniem jest stała obserwacja stanu pogody za pomocą odpowiednich przyrządów*⟩.

metoda ⟨*sposób postępowania; sposób badania naukowego; sposób przedstawiania wyników badań*⟩ **1. m.** badawcza, bezpośrednia, dedukcyjna, dialektyczna, doświadczalna, indukcyjna, naukowa, poglądowa. **2. m.** badania (zjawisk). **3. m.** pracy. **4. m.** produkcji czego (np. energii atomowej). **5. m.** rozumowania. **6.** Stosować (taką lub inną) metodę.

metodyka ⟨*nauka stosowania metody; technika badań; dydaktyka szczegółowa jakiegoś przedmiotu*⟩ **1. m.** badań naukowych; **m.** historii ⟨*badań historycznych*⟩; **m.** historii literatury. **2. m.** nauczania historii literatury; **m.** nauczania języka.

metr ⟨*jednostka długości; jednostka ciężaru = 100 kg*⟩ **1. m.** krawiecki ⟨*taśma z podziałką metrową*⟩. **2. m.** kwadratowy ⟨*kwadrat, którego bok = 1 m*⟩. **3. m.** przestrzenny ⟨*jednostka pomiarowa drewna*⟩. **4. m.** sześcienny ⟨*sześcian, którego krawędź = 1 m*⟩. **5. m.** czego ⟨*100 kg*⟩: **m.** buraków, kartofli, węgla, zboża. **6.** Robota od metra ⟨*praca pozbawiona wartości artystycznej, szablonowa, bez dbałości o jakość*⟩: Obraz ten nie ma żadnej wartości artystycznej, jest robotą od metra. **7.** *pot.* Płacić, zgodzić się itp. od metra ⟨*za każdy metr*⟩: Zgodzili się nie za całość roboty, ale od metra. **8.** Sprzedawać materiał na metry a. z metra ⟨*z beli, nie w kuponach*⟩.

II metr *lit.* **m.** sylabiczny, toniczny ⟨*miara (wiersza), metrum*⟩.

metryka 1. m. akademicka, uniwersytecka ⟨*księga, w której zapisany jest student przyjęty do wyższej uczelni*⟩. **2.** *pot.* Chodząca **m.**: a) ⟨*osoba, która interesuje się datą urodzin bliższych, dalszych znajomych i wykazuje znajomość tych danych*⟩; b) ⟨*dziecko, które wiekiem swoim świadczy o tym, ile mniej więcej lat mają rodzice*⟩. **3. m.** chrztu; urodzenia, ślubu, pogrzebu; **m.** cywilna, kościelna ⟨*wyciąg z księgi metrykalnej*⟩. **4. m.** drzewa ⟨*kręgi biegnące od środka aż po osłonę kory*⟩. **5. m.** konia, psa (rasowego) ⟨*informacja zawierająca dane dotyczące wieku i pochodzenia konia, psa*⟩. **6. m.** książki ⟨*informacja umieszczona na książce, dotycząca nakładu, papieru, składaczy itp.*⟩. **7. m.** obiektu, taśmy filmowej, przyrządu, maszyny ⟨*informacje szczegółowe umieszczone na danym przedmiocie a. przechowywane w aktach*⟩. **8.** *hist.* Księgi metryki koronnej ⟨*księgi zawierające dokumenty wychodzące z kancelarii królewskiej; archiwum koronne*⟩. **9.** Wyjąć, wyciągnąć metrykę ⟨*uzyskać odpis albo wyciąg z księgi metrykalnej*⟩.

metrykalny 1. m. katolik ⟨*zapisany do ksiąg, ale nie wierzący albo nie praktykujący*⟩. **2.** Wyciąg **m.** ⟨*skrócony wypis z metryki*⟩.

mezalians *przestarz.* ⟨*małżeństwo z osobą niższego stanu*⟩: Popełnić, robić **m.**, uważać (dane małżeństwo) za **m.**

męczarnia ⟨*cierpienie fizyczne lub moralne*⟩ **1.** Prawdziwe, piekielne, straszne, wielkie; moralne **m-e. 2. m-e** sumienia. **3.** Coś jest dla kogo (prawdziwą) męczarnią; coś sprawia komu męczarnię: Ten widok sprawia mi męczarnię. *SW.* **4.** Cierpieć, znosić, przeżywać (okropne) **m-e.** Przechodzić (moralne) **m-e. 5.** Umrzeć w męczarniach. **6.** Wziąć kogo na **m-e** ⟨*na tortury*⟩. **7.** Zadawać komu **m-e. 8. m-e** czekają, oczekują kogo; dręczą kogo, serce czyje: Okropne męczarnie dręczą serce moje. *SW.*

męczeński 1. Śmierć **m-a**: Ponieść śmierć męczeńską. **2.** Korona, palma **m-a** ⟨*symbol nagrody za mękę; śmierć męczeńska, ból, cierpienie*⟩. **3.** Życie **m-e** ⟨*pełne udręczeń*⟩.

męka 1. Ciężka, serdeczna, sroga **m.**; czyśćcowe, okrutne, piekielne, wieczyste **m-i. 2. M.** Pańska: a) ⟨*droga krzyżowa (Chrystusa)*⟩; b) ⟨*krzyż z wizerunkiem ukrzyżowanego Chrystusa; kapliczka przydrożna z takim krzyżem*⟩. **3.** Stacje Męki Pańskiej ⟨*obrazy przedstawiające drogę krzyżową*⟩. **4. m-i** Tantala ⟨*dręczące, niezaspokojone pragnienie czego*⟩. **5. m-i** zazdrości (znosić). **6.** (Wy)dać kogo na **m-i** ⟨*na tortury*⟩. **7.** Pleść itp. jak na mękach, jak Piekarski na mękach ⟨*mówić głupstwa; mówić bez sensu, nieprzytomnie*⟩. **8.** Być jak na mękach ⟨*jak na rozżarzonych węglach; być niespokojnym, zdenerwowanym*⟩. **9.** Coś jest męką dla kogo ⟨*coś jest męczące, uciążliwe, stanowi udrękę, utrapienie*⟩: Wiesz, co za męka dla mnie czasem pisać. *Chopin Wyb. 196.* **10.** Konać w mękach. **11.** Przechodzić, znosić **m-i. 12.** Wymusić na kim co mękami ⟨*torturami*⟩.

męski 1. m-a ambicja, energia, godność, odwaga, postawa, powaga, rada, siła, stałość, uroda; **m.** czyn, umysł; **m-e** serce ⟨*charakterystyczna(-y, -e) dla mężczyzny; dzielna(-y, -e), energiczna(-y, -e), mężna(-y, -e), odważna(-y, -e)*⟩. **2.** Bielizna **m-a**; buty (obuwie), ubranie **m-e**; kapelusz, płaszcz **m.** ⟨*przeznaczone dla mężczyzn, noszone przez mężczyzn*⟩. **3.** Chód, głos **m.** ⟨*właściwy mężczyźnie*⟩. **4.** Fryzjer, krawiec **m.** ⟨*obsługujący mężczyzn*⟩. **5.** *biol.* Gameta **m-a** ⟨*komórka rozrodcza męska*⟩. **6.** *bot.* Kwiat **m.** ⟨*zawierający tylko pręciki*⟩. **7.** Moda **m-a. 8. m-a** opieka. **9.** Płeć **m-a**: Dziecko płci męskiej. **10.** Potomek **m.** ⟨*płci męskiej*⟩. **11.** Portret **m.** ⟨*przedstawiający mężczyznę*⟩. **12.** *jęz.* Rodzaj **m.** ⟨*jeden z trzech rodzajów gramatycznych*⟩. **13.** *lit.* Rym **m.** ⟨*rym, w którym samogłoska akcentowana, objęta tożsamością brzmienia, znajduje się w ostatniej sylabie szeregu*⟩. **14.** *lit.* Średniówka **m-a** ⟨*średniówka w wierszu, gdzie akcent metryczny pada na ostatnią sylabę przed nią*⟩. **15.** Towarzystwo, zebranie, zgromadzenie **m-e** ⟨*składające się z mężczyzn*⟩. **16.** Wiek **m.**, lata **m-e**, *daw.* **m-a** pora ⟨*okres życia mężczyzny cechujący się pełnią sił fizycznych i umysłowych*⟩: Polały się łzy me czyste, rzęsiste [...] na mój wiek męski, wiek klęski. *Mick. Wiersze 378.* **17.** Po męsku ⟨*w sposób właściwy mężczyźnie*⟩: Porozmawiać z kim, postąpić po męsku. Ubierać się, jeździć na koniu po męsku (o kobiecie).

męstwo 1. Nadzwyczajne, nieustraszone, niezachwiane, niezwykłe, rycerskie, szalone **m.** **2.** Okazać **m.** **3.** Natchnąć męstwem. **4.** Słynąć z męstwa. Wsławić się męstwem. **5.** Znosić co z męstwem. **6.** **m.** wstępuje, wstąpiło w serce czyje.

męt 1. **m.** pojęciowy ⟨*zamęt, chaos*⟩. **2.** **m-y** społeczne ⟨*motłoch, szumowiny, hołota, tałatajstwo*⟩: Zapuszcza się po nocy w okolicę, gdzie roi się od chuliganów, rabusiów, dezerterów i innych mętów społecznych. *Strug Krzyż II, 174.*

mętny 1. **m-a** woda, rzeka; szyba. **2.** **m.** brzask. **3.** **m.** płyn. **4.** **m.** kształt, horyzont, **m-e** światło ⟨*niewyraźny(-e)*⟩. **5.** **m-e** interesy ⟨*podejrzane, nieczyste, nieuczciwe*⟩. **6.** **m-e** pogłoski, wyobrażenia o czym ⟨*niejasne, bałamutne*⟩. **7.** **m-a** przeszłość czyja ⟨*budząca podejrzenia*⟩: Człowiek o mętnej przeszłości. **8.** **m-e** rozumowanie ⟨*niejasne, nielogiczne*⟩. **9.** W mętnej wodzie ryby łowić a. łapać ⟨*wyzyskiwać zamieszanie, niepewną sytuację w celach osobistego zysku*⟩: Umyślnie mnożą trudności, aby w mętnej wodzie ryby łowić. *Krasz. Kartki 290.*

mgła 1. Biała, błękitna, mleczna, nieprzejrzana, nieprzenikniona, sina, srebrna **m.**; **m.** poranna, wieczorna. **2.** Cienki, lekki, przejrzysty jak **m.** ⟨*bardzo cienki, bardzo lekki, bardzo przejrzysty*⟩. Tkanina cienka (lekka, przejrzysta) jak **m.** **3.** Kłęby, obłok(i), opary mgły, tumany mgły. **4.** Zasłona mgły. **5.** *przen.*: a) **m.** kadzideł, koronek ⟨*o przejrzystej, zwiewnej warstwie czego*⟩; b) **m.** marzenia, niepamięci; **m.** dziejów, wspomnień; **m.** oddalenia, zapomnienia; **m.** smutku, melancholii, rojeń, poezji, tajemnicy ⟨*o czymś niejasnym, niewyraźnym, trudnym do sprecyzowania*⟩. **6.** Mieć mgłę w oczach ⟨*nie widzieć wyraźnie*⟩. **7.** Pamiętać, przypominać sobie, widzieć, słyszeć jak we mgle, jak przez mgłę, jak za mgłą ⟨*niewyraźnie, niejasno, mgliście*⟩: Przypominam go sobie jak przez mgłę. **8.** Przebijać się przez mgłę. **9.** Przeganiać **m-y** (o wietrze). **10.** Rozproszyć, rozwiać **m-y** (o wietrze); *przen.* rozproszyć, rozwiać mgłę złudzeń. **11.** Tonąć we mgle. **12.** Zachodzić mgłą (o szkłach) ⟨*pokrywać się parą, rosą*⟩. **13.** **m.** dymi, gęstnieje, idzie do góry, kłębi się, opada (nisko), pierzcha, płynie, przewala się, rozprasza się, rzednie, snuje się, spływa (na miasto), stoi, ściele się, ustępuje, wisi (nad ziemią, nad miastem), włóczy się (po polach), zalega (łąki, doliny), zaściela, zasłania co. **14.** **m-y** kładą się nad czym, podnoszą się (z jeziora). **15.** **m.** przesłania, zasłania, powleka, pokrywa, zaćmiewa, zasnuwa komu oczy, wzrok; oczy zachodzą komu mgłą ⟨*ktoś widzi słabo, niewyraźnie; ma oczy zaćmione smutkiem, znużeniem, łzami itp.*⟩: Mgłą zaszły jej oczy i nie widziała jego oblicza, tylko postać dużą, szeroką. *Ritt. Noc. 56.*

mgnienie 1. **m.** oka, jedno **m.** oka ⟨*króciutka chwila*⟩: Regularne brwi pięknej pani zmarszczyły się lekko na jedno mgnienie oka. *Sienk. Now. VI, 200.* **2.** W mgnieniu oka, w jednym mgnieniu oka ⟨*natychmiast*⟩: Zorientować się w sytuacji, odwrócić się, zareagować na co itp. w mgnieniu oka.

mianować **m.** kogo — kim: **m.** pułkownika generałem, mianować kogo szefem, kierownikiem działu; ambasadorem; profesorem. **m.** kogo (w testamencie) swoim spadkobiercą.

mianownik 1. **m.** ułamka ⟨*w wyrażeniu ułamkowym: liczba pod kreską ułamka, wskazująca na ile równych części podzielono całość*⟩. **2.** Sprowadzić ułamki do wspólnego mianownika ⟨*będącego najmniejszą wspólną wielokrotnością poprzednich mianowników*⟩; *przen.* Nie da się sprowadzić do wspólnego mianownika sprzecznych interesów plantatorów buraków i właścicieli cukrowni. *Tyg. Ilustr. 20, 1900.*

miara 1. **m.** długości, powierzchni, objętości. **2.** **m.** ciężaru. **3.** **m.** czasu, pracy, siły. **4.** **m.** pojemności. **5.** *lit.* **m.** wiersza: a) ⟨*metr, metrum*⟩; b) ⟨*mora*⟩. **6.** *jęz.* Okolicznik stopnia i miary ⟨*wskazujący stopień wyrażonej czynności, stanu lub jakości, odpowiadający na pytanie: jak? ile? jak bardzo?*⟩. **7.** Układ miar. **8.** Wzorzec miary. **9.** Bez miary ⟨*bardzo; bardzo dużo; bez liku*⟩: Czuć się nieszczęśliwym; kochać bez miary; mieć długów bez miary. **10.** *daw.* Co **m.** ⟨*bardzo dużo; co niemiara*⟩: Kamerdynerów, paziów, hajduków co miara. *Piotr. Satyr 2.* **11.** Na miarę, według miary (robić co, szyć, ubierać się itp.) ⟨*według wymiarów osoby, dla której się ubranie szyje*⟩: Ubranie, buty na miarę. Szyję sobie garnitur na miarę. **12.** Ktoś, coś na miarę kogoś, czegoś, na jakąś miarę, jakiejś miary ⟨*o kimś, o czymś odpowiadającym pod względem wartości komu, czemu, będącym na poziomie kogo, czego*⟩: Polityk na miarę europejską. Artysta na wielką miarę a. wielkiej miary. **13.** Nad miarę, ponad miarę ⟨*zbyt dużo, zbyt wiele*⟩: Zmęczony nad miarę. **14.** *przestarz.* Pod miarą ⟨*według określonej ilości, liczby*⟩: Wydawać co, zażywać czego pod miarą. **15.** *daw.* Robić co pod miarę ⟨*według normy, tak, jak należy, tyle, ile należy*⟩: Jedzono i pito, ale pod miarę. *Kaczk. Swaty 118.* **16.** W miarę ⟨*tyle, ile trzeba, ile można; akurat*⟩: Przypraw w miarę (z domyślnym dodać). Zdolności w miarę (z domyślnym ma). **17.** W miarę jak, w miarę czego, *daw.* pod miarę czego ⟨*stosownie do czego, odpowiednio do czego*⟩: Komponowanie utworu może się odbywać albo przed jego rozpoczęciem, albo w miarę jak powstaje. *Par. Alch. 272.* Apetyt rośnie w miarę jedzenia. W miarę możliwości, możności: Zrobię to w miarę możliwości. Sprawuj się w miarę możności cicho. **18.** *daw.* W mierze (trzymać co, trzymać się, robić co, np. stać, pić itp.) ⟨*w równowadze; tak, jak należy, jak jest w zwyczaju; tyle, ile trzeba, ile można*⟩: Wolno sobie niekiedy podochocić, lecz w mierze. *Kras. Rozm. 41.* **19.** *daw.* W mierze do czego ⟨*w stosunku do czego*⟩: Około Florencji wieśniacy w mierze do liczebności w większej liczbie są bogaci rolnicy, jak rzemieślnicy. *Staszic Dzien. II, 87.* **20.** W pewnej, określonej, równej itp. mierze ⟨*w pewnym itp. stopniu*⟩: W pewnej mierze osiągnął swój cel. **21.** W tej mierze ⟨*pod tym względem, w tej* *sprawie*⟩: Sprawą mojego przyjazdu nikt się w poselstwie nie zajmował, ponieważ nikt nie miał instrukcji w tej mierze. *Boy Flirt III, 243.* **22.** *daw.* Z innej, z każdej, z tej miary; z innych, z wielu, z tych miar ⟨*z innego itd. względu, z innych względów; z innej, z tej racji*⟩: Jeść w przedpokoju z wielu miar jest rzecz niewygodna i nieporządna. *Kras. Podstoli 116.* **23.** Ze wszech miar ⟨*ze wszystkich względów, z każdej strony*⟩: Człowiek, temat ze wszech miar interesujący. Objaw ze wszech miar dodatni. **24.** Żadną miarą ⟨*w żaden sposób*⟩: Nie mogę się na to zgodzić żadną miarą. **25.** *daw.* Brać miarę z czego, skąd ⟨*sądzić, wnioskować, miarkować*⟩: Z tego opisania można wziąść [wziąć] miarę o dziwacznym guście i jeszcze dziwaczniejszym uporze bogacza. *Koźm. Pam. I, 301.* **26.** *pot.* Iść, przyjść do miary ⟨*do przymiarki ubrania, obuwia*⟩. **27.** Kupować, sprzedawać co na miarę ⟨*kupować, sprzedawać towar odmierzony przy sprzedaży; nie paczkowany, nie butelkowany*⟩: Mleko sprzedawane na miarę. **28.** *pot.* Mieć miarę, nie mieć miary ⟨*mieć wymaganą wielkość, nie mieć takiej wielkości*⟩: [Rybę] która jeszcze miary nie ma, puszczają na powrót w jezioro. *Pol Obrazy II, 135.* **29.** Mierzyć co jakąś miarą; przykładać do czego jakąś, właściwą miarę ⟨*oceniać co jakoś, właściwie*⟩: Do niej przecie nie można przykładać tej miary, co do pierwszej lepszej, przeciętnej kobiety. *Perz. Siostra 78.* **30.** Nie znać miary w czym; przebrać, przebierać; przekroczyć, przekraczać; przejść, przechodzić, przepełnić, przesadzić miarę ⟨*nadużyć czego, przesadzić w czym*⟩: Przebrać miarę w jedzeniu i piciu; w pochwałach. **31.** Stosować do czego inną miarę. **32.** Stracić miarę; utrzymać, zachować miarę ⟨*przekroczyć w czym dozwoloną granicę; zachować tę granicę*⟩: Stracili miarę i stali się pijakami wielkimi i rozpustnikami. *Mick. Księgi 25.* **33. m.** czego przebrała się, przepełniła się, wyczerpała się ⟨*coś przekroczyło dopuszczalne granice*⟩: Przebrała się bezbrzeżnej cierpliwości miara. *Staff L. Poezje III, 27.*

przysł. **34.** Lepsza miara, niż wiara.

miarka 1. m. stalowa, płócienna; centymetrowa, milimetrowa; suwakowa; składana ⟨*przyrząd do mierzenia; linia, taśma itp. z podziałką*⟩. **2. m.** drukarska ⟨*linijka metalowa z oznaczonymi odstępami petitowymi, garmontowymi itp.*⟩. **3. m.** młyńska ⟨*ilość zboża odsypywana przy przemiale*⟩. **4. m.** za miarkę ⟨*wet za wet*⟩. **5.** *przestarz.* Brać się do miarki, trudnić się, zajmować się, zarabiać, *daw.* narabiać miarką ⟨*brać się do handlu; handlować*⟩: Szlachcic pod naciskiem okoliczności — pisze Krzywicki — brał się do miarki i łokcia. *Myśl. Filoz. 1, 1954, s. 138.* **6.** Mierzyć innych swoją miarką ⟨*sądzić innych według siebie*⟩. **7.** Przebrać miarkę ⟨*zanadto sobie pozwolić, nadużyć czego, przesadzić w czym*⟩.

przysł. **8.** Jaką miarką mierzysz, taką ci odmierzą. **9.** Ziarnko do ziarnka, a zbierze się miarka.

miarodajny ⟨*lepiej: kompetentny, właściwy, pewny; rozstrzygający*⟩: **m-e** informacje. **m-e** czynniki ⟨*oficjalne*⟩. **m-i** politycy.

miarowy 1. m. łoskot, odgłos, szum, ruch (fal); **m.** krok ⟨*rytmiczny, równomierny*⟩. **2.** Krawiectwo **m-e** ⟨*na miarę*⟩. **3.** Naczynia, cylindry, kolby itp. **m-e** o ściśle określonej objętości, używane do pomiarów laboratoryjnych. **4.** *lit.* Wiersz **m.**, wersyfikacja **m-a** ⟨*metryczny(-a)*⟩.

miasteczko 1. m. prowincjonalne. **2. m.** dziecięce ⟨*zbudowane wyłącznie dla dzieci w celu zaznajamiania ich z organizacją i pracą miejską*⟩. **3.** Festiwalowe, harcerskie, młodzieżowe itp. **m.** ⟨*zabudowane prowizorycznymi domkami lub namiotami dla okresowego zakwaterowania uczestników festiwalu itp.*⟩. **4.** Wesołe **m.** ⟨*teren zabaw ludowych*⟩. **5.** Całe **m.** wyległo ⟨*ludność miasteczka*⟩.

miasto 1. m. fabryczne, handlowe, portowe; prowincjonalne, stołeczne; powiatowe, wojewódzkie; **m.** rodzinne. **2.** *hist.* **m.** biskupie ⟨*założone na ziemi będącej własnością biskupa*⟩. **3.** *hist.* **m.** książęce, królewskie ⟨*założone przez księcia, króla*⟩. **4. m.** otwarte ⟨*nie ufortyfikowane, które według praw międzynarodowych nie może być bombardowane*⟩. **5. m.** powiatowe, wojewódzkie ⟨*siedziba powiatu, województwa*⟩. **6.** *hist.* **m-a** prywatne ⟨*zakładane przez możnych na ich własnych terytoriach*⟩. **7.** Stare **m.** ⟨*najstarsza, historyczna dzielnica miasta*⟩. **8.** Wieczne **m.**, święte **m.** ⟨*Rzym*⟩. **9.** Wolne **m.** ⟨*mające przywileje polityczne, uniezależniające je od władz państwowych*⟩. **10. m.** wydzielone ⟨*mające uprawnienia okręgu administracyjnego*⟩ (województwa, powiatu). **11.** *hist.* **m-a** na prawie niemieckim a. magdeburskim ⟨*mające przywileje, wzorowane na średniowiecznych miastach niemieckich*⟩. **12. m.**-ogród ⟨*o małych domkach otoczonych zielenią lub o wielkich przestrzeniach zielonych*⟩. **13.** *hist.* **m.**-państwo: Florencja to typowe średniowieczne miasto-państwo. *Ptaś. Miasta 137.* **14.** *książk.* **m.** umarłych ⟨*cmentarz*⟩. **15.** Burmistrz, prezydent miasta. **16.** Dzielnice, peryferie; rogatki, ulice miasta. **17.** *książk.* Ojcowie miasta ⟨*radni*⟩. **18.** Zabudowa, rozbudowa miasta. **19.** Na mieście, po mieście, w mieście ⟨*na ulicach, po ulicach miasta; w urządzeniach miejskich (w sklepach, restauracjach itp.), nie w domu, poza domem, wśród ludzi, między ludźmi*⟩: Coś dzieje się na mieście. Robić zakupy; zjeść obiad, załatwiać interesy na mieście. Chodzić, wałęsać się, wędrować po mieście. Co słychać w mieście a. na mieście? *SW.* **20.** Za **m.**, za miastem ⟨*w okolice, w okolicach miasta; na przedmieścia, na przedmieściu*⟩: Robić wycieczki za **m.** Po przejściu przez most znaleźli się za miastem. Mieszkać za miastem. **21.** Ruszyć, wyjechać, wyjść do miasta, na **m.**, *przestarz.* w **m.** ⟨*poza dom, na ulicę; po zakupy*⟩: Wyszła na miasto, aby kupić chleba, mięsa i owoców. *Leśm. Klech. 146.* **22.** Powrót z miasta; wracać, sprowadzać kogo z miasta ⟨*spoza domu, z ulicy*⟩: Po powrocie z miasta zastaję w wazonie świeże kwiaty. *Brand. K. Troja 20.* **23.** Założyć, zbudować, zburzyć, zdobyć **m. 24. m.** się rozbudowuje, rozwija. **25.** (Całe) **m.** dowiedziało się o tym; śpi; wyległo na place i ulice ⟨*mieszkańcy miasta*⟩.

miazga Rozbić, skruszyć, stłuc, zbić, zgnieść, zgruchotać itp. kogo, co na miazgę ⟨*zmiażdżyć*⟩: Tryby maszyny zgruchotały mu palec na miazgę.

midasowy Głupi jak **m-e** uszy ⟨*bardzo głupi*⟩. Mieć **m-e** uszy ⟨*być głupcem*⟩.

miech Sapie jak **m.** kowalski ⟨*głośno*⟩.

miecz **1.** Krótki, ostry **m.** **2.** **m.** goły, obnażony ⟨*wyjęty z pochwy*⟩. **3.** Głowica, rękojeść miecza. **4.** *przen.* **m.** obosieczny ⟨*rzecz, która ma dwa aspekty, która może wywołać dwojaki skutek (pożądany i niepożądany)*⟩. **5.** *przen.* Ślepy **m.** ⟨*ktoś będący bezwolnym narzędziem kary, ucisku, przemocy*⟩. **6.** *przen.* **m.** sprawiedliwości, losu, zemsty. **7.** *hist.* Prawo miecza ⟨*prawo wykonywania wyroków oparte na sile zbrojnej*⟩: Magistrat był najwyższą władzą sądową, miał nawet prawo miecza, oczywiście nad mieszczanami, bo szlachta nie mogła ulegać sądom miejskim. *Przyb. Obłęż. I, 19.* Nie znaliśmy innego prawa, jak prawo miecza i prawo mocniejszego. *Niemc. Kaz. 18.* **8.** **m.** i ogień (i pożoga) ⟨*wojna i zniszczenia wojenne*⟩: Krzyżacy roznosili miecz i pożogi po Litwie. *Narusz. Hist. V, 249.* Ogniem i mieczem ⟨*wojną i pożogą, całkowitym wyniszczeniem; z użyciem siły, zbrojnie, przemocą*⟩: Wyniszczyć, spustoszyć kraj ogniem i mieczem. **9.** *daw.* Po mieczu ⟨*po ojcu, ze strony ojca, w linii męskiej*⟩: Krewieństwo liczono po ojcu i matce, czyli, jak powszechnie mówiono, po mieczu i kądzieli. *Bystr. Dzieje II, 113.* **10.** Pod mieczem ⟨*pod groźbą miecza, pod groźbą śmierci*⟩: Zeznali pod mieczem, że dzieci mają być wzięte do Saisu, do starej twierdzy asyryjskiej. *Makowiec. Przyg. 220.* **11.** Chwycić za **m.** ⟨*wystąpić zbrojnie, przystąpić do walki*⟩: Znów za miecz chwytam i znowu cały świat na siebie wściekam! *Słow. Król 37.* **12.** Dać, kłaść, podać, położyć głowę, kark, szyję pod **m.** ⟨*zginąć od miecza, być zabitym*⟩: Raczej pod miecz kark oddamy, niż pod jarzmo takiej niewoli. *Smolka Szkice I, 10.* **13.** Dobyć miecza. **14.** Kuć **m.** na kogo ⟨*szykować się do walki z kim, zbroić się przeciwko komu*⟩: Kłamiąc i łudząc, Wallenrod nie tylko miecz kuł na Polskę, ale nawet o głowę Jagiełły i braci królewskich układał się już z sprzymierzeńcami. *Proch. Szkice 23.* **15.** Podjąć, obnażyć **m.** ⟨*zacząć wojnę, rozpocząć bitwę, wystąpić zbrojnie*⟩. **16.** Postawić co na ostrzu miecza ⟨*wystąpić stanowczo w jakiejś spornej sprawie, postawić ultimatum*⟩: Pilno mu było rozmówić się z córką, postawić kwestię na ostrzu miecza. *Syg. Wysadz. 298.* **17.** Porwać się do miecza. **18.** Przepasać mieczem ⟨*pasować na rycerza*⟩. **19.** Przypasać **m.** **20.** Skrzyżować **m-e** ⟨*rozpocząć walkę, spór, współzawodnictwo, zmierzyć się z kim*⟩. **21.** Utopić **m.** w czym. **22.** Walczyć na **m-e.** **23.** Coś zawisa, zawisło na ostrzu miecza ⟨*wymaga natychmiastowego rozstrzygnięcia, zwłaszcza zbrojnego, zależy od siły zbrojnej*⟩: Od tej chwili zawisły losy [...] Rzeczypospolitej na ostrzu miecza. *Sokol. A. Dzieje I, 35.*

przysł. **24.** Kto mieczem wojuje, od miecza ginie. **25.** Rozum bez cnoty — miecz w ręku szalonego.

mieć **1.** **m.** co ⟨*być właścicielem, użytkownikiem, dysponentem czego*⟩: **m.** książkę, mieszkanie, ubranie; **m.** klucz do pokoju itp. **2.** **m.** co ⟨*zawierać co, składać się z czego; być wyposażonym w co*⟩: **m.** ręce, nogi, pazury, sierść, pióra, liście, gałęzie, korzenie (o ludziach, zwierzętach, roślinach). **m.** kuchnię, gaz, elektryczność, szafy w ścianach itp. (o mieszkaniu). **m.** x minut, gramów, centymetrów itp. (o jednostkach czasu, masy, długości): Zagonek [...] miał mniej więcej dziesięć metrów długości. *Perz. Las 32.* **3.** **m.** co jakie a. w czym: Mam siwe włosy ⟨*moje włosy są siwe*⟩. Mam dziurę w bucie, chusteczkę w kieszeni itp. ⟨*w moim bucie jest dziura, w mojej kieszeni znajduje się chusteczka*⟩. **4.** **m.** co ⟨*być w posiadaniu czego, uzyskać co*⟩: **m.** dowody, informacje, wiadomości o czym. **5.** **m.** co ⟨*doznawać czego, być przez co opanowanym, gnębionym*⟩: **m.** gorączkę, grypę; **m.** pragnienie, przykrości, zmartwienie. **6.** **m.** co ⟨*odznaczać się czym*⟩: **m.** cierpliwość, delikatność, rozsądek, takt; **m.** talent, zdolności. **7.** **m.** kogo ⟨*o osobie wymienionej w dopełnieniu: być kimś wobec osoby określonej jako podmiot*⟩: **m.** (w kim) konkurenta, przeciwnika, naśladowcę, narzeczonego; **m.** męża, żonę; **m.** uczniów, słuchaczy. **8.** **m.** co ⟨*być uczestnikiem czego, brać w czym udział; musieć coś odbyć, wykonać itp.*⟩: **m.** (wieczorem) kino, teatr; **m.** próbę, zebranie; egzamin itp. **9.** **m.** x lat, miesięcy ⟨*liczyć sobie*⟩: **m.** dwa lata, dwa miesiące; pięćdziesiąt lat, dziesięć miesięcy. **10.** **m.** co ⟨*uzyskać co; zdobyć; ukończyć*⟩: **m.** dyplom, studia, wiedzę, wykształcenie; **m.** x klas, 2 fakultety itp. **11.** **m.** co (na sobie, na czym): a) ⟨*być ubranym w co, nosić co na czym*⟩: **m.** palto na sobie, kapelusz na głowie, szal na plecach, rękawiczki na rękach, kolię na szyi itp.; b) ⟨*trzymać, nieść*⟩: **m.** dziecko na ręku. - Na ręku miała koszyk, w dół spuściła oczy. *Mick. Tad. 57.* **12.** **m.** ambicję ⟨*być ambitnym*⟩: Chłopak ma ambicję. **13.** **m.** ambicje literackie, polityczne itp. ⟨*dążyć do wyróżnienia się w literaturze, w życiu politycznym itp.*⟩: Miał ambicje literackie i pragnął pisać powieści historyczne. *Piw. Hist. 333.* Młodsi synowie Sobieskiego [...] nie mieli ambicji politycznych. *Boy Mar. 250.* **14.** **m.** analogię w czym ⟨*być utworzonym na wzór czegoś już istniejącego w czym*⟩: Na pewnym zakładzie krawieckim w Warszawie widnieje napis: „Krawiectwo na miarę ubiorów szkolnych". Stylizacja ta trochę zwraca uwagę, ale w tym wypadku krawiectwo jest użyte wyraźnie jako nazwa czynności, co ma pewne analogie w języku [...] więc wpływ obcy mógł tu nie działać. *Dor. Roz. II, 128.* **15.** *daw.* **m.** analogię z czym ⟨*wykazywać podobieństwo do...*⟩: Ledwie się ośmieliłem z między moich papierów ten na widok dobyć kawałek i to szczególnie dlatego, iż ma znaczną analogię z niektórymi zdrożnościami mymi i łaską WKMści. *Tremb. Listy I, 128.* **16.** *daw.* **m.** awantaż z czego ⟨*odnosić korzyści z czego*⟩: Możesz WM.Pan mieć awantaż z naszej uczonej konwersacji. *Boh. Uraż. 387.* **17.** **m.** barwę jaką, czego ⟨*być zabarwionym, przejawiać kolor jaki*⟩: Odległe wzgórza, odrzynające się twardo na tle zórz, miały barwę czystego ametystu. *Sienk. Pust. I, 44.* **18.** *daw.* **m.** byt swój ⟨*istnieć*⟩: Wreszcie czyli kto instytucją puścizn za szkaradną poczyta maksymę, czy jej byt mniej dziko zrozumie, mnie na ten raz dosyć na tym, że miała swój byt. *Lel. Polska III, 354.* **19.** *pot.* **m.** bzika ⟨*być upośledzonym pod względem umysłowym*⟩. **20.** **m.** cechę jaką, czego ⟨*wykazywać, przejawiać jaką cechę*⟩: **m.** cechy dodatnie, ujemne. Miał przykre cechy charakteru. **21.** **m.** na celu (co robić): Moja nauka ma na celu przedłużyć życie ludzkie. *Barsz. Włosy 56.* **22.** **m.** chęci np. jak najlepsze ⟨*powodować się intencjami np. dobrymi*⟩: Stolarek z pewnością miał jak najlepsze chęci. *Pytl. Listy 103.* **23.** Nie **m.** (ani) cienia czego ⟨*wzmocnione nie mieć* *czego*⟩: Gruboszewski nie miał ani cienia wątpliwości, że stoi przed nim człowiek, który chce go wygryźć z posady. *Żer. Przedw. 257. por.* cień. **24. m.** czas jaki: a) ⟨*być poddanym wpływowi jakiejś pogody*⟩: Czas będziemy mieli prześliczny. *Dąbr. M. Noce II, 183*; b) *sport.* ⟨*osiągać w zawodach szybkość jaką*⟩: W biegu na 200 m zawodnik ten miał najlepszy czas dnia. **25. m.** (wszelkie) dane czego, do czego ⟨*być w sytuacji sprzyjającej, korzystnej dla czego*⟩: Nie jest to tekst najlepszy, ale rozłożony między dwie persony dramatu miał wszelkie dane scenicznej realizacji. *Pam. Teatr. 1, 1955, s. 123. por.* I dane. **26.** *przestarz.* **m.** dążenie do czego ⟨*dążyć do czego, przejawiać skłonność do czego*⟩: Byli właścicielami męskiej pracowni krawieckiej w niedużym mieście i mieli dążenie do wyjścia z tego stanu. *Dąbr. M. Znaki 7.* **27.** *sport. techn.* **m.** defekt czego, gumę, złamanie itp. ⟨*doznać określonego defektu*⟩: Miał dwa razy złamanie widełek. **28. m.** deficyt, stratę itp. ⟨*być obciążonym przez deficyt, stratę itp.*⟩ **29. m.** dostatek ⟨*być zamożnym*⟩: Autor jednej broszury mówi, że oficjaliści skarbowi wspaniale mieszkają i dostatek mają. *Korzon Wewn. IV, 133.* **30. m.** dozór nad kim, nad czym ⟨*być zobowiązanym, uprawnionym do dozoru*⟩: Do niego [sołtysa] należała policja miejscowa, miał zatem dozór nad porządkiem we wsi. *Kętrz. Ludn. 270.* **31. m.** drogę otwartą do czego ⟨*móc osiągnąć*⟩: Do zdobycia kawałka chleba pracą każdy ma otwartą drogę. *Krasz. Kartki 859.* **32.** *przestarz.* Nie **m.** duszy do czego ⟨*nie przejawiać zamiłowania*⟩: Już nie masz duszy do strzelby, jak nie przymierzając pan Ludwik. *Reym. Now. III, 194.* **33. m.** syna, córkę (o rodzicach); małe, młode (o zwierzętach) ⟨*urodzić, spłodzić*⟩: Kotka będzie miała małe **34.** *daw.* **m.** dzielność ⟨*przejawiać działanie*⟩: Przykład w ten czas niech ma dzielność, kiedy ku dobremu zmierza. *Kras. Podstoli 196.* **35. m.** dzwon ⟨*o przedmiotach: dźwięczeć czysto przy potrąceniu*⟩: Dobrze wyplecione krzesło „ma dzwon", niedociągnięte daje ton głuchy. *Konopn. Ludzie 87.* **36. m.** Eldorado ⟨*dysponować dostępem do wielkich zasobów czego*⟩: Rugowało go [miód] powoli trzebienie dawnych puszcz i lasów, w których pasieki pszczelne miały prawdziwe Eldorado. *Prusz. Karabela 93.* **37. m.** formę jaką, czego ⟨*być ukształtowanym w jaki sposób*⟩: Dach [...] miał formę troistej bani. *Łoz. Wł. Praw. I, 120.* **38.** *daw.* **m.** forysia dobrego w głowie ⟨*wykazywać orientację, spryt względem czego*⟩: Nie ma swego, ale ma dobrą dzierżawkę i dobrze się rządzi, a kto ma dobrego forysia w głowie i oszczędną gospodarność, ten niczyjej łaski nie potrzebuje. *Skarb. Starosta 9.* **39.** *pot.* **m.** gadane ⟨*być wygadanym, wymownym*⟩: Jest z Warszawy, to ma gadane, a ja nie, ja jestem ze wsi. *Twórcz. 7, 1954 s. 49.* **40.** Nie **m.** (nic) w gębie, w ustach ⟨*nie jeść, nie pić od jakiego czasu*⟩: Oj! nie utyłem na tej służbie, bom trzy dni już nic w gębie nie miał i nogi się chwieją pode mną... *Sienk. Pot. IV, 137.* Nie miał nic w ustach od rana, oprócz szklanki czystej herbaty. *Dygas. Now. V, 91.* **41. m.** gębę jak cholewę ⟨*być gadułą; gadać co ślina na język przyniesie*⟩: Wszyscy trzej gęby mieli jak cholewę i rozmawiali głośno stylem Figlików Reja. *Michal. Książ. 60.* **42.** *daw.* **m.** gust w czym, do czego ⟨*lubić co w szczególny sposób*⟩: Gdybym był dawniej postrzegł, że WPan masz gust w tej zabawie, bylibyśmy i przedtem w dni słotne grali. *Kras. Podstoli 58.* **43.** *daw.* Z kim mam honor ⟨*uprzejma forma zapytania o to, kim jest np. odwiedzający*⟩: Z kimże mam honor?... Czy nie pani Lucyna?... *Prus Drobiaz. 72.* **44.** *przestarz.* **m.** interes dla kogo ⟨*być interesującym dla kogo*⟩: Książka pisana przez Francuza dla Francuzów [...] dla naszego czytelnika ma interes tylko względny. *Prz. Tyg. Życia 1, 1875 s. 8.* **45. m.** język na smyczy ⟨*być opanowanym w mówieniu, zwłaszcza jeżeli chodzi o zachowanie sekretu*⟩: Miejże więc język na smyczy, a nie mów drugi raz tego, co nie do rzeczy. *Kaczk. Anunc. I, 308.* **46. m.** kierunek jaki ⟨*być skierowanym, kierować się w jaką stronę*⟩: Pasma górskie, mające przeważnie południowy kierunek, nie były w epoce lodowej przeszkodą dla usuwającej się ku południowi flory przedlodowcowej. *Szaf. W. Lod. 57; przen.* Czy pismo miało z góry wytyczony kierunek? *Przem. Demb. 27.* **47.** Nie **m.** (piątej) klepki ⟨*być głupim, upośledzonym umysłowo*⟩: Nie macie piątej klepki w głowie, choć szlachcic! *Szujski Zbor. 89. por.* klepka. **48.** *daw.* **m.** kłótnię z kim ⟨*kłócić się z kim*⟩: Żadnej dotąd kłótni z sobąśmy nie mieli? *Zabł. Pojedn. 181.* **49. m.** kobietę, dziewczynę, *rub.* dziewkę ⟨*wykorzystać ją pod względem płciowym*⟩: Co to z niego byłby za chłop, żeby tam przed sakramentem — jednej — drugiej dziewki nie miał. *Szan. Teatry 72.* **50.** *przestarz.* **m.** komendę ⟨*pełnić aktualnie obowiązki dowódcy*⟩: Po klęsce 1812 roku pozostało wielu oficerów, którzy z powodu znacznie przerzedzonych szeregów nie mieli komendy. *Gemb. Wojsko 330.* **51.** *przestarz.* **m.** komendę nad kim, gdzie ⟨*być dowódcą czyim, czego*⟩: Ma komendę na Wysokim zamku, trzeba mu tam prawie cały dzień bawić. *Kaczk. Olbracht. III, 216.* **52. m.** (dobrą, złą) komunikację z czym ⟨*mieć (dobre, złe) środki lokomocji, utrzymywać łączność za pomocą środków lokomocji*⟩: Centrum miasta ma dobrą (złą) komunikację z peryferiami. **53. m.** z czym komunikację ⟨*być z czym w łączności*⟩: Wrażeń [...] doznał podsłuchując prowadzoną rozmowę w dolnym pokoju, z którą góra ta wyraźną miała komunikację. *Bog. Rodin I, 360.* **54.** *daw.* **m.** komunikację od kogo ⟨*być o czym poinformowanym przez kogo*⟩: Niedawno miałem komunikację od bibliotekarza cesarskiego. *Mick. Listy II, 136.* **55. m.** kontakt z kim, czym ⟨*być w kontakcie, kontaktować się, stykać się z kim, czym*⟩: Miał kontakt z kolegami szkolnymi. Dowódca powinien **m.** stały kontakt z oddziałem. **56. m.** kontrakt z kim ⟨*zawrzeć z kim umowę*⟩: Prasa tarnowska była zachwycona grą młodej aktorki, która miała już kontrakt z teatrem. *Pam. Lit. 2, 1951 s. 505.* **57. m.** kontrolę czego a. nad czym ⟨*kontrolować co*⟩: I klucz by nie poradził, bo zamknąłem na zasuwy, żeby mieć kontrolę. *Żukr. Zioła 205.* **m.** co pod kontrolą. **58.** *daw.* **m.** z kim korespondencję ⟨*utrzymywać z kim wymianę listów*⟩: Stąd pisać nie mogę, bo R[aczyński] wprost nie życzy ze mną mieć korespondencji. *Mick. Listy II, 269.* **59. m.** kreski ⟨*mieć temperaturę podwyższoną (nie więcej niż o kilka dziesiątych stopnia)*⟩: Jacek uczył się w szwajcarskiej szkole ze względu na temperaturę. Miał i miał „kreski", aż go przywieźli na te werandy naprzeciw lodowca. *Kunc. Zagr. 53.* **60. m.** zimną krew ⟨*być opanowanym*⟩: Miał wielką pewność siebie, krew zimną, flegmę nadzwyczajną. *Sokoł. A.*

Dzieje II, 222. **61. m.** krocie ⟨*dysponować wielkim majątkiem, znacznymi dochodami*⟩: Był pewny, że Eufrozyna ma krocie, a ona goła, jak święty turecki! *Bał. Radcy 106.* **62.** *przestarz.* **m.** pierwszy krok ⟨*wyprzedzać kogo ze względów honorowych*⟩: Obu więc tym marszałkom przeciwnym szło o to, który z nich krok najpierwszy ma mieć do przedsienia. *Słow. Maz. 191. por.* **m.** krok przed kim, za kim (pod krok). **63. m.** krzesło w senacie ⟨*w Polsce przedrozbiorowej — być senatorem*⟩: Biskupi uniccy nie mieli krzeseł w senacie. *Korzon Wewn. I, 242.* **64. m.** krzywdę u kogo ⟨*być, czuć się pokrzywdzonym przez kogo*⟩: Nie będziesz miał u mnie krzywdy. *Korz. J. Tad. 39. por.* Nie **m.** krzywdy (pod krzywda). **65. m.** (ile) krzyżyków ⟨*żyć (ile) dziesięcioleci*⟩: Ha, ma z półpięta krzyżyka, choć jeszcze nie wygląda na te lata. *Bał. Dziady 195. por.* **m.** czwarty, piąty itd. krzyżyk (pod krzyżyk). **66. m.** kurs gdzie ⟨*o pieniądzach: służyć gdzie jako środek wymiany*⟩: Fałszują pieniądze kurs w kraju naszym mające. *Prz. Tyg. Życia 5, 1875 s. 53.* **67.** *przestarz.* **m.** licho za kołnierzem ⟨*być skłonnym do psot, złośliwości*⟩: O Ewie wiedziałem, że ma licho za kołnierzem, ale doprawdy przebiera miarę. *Sienk. Now. VI, 81.* **68. m.** literaturę (jaką) ⟨*o problemie, zagadnieniu, temacie: być przedmiotem opracowań naukowych, literackich*⟩: Zagadnienie błędów językowych, o ile chodzi o jego związek z kwestią poprawności, ma już swoją bogatą literaturę. *Dor. Rozm. II, 9.* **69.** *przestarz.* **m.** łaskę (łaski) u kogo ⟨*być lubianym, popieranym przez kogo*⟩: Władzio, mój synek [...] zdrów, bardzo miły, łagodny, kochający i u wszystkich ma łaskę. *Mick. Listy II, 279.* **70.** *daw.* **m.** łatwość (+ bezokolicznik) ⟨*móc łatwo co uczynić*⟩: Jakób Parkosz [...] podawał pewne prawidła pisania, których inni pisarze nie mieli łatwości poznać. *Lel. Polska IV, 447.* **71. m.** matkę, ojca, rodziców itp. ⟨*przy nazwach pokrewieństwa, powinowactwa — osoba objęta tą nazwą jeszcze żyje*⟩: Kazik nie miał już rodziców i mieszkał i wychowywał się u wujostwa. *Perz. Uczn. 7.* **72. m.** miarę w czym ⟨*być umiarkowanym w czym*⟩: Ojcze! miejcie w żalach miarę. *Groza Poezje 38.* **73. m.** wykład, koncert itp. ⟨*wystąpić publicznie z wykładem, koncertem*⟩: **74.** *pot.* **m.** pazurki z kim ⟨*być poróżnionym z kim*⟩: Miał z kobietami pazurki i umiał je pokazać. *Boy Mar. 82.* **75. m.** pewność czego ⟨*być pewnym*⟩: Był u kresu rocznego kursu szkolnego, odbył egzamina, miał pewność promocji. *Dygas. As 100.* **76. m.** co za pewność ⟨*traktować jako rzecz pewną*⟩: Nie pisałem wprzódy nic o bracie Sewerynie, o jego stanie duszy [...], bo słów moich nie mam za pewność. *Mick. Listy II, 590.* **77. m.** pierwszeństwo w czym ⟨*wyróżniać się w jakim zakresie*⟩: Neron [...] chciwy nawet w kunsztach i nauce mieć pierwszeństwo, powziął zazdrość przeciw Lukanowi. *Kras. Rym. 118.* **78.** *pot.* **m.** pietra przed kim ⟨*bać się kogo*⟩: Były te czasy ciężkie, uczeń odczuwał wrogą aurę przełożonych, miał stałego „pietra" przed nimi. *Brück. Kult. IV, 499. por.* pietr. **79. m.** piętno jakie a. czego ⟨*wykazywać jaką cechę*⟩: [W „Ładzie serca" Andrzejewskiego] jest jedna postać i kilka scen z nią związanych, które [...] mają [...] piętno własne. *Rocz. Lit. 1938, 76. por.* piętno. **80. m.** prawdę *p.* **m.** słuszność (pod słuszność). **81. m.** rację bytu ⟨*być uzasadnionym (pod względem istnienia, celowości)*⟩: Satyra na przeszłość — nie ma racji bytu właśnie dlatego, że przeszłość już minęła i poprawa jest niepodobną. *Sienk. Mieszan. 191.* **82. m.** czyste ręce ⟨*być uczciwym, wolnym od zarzutów*⟩. **83. m.** swoją rękę w czym ⟨*uczestniczyć, brać udział (często ukryty)*⟩: Daru miał swoją rękę w pewnym bardzo ciekawym i bardzo brzydkim szantażu. *Ask. Hist. 210.* **84.** *daw.* **m.** prawą rękę ⟨*zajmować miejsce honorowe po prawej stronie*⟩: Podczaszy witał posłów od króla i do karety ich prosił, ale chciał mieć prawą rękę. *Kub. Szkice I, 207.* **85. m.** co robić ⟨*(móc) być zajętym przy kim, przy czym albo czym*⟩: Wszyscy mieli co robić przy gospodarstwie. **86. m.** co zrobić ⟨*być powinnym, zobowiązanym; zamierzać*⟩: Mam wysłać telegram. Mieliśmy już wyjść, kiedy przyszli goście. **87.** Nie **m.** co (+ bezokolicznik) ⟨*nie mieć podstaw do czego*⟩: Nie masz co narzekać, bo świetnie ci się wiedzie. Rób co chcesz. Tylko pamiętaj — do domu nie masz co wracać. *Goj. Dziew. II, 166.* **88. m.** co do czego: a) ⟨*dysponować czym*⟩: **m.** cukier, cytrynę do herbaty; **m.** książki, obrazy itp. do sprzedania. - Kiedy się nie ma co do jedzenia, cierpi się niejednokrotnie ciężko, lecz biernie. *Szmag. Dymy 151*; b) ⟨*być obowiązanym do czego*⟩: **m.** lekcje do odrobienia, sprawy do załatwienia, obowiązek do wypełnienia; c) ⟨*być z czym w jaki sposób powiązanym*⟩: Mówią pospolicie, że suknia nie ma nic do obyczajów. Oj ma! i to bardzo wiele. *Kit. Opis. 177.* **89.** Co (to) ma jedno do drugiego ⟨*jedno z drugim nie ma nic wspólnego, nie ma żadnego związku*⟩: A co to ma jedno do drugiego — Haza wzruszył ramionami. *Breza Uczta 87.* **90.** Nie **m.** nic do gadania ⟨*nie móc zgłaszać żadnych sprzeciwów, zastrzeżeń*⟩: Utarło się u nas, że literat nie ma nic do gadania o literaturze, a pisarz o języku. *Boy Flirt III, 202. por.* gadanie. **91. m.** co do powiedzenia ⟨*móc coś o czym powiedzieć, nadmieniać, że się o kim (czym) coś wie (zwykle ujemnego), ale nie wypada tego wyjawiać; móc wpływać na jakąś sprawę*⟩: O tej pannie miałabym dużo do powiedzenia, ale wolę zamilczeć, bo lepiej o kim nic nie mówić niż źle. *Jun. Now. 252.* **92.** *przestarz.* **m.** do rozkazywania ⟨*móc rozkazywać*⟩: Cholera ich w bok... Nie pójdę... Kto ma mi tu do rozkazywania? Ja się pytam, kto? *Was. W. Rzeki 277.* **93. m.** co do rozporządzenia ⟨*móc czym rozporządzać*⟩: Kiedy Molier potrzebował muzyki, miał do rozporządzenia królewską kapelę, i nadwornych śpiewaków, i nadwornego kompozytora. *Boy Flirt VI, 48.* **94. m.** to do siebie, że... ⟨*być tym nacechowanym, że...; móc spowodować to, że...*⟩: Miał to do siebie, iż nie tylko co mawiał, ale i jak mawiał zatrzymywało się w pamięci. *Norwid Wspom. 85.* **95. m.** co do wyrzucenia, do zarzucenia, komu ⟨*traktować co jako rzecz złą u kogo; wyrzucać co komu; zarzucać co komu*⟩: Miałem sobie do wyrzucenia, żem posądził gospodarza o nikczemną chciwość. *Dziek. Siła 27.* Opinia publiczna nie ma jej nic do zarzucenia. *Bał. Dom. 43.* **96. m.** co do załatwienia ⟨*chcieć co załatwić, traktować załatwienie czego jako potrzebę, konieczność, powinność*⟩: Starszy brat, który miał grubsze rachunki do załatwienia, wybrał bezinteresowność. *Par. Niebo 267.* **97. m.** (co)ś do kogo ⟨*żywić jakie uczucie (najczęściej niechęć, urazę, pretensje) względem kogo; być z kim w jakiś sposób powiązanym*⟩: Czego ty chcesz ode mnie? Nie zaczepiaj! — syknął przez zęby — ja do ciebie nic nie mam. *Zap. G. Kaśka 315.* **98. m.** do kogo (+ bezokolicznik) ⟨*zwrot oznaczający, że istnieje osoba, względem której można zastosować to, co oznacza dany bezokolicznik*⟩: Pani Barbara nie miała do kogo zanosić swoich protestów ani przed kim roztaczać swoich obaw. *Dąbr. M. Noce II, 122.* **99.** *daw.* **m.** afekt do kogo ⟨*być przywiązanym do kogo, zakochanym w kim*⟩: Niedarmo ja do niego miałem jakiś osobliwy afekt. *Boh. Nieroz. 365. por.* afekt. **100. m.** co jak na dłoni ⟨*być w bezpośredniej bliskości czego; ogarniać spojrzeniem; widzieć wyraźnie*⟩: Wyjeżdżamy z dąbrowy, i oto dwór pułkownika mamy jak na dłoni. *Pług Zagon II, 37.* **101.** *przestarz.* **m.** co ku obronie ⟨*móc posłużyć się czym jako racją usprawiedliwiającą*⟩: Niby słup martwy, nie wiedząc co ma ku swojej obronie, jął się prawnych wybiegów. *Smol. W. Pisma II, 343.* **102. m.** co na czym (np. na posiadłości) ⟨*być wierzycielem, na którego rzecz coś (np. posiadłość) jest obciążona czymś (np. należnością)*⟩: Sprzedał Żyrewicze Bucikowskiemu, a kto o tej sprzedaży nie wiedział, ten i stracił to, co na Żyrewiczach miał. *Orzesz. Z różnych III, 257.* **103. m.** co na duszy, na sercu ⟨*kryć co w sobie, żywić uczucie nie ujawnione*⟩. **104. m.** co po kim ⟨*dziedziczyć*⟩: Miałby po ojcach pięć morgów gruntu. *Prus Plac. 197.* **105.** *przestarz.* **m.** co (np. czas, siły itp.) po temu, aby... ⟨*mieć dość czasu, sił itp. na to, aby...*⟩: Mając czas po temu Januszowski jeszcze raz przerobił swoje dzieło. *Mac. Piśm. III/1, 389. por.* ten. **106. m.** co poza sobą: Karierę świetną miał poza sobą. *Kleiner Mick. I, 426.* **107. m.** co przeciw, przeciwko czemu ⟨*sprzeciwiać się czemu*⟩: Jeśli pan nie ma nic przeciwko temu, to ja będę dyżurowała. *Perz. Las 25.* **108. m.** co przeciw, przeciwko komu ⟨*móc komu co zarzucić, czuć niechęć z powodu czego*⟩: Nie mam nic przeciwko niemu - Cóż możesz mieć przeciw temu najmilszemu, najrozumniejszemu z ludzi? *Krasz. SPP.* **109. m.** co przed sobą: a) ⟨*lokować co w przyszłości, zapewnić przyszłość pod względem czego; zamierzać co, traktować jako zadanie do spełnienia*⟩: Weszliśmy w nowy okres ideałów, mamy przed sobą wszystko do zdobycia! *Par. Niebo 82.* Mieli przed sobą mil jedenaście, ale jeżeli wyjadą o dziesiątej z rana, zobowiązał się przywieźć ją do matki przed północą. *Orzesz. Z różnych III, 510*; b) ⟨*ogarniać co spojrzeniem, zasięgiem działania*⟩: Mieli przed sobą ścianę olbrzymich dębów, klonów i lip, rosnących w pobliżu wody. *Dąbr. M. Noce II, 277.* **110. m.** co w duszy ⟨*żywić jakie uczucie (zwykle nie ujawniane)*⟩: Ferrante ma w duszy głęboką tkliwość dla ślicznej dziewczyny, ale nawet nie dopuszcza do głosu tego uczucia. *Boy Flirt III, 9.* **111. m.** co w kontrakcie, umowie ⟨*coś jest zagwarantowane umową*⟩: Odnawiam pałac, to ojciec dobrze wie, że za oszczędności, za konie, które mi wolno chować, mam to w kontrakcie. *Reym. Ferm. II, 77.* **112. m.** co w sobie ⟨*być czym nacechowanym, przejawiać co; przeżywać co; zawierać co*⟩: W sobie ma uczucie samotności, które w niebie samym każe widzieć pustkę. *Boy Flirt IX, 131.* **113. m.** co z kim, z czym wspólnego ⟨*mieć z kim, z czym związek*⟩: Nie mam z nim nic wspólnego. *SW.* **114. m.** co za co ⟨*być wyposażonym w co*⟩: Pokój miał za całe oświetlenie małe, górne okienko. **115. m.** co za co ⟨*uważać co za co*⟩. **116.** *daw.* **m.** co za bajkę ⟨*nie wierzyć czemu, traktować jako zmyślone*⟩: Z północy coraz straszliwsze dochodziły nas wieści. Z początku miano to za bajki, *Sztyrm. Katalept. II, 130.* **117.** *przestarz.* **m.** co za chlubę ⟨*traktować jako powód do chluby*⟩: W wielu okolicznościach chętnie na jego radach przestawał, i miał to sobie nawet za chlubę. *Kras. Życia VIII, 54.* **118.** *daw.* **m.** co za cnotę ⟨*traktować co jako rzecz cnotliwą*⟩: Długo nam jędze wspólną wprawiały ślepotę, że brodzić w krwi braterskiej mieliśmy za cnotę. *Tremb. Polit. 159.* **119.** *przestarz.* **m.** za grzech (+ bezokolicznik) ⟨*traktować co jako rzecz złą, grzech*⟩: Miałbym sobie za grzech używać trunków zagranicznych. *Niemc. Sieciech. 7.* **120.** *daw.* **m.** za metę (sobie) (+ bezokolicznik) ⟨*stawiać sobie co jako cel*⟩: Który mu się podobać masz sobie za metę, z siebie, a nie ze sklepów ukazuj zaletę. *Tremb. Polit. 116.* **121. m.** co za sobą: a) ⟨*być popieranym przez kogo, co*⟩: Matka ma prawo i wiek za sobą, by w spokoju i wygodach żyć bez trudu. *Rodz. Dew. 343.* Mam za sobą tyle gałek sejmikowych, tyle szabel, furdyny, rapierów, karabel, ile ich ma sam Radziwiłł. *Słow. Marek 38*; b) ⟨*przeżyć, dokonać w przeszłości*⟩: Rokicki miał za sobą kilkanaście lat dyplomatycznej służby. *Perz. Raz 71*; c) ⟨*pominąć co w drodze; przebyć, odbyć*⟩: Najcięższy kawał drogi już mają za sobą. Dalej powinno być lżej. *Bogusz. Kura 196.* **122. m.** co z(e) sobą ⟨*zabrać co z sobą*⟩: Otworzył te drzwi kluczem, który miał ze sobą. *Żer. Uroda 303.* **123. m.** kogo z sobą ⟨*być w czyim towarzystwie, zabrać kogo z sobą*⟩: Miałem dziś z sobą moich synów. *Kras. Podstoli 64.* **124. m.** czego (+ bezokolicznik) ⟨*mieć powód do czego*⟩: Masz czego żałować, bo on był dobrym i poczciwym. *Skarb. Starosta 109. iron.* Też macie się czego wydzierać! *Prz. Kult. 34, 1954.* **125. m.** czego do syta, sytości ⟨*być posiadaczem, dysponentem, użytkownikiem czego w wystarczającej, nadmiernej ilości*⟩: Z ochoczej łaski gospodarza tak dalece mieliśmy wszystkiego do sytości, iż mógłby się był obejść podwieczorek bez obiadu. *Kras. Podstoli 203.* **126. m.** (czego) do zbytku ⟨*posiadać co w nadmiarze*⟩: O! ludzie nie mają do zbytku skrupułów. *Niedź. Grzech. 12.* **127 m.** czym (+ bezokolicznik) ⟨*móc co robić, dysponować czym*⟩: **m.** czym oddychać; **m.** (nie mieć) czym poczęstować kogo. **128. m.** kogo do pomocy ⟨*dysponować kim jako pomocnikiem*⟩: Miał do pomocy tylko rudego Wicka. *Was. W. Pok. 72.* **129. m.** kogo kim, czym (również: kogo) ⟨*być dla kogo kim*⟩: **m.** kogo zakładnikiem i uczestnikiem czego. - A mógłby ją zdziwić oświadczeniem, że jest z pochodzenia niejako — Polakiem, że miał matkę Polkę. *Żer. Uroda 23.* **130.** *daw.* **m.** kogo na odlew ⟨*móc sięgnąć kogo (np. ciosem) z lewej ręki, strony*⟩: Zajeżdżaj, zawsze z lewej, bo tym sposobem ściganemu niezręcznie cię przez konia sięgać, a ty go masz na odlew. *Sienk. Wołod. II, 63.* **131. m.** kogo nad sobą ⟨*być komu podległym, czyim poddanym*⟩: Zawsze tu kogoś nad sobą mieli, zawsze jest jakaś władza, zawsze im ktoś przewodzi. *Goj. Ziemia 83.* **132. m.** kogo po bokach (stronach) ⟨*być w czyim otoczeniu, asyście*⟩: Tym razem miałem po obu bokach asystę: po prawej stał sędzia śledczy, po lewej starszy inspektor więzienia. *Wyg. Widz. 25.* **133.** *daw.* **m.** kogo po sobie ⟨*móc liczyć na kogo jako* *opiekuna, zwolennika, stronnika*⟩: Na Podlasiu wojewoda witebski Sapieha zbił zdrajcę Radziwiłła mając wszystkich zacnych obywateli po sobie. *Sienk. Pot. III, 290.* **134.** *przestarz.* **m.** kogo, co po swej stronie ⟨*móc liczyć na czyje poparcie, móc powołać się na co*⟩: Czynili wszystko, aby argumenta mieć po swojej stronie. *Szujski Opow. 176.* **135. m.** kogo, co pod sobą ⟨*być zwierzchnikiem czyim*⟩: Wojewoda krakowski miał pod sobą lud dzielny. *Gomul. Miecz. I, 157.* **136. m.** kogo przeciw(ko) sobie ⟨*być przedmiotem czyjej niechęci*⟩: Miał teraz przeciw sobie i sejm wrogi, i obrażonego z dawna kanclerza, i dotkniętego króla. *Berent Diog. 56.* **137. m.** kogo przy boku ⟨*być w towarzystwie czyim, mieć kogo do dyspozycji*⟩: Król, nie mając przy boku swoim podkanclerzego Tarnowskiego, który mu zawsze służył radą i pomocą, znalazł się w krytycznym położeniu. *Kraus. Łaski II, 263. por.* bok. **138. m.** kogo przy sobie ⟨*być w czyim towarzystwie, zwłaszcza opiekuna, pomocnika*⟩: Synu mój, miło by mi było w podeszłym wieku moim mieć cię przy sobie. *Niemc. Sieciech. 27.* **139.** Ma kogo rad, mają kogo radzi ⟨*jest życzliwy, są życzliwi dla kogo; życzliwie kogo przyjmuje, przyjmują*⟩: Po ludziach wielce go chwalono. Wszędzie radzi go mieli, lubili. *Bał. Poezje 126.* **140. m.** kogo u siebie ⟨*w odniesieniu do osób — gościć kogo; w odniesieniu do rzeczy — dysponować czym w domu*⟩: Mam gości u siebie i nie wiem, jak długo zabawią. *Mick. Listy II, 122.* **141.** *przestarz.* **m.** kogo w dozorze ⟨*sprawować nadzór, opiekę nad kim*⟩: Dawni owi Grekowie [...] mieli w dozorze młodzież, którą wiedli ku dobremu. *Kras. Podstoli 158.* **142. m.** kogo (co) w karbach ⟨*panować nad czym, utrzymywać w rygorze*⟩: Owczarz z psem muszą panować nad kierdelem i mieć go w karbach. *Knopiń. Żywienie 477.* **143. m.** kogo (co) w kieszeni ⟨*wywierać wpływ na kogo, na co (zwykle przez uzależnienie finansowe od siebie)*⟩: To ludzie, co mają w kieszeni wszystkich, w przyjaźni z całym światem... *Krasz. Jabł. II, 179.* **144.** *przestarz.* **m.** kogo w kuracji ⟨*leczyć kogo*⟩: Zażądał fig od posługacza, dlatego ja, który go już miałem podówczas w kuracji, wsypałem w jedną uncję tłuczonej jalapy... w godzinę, już w moim pacjencie zostały kiszki próżniuteńkie z przeproszeniem państwa. *Bog. Rodin III, 74.* **145. m.** kogo w łaskach ⟨*darzyć kogo łaskami*⟩: Nawet sama kasztelanowa miała go w łaskach. *Kaczk. Olbracht. I, 260; por.* Być w łaskach u kogo (pod łaska). **146. m.** kogo (np. opiekuna) w osobie (jakiej) ⟨*być przedmiotem działania danej osoby jako np. opiekuna*⟩: Zbiory raperswilskie mają dobrych opiekunów w osobach dyrektora Żmigrodzkiego i bibliotekarza dra Lewaka. *Żer. Wspom. 12.* **147. m.** kogo, co za kogo, za co: a) ⟨*posługiwać się kim, używać czego, korzystać z czego w jakiej roli, funkcji, charakterze*⟩: W muzyce królował Verdi, mając za pierwszego ministra Offenbacha. *Gomul. Ciury I, 74;* b) ⟨*traktować, oceniać jako kogo, co*⟩: Miał ją za komediantkę i kokietkę, poszukującą na wszystkie strony wrażeń. *Perz. Raz 216.* Uboższymi gardził, prawie ich za ludzi nie mając. *Orzesz. Niemn. III, 194.* **m.** czyje zdanie za słuszne. **m.** kogo za pilnego, szczęśliwego, uczciwego itp. **148.** *daw.* **m.** kogo za wytłumaczonego ⟨*przyjąć czyje usprawiedliwienie*⟩. **149.** *przestarz.* **m.** kogo za sobą ⟨*być ożenionym z kim*⟩: Miał za sobą godną niewiastę ubogich rodziców, ale starożytnej szlachty córkę. *Krasz. Siekierz. 10.* **150. m.** na co (na kogo) ⟨*móc czynić wydatki, ponosić koszty na co (na kogo)*⟩: Ożenił się, niech ma na dzieci i na żonę. *Zap. G. Mił. 26.* Nie mieli dziś na obiad. *Prus Emanc. II, 77.* **151. m.** w kim kogo ⟨*być w jakiej relacji względem kogo, np. mieć w kim doradcę (być przedmiotem czyjego działania jako doradcy)*⟩: Trzykroć zamężna, w żadnym mężu nie może, czy nie chce mieć opiekuna i obrońcy. *Łoz. Wł. Praw. II, 59.* **m.** w kim pilnego czytelnika, wielbiciela, doradcę itp. **152. m.** z sobą dzieci ⟨*mieć wspólne dzieci*⟩: Mieli [...] z sobą Barańscy dwie córki. *Kosiak. Rick I, 8.* **153. m.** z kim (co robić) ⟨*mieć zamiar, chęć, obowiązek z kim co robić*⟩: Mam z nim porozumieć się, spotkać się, porozmawiać itp. **154. m.** z kim do mówienia, pogadania itp. ⟨*chcieć z kim rozmawiać, odczuwać potrzebę, konieczność rozmowy z kim*⟩: Nie pojmuję, co pan Szmucer ma zawsze z tobą do mówienia. *Fredro J. Żyw. 49.* **155. m.** za co: a) ⟨*dysponować środkami pieniężnymi*⟩: Ja bym też pojechał do wód — rzekł — bo mnie podagra męczy, ale nie mam za co... *Krasz. Seraf. 61;* b) ⟨*mieć powody, racje*⟩: Niezawodnie nakląłby strasznie. Co prawda, miałby za co. *Dygas. As 66.* **156.** *pot.* **m.** za co (np. za dobre serce) ⟨*otrzymać odpłatę (zwykle niesłuszną) za swe (zwykle dobre) postępowanie*⟩: Drapichrust spod ciemnej gwiazdy! Wyłudził od nas pieniądze, a teraz mamy za swoje dobre serce!... *Morc. Ptaki 19.* **157.** *daw.* **m.** za dobre ⟨*oceniać jako dobre*⟩: Nomenklatury naukowe, technikę brano zupełnie z łacińskiego i jakkolwiek można by to wziąć za świadectwo ubóstwa lub nieugiętości języka, trudności w jego wyrobieniu, ja to mam za dobre. *Krasz. Nowe I, 95.* **158.** *daw.* **m.** za jedno ⟨*traktować, oceniać jednakowo*⟩: Czyś widział dziesięć mozaik takich, czyś widział ich tysiąc, za jedno to miej sobie. *Konopn. Ludzie 160.* **159.** *daw.* **m.** za lepsze ⟨*oceniać jako lepsze*⟩: Ludzie nie zadawalają się zazwyczaj tym, co jest, mając za lepsze to, co było. *Jeż Uskoki I, 7.* **160. m.** za swoje ⟨*przeżywać co jako przykrość, zwykle jako (słuszną) karę, następstwo nierozwagi*⟩: Po co ty chłopaków tak strasznie męczysz lekcjami? Przecie oni cały rok mieli za swoje! *Prus Przem. 53.* **161. m.** za złe ⟨*traktować, oceniać jako rzecz niewłaściwą, niesłuszną, złą*⟩: Ma jej za złe, że nadto uwagi poświęca strojom, że ujmuje sobie lat. *Boy Flirt I, 197.* **162. m.** blisko, daleko do czego ⟨*być w małej, wielkiej odległości od czego*⟩: Do baterii czwartej mieliśmy bardzo blisko, nie więcej niż trzydzieści kroków. *Rudn. A. Żołn. 21.* **163. m.** ciepło, czysto, ładnie itp. ⟨*przebywać w ciepłym, czystym, ładnym pomieszczeniu*⟩: Mają tam bardzo ładnie. *Dąbr. M. Noce II, 162.* **164. m.** *dobrze* ⟨*być w dobrobycie*⟩: Pourządzali się jakoś i dobrze mają, nieźle. *Bogusz. Kura 80.* **165.** *pot.* **m.** dosyć ⟨*być obezwładnionym, nieprzytomnym, np. z powodu nadużycia alkoholu*⟩: Przeszło trzech młodych mężczyzn. Dwóch niedopitych prowadziło pod rękę trzeciego, który miał dosyć. *Rudn. A. Morze 270.* **166. m.** gdzie, kiedy (+ bezokolicznik) ⟨*rozporządzać miejscem, czasem do realizacji czego*⟩: **m.**, nie **m.** gdzie przenocować. Tak był zajęty, że nie miał kiedy zjeść obiadu. **167. m.** tu (z gestem pokazania na czoło, głowę), być upośledzonym, chorym na umyśle: Od kilku dni ciągle ktoś stuka się w czoło i mówi o kimś ze znajomych: „On ma tu!“ *Sienk. Połan. II, 75.* **168.** A masz! ⟨*wyrażenie towarzyszące razom, ciosom, uderzeniom*⟩: Będziesz łgał, będziesz kradł... będziesz się przysięgał?... A masz!... Każdemu wyrazowi towarzyszył trzask mokrej ścierki, upadającej na różne części ciała chudego i brudnego chłopca. *Prus Now. I, 15.* **169.** Mam cię ⟨*złapałem cię*⟩: Łaps psubrata za kark — widzisz, mam cię, bratku. *Zeg. Zmory 240.* Mam cię, ptaszku, myślę sobie, to tu widocznie jakaś sprawa miłosna! *Prus Now. I, 39.* **170.** Masz ci, masz ci los, masz tobie, masz babo kaftan, masz diable kubrak, ot masz, macie państwo ⟨*wykrzyknienia o charakterze ekspresywnym, wyrażające zaskoczenie, najczęściej przez co nieprzyjemnego*⟩: Szósta, masz tobie, a samowar jeszcze nie nastawiony. *Bał. Ryby 16.* Ona zazdrosna o pana! — Masz babo kaftan! — jeszcze tego brakowało. *Reym. Now, V, 80.* Wtem książę dojrzał mokrego pana Zagłobę. — Waść się prosiłeś na wycieczkę — ruszajże teraz! — rzekł. — Masz diable kubrak! — mruknął pan Zagłoba. — Tego jeszcze brakowało. *Sienk. Ogn. IV, 84.* **171.** Już mam ⟨*już wiem, rozumiem, znalazłem*⟩: Od dawna już coś mnie w tobie raziło [...] i nie mogłem dojść, co to takiego. Teraz już mam [...] Ty jesteś źle ubrany. *Kosiak. Rick II, 43.* **172.** Żebym miał trupem paść ⟨*rodzaj zaklęcia wyrażającego zapewnienie czego*⟩: Żebym miała trupem paść, żeby mnie do grobu schowali, jeszcze wykopię się spod ziemi i nie dam zrobić krzywdy dzieciom. *Prus Plac. 128.* **173.** Nie ma kto (+ bezokolicznik) ⟨*nie istnieje osoba, która by mogła...*⟩: Nie ma go kto zastąpić na dyżurze.

przysł. **174.** Co ma piernik do wiatraka ⟨*dane rzeczy nie mają z sobą nic wspólnego*⟩. **175.** Co ma wisieć, nie utonie. **176.** Kłamstwo ma krótkie nogi ⟨*rzecz oparta na kłamstwie nie ma zapewnionego długiego trwania*⟩. **177.** Strach ma wielkie oczy ⟨*człowiek przestraszony wyolbrzymia powód strachu*⟩. **178.** Ściany mają uszy ⟨*tajemnica jest narażona na ujawnienie — konieczna jest ostrożność*⟩.

mieć się 1. m. się dobrze, doskonale, nieźle itp.: a) ⟨*czuć się np. dobrze pod względem zdrowia, samopoczucia*⟩: Pytała się o moje zdrowie, na co odpowiedziałem, że mam się dobrze. *Chopin Wyb. 171.* Co dzień pan gorzej się miał, chudł i bladł aż nareszcie umarł. *Krasiń. Trzy 5*; b) ⟨*być w stanie np. dobrym pod względem majątkowym, społecznym*⟩: Byłem wówczas czternastoletnim komandorem maltaństwa z pensją 12 000 złotych [...] Miałem się nieźle. *Żer. Sułk. 57.* **2.** Jak się masz, jak się (pan) ma itp. ⟨*pytanie o stan zdrowia, majątku, zwykle używane jako forma zażyła powitania*⟩: Jakże się masz, droga pani? lepiej? nieprawdaż? *Krasz. Sfinks II, 178.* Jak się macie, co się u was dzieje? Czyście tęskniły do tata? *Mick. Ball. 31.* **3.** *daw.* **m. się** ostrożnie ⟨*zachowywać się ostrożnie*⟩: Panie Marku, miejmy się ostrożnie i z dala. *Zabł. Sarm. 40.* **4.** *przestarz.* **m. się** do czego ⟨*zamierzać co, przygotowywać co, być gotowym do czego, być bliskim czego, skłonnym do czego*⟩: Konie okulbaczyć i mieć się do drogi! Ja generała obudzę! *Przyb. Upiory I, 55.* Przyszła na świat dziecina malutka, mdła odrobinka taka, jak gdyby się nie miała do życia. *Dygas. Marg. 137.* **5.** A tak się ma do B jak C do D ⟨*między C i D zachodzą podobne stosunki (proporcje) jak między A i B; w matematyce — $a : b = c : d$*⟩: Polonez tańczony przez Niemców tak się ma do poloneza tańczonego przez Polaków, jak zająkliwa sylabizacja żaczka do skończonej deklamacji artysty. *Łoz. Wł. Życie 166.* **6.** *daw.* **m. się** np. do obowiązku ⟨*poczuwać się np. do obowiązku*⟩: Który tylko kronikarz pruski opisywał [...] bitwę Grunwaldzką, każdy miał się święcie do obowiązku przytoczenia szczegółu, iż zabitym mistrzowi i komturom brody ze skórą odcięto. *Szajn. Szkice I, 151.* **7. m. się** do kogo ⟨*czuć sympatię do kogo*⟩: Widziałem cię razem z twoją panią Klotyldą i gdybym nie wiedział skądinąd, nie domyśliłbym się, że się masz do niej. *Bliz. Marc. 6.* **8.** *przestarz.* **m. się** ku czemu ⟨*zbliżać się do czego, kierować się ku czemu*⟩: Miał się tak spiesznie ku drzwiom, że zapomniał o swoim futrze i o kaszkiecie. *Lam J. Kor. 212.* **9.** Ma się ku czemu, pod co ⟨*o porach roku lub dnia: zbliża się jaka pora lub część dnia*⟩: Dzień się już miał ku zachodowi. *Reym. Fron. 6.* Miało się pod południe. *Żer. SPP.* **10.** *przestarz.* **m. się** ku komu ⟨*czuć, przejawiać żywą sympatię względem kogo*⟩: Pan Zagłoba wiedział doskonale, że mały rycerz miał się więcej ku Krzysi niż ku Baśce. *Sienk. Wołod. I, 141.* **m. się** ku sobie ⟨*odczuwać, przejawiać żywą sympatię, miłość wzajemną*⟩: Widzę, że się macie ku sobie [...] Ha! kiedy tak, to się i pobierzcie. *Prus Now. III, 148.* **11.** Ma się na co, ku czemu ⟨*zanosi się na co, zbliża się co, są oznaki zbliżania się czego*⟩: Przywiozła z sobą parasol, bo się miało na deszcz. *Witow. Ludzie 124.* Nie rozumiała [...] o co chodzi, ale z tonu mowy wnosiła, że ma się na awanturę. *Żer. Ludzie II, 62.* **12. m. się** na ostrożności, *daw.* na baczeniu, na oku, na pieczy, na straży, na względzie ⟨*być czujnym, ostrożnym, uważnym*⟩: Kto jedzie z końmi, musi zbrojno jechać i mieć się na baczeniu, bo okrutnie to łasa rzecz. *Sienk. Pot. III, 56.* Czuj duch w sobie i miej się na oku. *Kaczk. Grób II, 156.* **13.** *daw.* **m. się** precz od kogo ⟨*stronić, odejść od kogo*⟩: Dziś już odwykłeś pieśni wojennych — miej się precz od nas, gęślarzu. *Berw. Pow. I, 76.* **14.** *daw.* **m. się** w kierunku czego ⟨*być zwróconym, wykonywać ruch w danym kierunku*⟩: Opuścił wkrótce miejsce święte, a miał się w kierunku zupełnie świeckiego przybytku, vulgo karczmy. *Dygas. Now. I, 16.* **15.** *daw.* **m. się** w pogotowiu ⟨*być w pogotowiu*⟩: Panowie uradzili wojnę przeciw Krzyżakom i wezwano Witolda, aby się miał w pogotowiu. *Moracz. Dzieje II, 127.* **16.** *przestarz.* Tak się ma z kim ⟨*taka sytuacja jest udziałem czyim*⟩: Trudnoż wymagać od starego człowieka, ażeby ze starganymi siłami nowe brał obowiązki na siebie, nowy zawód zaczynał. Ale nie tak się ma z młodymi... *Kaczk. Grób II, 160.* **17. m. się** z pyszna ⟨*znajdować się w przykrym położeniu, cierpieć, znosić coś przykrego, otrzymać burę, naganę, karę*⟩: No, żeby to moja żona wiedziała, miałbym się z pyszna. *Bał. Radcy 53.* **18. m. się** za kogo ⟨*uważać się za kogo*⟩: Wyuczywszy się własnym sprytem trochę malarstwa, miał się za bardzo wielkiego człowieka. *Krasz. Sfinks II, 73.* **19. m. się** za swoje *p.* mieć za swoje: Zobaczyła ową przelotną wymianę sentymentów. Miałem się za swoje. *Chłęd. Pam. I, 108.* **20.** *daw.* **m.** się ze stanowiska jakiego ⟨*zajmo-*

wać jakie stanowisko⟩: Byłoby tam do powiedzenia i więcej dobitniej, jeno nic z tego stanowiska, z którego się miał pisarz. *Norwid Juv. 12.* **21.** Ma się rozumieć, *przestarz.* ma się wiedzieć ⟨*jest rzeczą zrozumiałą, jasną, znaną; wyrażenie używane jako żywe potwierdzenie, uwydatnienie czego*⟩: Zamknęłam ją wieczorem, ale rano ma się wiedzieć do roboty trzeba było wypuścić. *Goj. Dziew. I, 94.* Nie przypuszczam, żeby pani była przeciwniczką małżeństwa. — Ma się rozumieć, że nie jestem. *Perz. Las 85.* **22.** Rzecz się ma (+ przysłówek) (zwykle w znaczeniu porównawczym) ⟨*sytuacja, okoliczności dotyczące czego, przedstawiają się w jaki sposób*⟩: Najprościej byłoby wytłumaczyć Adeli, jak się rzecz miała, powiedzieć jej wszystko. *Ritt. Duchy 77.*

miedza Graniczyć, leżeć, mieszkać, sąsiadować, znajdować się itp. o miedzę, *rzad.* graniczyć miedzą ⟨*graniczyć ze sobą, sąsiadować; znajdować się blisko, pod bokiem, tuż tuż*⟩.

miedziany 1. Ruda **m-a. 2.** Dach **m.**, okucie **m-e. 3. M-e** włosy ⟨*koloru miedzi, o odcieniu rudym*⟩.

miedź *daw.* Mieć czoło z miedzi ⟨*być bezczelnym, bez skrupułów; mieć miedziane czoło*⟩: Nieznośne grubijaństwo! — Czoło lane z miedzi! *Zabł. Mężowie 20.*

miejsce 1. Bliskie, dalekie, dobre, ostatnie **m-a**; **m-a** numerowane (w kinie, w teatrze itp.) ⟨*krzesła, fotele*⟩: Teatr wyprzedany do ostatniego miejsca. **2.** Bolesne, wrażliwe **m.** ⟨*czuła strona czego, zwykle organizmu*⟩. **3. m.** ciche, niedostępne, ustronne, publiczne ⟨*część określonej powierzchni, przestrzeni, punkt*⟩. **4.** Cytowane, wybrane **m.** (z autora, z tekstu) ⟨*urywek, fragment*⟩: Zakreślić wybrane **m-a** ołówkiem. **5. m.** honorowe, naczelne, zaszczytne, pierwsze ⟨*siedzenie (zwykle przy stole) tradycyjnie uważane za wyróżniające tego, kto na nim siada; miejsce główne, uprzywilejowane*⟩: Zajmować honorowe miejsce przy stole. Wisieć na pierwszym miejscu (o portrecie, obrazie); *przen.* stanowisko, stopień w hierarchii społecznej: Wszyscy przyznają zmarłemu jedno z pierwszych miejsc w naszej nauce. *SL.* **6.** Pierwsze, drugie, trzecie itp., ostatnie **m.** (w wyścigu): Zająć pierwsze **m.** w biegu. Przyjść na drugim, na ostatnim miejscu. **7. m.** rozrywkowe ⟨*lokal, teren służący rozrywce*⟩. **8. m.** siedzące, stojące, leżące, *reg.* do siedzenia, do stania, do leżenia; wolne **m.** (w pojazdach, pomieszczeniach itp.) ⟨*wolna przestrzeń do siedzenia, stania, leżenia*⟩: W tramwaju, w autobusie, w pociągu, na statku; w kinie, w teatrze itp. są wolne **m-a** a. miejsc (wolnych) nie ma. **m.** sypialne (w wagonie sypialnym). **9.** Wyznaczone **m.**; **m-a** zarezerwowane. **10. m.** czego ⟨*pomieszczenie, teren, służące określonemu celowi lub na którym coś się wydarzyło*⟩: **m.** budowy, gry, kaźni, modłów, narad, rozrywek, spaceru, (wiecznego) spoczynku, spotkań, zebrań; **m.** katastrofy, wypadku. **11.** *jęz.* **m.** artykulacji ⟨*miejsce zbliżenia narządów mowy przy artykułowaniu danej głoski*⟩. **12. m.** pobytu, urodzenia, zamieszkania ⟨*miejscowość*⟩. **13. m.** postoju (dorożek, taksówek, samochodów) ⟨*wyznaczony teren*⟩. **14. m.** pracy, zatrudnienia ⟨*biuro, warsztat itp., w którym się pracuje*⟩. **15. m.** przeznaczenia ⟨*miejscowość, punkt, teren stanowiące cel podróży, przesyłki itp.*⟩: Podać dokładnie **m.** przeznaczenia w przesyłce pocztowej. **16. m.** do czego ⟨*na oznaczenie czynności, do której miejsce ma służyć*⟩: **m.** do spaceru, do kąpieli (do kąpania). **17. m.** dla kogo ⟨*przeznaczone dla kogo*⟩: **m.** dla ludzi, dla koni. **18. m.** na co ⟨*na oznaczenie rzeczy martwej lub czynności, na które miejsce jest przeznaczone*⟩: **m.** na książki, na kartofle, na wozy, na zabawę, ale **m-a** na dwie, trzy osoby. **19. m.** na czym, przy czym: **m.** na ziemi, na stole; przy stole. **20. m.** na pensji, uniwersytecie itp. ⟨*możność uczenia się, studiowania; osoba, mająca możność uczenia się*⟩: Liczba miejsc na poszczególnych wydziałach politechniki jest ograniczona. **21. m.** w bursie, hotelu, pensjonacie itp. ⟨*wolny pokój lub wolne łóżko umożliwiające pobyt w bursie, hotelu itp.*⟩. **22. m.** w senacie, izbie itp. ⟨*mandat*⟩. **23.** Miejscami, w niektórych miejscach ⟨*tu i ówdzie, gdzieniegdzie*⟩: Jezdnia miejscami wyboista. Tekst miejscami niejasny. Ubranie w niektórych miejscach przetarte. **24.** Na **m.**, na miejscu kogo a. czego, w miejscu a. w **m.** czego ⟨*zamiast*⟩: Na miejsce konduktorów wprowadzono w tramwajach konduktorki. W miejsce wdzięczności odpłacił mi zdradą. **25.** *sport.* Na miejsca! ⟨*wezwanie startera do zajęcia miejsca na starcie przez zawodników*⟩. **26.** Na miejscu (być, robić co, znajdować się); na swoim, na dawnym, na właściwym miejscu a. na **m.** (położyć co): a) ⟨*tam, gdzie zwykle co się znajduje*⟩: Połóż książkę (na półkę) na swoje miejsce; b) ⟨*tam, gdzie w danej chwili znajduje się przedmiot lub zachodzi sytuacja, o której mowa*⟩: Zbadać, sprawdzić rzecz na miejscu. Wydawać obiady (posiłki) na miejscu; c) ⟨*u celu, do celu*⟩: Znaleźć się po podróży na miejscu. Odwieźć kogo na miejsce. **27.** Na miejscu czyim (będąc); być, znajdować się na miejscu czyim ⟨*być (będąc) w czyjej sytuacji, w czyim położeniu*⟩: Będąc na twoim miejscu, zerwałbym z tym towarzystwem wszelkie stosunki. Na jego miejscu wyjechałbym z miasta natychmiast. **28.** Na innym miejscu ⟨*gdzie indziej, w innym artykule, utworze itp.; w innym fragmencie utworu*⟩: Wspomnieć o czym, omówić jakąś kwestię na innym miejscu. **29.** W miejscu ⟨*formuła adresowa zastępująca nazwę miejscowości w pismach urzędowych, podaniach itp. przesyłanych w obrębie jednej miejscowości*⟩. **30.** Z miejsca: a) *uczn.* ⟨*nie wychodząc z ławki*⟩: Uczeń odpowiadał z miejsca; b) ⟨*od razu, natychmiast, bez namysłu*⟩: Zwolnić kogo z pracy z miejsca. Z miejsca zyskać sobie czyją sympatię. Z miejsca ostro się wziąć do rzeczy. **31.** Z miejsca na **m.** (przekładać co, przesuwać itp.) ⟨*z jednego odcinka przestrzeni na inny*⟩: Przekładać papiery na biurku z miejsca na **m.** Przenosić się z miejsca na **m. 32.** *pot.* Być na miejscu, na właściwym miejscu ⟨*o ludziach: być bez zarzutu, być przyzwoitym, taktownym*⟩: To chłopiec na miejscu. **33.** *daw.* Dawać czemu **m.** ⟨*stosować co, uwzględniać*⟩. **34.** Dostać, utracić **m.**, wypowiedzieć komu **m.**, podziękować za **m.** ⟨*stałe zajęcie, posadę, służbę*⟩: W biurze projektów wakuje **m.** kreślarza. **35.** Dotknąć, urazić kogo w (bolesne, czułe itp.) **m.** (również *przen.*): Mówiąc o tym, dotknął go w najbardziej bolące **m. 36.** Dreptać, stać na miejscu, w miejscu ⟨*nie posuwać się w badaniach, osiągnięciach, pracy itp.: nic nie osiągać, tkwić w martwym punkcie*⟩: W zakresie postępu moralnego ludzkość drepcze w miejscu. **37.** Jest **m.**, nie ma miejsca (na co; dla kogo). *przen.* Jest we fraszkach miejsce na zadumę nad sensem życia, nad losem ludzkim, jest miejsce na żart wesoły, często swawolny. *Budzyk Lit. IX, 109.* **38.** Coś jest nie na miejscu ⟨*coś jest niewłaściwe, nieodpowiednie, nie usprawiedliwione*⟩: Wobec cudzego nieszczęścia szyderstwo jest nie na miejscu. **39.** Mieć **m.** ⟨*istnieć, dziać się w określonym miejscu, czasie, zachodzić, odbywać się*⟩: Rada wojenna istotnie miała miejsce i wojewoda poznański na niej prezydował. *Sienk. Pot. I, 171.* Wypadek miał miejsce z samego rana. **40.** Mieć **m.** w czyim sercu ⟨*cieszyć się czyimi względami, czyim uczuciem*⟩: Powiedz Jej, że ona zawsze ma w sercu moim miejsce. *Mick. Listy II, 7.* **41.** *przestarz.* Coś ma **m.** z kim ⟨*to co się dzieje, obejmuje kogo*⟩: Książęta niemieccy, pokrzywdzeni przez cesarza, szukali u Rościsława opieki. Miało to miejsce z dwoma nawet synowcami cesarza niemieckiego. *Tyg. Ilustr. 205, 1863, s. 338.* **42.** Nie móc usiedzieć na (w) miejscu ⟨*być podekscytowanym, niespokojnym, czuć potrzebę ruchu, działania, zmiany otoczenia*⟩: Nie mógł usiedzieć na miejscu. Coś go ciągnęło do ludzi, na ulicę. *Kłos. Wiosna 25.* **43.** Nie móc znaleźć sobie miejsca ⟨*kręcić się, chodzić tu i tam wskutek zdenerwowania, niepokoju; być bardzo podenerwowanym*⟩: Chodzi jak struty, nie mogąc sobie znaleźć miejsca: panna Hania wyjeżdża dzisiaj właśnie. *Kowalew. M. Kamp. 386.* **44.** Nie tu **m.**; nie **m.**; nie pora i nie **m.**; ani czas, ani **m.** na co ⟨*nieodpowiednia okazja, sytuacja, moment na co*⟩: Nie tu miejsce wchodzić w szczegóły kwestii. Nie **m.** i nie pora o tym mówić. **45.** Nie zagrzać miejsca, (nigdzie) długo miejsca nie zagrzać (nie zagrzewać) ⟨*(nigdzie) długo nie zostawać, nie pracować, nie mieszkać itp.; zmieniać miejsce pobytu, pracy itp.*⟩: Wydaje mi się, że on tu miejsca u nas nie zagrzeje, mówimy jakby innym językiem. *Rus. Paw. 27.* **46.** Opuścić **m.** **47.** Osadzić (konia) na miejscu. **48.** Paść, zabić, zginąć itp. na miejscu ⟨*od razu, natychmiast*⟩: Trafiony kulą w serce padł trupem na miejscu. **49.** Podziękować za **m.** **50.** Powstać z miejsca (z miejsc). **51.** Robić komu **m.** **52.** Ruszyć, poruszyć co z miejsca: Szafa z książkami była tak ciężka, że nie można jej było ruszyć z miejsca. Ruszyć z miejsca (o robocie, sprawie itp.). **53.** Siedzieć na miejscu ⟨*przebywać gdzie stale, nie wyjeżdżać nigdzie*⟩: Chciał świat odwiedzić. Uprzykrzyło się na miejscu siedzieć. *Kras. Bajki 32.* **54.** Stać w miejscu; stanąć w miejscu: Stój w miejscu, nie ruszaj się. *SW.* Stanął w miejscu, jak wryty. *SW.* **55.** Stawić się na oznaczonym miejscu. **56.** Ustąpić, ustępować miejsca komu lub czemu ⟨*wycofać się skąd; zostać zastąpionym, wypartym przez kogo lub co*⟩: Ustąpić komu miejsca w tramwaju. Trakcja parowa w naszym kolejnictwie ustępuje coraz bardziej miejsca elektrycznej. **57.** Utknąć w miejscu ⟨*o badaniach, poczynaniach, robocie itp.*⟩. **58.** Wyznaczyć komu **m.** **59.** Zabierać, zajmować dużo, mało miejsca ⟨*przestrzeni*⟩: Staroświecki kredens zabiera dużo miejsca w pokoju; *przen.* Nie uwierzysz, droga, ile ty teraz zajmujesz miejsca w myślach i uczuciach moich codziennie. *Słow. Listy I, 523.* **60.** Zająć, *daw.* zasiąść **m.** ⟨*usiąść, siadać*⟩. **61.** Zająć czyje **m.** **62.** Zajmować, *przestarz.* zastępować **m.** czyje a. czego ⟨*występować w roli czego albo kogo, przejmować funkcje czego, następować po czym*⟩: W rolnictwie traktor coraz częściej zajmuje miejsce konia. Wiem, że miejsca matki nikt zastąpić nie potrafi. *Krak. Pam. 60.* **63.** Zarezerwować, zamówić **m.** **64.** Zerwać się, porwać się z miejsca. **65.** Zmienić **m.** (np. pobytu). **66.** Zrobić komu, dla kogo **m.** ⟨*umożliwić siedzenie (leżenie) na czym; usunąć mu się*⟩.

przysł. **67.** Na miejscu i kamień obrasta.

miejscowość **1.** **m.** nadmorska, podmiejska. **2.** **m.** kuracyjna, letniskowa, uzdrowiskowa, wypoczynkowa.

miejscowy **1.** *astr.* Czas **m.** ⟨*czas słoneczny prawdziwy*⟩. **2.** *szt.* Kolor **m.** *p.* kolor lokalny (pod lokalny). **3.** Listy **m-e** ⟨*dla których miejscowość nadania i odbioru jest ta sama*⟩. **4.** **m-a** ludność ⟨*tubylcza*⟩. **5.** Nazwy **m-e** ⟨*nazwy miejscowości, np. miast, wsi, osiedli itp.*⟩. **6.** **m.** patriotyzm ⟨*lokalny*⟩. **7.** Stosunki, warunki, władze **m-e** ⟨*terenowe, lokalne, związane z terenem, z daną miejscowością*⟩. **8.** Znieczulenie, zaczerwienienie **m-e** ⟨*ograniczone do określonego miejsca; częściowe*⟩.

miejski **1.** Biedota **m-a.** **2.** Rada **m-a**, straż **m-a.** **3.** Komunikacja **m-a.** **4.** Obyczaje, życie **m-e** ⟨*charakterystyczne dla miasta, właściwe miastu*⟩. **5.** Park, szpital, teatr **m.** **6.** Prawo **m-e** ⟨*odnoszące się do miast*⟩. **7.** Samorząd, zarząd **m.** **8.** Stan **m.** ⟨*mieszczaństwo*⟩. **9.** Urząd **m.** **10.** Władza **m-a.** **11.** Po miejsku, z miejska ⟨*w sposób właściwy miastu; według zwyczajów miejskich*⟩: Ubrany po miejsku. Nosić się z miejska.

mielizna Osiąść, utknąć na mieliźnie (o statku); *przen.* ⟨*zaprzestać działalności, wykoleić się życiowo, zrezygnować z pierwotnych zamiarów; nie osiągnąć celu*⟩: Wszyscy ci posłannicy, którym hańbą i zgrozą było życie gnuśnego spokoju, rzucali je więc, by pruć morze niebezpieczeństw [...] Byle nie przyrastać do miejsca, nie osiadać na mieliźnie. *Kryt. I/1, 1910. s. 1.*

mieniać *przestarz.* **1.** **m.** co za co a. na co: **m.** towary za a. na żywność. **2.** **m.** spojrzenia; uśmiechy ⟨*patrzeć jeden na drugiego; uśmiechać się jeden do drugiego*⟩. **3.** **m.** słowa z kim ⟨*rozmawiać*⟩.

przysł. **4.** Mieniać byka na indyka. Mieniał stryjek siekierkę na kijek ⟨*o niekorzystnej zamianie*⟩.

mienić się **1.** **m.** **się** na twarzy; twarz, policzki się komu mienią ⟨*rumienić się i blednąć na przemian; wyrażać, uzewnętrzniać wyrazem twarzy różnorodne uczucia*⟩. **2.** Mieni się komu w oczach (od czego) ⟨*ktoś ma złudzenie barwnego migotania pod wpływem różnorodnych wrażeń wzrokowych*⟩: W oczach mu się mieniło od jaskrawych, barwnych strojów. **3.** **m.** **się** wszystkimi barwami (kolorami) tęczy ⟨*odznaczać się grą kolorów*⟩. **4.** *przestarz.* **m.** **się** kim ⟨*uważać się za kogo*⟩: Mienił się najlepszym jego przyjacielem.

mienie **1.** **m.** społeczne ⟨*dobytek, majątek ruchomy i nieruchomy*⟩: Ochrona mienia społecznego. **2.** **m.** opuszczone: Zarząd mienia opuszczonego. **3.** *daw.* Dobre **m.**: a) ⟨*dobrobyt, zamożność; majątek, fortuna*⟩; b) ⟨*sława, reputacja, opinia*⟩: Wnuku kochany [...] wiesz, co jest honor, wiesz, co dobre mienie, piastujże dobrze te dwa minerały. *Zab. XIII/2, 1776,* *s. 341.* **4.** Coś stanowi całe czyje **m.** **5.** Trwonić, roztrwonić, utracić, stracić (całe) **m.**

mierny **1.** **m.** aktor, uczeń ⟨*niczym się nie wyróżniający, przeciętny*⟩. **2.** **m-a** cena, opłata, pensja itd. ⟨*stanowiąca niewielką sumę, niewysoka*⟩. **3.** **m-a** inteligencja, **m-e** zdolności ⟨*przeciętna*⟩. **4.** **m-a** korzyść, wartość, **m.** pożytek ⟨*niewielka(-i)*⟩. **5.** **m.** obraz, rysunek; **m-e** wyniki ⟨*niewysokiej jakości, liche*⟩. **6.** **m.** stan, **m-a** familia ⟨*niezbyt wysoko postawiony(-a) w hierarchii społecznej, niebogaty(-a)*⟩. **7.** Usta **m-e**; tusza **m-a**, wzrost **m.** ⟨*średnie(-a, -i), w miarę*⟩.

mierzić **1.** Mierzi kogo co: Mierżą mnie nocne lokale, libacje, tak zwane szaleństwa. *Putr. Wrzes. 59.* Próżnowanie nas mierzi. *Pot. SW.* **2.** **m.** sobie co ⟨*czuć niechęć, wstręt do czego*⟩.

mierzony *przestarz.* **m.** chód, krok itp. ⟨*równy, spokojny, miarowy*⟩: Iść, posuwać się mierzonym krokiem.

mierzyć **1.** **m.** co: **m.** obuwie, ubranie ⟨*przymierzać*⟩. **2.** **m.** słowa ⟨*dobierać słowa starannie, mówić powoli i z namysłem*⟩: Zawsze kiedy mówi, mierzy słowa. **3.** **m.** temperaturę, ciśnienie, puls ⟨*dokonywać pomiaru, badać*⟩. **4.** **m.** co — czym: **m.** długość calówką, odległość (od gwiazd) latami świetlnymi. **5.** **m.** co (pokój, izbę itp.) krokami ⟨*chodzić tam i z powrotem, przemierzać*⟩: Po całych dniach mierzył izbę krokami. **6.** **m.** kogo, co wzrokiem, oczyma, spojrzeniem (od stóp do głów) ⟨*spoglądać na kogo, na co uważnie, badawczo, przenikliwie; przyglądać się komu, czemu krytycznie, niechętnie lub groźnie*⟩: Mierzył go niechętnym wzrokiem od stóp do głów. **7.** **m.** z czego (z pistoletu, karabinu, sztucera itp.); **m.** do kogo, czego (do siebie, do przeciwnika, do zwierzyny) ⟨*celować*⟩: Mierzyć do wróbli z procy. **8.** Wysoko **m.** ⟨*mieć wielkie aspiracje*⟩: Mógł zostać starostą, ale on wyżej mierzył. *Żukr. Dni 212.*
przysł. **9.** Jaką miarką mierzysz, taką ci odmierzą. **10.** Każdy swoim łokciem mierzy ⟨*sądzi po swojemu*⟩. **11.** Nie zawsze uderzy, gdzie kto mierzy.

mierzyć się **1.** **m. się** spojrzeniem, oczyma, wzrokiem ⟨*przypatrywać się sobie wzajemnie z wielką uwagą, krytycznie lub groźnie*⟩: Mierzyli się nienawistnym spojrzeniem. - Mierzyli się przez kilka chwil oczami jak dwa rozjadłe koguty. *Gomul. Miecz I, 28.* **2.** **m. się** z kim ⟨*równać się, przyrównywać się z kim*⟩: Gdzie mi się tam z nim mierzyć! *SW.* Nie może się nawet z nim mierzyć. *SW.* **3.** **m. się** z kim — na co ⟨*walczyć, stawać do zapasów*⟩: **m. się** z kim na rękę, na szable.

miesiąc ● **1.** Ubiegły, zeszły **m.** **2.** *astr.* **m.** gwiazdowy ⟨*czas między dwoma kolejnymi przejściami Księżyca przez tę samą gwiazdę*⟩. **3.** **m-e** letnie, zimowe itp. **4.** Miodowy **m.** ⟨*początkowy okres czyjego małżeństwa, pierwsze dni i tygodnie po ślubie*⟩. **5.** Ruski **m.** (dziś zwykle w zwrocie: popamiętać ruski **m.**) ⟨*długi okres czasu, bardzo długo*⟩: Mam ja z tobą mam!... Gdyby ojciec żył, tak by ci skórę złoił, że popamiętałbyś ruski miesiąc. *Hertz B. Termin. 9.* Sprałam go, że przez ruski miesiąc nie zapomni. *Reym. Now. IV, 141.* **6.** *astr.* **m.** synodyczny ⟨*okres między kolejnymi fazami Księżyca*⟩. **7.** Co **m.** (odwiedzać kogo, odkładać pewną sumę na książeczkę). **8.** Na **m.** ⟨*na przeciąg miesiąca*⟩: Na **m.** wypożyczyć co; wyjechać. **9.** Raz, dwa razy itp. na **m.** [nie: raz itp. w **m.**]. **10.** Od miesiąca (bawić gdzie, nie spotykać kogo). **11.** Po miesiącu ⟨*po upływie miesiąca*⟩: Przyjść, zgłosić się do biura po miesiącu. **12.** Miesiącami, przez długie **m-e**, w ciągu całych miesięcy ⟨*w ciągu czasu, który liczy całe miesiące*⟩: Miesiącami czekać na co, wybierać się gdzie. W ciągu całych miesięcy nie pokazywać się gdzie. **13.** W **m.** (zrobić, wykonać co) ⟨*w ciągu miesiąca*⟩. **14.** Z miesiąca na **m.** (robić postępy; stawać się coraz słabszym). **15.** Za **m.** (zgłosić się do kogo, po co; wykończyć co) ⟨*po upływie miesiąca*⟩. **16.** **m.** za miesiącem (upływa, mija). **17.** Być w trzecim, czwartym... dziewiątym miesiącu ciąży.
● **18.** Młody **m.** ⟨*w nowiu lub w pierwszych dniach po nowiu*⟩. **19.** *daw.* dziś *reg.* lub *gw.* Po, przy miesiącu ⟨*przy blasku księżyca*⟩: Dobra pora jechać po miesiącu. *Zabł. Firc. 80.*

miesięczny ● **1.** Abonament **m.** (tramwajowy). **2.** Budżet, zarobek **m.**; pensja **m-a**, uposażenie, pobory **m-e**. **3.** Dziecko **m-e** ⟨*mające miesiąc, żyjące miesiąc*⟩. **4.** Norma **m-a** ⟨*ilość pracy przewidziana na miesiąc*⟩. **5.** **m.** pobyt, **m-a** podróż ⟨*trwający(-a) miesiąc*⟩. **6.** Rata **m-a** ⟨*płatna co miesiąc*⟩. **7.** Róża **m-a** ⟨*odmiana róży sztamowej, kwitnącej co miesiąc*⟩.
● **8.** *przestarz.* dziś *poet.* Blask; sierp. **m.**, poświata **m-a** ⟨*księżycowy (-a)*⟩.

mieszać **1.** **m.** co — czym: **m.** herbatę łyżeczką. **2.** *przestarz.* **m.** karty ⟨*tasować*⟩: Rozdaje karty pomału, zbiera karty po jednej, a miesza bez końca. *Dzierzk. Salon 96.* **3.** **m.** co — do czego ⟨*dodawać, dokładać*⟩: **m.** cierpkie uwagi do pochwał; obce wyrazy do języka rodzimego. **4.** **m.** co — z czym ⟨*łączyć co — z czym*⟩: **m.** wapno z piaskiem, z wodą. **5.** **m.** groch z kapustą ⟨*wprowadzać nieład, zamęt, chos*⟩. **6.** **m.** kogo ⟨*wprawiać w zakłopotanie, peszyć*⟩: Spojrzenie czyje, wzrok czyj miesza kogo. **7.** **m.** kogo, co — do czego, w co ⟨*wciągać kogo, co — do czego lub w co*⟩: **m.** kogo do jakichś spraw, w swoje sprawy; **m.** w co osoby trzecie. **8.** **m.** kogo, co — z kim, z czym ⟨*niesłusznie utożsamiać kogo z kim, co, z czym; brać jednych za drugich, jedno za drugie*⟩: Nigdy nie jest pewny swych wiadomości, potrafi nawet mieszać Piastów i Jagiellonów. *SL.* Nie należy **m.** zasadniczego znaczenia wyrazu z potocznym jego rozumieniem. **9.** **m.** komu — co, w czym ⟨*gmatwać komu co*⟩; **m.** komu szyki, zamysły ⟨*przeszkadzać w wykonaniu zamiaru*⟩; **m.** komu w głowie. **10.** **m.** komu w kaszy a. kaszę ⟨*wtrącać się do kogo, do czyich spraw*⟩: My nie zaglądamy do nich i oni nie mieszają nam kaszy. *Twórcz. 9, 1952, s. 116.*

mieszać się **1.** **m. się** do czego, w co ⟨*wtrącać się do czego*⟩: Lubił mieszać się do cudzych spraw. *SPP.* **m. się** do rozmowy. Nie mieszał się w myśliwych ni w starców rozmowę. *Mick. Tad. 60.* **2.** **m. się** w czym ⟨*okazywać zakłopotanie, plątać się, wikłać się*⟩: **m. się** w odpowiedziach.

mieszanka **1.** **m.** czekoladowa ⟨*czekoladki lub cukierki nadziewane, oblewane czekoladą, różnego ga-*

tunku i kształtu⟩. **2. m.** napędowa a. pędna ⟨*rodzaj paliwa do silników spalinowych*⟩. **3. m.** pastewna ⟨*pasza z różnego rodzaju roślin pastewnych*⟩. **4. m.** ziołowa ⟨*zioła sporządzane według recepty*⟩. **5. m.** dla bydła ⟨*mieszana pasza*⟩; **m.** dla ptaków ⟨*mieszane ziarno*⟩.

mieszany 1. Cechy **m-e** (np. roślin). **2.** *jęz.* Deklinacja **m-a** ⟨*w której wzorcu występują formy właściwe innej deklinacji*⟩. **3.** *sport.* Gra **m-a** ⟨*w tenisie, ping-pongu itp.: gra, w której po każdej stronie grają mężczyzna i kobieta*⟩. **4.** Handel **m.** ⟨*wielobranżowy (w jednym przedsiębiorstwie)*⟩. **5.** Kompot **m.** ⟨*z różnych owoców*⟩. **6.** Krwi mieszanej a. o krwi mieszanej ⟨*o ludziach: mający przodków różnych ras, narodowości, wyznań, klas społecznych; o zwierzętach: nieczystej rasy, mieszaniec*⟩. **7.** *kulin.* Lody **m-e** ⟨*o różnym smaku*⟩. **8.** Ludność **m-a** ⟨*różnych ras, narodowości, wyznań, zamieszkująca ten sam teren*⟩. **9.** Pociąg **m.** ⟨*osobowo-towarowy*⟩. **10.** Pokarmy **m-e** ⟨*roślinno-mięsne*⟩. **11.** *poligr.* Skład **m.** ⟨*będący połączeniem składu linotypowego i ręcznego*⟩. **12.** Stroje **m-e** ⟨*różne*⟩. **13.** *muz.* Takt **m.** ⟨*w którym występują na przemian grupy dwudzielne i trójdzielne*⟩. **14. m-e** towarzystwo: a) ⟨*składające się z mężczyzn i kobiet*⟩; b) ⟨*składające się z osób różnego pochodzenia społecznego albo z elementów „podejrzanych", przestępczych*⟩. **15.** Uczucia **m-e** ⟨*różne*⟩: Dozna(wa)ć uczuć mieszanych.

mieszczański 1. Dramat **m.** Literatura **m-a. 2.** Pochodzenie **m-e. 3.** Smak **m.** ⟨*małostkowy, poziomy, ciasny, ograniczony*⟩. **4.** Stan **m. 5.** Środowisko **m-e. 6.** Po mieszczańsku ⟨*według zwyczaju mieszczan, w sposób właściwy mieszczaństwu*⟩: Król z małżonką siedzą sobie po mieszczańsku przy herbacie. *Boy Flirt IX, 90.*

mieszek *przestarz.* **1.** Chudy, pusty **m. 2.** Pustki w mieszku ⟨*brak pieniędzy*⟩. **3.** *żart.* **m.** kogo boli ⟨*ktoś jest skąpy, oszczędza pieniędzy*⟩.

przysł. **4.** Jak święta Agnieszka wypuści śnieg z mieszka, to go nie powstrzyma ani do Franciszka. **5.** Święta Agnieszka wypuszcza skowronka z mieszka.

mieszkać 1. m. ładnie, pięknie, wygodnie; skromnie itp. ⟨*mieć ładne, piękne itd. mieszkanie*⟩. **2.** *gw. środ.* **m.** na waleta ⟨*mieszkać kątem, sypiając w jednym łóżku z właścicielem łóżka, nogami do siebie*⟩. **3. m.** na wsi, w mieście. **4. m.** na ulicy a. przy ulicy (Marszałkowskiej), na placu (Konstytucji); **m.** w rynku. **5. m.** na parterze, na trzecim piętrze, na poddaszu; w suterenie. **6. m.** w chałupie, w domu, w hotelu, w kamienicy, w pałacu; na zamku a. w zamku; **m.** na stancji, w internacie. **7. m.** przy rodzicach, przy rodzinie; u krewnych, u znajomych. **8. m.** z kim przez ścianę ⟨*w sąsiednim mieszkaniu*⟩.

mieszkanie 1. Ciepłe, zimne; suche, wilgotne; widne **m. 2.** Obszerne, skromne wielopokojowe, wspólne, luksusowe **m. 3. m.** jednoizbowe, dwupokojowe, trzypokojowe itp. **4.** Letnie **m. 5. m.** prywatne, służbowe, spółdzielcze; samodzielne, przy rodzinie. **6.** *przen.* Wieczne **m.** ⟨*grób*⟩. **7. m.** do wynajęcia. **8.** Komorne za **m. 9.** Numer mieszkania. **10.** Przydział mieszkania. **11.** Obrać sobie co za **m.** ⟨*za siedzibę, za miejsce pobytu*⟩: Troski i zmartwienia obrały sobie widocznie jego głowę za stałe mieszkanie. *SL.* **12.** Opuścić **m.**, wynieść się z mieszkania. Przeprowadzić się, przenieść się, wprowadzić się do nowego mieszkania, na nowe **m.**; wyprowadzić się z mieszkania, zmienić **m. 13.** Sprzątnąć, odnowić, odremontować, wyremontować, urządzić **m. 14.** (Wy)nająć komu, u kogo **m.** Wypowiedzieć, wymówić komu **m.** Wyrzucić kogo z mieszkania ⟨*eksmitować*⟩. **15.** Zajmować (trzypokojowe) **m.** ⟨*mieszkać*⟩. **16.** Zająć **m.** ⟨*wprowadzić się*⟩.

mieszkaniowy 1. Budownictwo **m-e. 2.** Czynsz, podatek **m. 3.** Kłopoty **m-e. 4.** Spółdzielnia **m-a** ⟨*założona w celu budowania domów mieszkalnych*⟩. **5.** Urząd **m.**

mieścić się Nie mieści się (co komu) w mózgu ⟨*jest trudne do pojęcia; wydaje się niemożliwe*⟩.

między 1. m. sobą: a) ⟨*wzajemnie, w stosunku do siebie nawzajem*⟩: Żreć się, czulić się **m.** sobą; b) ⟨*poufnie, w obrębie określonej grupy*⟩: Mówić, szeptać, naradzać się **m.** sobą. **2. m.** nami mówiąc ⟨*zwrot oznaczający, że coś ma charakter poufny, oględny lub zrozumiały jedynie dla rozmawiających*⟩: Między nami mówiąc, jest to stary kawaler, więc też ma swoje różne dziwactwa. *Jun. Now. 148.* **3.** Niech to zostanie **m.** nami ⟨*naszą tajemnicą*⟩.

międzylodowcowy *geol.* Okres **m.** ⟨*okres ocieplenia w epoce lodowej; interglacjał*⟩.

międzynarodowy 1. Prawo **m-e** ⟨*odnoszące się do stosunków między narodami*⟩. **2. m-a** nagroda pokoju. **3. m-a** solidarność proletariacka. **4.** Sytuacja **m-a. 5.** Umowa **m-a. 6.** Wyścigi, zawody itp. **m-e** ⟨*takie, w których biorą udział zawodnicy różnych narodowości*⟩. **7.** Zjazd **m.**

międzypaństwowy 1. Prawo **m-e**; umowa **m-a. 2.** Zawody, wyścigi itp. **m-e** ⟨*rozgrywane przez oficjalne reprezentacje sportowe różnych państw*⟩.

międzyplanetarny Przestrzeń, podróż **m-a.** Rakieta **m-a.**

miękczyć 1. m. co — czym, przez co, w czym: **m.** suchary wodą; żelazo przez rozżarzanie; odciski w roztworze soli. **2. m.** kogo a. czyje serce ⟨*czynić łagodnym, wzruszać, rozrzewniać*⟩: Miękczą go łzy dziecka. *SL.* Widok sam tak srodze zmiennego losu miękczył serca patrzących. *Kras. Życia VIII, 230.* **3.** *jęz.* **m.** głoski ⟨*wymawiać głoski palatalnie, palatalizować*⟩.

miękki 1. m. charakter, człowiek miękkiego charakteru ⟨*łatwo ulegający wpływom, uległy, chwiejny; łagodny, dobroduszny*⟩. **2. m.** krok; ruchy **m-e** ⟨*płynne, harmonijne*⟩. **3. m-e** meble ⟨*wyściełane, z miękkim obiciem*⟩. **4.** Metale **m-e** ⟨*podatne do obróbki; łatwo ścieralne*⟩. **5. m.** mrok, **m-e** światło ⟨*mało intensywny(-e), niezbyt wyraźny(-e)*⟩. **6. m.** ołówek ⟨*zawierający grafit miękki, miękko piszący*⟩. **7. m-e** pantofle ⟨*domowe, o miękkiej podeszwie*⟩. **8.** *sport.* **m-a** piłka: a) ⟨*słabo nadmuchana*⟩; b) ⟨*lekko podana lub odbita*⟩. **9.** Podniebienie **m-e** ⟨*górna ruchoma część jamy ustnej*⟩. **10. m.** rysunek ⟨*niekontrastowy, stonowany*⟩. **11.** *jęz.* Spółgłoski **m-e** ⟨*artykułowane ze wzniesieniem środka języka ku* *podniebieniu twardemu*⟩. **12.** *jęz.* Temat **m.** ⟨*zakończony spółgłoską miękką*⟩. **13. m-a** woda ⟨*o małej zawartości soli wapniowych*⟩. **14.** *przestarz.* Wychowanie, życie **m-e** ⟨*niesurowe; wygodne, gnuśne*⟩. **15.** *przestarz.* **m.** do czego ⟨*skłonny, łatwo ulegający czemu; łatwo dający się namówić do czego*⟩: Człowiek **m.** do płaczu; **m.** do interesu. **16. m.** jak wosk ⟨*o człowieku: skłonny do ustępstw, uległy*⟩. **17.** *łow.* **m.** na strzał ⟨*o zwierzynie: dający się ustrzelić pociskiem o niewielkim kalibrze*⟩. **18.** *łow.* Strzał w miękkie ⟨*w trzewia zwierzęcia*⟩. **19.** Koń **m.** w pysku ⟨*wrażliwy na wędzidło, dający się łatwo kierować cuglami*⟩. **20.** Mieć **m-e** serce a. serce **m-e** jak wosk, być człowiekiem miękkiego serca ⟨*łatwo ulegać wzruszeniom; być dobrodusznym, łagodnym, uległym*⟩: Wzrusza go każda nędza, bo ma miękkie serce. *SL.*

miękko 1. Jest komu siedzieć (na czym), spać **m.** ⟨*na miękkim; wygodnie*⟩: Na materacu będzie ci spać miękko. **2.** Robi się komu **m.** koło serca ⟨*ktoś ulega uczuciu błogości, rzewności; komuś się robi słabo*⟩.

mięso 1. m. cielęce, wieprzowe, wołowe ⟨*cielęcina, wieprzowina, wołowina*⟩. **2. m.** gotowane, duszone, pieczone, smażone. **3. m.** mielone. **4.** *przestarz.* Czarne **m.** ⟨*wołowina*⟩. **5. m.** na co: **m.** na rosół, na befsztyki. **6.** Sztuka mięsa ⟨*wołowina gotowana*⟩. **7.** *przestarz.* Chrzan po sztuce mięsa *por.* Musztarda po obiedzie. **8.** *przestarz.* Ni (to) z mięsa, ni (to) z pierza ⟨*pogardliwie o człowieku niczym się nie wyróżniającym, nie wzbudzającym szacunku lub zaufania*⟩.

mięśniowy 1. Ból **m.** ⟨*w mięśniach*⟩. **2.** Siła **m-a. 3.** Żołądek **m.** ⟨*żołądek żujący; mielec (część mięsista żołądka ptaka)*⟩.

mięta *pot.* **1.** To (dla mnie, dla niego itp.) **m.** ⟨*lekceważąco o czym mało ważnym lub łatwym; to drobiazg, głupstwo*⟩: Przebiec kilka kilometrów to dla niego **m. 2.** Czuć miętę do kogo ⟨*czuć skłonność, sympatię*⟩.

mig 1. W **m.** a. migiem ⟨*bardzo szybko, natychmiast, w oka mgnieniu; piorunem, w lot*⟩: Załatwić co, ubrać się, zjeść w **m.** Biec po kogo, po co migiem. **2.** Mówić, porozumiewać się, pokazywać, rozmawiać, tłumaczyć na **m-i** ⟨*porozumiewać się za pomocą migów*⟩.

migać się *pot.* **m.** się od czego ⟨*wykręcać się, uchylać się od czego; wymigiwać się*⟩: **m. się** się od obowiązków, od pracy, od zajęć.

migawka 1. *pot.* Zdjęcie na migawkę ⟨*wykonane przy czasie nie dłuższym niż jedna sekunda*⟩. **2.** Naciągnąć, napiąć migawkę; wyzwalać migawkę.

migdał 1. m. zwyczajny ⟨*gatunek migdała (drzewa lub krzewu) o nasionach jadalnych*⟩. **2.** Gorzkie, słodkie **m-y** ⟨*nasiona jadalnego migdała*⟩. **3.** Niebieskie **m-y** ⟨*coś nierealnego, nierzeczywistego*⟩: Chce mi się kwaśnych jabłek, co rosną na końcu świata, chce się niebieskich migdałów. *Bron. W. Krzyk 30.* **4.** Marzyć, myśleć o niebieskich migdałach ⟨*o rzeczach błahych lub nierealnych; nic nie robić, próżnować*⟩: Czasem czytał, niekiedy fantazjował na fortepianie, najczęściej zaś marzył o niebieskich migdałach. *Gomul. Obraz. 130.* **5.** Mówić, gadać o niebieskich migdałach ⟨*o rzeczach banalnych; prowadzić banalną rozmowę*⟩: Wiesz, jak lubię z nimi gadać o niebieskich migdałach. *Chopin Wyb. 101.*

migdałowy 1. Król **m.** ⟨*uczestnik tradycyjnej zabawy w święto Trzech Króli, który w swej części piernika lub w innym cieście znalazł migdał*⟩. **2.** Mleczko **m-e** ⟨*do pielęgnowania cery, zawierające wyciąg z ziaren migdałów*⟩. **3.** Olejek **m.**: a) ⟨*otrzymywany z ziaren migdałów*⟩; b) ⟨*przyprawa do ciasta o zapachu migdałów*⟩. **4.** Zapach **m.**

migracja m-e sezonowe ⟨*okresowe wędrówki zwierząt, np. przeloty ptaków w jesieni i na wiosnę*⟩.

migrena ⟨*silny ból głowy połączony z nudnościami i zaburzeniami wzrokowymi*⟩ **1.** Atak migreny. **2.** Mieć migrenę, cierpieć na migrenę.

mijać, minąć 1. m. niepostrzeżenie, bezpowrotnie, bez echa. **2.** Coś kogo minęło ⟨*coś komu nie dopisało, ktoś czegoś nie osiągnął*⟩: Minęła go sposobność spożycia kolacji przy damie. *Berent Ozim. I, 107.* **3.** Coś kogo nie minie: a) ⟨*ktoś na pewno coś osiągnie, otrzyma*⟩: Był pewny, że nagroda go nie minie; b) ⟨*ktoś czego nie zdoła uniknąć, spotka go coś niemiłego, niepożądanego*⟩: Nie minie go kara. **4.** *rzad.* Minąć pięćdziesiątkę, dwudziesty rok itp. ⟨*skończyć*⟩: Choć zaledwie minęła dwudziesty rok [...] było coś zwiędłego w jej postaci. *Tyg. Ilustr. 47, 1904.* **5.** Ból, młodość, nieszczęście mija; lata, dni, miesiące mijają. Minęła (godzina) druga, trzecia itp. **6.** Minie kogo gniew, złość, *daw.* cholera ⟨*ktoś przestanie się gniewać, złościć*⟩: Poczekaj, aż minie go gniew. Złość ją minęła. **7.** Kule, razy itp. mijały kogo ⟨*nie trafiały w kogo; ktoś uniknął kul, razów; nie został ugodzony*⟩. Żeby cię (go itp.) pierwsza kula nie minęła! ⟨*przekleństwo: żeby(ś) padł, żebyś zginął!*⟩.

mijać się, minąć się 1. m. się z powołaniem ⟨*obrać sobie zawód niezgodny z wrodzonymi zdolnościami i zamiłowaniem*⟩. **2. m.** się z prawdą ⟨*kłamać, koloryzować, zmyślać*⟩: Opowiadając [...] ciągle się poprawiała, ażeby się nie minąć z prawdą. *Korz. J. Wiz. 55.*

mikrofonowy 1. Próba **m-a** ⟨*przed mikrofonem*⟩. **2.** Studio **m-e** ⟨*przystosowane do nadawania audycji*⟩.

mikrometryczny Śruba **m-a** ⟨*mikrometr*⟩.

mikroskop 1. m. błyskowy, mineralogiczny, metalograficzny, polaryzacyjny, profilowy, projekcyjny, protonowy, wielookularowy, zwierciadlany. **2.** Badać, oglądać co pod mikroskopem.

mikroskopijny 1. Ustroje, żyjątka **m-e** ⟨*widzialne pod mikroskopem; drobne*⟩. **2.** *przen.* Rozmiary **m-e**, **m-a** porcja, **m-e** danie ⟨*bardzo małe(-a)*⟩.

mikroskopijnie m. mały ⟨*niezmiernie mały, dający się dojrzeć jedynie przez mikroskop*⟩.

mila 1. m. dobra, opętana, **m.** z okładem ⟨*więcej niż mila*⟩. **2. m.** morska ⟨*używana w żegludze morskiej = 1852,5 m*⟩. **3. m.** kwadratowa ⟨*dawna miara powierzchni o boku = 1 mili*⟩. **4.** *żart.* Trzy **m-e**

za piec ⟨*nigdzie*⟩: (Po)jechać, podróżować trzy **m-e** za piec.

milcząco Uznać co, zgodzić się na co **m.** ⟨*bez dawania słownej zgody, przez niesprzeciwianie się*⟩.

milczący **1.** Człowiek **m.** ⟨*małomówny*⟩. **2.** **m-e** objawy uznania. **3.** **m-e** oburzenie ⟨*wyrażane tylko wyrazem twarzy*⟩. **4.** **m.** ukłon; **m.** uścisk ręki. **5.** **m-a** wściekłość. **6.** **m-a** zgoda ⟨*aprobata wyrażona milcząco, przez niesprzeciwianie się*⟩: Milcząca zgoda nastąpiła między kim a kim.

milczeć **1.** **m.** jak głaz, jak grób, jak kamień, jak mur, jak mumia, jak pień, jak ryba, jak sfinks, jak skała, jak słup; jak zaklęty, jak zamurowany. **2.** **m.** o czym: Na razie milczał o wspólnikach, o agentach i o całej organizacji szajki. *Strug. Krzyż II, 231.* **3.** Wśród szczęku oręża milczą muzy: O śpiewakach głucho, jakby już Homera obowiązywała zasada, że wśród szczęku oręża Muzy milczą. *Sinko Lit. I/1, 49.*
przysł. **4.** Kto milczy, ten się zgadza.

milczenie **1.** Bolesne, ciężkie, dyskretne, głębokie, głuche, grobowe, kłopotliwe, niezręczne, ponure, przygnębiające, skupione, uporczywe, uroczyste, wrogie, wymowne **m.** **2.** *przen.* **m.** śmierci (obejmuje co): Po jesieni znowu milczenie śmierci obejmuje całą krainę. *Sienk. Listy I, 163.* **3.** W milczeniu (pracować, przytaknąć (wy)słuchać czego, zgodzić się na co). **4.** Nakazać (komu) **m.** **5.** *książ.* Odejść w kraj milczenia ⟨*umrzeć*⟩. **6.** Pogrążyć się w milczeniu. **7.** Pokryć co milczeniem: Pytałeś o to w swoim czasie, pokryłem milczeniem, aby Cię nie jątrzyć. *Lel. Listy II, 313.* **8.** Pominąć skwitować, zbyć coś (kogoś) milczeniem ⟨*nie zareagować na co słowami, nie wspomnieć o czym (o kim)*⟩: W dziejach walk niepodległościowych Dembowski odegrał zbyt poważną rolę, aby go można było pominąć milczeniem. *Młyn. Dem. 80.* **9.** Przerwać **m.** **10.** Skazać kogo, co na **m.** **11.** Skłonić, zmusić kogo do milczenia. **12.** Zacho(wy)wać **m.** **13.** *książk.* Zamknąć, zamykać (komu) usta na siedem pieczęci milczenia ⟨*nakazać zachowanie tajemnicy czego*⟩: Miłość rozwiązuje usta lub zamyka je na siedem pieczęci milczenia. *Goj. Dwoje 67.* **14.** Pieczęć milczenia zamyka czyje usta ⟨*ktoś jest zobowiązany do milczenia, do zachowania tajemnicy*⟩: Usta jej [...] zamykała pieczęć doskonałego milczenia. *Orzesz. Bieguny 19.* **15.** *poet.* Zerwać ze swych ust pieczęć milczenia: Nie zdarzył się nikt, kto by zerwał ze swych ust pieczęć milczenia [...] nie odważyli się na jawne wyznanie. *Par. Wios. 60.* **16.** Zachować, *daw.* chować **m.** **17.** Zapaść w **m.** **18.** Znosić co w milczeniu ⟨*z rezygnacją, z poddaniem się*⟩: Znosić w milczeniu obelgi, docinki, żarty. **19.** **m.** ciąży komu, nastąpiło; zaległo, zapadło (gdzie).
przysł. **20.** Mowa jest srebrem, a milczenie złotem.

mile **1.** **m.** uśmiechać się (do kogo). **2.** **m.** kogo lub co widzieć ⟨*chętnie, życzliwie; okazywać komu życzliwość; sprzyjać komu, czemu*⟩. **3.** Ktoś jest **m.** widziany ⟨*jest pożądany, chętnie przyjmowany*⟩: Był gościem zawsze mile widzianym. **4.** Wspominać kogo, co **m.**

milicja **1.** **m.** konna, piesza, rzeczna, zmotoryzowana ⟨*milicjanci*⟩. **2.** **m.** obywatelska. **3.** Oddział milicji. **4.** Posterunek, komenda milicji ⟨*budynek, w którym mieści się urząd milicji*⟩. **5.** *daw.* **m.** skarbowa ⟨*oddziały wojskowe przeznaczone do pilnowania granic celnych, komór celnych oraz kas i transportów pieniędzy w drugiej połowie XVIII w.*⟩. **6.** *pot.* Doprowadzić kogo, jechać, przyprowadzić kogo na milicję ⟨*na posterunek milicji*⟩.

milimetrowy **1.** Podziałka **m-a.** **2.** Papier **m.** ⟨*podzielony na milimetry kwadratowe*⟩.

milion **1.** Do miliona, do miliona diabłów, beczek, mieczy itp.! ⟨*rodzaj przekleństwa*⟩. **2.** **m.** razy ⟨*niezliczoną liczbę razy*⟩: Powtarzaj mu to milion razy, a on jednak zawsze robi swoje! *SW.* **3.** Obracać milionami ⟨*dużymi sumami pieniędzy*⟩. **4.** Zarabiać **m-y** ⟨*duże sumy pieniędzy*⟩. **5.** Żenić się z milionami ⟨*z osobą mającą duże sumy pieniędzy*⟩.

milowy Słupy **m-e.**

miło **1.** **m.** mi oświadczyć panu (pani) że...; bardzo mi **m.** (poznać pana, panią), bardzo mi będzie **m.** (odwiedzić państwa itp.) ⟨*formułki grzecznościowe*⟩. **2.** Aż **m.** ⟨*wykrzyknik wyrażający żartobliwą aprobatę, zadowolenie*⟩: Krzątać się (koło czego), pracować, zajadać aż **m.**

miłosierdzie **1.** Bractwo miłosierdzia ⟨*stowarzyszenie religijne świeckie mające za zadanie niesienie pomocy biednym, chorym itp.*⟩. **2.** Siostra miłosierdzia ⟨*szarytka*⟩. **3.** **m.** nad kim, nad czym: Okazała nad nim miłosierdzie. *Sienk. SPP.* **4.** Bez miłosierdzia: a) ⟨*niemiłosiernie, okrutnie*⟩: Bić kogo, znęcać się nad kim, poniewierać kim bez miłosierdzia. Być dla kogo bez miłosierdzia. Słońce pali bez miłosierdzia; b) ⟨*bez umiarkowania, bezczelnie*⟩: Łgać bez miłosierdzia. **5.** Mieć **m.** nad kim, nad czym, *przestarz.* dla kogo ⟨*być miłosiernym dla kogo*⟩: Oni wszyscy nie mają miłosierdzia dla swoich niewolników. *Sienk. Pust. I, 166.* **6.** Okazać, komu, wobec kogo **m.** **7.** Prosić, żebrać miłosierdzia a. o **m.**

miłosierny **1.** **m.** uczynek ⟨*pełen miłosierdzia, pochodzący z miłosierdzia*⟩. **2.** Wzrok **m.**, spojrzenie **m-e** ⟨*proszący(-e) o litość, błagalny(-e)*⟩. **3.** Zakład **m.**, bractwo **m-e** ⟨*stowarzyszenie dobroczynne świeckie lub zakonne*⟩.

miłościwy **1.** *kult.* **m-e** lato ⟨*rok jubileuszowy*⟩. **2.** *daw.* **m.** panie, królu ⟨*sposób tytułowania panujących*⟩.

miłość **1.** Czuła, dozgonna, głęboka, gorąca, obopólna, szczera, serdeczna, ślepa, wielka, wzajemna **m.** ⟨*uczucie*⟩. **m.** interesowna, obłudna; **m.** zmysłowa. **2.** **m.** macierzyńska, ojcowska, synowska. **3.** Pierwsza (jego, jej) **m.**: a) ⟨*pierwsze uczucie*⟩; b) ⟨*osoba ukochana*⟩. **4.** **m.** platoniczna ⟨*miłość pozbawiona pierwiastków zmysłowych*⟩. **5.** **m.** własna ⟨*przywiązanie do własnej osoby; cenienie swojej wartości, ambicja*⟩: **m.** własna wygórowana, podrażniona, obrażona. Czyjąś **m.** własną pogłaskać, połechtać, zadrasnąć, ubóść, obrazić. **6.** Wolna **m.** ⟨*pożycie kobiety z mężczyzną nie zalegalizowane jako związek małżeński*⟩. **7.** Jego, wasza **m.** ⟨*zwrot tytularny używany w dawnej Polsce początkowo w stosunku*

do króla i magnatów, później powszechnie używany wśród szlachty⟩. **8.** **m.** czego ⟨*umiłowanie*⟩: **m.** literatury, poezji itp. **m.** ojczyzny. **9.** **m.** bliźniego ⟨*życzliwość serdeczna*⟩. **10.** **m.** do kogo, do czego: **m.** do żony, do dzieci; **m.** do ojczyzny. **11.** **m.** dla kogo [nie: dla czego]: Czy obok silnej i trwałej miłości dla jakiejś kobiety nie miałeś przelotnych miłostek? *Święt. A. SPP.* **12.** Na **m.** Boga a. na **m.** boską! ⟨*zwrot wykrzyknikowy, rodzaj zaklęcia*⟩. **13.** Z miłości, przez **m.**: Wyjść za mąż z miłości. **14.** Darzyć kogo miłością. **15.** Coś (przymioty czyje, postępowanie) jedna komu **m.** **16.** *książk.* Pałać, zapałać, płonąć, zapłonąć, rozgorzeć do kogo a. ku komu miłością. **17** *przestarz.* Powziąć do kogo **m.** **18.** Pozyskać, zaskarbić sobie czyją **m.** **19.** Wyznać komu **m.** **20.** Wzbudzić, wzniecić w kim **m.** **21.** *posp.* Zebrało się komu na **m.** ⟨*poczuł popęd płciowy*⟩. **22.** *książk.* Żywić **m.** do kogo, do czego a. dla kogo. **23.** **m.** budzi się, odzywa się (w czyim sercu), wywiązuje się z czego.
przysł. **24.** Stara miłość nie rdzewieje.

miły **1.** **m.** nastrój, uśmiech; **m-e** ciepło; **m-e** słówka, wspomnienia ⟨*przyjemny(-e)*⟩. **2.** **m.** komu, czemu a. dla kogo: Miła sercu odmiana. *Bartk. SPP.* **3.** (Osoba) miłej powierzchowności ⟨*wyglądająca miło*⟩. **4.** Do miłego zobaczenia (się) ⟨*zwrot grzecznościowy przy pożegnaniu*⟩. **5.** Dla miłego spokoju. **6.** **m.** Boże, na **m.** Bóg ⟨*zwroty wykrzyknikowe, rodzaje zaklęcia*⟩. **7.** Jeżeli komu życie, głowa itp. **m-e** ⟨*jeżeli ktoś pragnie uniknąć śmierci*⟩: Milcz, jeżeli ci życie miłe! Miarkujcie słowa i ruchy swoje, jeżeli wam czerep miły. *Wędr. 12, 1901.* Każdemu życie **m-e** ⟨*każdy chce, chciałby żyć*⟩.

mimo **1.** **m.** czego a. **m.** że... ⟨*pomimo*⟩: Nie przyszedł **m.** zaprosin (**m.** że był zaproszony). **2.** **m.** woli ⟨*bezwiednie, odruchowo*⟩: Robić co, ulegać czemu **m.** woli. **3.** **m.** wszystko ⟨*wbrew wszelkim okolicznościom przeciwnym; wbrew temu, czego można oczekiwać*⟩: Już trzeci miesiąc leży z raną ciężką w nodze, cierpiąc niesłychane bóle [...] Mimo wszystko na duchu nie upada, wesołości wewnętrznej nie traci. *Gomul. Wspom. 176.* **4.** *przestarz.* **m.** czyjej wiedzy ⟨*bez czyjej wiedzy*⟩: Mimo mojej wiedzy nikt tutaj żadnych nie wydaje dekretów. *Kaczk. Olbracht. II, 204.* **5.** Puszczać, puścić co **m.** siebie, *rzad. daw.* **m.** się ⟨*nie reagować na co, nie przejmować się czym*⟩: Mimo siebie puszczam obelgi. *Rzew. H. Zamek 304.* **6.** Puścić, puszczać co **m.** uszu, *rzad.* **m.** ucha, *daw.* **m.** uszy ⟨*świadomie nie zwrócić uwagi na czyje słowa, nie chcieć o czym słyszeć*⟩: Kiedy kto raz dochrapie się pomnika, wówczas może stu prawdomówców wywlekać na jaw najjaskrawsze prawdy: naród puszcza je mimo uszu. *Boy Flirt VI, 198.*

mimowolny **1.** **m.** okrzyk, ruch, uśmiech; **m-e** łzy. **2.** **m-a** obraza ⟨nieumyślna⟩. **3.** *anat.* Układ nerwowy **m.** **4.** *psych.* Uwaga **m-a** ⟨*samorzutna*⟩.

I mina ⟨*wyraz twarzy*⟩ **1.** Apatyczna, bezczelna, bohaterska, buńczuczna, butna, gapiowata, głupawa, groźna, grobowa, marsowa (marsowata), markotna, naburmuszona, nasrożona, niewyraźna, obojętna, oficjalna, pogardliwa, posępna, poważna, rezolutna, rzadka, skonfundowana, skruszona, skwaszona, skupiona, smutna, surowa, tajemnicza, tęga, uroczysta, urzędowa, wesoła, wyniosła, zadąsana, zadowolona, zafrasowana, zakłopotana, zawadiacka, zuchowata, zuchwała **m.** **2.** **m.** jak z komina ⟨*wyraz twarzy głupkowaty, nic nie mówiący*⟩. **3.** **m.** kogo: **m.** niewiniątka, obrażonej królewny itp. Słuchać czego z miną człowieka znudzonego. **4.** Mieć minę jaką (lub kogo, czego) ⟨*wyglądać jak osoba przeżywająca co; przejawiać na zewnątrz jakie uczucia*⟩: Franka miała taką minę zadumaną, że Kwiryna zapytała: czy ty śpisz, czy co? *Goj. Dziew. I, 133.* **5.** Mieć minę kretyna ⟨*wyglądać na kretyna*⟩. **6.** Nie (s)tracić miny ⟨*zachowywać pozorną pewność siebie*⟩. **7.** Przybrać jaką (groźną, poważną, skruszoną, słodką itp.) minę ⟨*nadać twarzy wyraz groźny, poważny itp.*⟩. **8.** Robić, stroić **m-y**: a) ⟨*zachowywać się kapryśnie, okazywać niezadowolenie*⟩: Już się to potem całymi tygodniami boczy, miny stroi, nie gada, odyma. *Konopn. Now. III, 120*; b) ⟨*przybierać różnorodny wyraz twarzy*⟩: Stroić **m-y** przed lustrem. **9.** Robić dobrą minę (do złej gry) ⟨*udawać zadowolenie, dobre samopoczucie*⟩: Trzeba było robić dobre miny i podśmiewać się z siebie, gdy się płakać chciało. *Rudn. L. Stare I, 143.* **10.** Robić, zrobić głupią minę ⟨*udawać zaskoczonego; wyrażać miną zdziwienie*⟩. **11.** Rozbrajać kogo miną. **12.** Stroić **m-y** do kogo ⟨*umizgać się do kogo*⟩. **13.** **m.** komu przeciągnęła się, zrzedła ⟨*ktoś poczuł się niepewnie, stracił pewność siebie*⟩: Zaraz im się miny przeciągną, jak ja do nich zejdę — zamruczał. *Żukr. Dni 19.*

II mina *wojsk.* ⟨*rodzaj pocisku*⟩ **1.** **m.** akustyczna, głębinowa, magnetyczna, morska, pływająca, przeciwczołgowa, stała, zaporowa. **2.** Natknąć się na minę. **3.** Oczyszczać z min. **4.** Podsadzać, podkładać, zakładać minę (**m-y**).

minąć p. **mijać**

minąć się p. **mijać się**

mineralny **1.** Złoża, barwniki, nawozy, osady, płody, przymieszki, sole, surowce, ziarna, związki, żyły **m-e**. **2.** Kąpiele **m-e** ⟨*kąpiele w wodach zawierających sole mineralne*⟩. **3.** Kąpiele, łazienki **m-e** ⟨*zakład przeznaczony do kąpieli w wodach o własnościach leczniczych*⟩. **4.** Kwasy **m-e** ⟨*nieorganiczne*⟩. **5.** Oleje **m-e** ⟨*kopalne lub otrzymywane przez suchą destylację*⟩. **6.** Wody **m-e** ⟨*naturalne lecznicze, zawierające sole mineralne*⟩.

miniatura W miniaturze ⟨*w dużym zmniejszeniu, w małym wymiarze*⟩: Układ słoneczny w miniaturze. Krokodyl w miniaturze (o jaszczurce). Przedstawić, uzmysłowić sobie co w miniaturze.

minimum **1.** **m.** egzystencji ⟨*środki niezbędne do najskromniejszego utrzymania*⟩; **m.** konieczne do czego: To jest minimum konieczne do wyżycia człowieka. *SL.* **2.** Do **m.** ⟨*do najmnieszej niezbędnej ilości, wielkości*⟩: Ograniczyć potrzeby do **m.** Sprowadzić wymagania do **m.**

minister **1.** **m.** finansów (*daw.* skarbu), oświaty, szkolnictwa wyższego, spraw zagranicznych, przemysłu ciężkiego, spraw wewnętrznych itp. **2.** **m.** pełnomocny, **m.** rezydent ⟨*przedstawiciel dyplomatyczny przy obcym rządzie, niższy rangą od ambasadora*⟩. **3.** **m.** resortowy. **4.** **m.** bez teki, bez portfelu ⟨*nie zarządzający żadnym resortem, spełniający róż-*

ne funkcje doradcze⟩. **5.** Prezes Rady Ministrów, *przestarz.* pierwszy **m.** ⟨*premier*⟩. **6.** Rada ministrów ⟨*naczelny organ wykonawczej władzy państwowej, składający się z premiera, wicepremierów i ministrów*⟩. **7.** Mianować, odwołać, powoł(yw)ać ministra.

ministerialny **1.** Fotel **m.**, teka **m-a** ⟨*stanowisko, urząd ministra*⟩. **2.** Gabinet, gmach, sekretarz, urząd, urzędnik **m.** **3.** Kancelaria, posada, ranga **m-a.** **4.** **m-a** mina ⟨*urzędowa; dostojna*⟩: Przybierać ministerialną minę. **5.** *żart.* Podpis **m.** ⟨*z zakrętasami, nieczytelny*⟩. **6.** Posiedzenie, rozporządzenie **m-e.**

ministerski Sznycel **m.**

minorowy *przen.* Nastrój **m.** ⟨*smutny, smętny, płaczliwy, rzewny*⟩.

minowy Pole **m-e**, zagroda **m-a** ⟨*zapora z min w morzu lub na lądzie*⟩.

minus **1.** Plus **m.** (±) ⟨*mniej więcej, około, w przybliżeniu*⟩. **2.** Plusy i minusy czego ⟨*zalety i wady, dobre i złe strony*⟩. **3.** Dwójka, trójka itp. z minusem ⟨*mniej niż dwójka, trójka itp.*⟩. **4.** Mieć **m-y** mieć ten **m.**, że... ⟨*wadę, słabą stronę*⟩: Klejonki mają ten tylko minus, że po złamaniu naprawa ich jest bardzo trudna. *Bielcz. Narc. 11.* **5.** Uznać, zaliczyć, zapisać co komu, zapisać się na **m.** (nie zapisać się ani na plus, ani na **m.**) ⟨*poczytywać za ujemną stronę, za brak, za wadę; nie wyróżniać się niczym*⟩: Nie zapisał się niczym wydatnym, ani na plus, ani na minus. *Ower. Ramp. 407.*

minuta **1.** **m.** gwiazdowa ⟨*sześćdziesiąta część godziny gwiazdowej*⟩. **2.** **m.** milczenia: Uczcić pamięć zmarłego minutą milczenia. **3.** Co **m.** ⟨*w odstępach minutowych*⟩: Co **m.** odchodzi pociąg. **4.** Co do minuty ⟨*bardzo punktualnie, z dużą dokładnością*⟩: Pociąg przyszedł punktualnie co do minuty. **5.** Lada **m.**, lada minutę ⟨*w najbliższym terminie, lada chwila, za chwilę, wkrótce, niebawem*⟩: Nadejdzie lada **m.** **6.** Na minutę ⟨*na chwilę*⟩: Prosić kogo na minutę rozmowy. Wpaść gdzie na minutę. **7.** Za minutę ⟨*po upływie minuty; za chwilę*⟩: Wracam za minutę. **8.** Z minuty na minutę, z każdą minutą ⟨*bez przerwy, ciągle, w miarę upływania minut*⟩: Niebezpieczeństwo wzrastało z minuty na minutę. Z każdą minutą czuł się gorzej. **9.** Pokazywać **m-y** (o zegarze, wskazówce zegarowej). **10.** **m-y** mijają, upływają.

minutowy Wskazówka **m-a** ⟨*wskazująca minuty*⟩.

miodny *książk.* **1.** **m.** dzban ⟨*pełen miodu*⟩. **2.** **m.** zapach ⟨*miodowy*⟩. **3.** *przestarz.* **m.** miesiąc ⟨*miesiąc miodowy*⟩.

miodowy **1.** *hist.* Danina **m-a** ⟨*składana w miodzie*⟩. **2.** *przen.* **m.** głos, **m-e** spojrzenie, usta ⟨*słodkie, przyjemne, rozkoszne*⟩. **3.** Opieńka **m-a** ⟨*grzyb pasożytniczy, występujący na drzewach*⟩. **4.** *bot.* Rosa **m-a** ⟨*wydzielina niektórych owadów, występująca na liściach roślin*⟩. **5.** Zapach **m.** ⟨*jak miodu*⟩.

miot **1.** *łow.* Ostatni **m.** ⟨*wspólna biesiada myśliwych po polowaniu*⟩. **2.** *żegl.* **m.** żeglowny ⟨*nurt, przebieg, farwater*⟩.

miotacz **1.** *sport.* **m.** dyskiem a. dysku, kulą a. kuli, **m.** młotem, oszczepem ⟨*sportowiec rzucający dyskiem, kulą itp.*⟩ **2.** *wojsk.* **m.** min, ognia ⟨*rodzaj broni*⟩.

miotać *podn. książk.* **1.** **m.** co ⟨*ciskać*⟩: **m.** naręcze kwiatów, kamienie, strzały. **2.** *przen.* **m.** przekleństwa ⟨*wypowiadać gwałtownie*⟩. **3.** **m.** czym ⟨*rzucać, ciskać*⟩: **m.** kamieniami. **4.** *przen.* **m.** groźne spojrzenia. **5.** **m.** statkiem (o burzy, fali) ⟨*silnie kołysać*⟩. **6.** Uczucia gwałtowne (np. strach, zazdrość, rozpacz, itp.) miotają kim.

miotać się ⟨*rzucać się*⟩ **1.** **m. się** w gorączce, w konwulsjach. **2.** **m. się** na czym, po czym, w czym: **m. się** na fali (o łodzi); po pokoju (o człowieku), w sieci (o rybie; *przen.* o człowieku).

miotła **1.** Zamiatać miotłą. **2.** *przen.* Wymieść żelazną miotłą. **3.** *przen.* Nowa **m.** ⟨*nowy kierownik, wprowadzający zmiany personalne*⟩.

miód ⊙ ⟨*produkt wytwarzany przez pszczoły*⟩ **1.** Słodki jak **m.** **2.** **m.** lipcowy ⟨*zbierany w lipcu, lipiec*⟩. **3.** **m.** spadziowy ⟨*ze spadzi, to jest z wydzieliny mszyc lub drzew iglastych*⟩. **4.** **m.** sztuczny ⟨*otrzymywany z cukru z dodaniem substancji zapachowych*⟩. **5.** Plaster miodu. **6.** *pot.* Cud, **m.** (ultramaryna) ⟨*o kimś lub o czymś nadzwyczajnym*⟩: Dziewczyna cud, miód, ultramaryna! *New. Archip. 287.* **7.** Mieć **m.** (**m-y**) w ustach ⟨*mówić pochlebstwa, rzeczy przyjemne; być przesadnie, nieszczerze uprzejmym*⟩: Knując zagładę, ma on [krzyżak] zawsze miód w ustach. *Szajn. Jadw. IV, 13.* **8.** lecieć, lgnąć do kogo, do czego jak muchy do miodu: Kobiety ci do niego lgną jak muchy do miodu. *Przyb. Upiory II, 93.* **9.** Podbierać (pszczołom) **m.** **10.** Smarować języki miodem ⟨*powodować, że ktoś wyraża się uprzejmie, mówi przyjemne rzeczy*⟩. **11.** Zbierać **m.** z kwiatów (o pszczołach).

● ⟨*napój alkoholowy*⟩ **12.** Stary **m.** **13.** Pić **m.** **14.** **m.** uderza do głowy, idzie w nogi. **15.** Sycić, wysycać **m.**

przysł. **16.** Wielkie to mozoły, nim miód zniosą pszczoły. **17.** Nie miodem życie poi ⟨*przynosi wiele przykrości, nie układa się łatwo*⟩. **18.** Trocha miodu zarumieni, wiele miodu mowę zmieni.

mir ⟨*uznanie, poważanie, szacunek ogółu*⟩ **1.** Ogromny, wielki, zasłużony **m.** **2.** Cieszyć się (zasłużonym) mirem (u ludu). **3.** Coś jedna komu **m.**: Celowała w umiejętności recytowania przeróżnych wierszy, co jednało jej ogromny mir. *Morc. SPP.* **4.** Mieć **m.** u kogo, gdzie ⟨*być szanowanym, poważanym, słuchanym*⟩: Kobieta ze zdaniem, wiedząca, jak i co komu powiedzieć, poradzić, miała mir wielki u ludzi. *Dygas. Marg. 161.* **5.** Używać, zażywać gdzie a. wśród kogo (ogromnego) miru.

misja **1.** **m.** polityczna, poufna, sekretna ⟨*specjalne polecenie; specjalne zadanie do wypełnienia*⟩. **2.** **m.** dyplomatyczna ⟨*przedstawicielstwo dyplomatyczne w obcym państwie mające do spełnienia jakieś ważne zadania, zwykle o charakterze politycznym*⟩. **3.** **m.** handlowa, wojskowa ⟨*delegacja wysłana do innego kraju w jakimś specjalnym celu*⟩. **4.** Jechać w misji. **5.** Otrzymać misję. **6.** Pełnić, przyjąć, sprawować misję. **7.** Podjąć się misji. **8.** Poruczyć, zlecić misję. **9.** Przeznaczyć do misji. **10.** Spełnić misję (dziejową). **11.** Udać się z misją. **12.** Wyprawić z misją. Wysłać misję (np. handlową). **13.** Wywiązać się z (powierzonej) misji.

miska **1. m.** blaszana, gliniana, kamienna, porcelanowa ⟨*naczynie*⟩. **2. m.** do mycia (się). **3. m.** czego ⟨*zawartość miski*⟩: **m.** kartofli, klusek, zupy itp. **4. m.** klozetowa ⟨*zbiornik hydrauliczny będący częścią urządzenia klozetowego*⟩. **5.** *techn.* **m.** olejowa ⟨*naczynie z olejem smarowym, przymocowane do korpusu cylindra lub silnika*⟩. **6.** *przen.* Pełna **m.** ⟨*dostatek, dobrobyt*⟩. **7.** Odejść, odpędzić kogo od miski; zasiąść do miski ⟨*od jedzenia; do jedzenia*⟩. **8.** Oddać, sprzedać co za miskę soczewicy ⟨*wyzbyć się praw swoich lekkomyślnie, łatwo z czego zrezygnować, niewiele w zamian zyskując*⟩: Zygmunt dziedzictwo jagiellońskie sprzedał za miskę soczewicy. *Bobrz. Dzieje II, 28.* **9.** *przestarz.* Wziąć się (do łyżki i) do miski ⟨*zacząć jeść*⟩: Po powitaniach, zapytaniach i odpowiedziach [...] wzięliśmy się, jak starzy powiadali, do łyżki i miski. *Groza Moz. 27.*

mistrz **1. m.** cechowy, murarski; **m.** sztuki drukarskiej itp. ⟨*rzemieślnik o wysokich kwalifikacjach, starszy cechu; majster*⟩. **2. m.** olimpijski, **m.** Polski, Europy, świata (w jakiejś dziedzinie sportu) ⟨*zdobywca pierwszego miejsca w jakiejś konkurencji*⟩. **3.** *przestarz.* **m.** obrzędu, **m.** dworu, domu królewskiego ⟨*osoba kierująca przebiegiem jakiejś uroczystości, dbająca o przestrzeganie ceremoniału*⟩. **4. m.** intrygi; słowa, prozy; strategii itp. ⟨*człowiek celujący, nie dościgniony w jakiejś dziedzinie*⟩. **5. m.** w czym: **m.** w gastronomii, w pomysłach, zabawach itp. **6. m.** nauk wyzwolonych ⟨*stopień naukowy w Polsce średniowiecznej; nauczyciel mający ten stopień*⟩. **7. m.** zakonu ⟨*naczelnik, przełożony zakonu*⟩. **8.** Wielki **m.** ⟨*najwyższy przełożony zakonu rycerskiego*⟩: Wielki **m.** krzyżacki, wielki **m.** zakonu maltańskiego. **9. m.** nad mistrze a. nad mistrzami ⟨*o człowieku najdoskonalszym w jakiejś umiejętności*⟩: **m.** nad mistrze w sztuce kulinarnej. - Poznali mistrza nad mistrzami. *Sienk. SPP.* **10.** *żart.* **m.** od czego: **m.** od pocięgla; **m.** od spełniania kielichów. **11.** Dorównać swemu mistrzowi ⟨*człowiekowi, którego obiera się sobie za wzór; swemu nauczycielowi*⟩. Przejść, prześcignąć swego mistrza.

mistrzostwo **1.** Dojść do mistrzostwa w czym (np. w grze na fortepianie). **2.** Wykonać co z mistrzostwem. **3. m.** świata ⟨*tytuł mistrza w danej konkurencji*⟩: Zdobyć mistrzostwo świata w tenisie (w grze pojedynczej). **4. m-a** świata ⟨*zawody o tytuł mistrza świata*⟩: Międzynarodowe mistrzostwa świata FIS w Zakopanem.

mistrzowski **1. m-a** biegłość (w czym). **2.** Egzamin **m.** ⟨*na mistrza; egzamin dyplomowy (rzemieślnika)*⟩. **3. m-a** gra (aktora); **m.** przekład (utworu). **4.** Tytuł **m.** ⟨*tytuł mistrza (w sporcie)*⟩. **5.** Po mistrzowsku ⟨*w sposób właściwy mistrzowi, godny mistrza; doskonale*⟩: Grać po mistrzowsku. Przeprowadzić jakiś plan po mistrzowsku.

mit **1. m-y** greckie, dionizyjskie, kosmogoniczne; **m-y** słowiańskie ⟨*opowieść bajeczna o bogach, legendarnych bohaterach*⟩. **2. m.** o czym ⟨*legenda, bajka o czym*⟩: **m.** o czyjej potędze, pracowitości. **3.** Tworzyć, rozwijać **m.** o czym. **4. m.** powstaje, narasta, tworzy się.

mlecz *anat.* **m.** kręgowy a. pacierzowy ⟨*rdzeń*⟩.

mleczarski Przemysł, zakład **m.** Spółdzielnia **m-a.**

mleczko **1. m.** kosmetyczne ⟨*płyn kosmetyczny do pielęgnowania twarzy*⟩. **2. m.** pszczele ⟨*wydzielina gruczołów ślinowych pszczoły, lansowana jako lek „odmładzający"*⟩. **3.** *przestarz.* To kaszka z mleczkiem ⟨*to bagatela*⟩.

mleczny **1. m-a** białość, jasność; **m-e** światło ⟨*podobna(-e) kolorem do mleka*⟩: **m-a** białość włosów. **2.** Bydło **m-e,** rasa **m-a** ⟨*hodowane dla produkcji mleka*⟩. **3.** Cukier **m.** ⟨*mlekowy*⟩. **4. m-a** czekolada, margaryna. **5.** Kuracja **m-a** ⟨*polegająca na spożywaniu potraw jedynie z mleka*⟩. **6.** Dojrzałość **m-a** ⟨*przejściowy stan dojrzałości ziarna, którego zawartość jest jeszcze płynna*⟩. **7.** Drzewa **m-e** ⟨*podzwrotnikowe drzewa z rodziny morwowatych, zawierające słodki, białawy sok, używany jako mleko przez krajowców*⟩. **8.** *daw.* **m-e** dzieci ⟨*niedorosłe (mające mleko pod nosem)*⟩. **9.** Fermentacja **m-a** ⟨*mlekowa*⟩. **10.** Gospodarstwo **m-e** ⟨*prowadzące hodowlę krów oraz wytwarzające przetwory z mleka*⟩. **11.** Herbata, kawa **m-a** ⟨*z mlekiem*⟩. **12.** Kamienie **m-e** ⟨*schorzenie wymienia u bydła*⟩. **13. m.** klosz, **m-a** szyba, żarówka ⟨*z mlecznego szkła*⟩. **14.** Produkty **m-e** ⟨*wyrabiane z mleka*⟩. **15.** Przemysł **m.** ⟨*zajmujący się produkcją przetworów z mleka*⟩. **16.** Samica **m-a** ⟨*mająca mleko po wydaniu potomstwa*⟩. **17.** Szkło **m-e** ⟨*białe, nieprzezroczyste*⟩. **18. m-e** zęby, uzębienie ⟨*pierwsze zęby u dzieci i młodych ssaków*⟩. **19.** Zupa **m-a** ⟨*na mleku*⟩.

mleć **1. m.** co — w czym: **m.** kawę (w młynku), zboże (w młynie). **2. m.** co — czym lub na czym: **m.** żyto żarnami lub na żarnach. **3. m.** co — na co: **m.** jęczmień na krupy. **4. m.** co a. czym w gębie, **m.** co w zębach ⟨*obracać czym, gryźć co w ustach, żuć*⟩: **m.** językiem w gębie; **m.** w zębach cygaro, niedopałek papierosa. **5.** *pot. rub.* **m.** językiem, ozorem, pyskiem; **m.** w kółko ⟨*mówić szybko, dużo, bez zastanowienia, mówić byle co; paplać, trajkotać, pytlować, plotkować*⟩. **6. m.** w ustach, w zębach, przez zęby słowa, przekleństwa itp. ⟨*powtarzać cicho, niewyraźnie, z pasją, powstrzymując się od gniewu, przekleństwa, słowa tłumionej złości, nienawiści, oburzenia*⟩. **7.** Na kim się mełło, na tobie, na was itp. się skrupi: A głupi wy! na kim się mełło, na was skrupi. *Mick. Tad. 207.*

mleko **1.** *chem. techn.* **m.** cementowe, drożdżowe, lakmusowe, wapienne, żywiczne itp. ⟨*biała, mętna ciecz z zawiesinami cząstek stałych cementu, drożdży itp. w wodzie*⟩. **2. m.** kokosowe, migdałowe ⟨*sok owoców tych roślin*⟩. **3. m.** kozie, krowie, owcze itp. **4. m.** kwaśne, skwaśniałe; **m.** zsiadłe; **m.** słodkie. **5.** Pełne **m.**, **m.** pełnotłuste ⟨*nie zbierane*⟩. **6.** Ptasie **m.** ⟨*o czymś wymyślnym, wyszukanym*⟩: Nie głaskało mnie życie po głowie, nie pijałem ptasiego mleka — no i dobrze, no i na zdrowie: tak wyrasta się na człowieka. *Bron. W. Krzyk 18.* **7.** *pot.* **m.** prosto od krowy ⟨*świeże, nie zbierane*⟩. **8. m.** siarczane a. siarkowe ⟨*odmiana siarki w postaci białego proszku*⟩. **9. m.** skondensowane, sterylizowane, sproszkowane a. w proszku, **m.** pasteryzowane. **10. m.** zbierane ⟨*z którego zebrano śmietankę*⟩. **11.** Kluski na mleku. **12.** Kraj, kraina, ziemia itp.

mlekiem i miodem płynąca, *rzad.* płynie miodem i mlekiem ⟨*obfitująca (obfituje) we wszelkie bogactwa, gdzie ludzie żyją w dostatkach, w dobrobycie*⟩: Niegdyś przed dawnymi laty ziemie te miodem płynęły i mlekiem. *Reym. Now. III, 222.* **13.** Brak, brakuje, *daw.* nie dostaje komu tylko (chyba) ptasiego mleka ⟨*ktoś żyje w dobrobycie, może mieć wszystko, czego zapragnie*⟩: Mogło się ludziom wydawać, że brakuje mu tylko ptasiego mleka. *Brosz. Opow. 116.* **14.** Mieć **m.** pod nosem ⟨*być niedojrzałym, niedorosłym, zbyt młodym*⟩: Mleko jeszcze macie pod nosem, a żarty ze starszych robicie. *Brand. M. Pocz. 246.* **15.** Wyssać co z mlekiem (matki) ⟨*odziedziczyć cechy po matce, mieć co wpojone od urodzenia, od dzieciństwa*⟩: Tak płynnie rozprawiał po łacinie, jakby tę mowę z mlekiem wyssał. *Rzew. H. Zamek 302.*

młodociany 1. m. robotnik, **m-a** robotnica ⟨*w wieku od 15 do 18 lat*⟩. **2. m-e** lata, **m.** wiek ⟨*okres, kiedy się ma kilkanaście lat*⟩.

młodość 1. Pierwsza **m.** ⟨*lata młodzieńcze*⟩: Świeżość pierwszej młodości. **2.** Nie pierwszej młodości ⟨*nie bardzo młody, ale jeszcze niestary, podstarzały*⟩: Mężczyzna, kobieta nie pierwszej młodości. *przen. żart.* Miał na sobie jakąś nie pierwszej już młodości kapotę. *Łoz. Wal. Dwór 50.* **3.** Wieczna **m.** ⟨*zachowanie młodego wyglądu, młodzieńczej żywości, energii itp. do końca życia*⟩: Młodzieńczej wiary — świat już nie wyznaje; nikt się nie zwraca do tej karmicielki, co sercom ludzkim wieczną młodość daje. *Asnyk Poezje I, 10.* **4.** Blask, wdzięk, urok itp. młodości. **5.** Od młodości ⟨*od okresu młodzieńczego; od czasu, kiedy się było młodym*⟩: On przejawia to upodobanie już od młodości [nie: z młodości]. *SPP.* **6.** W kwiecie, w rozkwicie młodości ⟨*w młodym wieku, w pełni sił*⟩: Zginąć, umrzeć w kwiecie młodości. Miała lat 18, była w rozkwicie młodości. **7.** W młodości *daw.* za młodości ⟨*w okresie, kiedy było się młodym; za młodu*⟩: W młodości wiele podróżował. Drzewa rosną w (pierwszej) młodości szybko. **8.** Zachować **m.** ⟨*młodzieńczość, właściwości, przymioty wieku młodzieńczego*⟩: Potrafiła zachować długo młodość. **9.** Zmarnować **m.** **10. m.** musi się wyszumieć. **11.** Przeżywać (swoją) drugą **m.** ⟨*czuć się, zachowywać się w podeszłym wieku jak młodzieniec*⟩.

młody 1. m. chłopiec; **m.** mężczyzna ⟨*młodzieniec, zwykle nieżonaty*⟩. **2. m.** a. młodszy (w połączeniu z nazwiskiem) ⟨*syn w odróżnieniu od ojca*⟩: Młody (młodszy) Kowalski. **3.** *daw.* **m-a** brać ⟨*uboższa szlachta, szlachta szaraczkowa*⟩. **4. m-a** kadra, **m-e** siły, talenty ⟨*młodzież zaczynająca swoją działalność w jakimś zawodzie*⟩. **5. m-e** kartofle (ziemniaki); **m-a** cebula ⟨*zebrane w stadium wczesnego rozwoju*⟩. **6.** Młodsze klasy (w szkole) ⟨*niższe*⟩. **7. m.** kraj, **m-e** państwo ⟨*stosunkowo niedawno istniejący(-e)*⟩. **8. m.** wiek ⟨*młodość*⟩: W tak młodym wieku masz pan już tak stare dziwactwa. *Święt. A. Obraz. II, 48.* **9. m.** las ⟨*niedawno wyrosły*⟩. **10.** Młodsza linia, gałąź rodu ⟨*potomkowie pochodzący od drugiego z kolei syna*⟩. **11. m-e** masło ⟨*świeże*⟩. **12. m-a** mężatka, **m.** małżonek (mąż) ⟨*kobieta, mężczyzna wkrótce po ślubie*⟩. **13.** Pan **m.**, panna **m-a**, *rzad.* pani **m-a** ⟨*mężczyzna, kobieta w dniu swego ślubu*⟩. Państwo młodzi ⟨*narzeczeni w dniu swego ślubu; nowożeńcy*⟩. **14. m-a** para ⟨*młodzieniec i dziewczyna; narzeczeni; nowożeńcy*⟩. **15. m-e** piwo, wino ⟨*świeżo zrobione, słabe*⟩. **16. m-e** pokolenie (u ludzi i zwierząt) ⟨*ostatnie pokolenie, młodzież, młode potomstwo*⟩. **17. M-a** Polska: a) ⟨*okres w literaturze i sztuce polskiej (koniec XIX i początek XX wieku)*; *pisarze tego okresu*⟩; b) ⟨*tajny związek niepodległościowy powstały w 1834 r. wśród Polaków na emigracji*⟩. **18. m.** rocznik ⟨*poborowi z bieżącego roku*⟩. **19.** Młodszy strzelec itp.; młodszy rangą, stopniem ⟨*pełniący niższą funkcję; zajmujący niższe stanowisko*⟩. **20.** Wiecznie **m.** ⟨*zachowujący świeżość, zawsze aktualny, niezniszczalny, nie starzejący się*⟩: Temat wiecznie **m.** Odczuwać co sercem wiecznie młodym. **21. m.** wygląd. **22.** Od młodego ⟨*od młodości, od najwcześniejszych lat*⟩. **23.** Za młodu, *daw.* z młodu ⟨*w okresie młodości*⟩: Dzięcioł schwytany za młodu, oswaja się łatwo. *Dyak. Las 66.* **24.** *pot.* Coś jest dla kogo za **m-e** ⟨*o stroju: nieodpowiednie ze względu na wiek*⟩: Ta suknia jest dla ciebie za **m-a.** Ten kolor jest dla ciebie za **m-y.**

przysł. **25.** Czym skorupka za młodu nasiąknie, tym na starość trąci.

młodzieniec Złoty **m.** ⟨*młody człowiek, najczęściej ze sfer arystokratycznych lub plutokratycznych, hulaka i utracjusz*⟩.

młodzieńczy 1. m. krok, **m-e** ruchy ⟨*właściwe młodzieńcowi, energiczne, żwawe*⟩. **2.** Lata **m-e**, wiek **m.** ⟨*okres od 17 do 20 lat*⟩. **3. m-e** utwory ⟨*pierwsze, pisane w wieku młodzieńczym*⟩. **4. m.** zapał. **5.** *rzad.* Po młodzieńczemu ⟨*w sposób właściwy ludziom młodym*⟩: Śnić, marzyć o czym po młodzieńczemu.

młodzież 1. m. akademicka, studencka, szkolna, uniwersytecka ⟨*młodzi ludzie uczący się w szkołach lub studiujący na wyższych uczelniach*⟩. **2. m.** leśna ⟨*młode drzewka*⟩. **3.** Złota **m.** ⟨*grono młodzieży hulaszczej najczęściej ze sfer arystokratycznych lub plutokratycznych*⟩.

młodzieżowy 1. Brygada **m-a** ⟨*składająca się z młodzieży*⟩. **2.** Koło **m-e.** **3.** Obóz **m.** ⟨*grupujący młodzież*⟩. **4.** Organizacja **m-a** ⟨*skupiająca młodzież*⟩. **5.** Pisarz **m.** ⟨*piszący dla młodzieży*⟩. **6.** Pismo **m-e**, powieść **m-a** ⟨*przeznaczone dla młodzieży*⟩.

młodzik *sport.* Mistrzostwa (dla) młodzików ⟨*mistrzostwa (dla) młodzieży w wieku 13—17 lat; dla juniorów*⟩.

młot 1. m. elektryczny, hydrauliczny, mechaniczny, pneumatyczny a. powietrzny, parowy, sprężynowy ⟨*narzędzie do kucia*⟩. **2.** *zool.* Ryba-**m.** ⟨*gatunek rekina o głowie przypominającej kształtem młot*⟩. **3.** *sport.* Rzut młotem ⟨*przyrządem do rzucania, składającym się z metalowej kuli, drucianej linki i uchwytu*⟩. **4.** Bić, walić, kuć młotem. **5.** Krew, serce, tętno bije, wali młotem, jak **m.** ⟨*bije mocno, gwałtownie, pulsuje szybko*⟩: W skroniach mi krew młotem bije. *Żer. Grzech 7.*

młotek 1. m. żelazny (stalowy), drewniany. **2.** Iść, pójść pod **m.** (licytacyjny), *daw.* sprzedawać z młotka ⟨*być wystawionym na licytację, sprzedawać co na licytacji*⟩: Wśród dzieł sztuki, idących pod młotek licytacyjny, znajdował się oryginał Rafaela. *Prz. Artyst. 1, 1954, s. 33.*

młócić **1.** **m.** rzepak, zboże itp. **2.** **m.** cepami; **m.** mechanicznie ⟨*za pomocą młockarni*⟩. **3.** *żart.* **m.** obiad, kolację; kartofle, kluski itp. ⟨*jeść szybko i dużo, z apetytem*⟩. **4.** **m.** sieczkę a. słomę ⟨*powtarzać ciągle to samo, wracać ciągle do tego samego tematu*⟩: Wolą ciągle młócić omłóconą słomę frazesów, zrodzonych przed dwudziestu jeszcze laty. *Matusz. I. Swoi 53.* **5.** *przestarz.* We dwoje **m.** ⟨*być dwulicowym*⟩. *por.* Na dwóch ramionach płaszcz nosić, na dwóch stołkach siedzieć.

młódź *książk.* **m.** obojej płci ⟨*młodzież, dziewczęta i chłopcy*⟩: Trafiłem tam na piknik, który młódź obojej płci wyprawiała sobie, nie pamiętam już z jakiej okazji. *Sienk. Uzup. II, 84.*

młyn **1.** **m.** parowy, wodny. **2.** *techn.* **m.** krzyżowy, prętowy, walcowy; **m.** papierniczy, prochowy itp. ⟨*maszyna, urządzenie wyposażone w walce do miażdżenia, rozcierania surowców stosowanych w przemyśle*⟩. **3.** *geogr.* **m.** lodowcowy ⟨*prostopadłe wgłębienie w skale, wydrążone przez erozję*⟩. **4.** *daw.* **m.** wietrzny: a) ⟨*wiatrak*⟩; b) ⟨*rodzaj wodociągu do odwadniania miejsc wilgotnych*⟩. **5.** Jak w młynie: Hałas jak w młynie. **6.** Coś jest wodą na czyj **m.** ⟨*coś jest czynnikiem sprzyjającym czyim planom, zamiarom; coś komu odpowiada, dogadza, jest na rękę*⟩: Walka między zborem większym a mniejszym była tylko wodą na młyn rzymski. *Brück. Kult. II, 149.* **7.** Lać, pędzić, kierować, obracać wodę na czyj a. na swój **m.** ⟨*przyczyniać się swoim postępowaniem do realizowania czyich zamierzeń, planów, stwarzać sytuację korzystną, dogodną dla kogo, wykorzystywać czyją sytuację dla własnych celów*⟩: Mieli w nim dogodnego dla siebie partnera. Pomagali mu chętnie, pędząc jego wodę na swój młyn. *Ask. Uwagi. 318.*
przysł. **8.** Póty młyn miele, póki wody staje ⟨*do czasu wszystko*⟩.

młynarski **1.** Przemysł **m.** **2.** *przestarz.* Mieć gębę jak **m.** pytel ⟨*być wygadanym*⟩: Wygadanyś ty [...] gębę masz jak młynarski pytel. *Jun. Bracia 67.*

młynek **1.** **m.** amerykański, polski itp. ⟨*maszyna (rolnicza) do oczyszczania ziarna*⟩: Oczyszczać ziarno na młynku. **2.** **m.** modlitewny ⟨*u wyznawców Buddy: urządzenie z tekstami modlitw, które obracając się zastępuje odmawianie modlitwy*⟩. **3.** **m.** ognisty a. ogniowy ⟨*sztuczne ognie w postaci gwiazdy, kręcącej się dookoła swej osi*⟩. **4.** **m.** do czego: **m.** do (mielenia) kawy, pieprzu; **m.** do czyszczenia zboża. **5.** Kręcić, robić, wywijać, zakręcić itp. młynka; obracać się, okręcać się młynkiem; puścić co w **m.** ⟨*wykonywać ruch obrotowy, kręcić się wkoło; wirować, wywijać czym w powietrzu*⟩: Kręcić, wywijać laską młynka. Łódź obraca się młynkiem na wirach. Kręcić młynka palcami. **6.** *przestarz.* Mieć młynka w głowie ⟨*mieć zamęt w głowie; mieć bzika*⟩. **7.** Trajkotać jak **m.**

młyniec (*lm* młyńce) **1.** Wyprawiać (czym) **m-e**, wywinąć, wykręcić itp. młyńca czym a. puścić co młyńcem ⟨*wykonywać czym szybkie obroty, wywijać czym; przewrócić się, wywrócić koziołka*⟩: Wyprawiać **m-e** kijem. Wywinąć młyńca toporem. Wywinąć młyńca w powietrzu ⟨*o osobie lub zwierzęciu*⟩. **2.** Zwrócić konia młyńcem ⟨*szybkim obrotem*⟩.

mnich **1.** Żyć jak **m.**
przysł. **2.** Habit nie czyni mnicha.

mniej **1.** Nie **m.** (... niż, od) ⟨*w tym samym stopniu, tak samo jak*⟩: Nasze wielbłądy nie tak tłuste, ale nie mniej ścigłe od waszych. *Sienk. Pust. I, 43.* **2.** Tym **m.** ⟨*wyrażenie o charakterze wnioskującym, zwykle uwydatniające zastosowanie szczegółowe, zwrócenie szczególnej uwagi na wynikanie czego z sytuacji, toku myślenia itp.*⟩: Swoboda w twórczości jest nie tylko pożądaną, ale konieczną, lecz swoboda to nie samowola, ani tym mniej — swawola. *Chmielow. Natur. 171.* **3.** **m.** więcej: a) ⟨*w przybliżeniu, prawie*⟩: Wygląda na **m.** więcej czterdzieści lat. Poznałem swój fach **m.** więcej dobrze; b) *przestarz.* ⟨*w mniejszym lub większym stopniu*⟩: W sieni zostawił mniej więcej przemoknięte szczegóły wierzchniej garderoby. *Prus Przem. 162.* **4.** **m.** lub (albo) więcej: Oko sięgało dosyć daleko i spotykało pejzaże mniej lub więcej ponętne. *Jeż Dypl. 5.* **5.** Ni **m.**, ni więcej (tylko...) ⟨*wyrażenie uwydatniające niezwykłość, szczególną dokładność, charakter niespodziewany czego*⟩: Pierwszy raz go widział! Nie zamieniła z nim dziesięciu słów i ma przyjść ni mniej, ni więcej tylko na schadzkę? *Żer. Nawr. 185.*

mniejszość **1.** **m.** językowa, narodowa, rasowa, religijna itp. ⟨*grupa obywateli danego państwa różniąca się od większości obywateli językiem, narodowością itp*⟩. **2.** *mat.* Znak mniejszości ⟨*znak < oznaczający, że liczba stojąca przed nim jest mniejsza od stojącej za nim*⟩. **3.** Stanowić **m.**; być, znaleźć się w mniejszości ⟨*należeć do grupy osób mniej licznej*⟩: Stworzyć polski miejski teatr w mieście, gdzie Polacy stanowią niewątpliwą mniejszość liczebną, to była sprawa dosyć delikatna. *Boy Flirt V, 225.*

mniejszy **1.** *hist.* **m-a** buława ⟨*w dawnej Polsce: urząd hetmana polnego*⟩. **2.** *hist.* **m-a** pieczęć: a) ⟨*w dawnej Polsce: pieczęć podkanclerza*⟩; b) ⟨*urząd podkanclerza, podkanclerstwo*⟩. **3.** **m-e** święcenia ⟨*w kościele katolickim: święcenia obejmujące duchownych niższego stopnia*⟩. **4.** *filoz.* Termin **m.** ⟨*w sylogizmie: termin występujący w podmiocie konkluzji*⟩. **5.** **m.** od, **m.** niż [nie: **m.** jak]: Księżyc jest **m.** od Ziemi. Dzieło [...] przemawia do mniejszej może liczby czytelników niż [nie: jak] niejedna z omawianych poprzednio książek. *SPP.* **6.** Mniejsza, mniejsza o kogo, o co, o to, z kim, z tym ⟨*coś jest nieważne, nie ma znaczenia; nie dbam o kogoś, o coś, nie obchodzi mnie to*⟩: Mniejsza o niego. *Święt. A. SPP.* A czy Śremski nic nie mówił, że dostał ode mnie kartkę? — Coś tam mówił, ale niewyraźnie. Zresztą mniejsza z tym. *Brand. K. Obyw. 422.*

mniemanie *książk.* **1.** Błędne, dobre, złe **m.** o kim ⟨*przekonanie, sąd, opinia*⟩: Wygórowane **m.** o sobie. Mieć dobre **m.** o sobie. **2.** Podzielać czyje **m.** **3.** Utwierdzić kogo (się) w jakim mniemaniu: Sądzi, iż jest wielkim poetą — pochwały nasze utwierdziły go w tym mniemaniu. *Słow. Listy I, 58.* **4.** W mniemaniu, że...; w czyim mniemaniu ⟨*będąc zdania, sądząc, przypuszczając, mniemając; według czyjego* *sądu, przekonania*⟩: Chłopiec drgnął, rozbudził się i jął rozglądać się dokoła w mniemaniu, że może towarzysze szukają go po nocy. *Sienk. Now. V, 152.* Jest to, w jej mniemaniu, człowiek przyzwoity. **5. m.** (o czym, czyje itp.) rozpowszechnia się, jest rozpowszechnione (wśród kogo).

mnogość *daw.* Mieć co w mnogości ⟨*mieć czego obficie*⟩: Nie bez przemysłu jednak, dodał Pan Podstoli; inaczej bowiem utrzymać by się nie mogły, gdyby im morwowego liścia nie dostarczano; te żeby mieć w dostatecznej mnogości, drzewa takowe zasadzać i pielęgnować należy. *Kras. Podstoli 255.*

mnożenie 1. Tabliczka mnożenia ⟨*tabliczka ułatwiająca mnożenie w zakresie pierwszej dziesiątki liczb, przeznaczona do pamięciowego opanowania*⟩. **2.** Znak mnożenia.

mobilizacja 1. Częściowa, powszechna **m. 2. m.** czego: floty, wszystkich (niektórych) roczników rezerwy; *przen.* ⟨*skoncentrowanie wysiłków kogo lub czego w jakimś określonym celu*⟩: **m.** załogi, twórczych sił narodu. **3.** Ogłosić, przeprowadzić, zarządzić mobilizację.

mobilizacyjny Afisz **m.**, ogłoszenie **m-e**, rozkaz **m.** ⟨*o mobilizacji*⟩.

moc ⊙ **1.** Gwałtowna, wielka **m.** ⟨*siła*⟩: Czuć w sobie wielką **m. 2. m.** ludzka ⟨*potęga*⟩: Żadna **m.** ludzka nie zmusi mnie do tego. **3. m-e** niebieskie ⟨*według wierzeń religijnych: siły nadprzyrodzone, mistyczne; święci, aniołowie*⟩. **4. m.** produkcyjna (fabryki) ⟨*potencjalna możliwość wytwórcza, możność wyprodukowania czego; w lm warunki umożliwiające wytwórczość*⟩. **5.** *daw.* **m.** zbrojna, wojenna itp. ⟨*wojsko, siły zbrojne*⟩: **m.** wojenna stała. **6.** Złe, piekielne, nieczyste itp. **m-e** ⟨*według wierzeń religijnych: siły działające na szkodę ludzi; złe duchy, diabły*⟩. **7. m.** ducha ⟨*siła duchowa, dzielność, hart*⟩. **8. m.** roztworu; herbaty, trunku ⟨*esencjonalność, stężenie*⟩. **9. m.** silnika ⟨*ilość wykonanej pracy w stosunku do czasu jej trwania*⟩. **10. m.** żarówki, **m.** stacji nadawczej (radiowej). **11.** Silnik o mocy x KM. **12. m.** słowa ⟨*siła oddziaływania, skuteczność*⟩. **13. m.** sznura ⟨*wytrzymałość*⟩. **14. m.** trucizny ⟨*działanie, skuteczność*⟩. **15.** Materiał o wielkiej mocy ⟨*wytrzymałości, odporności, trwałości*⟩. **16.** Ufny w **m.** czego. **17.** Całą mocą, z całej mocy (pchnąć kogo, co; uderzyć na kogo, przeciwstawić się komu). **18.** *przestarz.* Na **m.** ⟨*z całej siły, mocno, zupełnie, całkowicie; na głucho*⟩: Zabić skrzynię gwoździami na **m. 19.** Na mocy czego, mocą czego a. z mocy czego ⟨*w myśl czego; na zasadzie, na podstawie czego*⟩: Na mocy zarządzenia sędziego śledczego osadzono podejrzanego o przestępstwo w areszcie. - Zobowiązanie się przedłuża z mocy samego prawa. *SPP.* **20.** *przestarz.* Przez **m.**, mocą ⟨*używając siły; przemocą, gwałtem*⟩: Ledwie jej mocą rozwarłam zęby i wlałam ociupinkę mleka. *Sewer Biedr. 204.* **21.** *książk.* Dąć, krzyknąć, uderzyć itp. z taką mocą, że... ⟨*z taką siłą*⟩: Krzyknął z taką mocą, że szyby zadrżały. - Z taką mocą uderzył kopią, że się potrzaskała. *SWil.* **22.** Dostać się, wpaść w **m.** czyją ⟨*pod władzę czyją*⟩. **23.** Zrobić, co jest w czyjej mocy, co leży w czyjej mocy ⟨*coś jest dla kogo możliwe do wykonania, jest w zakresie jego możliwości, kompetencji: zrobić tyle, ile można, ile jest się w stanie zrobić, ile pozwalają siły, zdolności*⟩: Zrobiliście, co było w waszej mocy, biliście się do ostatka. *Pięt. Łuna 104.* **24.** Mieć **m.** jaką, czego: a) ⟨*móc być przyczyną czego, podmiotem sprawującym co; być uprawnionym do czynienia czego*⟩: Rojek nie odważyłby się tam zajrzeć i nie myślał o tym stojąc nad Teofilem, którego obecność miała moc rozbudzania jego pamięci. *Par. Niebo 168*; b) ⟨*o prawach, dokumentach, ustawach: obowiązywać*⟩: Ustawa nie ma mocy wstecznej. **25.** *daw.* Mieć **m.** co robić ⟨*korzystać z prawa, możliwości realizacji czego*⟩: Jeżeli który na karę zasłużył, marszałek miał moc wyliczyć im plagi. *Koll. Oświec. 120.* **26.** *przestarz.* Mieć **m.** nad kim ⟨*panować nad kim, wywierać silny wpływ na kogo*⟩: Miała nad umysłami wielką moc ta tłuszcza. *Mick. Tad. 22.* **27.** *przestarz.* Mieć **m.** nad sobą ⟨*umieć się opanować, przezwyciężyć co w sobie*⟩: Mimo mocy nad sobą, nie mógł ukryć pomieszania. *Krasz. Brühl 309.* **28.** *daw.* Mieć w mocy kogo (co) ⟨*móc wywierać nieograniczony wpływ na kogo (co)*⟩: Dostawszy miasta, mógł mieć w mocy swojej mieszkańców. *Kras. Życia VIII, 222.* **29.** Nadawać **m.** czemu ⟨*trwałość, wytrzymałość*⟩: Nadawać **m.** tkaninie. **30.** Nadać czemu, otrzymać **m.** obowiązującą ⟨*o zarządzeniu, ustawie, uchwale: nadać ważność prawną*⟩. **31.** Pokazać swą **m.** ⟨*siłę, potęgę*⟩. **32.** Popróbować na czym swej mocy ⟨*siły, wpływu*⟩. **33.** Pozostawać, znajdować się w czyjej mocy ⟨*we władzy, w dyspozycji*⟩. **34.** Coś (np. prawo) pozostaje w swej mocy ⟨*obowiązuje*⟩. **35.** Robić co, chodzić, wstać itp. o własnej mocy ⟨*bez niczyjej pomocy, samodzielnie, o własnych siłach*⟩. **36.** (S)tracić **m.** ⟨*ważność*⟩: Uchwała, umowa traci **m.** Ustawa traci **m.** obowiązującą ⟨*przestaje obowiązywać*⟩. **37.** Zachować **m.** ⟨*zachować ważność prawną*⟩.

⊙ **38 m.** kamieni, owoców, ruin; zwierzyny itp. ⟨*wielkie mnóstwo, wielka liczba, masa, bardzo dużo*⟩: Spotkałem tam moc swoich znajomych. *SPP.*

mocium *daw.* dziś *żart.* **m.** dzieju, **m.** panie ⟨*zniekształcona forma wołacza (miłościwy dobrodzieju, panie), używana w bezpośredniej rozmowie z kim albo jako wyrażenie wtrącone, przysłowiowe*⟩: Łakomstwo ludzkie to hydra, mocium panie, nienasycona. *Zienk. Wiecz. 198.*

mocno 1. m. obrażony ⟨*śmiertelnie, do głębi*⟩. **2.** Pal **m.** osadzony (w dnie jeziora, w ziemi) ⟨*w sposób solidny; trwale, masywnie*⟩. **3. m.** przekonany o czym ⟨*w sposób pewny, niezachwiany*⟩. **4. m.** spóźniony, **m.** spóźniona pora ⟨*bardzo*⟩. **5. m.** wydekoltowana suknia ⟨*głęboko*⟩. **6. m.** zbudowany ⟨*krzepko, dobrze, solidnie*⟩. **7. m.** zdziwiony, zaniepokojony ⟨*bardzo; szczerze*⟩. **8.** Chce mi się **m.** jeść ⟨*jestem bardzo głodny*⟩. **9.** *przestarz.* Chorować **m.** ⟨*ciężko*⟩. **10.** Ciągnąć co, opierać się czemu, ścisnąć co **m.** ⟨*z siłą, silnie*⟩. **11.** To mi się **m.** nie podoba ⟨*wcale, zupełnie*⟩. **12.** Pchnąć, uderzyć, uścisnąć kogo **m.** ⟨*silnie, z dużą siłą*⟩. **13. m.** podkreślić co ⟨*zdecydowanie, dosadnie*⟩. **14.** Siedzieć, trzymać się **m.** w siodle; na koniu ⟨*siedzieć pewnie na koniu*⟩. **15.** Spać **m.** ⟨*twardo*⟩. **16.** Stanąć **m.** na czym (zwykle na nogach) ⟨*osiągnąć zadowalający, pomyślny stan interesów; ustabilizować się gdzie*⟩: Pracował dużo i wydajnie, i dzięki temu mocno stanął na nogach. - [Społecznik] doszedł w nim [w Jaraczu] do stanowczego głosu z chwilą, gdy artysta dramatyczny mocno już stanął na scenie. *Wrocz. K. Wspom. 37.* **17.** Trzymać co a. się **m.** ⟨*z siłą, silnie*⟩. **18.** Trzymać, (wziąć) co, kogo lub siebie **m.**, trzymać **m.** w garści (w ręce) itp. ⟨*kierować czym lub kim zdecydowanie, sprawnie, bez okazywania względów; panować nad sobą*⟩: Postanowił trzymać się (wziąć się) **m.** w garści (w garść). **19.** Ucałować kogo **m.** ⟨*serdecznie*⟩. **20.** Coś **m.** się zarysowuje ⟨*wyraziście, dobitnie*⟩. **21. m.** się nad czym zastanawiać ⟨*głęboko*⟩. **22.** Najmocniej dziękuję, przepraszam ⟨*zwroty grzecznościowe: bardzo dziękuję, bardzo przepraszam*⟩.

mocny 1. m-a budowa (człowieka, zwierzęcia) ⟨*znamionująca siłę, silna*⟩. **2.** *muz.* **m-a** część taktu ⟨*zawierająca dźwięk akcentowany*⟩. **3. m.** człowiek ⟨*nieugięty, o silnym charakterze*⟩. **4. m-a** kawa; **m.** ocet, rosół ⟨*skondensowana(-y)*⟩. **5.** *jęz.* Jer **m.**, półsamogłoska **m-a** ⟨*występujący(-a) w pozycji mocnej*⟩. **6.** *karc.* **m-a** karta ⟨*atutowa, starsza*⟩. **7. m.** kolor: a) ⟨*intensywny*⟩; b) *karc.* ⟨*atutowy, starszy*⟩. **8. m.** materiał, **m-e** ubranie, buty ⟨*trwały(-e), dobrej jakości, trudny(-e) do zniszczenia*⟩. **9. m-a** miłość, przyjaźń ⟨*niewzruszona, niezachwiana, niezłomna*⟩. **10. m-e** oparcie w czym: Każdy ton Improwizacji ma niewątpliwie mocne oparcie w przeżyciach Mickiewicza. *Kleiner Mick. II/1, 358.* **11. m-e** papierosy ⟨*silnie działające*⟩. **12. m-e** podobieństwo ⟨*uderzające, łudzące*⟩. **13. m-e** postanowienie ⟨*niezłomne, znamionujące nieugiętość*⟩. **14.** *jęz.* Pozycja **m-a** ⟨*pozycja w sylabie, po której następowała sylaba zawierająca jer słaby*⟩. **15. m-e** przekonanie ⟨*niezachwiane, niewzruszone*⟩. **16. m-a** ręka ⟨*energiczne kierownictwo, kierowanie czym; bezwzględne postępowanie*⟩: Tu trzeba mocnej ręki, sami widzicie, jaki bałagan. *Konw. Bud. 26.* **17. m-a** robota czego ⟨*masywna, solidna*⟩. **18. m.** sen ⟨*głęboki*⟩. **19. m.** skrót czego ⟨*duży, intensywny*⟩: Przedstawić, ująć co (sprawę, zagadnienie) w mocnym skrócie. **20. m-e** słowa ⟨*stanowcze, ostre*⟩. **21.** *jęz.* Spółgłoska **m-a** ⟨*bezdźwięczna, odznaczająca się większą siłą artykulacyjną od spółgłoski dźwięcznej*⟩. **22.** *jęz.* Sylaba **m-a** ⟨*akcentowana*⟩. **23. m.** sznur ⟨*wytrzymały*⟩. **24. m-e** światło ⟨*jaskrawe*⟩. **25. m-a** trucizna ⟨*silna, gwałtowna, silnie działająca*⟩. **26. m-e** trunki (piwo, wino, wódka) ⟨*silnie działające*⟩. **27. m-e** wyrazy: a) ⟨*ostre*⟩; b) ⟨*wulgarne*⟩. **28. m.** zapach ⟨*silny*⟩. **29. m.** zarost ⟨*duży, intensywny*⟩. **30. m-e** zwierzę (np. koń) ⟨*odznaczające się dużą siłą, silne*⟩. **31. m.** w czym ⟨*wprawny, biegły*⟩: **m.** w matematyce. **32.** *pot.* **m.** w gębie, **m.** w języku ⟨*lubiący dużo mówić, przechwalać się; wygadany*⟩. **33. m.** Boże! ⟨*wykrzyknienie wyrażające podziw, przestrach itp.*⟩. **34.** Coś jest czyim mocnym punktem ⟨*ktoś celuje w czym*⟩: Musztra piesza była jedynym jego mocnym punktem. *Rudn. A. Żoln. 54.* **35.** (Mieć) **m-e** plecy ⟨*dobrą protekcję*⟩. **36.** Stanąć na mocnych nogach ⟨*osiągnąć pomyślny stan interesów, zadowalający stan czego; ustabilizować się*⟩. *por.* Stanąć mocno (pod mocno). **37.** Ująć co lub kogo mocną ręką a. w mocną rękę (**m-e** ręce) ⟨*poprowadzić co, pokierować czym lub kim energicznie, bezwzględnie*⟩: Ująć władzę (ster państwa) w mocne ręce.

moczopędny Środki, zioła **m-e** ⟨*wywołujące wydzielanie moczu*⟩.

moczowy 1. Cewka **m-a** ⟨*przewód wyprowadzający mocz z pęcherza na zewnątrz*⟩. **2.** Kamienie **m-e** ⟨*złogi kamieniste osadzające się na ściankach dróg moczowych*⟩. **3.** Kwas **m.** ⟨*związek organiczny zawierający azot, występujący w niewielkich ilościach w moczu i we krwi*⟩. **4.** Osad **m.** ⟨*nierozpuszczalne cząstki mineralne lub organiczne zawarte w moczu*⟩. **5.** *anat.* Pęcherz **m.**

moda 1. Dom mody, *przestarz.* magazyn mód ⟨*przedsiębiorstwo sprzedające najnowsze fasony garderoby*⟩. **2.** Ostatni krzyk mody ⟨*najnowszy krój, fason, najnowsza forma czego; rzecz najnowsza*⟩: Ubrana w kapelusz, ostatni krzyk mody. **3.** Pokaz, rewia itp. mody, *przestarz.* mód ⟨*pokaz najmodniejszych fasonów ubrania*⟩. **4.** Żurnal, dziennik mód ⟨*zawierający najmodniejsze fasony ubiorów*⟩. **5.** Cóż to za nowa **m.**! ⟨*cóż to za nowy zwyczaj, sposób postępowania (odbiegający od przyjętego zwyczaju)*⟩: Śpij, cóż to za nowa moda, ażebyś się nawet w niedzielę nie wyspał! *Dąbr. Ig. Matki 404.* **6.** Coś lub ktoś jest w modzie; jest na coś **m.**; coś wchodzi w modę, wyszło z mody ⟨*coś jest modne, ktoś jest popularny; ktoś lub coś przestaje być modny(-e)*⟩: W XIX wieku była moda na teatrzyki ogródkowe. Cylindry wyszły z mody. **7.** Ubierać się według (podług) ostatniej (najświeższej) mody. **8.** Wprowadzić modę (czego).

model 1. Próbny, prymitywny **m.** ⟨*wzór*⟩. **2.** Żywy **m.** ⟨*osoba pozująca malarzowi lub rzeźbiarzowi*⟩. **3. m.** czego: **m.** statku, aparatu, samolotu, szybowca itp. **4.** *przestarz.* Na **m.** (czego lub jaki) ⟨*według jakiego wzoru, na wzór czyj, na modłę czyją; na sposób (czyj, jaki)*⟩: Postaci mitologiczne na model greckie utworzone. **5.** Malować, rysować, ustawić modela ⟨*osobę pozującą do malowania, rysowania*⟩: Malował wciąż jednego modela. **6.** Służyć za **m.** ⟨*za wzór*⟩: Skonstruowana przez niego maszyna służyła jedynie za model do masowej produkcji tych maszyn. *SL.* **7.** Wziąć co za **m.**

modlić się 1. m. się długo, głośno, gorąco, gorliwie, żarliwie. **2. m. się** na klęczkach. **3. m. się** w duchu. **4. m.** się do kogo: do Boga, do bóstwa, do świętych. **5. m. się** na czym, z czego: na brewiarzu, z książki do nabożeństwa. **6. m. się** o co: **m. się** o wolność, o zwycięstwo. **7. m. się** za kogo: za poległych, za zmarłych.

modlitwa 1. Błagalna, gorąca, pokorna, szczera, żarliwa **m.**; **m.** poranna, wieczorna. **2. m.** Pańska ⟨*w kościele katolickim: modlitwa zaczynająca się od słów: „Ojcze nasz"*⟩. **3. m.** do kogo; za kogo, za co; o kogo, o co. **4.** Dom, plac modlitwy ⟨*miejsce gdzie odbywają się zbiorowe modły lub nabożeństwa*⟩. **5.** Oddawać się modlitwie; pogrążyć się, zatopić się w modlitwie. **6.** Odmawiać **m-y.** **7.** Wołać, wzywać, zwoływać na modlitwę (o dzwonach).

modła 1. Na modłę czego; na jakąś modłę a. według jakiejś modły ⟨*na wzór czego, według jakiegoś wzoru, sposobu*⟩: Dach wysoki na modłę niemiecką. Powieść pisana według starej modły. **2.** Na jedną modłę ⟨*jednakowo, według jednego szablonu*⟩: Wszystkie pokoje urządzono na jedną modłę. **3.** Urobić kogo na swoją modłę ⟨*wpoić w kogo swoje zasa-

dy, swoje metody postępowania⟩: Profesor każdego urobi na swoją modłę. *Żukr. Zioła 179.*

modły *podn.* ⟨*modlitwy; prośby*⟩ **1.** Gorące, korne, uroczyste **m. 2.** Odprawiać (uroczyste) **m. 3.** Słać, zanosić **m.** do kogo.

modnie m. ubrany. Ubierać się **m.**

modny 1. m. garnitur, kostium, kapelusz. **2. m-e** uczesanie. **3. m.** pisarz ⟨*poczytny (w danym okresie)*⟩. **4. m.** taniec. **5.** *przestarz.* Po modnemu ⟨*modnie*⟩: Ubrany po modnemu.

modyfikacja 1. Coś jest modyfikacją czego ⟨*przeróbką, odmienną*⟩: Wydanie tej książki jest tylko nieznaczną modyfikacją wydania poprzedniego. **2.** Dokonać modyfikacji (czego), wprowadzić w czym (pewne) **m-e. 3.** Ulec, ulegać modyfikacji (modyfikacjom).

mogiła *książk.* **1.** Ciemna, rozkopana, świeża; pokryta trawą, zapomniana; wspólna, zbiorowa **m.** ⟨*dół mogilny; nasyp nad grobem; grób*⟩. **2. m-y** żołnierskie. **3.** *pot.* **m.**, to **m.** ⟨*o kimś lub o czymś: ponury, smutny; beznadziejna sprawa, koniec, kres czego*⟩: Nie ten sam gość [...] Dawniej, pamiętacie, żartował... ile było śmiechu na lekcjach... A teraz co? Mogiła. *Brand. K. Obyw. 255.* **4.** Chować (kogo, zwłoki czyje) w mogile. **5.** Chylić się ku mogile ⟨*starzeć się, zapadać coraz bardziej na zdrowiu*⟩: Co dzień, co godzina zdawała się latami starzeć i chylić się ku przedwczesnej mogile. *Krasz. Chata III, 13.* **6.** Doprowadzić, przywieść, przywodzić kogo do mogiły ⟨*postępowaniem swoim (dokuczaniem, robieniem przykrości itp.) przyczynić się do czyjejś przedwczesnej śmierci*⟩: Ojcu życie struli i do mogiły go przywiedli. *Krasz. Siekierz. 107.* **7.** Stać nad mogiłą ⟨*być bliskim śmierci*⟩: Człowiek stojący nad mogiłą. **8.** Usypać, wznieść (wysoką) mogiłę ⟨*nasyp, gdzie kto jest pochowany; kopiec*⟩.

mohikanin Ostatni **m.** ⟨*ostatni przedstawiciel jakiejś grupy, rodu itp.; epigon*⟩.

mojżeszowy 1. Księgi **m-e**, Pięcioksiąg **m.** ⟨*pierwsze księgi biblijne*⟩. **2.** Prawo **m-e**, zakon **m.** ⟨*przepisy moralne, obrzędowe i cywilne zawarte w Pięcioksięgu*⟩. **3.** *kult.* Wyznanie **m-e** ⟨*starozakonne, żydowskie*⟩.

mokro 1. Na **m.** ⟨*w stanie wilgotnym, zwilżając płynem*⟩: Czyścić garderobę, prasować na **m. 2.** *pot.* Dziecko ma **m.** ⟨*oddało mocz w pieluszki, w majteczki*⟩.

mokry 1. *chem.* **m-a** analiza ⟨*dokonywana na roztworach*⟩. **2. m-a** bielizna. **3.** *przestarz.* **m-a** droga, ⟨*wodna*⟩. **4. m.** drzewo, drewno ⟨*nie wysuszone*⟩. **5.** *chem.* Gaz **m.** ⟨*rodzaj gazu ziemnego*⟩. **6. m-e** gleby, grunty, łąki itp. ⟨*położone nisko, podmokłe, błotniste, bagniste*⟩. **7.** *techn.* Kompas **m.** ⟨*z pływającą igłą magnetyczną*⟩. **8.** Para **m-a** ⟨*mieszanina pary wodnej i wody skroplonej*⟩. **9. m.** piasek (po deszczu). **10. m-a** robota ⟨*w środowiskach przestępczych: napaść, rabunek połączony z rozlewem krwi, np. z morderstwem*⟩. **11. m.** rok, miesiąc; **m-a** jesień, wiosna; **m-e** lato ⟨*pora obfita w deszcze, deszczowa, dżdżysta*⟩. **12.** *techn.* **m-e** szlifowanie ⟨*w płynnym środowisku*⟩. **13. m.** śnieg ⟨*wilgotny*⟩. **14. m.** od czego: Drzewa **m-e** od deszczu; twarz **m-a** od łez.

molo 1. Kamienne **m. 2. m.** pasażerskie, rybackie.

moment 1. m. czego: **m.** rozmowy, radości, słabości, nieuwagi itp.; *przen.* **m.** przełomu a. przełomowy, **m.** przemiany; ważny **m.** życia a. w życiu ⟨*okres, czas*⟩. **2. m.** do czego: Był to odpowiedni **m.** do wystąpienia. **3. m.** istotny czego ⟨*składnik, aspekt, punkt, szczegół*⟩: **m.** istotny dyskusji, zagadnienia. **4.** *fiz.* **m.** siły; **m.** pędu ⟨*kręt*⟩. **5.** Co **m.** ⟨*w krótkich odstępach czasu, często*⟩: Co **m.** ktoś wpadał do sklepu. Rozmowa rwała się co **m. 6.** Lada **m.** ⟨*lada chwila, niedługo, wkrótce*⟩: Lada **m.** nadejdzie. **7.** Na **m.** ⟨*na bardzo krótko*⟩: Wpaść gdzie a. do kogo na **m. 8.** *daw.* W ten **m.**, w momencie ⟨*natychmiast*⟩: Zastawiono stół kilku potrawami, które w momencie zniknęły. *Kit. Opis. 414.*

momentalny Skutek **m.** ⟨*natychmiastowy*⟩.

monarchia 1. m. absolutna a. nieograniczona ⟨*monarchia, w której władza niepodzielnie należy do panującego*⟩. **2. m.** konstytucyjna ⟨*monarchia, w której rządy sprawuje panujący wspólnie z parlamentem na podstawie konstytucji*⟩. **3. m.** stanowa ⟨*monarchia, w której monarcha dopuszcza do współrządów stany*⟩.

monarchiczny Państwo **m-e** ⟨*o ustroju monarchicznym*⟩. Ustrój **m.** ⟨*monarchia*⟩. Władza **m-a.**

moneta 1. Drobna, miedziana, srebrna, złota **m. 2.** Dawna, stara **m.** ⟨*numizmat*⟩. **3. m.** obiegowa ⟨*o wartości nominalnej równej wartości kruszcu, z którego jest zrobiona*⟩. **4. m.** zdawkowa ⟨*bilon; moneta o wartości nominalnej przewyższającej wartość kruszcu, z którego jest zrobiona*⟩; *przen.* Ze szczególną grzecznością i taktem obdzieliła gości swoich zdawkową monetą salonowych uprzejmości. *Dzierzk. Rodzina 101.* **5.** Fałszować, puszczać w obieg, wypuszczać; wycofywać z obiegu monetę. **6.** Płacić, odpłacać się równą, podobną, tą samą monetą ⟨*odwzajemniać się komu w taki sam sposób, odpłacać tym samym (zwłaszcza w rzeczach przykrych, nieprzyjemnych)*⟩: Kto się dąsa, nie może nikomu brać za złe, że mu odpłacą podobną monetą. *Lam J. Kron. 89.* **7.** Rozmieniać co (np. talent) a. rozmieniać się na drobną monetę ⟨*rozpraszać się w działaniu, w twórczości*⟩.

monetarny 1. Jednostka **m-a** ⟨*pieniężna*⟩. **2.** System **m. 3.** Konwencja **m-a** ⟨*umowa międzypaństwowa mająca na celu ujednolicenie systemów monetarnych*⟩. **4.** Stopa **m-a** ⟨*przepis określający, ile monet ma być wybitych z jednej wagi kruszcu*⟩.

monogram 1. Chusteczka, papierośnica z monogramem. **2.** Haftować, malować, ryć **m.**

monokl 1. Nosić **m. 2.** Włożyć, wrzucić w oko; założyć, zasadzić na oko **m. 3.** Wypuścić, wyrzucić **m.** z oka.

monolog *lit.* **1. m.** liryczny, rodzajowy, wewnętrzny ⟨*jeden z elementów dzieła literackiego*⟩. **2.** Recytować **m. 3.** Wystąpić w monologu (o aktorze).

monopol 1. m. bankowy, kapitalistyczny, kopalniany, kredytowy, państwowy, propinacyjny, solny, spirytusowy, tytoniowy, walutowy, zapałczany. **2.** Mieć **m.** na co ⟨*wyłączne prawo do produkcji czego* *lub handlu czym*⟩: Przedsiębiorstwo „Ruchu" ma wyłączny **m.** na kolportaż czasopism. *przen.* Czy pan ma monopol na rozumienie sprawy? *Strug Krzyż II, 210.* **3.** Wprowadzić na co **m.** Wziąć co w **m.** **4.** Zachować, znieść **m.**

monopolistyczny 1. Kapitał **m.** **2. m.** kapitalizm ⟨*imperializm*⟩.

monopolowy 1. Przedsiębiorstwo **m-e.** **2.** Sklep **m.** ⟨*sprzedający artykuły monopolowe*⟩. **3.** Spirytus **m.**, wódka **m-a** ⟨*czysty(-a), produkowany(-a) w zakładach państwowych (mających na tę produkcję monopol)*⟩. **4.** Tytoń **m.**

monosylaba Mówić, odpowiadać, odzywać się monosylabami ⟨*w sposób urywany, krótko, zwykle z niechęcią*⟩: Była zakłopotana, odpowiadała na pytania monosylabami. *Prus SPP.*

monsunowy Klimat **m.** ⟨*gorący, charakteryzujący się wiatrami monsunowymi*⟩.

montowy *przestarz.* **1.** Bułka **m-a.** **2.** Mąka **m-a** ⟨*pszenna najlepszego gatunku*⟩.

monumentalny 1. Budowla, rzeźba **m-a** ⟨*okazała, wielkich rozmiarów, o dużych walorach artystycznych*⟩. **2.** Malarstwo **m-e** ⟨*związane z architekturą; ścienne*⟩. **3.** Pismo **m-e** ⟨*starorzymskie, używane do napisów na budowlach; kapitała*⟩.

mops *pot.* Nudzić się, wynudzić się jak **m.** ⟨*bardzo się nudzić*⟩: Dosyć tego dobrego. Wynudziłem się jak mops. *Andrz. Popiół 230.*

moralność 1. m. publiczna, zawodowa. **2.** Kodeks moralności. **3.** Normy, zasady moralności: Wpajać w kogo (surowe) zasady moralności. **4.** Obraza moralności (publicznej). **5.** Świadectwo moralności: Wystawić komu świadectwo moralności.

moralny 1. Norma, sankcja **m-a.** **2.** *hist.* Kolegium **m-e** ⟨*jeden z typów kolegiów, obejmujący nauki filologiczne i filozofię*⟩. **3.** Kredyt **m.** ⟨*zaufanie*⟩: Mieć w społeczeństwie kredyt **m.**, poderwać swój kredyt **m.** **4.** *praw.* Krzywda **m-a** ⟨*nie wyrażająca się stratami materialnymi*⟩. **5.** Nauka, sentencja **m-a.** **6.** Nędza **m-a.** **7.** Ocena **m-a** (czynu, postępowania). **8.** Pobudka **m-a**: Robić co z pobudek moralnych. **9.** Pomoc **m-a.** **10. m-e** poparcie ⟨*nie oparte na sile, niematerialne; duchowe*⟩. **11. m.** porządek świata. **12. m-e** prowadzenie się. **13.** Przejścia **m-e.** **14. m-e** przekonanie ⟨*oparte na mocnym przeświadczeniu wewnętrznym*⟩. **15.** Przymus **m.** **16.** Równowaga **m-a** ⟨*duchowa, wewnętrzna*⟩. **17.** Sens **m.** (bajki) ⟨*morał*⟩. **18.** Spokój **m.** **19.** Teologia **m-a** ⟨*etyka teologiczna (w odróżnieniu od filozoficznej)*⟩. **20.** Ucisk **m.** **21.** Upadek **m.** ⟨*moralności*⟩. **22.** *hist.* Wydział **m.** ⟨*wydział akademii obejmujący nauki filologiczne i filozofię*⟩. **23.** Życie **m-e.**

morał 1. Końcowy **m.** bajki. **2.** Prawić komu **m-y** ⟨*upominać kogo, dawać komu nauki*⟩: Nie chcę ci prawić morałów, ale źle robisz, igrając z podobnymi uczuciami. *Dygas. As 38.* **3.** Wysnuć z czego **m.** ⟨*naukę, wniosek o charakterze pouczającym*⟩.

mord 1. m. masowy polityczny, rabunkowy, rytualny, skrytobójczy. **2.** Ohydny **m.** **3.** *hist.* **m.** kapturowy ⟨*dokonywany z polecenia sądu kapturowego*⟩. **4. m.** i pożoga: Mordy i pożogi zamieniły bogaty kraj w obszerną pustynię. *Balin. M. Polska IV, 746.* **5.** Dokonać, dopuścić się mordu, popełnić **m.**

morda 1. m. psia, końska a. psa, konia itp. ⟨*pysk, paszcza*⟩. **2.** *wulg.* **m.** (człowieka) ⟨*twarz, usta*⟩. **3.** Bić, walić kogo po mordzie a. w mordę; skuć komu mordę. **4.** Dać komu w mordę. **5.** Palnąć, trzepnąć, walnąć kogo w mordę. **6.** Dostać po mordzie. **7.** Ty chamska, końska, świńska mordo! ⟨*wyzwiska*⟩. **8. m.** na kłódkę; trzymać mordę na kłódkę ⟨*nic nie mówić, być cicho; nic nie mów, bądź cicho*⟩: Tylko uważaj pan: mordę na kłódkę! *Mostow. Kariera 166.* **9.** Brać, wziąć, trzymać kogo za mordę ⟨*być dla kogo surowym, wymagającym; trzymać kogo krótko*⟩: Mnie oczernia dlatego, że go mocno trzymam za mordę. *Święt. A. Nałęcze 116.* **10.** Stulić, zamknąć mordę ⟨*przestać mówić, zamilknąć*⟩: Zamknij mordę! Już dawno wiem, co z ciebie za gagatek. *Nowak. K. Tak było 72.* **11.** Wyrzucić kogo na zbitą mordę ⟨*bezwzględnie, kategorycznie usunąć kogo*⟩: Wyrzucić pijaka z lokalu na zbitą mordę. **12.** Pies mu (ci, wam itp.) mordę lizał ⟨*nie dbam o niego (o ciebie, o was itp.); mniejsza o niego (ciebie, was); niech go (cię, was) itp. tam!*⟩.

morderczy 1. *książk.* **m-a** ręka ⟨*ręka mordercy; morderca*⟩. **2. m-e** tempo (biegu), **m-a** wędrówka ⟨*męczące(-a), wyczerpujące(-a)*⟩. **3.** Walka **m-a** ⟨*krwawa*⟩.

morderstwo 1. Bestialskie, ohydne, potworne **m.** **2.** Masowe **m.** **3. m.** rabunkowe, skrytobójcze. **4. m.** w stanie afektu a. w afekcie. **5. m.** z premedytacją. **6.** Dokonać, dopuścić się morderstwa. **7.** Popełnić **m.**

mordować 1. m. kogo, co: **m.** ludność cywilną. **2.** *żart.* **m.** fortepian, skrzypce itp.; **m.** robotę ⟨*robić co nieudolnie, męczyć się nad czym*⟩: Panna Adela i panna Józefa na przemian mordowały klawicymbał. *Lam J. Głowy I, 9.* **3. m.** kogo — czym ⟨*męczyć, dręczyć, udręczać*⟩: **m.** słuchaczy długim i nudnym wykładem. **m.** kogo ustawicznymi pytaniami. **4. m.** kogo — o co ⟨*męczyć kogo o co*⟩: **m.** kogo o pożyczkę. **5.** *daw.* **m.** w pień ⟨*wycinać w pień*⟩: Dziki żołnierz Kmicicowy [...] mordował w pień przerażoną i zaślepłą z trwogi ludność. *Sienk. Pot. I, 83.*

mores 1. Nauczyć kogo moresu, *daw.* mores ⟨*zmusić do karności, do posłuszeństwa*⟩. **2.** Znać **m.** (dla kogo, przed kim) ⟨*być karnym, posłusznym; szanować kogo, bać się kogo*⟩: Żyłeś na świecie i znasz mores, obrał cię do tej posługi, jako najzdatniejszego. *Chodź. Pisma I, 328.*

Morfeusz *żart.* W objęciach Morfeusza, *daw.* na łonie Morfeusza ⟨*we śnie*⟩: Wszyscy byli już w kajutach w objęciach Morfeusza. *Wędr. 18, 1901.*

morganatyczny Związek (małżeński) **m.** ⟨*związek zawarty z osobą innej klasy społecznej, zwłaszcza przez panującego lub następcę tronu*⟩.

morowy 1. m-e powietrze, **m-a** zaraza ⟨*dżuma*⟩. **2.** Bać się, strzec się, unikać czego jak morowego powietrza, jak morowej zarazy; stronić, uciekać od kogo jak od morowej zarazy (od morowego powietrza) ⟨*bać się panicznie, unikać zdecydowanie*⟩.

3. Bodaj, żeby cię (go, ich, was itp.) **m-e** powietrze! ⟨*okrzyk wyrażający gniew, złość, oburzenie*⟩.

morski 1. Pejzaż **m.**; wybrzeże **m-e** ⟨*nad morzem*⟩. **2.** *bot.* Cebula **m-a** ⟨*cebulica*⟩. **3.** Pies **m.** ⟨*foka*⟩. **4.** Żegluga **m-a**. **5.** Flora, fauna **m-a** ⟨*właściwa morzu, żyjąca w morzu*⟩. **6.** Muszle **m-e** ⟨*muszle mięczaków żyjących w morzu*⟩. **7.** *daw.* Panna **m-a** ⟨*syrena*⟩: Miasto Warszawa ma za godło Syrenę, czyli, jak ją gmin czasem nazywa — morską pannę. *Zmor. Podania 165.* **8.** Państwo **m-e** ⟨*mające dostęp do morza i znaczną flotę morską*⟩. **9.** Piechota **m-a** ⟨*składająca się z marynarzy floty wojennej*⟩. **10.** Podróż **m-a** ⟨*przez morze*⟩. **11.** Port **m.** **12.** Prawo **m-e.** **13.** Prąd **m.** **14.** Ptactwo **m-e.** **15.** Rozbójnik **m.** ⟨*pirat*⟩. **16.** Słoń **m.** ⟨*arktyczny ssak morski*⟩. **17.** Sól **m-a.** **18.** Świnka **m-a** ⟨*ssak z rodziny o tej samej nazwie (Cavidae), zamieszkujący w stanie dzikim lasy i zarośla Ameryki Płd., hodowany dla celów doświadczalnych*⟩. **19.** Trawa **m-a** ⟨*roślina porastająca płytkie dno morza, używana do wyrobu materaców, poduszek itp.*⟩. **20.** Trąba **m-a** ⟨*gwałtowna burza wirowa*⟩. **21.** Wilk **m.** ⟨*stary, doświadczony marynarz*⟩. **22.** Woda **m-a.**

morwowy 1. Drzewo **m-e** ⟨*morwa*⟩. **2.** Jedwabnik **m.** ⟨*motyl z rodziny prządek, którego kokon przerabiany jest na przędzę jedwabną*⟩. **3.** Plantacja **m-a.**

morze 1. Bezbrzeżne, bezkresne **m.** **2.** Granatowe, lazurowe, sine, stalowe, szafirowe, szare **m.** **3.** Gniewne, groźne, rozhukane, rozkołysane, spienione **m.** **4.** Gładkie, łagodne, spokojne **m.** **5.** Otwarte **m.** ⟨*morze o wolnej przestrzeni wodnej bez wysp i półwyspów*⟩. **6.** *geogr.* **m.** otwarte ⟨*typ morza połączonego z oceanem*⟩. **7.** Pełne **m.** ⟨*część morza z dala od brzegów*⟩. **8.** **m.** przybrzeżne ⟨*zamknięte, rozciągające się między lądem i łańcuchem lub archipelagiem wysp*⟩. **9.** **m.** śródziemne ⟨*otoczone lądami, połączone cieśninami z oceanem*⟩. **10.** **m.** wewnętrzne ⟨*otoczone posiadłościami jednego państwa*⟩. **11.** **m.** zamknięte ⟨*odgrodzone od oceanu lądem lub wyspami, łączące się z nim cieśninami*⟩. **12.** Głęboki, niezgłębiony, wielki itp. jak **m.** ⟨*bardzo głęboki, bardzo wielki*⟩: Wiedza rozległa i niezgłębiona jak morze. **13.** *przen.* **m.** czego ⟨*wielka ilość; mnóstwo, ogrom, bezmiar*⟩: **m.** głów, płomieni; wina, kawy; łez, krwi; potrzeb, miłości; **m.** uczuć, nieszczęść, namiętności. Droga poprzez morze piasków. *Przybysz. SPP.* **14.** *przestarz.* **m.** do wypicia ⟨*rzecz trudna, nie do wyczerpania*⟩: Nauka prawa — rzekł do niego — jest to morze do wypicia. *Krasz. Poeta 73,* **15.** Bezkres, przestwór morza. **16.** Głębia, głębina, otchłań morza. **17.** Grzmot, plusk, ryk, szum; szept, poszept morza. **18.** Poziom morza ⟨*teoretyczna powierzchnia odpowiadająca zwierciadłu spokojnej wody w oceanach*⟩. **19.** Przypływ, odpływ morza ⟨*okresowe podnoszenie się, obniżanie się poziomu wody w morzu*⟩. **20.** Tafla, zwierciadło morza. **21.** Wysokość nad poziomem morza. **22.** Na lądzie i morzu. **23.** Od morza do morza. **24.** Za siódmym morzem, za siedmioma morzami, za morzem, za morzami ⟨*gdzieś bardzo daleko*⟩: Wąwozy i drzewa [...] są teraz [...] nieosiągalne, jakby gdzieś hen, za siódmą górą, za siódmym morzem. *Rudn. A. Lato 187.* **25.** Chcieć **m.** wypić, wysuszyć ⟨*pragnąć rzeczy niemożliwej*⟩. **26.** Morzu wody dolewać (przelewać) ⟨*wykonywać czynność bezcelową, niepotrzebną*⟩. *por.* Tłusty połeć smarować. **27.** Jechać, wyjechać nad **m.** ⟨*do miejscowości nadmorskiej*⟩. **28.** Płynąć, pływać, żeglować morzem, po morzu. **29.** Puścić się na **m.**; wyjechać, wyjść, wyruszać, wypłynąć na **m.**, w **m.** **30.** **m.** faluje, grzmi, huczy, kipi, kołysze się, pieni się, pluszcze, ryczy, szemrze, szumi.

przysł. **31.** Morze przepłynął, na brzegu utonął. **32.** Na świętego Grzegorza idzie zima do morza. **33.** Wybiera się jak sójka za morze.

morzyć Sen, senność morzy kogo ⟨*komuś chce się spać*⟩.

most 1. **m.** betonowy, drewniany, kamienny, żelazny; belkowy, łukowy. **2.** **m.** pontonowy, *daw.* **m.** łyżwowy a. na łyżwach ⟨*na pontonach*⟩. **3.** **m.** powietrzny ⟨*intensywny transport za pomocą samolotów*⟩. **4.** **m.** wiszący. **5.** **m.** zwodzony, *daw.* zwodowy, *rzad.* spuszczany ⟨*w średniowiecznych zamkach warownych; dziś: ruchomy w pewnej części dla przepuszczania wysokich statków*⟩. **6.** **m.** na czym lub przez co: np. na rzece a. przez rzekę. **7.** Budować **m.** ⟨*bawić się w rodzaj gry towarzyskiej*⟩. **8.** Kłaść mostem, kłaść się mostem ⟨*pokotem, gęsto, jeden obok drugiego*⟩: Działa nabite kartaczami po prostu kładły ludzi mostem. *Sienk. Wołod. III, 209.* **9.** Mówić, powiedzieć, palnąć, napisać itp. (co) prosto z mostu ⟨*szczerze, otwarcie, bez przemilczeń i wykrętów, bez ogródek*⟩: Nie krępuj się, co masz powiedzieć, mów prosto z mostu. Wyrąbał im całą prawdę prosto z mostu. **10.** Palić, popalić, spalić **m-y** za sobą ⟨*zrywać, zerwać stosunki z kim, zrywać, zerwać z tym, co było, uniemożliwi(a)ć sobie powrót do tego, co było*⟩: Wszystkie mosty zostały spalone i znajomości zerwane. *Żer. Syzyf. 136.* **11.** (Prze)rzucić **m.** (przez rzekę, przez przełęcz, przez cieśninę); *przen.* rzucić **m.** między kim (czym) a kim (czym) ⟨*nawiązać łączność*⟩; (prze)rzucić **m.** zgody między kim a kim ⟨*zbliżyć, pogodzić poważnionych*⟩. **12.** Zerwać **m.** (o krze, powodzi). **13.** **m.** łączy brzegi (rzeki).

mostek 1. **m.** drewniany, kamienny; **m.** przez rów, rzeczkę ⟨*niewielki most*⟩. **2.** **m.** cielęcy a. barani ⟨*rodzaj potrawy: mięso łącznie z kośćmi żebrowymi*⟩. **3.** *mors.* **m.** kapitański, nawigacyjny ⟨*nadbudówka na statku zapewniająca dobrą widoczność*⟩.

mostowy *hist.* Myto **m-e**, opłata **m-a** ⟨*opłata za przejazd lub przejście przez most*⟩.

moszcz **m.** winny ⟨*wino o mocy poniżej $9^0/_0$ alkoholu*⟩.

mości, mościa *daw.* **1.** **m.** ⟨*używane w tytułach grzecznościowych*⟩: Mości książę, mości panie (dobrodzieju), mościa pani, mościa dobrodziejko. **2.** Mości pan ⟨*szlachcic w odróżnieniu od magnata lub nieszlachcica; szlachetka, panek*⟩: Wczoraj ledwo mości pan, dziś jaśnie wielmożny. *Kras. Sat. 99.*

mość *daw.* ⟨*używane w tytułach, zwykle osób panujących*⟩: Jego, Wasza Książęca, Królewska, Cesarska **M.** *żart.* Ukaz Jego Lwiej Mości. *Mick. Wiersze 353.*

motać *daw.* **m.** co na wąs, na wąsik ⟨*układać, snuć pewne plany, zamiary, nie mówiąc o nich głośno*⟩: Uśmiechając się filuternie i, jak jemu samemu zdawało się zapewne, niezmiernie przebiegle, pokręcał czarnego wąsa, motając nań, jak to mówią, pomysły jakieś czy nadzieje. *Orzesz. Pompal. 286.*

motocyklowy **1.** Silnik **m.** **2.** Części zamienne **m-e** ⟨*do motocykla*⟩. **3.** Zawody **m-e.**

motor **1. m.** elektryczny, parowy, wodny, wietrzny; **m.** spalinowy. **2.** Huk, warkot motoru. **3.** Z(a)gasić, wyłączyć **m.** ⟨*wyłączyć działanie motoru*⟩. **4.** Iść, chodzić na motorze ⟨*o statku: być poruszanym za pomocą motoru*⟩: „Dar Pomorza" idąc na motorach zataczał szeroki łuk, aby wykręcić dziobem pod wiatr. *Meis. Sześciu 284.* **5.** *pot.* Jechać, przyjechać na motorze ⟨*na motocyklu*⟩. **6.** Puścić w ruch, zapalić, zapuścić **m.** ⟨*uruchomić*⟩. **7. m.** dudni. **8.** *przen.* Być motorem czego ⟨*pobudką, sprawcą, inicjatorem*⟩: On jest pierwszym motorem tego przedsięwzięcia. *SW.*

motorowy **1.** Dźwig, pojazd, statek **m.** ⟨*poruszany motorem*⟩. **2.** Sport **m.** ⟨*uprawiany na wszelkiego rodzaju pojazdach motorowych*⟩.

motoryczny *książk.* ⟨*ruchowy*⟩ **1.** Mięśnie, nerwy **m-e.** **2. m-e** centrum mózgowe. **3.** Nawyk **m.**

motyka **1.** Dziobać, kopać, okopywać (kartofle) motyką. **2.** Porywać się, rzadziej: rzucać, zrywać się, iść z motyką na słońce ⟨*podejmować zadania niemożliwe do wykonania, ponad siły*⟩: Z właściwym takim ludzim brakiem poczucia rzeczywistości pan się porywa z motyką na słońce. *Tarn Sprawa 49.*

motyl **1.** Barwne, różnobarwne, złote **m-e.** **2. m.** nocny ⟨*ćma*⟩. **3.** Siatka na **m-e.** **4.** Rój motyli. **5.** Zbiór motyli (zasuszonych). **6.** Łapać **m-e.** **7.** Upiąć, zawiązać (na włosach) motyla; zawiązać krawatkę w motyla ⟨*kokardę w kształcie motyla*⟩.

motylkowy **1. m.** kwiat, **m-a** korona ⟨*właściwa kwiatom roślin motylkowych*⟩. **2.** Krawat **m.** ⟨*wiązany w rodzaj kokardy; muszka*⟩. **3.** *techn.* Nakrętka **m-a** ⟨*skrzydełkowa*⟩. **4.** Palnik **m.** ⟨*palnik gazowy, dający szeroki płomień w kształcie skrzydeł motyla*⟩. **5.** *bot.* Rośliny **m-e** ⟨*z rodziny dwuliściennych*⟩. **6.** *sport.* Styl **m.** ⟨*styl pływacki — motylek*⟩. **7.** *przen.* Życie **m-e** ⟨*lekkomyślne, płoche*⟩.

motyw **1. m.** dekoracyjny, ornamentacyjny; geometryczny, roślinny, zwierzęcy ⟨*element kompozycji, ornament*⟩. **2. m-y** polityczne, psychologiczne; **m-y** działania, postępowania ⟨*pobudki, powody*⟩. **3. m.** przewodni czego (np. utworu) ⟨*myśl, temat*⟩. **4. m-y** wyroku ⟨*umotywowanie, motywacja*⟩. **5.** Kierować się (jakimiś) motywami. **6. m.** (jakiś) skłania kogo do czego. **7. m-y** (jakieś) kierują kimś.

mowa **1. m.** artystyczna, codzienna, książkowa, poetycka, potoczna, środowiskowa ⟨*sposób mówienia, język, styl*⟩. **2. m.** ojczysta, obca; **m.** polska, rosyjska, francuska itp. ⟨*język*⟩. **3.** Mowa kwiecista, napuszona, płomienna; pochwalna, powitalna, panegiryczna, weselna, jubileuszowa, pogrzebowa itp. ⟨*przemówienie okolicznościowe*⟩. **4. m.** na cześć kogo lub czego. **5. m.** niewiązana, *daw.* wolna ⟨*proza*⟩. **6. m.** niezależna ⟨*przytoczenie czyjej wypowiedzi dosłowne lub w cudzysłowie*⟩. **7. m.** obrończa, sejmowa, tronowa ⟨*przemówienie*⟩. **8. m.** pozornie zależna ⟨*przytoczenie czyjej wypowiedzi, czyichś myśli lub uczuć bez cudzysłowu z zachowaniem ich bezpośredniości i charakterystycznej formy*⟩. **9. m.** wiązana ⟨*wiersz*⟩. **10. m.** zależna ⟨*przytoczenie czyjej wypowiedzi po zdaniu zapowiadającym tę wypowiedź*⟩. **11.** Żywa **m.** ⟨*język mówiony; wypowiedź mówiona; żywe słowo*⟩: Nigdy podręcznik nie zastąpi żywej mowy. *SL.* **12. m.** dziecka ⟨*język, mówienie*⟩. **13.** *przen.* **m.** gestów, zegarów, kwiatów; **m.** serca. **14.** Akcent, ton mowy ⟨*mówienia*⟩. **15.** Dar, wątek mowy ⟨*wypowiadania się; wypowiedzi*⟩. **16.** Narządy mowy ⟨*narządy wytwarzające artykułowane dźwięki*⟩. **17.** W mowie i (w) piśmie: Władać jakim językiem w mowie i w piśmie. **18.** Jest, była **m.** o czym ⟨*mówi się, mówiło się o czym; coś jest, było przedmiotem rozprawy, dzieła itp.*⟩: Kredyty, o których była **m.** w projekcie, zostały przyznane. O tym była już **m.** **19.** Mieć, wygłosić, wypowiedzieć mowę ⟨*wystąpić publicznie z mową*⟩. **20.** Odjąć, odebrać komu mowę ⟨*pozbawić kogo zdolności mówienia*⟩: Przerażenie odjęło mu na chwilę mowę. **21.** Odzyskać, stracić mowę ⟨*zdolność mówienia*⟩. **22.** Zacząć, skończyć, przerwać mowę ⟨*wypowiedź*⟩. **23.** *pot. posp.* Po co ta **m.**, do kogo ta **m.**? ⟨*po co o tym mówisz, po co (do kogo) z tym się zwracasz?*⟩. *przysł.* **24.** Mowa jest srebrem, a milczenie złotem. **25.** O wilku mowa, a wilk tuż ⟨*o kimś, kto zjawia się w momencie, kiedy o nim mówią*⟩.

mozół ⟨*trud, znój, mordęga, wysiłek*⟩: Z wielkim mozołem (pracować, wykonywać co, zaoszczędzić nieco grosza).

moździerz **1.** Mosiężny **m.** **2.** Tłuc, utłuc co w moździerzu (np. pieprz, cukier). **3. m.** ratunkowy ⟨*działo na statkach do wyrzucania rakiety z uwiązaną liną; służy do ratowania tonących*⟩.

może **1. m.** nawet: Jej chłopiec odprowadził ją pod samą bramę — może nawet nie odszedł i czeka? *Goj. Dziew. I, 83.* **2. m. ... m. ...**: Szedł obok niej może znudzony, może roztargniony. *Orzesz. Niemn. III, 26.* **m.** ten, a **m.** inny.

możliwość **1. m.** czego: np. ratunku, odbudowy, wypadku itp. **2.** Nieograniczone, olbrzymie, realne, wielkie; stracone, zmarnowane itp. **m-i** ⟨*warunki dające możność dokonania czego, widoki na co, perspektywy*⟩: Przed kim a. przed czym otwierają się olbrzymie **m-i.** **3.** W miarę możliwości ⟨*w miarę sposobności, w miarę nadarzających się pomyślnych sytuacji*⟩: W miarę możliwości starałem się oddawać pierwszeństwo źródłom krajowym przed obcymi. *Dyak. SPP.* **4.** Liczyć się, nie liczyć się z czyimi (ze swoimi) możliwościami. **5.** Coś otwiera przed kim, przed czym (nowe, wielkie, olbrzymie itp.) **m-i** ⟨*coś stwarza warunki dające możliwość dokonania czego, widoki na co*⟩: Wielkie odkrycia przyrodnicze otwierają przed techniką nowe możliwości. *Probl. 3, 1956, s. 146.* **6.** Coś przerasta czyje **m-i.**

możliwy **1. m-e** jedzenie, **m-a** kuchnia ⟨*dość dobre (-a), nie najgorsze(-a)*⟩. **2. m-e** przykrości, niebezpieczeństwa; korzyści ⟨*ewentualne, przypuszczalne*⟩: Chciałbym uchronić cię od możliwych przykrości. **3.** Rzecz **m-a** ⟨*prawdopodobna*⟩. **4.** Coś jest **m-e**, nie jest **m-e** do wykonania, do przeprowadzenia ⟨*da, nie da się wykonać, przeprowadzić*⟩: Jest to zadanie **m-e** do wykonania. **5. m-e**, bardzo **m-e**, (że...) ⟨*jest rzeczą prawdopodobną*⟩: Bardzo możliwe, że to nie pani powołanie. *Dąbr. M. Noce II, 85.* **6.** Uczynić, zrobić wszystko **m-e**, aby... ⟨*co tylko można*⟩.

można 1. Czym **m.** służyć? ⟨*zwrot grzecznościowy, kierowany do interesantów: co mam zrobić, załatwić, jaką sprawę mam załatwić; czym mogę służyć?*⟩. **2. m.** (z bezokolicznikiem) ⟨*jest rzeczą możliwą, da się; należy*⟩: **m.** się obejść bez czego; **m.** polegać na kim, na czym; **m.** powiedzieć, że...; **m.** zrozumieć itp. **3.** Jak **m.**, jak tylko **m.** (ze stopniem najwyższym przysłówka): Ułożyć się jak (tylko) **m.** najwygodniej. **4.** Nie **m.**! ⟨*nie wolno*⟩: Czy **m.** (czy wolno, czy mogę) wejść, otworzyć, wziąć itp.? — Nie **m.**!
przysł. **5.** Wszystko można, byle (lecz) z ostrożna.

możność 1. m. czego ⟨*możliwość, odpowiednie warunki wykonywania czego*⟩: **m.** pracy naukowej. **2.** Być w możności (co robić): Nie jestem w możności dogodzić twym zachciankom. *SL.* **3.** Dać komu **m.** czego: Dał mu **m.** wyjaśnienia nieporozumień. **4.** Mieć, stracić, uzyskać **m.** czego a. co robić ⟨*mieć możliwość, sposobność; móc co robić, wykonać*⟩: Mieć **m.** nauki. Nie miał możności przemówić ani słówka na swoją obronę. *Dygas. As 26.* **5.** *przestarz.* Ile możności ⟨*w miarę sił, możliwości, zdolności*⟩.

możny m. dom, pan, ród ⟨*mający wpływy, władzę, znaczenie; potężny*⟩.

móc 1. Robię, co mogę; robi, co może ⟨*staram się (stara się) usilnie*⟩: Człek żyje, jak może, i robi, co może, dla ojca, dla żony, dla dzieci. *Len. T. SW.*
przysł. **2.** Każdy orze jak może. **3.** Wiele ten może, co musi.

mój 1. m. Boże ⟨*wyrażenie oznaczające ubolewanie, narzekanie, biadanie itp.*⟩: Boże, mój Boże, co ja pocznę! *Berent Próchno 182.* **2. m.** kochany, moja droga, moi państwo itp. ⟨*zwroty poufałe, pieszczotliwe itp. kierowane do rozmówcy*⟩: Odezwij się kiedy, **m.** kochany, do nas, napisz, zadzwoń. **3. m-a** osoba ⟨*ja*⟩: Obawiam się, czy **m-a** osoba nie będzie tu przeszkadzać. **4. m-e** uszanowanie ⟨*zwrot grzecznościowy używany przy powitaniu lub pożegnaniu*⟩. **5.** *pot.* Na **m.** rozum ⟨*według mego zdania, przekonania*⟩: Na **m.** rozum najlepiej oddać aparat do naprawy, a nie majstrować samemu. **6.** W moich czasach ⟨*w okresie mojej młodości, mego czynnego życia*⟩. **7.** Być moim, moją ⟨*być moim mężem, ukochanym; moją żoną, ukochaną; należeć do mnie*⟩: Kocham piękną Helenę i pragnę, aby ona była moją na zawsze. *Chodź. Pisma I, 199.* **8. m-e** na wierzchu, na **m-e** wyszło ⟨*miałem rację, stało się tak, jak przewidywałem*⟩: Więc na moje wyszło! na to, na co zasłużył. *Lubow. Sąd 55.* **9.** Danaż moja, dana (dana) ⟨*przyśpiewka w piosenkach ludowych*⟩.
przysł. **10.** Co twoje, to i moje, a co mojego, to ci nic do tego.

mól 1. m. mączny, słonecznikowy; **m.** odzieżowy. **2. m.** książkowy, *rzad.* gabinetowy, naukowy ⟨*człowiek zagrzebany w książkach, ślęczący nad książkami, nie widzący życia poza nimi*⟩. **3.** Grzebać się w starych szpargałach jak **m.** **4. m-e** wdały się w co, pogryzły, zjadły, zniszczyły co (np. ubranie, futro).

mór 1. m. na co ⟨*zaraza*⟩: **m.** na bydło. **2.** Dziewica moru ⟨*legendarna postać będąca zwiastunką moru*⟩: Strażnicy boru widzieli jak przez smętarz szła dziewica moru. *Mick. Tad. 215.* **3.** Bać się kogo, czego jak moru ⟨*jak zarazy*⟩.

mówić 1. m. cicho, dobitnie, donośnie, głośno, podniesionym głosem (tonem), poprawnie, półgłosem, przez nos; przyciszonym, zduszonym głosem; szeptem, wyraźnie ⟨*wydawać głos, wymawiać*⟩. **2. m.** bez ładu i składu, bez ogródek, bez osłonek, bez sensu, bez zająknienia, do rzeczy, dużo, gładko, głupio, jasno, mądrze, monotonnie, nudno, od rzeczy, płynnie, potoczyście, prosto, rozsądnie, rozumnie, rozwlekle, rzeczowo, serio, szczerze, zajmująco, z sensem, żartem ⟨*wypowiadać się, przemawiać*⟩. **3. m.** z ożywieniem, z patosem, z powagą, z prostotą, z przejęciem, z zapałem. **4.** Mówili, mówią jeden przez drugiego, wszyscy naraz. **5. m.** co: **m.** modlitwę, pacierz ⟨*modlić się*⟩. **m.** wiersz ⟨*deklamować*⟩. **6. m.** (co) pod sekretem, w sekrecie ⟨*zastrzegając sobie poufność, utrzymanie w tajemnicy tego, co się mówi*⟩. **7. m.** co ślina na język (do ust, do gęby) przyniesie ⟨*mówić byle co, co tylko przyjdzie na myśl, nie zastanawiając się nad tym, co się mówi*⟩. **8. m.** co komu w (żywe) oczy ⟨*komunikować komu co w jego obecności, kierować swoje słowa bezpośrednio do kogo*⟩: Właśnie dlatego, że dobrze wam życzę, prawdę w oczy wam mówię. *Żer. Wiatr 286.* **9. m.** (co) na kogo ⟨*oskarżać, obmawiać; wymyślać, wygadywać*⟩: Mówiła na nią okropne rzeczy. **10. m.** do kogo: np. **m.** do zebranych. **11. m.** do kogo, do czego ⟨*oddziaływać, działać na kogo, na co, przemawiać do kogo, do czego*⟩: Każde dzieło sztuki, aby było interesownym [interesujące], mówić powinno do rozumu, do uczucia i do imaginacji naszej. *Brodz. Estet. 80.* **12.** *pot.* **m.** do ściany a. jak do ściany ⟨*przemawiać do kogo bezskutecznie*⟩. **13. m.** do kogo a. komu (**m.** sobie) ty, wy, on; per ty, po imieniu itp. ⟨*używać formy „ty" itp. przy zwracaniu się do kogo*⟩: Mówili sobie po imieniu. Mówiła do niego „on", jakby go w izbie nie było. *Rus. Człow. 59.* **14. m.** jak: **m.** dialektem, gwarą, jakimś językiem ⟨*władać, posługiwać się dialektem, gwarą, jakimś (danym) językiem; znać czynnie gwarę, język itp.*⟩: **m.** po angielsku, po literacku. **15. m.** jak ślepy o kolorach ⟨*nie znać się na rzeczy*⟩. **16. m.** na migi, za pomocą gestów ⟨*wyrażać swe myśli odpowiednią gestykulacją*⟩. **17. m.** na wiatr ⟨*nie biorąc odpowiedzialności za swoje słowa; nieobowiązująco*⟩. **18. m.** o kim, o czym: a) ⟨*rozmawiać*⟩; b) ⟨*roztrząsać co*⟩: **m.** o mężu, o żonie; o ważnych sprawach. Całe miasto o tym tylko mówi. Nie mówmy o tym. **19.** Różnie o tym mówią ⟨*różne o tym krążą wieści, wersje*⟩. **20. m.** przez sen. **21. m.** przez zęby ⟨*niechętnie; cedzić słowa*⟩. **22. m.** pod nosem ⟨*cicho, niewyraźnie*⟩. **23. m.** z pamięci, z natchnienia ⟨*bez uprzedniego przygotowania, nie zaglądając do tekstu napisanego*⟩. **24. m.** sobie w myśli, w duchu; **m.** sobie, *daw.* **m.** w sobie ⟨*myśleć*⟩: Mówił sobie w duchu: „dalibóg nie znam przystojniejszego mężczyzny od ciebie!" *Marc. Ideały 28.* **25.** *pot.* Mów sobie zdrowo, mów do mnie jeszcze. *por.* Gadaj do lampy. **26. m.** z kim ⟨*rozmawiać z kim*⟩. **27.** *pot.* Nie **m.** z kim ⟨*nie rozmawiać z kim, gniewać się z kim*⟩: Przez kilka lat nie mówili ze sobą, ale się w końcu pogodzili. *SL.* **28.** *przestarz.* **m.** za kim, za czym ⟨*występować w obronie kogo, czego; wstawiać się za kim, za* *czym; świadczyć dobrze o kim, o czym*⟩: Otwartość i szczerość w przyznaniu się do win wszystkich [...] bardzo za nim mówiła. *Kaczk. Murd. II, 51.* **29. m.** za panią matką pacierz ⟨*powtarzać bezmyślnie za kimś*⟩. **30.** Artykuł (prawa; kodeksu) mówi ⟨*opiewa, brzmi, ujmuje w następujący sposób*⟩. **31.** Co tu (dużo) **m.** ⟨*nie ma potrzeby nad czym się rozwodzić*⟩: Dobre miał życie, co tu mówić. *Nałk. Z. SPP.* **32.** Coś mówi o czym ⟨*świadczy, jest wyrazem czego*⟩: Wyraz oczu mówił o tym, że jest wściekły. **33.** Coś mówi przez kogo ⟨*ktoś w wypowiedzi kieruje się czymś (zwykle jakimś uczuciem), zajmuje jakąś postawę; czyjaś wypowiedź nacechowana jest jakimś uczuciem, wyraża jakąś postawę*⟩: Ambicja (gorycz, zazdrość itp.) mówi przez niego. **34.** Coś mówi samo za siebie ⟨*nie wymaga komentarza, dodatkowych objaśnień*⟩: Pisze ze zniewalającą jasnością i prostotą, starając się jak najbardziej o to, aby wypadki mówiły same za siebie. *Ziel. T. Kult. ant. 125.* **35.** Gdzie diabeł mówi ludziom dobranoc ⟨*o bardzo odludnym miejscu*⟩: Marna zakazana dziura, gdzie diabeł mówi ludziom dobranoc. *Kurek Ocean 43.* **36.** Inaczej mówiąc ⟨*innymi słowami*⟩. **37.** Jak to mówią, jak się to mówi, jak to się zwykło **m.** ⟨*jakby się można wyrazić — zwrot wtrącany przez mówiącego, usprawiedliwiający użycie jakiegoś utartego związku frazeologicznego*⟩: Oprócz szacunku pozyskał on u młodzieży miłość taką, że każdy z jego uczniów był gotów — jak to mówią — w ogień za nim skoczyć. *Dygas. Robins. 57.* Krótko, nawiasem, prawdę, otwarcie, szczerze, wyraźnie, bez osłonek itp. mówiąc ⟨*zwroty wtrącone, określające wypowiedź jako krótką, prawdziwą itp. w stosunku do poruszanego tematu*⟩: Prawdę mówiąc, to nie do mnie należało w tej sprawie zrobić pierwszy krok. *Nałk. Z. Dom kob. 136.* **38.** Nie dać sobie dwa razy czego **m.** ⟨*szybko się zorientować w sytuacji, zacząć natychmiast działać*⟩. **39.** Nie ma co **m.** ⟨*nie da się zaprzeczyć, to jest pewne*⟩: Egzamin wypadł znakomicie, nie ma co **m. 40.** Nie ma o czym **m.**: a) ⟨*nie warto o tym wspominać, to mało ważne*⟩: To głupstwo, nie ma o czym **m.**; b) ⟨*nie warto o tym mówić, bo i tak nic z tego nie będzie, to już jest rozstrzygnięte*⟩: Tu nie ma o czym **m.**, sprawa już jest przesądzona. **41.** Nie mówiąc (już) o..., coż dopiero **m.** o... ⟨*szczególnie zaś, a zwłaszcza*⟩: Wszystkim dopisywał apetyt, nie mówiąc o Janku, który jadł za trzech. Jeśli suteryna ciotki nie była domem i nie była domem kuchnia matki, to cóż dopiero mówić o schronisku na Mariensztacie? *Goj. Dziew. II, 8.* **42.** Nie mówię, że..., nie można **m.**, że... ⟨*nie twierdzę, że...*⟩: Nie można mówić, żeby i gra nie miała w istocie swojej niejakiego dobra. Uczy rzeczy kombinować, pamięć zaostrza. *Kras. Podstoli 59.* **43.** Przeczucie, rozsądek, rozum, serce itp. mówi coś komu ⟨*wskazuje na co, nakazuje, doradza itp.; ktoś jest przekonany, że...; ma wewnętrzne przekonanie, ma przeczucie, że...*⟩: Sam rozsądek mówi, że to byłoby najrozsądniejsze wyjście. *Dąbr. M. Noce II, 88.* **44.** Szkoda **m.** ⟨*nie warto nawet mówić, lepiej nie mówić*⟩. **45.** Tak się to mówi, tak się tylko mówi, niech sobie mówi co chce, mówcie co chcecie itp. ⟨*zwrot wyrażający niewspółmierność między tym co się mówi, a tym co jest w rzeczywistości*⟩: Mów pan sobie co chcesz, to jest niegodziwość. *Kamień. Pam. 154.* **46.** Tak się nie mówi ⟨*tak się nie powinno mówić; to jest forma wypowiedzi nie spotykana*⟩. *przysł.* **47.** Kto wiele mówi, ten mało czyni.

mówienie 1. Ćwiczenia w mówieniu (i pisaniu). **2.** Sposób mówienia.

mówka *żart.* ⟨*krótka mowa*⟩: Kropnąć, palnąć mówkę.

mózg 1. Kurzy, ptasi **m.** ⟨*ograniczony, płytki umysł*⟩. **2.** Prawa, lewa półkula mózgu. **3.** Rozmiękczenie mózgu. **4.** Wstrząs mózgu. **5.** Wylew krwi do mózgu ⟨*udar*⟩. **6.** Zapalenie mózgu ⟨*choroba wirusowa powodująca zmiany w samym mózgu lub w oponach mózgowych*⟩. **7.** Być, stać się mózgiem czego ⟨*ośrodkiem kierującym, centrum czego*⟩. **8.** Komuś na **m.** padło, uderzyło ⟨*ktoś stracił rozum, zachowuje się jak niepoczytalny*⟩. **9.** *przestarz.* Przewrócić **m.** ⟨*spowodować utratę przytomności, chaos w myślach*⟩: Przyznam się, że ta genealogia mózg mi przewróciła, i choćby mi pan porucznik ciosał koł na głowie, nie potrafiłbym mu za nic powtórzyć dowodu pokrewieństwa naszego. *Pług Zagon I, 35.* **10.** *pot.* Ruszać mózgiem ⟨*myśleć, zastanawiać się*⟩: Musisz, bracie, mózgiem ruszać. Nikt za ciebie nie będzie myślał. *Wyg. Jel. 193.* **11.** Suszyć (sobie) **m.** nad czym, *daw.* skwarzyć **m.** ⟨*usilnie nad czym rozmyślać, zastanawiać się, głowić się, łamać sobie głowę*⟩. **12.** *przestarz.* **m.** mi się przewraca a. wywraca ⟨*mąci mi się w głowie, tracę przytomność*⟩: Cóż mam czynić? wyznaję, mózg mi się wywraca. *Mor. A. SW.*

mózgownica *rub.* **1.** Nie może się to pomieścić w jego mózgownicy ⟨*nie może tego zrozumieć*⟩. **2.** Ruszyć mózgownicą ⟨*pomyśleć, zastanowić się*⟩. **3.** Suszyć mózgownicę ⟨*usilnie nad czym rozmyślać, zastanawiać się, głowić się, łamać sobie głowę*⟩: Zostaw to zmartwienie innym, nie musisz sobie nad tym suszyć mózgownicy.

móżdżek 1. Paszteciki z móżdżkiem ⟨*potrawa z mózgu cielęcego albo wieprzowego*⟩. **2.** Ptasi **m.** ⟨*płytki, ograniczony umysł*⟩. **3.** Suszyć (sobie) **m.** ⟨*usilnie nad czymś rozmyślać, zastanawiać się, głowić się, łamać sobie głowę*⟩: Suszy sobie na ulicy móżdżek, co by mu z pozostałym czasem robić należało. *Bog. Wizer. 77.*

mroczyć *przestarz.* **1.** Mroczy kogoś ⟨*komuś robi się niedobrze, słabo; komuś kręci się w głowie*⟩: Brakowało mu tchu, zamierało w nim serce, i tak go wtedy mroczyło, iż się zdawało, że przychodzi chwila ostateczna. *Wierchy 1931, s. 77.* **2.** Sen kogoś mroczy ⟨*komuś chce się spać*⟩: Kiedy mi kto czyta pod nosem, zaraz mnie sen mroczy. *Kaczk. Anunc. I, 153.* **3.** Wino, wódka kogoś mroczy ⟨*powoduje zamroczenie umysłu, mąci pewność ruchów*⟩: Wino ich mroczyło i większa część ciosów ginęła w próżni. *Gomul. Mieszczka 43.*

mroczyć się *przestarz.* Mroczy się komuś w oczach ⟨*ktoś słabo widzi, komuś w oczach ciemnieje*⟩: Blady bywał jak opłatek i uderzał we drzwi rękoma, jakby mu się w oczach mroczyło. *Konopn. Now. 124.*

mrok 1. Gęsty, gruby, nieprzebity, nieprzenikniony, ponury, szary **m. 2. m.** nocy, wieczoru. **3.** *przen.* **m.** nieuctwa, przesądów; **m-i** przeszłości. **4. m.** śmiertelny ⟨*śmierć*⟩: Skonał, mrok go śmiertelny ogarnął. *Bardz. SW.* **5.** Pogrążać się, rozpływać się, tonąć w mroku. **6.** Rozpraszać **m.** ⟨*o świetle, lampie itp.*⟩. **7.** Spowijać, zasnuwać mrokiem. **8.** Wynurzyć się z mroku. **9. m.** nastaje: W zimie **m.** prędko nastaje. **10. m.** ogarnia, otula (ziemię, domy, drzewa itp.), panuje (w pokoju), rozpościera się, rzednie(je), zapada; **m.** zalega co.

mrowie ● **1.** Jak **m.** ⟨*bardzo liczny*⟩: Liczny, gęsty jak **m.** **2. m.** ludzkie ⟨*chmara, tłum, gromada*⟩: **m.** ludzkie snuło się po ulicach. **3. m.** ciurów, czeladzi. **4. m.** świateł, gwiazd.

● **5. m.** trwogi (przejmuje kogo) ⟨*dreszcz*⟩. **6. m.** przechodzi kogo, po kim a. komu po skórze ⟨*ciarki, dreszcze*⟩: Czuł, że mu serce bije gwałtownie i jakieś zimne mrowie przechodziło go czasami od stóp do głowy. *Łoz. Wal. Dwór 426.*

mrozić 1. m. krew (w żyłach) ⟨*wywierać wrażenie niesamowite, wywoływać uczucie lęku, grozy; przerażać*⟩: Opowiadać historie mrożące krew w żyłach. **2. m.** serce ⟨*zniechęcać, zrażać*⟩: Niewdzięczność taka i oschłość mrozi najczulsze serce. *SL.*

mroźny m. wiatr; **m-a** pogoda, zima; **m-e** powietrze.

mrożony 1. Kawa **m-a**; owoce, wino **m-e**. **2.** Mięso **m-e**; drób **m.**

mrówczany 1. Kwas **m.** **2.** Spirytus **m.** ⟨*nalewka ze spirytusu na mrówkach służąca jako lekarstwo*⟩.

mrówczy 1. m-e gniazdo ⟨*mrowisko*⟩. **2. m-e** jaja ⟨*poczwarki mrówek w białych kokonach*⟩. **3. m-a** praca ⟨*skrzętna, wytrwała, usilna, żmudna*⟩.

mrówka 1. Kolonia, kopiec mrówek ⟨*mrowisko*⟩. **2.** Pracowity jak **m.** **3. m-i** chodzą, przebiegły, przeszły komu po ciele, po grzbiecie, po krzyżach, po plecach ⟨*ktoś czuje, poczuł mrowie, dreszcze*⟩: Ile razy kto zgrzytnie żelazem o szkło, mrówki mi chodzą po całym ciele. *SL.*

mróz 1. Okrutny, ostry, siarczysty, silny, srogi, tęgi, trzaskający **m.** Mróz na dworze taki, że aż szyby pękały! *Prus Wiecz. 60.* **2.** Siwy **m.** na szybach, na dachach ⟨*zamarznięta rosa, szron, szadź*⟩. **3.** Kwiaty, liście zwarzone mrozem. **4.** Skostnieć, zdrętwieć od mrozu. **5. m.** ścisnął; złapał; zelżał. **6. m.** dochodzi do x stopni. **7. m.** idzie, trzyma; przenika, szczypie (w uszy, w policzki, w czoło, w twarz). **8. m.** skuł (lodem) (rzeki, jeziora itp.), zwarzył (kwiaty). **9. m.** przechodzi po kim, przechodzi komu po kościach (*przestarz.* poszedł po kim), przenika, przeszywa kogo, ścina komu krew w żyłach; ktoś ma **m.** w kościach ⟨*ktoś doznaje uczucia zimna, chłodu, odczuwa dreszcze*⟩: Zaszlochał tak okropnie, że mróz przeszedł po mnie. *Padal. Opow. II, 63.*

mruczeć, mruknąć 1. Mruczeć jak kot (z zadowolenia). **2. m.** co pod nosem ⟨*mówić, śpiewać niewyraźnie, cicho; mamrotać; powiedzieć, odpowiedzieć, odburknąć niewyraźnie*⟩.

mrugać, mrugnąć 1. m. filuternie, porozumiewawczo, znacząco. **2.** (Nawet) nie mrugnąć okiem: a) ⟨*nie zareagować na coś, nie poruszyć się; zachować się biernie, obojętnie*⟩: Okiem nie mrugnął, gdy mu ojciec u stołu przed gośćmi policzek wyciął. *Brück. Kult. II, 450*; b) ⟨*nie zrobić najmniejszego wysiłku, żeby coś osiągnąć*⟩: Palcem nie kiwnął, okiem nie mrugnął [...] aby ją odzyskać. *Orzesz. Bene 162.* **3.** *pot.* Szkoda mrugać ⟨*szkoda czasu, szkoda wysiłku, nic z tego, wykluczone*⟩: Oho! nie obudzi się [...] Szkoda mrugać! Chrapie jak zabity. *Kown. Kajt. 32.* **4.** Gwiazda, lampa, światło (lampy) mruga ⟨*migoce*⟩. **5. m.** na kogo: Tak mówiąc na Sędziego mrugał; widać z miny, że miał i taił inne, ważniejsze przyczyny. *Mick. Tad. 17.*

mruknąć p. **mruczeć**

mrzeć 1. m. głodem, z głodu, *przestarz.* **m.** głód ⟨*cierpieć głód, przymierać głodem*⟩. **2. m.** ze strachu, z bólu itp. ⟨*tracić przytomność ze strachu itp.*⟩. **3.** *przen.* Słowa mrą, marły na ustach ⟨*zamierają, zamierały*⟩.

msza 1. m. czytana, dziękczynna, śpiewana, uroczysta. **2. m.** polowa ⟨*pod gołym niebem*⟩. **3. m.** żałobna. **4. m.** na czyją intencję (np. na intencję chorego). **5.** Być na mszy. **6.** Celebrować mszę. **7.** Czytać mszę. **8.** Zamówić, zakupić mszę ⟨*złożyć ofiarę (pieniężną) za odprawienie mszy*⟩. **9.** Dzwonić na mszę. **10.** Odprawiać mszę, wyjść ze mszą (o księdzu). **11.** Słuchać mszy. **12.** Służyć do mszy ⟨*pełnić funkcje pomocnicze przy kapłanie odprawiającym mszę*⟩. **13.** *pot.* **m.** wyszła ⟨*zaczęła się*⟩.

mszalny Ornat **m.** Wino **m-e.**

mścić się 1. m. się na kim: np. na dzieciach. **2. m. się** za co: np. za krzywdy. **3.** *daw.* **m. się** nad kim czego: Mszcząc się nad Lutykami ojcowskiego wygnania, począł ich kraje najeżdżać. *Narusz. Hist. I, 199.*

mucha 1. m. domowa ⟨*Musca domestica*⟩. **2. m.** hiszpańska ⟨*kantaryda*⟩. **3. m.** kleparska ⟨*bolimuszka*⟩. **4. m.** tse-tse ⟨*Glossina palpalis, przenosząca świdrowca, powodującego u ludzi śpiączkę afrykańską*⟩. **5.** Natrętny jak **m.** **6.** Popstrzony przez muchy (o kloszu lampy, żarówce itp.). **7.** *pot. żart.* Być pod muchą ⟨*być podchmielonym, wstawionym; być pod dobrą datą*⟩. **8.** Ciągnąć, lgnąć, lecieć do czego a. do kogo jak **m.** do miodu, na lep itp. ⟨*dać się znęcić, zwabić na coś; garnąć się do kogoś; dążyć do osiągnięcia, zdobycia czego a. kogo, zabiegać o czyjeś względy*⟩: Wszędzie ułani rej wodzili i cały ród niewieści lgnął do nich jak muchy. *Sztyrm. Pow. I, 77.* **9.** Ginąć, mrzeć, padać, umierać itp. jak **m-y** ⟨*masowo*⟩: W Faszodzie dorośli nawet Europejczycy giną z febry jak muchy, a cóż dopiero takie dziecko. *Sienk. Pust. I, 148.* **10.** Kręcić się, zwijać się jak **m.** w ukropie ⟨*robić coś bardzo prędko, gorączkowo, nerwowo; śpieszyć się z czym*⟩: Brudna usługująca dziewczyna kręciła się jak mucha w ukropie, odwoływana i popychana na wszystkie strony. *Konopn. Now. I, 121.* **11.** *pot.* Mieć **m-y** w nosie, na nosie; **m.** siadła na nos, ukąsiła kogo itp. ⟨*być w złym humorze, dąsać się, złościć — bez wyraźnego powodu*⟩: Czasem baba miała muchy w nosie, chciała dokuczyć jegomości. *Dygas. As 61.* Cóż ci za mucha na nos siadła! *Zap. G. Dul. 95.* **12.** Robić z muchy słonia ⟨*przesadzać, wyolbrzymiać co*⟩: Jestem zdenerwowana i z muchy robię słonia. *Krzywosz. Jula 47.* **13.** Ruszać się, wlec się itp. jak **m.** w mazi, w miodzie, w smole ⟨*robić co bardzo wolno, ospale; lenić się; iść pomału, nie śpieszyć się*⟩: Tylko nie marudź, wałkoniu! Rusza się jak mucha w smole. *Hertz B. Termin. 34.* **14.** To **m.** dla mnie (dla niego) ⟨*to nic nie znaczy, głupstwo, bagatela*⟩. **15. m.** brzęczy, bzyka; kąsa, tnie. **16.** *posp.* (Taki, że) **m.** nie siada, nie siądzie ⟨*udany, doskonały, bez zarzutu*⟩: Temat do reportażu mam pierwszorzędny. Temacik taki, że mucha nie siądzie! *Brand. M. Dom 170.*

przysł. **17.** Dobra psu i mucha ⟨*nie należy gardzić małą korzyścią*⟩.

mularz Wolny **m.** ⟨*wolnomularz, mason*⟩.

muł 1. m. głębinowy. **2. m.** gliniasty, żyzny. **3. m.** węglowy ⟨*osadzający się na dnie odmulników lub osadników mułowych*⟩.

mumia 1. Chodząca; zasuszona **m.** ⟨*o człowieku wychudzonym, wyschłym; bez energii, bez życia*⟩. **2.** Siedzieć jak **m.** ⟨*nieruchomo, bezczynnie*⟩.

mundur 1. m. harcerski, górniczy, wojskowy, oficerski, kolejowy, polowy, galowy, paradny. **2.** Przywdziać, włożyć **m.** ⟨*zostać żołnierzem*⟩.

przysł. **3.** Za mundurem panny sznurem ⟨*wojskowi mają powodzenie u kobiet*⟩.

mundurek m. gimnazjalny, harcerski, pensjonarski, szkolny.

mundurowy m. milicjant, policjant ⟨*w mundurze*⟩.

munsztuk 1. m. papierosa a. od papierosa ⟨*ustnik*⟩. **2.** *przestarz.* Trzymać kogo na munsztuku, wziąć kogo na **m.** ⟨*trzymać krótko, ująć w ryzy, w karby*⟩: Oj, weźcie ich na munsztuk, bo też szlachta bryka! *Mick. Tad. 248.*

mur 1. m. cyklopowy ⟨*mur z kamieni z grubsza obrobionych ułożonych powierzchnią przełomu do lica*⟩. **2.** Mury obronne (miasta, zamku) ⟨*w dawnych czasach: fortyfikacje otaczające miasto lub zamek*⟩. **3. m.** oporowy ⟨*z kamienia, cegieł lub betonu, podtrzymujący stok ziemny*⟩. **4. m.** pruski ⟨*ściana o konstrukcji drewnianej, wypełniona ceglanym murem*⟩. **5. m.** ślepy ⟨*ściana murowana bez otworów*⟩. **6. m-y** miasta ⟨*miasto murowane; miasto*⟩. **7.** W murach (jakiego miasta, np. Krakowa) ⟨*w mieście, np. w Krakowie*⟩. **8. m-y** uczelni ⟨*budynki uczelni; uczelnia*⟩. **9.** *pot.* Na **m.** ⟨*na pewno, z całą pewnością*⟩: Jutro wyjeżdżamy na **m.** Postaraj się przyjść na **m.** **10.** *przestarz.* Głuchy jak **m.** **11.** Rozbijać (taranem), wznosić **m.** **12.** Otoczyć, opasać (miasto) murem. **13.** *przen.* zburzyć **m.** przesądów, uprzedzeń. **14.** Być przypartym, przyciśniętym do muru; przyprzeć, przypierać, przycisnąć, przyciskać kogo do muru ⟨*być zmuszonym (okolicznościami lub warunkami) do czego; zmusić kogo do wykonania czego, do wyjawienia prawdy; nie dać się komu wykręcić*⟩: Przyparty był do muru i odpowiadać musiał. *Orzesz. Eli II, 274.* **15.** Iść pod **m.** ⟨*być skazanym na śmierć przez rozstrzelanie*⟩. **16.** Ktoś jest jak **m.** ⟨*twardy, nieugięty, nieustępliwy*⟩: Ona prosi, a on jak mur. *Ritt. Duchy 76.* **17.** *przen.* Odgrodzić się murem od kogo, czego ⟨*całkowicie, zupełnie*⟩: Odgrodzić się murem od społeczeństwa. **18.** *przestarz.* Siedzieć pod murem ⟨*żebrać*⟩. **19.** Stać jak **m.**, stanąć murem (za kim, za czym) ⟨*zwartym szeregiem, jak jeden; nieustępliwie; bronić czyich spraw, interesów, popierać kogo*⟩: Murem stanęła za nim [za Chmielnickim] „czerń" chłopska. *Nowe Drogi I, 1954, s. 37.* **20.** *przen.* Bić, tłuc, walić głową o **m.**, rozbić głowę o **m.** (z rozpaczy); ⟨*walczyć z trudnościami nie do pokonania, bez nadziei zwycięstwa, bez powodzenia; rozpaczać*⟩. **21.** Zamknąć na **m.** ⟨*mocno, dokładnie, dobrze*⟩: Zamknąć bramę na mur.

przysł. **22.** Cierpliwość i mury przebija. **23.** Głową muru nie przebijesz.

murarski Zaprawa **m-a** ⟨*mieszanina wapna gaszonego, piasku i wody używana przy murowaniu do spajania cegieł*⟩.

murowany 1. m. budynek; **m-e** miasto ⟨*z cegły lub kamienia*⟩. **2.** *pot.* **m.** interes; **m-a** pogoda; **m-a** dwója ⟨*pewny(-a); niezawodny(-a)*⟩. **3.** *pot.* **m.** przewodnik, towarzysz ⟨*taki, na którym można polegać, pewny*⟩.

murzyn 1. *pot.* Opalić się na murzyna ⟨*na ciemny, brązowy kolor*⟩.

przysł. **2.** Murzyn zrobił swoje, murzyn może odejść.

I mus 1. Z musu, *rzad.* przez **m.**, *daw.* musem ⟨*wbrew woli, pod przymusem, z konieczności, nie dobrowolnie*⟩: Robić co z musu. **2.** *przestarz.* dziś *gw. posp.* **m.** co robić ⟨*trzeba co robić*⟩: Potańcujmy raz dokoła, potem zaś znów mus mnie iść. *Wysp. Wes. 97.*

II mus m. owocowy ⟨*przecier*⟩. **m.** z jabłek.

muskuł 1. Potężne, silne, tęgie **m-y.** **2. m-y** jak ze stali, jak z żelaza. **3.** Naciągać, napinać, naprężać **m-y.**

muszka *pot.* Mieć kogo na muszce ⟨*poddawać kogo nadzorowi, śledzić*⟩: Już go od dawna mieli na muszce. *Jaroch. Niemił. 178.*

muszkatołowy Wino **m-e** ⟨*muszkatel*⟩.

muszlowy 1. Wapień **m.** ⟨*skała wapienna powstała przez nagromadzenie muszli mięczaków*⟩. **2.** Przełom a. przełom **m.** ⟨*płaszczyzna łupliwości przypominającą kształtem muszlę*⟩: Przełom **m.** masy drożdżowej, krzemienia, kryształu.

musztarda m. po obiedzie ⟨*rzecz spóźniona, za późno przekazana, podana*⟩.

musztardowy 1. Sos **m.** **2.** Gaz **m.** ⟨*iperyt*⟩.

musztra 1. m. bojowa, konna, piesza, wojenna. **2.** Plac musztry.

muszy Waga **m-a** ⟨*w boksie: kategoria zawodników do 51 kg; w zapaśnictwie: do 52 kg*⟩.

muza 1. Jedenasta **m.** ⟨*telewizja*⟩. **2.** Lekka, lżejsza, **m.** ⟨*utwory artystyczne, zwykle muzyczne o charakterze rozrywkowym*⟩. **3.** *żart. iron.* **m.** podkasana: a) ⟨*o utworach muzycznych, choreograficznych, teatralnych utrzymanych w stylu lekkim lub frywolnym*⟩; b) ⟨*aktorka wykonująca takie utwory, występująca w kabaretach, rewiach itp.*⟩: Pić w gabinecie szampana z podkasaną muzą. **4.** *książk.* Kochanek, ulubieniec muz ⟨*poeta, artysta*⟩. **5.** *iron.* Sobie a muzom ⟨*wyłącznie dla siebie, dla własnej przyjemności*⟩: Wszystko co robi to sobie tylko a muzom.

muzeum 1. m. archeologiczne, etnograficzne; **m.** starożytności. **2. m.** narodowe. **3. m.** techniki. **4.**

Oddać co (np. obraz) do **m.**, złożyć co w depozycie w **m.**

muzyczny 1. Poranek **m.** ⟨*rodzaj koncertu*⟩. **2.** Wykształcenie **m-e**. **3.** Zespół **m.**

muzyka 1. m. absolutna ⟨*nieopisowa, beztematowa*⟩. **2. m.** atonalna ⟨*operująca tonami bez uwzględnienia stosunku ich do tonu zasadniczego*⟩. **3. m.** instrumentalna ⟨*przeznaczona do wykonywania na instrumentach*⟩. **4. m.** kameralna ⟨*skomponowana na niewielką liczbę instrumentów; dla małego audytorium*⟩. **5.** *pot. żart.* Kocia **m.** ⟨*pisk, wrzask, walenie w metalowe przedmioty jako oznaka niezadowolenia lub w celu dokuczenia komu*⟩: Urządzić komu (np. pod oknami) kocią muzykę. **6. m.** poważna, **m.** rozrywkowa. **7. m.** symfoniczna ⟨*orkiestralna*⟩. **8. m.** taneczna ⟨*do tańca*⟩. **9. m.** wokalna ⟨*przeznaczona do śpiewu*⟩. **10.** Lekcja muzyki na fortepianie, skrzypcach itp. **11.** W takt muzyki co robić (np. wykonywać ćwiczenia, pas taneczne). **12. m.** sfer ⟨*według dawnych pojęć astronomicznych: dźwięki wydawane przez planety, poruszające się dokoła Ziemi*⟩. **13.** *przen.* **m.** dzwonów; **m.** wieczoru; **m.** świateł; **m.** przyszłości. **14.** Dorobić muzykę do pieśni ⟨*melodię*⟩. **15.** Podkładać muzykę pod tekst słowny lub tekst słowny pod muzykę ⟨*dorabiać muzykę do tekstu lub tekst do muzyki*⟩. **16.** Słuchać, uczyć się muzyki; znać się na muzyce.

muzykalny 1. *jęz.* **m.** akcent (wyrazowy) ⟨*akcent toniczny*⟩. **2.** Pamięć **m-a** ⟨*zdolna do dokładnego odtworzenia melodii*⟩. **3.** Słuch **m.**; ucho **m-e** ⟨*czuły (-e) na muzykę; rozróżniający(-e) dokładnie tony i ich wysokość*⟩.

my 1. Po nas ⟨*zginęliśmy, grozi nam zguba*⟩: Jakbyśmy tak parę minut wcześniej tu przyszli, mogłoby już być po nas. *Meis. Sześciu 289.* **2.** *pot.* U nas jak to u nas ⟨*nic nowego się nie dzieje, nic się nie zmieniło*⟩: Co ja ci będę o takich drobiazgach mówił, u nas jak to u nas — żyje się. *Goj. Dziew. II, 27.*

mydełko 1. m. pachnące, toaletowe. **2. m.** do mycia zębów ⟨*rodzaj pasty w postaci mydełka*⟩.

mydlany 1. Korzeń **m.** ⟨*korzeń mydlnicy, mający właściwości pianotwórcze, stosowany w gospodarstwie domowym*⟩. **2.** Płatki **m-e** ⟨*mydło skrawane na wiórki, używane do prania wełny i jedwabiu*⟩. **3.** Spirytus **m.** ⟨*roztwór mydła potasowego w alkoholu etylowym lub metylowym*⟩.

mydlić 1. m. co: **m.** bieliznę, twarz. **2.** *pot.* **m.** komu oczy ⟨*wprowadzać kogo w błąd; oszukiwać, zwodzić kogo*⟩: Nikt nie próbował mydlić oczu, dawać wymijających odpowiedzi, ukrywać prawdy. *Gaz. Rob. 310, 1954.* **3.** *rzad.* **m.** komu głowę ⟨*dawać burę, wymyślać*⟩: Krytyk mydli tobie głowę, że ci brak nowości, że wciąż nowych uczuć, myśli trzeba publiczności! *Grudz. Poezje 26.*

mydło 1. Szare **m.** ⟨*maziste, półpłynne mydło potasowe*⟩. **2. m.** toaletowe. **3. m.** do prania, **4. m.** w płynie, w proszku. **5.** *pot.* Idzie, schodzi co jak po mydle ⟨*gładko, łatwo, lekko*⟩. **6.** *przestarz.* Puścić w oczy **m.** ⟨*utrudnić, uniemożliwić komu zorientowanie się w sytuacji*⟩. **7.** *przestarz.* Sprawić komu **m.** ⟨*sfukać kogo, zwymyślać, zmydlić komu głowę; zbić kogo*⟩. **8.** *posp.* Wślizgiwać się, wchodzić, wejść bez mydła ⟨*narzucać się, nadskakiwać, pochlebiając komuś, na kim zależy, dla zdobycia korzyści osobistych*⟩: Zręcznym wślizgiwaniem się wszędzie, nawet „bez mydła", zajmują nieraz intratne stanowiska. *Nałk. W. Pisma 131.* **9.** Wyjść na czym jak Zabłocki na mydle ⟨*zrobić zły interes, ponieść stratę; zostać wyzyskanym; zawieść się na czym lub na kim*⟩. **10.** *przestarz.* Wyjść, wyjechać z mydłem ⟨*z niczym; nic nie otrzymać, nie osiągnąć celu*⟩: Pani Potocka z Mniszchów, uprzedzona o zbliżaniu się tej damy do miasta, wyjechała naumyślnie przed jej przybyciem do pobliskiej wsi Wojtówki [...] Wittowa z mydłem wyjechała z Tulczyna. *Czartk. Tulcz. 61.*

mylić 1. m. rytm, takt w tańcu. **2. m.** tropy, ślady ⟨*uciekając kluczyć, zmieniać kierunek biegu, aby oszukać pogoń*⟩. **3. m.** kogo z kim ⟨*brać jedną osobę za drugą, popełniać omyłkę co do osoby*⟩: Pan, zdaje się, myli mnie z kimś innym. *Lut. Próba 100.* **4.** O ile (jeżeli) mnie oczy nie mylą ⟨*o ile (jeżeli) się nie mylę*⟩. **5.** Jeżeli mnie pamięć nie myli ⟨*jeżeli dobrze pamiętam*⟩. **6.** Pozory mylą ⟨*wprowadzają w błąd*⟩.

przysł. **7.** Ten się nie myli, kto nic nie robi.

mysi 1. m. kolor. **2.** *żart.* **m.** ogonek ⟨*o cienkim warkoczyku lub pęczku włosów*⟩. **3.** Schować się, skryć się, wejść w mysią dziurę, jamę, norę ⟨*ze strachu lub ze wstydu ukryć się, żeby nie być widzianym*⟩: Wstydziłem się wtedy tak podczas przedstawienia, że byłbym się schował, jak to powiadają, w mysią dziurę. *Chłęd. Pam. I, 293.*

mysz 1. m. biała; szara **m.**, **m.** domowa, leśna, polna ⟨*gatunki myszy*⟩. **2.** Pułapka ma myszy. **3.** *przestarz.* Przepaść jak ruda **m.** (w popiele) ⟨*przepaść, zginąć bez ratunku*⟩: Przepadnę jak ruda mysz, przepadnę bez ciebie. *Konopn. Now. II, 41.* **4.** Siedzieć (cicho) itp. jak **m.** pod miotłą ⟨*zachowywać się cicho, spokojnie, aby nie zwrócić niczyjej uwagi; trwać w bezruchu; nie przejawiać działalności, nie występować z żadną inicjatywą*⟩: Jędrzej przycupnął cichutko niby mysz pod miotłą, bojąc się widocznie, aby go starsi nie przepędzili od siebie. *Twórcz. 8, 1954, s. 60.* **5.** *rzad.* Siedzieć jak **m.** na pudle ⟨*być pełnym niepokoju, trwogi*⟩: Lada chwila wyrwie mię dyrektor do łaciny, siedzę więc jak mysz na pudle. *Żer. Dzien. I, 352.* **6.** Spocić się jak ruda **m.** ⟨*bardzo się spocić*⟩. **7. m.** chrobocze (czym), piszczy.

przysł. **8.** Myszy tańcują, gdy kota nie czują.

myszka 1. m. polna *p.* mysz. **2.** Zabawa w kotka i myszkę; bawić się, grać w kotka i myszkę ⟨*rodzaj gry towarzyskiej*⟩. **3.** Mieć, hodować **m-i** w głowie ⟨*być niespełna rozumu; dziwaczyć*⟩. **4.** Trącić, pachnąć myszką ⟨*być przestarzałym, staroświeckim*⟩: Archaiczny [...] koloryt „Ezopa" Biernatowego [...] w okresie Kochanowskiego musiał myszką trącić. *Krzyż. J. Romans 146.*

myśl 1. m. badawcza, płocha, samodzielna, uporczywa, zdrożna ⟨*myślenie; czynność umysłu; wytwór czynności umysłowej*⟩. **2.** Bystra, jasna, trafna, znana **m.**; **m.** głęboka, ścisła, zawiła ⟨*sąd, mniemanie, zdanie o czym*⟩. **3.** Dobra, pogodna, wesoła **m.** ⟨*dobry humor; dobre samopoczucie, usposobienie*⟩: Życzenia dobrej myśli. **4. m.** główna, podstawowa (zasadnicza); **m.** przewodnia (utworu, wypowiedzi) ⟨*treść zasadnicza, idea*⟩. **5. m.** materialistyczna, prawnicza itp. ⟨*idea, pogląd*⟩. **6.** Nowoczesna **m.** techniczna ⟨*osiągnięcia techniki*⟩. **7. m.** oryginalna, zapożyczona ⟨*pomysł, pogląd*⟩. **8.** Uboczna **m.** ⟨*ukryta intencja*⟩: Robić co bez żadnych ubocznych myśli. **9.** Zielone myśli ⟨*niedojrzałe, właściwe człowiekowi niedoświadczonemu*⟩: Pisał do jednego ze znajomych, że im bardziej siwieje, tym bardziej zielone ma myśli. *Chłęd. Odr. 520.* **10 m.** czego ⟨*zamiar, projekt, pomysł; chęć, pragnienie, wola*⟩: **m.** poświęcenia się sztuce, nauce itp., **m.** wyjazdu w góry. W jej głowie nie powstała nigdy myśl jakiegoś oporu. *Dąbr. Ig. SPP.* **11. m.** do czego ⟨*pomysł*⟩: **m.** do poematu, noweli. **12. m.** o czym ⟨*myślenie; czynność, praca umysłu; rozmyślanie*⟩: **m.** o domu; o przyjacielu, o wynalazku. **13. m.** o jutrze ⟨*troska o przyszłość, myślenie o przyszłości*⟩. **14.** Nurt, tok, wątek myśli ⟨*myślenia*⟩: Wątek myśli urywa się. Zmienić tok myśli. **15.** *psych.* Gonitwa myśli ⟨*natłok skojarzeń, którego objawem jest bezładna mowa*⟩. **16.** Lenistwo myśli. **17.** Nawał myśli. **18.** Polot myśli. **19.** Swoboda, wolność myśli ⟨*przekonań, poglądów*⟩. **20.** Wymiana myśli ⟨*sądów spostrzeżeń, poglądów; dyskusja*⟩. **21.** Ani w myśli (komu co): Psom ani w myśli niezgoda. *Bartk. SPP.* **22.** Na **m.** o kim, o czym: Na **m.** o tym człowieku porwał go gniew. Na **m.** o rozstaniu zrobiło jej się smutno. **23.** W **m.** czego ⟨*zgodnie z czym*⟩: W **m.** polecenia, decyzji, testamentu, rozkazu itp. **24.** W **m.** przepisu, paragrafu (np. kodeksu karnego) ⟨*zgodnie z intencją (tego przepisu)*⟩: **25.** W myśli ⟨*w pomyśleniu, w wyobraźni*⟩: Poprowadzić linię w myśli. Układać sobie plan, uprzytomnić sobie co w myśli. **26.** Łamać się z myślami ⟨*nie móc się zdecydować na co; wahać się*⟩. **27.** Ktoś buja, krąży gdzie myślami, myśli czyje gdzieś błądzą itp. ⟨*ktoś marzy, rozmyśla, duma o czymś*⟩: Myślami buja w obłokach. **28.** Być gdzie myślą, myślami ⟨*myśleć o czym, wyobrażać sobie co*⟩: Być myślą w domu, w biurze, w podróży itp. **29.** Być nieobecnym myślą, myślami; być pogrążonym, zatopionym w myślach ⟨*myśleć intensywnie o czymś, nie zwracając uwagi na to, co się dzieje dokoła*⟩: Jest senna, rozmarzona słońcem, nieobecna myślami. *Meis. Sześciu 8.* Tak był pogrążony w myślach, że nie słyszał, jak matka weszła do pokoju. **30.** Być pochłoniętym, zaprzątniętym myślą, myślami ⟨*myśleć o czym intensywnie*⟩: Widać było, że cała jest pochłonięta własnymi myślami. *Perz. Las 54.* **31.** Być z kim jednej myśli ⟨*zgadzać się z kim pod jakim względem*⟩. **32.** Chwytać się, uchwycić się jakiej myśli. **33.** Czepiać się myślą czego. **34.** Gonić co myślą, uciekać myślą do czego ⟨*myśleć o czym*⟩: W zgiełku i zamęcie życia dworskiego poeta chętnie uciekał myślą do gwiaździstego nieba. *Probl. 1953, s. 618.* **35.** Gubić się w myślach ⟨*snuć domysły, przypuszczenia; trudzić się nad rozwiązaniem, zrozumieniem czego*⟩: Gubią się w myślach i nic nie mogą wymyślić własnym rozumem. *Strug Ojc. 147.* **36.** Coś, wszystko idzie, robi się, wiedzie się itp. po czyjej myśli, *przestarz.* według, podług czyjej myśli ⟨*coś staje się zgodnie z czyim pragnieniem, intencją, wolą*⟩. **37.** Iść za czyją myślą ⟨*zgadzać się z czyją koncepcją, dewizą, mieć, wyrażać ten sam pogląd*⟩: W dalszych zwrotkach idzie Morsztyn za myślą włoskiego poety. *Nehr. Studia 160.* **38.** Czyją myślą jest ⟨*ktoś myśli o czym, ma jakiś zamiar, zamierza co (zrobić)*⟩: Moją myślą jest wrócić za dwa tygodnie. *Chopin Wyb. 52.* **39.** Kojarzyć myśli. **40.** Mącić, plątać myśli. **41.** Mieć kogo, co na myśli ⟨*myśleć o kim, o czym*⟩: Mówiąc o tym, miałem na myśli was. - Miała co innego na myśli. *Dąbr. M. SPP.* Ja, kiedy mówiłam o rozczarowaniach, miałam siebie na myśli. *Perz. Las 86.* **42.** Mieć kogo, co w myśli ⟨*mieć w pamięci, pamiętać; wyobrażać sobie kogo lub co*⟩: Zofii twojej ręce całuję. Miałem ją często w myśli, malując heroinę poematu mego, Zosię. *Mick. Listy II, 107.* Mam czasem w myśli jego oczy. Mgliste, niebieskie oczy. *Żer. Uroda 40.* **43.** Mówić, pisać, odpowiadać itp. co komu na **m.** przyjdzie ⟨*mówić, pisać itp. bez zastanowienia, bez rozważenia, byle co*⟩: Mówił o wszystkim, co mu tylko przyszło na myśl. *Pytl. Fund. 202.* **44.** Nabić sobie (komu) głowę a. mieć głowę nabitą myślami (o kim, o czym) ⟨*spowodować intensywne myślenie o czym*⟩: Nie mógł zasnąć [...] Głowę miał nabitą myślami. *Olcha Most II, 164.* **45.** Naprowadzić kogo na **m.**: Barbarę te słowa naprowadziły na myśl. *Dąbr. M. SPP.* **46.** Nasunąć komu **m.** Coś, ktoś nasuwa się komu na **m.** ⟨*coś, ktoś się komu przypomina, wywołuje wspomnienie*⟩: Opowiadanie Jakuba nasuwało mu na myśl dalekie jakieś mgliste wspomnienia. *Choj. Alkh. IV, 46.* **47.** Nosić się z myślą (czego a. o czym) ⟨*mieć zamiar, zamierzać*⟩. **48.** Odpędzać (natrętne) myśli. **49.** Odrywać się myślą od czego ⟨*przestawać o czym myśleć*⟩: Górnicy pracowali w skupieniu, odrywali się myślą od pracy na krótko tylko. *Szew. Kleszcze 110.* **50.** Odwrócić **m.** od czego. **51.** Ogarnąć, ogarniać, pojąć myślą ⟨*(z)rozumieć, pojąć rozumem*⟩: W jedno oka mgnienie myślą ogarnął plan cały. *Jeż. Rotul. 571.* **52.** Opanować **m.** czyją. **53.** Opędzać się (nieprzyjemnym) myślom a. od myśli. **54.** Oswoić się z myślą. **55.** Podjąć **m.** czego a. czyją ⟨*przystąpić do realizacji pomysłu, zamiaru (czego lub czyjego)*⟩: Myśl blokady handlowej przeciwko Szwecji [...] podjął teraz na nowo Zygmunt III. *Szeląg. Bałtyk 153.* **56.** Podsunąć, poddać, rzucić **m.**; natchnąć koko myślą ⟨*podsunąć projekt, natchnąć ideą, pomysłem*⟩. **57.** (Nie móc) pogodzić się z myślą o czym ⟨*(nie móc) uznać czegoś za możliwe, prawdopodobne; nie móc przejść nad czym do porządku*⟩. **58.** Pogrążyć się, zatopić się w myślach. **59.** Poruszyć jaką **m. 60.** Porzucić **m.** (o czym a. jaką). **61.** (Ani) coś komu w myśli nie postało, nie mogło postać ⟨*ktoś nawet przez chwilę o czym nie pomyślał*⟩: Ani mi w myśli nie postało przysuwać się ku nim zbyt blisko. *Pigoń Komb. 253.* **62.** Powziąć **m.** (czego). **63.** Pożegnać się z myślą (o czym). **64.** Przebiec kogo, co myślą ⟨*objąć kogo, co w myśli; porachować kogo, co w myśli*⟩: Przebiegłem myślą wszystkich naszych ludzi i nie widzę nikogo odpowiedniego. *Kossak Z. Krzyż. I/II, 363.* **65.** Przebiegać, przechodzić co myślą ⟨*wspominać, odtwarzać w pamięci*⟩: Przebiegał myślą dzieje swojego uczucia. *Dygas. As 46.* **66.** Przenosić się dokąd myślą. **67.** Coś komu przeszło, przemknęło przez **m.** ⟨*ktoś pomyślał o czym na krótko*⟩. **68.** (Ani, nawet) co komu przez **m.** nie przejdzie, na **m.** nie przyjdzie ⟨*ktoś ani przypuszcza, ani domyśla się czego; ani pomyśli o czym*⟩: Nigdy mi przez myśl nie przeszło, aby to niedołężne stworzenie miało w sobie tyle chytrości. *Krasz. Pam. 199.* Nawet nie przyszło mu na myśl zazdrościć szczęśliwcowi. *Nałk. Z. Romans 66.* **69.** Coś a. ktoś komu przychodzi, przyszło, przyszedł na **m.** ⟨*ktoś uświadamia, uświadomił sobie co; przypomina, przypomniał sobie o czym, o kim*⟩: Przyszedł mu na myśl Jurek. *Iwasz. J. SPP.* Przyszła mi na myśl mania ballad, niegdyś panująca. *Mick. Listy II, 202.* **70.** *przestarz.* Przypaść do myśli ⟨*do gustu; podobać się*⟩: Ten zły, ten niedobry [...] chyba Czarny Jerzy przypadnie wam do myśli. *Łoz. Wal. Szlach. I, 41.* **71.** Coś komu przywodzi co na **m.** ⟨*przypomina, nasuwa obraz czego*⟩: Białość drzewek w maju przywodzi na myśl rajskie ogrody. *Kunc. Dni 249.* **72.** Robić co w myśli ⟨*po cichu, w duchu*⟩: Przyrzekać sobie co, powtarzać co w myśli. **73.** Robić co w (tej) myśli, że ⟨*w tym celu, w tej intencji*⟩: Brała zarazem lekcje obcych języków w tej myśli, że może zostanie nauczycielką. *Nałk. Z. Romans 28.* **74.** Robić co w dobrej, niewinnej, złej itp. myśli ⟨*intencji*⟩: Nie powiedziałem tego w złej myśli. *SW.* **75.** Robić co z myślą o czym a. z myślą, że... ⟨*myśląc o czym, z zamiarem zrobienia czego*⟩: Studiował mapę z myślą o podróży. **76.** Rozwijać, rozwinąć **m.** czyją a. o czym. **77.** Sięgać myślą w przeszłość lub przyszłość ⟨*wspominać, rozpamiętywać przeszłość; wyobrażać sobie przyszłość, myśleć o niej*⟩: **78.** Snuć **m-i.** **79.** Stanąć w myśli, *przestarz.* na myśli, przed myślą ⟨*przypomnieć się, stanąć w pamięci, przedstawić się wyobraźni*⟩: Nie uwierzysz, jak mi stoisz w myśli przy każdym nieledwie uczynku. *Chopin Wyb. 51.* **80.** Utrafić komu w **m.** **81.** *przestarz.* Wchodzić w **m.** czyją ⟨*zgadzać się z czyim rozumowaniem, koncepcją; starać się kogo zrozumieć*⟩. **82.** Wpaść na **m.** **83.** Wracać myślą do czego ⟨*myśleć o czym na nowo, wspominać co*⟩: Wracał jeszcze myślą do szkoły. *Dąbr. M. Noce II, 171.* **84.** Wybić komu lub sobie **m.** z głowy ⟨*wpłynąć na kogoś, żeby przestał myśleć o czym, o kim*⟩: Zamyśliła się smutnie, starając mnie pocieszyć tym, że przez matkę swoją potrafi mojej myśl tę wybić z głowy. *Krasz. Seraf. 113.* **85.** Wybiegać myślą naprzód itp. ⟨*myśleć o czymś w przyszłości, przewidywać co*⟩. **86.** Wypowiadać, wyrażać myśli, wypowiedzieć, wyrazić myśl ⟨*zdanie, sąd, mniemanie*⟩. **87.** Zaniechać myśli. **88.** Zaprzątnąć **m.** czyją. Coś zaprząta **m.** ⟨*coś zajmuje, interesuje umysł*⟩: Sprawa zatonęła w tysiącu innych, co nadchodzą, tłoczą się, zaprzątają myśl. *Dąbr. M. Noce II, 13.* **89.** Zebrać, pozbierać, skupić, opanować myśli ⟨*skoncentrować na czym uwagę, zastanowić się, skupić się; wrócić do równowagi umysłowej*⟩: Tak był zmęczony i zdenerwowany, że nie mógł skupić myśli. - Nie mógł zebrać myśli. *Żer. SPP.* **90.** Zgadywać czyje **m-i.** **91.** Zwrócić ku czemu **m.** czyją. **92.** Żyć myślą o kim, o czym ⟨*myśleć tylko o kim, o czym*⟩. **93.** **m.** (jaka a. czego) błysnęła (komu) ciśnie się, dojrzewa (w kim); dręczy, gnębi, męczy kogo; kiełkuje, kołata się (w czyjej głowie), nasuwa się (komu), nie daje spokoju (komu); nurtuje, opanowała, opętała kogo, owładnęła kim; przebiega, przelatuje; przenika, przeszywa, przeraża kogo; przychodzi, strzela komu do głowy, świta komu; trapi, uderza kogo. **94.** Myśli się komu mącą, plączą; snują po głowie; nawiedzają, opadają, opadły kogo: Opadły go złe myśli. **95.** **m.** zajęta kim a. czym.

przysł. **96.** Co w myśli, to i na języku. **97.** Co z oczu, to i z myśli.

myśleć **1.** **m.** bezbłędnie, chaotycznie, poprawnie; **m.** ciągle, ustawicznie, poważnie (o czym). **2.** **m.** głośno ⟨*myśleć, wypowiadając jednocześnie swoje myśli*⟩. **3.** **m.** nad czym: Im więcej myślał nad obecnym swym położeniem, tym cięższy smutek opanowywał jego umysł znękany. *Kaczk. Olbracht. III, 167.* **4.** **m.** o czym a. co robić ⟨*zamierzać, zamyślać, projektować; chcieć*⟩: Przyjechał do Krakowa i myślał zabawić w tym mieście kilka tygodni. Nie myślał wcale pracować. Myślał o wstąpieniu na wyższą uczelnię. **5.** **m.** o kim, o czym: a) ⟨*rozmyślać*⟩: **m.** o rodzinie, o kraju, o przyjemnościach. Jest o czym **m.**; b) ⟨*troszczyć się, pamiętać*⟩: **m.** o czyim losie, o przyszłości, o własnej skórze. **6.** **m.** o kim bezinteresownie ⟨*dbać, troszczyć się o kogo, pamiętać o kim*⟩. **7.** **m.** poważnie o kim ⟨*mieć względem kogoś poważne zamiary; chcieć się ożenić*⟩: Że on o mnie poważnie myśli, może się mama z tego przekonać, że tak często u nas bywa. *Dąbr. Ig. Felka 139.* **8.** **m.** o kim, o czym; **m.**, że... ⟨*sądzić, mniemać, być przekonanym, być zdania; przypuszczać*⟩: Powiedziałem mu wprost, co o nim (a. o tym) myślę. Myślę, że tak trzeba zrobić. **9.** Myślałby kto, że... ⟨*mógłby ktoś przypuszczać*⟩: Było czego tak lamentować! Myślałby kto, że Bóg wie, jakie nieszczęście wam się zdarzyło! *Orzesz. Cham. 12.* **10.** Niewiele myśląc ⟨*nie zastanawiając się długo; szybko się decydując*⟩: Zakochał się w niej od pierwszego wejrzenia i niewiele myśląc pojął ją za żonę. *Kow A. Rogat. 8.* **11.** Dobrze, doskonale myślący ⟨*lojalny*⟩: Akt konfederacji napiętnował partię hetmańską znamieniem gnębicieli praw ojczystych i wezwał wszystkich dobrze myślących do garnienia się pod sztandary związku. *Kraus. Repn. I, 50.* **12.** *pot.* Nie myśl sobie ⟨*nie myśl inaczej, nie spodziewaj się czego innego*⟩: Teraz mi na tym wcale nie zależy, nie myśl sobie, mam już dosyć. *Goj. Dziew. II, 91.*

przysł. **13.** Myśl długo, czyń prędko. **14.** Kto myśli, ten i wymyśli.

myślenie **1.** **m.** abstrakcyjne ⟨*polegające na wysnuwaniu wniosków z przyjętych założeń*⟩. **2.** **m.** konkretne ⟨*polegające na dokonywaniu obserwacji przedmiotów z otoczenia i zjawisk*⟩. **3.** Sposób myślenia ⟨*sposób zapatrywania się na co; poglądy, przekonania*⟩: Szekspir malował swój wiek, obyczaje, sposób myślenia i przywary ludzi, z którymi żył. *Śniad. Rozpr. 19.* **4.** Zdolność myślenia.

myślistwo Oddawać się myślistwu. Uprawiać **m.**

myśliwski **1.** Dywizjon **m.**, eskadra **m-a** ⟨*wojskowe jednostki lotnicze*⟩. **2.** Gwara **m-a**, język **m.** ⟨*używana(-y) przez myśliwych*⟩. **3.** Ludy **m-e** ⟨*trudniące się myślistwem*⟩. **4.** Nóż **m.**; torba **m-a.** **5.** Pawilon, zamek **m.** ⟨*używany jako baza do polowania*⟩. **6.** Pies **m.**, **m-a** psiarnia ⟨*do polowania*⟩. **7.** Prawo **m-e** ⟨*łowieckie*⟩. **8.** Samolot **m.** ⟨*szybki i zwrotny samolot bojowy, przystosowany do walk powietrznych; myśliwiec*⟩. **9.** *mors.* Statek **m.** ⟨*przystosowany do polowania na zwierzęta morskie*⟩. **10.** Żyłka **m-a** ⟨*pociąg, pasja do myślistwa*⟩.

myślowy **1.** *psych.* Gonitwa **m-a** ⟨*gonitwa myśli*⟩ *p.* myśl. **2.** Postawa **m-a.** **3.** Proces **m.** **4.** Skojarzenia **m-e.**

myto *przysł.* Za moje myto jeszcze mnie obito ⟨*za mój dobry postępek — doznałem przykrości*⟩.

N

na 1. Na odlew ⟨*zamachnąwszy się (z lewej ręki); mocno, nie namyślając się*⟩: Palnąć, trzasnąć kogo na odlew. Oddać komu na odlew. **2.** Na opak, *daw.* na opaku ⟨*nie tak jak należy, na odwrót, przeciwnie*⟩: On wszystko robi na opak. *SL.* **3.** Na oślep ⟨*nie patrząc; przen. nieopatrznie, nie zważając na nic*⟩: Biec na oślep. Nam się nic nie powodzi, bo na oślep wszystko czynimy. *L.* **4.** *pot.* Na pe ⟨*na pewno*⟩. **5.** Na płask ⟨*płasko*⟩: Kłaść, położyć co (np. płytę) na płask. Leżeć na płask. **6.** Na poczekaniu (zrobić co, wykonać) ⟨*natychmiast, zaraz, od ręki*⟩. **7.** Na podorędziu, *daw.* na podoręczu, na podręczu, na doręczu, na dorędziu ⟨*pod ręką, w pogotowiu*⟩: Nie wiem, czy co mam na podorędziu stosownego dla ciebie. *Wol. Dom. II, 75.* Ma ona zawsze na podręczu ziarnka palonej kawy, które żuje. *Dygas. SW.* Co bym ja też dał za to, gdybym tu miał na dorędziu mego siostrzeńca. *Czart. Panna 164.* **8.** Na pohybel ⟨*na nieszczęście, na zgubę, na zatracenie*⟩: Na pohybel mu! *SW.* **9.** Na pokładankę (dać, dostać) ⟨*w pozycji rozciągniętej, leżącej, dla wymierzenia kary cielesnej*⟩: Dostał dziesięć batów na pokładankę. **10.** *łow.* Na pomyka (polować, polowanie) ⟨*polowanie z wyżłem*⟩: Za podstawę wyszkolenia wyżła [...] uważamy polowanie na pomyka. *Hop. Jęz. 101.* **11.** *daw.* Na poprzek (stanąć komu) ⟨*stanąć na przeszkodzie, przeszkodzić, bruździć*⟩: Na poprzek stawały mi przy sprzedaży majątku serwituty. *Jordan SW.* **12.** Na przekór (komu, czemu) ⟨*wbrew komu, czemu; na złość komu*⟩: Na przekór wszystkiemu. *Nałk. Z. SPP.* Robić komu na przekór. Robić co na przekór czemu (np. trudnościom, smutkom itp.). **13.** Na przemian, na przemiany ⟨*zmieniając się kolejno*⟩: Z oczu Marty wybłyskiwały na przemiany światełka zachwytu i miłości. *Święt. A. SPP.* **14.** *daw.* Na przewał ⟨*nawałą, falą, tłumnie*⟩: A wojsko sunie na przewał, jak woda. *Pol SW.* **15.** *daw.* Na ręby ⟨*na wywrót, na lewą stronę, na nice*⟩: Na ręby, na wywrót, na nice szatę oblec. *Kn.* **16.** *pot.* Na schwał ⟨*nad wyraz, nad podziw, co się zowie, nad wszelką pochwałę (dorodny, postawny)*⟩: Chłop na schwał. - Wszystko rycerze na schwał. *Sienk. SW.* **17.** Na wynos [!] ⟨*sprzedaż do domu*⟩: Sprzedaż na wynos [!] **18.** *przestarz.* Na wyprzódki, na wyprzodki, na wyprzodek, *daw.* na wyprzód ⟨*na wyścigi, jeden przez drugiego (ścigając się)*⟩: Na wyprzodki puścili się na górę. *Krasz. SW.*

nabawić, nabawiać 1. n. kogo czego ⟨*ściągnąć co na kogo, doprowadzić kogo do czego (dziś tylko z dopełniaczem rzeczowników o ograniczonym zakresie treści negatywnej)*⟩: Nabawiać kogo kłopotu, niepokoju, strachu, wstydu. **2.** *daw.* **n.** czym ⟨*napełnić*⟩: Nabawić wstydem, strachem. *SW.*

nabić, nabijać 1. n. co: **n.** akumulator, kondensator ⟨*naładować*⟩. **2. n.** gaz w zbiornik, do zbiornika, **n.** zbiornik gazem ⟨*wtłoczyć, naładować*⟩. **3. n.** trzos, worek itp. ⟨*zdobyć majątek, wzbogacić się*⟩: Myślał o nabiciu sobie worka. *Gordon Sołdat 89.* **4. n.** obcasy ⟨*przybić do obcasów fleki*⟩. **5. n.** co — czym ⟨*wypełnić, wyładować*⟩: **n.** siennik słomą. Sala nabita publicznością. **6. n.** co — na co ⟨*włożyć, wsadzić, wtłoczyć, nasadzić*⟩: **n.** obręcze na koła, kapelusz na oczy. **7.** Nabić czego: Nabić zwierzyny ⟨*ubić, zabić większą ilość*⟩. **8.** Nabić kogo (w co) ⟨*obić, natłuc kogo*⟩: Nabił go porządnie. *SPP.* Ile go nakopano nogami, wydarto za łeb, za uszy, nabito w gębę! *Dygas. As 53.* **9. n.** (komu) rozumu ⟨*przez bicie nauczyć kogo rozsądku*⟩: Byłem pisnął, wali pociągaczem, bo to u niego był zwyczaj, i po trzeźwemu, żeby rozumu nabijać, dostawało się i drugim. *Krasz. Z dzien. 16.* **10.** Nabijać komu uszy, *rzad.* w uszy (w ucho) ⟨*powtarzać co uporczywie, aby ktoś dobrze zapamiętał, zrozumiał*⟩: Najczęściej tą mi gadką nabijała uszy. *Zab. XI/2, 1775, s. 373.*

nabiec, nabiegać, nabiegnąć 1. Coś (komu) nabiega czymś a. do czego ⟨*napływa, ciśnie się*⟩: Do oczu jej nabiegały łzy, ale je przemocą powstrzymywała. *Żer. Uroda 150.* Krwią mu nabiegły źrenice. *Mick. Konrad 117.* **2.** Oczy, twarz nabiegają gniewem, złością itp.; gniew, złość itp. nabiegają do oczu, do twarzy ⟨*oczy, twarz wyrażają gniew, złość itp.*⟩: Przypatrywał się dziwacznemu starcowi o ruchach nieopanowanych, oczach wiecznie nabiegłych gniewem. *Par. Król 108.* **3.** Ktoś nabiega krwią ⟨*ktoś burzy się, gniewa się, czerwienieje z gniewu*⟩: Chmielnicki nabiegł krwią i przysiągł, że ich za łby z gniazda wywlecze. *Sienk. Mieszan. 134.*

nabierać p. **nabrać**

nabijać p. **nabić**

nabijać się *pot.* **n. się** z kogo ⟨*wyśmiewać się, kpić, drwić*⟩: Władek nabija się ze mnie, że we własnej żonie się kocham i na żadne baby się nie oglądam. *Korcz. Jerzy Trzy 83.*

nabijany Broń, pochwa **n-a** złotem, perłami; pas **n.** ćwiekami.

nabity 1. n-e ciało ⟨*jędrne*⟩. **2. n.** chłopiec, **n-e** dziecko ⟨*silnie zbudowany(-e), krępy(-e)*⟩. **3. n-e** płótno ⟨*ścisłe*⟩. **4. n-a** sala ⟨*całkowicie wypełniona widzami, uczestnikami*⟩. **5. n.** tekst, **n-e** pismo ⟨*gęsty(-e), ścisły(-e)*⟩. **6.** *przen.* Niebo **n-e** gwiazdami ⟨*gęsto usiane*⟩.

nabożeństwo 1. n. błagalne, dziękczynne; jutrzenne; odpustowe, pontyfikalne. **2. n.** czerwcowe, październikowe, majowe ⟨*odprawiające się w tym czasie*⟩. **3. n.** czterdziestogodzinne ⟨*uroczyste wystawienie Najśw. Sakramentu przez okres czterdziestu godzin*⟩. **4. n.** żałobne, **n.** za zmarłych, za poległych ⟨*poświęcone zmarłym*⟩. **5.** *przestarz.* Z nabożeństwa ⟨*z pobożności*⟩: Z nabożeństwa do Rzymu pieszo pielgrzymował. *Mech. Wym. III, 307.* **6.** Z nabożeństwem ⟨*z pobożnością, pobożnie*⟩. *przen.* Kaśka z nadmiernym nabożeństwem weszła do wnętrza menażerii. *Zap. G. Kaśka 140.* **7.** Celebrować, odprawiać **n. 8.** Mieć szczególne **n.** do kogo a. czego ⟨*szczególną cześć dla wybranego przedmiotu kultu religijnego*⟩: Ślub brała przed bocznym ołtarzem, gdzie był obraz św. Józefa, do którego zawsze miała szczególne nabożeństwo. *Korz. J. Tad. 89.* *przen.* ⟨*szczególnie cenić kogo, co*⟩: Kocha monetę i do niej ma szczególne nabożeństwo. *Korz. J. Spek. 40.* **9.** Nie mieć nabożeństwa do kogo, czego ⟨*nie darzyć sym-*

patią kogo, czego⟩: Cóż mnie obchodzi, że go szlachta wielbi, gdy ja do szlachty nie mam nabożeństwa. *Belc. Tarło 173.*

przysł. **10.** Posłuszeństwo — żołnierskie nabożeństwo.

nabój 1. n. armatni, artyleryjski, karabinowy, rewolwerowy ⟨*kula*⟩. **2. n.** ćwiczebny ⟨*ślepy*⟩. **3. n.** dynamitowy ⟨*ładunek materiału wybuchowego*⟩. **4. n.** inicjujący, udarowy, zapalny ⟨*zapoczątkowujący wybuch ładunku*⟩. **5. n.** kumulacyjny ⟨*nabój materiału wybuchowego o zwiększonym efekcie odstrzału*⟩. **6.** Ostry **n.** ⟨*mający siłę przebijającą, używany w walkach i na polowaniu*⟩. **7.** *przen.* W tym gabinecie ładuje się nabój plotek, które wnet wybuchną, oblecą miasto i pogrzebią reputację przełożonej. *Prus Emanc. I, 286.* **8.** Ślepy **n.** ⟨*bez pocisku lub z pociskiem rozrywanym zaraz po wylocie z lufy i nie mającym siły przebijającej; używany na ćwiczeniach i przy salwach honorowych*⟩. **9.** Wystrzelać wszystkie **n-e. 10.** Walczyć do ostatniego naboju.

nabrać, nabierać 1. n. co — czym, na co, w co ⟨*zagarnąć, zaczerpnąć co*⟩: Schylali się, widłami nabierali buraki, potem szybkim ruchem rzucali je na transporter. *Kowalew. M. Kamp. 334.* **2. n.** tchu, oddechu: a) ⟨*wciągnąć w płuca powietrze, głęboko odetchnąć*⟩: Pani Barbara nabierała tchu, mówiła, że jej duszno, straszno i ciemno. *Dąbr. M. Noce II, 36*; b) ⟨*odpocząć*⟩: Nabrał tchu po całorocznej mitrędze ostatniego kursu. *Wojtk. Gen. 19.* **3. n.** wody w usta ⟨*przestać mówić, pisać na jakiś temat, zamilknąć, milczeć*⟩: Nabrali wody w usta. Rewolucja stała się tematem zakazanym. *Brosz. Opow. 91.* **4.** *łow.* **n.** wiatru ⟨*o zwierzynie lub psie myśliwskim: poczuć zapach, zwietrzyć*⟩: Każemy psu obłożyć pole, a gdy nabierze wiatru i zaczyna dociągać, wystawiona przepiórka rwie się spod psa. *Hop. Jęz. 61.* **5. n.** oczka (w dziewiarstwie): Nabrać na druty 66 oczek, przerobić 3 cm ściągacza. *Moda 8, 1952.* **6. n.** czego ⟨*kupić*⟩: Nabrała szaraczku i kazała mężowi porządny futrzany surdut sporządzić. *Jun. Bracia 178.* **7. n.** czego ⟨*stać się jakimś*⟩: **n.** barwy, (ładnego) brzmienia, doświadczenia, mocy, odwagi, ogłady, pewności, przekonania, rozgłosu, rumieńca, sił, sprężystości, trwałości, wartości, wprawy, znaczenia. **8. n.** gustu do czego ⟨*zasmakować w czym*⟩: Pomału zaczęli gustu do piwa nabierać, a tak nieznacznie odstręczali się od gorzałki. *Kras. Podstoli 43.* **9. n.** szybkości, rozpędu, pędu itp. ⟨*osiągnąć wzrost szybkości, rozpędzić się*⟩: Statek rusza i nabiera szybkości. *Kowalew. S. Bliżej 83.* **10. n.** wysokości ⟨*osiągnąć odpowiednią wysokość*⟩: Aparat odrywa się od betonowej powierzchni wybiegu, leci nad trawą, nabiera wysokości. *Kurek Ocean 350.* **11.** *daw.* **n.** wzrostu ⟨*urosnąć, wzrosnąć, powiększyć się*⟩: Miasto też prędko wzrostu nabrało i murowane domy się powznosiły. *Baliń. M. Polska III/1, 282.* **12. n.** kogo ⟨*oszukać, zwieść, naciągnąć, wykorzystać*⟩: Nabrał starych na grubą pożyczkę, niby to na Kursa. *Gąs. W. Pig. 60.*

nabrzmieć, nabrzmiewać 1. n. czym (łzami, krwią, fioletem, czerwienią): Co chwila wyrywał się skądś okrzyk, który natychmiast wszyscy podchwytywali, twarze nabrzmiewały czerwienią, podnosiły się zaciśnięte pięści. *Par. Niebo 277.* **2.** Ciało (twarz, ręka, żyła itp.) nabrzmiało krwią ⟨*krew napłynęła mocniej niż normalnie*⟩. **3.** Oczy, powieki nabrzmiały łzami ⟨*łzy napłynęły do oczu*⟩: Chłopiec ugina się pod każdym uderzeniem — oczy nabrzmiewają mu łzami. *Gomul. Wspom. 152.* **4.** *przen.* Były to naprawdę wielkie dni: pachnące prochem, krwią i nabrzmiałe entuzjazmem. *Brand. M. Spot. 65.* **5. n.** od czego, np. od ukąszenia, od płaczu ⟨*pod wpływem zewnętrznym*⟩: Twarz mu nabrzmiała od płaczu. *SPP.* **6. n.** z czego ⟨*z przyczyny natury wewnętrznej*⟩: Z gniewu nabrzmiały mu oczy. *SPP.*

nabyć, nabywać *książk.* **1. n.** co ⟨*kupić*⟩: **n.** dom, meble itp. **n.** na kredyt; **n.** na licytacji; **n.** za gotówkę; **n.** za bezcen. **2. n.** czego ⟨*dojść do czego, pozyskać co*⟩: **n.** biegłości, gustu, poloru, świetności, umiejętności, wprawy, zręczności itp. **3. n.** choroby (np. astmy, artretyzmu, bólu głowy) ⟨*nabawić się*⟩.

nabytek 1. Cenny, nowy, świeży, trwały **n.**: Cukier był dla nich najcenniejszym nabytkiem. *Morc. Urodzaj 87.* **2. n.** czego: np. biblioteki. **3.** Być, stać się, uczynić nabytkiem (czego).

przysł. 4. Z nieprawego nabytku nie ma pożytku.

nacechować 1. n. co czym ⟨*nadać czemu określoną cechę, właściwość, rys, charakter; napiętnować, naznaczyć*⟩: Ich pogląd na świat naccchowany jest pesymizmem. *Szmag. Dymy 148.* **2. n.** co ⟨*opatrzyć cechą, stemplem, znakiem fabrycznym; ostemplować*⟩: Przeszli przez gąszcz gajowy z panem nadleśniczym, nacechowali najdrobniejsze buki. *Strug Ojc. 61.*

nachodzić p. **najść**

nachylać się, nachylić się *przestarz.* **1. n. się** do czego a. ku czemu ⟨*skłaniać się, dostosować się do czego*⟩: **n. się** do wymagań, do występku; **n. się** ku konserwatyzmowi. **2. n. się** do końca ⟨*kończyć się, dobiegać końca*⟩: Pobyt mój w stolicy nachyla się już do końca. *Słow. Listy I, 101.* **3. n. się** do upadku, ku zgubie ⟨*zacząć walić się w gruzy, rozpadać się; marnieć*⟩: Katedra nachylała się do upadku i groziła ruiną. *Krasz. Wilno II, 191.* **4. n. się** ku zgrzybiałości, ku zimie ⟨*starzeć się, być bliskim śmierci*⟩: Ja, który się nachylam ku zgrzybiałości, mało się mam czego obawiać od złości ludzkiej. *Niemc. Rasslas. 184.* **5. n. się** wiekiem, trudami itp. ⟨*przygarbić się, stać się starym, zestarzeć się*⟩: Wiekiem i wojennymi trudami nachylony, sam ogromowi państwa podołać nie mógł. *Narusz. Hist. I, 138.* **6.** Zwycięstwo się nachyla: Wódz szwedzki Brandt, nie mogąc dojrzeć w strasznej kurzawie, kędy się nachylało zwycięstwo, mając rozkaz zachodzić naszym z tyłu, puścił się ku Dźwinie w tę stronę. *Dzied. Lisow. I, 25.*

nachylić n. ucho (uszko), **n.** ucha (uszka) ⟨*wysłuchać*⟩: Niech lalka będzie grzeczna, nie płacze, nie beczy, ładnie mi się ukłoni i uszko nachyli. *Syrok. Gaw. 140.*

nachylić się p. **nachylać się**

naciąć, nacinać 1. n. co ⟨*dokonać cięcia, przeciąć powierzchnię czego, zrobić nacięcie*⟩: **n.** drzewo, pień; **n.** karbunkuł, wrzód. **2.** Naciąć czego ⟨*ściąć czego dużo, narznąć, nastrzyc*⟩: Naciąć trawy, kwiatów, sieczki itp. **3.** Naciąć papieru ⟨*pociąć według określonego formatu*⟩.

naciąć się 1. *posp.* **n. się** ⟨*dać się oszukać, wyprowadzić w pole; nabrać się*⟩: Myślał chłopina, że ten dokwaterowany facet się zlęknie i mieszkania nie zajmie. Ale się naciął. *Wiech Śmiej II, 54.* **2.** *posp.* **n.** się na kogo ⟨*natknąć się na kogo, spotkać kogo niespodzianie*⟩: Idąc miastem można się przypadkiem naciąć i na policję. *Past. Komuna 32.*

naciągnąć, naciągać 1. n. co ⟨*ciągnąc napiąć, naprężyć co, nastawić*⟩: **n.** cięciwę, łuk, strunę, sznur; płótno na ramę itp. **2. n.** mięśnie ⟨*zbyt intensywną pracą rąk lub nóg spowodować wydłużenie (rozciągnięcie) ponad miarę mięśni ruchomych tych kończyn*⟩. **3. n.** nogę (rękę) ⟨*nastawić na właściwe miejsce w stawie zwichniętą kość nogi (ręki)*⟩. **4. n.** zegar ⟨*nakręcić ścienny zegar wahadłowy*⟩: Wśród tych rupieci znajduje się też stary zegar, który, naciągany, okropnie bzyka, ale chodzić nie chce. *Sier. Now. 141.* **5. n.** co ⟨*przen. o argumentach, twierdzeniach, dowodzeniach itp.: nagiąć siłą do jakiegoś z góry powziętego założenia, koncepcji; oprzeć co na błędnej podstawie, przesłance, przekręcić, sfałszować*⟩: Romantyzm malując przeszłość malował ją fantastycznie i naciągał do niej obecne pojęcia ludzkie. *Sienk. Szkice I, 62.* **6. n.** co — na co: a) ⟨*ciągnąc przesunąć w celu przykrycia czego; nasunąć*⟩: Głębiej naciągnął na ramiona kołdrę i szczelniej się nią owinął. *Andrz. Popiół 215*; b) **n.** chustkę, kapelusz itp. ⟨*nasunąć ku przodowi głowy chustkę itp., nacisnąć kapelusz, beret*⟩: Spod chustki naciągniętej na głowę prawie wcale nie widać jej było twarzy. *Perz. Cud. 25*; c) *pot.* **n.** buty, odzież, pończochy, rękawiczki itp. ⟨*ubrać się w co, włożyć, wdziać*⟩: Uważnie i starannie naciągała jedwabne pończochy na wąskie stopy. *Goj. Rajs. I, 72.* **7.** *daw.* **n.** rozmowę na co ⟨*skierować rozmowę na jakiś temat*⟩. **8. n.** czego: a) ⟨*ciągnąc naczerpać, nabrać czego, wyciągnąć*⟩: Chcąc naciągnąć wody żurawiem ze studni musiałam stawać nogami na cembrowinie. *Rudn. L. Stare I, 61*; b) ⟨*wchłonąć, wessać*⟩: Był on [kościół] bowiem po spaleniu przez kilkanaście lat bez przykrycia, bez okien, ruiną, a tak mury naciągnęły wilgoci; która wiekami trwać będzie. *Bork. S. Bibliot. 9.* **9. n.** czego — do czego: np. atramentu do pióra. **10.** *daw.* **n.** długów ⟨*wiele pożyczyć, nazaciągać*⟩: Tyle znowu naciągnął długów. *Narusz. Hist. IV, 319.* **11.** *pot.* **n.** kogo ⟨*oszukać, wykorzystać kogo; nabrać*⟩: Wieczorem znalazł zawsze sposób, by gdzieś z kimś popić, gdzieś się zadłużyć czy jeszcze raz kogoś naciągnąć. *Nałk. Z. Gran. 80.* **12. n.** dziewczynę ⟨*zbałamucić*⟩. **13. n.** kogo na co ⟨*nakłonić, namówić kogo na co, wyłudzić co od kogo*⟩: Muszę żyć jak żebrak, ludzi naciągać na pożyczki, na jałmużnę. *Kowalew. S. Droga 106.* **14.** Herbata, ziółka itp. naciągają ⟨*o płynach: nabierają smaku, koloru, zapachu przez przejęcie tych właściwości od ziół, korzeni, owoców i in. zalanych danym płynem (zwykle wrzątkiem)*⟩.

nacierać, natrzeć 1. n. kogo, co — czym ⟨*trąc smarować; smarować, trzeć, masować*⟩: **n.** kogo maścią. **n.** skronie octem, spirytusem, wodą. **n.** posadzkę pastą, woskiem. **2.** Natrzeć komu uszu, *daw.* natrzeć komu kapituły ⟨*skarcić, złajać kogo; udzielić komu nagany*⟩: Łgarz jesteś! pfe! ja z Waści, panie Tadeuszu, zrobię śledztwo, ja Waści jeszcze natrę uszu! *Mick. Tad. 224.* Szambelanicowi tak natarli kapituły, że on nieborak klęczący starostę przepraszał. *Skarb. Starosta 76.* **3.** *daw.* Natrzeć komu czym uszy ⟨*zwrócić komu kilkakrotnie uwagę na co, upomnieć kogo*⟩: Nim zaś wyprawisz syna w ten zawód, do którego się gotuje, dobrze mu natrzyj uszy tą nauką, że nade wszystko sumienie szanować z największą ostrożnością Bóg mu nakazuje. *Czart. Dośw. III, 35.* **4. n.** na kogo, co ⟨*zbrojnie uderzać, przypuszczać szturm, atak; atakować, napierać na co*⟩: Rozkazywał rotmistrzom, ażeby nie razem i z przodu nacierali na Macedonów, ale z różnych stron i to tegoż samego czasu. *Zab. III/1, 1779, s. 51.* **5. n.** na kogo — o co ⟨*domagać się czego w sposób kategoryczny; nalegać, naciskać*⟩: Natarł na mnie energicznie o wadliwe używanie znaków pisarskich, o niedostatek przecinków. *Boy Flirt. III, 198.*

nacieszyć n. oczy ⟨*patrząc na co, na kogo doznać wewnętrznego zadowolenia, radości; napatrzeć się*⟩: Nie mogłem dość nacieszyć oczy widokiem miasteczka. *Rudn. A. Morze 398.*

nacieszyć się 1. n. się kim, czym ⟨*ciesząc się doznać uczucia pełnego zadowolenia*⟩: Znów z wami, znowu w mieście z wami... Niechaj się każdym nacieszę kamieniem, tych chłodnych murów dotknę. *Staff L. God. 107.* **2. n.** się z czego: Nie mógł się nacieszyć z posiadania pierwszego w życiu zegarka. *SW.*

nacinać p. **naciąć**

nacisk 1. n. wroga, nieprzyjaciela ⟨*napór, natarcie*⟩: Wycofali się pod naciskiem przeważającego nieprzyjaciela. *Żukr. Kraj. 14.* **2.** Pod naciskiem: a) ⟨*pod ciśnieniem, pod naporem (siły fizycznej)*⟩: Drzwi pod naciskiem tłumu roztworzyły się na oścież. *Sienk. Ogn. I, 156*; b) ⟨*pod presją (moralną), pod wpływem kogo lub czego, pod przymusem*⟩: Pod naciskiem plotek zaczęła zmieniać o nim opinię. *Sewer Zyzma 348.* **3.** Kłaść, położyć na co **n.** ⟨*wyodrębnić jakieś zagadnienie spośród innych, uznać co za szczególnie ważne, godne uwagi, zasługujące na podkreślenie*⟩: Na naukę pisania mama nie kładła zbyt silnego nacisku. *Prus Now. II, 213.* **4.** Mówić, powiedzieć (co), pytać (o co) z naciskiem ⟨*z zaakcentowaniem czego*⟩: Powtórzył swe pytanie z naciskiem, żądając wyraźnego wyjaśnienia. *Żer. Char. 350.* **5.** Ulec naciskowi (kogo lub czego). **6.** Wywierać **n.** na kogo, na co ⟨*działać z określoną siłą, cisnąć na co; przen. wywierać presję, wpływ na kogo, na co*⟩: Woda wywiera nacisk na łopatkę turbiny. *Ignat. SPP.* Wywierali na niego **n.**, aby się nie zaniedbywał w pracy.

naciskać, nacisnąć 1. n. klakson, pedał, sprężynę itp. ⟨*przyciskać, nagniatać*⟩. **2.** Naciskać odpowiednie, różne itp. sprężyny ⟨*wykorzystywać odpowiednie itp. osoby, instytucje mogące mieć wpływ na załatwienie jakiejś sprawy*⟩: Po jej aresztowaniu próbował interweniować — „naciskać odpowiednie sprężyny”, jak to się w takich wypadkach mówiło. *Brand. K. Obyw. 109.* **3. n.** kogo (o co) ⟨*wywierać presję, przynaglać*⟩: Naciska go o dług. *SW.* **4. n.** na kogo ⟨*napierać, nacierać*⟩: Z lewej strony naciska na nas ławica połamanej kry. *Cent. Foka 54.* Naciskać na nieprzyjaciela, na granice państwa (o wojsku, siłach zbrojnych).

naciskowy ⟨*działający pod wpływem nacisku*⟩ **1.** Ołówek **n.** Pióro (wieczne) **n-e.** **2.** *wojsk.* Mina **n-a.**

nacisnąć p. **naciskać**

nacjonalizacja ⟨*przejęcie na rzecz narodu, państwa podstawowych środków produkcji*⟩ **1. n.** przemysłu, środków komunikacji, ziemi. **2.** Przeprowadzić nacjonalizację: Fabryki, kopalnie [...] stały się w Polsce Ludowej po przeprowadzeniu nacjonalizacji własnością państwa. *Barb. Nauka 224.*

naczelnictwo 1. n. rodowe ⟨*zwierzchnictwo*⟩. **2. n.** czego lub nad czym: **n.** powstania; **n.** nad wojskiem. **3.** Pod naczelnictwem ⟨*pod wodzą, pod przewodnictwem*⟩: Odpowiedzią na drugi rozbiór Polski było powstanie narodowe w r. 1794 pod naczelnictwem generała Tadeusza Kościuszki. *Smol. W. Przycz. 12.* **4.** Przyjąć, objąć, sprawować **n.**

naczelnik 1. n. państwa. **2. n.** siły zbrojnej narodowej: Wezwany do kierownictwa powstaniem narodowym Kościuszko przyjął tytuł najwyższego naczelnika siły zbrojnej narodowej. *Korzon Woj. III, 248.* **3. n.** stacji ⟨*zawiadowca*⟩. **4. n.** wydziału ⟨*urzędnik stojący na czele wydziału*⟩.

naczelny 1. n-a idea, teza; **n-e** hasło, zadanie ⟨*centralna(-e), węzłowa(-e), zasadnicza(-e), najważniejsza(-e)*⟩. **2. n.** organ ⟨*kierowniczy, zwierzchni, nadrzędny*⟩. **3. n-e** stanowisko ⟨*kierownicze*⟩. **4.** Zwierzęta **n-e** ⟨*najwyższy rząd ssaków (primates)*⟩.

naczynie 1. n. aluminiowe, blaszane, cynowe, drewniane, emaliowane, fajansowe, gliniane, kamionkowe, kryształowe, ocynowane, porcelanowe, szklane, żeliwne. **2. n-a** domowe, gospodarskie, kredensowe, kuchenne, stołowe. **3. n-a** grzebalne, przedhistoryczne. **4. n-a** kościelne, liturgiczne, ofiarne. **5.** *daw.* **n-a** gędziebne ⟨*instrumenty*⟩. **6.** *anat.* **n-a** chłonne a. limfatyczne; **n-a** krwionośne, tętnicze, wieńcowe, żylne; **n-a** włoskowate (kapilarne) ⟨*kapilary*⟩. **7.** *fiz.* **n-a** połączone ⟨*dwa lub więcej naczyń połączonych od dołu rurami, przewodami itp., w których swobodna powierzchnia cieczy leży na tej samej płaszczyźnie poziomej*⟩. **8. n.** do czego ⟨*służące do czego*⟩: **n.** do gotowania, do zmywania. **9. n.** na co ⟨*przeznaczone na co*⟩: **n.** na wodę. **10. n.** od czego ⟨*wzięte od czegoś, do czego zwykle bywa używane*⟩: Złapała w pośpiechu naczynie od mleka i wsypała w nie kaszę. *SPP.* **11. n.** po czym ⟨*opróżnione z czego*⟩: **n.** po mleku. **12. n.** z czego ⟨*zrobione z czego*⟩: **n.** z blachy, z gliny, ze złota. **13. n.** z czym ⟨*z zawartością czego*⟩: **n.** z mlekiem. **14.** *przen.* **n.** czego ⟨*siedlisko, przybytek*⟩: Naczynie mądrości, prawdy. *SW.* **15.** Zmywać **n-a.**

nad 1. Nad podziw ⟨*niezmiernie*⟩: Bagnista rzeka rozlała szeroko, bo wiosna była nad podziw w wody obfita. *Sienk. Pot. IV, 259.* Wiedzie się komu nad podziw. **2.** Nad program ⟨*dodatkowo*⟩: Grać co nad program. Wykonać co nad program. **3.** Nad siły: Praca nad siły. **4.** Nad stan ⟨*w sposób przekraczający czyjeś środki*⟩: Życie nad stan. **5.** Nad wszystko, nade wszystko: Drogi nad wszystko. Kochać kogo, co nad wszystko. **6.** Nad wyraz ⟨*nadzwyczajnie*⟩: Nad wyraz szczęśliwy. **7.** Nad życie ⟨*więcej niż życie, ogromnie*⟩: Nad życie kochać, cenić kogo, co.

nadać, nadawać 1. n. komu — co ⟨*ofiarować, przyznać komu co, obdarzyć kogo czym*⟩: **n.** autonomię, beneficjum, godność, order, odznaczenie, prawa, szlachectwo, tytuł, władzę. **2. n.** imię, przydomek, nazwę ⟨*nazwać imieniem, dać przydomek, nazwę*⟩. **3. n.** komu, czemu — co ⟨*sprawiać, żeby się wydawał jakimś lub przybrał określony kształt, wygląd, charakter itp.*⟩: Czapkę ściągnął mocno na prawe ucho, by nadać sobie wygląd zawadiacki. *Morc. Ptaki 10.* **n.** komu, czemu urok, polor, ton. **n.** czemu piętno, znaczenie, wartość. **4. n.** co ⟨*powierzyć, oddać jakąś przesyłkę*⟩: **n.** paczkę, pieniądze, rzeczy (na kolei), telegram, list itd. **5. n.** muzykę, wiadomość itp. ⟨*przekazać, przesłać za pomocą fal radiowych*⟩: Radio nadawało w tym okresie znacznie mniej niż zwykle muzyki tanecznej. *Sand. Śmierć 119.*

nadarzać się, nadarzyć się Nadarza się okazja, sposobność ⟨*przytrafia się, nastręcza się*⟩: Znać było, że ma zamiar wszcząć z nim rozmowę, lecz nie nadarza mu się stosowna sposobność. *Żer. Nawr. 67.*

nadawać p. **nadać**

nadawać się n. się do czego lub na co a. na kogo ⟨*być odpowiednim, stosownym do czego lub na co; przydać się, pasować*⟩: **n. się** do pracy, do jakiej roli, do służby. - Znający wybornie świat i ludzi, przy tym oczytani, obyci w towarzystwach, zręczni, gładcy w formach, nadzwyczaj się nadawali do służby dyplomatycznej. *Chłęd. Odr. 258.* Nadają się do siebie. **n. się** na stanowisko, na kierownika, na nauczyciela; **n. się** na pokrycie mebli (o materiale).

nadawczy 1. Stacja **n-a** ⟨*wysyłająca fale elektryczne, świetlne, dźwiękowe*⟩. **2.** Poświadczenie **n-e** ⟨*dowód nadania przesyłki*⟩. **3.** Przywileje **n-e** ⟨*przyznające, dające, ofiarowujące co komu*⟩: Osadnictwo opierało się na książęcych przywilejach nadawczych. *Bujak Społ. 80.*

nadąć, nadymać 1. n. co — czym ⟨*wypełnić, nadmuchać*⟩: **n.** balonik powietrzem. **2. n.** policzki, usta ⟨*odąć, wydąć*⟩: To nie ma sensu! — krzyknął Józek grubym głosem, srożąc się i nadymając policzki. *Perz. Uczn. 49.* **3.** *przen.* **n.** pychą: Bolesława oślepiło powodzenie i nadęła pychą świeża nieprawość. *Mick. Hist. 63.* **4.** Coś kogo a. co nadyma: Rozmaite są zajączki na świecie, i [...] niekoniecznie trzeba szukać pod miedzą, w ludzkich głowach czasami też siedzą, gdy je próżność nadyma lub łechce. *Wędr. 17, 1901.*

nadąć się, nadymać się n. się jak indyk, jak paw ⟨*puszyć się*⟩.

nadążać, nadążyć 1. n. za kimś ⟨*nie zostawać w tyle za kim, starać się dotrzymywać komu kroku; wydołać w biegu*⟩: Ledwie nadążał za ojcem, który przyspieszał coraz bardziej kroku. *Cent. Odarpi 144.* **2.** Nie **n.** z czym a. *rzad.* w czym ⟨*nie sprostać, nie podołać*⟩: Czterech ekspedientów [...] nie mogło w godzinach największego ruchu nadążyć z obsłużeniem klientów. *Andrz. Wojna I, 60.* Nie nadążać w robocie.

nadbudowa ⟨*w filozofii marksistowskiej: polityczne, prawne, filozoficzne, religijne, artystyczne poglądy społeczeństwa oraz odpowiadające im instytucje polityczne, prawne i inne*⟩. **n.** ideologiczna.

nadchodzić, nadejść 1. Chmura, burza, grad, wiatr itp. nadchodzi ⟨*nadciąga*⟩. **2.** Katastrofa, śmierć; lato, zima; wieczór, zmierzch nadchodzi ⟨*następuje, nastaje*⟩. **3.** Listy, meldunki, wiadomości, wieści nadchodzą ⟨*dochodzą, docierają do kogo lub dokąd*⟩. **4.** Pociąg nadchodzi ⟨*nadjeżdża*⟩. **5.** Posiłki nadchodzą, odsiecz nadchodzi ⟨*przybywają, przybywa*⟩. **6.** Lada chwila nadejdzie (o kimś) ⟨*przyjdzie*⟩.

nadciągać, nadciągnąć 1. Nadciąga huragan, wicher; nadciągają chmury, ludzie, oddziały, pułki, wojska ⟨*nadchodzi, nadchodzą; zbliża się, zbliżają się*⟩: Nadciągnęły chmury. Zerwała się gwałtowna ulewa. *Par. Król 207.* **2.** Nadciąga noc, wiosna; nadciągają przymrozki ⟨*następuje, następują*⟩: Nadciągnęły przymrozki, upadł drugi śnieg i pobielił dachy i ulice. *Prus Emanc. III, 104.*

naddźwiękowy Szybkość **n-a** ⟨*większa niż szybkość rozchodzenia się fal głosowych*⟩.

nadeptać, nadeptywać, nadepnąć 1. n. komu co a. na co: Nadeptać komu nogę a. na nogę. **2. n.** komu na odcisk, na odciski ⟨*dokuczyć komuś boleśnie, dotknąć go, urazić*⟩: Kiedy przebrali miarę kubków albo nadeptali sobie na odciski, wtedy zapominali o niedoli, o ucisku i za bary się brali. *Wikt. Papież 127.* **3.** Nadeptywać komu na pięty ⟨*chodzić za kim natrętnie chcąc przypomnieć o czymś lub przynaglić do czegoś; śledzić, pilnować, obserwować kogoś*⟩: Zaczęłam już sama chodzić do kuchni, ale Magdalena się rozgniewała i powiedziała mi: „Niech mi pani nie nadeptuje na pięty.“ *Zap. G. Pam. 8.*

naderwać, nadrywać 1. n. ścięgno ⟨*spowodować częściowe rozerwanie ścięgna wskutek nadmiernych nieskoordynowanych ruchów w stawach itp.*⟩. **2.** *przen.* **n.** czyją kieszeń ⟨*przyprawić kogo o stratę*⟩: Synalek ten grubo naderwał kieszeń swego ojca. *SW.*

nadęty 1. n. jak indyk ⟨*nachmurzony, nadąsany, zagniewany, gniewny*⟩: A on wciąż chodził po pokojach, nadęty jak indyk, i pisał, wciąż pisał... *Prus Lalka I, 219.* **2. n-a** mina ⟨*pyszałkowata*⟩. **3. n.** styl ⟨*nienaturalny, sztuczny, przesadny, wymuszony*⟩.

nadgodzina Robić, pracować w nadgodzinach ⟨*w godzinach dodatkowych, nadliczbowych*⟩.

nadgraniczny ⟨*znajdujący się nad granicą, położony blisko granicy; pograniczny*⟩ Miejscowość, strefa **n-a**; miasteczko **n-e**; powiat, pas **n.**

nadgrobny 1. Kamień, napis **n.** ⟨*znajdujący się na grobie*⟩. **2.** Modlitwa **n-a** ⟨*wypowiadana nad grobem*⟩.

nadgryzać, nadgryźć *daw.* Nadgryźć sobie języka ⟨*powstrzymać się od powiedzenia, wyjawienia czegoś*⟩: Moja wina, biję się w piersi, ale uśmiechnąć się szczerze miałem ochotę; wolałem jednak nadgryźć sobie języka, niżeli zacnego męża miłość własną obrazić. *Tremb. Listy II, 159.*

nadkręcić *przestarz.* **1. n.** karku ⟨*zrobić sobie krzywdę, ulec jakiemuś wypadkowi; potłuc się; doznać jakiegoś niepowodzenia*⟩: Trochem tylko nadkręcił karku. *Zabł. Zabob. 50.* **2. n.** komu karku ⟨*pobić kogoś, poturbować, zranić*⟩: Dwunastu rajtarom karku nadkręcił, a mnie trzynastemu obiecuje! *Sienk. Pot. V, 118.*

nadliczbowy n. żołnierz ⟨*dodatkowy*⟩.

nadludzki 1. n-a boleść, siła; **n.** strach, trud, wysiłek ⟨*niezwykła(-y); ogromna(-y), nadzwyczajna(-y)*⟩. **2. n-a** istota, **n-e** siły ⟨*nadprzyrodzona(-e), nieziemska(-e)*⟩: Miał kochankę, Elzę, którą miłował i uwielbiał, jakby nadludzką istotę. *Trent. Demon. 5.*

nadmuchiwany n. materac ⟨*napełniany powietrzem*⟩.

nadobny *książk.* ⟨*pełen powabu, krasy, ładny, piękny, dorodny, urodziwy, przystojny*⟩ **1.** Dziewka, dziewczyna **n-a**. **2. n-e** kształtny (kobiet). Twarz **n-a**. **3.** Płeć **n-a** ⟨*żart. o kobietach; płeć piękna*⟩: Piękna Sara nie była zbyt trudną zdobyczą dla jakiego biegłego uwodziciela płci nadobnej. *Dygas. Molk. 67.* **4.** *przestarz.* Literatura **n-a**; nauki, sztuki **n-e** ⟨*piękna(-e)*⟩: Nie brakowało w katalogu literatury nadobnej i poezji. *Korzon Woj. III, 74.* **5.** *daw.* Wzrost **n.** ⟨*wzrost słuszny, okazały*⟩: Był Kołłątaj wzrostu nadobnego. *Zienk. Wiecz. 183.* **6.** Oddawać, odpłacać, płacić pięknym za **n-e** ⟨*odpłacać tym samym, odwzajemniać się*⟩: Władysław przyrzekł sobie odpłacić pięknym za nadobne Wolanowiczowi, który tylekroć oczernił go przed pryncypałem. *Gąs. W. Pig. 58.*

nadprodukcja 1. n. samochodów, żywności ⟨*produkcja przewyższająca zbyt*⟩. **2. n.** literacka. **3. n.** inteligencji ⟨*nadmiar*⟩.

nadprogramowy 1. n. numer koncertu ⟨*nie objęty programem*⟩. **2. n-e** zajęcie ⟨*dodatkowe*⟩.

nadprzyrodzony ⟨*będący poza obrębem postrzegania zmysłowego, nie dający się rozumowo wytłumaczyć lub uzasadnić, przekraczający zwykłą miarę rzeczy w przyrodzie; cudowny, nadzwyczajny*⟩: Świat **n.**; **n-a** istota, siła; zjawisko **n-e**: Jakaś nadprzyrodzona siła obudziła się w wątłym moim ciele a wytrwałość w duszy. *Sztyrm. Pow. I, 111.*

nadrabiać, nadrobić 1. n. opóźnienie, stracony czas, zaległości ⟨*uzupełnić, wyrównać*⟩. **2.** Nadrabiać miną, grzecznością, gadatliwością, humorem itp. ⟨*maskować zachowaniem prawdziwy nastrój lub sytuację; pozorować, udawać*⟩: Nadrabiał humorem, ale był zdenerwowany. *Dąbr. M. Noce II, 91.* Róży wstyd było i złość ją brała, ale nadrabiała miną. *Iwasz. J. Mił. 29.* **3. n.** pończochy ⟨*robiąc dosztukować, podłużyć lub dorobić części zniszczone*⟩.

nadrzędny 1. n-e stanowisko, władze ⟨*zwierzchnie, kierownicze*⟩. **2.** *jęz.* Zdanie **n-e** ⟨*zdanie, od którego zależy inne zdanie, zwane podrzędnym*⟩. **3.** *filoz.* Pojęcie **n-e** ⟨*w logice: pojęcie obejmujące inne pojęcie o mniejszym zakresie*⟩.

nadskakiwać n. komu ⟨*świadczyć komu grzeczności, okazując niezwykłą uprzejmość, zabiegać o czyjeś względy*⟩: Młodzi i starsi panowie nadskakiwali jej zawzięcie, w każdym salonie otaczało ją moc wielbicieli. *Mostow. Kariera 278.*

nadstawiać, nadstawić **1. n.** co: **n.** policzek, usta do pocałowania. **2.** *daw.* **n.** czoła ⟨*stawiać opór*⟩: Umykała się przed wodzem owa tłuszcza, nie śmiejąc nadstawić czoła wstępnym bojem. *Narusz. Hist. III, 56.* **3. n.** ucha (lub ucho, uszu): a) ⟨*wytężać słuch, skupiać uwagę; słuchać, przysłuchiwać się pilnie, uważnie*⟩: Otoczyły ich dzieci wielkim kołem, nadstawiając ciekawie uszu. *Makowiec. Przyg. 47*; b) ⟨*chętnie słuchać, wysłuchiwać czego; z zadowoleniem przyjmować co do wiadomości, dowiadywać się o czym*⟩: Jagiełło rad nadstawiał ucha doniesieniom i namowom otaczających go dworaków. *Baliń. M. Polska IV, 65.* **4. n.** uszy ⟨*o zwierzętach: stawiać uszy na sztorc, podnosić w momencie wzmożonej uwagi, czujności*⟩: Mysz podnosiła pyszczek, nadstawiała uszy, rozglądała się. *Morc. Inż. 182.*

nadużycie ● **1. n.** czego a. w czym ⟨*przekroczenie czego; nadmierne użycie*⟩: **n.** czyjej dobroci, cierpliwości, łatwowierności, zaufania. **n.** władzy, **n.** trunków. **n.** w jedzeniu i piciu.
● **2.** Grube, kasowe **n.** ⟨*działanie bezprawne, malwersacja*⟩: Pana E. przydybano na kasowych nadużyciach i będzie proces. *Prus Now. IV, 27.* **3.** Dopuszczać się nadużyć: Pułki regularne szły w porządku, i przyznać potrzeba, że się żadnych nadużyć nie dopuszczały. *Andrzej. A. Ram. I, 24.* **4.** Popełnić **n. 5.** Ukrócić, wykorzenić **n-a.** Wykryć **n.** Zapobiegać nadużyciom.

nadużyć, nadużywać **1. n.** czego ⟨*przekroczyć określone granice czego*⟩: **n.** łatwowierności, zaufania; **n.** swobody. **2. n.** trunku ⟨*użyć ponad miarę, nieumiarkowanie*⟩. **3. n.** przewagi fizycznej, władzy ⟨*wykorzystać co w sposób niewłaściwy, w złym celu*⟩: Nadużywając swojej przewagi fizycznej przy każdej sposobności tarmosił go za uszy. *Putr. Rzecz. 32.*

nadwaga *sport.* Mieć nadwagę ⟨*w boksie, zapaśnictwie i niektórych innych dyscyplinach sportowych: nadwyżka wagowa ponad określoną maksymalną wagę w danej klasie sportu*⟩: Startowałem w półciężkiej [...] gdyż miałem pół kilo nadwagi. *Prz. Sport. 64, 1950.*

nadworny ⟨*będący przy dworze królewskim lub wielkopańskim, zatrudniony na dworze; dworski*⟩ **1. n.** dostawca, krawiec, gęślarz, lekarz, poeta. **2.** Laska **n-a** ⟨*urząd marszałka nadwornego*⟩. **3.** Podskarbi **n.**; **n.** marszałek: Podskarbi nadworny zarządzał dochodami królewskimi i zastępował wielkiego. *Smol. W. Dzieje 150.* **4.** Urząd **n. 5.** Wojska **n-e**: Pozostałością wojen prywatnych były w Polsce zajazdy i utrzymywanie wojsk nadwornych przez magnatów. *Ehrl. Prawo 23.*

nadwyżka **1. n.** towarowa, eksportowa; budżetowa, bilansowa itp. **2. n.** dochodów, kosztów, wydatków. **3. n.** czego nad czym ⟨*liczba, ilość stanowiąca różnicę między określonymi wielkościami*⟩: Nadwyżka wagi chleba nad wagą mąki nazywa się przypiekiem. *Aryt. VI, 204.* **4.** Wykon(yw)ać co z nadwyżką: Powoli zgłębiał przyczyny, dla których plan bywał czasem wykonywany z nadwyżką, a czasem beznadziejnie opadał. *Bocheń. Praw. 30.*

nadymać p. **nadąć**

nadymać się p. **nadąć się**

nadziać, nadziewać **1. n.** co — czym ⟨*wypełnić nadzieniem*⟩: **n.** gęś jabłkami; *przen. przestarz.* **n.** brzuch ziemniakami, trzos—pieniędzmi. **2.** *przestarz.* Nadziewać kogo diabłami ⟨*przeklinać kogo*⟩. *L.* **3. n.** co na co ⟨*nasadzić, nałożyć na wierzch czego; wbić, nasadzić*⟩: **n.** czapkę na głowę, **n.** mięso na rożen. **4.** *przestarz.* **n.** czapę, buty, spódnicę ⟨*włożyć, wdziać co, ubrać się w co*⟩: Okręciłem się w kołdrę, nadziałem czapę, nogi obłożyłem poduszkami i czytałem. *Reym. Now. III, 206.*

nadzieja **1. n.** co do kogo, co do czego: Miała co do niego wielkie nadzieje. *Dąbr. M. SPP.* **2. n.** czego: np. pozyskania, zobaczenia, zrobienia czego, wzajemności. - Nie było już nadziei odparcia nieprzyjaciela. *Dan. W. Not. 235.* **3. n.** na co: Słaba na to **n. 4. n.** w kim, w czym: Cała **n.** w tobie. **5.** Ambitne, daleko sięgające **n-e**; głęboka, mała, niepłonna, piękna, płonna, przyjemna, słaba, ułudna, uzasadniona, wygórowana, zawodna, złudna, zwodnicza **n.**; **n-e** (palcem) na wodzie pisane. **6. n.** matematyczna ⟨*suma iloczynów wartości zmiennej losowej przez prawdopodobieństwa, z jakimi te wartości są przyjmowane*⟩. **7.** Błysk, iskra, promyk itp. nadziei. **8.** Pełen nadziei ⟨*zdolny, zapowiadający się w przyszłości na wybitnego; obiecujący*⟩: Młody, przystojny, ukształcony, pełen nadziei młodzieniec. *Hemp. Wspom. 54.* **9.** W nadziei, w nadziei, że..., z nadzieją, że... ⟨*przewidując co, spodziewając się czego*⟩: Umyślnie tu wszedłem naprzód, w nadziei zobaczenia pani. *Żer. Grzech 64.* Przyjechałem w tej nadziei, że się tu nic podobnego nie stanie. *Sienk. SPP.* Chętnie szli do robót, nawet najgorszych, z nadzieją, iż zdobędą coś do zjedzenia. *Rudn. A. Morze 358.* **10.** Być czyją nadzieją ⟨*być tym, na kim można by polegać w przyszłości, spodziewać się, że zapewni powodzenie, coś osiągnie*⟩: Przy schylonym już trudami wieku, to dziecię jedyną jest i pociechą, i nadzieją moją. *Niemc. Kaz. 63.* **11.** Robić, uczynić nadzieję (komu) ⟨*obiecywać co komu*⟩: Od dwóch dni lekarze robią mi trochę więcej nadziei i to mnie w części ożywia. *Grabow. Mich. Listy 111.* **12.** *daw.* Czynić nadzieje, nadzieję o sobie ⟨*dawać powód do przewidywania przyszłych zamierzeń, postępków itp.; zapowiadać się na kogoś wybitnego, być obiecującym*⟩: Wielkie czynił o sobie nadzieje. *Krasz. Wilno II, 340.* **13.** Jest **n.**, że... ⟨*można przypuszczać, spodziewać się*⟩: Jest **n.**, że więcej się to nie powtórzy. **14.** Krzepić, podtrzymywać, utwierdzać itp. nadzieję w kim lub kogo w nadziei. **15.** Łudzić kogo (się) nadzieją: Wahałem się, nadzieją przyjemną łudzony: może on jej zapomni, ona mnie pokocha. *Fredro A. Geld. 61.* **16.** Mieć nadzieję czego; mieć nadzieję (co zrobić) ⟨*spodziewać się czego, liczyć na co*⟩: Wszyscy mieli nadzieję prędkiej odsieczy ze strony króla. *Kub. Szkice I, 119.* Biedaczysko, nigdy nie miał nadziei długo żyć, tak był słabowity. *Goj. Dziew. I, 160.* **17.** Mieć nadzieję, że ⟨*spodziewać się; również jako zwrot uprzejmościowy*⟩: Miał nadzieję, że go jeszcze zastanie w domu. - Mam nadzieję, że Szanowny Kolega oceni [...] moją szczerość. *Żer. Prom. 139.* **18.** Mieć nadzieję na co: Ma nadzieję na dobrą posadę. **19.** Mieć nadzieję co do kogo, *daw.* o kim ⟨*spodziewać się po kim wielkich osiągnięć*⟩: Miała co do niego wielkie nadzieje. *Dąbr. M. Noce II, 205.* **20.** Mieć nadzieję w kim, w czym ⟨*liczyć (w trudnej* *sytuacji) na kogo, na co*⟩: Kogo tchórz oblatuje, niech w ucieczce ma nadzieję, nie we mnie. *Sienk. Pot. VI, 102.* **21.** Nie ma, nie było nadziei ⟨*o położeniu bez wyjścia: nie można się niczego spodziewać, wszystko stracone*⟩: Okazało się, że dziecko jest ślepe. Doktorzy twierdzili, że nie ma żadnej nadziei, że takiej katarakty nie da się zdjąć. *Górs. H. Tory 160.* **22.** Obudzić, wzbudzić nadzieję w kim. **23.** Odbierać, odebrać komu nadzieję. **24.** Oddawać się nadziei. **25.** Odjąć komu nadzieję. **26.** Podsycać w kim nadzieję. **27.** Pogrzebać nadzieję. **28.** Pokładać nadzieję w kim, w czym, *daw.* zasadzać nadzieję na czym ⟨*obiecywać sobie co po kim lub po czym; spodziewać się czegoś pożądanego*⟩: Pomyślała z przykrością, że zawiodła jakieś pokładane w niej nadzieje. *Dąbr. M. Noce III/1, 78.* **29.** Porzucić nadzieję. **30.** Powziąć nadzieję. *SFA.* **31.** Pożegnać się z nadzieją. **32.** Przechodzi coś najśmielsze **n-e**. **33.** Rokować **n-e** ⟨*zapowiadać świetną przyszłość*⟩: Staff od pierwszej swej książki „Sny o potędze" zwrócił na siebie uwagę, jako poeta szczery, wielkie rokujący nadzieje. *Tyg. Ilustr. 53, 1904.* **34.** Rozwiać czyją nadzieję. **35.** Snuć **n-e**. **36.** Spełnić czyją nadzieję. **37.** (S)tracić nadzieję. **38.** Uchwycić się nadziei. **39.** Ukołysać kogo nadzieją. **40.** Utrzymywać w kim nadzieję. **41.** Zawieść czyją nadzieję. Zawieść się w nadziejach. **42.** Ziścić czyje **n-e**. **43.** Zniweczyć czyją nadzieję. **44.** Zostawić kogo w nadziei, że... **45.** Żyć nadzieją. **46.** Żywić nadzieję. **47.** **n.** błysnęła komu; krzepi, ożywia, podtrzymuje kogo; pryska (jak bańka mydlana), przyświeca komu, rozbiła się o co, rozwiała się (jak mgła), rośnie, spełniła się, spełzła na niczym, świta; ukołysała kogo, upaja kogo, wstępuje w serce, wygasa, zaświtała, zawodzi, ziściła się. *przysł.* **48.** Nadzieja — matka (a. matką) głupich.

nadziemny 1. Górnictwo **n-e** ⟨*odkrywkowe*⟩. **2.** *bot.* Pęd **n.**, część **n-a** (rośliny).

nadziemski 1. n. czar, **n-a** uroda ⟨*niezwykły(-a), cudowny(-a)*⟩. **2.** Istota **n-a** (często o kobiecie). **3. n-e** moce ⟨*nadprzyrodzone*⟩.

nadziewać p. **nadziać**

nadziewany Czekolada **n-a**; cukierki **n-e**. Kaczka **n-a**; raki **n-e**.

nadziwić się Nie móc **się n.** ⟨*zdziwić, zdumieć się bardzo; nie móc wyjść z podziwu*⟩: „Majster" był pracowity, w sposób niewiarygodny. Nienaski nie mógł się tej pracowitości napatrzeć i nadziwić. *Żer. Nawr. 132.*

nadzorczy Organ **n.** ⟨*nadzorujący, kontrolujący*⟩: Rada Państwa jest zwierzchnim organem nadzorczym nad terenowymi radami narodowymi. *Barb. Nauka 176.* Rada **n-a**, radca **n.**

nadzór 1. n. nad kim, nad czym: **n.** nad wykonywaniem robót. **2.** Mieć, roztaczać, rozciągać **n.** nad kim, nad czym. **3. n.** policji, policyjny ⟨*ograniczenie praw swobody obywatelskiej w zakresie dowolnego poruszania się po kraju, z obowiązkiem meldowania się w policji w wyznaczonych terminach*⟩. **4. n.** sądowy. **5.** Techniczny **n.** (robót). **6.** Mieć co pod nadzorem ⟨*kontrolować, nadzorować co*⟩: Policjant, stojący w milczeniu, miał ją [...] pod szczególnym nadzorem. *Krasz. Kartki 787.* **7.** Poddawać nadzorowi. **8.** Robić co pod nadzorem. **9.** Zostawić coś bez nadzoru: Zostawiłem dom i mieszkanie bez nadzoru... *Prus Wiecz. 148.*

nadzwyczajny 1. Ambasador **n.** ⟨*dziś to samo, co ambasador, dawniej tytuł nadawany ambasadorowi wysłanemu do innego państwa w misji specjalnej, w odróżnieniu od ambasadora akredytowanego na stałe*⟩. **2. n.** człowiek ⟨*niezwykły, wyjątkowy, osobliwy*⟩. **3.** Komunikat **n.**, **n-a** sesja sejmowa, **n-e** posiedzenie (rządu) ⟨*spowodowany(-a, -e) niezwykłymi okolicznościami, specjalny(-a, -e)*⟩. **4. n-e** pełnomocnictwa ⟨*upoważniające do decydowania w imieniu mocodawcy*⟩. **5. n-a** pogoda ⟨*niezwykle piękna*⟩. **6.** Poseł **n.** ⟨*przedstawiciel państwa suwerennego w innym państwie*⟩. **7.** Profesor **n.** ⟨*tytuł naukowy samodzielnego pracownika naukowego, wyższy od docenta a niższy od profesora zwyczajnego; pracownik naukowy noszący ten tytuł*⟩. **8.** Powodzenie **n-e** ⟨*niebywałe*⟩. **9.** *praw.* Rewizja **n-a**. Sąd **n.**: W wyjątkowych razach tylko, gdzie chodziło o zbrodnię stanu, składał Zakon sąd nadzwyczajny. *Kętrz. Ludn. 599.* **10.** Sejm **n.** ⟨*zwoływany poza kadencją z powodu nagłych i ważnych wydarzeń w życiu państwowym*⟩. **11. n-a** siła ⟨*ogromna, niezwykła*⟩. **12. n-e** zdolności ⟨*wyjątkowe, szczególne, niebywałe, niezwykłe*⟩.

naftowy 1. Eter **n. 2.** Gazy, oleje **n-e**. **3.** Kaganek **n. 4.** Kopalnictwo **n-e**, szyb **n.**: Z wysokości, po której szedł, widać było wielki płat ziemi obsiany wieżami szybów naftowych. *Sewer Nafta III, 231.* **5.** Oświetlenie **n-e**. **6.** Paliwo **n-e**. **7.** Przemysł **n. 8.** Ropa **n-a**. **9.** Wiercenia **n-e**.

nagana 1. Łagodna, ostra, publiczna, surowa **n.**; **n.** służbowa. **2.** *daw.* **n.** szlachectwa ⟨*zarzut przeciw temu, kto bezprawnie podawał się za szlachcica*⟩. **3.** Dostać, otrzymać naganę; Michaś dostał publiczną naganę w szkole z zagrożeniem, że zostanie usunięty. *Sienk. Now. VI, 13.* **4.** Udzielić komu nagany. **5.** Zasłużyć na naganę: Wiem, że prowadzisz się wzorowo i mam nadzieję, że nigdy nie zasłużysz na naganę. *Lam J. Głowy II, 67.* **6.** *daw.* Zapowiedzieć naganę ⟨*apelację*⟩: Nagana musiała być zapowiedziana zaraz po zawyrokowaniu. *Moracz. Dzieje III, 246.* **7. n.** spotyka kogo.

naganiać p. **nagnać**

naganka, nagonka ● *łow.* **1. n.** na co: np. na lisy, na sarny, na zające. **2.** Polowanie z naganką, z nagonką. **3.** Prowadzić, urządzić nagankę, nagonkę: Nagankę powinni prowadzić ludzie obznajmieni ze sprawą i znający miejscowość. *Kors. Rok 202.* Rad był ugościć u siebie tak dystyngowanego dżentelmena, jak dr Mitręga i urządzić na jego cześć nagonkę na zające, sarny, lisy i dziki. *Lam J. Kariery 234.* **4. n.** idzie, rusza: Zobaczyłem lisa, jak przemykał się ku mnie od strony naganki, która właśnie ruszyła. *Meis. Wilk 55.*

● *przen.* **5. n.** na kogo ⟨*zorganizowana kampania przeciw komu*⟩: Na panią Jasieńską odbywała się po prostu jakaś naganka, a ona nie zawsze mogła lub chciała przytaczać swoje racje. *Dąbr. Ig. Matki 108.* **6.** Urządzić, wywołać nagankę, nagonkę na kogo: Działalność polityczna Mickiewicza we Włoszech wywołała wściekłą nagonkę reakcji polskiej na osobę poety. *Nowe Drogi 1, 1955, s. 19.*

nagarbować **n.** komu skóry ⟨*mocno wybić, wychłostać kogo*⟩: Niech ci tam mieszczańscy synkowie skóry nagarbują po trochę i pewno ci to prędzej rozumu napędzi do głowy. *Kaczk. Gniazdo 24.*

nagi **1.** **n-e** drzewo ⟨*bez liści*⟩. **2.** **n-e** dziecko, **n-e** ramiona, stopy ⟨*bez ubrania, gołe, obnażone*⟩. **3.** **n.** miecz, **n-a** szabla ⟨*wydobyty(-a) z pochwy*⟩. **4.** **n.** pień ⟨*bez kory*⟩. **5.** **n.** pokój, **n-e** ściany ⟨*nie przybrany(-e), pusty(-e)*⟩. **6.** **n-a** prawda, rzeczywistość ⟨*bez osłonek*⟩: Z obowiązku muszę mówić częstokroć nagą, choć przykrą prawdę. *Sienk. Chwila II, 149.* **7.** **n-a** skała; **n-a** ziemia ⟨*bez roślinności, pustynna*⟩. **8.** **n.** szkielet ⟨*bez ciała, sam szkielet*⟩. **9.** Do naga ⟨*do gołej skóry, nie zostawiając żadnego ubrania, okrycia*⟩: Rozebrałem się do naga i leżałem na słońcu z godzinę. *Unil. Pam. 57.* **10.** *iron.* Kontent, zadowolony, jak **n.** w pokrzywach ⟨*bardzo niezadowolony z powodu przykrego położenia*⟩. **11.** Obedrzeć kogo do nagiej skóry ⟨*ograbić, obrabować kogo doszczętnie, nic nie pozostawiając*⟩.
przysł. **12.** Nagi rozboju się nie boi.

nagiąć, naginać **1.** **n.** co (ku czemu) ⟨*pochylić, nachylić*⟩: **n.** gałęzie; **n.** ku ziemi. **2.** *daw.* **n.** kolana ⟨*upaść na kolana, uklęknąć*⟩: Licznych poddańców tłum kolana nagnie. *Narusz. Wiersze I, 399.* **3.** **n.** komu głowy, karku; **n.** kogo do swoich nóg ⟨*zmusić kogo do uległości, upokorzyć, poniżyć kogo*⟩: Powiedział również, że ani sobie, ani nikomu z poselstwa nie pozwoli nagiąć przed sułtanem głowy. *Śliw. A. Sob. 68.* **4.** **n.** do czego karku ⟨*zmusić się do czego*⟩: Nie znoszę paniczów, wymagam bezwarunkowego posłuszeństwa i roboty, do której żaden laluś karku nie nagnie. *Jun. Wod. 30.* **5.** **n.** przed kim karku ⟨*ulec komu, poddać się czyjej woli; upokorzyć się*⟩: On jeden wzniosłego karku przed nim nie nagiął, on jeden po chwilowych klęskach nie rozpaczał. *Hoff. K. Polit. 10.* **6.** **n.** kogo do swej woli: Twarz ta znamionowała egoizm i dumę człowieka, który przez całe życie przyzwyczaił się rozkazywać i naginać innych do swej woli. *Rudn. H. Spart. 187.* **7.** **n.** co do czego ⟨*dostosować*⟩: Dla prawdy nagiej wielką mam estymę, do rymu nigdy sensu nie naginam. *Słow. Ben. 243.* Nagiąć swe wymagania do warunków. *SW.*

nagle Umrzeć **n.**

naglić **1.** **n.** kogo — do czego ⟨*przynaglać, pilić*⟩: **n.** kogo do roboty, do pośpiechu. **2.** **n.** o co; **n.**, żeby...: Naglił o wyjazd, jak gdyby gnało go całe piekło. *Choj. Alkh. IV, 84.* Pani Barbara gorączkowała się tymczasem i nagliła, żeby się spieszyć. *Dąbr. M. Noce II, 272.* **3.** Czas, potrzeba nagli.

nagły **1.** **n-a** choroba ⟨*występująca nagle*⟩. **2.** **n.** przyjazd, zwrot (w polityce) ⟨*niespodziewany, nieprzewidziany, nieoczekiwany*⟩. **3.** **n.** ruch ⟨*gwałtowny*⟩. **4.** **n-a** sprawa ⟨*nie cierpiąca zwłoki*⟩. **5.** **n-a** śmierć ⟨*szybko następująca; niespodziewana*⟩. **6.** **n.** wniosek ⟨*w sprawie nie cierpiącej zwłoki*⟩: Zgłosić **n.** wniosek (w obradach). **7.** **n-a** zmiana ⟨*gwałtowna, raptowna*⟩. **8.** **n-a** krew, śmierć, cholera; do nagłej krwi, do nagłej cholery; żeby cię **n-a** śmierć utłukła itp. ⟨*wyrażenia używane jako przekleństwa*⟩: Dlaczegóż, do nagłej troistej cholery, robią z nim jakieś ceregiele. *Hamera Plewa 233.* **9.** *posp.* Do nagłej cholery ⟨*niesłychanie wiele; za dużo, w nadmiarze*⟩. **10.** W nagłych razach, w nagłym wypadku. **11.** Z nagła ⟨*znienacka, nagle, niespodziewanie, raptownie*⟩: Goszczyński nie należy do typu poetów spontanicznych, tworzących z nagła i od razu. *Pigoń Studia 237.*

nagnać, nagonić, naganiać **1.** **n.** co a. czego ⟨*spędzić, napędzić*⟩: Nagnać, nagonić chmur; naganiać chmury (o wietrze). **n.** zwierzynę. **2.** **n.** kogo do czego ⟨*zmusić, przymusić, napędzić*⟩: **n.** kogo do roboty, do pracy, do lekcji. - Nie chciał się gałgan uczyć [...] do geografii nie można go było kijem nagnać. *Gomul. Wspom. 37.* **3.** Nagnać, nagonić komu strachu ⟨*przestraszyć, przerazić kogo*⟩: Ktoś idący drogą od Jowisza nagnał Szymczakowi takiego strachu, że ten począł biec ze skrzynią i zęby mu poczęły dzwonić. *Jackiew. Górn. 81.*

nagonka p. naganka

nagrać, nagrywać **n.** co na co ⟨*utrwalić*⟩: **n.** przemówienie na taśmę magnetofonową. **n.** płytę, piosenkę na płytę (gramofonową).

nagradzać, nagrodzić **1.** **n.** co — komu, np. **n.** krzywdy, straty, szkody komu: Dniem i nocą myślałem tylko o tym, by szkody ojczyźnie nagrodzić. *Sienk. Pot. IV, 98.* **2.** **n.** kogo, co — czym: **n.** artystę, spektakl oklaskami. *iron.* **n.** kijami: [W komedyjkach i intermediach] często zjawiał się typ łazika i próżniaka, próbującego różnych zawodów i nagradzanego stale kijami, wskutek braku sowizdrzalskiej pomysłowości. *Krzyż. J. Romans 168.* **3.** **n.** kogo — za co: Wolałem cierpliwie poczekać. I oto, jak pani widzi, los mię za me cnoty szczodrze nagrodził. *Żer. SPP.*

nagrobek **1.** Drewniany, murowany **n.**; **n.** z kamienia ⟨*płyta, tablica nagrobna; pomnik*⟩. **2.** Wierszowany, żartobliwy **n.** ⟨*epitafium*⟩. **3.** Ustawić, wystawić (komu), wznieść **n.** **4.** Napisać komu **n.**

nagrobkowy Napis, wiersz **n.** ⟨*umieszczany na grobach*⟩.

nagrobny ⟨*stawiany, umieszczany na grobach*⟩: Pomnik **n.**; kaplica **n-a.** Napis **n.**; płyta, rzeźba, tablica **n-a.** Wieniec **n.**

Nagrobowy *daw.* Napisy **n-e.** Sztandary **n-e.**

nagroda **1.** **n.** naukowa, sportowa; konkursowa; państwowa. **2.** Główna **n.**; pierwsza, druga, trzecia **n.**: **n.** I, II, III stopnia. **3.** Hojna, sowita, suta, stokrotna **n.** ⟨*rekompensata, odszkodowanie*⟩: Jego podróż z Brundisium do Rzymu była jednym wielkim tryumfem, który był sowitą nagrodą za wszystkie gorycze wygnania. *Ziel. T. Rzym. 484.* **4.** Zasłużona **n.** **5.** **n.** pocieszenia ⟨*drobna suma pieniężna, książka lub jakiś przedmiot, przyznawane po zakończeniu konkursu lub zawodów tym, którym nie udało się zdobyć właściwej nagrody*⟩. **6.** **n.** przechodnia ⟨*puchar, proporczyk, sztandar itp. przyznawane zdobywcy pierwszego miejsca w konkursie lub zawodach, i przekazywane przy następnym konkursie nowemu zwycięzcy*⟩. **7.** **n.** za co: np. za postępy w nauce, za zasługi, za waleczność. **8.** W nagrodę, w nagrodę za co, w nagrodę czego, *daw.* w nagrodzie ⟨*jako wynagrodzenie, zapłatę lub odszkodowanie za* *co; w dowód uznania, wyróżnienia*⟩: W nagrodę za dobre wyniki w nauce otrzymał książkę. **9.** Otrzym(yw)ać nagrodę: Na licznych wystawach w „Zachęcie" artysta otrzymał szereg medali, nagród i wyróżnień. *Prz. Artyst. 5, 1952, s. 75.* **10.** Dać komu nagrodę a. co w nagrodę. **11.** Przedstawić kogo do nagrody. **12.** Przyznać komu nagrodę. **13.** Rozdawać **n-y**. **14.** Ubiegać się o nagrodę. **15.** Zasługiwać, zasłużyć na nagrodę. **16.** Zdobyć nagrodę. **17.** **n.** dostaje się komu, ominęła kogo.

nagrodzić p. **nagradzać**

nagrywać p. **nagrać**

nagus *pot.* Na nagusa ⟨*bez ubrania; nago, goło*⟩: I pomyśleć, że kiedyś ludzie żyli tak, na nagusa, w lasach i nad wodami. *Goj. Dwoje 62.* Kąpać się na nagusa.

nahaj, nahajka 1. Bić, obić, ściągnąć, uderzyć kogo, co nahajem, nahajką: Konia nahajem uderzył i pomknął naprzód. *Sienk. Ogn. II, 13.* **2.** Otrzymać, wziąć; sypać, wyliczyć komu (dwadzieścia pięć, pięćdziesiąt) nahajów, nahajek. **3.** Pod nahajami, nahajkami (lec) ⟨*pod razami, ciosami nahaja, nahajki*⟩.

naigrawać się n. się z kogo, czego, *daw.* komu, czemu ⟨*odnosić się do kogo, czego z szyderstwem, drwinami, lekceważeniem; urągać, szydzić, kpić, naśmiewać się, natrząsać się*⟩: Masz czoło dziwić się!? Przychodzisz naigrawać się ze swej ofiary! *Gąs. W. Pig. 59.*

najazd 1. n. nieprzyjaciela ⟨*napaść, inwazja*⟩; *przen.* **n.** szarańczy, gąsienic, szkodników na pola, lasy. **2.** *pot.* **n.** rodziny; **n.** znakomitości ⟨*przyjazd lub przyjście licznych, często niespodziewanych osób, zwłaszcza gości*⟩: Widmo tłumnego najazdu rodziny panny Celiny prześladowało ją nie na żarty. *Dąbr. M. Noce II, 78.* **3.** Dokonać najazdu. **4.** Trapić (kraj) najazdami. **5. n-y** nękają, pustoszą (kraj): Cesarstwo Rzymskie nękały od końca w. II najazdy różnych ludów barbarzyńskich. *Baran. Hist. IX, 7.*

najem 1. n. przymusowy ⟨*obowiązek pracy na rzecz dworu za pewnym (niższym od ogólnie przyjętego) wynagrodzeniem, nakładany na chłopów w czasach pańszczyzny i w początkowym okresie po jej zniesieniu*⟩: Oprócz powiększonej pańszczyzny obszarnicy stosują najem przymusowy za minimalną opłatą. *Szwank. Warsz. 157.* **2. n.** sił roboczych: W gospodarstwach mających ponad 20 morgów właściciel pracuje zazwyczaj sam na roli fizycznie, lecz nie może obejść się bez najmu sił roboczych. *March. Pisma I, 616.* **3.** Umowa najmu, umowa o **n.** **4.** *przestarz.* Chodzić na **n.** ⟨*wynajmować się do pracy u kogoś*⟩: Na przednówku już nie stawało chleba. Chodziliśmy na najem, ja i dziewka moja Hanka. *Choj. Alkh. I, 349.* **5.** Wypuszczać w **n.**: Mieszkał w zielonym domku, ale zajmował tylko połowę, a drugą wypuszczał w najem. *Orzesz. Graba I, 72.*

najemny 1. *przestarz.* Bursy **n-e**, karety **n-e** ⟨*przeznaczone do wynajmowania*⟩. **2.** Praca **n-a** ⟨*praca na rzecz pracodawcy, wykonywana przez siły robocze zatrudnione na zasadzie umowy o najem*⟩. **3.** Siła **n-a**, **n-a** siła robocza ⟨*pracownicy zatrudnieni przez pracodawcę na zasadzie umowy o najem; robotnicy, wynajęci lub wynajmujący się do pracy*⟩. **4.** Wojsko **n-e**, żołnierz **n.** ⟨*wynajęte(-y) za opłatą*⟩.

najeść się 1. n. się czego a. czym — do syta ⟨*nasycić się czym, pożywić się dostatecznie*⟩: **n. się** słodyczy. - Na naszym ognisku zawsze piekły się placki z mąki i mogliśmy najeść się nimi do syta. *Was. W. Pierw. 152.* **2.** Najadłszy się i napiwszy: Najadłszy się i napiwszy, śpiewali chórem pieśni. *Hertz B. Samow. 25.* **3.** Nie móc się (dość) najeść ⟨*nie móc przestać jeść, zjeść bardzo dużo*⟩: Drózd się wysadził na ostatku na tak wspaniałą wieczerzę, że się jej najeść i nachwalić nie mogli. *Orkan Rozt. 255—256.* **4.** *przen.* **n. się** czego ⟨*wiele doznać, znieść czego przykrego, nieprzyjemnego; mieć po uszy*⟩: **n. się** głodu, nędzy; strachu, wstydu. **5. n. się** blekotu ⟨*mówić głupstwa, bajdurzyć, bredzić, pleść*⟩: Aśćka się dziś blekotu najadłaś! Nie opowiadaj byle czego! *Aud. Zbieg. 100.*

najęty 1. Gadać, krzyczeć, kłamać, łgać itp. jak **n.** ⟨*gadać, krzyczeć, kłamać, łgać itp. bez przestanku, bez zająknienia, jak z nut, gorliwie, z zapałem*⟩: Słowiki śpiewały jak najęte. *Dąbr. M. Noce II, 66.* **2.** *daw. żart.* **n.** włos, rumieniec itp. ⟨*sztuczne, przyprawne włosy, malowany rumieniec itp.*⟩.

najgorszy 1. W najgorszym razie ⟨*co najgorsza, najwyżej*⟩: Gdybym nie przyszedł do trzeciej na dworzec, nie czekajcie na mnie, w najgorszym razie nie pojadę. *por.* raz. **2.** Być przygotowanym na najgorsze: Proszę mi powiedzieć całą prawdę, jestem przygotowany na najgorsze.

najlepszy 1. n. pod słońcem ⟨*bardzo dobry*⟩: **n.** pod słońcem człowiek, ale safanduła. **2.** Coś ty najlepszego zrobił? ⟨*forma wymówki, w zwrocie do kogoś, kto coś zepsuł, źle wykonał, nieodpowiednio sprawę załatwił itp.*⟩. **3.** W najlepsze ⟨*jakby nigdy nic*⟩: Przybiegam do niego, a on śpi sobie w najlepsze! *SW.*

najść, nachodzić 1. n. kogo a. na kogo, na co ⟨*wtargnąć do kogo, napastować kogo, co*⟩: **n.** kraj, ojczyznę (o nieprzyjacielu). **2.** Najść czym ⟨*napełnić się*⟩: Dobregoś wybrała posłańca, Domicelko! cała kawiarnia zaraz naszła perfumami. *Wol. Dom. II, 168.* **3.** Najść do czego ⟨*napłynąć, wypełnić co czymś*⟩: Wchodźże prędzej, bo zimno najdzie do izby. *Prus Plac. 88.* Do pokoju naszło dymu. **4. n.** kogo ⟨*naprzykrzać się komu, odwiedzać kogo wbrew jego życzeniu, niepokoić kogo*⟩: Komornicy, wierzyciele go nachodzą. - Po co ta kobieta go nachodzi? Dlaczego nie pozostawi go w spokoju? *Zap. G. Mił. 176.* **5.** *przen.* Naszła kogo myśl, chęć, chwila czego ⟨*jakieś uczucie lub myśl opanowały kogo*⟩: Naszła ją chwila obojętności, zaprawianej jakimś kamiennym spokojem. *Rudn. A. Niekoch. 67.*

najwyższy 1. N-a Izba Kontroli (NIK). **2.** Sąd **n.** **3.** Stopień **n.** (przymiotnika). **4. n-a** władza. **5.** W najwyższym stopniu ⟨*najbardziej, najwięcej*⟩: Zachował się w najwyższym stopniu nieprzyzwoicie.

nakarmić 1. n. niemowlę. **2.** *przen.* **n.** (kogo) strachem, wstydem; widokiem; żółcią: Stary czeladnik był bez humoru, jakby go kto żółcią nakarmił. *Dobrow. S. Warsz. 149.* Tejże nocy nakarmiono jej oczy strasznym widokiem. *Sienk. Ogn. II, 84.*

nakaz **1. n.** egzekucyjny, wykonawczy ⟨*akt sądowy*⟩. **2. n.** kwaterunkowy ⟨*przydział mieszkania przez urząd kwaterunkowy; akt stwierdzający ten przydział*⟩: Mówię wam, że sprawdzałem i starostwo żadnego takiego nakazu kwaterunkowego nie wydało. *Twórcz. 7, 1954, s. 97.* **3. n.** pracy ⟨*przymusowy przydział pracy*⟩. **4.** *przen.* Przemożny, przemocny **n.**: Z nastaniem zmierzchu rysie [...] poczuły dojmujący głód, pod którego przemożnym nakazem wyruszyły na polowanie. *Ejs. Pusz. 22.* **5.** Wewnętrzny **n.** ⟨*motyw wewnętrzny, norma działania*⟩: Conrad, jak w życiu tak i w twórczości artystycznej, za obowiązujące go uważał jedynie wewnętrzne nakazy i normy moralne. *Ujej. J. Korz. 151.* **6. n.** opuszczenia, stawienia się itd. ⟨*rozkaz, polecenie*⟩. **7. n.** chwili. **8. n.** obowiązku, sumienia. **9.** Dostać, otrzymać, wydać **n.** (czego).

nakład **1.** Duży, mały, wielki itp. **n.**; **n.** pieniężny ⟨*inwestycja*⟩: Hodowla jedwabników nie wymaga wielkich nakładów. *Sienk. Chwila I, 89.* **2. n.** czego: **n.** energii, pracy, sił ⟨*ilość energii, pracy, sił*⟩. **3.** *przestarz.* **n.** drogi, podatków ⟨*dodatkowa ilość, wielkość; naddanie, nałożenie*⟩: Ponieważ nakład drogi nie był wielki, więc Maciek wstąpił do Grochowskiego. *Prus Plac. 226.* **4. n.** książki, gazety ⟨*liczba egzemplarzy jednego wydania*⟩. **5.** Nakładem własnym ⟨*swoim kosztem, za własne pieniądze*⟩: Jeszcze w początku naszego wieku młodzi poeci [...] wydawali pierwsze tomiki nakładem własnym. *Musz. Książ. 203.* **6.** Wyjść w nakładzie (x egzemplarzy): Dzieła trzech tylko mistrzów naszej literatury: Mickiewicza, Prusa i Żeromskiego, wyszły w okresie ubiegłych pięciu lat w łącznym nakładzie 7 milionów egzemplarzy. *Twórcz. 7, 1954, s. 157.*

nakładać, nałożyć **1. n.** co; **n.** co — na co, na kogo: np. **n.** ceny, kary, kontyngenty, kontrybucje, podatki itp. (na kogo) ⟨*ustanawiać wysokość cen, kontyngentów, kontrybucji; zarządzać, nakazywać*⟩: Okupant nakładał na chłopów olbrzymie kontyngenty w zbożu, bydle, mleku, tłuszczach. *Barb. Nauka 92.* **2. n.** lulkę ⟨*napychać tytoniem*⟩. **3. n.** farbę, róż, smar, tynk ⟨*rozsmarowywać cienką warstwą, obrzucać, wykładać*⟩: Stała przed lustrem. Oczy miała ciemno podmalowane, ale nie zdążyła jeszcze nałożyć różu na swoje zwiotczałe policzki. *Jackiew. Wiosna 246.* **4. n.** kapelusz (na głowę); **n.** rękawiczki; ubranie (na siebie) ⟨*ubierać, ubrać się w co, wciągać, wciągnąć co na siebie*⟩: Wyjął rękawiczki z kieszeni i [...] nakładał, gładząc poszczególnie każdy palec. *Grusz. Ar. Tuzy 107.* **5.** *przen.* **n.** obowiązki: Miłość nakłada obowiązki, domaga się czynów. *Dygas. Zając 30.* **6.** *przestarz.* **n.** ognisko, ogień ⟨*ułożywszy paliwo zapalać, rozniecać ogień*⟩: Nakładają sto ognisk, warzą, skwarzą, pieką. *Mick. Tad. 236.* **7. n.** opatrunek ⟨*umieszczać*⟩. **8.** *przen.* **n.** pęta na kogo, na co ⟨*krępować kogo, co*⟩: Nakładanie jakichkolwiek pęt na wolną myśl ludzką poczytywał Lelewel nie tylko za nieszczęście, ale i za zbrodnię. *Chrzan. I. Lel. 34.* **9.** *przestarz.* Nałożyć czym: Nałożyć głową, karkiem, szyją; nałożyć życiem ⟨*oddać, stracić życie, umrzeć*⟩: Co tu począć? Kusa rada, przyjdzie już nałożyć głową. *Mick. Ball. 49.* **10.** *daw.* **n.** (kogo) do czego ⟨*wdrażać, wdrożyć do czego*⟩: Nakładać kogo do pracy. *SW.* Zna on, co będzie z chłopięcia, bo stary szpakami karmiony. — Więc go od razu do bojowego rzemiosła nakłada. *Berw. Pow. I, 48.*

nakładowy **1.** Księgarnia **n-a** ⟨*będąca nie tylko instytucją sprzedającą książki, lecz i wydawniczą*⟩. **2.** Przemysł **n.** ⟨*przemysł, w którym rzemieślnik-chałupnik jest zaopatrywany w narzędzia i surowiec przez przedsiębiorcę handlowego*⟩: Z domowej pracy przemysłowej wyrasta przemysł nakładowy. *Bujak Gal. II, 295.*

nakłaniać, nakłonić **1. n.** kogo — do czego ⟨*namawiać, przekonywać; skłaniać*⟩: **n.** kogo do decyzji, do figlów, do przestępstwa, do roboty, do wzięcia udziału w czym, do zgody. **2. n.** ucha ⟨*dawać posłuch, dawać się przekonać, namówić*⟩: Nakłoń twego ucha Panie! wysłuchaj mię w nędznym stanie. *Karp. Psalmy 175.*

nakłaść, nakładać, nałożyć **1.** Nakłaść, nałożyć czego — na co: nakłaść, nałożyć mięsa na talerz, siana na wóz. **2.** Nakłaść komu w uszy ⟨*perswadując skłonić, przekonać, zmusić do czego*⟩: Poprawi się. Już ja mu dosyć w uszy nakładłem. *Tyg. Ilustr. 145, 1870.* **3.** Nakładać co — na co: Nakładać mięso na talerz, siano na wóz.

nakłonić p. **nakłaniać**

nakreślić **1. n.** granice czego, plan działania ⟨*wyznaczyć, wytyczyć*⟩. **2. n.** kółeczko na czole: Ktoś palcem na czole nakreślił kółeczko. — Wariat. *Wikt. Miasto 234.* **3. n.** obraz kogo, czego ⟨*opisać*⟩: Nakreślony w „Dworzaninie“ obraz kobiety [...] daje wysokie wyobrażenie o ówczesnych mężczyznach. *Tarnow. Dworz. 246.* **4. n.** plan ⟨*narysować*⟩: Przy świetle latarki major pokazał wodzowi nakreślony ołówkiem plan bojowego frontu. *Sewer Poboj. 33.* **5. n.** słowa, rachunek, napisy ⟨*napisać*⟩: Na drugiej karcie po okładce były te słowa, nakreślone szerokim, porywczym pismem. *Par. Niebo 193.* **6. n.** znak krzyża: Drżącą ręką nakreśliła w powietrzu znak krzyża i pochyliła się nad głową syna. *Orzesz. Klat. 279.*

nakręcić, nakręcać **1. n.** film ⟨*dokonać zdjęć filmowych*⟩: Nakręcano [...] film z życia robotnic włoskich. *Brand. M. Spot. 58.* **2. n.** numer telefonu ⟨*połączyć się telefonicznie nakręcając w aparacie odpowiednie cyfry*⟩. **3. n.** patefon, zegarek ⟨*uruchomić mechanizm patefonu, zegarka przez nakręcenie sprężyny*⟩. **4.** *przen.* **n.** kogo ⟨*namówić, nakłonić*⟩: Może by starego nakręcić, może by jakąś inspekcję na Pokuciu wymyślić? *Putr. Wrzes. 378.* **5.** Nakręcić komu karku ⟨*spowodować, wyrządzić krzywdę*⟩: Używa teraz synalek, ani się domyślając jak niedługo bies mu karku nakręci. *Zmor. Podania 97.* **6.** Nakręcić komu ucha ⟨*ukarać szarpiąc za ucho*⟩: Czasem człowieka ręka zaświerzbi, żeby takiemu smarkaczowi ucha nakręcić. *Dygas. Zając 133.*

nakręcony Jak **n.** ⟨*automatycznie, bezdusznie*⟩: Wśród tego rozgwaru dawał się słyszeć głos sroki, która jak nakręcona skrzeczała na płocie. *Andrz. Wojna I, 234.*

nakrycie **1. n.** głowy ⟨*czapka, kapelusz, chusteczka itp.*⟩. **2.** Drogie, kosztowne, srebrne **n.** ⟨*zastawa stołowa*⟩. **3.** Dać, położyć **n. 4.** Sprzątnąć **n.**: Po obiedzie sprzątnęła nakrycie szybko i zniknęła. *Święt. A. Twinko 24.* **5. n.** na dwie, trzy... osoby.

nakryć 1. n. co — czym ⟨*przykryć z wierzchu*⟩: **n.** głowę czapką, kapturem; **n.** stół obrusem. **2. n.** stół, do stołu, do obiadu, do śniadania itp. *rzad.* **n.** śniadanie ⟨*przygotować stół do posiłku, zastawić go naczyniami i potrawami*⟩: Trzeba dziś pięknie nakryć do stołu. Dasz biały obrus i te najlepsze talerze. *Szan. Most 37.* **3.** *pot.* **n.** kogo ⟨*złapać na gorącym uczynku, wykryć; zaaresztować*⟩: Akurat siedzi u nich komisja. Dopiero dwie godziny badają i już różne świństwa nakryli. *Lut. Próba 107.*

nakryć się 1. n. się czym: np. kocem. **2. n.** się nogami ⟨*przewrócić się, fiknąć koziołka*⟩: Pchnął go tak silnie, że ten się nogami nakrył. *przen.* ⟨*zostać zabitym, polec*⟩: Pierwej jeszcze niejeden kondel nogami się nakryje. *Sienk. SW.* **3.** Stoliczku, nakryj się ⟨*bądź nakryty, zastawiony potrawami (czarodziejska formułka ze znanej bajki)*⟩: Zachowywał się z pełną zdumienia biernością, jakby patrzył na urzeczywistnioną bajkę o „stoliczku, nakryj się". *Par. Niebo 140.*

nakwasić *przestarz.* **n.** czasu ⟨*zmarnować, stracić czas na próżno*⟩: Jeżeli zechcesz chwalić piękność moją, nakwasisz czasu niepotrzebnie. *Rzew. H. Listop. I, 169.*

nalać, nalewać 1. n. co, czego — do czego, na co lub w co: Nalać herbaty; kufel piwa; mleka do butelki, wody do miednicy; zupy na talerz; wina w szklankę. **2. n.** komu sadła za kołnierz, za skórę ⟨*dokuczyć komu, dać się we znaki*⟩: Gdy mi sadła za kołnierz naleje moja batystowa pokusa, wtedy dopiero uznaję mądrość przestróg mojego wewnętrznego doradcy. *Zag. Chochl. 161.* **3. n.** łez w kamizelkę ⟨*zwierzyć się komu ze łzami w oczach, z rozczuleniem; użalić się*⟩: Niemało łez Pipek nalał Ryszardowi w kamizelkę, opowiadając swoje dzieje. *Żer. Nawr. 23.* **4. n.** na co ⟨*zalać coś znajdującego się w naczyniu; zrobić nalewkę*⟩: Dzięki tylko wódkom pani Dzwonkowskiej, nalewanym na dzięgiel i na kurze ziele, przyprowadzony był do przytomności. *Sienk. Na polu 249.* **5. n.** w czuprynę, w czub, za kołnierz ⟨*podpić sobie; upić się*⟩: Jak małmazji w czuprynę naleje, to gotów z samej serdeczności i grzech śmiertelny wypaplać. *Kaczk. Olbracht. II, 223.*

przysł. **6.** Z próżnego (z pustego) i Salomon nie naleje.

nalany 1. Twarz **n-a** ⟨*nabrzmiała, obrzękła*⟩. **2. n.** krwią ⟨*wypełniony, napęczniały*⟩: Pienił się. Jego bezrzęse oczy były nalane krwią. *Stryjk. Bieg. 319* **3.** Być nalanym: Zżółkły był i nalany tak, że oczka ledwie mu było znać. *Pięt. Grom 132.*

nalewać p. **nalać**

należeć 1. Coś należy do kogo, do czego, *daw.* komu, czemu ⟨*stanowi jego własność*⟩: Dom ten należy do spółdzielni. - Pola te należały do leśniczówki. *Iwasz. J. SPP.* **2. n.** do koła, do organizacji, do partii ⟨*być członkiem koła itp.*⟩. **3. n.** do spisku itd. ⟨*brać udział, być uczestnikiem*⟩. **4. n.** do kogo ⟨*stanowić czyj przywilej, prawo albo obowiązek, wchodzić w zakres czyich kompetencji, działalności*⟩: W Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej władza należy do ludu pracującego miast i wsi. *Konst. PRL 257.* Zrobię wszystko, co do mnie należy. *SW.* **5.** To do mnie wcale nie należy ⟨*to się mnie nie tyczy*⟩. **6.** *daw.* Należy na kim, na czym ⟨*zależy, zawisło na kim, na czym, w czym, od kogo, czego*⟩: Na was wszystko zwycięstwo jako na paniech należy. *Szajn. Jadw. I, 54.* **7.** Jak należy ⟨*w sposób właściwy, należyty; należycie, dobrze*⟩: Była dwornie uśmiechnięta, wykwintnie spokojna, jak należy wobec gościa. *Żer. Rzeka 158.*

należeć się 1. Jak się należy ⟨*w sposób właściwy, należyty, dobrze, właściwie, odpowiednio*⟩: W pół godziny później, rozebrany, jak się należy, January spał na wygodnym łóżku sąsiada. *Prus Now. II, 133.* **2.** Niewiele się komu należy ⟨*ktoś jest bliski śmierci, ktoś niebawem umrze itp.*⟩: Widać było, że temu trzeciemu niewiele się już należy, leciał przez ręce. *Czesz. Pocz. 18.*

należność 1. n. za co ⟨*suma należna komu za co*⟩. **2.** Zwrot należności. **3.** Dochodzić na kim swej należności. **4.** Odebrać swoją **n. 5.** Płacić, zapłacić **n.**: Interesanci, zapłaciwszy należność w kasie i odebrawszy towar, wyszli na ulicę. *Meis. Sześciu 48.* **6.** Ściągać **n-i. 7.** Uiszczać **n. 8.** Upomnieć się o **n. 9.** Zwrócić komu **n. 10. n.** wynosi (x zł): Zamówiła perełki i blaszki w różnych kolorach. Należność wyniosła dwa floreny. *Ward. Wyłom 81.*

należny ⟨*przysługujący, należący się komu lub czemu; powinny, dłużny*⟩ **1. n-e** honory, **n.** dług, **n-a** prowizja. **2. n.** komu, czemu: Szacunek **n.** starszym.

należyty ⟨*taki, jak należy, jak być powinien; właściwy, stosowny, odpowiedni*⟩ **1. n-e** honory: Wszedł do sali, aby tam z należytymi honorami przyjąć gościa. *Prus Wiecz. 10.* **2. n.** porządek: Utrzymać mieszkanie w należytym porządku. **3. n-a** skrupulatność, informacja: Skatalogowanie dopełnione zostało z należytą skrupulatnością. *Lel. Bibliot. 243.*

nalot 1. n. artyleryjski ⟨*ogień wykonany z określonym natężeniem w ciągu krótkiego czasu do jednego celu lub do grupy celów połączonych w jeden odcinek; nawała ogniowa*⟩. **2. n.** falowy ⟨*wykonywany kolejno przez poszczególne zespoły lotnictwa bez wyraźnych przerw w czasie*⟩. **3. n.** gwarowy ⟨*cecha nabyta, naleciałość*⟩: Mówiła całkowicie poprawnie, nawet bez nalotów gwarowych. *Prusz. Opow. 43.* **4. n.** gwiaździsty ⟨*wykonywany bez przerw w czasie przez zespoły lotnictwa, nadlatujące z różnych kierunków*⟩. **5. n.** nocny (samolotów), *rzad.* **n.** morski (statków, okrętów) ⟨*atak*⟩: Znów był alarm i nalot nocny. *Koźn. Rok 122.* **6. n.** policji ⟨*najście*⟩: Trzeba było stosować nadzwyczajne środki ostrożności [...] aby ochronić drukarnię przed nalotem policji carskiej. *Prolet. 130.* **7. n.** w gardle ⟨*rodzaj powłoki*⟩: Zbadał mu gardło [...] dojrzał tam biały nalot, zapowiedział, że będzie angina. *Waż. Mity 165.* **8.** Osiadać, pokrywać się nalotem ⟨*cienką warstewką krystaliczną*⟩: Pod wpływem czynników atmosferycznych przedmioty z brązu pokrywają się ładnym zielonkawym nalotem, tzw. patyną. *Sypn. Metal. 222.*

naładować 1. n. czego — na co ⟨*nakłaść*⟩: **n.** drzewa na samochód. **2. n.** co — czym ⟨*napako-*

wać, wypełnić⟩: **n.** wóz zbożem. **3.** *fiz.* **n.** akumulator ⟨*przepuścić prąd elektryczny przez akumulator*⟩. **4.** *rub.* **n.** żołądek, brzuch ⟨*najeść się*⟩: Na co to wszystko? Na to jedynie, aby brzuch naładować. *Dąbr. M. Noce II, 45.*

nałamać **1.** **n.** czego: np. gałęzi. **2.** **n.** głowy ⟨*długo, z trudem namyślać się, głowić nad czym*⟩: Niemało głowy sobie nałamie, by jeszcze coś niecoś z poborów zaoszczędzić. *Goj. Dzień 109.* **3.** *przestarz.* **n.** kogo do czego ⟨*nakłonić, zmusić kogo do czego*⟩: **n.** kogo do posłuszeństwa, uległości.

nałazić **n.** kogo ⟨*nachodzić kogo, naprzykrzać się komu częstym przychodzeniem*⟩: Wciąż nas nałazi z rozmaitymi projektami i interesami. *Perz. Raz 238.*

nałogowy **n.** palacz, karciarz.

nałoić *żart.* **n.** komu skórę ⟨*zbić kogo, wygarbować komu skórę*⟩.

nałowić **n.** ryb ⟨*o dzieciach: oddać mocz we śnie*⟩.

nałożyć p. **nakładać**

nałożyć p. **nakłaść**

nałóg ⟨*mocno zakorzeniony nawyk*⟩ **1.** Dawny, zakorzeniony **n.**; dobry, zły **n.** **2.** **n.** czego: np. pijaństwa, palenia; **n.** myślenia. **3.** Z nałogu ⟨*z przywyknienia*⟩: Samotnik z nałogu. *Dan. SPP.* **4.** Być jakim z nałogu: Dobrzy z serca i charakteru zdają się być takimi z nałogu. *Jank. Wspom. 81—82.* **5.** Mieć **n.** (**n-i**). **6.** Otrząsnąć się, wyleczyć się z nałogu. **7.** Pozbyć się nałogu. **8.** Przezwyciężyć, wykorzenić, wyplenić **n.** **9.** Robić co przez **n.**: Do teatru uczęszczał teraz tylko przez nałóg. *Dygas. As 7.* **10.** Coś się staje nałogiem, weszło w **n.** **11.** Ulegać nałogowi. **12.** Wciągnąć kogo (się) w **n.** **13.** Wpaść w (dawne) **n-i.** **14.** Wyrzec się nałogu. **15.** Zerwać z nałogiem. **16.** **n.** ciągnie kogo, zakorzenił się. *przysł.* **17.** Nałóg drugie przyrodzenie.

nałykać się **n. się** czego **1.** **n. się** wiedzy, książek, broszur itp. ⟨*przyswoić sobie co szybko, lecz często powierzchownie*⟩: Nałykałaś się jakichś głupich broszur, myślisz, że wszystkie rozumy zjadłaś. *Melc. Statek 76.* **2.** **n. się** strachu, wstydu ⟨*doznać silnego strachu, doznać wielkiego wstydu*⟩: A ty, nygusie jeden, ja się tyle wstydu za ciebie nałykałem! *Dygas. Now. VIII, 72.*

namacać *daw.* **n.** kijem, batem itp. ⟨*zbić, uderzyć*⟩: Masztalerz surowcem [osła] po boku tęgo namaca. *Zab. XIV/2, 1776, s. 278.*

namarszczyć **n.** brwi, czoło ⟨*ściągnąć brwi, pofałdować czoło pod wpływem wysiłku myślowego lub uczucia, np. gniewu, niezadowolenia itp.*⟩: To młodzieży się podobało, ale starzy trochę czoła namarszczyli. *Rzew. H. Pam. 373.*

namaszczenie **1.** **n.** kapłańskie. **2.** **n.** na króla, na biskupa. **3.** Ostatnie **n.** ⟨*w niektórych kościołach chrześcijańskich — sakrament udzielany chorym dla uzyskania odpuszczenia grzechów*⟩. **4.** Z namaszczeniem ⟨*uroczyście, z powagą*⟩: Słuchać czego; robić wypowiadać co, mówić o czym z namaszczeniem. - Mówił to z namaszczeniem, jakby wygłaszał kazanie z ambony. *Piach. Nas. 165.* Spotkać też tam zawsze można smakoszów, kosztujących z wielkim namaszczeniem te napoje. *Sienk. Listy IV, 24.*

namawiać, namówić **n.** kogo do czego, *pot.* na co ⟨*nakłaniać, starać się skłonić kogo, do czego; zachęcać, przekonywać*⟩: **n.** dziecko do jedzenia, klienta do kupna towaru. **n.** kolegę na przechadzkę, na teatr.

namiestnik **1.** *hist.* **n.** królewski; **n.** państwa; **n.** Galicji ⟨*pełnomocnik panującego*⟩. **2.** **n.** Chrystusa, Chrystusowy ⟨*papież*⟩.

namiętność **1.** **n.** czego a. do czego ⟨*pasja, nałóg*⟩: **n.** palenia papierosów, chodzenia po górach, dyskutowania; **n.** do papierosów, do gry w karty, do porządku, do wiedzy. **2.** Dzika, gorąca, niepohamowana, nieposkromiona, niska, rozhukana, rozpasana, wielka, wyuzdana, zła **n.** **3.** **n.** cielesna ⟨*żądza, popęd cielesny*⟩. **4.** **n-i** polityczne, religijne. **5.** Ogień, wulkan namiętności. **6.** Wybuch namiętności. **7.** Być powodowanym, zaślepionym namiętnością: Powodowany namiętnością, czuł w sobie siłę wyzwać wszystkich do walki. *Grusz. Ar. Hut. 54.* **8.** Dać się porwać, ulegać, schlebiać, hołdować namiętności. **9.** Hamować, poskramiać, tłumić, ukrócić **n.** a. **n-i**, walczyć z namiętnościami. **10.** Coś jest, staje się czyją namiętnością: Polowanie stało się jego namiętnością. *SW.* **11.** Mieć **n.** do czego: Miała namiętność do porządku i czystości, która przechodziła w manię. *Krzyw. I. Gorzk. 11.* **12.** Obudzić w kim **n.** **13.** Oddawać się namiętności (czego) a. namiętnościom. Oddawać się czemu z namiętnością: Oddają się z całą namiętnością pracy w małych ogródkach. *Bień. Czyś. 14.* **14.** Opanować **n.**, panować nad namiętnościami. **15.** Pałać namiętnością (do kogo). **16.** Podniecać, podsycać, rozpętać **n.** **17.** Puścić wodze namiętnościom. **18.** Robić co całą namiętnością a. z całą namiętnością: Rozkochał się w niej całą namiętnością młodzieńczego serca. *Chłęd. Odr. 454.* **19.** Unieść się namiętnością. **20.** **n.** kipi (w kim); miota, rzuca kim; pożera, trawi kogo. **21.** **n-i** rozpalają się, rozpętują się (rozpętały się), wrą, wybuchają, wygasają (w kim): Gdzie tam mnie do kochania! [...] We mnie już namiętności wygasły. *Prus Lalka III, 119.*

namiętny **1.** **n-e** czytanie, zamiłowanie ⟨*wykonywane z przejęciem, oddające się czemu z pasją*⟩. **2.** **n.** miłośnik, palacz, stronnik, znawca ⟨*nałogowy, zapalony; opanowany jakąś pasją*⟩. **3.** **n-a** miłość, **n-e** uniesienie; **n-e** słowa ⟨*pełna(-e) namiętności, gwałtowna(-e), silna(-e)*⟩. **4.** **n-e** spojrzenie ⟨*przeniknięty(-e) uczuciem miłości, działający(-e) podniecająco; zmysłowy(-e), pożądliwy(-e)*⟩. **5.** **n.** pociąg do czego ⟨*nałogowy*⟩: Namiętny pociąg do napojów alkoholowych spowodował smutny koniec jego życia. *Dyb. B. Pam. 474.* **6.** **n.** sprzeciw ⟨*gwałtowny*⟩.

namiot **1.** Rozbić; rozpiąć nad czym; zwinąć **n.** **2.** Rozbić gdzie swoje **n-y** ⟨*zatrzymać się gdzie na dłużej, zamieszkać gdzie*⟩: Najwięcej cieszyli się Chopinem młodzi romantycy francuscy [...] którzy w Paryżu rozbili swe namioty. *Iwasz. J. Chopin 43.*

namleć *pot.* **n.** językiem, ozorem itp. ⟨*wiele o czym opowiedzieć; powiedzieć wiele nieprawdziwych, niepotrzebnych rzeczy, plotek na kogo; nagadać się, naplotkować*⟩: To nieprawda! Tylko podli ludzie mogli ci tak namleć ozorami. *Mort. Wiano 66.*

namotać *przestarz.* **n.** na kogo, **n.** na wąs kogo ⟨*powziąć względem kogo jakieś zamiary; zagiąć na kogo parol*⟩: Tomkowi [...] potrzeba kochanki i zaraz sobie namotał na ciebie. *Krasz. Chata III, 103.*

namowa 1. Za namową, z namowy: To za jej namową od dwóch lat pakował w te cegły każdy grosz. *Past. Komuna 46.* Było to w parę dni po polowaniu, które Żarnicki z namowy Drakiewicza wyprawił dla Piszczalskiego. *Dygas. Piszcz. II, 48.* **2.** Działać z czyjej namowy. **3.** Ulegać namowom: Z początku certował się, wymawiał. Ale jak uległ namowom, to zjadł kilka placków i czosnku pół główki *New. Pam. 49.*

namówić się 1. Dać się namówić ⟨*ulec namowom czyim, przekonywaniom*⟩: Z przeszłego listu wiadomo Wam, Najukochańsi Rodzice, że się dałem namówić na danie koncertu. *Chopin Wyb. 41.* **2.** *pot.* Namów się! ⟨*daj się namówić, przekonać, zachęcić*⟩.

namyć n. głowy ⟨*wielokroć nawymyślać komu, wymyślać przez czas dłuższy*⟩: Co też mi żona głowy namyje, żebym używał angielskiej karety. *Krasz. Jabł. III, 26.*

namysł 1. Długi, dojrzały, głęboki. **n. 2.** Bez namysłu, bez chwili namysłu: Bez namysłu rzucił się tonącemu na ratunek. **3.** Po namyśle: Po namyśle odrzucił propozycję. - Decyzję powzięła [...] po dojrzałym namyśle. *Krzyw. I. Bunt 74.* Postanowić co po namyśle. **4.** *przestarz.* Z namysłu ⟨*naumyślnie*⟩: Bezwstydnie, szkaradnie, bo z namysłu, przeszłość fałszują. *Krasz. Studia 71.* **5.** Dać, mieć czas do namysłu. **6.** Robić co z namysłem: Młody chłopak wypowiadał te słowa powoli, z namysłem, jakby dobywał je z pamięci, żadnego nie chcąc uronić. *Osm. Siedem 75.*

nanieść, nanosić 1. n. piasku, mułu na łąkę ⟨*o rzece: osadzić, przynieść*⟩. **2. n.** na mapę (nieznane szczyty górskie) ⟨*oznaczyć*⟩. **3. n.** jaj ⟨*o ptakach: poskładać*⟩. **4. n.** poprawki (na margines maszynopisu) ⟨*powpisywać*⟩.

naoczny 1. n. dowód, fakt, przykład ⟨*oczywisty*⟩: Przeciwnicy wystąpili z mnóstwem faktów i dowodów naocznych niezbitych. *Niwa VI, 1874, s. 792.* **2. n-a** obserwacja, **n.** widok ⟨*oglądana(-)y własnymi oczami*⟩: Widok naoczny piramid egipskich, mówi jeden podróżny, wzrusza daleko więcej, niżeli najżywsze ich opisy. *Brodz. Estet. 36.* **3. n.** świadek, widz ⟨*taki, który sam coś widział*⟩.

napad 1. n. na kogo, na co, np. **n.** na przechodnia, na miasto, na dom, na bank, na kraj. **2. n.** bandycki, łupieski; **n.** nieprzyjacielski. **3.** Krwawy, zbrojny **n. 4. n.** bandytów, chuliganów. **5.** *przen.* ⟨*gwałtowne wystąpienie lub działanie przeciw komuś, zwykle nie uzasadnione*⟩: Boleśnie dotknęły nas nieprzyjemności, oszczerstwa, nawet i haniebne napady, na które w ostatnich czasach wystawiony był Władysław Kościelski. *Klaczko Zapomn. 67.* **6. n.** szczerości, zwątpienia ⟨*przypływ*⟩. **7. n.** płaczu ⟨*gwałtowny objaw*⟩: Zaczęła strasznie szlochać, łkać i dostała napadu płaczu, który nazywają serdecznym. *Dygas. Now. V, 31.* **8.** Dokonać napadu (na kogo, na co). **9.** Gotować się do napadu. **10.** Miewać **n-y** (np. epilepsji, gniewu). **11.** Odeprzeć **n.** (nieprzyjaciela). **12.** Przygotować **n. 13.** Wytrzymać **n.**

napadać, napaść 1. n. kogo, co a. na kogo, na co ⟨*atakować*⟩: Wilki głodne napadają podróżnych. *SL.* **n.** na śpiących, na obóz. **2.** *przen.* **n.** na kogo ⟨*występować przeciwko komu gwałtownie, zarzucać co komu*⟩: Napadać na kogo z wymówką. *SW.* Wy ciągle na mnie napadacie, ciągle mi coś wmawiacie. *Przekr. 399, 1952.* **3.** (Zły) humor; śmiech napada kogo ⟨*ogarnia, opanowuje kogo*⟩: Co za złośliwy humor napadł tego człowieka. *Dąbr. M. Noce II, 209.* Już cię śmiech pusty jak kuglarz napada. *Konopn. Imag. 163.* Mania, melancholia, obojętność napada kogo, *rzad.* na kogo: Głębsza niż kiedykolwiek melancholia i obojętność napadły na mnie. *Słow. Listy I, 209.*

napadać n. czego ⟨*zwykle o śniegu: padając nagromadzić się*⟩: Śniegu napadało na łokieć. *Dzierzk. Obrazy 167.*

napar 1. Lekki **n. 2. n.** z czego: np. z ziół, z kory dębowej.

naparstek 1. n. krawiecki (bez denka). **2. n.** rumu, wódki ⟨*maleńki kieliszek; bardzo mała ilość rumu, wódki*⟩: Wyrzucił słomką kawałek lodu ze szklanki i wlał naparstek rumu. *Prom. Opow. 212.* **3.** Jak w naparstku (przynieść czego) ⟨*bardzo mało*⟩.

napastnik *sport.* Środkowy **n.** ⟨*grający w środku ataku*⟩.

napastować 1. n. kogo ⟨*nachodzić*⟩: Wierzyciele go napastują. **2. n.** kogo o co ⟨*dopominać się natarczywie o co*⟩: Boi się, żeby mnie nie napastował o pieniądze ten hultaj Feluś, mój siostrzeniec. *Prus Kłop. 87.* **3. n.** kogo czym ⟨*narzucać się komu z czym*⟩: Sama napastowałam cię miłością. *Pięt. Białow. 77.* **4. n.** kogo listami ⟨*niepokoić*⟩: Znając tak niezmiernie pracowity żywot Pański [...] obawiam się Go listami moimi napastować. *Krasz. Kores. 390.* **5.** Artretyzm, chrypka itp. napastuje kogo ⟨*atakuje kogo, dokucza komu*⟩: Ta utrapiona chrypka, która go już kilka razy napastowała, uczepiła się znów do niego. *Tyg. Ilustr. 137, 1870.* **6.** Marzenia, wspomnienia; czarne myśli, wątpliwości napastują kogo ⟨*narzucają się komu*⟩: Napastowały ją wspomnienia i odciągały daleko, w lata najszczęśliwsze. *Strug Krzyż III, 163.* Pokrzep się trochę, może i duch w ciebie wstąpi i te czarne myśli nie będą cię tak napastować. *Korz. J. Majst. 437.* Już w powrotnej drodze do domu zaczęły ją napastować wątpliwości. *Dąbr. M. Noce II, 99.* **7.** Trwoga napastuje kogo ⟨*opanowuje kogo*⟩: Potrzebował odetchnąć i pokonać mimowolną trwogę, która napastowała go pierwszy raz w życiu. *Morzk. Bożek 248.*

I napaść 1. n. na kogo, na co: na kraj. **2.** *przen.* Ordynarna, osobista **n. 3. n.** o co: np. o plotki. **4.** Zaskoczony napaścią: Zaskoczony napaścią próbowałem się bronić. *Gaz. Rob. 277, 1954.* **5.** Bronić się jak od napaści. **6.** Odeprzeć **n.** (wroga).

II napaść n. (czym) oczy (rzadziej: uszy) ⟨*przyjrzeć się czemu bez ograniczeń, do syta, nacieszyć się patrzeniem na co; posłuchać czego do woli*⟩: Czy myślisz, że krew rozlewam dlatego jeno, by oczy czerwoną barwą napaść? *Sienk. Pot. II, 114.* O! jakże nam serca biły na brzmienie teatralnej kapeli, a po odsunięciu kurtyny nie mogliśmy napaść do syta oczu i uszu. *Wędr. 12, 1901.*

III napaść p. **napadać**

napaść się n. się widokiem czego ⟨*przyjrzeć się czemu dokładnie, do woli; nacieszyć się patrzeniem na co*⟩: Rzucamy okiem nie wiedząc, którym pierwej napaść się widokiem. *Karp. Zab. VII, 44.*

napatrzeć się, napatrzyć się Nie móc się (dość) **n.** (czemu, na co) ⟨*odczuwać stałą chęć patrzenia na co*⟩: Nikt się wdziękom jej do woli nie mógł napatrzyć. *Mick. Wiersze 385.* Nie mógł się na nią napatrzeć, nie mógł od niej oczu oderwać. *Jeż Uskoki II, 165.*

napawać 1. n. kogo — czym ⟨*napełnić, przejąć*⟩: Napawa mnie zawsze radością i lękiem myśl o owej chwili, kiedy Twoja spracowana ręka dotknie okładki mojej książki. *Rus. Wiatr 7.* **2.** Coś napawa kogo bólem, dumą, szczęściem, urokiem: Owiało go tłumne życie ludzkie, zgiełk uliczny, łoskot dorożek i wozów odurzał go i napawał szczęściem. *Strug Pocisk. 178.* **3. n.** oczy, wzrok widokiem czego ⟨*patrzeć z przyjemnością na co, rozkoszować się widokiem czego*⟩: Będę [...] co dzień wychodził na balkon, aby napawać oczy widokiem cudownego pałacu. *Leśm. Klech. 193.* **4. n.** ucho — czym ⟨*słuchać z przyjemnością; rozkoszować się słuchaniem czego*⟩: Tłumy zwolenników lżejszej muzyki spieszą codziennie napawać ucho skocznymi dźwiękami, wychodzącymi spod smyczka Straussa. *Tyg. Ilustr. 125, 1870.*

napawać się n. się czym ⟨*rozkoszować się czym; rozpływać, unosić się nad czym*⟩: Im więcej wesołości widziała w tym zgromadzeniu, tym większym sama napawała się smutkiem. *Kaczk. Grób II, 194.* Napawałem się rozkosznym widokiem tak wspaniałej nocy. *Baliń. M. Pisma IV, 117.*

napchać, napychać 1. n. kogo, co — czym ⟨*napełnić szczelnie*⟩: **n.** siennik słomą, fajkę tytoniem. **2.** *pot.* **n.** żołądek ⟨*zjeść dużo, najeść się do syta*⟩: Każdy cisnął się w ogrzane izby, zgłodniały napychał żołądek, a co gorzej, zanadto trunkiem się zasilał. *Fredro A. Trzy 45.* **3. n.** (czym) kieszenie, trzos itp., *pot.* **n.** kabzę ⟨*zarobić na czym, wzbogacić się*⟩: Szachruje, dopóki człowieczą biedą nie napcha trzosa i potem zmyka do swoich. *Choj. Alkh. IV, 38.* **4. n.** komu kieszenie ⟨*przysparzać komu dochodu, bogacić kogo*⟩. **5. n.** (komu) czego — w co: Napchać komu słodyczy w kieszenie. *przen.* Tamtemu by przez ten czas w łeb ołowiu napchano. *Sienk. SW* ⟨*rozstrzelano by go*⟩.

przysł. **6.** Dziurawego woru nie napchasz.

napełniać, napełnić 1. n. co: **n.** kieszeń, *daw.* mieszek, trzos ⟨*zdobywać pieniądze (zwykle nie bardzo legalnie); bogacić się*⟩: Nigdy za nikim nie straciła głowy. Byle uciechy doznać i mieszek napełnić. *Wikt. Papież 331.* **2. n.** co — czym: **n.** kieliszek winem; *przen.* Boleści jej powracały co dnia, tak że krzykiem napełniała pokoje. *Słow. Proz. 499.* To jedno puste miejsce nęci go i mami, już nie puste, bo on je napełnił myślami. *Mick. Tad. 19.* Cztery mu deski zbijemy na trumnę i pochowamy w nich szczątki mocarza, co niegdyś sławą napełniał świat cały. *Bełc. Śmiały 268.* **n.** serce czyje błogim uczuciem. **3. n.** kogo — czym (jakimś uczuciem), np. **n.** kogo radością, dumą, lękiem itp.: Rósł niby na drożdżach, napełniając ojca dumą, matkę — radością nieopisaną. *Jeż Uskoki I, 21.* **4.** Łzy napełniają (komu) oczy. **5.** Tłum napełnia co (np. salę). **6.** *przen.* Mrok, świt napełnia pokój. Zapach czego napełnia powietrze: Kwitły drzewa i zapach czeremchy napełniał powietrze. *Pawł. Wspomn. 7.*

napełniać się, napełnić się n. się czym: Balon z wolna napełniał się gazem. *SW.* Ulice napełniły się tłumami. *SW. przen.* Serce moje napełniło się smutkiem, goryczą. *SW.*

napęd 1. n. elektryczny, korbowy, mechaniczny, parowy, ręczny, silnikowy, turbinowy, wodny. **2. n.** odrzutowy, rakietowy ⟨*urządzenie poruszające samolot (lub rakietę) za pomocą silnego prądu gazów spalinowych wyrzucanych w tył z dużą prędkością*⟩: Wypadł z domu z szybkością pocisku o napędzie rakietowym. *Brand. M. Dom 152.* **3. n.** na przednie koła. **4. n.** maszyn. **5.** Brać **n.** z czego: Obok był niewielki młyn parowy, z niego brano napęd. *Żukr. Zioła 95.* **6.** Otrzymywać **n.** od czego.

napędowy 1. Energia, siła **n-a**: Zwykle kopalnia posiada swoją własną siłownię, dostarczającą energii napędowej do silników całej kopalni. *Budr. Górn. 170. przen.* Ruch narodowowyzwoleńczy był jedną z głównych sił napędowych rewolucji w Polsce. *Nowe Drogi 12, 1955, s. 24.* **2.** Koła, pasy **n-e.**

napędzać, napędzić 1. n. chmury (o wietrze), zwierzynę (o psach). **2.** *techn.* Napędzać coś ręcznie, mechanicznie: Mechanizm, poruszający pomost suwnicy, może być napędzany ręcznie lub mechanicznie. *Ignat. Maszynozn. 161.* **3. n.** kogo — do czego ⟨*zmuszać, przynaglać*⟩: Napędzać kogo do roboty. **4.** *daw.* Napędzić kogo do zimnej wody ⟨*postawić kogo w sytuacji bez wyjścia, przyprzeć do muru*⟩: Sam napędzony (jak mówią) do zimnej wody, omglewa. *Wójc. Teatr II, 30.* **5. n.** komu co a. czego: Maszyny [...] pracowały doskonale i napędziły wam do kieszeni — zyski nie byle jakie. *Żer. Biała 60.* **6. n.** komu rozumu (do głowy) ⟨*zmusić kogo do rozsądnego postępowania; nauczyć rozumu, pouczyć*⟩: Kto wie? Może ten wartogłów przemówi do niej i napędzi jej rozumu? *Żer. Grzech. 52.* **7. n.** (częściej napędzić) komu strachu a. stracha ⟨*przestraszyć kogo*⟩: Eksperymenta, które robił w swoim pokoju, napędzały niemało strachu inżynierowej i innym domownikom. *Ritt. Most 70.*

napiąć, napinać 1. n. łuk, kuszę ⟨*mocno wyprężyć cięciwę łuku, kuszy przed strzałem*⟩. **2. n.** mięśnie ⟨*naprężyć*⟩: Napinał mięśnie, aż kurtka trzeszczała w szwach. *Ziel. S. Pol. 282.* **3.** *środ.* **n.** plan, bilans ⟨*nakreślić plan, zrobić bilans maksymalny*⟩. **4. n.** tkaninę ⟨*naciągnąć*⟩: Tkaninę [na stole farbiarskim] napinano w ten sposób, że zahaczano ją z jednej strony o wystające gwoździe, z drugiej zaś nawijano na walec. *Rein. Druki 81.* **5.** *przen.* **n.** uwagę ⟨*skoncentrować*⟩. **6.** Żagle **n.** ⟨*rozwinąć*⟩: Przypomniał mu, że czas żagiel napinać. *Jeż Uskoki I, 207.*

napiąć się, napinać się 1. Mięśnie się napinają: We czterech odkręcali ogromną śrubę ściskającą błotniarkę. Napinały się mięśnie, czerwieniały twarze. *Kowalew. M. Kamp. 16.* **2.** Napinają się nerwy:

Zawsze, kiedy zaczynało się coś nowego, napinały się wszystkie nerwy do ostateczności, w niecierpliwym, gwałtownym oczekiwaniu. *Was. W. Rzeki 596.*

napiec *przestarz.* **n.** raków ⟨*zarumienić się mocno wiele razy*⟩: Polcia raków napiecze i damy pozwolenie Felkowi ubiegania się o jej względy, zgoda? *Wol. Bakał. 309.*

napięcie 1. Dramatyczne, najwyższe, ostre, stałe **n.** ⟨*nasilenie czego*⟩: Od owego dnia kłótnie ich i swary, czasem o bardzo ostrym napięciu, powtarzały się prawie codziennie. *Mort. Wawrzek 106.* **2. n.** uczuciowe, wewnętrzne. **3. n.** mięśni. **4. n.** nerwów. **5.** *przen.* Cisza pełna napięcia. Twarz pełna napięcia: Słuchał z olimpijskim spokojem, patrząc na moją pełną napięcia twarz, gdy rozpoczynałem swe dobrze przygotowane przemówienie. *Twórcz. 9, 1955, s. 63.* **6.** *fiz.* **n.** powierzchniowe cieczy ⟨*siła, działająca na każdy centymetr powierzchni cieczy w kierunku prostopadłym do niej, skierowana do wnętrza cieczy*⟩. **7.** *geol. górn.* **n.** tektoniczne ⟨*stan naprężenia występujący w utworach skalnych poddanych działaniu ciśnienia górotworu*⟩. **8.** Linia wysokiego napięcia ⟨*przewody*⟩: Nad łąkami piętrzyły się koronki linii wysokiego napięcia, błękitne i zamglone w słońcu. *Braun Lewanty 291.* **9.** Rozładować **n.**: Nastąpiło pewne rozładowanie napięcia w sytuacji międzynarodowej. *Życie Warsz. 60, 1954.* **10.** Trzymać kogo, uwagę czyją w napięciu.

napiętnować 1. n. kogo: a) *daw.* ⟨*naznaczyć piętnem*⟩: Zbrodniarza napiętnowano rozpalonym żelazem; b) *przen.* a. **n.** kogo — czym ⟨*potępić, nazwać właściwym imieniem*⟩: **n.** zdrajcę. **n.** kogo mianem zdrajcy, renegata, itp.; c) *przen.* **n.** kogo — czym ⟨*naznaczyć, pozostawić znak, znamię*⟩: Natura napiętnowała go brzydotą, ale nie odmówiła mu zalet umysłu. *Kraus. Łaski I, 183.* **2. n.** co — czym ⟨*nacechować*⟩: Przyrodzenie napiętnowało czoło jego szlachetnością. *SW.* Twarz napiętnowana cierpieniem, smutkiem.

napięty 1. n-a atmosfera, sytuacja; **n-e** stosunki ⟨*pełne niepokoju, zadrażnienia*⟩: Napięte stosunki z Zakonem zagroziły bezpośrednio jednej z arteryj handlu krakowskiego, drodze na Toruń. *Szujski Opow. 229. przen.* **n-a** cisza: W napiętej ciszy słychać było na schodach głuche, ciężkie dudnienie zbliżających się szybko kroków. *Dan. Wraż. 9.* **2.** *pot.* **n.** interes, **n-a** transakcja ⟨*upatrzony(-a), zamierzony(-a), omówiony(-a)*⟩: Centrala H[andlu] Z[agranicznego] ma pewną ilość transakcji napiętych, lecz jeszcze nie sfinalizowanych. *Maz. Plan. 65*; **n-e** małżeństwo ⟨*zamierzone, upatrzone, uplanowane*⟩: Napięte małżeństwo zerwał, bo panna brzydka i mało ma posagu. *Lel. Listy II, 172.* **3. n-e** nerwy: Paweł czuł, że miał nerwy jak struny napięte. *Sier. Now. 191.* **4. n-a** skóra ⟨*naciągnięta*⟩: Szczęka zarysowała mu się twardo pod napiętą skórą. *Brand. K. Miasto 179.* **5. n-a** uwaga ⟨*skoncentrowana*⟩: Ogromne, szeroko rozwarte oczy wyrażały napiętą, czujną, jakby trwożną uwagę. *Meis. Wraki 197*; **n.** wyraz twarzy: Wyraz jego twarzy stał się trzeźwy zupełnie, napięty i czujny. *Andrz. Popiół 147.*

napinać p. **napiąć**

napinać się p. **napiąć się**

napis 1. Czytelny, nieczytelny, wyraźny, niewyraźny **n. 2.** Zatarty **n.**: Moneta z napisem zatartym. **3. n-y** wielojęzyczne. **4. n.** na czym: na książce, na marginesie (książki), na ścianie itp. **5.** Dać, wyryć **n. 6.** Odcyfrować, odczytać **n. 7.** Położyć **n. 8.** Zatrzeć, zetrzeć, zmazać **n.**

napisać 1. n. co ⟨*skomponować, ułożyć i napisać*⟩: **n.** księgę, list, odezwę, reportaż, testament, traktat; **n.** donos, meldunek, pokwitowanie, pozew, skargę, wezwanie, zawiadomienie. **2. n.** co — na czym: **n.** kilka słów na kartce. **n.** podanie na maszynie ⟨*posługując się maszyną do pisania*⟩. **3. n.** czym — na czym ⟨*położyć napis*⟩: **n.** kredą na tablicy, węglem na ścianie. **4. n.** komu, do kogo, a. skrótowo: **n.** ⟨*porozumieć się z kimś na piśmie, za pomocą listu, listownie*⟩: **n.** do kogo w jakiej sprawie. - Trzeba było napisać do domu, żeby mu matka przysłała bieliznę na zmianę i ciepły kubrak. *Grusz. An. Od Karpat 131.*

napisane 1. Coś jest **n.** czarno na białym ⟨*coś jest wyraźnie udokumentowane, stwierdzone na piśmie*⟩: Nigdzie tego czarno na białym napisanego nie ma, a jednak mnóstwo rzeczy jest w historii, które były i z czasem odkrywają się, że były. *Szujski Odr. 22.* **2.** Mieć **n.** na czole ⟨*wyglądem wskazywać na co, wyraźnie uzewnętrzniać co*⟩.

napiwek 1. Suty, podwójny **n. 2.** Dostać, przyjąć **n.**

napluć *przestarz.* **naplwać n.** komu w twarz, w pysk, w oczy ⟨*plując na kogo, okazać mu pogardę*⟩: On nie daruje hańby, jaka go spotkała. W oczy by sobie dał napluć pierwszemu lepszemu, gdyby darował. *Niedź. Grzech 156.*

napłynąć, napływać 1. Coś napływa (skąd): Masy chłodnego powietrza napłynęły z północy. Ciemne chmury napłynęły od zachodu. **2.** Coś napływa czym ⟨*zachodzi, napełnia się*⟩: Oczy napływają łzami. **3.** Coś napływa do czego ⟨*gromadzi się, zbiera się*⟩: Ślina napływa (komu) do ust; krew napływa (komu) do głowy ⟨*uderza*⟩. **4.** Artykuły, informacje, meldunki, wypowiedzi napływają (do kogo, do czego) ⟨*dochodzą, są nadsyłane*⟩: Wkrótce napłyną pełniejsze informacje, zasadniczych faktów dowiecie się za chwilę. *Brand. K. Troja 214.* **5.** *przen.* Myśli, problemy, pytania napływają komu do głowy: Na pytania, które mu napływały falą do głowy, nie umiał dać sobie odpowiedzi. *Sienk. Leg. 17.* Wrażenia, wspomnienia napływają komu do głowy, do serca: Siedzi w kuchni samotna i czuje, jak gryzące wspomnienia napływają do serca. *Gomul. Obraz. 97.* **6.** Ktoś napływa do czego, na co ⟨*przybywa, zgłasza się*⟩: Goście napływają licznie na koncert. Nie napływają do rzemiosła ludzie nowi w stosunku pożądanym, gdyż majstrowie z uczniami obchodzą się źle. *Prus Kron. IV, 251.* **7. n.** na co ⟨*płynąc natrafić, wpłynąć na co*⟩: Okręt napłynął na rafę.

napływ 1. n. krwi (do głowy, do twarzy) ⟨*przypływ, uderzenie*⟩. **2. n.** powietrza ⟨*napłynięcie*⟩: Napływ powietrza chłodnego, cięższego wypiera powietrze ciepłe, przynosi dobrą widzialność. *Radlicz Geogr VIII, 169.* **3. n.** kandydatów ⟨*liczne zgłoszenie się, natłok*⟩. **4. n.** ludności ⟨*przybywanie*⟩: Jednym z czynników powodujących wzrost ludności miejskiej jest napływ ludności ze wsi do miast. *Nowe Drogi 2,* *1956, s. 104.* **5 n.** sił, energii ⟨*gromadzenie się, dopływ*⟩: Czuł napływ sił zdobywczych, desperackiej decyzji, aby raz skręcić wreszcie z piaszczystej drogi i pomknąć szerokim traktem. *Krzyw. I. Siew. 71.* **6. n.** radości, chęci, uczuć ⟨*przypływ*⟩: W napływie rozkosznych uczuć nie mogła się zdobyć na odpowiedź. *Sztyrm. Pow. I, 153.*

napływać p. **napłynąć**

napływowy Ludność **n-a** ⟨*przybysze, osadnicy*⟩.

napocić się 1. n. się jak w łaźni: Napocili się jak w łaźni, nasprzeczali się niemało o znaczenie słów i frazesów. *Kaczk. Olbracht. II, 194.* **2. n. się** nad czym ⟨*napracować się, natrudzić się nad czym; nałamać sobie głowy*⟩: Napocił się nad tym zadaniem. *SW.*

napocząć 1. n. bochenek (chleba) ⟨*zacząć krajać*⟩. **2. n.** z innej beczki ⟨*próbować innej metody, innego sposobu; przejść na inny temat w rozmowie*⟩: Chcąc prawdy dociec, z innej napocznijmy beczki. *Zabł. Zabob. 70.*

napoić 1. n. kogo, co ⟨*dać pić*⟩: **n.** spragnionego. **n.** konie, krowy, zwierzęta. **2. n.** co czym ⟨*nasycić*⟩: **n.** gazę chloroformem; strój zapachem, wonią czego; *przen.* Rad by pieśń swą napoić miłością. *Chmielow. Poeci 255.* **3. n.** oczy widokiem: Na popasach kupiła się szlachta i żołnierze, chcąc napoić ciekawe oczy widokiem największego w Rzeczypospolitej wojownika. *Sienk. Ogn. III, 127.* **4. n.** kogo — czym ⟨*przejąć kogo czym, sprawić co komu*⟩: Wiadomość ta napoiła go smutkiem. *SL.* **5. n.** kogo goryczą, żółcią ⟨*sprawić komu przykrość, rozgoryczyć kogo*⟩. **6. n.** kogo otuchą ⟨*dodać otuchy*⟩.

napoleoński 1. Bródka **n-a** ⟨*bródka taka, jaką nosił Napoleon III*⟩: Miał lat może trzydzieści, czarne włosy i czarną napoleońską bródkę. *Kłosy 158, 1868.* **2.** Orły **n-e** ⟨*orły na drzewcach chorągwi i sztandarów, wprowadzone przez Napoleona I na wzór rzymski*⟩. **3. n.** pieróg ⟨*rodzaj nakrycia głowy noszonego za czasów Napoleona*⟩. **4.** Po napoleońsku ⟨*tak jak to zwykł robić Napoleon I*⟩: Założyć, zakładać ręce po napoleońsku ⟨*założyć przed sobą rękę na rękę, zginając w łokciach*⟩: Siada na krześle, zakładając po napoleońsku ręce. *Perz. Szczęście 175.* **5.** Wojny **n-e** ⟨*prowadzone przez Napoleonów*⟩. **6.** Żołnierz **n.** ⟨*służący w armii Napoleona I*⟩.

napomknąć, napomykać 1. n. komu — co ⟨*wspominać*⟩: Prawdę mówiąc, wystarczyło jej coś napomknąć, coś wskazać, resztę robiła już sama. *Dąbr. M. Noce II, 122.* **2. n.** komu o kim, o czym: Napomknąłem mu przy tej sposobności o jego obietnicy. *SW.*

napomnienie 1. Łagodne, ojcowskie, surowe **n. 2. n.** pisemne a. na piśmie. **3.** Dać komu **n.** Udzielić komu napomnienia.

napotkać, napotykać n. kogo, co [nie: na kogo, na co]: **n.** opór, przeszkody.

napowietrzny 1. Linie **n-e** ⟨*przewody prowadzone nad ziemią*⟩. **2. n.** ogród ⟨*wiszący*⟩: Dachy portyków i pałacowych krużganków dźwigały tam jakby napowietrzne kwitnące ogrody. *Orzesz. Mirt. 153.* **3.** Statek **n.** ⟨*balon*⟩: Odbył podróż balonem ponad najwyższymi szczytami Alp, przepłynął niedawno w swoim statku napowietrznym ponad piramidami i częścią Pustyni Libijskiej. *Tyg. Ilustr. 42, 1904.*

napój (*lm* napoje) **1. n-e** chłodzące ⟨*oranżada, lemoniada, woda sodowa, woda z sokiem itp., zwykle z lodu*⟩. **2. n-e** gazowe, orzeźwiające. **3. n.** miłosny ⟨*lubczyk*⟩. **4. n.** odurzający, ognisty, rozgrzewający ⟨*alkoholowy, najczęściej wódka lub wino*⟩. **5. n-e** spirytusowe ⟨*spirytus alkoholowy oraz wódka; napoje wyskokowe, monopolowe*⟩: Sklep z napojami spirytusowymi. **6. n-e** wyskokowe ⟨*napoje zawierające alkohol, spirytus*⟩. **7.** Częstować napojem, podawać **n. 8.** Używać (jakiego) napoju (napojów), używać czego jako napoju: Gorącej herbaty używaliśmy jako napoju najlepiej gaszącego pragnienie.

napór 1. n. ciżby ludzkiej, tłumu; fal, morza, lodów, wiatru, wody, żywiołów ⟨*silny nacisk, napieranie*⟩: Statek może zatonąć za parę minut, o ile napór lodów nie osłabnie. *Cent. Foka 103. przen.* **n.** faktów, uczuć: Widać było, że coś chce powiedzieć, twarz mu się skrzywiła pod naporem uczuć. *Rudn. A. Morze 212.* **2.** *lit.* Okres burzy i naporu (w literaturze niemieckiej). **3.** Robić co (ustępować, chylić się, wyginać się; pęknąć, zawalić się) pod naporem czego: Płoty chylą się pod naporem bzów, jaśminów, kwaśnych wiśni i berberysów. *Ziel. S. Pol. 116.* Tama pękła pod naporem wezbranej rzeki. *SL.* **4.** *przen.* Poddawać się, ulegać; nie poddawać się, nie ulegać naporowi czego: Młodzi poeci ulegali naporowi nowszych kierunków artystycznych.

naprawa 1. Drobna, gruntowna **n. 2. n.** czego: np. bielizny, obuwia, zegarka, statku. **3.** Dać, oddać, przyjąć co do naprawy: Wieczorem roznosił paczki z magazynu obuwia, gdzie przyjmowano buty do naprawy. *Was. W. Wierzby 50.* **4.** Być, mieć co w naprawie. **5.** Odebrać z naprawy.

naprawczy 1. Brygada, ekipa **n-a**; warsztat, zakład **n.** ⟨*zajmująca(-y) się naprawianiem*⟩. **2.** Prace, roboty **n-e** ⟨*związane z naprawianiem, remontowe*⟩.

naprawiać, naprawić 1. n. odzież, piec, uszkodzenia, zegarek ⟨*poprawiać, reperować*⟩. **2. n.** krzywdę, stratę, szkodę ⟨*wynagrodzić, powetować*⟩: Wziął się do naprawiania krzywd, wyrządzonych chłopom w swych dobrach. *Kot. Frycz 165.* **3. n.** świat, stosunki ⟨*zmieniać co na lepsze, prowadzić ku dobremu; polepszać, ulepszać, uzdrawiać, reformować*⟩.

przysł. **4.** Co jeden głupi zepsuje, tego tysiąc mądrych nie naprawi.

naprężać, naprężyć 1. n. łuki ⟨*naciągnąć, napiąć*⟩: W lot naprężyli łuki strzelcy. *Rom. Poezje I, 212.* **2. n.** mięśnie ⟨*natężyć, napiąć*⟩. **3.** *daw.* Uszu naprężyć ⟨*wytężyć słuch, nastawić uszu, słuchać uważnie*⟩: Gdy baje, uszu napręż. *Zab.XII/1,1775,s.101.*

naprężenie 1. *geol. górn.* **n.** dynamiczne skały ⟨*wywołane przez istnienie w górotworze napięć tektonicznych*⟩. **2. n.** nerwów, umysłu, woli ⟨*napięcie*⟩: W takim naprężeniu umysłu, woli, fantazji nie byłem nigdy jeszcze. To rozkosz! *Żer. Dzien. II, 45.* **3.** W naprężeniu robić co: Zerwał się i w naprężeniu nasłuchiwał, kroki zmierzały w jego stronę. *Goj. Dwoje 67.* **4. n.** polityczne; **n.** stosunków (między kim a kim) ⟨*zadrażnienie, stan grożący konfliktem*⟩.

naprężony 1. n-a sytuacja ⟨*niejasna, nieprzyjemna, nieznośna w momencie przed lub po zajściu*⟩. **2. n-e** stosunki ⟨*przykre, oziębłe, bliskie zerwania*⟩: Stosunki ze Świętopełkiem i nadal były naprężone, dochodziło do nowych zatargów. *Piw. Prusy 12.*

naprężyć p. **naprężać**

naprowadzać, naprowadzić 1. n. kogo — na co: **n.** na ślad, na trop ⟨*prowadząc wskazać*⟩: Miałem minąć Leśnowolę [...] ale byli tacy, którzy naprowadzili na ślad. *Aud. Zbieg. 70.* **2. n.** kogo na drogę: Zgromadził wodzów karawany, naprowadził ich na drogę, pożegnał się z nami i odjechał. *Niemc. Różne 376.* **3. n.** rozmowę ⟨*nakierować*⟩: Pomaleńku zaczęli tak naprowadzać rozmowę, że chłopcy jakby zapomnieli o malinach. *Bron. J. Ogn. 194.* **4. n.** gości, koni (na targ) ⟨*sprowadzać, przywodzić ze sobą*⟩: Wraca bez jeńców, ale ci mnogich naprowadza gości. *Słow. Wall. 47.* **5. n.** co — czym ⟨*pokryć, powlec co — czym, nasycić*⟩: **n.** tablicę woskiem; rysunek kolorami; papier oliwą.

naprzeciwko, naprzeciw 1. Iść, pędzić, wyjść, wybiec; wyjechać; mieszkać, stanąć **n.** (kogo, czego): Gdy tak snuli swe sprawy, zobaczyli, że naprzeciwko idzie Danielowa Ostrzeńska i że im daje gwałtowne jakieś znaki. *Dąbr. M. Noce II, 201.* **2.** Z naprzeciwka: Nadjechać, nadejść z naprzeciwka. Coś dochodzi (jakiś głos, dźwięk) z naprzeciwka.

naprzód ⟨*o miejscu: na czele, na przedzie przed innymi, przed siebie, wprzód, do przodu*⟩ **1.** Biec, iść, posuwać się, poruszać się, pochylić się, rzucić się **n.** ⟨*w przód, do przodu*⟩: Przez gęste zarośla posuwali się z trudnością **n.** - Rzuca się w przepaść głową naprzód. *Gomul. Wspom. 133.* **2.** Cieszyć się z czego **n.** ⟨*przed czasem, zawczasu*⟩. **3.** Ktoś, coś posuwa się, postępuje, mknie itp. **n.** ⟨*ktoś, coś rozwija się szybko, doskonali się*⟩: Rzeczy nie nadawały się do mówienia i niczego nie posuwały ani na jotę naprzód. *Dąbr. M. Noce II, 92.* **4.** Poczynić, uczynić, dokonać, stanowić itp. wielki, znaczny, poważny krok **n.** ⟨*poczynić, uczynić, dokonać, stanowić itp. duże osiągnięcia, postępy w jakiejś dziedzinie, na jakimś polu itp.*⟩: II wyprawa Cooka w historii odkryć geograficznych [...] stanowi wielki krok naprzód w poznaniu kuli ziemskiej. *Wiedza i Życie 9, 1952, s. 831.* **5.** Posunąć, pchnąć coś, jakąś sprawę **n.** ⟨*nadać bieg czemu, jakiejś sprawie, udoskonalić coś, osiągnąć, załatwić*⟩. **6.** Przewidywać **n.**, wybiegać **n.**, wybiegać myślą **n.** ⟨*przewidywać coś, fakty, bieg wypadków itp.*⟩: Sprawy sanitarne były w rękach człowieka, który wybiegał myślą daleko naprzód i brał sobie do serca całość zagadnień zdrowia publicznego. *Hirsz. Hist. 70.* **7.** Wypłacać **n.** ⟨*z góry*⟩: Dziś mają wypłacać żołd na trzy miesiące naprzód. *Żukr. Dni 271.* Wysuwać się, wyrywać się **n.** ⟨*wysuwać się na pierwszy plan, mieć pierwszeństwo w czym, wybijać się*⟩: To właśnie dobrze, że rodziny niezużyte wysuwają się naprzód, a upadają familie dziwaków i hipochondryków — odburknął Gromadzki. *Prus Wiecz. 206.* **8. n.!** ⟨*wezwanie, rozkaz, komenda nawołująca do posunięcia się, ruszenia do przodu, przed siebie, do walki, do ataku*⟩: **n.** marsz! — Małą naprzód! — padła komenda. Po czym: Ster prawo na burt. *Meis. Sams. 73.* **9. n.** wiara!: Słyszałem jeszcze jak na nas zawołał: Naprzód wiara. — Ale ja za nim iść nie mogłem, bo mi kula drogę przestąpiła i to ramię z sobą wzięła. *Skarb. Starosta 145.* **10. n.** ..., po wtóre... ⟨*po pierwsze... po wtóre*⟩: Moi państwo, wyperswadujcie sobie tańce, naprzód dlatego, że nie ma muzyki, a po wtóre, że ziemia i trawa to nie posadzka i moglibyście nogi powykręcać. *Prus Przem. 27.*

napsuć 1. n. czego ⟨*zmarnować*⟩: Napsuł dużo klisz, nim się nauczył fotografować. *SL.* **2. n.** komu krwi, zdrowia ⟨*być przyczyną gniewu, irytacji, zdenerwowania; zgniewać, zirytować, zdenerwować kogo*⟩: Więc to istotnie nie ten łotr Feluś?... Uu, co on mnie zdrowia napsuł... *Prus Kłop. 86.* **3. n.** sobie głowy ⟨*nałamać, nasuszyć sobie głowy, namęczyć się, nagłowić nad jakimś trudnym zagadnieniem*⟩.

napuszczać, napuścić 1. n. czego do czego: a) ⟨*napełnić czym*⟩: np. wody do wanny, powietrza, dymu do pokoju, ryb do stawu; b) ⟨*nasycić*⟩: np. tkaninę jakimś kolorem, drzewo bejcą. **2. n.** kogo przeciw komu, na kogo ⟨*podżegać, podburzać, podjudzać*⟩: Na jego pupilków przed nim się skarżyć? Przecież to on ich na nas napuścił. Nie miał do nas zaufania. *Twórcz. 7, 1953, s. 80.*

napuszony 1. Mina **n-a**, **n-a** twarz, gęba ⟨*nadęta, pyszna*⟩: Przybrał minę napuszoną, pewną siebie, dziwnie śmiałą i buńczuczną. *Krasz. Kartki 305.* **2. n.** język, styl; **n-a** forma (utworu, wypowiedzi); **n-e** wierszydła ⟨*pełne przesady, nienaturalne, sztuczne*⟩: Mówisz do nas tak dziwnym, nienaturalnym, powiedziałabym, napuszonym językiem. *Żer. Śnieg 22.*

napuścić p. **napuszczać**

napychać p. **napchać**

napytać (się) 1. *pot.* **n.** komu a. sobie czego ⟨*sprowadzić, ściągnąć*⟩: **n.** sobie biedy, łez, kłopotów. - Choć sam sobie tej biedy napytał, jak żbik na inszych parskał, jak dzik zgrzytał. *Konopn. Balcer 30.* **2. n. się** biedy, choroby, guzów: Człowiek nie wie, jak, kiedy, i napyta się biedy. *Rodoć Sat. 96.* **3. n.** sobie wroga, wrogów: To mnie jeno martwi, żeś sobie nowego wroga napytał. *Sienk. Pot. III, 291.*

narabiać *daw.* **n.** bronią ⟨*władać, robić bronią*⟩: Siedzę na koniu nie gorzej jak inni, umiem narabiać wszelką bronią tak samo jak drudzy. *Kaczk. Olbracht. III, 139.*

narada 1. Burzliwa, długa, tajna, walna **n. 2. n.** gabinetowa, produkcyjna, robocza, sejmowa, wojenna, wytwórcza. **3.** Mieć, odbywać, toczyć, wieść itp. z kim narady, *przestarz.* Składać, złożyć naradę nad czym lub nad kim itp. ⟨*naradzać się z kim, zastanawiać się nad czym lub nad kim*⟩: Toczyła narady z panią Rudecką, a ta, oczywiście, myślała jota w jotę to samo. *Żer. Rzeka. 169.* **4.** Zebrać się na naradę. **5.** Zwołać naradę. **6. n.** odbywa się, toczy się.

naradzać się, naradzić się 1. n. się między sobą. **n. się** z kim ⟨*porozumiewać się w jakiejś sprawie, wspólnie rozstrząsać co*⟩. **2 n. się** nad czym, w sprawie czego, co do kogo, czego: Warto się nad tym naradzić.

Sienk. SPP. Będziemy się musieli w sprawie naszego wyjazdu naradzić. *SPP.* Trzeba będzie naradzić się co do tego. *SPW.* **3.** *przestarz.* **n.** się kogo ⟨*zasięgać czyjej rady, radzić się kogo*⟩: Kiedy tak się królowi podoba, zbraniać [wzbraniać] tego nie mogą, z tym oświadczeniem i że będzie ich się król jmć naradzał. *Lubom. Pam. 9.*

narazić, narażać 1. n. co — dla kogo, dla czego ⟨*wystawi(a)ć na niebezpieczeństwo, ryzykować*⟩: np. czyjś autorytet, byt, opinię, reputację. **n.** życie dla bliźnich, dla ojczyzny; zdrowie dla dobra innych. **2. n.** kogo (co) — na co: **n.** kogo na kary, na koszty, na kpiny, na niebezpieczeństwo, na pośmiewisko, na prześladowania, na przykrości, na stratę, na szkodę, na śmierć, na śmieszność, na wstyd, na zarzuty, na zgubę. **3. n.** na szwank czyje dobre imię, czyj autorytet. - Nie chcę panią narazić na niewątpliwą przegraną. *Święt. A. SPP.* **4. n.** sobie kogo, **n.** sobie czym kogo ⟨*wzbudzić w kim niechęć do siebie, obrazić, rozgniewać kogo na siebie*⟩: Naraziłeś sobie stryjów porywczością, synowców, cały swój ród. *Krasz. Baśń 191.*

narazić się, narażać się 1. n. się dla kogo ⟨*wystawi(a)ć się na niebezpieczeństwo*⟩: Nie był tchórzem: zgłosił się dobrowolnie na wyjazd w czasie epidemii cholery, narażał się wielokrotnie dla chorych. *Krzyw. I. Siew 176.* **2. n.** się komu, **n.** się czym komu ⟨*wzbudzić w kim niechęć do siebie, obrazić, rozgniewać kogo na siebie*⟩: Naraziwszy się panu Zamoyskiemu, musiał uciekać z zamku przed jego furią. *Boy Mar. 93.* **3. n.** się na niebezpieczeństwo, na szwank, na przykrość, na zarzut czego ⟨*wystawiać się na co, ryzykować co*⟩: Nie chcę, ażeby z mojej winy narażał się pan nie tylko na niebezpieczeństwo, ale nawet na przykrość. *Prus Przem. 234.* Gdyby się uchylał od walki, naraziłby się na zarzut tchórzostwa. *Witkow. S. Trag. I, 182.*

narciarski 1. Spodnie **n-e**; czapka **n-a**; ekwipunek **n.** ⟨*używane w narciarstwie*⟩. **2.** Konkurencja **n-a** ⟨*dział tego sportu, np. biegi, skoki, kombinacja itp.*⟩. **3.** Klub **n.** ⟨*zrzeszający narciarzy*⟩. **4.** Kurs **n.** ⟨*na którym odbywa się nauka jazdy na nartach*⟩. **5.** Mistrzostwa, zawody **n-e** ⟨*obejmujące konkurencje narciarskie*⟩. **6.** Sport **n.** ⟨*narciarstwo*⟩. **7.** Turystyka **n-a** ⟨*uprawiana na nartach*⟩. **8.** Wycieczka **n-a** ⟨*odbywająca się na nartach*⟩.

narciarstwo ⟨*jazda na nartach (uprawiana jako sport)*⟩: Nauka narciarstwa. Uprawiać **n.**

narkotyk 1. Stosować **n-i** (w lecznictwie): Znosiła niewymowne cierpienia i jedynym leczeniem było stosowanie wciąż nowych narkotyków. *Nałk. Z. Romans 89.* **2.** Działać jak **n.**: Głos miał tenorowy, aksamitny, jeden z tych głosów, które na kobiety jak narkotyk działają. *Gomul. Mieszczka 34.* **3.** Zażywać **n-i.**

narkoza 1. n. wziewna ⟨*stosowana przez wdychanie*⟩. **2.** Pod narkozą: Chory pod narkozą jęczał głucho. *Chor. Zazdrość 59.* **3.** Dać narkozę ⟨*zastosować środki wywołujące uśpienie*⟩: Nie dałem nawet narkozy, chłopak trzymał się jak dorosły. *Rus. Paw. 38.*

narobić 1. n. czego: a) ⟨*zrobić wiele lub dosyć czego*⟩: **n.** długów, głupstw, plotek; **n.** (sobie) nieprzyjaciół, wrogów; b) ⟨*spowodować co, być powodem czego*⟩: **n.** nieszczęścia, szkody, wstydu, zamętu, zamieszania, zmartwienia (komu). **2. n.** rwetesu, wrzasku, zgiełku. **3. n.** w co ⟨*zanieczyścić odchodami*⟩: **n.** w spodnie ze strachu.

narodowościowy Państwo **n-e** ⟨*państwo jednoczące szereg różnych narodowości na zasadzie współrzędności lub takie, w którym znajdują się liczne i wpływowe mniejszości narodowe*⟩: W państwach narodowościowych osobne przepisy normują stanowisko mniejszości narodowych, zapewniając im opiekę i pewne prawa. *Kutrz. Wstęp 65.*

narodowowyzwoleńczy ⟨*mający na celu wyzwolenie, oswobodzenie narodu*⟩: Walka **n-a.**

narodowy 1. Kolory **n-e** ⟨*połączenie kilku kolorów w ściśle określonym porządku, będące symbolem danego państwa*⟩. **2.** Bohater **n.**; **n.** demokrata, liberał. **3.** Honor **n. 4.** Hymn **n.**, pieśń **n-a. 5.** Język **n. 6.** *kult.* Kościół **n.** ⟨*wyznanie chrześcijańskie wywodzące się z wyznania rzymskokatolickiego, lecz nie uznające zwierzchności papieża i używające liturgii w języku narodowym*⟩. **7.** Tradycja **n-a. 8.** Sztuka, twórczość **n-a. 9.** Mienie **n-e. 10.** Obyczaje, zwyczaje **n-e. 11.** Oświata **n-a. 12.** Państwo **n-e** ⟨*państwo, którego ludność reprezentowana jest przez jeden naród*⟩. **13.** Powstanie **n-e** ⟨*zmierzające do wyzwolenia narodowego*⟩. **14.** Pisarz, wieszcz **n. 15.** Przemysł **n. 16.** Przynależność **n-a**, świadomość **n-a. 17.** Rada **n-a** ⟨*w Polsce: organ terenowej władzy państwowej*⟩. **18. n.** ruch oporu. **19.** Sprawa **n-a. 20.** Strój **n. 21.** Szkoła **n-a** ⟨*w stosunku do jakiegoś narodu: szkoła, w której językiem wykładowym jest jego język*⟩. **22.** Święto **n-e** ⟨*ustanowiony przez państwo dzień, najczęściej rocznica ważnego wydarzenia historycznego, obchodzony jako święto*⟩. **23.** Taniec **n. 24.** Wojna **n-a. 25.** Wojsko **n-e.**

narodzić się Czuję się tak, jakbym się na nowo (znowu) narodził ⟨*czuję się odmłodzony, czuję się doskonale*⟩.

narozlewać n. krwi ⟨*odnieść lub zadać wiele ran, walcząc zranić lub zabić wiele osób*⟩: Małom to się natłukł, nakołatał, nocy bezsennych na kulbace spędził, krwi swojej i cudzej narozlewał? *Sienk. Pot. VI, 207.*

narożkowy ⟨*będący, znajdujący się na rożku*⟩ *reg.* Szatka **n-a** ⟨*biała chustka na głowę z wyhaftowanym obustronnie znaczkiem krzyżykowym na czterech rogach; noszona dawniej przez śląskie Góralki*⟩.

naród 1. Bratni **n. 2.** Mały, potężny, wielki **n. 3. n.** polski, francuski, czeski; **n.** starożytny. **4. n-y** germańskie, romańskie, słowiańskie. **5.** *daw.* **n.** kobiecy ⟨*rodzaj kobiecy, kobiety*⟩: Chytry bo ten naród kobiecy i skryty, co innego w mowie, a całkiem co innego w sercu. *Jun. Bracia 155.* **6.** *daw.* **n.** szlachecki ⟨*stan szlachecki, szlachta*⟩. **7.** *przen. żart.* Żabi, ptasi **n.** ⟨*rodzaj, gatunek żabi, ptasi*⟩. **8.** Przyszłość narodu (*przen.* o młodzieży). **9.** Zasada samostanowienia narodów. **10.** Liga Narodów ⟨*związek państw, utworzony po pierwszej wojnie światowej, mający na celu pokojowe rozstrzyganie sporów pomiędzy swoimi członkami i zapobieganie zbrojnym konfliktom*⟩. **11.** Organizacja Narodów

Zjednoczonych ⟨*związek państw, utworzony po drugiej wojnie światowej, mający na celu zapewnienie pokoju na świecie i bezpieczeństwa każdego narodu*⟩. **12.** Prawo narodów ⟨*ogół norm prawnych przyjętych przez większość państw, obejmujących głównie stosunki między państwami*⟩. **13.** *posp.* Moc narodu ⟨*dużo ludzi*⟩: Na placu zebrało się moc narodu. **14.** Podbić, ujarzmić **n.** **15.** Służyć narodowi.

narów **1.** Brzydki **n.** ⟨*nałóg*⟩. **2.** Koń bez narowów, z narowem: W dyszlu kasztany tęgie, ale ten z prawej strony na orczyku z narowem. *Orzesz. Eli II, 83.* **3.** Mieć **n-y**. **4.** Wykorzenić **n.**

narty **1.** **n.** biegowe, slalomowe, turystyczne, zjazdowe. **2.** **n.** podporowe. **3.** **n.** wodne ⟨*używane do ślizgania się po powierzchni wody za ciągnącą sportowca motorówką*⟩. **4.** Jeździć, wyruszyć na nartach. **5.** Pójść na **n.** **6.** Przypiąć **n.** **7.** Pojechać na **n.** ⟨*pojechać na urlop, wypoczynek, wakacje z zamiarem spędzania ich na jeździe na nartach*⟩. **8.** **n.** niosą.

naruszać, naruszyć **1.** **n.** co: **n.** prawo ⟨*pogwałcić*⟩: Naruszają prawo międzynarodowe, łowiąc cudze okręty na wodach obcego państwa. *Tyg. Ilustr. 2, 1900.* **2.** **n.** kość, kręgosłup itp. ⟨*uszkodzić*⟩: Upadł tak nieszczęśliwie, że naruszył sobie kręgosłup. *SL.* **3.** **n.** przysięgę ⟨*nie dotrzymać przysięgi*⟩: Bo kto przysięgę naruszy, ach, biada jemu, za życia biada! *Mick. Ball. 20.* **4.** **n.** równowagę ⟨*wytrącić z równowagi*⟩: Teraz dopiero załoga pojęła, jak rozumne było rozporządzenie kapitana dotyczące usunięcia brył przymarzłych do boków okrętu. Bryły te mogły naruszyć równowagę okrętu i zatopić go. *Sier. Now. 115.* **5.** **n.** umowę ⟨*nie dotrzymać umowy*⟩: Zrobiła zobowiązanie na rok cały i nie może naruszyć umowy. *Jun. Now. 140.* **6.** *przestarz.* **n.** kogo ⟨*o chorobie: dotknąć, zmóc*⟩: Jednego dnia z wielkiej złości paraliż jegomości naruszył, i umarł nieboraczek. *Chodź. Pisma I, 371.*

narwać, narywać **1.** Narwać czego: kwiatów, owoców, zielska. **2.** *przestarz.* **n.** gardła ⟨*nakrzyczeć się, zachrypnąć od krzyku*⟩: Narwał sobie gardła. *Ossol. Nie użyje 13.* **3.** Rany narywają ⟨*wzbierają ropą, obierają się*⟩.

narwać się, narywać się *posp.* **n. się** na kogo, na co ⟨*porwać się na kogo, na co, narażając się na przykre następstwa*⟩.

narybek **1.** *przen.* **n.** ⟨*młode siły, młode pokolenie, nowe kadry w dziedzinie jakiejś specjalności, nauki, pracy, sportu itp.*⟩. **2.** **n.** aktorski, dziennikarski itd.: Teatry otrzymują corocznie liczny i interesujący narybek aktorski. *Prz. Kult. 17, 1954.*

narząd **1.** **n-y** artykulacyjne, mowne. **2.** **n-y** anatomiczne, głosowe, słuchowe, smakowe, oddechowe, wydalnicze, wydzielnicze, płciowe, rozrodcze, kopulacyjne, wewnętrzne, żujące; wykonawcze, odbiorcze. **3.** **n-y** zmysłów; **n-y** ruchu, równowagi, węchu, słuchu, wzroku. **4.** **n-y** czepne (u pasożytów).

narzekać **1.** **n.** na kogo, na co: np. na syna, na córkę; **n.** na biedę, na niedostatek, na złe czasy. **2.** Nie mogę **n.**: Jak ci się powodzi? — Nie mogę **n.** ⟨*znośnie, nieźle*⟩.

narzędzie ● ⟨*urządzenie techniczne, przyrząd, instrument*⟩ **1.** **n.** astronomiczne, fizyczne, matematyczne itp.; **n.** ciesielskie, chirurgiczne, geodezyjne, gospodarskie, kreślarskie, kowalskie, miernicze, rolnicze, rusznikarskie, rybackie itp. **2.** **n-a** gospodarskie: W sieniach, jak zwykle na wsi, wszystkie narzędzia gospodarskie stały, leżały przy ścianach: niecki, beczki, żłukta, garnki, grabie, rydle, widły, drabiny. *Krasz. Sfinks I, 154.* **3.** **n.** kamienne, krzemienne. **4.** **n.** mordercze, śmiercionośne. **5.** **n.** ostre, tępe, tnące, skrawające, pomiarowe, pneumatyczne, ręczne, maszynowe, uniwersalne, oblężnicze. **6.** *daw.* **n-a** piśmiennicze ⟨*przybory*⟩. **7.** **n.** czego a. do czego: **n.** kary, obrony, pracy; **n.** śmierci, masowej zagłady, walki, wojny, tortur. **n.** do wkręcania śrub, do pracy. **8.** *przen.* **n.** władzy.

● ⟨*o kimś, kto jest biernym wykonawcą cudzej woli, czyichś rozkazów, planów itp.*⟩ **9.** Bezwolne, bierne, podatne, powolne, posłuszne, ślepe **n.**: Cenił [go] jedynie jako posłuszne narzędzie, potrzebne mu do wykonywania pewnych zarządzeń. *Hulka Żyrar. 307.* **10.** Służyć komu (a. w czyichś rękach) za **n.** czego. **11.** Używać kogo za **n.** do czego.

narznąć, narżnąć **1.** **n.** sieczki. **2.** **n.** ludzi ⟨*nazabijać*⟩. **3.** *tryw.* **n.** w portki (ze strachu) ⟨*narobić*⟩.

narzucać, narzucić **1.** **n.** co — na co, na kogo ⟨*włożyć, nałożyć*⟩: **n.** palto, suknię, szlafrok itp. (na ramiona; na siebie, na kogo); **n.** glinę, tynk, wapno (na ścianę budowli) ⟨*kłaść, położyć*⟩. **2.** **n.** komu — co ⟨*zmuszać kogo do przyjęcia czego, podporządkować sobie kogo*⟩: **n.** komu swoją wolę, swoje zdanie, swoje panowanie. **n.** zwyciężonym twarde warunki. - Ojciec narzucił mu ideał obcy duszy i niezrozumiały. *Żer. Przedw. 96.* **3.** **n.** komu towarzyszów, towarzystwo ⟨*zmuszać do przebywania w czyim towarzystwie*⟩: Jeszcze raz proszę Pani, abyś mi wybaczyła, że Jej śmiałem narzucać nieznajomych towarzyszów. *Mick. Listy II, 183.* **4.** **n.** oczka ⟨*w specjalny sposób nawiązać na druty wełny, przędzy itp. zaczynając robotę dzianą; dorobić oczek przy poszerzaniu formy*⟩: Narzucić na drut 36 oczek i przerobić ściągaczem 15 cm. *Gaz. Rob. 270, 1954.* **5.** **n.** tempo (w biegu) ⟨*dyktować*⟩: Teraz Malström, który doskonale wytrzymywał narzucone mu tempo, uznał za stosowne jeszcze je powiększyć, i objął prowadzenie. *Prom. Opow. 138.*

narzucać się, narzucić się **n. się** komu ⟨*ofiarowywać się z czym mimo czyjejś woli, gwałtem nastręczać się z czym, być natrętnym, wpraszać się*⟩: **n. się** komu z towarzystwem, z usługą, z przyjaźnią. Coś narzuca się (komu) ⟨*nastręcza się, nasuwa się, przychodzi na myśl*⟩: Pamiętało wielu postać Sobieskiego i mimo woli narzuciło się porównanie. *Krasz. SW.*

nasadzić, nasadzać **1.** **n.** co — na co ⟨*nałożyć, wsadzić, osadzić*⟩: **n.** bagnet na broń (na lufę), kosy na sztorc; **n.** okulary na nos. **2.** **n.** czym ⟨*nabić, wyłożyć*⟩: Rząd na koniu turecki, suty, srebrny, pozłocisty, kamieniami nasadzany. *Kit. Opis 307.* **3.** **n.** co — na czym: **n.** kurę, kaczkę itp. na jajach ⟨*posadzić kurę, kaczkę itp. na pewien okres na jajach dla wysiedzenia piskląt*⟩. **4.** **n.** kogo na kogoś ⟨*namówić, nasłać kogo przeciw komu; polecić, powierzyć zastawienie zasadzki na kogo*⟩: O ja nieszczęśliwa!... Przysięgnę, że to on, nikczemnik, nasadził na mnie tych bandytów. *Prus Lalka I, 269.* **5.** *daw.* **n.** słuch ⟨*skierować słuch*⟩: Dzik posłyszawszy psy, ruchnął kilka razy, nasadził słuch w tę stronę, szczecinę grzbietną najeżył. *Wójc. Zar. III, 91.*

przysł. **6.** Kiedy diabeł czego nie dokaże, to babę nasadzi.

nasenny Środki **n-e**, pigułki **n-e** ⟨*wywołujące, sprowadzające sen; dane na sen; usypiające*⟩.

nasercowy Środki **n-e** ⟨*środki lecznicze, przeważnie pochodzenia roślinnego, wzmacniające czynność mięśnia sercowego*⟩.

nasiadowy Kąpiel **n-a** ⟨*nasiadówka*⟩.

nasiąkać, nasiąknąć 1. n. czym ⟨*najść płynem*⟩: **n.** wilgocią, wodą; *przen.* **n.** aromatem, wonią; goryczą, łzami. **2. n.** od czego: Ubranie nasiąkło od wilgoci. *SPP.*

nasienie 1. Nasiona celne ⟨*dobre, wybrane, zapewniające plony, doborowe, kwalifikowane*⟩. **2.** Nasiona lotne, pływające, skrzydlate. **3.** Nasiona oleiste, słonecznikowe. **4.** Hodowca nasion. **5.** Skład nasion. **6.** Wysiew nasion. **7.** Zanieczyszczenie nasion. **8.** Wyhodować (roślinę) z nasion. **9.** Zostawić czego (np. pszenicy) na **n. 10.** Nasiona kiełkują, zawiązują się. **11.** *pogard.* Dziadowskie, hyclowskie, sobacze, złodziejskie itp. **n.** ⟨*wyzwiska*⟩: Gdyby to jeszcze Jędruś wykombinował, rozumiem, chłopak ma tęgi łeb. Ale taki nygus, dziadowskie nasienie, jak ten Tomasz? *Bart. L. Ludzie 169.*

nasienny 1. Drzewostan, las **n.** ⟨*który wyrósł z nasion; przeznaczony do produkcji nasion*⟩. **2.** Gospodarstwo **n-e** ⟨*hodujące rośliny nasienne*⟩. **3.** Rok **n.** ⟨*w którym drzewa wydają nasienie*⟩. **4.** Rośliny **n-e** ⟨*rozmnażające się przez nasiona*⟩. **5.** Torebka **n-a** (rośliny). **6.** Ziarno, żyto itp. **n-e** ⟨*dające pełnowartościowe, cenne nasiona*⟩.

naskrobać 1. n. czego: **n.** kartofli, marchwi, chrzanu. **2. n.** co (*rzad.* czego): **n.** sobie głowę (głowy) ⟨*nabiedzić się z czym wiele, namozolić, natrudzić się myśleniem*⟩: Trzeba mu wprzód paznokci dobrze nagryźć, głowy naskrobać, niźli w pióro wpłynie rym gotowy. *L.* **3.** *rzad.* **n.** komu skórę ⟨*obić kogo, ochłostać*⟩. **4.** *żart.* **n.** korespondencję, tom utworów ⟨*napisać co byle jak; nabazgrać, nagryzmolić*⟩: Po moim dramacie wysiliłem się i ledwo naskrobałem jedną korespondencję, którą i tak trzeba przerobić. *Sienk. Koresp. I, 227.*

nasłać, nasyłać n. kogo, co — na kogo, na co: a) ⟨*przysłać na czyją szkodę*⟩: **n.** na kogo mordercę, zbirów; b) a. **n.** komu kogo ⟨*przysłać kogoś niechętnie widzianego*⟩: **n.** na kogo egzekutora, reporterów, swatów. - Nasłał mi tego gadułę. *SW.*

nasłuch n. radiowy ⟨*śledzenie komunikatów radiowych*⟩. Odbierać, zapisywać **n-y** ⟨*komunikaty radiowe*⟩: Każdy zawodnik musiał odebrać i zapisać 3 pięciominutowe nasłuchy tekstu literowego, cyfrowego i mieszanego. *Radioam. 10, 1953, s. 8.*

nasmarować 1. n. co — czym: **n.** chleb masłem, smalcem; włosy pomadą, narty smarem. **2. n.** list, wypracowanie itp. ⟨*napisać niedbale*⟩. **3. n.** komu ręce (łapę) ⟨*przekupić kogo, dać komu łapówkę*⟩: Myślałem nasmarować łapę komornikowi, ale Szmul widać z duszą i z ciałem był go zakupił. *Choj. Alkh. I, 260.*

przysł. **4.** Kto lepiej nasmaruje, temu nie skrzypi. **5.** Kto nasmaruje, ten pojedzie sporzej.

nasolić 1. n. mięso, słoninę ⟨*przyprawić solą*⟩. **2. n.** beczkę ogórków. **3.** *przestarz.* **n.** komu ⟨*dać się we znaki*⟩: No, no już ja ci nasolę. *Rog. SW.*

nastać, nastawać 1. Wieczór, mróz nastaje ⟨*rozpoczyna się, przychodzi*⟩. **2.** Czas nastaje; czasy nastają: Z nową epoką nastały dla miasta cięższe czasy, wojny, rozterki domowe i chwilowe tylko błyski powrotu do życia dawnego. *Krasz. Kartki 734.* **3.** Nastaje wiosna, lato, odwilż. Nastają chłody, pluchy, upały, zimna itp. **4. n.** do kogoś na służbę ⟨*pójść do kogo na służbę*⟩: Nastałam do państwa Cichanowskich na służbę. *Witow. Ludzie 116.* **5. n.** po kimś, po czymś ⟨*nastąpić, zająć czyje miejsce*⟩: Władysław IV nastał po Zygmuncie III. *SW.*

nastanie Z nastaniem czego; przed nastaniem czego ⟨*z rozpoczęciem, z przyjściem czego; przed rozpoczęciem, przed przyjściem czego*⟩: Z nastaniem nocy chłód dawał nam się we znaki. *Fiedl. A. Biz. 228.* Roboty szły z podwójną szybkością. Trzeba było się śpieszyć przed nastaniem pierwszych mrozów. *Zap. G. Dzień 56.*

nastawać 1. n. na kogo ⟨*usilnie domagać się czego od kogo, wywierać presję na kogo*⟩: Wielcy panowie podniecili szlachtę i wspólnie z nią na króla nastają, aby Barbarę porzucił. *Lel. SW.* **2. n.** na co: a) ⟨*godzić w co, dybać na co, zagrażać czemu*⟩: **n.** na cnotę, cześć, uczciwość, życie czyje; b) a. o co ⟨*nalegać na co, upominać się o co*⟩: Krewni poety usilnie nastawali na to, ażeby propozycję przyjął. *Chmielow. SW.* O co stryj wielce nastawał. *Sienk. SPP.* **3. n.** na czyją zgubę ⟨*dążyć do czyjej zguby*⟩: Tak się poróżnili, że jeden na drugiego zgubę nastawał. *Moracz. Dzieje III, 74.* **4.** *daw.* **n.** na czyją szyję ⟨*zagrażać czyjemu życiu*⟩: Odpuszczam mu z serca, że na szyję moją nastawał. *Sienk. Pot. IV, 138.*

nastawiać, nastawić 1. n. aparat radiowy (radio), płytę, gramofon (patefon), telewizor ⟨*przygotować aparat, płytę do działania; naregulować*⟩: Nastawiła płytę z tym samym walcem, który grano wtedy, na balu. *Prusz. Karabela 214.* **2. n.** budzik (na określoną godzinę) ⟨*naregulować, przygotować tak, aby dzwonił*⟩. **3. n.** celownik ⟨*przed strzałem: zmierzyć za pomocą celownika odległość*⟩: Założywszy nowy ładunek, nastawiłem celownik na 400 kroków i dałem jeszcze jeden strzał, lecz bez skutku. *Grąb. Wspom. 77.* **4. n.** kołnierz ⟨*postawić*⟩: Ubiera się w przedpokoju, nastawia kołnierz, bierze Basię za rękę i wychodzi na ganek. *Iwasz. J. Odbud. 100.* **5. n.** lornetkę ⟨*naregulować, przystosować do oka*⟩. **6. n.** nalewkę ⟨*zalać owoce albo zioła spirytusem i zostawić na pewien czas*⟩. **7.** *pot.* **n.** wodę, kartofle, wieczerzę ⟨*postawić naczynia z obiadem, wodą itp. na ogniu (na płycie kuchennej), aby zagotować wodę itp.*⟩. **8. n.** pierś a. piersi, głowę, karku, grzbietu, łba itp. ⟨*narazić się na niebezpieczeństwo, na utratę zdrowia lub życia, narazić zdrowie, życie*⟩: Będziesz jeszcze miał czas i sposobność głowę nastawiać. *Jeż Uskoki I, 142. por.* nadstawiać. **9.** *pot.*

n. samowar (samowarek) ⟨*przygotować samowar do zagotowania wody na herbatę*⟩: Felek nastawiał rano i wieczór samowar. *Niedź. Dzieło 138.* **10. n.** statek pod wiatr ⟨*ustawić, skierować*⟩: Żagle utrudniają mi sterowanie i początkowo nie zawsze udawało mi się nastawić prawidłowo statek pod wiatr. *Cent. Wyspa 235.* **11. n.** ucha (lub ucho, uszu, uszy) ⟨*natężyć słuch, skupić uwagę, wysłuchać pilnie, uważnie*⟩: Marszczyła brwi i nastawiała uszu chcąc zrozumieć, co do niej mówią. *Goj. Dom 138. por.* nadstawiać. **12. n.** uszy ⟨*o zwierzętach: postawić uszy na sztorc, podnieść w momencie wzmożonej uwagi, czujności*⟩: Pies [...] warował czujnie z chrapami rozdętymi i nastawionymi uszami. *Goj. Dom 154. por.* nadstawić. **13. n.** zegarek ⟨*uregulować*⟩. **14.** *med.* **n.** złamania i zwichnięcia ⟨*naprowadzać zwichniętą albo złamaną kość na właściwe miejsce; zestawiać*⟩: **n.** zwichnięte ramię, złamaną nogę itp. Jęczeli chorzy, którym [...] nastawiano złamane członki. *Orzesz. Obraz. 159.* **15. n.** co — na kogo ⟨*naszykować, zastawić*⟩: **n.** żelaza na lisy, pułapkę na myszy, sidła na ptaki.

nastąpić, następować 1. n. (komu) na co ⟨*nadepnąć, nadeptać*⟩: **n.** na ciernie, na gałęzie; **n.** komu na nogę, na suknię: Jakeśmy tańczyli galopkę, jeden pan [...] tak mi nastąpił na suknię, że się aż z paska wyrwała. *Dąbr. Ig. Felka 52.* **2. n.** na cnotę, na honor, na życie (czyje) ⟨*nastawać na co, godzić w co, dybać na co*⟩: Padł tak, jakby go kosą z nóg ścięło, tego samego dnia, gdy miał na cnotę tej panienki nastąpić. *Sienk. Pot. V, 196.* Nie chcę ani na honor, ani na życie jego następować. *L.* **3. n.** po kim, po czym ⟨*zająć opróżnione po kim miejsce; nastać, nadejść*⟩: Po Władysławie Łokietku nastąpił syn jego Kazimierz. *SL.* Po burzy następuje pogoda. **4.** Następują komplikacje ⟨*zachodzą, mają miejsce*⟩: U jednego z operowanych nastąpiły niespodziewane komplikacje. *Zap. G. Ptak II, 158.* **5.** Wypadki po sobie następują: Wypadki tak szybko następowały po sobie, że dziewczyna nie umiała zdać sobie sprawy ze wszystkiego, co ją spotkało. *Sienk. Ogn. II, 44.* **6.** Nastąpił pokój ⟨*nastał*⟩. **7.** Nastąpiła śmierć ⟨*coś (choroba, wypadek itp.) zakończyło się śmiercią czyją*⟩. **8.** *przestarz.* dziś *książk.* Następuje nieprzyjaciel, wojsko ⟨*naciera, atakuje*⟩: Nastąpiły zatem wojska regularne. *Kras. Podstoli 159.* **9.** Następuje wyjazd ⟨*przychodzi do skutku*⟩: Wiedziała o jego zamierzonym wyjeździe, ale nie spodziewała się, że tak szybko nastąpi. *Jackiew. Wiosna 149.* **10.** *posp.* Nastąp się! ⟨*okrzyk skierowany do bydlęcia, aby się nieco usunęło*⟩: No, „Gniada", nastąp się. *Życie Lit. 5, 1954.*

następca 1. *żart.* **n.** tronu ⟨*syn pierworodny*⟩. **2.** Stać się czyim następcą. **3.** Wyznaczyć, zostawić po sobie następcę.

następować p. **nastąpić**

następstwo ⊙ ⟨*następowanie w czasie*⟩ **1.** *jęz.* **n.** czasów ⟨*consecutio temporum*⟩. **2. n.** tronu. **3.** Prawo następstwa: Bolesław Krzywousty uregulował prawo następstwa w Polsce osobnym statutem, ustanawiającym tzw. seniorat. *Piw. Hist. 19.* **4. n.** zjawisk, sytuacji, wydarzeń: Geolog interesuje się przede wszystkim [...] kolejnym następstwem zjawisk zachodzących na powierzchni Ziemi. *Radlicz Geogr. VIII, 279.*

● ⟨*skutek, wynik, konsekwencja*⟩ **5.** Niebezpieczne, nieobliczalne, opłakane, smutne **n-a** (czego). **6.** W następstwie (czego) ⟨*w konsekwencji*⟩: Potrafił zbliżyć się do tego człowieka, a w następstwie pozyskać jego ufność. *SW.* **7.** Być następstwem czego ⟨*być rezultatem czego, wynikać z czego*⟩: Wyniszczenie jego organizmu było następstwem długotrwałej choroby. **8.** Mieć, pociągać za sobą **n-a**; mieć co w następstwie ⟨*pociągać skutki, powodować co*⟩: Będzie to miało a. pociągnie to za sobą bardzo smutne następstwa. *SW.* **9.** Znosić **n-a** czego: Jeśli zrobisz co złego, to miejże odwagę znosić następstwa, a nie wykręcać się jak dzieciak. *Reym. Ferm. I, 114.* **10.** Zostawiać **n-a**. Choroba zostawia (nie zostawia) następstwa (następstw). **11. n-a** wynikają z czego: Jakie stąd wynikną następstwa, domyślić się łatwo. *SW.*

nastręczyć, nastręczać 1. n. komu — kogo, co ⟨*polecić, zarekomendować*⟩: Pośrednik nastręczył jej lokatorów na ostatnie wolne trzypokojowe mieszkanie. *Goj. Rajs. II, 30.* Prosił mnie, ażebym mu nastręczył do nabycia jaką kamienicę. *Prus Lalka III, 22.* **2. n.** (częściej *ndk*) kłopoty, okazję, sposobność, trudności, wątpliwości ⟨*nasuwać, przedstawiać; powodować*⟩: Jego uwagi nastręczają wiele wątpliwości. *SW.*

nastręczyć się, nastręczać się 1. *nieco przestarz.* **n. się** komu czym — z czym ⟨*narzucić się, narzucać się*⟩: Nie okazując mi najmniejszej niechęci, nie nastręczała mi się swoim towarzystwem. *Kamień. Pam. 76.* Ręczę, że on sam nastręczył się hrabiemu z tą pożyczką, żeby utrzymać się przy karczmie. *Święt. A. Twinko 28.* **2.** Nastręcza się okazja, sposobność ⟨*nasuwa się, zdarza się*⟩. **3.** Nastręcza się partia (małżeńska) ⟨*trafia się*⟩: Pomimo nastręczających się kilku bardzo dobrych partyj za mąż wychodzić nie chciała. *Nałęcz. Szmat 71.* **4.** Nastręczają się przeszkody ⟨*nasuwają się, powstają*⟩: Przychodziło jej do głowy, czyby wziąwszy dla bezpieczeństwa część Azjowych żołnierzy, lepiej nie wrócić — różne jednak nastręczały się przeszkody. *Sienk. Wołod. III, 12.* **5.** Nastręcza się pytanie, czy... ⟨*nasuwa się, zachodzi*⟩.

nastroić, nastrajać 1. n. (zwykle *dk*) fortepian, skrzypce, lirę, gitarę, instrument muzyczny ⟨*doprowadzić do właściwego tonu*⟩. **2.** *daw.* Nastroić minę, lice, postać itp. ⟨*zrobić jakąś minę, przybrać umyślnie jakiś wyraz twarzy albo postawę stosownie do okoliczności*⟩: Pan Wołodyjowski zabrzdąkał w lutnię, nastroił pocieszną minę i zaintonował fałszywym głosem. *Sienk. Pot. I, 101.* **3.** *przestarz.* **n.** pistolety ⟨*nabić pistolety*⟩: Dobył kieszonkowe pistolety z walizy i począł je na wszelki przypadek nastrajać. *Krasz. Kartki 227.* **4. n.** kogo ⟨*usposobić; usposabiać*⟩. **5. n.** kogo (do czego) dobrze, przychylnie, źle, podejrzliwie itp.: Zazdrość [...] nastrajała go podejrzliwie. *Perz. Las 165.* **6.** Coś nie nastraja do czego ⟨*nie usposabia*⟩: Rozmowa nie bardzo się klei, niewiele mamy sobie do powiedzenia, to, co nas czeka, jest zbyt poważne i nie nastraja do byle gadaniny. *Rudn. A. Ucieczka 28.*

nastroić się, nastrajać się n. się na (jaką) nutę ⟨*wywołać w sobie pewien stan, nastrój*⟩: W tej pannie nie było nic z przybranego sentymentu, nic z nastrajania się na nutę znaną i modną, nic z jakiegokolwiek snobizmu. Była wciąż sobą. *Żer. Uroda 47.*

nastrój 1. Apatyczny, ciepły, doskonały, grobowy, kamienny, kwaśny **n. 2. n.** kościelny, mistyczny, modlitewny, odświętny. **3. n.** panikarski, podniosły, poetycki, pogodny. **4. n.** pogrzebowy, ponury, posępny, poważny; radosny, różowy, romantyczny, serdeczny, sielski, smutny. **5. n.** szampański, świąteczny, tęskny, uroczysty, wesoły, wiosenny, wojowniczy, zimowy. **6. n.** czego a. do czego: a) ⟨*stan uczuciowy, usposobienie (chwilowe)*⟩: **n.** niepokoju, oczekiwania; **n.** do rozmowy, do żartów; b) ⟨*atmosfera uczuciowa*⟩: **n.** powagi, uroczystości; **n.** szkoły; c) ⟨*ton*⟩: **n.** pieśni, utworu. **7.** Być w nastroju do czego ⟨*być usposobionym do czego*⟩: Nie był w nastroju do rozmowy. Dać się unieść nastrojowi chwili. **8.** Popsuć, zamącić, zmienić **n.**: Nic nie zamąciło podniosłego nastroju zebrania. *SL.* **9.** Odczuwać, oddawać, odtwarzać, odzwierciedlać **n. 10.** Wnieść, wnosić **n. 11.** Wpadać, wpaść w **n. 12.** Wyczuć, wywołać, wzbudzić **n. 13. n.** (jaki a. czego) ogarnia, porywa (kogo): Ogarnął go nastrój zwątpienia. *SPP.* **14. n.** (czyj) zmienia się: Dziesięć razy na dzień zmienia się mój nastrój. *Dąbr. Ig. Śmierć 35.*

nastrzępić, nastrzępiać 1. n. brwi, wąsy ⟨*nastroszyć*⟩. **2. n.** język a. języka ⟨*dawać rady, które nie są przyjmowane, daremnie mówić*⟩. *por.* Strzępić język (pod język).

nastrzyc *żart. rzad.* **n.** uszy ⟨*natężyć słuch*⟩: Mandatariusz rozdziawił gębę, wybałuszył oczy, najeżył wąsy i nastrzygł uszy, ale nie rozumiał nic. *Łoz. Wal. Dwór 239.*

nasunąć, nasuwać 1. n. czapkę (na uszy); buty (na nogi); włosy (na czoło); kołdrę (pod brodę) ⟨*nagarnąć, naciągnąć*⟩. **2.** *rzad.* Nasunąć ławy ⟨*przysunąć*⟩. **3.** Coś nasuwa myśl, refleksje, temat do dyskusji, sposobność ⟨*podsuwa, poddaje*⟩: Szereg refleksji nasunęła gra artystów, występujących w sztuce. *Loren. Dwadz. 347.* Jakaś myśl mi zaświtała w głowie, która mi nasuwała sposobność upieczenia dwóch pieczeni przy jednym rożnie. *Kaczk. Murd. I, 61.*

nasunąć się, nasuwać się 1. n. się komu na (przed) oczy ⟨*stawać w czyimś polu widzenia, dać się widzieć komu*⟩: Nie bój się, ja ci się nie będę nasuwała przed oczy. *Żer. Grzech. 74.* **2.** Nasuwa się myśl, przypuszczenie, potrzeba, pytanie, spostrzeżenie, temat ⟨*zjawia się, pojawia się, nastręcza się, zachodzi*⟩: Z upływem roku miałem skończyć studia we Lwowie i nasuwała się potrzeba pomyślenia o tym, co pocznę dalej. *Lam J. Głowy III, 51.* Nasuwają się wątpliwości, nie nasuwają się żadne wątpliwości.

nasycić, nasycać 1. n. (czyją) ciekawość, próżność; chciwość ⟨*zaspokoić, zadowolić*⟩: Z Drezna przybywszy do Warszawy, rozrywany po domach, używał przyjemności, jaką daje nasycona próżność. *Koźm. Pam. III, 436.* **2. n.** co — czym ⟨*napuścić*⟩: **n.** papier woskiem. **3. n.** serce zemstą ⟨*zaspokoić*⟩: Żył tylko myślą, że gdy serce zemstą nasyci, będzie szczęśliwszy i spokojniejszy. *Sienk. Wołod. III, 125.* **4. n.** czym oczy, wzrok ⟨*patrzeć na co do syta, do upojenia; napatrzeć się*⟩: Gdybyż raz jeszcze ujrzeć ją, stęsknione oczy nasycić czarem jej postaci. *Staff L. God. 83.* **5.** *kip.* Nasycić miodu ⟨*przerobić (przez gotowanie) miód przaśny na pitny*⟩: Zabili tucznego wieprza, napiekli chleba i kołaczów, nasycili miodu. *Jezier. Rzepicha 296.*

nasycić się n. się czyim widokiem ⟨*napatrzyć się do syta*⟩: I począł patrzeć na nią, jakby chciał nasycić się jej widokiem. *Sienk. Quo I, 70.*

nasyłać p. **nasłać**

nasyp n. drogowy, kolejowy, ziemny. Budować **n.** Pracować przy nasypie.

nasypać 1. n. co a. czego — na co ⟨*posypać czego na co*⟩: **n.** popiołu, piasku na głowę. *żart.* **n.** komu soli na ogon ⟨*schwycić, złapać kogo*⟩: Ja chodu, przez Brynicę, ażem sobie papierochy zamoczył [...] Nasypcie mi soli na ogon! Na wodzie śladów nie ma! *Jackiew. Górn. 22.* **2. n.** komu — czego ⟨*posypać*⟩: **n.** kurom ziarna. **3. n.** co a. czego — do czego lub w co ⟨*wsypać*⟩: **n.** zboża do worka, cukru do herbaty. Wiatr nasypał mi piasku w oczy. **4. n.** kupę czego ⟨*sypiąc nagromadzić*⟩: **n.** kupę kamieni, ziemi, zboża.
przysł. **5.** Nie nasypiesz dziurawego wora.

nasz 1. *pot.* **n-a** (jest, będzie) na wierzchu ⟨*nasza racja (sprawa) okaże się słuszna*⟩: Oczekujemy dekretu, spodziewając się, że nasza będzie na wierzchu. *Krasz. Latarn. II, 23.* **2.** Po naszemu ⟨*zgodnie z naszym zwyczajem, z naszym językiem*⟩: To wszystko czynił grając na bandurce, a po naszemu na teorbanie. *Rzew. Pam. 145.* Tyle naszego, co... (że...) ⟨*jedyną naszą korzyścią jest, że...*⟩: Tyle naszego, że czasem piosenki wysłuchamy. *Prus Now. III, 17.*

naszczekać *rub.* **n.** na kogo ⟨*obmówić, oczernić kogo, nagadać na kogo*⟩: Spoglądał wokoło szukając, kto na niego naszczekał. *Braun Lewanty 298.*

naszpikować n. co — czym ⟨*nadziać*⟩: **n.** pieczeń, zająca (słoniną). *przen.* **n.** mowę cytatami. **n.** wilka śrutem ⟨*gęsto postrzelać*⟩.

naszyć, naszywać 1. n. co — na co ⟨*przyszyć na co*⟩: Na białe płótno naszył czerwone paski. *SPP.* **2. n.** co — czym ⟨*przyozdobić*⟩: Kazałem utkać sztandar i naszyć go złotem i klejnotami. *Jeż Uskoki II, 74.* **3.** Naszyć czego ⟨*uszyć wiele*⟩: **n.** koszul, garniturów. **4.** Naszyć sobie czego ⟨*kazać wiele uszyć, posprawiać*⟩: Naszył sobie garniturów.

naśladownictwo 1. Niewolnicze, ślepe **n. 2. n.** czego: **n.** obcych wzorów.

natarcie ⟨*atak*⟩ **1.** Bezpośrednie, gwałtowne; boczne, czołowe; pierwsze **n. 2.** Przystąpić do natarcia. **3.** Odrzucić nieprzyjaciela (gwałtownym) natarciem.

natarczywy 1. n-a prośba ⟨*usilna, gwałtownie się czego domagająca*⟩. **2. n-e** spojrzenie ⟨*natrętne*⟩. **3. n.** żebrak ⟨*natrętny*⟩. **4. n.** dźwięk czego; *przestarz.* **n.** krok, **n-a** napaść ⟨*gwałtowny(-a)*⟩: Obudził go natarczywy dźwięk dzwonka. *Czesz. Pocz. 21.* Już dwa razy odparte natarczywe Janczarów napaści. *Dzied. Lisow. II, 86.* **5.** Być, stać się, zrobić się natarczywym: Nie bądź zbyt natarczywy i pamiętaj, że dobre wino należy pić powoli. *Sienk. Quo I, 107.*

natchnąć n. kogo — czym lub do czego ⟨*wzbudzić w kim co*⟩: **n.** kogo męstwem, optymizmem, otuchą, ufnością, wiarą, zapałem, tkliwością itp.: Nieraz radość zalewała mi serce, sądziłem bowiem, że tylko miłość może podobną tkliwością natchnąć. *Sienk. Quo II, 56.* Macież wy powieści dawnym podobne i których by treści natchnęły muzę do polotów szczytnych? *Mick. SPP.*

natchnienie 1. Poetyckie, prawdziwe **n.** ⟨*stan sprawności twórczej*⟩. **2.** *przestarz.* Z natchnienia, wedle natchnienia, pod natchnieniem, za natchnieniem itp. ⟨*z inicjatywy, z poduszczenia, pod wpływem kogo, czego*⟩: Wiersz „Grünwald", napisany pod natchnieniem obrazu Matejki, należy również do mniej udatnych. *Sienk. Wiad. II, 219.* **3. n.** do czego: a) ⟨*pomysł poddany*⟩: **n.** do swych obrazów czerpał u malarzy rodzimych; b) *żart.* ⟨*chęć, skłonność*⟩: Ma **n.** do butelki, do spania. **4.** Robić co w natchnieniu, z natchnienia, z natchnieniem: Najlepiej byś zrobił, pisząc z natchnienia, a nie podług jakich systematów. *Mick. Listy I, 358.* **5.** Grać (na jakimś instrumencie) z natchnieniem. **6.** Stać się źródłem natchnień dla kogo: Insurekcja Kościuszkowska, potem zaś epopeja Napoleońska i legiony stają się na długo źródłem natchnień dla malarstwa polskiego. *Dąbrow. T. Szt. 386.* **7.** Szukać natchnienia w czym (u kogo) — do czego. **8.** Tworzyć pod wpływem natchnienia a. w natchnieniu. **9. n.** unosi kogo: Natchnienie unosi go w czarowną krainę poezji. *Sienk. Szkice I, 20.*

natchniony 1. n. mówca, wieszcz. **2. n-e** słowa, **n.** śpiew: W miarę jak znikała z jego poezji nuta patriotyczna, słabły natchnione słowa i z poety stawał się tylko wierszopisem. *Bar Kum. 162.* **3. n-a** twarz ⟨*wyrażająca natchnienie*⟩.

natężać, natężyć ⟨*wzmocnić, spotęgować*⟩ **1. n.** głos: Musicie bardzo natężyć głos [...] żeby przekrzyczeć burzę. *Melc. Statek 122.* **2. n.** siły, słuch (ucho), uwagę, wzrok: Więc natężałem wzrok, serce i ucho; i z przerażeniem rozmyślałem w sobie, jak moim dzieciom takiej nocy w grobie? *Słow. Poem. I, 286.* **3. n.** tony: Mistrz coraz takty nagli i tony natęża, a wtem puścił fałszywy akord jak syk węża. *Mick. Tad. 351.* **4.** *daw.* **n.** cięciwę, łuk ⟨*napiąć*⟩: Stał w pogotowiu z natężoną cięciwą. *Rzew. H. Zamek 123.*

natężenie 1. n. barw, świateł ⟨*intensywność, spotęgowanie*⟩: Natężenie barw i świateł bywa tu niekiedy wprost bajeczne. *Orzesz. Ad astra 30.* **2.** Robić co, myśleć z natężeniem ⟨*z napięciem*⟩.

natka *przysł.* Jaka matka taka natka ⟨*jaka matka, taka i córka*⟩.

natknąć się, natykać się 1. n. się na kogo, na co ⟨*wpaść, natrafić na kogo, na co; napotkać kogo, co*⟩: Przejechałem kilkanaście mil, nigdzie się nie natknąwszy na nieprzyjaciela. *Pam. powst. 132.* **2.** *przen.* **n.** się na obojętność: Nasz pisarz, natykając się na obojętność, rewiduje swój warsztat twórczy. *Borow. Kron. 69.*

natłok 1. n. ludzi, publiczności ⟨*ciżba, tłum*⟩: Sztukę wystawiano trzeci czy czwarty raz, przy nadzwyczajnym natłoku publiczności. *Gomul. Obraz 20.* **2.** *przen.* **n.** myśli, słów, spojrzeń, uczuć; spraw, interesów ⟨*nawał, mnóstwo*⟩: Aż mu huczało w głowie od natłoku myśli, od mnóstwa projektów. *Poraz. Kich. 154.* **3.** W natłoku czego ⟨*w nawale czego*⟩: W natłoku spraw zapomniał o jego prośbie. *SL.*

natłuc 1. n. cynamonu, pieprzu ⟨*utłuc*⟩. **2. n.** garnków, szklanek ⟨*narozbijać*⟩. **3. n.** much ⟨*nazabijać*⟩. **4. n.** kogo ⟨*pobić*⟩: **n.** chłopca. **5. n.** komu guza itp. ⟨*bijąc kogo zrobić, nabić komu guza itp.*⟩. **6. n.** sobie guza ⟨*uderzywszy się o coś zrobić, nabić sobie guza*⟩: Natłukła sobie przy tej okazji okropnego guza nad okiem. *Niedź. Grzech. 165.*

natłuc się n. się czym — po czym ⟨*podróżować wiele, nawłóczyć się, namęczyć się podróżowaniem*⟩: Natłukłem się tymi pociągami po całej Europie. *SL.* W ciągu tego roku dużośmy się natłukli po różnych miastach, hotelach, pokojach hotelowych. *Bogusz. Nigdy 123.*

natręctwo Być narażonym na **n.** kogo ⟨*naprzykrzanie się, niepokojenie*⟩: Mijał ludne ulice miasta nie dostrzeżony przez nikogo, nie narażony na natręctwo gapiów. *Par. Przyg. 50.*

natręt 1. Być natrętem. **2.** Uważać kogo za natręta. Uważała mnie prawdopodobnie za intruza, natręta — może wprost za sezonowego łowcę posagów. *Orzesz. Ad astra 153.*

przysł. **3.** Jak mucha w potrawie, tak natręt w zabawie.

natrętny 1. n-a mucha ⟨*naprzykrzona*⟩. **2. n.** wzrok; **n-a** myśl ⟨*natarczywy(-a), niedelikatny(-a); uporczywy(-a)*⟩. **3.** Ukryć się przed natrętnym okiem ⟨*niedyskretnym*⟩.

natrzeć p. **nacierać**

natura 1. Dziewicza, dzika, górska, leśna, jałowa, piękna, skąpa, szczodra, uboga **n.** ⟨*przyroda*⟩: Szczodra natura dała jej dowcip, rozum naturalny i bystry. *Korz. J. Koll. 17.* **2. n.** człowiecza, ludzka ⟨*cechy (usposobienie) charakteryzujące rodzaj ludzki, właściwe człowiekowi*⟩: Omyłki i wady od natury ludzkiej są nieodłączone i niejeden [...] człowiek może pobłądzić i nie raz błądzi. *Gol. Wym. 469.* **3.** Burzliwa, dobra, gwałtowna, namiętna, prosta, szczera, zamknięta (w sobie), zmysłowa, żywa **n.** ⟨*usposobienie, temperament; osoba odznaczająca się jakimś usposobieniem*⟩: Ma dobrą naturę. *SW.* Była to natura zamknięta w sobie, mało udzielająca się na zewnątrz, mało ekspansywna. *Chmielow. Poeci 48.* **4.** Silna, żelazna **n.** ⟨*organizm, zasób sił fizycznych*⟩: Dwa dni trwało pasowanie się ze śmiercią, silna natura jednak zwyciężyła. *Chłęd. Odr. 272.* **5.** Bogactwa, dary, płody, żywioły; cuda, piękno, urok; zjawiska natury ⟨*przyrody*⟩. **6.** *żart. iron.* Cud natury! ⟨*istota cudowna*⟩: Powinni mi dać nagrodę: ostatni galant w tym kraju. Cud natury! Ustępuje kobietom miejsca w tramwaju! *Winaw. Znajom. 21.* **7.** Głos natury ⟨*usposobienia, temperamentu*⟩. **8.** Opis, znajomość natury ⟨*krajobrazu, pejzażu*⟩: Znajomość natury jest tylko połową umiejętności poety. *Niemc. Rasslas. 46.* **9.** Powrót do natury ⟨*do stanu pierwotnego, poprzedzającego okres cywilizacji*⟩: Występując przeciw despotyzmowi i uciskowi, Rousseau głosił utopijną ideę powrotu do natury. *Lib. Lit. IX, 236.* **10.** Prawa natury ⟨*jednostajność, prawidłowość, niezmienność, z jaką te same zjawiska przyrody powtarzają się w tych samych warunkach*⟩. **11.** Rezerwat, park natury, *daw.* gabinet natury ⟨*wydzielony obszar mający na celu zachowanie pierwotnego stanu przyrody*⟩. **12.** Wybryk natury ⟨*rzecz o nienormalnym wyglądzie, dziwotwór, dziwoląg*⟩: Burak olbrzymich rozmiarów, istny wybryk natury. *SW.* **13.** W naturze (otrzymywać, dostawać) wynagrodzenie, zapłatę; płacić ⟨*w produktach, w towarach*⟩. **14.** W stanie natury ⟨*w stanie pierwotnym, naturalnym niecywilizowanym*⟩: Człowiek żyjący w stanie natury. *SW.* **15.** Z natury: a) ⟨*z otoczenia; z żywego modelu*⟩: Studium, szkic, zdjęcie z natury; malować, rysować, robić zdjęcia z natury; b) ⟨*z przyrodzenia*⟩: Z natury był małomówny. *Prus SPP.* **16.** Z natury rzeczy ⟨*samo przez się, nie ulegając kwestii, z konieczności*⟩: Coś wypływa z natury rzeczy. - Stosunki pomiędzy Polską a Hiszpanią z natury rzeczy nie były zbyt ożywione. *Ask. Nowe 69.* **17.** Gwałcić naturę, zadawać gwałt naturze ⟨*postępować wbrew przyrodzonym właściwościom czego, wbrew czyim wrodzonym skłonnościom*⟩. **18.** Iść za głosem, popędem natury ⟨*zgodnie z usposobieniem, temperamentem*⟩. **19.** Coś jest jakiejś natury ⟨*jakiegoś rodzaju*⟩: Wątpliwości innej natury. *Dąbr. M. SPP.* Podniesiono przeciw niemu zarzuty różnej natury. *SL.* Coś jest natury sercowej: Ogarniała go coraz silniejsza depresja, a na jej tle jęły się wzmagać jakieś przypadłości natury sercowej. *Wrocz. K. Wspom. 55.* **20.** Coś jest, leży, drzemie w czyjej naturze ⟨*w jego usposobieniu*⟩: To nie w jego naturze. *SW.* **21.** Coś jest, staje się drugą czyją naturą ⟨*czymś wrodzonym*⟩: Zacząwszy udawać pilnego ucznia, tak się wciągnął w to udawanie, że przyzwyczajenie stało się [...] drugą jego naturą. *Skiba Poziom. 64.* **22.** Coś przeciwne naturze, sprzeczne z naturą ⟨*sprzeczne z naturalnym stanem rzeczy*⟩: Przymusowa praca pańszczyźniana jest urządzeniem sprzecznym z naturą. *March. Pisma I, 79.* **23.** Mieć co w (swojej) naturze ⟨*być z natury skłonnym, usposobionym do czego*⟩: Krzysia miała to w swojej naturze, że lubiła być kochaną. *Sienk. Wołod. I, 98.* **24.** Obcować z naturą, zżyć się z naturą ⟨*z przyrodą*⟩: Wierzył, że tylko praca na roli i obcowanie z naturą odrodzi człowieka. *Hirsz. Hist. 251.* **25.** Obnażyć prawdziwą naturę w kimś; zmienić swoją naturę ⟨*prawdziwy charakter; usposobienie*⟩: Niebezpieczeństwo obnaża prawdziwą naturę w człowieku... *Żukr. Dni 42.* **26.** Otrzymać od natury; być obdarzonym od natury ⟨*od przyrody*⟩: Byli zdolniejsi ode mnie, więcej otrzymali od natury, a zmarnowali się. *Kow. A. Rogat. 120.* **27.** *przestarz.* Wypłacić, spłacić dług naturze ⟨*umrzeć*⟩. **28.** **n.** ⟨*przyroda budzi się, odradza się*⟩. **29.** **n.** a. matka **n.** była komuś macochą, darzy nas czym, hojnie kogoś uposażyła: Natura nas różnymi przymiotami darzy. *Dmoch. Rym. 42.* **30.** **n.** ⟨*usposobienie, temperament*⟩ (jakaś) odzywa się w kimś, w czymś.

przysł. **31.** Przyzwyczajenie jest drugą naturą.

naturalia ⟨*płody rolne lub ogrodowe, np. zboże, warzywa, owoce; świadczenia w naturze*⟩: Otrzymywać deputaty, płacić daninę, pobierać dochody w naturaliach.

naturalizacja ⟨*nadanie cudzoziemcowi obywatelstwa danego państwa*⟩: Podanie o naturalizację. Udzielać naturalizacji.

naturalny **1.** Barwniki **n-e** ⟨*pochodzenia roślinnego lub zwierzęcego*⟩. **2.** Danina, renta **n-a** ⟨*uiszczana w towarach, w naturze*⟩. **3.** *rzad.* Dziecko **n-e**; córka **n-a**, syn **n.** ⟨*dziecko, córka, syn urodzone(-a, -y) ze związku nieślubnego, nieślubne(-a, -y), nieprawe (-a, -y)*⟩. **4.** Fotografia, film w barwach naturalnych ⟨*w takich barwach, jakie występują w rzeczywistości, a nie w biało-czarnych*⟩. **5.** Gospodarka **n-a**, gospodarstwo **n-e** ⟨*gospodarka na najniższym stopniu rozwoju, oparta na zasadzie samowystarczalności i handlu wymiennym (towar za towar)*⟩. **6.** Język **n.** ⟨*będący wytworem historycznego rozwoju w przeciwieństwie do języków sztucznych*⟩. **7.** Kolor **n.** ⟨*właściwy przedmiotom, nie sztuczny*⟩: **n.** kolor włosów. **8.** Matka, ojciec, rodzice **n-i** ⟨*matka, ojciec, rodzice dzieci nieślubnych*⟩. **9.** Posąg, portret, popiersie, figura itp. naturalnej wielkości ⟨*posąg, portret, popiersie, figura itp. mająca takie wymiary, jakie ma model w rzeczywistości*⟩. **10.** Pożytek **n.** ⟨*przychód uzyskiwany zgodnie z przeznaczeniem rzeczy i z zachowaniem zasad prawidłowej gospodarki*⟩. **11.** Prawo **n-e** ⟨*w przeciwieństwie do prawa pozytywnego — prawo przyrodzone człowiekowi, jako wypływające z jego natury*⟩. **12.** Przyrost **n.** ⟨*nadwyżka urodzin nad zgonami na danym terenie*⟩. **13.** *jęz.* Rodzaj **n.** ⟨*rodzaj fizyczny istot oznaczonych za pomocą rzeczowników (zgodny z rodzajem gramatycznym tych rzeczowników w takich wyrazach jak (ten) mężczyzna; niezgodny — w takich, jak dziewczę, gw. dziwczak)*⟩. **14.** **n.** rozsądek, wdzięk ⟨*wrodzony*⟩: Naturalny jej wdzięk podnosiła jeszcze suknia, zrobiona modnie i gustownie. *Jun. Bruk. 60.* **15.** *biol.* System **n.** ⟨*klasyfikacja gatunków organizmów na podstawie zachodzących między nimi stosunków pokrewieństwa*⟩. **16.** Śmierć **n-a**, zgon **n.** ⟨*śmierć spowodowana chorobą lub starością*⟩. **17.** *chem.* **n.** układ pierwiastków ⟨*układ pierwiastków chemicznych pierwotnie — według rosnących ciężarów atomowych pierwiastków i według periodycznie powtarzających się ich chemicznych i fizycznych właściwości, obecnie — według rosnącej liczby atomowej, określającej wielkość ładunku dodatniego jąder ich atomów*⟩. **18.** Zobowiązanie **n-e** ⟨*zobowiązanie, którego wykonania nie można dochodzić na drodze sądowej; jednakże świadczenie w wykonaniu takiego zobowiązania nie podlega zwrotowi (np. dług karciany)*⟩. **19.** **n-e** zabarwienie, **n.** kolor ⟨*przyrodzony, właściwy czemu*⟩. **20.** Być naturalnym ⟨*swobodnym, prostym, niewymuszonym*⟩: Najtrudniej jest być naturalnym. *Marc. Pisma II, 73.* **21.** Coś jest, wydaje się zupełnie **n-e**; jest rzeczą naturalną, że...; **n-a** rzecz, że... ⟨*zgodne(-a) ze zwykłym porządkiem rzeczy*⟩: Zupełnie naturalna rzecz [...] że się młoda dziewczyna kocha... *Perz. Las 54.*

natychmiastowy **1.** **n-a** egzekucja (wyroku). **2.** *psych.* Pamięć **n-a** ⟨*rejestrująca szybko, ale nietrwale, pamięć doraźna*⟩. **3.** Rozwiązać umowę o pracę ze skutkiem natychmiastowym: Niestawienie się pracownika do pracy w ciągu więcej niż trzech miesięcy upoważnia pracodawcę do rozwiązania umowy o pracę ze skutkiem natychmiastowym. *Państwo 1, 1954, s. 188.*

natykać p. **natknąć**

nauczać p. **nauczyć**

nauczanie Tajne **n.** ⟨*nielegalne*⟩. **n.** zaoczne ⟨*nie bezpośrednie, korespondencyjne lub przez radio*⟩.

nauczka **1.** Porządna, zasłużona **n.** **2.** Dać komu nauczkę, należy się komu **n.**: Dał zuchwalcowi porządną nauczkę. *SW*. Temu panu należy się nauczka. Zaczepiać cudzą żonę. *Niedź. Dzieło 97*. **3.** Mieć nauczkę: Oto masz nauczkę... na przyszłość się nie przechwalaj! *Świerszcz. 34, 1952.*

nauczyciel **1.** **n.** domowy, gimnazjalny, ludowy, prywatny, wiejski. **2.** **n.** czego: **n.** szkoły podstawowej, średniej (liceum); **n.** muzyki, śpiewu, pływania, tańca. **3.** **n.** do kogo: **n.** do dzieci.

nauczycielski **1.** Grono **n-e** ⟨*zespół nauczycieli*⟩. **2.** Egzamin **n.** ⟨*na nauczyciela*⟩. **3.** Pokój **n.** ⟨*pokój w budynku szkolnym przeznaczony dla nauczycieli*⟩. **4.** Praktyka **n-a.** **5.** Seminarium **n-e** ⟨*kształcące nauczycieli*⟩. **6.** Siła **n-a** *książk.* ⟨*nauczyciel*⟩: Wszystkie najlepsze siły nauczycielskie prowadzą lekcje. *Dąbr. M. Noce II, 162.* **7.** Zebranie **n-e.**

nauczyć, nauczać **1.** **n.** kogo — czego a. co robić: **n.** kogo rzemiosła; **n.** kogo czytać i pisać; **n.** psa służyć. **2.** Nauczyć kogo przez kij skakać ⟨*zmusić kogoś do karności, do posłuszeństwa; poskromić, ujarzmić*⟩. **3.** Nauczyć kogo rozumu ⟨*przywołać kogo do porządku; wskazać właściwe postępowanie; dać nauczkę*⟩: Ja pana rozumu nauczę! Jeszcze mnie pan nie znasz! *Gąs. W. Pig. 19.* **4.** Nauczać kogo o czym: Nauczać o życiu i śmierci. *Słow. SPP.* **5.** Ja cię, was nauczę! ⟨*wykrzyknienie wyrażające pogróżkę, zapowiedź dania komuś nauczki; ja cię (was) oduczę; ja ci (wam) pokażę!*⟩: Nauczę ja was, jak to napadać na cudze lasy i turbować cudzych poddanych! *Łoz. Wal. Szlach. I, 102.*

przysł. **6.** Co bardziej dokuczy, to rychlej nauczy. **7.** Co zaszkodziło, to nauczyło.

nauczyć się **1.** **n. się** czego a. co robić: **n. się** języka, wierszy na pamięć; **n. się** mówić po francusku, po węgiersku; **n. się** cenić zdrowie; **n. się** palić papierosy; **n.** się kłamać. **2.** **n. się** rozumu ⟨*nauczyć się właściwego postępowania*⟩: Z cudzego gadania, to się jeszcze nikt rozumu nie nauczył. *Was. W. Wierzby 39.*

nauka **1.** Głęboka, gruntowna, powierzchowna **n.** ⟨*zasób wiedzy, erudycja, wykształcenie*⟩. **2.** **n.** teoretyczna ⟨*wiedza służąca wyłącznie celom poznawczym, nie związana z określonymi celami praktycznymi*⟩. **3.** **n.** stosowana, praktyczna ⟨*wiedza w zastosowaniu praktycznym*⟩. **4.** **n-i** dedukcyjne, empiryczne, nomotetyczne, normatywne, pozytywne, spekulatywne, spostrzegawcze, ścisłe, polityczne, prawnicze, przyrodnicze (*daw.* przyrodzone), społeczne ⟨*rodzaje, działy wiedzy*⟩. **5.** **n-i** tajemne ⟨*mające za przedmiot świat nadprzyrodzony*⟩. **6.** **n-i** wyzwolone ⟨*w średniowieczu: nauki obejmujące gramatykę, arytmetykę, geometrię, astronomię, dialektykę i retorykę*⟩. **7.** **n.** czytania i pisania ⟨*nauczanie*⟩. **n.** szkolna. **8.** **n.** chrześcijańska ⟨*doktryna*⟩. **9.** **n.** kogo ⟨*doktryna; poglądy*⟩: **n.** Lutra, Platona. **10.** **n.** o czym ⟨*wiedza; wykład jakiejś wiedzy*⟩: **n.** o cieple, o człowieku. **11.** Doktor nauk (np. filozoficznych) ⟨*stopień naukowy*⟩. **12.** Polska Akademia Nauk (PAN). **13.** Czynić postępy w nauce ⟨*w studiach*⟩: Postępy w naukach czynili jakie takie, ale nienadzwyczajne. *Żer. Syzyf. 108.* **14.** Dawać komu **n-i** ⟨*upominać kogo; prawić morały*⟩: Mogłaby ciocia przy dziewczętach nauk mi nie dawać. *Zap. G. Dul. 142.* **15.** Głosić **n-i** z ambony ⟨*kazanie*⟩. **16.** Coś jest dla kogoś a. komuś nauką ⟨*przestrogą*⟩: Nieszczęścia drugich powinny być nam nauką. *SW*. **17.** *przestarz.* Kończyć gdzie **n-i** ⟨*kształcić się*⟩: Dawno domu nie widział, bo w dalekim mieście kończył nauki. *Mick. Tad. 10.* **18.** Krzewić **n-i** ⟨*wiedzę*⟩. **19.** Mieć naukę: a) ⟨*przestrogę*⟩: Dobrze ci tak, będziesz miał na drugi raz naukę. *SW*; b) ⟨*kazanie*⟩: Ksiądz pleban z ambony miał naukę. *Koss. SW.* **20.** Otrzymać naukę ⟨*przestrogę, napomnienie, ostrzeżenie na przyszłość*⟩: Ja otrzymałem wczoraj naukę, jak nigdy nie należy sądzić o ludziach z pozoru. *Orzesz. Pam. II, 224.* **21.** Napędzać kogo do nauki ⟨*do uczenia się*⟩: Nie chce się uczyć, trzeba go napędzać do nauki. **22.** Nie potrzeba na to wielkiej nauki ⟨*uczoności, wiedzy*⟩. **23.** Oddawać się, poświęcać się nauce; przykładać się do nauki ⟨*uczyć się, studiować pilnie*⟩. **24.** *przestarz.* Pobierać naukę ⟨*uczyć się*⟩: Pobierać naukę w uniwersytecie. **25.** Pochłaniać, pożerać naukę ⟨*uczyć się szybko i z zapałem*⟩. **26.** Posuwać naukę naprzód, wzbogacać naukę ⟨*wiedzę*⟩; *książk.* pracować na polu (na niwie) nauki ⟨*naukowo*⟩. **27.** Prowadzić naukę czego; utrzymywać się z nauki czego ⟨*nauczanie; z nauczania*⟩: Prowadzić naukę rysunku w szkole. Utrzymuje się z nauki śpiewu. **28.** Rozpocząć naukę ⟨*zacząć się uczyć, kształcić*⟩. **29.** *pot.* **n.** mu nie w głowie ⟨*nie myśli o uczeniu się, nie chce się uczyć*⟩. **30.** **n.** odbywa się ⟨*lekcje*⟩: Nauka mego oddziału odbywała się po południu. *Kow. A. Rogat. 88.* **31.** **n.** skąd płynie, wypływa ⟨*morał*⟩: Z tej bajki wypływa ta nauka, że... *SW.*

przysł. **32.** Nauka nie poszła w las ⟨*nauka odniosła skutek, nie poszła na marne*⟩.

naukowy **1.** Badanie **n-e.** **2.** Cenzus **n.** ⟨*wykształcenie*⟩. **3.** Ośrodek, zakład **n.**; ruch **n.**; koło, towarzystwo **n-e.** **4.** Kariera **n-a.** **5.** Pewnik, pogląd **n.** **6.** Pierwsza siła **n-a**, powaga **n-a** ⟨*ceniony, poważany naukowiec*⟩. **7.** Sesja **n-a.** **8.** Pracownik **n.** **9.** Stopień, tytuł **n.** ⟨*stopień, tytuł uzyskany za wykazanie się wymaganym zasobem wiedzy*⟩. **10.** Teoria **n-a.** **11.** Teoria naukowego socjalizmu. **12.** Termin **n.** **13.** Wiedza **n-a** ⟨*teoretyczna, gruntowna*⟩. **14.** Wyprawa **n-a** (np. do Afryki, na Spitzbergen).

nawa **1.** Środkowa, boczna, główna **n.** (kościoła). **2.** **n.** państwowa, narodowa, rządowa, społeczna itp. ⟨*państwo, naród, rząd, społeczeństwo itp.*⟩: Kto ma pokierować rozkołataną od burz periodycznych nawą państwową? *Korzon Wewn. I, 32.* **3.** *przestarz.* **n.** Piotrowa ⟨*Kościół katolicki symbolicznie traktowany jako łódź św. Piotra*⟩.

nawalać *pot.* **1.** Ktoś nawala ⟨*źle pracuje, zawodzi*⟩: Wyjeżdżam na dłuższy spływ, sam niestety, bo kompan nawalił. *New. Archip. 277.* Coś nawala ⟨*psuje się, źle funkcjonuje, przestaje działać*⟩: Motor nawalił. **2.** Kicha nawaliła ⟨*opona pękła*⟩.

nawalny Ulewa **n-a**, śnieg **n.** ⟨*burzliwy, gwałtowny*⟩: Teraz uciął deszcz nawalny, z samego jądra chmury.

Weys. Józ. Puszcza 133. Znowu wzmaga się burza, ulewa nawalna. *Mick. Tad. 272.*

nawał 1. n. interesantów ⟨*ciżba, kupa*⟩. **2. n.** powodzi, lodów ⟨*napór; gromadny napływ, napierająca kupa, fala*⟩: Grobla trzyma nawał powodzi znakomicie. *Żer. Śnieg. 19.* **3.** *przestarz.* **n.** nieprzyjacielski: Nawał nieprzyjacielski zagrażał [...] samemu sercu ziemi przemyskiej. *Łoz. Wł. Praw. I, 367.* **4. n.** pracy, spraw ⟨*wielka ilość pilnych prac, spraw*⟩: Pędzi do biura, gdzie czeka na niego nawał spraw. *Pytl. Listy 47.* **5.** Mieć **n.** czego, upadać pod nawałem czego (kłopotów, pracy). **6.** *przestarz.* Cisnąć się, runąć itp. nawałem ⟨*w wielkiej masie, tłumnie*⟩: Tłum w drzwi otwarte cisnął się nawałem. *Konopn. Poezje I, 75.*

nawała 1. Barbarzyńska, groźna **n. 2. n.** nieprzyjaciół, barbarzyńców; **n.** niemiecka, mahometańska, turecka ⟨*wielka liczba napierających nieprzyjaciół itp.*⟩: W ciągu XV stulecia nawała mahometańska, zająwszy Konstantynopol, opanowała Morze Czarne. *Bobrz. Dzieje II, 306.* **3. n.** chmur, wód ⟨*nawał*⟩: Cała chmur nawała zbiła się na zachodzie, nad głowami podróżnych wyjaśniło się. *Krasz. Baśń 45.* **4. n.** prac: Zatracili się ludzie pod nawałą drobnych prac i codziennych wydarzeń. *Strug Pocisk. 240.* **5.** *wojsk. przestarz.* **n.** ogniowa ⟨*ogień wykonany z określonym natężeniem w ciągu krótkiego czasu do jednego celu lub do grupy celów połączonych w jeden odcinek*⟩: W czasie nawał ogniowych obsada okopów [...] kryła się w kazamatach i korytarzach fortów. *Sł. Powsz. 227, 1958.* **6.** Oprzeć się, ulec nawale. - Nic nie zdołało oprzeć się nawale, która wlekła z sobą różne innego rodu hordy. *Mick. Hist. 20.*

nawałnica 1. Groźna, straszliwa, straszna **n. 2.** Śnieżna, deszczowa **n.** ⟨*gwałtowna śnieżyca, ulewa*⟩. **3. n.** germańska ⟨*nawała; gwałtowny napór*⟩: Ukazanie się Teutonów było zapowiedzią tej nawałnicy germańskiej, która po upływie kilku stuleci przyniosła ze sobą zagładę świata antycznego. *Ziel. T. Rzym. 369.* **4.** *przen.* **n.** wojenna ⟨*zawierucha wojenna; wojna*⟩. **5.** *przen.* **n.** słów, myśli, faktów: Szła na nią nawałnica słów twardych jak kamienie. *Par. Niebo 172.* Długo milczał, głowa wzbierała mu nawałnicą myśli, nowe a silne uczucia przepełniały serce. *Choj. Alkh. IV, 223.* **6.** Uśmierzyć nawałnicę uczuć. **7.** Zatrzymać nawałnicę czego ⟨*napór mas wojska, ludzi*⟩: Zatrzymać nawałnicę Teutonów. **8. n.** idzie, nadciąga, przechodzi, zbliża się.

nawałność *przestarz.* ⟨*nawałnica*⟩. *przen.* Oprzeć się nawałności: Zdoła-li ta matka nasza przy takich dzieciach oprzeć się wszystkim nawałnościom, które jej grożą? *Sienk. Na polu 204.*

nawarzyć n. czego; **n.** komu lub sobie bigosu itp. ⟨*narobić głupstw, nabroić; narobić sobie lub komu kłopotu, zamieszania, biedy itp., postawić siebie lub kogo w kłopotliwej sytuacji*⟩.

nawąchać się **n.** się prochu ⟨*być długo żołnierzem, brać udział w wojnie, w wielu bitwach*⟩: Był to wiarus prawdziwy, legionista, co połowę świata obiegł, prochu się nawąchał, a kuli nie bał. *Łęt. Wspom. 95.*

nawias 1. *mat.* **n.** mały: ( ); **n.** prostokątny (kwadratowy): [ ]; **n.** klamrowy: { }. **2.** Nawiasem mówiąc, nadmieniając, dodając itp. ⟨*mówiąc, nadmieniając, dodając itp. mimochodem, ubocznie, przy okazji, między innymi, od niechcenia, po prostu*⟩: Jest to, nawiasem mówiąc, praca nieźle opłacana. *Krucz. Sidła 276.* **3.** Być, czuć się, pozostawać, znajdować się poza nawiasem ⟨*być, czuć się itp. zbędnym, nie brać w czym udziału; być odsuniętym, usuniętym od czego*⟩: Nie czuję się jeszcze poza nawiasem życia, poza nurtem jego żywych dążeń, jeszcze mam to i owo do zrobienia. *Pigoń Komb. 1.* **4.** *daw.* Chodzić nawiasem ⟨*chodzić bokiem, z ukosa, drogą szczególną, własną*⟩: Nigdy nie chodził drogą zwykłą, lecz nawiasem. *Nehr. Studia 216.* **5.** Podać, umieścić co w nawiasie: Obok form spolonizowanych przy pierwszym ich wymienieniu podaje się w nawiasie formy oryginalne. *Sinko Lit. I/1, 16.* **6.** Ująć, wstawić, zamknąć co w **n.**: Wszystkie zaś myśli Montaigne'a, których było przytoczone mnóstwo, ujęte zostały w nawias. *Żer. Char. 271.* **7.** Wyrzucić co (np. liczbę) poza, przed **n. 8.** Wyrzucić, wypchnąć, usunąć itp. kogo lub co poza nawias ⟨*uznać kogo lub co niepotrzebnym, zbędnym; pominąć kogo lub co, nie uwzględnić czego*⟩: Czuł się zbyteczny, wyrzucony poza nawias. *Meis. Wraki 226.*

nawiązać, nawiązywać 1. n. co: **n.** kontakt, łączność, stosunki, korespondencję, rozmowy, współpracę itp. ⟨*porozumieć się, rozpocząć lub wznowić rozmowy, wymianę wzajemnych świadczeń, listów itp.*⟩. **2. n.** romans: Od chwili nawiązania romansu z malarzem [...] doznawała wrażenia, że w życiu jej wszystko znowu zaczyna iść ku lepszemu. *Perz. Las 135.* **3. n.** nić sympatii, wspomnień: W myśli mojej nawiązałem znowu nić wspomnień, czerpanych z ubiegłego dzieciństwa. *Orzesz. Pam. I, 27.* **4. n.** czego: **n.** sieci, snopków ⟨*wiążąc narobić*⟩. **5. n.** do czego ⟨*oprzeć się na czym; łączyć się z czym organicznie lub ideologicznie*⟩: Wczesne Odrodzenie włoskie nawiązywało silnie do idei heretyckich z epoki Średniowiecza. *Budzyk Lit. IX, 65.* **6.** Coś (nić czego) nawiązuje się między kim a kim: Nawiązuje się przyjaźń, nić porozumienia: Od tego czasu między Sobieskim a młodziutką mężatką nawiązuje się niebezpieczna przyjaźń. *Boy Mar. 53.* Za pośrednictwem języka poeta komunikuje to, co chciał wyrazić. W ten sposób między nim a odbiorcą nawiązuje się nić porozumienia. *Furm. Wers. 14.*

nawiązka Oddać co komu z nawiązką, odpłacać komu z nawiązką ⟨*z naddatkiem*⟩: Gdy mu kto dokuczy złośliwie, odda mu z nawiązką. *Morc. Wyrąb. I, 33.* Czując, że ona ma dla niego szczerą sympatię, odpłacał jej z nawiązką. *Sienk. Połan. II, 222.*

nawiązywać p. **nawiązać**

nawiedzać, nawiedzić 1. n. kogo, co ⟨*o chorobach, klęskach, nieszczęściach: dotykać, dotknąć*⟩: Klęski głodu nawiedzają kraj. - Okolice Miechowa nawiedził naprzód grad, potem szarańcza. *Prus Kart. I, 49.* **2.** *przestarz.* **n.** chorych ⟨*odwiedzać, odwiedzić*⟩. **3.** *przestarz.* Nawiedziło kogoś, ktoś jest nawiedzony przez co ⟨*opętało, ktoś jest opętany przez co*⟩: Żeby cię nawiedziło, opętana przekoro. *L.* Lata jak furia, jak nawiedzona. *L.* **4.** Nawiedzony przez diabła.

nawietrzny 1. n-a strona (statku) ⟨*na wiatr wystawiona*⟩: U nawietrznej strony dzioba wykwitały wysokie fontanny bryzgów. *Meis. Sześciu 275.* **2.** Statek, jacht, żaglowiec **n.** ⟨*statek, jacht, żaglowiec mający tendencję do samorzutnego kierowania dziobu w stronę wiatru (do wiatru)*⟩.

nawieźć, nawozić 1. Nawozić ziemię, glebę ⟨*zasilać nawozem*⟩: Gdybyśmy wciąż siali i zbierali, nie nawożąc ziemi, to by plony były coraz gorsze. *Bogusz. Patrz I, 7.* **2. n.** czym ⟨*nagnoić, namierzwić*⟩: Nawiózł jeden mórg gnojem końskim. *SW.*

nawigacyjny 1. Aparaty, przybory, przyrządy **n-e**; kabina, kajuta **n-a**; ⟨*służące nawigacji, ułatwiające nawigację*⟩. **2.** Kanał **n.** ⟨*spławny*⟩. **3.** Mapa **n-a** ⟨*mapa obszaru, na którym ma się odbywać żegluga*⟩. **4.** Rachunek **n.** ⟨*obliczenia dotyczące żeglugi, oparte na danych przyrządów nawigacyjnych*⟩. **5.** Światła **n-e** ⟨*światła umieszczone na wieżach, stawach i pławach: stałe (S.), przerywane (Przw.), błyskowe (Blsk.), blaskowe (Bla.), migawkowe (Mig.), zmienne (Zmn.) i mieszane (Msz.)*⟩. **6.** (Pomyślne, niepomyślne) warunki **n-e** ⟨*warunki żeglugi*⟩. **7.** Znaki **n-e** ⟨*sztuczne obiekty pływające lub stałe na lądzie lub na płytkiej wodzie, które służą do odgradzania miejsc niebezpiecznych na morzu, do wyznaczania torów wodnych itp.*⟩.

nawijać (się), nawinąć (się) 1. n. co — na co: **n.** nici na szpulkę; makaron na widelec. **2.** Ktoś, coś nawija się ⟨*zjawia się, pojawia się, ukazuje się w pobliżu kogo, czego, nadarza się, trafia się, nastręcza się*⟩: Nawinął mi się niespodziewanie mój znajomy. *SPP.* Nawinęła mi się okazja wycieczki w góry. **3.** Nawijać, nawinąć się komu na myśl, na oczy, przed oczy, pod rękę, pod pióro itp. ⟨*znaleźć się przypadkiem w najbliższej odległości kogo, tuż obok kogo; zjawić się nagle, nasunąć*⟩: Gdy podrażniony przez kogoś wpadał we wściekłość, rzucał w człowieka, co się nawinęło pod rękę. *Gard. Trzech 68.*

nawis Groźny, zdradliwy, niebezpieczny, ciężki, olbrzymi, śnieżny, śniegowy **n.**; **n.** skalny: Brygady robocze usuwały bloki lodu, pracując pod groźnym nawisem, który lada minuta mógł stoczyć się i przysypać ludzi. *Meis. Arkt. 69.*

nawisły n-e rzęsy ⟨*zwisające*⟩.

nawisowy 1. n. system budowy mostu ⟨*za pomocą ruchomych dźwigów montowanych na stałym rusztowaniu przęsła*⟩. **2.** *daw.* Pocisk, strzał, ogień **n.** ⟨*przebiegający po krzywej, bardzo wypukłej linii*⟩.

nawlec, nawlekać 1. n. co: **n.** korale (na nitkę) ⟨*nanizać na nitkę*⟩. **2. n.** co — na co ⟨*naciągnąć*⟩: **n.** poszewkę na poduszkę. **3. n.** co na haczyk ⟨*wbić, nadziać na haczyk, zawiesić na haczyku*⟩: Jako przynęty na łososia używają rybacy śledzia, któremu obcinają ogon i nawlekają na haczyk. *Demel. Narz. 13.* **4.** Nawlec czego ⟨*naściągać, naprowadzić, naznosić*⟩: *przen.* **n.** chorób: Siedź na miejscu, nie ruszaj się. Nie widzisz, że tu choróbsk nawlekli, jeszcze się zarazisz. *Was. W. Rzeki 19.*

nawłóczyć n. igłę ⟨*nawlekać*⟩: Nawłóczył igły, przyszywał guziki, łaty przyczepiał... *Jun. Mazur. 179.*

nawodny n-e budownictwo, budowle, osady itp. ⟨*wzniesione na palach wbitych w wodę (w dno jezior, rzek itp.)*⟩. **n-e** ptactwo ⟨*przebywające na wodzie*⟩.

nawozić p. **nawieźć**

nawóz 1. n. bydlęcy, naturalny. **2.** *chem. roln.* Nawozy sztuczne ⟨*minerały, syntetyczne połączenia chemiczne lub ich mieszaniny stosowane w celu podniesienia ilości i jakości plonów*⟩. **3.** *roln.* **n.** zielony ⟨*rośliny motylkowe, zaorywane przed kwitnieniem w celu użyźnienia gleby*⟩.

nawrót 1. n. zimy. **2. n.** do czego: **n.** do przeszłości. **3.** Częstymi, kilkoma, wieloma itp. nawrotami ⟨*często, kilkakrotnie, wielokrotnie itp.*⟩: Kilkoma nawrotami chodził po wodę do rzeki. *Prus Plac. 245.* **4.** (Za) drugim, trzecim, którymś itp. nawrotem ⟨*po raz drugi, trzeci, któryś itp.; za drugim, trzecim, którymś itp. razem*⟩: Reinhard wystawił „Sen nocy letniej" kilkanaście razy. Za każdym nawrotem czynił to inaczej. *Teatr 3, 1946, s. 21.* **5.** *daw.* Iść w nawroty ⟨*zdarzać się ponownie; powtarzać się, wracać*⟩: Wiek Jagiełłów, wiek dla nauk złoty, pod ich potomkiem zda się iść w nawroty. *Zab. VIII/1, 1773, s. 30.*

nawyczka *reg.* ⟨*złe przyzwyczajenie*⟩ **1.** Mieszczańskie **n-i**. **2. n.** czego: **n.** mrugania oczami. **3.** Mieć **n-i**. Pozbyć się, wyzbyć się nawyczek.

nawyk 1. Dobry, zły; charakterystyczny, odwieczny **n.** **2.** Siła nawyku. Coś staje się czyimś nawykiem: Ten ruch stał się z latami jego charakterystycznym nawykiem. *Jaroch. Niemił. 77.* **3.** Wyrabiać w sobie dobre **n-i**.

nazad 1. Tam i **n.** ⟨*tam i z powrotem*⟩: Kołysać się, przechadzać się tam i nazad. *przen.* Myślicie sobie, że ja tylko gadać umiem. Jedno i to samo mleć w kółko, tam i nazad wałkować. *Twórcz. 5, 1955, s. 20.* **2.** Rok, miesiąc temu **n.** [!] ⟨*rok, miesiąc temu*⟩. (Poprawne tylko o miejscu, nie o czasie).

nazierek *daw.* tylko w wyrażeniach: Nazierkiem, w nazierki ⟨*spoglądając z boku, z ukosa, zezem, spode łba, z góry; obserwując, śledząc*⟩: Słońce kładło się na zachód; — nazierkiem spod ciemnej rzęsy chmur wieczornych patrzało na ziemię. *Berw. Pow. I, 35.*

naznaczony 1. Losem **n.** ⟨*prześladowany przez los, napiętnowany*⟩: Z trojgu [trojga] jeden, losem naznaczony, odszedł z tej ziemi w zagrobowe strony. *Krasiń. Drobne 133.* **2. n.** ospą, śladami ospy ⟨*oszpecony przez ospę, mający ślady po przebytej ospie*⟩: [Twarz] była świeża i urodziwa, jeno śladami ospy tu i owdzie naznaczona. *Gomul. Mieszczka 68.*

naznaczyć 1. n. co: a) ⟨*zaopatrzyć znakiem*⟩: **n.** bieliznę; b) ⟨*oznaczyć, określić*⟩: **n.** karę, nagrodę. **n.** termin, spotkanie, widzenie. **2. n.** ceny ⟨*ustanowić ceny*⟩. **3. n.** co — czym ⟨*zaopatrzyć znakiem*⟩: **n.** beczkę kredą, kartkę ołówkiem. **4. n.** czym swą drogę, życie, panowanie itp. ⟨*wieść życie pełne czego, zostawić po sobie ślady czego*⟩. **5. n.** kogo — czym: **n.** kogo ospą, trądem, garbem, kalectwem itp. (skrótowo: **n.**) ⟨*dotknąć, napiętnować kogo ospą, trądem, garbem, uczynić kogo garbatym, kalekim itp.*⟩: Natura go naznaczyła (o kulawym, garbatym, krzywym itp.). *SW.*

nazwa 1. n. oficjalna, urzędowa. **2. n-y** etniczne, topograficzne. **3. n-y** rzeczowe; **n-y** proste, złożone.

4. n. bezprzedmiotowa, pusta ⟨*nazwa nic nie oznaczająca, beztreściwa*⟩: Roi sobie, że wyjaśnia rzeczywistość, kiedy ją opatrzy pustymi nazwami. *Myśl Filoz. 1, 1954, s. 200.* **5. n.** żywa; **n.** martwa ⟨*nazwa używana powszechnie w danej epoce, nazwa, która wyszła z użycia*⟩. **6. n.** czego: **n.** miasta, wsi, rzeki; rośliny, zwierzęcia, przedmiotu, zjawiska, pojęcia itp. **7.** Pod nazwą ⟨*pod mianem, pod tytułem*⟩: Urządzony [...] bal artystyczny pod nazwą: „W pracowni artysty" należał niewątpliwie do najudatniejszych. *Tyg. Ilustr. 7, 1904.* **8.** Być jakim, istnieć (tylko) z nazwy ⟨*nosić nazwę nie odpowiadającą rzeczywistości; nie istnieć faktycznie*⟩: Rzucił doskonałą posadę [...] na rzecz biurkowo-kreślarskiej skrobaniny w przedsiębiorstwie istniejącym tylko z nazwy. *Brand. M. Pocz. 18.* **9.** Mieć, otrzymać nazwę ⟨*być nazwanym*⟩: Krzemieniec [...] otrzymał nazwę od skalistej, w krzemienie obfitującej góry. *Baliń. M. Polska III/1, 75.* **10.** Nosić, przybrać, przyjąć, wziąć nazwę. **11.** Zasługiwać na nazwę. **12.** Ochrzcić jaką nazwą, podciągnąć pod nazwę ⟨*nadawać komu, czemu jaką nazwę, miano*⟩. **13.** Rozumieć, znać kogo, co pod jaką nazwą: Około Gdańska [...] zagospodarzyła się ludność znana pod nazwą Kaszubów. *Malec. Przeszł. 121.* **14. n.** utarła się, wzięła początek, poszła skąd.

nazwać, nazywać **1. n.** kogo — kim, czym ⟨*nadać miano*⟩: **n.** kogo głupcem, sknerą; bohaterem, ojcem ojczyzny. **2. n.** kogo, co — kim, czym (imieniem) ⟨*nadać imię*⟩: **n.** syna Antonim. **n.** krowę Łaciatą, psa Burkiem. **3. n.** kogo, co — kim, czym — od czego: Dom nazwali Wojciechowem od imienia syna. *SPP.* **4. n.** kogo po imieniu, po nazwisku, z imienia, z nazwiska ⟨*wymienić, wypowiedzieć czyje imię, nazwisko; odezwać się, zwrócić się do kogo wymawiając jego imię, nazwisko*⟩: Jak śmiesz obcego sobie mężczyznę nazywać po imieniu? *Orzesz. Na dnie II, 193.*

nazwisko **1. n.** panieńskie (np. matki, żony). **2. n.-etykieta** ⟨*w literaturze pięknej wymyślone przez autora nazwisko bohatera utworu, znaczeniem swym określające charakter lub typ bohatera*⟩: Dzięki Bohomolcowi i Rzewuskiemu przyjmuje się w Polsce komedia molierowska [...] oraz nazwiska-etykiety, określające naiwnie schematyczne typy ludzkie. *Krzyż. J. Lit. 407.* **3.** Ktoś nazwiskiem, o nazwisku... ⟨*ktoś noszący nazwisko..., nazywający się...*⟩: Jednegośmy tylko mieli cudzoziemca, nadwornego doktora nazwiskiem Laxirenberg. *Niemc. Sieciech 35.* **4.** Nie znany z nazwiska. **5.** Na **n.** czyje (wystawić weksel; nadesłać przesyłkę, wiadomość). **6.** Pod przybranym nazwiskiem (pisać; podróżować) ⟨*pod pseudonimem; incognito*⟩. **7.** Jak (pana, pani) **n.**? ⟨*jak się pan, pani nazywa?*⟩. **8.** Brać, otrzymać, zmienić **n.** **9.** Kłaść swoje **n.** ⟨*podpisywać się nazwiskiem*⟩: Nie chciał kłaść pod listem własnego nazwiska. *Sienk. Pot. III, 34.* **10.** Mieć, zdobyć, zyskać, wyrobić, zrobić sobie **n.** ⟨*stać się znanym, popularnym, cenionym; wsławić się czym, zyskać rozgłos, sławę*⟩: Niedawno opuścił ławy uniwersyteckie i w literaturze nazwiska jeszcze nie miał. *Chmielow. Dram. 476.* **11.** Nosić **n.**: Nosiła nazwisko historyczne po ojcu. *Pięt. Wspól. 47.* **12.** Podać imię i **n.** Odezwać się, zwrócić się do kogo, wołać, wyliczać itp. kogo po nazwisku, z nazwiska ⟨*odezwać się, zwrócić się do kogo, wyliczać, wołać kogo, wymieniając jego nazwisko*⟩: Słyszę, iż ktoś mnie po nazwisku woła. *Słow. Listy I, 38.* **13.** Podpisać się całym nazwiskiem, imieniem i nazwiskiem. **14.** Podszywać się pod czyjeś **n.**; robić co pod jakim nazwiskiem, pod cudzym, fałszywym, przybranym itp. nazwiskiem ⟨*robić co, nosząc, podając jakieś nazwisko, podając cudze, fałszywe, przybrane nazwisko*⟩: Musiał się obecnie w Galicji ukrywać pod nazwiskiem Kiżły. *Żer. Wspom. 16.* **15.** Przybrać **n.** (matki). **16.** Splamić, zhańbić; wsławić swoje **n.** **17.** *przestarz.* Czyjś majątek wychodzi z nazwiska ⟨*czyjś majątek przechodzi na własność kogoś, noszącego inne nazwisko*⟩: Stryj jego zapisał mu Witów, aby majątek nie wyszedł z nazwiska. *Reym. Ferm. I, 141.* **18.** Znać kogo z nazwiska ⟨*znać czyje nazwisko*⟩: Nie używaliśmy już pseudonimów, znaliśmy się wszyscy od wielu lat z imienia i nazwiska. *Wyg. Widz. 70.* **19.** Znać kogo tylko z nazwiska ⟨*nie znać bliżej kogo, osobiście, znać tylko jego nazwisko*⟩. **20. n.** powstaje: Nazwiska szlachty polskiej powstały w przeważnej liczbie od nazw miejscowości. *Witt. Szlachta 11.*

nazywać p. **nazwać**

nazywać się **1. n. się** kim, czym ⟨*uważać się za kogo, mieć się za kogo*⟩: Niech się siostrzenicą moją nie nazywa, jeżeli to uczyni. *L.* **2. n. się** czyim przyjacielem. **3.** Jak się nazywasz? ⟨*jak masz na imię lub nazwisko*⟩. **4.** Jak to się nazywa? ⟨*jaką to ma nazwę*⟩. Ten pies nazywa się Burek ⟨*wabi się*⟩. **5.** *przestarz.* Co się nazywa ⟨*w całym znaczeniu tego słowa, co się zowie, w istocie*⟩: Co się nazywa, czuwają. *Żer. SPP.* Piękny, co się nazywa. *SW.* Chłopiec to, co się nazywa, do rzeczy. *Słow. Listy I, 46—47.* **6.** *pot.* To się nazywa: a) ⟨*z podziwem: to dopiero jest naprawdę*⟩: To się nazywa zadać szyku! *SW.* To się nazywa przyjaźń! *SW.* To się nazywa szczęście! (również *iron.*). Pół kilometra w półtorej minuty, to się nazywa jazda. *Przyj. 49, 1952*; b) ⟨*pytająco, z niedowierzaniem, z ironią, przekąsem: to ma być...?*⟩: Jak wytarłaś kurz, Broniu, to się nazywa wytarte? *Goj. Dziew. I, 110.* **7.** Nazywa się (że...) ⟨*mówi się na co lub o czym w sposób nie odpowiadający rzeczywistości, określa się co nieodpowiednią nazwą*⟩: Nazywało się, że tańcowano walca, redowę, polkę, lansjera, ale tego wszystkiego nikt by nie poznał, gdyby nie muzyka. *Krasz. Kartki 787.*

neandertalski Człowiek **n.**

neapolitański Sumy **n-e** ⟨*znaczne sumy pieniężne (około 500 000 dukatów) pożyczone przez królową Bonę Filipowi II hiszpańskiemu i nigdy Polsce nie zwrócone*⟩. *przen.* ⟨*ogromna, fantastyczna suma, niemożliwa do zapłacenia, nieosiągalna dla kogo; bajońska suma*⟩.

negatywnie *gw. warsz. mł.* Załatwić **n.** ⟨*pobić*⟩.

nekrolog Napisać, ogłosić, podać **n.** Ojciec Loci umarł [...] we wszystkich dziennikach ogłoszą jego nekrolog. *Prus Dusze 137.*

nektar **1. n.** boski ⟨*w mitologii greckiej: napój bogów*⟩. **2.** *pot.* Orzeźwiający, słodki **n.** ⟨*smaczny, wyborny napój*⟩: Panna Ewa urząd ma kawiarki, w filiżankę leje nektar słodki. *Oppman Typy 20.* **3.**

przen. ⟨*rozkosz, upojenie*⟩: Spojrzeń twoich najsłodszy nektar. *Asnyk Poezje I, 107.*

nelson *sport.* Podwójny **n.** ⟨*chwyt oburącz, ze spleceniem palców na karku przeciwnika*⟩: Udało mu się ująć Tracca w straszliwy chwyt, zwany „podwójnym nelsonem". *Mostow. Kariera 211.*

nelsoński Zrazy **n-e** a. po nelsońsku ⟨*zrazy duszone w zamkniętym naczyniu, na maśle, z dodatkiem grzybów, korzeni, często także kartofli*⟩.

neonowy 1. Lampa **n-a** ⟨*rurka ze szkła wypełniona neonem lub innym gazem szlachetnym, będąca źródłem światła*⟩. **2.** Światło **n-e**, rurki **n-e**, instalacja **n-a**. **3. n-a** reklama.

neptek *gw. miejska* ⟨*człowiek niezaradny; oferma, niedorajda*⟩. Leżeć jak **n.**: Za dwa lata sześcioraczki nasza ojczyzna posiada i Ameryka ze swojemi [swoimi] pięcioraczkami leży u nas, czy nie leży? — Jak neptek! *Wiech Śmiej II, 160.*

nerka 1. n. wędrująca ⟨*schorzenie polegające na opuszczeniu nerki z powodu zwiotczenia podtrzymujących ją tkanek*⟩. **2.** Sztuczna **n.** ⟨*aparat włączony okresowo do organizmu, zastępujący pracę chorych nerek*⟩.

nerw 1. n. mózgowy, rdzeniowy, przeponowy, słuchowy, wzrokowy. **2. n-y** czuciowe ⟨*nerwy sensoryczne przewodzące wrażenia czuciowe z części obwodowej do mózgu*⟩. **3. n-y** obwodowe ⟨*nerwy (czaszkowe, rdzeniowe) łączące centralny układ nerwowy z poszczególnymi narządami*⟩. **4. n-y** ruchowe ⟨*nerwy motoryczne przewodzące bodźce ruchowe z mózgu do mięśni*⟩. **5. n.** trójdzielny ⟨*nerw czuciowo-ruchowy twarzy, jamy ustnej i nosowej*⟩. **6.** Naprężenie nerwów. **7. n-y** stalowe, żelazne, jak postronki itp. ⟨*usposobienie opanowane, wytrzymałe na silne podniety, opanowanie nerwowe, wytrzymałość nerwów*⟩: W tej gromadce ludzi o stalowych nerwach [...] był przecie taki, który całą istotą odczuwał okropność burzy. *Prus Plac. 183.* **8. n.** artystyczny, dramatyczny, pisarski ⟨*zdolności, żyłka*⟩: Koprowski ma nerw pisarski, plastykę opisu, zdolność powoływania do istnienia żywych, kapitalnych postaci. *Twórcz. 9, 1952, s. 170.* **9.** *pot.* Chorować na **n-y**: Przez całą wiosnę chorowała na nerwy, co się objawiało stanem nieokreślonego przygnębienia i apatii. *Perz. Raz 11.* **10.** Psuć, (s)targać, rozstrajać, szarpać itp. komu lub sobie **n-y** ⟨*wprawiać w stan zdenerwowania, przyprawić o rozstrój nerwowy*⟩: Nie miał w sobie matczynej wrogości, nie szarpał nerwów okrutnymi odmianami humoru. *Kunc. Cudz. 177.* **11.** Trzymać **n-y** na wodzy, panować nad nerwami itp. ⟨*być opanowanym, spokojnym, opanowywać zdenerwowanie, nie podniecać się*⟩: Chciałbym osiągnąć tego rodzaju panowanie nad cielskiem i jego tak zwanymi nerwami, żeby nie być od niego zależnym. *Żer. Ludzie II, 132.* **12.** Uspokajać, wzmacniać **n-y**: Cisza i światło księżyca uspokoiły jej nerwy, łagodząc rozdrażnienie. *Sewer Zyzma 350.* **13.** Żyć nerwami ⟨*żyć w ciągłym niepokoju, denerwować się o co*⟩: Żyć [...] nerwami przez cały długi miesiąc, męczarnia. *Sewer Nafta II, 1.* **14. n., n-y** w kimś grają, dygoczą, drżą ⟨*ktoś jest w stanie silnego podniecenia, zdenerwowania*⟩: Całe ciało, każdy mięsień, nerw każdy drżał od szalonego napięcia, serce biło młotem w piersiach. *Makowiec. Dios. 74.* **15. n-y** odmówiły komuś posłuszeństwa, nie wytrzymały, zawiodły, poniosły kogo ⟨*ktoś stracił panowanie nad sobą, załamał się nerwowo, psychicznie*⟩: Zawiodły mnie nerwy, zbyt silnie napięte. Dostałem spazmów. *Brand. K. Troja 79.*

nerwica n. serca, żołądka: Cierpię na nerwicę serca, brak powietrza mnie zabija. *Brand. K. Troja 59.*

nerwowo 1. n. chory: Nerwy go zjadły, w końcu musiał poddać się kuracji dla nerwowo chorych. *Ower. Ramp. 359.* **2.** Być rozstrojonym **n.**; zużywać się **n.** **3.** Nie wytrzymywać **n.**, nie znosić czego **n.**: W jej głosie zabrzmiało tyle smutku, że ani Tosia, ani Wanda nerwowo nie wytrzymały. *Breza Uczta 8.* **4.** Grać **n.**: Grała nerwowo, z temperamentem. *Dąbr. Ig. Zmierzchy 23.* **5.** Płakać **n.** **6.** Skubać co **n.** (np. wąsy).

nerwowość 1. Kapryśna, histeryczna **n.** **2.** Popadać w **n.**: Z dniem każdym popadała w coraz większą nerwowość i sama nie wiedziała kiedy, zaczęła ogromnie tęsknić. *Pięt. Białow. 37.*

nerwowy 1. Rozstrój **n.**; choroba **n-a**, zaburzenia **n-e**: **2. n.** człowiek; **n-e** drżenie, **n.** płacz. **3.** Substancja **n-a** (mózgu). **4.** Napięcie, podniecenie **n-e**: Ogarniało go nerwowe podniecenie, serce zaczynało walić. *Putr. Rzecz. 431.* **5.** Odprężenie **n-e**. **6. n-e** pismo: Tkwił zgarbiony [...] nad sosnowym stołem zarzuconym mapami i papierami zapisanymi nerwowym pismem. *Jackiew. Jan 249.* **7.** System, układ **n.** ⟨*system, układ narządów w organizmie ludzkim i zwierzęcym, których funkcją jest przyjmowanie podniet ze świata zewnętrznego i reagowanie na te podniety; zespół nerwów*⟩. **8.** Włókna **n-e** ⟨*wypustki komórek nerwowych*⟩.

netto *hand.* Cena **n.** ⟨*cena towaru po potrąceniu rabatu*⟩. Waga **n.** ⟨*bez opakowania*⟩.

neutralność *polit.* **1.** Zbrojna **n.** ⟨*postawienie wojsk w gotowości zbrojnej w celu ewentualnego przystąpienia do wojny (we własnej obronie) prowadzonej przez inne państwa*⟩. **2.** Ogłosić, zachować **n.**

neutralny 1. *fiz.* **n-e** atomy, cząsteczki ⟨*pozbawione ładunku elektrycznego*⟩. **2.** *chem.* Odczyn **n.** ⟨*odpowiadający odczynowi chemicznie czystej wody*⟩. **3.** *polit.* Państwo **n-e**, kraj **n.** ⟨*zachowujące neutralność, nie biorące udziału w konflikcie*⟩. **4.** Pas **n.** ⟨*pas ziemi ciągnący się wzdłuż granicy państw, nie należący do nikogo*⟩. **5.** Sędzia **n.** ⟨*w sporcie: sędzia z kraju nie biorącego udziału w zawodach*⟩. **6.** Statki **n-e** ⟨*należące do państwa neutralnego*⟩: Koprowie nieraz napadali i bezkarnie łupili statki neutralne. *Szeląg. Bałtyk 33.* **7.** *fiz.* Strefa **n-a** (w magnesie).

newralgiczny Ból, atak **n.**; *przen.* Punkt **n.** ⟨*czułe miejsce; sporna sprawa mogąca wywołać konflikt*⟩.

nędza 1. Ostatnia, skrajna **n.**; **n.** wyjątkowa; **n.** aż piszczy ⟨*wielka, skrajna bieda; również o osobach: nędzarz, biedak*⟩. **2.** Bezdomna **n.** ⟨*nędzarze*⟩. **3.** Błyszcząca, złota **n.** ⟨*nędza przysłonięta, zamaskowana pozorami dostatku*⟩. **4. n.** moralna, duchowa, umysłowa itp. ⟨*bardzo niski poziom, stan upadku moralności, kultury itp.*⟩: Majątek jest kalającej natury, i skierowanie wszelkich usiłowań li do niego, nie może jak tylko nędzę moralną sprowadzić. *Goł. Kwestia 63.* **5.** *rub.* Psia **n.**! ⟨*rodzaj przekleństwa (zamiast psiakrew)*⟩: Jeśli mu się doświadczenia nie powiodą [...] syczy przez zaciśnięte zęby: „Psia nędza z taką robotą!“ *Żukr. Zioła 32.* **6.** Borykać się z nędzą, popaść w nędzę; być, zostawać, żyć w nędzy. **7.** Cierpieć, klepać nędzę. *por.* Cierpieć, klepać biedę. **8.** Doprowadzić, przywieść kogo, co do nędzy. **9.** *pot.* Grać nędzę ⟨*nędzną sztukę*⟩: Jednego dnia teatr grał arcydzieło, drugiego dnia nędzę. *Boy Flirt V, 7.* **10.** *pot.* Kupić nędzę jaką ⟨*rzecz lichą, nędzną; w złym gatunku*⟩: Dlaczegoś nakupił takiej nędzy? To mówiąc, podniósł do góry wiązkę kiełbasy pokrytej białą pleśnią. *Sier. Now. 187.* **11.** **n.** dokucza komu, gryzie kogo.

nędznie **1.** **n.** ubrany, umeblowany ⟨*licho, ubogo*⟩. **2.** **n.** redagowane (pismo) ⟨*niedołężnie, nieumiejętnie, niedbale*⟩. **3.** Mieszkać **n.** ⟨*ubogo, w lichym mieszkaniu*⟩. **4.** Płacić **n.** ⟨*licho, słabo, skąpo*⟩. **5.** Wyglądać **n.** ⟨*licho, mizernie*⟩. **6.** Żyć **n.** ⟨*w biedzie*⟩. **7.** **n.** żywić ⟨*źle, niedostatecznie*⟩. **8.** **n.** zginąć, umrzeć, skończyć ⟨*bez sławy, w zapomnieniu, w nędzy*⟩.

nędzny **1.** **n.** aktor, pismak ⟨*lichy, nie znający swego fachu*⟩. **2.** **n-a** chałupa, **n-e** odzienie ⟨*w złym stanie, zniszczona(-e)*⟩. **3.** **n.** charakter ⟨*podły, niecny*⟩. **4.** **n-e** czasy ⟨*złe*⟩. **5.** **n-a** płaca ⟨*niska*⟩. **6.** **n.** posiłek ⟨*lichy, mający małą wartość, skąpy, nieobfity*⟩. **7.** **n-a** ramota, **n.** wiersz ⟨*lichy, słaby, kiepski*⟩. **8.** **n.** starość ⟨*bezsilna, słaba*⟩. **9.** **n.** tchórz, służalec ⟨*podły, nikczemny*⟩. **10.** **n-e** umeblowanie ⟨*niedostateczne; liche*⟩: Dwa krzesła i stół, które stanowiły nędzne umeblowanie tej stancyjki, założone były różnymi gratami. *Szyman. W. Lichw. 47.* **11.** **n-e** utrzymanie ⟨*lada jakie*⟩. **12.** **n-e** zdrowie ⟨*słabe*⟩. **13.** **n-e** życie ⟨*marne, ubogie*⟩.

nękać **1.** **n.** kogo, co — czym ⟨*gnębić, trapić, dręczyć*⟩: **n.** kraj napadami, **n.** żonę (męża) scenami zazdrości. **2.** Bieda, choroba; sumienie nęka kogo.

niby *pot.* Na **n.** ⟨*pozornie, rzekomo*⟩: Ofiarować co komu, zrobić co na niby.

nic **1.** **n.** a. **n.**; **n.**, ale to **n.**; absolutnie, literalnie, dosłownie, prawie **n.**; **n.** na (w) świecie; **n.** wcale, **n.** zgoła ⟨*zupełnie nic*⟩: Nie mieć, nie widzieć **n.** a. **n.** Nic, ale to nic nam nie powiedział. Nie pamiętał tego poranka nic, literalnie nic. *Żer. Opow. 129.* Nie jadł prawie nic. Nic na świecie nie może Anielki uratować. *Sienk. Bez dogm. III, 161.* **2.** **n.** i **n.**: Córka moja panie Rzecki, rujnuje się [...] na ogłoszenia po zagranicznych pismach, a tu nic i nic. *Prus Lalka II, 195.* **3.** *daw.* **n.** do rzeczy ⟨*w sposób bezsensowny, niedorzecznie*⟩: A możem powiedział nic do rzeczy. *Rzew. H. Zamek 131.* **4.** (Komuś) **n.** do kogo, do czego ⟨*ktoś nie jest w czymś zainteresowany, nie powinien się do czyich spraw, do czego wtrącać*⟩: Jak panienka jest w domu, to panienka rządzi, mnie nic do tego. *Reym. Ferm. I, 60.* **5.** **n.** komu ⟨*nic go złego nie spotyka*⟩: Kule brzęczały koło niego, jak pszczoły... a jemu nic! śmiał się. *Jun. Dworek 63.* **6.** **n.** komu (z rzeczownikiem lub bezokolicznikiem czasownika) ⟨*coś nie ma dla kogo znaczenia, nie stanowi przeszkody*⟩: Nic mu zamieć i wicher, i zima. Jeśli [...] dał słowo — dotrzyma. *Świerszcz. 52, 1950.* **7.** A **n.**, a tu **n.** ⟨*bez skutku*⟩: Można wołać, dzwonić, strzelać, a tu nic. Jakbyście zapomnieli, że jestem. *Ritt. Duchy 112.* **8.** (A) ktoś **n.** ⟨*zupełnie nie reaguje, jest obojętny*⟩: Czyż się was dziś nie dowołam? Piersi zrywam, serce ledwie mi nie pęknie, a wy nic! *Gomul. Wspom. 16.* Nina szaleje za nim po prostu... A on nic. *Kosiak. Rick II, 80.* **9.** I **n.** ⟨*bez (złych) następstw*⟩: Tyle razy wyjeżdżał i nic, a tu dzisiaj aż się trząsł. *Goj. Dziew. II, 79.* **10.** I **n.** poza tym: Życie to jest życie — i nic poza tym. *Dobrow. S. Spart. 133.* **11.** (I) **n.** więcej: Pobranie się wasze jest niepodobieństwem, a nadzieje twe są to gruszki na wierzbie, nic więcej. *Korz. J. Krewni 103.* **12.** **n.** (z przymiotnikiem w dopełniaczu): **n.** pilnego, **n.** dobrego, **n.** złego (nie można im zarzucić), **n.** groźnego, **n.** szczególnego (nie zdarzyło się), **n.** nowego (nie słychać), **n.** osobliwego (nie przedstawiać) (również w przypadkach zależnych): O niczym groźnym nie ma mowy; nie odznaczać się niczym osobliwym; nie myśleć o niczym innym itp. Komuś **n.** dobrego z oczu nie patrzy ⟨*po kimś można się spodziewać czego złego*⟩: Bogdajbym był fałszywym prorokiem, ale jemu nic dobrego z oczu nie patrzy. *Sienk. SPP.* **13.** Coś nie wróży, nie zapowiada **n.** dobrego ⟨*zachodzi możliwość czegoś niepomyślnego; zagraża niebezpieczeństwo*⟩: Radość wstąpiła w nią, że i bez operacji może być uleczoną, ale radość ta prędko zgasła, gdy podniosła oczy na doktora, który miał minę zafrasowaną i nie wróżącą nic dobrego. *Bał. Dziady 245.* **14.** **n.** innego... tylko ⟨*wyrażenie wyodrębniające co*⟩: Nie ma tam nic innego do roboty, tylko chodzić po brzegu; chodziliśmy więc z Asnykiem nieraz do późnej nocy. *Sienk. Mieszan. 6.* **15.** Nie pozostaje **n.** innego, jak (niż) ⟨*coś jest jedynie możliwe, celowe*⟩: Nie pozostaje ci nic innego, jak wyjechać do Holandii, nabyć statek i rozpocząć handel kauczukiem. *Święt. A. Nałęcze 26.* **16.** *pot.* **n.** podobnego ⟨*wyrażenie ekspresywne, oznaczające mocne zaprzeczenie*⟩: Wzruszyłem ramionami i powiedziałem, że nic podobnego, że ja bym pierwszy wiedział. *Dąbr. M. Noce II, 110.* **17.** **n.** straconego (nie jest jeszcze) ⟨*jest jeszcze szansa, możność działania*⟩: Jeszcze nic straconego. Ojciec przecież da się w końcu ubłagać. *Bał. Ryby 53.* **18.** *pot.* **n.** takiego (się nie stało) ⟨*rzecz nie ma znaczenia, nie zasługuje na uwagę*⟩: Nic mi się takiego nie stało — powtarzała. *Dąbr. M. Noce. II, 85.* **19.** **n.** wielkiego ⟨*coś bez znaczenia*⟩: Co ci jest? — Nic wielkiego: maleńki paraliżyk lewej części ciała. *Sienk. Połan. II, 186.* **20.** **n.** (z przym. w dopełniaczu w st. wyższym) + nad, jak, niż: **n.** piękniejszego nad...; **n.** łatwiejszego jak...; **n.** gorszego niż... itp. **21.** **n.** to, to **n.** ⟨*to rzecz błaha, bez znaczenia, obojętna; to nie szkodzi*⟩: Nic to, że zdobyliśmy nowy rekord sportowy. Nie dla rekordu chodzimy. *Wierchy 1931, 40.* Słyszę, ktoś przy skrzynce — nic to, dalej chrapię. Niech kradnie, myślę sobie, na uczynku złapię. *Fredro A. Nikt 315.* **22.** **n.** (tu) po kim, po czym ⟨*ktoś nie jest potrzebny, coś nie jest potrzebne, użyteczne*⟩: Zabierajcie się stąd. Nic tu po was. *Krzyw. I. Bunt 71.* **23.** **n.** więcej: **n.** więcej prócz, **n.** więcej (jak) tylko: Nie mieć **n.** więcej do powiedzenia. - Ją samą nic już więcej nie czeka prócz deptaka zamkniętych powszednich spraw. *Dąbr. M. Noce II, 278.* **24.** **n.** z czego ⟨*coś się nie uda, nie powiedzie, nie dojdzie do skutku; nie osiągnie się czego*⟩: **n.** z wycieczki, **n.** z posady. **25.** **n.** z kogo (nie będzie) ⟨*ktoś nie spełni* *pokładanych w nim nadziei*⟩: Z niego już **n.** nie będzie. **26. n.** z tego: a) ⟨*to nie doprowadzi do pożądanego skutku, nie uda się*⟩: **n.** z tego nie będzie. - Próbował pisać wiersze, ale **n.** z tego nie wychodziło; b) ⟨*nie zrobię tego, odmawiam*⟩: Nie proś, **n.** z tego. **27.** Jakby (nigdy) **n.**, jak gdyby (nigdy) **n.** ⟨*nie poczuwając się do niczego, nie reagując odpowiednio, zachowując się obojętnie*⟩: Panna Helena, którą kocham, przechadza się po ogrodzie sam na sam z tym hultajem, jak gdyby nic. *Fredro A. Jow. 197.* **28.** Na **n.** ⟨*całkowicie, zupełnie; do niczego*⟩: Buty mu na **n.** przemokły. Kotlet na **n.** spalony. Zmarniał na **n.** Cały plan jest na **n.** - Tam, gdzie serce wchodzi w grę na nic wszelkie rachuby. *Prus Lalka II, 201.* Na nic twoje wybiegi ⟨*nie wykręcisz się*⟩. *SW.* Wszystko na **n.** ⟨*wszelkie wysiłki — daremne, stracone, bezskuteczne*⟩: Przymykał oczy, ale — wszystko na nic. Sen nie przychodził. *Prus Plac. 219.* **29.** *przestarz.* Pójść, zejść na **n.** ⟨*zmarnować się*⟩: Cały koncert pójdzie na nic, jeżeli pan nam nie pomoże. *Prus Emanc. II, 85.* **30.** Na **n.** się nie zdać, nie przydać, *przestarz.* na **n.** się zdać ⟨*być bezużytecznym, bezskutecznym (w wysokim stopniu)*⟩: Heroiczne jego wysiłki na nic się nie zdały. *Fiedl. A. Kan. 97.* **31.** Niby **n.**, a... ⟨*pozornie tylko bez znaczenia*⟩: Niby nic, zwyczajnie sobie łaził, wystawał nieruchomo przed oknami — a gdzieś w zaułku świadomości doznawał mdłej i ciepłej, jak delikatny dreszcz mrowiącej się otuchy... *Krucz. Sidła 14.* **32.** Tyle co **n.** ⟨*prawie nic, niewiele*⟩: Cośmy tam u siebie wiedzieli o prawdziwej wsi? Tyle co nic. *Bron. J. Ogn. 153.* **33.** *daw.* W **n.** ⟨*w niwecz*⟩: Obrócić się, pójść, rozwiać się, zamienić się w **n.**: Jej nadzieje, kupione tak drogo, znowu się w nic rozwiały. *Gosz. Pow. 220.* **34.** Za **n.** (na świecie, w świecie) ⟨*za żadną cenę, zupełnie nie*⟩: Nie będzie nosić tego kapelusza, za nic w świecie, za nic. *Goj. Dziew. I, 58.* Wyjść za mąż za satrapę? Za nic. *Kow. A. Rogat. 6.* **35.** Za **n.**: a) *przestarz.* ⟨*nic nie warte, mało warte*⟩: U niego rada starszych braci za nic. Wszystko chce robić po swojemu. *Rzew. H. Zamek 194*; b) *daw.* ⟨*za bezcen*⟩: Kupić co za **n.**; c) **n.** nie mówiący ⟨*nie odznaczający się niczym szczególnym, pozbawiony wyrazu*⟩: Rozmawiał żywo z jakimś mężczyzną, który jej się przedstawił wymieniając nic nie mówiące nazwisko. *Wyg. Jel. 138.* **36.** Zupa **n.** ⟨*zupa z mleka, ryżu, żółtka, cukru i wanilii*⟩. **37.** *pot.* Niczego sobie ⟨*zupełnie dobry, piękny, interesujący itp.; zupełnie dobrze itp.*⟩: Buzia, figurka niczego sobie. - Jakże służy zdrowie? — „Niczego“ brysio odpowie. *Mick. Wiersze 119.* **38.** To niczego nie dowodzi ⟨*nie stanowi dowodu przekonywającego*⟩. **39.** Bez niczego ⟨*bez środków do egzystencji*⟩: Aby się trochę ubrać, musieli sprzedać drugi kolczyk i „na czarną godzinę“ zostali bez niczego. *Rudn. A. Morze 328.* **40.** Do niczego ⟨*o człowieku lub rzeczy: nie mający wartości, niezdatny, nieużyteczny*⟩: Pracownik do niczego; grat do niczego. **41.** Człowiek do niczego, *daw.* **n.** po tym, **n.** warty ⟨*nicpoń*⟩. **42.** Być do niczego ⟨*nie nadawać się, nie być przydatnym, zdolnym do czego*⟩: Ja pójdę spać, bo jak nie dośpię, tom do niczego. *Dygas Now. I, 128.* **43.** To do niczego nie prowadzi ⟨*nie daje pożądanego skutku*⟩. **44.** Na niczym: Nie zbywa komu na niczym ⟨*ktoś ma wszystkiego w bród*⟩: Nikomu na niczym nie zbywało, więcej: każdy porastał w nowy dostatek. *Par. Troj. 14.* **45.** Coś skończyło się, spełzło na niczym ⟨*nie osiągnęło celu, skutku*⟩: Miałem dziwny wypadek, który szczęściem na niczym się skończył, ale mógł mnie życie kosztować. *Chopin Wyb. 196.* Zabiegi czyje spełzły na niczym. **46.** Schodzi (czas, dzień itp.) na niczym ⟨*nie wykorzystany należycie*⟩: Dzień schodził na niczym, Claude [...] wałęsał się po mieście, po ulicach, po ogrodach, po kawiarniach. *Strug Krzyż III, 129.* **47.** W niczym: W niczym nie ustępować komu, czemu ⟨*dorównywać komu, czemu pod każdym względem*⟩: Wina węgierskie w niczym nie ustępują francuskim. **48.** W niczym... nie... (z czasownikiem) ⟨*pod żadnym względem, wcale*⟩: W niczym trybu życia nie zmienił. *Zachar. Kres. II.* **49.** Z niczego ⟨*przy użyciu minimalnych środków, nakładów*⟩: Z niczego stworzyłam pensję. *Prus Emanc. I, 10.* **50.** (Tak) z niczego ⟨*bez powodu*⟩: Ale jak się rozwścieczył, i to tak z niczego, to by człowieka rozdarł. *Jaroch. Niemił. 105.* **51.** Nie liczyć się (z nikim) z niczym ⟨*być niepohamowanym, nieposkromionym, bezwzględnym w działaniu*⟩: Jeśli coś się nie zgadzało z jej artystycznymi wymaganiami, wówczas nie liczyła się z nikim i z niczym. *Ower. Ramp. 209.* **52.** Odejść, (po)wrócić z niczym ⟨*nie osiągnąwszy celu, zamierzenia*⟩: Jak przyszli bez niczego, tak wrócili z niczym. *Kras. Wiersze 192.* **53.** Odprawić kogo z niczym; zbyć, zbywać kogo niczym ⟨*nie zadośćuczynić czyjej prośbie, interwencji, nie odpowiedzieć w wystarczającym stopniu na pytanie*⟩: Zapytywali mię kilkakrotnie, co piszę, alem ich zbywał niczym. *Dąbr. Ig. Śmierć 142.* **54.** *daw.* Być za **n.** ⟨*nie mieć wartości, znaczenia*⟩: Nie podobna, ażeby jego słowa za nic były u Ostrowskiego. *Kaczk. Swaty 48.* **55.** Mieć kogo, co za **n.**, *daw.* także rachować, uważać, ważyć za **n.** ⟨*traktować jako osobę, rzecz mało wartą, nie szanować kogo, czego*⟩: Wszystko ganisz i wszystko masz za nic. *Piotr. Satyr 34.* **56.** Nie mieć **n.** do czego: a) ⟨*nie mieć żadnych pretensji do czego*⟩: Bracia, którzy się zrzekli działu, nie mają nic do spadku po ojcu. *Moracz. Dzieje VI, 40*; b) *przestarz.* ⟨*nie mieć powiązania, współzależności z czym*⟩: Mówią pospolicie, że suknia nie ma nic do obyczajów. Oj ma! i bardzo wiele. *Kit. Opis 177.* **57.** Nie mieć **n.** do kogo (na sercu) ⟨*nie mieć żalu; pretensji do kogo*⟩: Celina zmieszała mnie bardzo dobrym znalezieniem się, oświadczając, że manatki zabierze i wróci, nic do mnie nie mając na sercu. *Mick. Listy II, 112.* **58.** Nie mieć **n.** do czynienia z czym ⟨*być czymś zupełnie odrębnym, odgraniczonym od czego*⟩. **59.** Nie mieć **n.** do roboty, do powiedzenia itp. **60.** Coś nie ma **n.** do rzeczy ⟨*jest bez znaczenia, nie wiąże się z daną sprawą, nie powinno obchodzić*⟩: Pan jest przecie przyjacielem doktora [...] Przyjacielem?... nie wiem... ale to zresztą nie ma nic do rzeczy. *Ritt. Dom. 129.* **61.** Nie mieć **n.** do stracenia ⟨*być w sytuacji rozpaczliwej; nie liczyć się z następstwami*⟩. **62.** Nie mieć **n.** przeciwko komu, czemu ⟨*nie mieć względem kogo, czego żadnych uprzedzeń, zastrzeżeń, zarzutów*⟩: Dla zabicia czasu i nudów chodziłem za kulisy podczas przedstawień, przeciw czemu nikt nic nie miał. *Kosiak. Now. 126.* **63.** Nie mieć **n.** w ustach (*rub.* w gębie) od jakiego czasu, przez jaki czas ⟨*nie jeść, nie pić*⟩: Był głodny, pora śniadania już minęła, od rana nic nie miał w ustach. *Pytl. Pożegn. 67.* **64.** Nie mieć **n.** wspólnego z... ⟨*nie być powiązanym z...*⟩: Żółkowski, schodząc ze sceny, musiał zrobić jakąś gierkę, zupełnie ze sztuką nie mającą nic wspólnego, aby dostać brawa. *Ower. Ramp. 45.* **65.** Nie mieć w sobie **n.** z kogo, z czego ⟨*być całkowicie pozbawionym cech przypisywanych komu, czemu*⟩: Ta poufałość nie miała w sobie nic z serdeczności czy sympatii. *Wyg. Jel. 48.* **66.** Mówić, rozmawiać (o wszystkim i) o niczym ⟨*o rzeczach bez znaczenia*⟩: Mówiono o wszystkim i o niczym, przeskakiwano z przedmiotu na przedmiot. *Jeż Dypl. 143.* **67.** Nie robić (sobie) **n.** z kogo, czego ⟨*nie traktować kogo, czego poważnie; odnosić się do kogo, czego z lekceważeniem*⟩: Jej mąż, jeżeli jest człowiekiem uczciwym, nic sobie z plotek robić nie będzie. *Zap. G. Mił. 226.* **68. n.** sobie z niczego nie robić ⟨*nie traktować czegokolwiek poważnie, być zuchwałym*⟩: Miał w oczach wyraz nietajonego zuchwalstwa, i widać było, że nic sobie z niczego nie robił. *Perz. Raz. 80.* **69.** Nie zrobić komu **n.** ⟨*nie wyrządzić krzywdy*⟩: Nic mi nie zrobił, [...] a jednak strach mnie bierze, gdy go obaczę. *Zachar. Kres. 56.* **70.** Zdaje się, zdawałoby się **n.** ⟨*coś bez znaczenia*⟩: Znalazłem dokument, ot zdawałoby się nic: rękopis starego wierszyka. *Boy Słowa 52.*

przysł. **71.** Zarzeka się niczym żaba błota.

nice 1. Przewrócić, obrócić, wywrócić na **n.**: a) ⟨*przewrócić, obrócić na lewą stronę*⟩: Przerobił go do szczętu, wywrócił na nice, wyrychtował, przypasował, odświeżył z wierzchu i pod spodem, zmienił krój, poprawił robotę. *Gomul. Róże 28*; b) ⟨*zmienić radykalnie, zupełnie; przewrócić do góry nogami*⟩: Sejm wszystko w stolicy wywrócił na nice. *Gomul. Miecz. I, 67*; c) *przestarz.* ⟨*poddać zbyt surowej krytyce; zganić*⟩: Same cnoty na nice obracamy, i często na gładkiej twarzy brodawki upatrujem. *Zab. XIII/1, 1776, s. 65*; d) *przestarz.* ⟨*zniszczyć*⟩: Na nice wywróciła wojna bujne ziemie. *SL.* **2.** Zedrzeć, zniszczyć na **n.** ⟨*zedrzeć, zniszczyć zupełnie, całkowicie, na nic*⟩: Był bliski przeświadczenia, że tym, co ostatecznie w życiu da mu rady i zedrze go na nice, będzie budowa osiedla. *Brand. K. Obyw. 94.*

nicejski *żart.* Ubranie **n-e** ⟨*nicowane*⟩.

nicość 1. Powstać, wyprowadzić z nicości ⟨*z niebytu*⟩: Jeśli to, co jest, nie mogło powstać z nicości, to w nią i zamienić się nie może. Tylko więc jedne postacie bytu przejdą w inne. *Święt. A. Dum. 22.* **2.** Przechodzić w **n.** ⟨*ginąć, unicestwiać się*⟩: Umierały wieki, a z nimi przechodziły w nicość pokolenia. *Czayk. Poezje 1.* **3.** Rozpływać się w **n.**: Z rozpadlin jarów ulatywały białe kłaczki mgieł, wiły się chwilę około ciemnych świerków i rozpływały się w nicość przed blaskiem słońca. *Witkiew. S. Utwory 9.* **4.** Zapadać, zapaść w **n.**: Noc była mglista i takiej ciemności, że się zdawało — jakby wszelkie życie wygasło; ziemia w otchłanie nicości zapadła. *Ziel. G. Poezje II, 133.*

nicować 1. n. ubranie, marynarkę, spódnicę itp. ⟨*przerabiać, odnawiać jakąś część garderoby, przewracając tkaninę na lewą stronę, na nice*⟩: Spódnica była widocznie nicowana i na szwach zrudziała. *Zar. Grusze 12.* **2. n.** kogo ⟨*krytykować*⟩: Drugi powód, jaki do niechęci względem Piaseckiego mieli spółcześni, jest ten, że nicuje ostro jezuitów. *Bartosz. Hist. 385.* **3. n.** prawdę ⟨*fałszywie interpretować, tłumaczyć niezgodnie z prawdą; przekręcać, przerabiać*⟩: Niewiele troszcząc się o prawdę, nicował ją w potrzebie. *Bem Studia 132.*

niczyj 1. Ziemia **n-a** ⟨*nie należąca do nikogo*⟩: Nie ma tam panów i nie ma niewolnych. Ziemia niczyja, można orać i siać, ile zdołasz. *New. Pam. 240.* **2. n-a** rzecz: Własność niczyjej rzeczy ruchomej nabywa się przez objęcie jej w posiadanie. *Zoll Prawo cyw. II/2, 18.* **3.** *przen.* Życie **n-e**: Patrzę na swoje życie bezpańskie, niczyje, na trudy nieprzydatne już dzisiaj nikomu. *Karski Poezje 82.* **4.** Bez niczyjej pomocy ⟨*bez pomocy kogokolwiek, samodzielnie*⟩: Zrobiłem to sam, bez niczyjej pomocy. **5.** Coś nie może ujść niczyjej uwagi ⟨*ktoś musi to zauważyć*⟩: Sądzi, że taki spacer z piękną panną nie może ujść niczyjej uwagi. *Par. Niebo 256.* **6.** Nie potrzebować niczyjej rady ⟨*nie potrzebować pomocy, rady kogokolwiek*⟩.

nić 1. Cienka, gruba, mocna **n. 2.** Cienki jak **n. 3.** Nawijać **n-i** na kłębek; przetykać tkaninę (złotymi) srebrnymi nićmi; skręcać włókno w **n. 4.** Srebrna **n.** ⟨*siwy włos*⟩: Czarną niegdyś jego brodę gęsto srebrna nić przeplata. *Gomul. Pieśni 82.* **5. n.** jedwabnika. **6. n.** babiego lata; **n.** pajęczyny: Słonko przypiekało, srebrne nici pajęczyn żeglowały w powietrzu. *Żukr. Dni 120.* **7. n.** plazmatyczna ⟨*plazmodezma*⟩. **8. n.** Ariadny ⟨*w mitologii greckiej: nić, a właściwie kłębek nici, którym Ariadna obdarzyła Tezeusza, aby mógł wyjść z Labiryntu po zabiciu Minotaura; przen. nić przewodnia*⟩. **9.** *daw. poet.* **n-i** lutni ⟨*struny lutni*⟩: Znowu w takt grają lutni polskiej nici. *Zab. VIII/1, 1773, s. 190.* **10.** *pot. żart.* **n-i** z czego ⟨*coś się nie udało, nie doszło do skutku; nic z czego nie będzie (aluzja do wyrazu „nic”)*⟩: Jak nie chcesz, to nie. W takim razie z naszej umowy nici. *Andrz. Wojna I, 209.* **11.** *daw.* Kręcić z **n-i** powrozy ⟨*wyolbrzymiać co, przesadzać, robić z igły widły*⟩. **12.** *przen.* Przerwać **n.** szczerości, zaufania: Nić najzupełniejszej szczerości i zaufania już była przerwana. Córka oderwała się od matki. *Dąbr. Ig. Matki 46.* **13.** *przestarz.* Skakać jak wróbel na **n-i** ⟨*niezgrabnie*⟩. **14.** Skupiać, trzymać nici czego ⟨*skupiać główne wątki, szczegóły danej sprawy; kierować czym, być w co wtajemniczonym*⟩: Zdawał się trzymać w rękach nici całej gry, ale tej wiedzy swojej niczym prócz drwiny nie ujawniał. *Nałk. Z. Gran. 65.* **15.** *przen.* Snuć **n.** opowiadania; snuć, nawiązywać **n.** wspomnień: Wyborna pamięć nasuwa mu ciągle jakieś nowe szczegóły, które pozwalają mu snuć nić opowiadania niemal bez końca. *Chmielow.* w: *Niwa VI, 1874, s. 35.* W myśli mojej nawiązałam znowu nić wspomnień, czerpanych z ubiegłego dzieciństwa. *Orzesz. Pam. I, 27.* **16.** *przestarz.* Coś wisi na cienkiej nici ⟨*ledwie się trzyma, jest niepewne; wisi na włosku*⟩: U skąpca czasu wszystkiego żywota na bardzo cienkiej nici wisi cnota. *Rej SW.* **17.** *przen.* **n.** życia przerywa się: Ja pragnę używać życia pospiesznie, niewstrzemięźliwie, wesoło, bo jego nić niedługo się przerwie. *Święt. A. Asp. 156.*

nie 1. Ależ **n.**, wcale **n.** ⟨*wyraża stanowcze zaprzeczenie*⟩: To chyba przerwiemy tego robra? Ależ nie! *Lut. Próba 61.* Czyż pani myśli, że i ja aprobuję jadanie kiepskich obiadów? Wcale nie! *Żer. Grzech. 49.* **2.** Czemu **n.** ⟨*zgoda (wyrażona oględnie)*⟩: Rozwlekle wymawiając słowa zdecydował, że owszem, czemu nie? *Bogusz. Polon. I, 100.* **3.** *pot.* Jasne, **n.**?

no **n.**? ⟨*nie prawda?*⟩: Złożywszy to razem, otrzymamy całkowite szczęście. Jasne, nie? *Dąbr. M. Noce II, 191.* Mieliśmy rację, no nie? *Past. Komuna 7.* **4.** Tak albo **n.** ⟨*wyrażenie alternatywne*⟩: Widzę, że nikt nie chce powiedzieć wyraźnie — tak albo nie. *Meis. Wraki 371.* **5. n.** (ze stopniem wyższym przym. lub przysłów.), jak... (niż, od, aż): **n.** większy niż (od), **n.** więcej, jak..., **n.** dawniej, jak (np. wczoraj); **n.** prędzej, aż... **6. n.** bez tego, aby (żeby) **n.** ... ⟨*to, o czym mowa w zdaniu (z wyłączeniem przeczeń) najprawdopodobniej ma miejsce*⟩: Karnawał nasz cichy, głuchy, ale [...] Nie bez tego, ażeby się nie pobawili ludziska. *Prz. Tyg. Życia 3, 1875, s. 26.* **7. n.** bez czego ⟨*z czym*⟩: **n.** bez podstawy, powodu, pożytku; **n.** bez uszczypliwości, wstrętu. Człowiek **n.** bez talentu. **8. n.** i **n.** ⟨*wyrażenie oznaczające kategoryczną odmowę, upór*⟩: Poszedłem do Staśka ubijać interes. Na razie nie chciał nawet słyszeć: nie i nie. Wreszcie zmiękł. *Warsz. młod. 138.* **9. n.** do (z rzeczownikiem odczasownikowym) ⟨*coś jest niemożliwe do wykonania, niecelowe, niewskazane*⟩: **n.** do darowania (popełnić błędy); (fakt) **n.** do odrobienia; (zmienić się) **n.** do poznania; (droga) **n.** do przebycia. **10. n.** (chcesz), to **n.**: Chcesz, żeń się z nią, a nie chcesz, to nie. *Mort. Wawrzek 107.* **11.** *daw.* **n.** nadto ⟨*niezbyt*⟩: Panna nie nadto młoda, już pono półwieczna, lecz gospodyni dobra, osoba stateczna i posażna. *Mick. Tad. 324.* **12. n.** nazbyt + przymiotnik ⟨*wyrażenie osłabiające, ograniczające znaczenie przymiotnika, któremu towarzyszy*⟩: Dzień był i owszem bardzo cudny i nie nazbyt gorący, niebo jasne, rozsłonecznione. *Reym. Fron. 161.* **13.** *daw.* **n.** przeto ⟨*nie dlatego; przez to samo nie...*⟩: Kiedy wzywam do niepodłego, od cudzoziemskich zasad niezależnego poszukiwania własnego prawodawstwa, nie przeto wpływów jakich zaprzeczam. *Lel. Polska III, 350.* **14. n.** ma, *przestarz.* **n.** masz (czego) ⟨*coś nie istnieje*⟩: Nie ma już dla niego nadziei. *Makusz. Król 24.* Ujrzysz pan to, czego u nas nie ma nigdzie w kraju jeszcze, unikaty! *Krasz. Opow. 79.* **15. n.** ma, *przestarz.* **n.** masz (kogo) ⟨*ktoś jest nieobecny; nie istnieje, nie żyje*⟩: I ślady się zmazały! Las zarasta krzewina! Potok, drzewa zostały; ciebie nie masz Justyno! *Karp. Zab. VII, 74.* **16. n.** ma co ⟨*wyrażenie wzmacniające o charakterze ekspresywnym, niekiedy ironicznym*⟩: Nie ma co, nieźle się pan zabawia z rudowłosą wdową. *Strug Krzyż II, 101.* **17. n.** ma co, czego (lub inne formy) + bezokolicznik ⟨*nie istnieje, nie wchodzi w rachubę powód, przedmiot tego, co oznacza dany bezokolicznik*⟩: Bez wykształcenia nie ma czym żyć na świecie. *Dąbr. M. Noce II, 159.* Nie ma co zwlóczyć! Ja jadę natychmiast. Co będzie można, zrobię. *Jun. Dworek 103.* **18. n.** ma co a. czego (z opuszczonym bezokolicznikiem) ⟨*nie ma powodu, nie warto, nie trzeba*⟩: Nie zapieraj się, nie ma czego. *Skiba Poziom. 120.* **19. n.** ma czego (np. śmierci, zarazy) na kogo ⟨*forma złorzeczenia*⟩: Śmierci na ciebie nie ma, stara czerepo! *Bogusz. Kura 226.* **20. n.** ma (ani) śladu, za grosz, na lekarstwo, znaku czego ⟨*coś nie występuje, nie przejawia się w najmniejszym nawet stopniu*⟩: Nie masz w nim za grosz Polaka. *Sienk. Pot. I, 220.* Już ziarna nie ma ani na lekarstwo. *Orkan Pomór 47.* **21. n.** ma gdzie + bezokolicznik ⟨*nie dysponuje się miejscem odpowiednim dla czego*⟩: U nas ciasnota, nie ma gdzie przenocować, ani koni gdzie postawić. *Fel. E. Syb. III, 204.* **22. n.** ma jak co a. gdzie ⟨*jest najlepsze; jest najlepiej*⟩: Już to nie ma, panie, jak dom, wygody: wszędzie dobrze, ale w domu najlepiej. *Bał. Radcy 48.* Dość lat po świecie chodzę i widziałem różności, ale nie masz jak w Pradze na Karlovym Moście! *Gałcz. Ślub. 58.* **23. n.** ma komu (co zrobić) ⟨*brak jest osoby, która by wykonała daną czynność*⟩: Wracam wieczorem do cichego domu, nie ma jak dawniej przywitać mnie komu. *Fredro A. Poez. 75.* **24. n.** ma do kogo ust otworzyć ⟨*brak jest osoby, z którą można by porozmawiać*⟩. **25.** Czego (tu) **n.** ma, **n.** było ⟨*wszystkiego jest w obfitości*⟩: Pamiętam i te lasy piękne [...] czego w nich nie było! Rosły tam i jabłka dzikie i gruszki i maliny pachnące, a w barciach gnieździły się pszczoły. *Jun. Dworek 16.* **26.** Jak **n.** ma tak **n.** ma (kogoś, czegoś) ⟨*ktoś, coś nie nadchodzi; czyjaś nieobecność przeciąga się zbyt długo*⟩: Mieliśmy całą rodziną iść do teatru, a tu ojca jak **n.** ma tak **n.** ma. Czekamy na przystanku od pół godziny, a tramwaju jak **n.** ma, tak **n.** ma. **27.** *pot.* Już (cię) **n.** ma ⟨*dosadna forma usuwania, odpędzania kogo*⟩: Wracajcie, skądżeście przyszły. Już was nie ma — rzekł ostro. *Pytl. Pożegn. 36—37.*

nieagresja *polit.* Pakt o nieagresji ⟨*pakt podpisany przez dwa państwa, zawierający obustronne zobowiązanie niewystępowania zbrojnego przeciw sobie*⟩.

niebaczny 1. n-e słówko, słowo; **n-e** kroki ⟨*nierozważne, nieopatrzne, nieostrożne*⟩: Była to jego pierwsza odpowiedzialna posada, bał się więc ją utracić, narażając się komuś niebacznym słówkiem. *Melc. Statek 57.* **2. n.** na prośby, na przestrogi ⟨*nie mający względu na co*⟩: Jeszcze milczysz? Niewzruszona, smutna, niebaczna na me prośby. *Zap. G. Dzień 175.*

niebezpieczeństwo 1. Bezpośrednie, groźne, poważne, straszne, wielkie **n. 2. n.** czego: **n.** powodzi, wojny, utraty życia. **3. n.** dla kogo: **n.** dla mieszkańców, dla pracowników. **4. n.** od kogo a. ze strony kogo: **n.** od Krzyżaków (ze strony Krzyżaków) wisiało w dawnych wiekach nad Polską. **5.** Najeżony niebezpieczeństwami (np. o podróży). **6.** Być, znaleźć się w niebezpieczeństwie (życia). **7.** Grozić niebezpieczeństwem. **8.** Narazić, wystawić kogo, co na **n. 9.** Ściągnąć **n.** na kogo (na siebie). **10.** Ujść, uniknąć niebezpieczeństwa. **11. n.** grozi, zagraża komu: Gdyby której z nich groziło niebezpieczeństwo, matka za córkę, a córka za matkę poświęciłaby życie. *Prus Emanc. II, 139.* **12. n.** wisi, zawisło nad kimś.

niebezpieczny 1. n-a choroba, rana. **2. n.** człowiek. **3. n-e** położenie: Znaleźć się w niebezpiecznym położeniu; wyprowadzić kogo, co z niebezpiecznego położenia. **4. n-e** zwierzę. **5. n.** dla kogo, dla czego: Zabieg **n.** dla chorego; przestępca **n.** dla otoczenia. Mężczyzna **n.** dla kobiet ⟨*łatwo podbijający serca kobiet*⟩.

niebieski 1. n. kolor, ołówek, oczy itp. ⟨*barwy błękitnej*⟩. **2.** *rzad.* **n-a** krew ⟨*przenośnie o arystokratycznym pochodzeniu*⟩: Zawsze umiał przybrać taki ton arystokratyczny, że nikt nie byłby śmiał przypuścić, iż w jego żyłach nie płynie krew niebieska.

Rog. J. Bohat. I, 83. **3.** Śnić o niebieskich migdałach ⟨*oddawać się marzeniom, nie myśleć o niczym konkretnym; roić*⟩. **4. n.** ptak, ptaszek ⟨*człowiek żyjący cudzym kosztem, nieodpowiedzialny, próżniak, darmozjad*⟩. **5.** *rzad.* **n-e** sklepienie ⟨*firmament*⟩: Tysiąc złotych gwiazd zdobi niebieskie sklepienie. *Dmoch. Rym. 4.* **6. n-a** wstęga ⟨*przenośnie o orderze noszonym na niebieskiej wstędze, np. order Orła Białego za czasów Stanisława Augusta*⟩.

niebiesko n. od dymu (papierosów). Na **n.** ⟨*na kolor niebieski*⟩: Pomalować ściany na **n.**

niebiosa 1. Wynosić, wychwalać pod **n.**, pod niebiosy ⟨*bardzo wychwalać; zachwycać się*⟩: Nadzwyczajny człowiek... Wszyscy go szanują i wychwalają pod niebiosy. *Ritt. Dom. 11.* **2.** Zstąpić z niebios ⟨*o siedzibie Boga, bóstw, świętych*⟩.

niebo 1. n. jasne, pogodne, zachmurzone; wyiskrzone gwiazdami ⟨*sklepienie niebieskie, firmament*⟩. **2.** Ołowiane **n.** ⟨*zasłonięte warstwą ciemnych chmur*⟩: Nad głowami wisiało posępne, ołowiane niebo, dziko szumiały bory. *Reym. Now. V, 92.* **3.** Błękit nieba. **4.** Łaskawe **n-a** ⟨*Bóg; los*⟩: Od wszystkich tych ciężkich prób ochroniły nas jednak łaskawe nieba. *Lam J. Kron. 26.* **5.** Dary nieba ⟨*pożywienie*⟩: Do kraju tego, gdzie kruszynę chleba podnoszą z ziemi przez uszanowanie dla darów nieba... Tęskno mi, Panie... *Norwid Wyb. 23.* **6.** Wielkie **n-a**! O **n-a**! O wielkie **n-a**! ⟨*wykrzyknienie mające wyrażać przerażenie, zdumienie; używane również żartobliwie, ironicznie*⟩: Wielkie nieba! Obraziłem młode i płoche dziewczę! *Żer. Grzech. 15.* **7.** *pot. żart.* **n.** w ustach, w gębie ⟨*o czymś smacznym*⟩. **8.** Jak Bóg na niebie ⟨*na pewno, bez wątpienia, naprawdę*⟩: „Czy tylko prawda? Czy ty nie zwodzisz sam siebie?" „Prawda, zawołał Robak, jak Pan Bóg na niebie!" *Mick. Tad. 175.* **9.** Pod **n.** ⟨*wysoko, wysoki*⟩: Któryś mi zastąpił drogę. Chłopisko pod niebo. Źle. Już mnie macnął ostrzem. *Wikt. Papież 148.* W samo południe wrócili z lasu, wioząc pod niebo wyładowaną furę gałęzi. *Sewer Biedr. 131.* **10.** Pod otwartym niebem, pod gołym niebem ⟨*na świeżym powietrzu, na dworze, nie pod dachem*⟩: Przed budynkiem, pod otwartym niebem, czerniało duże boisko, a pośrodku stał ogromny, dębowy walec do młócenia zboża. *Sier. Now. 223.* **11.** Być lepszym od kogo; przewyższać, przerastać, przenosić kogo albo co o całe **n.**, różnić się całym niebem ⟨*być od kogo albo od czego pod jakimś względem lepszym, górować nad kim albo nad czym*⟩: Ona o całe niebo go przewyższa! *Kunc. Dni 222.* **12.** Być w niebie ⟨*czuć się bardzo szczęśliwym, być bardzo zadowolonym, cieszyć się czymś, radować się*⟩. **13.** Dostać się, pójść do nieba; połączyć się z kim w niebie ⟨*według niektórych religii: znaleźć się po śmierci w krainie szczęśliwości*⟩. **14.** Dziury w niebie nie ma, nie będzie; dziura w niebie nie zrobi się ⟨*nic się nie zmieni, nic ważnego lub złego się nie stanie, nie wydarzy się*⟩: Dziury w niebie nie będzie, jak jednego kpa zabiją. *Sienk. Now. II, 217.* **15.** Jest komu dobrze jak w niebie; ktoś czuje się, ma się jak w niebie ⟨*komuś jest bardzo dobrze; ktoś czuje się szczęśliwy*⟩. **16.** Pojawić się, ukazać się na niebie (o gwiazdach, kometach, samolotach itp.) ⟨*w przestrzeni na tle firmamentu niebieskiego*⟩. **17.** Poruszyć **n.** i ziemię ⟨*użyć wszelkich możliwych środków*⟩: Poruszyła niebo i ziemię, aby przyjść w pomoc synowi, o którego zdrowie i życie drżała. *Łoz. Wł. Praw. II, 321.* **18.** Przychylić, uchylić komu nieba ⟨*uczynić kogo szczęśliwym, być dla kogo dobrym, serdecznym, spełniać czyjeś zachcianki, odgadywać czyjeś myśli, pragnienia*⟩: Niech wam Bóg da zdrowie!... Niech wam nieba przychyli — błogosławiła ich głośno. *Sier. Dno 280.* **19.** To **n.** i ziemia ⟨*o ludziach albo rzeczach zupełnie do siebie niepodobnych, różniących się kontrastowo*⟩: Gdy sobie przypomnę początek i to, co do dziś zrobiono, to niebo i ziemia. *Żukr. Zioła 95.* **20.** Różnić się o całe **n.**, jak **n.** i ziemia ⟨*zupełnie się różnić*⟩. **21.** Spaść, spadać z nieba, jak z nieba, jak gdyby z nieba: a) ⟨*o ludziach, rzeczach: zjawić się nieoczekiwanie, a w samą porę*⟩: Toś mi z nieba spadł, jak mnie Bóg miły! *Sienk. Wołod. I, 28*; b) ⟨*o ludziach: być niezorientowanym, nie wiedzieć, o co chodzi*⟩: Co się stało?... Gdzie pan Henryk? — Cóżeś ty, z nieba spadł? — To nie wiesz, że już od poniedziałku nie ma go u nas? *Hertz B. Termin. 76.* **22.** Nic z nieba nie spada, nie spadnie ⟨*nic nie przychodzi łatwo, bez trudu, bez wysiłku, na wszystko trzeba zapracować*⟩: Żadne zwycięstwo nie spadło gotowe z nieba. Każde było wywalczone kosztem ciężkich zmagań. *Andrz. Wojna 7.* **23.** Świecić na niebie (o słońcu, gwiazdach). **24.** Wynosić kogo albo co pod **n.** ⟨*chwalić kogo albo co, zachwycać się kim albo czym*⟩: Jeszcze raz przyrzekam, że zasługi twoje pod niebo wyniosę i sejmowi do nagrody przedstawię. *Sienk. Pot. IV, 100.* **25.** Żeby kije z nieba leciały ⟨*mimo najbardziej nie sprzyjających warunków, największych przeszkód*⟩: On tu dziś nad wieczorem musi być! I będzie, żeby kije z nieba leciały. *Żer. Śnieg 3.* **26. n.** się przeciera, wypogadza się; zachmurza się; zaciąga się chmurami. **27. n.** się otwierało, otwiera, otworzyło ⟨*szczęście stało się bliskie, dostępne*⟩: Jagience zaś zrazu całkiem zaćmiło się w oczach, bo jej się zdało, że już się niebo przed nią otwiera. *Kaczk. Olbracht. I, 293.*

przysł. **28.** Niech się dzieje wola nieba, z nią się zawsze zgadzać trzeba (*Fredro A.*).

niebytność Pod **n.**, w **n.** czyją; w niebytności czyjej *przestarz.* ⟨*w czasie, podczas nieobecności czyjej*⟩: Pod niebytność mą przybył z daleka w drzwi niestrzeżone gość niespodziewany. *Staff L. Poezje I, 256.* W niebytność Wojskiego Woźny po kryjomu kazał stoły z wieczerzą powynosić z domu. *Mick. Tad. 17.* W niebytności pana zwykł sam przyjmować i zabawiać gości. *Mick. Tad. 13.*

niecenzuralny 1. n-a książka ⟨*niezgodna z wymaganiami cenzury*⟩: Wyłowili u mojego ciotecznego brata [...] niecenzuralną książkę, jakąś zresztą niewinną socjologię, ale z notatkami na marginesach... *Dąbr. M. Noce IV, 104.* **2. n-e** słowa ⟨*nieprzyzwoite, sprośne*⟩: Wygrażałem mu pięścią i wykrzykiwałem różne polskie i węgierskie niecenzuralne słowa. *Róż. Kart. 11.*

niechcący ⟨*mimowolnie*⟩ **1. n.** (po)trącić kogo, powiedzieć co. **2. n.** naumyślnie ⟨*niby, pozornie niechcący*⟩.

niechcenie Od niechcenia, z niechcenia, jak od niechcenia itp. ⟨*niechcący, mimowoli, przypadkiem; niedbale, pobieżnie; bez wysiłku, z łatwością; lekko*⟩:

W szkole uczył się znakomicie. Wszystko przychodziło mu łatwo i jakby od niechcenia. *Krzyw. I. Dzieci 8.*

niechęć **1.** Nieprzezwyciężona **n.** **2.** Wzajemne **n-i.** **3.** **n.** do kogo, do czego: **n.** do pracowników; do wysiłku. **4.** Z niechęcią (robić co, zgodzić się na co) ⟨*niechętnie*⟩. **5.** Czuć, powziąć, żywić do kogo **n.**: Powziął ku niemu takową niechęć, iż gdy go jawnie prześladować nie mógł, w każdej okoliczności dawał mu poznać nieprzyjaźń swoją. *Kras. Życia X, 164.* **6.** Okaz(yw)ać komu **n.** **7.** Pałać niechęcią do kogo. **8.** Ściągnąć na siebie czyją **n.** **9.** Wylać na kogo, wywrzeć na kim swą **n.**

niechętny **1.** **n-a** rozmowa. **2.** **n-e** spojrzenie, **n-e** słowa: Jeszcze nie pozwalała sobie na robienie wyrzutów [...] Ale zaczęły już padać słowa niechętne, nie dające się nigdy cofnąć. *Nałk. Z. Mił. 162.* **3.** **n.** komu, czemu; częściej: dla kogo, dla czego; względem kogo, czego: Być komu niechętnym ⟨*odczuwać niechęć do kogo, nie sprzyjać*⟩: Tych, co mi byli niechętni, przymusiłem, że otwarcie przede mną stanęli. *Słow. Listy I, 380.*

niechlubny **n-a** śmierć: Zginąć śmiercią niechlubną.

niechlujny **1.** **n-e** ubranie; **n-e** pomieszczenie. **2.** **n-a** szata zewnętrzna (książki). **3.** *przen.* **n.** przekład ⟨*niestaranny, zawierający liczne błędy*⟩: Niechlujne przedwojenne przekłady nigdy nie dawały czytelnikom pojęcia o jego [Tołstoja] sztuce pisarskiej. *Pomian. Widow. 188.*

niechodliwy *pot.* **n.** towar ⟨*nie mający zbytu, nie znajdujący nabywców, trudny do sprzedania*⟩.

niechybny **1.** **n.** cios, strzał ⟨*celny*⟩: Strzał był niechybny. Wilk skulił się, wyprężył jakby do skoku, aż wreszcie padł nieżywy. *Brzech. Kleks 14.* **2.** Oko **n-e** (mieć) ⟨*niezawodne, nieomylne*⟩: Oko mam niechybne, i poznałem ich, jak tylko weszli. *Reym. Now. V, 19.* **3.** **n-a** ślepota, zagłada (grozi komu). **4.** **n-a** śmierć (wisi nad kim): Dziś, jutro, nie wiem kiedy, ale śmierć wisi nad nim niechybna. *Marc. Pisma I, 189.*

niecić *książk.* **1.** **n.** ogień, ognisko ⟨*rozpalać, zapalać*⟩. **2.** **n.** pożar, łuny: Niebo, nim rzuci pioruny, pierwej łyska, grzmi, sępi i swe nieci łuny. *Zabł. Zabob. 30.* **3.** *przen.* ⟨*wzniecać, wzbudzać, powodować*⟩: **n.** anarchię, wojnę, boje; **n.** miłość, nadzieję, pocieszenie, wątpliwości, radość. **4.** **n.** zarzewie buntu, walki itp. ⟨*zachęcać, nawoływać do buntu, walki itp.*⟩: Niedołężność i nadużycia władców, a stąd trapiące naród klęski, wstrząsały raz po raz spokojność publiczną, niecąc zarzewia buntów. *Mech. Wym. I, 47.*

niecierpliwość **1.** Gorączkowa, paląca **n.** Gest niecierpliwości: Z gestem niecierpliwości skrobał się po głowie. *Jun. Mazur. 131.* **2.** Z niecierpliwością (czekać czego, na co; wyglądać, oczekiwać kogo). **3.** Drżeć z niecierpliwości. **4.** *przestarz.* Okazywać **n.** Przywieść do niecierpliwości: A gdy i potem jeszcze naglił, do takiej mnie na koniec niecierpliwości przywiódł, iż dość żwawo zacząłem mu przedkładać, jak takowymi sposoby na zawsze mnie od domu swojego odstręczy. *Kras. Podstoli 94.* **5.** **n.** ogarnia, trawi kogo; miota, rzuca kim.

niecierpliwy **1.** **n.** na co ⟨*nie znoszący cierpliwie czego, niewytrzymały na co*⟩: **n.** na ból, na długie czekanie. **2.** *daw.* **n.** czego ⟨*nie mogący doczekać się czego, żądny czego; nie chcący znosić czego*⟩: Dembowski, zawsze niecierpliwy powstania, zawzięcie do niego pobudzał. *Kamień. Pam. 83.* **3.** **n.** gest, ruch, spojrzenie ⟨*wyrażający zniecierpliwienie*⟩: Niekiedy prostowała się i niecierpliwym gestem wznosiła lewą dłoń, aby odgarnąć z czoła cieńsze, spadające włosy. *Krucz. Sidła 6.* **4.** **n-a** uwaga: Ktoś go potrącił, robiąc niecierpliwą uwagę o nieprzytomnych gapiach, którzy plączą się ludziom pod nogami. *Meis. Sześciu 54.*

niecny **1.** Człowiek **n.**, **n.** zdrajca ⟨*pozbawiony zasad moralnych, postępujący haniebnie*⟩. **2.** **n.** czyn, postępek ⟨*haniebny*⟩: Splamił swe ręce niecnym postępkiem. *Orzesz. Na dnie 315.* **3.** **n-e** pobudki postępowania, **n-e** zamiary ⟨*podłe, nikczemne*⟩: Cynicznie przyznaje się do niecnych pobudek swego postępowania. *Rocz. Lit. 1938, s. 62.* **4.** **n-e** życie: Nareszcie umarł tak szkaradnie, jak się można było spodziewać po niecnym jego życiu. *Sztyrm. Paliw. 253.*

nieczuły **1.** **n.** na co ⟨*nie reagujący na bodźce zewnętrzne*⟩: Źrenica **n-a** na światło. **2.** **n.** na działanie czego ⟨*odporny*⟩: Spoiwo ceramiczne [...] jest nieczułe na działanie wody, oleju i temperatury. *Tryl. Szlif. 16.* **3.** **n.** na cierpienia czyje, na łzy ⟨*obojętny, nielitościwy, nie współczujący*⟩. **4.** **n.** na piękno ⟨*niewrażliwy, nie odczuwający piękna*⟩. **5.** Wzrok **n.** ⟨*zimny, obojętny*⟩. **6.** **n.** jak drewno ⟨*pozbawiony czucia*⟩: Przewrócił się i w ziemię schowawszy twarz gniewną, zamknąwszy oczy, leżał nieczuły jak drewno. *Mick. Tad. 243.* **7.** Być nieczułym na co ⟨*nie reagować na co, być obojętnym, przyjmować co obojętnie*⟩: Powoli zatracał swą ambicję i stawał się nieczuły na uszczypliwe docinki kolegów, na okazywaną mu wzgardę i niechęć. *Morc. Ptaki 231.*

nieczynny **1.** **n-a** cegielnia, fabryka, winda ⟨*unieruchomiona, nie funkcjonująca*⟩. **2.** Gazy **n-e** ⟨*szlachetne*⟩. **3.** Wulkan **n.** ⟨*nie będący w stanie czynnym*⟩. **4.** Przejść w stan **n.** ⟨*na emeryturę*⟩: Otrzymał on papióreczek ważki o przejściu w stan nieczynny. *Goj. Ziemia 158.*

nieczysto Walczyć **n.** ⟨*w boksie, zapaśnictwie: stosując ciosy, chwyty niedozwolone*⟩.

nieczysty **1.** **n-a** bielizna ⟨*brudna, zbrudzona*⟩. **2.** **n.** duch; siła, moc **n-a** ⟨*diabeł, szatan*⟩. **3.** **n.** interes; **n-e** sprawy, zamiary ⟨*podejrzany(-e); nieuczciwy(-e)*⟩: Sfałszował weksle, miał jakieś nieczyste sprawy przy kartach, wyrzucono go z klubu. *Boy Flirt III, 49.* **4.** **n-e** powietrze; źródło **n-e** ⟨*zanieczyszczone, zepsute, zakażone*⟩. **5.** **n-a** rasa, krew ⟨*mieszana*⟩. **6.** Ręce **n-e** ⟨*nie umyte*⟩. Mieć **n-e** ręce ⟨*być nieuczciwym, brać łapówki, kraść*⟩. **7.** **n-e** sumienie ⟨*poczucie, świadomość dokonanego przestępstwa, przewinienia, zła wyrządzonego komuś*⟩: Nieczyste sumienie kazało mu się mimowolnie czegoś obawiać i mieć bacznie na ostrożności. *Łoz. Wal. Dwór 57.* **8.** Zarabiać w **n.** sposób: Ja panu nie będę pomagać w zarobieniu w nieczysty sposób kilku czy kilkunastu tysięcy franków. *Pytl. Pożegn. 164.*

nieczytelny **1.** pismo **n-e**; tekst **n.** ⟨*nie dający się odczytać*⟩. **2.** Obraz, plakat **n.** ⟨*niezrozumiały, niekomunikatywny*⟩.

niedaleko **1. n.** czego: a) ⟨*w przestrzeni: blisko, w pobliżu czego*⟩: Spotkałem go **n.** domu; b) ⟨*o małym odstępie czasu*⟩: Już było niedaleko świąt, gdy musiałem zmienić plan wywczasów. *SL.* **2. n.** od kogo, od czego lub do kogo, do czego: Mieszka **n.** od nas. - Byli już niedaleko od wrót. *Sienk. cyt. PJ 10, 119.* Dzieci mają **n.** do szkoły. **3. n.** szukając ⟨*zwrot poprzedzający przytoczenie jakiegoś oczywistego przykładu, rzeczy powszechnie znanej, wiadomej, z łatwością dającej się wymienić*⟩: Niedaleko szukając wielki Newton. Odkrył prawa ciążenia, siedząc w ogrodzie. *Winaw. Roztw. 87.* **4.** Niedalej jak wczoraj, w ubiegłym tygodniu itp. ⟨*właśnie wczoraj, dopiero wczoraj*⟩: Ot, niedalej jak wczoraj wieczorem złapałem ciocię Irenę na gorącym uczynku. *Tyg. Ilustr. 138, 1870.* **5.** *przen.* **n.** zajechać z czym, **n.** zaprowadzić: Panie inżynierze, z pańską dialektyką niedaleko byśmy zajechali. Wbrew pańskim słowom robotnicy i część chłopstwa ponoszą główny ciężar odbudowy. *Twórcz. 1, 1954, s. 123.*

niedawny **1.** Do niedawna ⟨*jeszcze w niedalekiej przeszłości, do chwili zupełnie bliskiej teraźniejszości*⟩: Jedynym mankamentem tego rozległego zieleńca był do niedawna brak przejść poprzecznych. *Stol. 38, 1950.* **2.** Od niedawna ⟨*od krótkiego czasu; krótko*⟩: Od niedawna działają urzędy konserwatorów. *Boy Znasz. 13.*

niedbalstwo **1.** Przez **n.** (coś się robi, staje, dzieje⟩: Najlepsze zabudowania przez niedbalstwo walą się, przez niepilność ogniem płoną. *Lel. Dzieje 65.* **2.** Zarzucać komu **n.**: Zarzucano mu niedbalstwo i mówiono o nim: próżniak. *Gałąj. Rodz. 95.*

niedbały **1. n.** na co: Szczęście czyniło ją niedbałą, na to, co sobie kto pomyśli. *Nałk. SPP.* **2. n.** gest, ruch, ton; **n-a** poza ⟨*nonszalancki(-a)*⟩. **3. n.** ojciec; **n-a** matka ⟨*nietroskliwy(-a), niestarowny(-a)*⟩. **4. n.** pracownik ⟨*niestaranny, niedokładny*⟩. **n-a** robota ⟨*niestaranna, nie wykończona, byle jaka*⟩. **5.** Strój **n.** ⟨*niestaranny, byle jaki, nieodpowiedni*⟩: Od dworaków opuszczona Helena, w stroju niedbałym [...] tak szerzy skargi płaczliwe na swe losy nieszczęśliwe. *Niemc. Śpiewy 20.* **6. n.** uczeń ⟨*niepilny, leniwy*⟩. **7. n-a** wymowa ⟨*niestaranna*⟩.

niedługi **1.** W niedługim czasie; po niedługim czasie ⟨*niebawem, wkrótce*⟩: Po niedługim czasie wydaliła się [z sali sejmowej] większa część posłów. *Szajn. Szkice III, 159.* **2.** Za niedługą chwilę ⟨*niebawem*⟩: Za niedługą chwilę ma zobaczyć twarz człowieka z tamtych (dawnych) czasów. *Żer. Prom. 49.*

niedobór **1. n.** budżetowy; **n.** w kasie. **2. n.** czego: **n.** witamin w organizmie. **3.** *indyw.* **n.** sztuk ⟨*brak odpowiedniego doboru sztuk*⟩: Od niejakiego czasu repertuar teatralny odznacza się haniebnym niedoborem sztuk *Prz. Tyg. Życia 9, 1785.* **4.** Coś daje **n-y** ⟨*coś daje straty, deficyt*⟩: Gospodarka nieboszczyka króla [...] dawała same niedobory. *Ask. Poniat. 80.* **5.** Pokryć **n.** a. **n-y.** **6.** Unikać niedoboru ⟨*unikać strat, deficytu*⟩: Dzięki umiejętnej gospodarce finansowej [...] uniknięto niedoboru i zapewniono sobie fundusze na dalsze prowadzenie budowy. *Tyg. Ilustr. II, 1900.*

niedobry **1. n-e** buty (na kogo) ⟨*nie pasujące, niewygodne*⟩. **2. n.** człowiek ⟨*nieżyczliwy, zły*⟩. **n-e** dzieci ⟨*nieposłuszne; niewdzięczne*⟩. **3. n.** humor, nastrój ⟨*niewesoły*⟩. **4. n.** interes ⟨*niekorzystny*⟩. **5. n.** napój, **n-a** potrawa ⟨*niesmaczny(-a)*⟩. **6. n-a** nowina, wieść ⟨*nie zapowiadająca nic dobrego, niepomyślna*⟩. **7.** Powietrze **n-e** ⟨*niezdrowe*⟩. **8. n-a** strona czego ⟨*zła, niebezpieczna*⟩: Każdy wyścig ma tę niedobrą stronę, że można na nim kark skręcić. *Prus Now. IV, 24.* **9.** Waga **n-a** ⟨*nierzetelna*⟩. **10. n.** na co ⟨*nieodpowiedni, nieprzydatny, niestosowny*⟩: Materiał **n.** na suknię. Mąka **n-a** na chleb. Zostawić niedobrą pamięć: Zostawił w Londynie niedobrą pamięć. Długów około 30 fr. i powiastkę, że uciekł. *Lel. Listy II, 158.* **11.** Dzieje się z kim coś niedobrego ⟨*niezwykłego*⟩: Spostrzegł, że z ojcem dzieje się coś niedobrego. Podleśny nigdy nie mówił tak dużo ani w taki sposób. *Prus Dzieci 63.* **12.** Coś się święci niedobrego ⟨*niepomyślnego*⟩: Przecie sami jesteśmy, możemy więc mówić swobodnie... Coś się tu niedobrego święci! *Jeż Uskoki II, 59.*

przysł. **13.** Powiedziały jaskółki, że niedobre są spółki.

niedobrze **1.** Czuć się **n.** ⟨*czuć się źle pod względem fizycznym, niezdrowo, słabo*⟩: Czuł się niedobrze. W skroniach mu huczało. *Braun Lewanty 86.* **2.** Dzieje się **n.** ⟨*sprawy układają się niepomyślnie*⟩: Radco sędziwy, niedobrze się dzieje, ale rozpaczy oddać się nie godzi. *Mick. Graż. 29.* **3.** Wiedzie się komu **n.** ⟨*ktoś jest w złym położeniu materialnym*⟩. **4.** Jest komu **n.**, skrótowo: **n.** komu; robi się, zrobiło się komu **n.** ⟨*ktoś odczuwa mdłości, nudności, zbiera mu się na wymioty*⟩. **5.** Jest z kim **n.** ⟨*ktoś znajduje się w bardzo krytycznej sytuacji (zwykle pod względem zdrowia)*⟩: Towarzyszu Markowski, niedobrze z wami. Was trzeba ratować. *Braun Lewanty 348.* **6.** Mieć **n.** w głowie ⟨*nie być przy zdrowych zmysłach*⟩. **7.** *przen.* Coś **n.** pachnie ⟨*jest podejrzane; jest nie w porządku, wygląda niepomyślnie*⟩: Urzędnik powiedział, że wszystko to niedobrze pachnie i że według niego Ksawery chce zlikwidować swoje interesy. *Brand. K. Antyg. 353.* **8. n.** komu patrzy z oczu ⟨*ktoś wygląda na człowieka złego, nieuczciwego, nie budzącego zaufania*⟩. **9. n.** rozumieć co ⟨*nie tak, jak trzeba*⟩. **10. n.** wyglądać ⟨*niezdrowo*⟩: Niedobrze pani wygląda — rzekł Karol ze szczerym współczuciem. *Gomul. Ciury III, 75.* **11.** Sprawa wygląda **n.** ⟨*niepomyślnie*⟩.

niedoczekanie *pot.* **n.** twoje, wasze, jego itp.; albo skrótowo: **n.** ⟨*pogróżka zapowiadająca przeszkodzenie czyimś zamiarom, uniemożliwienie komu doczekania się realizacji jakichś zamierzeń, planów; nie doczekasz się, nie doczekacie się itp.*⟩: A może myślisz, że dam grunt sprzedać?... Niedoczekanie wasze! *Prus Plac. 128.*

niedola **1. n.** ludzka. **2.** Dola i **n.**: Przechodzić wspólną dolę i niedolę. **3.** Dni niedoli: Skończyły się dni szczęścia, zaczęły niedoli, jak tamte szybko zbiegły, te pójdą powoli. *Fredro A. Odl. 252.* **4.** Ulżyć czyjej niedoli. **5.** Znosić niedolę: Zamknięta w odludnym zamku w Głazowie, przez cztery blisko lata znosiła mężnie swoją niedolę. *Śniad. Listy 160.*

niedorzeczność 1. *mat.* Sprowadzenie do niedorzeczności ⟨*jedna z metod dowodzenia twierdzeń*⟩. **2.** Mówić, powiedzieć **n. 3.** Popełnić **n.**: Takiej niedorzeczności nigdy zdrowy umysł ludzki nie popełnił. *Śniad. SW.* **4.** Pleść, napleść **n-i**: To głupia mistyfikacja; ktoś ci naplótł niedorzeczności, a tyś dobrodusznie mu uwierzył. *Krasz. Brühl 298.*

niedorzeczny 1. n-e gadanie ⟨*bez sensu, głupie*⟩. **2. n.** w czym ⟨*nielogiczny, nierozsądny*⟩: Nie masz śmieszniejszego stworzenia, jak człowiek uczony w mowie i piśmie, a niedorzeczny w postępkach. *Śniad. SW.* **3.** Wpaść na **n.** pomysł ⟨*wpaść na bezsensowny, niemądry pomysł*⟩: W moich łowach bibliotecznych trafiłem raz na encyklopedię [...] i wpadłem na niedorzeczny pomysł, aby co dzień uczyć się po kolei dziesięciu terminów. *Kow. A. Rogat. 143.*

niedostatecznie n. (dostać, mieć itp.) z czego; zdawać **n.** ⟨*zasłużyć na złą ocenę, dostać, mieć dwójkę*⟩: Niedostatecznie z łaciny i z rachunków, dostatecznie z polskiego. Co to ma znaczyć? *Kow. A. Rogat. 140.*

niedostateczny Stopień **n.**, nota **n-a** ⟨*stopień, nota stwierdzające, że egzamin lub poziom wiadomości z jakiegoś zakresu nie odpowiada najniższym wymaganym warunkom (dwójka)*⟩.

niedostatek 1. Dotkliwy **n. 2. n-i** artystyczne ⟨*niedociągnięcia*⟩: Przekład mimo swych niedostatków artystycznych ma wartość jako praca dokonana przez filologa. *Sienk. Wiad. II, 95.* **3.** *przestarz.* **n.** czego ⟨*nie wystarczająca, nie zadowalająca ilość (liczba) czego potrzebna do jakiegoś celu; brak czegoś*⟩: **n.** światła; książek, żywności, pieniędzy. **4.** Cierpieć **n.** czego ⟨*odczuwać brak czego*⟩: Staliśmy pod gołym niebem, cierpiąc nieraz niedostatek żywności. *Niemc. Sieciech. 44.* **5.** Być, żyć w niedostatku ⟨*w biedzie*⟩: Narzeka, że dnia wczorajszego nie schodziło im na niczym, a dziś w wielkim są niedostatku. *Tremb. Proz. 198.* **6.** Doświadczać niedostatku. **7. n.** dokucza komu.

niedostawać Niedostaje komu — czego ⟨*brakuje*⟩: Niemczyzny chciałbym przypilnować, chociaż czasu niedostaje. *Mick. Listy I, 32.*

niedostępny 1. n-e skały, góry, knieje ⟨*do których nie ma przystępu*⟩. **2. n-a** cena ⟨*wygórowana, nieprzystępna*⟩. **3.** Kobieta **n-a** ⟨*surowych zasad moralnych, niełatwa do zdobycia*⟩. **4. n.** dla kogo, dla czego; *rzad.* komu, czemu (*daw.*) ⟨*nieuchwytny dla kogo, czego; niezrozumiały dla kogo*⟩: Pewne rzeczy będą dla niej niedostępne. *Nałk. SPP.* **n.** dla słuchu, dla oka, dla obserwacji (a. *rzad.* oku, obserwacji); **n.** dla umysłu ludzkiego. **5.** Ktoś jest **n.** ⟨*ktoś jest trudny w obejściu, w obcowaniu z innymi, z którym trudno się porozumieć, dumny, wyniosły, hardy*⟩: Był to człowiek **n.** - W istocie rzeczy był to niedostępny bufon, dowodem czego są wydane przez niego okólniki do artystów treści niezbyt poważnej. *Ower. Ramp. 372.*

niedostrzegalny n. gołym okiem: Analiza mikroskopowa jest to badanie szczątków gołym okiem niedostrzegalnych. *Szaf. W. Lod. 111.*

niedosyt ⟨*stan nienasycenia, poczucie braku, pragnienia; niezaspokojenie, brak*⟩ **1. n.** czego: **n.** wiedzy, wrażeń. **2.** *meteor.* **n.** wilgotności ⟨*różnica między prężnością pary wodnej nasycającej powietrze w danej temperaturze i prężnością aktualnie panującą*⟩. **3.** Uczucie niedosytu: Wychodziłem z uczuciem niedosytu — nie pozostało mi w pamięci ani jedno płótno. *Prz. Kult. 51—52, 1955.* **4.** Czuć, odczuwać **n.**

niedoszły 1. n. bohater, inżynier, mąż, samobójca itp. ⟨*który miał być, ale nim nie został*⟩. **2. n-e** małżeństwo ⟨*małżeństwo, które nie zostało zawarte*⟩. **3.** *daw.* Lata **n-e** ⟨*wiek młodociany*⟩. **4.** *daw.* Płód **n.** ⟨*płód niedonoszony, przedwczesny*⟩.

niedościgły, niedościgniony 1. Cel **n. 2. n.** ideał, mistrz, wzór: Bezwzględna sprawiedliwość pozostaje ciągle jeszcze niedoścignionym ideałem. *Tyg. Ilustr. 46, 1899.* Dla młodego pokolenia poetyckiego mistrzem niedoścignionym staje się [...] wirtuoz formy, Juliusz Słowacki. *Wojeń. T. Hist. lit. II, 224.* **3. n-a** tajemnica: Z uszanowaniem spoglądał Maruda na to dziecko umiejące czytać; dla niego samego litery książki stanowiły jakąś niedościgłą tajemnicę. *Dygas. Gorz. I, 13.*

niedościgniony p. **niedościgły**

niedowarzony ⟨*nie mający gruntownego wykształcenia, gruntownych wiadomości, odznaczający się brakiem zdecydowanego, jasnego poglądu na świat; świadczący o niedojrzałości*⟩ **1. n.** młokos. **2. n.** dowcip. **3. n-a** głowa ⟨*o człowieku niewykształconym, niedoświadczonym*⟩: Młodym i niedowarzonym głowom, nie znającym swego, a zapatrującym się tylko na zachodnie narody, duby smalone się tylko plotą o rzeczach, o których ani się śniło ich ojcom. *Kaczk. Gniazdo 51.*

niedozwolony ⟨*zakazany jakimś przepisem, zaleceniem itp.; zabroniony*⟩ **1. n-a** działalność. **2. n-a** książka: Wykradał niedozwolone książki i odpowiadał niegrzecznie rodzicom. *Krzyw. I. Gorzk. 71.* **3. n.** zabieg ⟨*zabieg przez osobę do tego nieuprawnioną*⟩: Poddać się niedozwolonemu zabiegowi. Dokonać, przeprowadzić **n.** zabieg. **4. n.** dla dzieci, dla młodzieży (np. o filmie).

niedużo n. brakuje do czego, aby, a... ⟨*niewiele*⟩: Gdy ujrzał Marysię płaczącą, jakiś żal ścisnął mu serce i niedużo brakowało, a byłby się sam rozpłakał. *Mort. Wawrzek 94.*

niedwuznaczny 1. Robić co w sposób **n.** ⟨*wyraźny, nie nastręczający wątpliwości*⟩: Zosia, a szczególnie jej ojciec w niedwuznaczny sposób okazywali mi życzliwość. *Prus Now. III, 304.* **2.** *przestarz.* Opinia **n-a** ⟨*opinia niepodejrzana, nieposzlakowana*⟩: Posiada opinię niedwuznaczną. *Orzesz. SW.*

niedyskrecja 1. Popełnić niedyskrecję: Popełnił niedyskrecję i wyśpiewał jej o powrocie Joanny. *Breza Uczta 78.* **2.** Obawiać się niedyskrecji: Boję się pisania biografii, obawiam się niedyskrecji. *Tyg. Ilustr. 43, 1899.* **3.** Przepraszać za niedyskrecję.

niedyskretny 1. n. człowiek ⟨*wdzierający się w cudze tajemnice; niedelikatny, nietaktowny*⟩. **2. n-e** pytanie, **n-a** ciekawość: Widząc głęboki smutek mego przyjaciela, nieraz się z niedyskretnym wyrwałem pytaniem o jego przyczynę. *Pług Zagon I, 16.* **3. n-e** usta ⟨*nie umiejące zachować milczenia, dochować tajemnicy*⟩: Prześladował żonkę wspomnieniami jej lat panieńskich, jej miodowych miesięcy, jej wstydliwej skromności, a pani uderzała go wtedy kłębkiem nici w ręce lub dłońmi zamykała mu niedyskretne usta. *Jordan Pam. I, 53.*

niedyspozycja 1. Chwilowa, lekka **n.**: Nie mogłem przybyć z powodu lekkiej niedyspozycji. *SW.* **2. n.** żołądka, jelit. **3.** Być w niedyspozycji: Odłóżmy tę wizytę na inny raz. Jestem jakoś w niedyspozycji. *Prus Wiecz. 52.*

niedziela 1. n. mięsopustna, zapustna, przewodnia, palmowa. **2.** Wielka **n.** ⟨*Wielkanoc*⟩. **3.** Całą niedzielę ⟨*w ciągu całej niedzieli*⟩. **3a.** Co **n.** *rzad.* co niedzielę, co niedzieli: Co **n.** wyjeżdżał na ryby. - Posyłałby po nich co niedzielę konie. *Dąbr. M. SPP.* **4.** W niedzielę ⟨*podczas niedzieli*⟩: Pamiętam było to w niedzielę 12 czerwca 1960 roku. **5.** Z niedzieli na niedzielę: Z niedzieli na niedzielę wybierał się w odwiedziny. *SPP.* **6.** *pot.* Ciele-mele na niedzielę ⟨*pogardliwie o kimś niezaradnym, nieenergicznym*⟩: Wprawdzie Maria oddaje zarobione szyciem pieniądze matce, ale Maria zawsze była takie ciele-mele na niedzielę. *Goj. Dziew. 130.* **7.** *żart.* Sobota spod niedzieli wygląda ⟨*część ubioru, która powinna być całkowicie przykryta, wystaje spod wierzchniego okrycia*⟩.

przysł. **8.** Lada dzień po niedzieli.

niedzielny 1. n-e ubranie ⟨*świąteczne*⟩: Jest odświętnie od niedzielnych ubrań, jest kolorowo od chorągwi. *Bogusz. Polon. II, 79.* **2. n-e** nabożeństwo. **3.** Numer **n.** (gazety): Redakcja Kuriera Codziennego zapowiada znaczne rozszerzenie pisma i wprowadzenie nowych rubryk. Numery niedzielne będą wychodzić w podwójnej objętości. *Tyg. Ilustr. 7, 1904.* **4.** *przestarz.* Sobotnim ściegiem na niedzielny targ ⟨*pośpiesznie, niedbale*⟩. **5.** *reg.* Po niedzielnemu ⟨*niedzielnie, odświętnie, świątecznie*⟩: Ubrała się odświętnie, Gustlika wystroiła po niedzielnemu. *Morc. Wyrąb. I, 15.*

niedźwiedzi 1. Barłóg **n. 2. n-a** skóra, **n-e** sadło ⟨*z niedźwiedzia*⟩. **3. n-a** przysługa ⟨*nie w porę wyświadczona, niezręczna, przynosząca szkodę temu, komu chciano się przysłużyć*⟩: Wyświadczył Strinbergowi niedźwiedzią przysługę, mimo najszlachetniejszych pragnień. *Przybysz. Współ. I, 157.* **4.** Ruchy **n-e** ⟨*ociężałe, niezgrabne*⟩. **5. n-a** siła ⟨*ogromna, wielka*⟩: Bary szerokie, ramiona jak pniaki. Znać, że siła w nim niedźwiedzia. *Wikt. Papież 140.*

niedźwiedź 1. n. biały ⟨*największy ssak drapieżny północy*⟩. **2. n.** brunatny (pospolity). **3. n.** morski ⟨*kot morski, foka z rodziny uchatek*⟩. **4. n.** szary, siwy (in. grizzly) ⟨*niebezpieczny niedźwiedź o cenionym futrze, żyjący w Ameryce Północnej w okolicach górskich*⟩. **5.** Być, okazać się niedźwiedziem; zachowywać się jak **n.** ⟨*o człowieku niezgrabnym lub nieokrzesanym*⟩. **6.** Poruszać się jak **n.** ⟨*niezgrabnie, ociężale*⟩. **7.** To prawdziwy **n.**! ⟨*o człowieku niezgrabnym, ciężkim*⟩.

przysł. **8.** Niedźwiedź łapę tylko ssie, a zimą syt bywa. **9.** Jeszcze niedźwiedź w lesie, a już skórę targują.

nieforemny 1. n-a postać, **n.** kształt ⟨*niekształtna(-y), niezgrabna(-y), nieregularna(-y)*⟩. **2.** *mat.* **n-a** bryła, figura geometryczna ⟨*nie mająca wszystkich boków równych*⟩.

niefortunny 1. n. dzień, los, obrót sprawy; **n-e** wydarzenie; życie ⟨*nieszczęśliwy(-e)*⟩: Dzień ów był dla mnie bardzo niefortunny, i rzeczywiście, nic mi się nie wiodło. *Wodz. Wspom. 97.* Resztę zdrowia zrujnuje, patrząc na niefortunne życie córki. *Chodź. Pisma I, 245.* **2. n.** gracz ⟨*gracz nie mający szczęścia, pechowy gracz*⟩. **3. n.** przykład ⟨*nieodpowiedni, nietrafny, chybiony*⟩. **4. n.** przygoda, próba, wyprawa ⟨*nieudana*⟩: Zawsze gotowymi się okazywali podzielać z nim choćby najniefortunniejsze przygody. *Rzew. H. Zamek 217.*

niegaszony Wapno **n-e** ⟨*nie wymieszane z wodą, nielasowane*⟩.

niegodny 1. n. sposób ⟨*podły, zły, nieszlachetny*⟩: Zapomniawszy o ludzkości, zysku tylko, choć przez najniegodniejsze sposoby, szukamy. *Kras. Podstoli 181.* **2. n.** czego ⟨*niewart czego, nie zasługujący na co*⟩: **n.** litości. **3.** Być niegodnym czego ⟨*nie zasługiwać na co, być niewartym czego*⟩: Jestem źle urodzony, więc niegodny zasiąść do stołu z możnymi. *Wikt. Papież 165.* **4.** Coś jest, wydaje się **n-e** kogo; coś uchodzi za rzecz niegodną kogo ⟨*jest niewłaściwe, niestosowne, uchodzi za rzecz nieodpowiednią, niestosowną dla kogo*⟩: To jest niegodne uczciwego człowieka. *SW.* Uprawianie sportu uchodziło bowiem za rzecz niegodną rzetelnego „humanisty". *Jasien. Świt 19.*

niegodziwość Popełnić **n.** ⟨*popełnić czyn niegodziwy, nikczemność, podłość, nieuczciwość, występek*⟩: Z uczuciem popełnionej niegodziwości Teofil ruszył w swoją drogę. *Par. Niebo 61.*

niegrzeczność 1. n. w obejściu ⟨*brak grzeczności*⟩. Mówić **n-i** ⟨*słowa, wypowiedzi niegrzeczne*⟩: Ona była zuchwała, ta dziewczyna, mówiła jakieś niegrzeczności. *Nałk. Z. Dom kob. 54.* **2.** Płacić, zapłacić niegrzecznością: Przykro jej, że będzie musiała niegrzecznością zapłacić za uprzejmość sąsiada. *Zap. G. Mił. 67.* **3.** Znosić czyje **n-i** ⟨*zachowanie, słowa niegrzeczne*⟩.

niegrzeczny 1. n-e dziecko ⟨*nieposłuszne, niesforne, grymaśne; krzykliwe, hałaśliwe*⟩. **2. n-e** słowa ⟨*nieuprzejme, grubiańskie, szorstkie, ordynarne*⟩. **3. n-e** zachowanie, postępowanie ⟨*nieuprzejme, niedelikatne, gburowate*⟩. **4. n.** dla kogo: Dziecko **n-e** dla rodziców. **5.** Być dla kogo **n.**: Wiesz dobrze, że nigdy nie byłem dla rodaków niegrzeczny. *Mick. Listy I, 456.* **6.** Zbyć kogo niegrzecznym słowem.

niehigieniczny 1. n-e ubranie ⟨*nie odpowiadające wymaganiom higieny*⟩. **2. n-e** warunki ⟨*niezgodne z zasadami higieny, niezdrowe*⟩: Sypiać w warunkach niehigienicznych. Utrzymywać zwierzęta hodowlane w warunkach niehigienicznych. **3.** Prowadzić **n-e** życie, **n.** tryb życia: Przyzwyczaił on się pić szampańskie wino z koniakiem [...] przy tym nie wysypiał się i prowadził bardzo niehigieniczne życie. *Chłęd. Pam. II, 113.*

nieinterwencja ⟨*niemieszanie się do cudzych spraw, nieingerowanie w nie*⟩: Polityka, zasada nieinterwencji.

niejaki 1. n. pan X, Y ⟨*o ludziach: mało znany, bliżej nie znany, jakiś*⟩: Ciotka Zofii wyszła potem za mąż za fabrykanta z Radomia, niejakiego pana Wernera. *Perz. Las 173.* **2.** Od niejakiego czasu ⟨*od pewnego czasu*⟩: Od niejakiego czasu zająłem się żywiej porządkowaniem moich rękopismów. *Mick. Listy I, 277.* **3.** *książk.* Przez czas **n.** ⟨*przez pewien czas*⟩: Udał się naprzód morzem do Egiptu, gdzie przez czas niejaki z tamtejszymi mędrcami obcował. *Kras. Życia VIII, 51.* **4.** Mówić z niejaką trudnością ⟨*z nieznaczną*⟩: Mówił wolno, jakby go bolało gardło, z niejaką trudnością przełykając ślinę. *Twórcz. 5, 1953, s. 48.*

niejawny *praw.* Posiedzenie **n-e** ⟨*w sądownictwie: posiedzenie bez wzywania stron*⟩.

niekłamany ⟨*nie udany, szczery, prawdziwy*⟩ **1. n-a** chęć: Mieć niekłamaną chęć czego. **2. n.** radość: Przywitać kogo z niekłamaną radością. **3. n-a** sympatia, **n.** zachwyt: Okazywać komu niekłamaną sympatię.

niekoniecznie 1. n. przyjemne towarzystwo ⟨*nie całkiem, niezupełnie*⟩. **2.** *pot.* Z czymś (jest) **n.** ⟨*niedobrze*⟩: Przypomina sobie, co gadają. Że z tym małżeństwem jakoś niekoniecznie. *Bogusz. Kura 153.*

niekorzystnie 1. Coś **n.** odbija od czego: Upokarzało mnie, iż tak niekorzystnie odbija zewnętrzność moja od zewnętrzności mego otoczenia. *Zag. Chochl. 117.* **2.** Coś **n.** odbija się na kimś, na czymś. **3. n.** świadczy o czym ⟨*niedobrze*⟩: Twardawa pieczeń i mdłe jarzyny świadczyły **n.** o talentach kulinarnych gospodyni. **4.** Wpływać **n.** na kogo, co: Chłopak dostanie się w złe towarzystwo, co wpłynie niekorzystnie na jego wychowanie. *Chłęd. Odr. 267.* **5.** Wyglądać **n.** ⟨*źle, brzydko*⟩: W tej sukni wygląda **n.**

niekorzystny 1. n. interes ⟨*nieintratny*⟩. **2. n-e** położenie geograficzne ⟨*niedogodne*⟩. **3.** W niekorzystnym świetle (przedstawić kogo, co) ⟨*w niepochlebnym, w złym świetle*⟩. **4. n-a** umowa, zamiana; **n-e** zobowiązanie ⟨*nie przynosząca(-e) korzyści*⟩. **5. n-e** warunki ⟨*niepomyślne*⟩: Polska krytyka literacka zaczynała swą działalność po wojnie w warunkach bardzo niekorzystnych. *Mark. H. Kryt. 7.* **6. n.** wpływ na kogo, na co ⟨*szkodliwy*⟩. **7. n-e** wrażenie ⟨*złe, niepochlebne*⟩: Zrobił niekorzystne wrażenie. *Prus Lalka III, 144.* **8. n-a** zmiana ⟨*zmiana na gorsze*⟩.

niekorzyść 1. Na (czyją) **n.** ⟨*z (czyją) szkodą, stratą, krzywdą; niekorzystnie, niepomyślnie, nieprzychylnie, niepochlebnie, ujemnie*⟩: Los Jakuba, od chwili gdy opuścił piwnicę na Kruczej, można było uważać za przesądzony na jego niekorzyść. *Brand. K. Sams. 158.* **2.** To przemawia na jego **n.** ⟨*przeciw niemu*⟩.

niekrępujący n. pokój, **n-e** wejście: Znalezienie w Rzymie „przyzwoitego i niekrępującego pokoju przy rodzinie" — nie jest dla cudzoziemca sprawą łatwą. *Brand. M. Spot. 39.*

niekrwawy 1. n-a walka ⟨*nie wymagająca rozlewu krwi, nie pociągająca za sobą rozlewu krwi; bezkrwawa*⟩. **2.** Ofiara **n-a** ⟨*ofiara nie połączona z zabijaniem istot ofiarnych; także o mszy*⟩.

niekryjący Farba **n-a** ⟨*farba przezroczysta*⟩.

nieletni 1. n. przestępca ⟨*małoletni, niepełnoletni*⟩. **2.** Sąd dla nieletnich.

nielotny 1. Ciała **n-e**; **n-e** farby olejne, lakiery ⟨*nie ulatniające się*⟩. **2.** Dzień **n.** ⟨*dzień nie nadający się do latania, nie sprzyjający lataniu*⟩: Dwa dni następne były właściwie nielotne: niski pułap chmur, śnieżyce i wichura, przy wyjątkowo złej widoczności, nie pozwoliły rozwinąć działań lotniczych. *Meis. Warsz. 129.* **3. n-a** myśl ⟨*pozbawiona bystrości, niebystra*⟩: Oczekiwał raczej [...] drwinek na temat powolnego sposobu mówienia, zająkiwania się, nielotnej myśli. *Melc. Statek 31.* **4.** Umysł **n.** ⟨*niebystry, niepojętny*⟩. **5. n-a** zwierzyna ⟨*ptaki nie umiejące (jeszcze) latać*⟩.

nieludzki 1. n. głos, krzyk ⟨*niewłaściwy człowiekowi; okropny*⟩: Krzyczał nieludzkim głosem. *SW.* **2. n-a** kara ⟨*okrutna, sroga*⟩. **3.** Moc, siła **n-a** ⟨*ogromna, wielka*⟩: Wiedzą, że siłę masz nieludzką, możesz każdemu [...] kości przetrącić... *Krah. Zdrada 58.* **4. n-e** traktowanie ⟨*traktowanie okrutne, nielitościwe*⟩. **5. n.** wysiłek woli ⟨*nadludzki, ogromny, wielki*⟩: Powściągnął się nieludzkim wysiłkiem woli. *Brand. M. Dom 96.*

nie lża Nie lża *daw.* ⟨*nie wolno, nie można, nie należy, nie ma sposobu*⟩: Do Tigranesa i Kergolaja także nie lża mu było powracać, bo go tam ubrano i uzbrojono, a nie widziano go potem na wojnie. *Kaczk. Olbracht. III, 57.*

nieład 1. Nieopisany, okropny **n.** ⟨*nieporządek*⟩. **2. n.** artystyczny ⟨*niesymetryczny, pozornie nieporządny, ale harmonijny układ przedmiotów*⟩: Stawał przed bogatymi wystawami sklepów, patrząc [...] na rozrzucone w artystycznym nieładzie bogactwa. *Sewer Zyzma 2.* **2a. n.** wewnętrzny ⟨*chaos, nieporządek, zamęt wewnętrzny*⟩: Nie granice i nie sąsiedzi, tylko nieład wewnętrzny przyprawił nas o utratę politycznego bytu. *Bobrz. Dzieje II, 305.* **3.** W nieładzie ⟨*w nieporządku, w zaniedbaniu*⟩: Ubranie, włosy w nieładzie. Wojsko cofa się w nieładzie ⟨*chaotycznie, w popłochu*⟩. **4. n.** powstał, panuje gdzie.

niełaska 1. Być w niełasce, popaść w niełaskę u kogo: Znasz zapewne charakter pana Senatora. Wiesz, że już był w niełasce u Imperatora. *Mick. Dziady 137.* **2.** Ściągnąć na siebie czyją niełaskę ⟨*niechęć, gniew*⟩. **3.** Zdać kogo, zdać się na czyją łaskę i niełaskę, być na czyjej łasce i niełasce ⟨*uzależnić kogo, uzależnić się od kogo (czego) całkowicie*⟩: Oleńka była w Kiejdanach, na łasce i niełasce straszliwego magnata. *Sienk. Pot. III, 16.* **4.** *daw.* Poddać się (komu) na łaskę i niełaskę ⟨*poddać się, nie stawiając żadnych warunków*⟩: Poddać się na łaskę i niełaskę nieprzyjaciela. *SW.* **5.** Żyć w niełasce: Nie mogła znieść jego gniewu. Nie była w stanie żyć dłużej w niełasce. *Żer. Char. 93.*

niełaskaw Jesteś, pan (pani) jest na mnie (nas) **n.** **(n-a)**; także bez czasownika *być*: pan (pani) na mnie (nas) **n. (n-a)** ⟨*zwrot grzecznościowy: nie odwie-*

dzasz, nie chcesz mnie (nas) odwiedzać⟩: Pan na nas jakoś niełaskaw. *SW.*

niełaskawy n. dla kogo ⟨*nieprzychylny, nieprzyjazny*⟩: Los okazał się dla mnie **n.**

niełatwy 1. n-a sprawa, **n-e** zadanie ⟨*dość trudna (-e)*⟩. **2.** Być niełatwym w pożyciu ⟨*z którym trudno żyć, trudno się porozumieć; być przykrym, ciężkim w pożyciu*⟩: Pol opowiada, że poeta litewski [Mickiewicz] był niełatwym w pożyciu, cierpkim, a często nawet grymaśnym. *Chmielow.* w: *Niwa VI, 1874, s. 180.*

niemiecki 1. Język **n. 2.** *hist.* Prawo **n-e**; kolonizacja, osadnictwo na prawie niemieckim ⟨*prawo przeniesione do Polski z XIII i XIV w. z Niemiec (głównie z Magdeburga), nadawane nowo zakładanym lub dawnym wsiom i miastom polskim*⟩. **3.** Niemiecka Socjalistyczna Partia Jedności (w NRD). **4.** Po niemiecku: a) ⟨*posługując się językiem niemieckim, w języku niemieckim*⟩: Rozmawiać po niemiecku; b) ⟨*w sposób właściwy Niemcom, z niemiecka*⟩: Nosił się [...] po niemiecku, miał na głowie pudrowaną fryzurę, przy boku zamiast pałasza szpadę z porcelanową rękojeścią. *Chodź. Pisma III, 176.* **5.** Z niemiecka ⟨*w sposób charakterystyczny dla Niemców, na modłę niemiecką; po niemiecku*⟩: Niektórzy książęta stali się tak dalece Niemcom przychylni, że się kuso z niemiecka stroili. *Lel. Dzieje 99.* **6.** Nauczyć się, nauczyć kogo po **n.**, umieć po **n.** ⟨*nauczyć się, umieć władać językiem niemieckim*⟩. **7.** *rzad.* Być na niemieckim kazaniu, przysłuchiwać się czemu jak niemieckiemu kazaniu ⟨*słuchać czego nic nie rozumiejąc; nie orientować się w sytuacji*⟩: Mów no po ludzku, człowiek siedzi jak na kazaniu niemieckim. *Reym. Ferm. II, 55.*

niemile 1. n. dotknięty, zaskoczony czym: Rozżalony był mocno i niemile dotknięty moim postępkiem. *Lam J. Głowy III, 63.* **2. n.** co wspominać.

niemiło (zwykle w połączeniu z czasownikiem *być*) Jest gdzie a. komu **n.** ⟨*nieprzyjemnie*⟩: Jeżeli komu w chacie mojej niemiło, może sobie milszej gościny poszukać. *Orzesz. Bene 55.*

niemiłosiernie 1. n. brzydki, głupi, chudy; **n.** krzywić się, wrzeszczeć, łgać (o kimś); piec, palić (o słońcu); trząść (o pojeździe) ⟨*okropnie*⟩. **2.** Tłuc, bić kogo **n.** ⟨*tłuc, bić kogo bez litości, bez miłosierdzia, bezwzględnie, nielitościwie*⟩: Tłukł go niemiłosiernie. Za byle co łoił mu skórę. *Kłos. Wiosna 30.*

niemiły 1. n-e położenie, spotkanie, wrażenie; **n-a** sytuacja, **n-a** woń ⟨*nieprzyjemne(-a), przykre(-a)*⟩. **2. n.** dla kogo, czego: **n-e** dla mnie spotkanie. Dźwięk **n-y** dla ucha. **3. n.** komu ⟨*nie lubiany, nie kochany przez kogo*⟩: Ten był mu ze wszystkich najbardziej niemiły, jako syn dawnego kolegi. *Par. Niebo 23.* **4.** Życie jest komu **n-e** ⟨*komuś nie chce się żyć; ktoś nie dba o życie*⟩: Dlaczego ty zadajesz się z takimi chuliganami, czy tobie życie niemiłe? *Goj. Dziew. I, 220.*

niemoc ● ⟨*brak sił, osłabienie*⟩ **1. n.** fizyczna, moralna, duchowa. **2.** Czuć w sobie **n.**: Czuł w sobie dziwną niemoc; nie chciało mu się o niczym myśleć, wystarczało mu tylko, że żył. *Pap. Szczury 118.* **3.** Popaść w **n.** (również *przen.*): Turcja, po ostatniej z Rosją wojnie, w zupełną popadła niemoc i rozprzężenie. *Alc. Rzecz 181.* **4. n.** ogarnia kogo: Ogarnęła go niemoc podobna tej, która naszła go przed godziną w szałasie. *Andrz. Ład 191.*

● *przestarz. dziś gw.* ⟨*choroba*⟩. **5.** Ciężka **n.**; **n.** obłożna, śmiertelna. **6. n.** płciowa, męska (termin dziś jeszcze żywy) ⟨*impotencja*⟩. **7. n.** płuc, nóg itd. **8.** Niemocą złożony, zdjęty ⟨*chory*⟩: Od dłuższego czasu leżał złożony niemocą. *Husz. Impert. 59.* **9.** Wpaść w ciężką **n.**: Aleksander gdy się w rzece Cydnie kąpał, z przeziębienia wpadł w ciężką niemoc. *Kras. Życia IX, 124.* **10.** Trawi kogo **n.**: Z przykrością przekonywał się, że jeszcze jest słaby, że go trawi jakaś niemoc, że gorączka wraca. *Morc. Ptaki 88.*

niemocny 1. n. w czym ⟨*nie mający wprawy, biegłości w czym; słabo się w czym orientujący; nie uzdolniony do czego*⟩: **n.** w łacinie, w matematyce. **2. n.** w garści, w krzyżu ⟨*mający słabe ręce, słaby krzyż*⟩.

niemowlę 1. Od niemowlęcia, *daw.* z niemowlęcia ⟨*od okresu niemowlęctwa*⟩: Sam go też sobie prawie od niemowlęcia wychowywał. *Dąbr. M. Noce II, 146.* **2.** Niemowlęciem stracić co, umrzeć itp. ⟨*stracić co, umrzeć itp. w okresie niemowlęctwa, będąc małym dzieckiem*⟩: Niemowlęciem straciłem matkę, a zaraz w rok otrzymałem macochę. *Łoz. Wal. Dwór 435.*

niemowlęctwo 1. Od niemowlęctwa ⟨*od wieku niemowlęcego, od pierwszych lat życia*⟩: Znałem go prawie od niemowlęctwa. **2.** *przen.* Być w niemowlęctwie ⟨*w zaczątkach*⟩: Za Piastów literatura polska była jeszcze w niemowlęctwie. *SW.* **3.** Umrzeć w niemowlęctwie ⟨*umrzeć w pierwszych latach życia, w wieku niemowlęcym*⟩: Troje dzieci, bezpośrednio ode mnie młodszych, zmarło w niemowlęctwie. *Pigoń Komb. 99.* **4.** Wyjść z niemowlęctwa: Wyszedłszy z niemowlęctwa, chowałem się u kobiet, bo te najlepiej dbają o wygody dziecinne. *Kraj. Zdarz. 3.*

niemożliwość Do niemożliwości ⟨*tak, że już więcej nie można, bardzo; nie do wytrzymania, nie do zniesienia*⟩: Przesadza do niemożliwości. *SW.*

niemożliwy 1. n. sknera, pijak; **n.** tryb życia (prowadzić) ⟨*okropny*⟩. **2. n.** do czego ⟨*którego nie można wykonać, zmienić, znieść itp. (na oznaczenie czynności lub stanu)*⟩: Ogarniało go wzruszenie coraz mocniejsze, niemożliwe do opanowania. *Krzywosz. Jula 86.* **3.** Coś jest rzeczą niemożliwą, a. jest **n-e** ⟨*nie może się stać, nie może być wykonane*⟩: Jest rzeczą niemożliwą wdać się w jakąkolwiek polemikę z powyższymi wywodami, gdyż są to jakieś dowolne impresje, nie mające absolutnie żadnego związku ze źródłami. *Lab. Studia 263.* **4. n-e**, żeby, aby... a. skrótowo: **n-e** ⟨*jest rzeczą nieprawdopodobną*⟩: Niemożliwe chyba, aby skończył tylko cztery klasy. *Goj. Dziew. I, 137.* **5.** Ktoś jest **n.** w domu, w szkole, w towarzystwie itp. ⟨*jest nieznośny*⟩.

niemożność 1. n. czego: **n.** opłacenia, znalezienia, zastosowania czego, przystosowania się do czego (np. do warunków). **2.** *daw.* Do niemożności ⟨*tak, że już więcej nie można, bardzo; do niemożli-*

wości⟩: Do niemożności zaciekawiało go, kim jest ten mój współpracownik. *Orzesz. Listy II/1, 193.*

niemy **1.** **n.** od urodzenia ⟨*nie mogący mówić na skutek kalectwa*⟩. **2.** **n-a** prośba, rozpacz, skarga, tęsknota; **n-e** przerażenie; **n.** gest, wyrzut, zachwyt ⟨*nie wyrażone słowami, nie do wypowiedzenia*⟩: Stanął w niemym zachwycie. *SL.* Zwrócił ku niej twarz z niemym wyrzutem. *Meis. Wraki 181.* Podnosił ramię i wykonywał ręką niemy gest groźby. *Orzesz. Mirt. 25.* **3.** *daw.* **n.** na co ⟨*który nie chce, nie może mówić*⟩: Niemym był na te zarzuty. *Troc.* **4.** **n.** z czego: **n.** z żalu, z rozpaczy. **5.** *muz.* **n-a** klawiatura ⟨*nie wydająca żadnego dźwięku, służąca do opanowywania techniki gry*⟩. **6.** *daw.* Mapa **n-a** ⟨*mapa nie opatrzona w napisy, w objaśnienia*⟩. **7.** **n.** świadek ⟨*człowiek przyglądający się czemu z daleka, biernie, nie mogący z jakichś przyczyn brać czynnego udziału w czym*⟩.

nienaganny **1.** **n-a** forma wypowiedzi; **n-a** francuszczyzna, polszczyzna ⟨*bezbłędna*⟩. **2.** **n-e** postępowanie, sprawowanie, życie ⟨*któremu nic nie można zarzucić, przyzwoite*⟩. **3.** **n.** strój ⟨*zgodny z wymaganiami mody, przyzwoity*⟩: Imponował nam przy tym nienagannym strojem. *Boy Słowa 209.*

nienasycony **1.** Żarłok **n.** ⟨*który się nie może nasycić, wiecznie głodny*⟩. **2.** *przen.* Chciwiec **n.** Serce **n-e** ⟨*niezaspokojone*⟩.

nienaturalny **1.** **n-e** gesty, **n.** śmiech ⟨*nienormalne (-y), sztuczne(-y)*⟩. **2.** Śmierć **n-a** ⟨*spowodowana zabójstwem, samobójstwem lub wypadkiem*⟩.

nienawiść **1.** Bezsilna, dozgonna, dzika, fanatyczna, głęboka, głucha, gwałtowna, mściwa, namiętna, nieprzejednana, nieubłagana, skryta, ślepa, śmiertelna, wściekła, zaciekła, zacięta, zapamiętała, zapiekła, zawzięta, zażarta, zimna, żywiołowa **n.**; **n.** klasowa, narodowa, osobista, plemienna, rasowa. **2.** **n.** do kogo, do czego; *rzad.* dla kogo, dla czego; *przestarz.* ku komu, ku czemu; względem kogo, przeciw komu: Ogarnęła ją bezsilna nienawiść do człowieka, który tak sobie potrafił z niej zażartować i wyprowadzić w pole. *Perz. Raz 58.* **n.** do występku. - Dziś nawet dziwić się nie można nienawiści szlachty naszej ku panom. *Krasz. Latarn. III, 9.* Trudno zrozumieć, do jakich granic dochodzi nienawiść i pogarda kresowych Amerykanów względem Indian. *Sienk. Listy I, 142.* Na dworze wiedeńskim istniała głucha i zawzięta nienawiść przeciw Prusom. *Sokoł. A. Dzieje I, 80.* **3.** Jad, orgia, otchłań, pożoga, szał nienawiści. **4.** Budzić w kim; chować, czuć do kogo; hamować, łagodzić, powziąć ku komu, podsycać, podżegać, przysięgać komu, rozpętać, siać, szerzyć, ściągać na siebie, uśmierzać, wzniecać, zapalać, żywić dla kogo **n.** **5.** *daw.* Podać kogo w **n.** ⟨*znienawidzić kogo*⟩: Już z dawna związki powinowactwa z domem Batorych i wydany wyrok śmierci na Samuela Zborowskiego podały go były w podejrzliwą nienawiść u szlachty. *Mech. Wym. I, 535.* **6.** Darzyć kogo, płonąć, ziać nienawiścią. **7.** Folgować nienawiści. **8.** *przestarz.* Mieć do kogo **n.** lub kogo w nienawiści ⟨*nienawidzić kogo*⟩: To pan Jan dobrym za złe płaci, bo on wcale do mnie nie ma nienawiści. *Sienk. Dram. 162.* Miał mnie w osobliwej nienawiści. *Rosen Wspom. 21.* **9.** Trwać, zapamiętać się w nienawiści. **10.** Odnosić się z nienawiścią do kogo, czego. **11.** **n.** miota kim, ogarnia kogo, pali, zaślepia kogo, wybucha, wzbiera, wygasa.

nieobecność **1.** Pod czyją **n.**, podczas, w czasie czyjej nieobecności, w czyjej nieobecności ⟨*wtedy, gdy kto jest nieobecny, gdy kogo nie ma*⟩: Znów przyszła, pod nieobecność Piotra nakarmiła Pawła. *Jackiew. Jan 280.* **2.** Świecić nieobecnością ⟨*być nieobecnym*⟩: Przy kolacji krzesło sąsiada zostało puste. Także blondynka i fabrykant likierów świecili nieobecnością. *Kunc. Twarz 129.* **3.** Usprawiedliwiać, wytłumaczyć swą **n.** **4.** Usprawiedliwiać się, tłumaczyć się nieobecnością.

nieobliczalny **1.** **n.** człowiek ⟨*który nie wiadomo jak się zachowa, jak postąpi*⟩. **2.** **n-e** komplikacje, skutki ⟨*niespodziewane, nieprzewidziane*⟩: Jeżeli Lipecki naprawdę zawiązał romans z Zofią, to mogło to pociągnąć za sobą nieobliczalne komplikacje. *Perz. Las 148.* **3.** Być, stawać się, wydawać się nieobliczalnym ⟨*nie panować nad sobą, nie liczyć się z niczym; być, stawać się, wydawać się niepoczytalnym*⟩: Niech się pan nie gniewa. Widzi pan, jam taka narwana! [...] Jestem chwilami nieobliczalna. *Morc. Inż. 113.*

nieoddanie Pożyczać, pożyczka itp. na wieczne **n.** ⟨*pożyczać itp. bezzwrotnie, nie otrzymując lub nie oddając pożyczonej rzeczy*⟩: Pożyczał na wieczne nieoddanie — a to jedno usprawiedliwiało pustkę w jego kieszeniach. *Zap. G. Dzień 46.*

nieodpowiedzialny **1.** Człowiek **n.** ⟨*na którym nie można polegać*⟩. **2.** *przen.* **n-e** wybryki. **3.** Dłużnik **n.** ⟨*którego nie ma na czym poszukiwać*⟩. **4.** Być nieodpowiedzialnym za swoje postępki ⟨*nie ponosić konsekwencji za swoje postępki*⟩: Czy pan się czuje chory i nieodpowiedzialny za swoje postępki? *Strug Krzyż II, 205.*

nieodrodny Być nieodrodnym dzieckiem, synem epoki, wieku itp. ⟨*postępować w myśl haseł, założeń danej epoki; odzwierciedlać poglądy charakterystyczne dla danego wieku*⟩: Linde był nieodrodnym dzieckiem epoki Oświecenia. *Dor. Leks. 17.*

nieograniczony **1.** Na czas **n.** ⟨*bez określonego terminu*⟩: Wypożyczyć co na czas **n.** **2.** **n.** kredyt ⟨*do sumy dowolnej*⟩. **3.** Władza **n-a** ⟨*absolutna*⟩. **4.** Samowola, swoboda, wolność **n-a** ⟨*niczym nie skrępowana; całkowita, zupełna*⟩: Samowola dziedzica była nieograniczona; był on panem życia i śmierci swych poddanych. *Byst. Dzieje I, 258.*

nieokreślony **1.** **n.** kolor ⟨*niewyraźny, niezdecydowany, nie dający się wyraźnie określić*⟩: **n.** kolor oczu. Tło obrazu nieokreślonego koloru. **2.** Osoba nieokreślonego wieku ⟨*nie wiadomo, ile lat mająca*⟩. **3.** W nieokreślonym terminie ⟨*w dowolnym terminie*⟩. **4.** Na czas **n.**, na **n.** przeciąg czasu ⟨*na czas nie dający się określić*⟩: Wyjechać na czas **n.**

nieostrożność Popełnić **n.**, wywołać co, zrobić co przez **n.** Coś powstaje, wynika z nieostrożności: Pożar powstał z nieostrożności.

niepalący ⟨*taki, który nie pali tytoniu*⟩: Wagon, przedział dla niepalących.

niepamięć **1.** Do niepamięci ⟨*bez pamięci, bardzo, ogromnie, szalenie*⟩: Spytko rozmiłowany w tobie do niepamięci. *Krech. Lux w:Tyg. Ilustr. 38,1900.* **2.** *przestarz.* Od niepamięci ⟨*od bardzo dawna*⟩. *SFA.* **3.** Pójść w **n.**: Początkowa jawna niechęć Indian do mnie i do naszej wyprawy poszła jak gdyby w niepamięć. *Fiedl. A. Rio 131.* **4.** Coś odchodzi w **n.**: Już tamte lata odchodzą w niepamięć. *Jastr. Poemat 25.* **5.** Pokryć niepamięcią: Śmierć jedynie mogła je pokryć niepamięcią... *Sienk. Pot. VI, 217.* **6.** Puścić w **n.**: Puśćmy w niepamięć, to co zaszło między nami. *SW.* Puścić w **n.** krzywdy, urazy. **7.** Wydobyć z niepamięci ⟨*z zapomnienia*⟩: Brodziński [...] nie tylko wszystkich znakomitszych poetów i mówców samodzielnie zgłębił i przedstawił, ale nadto wielu podrzędnych z niepamięci wydobył. *Chmielow. Studia 151.*

niepamiętny **1. n.** czego a. na co ⟨*niepomny*⟩: Ludzie już całkiem zapomnieli o jej nieszczęściach i sądzili, że i ona niepamiętna jest już tych trumien, wynoszonych z domu. *Goj. Ziemia 125.* Niepamiętny na doznane dobrodziejstwo. *SPP.* **2.** Od niepamiętnych czasów, lat ⟨*od dawna*⟩: Było mu dobrze z tymi obcymi ludźmi, jakby ich znał i kochał od niepamiętnych lat. *Żer. Przedw. 134.* Ziemia dobrzyńska była w posesji polskiej od czasów niepamiętnych. *Narusz. Hist. IV, 161.*

nieparlamentarny Słowo **n-e**; wyraz **n.**, wyrażenie **n-e** ⟨*nieprzyzwoite*⟩: Lubił gadać, śmiać się z byle czego, używał wyrazów absolutnie nieparlamentarnych. *Żer. Dzieje II, 244.*

niepełny **1.** Księżyc **n.** ⟨*nie będący w pełni*⟩: Wyszli na dziedziniec. Wysoko ślizgał się niepełny księżyc. *Przem. Jakobin 48.* **2.** Zdanie **n-e** ⟨*w którym brakuje jakiegoś członu łatwo domyślnego z kontekstu; eliptyczne*⟩.

niepewność **1. n.** jutra ⟨*obawa, strach przed przyszłością, przed tym, co ma nastąpić*⟩: Żyć w niepewności jutra. **2.** Być, (po)zostawać w niepewności ⟨*w nieświadomości o tym, co ma nastąpić*⟩. **3.** Pozostawić kogo w niepewności: Pozostawił mnie w niepewności czy pochwala mój trud, czy też uważa go za puste marnotrawstwo czasu. *Par. Godz. 58.* **4. n.** dręczy kogo.

niepewny **1. n.** człowiek ⟨*na którego liczyć nie można, nie zasługujący na zaufanie*⟩. **2. n-e** czasy ⟨*niespokojne, burzliwe*⟩: Chciał wpaść do matki, która, z powodu niepewnych i strasznych czasów, nie miała o niego chwili spokoju. *Sienk. Quo III, 136.* **3. n.** głos ⟨*w którym nie ma pewności*⟩: (Wy)powiedzieć co niepewnym głosem. **4. n.** interes ⟨*wątpliwej rentowności; podejrzany*⟩. **5. n-e** jutro, **n.** los ⟨*nie znana, nie ustalona, nie zabezpieczona przyszłość*⟩: Coraz mnie siły opuszczają i jutro dla mnie niepewne. *Groza Wład. I, 8.* Jej sprawa jest bardzo poważna, a los niepewny... *Strug Krzyż III, 160.* **6. n.** krok ⟨*chwiejny*⟩: Iść, stąpać niepewnym krokiem. **7.** Mina **n-a** ⟨*nie wyrażająca pewności; wyrażająca niepewność*⟩. **8. n.** czego ⟨*niespokojny o co, nie mający pewności co do czego*⟩: **n.** jutra; **n.** życia. **9.** Na **n-e** ⟨*nie mając pewności co do przyszłości; zdając się na los szczęścia; na ryzyko*⟩: Legiony szły dalej na niepewne, ale dla ojczyzny warto było wiele zaryzykować. *Bobrz. Dzieje III, 23.* **10.** Być niepewnym swego losu; o przyszłość kogo: W tułaczce tej towarzyszył mu papież, równie jak cesarz niepewny swego losu w buntowniczym Rzymie. *Lab. Studia 312.* O czym też myśli kobieta niepewna o przyszłość dzieci i która nie wie, czym jutro nakarmić pupilki? *Prus Emanc. I, 224.* **11.** *daw.* Ktoś jest niepewnej wiary ⟨*ktoś nie wzbudza w pełni zaufania*⟩: Andrzej, siedzący na Połocku, lubo zatwierdzony na księstwie przez Jagiełłę, był księciem niepewnej dla Jagiełły wiary. *Proch. Król I, 33.*

niepłonny *książk.* Mieć niepłonną nadzieję ⟨*mieć niedaremną, pewną nadzieję*⟩: Senat widząc, że ze szlachtą nie poradzi, żądał aby mu kandydatów przedstawiła niepłonną mając nadzieję, że z kandydatami snadziej mu będzie rzecz całą ubić. *Moracz. Dzieje V, 79.*

niepodległościowy **1.** Działacze **n-i**. **2.** Hasła **n-e** ⟨*wolnościowe*⟩. **3.** Organizacja **n-a** ⟨*mająca na celu walkę o niepodległość*⟩. **4.** Ruch **n.** ⟨*związany z walką o niepodległość; wolnościowy*⟩.

niepodległość **1. n.** kraju, ojczyzny. **2.** Walka, wojna o **n. 3.** Obronić, zachować **n. 4.** Odzyskać **n. 5.** Stracić, utracić **n. 6.** Walczyć o **n.**, wywalczyć **n.**: Bolesław Krzywousty nie dał się zmusić do uznania zwierzchnictwa cesarskiego i wywalczył Polsce pełną niepodległość. *Piw. Hist. 17.*

niepodobieństwo **1.** Do niepodobieństwa ⟨*do stanu niemożliwego, w sposób nieprawdopodobny*⟩: Wróciłyśmy do Grodna [...] zmęczone do niepodobieństwa i na czas jakiś do wszelkiego zajęcia niezdatne. *Orzesz. Listy II/1, 62.* **2.** Coś jest, wydaje się, zdaje się niepodobieństwem ⟨*rzeczą niemożliwą do wykonania*⟩: Ucieczka zdawała się niepodobieństwem, z tyłu odcięta była droga. *Krasz. Baśń 223.* **3.** *daw.* Mieć co za **n.** ⟨*traktować co jako rzecz nieprawdopodobną*⟩: Czemużby mieć Lecha bytność na świecie za niepodobieństwo? *Jezier. Rzepicha 46.*

niepodobna **n.** (jest), było (zwykle z bezokolicznikiem) ⟨*nie można, nie sposób, niemożliwe*⟩: Niepodobna było z zimną krwią wpatrywać się w jej rysy. *Padal. Pok. 25.* **n.** tego słuchać. *SPP.*

niepokój **1.** Ciągły, gorączkowy, nieustanny, rosnący, stały, wyraźny **n. 2. n.** o kogo, o co: **n.** o syna, o żonę; **n.** o powodzenie wyprawy. **3.** Wzrok pełen niepokoju. **4.** Budzić, wzbudzać, wywoływać **n. 5.** Żyć w (ciągłym) niepokoju: Żyła w nieustannym gorączkowym niepokoju i nie mogła sypiać po nocach. *Perz. Raz 19.* **6. n.** dręczy, trawi kogo; **n.** miota kim, wzrasta w duszy, wkrada się do serca. **7. n.** maluje się (na czyjej twarzy): Na jego twarzy malował się jakiś dziwny niepokój, to bladł, to czerwieniał. *Kaczk. Grób II, 228.* **8. n.** ogarnia, przejmuje, nurtuje kogo. **9. n.** czyj udziela się komu.

niepomny *przestarz.* dziś *podn.* **n.** czego a. na co; **n.**, że... ⟨*niepamiętny*⟩: Takeś twojej tak świeżej niepomna przysięgi? *Mick. Tad. 343.* Znowu wierzył i ufał, jak dziecko, niepomny na wszystko, co było kiedykolwiek. *Strug Chim. II, 128.*

niepoprawny **1. n-a** forma językowa; **n.** zwrot ⟨*błędna(-y)*⟩. **2. n.** przestępca ⟨*który nie chce się poprawić,* *zatwardziały*⟩. **3. n.** optymista, romantyk ⟨*trzymający się czego z uporem wbrew faktom*⟩.

nieporozumienie 1. Gorszące, małe, przykre, tragiczne, zabawne **n. 2.** Majątkowe **n.** ⟨*spór*⟩. **3.** Małżeńskie, rodzinne **n.** ⟨*sprzeczka*⟩. **4. n.** między kim a (i) kim: **n.** między mężem a żoną, **n.** między sąsiadami, przeciwnikami. **5. n.** o kogo, o co: Doszło między nimi do nieporozumienia o dzieci. **n.** o pieniądze, o drobiazg. **6. n.** z kim, z czym: Zwykłe nieporozumienie z klientem o kości. *Bartk. SPP.* **7.** Coś jest nieporozumieniem: Miewała to wrażenie, że miłość Pawła jest jakimś nieporozumieniem. Kochał ją jakby na swoje nieszczęście i wbrew sobie. *Nałk. Z. Mił. 133.* **8.** Przychodzi, przyszło do nieporozumienia: Przyszło do nieporozumienia między nimi. *SW.* **9.** Usunąć, wyjaśnić, wywołać, załagodzić, załatwić, zażegnać **n.**: Nieporozumienie z panem Kropkowskim zostało zażegnane. *Dąbr. M. Znaki 118.* **10.** Żyć w nieporozumieniu ⟨*w niezgodzie*⟩: Żyć w nieporozumieniu z nim dłużej nad dwie godziny — przechodziło jej siły. *Orzesz. Niemn. III, 39.* **11. n.** powstało, wywiązało się. **12. n-a** ustają między kim a kim: Rozumiem, iżby na koniec czas było, aby wszelkie nieporozumienia raz przecie między wami ustały. *Skarb. Starosta 137.* **13. n.** wynika, wynikło; zachodzi, zaszło: Zdaje się, że tu zaszło nieporozumienie, powstałe z podobieństwa nazwisk, które autor przytacza. *SW.*

nieposłuszeństwo 1. Jawne **n. 2. n.** komu a. wobec kogo: **n.** rodzicom, przełożonym a. wobec rodziców, przełożonych. **3.** Karać (surowo) **n. 4.** Okazywać **n.**: Jego wpływ na uczniów jest tego rodzaju, że — wstydziliby się okazywać mu nieposłuszeństwo. *Gomul. Wspom. 163.*

niepowodzenie 1. n-a życiowe. **2. n.** w czym: **n.** w grze, w miłości, w organizowaniu czego. **3.** Nękany niepowodzeniami. **4.** Zrażać się, nie zrażać się niepowodzeniami: Należy do ludzi, co nieprędko się zrażają niepowodzeniami. *Chłęd. Album 199.*

niepowściągliwy 1. Temperament **n.** ⟨*niepohamowany, niepowstrzymany*⟩: Odznaczał się temperamentem dzikim, niepowściągliwym i złośliwością przykrą dla otoczenia. *Dygas. Piszcz. II, 93.* **2. n.** w czym: **n.** w jedzeniu i piciu. **n.** w mowie: Zacny ale niepowściągliwy w mowie Ursyn, nieraz, skoro się czuł obrażonym, dotykał najlepszych przyjaciół epigramatami. *Koźm. Pam. III, 7.* **3.** Być języka niepowściągliwego ⟨*nie móc się powstrzymać od złośliwości, przycinków, złośliwej krytyki*⟩: Umiejąc się dopatrzeć wszędzie ludzkiej ułomności, a będąc języka niepowściągliwego, raz nawet mocny gniew króla Władysława ściągnął na siebie. *Bartosz. Hist. 85.*

niepoznaka 1. Dla niepoznaki ⟨*tak, żeby nie można było poznać, dla zatarcia śladów, dla odwrócenia uwagi*⟩: Kazał sobie dla niepoznaki obciąć wypielęgnowaną brodę. *Grąb. Na służbie 214.* **2.** *rzad.* Do niepoznaki ⟨*tak, że trudno poznać, nie do poznania*⟩: Co ważniejsza skurczyły się do niepoznaki kabzy stałych i przygodnych bywalców [Zakopanego]... *Malcz. R. Od cepra 203.*

niepoznanie 1. Do niepoznania ⟨*tak, że nie można poznać, nie do poznania*⟩: Biedna kobiecina w ciągu kilku miesięcy zmieniła się i zestarzała do niepoznania. *Prus Now. II, 62.* **2.** *przestarz.* W niepoznaniu ⟨*nie dając się poznać; skrycie, tajnie, incognito*⟩: Rozeszła się pogłoska, że i król szwedzki w niepoznaniu na polu elekcyjnym się znajdował. *Mieczk. Obrazy 11.*

niepożyty 1. n. starzec ⟨*wytrzymały na przeciwności, silny*⟩. **2. n-a** natura (o kimś). **3.** Siła **n-a** ⟨*trwała, niewyczerpana, intensywna*⟩. **4. n-a** wartość, pracowitość. **5. n-e** zasługi (położyć około czego). **6.** *daw.* **n.** czym. **7. n.** trudami, syt laurów i znoju. *Wor. SW.* **8. n.** w nieszczęściu ⟨*nie załamujący się, niezachwiany*⟩.

nieprawda 1. *euf.* To **n.**! ⟨*to kłamstwo!*⟩. **2.** To **n.**, że... ⟨*nie jest prawdziwe, nie jest zgodne z prawdą*⟩. **3.** *daw.* Zadać nieprawdę komu ⟨*stwierdzić, że ktoś kłamie, nie ma racji, zarzucić komu kłamstwo*⟩: Nie strzymywałbym nawet tak długo uwagi czytelnika nad „Marią“ Malczewskiego, gdyby mi nie szło o zadanie nieprawdy tej krytyce, która przed kilku laty [...] wspomniane dzieło w tak omylnym świetle ukazała publiczności. *Mochn. Lit. 93.*

nieprawdopodobieństwo 1. n. artystyczne. **2.** Zupełne **n. 3. n.** opowiadania. **4.** Do nieprawdopodobieństwa ⟨*nieprawdopodobnie, nadzwyczajnie*⟩: Wypudrowana do nieprawdopodobieństwa. *Kurek Ocean 250.* Coś jest, wydaje się (zupełnym) nieprawdopodobieństwem.

nieprawy Syn **n.**, dziecko **n-e** itp. ⟨*nieślubny(-e)*⟩: Ty, kobieto, zawsze będziesz tylko jego kochanką, a twój syn nieprawym dzieckiem. *Prus Emanc. I, 241.*

nieprzebity 1. n-a gęstwa, **n.** gąszcz ⟨*ścisła(-y), gęsta(-y), nie do przebicia*⟩: Koło nas naokół była gęstwa nieprzebita drobnych zarośli. *Sienk. Now. IV, 98.* **2. n-a** ciemność ⟨*ciemność nie dająca się przeniknąć wzrokiem; nieprzenikniona*⟩.

nieprzechodni 1. Pokój **n.** ⟨*przez który nie trzeba przechodzić w celu dostania się do innego pomieszczenia*⟩. **2.** *jęz.* Czasownik **n.** ⟨*czasownik nie rządzący dopełnieniem, nie mający strony biernej*⟩.

nieprzyjaciel ● ⟨*wróg, przeciwnik*⟩ **1.** otwarty, nieubłagany, skryty, śmiertelny **n. 2.** Zabity, zawzięty **n.** (czego). **3.** Porobić, zrobić sobie nieprzyjaciół. ● ⟨*wojsko nieprzyjacielskie*⟩. **4.** Porazić, rozgromić nieprzyjaciela, ruszyć na nieprzyjaciela; zadać straty nieprzyjacielowi. **5. n.** atakuje, cofa się, wycofał się, pierzcha, zbliża się, wypada z zasadzki itp.

nieprzyjacielski 1. Szeregi **n-e**, wojsko **n-e**. **2.** Kroki **n-e** rozpocząć, zawiesić itp. ⟨*zacząć, zawiesić itp. działania zaczepne, wojenne*⟩: Pierwszym stanowczym czynem było zawieszenie kroków nieprzyjacielskich podpisane w Wiedniu. *Schmitt Dzieje I, 97.* **3.** *przestarz.* Wkroczyć w zamiarach nieprzyjacielskich ⟨*nieprzyjaznych, wrogich*⟩: Witold [...] w przymierzu z Krzyżakami wkroczył w roku 1390 w zamiarach nieprzyjacielskich do Litwy i nad rzeką Wilią zadał dotkliwą klęskę wojsku Skirgiełły. *Stad. Syn. 80.* **4.** *rzad.* Po nieprzyjacielsku ⟨*wrogo, nieprzyjaźnie, zaczepnie, jak nieprzyjaciel*⟩: Dwór austriacki [...] odmówiwszy konfederacji przytułku w swych dzierżawach, zaczął się z nią po nieprzyjacielsku obchodzić. *Schmitt Dzieje II, 367—368.*

nieprzyjaźń **1.** Otwarta **n.** **2.** (Być) w nieprzyjaźni z kim: Dawno WM. Pan z nim w nieprzyjaźni? *Boh. Figl. 130.* **3.** Zrobić co z nieprzyjaźni ku komu: Oświadczył im wprost bez ogródki [...] że z samej nieprzyjaźni ku Zygmuntowi przyjąłby ofiarowaną koronę. *Proch. Król II, 73.*

nieprzyjemność **1.** Drobna, gruba, wielka **n.** ⟨*przykrość*⟩. **2.** Mieć **n-i** z kim ⟨*doznawać od kogo, z powodu kogo przykrości*⟩: Eugenia miała nieprzyjemności z tą panią, u której mieszkała w pensjonacie. *Ritt. Most, 109.* **3.** Mieć (wiele) nieprzyjemności. **4.** Narażać, narazić kogo (się) na **n-i**: Trzeba być ostrożnym. Nie można się narażać na nieprzyjemności. *Ritt. Most 74.* **5.** Znosić **n-i.** **6.** **n.** spotyka kogo: Cóż u licha! wyglądasz tak, jakby cię nieprzyjemność spotkała?... *Prus Dusze 210.*

nieprzystępny **1.** **n-a** dolina, skała ⟨*do której nie ma dostępu*⟩. **2.** **n.** człowiek ⟨*niełatwy w stosunkach z ludźmi; wyniosły, sztywny, dumny*⟩. **3.** **n-e** ceny ⟨*zbyt wysokie*⟩. **4.** **n.** dla kogo: **n.** dla ludzi; *przen.* Coś jest **n-e** dla kogo ⟨*za trudne*⟩: Narzekała na brak lektury, ponieważ książki męża były dla niej nieprzystępne. *Dygas. Now. V, 76.* **n.** czemu: *przen.* Sam zostałem, nieprzystępny skrusze. *Asnyk Poezje I, 100.*

nieprzytomność **1.** Do nieprzytomności ⟨*do utraty przytomności*⟩: Pobity do nieprzytomności. Spić się, upoić się do nieprzytomności. **2.** Popaść w zupełną **n.**; trwać w zupełnej nieprzytomności: Już trwała w zupełnej nieprzytomności, jej śmierć odbywała się jakby bezosobowo. *Nałk. Z. Niecierp. 129.* **3.** Znajdować się w stanie nieprzytomności: Nieważne jest oświadczenie woli, złożone przez osobę znajdującą się w stanie nieprzytomności. *Kod. zobow. 15.*

nieprzytomny **1.** **n-e** oczy, spojrzenie, **n.** wzrok ⟨*oczy, spojrzenie, wzrok człowieka pozbawionego przytomności lub takie, jak u człowieka nieprzytomnego; wzrok błędny, mętny, rozbiegany, nieuważny*⟩: Z trudem odrywała nieprzytomne oczy od książki. *Dąbr. M. Noce II, 8.* **2.** *przen.* **n.** z czego: **n.** z trwogi, z radości, z wrażenia: Jakie toalety, jakie brylanty, jakie kwiaty! Jestem jeszcze nieprzytomna z wrażenia! *Reym. Now. IV, 268.* **3.** Leżeć **n.**: Miałem przez kilka tygodni wściekłą gorączkę, leżałem nieprzytomny. *Reym. Now. V, 251.*

niepyszny Jak **n.** ⟨*zawstydzony, zmieszany, upokorzony*⟩: Odszedł jak **n.** Dotknięty do żywego, najokropniej rozczarowany, jak niepyszny powrócił. *Lamus 3, 1909, s. 420.*

nierad Rad **n.** ⟨*wbrew własnej woli, z konieczności, chcąc nie chcąc*⟩: Nie mam już synów. Rad nierad sam, starzec, w bój iść muszę. *Staff L. Poezje II, 331.*

nierówność **1.** **n.** społeczna, majątkowa. **2.** **n-i** terenu ⟨*wypukłości i wklęsłości powierzchni*⟩. **3.** **n-i** bruku. **4.** **n.** w czym: Praca niniejsza wykazuje [...] nierówności w traktowaniu przedmiotu. *Bujak Gal. I, 7.* **5.** *mat.* Znak nierówności ⟨*znak mniejszości (oznaczany: $<$) lub znak większości (oznaczany $>$)*⟩.

nierówny **1.** **n.** teren, grunt ⟨*nie mający równej powierzchni*⟩. **2.** **n.** podział ⟨*niejednakowy, różny co do wielkości, ilości*⟩: Wychował się poza nawiasem oświeconego i zamożnego towarzystwa i doświadczył na sobie skutków nierównego podziału dóbr materialnych i duchowych. *Rudniań. Technol. 217.* **3.** **n-a** walka, **n.** bój itp. ⟨*walka, bój, w których jedna ze stron walczących jest silniejsza, ma przewagę nad przeciwnikiem*⟩: Poległ ofiarną śmiercią w nierównym boju. *Brück. Kult. IV, 63.* **4.** Być nierównym; być nierównego usposobienia; odznaczać się nierównym usposobieniem ⟨*być zmiennym, niezrównoważonym*⟩: Odznaczał się usposobieniem nierównym, zmiennym. *Gomul. Ciury III, 39.*

nieruchomość ⟨*dobra nieruchome*⟩: Podatek od nieruchomości. Zarząd nieruchomości komunalnych. Posiadać **n.**

nieruchomy **1.** Mienie **n-e**, własność **n-a** itp. ⟨*majątek, mienie, własność itp., w skład których wchodzą dobra nieprzenośne, jak: domy, place, lasy itp.*⟩. **2.** **n-a** postać (osoby siedzącej, stojącej) ⟨*nie poruszająca się*⟩.

nierząd ❶ ⟨*bezrząd, anarchia, dezorganizacja*⟩ **1.** **n.** w kraju. **2.** Polska nierządem stoi ⟨*określenie rządów magnacko-szlacheckich w Polsce przedrozbiorowej*⟩. ❷ ⟨*rozpusta, prostytucja*⟩ **3.** Uprawiać **n.**: Osoby uprawiające nierząd zawodowo podlegają stałej kontroli lekarskiej. *Wiedza 432, s. 14.* **4.** Namawiać kogo do nierządu. **5.** Oddawać się nierządowi.

nieskończoność **1.** **n.** przestrzeni, czasu; *przen.* **n.** uczucia. **2.** W **n.**, rzadziej: do nieskończoności ⟨*przez (na) nieograniczenie długi czas, bardzo długo, bez końca; bez przerwy, ciągle, wiecznie*⟩: Coś przeciąga się, wlecze do nieskończoności. **3.** Iść w **n.**

nieskończony **1.** **n-e** owacje ⟨*nie kończące się, długotrwałe*⟩. **2.** Przestrzeń **n-a**; wszechświat **n.** ⟨*nie mające(-y) końca, nieograniczona(-y), niezmierzona(-y)*⟩. **3.** **n-e** widnokręgi (rozsnuwać, roztwierać przed kim).

niesława Okryć (się) niesławą: W wyobraźni widziałem już pułk unieruchomiony, wycofany z frontu, okryty niesławą. *Meis. Warsz. 68.*

niesmak **1.** **n.** w ustach ⟨*nieprzyjemny, zły smak*⟩. **2.** *przen.* **n.** do kogo, do czego: Czuję do siebie żal i **n.** **3.** Coś zostawia w kim **n.**: Wszystko, co nas z daleka wprawia w zachwycenie, przejada się bardzo prędko, a czasem i niesmak zostawia. *Prus To i owo 131.* **4.** *przestarz.* Być, iść, pójść komu w **n.** ⟨*nie podobać się, nie przypadać komu do gustu; być komu nie w smak*⟩: Wyznam ci, bracie, że mi w niesmak już idzie poselstwo Papieża. *Słow. Mind. 36.* **5.** Patrzeć na co, przyjmować co z niesmakiem. **6.** **n.** (uczucie niesmaku) ogarnia kogo.

niesnaski ⟨*nieporozumienia, poróżnienia, niezgoda, waśń, zatargi, spory, sprzeczki, kłótnie*⟩ **1.** **n.** domowe, familijne, rodzinne, małżeńskie. **n.** religijne. **2.** Poważne, przykre **n.** **3.** **n.** między kim a kim, wśród kogo: **n.** między braćmi a. wśród braci; między mężem a żoną. **4.** Siać, wzniecać **n.**: Wzniecasz niesnaski, kłócisz brata z siostrą. *Fredro A. Damy 235.* **5.** **n.** powstają, wybuchają (gdzie, między kim a kim, wśród kogo).

niespodzianka **1.** Miła, przyjemna, prawdziwa; przykra **n.** **2.** Być pełen niespodzianek: Niepodobna go poznać do głębi, jest pełen niespodzianek. *Strug Krzyż II, 155.* **3.** Doznać niespodzianki. **4.** Przygotować, sprawić, zrobić niespodziankę: Ojciec nie wie, kiedy przyjedziesz? — Nie. Chcę mu zrobić niespodziankę. *Meis. Sześciu 191.* **5.** A to **n.**! **6. n.** czeka kogo, spotkała kogo.

niespokojność *przestarz.* ⟨*niepokój, zaniepokojenie, zdenerwowanie*⟩ **1.** Być, zostawać w niespokojności. **2. n.** ogarnia, dręczy, trapi, trawi kogo.

niespokojny **1. n.** charakter, umysł, temperament ⟨*wzniecający niepokój; będący ciągle w ruchu; ruchliwy, żywy, zmienny, niezrównoważony, awanturniczy, burzliwy*⟩. **2. n-e** czasy ⟨*burzliwe, pełne wydarzeń, zamieszek, niebezpieczeństw, wojen itp.*⟩: Czasy były wtedy niespokojne, las pełen uzbrojonych band. *Bocheń. Praw. 178.* **3. n-a** linia, zarys, kontur, obraz, kształt itp. ⟨*linia, zarys, kontur, obraz, kształt odznaczający się brakiem harmonii, ładu, symetrii, umiaru, porządku itp., nieharmonijny, nierówny, rozchwiany, zmienny, niewyraźny, pogmatwany, przerywany, kręty*⟩. **4. n-e** morze ⟨*burzliwe*⟩. **5. n-e** myśli (chodzą komu po głowie). **6. n-e** ruchy, **n.** krok, wzrok, **n-e** spojrzenie, **n.** oddech, **n-e** bicie serca ⟨*wyrażające(-y) niepokój, będące(-y) objawem niepokoju*⟩. **7. n.** o kogo, o co ⟨*przejęty niepokojem, zaniepokojony*⟩: **n.** o dziecko; **n.** o przyszłość, o losy czyje. **8.** Być niespokojnym o kogo ⟨*niepokoić się*⟩: Trzy dni już nie był w domu, jestem o niego bardzo niespokojny. *Reym. Ziemia II, 119.*

niesporo **1.** Komuś jest **n.** ⟨*komuś nie spieszy się, ktoś ociąga się z czym*⟩: Wieczorem konie były gotowe do drogi, ale watażce niesporo było odjeżdżać. *Sienk. Ogn. III, 26.* **2.** Robota idzie **n.** ⟨*marudnie, nieskładnie*⟩.

niesprawiedliwość **1.** Czarna, krzycząca **n.** (*I. Mojż. IV, 10*). **2. n.** społeczna. **3.** Czynić komu **n.** **4.** Dopuścić się niesprawiedliwości. **5.** Doznać niesprawiedliwości: Wiele już doznał przeciwieństw i niesprawiedliwości od złych ludzi. *Skarb. Starosta 81.* **6.** Popełnić, wyrządzić **n.** **7. n.** dzieje się, panuje, staje się.

niesprawiedliwy **1. n-e** prawo ⟨*nie czyniące zadość sprawiedliwości*⟩. **2. n.** sędzia ⟨*stronniczy*⟩. **3.** Wyrok **n.** ⟨*krzywdzący*⟩. **4. n.** wobec kogo ⟨*nie postępujący sprawiedliwie*⟩: Jestem zły i niesprawiedliwy wobec tych, którzy mi nic nie zawinili. *Nałk. Z. Dzień 122.*

niestrawność **n.** żołądka. Dostać niestrawności. Chorować, cierpieć na **n.**

niestrudzony **1. n.** badacz, organizator, bojownik ⟨*nie ustający w pracy, w działaniu, nie zważający na trudy; niezmordowany, gorliwy, wytrwały, pilny*⟩. **2. n-a** działalność, praca, walka ⟨*ustawiczna, wytrwała*⟩. **3. n.** w czym: **n.** w pracy, w gorliwości.

niestworzony *pot.* **n-e** rzeczy, bajdy, dziwy itp.: Cóżeś ty nam za bajdy niestworzone opowiadał? *Winaw. Znajom. 79.*

nieswojo **1.** Czuć się **n.** ⟨*nienaturalnie, obco, dziwnie*⟩: Czuł się głupio, nieswojo i było mu przykro. *Krah. Zdrada 229.* **2.** Jest komu, zrobiło się komu **n.**: Nagle, nie wiadomo czemu — zrobiło jej się jakoś nieswojo. *Goj. Stol. 222.*

nieswój **1.** Wtrącać się w **n-e** rzeczy, sprawy ⟨*w sprawy, które do kogoś nie należą, które nie powinny go obchodzić*⟩: Cicho tam siedź i nie wtrącaj się w nieswoje rzeczy. *Sienk. Wołod. I, 199.* **2.** Ktoś jest, czuje się **n.** ⟨*niezupełnie zdrowy, osowiały, nie w humorze*⟩: Coś mu dolega, bo jest jakiś nieswój. Unikał towarzystwa ludzi, bo wśród nich czuł się skrępowany i nieswój. *Bał. SW.*

nieszczęście **1.** Straszne, wielkie **n.** **2.** Otchłań, ogrom nieszczęścia. **3.** Brzemię, nawała, pasmo nieszczęść: Upadać pod brzemieniem nieszczęść. **4.** Jak **n.**, jak półtora nieszczęścia, jak siedem, sto nieszczęść ⟨*drugi człon wyrażenia porównawczego podkreślający intensywność lub natężenie w znaczeniu ujemnym tego, o czym mowa w pierwszym członie wyrażenia*⟩: Brzydki był jak nieszczęście. *Chłęd. Pam. I, 154.* Wygląda jak półtora nieszczęścia. **5.** Na **n.**, trzeba nieszczęścia, że..., **n.** chciało, że... ⟨*niepomyślnym zbiegiem okoliczności, na domiar złego*⟩: Trzeba nieszczęścia, że właśnie przedwczoraj jedno z dzieci, to średnie, zachorowało. *Mort. Wawrzek 177.* **6.** Mieć **n.** zrobić co, być gdzie itp. ⟨*zrobić co wywołując niekorzystne dla siebie następstwa; znaleźć się w przykrym położeniu wskutek niepomyślnego zbiegu wydarzeń*⟩: Miał nieszczęście popaść w niełaskę... *Krasz. Brühl 355.* Dokuczali wszystkim, kto tylko miał nieszczęście bytować w tej dzielnicy. *Żer. Uroda 53.* **7.** Mieć szczęście w nieszczęściu. **8.** Nie ma nieszczęścia ⟨*coś nie jest rzeczą przykrą, szkodliwą*⟩: Jakby się nie udało, to też nie ma nieszczęścia... *Dygas. Kielc. 23.* **9.** Przynieść komu, sprowadzić na kogo, na czyją głowę; wróżyć, zwiastować, zażegnać **n.** **10.** Doświadczyć, doznać nieszczęścia. **11.** Nie poddawać się nieszczęściu; zapobiec nieszczęściu. **12.** Litować się nad czyim nieszczęściem. **13.** Uchronić od nieszczęścia. **14.** Popaść w **n.** Odstąpić, opuścić kogo, pocieszyć, (po)ratować kogo, współczuć komu w nieszczęściu. **15.** Wybawić z nieszczęścia. **16.** Pogodzić się z nieszczęściem. **17. n.** dotyka, dotknęło kogo, nawiedza kogo, przydarzyło się komu, przygniata kogo, przytrafiło się komu, spada na kogo, na co, spotkało kogo, trapi kogo, uderza (w kogo), wisi nad kim, wali, zwala się na kogo: Wszelkiego rodzaju nieszczęścia zwaliły się na utrapioną rodzinę. *Krasz. Siekierz. 9.* **18.** Stało się (wielkie) **n.**

przysł. **19.** Nieszczęścia chodzą po ludziach. **20.** Nieszczęścia chodzą w parze.

nieszczęśliwy **1. n.** wypadek; **n-e** usposobienie, **n-e** małżeństwo. **2.** Pod nieszczęśliwą gwiazdą (rozpoczynać co). **3. n.** w czym: w małżeństwie, w miłości

nieścigniony **1.** *daw.* **n.** okiem ⟨*sięgający, rozpościerający się tak daleko, że nie można dojrzeć końca*⟩: Nic nie przerywa widoku tej nieścignionej okiem równiny. *Balin. M. Pisma III, 167.* **2. n.** pamięcią ⟨*odbywający się, dziejący się bardzo dawno; taki, którego już nikt nie pamięta*⟩: Przez lat [...] pięćdziesiąt z górą pisząc się hrabiami, Sulimowscy byli już najpewniejsi, że ich komesostwo sięgało nieścignionych pamięcią czasów. *Krasz. Jabł. I, 83.*

nieść **1. n.** kogo, co — na czym, w czym, pod czym ⟨*iść trzymając kogo, co na czym itd.*⟩: **n.** ciężar, worek na plecach; **n.** dziecko na rękach; **n.** torbę w ręku, książkę pod pachą. **2. n.** co do ust

⟨*kierować*⟩: **n.** jedzenie, szklankę, łyżkę itp. do ust. **3.** Mówić, gadać, co ślina do ust, do gęby (*daw.* w gębę) niesie ⟨*mówić, gadać bez zastanowienia*⟩: Gada, co mu ślina w gębę niesie. *Narusz. Wiersze I, 232.* **4.** *książk.* **n.** brzemię lat ⟨*być starym*⟩. **5. n.** jaja, jajka ⟨*o samicach ptaków, zwłaszcza o kurach: składać jaja*⟩. **6. n.** modlitwę ⟨*modlić się*⟩. **7. n.** komu pociechę, pomoc, ukojenie, ulgę itp. ⟨*śpieszyć komu z pomocą, pociechą itp.; pocieszać, pomagać, koić*⟩: Byli wszędzie nierozdzielni, nieśli sobie zawsze wzajemną pomoc i słowem, i czynem. *Korz. Krewni 23.* **8.** *daw.* **n.** prośbę do kogo ⟨*prosić o co*⟩. **9. n.** zniszczenie ⟨*powodować*⟩. **10. n.** życie w ofierze ⟨*poświęcać życie*⟩. **11.** Działo, strzelba (daleko) niesie ⟨*bije, strzela*⟩. **12.** Fala niesie (łódkę, pnie drzew), ⟨*unosi*⟩. **13.** Koń lekko niesie ⟨*ma lekki chód, bieg*⟩. **14.** Same nogi kogo niosą: a) ⟨*ktoś idzie bez wysiłku, nie czując zmęczenia*⟩: Nie czuł potrzeby wypoczynku. Nogi same go niosły. *Pap. Szczury 158*; b) ⟨*ktoś idzie w jakimś kierunku bezwiednie, mimowolnie*⟩: Szedł jak ogłuszony, nie rozpoznając dobrze kierunku. Same nogi niosły go przed siebie, byle dalej od zatłoczonej sali świetlicowej. *Braun Lewanty 394.* **15.** Wiatr niesie chmury ⟨*pędzi*⟩. **16.** Wieść, fama niesie ⟨*głosi*⟩. **17.** Wóz, bryczka dobrze, lekko niesie ⟨*lekko się porusza, bez wstrząsów*⟩: Mała, prosta bryczka bez resorów, z siedzeniem na pasach, niosła jak kołebka. *Żer. Uroda 26.* **18.** Iść, jechać, gdzie oczy niosą, rzadziej: gdzie nogi niosą ⟨*iść, jechać nie określając z góry przyszłego miejsca pobytu, bez celu*⟩: Szła prosto przed siebie jak lunatyczka, nie zważając, dokąd niosą ją nogi. *Meis. Sams. 141.* **19.** Niesie, niosło skąd wonią, wilgocią, zapachem itp. ⟨*coś wydaje zapach, woń itp.; czuć zapach, wilgoć, woń itp.*⟩: Z wykopów niosło duszną, zgniłą wilgocią, ziemia wyglądała jak chora. *Brand. K. Obyw. 347.* **20.** Gdzie cię (was) niesie? ⟨*z odcieniem zniecierpliwienia: dokąd się śpieszysz, pędzisz*⟩: Gdzież to was niesie w takiej paradzie? *Zap. G. Dul. 124.* **21.** *posp.* Gdzie cię diabli niosą ⟨*dokąd się wybierasz: gdzie się pakujesz*⟩. **22.** Licho kogo niesie ⟨*ktoś przychodzi nie w porę, niepożądany*⟩: A tam kogo licho niesie? *Rog. J. Bohat. I, 183.*

nieść się 1. n. się czym — od czego, nad czym, po czym ⟨*rozprzestrzeniać się, rozchodzić się*⟩: Powietrzem niesie się zapach wilgotnej ziemi. *Żukr. Piór. 54.* Mgła niesie się tumanami od łąk. Od ogrodu niosły się okrzyki dzieci. Dym niesie się nad ogniskiem. Głos niesie się po polu. **2.** Kury się niosą ⟨*składają jaja*⟩.

nieśmiałość 1. Dziewczęca, wrodzona **n. 2.** Przełamać, przezwyciężyć **n. 3. n.** nie pozwala komu co zrobić: Wrodzona nieśmiałość nie pozwalała mu wypowiedzieć słowa prośby. *Brand. M. Pocz. 72.*

nieśmiertelność 1. n. duszy: Że Słowianie w nieśmiertelność dusz wierzyli, widzimy z obrządków pogrzebowych — palili lub grzebali ze zmarłym najmilsze mu przedmioty za życia. *Berw. Pow. I, 206.* **2.** Pozyskać, zdobyć **n.**; przejść do nieśmiertelności: Ulica Głęboka pozyskała literacką, jeśli nie nieśmiertelność, to przynajmniej popularność, dzięki Włodzimierzowi Wolskiemu, który napisał powieść pt. „Domek przy ulicy Głębokiej". *Gomul. Hist. ulic 33.* **3.** Zasłużyć na **n.** ⟨*na sławę wieczną*⟩.

nieświadomość 1. Z nieświadomości (zrobić co) ⟨*z nieznajomości czego*⟩: Ludzie heroiczni czynią źle nie ze złej woli [...] ale z nieświadomości, z głupoty. *Sinko Lit. I/1, 106.* **2.** Być w zupełnej nieświadomości czego ⟨*niewiedzy*⟩: Tutaj cicho jak w grobie. Jesteśmy w zupełnej nieświadomości tego, co się dzieje. *Klaczko, Zapomn. 3.* **3.** Utrzymywać kogo w nieświadomości co do czego. **4.** Zapaść w **n.** ⟨*stracić świadomość*⟩: Przymknął oczy i znowu zapadł w nieświadomość. *Sier. Now. 137.*

nietakt ⟨*brak taktu; niestosowny, niewłaściwy postępek świadczący o braku taktu*⟩ **1.** Gruby **n.**; **n.** towarzyski. **2.** Dopuścić się nietaktu. **3.** Popełnić **n.** **4.** Coś uchodzi, jest uważane za **n.**: We Włoszech dyskusja jest rzeczą najważniejszą i przerywanie kłótni uchodzi tu za nietakt. *Brand. M. Spot. 16.*

nietolerancja n. religijna, rasowa, wyznaniowa. Walczyć z nietolerancją.

nietykalność n. osobista. **n.** senatora, trybuna itp. ⟨*przywilej członków parlamentu, polegający na tym, że nie mogą być pociągani do odpowiedzialności karnej za swoją działalność w izbach ustawodawczych lub poza nimi w związku z wykonywaniem mandatu*⟩.

nieudolność 1. Kompletna, wyjątkowa, zupełna **n. 2. n.** polityczna. **3. n.** czego: **n.** formy; **n.** przemówienia. **4. n.** do czego a. w czym: **n.** do kierowania czym; **n.** w prowadzeniu wojny. **5.** Kicz wyjątkowej nieudolności. **6.** Okazać, wykazać (zupełną) **n.**

nieufność 1. n. do kogo, do czego a. w stosunku do kogo: Nieufność do otoczenia kazała mu być ostrożnym. *SPP.* **2. n.** w co: **n.** we własne siły. **3.** Votum nieufności ⟨*dokonanie ujemnej oceny czyjej działalności, np. przez członków związku, stowarzyszenia itp. lub przez parlament w stosunku do rządu, ministra, itp.*⟩: Stawiam wniosek o votum nieufności dla przewodniczącego! *Dąbr. M. Noce III/2, 267.* **4.** Budzić, wzbudzać **n.** w kim. **5.** Nabrać nieufności do kogo: Po kilku dotkliwych doświadczeniach życiowych nabrał pewnej nieufności do ludzi, zwłaszcza mało znajomych. *Krzyw. I. Siew. 204.* **6.** Żywić **n.** do czego. **7. n.** topnieje między kim a kim: I jak na wiosnę śniegi tają, tak między nimi poczęła topnieć nieufność, i czuli się bliżsi siebie niż przed chwilą. *Sienk. Pot. I, 275.*

nieutulony 1. n. żal ⟨*nie dający się ukoić*⟩: W nieutulonym żalu wzdycham do rodzicielskiego domu. *Krasiń Modl. 285.* **2. n.** w żalu: Nieutulona w żalu po śmierci męża. *Węg. SW.* **3. n.** po stracie kogo ⟨*niepocieszony*⟩: Nieutulony po stracie Barbary, król szukał zapomnienia. *Janow. Warsz. 52.*

nieuwaga Przez nieuwagę: Zrobić co przez nieuwagę. Korzystać, skorzystać z czyjej nieuwagi. - Korzystając z ogólnej nieuwagi, pomknął na poddasze. *Sier. Now. 158.*

niewart 1. Nic **n. 2. n.** czego: Niewart takiego szczęścia, jakie go spotyka. *SW.* **3.** Coś jest **n-e** złamanego szeląga, niucha tabaki, torby sieczki ⟨*nie przedstawia żadnej wartości*⟩: Wiesz co, bracie, pesymizm — to brednie, torby sieczki niewarta paplanina pusta. *Rodoć Sat. 141.* **4.** Ktoś **n.** jest komu butów wyczyścić: Widząc, że lada baletmistrz, który [...] niewart był mi butów wyczyścić, lepiej się ma ode mnie, rzuciłem zawód choreografa. *Prus Now. I, 58.* **5. n.**, że go święta ziemia nosi.

niewdzięczność 1. ludzka **n. 2.** Nakarmić kogo, odpłacić komu (czarną) niewdzięcznością: Matka mnie najwięcej kochała. Czy mogłem jej za taką miłość czarną niewdzięcznością odpłacić? *Przem. Jakobin 82.* **3.** Doznać od kogo, doświadczyć niewdzięczności: Panował dotąd w Czechach Udalryk, którego przed laty Bolesław Chrobry osadziwszy na tronie, wiarołomnej od niego niewdzięczności doznał. *Narusz. Hist. I, 194.*

niewiadoma *przen.*: W chwili kapitulacji Niemcy przedstawiały jeszcze wielką niewiadomą. *Wiedza 555, s. 66.*

niewiadomość 1. *daw.* Pozostawać w zupełnej niewiadomości o czym ⟨*nic nie wiedzieć o czym*⟩: Kończę rok dwudziesty czwarty i dotąd pozostałem w zupełnej niewiadomości o rodzicach moich! *Wilk. P. Poran. II, 117.*
przysł. **2.** Niewiadomość grzechu nie czyni.

niewiadomy 1. Człowiek niewiadomego nazwiska. **2.** Udać się w niewiadomym kierunku ⟨*udać się w nieznanym kierunku*⟩: Wyniósł się ze wsi na parę ładnych miesięcy, udając się w niewiadomym kierunku. *Mort. Wiano 107.*

niewiasta (wychodzące z użycia) **1. n.** publiczna ⟨*prostytutka*⟩.
przysł. **2.** Ani na wsi, ani w mieście nie trzeba wierzyć niewieście (Nie wierz niewieście, choć ma lat dwieście).

niewid *daw.* Pleść troje niewidy a. troje niewidów ⟨*mówić od rzeczy, mówić trzy po trzy; zmyślać, bajać*⟩: Pleciesz troje niewidy i łudzisz mię darmo. *Piotr. Satyr 119.*

niewidoczny n. dla kogo, czego: **n.** dla oka.

niewieści 1. Stan, świat, ród, rodzaj **n.** ⟨*ogół kobiet, niewiasty*⟩: Wszędzie ułani rej prowadzili i cały ród niewieści lgnął do nich jak muchy. *Sztyrm. Pow. I, 77.* **2.** *przestarz.* Po niewieściemu ⟨*tak jak kobieta*⟩: Mamyż my to tak cierpieć i po niewieściemu, jak baby z płaczu zawodzić, ręce łamać? *Krasz. Baśń 85.*

niewiniątko 1. Robić z siebie, udawać **n.** Robić co z miną niewiniątka: Lis pokręcił ogonem i z miną niewiniątka zezem obserwował czubate kokosze. *Rodz. Dew. 185.* **2.** Zrobić minę niewiniątka: Zrobiłem minę niewiniątka, udając, że nie rozumiem, o co chodzi. *Hertz Samow. 186.*

niewinny 1. n. jak dziecko. **2. n-e** bakterie ⟨*nieszkodliwe*⟩. **3.** Buzia **n-a** ⟨*wyrażająca niewinność*⟩. **4.** Krew **n-a** ⟨*krew człowieka bez winy*⟩. **5. n-a** męka ⟨*męka nie zasłużona, nie usprawiedliwiona*⟩. **6. n-e** zabawy, żarty ⟨*przyzwoite, skromne*⟩.

niewłaściwość 1. n. postępowania a. w postępowaniu. **2.** Popełnić **n.** ⟨*coś niewłaściwego, nieodpowiedniego*⟩.

niewłaściwy 1. n. czemu, komu ⟨*taki, który nie wynika z czyich właściwości, jest sprzeczny z czyim charakterem*⟩: Tylko względem niej jednej zdobywała się na akcenty tkliwości, tak niewłaściwe jej naturze. *Dąbr. Ig. Matki 31.* **2. n-e** miejsce ⟨*nie to, co zwykle, nie swoje*⟩: Położyć co na niewłaściwym miejscu. **3. n-e** postępowanie, zachowanie ⟨*nieodpowiednie*⟩: Gdy ta lub owa gazetka wytknie komuś jego niewłaściwe postępowanie, robi się w kraju alarm. *Bojko Pisma 134.* **4. n-e** ręce ⟨*nieodpowiednie*⟩: Zaczynam lękać się, ażeby piękne te pamiątki nie przeszły w niewłaściwe ręce. *Prus Lalka I, 74.*

niewola 1. Ciężka, wieloletnia **n. 2. n.** chłopska, pańszczyźniana ⟨*poddaństwo, pańszczyzna*⟩. **3. n.** ekonomiczna ⟨*zależność ekonomiczna, brak samodzielności gospodarczej*⟩: Cała ziemia przeszła w ręce nielicznych obywateli, a wszyscy inni Spartanie wpadli w niewolę ekonomiczną u tych bogaczów. *Ziel. T. Rzym. 216.* **4. n.** kobiet, niewiast ⟨*brak równouprawnienia kobiet z mężczyznami*⟩: Zawsze i wszędzie chcę i będę zwalczała niewolę, upokorzenie kobiet i uzurpowanie pierwszeństwa mężczyzn. *Tyg. Ilustr. 34, 1904.* **5.** *daw.* Po niewoli ⟨*nie z dobrej woli, pod przymusem, wbrew własnej woli, czy chce, czy nie chce*⟩: Urodzony z hrabiny galicyjskiej, należy po niewoli do pańskiego obozu. *Sienk. Wiad. II, 199.* **6.** Co mnie (tobie, jemu itd.) za **n.** ⟨*nikt mnie (ciebie, jego itd.) nie zmusza, nie ma przymusu*⟩: Ujął się w boki — Dość mam tych mądrali! Co mnie tu próżno siedzieć za niewola? *Konopn. Balcer 116.* **7.** Popaść, pójść, uprowadzić do niewoli a. w niewolę: Krzyżak, zwaliwszy włócznią Kiejstuta z konia, wziął go żywcem w niewolę. *Narusz. Hist. V, 250.* **8.** Siedzieć, zatrzymać (kogo) w niewoli. **9.** Uciec, wydobyć się, wykupić, wypuścić z niewoli. *przen.*: Kłosista niwa, zbóż aromaty brały mi duszę w słodką niewolę. *Gomul. Pieśni 172.* **10.** Gotować komu niewolę. **11.** Trzymać zwierzę w niewoli ⟨*w klatce, w pomieszczeniu zamkniętym*⟩. **12.** Wrócić z niewoli. **13.** Wykupić kogo z niewoli (np. tureckiej w dawnych wiekach). **14.** Wywieść, wyzwolić z niewoli egipskiej ⟨*wyzwolić ze szczególnie ciężkiej, beznadziejnej niewoli; wyprowadzić z bardzo trudnej sytuacji, z sytuacji bez wyjścia*⟩: Dobrze bijcie! a wyzwolcie nas raz już z tej egipskiej niewoli. *Gocz. Wspom. II, 25.* **15. n.** spada na kogo, na co (np. na kraj).

niewolić *książk.* **1. n.** kogo — do czego ⟨*zmuszać*⟩: Widzi on to pewno, jaką niedorzeczność popełnia matka, niewoląc Zosię do takiego małżeństwa. *Kaczk. Murd. I, 186.* **2. n.** kobietę ⟨*zmuszać do stosunku płciowego*⟩: Nie z takimi miałem do czynienia, a nie niewoliłem żadnej. *Sienk. SW.* **3. n.** kogo, co — do kogo, do czego ⟨*zjednywać, zyskiwać*⟩: Jego rozum, wytworne, skromne obejście niewoliły do siebie dziewczę. *Dygas. Molk. 25.* Czułem niezwyczajną jakowąś moc niewolącą serce moje. *Kras. Podstoli 19.*

niewolnik 1. Handel niewolnikami. **2.** Brać, wziąć niewolników (*daw.* niewolnika) ⟨*brać jeńców, brać do niewoli*⟩: Generał ciężko ranny w nogę, nie zsiadł z konia, dopóki nie owładnął miastem, w którym wziął niewolnika i działa. *Smol. W. Dąbr. 48.* **3.** Być niewolnikiem kogo; mieć w kim niewolnika ⟨*być oddanym komu; mieć w kim człowieka oddanego, służalczego*⟩: Chciałaby imość dobrodzika piętnowanego dla się mieć w nim niewolnika, żeby [...] z trzewiczków wypijał, i proch z śladów zbierał. *Zabł. Firc. 83.* **4.** Być niewolnikiem czego ⟨*ulegać czemu*⟩: Wy wszyscy jesteście niewolnikami waszych przywidzeń, kaprysów, uczuć. *Prus Dusze 187.*

niewód ⟨*wielka sieć rybacka, ciągniona zwykle na dwóch łodziach*⟩ **1.** Ciągnąć, zaciągnąć; prowadzić; rzucić, zarzucić; założyć, zapuścić **n.** **2.** Łowić ryby niewodem. **3.** Naganiać ryby w **n.**

niewyczerpany ⟨*nieprzebrany, którego nie można wyczerpać*⟩ **1. n-e** bogactwo, zapasy, zasoby czego. **2. n-a** fantazja, miłosierdzie, słodycz itp. **3. n-a** studnia, **n-e** źródło czego: Dzieła Kochanowskiego są także dla mnie niewyczerpanym źródłem pociechy. *Słow. Listy I, 189.* **4. n.** w czym: **n.** w konceptach, w pomysłach.

niewygoda 1. Wielkie, największe **n-y**; **n-y** życiowe. **2. n-y** czego: **n-y** podróży. **3.** Doznawać, doświadczać niewygód. **4.** Narażać na **n-y**. **5.** Dzielić z kim **n-y**. Przywyknąć do niewygód. **6.** Znosić **n-y**: Nie oszczędzał się bynajmniej i równo z drugimi znosił wszystkie niewygody. *Kras. Życia IX, 136.*

niewyraźnie Ktoś się czuje **n.**, komuś jest **n.**, komuś robi się **n.**: a) ⟨*ktoś odczuwa obawę, niepokój, tremę, niepewność*⟩: Henryk jak zwykle czuł się u teściów trochę niewyraźnie. *Krucz. Sidła 143*; b) ⟨*ktoś czuje się źle, niedobrze, jest niezdrów*⟩: Czułem się jakoś niewyraźnie, ciągotki mnie brały, a pod sam wieczór zdawało mi się, że i temperatura mi się podniosła. *Mort. Spow. 46.*

niewyraźny 1. *żart.* **n.** blondyn ⟨*niezupełny*⟩. **2. n.** cień ⟨*trudny do rozpoznania, niewidoczny zamazany*⟩. **3. n-a** figura; **n.** typ ⟨*o człowieku: podejrzany, niepewny*⟩. **4.** Być jakiś **n.** ⟨*czuć się nieswojo, być zażenowanym*⟩: Stary subiekt istotnie był jakiś niewyraźny i swemu pryncypałowi nie patrzył w oczy. *Prus Lalka 313.* **5.** Mieć minę niewyraźną ⟨*niepewną, podejrzaną*⟩: Minę miał bardzo niewyraźną, toteż pan Smolicki [...] od razu powiedział: — Oho, znów coś przeskrobałeś! *Perz. Uczn. 94.*

niewyrobiony 1. n-e ciasto ⟨*ciasto źle wymieszane, przez to nie wyrośnięte, mało pulchne, zakalcowate*⟩. **2. n.** gust, język ⟨*nie wykształcony, surowy*⟩. **3. n.** towarzysko ⟨*nieobyty, nieokrzesany, niedoświadczony*⟩: Niewyrobiona towarzysko głupia smarkata padła ofiarą pierwszych napotkanych pięknych wąsów i dała sobie zawrócić głowę. *Dąbr. Ig. Matki 57.*

niezadowolenie 1. Ciągłe, ogólne, wewnętrzne, wieczne, żywe **n.** **2.** Objaw, oznaka, pomruk, wyraz, wybuch niezadowolenia. **3.** Okrzyki, szmery niezadowolenia. **4.** Z niezadowoleniem (spojrzeć na co, na kogo; przyjąć co). **5.** Budzić, okazywać **n.**: Wszystkim okazywał niezadowolenie, a przez to narażał siebie i innych na niepotrzebne sprzeczki. *Tyg. Ilustr. 181, 1863.* **6.** Objawić, ukryć, wyrazić **n.** **7.** Wywoł(yw)ać (ogólne) **n.** **8. n.** rośnie, wybucha.

niezależność 1. n. materialna, moralna. **2. n.** państwowa, **n.** polityczna (państwa). **3. n.** od kogo, od czego: **n.** od rodziny, od innego państwa. **4.** Odzyskać, stracić, utracić, zacho(wy)wać **n.**: Bolesław Śmiały postanowił przywrócić Polsce dawną świetność, a to znaczyło przede wszystkim — odzyskać, raz już osiągniętą i utraconą niezależność od Niemiec. *Dąbr. M. Stan. 8.* **5.** Wywalczyć sobie **n.**

niezależny 1. Charakter, człowiek **n.** ⟨*samodzielny*⟩: On ma charakter niezależny, nigdy nikomu nie schlebiał, prędzej da się zarąbać, niż powie to, czego nie myśli. *Nałk. Z. Gran. 82.* **2.** Kraj **n.** ⟨*niepodległy, suwerenny*⟩. **3.** Myśl **n-a** ⟨*nieskrępowana, wolna*⟩: [W XVIII w.] ścigano śmielsze objawy myśli niezależnej, upatrując w niej niebezpieczeństwo dla wiary panującej i moralności. *Smol. W. Przewrót 351.*

niezawisłość ⟨*niezależność, niepodległość, samodzielność*⟩ **n.** majątkowa, narodowa. **n.** państwa. **n.** przekonań, sądu: Rzadko który z piszących potrafi utrzymać niezawisłość sądu. *Tyg. Ilustr. 150, 1870.*

niezdatny 1. n. do czego: Ziemia niezdatna do uprawy. **n.** do pracy. **2. n.** do niczego. **n.** do służby wojskowej. **3. n.** na co: Skóra niezdatna na zelówki.

niezgoda 1. n. między kim (a kim): **n.** między ojcem a synem; **n.** między braćmi. **2.** Zarzewie niezgody (rozdmuchać). **3.** Ziarno niezgody (zasiać). **4.** Być w niezgodzie z czym ⟨*nie zgadzać się, popadać w sprzeczności*⟩: Dwa kurantowe, w szafach zamknięte zegary dziwaki stare, dawno ze słońcem w niezgodzie, południe wskazywały często o zachodzie. *Mick. Tad. 156.* **5.** Coś stoi w niezgodzie z czym: Uprzątnąwszy na razie to, co z zamierzonym kierunkiem nauczania świeckiego i duchem czasu w jaskrawej stało niezgodzie, zajęła się Komisja reformą akademii. *Smol. W. Pisma II, 122.* **6.** Siać, szerzyć, wywoływać niezgodę. **7.** Wnieść niezgodę dokąd (do rodziny). **8.** Żyć w niezgodzie: Wygląda on na człowieka, który żyje w ustawicznej niezgodzie z sobą samym. *Sienk. Mieszan. 124.* **9. n.** powstaje między kim a kim.

przysł. **10.** Strzeż się niezgody, unikniesz szkody. **11.** Wolność niezgodą ginie.

niezły 1. n. człowiek ⟨*mający dość dobry charakter*⟩. **n.** fachowiec ⟨*umiejący coś; wcale dobry*⟩. **2. n.** interes ⟨*zyskowny*⟩. **3. n.** kawałek drogi ⟨*spory*⟩. **4. n-a** kuchnia ⟨*dająca smaczne potrawy*⟩. **5. n.** numer, numerek ⟨*o człowieku mającym złe skłonności, niezbyt dobrze się prowadzącym; gagatek, ziółko*⟩: Toście się w końcu znaleźli? A myśmy chcieli już zawiadomić milicję! Niezły z was numerek! Gdzieście się podziewali? *Brand. K. Obyw. 422.* **6. n-a** pamięć ⟨*zadowalająca*⟩. **7. n-a** partia ⟨*o małżeństwie: korzystne*⟩. **8. n.** trunek; **n-e** wino ⟨*o wcale dobrym smaku*⟩. **9. n-a** tusza ⟨*niemała*⟩. **10. n.** wzrost ⟨*dość wysoki*⟩. **11. n.** zarobek ⟨*dość dobry, niezgorszy, nienajgorszy*⟩.

nieznany 1. Autor **n.** ⟨*anonimowy*⟩. **2. n.** dla kogo: Martwe znasz prawdy nieznane dla ludu. *Mick. Ball. 11.* **3.** Jechać, płynąć itp. w **n-e**, ku nieznanemu ⟨*nie wiedząc dokąd, bez określonego celu podróży*⟩: Nie chciałem jechać w nieznane, tułać się po obcej ziemi. *Korcz. Jerzy Trzy 55.* Siadłem do wagonu kolei, pędząc ku nieznanemu, przyznaję się — z biciem serca! *Krasz. Kartki 4.*

niezręczność n. towarzyska. Popełnić **n.**: Po raz drugi dziś Bystrzyński popełnił niezręczność. *Perz. Las 42.*

nieżywy **1.** Leżeć, paść jak **n.** **2.** Znaleźć kogo nieżywego: Wpadłszy do pokoju, ludzie znaleźli go bez czucia, nieżywego. *Słow. Proz. 498.*

nigdy **1.** **n.** a **n.**; **n.** przenigdy ⟨*w żadnym czasie, w żadnym razie*⟩: **n.** a **n.** na to się nie zgodzę. **2.** Jak **n.** ⟨*oznacza szczególny stopień nasilenia czego*⟩: Ożywiony jak **n.** **3.** Jakby, jak gdyby **n.** nic ⟨*jakby nigdy nic się nie stało; obojętnie, spokojnie*⟩: Wchodzę do pokoju jakby nigdy nic. *SPP.* **4.** **n.** w życiu: a) ⟨*ani razu w ciągu swego życia*⟩: Na Sanie kończył się jej świat, nigdy w życiu nie była dalej. *Par. SPP*; b) ⟨*w żadnym razie, zupełnie nie, za żadne skarby nie*⟩: Nie pozwolę na to **n.** w życiu. **5.** *pot.* Na święty **n.** ⟨*w bliżej nie określonym terminie; w żadnym czasie, nigdy*⟩.

niknąć **1.** **n.** przy kim, przy czym ⟨*tracić na efekcie, wartości, znaczeniu*⟩: Tak, niewątpliwie, Blizbor nikł trochę przy swojej aż takiej żonie. *Nałk. Z. Mił. 36.* **2.** **n.** w oczach ⟨*z dnia na dzień gorzej wyglądać*⟩: W ostatnim miesiącu coś mu się takiego zrobiło, że co dzień siły tracił, w oczach nikł... *Prus Now. II, 86.*

nimb **1.** **n.** bohaterstwa, sławy. **2.** **n.** nad głową świętego ⟨*aureola*⟩. **3.** *przen.* Otoczyć kogo nimbem, roztoczyć nad czyją głową **n.**; być otoczony nimbem czego: Został samotny, jak zawsze i wszędzie, otoczony pustką i tym nimbem przeklętym jakiejś zgrozy i strachu. *Reym. Now. IV, 107.* Otoczony nimbem sławy.

niski **1.** **n-e** ciśnienie krwi ⟨*niewielkie; niżej normy*⟩. **2.** **n.** głos żeński ⟨*alt*⟩. **3.** **n.** głos męski ⟨*bas*⟩. **4.** **n-a** izba ⟨*niewysoka*⟩. **5.** **n.** lot (ptaka) ⟨*blisko powierzchni ziemi*⟩. **6.** **n-e** łąki, tereny ⟨*nisko położone, niżej zwykłego poziomu*⟩. **7.** **n.** mężczyzna ⟨*niewielkiego wzrostu*⟩. **8.** Niższe, najniższe posługi ⟨*prace służebne, głównie w gospodarstwie domowym, wymagające dużego wysiłku fizycznego*⟩: Żywi u siebie wychowankę siostry, której każe spełniać najcięższe i najniższe posługi. *Poręb. Studia 238.* **9.** **n.** poziom czegoś ⟨*stan czego, pod omawianym względem lichy, niedostateczny, zły*⟩: Najniższy poziom kulturalny spotykamy w lasach dziewiczych dorzecza Amazonki. *Czekan. Człow. 259.* **10.** **n.** procent ⟨*niewielki*⟩. **11.** **n-e** progi ⟨*skromna siedziba, ubogie warunki bytowe*⟩: Proszę do chaty, w niskie progi. *Sienk. Pot. III, 24.* **12.** **n.** pułap (w lotnictwie) ⟨*niewielka wysokość*⟩. **13.** **n-e** słońce ⟨*chylące się ku zachodowi, znajdujące się tuż nad horyzontem*⟩. **14.** Najniższy sługa ⟨*zwrot grzecznościowy przy powitaniu, pożegnaniu, w zakończeniu listu*⟩: Kończę wyznaniem, żem jest Waszej Książęcej Mości najniższym sługą. *Węg. Organy 144.* **15.** *sport.* **n.** start ⟨*gdy zawodnik oczekując sygnału zajmuje pozycję przykucniętą*⟩. **16.** **n-a** stopa życiowa ⟨*liche warunki bytowe, małe spożywanie dóbr wytwórczych*⟩. **17.** *techn.* **n-e** temperatury ⟨*temperatury wyrażające się dużą liczbą stopni poniżej zera*⟩. **18.** **n.** ukłon ⟨*ukłon, w którym kłaniający się nisko się pochyla, ukłon wyrażający szacunek lub uniżoność*⟩. **19.** **n-e** wynagrodzenie ⟨*małe, niewielkie, skromne*⟩. **20.** **n.** wzrost ⟨*mały, mniejszy niż przeciętny*⟩.

nisko **1.** Niżej podpisany ⟨*pisze się w tekście o osobie, która tekst podpisała*⟩. **2.** Niżej wymieniony ⟨*pisze się w tekście o osobie lub rzeczy, która następnie będzie wymieniona*⟩. **3.** Cenić coś lub kogoś **n.** ⟨*traktować coś jako mało ważne, mało wartościowe; w stosunku do osób chodzi o wartość moralną lub umysłową*⟩: Zbyt nisko ocenialiśmy najstarsze epoki własnych dziejów. *Jasien. Świt 248.* **4.** Opuścić się **n.** Schylić się, skłonić się, ukłonić się **n.** **5.** Stać **n.** ⟨*o pieniądzach, o wszelkiego rodzaju papierach wartościowych: mieć małą cenę, małą wartość*⟩: Jeżeli dziś dają [...] za kamienicę wiele pieniędzy, to tylko dlatego, że pieniądze nisko stoją. *Prus Kron. IV, 80.* **6.** *daw.* Urodzić się **n.** ⟨*pochodzić ze stanu nieszlacheckiego*⟩: Wielu [...] bohaterów było, co nisko się urodzili, a wysoko o własnych siłach doszli. *Krasz. Nowe I, 146.*

nitka **1.** Nawlec nitkę (w igłę). **2.** Srebrne, złote **n-i**; *przen.* Srebrne nitki (we włosach) ⟨*pojedyncze siwe włosy*⟩. **3.** **n.** dymu (z papierosa). **4.** *przen.* **n.** żalu. **5.** **n.** Ariadny; skrótowo **n.** ⟨*ślad, wskazówka pozwalająca zorientować się w zawikłanej sytuacji; z mitu greckiego o Ariadnie, Minotaurze i Tezeuszu*⟩. **6.** Do (suchej) nitki, skrótowo: do nitki ⟨*do cna, do ostatka, całkowicie*⟩: Oprócz zmoknięcia do nitki nic się jej złego nie stało. *Niemc. Jan 9.* Przemoknąć do suchej nitki. **7.** Rwać co (np. postronki) jak nitki. **8.** *książk.* Przeciąć nitkę żywota ⟨*spowodować śmierć czyją*⟩: Parki niełaskawe przecięły srebrną nitkę jej żywota. *Słow. Ballad. 177.* **9.** Nie (po)zostawić na kim suchej nitki ⟨*uczynić kogo przedmiotem krytyki, potwarzy, plotki*⟩: Zaraz po upadku powstania napisał Koźmian artykuł pt. „Kilka słów o Lelewelu i rewolucji 1830 r.“, w którym nie pozostawił na nim suchej nitki. *Bar Kum. 202.* **10.** *przestarz.* Zgrać się do nitki ⟨*zupełnie; przegrać wszystko*⟩. **11.** Życie zawisło na nitce. Życie jego wisiało na nitce ⟨*o kimś, kto omal nie stracił życia*⟩: Była chwila, w której życie to zawisło na nitce. Uratował mnie wtedy Karol. *Sienk. Dram. 12.*

niuch **1.** **n.** tabaki. **2.** *przestarz.* Na **n.** tabaki ⟨*bardzo mało, znikoma ilość*⟩: Ani na jeden niuch tabaki grosza ode mnie nie dostaniesz. *Żmich. Pow. 167,* **3.** *pot. żart.* Mieć niucha, mieć dobrego niucha ⟨*trafnie coś przewidzieć, bystro orientować się w sytuacji*⟩.

niwa *przen.* **1.** **n.** szkolna, pedagogiczna, dyplomatyczna itp. ⟨*dziedzina pedagogiki itp.*⟩. **2.** Na niwie czego a. jakiej (pracować, działać; coś powstaje, wyrasta itp.) ⟨*w dziedzinie czego*⟩: Na niwie świata wyrosły i dojrzały nowe idee naukowe, filozoficzne, artystyczne i społeczne. *Prus Now. III, 81.* **3.** Pracować na niwie naukowej.

nizać **1.** **n.** perły na sznurek ⟨*nawlekać*⟩. **2.** **n.** paciorki różańca, różaniec, ziarnka koronki, koronkę ⟨*przesuwać paciorki różańca, ziarnka koronki; odmawiać różaniec, koronkę*⟩. **3.** **n.** zdrowaśki ⟨*odmawiać zdrowaśki na różańcu*⟩.

niż **n.** barometryczny ⟨*obszar niskiego ciśnienia*⟩: **n.** obejmuje, zalega (część kraju); przesuwa się, sięga do..., aż po...

noc **1.** **n.** chmurna, czarna, gwiaździsta, księżycowa, mglista, nieprzenikniona, posępna, ponura. **2.** **n.** bezsenna. **3.** **n.** poślubna. **4.** Biała **n.** ⟨*krótkotrwała, widna noc w porze letniej na terenach podbiegunowych, kiedy Słońce nieznacznie tylko zachodzi za horyzont*⟩. **5.** *przen.* **n.** grobowa, nieprzespana, wieczna ⟨*śmierć*⟩. **6.** *przen.* **n.** okupacyjna ⟨*ciężki okres okupacji kraju przez nieprzyjaciela*⟩. **7. n.** polarna, podbiegunowa ⟨*kilka miesięcy trwająca noc na biegunie i w okolicach podbiegunowych*⟩. **8. n.** sylwestrowa ⟨*noc z 31 grudnia na 1 stycznia; zabawa w tę noc*⟩. **9. n.** świętojańska ⟨*najkrótsza noc z 23 na 24 czerwca, przed dniem św. Jana, w czasie której, według podań ludowych, można znaleźć przynoszący szczęście, rzekomo rozkwitający, kwiat paproci*⟩. **10.** Wieczna **n.**: a) ⟨*ciemność na skutek braku lub utraty wzroku; ślepota*⟩: Powiedz mi, mamo, co to są ślepce? — To biedni, którym umarły oczy. Noc ich otacza wieczna i mroczy. *Staff. L. Poezje II, 317*; b) ⟨*koniec funkcjonowania organizmu; śmierć*⟩. **11.** Chmurny, ponury jak **n.** ⟨*bardzo chmurny, bardzo ponury; w złym humorze*⟩: Do Kmicica nikt nie śmiał przystąpić ani pytać go o cokolwiek, bo młody pułkownik jechał chmurny jak noc. *Sienk. Pot. III, 69.* **12.** *daw.* Synowie nocy ⟨*poganie*⟩. **13.** Kraina nocy ⟨*śmierci*⟩. **14.** Co **n.**, co nocy, **n.** w **n.** ⟨*każdej nocy*⟩: Co nocy pod oknem się zjawia. *Bartk. SPP.* **15.** Do nocy, do późnej nocy, do późna w **n.** (siedzieć, pracować): Do późnej nocy czuwał. **16.** Od świtu do nocy, od rana do nocy ⟨*cały dzień*⟩: Pracuje biedaczka od rana do nocy, lata po lekcjach. *Dąbr. Ig. Śmierć.* **17.** Na **n.** ⟨*na czas nocy*⟩: Przyjść, przyjechać do kogo, zostać u kogo na **n.** Wyjeżdżam dziś na **n.** **18.** Na całą **n.**, przez całą **n.** ⟨*w ciągu całej nocy*⟩. **19.** Po nocy ⟨*po ciemku, wśród nocnych ciemności*⟩: Włóczyć się, wracać do domu po nocy. Po nocy nie mogłem trafić do drzwi. *SW.* **20.** Po nocach ⟨*nocami*⟩: W dzień śpią, po nocach grają w karty. Nie sypiać po nocach. **21.** W nocy, w **n.**, nocą ⟨*w czasie nocy; w dłuższym lub krótszym momencie nocy*⟩: Pisuje zawsze tylko w nocy. *Makusz. SPP.* W noc, gdy drzemię, oko się nie zmruża. *Mick. SW.* W noc ciepłą. *Bartk. SPP.* **22.** O dwunastej, pierwszej w nocy (nie: w **n.**). Pracowałem nocą; nieraz budzę się nocą ze snu. *SPP.* **23.** Późno w **n.** ⟨*w dłuższy czas po nastaniu nocy*⟩: Późno w **n.** odjechał. **24.** Robić z nocy dzień ⟨*w nocy pracować, w dzień spać*⟩. **25.** Życzyć komu dobrej, spokojnej nocy. **26. n.** idzie, nadchodzi, nastaje, robi się, zrobiła się, zapada, zbliża się, zaskoczyła kogo w drodze; kończy się. **27.** *przen.* **n.** obejmuje czyją głowę ⟨*ktoś traci przytomność, umiera*⟩: Rapier wysunął się z rąk nieszczęsnego i noc objęła mu głowę. *Sienk. Pot. V, 53.*

nocleg 1. Sala na noclegi (w schronisku). **2.** Przygotować, zdobyć **n.** **3.** Przyjąć kogo na **n.** **4.** Szukać noclegu. **5.** Zajechać gdzie na **n.** **6.** Stanąć, zatrzymać się na **n.** a. *przestarz.* noclegiem. *przen.* Wszystkim spać przyjdzie nad Letejskim brzegiem wiecznym noclegiem. *Gawiń. SW.* ⟨*umrzeć*⟩.

nocny 1. Cienie **n-e.** **2.** Cisza **n-a.** **3. n.** strój ⟨*wkładany na noc*⟩. **4.** Dozorca **n.**, *daw.* **n.** stróż. **5. n-a** lampka, szafka. **6.** *astr.* Łuk **n.** ⟨*część równoleżnika deklinacyjnego znajdującego się pod horyzontem*⟩. **7. n-e** naczynie ⟨*nocnik*⟩. **8. n.** pociąg ⟨*kursujący w nocy*⟩. **9. n-a** zmiana ⟨*pracująca w nocy*⟩. **10. n-e** życie (w mieście).

noga 1. Długie, krótkie, szczupłe, zgrabne **n-i** ⟨*kończyny*⟩. **2. n.** lewa, prawa; przednia, tylna (u zwierzęcia). **3. n.** duża, mała, płaska, szeroka, wąska itp. ⟨*stopa*⟩. **4.** Tupot nóg. **5. n-i** cielęce, wołowe, baranie lub wieprzowe ⟨*potrawa*⟩: Spożywszy sumiennie w knajpie [...] porcję nóg wołowych i zapiwszy trzema kuflami piwa [...] udał się do swej kwatery. *Sienk. Uzup. II, 88.* **6.** Drewniana **n.** ⟨*proteza, kula*⟩: Idący na czele chłop olbrzymi stukał drewnianą nogą w luźne deski, którymi izba była wyłożona. *Sienk. Pot. III, 57.* **7.** Kozia **n.** ⟨*rodzaj strzelby*⟩: Sztucer sztucerem, a każdy z ichmościów wołał kozią nogę, z której przywykł na podorach do zajęcy pukać. *Konopn. Now. IV, 109.* **8.** *daw.* **n.** ludzka ⟨*człowiek*⟩: Nogi ludzkiej ani śladu; co tu u kogo wyżebrać było można? *Jeż Uskoki II, 20.* **9.** *sport.* **n.** obciążona ⟨*noga, na której spoczywa ciężar ciała; przeciwieństwem jest noga wolna*⟩; **n.** odbijająca ⟨*którą zawodnik się odbija*⟩; **n.** wykroczna (zakroczna) ⟨*wysunięta do przodu (do tyłu)*⟩; **n.** zamachowa (wymachowa) ⟨*wyrzucana przez skoczka w powietrze*⟩. **10.** *wulg.* Psia **n.**: a) ⟨*przekleństwo*⟩: Pieniądze, swoją drogą, przygotuj pan na jutro, bo z gospodarzem to psia... noga!... *Prus Dusze 43*; b) ⟨*wyzwisko*⟩: A nie pójdziecie wy mi stąd, psie nogi?... *Konopn. Now. II, 265.* **11.** Sarnia **n.** ⟨*dyscyplina*⟩: Czujności pryncypała i jego biegłości w używaniu sarniej nogi doświadczyłem zaraz na trzeci dzień po wejściu do sklepu. *Prus Lalka I, 30.* **12.** *żart.* Trzecia **n.** ⟨*laska, kij*⟩. **13. n.** czcionki ⟨*koniec, dół pieńka czcionki przeciwny głowie*⟩. **14. n.** krzesła, łóżka, stołu itp. ⟨*ta część, na której się przedmiot (sprzęt) wspiera*⟩. **15.** Do nogi! ⟨*wykrzyknik, którym się przywołuje psa do siebie*⟩. **16.** Na drugą nogę! ⟨*wyrażenie używane przez pijących wódkę, wino itp. przy wychylaniu drugiego kieliszka*⟩: Mocny trunek! Teraz na drugą nogę, bo nie mogę połapać się w smaku. *Twórcz. 8, 1955, s. 62.* **17.** Ktoś lub coś na glinianych nogach ⟨*o kimś lub czymś pozornie silnym, mocnym, w rzeczywistości zaś nie mającym trwałych podstaw, o kimś lub o czymś kruchym*⟩. **18.** W nogi! skrótowo: **n.**! ⟨*wyrażenie oznaczające ucieczkę, lub wykrzyknik wzywający do ucieczki*⟩: Źle mi... zabieram manatki [...] i noga! *Zap. G. Mił. 138.* **19.** W nogach ⟨*wyrażenie oznaczające część łóżka, tapczanu, posłania itp., gdzie zwykle kładzie się nogi; przeciwieństwo wezgłowia*⟩: W nogach matczynego łóżka siedział. *Konopn. Now. II, 251.* **20.** Cała nadzieja w nogach ⟨*w ucieczce*⟩. **21.** Za wysokie progi na czyje **n-i** ⟨*o środowisku, do którego ktoś nie dorasta, zwłaszcza pod względem pochodzenia, pozycji społecznej, majątkowej itp.*⟩: Skoro w naszej Rzeczypospolitej szlachcic królem obran być może, to nie masz za wysokich progów na jego nogi. *Sienk. Pot. VI, 35.* **22.** Wziąć **n-i** za pas; skrótowo: **n-i** za pas! ⟨*uciekać szybko, biec, umykać*⟩: Wziąwszy nogi za pas umykał jakby mu trzydzieści lat wieku ubyło. *Sienk. Ogn. IV, 24.* **23.** Bronić się rękami i nogami ⟨*bronić się kurczowo, uparcie, rozpaczliwie*⟩: Przeżywał czasem chwile niepewności i wahań, były to jednak owe ciężkie godziny, przed którymi bronił się rękami i nogami. *Bar. Kum. 143.* **24.** *wulg.* Być nogą ⟨*lekceważąco o człowieku niezaradnym, nieenergicznym, ślamazarnym, niezręcznym*⟩. **25.** *karc.* Być bez nogi ⟨*przy grze w karty: mieć, wziąć o jedną lewę mniej niż się zapowiadało*⟩. **26.** Być komuś kulą u nogi ⟨*być komuś ciężarem, przeszkodą, zawadą*⟩: Ona stanie się jemu prędko ciężarem i kulą u nogi. *Orzesz. Prow. 217.* **27.** Mieć kulę u nogi ⟨*mieć przeszkodę, zawadę*⟩. **28.** Być jedną nogą tutaj, a drugą gdzie indziej ⟨*być zaabsorbowanym i tym, co tutaj, i tym, co gdzie indziej; nie móc całkowicie się zająć ani tym, co tutaj, ani tym, co gdzie indziej*⟩: Rodzinę wyprawiłem od dawna [...] Sam jestem jedną nogą tutaj, drugą trzymam na stopniu wagonu. *Żer. Char. 126.* **29.** Być jedną nogą poza czymś, np. poza domem ⟨*być przygotowanym na to, że się lada chwila znajdzie poza czymś, np. poza domem; przestawać myśleć o czymś*⟩: Jedną nogą już jest poza domem. *Bogusz. Sab. 151.* **30.** Być, siedzieć jedną nogą w jakimś miejscu, np. w więzieniu ⟨*być przygotowanym na to, że się lada chwila znajdzie w tym miejscu, np. w więzieniu*⟩: Każdy z towarzyszy na wolności siedział jedną nogą w kryminale. *Past. Komuna 35.* **31.** Być już od rana, o wschodzie słońca itp. na nogach ⟨*wstać bardzo wcześnie*⟩: Godzina dziewiąta, ja od piątej na nogach... *Fredro A. Człow. 384.* **32.** Być cały dzień, nieustannie itp. na nogach ⟨*być wciąż w ruchu, chodzić bez przerwy*⟩: Rządcą tam był, pracował gorliwie, od świtu do nocy był na nogach. *Jun. Mazur. 38.* **33.** Być pod nogą czyją ⟨*pod czyją władzą*⟩. *SFA.* **34.** Chodzić przy nodze, za nogą ⟨*o psie: chodzić tuż przy panu, chodzić w ślad za panem*⟩: Wyuczał psy warować, aportować, szukać zguby, chodzić przy nodze itd. *Dygas. As 53.* **35.** Chwiać się, zachwiać się; kołysać się, słaniać się na nogach. **36.** Cisnąć kogo pod swą nogą a. komu pod nogi ⟨*poddawać swej władzy; zmusić kogo do uznania czyjej władzy; ukorzyć*⟩: Chciałby się jeden nad wszystkich posadzić i sobie równych cisnąć pod swą nogą. *Mick. Graż. 18.* **37.** Czołgać się za pańską nogą ⟨*poddać się czyjej władzy; ukorzyć się*⟩: Kto chce być sługą [...] niechaj na progach wybija pokłony, niech jak pies głodny czołga się bez końca za pańską nogą, która nim potrąca. *Ujej. Marat. 32.* **38.** Ziemia, grunt usuwa się komuś spod nóg; ktoś traci grunt pod nogami ⟨*ktoś traci oparcie, podporę, podstawę*⟩: Teraz spostrzegła [...] że w wielkim świecie usuwa jej się grunt pod nogami. *Prus Lalka I, 64.* **39.** Ziemia pali się komuś pod nogami: a) ⟨*komuś grozi, zagraża niebezpieczeństwo*⟩; b) ⟨*komuś bardzo się spieszy*⟩: Każe czekać — a tu jej ziemia pali się pod nogami. *Kaczk. Olbracht. III, 270.* **40.** *pot.* Wziąć **n-i** za pas, *przestarz.* umknąć **n-i** ⟨*uciec, umknąć, drapnąć*⟩. **41.** Tyle mnie (go) to obchodzi, co psa pięta **n.** ⟨*nic nie obchodzi*⟩. **42.** *wulg.* Działać, grać jak **n.**, jak **n-i** ⟨*działać, grać źle, niezdarnie*⟩: Podobnie jak w życiu i w sporcie trafiają się dni, kiedy najlepszym zawodnikom nic się nie udaje: grają „jak nogi", ku rozpaczy swoich kibiców. *Rudn. A. Sport. 17.* **43.** *rzad.* Grać, zagrać pod nogę ⟨*do tańca*⟩: Pod nogę! zagraj nam, Krzysiu, pod nogę. *Kaspr. Bunt 137.* **44.** Iść gdzie **n-i** niosą, poniosą ⟨*iść przed siebie, bez celu*⟩: Idąc, gdzie nogi niosą, zapuścił się w gęstą knieję. *Krasz. Ulana 42.* **45.** Iść, maszerować w nogę ⟨*iść, maszerować w takt, stąpając jednocześnie z innymi to lewą, to prawą nogą; stosować swoje kroki do kroków innej osoby*⟩: Żołnierze idący na końcu kolumny słyszą dźwięki orkiestry z pewnym opóźnieniem i to powoduje, że nie idą w nogę z tymi, którzy są na przedzie. *Płomyk 44, 1952.* **46.** Napój (wino, miód itp.) idzie w **n-i** ⟨*wino, miód itp. odbiera władzę w nogach, sprowadza niepewność w ruchach nóg, ociężałość*⟩: Sycony miód sfermentowany jako napój, po kilku latach nabierał ogromnej siły. Odznaczał się tym, że nie uderzał do głowy, lecz szedł w nogi. Po kilku kieliszkach bohater nie mógł się ruszyć z miejsca. *Prusz. Karabela 91.* **47.** Jechać, wlec się itp. **n.** za nogą ⟨*iść, jechać itp. bardzo powoli, wolno*⟩: Do domu wlokłem się wolno, noga za nogą, jak człowiek obarczony brzemieniem ponad siły. *Hulka Żyrar. 115.* **48.** Mieć dobre **n-i** ⟨*dobrze chodzić, być wytrzymałym w chodzeniu*⟩: Idźcie sami — ozwał się pan Zagłoba — młodziście i macie dobre nogi, a jam się już dosyć nadreptał. *Sienk. Wołod. I, 145.* **49.** Mieć kogo u swoich nóg ⟨*być uwielbianym*⟩: Puszczać się, szaleć, podróżować, pić szampana, mieć każdego, kogo się chce, u swoich nóg, to mi dopiero życie. *Dąbr. M. Noce III/1, 281.* **50.** *pot.* Coś ma ręce i **n-i**; nie ma rąk ani nóg ⟨*jest dobrze ułożone, skomponowane; jest niekompletne, niezdarnie ułożone, skomponowane*⟩: Tłumaczenie się nie ma rąk ani nóg. *Nowak. K. Tak było 86.* **51.** *iron.* Mieć cały rozum w nogach ⟨*dobrze tańczyć*⟩. **52.** Padać z nóg ⟨*być bardzo zmęczonym, wyczerpanym*⟩: Przychodził tak zmęczony, że niemal padał z nóg. *Huss. Mur 46.* **53.** Nie być nogą gdzie ⟨*nie być gdzie ani przez chwilę; nie być gdzie wcale*⟩: Pan Erast nogą nie był w Krakowie, i cały ten czas siedzi w Lublinie, z przyczyny, że się kocha w córce waćpaństwa. *Zabł. Doktor 285.* **54.** Nie ruszać (się) nogą (np. z domu) ⟨*nie wychodzić nigdzie (np. z domu)*⟩: Hrabia, który przepędzał zwykle prawie cały dzień poza murami zamku, nie ruszał się teraz nogą z domu. *Wędr. 15, 1901.* **55.** Nie móc ruszyć ani ręką, ani nogą; skrótowo: ani ręką, ani nogą ⟨*być bardzo zmęczonym, chorym*⟩: Pokłada się [...] już ze dwie niedziele, a teraz ani ręką, ani nogą. *Żer. Opow. II, 94.* **56.** **n-i** odejmuje, odjęło, odbiera ⟨*o stanie, w którym się nie czuje władzy w nogach*⟩: Kołtun tłucze mi się po kościach, więc czasami odbiera nogi. *Chodź. Pisma I, 369.* **57.** *przestarz.* Odpowiadać z wolnej nogi ⟨*odpowiadać przed sądem, nie będąc aresztowanym, więzionym; odpowiadać z wolnej stopy*⟩: Izba poselska przybiera na się sądowniczą powagę i aresztowanemu Krępowieckiemu z wolnej nogi odpowiadać przed sądem pozwala. *Węż. Powst. 151.* **58.** Odzyskać **n-i** ⟨*odzyskać władzę w nogach, móc znowu chodzić*⟩: Wstała z krzesła i nogi odzyskała w jednej chwili. *Mick. Listy II, 390.* **59.** Padać, upadać do nóg ⟨*zwrot oznaczający powitanie lub pożegnanie*⟩: Padam do nóg, Jaśnie Oświeconego Księcia! *Sienk. Dram. 45.* **60.** Padać, rzucać się do nóg ⟨*przyklękać u czyich nóg, obejmować czyje nogi; błagać, prosić kogo o co uniżenie, w kornej pozycji*⟩: Jednego tedy dnia padłem do jej nóg i wybłagałem, aby mi pozwoliła iść w świat po chleb. *Makusz. O dwóch 212.* **61.** Podcinać **n-i** ⟨*pozbawiać nogi władzy, wywoływać stan, w którym trudno, niemożliwie stać; pozbawiać sił*⟩: Smutne wzruszenie, jakiego dawno nie doznała w życiu tak czynnym i wypełnionym, podcięło jej nogi, aż przysiadła na skraju łóżka. *Goj. Ziemia 26.* **62.** (Po)deptać co nogami ⟨*mieć za nic; lekceważyć*⟩: Dowiedziawszy się, jak król na sejmie jego wszystkie rady nogami podeptał i przywileje szlachty jeszcze tak znacznie rozszerzył, umarł z żalu. *Kaczk. Olbracht. II, 186.* **63.** Podstawić, podciąć komu nogę ⟨*zaszkodzić komu*⟩: Nogę mi podstawiłeś. Jesteś łajdak. *Pytl. Pożegn. 172.* **64.** *żart.* **n-i**, częściej: nóżki na stół (położyć) ⟨*zwrot używany często przy grze w karty, równoznaczny z wezwaniem do odkrycia* *kart, w ogóle zaś — do szczerego przedstawienia czegoś, ujawnienia, nie zatajania; zwrot oznaczający konieczność natychmiastowej zapłaty, wyłożenia gotówki*〉: Wysypał na stolik kilka rubli srebrnych i dwa oberżnięte dukaty [...] Jest co capnąć, aby było tylko czym. Jedź! i ja położę nogi na stół. Jedź! — odparł. *Wol. Dom. I, 195.* **65.** Porwać się, skoczyć, zerwać się na równe **n-i** (*przestarz.* równymi nogami) 〈*gwałtownie wstać, podnieść się*〉: Ktoś zadzwonił [...] skoczyła na równe nogi. *Dąbr. M. Noce IV, 437.* **66.** Powstać na **n-i** 〈*podnieść się (z upadku)*〉. **67.** Powłóczyć, ledwie powłóczyć nogami 〈*ledwie iść*〉. **68.** Przejść, dostać się suchą nogą 〈*przejść, dostać się na drugi brzeg bez zamoczenia nóg, obuwia*〉: Jak Wisła opadła!... Czy nie lęka się pani, abyśmy nie musieli przechodzić ją suchą nogą? *Prus Drobiaz. 53.* **69.** *przen. daw.* Wyjść z czego suchą nogą 〈*wyjść z czego bez szwanku, bez straty, bez szkody*〉: Zjechała mi na kark ogromna komisja i z wielką biedą wymknąłem się jeszcze suchą nogą z wszystkiego, tylko po dziś dzień pod surowym zostaję nadzorem. *Łoz. Wal. Dwór 118.* **70.** Przestępować z nogi na nogę (ze zniecierpliwienia). **71.** Postawić, trzymać co do góry nogami 〈*na opak, odwrotnie*〉. **72.** Przewrócić co do góry nogami: a) 〈*rozrzucić co bezładnie, zrobić nieporządek*〉: Przewracałem wszystko w moim kuferku do góry nogami. *Lam J. Głowy 20*; b) 〈*przeszukać gruntownie, spenetrować*〉: Gontar jak w wodę wpadł; całe miasteczko do góry nogami przewróciłem, ani sposobu było go znaleźć. *Rzew. H. Pam. 322.* **73.** Świat się do góry nogami przewraca 〈*wszystko zmienia się całkowicie, gruntownie, wszystko idzie na opak*〉: Pioruny biły w ojczyznę, świat się do góry nogami przewracał. *Chrzan. I. Lit. 429.* **74.** Chodzić do góry nogami 〈*za wiele sobie pozwalać; dokazywać*〉. **75.** *pot.* Schodzić, uchodzić, zrywać **n-i** 〈*nachodzić się wiele, nie cofać się przed wysiłkiem, zadać sobie dużo trudu*〉: Postanowiłem schodzić nogi do kolan, a ręce urobić po łokcie, aby powrócić do niej z dobytkiem. *Makusz. O dwóch 212.* **76.** Składać, złożyć co u nóg czyich 〈*dawać w ofierze; ofiarowywać*〉: Fortunę moją, życie, krew, wszystko składam u nóg waszej królewskiej mości! *Sienk. Pot. IV, 82.* **77.** Słać się, słaniać się pod **n-i**; padać do nóg, pod **n-i** 〈*płaszczyć się, przypochlebiać, uniżać się*〉: Pod nogi padał, kładł na drodze szaty i wonne miotał dla przysługi kwiaty. *Zab. XIV/2, 1776, s. 277.* **78.** Stać z bronią u nogi 〈*być w pogotowiu*〉: Twoja organizacja kazała ludziom stać z bronią u nogi. *Jackiew. Jan 162.* **79.** Stanąć nogą na czym 〈*przybyć dokąd*〉. **80.** Stawać, stanąć na **n-i**, na nogach 〈*wyzdrowieć*〉: Przychodziła do zdrowia, stawała na nogi, powolutku, chociaż ciała już nie nabrała, chuda została. *Goj. Dwoje 113.* **81.** Stać, stanąć na **n-i**, na nogach, na pewnych, mocnych, własnych nogach 〈*umocnić się w interesach; dorobić się, usamodzielnić, uniezależnić się*〉: On ciągle się na pana ogląda, nigdy na własnych nogach nie stoi i ciągle cudzym kosztem żyć pragnie. *Goł. Kwestia 12.* **82.** Stawiać na **n-i**, postawić na **n-i**: a) 〈*skutecznie leczyć, przywracać siły*〉: Chodźcie, napijcie się trochę miodu, to was postawi na nogi. *Iwasz. J. Mił. 195*; b) 〈*zaalarmować, zarządzić stan pogotowia*〉: Władze postawiły na nogi policję we wszystkich większych miastach północnej Hiszpanii. *Życie Warsz. 274, 1959*; c) 〈*zerwać, zbudzić, zelektryzować, zmobilizować*〉: Burzenie we drzwi postawiło ich wreszcie na nogi. Momentalnie wciągnęli spodnie, buty. *Żer. Rzeka 111*; d) 〈*wspomóc, wesprzeć finansowo, podreperować materialnie*〉: Dzisiejszy dzień zaliczał do najlepszych w swoim życiu i przełomowych — bo dzisiaj zrobił pierwszy wielki interes, który musiał go postawić na nogi. *Reym. Ziemia I, 435*; e) *przestarz.* 〈*wystawić, ufundować*〉: Nowe chorągwie stawią na nogi, więc będzie komu bronić nawet i tych krajów, które już pod moc nieprzyjacielską wpadły. *Sienk. Pot. I, 144.* **83.** *przestarz.* Coś ściele się do nóg a. pod **n-i** 〈*coś przychodzi łatwo, bez trudu, dobrze się układa*〉: Świat słał się do nóg młodemu paniczowi. *Choj. Alkh. I, 232.* **84.** Traktować kogo lub co przez nogę 〈*traktować lekceważąco, pogardliwie*〉: Postanowiłem wszystko razem traktować lekko i przez nogę. *Winaw. Roztw. 60.* **85.** Trzymać wojsko na nogach 〈*trzymać wojsko w stanie pogotowia*〉: Na każdy przypadek znaczne wojsko na nogach trzymał i na pierwszą wieść o zbliżaniu się polskich posiłków dobrze granice osadził. *Dzied. Lisow. II, 188.* **86.** Trzymać się na nogach 〈*zachowywać pozycję stojącą*〉. **87.** Ledwo się trzymać na nogach 〈*nie móc ustać, chwiać się; przen. być w złym położeniu materialnym, mieć interesy w złym stanie*〉. **88.** Trzymać się czego rękami i nogami 〈*trzymać się czego z całych sił, kurczowo, rozpaczliwie, jak ostatniej deski ratunku*〉: Zaczął szukać kariery, którą też znalazł i trzymał się jej rękami i nogami. *Kaczk. Teka 269.* **89.** Utykać na (prawą, lewą) nogę 〈*kuleć*〉. **90.** Walić się z nóg 〈*nie móc utrzymać się na nogach ze znużenia, stracić siły; osłabnąć, upadać*〉: Widząc ogromne znużenie, pod ciężarem którego pani Marta z nóg się waliła, zaczął ją sumiennie wyręczać w doglądaniu chorego. *Żer. Prom. 106.* **91.** Wybić, wyciąć, wystrzelać itp. do nogi, co do nogi 〈*wybić, wyciąć itp. wszystkich bez wyjątku, do szczętu*〉: Kiedy na wrogów rankiem szedł znienacka, wpadał na działa i siekł co do nogi. *Rom. Poezje IV, 191.* **92.** Wyciągać **n-i** 〈*iść szybko, spieszyć się*〉: Choć nogi ostro wyciągali, doścignąć go już nie mogli. Przepadł bez śladu. *Gomul. Róże 325.* **93.** *posp.* Wyciągnąć **n-i**; *przestarz.* zadrzeć **n-i** 〈*umrzeć, polec*〉: Pewno i tak znów rozchoruję się. Wyciągnąć nogi tu, czy gdzie indziej, wszystko mi jedno. *Wol. Bakał. 278.* Trzy razy aż pode drzwi to chłopstwo się wparło, ale za każdym razem trzech nogi zadarło. *Mick. Tad. 52.* **94.** Zadzierać **n-i**, np. w kabarecie 〈*być tancerką, np. kabaretową*〉: Zauważyła kwaśno, że jak ktoś zadziera nogi w kabarecie, nie potrzebuje do tego głosu. *Goj. Dziew. I, 225.* **95.** Założyć nogę na nogę. **96.** Zastawać, zastać kogo na nogach 〈*zastawać, zastać kogo czynnym, przy pracy*〉: Dzienny świt zastawał ich na nogach i na drodze. *Jeż Uskoki I, 135.* **97.** Zbierać **n-i** 〈*biec, pędzić; uciekać*〉: Ekonom fukał nań jeszcze w dalszym ciągu: — Gułaju jakiś, nicponiu jeden, dalej, zbieraj nogi, dymaj co tchu pod brodła i rozpędź świnie, co tam bobrują!... *Dygas. Now. VII, 186.* **98.** Zjeść kogo z nogami 〈*zniszczyć kogo doszczętnie, z kretesem, zrujnować; przen. zmóc kogo*〉: Panie dziedzicu, z nogami nas zjedzą te gościnnne konie — odzywał się stary Roch. *Dygas. Pióro 32.* **99.** Złamać, zwichnąć nogę. **100.** Zmień nogę! Zmienić nogę! 〈*komenda, wezwanie, żeby iść w nogę*〉. **101.** Zwalić kogo z nóg:

a) ⟨*powalić, obalić, przewrócić*⟩; b) (a.) ściąć kogo z nóg ⟨*pozbawić sił, przyprawić o chorobę; osłabić, wycieńczyć*⟩: Ogólne osłabienie ścięło go z nóg. *Sienk. Now. VI, 104.* **102.** Czyjaś **n.** nie przestąpi progu czyjego ⟨*ktoś nie przyjdzie do kogo, nie odwiedzi kogo*⟩: Przysięgam ci, że noga jego nie przestąpi więcej tego progu. *Morzk. Bożek 26.* **103. n.** się komu (powinie) powinęła, (pośliźnie) pośliznęła: a) ⟨*komuś się nie powiodło, nie udało, ktoś doznał niepowodzenia*⟩: Wkrótce powinęła mu się noga; jedna, druga i trzecia karta nie dopisała. *Korz. J. Spek. 167*; b) ⟨*ktoś upadł moralnie, zbłądził*⟩: Więc ma ginąć kobieta dobra i rozumna dlatego, że jej się noga powinęła? *Prus Emanc. I, 222.* **104.** Żywa **n.**, ani jedna **n.**, **n.** nie ujdzie ⟨*żaden człowiek, nikt nie wyjdzie cało, nie wyjdzie żywy, nie ocaleje*⟩: Chroń Boże, żeby się tutaj zapaliło; żywa noga nie wyjdzie z tej pułapki. *Chłęd. Pam. II, 331.* **105. n-i** komuś wrosły w ziemię ⟨*ktoś nie może ruszyć z miejsca, osłupiał*⟩: Chcę uciekać, ale nogi wrosły mi w ziemię... Chce mi się krzyczeć, a nie mogę dobyć ze siebie głosu. *Strug Krzyż II, 97.* **106.** Pies z kulawą nogą nie zainteresuje się, nie dowie, nie wspomni itp. ⟨*nikt się nie zainteresuje, nie dowie, nie wspomni itp.*⟩: Będziemy tam zupełnie sami — mówili — pies z kulawą nogą o nas nie zadba. *Prusz. Trzyn. 29.*

przysł. **107.** Jak wisieć, to za obie nogi ⟨*jak narażać się, to już na większe niebezpieczeństwo; jeśli już cierpieć, odpowiadać za co, to za ciężkie winy*⟩.

nominacja ⟨*mianowanie*⟩ **1. n.** na kogo: **n.** na porucznika, na profesora, na dyrektora. **2.** Dostać, otrzymać nominację.

nominalny **1.** Wartość **n-a** (np. banknotów, papierów wartościowych itp.) ⟨*wartość emisyjna banknotów, papierów wartościowych itp. uwidoczniona na nich*⟩: W ciągu piątego roku istnienia Towarzystwa kurs listów dosięgnął wreszcie nominalnej wartości. *Smolka Lubec. I, 373.* **2.** *przestarz.* Katalog **n.** ⟨*katalog abecadłowy; katalog biblioteczny uszeregowany abecadłowo według nazw autorów i tytułów dzieł anonimowych i zbiorowych*⟩: Drezdeńska biblioteka roku 1763 cieszyła się, że [...] wygotowała katalog nominalny, czyli abecadłowy. *Lel. Bibliot. 213.* **3.** *jęz.* Zdanie, wyrażenie **n-e** ⟨*pozbawione łącznika w części orzeczeniowej*⟩: Zdrowy duch w zdrowym ciele [...] jest zdaniem tak zwanym nominalnym, pozbawionym łącznika. *Dor. Gram. I, 201.*

nonsens **1.** Oczywisty **n.** **2.** Stek nonsensów. **3.** Coś jest nonsensem. **4.** Mówić, opowiadać, wygłaszać **n-y.**

nora **1.** Mysia **n.** **2. n.** borsuka, lisa. **3.** Mieszkać w norze ⟨*w małym, ciasnym i lichym mieszkaniu*⟩. **4.** Wykurzyć lisa z nory ⟨*zmusić kogo do opuszczenia kryjówki, do ujawnienia się*⟩.

norma **1. n.** pracy, wydajności. **2. n.** językowa ⟨*reguła*⟩. **3. n.** prawna ⟨*reguła, zasada postępowania uznana przez prawo za obowiązującą*⟩. **4.** *techn.* **n-y** techniczne ⟨*zbiór przepisów, obowiązujący lub zalecony, ustalający w sposób jednoznaczny technicznie i ekonomicznie cechy przedmiotów, sposoby postępowania, sposoby oznaczania lub porozumienia*⟩: Normy techniczne [...] charakteryzują zdolność produkcyjną maszyny, aparatu czy urządzenia. *Gosp. Plan. 2, 1954, s. 14.* **5.** Osiągnąć (w pracy) 150% normy. **6.** Pracować ponad normę ⟨*ponad ustaloną ilość, granicę*⟩. **7.** Przekraczać **n-y** (w pracy); wyrabiać normę; nie wyrabiać normy. **8.** Stać się normą ⟨*stać się czymś powszechnie, ogólnie przyjętym, obowiązującym; wejść w zwyczaj; rozpowszechnić się*⟩. **9.** Wrócić, wracać, powracać do normy ⟨*do stanu, wyglądu, poziomu itp. naturalnego, właściwego, przeciętnego, zwyczajnego*⟩: Wojna nie będzie trwała długo [...] Wał rosyjski przesunie się po polach wrogów, zmiażdży przeszkody jak marchew czy kukurydzę i wszystko wróci do normy. *Żer. Przedw. 19.*

normalizacja **1. n.** budownictwa ⟨*ustalenie obowiązujących cech: materiałów, elementów, czynności itp.*⟩. **2. n.** stosunków ⟨*uregulowanie, unormowanie*⟩. **3.** Znak normalizacji ⟨*znak odbity na towarach znormalizowanych*⟩.

normalny **1. n.** bieg, tryb czego; **n-a** kolej czego ⟨*zwykły(-a)*⟩: Mój przyjazd w niczym nie powinien zakłócać normalnego biegu prac instytutowych. *Żukr. Zioła 163.* Pobraliśmy się. I życie potoczyło się normalną koleją. *Iwasz. J. Odbud. 98.* **2.** Czas **n.** *geogr.* ⟨*czas strefowy, będący w powszechnym użyciu na pewnym obszarze*⟩. **3.** Człowiek **n.** ⟨*zdrowy, w przeciwieństwie do chorego umysłowo*⟩.

nos **1. n.** cienki, długi, duży, garbaty, grecki, haczykowaty, krogulczy, krzywy, mały, orli, perkaty, płaski, prosty, rzymski, spiczasty, wydatny, zadarty, zakrzywiony, zgrabny itp. **2.** Czubek, koniec nosa. **3. n.** w **n.** ⟨*bardzo blisko siebie; tuż, tuż*⟩: Psy cmoktały kość, cmoktały, aż wreszcie zasnęły nos w nos. *Grabow. J. Opow. II, 114.* **4. n.** w **n.** (spotkać się z kim, natknąć się na kogo, zetknąć się z kim itp.) ⟨*niespodziewanie spotkać się, wpaść na kogo, zetknąć się z kim*⟩: Zetknął się niespodziewanie nos w nos ze stryjem Piotrem. *Zar. Ślad. 44.* **5.** *iron.* Podobny jak pięść do nosa, pasuje jak pięść do nosa ⟨*niepodobny, nie pasuje wcale*⟩: Do pańskiego siostrzeńca jest tak podobny, jak pięść do nosa... *Prus Kłop. 106.* **6.** Pod nosem, przed nosem: a) (bardzo blisko; tuż): Otworzymy mu przed nosem sklep konkurencyjny... *Prus Lalka III, 328*; b) ⟨*w obecności czyjejś*⟩: Ośmiela się mnie, mnie pod nosem zalecać się do osoby, którą od dawna za narzeczoną uważałem. *Fredro A. Jow. 222.* **7.** Bić, uderzać w **n.** ⟨*o zapachu, zaduchu itp.*⟩. **8.** Dłubać w nosie; rozbić sobie (komu) **n.**; wycierać, wysmarkać **n.** **9.** *posp.* Dać co z nosa spadnie ⟨*coś zbywającego; niepotrzebnego, czego się nie potrzebuje, nie używa*⟩: Chłopi robią, jak chcą i kiedy chcą... na podatek oddają, co im z nosa spadnie... *Prus Far. III, 60.* **10.** Wziąć po nosie; dostać prztyczka w **n.** a. dać po nosie; dać prztyczka w **n.** itp. ⟨*dostać albo dać komuś nauczkę, być upokorzonym albo upokorzyć kogo*⟩: Będąc małym chłopczykiem, dostawałem nosa od moich najdroższych rodziców za rozmaite błędy dzieciaczka. *Wilk. A. Ram. 30.* **11.** Dmuchać komu w **n.**, pod **n.** ⟨*lekceważyć kogo, traktować pogardliwie*⟩: Pan kanclerz ani nie spojrzy na szlachcica, choć mu daleko do dmuchania komu pod nos. *Szujski Zbor. 52.* **12.** Zadzierać, podnosić itp. **n.**, nosa; *przestarz.* wyżej nosa gębę nosić ⟨*wynosić się nad innych, być dumnym, zarozumiałym*⟩: A ta panna młoda to zadzierała nosa!... *Słow. Ballad. 80.* **13.** Zagrać palcami na nosie ⟨*okazać lekceważenie komu; żartować, drwić z kogo*⟩: Zaśmiała się dziwacznie, pokazała język i zagrała palcami na nosie. *Dąbr. M. Noce III/1, 97.* **14.** Nie dać sobie grać na nosie ⟨*nie pozwolić komu wyzyskiwać się, lekceważyć, kierować sobą*⟩: Wyrabia się na charakter silny, nie dający grać sobie po nosie. *Chmielow. Powieśc. 122.* **15.** Iść na **n.** ⟨*poruszać się w terenie, nie posługując się mapą, kompasem itp.; dobrze orientować się w terenie*⟩. **16.** Idzie jak krew z nosa ⟨*o czymś, co przychodzi z trudem, z dużym wysiłkiem, ciężko*⟩: Poszła im ta robota jak krew z nosa: ojciec paznokieć zerwał, stłukli dwadzieścia kafli. *New. Pam. 31.* **17.** Kręcić nosem (na co), *przestarz.* Krzywić nosem na co ⟨*okazywać niezadowolenie; grymasić*⟩. **18.** Wierci w nosie, np. zapach, woń itp. ⟨*drażni ostro, niemile powonienie*⟩. **19.** Mieć **n.**, nosa; mieć dobrego nosa do czego; zaufać czyjemu nosowi; zdać się na czyj **n.** ⟨*mieć intuicję, przeczucie, zdolność przewidywania; zaufać czyjej intuicji, przeczuciu, zdolności przewidywania; zdać się na nie*⟩: Wiem, co mówię. Ja mam nosa! *Żukr. Zioła 19.* Ma nos do interesów. *SW.* **20.** *przestarz.* Mieć, dostać długi **n.** ⟨*być zmartwionym, bez humoru; doznać przykrości, zawodu*⟩: Widać to po was — odpowie on — bo nosy macie tak długie, że wam aż poniżej brody sięgają. *Kaczk. Swaty 68.* **21.** Mieć co przed nosem ⟨*być bardzo blisko czego*⟩: Przed wyniosłą fasadą niebotycznej katedry widzicie człowieka, który obserwuje ten gmach [...] i widzi oczywiście tylko te drobne szczegóły architektoniczne, które ma przed nosem. *Przych. Kult. 5.* **22.** Mieć czego po dziury w nosie, wyżej dziurek od nosa; być obsypanym czym po dziurki od nosa itp. ⟨*mieć nadmiar czego; znudzić się czym, zniecierpliwić*⟩: Wyżej dziurek od nosa ma tej abrakadabry. *Past. Lira 195.* **23.** Mieć kogo albo co w nosie; skrótowo: mieć w nosie ⟨*lekceważyć kogo albo co, nie przejmować się kim albo czym, nie liczyć się z kim lub z czym, mieć za nic*⟩: A do diabła, szlag to trafił, mam ich wszystkich w nosie. *Breza Uczta 31.* **24.** Mucha a. osa siadła komuś na nosie, coś ugryzło kogoś w **n.** ⟨*ktoś ma zły humor, ktoś jest niezadowolony*⟩: Mówił dużo i zajmująco, gdy mu jednak — jak to powiadają—mucha siadła na nosie, milczał, obrażał się i był opryskliwy. *Chłęd. Pam. I, 208.* **25.** *przestarz.* Wypędzać komu muchy z nosa ⟨*oduczać kaprysów*⟩. **26.** Mówić, gadać, fukać itp. przez **n.** ⟨*mówić, gadać, fukać z rezonansem nosowym, puszczając powietrze nosem*⟩: Ciągle jeszcze fukał przez nos z irytacją. *Brosz. Oczek. 233.* Głos miała niski, mówiła przez nos, jakby była zakatarzona. *Chor. Zazdrość 161.* **27.** Bąkać, burczeć, mruczeć, mamrotać itp. pod nosem ⟨*mówić, burczeć itp. cicho, niewyraźnie*⟩: Matka smażyła placki kartoflane, burcząc coś pod nosem. *Krah. Zdrada 159.* **28.** Mówić prosto w **n.** ⟨*mówić szczerze, bez owijania w bawełnę, bez ogródek*⟩: Mówiła mu prosto w nos, że nie ma wcale zamiaru wracać do „kraju“, do „ojczystej“ Warszawy. *Żer. Nawr. 245.* **29.** *przestarz.* Natrzeć komu pieprzu w **n.** ⟨*dokuczyć komu*⟩. **30.** Nie tabakiera dla nosa, lecz **n.** dla tabakiery ⟨*zwrot wyrażający niewłaściwy stosunek pomiędzy zobowiązanym do świadczenia usług a ich odbiorcą*⟩: U nas zawsze nie tabakiera dla nosa, lecz nos dla tabakiery istnieje. *Tyg. Ilustr. 42, 1899.* **31.** Nie wyściubiać, nie wychylić, nie wytknąć itp. nosa skąd; nie pokazać gdzie nosa itp. ⟨*nie oddalać się z pewnego terenu, nie wychodzić poza pewien obszar; stale przebywać w jednym miejscu, pomieszczeniu*⟩: Ja tam nawet i nosa nie pokażę. *Krasz. Jabł. I, 73.* **32.** Padać na **n.**, orać nosem (ze zmęczenia). **33.** Pilnować, patrzeć swego nosa ⟨*nie zajmować się cudzymi sprawami, nie wtrącać się w co niepotrzebnie*⟩: Nasrożył się i natarł na syna: — Pilnuj swojego nosa, a nie ludzkich banialuk. *Mort. Dni I, 24.* **34.** Pocałuj psa w **n.**, niech pocałują psa w **n.** ⟨*zwrot oznaczający lekceważący stosunek do kogoś*⟩. **35.** Pochlipywać, pociągać nosem ⟨*popłakiwać, wciągając nosem powietrze*⟩. **36.** Podpierać się nosem ⟨*wykonywać jakąś czynność z wielkim wysiłkiem; pracować ciężko w pozycji mocno zgiętej, pochylonej do ziemi*⟩: Jeżeli masz do mnie pretensję o tę książkę, że nie zmieniłem w czytelni, to zwyczajnie powiedz! Owszem, nosem się będę podpierał, a polecę. *Kunc. Dni 317.* **37.** *iron.* Podsunąć, podać pod **n.**: a) ⟨*podsunąć, podać w sposób szczególnie usłużny, oszczędzając najmniejszego wysiłku osobie, której się usługuje*⟩; b) ⟨*podsunąć, podać natarczywie, niecierpliwie*⟩: Podsunął mi niemal pod nos szeroką płachtę gazety. — Masz, czytaj! *Twórcz. 8, 1954, s. 135.* **38.** *przestarz.* Powąchać pismo nosem ⟨*zwrot oznaczający pogróżkę*⟩: Dziedzic skompromitowany, to ani kwestii, musi więc siedzieć cicho jak trusia, bo inaczej powącha pismo nosem. *Łoz. Wal. Dwór 29.* **39.** Przytrzeć komu nosa, utrzeć nosa ⟨*upokorzyć kogo, dać komu nauczkę*⟩: Wziął też doktor za swoje, utarłem mu nosa. *Zabł. Zabob. 100.* **40.** *wulg.* Ryć nosem, po ziemi itp. ⟨*przewrócić się, upaść na twarz*⟩: Ślizgały się nogi, że raz po raz któreś ryło nosem po ziemi. *Reym. Now. III, 247.* **41.** Sprzątnąć, porwać, chwycić, zabrać, zdmuchnąć itp. komu kogo albo co spod nosa, sprzed nosa ⟨*uprzedzić kogo; niespodziewanie pozbawić kogo czego, odebrać komu co (lub kogo)*⟩: Pannę sprzed nosa zdmuchnę ci jak swoją. *Chęc. Szlach. 57.* **42.** Śmiać się w **n.** ⟨*śmiać się, drwić z kogo jawnie, nie kryjąc tego przed osobą wyśmiewaną*⟩. **43.** Uciekać sprzed, spod nosa ⟨*nagle, w ostatniej chwili, niespodziewanie ruszać, odjeżdżać, odchodzić*⟩: Autobus uciekł nam sprzed nosa i trzeba było czekać. *Putr. Rzecz. 199.* **44.** Uśmiechać się pod nosem ⟨*uśmiechać się lekko, nieznacznie*⟩. **45.** Wetknąć, wsadzić **n.** w co, utonąć z nosem w czym, nie unosić nosa znad czego, nie odrywać nosa od czego (np. od książki) ⟨*być pochłoniętym czym, zająć się czym intensywnie*⟩: Kupili gazetę. Kunicki wetknął w nią nos na długo. *Berent Próchno 109.* Siedział zasłonięty foliantem, w którym dla krótkiego wzroku z nosem utonął. *Krasz. Opow. 197.* **46.** Wtykać, wściubiać, wścibiać, wsadzać itp. **n.** ⟨*interesować się czym; wtrącać się do nie swoich rzeczy, mieszać, zajmować się cudzymi sprawami*⟩: Wtykał nos na pańskie pokoje, więc mu pokazano jego właściwe miejsce. *Sow. A. Ścieg. 25.* **47.** Widzieć koniec swego nosa a. nie widzieć; nie patrzeć dalej nosa a. niż czubek, koniec swego nosa; nie sięgać poza koniec swego nosa itp. ⟨*być ograniczonym, być egoistą, interesować się tylko swoimi sprawami*⟩: W życiu godzi się patrzeć dalej niż na koniec własnego nosa i dla płytkich interesów osobistych nie poświęcać ogólnych. *Prus Kron. III, 217.* **48.** Wodzić nosem po czym ⟨*blisko bardzo przypatrywać się czemu, trzymać co blisko oczu*⟩: Wodząc nosem po papierze, pisał zawzięcie. *Zap. G. Kaśka 246.* **49.** Wodzić, prowadzić kogo za **n.** ⟨*narzucać komu swoją wolę; kierować, rządzić kim*⟩: Zygmunt nie da się wodzić za nos, choćby pomazanymi palcami. *Wikt. Papież 127.* **50.** Zamknąć, zatrzasnąć komu drzwi przed nosem ⟨*nie wpuścić kogo niemal już wchodzącego do mieszkania, do pokoju; nie wypuścić kogo, już wychodzącego, z mieszkania, z pokoju*⟩: Nim otworzyła usta, gospodyni zamknęła drzwi, po prostu przed nosem. *Goj. Rajs. I, 62.* **51.** Zwąchać, zwęszyć, przewąchać, poczuć itp. pismo nosem ⟨*przewidzieć sytuację, domyślić się czego*⟩: Słuchaj no, Józiak... tyś chłopak niegłupi i zwąchasz zaraz pismo nosem. *Wol. Dom. II, 129.* **52.** **n.** się komu wydłużył; ktoś odszedł, został z długim nosem ⟨*ktoś stracił humor, doznał zawodu*⟩: Siedziała w salonie z nosem żałośnie wydłużonym i robiła swoje wieczyste ząbki. *Dąbr. M. Noce II, 267.* **53.** Dwie dziurki w nosie i skończyło się ⟨*wyrażenie oznaczające koniec czego*⟩: Dwie dziurki w nosie i skończyło się. *Marc. Ideały 31.*

nosić 1. n. lekko ⟨*o biegu konia, lamy itp.: mieć lekki chód, bieg*⟩. *por.* nieść. **2. n.** ciężko ⟨*mieć ciężki chód, bieg, jak, np. koń perszeron itp.*⟩. **3. n.** co: ⟨*ubierać się w co, chodzić w czym, używać jako ubrania, ozdoby*⟩: **n.** czapkę, kapelusz, buty, ubranie, pas, rękawiczki; biżuterię, obrączkę, perukę; żałobę. **4. n.** broń, rewolwer, szpadę, karabelę ⟨*mieć broń itp. przy sobie; trzymać przy sobie*⟩: Pan generał wie, że nie dla samej ozdoby karabelę noszę. *Rzew. H. Listop. I, 30.* **5.** *daw.* **n.** czyje kolory ⟨*być czyim rycerzem, sługą*⟩: Pani jedna z książęcego rodu rzuciła oczy na mnie, przybrała mię za rycerza swego, dała mi nosić swoje kolory. *Niemc. Kaz. 20.* **6. n.** imię, miano, tytuł itp. ⟨*nazywać się, mieć jakieś miano, nazwę, tytuł itp.*⟩: Okres [...] od śmierci króla do koronacji następcy nosi miano bezkrólewia. *Kutrz. Hist. 166.* **7.** Ktoś potrafił, umiał **n.** co; ktoś godnie nosił co ⟨*ktoś w sposób odpowiedni, należyty zaprezentował, wyraził coś*⟩: Urodę swoją pani Jasieńska potrafiła nosić. *Dąbr. Ig. Matki 345.* **8. n.** brodę, wąsy, długie włosy, zarost ⟨*mieć brodę itd.; nie golić się*⟩. **9. n.** charakter, znamię czego ⟨*mieć charakter, znamię czego*⟩: Forma [„Dziadów drezdeńskich"] nosi wyraźne znamię misterium operowego. *Kubac. SPP.* **10. n.** kogo, co — na czym ⟨*iść trzymając, dźwigać*⟩: **n.** dziecko na rękach (na ręku). **n.** ciężary na plecach (na barkach); **n.** co — na czym ⟨*mieć na sobie*⟩: **n.** medalion na szyi, sygnet na palcu. **11. n.** kogo na rękach (ręku) ⟨*zaspokajać czyjeś życzenia, dogadzać komu, okazywać wyjątkowe uznanie, cześć*⟩: Cała Lauda na ręku go prawie nosiła, a okolica wydzierała go okolicy. *Sienk. Pot. I, 4.* **12. n.** co — w czym: **n.** pieniądze, zegarek w kieszeni. **13. n.** co w sobie, np. zaród choroby ⟨*mieć co w sobie, być chorym*⟩: Stefania nosiła już wówczas w sobie zarody bardzo ciężkiej choroby płuc. *Chłęd. Pam. I, 235.* **14. n.** co w sercu, w duszy, w duchu ⟨*pamiętać o kim lub o czym, myśleć, marzyć o kim lub o czym, kochać co*⟩: Byłem z pozoru milczący i zalękniony, a w duszy nosiłem całe światy, którym królowałem wszechwładnie. *Gomul. Róże 68.* **15. n.** burzę w sobie, w sercu, w duszy itp. ⟨*przeżywać gwałtowne uczucie*⟩: Nikt by ani poznał jaką burzę w sobie nosi i co ją tu przygnało. *Goj. Ziemia 149.* **16.** *przestarz.* **n.** w sobie płód (dziecko, nowe życie, brzemię) ⟨*być w ciąży*⟩: Nosi w łonie dziecko. *Rocz. Lit. 1938, s. 64.* **17. n.** żal w sercu (do kogo) ⟨*mieć, żywić, odczuwać żal do kogo*⟩. **18.** *nieos.* nosi kogo ⟨*ktoś chodzi nie wiadomo gdzie, włóczy się*⟩: Skąd ja mam wiedzieć, gdzie starego nosi licho? *Dygas. Zając 90.* **19.** Ziemia nosi kogoś ⟨*ktoś żyje na ziemi*⟩: Judasz był największym łotrem i złodziejem, jakiego ziemia nosiła. *Chrzan. I. Lit. 211.* **20.** *posp.* Bodaj ciebie ziemia nie nosiła ⟨*bodajbyś nie żył*⟩: Bodaj cię święta ziemia nie nosiła!... *Prus Plac. 221.*

przysł. **21.** Nosił wilk (razy kilka), ponieśli i wilka.

nosić się 1. n. się z czymś (z zamiarem, z myślą czego itp.) ⟨*zamierzać co, żywić zamiar, dążyć do czego*⟩: Przez długie chwile nosiłem się z zamiarem napisania do Zosi. *Iwasz. J. Nowele 43.* **2. n. się** z godnością, górnie, wysoko ⟨*mieć jakiś charakterystyczny sposób bycia*⟩: Komu mógł pomóc, to pomógł chętnie, tylko nosił się górnie. *Kaczk. Pam. 108.* **3.** *przestarz.* **n. się** z czym jak paw z ogonem ⟨*zbyt troskliwie obchodzić się z czym, przejmować się czym zbytnio, starać się okazać coś wszystkim*⟩. **4.** *przestarz.* **n. się** po polsku ⟨*ubierać się*⟩.

nosowy Odgłos, ton **n.**, nuta **n-a** ⟨*głos człowieka mówiącego przez nos; jakikolwiek głos, odgłos, ton itp., o barwie podobnej do głosu człowieka mówiącego przez nos*⟩: Zawodził nosowym głosem dziwnie smętną melodię. *Morc. Ptaki 99.*

nota 1. n. dyplomatyczna; pokojowa, protestacyjna ⟨*pismo urzędowe o treści politycznej jednego rządu do drugiego*⟩. **2. n.** redakcyjna ⟨*krótki tekst wprowadzający czytelnika czasopisma w temat artykułu albo wyrażający stanowisko redakcji wobec treści artykułu; także: skierowane do czytelników wezwanie do wzięcia udziału w dyskusji lub ankiecie*⟩. **3. n.** słowna ⟨*nota stylizowana w trzeciej osobie, nie podpisana, z zaznaczeniem, zwykle na początku tekstu, od kogo nota wychodzi i do kogo jest skierowana (np. Minister... ma zaszczyt zawiadomić...)*⟩. **4.** *księg.* **n.** memoriałowa a. księgowa ⟨*dokument zaksięgowania jakiegoś faktu, na który nie ma rachunku*⟩. **5. n.** autora, wydawcy ⟨*przypisek, objaśnienie*⟩. **6.** Otrzymać, uzyskać dobrą, złą notę; zasłużyć na dobrą, złą notę ⟨*ocenę*⟩. **7.** Wymienić **n-y**; wystosować notę ⟨*pismo urzędowe*⟩.

notarialny Kancelaria **n-a**; biuro **n-e**.

notatka 1. n. prasowa ⟨*krótka wzmianka*⟩: Z notatek prasowych i raportu okazywało się dalej, że część członków wyprawy była zmuszona powrócić do Anglii. *Wojtk. Gen. 87.* **2.** Dać notatkę do gazety ⟨*wzmiankę*⟩. **3.** Robić **n-i**, prowadzić **n-i** ⟨*zapiski*⟩: W osobnym kajecie robił notatki, które wciąż odczytywał, aby je utrwalić w pamięci. *Par. Niebo 91.* **4.** Notatki z wykładów szkolnych prowadziłem bardzo systematycznie i porządnie. *Zawidz. Wspom. 71.*

notować 1. n. kogo (w kartotekach, testamencie, herbarzu, dzienniku itp.) ⟨*zapisywać czyje nazwisko, wymieniać kogo (w kartotekach, herbarzu itp.)*⟩: W kartotece urzędu śledczego [...] notowany był pod pięciu nazwiskami. *Strug Krzyż II, 68.* **2. n.** co: **n.** (na giełdzie) kurs, ceny towarów, papierów wartościowych, walut itp.; **n.** (na giełdzie) towary, papiery wartościowe, waluty itp. ⟨*wyznaczać na giełdzie bieżący kurs, bieżącą cenę towarów, papierów wartościowych, walut itp.*⟩: Londyńska giełda notowała coraz wyższy kurs surowca, metale drożały. *Wyg. Widz. 58.* **3.** **n.** co w pamięci ⟨*zapamiętywać co*⟩: Sułkowski zdawał się sobie notować to imię w pamięci. *Krasz. Brühl 90.* **4.** Być dobrze, wysoko, źle notowanym ⟨*mieć dobrą, złą opinię (jako specjalista)*⟩: Przypomniał sobie swoje pierwsze zwycięstwo nad pewnym głośnym, wysoko notowanym tenisistą. *Prom. Opow. 31.*

nowela **n.** do ustawy ⟨*przepis prawny wprowadzający zmiany do obowiązujących ustaw*⟩.

nowicjat ⟨*okres próbny w zakonie*⟩ **1.** Odbyć, przejść **n.**; *daw.* odprawić **n.** **2.** Wyjść z nowicjatu.

nowina **1.** Miła (niemiła), pomyślna (niepomyślna), radosna (smutna), ważna, wielka **n.** **2.** Nie **n.** ⟨*coś nie jest rzeczą nową, niezwykłą dla kogo*⟩: Nie nowina to dla mnie. *SW.* **3.** Garść, lawina, potok nowin. **4.** Zwiastun nowin. **5.** Donosić, oznajmiać, przynosić, puszczać, rozgłaszać, wieścić, zwiastować nowinę. **6.** Dzielić się nowinami. **7.** Pytać o **n-y**. **8.** **n-y** napływają, rozchodzą się. **9.** **n.** spada na kogoś, na co.

przysł. **10.** Na złą nowinę nigdy za późno.

nowinka **1.** Przynosić **n-i**: Każdy przynosił z sobą nowinki, jakie otrzymywał z kraju. *Jordan Pam. II, 123.* **2.** Udzielać sobie nowinek: Damy zaś udzielały sobie różnych nowinek o skandalikach i najświeższych modach. *Bał. Dziady 26.* **3.** Dochodzą kogo **n-i**: Doszły mnie nowinki, że waść smalisz cholewy do panny Reginki, i myślisz o weselu. *Zabł. Zabob. 78.*

noworoczny **1.** Numer pisma, gazety, tygodnika itd. **n.**: „Kurier Warszawski“ wydał bogaty numer noworoczny. *Tyg. Ilustr. 2, 1900.* **2.** Zabawa **n-a**. **3.** Życzenia, powinszowania **n-e**: Już ciebie muszę pożegnać i złożyć ci na koniec moje życzenia noworoczne. *Słow. Listy. I, 327.*

nowy **1.** **n-a** broń ⟨*przedtem nie znana, świeżo wynaleziona*⟩. **2.** **n-e** buty, ubranie, **n.** kapelusz ⟨*świeżo wykonane, nie używane*⟩. **3.** **n.** kolega; **n.** pracownik, uczeń ⟨*po raz pierwszy spotykany, poznany; rozpoczynający co (pracę, naukę)*⟩. **4.** **n-a** moda, **n.** zwyczaj ⟨*świeża(-y)*⟩. **5.** **n-a** planeta ⟨*nowo odkryta*⟩. **6.** **n-e** pokolenie ⟨*następujące po dawnym*⟩. **7.** **n.** porządek (rzeczy) ⟨*inny niż przedtem*⟩. **8.** **n-e** prawo ⟨*nowo wprowadzone, zastępujące dawne*⟩. **9.** **N.** Rok ⟨*pierwszy dzień rozpoczynającego się roku; dzień 1 stycznia*⟩. **10.** *chem.* **n-e** srebro ⟨*stop miedzi, cynku i niklu*⟩. **11.** **n.** styl (kalendarzowy) ⟨*rachuba lat podług kalendarza gregoriańskiego, rozpoczynająca każdy nowy rok od dnia 1 stycznia*⟩. **12.** **N.** Świat ⟨*lądy Ameryki Północnej, Ameryki Południowej i Australii*⟩. **13.** **N.** Testament, **N.** Zakon ⟨*Pismo św. opisujące życie Chrystusa i podające jego naukę*⟩. **14.** **n-e** wydanie (książki). **15.** **n.** jak z igły: Gustu niewiele, ale przepych ogromny... Wszystko nowe jak z igły... *Krasz. Seraf. 187.* **16.** Od nowa ⟨*od początku, jeszcze raz, powtórnie, znów*⟩: Mogłabyś śmiało zaczynać życie od nowa. *Iwasz. J. Odbud. 22.* **17.** Od nowego wiersza (pisać, zaczynać zdanie). **18.** Na nowo ⟨*znów, powtórnie, od początku, od nowa; w nowy sposób*⟩: Dramat przełożony raz przez Kasprowicza, pięknie przełożył na nowo Artur Górski. *Boy Flirt IX, 127.* **19.** Po nowemu ⟨*w sposób nowy, inaczej niż dawniej; odmiennie, nowocześnie*⟩: Ziemię uprawia po nowemu, zgodnie z zaleceniami nowoczesnej nauki rolniczej. *Tryb. Rob. 273, 1954.* **20.** Coś jest nowego systemu, nowego typu: Broń była najnowszego systemu, celna, dalekonośna, odtylcowa. *Strug Ojc. 49.* **21.** Co (słychać) nowego?

przysł. **22.** Nowe sitko na kołek ⟨*wobec nowych przyjaciół, stosunków, zapominamy o dawnych*⟩.

nozdrza **1.** **n.** tylne ⟨*otwory łączące jamę nosową z gardłem*⟩. **2.** Poruszać, rozchylić, rozewrzeć **n.**; chrapać, parskać, wietrzyć nozdrzami. **3.** **n.** drgają, pulsują, rozszerzają się. **4.** *daw.* Dopóki (póki) pary, tchu w nozdrzach ⟨*póki żyję, dopóki żyw*⟩: Póki mi tchu w nozdrzach, będę ci ojcem, sierotko. *Sienk. Na polu 230.*

nożny **1.** Hamulec **n.** (w rowerze). **2.** Maszyna do szycia, tokarka **n-a** ⟨*poruszana, obracana za pomocą nóg*⟩. **3.** Piłka **n-a** (in. futbol) ⟨*gra polegająca na tym, że dwie partie grające starają się kopaniem piłki skórzanej wbić ją do bramki przeciwnika*⟩: Gromadka chłopców grała w piłkę nożną. *Brzoza Bud. 11.*

nożyce **1.** **n.** ręczne, mechaniczne. **2.** **n.** ogrodnicze ⟨*sekator*⟩. **3.** **n.** cen ⟨*nierównomierne kształtowanie się (rozwarcie) cen artykułów przemysłowych i rolnych, zazwyczaj na niekorzyść rolnika*⟩: Dzięki władzy ludowej zniesione zostały tak zwane nożyce cen, które prowadziły do stałego podwyższania cen artykułów przemysłowych, z równoczesnym obniżeniem cen produktów rolnych. *Kalend. Rob. 1951, s. 290.*

przysł. **4.** Uderz w stół, a nożyce się odezwą.

nożyk **n.** do owoców (nie: dla owoców). **n.** do golenia.

nóż **1.** **n.** ostry (jak brzytwa), tępy. **2.** Naostrzyć, wyostrzyć, stępić **n.** **3.** **n.** stołowy; składany, sprężynowy; stalowy, nierdzewny. **4.** **n.** chirurgiczny, ogrodniczy, rzeźniczy, stolarski, wikliniarski itp. **5.** **n.** diamentowy ⟨*diament szlifowany zalutowany na trzonku stalowym, służący do dokładnej i wykańczającej obróbki*⟩. **6.** **n.** do czego: **n.** do krajania chleba, mięsa, wędliny; **n.** do rozcinania kartek. **7.** Jak nożem uciął, przeciął, rozciął ⟨*nagle, gwałtownie, znienacka, w jednej chwili, od razu*⟩: Jak nożem przeciął, nagle urwały się śpiewy i śmiechy. *Krzywosz. Rusał. 64.* **8.** Bić się na **n-e**: Nieraz bili się na noże o byle głupstwo. *New. Pam. 187.* **9.** Być, iść z kim na **n-e** ⟨*zostawać z kim w nieprzejednanie wrogich stosunkach*⟩: Ja też mam rozmaite potrzeby, a nie idę o to zaraz na noże. *Dąbr. M. Noce III/2, 17.* **10.** Dostać, godzić, pchnąć, zadźgać nożem. **11.** Dać gardło pod **n.**, paść pod nożem, złożyć głowę pod **n.** ⟨*oddać życie, zginąć, umrzeć; zostać zabitym*⟩: Zwierzęta padły tysiącami pod nożem oprawców. *Zap. G. Modl. 80.* **12.** Mieć **n.** na gardle ⟨*być w ciężkiej, przymusowej, tragicznej sytuacji, być czymś bardzo zagrożonym*⟩: Tyś tak strasznie zadłużony?... Teraz po prostu mam nóż na gardle. *Perz. Siostra 11.* **13.** Pchnąć nożem, wbić **n.**, utopić, zatopić komu **n.** w sercu ⟨*zranić kogo dotkliwie, dotknąć do żywego, zadać bolesny cios*⟩: Każde obce, zimne słowo noża pchnięciem dla mnie było. *Gomul. Mieszczka 208.* **14.** Skończyć, zakończyć, umrzeć, krzyczeć itp. pod nożem ⟨*umrzeć, skończyć itp. podczas operowania*⟩: Raz wraz mdlał z bólu, krzyczał pod nożem — wreszcie począł bronić się, bić, policzkować doktora. *Żer. Rzeka 93.* **15.** Wbić, wsadzić komu **n.** w plecy ⟨*napaść na kogo podstępnie, znienacka, zadać cios podstępny, od tyłu*⟩: Nie mogę z nim walczyć w ten sposób, żeby mu wbijać nóż w plecy. *Meis. Wraki 229.*

nóżka 1. n-i w iks ⟨*krzywe, wygięte wklęsło, na kształt litery x*⟩; **n-i** w zero ⟨*krzywe, wygięte wypukło, na kształt litery o, pałąkowate*⟩. **2.** *zool.* **n-i** ambulakralne ⟨*narządy poruszania się szkarłupni mające postać kurczliwych, wydłużających się wyrostków, rozszerzonych na końcach*⟩. **3. n-i** wołowe, baranie lub wieprzowe, skrótowo: **n-i**, nogi ⟨*potrawa: galareta z rozgotowanych nóg wołowych, baranich lub wieprzowych*⟩. **4.** Sarnia **n.** ⟨*dyscyplina*⟩. **5. n.** cyrkla ⟨*część cyrkla spiczasta, ruchoma, do opierania przy rysowaniu*⟩. **6.** *żart.* Na ciepłe **n-i** ⟨*z samego rana*⟩: Na ciepłe nóżki, z rana, nim z łóżka ostygną. *L.* **7.** Na trzecią nóżkę! ⟨*zwrot wyrażający zachętę do wypicia trzeciego kieliszka wódki*⟩: Coraz bardziej zwycięsko wychylano różnokształtne kieliszki. Na pierwszą, na drugą, na trzecią nóżkę! *Jaroch. Niemił. 140.* **8.** Grzebać nóżką (o koniu): Miał ślicznego kasztanka, który grzebał zgrabną nóżką. *Korz. J. Koll. 115.* **9.** Przebierać, wierzgać nóżkami; przestępować z nóżki na nóżkę; założyć nóżkę na nóżkę: Dziewczyna stała ze spuszczonymi oczkami [...] przestępując z nóżki na nóżkę. *Sienk. Ogn. I, 87.* **10.** *przestarz.* Padać, upadać, ścielić się do nóżek; całować, ściskać czyje **n-i** ⟨*zwrot oznaczający uniżone powitanie lub pożegnanie*⟩: Padam do nóżek.

przysł. **11.** Żeby kózka nie skakała, to by nóżki nie złamała.

nucić 1. n. cicho, półgłosem. **2.** *daw.* **n.** na flecie, fujarze itp. ⟨*przygrywać, wtórować na flecie, fujarze*⟩: Pod gęstym krzaczkiem siedząc w miłej parze, hoży pastuszek nuci na fujarze. *Kras. Mysz. 2.*

nuda 1. Zabójcza **n.**; wielkie, potworne **n-y. 2.** (Wielka) **n.** z kogo ⟨*nudziarz*⟩. **3.** *pot.* **n-y** na pudy ⟨*wielkie, nieznośne nudzenie się*⟩. **4.** Przejmować nudą. **5.** Rozpraszać nudę. **6.** Robić co z nudy, z nudów: Tam, na popasie, z nudy rozważać począłem miny i mowy ludzi siedzących za stołem. *Mick. Wiersze 143.* **7.** Umierać z nudy, z nudów ⟨*nudzić się bardzo, w stopniu trudnym do zniesienia*⟩. **8.** Zabić, zabijać nudę, **n-y** ⟨*usiłować pokonać uczucie znudzenia, starać się zapełnić czym wolny czas*⟩: Wyszukiwali sobie zajęcia, aby zabić nudę. *Rudn. H. Płom. 167.* **9.** Zieje gdzieś nudą: W mojej uliczce ziało pustką i nudą, jak w małym miasteczku. *Życie Lit. 49, 1954.* **10. n.** cechuje co: Krajobraz, który przesuwa się przed naszymi oczami, cechują: nuda i jednostajność. *Brand. M. Spot. 51.* **11. n.** ogarnia kogoś: Gapił się w leniwo szemrzący strumyk. Coraz bardziej ogarniała Zbyszka nuda i senność. *Bron. J. Ogn. 26.*

nudności ⟨*stan poprzedzający wymioty; charakterystyczne niemiłe uczucie w dołku podsercowym i przełyku; mdłości*⟩ **1.** Mieć **n.**, doświadczać **n.**: Chora czuje się osłabiona, miewa nudności i ucisk w dołku. *Pol. Tyg. Lek. 44, 1953.* **2. n.** porwały kogo.

nudny 1. n. dla kogo: Asystowali przy tej operacji nudnej dla gościa. *Perz. SPP.* **2. n.** człowiek; **n-a** książka, rozmowa, **n-e** zajęcie. **3.** Być, wydawać się nudnym: Nie bądź nudny, wracam przecież o piątej. *Dąbr. M. Noce II, 153.*

nudzić 1. Ktoś, coś nudzi kogo: Malec miał mnóstwo zabawek, ale wszystkie nudziły go szybko. *Perz. Las. 102.* **2. n.** kogo czym: **n.** kogo gadulstwem, prośbami: W rozmowach, ile możności, wystrzegać się tego potrzeba, żeby nie nudzić powieścią o domowych okolicznościach. *Kras. Podstoli 114.* **3.** *daw.* **n.** sobą a. sobie ⟨*odczuwać nudę, nudzić się*⟩: Chociaż dom wuja mego zawsze był otwarty, nudziłem jednak sobą. *Kraj. Zdarz. 36.* **4. n.** kogo — o co ⟨*nagabywać, uprzykrzać się*⟩: Nudziła go przecież całą zimę i wiosnę o ten kożuszek i buty. *Bogusz. Polon. IV, 338.* **5.** *daw.* **n.** po kim, za kim (czym) ⟨*tęsknić za kim, myśleć o kim (czym) z żalem, z tęsknotą*⟩: Józef nudzi po tobie i nikt miejsca twojego nie zastąpi w jego sercu. *Mick. Listy I, 193.* **6.** *nieos.* Nudzi kogo ⟨*ktoś odczuwa mdłości, jest komu mdło, niedobrze, zbiera mu się na wymioty, mdli kogo*⟩.

nudzić się 1. n. się piekielnie, śmiertelnie. **2. n.** się czym: **n.** się rozmową. **3.** *nieos.* Nudzi się komu ⟨*ktoś odczuwa nudę, nie ma co robić, czym się interesować*⟩: Zasiedział się do wieczora [...] zatrzymywany przez pana Antoniego, któremu się w Konstancinie trochę nudziło. *Dąbr. Ig. Matki 364.*

numer 1. n-y parzyste, nieparzyste (domów). **2. n.** loteryjny. **3.** Więzienny **n. 4. n.** autobusu, pociągu, samochodu, tramwaju; **n.** domu. **5.** Dom pod numerem. **6. n.** kołnierzyka, koszuli, obuwia ⟨*rozmiar*⟩. **7. n.** pisma, gazety ⟨*egzemplarz*⟩. **8. n.** telefonu. **9.** Ktoś jest dobrym numerem a. wygląda na dobry **n.** ⟨*ironicznie o człowieku mającym złą opinię, uważanym za zdolnego do różnych złych czynów*⟩: A na co ja wyglądam? [...] No... w każdym razie na dobry numer. *Zap. G. Malicz. 323.* **10.** Mieszkać pod numerem x ⟨*w domu, w mieszkaniu oznaczonym nr x*⟩. **11.** Nosić **n. 12.** Oznaczać numerem. **13.** Wykonać **n.** solowy (w widowisku, koncercie). **14.** Wyszedł, padł **n.** x (na loterii), (najwyższa) wygrana padła na **n.** x. **15.** Wziąć, zajmować **n.** (w hotelu) ⟨*pokój*⟩. **16.** *posp.* Zrobić, odstawić **n.** ⟨*zachować się, postąpić zręcznie*⟩: Ma chłop nerwy, pomyślałem, ani mu głos nie zadrga! Potrafi numer odstawiać jak trzeba. *Twórcz. 7, 1954, s. 58.* **17.** Ten **n.** nie przejdzie ⟨*to się nie uda, tego się nie da przeprowadzić*⟩.

nur, nurek 1. Dać nura, nurka: a) ⟨*zanurzyć się w wodzie całkowicie, skoczyć w wodę zanurzając się w niej*⟩: Wskoczyłem do wody i dałem nura, gdyż pływać umiałem doskonale. *Leśm. Przyg. 79.* Wieloryb dał nurka w wodę. *Cent. Wyspa 291*; b) ⟨*nagłym skokiem, biegnąc schronić się, skryć się gdzie; uciec, umknąć*⟩: Ej, zmykaj, bo cię zeklnę brzydko, i lepiej nura daj do bramy! *Past. Lira 174.* Dał nurka w gęste tłumy i znikł jak kamfora. *Choyn. Kuż. 15.* **2.** Nurkiem iść, płynąć ⟨*pod wodą*⟩: Skakał kryć się w Niemnie i nurkiem płynął na brzeg Księstwa Warszawskiego. *Mick. Tad. 38.*

nurek p. **nur**

nurkowy Futro **n-e** ⟨*z nurek*⟩: Bogate futro nurkowe odziewa ją niemal do stóp. *Zap. G. Ptak II, 137.*

nurt **1.** Wartki, rwący, spokojny **n.** (rzeki): W połowie rzeki wartki nurt począł nas znosić. *Kow. A. Próba 29.* **2.** Toczyć swe **n-y** (o rzece); zginąć w nurtach rzeki. **3.** *przen.* Pogrążać się w **n.** życia: Pogrążał się z coraz większym zapamiętaniem w nurt ówczesnego artystycznego życia. *Wrocz. K. Wspom. 22.* **4.** Włączyć się w **n.** pracy: Nie ograniczały swej roli do małego światka własnej rodziny, ale włączyły się w nurt pracy społecznej. *Gaz. Kuj. 285, 1954.*

nurtować Nurtuje kogo coś (choroba, rozpacz, niezadowolenie itd.): Z trudnością panował nad nurtującym go niezadowoleniem. *Krzywosz. Jula 110.*

nuta **1.** cała, niska, wysoka **n.** ⟨*dźwięk, ton muzyczny*⟩. **2.** *przen.* Tęskna, rzewna, smutna, serdeczna **n.** ⟨*ton, melodia*⟩: Serdeczna **n.** brzmi w czyim głosie. **3.** **n.** czego ⟨*nastrój, ton*⟩: **n.** melancholii, smutku, serdeczności, tęsknoty. **4.** Brać wysokie **n-y**; pisać **n-y**; poddawać, poddać nutę; urwać, przerwać melodię w pół nuty. **5.** Znać **n-y** ⟨*uprawiać muzykę, grać*⟩. **6.** *przen.* Gadać, mówić, śpiewać na nutę jaką lub czego ⟨*w tonie, tonacji*⟩: Zaśpiewał na tak smutną nutę, że pan burmistrz uciekł. *Prus SPP.* **7.** Mówić, gadać, kłamać itp. jak z nut ⟨*mówić, gadać, kłamać, blagować itp. wprawnie, gładko, bez zająknienia*⟩: Zygmunt sypie nazwami, gada jak z nut, ani się zająknie. *Hertz B. Samow. 152.*

nutowy Papier **n.** ⟨*specjalnie liniowany papier używany do pisania lub drukowania nut*⟩.

nylonowy ⟨*zrobiony, wyprodukowany z nylonu — tworzywa, włókna, lub materiału*⟩: Włókna **n-e**; nitka **n-a**. Pończochy **n-e**.

O

obaczyć *przestarz.* dziś *reg.* Do obaczenia ⟨*do ponownego zobaczenia się, do widzenia*⟩: Bywaj zdrów, panie siostrzeńcze, do obaczenia w Krakowie. *Rzew. H. Zamek 134.*

obalić, obalać **1.** **o.** kogo, co ⟨*znieść siłą; doprowadzić do upadku, spowodować upadek, zniesienie*⟩: **o.** gabinet, rząd, dynastię; **o.** prawo, ustawę, ustrój. **2.** **o.** argumenty, doktrynę, pogląd, twierdzenie, zarzut ⟨*uzasadnić błędność, wykazać bezpodstawność, niesłuszność argumentu itd.*⟩: Sypał jak z rękawa argumentami, że na podstawie stwierdzeń nie popartych dokumentami nie można obalać ustalonych w nauce poglądów. *Probl. 1954, s. 471.* **3.** **o.** testament, wyrok, kontrakt itp. ⟨*spowodować unieważnienie testamentu itd.*⟩: O obaleniu testamentu też nie ma mowy ani o tym, żeby miał być fałszywy, bo wszystko najformalniej zrobione. *Dąbr. M. Noce II, 128.* **4.** *reg.* **o.** kogo na ziemię ⟨*powalić, zwalić, przewrócić*⟩.

obarczać p. **obarczyć**

obarczony **1.** **o.** dziećmi, liczną rodziną ⟨*mający na utrzymaniu dzieci, liczną rodzinę*⟩. **2.** *przestarz.* **o.** latami (laty), starością ⟨*dźwigający z trudem ciężar lat, starości*⟩: Hetman wielki pisał do polnego, że obarczony latami i syt sławy, nie będzie jej Żółkiewskiemu zazdrościć. *Proch. Żółk. 34.* **3.** *przestarz.* dziś *rzad.* **o.** cierpieniem, głuchotą, nieszczęściem itp. ⟨*dotknięty cierpieniem, głuchotą itp., cierpiący, głuchy itp.*⟩: Poznałem kiedyś starszego pana, obarczonego ciężką głuchotą. *Wieś 5, 1954.*

obarczyć, obarczać **1.** **o.** kogo — czym: **o.** funkcją, misją ⟨*powierzyć funkcję, misję*⟩. **2.** **o.** obowiązkami, pracą ⟨*obciążyć, przygnieść*⟩. **3.** **o.** podatkiem ⟨*obciążyć, nałożyć na kogo podatek*⟩. **4.** **o.** winą, zarzutami ⟨*obciążyć, przypisać komu winę, wystąpić z zarzutami przeciw komu*⟩. **5.** **o.** co: **o.** pamięć ⟨*przeciążyć*⟩. **6.** Coś obarcza czyje sumienie (np. krzywda komu wyrządzona).

obawa **1.** Bezpodstawna(-e), poważna(-e), uzasadniona(-e) **o.** (**o-y**). **2.** **o.** czego: Przepędzał resztę życia w nieustannej obawie gorszej jeszcze przyszłości. *Koll. SPP.* **3.** **o.** przestrzeni ⟨*agorafobia*⟩. **4.** **o.** o kogo, o co: **o.** ojca o syna. **5.** Być w obawie o kogo, o co. **6.** **o.** przed czym: Obawa przed wszelkim poruszeniem. *Orzesz. SPP.* **o.** przed odpowiedzialnością. **7.** Budzić, rozproszyć, uśpić obawę a. obawy. **8.** Mieć, żywić obawę a. obawy. **9.** *pot.* Nie ma obawy ⟨*coś się na pewno stanie*⟩: Ona już wyśpiewa wszystko, nie ma obawy. *Nowak. K. Tak było 139.* **10.** Robić co w obawie, z obawy czego; w obawie, z obawy, aby...: Nie mógł powstrzymać łez, wyciskanych bólem i — wstydząc się tej słabości — ocierał je ukradkiem w obawie, aby ich kto nie dostrzegł. *Meis. Sześciu 148.* **11.** Wypowiadać obawy: Nie śmiała głośno wypowiedzieć swych obaw, które nurtowały jej serce. *Sewer Nafta III, 50.* **12.** **o.** dręczy kogo, pierzcha, sprawdza się, ustaje: Dręczyły go najgorsze obawy i złe przeczucia. *Olcha Most I, 88.* **13.** Zachodzi **o.**, że...

obawiać się **1.** **o. się** kogo, czego: Obawiano się go nieco w okolicy, bo przebaczać ani sobie, ani innym nie umiał. *Sienk. Pot. I, 48.* **o. się** choroby, podróży, złych wiadomości. **2.** **o. się** o kogo, o co: **o. się** o syna, o zdrowie, o życie. **3.** **o. się** własnego cienia ⟨*bać się wszystkiego bez powodu, być zastraszonym*⟩: Drżąc o swoją posadę Grzybiński własnego cienia się obawiał. *Perz. Uczn. 68.* **4.** Obawiam się, że (czy) ⟨*używane często w rozmowie dla wprowadzenia (w sposób uprzejmy) sądu odmiennego od sądu rozmówcy*⟩: Obawiam się, że źle mnie sądzisz. *Brand. K. Antyg. 235.* Obawiam się, że nie masz racji. *L.* **5.** Nie obawiaj się (nie obawiajcie się) ⟨*bądź spokojny, bądź pewny, możesz być pewny*⟩: Zakrzyczano ją: — Nie obawiaj się, Ignaś funduje wszystkim obiad w restauracji na Bielanach. *Goj. Dziew. II, 36.*

obcas **1.** Niski, płaski, słupkowy, wysoki **o.** **2.** **o.** szkolny ⟨*u dziewczęcych pantofli: niski, lekko podcięty*⟩. **3.** Pantofle na niskich (wysokich) obcasach a. na niskim (wysokim) obcasie. **4.** Bić obcasami

⟨*w tańcu uderzać obcasami do taktu*⟩. **5.** Nabić, ściąć, wykrzywić, zdeptać, przydeptać, zedrzeć **o-y**.

obces, obcesem *przestarz.* ⟨*obcesowo*⟩ **1.** Rzucić się na co obces. **2.** Obcesem natrzeć: Jazdy miał Sanguszko za mało i dlatego nie śmiał obcesem natrzeć, ale wszedł w lasy i zrobił zasadzkę. *Moracz. Dzieje IV, 256.*

obcesowo 1. Poczynać sobie, postąpić z kim **o.**: Oficer, przydzielony do niej dla obrony przed pijanymi, sam zaczął poczynać sobie z nią zbyt obcesowo. *Strug Krzyż II, 115.* **2.** Wpaść na kogo, na co **o.**

obcęgi 1. o. profilowe, płaskie, **o.** do wyciągania gwoździ, **o.** do obcinania (**o.** tnące), **o.** do wyginania. **2.** Chwycić, ściskać co obcęgami. **3.** Trzymać co w obcęgach (np. rozpalone żelazo). **4.** Trzymać co (np. czyjeś dłonie, ręce) mocno jak w obcęgach.

obchodowy 1. Komitet **o.** (uroczystości, jubileuszu, rocznicy itp.). **2.** *ryb.* Pławnica **o-a** (in. obchodna) ⟨*sieć bawełniana do połowu łososi*⟩.

obchodzić, obejść 1. o. co: **o.** teren czego ⟨*robić obchód czego, lustrować co*⟩: Nocny strażnik pełnił służbę, obchodząc teren fabryki. *Brand. K. Antyg. 261.* **2. o.** kraje ⟨*wędrować, przemierzać*⟩: Wiele się lądów zdeptało, wiele się krajów obeszło, a ziemia wciąż była polska pod każdą żołnierską podeszwą. *Bron. W. Bagnet 11.* **3. o.** prawo, przepisy, ustawę itp. ⟨*znajdować sposób bezkarnego niezastosowania się do obowiązującego prawa, ustawy itp.*⟩: Potrafił jak zręczny dyplomata lawirować między tysiącem trudności, obchodzić prawo, naginać je do siebie. *Szyman. W. Lichw. 187.* **4.** *daw.* Obchodzić gości ⟨*zwyczaj staropolski, według którego pan domu miał obowiązek co rano odwiedzać gości płci męskiej w ich pokojach*⟩: Wyszliśmy obchodzić gości i przyjmowaliśmy przyjeżdżających, którzy zeszli się tam, gdzie pannę młodą ubierano do ślubu. *Kras. Podstoli 118.* **5. o.** dożynki, rocznicę, święto, urodziny itp. ⟨*święcić, czcić, brać udział w obchodzie*⟩: Oto obchodzimy Dziady! *Mick. Dziady 14.* Wieczorem odbyły się zaręczyny, suto i huczno obchodzone. *Krasz. Sfinks I, 65.* **o.** srebrne, złote wesele. **6.** Coś kogo obchodzi; nie obchodzi ⟨*interesuje, zajmuje, dotyczy; nie interesuje itd.*⟩: Tyle ja ich tu obchodzę, co zeszłoroczny śnieg. Z żadnym nawet pogadać po ludzku nie sposób. *Jeż Rotuł. 432.* **7.** *przen.* Obejść kolejkę: Przy obiedzie, kiedy stary miodek kilka razy obszedł kolejkę, rozmowa się ożywiła. *Pług Zagon II, 212.*

obchodzić się, obejść się 1. o. się z kim w jakiś sposób ⟨*traktować kogo, postępować z kim w jakiś sposób*⟩: **o. się** z kim grzecznie; jak z dzieckiem; po ludzku; los, świat obszedł się z kim; życie obeszło się z kim łaskawie, łagodnie, surowo, okrutnie itp. **2. o. się** smakim ⟨*zadowolić się chęcią na co*⟩: Cóż to za bal dzisiaj?! Nic nie wiedziałem, mogłem się spóźnić i obejść się smakiem. *Grusz. Ar. Hut. 29.* **3.** Obchodzić się z aparatem, z bronią ⟨*umieć manipulować, posługiwać się aparatem, bronią*⟩: Uczył go obchodzenia się ze swoim aparatem fotograficznym. *Rus. Burza 107.* Umiał obchodzić się z bronią palną. *Zachar. Kres. 259.* **4. o. się** z ogniem: Z ogniem należy się obchodzić ostrożnie. *SW.* **5. o. się** bez kogo, czego ⟨*(po)radzić sobie, dać sobie radę*⟩: Był muzykiem, bez którego żadna zabawa, żadne wesele obejść się nie mogło. *Lim. Pam. 295.* Doskonały wzrok pozwalał mi obchodzić się bez szkieł. *Lam J. Głowy IV, 54.* **6.** Nie obejdzie się, nie obeszło się bez czego ⟨*coś się na pewno stanie, zdarzy, będzie miało miejsce; coś musiało się stać, coś zaszło, zdarzyło się, coś było*⟩: Zatarasowali się w ulicy, a moi ich dobywali; nie obeszło się bez strzelaniny. *Sienk. Pot. I, 71.* **7.** Obeszło się bez czego ⟨*nie było czego; coś nie zaistniało, nie miało miejsca*⟩: Ach, dałby Bóg — westchnął wreszcie — żeby się bez wojny obeszło. *Żukr. Dni 5.* **8.** Obejdzie się bez czego; obejdzie się! ⟨*nie potrzeba czego; nie trzeba*⟩: Obejdzie się bez twojej pomocy. *SPP.* Obejdzie się! Nie potrzeba nam niczyich uwag! — krzyknął. *Łoz. Wal. Szlach. I, 78.*

obchód o. lekarski (w szpitalu). **o.** familijny, narodowy ⟨*uroczystość*⟩: Obchody familijne (w XVI w.), jak zrękowiny, śluby, chrzciny, a nawet pogrzeby, po odprowadzeniu nieboszczyka do grobu nie obyły się bez jadła i picia. *Moracz. Dzieje VI, 83.* Dzieje obchodów narodowych są w Polsce bardzo dawne. *Zakrz. St. Zagadn. 29.*

obciąć, obcinać (się) 1. o. co — czym ⟨*oberznąć, ostrzyc*⟩: **o.** gałęzie (drzew, krzewów); **o.** paznokcie, włosy; **o.** uszy (psu). **2. o.** płace, gaże, pensje, wydatki ⟨*zmniejszyć*⟩. **3. o.** skrzydła (loty) komu, czemu ⟨*zahamować, uniemożliwić działanie, funkcjonowanie kogo lub czego*⟩: Pozostaje przy swoich ideach, którym obcinam trochę skrzydeł. *Żer. Dzien. I, 158.* **4.** *łow.* **o.** zwierza, odyńca itd. ⟨*objąć obławą; otropić*⟩: W sześciu obcięliśmy odyńca z trzech stron w miocie. *Wodz. Wspom. 111.* **5.** *uczn.* **o.** (kogo) na egzaminie ⟨*dać na egzaminie ocenę niedostateczną; oblać, ściąć*⟩: Do teatru idą nieraz młodzieńcy, którzy doznali niepowodzeń w innych zawodach [...] obcięci na egzaminach. *Słonim. Walki 241.* Wszyscy energicznie uczą się, żeby przy egzaminach nie „obciąć się" i roku nie stracić. *Gomul. Wspom. 105.* **o.** się z czego. **o.** się z fizyki

obciągać p. **obciągnąć**

obciągnąć, obciągać (się) 1. o. co — czym ⟨*powlec, pokryć czym*⟩: Biedne psisko wyglądało jak szkielet obciągniony skórą. *Gomul. Kajet 102.* Podłoga niegdyś brudna [...] była teraz po starannym wymyciu obciągnięta farbą ciemnoorzechowego koloru. *Bog. Kapit. II, 128.* **2. o.** meble pluszem, rypsem itp. ⟨*obić pluszem itp.*⟩. **3. o.** ubranie: sweter, suknię, mundur, pas itp. ⟨*poprawić na sobie*⟩. **4.** *łow.* **o.** fladry ⟨*założyć fladry wokół miejsca, w którym otropiono zwierzynę; ofladrować*⟩: Wielki jest optymista ten p. nadleśniczy, jak to on chce nocą obciągnąć parę kilometrów ostępu fladrami, żeby wilki nie usłyszały? *Łow. Pol. 7, 1939.* **5. o.** brzytwę ⟨*zebrać drut z ostrza*⟩. **6. o.** zegarek, włos w zegarku ⟨*wyregulować*⟩. **7. o.** ściernicę ⟨*nadać powierzchni pracującej ściernicy wymagany kształt lub odpowiednie właściwości skrawcze*⟩: Zgrubne szlifowanie (silników samolotowych) może być wykonane ściernicą po obciągnięciu ostrym diamentem z większym posuwem, aby uzyskać dobre zdzieranie. *Kasper. Mechan. 184.* **8.** *uczn.* **o.** się papierosem ⟨*nieumiejętnie wypalić papierosa, zaciągnąć się papierosem*⟩.

obciążać p. **obciążyć**

obciążający Dowód, dokument, fakt **o.**, okoliczności, zeznanie **o-e** ⟨*dowód, dokument itd., które udowadniają oskarżenie*⟩: Złożył bardzo obciążające zeznania przeciwko wszystkim oskarżonym. *KPP. Wspom. 177.*

obciążony 1. *sport.* **o-a** narta ⟨*na której w danym momencie spoczywa więcej niż połowa ciężaru ciała*⟩. **2. o.** kompleksem niższości, przeszłością, tradycją itp. ⟨*cierpiący na kompleks niższości, mający znamiona, cechy przeszłości, tradycji*⟩: To ludzie kulturalni i subtelni, ale obciążeni potężnym kompleksem niższości. *Rocz. Lit. 1938, s. 85.* **3.** *daw.* Obciążony wiekiem, latami (laty) ⟨*dźwigający z trudem ciężar lat, starości*⟩: Obciążony laty i dolegliwościami po krótkiej chorobie skończył życie. *Kossak. Ksiądz 86.* **4.** Być obciążonym pracą ⟨*zajętym, obarczonym*⟩: Jest człowiekiem tak obciążonym pracą zarobkową, że nie zawsze postronnymi, choć bardzo sobie miłymi rzeczami zajmować się może. *Orzesz. Listy II/2, 254.*

obciążyć, obciążać 1. o. co — czym: **o.** czym dzieło literackie, styl itp. ⟨*przeładować dzieło literackie, styl itp. jakimiś składnikami*⟩: Według mnie każdy pisarz musi być po trosze filozofem, co nie znaczy, że winien swe powieści czy opowiadania upstrzyć aforyzmami, czy też obciążyć refleksyjnym komentarzem. *Nowa Kult. 20, 1954.* **2. o.** pamięć ⟨*przeładować, przeciążyć pamięć jakimiś faktami, wiadomościami itp.*⟩: Nie to jest gruntem dzieła historycznego, co się w skróceniu zmieścić może w tablicach chronologicznych i co obciąża pamięć, lecz co bez jej obciążenia tkwi jako nabytek myśli. *Tyg. Ilustr. 126, 1870.* **3. o.** czyje sumienie ⟨*moralnie kogo obciążyć, uczynić winnym*⟩: Wiedziała ona, że ten, co narzeka, obciąża sumienie tego, który go słucha, obciąża tym bardziej, im mniej można mu pomóc. *Witkiew. S. Utwory 215.* **4. o.** kogo — czym ⟨*obarczyć*⟩: **o.** kogo odpowiedzialnością, winą, zarzutami; **o.** sprawami, zadaniami itp.: Już tylko sobie powiedziałam: idź za dziećmi w ich rozwoju, a nie przed dziećmi [...] nie obciążaj ich sprawami starszych, niech mają prawo do dzieciństwa. *Wańk. Ziele 160—161.* **5. o.** zeznaniami kogoś ⟨*zezn(aw)ać na niekorzyść kogo*⟩: Fatalnie spisał się przy śledztwach, obciążając zeznaniami swymi mnóstwo kolegów i wyśpiewując wszystko, co wiedział [...] i czego w rzeczywistości wcale nie było. *Ask. Łukas. I, 256.* **6. o.** kogo klątwą ⟨*rzucić klątwę, pognębić klątwą*⟩.

obcierać, obetrzeć 1. o. co — czym: czoło, twarz ręcznikiem, łzy — chusteczką, nos — palcem. **2.** *wulg.* Tyłek szkłem obciera ⟨*o kimś skąpym, przesadnie wyrachowanym*⟩. **3.** Coś obciera komu — co: kołnierzyk obciera komu szyję. Buty obcierają pięty.

obcinać p. **obciąć**

obciosany Grubo **o.** ⟨*nie wykończony precyzyjnie; prymitywny*⟩: Grubo obciosane bloki granitu.

obco 1. Brzmieć **o.** (o języku, melodii, nazwisku). **2.** Czuć się **o.** ⟨*czuć się nieswojo, samotnie*⟩: Czuł się tu w istocie trochę obco. *Dąbr. M. Noce II, 144.*

obcować o. z kim: a) ⟨*przestawać, żyć*⟩: Z ludźmi mało obcował. *SPP*; b) *rzad.* ⟨*mieć stosunki płciowe; spółkować*⟩: **o.** z mężem, z żoną.

obcy 1. *med.* Ciało **o-e** ⟨*nie należące do organizmu, które się dostało z zewnątrz*⟩: Lancetem przekrajał palec i wyjął obce ciało. *Unił. Pam. 92.* **2. o.** człowiek, ludzie ⟨*nie należący do rodziny, do danego środowiska, nietutejszy, postronny*⟩: My ludzie nietutejsi, obcy. *Żer. Popioły II, 261.* **3. o.** dom ⟨*cudzy, nie nasz, nie własny*⟩: Przekonał się, że w obcym domu nie znajdzie tych wygód, co u siebie [...] Szczęśliwy czuł się tylko w swojej ustroni czarnoleskiej. *Wind. Koch. 120.* **4.** Elementy klasowo **o-e**. **5.** Grunt **o.**: Najbujniejsze drzewo usycha, jak je przesadzisz na grunt obcy. *Rzew. H. Zamek 140.* **6. o.** naród. **7. o-a** waluta ⟨*obcego kraju*⟩. **8. o.** wyraz ⟨*należący do innego języka*⟩. **9. o.** czemu ⟨*taki, który jest nieświadomy, nie znający czego*⟩: **o.** pięknu, **o.** wszystkiemu: Otóż to owoce zagranicznego wychowania! Młodzież powraca nam obca wszystkiemu, co nasze [...] z umysłem przykrajanym do niemieckiej lub francuskiej mody. *Krasz. Szalona 124.* **10. o.** komu **a.** dla kogo: Sprawy zupełnie mu obce. Człowiek dla mnie zupełnie obcy. **11.** Z obca ⟨*w sposób przypominający kogoś lub coś obcego; na wzór obcy*⟩: Są to — a jest ich bardzo wiele! — słowa polskie zabarwione tylko z obca pod wpływem ościennych pobratymczych narodów. *Brück. Cywiliz. 152.* **12.** Czuć się obcym: Jeszcze nie zżyła się z nami, czuje się obca. *Reym. Ferm. II, 195.* **13.** Coś jest **o-e** (nie jest **o-e**) komu, czemu ⟨*jest nieznane, nie jest znane*⟩: Kłamstwo jest obce mej duszy, o fałszu nic serce me nie wie. *Kaspr. Chwile 35.* Nie tylko muzyki wyuczono dziewczynę. Taniec i śpiew również jej obce nie były. *Gomul. Mieszczka 55.* **14.** Coś jest komu **o-e**, wydaje się komu **o-e**; staje się dla kogo **o-e** ⟨*coś jest, wydaje się komu dalekie, nie mające z nim nic wspólnego*⟩: Wszystko teraz było mu obce — cały świat, książki, idee. *Żer. Opow. II, 135.* Wszystko wydawało mu się obcym, odległym, czczym i znikomym. *Sienk. Quo III, 169.* Im bliżej był śmierci — tym bardziej obce stawało się dla niego wszystko, co go przywiązywało do świata. *Strug Ojc. 240.*

obczyzna 1. Na obczyźnie ⟨*za granicą, poza krajem*⟩: Żyć, umrzeć na obczyźnie. **2.** Emigrować na obczyznę. **3.** Tułać się po obczyźnie: Długo po obczyźnie się tułał, długo różnej biedy zażywał. *Jun. Mazur. 355.*

obdarto Chodzić **o.** ⟨*obszarpanie, nędznie, w łachmanach, w podartej odzieży*⟩.

obdarzać p. **obdarzyć**

obdarzony o. dobrą pamięcią, bystrym dowcipem, zdolnościami itp. ⟨*mający dobrą pamięć, bystry dowcip itp.*⟩: Obdarzony z natury najpiękniejszymi zdolnościami, uczył się doskonale. *Korz. J. Koll. 21.* Artysta obdarzony pięknym głosem, talentem. *SW.*

obdarzyć, obdarzać 1. o. kogo — czym: **o.** dzieci słodyczami; **o.** kogo książką. **o.** uczuciem, sympatią, łaskami, względami itp. ⟨*polubić, pokochać; zaszczycić względami kogoś itp.*⟩: Sympatia jaką mnie obdarzał, wypływała nie tylko ze wspólnej pracy scenicznej, ale z przyjacielskiego stosunku, jaki go łączył z moim ojcem. *Ower. Ramp. 181.* **2. o.** spojrzeniem, uśmiechem, ukłonem ⟨*spojrzeć, uśmiechnąć się, ukłonić się (zwykle w sposób zwra-*

cający czyjąś uwagę)⟩: Nie obdarzyli go nawet spojrzeniem, ignorowali go zupełnie. *Bał. Dziady 251.* **3.** Obdarzać kogo zaufaniem ⟨*ufać komu*⟩: Obdarzał go zupełnym zaufaniem. *SPP.* **4.** Obdarzyć kogo synem ⟨*urodzić komu syna*⟩: Po roku pożycia obdarzyła go synem. *SW.* **5.** *przen.* Obdarza kogo — czym przyroda, natura; fortuna: Przyroda hojnie go obdarzyła i urodą i zdolnościami. *Lim. Pam. 29.* Fortuna obdarzyła go od razu: ręką umiłowanej gorąco, choć w skrytości, dziewki i wielkim, zawiść budzącym majątkiem. *Gomul. Miecz I, 196.*

obdzierać, obedrzeć **1.** **o.** kogo — z czego ⟨*ogołocić*⟩: **o.** kogo z mienia, z ubrania; *przen.* ⟨*pozbawić kogo czego*⟩: **o.** ze złudzeń: Czuła w sobie jakby zdrożną a zastraszająco lubą gotowość, by świat cały i siebie do reszty obedrzeć z radości i ze złudzeń. *Dąbr. M. Noce II, 268.* **2.** **o.** kogo ⟨*brać od kogo więcej niż się należy; wyzyskiwać, wykorzystywać*⟩: Obdarłszy uczciwie wędrowców, zgodził się na przenocowanie ich w swej izbie. *Żer. Przedw. 89.* **3.** **o.** kogo ze skóry ⟨*zabierać komu ostatni grosz, liczyć komu za co bardzo drogo*⟩: Tu w hotelu obdzierają człowieka ze skóry. *Lam J. Głowy III, 24.*

obecność **1.** *daw.* Przypuścić kogo do obecności, przed **o.**; oddalić od obecności ⟨*przyjąć osobiście, dopuścić do towarzystwa; uwolnić się od czyjego towarzystwa*⟩: Wenus, której Kupido jakąś wyrządził sztukę, wygnała go z Cytery i oddaliła go od swej obecności. *Zab. XIII/1, 1776, s. 33.* **2.** **o.** (czyja) obowiązkowa, konieczna: Do uchwał Rady konieczna jest obecność przynajmniej połowy jej członków. **3.** Robić co w czyjej obecności: Proszę cię, Tadziu, nie używaj w mojej obecności karczemnych wyrazów. *Żer. Biała 95.*

obecny **1.** W obecnej chwili ⟨*obecnie*⟩. **2.** *żart.* **o.**, ale nieprzytomny. **3.** Być obecnym na czym, przy czym; *daw.* czemu ⟨*brać udział osobiście, znajdować się gdzie a. przy czym*⟩: Być obecnym na lekcji, na zebraniu; przy czyjej śmierci. Król bywał zwykle obecny obradom senatorów. *Kaczk. Olbracht. II, 173.*

obedrzeć p. **obdzierać**

obejmować p. **objąć**

obejrzeć się Ani się obejrzeć ⟨*o sytuacji, w której czas mija komu bardzo szybko, niepostrzeżenie; szybko, prędko, niedługo, zaraz*⟩: Ani się obejrzysz, już jest obiad, a potem zaraz trzeba się przebierać i śpieszyć do fabryki. *Kowalew. M. Kamp. 140.*

obejście Ktoś jest miły, uprzejmy, przyjemny, ujmujący, nieprzyjemny, szorstki itp. w obejściu ⟨*w sposobie bycia, zachowania*⟩: Nauczycielem był okazały mężczyzna, nadzwyczaj miły w obejściu. *Żer. SPP.* Zgryźliwy, nie dowierzający i nieprzyjemny w obejściu nie miał przyjaciół. *Chłęd. Barok. 274.*

obejść p. **obchodzić**

obejść się p. **obchodzić się**

obelga **1.** **o.** dotkliwa, wielka, ciężka. **2.** **o.** czynna ⟨*znieważające uderzenie, policzek*⟩. **3.** **o.** słowna, **o-i** słowne ⟨*zwymyślanie, znieważenie za pomocą słów grubiańskich, obelżywych; słowo, słowa obraźliwe*⟩: Arsenał obelg słownych był bardzo wielki i wymyślny. *Bystr. Dzieje II, 158.* **4.** Miotać, rzucać **o-i** na kogo, komu w twarz: Z zaciśniętymi usty przyjmował rzucane na niego obelgi. *Orzesz. SPP.* **5.** **o.** spotyka kogo: Szlachetny rycerzu z Lichtensteinu, jeśli was jakowaś obelga jako posła spotkała, mówcie, a srogiej sprawiedliwości wartko stanie się zadość. *Sienk. Krzyż. I, 87.*

oberwać, obrywać **1.** **o.** co ⟨*urwać*⟩. **o.** guziki (od palta). **2.** **o.** zarobki, premię itp. ⟨*uszczuplić, zmniejszyć, okroić zarobki, premię itp.*⟩: Temu chłopcu trzeba za niedbalstwo oberwać premię. *Kowalew. M. Kamp. 189.* **3.** *pot.* **o.** pałę, zły stopień ⟨*dostać zły stopień*⟩. **4.** **o.** cięgi, plagi, wały itp. ⟨*być bitym mocno*⟩: Bardzo często obrywać baty, ale to co się zowie baty. *Wikt. Burek 31.* **5.** **o.** klapsa, szturchańca, kuksańca itp. ⟨*być uderzonym*⟩: Często jeszcze od starego może szturchańca oberwie. *Kaczk. SPP.* **6.** **o.** nauczkę, skrótowo: **o.** ⟨*być zganionym, skarconym*⟩: Dobrze tak na zuchwalca!... Oberwałże burę! *Zabł. Zabob. 87.* **7.** **o.** ranę ⟨*być zranionym*⟩: Raz potłukając się w nocy z młodzieżą po ulicach, miał [...] jakąś dosyć ciężką ranę oberwać. *Moracz. Dzieje III, 195.* **8.** **o.** co — z czego: **o.** liść, owoc z drzewa. **9.** **o.** czym ⟨*być uderzonym*⟩: **o.** kijem, pięścią. **10.** **o.** po czym *daw.* przez co, w co ⟨*zostać uderzonym, dostać cięgi*⟩: Idź precz, jeżeli nie chcesz oberwać po grzbiecie! *Fredro A. Intr. 33.* I ten po łbie oberwał. *Rzew. H. Pam. 123.* **11.** **o.** przez łeb. *Jabł. SW.* Kto nie ustąpi z drogi mej Minerwie, kręconym z wierszy biczem w łeb oberwie. *L.* **12.** **o.** po łapie, po skórze, po uszach; **o.** po nosie ⟨*dostać nauczkę, zostać upokorzonym*⟩: Tu Aloys Smidt, pianista z Frankfurtu, bardzo po nosie oberwał. *Chopin Wyb. 84.* **13.** **o.** od kogo — za co ⟨*dostać burę za co*⟩: **o.** od matki za spóźnienie.

oberwać się **1.** Chmura oberwała się ⟨*pada nawalny, bardzo silny, ulewny deszcz*⟩: Lało nieprzerwanie. — Czy się chmura oberwała? *Pięt. Młod. 60. przen.* Nad Nowowiejskim oberwała się po prostu chmura nieszczęść. *Sienk. Wołod. III, 115.* **2.** Komuś oberwało się za co ⟨*ktoś otrzymał za co burę, reprymendę*⟩: Oberwało mu się za niesubordynację.

obesłać, obsyłać **1.** **o.** konkurs, wystawę, zawody itp. ⟨*wziąć udział w czym przez posłanie kogo lub czego, np. przedstawicieli na zawody, pewnych okazów na wystawę itp.*⟩: Kobiety obesłały wystawę. *Sienk. SPP.* **2.** *daw.* **o.** kogo czym (ukłonami, darami itp.) ⟨*wysłać do kogo co, przesłać komu co; obdarzyć kogo czym*⟩: Zwierzyną sąsiadów obsyła. *Kras. SW.*

obetrzeć p. **obcierać**

obeżreć się, obżerać się *wulg.* **1.** **o.** się czego: **o.** się owoców, słodyczy, smakołyków. **2.** **o.** się jak świnia.

obfitość **1.** Ogromna, wielka **o.** **2.** **o.** czego: towaru, plonów; *przen.* **o.** myśli, wyrazów. **3.** Róg obfitości ⟨*symbol niewyczerpanych zasobów*⟩: Rozmowa idzie żwawo, dowcipy sypią się, jakby z rogu obfitości. *Chmielow. Fant. 12.* **4.** *daw.* Mieć czego w obfitości ⟨*obficie*⟩.

obfity **1.** **o.** deszcz ⟨*występujący w dużej ilości,* *duży*⟩: Przybór z powodu obfitych deszczów. **2. o-e** jadło, **o.** posiłek ⟨*sute(-y)*⟩. **3.** *daw.* Kraj, rola, ziemia itp. **o-a** ⟨*urodzajny(-a), żyzny(-a), płodny(-a)*⟩. **4. o-e** kształty (o osobie) ⟨*bujne*⟩. **5. o-e** łupy ⟨*liczne, duże łupy*⟩. **6. o-e** żniwo ⟨*bogaty(-e)*⟩. **7.** Połów **o. 8. o.** w co ⟨*obfitujący, bogaty, nieprzebrany*⟩: Okolica obfita we zboże. *Mick. SPP.* **o.** w myśli, słowa, porównania. *SW.*

obgadać, obgadywać 1. o. kogo — przed kim ⟨*obmówić, oszkalować, oczernić kogo*⟩: Obgaduje mnie przed panną, że ja, panie, gracz, że ja, panie, koniarz. *Prus Kart. I, 38.* **2. o.** interes, sprawę ⟨*rozmawiając rozważyć co wszechstronnie; omówić, załatwić*⟩: Na ulicy trudno rozmawiać... wstąpmy na kieliszek wina, obgadamy sprawę. *Grusz. Ar. Tys. 75.* **3. o.** plan czego, warunki ⟨*omówić, rozważyć*⟩: Zaczął [...] obgadywać plan całej roboty. *Witkiew. S. Gier. 114.* Umowa zawarta, warunki obgadane. *Gomul. Wspom. 147.*

obiad 1. o. chudy, mięsny, obfity, postny, skromny, suty, smaczny, wyborny, wyśmienity; **o.** domowy, restauracyjny. **2.** *hist.* Obiady czwartkowe ⟨*obiady wydawane przez Stanisława Augusta Poniatowskiego dla wybitnych ludzi, uczonych, artystów, polityków itp., w czasie których omawiano aktualne ówczesne zagadnienia kulturalne, literackie itp.*⟩: Raz, na obiedzie czwartkowym, wyraził St. August życzenie, aby uczeni polscy opracowali życiorysy znakomitych godnych naśladowania dawnych Polaków. *Chrzan. I. Lit. 411.* **3. o.** galowy, wystawny. **4. o.** proszony ⟨*na który się jest zaproszonym lub zaprasza się kogo*⟩. **5. o.** na x osób. **6. o.** z dwóch, trzech dań. **7.** Po obiedzie; przed obiadem ⟨*po południu; przed południem*⟩: Po obiedzie zaczęły schodzić się z miasta do domu komornika rozmaite urzędowe i nieurzędowe figury. *Lam J. Głowy II, 122.* **8.** Musztarda po obiedzie ⟨*rzecz spóźniona, za późno przekazana, podana*⟩: Każdemu się, Panienko, zdarzy, że wysłany z listami do karczmy zajedzie... i musztardę [...] przywiezie panom po obiedzie. *Słow. Zawisza 25.* **9.** Być, zostać u kogo na obiedzie. **10.** Być bez obiadu ⟨*nie jeść, nie zjeść obiadu*⟩. **11.** *przestarz.* Dać, wydać **o.** ⟨*urządzić sute przyjęcie dla zaproszonych gości, często na czyją cześć*⟩: W r. 1828 wiele opowiadano w Warszawie o obiedzie wydanym u Potockiej na cześć Niemcewicza w dzień jego imienin. *Bar Kum. 56.* **12.** Przyrządzać, zrobić **o.**; zjeść **o.** (w domu, w restauracji). **13.** Coś jest, mieć co na **o. 14.** Nastawić **o.** Podać **o. 15.** Postawić komu **o.** ⟨*zaprosić kogo na o.; zapłacić w restauracji za zjedzony przez kogo o.*⟩: Gotów był sprzedać się każdemu, kto postawi obiad, byle się tylko uwolnić od ciągłej niepewności jutra. *Braun Lewanty 69.* **16.** Prosić do obiadu ⟨*do stołu*⟩. **17.** Prosić, zaprosić kogo na **o. 18.** Siedzieć przy obiedzie. **19.** Wydawać **o-y** (w jadłodajniach): Obiady wydaje się od godziny 13 do 17. **20.** Wystąpić z obiadem. Zasiąść do obiadu. **21. o.** składa się z czego. **o.** stygnie.

przysł. **22.** U skąpego zawsze po obiedzie ⟨*człowiek skąpy nigdy nie częstuje*⟩.

obiadowy 1. Pora **o-a**, *daw.* godzina **o-a**, czas **o.** ⟨*pora dnia, w której się zwykle je obiad*⟩: Czas był obiadowy [...] siedliśmy do okrągłego stołu. *Słow. Listy II, 259.* **2.** Przerwa **o-a** ⟨*przerwa w pracy przeznaczona na zjedzenie obiadu*⟩.

obicie o. papierowe ⟨*tapeta*⟩: Stolarz radził ściany pomalować, bo papierowe obicia musiałyby schnąć długo. *Sienk. Now. VI, 133.*

obić, obijać 1. Obić kogo — czym ⟨*wytłuc, wychłostać*⟩: Obić kogo batem, nahajem, kijem itp. **2.** Obić komu gębę ⟨*wybić kogo po twarzy*⟩. **3. o.** co — czym ⟨*pokryć*⟩: **o.** ściany boazerią; meble skórą, pluszem itp. **o.** drzwi żelazem, blachą. **4. o.** ziarno, zboże ⟨*bijąc pozbawić ziarno, zboże zewnętrznej osłony, wyłuskać*⟩: Nieustannie stukał kijem w stępie, obijając ziarna zboża z łusek i plew. *Was. W. Pierw. 152.* **5.** Obijać (sobie) boki ⟨*bić rękami o boki dla rozgrzewki*⟩: Podziwiał dorożkarzy, którzy zatknąwszy bat obok kozła obijali sobie rękoma boki na rozgrzewkę. *Prus Dusze 46.* **6.** Obijać gnaty, pięty ⟨*trudzić się długim chodzeniem; tułać się, tłuc się*⟩: Dalej obijał pięty przez długie godziny dnia. *Wikt. Papież 52.* **7.** Obijać czyjeś, jakieś progi ⟨*chodzić gdzie często, długo, wielokrotnie w jakiejś sprawie; wydeptywać ścieżki*⟩: Biegał po piętrach, wysiadywał godzinami w poczekalniach, wytrwale obijał progi niezliczonych biur. *Strug Krzyż II, 312.*

obić się, obijać się 1. o. się o uszy ⟨*o głosie, dźwięku: dojść, dolecieć do uszu; dać się słyszeć*⟩: Obił się brzęk dzwonków o uszy nasze — były to sanki podkomorzego. *Wilk. P. Wieś I, 72.* *przen.*: a) ⟨*usłyszeć co mimochodem; słyszeć coś nie zwróciwszy na to większej uwagi; słyszeć co się o czym mówi*⟩: Niektóre z wymienionych przez Joannę nazwisk polskich tancerzy w obcych baletach obiły mu się o uszy. *Breza Uczta 50*; b) ⟨*pozostać bez odpowiedzi; nie wywołać czyjejś reakcji*⟩: Siedział [...] w swoim krześle nieporuszony, a wszystkie prośby i nalegania obijały się o jego uszy, jakby o ucho sfinksa wykutego z granitu. *Korz. J. Krewni 212.* **2.** Ktoś obija się po (w) biurze, po (w) fabryce ⟨*nie pracuje, pozoruje pracę; nie ma nic do roboty*⟩. **3.** Obijać się z kąta w kąt ⟨*wałęsać się nic nie robiąc, łazić bez celu, próżnować*⟩. **4.** Coś obija się o kogo jak groch, niby groch o ścianę ⟨*coś pozostaje daremne, bezskuteczne, bezowocne, bez odpowiedzi, coś nie wywiera skutku; coś nie dociera do kogo, ktoś nie reaguje, nie zwraca na co uwagi*⟩: Stałe nalegania moje o doręczenie listów notyfikacyjnych obijały się o p. Dmowskiego, jak groch o ścianę. *Dłus. K. Wspom. 25.* Obelgi te Dżordżi z obojętnością przyjmował bezwzględną. Obijały się one o niego, niby groch o ścianę. *Jeż Uskoki I, 198.*

obiec, obiegnąć, obiegać 1. o. kogo, co oczyma, spojrzeniem, wzrokiem ⟨*ogarnąć, objąć kogo, co spojrzeniem, wzrokiem*⟩: Aroganckim wzrokiem obiegła pokój, skrzywiła się. *Gomul. Ciury I, 112.* **2.** Kielich, dzban itp. obiega stoły ⟨*kielich, dzban itp. przechodzi z rąk do rąk, jest posyłany wokoło*⟩: Pieśń brzmiała ciągle, dzban obiegał stoły. *Krasz. Poezje I, 83.* **3.** Planety obiegają Słońce, Księżyc obiega Ziemię ⟨*okrążają, okrąża*⟩. **4.** Plotka, wieść, żart obiega miasto.

obiecanka Zbyć kogo obiecankami.

obiecać, obiecywać 1. o. sobie co ⟨*przyrzekać, posta-

nawiać sobie co; mieć nadzieję na co, spodziewać się⟩: Obiecała sobie powrócić do tej sprawy. *Goj. Rajs. I, 6.* **2.** Obiecywać sobie co po kim, po czym ⟨*oczekiwać, spodziewać się*⟩: Po tym młodzieńcu wiele sobie obiecuję. *Krasn. 68. SPP.* **3.** **o.** komu — co ⟨*d(aw)ać obietnicę, robić nadzieję na co*⟩: **o.** komu pomoc, nagrodę. **4.** **o.** poprawę ⟨*przyrzec, przyrzekać*⟩. **5.** Coś obiecuje (duże) zyski, (dobre) zbiory, (ładną) pogodę itp. ⟨*pozwala spodziewać się, zapowiada*⟩: Ranek był śliczny i obiecywał pogodę. *Korz. J. Wiz. 5.*

przysł. **6.** Kto wiele obiecuje, mało daje. **7.** Czego nie masz, nie obiecuj.

obiecujący **1.** **o.** młodzieniec, muzyk, pracownik itp. ⟨*dobrze zapowiadający się*⟩. **2.** **o-e** spojrzenie, **o.** uśmiech ⟨*wymowne(-y), zalotne(-y), kokieteryjne (-y)*⟩.

obiecywać p. **obiecać**

obieg **1.** *astr.* **o.** gwiazdowy ⟨*okres czasu potrzebny na powrót planety do gwiazdy, obok której znajdowała się poprzednio*⟩: **2.** **o.** Ziemi dookoła Słońca ⟨*krążenie*⟩. **3.** *anat. fizj.* **o.** krwi ⟨*krążenie krwi, system naczyń krwionośnych*⟩: **o.** krwi duży; mały a. płucny ⟨*circulus sanguinis major, c. s. minor*⟩. **4.** **o.** pary w mechanizmie maszyny parowej; **o.** wody w chłodnicy ⟨*krążenie*⟩. **5.** *ekon.* **o.** pieniężny, pieniądza ⟨*związany z wymianą towarów, usług wszelkiego rodzaju i innymi płatnościami; cyrkulacja pieniędzy*⟩. **6.** Być, znajdować się w obiegu *przestarz.* mieć **o.** ⟨*mieć ważność, być w powszechnym użyciu; kursować*⟩: Do r. 1300 była w obiegu tylko moneta denarowa, którą po r. 1300 zastąpiła czeska groszowa. *Brück. Kult. I, 365.* **7.** Puścić, posłać co w **o.**, obiegiem ⟨*posłać co wkoło, od jednego do drugiego*⟩: Puścił butelkę w obieg. *Dygas. Piszcz. I, 172.* **8.** Puścić, wprowadzić itp. w **o.** ⟨*przeznaczyć, przekazać do powszechnego użytku, rozprowadzić; podać do ogólnej wiadomości; obracać, operować czym*⟩: Gromadzę nowinki i puszczam to wszystko w obieg temu dla nauki, temu dla przestrogi. *Korz. J. Spek. 82.* **9.** Wycofać, usunąć itp. z obiegu ⟨*wyłączyć z użycia, pozbawić ważności*⟩: Wycofać monetę, banknoty z obiegu. **10.** Wyjść z obiegu ⟨*przestać być użytecznym, ważnym*⟩.

obiegać p. **obiec**

obiekcja ⟨*zastrzeżenie, wątpliwości*⟩: Mieć, przedstawić swoje obiekcje; *daw.* uczynić, zrobić obiekcję.

obiekt **1.** Obiekty kolejowe, przemysłowe, wojskowe, zabytkowe ⟨*budowle, urządzenia*⟩. **2.** Żywy **o.** ⟨*osoba*⟩: Etnograf ma do czynienia przede wszystkim z żywym obiektem, historyk ze źródłem historycznym. *Bystr. Ludozn. 44.* **3.** **o.** badań, zainteresowań, drwin itp. ⟨*przedmiot*⟩.

obierać, obrać **1.** **o.** co: **o.** kartofle, owoce, jarzyny ⟨*zdejmować, usuwać łupinę, skórkę*⟩. **2.** **o.** co — z czego: **o.** rybę z ości ⟨*oczyszczać*⟩. **3.** **o.** kogo z czego ⟨*obedrzeć*⟩: **o.** kogo z ubrania, z grosza, z pieniędzy. **4.** Obrać kogo do nitki ⟨*zabrać komu wszystko doszczętnie, nic nie zostawiając*⟩. **5.** **o.** sobie co — za co ⟨*wybrać co dla siebie; to, co najlepiej odpowiada; upatrzyć co sobie*⟩: Umiejętności, które prawda i błąd za schronienie lub plac szermierki obrały. *Mochn. SPP.* **6.** **o.** zawód ⟨*wyb(ie)rać*⟩: Mamy zagadnienia: jak powstaje zawód literata, jaka jest jego sytuacja, a przede wszystkim, jakie warunki skłaniają jednostki do obierania tego zawodu. *Bystr. Publ. 208.* **7.** **o.** kogo, kim a. na kogo ⟨*wybierać kogo za pomocą głosowania*⟩: Obrali go na przewodniczącego lub przewodniczącym zebrania. *SPP.* Został obrany prezesem wydziału historycznego-literackiego. *Hertz P. Słow. 69.* Przez kilkanaście lat obierany był wójtem w swej gminie. *Sewer Nafta III, 171.*

obierać się Palec się komu obiera ⟨*ropieje, obłazi ze skóry*⟩.

obietnica **1.** Fałszywa, solenna, uroczysta, złudna **o.** **2.** **o.** czego: **o.** przyjazdu, pożyczki, poparcia. **3.** Dać, uczynić, zrobić obietnicę. **4.** Zbywać, zwodzić kogo obietnicami. **5.** Mieć czyją obietnicę: Mam jego obietnicę, że mnie odwiedzi. *SW.* **6.** Spełnić, złamać obietnicę. **7.** Wymóc na kim obietnicę czego: Wymogliśmy na nich obietnicę pisania. *Brosz. Feliet. 14.* **8.** Wywiązać się z obietnicy.

obijać p. **obić**

obijać się p. **obić się**

objadać się, objeść się **1.** **o.** się po uszy. **2.** **o.** się czego, rzadziej czym: **o.** się słodyczy, owoców (słodyczami, owocami).

objaśniać, objaśnić **1.** **o.** co: **o.** lampę, świecę, pochodnię itp. ⟨*czynić jaśniejszym światło lampy, świecy, pochodni; zwiększać płomień, obcinając nadpalony knot świecy, lampy itp.*⟩: Ująwszy złote szczypce, objaśniał włókno lampy. *Makusz. Król 12.* **2.** **o.** co komu ⟨*wykładać, wyłożyć; (wy)tłumaczyć*⟩: **o.** lekcję uczniom. Pisywał często drobne artykuły, w których objaśniał czytelnikom budzące wątpliwości formy językowe. *Dor. Rozm. I, 16.* **3.** *przestarz.* **o.** co — czym ⟨*uzasadniać, (wy)tłumaczyć*⟩: Postępek swój objaśnia chwilowym rozdrażnieniem. *SW.* **4.** *przestarz.* **o.** kogo — co do czego, o czym, w czym ⟨*(po)informować*⟩: Objaśnij mnie w tej sprawie. *SPP.*

objaw **1.** Niepokojące, niepożądane, niespodziewane, słabe, wyraźne objawy. **2.** Objawy chorobowe. **o.** gniewu, radości, strachu; wdzięczności, złego humoru. **3.** **o.** kryzysu (np. ekonomicznego). **4.** Wywołać **o.** **5.** **o.** występuje, zjawia się.

objawiać, objawić (się) **1.** **o.** co ⟨*okaz(yw)ać*⟩: **o.** chęć, niepokój, radość, uczucie, wolę, zainteresowanie. Zaczął objawiać złe skłonności i nałogi. *Święt. A. Asp. 260.* **2.** **o.** co — czym ⟨*manifestować*⟩: Każdy z widzów z upodobaniem patrzy na grę tego artysty i chętnie szczerym oklaskiem objawia swe zadowolenie. *Kłosy 180, 1868.* **3.** Coś objawia się — czym: Zaczęto gwizdać [...] oznaki niezadowolenia objawiały się coraz bardziej wzrastającym hałasem. *Niemoj. Szach. 103.* Na znaczniejszych wzniesieniach pojawia się [...] u ludzi tzw. choroba górska, objawiająca się nudnościami i osłabieniem, krwotokami nosowymi i ustnymi. *Pud. Zwierz. 59.*

objawienie **1.** Być, stać się dla kogo objawieniem: Stała się pani dla mnie objawieniem kobiety, którą można kochać najmocniej i szanować najsumienniej.

Weys. Józ. Puszcza 353. **2.** Pragnąć, oczekiwać, spodziewać się czego jak objawienia ⟨*pragnąć, oczekiwać, pożądać czego bardzo, usilnie, z utęsknieniem*⟩: Spodziewałem się twojego tu przyjścia, oczekiwałem go, pragnąłem jak objawienia. *Sewer Nafta III, 252.*

objawiony *kult.* **1.** Prawda, prawdy objawione ⟨*według wierzeń religijnych: prawdy podane do wierzenia, wyjawione przez Boga w sposób nadprzyrodzony*⟩. **2.** Wiara, religia, nauka, wiedza itp. **o-a** ⟨*wiara, religia itp. oparta na prawdach objawionych*⟩: Racjonalizm Spinozy [...] nie lekceważy nauk empirycznych, lecz służy walce z wiedzą objawioną. *Myśl. Filoz. 1, 1954, s. 320.*

objazd 1. o. służbowy. **2.** Być w objazdach: Generał Walter był w stałych objazdach. Od oddziału do oddziału. *Bron. J. Człow. 57.* **3.** Udać się, wybrać się, wyjechać, wyruszyć na **o.**: Wyjechał konno na objazd gospodarstwa. *Dygas. Listy 39.*

objazdowy Opera, wystawa **o-a**; teatr **o.** ⟨*wędrowne(-a, -y); ruchome(-a, -y)*⟩.

objażdżka *daw.* Na objażdżki ⟨*objeżdżając dokoła; kołując, wokoło, wkoło*⟩: Drogę deszcze popsuły; nagląc i łając, kazał na objażdżki nawracać. *Krasz. SW.*

objąć, obejmować 1. o. co ⟨*przejąć, zająć; otrzymać, wziąć na siebie, przyjąć co*⟩: **o.** dowództwo, rządy, tron, władzę; **o.** funkcję, służbę, stanowisko, urząd. **2. o.** zakład ⟨*podjąć, podejmować prowadzenie zakładu; wziąć, brać w zarząd*⟩. **3. o.** kogo, co — czym, za co: **o.** kogo ramieniem; **o.** kogo za kolana, (rękami) za szyję. **4. o.** kogo, co okiem, spojrzeniem, wzrokiem itp. ⟨*zobaczyć daleko, wokoło; spojrzeć na kogo, na co ze wszystkich stron*⟩: Obejmował wzrokiem jej zgrabną postać. *Sewer Zyzma 401.* **5. o.** co myślą, uczuciem ⟨*ogarnąć, ogarniać*⟩: Nie mogła przez chwilę objąć myślą ani uczuciem tego, co usłyszała. *Dąbr. M. Noce III/2, 121.* **6. o.** co (wspólną) nazwą: Węglowodory zachowujące się podobnie jak etylen, obejmujemy wspólną nazwą węglowodorów nienasyconych. *Turk. Chem. VIII, 78.* **7. o.** amnestią. **8.** Ból, płomień, pożar obejmuje co ⟨*rozszerza się, rozprzestrzenia się na co*⟩: Nie można myśleć, bo ból obejmuje głowę. *Szmag. Dymy 49.* Płomienie objęły drewniane części rumowiska. *Śliw. A. Bat. 183.* **9.** Chęć czego, radość, strach, trwoga obejmuje kogo, co (czym) ⟨*opanowuje, przenika*⟩: Lodowaty strach przenikał do szpiku kości i mrozem obejmował serce. *Żer. Rzeka 86.* Gorączka obejmuje kogo ⟨*opanowuje*⟩: Kroplisty pot na czole i suche wraz wargi świadczyły [...] że go ponownie obejmowała gorączka. *Berent Diog. 144.*

objechać, objeżdżać 1. o. co ⟨*jeździć po to, aby zlustrować, zwiedzić co*⟩: **o.** kraj, ziemie, miasta, wsie, dobra, pola; **o.** wojska, szeregi, stanowiska, pozycje, posterunki. **2.** *tryw.* **o.** kogo ⟨*(z)wymyślać, (s)krzyczeć kogo, (na)urągać komu; (ob)sztorcować, (z)besztać*⟩: Objechałem go za lenistwo. *SPW.*

objeść się p. **objadać się**

objeżdżać p. **objechać**

objęcia 1. Brać, (po)chwycić, porwać, wziąć kogo w **o.**: Ramiona rozwarła i w objęcia ją swoje pochwyciła. *Jeż Rotuł. 241.* **2.** Nie wypuszczać kogo z objęć. **3.** Paść w czyje **o.** a. paść sobie w **o.**: Obie padły w swoje objęcia i wiele łez było w tym uścisku. *Krasz. Poeta 152.* **4.** Pójść w czyje **o.**: Pójdź w moje objęcia! *Sienk. SPP.* **5.** *przen.* Rzucić się, popaść w **o.** kogo a. czego; wyrwać się z objęć kogo a. czego ⟨*ulec, poddać się, podporządkować się czyjej woli, władzy, wpływom, opiece itp.; wyzwolić się spod czyich wpływów, władzy, opieki itp.*⟩: [Witołd] dwakroć zdradził Litwę, rzucając się w objęcia Zakonu. *Smolka Szkice I, 40.* **6.** Trzymać się (kogo) w objęciach: Trzymali się długi czas w objęciach, to odsuwając się wzajem od siebie na odległość ramienia, to znów łącząc się w uścisku. *Sienk. Wołod. III, 81.*

objętość Niewielkiej, sporej, niemałej objętości ⟨*niewielkich, sporych rozmiarów*⟩: W ręku trzymała niemałej objętości wór podróżny. *Orzesz. Klat. 10.*

obkuty *uczn.* Być obkutym ⟨*umieć co świetnie, być dobrze przygotowanym (do lekcji, do egzaminu itp.); znać się doskonale na czym*⟩: Być obkutym na cztery nogi.

oblać, oblewać 1. o. kogo, co — czym: **o.** kogo wodą, perfumami. **o.** pierogi śmietaną. **2. o.** winem, szampanem, piwem itp. obiad, śniadanie, przekąskę, jakąś potrawę ⟨*uświetnić winem, szampanem obiad, śniadanie itp., podać wiele wina do obiadu, śniadania, do jakiejś potrawy; wypić wiele wina, piwa przy obiedzie, śniadaniu itp.*⟩: Dwunastu jajami zaczynał śniadanie, a piwskiem lichym oblewał biesiady. *Kleiner Lit. 53.* **3. o.** łzami kogo, co ⟨*zapłakać nad kim, nad czym z żalu, wzruszenia, radości itp.; opłakać kogo, co*⟩: Przyjście dziecka na świat oblcli łzami radości. *SW.* **4. o.** kogo, co zimną wodą; jakby kto kogo zimną wodą oblał ⟨*ostudzić czyjś zapał, rozwiać czyjeś marzenia, złudzenia; rozczarować, zniechęcić, otrzeźwić, pohamować kogo*⟩: Oblał zimną wodą ochotę rycerzy. *Sienk. Krzyż. I, 73.* Jakby mnie kto zimną wodą oblał. Głębokie poczucie wyrządzonej niesprawiedliwości na wskroś mnie przeniknęło. *Żmich. Pow. 124.* **5.** *pot.* **o.** co ⟨*uczcić co libacją, bibką, pijatyką itp., popić, wypić z jakiej okazji, z jakiego powodu, na jaką intencję*⟩: **o.** czyj przyjazd, przybycie, czyje imieniny, zdobyty tytuł. Muszę was kiedyś poprosić do siebie. Oblejemy nowe mieszkanie. *Otw. Nagr. 97.* **6.** *uczn.* **o.** kolokwium, maturę itp. ⟨*obciąć się na egzaminie*⟩: Pojutrze kolokwium [...] Chyba nie chcesz znowu trzy razy oblewać. *Lut. Sprawa 39.* **7.** Bladość oblewa czyją twarz ⟨*ktoś blednie*⟩. **8.** Deszcz oblał kogo ⟨*zmoczył*⟩. **9.** Krew oblała kogo ⟨*ktoś się skaleczył, zbroczył krwią*⟩. **10.** Zimny, śmiertelny pot kogo oblał ⟨*ktoś bardzo się spocił z przerażenia, ze strachu*⟩: Aż ją poty oblały ze strachu w tej ciemnicy. *Nałk. Z. Gran. 100.* **11.** Rumieniec (rumieniec wstydu) oblewa czoło, twarz itd. komu ⟨*ktoś się rumieni (ze wstydu)*⟩: Ciemny rumieniec oblewał mu czoło, policzki, uszy. *Andrz. Popiół 187.*

oblać się, oblewać się 1. o. się czym: **o.** się sosem. **o.** się łzami ⟨*wylać wiele łez; wybuchnąć płaczem, zapłakać*⟩: Oblawszy się łzami, podniosłem do Boga dziękczynną modlitwę. *Sztyrm. Katalept. II, 207.*

Z radości i żalu obfitymi się oblewał łzami. *Zab. XIII/1, 1776, s. 48.* **2. o. się** potem ⟨*pokryć się potem, spocić się*⟩: Gorący wiatr [...] sprawiał, że co krok oblewaliśmy się potem. *Kow. A. Grec. 108.* Porwawszy kamień, cisnął nim w głowę kasztelanicowi, aż ten się krwią oblał. *Rzew. H. Pam. 39.* **3. o. się** zimnym potem ⟨*spocić się pod wpływem strachu, przerażenia itp.*⟩. **4. o. się** rumieńcem, pąsem, szkarłatem, karminem, łuną itp. ⟨*zaczerwienić się mocno, spłonąć rumieńcem, stanąć w pąsach; zaczerwienić się, zapłonić się, poczerwienieć, spąsowieć*⟩: Oblała się łuną. Uszy, szyja, ręce całe różowe były jak jutrzenka. *Zap. G. Mił. 149.* **5.** *uczn.* **o. się** z czego ⟨*nie zdać egzaminu; obciąć się*⟩: Młodzież zdająca na Wydział Weterynaryjny SGGW i Wydział Akademii Medycznej „oblewa się" przeważnie z chemii. *Exp. 192, 1954.*

oblatać, oblatywać 1. *lotn.* Oblatywać maszynę (samolot) ⟨*latając nowym samolotem lub szybowcem wypróbować jego sprawność*⟩: Oblatywał piątą maszynę, wypuszczoną tego dnia przez wytwórnię. *Wiedza 438, s. 4.* **2.** *przen.* Oblata kogo tchórz ⟨*ktoś się boi, ma stracha*⟩: Okręt jest stary, kapitan boi się puszczać go na morze, bo nie wytrzyma fali morskiej. Pasażerów oblata tchórz. *Małysz. Listy 470.* por. oblecieć, oblatywać.

oblatany 1. *pot.* **o.** po świecie ⟨*bywały*⟩. **2. o.** jegomość, gość. **3.** *gw. warsz.* Być oblatanym w czym ⟨*być obeznanym, zaznajomionym z czym, dobrze wyuczonym, nauczonym czego*⟩: On jeden jest oblatany w sprawach handlowych. *Wyg. Jel. 44.*

oblatywać p. **oblatać**

oblatywać p. **oblecieć**

oblec, oblekać *przestarz.* w zn. *przen. książk.* **1. o.** co ⟨*włożyć, wdziać*⟩: **o.** koszulę. **o.** szaty, mundur ⟨*włożyć na siebie szaty, mundur, ubrać się w szaty, mundur*⟩: Oblecz godowe szaty. *Rodz. Dew. 332.* **2. o.** ciało ⟨*przybrać cielesną, fizyczną postać, stać się cielesną postacią*⟩: Pan Tadeusz, który by wstał z półki, oblókł ciało i mówił do nas ze sceny najcudowniejszym polonezowym wierszem, to „Zemsta" Fredry. *Boy Flirt III, 92.* **3. o.** czyje ciało ⟨*przybrać na siebie czyją postać, przeistoczyć się, wcielić się w kogo, udać kogo*⟩: Ten aktor miał zdolność oblekania i ciała i duszy drugiego człowieka! *Boy Flirt V, 234.* **4. o.** suknię, szaty duchowne lub zakonne ⟨*zostać księdzem lub zakonnikiem (zakonnicą), obrać stan duchowny, zakonny*⟩: Młoda dziewica oblekała szaty zakonne. *Sztyrm. Katalept. II, 225.* **5. o.** jaką postać, kształt itp. ⟨*przybrać, wziąć na siebie jaką postać, kształt itp.*⟩: Cierpiąc skrycie męczeńską postać oblekła. *Świdz. Poezje 32—33.* **6. o.** co — w co: **o.** poduszkę w poszewkę ⟨*naciągnąć poszewkę na poduszkę*⟩. *przen.* **o.** co w jaką formę, kształt, postać itp. ⟨*nadać czemu jaką formę, kształt, postać; wyrazić co w jakiej formie, kształcie, postaci itp.*⟩: W krótsze i dłuższe wiersz swój oblekał miary. *Tysz. Amer. II, 127.* Prostą patriotyczną myśl poeta umie oblekać w prześliczne formy. *Bartosz. Hist. 251.* **7. o.** co w ciało ⟨*wcielić co w czyn, w życie, urzeczywistnić, zrealizować*⟩: Chcę słuszne i bezsporne postulaty oblec w ciało. *Lampe O nową 298.* **8.** *przestarz.* **o.** kogo — czym, w co lub **o.** co — na kogo, komu ⟨*odziać, ubrać*⟩: Niewieścią oblokłem go szatą. *Zabł. Pasterz 299.* Oblókł go w białą szatę. *SW.* Oblókł na siebie nowe szatki. *SPP.* Oblekać koszulę choremu. *SWil.* **9.** *przestarz.* **o.** wilka w owczą skórę ⟨*kazać udawać komu niewiniątko*⟩.

I oblec się, oblekać się 1. *książk.* **o. się** czym ⟨*pokry(wa)ć się, okry(wa)ć się czym*⟩: **o. się** chmurami, śniegiem; **o. się** barwą; *przen.* **o. się** powagą, radością. **2. o. się** w ciało ⟨*urzeczywistnić się, zrealizować się; zostać urzeczywistnionym, zrealizowanym*⟩: **3.** *przestarz.* w zn. *przen. książk.* **o. się** w co ⟨*odziać się, ubrać się*⟩: Kapłani oblekli się we włosienice. *Wuj. SW.* **4. o. się** w habit, suknię, szaty duchowne lub zakonne ⟨*zostać księdzem lub zakonnikiem (zakonnicą)*⟩: Pierwszy raz przed tobą, świeckim człowiekiem, odkryłem tę moją tajemnicę i przyczynę obleczenia się w habit. *Chodź. Pisma II, 166.* **5. o. się** w jaką formę, kształt, postać itp. ⟨*przybrać jaką formę, kształt, postać; zostać wyrażonym w jakiej formie, kształcie, postaci itp.*⟩: Pierwiastek epiczny z hymnów oblekał się w formy niezależnych już od nich i samoistnych opowiadań. *Radliń. Dzieje 31.* **6.** Myśl obleka się w czyn ⟨*przeistacza się, urzeczywistnia się*⟩. **7. o. się** w pozory cnoty ⟨*przyb(ie)rać pozory cnoty, ud(aw)ać cnotliwego*⟩. **8. o. się** w inną skórę, szatę ⟨*przybrać inny wygląd, zmienić postępowanie; zmienić się*⟩: Udaje teraz bezinteresownego, ale niech no mu tylko coś zapachnie, w inną skórę się oblecze. *Bliz. Dam. 115.* **9. o. się** w oślą skórę ⟨*być leniwym, niedbałym, nieposłusznym; nie chcieć się uczyć*⟩. **10. o. się** w owczą skórę ⟨*udawać człowieka łagodnego, niewinnego*⟩.

przysł. **11.** Pierwej sto godzin wyciecze, nim się niewiasta oblecze.

II oblec, oblegnąć, oblegać 1. o. kogo, co — czym ⟨*otoczyć wojskiem w celu zdobycia*⟩: **o.** fort, miasto, mury (miasta), obóz, warownię, zamek. Oblegam kogo wojskiem. *Kn.* **2. o.** kogo prośbami, pytaniami itp. ⟨*usilnie, ustawicznie lub gromadnie na kogo nastawać, niepokoić kogo prośbami, pytaniami itp.*⟩.

oblecieć, oblatywać 1. o. kogo, co ⟨*poodwiedzać, obejść, obiec*⟩: **o.** wszystkich znajomych. Obleciałem Mokotów, Wolę, Królikarnię. *Niemc. SW.* **2.** Wieść obleciała miasto, kraj ⟨*rozeszła się po mieście, po kraju*⟩: Wieść o tajemniczym wypadku obleciała lotem błyskawicy cały kraj. *Grabiń. Tor 295.* **3. o.** co okiem, wzrokiem, spojrzeniem ⟨*przyjrzeć się kolejno wielu rzeczom, spojrzeć, przenieść wzrok kolejno na wiele rzeczy lub osób; zlustrować, przepatrzyć co*⟩: Obleciała okiem pałającym wszystkie zakątki izby, policzyła garnki, sprzęty. *Krasz. Chata I—II, 188.* **4.** *pot.* Coś obleci; obleci: a) ⟨*coś jest całkiem niezłe, niczego sobie, takie sobie; ujdzie; wystarczy*⟩: Pyta [...] czy faktycznie bigos dobry. Zły nie był [...] powiedziałem: „Owszem, obleci!" *Wiech Śmiej I, 57;* b) ⟨*coś da się zrobić, wykonać; coś będzie zrobione, wykonane*⟩: Maszyna kosztuje miliony... a remont obleci za czwartą część. *Past. Trzeba 33.* **5.** Dreszcz obleciał kogo ⟨*wstrząsnął kim*⟩: Zimny dreszcz wszystkich obleciał. *Żer. Rzeka 58.* **6.** Jakieś uczucia (np. strach, lęk), myśli (np. czarne, panure) oblatują, obleciały kogo ⟨*opanowują, przejmują, opanowały, przejęły kogo*⟩: Aha... — komediancik grał odważnego, a teraz strach go obleciał. *Wikt. Miasto 343.* Zlękli się wszyscy, którzy to widzieli, każdego z ludzi obleciała trwoga. *Karp. Psalmy 127.* Czarne tylko oblatywały mię myśli, którym ledwie wszystkimi obegnać się mogłem siłami. *Tremb. Listy I, 130.* por. oblatać, oblatywać.

oblegać p. **II oblec**

oblekać p. **oblec**

oblekać się p. **I oblec się**

oblewać p. **oblać**

oblewać się p. **oblać się**

oblewany 1. *przestarz.* Basy, baty; bizuny, cięgi o-e (domyślne: krwią) ⟨*tęgie, mocne*⟩: Dobierz no się do skóry tych urwisów i wypal im po pięćdziesiąt bizunów oblewanych. *Łoz. Wal. Szlach. I, 102.* **2. o.** poniedziałek ⟨*drugi dzień świąt Wielkanocy, w którym panuje zwyczaj wzajemnego oblewania się wodą; lany poniedziałek*⟩: Dyngus i śmigus [...] przeniesione na ruchomy wprawdzie, ale kościelny już poniedziałek wielkanocny, i tak powstał „oblewany poniedziałek", gdzieniegdzie „świętym lejem" zwany. *Tyg. Ilustr. 15, 1900.*

obleźć, obłazić 1. Gąsienice oblazły drzewa; mrówki go oblazły, robactwo go oblazło ⟨*obsiadły(-o), opadły(-o) ze wszystkich stron*⟩. **2. o.** ze skóry, z sierści ⟨*zmieni(a)ć skórę (wy)linieć*⟩: Ręce mu ze skóry oblazły. Pies obłazi z sierści. **3.** Skóra, sierść obłazi komu a. z kogo ⟨*ktoś traci, zmienia skórę, sierść*⟩: Skóra mi z rąk oblazła. *SW.* Sierść koniowi obłazi. *SW.* **4.** Farba, lakier obłazi z czego ⟨*ściera się, odpryskuje*⟩. **5.** *żart.* Cóż cię to obłazi; cóż to mnie może obłazić ⟨*obchodzi, obchodzić; interesuje, interesować*⟩.

oblężenie 1. o. miasta, grodu, fortecy ⟨*otoczenie wojskiem w celu zdobycia*⟩. **2.** Stan oblężenia ⟨*podczas którego wprowadza się szereg praw wyjątkowych i obostrzeń wojskowo-administracyjnych dla ludności danego terytorium*⟩: Ogłosić, zarządzić, znieść stan oblężenia. **3.** Przystąpić do oblężenia. Odstąpić od oblężenia. Rozpocząć, wytrzymać, zwinąć o. **4.** *przen.* Być, znajdować się w oblężeniu ⟨*być otaczanym przez tłum liczny i natarczywy*⟩: Sala znajdowała się w formalnym oblężeniu [...] chcąc posłyszeć głos mówcy złotoustego, przebojem się niekiedy do niej wdzierano. *Chmielow. Zarys 136.* **5.** Trzymać, wziąć kogo w o. ⟨*otaczać licznie i natarczywie*⟩: Madzia i dzieci wzięły mię przed wyjazdem w formadne oblężenie. *Orzesz. Pam. III, 105.*

obliczać, obliczyć 1. o. co ⟨*przeliczać, przeliczyć; przerachow(yw)ać*⟩: o. cenę, dochód, stratę; głosy; o. szerokość, długość, wysokość czego. **2. o.** co na palcach, w pamięci. **3.** Obliczyć kasę ⟨*sprawdzić stan kasy*⟩: Uporządkowały towar, obliczyły kasę, zamknęły sklep. *Kurek Ocean 181.* **4. o.** co na co (na jakąś przybliżoną liczbę, na jakąś sumę) ⟨*określać co jakąś przybliżoną liczbą, oceniać na jakąś sumę*⟩: Bogactwo ropy naftowej oblicza się na miliardy ton Szkody obliczają dziś już na miliony rubli. *Sienk Chwila II, 61.* **5.** *przestarz.* **o.** kogo ⟨*robić z kim obrachunek, wyliczać co komu się należy lub ile jest winien*⟩: Cały dobytek Podhalan jest na opiece bacy [...] on oblicza juhasów z wydatku bryndzy, serów i masła. *Pol Obrazy II, 320.*

obliczalny *pot.* Człowiek o. ⟨*człowiek liczący każdy grosz; oszczędny, wyrachowany, skąpy*⟩: Nawet Lucynie kupował prezenty tylko dwa razy do roku: w dniu jej imienin i rocznicy ślubu. Należał do ludzi obliczalnych. *Brand. K. Obyw. 72.*

oblicze ⊛ *książk.* ⟨*twarz*⟩ **1.** Ogorzałe o. **2.** *przen.* o. króla, pana, władcy ⟨*często z szacunkiem o kimś wysoko postawionym, udzielającym posłuchania, audiencji*⟩: Gdzieżby cię puścili przed najjaśniejsze oblicze króla. *Wikt. Papież 143.* **3.** W obliczu czego ⟨*w jakiejś sytuacji, przy czym; wobec groźby, wobec niebezpieczeństwa czego*⟩: Dom stoi w obliczu klęski. *Dąbr. M. Noce II, 92.* Któżby żartować śmiał w obliczu śmierci! *Kaspr. Bunt. 168.* Znaleźć się w obliczu niebezpieczeństwa. **4.** W obliczu kogo: a) ⟨*w czyjej obecności*⟩: Nie wiadomo, czy nie stchórzymy w obliczu nieprzyjaciela. *Braun Lewanty 445*; b) ⟨*wobec kogo*⟩: Poprzysiągł w obliczu Boga i narodu. *Fel. A. Barb. 36.* **5.** W obliczu prawa ⟨*wobec prawa, w odniesieniu do prawa*⟩: W obliczu prawa wszyscy obywatele są równi. *Rzeczp. Krak. 18.* **6.** Stanąć, stawić się przed oblicze, przed obliczem kogo ⟨*przed kimś wysoko postawionym, udzielającym posłuchania, audiencji itp.*⟩: Zanoszą prośbę by przed twe oblicze stawieni byli. *Staff L. God. 53.* **7.** Wyczytać co z oblicza czyjego ⟨*z twarzy*⟩. **8.** Znieść, zniknąć z oblicza ziemi, Europy itd. ⟨*powierzchni*⟩: Wojna zniknie z oblicza ziemi, kraje się zwiążą węzły bratniemi. *Syrok. Rymy 4.*

⊛ **9. o.** artystyczne, duchowe, ideowe, klasowe, kulturalne, narodowe, polityczne, społeczne (czego) ⟨*właściwy komu lub czemu charakter; cecha; strona, aspekt*⟩: Oblicze kulturalne wsi ulega szybkiej zmianie. *Bystr. Kult. 10.* **10. o.** kraju, miasta, państwa, świata, ziemi. **11. o.** kultury, pisma, szkoły, sztuki. **12.** Nadać, przekształcać, zmieniać **o.** czego. **13.** Objawić, obnażyć, odsłonić, ujawnić, ukazać prawdziwe **o.** **14.** Przybrać, przyjąć, reprezentować, zatracać jakieś **o.**

obliczenie 1. Obliczenia astronomiczne. **2.** Obliczenia orientacyjne, prowizoryczne, prawdopodobne, przybliżone, szacunkowe. **3.** Skomplikowane, zawiłe obliczenia. **4.** Błąd w obliczeniu. **5. o.** głosów, strat. **6.** Coś jest nie do obliczenia: a) ⟨*czegoś jest bardzo dużo, mnóstwo, bez liku; coś jest ogromne, olbrzymie*⟩: A błędów gramatycznych... raz, dwa, trzy... nie do obliczenia. Dwója! *Goj. Dziew. I, 75*; b) ⟨*czegoś nie można przewidzieć, zaplanować*⟩: Szybko tam po sobie następujące wypadki były brzemienne w skutki nie do obliczenia. *Dzied. Oleśn. II, 179.* **7.** Coś wynika, wypada z obliczeń. **8.** Zawieść się w (swoich) obliczeniach ⟨*w swoich przewidywaniach*⟩: Zawiódł się w swoich rachubach i obliczeniach. *Rudn. H. Spart. 116.*

obliczony 1. o. na co (na jakiś czas, na jakąś ilość, liczbę) ⟨*planowany na określony czas; określoną ilość, liczbę czego*⟩: Wycieczka obliczona na trzy dni. Kino, teatr, widownia obliczone na 800 osób. **2. o.** na co (na czyj gest, na pokaz, na efekt, na sukces, na zbyt itp.) ⟨*wykonany z myślą o czymś, przystosowany do czego*⟩: Zaczynał pisać sztuki teatralne obliczone na sukces. *Par. Alch. 12.* Silnik samochodowy obliczony na pracę w trudnych warunkach terenowych.

obliczyć p. **obliczać**

obliczyć się 1. o. się z czym ⟨*wziąć w rachubę, uwzględnić*⟩: **o.** się z kosztami; z zasobami; *przen.* **o.** się z siłami. **2.** Dobrze, źle się obliczyć ⟨*dobrze, źle coś rozważyć*⟩: Stadnicki źle się obliczył, trafił na większe siły niż przypuszczał. *Łoz. Wł. Praw. II, 351.* **3. o.** się z kim ⟨*uregulować rachunki*⟩: **o.** się z dłużnikiem, z wierzycielem; *przen.* ⟨*załatwić z kim osobiste porachunki; ukarać kogo, zemścić się na kim*⟩: Z tobą obliczę się ekstra! My dla takich ptaszków mamy specjalne klatki! *Past. Komuna 17.*

oblig *ekon.* ⟨*skrypt dłużny, pisemne uznanie długu*⟩ **1. o.** państwowy, prywatny, publiczny. **2.** Egzekwować, realizować **o. 3.** Wydać, wystawić **o.**: Wydał siostrze oblig na dwadzieścia tysięcy rubli. *Orzesz. Eli II, 24.* **4.** Wypłacić, zapłacić komu **o.**: Gotowymi pieniędzmi zapłacę panu oblig. *Chodź. Pisma I, 243.* **5.** *daw.* Brać na siebie **o.** ⟨*zobowiązanie, obowiązek, powinność*⟩: Chciała mieć ode mnie przepisy względem wychowania młodego syna swego. Z chęcią ten oblig na siebie biorę. *Kras. Różne 226.*

obligacja 1. o. pożyczkowa, rządowa; **o-e** obiegowe. **2.** Kurs obligacji: Kurs obligacyj był niski, początkowo zaledwie 70—80% nominalnej wartości. *Bujak Społ. 139.* **3.** Amortyzacja, oprocentowanie obligacji. **4.** Wydać, wypuścić obligacje.

obligować *przestarz.* **o.** kogo ⟨*usilnie, bardzo prosić kogo; upraszać kogo*⟩: Obligował go, żeby został. *SW.*

obligowany *przestarz.* Być komu obligowanym ⟨*być komu zobowiązanym*⟩: Będę obligowany WM. Panu za jego fatygę. *Boh. Figl. 112.*

oblizać, oblizywać 1. Palce oblizywać (częściej: lizać) ⟨*zwrot wyrażający apetyt na co, zachwyt nad czym*⟩: Właśnie kilka dni temu spotkał na rogu Podwala faceteczkę... palce oblizywać... *Żer. Opow. II, 186.* **2.** *przestarz.* Oblizać co z czego ⟨*dostać czego trochę, niewiele*⟩: Zostawił [...] niepoślednią fortunę... — Zjesz waść diabła, nim z niej coś obliżesz *Łoz. Wal. Szlach. III, 65—66.*

oblizywać się, oblizać się 1. Oblizywać (rzadziej: oblizać) się na myśl o czym, do czego; aż się oblizywać; oblizywać się jak kot do sadła ⟨*mieć na co ogromną chęć; palić się do czego*⟩: Więc ona idzie za mąż [...] Ależ idzie, aż się oblizuje. *Prus Emanc. II, 154.* **2.** Oblizywać (rzadziej: oblizać) się po czym ⟨*być z czego zadowolonym; smakować w czym*⟩: Będziemy mieli pieśni tak słodkie, że wszystkie panny, mężatki i wdowy, a nawet zgrzybiałe babki będą się po nich oblizywały. *Wędr. 6, 1901.* **3.** *przestarz.* **o.** się smakiem ⟨*oczekiwać czego i nie otrzymać, doznać zawodu; obejść się smakiem*⟩.

oblubienica o. Chrystusa ⟨*mniszka*⟩.

obładować (się), obładowywać (się) 1. o. kogo, co — czym ⟨*obciążyć*⟩: **o.** osła, wóz towarem. **2. o.** żołądek ⟨*napełnić żołądek jedzeniem; także: za dużo zjeść, za dużo dać komu do zjedzenia; przejeść się, przekarmić*⟩: Obładowany obfitymi potrawami żołądek z trudem przyjmował nowe porcje. *Ward. Wyłom 202.* **3. o.** się — czym: a) ⟨*obciążyć się*⟩: **o.** się pakunkami; b) ⟨*przejeść się*⟩: Obładował się pączkami.

obładowywać (się) p. **obładować (się)**

obłapiać, obłapić 1. *przestarz.* dziś *gw.* **o.** kogo ⟨*otaczać ramionami; obejmować, ściskać*⟩: **o.** kogo wpół, za szyję, za nogi. Jeśli cię Krzyżak obłapi, a z przodu w gębę cię całuje, to z tyłu gotów cię w tym samym czasie nożem żgnąć. *Sienk. Krzyż. II, 61.* **2.** *daw.* Obłapiać kobietę ⟨*coire*⟩.

obłapić p. **obłapiać**

obłatać 1. o. kogo ⟨*całkowicie naprawić komu ubranie*⟩: Były to dzieci umyte, ciche, obłatane i obcerowane. *Prus Emanc. II, 211.* **2. o.** komu boki, skórę itp. ⟨*obić kogo*⟩: Jakby ci złe słowo rzekła, takbym jej boki obłatał, żeby cię potem w ręce całować musiała. *Krasz. Chata III, 52.*

obława 1. Ognista **o.** ⟨*obława na dziki przy pomocy ludzi niosących tyki z płonącymi na końcu szczapami, obchodzących nawiedzone przez dziki pola i zbliżających się coraz bardziej do stada*⟩. **2. o.** ruchoma ⟨*obława, w czasie której naganka, zająwszy pewną część kniei, postępuje stopniowo ku stanowiskom strzelców*⟩. **3. o.** stała ⟨*obława, w czasie której pewna część kniei jest otoczona odpowiednią liczbą ludzi, strzegących, aby zwierz nie wymknął się poza linię (polowanie w tym obrębie odbywa się z psami)*⟩. **4. o.** na kogo, na co: a) ⟨*polowanie*⟩: **o.** na niedźwiedzia, na wilki; b) ⟨*pościg*⟩: **o.** na bandytę, na złodziei): Policja urządziła obławę na złodziei. **5.** *przestarz.* Obławą, obławami ⟨*gromadnie, tłumnie; hurmem, ławą*⟩: Szliśmy wciąż obławami to za taką partią, to za inną. *Żer. Echa 16.* **6.** *daw.* Polować na obławę ⟨*polować z naganką*⟩. **7.** Rozstawić, rozpuścić obławę ⟨*obławników, ludzi strzegących terenu obławy*⟩. **8.** Uczynić, zrobić obławę ⟨*uczynić, zrobić większe polowanie na grubszego zwierza z naganką*⟩: Zrobiono też obławę i na wilki. *New. Archip. 79.*

obłaz *daw.* ⟨*kołująca, omijająca droga; w górach: droga wymijająca żleby*⟩ **1.** Iść obłazem. **2.** Robić co bez obłazu ⟨*robić co niewiele myśląc, bez wahania, bez ogródek*⟩: Jego trzymając się ręki, na koniec do nóg padnie bez obłazu i jakie może oddaje mu dzięki. *Zab. XV/2, 1777, s. 229.*

obłazić p. **obleźć**

obłączny *daw.* dziś *rzad.* Koń **o.** ⟨*koń zaprzężony do wozu w hołoble z dugą*⟩.

obłąkanie ⟨*choroba umysłowa*⟩ **1.** (Mieć) **o.** w oczach, w twarzy, na twarzy, na obliczu: Patrzcie! na jego obliczu obłąkanie. *Słow. Sen 238.* **2.** Popaść w **o. 3.** Zrobić co w obłąkaniu: Musiano mnie pilnować, abym w obłąkaniu, którego bliski byłem, nie odebrał sobie życia. *Koźm. Pam. I, 292.*

obłąkany 1. Wzrok **o.**, twarz **o-a** ⟨*jak u człowieka chorego umysłowo*⟩. **2.** Dom, szpital, zakład obłąkanych a. dla obłąkanych ⟨*miejsca, gdzie chorzy psychicznie przebywają w celach leczenia*⟩.

obłęd 1. o. prześladowczy ⟨*mania persecutoria*⟩. **2. o.** opilczy ⟨*delirium tremens, biała gorączka*⟩. **3.** Napad, paroksyzm obłędu. **4.** Dostać obłędu. **5.** (Mieć) **o.** w oczach, w twarzy, na twarzy ⟨*(mieć) wyraz oczu, twarzy człowieka obłąkanego, mieć nieprzytomny, szalony, przerażony wyraz oczu, twarzy*⟩: Po drodze w lasach napotyka zbiegów. Wszyscy mają obłęd w oczach. *Kossak Z. Krzyż. I—II, 181.* **6.** Popaść, wpaść, zapaść w **o. 7.** Porazić obłędem. **8.** Symulować **o. 9.** *daw.* Być, trwać w obłędzie; wprowadzić kogo w **o.** ⟨*w błędzie, w błędnym mniemaniu; w błąd*⟩: Lud w obłędzie będący oświecić należy. *L.* Radzi by naród wprowadzić w obłęd co do istniejących między ich dworami a królem stosunków. *Schmitt Dzieje I, 235.* **10. o.** chwyta, porywa kogo.

obłok 1. Biały, ciężki, gęsty, gruby, kłębiasty, lekki, pierzasty, puchaty, puszysty **o.**: Między czubami drzew kłębiaste obłoki płynęły po niebie wolno — niczym kry po leniwej wodzie. *Borow. Świat 116. przen.* **o.** gołębi, wróbli, muszek; **o.** kurzawy; **o.** smutku, radości (w twarzy, w oczach). **2.** Góry, szczyty sięgające obłoków ⟨*bardzo wysokie, niebotyczne*⟩. **3.** Pod obłoki, w obłoki, rzadziej: w obłokach (z czasownikiem oznaczającym kierunek czynności z dołu do góry) ⟨*wysoko*⟩: Kędy świątynie miał władca pioruna [...] tam stos ogromny kładą pod obłoki. *Mick. Graż. 40.* **4.** Mieć **o.** przed oczami ⟨*mieć jakby mglistą zasłonę; mieć mętne spojrzenie; widzieć jakby przez mgłę*⟩. **5.** Pędzić obłoki ⟨*o wietrze*⟩. **6.** Pokrywać się, zaciągać się obłokami ⟨*o niebie*⟩. **7.** Spaść z obłoków ⟨*ocknąć się z marzeń, z zamyślenia*⟩: Po romansowych głowach snują się obrazy sielankowego szczęścia, które, jako marzenia chorobliwe, narażają nas tylko na spadanie z obłoków. *Bliz. Rozb. 61.* **8.** Wynosić, rzadziej: sławić (kogo, czyje zalety) pod obłoki ⟨*obsypywać kogo pochwałami; wychwalać, wysławiać*⟩: Pierwsi wynosili pod obłoki jego zdolności. *Narzym. Ojczym 58.* **9.** Zejść, zstąpić z obłoków ⟨*przejść ze świata marzeń, nierealnych myśli, projektów do życia realnego*⟩: Czyliż fałszywy wzbrania wam wstyd z obłoków zstąpić do ziemian? *Asnyk Poezje II, 102.* **10.** Obłoki kłębią się. **o.** ciągnie, mknie, płynie, przeciąga, przechodzi, sunie. **11. o.** przesłania, zasłania, zasnuwa, mroczy itp. komu oczy, wzrok ⟨*ktoś nie widzi; słabo, niewyraźnie widzi, ma mętne spojrzenie; ma oczy zaćmione smutkiem, znużeniem, łzami itp.*⟩: Fraszka moje oczy, prawda, że mi je często jakiś obłok mroczy. *Zabł. Sarm. 76.*

obłowić o. kieszenie ⟨*dostać, zdobyć, wygrać itp. dużo pieniędzy; wzbogacić się*⟩: Zwykłą koleją jedni z nich obłowili kieszenie, drudzy zgrali się do nitki. *Fisch Profile 87.*

obłożyć, okładać 1. o. co — czym: **o.** chleb wędliną, jajkiem itd. ⟨*okryć, nałożyć na co*⟩. **2. o.** chorego poduszkami ⟨*kładąc dokoła, otoczyć*⟩. **3. o.** kotlet jarzynami ⟨*nałożyć dookoła*⟩. **4. o.** kanał, rurę, budynek, ścianę, sufit itp. (cegłą, drzewem, kamieniem itp.) ⟨*pokryć część lub całość danej konstrukcji cegłą, drzewem itp.*⟩. **5. o.** książkę, zeszyt (papierem a. w papier) ⟨*osłonić, zabezpieczyć okładkę papierem*⟩. **6. o.** (ubranie) futrem, aksamitem, pluszem itp. ⟨*przybrać, ozdobić brzeg ubrania lub jego części futrem, aksamitem itp.*⟩: Był w kożuszku szarym, okładanym czarnym barankiem i zapiętym na pętlice. *Zap. G. Pam. 109.* **7.** Okładać głowę czym ⟨*robić okłady*⟩: Całą noc miałem gorączkę, lodem głowę okładałem. *Ower. Ramp. 194.* **8. o.** kogo daniną, grzywną, podatkiem itp. ⟨*obciążyć kogo daniną, grzywną; nałożyć na kogo daninę, grzywnę itp.*⟩. **9. o.** kogo karą (karami) ⟨*ukarać kogo*⟩: Rozmaitymi karami okładają człowieka... *Prus Plac. 139.* **10. o.** kogo (co) aresztem ⟨*zaaresztować kogo (co)*⟩: Dobra jego w ziemiach zakonu krzyżackiego leżące obłożono aresztem. *Proch. Szkice 295.* **11.** *daw.* **o.** (prośbę, żądanie, podanie itp.) złotem ⟨*zapłacić, aby prośba, żądanie itp. zostały uwzględnione; poprzeć (prośbę, żądanie itp.) złotem*⟩: Musiał dobrze złotem obłożyć [...] prośbę. *Tyg. Ilustr. 173, 1863.* **11a.** Okładać kogo ⟨*zadać komu razy; uderzyć, wybić, wychłostać*⟩: Poczęła go okładać, gdzie popadło — po głowie, po ramionach, po nogach. *Zeg. Zmory 62.* **12.** Okładać kogo kijem, kułakami. **13. o.** kogo strzałami, bombami, ogniem itp. ⟨*ostrzelać kogo*⟩: A jakby przyszli Niemcy? — To bym dopiero obłożył ich pięknym artyleryjskim ogniem! *Prusz. Karabela 129.* **14.** *daw.* **o.** kogo policzkami ⟨*spoliczkować kogo*⟩: Kazała go policzkiem suflerowi obłożyć, a potem i sama poprawiła. *Lel. Listy I, 27.* **15.** *łow.* **o.** pole: a) ⟨*o psie: przeszukać teren polowania*⟩; b) ⟨*o gonionym zwierzu: krążyć koło miejsca, skąd go ruszono*⟩.

obłożyć się, okładać się 1. o. się — czym: **o.** się książkami, notatkami, skryptami itp. ⟨*położyć koło siebie dużo książek, notatek itp.; pogrążyć się w lekturze, w nauce*⟩: Obłożył się książkami, czytał, notował. *Olcha Most II, 86.* **2.** Okładać się pięściami ⟨*bić się nawzajem*⟩.

obłupiać p. **obłupić**

obłupić, obłupiać 1. o. co — z czego: **o.** drzewo z kory, jajko (z łupiny). **2. o.** kogo ze skóry: a) ⟨*zabrać komu, wyciągnąć od kogo mienie; wyzyskać kogo*⟩: Cały rok nas obłupiał ze skóry, to niechże teraz grosiki zapłaci. *Reym. Ziemia II, 3*; b) *przestarz.* ⟨*obić kogo mocno; zatłuc, zamęczyć kogo na śmierć*⟩: Najlepsze wrażenie uczyni śmierć owego Kmicica [...] Spodziewam się, że tam Kuklinowski już go ze skóry obłupił. *Sienk. Pot. III, 339.*

obmalować o. kogo ⟨*przedstawić kogo w złym świetle; oczernić*⟩: Nie może być, żeby nasza Mirka taką była, jak ją nam złe języki obmalowały. *Krasz. SW.*

obmowa 1. Być wystawionym na obmowę: Przykro mi było za tę biedną dziewczynę, wystawioną na pośmiewisko i obmowę całego towarzystwa. *Zap. G. Znak 16.* **2.** Krzywdzić kogo obmową. **3.** Narażać się na obmowę: Prawdziwie żal mi pani, że się na obmowę naraża. *Zabł. Mężowie 27.* **4.** *daw.* Podawać (kogo a. się) w obmowę.

obnażać, obnażyć 1. o. ciało, ramiona, szyję ⟨*odsłonić, odkryć*⟩: Czy uważacie, jak ona bezwstydnie ramiona obnaża? *Dygas. Pióro 15.* **2. o.** głowę ⟨*zdjąć nakrycie, odkryć*⟩. **3.** Obnażyć miecz, sztylet ⟨*wyjąć z pochwy*⟩: Obnażyła sztylet złoty, aby się przyjrzeć jego ostrzu. *Leśm. Klech. 209.* **4.** *przen.* **o.** naturę w człowieku ⟨*ujawnić*⟩: Niebezpieczeństwo obnaża prawdziwą naturę w człowieku. *Żukr. Dni 42.* **5. o.** uczucia: Mistrzami jesteśmy w obnażaniu uczuć. Nic się przed nami nie ukryje. *Szan. Teatry 92.*

obnażyć p. **obnażać**

obniżać, obniżyć 1. o. ceny, koszty, zarobki; **o.** ciśnienie, napięcie, odporność, sprawność ⟨*zmniejszyć*⟩; *przen.* **o.** znaczenie, wartość, poziom czego; **o.** powagę czyją: Przekonałem się, że wierne tłumaczenie bajek obniża ich wartość. *Hertz B. Bajki 11.* **2.** *muz.* **o.** dźwięk; **o.** o półton, o ton ⟨*zmieniać tonację na niższą*⟩. **3. o.** głos ⟨*ściszyć*⟩: Obniżył głos do tajemniczego szeptu. *Zeg. Zmory 204.* **4. o.** poziom morza, temperaturę czego ⟨*uczynić, zrobić niższym*⟩. **5.** *jęz.* Obniżyć samogłoskę ⟨*wymówić daną samogłoskę przy niższym niż zwykle położeniu języka*⟩. **6. o.** komu stopnie, noty ⟨*w szkole: dawać komuś ocenę gorszą od dotychczasowej*⟩. **7.** Obniżyć wzrok ⟨*stracić częściowo zdolność widzenia*⟩: Obniżenie wzroku postępuje powoli i jest bardzo przykre z powodu rozlanego zamglenia przedmiotów oglądanych. *Abram. Okul. 342.*

obniżyć p. **obniżać**

obnosić o. kogo na językach ⟨*obgadywać*⟩: Podsunęła pajdę chleba, to znów tam dolała, aby [...] potem nie obnosili jej na językach po wsi, że choć bogaczka, a morzy głodem najemników. *Wikt. Burek 12.*

obnosić się o. się z czym ⟨*okazywać co demonstracyjnie, nie ukrywać czego*⟩: Nie mieli w zwyczaju obnosić się ze swym smutkiem czy radością pomiędzy ludźmi. *Brosz. Opow. 116.*

obnośny Handel **o.**, sprzedaż **o-a** ⟨*handel, sprzedaż, polegający(-a) na przenoszeniu towaru z miejsca na miejsce*⟩.

obojętnieć 1. o. na co: Osaczona wciąż mnóstwem trwóg i przywidzeń, obojętniała na sprawy domu. *Nałk. Z. Niecierp. 37.* **2. o.** dla kogo, dla czego: Obojętnieli też ludzie dla siebie, z każdym dniem bardziej. *Orkan Pomór 65.* Obojętniał dla interesów, był rozdrażniony. *Prus Lalka I, 227.* **3. o.** w czym: **o.** w przyjaźni, w miłości. *SW.*

obojętność 1. Kamienna, lodowata **o. 2. o.** dla kogo, dla czego; wobec kogo, czego a. względem kogo, czego: Obojętność dla świata. *Bartk. SPP.* Obojętność wobec jego śmierci. *Iwasz. J. SPP.* Czuł względem niej zupełną obojętność. *SPP.* **3. o.** na co: **o.** na dobro publiczne. **4.** *chem.* **o.** gazów. **5.** Okazywać, udawać, zachować **o.**: Nie mogę zbyt często jej widywać, muszę udawać obojętność. *Weys. Józ. Sob. 9.* **6.** *daw.* Być w obojętności z kim: Król od lat kilku był w obojętności z wujem swoim. *Rzew. H. Listop. II, 220.*

obojętny 1. o. dla kogo, względem kogo, wobec kogo ⟨*nieczuły, niewrażliwy*⟩: Ojciec zmienił się wtedy zupełnie, rzadko przychodził, był dla mamy opryskliwy, obojętny, nic go nie obchodziło, co się działo w domu. *Nałk. Z. Dom kob. 142.* **2. o.** komu ⟨*nic kogo nie obchodzący*⟩: Była mu obojętna ta sprawa. *Nałk. Z. SPP.* **3.** Ktoś komuś jest **o.**: Już po paru spotkaniach wyczuł, że jako mężczyzna jest jej raczej obojętny. *Jackiew. Wiosna 75.* **4.** Coś jest (nie jest) komu a. dla kogo rzeczą obojętną ⟨*coś nie ma znaczenia (ma znaczenie) dla kogo; coś nic kogo nie obchodzi (coś obchodzi kogo)*⟩: Sympatia ludzka nie jest mi rzeczą obojętną, i nie gniewałbym się wcale, gdyby na przykład pani, zamiast nienawidzić, lubiła mnie troszeczkę. *Urban. Księż. 194.* **5. o.** na co: Godzinę stał na ganku, obojętny na mróz. *Rodz. Dew. 84.* **6. o.** na wszystko. **7. o.** gest, ruch; stosunek do kogo, do czego; uśmiech, wyraz twarzy (mina) ⟨*wyrażający obojętność*⟩. **8.** *przen.* Przybierać obojętną maskę: Przybierali na twarz obojętną maskę, która miała ukryć buszującą w sercu hydrę zazdrości. *Gałaj. Rodz. 82.* **9. o-a** rozmowa, **o-e** słowa ⟨*banalna(-e), błaha(-e), nie interesująca(-e)*⟩: Zaczęliśmy jakąś obojętną rozmowę, która się kompletnie nie kleiła. *Dan. W. Not. 118.* **10. o.** świadek czego, widz ⟨*nie reagujący na to, co widzi, neutralny*⟩. **11.** *przestarz.* **o-a** ⟨*skrót wyrażenia: obojętna rzecz; obojętnie, bez znaczenia*⟩: Gdy chodzi o twórczość matematyczną, to nawet te zdolności, które wystarczają do pojmowania wykładu i rozwiązywania zadań, nie wystarczają; trzeba do tego osobnego daru, obojętna jak go nazwiemy. *Stein. Mat. 160.*

obolały 1. Cały **o.**: Leżałem bez siły, cały obolały, pobity znużeniem. *Żukr. Kraj. 54.* **2. o-e** ciało, **o.** krzyż, **o-e** nogi itd. **3. o.** na (całym) ciele: Mikołaj wrócił do domu blady, drżący, chory, obolały na całym ciele. *Zeg. Zmory 262.* **4.** *rzad.* Głos **o.** ⟨*głos wyrażający ból; smutny, żałosny, bolejący*⟩: Usuń się — powiedział głosem obolałym. — Mógłbyś uszanować nieszczęście! *Grabow. J. Opow. II, 113.*

obora 1. Wpuścić wilka do obory ⟨*dać komuś sposobność do wykonania czegoś złego*⟩.

przył. **2.** Niemiła księdzu ofiara, pójdź cielę do obory.

obosieczny 1. o. miecz, nóż ⟨*mający ostrze z obu stron, z dwu stron*⟩: W ręku jego błysnął nóż zakrzywiony, rodzaj krótkiego, obosiecznego miecza. *Orzesz. Mirt. 126.* **2.** *przen.* **o-a** robota: To wszystko było robotą bardzo obosieczną, kijem o dwóch końcach. *Ask. Uwagi 39.* **3. o-e** słowa: Słowa Basi były [...] dopiero początkiem tych rozlicznych przytyków, tych znaczących spojrzeń, mrugań oczyma, potrząsań głową, tych wreszcie słów obosiecznych, które musiała przenieść. *Sienk. Wołod. I, 137.*

obostrzać, obostrzyć 1. o. dozór, dyscyplinę, karność, kontrolę, post, prawo, ustawę ⟨*wzmagać, wzmóc, (u)czynić surowszym*⟩. **2.** *daw.* **o.** co jaką karą (np. grzywną, aresztem) ⟨*ustanawiać surową karę za co, okładać co grzywną, aresztem itp.*⟩.

obostrzony o. areszt: Otrzymał tydzień obostrzonego aresztu. *Grusz. Ar. Huzar 183.*

obostrzyć p. **obostrzać**

obowiązany 1. o. do czego: Kalias wodził rej w tej gromadzie ludzi, obowiązanych do posłuszeństwa. *Makowiec. Przyg. 114.* **2. o.** komu co: Jestem ci obowiązany wdzięczność. *SPP.* **3.** Być obowiązanym ⟨*być wdzięcznym, zobowiązanym*⟩: Bardzo panu będę obowiązany za przysługę, jaką nam obojgu wyświadczasz. *Orzesz. Prow. 200.* **4.** Być obowiązanym co robić ⟨*mieć obowiązek*⟩: Jestem obowiązany wypełniać twoje rozkazy. *SPP*. Obowiązani jesteśmy pomagać sobie nawzajem. *SW*.

obowiązek ⟨*powinność, zobowiązanie*⟩ **1.** Ciężki, elementarny, miły, przykry, surowy, trudny, twardy **o.**: Ciężki to obowiązek brać cudze dzieci na wychowanie. *Rudn. H. Płom. 6.* **2.** Obowiązki domowe, małżeńskie, rodzinne. **3.** Obywatelski **o.** **4.** *posp.* Psi **o.** ⟨*ciążąca na kimś niemiła, ale nieunikniona konieczność; mus narzucony komu z góry i nie podlegający dyskusji*⟩: Twoim psim obowiązkiem jest dotrzymywać wierności, boś tak obiecał przed ołtarzem. *Krzywosz. Jula 42.* **5.** Święty **o.** ⟨*nieodparta konieczność, powinność, od której nie wolno się uchylać*⟩: Obrona Ojczyzny jest najświętszym obowiązkiem każdego obywatela. *Konst. PRL 275.* **6. o.** kogo, czego: **o.** obywatela, ojca; **o.** gościnności, wdzięczności, wierności. **7. o.** wobec kogo, czego; względem kogo, czego; w stosunku do kogo, do czego: **o.** wobec a. względem ojczyzny, bliźnich, względem siebie samego. **o.** w stosunku do przyjaciół, do społeczeństwa. **8.** Poczucie obowiązku: Mieć poczucie obowiązku; nie mieć poczucia obowiązku. **9.** Wolny od obowiązków. **10.** Z obowiązkiem *daw.* pod obowiązkiem ⟨*z warunkiem, pod warunkiem obowiązania się do czego, przyrzeczenia czego*⟩: Przyjął kasztelanią, ale tylko z tym obowiązkiem, że w czasie wojny będzie czuwał nad królewskimi stacjami i bezpieczeństwem publicznym w powiecie. *Kaczk. Olbracht. III, 134.* **11.** Brać na siebie **o.** **12.** Być w obowiązku: a) ⟨*służyć gdzie w charakterze pomocy domowej, gosposi itp.*⟩: Matka Romana Katelby, niestara jeszcze wdowa, była [...] w obowiązku, służyła gdzieś daleko we dworze za gospodynię. *Dąbr. M. Noce II, 80*; b) *daw.* ⟨*być na posadzie*⟩: Miał on w Wilnie swego w dzieciństwie niejako opiekuna, Rosjanina, w obowiązku przy poczcie będącego. *Lel. Nowos. 31.* **13.** Czuć się w obowiązku co robić: Czuł się w obowiązku podziękować przyjacielowi za życzliwość. *Wind. Koch. 29.* **14.** Dopełnić obowiązku. **15.** Lekceważyć obowiązki. **16.** Mieć obowiązki ⟨*mieć o kim myśleć, troszczyć się o kogo, łożyć na kogo*⟩: Ma duże obowiązki. **17.** Mieć **o.** czego a. co robić ⟨*być zobowiązanym; poczuwać się do obowiązku*⟩: Tylko rodzice mają obowiązek troszczenia się o potrzeby swych dzieci, obcy ludzie — nigdy. *Goj. Dziew. II, 16.* Krewni zabitego mieli obowiązek ścigać prawem zabójcę. *Łoz. Wł. Praw. I, 9.* **18.** Mieć obowiązki wobec kogo, względem kogo, *przestarz.* dla kogo ⟨*czuć się moralnie zobowiązanym wobec kogo; być zobowiązanym do szczególnych starań względem kogo*⟩: Nie mam żadnych obowiązków wobec społeczeństwa. *Brand. K. Sams. 127.* Dzieci mają względem rodziców obowiązki, równie jak rodzice dla dzieci. *Krasz. Czarn. 186.* **19.** Mieć, poczytywać, uważać co (sobie) za **o.**; mieć sobie co za **o.** czego, co robić ⟨*traktować co jako rzecz, do której jest się zobowiązanym*⟩: Uważała za swój obowiązek opiekowanie się chorym i samotnym nauczycielem. *Iwasz. J. Chopin 72.* Mam sobie za obowiązek sumienia uprzedzić ich o tym, jakie są moje zamiary. *Kaczk. Olbracht. III, 292.* **20.** Nakładać, wkładać na kogo **o.** **21.** Poczuwać się do obowiązku. **22.** Podlegać obowiązkowi. **23.** Podołać, wydołać; sprzeniewierzyć się, uchybić, zadośćuczynić obowiązkom. **24.** Sprzeniewierzyć się, uchybić obowiązkom. **25.** Przejąć czyje obowiązki. **26.** Przyjąć na siebie **o.** czego. **27.** Przyjąć u kogo **o.** ⟨*iść do kogo do służby*⟩: Pytała klucznica Michalinę, czy która z dziewcząt ze dworu nie przyjęłaby u niej obowiązku. *Zar. Wędr. 249.* **28.** Rzucić **o.** ⟨*odejść ze służby*⟩. **29.** Spełnić, wypełnić **o.** ⟨*postąpić zgodnie z uznanym przez siebie nakazem wewnętrznym, zrealizować przyjęte na siebie zobowiązania względem kogo*⟩: Zazdroszczę mu tej chwili, gdy ginął wiedząc, że dobrze wypełnił swój obowiązek. *Jackiew. Jan 251.* **30.** Sprawować, wykonywać obowiązki kogo: Telimena sprawuje obowiązki pani, wita wchodzących, sadza, rozmową zabawia. *Mick. Tad. 143.* **31.** Uchylać się od obowiązku a. od obowiązków. **32.** Uwolnić, zwolnić kogo od obowiązku: Uwalniam cię od tego uciążliwego zapewne obowiązku. *Orzesz. SPP.* **33.** Wchodzić, wejść; wprowadzić kogo w obowiązki ⟨*w wykonywanie czynności, funkcji związanych z urzędem, stanowiskiem itp.*⟩: Po kolacji moja pracodawczyni z ogólnej rozmowy przeszła do wprowadzenia mnie w moje przyszłe obowiązki. *Jaroch. Liście 218.* **34.** Włożyć na kogo **o.** czego ⟨*zobowiązać kogo do czego*⟩. **35.** *przestarz.* Wymówić komu **o.** ⟨*wymówić pracę*⟩: W domu usłyszał lament. To Magda płacze, że gospodyni wymawia jej obowiązek. *Prus Plac. 206.* **36.** Wywiązać się z obowiązku. **37.** *przestarz.* Zaciągnąć obowiązki ⟨*przyjąć na siebie jakieś zobowiązania, zobowiązać się do czego*⟩: Zaciągnęliśmy względem ludzi pewne obowiązki. *Choj. Alkh. IV, 136.* **38.** Zaniedbywać **o-i** a. zaniedbywać się w obowiązkach. **39.** Zawiesić w obowiązkach. **40. o.** ciągnie, woła, wzywa kogo. **41. o.** spoczywa na kim; przechodzi, spada na kogo, **o.** (jaki) przypadł komu (w udziale). **o.** wymaga czego.

obowiązkowy **1. o-e** dostawy (produktów). **2. o-e** lata służby wojskowej; **o-a** służba wojskowa. **3. o.** strój (w szkole, w wojsku, w dyplomacji) ⟨*obowiązujący*⟩. **4. o-e** wykłady. **5. o.** w czym ⟨*sumienny w pełnieniu obowiązków, gorliwy w czym*⟩: **o.** w pracy, w nauce.

obowiązujący **1. o-a** cena ⟨*wyznaczona, ustalona przez władze*⟩. **2.** Prawo, przepisy **o-e** ⟨*trwające w swej mocy*⟩. **3.** Moc **o-a** (prawa, przepisu). Mieć, nadać czemu moc obowiązującą: Z chwilą utrwalenia jej na piśmie i nadania mocy obowiązującej przez władzę państwową, norma zwyczajowa stawała się normą prawną. *Jancz. Prawo 9.*

obowiązywać **1.** Prawo, przepis, przyrzeczenie, słowo, traktat, uchwała, umowa, zakaz, zwyczaj obowiązuje ⟨*ma moc obowiązującą*⟩. **2.** Coś obowiązuje kogo do czego ⟨*nakłada na kogo obowiązek*⟩: Przywilej koszycki obowiązywał szlachtę do służby wojennej wewnątrz granic bez żadnego wynagrodzenia. *Szajn. Jadw. III, 152.* **3.** To nas do niczego nie obowiązuje ⟨*w niczym nas nie krępuje, do niczego nie zmusza*⟩.

obóz **1. o.** cygański ⟨*zespół wozów i namiotów stanowiących stałe mieszkanie Cyganów*⟩. **2. o.** myśliwski ⟨*tymczasowe pomieszczenie składające się zwykle z namiotów; myśliwi biwakujący w takim pomieszczeniu*⟩. **3. o.** jeniecki ⟨*pomieszczenie przeznaczone do internowania jeńców; jeńcy zgrupowani w takim pomieszczeniu*⟩. **4. o.** śmierci, zagłady ⟨*obóz* *masowego wyniszczania więźniów (obozy tego rodzaju zakładane były przez hitlerowców w czasie II wojny światowej)*⟩. **5. o.** treningowy, szkoleniowy ⟨*zgrupowanie sportowców w celach treningu, szkolenia*⟩: Niektóre ze zrzeszeń przeprowadziły już przedsezonowe obozy treningowe. *Sport. 32, 1954.* **6. o.** warowny ⟨*nowoczesna twierdza stanowiąca oparcie dla wojsk polowych*⟩: Jako pułkownik wojsk inżynierskich opracowuje Tadeusz Kościuszko plany fortyfikacyjne Filadelfii oraz buduje warowny obóz pod Saratogą. *Młyn. Dem. 23.* **7. o.** pracy ⟨*miejsce przymusowej pracy dla przestępców gospodarczych*⟩. **8. o.** demokratyczny, imperialistyczny, postępowy, reakcyjny, rewolucyjny; demokracji, socjalizmu ⟨*ugrupowanie, blok stronnictw lub państw*⟩. **9.** Leżeć, położyć, stać, stanąć obozem ⟨*o wojsku*⟩: Stanęło tu obozem wojsko narodowe kilka tysięcy głów liczące. *Baliń. M. Polska III, 1, 280.* **10.** Okopać się w obozie: Nie mogąc sprostać w otwartym polu przewadze nieprzyjaciela, Polacy okopali się w wielkim obozie. *Bobrz. Dzieje II, 151.* **11.** Rozłożyć się obozem; *przen.*: Jedni spacerują sobie niedzielnym, powolnym krokiem, inni rozłożyli się obozem na trawie, całe rodziny. *Bogusz. Wał. 53.* **12.** Rozbić, rozłożyć, założyć; wytyczyć; zwinąć **o.** **13.** Należeć do obozu jakiego ⟨*do zgrupowania, do stronnictwa*⟩: Należymy do obozu pokoju. *Nowe Drogi 5, 1952, s. 6.* **14.** Podzielić się, rozdzielić się na dwa obozy; rozbić się na obozy: Francja podzieliła się na dwa obozy, walczące z sobą namiętnie o sprawę kapitana Dreyfusa. *Boy Flirt IX, 45.* **15.** Przejść do przeciwnego obozu.

obrabiać, obrobić 1. o. co ⟨*ociosywać, nadawać czemu jakiś kształt*⟩: **o.** bursztyn, drzewo, kamień, żelazo. **2. o.** grunt, rolę, ziemię (*germ.*) ⟨*uprawiać grunt, rolę, ziemię*⟩: Tyle miał tylko roli, ile jego słudzy obrobić jej zdołali. *Moracz. Dzieje III, 318.* **3. o.** interes, sprawę itp. ⟨*działać w kierunku pozytywnego załatwienia jakiegoś interesu, sprawy itp.*⟩: Dano mu do obrobienia nader ważną finansową operację. *Niemoj. Szach 65.* **4.** *karc.* **o.** króla, damę itp. ⟨*w niektórych grach w karty: grać tak nieumiejętnie, że król, dama itp. partnerów zyskują większą wartość i stają się biorącymi*⟩: To wychodził z asa, obrabiając w ten sposób drugie króle pani Julii, to pasował, mając dobre karty do wistowania. *Dąbr. Ig. Matki 367.* **5.** *posp.* **o.** kogo ⟨*mówić o kim albo o czym niepochlebnie; obmawiać, obgadywać*⟩: Dalejże więc śmiało, panowie, obrabiajcie swego przeciwnika, który, nie będąc obecny, bronić się nie może. *Lubow. Sąd 176.* **6.** *posp.* **o.** a. obrobić kogo z czego ⟨*ogołacać z czego; okradać, ograbiać, obrabowywać*⟩: Obrobili go z portfela.

obracać, obrócić 1. o. co (w czym): Obracać koło, korbę, żarna ⟨*poruszać*⟩. **2. o.** co w palcach, w ręku, w dłoni; **o.** na wszystkie strony ⟨*trzymając co w ręku poruszać czym machinalnie, nerwowo; przyglądać się czemu ze wszystkich stron*⟩: Obracał w palcach zalakowaną kopertę, przyglądał się pieczęciom [...] i wahał się, czy ma ją otworzyć, czy też nie. *Meis. Sams. 88. przen.* Anka aż do zupełnego wyczerpania obracała w myślach swoją niesłychaną decyzję. *Przekr. 402—3, 1952.* **3.** Obrócić co na nice ⟨*wywrócić*⟩. **4. o.** co (np. popiersie) bokiem, przodem, twarzą, tyłem; (skrzynię) kantem. **5. o.** co gdzie; do kogo, do czego; ku komu, ku czemu; na kogo, na co; przeciw komu, czemu ⟨*zwrócić, skierować*⟩: **o.** głowę, twarz ku komu. **6.** *przestarz.* **o.** kroki (ku czemu, dokąd); *rzad.* **o.** dyszel, ster, żagiel, konie, **o.** drogę na co, ku czemu ⟨*iść, udawać się gdzie; jechać dokąd*⟩: Gdy stali, nie wiedząc, w którą stronę kroki obrócić, dobiegły ich nagle słodkie dźwięki serenady. *Gomul. Mieszczka 40.* **7. o.** oczy, spojrzenie, wzrok (na co, na kogo) ⟨*spoglądać (na co, na kogo), przypatrywać się (komu, czemu), zwracać na co uwagę*⟩: Obrócił oczy Bolesław na Wrocław, dziedzictwo brata Henryka. *Narusz. Hist. IV.* **8. o.** potęgę, siłę; oręż, miecz, szablę na kogo, przeciw komu ⟨*bić się z kim, zacząć z kim wojnę, wystąpić zbrojnie przeciw komu*⟩: Według przestróg, które miał hetman z tajemnej rady Dywanu, Turcy wszystką potęgę obrócą przeciwko rzptej. *Proch. Żółk. 129—130.* **9.** *przen. przestarz.* Obrócić myśli: Stuknął się w głowę i na całkiem inną drogę myśli obrócił. *Jun. Bracia 284.* **10. o.** słowo, mowę ku komu: Raczy niekiedy obracać ku mnie łaskawe słowo. *Choj. Alkh. IV, 105.* **11.** Obrócić zemstę na kogo: Na mnie obróć twoją zemstę, bom ja wszystkiemu winna, ale nie gub niewinnego! *Sztyrm. Katalept. II, 169.* **12.** Obracać czym: Obracać igłą, szydełkiem, kopią itp. narzędziem ⟨*posługiwać się czym, robić co za pomocą igły, szydełka itp.*⟩: Znajdowały się tam trzy czy cztery kobiety inne, obracające również szydełkiem lub iglicą. *Orzesz. Eli II, 292.* **13.** *pot.* Obracać językiem ⟨*mówić*⟩: Przed samym wieczorem [...] przyszedł, a raczej przywlókł się, stary Pypeć. Nieosobliwie trzymał się na nogach, a językiem ledwie obracał. *Jun. Antrop. 106.* **14.** Obracać pieniędzmi itp. ⟨*mieć do swojej dyspozycji pieniądze itp., puszczać je w obieg, manipulować nimi przy załatwianiu interesów*⟩: Obracał dużymi pieniędzmi i ludzie mieli go za bogatego. *Sienk. Połan. I, 74.* **15.** *pot.* **o.** (czym) x razy ⟨*odby(wa)ć drogę tam i z powrotem*⟩: Kolumna polskich aut wojskowych przyjechała z St. [Saint] Nazaire, by nas zabrać. Potem obróciła jeszcze parę razy i wzięła wszystkich. *Koźn. Rok 83.* Tymi końmi możesz pięć razy obrócić, a jednak nie zmęczą się. *SW.* **16. o.** co na co ⟨*brać, zużytkować na co, przeznaczać, poświęcać na co*⟩: Jeśli zdołał uszczknąć chwilkę czasu, obracał ją na studiowanie nowego zawodu. *Rus. Człow. 54.* **17. o.** co na swoją korzyść ⟨*czynić co z czego, zmieniać co w co, na co; przemieniać, przeistaczać*⟩: Na Skalnym Podhalu wycięte obszary częściowo zaorywano, częściowo obracano na pastwiska. *Radw. Świat 41.* **18. o.** co w co: **o.** co w gruzy, perzynę, proch, popiół itp. ⟨*niszczyć co całkowicie, czynić z czego ruinę, gruzy*⟩: Lawina lotniczych bomb i armatnich pocisków w gruzy obracała całe dzielnice miasta. *Stol. 35, 1950.* **19. o.** co w żart, śmiech itp. ⟨*nie traktować czego poważnie, nie brać pod uwagę, nie przywiązywać do czego znaczenia*⟩: Gniewam się! Wszystko obracasz w żart. *Winaw. Znajom. 15.* **20. o.** wniwecz: a) ⟨*powodować niepowodzenie czego, pozbawiać co znaczenia, wagi*⟩: Ta dziewczyna często bezwiednie wniwecz obracała wszelkie postanowienia młodego. *Wikt. Zbunt. 40*; b) *daw.* ⟨*niweczyć, rujnować, burzyć*⟩: Księstwo [Mazowieckie] wniwecz pożogami i rabunkami obróciwszy, miasto jego stołeczne Płock wzięli i spalili. *Narusz. Hist. IV, 338.* **21.** *daw.* Obracać kogoś kijem ⟨*bić*⟩: Często mię kijem na wszystkie strony obracano bez żadnej litości. *Zab. III/1, 1780, s. 186.*

obracać się, obrócić się 1. o. się (do kogo, do czego) bokiem, plecami, twarzą, tyłem; na prawo, na lewo, na północ, na wschód itp.; w lewo, w prawo; w koło, w kółko ⟨*okręcać się, zwracać się; okręcić się, zwrócić się*⟩: Chciałam go pocałować, obrócił się tyłem! Takież to przywitanie? *Zabł. Amf. 139.* Stach obrócił się na pięcie i poszedł przed siebie. *Worosz. Mazur 88.* **2. o. się** za kimś: Obrócił się parokrotnie za piękną kobietą, pełen radości i podziwienia. *Nałk. Z. Romans 66.* **3.** Obrócić się na drugi bok; obracać się z boku na bok ⟨*przewrócić się, odwrócić się*⟩: Obrócił się na drugi bok i znów zamknął oczy. *Grabow. J. Opow. II, 69.* **4.** *przen.* Rozmowa, literatura, itp. obraca się koło kogo, czego: Nie zwracała uwagi na ich rozmowy, obracające się zawsze dokoła mężczyzn. *Putr. Rzecz. 168.* W społeczeństwie stanowym literatura najczęściej obraca się koło tematów z życia wyższych sfer społecznych. *Bystr. Publ. 107.* **5.** Coś obraca się, (obróciło się) przeciw komu ⟨*coś staje się wbrew przewidywaniom niekorzystne dla kogo, wychodzi komu na złe, daje niepożądane rezultaty*⟩: Nie pogniewaj się, Panie Ojcze, ale słowo twoje przeciw tobie samemu się obróci. *Parn. Orły 538.* **6.** *przen.* Koło fortuny się obraca (obróci): Wszystko to minie; nadejdą dni triumfu, powrócą dni chwały i cnoty. I jeszcze parę razy koło fortuny się obróci. *Boy Mar. 66.* **7.** *przestarz.* Obraca się, obróciło się komu na który rok, krzyżyk ⟨*ktoś ma określoną liczbę lat, zaczyna któryś rok lub dziesiątek lat*⟩: Choć mu na szósty obracało się krzyżyk, to tańczył całą noc na czele młodzieży. *Moracz. Dzieje IX, 129 130.* **8. o. się** w co ⟨*przeistoczyć się, przemienić się w co*⟩: I w cóż się obróciły wszystkie twoje przysięgi? Złamałeś je bez najmniejszego wyrzutu sumienia. *Bełc. Król 264.* **9. o. się** w perzynę, popiół itp. ⟨*ulegać całkowitemu zniszczeniu, stawać się ruiną, popiołem itp.*⟩: Marnowały się przeróżne śliczne statki, trzaskało wszystko w ogniu, do cna ginęło i w popiół się obracało. *Dygas. Now. V, 206.* **10.** *rzad.* **o. się** w słuch ⟨*słuchać bardzo uważnie*⟩: Naraz do ucha mego dochodzi szmer z korytarza drugiego piętra. [...] Cały w słuch się obracam. *Dąbr. Ig. Śmierć 88.* **11. o. się** wniwecz: a) ⟨*tracić znaczenie, wagę, doznawać niepowodzeń*⟩: Państwo Łokietka otaczali dookoła wrogowie, których rachuby polityczne obracały się wniwecz, jeżeli Polska miała naprawdę przemienić się w jednolity, a przez to potężny organizm państwowy. *Zachor. Dzieje 372*; b) *daw.* ⟨*niszczyć, rujnować się*⟩: Miałem czterech synów [...] Pomagali mi oni w pracach moich, teraz spuścić się na najemników muszę i wszystko się wniwecz obraca. *Zab. I/2, 1776, s. 97.* **12.** Obracać się w towarzystwie, w jakim kole, gdzie ⟨*bywać gdzie; znajdować się gdzie*⟩: Mając tych samych przyjaciół, obracając się w tych samych kołach artystycznych, musieli się zetknąć. *Iwasz. J. Chopin 49.* Gdzie się dzisiaj Wicek obraca? *Bartk. SPP.*

obracany o. stołek, taboret itp. ⟨*obrotowy*⟩: Odwróciła się do niego razem z krzesłem, bo to było obracane czarne krzesło od pianina. *New. Pam. 15.*

obrachunek 1. Dzienny, miesięczny **o. 2. o.** kosztów własnych **3. o.** z czego: **o.** z ostatniego okresu. **4. o.** z kim: Po obrachunku z żoną przekonał się, że ma około dwudziestu pięciu rubli pieniędzy. *Prus Plac. 81.* **5.** *przen.* **o.** sumienia. **6.** Mieć z kim obrachunki ⟨*żywić względem kogo urazę za co, chęć pomszczenia czego*⟩: Ze mną są ludzie laudańscy, którzy [...] mają z tobą obrachunki za rozbój i za krew niewinnie przelaną. *Sienk. Pot. I, 114.* **7.** Zrobić **o.** (czego) (również *przen.).*

obrachunkowy Okres, rok **o.**: Tematem korespondencji bankowej może być między in. uzgadnianie salda przy końcu okresów obrachunkowych. *Śred. Koresp. 136.*

obrać p. **obierać**

obrady 1. Ustawiczne **o. 2. o.** sejmu, sejmowe; parlamentarne. **3. o.** nad czym: **o.** nad projektem ustawy. **4.** Tok obrad. Sala obrad. Protokół z obrad. **5.** Otworzyć, prowadzić, przewlec, zagaić, zamknąć, zawiesić, zerwać **o. 6.** Przewodniczyć obradom. Wziąć co pod **o.**: Kiedy wzięto pod obrady prawa i przywileje szlacheckie, zaczęły się burze w senacie. *Kaczk. Olbracht. II, 176.* **7. o.** odbywają się, toczą się: W kole poselskim toczyły się dalsze obrady nie ujęte w porządek dzienny ani żaden przepis parlamentarny. *Moracz. Dzieje VII, 292.*

obrany o. z rozumu, z uczucia ⟨*pozbawiony*⟩: Chybaby z rozumu byli obrani, żeby lekko porzucać mieli tutejsze widome korzyści dla nieznanego losu. *Dąbr. M. Ludzie 188.* Kobieto! — zawołał — czyś ty zupełnie z uczucia obrana? *Zap. G. Ptak II, 162.*

obrastać, obrosnąć 1. o. czym a. w co: **o.** mchem (o pniu drzewa), sitowiem (o stawie, jeziorze). **2. o.** w majątek, dobrobyt itp. ⟨*bogacić się*⟩: Ojciec dzierżawił młyn parowy i obrastał w majątek. *Pięt. Wspól. 46.* **3. o.** w pióra, w piórka, w pierze ⟨*poprawiać sobie byt; osiągać dobrobyt, znaczenie*⟩: Nasze kółko teatralne obrastało w pierze. Sława jego rosła. *Twórcz. 4, 1954, s. 140.* **4. o.** w sadło, w tłuszcz ⟨*bogacić się, robić majątek*⟩: Równocześnie zaś zachodzi [...] fakt „obrastania w tłuszcz" części starych kulaków. *Ekon. 3, 1953, s. 27.* **5. o.** w wady, przyzwyczajenia, obyczaje itp. ⟨*nabierać pewnych wad, przyzwyczajeń, obyczajów itp., przyswajać je sobie na stałe; stawać się jakim*⟩: W ciągu paru lat obrósł w spokój statecznego męża. *Konw. Władza 446.*

obraz 1. o. barwny, blady, jaskrawy; **o.** olejny, pastelowy; **o.** historyczny, rodzajowy. **2.** Święty **o.**; obrazy świętych. **3. o.** szkoły holenderskiej, włoskiej. **o.** pędzla Chełmońskiego, Matejki. **4.** Piękny, śliczny jak **o.** ⟨*o kim lub o czym bardzo pięknym*⟩: Był to chłopiec może dwudziestoletni, śliczny jak obraz, wesoły i nadzwyczaj lgnący do ludzi. *Prus Now. III, 20.* **5.** *przestarz.* Błędny **o.** ⟨*fatamorgana*⟩: Pamiętasz skwarów stepowych igrzysko, te cudne błędne pustyni obrazy, których cień miły podróżnego nęci. *Słow. Poem. I, 133.* **6.** *mat.* **o.** geometryczny a. funkcyjny ⟨*geometryczna interpretacja pojęć matematycznych, wynik geometryczny dokonanego przekształcenia matematycznego*⟩. **7.** *przestarz.* **o.** niknący ⟨*obraz rzucony na ekran przez aparat projekcyjny*⟩: Pogadankę moją będę ilustrował obrazami niknącymi. *Winaw. Roztw. 19.* **8.** *fiz. fot.* **o.** rzeczywisty, nierzeczywisty, pozorny, utajony. **9.** Żywy **o.**

⟨*rodzaj inscenizacji; grupa osób malowniczo ustawiona, zwykle odpowiednio przebrana, przedstawiająca jakąś scenę*⟩: W czasie jednej z uroczystości w Puławach przedstawiano w żywym obrazie wjazd baszy tureckiego do Mekki. *Bystr. Dzieje I, 138.* **10.** Ktoś jest żywym obrazem kogo ⟨*jest bardzo do niego podobny*⟩: Starszy syn jest istnym (a. żywym) obrazem swojego ojca. *SW.* Oddany był [...] nade wszystko wychowaniu córki, którą już i z tego względu niezmiernie kochał, iż była żywym matki swej obrazem. *Korz. J. Wdow. 272.* **11.** Galeria, zbiór obrazów. **12. o.** czego: *przen.* **o.** epoki, przeszłości, życia społecznego. Miejsce było nad wyraz piękne — obraz cichości i spokoju. *Żer. Uroda 37.* **13. o.** wypadków ⟨*opis wypadków*⟩: Usiłowałem odtworzyć sobie, na podstawie przeczytanych rewelacji, pełny obraz wypadków, jakie zaszły w czasie mojej podróży. *Brand. K. Troja 209.* **14. o.** nędzy i rozpaczy ⟨*widok wzbudzający litość, ukazujący nieszczęście, nędzę*⟩. **15.** Na **o.**; na **o.** i podobieństwo kogo, czego (*1. Mojż.*): Na obraz pierwszych miesięcy Rafał spędził lat cztery. *Żer. SPP.* **16.** Namalować **o.**; oprawiać, restaurować obrazy. **17.** Przedstawić, skreślić **o.** czego. **18.** Patrzeć, wpatrywać się w kogo jak w **o.**: a) ⟨*patrzeć, wpatrywać się w kogo z zachwytem, nie odwracając oczu*⟩: Kiedy mówił, wpatrywano się w niego jak w obraz i każde jego zdanie troskliwie zapisywano w pamięci. *Dygas. Pióro 14*; b) ⟨*uwielbiać, bardzo kochać kogo; świata poza kim nie widzieć*⟩: Ojciec patrzy w nią jak w obraz, na wszystko pozwala, na wszystko się zgadza. *Przyj. 17, 1953.* **19.** Wyświetlać obrazy: Co drugie kino wyświetla obrazy, w których bohaterem jest cowboy. *Balc. Ocz. 76.* **20.** Oczom czyim przedstawił się następujący **o.** ⟨*ktoś zobaczył rzecz następującą*⟩.

przysł. **21.** Był obraz, ale oblazł ⟨*o kimś, kto dawniej był piękny*⟩.

obraza 1. o. czynna, słowna; śmiertelna **o.** ⟨*zniewaga*⟩. **2. o.** kogo, czego ⟨*ubliżenie komu, czemu; zniewaga kogo, czego*⟩: **o.** milicjanta na służbie; **o.** czci. **3. o.** boska ⟨*postępowanie niezgodne z nakazami moralnymi, budzące zgorszenie; grzech*⟩: Krzyki, pomstowanie, zgorszenie, obraza boska! *SW.* Dziewki dworskie powciągali do izby dla rozpusty... Tfu! Obraza boska. *Sienk. Pot. I, 51.* **4.** Kamień obrazy ⟨*powód, przyczyna obrazy, obrażenia się*⟩: Nie przyjąć ich zaproszenia byłoby dla nich kamieniem obrazy. *SW.* **5.** Darować komu obrazę. **6.** Schować obrazę do kieszeni ⟨*puścić obrazę mimo uszu, nie reagować*⟩. **7.** Ścierpieć obrazę, nie ścierpieć obrazy.

obrazek 1. Święty **o.** a. **o.** świętych: Włos [...] dziwnie ozdabiał głowę, bo od słońca blasku świecił się jak korona na świętych obrazku. *Mick. Tad. 13.* **2.** Książka z obrazkami ⟨*z rycinami, z ilustracjami*⟩. **3.** Ktoś jest piękny jak **o.**, wygląda jak **o.** a. jak z obrazka ⟨*o kimś bardzo ładnym, pełnym uroku, wdzięku*⟩: Cóż to za piękna para!... Trzeba przyznać, że wyglądają jak wymarzeni, jak z obrazka. *Goj. Rajs. I, 70.* **4.** Patrzeć, wpatrywać się w kogo jak w **o.** a. jak w święty **o.** ⟨*patrzeć, wpatrywać się w kogo z zachwytem, nie odrywając oczu*⟩: Taki na gębie ładny, że dziewczyny w niego jak w obrazek patrzyły. *Jun. Bracia 182.* **5.** Epicki, dramatyczny, idylliczny, obyczajowy **o.** ⟨*rodzaj utworu literackiego*⟩: Napisał obrazek dramatyczny wierszem, jak zwykle dźwięcznym i rytmicznym. *Wędr. 43, 1901.*

obraźnik *pot. żart.* Syn, córka obraźnika ⟨*osoba skłonna do obrażania się, obrażająca się*⟩: Niechże się Irena tak zaraz nie obraża! Przecież nie jest córką obraźnika. *Bogusz. Kura 170.*

obrączka 1. Ślubna **o. 2. o.** złota a. ze złota. **3. o.** aluminiowa, blaszana ⟨*opaska aluminiowa, blaszana z odpowiednim napisem, zakładana na nogi ptakom (zwykle ptakom przelotnym) w celu przeprowadzenia obserwacji*⟩. **4.** *przestarz.* Wino z obrączką ⟨*gęste wino z obwódką na powierzchni, będące dowodem jego wysokiej jakości*⟩: Zetknąwszy się ze znakomitym przyjacielem (znowu przy bańce maślaczu z obrączką) [...] *Prus Now. III, 141.*

obrączkować o. ptaki. Obrączkowanie ptaków ⟨*zakładanie obrączki metalowej na nogę ptaka w celu przeprowadzenia obserwacji nad przelotami ptaków*⟩.

obrączkowy 1. *daw.* Dukat, pieniądz **o.** ⟨*dukat, pieniądz z nie obciętą obrączką*⟩: Wypłacono mu sto obrączkowych dukatów, zostawionych mu w testamencie przez wychowawcę i dobrodzieja. *Kosiak. Now. 94.* **2.** Złoto **o-e** ⟨*złoto dukatowe, czyste*⟩. **3.** *daw. żart.* Rok **o.** ⟨*cały, okrągły rok*⟩: Jadł z kuchni Bolesława najwymyślniej, u siebie na wsi przez rok obrączkowy jaglaną kaszę... *Czartk. Tulcz. 216.* **4.** *astr.* **o-e** zaćmienie Słońca.

obręb 1. Poza **o.**, poza obrębem; w **o.**, w obrębie czego ⟨*poza co, poza czym; w zakres, w zakresie czego; w sferę, w sferze czego*⟩: W obrębie, poza obrębem miasta, społeczeństwa, wiedzy. Pozytywizm wykluczał z obrębu dociekań filozoficznych zagadnienia metafizyczne, jako wychodzące poza obręb tego, co zmysłami i rozumem poznać możemy. *Chmielow. Zarys. 207.*

przysł. **2.** Złej tanecznicy przeszkadza i obręb u spódnicy ⟨*nieumiejętnemu pracownikowi wszystko przeszkadza, we wszystkim znajduje wymówkę*⟩.

obręcz 1. Żelazna **o. 2.** Nabić, wbić **o.** (na beczkę); pobić **o.** (na beczce). **3.** Obić, spiąć, ściągnąć (naczynie) obręczami. **4.** *anat.* **o.** barkowa ⟨*obojczyk wraz z łopatkami*⟩. **5.** Jechać na obręczy ⟨*jechać na rowerze z przebitą dętką*⟩: Niedaleko przed Wałbrzychem przebił dętkę, a spodziewając się, że do mety jest już blisko jechał jakiś czas na obręczy. *Prz. Sport. 69, 1950.* **6.** *przestarz.* Otoczyć, opasać kogo, co obręczą ⟨*dokoła, w krąg*⟩: Obyczajem tatarskim (wrony) opasały szaraka obręczą. *Dygas. SW.*

obrobić p. **obrabiać**

obrobić się *pot.* **o. się** z czym ⟨*wykonać całą przewidzianą pracę, zrobić wszystko, co jest lub było do zrobienia*⟩: Terka jak się obrobi, to choć i w powszedni dzień szafranową jedwabną chustkę zakłada. *Zar. Grusze 51.*

obrok 1. Dać, podsypać koniom obroku. **2.** Wziąć na pański **o.** ⟨*na utrzymanie*⟩: Wszyscy literaci byli z natury swej chudzi i wypasali się dopiero, gdy ich na pański obrok wzięto. *Krasz. Nowe II, 150.* **3. o.** moralny, religijny itp. ⟨*pokarm dla umysłu, korzyść moralna; nauka, napomnienie*⟩.

obrona 1. Rozpaczliwa, zacięta **o.** *wojsk.* **o.** przeciwgazowa, przeciwchemiczna, przeciwlotnicza, przeciwatomowa. **3. o.** kogo, czego: **o.** oskarżonego; **o.** kraju, miasta. **4. o.** praw, swobód (obywatelskich); **o.** (swego) stanowiska, poglądu. **5. o.** pracy magisterskiej, doktorskiej itp. ⟨*udział w dyskusji na temat napisanej przez siebie pracy naukowej; rodzaj egzaminu*⟩. **6. o.** przed kim, przed czym: **o.** przed nieprzyjacielem; **o.** przed napadem. **7. o.** przeciw czemu: **o.** przeciw napaści. **8.** We własnej obronie (użyć broni, zabić kogo). **9.** Stanąć, stawać, występować, wystąpić w czyjej obronie ⟨*bronić kogo przed napaścią, ujmować się za kim, ochraniać, osłaniać kogo*⟩: Koledzy darzyli go sympatią. Nieraz w ciężkiej chwili stawali w jego obronie. *Kłos. Wiosna 7.* **10.** Mieć co, powiedzieć co na obronę ⟨*móc użyć czego jako racji usprawiedliwiającej*⟩: Ze swej strony musiała rzeczywiście wiele zrobić, by Manię do tego pójścia nakłonić. Borykała się z panią Renatą, uparta i pochmurna, mając na swoją obronę brak sukni. *Nałk. Z. Mił. 96.* Co możesz powiedzieć na swoją obronę? *SW.* **11.** *przestarz.* Mieć obronę w kim ⟨*być skutecznie chronionym, wspieranym przez kogo, zwłaszcza w ciężkiej sytuacji*⟩: Póki na świecie nauk szczątek będzie, ogłaszać Muzy nie przestaną wszędzie, od Stanisława Augusta że czczone, miały w nim zaszczyt, i wszelką obronę. *Zab. VIII/1, 1773, s. 30.* **12.** Powierzyć komu obronę czego. **13.** *praw.* Podjąć się obrony, prowadzić obronę kogo (o adwokacie). **14.** Służyć za obronę naturalną, zapewnić czemu obronę (o rzece, górach, bagnach).

obronnie Wyjść z czego **o.** ⟨*wyjść z jakiejś trudnej sytuacji cało, szczęśliwie; wyjść obronną ręką*⟩: Chyba mrzonką nie była kula dzisiejsza i obława urządzona na mnie, z której dzięki pani wyszedłem na razie obronnie. *Grusz. Ar. Tys. 267.*

obronny 1. Linia **o-a**. **2.** *praw.* Mowa **o-a** ⟨*przemówienie w sądzie broniące oskarżonego; obrona*⟩: Jego [Waryńskiego] mowa obronna (adwokata się zrzekł) jest dokumentem wielkiej historycznej wagi. *Schmitt Dzieje II, 207.* **3.** Siły **o-e** kraju. Wojna **o-a**. Zamek **o.** ⟨*warowny*⟩. **4. o.** czym: Miasto obronne murem; zamek obronny fosą i zwodzonym mostem. **5.** Wyjść z czego obronną ręką ⟨*wyjść z jakiejś trudnej sytuacji, opresji, z tarapatów cało, szczęśliwie, bez wielkiej szkody*⟩: Bizancjum obronną ręką wyszło z najazdów barbarzyńskich w V stuleciu. *Wiedza 17, s. 2.* **6.** Zająć pozycję obronną.

obrońca 1. **o.** sądowy. **o.** uciśnionych. **o.** ojczyzny, wiary. **2.** Ruch obrońców pokoju. **3.** *praw.* **o.** z wyboru, z urzędu: Oskarżony może mieć obrońcę z wyboru lub z urzędu. *Konst. PRL 269.*

obrosnąć p. **obrastać**

obrośnięty Człowiek **o.**, twarz **o-a** ⟨*człowiek nie ogolony, pokryty zarostem, włosami; twarz nie ogolona*⟩.

obrotny Człowiek **o.** ⟨*człowiek odznaczający się sprytem, zaradnością; przebiegły, przedsiębiorczy*⟩.

obróbka 1. **o.** cieplna (metalu). **2. o.** drzewa, szkła, papieru. **3.** Wziąć kogo pod obróbkę ⟨*zwymyślać kogo, nagadać komu, wytknąć komu jego wady: obgadać kogo*⟩.

obrócić p. **obracać**

obrócić się p. **obracać się**

obrót 1. **o.** koła, śruby, wskazówek zegara. **2. o.** w tańcu: Zrobiłem kilka obrotów, aż tu moja tancerka się odzywa: „Dość! Niech mnie kawaler posadzi. Kawaler nie umie walca". *Hertz B. Samow. 124.* **3. o.** Ziemi około osi. **4.** Oś obrotu. **5.** *mat.* **o.** figury ⟨*ruch, przy którym punkty figury zakreślają okręgi o ośrodkach położonych na wspólnej prostej (osi obrotu)*⟩. **6.** *ekon. handl.* **o.** czekowy, pieniężny, towarowy. **7.** Inny, nieoczekiwany, niepożądany, niespodziewany, szczęśliwy, zły itp. **o.** (sprawy, rozmowy, rzeczy) ⟨*przebieg tok sprawy itp.*⟩. **8. o.** na lepsze ⟨*zwrot*⟩. **9.** Coś bierze, wzięło, przybiera pomyślny, zły itp. **o.** ⟨*zwykle o sprawie, rozmowie*⟩: Gdybyś miał odwagę cywilną powiedzieć im w oczy słowa prawdy, to niejedna sprawa inny by obrót wzięła. *Bojko Dusze 20.* Rozmowa przybrała [...] tak nieoczekiwany obrót, że nie wiedziałem, co odpowiedzieć. *Wyg. Kotl. 12.* **10.** Brać, wziąć kogo w obroty ⟨*zmuszać do czego, stawiać w przykrej sytuacji; poddawać gwałtownemu, energicznemu działaniu; bić, znęcać się*⟩: Z miejsca wziął Pietrka w obroty, *New. Chłopiec 148.* **11.** *przestarz.* Być, znaleźć się w obrotach, wpaść w obroty ⟨*być, znaleźć się w trudnej sytuacji, w opałach, tarapatach*⟩: Pewno w niemałych być musiałeś obrotach; już ja myślałem, że cię zgoła zabito. *Kaczk. Murd. II, 91.* **12.** *łow.* Dawać obroty ⟨*o gonionym zwierzęciu: utrudniać pościg przez zbaczanie, zawracanie w biegu; uciekać nie po prostej linii*⟩: Zając zwijał się dzielnie, ciągle dawał psom obroty. *Dygas. Zając 39.* **13.** Nadać czemu (np. sprawie) inny itp. **o. 14.** Mieć X zł obrotu miesięcznie, rocznie (o przedsiębiorstwie). **15.** Powiększyć, zwiększyć obroty (handlowe, pieniężne): Oba kraje postanowiły zwiększyć obroty handlowe. **16.** *techn.* Pracować, poruszać się itp. na małych, wolnych; wysokich, dużych, pełnych obrotach ⟨ *o silnikach, maszynach, pojazdach poruszanych silnikami: działać, poruszać się przy małej liczbie obrotów w stosunku do możliwości danego urządzenia (powoli); działać, poruszać się przy dużej, największej liczbie obrotów, możliwej w danym urządzeniu (szybko)*⟩: Po kilku przerzutach śmigło skoczyło i silnik zaczął pracować na wolnych obrotach. *Meis. Wilk. 118.*

obrus Biały, śnieżny, śnieżnej białości **o.** Nakryć **o.** Zasłać stół obrusem: Stół długi białym obrusem przykryto. *Żmich Pog. 53.*

obruszać się, obruszyć się o. się na kogo ⟨*wzburzyć się, rozgniewać się*⟩: Obruszyła się na mnie i powiedziała mi, żebym pilnował tego, co do mnie należy. *Bal. Dziady 95.*

obrywać p. **oberwać**

obrządek 1. **o.** religijny ⟨*forma zewnętrzna religii, ceremoniał*⟩. **2. o.** rzymskokatolicki, bizantyjskosłowiański, ormiański itp. ⟨*odgałęzienie zachowujące (przy wspólności dogmatów) odrębną liturgię i prawo kanoniczne*⟩. **3.** *pot.* Mieć, robić **o.** koło czego ⟨*zajmować się czym; wykonywać codzienne prace gospodarskie*⟩: Żona miała obrządek koło gospodarstwa. *SW.* Sama koło całego domu obrządek robiła. *Jun. Bracia 249.* **4.** Odprawić **o.** czego ⟨*dokonać ce-

remonii czego⟩: Nim się zaczną igrzyska i uciechy na przybycie wasze zgotowane, dozwól królu bym wraz z wami odprawił obrządek pasowania na rycerstwo giermka mego, Niemirę. *Niemc. Kaz. 93.*

obrządzać, obrządzić **1. o.** inwentarz, świnie ⟨*oporządzać, oporządzić*⟩: Muszę obrządzić mego konia. *Sienk. SW.* Poszedł obrządzać świnie. *Reym. SPP.* **2.** Obrządzić koło czego ⟨*zrobić porządek*⟩: Obrządziłem już wszystko koło gospodarstwa. *SPP.*

obrządzić p. **obrządzać**

obrzęd **1.** Obrzędy rodzinne, doroczne; kościelne: Z obrzędów rodzinnych największym wzięciem cieszyło się wesele, a z obrzędów dorocznych dożynki — dwie tradycyjne rewie najpyszniejszych strojów ludowych. *Seweryn Rozdr. 82.* **2. o.** koronacyjny: Cały rytuał obrzędu koronacyjnego królów polskich odbywał się po łacinie. *SRG 199.* **3. o.** czego: **o.** wyklinania; *żart.* **o.** grzybobrania *(Mick.).* **4.** Dokonać, dopełnić obrzędu. Sprawować obrzędy.

obrzęk **o.** twarzy; obrzęki pod oczami. **4. o.** robi się komu, występuje: Po wyrwaniu zęba wystąpił obrzęk.

obrzucać, obrzucić **1. o.** kogo, co czym: **o.** kogo kamieniami. **2. o.** kogo błotem, oszczerstwami, potwarzami, oskarżeniami itp. ⟨*rzucać na kogo oszczerstwa, oczerniać, szkalować, zniesławiać kogo; zarzucać co komu, oskarżać kogo o co*⟩. **3.** *przestarz.* **o.** kogo ekskomuniką ⟨*rzucać na kogo klątwę kościelną; wyklinać kogo*⟩. **4. o.** kogo kwiatami ⟨*wyrażać komuś uznanie, uwielbienie, miłość itp., ofiarowując mu kwiaty, zasypując go kwiatami*⟩: Ochotników (polskich) obrzucano kwiatami, ściskano za ręce. *Gąs. W. Hist. armii 180.* **5. o.** kogo obelgami, przekleństwami ⟨*lżyć kogo, przeklinać kogo*⟩. **6. o.** (kogo lub co) okiem, wzrokiem, spojrzeniem ⟨*oglądać (kogo lub co) szybko, rozglądać się po czymś*⟩: Obrzucił mnie oczyma od góry do dołu butnie i hardo. *Przybysz. Współ. 1, 40.* **7. o.** kogoś pytaniami ⟨*zadawać komuś mnóstwo pytań, zasypywać pytaniami*⟩: Wszyscy w zawody jęli cisnąć się do niego i wyciągać ręce, i ściskać, i całować, i witać słowy, i obrzucać pytaniami. *Łoz. Wal. Szlach. II, 57.* **8. o.** co światłem, blaskiem, promieniami itp. ⟨*o słońcu, lampie itp.: rzucać blask, refleks; oświetlać, opromieniać, rozjaśniać*⟩: Zachodzące słońce obrzuciło złotem zieleń wzgórza. *Sewer Pam. 135.* Nocna lampka obrzuca mdłym światłem pokój. *Dyak. SPP.* **9.** *łow.* **o.** knieję, ostęp, ostoję naganką ⟨*otaczać, obstawiać*⟩: Ostoję, w której niedźwiedź zaległ, obrzucało się gęstą naganką. *Hop. Jęz. 34.* **10. o.** mur wapnem, tynkiem ⟨*zaprawiać; wyprawiać*⟩. **11. o.** płaszcz futerkiem ⟨*obszywać*⟩. **12. o.** szwy ⟨*obszywać brzegi materiału, kanty szwów nićmi; wykończać szwy*⟩. **13. o.** szydełkiem ⟨*obdziergiwać*⟩: Te falbany (powłoczek) panny teraz właśnie obrzucają szydełkiem. *Hof. Kl. Dziennik 50.*

obrzucać się, obrzucić się **1. o.** się błotem, wyzwiskami itp. ⟨*obrzucać się wzajemnie oszczerstwami; oczerni(a)ć się, (o)szkalować się wzajemnie; zarzucać, zarzucić coś jeden drugiemu, oskarżać, oskarżyć o co jeden drugiego*⟩: Chłopcy zaczynają obrzucać się najgorszymi wyzwiskami. *Brzoza Dzieci 140.* **2. o.** się wzajemnie spojrzeniami ⟨*(po)patrzeć jeden na drugiego, przyglądać się, przyjrzeć się sobie wzajemnie*⟩: Niby to wszyscy trzej przepowiadali sobie jeszcze lekcje, ale właściwie siedzieli tylko nad książkami, raz po raz obrzucając się pogardliwymi spojrzeniami. *Perz. Uczn. 57.*

obrzucić p. **obrzucać**

obrzucić się p. **obrzucać się**

obrzydliwość **1.** Nudny (aż) do obrzydliwości. **2.** Mierzi coś kogo do obrzydliwości: Wsadzał go do bryczki i traktował go per „wy", już jako kolegę w pracy, co go mierziło do obrzydliwości. *Iwasz. J. Księżyc 290.* **3.** Mieć **o.** do czego. **4.** Nie móc patrzeć na co bez obrzydliwości. **5. o.** bierze ⟨*o stanie, kiedy ktoś doznaje uczucia obrzydzenia, odrazy*⟩: Aż obrzydliwość brała patrzeć na ten wielki brzuch i na te cienkie nogi. *Sienk. Quo II, 116.*

obrzydliwy *posp.* Być obrzydliwym ⟨*łatwo się czym brzydzić*⟩: A w ogólności się nie boję, tylko obrzydliwy jestem. Mysza, karaluch czyli tyż pluskwa apetyt mnie psuje. *Wiech. Śmiej I, 30.*

obrzydzenie **1. o.** do kogo, do czego: Po przepiciu miał obrzydzenie do wszelkiego jadła. **2.** Budzić, wzbudzać **o.** **3.** Doznać czego (np. mdłości) z obrzydzenia. **4.** *przestarz.* Mieć co w obrzydzeniu ⟨*brzydzić się czym*⟩: Mięso mieli w obrzydzeniu, od ryb się wstrzymywali. *Moracz. Dzieje I, 46.* **5. o.** ogarnia kogo.

obsada **1. o.** personalna; **o.** sztuki teatralnej, orkiestry symfonicznej ⟨*personel; zespół osób wyznaczonych do wykonywania czego*⟩: Sztuka idzie w nowej obsadzie. *SPW.* **2. o.** roli w sztuce teatralnej, **o.** katedry uniwersyteckiej ⟨*powierzenie roli; wyznaczenie na stanowisko*⟩: Obsada ról bywa często dramatem zakulisowym, z którym się plączą intrygi, komeraże i pokątne zabiegi. *Kotarb. J. Świat. 176.* **3. o.** noża, pistoletu ⟨*trzonek, kolba*⟩.

obsadny *karc.* **1.** Gra **o-a** ⟨*gra dążąca do pozostawienia przeciwnika bez należytej liczby lew*⟩. **2.** Karta **o-a** ⟨*karta mocna, pewna*⟩.

obsadzać, obsadzić **1. o.** kogo, co: **o.** aktora w sztuce, w roli ⟨*wyznaczyć aktora do wykonania roli w sztuce*⟩: Obsadza ją początkowo w farsach, by się nauczyła mówić prozę na scenie. *Ower. Ramp. 272.* **2. o.** sztukę, rolę ⟨*powierzyć dobranym aktorom, aktorowi wykonanie ról, roli w sztuce*⟩: W przyszłym tygodniu ma być dany Faust, z trzema rolami obsadzonymi przez debiutantów. *Sienk. Wiad. I, 186.* **3. o.** stanowisko, urząd itd. ⟨*wyznaczyć kogo na stanowisko, urząd itd.; powierzyć komu jakąś pracę; zadanie*⟩: W myśl instrukcji personalnej [...] stanowiska dyrektorskie w zakładach znajdujących się pod zarządem państwowym obsadzane są przez władze nadrzędne. *Wilczek Nr 16, s. 67.* **4.** *ryb.* **o.** stawy, wody ⟨*wpuścić narybek (do stawu), zarybić staw*⟩: [W kwietniu] rozpoczyna się tarło karpia. Na jeziorach otoczyć opieką tarliska, obsadzać wody otwarte narybkiem. *Kalendarz Leśny s. 29.* **5. o.** *daw.* osadzać, osadzić co — czym: **o.** drogę drzewami; skarpę krzewami; rabaty kwiatami ⟨*(za)sadzić dokoła, wzdłuż itp.*⟩: Powóz jego wjechał na szeroką drogę, dwoma gęstymi rzędami starych kasztanów osadzoną. *Orzesz. Eli II, 34.* **6. o.** co na co a. na czym ⟨*przytwierdzić co do czego, umocować; osadzić*⟩: Mała kosa, obsadzona na krótkim kosisku, czyni wrażenie dużego sierpa. *Zapał. Pam. II, 175.* **7. o.** siekierę na toporzysku. **8.** *wojsk.* **o.** co wojskiem, działami ⟨*otoczyć wojskiem, działami, obwarować, oblec*⟩: Polacy nabrali większej jeszcze otuchy do boju, zaczęli sypać równoległe szańce i obsadzać je działami. *Moracz. Dzieje IX, 24.* **9. o.** co kim ⟨*zasiąść dookoła, obsiąść; zająć miejsca*⟩: Uczony z trudnością przecisnął się przez obsadzone tłumami schody i z wysiłkiem dotarł do sali, w której czekała na niego katedra. *Śliw. A. Lel. 116.*

obsadzić p. **obsadzać**

obsadzony *przen. rzad.* **o.** rodziną, dziećmi ⟨*obarczony, obciążony*⟩: Z rozpaczy, jak mówiono, choć kąta prawie nie miał, choć obsadzony rodziną [...] ożenił się. *Krasz. Opow. 275.*

obsączyć o. grunt ⟨*osuszyć grunt zakładając dreny; zdrenować*⟩.

obserwacja 1. Obserwacje astronomiczne, biologiczne, lotnicze. **2. o.** kogo, czego: **o-e** gwiazd. Jej dar obserwacji rzeczy drobnych, gestów, barw i kształtów był zadziwiający. *Hertz P. SPP.* **3. o-e** nad kim, nad czym: **o-e** nad życiem. **4.** Brać, wziąć kogo, co pod obserwację ⟨*obserwować; śledzić; rozciągać kontrolę nad kimś lub nad czymś*⟩: Wziął syna jeszcze pod ściślejszą obserwację, niż dotąd. *Jun. Wod. 99.* **5.** Być pod obserwacją ⟨*pod nadzorem*⟩: Był pod obserwacją, szpiegowany na każdym kroku. *Smolka SPP.* Ojciec był pod obserwacją policji. *New. Archip. 164.* **6.** *med.* Być, pozostawać na obserwacji ⟨*być izolowanym i poddanym specjalnym badaniom lekarskim w celu rozpoznania choroby*⟩: Jest w szpitalu [...] musi jeszcze jakiś czas być na obserwacji. *Płomyk 15, 1953.* **7.** Notować **o-e** ⟨*spostrzeżenia*⟩: Zaraz pod parkanem był ogródek z działkami doświadczalnymi, na które przychodziły dziewczęta z zeszytami i notowały swoje obserwacje. *Róż. Kart. 14.* **8.** Robić nad czym obserwacje.

obserwować 1. o. kogo, co ⟨*przypatrywać się; badać*⟩: **o.** defiladę, popisy akrobacyjne (lotników) itp.; czyje zachowanie. **o.** zjawiska: W sąsiedztwie wulkanów czynnych czy wygasłych obserwujemy zjawiska będące przejawem działalności wulkanicznej. *Sams. Geol. 16.* **2.** *przestarz.* **o.** posty, przepisy religijne; regulamin ⟨*zachowywać posty, przestrzegać przepisów religijnych, regulaminu*⟩: Obserwował pilnie przepisy religijne. *Rzew. H. Pam. 75.* Obserwowała ściśle regulamin klasztorny, posuwając gorliwość swoją do przesady. *Zap. G. Dzień 116.*

obsłonka, osłonka Bez obsłonek, bez osłonek ⟨*nie maskując niczym, nie ukrywając, nie obwijając w bawełnę; bez ogródek; prosto z mostu*⟩: Obiecałam przedstawić jej sprawę bez osłonek. *Święt. A. Nałęcze 143.* Opisywać, pokazywać itp. bez obsłonek (rzadziej: bez osłonek): Gdy wcześniejsi poeci widzieli w życiu wiejskim tylko sielankę, Konopnicka pokazała bez obsłonek właściwe oblicze tego życia. *Radio i Świat 18, 1953.*

o(b)smażany, o(b)smażony 1. o-e w cukrze (owoce, orzechy) ⟨*smażone w syropie*⟩. **2. o-e** w oliwie lub na maśle (karczochy, kotlety) ⟨*przysmażone po wierzchu ze wszystkich stron*⟩.

obstać o. za kogo, co ⟨*wystarczyć, starczyć za kogo, co; zastąpić kogo lub co*⟩: Cóż on bez niej znaczył na świecie? Ta kobieta za dziesięciu parobków mu obstoi. *Żer. Opow. II, 185.*

obstalunek 1. Buty, ubranie na **o.** ⟨*na zamówienie*⟩. **2.** Dostać **o.** ⟨*zamówienie*⟩. **3.** Porobić obstalunki. **4.** Przyjąć **o.** na co. **5.** Sprawić sobie co; (z)robić, wykonać co na **o.**: Haftowała ciągle i wykonywała na obstalunki najpiękniejsze roboty. *Wilk. P. Poran. II, 242.*

obstawa ⟨*ludzie stanowiący ubezpieczenie, ochronę kogoś lub czegoś*⟩ **1. o.** policyjna: Przekradali się przez gęstą obstawę policyjną, aby zdobyć środki żywności. *Brand. M. Spot. 87.* **2.** Stanowić obstawę: Chłopcy stanowili obstawę, dziewczęta rozrzucały pliki ulotek. *Czesz. Pokol. 129.*

obstawać 1. o. przy czym ⟨*upierać się przy czym, trzymać się czego uparcie*⟩: Obstawać (uparcie) przy swoim, przy swej decyzji, przy swoim poglądzie. **2.** *daw.* **o.** za kim, za czym ⟨*trzymać czyjąś stronę, bronić kogo lub co*⟩: Waćpannę takem już polubił, że za nią jako za własną córką będę obstawał. *Sienk. Ogn. II, 49.*

obstawiać, obstawić 1. o. kogo, co — kim ⟨*otoczyć kogo kim; osaczyć kogo kim*⟩: Jestem obstawiony szpiclami, śledzą mnie... *Morc. Pokład 570.* Czy już wszystkie obstawione rogatki? *Mick. Fragm. 341.* **2. o.** konia (w totalizatorze) ⟨*postawić najwięcej stawek na konia*⟩: Silnie obstawiony faworyt przyszedł dopiero trzeci. **3.** *sport.* **o.** bramkę, kosz itp. ⟨*ubezpieczyć*⟩. **4.** *sport.* **o.** zawodnika ⟨*utrudniać mu należyte wykonywanie zadań*⟩.

obstrzał, ostrzał ⟨*ostrzeliwanie*⟩ **1. o.** artyleryjski. **2.** Pod **o.** (dostać się, wziąć co): Ze wszystkich stron słyszę strzelaninę — muszę dobrze uważać, aby nie dostać się pod obstrzał. *Cent. Foka 207.* Niemcy wzięli dzielnicę pod koncentryczny obstrzał artyleryjski, prowadząc go z baterii ustawionych na Pradze, na Bielanach i na Woli. *Czesz. Pokol. 226.* **3.** Pod o(b)strzałem (być, znaleźć się, robić co): Pośpiesznie stukały siekiery. Saperzy pod ostrzałem z tamtego brzegu budowali gorączkowo most. *Was. W. Rzeki 598.* **4.** *przen.* Być pod o(b)strzałem krytyki, opinii: Zaśniedzieli urzędnicy, tonący w papierkach, są pod obstrzałem naszej opinii publicznej. *Państwo 6, 1955, s. 931.*

obsyłać p. **obesłać**

o(b)sypać, o(b)sypywać 1. o. co: **o.** kartofle, buraki, rośliny okopowe ⟨*obrzucić, obrzucać ziemią*⟩: Przy chatach gospodynie i dziewuchy obsypywały buraki i kartofle. *Prus Plac. 74.* **2. o.** kogo, co — czym: **o.** kogo lub co gradem kul, kamieni, razów itp. ⟨*wiele razy obstrzelić, uderzyć kamieniami*⟩: Połowa naszych wojowników [...] miała zaczaić się na wzgórzach ponad obozem i w razie przebudzenia się wrogów i ich alarmu obsypać dwa namioty Ruxtona gradem kul. *Fiedl. A. Biz. 44.* **3. o.** kogo — kwiatami ⟨*obrzucić, zarzucić*⟩: Publiczność o(b)sypała primabalerinę kwiatami. **4. o.** kogo, co oklaskami, obelgami, grzecznościami, pocałunkami itp. ⟨*wiele razy oklaskiwać kogo, lżyć, powiedzieć wiele grzeczności, pocałować itp.*⟩: Obsypano mówczynię, rzęsistymi oklaskami. *Święt. A. Nałęcze 41.* Obsypawszy gradem obelg, otworzyła przed nią drzwi na rozcież. *Reym. Kom. 331.* Pospólstwo osypywało nas gradem obelg i połajanek. *Kowalew. Z. Wspom. 88.* Co chwila osypywał rączkę dziewczyny cichymi pocałunkami. *Padal. Opow. II, 116.* **5. o.** kogo szczęściem ⟨*obdarzyć hojnie*⟩. **6. o.** kogo złotem, klejnotami ⟨*obdarzyć kogo bogactwem*⟩: Jeszcze przyjdzie taki czas, że cię złotem obsypię! *Gomul. Ciury III, 28.*

o(b)sypać się, o(b)sypywać się 1. o. się — czym: **o. się** grzecznościami, złorzeczeniami, obelgami itp. ⟨*wiele razy powiedzieć sobie wzajemnie grzeczności, złorzeczenia itp.*⟩: Kłócili się co dzień, obsypywali się gradem złorzeczeń, a mimo to w stanowczych chwilach solidaryzowali się najzupełniej. *Gąs. W. Pig. 52.* **2.** Drzewa, krzewy o(b)sypują się kwieciem, owocami itp. ⟨*pokrywają się*⟩: Bogato obsypały się krzaki czeremchy białymi gronami kwiatów. *Was. W. Rzeki 156.* Ledwo tarń osypała się śnieżystym kwiatem, myśl twa już dalej leci i tęskni za latem. *Staff L. Poezje II, 135.* **3.** Niebo o(b)sypuje się gwiazdami: Zgasły dnia blaski, niebo gwiazdami się osypało. *Chodź. Pisma I, 24.* **4.** Coś o(b)sypuje się (z czego): Mur, gruz z muru, śnieg z dachu (z drzewa), ziemia o(b)sypuje się ⟨*osuwa się, oblatuje*⟩: Gdzie ze wzgórza osypała się ziemia, widać nagie korzenie. *Prus Kart. II, 57.* **5.** Kwiaty, liście o(b)sypują się z drzewa; nasiona o(b)sypują się ⟨*sypią się, opadają*⟩: Owoce kronselskiej łatwo osypują się z drzew. *Pomol. 85.*

o(b)sypany o. czym ⟨*pokryty*⟩: Łąka o(b)sypana kwieciem a. kwiatami. Drzewa o(b)sypane owocem a. owocami; śniegiem. Ciało o(b)sypane krostami. Twarz o(b)sypana pryszczami. Smukłe i wiotkie, osypane nadzwyczajnymi klejnotami, bardzo wydekoltowane wydawały się Emanuelowi nimfami, istotami nieziemskimi. *Iwasz. J. Nowele 75.*

o(b)sypywać p. **o(b)sypać**

o(b)sypywać się p. **o(b)sypać się**

o(b)szczekać, o(b)szczekiwać 1. Oszczekać, oszczekiwać kogo ⟨*o psie*⟩: Pies wyskoczył z budy i szarpiąc łańcuch, oszczekiwał gościa. *Twórcz. 9, 1952, s. 72.* **2.** *przen. wulg.* Obszczekać, obszczekiwać; *przestarz.* oszczekać, oszczekiwać kogo ⟨*obmówić, oczernić kogo*⟩: Człek rad by się z takim ostatnim kęsem podzielić, a on obszczekuje cię jak pies. *Żuł. Rzeka 13.* Pamiętasz, jak oszczekałeś Mieszka przed księdzem? *Gomul. Wspom. 58.*

obszerność W całej obszerności ⟨*dokładnie, wyczerpująco; w sposób najpełniejszy*⟩: Mam na nich znowu przygotowaną gorszą jeszcze filipikę, gdzie niektórych zasługi w całej obszerności roztrząsam i oceniam. *Mick. Listy I, 435.*

obszyć, obszywać 1. o. co — czym ⟨*obramować, okolić*⟩: **o.** chustkę koronką, koszulę haftem. **2.** *pot.* **o.** kogo ⟨*szyć, łatać komu bieliznę, ubranie*⟩: Matka obszywa go i opiera.

obuch 1. *przen.* Pod obuchem czego ⟨*pod groźbą, pod naciskiem*⟩: Przemawiał w taki sposób, aby pocieszyć i pokrzepić krewniaka swego, upadłego pod obuchem opinii. *Dygas. Gorz. II, 137.* **2.** Bić, uderzyć obuchem w głowę (w łeb), dostać jak obuchem w głowę (w łeb) ⟨*poruszyć kogo do głębi, wstrząsnąć kim, otrzeźwić; otrzeźwieć*⟩: I pomyśleć, żem pędził z Warszawy jak na skrzydłach, żem chciał wcielić w czyn wszystkie zasłyszane tam słowa: Postęp! Wolność! [...] Z punktu dostałem w łeb obuchem! *Aud. Zbieg. 63.*

obuć, obuwać *przysł.* Kiedy luty, obuj buty.

obudzać się p. **obudzić się**

obudzić 1. o. kogo o jakiejś godzinie: Obudź mnie o 5 rano. **2.** Coś kogo obudziło (ze snu): Obudziło go pukanie do drzwi. Obudził mię krzyk jakiś, wołania. *SW.* **3. o.** co — w kim ⟨*wywołać, wzbudzić*⟩: **o.** w kim gust, namiętność, podejrzenia, świadomość (narodową), wspomnienia, zamiłowanie do czego: Gust do nauk przyrodniczych obudził w niej stary nauczyciel jej brata. *Prus Emanc. I, 51.* Jego zachowanie w ostatnich dniach mogło obudzić w Tomczyńskim podejrzenia. *Breza Uczta 215.* Przycisnąłbym ją do serca i może mój głos obudziłby w niej jakie milsze wspomnienie... *Słow. Proz. 506.*

obudzić się, obudzać się 1. Coś się w kim obudziło ⟨*powstało, zrodziło się*⟩: W Kucharzewskim obudziła się ambicja — postanowił za wszelką cenę egzamin złożyć i promocję dostać. *Gomul. Wspom. 105.* **2.** Obudziła się (w kim) myśl, niechęć, sympatia, zazdrość, żal: Pomiędzy nimi od razu najżywsza się obudziła sympatia. *Kaczk. Grób II, 278.* We mnie, patrząc na to wszystko, obudził się tylko żal wewnętrzny. *Gosz. Dziennik 230.* **3.** Obudziło się podejrzenie.

oburącz Chwycić kogo, co, za co; objąć się, ująć się, kogo za co, trzymać co, trzymać się czego **o.** ⟨*trwać przy czym usilnie, nie chcieć czego stracić*⟩: Trzymał się życia oburącz. *Sinko Lit. II/1, 19.*

oburzenie 1. o. na co, na kogo: na niesprawiedliwość, na zepsucie obyczajów; na zdrajców. **2. o.** czym: **o.** niewdzięcznością, postępowaniem (czyim): Oburzenie jego postępowaniem było powszechne. **2a.** Święte **o.** ⟨*wielkie, ogólne oburzenie, zwykle wywołane postępkiem natury moralnej, obyczajowej*⟩: Był to wyraźny zamach na króla. Londyn i Anglia cała zawrzała świętym oburzeniem. *Koźn. Rok 116.* **3.** Z oburzeniem (mówić co a. o czym, odrzucić propozycję): Odrzuciła podobną propozycję z oburzeniem. *SW.* Mówiła prędko, namiętnie, z wielkim ogniem w twarzy, z oburzeniem w głosie. *Konopn. Now. III, 89.* **4.** Czuć **o.** (dla czego). **5.** Dać wyraz swemu oburzeniu. **6.** Nie posiadać się, wzdrygać się z oburzenia: Na samo wspomnienie tego nędznika cała moja dusza wzdryga się z oburzenia. *Gaj. z Błoc. Pam. 390.* **7.** Wywołać, wzbudzić **o.**: Scena ta wywołała powszechne oburzenie. *SW.* **8. o.** ogarnia, porywa kogo, powstaje; dochodzi do najwyższego stopnia.

obusieczny Miecz **o.** *p.* obosieczny: Starożytny oręż polski był prosty i obusieczny, nazywał się mieczem. *SRG 465.*

obuwie 1. o. skórzane, płócienne, gumowe. Nowe; stare, podarte **o. 2.** Fabryka obuwia. **3.** Ktoś nie jest wart rozwiązać rzemyka u czyjego obuwia ⟨*ktoś jest nic niewart w porównaniu z daną osobą, stoi o wiele niżej pod jakimś względem*⟩: Ona niewarta rozwiązać rzemyka u obuwia mojego. *Lam J. Głowy II, 78.*

obwarować, obwarowywać 1. o. co — czym ⟨*umocnić, ufortyfikować; zabezpieczyć*⟩: **o.** miasto (murem), **o.** obóz. Gdyby brzeg rzeki obwarować bulwarami, powstałaby tam najpiękniejsza część miasta. *Prus Lalka I, 107.* **2. o.** prawa ⟨*zabezpieczyć prawa*⟩: Zrozumiano potrzebę staranniejszego obwarowania praw ludności miejskiej i kmiecej. *Lim. Społ. XVIII, 32.* **3. o.** co prawem, ustawą, zapisem.

obwiesić, obwieszać *daw.* **owiesić, owieszać 1. o.** co — czym: Obwiesić ściany dywanami, obrazami. Obwiesić mundur, pierś orderami. **2.** *przestarz.* **o.** skrzydła ⟨*być zrezygnowanym, spuścić nos na kwintę, osowieć*⟩. **3.** *przestarz.* Obwiesić kogo ⟨*odebrać życie komu przez powieszenie, powiesić kogo*⟩: Sułtan [...] oświadczył, że ktokolwiek odradzałby mu wojnę z Polską, każe go obwiesić. *Proch. Żółk. 232.*

obwieszczenie 1. Rządowe, urzędowe **o. 2. o.** czego: **o.** wyroku. **3. o.** o czym: **o.** o szczepieniach ochronnych. **4. o.** w prasie. **5.** Rozplakatować, rozlepić **o. 6. o.** pojawiło się, ukazało się (na murach, w dziennikach).

obwieszony o. czym: Drzewo obwieszone owocami. Pierś **o-a**; mundur **o.** orderami; *przen.* **o.** tramwaj: Ludzie tłoczyli się na jezdni [...] biegnąc i cisnąc się do obwieszonych tramwajów. *Brand. K. Obyw. 332.*

obwieścić, obwieszczać *książk.* **1. o.** komu — co ⟨*ogłosić; zakomunikować*⟩: **o.** nowinę. Obwieszczono mi tę wiadomość. *SPP.* Huk dział obwieścił światu, że nowy król stanął na zamku. *Śliw. A. Bat. 74.* **2.** *daw.* **o.** kogo ⟨*powiadomić kogo*⟩: Obwieścił wszystkich urzędników, ażeby wolę jego pełnili. *Narusz. Hist. II, 264.*

o(b)wijać, o(b)winąć 1. o. kogo, co — czym, w co, około czego ⟨*okręcać, okręcić; otulać, otulić; zawijać, zawinąć*⟩: **o.** sobie szyję szalikiem. Owinął chmielinę około tyki. *SW.* Odwróciła się w stronę dziecka, zaczęła je owijać w duży, czarny pled ciepły jak wojłok. *Szew. Kleszcze 218.* **2. o.** kogo (o)koło palca a. koło małego palca ⟨*podporządkować kogo swojej woli, uzależnić od siebie; wziąć pod pantofel*⟩: Kto jeno chce, to mnie około palca obwinie. *Kaczk. Olbracht. I, 189.* Nie dała się żadnemu mężczyźnie koło palca owijać, o nie! *Kunc. Dni 239.*

obwijak *rzad.* ⟨*pas tkaniny służący do obwijania; owijacz, obwiązka*⟩: Ogromne chłopy, barczyste, a przy tym smukłe [...] na mocnych a smukłych nogach, zgrabnie ubranych w obwijaki — robią wrażenie rzymskich gladiatorów. *Siedl. M. Paryż 20.*

o(b)winąć *p.* **o(b)wijać**

o(b)winięcie 1. Na o(b)winięcie palca ⟨*bardzo mało; odrobinę, trochę*⟩: Miłujeszże mnie choć na obwinięcie palca? *Sienk. Pot. I, 25.* **2.** Nie wziąć, nie zostawić na o(b)winięcie palca: Przysięgał, że wszystko wydał uczciwie, dla siebie nie wziął na owinięcie palca. *Żer. Uroda 316.*

obwodowy 1. Ulica itp. **o-a** ⟨*okrężna, biegnąca naokoło czego, okalająca co, tworząca obwód zamknięty; obwodnica*⟩: Dom mojej matki stał na brzegu miasteczka, przy ulicy obwodowej. *Prus Now. III, 5.* **2.** Komisja **o-a** ⟨*wyborcza*⟩.

obwołać (się), obwoływać (się) 1. o. co ⟨*obwieścić co, ogłosić co wołaniem, oznajmić dokoła*⟩: Rozległy się okrzyki, którymi obwoływali swoje usługi albo towary wędrowni rzemieślnicy i handlarze. *Warsz. młod. 49.* Straże na zamku zbaraskim obwoływały północ. *Sienk. Ogn. II, 248.* **2. o. się** (częściej *ndk*) ⟨*wołać do siebie wzajemnie; nawoływać się*⟩: Gęsto rozstawiona pikieta obwoływała się czujnie. *Konopn. Now. IV, 112.* **3. o.** kogo kim ⟨*wybrać kogoś na jakieś stanowisko, mianować; ogłosić wybór kogo*⟩: Kozacy podnieśli go na rękach obwołując hetmanem swoim. *Korzon. Woj. II, 413*; *przen.* ⟨*nazwać publicznie, uznać za kogo; okrzyczeć kogo kim*⟩: Obwołał Dekerta faryzejskim podszczuwaczem ludu. *Berent Diog. 114.* Jakąś niezdarną książkę ulepi, a jego konfratry obwołają go wielkim uczonym. *Kaczk. Teka 62.* **4. o. się** kim: (Witold) kazał się możnym bojarom obwołać królem Litwy i Rusi. *Bobrz. Dzieje I, 208.*

obwoływać (się) p. **obwołać (się)**

obwódka 1. Czarna **o.** (klepsydry). **2.** Obwódki (dokoła) oczu: Pobladła twarz i otoczone ciemnymi obwódkami oczy świadczyły o nieprzespanej nocy. *Krzywosz. Jula 69.* **3.** Czapka z obwódką (z) futra ⟨*czapka z obramowaniem futrzanym*⟩.

obycie (się) 1. o. towarzyskie ⟨*umiejętność znalezienia się, zachowania się w towarzystwie; ogłada*⟩. **2.** Mieć **o.**, nie mieć obycia ⟨*posiadać umiejętność (nie posiadać umiejętności) zachowania się; umieć (nie umieć) znaleźć się w towarzystwie*⟩: Zbyt mało ma obycia salonowego. Jak na ich gust, zbyt mało szyku. *Przem. Jakobin 42.* **3.** Nabrać obycia ⟨*ogłady*⟩: Gładkości pewnej nabrał i obycia. *Jun. SW.* **4. o. (się)** z kim, z czym: a) ⟨*otarcie między ludźmi, obejście się, ogłada*⟩: Sposób jego wyrażania się zdradzał wykształcenie i obycie się z ludźmi. *Niemoj. Szach. 64*; b) ⟨*oswojenie się, otrzaskanie z czym*⟩: Woda była naszym żywiołem i obycie z nią należało do podstaw indiańskiego wychowania. *Fiedl. A. Biz. 94.* Obycie się z niebezpieczeństwem i nagłością wypadków, przywróciło mi wkrótce całą energię. *Przyb. Upiory II, 170.* **5. o.** w czym: Nawet zawodowi sędziowie grodzcy nie byli uczonymi prawnikami; nabywali oni biegłości w prawie w sposób praktyczny, przez obycie w sądzie. *Bystr. Dzieje II, 317.*

obyczaj 1. Dawny, stary, staropolski **o.**; **o.** ludowy, polski, słowiański itd. ⟨*sposób postępowania w danej okoliczności; zwyczaj ludowy, polski, słowiański*⟩. **2. o.** przodków. **3.** Inne czasy, inne obyczaje.

4. Dobre, prostackie **o-e** ⟨*sposoby zachowania się, maniery, obejście*⟩. **5.** Dworność, grubość obyczajów: Nienawidził barbarzyństwa, grubości obyczajów, złych form towarzyskich. *Krzywosz. Życie I, 20.* **6.** Prawość, skromność, rozluźnienie, zepsucie obyczajów ⟨*sposobu życia, prowadzenia się, sprawowania się*⟩. **7.** Człowiek czystych, surowych obyczajów. **8.** Człowiek, osoba itp. lekkich obyczajów ⟨*osoba prowadząca się niemoralnie; w węższym znaczeniu o kobiecie: prostytutka, kobieta sprzedajna*⟩: W oficynach mieszkały dziewczęta lekkich obyczajów. *Jastr. Mick. 82.* Był to człowiek słynny z wesołości i lekkich obyczajów. *Sienk. Krzyż. I, 83.* **9.** Burzyć, naśladować, odnowić, pielęgnować (dawne), przyjąć (czyje), wprowadzić (nowe), zarzucić (stare) **o-e**. **10.** Mieć **o.**, znać czyj **o.** ⟨*przyzwyczajenie, nawyk*⟩: Trytony, tak samo jak żaby, należą do gromady zwierząt ziemnowodnych i mają podobne obyczaje. *Dyak. Przyr. 544.* Był po prostu nowicjuszem, nie znał obyczajów starego dziwaka. *Par. Niebo 135.* **11.** Zaszczepić w kim (dobre) obyczaje. **12. o.** każe: We dworze przyjęto gości, jak polski obyczaj kazał. *Tyg. Ilustr. 186, 1863.*

obyć się, obywać się 1. o. się bez kogo, czego ⟨*da(wa)ć sobie radę, radzić sobie bez kogo lub czego*⟩: Dziwili się niepomiernie, że oficerowie obywają się bez ordynansów. *Prusz. Trzyn. 295.* **2.** Nie obyło się bez czego (rzadko: nie obędzie się; częściej: nie obejdzie się; *por.* obejść się) ⟨*coś musiało nastąpić*⟩: Gdy zbliżyła się chwila rozstania, nie obyło się bez płaczu. *Goj. Dom 100.* **3. o. się** byle czym, lada czym ⟨*poprzesta(wa)ć na byle czym*⟩: W domu obywała się byle czym, kuchnią niewiele lepszą od chłopskiej, ubraniem nicowanym [...] byle oszczędzić. *Reym. Ferm. I, 111.* **4.** Obyć się z kim, z czym ⟨*przyzwyczaić się do kogo, do czego; oswoić się, otrzaskać się, zżyć się z kim, z czym*⟩: Żebyś się z naszym życiem oswoił i obył. *Krasz. SW.*

obyty 1. o. towarzysko ⟨*umiejący się zachować, towarzysko wyrobiony, mający dobre maniery*⟩: Widać było, że są to ludzie świetnie obyci towarzysko. *Unil. Człow. 85.* **2. o.** z czym a. w czym ⟨*obeznany z czym, oswojony z czym, przyzwyczajony do czego*⟩: **o.** ze sceną. Byli to ludzie z wojną obyci i nie było nawet między tymi ochotnikami ani jednego, prócz wyrostków, który by prochu nie wąchał. *Sienk. Pot. III, 84.* **3. o.** w świecie, w towarzystwie itp. ⟨*taki, który bywał w świecie, w towarzystwie, i w związku z tym jest towarzysko wyrobiony; bywały*⟩: Był człowiekiem kulturalnym, miłym w obejściu, życzliwym, wykształconym i obytym w towarzystwie. *Michal. Książ. 69.* **4.** Żołnierz obyty w boju ⟨*otrzaskany, obznajmiony z bojem*⟩.

obywać się p. **obyć się**

obywatel 1. o. polski, francuski, angielski itp. ⟨*osoba mająca obywatelstwo polskie, francuskie itp.*⟩. **2. o.** miasta, województwa: 18 marca 1848 roku w Berlinie, ku zdumieniu statecznych obywateli miasta, wybuchła rewolucja. *Osm. Not. 32.* **3. o.** świata, Europy ⟨*ktoś, kto nie czuje się związany z żadnym krajem, żadnym społeczeństwem, kto wszędzie czuje się dobrze; kosmopolita*⟩. **4.** *żart.* **o.** świeżego powietrza ⟨*lekkoduch*⟩. **5. o.** ziemski ⟨*właściciel majątku ziemskiego; ziemianin*⟩: W owym czasie starał się o Zofię zamożny obywatel z Lubelskiego. *Perz. Las 60.* **6. o.** ⟨*oficjalna forma tytułowania kogo w rozmowie, używana czasem, jako bardziej demokratyczna, zamiast formy pan*⟩: Obywatelu poruczniku, plutonowy Aworski melduje swoje przybycie! *Twórcz. 7, 1954, s. 110.*

obywatelski ⟨*właściwy obywatelowi kraju; patriotyczny*⟩ **1.** Prawa, wolności **o-e**; duch **o.**, godność **o-a**. **2. o.** dom, **o-a** rodzina ⟨*ziemiański(-a)*⟩. **3.** Komitet, sąd **o.**, straż **o-a** itp. ⟨*komitet, sąd, straż itp. zorganizowane z osób prywatnych, ochotników, nie fachowców do pomocy odnośnym władzom albo jako instytucje tymczasowe*⟩: Straż obywatelska stała szpalerem od kościoła przez rynek, ulicę Nową aż do sali Lamberta. *Rybka S. Pęta 57.* **4.** Milicja **O-a** ⟨*MO oficjalna nazwa milicji w Polsce Ludowej*⟩: Milicja Obywatelska wykonywa w zakresie ścigania przestępstw polecenia sądu i prokuratora. *Kod. post. karn. 7.* **5.** Po obywatelsku ⟨*tak jak na obywatela przystało*⟩: Marszałek ziemi wołyńskiej [...] o stratach materialnych myślący w chwili, kiedy bój się toczy w prowincji jego pieczy i obronie powierzonej — trochę nie po obywatelsku wygląda. *Rol. Trzy 175.*

obywatelstwo 1. o. honorowe ⟨*tytuł nadawany przez władzę państwową lub samorządową obywatelowi obcego państwa lub innego miasta, zwykle jako nagroda za zasługi; obywatelstwo tytularne*⟩. **2.** Prawo obywatelstwa: Przynależność do państwa określa się jako prawo obywatelstwa. *Kutrz. Wstęp 28.* **3.** Nadać, przyznać komu **o.** (jakiego) kraju: Po wyzwoleniu Stanów Zjednoczonych — Kongres mianuje Tadeusza Kościuszkę generałem-brygadierem, przyznaje mu obywatelstwo kraju oraz odznacza go orderem Cyncynata. *Młyn. Dem. 23.* **4.** Przyjąć **o.** jakiego kraju (np. polskie, francuskie). **5.** *przen.* Zyskać, zdobyć, mieć itp. prawo obywatelstwa a. **o.** ⟨*zyskać, zdobyć, mieć itp. rację bytu, prawo, możność istnienia; przyjąć się, upowszechnić się*⟩: Aby teoria zyskała sobie prawo obywatelstwa w świecie naukowym, musi tłumaczyć, czyli obejmować wszystkie fakty zaobserwowane bez wyjątków. *Świat Człow. 40.*

obżerać się p. **obeżreć się**

ocalić, ocalać 1. o. co — z czego ⟨*uratować, wynieść cało z niebezpieczeństwa*⟩: **o.** co z pożaru, z powodzi. Współczesna nasza praca nad literaturą wciąż jeszcze rozwija się i długo się zapewne rozwijać będzie pod znakiem ocalania z pogromu zabytków. *Wóyc. K. Poet. 1.* **2.** Ocalić godność, honor, reputację ⟨*uchronić, zachować*⟩. **3.** Ocalić komu życie ⟨*uratować*⟩: Zapomniał o tym, że tylekroć ocaliła mu życie. *Mark. W. Mity 221.* **4. o.** kogo, co — od czego ⟨*uchronić, uratować*⟩: **o.** od hańby, od pogromu, od śmierci, od zagłady, od zepsucia, od zniszczenia: Ach! zgińmy lepiej, zabijmy się same, śmierć nas od hańby ocali. *Mick. Ball. 17.* Popadł w tak ciężką chorobę, że już lekarze tracili nadzieję ocalenia go od śmierci. *Łoz. Wal. Dwór 422.*

ocalenie Droga ocalenia ⟨*sposób*⟩: Jest jeszcze inna ocalenia droga [...] można się ukryć. *Słow. Poem. I, 116.*

ocean 1. Bezbrzeżny, bezkresny, otwarty, pełny; groźny, rozszalały **o. 2.** Fale, tonie, wody; nieskończoność, ogrom oceanu. **3.** *przen.* **o.** czego ⟨*wielka ilość, mnóstwo, bezmiar*⟩: **o.** krwi; **o.** mądrości; **o.** czułości, piękności, szczęścia: Uważaliśmy go za ocean mądrości. *Sienk. SW.* Chwilami zdawało mu się, że nie dotyka ziemi, że zniknął świat rzeczywisty i że otacza go bezdenny ocean piękności i szczęścia. *Prus Dzieci 200.* **4.** Przepłynąć **o.**, wypłynąć na **o.**, żeglować po oceanie. **5. o.** burzy się, grzmi, huczy, kipi, ryczy itp.: Pusto tam, dziko i tylko ocean huczy, wyrzucając na brzeg wielkie wodorosty. *Sienk. Koresp. I, 233.*

ocena 1. Gruntowna, mylna, niepochlebna, nieprzychylna, obiektywna, pełna, pochlebna, przychylna, subiektywna, trafna, ujemna, wnikliwa, wyczerpująca, życzliwa **o.** ⟨*ocenienie, opinia, krytyka*⟩. **2. o.** bardzo dobra, dobra, dostateczna, niedostateczna; oceny okresowe ⟨*stopnie szkolne*⟩. **3.** Kryteria oceny; miara, skala ocen. **4. o.** kamieni (kosztownych) ⟨*oszacowanie, otaksowanie, wycena*⟩. **5.** Być jakim (surowym) w ocenie kogo lub czego; Najsurowszy sędzia dla siebie samego, był, jak już powiedziałem, niezmiernie surowym w ocenie swoich najbliższych. *Przybysz. Współ. I, 130.* **6.** Dać, przedstawić do oceny: Jak napiszę, to dam panu do oceny. *Perz. Las 45.* **7.** Dokonać oceny (czego). **8.** Napisać ocenę (pracy, dzieła) ⟨*krytykę, recenzję*⟩. **9.** Nie wdawać się w ocenę czego. **10.** Poprosić o ocenę czego (np. ze strony rzeczoznawców). **11.** Poddawać ocenie co ⟨*wydawać sąd o czymś; poddawać krytyce coś*⟩: W swoim pięknym i wartościowym szkicu o „Silviludiach" Krzyżanowski kilkakrotnie poddaje surowej, lecz słusznej ocenie przekłady utworów Sarbiewskiego dokonane przez Syrokomlę. *Rocz. Lit. 1937, s. 162.* **12.** Spotkać się z oceną: Książka spotkała się z życzliwą oceną (krytyki). **13.** Stawiać oceny ⟨*stawiać stopnie*⟩: Większość lekcji poświęcał w tym czasie repetycjom: wzywał do tablicy przeciętnie trzech do pięciu uczniów w ciągu godziny i przepytywał ich z gruntowną dokładnością, nie stawiając ocen. *Brand. K. Obyw. 271.*

oceniać, ocenić 1. o. co na ile ⟨*określać wartość materialną czego; szacować, taksować*⟩: **o.** szkody na wiele milionów. Na sto drachm oceniono dom. *Makowiec. Dios. 64.* **2. o.** kogo, co ⟨*wydawać opinię o kim lub o czym, wypowiadać sądy wartościujące; osądzać, kwalifikować; uznawać wartość kogo lub czego; doceniać*⟩: Przywykli oceniać ludzi po ich cechach zewnętrznych. *Hertz P. Sedan 149.* **3. o.** czyje wysiłki, zasługi. **4. o.** książkę, sztukę. **5. o.** czyją życzliwość ⟨*doceni(a)ć*⟩. **6. o.** grozę położenia, niebezpieczeństwo ⟨*zorientować się w położeniu, w niebezpieczeństwie*⟩: Jednym rzutem oka ocenił niebezpieczeństwo. *Sewer Biedr. 191.*

ocet 1. o. drzewny ⟨*o. surowy, produkt suchej destylacji drewna*⟩. **o.** owocowy, spirytusowy, stołowy, toaletowy, winny. **2.** Marynata w occie. **3.** To sam **o.**! ⟨*to strasznie kwaśne*⟩. **4. o.** siedmiu złodziei; ktoś lub coś kwaśne jak **o.** siedmiu złodziei ⟨*o czymś bardzo kwaśnym; w znaczeniu przenośnym o kimś bardzo zgorzkniałym, wiecznie niezadowolonym lub o czymś świadczącym o niezadowoleniu, złym humorze itp.*⟩: Kwaśna niby ocet siedmiu złodziei. *Grabow. J. Opow. II, 144.* **5.** Wyglądał jak po wypiciu octu siedmiu złodziejów. *Święt. A. Dryg. 196.* **6.** Napoić kogo octem i żółcią ⟨*sprawić komuś zawód, krzywdę, sprawić komuś przykrość, ból*⟩: Gorzki mi był twój napitek, gorzki chleb! Żółcią i octem mnie tu napojono! *Sienk. Pot. I, 76.* **7.** *przen.* Zaprawić co octem: Potrafią najeżyć swój uśmiech szpilkami, a słodycz zaprawić octem. *Prusz. Karabela 154.*

ochłoda 1. Dla ochłody ⟨*dla ochłodzenia się, dla orzeźwienia*⟩: Czasem dla ochłody i na okrasę przyniesie baba ze wsi dzbanek kwaśnego mleka... *Sewer Nafta I, 45.* W cieniu dla ochłody siedzieć. *SW.* **2.** *przestarz.* Zażyć ochłody: Pragniesz może ochłody w miłym zażyć wietrze? *Hul. SW.*

ochłodnąć 1. Ochłodło powietrze ⟨*oziębiło się powietrze, ochłodziło się*⟩: Powietrze ochłodło po deszczu. *Fel. E. Syb. I, 300.* **2.** *przen.* Stosunki między kimś ochłodły ⟨*stały się mniej zażyłe, oziębły*⟩: Skutkiem fatalnych nieporozumień stosunki między nimi ochłodły. *Prus Now. I, 299.* **3.** Gniew czyj ochłódł, uczucie czyje ochłodło. **4. o.** z czego, *przestarz.* w czym (o uczuciach): **o.** z przerażenia, ze strachu, z gniewu. Kwiryna ochłodła z gniewnego uniesienia. *Goj. Rajs. I, 78.* Ochłódłszy z trwogi [...] padła zmorzoną twarzą na ziemię i spała twardo aż do dnia. *Zmor. Podania 130.* Ochłodnie w gniewie i ubłagać da się. *Przyb. SW.*

ochłonąć 1. o. z czego (o uczuciach): **o.** ze strachu, z przerażenia, z gniewu; ze zdumienia: Ochłonąwszy z gniewu, przeprosiłem ojca i mamę i wszystko było dobrze. *Słow. Listy I, 42.* **2.** *przestarz.* **o.** w czym ⟨*ostygnąć*⟩: Mąż ochłonął nieco w miłości. *Prus SPP.* **3.** Gniew, zapał ochłonął: Te odwiedziny wystarczyły zupełnie, aby w sercu pana Szczęsnego ochłonęły zapały dla sąsiadki. *Dygas. Piszcz. I, 148.*

ochoczy 1. o. do czego ⟨*chętny, skory*⟩: **o.** do rozmowy, do zabawy, do nauki, do pracy. **2.** Młodzież **o-a** ⟨*skłonna do zabawy*⟩: To była młodzież [...] wesoła, grzeczna, ochocza, a od panien toby ich kijem nie odpędził. *Bał. Ryby 62.* **3.** Zabawa **o-a** ⟨*wesoła, raźna, skoczna*⟩. **4.** Ochoczym sercem (przyjąć kogo, co; zgodzić się na co) ⟨*chętnie, z ochotą*⟩.

ochota 1. Niekłamana, nieposkromiona, niepowstrzymana, nieprzeparta, niezmierna, szczera **o. 2. o.** czego: Przyszła mi ochota wyjazdu. *SW.* **3. o.** do czego: **o.** do pracy, do nauki, do tańca, do życia: Zaczęła grać skoczną polkę; ale nikt nie miał ochoty do tańca. *Pług Zagon II, 231.* **4. o.** na co ⟨*chęć na co*⟩: **o.** na jabłka; na pogawędkę. **5.** Pełen ochoty. **6.** Bez ochoty (robić co): Idą cisi i spokojni jak mary bezwolne, bez ochoty — bez protestu. *Szmag. Dymy 20.* **7.** Dla ochoty (robić coś): Po jednym przetańcowaniu stanąłem przed kapelą i dla ochoty zaśpiewałem starą jak świat piosneczkę. *Kaczk. Murd. I, 148.* **8.** Z ochotą (co robić): Przystanę na to z ochotą. *SW.* **9.** Doda(wa)ć ochoty: Skrzypki! cymbały! grajcie, ochoty dodawajcie! *Groza Starosta 36.* Ochoty dodawali sobie okrzykami. *Jeż SW.* **10.** Mieć ochotę na co, do czego a. co robić ⟨*odczuwać żywą chęć na co, pociąg, skłonność do czego*⟩: Nie miał ochoty do amorów, co gniewało

Joannę. *Chłęd. Neapol 106.* **11.** Mieć ochotę śmiać się, płakać, pójść gdzie itp.: Kiedy zaczynają o interesach, mam ochotę wiać, gdzie pieprz rośnie. *Dąbr. M. Noce II, 207.* **12.** Nabrać, nabierać ochoty. **13.** Odebrać komu ochotę do czego. **14.** Nie ochota (komu co robić) ⟨*ktoś nie ma ochoty na co, ociąga się z czym*⟩: Hance nie ochota wyjść za próg domostwa, kiedy taka słota. *Tuwim Jarm. 44.* **15.** Poczuć ochotę (do czego). **16.** Stracić ochotę. **17.** Zdradzać ochotę (na co): Wyraźnie zdradzał ochotę na pogawędkę. *Andrz. Wojna 162.* **18.** *daw.* Wyprawić ochotę ⟨*ucztę, biesiadę*⟩: Pewnego razu, na parę dni przed nadciągnięciem króla i hetmanów, Sapieha wyprawił wspanialszą niż kiedykolwiek ochotę. *Sienk. Pot. V, 160.* **19.** Wzbudzić w kimś ochotę do czego. **20. o.** bierze kogo: Bierze mię wielka ochota nawymyślać mu ⟨*korci mię*⟩. *SW.* **21. o.** odbiega, odchodzi, odeszła (kogo), przychodzi: Długo nic pisać nie mogłem, przed dwoma miesiącami przyszła znowu ochota. *Mick. Listy II, 159.* **22. o.** ogarnia kogo: Ogarnęła ją nieprzeparta ochota snu. *Gomul. Obraz. 92.*

przysł. **23.** Bez ochoty niespore roboty.

ochotnik 1. Walczyć jako **o.**: Ostatniej wojny walczył jako ochotnik na froncie francuskim. *Pięt. Łuna 35.* **2.** Werbować ochotników: Werbował tajemnie ochotników, obiecując łupy i wielkie nagrody. *Kub. Szlice I, 315.* **3.** Zgłosić się, pójść, zrobić co itp. na ochotnika ⟨*zgłosić się, pójść, zrobić co itp. dobrowolnie, samorzutnie, bez przymusu, z własnej woli*⟩: Babinicz poszedł na ochotnika prochami kolubrynę rozsadzać. *Sienk. Pot. III, 314.*

ochrona 1. o. prawna. sądowa. **2. o.** czego: **o.** mienia społecznego: Jednym z czołowych zadań socjalistycznego ustawodawstwa karnego jest odpowiednia organizacja ochrony mienia społecznego. *Państwo 4—5, 1955, s. 661.* **3. o.** pracy ⟨*wszechstronna opieka nad pracownikiem, zagwarantowana przez ustawy i przepisy prawne*⟩. **4. o.** przyrody (zwierząt, roślin) ⟨*zabezpieczenie przyrody przed zniszczeniem; opieka nad przyrodą; tworzenie rezerwatów roślinnych i zwierzęcych*⟩. **5. o.** od czego: **o.** od zimna, od deszczu: Dla ochrony od zimna nosił ciepłą koszulkę. **6. o.** przed kim, przed czym: Ochrona słabszych przed silniejszymi. **7.** Znaleźć gdzie ochronę ⟨*zabezpieczenie, schronienie*⟩: Uszłe przed mieczem szczątki rozproszone w lasach i bagnach znalazły ochronę. *Niemc. SW.*

ochrzcić 1. o. kogo z wody ⟨*o. kogo przez pokropienie wodą w wypadku niemożności udzielenia sakramentu przez kapłana*⟩. **2.** *żart.* **o.** mleko, wino itp. ⟨*dolać do mleka, wina wody, rozcieńczyć mleko, wino wodą*⟩. **3. o.** kogo lub co ⟨*nadać komu lub czemu jakąś nazwę, imię, przezwisko; przezwać kogo albo co*⟩: Platon ochrzcił Homera ojcem tragedii. *Kubac. Kryt. 75.*

ochyba *daw.* dziś *gw.* ⟨*rzecz niepewna*⟩: Bez ochyby ⟨*niechybnie, niezawodnie; na pewno, bez wątpienia*⟩: Zginie bez ochyby. *Bogusł. W. Cud 57.*

ociągać się 1. Iść ociągając się ⟨*iść niechętnie, bez pośpiechu*⟩: Szła ociągając się, noga za nogą. *Gomul. Ciury I, 46.* **2. o.** się z czym ⟨*zwlekać z czym, odwlekać, odkładać co na potem*⟩: **o.** się z odejściem; z wyjawieniem, z wypowiedzeniem czego. Nie ociągał się z posłaniem po doktora. *Dąbr. M. SPP.* **3. o.** się z robotą ⟨*pracować niechętnie, bez pośpiechu*⟩: Służba ociągała się z robotą, ale spieszyła po odebranie pensji. *Prus Emanc. I, 183.*

ociekać, ociec, ocieknąć 1. o. czym ⟨*oblać się, zalać się, spłynąć czym*⟩: **o.** krwią, potem, wodą: Ociekał krwią, był już zapewne ranny śmiertelnie, śmierć miał w spojrzeniu i wyrazie. *Ask. Poniat. 224.* **2.** *przen.* **o.** złotem: Posiadał rząd usarski bajecznie bogaty, cały bowiem ociekał złotem i iskrzył się ogniem szlachetnych kamieni. *Łoz. Wł. Praw. I, 127.*

o ciemku *daw.* ⟨*po ciemku, bez światła*⟩: o ciemku zaczęła się ucierać jazda z jazdą i grały z obudwu stron działa. *Moracz. Dzieje VIII, 143.*

ocieni(a)ć o. co — czym ⟨*osłonić cieniem czego, zacienić*⟩: Ocieniając dłonią oczy, spojrzał na rzekę. *Unił. Człow. 46.*

ocieniany, ocieniony 1. o. czym ⟨*osłaniany, osłonięty cieniem czego*⟩: Dom **o.**; weranda **o-a** (drzewami). Chata jego, ocieniona szeroką jabłonią i pełna gniazd gołębich, i śpiewająca od świerszczów, ustronna była i spokojna. *Słow. Anh. 235.* **2.** Lampa **o-a** abażurem: Blask lampy ocienionej żółtym abażurem padał na biurko. *Pytl. Pożegn. 226.* **3.** Oczy **o.** brwiami, łukiem brwi ⟨*okolone*⟩: Zachwyciła [...] płonącymi czarnymi oczyma, wspaniale ocienionymi podwójnym łukiem prawie zrośniętych, przepysznych, bardzo ciemnych brwi. *Parn. Orły 110.* **4.** Twarz **o-a** koronkami, włosami: Ujrzała w wodzie swoje odbicie, a obok swojej twarzy ocienionej koronkami — twarz Wiliama. *Iwasz. J. Mił. 46.* Anielska twarz matki, o rysach pięknych, słodkich i smętnych, ocieniona jasnym włosem. *Lam J. Głowy I, 12.*

ocieplić, ocieplać 1. o. mieszkanie ⟨*ogrzać mieszkanie*⟩: Dał mu z swojej drwalni tyle rąbanego drzewa, ile się tylko na taczkę zmieściło i kazał mu śpiesznie ojcowe mieszkanie ocieplić. *Wilk. P. Poran. II, 14.* **2. o.** koloryt ⟨*nadać kolorytowi ciepły ton, użyć ciepłych barw*⟩: Artysta np. malował obraz w kolorycie chłodniejszym, a ocieplił później koloryt przez złotawe zabarwienie werniksu. *Wiedza 569, s. 16.*

ocieplić się, ocieplać się Powietrze ociepla się, ociepliło się. *żart.* Jak się ociepli ⟨*nigdy*⟩.

ocierać, otrzeć 1. o. co — (czym) ⟨*wycierać, wytrzeć, (o)suszyć*⟩: **o.** łzy, oczy; nos (chusteczką). *przen.* Otrzeć łzy ⟨*pocieszyć się szybko po stracie kogo*⟩. Będzie czym łzy otrzeć (zostały po nieboszczyku pieniądze). *SW.* **2. o.** co — czym ⟨*ścierać, zetrzeć naskórek, do krwi; (s)kaleczyć*⟩: Otrzeć sobie nogę ciasnym obuwiem. Onuce zwinęły się w grube węzły i ocierają stopy. *Czesz. Pokol. 6.* **3. o.** konia siodłem. **4. o.** co — z czego: a) ⟨*ścierać, zetrzeć*⟩: **o.** pot z czoła; b) ⟨*usuwać, usunąć z czego warstwę czego*⟩: **o.** ramę z kurzu. **o.** nogi (o słomiankę) ⟨*oczyszczać, oczyścić; wycierać, wytrzeć*⟩. **o.** łokieć, ubranie (o ścianę) ⟨*ubrudzić*⟩. *por.* obcierać, obetrzeć.

ocierać się, otrzeć się 1. o. się z czego ⟨*wycierać się, wytrzeć się*⟩: **o.** się z błota. **2. o.** się o kogo ⟨*dotykać, dotknąć, przesuwając, poruszając się*⟩: Ocieraliśmy się o siebie ramionami. *Par. Wios. 125.* **3. o.** się o kogo, o co (*daw.* z kim): a) ⟨*przejść, przejechać, przelecieć itp. w pobliżu kogo, czego; spotkać się z kim, czym, zetknąć się z kim, czym*⟩: Na skręcie ulicy prawie się o mnie otarła kareta. *Bełc.Tarło 155*; b) ⟨*mieć do czynienia z kim, z czym; bywać u kogo, utrzymywać stosunki towarzyskie z kim, stykać się*⟩: Ma szerokie stosunki na świecie, ociera się o trony, z monarchami i możnymi tego świata jest za pan brat. *Prz. Tyg. Życia 1876, s. 78.* **4. o.** się o co: a) ⟨*być, przebywać gdzie krótko, zabawić gdzie niedługo*⟩: Ci tylko ocierali się o jakiś wyższy zakład naukowy, którzy mieli żyłkę literacką. *Prus Kart. I, 112*; b) ⟨*mieć wspólne cechy z czym, być podobnym do czego*⟩: Grano jedną z tych komedii, ocierających się o dramat, co wycisnęło im łzy z oczu. *Goj. Dziew. II, 15*; c) ⟨*zapoznać się z czym*⟩: Otarcie się o życie i obyczaje dworskie wdrożyło go w sekreta najwykwintniejszej światowości. *Szajn. Szkice I, 257.* **5.** Otrzeć się o miasto, o Warszawę ⟨*przejąć modę, zwyczaje, sposób bycia itp. miejski, warszawski*⟩: Poczciwe domatorki, co się jeszcze nie otarły o Warszawę. *L.* **6. o.** się o śmierć, niebezpieczeństwo, nieszczęście, sąd itp. ⟨*być bliskim śmierci, niebezpieczeństwa, uwięzienia itp., patrzeć na czyją śmierć, niebezpieczeństwo, więzienie itp.*⟩: Jego wystąpienia były mocne i śmiałe, nieraz ocierał się o prokuraturę. *Jackiew. Górn. 42.* **7.** Słowo, wieść, wiadomość itp. ociera się o uszy ⟨*słyszy się wieść, słowo itp.; dowiaduje się jakiej wiadomości itp.; słowo, wieść obija się o uszy*⟩: Mój kmotrze, nie żyje się od wczora, słucha się, gada, toć zawsze coś niecoś o uszy się otrze. *Lem. Bajki 86—87.* **8. o.** się w świecie, po miastach ⟨*nabierać, nabrać ogłady, kultury; wyrabiać się, wyrobić się; okrzesać się*⟩: Można by Stellę za naszego organistę wyswatać. Człowiek porządny i po miastach się otarł. *Wędr. 21, 1901, s. 403.*

ociężały 1. o. chód, bieg, krok ⟨*ciężki, nieruchawy, powolny*⟩. **2.** *daw.* Droga **o-a** ⟨*ciężka, trudna do przebycia*⟩: Jedziemy [...] po drodze niekiedy ociężałej, nie najgorszej jednak. *Lel. Listy I, 333.* **3. o-a** głowa; **o-e** oczy, powieki ⟨*ciążące; opadające*⟩. **4. o.** umysł ⟨*ciężki, powolny*⟩. **5. o.** czym ⟨*obarczony*⟩: **o.** latami. **6. o.** w czym: Ziemia ociężała w bogactwie swych płodów. *Konopn. SPP.* **7.** Czuć się ociężałym: W Koborowie karmiono obficie i wykwintnie, toteż Dyzma przy czarnej kawie, na którą przeszli do gabinetu, czuł się niezwykle ociężały. *Mostow. Kariera 41.*

ociosany Z gruba, z grubsza **o-a** twarz, figura, postać itp. ⟨*twarz, figura, postać itp. niekształtna, ciężka, gruba, toporna*⟩: Twarze ich były brzydkie, kanciaste, jakby z gruba ociosane. *Morc. Inż. 51.*

oczarować o. kogo — czym ⟨*wzbudzić czyj zachwyt*⟩: Julka oczarowała mnie, ale zdawało mi się, że nikt tego zakochania się nie widzi. *Słow. Proz. 500.* Oczarowała biesiadników swą urodą. *SW.* Oczarował nas swą wymową. *SW.*

oczekiwać 1. o. kogo, czego ⟨*czekać na kogo lub na co*⟩: Zygmunt, którego uprzedziłem telegraficznie o moim powrocie, oczekiwał mnie na dworcu. *Hertz P. Sedan 241.* **2. o.** listu od kogo. **3. o.** na kogo, na co: **o.** na kolegę, na przybycie kogo. **4. o.** czego po kim, po czym a. od kogo, od czego ⟨*spodziewać się czego, być przygotowanym na co*⟩: Kineaszowi cała ta wyprawa zamorska bardzo się nie podobała i nie oczekiwał po niej nic dobrego. *Ziel. T. Rzym. 81.* Tego od ciebie nie oczekiwałem.

oczekiwanie 1. o. czego: **o.** czegoś nadzwyczajnego. *Sienk. SW.* **2. o.** na kogo, na co: **o.** na przyjaciółkę, na kolegę; na pociąg, na tramwaj; na sposobność, na audiencję. **3.** W oczekiwaniu odpowiedzi, na odpowiedź lub oczekując odpowiedzi. **4.** Wbrew oczekiwaniom: Wbrew wszelkim jego oczekiwaniom młody autor z miejsca począł sobie zyskiwać szeroką popularność. *Brosz. Opow. 108.* **5.** *daw.* Odpowiedzieć czyim oczekiwaniom ⟨*spełnić czyje pragnienia, marzenia; zadowolić kogo, sprawić komu radość*⟩: Sejm Czteroletni nie odpowiedział oczekiwaniom przodujących umysłów. *Popł. Pisma II, 37.* **6.** Coś przechodzi wszelkie, najśmielsze oczekiwania ⟨*coś wypada nadspodziewanie dobrze, układa się nad wyraz pomyślne*⟩: Dzień okazał się istotnie wspaniały, przeszedł wszelkie oczekiwania. *Pięt. Białow. 109.* **7.** Ktoś przeszedł oczekiwania lub wszelkie oczekiwania ⟨*ktoś zachwycił, sprawił niespodziankę swoim wyglądem, zachowaniem, zdolnościami itp.*⟩: Artystka przeszła wszelkie oczekiwania, dowiodła potężnych zdolności, zjednała sobie i zachwyciła wszystkich. *Sienk. Sprawy 192.* Spełniać, zawieść czyje oczekiwania: Sceny kulminacyjne [...] nie spełniają oczekiwań, finał zaś dramatu jest zanadto deklamacyjny. *Rocz. Lit. 1932, s. 46.* Nie zawiódł oczekiwań ojcowskich i zdał do IV klasy szkoły powszechnej. *Wrocz. K. Wspom. 16.*

oczko 1. Małe oczka (rzadziej: oczki). **2.** Oczka rozbiegane, latające ⟨*oczka ruchliwe, niespokojne, nie zatrzymujące się przez dłuższy czas na jednym przedmiocie*⟩: W drzwiach stanął stary Rajwas o przebiegłym spojrzeniu rozbieganych mysich oczek. *Ward. Wyłom 8.* **2a. o.** w **o.** jak papa ⟨*zupełnie podobny do niego, wykapany papa*⟩. **3.** *techn.* Magiczne **o.** *p.* oko. **4.** *ogr.* **o.** martwe, śpiące, żywe ⟨*pączek na zrazie przeznaczonym do zaszczepienia*⟩. **5.** *zool.* Pawie **o.** ⟨*rybka hodowana w akwarium; pochodzi z wód słodkich wysp południowoamerykańskich*⟩. **6.** *bot.* Jawor oczkowy a. jawor „ptasie oczko" ⟨*jawor, którego drewno ma zawiły układ włókien, obrzęki i ciemne żyłki, przez co przy skrawaniu ma bardzo ładny i oryginalny rysunek*⟩. **7.** *zool.* Strzyżyk wole **o.** ⟨*bardzo mały ptaszek z rodziny strzyżyków*⟩. **8.** Oczka sieci. **9.** Oczka tłuszczu; oczka na rosole. **10.** Pierścionek z oczkiem lub bez oczka ⟨*pierścionek z oprawionym drogim kamieniem lub jego imitacją*⟩. **11.** Grać w **o.** ⟨*rodzaj gry hazardowej w karty*⟩: Poszedł do stodoły; kanonierzy na kocu grali w oczko. *Żukr. Dni 270.* **12.** Mieć **o.** na kogo: a) ⟨*interesować się bardzo kim; starać się, ubiegać się o czyje względy*⟩: Na młodego chłopca mają oczko dwie kobiety. *Boy Flirt IX, 76*; b) ⟨*mieć kogo pod obserwacją, uważać na kogo, pilnować kogo*⟩. **13.** Podnosić **o.** ⟨*zarabiać rząd sprutych oczek w pończosze*⟩: Maszynki elektryczne do podnoszenia oczek [...] wykonuje warsztat ślusarski. *Przyj. 15, 1953.* **14.** Pruć, spuszczać; załapywać, zrobić oczka: Robi na drutach sweter [...] Lecz coś nie idzie praca Hanusi:

zrobi pięć oczek — cztery spruć musi. *Świerszcz. 44, 1950.* **15.** Puszczać, sypać, robić **o.** albo perskie **o.** ⟨*mrugać oczkiem porozumiewawczo, kokieteryjnie*⟩: Zaczął szczypać urzędniczki i puszczać do nich oczka. *Rudn. A. Niekoch. 43.* Sypała perskie oczko. *Reym. Now. V, 114.* **16.** Robić słodkie oczka ⟨*być dla kogo specjalnie miłym, przymilać się komu, mizdrzyć się do kogo*⟩: Panna Robertin słodkie do niego robiła oczki. *Andrzej. A. Ram. I, 54.* **17.** Strzyc, strzelać, rzucać oczkiem, oczkami ⟨*spoglądać z zainteresowaniem na kogo, na co; ciekawie, zalotnie rozglądać się; często zwracać spojrzenie w czyją stronę*⟩: Dziewczęta ciekawie strzygły oczkami na Antka. *Brand. K. Obyw. 402.* **18.** Świdrować oczkami ⟨*przyglądać się komu; obserwować kogo badawczo, uważnie, przenikliwie*⟩: Panienka też była pełna fantazji; od pierwszej chwili przyjazdu poczęła w Braunie świdrować oczkami, aż posępny Niemiec rozruszał się, jakoby go kto ogniem przypiekł. *Sienk. Pot. VI, 64.* **19.** Wpaść w **o.** komu ⟨*podobać się komu, wzbudzić w kim zainteresowanie*⟩: Wpadła panu w oczko, co? Nieszpetna, co prawda, ale dla mnie niesympatyczna. *Orzesz. Niemn. I, 48.* **20.** Zmierzyć kogo oczkami ⟨*bardzo uważnie, badawczo komuś się przyjrzeć*⟩: Zmierzył mnie swoimi małymi, przenikliwymi oczkami. *Niemoj. Szach 89.* **21.** Oczka błyszczą, zabłysły komu. **22.** Oczka się komu kleją ⟨*zamykają się; komuś chce się spać*⟩: Danusi pod koniec poczęły się oczka kleić, a główka chwiać w obie strony. *Sienk. Krzyż. I, 28.* **23.** **o.** puściło ⟨*oczko spruło się*⟩: Na pończosze jest mała dziurka [...] boję się, czy oczko nie puści dalej. *Bogusz. Świat 106.*

oczyścić, oczyszczać 1. o. co: *zootechn. łow.* **o.** byka, kozła, konia itp.: a) ⟨*wykastrować*⟩; b) **o.** dzika, zająca, ptaka ⟨*po zabiciu usunąć z niego wnętrzności; wypatroszyć*⟩. **2. o.** dobra, majątek, hipotekę itp. ⟨*pozbyć się długów obciążających majątek, dobra itp.; doprowadzić do takiego stanu, by dobra, majątek itp. dawały dochód*⟩: Bankier na gwałt oczyszczał hipoteki zięcia. *Choj. Alkh. IV, 204.* Majątek po śmierci ojca z długów oczyściłam. *Prus Now. II, 98.* **3. o.** kraj od nieprzyjaciela, wroga itd. ⟨*uwolnić, oswobodzić*⟩. **4.** *pot. środow.* **o.** mieszkanie ⟨*usunąć co z mieszkania; pozbyć się rzeczy, za których posiadanie lub przechowywanie grozi więzienie, kara śmierci*⟩: Jeden z działaczy aresztowany na ulicy. Zdążyliśmy oczyścić mieszkanie. Trzeba poroznosić „bibułę". *Krzyw. I. Siew 5.* **5. o.** powietrze ⟨*odświeżyć*⟩. **6. o.** ranę ⟨*przemyć, zdezynfekować*⟩. **7. o.** spirytus ⟨*rafinować*⟩. **8. o.** teren pod budowę ⟨*przygotować*⟩. **9. o.** zboże ⟨*usunąć łuski, wyłuskać czyste ziarno*⟩: Oczyszczony z łupy jęczmień mielą na mąkę bardzo miałką i przedziwnej białości. *Piotr. R. Pam. III, 109.* **10. o.** co — z czego ⟨*usunąć brud, kurz itp. z czego; wyczyścić co*⟩: **o.** obuwie, ubranie z błota, z kurzu; **o.** ściany z pajęczyny. Oczyszczał swój wiotki paltocik ze śniegu. *Prus SPP.* **11. o.** język z barbaryzmów, błędów itp. ⟨*usunąć błędy, barbaryzmy itp., dbając o poprawność języka*⟩: Cała twórczość Naruszewicza, powoli oczyszczającego swój język z barbaryzmów i baroku saskiego, pokazuje nam kierunek przemian. *Pam. Lit. 1950, s. 627.* **12. o.** kogo z czego a. od czego ⟨*usprawiedliwić, uwolnić*⟩: Próżno się z swojej chce oczyszczać winy. *Karp. SPP.* Oczyścić kogo od zarzutu.

oczywisty 1. Dowód **o.** ⟨*przekonywający, namacalny, widoczny, niewątpliwy*⟩: Pytał wreszcie, czy pan Wolski może złożyć jakiś dowód rzeczowy, oczywisty, to, co się nazywać może dowodem prawdy, dla obalenia jeśli nie dowodów, to poszlak winy. *Żer. Uroda 324.* **2.** *filoz.* Fakt **o.** ⟨*którego prawdziwość narzuca się bez uzasadnienia*⟩. **3.** Twierdzenie **o-e.** **4.** *daw.* Świadek **o.** ⟨*naoczny*⟩: Jako świadek oczywisty tych dziejów, mam to sobie za powinność, ażebym, ile możności, czytelników z błędu wywiódł. *Kras. Hist. 11.* **5.** Iść, lecieć na oczywistą śmierć ⟨*pewną*⟩: Wyście na oczywistą śmierć, na pewne jatki lecieli z takim okrzykiem i ochotą, jakoby na wesele. *Sienk. Wołod. I, 82.* **6.** Rzecz **o-a**; skrótowo: oczywista ⟨*rzecz jasna, nieodparta, pewna, namacalna; oczywiście, rozumie się, naturalnie*⟩: Mówiła w wielkim sekrecie, że to jest rzecz oczywista; że się w kimś kocha na stacji Piotr Płaksin, telegrafista. *Tuwim Sokr. 97.* Czytywano oczywista kalendarze. *Bystr. Kult. 368.*

odąć (się), odymać (się) 1. o. policzki, usta, wargi ⟨*wydąć*⟩: Dziewczyna odęła usta żałośnie. *Rodz. Dew. 3.* **2.** Kogoś odęło ⟨*brzuch, żołądek czyjś rozszerzył się nadmiernie, spuchł z przejedzenia, z zbyt dużej ilości wypitego napoju, na skutek zaburzeń chorobowych*⟩: A takie miała pragnienie, że nieraz się nad rowem położywszy, piła a piła aż ją odęło całą. *Konopn. Now. I, 131.* **3. o. się** na kogo ⟨*nadąsać się*⟩: Widziałem, jakeś się na niego odęła. *Sienk. Na polu 99.*

odbębnić, odbębniać *przen.* **o.** lekcję, robotę, zajęcia ⟨*wykonać coś bez zapału, z niechęcią, niedbale*⟩: Co ich może obchodzić budowa, jak oni tu się nie czują gospodarzami tylko gośćmi? Odbębni taki robotę i idzie spać albo na wódkę... *Twórcz. 7, 1953, s. 72.*

odbicie 1. o. fali, głosu. **2. o.** światła ⟨*odblask, refleks*⟩. **3. o.** w czym ⟨*obraz odbijanego przedmiotu na gładkiej powierzchni*⟩: **o.** (np. twarzy, całej postaci) w lustrze, w wodzie, w szybie wystawowej. **4.** *filoz.* Teoria odbicia ⟨*według filozofii marksistowskiej teoria poznania, która uznaje realność bytu niezależnego od poznającego podmiotu*⟩: Fundamentem teorii poznania materializmu dialektycznego jest teoria odbicia. *Schaff Zagadn. 27.* **5.** Być czyim odbiciem ⟨*być bardzo podobnym do kogo, przypominać swoim wyglądem kogo*⟩: Pani jest żywym odbiciem mojej ukochanej Soledad! *Borow. Opow. 75.*

odbić, odbijać 1. o. co: **o.** antał, beczkę, pakę itd. ⟨*otworzyć, otwierać*⟩: Odbili dwa antały gandawskiego piwa. *Malew. Żel. 8.* Odbijał jakąś pakę z wielkim hałasem. *Iwasz. J. Księżyc 130.* **2. o.** ataki ⟨*uderzeniem odtrącić, odeprzeć, odpierać; odparow(yw)ać*⟩. **3. o.** druki, odezwy, x egzemplarzy dzieła ⟨*(wy)drukować*⟩. **4. o.** jeńców, więźniów ⟨*uwolnić, uwalniać*⟩. **5. o.** miasto, wieś ⟨*walcząc, zdoby(wa)ć powtórnie, odebrać, odzysk(iw)ać*⟩. **6.** *przen.* Odbijać naturę ⟨*oddawać, wyrażać naturę*⟩: Prawda czy piękna, czy obrzydliwa jest zawsze prawdą, bo odbija naturę. *Sienk. Szkice I, 71.* **7.** *przestarz.* Odbijać pieniądze ⟨*bić pieniądze*⟩: Gdańska mennica zawsze była czynną i odbijała pieniądze, mające po jednej stronie herb miasta [...] a na prawej stronie wizerunek panującego króla polskiego. *Baliń. M. Polska I, 868*. **8. o.** piłkę (np. rakietą, głową) ⟨*odtrącić, odtrącać*⟩. **9.** Odbić skałę, tynk ⟨*odłamać, odtłuc*⟩. **10. o.** ślady ⟨*odcisnąć, odciskać ślady*⟩. **11. o.** światło, głos ⟨*zwrócić, zwracać pod kątem załamania się*⟩. **12. o.** od czego ⟨*odpłynąć, odpływać*⟩: Łódź, okręt odbija od brzegu, wybrzeża. **13.** *rzad.* **o.** od drogi ⟨*zejść, schodzić; zboczyć, zbaczać z drogi*⟩. **14.** Odbić komu — kogo (żonę, męża, dziewczynę) ⟨*uwieść, zabrać*⟩: Szczęśliwsi rywale odbili mu bogdankę... *Czerwień. Poezje 158*. **15.** Odbić (komu kogo) w tańcu ⟨*odebrać (zgodnie ze zwyczajem w dawnych tańcach figurowych)*⟩: Podbiegła doń owa rezolutna panieneczka, którą poprzednio odbił mu w tańcu Pietrusiński. *Worosz. Mazur 72*. **16.** Odbić (komu) co — od czego ⟨*zbić, stłuc, uszkodzić*⟩: Odbić komu nerki. Odbić ciało od kości. **17.** Odbić sobie co (czym, na kim) ⟨*powetować, wynagrodzić sobie stratę*⟩: Trzeba przecież te straty na kimś odbić. *Malc. Gran. 93*. Stary, chcąc choćby winem odbić wydane pieniądze, wypił łakomie. *Sewer Biedr. 78*. **18. o.** co — na kim (złość, gniew, krzywdy itp.) ⟨*wyładow(yw)ać na kim złość, gniew itp.; mścić się na kim*⟩: Kiedy z guzami powrócił do domu, to het! to odbijał na żonie. *Kaczk. SW*.

odbić się, odbijać się 1. o. się od czego: a) ⟨*odejść, odchodzić; oddalić się, oddalać się od czego*⟩: **o. się** od stada (np. o owcy); b) ⟨*oderwać się skokiem od ziemi, podskoczyć; odskoczyć od czego*⟩: Odbił się od ziemi i śmignął wysoko do góry. *Grabow. J. Opow. II, 58*. Piłka odbiła się od ściany. *SPP*. **2.** *rzad.* **o. się** o uszy ⟨*obić się o uszy, zasłyszeć*⟩: Nie było bez tego, żeby te i owe babie szepty nie odbiły się o jej uszy — nie dbała o nie. *Zar. Grusze 21*. **3. o. się** w czym ⟨*odzwierciedlać się*⟩: Noc była śliczna i przechodząc przez mosty widzieliśmy księżyc odbijający się w Sekwanie. *Słow. Listy I, 49*. Odbity w Wiśle Kraków płynął jak dziecinne, pozłacane cacko. *Gałcz. Wit 11*. **4. o. się** jak groch o ścianę ⟨*pozosta(wa)ć bez odpowiedzi, nie wywołać reakcji u kogo*⟩: Wszystkie nasze usiłowania odbijały się, jak groch o ścianę, o twardą mózgownicę Kazia. *Berent Fach. 22*. **5.** Coś się odbija na kim, na czym ⟨*pozostawia ślad, uwidocznia się; występuje na czym; wpływa, daje się odczuć*⟩: Odbił się na nim ten wpływ. *SW*. Wielka czułość odbiła się na jej twarzy. *Rodz. SW*. Odbije się to na jego zdrowiu, kieszeni. *SW*. **6.** Odbija się komu ⟨*o charakterystycznym odgłosie wydanym pod wpływem gazów idących z żołądka*⟩: Piłem wódkę, strasznie mi po niej odbiło się. *Zabł. Zabob. 51*.

odbijać p. **odbić**

odbiór 1. o. bagażu, należności. **2.** *rad.* **o.** radiowy ⟨*odbieranie fal radiowych*⟩: Odbiór radiowy jest teraz o wiele słabszy niż w zimie: musimy odbiornik przełączać na dużą antenę. *Cent. Wyspa 224*. **3.** Pokwitować **o.** czego. Zgłosić się po **o.** czego.

odbitka 1. o. artykułu naukowego lub literackiego ⟨*artykuł odbity ze składu drukarskiego dla większej całości, posiadający własną paginację i często własną kartę tytułową*⟩. **2. o.** hektograficzna ⟨*powielona na hektografie*⟩. **3.** *druk. fot.* **o.** stykowa ⟨*otrzymana przez bezpośrednie zetknięcie emulsji papieru z emulsją negatywu i naświetlenie papieru przez ten negatyw*⟩: Papiery (fotograficzne) chlorosrebrowe, zwane też gazowymi, przeznaczone są do odbitek stykowych. *Szmid. Fot. 22*. **4. o.** szczotkowa ⟨*odbitka korektowa składu drukarskiego wykonana przy użyciu prasy ręcznej*⟩.

odbyć, odbywać 1. o. co: **o.** defiladę ⟨*wziąć, brać udział w defiladzie*⟩: Odbyliśmy dwie defilady przed generałami francuskimi, których kepi kapało od złota. *Prusz. Trzyn. 122*. **2. o.** drogę ⟨*przeby(wa)ć drogę*⟩: Szedł mocując się z wichrem i deszczem, przeklinając sprawę, co go do odbywania tej drogi zmuszała. *Gomul. Ciury I, 70*. **3. o.** drzemkę ⟨*zdrzemnąć się; drzemać*⟩. **4. o.** kurację ⟨*podd(aw)ać się kuracji; przeprowadzić, przeprowadzać*⟩. **5. o.** straż, wartę ⟨*mieć straż*⟩: Zawołaj rycerza, który dziś straż odbywa. *Słow. Maria 80*. **6. o.** studia ⟨*studiować*⟩: Studia agronomiczne odbywał w jednym z zakładów zagranicznych. *Zap. G. Krzyż 47*.

odchodne Na **o.**, na odchodnym ⟨*odchodząc, opuszczając coś, przy odejściu, przy rozstaniu*⟩: Słuchaj — poprosiła Joasia na odchodnym. — Jutro po spacerze — dobrze? Zejdziemy się i pogadamy. *Dąbr. M. Noce III/1, 116*.

odchodzić, odejść 1. o. od kogo, od czego ⟨*oddalać się, oddalić się*⟩: **o.** od okna. **2.** Ciało odeszło od kości ⟨*odstało, odpadło*⟩. **3. o.** od rzeczy ⟨*mówić nie na temat, odbiegać od tematu*⟩: Ale odszedłem od rzeczy; gadatliwy jestem zwyczajnie jak stary. *Dzierzk. Pow. II, 291*. **4. o.** kogo, od kogo ⟨*porzucać, opuszczać kogo, pozostawiać samego*⟩: Odszedłem cię, zdradziłem — wielkie winy moje. *Karski Poezje 62*. **5. o.** od rozumu, zmysłów, przytomności, **o.** od siebie ⟨*tracić jasność umysłu, świadomość, przytomność z powodu jakiegoś silnego wzruszenia*⟩: Odchodził od zmysłów z trwogi o przyjaciela. *Żółk. W. Droga 48*. Cierpię tak, że chwilami odchodzę od przytomności. *Prus Emanc. I, 263*. Odchodziłem prawie od siebie na ten widok. *Niemc. SW*. **6. o.** na emeryturę ⟨*zostać emerytowanym*⟩. **7. o.** w przeszłość ⟨*mijać bezpowrotnie, kończyć się*⟩: Dni i wydarzenia przewijające się na jej stronicach odeszły w bezpowrotną przeszłość. *Ludzie KPP 5*. **8. o.** ze służby ⟨*opuścić ją*⟩. **9. o.** ze świata ⟨*umierać, umrzeć*⟩: Odchodził ze świata nie dowiedziawszy się, co jest świat. *Słow. Listy I, 468*. **10.** Autobus, pociąg, statek odchodzi (skąd, o godzinie) ⟨*odjeżdża*⟩. **11.** Kogo coś odchodzi ⟨*coś mija, przechodzi, ustępuje*⟩: Jak poczuje kolację, zaraz go spanie odejdzie. *Żukr. Kraj. 48*. Chęć go odeszła. Siły go odeszły. *SW*. **12.** *pot.* Odchodzi coś ⟨*jest coś sprzedawane, coś ma zbyt*⟩: Handel księgarski śpi prawie zupełnie. Odchodzą tylko mapy, księgarze więc je na gwałt sprowadzają. *Tyg. Ilustr. 137, 1870*. Handel, robota, zabawa, wódka odchodzi *gw. miejska* ⟨*handel itp. odbywa się, dokonywa się intensywnie, z rozmachem; wódka jest nabywana, pita w dużych ilościach*⟩: Robota odchodziła — jak mówili — „całą parą“. *Gaz. Rob. 293, 1954*.

odchylenie o. lewicowe, prawicowe ⟨*odstąpienie od zasadniczej linii politycznej*⟩.

odciąć, odcinać **1. o.** co — (czym) ⟨*odsiec; odkroić*⟩: **o.** ucho (szablą). **o.** kawał mięsa (nożem). **2. o.** co — komu, czemu ⟨*zahamować*⟩: **o.** dowóz żywności. **o.** wodę i żywność miastu. **3. o.** odwrót ⟨*zagrodzić, uniemożliwić; przeciąć*⟩: Dwie ciężarówki zajęły wieś odcinając odwrót [...] Byłem w potrzasku. *New. Chłopiec 178.* **4. o.** kogo, co — od czego ⟨*oddzielić, odseparować, odosobnić*⟩: Zapomniał o tym, iż prawie rok spędził w odcięciu od świata. *Strug Pocisk. 171.*

odciąć się, odcinać się **1. o.** się od czego ⟨*oddzielić się, odseparować się od czego*⟩: Nie dzieliłem się tymi myślami z nikim, nie działałem nigdzie, nie było zebrań, nie znałem gwaru dyskusji, odciąłem się zupełnie od polityki. *Sokoln. Cztern. 309.* Stał się samotnikiem. Odciął się od świata; ma dla niego wzgardę i nienawiść. *Kleiner Słow. I, 109.* **2.** Odcinać się na tle czego, od tła ⟨*zarysowywać się wyraziście, wyodrębniać się*⟩: Grupa drzew niewysokich a krzaczastych odcinała się na szarym tle zmroku, jak wielka czarna plama. *Orzesz. SW.* **3. o.** się komu: a) ⟨*o zwierzęciu, zwłaszcza dzikim: (o)bronić się kłami*⟩: Wilk odcina się, jak może, czasem skaleczy charta. *SW*; b) ⟨*o człowieku: odpowiedzieć przycinkiem na przycinek; dać komu odprawę*⟩: Nigdy się sam nie obrażał, kiedy się mu kto odcinał. *Rzew. SW.*

odciąg *żegl.* Postój na odciągu in. postój na szpryng ⟨*postój na kotwicy przy jednoczesnym umocowaniu liny biegnącej od rafy do szakli kotwicznej, pozwalającej na ustawienie statku w żądanej pozycji*⟩.

odciągany **o-e** mleko ⟨*od którego oddzielono śmietanę za pomocą wirówki*⟩.

odciągnąć, odciągać **1. o.** co: **o.** kurek ⟨*odwieść*⟩. **2. o.** śmietanę ⟨*oddzielić od mleka*⟩: Byłam w mleczarni, widziałam tam dużo baniek z mlekiem i maszyny, które odciągają śmietanę. *Świerszcz. 49, 1952.* **3. o.** kogo na bok ⟨*odwieść, odprowadzić*⟩. **4.** *przen.* **o.** kogo od czego ⟨*odwieść od czego, zniechęcić, oderwać, odsunąć od czego*⟩: Wieczne spory i swary odciągały ludzi od pracy. *Wyg. Jel. 238.* Fabrykuje piwo bawarskie, jak powiada, w celu, ażeby ludzi odciągnąć od wódki, a przyzwyczajać do mniej mocnych trunków. *Dyb. B. Syl. I, 251.*

odcień **1. o.** głosu ⟨*modulacja, cieniowanie*⟩: Bogata skala odcieni głosu. **2. o.** koloru ⟨*półton*⟩. Materiał w odcieniu niebieskim, zielonym, pomarańczowym itp. Kolor z odcieniem jakim: Kolor czerwony z odcieniem koralowym. **3.** Z odcieniem czego (powiedzieć co): Powiedział to z odcieniem lekceważenia, niepokoju, zniecierpliwienia itp. (w głosie). **4.** *przen.* **o.** znaczenia a. znaczeniowy ⟨*nieznaczna odmiana znaczenia*⟩: Szeroko rozwinięta synonimika ułatwia wyrażenie subtelnych odcieni znaczeniowych, ale także delikatnych odmianek zabarwienia uczuciowego. *Klem. O różnych 26.* **5.** Coś ma jakiś **o.**: Znajduję [...], że powinna pudrować włosy, bo mają odcień wcale nie piękny. *Lam J. Kariery 123.* **6.** Mienić się odcieniami (kolorów, tęczy): Czas jakiś patrzyli na taniec jasnych pasm wody, mieniącej się wszystkimi odcieniami tęczy. *Niedź. Grzech 141.* **7.** Nabrać odcienia czego: W języku dzisiejszym *dostojny* nabrało odcienia szczególnej uroczystości. *Dor. Jęz. 45.* **8.** Przybrać **o.**, wpadać w **o.** jaki: Jego blada zwykle twarz przybrała odcień zielonkawy. *Jackiew. Jan 249.* Włosy jej były krucze, wpadające w odcień niebieski. *Żer. Char. 20.*

odcierpieć **o.** karę ⟨*odbyć wyznaczoną karę całkowicie*⟩.

odcięty **o.** od czego ⟨*odosobniony, odseparowany*⟩: Wieś odcięta od świata. Z biura monarchy wyszedł rozkaz wywiezienia jej na pustynię wschodnią, gdzie, odcięta od ludzi, istniała kolonia trędowatych. *Prus Far. II, 222.* Przez stratę Prus Królewskich była Polska odcięta od morza. *Lel. SW.*

odcinać p. **odciąć**

odcinać się p. **odciąć się**

odcinek **1. o.** kontrolny (biletu) ⟨*część odrywana przy wejściu*⟩. **o.** zameldowania ⟨*część dokumentu oddzielana, stanowiąca dowód zameldowania*⟩. **2. o.** drogi. **o.** robót. **3.** *wojsk.* **o.** frontu. **4.** *mat.* **o.** kuli a. kulisty ⟨*każda z dwóch części, na które dzieli kulę przecinająca ją płaszczyzna nie przechodząca przez środek kuli; czasza*⟩. **5.** Powieść w odcinku: Część rękopisu oddana do składania, drukowanie powieści w odcinku, podobne okoliczności stają się ostrą podnietą, która wydobywa z pisarza utajoną energię. *Par. Alch. 115.* **6.** *przen.* Na odcinku czego: Na odcinku naukowych badań nad sztuką ludową mamy do zanotowania duże bogactwo dorobku faktograficznego. *Starzyń. Bad. 86.* **7.** Działać, pracować, występować na jakimś odcinku ⟨*na jakimś stanowisku, w jakiejś dziedzinie*⟩: Pracował ciężko na najgorszych odcinkach. *Brzoza SPP.*

odcisk **1. o.** kopyt, stóp, palców ⟨*ślad*⟩. **2. o.** na palcu ⟨*nagniotek*⟩. **3.** Usunąć, wyciąć **o.**

odczepić się **o.** się od kogo: a) ⟨*oderwać się; uwolnić się od kogo*⟩: Ledwiem się zdołał od niego odczepić. *SW*; b) ⟨*zostawić kogo w spokoju; usunąć się, oddalić się*⟩: Odczepcież się ode mnie z tymi zwierzeniami. Mam tego zupełnie dość. *Iwasz. J. Odbud. 56.*

odczepka *pot.* Dla odczepki, na odczepkę ⟨*na odczepnego*⟩: Marianek im się naprzykrzał, zwłaszcza milczącemu Jankowskiemu [...] Tamten oganiał się, a dla odczepki polecał chłopakowi to czy tamto naszykować. *Bogusz. Kura 41.* Na odczepkę szmyrgnął mu jakiś kęs. *Witk. SPP.*

odczepne Na **o-e** a. na odczepnego ⟨*tak, aby uwolnić się od kogo lub czego, pozbyć się; dla pozoru*⟩: W rzeczywistości chodziło o okup. Dała mu na odczepne zegarek. *Rychl. Człow. 81.*

odczuć, odczuwać **1. o.** co ⟨*doznać, doznawać wrażenia, uczucia czego*⟩: **o.** głód, ból, dolegliwości, **o.** niechęć, niepokój, przyjaźń (do kogo), samotność; upokorzenie itp.: Zmarszczył brwi. Odczuł jakiś niewytłumaczony niepokój, niechęć, prawie wrogość do tej kobiety. *Meis. Sześciu 194.* **2. o.** czyją nędzę, niedolę, nieszczęście, zmartwienie ⟨*współczuć czyjej nędzy, niedoli itp.*⟩: Im kto bardziej kocha życie i kocha ludzi, tym silniej odczuwa ich nędzę. *Nalk. W. Pisma. 346.* **3. o.** co — czym ⟨*wyczuć, zrozumieć*⟩: Trudno wyrazić słowami to, co tylko sercem odczuć można. *Zapał. Pam. II, 34.* **4.** Dać, dawać odczuć co komu ⟨*zaznaczyć, podkreślić, dać do zrozumienia co komu*⟩: Kapitan zawsze się nim opiekował i mimo wrodzonej szorstkości dawał mu niejednokrotnie odczuć, że go lubi. *Meis. Arkt. 80.* **5.** Dać, dawać się odczuć: a) ⟨*stać się dotkliwym, dojmującym, dokuczać, doskwierać*⟩: W oblężonym mieście dawał się odczuwać brak żywności; b) ⟨*stać się widocznym, dominującym, uwydatnić się*⟩: W głosie dał się odczuć ton doznanego zawodu. *Kow. W. Rodz. 20.*

odczyniać, odczynić **o.** urok (uroki), czary ⟨*według dawnych wierzeń ludowych: niszczyć, niweczyć siłę czarów; zdejmować urok z kogo (lub z czego); odczarować*⟩: Może pan rzucać urok, to może pan także położyć ręce na mojej głowie i odczynić urok. *Żer. Przep. 64.*

odczyścić, odczyszczać **o.** nasiona, zboże ⟨*oddzielić plewy od nasion; wiać*⟩: Jeżeli ze względu na rozkład robót zachodzi potrzeba wcześniejszego omłotu, pozostawia się nasiona wraz ze strączynami, odczyszczając je dopiero przed siewem. *Upr. rośl. II, 531.*

odczyt **1.** Błędny, zły **o.** (tekstu, rękopisu) ⟨*odczytanie*⟩. **2.** **o.** z dokładnością do 0,01 milimetra. **3.** Publiczny **o.** ⟨*prelekcja*⟩: Od kilku tygodni mam publiczne odczyty o cywilizacji w Polsce. *Krasz. Koresp. 389.* **4.** **o.** o kim, o czym: **o.** o Mickiewiczu, o Sienkiewiczu; **o.** o sztuce meksykańskiej. **5.** Mieć, wygłosić **o.** **6.** Pójść na **o.** **7.** Być na odczycie.

oddać, oddawać **1.** **o.** co do czego, na co, w co ⟨*powierzyć, powierzać; da(wa)ć*⟩: **o.** co do naprawy, do roboty, do szycia; na przechowanie; w depozyt, w komis, w dzierżawę, w zastaw. **2.** **o.** co pod zarząd ⟨*dać, przekazać*⟩: Po zniesieniu jezuitów Komisja Edukacyjna szkoły ich i rezydencją bobrujską oddała pod zarząd akademików. *Łukasz. Hist. IV, 49.* **3.** **o.** (komu — co) do rąk własnych ⟨*wręczyć*⟩. **4.** **o.** (komu) co ⟨*przekazać co (komu) w określonym celu; wyrzec się czego, zrzec się na czyją korzyść; poświęcić co dla kogo lub czego*⟩: Miał zamiar ją adoptować i oddać jej po śmierci cały swój majątek. *Święt. A. Obraz II, 97.* **5.** **o.** co za bezcen ⟨*sprzedać bardzo tanio*⟩: Muszę ci ustąpić jeden z moich faetoników i czwórkę koni, bo mam tego aż nadto, i za bezcen ci oddam. *Pług Zagon II, 191.* **6.** **o.** co do grosza; **o.** z procentem; ratami ⟨*o pieniądzach: zwrócić, zwracać*⟩: Niech tylko spadek wygra, to wszystkim odda co do grosza. *Reym. Now. V, 51.* Nie certuj się! Wypłacą ci stypendium, to mi ratami oddasz. *Lut. Sprawa 41.* **7.** **o.**, co się komu należy ⟨*potraktować kogo w sposób właściwy, tak jak się należy*⟩: Oddanie każdemu, co mu się należy, było nie lada pracą dla wyspecjalizowanych w tym mistrzów ceremonii. *Boy Mar. 266.* **8.** *przen.* **o.** co słowami ⟨*wyrazić, wyrażać; wypowiedzieć, wypowiadać*⟩. **9.** **o.** buławę ⟨*powierzyć*⟩: Wiem, że oddaję buławę w godne ręce. *Przem. Jakobin 54.* **10.** **o.** ciało, zwłoki ziemi ⟨*pochować kogo*⟩: Pozostałych zwłok mojego ciała nie umieszczajcie w złocie ani srebrze, ale je oddajcie ziemi. *Kras. Życia X, 15.* **11.** *żegl.* **o.** cumy ⟨*odcumować*⟩: [Lodołamacz] oddał cumy i wypłynął poza falochron. *Meis. Wraki 135.* **12.** *żart.* **o.** dług naturze ⟨*załatwić potrzebę naturalną; wypróżnić się*⟩. **13.** *przestarz.* **o.** (komu) dobranoc, dzień dobry itp. ⟨*powiedzieć komu dobranoc, dzień dobry*⟩: Poszła [...] oddać mu dobry dzień. *Korz. J. Spek. 116.* **14.** **o.** ostatnie tchnienie ⟨*umrzeć*⟩: Kiedy znękana życiem niby torturą, oddawała ostatnie tchnienie, istotnie świętymi łzami zlewała główki córek. *Dygas. Now. V, 95.* **15.** **o.** komu głos ⟨*pozwolić komu mówić; dopuścić do głosu, udzielić głosu*⟩: Sędzia oddał głos obrońcy oskarżonego. *Par. Król 147.* **16.** **o.** głowę, kark, gardło, szyję (pod miecz, pod topór) ⟨*dać się zgładzić, umrzeć, zginąć*⟩: Jak stoimy przed tobą, raczej pod miecz kark oddamy, niż pod jarzmo takiej niewoli. *Smolka Szkice I, 10.* **17.** **o.** hasło ⟨*odpowiedzieć na hasło umówionym odzewem*⟩: Cóżeś robił, kiedy ci król odmawiał oddania hasła? *Pam. Radziw. 106.* **18.** **o.** honory (wojskowe), *daw.* salutację ⟨*salutować wyższego rangą wojskowego*⟩: Żołnierze mimo woli odstępują o krok, wyprostowują się i przybierają pozycję do oddania honorów wojskowych. *Żer. Śnieg 109.* **19.** **o.** jedzenie, krew, lekarstwa ⟨*wydalić z siebie ustami, zwracać; (z)wymiotować*⟩: Miecznik po owym uderzeniu obuszkiem leżał dni kilkanaście, krew od czasu do czasu ustami oddając. *Sienk. Pot. VI, 53.* **20.** **o.** list, paczkę na pocztę ⟨*nadać na pocztę; wysłać pocztą list, paczkę itp.*⟩: Trzeba by dowiedzieć się, gdzie mieszka, napisać list rekomendowany, oddać go na pocztę. *Prus Lalka III, 220.* **21.** **o.** miasto nieprzyjaciołom ⟨*poddać; opuścić bez walki*⟩. **22.** **o.** mocz, kał, ⟨*wydalić z siebie mocz, kał; załatwić potrzebę naturalną*⟩. **23.** **o.** pieniądze (do banku, na procent) ⟨*złożyć, zdeponować*⟩. **24.** **o.** (komu) pieniądze ⟨*zwrócić*⟩: Pieniądze od kogo mógł pożyczał, ale nigdy ich nie oddawał. **25.** **o.** (komu, czemu) pierwszeństwo (prym) ⟨*wysunąć kogo, co na pierwsze miejsce; wyróżnić, przełożyć nad kogo, co*⟩: Rozpoczęto więc tańce, oddając pierwszeństwo — według zwyczaju — państwu młodym. *Ward. Wyłom 33.* **26.** **o.** (komu) wet za wet, oko za oko ⟨*nie darować komu; zemścić się na kim*⟩: Chciałem ci oddać wet za wet, zniewagę zgładzić zniewagą. *Bełc. Kmita 92.* **27.** **o.** (komu) pochwałę, hołd, atencję, wdzięczność itp. ⟨*wyrazić, okazać komu jakieś uczucia, podziw, wdzięczność itp.*⟩: Głośne pochwały, oddawane niezrównanym wdziękom wojewodziny, skłoniły króla do ponowienia sobie jej miłego widoku. *Szajn. Szkice I, 164.* **28.** **o.** pokłon komu ⟨*skłonić, pochylić się w hołdzie przed kim*⟩: Za zbliżeniem się królowej wszystkie chorągwie głęboki oddawały jej pokłon. *Szajn. Jadw. II, 272.* **29.** *daw.* **o.** posłuszeństwo komu ⟨*oddać się pod czyje rozkazy, pod czyją władzę*⟩: Nakazał rycerstwu, pod Oryninem zebranemu oddać posłuszeństwo Stefanowi Potockiemu. *Proch. Żółk. 106.* **30.** **o.** komu przysługę, usługę, usługi ⟨*przysłużyć się komu w czym*⟩: Ty masz takie poczciwe serduszko, żeś gotowa dla oddania komuś usługi Bóg wie co zrobić. *Zap. G. Żab. 55.* **31.** **o.** komu lub czemu niedźwiedzią przysługę ⟨*zaszkodzić komu*⟩: Niedźwiedzią przysługę ojczyźnie oddaje, kto dziś posłów znieważa. *Sienk. Pot. I, 252.* **32.** **o.** (komu) ostatnią posługę, przysługę ⟨*pochować zmarłego, sprawić pogrzeb*⟩: Zwykł był oddawać ostatnią przysługę zmarłym. *Pigoń Komb. 77.* **33.** **o.** rękę komu ⟨*o kobiecie: poślubić kogo, wyjść za mąż*⟩: Nigdy się nie dowiemy [...] komu oddała rękę i jak się jej małżeńskie pożycie układało. *Jasien.*

Świt. 30. **34.** *książk. poet.* **o.** serce komu ⟨*zakochać się w kim, pokochać kogo*⟩: Wolno kobiecie, która nie żyje z mężem i stara się o rozwód, oddać serce innemu. *Sienk. Wiad. II, 243.* **35. o.** (komu, czemu) sprawiedliwość, *przestarz.* słuszność ⟨*osądzić, ocenić co bezstronnie; przyznać rację*⟩: Muszę ci oddać sprawiedliwość [...] owszem, masz szerokie zainteresowania. *Kunc. Dni 191.* Programowi twemu nawet nieprzyjaciele oddają słuszność! *Sienk. Dram. 88.* **36. o.** salwę, strzał (lepiej: dać salwę, strzał) ⟨*wystrzelić z broni palnej*⟩: Tłum bezrobotnych wybił szyby w gmachu województwa i policja oddała salwę, zabijając trzech ludzi. *Brand. K. Sams. 21.* **37.** *daw.* Oddawać komu swoje służby ⟨*zwrot grzecznościowy wyrażający gotowość do usłużenia*⟩: Pozdrowiono je słowami: — Służby moje waszmościankom oddaję. *Gomul. Mieszczka 58.* **38. o.** towar po cenie... (cenach...) ⟨*odstąpić, odsprzedać towar po cenie*⟩: Towar swój oddała kramom po byle jakich cenach, a kobietom zredukowanym całkiem na kredkę. *Goj. Ziemia 164.* **39.** *przestarz.* **o.** ukłon ⟨*ukłonić się*⟩: Księżna Czartoryska, przystąpiwszy do króla, głęboki mu ukłon oddała. *Was. S. Przyp. 42.* **40. o.** uśmiech komu ⟨*odwzajemnić*⟩: Czuł, że chce, że chce ze wszystkich sił oddać ten uśmiech, odwzajemnić go ostatkiem żywego wzruszenia. *Krucz. Sidła 292.* **41. o.** uścisk komu ⟨*odwzajemnić*⟩: Ręka Maryni ścisnęła nerwowo dłoń Połanieckiego, ów zaś oddał jej ten uścisk. *Sienk. Połan. II, 180.* **42. o.** wizytę ⟨*rewizytować, odwiedzić kogo*⟩: Nie było niemal dnia bez gratulacyjnych wizyt, które trzeba było oddawać. *Dąbr. Ig. Matki 104.* **43. o.** władzę w czyje ręce ⟨*przekazać*⟩: Społeczna produkcja wymaga społecznej własności środków produkcji. Musi przeto nastąpić przewrót, który władzę odda w ręce robotników, w ręce proletariatu. *Tatar. Hist. III, 68.* **44. o.** życie za kogo, za co ⟨*stracić życie; umrzeć za kogo, za co*⟩: Za jednych oddałbym życie, dla drugich żałowałbym sznurka na stryczek. *Święt. A. Bajki 132.* **45. o.** (część, pewną liczbę lat) życia za co ⟨*okupić osiągnięcie czego za cenę skrócenia życia*⟩: Liszt miał podobno powiedzieć, że za skomponowanie takiej rzeczy, jak Etiuda E-dur [Chopina], oddałby cztery lata życia. *Iwasz. J. Chopin 38.* **46. o.** kogo do bursy, do gimnazjum, do szkoły; do handlu, do rzemiosła, do terminu; do szpitala ⟨*umieścić gdzie; skierować do czego*⟩: Jego oddano do bursy przy gimnazjum realnym w P., gdzie spędził trzy lata. *Brand. K. Antyg. 221.* Oddano go do rzemiosła i handlu, ale w żadnej pracy Reymont długo miejsca nie zagrzał. *Jakub. Lit. XI/1, 53.* Nigdy by im na myśl nie przyszło oddać go do szpitala. *Par. Niebo 247.* **47. o.** kogo na męki, na łup, na pastwę, *daw.* na pośmiech itp. ⟨*wydać kogo na męki, na łup, na pastwę, na pośmiewisko itp.*⟩: Oddany na męki przyznał się do winy. *Ptaś. Miasta 390.* **48.** *daw.* **o.** kogo pod miecz ⟨*stracić, kazać zabić*⟩. **49. o.** kogo pod sąd ⟨*wytoczyć komu sprawę sądową*⟩: Oskarżono go o szerzenie buntu w kompanii i oddano pod sąd doraźny. *Grąb. Na służbie 222.* **50. o.** kogo policji, pod straż ⟨*spowodować czyje aresztowanie, uwięzienie*⟩: Kładzie na obydwie łopatki łotra spod ciemnej gwiazdy i oddaje go policji. *Fiedl. A. Kan. 140.* Lękając się, by więzień nie uszedł, oddał go pod straż. *Wójc. Klechdy I, 35.* **51.** *daw.* **o.** kogo w niewolę, w poddaństwo, w jasyr ⟨*pozbawić kogo wolności, uczynić niewolnikiem, czyim poddanym*⟩. **52.** *książk.* **o.** kogo w ręce sprawiedliwości ⟨*kazać aresztować*⟩. **53.** *przestarz.* **o.** w sołdaty, w rekruty ⟨*skierować pod przymusem do wojska*⟩: Mnie wypchnięto ze wsi rodzinnej, oddano w rekruty, wzięto dziadowiznę! *Tyg. Ilustr. 194, 1863.* **54.** *przestarz.* **o.**, oddawać córkę w zamęście, małżeństwo, za kogo a. komu ⟨*wydać córkę za mąż*⟩: Córkę swą oddaję w zamężcie (zamęście). *Gomul. Miecz. II. 154.* **55.** *daw.* Coś oddaje czym ⟨*o zapachach: pachnie, wonieje, zalatuje*⟩: Czy mi się zdaje, czy ten eliksir winem węgierskim oddaje? *Zabł. Zabob. 94.*

oddać się, oddawać się 1. o. się (całą duszą) czemu ⟨*poświęcić się (całkowicie) czemu*⟩: **o. się** pisaniu, pracy, studiom; rozmyślaniom, rozpaczy; rozpuście. **2. o.** się komu ⟨*poświęcić się komu całkowicie; zaufać, zawierzyć komu; zdać się na kogo*⟩: Powróciła [...] do brata i oddała mu się duszą całą, czyniąc zadość w ten sposób potrzebie serca. *Jeż Rotuł. 326.* Tak cały ludziom się oddał, że zupełnie o sobie samym zapomniał. *Pług Zagon I, 276.* **3. o.** się (mężczyźnie) ⟨*o kobiecie: mieć (z mężczyzną) stosunek cielesny*⟩: Kochała go i oddała mu się bez pamięci. *Sewer Biedr. 185.* **4.** *przestarz.* **o. się** Bogu ⟨*być gotowym na śmierć*⟩: Rębacz od stu diabłów! oddaj się Bogu, jak dobył karabeli. *Dzierzk. Obrazy 171.* **5.** *daw.* **o. się** śmierci ⟨*zginąć, umrzeć dobrowolnie*⟩: Niejedna z przywiązanych małżonek, ze zgonem męża śmierci się oddawała i zwłoki jej wraz z mężowymi płomień unosił. *Lel. Polska IV, 35.* **6. o. się** pod czyje rozkazy; *daw.* **o. się** w posłuszeństwo ⟨*pozwolić sobą dysponować*⟩: Bezkrytyczne oddanie się do dyspozycji Towiańskiemu naraziło na szwank autorytet Mickiewicza. *Wojeń. T. Hist. lit. II, 27.* Siedzę w domu, oddałem się pod rozkazy mamy i postępuję wedle jej wskazówek. *Krasz. Pam. 163.* Domagają się, żeby nasz hetman ich prowadził: jemu jednemu z zupełną ufnością oddadzą się w posłuszeństwo. *Rzew. H. Zamek 120.* **7.** *przen.* **o.** się na łaskę czego ⟨*zdać się na co*⟩: Po odbyciu tarła węgorze giną z wycieńczenia, młode zaś węgorzyki [...] oddają się na łaskę prądów morskich. *Probl. 1954, s. 338.* **8.** *przestarz.* **o. się** na usługi komu ⟨*być do czyjej dyspozycji, ofiarować komu swoje usługi*⟩: Oddaję się cały na pańskie usługi. *Belc. Wiz. 45.* **9.** *daw.* **o. się** na kogo ⟨*zdać się na kogo*⟩: W Paryżu [...] żadna matka dziecięcia nie karmi, wszystkie się oddają na mamki. *Krasz. Kartki 761.* **10. o. się** w niewolę komu ⟨*pozbawić się dobrowolnie wolności, własnej woli*⟩: Oddał się [...] w niewolę człowiekowi więcej niż niepewnemu, półbandycie, który zostanie lada dzień całkowitym bandytą. *Strug Pocisk 271.* **11. o. się** w ręce władz ⟨*być gotowym do poniesienia odpowiedzialności za popełnione przestępstwo, przyznając się do niego*⟩: Powinien pan oddać się w ręce władz — powiedział twardo — są to władze pańskiego kraju, przeciw któremu pan zgrzeszył. *Brand. K. Antyg. 265.* **12.** *daw.* **o.** się za żonę, w stan małżeński komu ⟨*poślubić kogo, wyjść za mąż*⟩: Nie chcąc się mu oddać w stan małżeński, zakonne sobie obrała życie. *Mac. Piśm. III/1.*

oddal *książk. poet.* ⟨*daleka przestrzeń, bezkres; dal, oddalenie*⟩ **1.** Lecieć w **o.**; wołać z oddali: Aeroplan, najpiękniejszy ptak biały leci w oddal, ponad chmur szarzyznę. *Pawl. Pocał. 23.* Wciąż jeszcze wołasz na mnie z tej wielkiej oddali, gdzieśmy się pożegnali. *Jastr. Rzecz 30.* **2.** W oddali ⟨*bardzo daleko, w oddaleniu, w dali*⟩: Chmurni podnosili się z posłania i z nienawiścią spoglądali na szarzejącą w oddali a tak upragnioną ziemię. *Sier. Now. 127.* **3.** Z oddali ⟨*z daleka, z dala*⟩: Z oddali rozległ się gwizd syreny kolejowej. *Otw. Czas 37.*

oddalać p. **oddalić**

oddalenie 1. W oddaleniu ⟨*daleko, w oddali*⟩: Smutnymi oczami spogląda na znikający w oddaleniu pociąg. *Zap. G. Kaśka 196.* **2.** Stać w oddaleniu ⟨*stać w odległości*⟩: Skłonił mu się pięknie [...] i stanął w oddaleniu należytym, mnąc kapelusz w rękach. *Krucz. Paw. 40.* **3.** *przen.* Trzymać kogo w oddaleniu ⟨*nie dopuszczać do poufałości*⟩: Było w księciu Jeremim coś, co mimo wrodzonej mu łaskawości trzymało ludzi w oddaleniu. *Sienk. Ogn. I, 84.* **4.** Z oddalenia ⟨*z daleka*⟩: Nisko na zrębach tych skał wisiały kępy kosodrzewiny, podobne z oddalenia do mchu. *Żer. SW.*

oddalić, oddalać 1. o. co: *praw.* **o.** powództwo, skargę, wniosek ⟨*nie uwzględnić, odrzucić*⟩. Sąd oddalił powództwo. **2. o.** kogo od czego ⟨*odsuwać dalej*⟩: To oddalało go od upragnionego celu. **3.** *przen.* **o.** kogo od kogo ⟨*powodować brak zażyłości, serdeczności w stosunku do kogo*⟩: Moje małżeństwo oddaliło mnie od rodziców. *Zap. G. Pam. 85.* **4.** Oddalić kogo ⟨*zwolnić kogo z pracy; odprawić, wydalić*⟩: **o.** służącą, kucharza. *przestarz.* **o.** kogo ze szkoły ⟨*wydalić, usunąć*⟩.

oddanie 1. Bezgraniczne, ślepe, wierne **o.** (komu) ⟨*przywiązanie do kogo; poświęcenie dla kogo*⟩. **2.** Robić co z oddaniem: Patrzył jej w oczy z niewysłowionym oddaniem. *Borow. Świat 119.* **3.** Pożyczyć co komu na wieczne **o.** ⟨*pożyczyć co komu, nie licząc na zwrot*⟩: Pożyczyli mu sumę dwanaście tysięcy talarów [...] niby to na sześć miesięcy, ale jak snadno było przewidzieć, na wieczne oddanie. *Moracz. Dzieje IV, 247.*

oddany 1. Szczerze **o.** ⟨*formułka grzecznościowa kończąca list*⟩. **2. o.** sercem ⟨*szczerze, serdecznie kochający*⟩: Będę się poczytywała za oddaloną, niemniej sercem oddaną siostrę Pani. *Orzesz. Listy II/2, 287.* **3. o.** komu, czemu ⟨*zajęty zupełnie kim, czym; opiekujący się kim, czym, poświęcający się dla kogo albo czemu*⟩: Oddana dzieciom, poza nimi nic nie widziała. *SW.* Sympatyczna, skromna kobieta, oddana tylko wychowaniu swych dwóch synków, nie lubiła świata. *Chlęd. Pam. II, 296.* **4. o.** nauce. **5. o.** samemu sobie ⟨*pozostawiony bez opieki; samotny*⟩: W dziesiątym już roku oddany prawie samemu sobie, zahartowałem się zaraz za młodu na wszystkie przeciwności dalszego życia. *Bog. Kapit. II, 21.*

oddawać p. **oddać**

oddawać się p. **oddać się**

oddech 1. Chrapliwy **o.** **2.** Gorący **o.**: Towarzysz za mną gorącym oddechem oblewał mi ucho i szyję. *Dan. Wraż. 27.* **3. o.** miarowy, równy; **o.** przyspieszony. Regularny **o.**, **o.** rytmiczny; **o.** słaby. Szybki **o.**, **o.** świszczący; **o.** urywany. **4.** *med.* **o.** oskrzelowy ⟨*oddychanie z charakterystycznym głośnym, szorstkim szmerem występującym jako objaw zapalenia płuc, zapalenia opłucnej i gruźlicy; oddychanie, w którym wdech i wydech są sobie równe pod względem czasu trwania*⟩. **5.** Ostatni **o.** ⟨*chwila śmierci, skonanie*⟩: Maryło moja! kiedy przeszłe bole z ostatnim puszczę w niepamięć oddechem, niech boski pokój widzę na twym czole. *Mick. Wiersze 135.* **6.** *przen.* Szeroki; wolny **o.**: Pięknej potoczystości Orzechowskiego, szlachetnego wdzięku Górnickiego, szerokiego oddechu Skargi nie miał kto przejąć. *Par. Alch. 165.* Dzieci ich przeganiane z ulicy na podwórze, z podwórza na ulicę miały wolny oddech jeno w okolicach śmietników. *Goj. Ziemia 201.* **7.** *techn.* Oddechy od formy ⟨*dziurki w formie na odlew, którymi odchodzą gazy, tworzące się przy wlewaniu roztopionego kruszcu*⟩. **8.** Z zapartym oddechem ⟨*będąc przejętym, zaciekawionym, w napięciu uwagi, powstrzymując się nawet od oddychania*⟩; Ludzie patrzyli z zapartym oddechem, jak pięła się wolno ku górze. *Goj. Rajs. I, 186.* **9.** Wziąć **o.**; zaczerpnąć oddechu ⟨*nabrać, nabierać powietrza do płuc; odetchnąć*⟩: Z trudem łapał oddech płucami, które już nie na długo miały mu służyć. *Par. Zegar. 103.* **10.** *sport.* Łapać, złapać drugi **o.** ⟨*przy długotrwałych wysiłkach przezwyciężyć uczucie zmęczenia, poczuć przypływ nowych, świeżych sił*⟩: Dopiero pod koniec obozu w Cetniewie złapałem drugi oddech, doszedłem do jakiej takiej formy. *Przekr. 538, 1955.* **11.** *teatr.* Mówić na oddechu ⟨*mówić oddychając głęboko, miarowo, utrzymując wciąż dostateczny zapas powietrza, odnawiając je w sposób nie męczący dla mówiącego i niedostrzegalny dla słuchacza*⟩: Można mieć ślicznie postawiony głos i mówić „na oddechu", a przy tym np. szeplenić. *Jęz. Pol. 1935, s. 79.* **12.** Tłumić, tracić, utrudniać, wstrzymywać **o.** **13.** Coś zapiera, zatrzymuje, tamuje **o.**: Coś podsuwało się do jej gardzieli i zapierało oddech. *Żer. SPP.* **14.** Braknie, brakowało komu oddechu ⟨*ktoś nie może odetchnąć, nabrać powietrza do płuc*⟩: Od pośpiechu mówić nie mogę. Braknie mi oddechu. *Staff L. God. 84.* **15. o.** zamiera (komu) w krtani: Tak groźno spojrzał na nowo przybyłego, że biedakowi aż oddech zamarł w krtani. *Łoz. Wal. Dwór 42.*

oddechowy 1. Ćwiczenie **o-e** ⟨*polegające na głębokim wdychaniu i wydychaniu powietrza*⟩: Krzyś wstał o siódmej, gimnastykował się, robił ćwiczenia oddechowe i polewał się zimną wodą. *Krzyw. I. Gorzk. 123.* **2.** Aparat **o.** ⟨*aparat umożliwiający oddychanie tlenem w warunkach kiedy nie można go pobierać z powietrza, stosowany w medycynie, do cucenia zatrutych gazami itp.*⟩: Konstrukcji aparatów oddechowych jest wiele a z nich największe zastosowanie mają aparaty tlenowe. *Budr. Górn. 124.*

oddolny *pot.* ⟨*pochodzący od szerokich mas narodu, społeczeństwa; nie od kierownictwa*⟩ **1. o-a** krytyka, inicjatywa. **2. o-a** nacjonalizacja zakładów przemysłowych. 3. **o-a** wynalazczość (robotników).

oddychać, odetchnąć 1. o. ledwie, z trudnością; szybko, wolno; regularnie, rytmicznie; gwałtownie **o.**; **o.** nosem, ustami, pełną piersią. **2.** Jeszcze oddycha ⟨*jeszcze zipie, jeszcze żyje*⟩; już przestał oddychać ⟨*już nie żyje*⟩. **3.** *przen.* Oddychać czym

⟨tchnąć, promienieć; odznaczać się czym⟩: **o.** radością, rozkoszą, serdecznością, szczęściem. **4.** *daw.* Oddychać niechęcią, nienawiścią, zemstą (do kogo, ku czemu) *⟨być niechętnym, chcieć się zemścić, pałać zemstą⟩*: Ogół panów koronnych oddychał [...] niechęcią ku zatargom z pogaństwem. *Szajn. Dziej. I, 79.* **5.** *przen.* **o.** powietrzem (atmosferą) świeżym, innym itp. *⟨znaleźć się, być w innych warunkach, w innym środowisku, gdzie indziej, niż przedtem⟩.* **6.** *daw.* Oddychać snem *⟨spać, odpoczywać we śnie⟩*: A Książę dotąd snem twardym oddycha. *Mick. Graż. 28.* **7.** *przen.* Coś oddycha (czym) oparem, dymem, wonią itp. *⟨coś wydziela opary, woń; nad czymś unosi się mgła, dym itp.⟩*: Wiatr zamarł i w ciszy głębokiej Wisła matowa, szareńka, oddychała lekkuchnym oparem. *New. Pam. 355.* **8.** *daw.* Oddychać co *⟨wdychać co; upajać się czym⟩*: Grubsze straci przesądy i rozumu przetrze, kto ma szczęście fernejskie oddychać powietrze. *Tremb. Polit. 158.* **9.** *przen.* Odetchnąć z ulgą: Pani Barbara była nawet gotowa sama z nią jeździć na bale i zabawy, odetchnęła jednak z ulgą, kiedy się bez tego obeszło. *Dąbr. M. Noce II, 26.*

oddychanie 1. *biol.* Oddychanie skórne *⟨proces wymiany tlenu i dwutlenku węgla odbywający się przez skórę⟩.* **2.** Oddychanie wewnętrzne a. tkankowe *⟨proces polegający na przyswajaniu przez tkanki ciała tlenu z krwi naczyń włoskowatych i wydzielaniu dwutlenku węgla⟩.* **3.** Oddychanie zewnętrzne a. płucne *⟨proces wymiany tlenu i dwutlenku węgla odbywający się w pęcherzykach płucnych⟩.* **4.** Sztuczne oddychanie *⟨zabieg polegający na rytmicznym, mocnym uciskaniu klatki piersiowej (faza wydechu) i szybkim jej rozszerzaniu (faza wdechu) w celu przywrócenia prawidłowego rytmu oddechowego, stosowany w wypadkach utonięcia, uduszenia, porażenia itp.⟩.*

oddział *⟨zespół ludzi, wydzielona jednostka wojskowa lub jakiejś organizacji mająca do wykonania określone zadanie⟩* **1. o.** czołowy, kadrowy, oblężniczy, ochotniczy, partyzancki, powstańczy, sanitarny, szturmowy, wojskowy, wywiadowczy itp. **2. o.** czołgów, piechoty; **o.** harcerzy, saperów, spadochroniarzy, strzelców. **3. o.** policji, żandarmerii. **4.** *hist.* **o.** nieregularny *⟨nie wchodzący w skład stałej armii, doraźnie formowany⟩.* **5.** *daw.* **o.** janczarów, husarzy, kuszników, kosynierów, rajtarów itp. **6. o.** banku *⟨filia⟩*: Oddział Banku Narodowego w Toruniu. **7. o.** chirurgiczny, chorób dziecinnych (dziecięcych), kobiecy, psychiatryczny, wewnętrzny, zakaźny *⟨część szpitala⟩.* **8.** *przestarz.* **o.** (szkoły) *⟨klasa⟩*: Ta szkółka ma dwa oddziały. *SW.*

oddźwięk 1. Żywy **o. 2.** Coś ma, wywołuje, znajduje **o.** (w kim, w czym): Najbardziej nawet genialna myśl nie obleczona w słowo nie jest w stanie wywołać najmniejszego oddźwięku. *Dobos. Jęz. 31.* Hasło znalazło oddźwięk w szerokich masach. *SWP.*

odegrać, odgrywać 1. o. hymn, jakiś utwór *⟨wykonać hymn, utwór muzyczny na instrumencie⟩*: Na zakończenie wieczoru odegrał preludium szopenowskie. *Sienk. Polan. III, 92.* **2. o.** płytę gramofonową; odegrać co z płyt, z taśmy magnetofonowej *⟨odtworzyć, przekazać uprzednio nagrany na płytę, taśmę utwór muzyczny, nagraną audycję itp.⟩.* **3. o.** komedie *⟨przedstawi(a)ć siebie fałszywie, maskować się; maskować kłamstwo⟩*: On często odgrywa takie komedie, przybiera dobroduszne tony jak nasz pastor i robi z siebie poczciwca. *Melc. Statek 98.* **4. o.** rolę *⟨spełnić czyją funkcję, wejść w czyje kompetencje, uprawnienia⟩*: Wszystkie damy są zainteresowane pańskimi cierpieniami i założę się, że niejedna chciałaby odegrać rolę pocieszycielki. *Prus Lalka III, 284.* **5. o.** podrzędną rolę (w czym) *⟨nie mieć znaczenia; nie brać udziału w czym; być mało ważnym⟩*: Wynika jasno, że w sztabie Ramorina dwa ścierały się prądy, i że sam generał, jako cudzoziemiec, podrzędną tylko w tej walce odgrywał rolę. *Sokoł. A. Dzieje III, 400.* **6. o.** rolę nieczystą, sromotną itp. *⟨postąpić, postępować nieuczciwie, nieetycznie, niehonorowo⟩*: Odgrywał bardzo nieczystą rolę w udzielaniu koncesji na kolej czerniowiecką i był jednym ze smutnych bohaterów w finansowym skandalu. *Chłęd. Pam. II, 34.* **7. o.** rolę wielką, ważną itp. (w czym lub gdzie) *⟨mieć duże znaczenie, wpływ na co; być ważnym czynnikiem (w czym); spełni(a)ć doniosłe zadanie⟩*: Mazowsze od początku panowania Kazimierza Jagiellończyka nie odgrywało poważniejszej roli. *Dąbr. J. Dzieje 392.* **8. o.** sztukę *⟨wykonać utwór sceniczny; dać przedstawienie⟩*: Najpierw śpiewał chór, potem odegrano jednoaktową sztukę o walce partyzanckiej z hitlerowcami. *Róż. Kart. 84.* **9. o.** kogo *⟨udawać kogo, pozować na kogo⟩*: Pańska żona włóczy się z kochankami, a pan odgrywa głupiego. *Perz. Raz 296.* **10. o.** partię w kręgle, partię szachów itp. *⟨wziąć udział w grze w kręgle, w szachy itp.⟩*: W niedzielę i święta musiał odwiedzić ogródek [...] tam odegrać parę partyj w kręgle. *Korz. J. Krewni 250.* **11. o.** przegraną, stratę *⟨wygrać, odbić sobie przegraną sumę w innej grze⟩*: Siadaj z nami, panie Pawle! Masz podobno do odegrania trzydzieści dukatów. *Korz. J. Spek. 205.*

odegrać się, odgrywać się 1. o. się na kim *⟨zemścić się na kim⟩*: Odegrałaś się na mnie [...] Wiecznie chodzicie ze sobą. Na spacery, do kina. *Past. Trzeba 59.* **2. o.** się w czym *⟨powetować sobie co⟩*: [Reakcja] wzmacniając terror i oszczerczą propagandę, liczyła na odegranie się w wyborach do Sejmu Ustawodawczego. *Barb. Nauka 167.*

odejmować p. **odjąć**

odejść p. **odchodzić**

odemglający Urządzenie **o-e** *⟨urządzenie stosowane w pomieszczeniach fabrycznych w celu usunięcia mgły, powstałej wskutek nagromadzenia się pary wodnej⟩.*

odeprzeć, odpierać 1. o. kogo, co (czym) *⟨odepchnąć, odrzucić⟩*: **o.** nieprzyjaciela; **o.** atak, gwałt, szturm itp.; Sierakowski, zajmując korzystną pozycję, odpierał przez kilka godzin nieprzyjaciela i zadał mu wielkie straty. *Sokoł. A. Stycz. 245.* Daliście się zagnieździć (H)anibalowi, kiedy gwałt gwałtem odpierać było trzeba. *Kras. Rozm. 59.* **2. o.** ciosy, razy itp. *⟨odbi(ja)ć, odd(aw)ać; odtrącić, odtrącać⟩*: Rzucił nań Ajaks dzidę, lecz się nie przedarła do ciała, bo miedź gruba silny raz odparła. *Dmoch. SW.* **3. o.** zarzut, zarzuty *⟨zbić, zbijać⟩.* **4.** *daw.* **o.** co *⟨otworzyć⟩*: Gdy usłyszysz sowy hukanie, furty odeprzyj, a gdy to sprawisz, rzuć z okna baszty wstążkę białą. *Krech. Lux* w: *Tyg. Ilustr. 33, 1900.* **5.** Odeprzeć komu (tylko w czasie przeszłym) ⟨*odpowiedzieć na czyje odezwanie się lub pytanie; odrzec, odciąć się komu*⟩: Głupi jesteś — odparł mu opryskliwie Kazik. *Perz. Uczn. 50.*

oderwać, odrywać 1. o. co — od czego: a) ⟨*ciągnąc lub szarpiąc odłączyć to, co przytwierdzone, umocowane itp. do czego; wyrwać, urwać część czego; odedrzeć, oberwać*⟩: **o.** guzik od płaszcza; listwę od ściany; znaczek pocztowy od koperty; b) ⟨*odjąć, usunąć co od czego lub z czego; zdjąć, zabrać*⟩: Pił kawę małymi łykami, nie odrywając kubka od ust. *Hertz P. Sedan 146.* Nie mogła odejść z tego miejsca, nie mogła nóg od chodnika oderwać. *Goj. Dziew. II, 80.* **2. o.** uwagę, oczy, spojrzenie, myśl itp. od czego ⟨*przestać uważać, patrzeć na co, myśleć o czym; odwrócić od czego uwagę, oczy, myśl itp.*⟩: Zląkł się, usiłował oderwać oczy od strasznej twarzy. *Strug Krzyż III, 42.* Chwała Bogu, że zdrowsza i że ludzi widuje, jeśli to jej myśl odrywa od tylu smutnych zdarzeń. *Krasiń. Listy I, 125.* **3.** Niepodobna, nie móc oderwać oczu (wzroku); trudno oderwać oczy (wzrok); nie odrywać oczu (wzroku) od kogo lub czego ⟨*patrzeć na kogo lub na co bez przerwy, uporczywie; nie móc się napatrzeć do syta*⟩: Zbierał nieme hołdy wszystkich pań, które oczu od niego oderwać nie mogły. *Perz. Las 119.* **4. o.** kogo od kogo (od czego) ⟨*oddalić, odłączyć kogo od kogo (od czego); rozłączyć z kim (z czym), zabrać w inne miejsce*⟩: Potrzeba Marynię oderwać od Edmunda [...] Zabronić mu bywać u nas. *Sarn. Dwor. 47.* Psy oderwały od stada dużego warchlaka i pogoniły go, pomijając linię strzelców. *Wodz. Wspom. 116.* **5. o.** kogo od czego (od jakiejś czynności) ⟨*spowodować przerwanie czyjego zajęcia, pracy itp.; odwołać, odciągnąć kogo od czego*⟩: **o.** kogo od książek, od pracy, od lekcji. **6.** *przen.* **o.** co od czego: a) ⟨*odłączyć przemocą co od czego; pozbawić czego*⟩: Wróciliśmy na ziemie piastowskie, oderwane przed wiekami od polskiej macierzy. *Piw. Hist. 7*; b) ⟨*rozdzielić, rozłączyć co; przeprowadzać podział*⟩: Oderwania logiki od metafizyki dokonał Arystoteles, uczyniwszy metodę dialektyczną i dedukcyjną przedmiotem odrębnego badania. *Czeż. Log. 208.*

oderwać się, odrywać się 1. o. się od czego ⟨*urwawszy się odpaść*⟩: Guzik, tasiemka oderwała się od koszuli. *SW.* **2. o.** się od kogo, od czego ⟨*oddalić, odłączyć się, odsunąć się od kogo, od czego; rozłączyć, rozstać się z kim*⟩: Stare wrony błyskawicznie oderwały się od konaru i rzuciły się na łeb w powietrze. *Zar. Ziarno 27.* Zwlekał z wyjazdem, nie mogąc się oderwać od swojej uroczej urzędniczki. *Perz. Las 64.* **3. o.** się od jakiejś czynności ⟨*przerwać sobie wykonywaną czynność; porzucić chwilowo zajęcie, pracę itp.*⟩: Bogumił Niechcic, jak tylko oderwał się od pola, podwórza i folwarku, stawał się roztargniony. *Dąbr. M. Noce II, 100.* **4. o.** się od roboty, od książki. **5.** Nie móc się **o.**, trudno się **o.** od czego ⟨*być czymś zaabsorbowanym, pochłoniętym*⟩: Odkrył na nowo urok literatury pięknej, wzruszały go poezje, nie mógł się oderwać od staroświeckich powieścideł. *Strug Krzyż II, 184.* Wzywany do Krakowa, odpowiadał, że nie ma czasu, że nie może oderwać się od nawału zajęć i pracy. *Sewer Nafta II, 93.* **6.** *przen.* **o.** się od mas, od społeczeństwa: Stanowiliśmy jakby świat maleńki, od reszty społeczności oderwany i w sobie zawarty. *Sienk. Now. III, 53.* **7. o.** się od rzeczywistości, od życia, od ziemi itp. ⟨*nie myśleć o istniejącej rzeczywistości, o realnych warunkach; być myślą poza tym, marzyć*⟩: Wróciła z koncertu rozkołysana muzyką i jak gdyby oderwana od życia. *Perz. Raz 253.* Pani gardzi pospolitymi sprawami codziennego życia i rada by się od ziemi oderwać. *Urban. Księż. 150.* **8.** Oczy czyje nie mogą się **o.** (od czego) ⟨*patrząc na co uporczywie, ktoś nie może oczu odwrócić; nie może napatrzeć się do syta*⟩: Oczy moje, mimo woli jak przykute, pochłaniają tę drobniutką postać i oderwać się od niej nie mogą. *Zap. G. Dzień 151.* **9.** *przen.* Myśl czyja odrywa się od czego: Myśl jego co chwila odrywała się od uczonej treści książki. *Orzesz. Wesoła 254.*

oderwanie W oderwaniu od czego ⟨*tracąc łączność; odrębnie, osobno, rozłącznie*⟩: Człowiek [...] nie może być badany w oderwaniu od społeczeństwa. *Zakrz. St. Zagadn. 83.*

oderwany 1. *mat.* Liczba **o-a** ⟨*liczba niemianowana, przy której nie podaje się jednostek*⟩. **2.** Pojęcia, rzeczy **o-e** ⟨*abstrakcyjne*⟩. **3.** *przestarz. jęz.* Rzeczownik **o.** ⟨*rzeczownik będący nazwą pojęcia, czynności lub stanu*⟩. **4. o.** od czego ⟨*odłączony*⟩: **o.** od kraju, rodziny. **5. o.** od rzeczywistości, od życia ⟨*nie mający kontaktu z rzeczywistością, z życiem; odosobniony, nierealny*⟩: Literatura nie jest czymś oderwanym od życia społecznego, lecz jest jedną z jego funkcyj. *Bystr. Publ. 65.*

odesłać, odsyłać 1. o. (co) pocztą ⟨*zwrócić przesyłając pocztą*⟩: **o.** książkę, list, pieniądze pocztą. **2. o.** kogo, co — do czego ⟨*skierować, wskazać dokąd się zwrócić*⟩: **o.** czytelnika do pewnego miejsca w dziele, do innego dzieła. **3. o.** sprawę do innej instancji ⟨*skierować*⟩: Sąd kasował wyrok i odsyłał sprawę z powrotem do I instancji. *Breyer Spór 45.* **4. o.** kogo precz, *wulg.* do diabła ⟨*kazać odejść komu; wyprosić, wyrzucić kogo za drzwi*⟩: Widząc, że zbyt przy tym dokazują i broją, pleban wszystkich odesłał precz, a sam został tylko z trzema wędrownymi żakami. *Grusz. An. Żak. 58.* **5.** Odsyłać kogo skąd dokąd: Odsyłano go z pokoju do pokoju, czekał cierpliwie, zdany na łaskę sekretarek. *Brand. K. Obyw. 384.* **6. o.** kogo z kwitkiem ⟨*odmówić komu załatwienia czego; nie przyjąć, odprawić z niczym*⟩: We wtorek jadę do Lausanny i tam będę siedział, aż póki albo miejsce otrzymam, albo z kwitkiem mnie odeszlą. *Mick. Listy II, 207.*

odetchnąć p. **oddychać**

odezwa 1. o. wyborcza: Na kilka dni przed wyborami mury domów i parkany pokryły się tysiącami odezw wyborczych, manifestów, proklamacji. *Nowak S. Wspom. 135.* **2. o.** do kogo: do ludności, do robotników, do narodu. **3.** Wydać odezwę; zwrócić się do kogo z odezwą: Po obaleniu despotyzmu w Rosji w marcu 1917 r. pierwszy rewolucyjny rząd zwrócił się do narodu polskiego z odezwą, zawierającą uznanie naszego prawa do samoistności. *Choł. Duch 24—25.* **4. o.** wzywa kogo do czego:

Odezwa wzywała do świętowania pierwszego maja. *Krzyw. I. Siew 313.*

odezwać się, odzywać się 1. o. się głośno, półgłosem, szeptem; nieśmiało, łagodnie, ostro, z przekąsem itp. ⟨*przemówić; powiedzieć co*⟩: Odezwałem się nieśmiało, że pierwszy raz w życiu siedziałem na koniu i wcale nie umiałem jeździć. *Lam J. Głowy I, 127.* **2.** Nie **o. się** ani słowem (do kogo) ⟨*zachować milczenie; nie chcieć mówić*⟩. **3.** *pot.* Nie odzywać się do kogo ⟨*nie chcieć z kim rozmawiać (w wyniku sprzeczki, obrazy itp.)*⟩: Przez kilka dni nie odzywała się do niego. **4. o. się** do kogo ⟨*wystąpić z czym, zwrócić się, zgłosić; zaapelować, odwołać się do kogo o co*⟩: Czemuż nie odezwała się do mnie o pomoc? Byłbym dał duszę, a przysłał jej co by chciała! *Krasz. Sfinks I, 265.* **5.** *przestarz.* Odzywać się o kim, o czym ⟨*wypowiadać o kim, o czym swoje zdanie, opinię itp.*⟩: Dawni znajomi i towarzysze prac w wspólnej organizacji jak najpochlebniej się o nim odzywali. *Dan. W. Not. 455.* **6.** *daw.* **o. się** o rękę, **o. się** do (kobiety) ⟨*oświadczyć się*⟩: Stara nasza przyjaźń dostatecznie mnie upoważnia do odezwania się o rękę panny Dahlman dla mego krewnego. *Choj. Alkh. IV, 104.* **7.** *daw.* **o. się** za kim ⟨*ująć się, wstawić się za kim*⟩: Zdziwiło go, że kobieta ani odezwała się za ciężko pobitym Jędrkiem. *Prus Plac. 240.* **8.** Coś odzywa się (czymś) ⟨*o głosach, dźwiękach itp.: daje się słyszeć, dźwięczy, rozbrzmiewa*⟩: Odezwały się dzwony; dźwięki poloneza. W gabinecie co chwila odzywał się telefon. *Pytl. Pożegn. 66.* Ukryty w mroku, odezwał się nagle karabin maszynowy, zakrztusił się krótką serią i umilkł. *Ziel. S. Świt. 21.* Puszcza nie odzywała się żadnym ludzkim ni zwierzęcym głosem. *Sienk. Wołod. II, 17.* **9.** Coś odzywa się komu ⟨*odpowiada na wołanie, odkrzykuje*⟩: Już słowik w sadzie zaczął swe pieśni, gaj mu się cały odzywa. *Karp. Siel. 34.* **10.** Coś odezwało się, odzywa się w kim ⟨*ktoś odczuł coś, doznał czego*⟩: Ból w kolanie znowu się odezwał. Czuł się słaby i bardzo wycieńczony. Głód odezwał się w nim z niezmierną siłą. *Makowiec. Dios. 81.* Chwilami odzywał się w nim jakiś cichy i głęboki żal do niej za obojętność. *Reym. Ferm. II, 184.* **11.** Ktoś odezwał się w kim, coś odezwało, odzywało się w kim ⟨*ktoś oddziałał na kogo, wywarł wpływ; coś oddziałało na kogo, wywarło wpływ, stało się dominujące (w danej chwili; ktoś doszedł a. coś doszło w kim do głosu)*⟩: Odezwał się w nim sknera. - Marzycielska natura moja znowu odzywała się we mnie. *Orzesz. Pam. III, 87.* **12.** Odezwie, odzywa się w kim czyja krew ⟨*zaznaczy się w kim jego pochodzenie (od kogo), wezmą górę cechy właściwe danej rodzinie*⟩: Krew ojca odezwie się z pewnością prędzej czy później. *Ritt. Jakub. 102.* **13.** Odzywały się głosy (za czym lub przeciwko czemu) ⟨*ktoś przychylał się do czego, aprobował co lub był przeciwny*⟩: Pomiędzy szlachtą odzywały się także głosy przeciwko szafowaniu nobilitacyj. *Lim. Spol. XVIII, 313.* **14.** Serce się odezwało, odzywa ⟨*u kogoś uczucie dochodzi do głosu, ktoś kieruje się w postępowaniu uczuciem, sercem*⟩: Nareszcie pozwoliła odezwać się swemu sercu. Zakochała się. *Kosiak. Rick II, 80.*

odęty o. jak indyk. **o-a** gęba, mina, **o-e** wargi.

odgłos 1. Cichy **o.** ⟨*głos dolatujący skąd*⟩. **2.** Powszechny, żywy **o.** ⟨*reakcja na co*⟩. **3. o.** (**o-y**) czego: **o.** bębnów, dział, kroków, piorunów, rozmów; **o.** młotów, siekier itp.: Na odgłos strzału wybiegł z mieszkania. **4.** Odgłosy natury, ptaków, zwierząt: Rozproszyli się po lesie, strojąc się w kwiaty, nasłuchując odgłosów natury, szukając kwitnących polan. *Grusz. Ar. Tys. 143*; *przen.* Odgłosy prasy, życia, wojen: Dowodem kultu Woltera są odgłosy prasy postępowej z okazji triumfalnego pogrzebu filozofa w Paryżu. *Smol. W. Przewrót 396.* W całym domu jest cisza. Za oknem wszystkie odgłosy życia tłumi sypiący śnieg. *Żukr. Kraj. 180.* Odgłosy wojen lub zapowiedzi wojenne trwożyły mieszkańców. *Śliw. A. Lel. 26.* **5.** *daw.* **o.** o czym ⟨*wieść o czym, pogłoska, wiadomość*⟩: Odgłos o małżeństwie Orzechowskiego rozbiegł się po Krakowie, skąd gruchnął na całą Polskę i dalej jeszcze. *Moracz. Dzieje IV, 195.* **6.** *daw.* Na czyj **o.** ⟨*na czyje wezwanie, apel (do kogo)*⟩: Na odgłos Dąbrowskiego pospieszyli wnet z kraju — pomimo kordonów i przeszkód rozmaitych — dawni wojskowi polscy. *Sokoł. A. Dzieje I, 115.* **7.** Budzić **o.**; nie budzić w kim odgłosu: Czuł, że słowa brata nie budzą w nim odgłosu. *Krech. Lux* w: *Tyg. Ilustr. 46, 1900.* **8.** Chwytać odgłosy (rozmów): Słyszał gwar, chwytał chciwie odgłosy rozmów, głosy szorstkie i słowa chropawe. *Jackiew. Górn. 167.* **9.** *przestarz.* Mieć, znaleźć **o.** (gdzie) ⟨*wywołać reakcję, poruszyć kogo*⟩: Wypadek ten znalazł odgłos w prasie. *SPW.* **10.** *daw.* Mieć powszechny **o.** ⟨*mieć powszechną opinię, sąd, zdanie (o czym)*⟩: Pan Herburt miał powszechny odgłos mądrego i cnotliwego męża. *Rzew. H. Zamek 213.* **11.** Zadudnić odgłosem czego: Miasto spało osnute ciszą. Czasem nocny patrol policji głucho zadudnił odgłosem kroków. *Pytl. Pożegn. 158.* **12. o.** (odgłosy) czego dochodzi, dolatuje skąd; rozchodzi się, rozlega się gdzie: Odgłosy miasta mało tu dochodziły, cisza rozlewała się dokoła. *Orzesz. SPP.* Ze wszystkich stron dolatywały odgłosy siekier, pił i dłut, pracujących przy budowie. *Strug Ojc. 300.* Zatętniało na bruku, odgłos rozchodzący się od uderzeń podków o kamienie, rozlegał się głucho po ulicach. *Sewer Poboj. 85.*

odgórny ⟨*pochodzący od instytucji, władzy rządzącej*⟩: **o-e** dyrektywy, zarządzenie.

odgradzać (się), odgrodzić (się) o. (się) murem (chińskim murem) od czego ⟨*oddzielić (się), odseparować (się)*⟩: Odgrodził się od społeczeństwa chińskim murem obojętności. - Kamienne milczenie murem odgradzało ich od reszty ludzkości. *Goj. Krata 34.*

odgrywać p. **odegrać**

odgrywać *się* p. **odegrać się**

odgrzebać, odgrzebywać 1. o. co spod czego ⟨*odkopać*⟩: Psy te [bernardyńskie] [...] wsławiły się odgrzebywaniem spod śniegu podróżnych, zbłąkanych w górach szwajcarskich. *Dayk. Przyr. 83.* **2.** *przen.* **o.** co w pamięci ⟨*przypomnieć, przypominać sobie o czym*⟩: **o.** w pamięci wspomnienia. **3.** *przen.* **o.** co — z czego ⟨*wydobywać z czego (na jaw); przypominać*⟩: Białe to były jeszcze kruki w Polsce te rękopisy klasyków łacińskich, od niedawna z zapomnienia odgrzebywane. *Smolka Szkice*

I, 76. Ażeby odgrzebać z grobu zamarłą przeszłość, trzeba przede wszystkim odgrzebać z ksiąg zapylony, stary język. *Prz. Tyg. Życia 4, 1875.*

odgrzewany o-e dowcipy ⟨*powtarzane wielokrotnie*⟩.

odgważdżać p. **odgwoździć**

odgwizdać, odgwizdywać 1. *rzad.* **o.** arię ⟨*gwiżdżąc wykonać arię*⟩. **2. o.** zawody ⟨*zagwizdać, dając znać o zakończeniu zawodów*⟩: Sędzia odgwizdał zawody. *Rudn. A. Sport. 51.*

odgwoździć, odgważdżać *przestarz.* **1. o.** armatę, działo itp. ⟨*wyjąć z zapału armaty, działa itp. gwóźdź unieszkodliwiający je*⟩. **2. o.** beczkę ⟨*usunąć czop z beczki, odkorkować ją*⟩: Gerwazy [...] z Soplicowskiej piwnicy dobywa beczki starej siwuchy, dębniaku i piwa. Jedne wnet odgwożdżono, a drugie ochoczo szlachta, gęsta jak mrowie, porywają, toczą do zamku. *Mick. Tad. 236.*

odjazd 1. o.! ⟨*nakaz ruszenia z miejsca, oddalenia się; sygnał pozwalający na ruszenie w drogę danego środka lokomocji*⟩: Wyszedł już dyżurny ruchu [...] Dał znak: — odjazd! — maszyniście. *Świerszcz. 49, 1950.* **2. o.** pociągu, statku, autobusu. **3.** Sygnał odjazdu; znak do odjazdu. **4.** Gotowy do odjazdu (np. o pociągu). **5.** Śpieszyć się, nie śpieszyć się z odjazdem: Prosić miłego gościa, żeby się z odjazdem nie śpieszył, jest to mu dać poznać, iż bytność jego w domu naszym pożądana. *Kras. SW.*

odjąć, odejmować 1. o. kogo, co — komu ⟨*odebrać co, pozbawić czego*⟩: Dzieci swe kochała ponad wszystko i oto jedno z nich zostało jej odjęte. *Goj. Ziemia 89.* Ręka mimo woli szukała miecza, który mu odjęto. *Sienk. Pot. IV, 245.* **2. o.** dowództwo: Chciano mu odjąć dowództwo, a zaklinano jenerała Chłapowskiego, aby dla dobra sprawy narodowej przyjął naczelnictwo. *Gocz. Wspom. II, 49.* **3.** Komuś odjęło rozum, zmysły itp. a. wzruszenie, radość, gniew itp. odjęły komu głos, mowę, zmysły, władzę w członkach itp. ⟨*ktoś na skutek silnego wzruszenia stracił rozum, zmysły, mowę; nie mógł wydobyć z siebie głosu; wzruszenie itp. pozbawiło kogoś rozumu, zdolności mówienia, poruszania się itp.*⟩: I chyba rozum mi odjęło, że się na to zgodziłam! *Bogusz. Kura 157.* Czapliński zerwał się z miejsca i aż mu mowę ze złości odjęło. *Sienk. Ogn. I, 20.* Wzruszenie odjęło mu głos. *Par. Niebo 112.* **4. o.** apetyt komu: Nie poszedł na wieczerzę, bo wewnętrzny niepokój odjął mu apetyt. *Pług Zagon II, 197.* **5. o.** sen: Niespokojny jestem; nie tak jednak, aby mi to sen odejmowało. *Słow. Listy I, 346.* **6. o.** jakąś część ciała, np. nogę, rękę itp. ⟨*odciąć, amputować*⟩: Wiedziała, że mu odjęto zranioną rękę — ale nie oglądała go jeszcze kaleką. *Strug Ojc. 269.* **7. o.** lata ⟨*odliczyć, odliczać*⟩: Lata, które sobie kobieta odejmuje, nie idą na marne! dodaje je innym kobietom. *Wróble 52, 1932.* **8.** Odejmować sobie, odejmować sobie od ust ⟨*skąpić sobie wszystkiego zwłaszcza jedzenia, żyć bardzo oszczędnie, wyrzekać się czego na rzecz kogo*⟩: Rodzice odejmowali sobie od ust, by ją ładnie i modnie ubierać. *Nałk. Z. Romans 27.* Zacni ci i uczciwi ludzie odejmowali sobie, aby mu nic zbywało na pomocy lekarskiej. *Korz. J. Krewni 367.* **9.** *przestarz.* **o.** życie sobie a. komu ⟨*odebrać życie sobie a. komu, popełnić samobójstwo albo dokonać zabójstwa*⟩: Łbem o mur tłukł, jej i sobie życie chciał odejmować. *Dąbr. M. Znaki 35.* Jak, jakby ręką odjął ⟨*o chorobie, bólach itp.: ustąpić całkowicie, natychmiast, z miejsca, od razu*⟩: Dopiero, jak się ożenił, wszystkie choroby jakby ręką odjął. *Bał. Ryby 52.*

odjechać, odjeżdżać 1. o. czym, na czym, w czym: **o.** autem, powozem, na rowerze, na koniu [ale: **o.** konno], na bryczce, na wozie; w aucie, w powozie. **2. o.** od kogo, od czego — do kogo, do czego: **o.** od rodziny, od przyjaciół; do rodziców, do kraju, do domu. **3.** *daw.* **o.** kogo ⟨*opuścić, zostawić, porzucić, osamotnić kogo wyjeżdżając*⟩: Władek Żeleński dziś nas odjechał. *Lamus 4, 1909, s. 602.* Michał pełen dobrych nadziei odjechał ojca. *Rzew. H. Listop. I, 43.*

odjeść się Nie móc się **o.** ⟨*jedząc nie móc się nasycić, zadowolić, nie móc oderwać się od jedzenia*⟩: W istocie pieczeń była wyborna, nie można się jej było odjeść. *Lam J. Rozmait. 90.*

odjezdne 1. Na odjezdnym ⟨*na chwilę przed odjazdem*⟩: Wsiadła do automobilu, mówiąc na odjezdnym do przyjaciółki, że wraca do domu. *Żer. Nawr. 191.* Na odjezdnym taką mi pan dał naukę. *Kaczk. Bitwa 103.* **2.** Być na odjezdnym. Napić się na odjezdnym.

odjeżdżać p. **odjechać**

odkasać, odkasywać *rzad.* **o.** poły, rękawy ⟨*odwinąć; spuścić*⟩: Gdy już wymierzył mi całą uczciwą należytość, odkasał na powrót poły i rękawy i rzekł mi [...] — Wstań, wasze! *Łoz. Wal. Szlach. III, 22.*

odkażający Środki **o-e**: a) ⟨*środki fizyczne, jak: wysoka temperatura, światło słoneczne, para itp.*⟩; b) ⟨*środki chemiczne o właściwościach bakteriobójczych*⟩.

odkładać, odłożyć 1. o. co ⟨*położyć na uboczu*⟩: **o.** książkę, pióro. **2. o.** słuchawkę ⟨*położyć na widełki telefonu*⟩: Cicho stuknęła słuchawka [aparatu telefonicznego] odłożona na widełki. *Bogusz. Aniel. 36.* **3. o.** skibę ⟨*odwracać ziemię (na drugą stronę) za pomocą pługa*⟩. **4. o.** pieniądze, skrótowo: **o.** ⟨*zbierać, oszczędzać pieniądze, zwykle w jakimś określonym celu*⟩: Oszczędza na każdym kroku. Żyje bardzo skromnie, aby odłożyć choć trochę pieniędzy co miesiąc. *Płomyk 1, 1952.* On ma znaczne dochody i już zapewne coś odłożył na czarną godzinę. *Prus Przem. 254.* **5. o.** tłuszcz, sole itp. ⟨*o organizmach żywych: gromadzić, skupiać sole, tłuszcze itp.*⟩. **6. o.** dzień wyjazdu, podróż, ślub, uroczystość itp.; **o.** (co) na drugi dzień, z dnia na dzień ⟨*odwlekać, odwlec, odraczać, odroczyć*⟩. **7. o.** co na stronę ⟨*nie brać czego pod uwagę; nie przywiązywać do czego znaczenia*⟩: Korzystając z tego, żem moje poselstwo odłożył na stronę, znieważył mnie. *Sienk. Pot. III, 325.*

odkosz 1. Dać, dawać komu odkosza ⟨*odmówić wyjścia za mąż za kogo*⟩: I będziesz wdzięczną swej matce potem [...] żeś zaślubiła worek ze złotem, dawszy odkosza poecie. *Asnyk Poezje I, 155.* **2.** *daw.* Wziąć odkosza ⟨*spotkać się z odmową wyjścia za mąż*⟩.

odkrycie 1. Doniosłe, genialne, wielkie **o.** 2. **o.** naukowe; **o.** w jakiejś dziedzinie (np. w dziedzinie chemii, fizyki). 3. **o.** czego: **o.** Ameryki, **o.** radu. 4. Uczynić, zrobić **o.**

odkryć, odkrywać 1. **o.** co: **o.** głowę ⟨*zdjąć z głowy np. czapkę, kapelusz itp.*⟩: Zabrzmiały dźwięki hymnu narodowego. Ludzie odkryli głowy. *Andrz. Popiół 323.* 2. **o.** nowy ląd, nową planetę, nowy pierwiastek ⟨*dokonać odkrycia czego; wynaleźć co nowego*⟩. 3. *przestarz.* **o.** przyłbicę ⟨*wystąpić jawnie*⟩. 4. **o.** spisek, czyje zamiary ⟨*ujawnić, wykryć*⟩. 5. **o.** co komu a. przed kim ⟨*ujawnić, dać poznać co, zwierzyć się z czego*⟩: **o.** swoje zamiary. Oto jedyna i właściwa chwila, by odkryć mężowi tajemnicę. *Par. Niebo 112.* Jeśli moje mam ci odkryć zdanie, oskarżeniu zmarłego nie śmiem wierzyć, panie! *Fel. A. Barb. 75.* 5a. **o.** komu a. przed kim swe serce ⟨*wyjawić komu swe zamierzenia, uczucia; zwierzyć się ze swych zamiarów, zmartwień, uczuć*⟩. 6. **o.** co w kim, w czym ⟨*spostrzec, zauważyć kogo, co; zaobserwować co w kim, w czym; dopatrzyć się czego; wykryć, wyśledzić*⟩: Ten obraz widzę już trzeci raz i coraz nowe odkrywam w nim szczegóły. *Prus Dusze 71.* Ujrzawszy ją po kilku dniach rozstania, odkrywam w niej jakiś nowy urok. *Sienk. Bez dogm. II, 130.* 7. **o.** w kim wady, zalety.

odkryty 1. **o-e** auto; **o.** kocz, powóz, wagon itp. ⟨*bez osłaniającej budy, dachu itp.*⟩: Zobaczyłam szybko toczący się ku dworowi odkryty koczyk, czterema zaprzężony końmi. *Orzesz. Pam. III, 78.* 2. Miejsce, pole itp. **o-e**, teren **o.** ⟨*otwarte(-y), nie osłonięte(-y), wystawione(-y) na działanie czynników atmosferycznych*⟩: Tak odkryte, wzniesione, jak i nisko położone, dolinne miejsca nie są odpowiednie pod truskawki. *Zaliw. Krzewy 70.* 3. **o-e** morze ⟨*morze o wolnej przestrzeni wodnej, bez wysp i półwyspów; pełne, otwarte morze*⟩: Zdobyczne wyprawy hiszpańskie i portugalskie zachęciły inne narody i na odkrytych morzach pojawiły się okręty angielskie, holenderskie i francuskie. *Radlicz. Geogr. VIII, 12.* 4. Pod odkrytym niebem ⟨*na dworze, nie pod dachem, nie w domu*⟩: Urządzić zabawę pod odkrytym niebem. 5. Z odkrytą głową ⟨*bez nakrycia głowy, bez czapki, kapelusza, chustki itp.*⟩: Iść z odkrytą głową.

odkrywać p. **odkryć**

odkrywkowy Kopalnia **o-a** ⟨*w której eksploatacja kopalin odbywa się na otwartej przestrzeni, pod gołym niebem*⟩.

odkup *praw.* Prawo odkupu ⟨*warunek w umowie kupna-sprzedaży, mocą którego sprzedawca rezerwuje sobie prawo nabycia sprzedanej rzeczy w określonym czasie za zwrotem ceny sprzedaży lub za umówionym wynagrodzeniem dodatkowym*⟩: Sprzedający może sobie zastrzec prawo odkupu rzeczy. *Kutrz. Wstęp 106.*

odkupić, odkupywać 1. **o.** co ⟨*wynagrodzić komu stratę czego, kupując taki sam przedmiot jak ten, który został zniszczony, zgubiony, zepsuty*⟩: **o.** zagubioną książkę. *SW.* Ten talerz, com przy obiedzie stłukła, w tej chwili odkupiłam. *Dąbr. Ig. Felka 190.* 2. **o.** grzechy, winę, zbrodnię ⟨*zmaz(yw)ać*⟩: Ojcze! choćbyś miał piorun, to ja go zagaszę krwią moją i sam jeden tę winę odkupię! *Słow. Maz. 236.* Zbrodnię swą odkupuje na polach bitew. *Bobrz. Dzieje III, 154.* 3. **o.** co od kogo ⟨*kupić od kogo to, co on niedawno nabył dla siebie i z czego rezygnuje*⟩: Odkupił od gospodyni opału za piętnaście groszy. *Breza Mury 312.*

odkupienie Znak, znamię odkupienia ⟨*krzyż (narzędzie i symbol męki Chrystusa)*⟩.

odlać, odlewać 1. **o.** kartofle (ziemniaki), marchew itp. ⟨*wylać wodę, w której gotowały się kartofle, marchew itp.*⟩. 2. **o.** co (np. figurkę) z brązu, z metalu. 3. **o.** działo, dzwon ⟨*lejąc wykonać, ulać*⟩. 4. *daw.* **o.** baty, plagi itp. ⟨*wymierzyć; mocno wybić, wybić na odlew*⟩: Odlano mu przed aktem oczyszczenia 50 batów. *Smol. W. SW.*

odlecieć, odlatywać 1. Ptak odlatuje (z domyślnym lub wyraźnym okolicznikiem: na lato, na zimę, na północ, na południe itp.) ⟨*o ptaku wędrownym: zmienia miejsce zamieszkania z powodu warunków klimatycznych*⟩. 2. Samolot odlatuje ⟨*odjeżdża*⟩: Samolot nie przyleciał z Warszawy z powodu mgły, a tym samym nie odleci z Krakowa. *Boy Flirt V, 141.* 3. *pot.* Sen odlatuje kogo ⟨*ktoś nie może zasnąć*⟩: Piąta to noc, jak odleciał ją zupełnie sen. *Parn. Aecjusz 212.* 4. Spokój, wstyd odlatuje kogo ⟨*ktoś nie ma spokoju, wstydu*⟩: Odkąd jednegom obraził z aniołów, odleciał spokój precz. *Bał. Poezje 36.* Ten bezczelnik, lica moje widząc blade, rozumiał, że mnie z barwą zarazem różaną odleciał wstyd. *Słow. Maz. 213.*

odległość 1. Duża, jednakowa, mała, niewielka, wielka, znaczna **o.** 2. *astr.* **o.** kątowa, **o.** zenitalna ⟨*odległość ciał niebieskich od zenitu*⟩. 3. **o.** względna planet od Słońca ⟨*stosunek odległości planet od Słońca do promienia orbity Ziemi*⟩; astronomiczna jednostka odległości ⟨*średnia odległość Ziemi od Słońca, którą się mierzy odległość ciał systemu słonecznego*⟩. 4. *fiz.* **o.** ogniskowa ⟨*odległość ogniska od zwierciadła lub soczewki*⟩. 5. *geogr.* **o.** południkowa ⟨*szerokość geograficzna*⟩; **o.** równikowa ⟨*długość geograficzna*⟩. 6. *mat.* **o.** sferyczna ⟨*odległość mierzona na powierzchni kuli*⟩: 7. **o.** czego — od czego lub do czego (zależnie od kierunku): **o.** wsi od miasta lub do miasta; **o.** od domu. 8. *mat.* **o.** dwóch punktów ⟨*długość odcinka, łącząca te punkty*⟩; **o.** dwóch figur geometrycznych ⟨*długość najkrótszego odcinka łączącego punkty tych figur*⟩; **o.** punktu od prostej ⟨*długość odcinka prostopadłej opuszczonej z punktu na prostą*⟩; **o.** prostych równoległych ⟨*stała odległość punktów jednej z równoległych od drugiej*⟩. 9. **o.** czasu ⟨*oddalenie, sięgające w przeszłość, dawność, zamierzchłość*⟩: Nie brak dzieł, którym odległość czasu nie odebrała wartości i które dziś nawet wyżej cenimy, niż je umieli ocenić współcześni. *Bystr. Dzieje I, 426.* 10. **o.** między czym a czym: **o.** między Warszawą a Krakowem. 11. Na **o.** (gdy się mówi o ruchu w kierunku czegoś): Lot na **o.**, rozmowa na **o.** 12. Na **o.** czego (ramienia, kroku, strzału itp.) ⟨*tak daleko, jak długie jest co (ramię, krok itp.), jak daleko co sięga (ramię, strzał itp.)*⟩: Przypuścił ich na odległość strzału i nagle raźnym parzył ogniem. *Dzied. Lisow. II,* *88.* **13.** W odległości (x kroków, metrów, kilometrów, mil itp.): Górna krawędź reklamy powinna się znajdować w odległości [nie: na odległość] 20 mm od górnej krawędzi szyby wagonu. (*KJMK*) *SPP.* **14.** W małej (dużej, przyzwoitej, średniej itp.) odległości od kogo a. czego ⟨*niedaleko (daleko, dość daleko, niezbyt daleko itp.) od kogo a. czego*⟩: Mieszkamy w niewielkiej odległości od stacji kolejowej. **15.** Mierzyć, przebyć, skrócić **o.** **16.** Robić co na **o.**, z odległości ⟨*robić co, będąc daleko, z dala, z daleka*⟩: Zbliżyć się do kogo, do czego (np. do zwierzęcia) na małą odległość. Strzelali do siebie z odległości 25 kroków. *SW.* **17.** Trzymać kogo, trzymać się w (pewnej, określonej, wyraźnej itp.) odległości ⟨*ustosunkowywać się, odnosić się do kogo oficjalnie, chłodno; odnosić się z rezerwą*⟩: Sztywny jest, zimny, ostrożny, trzyma się ciągle w pewnej odległości od wszystkich, jakby się lękał i sam spoufalić, i do poufałości ośmielić. *Krasz. Seraf. 71.* **18. o.** maleje, wynosi, zmniejsza się ⟨*dystans, odstęp*⟩: Odległość między El-Fachen a Medinet wynosi w prostej linii około czterdziestu pięciu kilometrów. *Sienk. Pust. I, 46.*

odległy 1. o. kraj; **o-e** miasto, miejsce ⟨*daleki(-e), oddalony(-e)*⟩. **2. o.** głos, dźwięk, tętent, strzał, **o-e** kroki itp. ⟨*dochodzący(-e) z daleka*⟩: Zwróciła jej uwagę niezbyt odległa kanonada i krzyki. *Pytl. Fund. 48.* **3. o.** krewny; **o-a** rodzina; **o-e** pokrewieństwo ⟨*daleki(-a, -e), nie bezpośredni(-a, -e)*⟩. **4. o-a** przeszłość, **o-e** wieki, wspomnienie ⟨*dawna(-e); zamierzchła(-e)*⟩: Ma Kombornia za sobą odległą przeszłość: co najmniej ze sześć wieków istnienia. *Pigoń Komb. 12.* Jakieś stare, bardzo odległe wspomnienie drgnęło w pamięci. *Andrz. Wojna I, 107.* **5. o.** spacer; **o-a** przejażdżka, wycieczka ⟨*na dużą odległość; daleki(-a)*⟩. **6. o-e** wiadomości, wieści, plotki itp. ⟨*dochodzące z daleka, od dalekich ludzi*⟩: Dochodziły go i skądinąd wieści mętne, odległe i stłumione. *Żer. Uroda 210.* **7. o.** od czego (o x km, kroków itp.) ⟨*oddalony*⟩: Wieś odległa od miasta o 5 km. - Na ścieżce wiła się żmija, jej żądło było odległe o dwa palce od nogi dziecka. *Par. Niebo 11.* **8.** *przen.* Sprawa **o-a** ⟨*nie mająca z czymś bezpośredniego związku*⟩: Ta osobliwa lekcja polegała bowiem na tym, że mówiła głównie uczennica, i to o sprawach dość odległych od przedmiotu studiów. *Krzyw. I. Bunt 7.* **9.** *daw.* **o.** od czego — czym ⟨*oddzielony*⟩: Leniwą jagniąt trzodę nagłym gnała krokiem w gaik, polem od chaty odległy szerokim. *Zab. XII/1, 1775, s. 33.*

odlewać p. **odlać**

odlewany *przestarz.* **o-e** batogi, powrozy ⟨*tęgie, z mocą wymierzone*⟩.

odliczać, odliczyć 1. o. co: **o.** krople, pieniądze ⟨*wziąć z czego licząc*⟩. **2. o.** na palcach: Skończyliśmy zatem z literaturą i nauką — odliczał na palcach. — No, a malarstwo? *Berent Próchno 119.* **3. o.** co komu — od czego, z czego ⟨*odejmować, odjąć część należności*⟩: Odliczono mu z pensji x zł na składki ubezpieczeniowe. **4. o.** komu ileś batów, bizunów, rózeg itp. ⟨*uderzać kogo ileś razy, wymierzać komu ileś uderzeń*⟩: Trzeba by wam odliczyć po bizunów dwieście. *Bogusł. W. Cud 78.* **5. o.** (do dwóch, do czterech) ⟨*stojąc w szeregu liczyć na przemian: jeden, dwa (trzy, cztery) w celu ustawienia kolumny parami lub czwórkami*⟩: Padła komenda „odlicz", po szeregach potoczyło się chrapliwe „raz, dwa, raz, dwa..." *Przem. Jakobin 25.*

odlot 1. o. czego: **o.** ptaków (bocianów, jaskółek, kaczek itp.). **2. o.** samolotu ⟨*odjazd*⟩. **3.** Zabierać się do odlotu: Wędrowne ptactwo zabierało się do odlotu. *Reym. SPP.*

odludzie Mieszkać, siedzieć, stać (o budowli) na odludziu: Siedzieli na odludziu zupełnie, przywykli do cichej swej pustyni. *Krasz. Int. 91.*

odłam 1. o. głazu, lodu, skały a. skalny. **2.** *geol.* **o.** muszlowy, **o.** ziarnisty. **3** *przestarz.* **o.** pocisku (np. granatu): [Chłopicki] był raniony odłamem granatu i uniesiony z pola bitwy. *Sokoł. A. Dzieje III, 160.* **4.** *przestarz.* **o.** czasu ⟨*okres czasu*⟩: Przypominam sobie, że w odłamie czasu między kampanią krymską i wojną włoską bawiłem [...] w klasie trzeciej. *Prus Kart. I, 137.* **5.** *przen.* **o.** społeczeństwa, studentów, artystów; **o.** modernizmu, romantyzmu.

odłamek 1. o. szkła, bursztynu, kamienia, skały. **2. o.** pocisku (np. bomby, granatu); **o.** ⟨*kawałek żelaza oderwany od pocisku w czasie eksplozji*⟩: Przywiozą zranionego odłamkiem pocisku na ćwiczeniach. *Meis. Żąd. 183.* **3.** *przen.* **o.** całości ⟨*część*⟩.

odłączenie o. kościoła od państwa.

odłączyć, odłączać o. dziecko od piersi, **o.** dziecko ⟨*przestać karmić dziecko mlekiem matki*⟩: Żona moja zdecydowała się odłączyć syna małego. *Zal. M. Pam. 266.*

odłogowy 1. System **o.**, gospodarka **o-a** ⟨*prymitywny, przemienny sposób uprawy ziemi polegający na pozostawieniu ziemi ornej w stanie nie zasianym, bez uprawy na rok lub kilka lat*⟩. **2.** Rolnictwo **o-e** ⟨*prowadzone systemem odłogowym*⟩.

odłożyć p. **odkładać**

odłóg 1. *daw.* Puszczać ziemię (grunt, ogród, step, rolę itp.) w **o.** ⟨*zostawiać ziemię bez uprawy, aby wypoczęła i wydała później lepsze plony*⟩: Gdzie człowiek w odłóg puszcza step, tam rozpoczyna stepowy płodozmian na nowo gospodarstwo swoje. *Pol Obrazy I, 247.* **2.** Uprawiać, zagospodarowywać, zaorywać odłogi. Zostawić ziemię odłogiem.

odma 1. o. jednostronna, obustronna. **2. o.** opłucnowa, otrzewnowa, chirurgiczna. **3.** Dokonać odmy. Dopełniać, zakładać, zdejmować odmę.

odmach *daw.* Robić co bez odmachu ⟨*robić co bez namysłu, bez skrupułu*⟩.

odmachać, odmachnąć 1. o. robotę ⟨*szybko zrobić, wykonać*⟩. **2. o.** kawał drogi ⟨*przejść prędko*⟩.

odmalować (się), odmalowywać (się) 1. o. kogo a. co w czarnych (jasnych) kolorach, barwach; **o.** kogo a. co czarnymi (jasnymi) barwami, farbami ⟨*źle (dobrze) kogo albo co przedstawić*⟩: Mąż mi pana odmalował w najczarniejszych kolorach. *Winaw. Znajom. 79.* **2.** Coś (jakieś uczucie, znużenie itp.) odmalowuje się na czyjej twarzy, w czyich oczach ⟨*ujawnia się, jest widoczne*⟩: Posiadał twarz bardzo wyrazistą, na której każde uczucie odmalowywało się momentalnie. *Perz. Cud 214.* Drgnął, przerażenie odmalowało się w jego oczach. *Sier. Now. 134.*

odmawiać, odmówić **1.** **o.** czego (komu): **o.** przyjęcia (czego), pożyczki, towarzystwa, wyjazdu. **2.** **o.** komu natchnienia, polskości, talentu, rozumu, zasług itp. ⟨*nie przyznawać, że ktoś ma natchnienie, jest polskim (np. pisarzem), ma talent, rozum itp.*⟩. **3.** **o.** komu kogo ⟨*namową odciągać kogo od kogo; namawiać do opuszczenia, odstąpienia kogo*⟩: On mi chorych odmawia, lekarstwa za okno wyrzuca, intryguje... *Prus Now. I, 209.* **4.** **o.** sobie czego ⟨*wyrzekać się czego, rezygnować z czego*⟩: Nie odmawiał sobie nigdy satysfakcji powiedzenia mu małej nauczki moralnej. *Kosiak. Now. 114.* **5.** Nie **o.** komu niczego ⟨*spełniać czyje wszystkie życzenia*⟩: Mąż mój, kochając mnie szalenie, nie odmawiał mi niczego. *Bliz. Dam. 61.* **6.** **o.** komu (z domyślnym lub wyraźnym dopełnieniem: ręki), *daw.* **o.** kogo ⟨*nie chcieć wyjść za kogo za mąż, dać komu kosza, rekuzę*⟩: Posłałam już odpowiedź, w której odmawiam mu ręki mojej córki. *Orzesz. Pam. I, 308.* **7.** **o.** pacierz ⟨*wypowiadać*⟩. **8.** *daw.* **o.** wiersz, bajki, pozew: Słuchał z największą cierpliwością woźnego odmawiającego z pamięci pozew. *Moracz. Dzieje IX, 123.* **9.** *pot.* Odmówić wizytę, spotkanie ⟨*unieważnić to, co było umówione*⟩: Poszedł [...] aby telefonicznie odmówić wizytę weterynarza. *Tryb. Rob. 265, 1954.* **10.** **o.** kogo od czego ⟨*namową odciągać od czego*⟩: Odmawiała Jacka od tego zamiaru, chłopiec obstawał przy swoim. *Morc. Ptaki 188.* **11.** Ktoś odmawia posłuszeństwa ⟨*ktoś nie jest posłuszny, nie wykonuje rozkazu*⟩: Gdy hetman w. lit[ewski] Michał Pac kazał stanąć wojsku w szyku i ruszyć, wojsko odmówiło posłuszeństwa. *Korzon Woj. II, 413.* **12.** Serce, ręce, palce, nogi, nerwy, głowa itp. odmawiają posłuszeństwa ⟨*nie funkcjonują normalnie*⟩: Byłby uciekał ze wszystkich sił, ale nogi odmówiły mu posłuszeństwa. *Sienk. Quo II, 20.*

odmęt **1.** Odmęty mórz; *przen.* **o.** walki, wojny; smutku, żalu. **2.** Ciskać, rzucać (kogo) w **o.** (czego): Bojowa furia niesie go i ciska w odmęty strasznej, nieubłaganej walki. *Reym. SPP.* **3.** *daw.* Łowić ryby w odmęcie ⟨*wykorzystywać dla osobistych korzyści ogólne zamieszanie, chaos, zamęt*⟩: Zmieniał sposób myślenia; i gdy kraj nierządem ginął, łowił ryby w odmęcie. *Mech. Wym. I, 362.* **4.** Rzucić się w **o.**: (czego): Rzucić się w odmęt walki, życia. **5.** Wprowadzić, wtrącić kogo w **o.**: Taka więc przeciwność rzeczy wprowadziła mnie w takowy odmęt i zawikłanie, iż nie wiedziałem, czego się trzymać. *Kras. Lucjan 119.* **6.** Wydobyć, wyrwać kogo z odmętu.

odmiana **1.** Nagła **o.** **2.** **o.** fortuny, krajobrazu, pogody. **3.** *bot. zool.* **o.** kwiatów, roślin, zwierząt. **4.** *przestarz.* **o.** Księżyca ⟨*faza*⟩: Za każdą odmianą księżyca wykonywali wspaniałe tańce wojenne. *Prus Now. IV, 40.* **5.** *jęz.* **o.** wyrazów (rzeczowników, zaimków, czasowników itp.) ⟨*fleksja*⟩. **6.** Odmiany (np. regionalne) języka ogólnonarodowego. **7.** **o.** na lepsze, na gorsze ⟨*zwrot ku...*⟩. **8.** Bez odmiany ⟨*nie zmieniając, nie zmieniając się; tak samo*⟩: Po czerwcowych deszczach ustaliła się piękna pogoda i trwała bez odmiany do końca żniw. *Dąbr. M. Noce II, 93.* **9.** Dla odmiany, na odmianę ⟨*nie tak jak poprzednio, lecz...; nie to co poprzednio, lecz...; dla rozmaitości*⟩: Zrób dziś na obiad co innego dla odmiany. *SW.* Dziś doskwierał mu na odmianę żołądek. *Kurek Ocean 234.* **10.** Coś jest odmianą czego ⟨*coś jest odrębną postacią czego*⟩: Opera jest liryczną odmianą tragedii. *Kubac. Pierw. 34.* Odmianą języka literackiego jest język naukowy. *Klem. O różnych 28.* **11.** Przynieść odmianę ⟨*zmianę pogody*⟩: Ze zwózką trzeba się było śpieszyć, każda chwila była na wagę złota, wiatr mógł przynieść odmianę. *Dąbr. M. Noce IV, 33.* **12.** Sprawiać odmianę, odmiany ⟨*powodować zmiany*⟩: Dzielnym umysłu wzruszeniem sprawiasz niezwykłe w mym sercu odmiany. *Kras. Wojna 127.*

odmieniać, odmienić **1.** **o.** na lepsze: Nie wiedział, co robić, żeby życie odmienić na lepsze. *Kunc. Zagr. 26.* **2.** Odmienić stan ⟨*wyjść za mąż; ożenić się*⟩: Słyszałam, że pan myśli stan odmienić, że się okrutnie kocha, ma się wkrótce żenić. *Niemc. Powrót 46.* **3.** **o.** wyraz (rzeczownik, czasownik) ⟨*nadawać formy właściwe danej kategorii gramatycznej*⟩.

odmieniać się, odmienić się Odmieniać się przez przypadki, liczby, tryby, czasy itp. ⟨*o wyrazach: przybierać formy właściwe danej kategorii gramatycznej*⟩.

odmienić p. **odmieniać**

odmienny **1.** Rzecz **o-a**; **o.** sposób myślenia ⟨*inna (-y), różna(-y)*⟩: Czuł wszelako niejasno, że nie pragnąć własności a nie szanować cudzej — to dwie rzeczy odmienne. *Dąbr. M. Noce II, 266.* **2.** **o-a** płeć: Miłość sama w sobie, jako wzajemny pociąg istot odmiennej płci, nie jest jeszcze szczęściem. *Sienk. Połan. III, 113.* **3.** *przestarz.* Stan **o.** ⟨*ciąża*⟩: Była w stanie odmiennym i to ją żenowało. *Żer. Prom. 53.* **4.** Części mowy **o-e** ⟨*mające odmianę, odmieniające się*⟩: Przymiotniki, tak jak rzeczowniki, należą do części mowy odmiennych i mają właściwą sobie deklinację. *Szober Gram. 209.* **5.** *przestarz.* **o-e** losy ⟨*zmienne*⟩: Trwał spór straszliwy, a odmienne losy coraz się w inną stronę nakłaniały. *Kras. Wojna 136.*

odmierzać, odmierzyć **1.** **o.** czas ⟨*mierzyć*⟩: Gdzieś w głębi tyka powoli zegar i leniwie odmierza czas. *Morc. Urodzaj 122.* **2.** **o.** baty, ciosy, razy itp. ⟨*dawać, odliczać baty itp.; bić*⟩: Pedantycznie odmierzał ciosy, raz prawą, raz lewą ręką. *Korcz. Jerzy Trzy 12.* **3.** **o.** słowa ⟨*ostrożnie, wolno mówić zastanawiając się; ważyć słowa*⟩: Ciężkie, głośne, starannie odmierzone słowa rzuca w przestrzeń. *Gomul. Wspom. 87.* **4.** **o.** takt ⟨*wybijać takt; taktować*⟩: Jeszcze chwilę odmierzał dłonią swój wesoły takt. *Brosz. Oczek. 75.*

przysł. **5.** Jaką miarką mierzysz, taką ci odmierzą.

odmierzony **o.** ruch, krok itp. ⟨*rytmicznie jednostajny, miarowy*⟩: Powoli odmierzonym krokiem oddalał się. *Wikt. Miasto 204.*

odmierzyć p. **odmierzać**

odmowa **1.** Stanowcza **o.** **2.** **o.** czego: **o.** zeznań, wykonania rozkazu. **3.** Dostać, otrzymać odmowę:

Oświadczy się niezawodnie i nie dostanie odmowy, nie dostanie z pewnością. *Jun. Mazur. 152.* **4.** Spotkać się z odmową: Spotkał się [...] z jej odmową tak stanowczą, że zrozumiał, iż tej sprawy nie warto było poruszać. *Perz. Las 181.*

odmówić p. **odmawiać**

odmrożenie 1. Głębokie, lekkie, powierzchowne **o.** **2. o.** rąk, nóg, nosa, uszu, policzków. **3.** Nabawić się odmrożenia.

odnaleźć, odnajdować, odnajdywać 1. o. kogo, co: Wyznaczona jest olbrzymia nagroda za odnalezienie zaginionych podróżników. *Cent. Wyspa 16.* U profesora Bohdana Łepkija odnalazł najpiękniejszy chyba zbiór starych ikon ukraińskich. *Prusz. Karabela 177.* **o.** smak czego, swą zgubę, właściwą drogę, wspólnych znajomych. **2. o.** kogo, co wzrokiem ⟨*rozglądając się spostrzec kogo, co wśród innych*⟩: Przybyła szybko rozejrzała się po kuchni, odnalazła wzrokiem Sierakowską. *Twórcz. 5, 1954, s. 52.* **3.** *przen.* **o.** kogo w kim, co w czym: Jakiż on dzisiaj, czy odnajdę dawnego mojego chłopca w dojrzałym człowieku. *Twórcz. 2, 1954, s. 17.* Starali się odczytać nazwy mijanych miejscowości, odnajdowali w nich wspomnienia, które ich odmładzały. *Par. Niebo 276.*

odnawiać, odnowić 1. o. kapelusz, obraz, pokój ⟨*odświeżyć, odrestaurować*⟩. **2. o.** umowę, przymierze, sojusz itp. ⟨*zawrzeć kontrakt, umowę, przymierze itp. na nowo, na dalszy okres czasu*⟩: W r. 1401 odnowiono unię polsko-litewską (tzw. unia wileńsko-radomska). *Piw. Prusy 24.* **3. o.** proces, przywilej, rokowania, śluby ⟨*wznowić*⟩. **4. o.** znajomość. **5.** *rzad.* **o.** zapasy czego ⟨*brać na nowo określoną ilość czego, dobierać*⟩: Lokomotywa, która przejechała długą drogę nie odnawiając zapasu węgla, postradała część swojej energii. *Witkow. A. Zar. fiz. 81.*

odniesienie W odniesieniu do... ⟨*w porównaniu z czym; w stosunku do czego*⟩: W dziele Kołłątaja pisanym przed rokiem 1805 [...] nie może naturalnie nie być błędów w odniesieniu do dzisiejszego stanu umiejętności. *Nałk. W. Pisma 321.*

odnieść, odnosić 1. o. co: **o.** paczkę, list itd. ⟨*zanieść*⟩: **o.** list na pocztę. **2. o.** pożyczoną książkę ⟨*zwrócić*⟩. **3.** *rzad.* **o.** łódkę ⟨*odsunąć, zabrać*⟩: Tymczasem fale daleko już łódkę odniosły. *Hertz B. Samow. 171.* **4. o.** korzyść, pożytek, zysk (z czego); **o.** sukces, tryumf, zwycięstwo ⟨*osiągnąć*⟩: Widzę, iż z nauk twoich rzetelny odniosłeś pożytek. *Niemc. Sieciech. 27.* Wojowniczy król Karol XII tak długo odnosił sukcesy, aż zapędził się na śnieżne pola Ukrainy. *Piw. Odra 149.* Pod Grunwaldem połączone siły słowiańsko-litewskie odniosły wspaniałe zwycięstwo. *Baran. Hist. IX, 182.* **5. o.** obrażenia, rany, uszkodzenie ⟨*doznać czego*⟩: Kilku naszych odniosło rany, ale żaden na szczęście nie poległ. *Fiedl. A. Biz. 225.* Barka syrakuzańska odniosła w drodze parę uszkodzeń, nieznacznych wprawdzie, ale wymagających naprawy. *Makowiec. Przyg. 115.* **6.** Coś odnosi skutek ⟨*coś daje pożądany wynik, doprowadza do zamierzonego celu; skutkuje*⟩: Słowa odniosły skutek piorunujący. *Par. Troj. 23.* **7. o.** wrażenie ⟨*mieć*⟩: Paweł odnosił wrażenie, że Bronka wyczuwa jego niepokój. *Brand. K. Obyw. 69.* **8.** Odnosić na konto, na koszty itp. czego ⟨*zapisywać, zaliczać na dane konto, koszty itp.*⟩: Przy stosowaniu w fabryce wydziałowego rozrachunku gospodarczego, na koszty danego wydziału księgowość wydziałowa odnosi całość robocizny. *Skrzyw. Przem. II, 43.* **9. o.** co do czego ⟨*doszukać się przyczyn, początku czego w czym, przypisać co czemu, powiązać z czym; zastosować do czego, porównać z czym*⟩: Pozostało [...] dużo dawnych praktyk, które możemy odnieść do pogańskich jeszcze czasów. *Bystr. Kult. 165.* Wszystko do siebie odnosi ⟨*stosuje, bierze*⟩. *SW.*

odnieść się, odnosić się 1. Coś odnosi się do kogo, do czego ⟨*dotyczy kogo, czego; stosuje się do kogo, do czego*⟩: To się do ciebie nie odnosi. Komplement odnosił się nie tyle do samej Grodzickiej, co do jej broszki. *Par. Niebo 185.* **2. o. się** do kogo, do czego ⟨*zwrócić się, odwołać się*⟩: **o. się** do wyższej instancji.: Jak pan nie chce sam decydować, proszę się odnieść do dyrektora Fabiana. *Meis. Sams. 117.* **3. o. się** do kogoś, do czegoś jak... ⟨*ustosunkować się*⟩: Pan jeden odniósł się do nas jak do ludzi. *Żukr. Zioła 13.* Prasa [...] odniosła się do przedstawienia krytycznie. *Teatr 21, 1952, s. 20.*

odnoga 1. o. morska; **o.** oceanu ⟨*część morza, oceanu wrzynająca się głęboko w ląd*⟩. **2. o.** rzeki ⟨*łacha*⟩. **3. o.** gór ⟨*boczny, mniejszy grzbiet łańcucha górskiego*⟩.

odnosić p. **odnieść**

odnosić się p. **odnieść się**

odnośnie o. do kogo, czego (nie: **o.** kogo, czego) ⟨*w stosunku, w odniesieniu do kogo, do czego; jeżeli chodzi, chodziło o...; wobec, względem kogo, czego; w porównaniu z kim, z czym*⟩: Fredro był, odnośnie do swego czasu, na wskroś nowożytnym człowiekiem. *Kaczk. Pam. 60.*

odnowić p. **odnawiać**

odojcowski 1. Krewny **o.** ⟨*krewny wywodzący się z linii ojca*⟩. **2.** *jęz.* Nazwisko **o-e** ⟨*od imienia lub nazwiska ojca*⟩.

odosobnienie 1. *praw.* Miejsce odosobnienia ⟨*więzienie; obóz*⟩: Prokurator [...] zarządza zwolnienie z miejsca odosobnienia. *Kod. karny 140.* **2.** W odosobnieniu: a) ⟨*na osobności; w oddaleniu od czego; w samotności, w zamknięciu*⟩: Niektórzy rozmawiali ze sobą, inni czytali gazety, ale przeważnie siedzieli w odosobnieniu. *Strug Krzyż I, 160.* Klasztor leży w dostatecznym odosobnieniu [...] są tam podziemia i zakamarki, w których będzie można się ukryć. *Sow. A. Ścieg. 152.* Żyła w zupełnym odosobnieniu, niezwykle skromnie. *Parn. Aecjusz 181*; b) *przestarz.* ⟨*oddzielając co od czego, nie uwzględniając zależności od czego*⟩: P. Tyszyński uważa utwory literackie w odosobnieniu od wszelkich innych objawów życia społecznego, które tylko przypadkowo uwzględnia. *Chmielow. Niwa VI, 1874, s. 508.*

odosobniony 1. o. fakt, przykład, wypadek; **o-e** zjawisko ⟨*pojedynczy(-e), poszczególny(-e)*⟩. **2. o-e** miejsce ⟨*znajdujące się na osobności, oddalone od* *czego, mało dostępne*〉. **3.** Życie **o-e** 〈*samotne, bez kontaktów z otoczeniem, społeczeństwem*〉. **4.** **o.** od czego 〈*oddalony, odcięty, pozbawiony kontaktów z otoczeniem*〉: **o.** od świata, od towarzystwa, od społeczeństwa. **5.** Być, zostać odosobnionym 〈*opuszczonym, pozostawionym samemu sobie*〉: I ja tu w Lausannie jestem tak odosobniony, jak ty w Coquimbo, tylko że trochę bliższy swoich. *Mick. Listy II, 249.* Został ze swym zdaniem odosobniony. *SW.*

odór **1.** Ckliwy, mdły, drażniący, duszny, nieznośny, ostry **o.** **2.** **o.** czego: Zza płotów budowlanych wionęło dusznym odorem rozkopanej gliny. *Brand. K. Obyw. 253.* **3.** Wydawać, wydzielać **o.** **4.** **o.** unosi się (w powietrzu): W powietrzu unosi się jeszcze swąd pożaru i słodkawy, trupi odór. *Morc. Ptaki 100.*

odpadać, odpaść **1.** **o.** od czego 〈*oddzielać się, odrywać się*〉: Tynk odpada (od ściany); obcas odpada od buta; ciało odpada od kości. **2.** **o.** od wiary 〈*odstępować*〉. **3.** *żegl.* **o.** od wiatru 〈*zmieniać kurs w kierunku oddalającym dziób statku od linii wiatru*〉. **4.** **o.** przy egzaminie, przy wyborach 〈*nie uzyskać dostatecznej oceny, liczby głosów*〉. **5.** **o.** w przedbiegu 〈*być zmuszonym do wycofania się*〉: Startował młodziutki wtedy jeszcze Karliczek. Odpadł on w przedbiegu na 100 (m) wznak. *Sport. 71, 1954.* **6.** *przestarz.* Odpada kogo chęć, ochota, gust do czego (np. do jedzenia, do tańca) 〈*opuszcza, odchodzi*〉: Mamie mojej podobno odpadł gust do podróży. *Słow. Listy II, 30.* **7.** Ręce komu odpadają 〈*ktoś jest zmęczony, przepracowany*〉: Matka krzyczy na Teodora [...] A najlepiej, jak węgla z piwnicy naznosi, bo matce już ręce odpadają. *Bogusz. Wał. 14.*

odpadek **1.** Odpadki kuchenne. **2.** Odpadki użytkowe. **3.** Zbiórka odpadków.

odpalić, odpalać **1.** **o.** papierosa 〈*przypalić*〉. **2.** *pot.* **o.** komu: a) 〈*odpowiedzieć komu ostro, stanowczo, zdecydowanie, odciąć się*〉: Ha! obraziłem ciebie [...] chciałbyś mi ostrym słówkiem odpalić wet za wet. *Słow. Kord. 248*; b) *gw. miejska* 〈*podzielić się z kim czymś, dać komu co*〉: Odpal kilka sztuk papierosów. - Zdobycz natychmiast odpala drugiemu. *Dan. Wraż. 94.* **3.** **o.** konkurenta 〈*odmówić konkurentowi, dać mu odkosza*〉: W liczbie [...] najsurowszych sędziów znajdowali się dwaj odpaleni konkurenci pani Małgorzaty. *Prus Lalka II, 164.*

odparcie *przen.* Nie do odparcia 〈*którego zbić nie można; któremu nie można zaprzeczyć*〉: Argumenty nie do odparcia.

odparować, odparowywać **1.** **o.** cios, uderzenie 〈*odeprzeć, odbić uderzenie; obronić się przed uderzeniem*〉. *przen.* Nie umiał się ostro względem niego postawić i żartów jego odparować. *Spas. SW.* **2.** **o.** atak.

odpaść p. **odpadać**

odpędzać, odpędzić **1.** **o.** kogo, co — od kogo, od czego: **o.** wroga, nieprzyjaciela; muchę, psa. Od zdobyczy odpędzał głodnych towarzyszy zębami. *Wikt. SPP.* **2.** **o.** kogo od siebie jak psa. **3.** *przen.* **o.** senność, smutek, wspomnienia, złe myśli. **4.** **o.** głód 〈*zjeść cokolwiek w celu usunięcia uczucia głodu; zaspokoić głód*〉: Uskarżali się na głód, który ten bułką, ten fajką, a ten szklanką piwa, jak mógł, odpędzał. *Korz. J. Wdow. 328.*

odpiąć, odpinać **o.** co — od czego, z czego: **o.** bluzkę, płaszcz; **o.** guziki. Odpiął kwiatek od klapy surduta. *SPP.* Odpina z guzika niebieską klapę kieszeni. *Peip. Lat. 208.*

odpierać p. **odeprzeć**

odpis **1.** Uwierzytelniony **o.** **2.** **o.** czego: **o.** aktu, dokumentu; **o.** z czego: **o.** z akt (sprawy); z oryginału, z kopii (dzieła). **3.** *księg.* **o.** na straty, na amortyzację. **4.** Sporządzić, zrobić **o.**

odpłacić, odpłacać **1.** **o.** komu czym — za co 〈*odwzajemnić się*〉: **o.** komu tym samym, dobrym za złe, sercem, (za) grzeczność grzecznością. **2.** Odpłacać tą samą, podobną, równą monetą 〈*zachowywać się względem kogoś tak jak ten ktoś zachowuje się względem nas*〉: Kto się dąsa, nie może nikomu brać za złe, że mu odpłaca podobną monetą. *Lam J. Kron. 89.* **3.** **o.** pięknym, za nadobne 〈*oddać wet za wet, zrewanżować się, odwdzięczyć się lub zemścić się*〉: Przyjął dar z uprzejmym życzeniem, aby mu rychło zdarzyła się sposobność odpłacenia pięknym za nadobne. *Ziel. T. Rzym 155.*

odpływ **1.** *przen.* **o.** złota, srebra (z banku, z kraju); **o.** energii. **2.** Naczynie z odpływem 〈*z otworem*〉: Jeżeli chcemy zmierzyć objętość bryły, która nie mieści się w menzurce, używamy tzw. naczyń z odpływem. *Fot. Fiz. VI, 16.*

odpocząć, odpoczywać **1.** **o.** od czego: Chciałbym raz odpocząć od tej wrzawy. *SPP.* **2.** **o.** po czym: Idźcie teraz odpocząć po tej drodze. *Żer. Śnieg 85.* Czy odpoczywasz po obiedzie? *SW* 〈*sypiasz, zażywasz wczasu*〉. **3.** Dać **o.** czemu: Dać odpocząć mięśniom, umysłowi. **4.** **o.** w Bogu, w mogile, w grobie 〈*umrzeć*〉: W Bogu pustelnik odpoczywał stary, zająłem po nim domek opuszczony. *Groza Poezje 48.*

odpoczynek **1.** Zasłużony **o.** **2.** Wieczny, wiekuisty itp. **o.** 〈*spokój po śmierci; śmierć*〉: Znalazła odpoczynek wieczny w worku, na dnie Bystrzycy. *Jeż Rotul. 286.* **3.** Miejsce wiecznego, wiekuistego odpoczynku 〈*cmentarz, grób*〉. **4.** **o.** po czym: **o.** po pracy. **5.** Mieć **o.**, nie mieć odpoczynku. **6.** Mówić, szeptać, odmawiać itp. wieczny **o.**, *daw.* wieczne odpocznienie 〈*odmawiać modlitwę za zmarłych*〉: Odmawiając wieczny odpoczynek, wyjęła prześcieradło z bieliźniarki i zakryła nim nieboszczyka. *Goj. Rajs. II, 130.* **7.** Nie dawać komu odpoczynku 〈*zmuszać kogo do pracy bez przerwy; nie dawać spokoju, niepokoić*〉: Nie dawaliśmy ani chwili odpoczynku zalegającym w opłatach członkom rozmaitych towarzystw. *Sienk. Listy I, 3.* **8.** Zażywać odpoczynku.

odpoczywać p. **odpocząć**

odpoczywanie, *daw.* **odpocznienie** wieczne **o.** ... (pierwsze wyrazy modlitwy za zmarłych) 〈*stan błogosławiony, spokój po śmierci*〉: Ta nieszczęsna nie będzie już cierpieć [...] wieczny jej pokój, wieczne odpoczywanie. *Goj. Rajs. II, 195.*

odpokutować, odpokutowywać 1. o. co czym: ‹*odcierpieć, przypłacić czym*›: **o.** nieostrożność chorobą. *SW*. **2. o.** co lub za co: **o.** winy lub za winy.

odporność 1. Duża, wielka, znaczna; nabyta, wrodzona **o. 2. o.** na co: **o.** na zimno. **3. o.** wobec czego a. przeciw czemu: **o.** organizmu wobec drobnoustrojów a. przeciw drobnoustrojom. **4.** Odznaczać się odpornością (na co): Brązy ołowiowe odznaczają się wielką odpornością na ścieranie z powodu małego współczynnika tarcia. *Lips. Odlewn. 16.* **5.** Osłabiać **o.**

odporny 1. Sojusz, traktat **o.**; przymierze **o-e** ‹*zapewniający(-e) wzajemną obronę na wypadek zaatakowania jednej ze stron*›. **2.** Przymierze zaczepno-odporne. **3.** *daw.* Bitwa, walka **o-a** ‹*prowadzona w obronie w granicach własnego kraju*›; broń **o-a**, wojska **o-e** ‹*służące do obrony*›: Walka toczyła się na przemian zaczepną i odporną bronią. *Mech. Wym. II, 24.* **4. o.** na co: Roślina odporna na suszę; metal odporny na działanie kwasów; organizm odporny na choroby. **5. o.** wobec a. względem kogo: Wobec kobiet odporny. *Nałk. SPP.*

odpowiadać, odpowiedzieć 1. o. bezczelnie, grubiańsko, hardo, impertynencko, niechętnie, niegrzecznie, szczerze, nieszczerze, wymijająco; chórem, półgębkiem, półsłówkami; jak z nut; piąte przez dziesiąte ‹*da(wa)ć odpowiedź; odburknąć*›. **2. o.** na egzaminie (źle, dobrze). **3. o.** na co: **o.** na pytanie, na indagacje. **4. o.** na apel, na wezwanie ‹*wyrażać, wyrazić gotowość wzięcia udziału, uczestniczenia w czymś; postępować, postąpić, zachow(yw)ać się zgodnie z wezwaniem*›. **5. o.** na listy ‹*odpis(yw)ać*›. **6. o.** na obrazę, na zaczepki ‹*reagować*›: Była ogromnie rzewliwa, nie umiała stawić się ludziom, odciąć języczkiem, odpowiadała jeno łzą cichą na wszelką obrazę. *Dygas. Marg. 138.* **7. o.** na ukłon, na pozdrowienie ‹*oddawać ukłon; kłaniać się, pozdrawiać*›: Od czasu do czasu odpowiadał na czyjś ukłon, najczęściej przytykając dwa palce do ronda kapelusza. *Bart. L. Ludzie 94.* **8.** Odpowiedzieć na wyzwanie (do pojedynku, do rozprawy, orężnej) ‹*przyjąć wyzwanie, wyrazić gotowość pojedynkowania się, orężnego rozprawienia się*›: Przyrzekam, że jeżeli zostanę przy życiu, powrócę tu natychmiast i każdemu odpowiem na jego wyzwanie. *Czyń. Jakob. 139.* **9. o.** na zarzuty: Odpowiada spokojnie na zarzuty pełne jadu. *Mac. Piśm. III/2, 371.* **10. o.** komu, czemu: **o.** egzaminatorowi, **o.** pytającemu. **11. o.** komu ustnie, pisemnie. **12.** Odpowiadać duchowi czasu, epoki ‹*pasować do epoki*›: Pojmowanie historii przez Taine'a odpowiadało w dość znacznej mierze duchowi jego epoki. *Tatar. Hist. III, 164.* **13.** Odpowiadać pokładanym nadziejom ‹*spełniać nadzieje*›: Generał ten [Chłopicki] obdarzony prawdziwym instynktem wojownika [...] zdawał się odpowiadać pokładanym w nim nadziejom. *Gemb. Uzbr. 388.* **14.** Odpowiadać warunkom ‹*spełniać warunki*›: Chcąc zostać członkiem spółdzielni, trzeba odpowiadać warunkom ustawowym, lub też warunkom statutowym. *Jancz. Prawo 265.* **15.** Odpowiadać rzeczywistości, naturze, przyzwyczajeniu, faktycznemu stanowi rzeczy itp. ‹*być zgodnym z rzeczywistością, z naturą, z faktycznym stanem rzeczy itp.*›: Wypadki późniejsze dowiodły, że pogląd Lelewela na pomoc zagraniczną [...] odpowiadał bolesnej rzeczywistości. *Śliw. A. Lel. 348.* **16.** Coś nie odpowiada czemu ‹*nie jest zgodne z czym, nie pasuje do czego*›: Treść nie odpowiada tematowi, założeniu. *SW*. To, co on mówi, nie odpowiada prawdzie. **17. o.** czym: **o.** echem ‹*odbić głos, zawtórować*›: Rycerz uderza w trąbkę, [...] Cisza, bór tylko echem odpowiada. *Rom. Popiel 47.* **18. o.** czym — na co: **o.** grzecznością na grzeczność. Dzieciak odpowiadał na taki poczęstunek płaczem. *Prus SPP.* **19. o.** czym — (za co): **o.** majątkiem, głową, życiem itp. ‹*być gotowym do zadośćuczynienia za coś majątkiem, do przypłacenia czegoś głową, życiem*›: Odpowiada całym swym majątkiem. *SPP.* Nie wypuszczajcie nikogo... Głową odpowiecie... *Krech. Lux* w: *Tyg. Ilustr. 34, 1900.* **20. o.** przed kim, przed czym (za co) ‹*być pociągniętym do odpowiedzialności, zdać sprawę, wytłumaczyć się z czego*›: **o.** przed narodem, przed sądem. Każde z nas odpowiada przed światem za swoje postępki. *Zap. G. SPP.* **21. o.** z wolnej stopy ‹*odpowiadać przed sądem, nie będąc uprzednio aresztowanym*›: Nie dało się przeprowadzić, by odpowiadała z wolnej stopy. *Breza Uczta 115.* **21a. o.** względem kogo ‹*być odpowiedzialnym za co, ponosić konsekwencje czego*›: Jeżeli kilka osób dało lub przyjęło zlecenie wspólnie, odpowiadają względem drugiej strony solidarnie. *Kod. zobow. 145.* **22. o.** za kogo, za co ‹*być odpowiedzialnym za kogo, za co*›: Odpowiesz mi za niego. *SW*. Rodzice odpowiadają za wychowanie dzieci. Ja za niego odpowiadam ‹*ręczę*›. Ja za wszystko odpowiadam ‹*biorę wszystko na siebie, na swoją odpowiedzialność, na swoje ryzyko*›. On za nic nie odpowiada. **23. o.** za łotrostwo, za przewiny jakie ‹*ponosić karę, ponosić konsekwencje*›: Jeśli ciebie złapią, z jakiejże racji ja mam odpowiadać za twoje łotrostwa? *Żer. Dzieje II, 98.* **24.** Aparat, telefon odpowiada, nie odpowiada ‹*reaguje, nie reaguje na sygnał*›: Wreszcie uzyskała połączenie i po chwili usłyszała od telefonistki, że telefon nie odpowiada. *Perz. Raz 150.* **25.** Działo, artyleria, nieprzyjaciel odpowiada ‹*strzela*›: Działa na zamku słabo odpowiadały, bo już tylko na sześć dni zostało amunicji. *Kub. Szkice I, 134.* **26.** Echo odpowiada komu ‹*powtarza, odbija głos, dźwięk*›: Daleko pies naszczekiwał, od strony lasu odpowiadało mu basem echo. *Żukr. Dni 159.* **27.** Klawisz odpowiada, nie odpowiada ‹*wydaje odpowiedni, właściwy dźwięk, ton, nie wydaje odpowiedniego, właściwego dźwięku, tonu*›: Fortepian był rozstrojony i dwanaście klawiszów wcale nie odpowiadało. *Lam J. Rozmait. 37.* **28.** Ministrant, organista itp. odpowiada ‹*wypowiada (śpiewa) ustaloną przepisami formułę*›: Jął [...] odmawiać przepisane modły. Odpowiedział mu organista. Zahuczały organy. *Morc. Wyrąb. I, 105.*

przysł. **29.** Łacniej pytać, niż odpowiadać.

odpowiedni 1. *mat.* **o-e** boki, **o-e** kąty dwu trójkątów przystających ‹*boki leżące naprzeciw równych kątów, kąty leżące naprzeciw równych boków*›. **2. o-a** chwila, pora, **o.** czas; w odpowiedniej chwili, porze, w odpowiednim czasie ‹*najstosowniejsza, najwłaściwsza, najbardziej dogodna chwila, pora, najlepszy czas; w najstosowniejszej, najwłaściwszej, naj-*

bardziej dogodnej chwili i porze; w najlepszym czasie〉. **3.** Człowiek **o.** 〈*stojący na wysokości zadania, mający odpowiednie kwalifikacje; człowiek, na którego można liczyć, pewny, zaufany*〉: Do każdej roboty trzeba ludzi odpowiednich. *Prus Kron. IV, 72.* **4.** *daw.* List **o.** 〈*w średniowieczu, w XVI, XVII w. w stosunkach międzynarodowych, list zawierający groźby wszczęcia zdecydowanych kroków, powzięcia ostatecznych decyzji, jeżeli przeciwnik nie uzna wysuniętych żądań; w dawnej Polsce także list z pogróżkami zapowiadający zemstę rodu za doznaną krzywdę*〉. **5. o.** paragraf 〈*stosowny, właściwy, odnośny*〉. **6. o-a** rubryka: Wpisać co w odpowiednią rubrykę. **7. o.** poziom, na odpowiednim poziomie 〈*odpowiadający dostatecznie wysokim wymogom; ktoś lub coś na poziomie*〉. **8. o.** sposób leczenia 〈*właściwy*〉. **9. o-e** towarzystwo: a) 〈*dobrane, o podobnych upodobaniach*〉; b) 〈*pejoratywnie: marne, niewłaściwe towarzystwo*〉. **10. o-a** władza 〈*kompetentna*〉: Należy uzyskać pozwolenie odpowiedniej władzy i zająć się zbieraniem składek. *Sienk. Wiad. I, 11.* **11.** Na odpowiedniej stopie 〈*na przyzwoitej stopie, na wysokiej stopie; dostatnio*〉: Zostawszy pomocnikiem zawiadowcy, powinienem żyć na odpowiedniej stopie. *Reym. Ferm. II, 174.* **12.** *daw.* **o.** komu, czemu 〈*odpowiadający komu; godny kogo, czego*〉: Urząd odpowiedni zdolnościom czyim. *SW.* **13. o.** dla kogo: Zawód odpowiedni dla kobiety. **14. o.** do czego (nie: dla czego): Grunt odpowiedni do uprawy (buraków cukrowych). Wzrost odpowiedni do służby w milicji. Chwila odpowiednia do pogawędki. **15. o.** na co: Suknia odpowiednia na wieczorowe przyjęcie. **16.** Dostać się w **o-e** ręce 〈*dostać się w ręce fachowe, dostać się pod właściwe, odpowiednie kierownictwo*〉: Powinienem zrobić wszystko, co w mojej mocy, aby przewodnictwo dostało się w odpowiedniejsze ręce. *Sienk. Koresp. II, 20.* **17.** Mieć **o-e** kwalifikacje. **18.** Znaleźć coś odpowiedniego 〈*znaleźć coś, co by najbardziej odpowiadało, dogadzało, znaleźć co korzystnego*〉: Odsiedziawszy się w tej okolicy i rozpatrzywszy się dobrze, nietrudno mu będzie potem znaleźć coś odpowiedniego do kupienia na własność. *Kaczk. Grób II, 162.* Znaleźć odpowiednią pozycję dla czego: Podwinąwszy nogi pod siebie, próbował zasnąć, ale nie mógł znaleźć odpowiedniej pozycji dla głowy. *Perz. Las 231.*

odpowiednik 1. Dać **o.** czemu: Boy stara się nadać patynę archaiczną językowi, ażeby dać odpowiednik stylowi Montaigne'a. *Rocz. Lit. 1932, 192.* **2.** Coś jest odpowiednikiem czego: Wentylatory są odpowiednikiem pomp odśrodkowych. *Leszcz. Technol. 82.* 3. Mieć **o.** w czym: Wielu form trybów i czasów występujących w sanskrycie, grece, łacinie, jęz. germańskim itd. nie znajdujemy u Słowian, inne zaś nowo wytworzone postaci nie mają odpowiedników w tamtych językach. *Prace Filol. XV/1, 263.* **4.** Przyjąć coś za **o.** czego: Polski 11-zgłoskowiec należy przyjąć za stały odpowiednik rosyjskiego pięciostopowego jambu. *Waż. Hum. 68.*

odpowiednio 1. o. do czego: **o.** do okoliczności (postępować); **o.** do stanu (żyć). **2.** Ożenić się **o.** 〈*ożenić się dobrze, stosownie do swojej pozycji, wymagań itp.*〉: Postanowił ożenić się odpowiednio. *Żer. Opow. II, 17.* **3. o.** rozłożyć zajęcia; **o.** ubrać się 〈*właściwie, umiejętnie; stosownie*〉. **4.** Zachować się, znaleźć się **o.** 〈*przyzwoicie, jak należy*〉: Czy będzie umiał odpowiednio się znaleźć czy dobre sprawi wrażenie? *Hertz B. Termin. 14.* **5.** Żyć **o.**, żyć **o.** do swego stanu 〈*dobrze, dostatnio*〉.

odpowiedniość 1. Ścisła **o. 2.** *mat.* **o.** doskonała, **3. o.** czego: **o.** charakterów 〈*zgodność*〉; **o.** linii, przedmiotów, rozmieszczenia czego 〈*symetryczność, harmonijność*〉. **4. o.** zachodzi między czym a czym: Między miarą pracy a miarą wynagrodzenia za pracę zachodzi ścisła odpowiedniość. *Państwo 4—5, 1955, s. 635.*

odpowiedzialność 1. Ciężka, wielka **o. 2. o.** cywilna 〈*obowiązek wynagrodzenia szkody lub straty, wyrządzonej innym osobom*〉. **3. o.** karna, sądowa 〈*odpowiedzialność przed sądem za czyn przestępczy*〉. **4. o.** konstytucyjna 〈*przewidziane konstytucją postawienie w stan oskarżenia przed sejmem członków rządu*〉. **5. o.** parlamentarna 〈*odpowiedzialność rządu i ministrów przed sejmem*〉. **6. o.** moralna, osobista, społeczna. **7. o.** zbiorowa, łączna 〈*odpowiedzialność całego rodu lub grupy osób, do którego należy przestępca*〉. **8.** Poczucie odpowiedzialności. **9.** Spółka z ograniczoną lub nieograniczoną odpowiedzialnością 〈*w której wspólnicy odpowiadają częścią swego majątku lub całym majątkiem*〉. **10. o.** czego (gdy się wymienia następstwa odpowiedzialności): Pod odpowiedzialnością kary sądowej. *SPP.* **11. o.** przed kim, przed czym lub wobec kogo, wobec czego: **o.** przed sejmem lub wobec sejmu. **o.** przed sądem. **12. o.** za kogo, za co: **o.** za dzieci. **o.** kolei, poczty za przesyłki zaginione. **13.** Na **o.** czyją: Powierzam ci to na twoją odpowiedzialność. *SW.* **14.** Dać co, przesłać na swoją **o.** 〈*na swoje ryzyko*〉. **15.** Pod odpowiedzialnością 〈*pod groźbą ukarania*〉: Pod wszelką odpowiedzialnością lub karą policyjną zabrania się chodzić lub wydeptywać trawę. *Prus Drobiaz. 60.* **16.** Brać, wziąć, przyjąć na siebie **o.**, brać, wziąć na swoją **o.**: ponosić **o.** (za co) 〈*zobowiązać się do czego, ręczyć za kogo, za co; ponosić konsekwencje, odpowiadać*〉: Wszyscy [...] ponosimy odpowiedzialność za losy naszej Ojczyzny i za losy świata. *Andrz. Pokój 24.* **17.** Obarczać, obciążać kogo odpowiedzialnością. **18.** Pociągnąć kogo do odpowiedzialności 〈*wytoczyć komu sprawę, proces przed sądem; zmusić, wezwać kogo do usprawiedliwienia się, postawić kogo w stan oskarżenia przed sądem*〉: Za złożenie jakichkolwiek fałszywych zeznań pociągnięci zostaniecie do odpowiedzialności sądowej. *Braun Lewanty 10.* **19.** Poczuwać się do odpowiedzialności. **20.** Przejąć się odpowiedzialnością czego. **21.** Składać, złożyć, spychać, zepchnąć, zwalać, zrzucać, zrzucić **o.** na kogo; zrzucić, zdjąć z siebie **o. 22.** Uchylać się od odpowiedzialności: Uchyla się od odpowiedzialności człowiek słaby, bierze ją na siebie bez zastrzeżeń silny. *Kleiner Mick. II/1, 281.* **23.** Usunąć się, usuwać się; uwalniać, uwolnić się; uwolnić kogo od odpowiedzialności. **24. o.** ciąży, spoczywa, spada na kogo.

odpowiedzialny 1. o-e obowiązki; **o-e** stanowisko, zadanie. **2. o-a** rola (w teatrze). **3.** Redaktor **o. 4. o-a** siła 〈*siła fachowa, mająca odpowiednie kwalifikacje*〉: Wspólnymi siłami znaleziono ową nauczycielkę, a gdy przybyła do Serbinowa, pani Barbara rzekła: — Zdaje mi się, że to będzie odpowiedzialna siła. *Dąbr. M. Noce II, 40.* **5. o.** przed kim, przed czym a. wobec kogo, wobec czego: Rząd odpowiedzialny przed sejmem. **o.** przed prawem a. wobec prawa; **o.** przed opinią publiczną a. wobec opinii publicznej. Uważał siebie za pana samowładnego, odpowiedzialnego tylko wobec sumienia własnego. *Jeż Rotuł. 501.* **6. o.** za kogo, za co: Dowódca odpowiedzialny za żołnierzy. Kierownik odpowiedzialny za dział produkcji. **7.** Czynić kogo odpowiedzialnym za co: Czynili go odpowiedzialnym za drobne usterki i wielkie przewinienia. *Tryb. Rob. 268, 1954.* **8.** *gw. miejska* Mieć **o.** brzuszek, być odpowiedzialnym w pasie ⟨*mieć okazały brzuszek; być tęgim w pasie*⟩: W sobie podufała, na gębie czerwona, w pasie odpowiedzialna, a kto brzydszej nie widział, to żeby mu oczy wylazły. *Jun. Bracia 273.*

odpowiedzieć p. **odpowiadać**

odpowiedź 1. o. cięta, dwuznaczna, głupia, kategoryczna, mądra, negatywna, nieprzychylna, odmowna, ostateczna, pozytywna, powściągliwa, przychylna, sprytna, stanowcza, stereotypowa, sucha, szczera, śmiała, trafna, twierdząca, ustna, uszczypliwa, wyczerpująca, wymijająca, zdawkowa, zuchwała. **2. o.** listowna; **o.** na piśmie, pisemna. **3. o.** od kogo: **o.** od brata, od przyjaciela; od instytucji. **4. o.** na co: **o.** na pozdrowienie; na ukłon; **o.** na krytykę, na zarzuty; **o.** na list. **5.** W odpowiedzi na co (na list, na pismo), lepiej: odpowiadając na co (na list, na pismo): W odpowiedzi na pismo Wasze donoszę... lepiej: odpowiadając na pismo Wasze donoszę... *SPP.* **6.** *daw.* Być w odpowiedzi: a) ⟨*być odpowiedzialnym za co*⟩: Za szkodę bydlęcia pan był w odpowiedzi. *Kras. Życia VIII, 50*; b) być z kim w odpowiedzi ⟨*w niezgodzie, w naprężonych stosunkach*⟩. *SW.* **7.** Dać **o.**; dawać niejasne odpowiedzi. **8.** Coś jest odpowiedzią na co: Odpowiedzią na drugi rozbiór Polski było powstanie narodowe w r. 1794. **9.** Mieć (gotową), znaleźć na wszystko **o.** ⟨*być bystrym w odpowiedziach, prędko odpowiadać na niespodziewane zarzuty lub pytania, umieć się wytłumaczyć ze wszystkiego lub wykręcić, znaleźć zawsze wymówkę*⟩: Na każdą rzecz ten człowiek ma odpowiedź. *Żer. Uroda 298.* Ma zawsze gotową odpowiedź. *SW.* **10.** Mieszać się, plątać się, wikłać się w odpowiedziach. **11.** Namyślać się (długo) nad odpowiedzią. **12.** Otrzymać, usłyszeć **o.** **13.** *daw.* Pociągnąć do odpowiedzi ⟨*pociągnąć do odpowiedzialności za przestępstwo*⟩: W następnym znów roku superintendent Skarżyński odbiera niezwykle surowy list od Komisji z żądaniem eksplikacji natychmiast, z groźbą „pociągnięcia do odpowiedzi". *Korzon Wewn. IV, 196.* **14.** Przygotować matującą **o.** ⟨*w grze w szachy: przygotować posunięcie dające mata*⟩: Na wszelkie możliwe szachy, które grożą białemu przed wstępem należy przygotować matującą odpowiedź. Takie odpowiedzi noszą nazwę przygotowanego mata. *Wrób. Taj. 32.* **15.** Spotkać się z przychylną, z nieprzychylną odpowiedzią. **16.** Wysłuch(iw)ać odpowiedzi. **17.** Zdobyć się na **o.** **18.** Zostawić co bez odpowiedzi: Pamflet Orzechowskiego wywołał w nim [Fryczu-Modrzewskim] najgłębsze wzburzenie. Tej sumy oszczerstw, insynuacji i wykrętności nie mógł mimo całego wstrętu do polemiki zostawić bez odpowiedzi. *Kot Frycz 222.* **19.** Zwlekać z odpowiedzią.

przysł. **20.** Kto bredzi, nie ma odpowiedzi. **21.** Jakie pytanie, taka odpowiedź.

odpór 1. Mężny, zbrojny **o.** **2.** *daw.* **o.** słowny ⟨*replika*⟩. **3.** Mieć w sobie **o.**, nie mieć w sobie odporu ⟨*umieć, nie umieć przeciwstawić się czemu*⟩: Kto nie jest prawdziwym robotnikiem, twierdził, ten nie ma w sobie odporu i da się wziąć na wędkę. *Brand. K. Troja 152.* **4.** *przestarz.* Dawać **o.**: Mocna załoga dzielny dawała odpór i zmusiła napastników do odstąpienia. *Baliń. M. Polska III/1, 175.* **5.** Napotkać, (na)trafić na **o.**: Sobieski, nie bacząc na słabość swego wojska, postanowił rozdzielić je na kilka partii i [...] tak manewrować, by wróg [...] wszędzie natrafił na odpór. *Śliw. A. Sob. 74.* Nigdzie jednak nie napotkano na zbrojny odpór. *Proch. Król I, 67.*

odprawa 1. o. produkcyjna; **o.** kierowników, oficerów itp. ⟨*zebranie instruujące, narada*⟩: W bieżącym roku we wszystkich województwach odbędą się [...] odprawy dyrygentów, na których będą poruszone najaktualniejsze zagadnienia z zakresu metody nauczania. *Życie Śpiew. 4, 1949, s. 13.* **2.** Harda, grzeczna, niegrzeczna, ostra, stanowcza, zasłużona **o.** ⟨*ostra odpowiedź, replika; pospolicie: utarcie komu nosa*⟩: Obszedłem się z nim po grubiańsku. Powinienem był dać odprawę ostrą, ale w delikatniejszej formie. *Lam J. Rozmait. 147.* **3.** Spotkała go zasłużona odprawa. **4. o.** celna ⟨*czynności władz celnych związane z przewozem towarów przez granicę*⟩. **5. o.** inwalidzka, pośmiertna ⟨*odszkodowanie za zwolnienie z pracy; jednorazowe wynagrodzenie wypłacane przy opuszczaniu pracy*⟩. **6. o.** samolotu ⟨*załatwienie formalności urzędowych zezwalające na odlot (za granicę)*⟩. **7. o.** statku ⟨*postępowanie władz w porcie morskim mające na celu stwierdzenie 1) czy statek ma właściwe dokumenty dla wejścia lub wyjścia z portu, 2) czy nie ma ładunków zakazanych lub podlegających ocleniu, 3) czy stan sanitarny statku zgodny jest z przepisami*⟩. **8.** *daw.* **o.** posłów ⟨*posłuchanie pożegnalne udzielane posłom*⟩: Mustaff-aga ostentacyjnie przyjęty, czekał w Warszawie na odprawę posłów moskiewskich. *Kub. Szkice I, 227.* **9.** Dać komu odprawę: a) ⟨*odesłać kogo z niczym*⟩; b) ⟨*dać nauczkę, posp. utrzeć nosa*⟩: Kuszel niegrzeczną dał mu odprawę, bo wprost z namiotu wyjść kazał. *Niemoj. J. Wspom. 169*; c) *przestarz.* ⟨*odmówić wyjścia za mąż za kogo*⟩: Panna Klara [...] siała dzisiaj rutkę, jak to przepowiedziała podkomorzyna, której synowi niegrzeczną dała niegdyś odprawę. *Wilk. P. Wieś II, 21.* **10.** *łow.* Dać psom odprawę ⟨*dać nagrodę psom biorącym udział w polowaniu za dobrą pracę*⟩: Dajcież pieskom odprawę, aby na drugi raz także dobrze goniły. *Kaczk. Teka 303.* **11.** *przestarz.* Dostać, otrzymać od kogo odprawę; doznać odprawy ⟨*spotkać się z odmową wyjścia za mąż za kogo, dostać rekuzę*⟩: Ambroży idzie do Ramona w swaty, lecz doznaje brutalnej odprawy. *Poręb. Studia 159.* **12.** Wzywać kogo na odprawę ⟨*na naradę instruującą*⟩: Nadbiegł Górnicki i zameldował, że podchorąży jest wezwany na odprawę. *Żukr. Dni 266.* **13.** Coś znalazło ciętą odprawę ⟨*replikę*⟩: Jego artykuły wywołały nagonkę J. Śniadeckiego na romantyzm i metafizykę niemiecką, ale znalazły już ciętą odprawę. *Brück. Kult. IV, 387.* **14.** Należy się, przysługuje komu **o.** od pracodawcy ⟨*odszkodowanie, jednorazowe wynagrodzenie*⟩: W razie śmierci robotnika należy się rodzinie od pracodawcy odprawa [...] jeżeli robotnik przepracował przez 10 lat. *Szczur. Piek. 109.*

przysł. **15.** Dobra sprawa — prędka odprawa ⟨*prędki rezultat, prędki koniec*⟩. **16.** Jaka sprawa — taka odprawa.

odprawiać, odprawić *przestarz.* lub *daw.* **1. o.** c o: **o.** cenzurę ⟨*dokonywać, dokonać cenzury; cenzurować*⟩: Cenzurę odprawiał najpierw uniwersytet, bywał i Lelewel cenzorem. *Brück. Kult. IV, 358.* **2. o.** chrzest, ślub, wesele ⟨*chrzcić, wydawać za mąż*⟩: Śluby — wesela odprawiano po dawnemu, przez swatanie niewiasty u rodziców. *Brück. Kult. I, 388.* Gdy się matce trochę lepiej zrobiło, zaczęto się naradzać, jakie by imię wybrać dla mnie i kiedy chrzest odprawić. *Żmich. Pow. 26.* **3. o.** drogę, podróż, wojaż ⟨*podróżować, odbywać podróż*⟩: Odprawiam teraz drugi mój do Paryża wojaż, w którym od lat sześciu już przebywam. *Polak w Paryżu 3.* **4.** *żart.* **o.** drzemkę poobiednią ⟨*drzemać po obiedzie*⟩: Od dziesięciu lat jeszcze mi się to nie przytrafiło, żeby wtedy, kiedy ja odprawiam poobiednią drzemkę, ktoś śmiał dzwonić. *Bał. Ryby 7.* **5. o.** dyskusje, dysputy, konferencje, rady, sesje, synody ⟨*odbywać*⟩: Co tygodnia odprawiał sesje ze wszystkimi oficjalistami, sam osobiście każdej niedzieli po południu. *Łus. Pam. 140.* **6.** Odprawić elekcję ⟨*dokonać elekcji*⟩: Akt w senatu radzie przeszedł od wszystkich zgodnie potwierdzony, by [...] za życia króla elekcję odprawić. *Szujski Lubom. 268.* **7.** Odprawić gościa, gości ⟨*pozbyć się gościa, gości*⟩: Przed chwilą odprawiły ostatniego swojego gościa. *Kaczk. Grób. II, 198.* **8. o.** igrzyska, zabawy rycerskie ⟨*brać udział w zawodach, turniejach rycerskich*⟩: Odprawiono przy tej okoliczności karuzel, czyli zabawy rycerskie. *Baliń. M. Polska I, 549.* **9. o.** ingres, wjazd triumfalny, uroczysty, triumf ⟨*wjeżdżać uroczyście, triumfalnie*⟩: Ów, po ukończeniu wojny [...] wrócił do Rzymu, gdzie Klaudiusz, jak wiesz, pozwolił mu odprawić triumf. *Sienk. Quo I, 11.* **10. o.** jarmarki ⟨*odbywać, urządzać jarmarki*⟩: Obok zwykłych targów odprawiano doroczne jarmarki. *Brück. Walka 186.* **11. o.** jutrznię, mszę, nabożeństwo, rekolekcje. **12. o.** konie ⟨*odesłać*⟩: Bogumił odprawił konie, po drodze zdmuchnął u siebie lampę, która gasła, i wrócił. *Dąbr. M. Noce II, 116.* **13.** Odprawić konkurenta, odprawić z harbuzem ⟨*odmówić ręki starającemu się, nie dać zgody na ślub*⟩: Ponieważ [...] przesiadywał w domu magnata, ubocznie nie odmawiał sobie rozkoszy ogłaszania Kazimierza za odprawionego konkurenta. *Choj. Alkh. I, 179.* **14. o.** konkury ⟨*zabiegać, starać się o rękę panny*⟩: Odprawia konkury jak za pańszczyzną i patrzy tylko, jakby się wyrwać od panny na lampartkę. *Bał. Dom 11.* **15.** Odprawić koronację ⟨*odbyć koronację, koronować się*⟩. **16.** *rzad.* **o.** kuczki ⟨*siedzieć zamyślonym, boczyć się, stroić fochy*⟩. **17. o.** kurację ⟨*kurować się, odbywać, przeprowadzać kurację*⟩: Odprawiał swoją coroczną hydropatyczną kurację w Kaltenlentgeben. *Chłęd. Pam. II, 39.* **18. o.** kwarantannę ⟨*odbywać kwarantannę, poddawać się kwarantannie*⟩: Oglądałem lazaret za murem, gdzie kwarantannę odprawiają. *Staszic Dzien. II, 114.* **19. o.** łowy, polowanie ⟨*polować w większym gronie myśliwych zgodnie z ustalonymi zwyczajami łowieckimi*⟩: Dzień przyszedł, w którym znowu polowanie mieli odprawiać rycerze. *Kras. Osjan. 171.* **20. o.** medytacje ⟨*medytować, rozmyślać*⟩: Tuż przed nią stał fotel [...] na którym staruszek odprawiał swe poranne medytacje i drzemkę poobiednią. *Gomul. Róże 65.* **21.** Odprawić mobilizację ⟨*dokonać mobilizacji, przeprowadzić mobilizację*⟩: Mobilizację odprawiono we wzorowym porządku. *Brück. Kult. IV, 129.* **22. o.** musztrę ⟨*musztrować, ćwiczyć*⟩: Czy deszcz, czy śnieżyca, czy zawierucha, kazał na koń wsiadać żołnierzom, odprawiał z nimi musztry i marsze. *Kaczk. Olbracht. III, 82.* **23. o.** nocleg ⟨*spędzać noc; nocować*⟩: Po szóstym noclegu odprawionym doszedł z wojskiem granic Pomorza. *Jezier. Rzepicha 379—378.* **24. o.** pielgrzymkę ⟨*pielgrzymować, odbywać pielgrzymkę*⟩. **25. o.** pochody ⟨*odbywać, podejmować marsze, wyprawy*⟩: Pojadę [...] z żołnierzami pochody odprawiać, granicy po żurawiemu strzec, z wiosną w trawach buszować. *Sienk. Wołod. I, 84.* **26. o.** pociągi (dziś żywe) ⟨*wysyłać pociągi*⟩: Codziennie odprawiano pociągi, które niesłychanie długo przebywały w drodze. *Wyg. Widz. 66.* **27. o.** pojedynek między sobą ⟨*pojedynkować się*⟩: Ustawicznie o swojej odwadze gada, o doskonałości w fechtowaniu i pojedynkach, które odprawił w Paryżu. *Czart. Panna 118.* **28. o.** popas ⟨*popasać, odpoczywać*⟩: Gdym dalej opisując podróż, zastanowił się nad ową nędzną karczmą, gdziem ostatni popas odprawiał [...] *Kras. Podstoli 246.* **29.** Odprawić poselstwo ⟨*spełnić, wypełnić misję poselską, posłować*⟩: Po odprawionym świetnym poselstwie do papieża, Wenecji i cesarza, wracał Ossoliński z plonem zawartych sojuszów. *Tyg. Ilustr. 199, 1863.* **30. o.** post, spowiedź ⟨*pościć, wyspowiadać się*⟩. **31.** Odprawić potyczkę, utarczkę, bitwę, wojnę, powstanie itp. ⟨*stoczyć potyczkę, utarczkę, bitwę itp.*⟩: Daleko więcej bitew odprawił, niżeli miał włosów na głowie. *Kaczk. Olbracht. I, 66.* **32. o.** powinność, robociznę ⟨*odrabiać robociznę, pańszczyznę*⟩: Kmieć dobrze się mający, że przez czeladź powinność odprawia, nie ma przeto Pan przyczyny naglić go samego do roboty. *Kras. Podstoli 181.* **33. o.** roki ⟨*sprawować, odbywać sądy*⟩: Janusz I, czyli Jan Starszy, zjechawszy 1407 r. z Radą swoją dla odprawiania roków, postanowił niektóre na piśmie przydatki do ustaw. *Baliń. M. Polska I, 609.* **34. o.** rozmowy ⟨*rozmawiać, pertraktować; organizować dialogi, dyskusje*⟩: Oprócz popisów dorocznych zaprowadzili pijarzy w kolegium tak zwane „rozmowy", odprawiane przez elewów w języku polskim publicznie. *Smol. W. Przewrót 48.* **35. o.** rytuał powitania ⟨*uroczyście, w sposób konwencjonalny witać kogo*⟩: I oto [pies] z zapałem odprawia cały odwieczny psi rytuał powitania. *Zar. Ziarno 56.* **36. o.** sądy, sejmy ⟨*odbywać*⟩: Sądy ziemskie odprawiano w Radzynie. *Baliń. M. Polska I, 700.* **37. o.** służbę wojenną ⟨*wojować*⟩: [...] oddał przedniejsze chorągwie w pułk Tomasza Zamojskiego, który osobiście służbę wojenną na kresach odprawiał. *Proch. Żółk. 110.* **38 o.** straż, czaty, wartę ⟨*pełnić straż; czuwać, pilnować*⟩: Już to drugi raz tego samego wieczora widział on go odprawiającego czaty koło podkomorzanki. *Kaczk. Grób II, 113.* **39. o.** święto, sobótki, sabaty itp

⟨*obchodzić święto, sobótki, sabaty itp.; świętować*⟩: Widziałem miejsca, w których się zabawiał, miejsca, gdzie wdzięczne sobótki odprawiał. *Kras. Wiersze 168.* **40. o.** towar (za granicę) (dziś żywe) ⟨*dopełniać formalności celnych, clić*⟩: Urząd celny odprawia towar, oznaczając ilość odprawionego towaru na odwrocie zaświadczenia celnego. *Maz. Plan. 75.* **41.** Odprawić zjazd ⟨*odbyć zjazd, zjechać się*⟩: Postanowiono na św. Marcin odprawić nowy zjazd w Wiślicy. *Smolka Szkice I, 244.* **42.** Odprawić żałobę ⟨*odbyć żałobę w sposób przepisany*⟩: Władysław, odprawiwszy żałobę po umarłej żonie Judycie, zamyślać począł o innym małżeństwie. *Narusz. Hist. II, 44.* **43. o.** kogo ⟨*zwalniać kogo ze służby, z pracy, z posady, ze stanowiska; dawać dymisję, udzielać dymisji*⟩: Parobka odprawił onegdaj za krnąbrność i nieposłuszeństwo. *Krucz. Paw. 39.* **44. o.** kogo ręką, ruchem ręki ⟨*odsyłać, wyprawiać, oddalać bez słowa, wyłącznie za pomocą gestu*⟩: Pachołka skinieniem ręki odprawił. *Gomul. Miecz I, 168.* **45.** Odprawić kogo z niczym, z kwitkiem ⟨*odmówić czyjej prośbie, zbyć niczym proszącego*⟩: Urzędnicy zbyli go sucho i odprawili z kwitkiem. *Demb. L. Wspom. I, 310.* Obaczycie, że to wszystko w śmiech tylko obrócą, nażartują się z was do woli i odprawią was z niczym. *Bogusł. W. Henryk 86.*

odprężać, odprężyć 1. o. myśli ⟨*dawać odpoczynek myślom, uspokajać myśli*⟩: Chwila muzyki odpręża myśli, ucisza gwar słów. *Par. Alch. 92.* **2. o.** nerwy ⟨*uspokajać, koić nerwy*⟩: Wyjął wreszcie symfonię VIII Beethovena, pogodną, odprężającą nerwy. *Twórcz. 7, 1953, s. 45.*

odprowadzać, odprowadzić 1. o. co: **o.** pieniądze ⟨*przekazywać, przelewać, wpłacać pieniądze*⟩: **o.** pieniądze do banku. **2. o.** wodę, jakąś ciecz, gaz itp. z gruntu, z kopalni itp. ⟨*usuwać, skierowywać wodę, jakąś ciecz, gaz itp. z jednego miejsca na inne za pomocą rowu, rury itp.*⟩: Lecieli [...] przez strumienie o bagnistych brzegach i proste rowy, odprowadzające wodę z łąk. *Malew. Żel. 7.* **3. o.** kogo dokąd ⟨*towarzyszyć komu do danego miejsca*⟩: **o.** gościa do przedpokoju, do progu; **o.** koleżankę do domu. **4. o.** kogo do szpitala, do więzienia ⟨*prowadząc odstawiać kogo do szpitala, do więzienia*⟩: Skazanych na galery odprowadzono do więzień. *Kaczk. Teka 180.* **5. o.** kogo na bok ⟨*odwieść, prowadząc oddalić*⟩: Przepraszam was, kumie Szczepanie — dodał Paweł, odprowadzając go nieco na bok — że z wami otwarcie i bez ogródki porozumieć się muszę. *Wol. Dom. I, 129.* **6. o.** kogo na cmentarz, na miejsce wiecznego spoczynku, do krainy cieniów ⟨*iść za zmarłym, za trumną zmarłego na cmentarz, brać udział w pogrzebie*⟩: Całe wojsko, w pełnym rynsztunku, odprowadzało Patroklosa do krainy cieniów. *Par. Troj. 61.* **7. o.** kogo na dworzec, na kolej, na lotnisko ⟨*towarzyszyć komu w drodze na dworzec itp.*⟩. **8.** *przen.* **o.** kogo, co spojrzeniem, oczyma ⟨*kierować spojrzenie, wzrok za kimś lub za czymś się poruszającym, oddalającym*⟩: Psy odprowadzały oczyma każdą łyżkę niesioną z talerza do ust. *Sienk. Listy IV, 190.* **9.** *daw.* **o.** kogo — od czego ⟨*odwieść, odciągnąć, skłonić do porzucenia czego*⟩: **o.** kogo od zamysłu. *L.* Przekonała się [...] że dobra żona może mężczyznę od wielu wad i nałogów odprowadzić. *Sztyrm. Katalept. II, 88.* **10. o.** komu — co ⟨*prowadząc odstawić, przyprowadziwszy oddać*⟩: **o.** psa zaginionego właścicielowi. *SW.* Odprowadzono mu skradzionego konia. *SW.*

odpukać, odpukiwać o. w nie malowane drzewo, skrótowo: **o.** ⟨*czyniąc zadość przesądowi zapukać kilka razy w nie malowaną część drewnianego sprzętu, co ma zapobiec niepożądanej a możliwej sytuacji, zdarzeniu*⟩: Nie pleć głupstw — obaj spluwają od uroku, Antoni dla pewności chce jeszcze odpukać w nie malowane drzewo. *Żukr. Dni 100.*

odpust *kult.* **1. o.** zupełny ⟨*całkowite darowanie przez Kościół kary doczesnej*⟩. **2. o.** od kary i winy. **3.** Nabożeństwo z odpustem. **4.** Ruch jak na odpuście: W naszym sklepie ruch jak na odpuście. *Prus Lalka I, 171.* **5.** Dostąpić odpustu. **6.** Kupić co na odpuście ⟨*na kiermaszu urządzonym z powodu odpustu*⟩. **7.** Nada(wa)ć odpusty: Papież ogłosił wojnę krzyżową i pielgrzymom do Prus nadał te same odpusty i przywileje, co pielgrzymom do Palestyny. *Moracz. Dzieje I, 139.* **8.** Sprzedawać odpusty: Gdy papież zarządził sprzedawanie odpustów na budowę kościoła św. Piotra, Sadoleto bardzo był temu przeciwny. *Chlęd. Odr. 329.* **9.** Udzielić choremu odpustu: W czasie ciężkiej choroby, grożącej niebezpieczeństwem śmierci, wolno każdemu kapłanowi udzielić choremu błogosławieństwa apostolskiego, wraz z przywiązanym doń odpustem zupełnym. *Sakr. V, 44.*

odpustowy 1. Kram **o. 2. o-a** uroczystość. **3.** Literatura **o-a** lub straganowa ⟨*wydawnictwa przeznaczone dla mało wybrednych czytelników*⟩.

odpuścić, odpuszczać 1. o. komu winy ⟨*darować, puścić w niepamięć, w zapomnienie*⟩. **2. o.** komu z serca ⟨*wybaczyć*⟩: Z serca odpuszczam ci wszystko, boś już winy zmazał. *Sienk. Pot. IV, 98.* **3.** Boże (Panie) odpuść ⟨*godny pożałowania, litości; w sposób godny pożałowania, litości (zlituj się!), do niczego, źle*⟩: I inwentarz był. Był, ale jaki! Panie odpuść. *Jun. Bracia 53.* **4.** Niech mu, im itp. Bóg odpuści ⟨*wybaczy*⟩: Księża nasi w zaślepieniu ciągle krzyczą na nas. Arystokraci organem Zamojskiego nas czernią. Demokraci studenci! niech im Bóg odpuści, łają, nie wiedząc, co czynią. *Mick. Listy II, 469.* **5.** Odpuść mnie grzesznemu ⟨*słowa modlitwy*⟩. **6. o.** kogo (!) ⟨*puścić kogo, zwolnić kogo*⟩: **o.** kogo z lekcji, ze służby; *rus. por.* odpustit' kogo (Krasn. 70). **7.** *przestarz.* **o.** do kogo ⟨*pozwolić odejść do kogo, oddalić się*⟩: Wypraszała się biedna, niech ją w jednej koszulinie tylko do ojca odpuści. *Brück. Kult. I, 289.* **8.** *przestarz.* **o.** od roboty ⟨*uwolnić, uwalniać*⟩: Jak wołu w jarzmie dziś ją pędzała ani na minutę od roboty nie odpuszczając. *Orzesz. Cham 44.* **9.** *rzad.* Mrozy odpuszczają ⟨*zmniejszają się*⟩: Mrozy już u nas odpuściły, a mnie się zdaje, że już się wiosna zaczyna. *Słow. Listy II, 38.*

odpychający 1. o-a duma, obojętność; **o-a** twarz; **o-e** słowa ⟨*odstręczająca(-e)*⟩. **2.** Bije od kogo **o.** chłód: Od całej postaci sztywno siedzącej bił odpychający chłód. *Brzoza Bud. 167.*

odrabiać, odrobić 1. o. co artystycznie, ładnie, prześlicznie, zgrabnie, solidnie, starannie; dokładnie, z dokładnością ⟨*wykon(yw)ać*⟩: Był to model transatlantyckiego motorowca, którego każdy drobiazg został odrobiony z niezwykłą dokładnością. *Płomyk 8, 1952.* **2. o.** lekcje, zadanie, ćwiczenia itp. ⟨*wykon(yw)ać zadanie, ćwiczenia itp., (na)uczyć się zadanych lekcji itp.*⟩: Lekcje miał starannie odrobione. *Par. Niebo 247.* Nieustępliwie, codziennie odrabiała ze mną ćwiczenia. *Solski Wspom. I, 29.* **3. o.** błędy, skutki ⟨*naprawić*⟩: Nie ma co biadolić, trzeba ruszyć trochę głową i wziąć się do roboty, zacząć odrabiać błędy. *Twórcz. 1, 1956, s. 180.* Dzięki twojej nieopatrzności, przy powitaniu klapnąłem jej impertynencję i zapewne długo będę musiał odrabiać skutki. *Prus Przem. 258.* **4.** Coś się nie da odrobić ⟨*naprawić*⟩: Przecież ja nic takiego złego nie zrobiłam, a co się stało, to się już w żaden sposób odrobić nie da. *Dąbr. Ig. Felka 67.* **5.** *przestarz.* **o.** podwodę, szarwark ⟨*wykonać świadczenie takie jak pańszczyzna itp.*⟩: Mój ojciec był na ten czas sołtysem wsi, przez włościan wybranym, nie był przeto obowiązany odrabiać pańszczyzny. *Decz. Żyw. 64.* Zaprzęgał [konia] do rozklekotanej furki, aby odrobić którąś tam z kolei podwodę. *Czesz. Pocz. 39.* **6. o.** zaległości ⟨*wykonać pracę zaległą*⟩: Jako człowiek punktualny, musi pierwej odrobić biurowe zaległości. *Prus Now. III, 44.*

odrastać, odrosnąć, odróść 1. Drzewo, roślina odrasta. **2.** Włosy odrastają. **3.** Jeszcze nie odrósł od ziemi ⟨*jeszcze nie przestał być dzieckiem, jeszcze nie jest dorosły*⟩: Sama chce gospodarzyć, a jeszcze to od ziemi nie odrosło. *Krasz. Chata III, 57.* **4.** Zaledwie odrósł od ziemi ⟨*zaledwie przestał być dzieckiem, jest jeszcze bardzo młody*⟩: Ledwie to od ziemi odrosło, a już z pyskiem na mnie. Kubek jak jego ojciec. *Reym. Fron. 109.*

odraza 1. Głęboka, instynktowna, nieprzezwyciężona, wielka **o. 2.** Z odrazą (robić co): Nudził się w zadymionych redaktorskim cygarem pokoikach, z odrazą słuchał co dzień takich samych warszawskich nowin i starych dykteryjek. *Strug Chim. I, 11.* **3.** Odwrócić się z odrazą od kogo. **4.** Budzić odrazę do kogo, w kim. **5.** Czuć odrazę do kogo, do czego. **6.** Mieć odrazę do kogo, czego, *daw.* od kogo, czego ⟨*czuć wstręt, niechęć do kogo, czego*⟩: Matka miała żywiołową odrazę do czytania. *Krzyw. I, Bunt 37.* **7.** Napełniać kogo odrazą: Perspektywa jakiejkolwiek rozmowy napełniała go odrazą. *Perz. Las 35.* **8.** Coś rodzi w kim ku komu, czemu odrazę. **9.** Wzbudzać w kim odrazę: Prawie pacholęcy wiek narzeczonego wzbudzał w niej odrazę ze wzgardliwym lekceważeniem połączoną. *Orzesz. Bene 149.*

odrażający 1. o-a postać, powierzchowność, twarz; **o.** wygląd ⟨*budząca(-y) odrazę*⟩: Natura w ogólności przywiązała piękność do wszystkiego, co jest dobrem; a złemu odrażającą postać nadała. *Brodz. Estet. 57.* **2. o.** zaduch ⟨*wstrętny*⟩.

odrębność 1. o. językowa, narodowa, wyznaniowa ⟨*inność, różność, odmienność*⟩. **2. o.** psychiczna ⟨*indywidualność*⟩: Pisze na ogół bardzo dobrze, z niewątpliwym talentem literackim, posiada wyczucie ludzi i umiejętność pokazania ich odrębności psychicznych. *Rocz. Lit. 1934, 216—217.* **3. o.** czego: narodowości, prawa, wyznania. **4.** Mieć poczucie swej odrębności: Każdy naród, o ile ma świadomość swej indywidualności, a nawet tylko poczucie swej odrębności, ma prawo do samodzielnego życia, do swobodnego rozwoju. *Popł. Pisma I, 68.* **5.** Zatracić **o.**, nie zatracić odrębności: Siła lat spędził pośród puszcz słowiańskich, przecież nie zatracił dotąd odrębności południowca. *Kossak Z. Krzyż. I—II, 35.*

odręczny 1. o-e adnotacje; **o.** rysunek, szkic ⟨*wykonane(-y) własną ręką*⟩: Ofiarował mi drukowany egzemplarz tej obrony, znaleziony w papierach po sen[atorze] Nowosilcowie, z tegoż odręcznymi adnotacjami na marginesach. *Krzywosz. Życie 3.* **2.** *daw.* **o.** bój ⟨*bój prowadzony z bliska, wręcz*⟩: Między ramionami strzelców wybłysły nastawione drzewce, gotowe siec, kłuć, miażdżyć łby w odręcznym i pojedynkowym boju. *Konopn. Now. IV, 120.* **3. o.** dług, **o-a** pożyczka, sprzedaż ⟨*doraźny(-a), drobny(-a)*⟩: Przez proste podatkowanie i odręczne krótkoterminowe pożyczki niepodobna było dostarczyć skarbowi [za Stanisława Augusta] zasobów, niezbędnych do stawienia czoła potężnym finansom państw ościennych. *Smol. W. Pisma III, 43.* **4.** List **o.**; pismo **o-e** ⟨*pisany(-e) ręcznie; osobisty(-e)*⟩: Tegoż dnia otrzymał Sapieha pismo odręczne monarchy, wyrażające „podziękowanie i pełne uznanie“ prezesowi Wystawy i jego współpracownikom. *Kien. Sapieha 443.* **5.** *daw.* Śmierć **o-a** ⟨*śmierć zadana ręką*⟩: Ci, którzy śmierci odręcznej uszli. *Jeż cyt. Dor. Jęz. 227.*

odrętwienie 1. Być pogrążonym w odrętwieniu: W jakimś szczególniejszym pogrążony odrętwieniu, zdawał się nie mieć najmniejszej świadomości o chwili obecnej, nie widzieć i nie słyszeć zgoła, co się dzieje dokoła niego. *Łoz. Wal. Szlach. I, 42.* **2.** Budzić, wyrwać kogo z odrętwienia: [Leon Sapieha] budził kraj z odrętwienia, przygotowywał odrodzenie gospodarcze kraju. *Kien. Sapieha 27.* **3.** Ocknąć się, otrząsnąć się z odrętwienia. **4.** Popaść, wpaść, zapadać, zapaść w odrętwienie. Ku wieczorowi robiło się coraz gorzej i chwilami zapadałem w jakieś odrętwienie. *Dąbr. Ig. Śmierć 61.* **5.** Wprawić kogo w **o. 6.** Znajdować się w stanie odrętwienia: W czasie takiego snu [zimowego] zwierzę znajduje się w stanie odrętwienia, nadzwyczaj podobnego do śmierci. *Dyak. Las 242.*

odrobić się Niesposób się **o.**, nie móc się **o.** ⟨*nie móc wykonać podjętej pracy*⟩: O Bugajowej szkoda gadać, ona w domu u siebie odrobić się nie może. *Bogusz. Kura 181.*

odrobienie Nie do odrobienia: Dla ludzi jest tylko jeden fakt nie do odrobienia: śmierć... *Krzywosz. Jula 78.*

odrobina, odrobinka 1. o. czego: **o.** chleba, kartofli, mięsa; *przen.* **o.** dobrej woli, grzeczności, prawdy, szczęścia, zazdrości: Niepospolicie zdolny ten aktor mógłby przy odrobinie dobrej woli i... pracy dojść w rolach takich do wybitnych rezultatów. *Loren. Dwadz. 64.* **2.** Nie ma w tym ani odrobiny prawdy. *SPW.* Rzecz pewna, że nie może być przywiązania bez odrobinki przynajmniej zazdrości. *Rzew. H. Listop. I, 340.* **3.** Odrobinę, odrobinkę ⟨*trochę, troszeczkę*⟩: Spóźniłeś się odrobinę. *SPP.* Zaczekaj odrobinę. *SW.*

odrodzenie 1. o. umysłowe. **o.** organizmu. **o.** nauk i sztuk. **2.** Czasy, doba, epoka odrodzenia: Zainteresowania językiem ojczystym jako zwierciadłem kultury narodowej wysuwają się na pierwszy plan w epoce odrodzenia. *Jęz. Pol. 1939, s. 121.* **3.** Styl Odrodzenia: Z Kapitolu został zrąb muru, na którym Michał Anioł zbudował pałac w stylu Odrodzenia. *Sienk. Chwila II, 167.*

odrośl *leśn. ogr.* Wypuszczać, wytwarzać odrośle: Kruszyna w młodości rośnie szybko. Po ścięciu wytwarza z pni i korzeni szybko rosnące odrośle. *Przew. leśn. 39.*

odróść p. **odrastać**

odróżnienie W odróżnieniu ⟨*w przeciwieństwie, inaczej niż...*⟩: Nazywano u Słowian „kmieciami" wszystkich mieszkańców wolnych, w odróżnieniu od niewolników, kupionych lub połapanych na wojnie. *Gorz. Chłop. 6.*

odruch 1. Instynktowny, mimowolny, naturalny **o.** ⟨*impuls*⟩: W chwilach radości zwracał się do kogoś najbliższego w naturalnym odruchu. *Braun Lewanty 334.* **2.** *med. psych.* **o.** bezwarunkowy ⟨*reakcja fizjologiczna będąca elementarną formą przystosowania się organizmu do środowiska; odruch wrodzony*⟩; **o.** warunkowy ⟨*odruch nabyty przez doświadczenie: stale powtarzająca się reakcja organizmu na działanie takiej samej podniety*⟩. **3. o.** wobec kogo, czego. **4.** Kierować się odruchami: Był to chłopiec młody, kierował się raczej odruchami niż rozumem. *Ziel. S. Świt. 141.*

odrywać p. **oderwać**

odrywać się p. **oderwać się**

odrzeć, odzierać 1. o. kogo, co — z czego ⟨*ogołocić, pozbawić czego*⟩: **o.** meble z obicia. **o.** kogo z ubrania. **2. o.** kogo z mienia ⟨*ograbić, złupić; obrabować, okraść*⟩: Odzierał je z ojcowskiego mienia korzystając z tego, że miał za sobą literę prawa i szczególny zbieg okoliczności. *Orzesz. Pam. II, 225.* **3.** *przen.* **o.** z czci, z wdzięków, ze złudzeń. **4. o.** kogo ze skóry, do ostatniej skóry ⟨*doprowadzić kogo do ubóstwa, do ruiny majątkowej, zabrać komu pieniądze, mienie, wyzyskać kogo pod względem materialnym*⟩: Nie tylko uciemiężał swoich poddanych, ale zaprowadzanymi cłami odzierał do ostatniej skóry każdego, kto tylko z jego krajem zostawał w handlowych stosunkach. *Moracz. Dzieje IV, 94.* **5.** Krzyczeć, ryczeć, piszczeć itp. jakby kogo odzierano ze skóry ⟨*krzyczeć, ryczeć, piszczeć itp. bardzo głośno, rozpaczliwie*⟩: Próbował go odciągnąć od okna, ale uparciuch uczepił się rączkami za gzyms i piszczał, jakby go odzierano ze skóry. *Sier. Now. 142. por.* obdzierać, obedrzeć.

odrzucać, odrzucić 1. o. cięcie, uderzenie, cios ⟨*parować; oddawać*⟩: Gracz był i znał się na bitwie, odrzucił więc moje cięcie z taką siłą od razu, że mi aż szabla wypadła z ręki i szybę w oknie wytłukła. *Kaczk. Mąż 30.* **2. o.** dar, ofiarę ⟨*nie przyjmować, nie przyjąć*⟩: Drżał z obawy, że mogą odrzucić jego ofiarę. *Olcha Most II, 45.* **3. o.** głowę, rękę ⟨*zmieni(a)ć położenie; odchylać, odginać, odgiąć*⟩: Zanim włożył czapkę, miał zwyczaj odrzucać w tył głowę, aby poprawić włosy. *Par. Niebo 269.* Rękę miał jedną odrzuconą w bok, drugą wyciągniętą wzdłuż ciała. *Grusz. An. Od Karpat 189.* **4.** *przen.* Odrzucić maskę ⟨*przestać się maskować*⟩: Odrzucił maskę noszoną tak cierpliwie lata całe, twarz jego zmieniła się wraz z nagłą zmianą położenia. *Morzk. Bożek 110.* **5. o.** ofertę, projekt, poprawkę, propozycję ⟨*nie przyjąć, nie akceptować*⟩. **6. o.** piłkę ⟨*rzucić napowrót*⟩. **7. o.** poły, wyloty ⟨*poprawi(a)ć, poda(wa)ć do tyłu*⟩: Stary cześnik podał jej ramię i z krygami, muskaniem wąsa oraz odrzucaniem wylotów wiódł ją uroczyście przez tłum. *Żer. Popioły I, 53.* **8. o.** prośbę ⟨*nie uwzględnić*⟩. **9. o.** towar (wybrakowany) ⟨*nie przyjąć*⟩. **10. o.** warunki ⟨*nie aprobować, nie zgodzić się na warunki*⟩: Odrzucił warunki i postanowił bronić się do ostatniej kropli krwi. *Sienk. Pot. V, 177.* **11. o.** włosy ⟨*odgarniać, odgarnąć włosy*⟩: Odrzucił włosy z jasnego czoła żywym, pięknym ruchem. *Konopn. Now. IV, 111.* **12. o.** wojsko, armię, nieprzyjaciela itp. ⟨*zmuszać, zmusić do cofania się*⟩. **13.** *przen.* **o.** złudzenia ⟨*wyzby(wa)ć się złudzeń*⟩. **14. o.** co na bok ⟨*przestawać się czym zajmować, interesować, nie zwracać na co uwagi; nie myśleć o czym; nie trzymać się czego, przesta(wa)ć mieć wzgląd na co*⟩: Mściwością uniesiona odrzucała na bok wszystkie względy roztropności. *Kalin. St. Aug. I, 102.* **15. o.** kogo, co — od czego: ⟨*cisnąć od siebie, odbić*⟩: Fala go odrzuciła od brzegu. *SW.* **16.** Coś odrzuca kogo od kogo lub od czego ⟨*ktoś ma wstręt do kogo, czego, kogoś coś nudzi, zniechęca, odpycha*⟩: Coś nieludzkiego jest w tym człowieku. Nigdy mnie jeszcze od nikogo tak nie odrzuciło od razu jak od niego. *Kaczk. Murd. I, 222.*

odrzut *przestarz.* Dać komu **o.** ⟨*o wojsku, armii itp.: odeprzeć atak, natarcie; zmusić do cofnięcia się*⟩: Mógł dać dragonom silny odrzut, ale w regularnym starciu świeżo zebrana jazda nie mogła wytrzymać długiego natarcia umiejętnie ćwiczonej kawalerii pruskiej. *Żer. Popioły I, 284.*

odsadzać, odsadzić 1. o. kogo od kogo, od czego: a) ⟨*oddalać*⟩: Para tęgich koni ruszyła kłusem i odsadziła nas od razu o kilkanaście kroków od cholerzyńskich ludzi. *Dasz. Pam. I, 102*; b) *przestarz.* ⟨*odsuwać, usuwać od czego*⟩: Mamelukowie w Egipcie odsadzili przyrodzonych swoich panów od wszelkich godności. *SW.* **2. o.** dziecko (od piersi), cielę (od krowy), szczeniaka (od suki) itp. ⟨*pozbawiać pokarmu matki*⟩: Odsadzanie cielęcia powinno się odbywać stopniowo i ostrożnie. *Konopiń. Żywienie 439.*

odsadzać się, odsadzić się o. się od nieprzyjaciela ⟨*odrywać się, oddalać się*⟩: Jeziorański usiłował forsownym marszem odsadzić się od nieprzyjaciela. *Sokoł. A. Stycz. 268.*

odsadzić p. **odsadzać**

odsądzić, odsądzać o. kogo od czego ⟨*pozbawić czego, zabrać co, nie pozwolić na co wyrokiem sądowym, mocą ustawy itp., pozbawić prawa do czego*⟩: Gdyby się okazał winnym, ma być na zawsze odsądzony od piastowania jakiegokowiek urzędu lub dostojeństwa. *Schmitt Dzieje I, 151.* **o.** kogo od rozumu, od talentu itp. ⟨*odmówić komu rozumu, talentu itp.*⟩.

odsetek ⟨*procent*⟩. **1. o.** czego: białych ciałek krwi; mieszkań; mieszkańców, analfabetów. **2. o.** (czego) wynosi.

odsetki ⟨*procent od kapitału*⟩. **1. o.** od kapitału, od (określonej) sumy. **2.** Wypłacać **o.**

odsiadywać, odsiedzieć o. wyrok, *daw.* wieżę ⟨*przebywać w więzieniu na mocy orzeczenia sądu*⟩.

odsiebka *reg.* Tańczyć na odsiebkę ⟨*tańczyć w lewo, na lewo*⟩: A zawracaj od komina, czapka na bok, ostra mina [...] pomaluchnu, ano wkoło, potem raźno na odsiebkę. *Len. T. Wyb. 122.*

odsiebny *anat.* Mięsień **o.** ⟨*odciągający, odwodzący od osi ciała*⟩.

odsiecz 1. Dać, nieść komu **o.**: Dać odsiecz miastu. **2.** Pociągnąć, pośpieszyć, przyjść, skoczyć, wyruszyć na **o.**: Sobieski postanowił wyruszyć na odsiecz oblężonemu Wiedniowi. *Baran. SPP*; *przen.* Archeologia i językoznawstwo przyszły dziejopisom na odsiecz i pomogły rozjaśnić zagmatwany i mętny tekst kronikarskiego przekazu. *Jasien. Świt 73.* **3.** Nadciągnąć, przebyć, przyjść, śpieszyć z odsieczą; *przen.* Natan się zmieszał i zarumienił. Daniel w tej chwili przyszedł mu z odsieczą. *Sewer Zyzma 227.*

odsiedzieć p. **odsiadywać**

odskocznia Coś jest, staje się odskocznią dla kogo, czego; do czego ⟨*o czymś, co jest punktem wyjścia, podstawą, pobudką do czego*⟩: Odskocznią dla nowej poezji romantycznej był neohellenizm. *Sinko Hell. 7.* W ręku Hohenzollernów ziemia lubuska stała się odskocznią do operacji militarnych i politycznych mających na celu zagarnięcie Pomorza i Śląska. *Wiedza i Życie 1954, s. 498.*

odsłaniać, odsłonić 1. o. firankę, zasłonę ⟨*odsuwać; usuwać*⟩. **2. o.** głowę ⟨*zdejmować nakrycie głowy*⟩. **3. o.** piersi, ramiona, szyję ⟨*odkrywać*⟩. **4. o.** pomnik, popiersie, tablicę pamiątkową itp. ⟨*skończony i ustawiony na przeznaczonym miejscu pomnik w sposób uroczysty przekazywać społeczeństwu*⟩. **5.** *książk.* **o.** przyłbicę ⟨*mówić kim się jest, dawać się poznać, ujawniać się*⟩: Gdy tereny będą wyłapane i zgodzone, wtedy dopiero odsłonimy przyłbicę. *Sewer Nafta III, 88.* **6. o.** komu swe serce ⟨*otwierać; wyznawać szczerze wszystko, zwierzać się ze swych trosk, uczuć*⟩.

odsłonięty o-a ławka, altana itp. ⟨*nie zacieniona, będąca w słońcu*⟩: Usiedli na jakiejś ławce odsłoniętej, bo czuli potrzebę pławienia się w słońcu. *Reym. Now. I, 48.*

odstać się Co się stało, to się nie odstanie (odstać się nie może) ⟨*nie może być zmienione, cofnięte*⟩.

odstawić, odstawiać 1. o. co — na co lub do czego: Odstawić filiżankę na kredens. Odstawić wagony na bocznicę. **o.** co na bok, na swoje miejsce. **2. o.** lek, lekarstwo, zastrzyki itp. ⟨*przestać choremu dawać leki, zastrzyki itp.*⟩: Jeden chory uporczywie krwawił z nosa, co ustąpiło dopiero po odstawieniu leku. *Pol. Tyg. Lek. 35, 1954.* **3.** *przen.* **o.** kogo od czego (np. od stanowiska, władzy): Jękiem rozpaczy ozwało się całe czynownictwo [...] nagle odstawione od władzy. *Ask. Uwagi 127.* **4. o.** co dokąd ⟨*odwieźć, odtransportować, dostarczyć coś do miejca przeznaczenia; dostarczyć do punktu skupu*⟩: Odstawił towar do spółdzielni. Do końca zmiany urobek był zawsze uprzątnięty, odstawiony do wagoników na chodniku. *Morc. Ptaki 223.* **5. o.** kogo ⟨*zawieźć, zaprowadzić kogo gdzieś; doprowadzić siłą, pod eskortą*⟩: Uciekał także do wojsk Kościuszki, ale i stamtąd odstawiono go, jako małoletniego, do domu. *Sienk. Leg. 14.* **6.** *pot.* **o.** kogo, co ⟨*zagrać rolę, udać kogo, co*⟩: Wszystkich carów odstawiał Solski; szalenie lubił korony i gronostaje. *Warsz. młod. 227.* **7.** *pot.* **o.** robotę ⟨*wykonać*⟩: Fajno' robotę odstawiliśmy, nie? *Kowalew. M. Kamp. 351.*

odstawka *pot.* iść, pójść; posłać, puścić w odstawkę (rus.) ⟨*zwolnić kogo z pracy, odsunąć od zajmowanego stanowiska, urzędu, pełnionych obowiązków; dostać dymisję; być niepotrzebnym; zostać zdyskwalifikowanym*⟩: On na Wielkanoc zostanie rotmistrzem, a potem może i służbę porzuci, ale pójdzie w „odstawkę" z mundurem. *Weys. Józ. Puszcza 94.*

odstąpić, odstępować 1. o. od czego ⟨*zaniechać czego, wycofać się z czego, wyrzec się czego*⟩: Odstąpić od zamiaru, od myśli zrobienia czego. **2. o.** od ceny ⟨*opuścić z ceny*⟩. **3. o.** (od) Kościoła, religii, wiary itp. ⟨*oderwać się od Kościoła, porzucić swoją religię, wiarę, przystać do nowego Kościoła, wiary; stać się odszczepieńcem*⟩: Plemię to słowiańskie wolało się raczej dać wytępić, niźli odstąpić od wiary przodków i chrzest przyjąć. *Berw. Pow. I, 156.* **4. o.** od umowy ⟨*wycofać się z umowy*⟩: Przy zawarciu umowy każda ze stron może sobie zastrzec prawo odstąpienia od umowy. *Kod. zobow. 27.* **5. o.** od wojny ⟨*zaniechać, zaprzestać*⟩: Mistrz pod Brodnicą ofiarował królowi korzystne dla Polski warunki, byle odstąpił od wojny. *Proch. Król I, 552.* **6. o.** kogo ⟨*zostawić kogo samego, bez pomocy, oparcia*⟩: Przez cztery dni nic nie wziął do ust, lekarze go odstąpili, uważając śmierć za niechybną. *Chłęd. Odr. 271.* **7.** Nie odstępować kogo na chwilę, ani na chwilę ⟨*towarzyszyć komu stale, wszędzie, nie pozostawiając go samego ani na chwilę*⟩: Zygmunt August nie odstępował na chwilę umierającej. *Szajn. Szkice I, 220.* **8. o.** kogo, co komu ⟨*zrzec się na czyją korzyść; odprzedać*⟩: Uwiódł jakąś biedną dziewczynę, a gdy ją sobie sprzykrzył, odstąpił ją komu innemu. *Przybysz. Współ. II, 102.* Ojciec odstąpił mi szufladkę w swoim biurku, abym mogła tam przechowywać listy stryja. *Kow. A. Rogat. 122.* Odstępować komu bilet do teatru. **9.** Myśl o kim nie odstępuje kogo: Myśl o tobie nie odstępowała mię. *Słow. Listy I, 190.* **10.** Poczucie czego nie odstępuje kogo: Poczucie nieustannego ryzyka nie odstępowało Gustawa ani na krok. *Krzyw. I. Siew 331.* **11.** Szczęście nie odstępuje kogo: Zawdzięczał swoje powodzenie wielkiemu szczęściu, które go prawie nigdy nie odstępowało. *Chłęd. Odr. 224.*

odstęp 1. Duże, małe odstępy. **2.** odstępy między wierszami. **3.** odstępy między szeregami. **4. o.** czasu. **5.** W równych, jednakowych odstępach: Szli w czwórkę gęsiego, w równych od siebie odstępach. *Otw. Czas 5.* W równych odstępach czasu (robić co).

odstępne 1. Płacić, zapłacić o. 2. Dać x zł odstępnego.

odstępować p. **odstąpić**

odstrzał *łow.* o. łowny ⟨*odstrzał w okresie maksymalnego rozwoju zwierzęcia*⟩; o. redukcyjny ⟨*mający na celu zmniejszenie ilości zwierzyny*⟩; o. selekcyjny ⟨*odstrzał chorych zwierząt*⟩.

odstukać, odstukiwać *pot.* o. co, o. w nie malowane drzewo ⟨*stuknąć kilkakrotnie w co drewnianego, co jakoby ma zapobiec, według przesądnych, czemuś niepożądanemu, złemu; odpukać*⟩: Ja, gdyby mnie pytali, co nie daj Boże — odstukał trzy razy — będę milczał jak grób. *Pytl. Fund. 233.*

odsyłać p. **odesłać**

odszczekać, odszczekiwać 1. *pot.* o. komu ⟨*odpowiedzieć niegrzecznie, opryskliwie; odciąć się*⟩: Rozgniewał się i zaczął odszczekiwać. *Gomul. Ciury II, 37.* 2. *hist.* dziś *posp.* o. oszczerstwo, potwarz, pozew itp. ⟨*odwołać oszczerstwo, potwarz itp.; dawniej: odwołać oszczerstwo przez powiedzenie odpowiedniej formułki spod ławy wobec sądu i poszkodowanego*⟩: Potwarca pod ławą jako pies potwarz odszczekał. *Chodź. Pisma III, 228.*

odszkodowanie 1. o. wojenne, 2. o. czego: Odszkodowanie strat. 3. o. za co: Odszkodowanie za straty, za uszkodzony towar, za doznaną krzywdę. 4. Otrzymać, wypłacić, zapłacić o.

odsznurować o. usta ⟨*przestać milczeć*⟩: Cóż, niemy posągu? Wszak słyszałaś, co mówił! Odsznurujże usta! *Zabł. Mężowie 22.*

odszpuntować o. antałek, beczkę ⟨*wyjąć szpunt z antałka, z beczki, otworzyć antałek, beczkę*⟩: Odszpuntował beczkę z piwem. *Prus Plac. 155.*

odśrodkowy 1. Ruch o. 2. *przen.* Dążenia, tendencje o-e: W społeczeństwie, które straciło zupełnie orientację polityczną [...] powstawały lub łatwo się szerzyły różne dążenia rozbieżne, odśrodkowe. *Popł. Pisma II, 424.*

odświeżać, odświeżyć 1. o. gardło ⟨*orzeźwiać*⟩: Jedli pachnące jabłka, soczyste pomidory i, odświeżywszy zeschnięte gardła, znowu śpiewali. *Rudn. H. Płom. 209.* 2. o. meble ⟨*odrestaurowywać*⟩. 3. o. pieczywo ⟨*przywracać świeżość*⟩. 4. o. powietrze ⟨*zmieniać, zastępować zepsute powietrze świeżym*⟩: Chłopcy, fora z klasy! Trzeba odświeżyć powietrze. *Hertz B. Samow. 56.* 5. o. ubranie, mundur ⟨*odnawiać, nadawać pozór świeżości*⟩: Telefonował, że przyjdzie, musi czekać na ubranie, które dał do odświeżenia. *Unił. Człow. 85.* 6. o. twarz ⟨*orzeźwiać*⟩: Salvatora odeszło zmęczenie [...] Wiatr poranny odświeżał mu twarz. *Stryjk. Bieg 123.* 7. *przen.* o. wspomnienia, stosunki: Pragnę tam zobaczyć dawnego kolegę z uniwersytetu i odświeżyć wspomnienia minionych dni. *Brand. K. Troja 131.* 8. o. co w pamięci ⟨*przypominać sobie*⟩.

odtłuszczający Dieta, kuracja o-a. Przeprowadzić kurację odtłuszczającą.

odtrąbić *pot.* Robić co na odtrąbiono ⟨*byle jak*⟩.

odtrącać, odtrącić 1. o. kogo, co gwałtownie, silnie; o. kogo łokciami ⟨*odpychać*⟩: Łukasz odtrącił ją silnie, aż się na ścianę zatoczyła. *Orkan Pomór 132.* Kobiety wydzierały się, odtrącały mężczyzn łokciami, piszczały, ale dawały się prowadzić. *Stryjk. Bieg 280.* 2. *przen.* o. kogo od siebie: Odtrącasz mnie od siebie dlatego, że utraciłem majątek. *Orzesz. Na dnie I, 36.* 3. o. myśl: Z pogardą odtrącał myśli nasuwane mu przez próżność i ambicję. *Sewer Zyzma 254.* 4. o. co (komu) z czego, na rachunek czego ⟨*odciągać, odejmować, odliczać*⟩: Z obu koncertów odtrąciwszy koszta, nie było 5-ciu tysięcy. *Chopin Wyb. 58.* Prawie wszystkim odtrącała jakieś sumy na rachunek lichwiarskich procentów. *Prus Lalka III, 165.*

odurzenie 1. Całkowite, tępe, zupełne o.; *przen.* miłosne, rozkoszne o. 2. Stan odurzenia. 3. o. czym: odurzenie winem, narkotykami. 4. Robić co jak w odurzeniu: Jak w odurzeniu leżał czas pewien, ociężały mu powieki, i zdawało mu się, że cała krew w nim stężała. *Wilk. P. Poran. II, 95.* 5. Zapaść w o.: Po zastrzyknięciu morfiny, której dał sporą dozę, chora w jakiś czas potem uspokoiła się i zapadła w półsenne odurzenie. *Bal. Dziady 244.* 6. Żyć w odurzeniu: Żył [...] w ciągłym odurzeniu, nieustannym pijaństwie bez wytrzeźwienia. *Krasz. Ulana 53.*

odwaga 1. Bezprzykładna, niesłychana, nieustraszona, szalona o.; o. posunięta do zuchwalstwa. 2. o. czego: Odwaga mówienia ludziom prawdy była jego wielką zaletą. *SPP.* 3. o. do czego: Do tych rzeczy trzeba odwagi. *Dąbr. M. SPP.* 4. o. wobec kogo, czego: Zabrakło mu wobec niego odwagi. *SPP.* 5. Człowiek nieustraszonej odwagi. 6. Przypływ odwagi. 7. Z odwagą: a) ⟨*z brawurą*⟩: Z niesłychaną odwagą napadł obóz nieprzyjacielski. *SW*; b) ⟨*mężnie, z determinacją*⟩: Z odwagą przyjęła nieszczęście. 8. Nie grzeszyć odwagą (nadmiarem odwagi): Wilk, choć silny i bezczelny, zażarty w potrzebie, nie grzeszy nadmiarem odwagi. *Dyak. Las 38.* 9. Krzepić w kim odwagę. 10. Mieć odwagę: Jest pewna odwaga w powiedzeniu: moja bezwzględna wina! — i kto tę odwagę ma, temu jeszcze coś zostało. *Sienk. Uzup. II, 106.* 11. Mieć odwagę (co robić) ⟨*odważyć się, wykazać odwagę w realizacji czego*⟩: Ma odwagę przyznać się do wszystkiego, co zrobił. *Krzyż. J. Romans 161.* Nie mieć odwagi powiedzieć komu czego. 12. Natchnąć kogo odwagą. 13. Odebrać, odjąć stracić odwagę. 14. Odznaczać się odwagą. 15. Osłabić czyją odwagę. 16. *daw.* Przyjąć co na swoją odwagę ⟨*przyjąć co na swoje ryzyko, na swoją odpowiedzialność*⟩: Odparcie batalionu [...] musiałem, chcąc nie chcąc, przyjąć na swoją odwagę i odpowiedzialność. *Sztyrm. Paliw. 237.* 17. *przestarz.* Tchnąć w kogo odwagę a. komu w serce. 18. Uzbroić się w odwagę. 19. Wlać w czyje serce odwagę. 20. Wziąć na odwagę. 21. Zebrać odwagę: Zebrała wszystką odwagę, żeby przemóc opanowujące ją niezdecydowanie. *Olcha SPP.* 22. Zebrać się, zdobyć się na odwagę. 23. Odwagi! ⟨*zwrot wykrzyknikowy mający na celu podniesienie kogoś na duchu i dodanie sił do znoszenia przeciwności*⟩: Kiedy policjanci wprowadzili Jakuba, z ostatnich rzędów rozległ się głos: Odwagi, Gold! *Brand. K. Sams. 62.* **24. o.** wstępuje komu w serce, unosi (za daleko) kogo: Mówią, że gdzie bój krwawy, gdzie rzeź niebezpieczna, tam cię, panie, unosi odwaga zbyteczna. *Niemc. Różne 416.*

odwalać, odwalić 1. Odwalać drogę ⟨*oczyszczać, torować*⟩: Śnieg spadł nocą, łopatami trzeba było drogę odwalać. *Brand. K. Człow. 317.* **2. o.** gruz, kamień ⟨*odrzucać; odpychać*⟩; *przen.* **o.** kamień z serca ⟨*przynosić ulgę*⟩. **3.** *posp.* **o.** kilometry ⟨*przebywać*⟩: Przemykają się gęsiego, odwalają kilometry aż do białego dnia. *Żukr. Kraj. 208.* **4.** *posp.* **o.** robotę, sprawy ⟨*wykonywać coś z konieczności, na odczepnego, byle jak, aby prędzej, nie wkładając wysiłku*⟩: Poszedłem [...] do biura wcześniej. Chciałem odwalić wszystkie ważniejsze sprawy. *Rus. Ziemia 107.* **5. o.** skibę ⟨*odwracać*⟩: Lemiesz skibę odwala czarną, a oracz idzie i piosnkę śpiewa. *Konopn. Poezje I, 204.* **6. o.** co — komu ⟨*odcinać, odrąbywać*⟩: Odwalił jednym zamachem łeb niedźwiedziowi. *Sienk. SPP.* **7.** *uczn.* **o.** co — od kogo a. z kogo, z czego ⟨*ściągać, przepisywać od kogo co*⟩: W dziele tym Rogalski „odwala" z Salvandy'ego po prostu całe stronice, nigdzie go zresztą nie cytując. *Boy Mar. 238.* **8.** *posp.* **o.** kogo ⟨*odtrącać kogo, odrzucać starającego się; odmawiać komu*⟩: Odwaliłaś oczywiście Fernanda. Dlatego, że jest bogaty, poczciwy i patrzy na wszystkie twoje wybryki przez palce. *Iwasz. J. Lato 40.* **9.** *posp.* Odwalać kogo ⟨*udawać, naśladować, odstawiać kogo*⟩: A jak się toto kryje, jak świętego odwala! *Jaroch. Niemił. 209.* **10.** *wulg.* Odwalaj pan! ⟨*wynoś się, idź precz, już cię nie ma*⟩: Ale Ignaś zażegnał awanturę: Panie, my tu jesteśmy w swojej kompanii, odwalaj pan! *Goj. Dziew. II, 37.*

odwalać się, odwalić się *wulg.* **o. się** od kogo ⟨*zostawiać kogo w spokoju*⟩: I odwal się pan, pókim dobry, goście czekają. *Andrz. Popiół 168.* Jak się ode mnie nie odwalicie, to jak Boga kocham — odwinął rękę, zobaczyli, że ściska w niej duży kamień. *Żukr. Kraj. 196.*

odwalić p. **odwalać**

odwar o. ziół, z ziół ⟨*wyciąg (płyn) z gotowanych w wodzie ziół o właściwościach leczniczych*⟩: Przykładał różne maście na rany, pił odwar z ziół, sobie wiadomych. *Żer. Rzeka 151.*

odwet 1. o. za co: Odwet za doznane krzywdy, za klęskę. **2.** Na **o.**, w **o.**, odwetem ⟨*oddając wet za wet, w zamian*⟩: Zrobić komu na odwet. *SW.* W odwet za zamach na dwóch policjantów niemieckich [...] rozstrzelano 100 Polaków. *Lampe O nową 121.* Odpłacić komu odwetem. *SW.* **3.** Chęć, żądza odwetu.

odwiać, odwiewać o. ziarno ⟨*wiejąc oddzielić ziarno od plew*⟩.

odwieczerz *gw.* Na **o.**, po **o.** ⟨*pod wieczór, przed wieczorem*⟩: Trzeciego dnia po odwieczerz zbudziła się babka nagle z długiego majaczenia. *Zeg. Zmory 475.*

odwiedzać, odwiedzić 1. o. kogo: Odwiedzać chorego, przyjaciół. **2. o.** jakie strony, okolicę itp. ⟨*wstępować, przybywać gdzie*⟩: Dawno już myślał, aby odwiedzić te strony. *Iwasz. J. Panny 9.* **3.** Odwiedzać teatry ⟨*bywać w teatrach*⟩: Mimo że odwiedzanie teatrów stało się prawie mrzonką, oboje moi rodzice, szczególnie zaś ojciec, gorliwie interesowali się życiem kulturalnym i artystycznym kraju. *Solski Wspom. I, 21.* **4.** *żart.* Odwiedzać knajpy, szynki.

odwiedziny 1. Być w odwiedzinach u kogo. **2.** Przyjechać, wybrać się w **o.** a. z odwiedzinami do kogo. **3.** Zapowiedzieć (swe) **o.**

odwieść, odwodzić 1. o. kogo, co na bok, na stronę ⟨*odprowadzić*⟩: Zamiast uderzyć włócznią w tarczę na znak alarmu, odwiódł Winicjusza na bok. *Sienk. Quo III, 172.* **2. o.** kogo od czego ⟨*przekonać go, aby zaniechał czego; wyperswadować mu co*⟩: Im bardziej chciano go odwodzić od jakiegoś przedsięwzięcia, tym mocniej się zacinał. *Kub. Szkice I, 6.* Wszystkie usiłowania Jędrzeja, aby go odwieść od tego zamiaru, nie przyniosły żadnego skutku. *Kaczk. Grób II, 309.* Odwodzono ich od tego kroku. *Żer. SPP.* **3. o.** kurek ⟨*odciągnąć*⟩: Odwiódł kurek od strzelby i wszedł w gęstwinę. *Fiedl. A. Biz. 171.*

odwiewać p. **odwiać**

odwijany o. kołnierz, mankiet itp. ⟨*wykładany kołnierz, mankiet itp.*⟩: Miał [...] na sobie krótki żupan z odwijanymi połami, ze złotogłowiu. *Szajn. Szkice II, 123.*

odwilżyć, odwilżać *żart.* **o.** gardło ⟨*wypić jakiś napój, zwłaszcza alkoholowy*⟩: Dozorca [...] ciął sobie w karcięta z pachołami i gardło odwilżał. *Gomul. Mieszczka 101.*

odwlec, odwlekać 1. o. co np. **o.** chwilę czego, odpowiedź, termin ⟨*przesunąć co w czasie, spowodować opóźnienie czego*⟩: Ty chciałbyś ślub przyśpieszyć, a Julia odwlec. *Święt. A. Nałęcze 33.*
przysł. **2.** Co się odwlecze, to nie uciecze.

odwłoka 1. *daw.* Bez odwłoki ⟨*nie zwlekając*⟩: Przychodź, o śliczna wiosno! przychodź bez odwłoki! *Zab. I/1, 1775, s. 185.* **2.** Pójść w odwłokę ⟨*opóźnić się, odwlec*⟩: Sprawa, leniwie prowadzona, poszła w odwłokę, i grabieżcy przy zabranych gruntach utrzymali się. *Gomul. Hist. ulic 49.* **3.** Puścić, puszczać w odwłokę ⟨*zgodzić się, by sprawa się odwlokła, spowodować zwłokę*⟩: Wtedy ta rozumna i wszystko przewidująca kobieta [...] tę sprawę puściła w odwłokę. *Kaczk. Olbracht. II, 4.*

odwodowy *wojsk.* **o.** hufiec, **o-a** jazda, **o-a** kompania itp. ⟨*zapasowy(-a), rezerwowy(-a)*⟩: Rozwidniło się i gwizdki oficerów zaczęły budzić śpiących w kartoflisku piechurów odwodowej kompanii. *Ziel. S. Świt. 7.*

odwodzić p. **odwieść**

odwołać, odwoływać 1. o. kogo na bok, na stronę ⟨*wziąć na stronę*⟩: Odwoławszy Szczepana na bok, począł mu szeptać coś długo na ucho. *Pięt. Młod. 125.* **2.** *przen.* Odwołuje co kogoś: Ważne powody odwołują mnie na pewien czas do domu. *Sienk. Dram. 101.* **3. o.** kogo ze stanowiska ⟨*zwolnić; wezwać do powrotu (zwłaszcza o przedstawicielu dyplomatycznym)*⟩: Po kilku dniach kierownika rozbiórki odwołano ze stanowiska. *Pytl. Listy 54.* **o.** konsula, urzędnika, posła, przedstawiciela, wysłannika itp. **4. o.** co np. **o.** obietnicę, posiedzenie, przedstawienie, rozkaz, sesję, testament, wykład, wyrok ⟨*cofnąć; odroczyć, zawiesić, wstrzymać, przełożyć na inny termin, odłożyć*⟩. **5. o.** zeznania, łgarstwo, potwarz ⟨*cofnąć; odszczekać*⟩.

odwołać się, odwoływać się 1. o. się do kogo, do czego, *daw.* na co ⟨*zwrócić się do kogo, czego jako do rozjemcy, wyższej instancji*⟩: Towarzystwo ma w ustawie prawo odwoływania się do ogółu. *Sienk. Uzup. II, 14.* W knajpie odwoływano się do niego, jako do powagi sięgającej gruntu rzeczy. *Dygas. Warsz. 221.* Ci, którzy się na dawne czasy odwołują, śmieją twierdzić niebacznie, iż ojcowie nasi odstręczali od nauk płeć niewieścią. *Kras. Podstoli 52.* **2. o. się** do czego, do czyjej pomocy ⟨*zwrócić się o instrukcje, pomoc, wsparcie itp.*⟩: Odwołać się do czyjego uczucia, rozumu, szlachetności itp. Wreszcie Calonne nie miał od kogo już pożyczać. Musiano więc odwołać się do pomocy notablów. *Lim. Spol. XVIII, 108.*

odwołanie 1. Aż do odwołania (robić co): Politykę zagraniczną, aż do odwołania ja prowadzę. Pozwól, że nie przyjmę twojej sugestii. *Putr. Wrzes. 186.* **2. o.** od czego: Odwołanie od orzeczenia, od wyroku. **3.** Wnieść, złożyć **o.**

odwoływać p. **odwołać**

odwoływać się p. **odwołać się**

odwód 1. Mieć w odwodzie kogo (co) ⟨*dysponować kim, czym jako rezerwą*⟩: U wyjścia z lasu Wołosi jeszcze raz próbowali nam drogę zastąpić, a nad Prutem zebrali się wraz z szeklerami i mając Tatarów w odwodzie, bitwę nam dali. *Kaczk. Olbracht. III, 11*; *przen.* Mieć w odwodzie poważne argumenty. **2.** Stać w odwodzie: Nasz postój w pierwszej linii był co najmniej dwukrotnie dłuższy niż pułków niepolskich, choć w odwodzie staliśmy równie długo jak oni. *Prusz. Trzyn. 124.* **3.** Stać odwodem, *daw.* na odwodzie: Krzyżactwo, długiej niecierpliwe bitwy, na wierzchu góry stojący odwodem ostatni hufiec pędzą w środek Litwy. *Mick. Graż. 36.* Goworek, wojewoda sandomierski, stał na odwodzie dla posiłków. *Narusz. Hist. III, 88.*

odwracać, odwrócić 1. o. co od kogo, czego; do kogo, czego; za kim, za czym: Poruszyła się niespokojnie i odwróciła nieco twarz od niego. *Prus SPP.* Było w niej coś, co przyciągało spojrzenia kobiet, a mężczyznom kazało odwracać za nią głowy. *Żul. Rzeka 49.* **2.** *przen.* **o.** oczy od czego; nie **o.** oczu od czego ⟨*nie chcieć czego widzieć, nie chcieć zajmować się czym; zwracać na co uwagę, zajmować się czym*⟩: Pochłonięty wielką polityką zewnętrzną i olbrzymimi planami wojen, Batory nie odwracał oczu od stanu wewnętrznego kraju. *Śliw. A. Bat 207.* **3. o.** oblicze od kogo ⟨*nie sprzyjać komu, nie popierać kogo*⟩: Nareszcie fortuna wojenna zaczęła odwracać swe oblicze od stronników Leszczyńskiego. *Tyg. Ilustr. 49, 1900.* **4. o.** (od kogo, czego) nieszczęścia, niebezpieczeństwa ⟨*zażegnywać*⟩: Politykiem był [Łokietek] słabym, nie umiał przewidywać, nie zdołał odwrócić od siebie i państwa nieszczęścia. *Zachor. Dzieje 409.* **5. o.** co (na drugą stronę) ⟨*przekręcać, przewracać*⟩: odwracać siano na drugą stronę. **o.** co do góry nogami, również *przen.* ⟨*zupełnie przeinaczać*⟩.

odwracać się, odwrócić się 1. o. się (czym) do kogo, do czego; od kogo, od czego: Odwróciła się plecami do komina. *Prus SPP.* **2. o. się** (do kogo) bokiem, przodem, tyłem: Odwracał się bokiem chcąc iść; lecz go wstrzymała Telimena okiem i twarzą, jak Meduzy głową. *Mick. Tad. 227.* **3. o. się** na bok: Dwie noce z rzędu spędzone w wagonie zmogły go, odwrócił się na drugi bok i zasnął mocno. *Iwasz. J. Nowele 67.* **4.** *przen.* **o. się** od kogo, czego ⟨*zrażać się do kogo, czego; odstępować, opuszczać kogo, co; zrywać z kim; odsuwać się od kogo, czego*⟩: Położenie wojenne zdecydowało o tym, że wreszcie ten odłam rycerstwa krakowskiego, który zwalczał Leszka i Henryka, odwrócił się od Łokietka. *Zachor. Dzieje 345.* Odwracając się [...] od swego świata, odwracali się od świata w ogóle. *Jackiew. Wiosna 63.* **5.** *książk.* Serce czyje odwróciło się od kogo ⟨*ktoś stracił uczucie, sympatię dla kogo*⟩: Wszystkie serca odwróciły się były od Radziwiłła. *Sienk. SW.*

odwrotnie o. proporcjonalny ⟨*o stosunku, którego składniki mają się względem siebie przeciwnie*⟩: Objętość gazu jest odwrotnie proporcjonalna do ciśnienia wywieranego na gaz. *Pleś. Chem. 81.*

odwrotny 1. *przestarz.* Droga **o-a** ⟨*powrotna*⟩: Nic w drodze odwrotnej do Struhy nie zaszło, zwrócili tylko jej uwagę pastuszkowie wiejscy, ukazujący się, to znikający w lesie. *Zal. Br. Litw. 123.* **2.** *mat.* Działanie **o-e** ⟨*odejmowanie, dzielenie, pierwiastkowanie lub logarytmowanie rozpatrywane w stosunku do dodawania, mnożenia i potęgowania*⟩. **3.** Odwrotną pocztą ⟨*przez tę pocztę, która zaraz powraca; szybko, natychmiast*⟩: Proszę o wykonanie mego zamówienia możliwie odwrotną pocztą. *Śred. Koresp. 70.* Odwrotną pocztą nadeszła polecona karta od Obtulskiego. *Perz. Las 204.* **4. o.** skutek ⟨*przeciwny temu, co się przewidywało, zamierzało*⟩: Jednakże to doświadczenie, na razie przynajmniej, odniosło wręcz odwrotny skutek. *Perz. Uczn. 186.* **5. o-a** strona czego: Odwrotna strona materiału. Protest powinien być spisany na odwrotnej stronie weksla lub na osobnej karcie połączonej z wekslem. *Jancz. Prawo 453.*

odwrócić p. **odwracać**

odwrócić się p. **odwracać się**

odwrót 1. Planowy **o.** ⟨*wycofywanie się wojska*⟩. **2. o.** czego: Odwrót armii, oddziału. **3.** Na odwrocie czego ⟨*na odwrotnej stronie*⟩: Podać adres na odwrocie koperty. **4.** Na **o.**: a) ⟨*z odwrotnej strony, odwrotnie, na wspak*⟩: Czytać na odwrót; b) ⟨*na wywrót, na lewą stronę*⟩: Wdziać, włożyć co (np. sweter) na odwrót; c) ⟨*odwrotnie, przeciwnie*⟩: Nie był pewien, czy oni mu pomogą wyciągnąć Michasię ze sklepu, czy też ją na odwrót jeszcze dłużej tu zatrzymają. *Dąbr. M. Noce II, 104.* **5.** (Być) w odwrocie ⟨*cofać się*⟩: Na tym wzgórzu kierdel owiec zbity, stłoczony, zastrachany, na miejscu drepcący pomylonymi kopytkami — pasterze w ucieczce, w odwrocie. *Zeg. Uśm. 280.* **6.** Dać rozkaz, hasło do odwrotu ⟨*do wycofania się*⟩. **7.** Trąbić do odwrotu a. na **o. 8.** Nakazać; przeciąć (komu) **o.**: Rozłucki wysunął się z załamania muru i przeciął im odwrót. *Żer. Uroda 302.* **9.** Osłaniać, zasłaniać czyj **o.** **10.** Zabezpieczyć; zamknąć sobie **o.** **11.** Zmusić kogo do odwrotu. **12.** *przen.* **o.** (od czego) następuje: Po roku 1890 następuje w literaturze polskiej odwrót od metody realistycznej. *Jakub. Lit. XI/1, 20.*

odwyrtka *gw.* Na odwyrtkę ⟨*na odwrót, na zmianę, na przemian*⟩: W nocy burza, w dzień ulewa i tak na odwyrtkę. *New. Archip. 49.*

odymać (się) p. **odąć (się)**

odzew *książk.* **1.** Głuchy, uporczywy **o.** **2.** *przen.* żywy **o.**: Powstanie 1794 r. na Śląsku — to żywy odzew polskiego ludu śląskiego na insurekcję kościuszkowską. *Nowe Drogi 7, 1953, s. 101.* **3.** Dawać **o.**, odpowiadać na **o.**: Dziewczyna ponowiła wołanie, a konie dawały odzew coraz głośniejszym, coraz bliższym rżeniem. *Pol Obrazy I, 225.* Wystrzelił z obu luf i znowu zadął. Tym razem mnogie głosy odpowiedziały na odzew. *Choj. Alkh. IV, 73.* **4.** *przen.* Budzić **o.**: Urodzonym komikiem okazał się młody aktor p. Kurnakowicz, którego każde niemal otworzenie ust budziło odzew śmiechu. *Boy Flirt VI, 154.* **5.** Znajdować, znaleźć **o.** ⟨*życzliwe przyjęcie, zrozumienie*⟩: Hasło odbudowy stolicy znalazło odzew w całym kraju.

odziany *łow.* **o.** ptak, **o-e** zwierzę ⟨*ptak mający upierzenie, zwierzę pokryte futrem*⟩: O ptaku z piękną suknią mówimy, że jest ubrany (np. zimorodek jest ubrany lub odziany). *Hop. Jęz. 87.* Byliśmy w puszczy na początku jesieni, kiedy żubr niezupełnie jeszcze odziany. *Tyg. Ilustr. 202, 1863.*

odzienie 1. o. letnie, zimowe; świąteczne; wierzchnie; spłowiałe, znoszone, zszarzane. **2.** *przestarz.* **o.** klasztorne ⟨*habit*⟩.
przysł. **3.** Jakie odzienie, takie uczczenie. *por.* Jak cię widzą, tak cię piszą. **4.** Odzienie nie dla mody, ale dla wygody.

odzierać p. **odrzeć**

odzież 1. o. ciepła zimowa. **2. o.** ciężka ⟨*futra, palta, jesionki, płaszcze, ubrania męskie, kostiumy damskie i inne wierzchnie okrycia*⟩. **3. o.** codzienna, odświętna, świąteczna. **4. o.** lekka ⟨*wszelka bielizna osobista damska i męska, letnie suknie damskie i ubiory letnie dziecięce*⟩. **5.** Licha, znoszona **o.** **6. o.** ochronna, robocza. **7. o.** służbowa ⟨*uniform*⟩. **8.** Wierzchnia **o.** **9. o.** więzienna. **10. o.** zakonna. **11. o.** żałobna. **12.** Nosić **o.**

odznaczać, odznaczyć 1. o. co ⟨*oznaczać, zaznaczać*⟩: **o.** co na papierze, na mapie. Odznaczyli sobie przy końcu zagonów miejsca na altanki. *Goj. Dzień 160.* **2. o.** co od czego ⟨*znacząc oddzielać*⟩: Ziemia, jak oko sięgało, pokrajana była w zagony, a te pasy podłużne, gdzieniegdzie zygzakowate, biegły w różnych kierunkach, odznaczając jedno pole od drugiego. *Gomul. Kajet 11.* **3.** Odznaczyć kogo — za co — czym ⟨*wyróżnić (w formie odznaczenia, medalu, krzyża itp.)*⟩: Trzykrotnie raniony we Francji, dwukrotnie odznaczony za dzielność bojową, skończył wojnę jako kapitan. *Fiedl. A. Biz. 242.* W r. 1952 [...] Umiński odznaczony został Krzyżem Odrodzenia Polski. *Twórcz. 8/1953, s. 168.*

odznaczać się, odznaczyć się 1. Odznaczać się czym ⟨*wykazywać pewne cechy, wyróżniać się czym*⟩: Odznaczać się urodą, zdolnościami, zaletami charakteru. **2.** Odznaczyć się czym (na jakimś polu, w jakiejś dziedzinie) ⟨*dać się poznać, wyróżnić się, wsławić się*⟩: Odznaczyć się męstwem (na polu bitwy, na wojnie). Odznaczyć się na polu naukowym. *SW.*

odznaczenie 1. Wysokie **o.** wojskowe, państwowe: Walczył pod Lenino i wyniósł stamtąd dwie rany oraz wysokie odznaczenie wojskowe. *Meis. Sześciu. 134.* **2.** Dostać, otrzymać, zdobyć **o.**: Dzieła Berenta i Dąbrowskiej zyskały wielkie uznanie krytyki i zdobyły [...] najwyższe odznaczenie: państwową nagrodę literacką. *Rocz. Lit. 1934, s. 88.* **3.** Wręczyć komu **o.** **4.** Ukończyć szkołę z odznaczeniem.

odznaczyć p. **odznaczać**

odznaczyć się p. **odznaczać się**

odznaka 1. o. honorowa, lotnicza, sportowa, turystyczna. **2. O.** Przodownika Pracy. **3.** Złota **O.** Szybowcowa: Poza czterema Polakami, zdobyli Złote Odznaki Szybowcowe z trzema Diamentami również: trzej Francuzi, jeden Szwajcar i jeden Anglik. *Skrzydl. Pol. I, 1956.* **4. o.** za co np. **o.** za osiągnięcia (na jakimś polu), za zasługi, za (długoletnią, sumienną) pracę. **5.** Nosić odznakę. **6.** Przyznać komu odznakę.

odzwierciedlenie *książk.* Coś jest odzwierciedleniem czego ⟨*odbiciem, przedstawieniem, obrazem*⟩: Pisma Reja są doskonałym odzwierciedleniem obyczajów szlachty polskiej, i to właśnie nadaje im niepospolitą wartość. *Chrzan. I, Lit. 76.*

odzyskać, odzyskiwać 1. o. co ⟨*przyjść znowu do czego, pozyskać na powrót*⟩. **o.** przytomność, siły, spokój, sprawność umysłową, zdrowie; stanowisko; wolność, niepodległość. **2. o.** co — od kogo, od czego (nie: na kim, na czym): Odzyskać od Krzyżaków [nie: na Krzyżakach] zagrabione przez nich ziemie polskie. *SPP.*

odzywać się p. **odezwać się**

odżałować 1. o. co ⟨*przeboleć*⟩: Odżałował już tę stratę. *SPP.* **2. o.** czego ⟨*bez żalu dać czego na co, nie pożałować czego na co; nie szczędzić*⟩: Lepiej więc raz na taki wydatek pieniędzy odżałować, niżeli na insze zbytki. *Kras. Podstoli 144.* **3.** *daw.* **o.** kogo ⟨*odbyć żałobę, opłakać*⟩: Bohuna odżałowała już dawno, a teraz wszystko składało się tak dzięki hojności namiestnika, że Rozłogi [...] mogła już uważać za swoje i swoich synów. *Sienk. Ogn. I, 111.* **4.** Nie móc **o.**, że... ⟨*nie móc przeboleć, że...*⟩: Miał zamiar poświęcić się karierze artystycznej, i odżałować nie mógł, że się tak nie stało. *Perz. Raz. 304.*

odżegnać, odżegnywać 1. o. czarta, duchy, zmory ⟨*w wierzeniach ludowych: znakiem krzyża lub jakimś zaklęciem odwrócić działanie czarta, złych duchów, zmor itp., oddalić, odegnać czarta, duchy, zmory itp.*⟩: Precz potem odżegnano duchy czarne, uroki i złe wszelkie od niego. *Krasz. Baśń 243.* **2.** *przestarz.* **o.** klęski ⟨*zażegnać klęski*⟩: W czasie rewolucji 1868 r. posłany był w charakterze gubernatora do

Katalonii, dla odżegnania tamże klęsk idących z burzą. *Poręb. Studia 203.* **3.** *przestarz.* **o.** rokosz ⟨*zażegnać rokosz*⟩: Sejm 1607 roku miał być wyjątkowo ważny [...] Odżegnać miał zwłaszcza rokosz. *Gomul. Miecz I, 40.*

odżegnać się, odżegnywać się o. się od kogo, czego: a) ⟨*z jakichś powodów (zwykle moralnych) wyrzec się kogo lub czego; wyprzeć się jakichś związków z kim lub czym*⟩: O niczym nie chciała wiedzieć, odżegnywała się od wszystkiego. *Morc. Ptaki 23.* Pochodziła z rodziny bogatych fabrykantów, ale odżegnywała się od niej. *Twórcz. 4, 1953, s. 132*; b) *przestarz.* ⟨*uwolnić się od kogo lub czego; opędzić się*⟩: Rzadkie licho — i staremu nieraz w głowie zakręci. Piękna, że odżegnać się od niej nie można. *Święt. A. Obraz. II, 138.* Kto przeczyta książkę Pańską [...] nie potrafi się odżegnać od uczucia zgrozy. *Sienk. Uzup. II, 146.*

odżegnywać p. **odżegnać**

odżywianie 1. Dobre, złe **o.** **2.** Sztuczne **o.** ⟨*za pomocą zgłębnika, przetoki żołądkowej itp. wlewanie dożylne lub do odbytnicy odpowiednich substancji odżywczych*⟩.

ofensywa 1. **o.** powietrzna. **2.** **o.** czego np. **o.** armii, wojsk pancernych; *przen.* **o.** faszyzmu, kapitalizmu. Bardzo specyficzny na Śląsku rozwój stosunków gospodarczych w okresie kapitalizmu, nieodłącznie związany z agresywną ofensywą pruskiej Hakaty, rozbudził i ubojowił świadomość klasową i narodową ludu śląskiego. *Nowe Drogi 7, 1955, s. 101.* **3.** **o.** na co np. **o.** na jakiś kraj, na jakieś miasto; *przen. sport.* **o.** na bramkę przeciwnika. **4.** *sport.* Być w ofensywie: Drużyna „Górnika" była często w ofensywie. *Sport 2, 1954.* **5.** Przejść do ofensywy: Chińska armia ludowa przeszła do ofensywy. *Pokój 45.* **6.** Rozpocząć ofensywę: Rosjanie na szerokim froncie rozpoczęli ofensywę. *Brand. K. Antyg. 353.* **7.** **o.** rusza, rozwija się, załamuje się, trwa: W styczniu roku 1945 ruszyła ofensywa. *Meis. Warsz. 16.*

oferta 1. Korzystna **o.** **2.** *daw.* **o.** kościelna ⟨*ofiara kościelna*⟩. **3.** **o.** na co: Oferta na budowę mostu, na dostawy dla wojska, na urządzenie kina. **4.** Napisać, przyjąć, składać, złożyć ofertę: Niech zaraz jutro obaj spólnicy napiszą ofertę, bo pojutrze najdalej trzeba będzie zacząć wykopy. *Brzoza Bud. 24.* Potrzebują podobno bufetowych na dworcach, jutro składam ofertę. *Brand. K. Obyw. 259.* **5.** *żart.* Przedłożyć (kobiecie) ofertę współżycia ⟨*wystąpić z propozycją małżeństwa*⟩: Małżeństwo za spółkę handlową uważał, przeto, rozważywszy warunki, przedłożył panience ofertę współżycia. *Bartk. Opow. 166.* **6.** *daw.* Przyrzekać ofertę ⟨*przyrzekać dar, ofiarę na cele kultowe*⟩: Ofertę z gromnicy przyrzeka farze i obrazek nowy. *Bork. L. Cymb. 20.*

ofiara 1. **o.** błagalna, dziękczynna; całopalna, krwawa ⟨*rzecz (w dawnych wiekach osoba) ofiarowana bóstwu; obiata*⟩. **2.** **o.** święta ⟨*msza*⟩. **3.** **o.** czego a. z czego ⟨*dar*⟩: Składam ci ofiarę z serca swojego. *SPP.* **4.** *kult.* **o.** chleba i wina ⟨*w religii chrześcijańskiej: Sakrament ciała i krwi Chrystusa*⟩. **5.** **o.** czego np. **o.** intrygi, nieostrożności, wypadku, zabobonu, żywiołu ⟨*osoba stająca się pastwą czego, bezbronna wobec czego, najczęściej wobec przemocy, kataklizmu itp.*⟩. **6.** **o.** na co ⟨*datek, dar*⟩: Ofiara na powodzian, na budowę szkół; na kościół, na cel społeczny. **7.** Ofiary w ludziach: Katastrofa kolejowa pociągnęła mnóstwo ofiar w ludziach. *SPW.* **8.** *posp.* **o.** jedna, **o.** losu, ⟨*safanduła, ślamazara, niezdara, niedorajda, fajtłapa, oferma*⟩. **9.** Brać ofiarę po ofierze ⟨*zabijać; powodować śmierć czyją, pozbawiać kogo życia*⟩: Głód w puszczy począł królować, śmierć brała ofiarę po ofierze z leśnych ostępów. *Ejs. Pusz. 35.* **10.** *przen.* Da(wa)ć głowę w ofierze ⟨*ponieść, ponosić śmierć*⟩: W jasyrze tureckim najpiękniejsze lata trawią, głowę za kraj dają w ofierze. *Rol. Nowe 91.* **11.** Ktoś jest gotowy do ofiar ⟨*do poświęceń; do świadczeń pieniężnych*⟩: Naród jest gotów do ofiar, pieniędzy nikt nie żałuje... *Żukr. Dni 41.* **12.** Nieść, składać ofiary (bogom): W obrzędach swoich nieśli oni bogom całopalenia i krwawe ofiary. *Pol Obrazy I, 141.* **13.** Nieść, ponieść, złożyć co w ofierze ⟨*poświęcać, poświęcić; ofiarować komu co*⟩: Zerwał ze zdrajcami, spalił za sobą mosty, chciał teraz służyć ojczyźnie, ponieść jej w ofierze siły, zdrowie, gardło. *Sienk. Pot. III, 35.* Jeżeli potrafię złożyć całe swoje życie w ofierze słusznej sprawie, to chyba okaże się, że mam serce. *Krzyw. I. Bunt. 11.* **14.** Okupywać, okupić co ofiarami. Okupić niepodległość największymi ofiarami. **15.** Paść ofiarą (czego) ⟨*stać się pastwą czego*⟩: Skaliste urwiska tatrzańskie prawie co roku są niemymi świadkami katastrof, których ofiarą padają taternicy i to nieraz najwybitniejsi spośród nich. *Żuł. W. Trag. 10.* Padł ofiarą swego zawodu. *Przybysz. SPP.* **16.** Ponieść, ponosić ofiary ⟨*straty*⟩. **17.** Przyjąć ofiarę ⟨*przyjąć wsparcie*⟩: Byłbym bogaty, gdybym ofiary przyjmował, które mi proponowano. *Lel. Listy II, 49.* **18.** Przynosić co w ofierze ⟨*w darze*⟩: Żebrak wam piosnkę przynosi w ofierze. *Mick. SW.* **19.** *pot.* Robić z siebie ofiarę ⟨*nieszczęśnika*⟩: Nie rób z siebie ofiary. **20.** Rzucić się na swą ofiarę; upatrzyć sobie w kimś ofiarę ⟨*(na) istotę słabszą, będącą celem ataku*⟩. **21.** Składać hojne ofiary ⟨*datki, świadczenia*⟩: Składano hojne ofiary na wojsko i wojnę. *Brück. Kult. III, 188.* **22.** Składać co na ofiarę lub w ofierze ⟨*ofiarować co*⟩: U starożytnych Greków młodzieńcy wstępując w wiek męski, udawali się do sławnej świątyni Apollina w Delfach i tamże ostrzygłszy sobie przodek głowy [...] włosy składali na ofiarę bóstwu. *Mac. Pam. I, 219.* **23.** Spełnić, uczynić z siebie ofiarę ⟨*poświęcić się*⟩. **24.** *pot.* Stać, zachowywać się jak **o.** ⟨*jak skazaniec, jak delikwent*⟩. **25.** Stać się czyją ofiarą ⟨*pastwą*⟩: Mimo spokojnego temperamentu, uczciwych zasad, przywiązania do męża i dziecka stała się dobrowolną ofiarą uwodziciela. *Święt. A. Piękna 102.* **26.** Zbierać ofiary ⟨*dary*⟩: Utworzył się komitet dla zbiórki ciepłej odzieży i po mieszkaniach chodziły panie zbierające ofiary w naturze i w pieniądzach. *Hulka Żyrar. 204.* **27.** Zrobić dla kogo ofiarę z czego ⟨*poświęcić co dla kogo*⟩: Starosta był człowiekiem honoru, szacował i miłował szczerze brata, umiał być mu wdzięcznym, i bez wahania zrobiłby dla niego ofiarę z życia i majątku. *Rzew. H. Listop. I, 281.* **28.** Ofiary posypały się ⟨*datki, dary*⟩. **29.** Życie jest pasmem ofiar ⟨*wyrzeczeń, poświęceń*⟩: Opowiedziała mi swoje życie. Jest ono jednym pasmem ofiar, poświęceń i tytanicznej, zdumiewającej pracy. *Gomul. Obraz. 141.*

ofiarność **1.** Chwalebna **o.**; **o.** publiczna: W ofiarności publicznej mały brał udział i miał opinię zimnego dusigrosza. *Prus Dzieci 8.* **2. o.** społeczeństwa; **o.** Warszawy. **3. o.** na co: Ofiarność na cele społeczne. **4.** Korzystać z ofiarności czyjej. **5.** Odwoływać się do czyjej ofiarności.

ofiarować, ofiarowywać **1. o.** co komu, czemu a. dla kogo ⟨*złożyć w darze, podarować*⟩: Był kutwą niezdolnym do ofiarowania szeląga biedakowi. *Par. Alch. 78.* Zbiory swoje dawnych monet ofiarował Muzeum Narodowemu. Czerwony Krzyż ofiarował odzież dla powodzian. **2. o.** cierpienie, stratę Bogu ⟨*złożyć w ofierze, poświęcić*⟩. **3. o.** komu swe dzieło ⟨*poświęcić, przypisać, dedykować*⟩. **4. o.** komu — co np. **o.** komu koronę, pożyczkę; przyjaźń, stanowisko, swe usługi, swoje pośrednictwo ⟨*zaproponować*⟩. **5. o.** co na rzecz czego, na co ⟨*przeznaczyć*⟩: Ofiarował na rzecz stowarzyszenia bibliotekę dzieł popularnych. *Bał. Dziady 168.* [Modrzejewska] cały dochód ze swoich poznańskich występów [...] ofiarowała na budowę teatru. *Solski Wspom. I, 168.* **6. o.** komu co na imieniny ⟨*dać, podarować*⟩. **7. o.** co — za co: a) ⟨*złożyć w ofierze, gdy się wymienia intencję ofiary*⟩: Ofiarował to wszystko za swoje dawne przewinienia. *SPP*; b) ⟨*przeznaczyć, deklarować*⟩: Pełnomocnicy kilku wielkich dzienników paryskich ofiarowywali znaczne sumy za prowadzenie stałego felietonu. *Par. SPP.* **8. o.** cenę za towar ⟨*zaproponować*⟩. **9. o.** życie za kogo ⟨*położyć, oddać*⟩.

ofiarować się, ofiarowywać się **1. o. się** (co zrobić): a) ⟨*oświadczyć się z gotowością do czego*⟩: Z rycerską galanterią ofiarowaliśmy się spełnić życzenie płci słabej i pięknej. *Orzesz. Bieguny 11*; b) ⟨*ślubować co*⟩: Na intencję wyzdrowienia ofiarowałem się iść pieszo do Częstochowskiej. *Reym. Fron. 223.* **2. o. się** komu — z czym np. **o. się** komu z pomocą, z pożyczką, z usługami ⟨*wyrazić gotowość uczynienia czego, przyjścia z pomocą itp.*⟩. **3. o. się** za ojczyznę, za kraj ⟨*poświęcić się, oddać się na zgubę*⟩.

oficer **1. o.** służbowy. **2. o.** łącznikowy, sztabowy, wachtowy. **3. o.** nawigacyjny. **4. o.** policyjny. **5. o.** rezerwy ⟨*przeniesiony do rezerwy*⟩. **6. o.** zawodowy ⟨*pełniący służbę zawodowo*⟩. **7. o.** Wojska Polskiego, Milicji Obywatelskiej, Straży Ogniowej. **8. o.** lotnictwa, łączności itp. **9.** Otrzymać awans (awansować) na oficera; zostać oficerem.

oficerki *pot.* Buty-**o.**: Na ganku ukazał się młody chłop, ubrany w zgrabny kożuszek kryty zielonym suknem i w buty-oficerki. *Brand. M. Pocz. 34.*

oficerski **1. o-a** czapka, **o.** mundur. **2.** Dystynkcje, oznaki **o-e**. **3.** Kasyno **o-e** ⟨*przeznaczone dla oficerów*⟩. **4.** Ranga, szarża **o-a**. **5.** Szkoła **o-a** ⟨*kształcąca oficerów*⟩: Po odsłużeniu służby czynnej postanowił pójść do szkoły oficerskiej dla podoficerów. *Rudn. A. Żołn. 117.* **6.** Dać słowo **o-e**: Daję słowo oficerskie, że będę o tym milczał, co powiesz, że nie zrobię z wiadomości udzielonej żadnego użytku. *Żer. Sułk. 97.* **7.** Zdobyć szlify **o-e** ⟨*otrzymać awans na oficera*⟩: Po dwudziestu latach służby w warowni kamienieckiej zdobył sobie szlify oficerskie. *Rol Nowe 131.* **8.** *przestarz.* Po oficersku ⟨*jak na oficera przystało*⟩: Sprawić się po oficersku. *SW.*

oficjalnie **1.** Być z kim **o.** ⟨*w poprawnych, urzędowych, niezażywnych, niepoufałych stosunkach*⟩: Z matką... staraj się być jak najbardziej oficjalnie. Matka to lubi. *Krzyw. I. Bunt 137.* **2.** Przyjąć kogo, traktować kogo **o.** ⟨*uprzejmie, ale niezbyt przychylnie*⟩: Najstarszy czeladnik [...] przyjął go dość chmurnie i oficjalnie. *Korz. J. Krewni 261.* **3.** Zatwierdzić kogo, co; znieść co **o.** ⟨*urzędowo*⟩: Został oficjalnie zatwierdzony na swoim dawnym stanowisku profesora zwyczajnego literatury porównawczej. *Jackiew. Wiosna 107.* Otrzęsiny, aczkolwiek zgodne z duchem czasu, były barbarzyńskim błazeństwem [...] nasz uniwersytet pierwszy je uznał za takie i zniósł oficjalnie. *Ptaś. Żak. 109.*

oficjalny **1. o-a** część uroczystości ⟨*część uroczystości, w której np. wygłasza się okolicznościowe przemówienia, dekoruje odznaczeniami itp.*⟩: Odegranie hymnu górniczego rozpoczęło oficjalną część uroczystości. *Gaz. Rob. 288, 1954.* **2.** Człowiek **o.** ⟨*sprawujący urząd, będący na urzędzie, występujący urzędowo*⟩: W oczach ludzi oficjalnych szkodziła mu jego prostota wzięcia, jego nieład życiowy, jego wieczna cyganeria, jego długi. *Boy Balz. 75.* **3.** Figury, sfery **o-e**; świat **o.** ⟨*osobistości urzędowe*⟩: O dziewiątej rano przybywać poczęły oficjalne figury, a o dziesiątej ukazały się pierwsze powozy, wiozące wysokich gości, którzy mieli być widzami tej uroczystości. *Rosen Wspom. 186.* **4. o.** komunikat; **o-a** relacja; **o-e** sprawozdanie ⟨*urzędowy(-a, -e)*⟩: W porównaniu z suchymi notatkami kronikarzy czy oficjalną relacją protokołów sądowych materiał etnograficzny zaczerpnięty z literatury pięknej jest obszerny, barwny, daleko bardziej wszechstronny. *Bystr. Ludozn. 72.* **5. o.** symbol państwa ⟨*urzędowy*⟩: Godła państwowe są oficjalnym symbolem państwa. *Rozmar. Prawo 242.* **6.** Być oficjalnym ⟨*być sztywnym w obejściu, nienaturalnym*⟩: Był oficjalny i sztuczny do niemożliwości. *Rudn. A. Żołn. 30.* **7.** Witać kogo z oficjalną uprzejmością: Urzędnik witał gościa ze zgorzkniałą oficjalną uprzejmością. *Choyn. Kuź. 50.* **8.** Przyjmować, składać **o-e** wizyty: Dopiero po wręczeniu głowie państwa listu uwierzytelniającego, przedstawiciel występuje na zewnątrz w charakterze urzędowym, składa i przyjmuje oficjalne wizyty itd. *Ehrl. Prawo 168.*

oficyna **o.** boczna, poprzeczna ⟨*skrzydło domu; gmachu*⟩: Sala baletowa mieściła się w bocznej oficynie w podwórzu Teatru Wielkiego. *Ower. Ramp. 312.*

oganiać **1. o.** komary, muchy ⟨*odpędzać*⟩: Siedziała na murawie, oganiając komary gałązką świerczyny. *Żer. Opow. II, 132.* **2. o.** kogo — od czego ⟨*odpędzać co — od kogo*⟩: Oganiać chorego, dziecko śpiące od much.

oganiać się **1. o. się** od kogo, od czego, przed kim, przed czym ⟨*odpędzać kogo, co od siebie*⟩: Oganiać się od much, od komarów; przed muchami, przed komarami. Energicznie oganiał się batem od psów. *Reym. Now. II, 225*; *przen.* **o. się** przed biedą: Człowiek nie doje, nie dośpi, haruje jak wół i jak możeogania się przed biedą.

Reym. Now. III, 236. **2.** **o.** się czemu — (czym): Musiał się już na wszystkie strony oganiać kijem [...] oskakującym go psom. *Krasz. Sfinks I, 52*; *przen.* Cywilizacja nowożytna naraziła jednostkę na nieprzerwaną konieczność oganiania się morzu potrzeb. *Żer. Dzien. II, 420.*

ogar ⟨*pies gończy używany do polowania*⟩ **1.** Granie ogarów ⟨*głosy ogarów, wydawane podczas gonienia zwierzyny*⟩: Zwierz się broni i zapewne kaleczy: Śród ogarów grania słychać coraz to częściej jęk psiego konania. *Mick. Tad. 120.* **2.** Puścić, wypuścić; zapuszczać ogary: Polować jedzie i na zwierza grubego zapuszcza ogary. *Zabł. Mężowie 35.* **3.** Ogary naszczekują, ujadają; gonią, napędzają (myśliwemu) zwierzynę.

ogarek **o.** cygara, papierosa; knota, świecy ⟨*niedopałek*⟩: Nie zamiatana podłoga zarzucona była ogarkami papierosów, niedopałkami zapałek. *Witkiew. S. Gier. 70.* Ogarek świecy na kraju stołu dogorywa. *Zap. G. Ptak II, 27.*

ogarnąć, ogarniać **1.** **o.** kogo, co — czym ⟨*objąć*⟩. **2.** **o.** kogo, co dłońmi, ramieniem, ramionami, uściskiem ⟨*ująć kogo, co w ramiona, otoczyć, opasać ramionami; objąć*⟩: Ogarnął ją jednym ramieniem, przytulając mocno. *Szew. Kleszcze 222.* Kobieta klęka, pochyla się nisko, ramionami ogarnąć chce ziemię. *Szmag. Dymy 116.* Ogarnął go mocnym uściskiem, przytulił do umęczonej piersi. *Wikt. Burek 208.* **3.** **o.** kogo, co okiem, spojrzeniem, wzrokiem ⟨*objąć zasięgiem wzroku, polem widzenia; zobaczyć daleko, wokoło; obejrzeć całą postać, spojrzeć wokół czego*⟩: Ze szczytu wzgórz mógł ogarnąć wzrokiem szeroki horyzont. *Żukr. Dni 62.* Ogarnął ją całą płomiennym spojrzeniem. *Tyg. Ilustr. 8, 1900.* **4.** **o.** co rozumem ⟨*pojąć umysłem*⟩. **5.** **o.** co pamięcią ⟨*objąć pamięcią, przypomnieć sobie co*⟩: Począłem pilnie rozglądać się w swych stronach i wpatrywać się w przeszłość, o ile ją zdołam dokładnie pamięcią ogarnąć. *Tyg. Ilustr. 177, 1863.* **6.** **o.** co sercem ⟨*objąć uczuciem*⟩. **7.** **o.** przedmiot (nauki) jaki, sprawę, sytuację ⟨*poznać, opanować co; zorientować się w czym*⟩: Ile to człowiek musiał się uczyć, ile ogarnąć przedmiotów, ile egzaminów pozdawać. *Kurek. Grypa 81.* Lubecki ogarnął od razu [...] sytuację, zrozumiał ją najzupełniej. *Smolka Lubec. I, 217.* **8.** **o.** kogo, co: a) ⟨*otoczyć (często zbrojnie) ze wszystkich stron; oblec, obstąpić, okrążyć, osaczyć*⟩: Oddział rzucił się jak burza, ogarnął piechotę, otoczył ją pierścieniem. *Sienk. Pot. IV, 261*; b) *daw.* ⟨*zmieścić, pomieścić kogo, co*⟩: Dom więcej przybyłych ogarnąć nie może. *Kras. Podstoli 202.* **9.** Coś ogarnia (ogarnęło) kogo, co ⟨*o chorobach, zjawiskach, żywiołach; ideach, akcjach, poczynaniach jakich itp.: obejmuje swym zasięgiem, rozszerza się, rozprzestrzenia się na co; o stanach fizjologicznych, o uczuciach, doznaniach, nastrojach itp.: opanowuje kogo*⟩: Akcja tego utworu ogarnia swym zasięgiem wiele osób, zdarzeń a nawet krajów. *Rocz. Lit. 1934, s. 204.* Aresztowania ogarnęły pół miasta. *Brand. K. Troja 8.* Dyskusja nabrała rumieńców, poczęła ogarniać coraz szersze kręgi zagadnień. *Pięt. Wspól. 59.* Epidemia ogarnęła cały kraj. Pożar ogarnął wszystkie budynki. Powódź ogarnęła pola, łąki i lasy. *Bardz. SW.* Skryło się słońce, ogarnęły nas ciemności. *Staszic Dzien. II, 125.* Niby wonna fala ogarnęły ją silne zapachy geranium i heliotropu. *Orzesz. Bene 132.* Ogarnęła go przeogromna cisza pól. *Reym. Now. V, 182.* Noc ziemię ogarnia ⟨*noc zapada, nastaje*⟩: Kędy noc ziemię ogarnie, tam idę szukając nocy. *Mick. Dziady 20.* Ogarnia kogo ciepło, gorąco, zimno; sen, słabość. Ogarnia kogo apatia, ból, litość, miłość, milczenie, obłęd, podziw, pragnienie czego, przeczucie, przerażenie, radość, rozpacz, smutek, śmiech, tęsknota, trwoga, uczucie, wstyd, wzruszenie, zachwyt, zapał, zdumienie, złość, zmęczenie, znużenie, żal, żałość, żądza. Na twarzy jej [...] z wolna rozlewał się wielki, czerwony rumieniec, który ogarnął czoło. *Braun Lewanty 372.* **10.** **o.** kogo ⟨*zaopatrzyć kogo w porządną, przyzwoitą odzież, ubranie; ubrać, odziać, okryć schludnie kogo*⟩: Pierwej jednak należy umyć go i ogarnąć koniecznie... *Jeż Rotuł. 243.* **11.** *daw.* **o.** co ⟨*wziąć w posiadanie co; zabrać, zagarnąć, zdobyć, uzyskać co, zawładnąć czym*⟩: Pozazdrościł bliźniemu roli i chciał wszystkie jej owoce dla siebie ogarnąć. *Kamień. Wyb. 34.* **12.** **o.** ognisko, żar, zarzewie ⟨*zabezpieczyć tak, żeby nie wygasło, podgarnąć, zgarnąć dookoła*⟩: Ogarnęła żar popiołem i siadła przed kominem. *Zar. Grusze 7.*

ogieniek Błędny **o.** — *p.* błędny. Błędny ogieniek [...] zapląsał! *Żer. Dzieje II, 153.*

ogień ● ⟨*płomień, również przen.*⟩ **1.** Ciepły, gorący, huczny, jasny, mały, nikły, obfity, ogromny, słaby, wątły, wielki **o.** **2.** Błędny **o.** (częściej błędny ognik) ⟨*migotliwy, niebieski płomyk, ukazujący się najczęściej nad bagnami i torfowiskami*⟩: Błędne ognie latały między grobami i księżyc z wolna przedzierał się śród chmur. *Sztyrm. Katalept. I, 40.* **3.** Grecki **o.** ⟨*środek walki morskiej u starożytnych Greków: paląca się mieszanina siarki, kłaków, łuczywa smolnego i ropy naftowej*⟩. **4.** **o.** ofiarny, święty, wieczny, wieczysty, nie ustający ⟨*w czasach pogańskich: ogień palony na cześć jakiegoś bóstwa, (często) podtrzymywany nieustannie, bez wygaszania*⟩: Bóstwom ofiarne ognie palono. *Smolka Mieszko 20.* **5.** *przestarz.* **o.** niebieski ⟨*błyskawica, piorun*⟩: Gdy zaś piorun był przyczyną pożogi [...] powszechny przesąd pospólstwa nie dozwalał gasić niebieskiego ognia. *Krasz. Wilno II, 176.* **6.** **o.** piekielny, **o.** czyśćcowy itp. ⟨*ogień płonący (wg niektórych wyobrażeń religijnych) w piekle, w czyśćcu itp.*⟩. **7.** **o.** młodzieńczy a. **o.** młodości ⟨*zapał, gorący temperament*⟩. **8.** Słomiany **o.** ⟨*o krótkotrwałych, nagle powstających i szybko przemijających uczuciach, stanach psychicznych itp.; krótkotrwały zapał do czego*⟩: Miłość mężczyzn słomianym ogniem w sercach świeci, prędko wasz płomień zgaśnie, choć się prędko wznieci. *Rzew. J. Zabaw. 32.* **9.** Ognie sygnałowe. **10.** Ognie tryumfalne. **11.** Ognie świętojańskie, sobótkowe ⟨*ogniska palone, zwłaszcza w dawnych czasach, w noc z 23 na 24 czerwca, podczas uroczystości sobótkowych*⟩: Sobótek zajaśniały długim pasmem po górach ognie świętojańskie. *Damr. Niw. 67.* **12.** Ognie sztuczne (dawniej też: ognie fajerwerkowe, krotochwilne, ochotne, ucieszne) ⟨*rodzaj rac używanych do sygnalizacji; fajerwerki*⟩. **13.** Zimne ognie ⟨*rodzaj ozdób choinkowych po zapaleniu rozsiewających dokoła jasne, ale nie parzące iskry*⟩. **14.** **o.** w oczach ⟨*blask, błyski*⟩: Ręce mu się trzęsły, w oczach migotał zły ogień. *Żer. Opow. II, 40.* **15.** Blask, żar ognia. **16.** Fala, smuga, strumień ognia; grzywa, słup, ściana, wał ognia. **17.** Kult ognia. **18.** **o.** złota, klejnotów, kamieni ⟨*blask, połysk*⟩: Wielkość i ogień kamienia rozstrzygały właściwie o piękności klejnotów. *Chłęd. Pam. II, 325.* **19.** Ognie zorzy ⟨*blask, łuna*⟩: Wieczorem na bezchmurnym niebie zapalają się ognie zorzy polarnej. *Cent. Foka 95.* **20.** Odporny na **o.** (o wyrobach np. ze szkła). **21.** Na wypadek ognia ⟨*na wypadek pożaru*⟩: Dom był parterowy i drabina na wypadek ognia zawsze przy nim stała. *Makusz. Bezgrz. 119.* **22.** Prędki jak **o.** **23.** Oczy pełne ognia ⟨*blasku*⟩: Wygląda pan jak samo zdrowie. Oczy pełne ognia, siła do pozazdroszczenia. *Breza Uczta 207.* **24.** **o.** i woda, **o.** z wodą ⟨*o dwóch przeciwstawnych zjawiskach, siłach, rzeczach, o dwóch niezgodnych charakterach; o dwóch osobach mających niezgodne, przeciwstawne charaktery, usposobienia*⟩: Zła jest niezgoda, ale gorszą zgodą chcesz nas pojednać, raczej ogień z wodą! *Mick. Graż. 16.* **25.** Kara ognia ⟨*w średniowieczu; spalenie na stosie*⟩. **26.** Próba ognia: a) ⟨*sprawdzenie, wypróbowanie w ogniu, w wysokiej temperaturze jakiegoś surowca, np. metalu*⟩: Tak jest [...] z narodowością polską, która się uszlachetnia i nabiera hartu przez swoje cierpienia jak stal przez próbę ognia. *Kamień. Wyb. 187*; b) ⟨*stosowany w średniowieczu sposób dowiedzenia niewinności, prawdomówności itp. przez przypalanie ciała ogniem*⟩: Próba ognia nakazywała oskarżonemu włożyć rękę do ognia, chwycić rozpalone żelazo lub przejść po rozpalonych pługach. *Śliw. S. Proces 20.* **27.** Ktoś z siarki i ognia; istny **o.** ⟨*ktoś bardzo żywy, energiczny, gwałtowny, porywczy, niepohamowany, mający bujny temperament*⟩: A to, widzę, z ognia i siarki szlachcic [...] Takiemu w drogę nie wchodź!... *Sienk. Pot. IV, 21.* **28.** **o.** wojny, walki, rewolucji ⟨*o szalejącej wokoło, obejmującej duże przestrzenie i liczne rzesze ludzi wojnie, walce, rewolucji*⟩: Rzeczpospolita stała w ogniu wojny domowej. *Śliw. A. Sob. 22.* **29.** **o.** niebezpieczeństw, grozy, walki itp. ⟨*o niebezpiecznych, groźnych, ciężkich warunkach, sytuacji, położeniu*⟩: W ogniu niedoli hartuje się człowiek jak stal. *Jun. Mazur. 361.* **30.** **o.** dyskusji, polemiki, sporu itp. ⟨*o bardzo ożywionej, namiętnej, burzliwej dyskusji, polemice, sporze; o nasileniu, szczytowym punkcie dyskusji, polemiki, sporu itp.*⟩: W ogniu dyskusji roztrząsano ważne sprawy, tyczące się polityki rewolucyjnej. *Bar Kum. 388.* **31.** **o.** dumy, gniewu, miłości, nienawiści, uniesienia, wstydu, zapału, żądzy; **o.** wiary. **32.** Twarz w ogniu ⟨*w rumieńcach*⟩. **33.** **o.** w gębie ⟨*uczucie gorąca, gorączka*⟩: Ręce i nogi mnie palą, mrowie chodzi po krzyżach, w gębie gorycz i ogień. *Sienk. Pot. VI, 28.* **34.** Z ogniem (robić co) ⟨*z zapałem, z pasją, z werwą, z energią*⟩: Uczył się z jakąś zajadłością, z pasją, z ogniem. *Krzyw. I. Siew 161.* Mówiła z ogniem, z temperamentem, z przymieszką natchnienia poetyckiego. *Wędr. 24, 1901.* **35.** Lękać się, obawiać się jak ognia, gorzej ognia; strzec się, wystrzegać się, unikać czego, stronić, uciekać od czego jak od ognia ⟨*bać się, lękać się bardzo, ogromnie, bezgranicznie; strzec się, wystrzegać się, unikać czego starannie, nadzwyczajnie, ze wszystkich sił*⟩: Był to jeden z najsurowszych nauczycieli, uczniowie bali się go jak ognia. *Perz. Uczn. 26.* Oddany spokojnemu używaniu życia i cichym pracom umysłowym, unikał polityki jak ognia. *Brück. Lit. 128.* **36.** Buchać, buchnąć ogniem ⟨*palić się, zapalić się dużym płomieniem*⟩: Palący się stóg siana buchał ogniem; *przen.* Twarz bucha ogniem ⟨*twarz płonie od gorączki*⟩: Oczy jej błyszczały jak rozpalone węgle, a twarz buchała ogniem i czerwieniała jak kawon. *Padal. Opow. II, 131.* **37.** Być, stać, stawać w ogniu: a) ⟨*palić się, zapalić się*⟩: Budynek stanął w ogniu; b) ⟨*rozpłomienić się blaskiem, łuną*⟩: Mignęła błyskawica jedna, druga, trzecia — i całe niebo było w ogniu, ogłuszający łoskot zdawał się wstrząsać ziemią. *Jun. Antrop. 92.* Niebiosa stały w ogniach, czerwona łuna opasywała widnokrąg. *Choj. Alkh. IV, 80.* **38.** Dać, podać **o.**, ognia; pozwolić ognia, służyć ogniem ⟨*podać, podsunąć komu zapaloną zapałkę, zapalniczkę (rzadziej: papieros) itp. dla zapalenia papierosa, fajki itp.*⟩: Pozwólcie ognia, bo zapałek nie mogę się doszukać... *Twórcz. 9, 1952, s. 69.* **39.** Dołożyć, dorzucić, podrzucić, przyrzucić do ognia, na **o.** ⟨*do stosu palącego się, do paleniska*⟩. **40.** Gorzeć ogniem (o słońcu) ⟨*świecić jaskrawym blaskiem*⟩: Zachodzące słońce gorzało złotym ogniem. *Sztyrm. Pow. II, 387.* **41.** *przen.* Gorzeć, pałać, płonąć ogniem, świętym ogniem ⟨*o kimś: doznawać silnych przeżyć, rwać się do czego; o twarzy czyjej: ujawniać rumieńcem silne czyje przeżycia, czyjś zapał itp.*⟩: Ogniem, żarem lico płonie. *Wysp. Wes. 95.* **42.** Gotować, piec, smażyć na małym, wolnym, średnim (na ostrym, silnym) ogniu ⟨*gotować itp. w niezbyt wysokiej (w wysokiej) temperaturze; na średnio gorącej (na dobrze rozgrzanej) kuchni*⟩: Na wrzącą wodę wsypać kaszę, gotować na wolnym ogniu. *Czerny Kuch. 185.* Rybę [...] maczało się w mące z solą i smażyło na dość ostrym ogniu. *Cent. Wyspa 247.* **43.** Piec przy ogniu, w ogniu (kartofle) ⟨*w popiele ogniska*⟩. **44.** Iskrzyć się ogniem ⟨*o oczach czyich: ujawniać energię, zapał, namiętność, temperament*⟩: Oczy wielkie, czarne, wypukłe iskrzyły się młodzieńczym ogniem. *Pług Zagon I, 46.* **45.** Lać **o.** (o słońcu) ⟨*żar*⟩: Słońce wytoczyło się na południe nieba i ogień lało z wysokości. *Kosiak. Bud. 110.* **46.** *pot.* Mieć **o.**: a) ⟨*mieć zapałki, zapalniczkę (do zapalenia papierosa)*⟩: Nie ma pan przypadkiem ognia?; b) ⟨*przejawiać zapał, temperament*⟩: Znam tu jednego inżyniera, nazywa się Rodecki [...] Można by go wziąć zamiast Antoniewicza. Niewyrobiony [...] Ale zna się i ma ogień. *Jackiew. Jan 297.* **47.** Opanować, stłumić, umiejscowić, zgasić, zlokalizować **o.** ⟨*pożar*⟩; zalać **o.** ⟨*płomień*⟩. **48.** Prażyć żywym ogniem (o słońcu, upale) ⟨*przypiekać, bardzo mocno przygrzewać*⟩. **49.** Paść ofiarą ognia ⟨*pożaru; płomieni*⟩. **50.** Piec, palić, smażyć kogo (żywym) ogniem, na (wolnym) ogniu ⟨*przypiekać, osmalać kogo nad ogniem, torturować ogniem*⟩: Jeńców smażono na wolnym ogniu, wydzierano im języki, obcinano uszy. *Śliw. A. Bat. 124.* **51.** Piec, prażyć ogniem, jak **o.** ⟨*o słońcu: mocno przygrzewać*⟩: Był gorący, jasny dzień; słońce prażyło żywym ogniem. *Siedl. M. Opow. 140.* **52.** Coś piecze, pali kogo (żywym) ogniem, jak **o.** ⟨*komuś dokucza przejmujący, piekący ból*⟩: Dolegały bóle fizyczne, paliły ogniem rany. *Żer. Uroda 143*; *przen.* Oblegały go myśli nie dające wytchnienia, palące żywym ogniem. *Nałk. Z. Niecierp. 224.* **53.** (U)piec dwie pieczenie przy jednym ogniu ⟨*załatwić dwie sprawy za jednym zachodem, zamachem, posunięciem*⟩: Piekliście dwie pieczenie przy jednym ogniu, wyrzuciliście mnie z domu i z miasta z piętnem hańby. *Iwasz. J. Odbud. 68.* **54.** Upiec własną pieczeń przy czyim ogniu ⟨*załatwić co, osiągnąć korzyść czyim kosztem*⟩: Przy każdej sposobności starał się przy moim ogniu upiec własną pieczeń, prosił mnie aby [...] zbliżyć go do ministra finansów, urządzając dla niego obiad finansistów. *Chłęd. Pam. II, 179.* **55.** Podłożyć (pod coś), wzniecić **o.** ⟨*spowodować pożar*⟩. **56.** Postawić na ogniu, nastawić przy ogniu; przystawić do ognia, zdjąć z ognia ⟨*postawić na rozpalonej, gorącej kuchni, blasze kuchennej lub palniku (rzadziej: nad ogniskiem); zdjąć z gorącej płyty kuchenne*⟩: Zaparzano kawę i przystawiano garnuszki do ognia. *Goj. Dzień 83.* Przyniosła wiórów i nastawiła przy ogniu kolację. *Święt. A. Obraz. I, 135.* **57.** Coś poszło z ogniem ⟨*coś się spaliło*⟩: Oczaków poszedł z ogniem, a Rozłów z ziemią został zrównany. *Rol. Trzy 105.* **58.** Pójść, rzucić się, skoczyć dla kogo, za kogo, za kim, na czyjś rozkaz, skinienie — w **o.** (i wodę) ⟨*być gotowym dla kogo na wszystko, na największe ofiary; być gotowym oddać życie za kogo; uczynić, poświęcić wszystko dla kogo*⟩: Daje się wodzić tej dziewczynie i poszedłby w ogień za jej spojrzenie, za uśmiech, za dobre słowo. *Grusz. Ar. But. 105* **59.** Prosić, poprosić o **o.**, szukać ognia ⟨*prosić o zapałki, zapalniczkę itp.*⟩: Zgasł mi papieros, poproszę o ogień... *Tuwim Rzecz 89.* **60.** Puścić co z ogniem ⟨*podpalić, spalić co*⟩: Tłum drażni go docinkami [...] grożąc na domiar, że puści z ogniem cygańską sadybę. *Wędr. 23, 1901.* **61.** Rozdmuchać **o.** (również *przen.*). **62.** Rozkładać, rozłożyć **o.** ⟨*zapalać, zapalić ognisko*⟩: Późnym wieczorem rozkładali ogień koło koleby, która służyła im za schronienie. *Wiedza i Życie 1954, s. 97.* **63.** Rozpalić, *książk.* rozniecić **o.** (w kuchni, pod kuchnią, pod blachą, pod płytą, w piecu, na kominie). **64.** Rozpalić ognie ⟨*rozpalić ogniska*⟩: Rozpalone ognie na placu oświecały obraz pełen ruchu i życia. *Sewer Pobój. 91.* **65.** Skakać przez **o.** ⟨*przez palący się stos czego, przez ognisko*⟩. **66.** (S)krzesać, wykrzesać **o.**, skrzesać ognia (krzesiwem): Wykrzesali ogień, rozniecili go na przypiecku i zaczęli grzać się obydwa. *Fel. E. Syb. III, 204.* **67.** Stać w ogniu (o kraju, państwie) ⟨*być objętym przez wojnę, rewolucję, zamieszki wewnętrzne itp.*⟩: Całe Czechy stały w ogniu, rozniecanym przez wojnę husycką. *Balíń. M. Polska III/2, 164.* **68.** Stanąć w ogniu, w ogniach ⟨*zarumienić się gwałtownie, oblać się rumieńcem*⟩: Zośka stanęła w ogniach, by mak polny. *Konopn. Balcer 24.* **69.** Coś szerzy się jak **o.** ⟨*gwałtownie*⟩. **70.** Ubezpieczyć co od ognia ⟨*od pożaru*⟩: Ubezpieczyć dom, towary od ognia. **71.** Wpaść jak po **o.** ⟨*wpaść, przyjść, zjawić się gdzie na chwilę, na krótki okres czasu, przybywszy, odejść skąd szybko, nie zagrzać miejsca, spieszyć się; bawić, przebywać gdzie bardzo krótko*⟩: Wpadał jak po ogień, na jeden dzień. *Wańk. Ziele 194.* **72.** Zająć się ogniem, od ognia ⟨*zapalić się, być objętym płomieniem*⟩: Szopa zajęła się ogniem. Ubranie (na kim) zajęło się od ognia. **73.** Zaprószyć, zapuścić **o.** ⟨*podpalić co, spowodować pożar*⟩. **74.** Ziać, zionąć ogniem: a) ⟨*wyrzucać płomienie*⟩: Krater wulkanu ział ogniem; b) ⟨*strzelać intensywnie*⟩: Działa ziały ogniem na wieś. **75. o.** bije, bucha, uderza, występuje na kogo, komu na twarz ⟨*ktoś dostaje wypieków, rumieńców, kolorów; rumieni się, staje w pąsach*⟩: Na twarz dziewczęcia buchnęły ognie, serce zaczęło bić. *Sewer Nafta II, 193.* Permskiemu ognie wystąpiły na twarz i zaiskrzyły się oczy. *Prus SPP.* **76. o.** błyska, migocze (migoce), pląsa, rzuca blask, iskrzy, świeci, tańczy; bucha, buzuje (się), dopala się, gaśnie, słabnie, tli się, zamiera; grzeje, pali, parzy, piecze; hałasuje, strzela, syczy, szumi, trzaska, trzeszczy; obejmuje co, ogarnia, pnie się, pożera co, szaleje, szerzy się, trawi co ⟨*płomień*⟩. **77. o.** powstaje, wybucha, wzmaga się ⟨*pożar*⟩. **78. o.** pożera, trawi kogo a. czyje wnętrzności ⟨*ktoś doznaje silnego bólu fizycznego; ktoś przeżywa gwałtowne uczucia*⟩: Boli — okropnie boli [...] ogień trawi moje wnętrzności... *Wilk. P. Wieś I, 149.* **79.** Od powietrza, głodu, ognia i wojny zachowaj nas, Panie! ⟨*modlitwa błagalna z prośbą o odwrócenie klęsk żywiołowych*⟩.

● ⟨*strzał; strzelanina, ostrzeliwanie, kanonada*⟩ **80. o.** armatni, artyleryjski; karabinowy a. z karabinu; (z) broni ręcznej lub maszynowej; **o.** celny, chaotyczny, ciągły, częsty, morderczy, nieustanny, piekielny, przerywany, regularny, rzęsisty, silny, skoncentrowany, straszliwy; **o.** flankowy, zaporowy; **o.** nieprzyjacielski a. wroga. **81. o.** ręczny ⟨*ostrzeliwanie z broni ręcznej*⟩: Piechota pod zasłoną armat zstępuje coraz niżej, by rozpocząć ręczny ogień. *Sienk. Now. II, 216.* **82.** Chrzest ognia ⟨*wzięcie po raz pierwszy udziału w akcji bojowej, w walce, w działaniu*⟩: Sztandar ten chrzest ognia odbył. Podziurawiony kulami tureckimi i oblany krwią Uskoków stał się dla tych ostatnich poważniejszym i droższym. *Jeż Uskoki II, 195.* **83.** Nasilenie, siła ognia. **84.** Bić, nękać, niszczyć, razić odpowiadać ogniem. **85.** Brać, wziąć co pod **o.** ⟨*pod strzały, pod obstrzał*⟩. **86.** Być, znaleźć się w ogniu, pod ogniem. **87.** Prażyć ogniem (z dział). **88.** Przerwać **o.**, zaprzestać ognia. **89.** Rozpocząć **o.** (nie: otworzyć **o.**) z armat. *SPP.* **90.** *łow.* Zostać w ogniu ⟨*o zwierzynie: paść po strzale*⟩: Dobrze trafiony borsuk zostaje w ogniu. *Hop. Jęz. 44.* **91.** Ognia! ⟨*komenda, rozkaz strzelania; pal!*⟩: Zakomenderował: ognia! Padło 55 strzałów. *Sokoł. A. Stycz. 42.* **92. o.** bije, dudni, leje się, toczy się, zrywa się; cichnie, słabnie; góruje, przenosi.

przysł. **93** Nie kładź palca do ognia, to się nie sparzysz. **94.** Trudna zgoda z ogniem woda. **95.** Złodziej kąty zostawi, a ogień wszystko zabierze.

oglądać się, oglądnąć się 1. Oglądać się na kogo, co ⟨*spodziewać się od kogo pomocy, liczyć na kogo, co, brać kogo, co w rachubę, pod uwagę; mieć co na względzie; zastanawiać się na czym*⟩: Teraz już wiem, że człowiek musi tylko na sobie polegać i na nikogo się nie oglądać. *Bogusz. Dzieci 28.* **2.** Oglądać się, nie oglądać się na jutro ⟨*myśleć, nie myśleć o przyszłości*⟩: Trzebiono u nas lasy gorliwie i bezmyślnie, bez oglądania się na jutro, powiadano sobie: nie było nas, był las; nie będzie nas, będzie las. *Dyak. Las 280.* **3.** Oglądać się na czyją łaskę ⟨*liczyć na czyją pomoc, wsparcie, datek*⟩: Wiecznie musi oglądać się na łaskę męża. *Zap. G. SPP.* **4. o.** się za kim, za czym ⟨*rozglądać się za kim, za czym, szukać kogo, czego, upatrywać dla siebie kogo, co*⟩: Ślimakowi już nie wystarczali dzienni najemnicy i począł oglądać się za pomocnikiem stałym. *Prus Plac. 8.* Oglądał się na stare lata za jakąś posadą. *Par. Alch. 57.*

oględziny **1. o.** sądowe. **2. o.** czego: Oględziny domu, mieszkania. **3.** Być przedmiotem oględzin. **4.** Dokonać oględzin. **5.** Podlegać oględzinom.

ogłada **1. o.** obyczajowa, salonowa, towarzyska; umysłowa; powierzchowna, zewnętrzna; europejska, światowa: Był człowiekiem światowym, pełnym wykwintnej grzeczności i salonowej ogłady. *Orzesz. Cnot. 25.* **2.** Mieć ogładę, nie mieć ogłady. **3.** Nabyć ogłady.

ogłos *rzad. przysł.* Ogłosu siła, rzeczy mało ⟨*hałasu, reklamy*⟩.

ogłosić, ogłaszać **1. o.** co, np. **o.** akt, ankietę, konstytucję, odezwę, przetarg, stan wojenny, stan wyjątkowy, strajk, uniwersał, upadłość, wyrok, zapowiedzi ⟨*podać do ogólnej wiadomości, obwieścić, opublikować*⟩. **2. o.** niepodległość, wolność; **o.** monarchię, republikę; **o.** jakieś państwo królestwem, rzecząpospolitą itp. ⟨*opublikować wiadomość o niepodległości, wolności; obwieścić o utworzeniu monarchii, republiki; ustanowić i proklamować królestwo, republikę itp.*⟩. **3.** *przestarz.* **o.** sławę czyją ⟨*wsławić kogo*⟩: Nowe dzieła twą sławę ogłoszą. *Kras. Osjan. 200.* **4.** Zegar ogłasza godzinę ⟨*wybija*⟩: Zegar ostrym, metalicznym dźwiękiem ogłosił trzecią po południu. *Orzesz. Klat. 320.* **5. o.** ustawę: Ustawa musi być ogłoszona, by obowiązywała [...] Od XIX wieku weszło w zwyczaj ogłaszanie ustaw w osobnych tzw. dziennikach ustaw. *Kutrz. Wstęp 13.* **6. o.** co w pismach ⟨*umieścić w prasie ogłoszenie, wiadomość, anons o czym*⟩: Ogłosiłem o zgubie w kilku pismach i obiecałem uczciwemu znalazcy dziesięć rubli nagrody. *Prus Now. III, 216.* **7. o.** kogo, co kim, czym, za kogo, co ⟨*uznać kogo, co — za kogo, co; stwierdzić publicznie, że ktoś jest tym, za kogo się go podaje*⟩: Żoną cię moją przed nimi ogłoszę. *Staff L. God. 39.* Ileż to razy powracali ci, których za zabitych ogłoszono. *Żer. Przedw. 39.* Ogłosił linię kolejową za otwartą. *SPP.* **8. o.** kogo królem, wodzem, następcą ⟨*obrać, mianować, ustanowić, wyznaczyć kogo królem, wodzem itp., podając to do ogólnej wiadomości; obwołać, okrzyknąć*⟩: W niecałe dziesięć miesięcy po zgaśnięciu ostatniego Jagiellończyka ogłoszono jego następcą Henryka Walezego. *Wind. Koch. 108.*

ogłosić się, ogłaszać się **1. o. się** kim ⟨*poda(wa)ć się za kogo, mianować się publicznie kim*⟩: Ogłosić się dyktatorem, królem, księciem, wodzem itp. **2. o. się** w gazecie, w kurierze ⟨*pod(aw)ać wiadomość o sobie za pośrednictwem prasy, radia, plakatów itp.*⟩: Pisywała listy do jakiegoś pana, co się ogłaszał w Kurierze, że się chce żenić. *Dąbr. Ig. Felka 65.*

ogłoszenie **1.** Drobne **o.** ⟨*inserat*⟩. **2. o.** czego ⟨*podanie do ogólnej wiadomości, opublikowanie*⟩: Ogłoszenie wyników wyborów, upadłości. **3. o.** w czym ⟨*inserat*⟩: Ogłoszenie w prasie, w gazecie. **4.** Biuro, tablica ogłoszeń. **5.** Dać **o.**: Wynajmę to mieszkanie [...] Trzeba zaraz dać ogłoszenie. *Dąbr. M. Znaki 117.* **6.** Rozlepić ogłoszenia: Szukali go, rozlepiali ogłoszenia, wyznaczali nagrodę za wskazanie jego kryjówki. *Meis. Sams. 134.*

ogłupiały **1. o-a** mina: Z ogłupiałą miną i rozwartą gębą słuchał tej przemowy. *Groza Wład. I, 98—99.* **2. o.** z czego: Może ją trochę wzruszał Ludwik, ogłupiały z miłości, jakiś bezbronny. *Kow. A. Rogat. 12.* **3.** Chodzić jak **o.**: Zahukana, łajana o byle co, chodziła jak ogłupiała. — Kołowacizny chyba dostanę. *Wikt. Wierzby II, 19.*

ogłuszający **o.** grzmot, hałas, jazgot, krzyk, łoskot, ryk, stuk, trzask, wystrzał; **o-a** detonacja, kanonada, salwa; **o-e** uderzenie: Uczułem ogłuszające uderzenie w tył głowy, od którego straciłem przytomność. *Polń. Z walk 31.*

ogłuszony **o.** czym: **o.** ciosem; *przen.* Bezmyślnie patrzał przed siebie jakby ogłuszony i przygnieciony nawałem wrażeń. *Dygas. Now. VII, 10.*

ognik **1. o.** papierosa, pochodni, świecy: W ciemności jarzyły się czerwone ogniki papierosów. *Braun Lewanty 390.* **2.** Figlarne, wesołe, złe itp. ogniki (w oczach) ⟨*błyski, iskierki*⟩: W oczach dziewczyny zaigrał diabelski ognik. *Czesz. Pokol. 146.*

ogniotrwały ⟨*odporny na działanie ognia, nie palący się; ognioodporny*⟩: Budynek, materiał **o.**; farba, szafa **o-a**; naczynia, tkaniny, wyroby **o-e**: Do budowy wielkich pieców używa się cegieł ogniotrwałych szamotowych. *Sypn. Metal. 103.*

ogniowy **1.** *przestarz.* Broń **o-a** ⟨*palna*⟩. **2.** Próba **o-a** ⟨*czyjś pierwszy udział w akcji bojowej, w walce, w działaniu*⟩: Armia ta w wojnie obecnej poddaje się próbie ogniowej. Po raz pierwszy występuje do walki z potęgą europejską. *Tyg. Ilustr. 8, 1904*; *przen.* Przebyć próbę ogniową: Ja w moim swobodnym i hulaszczym życiu niejedną już ogniową przebyłem próbę i żadna jakoś nie oparzyła mnie bardzo. *Orzesz. Klat. 36.* **3.** *techn.* Cięcie **o-e** ⟨*przecinanie metalu płomieniem palnika acetylenowego*⟩. **4.** *bot.* Huba **o-a** ⟨*gatunek huby, rosnący zwłaszcza na drzewach owocowych*⟩. **5.** *przestarz.* Kasa **o-a**, porządek **o.**, ubezpieczenie **o-e** ⟨*ubezpieczenie od ognia*⟩. **6.** Oficer **o.** ⟨*oficer prowadzący ogień artyleryjski podczas walki*⟩: Granaty do pierwszego działa! — krzyknął oficer ogniowy. *Ziel. S. Świt. 57.* **7.** *górn.* Pole **o-e**: a) ⟨*teren kopalni, w którym przeprowadza się proces podziemnego gazowania węgla*⟩; b) ⟨*teren kopalni objęty pożarem*⟩. **8.** Próba **o-a** ⟨*badanie zawartości wełny w tkaninie wełnianej przez spalanie jej nitek*⟩. **9.** Sikawka **o-a** ⟨*do gaszenia ognia*⟩: Wyciągnęli sikawki ogniowe i zaczęli tryskać artylerzystom w oczy wodą. *Lim. Spol. XVIII, 162.* **10.** Siła **o-a** oddziału ⟨*ilość i jakość broni palnej w oddziale*⟩. **11.** *geol.* Skała **o-a** ⟨*powstała z zastygniętej magmy; magmowa*⟩. **12.** Stanowisko **o-e** ⟨*punkt, w którym ustawione jest działo, karabin maszynowy, moździerz itp.*⟩: Zajęliśmy stanowisko ogniowe w małym zagajniku. *Ziel. S. Świt. 9.* **13.** Straż **o-a**, *przestarz.* pogotowie **o-e** ⟨*organizacja ochotnicza lub instytucja zajmująca się gaszeniem pożarów; straż pożarna*⟩: Co najmniej cztery razy do roku nakazane były próby pogotowia ogniowego. *Bystr. Warsz. 157.* **14.** Sygnalizacja **o-a** ⟨*za pomocą ognia*⟩: Mieli [...] dawać baczenie na wszystkie strony i w razie niebezpieczeństwa ostrzec załogę strzałami z muszkietów lub sygnalizacją ogniową. *Sier. Ocean 13.* **15.** Towarzystwo **o-e** ⟨*instytucja ubezpieczająca na wypadek pożaru*⟩. **16.** Zapora **o-a** ⟨*przestrzeń gęsto ostrzeliwana, stanowiąca zaporę dla* *atakujących*⟩: Trzy warstwy zapór ogniowych broniły nieba nad Warszawą. *Meis. Warsz. 58.*

ognisko **1. o.** artystyczne, religijne, umysłowe itp. ⟨*punkt centralny czego, centrum, ośrodek*⟩: Dwa były wtedy ogniska umysłowe [...] szukające pola do odznaczenia się i rozgłosu: Warszawa i Puławy. *Chmielow. Dram. 99.* **2. o.** artystyczne, muzyczne, plastyczne, szkoleniowe itp. ⟨*ośrodek kulturalny lub oświatowy upowszechniający jakąś dziedzinę sztuki czy nauki poprzez dokształcanie amatorów, rzadziej fachowców*⟩: Centralny Zarząd Szkół Artystycznych opiekuje się ogniskami artystycznymi. *Film 23, 1953.* **3.** *med.* **o.** chorobowe, gnilne, infekcyjne, martwicze, ropne, zapalne ⟨*miejsce objęte zmianami chorobowymi*⟩. **4. o.** domowe, rodzinne ⟨*dom jako symbol życia rodzinnego; gniazdo rodzinne; rodzina*⟩: Na progu dojrzałości stawali przed dylematem: ognisko rodzinne czy celibat. *Par. Alch. 59.* Opuścić, porzucić **o.** domowe. **5. o.** harcerskie. **6.** *techn.* **o.** kowalskie a. kuzienne ⟨*otwarte palenisko z miechem, służące do nagrzewania drobnych przedmiotów przed kuciem*⟩. **7.** *przestarz.* **o.** kuchenne ⟨*trzon kuchenny*⟩. **8.** Ogniska obozowe ⟨*paleniska pod gołym niebem*⟩. **9. o.** czego ⟨*punkt centralny czego, miejsce, w którym coś się skupia, gromadzi, ześrodkowuje lub z którego rozchodzi się, promieniuje na otoczenie; centrum, ośrodek, siedlisko, skupisko; gniazdo, źródło, rozsadnik*⟩: **o.** cywilizacji, nauki, ogłady, przemysłu, rewolucji, ruchu politycznego, sztuki, walki, wiedzy, wojny; życia duchowego, towarzyskiego itp. **10.** *mat.* **o.** elipsy, hiperboli, paraboli. **11.** *fiz. fot.* **o.** soczewki. **12.** *geol.* **o.** trzęsienia ziemi ⟨*miejsce w głębi skorupy skalnej, w którym magma występuje w stanie płynnym*⟩. **13.** Grzać u ogniska co (np. ręce); grzać się przy ognisku, nad ogniskiem; (za)palić, rozpalić, rozniecić, rozłożyć **o.** zasiąść około ogniska: Jedni piekli kartofle, inni [...] suszyli skisły chleb, inni znowu po prostu grzali sobie u ognisk ręce. *Przem. Jakobin 19.* Zapalono ogniska — z dala widniały po górach tysiące punktów świetlanych. *Siedl. M. Głęb. 124.* **14.** Urządzić **o.** ⟨*ośrodek kulturalno-oświatowy*⟩: Urządzali pokazy artystyczne lub też wspólne ogniska, gdzie śpiewano piosenki, opowiadano o pracy w fabryce. *Twórcz. 7, 1952, s. 31.* **15.** Założyć **o.** domowe ⟨*ożenić się, założyć własne gospodarstwo*⟩. **16. o.** bucha, błyszczy, dymi, dogasa, kurzy się, pali się, świeci, tli się: Błękitnym dymem kurzą się po polach ogniska pasterzy. *Dygas. Now. VII, 171.*

ogniskować **1. o.** co, np. **o.** promienie. **2. o.** ruch umysłowy: Uniwersytet Jagielloński, jako instytucja naukowa, ogniskująca cały nasz ruch umysłowy, daje zwykle hasło do szerszego pulsowania wszystkich objawów intelektualnego życia Krakowa. *Tyg. Ilustr. 45, 1900.* **3. o.** na sobie uwagę ⟨*zwracać na siebie czyją uwagę*⟩: Ogniskował na sobie powszechną uwagę stolicy. *Ask. Poniat. 48.*

ogniskować się **1. o. się** na czym ⟨*skupiać się na czym*⟩: Zainteresowania Witkiewicza nie ogniskowały się na pewnej określonej dziedzinie, lecz odznaczały się rzadko spotykaną wszechstronnością. *Dz. Lit. Krak. 14, 1950.* **2. o. się** w kim, w czym ⟨*skupiać się wokół kogo, czego*⟩: Całe życie kulturalne młodzieży widzewskiej ogniskowało się teraz w mieszkaniu rodziny Szubertów. *Rudn. L. SPP.*

ognisty **1. o.** blask, słup; **o-a** błyskawica, kometa, łuna; **o-a** tarcza słońca ⟨*jak ogień, pełen(-a) ognia; płomienisty(-a)*⟩: Krwawo zachodziło słońce, rzucając na świat ogniste blaski. *Sewer Nafta III, 244.* Przewodnik ten ciemny na tle ciemności był dla nich jak ów słup ognisty, co prowadził dzieci Izraela do ziemi obiecanej. *Jeż Uskoki II, 147.* **2. o-a** strzelba, **o-e** działo itp. ⟨*broń palna; strzelba, działo nabijane, ładowane prochem lub innym materiałem wybuchowym*⟩. **3.** Chłopak **o.** ⟨*pełen temperamentu, namiętności, werwy*⟩. **4. o-a** czerwień ⟨*jaskrawa*⟩. **5.** *przen.* Deszcz **o.** ⟨*rozżarzone cząstki czego*⟩. Buchać deszczem ognistym ⟨*buchać płomieniem*⟩: Z kuźni [...] iskry deszczem ognistym buchają. *Reym. Now. I, 286.* **6.** *przestarz.* **o-a** góra ⟨*wulkan*⟩. **7.** *przen. książk.* **o.** grot ⟨*piorun*⟩: Gniewny Jowisz ognistym grotem powietrzne przeszywa szlaki. *Tremb. Różne 94.* **8. o.** kaznodzieja ⟨*przemawiający z zapałem, płomienny*⟩: Ognistym był kaznodzieją Skarga. *Mac. Piśm. I, 799.* **9. o-a** bomba, **o.** pocisk itp. ⟨*wypełnione materiałem wybuchowym, palące się w locie*⟩: Poległ stary Gedamin [Gedymin] raniony śmiertelnie ognistym pociskiem w szyję. *Baliń. M. Polska IV, 44.* **10. o-e** kwiaty, **o.** mak ⟨*koloru jaskrawo czerwonego*⟩. **11.** *daw.* **o.** lud, żołnierz, **o-e** wojsko; **o-a** służba ⟨*żołnierze uzbrojeni w broń palną, lub obsługujący działa; artyleria; służba w artylerii*⟩: Przy działach [...] służyli przeważnie Flamandowie do ognistej służby najprzydatniejsi. *Sienk. Pot. V, 22.* **12. o.** mazur, oberek ⟨*pełen werwy, żywy*⟩: Orkiestra [...] wygrywała czarujące Straussowskie walce i ogniste mazury i oberki. *Oppman Warsz. 91.* **13. o-a** melodia ⟨*skoczna*⟩. **14. o-a** miłość; **o.** afekt, pocałunek; **o-e** serce, spojrzenie, uczucie ⟨*namiętna(-y, -e)*⟩. **15. o-a** mowa ⟨*pełna zapału*⟩. **16. o.** mróz ⟨*bardzo ostry, srogi, siarczysty*⟩. **17.** *przestarz.* Woda **o-a** ⟨*wódka; napój wyskokowy, alkohol, trunek*⟩: **18. o-e** oczy, ślepia, źrenice ⟨*oczy pełne wewnętrznego ognia, blasku, oczy błyszczące, iskrzące się*⟩: Lew podniósł swój potężny łeb do góry i ognistymi ślepiami począł toczyć wokół. *Mark. W. Mity 145.* Młoda, wysmukła brunetka, z oczyma czarnymi jak węgiel, ognistymi jak iskra. *Bork. L. Paraf. 110.* **19. o.** rumak ⟨*bystry, żywy*⟩: Ogniste rumaki biły kopytami o ziemię, sypiąc snopy złocistych iskier. *Mark. W. Mity 65.* **20. o-e** rumieńce, wypieki; **o-a** wiewiórka, **o-e** włosy ⟨*jaskrawo czerwone*⟩. **21. o-e** słowa ⟨*pełne namiętności, zapału*⟩. **22. o-e** strumienie żelaza ⟨*rozżarzone, rozpalone jak ogień*⟩. **23. o.** taniec ⟨*żywy taniec, tańczony z werwą, z temperamentem*⟩. **24. o.** temperament, **o-e** usposobienie ⟨*żywy(-e), namiętny(-e)*⟩. **25. o-a** żagiew ⟨*płonąca ogniem*⟩: Wiatr wyrywał snopki z płonącego dachu i niósł ogniste żagwie w szerokim zasięgu. *Pigoń Komb. 105.* **26.** *przen.* Żar **o.**: Najmniejszy powiew nie chłodził, pola stały w żarze ognistym, spiekota zapierała dech. *Reym. Fron. 3.*

ogniwo **1. o.** administracyjne, terenowe, związkowe; gospodarcze, organizacyjne, produkcyjne ⟨*podstawowa jednostka organizacyjna*⟩: W ustroju gospodarki planowej każde ogniwo gospodarcze planuje i wykonuje swój plan zgodnie z wytycznymi planu ogólnonarodowego. *Maz. Plan. 84.* **2.** *chem. fiz.* **o.** elektryczne lub galwaniczne ⟨*urządzenie służące do przetwarzania energii chemicznej w elektryczną*⟩. **3.** **o.** czego: Ogniwa kajdan, łańcucha. *przen.* Ogniwa małżeńskiego pożycia; ogniwa przyjaźni, miłości, braterstwa. Ogniwo aparatu państwowego, władzy. **4.** Być ogniwem czego: Jesteśmy małym ogniwem ogromnego łańcucha organicznego, a ten tylko ogniwem całej budowy fizycznej kuli ziemskiej. *Śniad. J. SW.* **5.** Połączyć, skuć, spoić kogo ogniwem: Przyjaźń połączyła nas nierozerwalnym ogniwem. **6.** Stanowić **o.** łączące co z czym, pomiędzy kim i kim, czym i czym; stanowić **o.** czego: Ziemia Lubuska stanowiła ogniwo łączące Pomorze ze Śląskiem. *Wiedza i Życie 7, 1954, s. 497.* **7.** Zerwać ogniwa: Nie, kiedy szczęścia zerwane ogniwa, ja mam żyć? *Słow. SW.* **8.** **o.** pęka, rwie się, pryska: Pękło ostatnie ogniwo łączące mnie ze światem. *Jun. Dworek 134.*

ogolić **1.** **o.** kogo, co — czym zob. golić. **2.** *przen. przestarz. żart.* **o.** kogo ⟨*uczynić gołym kogo, biednym, ogołocić kogo, okraść, obedrzeć, obrać, wyzuć z czego, złupić; ograć (w karty)*⟩: Byłbym w kawiarni „Pod Sroczką“ ogolił w preferansa tego studenta. *Dzierzk. Kug. 188.*

ogołocić, ogołacać **1.** **o.** kogo, co z czego: Ogołocony z zieleni krajobraz rumienił się i złocił w słabym grudniowym słońcu. *Dąbr. M. Noce III/1, 208.* **2.** **o.** z mebli, sprzętów. **3.** **o.** z mienia, pieniędzy, zasobów, zapasów. **4.** **o.** miasto z ludności, z wojska, z załogi. **5.** *przen.* **o.** kogo z honoru, z praw, z zaszczytów: Sainte-Beuve ogołaca Chateaubrianda ze wszystkich zalet. *Par. Alch. 299.*

ogon **1.** Długi, krótki; kosmaty, kusy, obcięty, puszysty **o.** (zwierzęcia). **2.** **o.** chwytny (u małp). **3.** *techn.* Lisi **o.** ⟨*rodzaj piły mechanicznej*⟩. **4.** *bot.* Lwi **o.** ⟨*roślina z rodziny wargowych o wysokiej, pokrytej włoskami łodydze, ciemnozielonych liściach w kształcie serduszek i różowych kwiatach; rośnie przy drogach i na polach, pospolita w całym kraju*⟩. **5.** **o.** świński, wieprzowy, wołowy itp. ⟨*potrawa z ogona wieprzowego, wołowego itp.*⟩. **6.** *przen.* **o.** czego, np. **o.** sukni, fraka. **7.** *astr.* **o.** komety ⟨*świetlista smuga pojawiająca się za kometą*⟩. **8.** **o.** latawca. **9.** **o.** samolotu. **10.** *pot.* Z ogonem ⟨*z okładem*⟩: Pięć kilometrów z ogonem. **11.** Chlastać się, fajtać, kiwać, machać, merdać, wywijać ogonem; spuścić, stulić, zwiesić **o.**; zadrzeć ogon(a) (o zwierzęciu); rozłożyć, rozpostrzec, roztaczać **o.** (o ptakach). **12.** Uciąć psu **o.** **13.** *pot.* Chować, wtulić **o.** pod siebie ⟨*zachowywać się potulnie, tchórzyć, bać się, lękać się; trząść się ze strachu*⟩. **14.** *teatr. pogard.* Grać, śpiewać same ogony ⟨*grać, śpiewać niewielką, epizodyczną rolę, w której aktor czy śpiewak nie ma pola do popisu*⟩: Śpiewałem same „ogony“, które siłą rzeczy nie dają artystycznego zadowolenia. *Święc. Kulis. 51.* **15.** Lądować na **o.**, unieść **o.** (o samolocie): W sobotę latałem trzy razy [...] lądowałem bardzo dobrze na ogon. *Scheur Pam. 42.* Samolot sunął gładko, unosząc ogon. Płozy lekko tarły po dobrze ubitym śniegu. *Meis. Arkt. 102.* **16.** Nie umieć psom ogonów wiązać ⟨*być niezdolnym do niczego*⟩. *SFA.* **17.** (Ktoś) nie wypadł, nie wyszedł, nie wyskoczył, nie wyleciał sroce spod (z) ogona ⟨*o kimś nie byle jakiego pochodzenia, rodu, o kimś pochodzącym z dobrej rodziny; nie byle kto*⟩: Nie wyskoczyłam widać sroce spod ogona, kiedy takiego brata mam... *Orzesz. Pierwot. 189.* **18.** *środ.* Odziedziczyć krowie, końskie ogony ⟨*odziedziczyć krowy, konie*⟩: Wyjeżdżam na wieś, gdzie posiadam, również po przodkach odziedziczone, dwie morgi gruntu i cztery krowie ogony. *Winaw. Roztw. 76.* **19.** Przyciąć komu **o.** ⟨*wystrychnąć kogo na dudka*⟩. *SFA.* **20.** Przyczepić się jak rzep do psiego ogona. **21.** Ruszyć rozumem, głową, językiem jak martwe (zdechłe) cielę ogonem ⟨*nie mieć konceptu*⟩: Ot, i poruszyła baba rozumem jak cielę ogonem. *Orzesz. SPP.* **22.** Spuścić **o.** ⟨*spuścić z tonu*⟩. *SPP.* **23.** Wlec się, iść, zostawać w ogonie czego ⟨*nie nadążać za rozwojem sytuacji, być zapóźnionym, zostawać w tyle, nie dotrzymywać kroku innym w określonej sytuacji, położeniu, warunkach*⟩: Życie przeszło nad nimi. A oni w ogonie tego życia się wleką, coraz to niżej spadając i społecznie i moralnie. *Rocz. Lit. 1932, s. 157.* **24.** Tworzą się ogony ⟨*tworzą się kolejki, ustawiają się kolejki*⟩: Muzea są pełne publiczności we wszystkie dni tygodnia, a w dni świąteczne tworzą się przed kasami prawdziwe „ogony“ pragnących je zwiedzić. *Prz. Artyst. 5, 1952, s. 3.*

ogonek **1.** Kusy, podniesiony, wyskubany, zadarty **o.**: Pies uganiał się za własnym kusym ogonkiem. *Bron. J. Dziad. 98.* **2.** **o.** liściowy: a) *bot.* ⟨*część liścia łącząca blaszkę liściową z łodygą, przytwierdzająca liść do łodygi*⟩; b) ⟨*u niektórych roślin, np. rabarbaru, jadalna część liścia*⟩. **3.** Kiwać, trząść; nakryć się ogonkiem (o zwierzętach): Wiewiórka, siadłszy na gałęzi, nakryła się figlarnie ogonkiem. *Sienk. Now. II, 10.* **4.** (Prze)czekać, stanąć w ogonku ⟨*w kolejce*⟩: Dziś w cukierni musiałem przeczekać w ogonku do telefonu pięć osób. *Tuwim Jarm. 172.* **5.** **o.** formuje się, tworzy się ⟨*kolejka*⟩: Przy kasie za mną utworzył się kilkudziesięcioosobowy ogonek. *Sokoln. Cztern. 89.*

ogoniasty **1.** *przestarz.* Gwiazda **o-a** ⟨*kometa*⟩. **2.** **o-a** mila, wiorsta itp. ⟨*mila, wiorsta z okładem, z górą; więcej niż mila, wiorsta itp.*⟩: Z bliższych sąsiadów, w promieniu ogoniastej mili mieszkających, miałem jednego tylko znajomego. *Jordan Pam. I, 74.* **3.** *zool.* Płaz **o.** **4.** **o-a** suknia, **o.** frak ⟨*suknia z trenem, frak z długimi połami*⟩.

ogorzały **1.** **o.** od słońca, wiatru: Przewiani wiatrem, ogorzali od słońca, zasypialiśmy z widokiem rozległego nieba. *Kow. A. Rogat. 35.* Cała twarz jego była ogorzała od słońca i wiatru. *Tyg. Ilustr. 190, 1863.* **2.** **o-a** cera, twarz. **3.** *przestarz.* Dymem, piorunem **o.**: Lud w chodakach z łyka szytych, w chatach dymem ogorzałych, dranicami płasko krytych. *Pol SW.* Dąb piorunem niegdyś ogorzały [...] spuszcza ku ziemi uwiędłe konary. *Kras. Osjan. 184.*

ogólnik **1.** Oklepane ogólniki ⟨*frazesy, komunały*⟩. **2.** Mówić ogólnikami: Mówi ogólnikami przybranymi w kwiecistą frazeologię. *Pam. Lit. 3—4, 1952, s. 910.* **3.** Wychodzi (nie wychodzi) ze sfery ogólników: To, co autorka mówi o woli i kształceniu uczuć, nie wychodzi ze sfery ogólników. *Sienk. Wiad. II, 214.* **4.** Zbyć kogo a. rzecz ogólnikami: Co się stało? — spytałem. — Ach, nic. Głupstwo. Nie ma o czym mówić — zbyto mnie ogólnikami. *Kowalew. S. Świat 85.*

ogólnokrajowy o. zjazd: Ogólnokrajowy Zjazd Polonistów był poważnym wydarzeniem w naszym życiu umysłowym. *Nowe Drogi 3, 1950, s. 100.*

ogólnokształcący 1. Szkolnictwo średnie **o-e.** Szkoła **o-a. 2.** Przedmioty **o-e.**

ogólność W ogólności ⟨*w całości, nie wchodząc w szczegóły, ogólnie biorąc, w ogóle, na ogół*⟩: Dzik w ogólności nie smakuje w kartoflach, jedynie głodem tropiony pożera je, i to w zimie. *Wodz. Wspom. 104.*

ogólny 1. Dobro **o-e** ⟨*dotyczące wszystkich, powszechne*⟩. **2.** Fizyka, geografia, historia itd. **o-a** ⟨*dział danej nauki traktujący o ogólnych, powszechnych zagadnieniach danej gałęzi wiedzy lub omawiający ogólnie, całościowo, nie szczegółowo pewne zagadnienia*⟩. **3.** Koszt **o.** ⟨*obejmujący ogół wydatków na co*⟩. **4. o-a** liczba, suma czego ⟨*ogół osób, przedmiotów jakiejś kategorii, grupy itp.; suma wszystkich pozycji szczegółowych*⟩: Rada Państwa obowiązana jest zwołać sesję również na pisemny wniosek jednej trzeciej ogólnej liczby posłów. *Konst. PRL 261.* Donieś, proszę, jaka jest ogólna suma długów. *Mick. Listy I, 381.* **5.** *mat.* Liczby **o-e** ⟨*liczby oznaczane za pomocą liter, zastępujące dowolnie pomyślane wartości*⟩. **6. o-e** osłabienie, przemęczenie itp. ⟨*całego organizmu*⟩: Odczuwać ogólne osłabienie. **7.** Nazwa, sąd, zdanie, pojęcie itp. **o-e** ⟨*dotyczące wszystkich przedmiotów danego rodzaju, obejmujące wszystkie cechy dla danej klasy przedmiotów*⟩: Negacją zdania ogólnego twierdzącego jest zdanie szczegółowe przeczące. *Czeż. Log. 86.* Paliwa niskowrzące (benzyna, benzol, spirytus) noszą ogólną nazwę lekkich. *Ignat. Maszynozn. 63.* W najogólniejszym sensie falą jest każde rozchodzenie się zjawiska. *Natan. Fale 5.* **8.** Czynić z kogo przedmiot ogólnych żartów, docinków ⟨*powszechnych*⟩: Przesądne wróżby panny Teodory czyniły z niej przedmiot ogólnych żartów i złośliwych docinków. *Orzesz. Z różnych II, 141.* **9. o.** pogląd ⟨*wypływający z uogólnienia faktów szczegółowych*⟩: Młody umysł nie jest zwykle w stanie ze szczegółowych faktów dojść do ogólnych poglądów. *Sienk. Szkice I, 194.* **10. o.** pokój, **o-a** sala, **o.** stół itp. ⟨*wspólny(-a) dla wszystkich, przeznaczony(-a) dla ogółu*⟩: Obiad spożyłem osobno, nie zaś przy stole ogólnym. *Leśm. Przyg. 16.* **11. o-a** rozmowa ⟨*pomiędzy wszystkimi uczestnikami*⟩: Ogólna rozmowa w salonie jakoś nagle przycichła. *Perz. Raz. 114.* **12. o.** ukłon, **o-e** powitanie, pożegnanie itp. ⟨*zwracający(-e) się do wszystkich*⟩: W tym ogólnym ukłonie badawczy wzrok zatrzymał na Piotrze. *Żer. Uroda 256.* **13.** Widok **o.** czego (np. miasta) ⟨*obejmujący całość czego, bez szczegółów*⟩. **14. o-e** wrażenie ⟨*powierzchowne, nie wynikające z dokładnej obserwacji czego*⟩: Na swój salonik obrała niewielki pokój, którego ogólne wrażenie było srebrzysto-szare. *Perz. Las 80.* **15.** Wykształcenie **o-e** ⟨*w zakresie szkoły średniej, nie specjalne*⟩. **16. o-e** zebranie ⟨*zebranie wszystkich pracowników jakiejś instytucji, wszystkich członków organizacji itp.*⟩: Zwołano [...] ogólne zebranie, na które stawili się wszyscy bez wyjątku. *Rudn. H. Płom. 75.* **17.** Sprawy natury ogólnej, ogólniejszej ⟨*sprawy dotyczące ogółu*⟩: Oprócz spraw natury ogólniejszej, miał Rzewuski zlecenie załatwić i sprawę prywatną króla. *Kraus. Repn. I, 140.* **18.** Na ogólne żądanie ⟨*na żądanie wszystkich*⟩: Koncert na ogólne żądanie powtórzono. *SW.* **19.** Zwracać ogólną uwagę ⟨*powszechną, wszystkich*⟩: Wydawało mu się, że zwraca ogólną uwagę. *Reym. Now. V, 233.*

ogół 1. Szeroki **o.** ⟨*całe społeczeństwo*⟩: Jego książka jest przeznaczona dla szerokiego ogółu. *Wierchy 1938, s. 221.* **2. o.** mieszkańców, czytelników; interesów, wydatków; wiadomości, zjawisk itp. ⟨*ogólna suma jednostek; wszystko razem; całokształt czego*⟩. **3.** Dobro ogółu: Szczęście jednostki musi być podporządkowane dobru ogółu. *Żer. Ludzie II, 161.* **4.** Na **o.** ⟨*ogólnie biorąc, nie wdając się w szczegóły; przeważnie, zazwyczaj*⟩: Ja to jeszcze rozumiem, ale na ogół jedno pokolenie nie rozumie drugiego. *Boy Znasz. 14.* **5.** W ogóle: a) ⟨*ogółem, w całości, w sumie*⟩: Dlaczego wszyscy w ogóle, a mama w szczególe, byliście przeciw mojemu wyjściu za mąż za niego? *Dygas. Now. III, 110.* Jeżeli w ogóle... ⟨*jeżeli zdarza się, że...*⟩: Mówił powoli, dobitnie, jeżeli w ogóle mówił, bo zwykle milczał. *Chłęd. Pam. II,* 60; b) ⟨*z przeczeniem: zupełnie, absolutnie, ani trochę*⟩: Psy w ogóle tej nocy nie szczekały. *Dąbr. M. Noce II, 70.* **6.** Być pożytecznym ogółowi: Wychowałam ich tak, aby [...] każdy z nich posiadał zawód, którym by i ogółowi był pożyteczny, i sobie byt niezależny własną pracą zapewnił. *Orzesz. Prow. 16.* **7.** Żyć dla ogółu ⟨*dla społeczeństwa*⟩: Przysięgli sobie żyć dla ogółu, jeżeli nie mogli żyć dla siebie. *Strug Pocisk. 124.*

ogórek 1. o. cierniowy ⟨*roślina z rodziny dyniowatych, jadalna; kolczoch*⟩. **2.** Kiszony kwaszony, małosolny, solony **o. 3.** Nos jak **o. 4.** Zakwasić **o-i.**

ogórkowy 1. Sos **o.**; sałata, zupa **o-a** ⟨*z ogórków*⟩. **2.** Krem **o.** ⟨*rodzaj kremu kosmetycznego*⟩. **3.** Okres, sezon **o.**, ⟨*okres letniego zastoju w pracy, w życiu kulturalnym miasta itp.*⟩: Niedługo skończy się sezon ogórkowy i zakipi na nowo życie. *Sienk. Chwila II, 93.*

ograbić, ograbiać o. kogo, co — (z czego): **o.** kogo z resztek mienia. **o.** mieszkanie.

ograć, ogrywać 1. o. jaki instrument ⟨*wyrobić, wydoskonalić instrument muzyczny przez dłuższe używanie go, granie na nim*⟩: Nie wyjaśnioną jest rzeczą, czy skrzypce zyskują na wartości przez ogranie. *Reiss Skrzypce 11.* **2. o.** sztukę, utwór ⟨*grając często spowodować spowszednienie*⟩: Mają wciąż jeszcze prowincjonalny system repertuarowy: gra się nową sztukę aż do zupełnego jej ogrania. *Loren. Dwadz. 252.* Program [koncertu] nadto był zużytym, utwory zbyt już ograne i ośpiewane figurowały na afiszu. *Niwa VI, 1875, s. 503.* **3. o.** kogo — w co: a) ⟨*wygrać z kim*⟩: Ograć kogo w domino, w warcaby, w szachy; b) **o.** kogo — w co — (z czego) ⟨*w grze hazardowej: wygrywając, ogołocić z pieniędzy*⟩: Ograć kogo w karty. Ogrywał kolegów z pieniędzy w „oczko". *Morc. Ptaki 226.* **4. o.** kogo na pewną kwotę: Lubił tylko grać w karty [...] i cały wieczór siedział [...] ogrywając na kilka guldenów swych partnerów. *Chłęd. Pam. II, 61.*

ograniczać, ograniczyć 1. o. co ⟨*ujmować w granice, krępować granicami; uszczuplać, zmniejszać*⟩: **o.** czyje dochody. **o.** liczbę (kandydatów). **o.** potrzeby, wydatki. **o.** widoczność: Śnieg i ciemność ograniczały widoczność. *Braun Lewanty 427.* **o.** władzę. **2. o.** co czym ⟨*określać, obejmować granicami*⟩: Kolumna pisma z obu stron ograniczona jest pionowymi liniami. *Malin. SW.* Tam gdzie [rzeki] płyną po podłożu zbudowanym z twardych piaskowców, doliny ich są wąskie, ograniczone stromymi zboczami. *Wiedza 224, s. 32.* **3. o.** co do czego ⟨*redukować*⟩: Nie potrafiła ograniczyć tej znajomości do konwencjonalnych stosunków. *Perz. Las 75.*

ograniczać się, ograniczyć się 1. o. się czym ⟨*zadowalać się czym*⟩: Tym razem musiał ograniczyć się wielokrotnym uściskaniem ręki syna. *Prus SPP.* **2. o. się** do czego ⟨*sprowadzać swoje czynności, potrzeby do czego*⟩: Chopin ograniczył się jedynie do komponowania utworów na sam fortepian. *Iwasz. J. Chopin 6.* **3. o. się** na czym ⟨*poprzestawać na czym*⟩: Ograniczę się tu na wyliczeniu... *SW.* **4. o. się** w wydatkach ⟨*oszczędnie wydawać pieniądze, zmniejszać wydatki*⟩: Tłumaczył się on tym, że teatry mają duży deficyt, więc trzeba się ograniczać w wydatkach. *Ower. Ramp. 38.*

ograniczony 1. Człowiek umysłowo **o.** a. ograniczonego umysłu; człowiek o ograniczonym horyzoncie. **2. o-a** liczba biletów, miejsc ⟨*oznaczona z góry*⟩. **3.** W ograniczonym kółku ⟨*w ścisłym, szczupłym*⟩: Zebranie w ograniczonym kółku. *SW.* **4.** *mat.* Ciąg **o.**, funkcja **o-a** itp. ⟨*ciąg, funkcja zawarty(-a) między dwoma krańcami*⟩. Zbiór punktów **o.** ⟨*zbiór punktów zawartych w kole lub kuli*⟩. **5.** Coś jest **o-e** ⟨*coś jest zamknięte w szczupłych granicach, mające niewielki zakres, nie rozwinięte szeroko; ciasne, wąskie, niewielkie, niewszechstronne*⟩: To prawda, że dobra tego świata są ograniczone i ludzie zawsze muszą je sobie wydzierać. *Dąbr. M. Noce II, 249.* Skala wrażeń estetycznych człowieka pospolitego jest bardzo ograniczona i dopiero artysta rozwija jego wrażliwość, rozszerza horyzont jego wyobraźni. *Matusz. I. Twórcz. 22.*

ograniczyć p. **ograniczać**

ograniczyć się p. **ograniczać się**

ogrodniczy 1. o. nóż. **2.** Szkoła **o-a. 3.** Sztuka **o-a. 4.** Sklep **o. 5.** Wystawa **o-a. 6.** Zakład **o.**: Albo przyjmę obowiązek w jakim dużym zakładzie ogrodniczym, albo może też kiedy własny ogród założę. *Jun. Now. 186.*

ogrom 1. Niezmierzony **o. 2. o.** czego: Ogrom świata; *przen.* Ogrom klęski, nauki, roboty. **3.** Coś odznacza się ogromem ⟨*ogromnymi rozmiarami*⟩: Tu już jest las, zbiegowisko drzew najrozmaitszych, starych i wielkich, między którymi odznaczają się ogromem sokory. *Prus Kart. II, 57.* **4.** Przechodzić co ogromem ⟨*przewyższać rozmiarami*⟩: Postać jego zdawała się przechodzić ogromem zwykłe ludzkie rozmiary. *Sienk. Krzyż. I, 50.*

ogród 1. Dobrze utrzymany, zapuszczony **o. 2. o.** kwiatowy, owocowy, warzywny. **3. o.** publiczny ⟨*park*⟩. **4. o.** botaniczny ⟨*ogród, w którym hoduje się rośliny wszelkich gatunków dla celów naukowych, dostępny dla publiczności*⟩. **5.** Ogrody wiszące ⟨*słynne w starożytności ozdobne ogrody babilońskie, założone na wspartych o słupy terasach*⟩: Sławne wiszące ogrody babilońskie miały być dziełem Semiramidy. *Siem. L. Dzieła I, 98.* **6. o.** zimowy ⟨*specjalne oszklone pomieszczenie, w którym hoduje się rośliny normalnie rosnące w innym klimacie, często egzotyczne; rodzaj oranżerii*⟩. **7. o.** zoologiczny ⟨*zwierzyniec*⟩. **8.** Założyć **o.**

ogródek 1. o. jordanowski ⟨*teren zielony, przeznaczony na miejsce zabaw dla małych dzieci*⟩. **2. o.** meteorologiczny ⟨*miejsce na otwartej przestrzeni, gdzie rozmieszczone są przyrządy meteorologiczne*⟩. **3.** Rzucić kamień a. kamyk do czyjego ogródka ⟨*zrobić złośliwą aluzję na czyj temat przy jakiejś okazji, wypowiadając się w jakiejś sprawie*⟩: Weszła w ostatnich czasach w modę polemika autorów dramatycznych z recenzentami [...] Jest tam i kamień do mego ogródka. *Boy Flirt III, 131.*

ogródka *przestarz.* Bez ogródki a. bez ogródek ⟨*wprost, wręcz, nie obwijając w bawełnę*⟩: Chcecie, bym wam bez ogródki szczerą prawdę powiedział. *Niemc. SW.* Mówił jej wprost albo z ogródkami o Wokulskim. *Prus Lalka III, 119.*

ogródkowy 1. o. artysta ⟨*występujący w teatrzykach ogródkowych*⟩. **2.** Scena **o-a**, teatrzyk **o.** ⟨*urządzona (-y) w ogródku*⟩. **3. o-a** odpowiedź; **o-e** gadanie ⟨*nie wprost, niejasna(-e), oględna(-e)*⟩: Na co to ogródkowe gadanie, kiedy można prosto powiedzieć. *SW.*

ogrywać p. **ograć**

ogrzewanie Centralne **o.** ⟨*ogrzewanie gorącym powietrzem, wodą lub parą za pomocą systemu grzejników i rur połączonych ze wspólną kotłownią; urządzenie służące do takiego ogrzewania*⟩.

ohyda 1. o. czynu, postępowania ⟨*obrzydliwość, haniebność*⟩: Czy zdajesz sobie sprawę z ohydy swego czynu? *Wikt. Zbunt. 75.* **2. o.** rodu ludzkiego ⟨*zakała, wyrodek, wyrzutek*⟩. **3.** Dokonać ohydy ⟨*rzeczy wstrętnej, haniebnej*⟩: Jakżeżby sam dokonać potrafił takiej ohydy, takiej zbrodni, tak nędznego plugastwa! *Żer. Przedw. 243.* **4.** *przestarz.* Coś jest w ohydzie ⟨*coś budzi wstręt, obrzydzenie, odrazę*⟩: Panie Joachimie, powiedz, co tam w ohydzie, a co tam w estymie? *Kras. Sat. 85.* **5.** *przestarz.* Podać kogo, co w ohydę; wydać, wystawić co na ohydę ⟨*uczynić kogo, co ohydnym, wstrętnym; napiętnować kogo, co*⟩: Dosyć tych głupich swarów i tych obelg głupich, które nas tylko w ohydę podadzą. *Rap. Wit 82.* Wydanie na ohydę publiczną nałogu karciarstwa nie jest w naszych czasach wojną z wiatrakami. *Sienk. Szkice I, 189.* **6.** *przestarz.* Zdjąć, znieść ohydę ⟨*hańbę*⟩: Sejm zdjął ohydę z zatrudnień handlowych. *Korzon Wewn. II, 147.* Ubóstwa i publicznej ohydy żadną miarą znieść bym nie mógł. *Tremb. Listy II, 59.*

ojciec 1. Kochający, troskliwy; rodzony, własny; wyrodny **o. 2. o.** chrzestny ⟨*mężczyzna przedstawiający do chrztu osobę chrzczoną (najczęściej dziecko)*⟩. **3. o.** niebieski, przedwieczny, wszechmogący ⟨*Bóg*⟩. **4.** Przybrany **o.** ⟨*mężczyzna zastępujący dziecku ojca, wychowujący nie własne dziecko*⟩. **5. O.** święty ⟨*papież*⟩. **6.** Wykapany **o.** ⟨*o synu: taki jak ojciec, bardzo podobny do ojca*⟩. **7. o.** Adam ⟨*postać biblijna: pierwszy człowiek, przodek całej ludzkości*⟩. **8.** *kult.* Ojcowie jezuici, karmelici itd. ⟨*zakonnicy* *tych zakonów*⟩. **9. o.** komedii, historii, literatury, poezji ⟨*twórca, inicjator*⟩: Herodot jest ojcem historii, Homer poezji. *SW.* **10.** *kult.* **o.** Kościoła ⟨*autor dzieła teologicznego z okresu pierwszych wieków chrześcijaństwa*⟩. **11. o.** rodziny. **12. o.** żony ⟨*teść*⟩. **13.** *przen.* Gniazdo, ziemia ojców ⟨*ziemia przodków, ojczyzna*⟩: Tu ziemia Piastów, stare ojców gniazdo. *Rap. Maćko 23.* **14.** *kult.* Ojcze nasz ⟨*modlitwa zaczynająca się od tych słów; modlitwa Pańska*⟩. **15.** U Boga Ojca ⟨*zwrot wyrażający zdziwienie, wzmacniający wypowiedź*⟩: Przecież u Boga Ojca nikt nas tu nie zatrzyma. *Bog. Kapit. I, 109—110.* **16.** Być ojcem dzieciom ⟨*mieć dzieci*⟩: Był znacznie starszy od niego, żonaty i ojciec dzieciom. *Kaczk. Olbracht. I, 359.* **17.** Być komu a. dla kogo ojcem ⟨*opiekunem*⟩: Był prawdziwym ojcem dla swych robotników, dbał o nich jak o swoje własne dzieci. *Dyb. B. Pam. 273.* **18.** Kochać, szanować kogo jak ojca. **19.** Móc być czyim ojcem ⟨*być od kogo znacznie starszym*⟩: Mógłbym być twoim ojcem, a ty mówisz do mnie jak do młodszego brata. *Brand. K. Sams. 134.* **20.** Odziedziczyć co po ojcu: Odziedziczył po ojcu słaby charakter i skłonność do hulanek. *Meis. Sześciu 50.* **21.** Coś przechodzi z ojca na syna ⟨*coś jest dziedziczone w linii męskiej danego rodu, rodziny*⟩: Sztuka rzemieślnicza przechodziła w Atenach z ojca na syna. *Hist. star. 81.* **22.** Urodzić się z ojca: Jan Kochanowski [...] urodził się w r. 1530 [...] z ojca Piotra, sędziego ziemskiego sandomierskiego, i matki Anny Białaczowskiej. *Wind. Koch. 7.* **23.** Wdać się w ojca. **24.** *pot.* Został ojcem ⟨*urodziło mu się dziecko*⟩.

ojcostwo 1. o. chrzestne ⟨*bycie ojcem chrzestnym kogo*⟩. **2.** Ustalić **o.** dziecka: Jeżeli ojcostwo dziecka zostało ustalone sądownie, sąd na żądanie dziecka lub matki nadaje dziecku nazwisko ojca. *Dz. Ustaw 54, 1950, s. 365.*

ojcowski 1. Dom **o.** ⟨*rodzinny; ojczysty*⟩. **2. o-e** błogosławieństwo, uczucie; **o-a** dobroć, surowość, troskliwość, władza, wola itp. ⟨*pochodzące(-a) od ojca, rodzicielskie(-a)*⟩: Żywił dla mnie uczucia niemal ojcowskie. *Hertz P. Sedan 38.* Osierocone dzieci [...] za swoje własne przyjął i ojcowską otoczył opieką. *Wilk. P. Wieś II, 133.* **3.** Po ojcowsku ⟨*w sposób właściwy ojcu, tak jak ojciec*⟩: Opiekować się kim po ojcowsku. Uściskał mię ze łzami serdecznie, po ojcowsku. *Żer. Dzien. I, 157.*

ojczymowski Po ojczymowsku ⟨*w sposób właściwy ojczymowi, jak ojczym; niedbale, niesprawiedliwie, surowo*⟩: Ludwik Węgierski, prawdziwie po ojczymowsku Polską rządzący, nadał Olsztyn w 1370 roku Władysławowi, księciu Opolskiemu. *Tyg. Ilustr. 195, 1863.*

ojczysty 1. Historia **o-a** ⟨*narodowa, krajowa*⟩. **2.** *daw.* Imię **o-e**; próg **o.** ⟨*ojcowskie, ojcowski*⟩: Prócz nazwisk herbowych miał swoje imię ojczyste. *Bandt. Hist. 107.* Staś stoi pod ogrodem rodzinnym i nie śmie wstąpić w próg ojczysty. *Marc. Pisma I, 180.* **3.** Ziemia **o-a** ⟨*kraj rodzinny*⟩.

ojczyzna 1. Niepodległa, wyzwolona, wolna **o.** ⟨*kraj rodzinny, ziemia ojczysta*⟩. **2.** Druga, nowa, przybrana **o.** ⟨*kraj, do którego ktoś wyemigrował i do którego się przywiązał jak do kraju rodzinnego*⟩: Wiernie służył swej przybranej ojczyźnie — i w wojsku, i na urzędzie. *Chrzan. I. Lel. 27.* Niezmiernie ciekawy jestem wiedzieć, jak znalazłeś twoją drugą ojczyznę i nowe gospodarstwo. *Mick. Listy II, 193.* **3.** Matka **o. 4.** Syn, zbawca; wróg, zdrajca ojczyzny: Nawet swych mędrców uczniowie odbiegli i za kraj może w tej chwili polegli. I każdy ziszczał nie słowem, lecz czynem, że niewyrodnym był ojczyzny synem. *Ujej. K. Marat. 36.* **5.** Wolność ojczyzny. **6.** *przen.* **o.** czego ⟨*kraj lub miejsce, skąd coś pochodzi lub gdzie przebywa, skąd bierze początek; siedlisko, kolebka*⟩: Ojczyzną żubra jest Litwa. *SW.* Ojczyzną baroku, podobnie jak renesansu, są Włochy. *Dobrow. T. Szt. 319.* **7.** Bronić ojczyzny. **8.** Polec, przelewać krew, umrzeć, walczyć, zginąć za ojczyznę a. w obronie ojczyzny. **9.** Służyć ojczyźnie: Z młodu, przez lat prawie dwadzieścia, mieczem służył ojczyźnie. *Kaczk. Olbracht. II, 141.* **10.** *daw.* Podzielić między dzieci ojczyznę ⟨*ojcowiznę*⟩.

przysł. **11.** Miłe blizny dla ojczyzny. **12.** Gdzie dobrze, tam ojczyzna.

okaleczały 1. o-e członki ⟨*kalekie, ułomne*⟩. **2. o-e** drzewo ⟨*rozdarte przez piorun, złamane, schorzałe*⟩.

okantować 1. o. narty ⟨*obić kant stalową blachą*⟩: Jednemu z nich udało się zdobyć przed startem takie okantowane narty. *Sport 16, 1954.* **2.** *pot.* Dać (nie dać) się **o.** ⟨*dać (nie dać) się oszukać*⟩: Nie bójcie się, nie dam się okantować — powiedział do stojących. *Kowalew. S. Świat 36.*

okaz 1. Ciekawy, ładny, rzadki **o.** ⟨*próbka naturalnego przedmiotu lub wyrobu*⟩: Skarbiec jego był składem numizmatów i wyrobów złotniczych, w których śród pierwszych znajdowały się okazy rzadkie, śród drugich ciekawe. *Jeż Rotuł. 339.* **2. o.** anatomiczny, geologiczny, przyrodniczy itd. ⟨*preparat; eksponat*⟩: W szafach i gablotach oszklonych ułożono okazy geologiczne i okazy miejscowej fauny. *Żer. Dzieje II, 217.* **3. o.** zdrowia ⟨*wzór, wcielenie*⟩. **4.** *daw.* Na **o.** ⟨*na pokaz, dla pokazania się, dla przechwałki*⟩: Ci, co o wielkich rzeczach bez rozmysłu mówią, na okaz to czynią. *Baz. SW.*

okazać, okazywać 1. o. co ⟨*przedstawić, pokazać*⟩: Okazać legitymację, kwit. **o.** komu twarz jaką: Okazywał im twarz pogodną i wesołą. *Wikt. Papież 8.* **2. o.** (komu) co: a) **o.** (komu) gniew, nienawiść, niepokój, przychylność, przyjaźń, radość, serce, strach, troskliwość, wdzięczność, współczucie, wyższość swoją, zadowolenie, zdumienie, zdziwienie itp. ⟨*zwykle o uczuciach: dać poznać po sobie, uzewnętrznić co (wobec kogo), dać komu odczuć*⟩: Podchodził ku mnie kilka razy, jakby szukając sposobu okazania mi swej przychylności. *Berent Fach. 49*; b) **o.** odwagę, opanowanie, uległość, zaufanie, zimną krew itp. ⟨*dać dowód czego*⟩: Nie okazałeś mi zaufania i nie przyszedłeś do mnie, aby się zwierzyć. *Par. Niebo 174.* **3. o.** (komu) pomoc, względy ⟨*wyświadczyć*⟩. Jawnie okazywała pomoc więźniarkom. *Goj. Krata 81.*

okazać się, okazywać się 1. o. się kim a. jakim ⟨*pokazać się, ujawnić się, dać się poznać jakim*⟩: Okazał się człowiekiem, na którego w każdej przygodzie można liczyć. *Olcha Most II, 170.* Okazał się oszustem, głupcem. *Krasn. 70. SPP.* Okazał się ostatnim chamem. *Wikt. SPP.* **2.** Coś okazało się jakie: Okazało się to niemożliwe. Pogłoska okazała się fałszywa. *SPW.* **3.** Okazuje się, że...: Okazało się, że Sroka wziął całą winę wyłącznie na siebie. *Kłos. Wiosna 162.* **4.** Okazała się konieczność, potrzeba (czego) ⟨*zaszła, wynikła, zjawiła się*⟩. **5.** Jak się okazuje, jak się okazało (wtrącone) ⟨*jak się dowiadujemy; jak się wyjaśniło, stało się wiadome*⟩: A i dzieci, jak się okazuje, lepiej już o tym wiedzą ode mnie. *Dąbr. M. Noce II, 75.*

okazałość 1. o. ubioru ⟨*przepych*⟩: Dużo uwagi i więcej jeszcze pieniędzy poświęcano okazałości ubioru. *Bystr. Dzieje II, 238.* **2.** W całej okazałości ⟨*wyraźnie; ukazując wszystkie cechy, w całej pełni*⟩: Najrozmaitsze wierzby stoją w całej okazałości rozpękniętych kotek. *Dyak. Las 77.* **3.** Z okazałością (robić co) ⟨*z pompą, ze wspaniałością; z wystawnością*⟩: Z wielką okazałością i przepychem podejmował znakomitych gości. *Baliń. M. Polska III/1, 92.* **4.** Coś dodaje komu, czemu okazałości: Ren jest zwierz nie większy od rosłego cielęcia dwuletniego [...] Ogromne gałęziste rogi najwięcej mu dodają okazałości. *Fel. E. Syb. I, 202.* **5.** Imponować okazałością: Wzrost więcej niż średni nadawał jej postawę majestatyczną, a rozwinięte w całej pełni kształty imponowały okazałością i nęciły powabem. *Bał. Dziady 36.*

okazały 1. o-e drzewo ⟨*rosłe, wspaniałe*⟩: Dąb należy [...] do drzew bardzo okazałych. *Dyak. Przyr. 403.* **2. o.** dom, kościół ⟨*dużych rozmiarów; imponujący, wspaniały*⟩. **3. o.** mundur ⟨*strojny*⟩: Żandarmi na białych koniach, przybrani w okazałe mundury i stosowane kapelusze, pilnują porządku. *Sienk. Listy IV, 213.* **4. o-a** uroczystość ⟨*świetna, wystawna, wspaniała*⟩. **5. o.** czym: O dwa tysiące kroków zamek stał za domem, okazały budową, poważny ogromem. *Mick. Tad. 17.*

okazanie Weksel, czek itp. płatny za okazaniem ⟨*weksel itp., który powinien być zapłacony z chwilą przedstawienia go do zapłaty dłużnikowi*⟩: W stosunku do czeku obowiązuje zasada, że jest on płatny wyłącznie za okazaniem. *Jancz. Prawo 498.*

okaziciel Weksel, kwit itp. na okaziciela ⟨*weksel itp., na którym nie jest wymienione nazwisko osoby mającej odebrać pieniądze lub inne należności*⟩.

okazja 1. Jedyna, nadzwyczajna, najlepsza, rzadka, szalona **o.** ⟨*sposobność*⟩. **2. o.** czego a. do czego ⟨*sposobność*⟩: Bywała nieraz okazja szczerego wypowiedzenia się. *SPP.* Okazja do rewanżu. **3.** *przestarz.* **o.** na pocztę ⟨*okazja wysłania listu na pocztę*⟩. **4.** Na każdą okazję, na wszelkie okazje ⟨*na każdą okoliczność*⟩: Pulower służy nam na wszelkie okazje: do pracy, do sportu, nawet do teatru czy jako strój wizytowy. *Moda SPP.* **5.** *przestarz.* Przez okazję ⟨*za pośrednictwem czyim*⟩: Pozostawione rzeczy odeślę ci przez okazję. **6.** Przy okazji (zrobić co) ⟨*przy sposobności*⟩: Trzeba by przy okazji posłać parę zabawek tej małej. *Prus Lalka III, 84.* **7.** Przy byle, lada, pierwszej, pierwszej lepszej okazji ⟨*przy nadarzającej się, przy jakiejkolwiek sprzyjającej okoliczności*⟩: Przy lada okazji pokażę im, z kim mają do czynienia. *Bart. L. Ludzie 267.* Przy pierwszej nadarzonej okazji wygarbowałem potężnie grzbiet naszemu dyrektorowi. *Łoz. Wal. Dwór 96.* **8.** Z okazji czego ⟨*korzystając z okazji czego*⟩: Z okazji mego ostatniego felietonu opowiedział mi Karol Frycz [...] swoją rozmowę z Michalikiem. *Boy Znasz. 141.* **9.** *daw.* Być w różnych okazjach ⟨*mieć różne przygody, awantury, potyczki*⟩: Bywało się w różnych okazjach, bywało! zdobyło się niejedną chorągiewkę. *Sienk. Ogn. II, 243.* **10.** Czekać okazji do czego. **11.** Mieć okazję, nie mieć okazji (do czego, po temu). **12.** *przestarz.* a. *reg.* Mieć okazję dokąd ⟨*móc dokąd pojechać, przesłać co ze względu na zdarzającą się przygodną sposobność*⟩: Do Litwy mam teraz okazję i spodziewam się przesłać małą pamiątkę dla poczciwego Terajewicza. *Mick. Listy II, 158.* **13.** Mieć okazję + bezokolicznik ⟨*być w sytuacji umożliwiającej co*⟩: Na początku nie doceniałem znaczenia śpiewu, potem wielokrotnie miałem okazję przekonać się, jak wielkie dla żołnierza ma znaczenie. *A. Rudn. Żołn. 61.* **14.** Omijać okazję (nie omijać okazji): Nie omijali żadnej okazji, przy której Frycek mógł się przejechać po Polsce lub także i za granicę kraju wyjrzeć. *Iwasz. J. Chopin 17.* **15.** Szukać okazji (do czego, np. do zwady). **16.** Unikać okazji (do złego). **17.** Znaleźć okazję. **18. o.** się zdarza, trafia.

okazowy 1. Egzemplarz **o.** (książki, czasopisma) ⟨*próbny*⟩. **2. o.** przykład czego: Jest to okazowy przykład bezsensownego użycia wyrazu. *Dor.* w: *Por. Jęz. 2, 1949, s. 29.*

okazywać p. **okazać**

okazywać się p. **okazać się**

okienny 1. Framuga, krata, rama, szybka **o-a.** Okucia, skrzydła **o-e. 2.** Szkło **o-e** ⟨*szkło przezroczyste, średniej grubości*⟩. **3.** Szprosa **o-a.** a. szpros **o.** ⟨*listewka, dzieląca poszczególne szyby w oknie*⟩.

oklaski, *rzadziej* **oklask 1.** Burzliwe, frenetyczne, entuzjastyczne, nie milknące, ogłuszające, rzęsiste itp. oklaski: Cała sala wybuchła potężnym, frenetycznym oklaskiem! *Kotarb. J. Świat. 292.* **2.** Grzmot oklasków: Gdy śpiewaczka umilkła, cały teatr zahuczał grzmotem oklasków. *Sienk. Wiad. I, 229.* **3.** Da(wa)ć, otrzymać, zbierać, zyskać oklaski: Śpiewem nie zachwyca się nikt, oklask dają tylko z grzeczności. *Jun. Now. 160.* **4.** Darzyć, nagrodzić, powitać, przyjąć kogo oklaskami. **5.** Zatrząść się od oklasków (o sali, widowni itp.): Gdy skończył, sala — jak się to mówi — „zatrzęsła się od oklasków". *Par. Niebo 215.* **6.** Oklaski grzmią, wybuchają: A tymczasem zagrzmiało tysiące oklasków, tysiące powinszowań i wiwatnych wrzasków. *Mick. Tad. 123.* Wybuchają jak nawałnica oklaski i długo nie milkną. *Bogusz. Nigdy 119.*

oklep Siedzieć na koniu **o.**

oklepany 1. o. dowcip, koncept, pewnik, temat, zwrot; **o-a** formułka, melodia. **2.** *przen.* **o-a** piosenka ⟨*banalny, szablonowy temat*⟩: Zdrada w miłości jest starą, oklepaną piosenką. *Dygas. Molk. 111.* **3. o-e** komplementy, słowa.

okład 1. o. gorący, zimny; rozgrzewający; pod ceratką; z piasku, z soli, z otrąb itp. ⟨*opatrunek, kompres*⟩. **2.** Z okładem *daw.* okładem ⟨*z naddatkiem,* *ż dokładką, z górą, więcej niż; przeszło*⟩: Będzie jeszcze dwie mile z okładem. *SPP*. Ma 50 lat z okładem. *SW*. **3.** Położyć **o.**: Położyć [...] okład (ze spirytusu salicylowego) pod ceratką na całą okolicę bolesną. *Pol. Tyg. Lek. 30, 1954*. **4.** Robić okłady, zrobić (komu) **o.**: Matka parzy ślaz, rumianek, robi okłady. *Goj. Dziew. I, 175*.

okładać p. **obłożyć**

okładać się p. **obłożyć się**

okno 1. o. balkonowe, kuchenne, górne, mansardowe, narożne, szczytowe; okna południowe, zwrócone na południe itp.; **o.** od ulicy, od podwórza; **o.** bliźniacze, witrażowe, skrzynkowe. **2.** Okna inspektowe a. od inspektów. **3. o.** podwójne (dubeltowe, zimowe) ⟨*składające się z dwóch oszklonych ram; druga rama okienna wstawiana od wewnątrz na zimę*⟩. **4. o.** szwedzkie ⟨*okno, którego skrzydła letnie i zimowe są zespolone ze sobą i otwierane łącznie do wewnątrz*⟩. **5. o.** ślepe ⟨*nie przepuszczające światła na zewnątrz, imitujące okno prawdziwe w celu zachowania kompozycji elewacji*⟩: Okna w elewacjach poprzecznych są ślepe i mają charakter wyłącznie dekoracyjny. *Lorentz Natol. 188*. **6.** *geol.* **o.** tektoniczne ⟨*odkrywka*⟩. **7. o.** weneckie ⟨*trójdzielne, tj. podzielone pionowo na trzy części*⟩. **8.** *górn.* **o.** wentylacyjne ⟨*w tamie wentylacyjnej otwór z zasuwą, służący do przepuszczania za tamę określonej ilości powietrza*⟩. **9. o.** wystawowe ⟨*witryna*⟩. **10. o.** w dachu (typowe dla architektury barokowej) ⟨*lukarna*⟩. **11.** *łow.* **o.** jamy, nory ⟨*otwór nory zwierząt leśnych, np. borsuka, lisa*⟩: Skierka, doskonały jamnik, natychmiast z pasją znika w oknie jamy. *Niedb. Łow. 171*. **12. o.** wagonu. **13.** Framuga, rama, wnęka, parapet, skrzydło okna. **14.** Chodzić od okna do okna. **15.** Otworzyć, przymknąć, zamknąć, wstawić, wystawić, założyć, wyjąć; zasłonić **o.**; (u)myć, okitować, opatrzyć na zimę, pozamykać okna. **16.** Stłuc, wybić, wytłuc, zbić **o.** a. szybę w oknie; powybijać okna a. szyby w oknach. **17.** Uchylić okna. **18.** Patrzeć, zapatrzyć się w **o.**; zaglądać w **o.**, przez **o.** **19.** Stać, siedzieć, usiąść, zasiąść w oknie, u okna, przy oknie. **20.** Wychylić się oknem, przez **o.**; z okna, za **o.** **21.** Wyglądać oknem, przez **o.** (o osobach). Wyglądać z okna (zwykle o przedmiotach martwych) ⟨*być widocznym z okna*⟩: Z okna wyglądały doniczki jakichś pąsowych kwiatów. *SPP*. **22.** Wdzierać się, wpadać przez **o.** (o świetle). **23.** Wypaść z okna, wyrzucić za **o.** **24.** Wejść, wleźć; wyskoczyć oknem, przez **o.** **25.** *przen.* Coś jest oknem, otwiera **o.** na świat: Zwycięska wojna ze Szwecją [...] otworzyła Rosji okna na zachód. *Baran. Hist. IX, 320*. **26.** Pchać się, włazić drzwiami i oknami ⟨*przedostawać się ze wszystkich stron, w nadmiarze, natrętnie*⟩: Dostatek, zaszczyty, nawet wielkość pchały się do ich siedzib drzwiami i oknami. *Żer. Dzieje II, 176*. **27.** Wyrzucać pieniądze za **o.** ⟨*wydawać pieniądze bez celu, na próżno; marnować pieniądze*⟩: Może pana będę trzymał... pieniądze wyrzucał za okno! *Gąs. W. Pig. 50*. **28.** Okna wychodzą na co (na park, na ulicę, na podwórze).

przysł. **29.** Zastąp ty mu ode drzwi, to on oknem. Wyrzucić go drzwiami, to oknem wlezie ⟨*o człowieku natrętnym, bez ambicji*⟩. **30.** Gdy bieda zajrzy oknem, kochanie drzwiami ucieka. **31.** Goń biedę drzwiami, to wlezie oknem. **32.** Małżeństwo drzwiami, miłość oknami.

oko 1. Bezbarwne, błyszczące, brązowe, piwne, siwe, szare, zielone; cudne, obrzękłe, piękne, podsiniałe, podsinione, przekrwione, rozszerzone, ruchliwe, rybie ⟨*wypukłe*⟩; sarnie, skośne, świdrowate ⟨*zezowate*⟩, urocze, wpół przymknięte, wybałuszone, wytrzeszczone, wyłupiaste, wypukłe, wyraziste, zamglone, zapadłe, zezowate, zezujące, zwilgotniałe oczy. **2. o.** nieuzbrojone ⟨*bez pomocy okularów, mikroskopu; nie zabezpieczone*⟩. **3. o.** nadmiarowe, dalekowzroczne ⟨*widzące wyraźniej przedmioty dalsze niż bliższe*⟩. **4.** *pot.* Kocie oczy: Kocie oczy wzięły swą nazwę stąd, że z reguły są to niewielkie odblaskowe szkiełka, odbijające światło rzucane przez reflektory samochodów. *Prz. Kult. 31, 1958, s. 2*. **5.** Oczy racze a. rakowe ⟨*kulki wapienne w głowie u raka*⟩. **6.** Wole **o.**: a) *bot.* ⟨*potoczna nazwa różnych roślin*⟩; b) *archit.* ⟨*rodzaj ozdoby stosowanej w stylu renesansowym*⟩. **7.** *bot.* Wronie **o.** ⟨*kulczyba*⟩. **8.** *zool.* Oczy złożone ⟨*u stawonogów parzysty organ wzroku złożony z licznych pojedynczych oczek*⟩. **9.** Oczy bazyliszkowe a. bazyliszka ⟨*spojrzenie mogące zabić*⟩; chmurne, chytre, dzikie, figlarne, krótkowzroczne, lodowate, łagodne, marzycielskie, obojętne, płomienne, ponure, przebiegłe, przenikliwe, przepaściste, przygasłe, roziskrzone, roztargnione, skupione, sokole, szklane ⟨*bez wyrazu*⟩, świdrujące, tęskne, uroczne, wesołe, wylękłe, zimne, złe, żywe oczy. **10.** Jak (gdzie) okiem zajrzeć (zajrzysz) ⟨*w zasięgu wzroku; hen, bardzo daleko*⟩: Jak okiem zajrzysz, kołyszą się ogromne sosnowe lasy, rozsadzone wśród wydm piaszczystych. *Krasz. Jabł. II, 128*. **11.** *przestarz.* Jak oczy wybrał ⟨*bez śladu, jak kamień w wodę*⟩: Tatarzy pouciekali, jak oczy wybrał. *SW*. **12.** Jakby ojcu z oka wypadł, jakby matce z oka wypadł ⟨*podobniuteńki*⟩. **13.** Miły dla oka. **14.** Nieobjęty okiem ⟨*taki, którego nie można objąć wzrokiem, rozległy*⟩: Na nieobjętych okiem obszarach [pyłki śniegu] mkną po wierzchu skorupy śnieżnej niby dymy białe, leniwe, przejrzyste, sypkie jak piasek. *Żer. Opow. 192*. **15.** Nieogarnięty okiem ⟨*taki, którego nie można ogarnąć spojrzeniem, ogromny*⟩: Nieogarnięty okiem tłum otacza z trzech stron małą, pustą przestrzeń — stadion. *Makowiec. Dios. 28*. **16.** *pot.* Pi razy oko ⟨*w przybliżeniu*⟩: Rzecz jest pomyślana na zasadzie znanego wzoru: pi razy oko. *Prz. Kult. 7, 1959, s. 7*. **17.** Sto i **o.** ⟨*sto i jeden; przen. bardzo dużo*⟩: A bajek pan nie pisze? nie! To piękna rzecz, także ja napisałem sto i oko bajek czterowierszowych i bardzo je chwalą. *Krasz. Poeta 128*. **18.** Akomodacja oka ⟨*przystosowanie się układu optycznego oka do odległości bliższych niż jego punkt dali wzrokowej*⟩. **19.** Na mrugnienie, na mrugnięcie oka (oczu): a) ⟨*na życzenie wyrażone najdrobniejszym gestem, natychmiast*⟩: Wszystko przychodziło do mnie gotowe, zbytkowne, służyło mi na każde mrugnienie oka lub skinienie palca. *Orzesz. Pam. II, 217*; b) ⟨*na chwilę, na moment*⟩: Dziewczyna się zawahała na mrugnięcie oczu. *Sewer Biedr. 115*. **20.** W mrugnienie oka ⟨*w chwilę, natychmiast*⟩: W jedno mrugnienie oka po strzale, dał się słyszeć krzyk męski. *Kaczk. Olbracht. III, 223*. **21.** Rzut oka, pierwszy rzut oka ⟨*spojrzenie*⟩: Już pierwszy rzut oka na ten materiał zmusza nas do zajęcia zasadniczego stanowiska. *Łoś Wiersze 24.* **22.** Na pierwszy rzut oka, z pierwszego rzutu oka, od pierwszego rzutu oka: Na pierwszy rzut oka wydaje się, że wcale wjechać nie można, ale w skale jest wyrwa, przez którą dwa konie obok siebie przejdą. *Sienk. Ogn. III, 267.* Z pierwszego rzutu oka najciekawszym dla fizjonomisty szczegółem okazało się niezawodnie jej czoło wysokie. *Żmich. Róża 178.* Tak nauczyłem się czytać z jego twarzy, że skoro tylko wszedł, od pierwszego rzutu oka poznawałem, gdy mu się nie powiodło. *Sienk. SPP.* **23. o.** armaty, strzelby ⟨*wylot*⟩. **24. o.** bomby, pocisku ⟨*otwór, przez który się ładuje materiał wybuchowy*⟩: Amunicyjny udawał, że wkręca zapalnik, którego w ogóle nie miał, do oka pocisku. *Rudn. A. Żołn. 97.* **25. o.** jeziora: Leży przede mną w słońcu cała dolina, ciemnieją oka jezior. *Nowa Kult. 35, 1955, s. 4.* **26. o.** księżyca, słońca: Młodości! ty nad poziomy wylatuj, a okiem słońca ludzkości całe ogromy przeniknij z końca do końca. *Mick. Wiersze 102.* **27.** Oka sieci: Deszcz promieni światła lał zewsząd, wpadał przez oka sieci listnej, wiszącej jak dach nad puszczą. *Dygas. Gody 42.* **28. o.** świata ⟨*wywietrzały opal*⟩. **29.** Oka tłuszczu. **30. o.** ula ⟨*otwór, którędy pszczoły wchodzą i wychodzą*⟩. **31.** Dla oka ⟨*na pozór, dla pozoru*⟩: Nic nie robił dla oka. *Krasz. SW.* **32.** Dla oka (ludzi) ⟨*po to, aby ludzie patrzyli*⟩: Nawet wśród największego szczęścia nie roześmieję się dla oka ludzi. *Bog. Kapit. II, 132.* **33.** Dla pięknych oczu (kogo): a) ⟨*dla tego kogoś*⟩: Kaszlący wicedyrektor jedynie dla pięknych oczu Stasi nie zechce pozbawiać się starokawalerskiej wolności. *Jun. Now. 193*; b) ⟨*dla pięknego pozoru; dlatego tylko, że ktoś pięknie, sympatycznie wygląda; przez bezinteresowną, ale naiwną życzliwość dla kogo*⟩: Nie robię tego dla pięknych oczu, ale z poczucia obowiązku. **34.** Do oczu ⟨*w oczy, wprost*⟩: Do oczu mu wszystkie winy wymawiają, a on jeno łzy połyka. *Sienk. Ogn. III, 108.* Tu, do oczu niech jeden drugiemu dowodzi, który z was obu kłamie. *Fred. A. Geld. 57.* **35.** Na **o.**: a) ⟨*na pozór, dla pozoru*⟩: Surowy był, milczący, na oko chłodny i wytrzymały. *Krasz. Baśń 96*; b) Na **o.** (liczyć, mierzyć) ⟨*(liczyć, mierzyć) w przybliżeniu*⟩: Na oko jest tego 3 litry; ze 100 sztuk itp. Na **o.**, na oczy ⟨*polegając na tym jak się widzi, nie sprawdzając; na wygląd*⟩: Ocenić, kupić co na oko. Towar wydaje się niezły na oko; c) *daw.* Na **o.**, na oczy (co pokazać) ⟨*jak na dłoni; naocznie, (przedstawić) przed oczy*⟩: Pokazała się na oko niewinność jego. *Skar. SW.* Pokazał mu na oko, jak nierozumnie domaga się tego. *L.* Nieostrożny a zbyt porywczy ówczesny podkanclerzy Lipski wyrzucał na oczy Gaborowi przez posła niegodne jego postępki. *Dzied. Lisow. II, 8*; d) Na **o.** (płynąć) ⟨*kierować statkiem według przedmiotów widzialnych, nie posługując się kompasem i obliczeniami*⟩; e) *łow.* Na **o.** (chwycić, gonić, wziąć) *łow.* ⟨*o psie: spostrzec; gonić widząc zwierza*⟩: To nie na ślad daleki ogary napadły, na oko gonią. *Mick. Tad. 120.* Pies gończy, goniąc zwierzynę, napędza ją na strzelców, czasem ściga, gdy nie tylko ją stropi, ale z bliska na oko weźmie. *Brodz. Synon. 177.* **36.** Na (za) piękne oczy ⟨*bezinteresownie, za darmo, za nic*⟩: Nikomu nie zaufam na piękne oczy. *Żukr. Zioła 17.* **37.** Na własne (swoje) oczy, własnymi, żywymi oczyma (oczami) (widzieć co, oglądać, przekonać się o czym) ⟨*osobiście, naocznie*⟩: Pani Raczyńska zobaczyła na własne oczy pierwszy przekaz pieniężny i poweselała. *Goj. Rajs. I, 178.* Gdyby nie to, że własnymi oczyma oglądałem to dziwne jezioro, pomyślałbym, że jest ono bajką albo snem. *Leśm. Klech. 100.* Jak to? — zapytał Mateusz, — Paweł żywymi oczyma widział ją na łopacie? *Choj. Alkh. IV, 48.* **38.** Na oczach, w oczach czyich ⟨*w obecności czyjej, wobec kogo*⟩: Wszystko odbywało się na oczach jakichś widzów. *Par. Wios. 85.* Każ go przyprowadzić, niech w oczach twoich rozwiążą powrozek, co mu ręce ściąga. *Jeż Rotuł. 495.* W oczach moich ⟨*w mojej obecności*⟩. **39.** Na oczach, w oczach u kogo ⟨*na widoku, dostępnie obserwacji, jawnie, znacznie*⟩: Ojciec dzierżawił młyn parowy i obrastał w majątek wprost na oczach ludzkich. *Pięt. Wspól. 46.* Na każdej szybie rysowały się i rosły w oczach, idąc z dołu do góry, fantastyczne gałązki mrozu. *Żer. Opow. 41.* Matka ciągle ociera łzy i schnie, po prostu w oczach schnie. *Rydz. Ludzie 111.* **40.** W oczach czyich ⟨*według czyjegoś zdania, opinii*⟩: Kto wie, jak to wyglądało w oczach tego drugiego świadka. *Par. Niebo 142.* Czy chce koniecznie w oczach świata uchodzić za nędznika, za brutala? *Oliz. Pam. II, 40.* **41.** *daw.* Po oku ⟨*według oka mierząc, celując*⟩: Kupido, stanąwszy na ustroniu w kroku, nałożywszy strzałę swą, ciągnie łuk po oku. *Miaz. SW.* **42.** Pod okiem: a) ⟨*pod opieką, nadzorem*⟩: Dzieci będą pod moim okiem. *Dąbr. M. SPP*; b) ⟨*pod kierunkiem czyim*⟩: Pracować pod czyim okiem. Wielokrotne granie roli pod okiem profesora, stałe obcowanie uczniów z widownią pod okiem ich nauczycieli i wychowawców ma [...] ogromne znaczenie w ogólnym procesie szkolenia aktora. *Pam. Teatr. I, 1955, s. 113*; c) Pod okiem czyim (robić co) ⟨*w obecności czyjej*⟩: Jest pan ojcem chłopca, który tuż pod pańskim okiem przeżywa okropną tragedię. *Par. Niebo 153.* **43.** *przestarz.* **o.** na **o.**, z oka na **o.** ⟨*na osobności z kim, bez świadków*⟩: Rozmawiać z kim oko na oko. **44. o.** w **o.** ⟨*twarzą w twarz; bezpośrednio*⟩: Spotkać się, znaleźć się, zetknąć się z kim, z czym oko w oko. **45.** Spod oka (patrzeć, spoglądać, zerkać itp.): a) ⟨*nie prosto, bokiem*⟩: Zapalił papierosa i spod oka spoglądał na dawnego kompana. *Ziel. S. Pol. 67.* Przyglądał się spod oka olbrzymiemu potworowi, który zastąpił mu drogę. *Grabow. J. Opow. II, 194*; b) ⟨*niechętnie, nieufnie, podejrzliwie*⟩: Nikt do mnie nie mówi ani słowa, tylko spoglądają spod oka. *Gordon Obraz. II*; c) ⟨*ukradkiem, nieznacznie*⟩: Obserwować, śledzić kogo spod oka. Pani Raczyńska usadowiła się wygodnie w fotelu i spod oka lustrowała młodą parę. *Goj. Rajs. I, 69*; d) ⟨*spod nadzoru, opieki*⟩: Zrozumieć nawet nie mógł, jakim sposobem się stało, że ją spod oka rodzicielskiego i nieodstępnej opieki wypuszczono. *Skiba Poziom. 144.* **46.** W oczach: a) ⟨*widocznie; szybko*⟩: Rosnąć, gasnąć, usychać w oczach. - Ziemia schła w oczach. *Iwasz. J. SPP.* Coś się robi, staje się w oczach; b) w oczach czyich ⟨*w mniemaniu czyim*⟩: Wszystko przeciwko niej samej obróci się w oczach Pawła. *Nałk. Z. SPP.* **47.** W oczy: a) ⟨*z przodu, w twarz*⟩: Niemcy dali nam ognia w same oczy, ale nie uczynili szkody. *Sienk. Now. IV, 212.* Śnieg i deszcz zacinały w oczy. *Olcha Most I, 34*; b) ⟨*nie za oczy,* *wręcz, otwarcie; bezpośrednio*⟩: Mówić, powiedzieć, rąbać, rzucić, walić, wygarnąć (komu) prawdę w oczy. Śmiać się, roześmiać się komu (prosto) w oczy. **48.** W żywe oczy ⟨*w obecności kogo; jawnie, bezczelnie*⟩: Kłamać, łgać; zadawać komu kłam, kłamstwo w żywe oczy. Wypierać się, zapierać się; wyprzeć się, zaprzeć się czego w żywe oczy. - Oszukać, zełgać w żywe oczy bez zająknienia oto [...] co potrafił. *Gard. Trzech 141.* Co mu tam będzie tłumaczył — warczy Arne — szkoda język strzępić. Toż kpi z ciebie w żywe oczy. *Melc. Statek 26.* **49.** *daw.* Z oka: a) ⟨*bokiem, nie prosto*⟩: Tu stanęli, a z oka poglądali na mię. *Szymon. SW*; b) ⟨*przez szpary*⟩. **50.** Za oczy, za oczami (oczyma) ⟨*w nieobecności*⟩: Zaczęto go lekceważyć, pomiatać nim, kpić z niego, za oczy na początek. *Niedź. Dzieło 61.* Oznajmiła, że jaśnie pan Daleniecki chce sprzedać Serbinów za oczami wielmożnego pana Niechcica. *Dąbr. M. Noce II, 109.* **51.** Z zamkniętymi, z zawiązanymi oczyma ⟨*nie patrząc; na oślep*⟩: Potrafią z zamkniętymi oczyma wskazać drogę wśród gruzów i wywieść podróżnego [...] ku zielonym i beztroskim okolicom. *Hertz P. Sedan 8.* Znając miejscowość, że z zawiązanymi trafiłby oczyma, za przewodnika służył. *Jeż Uskoki II, 106.* W moim wieku ludzie żenią się nawet z zawiązanymi oczyma. *Boy Kapit. III, 128.* **52.** Cieszyć **o.**, oczy; ciągnąć, nęcić, pociągać, porywać, przyciągać, rwać, wabić oczy; sycić, paść oczy czym, widokiem czego a. czyim; pieścić czym oczy; uderzać oczy: Nigdy jej na myśl nie przyszło, że można nie kupić tego, co chwilowo jej oczy ciągnęło ku sobie. *Żmich. Pow. 150.* Jabłonie, grusze, śliwy jeszcze w wielu sadach nęciły oczy i kusiły, aby sięgnąć po owoc. *Wikt. Papież 18.* Złoto czyste, prawdziwe, aż porywa oczy! *Zabł. Mężowie 39.* Napis ten, błyszczący wesoło złoceniem swych liter, przyciąga oczy ludzkie. *Konopn. Now. IV, 25.* Aż oczy rwała, tak była ładna ze swymi rozdętymi chrapkami i zdyszaną piersią. *Sienk. Wołod. I, 95.* Strój ich mile wabił oko barwami tęczy oraz połyskiem złota. *Zag. Chochl. 117.* On siedział na ławce naprzeciw i przez pół godziny pasł oczy widokiem jej pięknej twarzyczki i imponujących kształtów. *Bał. Dziady 236.* Lecz zaledwo małe pół godziny ta nocna jazda trwała, kiedy osobliwszy widok uderzył moje oczy. *Baliń. M. Pisma IV, 119.* **53.** Coś rzuca się, uderza (kogo) w oczy ⟨*zwraca czyjąś uwagę; narzuca się wzrokowi*⟩: Rzucały jej się w oczy kwiaty o prześlicznych barwach. *Dygas. As 109.* Uderzyły mnie z daleka już w oczy porządne zabudowania. *Gocz. Wspom. II, 83.* **54.** Wiatr bije w oczy ⟨*wieje, uderza*⟩: Padał ostry deszcz, wiatr bił w oczy, zapierał oddech. *Brosz. Mił. II, 45.* **55.** Błądzić, toczyć, powieść, wodzić, *przestarz.* powlec okiem, oczami (oczyma) po kim, po czym; szukać oczami: Błądzę oczyma po Wiśle, którą tak znakomicie widać z mego okna. *Berent Fach. 41.* Szli oglądając się, potykając, tocząc rozpaczliwie oczami na wszystkie strony. *Pięt. Łuna 164.* Pan Maciej powlókł okiem po izbie karczemnej i poznał wszystką szlachtę zawichrzyńską. *Łoz. Wal. Szlach. II, 13.* Powiódł okiem po twarzach kolegów, czy aby słuchają z odpowiednim zaciekawieniem. *Melc. Statek 10.* Wodziła oczami po zrudziałej ziemi. *Orkan Pomór 86.* **56.** Bronić, pilnować; strzec kogo, czego jak źrenicy oka (w oku), bardziej niż oka w głowie, jak oka w głowie; miłować kogo jak źrenicę oka: Mój opiekun pilnował mię jak źrenicy w oku. *Lam J. Głowy II, 10.* Przecie jej włos z głowy nie spadnie [...] Będzie jej hetman strzegł jak oka w głowie. *Sienk. Pot. III, 33.* Niby mruczysz na Kowalskiego, a miłujesz go jako źrenicę oka. *Sienk. Pot. VI, 121.* **57.** Bryzgać komu czym w oczy (np. obelgą); ciskać, rzucać co w oczy komu a. kogo: Precz, zdrajco, hańbę ciskam tobie w oczy. *Rom. Popiel. 70.* **58.** Być komu cierniem, solą w oku ⟨*przeszkadzać, wzbudzać zawiść*⟩: Och, jego wszyscy muszą tak kochać jak ja. Są i źli, którym on jest cierniem w oku. *Bełc. Hun. 7.* Solą w oku jest im zwłaszcza królewskie prawo weta. *Boy Flirt IX, 87.* **59.** Być okiem i uchem kogo, czego: Był on okiem i uchem II Brygady Międzynarodowej. Wiedział wszystko. *Żółk. W. Droga 188.* **60.** Być okiem w głowie, źrenicą oka ⟨*być pupilem, faworytem*⟩: Ona była pierwszym okiem w głowie u pani. *Kaczk. Mąż 134.* Rok przeszedł i ta młoda żona odbierała zawsze przy ognisku domowym cześć niemal boską; była mężowi źrenicą oka, miłością, mądrością, światłem. *Sienk. Now. V, 100.* **61.** Chłonąć, pożerać kogo, co okiem (oczami): Chciwym pożera okiem wszystkie cuda. *Tremb. Różne 31.* **62.** Miga się, mąci się; pociemniało, ściemniało; troi się komu w oczach; mroczki, świece, świeczki stają komu w oczach ⟨*ktoś doznaje zaburzeń wzrokowych*⟩: W oczach mu ściemniało, zachwiał się i runął zemdlały na ziemię. *Sewer Zyzma 438.* Poczuła mocne pchnięcie w pierś. Pociemniało jej w oczach. *Stryjk. Bieg. 339.* Gdym już miał nogę w strzemieniu, któryś mię zdzielił w łeb kamieniem. Mroczki mi stanęły w oczach. *Żer. Opow. 265.* Grzmotnąłem go w plecy, on znów mnie pięścią w bok, aż mi świeczki w oczach stanęły. *Konopn. Now. II, 261.* **63.** Wyczytać co komu z oczu ⟨*domyślać się czego z wyrazu oczu*⟩: Po paru już godzinach wyczytała mu z oczu, że patrzy obecnie znacznie trzeźwiej na położenie. *Niedź. Grzech 120.* **64.** Dostrzec okiem ⟨*dojrzeć*⟩. **65.** Zginąć; zniknąć z oczu, sprzed oczu: Ziemia od dawna znikła mu z oczu. Widział tylko obłoki oświetlone słońcem. *Leśm. Klech. 14.* **66.** Gonić, ścigać, śledzić co okiem, oczami (oczyma); (po)gonić oczami (oczyma) za kim, za czym; wodzić (błędnymi) oczami (oczyma, okiem) za kim, za czym; po kim, po czym: Z uśmiechem zachwycenia na ustach ścigał okiem jej uroczą postać. *Orzesz. Wesoła 202.* Młodzieniec [...] zachwycony, marzący, roztargnionym grę śledził już okiem. *Grudz. Marz. 17.* Pogoniłam oczami za fruwającą biedronką. *Zar. Ziarno 143.* Wodziła okiem za półmiskiem. *Dąbr. M. SPP.* Zaczął wodzić oczyma po tłumie. *Żer. SPP.* **67.** Grać w **o.** ⟨*w rodzaj gry hazardowej w karty*⟩: Kilku ludzi grało w „oko". *Czesz. Pocz. 112.* **68.** (Iść) precz z oczu! precz mi z (moich) oczu! ⟨*zejść z oczu; zejdź mi z oczu, z pola widzenia; niech cię nie widzę!*⟩: Precz! Precz! precz z moich oczu!... *Dobrow. S. Spart. 12.* **69.** Pakować się, włazić komu w oczy, na oczy ⟨*starać się zwrócić czyją uwagę*⟩: Jeszcze po tej zbrodni śmiesz mi włazić w oczy! Zaraz ja cię! *Węg. Organy 167.* Czemu się jej ojciec zawsze pakuje na oczy? *Żer. Grzech 25.* **70.** Leżeć na oczach ⟨*roztaczać się przed oczami*⟩: Zielone smugi łąk leżały na jego oczach. *Żer. SPP.* **71.** Lustrować co okiem, oczyma: Stojąc nieruchomie jak pień, oczyma tylko lustrował, jak mógł najgłębiej, zwikłane przepaście leśne. *Weys. Józ. Sob. 114.* **72.** Mieć **o.**; mieć bystre **o.** (oczy) ⟨*być spostrzegawczym*⟩: Muszę sobie oddać sprawiedliwość, że mam oko i że dostrzegam to, czego ogół nie widzi. *Prus Dusze 47.* Choć stary jestem, ale oko mam bystre i widzę, że pan kłopot jakiś ma... *Jun. Bruk 35.* **73.** Mieć dobre **o.** (oczy) ⟨*dobrze widzieć, mieć dobry wzrok*⟩: Baśka! W szafie brak brązowej jesionki i kapelusza. Ja mam dobre oko. *Twórcz. 1, 1954, s. 113.* **74.** Mieć kocie, sowie oczy; nie mieć kocich oczu ⟨*widzieć; nie widzieć w ciemności*⟩: A jeśli są w grocie? Ja nie mam kocich oczu, kto ich tam wyśledzi? *Zabł. Firc. 85.* Mam oczy sowie, widzę po ciemku. *Leśm. Klech. 67.* **75.** Mieć kurka na oczach ⟨*być ślepym*⟩: Czy masz kurka na oczach? *SW.* **76.** Mieć oczy otwarte na co ⟨*być czujnym; orientować się w jakiej sprawie; zwracać uwagę na co*⟩: Miej stale oczy otwarte na wszystko. *Rudn. H. Spart. 21.* Teraz, gdy jest nas tylu, damy sobie radę z niechęcią Indian, lecz mimo to trzeba mieć oczy otwarte. *Fiedl. A. Rio 73.* **77.** Mieć oczy i uszy otwarte ⟨*być czujnym*⟩: Grecy mieli oczy i uszy otwarte na wszystko, co dokoła nich żyło. *Par. Wios. 104.* **78.** *przestarz.* Ma spiczaste oczy ⟨*wszystko zauważy*⟩. *SW.* **79.** *książk.* Mieć zawiązane oczy ⟨*działać na ślepo*⟩: W ogóle na dworze Roberta Amor, mówiąc ówczesnym językiem, miał zawiązane oczy i godził swymi strzałami w serca panien i mężatek. *Chłęd. Neapol. 42.* **80.** *pot.* Mieć z tyłu oczy ⟨*wszystko widzieć*⟩; *żart.* (Mieć) oczy z tyłu ⟨*o kimś roztargnionym, roztrzepanym (nic nie widzieć, nie spostrzegać)*⟩. **81.** Mieć złe oczy ⟨*móc uroczyć kogo, co*⟩: Nie dopuszczać, żeby kto cudzy patrzał na nasze konie, bo nuż ma złe oczy i urzecze! *Rzew. H. Zamek 61.* **82.** *pot.* Gdzie miałeś oczy? ⟨*jak mogłeś nie widzieć*⟩. **83.** Mieć oczy dla kogo ⟨*przyglądać się komu, interesować się kim*⟩: Młodzież zdaje się mieć oczy tylko dla niej. Wszyscy się ubiegają o taniec, o słowo. *Fel. E. Syb. III, 188.* *książk.* Nie mieć oka, ucha dla czego ⟨*nie przejawiać w czym upodobania, zrozumienia czego, czuć się obco w czym*⟩: Nie miał ucha dla ciszy kanonicznego zaułka, nie miał oka dla tej fasady opitej i obżartej rzeźbą. *Par. Niebo 31.* **84.** Mieć **o.** jakie na co ⟨*oceniać, ujmować co w jaki szczególny sposób*⟩: Ten i ów z historyków sam niedawno dowodził pułkiem czy batalionem na polu bitwy; z konieczności ma inne oko na te sprawy. *Boy. Mar. 8.* **85.** Mieć na kogo łaskawe **o.** ⟨*być dla kogo łaskawym*⟩: Cesarz na niego łaskawe oko miał. *Skar. SW.* **86.** Mieć, dawać **o.** na kogo, na co ⟨*bacznie obserwować, nadzorować kogo, co; pilnować kogo, czego; czuwać nad kim, nad czym; interesować się kim, czym*⟩: Do mnie należało wybierać obozowiska na noc, czuwać nad pochodem w dzień, mieć oko na cały tabor. *Sienk. Now. III, 40.* Wszędzie zajrzał, wszystkiego się dotknął, na każdy szczegół miał oko. *Mort. Dni I, 26.* Wytłumaczyła mi, że w majątku dają oko na każdego obcego człowieka. *Goj. Dwoje 84.* **87.** *przestarz.* Mieć **o.** na kobiety ⟨*interesować się kobietami*⟩: Miał także oko na piękne kobiety, bo chociaż już to kawalerskie rzemiosło zarzucił, przecież lubił z nimi żartować. *Kaczk. Olbracht. II, 316.* **88.** Mieć co na oku ⟨*czynić celem, przedmiotem zamierzeń, osiągnięć; mieć co na widoku*⟩: Nasze spiski miały na oku przeważnie obronę konstytucji. *Brück. Kult. IV, 291.* **89.** Mieć kogo na oku (na oczach): a) ⟨*ogarniać wzrokiem; dosięgnąć, śledzić spojrzeniem; widzieć stale, móc obserwować*⟩: Miałem go na oku wzdłuż kilku ulic [...] lecz nagle zginął w tłumie. *Wiśn. S. Niewidz. 160.* Można by dziewczynę w ręce mu i w opiekę oddać. Mając ją na oczach prędzej by dla niej co uczynił. *Sienk. Pot. IV, 191*; b) ⟨*uważać na kogo, na co; obserwować kogo, co; pilnować kogo, co*⟩: Kilku żołnierzy bez karabinów — to cały konwój — jednak dobrze nas mają na oku. *Zielon. Wspom. 42.* Powinieneś mieć go na oku i wiedzieć o każdym kroku jego. *Bał. Dziady 195.* **90.** Mieć co przed oczami (oczyma) ⟨*ogarniać spojrzeniem; wyobrażać sobie, żywo przypominać; mieć na uwadze, na względzie, pamiętać o czym; daw. stawiać jako cel*⟩: Leżąc na łóżku miał przed oczyma korony wielkich drzew okalających sad, dalekie lasy i dalekie wzgórza. *Żer. Uroda 159.* Ciągle miałam przed oczyma ten rumieniec z mego powodu zawstydzonej matki. *Żmich. Róża 73.* Trzeba zawsze mieć przed oczyma ten jedyny nauki cel, pożyteczność. *L.* **91.** Mieć co w oczach: a) ⟨*żywo wyobrażać sobie co, żywo przypominać*⟩: Zeszedłem oto w zieloną kotlinę: jeszcze mam w oczach śniegów biel i sine zwały lodowca. *Lamus 6, 1910, s. 155*; b) ⟨*przejawiać w spojrzeniu jaki stan wewnętrzny*⟩: Katelba jednak spochmurniał przy tym, a w oczach miał jakiś ciężki i przykry namysł. *Dąbr. M. Noce II, 99.* **92.** Zmierzyć kogo okiem, oczami (oczyma) ⟨*obejrzeć kogo od góry do dołu; uważnie, krytycznie, ciekawie*⟩: Ciekawym okiem gościa zmierzyły. *Wilk. P. Wieś II, 23.* **93.** Mówić, porozumiewać się; wyznać co oczami ⟨*spoglądać wyraziście, porozumiewająco; wypowiedzieć co wzrokiem*⟩. **94.** Mrugać na kogo okiem, mrugnąć okiem ⟨*mrugając porozumiewać się; dawać znaki, dać znak oczami*⟩: Mrugnął okiem porozumiewawczo. — My się rozumiemy! *Wikt. Miasto 234.* **95.** Mrużyć, zmrużyć oczy: Słońce świeciło tak jasno i złociście, że trzeba było mrużyć oczy. *Leśm. Klech. 43.* **96.** Zamydlić, zaślepić komu oczy; sypnąć w oczy, zasypać oczy komu piaskiem; puścić komu dym w oczy ⟨*zwieść, obełgać kogo*⟩: Pomyślał zaraz, że pewnie tych dwoje regalistów dowiedziało się o jego stosunkach ze Szwedami i stąd ten chłód w przyjęciu. Postanowił więc sypnąć im natychmiast piaskiem w oczy. *Sienk. Pot. VI, 23.* Obie strony chytrością swoją chciały sędziemu dym w oczy puścić. *Baz. SW.* **97.** Napastować, prześladować kogo oczyma ⟨*przyglądać się komu uporczywie*⟩: Jeden z tych drabów ścigał ją i napastował oczyma. *Żer. Dzieje II, 27.* **98.** Nasunąć, wcisnąć co na oczy (np. kapelusz, czapkę): Tu i ówdzie wystają dziewczyny w chustach, nasuniętych na oczy. *Putr. Rzecz. 69.* **99.** Nie chcieć kogo widzieć na oczy: Ja nie chcę na oczy widzieć tego złodzieja! *Dygas. Now. III, 61.* **100.** Nie mieć wstydu w oczach ⟨*być bezwstydnym, bezczelnym*⟩. **101.** Nie spuszczać oka (oczu) z kogo ⟨*przypatrywać się uporczywie komu*⟩: Nie spuszczałem przez wszystkie godziny oczu z nauczycielki, którą chciałem sobie pozyskać. *Kow. A. Rogat. 89.* **102.** Nie spuszczać, nie tracić z oka (z oczu) kogo, czego ⟨*pilnie obserwować, nadzorować kogo, co; czuwać nad kim, nad czym*⟩: Mając rozkaz pański, abym go przez cały dzień z oczu nie spuszczał, stanąłem za węgłem i całą rozmowę słyszałem. *Wilk. P. Wieś I, 140.* Bawi gości, a z oczu nie spuszcza młodziana. *Mick. Tad. 144.* Jego dwaj towarzysze nie tracili sprawy z oka. *Grusz. An. Żak. 185.* **103.** Nie śmieć, bać się komu w oczy spojrzeć; nie śmieć oczu podnieść; nie wiedzieć, gdzie podziać, schować oczy ⟨*czuć się zażenowanym wobec kogo; wstydzić się kogo, czego*⟩: Nie śmiała mi w oczy spojrzeć. *Sienk. Now. III, 56.* Nie przyjeżdża, bo ci się boi w oczy spojrzeć. *Dąbr. M. Noce II, 177.* Nie śmiałbym oczu podnieść na ludzi. *Prus. Now. III, 130.* Oh! gdzież ja oczy podzieję! *Tyg. Ilustr. 150, 1870, s. 239.* Starosto, duszo moja, jesteśmy jak owi młodzieniaszkowie wrzuceni w piec gorejący; nie wie człowiek, gdzie schować oczy. *Krasz. Brühl 237.* **104.** Nie wierzyć, nie dowierzać (własnym, swoim) oczom: W pierwszej chwili oczom nie chciał wierzyć. *Perz. Uczn. 197.* Idziesz i patrzysz, zamieniasz się cały w patrzenie i jeszcze oczom swoim nie wierzysz i myślisz, że to ułuda. *Siw. Katorż. 71.* **105.** Nie zmrużyć, nie móc zmrużyć oka ⟨*nie zasnąć, nie móc zasnąć*⟩: Przez całą noc ani oka nie zmrużyłam. *Sienk. Połan. III, 51.* **106.** Chwytać, uchwycić co okiem; przypaść oczami do kogo, do czego ⟨*objąć, ogarnąć kogo, co spojrzeniem; wpatrzyć się w kogo, w co gwałtownie*⟩: Widziałeś go tyle akurat, ile się na przykład chwyta okiem przestrzeni w ciemną noc, przy świetle błyskawicy. *Żer. Prom. 59.* **107.** (S)kierować; zwracać, zwrócić oczy na kogo, na co; ku czemu; w stronę kogo, czego ⟨*(s)kierować wzrok, spojrzenie*⟩: Obrócił się do niego całą twarzą i skierował nań zaiskrzone oczy. *Gomul. Wspom. 232.* **108.** Oczy czyje zwracać, zwrócić na siebie ⟨*ściągnąć czyją uwagę*⟩: Mąż urodziwy, odwagi i zręczności niepośledniej, w gonitwach i turniejach pierwszy dank odnosił, i oczy wszystkich zwrócił na siebie. *Wójc. Klechdy I, 29.* **109.** Olśnić oczy: W stepach Sahary powolnie kroczy zbłąkany pielgrzym [...] Wtem cudny widok olśni mu oczy [...] na niebios kraju oazis błyska. *Tyg. Ilustr. 186, 1863, s. 151.* **110.** Oswajać z czym oczy: Weszliśmy więc, oswajając oczy powoli z ciemnością w nim [teatrze] panującą. *Krasz. Kartki 153.* **111.** Patrzeć, spojrzeć; spoglądać, zaglądać komu w oczy: a) ⟨*patrzeć, spoglądać komu prosto w twarz*⟩: Spojrzała mu w oczy i zaraz spuściła wzrok. *Putr. Rzecz. 200.* Zbyt długo mi w oczy patrzałaś — ogromnie byłem zmieszany. *Słonim. Poezje 52*; b) Patrzeć komu w oczy ⟨*starać się dogodzić, schlebiać komu*⟩; c) Patrzeć, spojrzeć komu śmiało w oczy ⟨*patrzeć nie wstydząc się*⟩: Mógł śmiało spojrzeć im w oczy, on też dochował wiary, on też nie dał się lękom, nie uległ słabości. *Jackiew. Wiosna 104.* **112.** Patrzeć, spojrzeć, zajrzeć czemu w oczy (niebezpieczeństwu, nieszczęściu, śmierci): a) ⟨*zetknąć się z czym, być narażonym na co*⟩: Włożywszy ręce w kieszenie, patrzałem w oczy nieszczęściu i żartowałem sobie z niego!... *Sewer Nafta III, 228.* Człowiek na froncie przyzwyczajony jest do tego [...] Już nieraz patrzyliśmy śmierci w oczy. *Kurek Woda 150*; b) Patrzeć, spojrzeć, zajrzeć (śmiało, prosto, odważnie, spokojnie) czemu w oczy (faktom, prawdzie, śmierci) ⟨*przyjąć, znieść co odważnie itp.*⟩: W ustach macie pełno frazesów i siły, a nie umiecie spojrzeć w oczy faktom. *Sienk. Dram. 110.* Trzeba mieć odwagę i popatrzeć prawdzie w oczy. Pobili nas, ale na tym nie koniec. *Żukr. Dni 226.* Boimy się zajrzeć prawdzie w oczy, boimy się nazywać rzeczy po imieniu. *Popł. Pisma II, 178.* Śmierci patrzy w oczy spokojnie. *Witkow. S. Trag. I, 302.* **113.** Śmierć patrzy, zagląda, zajrzała, *daw.* zaziera(ła) komu w oczy ⟨*życiu czyjemu zagraża bezpośrednie niebezpieczeństwo, ktoś jest narażony na śmierć; ktoś jest, był w śmiertelnym niebezpieczeństwie*⟩: Na środku rzeki śmierć patrzała w oczy. *Szan. Most 47.* Nie ruszył palcem, by mi pomóc, gdy mi śmierć zaglądała w oczy. *Hirsz. Hist. 332.* Czy to mi raz w oczy śmierć zazierała. *Rzew. H. Listop. I, 260.* **114.** Patrzeć, spoglądać na kogo, na co kosym, łaskawym, miłym, niechętnym, niemiłym, przychylnym, zazdrosnym, złym, życzliwym itp. okiem ⟨*traktować kogo, co nieżyczliwie, życzliwie itp.*⟩: Spogląda kosym okiem na nocnych podróżnych. *Mikul. Spot. 279.* I pani sędziwa miłym okiem spoglądała na Mendla. *Łoz. Wal. Szlach. II, 45.* Ty zawsze patrzyłeś życzliwym okiem na wszystkie jego wybryki. *Iwasz. J. Odbud. 52.* **115.** Patrzeć, spojrzeć na kogo, na co innym okiem, innymi oczyma ⟨*inaczej kogo, co oceniać, inaczej się na co zapatrywać; spojrzeć na co z innego punktu widzenia, inne mieć o czym pojęcie*⟩: Widział czyny Bartka i począł patrzeć na niego zgoła innymi oczyma. *Sienk. SW.* **116.** Patrzeć, spoglądać na kogo, na co jednym okiem ⟨*nieznacznie obserwować, śledzić kogo, co*⟩. **117.** Patrzeć na kogo, na co osłupiałymi oczyma ⟨*spoglądać na kogo, na co ze zdziwieniem, z osłupieniem*⟩: Dziwnie skulony, chwiejąc się na nogach patrzył na nią osłupiałymi oczyma. *Krucz. Sidła 148.* **118.** Patrzeć, spoglądać na kogo, na co nieustraszonym okiem ⟨*spoglądać na kogo, na co bez lęku, odważnie*⟩: A będzie — rzekła patrząc na niego nieustraszonym okiem. *Dąbr. M. Noce II, 163.* **119.** Patrzeć na co suchym okiem ⟨*nie płacząc, mężnie, obojętnie*⟩: Czulej pewnie, niż ty, ubolewam nad klęską ojczyzny [...] ale mnie to śmieszy, iż gdy suchym okiem patrzyliście na spalenie okrętów, teraz gdy idzie o worek, każdy z was płacze. *Kras. Życia X, 48.* **120.** Pieścić, popieścić kogo, co oczyma: Obszedł je [róże] w rząd, popieścił jeszcze raz oczyma, jeszcze raz się uśmiechnął. *Morc. Wyrąb. I, 101.* **121.** Podnieść, wznieść oczy do kogo, do czego; ku komu, ku czemu; na kogo, na co ⟨*spojrzeć na kogo, na co*⟩: Podniosła na niego oczy rozjaśnione uśmiechem. *Iwasz. J. Nowele 89.* **122.** Pokazać się komu na oczy ⟨*spotkać się, stanąć wobec kogo, zbliżyć się do kogo*⟩: Przez całą oktawę nie pokazywała się mężowi na oczy. *Parn. Aecjusz 199.* **123.** Nie móc się pokazać, wstydzić się pokazać na oczy; nie móc oczu pokazać: Wstydziłem się pokazać pani na oczy, wstydziłem się w głębi serca siebie samego. *Sewer Nafta III, 249.* Oczu między ludźmi pokazać nie mogła. *Dygas. Gorz. I, 22.* **124.** Postawić, *przestarz.* zawrócić oczy (w słup) ⟨*wpatrzyć się nieruchomo w jedno miejsce*⟩: Zerwał się wraz ze wszystkimi z miejsca, oczy postawił w słup i stał jak skamieniały. *Sienk. Pot. I, 286.* Bawi swoim kosztem wielkich panów, zawraca oczy przy wielkich paniach, wpisuje się do najsuciej oprawionych sztambuchów. *Żmich. Róża 100.* Zawrócił oczy w słup, na znak niemego uwielbienia. *Lam J. Karjery 75.* **125.** *przestarz.* Postradać z oczu wzgląd na co ⟨*przestać co widzieć*⟩: Panna Karolina postradała z oczu wzgląd na mężowskie pergaminy, widziała tylko przed sobą przedmiot swoich uczuć.

Choj. Alkh. IV, 203. **126.** Coś potrzebuje, wymaga oka ⟨*doglądania, dozoru*⟩: Kwiaty potrzebują ciągłego oka, baczności, pielęgnowań nieustannych. *Krasz. Opow. 77.* **127.** Poznać, poznawać, widzieć co po oczach ⟨*domyślać się czego po wyrazie oczu u kogo*⟩: Poznaję po twoich oczach — rzekł po chwili ciszej — co mógłbyś mi dziś odpowiedzieć. *Par. Niebo 250.* Żartujesz, widzę to po oczach. **128.** *daw.* Od psa oczu pożyczyć, psu oczy (s)przedać ⟨*być bezwstydnym, bezczelnym*⟩: Mam punkt honoru; jeszczem psu oczu nie przedał. *Zabł. SW.* **129.** Prowadzić, toczyć okiem, oczyma dokoła; za kim, za czym ⟨*rozglądać się dokoła; wodzić wzrokiem za kim, za czym*⟩: Jak tu brzydko — szeptał do Wawrzka, prowadząc dokoła szklanymi oczyma. *Kosiak. Rick I, 48.* **130.** Przebiec, przebiegać; przerzucić, przerzucać oczyma (okiem) co ⟨*przesunąć, przesuwać spojrzenie*⟩: Gorączkowo przebiegam oczyma krótką wzmiankę telegraficzną. *Cent. Czel. 5.* Szybko przerzuca okiem depeszę. *Lechoń Rzeczp. 54.* **131.** Przecierać **o.**; oczy (również *przen.*): Przecierał zaspane oczy. *Bron. J. Ogn. 242.* Ziemia przeciera oczy, wilgotne od błyszczących ros. *Orkan Rozt. 52.* Siemieński był niegdyś zagorzałym ludowcem, otarł się o Centralizację Wersalską, lecz wnet przetarł oczy i musiał powiedzieć mea culpa. *Dęb. L. Z hist. 97.* **132.** Coś przeciera komu oczy: Jesteś jeszcze młody i jak wszyscy młodzi ślepy względem tych gadzin, przetrze ci oczy dopiero doświadczenie. *Święt. A. Nałęcze 121.* **133.** *przestarz.* Przedstawiać przed oczy komu ⟨*przedstawiać*⟩: System Zwodu tego [...] przedstawiamy czytelnikowi przed oczy przy końcu tego Rozdziału. *Helc. Praw. I, CCXLI.* **134.** Przejrzeć, przeniknąć okiem; przeszyć, przeszywać kogo oczyma ⟨*spojrzeć przenikliwie, przeniknąć wzrokiem*⟩: Zuchwały wyrostek przeszył mnie pałającymi oczyma i — rzucił na ziemię złotówkę! *Prus Now. III, 144.* **135.** Przejrzeć na oczy: a) ⟨*odzyskać zdolność widzenia*⟩: Kiedy po raz pierwszy przejrzałem na oczy [...] zobaczyłem pochylającego się nade mną człowieka. *Bron. J. Dziad. 5*; b) *przen.* ⟨*zrozumieć co; sytuację; zorientować się w sytuacji*⟩: Przechodzili na stronę ludu, kiedy tylko przejrzeli na oczy. *Prz. Kult. 29, 1954, s. 3.* **136.** Coś się komu przesuwa, roztacza, rysuje przed oczami (przed oczyma duszy), np. widok czego, postać czyja: Przed oczyma duszy pięknej nieznajomej rysowała się postać młodzieńca. *Łoz. Wal. Dwór 358.* **137.** Przewrócić, przewracać, wywracać oczy: a) ⟨*spoglądać tak do góry, że całe białka widać*⟩: Czasem oczy wywraca i wzdycha głęboko. *Mick. SPP*; b) Przewracać oczy a. oczami (oczyma) ⟨*spoglądać zalotnie*⟩: Każdy wzdycha, przewraca oczy, szepcze tkliwe półsłówka, czule za rączkę ściska w tańcu... *Prus Lalka III, 76.* Płoche podwiki i stateczne matrony jednakowo przewracały oczami ku dorodnym przybyszom z północy. *Wikt. Papież 105.* **138.** Przymknąć, przymykać; zmrużyć, *daw.* zamrużać oczy na co ⟨*udawać, że się nie widzi, tolerować co*⟩: Pańska matka przymykała oczy na pańskie sprawki. *Iwasz. J. Odbud. 75.* Na swoją biedę może bym oczy zmrużył, ale cudze łzy na sumieniu nosić zbyt ciężko. *Orzesz. Niemn. III, 197.* Nic tedy nie wiem, co się tu dalej dziać ze mną będzie i oczy na to zamrużam. *Tremb. Listy I, 230.* **139.** Coś przysłania komu bielmem oczy na co ⟨*nie pozwala widzieć czego*⟩: Chorobliwa jego megalomania przesłaniała mu — przy znacznej zwłaszcza odległości z Paryża do Polski — bielmem oczy na to, co się w kraju działo i na stanowisko w nim komendanta. *Dłus. K. Wspom. 22.* **140.** Razić oczy a. w oczy: Śnieg razi oczy swą bielą. *Szmag. Dymy 58.* Słońce wyżej się nieco wzniosło i oślepiający blask począł go razić w oczy. *Andrz. Popiół 277.* **141.** Robić, sypać **o.**; robić, zrobić, puszczać perskie **o.** do kogo ⟨*spoglądać zalotnie, filuternie na kogo*⟩: Patrz, jakie ten student z boku robi do mnie oko. *Reym. Kom. 133.* A pamiętasz, jak to jeszcze niedawno ten Wacek, mój kolega, sypał do ciebie oko? *Kunc. Dni 80.* Antek zrobił do niej perskie oko. *Brzoza Dzieci 203.* **142.** Robić baranie, słodkie oczy ⟨*wpatrywać się w kogo uparcie i przymilnie*⟩: Jeżeli myśli, że ja mu pozwolę słodkie, baranie oczy robić do wszystkich kobiet, to się bardzo myli. *Krasz. Seraf. 122.* Była zresztą szczupła, zwinna i umiała robić słodkie oczy. *Grusz. Ar. Tuzy 119.* **143.** Robić okrągłe oczy ⟨*nie rozumieć*⟩. **144.** Rzucić okiem na kogo, na co; po kim, po czym; *przestarz.* rzucić **o.** ⟨*spojrzeć*⟩: Rzuciłem okiem na twe pismo, nicem nie zrozumiał. *Krasiń. Listy II, 273.* Rzucił oczyma po skałach. *Żer. SPP.* Rzućcie dzieci oko na krajobraz pod liczbą 3. *Lel. Dzieje 56.* **145.** Schodzić, zejść; uciekać komu z oczu ⟨*unikać, uniknąć spotkania kogo; znikać z pola widzenia*⟩: Pójdzie gdzie do miasta na zgodę, żeby mu z oczu zejść. *Dąbr. M. Ludzie 219.* **146.** Skakać, przyskakiwać, stawać komu (sobie) do oczu ⟨*sprzeczać się, kłócić się gwałtownie*⟩: Kłócono się, skakano sobie do oczu. *Jackiew. Wiosna 55.* Dwie kobiety zaperzone skaczą sobie do oczu. *Par. Zegar 9.* Wszyscy krzyczeli, w piersi się bili, do oczów sobie przyskakiwali. *Gomul. Mieszczka 101.* Ryzykował nieraz wszystko, stawał do oczu bodaj samemu papieżowi „konserwy", staremu Dunajewskiemu. *Boy Znasz 38.* **147.** (S)kleić komu oczy ⟨*usypiać, uśpić kogo; sprowadzić sen na kogo*⟩: Morfeuszu, sklej mi oczy, niechaj jaki kraj uroczy zobaczę. *Syrok. Wyb. 70.* **148.** Słuchać czego, stać z szeroko otwartymi, rozwartymi oczami (oczyma): Agata [...] słuchała tego z szeroko otwartymi oczami, aż okrągłymi od zdziwienia. *Bron. J. Siostrz. 55.* Otworzyła list i teraz stała blada, z oczyma szeroko rozwartymi, wpatrując się w małą karteczkę, nakreśloną drobnym kobiecym pismem. *Zap. G. Krzyż 121.* **149.** Spadła zasłona z oczu ⟨*ktoś przejrzał, zorientował się w sytuacji*⟩: Spadła mu z oczu zasłona, zasmucił się nad własnym przeznaczeniem. *Skarb. Starosta 83.* **150.** Spędzać sen z oczu ⟨*nie pozwalać sypiać*⟩: Musisz się bardzo troskać o niego, bo troska podobno spędza sen z oczu. *Bełc. Hun. 44.* **151.** Jakim okiem spojrzy ⟨*w jakim będzie nastroju, jak się odniesie*⟩: Nie wiadomo, jakim okiem na to spojrzy. **152.** Spuścić oczy ⟨*zawstydzić się*⟩: Ja moja matko nic nie rzekłam, tylkom się zasromała wstydem, i oczy ku ziemi spuściła. *Jezier. Rzepicha 120.* I grzecznie się skłoni, i z konia zeskoczy; dziewczę się zapłoni, na dół spuści oczy. *Mick. Wiersze 118.* **153.** Spuścić kogo z oczu, z oka ⟨*zaniechać nadzoru, pilnowania*⟩: Więźniarki zostały już spisane, obliczone, wielokrotnie zrewidowane i dozór niemiecki spuścił je na chwilę z oka. *Goj. Krata 44.* **154.** Coś (ktoś) staje, stoi, tkwi, roi się, zostaje komu w oczach, przed oczami, *daw.* na oczach; pojawia się, pojawiło się, zamajaczyło przed oczami ⟨*coś (ktoś) jest nieustannie w czyjej żywej pamięci; ciągle się komu przypomina*⟩: Niespodziewanie w oczach mi stanął nasz dworek podlaski. *Żmich. Pow. 238.* Tkwi on mi w oczach, jak gdyby na jawie, miłość z martwego żywym mi go stawi. *Zab. XV/2, 1777, 392.* Zawsze cień mego stryja w oczach mi się roi, cały dzień chodzi za mną. *Jasiń. Pisma 28.* W lnianej koszuli, broniąca się, blada, z wzniesioną piersią i odkrytą szyją, w głosie modlitwa, i rozpacz, i trwoga — tak mi została w oczach ta nieboga. *Konopn. Balcer. 67.* Ona mu się ciągle przypomina, wiecznie przemawia do niego, stając mu żywcem na oczach. *Kremer Listy II, 61.* Przed oczami pojawiała mu się raz po raz postać Kienzla, nerwowo wykończonego. *Breza Uczta 221.* I nagle zamajaczył mu przed oczami obraz Małej Woli. *Perz. Las 36.* **155.** *przestarz.* Stanąć (komu) do oczu, w oczy ⟨*pokazać się komu, zjawić się przed kim osobiście*⟩: Niechże nam stanie do oczu ów taki syn, ów przedawczyk i zdrajca! *Sienk. Wołod. II, 42.* Dlaczego na mnie za drzewami szczekasz, a gdy ja stanę w oczy, to uciekasz? *Słow. Ben. 339.* **156.** Śmierć stanęła komu w oczach ⟨*ktoś znalazł się w śmiertelnym niebezpieczeństwie; ktoś uświadomił sobie śmiertelne niebezpieczeństwo*⟩: Skrzetuskiemu śmierć stanęła w oczach, bo ciąć już mieczem nie mógł. *Sienk. Ogn. II, 164.* **157.** *praw.* Stawić sobie do oczu ⟨*skonfrontować świadków*⟩: Jeżeli między zeznaniami świadków zajdą sprzeczności, można zarządzić stawienie ich sobie do oczu. *Kod. post. karn. 24.* **158.** Stawiać co komu przed oczy ⟨*przedstawiać*⟩: Społeczeństwu schorzałemu i wykolejonemu stawiał przed oczy szlachetne wzory przodków. *Życie Lit. 49, 1954, s. 7.* **159.** (S)tracić oczy ⟨*zaniewidzieć; tracić wzrok*⟩. **160.** (S)tracić kogo, co z oczu: a) ⟨*(s)tracić z pola widzenia*⟩: Nie chciał więc stracić z oczu wylotu ścieżki. *Par. Niebo 120*; b) ⟨*przestać kogo widywać, nie mieć z kim kontaktu*⟩: Odkąd przeniosłem się do Warszawy, straciłem go z oczu. *Par. Godz. 64.* **161.** Stracić się z oczu ⟨*przestać się widywać, kontaktować się ze sobą*⟩: Spotkałem jednego ze swych przyjaciół, z którym straciliśmy się z oczu przed wielu laty. *Brosz. Feliet. 11.* **162.** Strzelać (słodkimi) oczami (oczyma) ⟨*rzucać (przymilne) spojrzenia*⟩: To jak martwa opoka nie zwróci w stronę oka; to strzela wkoło oczyma. *Mick. Ball. 9.* Do wszystkich uśmiechała się, strzelała słodkimi oczami, kokietowała i bawiła się. *Przyb. Ideały 238.* **163.** Błyskawice strzelają komu z oczu ⟨*ktoś rzuca groźne, gniewne spojrzenia*⟩: Ciemny rumieniec pokrywał mu policzki, z przygasłych zwykle oczu strzelały błyskawice, czoło podniósł niemal groźnie. *Orzesz. Pam. III, 143.* **164.** Strzyc okiem, oczami (ku komu, za kim) ⟨*rzucać na kogo spojrzenia, zerkać; oglądać się za kim*⟩: Dziewka okrutnie mi się nadała, bo gładka i wabna. Jużem to zauważył zaraz potem, kiedyśmy ją to zabrali, że udawała strach, a okiem ku mnie strzygła. *Sienk. Pot. VI, 87.* Wszyscy za nią oczyma strzygli. *SW.* **165.** Ściągać, zwracać (wszystkie) oczy na siebie ⟨*ściągać na siebie czyje spojrzenia; zwracać czyją uwagę*⟩: Była to ze wszech miar postać zajmująca i ściągająca oczy na siebie. *Krasz. Opow. 93.* **166.** Ślepić oczy ⟨*psuć sobie oczy, wytężać wzrok*⟩: Ślepisz przy świecach stare swe oczy. *Chodź. Pisma III, 224.* **167.** Świecić oczami (oczyma) przed kim, przed czym; za kogo ⟨*wstydzić się*⟩: Warcholiliśmy się okrutnie, a teraz trzeba przed cnotą i niewinnością oczami świecić. *Sienk. Pot. I, 38.* Pójdę za cię oczyma świecić. *Sienk. Krzyż. I, 57.* Kto czoła nie ma [...] niech świeci oczyma. *Zabł. Sarm. 108.* **168.** *przen.* Świecić w oczy: Ale noszę go, tzn. nóż, pod sukniami, bo po co ludziom w oczy świecić. *Grusz. An. Żak. 87.* Bieda nieraz świeciła mu w oczy, ale on wolał mrzeć głód [...] niż prosić ludzi o pomoc, bo za hardy był na to. *Chrzan. I. Lit. 493.* **169.** Topić oczy w czyich oczach ⟨*wpatrywać się w czyje oczy intensywnie*⟩. **170.** Coś uchodzi, uszło; nie ujdzie, nie uszło czyjego oka ⟨*ktoś czegoś nie spostrzega, nie zauważył; ktoś coś spostrzeże, spostrzegł*⟩: Jego oka nic nie ujdzie. **171.** Ukryć co przed okiem ludzkim. **172.** Usprawiedliwiać się we własnych, czyich oczach ⟨*wobec siebie samego*⟩: Usiłował usprawiedliwić się we własnych oczach, wmawiając w siebie tyle razy już powtarzany argument. *Morc. Ptaki 169.* **173.** Oczy utkwić, utopić, zatopić, wlepić w kim, w czym, w kogo, w co; wbić w kogo, w co; zwrócić na kogo, na co; utonąć, zatonąć oczami w czym; wpić się w kogo oczami; mieć oczy utkwione, wlepione w kogo, w co; zwrócone na kogo, na co ⟨*wpatrzyć się uporczywie w kogo; skierować spojrzenie na kogo*⟩: Wlepiła w niego swoje zapłakane oczy. *Ritt. Noc. 58.* Wlepiał oczy w twarze siedzących. *Żer. SPP.* Oczy całej Polski utkwione były w dyktatora. *Śliw. A. Lel. 229.* Ketling milczał, głowę tylko spuścił i oczy wbił w podłogę. *Sienk. Wołod. I, 168.* Wszyscy wbili oczy w naczelnika z pytaniem, z nadzieją, ze strachem, co powie. *Strug Ojc. 21.* Cechna sięgnęła po lusterko i zatonęła oczyma w interesującym odbiciu swojej twarzy. *Goj. Dziew. II, 162.* Wpiła się w nią oczami, tak jakby chciała wydrzeć jej tajemnicę spod czaszki. *Perz. Las 85.* **174.** Widzieć kogo, co oczami (oczyma) wyobraźni: Oczami wyobraźni widziała już chłopca swego w takim cienkim surducie, w jakim Chlewiński chodził. *Orzesz. Cham. 120.* **175.** Wierzyć, nie wierzyć własnym oczom; ledwo oczom wierzyć: Już przyszło oficerów kilku, tłum żołnierzy; lud ich otacza, patrzy, ledwie oczom wierzy oglądając rodaków mundury noszących. *Mick. Tad. 309.* **176.** Coś komu wpadło w **o.** ⟨*zwróciło jego uwagę*⟩: Wpadł mu w oczy plakat wyścigów konnych. *Wrocz. K. Wspom. 64.* **177.** Ktoś komu wpadł w **o.** ⟨*podobał mu się*⟩: Jak mu jakaś dziewczyna wpadnie w oko, o wszystkim zapomni. *Par. Niebo 89.* Więc to dziecko? Zosia? wpadła ci w oko. *Mick. Tad. 227.* **178.** Wybałuszać, wytrzeszczać oczy ⟨*otwierać je szeroko z wyrazem zdziwienia, zgrozy*⟩: W ciągu jednego tygodnia on tu tyle zorganizował, że nasi goście oczy wybałuszyli. *New. Chłopiec 14.* Czy ty to rozumiesz, Bronek? — Ja??? [...] zadziwił się koleżka, brwi wysoko podnosząc i oczy wytrzeszczając. *Gomul. Wspom. 221.* **179.** Wybić (komu, sobie) oko; wyłupić komu oczy. Wydrapać, wydrzeć komu oczy: Ja bym mu do oczu skoczyła, oczy bym mu wydarła, wolałabym umrzeć, niż takie rzeczy znosić. *Krzyw. I. Siew. 164.* **180.** Coś komu z oczu wygląda ⟨*w oczach czyich przebija się coś*⟩: Prosta ale cnotliwa dusza malowała się w rysach jego twarzy, i prosta gospodarska [...] roztropność z oczu mu wyglądała. *Chodź. Pisma I, 168.* **181.** Wykłuć komu oczy czym ⟨*naocznie przekonać kogo o fal-*

szu i zawstydzić⟩. **182.** Wypatrywać oczy: a) ⟨*wytężyć wzrok na kogo, na co*⟩: Ale na próżno wypatrywał oczy. *Orkan SW*; b) Wypatrywać oczy za kim, za czym ⟨*daremnie oczekiwać kogo, co*⟩: Dlaczego drżysz tak bojaźliwie? za czym tak niespokojnie wypatrujesz oczy? *Lamus 1, 1908—9, s. 48*; c) *przestarz.* Wypatrzyć, wypatrywać oczy ⟨*ciągłym patrzeniem stępić, wyczerpać*⟩: A kto tu nie zakochany? [...] Sam pan starosta ledwie oczu nie wypatrzy i jako na szydle siedzi. *Sienk. Pot. IV, 188.* **183.** Wypłakać, wypłakiwać oczy ⟨*ciągle płakać z żalu, ze zmartwienia (po kimś)*⟩: Żebym teraz oczy wypłakała, to i tak nic nie pomoże. *Goj. Rajs. II, 204.* **184.** Wytężać oczy ⟨*wzrok*⟩. **185.** Wywołać, wywoływać przed oczy: Czasem rozczulam się czytając, kiedy te stare przypomnienia z ławek akademickich wywołuję przed oczy. *Mick. Listy II, 260.* **186.** Wznieść, wznosić oczy ku czemu: Z niewypowiedzianą dystynkcją wznosząc oczy ku niebu, zawodziła piskliwym falsetem. *Oppman Warsz. 39.* **187.** Głód, nędza zagląda komu w oczy ⟨*ktoś doświadcza głodu, nędzy; ktoś cierpi głód, nędzę*⟩: Nędza materialna zajrzała w oczy Nocznickiemu i jego rodzinie. *Wiedza 579, s. 19.* **188.** Krew, pot zalewa oczy. **189.** Zamknąć, *rzad.* zawrzeć oczy; zamknąć oczy na wieki ⟨*umrzeć*⟩: Zamknął oczy na wieki w styczniu 1883 r. *Łun. Wspom. 237.* **190.** Zamknąć komu oczy ⟨*być przy czyjej śmierci*⟩: Sądziłam, że umrę. Chciałam, żebyś mi pan oczy zamknął. *Zap. G. Ptak II, 149.* **191.** Zamknąć, zamykać na co oczy ⟨*nie chcieć wiedzieć o czym, być ślepym na co*⟩: Na te wszystkie oznaki nie podobna było oczu zamykać. *Sienk. Ogn. I, 100.* **192.** (Zrobić co) zamknąwszy oczy ⟨*nie namyślając się*⟩: Raz na loterii fantowej taki wachlarz wygrała, że można było za niego, zamknąwszy oczy, dać najmniej cztery ruble. *Jun. Bruk. 103.* **193.** Zatrzymać **o.**; zatrzymać się, zawisnąć okiem na czym ⟨*oprzeć, zatrzymać wzrok*⟩: Wszedłszy w wewnątrz, nie wiesz naprzód od czego począć, na czym zatrzymać oko... *Krasz. Kartki 123.* Okiem i myślą zatrzymałem się na wiejskim domku, który spomiędzy zielonych topoli srebrnym szyb okiem patrzał na mnie. *Dzierzk. Pow. II, 11.* **194.** Oczy biegną, biegają, pobiegły, poleciały za kim, za czym: ku komu, ku czemu; błąkają się po czym ⟨*spojrzenie czyje kieruje się ku komu, ku czemu; przesuwa się po czym*⟩: Oczy wszystkich pobiegły ku drzwiom, które rozchyliły się jak kotara. *Wikt. Papież 119.* Oczy poleciały znowu ku chmurom pełne tęsknoty. *Żer. Uroda 314.* **195.** Oczy błyszczą, fosforyzują; zaiskrzyły się (komu); świecą się komu; ciskają pioruny; rzucają błyski, płomienie (gniewu, zapału itp.): Jego oczy fosforyzowały i paliły się w ciemnościach, jak oczy kota. *Chor. Zazdrość 31.* **196.** Oczy płoną do czego ⟨*o silnej chęci posiadania czego*⟩: oczy śmieją się, świecą (komu) do kogo: Oczy mu się do niej śmieją. *SW.* Przybył stary radca Kładzki, z synowcem Zygmuntem [...] któremu oczy świeciły aż zbyt wyraźnie do pani Elzen. *Sienk. Now. VI, 170.* **197. o.** chwyta, nie chwyta czego ⟨*człowiek spostrzega co; nie spostrzega, nie chwyta spojrzeniem czego*⟩. **198.** Oczy ciążą, sklejają się, zamykają się komu ⟨*kogoś morzy sen*⟩. **199. o.** gubi się w czym, wśród czego. **200. o.** czyje goni za kim ⟨*ktoś śledzi wzrokiem kogo*⟩: Jego oczy i myśli goniły za Melą, otoczoną gronem artystów, rozrzucającą szczodrze słówka dowcipne, czarujące uśmiechy, zalotne spojrzenia. *Gomul. Ciury I, 87.* **201.** Oczy czyje leżą; spoczywają na kim, na czym ⟨*ktoś przygląda się czemu uważnie*⟩: Oczy staruszki leżały ciężko na jej palcach. *Goj. Dziew. I, 148.* Wszystkie oczy spoczęły na jego ustach. *Brand. K. Sams. 65.* **202.** Oczy mówią ⟨*wyrażają coś*⟩: Jej oczy mówią, oczom więc odpowiem — tak rzekł Romeo pod oknami Julii. *Par. Niebo 260.* **203.** Oczy nasycają się czym ⟨*nabierają jakiegoś wyrazu*⟩: Duże i zawsze łagodne oczy nasycały się pięknym ludzkim uśmiechem, kiedy spotykał swego syna Wacka. *Otw. Spot. 37.* **204. o.** dociera, dotrze; nie dociera, nie dotrze dokąd ⟨*wzrok sięga, sięgnie; nie sięga, nie sięgnie*⟩: Hotel wisi nad dziką przepaścią, do której dna nie dotrze oko. *Strug Krzyż II, 317.* **205. o.** nie widziało i ucho nie słyszało ⟨*o czymś nadzwyczajnym*⟩: Słowacki — to przecież poeta, któremu subtelność czucia odkryje światy, jakich oko nie widziało i ucho nie słyszało. *Kleiner Słow. I, 72.* **206.** Oczy czyje skierowały się na kogo, na co; w czyją strone ⟨*ktoś kieruje, skierował spojrzenie na kogo, na co, w czyją stronę*⟩: Wszystkie oczy skierowały się w moją stronę. *Kłos. Wiosna 13.* **207.** Oczy patrzą na kogo, na co; pasą się czym; toną, utonęły w czyich oczach; wpijają się w kogo, w co. Szeroko piersi nasze oddychały przepysznym powietrzem poranka, a oczy pasły się okolicą. *Sienk. Now. IV, 56.* Ostre oczy Turkoła [...] wpijały się w Hertensteina badawczo i łakomie. *Berent Próchno 148.* **208. o.** puszcza, puściło (w pończosze). **209.** Oczy rozbiegają się, rozbiegły się komu ⟨*ktoś nie wie na czym zatrzymać wzrok*⟩. **210.** Oczy słupem stają, stanęły; obróciły się, poszły, stanęły, *daw.* stały w słup (z przerażenia, ze zdziwienia): Oczy mu słupem stanęły, twarz wykrzywiła się straszliwym grymasem. *Małysz. Listy 98.* Oczy jego w słup się obróciły. *Dzierzk. Pow. II, 288.* Nagle posmutniał, oczy poszły w słup i taki mętny pozostał aż do rana. *Bochen. Praw. 181.* Oczy Kienzla stanęły w słup. *Breza Uczta 213.* Janosz umilknął; drżały w piersiach słowa, oczy w słup stały, zawsze w jedną stronę. *Gosz. Pow. 134.* **211.** Oczy śledzą kogo, co; ślizgają się po kim, po czym; świdrują kogo: Jego błyszczące oczy ślizgały się apatycznie po wilgotnym chodniku. *Gomul. Ciury I, 48.* Czarne oczy Lazara Gitmana raz świdrowały mnie, to znowuż uciekały gdzieś w przestrzeń. *Prusz. Karabela 17.* **212.** Oczy uciekają komu w głąb: Oczy jej uciekły w głąb z przerażenia. *Reym. Fron. 53.* **213.** Oczy wychodzą, wyłażą, wyskakują komu na wierzch, z orbit, z oprawy; ledwie nie wyskoczą (z ciekawości, z podziwu; do kogo, do czego; na widok czego): Ceprom wyłaziły oczy na wierzch na widok białych portek, cuch, parzenic, drewnianych chat, serdaków, ciupag. *Malcz. R. Od cepra 186.* Nie jestem ja do tyla łakomy, aby mi oczy wychodziły z oprawy na widok pieniędzy. *Sewer Nafta III, 152.* Na jej widok ledwie mu oczy nie wyskoczą. *SW.* **214.** Oczy wywracają się komu do góry dnami. Każdy, nawet najstarszy, wobec panny Xeni poczynał bredzić o miłości. Wywracały się tym bywalcom i znawcom oszukańcze oczy do góry dnami. *Żer. Nawr. 179.* **215.** Oczy zapadły, wpadły komu (głęboko). **216.** *pot.* **o.** zbieleje, zbielało komu ⟨*ktoś nie będzie mógł się nadziwić cze-*

mu⟩: Pan Żeberko postanowił dać tak olśniewającą wystawę, żeby widzom oko zbielało. *Wiech Śmiej I, 19.* Strucle muszą być takie, żeby twojej mamie oko zbielało. *Kunc. Dni 64.*

przysł. **217.** Ani oko nie widziało, ani ucho nie słyszało. **218.** Choć o jednym oku, byle tego roku. **219.** Co z oczu, to i z serca ⟨*na co się nie patrzy, o tym się zapomina*⟩. **220.** Czego oczy nie widzą, tego sercu nie żal. **221.** Nim słońce (w)zejdzie, rosa oczy wyje (wypije, wygryzie). **222.** Oczy chcą, nie brzuch. **223.** Oko za oko, ząb za ząb. **224.** Strach ma wielkie oczy ⟨*tchórzowi niebezpieczeństwo wydaje się groźniejsze, niż jest istotnie*⟩.

okolica 1. Bliska, bliższa, dalsza **o.** czego (np. miasta): Wycieczka w najbliższe (dalsze) okolice Krakowa. **2.** Cudna, piękna; lesista, ludna, pagórkowata, piaszczysta, posępna, pusta, sucha, wulkaniczna **o.**; okolice podbiegunowe, polarne; **o.** malaryczna, niezdrowa, zdrowa; obfita w co (w zboże, w lasy), zamożna, żyzna. **3.** Rodzinna **o.** ⟨*rodzinne strony*⟩. **4. o.** szlachecka ⟨*zaścianek*⟩: Zapytałem: skąd rodem? [...] z okolicy szlacheckiej, o trzy wiorsty stąd oddalonej. *Orzesz. Melanch. I, 119.* **5. o.** czego ⟨*miejsce bliskie czego, pobliże; obszar dokoła czego*⟩: W pewnej świata okolicy skutkiem rozbojów Łasicy zbuntowały się ptaki. *Hertz Bajki 45.* Okolice Krakowa, Warszawy. Miasto położone w okolicach Dźwiny. **6.** *anat.* **o.** ciała, mózgu, serca, ucha itp. ⟨*część ciała, mniej lub więcej odgraniczona od sąsiednich*⟩: Duszenie w okolicy serca; ból w okolicy ucha. **7.** Mapa okolic (czego). **8.** Topografia okolicy. **9.** Na okolicę ⟨*w okolicy*⟩: Ludzie na okolicę wiedzą, żeście wy, Magdusiu, prędcy w mowie. *Dygas. Marg. 144.* Takiej śliczności jak ta dziewczyna [...] nie tylko na okolicę nie ma, ale i na świecie poszukać! *Krasz. Chata III, 150.* **10.** Po (całej) okolicy, w (całej) okolicy: a) ⟨*po (całym) obszarze okolicznym*⟩: Kręcić się, wałęsać się, włóczyć się; rozglądać się po okolicy. Grasować po okolicy, w okolicy ⟨*o bandytach, złoczyńcach itp.*⟩; b) ⟨*w sąsiedztwie; wśród ludzi zamieszkujących okoliczny obszar*⟩: Słynąć na okolicę jako kto a. z czego. Wieść, plotka gruchnęła, krąży po całej okolicy (w okolicy). **11.** W okolicę ⟨*w pobliże*⟩: Możemy chodzić do lasu, ale tylko w okolicę gajówki. *Jaroch. Liście 218.* Udać się w okolicę czego. **12.** W okolicy, w okolicach czego: a) ⟨*w pobliżu, wokół czego*⟩: W okolicy przystanku (tramwajowego), domu, dworca (kolejowego), gajówki; b) ⟨*w pobliżu okresu czasowego*⟩: Nowy wyjazd dało się przewidzieć dopiero w okolicach piętnastego grudnia. *Brosz. Oczek. 264.* **13.** Z różnych okolic kraju (zjechać się, pochodzić itp.) ⟨*z różnych części kraju, z różnych stron*⟩. **14.** Badać, zbadać; obejrzeć, oglądać (np. przez lornetkę); objąć, ogarnąć wzrokiem okolicę ⟨*obszar dokoła*⟩. **15.** Dotrzeć w (jakie) okolice; przemierzać, zwiedzać okolice (czego). **16.** Górować, panować nad (całą) okolicą: a) ⟨*o wzniesieniu, budowli itp.: wznosić się wyżej od okolicznego obszaru lub zabudowy*⟩; b) Panować nad (całą) okolicą ⟨*o działach: mieć w zasięgu swego ognia*⟩: Działa zamkowe panowały nad oboma brzegami i nad całą okolicą. *Sienk. Ogn. I, 131.* **17.** Osiąść w jakiej okolicy ⟨*miejscowości; krainie, regionie*⟩. **18.** Strach padł na okolicę ⟨*na ludzi zamieszkujących na tym obszarze, w tym rejonie*⟩: Niezależnie od tych czy innych pobudek zbrodni na okolicę padł strach. *Brand. K. Antyg. 361.*

okoliczność 1. Chwilowa, drobna, niepomyślna, nieprzewidziana, przygodna, smutna, ważna, wyjątkowa, znamienna itp. **o.** ⟨*fakt, wypadek; składnik sytuacji*⟩; nieprzyjazne, nieszczęśliwe, różnorodne, sprzyjające, tragiczne, trudne, zawikłane, zmienne okoliczności ⟨*fakty, splot faktów, wypadków*⟩. **2.** Okoliczności zewnętrzne. **3.** Okoliczności natury jakiej (np. życiowej, politycznej). **4.** Okoliczności towarzyszące czemu. **5.** Cały szereg okoliczności. **6.** *praw.* Zespół okoliczności faktycznych: Stopień winy i cały zespół okoliczności faktycznych muszą mieć wpływ na wymiar kary. *Państwo 3, 1954, s. 461.* **7.** (Cudowny, doraźny, dziwny, nadzwyczajny, niefortunny, nieszczęśliwy, osobliwy, pomyślny, przykry, przypadkowy, szczególny, szczęśliwy, tragiczny) zbieg, splot, *rzad.* bieg okoliczności: Spotkać się z kim dziwnym zbiegiem okoliczności. Szczęśliwym zbiegiem okoliczności wyszedł cało z wypadku. **8.** *jęz.* Narzędnik okoliczności towarzyszącej. *Szober Gram. 256.* **9.** Stosownie do okoliczności: Pisał zwyczajem swego czasu i stosownie do okoliczności po łacinie. *Mech. Wym. I, 470.* Przemówić, zachować się stosownie do okoliczności. **10.** Stosowny do okoliczności: Mowa, przemówienie, wyrażenie, zachowanie stosowne do okoliczności. **11.** Zależnie, zależny od okoliczności. **12.** Popchnięty, zmuszony okolicznościami do czego; wywołany okolicznością, która...; że...; wywołany doraźnymi okolicznościami. **13.** Siłą okoliczności ⟨*pod presją warunków zewnętrznych*⟩. **14.** Przy pierwszej okoliczności ⟨*przy pierwszej sposobności*⟩. *SFA.* **15.** W tych, innych, szczęśliwszych itp. okolicznościach (mieć możność czego, znaleźć się) ⟨*w tych itp. warunkach*⟩: Ten sam Strojnowski w innych okolicznościach stawał w obronie włościan. *Lim. Społ. XVIII, 299.* **16.** *przestarz.* Z okoliczności (czego) ⟨*z powodu*⟩: Byłyśmy zaproszone do Sprawnikowstwa na wieczór, z okoliczności imienin gospodyni domu. *Fel. E. Syb. I, 122.* Z okoliczności zaś wyjazdu rozmaite były między nami rozmowy. *Kras. Podstoli 93.* **17.** *daw.* Wiersz, utwór pisany z okoliczności ⟨*okolicznościowy*⟩. **18.** Z okoliczności, że... (wyprowadzić wniosek). **19.** Motywować co okolicznością, że... **20.** Nie pomijać najdrobniejszej okoliczności ⟨*składnika sytuacji*⟩: Rozpoczął swoje dzieje z tą szczegółowością, z jaką zwykle wieśniacy każdą rzecz opowiadają, nie pomijając najdrobniejszej okoliczności. *Krasz. Jerm. 102.* **21.** *przestarz.* Opowiadać co ze wszystkimi okolicznościami ⟨*szczegółami*⟩: Rozkazałem mojemu obrotnemu i dowcipnemu kamerdynerowi, aby mi ze wszystkimi okolicznościami opowiedział jak swoje sprawił zlecenie. *Polak w Paryżu 255.* **22.** *przestarz.* Opowiedzieć (całą) **o.** ⟨*sprawę*⟩: Tu starosta opowiedział obszernie całą okoliczność, szczegóły ostatniego widzenia się z Augustem. *Skarb. Starosta 140.* **23.** Przypomnieć (pewną) **o.** **24.** Przyznać komuś okoliczności łagodzące (w wyroku sądowym). *SFA.* **25.** Radzić, poradzić sobie, umieć się znaleźć w trudnych, najtrudniejszych, w każdych, we wszelkich okolicznościach ⟨*sytuacjach*⟩. **26.** (S)korzystać z (ze sprzyjających) okoliczności; z okoliczności czego, że... ⟨*ze sposobności*⟩. **27.** Spotkać kogo, spotkać się z kimś w jakichś okolicznościach. **28.** Stosować się, zastosować się do okoliczności. **29.** Stracić co w jakichś okolicznościach. **30.** Ujawnić, ustalić (istotne) okoliczności czego (np. zbrodni, wypadku, ucieczki). **31.** Uwzględnić (tę) **o.**, (że...). **32.** Wybrnąć z (ciężkich, trudnych) okoliczności. **33.** Wyjaśnić okoliczności (czego). **34.** Zginąć w tajemniczych okolicznościach. **35.** Znajdować się, znaleźć się w przykrych okolicznościach ⟨*w przykrym położeniu, w przykrej sytuacji*⟩: W przykrych okolicznościach, w jakich się znajduję, nie mogę do kogo innego stosowniej udać się po radę. *Choj. Alkh. I, 335.* **36.** Rozważyć, zważyć (wszelkie) okoliczności. **37.** Zwrócić (czyją) uwagę na **o.** (że...). **38.** Okoliczności dozwalają, pozwalają; nie pozwalają komu na co a. co robić: Będę was często odwiedzał, ile mi tylko dozwalać będą okoliczności. *Pam. Radziw. 153.* Jeżeli będą zdolne i okoliczności na to pozwolą, niech sobie kończą dziesięć uniwersytetów. *Dąbr. M. Noce II, 159.* **39.** **o.** nadarza się, zdarza się (komu); są, były, będą okoliczności po temu ⟨*sposobność, okazja; wypadek, fakt*⟩: Od czasu ogłoszenia Teki Stańczyka stronnictwo Krakowskie przez długi czas nie wygłaszało już nowych poglądów; broniło tylko tam wypowiedzianych i uzupełniało je, gdy się po temu stosowna nadarzyła okoliczność. *Chmielow. Zarys. 151.* Tymczasem zdarzyła się okoliczność, która mogła usunąć wszystkie trudności. *Sienk. Quo II, 96.* Jeżeli okoliczności będą po temu, postaram się załatwić sprawę jak najlepiej. **40.** **o.** jaka; **o.** że..., przemawia za czym: Jeszcze jedna bardzo charakterystyczna okoliczność przemawia za tym, że z Bogowolskiego zrobiono opornego. *Rudn. A. Żołn. 89.* **41.** Okoliczności tak się składają, tak się ułożyły, złożyły; okoliczności sprawiają, sprawiły, że... **42.** Okoliczności stoją, stają komu, czemu na przeszkodzie. **43.** Okoliczności wpływają na co: Jak powstały formy pejoratywne i jakie okoliczności wpłynęły na ukształtowanie się ich w języku? *Styl. 218.* **44.** **o.** wymaga czego ⟨*sytuacja*⟩: W czasie potrzeby powiększymy ogromność wojska naszego do takiej liczby, jakiej okoliczność wymagać będzie. *Kołł. Małach. I, 100.* **45.** **o.** zachodzi: Jedna z tych okoliczności nie zachodzi. Zaszły pewne okoliczności. - Byłoby to trwało Bóg wie dokąd, gdyby nie zaszła okoliczność, przy której interesy obu stron starły się ze sobą. *Gomul. Opow. 51.* **46.** Okoliczności zmuszają kogo do czego: Z miną, w której dawał do poznania, że tylko okoliczności zmuszają go do przyjęcia ich w swoim domu, oznajmił, że żona czeka z herbatą. *Pięt. Współ. 42.*

okoń Stawać okoniem ⟨*ostro przeciwstawiać się, nie godzić się na co*⟩: Andzia zawsze stawała okoniem, kiedy miało się coś wspólnie robić. *Nowa Kult. 35, 1955.*

okop **1.** **o.** ziemny. **2.** Bronić się z okopów. **3.** Siedzieć w okopach. **4.** Sypać okopy: Na przedmieściach Paryża sypano okopy, ustawiano kozły żelazne, robiono zasieki... *Gąs. W. Hist. armii. 167.*

okowy **1.** Żelazne **o.** **2.** *przen.* Lodowe **o.**: [Jezioro] wyzwolone z lodowych okowów, szeroko rozlane, ogromne, kołysało się w ciemnościach pod dalekim niebem. *Was. W. Gwiazdy 322.* Okowy ciemnoty, zmysłów. - Słodkie miłości okowy. *Troc.* **3.** Dźwigać, nałożyć komu, rozbić, rozkuć, skruszyć, zdjąć z kogo **o.** (również *przen.*).

okólnik **1.** **o.** urzędowy. **2.** wysłać **o.** **3.** Wezwać, zawiadomić kogo okólnikiem.

okólny **1.** Droga **o-a** ⟨*okrężna; objazd*⟩: Wybrała pociąg wcześniejszy, który biegł ze Szczecina do Warszawy drogą okólną, dłuższą. *Breza Uczta 394.* **2.** *daw.* Widok **o.**; **o-e** strony ⟨*okoliczny(-e), rozciągający(-e) się wokoło*⟩; **o-e** narody ⟨*sąsiednie*⟩.

okradać, okraść **1.** **o.** kogo, co ⟨*zabierać po kryjomu cudzą własność; przywłaszczać bezprawnie cudzą własność; kraść, ograbiać*⟩: okradać pasażerów; sklepy, mieszkania itp. **2.** **o.** kogo z czego: **o.** kogo z pieniędzy, z ubrania. - Okradłszy małżonka z klejnotów, z kradzieżą w moje ręce się schroniła! *Słow. Król 199.* **3.** Okraść kogo do nitki, do ostatniej nitki ⟨*okraść kogo całkowicie, zabierając wszystko*⟩: Upewniał, że swojemu otoczeniu nie może ufać, gdyż okradliby go do nitki. *Grąb. Na służbie 288.*

okrakiem **1.** Siedzieć **o.** na czym (np. na krześle). **2.** *przestarz.* Chodzić, włazić itp. **o.** ⟨*chodzić, włazić na czworakach, opierając się na nogach i rękach*⟩: Nocleg to był niezbyt wygodny, bo chaty w Słobódce [...] ulepione z gliny, tak były szczupłe, iż do niektórych okrakiem trzeba było włazić. *Sienk. Ogn. I, 128.*

okrasa **1.** Dla okrasy ⟨*dla urozmaicenia jedzenia*⟩: Przygotował już mamałygę, a dla okrasy, ponieważ to był piątek, przyniósł kwaśnych ogórków. *Piotr. R. Pam. I, 144.* **2.** Bez okrasy ⟨*bez omasty, bez tłuszczu*⟩: Kartofle, potrawa bez okrasy.

okraść p. **okradać**

okrąg a. **okręg** **1.** **o.** przemysłowy, szkolny, wyborczy ⟨*rejon*⟩. **2.** **o.** ziemski; **o.** świata ⟨*glob, kula ziemska*⟩. **3.** *mat.* **o.** koła: Linia styczna do okręgu koła. **4.** *przestarz.* W okrąg ⟨*dokoła, naokoło, wokoło*⟩: Tłum w okrąg skupiony, otworzył przejście. *Ziel. G. Poezje II, 161.* **5.** W okręgu ⟨*w zasięgu, w zakresie; na obszarze*⟩: W okręgu kilkunastu mil pasły się konie stadami po kilkanaście tysięcy. *Kub. Szkice I, 248.* **6.** Podzielić co na okręgi ⟨*obwody, rejony*⟩: Całe państwo [Karola Wielkiego] podzielone było na duże okręgi. *Baran. Hist. IX, 23.* **7.** *przestarz.* Robić okrąg ⟨*obchodzić co dookoła; okrążać*⟩: Pospolicie w krajach tak bagnistych, latem często daleki okrąg trzeba robić drogą zwyczajną. *Dziek. Bogd. II, 152.*

okrągłość **1.** **o.** ramion; *przen.* **o.** frazesów. **2.** Dla okrągłości ⟨*dla równości; dla równej sumy, cyfry itp.*⟩: No, to dołóżże mi pan dla okrągłości 20 rubli 50 kopiejek, to razem będzie setka. *Bliz. Rozb. 108.*

okrągły **1.** **o.** liść, stół, talerz; **o-e** lusterko; **o-a** sala; **o-a** twarz ⟨*mający(-e, -a) kształt koła; kolisty(-e, -a)*⟩. **2.** **o-e** pismo ⟨*o literach zaokrąglonych, zbliżonych kształtem do koła*⟩. **3.** **o-e** biodra; **o-a** kibić ⟨*zaokrąglone(-a)*⟩; **o-e** ramiona ⟨*zaokrąglone, pulchne*⟩. **4.** **o-a** cyfra, liczba, suma (czego) ⟨*cała*⟩. **5.** **o-a** gra ⟨*doskonała*⟩: Nie będę się rozszerzał nad opisywaniem jego szybkiej, gładkiej, okrągłej gry. *Chopin Wyb. 18.* **6. o.** miesiąc, rok ⟨*cały, równy*⟩: Okrągły miesiąc trwała wędrówka Dudy i jego towarzyszy. *Andrz. Wojna I, 72.* **7. o-e** ruchy ⟨*eleganckie, zgrabne*⟩: Zaprezentował się jej z najbardziej eleganckim suwaniem nóg po posadzce i z najokrąglejszymi w ogóle ruchami, jakie posiadał w swoim arsenale dobrego „szyku". *Lam J. Kor. 63.* **8.** Mówić okrągłymi frazesami; używać okrągłych frazesów, zdań ⟨*wyrażać się gładko, potoczyście*⟩: Był to urodzony kaznodzieja, mówiący gładko, okrągłymi frazesami, wyszukanymi słowy. *Chłęd. Pam. II, 273.* Mówił, jak zwykle, w sposób beznamiętny, używając okrągłych, utartych zdań. *Jackiew. Wiosna 237.*

okres 1. o. próbny, przygotowawczy, przejściowy ⟨*stadium, faza*⟩. **2. o.** świąteczny ⟨*pora*⟩. **3.** *jęz. lit.* **o.** gramatyczny, retoryczny ⟨*zdanie wieloczłonowe*⟩. **4.** *łow.* **o.** ochronny ⟨*czas, w którym prawo łowieckie zabrania polować na zwierzynę*⟩. **5. o.** wegetacyjny ⟨*u roślin: czas wzrostu i rozwoju*⟩. **6. o.** czego ⟨*period, epoka*⟩: Okres wojen krzyżowych. Okres rozwoju, upadku, złoty okres literatury. **7. o.** deszczów, suszy; **o.** wakacji ⟨*pora, stadium; przeciąg czasu*⟩. **8.** *mat.* **o.** funkcji. **9. o.** niemowlęctwa; pokwitania (dorastania). **o.** rozwoju; życia ⟨*faza, stadium*⟩: Był chudy i w tym właśnie okresie rozwoju, kiedy zbyt długie ręce i nogi nadają sylwetce wygląd niezdarny, trochę śmieszny. *Andrz. Popiół 209.* **10.** W okresie czego ⟨*w stadium, w fazie*⟩: W okresie choroby, rekonwalescencji. W ostatnim okresie swego życia. Sprawa znajduje się w okresie prac przygotowawczych. **11.** Z okresu ⟨*z czasu*⟩: Opowiadania z okresu pierwszej wojny światowej. **12.** Wchodzić, wejść w **o.** jaki lub czego: Weszliśmy w nowy okres ideałów. *Par. SPP.*

okresowy 1. o. pobyt, meldunek, paszport ⟨*niestały*⟩. **2.** Rzeka **o-a** ⟨*zanikająca w pewnych okresach na skutek suchości klimatu*⟩. **3.** Ruch **o.** ⟨*periodyczny*⟩.

określać, określić 1. *euf.* **o.** co dosadnie ⟨*wyrażać co (się) mocno, ordynarnie*⟩: Kucharz, niewyparzona gęba, wypowiadał zazwyczaj parę uwag określających dosyć dosadnie jego stosunek do armii, nas, kuchni. *Prusz. Trzyn. 35.* **2.** Coś się nie da określić słowami ⟨*wyrazić, wypowiedzieć*⟩: Ma w oczach, w składzie ust, w uśmiechu, wdzięk jakiś szczególny, który słowami określić się nie da. *Jun. Wod. 57.* **3. o.** charakter, los czyj ⟨*opisywać, oznaczać*⟩: Określać charakter kogo na podstawie wyglądu zewnętrznego. **4. o.** swobody, powinności czyje ⟨*ujmować w pewne granice*⟩.

określenie 1. Barwne, oryginalne, trafne **o.** ⟨*epitet*⟩. **2.** Dosadne, soczyste określenia: a) ⟨*epitety*⟩: Używałam coraz dosadniejszych określeń do anegdot, które zawsze dotąd pobudzały audytorium do śmiechu. *Kow. A. Próba 60*; b) *euf.* ⟨*wyrażenia ordynarne, wymysły*⟩: Przeklinała go często, używając tak soczystych określeń, że uszy więdły. *Olcha Most II, 96.*

określić p. **określać**

określony 1. o. sąd o kim, o czym ⟨*sprecyzowany, wyraźny*⟩: Nie posiadałem o nim określonego sądu, prócz instynktownej nieufności, a może i niechęci. *Brand. K. Troja 160.* **2. o-e** zadanie; **o.** zawód: Artysta nie ma już określonych zadań, musi je sobie sam stworzyć. *Rudn. A. Żołn. 13.* Nie mieć określonego zawodu.

okręcać, okręcić 1. o. co czym: Gdy nadchodziły zimna, wtedy z pewną przykrością okręcała matka nogi onucami i pakowała je w duże juchtowe buty. *Mort. Spow. 75.* **2. o.** co — około kogo, czego: Okręcił szal koło jego szyi. *SPP.* **3. o.** co w ręku, palcach ⟨*trzymając co w ręku poruszać czym machinalnie, nerwowo*⟩: W ręku trzymał pamiątkową papierośnicę [...] i czasem ruchem nieświadomym okręcał ją w palcach. *Orzesz. Argon. 76.*

okręcać się, okręcić się 1. o. się czym, w co ⟨*zawijać się czym, w co szczelnie; okrywać się szczelnie; otulać się, opatulać się*⟩: Rzuciła się na łóżko, okręcając się kołdrą. *Reym. Ferm. I, 134.* Okręcić się w płaszcz. **2. o. się** koło czego: Chmiel okręca się koło tyki. *SW.* **3.** Okręcić się na pięcie ⟨*zakręciwszy się na pięcie, odwrócić się tyłem*⟩: Okręciwszy się na pięcie, pierwszy ruszył ku domowi — cały zaczerwieniony jak indor. *Dobrow. S. Warsz. 45.*

okręg p. **okrąg**

okręgowy 1. o. inspektor (szkolny) ⟨*zarządzający okręgiem*⟩. **2.** Sąd **o.** ⟨*przed reformą sądownictwa: sąd rozpatrujący w pierwszej instancji poważniejsze sprawy cywilne i karne oraz odwołania od orzeczeń, wydanych w pierwszej instancji przez sądy grodzkie*⟩. **3. o.** zjazd (delegatów).

okręt 1. o. dalekomorski, handlowy, kupiecki, towarowy, transportowy, pasażerski ⟨*wielki statek*⟩. **2. o.** flagowy lub admiralski ⟨*okręt, na którym znajduje się dowódca całej floty lub danego zespołu okrętów*⟩. **3. o.** wojenny. **4.** Wojskowy **o.** szpitalny. **5.** Tył, przód, pokład, spód okrętu. **6.** Dowodzić, dryfować; jechać, kierować, płynąć, sterować okrętem. **7.** Spuścić **o.** na morze. **8.** Wsiąść na **o. 9.** Wysłać **o. 10. o.** odbija od brzegu; odchodzi dokąd; wypływa na morze (z portu). **11. o.** przybija do brzegu; przybywa, wchodzi, zawija do portu. **12. o.** się rozbił, uległ katastrofie.

okrętka Na okrętkę (zszyć, scerować co) ⟨*zszyć, scerować co nieporządnie ściągając brzegi rozdartego materiału przez obrzucenie rzadkim ściegiem*⟩: Uczyła się robótek w szkole, nigdy jednak nie przyszyła sobie guzika i nie zacerowała pończochy, co najwyżej zszywała dziurę „na okrętkę". *Goj. Dom 83.*

okrężny 1. Droga **o-a** ⟨*okólna, dalsza*⟩: Szedł dla spaceru drogą okrężną, przez miasto. *Past. Komuna 210.* **2.** *rzad.* Handel **o.** ⟨*sprzedaż towarów obnoszonych po domach*⟩.

okroić się Coś komu się okroi (z czego) ⟨*dostanie się w udziale, przypadnie w zysku, pozostanie*⟩: Po jego śmierci wierzyciele sprzedali majątek, a wdowie [...] zaledwie okroiła się sumka na kupienie małego domku. *Orzesz. Klat. 72.*

okropnie 1. o. zdenerwowany ⟨*bardzo, ogromnie, niezmiernie*⟩. **2.** Przemoknąć, zmoknąć **o. 3.** Przerazić się, śmiać się **o. 4.** Czuć się, wyglądać **o.** ⟨*bardzo niedobrze, strasznie, źle*⟩.

okropność **1.** **o.** czynu. **2.** **o.** położenia. **3.** Okropności wojny: Okropności wojny polegają nie tylko na ryzyku życia, mordowaniu się ludzi, na trupach i krwi, ale przede wszystkim na tym nieczłowieczym trybie życia! *Pietrz. Sześć 24.* **4.** Opowiadać **o-i**, o okropnościach ⟨*o rzeczach okropnych, budzących przerażenie*⟩. **5.** Przeżyć okropności (obozu koncentracyjnego, wojny). **6.** Dopuszczać się okropności ⟨*rzeczy okropnych, budzących zgrozę*⟩.

okropny **1.** **o.** ból, strach ⟨*b. silny*⟩. **2.** **o.** klęska ⟨*straszna, druzgocząca*⟩. **3.** Mróz **o.** ⟨*b. silny*⟩. **4.** **o-e** nieszczęście ⟨*wielkie*⟩. **5.** **o-e** położenie ⟨*bardzo trudne, bez wyjścia; rozpaczliwe*⟩. **6.** Sceny **o-e** ⟨*budzące grozę*⟩: Nasz naród się prostotą, gościnnością chlubi, nasz naród scen okropnych, gwałtownych nie lubi. *Mick. Dziady 208.* **7.** **o.** widok ⟨*przerażający*⟩. **8.** W **o.** sposób (robić co) ⟨*okropnie, ohydnie*⟩: Oczernia go w najokropniejszy sposób, nie przebiera w wyrazach. *Hand. wstęp 38.* **9.** Mieć **o.** charakter ⟨*zły, brzydki, ohydny*⟩: Młoda, prześliczna, bardzo zdolna, ma okropny charakter — wszystkie warunki, żebyś ją ubóstwiał. *Breza Uczta 94.*

okruch **1.** Okruchy chleba; okruchy z bułek; okruchy ze stołu. **2.** Okruchy złota. **3.** *przen.* Okruchy łaski, marzeń, prawdy: Głowa pękała, gdy trzeba było z nawałnicy faktów wyławiać okruchy prawdy, lub bodaj prawdopodobieństwa. *Strug Krzyż II, 8.* **4.** *przen.* Okruchy literackie, muzyczne, piśmiennicze, poetyckie ⟨*drobne, niewykończone utwory*⟩. **5.** Ani okrucha ⟨*ani odrobiny, ani trochę*⟩: Ileż ja mam gruntu? — medytował. — Dziesięć morgów, a w tym łąki ani okrucha. *Prus Plac. 17.* **6.** Rozprysnąć się w okruchy ⟨*w drobne kawałki*⟩: Kryształ rozprysnął się w setne okruchy, które z dźwiękiem upadły na podłogę. *Sienk. Pot. IV, 87.* **7.** Zmieść okruchy (ze stołu) ⟨*okruszyny, resztki jedzenia*⟩.

okrucieństwo **1.** Dzikie, najdziksze, wyrafinowane okrucieństwa; wrodzone **o.** **2.** Z okrucieństwem (dokuczać komu, znęcać się nad kimś). **3.** Popełniać okrucieństwa na kim: Regimenty zaciężne [...] popełniały najdziksze okrucieństwa na poddanych wołoskich. *Kaczk. Olbracht. II, 333.* **4.** Posunąć się do okrucieństwa: Znęcanie się posunięte do okrucieństwa. **5.** Znosić **o.** czyje. **6.** Jest w kim **o.** ⟨*ktoś jest okrutny, odznacza się skłonnością do okrucieństw*⟩: Wydaje się, że ten człowiek nic nie czuje, że mógłby łamać i burzyć wokoło siebie wszystko bez cienia litości. Jest w nim jakieś okrucieństwo. *Strug Wspom. 120.*

okruszyna **1.** **o.** chleba a. z chleba. **2.** *przen.* Okruszyny uczuć, wiedzy. **3.** Ani okruszyny ⟨*ani odrobiny, ani trochę*⟩: Ja właściwie ołysieję z pewnością z tego myślenia, ale ani okruszyny pieniędzy dotąd nie wymyśliłem. *Żer. Grzech 48.*

okrutnie **1.** Obejść się, postąpić z kim **o.**: Rzymianie okrutnie się obeszli ze schwytanymi jeńcami. *Hist. star. 210.* **2.** *przestarz.* dziś *gw.* **o.** chce się jeść, **o.** się kochać ⟨*bardzo, ogromnie*⟩.

okrutny **1.** Czyn **o.**; kara, śmierć **o-a** ⟨*srogi(-a), bezlitosny(-a)*⟩. **2.** *przestarz.* dziś *gw.* **o-e** pragnienie; **o-a** miłość, żałość ⟨*wielkie(-a), niezmierne(-a)*⟩. **3.** **o.** stosunek do kogo, czego: Okrutny jest stosunek młodych do rodziców, gdy utożsamiają tak zrozumiałe w pewnym wieku pragnienie swobody z odrzuceniem wszelkiego autorytetu. *Hirsz. Hist. 27.* **4.** Ktoś jest **o.** (dla kogo).

okrycie **1.** **o.** letnie, zimowe; damskie, męskie; wierzchnie **o.** ⟨*ubranie, zwykle płaszcz*⟩. **2.** Bez okrycia: a) ⟨*bez płaszcza*⟩: Pogodę mamy wciąż nadzwyczajną i prawie upały, tak że można chodzić nawet bez letniego okrycia. *Sienk. Koresp. II, 207*; b) ⟨*nie przykrywając się niczym*⟩: Spaliśmy zawsze pod niebem bez żadnego okrycia. *Kras. Lucjan 121.* **3.** Leżeć, spać pod okryciem ⟨*pod derką, kocem, kołdrą*⟩. **4.** Zdjąć **o.** ⟨*płaszcz*⟩: Kasia zrzuciła płaszcz. Wiedziała, że Stach jest zbyt roztargniony, ażeby pomóc jej choć gestem w zdjęciu okrycia. *Braun Lewanty 203.*

okryć (się), okrywać (się) **1.** **o.** kogo, co — czym ⟨*przykryć, nakryć*⟩: Okrył go (się) kożuchem. Okryć dobrze chorego. Okryć stół serwetą, obrusem. - Zabrał z tamtejszej podręcznej kolekcji wzorowy model kompletu przeciwgazowego, okrywającego człowieka szczelnie od stóp do głów. *Strug Krzyż III, 99*; *przen.* Żaden z nich prawdy fałszem nie umiał okrywać ni na twarzy niewinnie tłumić zapłonienie. *Niemc. Wiersze 540.* **2.** *daw.* Okryć chorągiew ⟨*skompletować, uzupełnić*⟩: Ażeby nigdzie do tumultu nie przyszło, czuwa pilnie chorągiew pancerna. Chorągiew ta już od dni kilku jest całkowicie okryta, ani jednego nie brakuje towarzysza, ani jednego luzaka. *Kaczk. Trad. 197.* **3.** Coś okrywa co (się) (czym) ⟨*pokrywa*⟩: Pot okrywa czoło. Twarz okrywa się potem. Szron okrywa drzewa (gałęzie drzew). Śnieg okrywa drogi, pola. Zmarszczki okrywają twarz. Twarz, policzki okrywają się zmarszczkami. Niebo okrywa się chmurami. - Białopienne brzózki okrywały się pierwszą zielenią. *New. Pam. 310*; *przen.* Mrok okrył ogród purpurowym cieniem. *Staff L. Poezje II, 176.* Jeszcze noc czarna okrywała ziemię. *Kaczk. Olbracht. II, 120.* **4.** **o.** kogo, co (się) blaskiem, sławą ⟨*dodać blasku, sławy; wsławić (się)*⟩: Wielu prostych rycerzy okryło się nieśmiertelną sławą w tym pamiętnym okopie zbaraskim. *Sienk. Ogn. IV, 99*; **5.** **o.** żałobą ⟨*spowodować żałobę; pogrążyć w smutku, żalu*⟩: Mój wyjazd nie okryje nikogo żałobą, i ja nie chcę łzy jednej zostawić za sobą. *Mick. Wiersze 337.* Mór szaleje. Miasto okrywa się żałobą. *Boy Flirt VI, 95.* **6.** *przestarz.* Żywić kogo i okrywać ⟨*utrzymywać kogo, łożyć na utrzymanie*⟩: Ja już cię mam dosyć! Myślisz może, że cię całe życie będę darmo żywić i okrywać? *Żer. Grzech. 41.*

okryty **1.** **o.** krostami, plamami, wrzodami ⟨*obsypany*⟩. **2.** **o.** ranami ⟨*pokryty*⟩: Większa część oblężeńców, przy najdzielniejszej obronie ranami okryta, stała się niezdatna do boju. *Baliń. M. Polska III/1, 42.*

okrzesanie ⟨*ogłada towarzyska, dobre wychowanie*⟩ **1.** Mieć **o.**, nie mieć okrzesania. **2.** Nabrać, nabyć okrzesania.

okrzyk **1.** **o.** dziki, entuzjastyczny, grzmiący, nieartykułowany, przeraźliwy. **2.** Okrzyki wiwatowe. **3.** **o.** wojenny. **4.** **o.** bólu, podziwu, powitania, przerażenia, radości, trwogi, tryumfu, uniesienia, uwielbienia, wściekłości, zachwytu, zdziwienia, zwycięstwa; *przen.* Najwspanialszy wykwit poezji polskiej w ogóle i poezji Mickiewicza, a w szczególności: Improwizacja z „Dziadów" jest okrzykiem bólu wszechludzkiego. *Biał. Szkice 115.* **5.** Porozumiewać się okrzykami: Z idącymi w górę mieliśmy możność porozumiewać się okrzykami. *Wierchy 1947, s. 103.* **6.** Wydać **o.**, wydawać okrzyki: Słuchając szeroko otwierała swoje małe oczy, wydawała urywane okrzyki, bladła i rumieniła się na przemian. *Orzesz. Mirt. 91.* **7.** Wznieść **o.**; wznosić okrzyki. **8.** Okrzykom i wiwatom nie było końca. **9.** Okrzyki dolatują skąd, rozlegają się, rozległy się; zabrzmiały, zerwały się: Rozległy się okrzyki: Gore! gore!, i w jednej chwili cały dom zerwał się do ratowania. *Urban. Księż. 337.* **10.** **o.** uderza (w niebo), wzbił się (pod niebiosa): Tysiąc mieczy podniosło się w górę, z tysiąca ust, z tysiąca wezbranych piersi okrzyk w niebo uderzył jak grom. *Makowiec. Przyg. 236.* **11.** **o.** (czego) wyrywa się z piersi: Wyrwał się z piersi okrzyk boleści, zgrozy. *SW.*

okrzyknąć **1.** **o.** kogo kim ⟨*wybrać kogo na jakieś stanowisko, ogłosić wybór kogoś, obrać (dawniej przez okrzyk), obwołać*⟩: A Polska królem okrzyknęła Jana, by gromił Turka, by niszczył pogana. *Rom. Łużeccy 189.* **2.** **o.** czyj tryumf: W całym Zawichrzynie już otwarcie okrzyknięto zupełny tryumf Michała. *Łoz. Wal. Szlach. III, 41.*

oktawa **1.** *daw.* **o.** czego ⟨*ósmy dzień po czym*⟩: W oktawę śmierci. **2.** **o.** Bożego Ciała ⟨*w liturgii rzymskiej okres ośmiu dni od dnia Bożego Ciała*⟩. **3.** *muz.* O oktawę (niżej, wyżej; zniżyć głos) ⟨*o ton dwa razy niższy lub wyższy*⟩; *przen.* Nasza nawet gwoździarka [...] nagle teraz straciła na głosie, spuszczając o jakie dwie oktawy w intonacji, i przemówiła łagodniej. *Bog. Kapit. I, 169.* **4.** Z oktawy na oktawę (przeskakiwać): Chwycił trąbkę i zabrzmiał na niej nutę pocztarską, w tonach z oktawy na oktawę przeskakujących. *Chodź. Pisma II, 200.* **5.** Objąć oktawę ⟨*całą objętość ośmiu sąsiednich tonów*⟩: Chciałem koniecznie grać wszystkimi palcami, ale żadną miarą nie mogłem objąć ręką oktawy. *Prus Now. II, 212.* **6.** *lit.* Pisać oktawę, posługiwać się oktawą ⟨*strofą ośmiowierszową*⟩.

okucie **1.** Żelazne **o.**; **o-a** budowlane. **2.** **o.** czego: okucie drzwi, okien, skrzyni, sań. **3.** *daw.* Być w okuciach ⟨*być okutym w kajdany*⟩: Pókim był w okuciach, pełzając milczkiem jak wąż, łudziłem despotę. *Mick. Dziady 306.*

okuć, okuwać **1.** co — czym: Okuć drzwi blachą; *przen.* Zima [...] okuła ziemię i wody twardością lodów. *Jezier. Gowor. 81.* **2.** **o.** buty ⟨*umocnić zelówki specjalnymi gwoździami, obcasy — podkówkami*⟩. **3.** **o.** konia ⟨*przybić mu podkowy do kopyt; podkuć*⟩. **4.** **o.** wóz ⟨*nabić obręcze na koła*⟩. **5.** **o.** kogo ⟨*uniemożliwić komu (więźniowi) ucieczkę przez nałożenie np. kajdan*⟩: Okuj mi tego łotra i wsadź do tylnego aresztu! *Łoz. Wal. Dwór 214.* **6.** **o.** kogo w łańcuchy, w pęta; **o.** komu co łańcuchami: Przyjdzie straż miejska, w ścisłe okują cię pęta. *Zabł. Szlafm. 235.* Łańcuch mu włożyć na szyję, łańcuchami okuć nogi. *Słow. Książę 338.*

okulary **1.** **o.** automobilowe, lunetowe (dla krótkowidzów), ochronne, przeciwsłoneczne. **2.** **o.** rogowe, złote itp. ⟨*mające rogową, złotą itp. oprawę*⟩. **3.** Nosić, włożyć (na nos) **o.**; używać okularów. **4.** Mieć, nosić różowe lub czarne, pesymistyczne **o.**; patrzeć przez różowe lub czarne **o.** ⟨*być optymistycznie lub pesymistycznie nastawionym; widzieć co w różowych lub ciemnych barwach*⟩: Pesymistyczne mam na nosie okulary — czarni ludzie i świat czarny. *Żer. Dzien. II, 71.* **5.** Patrzeć przez **o.** czyjeś albo czegoś ⟨*sądzić, rozumować tak jak ktoś, zgodnie z czym*⟩: Obcy patrzą na Galicję przez okulary wiedeńskiej prasy. *Bujak Gal. I, 5.* **6.** Zakładać komu różowe lub czarne okulary ⟨*nastrajać kogo optymistycznie lub pesymistycznie*⟩: Podobno [...] ile razy mężczyzna patrzy na kobietę, szatan zakłada mu różowe okulary. *Prus Lalka III, 140.*

okup **1.** Bogaty **o.** **2.** **o.** za kogo, za co: Okup za jeńca, za głowę zabitego. **3.** Brać, wziąć; składać, złożyć **o.** (za kogo, za co): Kto składa okup, ten tym samym zwyciężonym się uznaje. *Sienk. Pot. III, 363.* **4.** Nałożyć **o.** na kogo. **5.** Oddać, wydać kogo, co za okupem. **6.** Ściągnąć z kogo **o.**: Przyszli do mnie, odszukali mnie w ten pochmurny dzień, aby ściągnąć ze mnie okup. *Rudn. A. Morze 219.* **7.** Wymuszać **o.** na kim: Prostym rabunkiem gnębili kupców po publicznych gościńcach, oblegali miasteczka i miasta, wymuszali na nich ciężkie częstokroć okupy. *Kaczk. Olbracht. I, 210.*

okupacja **1.** **o.** hitlerowska; wroga **o.** **2.** **o.** kraju, państwa, terytorium ⟨*czasowe zajęcie obcego terytorium przy użyciu siły zbrojnej*⟩. **3.** Okres okupacji. **4.** **o.** fabryk, kopalń itp. ⟨*okupowanie fabryk, kopalń itp. przez strajkujących robotników*⟩: Strajk mam na wszystkich budach! Okupacja fabryk. *Past. Komuna 221.*

okupić, okupywać **1.** **o.** co czym ⟨*zapłacić za co czym*⟩: To jest przecież niemożliwe, żeby każde powodzenie w życiu musiało być okupione cudzą krzywdą! *Bogusz. Aniel. 69.* **o.** co — życiem. Krew krwią **o.**: Wobec doznanej urazy nie znali Prusacy przebaczenia: krew tylko krwią okupywać było można. *Kętrz. Ludn. 8.* **2.** Drogo coś **o.**: Zarzucają mu zbyteczną popędliwość; drogo ją nieraz okupił. *Choj. Alkh. I, 22.* **3.** **o.** winę ⟨*zmazać, odkupić*⟩: Czy nie przychodzi panu na myśl, że jeżeli zawinił, winę już swoją okupił? *Szan. Most 45.*

okupować **1.** **o.** miasta, kraj ⟨*dokonywać okupacji obcego terytorium*⟩. **2.** **o.** fabryki ⟨*zajmować*⟩: W odpowiedzi na masowe redukcje i lokauty robotnicy okupują fabryki. *Ludzie KPP 69.*

okupywać p. **okupić**

okurek **o.** cygara, papierosa ⟨*niedopałek*⟩: Oświetlałem rozgrzebaną ziemię, zdeptany okurek papierosa. *Żukr. Piór. 200.*

okuwać p. **okuć**

olaboga Na **o.**: a) ⟨*naprędce, niedbale, byle jak, szybko, bez zastanowienia*⟩: Baraki były stawiane na olaboga, są mokre i zaciekają. *Prusz. Trzyn. 93*; b) ⟨*nie zważając na nic*⟩: Wszyscy razem, na olaboga, każden na inną, samodzielnie wybraną melodie [melodię] śpiewają — zwyczajnie, jak to pod muchą. *Wiech Śmiej II, 269.*

olbrzym 1. Czołg **o.**; drzewa olbrzymy. **2.** *astr.* Gwiazda **o.** ⟨*gwiazda o olbrzymiej średnicy, przewyższającej znacznie średnicę Słońca*⟩. **3.** *sport.* Kręcić olbrzyma ⟨*wykonywać ćwiczenie gimnastyczne, polegające na obrotach całego ciała dokoła drążka przy wyprostowanych rękach*⟩.

oleisty 1. o-a ciecz ⟨*mająca postać oleju, będąca olejem*⟩. **2.** Penicylina **o-a** ⟨*wstrzykiwana w formie zawiesiny w oleju*⟩. **3.** Rośliny **o-e** ⟨*zawierające w sobie olej*⟩.

olej 1. o. arachidowy, lniany, orzechowy, roślinny, rzepakowy, słonecznikowy, sojowy. **2.** *techn.* **o.** parafinowy; **o.** terpentynowy; **o.** skalny ⟨*ropa naftowa*⟩; oleje smołowe. **3. o.** rycynowy a. rącznikowy ⟨*mający zastosowanie w przemyśle oraz w medycynie jako środek przeczyszczający*⟩. **4. o.** tungonowy ⟨*niejadalny, mający zastosowanie w przemyśle lakierniczym*⟩. **5. o.** do maszyn, do samochodów. **6.** *kult.* **o.** święty (częściej w *lm*) ⟨*poświęcony tłuszcz roślinny (zwykle oliwa czysta lub z dodatkiem balsamu i innych wonności), używany w obrzędach liturgicznych*⟩. **7.** *daw.* Chrzest z oleju ⟨*obrzędy kościelne uzupełniające tzw. chrzest z wody*⟩. **8.** św. Jan w Oleju ⟨*jeden ze świętych, czczony w Kościele chrześcijańskim*⟩. **9.** *środ.* Malować olejami ⟨*malować farbami olejnymi*⟩. **10.** Opiekać (rybę) w oleju. **11.** Smażyć (placki kartoflane) na oleju. **12.** Wybijać, wyciskać, wytłaczać **o.**

olejek 1. Pachnący **o. 2. o.** różany. **3. o.** do opalania ⟨*tłusty płyn, najczęściej oliwa, zabezpieczający skórę przed silnym działaniem słońca podczas opalania*⟩. **4.** Namaścić olejkami: Kaliasowi ufarbowano włosy na kolor pszenicy i utrefiono lśniące pukle, namaszczono olejkami ciało i barwnikami upiększono twarz. *Rudn. H. Spart. 8.*

olejny 1. Lampka, latarnia **o-a. 2.** Technika **o-a** ⟨*posługująca się farbami olejnymi*⟩.

olejowy 1. Gaz **o.** ⟨*otrzymywany podczas destylacji ropy naftowej*⟩. **2.** Kwas **o.** ⟨*tłuszczowy*⟩. **3.** Pompa **o-a** ⟨*urządzenie służące do doprowadzania oleju*⟩. **4.** Transformator **o.** ⟨*napełniony olejem w celu izolacji i chłodzenia uzwojenia*⟩.

olimpijski 1. Medal **o.** (złoty, srebrny, brązowy): Zdobyć medal olimpijski. **2.** Rekord, rekordzista **o. 3.** Stadion **o.** ⟨*typ dużego stadionu wyposażonego we wszystkie urządzenia do wszelkich gier i lekkiej atletyki*⟩. **4.** System **o.** ⟨*system rozgrywek, w których zwycięzca przechodzi do następnej rundy, a przegrywający odpada*⟩: Zawody były prowadzone systemem olimpijskim: dla zdobywcy pierwszego miejsca w każdej konkurencji grano hymn państwowy. *Prom. Opow. 129.* **5.** Sztafeta **o-a** ⟨*bieg rozstawny składający się z biegów na 800, 400, 200 i 100 m*⟩. **6.** Wieniec **o.** ⟨*nagroda dla zwycięzcy w konkurencjach rozgrywanych na olimpiadzie — wieniec z liścia wawrzynu, wkładany na głowę zwycięskiego zawodnika (laur o.)*⟩. **7. o.** spokój itp. ⟨*spokój itp. niewzruszony, niczym nie zachwiany*⟩: Zachowywał się z olimpijskim spokojem — tyle przeżył w życiu swoim różnych teorii, iż jeszcze jedna go nie wzruszała. *Krzyw. L. Wspom. 250.* **8.** Po olimpijsku ⟨*w sposób właściwy bogom; majestatycznie, wyniośle*⟩: Wilczek po olimpijsku namarszczył brwi, odpowiadał półsłowami i nie szczędził dokoła dowodów kwaśnego usposobienia. *Choj. Alkh. I, 51.*

oliwa 1. o. jadalna, nicejska. **2.** Oliwą się namaścić. **3.** Wyciskać, wytłaczać oliwę.
przysł. **4.** Prawda jak oliwa (zawsze) na wierzch wypływa. **5.** Oliwa sprawiedliwa (na wierzch wypływa).

oliwkowy 1. Olej **o. 2. o-a** cera ⟨*koloru oliwek*⟩: W białym płóciennym ubraniu, ze swymi czarnymi włosami i oliwkową cerą bardziej niż kiedykolwiek robił wrażenie południowca, Hiszpana albo Włocha. *Andrz. Popiół 289.*

oliwny 1. Gaj **o.**, ogród **o. 2.** *bot.* Drzewo **o-e** ⟨*oliwka*⟩; palma **o-a** ⟨*roślina oleista z rodziny palm*⟩. **3. o.** kaganiec; lampka, latarnia **o-a** ⟨*zawierający(-a) jako materiał palny oliwę*⟩.

olśnić, olśniewać 1. o. kogo, co — czym ⟨*oczarować, zachwycić*⟩: olśnić kogo dowcipem, pięknością, przepychem. Nie należał do rzędu ludzi, dla których tron tak jest wysoki i takim olśniewa blaskiem, że ludzkiej osoby na nim dojrzeć nie mogą. *Kub. Szkice I, 3.* **2.** Myśl (jaka) olśniewa kogo ⟨*nagle przychodzi do głowy*⟩: Nagle olśniła mnie wielka niespodziewana myśl, od której serce zabiło żywiej. *Hulka Żyrar. 52.*

olśniewający 1. o-a białość, biel czego (np. ramion). **2. o-a** uroda; toaleta. **3. o.** widok.

ołowiany 1. *przen.* **o-a** atmosfera; **o-e** spojrzenie; **o.** sen ⟨*ciężka(-e, -i)*⟩: W Starzynie było bardzo smutno. — Ołowiana jakaś, przygnębiająca atmosfera, napełniała duże pokoje. *Jun. Mazur. 270.* **2.** Nogi, ręce jak **o-e**: Nogi i ręce miał jak ołowiane. *Jackiew. Jan 146.* **3. o.** ptaszek ⟨*iron. o człowieku ociężałym, nieruchawym*⟩.

ołów 1. o. twardy a. lutniczy ⟨*zanieczyszczony antymonem i innymi metalami*⟩. **2.** Ciążyć, (za)ciążyć komu ołowiem a. jak **o.** ⟨*wydawać się komu bardzo ciężkim, być odczuwanym jako wielki ciężar (fizyczny lub moralny)*⟩: Nie miałem chwili spokoju, jak ołów ciążyła ta troska na mojej młodości. *Chłęd. Pam. I, 93.* Szuka w myślach przyczyny tego smutku, co ołowiem zaciążył mu na piersiach. *Berent Próchno 66.* **3.** Nogi mieć jak z ołowiu ⟨*czuć ciężkość w nogach*⟩: Chciał krzyknąć i nie mógł wydobyć głosu; chciał uciec, lecz nogi miał jak z ołowiu. *Meis. Sześciu 137.* **4.** Coś wisi nad kim, nad czym; coś przyciska kogo, co ołowiem: Zaległa grobowa cisza i wisiała ołowiem nad nami. *Fiedl. A. Biz. 57.* Ledwie chwil kilka uleciało, a każda [...] ołowiem przycisnęła serce. *Dzierzk. Pow. II, 35.*

ołówek 1. o. anilinowy, chemiczny; czarny, kolorowy **o. 2. o.** litograficzny ⟨*używany do rysowania na papierze litograficznym*⟩. **3. o.** stolarski ⟨*używany przez stolarzy, cieśli i murarzy o bardzo grubym, prostokątnym pręciku, służy do pisania i znakowania na drzewie, murze itp.*⟩. **4. o.** wieczny a. automatyczny ⟨*pręcik grafitowy w oprawce z masy plastycznej lub metalu, dający się wysuwać do pisania dzięki odpowiedniemu mechanizmowi*⟩. **5. o.** do brwi ⟨*rodzaj ciemnej kredki używanej zwykle przez kobiety do podkreślania linii brwi*⟩. **6.** *rzad.* **o.** do warg ⟨*pomadka, szminka do malowania ust*⟩: Roztarła okruszynę ołówka do warg. *Breza Mury 259.* **7.** *przestarz.* **o.** tabaki ⟨*podłużna paczka tabaki w opakowaniu z papieru ołowianego*⟩: A ja dziadziowi dam ołówek tabaki. *Prus Drobiaz. 75.* **8.** Rysunek w ołówku. **9.** Zaostrzyć, zatemperować; złamać **o.** **10.** Obliczać co, żyć, gospodarować; rządzić się itp. z ołówkiem w ręku ⟨*obliczać co dokładnie posługując się zapiskami; żyć, gospodarować itp. skrupulatnie notując dochody i wydatki; dokładnie kontrolując stan funduszów, licząc się z każdym groszem*⟩: Nie potrafiła żyć z ołówkiem w ręku i zwykle przed pierwszym musiała pożyczać. *Brand. K. Obyw. 52.*

ołówkowy 1. Kalka **o-a** ⟨*służąca do sporządzania przebitek za pomocą ołówka*⟩. **2.** Nasadka **o-a** ⟨*nasadka cyrkla, w którą wkłada się ołówek*⟩. **3.** Szkic **o.** ⟨*wykonany ołówkiem*⟩: Widziała ongi ołówkowe szkice w pokoju Elżbiety. *Goj. Ziemia 133.*

ołtarz 1. o. boczny, wielki. **2. o.** polowy ⟨*prowizoryczny ołtarz ustawiony pod gołym niebem, zwykle podczas uroczystości o charakterze wojskowym (np. przed bitwą itp.)*⟩. **3.** *szt.* **o.** szafkowy, szafiasty ⟨*średniowieczny ołtarz w kształcie zamykanego jak szafa tryptyku lub poliptyku rzeźbionego lub malowanego*⟩. **4.** *kult.* Sakrament ołtarza ⟨*eucharystia, komunia*⟩. **5.** *przestarz.* Sługa, stróż ołtarza ⟨*kapłan*⟩. **6.** *przen.* Na ołtarzu ojczyzny, sprawy, publicznego dobra ⟨*dla ojczyzny, dla sprawy itp.*⟩: Byli szlachetni ludzie [...] którzy wszystko złożyli na ołtarzu ojczyzny. *Witos Wyb. 122.* Poświęcił miłość na ołtarzu Sprawy. *Putr. Rzecz. 206.* **7.** Wziąłby, zdarłby choćby z ołtarza ⟨*o człowieku chciwym*⟩. **8.** Budować, ustawiać **o.**: W miastach budowano dla procesji specjalne ołtarze, często bogato dekorowane i zielenią zdobione. *Bystr. Dzieje II, 55.* **9.** *przen. rzad.* Stawiać komu **o-e**, wznosić kogo na **o-e** ⟨*czcić, uwielbiać kogo*⟩: Nie to go mierziło, że innych chwalą i wznoszą na ołtarze, podczas kiedy on jest ciągle w cieniu, mierziło go to, za co innych chwalą i czczą. *Witkiew. S. Gier. 51.* **10.** Pójść z kim, poprowadzić kogo do ołtarza ⟨*wziąć z kim ślub, poślubić kogo*⟩. **11.** *iron.* Pociągnąć, zaciągnąć, doprowadzić itp. kogo do ołtarza ⟨*skłonić, zmusić kogo do małżeństwa*⟩.

ołtarzyk Złoty **o.** ⟨*modlitewnik o takim tytule*⟩.

omacek Po omacku, omackiem (robić co) ⟨*nie widząc (z powodu ciemności lub braku zdolności widzenia), kierując się dotykiem, nie wzrokiem, macając rękami w ciemnościach*⟩: Omackiem szukali drogi w ciemnościach. *Staff L. Poezje III, 45.* Ubrał się po omacku, nie zapalając przez ostrożność światła. *Twórcz. 12, 1953, s. 103.*

omdlałość 1. Błoga, niepokonana, słodka **o.** **2.** Popadać, zapadać w **o.**: Myśl pobudzam do pracy i walki — a popadam często w niepokonaną omdlałość woli i myśli. *Orzesz. Ad astra 249.* W piersi mi słabnie krew przez żałość i łez wzbierają rzeki; zapadam w senną noc, w omdlałość, na oczy kłonią się powieki. *Wysp. Leg. I, 114.* **3. o.** ogarnia kogo, rozlewa się w kim, w czym: Ogarniała ją jakaś słodka niemoc, jakaś omdlałość i zapomnienie, jakby ją morzył sen. *Sienk. Quo I, 72.* Pewna omdlałość rozlewała się w całej postaci, jej ruchy były na pół urwane, niedokończone. *Zachar. Kres. 28.*

omdlały, omdlewający 1. Omdlałe powieki, usta ⟨*bezwładne*⟩. **2. o-e** spojrzenie, ruchy; **o.** wzrok, głos itp. ⟨*pozbawione żywości, znamionujące fizyczną słabość lub (zwykle) kokieteryjnie ją pozorujące*⟩.

omdlenie 1. o. miejscowe ⟨*niedokrwienie wynikłe z częściowego lub zupełnego odcięcia dopływu krwi do danej części ciała, powodujące w niej brak czucia, niewrażliwość na bodźce zewnętrzne oraz niemożność wykonania ruchu*⟩. **2.** Ocknąć się z omdlenia: Juliusz ocknął się z omdlenia i w pierwszej chwili nie mógł zrozumieć ani gdzie się znajduje, ani co się z nim stało. *Meis. Sześciu 300.* **3.** Popaść, wpaść, zapaść w **o.**: Aż z tego krzyku schrypła i popadła w omdlenie, tak że ją [...] wynieśli cucić. *Dąbr. M. Znaki 40.*

omdlewający p. **omdlały**

omen 1. Dobry, szczęśliwy, zły **o.** ⟨*znak, prognostyk, wróżba*⟩: Uważała za szczęśliwy omen jego zjawienie się w chwili tak uroczystej. *Gomul. Miecz II, 153.* Miałem zły omen: gdyśmy siedzieli przy ognisku, dwie gwiazdy spadło. *Sienk. Ogn. II, 203.* **2.** Nomen **o.** ⟨*w czyimś nazwisku, imieniu, nazwie tkwi aluzja do jego przyszłego losu lub jego cech, skłonności itp.*⟩.

omiatać, omieść 1. o. co ⟨*usuwać, zbierać co (np. kurz, pajęczynę), zmiatać z czego*⟩: Matka uwijała się po mieszkaniu z kitą różnobarwnych piór, zatkniętą na trzcinie, i omiatała kurze. *Par. Zegar 24.* **2.** Omieść (rzadziej omiatać) co wzrokiem, spojrzeniem, oczyma ⟨*spojrzeć na co szybko, ale dokładnie, nie pomijając niczego*⟩: Wetknął głowę w głąb tunelu i omiótł jego gładkie ściany uważnym spojrzeniem. *Andrz. Wojna I, 156.*

omieszkać, omieszkiwać Nie **o.** (co zrobić) ⟨*uczynić co skwapliwie*⟩: Ogrzała się przy ogniu, nie omieszkując przy tym opowiedzieć wszystkiego, co tylko zasłyszała na wsi. *Reym. Now. III, 305.* Poszedł spać. Przykładu jego nie omieszkali naśladować rodzice i wnet cała rodzina Ślimaków spała jak zarżnięta. *Prus Plac. 219.*

omieszkanie *daw.* Bez omieszkania ⟨*natychmiast, nie zwlekając, bezzwłocznie*⟩: Jejmość rozkazała, bym bez omieszkania szedł przez czas południowy strzec pańskiego prania. *Bon. Kośc. 78.*

omieszkiwać p. **omieszkać**

omieść p. **omiatać**

omijać, ominąć 1. kogo, co: a) ⟨*przenosząc się z miejsca na miejsce, pozostawiać kogo, co na uboczu, nie wchodzić, nie natykać się na kogo, co; przejeżdżać, przechodzić itp. obok kogo, czego; mijać, wymijać kogo, co*⟩: Spóźnieni przechodnie omijali go z daleka, widząc jego niesamowity wygląd. *Pap. Szczury 10.* Odrzucił kołdrę i boso, ostrożnie omijając w ciemnościach stół, podszedł do tapczanu brata. *Andrz. Popiół 211*; b) *przen.* ⟨*nie uwzględniać kogo lub czego, nie zajmować się czym, milczeć o czym, pomijać kogo lub co*⟩: Z niezrównaną delikatnością umiała omijać w rozmowie wszystko, co mogło obudzić bolesne dla mnie wspomnienia. *Lam J. Głowy I, 41*; c) tylko *ndk* (omijać) ⟨*nie utrzymywać z kim stosunków, starać się nie zetknąć z kim, nie wstępować gdzie, unikać kogo lub czego*⟩: Wedle opinii powszechnej ciążyły nad nim jakieś ujemne zarzuty z przeszłości, był bowiem przez większość sąsiadów źle widzianym i starannie omijanym. *Las. Wspom. I, 32.* Obmówią pannę w okolicy, gdy Olo przestanie bywać, każdy będzie nasz dom omijał... *Dygas. Pióro 88.* **2.** *rzad.* **o.** co ⟨*pozwalać czemu przemijać, upływać nie uczestnicząc w czym; opuszczać co*⟩: Nie omijali żadnej okazji, przy której Frycek mógł się przejechać po Polsce lub także i za granicę kraju wyjrzeć. *Iwasz. J. Chopin 17.* **3. o.** trudności, niebezpieczeństwa, przeszkody itp. ⟨*unikać trudności, niebezpieczeństw itp., wymigiwać się od nich*⟩: Ominięcie trudności za pomocą ofiary — zamiast pokonania, rozwiązania trudności — nie jest czynem etycznym. *Irzyk. Czyn 137.* **4. o.** zakaz, zarządzenie, prawo, przepisy itp. ⟨*nie stosować się do zakazu, zarządzenia, ignorować je; lekceważyć*⟩: Na Podhalu ogół ludności, góralskiej i „ceperskiej“ wykazywał wielką pomysłowość [...] w omijaniu niemieckich rozporządzeń. *Wierchy 1947, s. 162.* **5.** Nie ominąć czego ⟨*narażać się na co, nie uniknąć czego*⟩: Ja smutnych twoich losów nie ominę, ciebie wybawiam, ale sama zginę. *Kras. Osjan. 171.* **6.** *przen.* Omija kogo, co ⟨*nie staje się co czyim udziałem, nie dotyka co kogo, nie trafia, nie dosięga kogo co*⟩: Mimo że epidemia ominęła nasz dom, ojciec postanowił wyekspediować mnie do Krakowa. *Solski Wspom. I, 49.* Fortuna szydząc omija mię bokiem. *Węg. Rozm. 93.* Omija kogo karta, nieszczęście, katastrofa. **7.** Złość kogo ominęła ⟨*ktoś przestał się gniewać, złościć*⟩.

omijać się, ominąć się *przestarz. przen.* **o. się** z prawdą: Utrzymując na przykład, jakoby Śniadecki chciał gimnazjum Krzemienieckie zrobić szkołą podrzędną, omijali się z prawdą. *Baliń. M. Studia 3.*

omotać, *rzad.* **omotywać 1. o.** kogo, co: Omotało sztygara babie lato. Marszczył się i prychał, niewidoczne nici osiadły mu na nosie, oczach, uszach. *Jackiew. Górn. 121.* W zawrotach tańca długie jej warkocze omotały mu szyję. *Sien. Ogn. I, 67.* **2.** Ktoś omotał kogo; *przen.* ⟨*ktoś poddał kogo swemu wpływowi, uczynił uległym*⟩: Anna chce swego brata uwolnić od wpływu oszustów, którzy go omotali. *Twórcz. 5, 1954, s. 176.* **3. o.** kogo, co — czym; *przen.* **o.** kogo słowami: Potrafi każdego słowami jak pajęczyną omotać! *Aud. Zbieg. 103.* **o.** kogo siecią intryg a. około kogo sieć intryg: Otoczenie Stanisława Augusta składało się w większości z ludzi zabiegających o własną karierę, omotanych siecią intryg. *Pam. Lit. 2, 1953, s. 630.* **4. o.** kogo, co — w co, czym ⟨*okryć, owinąć czym szczelnie ze wszystkich stron; otulić, opatulić w co*⟩: Był omotany płóciennym płaszczem. *Brand. K. Antyg. 338.* Uchyliły się drzwi chałupy, wyszła kobieta z małym dzieckiem na ręku, omotana w grubą, burą chustę. *Bron. J. Ogn. 69.*

omylić 1. o. co, np. **o.** oko, straże ⟨*zwieść*⟩: Wszystkie by straże zmylili, jednej nie mogli omylić. Czujne są oczy kochanki. *Mick. Konrad 113.* Twarz młodego watażki jaśniała uprzejmą wesołością tak dobrze symulowaną, że mogłaby omylić najwprawniejsze oko. *Sienk. Ogn. I, 61.* **2.** Wrażenia kogo omyliły ⟨*zwiodły, wprowadziły w błąd*⟩: Już też po kilku dniach pani Barbara przekonała się, że ją pierwsze wrażenia omyliły. *Dąbr. M. Noce II, 22.* **3.** Wzrok kogo omylił: Czy to sen, czy to jawa, czy mię wzrok omylił? *Tremb. Różne 41.*

omyłka 1. Drobna, niewielka; duża, gruba, poważna **o. 2. o.** drukarska, **3. o.** w czym: **o.** w liczeniu. **4.** Przez omyłkę (co zrobić): Pamiętacie, jakeśmy to jechali na wieczór autorski do Otwocka, — przez omyłkę wsiedliśmy do innego pociągu. *Unił. Pok. 12.* **5.** Popełnić, zrobić omyłkę. **6.** Sprostować omyłkę, omyłki ⟨*piśmiennie lub ustnie wyjaśnić popełniony błąd*⟩: W wydaniu następnym omyłki te zostaną sprostowane. *Archit. 4, 1953, s. 111.* **7.** Ustrzec się omyłek: Nawet przy bardzo starannej korekcie maszynopisu trudno ustrzec się omyłek. **8. o.** wkradła się (do tekstu). **9.** Tu zaszła jakaś **o.**! ⟨*jakieś nieporozumienie*⟩.

ondulacja 1. Amerykańska, parowa, trwała, wieczna, wodna **o.** ⟨ *fryzjerski sposób ondulowania włosów za pomocą płynów bez użycia żelazka*⟩. **2.** Naturalna **o.**: Włosy układały jej się w naturalną ondulację, więc nie musiała ich przed lustrem poprawiać! *Jaroch. Liście 237.* **3.** Pójść do ondulacji.

opad *meteor.* **1. o-y** atmosferyczne, deszczowe, śniegowe (śnieżne) a. **o-y** deszczu, śniegu. **2. o-y** ciągłe; krótkotrwałe, przelotne. **3.** Obfitować w opady: Jesień w tym roku obfitowała w opady. Deszcze padały niemal codziennie. *Pytl. Fund. 159.*

opadać, opaść 1. o. na co ⟨*osuwać się*⟩: Głowa opadła mu na poduszki. *SW.* Męty na dno opadają ⟨*osiadają*⟩. *SW.* Ciężkie sploty rudych włosów opadały na jej kark. *Unił. Pok. 53.* **2. o.** (z czego) ⟨*oblatywać z czego*⟩: Liście, owoce opadają (z drzew). Tynk opada (ze ścian). *przen.* Gdy tylko znalazła się w polu, wszystkie [...] troski opadły z niej natychmiast. *Iwasz. J. Mił. 55.* **3. o.** z ciała ⟨*chudnąć*⟩. **4. o.** z sił, **o.** na siłach ⟨*tracić siły*⟩: Niesiono go pieczołowicie [...] gdy z sił opadał, a podtrzymywano litościwie, gdy sam szedł z góry. *Żer. Opow. II, 248.* **4a. o.** kogo, co ⟨*osaczać kogo, co*⟩: Psy, go opadły; *przen.* Uporczywe myśli go opadły. - Zdrzemnął się trochę nad ranem, ale zaraz opadły go dziwaczne sny. *Olcha Most II, 164.* **5.** Ciasto opada ⟨*zapada się*⟩. **6.** Gwar opada ⟨*cichnie, traci na sile, słabnie*⟩. **7.** Gorączka opada ⟨*zmniejsza się*⟩. **8.** Powieki opadają ⟨*zamykają się*⟩. **9.** Ręce opadają, opadły ⟨*już nic nie można zrobić, pomóc; jest się bezsilnym wobec czego*⟩: Siłaśmy głowy nałamali, jak dziewczynę ratować, i w końcu ręce nam opadły, a przez niego wszystko się naprawiło. *Sienk. Ogn. IV, 28.* **10.** Spodnie opadają komu ⟨*zsuwają się z bioder*⟩: Spodnie wiecznie mu opadały, spod kamizelki wątpliwej czystości wychodziła koszula. *Chłęd. Pam. I, 154.* **11.** Suknie, szaty itp. opadają (w fałdach) ⟨*wiszą na kim, układają się luźno (w fałdy)*⟩: Suknia jej ciemna opadała w szerokich płaskich fałdach. *Lamus, 1909—10, s. 30.* **12.** Wicher opada ⟨*traci na sile, słabnie*⟩: A wicher to opadał, to zrywał się ze wściekłą siłą, niosąc fale dżdżu i całe chmury liści i gałęzi nałamanych w pobliskim lesie.

Sienk. Pust. I, 205. **13.** Woda opada (w rzece) ⟨*obniża swój poziom*⟩: Woda opadła i Wisła powróciła w dawne łożysko odsłaniając zwykłe wyspy i nowe mielizny. *Twórcz. 9, 1952, s. 84.*

opalać, opalić 1. o. co — czym ⟨*paląc ogrzewać*⟩: **o.** mieszkanie, pokój. **2. o.** (w słońcu) ciało, twarz itp. ⟨*robić ogorzałym*⟩. **3. o.** kogo ⟨*wypalać komuś papierosy, cygara, tytoń*⟩: Dziękuję ci już za papierosa, po co cię mam opalać. *SW.*

opalać się, opalić się o. się na słońcu, w słońcu ⟨*poddawać się działaniu słońca*⟩. Opalić się jak Cygan.

opał 1. Drzewo, torf, węgiel na **o. 2.** Pójść na **o.**: Krzesło połamane pójdzie na opał. *SW.* **3.** Wpaść w opały, wyjść z opałów, *rzad.* z opału ⟨*być w tarapatach, w krytycznym położeniu, w niebezpieczeństwie; wyjść, wydostać się z tarapatów itp.*⟩.

opałek o. papierosa ⟨*niedopałek*⟩.

opałowy 1. Drzewo **o-e. 2.** Deputat, kontyngens (kontygent), przydział **o. 3.** Wartość **o-a** ⟨*ilość kalorii, jaką otrzymuje się przy spalaniu 1 kg materiału opałowego*⟩.

opamiętanie 1. Bez opamiętania ⟨*nie zważając na nic, bezmyślnie, wściekle*⟩: A on pił, hulał i w karty rżnął bez opamiętania. *Zeg. Uśm. 383.* **2.** Przychodzić, przyjść do opamiętania; **o.** przychodzi, przyszło komu: Skądże wam znowu raptem to opamiętanie przyszło? *Orzesz. SPP.*

opancerzony 1. o-a pierś ⟨*okuta w pancerz, zabezpieczona pancerzem*⟩: Co sił grzmotnął potężnymi pięściami w opancerzoną pierś. *Parn. Aecjusz 113.* **2. o.** pociąg ⟨*pancerny*⟩.

opanować, opanowywać 1. o. co: a) ⟨*zdobyć co, zawładnąć czym*⟩: **o.** miasto, kraj; b) ⟨*podporządkować sobie, ujarzmić; zapanować nad czym*⟩: **o.** naturę, siły przyrody; **o.** sytuację; c) ⟨*stłumić, poskromić*⟩: **o.** smutek, żal; **o.** śmiech; d) ⟨*stłumić, ugasić*⟩: **o.** pożar; e) ⟨*przyswoić sobie, poznać co gruntownie*⟩: **o.** metodę czego (np. produkcji), obcy język; **o.** co pamięciowo (np. rolę, tekst). **2.** Coś opanowuje kogo ⟨*ogarnia, przenika kogo; owłada kim*⟩: Opanowuje kogo nuda, niepokój, rozdrażnienie, radość, senność, smutek, strach, szał, żal. **3. o.** kogo: a) ⟨*poskromić, okiełzać kogo*⟩: Biedny nasz Francuz aż skakał i wyrywał sobie włosy, nie umiejąc opanować rozzuchwalonych smyków. *Hertz B. Samow. 131*; b) ⟨*zawojować, opętać, pozbawić woli*⟩: Kobiety go opanowały. *SW.*

opar 1. Ciepły, duszący, gęsty, gorący, lekki, wonny **o.** (również w *lm*): Drzwi się otworzyły, buchnęło światłem, ciepłym oparem, domowym zapachem. *Bogusz. Węże 26.* Nad błotami stały gęste opary. *Krasz. Baśń 44.* **2.** *przen.* **o.** krwi, **o-y** marzeń: Ta sztuka, mająca być protestem przeciw okrucieństwu wojny, sama zdradza tyle okrucieństwa, że jedynie w jakimś oparze krwi mogła się wylęgnąć! *Boy Flirt IX, 119.* Chodził teraz w oparach marzeń jak w dymie. *Bobiń. Zemsta 215.* **3.** Buchać oparami: Garnki [...] szalały w kuchni, buchając oparami buraków i kapusty. *Par. Niebo 265.* **4.** (U)tonąć w oparach czego: Sala utonęła w oparach wina. *Iwasz. J. Tarcze 179.* **5. o.** obejmuje co, opada, podnosi się (z łąk); **o-y** stoją nad czym (np. nad łąkami).

oparcie 1. o. fotela, krzesła, kanapy itd. Fotel z wysokim oparciem. **2.** Punkt oparcia. Mieć, znaleźć, stracić punkt oparcia: Próbował powstać, ale bezwładne nogi i ręce ślizgały mu się po błocie, nie mogąc znaleźć punktu oparcia. *Reym. SPP.* **3.** W oparciu o... [lepiej: opierając się na...] ⟨*biorąc za podstawę*⟩: W oparciu o samodzielnie zebrany materiał stworzył dzieło oryginalne [lepiej: Opierając się na samodzielnie zebranym materiale, stworzył dzieło oryginalne]. **4.** Służyć za **o.**: Worek położony w poprzek wozu służy mu za oparcie. *SPW.* **5.** *przen.* Mieć przy kim **o.**: Przy mężu ma byt, ma oparcie, a przy nim będzie miała wieczne ryzyko. *Ukn. Strachy 337.* **6.** Szukać oparcia w kimś, w czymś; u kogoś: Górowski szukał dla siebie oparcia w talentach Mochnackiego. *Śliw. A. SPP.* **7.** Znajdować gdzie **o.**, znaleźć w kim **o.**: Ruch reformatorski przerzuca się rychło do Francji znajdując tam jeszcze silniejsze oparcie w dążnościach burżuazji. *Rudniań. Idea 37.* Z tobą złączony, oprę się każdej sile nieszczęścia, bo w tobie znajdę oparcie i pociechę. *Grusz. Ar. Tys. 147.*

oparzony Jak **o.** ⟨*raptownie, szybko, bez zastanowienia*⟩: Lata jak oparzony. *SW.* Zerwał się z krzesła jak oparzony. *Chor. Zazdrość 223.*

oparzyć 1. o. kogo, co — czym: **o.** sobie język. **o.** sobie rękę gorącą wodą. **2. o.** drób, migdały, nóżki cielęce ⟨*oblać ukropem dla łatwiejszego usunięcia pierza, skórki, włosów*⟩.

opaska 1. o. na włosy. **2.** Pod opaską ⟨*w opakowaniu częściowym w kształcie obejmującego paska papieru*⟩: Przesyłać gazety pod opaską. **3.** Przysłonić oko opaską: Mężczyzna lekko kuleje, a jedno oko ma przysłonięte czarną opaską. *Brand. M. Spot. 57.* **4.** Ująć (pęciny) w **o-i**: Z daleka poznawałam konie naszego Emanuela, które miały pęciny ujęte w żółte opaski. *Kow. A. Rogat. 147.*

opaszka *gw.* Na **o-i** ⟨*narzuciwszy na ramiona, nie wkładając rąk w rękawy odzieży*⟩: Stary zmienił skórę. Przybrany w piękny kontusz, Bóg wie jakie czasy pamiętający, „na opaszki" wrzucony — w drogi żupan — giął się w ukłonach. *Żer. Popioły I, 52.*

opaść p. **opadać**

opatentować *praw.* **o.** wynalazek ⟨*uzyskać patent na wyłączne przemysłowe wykorzystywanie wynalazku*⟩.

opatrunek 1. o. chirurgiczny, gipsowy, tymczasowy, uciskowy. **2.** Chodzić na **o-i. 3.** Zakładać, założyć; zdjąć, zmienić **o. 4.** Zabrać się do opatrunku ⟨*do opatrzenia rany*⟩.

opatrunkowy Środki **o-e**; wata **o-a.**

opatrywać, opatrzyć 1. o. okna, dom ⟨*uszczelniać*⟩. **2. o.** kogo atrybucjami, instrukcją, mandatem, pełnomocnictwem, listem; *przestarz.* **o.** w list, w pełnomocnictwo ⟨*polecać komu jakąś misję do spełnienia, powierzając pełnomocnictwo, dając instrukcję, list*⟩. **3. o.** broń, karabin, oręż ⟨*przygotowywać broń do strzału, do walki; sprawdzać, czy działa sprawnie, czy jest zdatna do użytku*⟩. **4.** *daw.* dziś *gw.* **o.** bydło, inwentarz ⟨*karmić, dawać jeść, poić; czyścić; doglą-*

dać⟩. **5.** **o.** chlew, kurnik ⟨*umacniać ściany, zamknięcia chlewu, kurnika*⟩. **6.** **o.** pieczęcią, stemplem, sygnaturą, podpisem, datą ⟨*przykładać pieczęć, stempel, składać podpis na czym; oznaczyć pieczęcią, sygnaturą*⟩. **7.** **o.** przedmową, wstępem, komentarzem, rycinami itp. ⟨*poprzedzać tekst przedmową, wstępem; umieszczać przypisy, ryciny itp.*⟩. **8.** **o.** ranę ⟨*zakładać opatrunek*⟩. **9.** *kult.* **o.** sakramentami, wiatykiem ⟨*udzielać sakramentów umierającemu*⟩. **10.** Niech Pan Bóg opatrzy, niech Bóg opatrzy ⟨*odmowna odpowiedź na prośbę o datek*⟩: Dziadów tu nie potrzeba. Niech Pan Bóg opatrzy. *Kunc. Dni 155.*

opatrznościowy **1.** Misja **o-a**, posłannictwo **o-e**. **2.** Odgrywać, odegrać opatrznościową rolę: Możecie odegrać opatrznościową rolę w dziejach świata. *Asnyk SW.*

opatrzność **1.** **o.** boska ⟨*Bóg, oko boskie*⟩. **2.** Oko opatrzności ⟨*symbol opatrzności przedstawiony jako oko opromienione, najczęściej w trójkątnej płaszczyźnie*⟩: Mijam budynek drewniany w stylu zakopiańskim z okiem opatrzności na froncie. *Mig. Wspom. 24.* **3.** Ręka (ręce) Opatrzności: Przyjmijmy z rąk Opatrzności tę pokutę w nadziei, że się polepszy czy tu, czy potem gdzie indziej. *Mick. Listy II, 174.* **4.** *przen.* Być czyją opatrznością: Za życia ojca ruszała się żywo, zajmowała ogrodem, pszczołami, opatrznością była chorych i ubogich. *Rodz. Dew. 54.* **5.** Spuszczać się, zdać się, zdać kogo na **o.**: Lepsze tysiąc razy działanie, na prostej rachubie oparte, jak owe bezwarunkowe spuszczanie się na opatrzność. *Gosz. Rozpr. 401.* **6.** **o.** czuwa nad kim, **o.** zrządziła, że...

opatrzyć p. **opatrywać**

opcja **1.** **o.** na rzecz (kogo) (zwykle jakiegoś państwa). **2.** *daw.* Dać opcję ⟨*dać możność wyboru, między wielu rzeczami przedstawionymi do wybierania*⟩: [Król] nauczony jednak doświadczeniem, które nie pozwalało mu już liczyć na rycerską gotowość szlachty, daje jej opcję między osobistym ruszeniem a wystawieniem piechoty. *Łoz. Wł. Praw. I, 369.* **3.** *praw.* Dokonać opcji: Zdecydował się zostać po plebiscycie w Polsce, skoro nie dokonał opcji na rzecz Niemiec w okresie wymaganym przez konwencję genewską. *Szew. Kleszcze 108.*

opera **1.** **o.** narodowa, polska, włoska. **2.** **o.** buffo ⟨*włoska opera o treści wesołej, przeplatana dialogami mówionymi*⟩. **3.** **o.** burlesca ⟨*opera zabawna*⟩; **o.** eroica ⟨*opera bohaterska*⟩; **o.** grande ⟨*opera poważna*⟩; **o.** seria ⟨*starowłoska opera poważna*⟩. **4.** *posp. żart.* Istna **o.**; cała **o.**; co za **o.**; a to **o.**! ⟨*zabawna historia*⟩. **5.** Napisać, skomponować, wystawić operę. **6.** Występować w operze.

operacja ● **1.** **o.** słoneczna ⟨*działanie, wpływ*⟩. **2.** Poddawać co operacji promieni słonecznych. **3.** Wystawiać co na operację słoneczną ⟨*na działanie promieni słonecznych*⟩.

● **4.** **o-e** finansowe, kredytowe, pieniężne, wekslowe ⟨*transakcje*⟩. **5.** Przeprowadzić operację (finansową).

● *wojsk.* ⟨*działanie strategiczne*⟩ **6.** **o.** armijna, desantowa, frontowa, militarna, morska, oblężnicza, obronna, powietrzna, strategiczna, wojenna, zaczepna. **7.** Plan operacji: Plan operacji całej wydany został w kwaterze głównej. *Żer. Opow. II, 207.* **8.** Przeprowadzić operację (desantową na wielką skalę).

● *9:* Skomplikowana, trudna **o.** ⟨*zabieg chirurgiczny*⟩. **10.** **o.** plastyczna ⟨*mająca na celu usunięcie oszpeceń*⟩. **11.** Dokon(yw)ać operacji. **12.** Przejść operację: Przeszedł skomplikowaną operację, po której długo walczył ze śmiercią. *Dąbr. M. Noce IV, 265.* **13.** Przystąpić do operacji (o chirurgu). **14.** Znieść dobrze operację. **15.** **o.** się powiodła; udała się, nie udała się.

operacyjny **1.** Chirurgia **o-a** ⟨*praktyczna w przeciwieństwie do teoretycznej*⟩: Prócz chirurgii operacyjnej, wykładał jeszcze Bierkowski chirurgię teoretyczną i prowadził nadto klinikę. *Tyg. Ilustr. 190, 1863.* **2.** *wojsk.* Dywizja **o-a**. **3.** Leczenie **o-e** ⟨*za pomocą operacji*⟩. **4.** Nóż **o.** ⟨*używany do operacji*⟩. **5.** Rachunek **o.** (w banku). **6.** Sala **o-a** ⟨*sala, w której dokonywa się operacji*⟩. **7.** Siostra **o-a** ⟨*pomagająca przy operacji: podająca narzędzia, środki lekarskie itp.*⟩. **8.** Stół **o.** ⟨*przystosowany do wykonywania na nim operacji*⟩. **9.** Zabieg **o.** ⟨*operacja chirurgiczna*⟩. **10.** Iść na stół **o.** ⟨*poddać się operacji*⟩.

operatywny Plan **o.** ⟨*plan działania*⟩: Opracowuje się [...] w zakładzie pracy wewnętrzne, operatywne plany, które obejmować powinny wszystkie komórki organizacyjne przedsiębiorstwa. *Nowe Drogi 3, 1952, s. 26.*

operetka **1.** Lekka, wesoła **o.** **2.** Primadonna operetki. **3.** Grać, grywać; wystawi(a)ć operetkę. **4.** Coś trąci operetką ⟨*jest niepoważne, śmieszne; zakrawa na parodię czego*⟩: Pożegnanie jego w Wiedniu trąciło trochę operetką. *Chłęd. Pam. II, 116.*

operetkowy **1.** Aktor, bohater **o.**; muzyka, rola **o-a**. **2.** Scena **o-a**, teatr **o.** ⟨*operetka*⟩: Takiej primadonny [jak Messal] zazdrościć nam mogła każda europejska scena operetkowa. *Ower. Ramp. 275.* **3.** **o-a** sytuacja ⟨*komiczna, groteskowa*⟩.

operować **1.** **o.** czym ⟨*posługiwać się czym, działać za pomocą czego*⟩: **o.** nożem i widelcem. **o.** oddechem, głosem. **2.** **o.** funduszami, pieniędzmi czyimi; **o.** papierami (finansowymi, wartościowymi); **o.** na giełdzie ⟨*obracać; dokonywać transakcji*⟩: Z takimi zasadami mógłbyś najszczęśliwiej operować na giełdzie lub prowadzić interesy wekslowe! *Krzywosz. Jula 41.* **3.** **o.** kogo ⟨*robić komu operację*⟩: **o.** chorego, rannego. **4.** Armia operuje ⟨*przeprowadza działania wojenne*⟩: Trzeba było jeszcze uśmierzyć Italię górną, gdzie operowała armia drugiego konsula Karbona. *Ziel. T. Rzym. 411.* **5.** Samoloty operują ⟨*przeprowadzają akcję bojową, wojskową*⟩. **6.** Słońce operuje ⟨*grzeje mocno, naświetla silnie*⟩.

operowy **1.** Aria, muzyka, partytura; sala **o-a**; repertuar, śpiewak **o.** **2.** Głos **o.** ⟨*silny, wyszkolony głos śpiewaka operowego; głos nadający się do wykonywania arii operowych*⟩. **3.** Libretto **o-e** ⟨*tekst słowny partii śpiewanych opery*⟩. **4.** Teatr **o.** ⟨*opera*⟩. **5.** Zespół **o.** ⟨*ogół śpiewaków, tancerzy, pracowników danej opery*⟩.

opędzać, opędzić **1.** **o.** komary, muchy od kogo, od czego a. kogo, co od komarów, od much ⟨*odganiać*⟩.

2. **o.** dni, życie całego dnia ⟨*przeżywać z biedą, z trudem*⟩: Przyniosła parę złotych zapomogi. Zawsze będzie czym opędzić najbliższe dni. *Kłos. Wiosna 132.* Kawałkiem chleba, szklanką mleka opędzałem nieraz życie całego dnia. *Dasz. Pam. I, 32.* **3.** **o.** głód ⟨*zaspokajać głód; jeść nieco; sycić się*⟩: Myśmy nie głodni [...] myśmy pierwszy głód opędzili. *Skiba Poziom. 237.* **4.** **o.** potrzeby, wydatki ⟨*z trudem zaspokajać*⟩: Ja teraz zawiesiłem moje prace polskie i piszę po francusku dla opędzenia potrzeb. *Mick. Listy II, 157.* **5.** *przestarz.* **o.** rosę ⟨*strząsać rosę, wysuszać rosę*⟩: Pójdę i [...] wprzód niźli nocną świt opędzi rosę, tuszę, iż dobrą odpowiedź przyniosę. *Mick. Graż. 25.*

opętać, opętywać **1.** **o.** kogo ⟨*wziąć kogo w swe władanie, swą moc, uzależnić kogo od siebie, wywrzeć wpływ na kogo, związać z sobą; uwikłać, usidlić, oplątać, omotać*⟩: Opętałeś ją, jeździłeś do niej, a potem rzuciłeś. *Pięt. Białow. 107.* Opętała go baba i odczepić się od niej nie może. *SW.* **2.** Coś kogo opętało ⟨*owładnęło kim*⟩: Wściekłość go jakaś opętała. *SW.* **3.** Czort, szatan, licho, złe itp. kogo opętał(o) ⟨*ktoś się złości, wścieka, rzuca, szaleje, postępuje gwałtownie, zachowuje się bezsensownie; dawniej wierzono, że taki człowiek jest w mocy diabła, że diabeł w niego wstąpił*⟩: Znowu cię złe opętało... znów chcesz szaleć. *Jun. Bracia 100.*

opętany **1.** Taniec **o.**: Rozpoczyna się jakieś szaleństwo, taniec opętany, wariacki, w którym na tle pewnego, ogólnego tempa ruchów każdy, odpowiednio do swego temperamentu i zdolności tancerskich improwizuje rozmaite ruchy i skoki. *Witkiew. S. Utwory 104.* **2.** **o-a** doba itp. ⟨*pełna doba*⟩: Mieliśmy opętane dwie doby jazdy przed sobą, toteż zerwaliśmy się o świcie. *Sienk. Now. IV, 55.* **3.** Pleść, drzeć się, wrzeszczeć, śmiać się, latać itp. jak **o.** ⟨*drzeć się itp. jak człowiek niespełna rozumu albo bardzo głośno, bardzo szybko, gwałtownie, nieopanowanie, porywczo, wściekle*⟩: Śmiała się jak opętana, zasłaniając twarz chustką. *Prus Kłop. 45.* **4.** **o.** czym: Zemsty opętany biesem [...] znaleźć nie mogłem pociechy. *Mick. Tad. 291.*

opętywać p. **opętać**

opieka **1.** Baczna, czuła, macierzyńska, niedbała, ojcowska, troskliwa **o.** **2.** **o.** lekarska, **o.** prawna. **3.** **o.** społeczna ⟨*wszelka działalność czynników społecznych, mająca na celu polepszenie warunków bytowych niezamożnej ludności*⟩. **4.** Ufny w opiekę. **5.** **o.** kogo, czego: **o.** rodziców; **o.** prawa. **6.** **o.** nad kim, nad czym: **o.** nad matką i dzieckiem; **o.** nad majątkiem czyim. **7.** **o.** przeciw komu, czemu [nie: przed kim, przed czym]: Widział dla siebie opiekę przeciw nadużyciom [nie: przed nadużyciami]. *SPP.* **8.** Przyjmować kogo w opiekę lub pod opiekę. **9.** Być, zost(aw)ać na opiece (u) kogo ⟨*na wychowaniu*⟩: Chłopiec zostający na opiece stryja. *Żer. SPP.* **10.** Dać opiekę, nie dać opieki komu, czemu; dać, ofiarować kogo, co pod opiekę czyją: Nie mam dachu i nie dam opieki nawet jaskółce. *Słow. Król 119.* **11.** Doznać opieki: Chłop [...] był w zupełności oddany samowoli pana i dziedzica [...] jego osoba i jego praca nie doznawały żadnej ściśle unormowanej opieki prawa. *Chmielow. Lib. 96.* **12.** Mieć opiekę nad kim ⟨*opiekować się kim, być (prawnym) opiekunem czyim*⟩: Patrzycie przez szpary, jak ten chłystek bałamuci dziewczynę, nad którą macie opiekę. *Bliz. Dam. 137.* **13.** Mieć w opiece kogo, co ⟨*opiekować się kim, czym*⟩: Niech was bies ma w swej opiece z waszą zimną krwią. *Bełc. Hun. 45.* **14.** Oddać kogo pod opiekę; oddać się, poddać się pod czyją opiekę, w opiekę komu: O życie ludzi oddanych mu pod opiekę walczył jak lew. *Hirsz. Hist. 204.* Poddać się opiece sądu: W pierwszym roku musiałem się poddać opiece sądu szlacheckiego i przyjąć z jego ramienia kuratora. *Łoz. Wal. Dwór 116.* **15.** Podlegać opiece: Całkowicie ubezwłasnowolniony, który nie pozostaje pod władzą rodzicielską, podlega opiece. *Przep. og. prawa cyw. 6.* **16.** Polecać kogo, co opiece. **17.** Poruczyć komu opiekę nad kim. **18.** Powierzyć kogo (się) czyjej opiece a. powierzyć komu opiekę nad kim, nad czym. **19.** Rozciągnąć, roztoczyć opiekę nad kim, nad czym: Towarzystwo Opieki nad Zabytkami Przeszłości postanowiło rozciągnąć opiekę nad ruinami zamku chęcińskiego. *Sienk. Uzup. II, 14.* Wywiadywała się o rodziny więźniów i roztaczała nad nimi opiekę. *Dęb. L. Wspom. 81.* **20.** Sprawować nad kim opiekę. **21.** Uciekać się, uciec się pod czyją opiekę. **22.** Wyjść z opieki, spod opieki: Lecz Hrabia, sąsiad bliski, gdy wyszedł z opieki, panicz bogaty, krewny Horeszków daleki, przyjechawszy z wojażu, upodobał mury. *Mick. Tad. 17.* **23.** Wyłamać się spod opieki czyjej. **24.** Coś wymaga, domaga się opieki: Wiek nieco podeszły domagał się troskliwej opieki. *Bystr. Dzieje II, 122.* **25.** Wypuścić kogo spod opieki, z opieki: Pan Jacek nie wypuszcza z opieki swojej syna. *Mick. Tad. 86.* **26.** Wziąć, przyjąć kogo, co w opiekę. **27.** Zdać komu opiekę nad kim, nad czym: Zdaj mi opiekę nad sobą. *Sienk. SPP.* **28.** Zdać kogo na czyją opiekę: Dziecko zdane na opiekę starszego rodzeństwa. **29.** Zostawić, pozostawić kogo pod czyją opieką: Postanowiono młodsze dzieci zostawić pod opieką Felicji. *Dąbr. M. SPP.*

opiekun **1.** **o.** nieletnich dzieci, rodziny, sierot. **2.** **o.** nauk(i) i sztuk(i) ⟨*mecenas, protektor*⟩. **3.** **o.** z urzędu ⟨*kurator*⟩. **4.** Mieć w kim opiekuna. **5.** Ustanowić, wyznaczyć opiekuna komu, czemu a. nad kim, nad czym ⟨*kuratora*⟩: Przychodzi też do koronacji i do ustanowienia opiekunów [...] pojedynczym województwom na czas małoletności króla. *Szujski Hist. 104.*

opiekuńczy **1.** Anioł, geniusz **o.**; bóstwo **o-e**: Cierpliwa, pracowita, była aniołem opiekuńczym domu, choć w oczach rodziny anioł ten opiekuńczy uchodził tylko za popychadło, którym się posługiwano, wyręczano. *Bał. Dziady 133.* Człowiek silny [...] otoczony sympatią bóstw opiekuńczych i pozostający w zmowie z duchami przodków występuje we wszystkich epopejach wszystkich narodów. *Żer. Snob. 10.* **2.** Rada **o-a**: Rada opiekuńcza zakładów dobroczynnych. *SW.* **3.** **o-a** ręka: Od kilku miesięcy, w związku z przyszłą operą, wziął jeszcze na siebie sprawę baletu [...] który teraz pilnie potrzebował opiekuńczej ręki. *Breza Uczta 51.* **4.** Skrzydła **o-e** ⟨*opieka*⟩. **5.** Władza **o-a**: Opiekuna ustanawia władza opiekuńcza, skoro tylko poweźmie wiadomość, że zachodzi prawny powód po temu. *Dz. Ustaw 34, 1950, s. 368.*

opieprzyć **1.** *posp. wulg.* **o.** kogo ⟨*zwymyślać, zbesztać kogo*⟩: Nasz stary [...] zdrowo by opieprzył za takie porządki. *Brand. K. Obyw. 409.* **2.** *daw.* ⟨*poranić*⟩: Ha, godnie nas opieprzył, nie ma co! *Sienk. Na polu 75.*

opierać (się), oprzeć (się) **1. o.** co; **o. się** — na czym, o co; **o. się** czym — o co: **o.** ręce na lasce, głowę na czyim ramieniu. **o. się** na lasce, na czyim ramieniu. **o.** drabinę o mur. Idąc, opierał się o poręcz. *SW.* **o. się** plecami o ścianę; *przen.* ⟨*mieć za podstawę, ugruntować na czym*⟩: władzę na masach. **o.** rozumowanie na słusznych przesłankach. **o.** działalność na doświadczeniu. **2.** *przen.* **o. się** na czym ⟨*mieć oparcie, podstawę w czym, być podstawą, oparciem dla kogo, czego*⟩: **o. się** w badaniach na źródłach z pierwszej ręki. **3. o. się** na kim ⟨*mieć do kogo zaufanie, zdawać się na kogo*⟩: Nie wiedział, na kim ma się oprzeć, komu może zaufać, komu co powierzyć. *Kowalew. M. Kamp. 171.* **4.** Sprawa oprze się, oparła się o prokuratora, o sąd, o sejm itd. ⟨*prokurator itd. rozstrzygnie sprawę, sprawa będzie należeć do prokuratora itd.*⟩: Sprawa jednak oparła się o sejm w Piotrkowie i skończyła się przyznaniem praw mieszkańcom wrębu we wsiach wskazanych w przywileju. *Balin. M. Polska III/1, 117.* **5. o. się** komu, czemu ⟨*nie dawać się (komu, czemu) zawładnąć, przeciwstawiać się komu, czemu*⟩: **o. się** drzemce. **o. się** wichurze. I tak mędrsi fircykom oprzeć się nie śmieli. *Mick. Tad. 22.* **6.** Nie móc **o. się** czemu ⟨*pozwalać zawładnąć czemu*⟩: Nie mógł przez chwilę oprzeć się przykremu wrażeniu. *Żer. Uroda 355.* **7.** Nie oprzeć się, aż... ⟨*zatrzymać się, dotrzeć, dolecieć*⟩: Zagarnięty przez świeży przypływ osób [...] wszedł do poczekalni klasy drugiej i nie oparł się aż w najdalszym jej kącie. *Żer. Prom. 7.* Jak się kopnął polną dróżką, nie oparł się, aż pod gruszką. *SW.*

opierunek *żart.* Wikt i **o.**: U nas domek wesoły, wikt i opierunek rządowy. *Past. Komuna 44.*

opiewać *podn. książk.* **1. o.** co ⟨*w literaturze pięknej opisywać, przedstawiać, rozsławiać, wychwalać, wysławiać kogo a. co*⟩: Opiewałem ogrody, lasy, sad zielony, kiedy po trzykroć trąba zabrzmiała Bellony. *Karp. Ogr. 67.* **2.** *rzad.* **o.** kogo ⟨*śpiewając sławić kogo albo co*⟩: Demodok opiewał bohaterów spod Troi siedząc i przygrywając na formindze. *Łoś Wiersze 29.* **3.** Akcja, pożyczka, rachunek, weksel itp. opiewa na jakąś sumę ⟨*przedstawia określoną wartość pieniężną*⟩. **4.** *urz.* Dokument opiewa, iż... ⟨*podaje do wiadomości, mówi, orzeka, wymienia*⟩: Dokument, pisany na maszynie, opiewa w urzędowych, uroczystych zdaniach [...] iż jestem przyrodnikiem i wyruszam do stanu Parana celem gromadzenia okazów fauny dla polskich instytucji naukowych. *Fiedl. A. Rio 170.* **5.** Wyrok opiewa na co (np. na rok więzienia, na karę śmierci).

opięty **o-e** palto, **o-e** spodnie, **o.** ubiór itp. ⟨*ściśle przylegające(-y) do ciała, uwydatniające(-y) kształty; obcisłe(-y)*⟩: Na wszelkie interpelacje, skąd pochodzą spodnie, tak dalece opięte, posiadacz ich odpowiadał niechętnie i lakonicznie, iż są „z Zurychu". *Żer. Wspom. 33.*

opilstwo W stanie opilstwa: Przestępstwo popełnione w stanie opilstwa nie wyłącza odpowiedzialności karnej. *Państwo 12, 1955, s. 988.*

opinia **1. o.** entuzjastyczna, fałszywa, łagodna, nieprzychylna, pochlebna, przychylna, utarta ⟨*sąd o kim, mniemanie*⟩. **2. o.** publiczna ⟨*powszechne mniemanie, sąd ogółu*⟩. **3. o.** ludzka, murowana, nieposzlakowana, nieskazitelna, zasłużona, zaszargana ⟨*renoma, reputacja*⟩: Wszystko to, co mówiła mu o opinii ludzkiej... o niesławie, ześlizgiwało się po nim jak tępy grot po pancerzu. *Sienk. Pot. I, 75.* Kobieta o zaszarganej opinii. **4. o.** kogo, np. **o.** biegłych ⟨*orzeczenie*⟩. **5. o.** co do czego: Uzyskanie opinii co do definicji. *K. Sł. Techn. SPP.* **6. o.** o kim, o czym: Opinia o pracowniku, o uczniu. Opinia o pracy czyjej, o książce. **7.** Być zgubionym w opinii, zabić się, zgubić kogo (się) w opinii: Tamten łotr robi wszystko, żeby mnie zgubić w opinii. *Sienk. Połan. III, 121.* **8.** Cieszyć się opinią jaką: Ludzie, z którymi wszedł w stosunki [...] zajmowali poważne stanowiska i cieszyli się nie tylko powszechną, ale zasłużoną opinią. *Perz. Las 196.* **9.** Dbać, nie dbać o opinię czyjąś. **10.** Głosić, wygłaszać, wypowiadać (śmiałe, dziwne itp.) opinie ⟨*poglądy*⟩. **11.** Kierować opinią; wpływać na opinię: Żywość moja, pamięć [...] postawiły mnie na czoło czwartej klasy. Kierowałam opinią, nadawałam ton, a w wielu wypadkach byłam wyrocznią. *Sewer Pam. 163.* **12.** Lansować, mobilizować, nastrajać, poruszać, przygotowywać, sondować, urabiać, usypiać, zjednać sobie opinię; narażać się opinii; postawić kogo, co pod pręgierzem opinii (publicznej itp.): Artykuł ten wywołał pewne poruszenie opinii literackiej. *Borowy Studia II, 31.* **13.** Mieć opinię kogo ⟨*uchodzić za kogo*⟩: Miał opinię bardzo zdolnego rzemieślnika. *Hertz B. Termin. 36.* Miał za sobą trzydzieści lat pracy zawodowej i opinię świetnego fachowca. *Twórcz. 6, 1953, s. 42.* **14.** Mieć dobrą, złą, nieszczególną itp. opinię ⟨*reputację*⟩: Ma nieszczególną opinię. Ludzie mówią coś, że pierwszą żonę struł, wspominają też o jakichś malwersacjach służbowych. *Prus Now. I, 211.* **15.** Napisać, składać, złożyć, wydać opinię o kim, o czym ⟨*orzeczenie, ocenę*⟩. **16.** Naprawić (swoją), zepsuć sobie opinię ⟨*reputację*⟩. **17.** Podtrzymywać, wypowiadać, wyrobić sobie, zebrać, zmienić, zrewidować opinię o kim, o czym ⟨*zdanie, sąd*⟩: Bo pan dobrodziej złudzony plotkami wyrobił sobie o mnie nieprzychylną opinię... *Prus Lalka I, 306.* **18.** Podzielać opinię (jaką a. czyją) ⟨*pogląd*⟩: Rozumiem, ale przyznam się otwarcie, że nie podzielam opinii tak optymistycznych. *Ziel. S. Pol. 20.* **19.** Polegać na czyjejś opinii ⟨*na czyim zdaniu, poglądzie, ocenie*⟩. **20.** (Podanie itp.) poszło do opinii ⟨*do zaopiniowania, do oceny*⟩. **21.** Prosić o opinię, zaczerpnąć, zasięgnąć (czyjej) opinii o kim, o czym; co do kogo, co do czego ⟨*zwrócić się do kogo o zdanie o kim, o czym; co do czego*⟩: Prosił o pańską opinię co do dalszego postępowania. *Lut. Próba 30.* **22.** Udzielić opinii o kim, o czym ⟨*wypowiedzieć swoje zdanie o kim, o czym, wyrazić swój pogląd na co*⟩. **23.** Zysk(iw)ać w czyjej opinii: Zyskiwałem w jej opinii, jestem pewny, że w głębi duszy była i jest dumną z tych moich dawnych sukcesów, że podnosiły one w jej oczach moją wartość. *Krzywosz. Jula 40.*

opiniować **1. o.** co ⟨*wypowiadać swój pogląd na co; orzekać*⟩: Piloci obserwują kolegów w powietrzu, opiniują ich błędy i dzielą się spostrzeżeniami ze swych poprzednich lotów. *Skrzydła 35, 1950.* **2. o.** o kim, o czym ⟨*wydawać opinię, wypowiadać swój sąd o kim, o czym*⟩: O żołnierzu i jego zdatności opiniował nie szef, lecz właśnie ogniomistrz. *Rudn. A. Żołn. 65.*

opis **1. o.** barwny, dokładny, obrazowy, wierny, zwięzły, żywy. **2. o.** bibliograficzny, katalogowy ⟨*podanie cech charakterystycznych określonego egzemplarza, uwzględniające cechy wspólne wydania*⟩. **3. o.** epicki, poetycki. **4. o.** krajoznawczy, obyczajowy, psychologiczny. **5. o.** techniczny ⟨*szczegółowe objaśnienia, wykonane pismem technicznym, odnoszące się do części rysunku oznaczonych literami, cyframi*⟩. **6. o.** podróży: Pożerałem z chciwością, dość rzadką w tym wieku, opisy podróży, powiastki i dzieła traktujące o historii narodów. *Lam J. Głowy I, 13.* **7. o.** rysunków, map, planów itp. ⟨*szczegółowe dane rysunków, map; wyszczególnienie, wykaz, spis, rejestr, inwentarz, legenda*⟩. **8.** Dać dokładny **o.**: Dał dokładny opis kawiarni, narysował niewielki plan, wypisał nazwę ulicy. *Prusz. Trzyn. 227.*

opisać, opisywać **1. o.** kogo, co barwnie, plastycznie, rozwlekle, szczegółowo, ściśle, wiarygodnie, wiernie, zwięźle; w sposób obiektywny, naukowy; prozą, wierszem; po włosku, po rosyjsku itp. **2.** To nie da się opisać. *SFA.* **3. o.** koło na wodzie, w powietrzu ⟨*zatoczyć, zakreślić koło, na wodzie, w powietrzu*⟩. **4.** *mat.* Wielokąt opisany na okręgu, kole; koło opisane na wielokącie itp. ⟨*wielokąt, w który wpisane jest koło; wielokąt wpisany w koło*⟩. **5.** *praw.* **o.** majątek, meble itd. ⟨*dokonać rejestru, spisu, wykazu czyjego majątku przed nałożeniem nań aresztu*⟩: Stan finansowy rodziny Martenów począł być opłakany. Już dwa razy opisywano im meble. *Krzyw. I. Bunt 76.* **6. o.** kogo, co — (w czym) ⟨*niekorzystnie przedstawić, osmarować, oczernić*⟩: Opisali go w gazetach. - Opiszą cię, osmarują w papierach. *Kow. A. SPP.*

opisanie Nie do opisania ⟨*coś, co nie da się opisać, co przekracza możność ujęcia w słowach*⟩: Nieszczęście nie do opisania; hałas, zamieszanie, popłoch nie do opisania.

opisywać p. **opisać**

opium Palić (nałogowo), zażywać **o.**: Nałogowo palił opium i nałóg ten zeszpecił mu twarz, nadawszy jej barwę ziemistą i charakterystyczne dla palaczy opium worki pod oczami. *Grąb. Podróże III, 50.*

opiumowany **o.** tytoń; **o-e** papierosy.

oplatać się, opleść się **o.** się ramionami ⟨*otaczać się wzajemnie ramionami, obejmować ramionami jeden drugiego*⟩: Opletli się ramionami, a Grochowski — zapłakał. — Józek!... bracie!... — mówił. *Prus Plac. 42.*

opłacać się, opłacić się **1. o.** się komu czym ⟨*płacąc okupywać się, uwalniać się; przekupywać, pot.: dawać łapówki*⟩: Miasto opłacało się kilka razy różnym generałom. *Piw. Hist. 210.* Opłacali się herbatą, kawą, papierosami, pieniędzmi. *Goj. Stol. 220.* **2.** Coś opłaca się komu: a) ⟨*wynagradza się, przynosi zysk, procentuje, popłaca*⟩: Wszystkie te trudy opłacały mu się sowicie — mieszkanie w lesie przedstawiało tyle wygód, że warto było ciężko popracować dla osiedlenia się w nim. *Dyak. Las 277*; b) Coś się opłaca lub nie opłaca ⟨*coś warte jest czegoś lub coś nie jest rzeczą celową, praktyczną*⟩: Nie opłaci się tam chodzić. *SPP.*

opłata **1. o.** licencyjna ⟨*opłata za prawo korzystania z opatentowanego wynalazku lub zarejestrowanego wzoru, stanowiącego własność indywidualną*⟩. **2. o.** pocztowa, stemplowa; **o.** sądowa. **3. o.** czynszu. **4. o-y** w gotówce, w naturaliach. **5. o.** od czego lub za co: Opłata od listu lub za list. Opłata za przejazd, za przechowanie bagażu. **6.** Taryfa opłat. **7.** Nakładać, rozkładać (na raty), ściągać, uiszczać, składać, wnosić opłatę lub **o-y**. **8.** Zalegać w opłacie: Właściciele kamienic zalegają w opłacie podatków. *Prus Kron. V, 374.*

opłatek **1.** Blady jak **o.**, cienki jak **o.**, kruchy jak **o.** ⟨*bardzo blady, bardzo cienki, bardzo kruchy*⟩: [Maszyny] rżnęły i heblowały kłody największych rozmiarów wyrabiając tarciczki cieniutkie jak opłatek. *Zeg. Chochl. 126.* **2.** Proszki w opłatku **3.** *kult.* Dzielić się opłatkiem.

opłatkowy Ciasto **o-e** ⟨*ciasto na opłatki; ciasto na opłatkach pieczone*⟩.

opłucna Zapalenie opłucnej (włóknikowe, wysiękowe, ropne) ⟨*choroba wywoływana najczęściej przez drobnoustroje*⟩: Ciężkie zapalenie płuc i opłucnej trwało kilka tygodni. *Gard. Trzech 123.*

opłucnowy Jama **o-a** ⟨*szczelinowata, bezpowietrzna przestrzeń między dwiema warstwami opłucnej*⟩.

opłukać **o.** coś, np. nabycie, otrzymanie czegoś cennego ⟨*wypić, np. wino, z tego powodu, dając wyraz radości, życzliwości; oblać*⟩: Musisz przecie jakoś opłukać to nowe dziedzictwo. *Kaczk. Murd. I, 10.*

opływać **o.** w co, *rzad.* w czym ⟨*obfitować w co, mieć pod dostatkiem, korzystać z czego w obfitości*⟩: **o.** w bogactwa, w rozkosze.

opływowy Powierzchnia **o-a**, kształt **o.** ⟨*powierzchnia, którą ciecz lub gaz opływa nie tworząc wirów, dzięki czemu powierzchnia stawia znikomy opór ich prądom*⟩: Kabina [samolotu] z siedzeniami obok siebie, wyposażona jest w dwuster i osłonięta limuzynką ze szkła organicznego o starannie przestudiowanym kształcie opływowym. *Skrzydl. Pol. 2, 1956.*

opodal Nie **o.** (czego) ⟨*blisko, w pobliżu (czego)*⟩: W jednej z ciemnych kamienic nie opodal Tamki wynająłem pokoik na trzecim piętrze. *Brand. K. Miasto 185.*

opoka **1.** Kamienista **o.** **2.** *petr.* **o.** lekka ⟨*bardzo porowata, lekka skała krzemionkowa, powstała wskutek odwapnienia opoki*⟩. **3.** Twardy jak **o.** **4.** *przen.* Ktoś jest, stał się opoką ⟨*niewzruszonym fundamentem, silną podstawą*⟩: Jacek staje się beniaminkiem rodziny i opoką, na której się buduje wielkie nadzieje. *Heyd. Malcz. 13.*

opona **1.** o. samochodowa. **2.** Pojazd na pełnych oponach. **3.** *anat.* **o-y** mózgowe ⟨*błony otaczające mózg i rdzeń kręgowy*⟩: Zapalenie opon mózgowych.

opończa *przysł.* **1.** Choć słońce gorące, bierz w drogę opończę. **2.** Patrz na słońce, kładź opończę.

oporządzać, oporządzić **1. o.** co ⟨*uprzątać, doprowadzać do porządku*⟩: **o.** mieszkanie, izbę, dom. **2. o.** konie, inwentarz ⟨*robić porządek koło koni, koło inwentarza*⟩. **3. o.** rybę, zająca ⟨*oprawiać, paproszyć, czyścić*⟩. **4.** *przen.* **o.** kasę; **o.** kieszeń komu ⟨*obrabować kasę; okradać kogo*⟩: Nasza już będzie rzecz wyłamać tamte drzwi do biura i oporządzić kasy. *Żer. Dzieje II, 258.* **5. o.** kogo ⟨*obrać, ogołocić z mienia*⟩: Oto cię ktoś oporządził, że już jak żebrak wyglądasz! a może też i sam rozbijasz po drogach? *Kaczk. Olbracht. III, 407.* **6.** *przestarz.* **o.** kogo ⟨*ubierać, przyodziewać kogo, sprawiać niezbędne rzeczy komuś*⟩: Można by chłopaka oporządzić, bo co prawda, w tym roku to i bucisków nie ma mu za co kupić. *Wędr. 23, 1901.*

opowiadać, opowiedzieć **1. o.** co (komu): **o.** co krótko, niedokładnie, rozwlekle; swoimi słowami. - Taka już jesteś duża panna, a chcesz, żeby ci bajki opowiadać. *Dąbr. M. Noce II, 116.* **2. o.** jeden przez drugiego (jedna przez drugą) ⟨*mówić szybko, przerywając komu innemu opowiadanie, wpadając w to opowiadanie, nie dając komu innemu dojść do słowa w opowiadaniu*⟩: Wróciły rozgadane, podniecone [...] Zaraz poczęły hałaśliwie jedna przez drugą opowiadać, że się pokłuły jałowcem. *Bogusz. Kura 215.* **3.** *pot. żart. lekcew.* Opowiadasz! Opowiadanie! ⟨*gadasz!, zmyślasz! brednie! bajdy!*⟩. **4.** *daw.* **o.** słowo boże, wiarę chrześcijańską itp. ⟨*apostołować, krzewić chrześcijaństwo, nawracać na chrześcijaństwo*⟩. **5. o.** o kim, o czym: Opowiadała o wszystkim, co zaszło. *Święt. A. SPP.*

opowiadać się, opowiedzieć się **1. o. się** komu ⟨*przedstawiać się*⟩: U nas jest takie prawo, że się każdy obcy opowiada całej kompanii. *Kaczk. Murd. I, 218.* **2.** Nie opowiadać się; robić co bez opowiadania (się) ⟨*nie powiadamiać o tym, co się zamierza robić*⟩: Wyszedł i nie opowiedział się. Raz albo i dwa razy w tygodniu Maryna dalej wylatywała gdzieś bez opowiadania się. *Mort. Wawrzek 91.* **3. o. się** przy kim, przy czym; **o. się** po czyjej stronie ⟨*deklarować się jako zwolennik kogo, czego; brać czyją stronę, stawać po czyjej stronie*⟩: Wojsko opowiada się hucznie przy nim; on się spłakał i wojsko się spłakało z serdeczności. *Boy Mar. 175.* Nie było wiadomo, co myśli sam, na czym mu może zależeć, po czyjej opowiada się stronie. *Nałk. Z. Gran. 64.* **4. o. się** z czym ⟨*występować z propozycją czego*⟩: Opowiedział się z tym projektem. *SPP.* **5. o. się** za kim, za czym ⟨*wyrażać poparcie dla kogo, dla czego; oświadczać się za kim, za czym*⟩: Witold [...] opowiadał się wyraźnie za zawarciem pokoju z Krzyżakami. *Dąbr. J. Dzieje 268.*

opowieść **1.** Ludowa **o.**: Ludowe opowieści wschodnie stanowią niewyczerpane źródło inspiracji i pomysłów pisarzy wszystkich epok i narodów. *Radio i Świat 40, 1950.* **2. o.** ustna. **3. o.** z czego ⟨*z zakresu czego*⟩: **o.** z dawnych lat, z dawnych czasów. **4. o.** czego lub o czym: **o.** o dawnych czasach.

opozycja **1.** Gwałtowna **o.** **2.** Duch opozycji ⟨*skłonność, chęć, gotowość do sprzeciwiania się komu lub czemu, do protestowania*⟩: Bieg wydarzeń politycznych, budzenie się między młodymi ducha opozycji przeciw skostniałemu tradycjonalizmowi literackiemu nasuwało wiele tematów do ożywionych dyskusyj. *Bar. Kum. 55.* **3.** Być, stanąć w opozycji do kogo: Ile hartu i odwagi cywilnej było potrzeba, aby stanąć w opozycji do w.ks. Konstantego. *Ask. SPP.* **4.** Należeć, przejść, przerzucić się do opozycji ⟨*do partii przeciwnej; należeć do przeciwników, przejść na stronę przeciwników kogo lub czego*⟩. **5.** Nie znosić opozycji. **6.** Przełamać, zdusić, zdławić opozycję ⟨*przeciwne stanowisko; przeciwników*⟩. **7.** Wystąpić z opozycją przeciw komu, czemu, *przestarz.* zakładać opozycję ⟨*wyrazić sprzeciw, protestować*⟩: Dyskutowano trochę, ten i ów opozycję zakładał, wreszcie zwrócono się do Irka. *Zap. G. Drob. 119.*

opór **1.** Bezsilny, czynny, daremny, nieprzeparty, niespodziany, niespodziewany, rozpaczliwy, słaby, zacięty **o.**; **o.** nie do pokonania; **o.** wewnętrzny **2.** *elekr.* **o.** indukcyjny ⟨*opór dodatkowy powstający pod wpływem zjawisk elektromagnetycznych zachodzących podczas przepływania prądu zmiennego*⟩. **3. o.** komu, czemu lub względem kogo, czego: **o.** władzom. Myśl oporu względem tego, do czego zniewala życiowa walka. *Dąbr. Ig. SPP.* **4.** Bez oporu (pójść, podd(aw)ać się komu, czemu; przyjąć co): Mimo że był ich rówieśnikiem i kolegą — poddawali się jego woli chętnie i bez wewnętrznego oporu. *Kamiń. A. Kam. 50.* **5.** Duch oporu ⟨*chęć, gotowość do przeciwstawienia się, do walki*⟩: Pod wpływem [Legionów] w społeczeństwie, nękanym torturą ucisku policyjnego i wynaradawiania, budził się duch oporu, zawiązywały się stowarzyszenia tajemne, otwierała się ofiarność patriotyczna. *Smol. W. Dąbr. 29.* **6.** Punkt, ośrodek oporu ⟨*miejsce, osoba skupiające gotowych do przeciwstawienia się wrogowi i środki do walki*⟩: Niemcy zaczęli niszczyć ogniem i żelazem jeden punkt oporu po drugim. *Hirsz. Hist. 322.* **7.** *przestarz.* Punkt oporu ⟨*punkt oparcia*⟩: Wysokość sklepienia [jest] prawie równa odstępowi punktów oporu. *Tyg. Ilustr. 31, 1900.* **8.** Ruch oporu ⟨*zorganizowana konspiracyjna działalność członków jednej lub kilku organizacji podziemnych w celu walki ze wspólnym wrogiem*⟩: W latach 1939—1945 we wszystkich krajach zajętych przez Niemców istniał ruch oporu. *Brand. K. Sams. 166.* **9.** Doznać oporu z czyjej strony. *SFA.* **10.** *przestarz.* Iść oporem ⟨*iść ciężko, opornie, z trudnością, jak z kamienia, jak po grudzie, jak z musu*⟩: Szybko tomy tego zbioru [Zbioru dziejopisów polskich] wychodziły, pomimo że przedpłata szła oporem. *Tyg. Ilustr. 202, 1863.* **11.** Natrafiać na **o-y**: Kiedy próbował dawnego serdecznego tonu, natrafiał w sobie na opory. *Breza Uczta 145.* **12.** Przełam(yw)ać; przezwyciężać, przezwyciężyć; złamać, zwalczyć **o.** lub **o-y**. **13.** *przestarz.* Stanąć oporem ⟨*przeciwstawiając się, z gotowością do walki*⟩: Wrocławianie stanęli jednak oporem i uzbroili nawet 100 ludzi. *Balin. M. Polska III/2, 177.* **14.** Stawiać **o.**, nie stawiać oporu: Opór stawiali tylko mieszkańcy i kilkunastu powstańców, którzy zostali w mieście dla ochrony rannych. *Zapał. Pam. I, 23.* **15. o.** słabnie, wzmaga się.

opóźniać się, opóźnić się 1. Zegarek się opóźnia ⟨*idzie za wolno, spóźnia się*⟩. **2. o. się** w czym: Minuty dłużyły się; ciekły leniwie, sennie — rzekłbyś, ustaje obrót ziemi i czas opóźnia się w biegu. *Meis. Sams. 102.* **3. o. się** z czym: **o. się** z obiadem. - Wiosna była w tym roku chłodna, i pomarańcze opóźniały się z kwitnieniem. *Iwasz. J. Nowele 147.*

opóźnienie Z opóźnieniem (robić co): Pociąg przyszedł z (nieznacznym, znacznym) opóźnieniem.

opóźniony 1. o. w rozwoju, w wykształceniu ⟨*rozwijający się, kształcący się w okresie dłuższym od przewidywanego, uważanego za normalny*⟩. **2.** *fiz.* Ruch **o.** ⟨*ruch, w którym prędkość maleje*⟩.

oprawa 1. Bogata, ozdobna, sztywna, trwała **o.** (książki); drewniana **o.** (sztućców): Wniosła i umieściła na stole bochen chleba, talerze, łyżki cynowe i sztućce w drewnianej oprawie. *Orzesz. Bene 63*; druciana **o.** (okularów); ołowiana **o.** (okien). **2. o.** architektoniczna: a) ⟨*zespół elementów architektonicznych ujmujących otwór wejściowy lub okienny, niszę lub inny element architektoniczny, np. rzeźbę, obraz*⟩; b) ⟨*zespół budynków (np. wokół placu)*⟩: Oprócz wyliczonych już gmachów monumentalnych projektuje on oprawę architektoniczną wiaduktu i mostu Poniatowskiego. *Szwank. Warsz. 253.* **3. o.** literacka, muzyczna, plastyczna, teatralna ⟨*zespół elementów literackich, muzycznych, plastycznych, teatralnych stanowiących tło akcji scenicznej, filmowej itp. lub uwydatniających charakter utworu*⟩: Teatr Narodowy dał dziełu Żeromskiego wspaniałą oprawę. Aż do najdrobniejszej rólki jeden w drugiego najtęższi aktorzy. *Boy Flirt V, 273.* **4. o-y** oświetleniowe, elektryczne ⟨*urządzenie do umocowania i połączenia z instalacją elektryczną jednego lub wielu źródeł światła*⟩. **5. o.** złotnicza ⟨*dekoracyjne ujęcie drogich kamieni, szkieł itp. wykonane ze szlachetnych metali*⟩. **6. o.** oczu ⟨*rzęsy, brwi, powieki, oczodoły (podłużne, okrągłe itp.) stanowiące pewną całość, jakby ramę oczu*⟩: Ze smagłej pokrytej rumieńcem twarzy, w oprawie czarnych rzęs i brwi, świeciły jasne, błękitne oczy. *Witkiew. S. Utwory 203.* **7.** Dać, oddać obraz, książkę do oprawy.

oprawiać, oprawić 1. o. co, np. **o.** nóż, siekierę ⟨*osadzać na trzonku, umocowywać w trzonie*⟩. **2.** *przestarz.* **o.** lampę ⟨*oczyszczać ją i przygotowywać do palenia*⟩: Elektryczności nie było, można było po dawnemu „oprawiać" lampy, wyrównując opalone knoty i pokrzykując na służebnice. *Wańk. Ziele 16.* **3. o.** zwierzęta, drób, ryby ⟨*odzierać zwierzę ze skóry i rozbierać ptaka z pierza, rybę z łuski; sprawiać, patroszyć, czyścić co*⟩: Koło głównego kosza oprawiano tysiące bydła i koni na pokarm wojownikom. *Sienk. Ogn. I, 232.* **4.** *żart.* **o.** kogo ⟨*bić, sprawiać komu łaźnię*⟩: Toście wy nie widzieli w lesie nikogo? Czekaj wisielcze, jeden z drugim, niech no pan Marcin wróci! Oprawi was, że ruski miesiąc popamiętacie. *Grusz. An. Żak. 17.* **5.** *przestarz.* **o.** co — czym ⟨*ozdabiać, obijać, wykładać*⟩: Dom był wewnątrz cedrem oprawiony. *Wuj. SW.* **6.** *daw.* **o.** zamek ⟨*ufortyfikować*⟩: Mur około miasta obwiedli i zamki oprawili. *Paszk. SW.* **7. o.** co — w co ⟨*osadzić co w co albo w czym*⟩: **o.** brylant w złoto; **o.** obraz w ramę (w ramki). **8. o.** książkę w skórę ⟨*powlekać oprawę skórą*⟩. **9.** *przen.* **o.** co w ramy czego: Natchnienie swoje także w ramy sielanek oprawiał. *Tysz. Amer. II, 169.*

oprawiony, oprawny 1. o-a (w co) książka; **o.** egzemplarz czego, brulion: Położył na stole przede mną dwa bruliony oprawne w skórę. *Otw. Nagr. 83.* **2.** Oczy **o-e** w powieki; w rzęsy i brwi: Z czarnych oczów oprawionych w takie powieki, ocienionych takimi rzęsami i przyozdobionych takimi brwiami, jakich by jej Wenus pozazdrościła, strzelała pewność siebie. *Jeż Uskoki I, 151.* Podniósł [...] szafirowe oczy, ostro w ciemne brwi i rzęsy oprawne. *Sier. Now. 67.*

opresja 1. Ciężka, trudna, wielka **o.** ⟨*trudne, kłopotliwe położenie*⟩. **2. o.** finansowa. **3.** *daw.* **o.** serca ⟨*skurcz, ucisk serca*⟩: Nie wiem już, jak wleciałam do pokoju starościny, zastałam ją leżącą na kanapie w okropnej opresji serca. *Andrzej. A. Ram. I, 81.* **4.** Być w opresji (w opresjach). **5.** Otrząsnąć się z opresji: Miał nadzieję przechodzącą powoli w pewność, że się wreszcie z tych opresji chorobowych otrząśnie. *Wrocz. K. Wspom. 106.* **6.** Wybawić kogo, wyjść cało (obronną ręką), wyratować kogo (się) z opresji ⟨*z ciężkiego, kłopotliwego położenia*⟩: Marcin Badeni [...] rządną gospodarką wybawił ongi Stanisława Augusta z opresji finansowej. *Was. S. Książn. 76.* Aczkolwiek niezbyt silny fizycznie, byłem jednak dość sprytny, żwawy i zwinny, by wychodzić obronną ręką z [...] trudnych nieraz opresyj. *Zawidz. Wspom. 43.* **7.** Znajdować się w opresji: W opresji, w jakiej się znajdujesz, nic pomóc ci nie mogę. *Sienk. Pot. III, 323.*

oprowadzać, oprowadzić 1. o. kogo po czym: **o.** kogo po pokojach, po ogrodzie, po mieście. **2. o.** konia ⟨*zdjąwszy siodło lub uprząż ze zgrzanego konia i przykrywszy go lekkim kocem (niekiedy pod siodłem i w zaprzęgu) prowadzić go czas jakiś aż ochłonie*⟩.

oprzeć (się) p. **opierać (się)**

optyczny 1. o-a gęstość ciał ⟨*większa lub mniejsza zdolność ciał do załamywania promieni świetlnych*⟩. **2. o-e** przyrządy ⟨*przyrządy, których budowa opiera się na wykorzystywaniu właściwości światła, stosowane dla powiększania siły wzroku, utrwalania lub powiększania obrazów itp., np. mikroskopy, lunety, okulary, fotometry i in.*⟩. **3.** Sygnalizacja **o-a** ⟨*nadawanie sygnałów za pomocą światła, semaforów lub kolorowych chorągiewek*⟩. **4.** Szkło **o-e**; a) ⟨*do wyrobu soczewek w przyrządach optycznych*⟩; b) (tylko w *lm*) Szkła **o-e** ⟨*wklęsłe lub wypukłe szkła (soczewki) używane do przyrządów optycznych*⟩. **5.** Wrażenie, złudzenie **o-e** ⟨*wzrokowe*⟩. **6.** Zjawisko **o-e**: Do zjawisk optycznych należą tzw. chmury iryzujące. Są to przeważnie wysoko wzniesione obłoki pierzaste. *Wiedza 630, s. 45.*

optyka Na optykę ⟨*na pozór, na oko; dla oka, dla pozoru*⟩: Na optykę to niby coś, ale w gruncie nic. *SW.* Wszystko tu obliczone na optykę. *SW.*

optymistyczny **o.** pogląd; **o-e** nastawienie, usposobienie; **o-a** natura: Po matce odziedziczyła pewną zmienność charakteru — nastrojowość, przejawiającą się w łatwości przerzucania się od usposobień optymistycznych do pesymistycznych, od nadziei do zwątpienia. *Zawidz. Wspom. 31.*

optymizm **1.** Łatwy, naiwny, niezachwiany, płytki, tani, zdrowy, życiowy, żywiołowy **o.** **2.** Być pełnym optymizmu: [Był] ufny, życzliwy wszystkim i wszystkiemu, pełen optymizmu, zachowujący humor w drobnych i większych codziennych kłopotach. *Boy Znasz. 82.* **3.** Coś napawa, napełnia, tchnie optymizmem. **4.** Wieje z czego optymizmem: Z obrazów jego wieje dobrym optymizmem, jakimś pogodnym ciepłem, radością i weselem. *Wędr. 17, 1901.*

opukowy Badanie **o-e** (chorego). Odgłos **o.** ⟨*dający się słyszeć przy opukiwaniu chorego*⟩.

opust *hand.* **1.** Otrzymać **o.**; (towar) z opustem: Hurtownia otrzymuje od wydawcy książki z opustem (rabatem) od ceny katalogowej. *Jackow. Książ. 142.* **2.** Udzielać opustu: Wolno było udzielać drobnego opustu, lecz tylko przy znaczniejszych zakupach. *Musz. Książ. 245.*

opuszczać, opuścić **1.** **o.** co ⟨*puszczać, kierując w dół, skłaniać ku dołowi; obniżać, zniżać, schylać, spuszczać*⟩: **o.** rękę; **o.** most (zwodzony). - Przy pomocy rybaków opuszczamy łódź na wodę. *Cent. Wyspa 296.* **2.** **o.** kogo, co ⟨*odbiegać, odstępować, porzucać, zostawiać kogo, co; odchodzić, odjeżdżać; oddalać się, usuwać się skąd; rozstawać się z kim, czym; odwracać od kogo, zdradzać kogo, co*⟩: **o.** izbę, salę (obrad), dom, bliskich, rodzinę, naród, kraj, miasto; stanowisko, urząd. **3.** **o.** błąd w korekcie. **4.** **o.** cenę, **o.** opłatę ⟨*zniżać cenę, spuszczać z ceny, robić ustępstwo, ustępować*⟩. **5.** *daw.* **o.** gospodarstwo ⟨*doprowadzać do zniszczenia, do ruiny, zaniedbywać*⟩: Z nikim nie obcuje, gospodarstwo opuszcza tak dalece, iż jeżeli jeszcze przez jakiś czas ten tryb życia będzie wiodła, i sama się zapewne zniszczy, i dzieci do ostatniej nędzy przywiedzie. *Kras. Podstoli 69.* **6.** **o.** oczy, wzrok, wejrzenie itp. ⟨*patrzeć, spoglądać w dół*⟩: Opuścił wzniesione oczy, spojrzał na nią. *Święt. A. Duchy 316.* Zofija z opuszczonym ku ziemi wejrzeniem, zapłoniwszy się, gości witała dygnieniem. *Mick. Tad. 322.* **7.** **o.** okazję, sposobność, nie **o.** okazji ⟨*pomijać okazję, nie pomijać okazji*⟩: Nigdy nie opuścił okazji prosić o korczyk zboża, faskę bryndzy, kawał skóry. *Fredro A. Trzy 155.* **8.** **o.** ręce (*rzad.* ramiona) ⟨*rezygnować z działania, poddawać się biernie losowi, stawać się bezczynnym*⟩: Nie należy w żadnym, najsmutniejszym nawet położeniu opuszczać rąk i poddawać się rozpaczy. *Matusz. I. Swoi 82.* **9.** **o.** strony, wiersze ⟨*pomijać, przepuszczać strony, wiersze*⟩: Wiersze pomylone chwytał, opuszczał, czasem jedno dwakroć czytał. *Rom. Dziewczę 214.* **10.** **o.** szkołę, uczelnię, ławę szkolną itp. ⟨*kończyć szkołę, kończyć naukę w szkole, na uczelni*⟩: Miałem wówczas zaledwie lat dziewiętnaście i świeżo opuściłem ławę szkolną. *Gordon Obraz. 5.* **11.** **o.** taniec ⟨*przepuszczać taniec*⟩: Nie pamiętam, abym gdzie tyle tańcowała. Nie opuściłam ani jednego mazura. *Choj. Alkh. I, 151.* **12.** **o.** uszy, *rzad.* **o.** skrzydła ⟨*tracić humor, fantazję, rezon; upadać na duchu; martwić się, smutnieć*⟩. **13.** **o.** ziemię, świat ⟨*umierać*⟩: Ja stary nie pociągnę już długo, z bolem więc świat bym opuszczał, jeślibym nie był pewny, że to dziecko ma opiekuna nad sobą. *Bełc. Tarło 160.* **14.** Nie opuszczać łóżka, łoża ⟨*leżeć, pozostawać w łóżku z powodu choroby; być chorym, chorować*⟩: Nie opuszcza łóżka, sparaliżowana od dwóch lat. *Kurek Ocean 292.* **15.** Opuszcza kogo zdrowie, humor, sen, szczęście, powodzenie, odwaga, pamięć, przytomność itp. ⟨*ktoś traci zdrowie, humor, odwagę, pamięć, przytomność; komuś przestaje dopisywać, sprzyjać, towarzyszyć zdrowie, szczęście, powodzenie*⟩: Już jego gwiazda zagasła i szczęście go opuściło. *Żer. Nawr. 174.*

opuszczać się, opuścić się **1.** Ktoś opuszcza się ⟨*ktoś staje się leniwym, apatycznym; nie stara się o nic; nie dba o swój wygląd; zaniedbuje się, gnuśnieje*⟩: Chłopak od jakiegoś czasu w naukach zaniedbuje się cokolwiek i opuszcza... *Krucz. Paw. 253.* **2.** **o.** się w pracy, w służbie ⟨*zaniedbywać się w pracy, w służbie*⟩: Źle i niedbale pełnił obowiązki, opuszczał się w pracy. *Bal. Dziady 52.* Kilku urzędników całkiem opuszczających się w służbie usunięto od obowiązków. *Fel. E. Syb. I, 342.*

opylić, opylać **1.** *gw. miejska* **o.** co ⟨*sprzedać*⟩: Jak taki kawaler otrzyma kartkowy przydział tekstylny, obejrzy, co tam jest, zaraz zacznie się sąsiadek pytać, co to jest warte i gdzie by to można opylić. *Wiech Śmiej II, 116.* **2.** *przestarz.* **o.** sprzęty ⟨*obetrzeć, oczyścić, otrzepać z pyłu, z kurzu; okurzyć*⟩: Biegałam po domu, ustawiałam i opylałam sprzęty, porządkowałam wszystko. *Orzesz. Pam. III, 27.*

oracja ⟨*ozdobna, kwiecista mowa, dziś żart. o długiej, napuszonej mowie*⟩ **1.** Powitalna **o.**: Przygotował długą powitalną orację. *Parn. Aecjusz 228.* **2.** Mieć, prawić, powiedzieć, wyciąć, wygłosić, wypalić orację: Na [...] ślubach, chrzcinach, pogrzebach wygłaszał oracje. *Breza Niebo II, 245.* **3.** Wystąpić z oracją.

orać **1.** **o.** głęboko, płytko; pługiem, sochą; końmi, wołami a. w konie, w woły; pod żyto, pod zasiewy, na jęczmień. **2.** **o.** co: **o.** pole, ugór, rżysko. **3.** *przen.* **o.** komu grzbiet ⟨*bić kogo*⟩. **4.** *daw.* **o.** gęsią ⟨*pisać (gęsim piórem)*⟩. **5.** *przen.* **o.** łbem, rogami ⟨*trzeć o co*⟩. **6.** *pot.* **o.** kim (jak wołem), w kogo ⟨*zmuszać, zapędzać kogo do ciężkiej pracy, do harówki*⟩: Dzieci maltretuje [...] w żonę orze, jak w łysego konia. *Kunc. Dni 176.* **7.** *pot.* **o.** jak wół ⟨*pracować bardzo ciężko, w pocie czoła, bez wytchnienia; trudzić się ciężką pracą; harować, tyrać*⟩: Przychodził do roboty najwcześniej, opuszczał ją najpóźniej i orał jak wół. *Prus Now. I, 133.* **8.** Ktoś nie sieje, nie orze ⟨*ktoś nic nie robi, nie pracuje, próżnuje, jest darmozjadem*⟩.

przysł. **9.** Kto dobrze orze, ma chleb w komorze.

oratorski **1.** **o.** kunszt, talent, zapał; proza, swada **o-a**; **o-e** efekty, popisy, zdolności. **2.** Po oratorsku ⟨*w sposób właściwy oratorowi*⟩: Wpadłszy w ferwor w rozmowie podnosił Tunio głos, mówił po oratorsku, jak ksiądz z ambony. *Chłęd. Pam. I, 155.*

oratoryjny Muzyka **o-a**; dzieło **o-e**; koncert, utwór **o.**

orbita **1.** **o.** okołosłoneczna, okołoziemska. **2.** **o.** planety, komety ⟨*droga, po której się porusza ciało niebieskie*⟩. **3.** *przen.* **o.** działania. **4.** Wejść na orbitę (np. okołoziemską) ⟨*o sputnikach, rakietach*⟩. **5.** *przen.* Wejść w orbitę czego: Polska przyjęła chrześcijaństwo stosunkowo późno, późno też weszła w orbitę wpływów rozwijającej się na Zachodzie kultury średniowiecza. *Wojeń. T. Hist. lit. 19.* **6.** *przen.* Wciągać kogo, co w orbitę: Zaczęła mię wciągać w orbitę uroku coraz silniej i głębiej literatura. *Pigoń Komb. 147.*

orda Złota **O.** ⟨*zjednoczenie różnych plemion tatarskich pod wodzą jednego chana, państwo tatarskie*⟩: Witołd przegrał bitwę nad wodami Worskli, ale potęga Złotej Ordy runęła z dniem bitwy. *Proch. Szkice 54.*

order **1.** **O.** Virtuti Militari, **O.** Sztandaru Pracy, **O.** Odrodzenia Polski, **O.** Złotego Runa, **O.** Podwiązki, i in. ⟨*znane odznaczenia polskie i obce, których nazwy są bądź związane z rodzajem nagradzanej zasługi, bądź utworzone na cześć, dla upamiętnienia kogo lub czego*⟩. **2.** *przestarz.* **o.** kotylionowy: Ubiegano się o nią wśród zabawy jak o order kotylionowy, który po zabawie wyrzuca się na śmiecie. *Bał. Dziady 207—208.* **3.** Obsypany orderami. **4.** Ktoś w orderach, przy orderach. **5.** Przyznać komu, ustanowić **o.**: Order polski był tylko jeden, Orła Białego; ustanowiony od Augusta II. *Kit. Opis 401.* **6.** Nagrodzić, odznaczyć, udekorować kogo orderem: Został nagrodzony orderem za waleczność. *Schmidt Serv. 52.* **7.** Otrzymywać **o.** **8.** Przedstawić do orderu. **9.** **o-y** posypały się na kogo.

ordynacja **1.** **o.** celna, podatkowa, wojskowa ⟨*zbiór przepisów, regulamin*⟩. **2.** **o.** wyborcza ⟨*zbiór przepisów prawnych, regulujących sposób przeprowadzania wyborów*⟩. **3.** Wydać ordynację ⟨*zarządzenie, rozporządzenie*⟩: W r. 1578 [król] wydał ordynację, regulującą stosunek władz akademickich do innych władz państwowych i miejscowych. *Tyg. Ilustr. 23, 1900.*

ordynans *przestarz.* Być pod czyim ordynansem, pod czyimi ordynansami a. na czyim ordynansie ⟨*słuchać czyich rozkazów, być podporządkowanym komu; być na służbie u kogo*⟩: Na ordynansach u niego bywał codziennie jeden oficer. *Sierp. S. Pow. III, 135.*

ordynansowy Żołnierz, oficer **o.** ⟨*żołnierz, oficer roznoszący, doręczający rozkazy, ordynanse; oficer dyżurny; ordynans*⟩: Podoficer ordynansowy pomknął jak strzała z rozkazem do pierwszego batalionu. *Sewer Poboj. 45.*

ordynarny **1.** **o-e** koncepty, piosenki, słowa, wyrazy, wyzwiska; **o.** utwór; **o-e** zachowanie ⟨*grubiańskie, prostackie, wulgarne*⟩. **2.** **o-e** jadło ⟨*pospolite, liche, proste*⟩. **3.** **o.** materiał, **o-e** sukno ⟨*lichy(-e), prosty (-e), niskiego gatunku*⟩. **4.** **o-a** robota ⟨*niestaranna, źle wykończona*⟩: Na stole leżała para pistoletów dość ordynarnej roboty. *Przyb. Oblęż. 26.* **5.** **o.** wygląd ⟨*prostacki*⟩. **6.** Stawać się, stać się ordynarnym ⟨*grubiańskim, wulgarnym*⟩: Klął często i bez powodu, stawał się ordynarny i brutalny. *Pięt. Białow. 92.*

ordynaryjny **1.** Gabinet, pokój **o.** ⟨*gabinet, pokój, w którym lekarz przyjmuje pacjentów*⟩: Nasze meble stare, mamy zawsze te same, tylko w pokoju ordynaryjnym męża są nowe. *Ritt. Dom. 11.* **2.** Godziny **o-e** ⟨*godziny przyjęć lekarza*⟩.

ordynek *daw.* **1.** **o.** bojowy, wojskowy ⟨*szyk*⟩. **2.** Iść ordynkiem ⟨*rzędem, to jest jeden za drugim lub parami*⟩. *SWil.* **3.** Iść w ordynku ⟨*w szeregu*⟩: Tłum szedł w ordynku — przeważnie czwórkami. *Grabiec Warsz. 115.* **4.** Stać, stanąć w ordynku: W ordynku porządnie uszykowane stało wojsko. *Troc* cyt. *SW.* Pułki, niekarne i nie wyćwiczone nie umiały stanąć na czas w ordynku. *Sienk. Pot. V, 5.*

orędownik, orędowniczka *książk.* **1.** **o.** czego ⟨*obrońca, protektor, patron*⟩: Nie umieli znaleźć dość słów dziękczynnych dla odważnego praw swoich orędownika. *Dzied. Oleśn. II, 372.* **2.** Znaleźć w kim orędownika, orędowniczkę. **3.** Być czyim orędownikiem, orędowniczką.

orędzie **1.** **o.** czyje do kogo ⟨*uroczyste oznajmienie, oświadczenie osoby wysoko postawionej skierowane do ogółu w sprawach wielkiej wagi; odezwa, apel*⟩: Tu mówi Warszawa i wszystkie rozgłośnie Polskiego Radia. Nadaliśmy utrwalone na taśmie orędzie Prezydenta Rzeczypospolitej do Polaków na obczyźnie z okazji święta narodowego 22 lipca. *Kurek Ocean 396.* **2.** **o.** noworoczne. **3.** Ogłosić, wygłosić, wystosować **o.** do kogo: Prezydent Stanów Zjednoczonych, p. Teodor Roosevelt, ogłosił orędzie do kongresu. *Tyg. Ilustr. 51, 1904.* **4.** **o.** wzywa do czego: Orędzie Światowej Rady Pokoju wzywa do zjednoczenia wszystkich organizacji, które pragną odprężenia w stosunkach międzynarodowych. Apel ten zwrócony jest także do nas. *Państwo 2, 1954, s. 303.*

oręż *książk.* **1.** **o.** bojowy: Rycerstwo polskie lubowało się w bogatej i ozdobnej broni, która nieraz przez to zatracała cechę oręża bojowego. *Gemb. Uzbr. 278.* **2.** *daw.* **o.** palny, sieczny ⟨*broń palna, sieczna*⟩: Oczyszczano oręż sieczny i palny, odmierzano proch, lano kule. *Jeż Rotul. 333.* **3.** Szczęk oręża. **4.** Z orężem w ręku (bronić czego, domagać się czego). **5.** Brać się, porwać się do oręża, podnieść **o.** (na kogo) ⟨*podjąć walkę z bronią w ręku*⟩: Kościuszko podniósł oręż w sprawie insurekcji, a powinien był walczyć w sprawie socjalnej, jak radził Kołłątaj. *Mochn. Pisma I, 35.* **6.** Dać hasło do oręża ⟨*wezwać do walki*⟩: W nocy, dawszy odgłos trąbą, nieprzyjaciół postrachu nabawił, a swoim dał hasło do oręża. *Narusz. Hist. I, 130.* **7.** Coś jest orężem przeciw komu, czemu: Potwarze i różne intrygi były orężem przeciw niej użytym. *Fel. E. Syb. III, 194.* **8.** Coś jest orężem walki jakiej: Poezja Oświecenia stała się orężem walki politycznej i budzenia świadomości narodowej. *Waż. Mick. 28.* **9.** Powoływać, wzywać do oręża ⟨*wzywać do służby wojskowej, do udziału w walce; mobilizować*⟩: W chwilach zagrażającej przygody powoływali naród do oręża, ku odparciu zewnętrznej napaści lub potłumieniu domowego wroga. *Mech. Wym. I, 30.* **10.** Składać, rzucać **o.** ⟨*przestawać walczyć, poddawać się*⟩: Krótko już trwała walka — wielu oręż składa, więcej legło, płochliwych straż tylna dopada. *Malcz. Maria 65.* **11.** Uważać co za **o.** w walce o co: Pisarstwo swoje [...]

Dembowski uważał za celny oręż w walce o realizację haseł politycznych. *Przem. Demb. 78.* **12.** Używać czego jako oręża w walce z czym: Marks i Engels, rozwijając swe poglądy i używając ich jako oręża w walce z wybujałym idealizmem Hegla, kładli nacisk największy na główną zasadę swej teorii — zależność zmian społecznych i samych idei od czynników ekonomicznych. *Filip. T. Zagadn. 115.* **13.** Wydrzeć komu **o.** **14.** Wystąpić z orężem: Gdy naród na pole wystąpił z orężem, panowie na sejmie radzili. *Ehren. Dźwięki 59.* **15.** Wytrącić **o.** z ręki ⟨*uniemożliwić walkę, obronę*⟩: Liczono się w sprawie założenia Towarzystwa Kredytowego nierównie więcej z opinią publiczną niż w jakiejkolwiek innej, by w społeczeństwie przełamać liczne uprzedzenia i wytrącić z ręki oręż silnej falandze zasadniczych przeciwników Towarzystwa, których opozycja i tak już kredyt jego nadwerężała. *Smolka Lubec. I, 354.* **16.** **o.** rozstrzyga, rozstrzygnie co: Niechaj oręż rozstrzygnie, kto karku uchyli: czy owi, co cierpieli, lub ci, co gnębili. *Mick. Wiersze 239.*

orężny 1. **o-e** hufce ⟨*uzbrojone*⟩: W coraz bardziej naglącym niebezpieczeństwie Gdańszczanie krzepili się otuchą wsparcia od orężnych hufców francuskich. *Mieczk. Obrazy 123.* **2.** Pomoc, rozprawa, walka **o-a**; **o-e** starcie ⟨*zbrojna(-e)*⟩: Liczono nań, że w razie danym pomocy orężnej i pieniężnej nie poskąpi. *Szujski Opow. 171.* Przeciągająca się walka orężna rozstrzygnięta została nareszcie [...] świetnym zwycięstwem. *Ask. Poniat. 127.*

organ 1. **o-y** analogiczne ⟨*pełniące podobne czynności, lecz rozwijające się z różnych zawiązków embrionalnych i mające zasadniczo odmienną budowę anatomiczną, np. skrzydło ptaka i skrzydło owada*⟩. **2.** **o.** chwytny ⟨*narząd służący do chwytania się czego*⟩: Ogon kameleona pozostaje normalnie zwinięty w kształcie baraniego rogu i tylko w razie potrzeby służy jako organ chwytny, którym zwierzę może przyczepić się do gałązki. *Żab. Tygr. 59.* **3.** **o-y** homologiczne ⟨*organy różnych zwierząt mające istotne podobieństwo rozwoju embrionalnego i budowy, a mogące spełniać różne czynności, np. ręka człowieka, płetwa wieloryba, skrzydło ptaka*⟩. **4.** **o-y** oddechowe ⟨*narządy*⟩. **5.** **o.** orzekający ⟨*władza sądowa wydająca orzeczenia, wyrokująca*⟩. **6.** Periodyczny **o.** ⟨*periodyczne czasopismo*⟩: Zarząd Muzeum zamierza prócz tego wydawać swój periodyczny organ, poświęcony badaniom fauny, flory, etnografii i rzeczy przedhistorycznych kraju naszego. *Tyg. Ilustr. 12, 1900.* **7.** **o-y** promulgacyjne ⟨*wydawnictwa, publikacje, w których są ogłaszane oficjalne teksty przepisów prawnych*⟩. **8.** *wojsk.* **o-y** rozpoznawcze ⟨*wszystkie pododdziały przeznaczone do wykonania zadań rozpoznawczych oraz komórki sztabów organizujące, planujące i kierujące rozpoznaniem*⟩. **9.** **o.** sądowy ⟨*urząd, instytucja*⟩: Sąd Najwyższy jest naczelnym organem sądowym i sprawuje nadzór nad działalnością wszystkich innych sądów w zakresie orzekania. *Konst. PRL 268.* **10.** **o.** szczątkowy ⟨*narząd*⟩. **11.** **o.** urzędowy ⟨*pismo, czasopismo ministerstwa, urzędu itp. zamieszczające ustawy, oficjalne rozporządzenia lub czasopismo dające wyraz w swoich artykułach poglądom oficjalnym*⟩. **12.** **o.** ustawodawczy ⟨*władza ustawodawcza*⟩. **13.** **o.** wykonawczy (partii, stronnictwa, organizacji) ⟨*egzekutywa, kierująca pracą partii, stronnictwa, organizacji*⟩. **14.** **o.** mowy, słuchu, wzroku; **o-y** rozmnażania płciowego ⟨*narząd(y)*⟩. **15.** *przestarz.* **o.** głosu ⟨*brzmienie głosu; głos, dźwięk*⟩: Był niezwykłym człowiekiem [...] chociaż z pozorów skromny, wątły i szczupły, ale wymowny, o pięknym organie głosu. *Chłęd. Neapol. 271.* **16.** **o.** opinii publicznej ⟨*czasopismo dające wyraz poglądom ogółu*⟩: Trudno zgodzić się z polityką „Czasu", ale jest to zawsze najwytrawniejszy organ opinii publicznej u nas. *Lam J. Rozmait. 81.* **17.** **o.** władzy; **o.** władzy prawodawczej, państwowej; wykonawczej: Najwyższym organem władzy państwowej jest Sejm Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej. *Konst. PRL. 260.*

organiczny 1. Chemia **o-a** ⟨*dział chemii zajmujący się opisem i badaniem związków węgla*⟩. **2.** Komórka **o-a**: W biologii Schwann i Schleiden odkryli w latach 1838 i 39 komórkę organiczną, jako jednostkę, z której rozmnożenia się i zróżnicowania powstają wszelkie organizmy. *Tatar. Hist. III, 94.* **3.** Kwasy **o-e** ⟨*kwasy karboksylowe, np. kwas mrówkowy, kwas octowy itp.*⟩. **4.** Nawóz **o.** ⟨*nawóz naturalny, powstały z odchodów zwierzęcych i ludzkich, słomy i różnych odpadków roślinnych*⟩. **5.** Osady **o-e** ⟨*osady stanowiące mniej lub więcej rozłożone szczątki organizmów*⟩. **6.** *hist.* Praca **o-a** ⟨*hasło, program pozytywistów polskich po powstaniu styczniowym głoszących konieczność podjęcia pracy nad podniesieniem poziomu gospodarczego i kulturalnego kraju*⟩: Prus nie był nigdy stałym wyznawcą warszawskiej formuły postępu, chociaż przyjął praktyczny program pracy organicznej i najkonsekwentniej, najwytrwalej go bronił. *Popł. Szkice 84.* **7.** Przemysł. **o.** ⟨*jeden z działów przemysłu chemicznego, opierający się na przerobie związków węglowych*⟩. **8.** Schorzenia **o-e** ⟨*choroby, których podłożem są uchwytne zmiany anatomiczne w narządach i tkankach organizmu*⟩. **9.** Substancja **o-a** ⟨*związek chemiczny zawierający w swym składzie pierwiastek węgiel*⟩. **10.** Wada **o-a** ⟨*związana z budową lub działalnością ustroju ludzkiego, zwierzęcego lub społecznego*⟩. **11.** Wstręt **o.** ⟨*odruchowy, wynikający z reakcji organizmu*⟩: Mieć organiczny wstręt do czego. Nabrać do czego organicznego wstrętu. **12.** Związki **o-e** ⟨*te związki chemiczne zawierające pierwiastek węgiel, którymi zajmuje się chemia organiczna*⟩. **13.** Życie **o-e** ⟨*roślinne i zwierzęce*⟩. **14.** Coś jest całością organiczną: Doktryny filozoficzne [...] są całościami organicznymi, których składniki mogą być zrozumiane tylko jako elementy tej całości, funkcjonujące razem z nią i jej podporządkowane. *Myśl Filoz. 1, 1954, s. 1901.*

organizacja 1. **o.** artystyczna, oświatowa, polityczna, religijna, społeczna. **2.** **o.** cechowa. **3.** **o.** kobieca, masowa, młodzieżowa, szkolna. **4** **o.** konspiracyjna, podziemna, rewolucyjna, spiskowa, wywrotowa; tajna **o.** **5.** *daw.* krwista, silna, żelazna **o.** (fizyczna) ⟨*organizm*⟩: Uzdrowienie moje szło olbrzymim krokiem, lekarze przypisywali je dzielności swych lekarstw, silnej mojej organizacji. *Groza Wład. II, 208.* **6.** **o.** państwowa ⟨*państwo*⟩. **7.** **o.** przestępcza ⟨*banda, szajka*⟩: Celem określenia grupy przestępczej stosuje się takie terminy: banda, organizacja przestępcza lub szajka. *Państwo 4—5, 1955, s. 673.* **8.** **o.** sportowa, wojskowa. **9.** **o.** pracy ⟨*organizowanie,* *urządzanie*⟩: Zapoznał mnie ze swoją koncepcją organizacji pracy, na której pragnął oprzeć przyszły ustrój państwa. *Brand. K. Troja 23.* **10.** *przen.* Ktoś jako **o.** poetycka, duchowa: Wyspiański jako organizacja poetycka jest kombinacją oryginalną. *Irzyk. Czyn. 149.* **11.** Coś znajduje się w stadium organizacji ⟨*organizowania, urządzania*⟩: Służba hydrograficzna i meteorologiczna znajdowały się w stadium organizacji. *Cent. Czel. 10.* **12.** Stworzyć organizację: Ażeby ułatwić utrzymanie trwałego pokoju została zaraz po wojnie stworzona Organizacja Narodów Zjednoczonych. Jej podstawowym zadaniem miało być zabezpieczenie pokoju. *Barb. Nauka 320.*

organizacyjny 1. Dyscyplina **o-a. 2.** Działalność, praca **o-a. 3.** Przyrzeczenie **o-e. 4.** Pseudonim **o.** ⟨*używany, znany w organizacji*⟩. **5.** Sieć **o-a. 6.** Talent, zmysł **o.**, zdolności **o-e. 7.** Mieć kontakty **o-e**: W 1906 r. prawie każdy Komitet Dzielnicowy SDKPiL (Socjaldemokracji Królestwa Polskiego i Litwy) w Warszawie miał kontakty organizacyjne z licznymi wiejskimi ośrodkami powierzonymi jego opiece polityczno-organizacyjnej. *Nowe Drogi 8, 955, s. 65.* **8.** Przeprowadzić zmiany **o-e**: Wyciągając wnioski z dyskusji, redakcja przeprowadziła szereg zmian organizacyjnych dla usprawnienia pracy. *Twórcz. 1, 1954, s. 189.* **9.** Ująć co w ramy **o-e**: Początki tenisa stołowego sięgają pierwszych lat XIX wieku, jednakże trwało bardzo długo, nim sport ten ujęty został w międzynarodowe ramy organizacyjne. *Sport 32, 1954.*

organizm 1. Silny, słaby, wątły, zdrowy, żelazny **o. 2. o.** żywy: Podstawową jednostką w każdym organizmie żywym, zarówno roślinnym jak zwierzęcym, jest komórka. *Szaf. W. Bot. 14.* **3.** *przen.* **o.** państwowy, polityczny, społeczny ⟨*system, ustrój, organizacja, machina państwowa; państwo, społeczeństwo zorganizowane*⟩: Jak z różnych grup składa się organizm społeczny, tak też jego stan i wartość zależą od stanu i wartości grup składowych. *Sulig. Z dalszych 29.* **4.** Osłabić, trawić, wyczerpywać, wzmocnić **o.**: Gorączka wzmagała się, trawiła organizm i wątpliwa była bardzo nadzieja, czy chora przetrzyma kryzys. *Bał. Dziady 234.*

organizować 1. o. co: **o.** pracę, spółkę, wyprawę, powstanie, uroczystości. **2.** *gw. miejska* **o.** pieniądze ⟨*w sposób nieuczciwy, np. spekulując itp., gromadzić, zbierać pieniądze*⟩: Ponieważ popijali, i to tęgo, organizując niewiadomymi sposobami pieniądze na bimber, martwiła się i namawiała do poprawy. *Czesz. Pokol. 136.*

organowy 1. Klasa gry organowej. **2.** Muzyka **o-a.**

organy 1. Grać na organach. **2.** Huczeć jak **o.**: Obudził mnie przypływ, morze huczało jak organy. *Reym. Now. V, 254.*

orgia 1. Dzika, pijacka, rozpustna **o. 2.** *przen.* **o.** blasków, kolorów; W ciemnych przestworzach zrywają się szalone orgie wichrów; powietrze nabrzmiewa kotłowaniem i wrzaskiem wszystkich głosów świata. *Orzesz. Cham 251.* **3.** Wyprawiać **o-e**: Za moje pieniądze wyprawia orgie z kobietami. *Krzywosz. Rusał. 113.*

orientacja 1. Dobra, dokładna **o.** ⟨*orientowanie się w terenie, w położeniu, w sytuacji; umiejętność rozeznania się w czym*⟩. **2. o.** filozoficzna, klasowa, lewicowa, polityczna ⟨*punkt widzenia, poglądy*⟩. **3. o.** w czym: **o.** w terenie, w jakiej sprawie, w zagadnieniu. **4.** Dar, szybkość orientacji: Podziwiał jego polot w pracach badawczych i szybkość orientacji w najzawilszych zagadnieniach. *Strug Krzyż I, 226.* **5.** Stracić, utrudniać orientację: Nieustanna mgła i mroźne wichry miotające tumany śniegu bardzo utrudniały nam pochód i orientację. *Wierchy 1938, s. 132.*

orientacyjny 1. Dar **o.** ⟨*umiejętność orientowania się w czym*⟩. **2. o.** kosztorys ⟨*określający koszty w przybliżeniu*⟩. **3.** Mapka, tablica **o-a**; napisy znaki **o-e** ⟨*dające orientację w czym, orientujące*⟩: Książka Wojtusiowa informuje bardzo szczegółowo o przebiegu prac i przygód wyprawy, zaopatrzona jest w mapki orientacyjne i liczne zdjęcia. *Rocz. Lit. 1937, s. 211.* **4.** Norma **o-a**; pomiary **o-e** ⟨*przybliżona(-e)*⟩: Za normę orientacyjną dla człowieka dorosłego, średniej wagi, przyjąć możemy 2800 kalorii na dobę. *Wojc. B. Anat. 261.* **5. o-e** wskazówki ⟨*wystarczające dla zorientowania się w czym*⟩: Jakkolwiek te skromne dane statystyczne [...] nie mają wprawdzie pretensji do zupełnej ścisłości, to przecież rzucają one pewne światło i dają pewne orientacyjne wskazówki w kwestii nas tu obchodzącej. *Mikl. Lasy 170.* **6.** Coś ma charakter **o.**: Data około r. 1620, związana z indeksami biskupimi tępiącymi radykalną twórczość sowizdrzałów, ma charakter orientacyjny, jest swego rodzaju sygnałem zwracającym uwagę na nasilenie ofensywy reakcji kontrreformacyjnej. *Pam. Lit. 1, 1954, s. 9.*

orientalny 1. Gościnność **o-a**; przepych, zbytek **o.** ⟨*właściwa(-y) ludziom Wschodu*⟩: W Samarkandzie rozpływano się w gościnności typowo wschodniej, orientalnej, nasiąkniętej jakimś tajonym interesem. *Prusz. Trzyn. 73.* **2.** *antr.* Typ **o.** ⟨*typ charakterystyczny dla ludów semicko-chamickich, zamieszkujący Azję południowo-zachodnią, odznaczający się dość wysokim wzrostem, smukłą budową ciała, śniadą skórą*⟩. **3.** Zapożyczenia językowe **o-e** ⟨*z języków azjatyckich*⟩: Najliczniejsze zapożyczenia językowe orientalne przypadają w polszczyźnie literackiej na okres XVI—XVII wieku. *Por. Jęz. 1949, s. 1.* **4.** Po orientalnemu ⟨*w sposób właściwy ludziom Wschodu*⟩.

orientować 1. o. co do czego: W biurze klimatycznym [...] pojawiają się ostatnie komunikaty meteorologiczne, orientujące co do stanu pogody w górach i warunkach turystycznych. *Kowalew. S. Świat 10.* **2.** *archit.* **o.** budynek, dom itp. ⟨*sytuować budynek, dom itp. według stron świata; w budownictwie sakralnym: sytuować kościół według obowiązujących kanonów, tj. tak, by prezbiterium było skierowane ku wschodowi*⟩: Orientowane na wschód prezbiterium dominuje nad szeroką ulicą wjazdową. *Ziemia 1925, s. 208.* **3.** Orientujące znaki: Przy każdej nazwie ulicy — orientujące znaki, które pomagają odnaleźć wskazane miejsce na planie. *Stol. 33, 1955.*

orientować się 1. o. się dobrze, doskonale; szybko. **2. o. się** na co ⟨*kierować się*⟩: Orientować się na wschód. **3. o. się** według czego: **o. się** według gwiazd, według położenia gwiazd, słońca. **4. o.** **się** w czym lub co do czego: Orientował się doskonale we wszystkich systemach ekonomicznych i ich rozwoju dziejowym. *Pam. Lit. 3, 1955, s. 227.* Nie można się było zorientować co do natury jego nieuprzejmości. *Grusz. An. SPP.* **5.** *rzad.* **o. się** ku czemu ⟨*skierować działalność w określonym kierunku, skłaniać się, kierować się ku czemu*⟩: W początkach panowania [Sobieski] wyraźnie orientuje się ku Zachodowi. Ale szereg przyczyn sprawił, że musiał z tej polityki zrezygnować. *Boy Mar. 186.*

orka 1. Głęboka, płytka **o. 2.** *przen.* Ciężka, straszna **o.** ⟨*ciężka, mozolna praca*⟩: Ma straszną orkę w szpitalu. **3.** Stosować orkę: Na stokach, a nawet przy łagodnych zboczach stosować należy orkę w poprzek spadu. *Święt. B. Upr. 331.*

orkan 1. Uderzenie, siła orkanu. **2.** Wpaść na kogo, na co jak **o.**; uderzyć w co z siłą orkanu. **3. o.** huczy, wzbija tumany piasku, zgina drzewa: Orkan huczał i przelewał się po wierzchołkach drzew. *Reym. Now. V, 84.*

orkiestra 1. o. akordeonowa, dęta, jazzowa, mandolinowa, smyczkowa, symfoniczna; **o.** amatorska, kameralna, operowa, strażacka, szkolna, teatralna, wojskowa, zawodowa. **2.** Utwór muzyczny na orkiestrę ⟨*na wszystkie instrumenty w orkiestrze*⟩: Ułożyć utwór na orkiestrę. **3.** Grać w orkiestrze. **4.** Obsadzić, prowadzić orkiestrę.

orkiestralny 1. Podium **o-e. 2.** *muz.* Klasa **o-a. 3.** Muzyka **o-a. 4.** Zespół **o.** ⟨*orkiestra*⟩.

orkiestrowy 1. Fosa **o-a** ⟨*miejsce w teatrze przeznaczone na orkiestrę; kanał*⟩. **2. o.** instrument. **3.** Próba **o-a. 4.** Technika **o-a** ⟨*sposoby układania utworów muzycznych na orkiestrę*⟩. **5. o.** utwór ⟨*układany na orkiestrę*⟩.

orli 1. o. profil. **2. o.** wzrok, **o-e** spojrzenie; **o-e** oczy ⟨*bystry(-e); doskonale widzące oczy*⟩. **3.** Po orlemu ⟨*w sposób właściwy orłom*⟩: Poczuł nagle niby skrzydła u ramion, wyprostował się i spojrzał — spojrzał z góry po orlemu. *Jeż Rotul. 65.*

ornament 1. o. kamieniarski, rzeźbiarski. **2. o.** ludowy: Ornament ludowy ma zastosowanie zarówno w technice drzewnej, ceramicznej (garncarstwo), jak w stroju, malowankach, pisankach i wycinankach. *Korp. Świetl. 24.* **3. o.** w czym a. na czym: Kuć **o-y** w blasze. **o-y** na broni, na meblach, na fasadzie domu. **4.** Służyć jako **o.**, stanowić **o.** czego.

ornitologiczny 1. Atlas **o. 2.** Muzeum **o-e. 3.** Stacja **o-a**: Dziś prawie w każdym kraju istnieją stacje ornitologiczne, które zajmują się badaniem życia ptaków. *Wiedza 7, s. 1.*

orszak 1. o. pogrzebowy, ślubny, weselny, żałobny. **2.** Tworzyć **o. 3. o.** nadciąga (skąd), posuwa się (za kim, za czym), zdąża (dokąd, w jakim kierunku).

ortodoksja 1. o. jezuicka. **2.** *przen.* **o.** prawnicza ⟨*pedanteria*⟩.

ortoepiczny 1. Normy **o-e** ⟨*dotyczące ortoepii*⟩. **2.** Poprawność **o-a. 3.** Słownik **o.** ⟨*oceniający wyrazy i ich formy ze stanowiska poprawności językowej*⟩.

ortograficzny 1. Omyłka **o-a** ⟨*omyłka w piśmie polegająca na nieznajomości zasad ortografii*⟩. **2.** Słownik **o.** ⟨*podający pisownię wyrazów, zgodnie z ustalonymi zasadami w danym języku*⟩.

ortopedyczny 1. o. but, gorset; wkładka **o-a. 2.** Poradnia **o-a. 3.** Pracownia **o-a** ⟨*pracownia, w której wykonuje się wszelkiego rodzaju aparaty zapobiegające zniekształceniom kostnym lub je usuwające*⟩. **4.** Zabieg **o.**

oryginalność 1. Odrębna, niezwykła, wielka **o.**: Cały dom był bardzo starannie urządzony, ale pewna ponurość i odrębna oryginalność pana domu malowała się we wszystkim. *Pol Obrazy I, 24.* **2. o.** czego, np. **o.** ubioru, figury; **o.** poglądów: Oryginalnością ubioru zwracali na siebie uwagę publiczną. *Prus Kron. IV, 238.* **3.** Silić się na **o. 4.** Uderzyć, uderzać oryginalnością czego: Pani Eufrozyna uderzyła mnie zrazu oryginalnością całej swojej figury i wzbudziła we mnie taką ciekawość, jaką budzi zwykle niepospolite zjawisko. *Orzesz. Wesoła 22.*

oryginał 1. o. dokumentu, utworu, dzieła sztuki, ⟨*pierwowzór*⟩: Posiada oryginały najlepszych malarzów. *SW.* **2.** Być oryginałem ⟨*dziwakiem*⟩. **3.** Czytać, znać co w oryginale ⟨*w pierwowzorze*⟩. **4.** Odbiegać od oryginału ⟨*od pierwowzoru*⟩. **5.** Oddać słowa oryginału, tłumaczyć z oryginału. **6.** Porównać, porównywać, zestawi(a)ć z oryginałem: Pomyłki, o których mowa, często są tej natury, że bez porównania wypisu z oryginałem skutecznie się sprostować nie dadzą. *Mick. Listy II, 517.*

orzech 1. o. pusty, robaczywy, zdrowy ⟨*owoc*⟩. **2. o.** amerykański ⟨*owoc drzewa orzesznicy o kształcie cząstki pomarańczy i bardzo twardej ciemnobrunatnej łupinie*⟩. **3. o.** galasowy ⟨*narośl na liściach, owocach lub młodych gałązkach dębu; dębianka, galas*⟩. **4. o.** kokosowy ⟨*owoc palmy kokosowej*⟩. **5. o.** laskowy ⟨*krzew z rodziny brzozowatych o małych okrągłych owocach okrytych twardą brunatną łupiną; owoc tego krzewu*⟩. **6. o.** włoski ⟨*drzewo z rodziny orzechowatych; owoc duży otoczony dwiema powłokami: zewnętrzną — zieloną i wewnętrzną — twardą, brązową*⟩. **7. o.** wodny ⟨*roślina wodna z rodziny kotewkowatych; owocem jej jest duży orzech z czterema kolcami*⟩. **8. o.** ziemny ⟨*fistaszek*⟩. **9.** Niewarte pustego orzecha ⟨*nic niewarte*⟩. *SFA.* **10.** Jakby **o.** zgryzł ⟨*łatwo, sprawnie*⟩: Kiedy ich weźmiemy na szable, to jakby orzech zgryzł kilku położyło się zaraz a reszta jak wymiótł. *Kaczk. Murd. II, 136.* **11.** Twardy (trudny) **o.** do zgryzienia ⟨*trudny problem do rozstrzygnięcia, trudna sprawa do załatwienia*⟩: Z każdym pojedynczo damy sobie radę — ze wszystkimi razem, twardy orzech do zgryzienia. *Choj. Alkh. I, 333.* **12.** Łupać, tłuc orzechy. **13.** Mieć twardy **o.** do zgryzienia ⟨*napotykać duże trudności w realizacji czego*⟩: No! jeśli ty zwodzisz Katarzynę [...] to będziesz miał ze mną twardy orzech do zgryzienia. *Zal. K. Friebe 498.*

● **14.** Jasny, ciemny **o.** ⟨*kolor orzechowy*⟩: Stolik koloru jasnego orzecha. **15.** Kredens, stół z orzecha ⟨*z drzewa orzechowego*⟩: Spojrzał na kredens niedawno kupiony. Nowy, piękny mebel, z orzecha. *Kowalew. S. Bliżej 115.*

● **16.** *górn.* Węgiel **o.** ⟨*sortyment węgla o wielkości ziarn od 30 do 80 mm*⟩.

przysł. **17.** Nie gryź z diabłem orzechów ⟨*nie igraj z niebezpieczeństwem*⟩.

orzechowy 1. o-e drzewo ⟨*orzech, roślina z rodziny orzechowatych*⟩. **2. o.** las. **3.** Meble **o-e** ⟨*z drzewa orzechowego*⟩. **4. o-e** oczy, włosy ⟨*koloru orzecha*⟩. **5.** Tort **o.** ⟨*zrobiony z orzechów owoców*⟩.

orzeczenie 1. *praw.* **o.** sądowe ⟨*wyrok*⟩: Ani organy władzy wykonawczej, ani Sejm nie mogą w konkretnym przypadku indywidualnym aktem zmienić orzeczenia sądowego. *Rozmar. Prawo 428.* **2. o.** biegłych ⟨*opinia*⟩. **3.** Wydać **o.** o kim, o czym; co do kogo, co do czego.

orzeł 1. o. bielik, **o.** birkut, **o.** brodacz, **o.** przedni, **o.** skalny ⟨*gatunki ptaków drapieżnych z rodziny sokołów*⟩. **2. o.** czarny, dwugłowy, rzymski ⟨*godła różnych państw*⟩. **3. o.** i reszka ⟨*gra polegająca na rzucaniu monety i zgadywaniu, czy upadnie ona orłem, tj. herbem, czy reszką, tj. napisem do góry*⟩: Czterech małych obdartusów grało w orła i reszkę. *Andrz. Popiół 256.* **4.** Order Orła Białego, wstęga, gwiazda Orła Białego ⟨*dawne wysokie odznaczenie Rzeczypospolitej Polskiej ustanowione przez Augusta II Sasa w 1705 r.*⟩: Gadomskiego uwieńczył król przy żegnaniu Orderem Orła Białego za gorliwe prace na urzędzie marszałkowskim. *Schmitt Dzieje III, 99.* **5.** Runąć jak **o.** **6.** *przen.* Być orłem pod jakim względem: Pod względem rozwoju umysłowego nie był on żadnym orłem, ale za to cechowała go wielka pracowitość oraz niezmierna wytrwałość. *Zawidz. Wspom. 157.* **7.** Leżeć, spać, siedzieć itp. w dartego orła, utworzyć dartego orła ⟨*leżeć, spać, siedzieć itp. we dwójkę, odchylając głowy na boki*⟩: I znowu jak w wagonie utworzyliśmy dartego orła, milcząc spoglądałem w jedną stronę, mój towarzysz w drugą. *Dygas. Now. I, 87.* **8.** Zaprząc konie, jechać w dartego orła ⟨*w trójkę, w ten sposób, żeby dwa konie boczne odchylały głowy na zewnątrz*⟩. *SW.*

orzeszek 1. o. bukowy, cedrowy. **2. o.** galasowy ⟨*galas, dębianka*⟩. **3. o.** ziemny ⟨*fistaszek*⟩.

orzeźwiający 1. o. chłód, cień, powiew wiatru. **2. o.** napój, smak; **o-a** woń: Z doniczek na oknach rozchodziła się orzeźwiająca, przecudna woń rezedy, zmieszana z balsamicznym powiewem jasnej letniej nocy. *Lam J. Kor. 56.*

orznąć, a. **orżnąć, orzynać 1. o.** kogo na czym ⟨*oszukać kogo na czym*⟩: Orżnąłeś mnie zimą na węglach. *Reym. Ferm. I, 17.* **2.** Orzynać kogo czym: Orzynacie nas wkoło lichwiarskim procentem. *Lem. Czyn 185.* **3. o.** kogo w karty ⟨*ograć kogo, grając w karty, wygrać od kogo dużo pieniędzy*⟩.

osa 1. Cienki(-a) w talii jak **o.**: Do Edka podeszła Lola w wypłowiałym trykocie [...] cienka w talii jak osa, brązowa już od słońca. *Rydz. Ludzie 33.* **2.** Cięty jak **o.**: Cięty to był jak osa człowiek pan Skrzetuski, dufny aż nadto w siebie i również nie cofający się przed niczym, a na niebezpieczeństwa chciwy prawie. *Sienk. Ogn. I, 53.* **3.** Zły (zła) jak osa. **4.** Gniazdo os *p.* osie (gniazdo). **5.** Poruszyć gniazdo os ⟨*poruszyć środowisko ludzi złośliwych*⟩. **6. o.** kogoś ukąsiła, siadła komu na nos ⟨*ktoś miał jakąś przykrość i z tego powodu jest zły, nadąsany*⟩: No, cóż się panu stało [...] jakaż znowu osa siadła panu na nos? *Pięt. Białow. 82.*

osada 1. o. ludzka. **2. o.** podmiejska, przemysłowa, przyfabryczna; **o.** rybacka, wiejska, wojskowa: Warszawa była niegdyś wsią, osadą rybacką, w okolicach dzisiejszej ulicy zwanej Rybaki. *Wut. Kraj 210.* **3.** Założyć osadę.

osadzać, osadzić *por.* **obsadzać, obsadzić 1. o.** kogo, co ⟨*osiedlać kogo (co) gdzie, umożliwiać komu zamieszkanie; lokować*⟩: Książęta osadzali niewolników około swych warownych grodów, jako rzemieślników, stawających w potrzebie do obrony kraju. *Święt. A. Hist. I, 14.* **2.** *daw.* **o.** miasto, wieś ⟨*zakładać miasto, wieś, osiedlając tam ludzi*⟩: W dobrach biskupich karczował puszcze, budował i osadzał wsie. *Wiszn. Lit. II, 65.* **3.** *daw.* **o.** granicę, obóz, grody ⟨*umieszczać kogo lub co na granicy, w obozie, w grodach w celu strzeżenia, bronienia ich*⟩: Obóz polski był piechotą węgierską i liczną czeladzią należycie osadzony. *Kub. Szkice I, 285.* **4. o.** rój ⟨*umieszczać rój pszczół w ulu*⟩. **5. o.** kogo na koszu ⟨*o kobiecie: powodować, że zostanie starą panną, nie wyjdzie za mąż*⟩: Matki, marząc nieraz o świetnej dla córek partii, często im świetne, można powiedzieć, nieszczęście gotują, a czasem starymi pannami na koszu osadzą. *Wol. Bakał. 303.* **6. o.** kogo na mieliźnie ⟨*nie spełniać czyichś nadziei, zamierzeń, planów*⟩. **7. o.** kogo na tronie, na jakimś urzędzie; *daw.* **o.** kim jakiś urząd ⟨*wybierać kogo na króla, mianować kogo jakimś urzędnikiem, dać komu jakiś urząd*⟩: Jan Zamojski [...] otworzył w r. 1595 nową akademią w mieście swoim Zamościu, osadziwszy jej katedry profesorami z akademii krakowskiej sprowadzonymi. *Łukasz. Hist. I, 127.* **8. o.** kogo w areszcie, więzieniu, za kratą itp. ⟨*pozbawiać kogo wolności, umieszczając go w areszcie, więzieniu itp.*⟩. **9. o.** konia ⟨*zatrzymywać gwałtownie w miejscu tak, że aż przysiądzie*⟩: Namiestnik osadził konia, aż kopyta wryły się w piasek gościńca. *Sienk. Ogn. I, 42.* **10. o.** kogo ⟨*powstrzymać kogo czym gwałtownie; pohamować czyje zapędy*⟩: Chciał rzucić się do siatki, ale przeciwnik osadził go długą piłką w głębi kortu. *Prom. Opow. 16.* Ten smyk miał na wszystko gotową odpowiedź. Postanowił go nieco osadzić. *Meis. Sześciu 139.* **11. o.** co — (na czym, w czym) ⟨*umocowywać, wprawiać, nasadzać*⟩: **o.** drzwi, okna; **o.** siekierę, młotek; **o.** perłę, rubin; **o.** strzałę na cięciwie. **o.** okulary na nosie, czapkę na głowie. **12. o.** muł, piasek ⟨*o rzekach: nanosić*⟩. **13. o.** kurz na kim, na czym: Dął wiatr, który przez otwarte z obu stron okna wnosił tumany kurzu, osadzając go na czarnych ubiorach i na twarzach jadących. *Rudn. A. Lato 144.*

osadzać się, osadzić się 1. Osadzić się w sobie, na nogach ⟨*stanąć mocno*⟩: Potężny grubas osadził się nieco w sobie i zadarłszy do góry krwistą głowę, nastawił ucha. *Dąbr. M. Noce III/2, 7.* Baczność! — krzyknęli oficerowie stojący w czworoboku piechoty. Na to hasło knechtowie pruscy osadzili się silniej na nogach i wytężyli ręce trzymające dzidy. *Sienk. Pot. VI, 157.* **2. o.** się w strzemionach ⟨*wspierać się, opierać się na strzemionach*⟩: Pikador osadza się mocniej w strzemionach, opuszcza niżej drzewce... mierzy. *Reym. Now. III, 133.*

osadzony Głęboko **o-e** oczy. Równo **o-e** zęby: Gdy się śmiała, ukazywała rząd zdrowych, równo osadzonych zębów, błyszczących czystą bielą. *Olcha Most I, 227.*

osamotnienie 1. Niewypowiedziane **o. 2.** Uczucie osamotnienia: Uczucie osamotnienia kładło się na serce ciężarem nie do zniesienia. *Morc. Wyrąb. I, 129.* **3.** Żyć w osamotnieniu: Żył w zupełnym osamotnieniu. *Wikt. Miasto 177.* **4.** *przestarz.* **o.** od świata ⟨*pustkowie*⟩: Po kilkunastu dniach pobytu, w tym osamotnieniu od świata, czuliśmy się wszyscy moralnie rozstrojeni i na zdrowiu cierpiący. *Pol Obrazy I, 300.*

osądzić (w znaczeniu *przen.* również *ndk*, np. osądzać czyje postępki) **1. o.** sprawę: Zeszli się na ratuszu ławnicy z panem wójtem dla osądzenia sprawy. *Poraz. Kich. 57.* **2. o.** kogo na śmierć: Urząd miejski pojmał za jakiś szkaradny występek Jakuba Jabłonowskiego, osądził go na śmierć i natychmiast ściąć kazał, o co wdowa po straconym wytoczyła miastu proces. *Łoz. Wł. Praw. I, 82.* **3. o.** według prawa: Wytocz przeciwko niemu śledztwo, a jeżeli przekonasz się o zdradzie, osądź go według prawa. *Proch. Szkice 144.*

oschłość 1. o. uczuć: Oskarżała ją, czyniła gorzkie wyrzuty za oschłość uczuć, za niewdzięczność. *Dąbr. Ig. Matki 476.* **2. o.** serca: Niezdolność do przyjaźni dowodzi w człowieku najczęściej nie siły, ale oschłości serca. *Sienk. Bez dogm. II, 7.*

osi o-e gniazdo ⟨*środowisko ludzi złych, nieżyczliwych, podstępnych, knujących i intrygujących*⟩: Młoda królowa, nie zrażona jeszcze do ludzi, pełna dobrej wiary, nie mogła się zrazu rozpoznać w tym osim gnieździe, zwłaszcza że król nie umiał jej ani oświecić, ani ochronić przed obmową i intrygą. *Chłęd. Neapol. 450.*

osiadać, osiąść 1. *daw.* **o.** miasto, wieś, jakiś obszar itp. ⟨*zaludniać*⟩: Miasteczko, różnymi rzemieślnikami osiadłe, przez częste pożary znacznie podupadło. *Baliń. M. Polska I, 669.* **2.** *daw.* **o.** skarby ⟨*zagarnąć, wziąć w posiadanie, posiąść*⟩: Chcąc nagle skarby osiąść, Katylina brzydki swoje powszechną stratą kupował pożytki. *Tremb. Polit. 142.* **3.** *daw.* **o.** tron, na tronie ⟨*zostawać królem*⟩: Rodzice księżniczki Klementyny widzieli dla niej świetny związek w osobie Jakuba Stuarta z królewskiego rodu, acz w owej chwili tułaczem, miał jednakże prawo i nadzieję osiąść z czasem na tronie. *Zawadz. W. Sob. 58.* **4. o.** na roli ⟨*osiedlać się na wsi, aby uprawiać rolę*⟩. **5. o.** na stałe ⟨*zamieszkać gdzie na stałe, ustalać się gdzie*⟩: Chciałbym już osiąść na stałe, dość mam tej ciągłej tułaczki po hotelach i pensjonatach. *Pytl. Pożegn. 106.* **6.** Budynek, ściana osiada ⟨*zapada się*⟩. **7.** Mgły osiadają ⟨*opadają na co, zatrzymują się, zawisają nad czym*⟩: Szare mgły jak widma wynurzały się zewsząd i osiadały nad górami. *Żer. Opow. II, 233.* **8.** Szron osiada ⟨*zbiera się, umieszcza się na czym, pokrywa co*⟩: Na jego włosach osiadł szron, z czoła, z rzęs, z brwi skapywały mu gęste zimne krople. *Brand. K. Antyg. 376.* **9.** *przen.* Smutek, uśmiech osiada (na twarzy); mrok osiada (w duszy). Przypatrywał się polom nie zoranym i nie zasianym — i całej pustce, która te miejsca osiadła. *Żer. Rzeka 147.*

osiadły 1. Człowiek **o. 2.** Miasto **o-e**, wieś **o-a**: Gdym był raz w drodze około czasów żniwowych, trafiło mi się przejeżdżać przez wieś osiadłą i budowną. *Kras. Podstoli 1.* **3.** Ptaki, ryby **o-e**: Ze względu na zmianę miejsca pobytu rozróżniamy ryby osiadłe i wędrowne. *Staff F. Ryby 24.* **4. o-e** życie (**o.** tryb życia) ⟨*życie (tryb życia) prowadzone (-y) przez ludzi osiedlonych na stałe, nie koczujących*⟩: W styczniu 1596 r. zatrzymał się Kozak w Rzeczycy; może po raz pierwszy pomyślał o tym, jak owo życie koczownicze zamienić na stałe, osiadłe. *Rol. Trzy 158.*

osiągać, osiągnąć 1. o. cel. **2. o.** dostojeństwa, godności, fortunę, rozgłos, sławę, sukcesy, zaszczyty. **o.** dobre wyniki, rezultaty. **3. o.** głębokość, szybkość. **4. o.** lata: Osiągnąwszy pełnych lat 14, wiosną 1517 roku wpisał się [...] na wydział filozoficzny akademii. *Kot Frycz 2.* **5. o.** nakład: Przeciętną książkę szesnastego wieku można liczyć na 400—600 egzemplarzy; wyższe nakłady, nie przekraczające jednak tysiąca, osiągały modlitewniki i kalendarze. *Bystr. Dzieje I, 399.* **6. o.** skutek. **7. o.** wielkość jaką, wzrost jaki: Wiele lemurów osiąga wielkość zaledwie 20 cm. *Demb. J. Psych. małp 8.* **8. o.** zwycięstwo ⟨*odnosić zwycięstwo; zwyciężać*⟩.

osiągnięcie 1. o. artystyczne ⟨*sukces*⟩: Powieści historycznej [...] uwieńczonej tak wybitnie ciekawymi osiągnięciami artystycznymi, jak „Krzyżowcy" Zofii Kossak, nie mieliśmy bardzo dawno. *Rocz. Lit. 1935, s. 78.* **2. o.** czego, np. **o.** nauki, sztuki, literatury itp.: Wczesne opowiadania Żeromskiego są najwyższym osiągnięciem realizmu w literaturze polskiej lat dziewięćdziesiątych. *Jakub. SPP.* **3. o-a** w czym: **o-a** w pracy. **o-a** w dziedzinie techniki. **4.** Możliwy, niemożliwy do osiągnięcia (np. cel).

osiąść p. **osiadać**

osiec, osiekać *daw.* **o.** kogo rózgami ⟨*zbić, wychłostać rózgami*⟩: Jak ten smarkacz raz jeszcze będzie mi wyrządzał psoty, to go każę złapać i rózgami osiec. *Krasz. Latarn. IV, 36.*

osiedle 1. o. mieszkaniowe, willowe. **2. o.** robotnicze.

osiedleniowy, osiedleńczy 1. Tereny **o-e. 2.** *zool.* Osiedleńcze wędrówki ptaków ⟨*mające na celu znalezienie stałego miejsca pobytu*⟩: Bardzo ciekawym zjawiskiem biologicznym są wędrówki ptaków. Dzielimy je na osiedleńcze, sezonowe i regularne. *Felik. Zool. X, 320.*

osiekać p. **osiec**

osiodłać 1. o. wielbłąda ⟨*okulbaczyć*⟩. **2. o.** kogo ⟨*narzucić komu swoją wolę; opanować, ujarzmić, zawojować kogo*⟩: Widać było, że go imość osiodłała. *Rzew. H. Pam. 397.* **o.** męża.

osioł 1. o. domowy; długouchy. **2.** Uparty jak **o. 3.** *przen. posp.* **o.** skończony itp. ⟨*kompletny głupiec, dureń*⟩. **4.** Ktoś jest osłem ⟨*o człowieku upartym, głupim, tępym*⟩: Cóż też za stary osioł ze mnie. *Żer. Przedw. 91.*

oskarżać, oskarżyć **1. o.** kogo — o co; **o.** kogo, że...: Lekkomyślnie oskarża mnie o kradzież owiec. *Hertz B. SPP.* Sarkała szlachta, że Kromer powiedział jej w swej kronice niejedną gorzką prawdę, oskarżając ją, że nie szanuje władzy ani królewskiej, ani kościelnej. *Chrzan. I. Lit. 106.* **2. o.** kogo przed kim: Nigdy nie oskarżał nas przed dyrektorem, do dziennika nie zapisywał, a dwójki stawiał rzadko. *Hertz B. Samow. 132.* **3. o.** kogo przed sądem, przed trybunałem. **4. o.** kogo z artykułu lub na podstawie artykułu.

oskarżający *daw.* Ława o-a ⟨*zespół sądowy mający za zadanie udowodnić winę podsądnemu*⟩: Francja przyjęła angielskie sądy przysięgłych z początku w postaci dwu ław, ustawodawstwo bowiem rewolucyjne z r. 1791 zna tak ławę oskarżającą, jak i sądzącą. *Śliw. S. Proces 39.*

oskarżenie **1.** Bezpodstawne, fałszywe, uzasadnione **o.** **2. o.** o co: o działalność antypaństwową; o kradzież. **3. o.** na kogo, na co lub przeciw komu, czemu: Skierować oskarżenie przeciw komu. **4.** Świadek oskarżenia ⟨*świadek przywołany przez oskarżyciela publicznego*⟩. **5.** Z oskarżenia prywatnego, publicznego: Przepis [...] powinien przewidywać, że przestępstwa w zasadzie ścigane z oskarżenia prywatnego, w razie popełnienia ich w celach chuligańskich, ścigane byłyby z oskarżenia publicznego. *Chulig. 87.* **6.** Rzucić komu **o.** ⟨*zarzucić co komu bezpośrednio; znieważyć kogo*⟩: Rozdrażnienie dochodzi do bezczelnego zuchwalstwa, gdy Kościuszce jest rzucone oskarżenie o nieudolność i oszczędzanie życia własnego. *Korzon Wewn. VI, 334.* **7.** Wnieść **o.** na kogo, przeciw komu. Wystąpić z oskarżeniem. Wytoczyć **o.** **8.** Zrzec się oskarżenia.

oskarżyciel **1. o.** publiczny ⟨*prokurator*⟩. **2. o.** prywatny ⟨*osoba pokrzywdzona, której ustawa postępowania karnego przyznaje prawo do wniesienia i popierania oskarżenia przed sądem karnym*⟩: W sprawach o przestępstwa, ścigane z oskarżenia prywatnego, pokrzywdzony wnosi i popiera oskarżenie, jako oskarżyciel prywatny. *Kod. post. karn. 117.*

oskarżyć p. **oskarżać**

oskoma **1.** Mieć oskomę na co ⟨*mieć apetyt na co, mieć chęć zjedzenia, wypicia czego*⟩: Niejednokrotnie miałem oskomę na różne smakołyki, ale zawsze kończyło się na pokusach. *Solski Wspom. I, 50.* **2.** Narobić komu oskomy: Zapach nadzwyczajny idący od kosza narobił psu ogromnej oskomy; wąchał a wąchał, nareszcie postanowił smakować i pochwycił w zęby ogromną kiełbasę. *Dygas. Właść. 180.* **3.** Wzbudzać oskomę: Między szlachty zgrają stają dwa chóry: ci pić a ci jeść wołają; odgłos leci echami, gdzie tylko dochodzi, rozbudza oskomę w ustach, głód w żołądkach rodzi. *Mick. Tad. 234.* **4. o.** bierze kogo; idzie ⟨*powstaje apetyt na co; ślinka idzie (na co)*⟩: Goście piją świetne wino, aż oskoma idzie. *Loren. Dwadz. 345.*

oskrobać, oskrobywać **1. o.** co — (z czego): **o.** błoto z butów a. buty z błota. **o.** rybę (z łuski). **o.** jarzyny (marchew, pietruszkę, młode kartofle itp.). **o.** ścianę: Ściany oskrobano, zatarto i pociągnięto lekkim perłowym kolorkiem. *Petrz. Kość. 37.* **2.** *daw.* oskrobać skórę (komu) ⟨*dać komu w skórę, sprawić lanie*⟩: Jeśli cię jeszcze złowię, tak skórę oskrobię, że cię potem nie pozna twa matka rodzona. *Mick. Dziady 252.*

oskrzele Zapalenie oskrzeli: Ale to nic wielkiego, pewno małe zapalenie oskrzeli, bo bardzo kłuje w piersiach. *Dąbr. M. Noce III/2, 89.*

oskrzelowy Kaszel, szmer **o.**

oskrzydlający Manewr **o.**: Wojska radzieckie wykonały wspaniały manewr oskrzydlający. Obeszły miasto od północy i od południa, i połączyły się w okolicy Poczdamu. *Barb. Nauka 140.*

oskubać, oskubywać **1. o.** co, np. **o.** listki, kwiatki, bukiet: Siedziała w oknie i oskubywała wielki bukiet białego bzu. *Krasz. Poeta 93.* **2. o.** co — z czego: **o.** drzewo z liści; **o.** kurę z pierza. **3. o.** kogo ⟨*podstępnie pozbawić kogo pieniędzy; zubożyć, obedrzeć*⟩: Chce założyć spółkę z samych szlachciców... — Aha... I oskubać ich, a potem zemknąć. *Prus Lalka I, 206.*

osłabiać, osłabić **1. o.** co ⟨*czynić słabszym*⟩: **o.** cios. **2. o.** mury ⟨*nadwerężać*⟩. **3. o.** tkaninę ⟨*czynić mniej trwałą*⟩. **4. o.** serce, mięsień sercowy ⟨*czynić mniej wydolnym, zwątlić*⟩. **5. o.** wzrok ⟨*przytępiać, nadwerężać*⟩. **6. o.** zdrowie ⟨*nadwerężać*⟩: Nieregularne życie osłabiło mu zdrowie. *SPP.* **7.** *przen.* **o.** ducha, nadzieję, wiarę; **o.** fakt, powagę czego, władzę; **o.** efekt, wrażenie czego: Osłabmy w jakikolwiek sposób powagę prawa, a wnet wzrosną występki. *Prus Kron. III, 375.* **8. o.** co — czym: Forsownymi marszami osłabił sobie serce. **9.** Wyjść z czego osłabionym: Wyszliśmy z tej klęski osłabieni, chociaż nie mniej bitni, może nawet odważniejsi. *Fiedl. A. Biz. 10.*

osłabienie **1.** Krańcowe, szalone, wielkie **o.** **2. o.** mięśnia sercowego; **o.** pamięci. **3.** Doświadczać osłabień; odczuwać **o.**: Od jakiegoś czasu zaczęła ona doświadczać jakichś osłabień i zawrotów głowy. *Orzesz. Jędza 125.* **4. o.** mija, ustępuje: Kilka kropel wody powróciło ją do zmysłów; osłabienie ustępowało. *Choj. Alkh. I, 358.*

osładzać, osłodzić *przen.* **o.** (komu) co — czym: **o.** komu los, cierpienie. Życzliwością swoją osładzała mu życie. *SPP.*

osłaniać, osłonić **1. o.** kogo, co — czym: **o.** lampę abażurem; oczy dłonią, twarz woalką, parasolką; *przen.* **o.** co kłamstwem, milczeniem: Z pewnością nie było dotąd człowieka, który by prawdy swych przekonań nigdy kłamstwem lub milczeniem nie osłaniał i zawsze ją odkrywał. *Święt. A. Obraz II, 3.* **2. o.** miasto, zamek ⟨*walcząc bronić miasta, zamku*⟩: Prawym skrzydłem osłaniającym zamek dowodził pułkownik husarski. *Śliw. A. Sob. 78.* **3. o.** co ogniem armatnim: Zamoyski skierował atak na wysuniętą i nie osłanianą ogniem armatnim wieżę. *Korzon Woj. II, 50.* **4.** *przen.* **o.** kogo, co od czego, przed czym: Osłonić kogo, co od wiatru; przed czyim wzrokiem ⟨*bronić od czego, przed czym; chronić przed odpowiedzialnością*⟩: [Kazimierz Wielki] osłaniał chłopów od ucisku klas potężniejszych. *Smol. W. Dzieje 75.* Bacz, że ni król szwedzki, ni elektor, którym obum przeciw ojczyźnie służysz, ni twoje księstwo przed trybunałem cię nie osłoni. *Sienk. Pot. VI, 27.*

osława *daw.* Rzucić osławę na kogo ⟨*znieważyć kogo, oszkalować, oczernić*⟩: Rzekłem już, że Blanka de Montbéliard była cną niewiastą, na którąm ja rzucił osławę... Nie wolno lżyć jej pamięci nikomu. *Kossak Z. Krzyż. I—II, 420.*

osławiony Ktoś jest **o.**, coś jest **o-e** ⟨*ktoś jest sławny, powszechnie znany (z czego), okrzyczany, głośny, wiadomy*⟩: **o.** zdrajca, **o-e** więzienie. Izabela Hortensja, osławiona piękność w r. 1820 w Warszawie [...] zasiadła w owym czasie na bałwochwalczym tronie. *Bog. Kapit. II, 27.*

osłoda 1. o. życia: Była ona najwyższą pociechą i osłodą życia ojca. *Żer. Char. 25.* **2.** Na osłodę ⟨*na pociechę; aby ulżyć (w czym), dać ukojenie*⟩: W swej prawej ręce kielich mam, po lewej gąsior z miodem. Czy jutro zginę, co mi tam? Ja piję na osłodę. *Staff L. Poezje II, 322.* **3.** Dawać osłodę: Niemało osłody dawała i poezja, ta nieodstępna przyjaciółka niedoli. *Siem. L. Kart. 40.* **4.** Coś stanowi osłodę czego: Od świąt wielkanocnych do wakacji letnich plac stanowił największą osłodę sztubackiej doli. *Hertz B. Samow. 89.* **5.** Szukać osłody w czym: Osłody w swoim smutku i rozrywki szukał Zygmunt August w zatrudnieniach. *Lel. Dzieje 175.* **6.** Znajdować w czym osłodę (np. w lekturze, w przyjaźni).

osłona 1. o. do czego: **o.** do lampy. **2.** *wojsk.* Pod osłoną dział, ognia artylerii, okrętów wojennych (forsować co; wycofywać się; lądować itp.). **3.** Pod osłoną nocy: Wychodziłem z domu tylko późnym wieczorem, by pod osłoną nocy oglądać nowy gmach teatru. *Solski Wspom. I, 262.* **4.** Coś daje osłonę, nie daje osłony: Lichy, dziurawy płaszcz nie dawał dostatecznej osłony. *Rudn. H. Spart. 55.* **5.** *przen.* Ktoś, coś jest czyją osłoną, stanowi osłonę (dla kogo, czego): Bali się matki, jak ognia. Ojciec był ich tarczą i osłoną; wzywali pomocy ojca, żeby przed matką ukryć drobne szkody, drobne przestępstwa. *Żmich. Pow. 186.* **6.** Szukać osłony: Od upału szukali osłony wśród drzew.

osłonić p. **osłaniać**

osłonka p. **obsłonka**

osłupiały 1. o-e oczy, spojrzenie, **o.** wzrok ⟨*nieruchome(-y), bezmyślne(-y), (w słup); wzrok utkwiony w jeden punkt, bezmyślny*⟩. **2.** Stać, stanąć jak **o.**, *daw.* osłupiony: Widząc wysuwające się z krzaków dziki, stanął jak osłupiały. *Wodz. Wspom. 90.* Tak ją przestraszył, że ta, zamiast mu odpowiedzieć, stanęła osłupiona. *Kaczk. Anunc. I, 24.*

osłupienie 1. Bezmyślne, niewypowiedziane **o. 2.** W osłupieniu, z osłupieniem ⟨*będąc oszołomionym, nie mogąc się poruszyć*⟩: Gapiła się w osłupieniu na szarmanckie zachowanie lekarza, tak różne od jego codziennej opryskliwości. *Jaroch. Niemił. 148.* Otworzył usta, patrząc na niego z osłupieniem. *Brand. K. Antyg. 277.* **3.** Obudzić się, wyrwać kogo z osłupienia: Zapatrzona w niego skamieniała. Claude wyrwał ją z osłupienia, zaprowadził do kanapy i posadził bezwolną i posłuszną. *Strug Krzyż I, 271.* **4.** Oniemieć z osłupienia: Orsini oniemiał z osłupienia, że jest człowiek na świecie, który śmie do niego w ten sposób przemawiać. *Chłęd. Barok. 66.* **5.** Wpaść w **o.**: Senny od świeżego, chłodnego powietrza, wpadłem w bezmyślne osłupienie, aż w końcu usnąłem. *Lam J. Głowy I, 66.* **6.** Wprawi(a)ć kogo w **o.**: Agnieszkę takie wiadomości wprawiały w osłupienie. *Nałk. Z. SPP.* **7.** Twarz czyja wyraża **o.**: Twarz jego wyrażała przez jakiś czas niewypowiedziane osłupienie. *Sienk. Połan. III, 55.* **8. o.** maluje się w oczach: Jakieś osłupienie malowało się w oczach, coś automatycznego było w ruchach. *Morzk. Jerzy 66.*

osmalać, osmalić 1. o. co — czym: **o.** dymem ściany; osmalić twarz ⟨*opalić*⟩: Wystarczyło raz tylko spojrzeć [...] aby odgadnąć, że nie lądowe to wiatry i nie lądowe słońce osmaliły mu twarz na kolor mahoniu. *Brand. M. Wypr. 125.* **2.** Osmalić sobie włosy ⟨*oswędzić, przypalić*⟩. **3.** Osmalić piórka ⟨*doznać niepowodzeń*⟩: Gustaw [...] musiał nieźle osmalić piórka. *Sienk. Now. I, 7.* **4.** Jak piórko osmalił ⟨*jakby nigdy nic, w lot, na poczekaniu, od ręki*⟩: U niego skłamać — to jak piórko osmalił. *SW.*

osmucenie *przestarz.* Wpadać w **o.** ⟨*stawać się smutnym; smutnieć*⟩: Jedli, pili i śpiewali, tylko Sobieraj wpadał w jakieś osmucenie. *Wilk. P. Wieś II, 215.*

osoba 1. o. dorosła, starsza; młoda **o.**: Co do marek pocztowych, rozdałem ich mnóstwo znajomym dzieciom i osobom starszym, ale po twojej kartce zacząłem zbierać dla Ciebie. *Sienk. Koresp. II, 251.* **2. o-y** alegoryczne ⟨*w poezji, w malarstwie*⟩. **3. o.** cywilna. **4.** Główna, znaczna **o.** ⟨*ktoś mający duże znaczenie w danym środowisku*⟩: Główną osobą w każdym bezkrólewiu był zwykle prymas. *Schmitt Dzieje II, 24.* **5.** Litościwa, godna osobo ⟨*w zwrotach żebraków do przechodniów*⟩: Litościwa, godna osobo, opatrz mię, nieszczęśliwego kalekę. *SW.* **6.** *jęz.* Pierwsza, druga, trzecia **o.** ⟨*formy czasownika użytego jako orzeczenie*⟩. **7. o.** prawna ⟨*organizacja lub instytucja, która zgodnie z przepisami prawnymi jest podmiotem praw i zobowiązań*⟩. **8. o.** trzecia ⟨*człowiek nie zainteresowany bezpośrednio daną sprawą*⟩: Jest do sprzedania majątek ziemski bez pośrednictwa osób trzecich. *Syg. Wysadz. 82.* **9. o.** urzędowa ⟨*ten, kto działa na mocy zajmowanego stanowiska lub upoważnienia urzędowego*⟩. **10. o.** wysoko urodzona ⟨*człowiek arystokratycznego pochodzenia*⟩. **11.** *lit.* **o.** dramatu ⟨*postać występująca w utworze literackim, zwłaszcza w zastosowaniu do utworu dramatycznego (osobą dramatu może być człowiek, zwierzę, symbol itp.)*⟩: Osoby dramatu: Spartakus — wódz zbuntowanych niewolników [...] gońcy, zbuntowani niewolnicy — żołnierze, legioniści rzymscy, muzykanci, tancerki. *Dobrow. S. Spart. 7.* **12. o.** króla (a. królewska), księcia (a. książęca) itp. ⟨*król, książę, itp.*⟩: Wybuchnął bunt, który godził wprost w osobę księcia. *Zachor. Dzieje 250.* W osobie podkomorzanki Bóg mi dał najpoczciwszą żonę. *Sztyrm. Katalept. II, 72.* **13.** Od osoby: Wejście po 2 zł od osoby. **14.** Na osobę: Dostają po wiadrze wody gorącej na osobę. *Szmag. SPP.* Na 2, 3, 4 osoby; na 5, 6 ... osób: Loża na 4 osoby. Stół na 12 osób. **15.** Ktoś w jednej osobie, np. pastuch i mędrzec, pan i sługa; być w jednej osobie, np. panem i sługą ⟨*o kimś, kto jest równocześnie, np. pastuchem i mędrcem, panem i sługą*⟩: Nawet kulawy Matus, pastuch i mędrzec w jednej osobie, wyszedł na chwilę ze swej sfinksowej obojętności. *Gomul. Kajet 113.* **16.** (Ktoś) we własnej osobie, *daw.* (ktoś) własną, swoją osobą, z osoby ⟨*(ktoś) sam, on właśnie, nie używając niczyjego pośrednictwa; osobiście*⟩: Wyruszył król osobą swoją na Pomorze z wojskiem nadwornym i 600 Tatarami. *Korzon Woj. I, 160.* Jak Boga kocham, baron we własnej osobie wyłazi z pojazdu i sunie wprost do karczmy. *Łoz. Wal. Szlach. I, 71.* **17.** *daw.* (Coś, ktoś) pod jedną osobą ⟨*(coś, ktoś) pod jedną postacią*⟩: Rozprawia: o prawdziwym słowie bożym i o wyrozumieniu jego tudzież o używaniu wieczerzy pańskiej pod jedną osobą. *Mac. Piśm. III/1, 280.* **18.** *żart.* Być osobą ⟨*być osobistością*⟩: Ojciec jego wcale nie był osoba, tylko krawiec i to spomiędzy biednych krawców najbiedniejszy. *Jun. Now. 22.* **19.** *daw.* Czynić coś komu na (jego) osobie ⟨*czynić to jemu samemu*⟩: Jeżeli winowajca nie chciał być wyrokowi posłuszny, karano go w też tropy na osobie albo mu posiadłość palono. *Berw. Pow. I, 189.* **20.** Mówić do kogo w trzeciej osobie (np. niech zrobi, zamiast: zrób).

osobistość **1.** Popularna, wybitna, znakomita, znana **o.**; ciemna, podejrzana **o.** ⟨*o kimś popularnym, wybitnym, znanym; podejrzanym*⟩. **2. o.** miasta: Opowiadał o swoich koligacjach z najznakomitszymi osobistościami miasta. *Kow. W. Dal. 55.*

osobisty **1.** Akta **o-e** ⟨*dotyczące danej osoby*⟩. **2. o.** bagaż ⟨*własny, prywatny*⟩. **3. o.** czar, wdzięk; **o-e** zalety ⟨*właściwy(-e) tylko danej osobie*⟩: Ujęła nas pani swoim osobistym wdziękiem, czarem... *Weys. Józ. Żywot 198.* **4.** Majątek **o.**, własność **o-a** ⟨*to, co należy do jednego człowieka, co nie jest wspólną własnością rodzinną, społeczną*⟩. **5. o-a** obecność czyja ⟨*we własnej osobie*⟩. **6.** Pobudki, względy **o-e**; **o-e** przekonanie, zdanie o czym; **o-e** uczucia, urazy ⟨*prywatne, indywidualne, własne*⟩: Rozumiała, że trzeba, stłumiwszy w osobie wszelkie osobiste uczucia, coś radzić, decydować. *Dąbr. Ign. Matki 115.* **7. o.** przyjaciel. **8.** Rewizja **o-a** ⟨*przeszukanie ubrania i ciała osoby rewidowanej*⟩. **9.** Sekretarz **o.** ⟨*urzędnik przydzielony do osoby dyrektora, kierownika itp., załatwiający sprawy bezpośrednio przez niego zlecone*⟩. **10. o-a** sprawa, **o-e** zwierzenia ⟨*dotycząca(-e) kogo osobiście, jego własnych spraw, intymna(-e)*⟩. **11.** *hist.* Unia **o-a** ⟨*związek państw oparty na wspólnej osobie panującego (króla, księcia)*⟩. **12.** Wolność **o-a** ⟨*wolność człowieka polegająca na prawie swobodnego przenoszenia się z miejsca na miejsce i prawie niepodlegania uwięzieniu bez uchwały sądu*⟩. **13.** Wycieczki **o-e** ⟨*docinki, złośliwostki dotyczące własnych, prywatnych spraw tego, przeciw komu są wymierzone lub tego, kto je mówi*⟩: Wycieczki osobiste pod adresem kolegi Czyża wydają mi się niestosowne. *Brand. K. Obyw. 295.* **14. o-a** zasługa ⟨*będąca wyłącznym dziełem danej osoby*⟩. **15.** Pod osobistym dowództwem, kierownictwem ⟨*pod bezpośrednim dowództwem, kierownictwem*⟩: Król pruski pod swym osobistym dowództwem oblegał Warszawę. *Berent Diog. 192.*

osobiście **1. o.** odpowiedzialny (za co). **2.** *przestarz.* Wolny **o.** ⟨*mający prawo korzystać z wolności osobistej*⟩: Warunki kolonizacyjne dla miast były podobne do wiejskich. Osadnik płacił czynsz księciu, panu lub kościołowi, osobiście był wolny. *Święt. A. Hist. I, 102.* **3.** Stawić się, zgłosić się **o.** ⟨*własną osobą, we własnej osobie*⟩. **4.** Znać kogo **o.** ⟨*znać kogo bezpośrednio, w osobistym zetknięciu (nie ze słyszenia, nie z widzenia)*⟩.

osobliwy **1.** Rzecz (to) **o-a** ⟨*szczególna*⟩: Osobliwa to rzecz jednakże ta ochoczość w Polakach do zabaw i rozrywek gromadnych. *Zienk. Wiecz. 229.* **2.** W **o.** sposób (robić co) ⟨*w szczególny, niezwykły sposób*⟩: Tańczył w osobliwy sposób, podrygując, potrząsając dłońmi i głową i uderzając podeszwami butów o bruk. *Morc. Ptaki 99.*

osobnik **1.** *pot.* Podejrzany **o.** ⟨*człowiek, osoba*⟩. **2. o.** (jakiegoś) gatunku ⟨*w języku naukowym: konkretny egzemplarz w przeciwstawieniu do pojęcia gatunku*⟩: **o-i** krystaliczne, roślinne, zwierzęce.

osobność **1.** Na **o.** ⟨*na bok, na stronę, na ubocze*⟩: Odprowadzić kogo na **o.** **2.** Na osobności ⟨*na boku, na stronie, na uboczu, osobno*⟩: Siądźmy na osobności, muszę pomówić z Waćpanem. *Słow. Sen 136.* Omawiać co na osobności. **3.** *przestarz.* W osobności: Oblókłszy się w habit dominikański, życie w osobności skończył. *Narusz. Hist. III, 248.*

osobny **1. o-e** mieszkanie; **o-e** wejście ⟨*odrębne*⟩: Mieszkanie, pokój z osobnym wejściem. **2. o.** rozdział; **o-a** rubryka ⟨*specjalny(-a)*⟩. **3.** Z osobna ⟨*oddzielnie, osobno*⟩: U nóg, tu każdy niech kark zgina hardy, każdy z osobna dozna naszej wzgardy. *Fredro A. Śluby 19.* **4.** Wszem wobec i każdemu z osobna ⟨*wszystkim bez wyjątku; ogólnie*⟩: Winszuję wszem wobec, każdemu z osobna. *Kras. Sat. 65.*

osobowość *praw.* **o.** prawna ⟨*zdolność nabywania praw i zaciągania zobowiązań, nadana przez ustawę organizacjom, władzom, stowarzyszeniom itp.*⟩.

osobowy **1.** Autobus, przedział, wagon, statek **o.**, winda **o-a** ⟨*autobus, przedział itp. przeznaczone do przewozu ludzi i ich osobistego bagażu*⟩. **2.** Dworzec **o.** ⟨*przeznaczony do ruchu pasażerskiego*⟩. **3.** Skład **o.** czego (np. biura, rządu).

ospowaty **o-a** twarz ⟨*nosząca ślady po ospie; dziobata*⟩.

osrebrzony *poet.* Włos **o.** wiekiem: Włos miał krótki, dobrze osrebrzony wiekiem. *Norwid Wyb. 8.*

ostateczność **1.** Do ostateczności ⟨*do ostatecznych granic, do najwyższego stopnia, do końca, całkowicie, bardzo*⟩: Gospodarz skrócił do ostateczności swój toast. *Par. Niebo 42.* Spalił miasto, zerwał most na Nogacie i postanowił bronić się do ostateczności. *Baliń. M. Polska I, 795.* **2.** W ostateczności ⟨*w ostatecznym razie, w końcu, wreszcie, nareszcie; ostatecznie*⟩: W ostateczności — mógłby zarabiać jako fortepianista choćby... po knajpach. *Prus Przem. 195.* **3.** Chwytać się ostateczności ⟨*skrajności, krańcowości*⟩. **4.** Przyprowadzić, przywieść kogo do ostateczności ⟨*doprowadzić kogo do takiego stanu, że nie może dłużej znieść czego, że musi gwałtownie zareagować*⟩: Zwierzę to nie napada nigdy na ludzi i broni się chyba przywiedzione do ostateczności. *Sienk. SPP.* **5.** Wahać się między dwiema ostatecznościami ⟨*skrajnościami*⟩: Postępowanie jej wahało się ciągle między dwiema ostatecznościami, przeskakując co chwila od namiętnej czułości — do przekleństw i złorzeczeń. *Matusz. I. Swoi 284.* **6.** Wpadać, *daw.* także pogrążać się, rzucać się itp. w **o.** ⟨*robić co z przesadą, posuwać się w czym bardzo daleko; przesadzać*⟩: Przedramatyzowuje pani. Kobiety zawsze wpadają w ostateczność. *Reym. Ferm. II, 32.* Król wszelkiej myśli o niestosownym małżeństwie zaniechał, a teraz na przekór Kommendoniemu rzucić się może w ostateczność. *Szujski Roztrz. 252.* **7.** Wpadać, przerzucać się, przechodzić itp. z ostateczności w **o.**, z jednej ostateczności w drugą ⟨*zmieniać krańcowo zdanie, sposób postępowania, poglądy*⟩: Z jednej ostateczności przechodząc w drugą po listach ogromnych przesyłam możliwie najkrótszy. *Orzesz. Listy II/1, 182.* **8.** Ostateczności ścierają się ⟨*przeciwieństwa*⟩: Pod względem wojskowym nie było chyba kraju, w którym by się tak ścierały ostateczności, jak w Polsce. *Łoz. Wł. Praw. I, 180.*

ostateczny 1. o. cios, egzamin ⟨*stanowczo ostatni, końcowy*⟩. **2. o.** cel, wynik ⟨*końcowy*⟩: Najwyższym dobrem człowieka, ostatecznym jego celem, rzeczywistą wartością, warunkiem postępu, zasadniczym prawem — jest wolność. *Choj. Alkh. IV, 225.* **3. o-a** cena ⟨*ustalona ostatecznie*⟩. **4. o.** wyrok ⟨*nieodwołalny*⟩. **5.** Dzień **o.** ⟨*w niektórych religiach: koniec świata*⟩. **6. o-a** instancja ⟨*ostatnia*⟩. **7. o.** krok ⟨*stanowczy, nieodwołalny*⟩. **8. o-a** likwidacja czego ⟨*całkowita*⟩. **9. o-a** nędza ⟨*krańcowa, największa*⟩: Nie śmiała słowem łagodnym zapytać, jak do tej nędzy ostatecznej doszli. *Orkan Pomór 42.* **10. o-a** redakcja czego ⟨*ostatnia, końcowa*⟩. **11.** Sąd **o.** ⟨*w niektórych religiach: sąd, który odbędzie się w dniu końca świata i będzie decydował o zbawieniu lub potępieniu ludzi*⟩. **12. o.** sposób ⟨*kategoryczny*⟩. **13. o.** środek ⟨*krańcowy, desperacki*⟩: Chwytać się ostatecznych środków. **14. o.** upadek ⟨*całkowity, kompletny, z którego nie można się podnieść*⟩. **15. o-a** walka; **o-e** zwycięstwo ⟨*końcowa(-e); stanowcza(-e)*⟩. **16.** *daw.* **o-a** wola ⟨*ostatnia*⟩: Ojciec mający trzech synów nieporządnie żyjących wyrzekł przez ostateczną wolę, ażeby najgorszy z nich nie dziedziczył. *Mac. Piśm. I, 60.* **17.** W ostatecznym razie ⟨*w końcu, wreszcie, nareszcie, w ostateczności, ostatecznie*⟩: W ostatecznym razie [...] drogę do miasta znajdziemy... *Skiba Poziom. 191.*

ostatek 1. o. a. ostatki czego, np. **o.** chleba: Podzielić się ostatkiem chleba. - Po polach ludzie krzątali się, zbierali ostatki jęczmienia i owsa, ktoś już orał ściernisko. *Pięt. Białow. 31.* **2. o.** sił: Zebrawszy ostatek sił swoich, chciał się przyczołgać do domu. *Berw. Pow. I, 279.* **3.** *daw.* **o.** (ostatki) życia ⟨*ostatni okres życia*⟩: Zrzekliby się berła i tronu, aby w spokojności ostatki życia przepędzić. *Bogusł. W. Henryk 130.* **4.** Do ostatka, *daw.* z ostatkiem ⟨*do końca, do reszty, całkowicie, zupełnie*⟩: Dochowam wierności do ostatka. *Żukr. Kraj. 6.* Henryk siedział w zamku, gotowy bronić się do ostatka. *Narusz. Hist. IV, 138.* **5.** Na **o.**, na ostatku, *daw.* w ostatku ⟨*na koniec, w końcu, nareszcie, wreszcie*⟩: Powiedz pan na ostatek, jak to się wszystko skończy. *Rus. Z barykady 30.*

przysł. **6.** Kto zjada ostatki, ten piękny i gładki.

ostatni 1. o-a bieda, potrzeba ⟨*najgorsza, skrajna*⟩: Wie przecież, że sobie od ust odejmujesz, i że tu u nas już ostatnia bieda... *Orkan Pomór 29.* **2. o-a** cena ⟨*cena, od której nie można odstąpić*⟩: Powiem od razu ostatnią cenę: siedemnaście rubli. *Jun. Bruk. 9.* **3. o.** cymbał, osioł ⟨*największy głupiec*⟩: Plotę bzdury, a ty je powtarzasz, jak ostatni cymbał! *Reym. Fron. 94.* **4. o.** gatunek ⟨*najgorszy, najlichszy*⟩: Do pilnowania, a choćby i do bydła, łajdak to był pies, ostatniego gatunku, ale za to do myślistwa pierwszy numer. *Jun. Bracia 202.* **5. o.** szeląg itp. ⟨*ostatek, reszta pieniędzy; także: ostatek, reszta tego, co się posiada*⟩. **6.** *praw.* **o-a** instancja ⟨*instancja, od której nie ma odwołania*⟩. **7. o.** kęs, okruch; **o-a** okruszyna ⟨*ostatek, reszta jedzenia; także ostatek, reszta tego, co się posiada*⟩: W ciężkiej doli trudno się zebrać na litość, a ostatnim kęsem nie każdy podzielić się potrafi. *Krasz. Chata III, 61.* **8. o-a** suknia, **o.** łach itp. ⟨*ostatek, reszta ubrania; także ostatek, reszta tego, co się posiada*⟩. **9. o.** dzień, tydzień, miesiąc, rok; **o-e** dni, tygodnie, miesiące, lata ⟨*okres czasu bezpośrednio poprzedzający chwile relacji; poprzedni(-e); ubiegły(-e)*⟩: Ostatni rok był dość pomyślny. *SW.* **10. o.** łajdak, łotr ⟨*najgorszy, największy; najnikczemniejszy*⟩. **11.** *kult.* **o.** sakrament ⟨*w niektórych religiach chrześcijańskich: sakrament udzielany ciężko chorym lub będącym w obliczu śmierci*⟩. **12. o-a** pasja (porywa kogo) ⟨*dochodząca do najwyższego stopnia, nie do opanowania*⟩. **13. o-a** próba ⟨*końcowa; ostateczna*⟩. **14. o.** raz, po raz **o.**: Żeby to było **o.** raz ⟨*żeby się więcej nie powtórzyło*⟩. **15.** Ostatnim razem ⟨*ostatnio*⟩: Wspominał mi o tym ostatnim razem. **16. o-a** rzecz ⟨*najgorsza rzecz; ostateczność*⟩: Ostatnia to rzecz wymawiać miłość kobiecie, która przestaje kochać. *L.* **17. o-e** słowo: a) ⟨*stanowcza, kategoryczna, ostateczna decyzja, rada itp.*⟩: Powiem ostatnie słowo: dziesięć tysięcy rubli, zaraz, na stół. *Reym. Ziemia II, 143*; b) **o-e** słowo oskarżonego, skazanego ⟨*wypowiedź podsądnego po mowach obrońcy i oskarżyciela przed powzięciem przez sąd decyzji wyroku*⟩: Po przemówieniu prokuratorów i obrony zawezwano podsądnych do wypowiedzenia ostatniego słowa. *Schmitt Dzieje II, 214*; c) **o-e** słowo (wyraz) mody, nauki, techniki itp. ⟨*to, co w danym zakresie, w danej dziedzinie (np. modzie, nauce itp.) jest nową zdobyczą, nowym wynalazkiem, odkryciem, zwyczajem*⟩: Widziałeś [...] myśliwską broń i ostatnie słowo ówczesnej techniki wojennej: skałkowy karabin z bagnetem. *Prus Now. IV, 203.* Uniwersał ten [Połaniecki] jest ostatnim wyrazem pojęć i dążeń reformatorskich Polski XVIII wieku w sprawie włościan. *Korzon Wewn. I, 496.* **18. o-e** słowa, wyrazy ⟨*wyrazy ubliżające komu, obrażające kogo; ordynarne, plugawe*⟩: Krzyczy, piorunuje, wymyśla od ostatnich słów, od najostatniejszych. *Strug Ludzie 194.* Lżyć, łajać, zelżyć kogo ostatnimi słowami: Przywiązanie to wszakże nie przeszkadzało im bynajmniej lżyć się ostatnimi wyrazami. *Konopn. Ludzie 70.* Teraz to już pewnie przeklinać i ostatnimi słowami łajać ją zacznie. *Orzesz. Cham 114.* **19.** *gw. warsz.* **o-e** słowo do draki ⟨*ostatnia przymówka, ostateczny po-*

wód do bitki⟩. **20.** **o.** spoczynek ⟨*pochowanie zmarłego w grobie, leżenie zmarłego w grobie*⟩: Na własnych barkach niosłem trumnę ojca z żałobnego wozu na ostatni spoczynek. *Morzk. Bożek 97.* **21.** Ten **o.** ⟨*ten, który został tylko co nazwany, wymieniony, o którym tylko co się mówiło, końcowy z wymienionych*⟩: Odsyłam książkę Dankowskiego i nagrobek. Nie miałem czasu nad tym ostatnim pomyśleć. *Mick. Listy II, 531.* **22.** **o.** uczeń ⟨*najgorszy*⟩: Siedział już drugi rok w klasie, a ponieważ był ostatnim uczniem, więc wszyscy wiedzieli, że go wyrzucą. *Perz. Cud. 58.* **23.** **o-a** wiadomość ⟨*z ostatniej chwili, najświeższa*⟩. **24.** **o-a** wola ⟨*testament*⟩. **25.** **o-e** wydanie (dzieła) ⟨*aktualne, najświeższe*⟩. **26.** Ostatnimi czasy, w ostatnich czasach ⟨*niedawno, od niedawna*⟩: Dawniej była bardzo ładna, w ostatnich czasach zgrubiała i zbrzydła. *Chłęd. Pam. II, 206.* **27.** **o-a** wieczerza ⟨*uczta paschalna spożyta przez Chrystusa w otoczeniu dwunastu apostołów w wigilię śmierci; obraz przedstawiający tę scenę*⟩. **28.** *pot.* **o.** do czego ⟨*nie wykazujący chęci, nie kwapiący się do czego*⟩: Ostatni do roboty. Był to pieniacz, ostatni do zgody. **29.** **o.** wśród kogo lub między kim ⟨*najgorszy, najpośledniejszy; mający najmniejsze znaczenie*⟩: Wolał pierwszym być między szlachtą niźli ostatnim między panami. *Kaczk. SW.* **30.** **o.** z... a. spośród (kogo, czego) ⟨*jedynie pozostały*⟩: **o.** z rodu; ostatni spośród przedstawicieli romantyzmu. **31.** Do ostatniego: a) ⟨*tak, że nikt nie został; do końca, do reszty, do ostatka*⟩: Konie pobrali do ostatniego. *Żer. Rzeka 37*; b) *daw.* ⟨*tak, że nic nie zostało, do końca, do reszty, do ostatka, całkiem*⟩: Złapaliście mnie i doicie już do ostatniego. *Bliz. Rozb. 155.* **32.** Do ostatniej chwili ⟨*do momentu końcowego, do końca*⟩: Wojsko było wierne królowi do ostatniej chwili. *Smol. W. SW.* **33.** Do ostatniego miejsca, do ostatniego kęsa, okruszyny, do ostatniej nogi, do ostatniej nitki ⟨*całkowicie, zupełnie*⟩: Pociąg był już zapchany do ostatniego wolnego miejsca. *Rudn. H. Płom. 210.* Burek, wylizawszy do ostatniej okruszyny kapustę z ziemniakami, jeszcze skuczał prosząco. *Wikt. Burek 12.* Opłakana gnuśność [...] była przyczyną, żeśmy nie mogli wybić Turczyna do ostatniej nogi. *Boy Flirt VI, 157.* Bosy, przemokły do ostatniej nitki, spracowany [...] bez siły w sobie ciągnął człek one liny. *Żer. Popioły II, 182.* **34.** Do ostatniego tchnienia bronić kogo a. czego, służyć, walczyć, kochać itp. ⟨*do końca, dopóki, sił starczy; do śmierci*⟩. **35.** Do ostatniej rozpaczy (doprowadzać kogo, przychodzić) ⟨*do ostatecznej, krańcowej; nie do zniesienia*⟩: Jeszcze ja do ostatniej rozpaczy nie przychodzę. *Kras. Podstoli 47.* **36.** Do ostatniej zguby przywieść kogo, co ⟨*do nieuniknionej; ostatecznej*⟩: Wojny za Jana Kazimierza przywiodły miasto do ostatniej zguby. *Balin. M. Polska III/1, 172.* **37.** Nie pierwsze mnie (mu) to i nie ostatnie ⟨*o czymś stale spotykającym kogo, zwykle o przykrości*⟩. **38.** *daw.* W ostatnim razie ⟨*w końcu, wreszcie, nareszcie, w ostatecznym razie, w ostateczności*⟩: Do tysiąca złotych mogłabym zebrać w ostatnim razie. *Wol. Dom. I, 111.* **39.** Na ostatnich nogach (chodzić): a) ⟨*być bardzo słabym, być bliskim śmierci*⟩: Mówili [...] że wielmożny pan już na ostatnich nogach ale, widzę, łgali. *Prus Lalka III, 246*; b) ⟨*o kobiecie: być w ostatnich dniach ciąży*⟩. **40.** Być, umieścić (co) itp., widać (co) itp. na ostatnim planie ⟨*być, umieścić, widać (co) itp. daleko, bardzo daleko, na końcu*⟩: U Holbeina widać cieniste kępy drzew, dachy licznych domostw [...] a na ostatnim planie zębate gór grzbiety. *Gomul. Kajet 10.* **41.** Chwytać (chwycić) się ostatniej deski ratunku ⟨*ratować się jedynym sposobem, jaki został*⟩: Chwycił się ostatniej deski ratunku i napisał list do W. Krasińskiego, który przez powstanie wypędzony z kraju, po jego upadku wrócił do Warszawy i zyskał wielkie wpływy w rządzie rosyjskim. *Bar. Kum. 132.* **42.** *daw.* Ciągnąć się z ostatniego ⟨*robić bardzo wielki wysiłek*⟩: Obudziła się w chłopach chęć nabrania oświaty; niektórzy ciągną się z ostatniego, aby tylko synów utrzymywać w szkołach publicznych lub na nauce rzemiosła. *Siem. L. Dzieła I, 179.* **43.** Ktoś jest ostatnią osobą ⟨*ktoś nie wchodzi w rachubę*⟩: Co do mnie — ona jest [...] ostatnią osobą, o którą mogłabym być zazdrosna. *Goj. Rajs. I, 106.* **44.** Oddać, poświęcić itp. za kogo, za co ostatnią kroplę krwi ⟨*umrzeć w imię kogo, czego*⟩: Dla jego sławy ostatnią kroplę krwi poświęcić są gotowi. *Mieczk. Obrazy 61.* **45.** Skląć, scholerować, zwymyślać itp. kogo od ostatnich ⟨*użyć w stosunku do kogo obrażających, ubliżających słów*⟩: Można go było sponiewierać słowami, zwymyślać od ostatnich, zelżyć — on nic. *Dygas. Now. VII, 183.* **46.** Uważać się za ostatniego z ludzi ⟨*za nikczemnika, wyrzutka*⟩: Uważałbym się za ostatniego z ludzi, gdybym miał korzystać ze szlachetnej twojej ofiary. *Choj. Alkh. IV, 62.* **47.** Wydać **o-e** tchnienie ⟨*umrzeć*⟩: Gdy wydała ostatnie tchnienie, biadał, iż mu się zdaje, że wraz z nią został pogrzebany. *Chłęd. Odr. 514.* **48.** Zdzierać z kogo ostatnią skórę, obdzierać kogo do ostatniej skóry ⟨*bardzo, bezwzględnie wyzyskiwać kogo; wyzyskiwać kogo bez miary*⟩: Mogę na przykład oddziałać [...] żeby bogaty nie zdzierał ostatniej skóry z biedniejszego. *Żer. Prom. 58.* **49.** U niego (dla niego) zawsze **o.** ma rację ⟨*o człowieku nie mającym własnego zdania, dającym się łatwo przekonać przez tego, kto ostatni zabiera głos*⟩.

przysł. **50.** Ten się śmieje, kto się śmieje ostatni.

ostoja **1.** *łow.* **o.** głuszców, łosi itd. ⟨*obszar leśny, gdzie przebywa zwierzyna łowna: głuszce, łosie itd.*⟩: Zna wszystkie ostoje łosi. Zna tajemnice lasu. *Fiedl. A. Kan. 192.* **2.** Być ostoją czego, komu lub dla kogo, dla czego ⟨*punktem oparcia, schroniskiem; podstawą czego*⟩: Ostoją polskości w Poznańskiem był właśnie chłop polski. *Piw. Odra 73.* Do niedawna jeszcze była ostoją i nadzieją rodziny. *Górs. H. Tory 104.* Ograniczony obraz świata był ostoją i podporą dla wyobraźni. *Par. SPP.*

ostro **1.** **o.** nabita (broń) ⟨*ostrym nabojem*⟩. **2.** Brać się, wziąć się do czego **o.** ⟨*energicznie*⟩: Wziął się ostro do pracy. **3.** Chować, trzymać kogo **o.** ⟨*surowo, w karności*⟩: Matka chowała nas bardzo ostro, za lada drobnostkę biła. *Witow. Ludzie 18.* Urzędnicy, jemu podwładni, bardzo się go bali, bo ostro ich trzymał i wszelkie nadużycia srogo karcił. *Zielon. Wspom. 60.* **4.** **o.** dzwonić (o telefonie, tramwaju) ⟨*gwałtownie, głośno*⟩. **5.** Postępować z kim **o.** ⟨*surowo*⟩. **6.** Odcinać się od czego, rysować się **o.** na jakim tle; widzieć **o.** ⟨*wyraźnie, jaskrawo; w ten sposób, że kontury występują wyraźnie*⟩: Na tle czystego nieba ostro odcinał się komin. *Wyg. Jel. 215.* **7. o.** pachnieć ⟨*mocno*⟩. **8.** Postawić się, stawiać się komu **o.** ⟨*hardo, zuchwale*⟩: Chcieli wyprzęgać konia, chcieli mnie bić, bo im stawiałem się ostro. *Pięt. Łuna 191.* **9.** (Od)powiedzieć komu **o.** ⟨*bez ogródek, śmiało, energicznie; wyzywająco*⟩: Powiedziałam im ostro, że dopóki będzie chodził w tym studenckim szynelu, nie pójdę z nim nigdzie... *Reym. Now. IV, 241.* **10. o.** spadać (o ulicy, drodze) ⟨*stromo*⟩: Teraz szedł ulicą ostro spadającą w dół. *Goj. Rajs. I, 92.* **11.** Spojrzeć **o.** ⟨*przenikliwie*⟩: Skrzetuski spojrzał ostro a dumnie w oczy Bohunowi, ale nie znalazł w nich ni zaczepki, ni wyzwania. *Sienk. Ogn. I, 61.* **12. o.** strzelić piłkę ⟨*silnie*⟩: Piłka ostro strzelona na linii bramkowej zmieniła kierunek i wpadła do siatki. *Sport 21, 1954.* **13. o.** świecić (np. o słońcu) ⟨*jaskrawo, mocno*⟩. **14.** Trzymać się **o.** ⟨*butnie, energicznie*⟩: Trzymać się ostro, bardzo sobie po nosie nie dać jeździć. *Gąs. W. Pig. 7.* **15. o.** wiać (o wietrze) ⟨*gwałtownie*⟩: Wiatr wiał ostro na północny zachód. *Kurek Grypa 142.* **16.** *med.* Zaczynać się **o.** (o chorobie) ⟨*gwałtownie się rozwijać, atakować*⟩: Choroba zaczyna się ostro, rzadziej wyprzedzają ją krótkotrwałe objawy zwiastunowe. *Pol. Tyg. Lek. 30, 1954.* **17. o.** zahamować (pojazd) ⟨*gwałtownie, energicznie*⟩. **18. o.** zatemperować ołówek ⟨*spiczasto*⟩. **19.** Zganić kogo, co **o.** ⟨*surowo, ostrymi słowami*⟩. **20.** Na **o.** (nastawione bagnety) ⟨*na sztorc, do ataku*⟩: Szły dwa patrole policyjne — po trzech w każdym, z bagnetami na ostro. *Putr. Rzecz. 252.* **21.** *fot.* Na **o.** (nastawić aparat) ⟨*tak, aby zdjęcie było ostre, miało wyraźnie zarysowane kontury*⟩. **22.** Na **o.** a. **o.** kuć konia ⟨*przybijać podkowy specjalnymi gwoździami w celu zapobieżenia ślizganiu się konia*⟩. **23.** Na **o.** (wziąć się do kogo) ⟨*energicznie*⟩. **24.** *daw.* Na **o.** (zagrać komu) ⟨*nie przebierać w środkach; obejść się z kim bez pardonu, bezwzględnie*⟩: Zechce mu się jednak dokazywać, toć i my w domu. Zagramy mu na ostro, że aż mu uszyma wylezie. *Łoz. Wal. Szlach. I, 70.*

ostroga 1. Bóść, kłuć, przeć, spiąć, (ś)cisnąć, trącić, uderzyć, żgać konia ostrogą (ostrogami); wbić, wrazić koniowi (w boki konia) ostrogi ⟨*kłując pobudzać go do biegu*⟩: Parł ostrogami swojego konia [...] pędził jak opętany. *Kaczk. Olbracht. III, 123.* Kapitan dał koniowi ostrogi i pogalopował za baterią. *Ziel. S. Świt. 58.* Znowu koniowi w bok wraził ostrogi: dalej w cwał, koniu, tu idzie o życie! *Mick. Giaur 167.* **2.** Brząkać ostrogami ⟨*pobrzękiwać przy chodzeniu*⟩; brzęknąć, trzasnąć ostrogami a. w ostrogi ⟨*o kawalerzyście: ukłonić się zamaszyście, tak że zabrzęczały ostrogi*⟩: Z przesadną precyzją trzasnął ostrogami i salutując meldował: — Mamy tylko dwóch zabitych. *Żukr. Kraj. 61.* **3.** Dostać, zdobyć, pozyskać, zyskać ostrogi, złote ostrogi, rycerskie ostrogi ⟨*być pasowanym na rycerza, zostać rycerzem*⟩: Myślałem, że w twojej obronie na dworze pas pozyskam i złote ostrogi. *Słow. Maria 103; przen.* ⟨*zyskać uznanie, sławę*⟩: Marzyło mi się przez chwilę, że zdobędę złote ostrogi w zakresie ścisłej wiedzy literackiej. *Boy Flirt I, 214.* **4.** Nosić ostrogi, złote ostrogi, rycerskie ostrogi ⟨*być rycerzem*⟩: Młody, jeszcze rycerskiej nie nosi ostrogi. *Słow. Mind. 20.* **5.** Stracić, utracić ostrogi ⟨*być pozbawionym godności rycerza, przestać być rycerzem*⟩: „Pobiegłeś nierycerską drogą; możesz stracić ostrogi lub ozdobę w pasie... *Słow. Maria 81.*

ostrokanciasty *przen.* **o.** chłopak ⟨*chłopak szorstki w obejściu, trudno naginający się do innych, nie umiejący się zachować*⟩.

ostrokół ⟨*ogrodzenie z zaostrzonych pali, palisada*⟩ **1.** Gęsty, obronny, wysoki **o. 2.** Ogrodzić, otoczyć ostrokołem.

ostrołukowy 1. Arkady, okna **o-e**; portal **o.**; sklepienie **o-e** ⟨*gotycki(e)*⟩. **2.** *przestarz.* Styl **o.** (nazwa używana w XIX wieku) ⟨*styl gotycki*⟩.

ostrość 1. o. aparatu (fotograficznego), obiektywu, lunety, mikroskopu itp. ⟨*zdolność aparatu, obiektywu, lunety, mikroskopu itp. dawania ostrych obrazów*⟩. **2. o.** powietrza ⟨*świeżość, przenikliwość*⟩: Odczuli jakąś rzeźwość i ostrość powietrza, nasyconego słonym pyłem wodnym. *Dąbr. Ig. Matki 431.* **3. o.** umysłu ⟨*bystrość*⟩. **4. o.** węchu, wzroku, słuchu ⟨*właściwa czułość, wrażliwość na bodźce zewnętrzne*⟩. **5.** Głębia, głębokość ostrości ⟨*zdolność obiektywu (fotograficznego) ostrego, wyraźnego oddawania na zdjęciu przedmiotów niejednakowo oddalonych od obiektywu; odległość, w której granicach wszystkie przedmioty znajdujące się bliżej i dalej od obiektu fotografowanego będą na obrazie dostatecznie ostre*⟩. **6.** Nabierać ostrości: a) ⟨*o konturach: stawać się wyrazistymi, zarysowywać się ostro*⟩; b) ⟨*o rysach czyich: zaostrzać się*⟩; c) ⟨*o wzroku, słuchu, węchu: stawać się bardziej czułym, wrażliwym na bodźce zewnętrzne*⟩: Jego wzrok nabrał ostrości. Wszystko dokoła siebie widział teraz z większą wyrazistością. *Zar. Ślad. 46.* **7.** Nastawiać, ustawiać na **o.** ⟨*nastawiać, ustawiać szkła w lunecie, mikroskopie itp. tak, aby oglądane przez nie przedmioty były wyraźne, nie zamazane; w aparacie fotograficznym nastawiać odpowiednio obiektyw, aby zrobione zdjęcia były dostatecznie ostre*⟩. **8.** *przen.* Utracić **o.** konturów ⟨*utracić wyrazistość, zatrzeć się*⟩: Nagle wszystkie sprawy, które zdawało się, że utraciły ostrość swych konturów pod tchnieniem tygodni i miesięcy — ożyły we mnie. *Kowalew. S. Świat 147.*

ostrożność 1. Daleko idąca **o. 2. o.** w czym: **o.** w postępowaniu, we wnioskach itp.; **o.** w mowie. **3. o.** względem lub wobec kogo, czego: **o.** względem wrogów. *SPP.* **4.** Dla ostrożności; z ostrożności (robić co): Dla ostrożności, udał się do swych pieleszy na piechotę. *Żer. Rzeka 93.* Najważniejsze punkty w sprawie Piotra przecież z ostrożności przed nią zataiła. *Ritt. Noc. 36.* **5.** Z ostrożnością (robić co) ⟨*ostrożnie*⟩: Poruszać się, posuwać się z ostrożnością. - Rozłożywszy chusteczkę na ziemi, uklękła i delikatnie, z wielką ostrożnością, zaczęła rozprostowywać listki jakiejś wątłej roślinki. *Perz. Las 32.* **6.** Środki ostrożności (przedsiębrać, zachować): Nie przedsięwzięła żadnych środków ostrożności. *Tyg. Ilustr. SPP.* Zachował wszelkie środki ostrożności, aby nikt z przyjaciół nie dowiedział się o jego kroku. *Jackiew. Wiosna 121.* **7.** *daw.* Być na ostrożności ⟨*być ostrożnym*⟩. **8.** Nakazywać, podwajać, zachować, zalecać **o. 9.** *daw.* Przedsięwziąć ostrożności ⟨*przedsięwziąć środki ostrożności, uważać na co*⟩:

Przedsięwzięto wszelkie ostrożności, aby nie dopuścić do katastrofy. *SW.* **10.** Zaniechać ostrożności. **11. o.** nie zawadzi.

ostrożny 1. Chód **o.** ⟨*niepewny*⟩. **2. o.** namysł, **o-a** wypowiedź ⟨*rozważny(-a), przezorny(-a)*⟩. **3. o.** w czym: **o.** w postępowaniu, w wypowiedzi. **4. o.** wobec kogo, czego, względem kogo, czego lub w stosunku do kogo, czego. **5.** Z ostrożna ⟨*z rozwagą; bacznie, oględnie, przezornie ostrożnie*⟩: Tam wszystko wam można byle tylko z ostrożna, by nie było skandalu. *Grudz. Poezje 20.*

ostry 1. o. jak miecz. **2. o-e** ataki ⟨*gwałtowne*⟩. **3. o-e** barwy, rumieńce ⟨*jaskrawe*⟩: Wielkie zamiłowanie do błyskotek i ostrych barw, świecące kolczyki, błyskotliwe broszki, łańcuszki, bransolety i pierścionki. *Tyg. Ilustr. 15, 1900.* Ostre plamiste rumieńce wystąpiły na jej lica, a wszystka krew była poruszona. *Bog. Rodin II (1897), 199.* **4. o.** blask; **o-e** światło, słońce ⟨*mocny(-e), jaskrawy(-e)*⟩: Na twarz skupioną padał ostry blask lampy. *Wikt. Miasto 55; przen.* Ukazywać co w ostrym świetle: Ze sceny przemówiła na nowo żywa treść i ukazała stare prawdy w ostrym świetle dzisiejszych kryteriów. *Prz. Artyst. 3, 1952, s. 38.* **5. o-e** uderzenie ⟨*mocno odczuwalne, dotkliwe, kłujące, przeszywające*⟩. **6. o.** brzeg, kant; **o-a** krawędź czego ⟨*zaostrzony(-a)*⟩. **7. o.** brzeg, **o-e** zbocze, **o-a** ścieżka itp. ⟨*opadający(-e, -a) gwałtownie, stromo; urwisty(-e, -a)*⟩. **8. o-a** cenzura, kontrola ⟨*surowa, ścisła*⟩. **9.** *med.* **o-a** choroba (zakaźna), **o.** przebieg choroby; **o.** kaszel, **o-e** zapalenie płuc itp. ⟨*gwałtowna(-y, -e)*⟩: Chwycił ją suchy, ostry kaszel. *Reym. Now. V, 18.* **10. o.** cień ⟨*wyraźny, mocno się rysujący*⟩: Ratusz uroczy w swojej linii [...] rzucał ostry i wyraźny cień na plac rynkowy. *Hertz P. Not. 11.* **11. o.** cierń, gwóźdź, **o.** dziób; **o-a** igła, szpilka; **o-e** szpony, zęby; **o-e** żądło ⟨*ostro zakończony(-a, -e); spiczasty(-a, -e)*⟩. **12. o.** dach ⟨*o dużym spadku, spadzisty*⟩. **13. o.** deszcz ⟨*dokuczliwy, dający się mocno we znaki*⟩: W szyby siekł drobny, ostry deszcz, za oknami było szaro. *Mostow. Kariera 243.* **14. o.** docinek, żart ⟨*złośliwy.*⟩. **15. o-a** dyscyplina ⟨*surowa*⟩. **16. o-a** dyskusja, kłótnia, rozmowa, wymiana zdań itp. ⟨*prowadzona w sposób gwałtowny, nieprzyjemny, dotycząca spraw wywołujących rozdrażnienie, sprzeciwy itp.*⟩: Ostatnio ich rozmowy kończyły się ostrą wymianą zdań. *Jackiew. Wiosna 100.* Doszło do ostrej kłótni *Perz. Uczn. 38.* **17. o.** gwizd, ton, głos ⟨*wysoki (o wysokiej tonacji), przenikliwy, przeraźliwy*⟩: Gwałtowny wicher z ostrym gwizdem przeciskał się przez ulice i harcował po Rynku. *Poraz. Kich. 85.* Spełniła polecenie wydane cierpkim ostrym tonem. *Olcha Most I, 236.* **18.** *sport.* **o.** finisz ⟨*gwałtowny, szybki, nagły*⟩. **19.** *sport.* **o-a** główka ⟨*energiczne, mocne wybicie piłki głową*⟩: Po zdobyciu pierwszej bramki w 5 minucie ostrą główką przez Kohuta po rzucie wolnym [...] zespół warszawski zaczął coraz mocniej naciskać. *Sport 21, 1954.* **20. o-a** granica; **o.** przedział ⟨*wyraźna(-y)*⟩: W wiekach średnich nie było jeszcze tak ostrego przedziału między szlachtą a mieszczaństwem. *Ptaś. Miasta 219.* **21.** *bot.* Jaskier **o.** ⟨*roślina trująca z rodziny jaskrowatych*⟩. **22. o.** język (u zwierzęcia, np. u kota, krowy) ⟨*chropowaty, szorstki na powierzchni*⟩. **23. o.** kamień; żwir ⟨*o ostrych kantach; o ziarnkach mających ostre kanty*⟩. **24. o-a** kara, pokuta ⟨*surowa*⟩. **25. o.** koniec czego ⟨*zaostrzony, spiczasty*⟩. **26.** *daw.* **o.** koniec (stołu) ⟨*miejsce przy stole zajmowane przez osoby mało dostojne, mało znaczące w hierarchii towarzyskiej; osoby tam siedzące; szary koniec*⟩: Klucznik i Hrabia wpadli w obroty nie lada. Przy wyższym końcu stoła wrzał tylko krzyk wielki, ale z ostrego końca latały butelki koło Hrabiego głowy. *Mick. Tad. 159.* **27. o.** koń ⟨*szybki*⟩: Mówię panu, że złoto nie koń. Łagodny a ostry, jedyny dla kawalera, bo dla moich pań potrzeba spokojnych koni. *Grusz. Ar. Tuzy 413.* **28.** *przestarz.* **o.** krok ⟨*szybki, zamaszysty*⟩: Szedł ostrym krokiem. *SW.* **29. o-a** krytyka, ocena; **o.** sąd (o czym) ⟨*surowa(-y), niepochlebna(-y), ujemna(-y)*⟩. **30. o-e** kucie koni ⟨*kucie na ostro*⟩: Przy pojawieniu się [...] pierwszej ślizgawicy, należy koniecznie pamiętać o ostrym kuciu koni. *Tyg. Ilustr. 153, 1870.* **31. o.** list, **o-e** pismo ⟨*w ostrym tonie*⟩. **32. o.** scyzoryk; topór; **o-a** siekiera ⟨*wyostrzony(-a)*⟩. **33. o-a** nagana; perora, wymówka; **o-e** wyrzuty ⟨*surowa(-e), cierpka(-e)*⟩. **34. o.** niepokój, **o-a** radość, odraza itp. ⟨*intensywny(-a), mocno odczuwany(-a)*⟩. **35. o.** nos ⟨*spiczasty*⟩. **36.** *fot.* **o.** obraz, **o-e** zdjęcie, **o-a** odbitka itp. ⟨*o wyraźnych zarysach linii przedmiotu fotografowanego*⟩. **37. o.** odór, zapach; **o-a** woń ⟨*gryzący(-a), drażniący(-a)*⟩. **38. o.** papieros ⟨*mocny*⟩: Zaciągnął się gwałtownie ostrym, drapiącym papierosem. *Braun Lewanty 21.* **39. o-a** pasza, trawa ⟨*szorstka, chropawa, odczuwana w dotyku jako kłująca*⟩. **40. o.** pęd ⟨*bystry, nagły; szybki*⟩: Przelecieć, przemknąć ostrym pędem a. w ostrym pędzie. **41.** *sport.* **o-a** piłka ⟨*wybita silnym strzałem, rzutem*⟩: Trybuny się ożywiły siejąc znikome dyskretne brawa; znowu szły ostre, niskie piłki. *Prom. Opow. 24.* **42. o-e** podejście, **o.** zjazd ⟨*podejście, zjazd stromym, urwistym zboczem*⟩: Kilkanaście minut jazdy na nartach, ostry zjazd — podejście pod górę i znów jestem nad brzegiem zatoki. *Cent. Wyspa 186.* **43. o.** post ⟨*ścisły*⟩. **44. o-e** potrawy, przyprawy ⟨*pikantne*⟩. **45. o-e** powietrze ⟨*mroźne, dojmujące*⟩. **46. o-e** prawa, ustawy ⟨*surowe*⟩. **47. o.** profil; **o-a** twarz; **o-e** rysy ⟨*wyraziście, mocno zarysowany(-a, -e); o kształtach kanciastych, spiczastych, nie zaokrąglonych*⟩: Rysy miała ostre, jakby kanciaste i nieładne ręce. *Perz. Raz 152.* **48. o-e** przemówienie, wystąpienie; **o.** sprzeciw ⟨*gwałtowne(-y)*⟩: Projekt napotkał ostry sprzeciw a. spotkał się z ostrym sprzeciwem większości. **49. o.** przymrozek; **o-a** zima; **o-e** zimno ⟨*tęgi(-a, -e)*⟩. **50. o-e** represje ⟨*uciążliwe, dotkliwe*⟩. **51. o.** rozkaz, zakaz ⟨*stanowczy, bezwzględny*⟩. **52. o.** ruch, rzut, strzał ⟨*szybki*⟩. **53. o-a** satyra ⟨*zjadliwa, złośliwa*⟩. **54.** *roln.* **o-a** skiba; orka w ostrą skibę ⟨*skiba nie w pełni odwrócona, stercząca (niepłaska); orka wysztorcowana, w skibę nie w pełni odwróconą*⟩: Orka zimowa [pod koniczynę] powinna być bardzo staranna, w ostrej skibie pozostawiona do wiosny. *Upr. rośl. II, 1072.* **55. o-a** skóra ⟨*chropowata*⟩. **56. o-e** słowa ⟨*surowe, twarde, przykre; wyrażające naganę, wymówkę itp.*⟩: Nie szczędził ostrych słów młodzianom — jego zdaniem — opuszczającym się w pracy. *Kurek Woda 194.* **57. o.** słuch, wzrok, **o-e** oczy, uszy ⟨*wyczulony (-e), bystry(-e), przenikliwy(-e)*⟩. **58. o.** smak ⟨*pikantny; również przen.*⟩: Powiedzmy bez ogródek, że książka niemoralna, choćby była nudna, ma dla większości ludzi pewien ostry smak — właśnie dla swej niemoralności. *Sienk. Mieszan. 90.* **59.** *wojsk.* **o-e** strzelanie ⟨*strzelanie ostrymi nabojami*⟩: Amunicji nie żałowano nam — ćwiczenia w ostrym strzelaniu odbywały się co parę dni. *Koźn. Rok 105.* **60. o-e** ściernisko ⟨*kolące*⟩: Chłopak maszerował po ostrym ściernisku, trzymając na ramieniu sękaty kij. *Konopn. Now. I, 65.* **61. o.** śmiech ⟨*nagły, gwałtowny*⟩: Wybuchnął głośnym jak okrzyk, ostrym śmiechem. *Brosz. Mił. I, 178.* **62. o-e** środki ⟨*bezwzględne*⟩: Będę się musiał chwycić ostrych środków. *L.* **63. o-e** uszy ⟨*spiczaste*⟩: Zwierz najpierw stulił ostre uszy i długo za czymś węszył. *Dobrow. S. Wiersze 56.* **64. o-a** walka klasowa ⟨*gwałtowna, bezwzględna*⟩: Kampania wyborcza odbywała się w warunkach ostrej walki klasowej. *Nowe Drogi 2, 1955, s. 14.* **65. o-e** warunki (postawić) ⟨*surowe, twarde, bezwzględne*⟩. **66. o-a** wełna ⟨*szorstka*⟩. **67. o.** wiatr ⟨*zimny, mroźny*⟩. **68.** *łow.* **o.** wiatr ⟨*u psów myśliwskich dobry węch pomagający im w tropieniu zwierzyny*⟩: Ta psina z ostrym wiatrem doskonale tropiła grubego zwierza, a gdy się odezwała można było z pewnością liczyć na strzał. *Wodz. Wspom. 26.* **69. o-a** wieża, wieżyczka ⟨*spiczasta; wysmukła*⟩. **70. o.** zakręt ⟨*mocno, wyraźnie załamujący się, pod ostrym kątem*⟩: Droga robiła tu ostry zakręt, omijając parowy i wydmy. *Pytl. Listy 107.* **71. o.** zarys ⟨*wyraźny, wyraźnie się zaznaczający*⟩: Każdy załamek muru, każde drzewo, każda ulica ostrym zarysem odcinały się, jak wysztychowane cienkim rylcem na „landszafcie". *Strug Ojc. 130.* **72.** *daw.* **o.** na co ⟨*surowy, nieubłagany, bezlitosny, bezwzględny*⟩: Aleksander Sewerus ostry był na żołnierską swawolą. *Star. SW.* **73.** Na **o-e** ⟨*bez pardonu, nie przebierając w środkach*⟩: Ugoda dojdzie do skutku, gdy walka na ostre stanie się nieproduktywną, gdy szanse zdobyczy będą bardzo małe albo żadne. *Bujak Gal. I, 98.* **74.** Na **o-e** (dziś tylko w przenośni) ⟨*przy użyciu ostrej broni, kłującej lub siecznej*⟩: Po obiedzie [...] wjechało w szranki czterech szermierzy, po dwóch z kolei, aby gonić z sobą na ostre. *Szajn. Szkice II, 136.* **75.** *przen.* Być ostrym dla kogo ⟨*surowym, przykrym, złośliwym*⟩: Trochę jesteś za ostra dla tego biednego, poczciwego, zakochanego w tobie po uszy chłopca... *Krasz. Seraf. 123.* **76.** *przen.* Być w ostrym kontraście do czego ⟨*silnie kontrastować z czym*⟩: Parobek wiejski nabierał w wojsku manier obyczajowych, które były zazwyczaj w ostrym kontraście do ustalonych tradycją obyczajów. *Bystr. Kult. 328.*

ostrzał p. **obstrzał**

ostrze 1. o. brzytwy, dłuta, dzidy, oszczepu, szabli, sztyletu, włóczni; **o.** łopaty, piły, siekiery. **2. o.** ołówka ⟨*szpic*⟩. **3. o.** paznokci ⟨*ostre zakończenie*⟩: Pot wystąpił jej na czoło, ręce zacisnęły się ostrzem paznokci na skórze. *Goj. Dziew. II, 122.* **4. o.** do golenia: Udało mi się otrzymać agenturkę pewnej fabryki, wyrabiającej ostrza do golenia... *Szan. Most 39.* **5.** *przen.* **o.** podejrzeń, urazy; **o.** satyry: Ostrze urazy stępiło się przez lata, została samotność. *Nałk. Z. Gran. 269.* Najzaciętsi zaś Zapolskiej wrogowie nie próbują zaprzeczać, że ostrze jej satyry zwrócone jest przeciwko mieszczaństwu. *Pomian. Widow. 56.* **6.** *daw.* Na **o.** ⟨*przy użyciu ostrej broni; na ostre*⟩: Na dworze królewskim, przy uroczystościach np. weselnych, chrzestnych itp. odbywały się gonitwy, boje na ostrze i kopie. *Bandt. Hist. 408.* **7.** Klepać **o.** (kosy). **8.** Postawić co na ostrzu noża (rzadko: miecza, szabli) ⟨*zażądać kategorycznie ostatecznego załatwienia, rozstrzygnięcia jakiejś sprawy, nie zgodzić się na kompromisy, dać ultimatum*⟩: Kwestię małżeństwa postawił na ostrzu noża. *Sienk. Połan. III, 292.* Pilno mu było rozmówić się z córką, postawić kwestię na ostrzu miecza. *Syg. Wys. 298.* **9.** Przynieść co na ostrzu bagnetów: Mieli przynieść na ostrzu bagnetów braterstwo i inne przysmaki, tymczasem wnieśli tu przemoc i gwałt. *Żer. Opow. II, 209.* **10.** Stawiać się ostrzem: Różne im sztuki robiliśmy, ale szczególniej jeden szelma hardy ostrzem się stawiał. *Święt. A. Obraz I, 85.*

ostrzec, ostrzegać 1. o. kogo — co do kogo, co do czego: Ona go co do Tomaszka ostrzegała. *Dąbr. M. SPP.* **2. o.** kogo — o czym: **o.** kogo o grożącym niebezpieczeństwie. *SW; przen.* Huk armat [...] ostrzegał o rozwiniętych na linii nowych siłach nieprzyjaciela. *Sewer Poboj. 47.* **3. o.** kogo przed kim, przed czym: W Przasnyszu radzono im zostać na nocleg, ostrzegając ich przed wilkami. *Sienk. SPP; przen.* Tablice, znaki ostrzegają przed czym; instynkt ostrzega kogo przed czym. **4. o.** kogo, że...: Oknem wyskoczyłem i tu przybiegłem, by ostrzec Witołda, że ojciec wzięty... *Słow. Wall. 59*; *przen.* Mnie wewnętrzne jakieś uczucie ostrzega, że się stąd coś ważnego dla mnie wysnuje. *Krak. Pam. 20.* **5.** *daw.* Ostrzegać życie czyje ⟨*ochronić życie czyje, ocalić*⟩: Szlachta przypuszczona w narodzie naszym do prawodawstwa, żadnego nie napisała dla wieśniaków prawa, ostrzegającego ich życie i majątek. *Kossak. Ksiądz 146.* **6.** *daw.* **o.** prawem co ⟨*zagwarantować co prawem, zawarować co prawem*⟩: Porządek pierwszeństwa w zasiadaniu [...] ostrzeżony był prawem, aby ziemscy urzędnicy przodkowali, a po nich następowali grodzcy. *Bandt. Hist. 660.*

ostrzegawczy o. głos, gwizd, krzyk, ruch, znak; tablica **o-a** ⟨*będący(-a) ostrzeżeniem*⟩: Stenik nie zwracając uwagi na ostrzegawczy znak, wyjechał pełnym gazem na główną ulicę. *Ziel. S. Świt. 134.*

ostrzelać, ostrzeliwać 1. o. co: **o.** miasto, most, szosę. **2.** *daw.* **o.** plac ⟨*wystrzelić w powietrze z pistoletu w razie niestawienia się przeciwnika na pojedynek*⟩: Wyzwał był na pojedynek pana stolnika, a jego nie doczekawszy, plac ostrzelał. *Rzew. H. Pam. 394.* **3. o.** kogo, co — czym: **o.** twierdzę ciężkimi pociskami; *przen.* Według rady cioci zacznę tego pana Maurycego ostrzeliwać ognistymi spojrzeniami. *Bał. SW.* **4. o.** kogo — co — z czego (gdy się wymienia narzędzie strzelania): **o.** twierdzę, miasto z ciężkich dział. **5.** Ktoś jest ostrzelany, coś jest ostrzelane ⟨*obyty(-e) z czym*⟩. **6.** Zwierzyna ostrzelana ⟨*do której już strzelano, trudniejsza do podejścia*⟩.

ostrzeżenie 1. Poważne **o. 2.** *praw.* **o.** hipoteczne ⟨*wzmianka w wykazie hipotecznym mająca na celu zabezpieczenie roszczeń prawnych na nieruchomości lub wierzytelności zabezpieczonej hipotecznie*⟩. **3. o.** o czym, co do kogo, przed kim, przed czym: **o.** o niebezpieczeństwie; przed napastnikiem a. co do napastnika; przed napaścią. **4.** Dać komu; ogłosić, wystosować do kogo (na piśmie) **o.** **5.** **o-a** padają: Uwaga, lej! — padały ostrzeżenia piechoty. Zjeżdżali zaprzęgiem nad rów, by wyminąć ślady nalotu. *Żukr. Dni 136.*

ostrzyc **1.** **o.** (kogo) przy (samej) skórze; **o.** po męsku: Na trybunie mówców stała wtedy jakaś kobieta, siwa i ostrzyżona po męsku. *Brand. K. Troja 163.* **2.** **o.** (komu) włosy, głowę. **3.** **o.** drzewa, krzewy ⟨*przyciąć, przystrzyc w celu dania im pożądanego kształtu*⟩.

ostrzyć **1.** **o.** co — czym — na czym — o co ⟨*robić ostrym, zaostrzać*⟩: **o.** kosę osełką, na osełce, o osełkę, brzytwę na pasku. **2.** **o.** ołówek ⟨*temperować*⟩. **3.** *przen.* **o.** ciekawość ⟨*pobudzać*⟩: Słyszałem nade wszystko niejednokrotne spory, a spory te ostrzyły ciekawość i do wyszukania prawdy skłaniały. *Tysz. Amer. I, 84.* **4.** **o.** apetyt, zęby, *rzad.* pazury na kogo, na co ⟨*nastawiać się na osiągnięcie czego, na zawładnięcie czym, mieć chętkę, chrapkę na co*⟩: Ostrzyły sobie także i Prusy apetyt na Królestwo. *Sokoł. A. Stycz. 207.* Już pokazuje się, że na tę sukcesję wszyscy zęby ostrzą. *Krasz. Int. 196.* **5.** *daw.* **o.** miecz na kogo, przeciw komu ⟨*gotować się do walki z kim*⟩.

osuszać, osuszyć **1.** **o.** co: **o.** bagno; **o.** ubranie. **2.** **o.** butelkę ⟨*wypijać całą zawartość butelki*⟩: Stała przed nim butelka „marcowego", trzecia z rzędu, którą tego wieczora osuszał. *Gomul. Ciury III, 15.* **3.** **o.** co — czym: np. **o.** oczy, pot chustką, **o.** pole drenami.

oswajać, oswoić **1.** **o.** ptaki, dzikie zwierzęta, psy, węże itd. ⟨*obłaskawiać; poskramiać*⟩: W ostatnich dniach brał udział w odpowiedzialnym zadaniu oswajania dzikich koni. *Fiedl. A. Biz. 180.* Litwini czcili węże, które po domach oswajali i karmili. *Mick. Graż. 55.* **2.** **o.** kogo, co — z czym: Oswajać kogo z widokiem czego, z myślą o czym; oswajać wzrok z ciemnością.

oswobodzić (się), oswabadzać (się), oswobadzać (się) **o.** kogo, co (się) od czego, z czego (spod czego): Oswobodził kraj od nieprzyjaciół. *SPP.* **o.** kogo z niewoli, z więzienia, spod klucza; *przen.* Flis starał się oswobodzić z jej objęć, ale go nie puściła. *Jackiew. Górn. 154.*; *przen.* Nigdy się nie mógł oswobodzić od jakiegoś smutku, od jakichś melancholicznych zadumań. *Rzew. H. Listop. II, 348.*

oszalały **1.** **o-e** spojrzenie ⟨*dzikie, pełne szału*⟩. **2.** **o.** z czego: **o.** z bólu, z radości. **3.** **o.** czym: Słuchał swego serca, co [...] tłukło się oszalałe wysiłkiem. *Morc. Wyrąb. I, 83.* **4.** Jak **o.** (biegać, krzyczeć itp.): Wpadł do wagonu chłopak z gazetami i krzyczał jak oszalały: — Najświeższe wiadomości! *Reym. Now. IV, 227.* **5.** Pędzić w oszalałym galopie: Siwy koń pędził kwicząc w oszalałym galopie. *Brand. K. Człow. 15.*

oszaleć **1.** O mało, ledwie itp. nie oszalałem a. mógłbym **o.** z bólu, miłości, nudów, radości, rozpaczy, strachu itp. **2.** **o.** dla kogo, czego, na punkcie czego ⟨*dać się opanować przez co, być głęboko zainteresowanym czym lub kim, stracić głowę dla kogo lub czego, nic nie widzieć poza czym (kim)*⟩: Hodował gołębie, a gdy raz dostał się do miasta i szkoły, oszalał dla teatru. *Dąbr. M. Uśm. 69.* Oszalałem był dla jednej młodej Francuzki. *Słow. Listy I, 86.* **3.** *pot.* Czyś oszalał? ⟨*zgłupiał*⟩.

oszczep **1.** *sport.* Rzut oszczepem. **2.** *pot.* Rozgrywać **o.** ⟨*rozgrywać konkurencję sportową: rzut oszczepem*⟩: Podczas międzypaństwowych spotkań [...] kulę, oszczep i dysk rozgrywano przed główną trybuną. *Prz. Sport. 70, 1950.*

oszczerstwo **1.** Plugawe **o.** **2.** Ciskać, rzucać oszczerstwa na kogo.

oszczędnościowy Kasa **o-a** ⟨*kasa oszczędności*⟩.

oszczędność **1.** **o.** wielka, drobna; **o.** materiałowa; ścisłe oszczędności. **2.** Ostatnie **o-i** ⟨*sumy, pieniądze zaoszczędzone*⟩: Stracił ostatnie oszczędności i [...] wegetował na nędznych posadkach. *Korcz. Jerzy Trzy 20.* **3.** **o.** czego: **o.** czasu; **o.** prądu, węgla; **o.** ruchów. **4.** **o.** na czym ⟨*zysk powstały z zaoszczędzenia*⟩: Oszczędność na opale i na świetle. **5.** **o.** w czym ⟨*ograniczenie do koniecznego minimum*⟩: **o.** w wydatkach; **o.** w ruchach; **o.** w słowach. **6.** Kasa **o-i** ⟨*instytucja bankowa przyjmująca wkłady pieniężne, za które płaci procent, dokonująca obrotów czekowych itp.*⟩. **7.** Książeczka **o-i** ⟨*książeczka, do której wpisuje się wkłady do kasy oszczędności*⟩. **8.** Dla oszczędności (robić co): Dla oszczędności przestał jeść drugie śniadanie. **9.** Kupić co za oszczędności ⟨*za zaoszczędzone pieniądze*⟩: Najcenniejszym skarbem była jej maszyna do szycia, kupiona za własne oszczędności. *Kow. A. Rogat. 7.* **10.** Odkładać, robić oszczędności ⟨*zbierać, oszczędzać pieniądze*⟩: Zarabiał stosunkowo lepiej od przeciętnych robotników i odłożył sobie nieco oszczędności na „czarną godzinę". *Ward. Wyłom 8.* Oto zarobił czternaście rubli i przyszedł prosić, aby ciocia przyjęła je na schowanie, zamierza bowiem robić oszczędności. *Kosiak. Now. 23.* **11.** Zastosować, wprowadzić, zaprowadzić **o-i** (w czym). **12.** Umieścić, ulokować, złożyć gdzie swe oszczędności ⟨*zaoszczędzone pieniądze*⟩. **13.** *pot.* Wziąć się na **o.** *SFA.*

przysł. **14.** Oszczędność wielki dochód. **15.** Największa intrata oszczędność.

oszczędny **1.** **o-a** gospodyni; **o-a** gospodarka; **o.** tryb życia; **o-e** życie (prowadzić); *przen.* **o-e** słowa. **2.** **o.** w czym: np. **o.** w słowach, gestach, pochwałach itp. *daw.* na słowa, gesty, pochwały itp. ⟨*używający mało słów, gestów, skąpiący pochwał; małomówny, opanowany*⟩: Oszczędny był w pochwałach i czułościach. *Jastr. Mick. 385.* Nie lubię jeść w milczeniu, a kochany kolega jakoś oszczędny na słowa! *Syg. Wysadz. 43.*

oszczędzać, oszczędzić **1.** **o.** co: np. **o.** grosz, surowiec; **o.** czas, siły; **o.** słowa: Matka pracowała w fabryce i jak mogła oszczędzała każdy grosz. *Was. W. Pok. 6.* Uznali, że trzeba siły oszczędzać na dalszą drogę. *Grusz. An. Od Karpat 206.* **2.** **o.** czego (dopełniacz cząstkowy), np. **o.** grosza, prądu, gazu, czasu: Codziennie zwykłem był jadać na dole w hotelu, gdyż to oszczędzało czasu. *Krasz. Kartki 42.* **3.** Nie oszczędzać czego ⟨*szafować czym*⟩: Nie oszczędzać zdrowia, sił. - Kiedy krwi na wsparcie tronu nie oszczędzałem, dworscy próżniacy wszystkimi zgubić mię sposobami usiłowali. *Zab. I/2, 1776.*

s. 92. **4.** *przen.* Oszczędzać kogo, co ⟨*nie narażać na co; chronić przed czym (np. osoby przed przykrościami, zwierzęta przed zbyt dużym wysiłkiem, rzeczy przed szybkim zużyciem)*⟩: Jeśli nas miłość własna nie oślepi, znajdziemy w sobie przyczynę do oszczędzania drugich. *Kras. Podstoli 131.* **5.** Kule oszczędzają, oszczędziły kogo ⟨*ktoś nie ginie, nie zginął na wojnie*⟩: Jeżeli mnie kule oszczędzą (bo nie myśl, ażebym moję wojskowość tu przy kielichu odbywał) powróć kiedyś do mnie. *Chodź. Pisma I, 445.* **6.** Śmierć nie oszczędza nikogo ⟨*wszyscy umierają, muszą umrzeć*⟩. **7. o.** komu czego ⟨*nie narażać kogo na co, ochraniać przed czym*⟩: **o.** komu fatygi, kłopotu, przykrości, zmartwienia, wstydu, wzruszeń. **8.** Nie **o.** komu czego: Nie oszczędziła mu ani obelgi, ani wzgardy. *Sienk. Pot. II, 123.* **9. o.** na czym ⟨*robić oszczędności przez ograniczanie na co wydatków; starać się wydawać na co jak najmniej*⟩: **o.** na jedzeniu. - Gospodarze domów oszczędzają nie na własnych, ale na lokatorów mieszkaniach i nie każą ich nigdy odświeżać. *Prus Kron. IV, 132.*

oszołomienie **1.** Bolesne, chwilowe, pierwsze, przyjemne, tępe **o.** **2.** Stan oszołomienia. **3.** W oszołomieniu (robić co): Piotr, wytrącony z równowagi tym wybuchem, spoglądał w oszołomieniu na wstrząsane płaczem plecy żony. *Brand. M. Piotr. 76.* **4.** Ochłonąć z oszołomienia: Tymczasem ochłonąłem z pierwszego oszołomienia i poczułem przypływ odwagi. *Fiedl. A. Biz. 34.* **5.** Wprawić kogo w **o.**, w stan oszołomienia: Nocne czuwanie, sen pełny trwogi wprawiły redaktora w stan szczególnego oszołomienia. *Żer. Prom. 106.* **6.** Znajdować się w stanie oszołomienia: Miłość pochłaniała go zupełnie, całymi tygodniami znajduje się to w stanie ekstazy, to w stanie bolesnego oszołomienia. *Popł. Szkice 98.*

oszukać, oszukiwać **1. o.** kogo — na czym lub na co (gdy się wymienia wartość ilościową oszustwa): **o.** (kogo) na wadze, na miarach, na towarze. Oszukał mię na dwa złote. *SPP.* **2. o.** głód, pragnienie, żołądek ⟨*osłabić chwilowo uczucie głodu, pragnienia*⟩: Gdy spragniony Arab w pustyni bierze do ust kamyki zamiast wody, nie gasi przez to pragnienia, tylko je oszukuje. *Sienk. Bez dogm. III, 91.*
przysł. **3.** Długo pokuka, kto babę oszuka. **4.** Trudno mądrego oszukać.

oszustwo **1.** Brudne, małe **o.** **2. o.** na kim, na czym: **o.** na klientach na wspólnikach; **o.** na dostawach. **3.** Paść ofiarą oszustwa. **4.** Popełni(a)ć **o.**: Postanowiłem więcej takich oszustw nie popełniać i w ogóle żyć prawdą. *Hertz B. Samow. 186.* **5.** Puszczać się na oszustwa.

oś **1. o.** centralna, kompozycyjna, konstrukcyjna czego. **2. o.** czego, np. **o.** koła młyńskiego, statku, wozu, zegara; **o.** miasta, ogrodu: Aleja stała się osią 17-hektarowego ogrodu. *Szwank. Warsz. 97.* **3.** *przen.* **o.** akcji, czynności, działania, polityki, sytuacji; **o.** dyskusji; **o.** utworu. **4.** *daw.* Na osi ⟨*pojazdem kołowym, drogą lądową (w przeciwieństwie do drogi wodnej)*⟩: Na osi co sprowadzić. *SW.* **5.** *przen.* Ktoś, coś jest osią czego ⟨*ośrodkiem*⟩: Pani Stefania, choć małomówna wielce, była osią całego domu. *Rychl. Człow. 238.* Centralnym problemem, osią życia politycznego w Polsce pierwszej połowy XIX w., był problem walki o wyzwolenie narodowe i społeczne kraju. *Nowe Drogi 9, 1955, s. 91.* **6.** *polit.* Utworzyć **o.** ⟨*zawrzeć porozumienie w celach politycznych lub wojennych*⟩: Dwa największe faszystowskie państwa, Niemcy i Włochy, utworzyły tak zwaną oś Berlin—Rzym. *Barb. Nauka 36.* **7. o.** obraca się, kruszy się, skruszyła się, łamie się, pęka, skrzypi: Oś żelazna powozu mojego angielskiego skruszyła się zupełnie. *Kras. Podstoli 216.*

ościenny **1.** Kraj, naród **o.**; **o-e** mocarstwo, państwo **o-e** ⟨*sąsiedni(e)*⟩. **2.** *daw.* **o-e** góry, pola, wsie ⟨*pobliskie, leżące w sąsiedztwie, okoliczne*⟩; **o-e** pokoje, apartamenty ⟨*oddzielone ścianą, sąsiednie*⟩: Po obiedzie wyszliśmy do ościennych apartamentów. *Was. S. Przyp. 156.* **3. o.** władca ⟨*kraju ościennego*⟩; **o-e** wpływy.

oścież Na **o.** (*daw.* **o.**) ⟨*o otwarciu np. drzwi, bramy, okien itp.: na całą szerokość, na wylot, na przestarzał; szeroko, całkowicie*⟩: Wszystkie okna i drzwi małych domków były otwarte na oścież. *Brzoza Bud. 57*; *przen.* Ten sknera otworzył kieszeń swoją na oścież. *Kosiak. Now. 28.*

ościeżnicowy Okno **o-e** ⟨*okno, w którym skrzydła letnie otwierają się na zewnątrz, a skrzydła zimowe do wewnątrz pomieszczenia*⟩.

ościsty **1. o.** chleb ⟨*pełen ości, plew*⟩: Kalias niewiele jadł, bo ościsty i suchy chleb dławił go i drapał w gardle. *Rudn. H. Spart. 39.* **2.** *daw.* Płótno **o-e** ⟨*zgrzebne*⟩. **3. o-e** mięso ⟨*zawierające dużo ości*⟩: Z powodu ościstego mięsa [brzana] nie jest ceniona. *Wiśn. K. Mięso 399.* **4. o-a** ryba ⟨*ryba mająca dużo ości*⟩. **5.** Włosy **o-e** ⟨*u zwierząt: długie i grube, ostro zakończone*⟩: [W futrze królika] występują grubsze i dłuższe włosy ościste. *Felik. Zool. X, 330.*

ość **1.** Dławić się oścą. **2.** Stanąć, stawać komu oścą w gardle ⟨*dokuczyć, dopiec, dać się we znaki, zatruć życie komu*⟩: Książki, obrazy, koncerta, dzienniki oścą mi w gardle stanęły. *Gomul. Poezje 165.* **3.** *ryb.* Połów oścą; polować z oścą ⟨*ościeniem; z ościeniem*⟩: W zwykłej łódce rybackiej płynęli na połów ryb i raków oścą. *Nałk. Z. Romans 171.*
przysł. **4.** Strzeż się gości, którzy mają swe ości ⟨*szorstkich, czupurnych*⟩.

oślepiać, oślepić **1.** oślepić kogo — (czym) ⟨*pozbawić kogo wzroku; uczynić kogo ślepym*⟩: Konrad, książę mazowiecki, dał stracić Krystyna wojewodę, kazawszy go pierwej oślepić. *Narusz. Hist. III, 153.* **2. o.** kogo — (czym) ⟨*porażać wzrok*⟩: Błyskawica oślepiła go. - Poranne afrykańskie słońce oślepia tysiącem blasków. *Parn. Aecjusz 129.* **3.** *przen.* Oślepia kogo gniew, miłość, powodzenie, strach, wściekłość, złość, żądza: Złość go oślepiła, byłby pazurami rwał na sztuki pierwszego spotkanego wroga. *Reym. Fron. 14.*

oślepiający **1. o.** blask, żar; **o-e** słońce. **2.** *przen.* **o-a** piękność.

ośli **1.** *rzad.* **o-a** praca, zajęcie, **o.** trud itp. ⟨*ciężka, męcząca praca, zajęcie; ogromny, znojny trud itp.*⟩: Ledwie mam czas chwycić pióro — tyle przenosin, sprawunków, przyborów i pracy oślej, którą znów rozpocząłem. *Mick. Listy I, 173.* **2. o-a** skóra

⟨*pergamin*⟩. **3.** **o-e** uszy ⟨*symbol głupoty, nieuctwa lub lenistwa; dawniej: papierowa czapka z długimi uszami naśladującymi uszy osła, wkładana za karę złym, leniwym uczniom*⟩.

ośmioro Na **o.**, w **o.** ⟨*na osiem części*⟩: Wyjął chustkę złożoną w ośmioro i długo wycierał nos. *Twórcz. 7, 1953, s. 17.*

oświadczać, oświadczyć **1.** **o.** co, **o.**, że,... ⟨*zapewniać o czym*⟩: Nasi rodacy oświadczyli gotowość przesyłania nam książek i gazet. *Las. Wspom. II, 31.* **2.** *daw.* **o.** kogo ⟨*prosić dla kogoś o czyjąś rękę, występować w czyimś imieniu (zwykle mężczyzny w stosunku do kobiety z propozycją małżeństwa)*⟩: Wchodzili do izby i swat oświadczał młodego parobczaka. *Kłosy 350, 1872.* **3.** **o.** komu — co ⟨*oznajmiać; zapowiadać*⟩: Oświadczam ci, że na drugi raz bezkarnie ci to nie ujdzie. *SW.* **4.** *daw.* **o.** komu czyjeś ukłony, pozdrowienia, uszanowanie itp. ⟨*pozdrawiać kogo w czyimś imieniu, przesyłać komu czyjeś ukłony, pozdrowienia, uszanowanie itp.*⟩: Raczysz oświadczyć moje uszanowanie wszystkim. *Słow. Listy II, 17.*

oświadczać się, oświadczyć się. **1.** **o.** się o kogo, o czyją rękę ⟨*prosić kogo o rękę, o zgodę na małżeństwo*⟩: Zakochał się i oświadczył o pannę. *Boy Znasz. 155.* Dwukrotnie oświadczał się o moją rękę i dwukrotnie mu odmówiłam. *Sienk. Połan. III, 182.* **2.** **o.** się z czym ⟨*zapewniać o czym, deklarować co, ofiarowywać się z czym*⟩: Oświadczać się komu z miłością, z przyjaźnią. Oświadczyłem się mu z gotowością przyjścia z pomocą. *SPP.* **3.** **o.** się za kim, za czym; przeciw komu, czemu ⟨*być zwolennikiem kogo, czego; opowiadać się za kim, za czym; być przeciwnikiem kogo, czego; opowiadać się przeciw komu, czemu*⟩: Oświadczyli się za Smotrem. *Krucz. SPP.* Musi się za jedną lub za drugą sprawą oświadczyć. *Sienk. SPP.* **4.** *przestarz.* Oświadczyć się, że... ⟨*wystąpić ze swoim poglądem, oznajmić co*⟩: Oświadczył się sam, że powodowany niby litością nad nami, proponuje zarobek, wprawdzie niewielki, ale pewny. *Zielon. Wspom. 50.*

oświadczenie **1.** Uroczyste **o.** ⟨*wypowiedź zawierająca czyjś pogląd; pismo z taką wypowiedzią*⟩. **2.** Złożyć **o.**: Złożyli z trybuny parlamentarnej uroczyste oświadczenie pod adresem Polski. *Ask. Uwagi 47.*

oświadczyny Przyjąć, przyjmować; odrzucić, odrzucać **o.**: Oświadczył się. Dziewczyna, choć była na to przygotowana, nie przyjęła jego oświadczyn, uzależniając swoją zgodę od zdania matki. *Ward. Wyłom 16.* Bogdan III Ślepy [...] zapragnął małżeństwa z królową polską Elżbietą, lecz ta odrzuciła stanowczo jego oświadczyny. *Korzon Woj. I, 201.*

oświata **1.** Powszechna **o.** **2.** Ognisko oświaty: Uniwersytety Jagielloński i Wileński były natenczas jedynymi ogniskami oświaty. *Sokoł. A. Dzieje IV, 170.* **3.** Stan oświaty (w kraju). **4.** Krzewić, szerzyć, tłumić oświatę.

oświatowy **1.** Pracownik **o.** **2.** Film **o.** **3.** Kursy **o-e**: Snuł projekty zakładania kooperatyw robotniczych kursów oświatowych. *Dąbr. M. Noce III/2, 22.*

oświecać, oświecić **1.** **o.** co: **o.** pokój, twarz czyją, **o.** komu drogę; *przen.* Zasępioną twarz jego rozchmurzył i oświecił taki błysk radości, że od niego serce jej rozkosznie drgnęło. *Orzesz. Melanch. I, 176.* **2.** **o.** lud ⟨*szerzyć oświatę wśród ludu*⟩: Oświecać lud pospolity i ciemny jest najszlachetniejszym człowieka powołaniem. *Karp. O Rzeczyposp. s. LIII.* **3.** **o.** (czyj) umysł ⟨*podnosić czyj poziom umysłowy*⟩: Każdy człowiek w społeczeństwie cywilizowanym powinien mieć możność zdobywania wiedzy, oświecania swego umysłu. *Popł. Pisma II, 65.* **4.** **o.** kogo w czym ⟨*uświadamiać*⟩: Oświecał mię w tych sprawach. *SPP.*

oświeconość *daw.* Jaśnie **o.** ⟨*bycie jaśnie oświeconym; grzecznościowy tytuł księcia, hrabiego itp.*⟩.

oświecony **1.** Człowiek, naród, umysł **o.** ⟨*światły, wykształcony, cywilizowany*⟩. **2.** Absolutyzm **o.** ⟨*forma absolutyzmu w epoce oświecenia*⟩: Pod rządami Marii Teresy państwo austriackie reorganizowało się w myśl zasad absolutyzmu oświeconego. *Bujak Społ. 129.* **3.** Wiek **o.** ⟨*okres rozwoju ruchu umysłowego w Europie w XVIII w.; oświecenie*⟩. **4.** *daw.* Rzęsiście **o.** ⟨*oświetlony*⟩.

oświetlenie **1.** **o.** elektryczne, gazowe, księżycowe; jasne, górne **o.**; rzęsiste, sztuczne **o.**; *przen.* **o.** satyryczne. **2.** **o.** czym: np. **o.** lampą, reflektorem, żarówką. **3.** *przen.* W oświetleniu kogo, czego: W oświetleniu Wojciechowskiego Bolesław Śmiały jest postacią tragiczną. *Dąbr. M. Stan. 6.* Rozpatrzmy pokrótce ich istotę w oświetleniu opinii zarówno przeciwników, jak i obrońców. *SW.*

otaczać, otoczyć **1.** **o.** kogo, co — czym ⟨*opasywać, okrążać, obwodzić ze wszystkich stron*⟩: Otoczyć nieprzyjaciela wojskiem. **2.** **o.** kogo, co ramieniem ⟨*obejmować*⟩. **3.** *przen.* **o.** kogo hołdami, opieką, pieczołowitością, przyjaźnią, staraniem, szacunkiem, uwielbieniem, względami, zbytkiem. **4.** **o.** wojsko, oddział ⟨*osaczać, okrążać*⟩: Oddział Ibrahima otoczony, ujęty w żelazne kleszcze. Nie ujdzie z niego ani żywa noga! *Kossak Z. Krzyż. I—II, 396.* **5.** **o.** co w bułce, mące ⟨*obsypywać, oblepiać*⟩: Pomidory pokrajać w plastry, osolić, otoczyć każdy plasterek w mące. *Przyj. 48, 1952.* **6.** Coś otacza kogo, co ⟨*znajduje się się naokoło kogo; jest ze wszystkich stron*⟩: Zewsząd otaczają nas góry. - Polankę otaczały sosny. *SPP.* Ciemność, mrok otacza kogo.; *przen.* Sława, tajemnica otacza kogo: Otaczała go sława starego wojownika. *Par. Troj. 17.*

otarcie Na **o.** łez ⟨*dla częściowego poratowania*⟩: Tak miasto, jak okolica chętnie poniosą grosz wdowi na otarcie łez nieszczęśliwym. *Niwa VI, 1875, s. 261.*

otchłań **1.** Bezdenna, głęboka, nieprzebyta, niezgłębiona, przepaścista, zdradliwa **o.** **2.** **o.** morska. **3.** **o.** wód. **4.** *przen.* **o.** cierpienia, nędzy, rozpaczy. **5.** Pogrążyć się w otchłani. **6.** Runąć, rzucić się, upaść w **o.** **7.** Staczać się w **o.** (nieszczęścia): Edyp ze szczytu powodzenia stacza się nagle w otchłań nieszczęścia, z króla staje się żebrakiem. *Witkow. S. Trag. I, 321.* **8.** Wydobyć się z otchłani. **9.** **o.** otwiera się przed kim, przed czym; pochłania kogo: I zdawało mu się, że otchłań otworzyła się przed jego nogami. *Sienk. Quo 122.*

otępienie **1.** **o.** starcze. **2.** Z otępieniem, w otępieniu ⟨*bezmyślnie, obojętnie*⟩: W otępieniu, jak przez sen wysłuchuje sceny, jaką Marusia urządza Klaudiuszowi. *Bogusz. Polon. IV, 306.* **3.** Wyrwać kogo z otępienia: Głód i pragnienie wyrwały Agnieszkę z otępienia, w jakie popadła po niedawnych przeżyciach. *Olcha Most II, 106.*

otłuszczenie **o.** serca, wątroby itp. ⟨*stan chorobowy serca, wątroby itp., polegający na wadliwym funkcjonowaniu tych narządów na skutek obrośnięcia tkanką tłuszczową*⟩: Miała lat około czterdziestu pięciu, cierpiała na lekkie otłuszczenie serca i złą przemianę materii. *Meis. Sześciu 50.*

oto **1.** Ten **o.** ⟨*ten właśnie, a nie inny; ten tu obecny*⟩: Wróciwszy do domu, wziąłem tę oto książeczkę. *Par. Niebo 189.* **2.** Teraz **o.**: Sosny [...] stoją ogromne, strzeliste, i teraz oto księżyc gra po nich, jak grał sto lat temu. *Sienk. Listy IV, 191.*

otoczenie **1.** **o.** architektoniczne ⟨*budynki, zabudowania otaczające*⟩: Jedną z pierwszych czynności [...] będzie odnowienie bramy wchodowej do katedry i utworzenie dla niej odpowiedniego otoczenia architektonicznego. *Tyg. Ilustr. 33, 1904.* **2.** **o.** intelektualne ⟨*środowisko ludzi wykształconych*⟩: Otoczenie intelektualne, wśród którego wzrósł Długosz, uderza przede wszystkim przepaścią wykształcenia między ludźmi, do których się jako duchowny dostał, a szlachtą, z której wyszedł. *Szujski Opow. 350.* **3.** Piękne **o.** ⟨*otaczająca przyroda; okolica*⟩: Lubiąc wygodę i piękne otoczenie, wybudowałem w Rydlówce dom ozdobny, założyłem piękny ogród kwiatowy, przyozdobiłem, słowem, dwór w sposób rozmaity. *Orzesz. Eli II, 123.* **4.** Przyrodzone, właściwe komu **o.** ⟨*żywioł; środowisko*⟩. **5.** *przestarz.* Żelazne **o.** ⟨*żelazne ogrodzenie, metalowe sztachety*⟩: Za jodłami i żelaznym otoczeniem dziedzińca dał się słyszeć tętent konia. *Orzesz. Klat. 216.* **6.** *przen.* **o.** kapitalistyczne, społeczne: Dopóki istnieje otoczenie kapitalistyczne istnieć musi i państwo socjalistyczne. *Państwo 4—5, 1955, s. 553.* Rodzina, szkoła, życie społeczne, państwo stanowią w rozumieniu Helwecjusza otoczenie społeczne. *Rudniań. Idea 24.* **7.** Wpływ otoczenia: Obcokrajowcy, ulegając przemożnym wpływom otoczenia, szybko przeobrażali się w Polaków. *Śliw. A. Lel. 3.* **8.** W otoczeniu: a) ⟨*będąc otoczonym (przez kogo); w asyście; w czyim towarzystwie*⟩: Zobaczył dużą grupę aresztantów w otoczeniu dworzan. *SW.*; b) W otoczeniu (czego ⟨*w obramowaniu, w otoku*⟩: Ciemna i gruba chmura w otoczeniu mniejszych i lżejszych sunęła samym środkiem nieba. *Orzesz. Niemn. II, 9.* **9.** *daw.* Być w czyim otoczeniu ⟨*w orszaku, w świcie*⟩: Przez siedem lat był w otoczeniu podskarbiego Tyzenhauza, zwiedził Niemcy, Francję i Włochy. *Sokoł. A. Dzieje II, 124.*

otrąbiać, otrąbywać *łow.* **o.** pióro, kitę, turzycę itp. ⟨*podczas rozkładu sygnalizować trąbką lub rogiem osobno każdy rodzaj zabitej zwierzyny*⟩: Najstarszy stopniem przedstawiciel służby łowieckiej ogłasza rozkład, po czym służba łowiecka otrąbia pióro, kitę, turzycę i sierść. *Hop. Jęz. 97.*

otrąbić, otrębywać **1.** **o.** alarm, **o.** odwołanie alarmu; **o.** wyprawę, zwycięstwo ⟨*ogłosić za pomocą trąb*⟩: Gdy noc minęła spokojnie [...] otrąbiono całkowite odwołanie alarmu. *Koźn. Rok 110.* **o.** turniej(e): Na zamku krakowskim coraz częściej herold królewski otrębywał turnieje, na których trzeba było zabłyszczeć. *Smolka Szkice I, 166.* **2.** *daw.* **o.** co: a) ⟨*napełnić co dźwiękiem trąby*⟩: Róg turzy do warg przyłożył, zadął weń pełną piersią i długim dźwiękiem otrębuje knieję. *Berw. Pow. 100*; b) ⟨*rozgłosić, rozpowszechnić co, uczynić znanym; roztrąbić co*⟩: Nieprzyjaciele nasi otrąbili po świecie niezgodę emigracji. *Mick. Polit. 128.* **3.** *łow.* **o.** zwierza, pokot ⟨*dać sygnał trąbką lub rogiem po każdorazowym zabiciu grubego zwierza*⟩: Na ubiciu wspomnianego niedźwiedzia, który był starym samcem i po otrąbieniu go, skończyło się na ten dzień polowanie. *Łow. Pol. 14, 1934.*

otrąbki **o.** migdałowe ⟨*makuchy pozostałe przy otrzymywaniu olejku migdałowego, używane jako kosmetyk*⟩.

otręby **1.** **o.** zbożowe, owsiane, pszeniczne, ryżowe. **2.** (Ze)mleć, spytlować kogo na **o.** ⟨*(za)szkodzić komu i (z)gubić, (z)niszczyć kogo*⟩: Opinia publiczna zmiele cię na otręby, jeśli poobalasz takie zapisy. *Sienk. Polan. II, 212.* **3.** *przen.* Polecą z kogo **o.** ⟨*ktoś zostanie obity, zmaltretowany*⟩: Który by się wybrał z takim kazaniem do moich żołnierzy [...] poleciałyby z niego otręby, nimby się jeszcze obaczył. *Kaczk. Olbracht. III, 66.*

otrzeć p. **ocierać**

otrzeć się p. **ocierać się**

otrzymać, otrzymywać **1.** **o.** uderzenie, ranę ⟨*zostać uderzonym, zranionym*⟩. **2.** **o.** miejsce, stanowisko, urząd; **o.** pozwolenie, pouczenie, przebaczenie, radę, rozgrzeszenie, wynagrodzenie ⟨*dostać, uzyskać*⟩. **o.** rozkaz, zakaz ⟨*dostać*⟩. **3.** *przestarz.* **o.** skutek ⟨*mieć, osiągnąć*⟩: Jeśliby prośba pomyślny otrzymała skutek i nasz Krakowiak u was się zjawił, mam nadzieję, że go zaszczycisz twoją protekcją. *Mick. Listy II, 378.* **4.** **o.** wykształcenie ⟨*zostać wykształconym*⟩. **5.** **o.** co w darze ⟨*dostać*⟩: Chcę otrzymać w darze ten z Wisły księżyc srebrny — ambasador republiki marzeń, minister spraw niepotrzebnych. *Bron. W. Nadz. 97.* **6.** **o.** czyją rękę ⟨*ożenić się z kim*⟩: Ile jest prawdy w pogłosce obiegającej miasto, że baron [...] będzie miał zaszczyt otrzymać wkrótce rękę starszej córki pana? *Orzesz. Argon. 27.* **7.** **o.** co z czego ⟨*uzyskać co z czego, spowodować, osiągnąć co z czego*⟩: Z węgla otrzymuje się [...] gaz świetlny i koks. *Wut. Kraj 159.*

otucha **1.** Pełen otuchy. **2.** Czerpać z czego otuchę: Skąd czerpiesz, mój biedny, otuchę, co piersi twe krzepi? *Prusz. SW.* **3.** Doda(wa)ć komu otuchy. **4.** Krzepić, żywić w swym sercu otuchę. **5.** Nab(ie)rać otuchy: Przypatrywał się wynikom wczorajszej dorywczej pracy i nabierał otuchy. *Rus. Człow. 32.* **6.** Napełnić, natchnąć kogo (serce czyje) otuchą: Odwiedziny i obietnice Samentu nową otuchą napełniły serce faraona. *Prus SPP.* **7.** (S)tracić otuchę: Po kolacji, straciwszy resztę otuchy, pani Barbara poszła do Bogumiła. *Dąbr. M. Noce II, 61.* **8.** Tchnąć, wlać w kogo otuchę (w serce czyje): Jak się znalazłem na estradzie i przy fortepianie, tego już dzisiaj nie rozumiem — może być, że wlał we mnie cokolwiek otuchy kolega mój. *Przybysz. Współ I, 53.* **9.** Pierś wzbiera otuchą. *SFA.* **10.** Znaleźć w czym otuchę. **11. o.** napełnia serce. **12. o.** przychodzi: W chwili największej rozpaczy przychodzi czasem otucha, świta pociecha niespodziewana. *Krasz. Chata III, 145.* **13. o.** wstępuje w kogo (w serce czyje): Otucha wstąpiła w nią na nowo. *Sienk. SPP.* **o.** wstępuje w moje serce. *SW.*

otumaniać, otumanić **1. o.** kogo — czym ⟨*odurzać kogo, powodować u kogo stan zamroczenia*⟩: Szeleszcząca podszewka koperty otumaniła mnie zapachem lila... *Tuwim Sokr. 29.* **2.** Dać się komu otumanić: Ja tym ludziom dałem się otumanić, taką małpę, takiego poliszynela z siebie zrobić! *Berent Fach. 156.*

otupać, otupywać **o.** nogi z czego (z błota, ze śniegu).

otwarty **1. o-a** ciężarówka, **o.** powóz ⟨*z nieosłoniętym miejscem dla jadących*⟩. **2.** Dyskusja, sprawa itp. **o-a** ⟨*nie rozstrzygnięta, nie rozwiązana*⟩: Zagadnienie przełomu w naszej prozie, w jej tematyce i metodzie artystycznego ujmowania zjawisk — jest sprawą wciąż otwartą. *Mateusz. R. Lit. 153.* **3. o-e** granice ⟨*nie oparte na przeszkodach naturalnych, jak góry, morze, rzeki itp.*⟩. **4.** *med.* Gruźlica **o-a** ⟨*stadium gruźlicy, w którym odbywa się w płucach proces czynny, zaraźliwy dla otoczenia*⟩. **5. o-e** zebranie ⟨*zebranie, w którym mogą brać udział nie tylko członkowie danej organizacji*⟩. **6.** Kraj **o.** ⟨*nie broniony niczym*⟩. **7.** Rachunek **o.** ⟨*przyznana komu możność korzystania z kredytu*⟩. **8.** Miejsce **o-e** ⟨*nie osłonione*⟩. **9. o.** opór, **o-a** walka, wojna ⟨*jawny (-a)*⟩: Nie śmiał stawić czoła żonie w walce otwartej bez narażenia na wstyd honoru chłopskiego. *Wikt. Burek 40.* **10. o-a** przestrzeń, równina, **o.** step ⟨*rozległa(-y, -e)*⟩: Na otwartych stepach wiatr zwiewa śniegi i przenosi je do zagłębień. *Radlicz Geogr. VIII, 308.* **11.** Rana **o-a** ⟨*nie zagojona*⟩: Rana była wciąż otwarta i gnoiła się w sposób odrażający. *Żer. Rzeka 75.* **12.** *jęz.* Sylaby, zgłoski **o-e** ⟨*zakończone na samogłoskę*⟩. **13. o.** umysł ⟨*chłonny, bystry, podatny na bodźce intelektualne*⟩. **14. o.** widok ⟨*rozległy*⟩. **15.** Na otwartym powietrzu ⟨*nie w budynku, nie pod dachem; pod gołym niebem*⟩: Z dala dochodziły odgłosy jakiejś zabawy na otwartym powietrzu. *Otw. Spot. 95.* **16.** Pod otwartym niebem ⟨*na otwartym powietrzu, pod gołym niebem*⟩: Przed budynkiem pod otwartym niebem czerniało duże boisko, a pośrodku stał ogromny dębowy walec do młócenia zboża. *Sier. Now. 223.* **17.** Z otwartymi rękami, ramionami (przyjąć, witać kogo) ⟨*gościnnie; serdecznie; z radością*⟩. **18.** Z otwartymi ustami (stać, gapić się, słuchać). **19. o.** dla kogo, dla czego: Stacja otwarta dla ruchu. *KJMK SPP.* **20. o.** z kim lub wobec kogo ⟨*szczery*⟩: Pani raczy być z nami otwartą. *Żer. SPP.*

otwierać, otworzyć **1. o.** co ⟨*odmykać coś zamkniętego*⟩; **o.** butelkę, antałek ⟨*odkorkowywać; odszpuntowywać*⟩; **o.** puszkę (konserw, sardynek), skrzynkę ⟨*odpakowywać*⟩; **o.** szufladę ⟨*wysuwać*⟩; **o.** walizkę. **2. o.** biuro, pracownię, zakład, sklep, restaurację: a) ⟨*rozpoczynać pracę, urzędowanie w biurze itp.*⟩: W większych miastach sklepy spożywcze otwiera się o godz. 7 rano; b) ⟨*zakładać*⟩: Otwieram pracownię fotograficzną, więc chodzi mi o klientów. *Rus. Człow. 26.* **3. o.** brzuch, piersi, żyły ⟨*rozcinać*⟩. **4. o.** dłonie ⟨*rozkładać*⟩. **5. o.** drogę, most, linię kolejową, tramwajową ⟨*oddawać do użytku (częściej w języku urzędowym: dokonać otwarcia drogi, mostu itp.)*⟩. **6. o.** sobie drogę ⟨*przebijać się, przeciskać; torować*⟩: Szeroką piersią jak taranem drogę sobie otwierając. *Orzesz. Mirt. 251.* Zostawało mu tylko bagnetem otworzyć sobie drogę do miasta. *Mochn. SW.* **7. o.** (przed kim) serce, głąb serca ⟨*wyjawiać komu własne, intymne uczucia, myśli; zwierzać się*⟩. **8. o.** zebranie ⟨*rozpoczynać*⟩. **9. o.** dziób, usta ⟨*rozdziawiać*⟩. **10. o.** fabrykę ⟨*uruchamiać*⟩. **11. o.** grób ⟨*odkopywać, rozkopywać*⟩. **12. o.** kłódkę, zamek ⟨*odryglowywać*⟩. **13. o.** rachunek (w banku) ⟨*zaprowadzać*⟩. **14. o.** kran, kurek ⟨*odkręcać*⟩. **15. o.** książkę, notes, zeszyt; pugilares ⟨*rozkładać*⟩. **16. o.** list, depeszę, kopertę ⟨*odpieczętowywać*⟩. **17.** *daw.* **o.** myśl, zdanie ⟨*wypowiadać, ujawniać swoje mniemanie, przekonanie, sąd*⟩: Gdy powrócił do Rzymu, otworzył zdanie swoje w senacie, aby wysłać wojsko do Afryki. *Kras. Życia VIII, 111.* **18. o.** nawias itp.: a) ⟨*w matematyce: znosić nawias i wykonywać odpowiednie działania*⟩; b) ⟨*przy dyktowaniu tekstu: wskaźnik, że od tego momentu dyktowany tekst należy ująć w nawias; dać nawias*⟩. **19. o.** oko, oczy ⟨*odmykać; budzić się*⟩: Zagłoba otworzył oko i począł nim mrugać na wpół przytomnie. *Sienk. Wołod. I, 148.* Jedno otworzywszy oko, chce jeszcze trochę pochrapać. *Tremb. Bajki 11.* **20. o.** komu oczy na co ⟨*ukazać prawdziwy stan rzeczy, pouczyć, uświadomić*⟩: Pomyślę o tym, żeby im oczy na różne rzeczy otworzyć. *Sienk. Now. VI, 275.* **21. o.** szeroko oczy na co ⟨*zdumiewać się, dziwić się*⟩. **22. o.** ogień, kanonadę ⟨*rozpoczynać, strzelanie z broni ręcznej lub armat*⟩: Gdy ofiary znalazły się na kładce zawieszonej nad dołem piaskowym, obsługa karabinów maszynowych ukryta w krzakach otwierała ogień. *Rudn. A. 323.* **23. o.** okres czego ⟨*rozpoczynać*⟩: Śmierć Kazimierza [Sprawiedliwego] otwiera nowy okres walk wewnętrznych w Polsce. *Grod. Dzieje 174.* **24. o.** przed kim perspektywy, nowe życie ⟨*stwarzać, dawać możliwości działania, nowego życia*⟩: Lektura pamiętnika Skulskiego otwiera również przed historykiem literatury ciekawe perspektywy. *Nowa Kult. 17, 1954.* Ta śmierć otwiera przed nią nowe życie. *Sienk. Bez dogm. III, 155.* **25. o.** płatki, kielichy (o kwiatach) ⟨*rozwijać, rozchylać*⟩: Młode pędy strzelają z drzew i nabrzmiałe pąki otwierają delikatne płateczki. *Rudn. H. Spart. 88.* **26. o.** ramiona ⟨*wyciągać, rozkładać*⟩: No, jak się macie? — rzekł, szeroko otwierając ramiona. *Prus Wiecz. 208.* **27. o.** scyzoryk ⟨*wysuwać ostrze z pochewki i stawiać na sztorc*⟩. **28. o.** skrzydła ⟨*rozpościerać*⟩. **29. o.** świetlicę, teatr ⟨*organizować; zakładać*⟩. **30. o.** testament ⟨*ujawniać w obecności osoby urzędowej treść pozostawionego testamentu*⟩. **31. o.** trumnę ⟨*odchylać, zdejmować wieko*⟩. **32. o.** widoki ⟨*ukazywać, odsłaniać*⟩: Zielone wzgórza zamykają tu zewsząd horyzont, drogi wiją się między nimi [...] a każdy skręt i każde wzniesienie nowe otwiera widoki. *Smol. J. Morze 96.* **33. o.** zwłoki ⟨*dokonywać sekcji zwłok*⟩: Gdy zachodzi podejrzenie zadania gwałtownej śmierci, zarządza się otwarcie zwłok przez lekarza. *Kod. post. karn. 26.* **34. o.** co — czym, np. **o.** drzwi kluczem. **35. o.** co — z czego, np. **o.** drzwi z zatrzasku.

przysł. **36** Czas wszystko otwiera, wyjawia.

otwierać się, otworzyć się 1. Dom się otwiera dla kogo ⟨*gospodarze domu chętnie kogo przyjmują*⟩: Domy zamożniejsze wyodrębniały się od mniej zamożnych i w ogóle niełatwo się otwierały dla wszystkich. *Lim. Pam. 316.* **2.** Drogi handlowe otwierają się dla kogo ⟨*jest możliwość nawiązania stosunków handlowych*⟩: Otwierały się dla Polski drogi handlowe, Gdańsk zapewnił dogodny odchód na morze Bałtyckie. *Kalin. Galic. 207.* **3.** Drzwi, podwoje (liczne, wszystkie) otwierają się przed kim ⟨*ktoś jest wszędzie chętnie przyjmowany*⟩: Przed jego uprzejmością i uczynnością wszystkie drzwi się otwierały na rozścierz. *Chłęd. Pam. I, 212.* **4.** Drzwi więzienia otwierają się ⟨*kogoś wypuszczają z więzienia*⟩: Ale w tym człowieku mieszka wielki duch [...] co go może będzie trzymać, tak długo, aż się kiedy drzwi więzienia otworzą. *Krasz. Brühl 210.* **5.** Niebo, pół nieba się otwiera (przed kim) ⟨*o kimś uradowanym, zachwyconym*⟩: Ofka była niezmiernie uradowana, już jakby pół nieba otworzyło się przed nią. *Kaczk. Olbracht. III, 371.* **6.** Oczy się komu otwierają ⟨*ktoś poznaje, uświadamia sobie prawdziwy stan rzeczy*⟩: Ale dziś mi się, panie, oczy otworzyły: sami rękawy powinniśmy zakasać albo, panie, kaput! *Żer. Opow. II, 119.* **7.** Perspektywy, widoki na przyszłość otwierają się przed kim ⟨*jest możliwość działania, rozwijania działalności*⟩: Wpływy „Proletariatu" coraz bardziej rosły. [...] Otwierały się przed partią nowe, szerokie perspektywy. *Prolet. 143.* **8.** Przepaść się między kim a kim otwiera ⟨*powstają różnice (poglądów), nieporozumienia nie dające się pogodzić; nie ma podstaw do pogodzenia się, do porozumienia się*⟩: Teraz wiedział już, że nic, do śmierci, nie zdoła wyrównać przepaści, jaka się między nimi otworzyła. *Perz. Las 229.* **9.** Rana, przetoka, wrzód otwiera się ⟨*odnawia się; nie goi się*⟩: Otworzyła się u Grzegorza na ręce pierwsza większa rana. *Sier. Dno 267*; *przen.* Otwierają się rany serca: Nie zagojone rany jego serca otworzyły się, ścisnął go żal głęboki. *Sienk. Ogn. II, 177.* **10.** Serce czyje otwiera się czemu: a) ⟨*ktoś podlega działaniu czego, lubuje się w czym*⟩: Serce starszego brata Krzysztofa otwierało się chciwie kadzidłom czci powszechnej. *Szajn. Szkice III, 230*; b) ⟨*ktoś zwierza się z czego*⟩: Najmilszym mi jest darem twoja przyjaźń szczera: tej się me serce zawsze z ufnością otwiera. *Niemc. Warn. 347.* **11.** Stanowisko, urząd, wakans otwiera się ⟨*jest możliwość otrzymania stanowiska, urzędu, wakansu*⟩: A właśnie w chorągwi, w której pan Skrzetuski porucznikował, otwierał się wakans po panu Zakrzewskim. *Sienk. Ogn. I, 80.* **12.** Upusty niebieskie otworzyły się ⟨*lunął deszcz rzęsisty*⟩: Biegła [...] ostatkiem sił, chwytając w spieczone usta powietrze, a tymczasem upusty niebieskie otworzyły się nad jej głową. *Sienk. Now. II, 90.* **13.** Usta się komu otworzyły ⟨*zaczął mówić, przemówił*⟩. **14.** Widok otwiera się na co ⟨*ukazuje się, roztacza się*⟩: Z okien moich otwiera się widok na pola. *SW.* **15.** *przen.* Ziemia otwiera się przed kim: Czasem mi się zdaje, że się ziemia otwiera przede mną i chce mnie pochłonąć. *Kaczk. Murd. II, 45.*

otwór 1. o. drzwiowy, okienny ⟨*wolna przestrzeń zaprojektowana w murze w celu połączenia budynku z otoczeniem; okno, drzwi*⟩: Przeciągi wiały na przestrzał pustymi otworami okiennymi. *Krucz. Sidła 127.* **2. o.** gębowy, nosowy, ustny; wydechowy; wlotowy, wylotowy ⟨*początek albo koniec przewodu*⟩. **3. o.** ssący ⟨*otwór, przez który się coś wchłania*⟩. **4. o.** ślepy ⟨*nie mający wylotu*⟩. **5.** *górn.* **o.** wiertniczy: a) ⟨*miejsce, w którym przeprowadzone były wiercenia w celu poszukiwania złóż kopalin użytecznych, np. ropy naftowej*⟩; b) **o.** a. odwiert ⟨*otwór wiertniczy oddany do użytkowania, tj. do eksploatowania złoża ropy naftowej, gazu ziemnego, wody mineralnej lub wody użytkowej*⟩; c) ⟨*przewód o niewielkiej średnicy wykonany w skale w celu założenia i odpalenia materiału wybuchowego*⟩: Przepisy górnicze regulują sposób obchodzenia się z otrzymanym materiałem, ładowania go do otworów wiertniczych i samo strzelanie. *Sęcz. Ochr. 25.* **6. o.** czego: **o.** groty, sieni; **o.** rany, źrenicy. **7. o.** karabinu, armaty; lufy ⟨*wylot*⟩: Przed otworami karabinów i armat stały nieporuszone tłumy ludu. *Gill. Wspom. 15.* **8. o.** na co ⟨*wycięcie*⟩: W masce są otwory na oczy. *SW.* **9. o.** w czym ⟨*szpara, szczelina*⟩: Księżyc znalazł gdzieś otwór w obłokach i rzucił plamę srebrnej, drżącej łuski na dalekie wody. *Tyg. Ilustr. 8, 1904.* **10.** Wybić, wyciąć, wyłamać; wypiłować, wywiercić; zagrodzić, założyć, zamknąć, zapchać, zasłonić, zatkać **o. 11.** Stać otworem ⟨*być, pozostawać otwartym*⟩: Zastała mieszkanie stojące otworem, zamek od drzwi wyłamany. *Dygas. Now. V, 106.* Dopadł pałacu, drzwi stały otworem. *Słow. Ben. 297.* **12.** *przen.* Coś stoi przed kim otworem ⟨*nie ma przeszkód do osiągnięcia czego*⟩: Droga do urzędów i zaszczytów stała przed nim otworem. *Hist. star. 105.* **13.** *przen.* Świat (stoi) otworem przed kim: Siedzi u nas, choć cały świat przed nim otworem. *Sienk. Dram. 6.*

owacja 1. Długotrwała, serdeczna, żywiołowa **o. 2. o.** kwiatowa: Akt się kończył, rozpoczęła się dla primadonny owacja kwiatowa. Miotano kwiaty z lóż i krzeseł. *Wędr. 7, 1901.* **3.** Przyjmować owacje: Ozięble i niechętnie przyjmował [Lelewel] te owacje, nawet nie kłaniając się za nie, jakby one nie dla niego były. *Filarec. 141.* **4.** Przyjmować kogo z owacją (z owacjami). **5.** Urządzić (na cześć kogo), zgotować komu owację.

owad 1. o-y błonkoskrzydłe, łuskoskrzydłe, prostoskrzydłe; roślinożerne; tęgopokrywe. **2.** Bzykanie, brzęczenie owadów. **3.** Rój owadów.

owadobójczy Proszek **o.**, środki **o-e.**

owak 1. Tak i **o.**; i tak, i **o.**; i tak, i siak, i **o.** ⟨*w różny sposób; różnie, jakkolwiek*⟩: Tłumaczył się z tego przed ludźmi tak i owak. *Orzesz. Bene 77.* W małżeństwie bywa i tak, i owak. *Chodź. SW.* **2.** Ni tak, ni **o.** ⟨*ni to, ni owo, wymijająco*⟩: Odpowiadał mi ni tak, ni owak. *SW.* **3.** Nie można z nim ni tak, ni **o.** ⟨*w żaden sposób, ani w prawo, ani w lewo*⟩. **4.** Nie tak i nie **o.** ⟨*inaczej niż się przypuszcza*⟩: Zawsze na dwoje babka wróży. Nie tak i nie owak, a jakoś być musi. *Reym. Fron. 227.*

owaki 1. Taki czy **o.**: Wyjaśnić jego początki, to nie znaczy wcale ustalić, kiedy stoczona została pierwsza bitwa, zawarty taki czy owaki traktat. *Jasien. Świt 26.* **2.** *przestarz.* Taki **o.** ⟨*z pogardą, obelżywie o człowieku: byle jaki, marny, głupi, głupiec*⟩: Nie jestem ja znowu taki owaki. Mam i ja swój osobisty honor. *Żer. Biała 100.* **3.** *euf.* Ty taki **o.**! ⟨*wyzwisko*⟩: Naubliżać komu od takich owakich.

owal **o.** twarzy ⟨*zarys, układ twarzy, zwłaszcza jej dolna część*⟩: Jakaś smętność i zaduma słodki owal twarzy mroczy. *Konopn. Poezje II, 52.*

owca **1. o.** ciemnorunna, domowa, dzika, górska, hodowlana, karakułowa, kożuchowa, mleczno-wełnista, stepowa; *przen.* zbłąkana **o.**: Nie lubię tułać się po świecie jak zbłąkana owca. *Orzesz. SPP.* **2.** Hodowla owiec; stado owiec. **3.** Strzyc **o-e**. **4. o-e** beczą.

przysł. **5.** Kiedy owce strzygą, na baranie skóra drży. **6.** Kto ma owce, ten ma, co chce. **7.** Kto ma owce i pszczoły, ten gospodarz wesoły. **8.** Nie o owce mu idzie, tylko o wełnę. **9.** Wilkowi owcę poruczono.

owczy **1. o.** ser. **2. o-a** ruń, **o-e** runo; **o-a** skóra. **3. o-e** stado ⟨*złożone z owiec*⟩.

owdzie Tu i **o.** (ówdzie), tam i **o.** ⟨*tu i tam, w niektórych miejscach, miejscami, gdzieniegdzie*⟩: Było jeszcze widno, ale tu i owdzie, na tle sinawego powietrza, drgały już bladym światłem elektryczne lampy. *Perz. Las 40.*

owędy Tędy i **o.**, tędy **o.**: a) ⟨*tu i tam, tu i ówdzie, wszędzie, we wszystkich kierunkach*⟩: Sam Szymszel chodził tędy owędy, aż natknął się na pana Niechcica i Katelbę. *Dąbr. M. Noce II, 94*; b) ⟨*tak i owak, w różny sposób*⟩: Próbuję z wami i tędy i owędy... *Roztw. Przepr. 114.*

owiany **o.** czym, np. **o.** wiatrem, mgłą, oparem, śniegiem; *przen.* **o.** niepokojem, smutkiem, melancholią: Z tajoną chytrością wbił wzrok w owianą niepokojem twarz Mianowskiego. *Kow. W. Rodz. 14.* **o.** duchem czego: Ośrodkiem najpoważniejszym naukowym na Śląsku była w XIII i w pierwszej połowie XIV wieku wrocławska szkoła katedralna, owiana jeszcze podówczas duchem polskim. *Piw. Hist. 166.*

owieczka **1.** Parszywa **o.** ⟨*o człowieku złym, źle czyniącym*⟩: Niech tylko w stadzie szkolnym znajdzie się owieczka parszywa, dziecko zepsute lub z jakim złym nałogiem, to połowę stada albo i całe gorszy. *Prósz. Czyt. 8.* **2.** Zbłąkana **o.** ⟨*grzesznik, odstępca*⟩.

owies *przysł.* **1.** I w Paryżu nie zrobią z owsa ryżu. **2.** Siej owies w błoto, będziesz zbierał złoto.

owoc **1.** Cierpki, niedojrzały, przejrzały, słodki, soczysty **o.** **2. o-e** cytrusowe ⟨*cytryny, pomarańcze, mandarynki itp.*⟩. **3. o-e** jagodowe, pestkowe, ziarnkowe. **4. o.** pozorny, rzekomy, szupinkowaty ⟨*u niektórych roślin: owoc powstały z rozrośniętej zalążni słupka wraz z dnem kwiatowym, na którego powierzchni lub wewnątrz którego mieszczą się właściwe owocki*⟩. **5. o.** zakazany ⟨*to, co dla kogo z jakichś względów jest niedozwolone*⟩: Popłatniejsze trochę lekcje pozwalały mi na zakosztowanie niejednego zakazanego owocu. *Dąbr. Ig. Śmierć 48.* **6. o.** zbiorowy, złożony ⟨*owoc niektórych roślin (np. malin) powstały z większej ilości słupków zrośniętych ze sobą i sprawiających wrażenie jednolitego tworu*⟩. **7.** *przen.* **o-e** działalności, doświadczenia, trudów, zwycięstwa itd. ⟨*rezultaty, wyniki, plony, skutki*⟩. **8.** *przen.* **o.** małżeństwa ⟨*dziecko*⟩: Żona moja umarła, zostawiwszy mi córeczkę, jedyny owoc małżeństwa naszego. *Bogusł. W. Henryk 98.* **9.** Doczekać się owoców swej pracy. **10.** Wyd(aw)ać **o-e**: Jestem dziś szczęśliwy, widząc, że moje nauki, moje wskazówki, moje rady, wydały tak błogie owoce. *Jun. Now. 239.* **11.** Zbierać, zrywać **o-e**. **12.** Po owocach ich poznacie ich. **13. o-e** się zawiązują, dojrzewają, opadają.

owocarski Przetwórstwo **o-e**.

owocny ⟨*dający rezultat, skuteczny, korzystny*⟩ **1. o-a** praca, dyskusja; **o-e** usiłowania: Mimo zmęczenia gadali jeszcze, leżąc na swych posłaniach w cieple i zaciszu, rozkoszując się wypoczynkiem po ciężkiej, lecz jakże owocnej pracy. *Meis. Sams. 79.* **2. o.** dla kogo, czego: Ciekawe opowiadały szczegóły o tym okresie młodości, najwięcej owocnym dla jego umysłu. *Ask. SW.* **3. o.** w skutkach.

owocowy **1.** Drzewka **o-e**. **2.** *chem.* Cukier **o.** ⟨*fruktoza*⟩. **3.** Gorzelnictwo, przetwórstwo **o-e**. **4.** Lody, przetwory **o-e**, wino **o-e** ⟨*z owoców*⟩. **5.** Muszka **o-a** ⟨*owad niszczący owoce*⟩. **6.** Sad **o.**

owocożerny Zwierzęta **o-e**.

owszem I **o.** ⟨*wyrażenie zastępujące twierdzenie, wyrażające zgodę na co, przyznanie racji; oczywiście, naturalnie, właśnie, a jakże, rozumie się, bardzo chętnie, bez wątpienia*⟩: Dzień był i owszem bardzo cudny i nie nazbyt gorący, niebo jasne, rozsłonecznione i pełne ptasiego świergotu. *Reym. Fron. 161.*

ozdabiać, ozdobić **1. o.** co — czym: **o.** salę stylowymi meblami; ścianę freskami; włosy klamrą, szyję naszyjnikiem. **2. o.** kogo medalem, krzyżem ⟨*nagradzać, obdarzać*⟩: Udał się do Petersburga na wydział prawny, który ukończył ozdobiony złotym medalem. *Zielon. L. Wspom. 118.*

ozdoba **1. o-y** architektoniczne, kamieniarskie, rzeźbiarskie ⟨*elementy, motywy zdobnicze*⟩. **2. o-y** retoryczne, stylistyczne ⟨*figury, stanowiące elementy stylu*⟩. **3.** W całej ozdobie ⟨*w całej krasie, piękności, okazałości*⟩: Dziś piękność twą w całej ozdobie widzę i opisuję, bo tęsknię po tobie. *Mick. Tad. 9.* **4.** *przen.* Ktoś jest, stanie się ozdobą czego ⟨*ktoś jest, stanie się chlubą, dumą czego*⟩: Przepowiadano młodemu autorowi, że stanie się ozdobą polskiego Parnasu, perłą literatury, chlubą narodu. *Skiba Poziom. 217.* Taki człowiek jak pan jest ozdobą każdego domu. *Prus Przem. 165.* **5.** Mieć na sobie **o-y** ⟨*upiększenia, strojne dodatki*⟩: Nie miała na sobie żadnych ozdób, nie miała brylantów, jaśniała tylko poważną i dziwną pięknością. *Korz. J. Koll. 200.* **6.** Dla ozdoby, ku ozdobie czego (robić co) ⟨*dla ozdobienia, przystrojenia, upiększenia czego*⟩: Rozkazał wznieść rozmaite gmachy ku ozdobie i wygodzie miasta. *Kras. Życia X, 157.*

ozdobić p. **ozdabiać**

ozdobny 1. Kamienie **o-e** ⟨*używane jako ozdoba*⟩: Inne odmiany [krzemionki] używane [...] jako kamienie ozdobne, to ametyst, szafir, cytryn, jaspis, chalcedon, onyks i agat. *Płomyk 19, 1953.* **2.** Ogrodnictwo **o-e** ⟨*mające na celu uprawę roślin ozdobnych*⟩. **3. o-a** proza, **o.** styl ⟨*obfitująca(-y) w przenośnie i zwroty retoryczne*⟩. **4.** Rośliny, kwiaty **o-e** ⟨*uprawiane dla celów zdobniczych*⟩. **5.** Sukno **o-e**: Do najwyższych gatunków zaliczamy sukna ozdobne, używane na wypustki, wyłogi, lampasy itp. Wyrabiane są one z najprzedniejszej wełny australijskiej. *Kryń. J. Towarozn. II, 99.* **6.** Szkło **o-e** ⟨*zdobiące*⟩. **7. o-e** wydanie (dzieł) ⟨*o pięknej szacie graficznej*⟩.

oznaka 1. o. honorowa, wojskowa ⟨*godło, odznaka*⟩: W [...] szafie przechowywał zacny major mundury swoje wojskowe, epolety różnego stopnia, które kolejno zdobywał, i oznaki honorowe, które pierś jego zdobiły. *Jordan Pam. I, 52.* **2. o-i** zewnętrzne czego ⟨*objawy*⟩: Wrzał gniewem, którego oznaki zewnętrzne na tym tylko polegały, że czoło chmurzył i nozdrza nadymał. *Jeż Rotul. 295.* **3. o.** czego, np. **o.** gniewu, radości, uszanowania, zadowolenia; zdrowia: Z oznakami najwyższego uszanowania odprowadził do drzwi swego gościa. *Prus Wiecz. 15.* Rumieniec nie zawsze jest oznaką zdrowia — gorączka niekiedy wypędza go na oblicze. *Choj. Alkh. IV, 167.* **o-i** życia ⟨*znaki, objawy*⟩: Zaledwie słabe oznaki życia dawał. *Niemc. Jan 132.* **4.** Coś jest oznaką dobrego wychowania. *SFA.* Zjadł obiad na mieście, co mu się rzadko zdarzało i co już było pewną oznaką wykolejenia. *Goj. Rajs. I, 106.*

ozór 1. Jadowity, obmierzły **o.** ⟨*o osobie złośliwej, plotkarskiej, uszczypliwej*⟩. **2.** Wieprzowy, wołowy **o.** ⟨*potrawa z wieprzowego, wołowego ozora*⟩. **3.** Rozpuścić **o.** ⟨*napleść, mówić co niepotrzebnie, bez sensu, bez zastanowienia, nie kontrolować tego, co się mówi*⟩. **4.** Lizać ozorem; wywiesić **o.** (o psie). **5.** *pogard.* Pytlować ozorem ⟨*dużo i szybko mówić*⟩: Skaranie boskie! Pytlujesz [...] tym ozorem, nie można myśli zebrać. *Kosiak. Rick. II, 85.*

ożenić (się) 1. o. kogo z kim: Nie wiem, skąd ubrdałyśmy sobie, że ożenimy go z naszą ukochaną panną Józefą. *Warsz. młod. 44.*

przysł. **2.** Ożenienie za wczesne często bywa bolesne. **3.** Rannego wstania, rannej siejby i rannego ożenienia jeszcze nikt nie żałował. **4.** Bieda z biedą jak się ożeni, to się urodzi nędza. **5.** Kto się ożeni, ten się odmieni. **6.** Kiedy się ożenić, to z ładną panną. **7.** Ożenił się głód z nędzą i wydali płacz.

ożyć, ożywać 1. Duch w kim ożył ⟨*ktoś nabrał otuchy, zapału do czego*⟩: W mieszkańcach duch na nowo ożył, rzucono się do wzmocnienia miasta. *Oppman San Domingo 71.* **2.** Miłość, przyjaźń ożyła ⟨*odrodziła się*⟩: Odnaleźli się kilka miesięcy temu i przerwana przyjaźń ożyła na nowo. *Rudn. H. Spart. 207.* **3.** Oczy ożyły, twarz ożyła ⟨*oczy nabrały wyrazu, życia, blasku, stały się ruchliwe, żywe, wyraziste; twarz się ożywiła, nabrała wyrazu*⟩: Podniosła powieki, nagle ożyła jej cała twarz. *Jackiew. Wiosna 137.*

ożywienie 1. o. w czym, w dziedzinie czego. **2.** Z ożywieniem (mówić, zwrócić się do kogo) ⟨*z żywością*⟩. **3.** Wpadać w **o.**: Okazał się pojętnym słuchaczem i pani Barbara wpadała w coraz większe ożywienie. *Dąbr. M. Noce IV, 156.*

ożywiony 1. o-a rozmowa (toczy się, wywiązała się) ⟨*żywa, gorąca*⟩. **2. o.** handel, ruch ⟨*intesywny*⟩. **3. o-a** korespondencja ⟨*częsta wymiana listów, pisywanie do wielu osób i utrzymywanie tej łączności*⟩: Utrzymywać z kim ożywioną korespondencję. **4.** Materia, przyroda **o-a** ⟨*obdarzona życiem, żyjąca*⟩. **5.** Ktoś jest **o.** czym (uczuciami jakimi) ⟨*przejęty*⟩: Dał się poznać i pierwej, i później, jako człowiek zdolny, gorliwy, ożywiony uczuciami patriotycznymi. *Korzon Woj. III, 161.* **6.** Rozwijać ożywioną działalność ⟨*działać energicznie na jakimś polu, w jakiejś dziedzinie*⟩: Partia nasza rozwija niezwykle ożywioną działalność wydawniczą. *Dzierż. Pisma 165.* **7.** Utrzymywać z kim **o-e** stosunki towarzyskie ⟨*często bywać u znajomych, przyjaciół i przyjmować ich u siebie*⟩: Była lubiana, utrzymywano z nią ożywione towarzyskie stosunki. *Hertz P. Słow. 13.*

Ó

ósemka 1. ó. czegoś (np. masła) ⟨*opakowana kostka (masła) ważąca 1/8 kg*⟩. **2.** Książka w ósemkę ⟨*in octavo*⟩. **3.** *pot.* Jechać ósemką, wsiąść do ósemki ⟨*jechać tramwajem, wsiąść do dramwaju linii oznaczonej numerem 8*⟩. **4.** *sport.* Robić ósemki ⟨*robić ewolucję w łyżwiarstwie przypominającą kształtem cyfrę osiem*⟩: Przypasał jej łyżwy i zaczęli robić ósemki, ująwszy się za ręce. *Reym. Now. I, 425.* **5.** Wywijać, zakreślać ósemki ⟨*linie w kształcie cyfry osiem*⟩: Wywijał batem świszczące jak strzały ósemki. *Kosiak. Rick. II, 39.*

ósmy 1. ó-a część, jedna **ó-a** ⟨*jedna część całości podzielonej na osiem równych części*⟩. **2.** *pot.* **ó.** krzyżyk ⟨*o wieku człowieka, który skończył siedemdziesiąt lat*⟩. **3.** Żakiet siedem ósmych ⟨*długi, sięgający prawie kolan*⟩.

ów 1. A to, a owo; a to to, a to owo; to i owo; i to, i owo; że to, że owo ⟨*w wyliczaniu: wyrażenie zastępujące człony zdań lub zdanie wyodrębnione, ale bliżej nie sprecyzowane*⟩: W te pędy powinnaś lecieć. A nie, żebyś mi odszczekiwała, a to to, a to owo. *Mort. Wawrzek 181.* **2.** Ni to, ni owo, ani to, ani owo ⟨*wyrażenie ekspresywne, uwydatniające słaby stopień wyodrębnienia, typowości; coś nieokreślonego, niewyraźnego, niezdecydowanego, niezrozumiałego*⟩: Już potem tak z nim rozmawiali jak z kobyłą w błocie, ni to, ni owo. *Dygas. Now. VII, 194.* **3.** Ni z tego, ni z owego ⟨*bez powodu, przyczyny, wyjaśnienia, nie wiadomo skąd, dlaczego i po co*⟩: Ni z tego, ni z owego wszczęła się kłótnia. *SW.* Ni z tego, ni z owego wypalił do mnie list esencjonalnie poetyczny. *Słow. Listy I, 325.* **4.** Ten i ów, ten czy ów, ten lub ów, raz ten, raz ów ⟨*niejeden (spośród wielu); ktoś wybrany, wyróżniony z wielu*⟩: Zaczął iść powolnym, spacerowym krokiem, zatrzymując się co chwila, aby jakimś gestem zwrócić uwagę na ten lub ów szczegół swoich wywodów. *Par. Niebo 124.* **5.** *daw.* Tam i ów ⟨*w różne strony, na coraz to inne miejsce, coraz to gdzie indziej; tam i sam*⟩: Na łące dziewy i panny służebne ujrzałem, tam i ów się krzątające. *Słow. Król 31.*

ówczesny Ówczesnym obyczajem, zwyczajem ⟨*według obowiązującego wówczas zwyczaju*⟩: Włosy nosił ówczesnym zwyczajem długie, związane z tyłu czarną wstążką. *Sienk. Leg. 117.*

P

pacha 1. Po **p-y**: a) ⟨*po ramiona*⟩: Wyjęła sześć par białych, długich po pachy rękawiczek. *Zar. Wędr. 257.* Założywszy pod głowę ramiona obnażone aż po pachy, zapatrzyła się gdzieś błędnie. *Berent Ozim. II, 11.* Woda sięgała po pachy; b) *przestarz.* ⟨*po pachwiny*⟩: Śnieg upadł po pachy. *Pot. SW.* **2.** Pod pachą ⟨*pod ramieniem; między ramieniem a bokiem*⟩: Dźwigać, mieć, nieść (teczkę, książki); przyciskać (kolbę karabinu); ściskać, trzymać (kapelusz, parasol) pod pachą. Zrobił mi się wrzód pod pachą. *SW.* Robić co (np. iść, stać, biec) z czymś pod pachą: Wszedł z książką pod pachą. Kelner nadbiegł z serwetką pod pachą. **3.** Pod pachę ⟨*pod ramię; w dołek ramienny; między ramię a bok*⟩: Włożyć, wsadzić, wsunąć termometr pod pachę. Zabrać węzełek (zawiniątko, manatki, książki itp.) pod pachę. **4.** *pot.* Brać (wziąć), chwytać, podtrzymywać, prowadzić, ująć kogo pod pachę a. pod **p-y** ⟨*ująć pod ramię albo pod ramiona*⟩: Wziąłem ją pod pachę i zapuściliśmy się w głąb lasku. *Prus Now. I, 286.* Kilku studentów wzięło pod pachy gospodynię i wyprowadziło ją za drzwi. *Skiba Poziom. 168.* **5.** Brać się, (wziąć się) pod **p-y**: a) ⟨*ujmować się wzajemnie pod ramiona; przen. wspomagać się wzajemnie*⟩; b) a. w **p-y** ⟨*w boki*⟩: Wziął się pod pachy i gwizdał. *Oss. SW.* Stefan z boku stojąc, wziął się w pachy i przypatruje. *Krasz. Pam. 175.* **6.** Pić, ściskać, uciskać pod pachami ⟨*o stroju*⟩: Surdut pije go pod pachami. *SW.* Pocić się pod pachami. **7.** Skroić (szerzej), wyciąć, wykroić pachę ⟨*miejsce na rękaw*⟩. **8.** Strzelać spod pachy ⟨*nie mierząc, trzymając broń pod ramieniem*⟩. **9.** Szew może trzasnąć pod pachą ⟨*w miejscu, gdzie wszyty jest rękaw*⟩. **10.** *pot. środow.* Ubaw po **p-y** ⟨*doskonała zabawa*⟩.

pachnący (o osobie): Wpadła wystrojona i pachnąca, jadąc na jakiś raut. *Krasz. Czarna 190; przen.* Naokoło spoczywała jeszcze pachnąca, wielka cisza. *Morc. Wyrąb. I, 100.*

pachnąć, pachnieć 1. p. aromatycznie, cudownie, delikatnie, ładnie, mocno, odurzająco, przyjemnie, silnie, brzydko, okropnie, smakowicie. **2.** Coś pachnie ⟨*wydaje zapach, wonieje*⟩: Jaśminy, róże, wrzosy pachną. Co tu tak pachnie? Pachnie dym, pachnie żywica. *Was. W. Rzeki, 574.* **3.** Pachnie czym, ktoś (coś) pachnie czym a. od kogo czymś pachnie ⟨*zapach czego albo od kogo (czego) rozchodzi się, bije*⟩: Pachnie perfumami, świeżością, żywicą, miodem, świeżym chlebem, jabłkami, czosnkiem; stęchlizną, farbą itp. Z daleka pachniało od niej perfumami. *Górs. H. Tory 170; przen.* Pachnie wiosną, jesienią: Deszcz ustał, powietrze pachniało wiosną. *Tyg. Ilustr. 127, 1870.* **4.** Coś od niego złodziejstwem pachnie ⟨*wygląda na złodzieja*⟩. *SW.* **5. p.** czym (dla kogo, dla czego) ⟨*grozić, mieć konsekwencje*⟩: Wiesz, czym to pachnie? — kryminałem. Ten występek gardłem pachnie. *Troc.* Pachnie śmiercią, sznurem, szubienicą, guzem ⟨*grozić śmiercią itd.*⟩: Ta zbrodnia [...] pachnie sznurem dla niego samego. *Słow. Beatr. 197.* **6. p.** czym ⟨*być, wydawać się jakimś, zakrawać, wyglądać na co*⟩: Wszystkie takie definicje pachną zbytnio papierem. *Nowa Kult. 3, 1954.* Pachnieć trupem za życia. - Niech ciebie [kaduk] porwie z twymi horoskopami. [...] bo to, prawdę mówiąc magią pachnie. *Chodź. Pisma I, 442.* Pachnieć skandalem. - To pachnie czymś niedobrym. *Nowak K. Tak było. 56.* **7.** Komuś czymś pachnie ⟨*ktoś coś wyczuwa, czegoś się domyśla*⟩: Pachnie mi to zdradą. *SPP.* **8.** Pachnie wojną ⟨*zanosi się na wojnę*⟩: Wojną jakoś pachniało w tym czasie. *Konopn. Balcer 341.* **9.** Coś komu pachnie ⟨*coś komu odpowiada*⟩: Wypieszczona, wychuchana [...] Nie pachną jej nasze kąty. *Twórcz. 8, 1953, 52.* **10.** Coś (ktoś) komu pachnie ⟨*ktoś myśli o czym, pragnie czego, coś nęci kogo*⟩: Wiem ja dobrze, kędy żonka ci pachnie, a tak mi się zdaje, że już wielki czas jest po temu. *Kaczk. Olbracht. III, 180.* Jednemu wojenka pachnie, drugiemu uczty. *Sienk. Wołod. I, 38.* Cygan jej pachnie! *Krasz. Chat. I—II, 49.* Znam ja świat, ludzi i wiem, co im pachnie. *Sewer Nafta III, 151.* **11.** Ani mi to śmierdzi, ani pachnie ⟨*jest mi obojętne*⟩. **12.** I to pachnie, i to nęci: Osiołkowi w żłoby dano W jeden owies, w drugi siano. Uchem strzyże, głową kręci, I to pachnie i to nęci. *Fredro A. Jow. 156.*

przysł. **13.** Najlepiej pachnie, kto niczym nie pachnie.

pachnidło 1. Silne, wonne **p.** ⟨*płyn, pomada pachnąca*⟩. **2. p.** do rąk, do twarzy, do włosów. **3.** Woń pachnideł. **4.** Pokropić, skropić przesycić pachnidłem. **5.** Posmarować włosy pachnidłem. **6.** Odurzać, wonieć pachnidłami: Przesadzali się w elegancji [...] i wonieli pachnidłami o pół mili. *Szujski Portr. 78.*

pachnieć p. **pachnąć**

pacht 1. p. dożywotni ⟨*dzierżawa, arenda dożywotnia*⟩. **2.** Oddać, (wy)puścić co w **p.**: Chcą robotnika zaprzedać kapitaliście, a wieś oddać w pacht dziedzicom i bogaczom. *Bor. Kron. 19.* **3.** Robić co pachtem: To są krowy, co pachtem je doi. *Konopn. Balcer 12.* **4.** Trzymać co w pachcie: W pachcie trzymała krowy dworskie. *Dygas. Zając 86.* **5.** Wziąć w **p.**: Poza swymi przewagami [...] wzięła w pacht wszystkie centra kulturalne. *Boy Znasz. 24.*

pacierz ● ⟨*modlitwa*⟩ **1.** Codzienny, (po)ranny, wieczorny; cichy, krótki; wspólny; zaduszny, pogrzebny, pokuty; różańcowy **p.** **2.** Słowa pacierza. **3.** **p.** za kogo; za co; na intencję kogo, czego: za zmarłego; na intencję rodziców; do Przemienienia Pańskiego. **4.** *przen.* Na drutach jaskółki czernieją jak nuty, wedle których wiatr śpiewa swych westchnień pacierze. *Staff L. Poezje III, 96.* **5.** Po upływie kilku pacierzy; w kilka pacierzy; w dwa, trzy (za dwa, trzy) **p-e** ⟨*w krótkim czasie*⟩: Wyszedł i po upływie kilku pacierzy wrócił. *Prus Plac. 186.* W kilka pacierzy dwoje sanek zajechało przed dom. *Sienk. Wołod. I, 108.* W trzy pacierze prawie się skończyła ta uczta. *Konopn. Balcer 236.* **6.** Dzwonić na **p-e**. **7.** Odklepać, trzepać pacierz(e). **8.** (U)klęknąć do pacierza. **9.** Zmówić, szeptać, mruczeć, mamrotać **p.** (**p-e**). **10.** Odprawiać **p-e** [nie: pacierz]. **11.** Mówić, powtarzać, umieć, znać co jak **p.** ⟨*doskonale, biegle, płynnie*⟩. **12.** *przestarz.* Jeszcze on zmówi za ciebie **p.** ⟨*przeżyje cię*⟩. **13.** *daw.* Odmawiać parszywe **p-e** ⟨*przeklinać, wymyślać po cichu*⟩. **14.** *daw.* Powiedzieć komu **p.** ⟨*reprymendę, naganę*⟩. **15.** Powtarzać (jak) za panią matką **p.** ⟨*powtarzać rzecz wyuczoną, bezmyślnie; naśladować kogo albo co bezkrytycznie*⟩. **16.** Coś dzieje się, trwa **p.**, dwa, trzy **p-e** ⟨*krótką chwilę, niedługo*⟩: Wszystko nie trwało dłużej nad dwa pacierze. *Sienk. Pot. V, 128.* **17.** Robić co dwa, trzy... dziesięć pacierzy ⟨*robić co określoną ilość czasu*⟩: Położył się krzyżem na posadzce i tak leżał z jakie dziesięć pacierzy. *Kaczk. Olbracht. II, 63.* **18.** Nie minął (jeden) **p.**, nie wyszedł **p.** a... ⟨*nie wiele czasu upłynęło, a...*⟩: Nie wyszedł pacierz, a z kotła już jadło dymi. *Konopn. Balcer 108*

● *gw.* ⟨*kręgosłup, krzyż*⟩ **19.** Mrowie mu przez **p.** przeszło.

pacierzowy **1.** Rdzeń **p.** ⟨*substancja nerwowa znajdująca się w kręgosłupie*⟩; *przen.* ⟨*istota rzeczy, rzecz podstawowa, istotna*⟩. **2.** *anat.* Stos **p.** ⟨*kręgosłup*⟩. **3.** *pot.* krzyż **p.**: Złamał sobie krzyż pacierzowy i wcale bez jęku dał ducha Bogu. *Kaczk. Olbracht. I, 231.*

paciorek ⟨*koralik, perełka*⟩ **1.** Błyszczące, różnokolorowe, szklane **p-i**. **2.** **p-i** naszyjnika, różańca a. różańcowe, korali a. koralowe, bursztynu a. bursztynowe. **3.** Sznur(ek) paciorków. **4.** Oczy (okrągłe) jak **p-i**. Dzień do dnia staje się podobny, jak dwa paciorki w różańcu. *Sienk. Now. III, 11.* **5.** *przen.* **p-i** (z) rosy. Okrągłe paciorki oczu śmiały mu się, były pełne radości. *Grabow. J. Opow. II, 151.* **6.** Nawłóczyć, nizać **p-i** (na nitkę, na sznurek). **7.** Naszywać, wyszywać co paciorkami: Koszyczek włóczkowy naszywany szklanymi paciorkami. *Sienk. SPP.*

pacyfikacja **1.** Bezkrwawa, krwawa, stopniowa **p.** **2.** **p.** kraju. **3.** **p.** tumultu ⟨*uśmierzenie*⟩. **4.** Przeprowadzić pacyfikację czego a. w czym (kraju; w okolicy, we wsi).

paczka **1.** **p.** żywnościowa a. z żywnością, **p.** zagraniczna ⟨*przesyłka*⟩. **2.** **p.** z czym: ze słodyczami, z odzieżą, z książkami. **3.** **p.** książek, broszur, gazet, weksli, rachunków, banknotów, listów ⟨*plik*⟩. **4.** *przen.* Zebrała się paczka drobnych spraw, które na święta wygnały nas do Warszawy. *Weys. Żywot 232.* **5.** **p.** tytoniu, zapałek, herbatników ⟨*określona ilość tytoniu itp. w opakowaniu*⟩. **6.** **p.** sprawunków ⟨*tobołek, pakunek*⟩. **7.** Obładowany paczkami. **8.** Doręczyć paczkę. **9.** Wysłać paczkę (pocztą). **10.** Podać paczkę (więźniowi). **11.** Otrzymywać **p-i** ⟨*przesyłki*⟩. **12.** Owinąć w co (w papier) paczkę. **13.** Rozpakować, rozwinąć, zapakować paczkę. **14.** Włożyć co do paczki. **15.** Zebrać co w paczkę (pieniądze itp.). **16.** Związać w paczkę (listy). **17.** **p.** przychodzi, nadeszła (z poczty). **18.** *przen.* **p.** ⟨*grupa, grono, towarzystwo*⟩: Dobrana, zgrana **p.**, **p.** kolegów, znajomych, chłopców, wyrostków itp. **19.** Pójść gdzie, włóczyć się całą paczką: Kiedyś, wychodząc nad ranem z jakiegoś kabaretu całą paczką nad Wisłę. *Warsz. młod. 277.*

padać, paść **1.** Paść jak długi (na ziemię) ⟨*upaść (na ziemię) całym ciałem*⟩. **2.** *przestarz.* (bić, uderzać, walić itp.) gdzie padło ⟨*nie patrząc gdzie, gdzie popadło*⟩: Gdy ojciec tylko gdzie bądź zdybał zaraz harapem po głowie, gdzie padło; trzeba było dobrze zmykać, żeby mniej dostać. *Łus. Pam. 24.* **3.** **p.** twarzą a. na twarz przed kim ⟨*w pokłonie kłaść się na ziemię*⟩: Cesarz odbierał cześć boską, poddani padali przed nim na twarz. *Hist. star. 262.* **4.** Paść grochem a. jak groch na ścianę ⟨*nie dać rezultatu, nie odnieść skutku*⟩: Projektowano reformę: ale głosy padły grochem na ścianę. *Tyg. Ilustr. 143, 1870.* Pochlebiał sobie może, że słowa jego nie padną jak groch na ścianę. *Tarnow. Stud. III, 9.* **5.** Paść ofiarą czego ⟨*zostać porwanym, zrabowanym przez kogo; stać się ofiarą kogo, czego*⟩: Scypion padł ofiarą zdrady tych, którym by najbardziej ufać był powinien. *Kras. Życia X, 101.* **6.** Paść rażony apopleksją, pod kulami a. od kuli, w pojedynku, na posterunku, pod razami, batami ⟨*zginąć*⟩. **7.** Paść rannym ⟨*zostać zranionym (zwykle w bitwie)*⟩. **8.** Paść trupem ⟨*zginąć, zwykle gwałtownie*⟩. **9.** Niech trupem padnę ⟨*wykrzyknienie oznaczające zapewnienie czego, rodzaj przysięgi*⟩: Niech tu trupem padnę, jeślim tego mało sto razy na własne oczy nie widział. *Sienk. Pot. I, 257.* **10.** Paść zemdlonym, bez zmysłów ⟨*zemdleć, stracić przytomność*⟩: Padła zemdlona na ręce Marysi. *Skarb. Starosta 145.* Zranił mi głowę, tak iż padłem bez zmysłów. *Prz. Tyg. Życia 3, 1875.* **11.** Paść na co ⟨*upaść*⟩: Paść na kanapę, na krzesło, na ziemię. **12.** Paść na miecz ⟨*przebić się mieczem*⟩: Brutus [...] złorzecząc losowi przeciwnemu cnocie, padł na miecz, który ostrzem do piersi obrócił, i tak życia dokonał. *Kras. Życia IX, 290.* **13.** *przestarz.* Paść na myśl ⟨*powziąć myśl, wpaść na myśl*⟩: U nas pierwszy Gallus cudzoziemiec, nie mogąc znaleźć historii, padł na szczęśliwą myśl zbierania podań i piosnek jeszcze żyjących. *Wiszn. Lit. I, 185.* **14.** Paść na wznak ⟨*upaść do tyłu na plecy*⟩. **15.** Paść na podatny (dobry) grunt, na podatną glebę, na dobrą rolę, na urodzajną niwę: Idee Kołłątaja padły na dobry grunt. *Fiedl. F. Konst. 40.* **16.** Paść (na polowaniu) ⟨*zostać ustrzelonym, ubitym*⟩: Na ostatnim polowaniu kółka myśliwskiego padło 2 dziki, 5 lisów i 25 zajęcy. **17.** **p.** od czego a. z czego ⟨*ginąć od czego*⟩: Padać od noża, od kuli; z wycieńczenia itp. Ludzie i zwierzęta padali z gorąca, a na polach i drzewach zaczął osiadać szary pył, pod którym umierają rośliny. *Prus Far. II, 45.* **18.** **p.** pod czym ⟨*zosta(wa)ć zwalonym przez co, przez uderzenie czego*⟩: Pada piękny łan jęczmienia pod sierpami stu żniwiarzy. *Witw.*

Piosnki 32. Puszcze padły pod siekierami. *Rodz. Dew. 150; przen.* Padaliśmy pod ciężarem trudów, pod chłostą okrucieństwa i toporem niezasłużonej kaźni. *Święt. A. Duchy 253.* **19.** Paść pod kim ⟨*o koniu: w czasie jazdy upaść (zdechnąć lub zostać zabitym)*⟩. **20.** Paść pod toporem ⟨*o drzewach: być ściętym*⟩: Dość drzew pod toporami padło: jedne dla tego, że widok zasłaniały, drugie, że były dobre na opał. *Jun. Pan. 59.* **21. p.** przy egzaminie ⟨*nie zdać egzaminu*⟩: Egzamin literacki, zwłaszcza jego część piśmienna, klauzurowa, jest to jedyny egzamin, przy którym procent padających zwykle wynosi połowę. *Jęz. Pol. 1938, 71.* **22.** Paść w gruz ⟨*rozpaść się w gruzy*⟩; *przen.* Niepodobna też nie widzieć, że w ciągu ostatnich lat kilkunastu zaszły olbrzymie wprost różnice obyczajowe, że padło w gruz wiele barier. *Boy Flirt VI, 284.* **23. p.** w próżnię ⟨*nie znajdować oddźwięku, nie mieć następstw, skutku*⟩: Zdawało się, że bierze go na cel, w obawie, by to, co powie, nie padło w próżnię. *Par. Niebo 77.* **24.** *przestarz.* **p.** w zwątpienie ⟨*wątpić o czym; popadać w zwątpienie*⟩: Tysiące ludzi padło w zwątpienie, tysiące opanował strach paniczny przed wszystkim, co się radykalnym zdawało. *Szujski Portr. 120.* **25.** Paść w boju, w walce, na polu walki, paść za ojczyznę ⟨*zginąć*⟩: Wielu starych, wyćwiczonych żołnierzy padło w krwawych bojach. *Bobrz. Dzieje III, 128.* **26.** Padać z czego ⟨*tracić siły, omdlewać*⟩: Padać ze znużenia, zmęczenia, wycieńczenia. **27.** Paść z ręki kogo ⟨*zostać przez kogo zabitym*⟩: Wolę paść z ręki zdrajców, niż sam zdradzać żonę. *Fel. Barb. 39.* **28.** *książk.* Coś pada ciężarem komu, na kogo, na czyją duszę, na serce ⟨*coś gnębi kogo*⟩: Śmierć zaś jej ciężarem wielkim na serce by mu padła. *Gomul. Mieszczka 213.* **29.** Coś pada komu na duszę ⟨*ktoś odczuwa coś, doznaje jakiegoś stanu*⟩: Każde jej słowo jak krople balsamu padało na moją duszę i budziło w niej wiarę i otuchę. *Lam J. Głowy III, 76.* Staremu zaduma na duszę padła. *Konopn. Now. IV, 22.* **30.** *pot.* Coś pada komu na wątrobę ⟨*coś komu dokucza, coś kogo gnębi, leży na wątrobie*⟩: Zastał Marynę spłakaną i bardzo złą. — Czegóż się mażesz?... Co ci znowu padło na wątrobę? *Dygas. Now. I, 121.* **31.** Akcent, nacisk pada na co ⟨*zostaje położony; coś albo jakaś strona czego zostaje uwypuklona*⟩: Z konieczności główny nacisk paść musiał na stronę polityczną dziejów. *Grod. Dzieje, s. VIII.* **32.** *sport.* Bramka, rekord pada ⟨*punkt w grach sportowych zostaje uzyskany przez jedną ze stron; rekord zostaje pobity*⟩. **33.** *książk.* Cień smutku pada na twarz czyją ⟨*smutek uwidacznia się na czyjej twarzy*⟩: Na twarz panny Adeli padł cień smutku. *Prus Emanc. I, 54.* **34.** Cios pada (skąd, z czyjej ręki) ⟨*ktoś zadaje cios, uderza*⟩: Nie wiedział, z czyjej ręki padł cios i gdyby nawet odważył się na skargę, nie mógłby wskazać sprawcy. *Święt. A. Twinko 143.* **35.** Śnieg pada. Rosa pada (na ziemię). **36.** Głosy (czyje) padają na kogo ⟨*ktoś opowiada się za kim, głosuje na kogo*⟩. **37.** Grom pada ⟨*bije*⟩: A burza wyje coraz wściekle j, grom po gromie pada. *Dzierzk. Szpic. 189.* **38.** Gromy padają na czyją głowę ⟨*ktoś jest ostro krytykowany, zwalczany; na kogoś oburzają się, pomstują*⟩. **39.** Hasło, rozkaz, sygnał, znak pada ⟨*jest dany*⟩: Czekali, aż [...] padnie sygnał wymarszu. *Żukr. Dni 162.* Naprzód! — padł rozkaz. *Wikt. Papież 390.* **40.** Krew czyja pada na kogo a. między kogo ⟨*śmierć czyja obciąża kogo albo jest powodem czego*⟩: Może krew moja na duszę wam padnie i zbudzi śpiący głos sumienia. *Rap. Maćko 52.* Krew padła między nich i nienawiść wyrosła. *Sienk. Ogn. I, 70.* **41.** Lęk, popłoch, strach, trwoga itp. pada na kogo ⟨*kogoś ogarnia lęk itd., ktoś doznaje uczucia lęku itd.*⟩: Padły na mnie lęki i powątpienia. *Kremer Listy II, 285.* Cóż to za popłoch padł na was? *Przybysz. Współ. II, 120.* Na całą Litwę wielka padła trwoga. *Mick. Ball. 15.* **42.** Liście padają z drzew ⟨*opadają*⟩. **43.** Miasto padło ⟨*poddało się, zostało zdobyte*⟩. **44.** Mrok pada na co ⟨*ściemnia się, robi się ciemno*⟩: Spostrzegł, że jest w Saskim Ogrodzie, na który zaczął już padać mrok wieczorny. *Prus Wiecz. 263.* **45.** Nazwisko czyje pada ⟨*zostaje przez kogoś wymienione (w rozmowie, na zebraniu itp.)*⟩. **46.** Obłęd pada na kogo ⟨*ktoś jest dotknięty obłędem*⟩. **47.** *pot.* Bieda pada na kogo ⟨*ktoś znajduje się w trudnej sytuacji, w kłopotach*⟩: Ech!... albo to raz bieda padnie na człowieka, a musi się nie dawać? *Prus Plac. 245.* **48.** Pomroka pada komu na oczy ⟨*ktoś traci (chwilowo) wzrok*⟩: Stałem jeszcze pod oknem, ale już nic nie widziałem. Jakaś pomroka padła mi na oczy, w głowie mi się kręciło, a w uszach dzwoniło. *Sztyrm. Katalept. II, 61.* **49.** Pytania, słowa (jakieś a. czego) padają ⟨*są wypowiadane*⟩: W czasie dyskusji padały różne pytania. Z ust bardziej krewkich padały pod nosem i obelżywe słowa. *Berent Ozim. I, 49.* **50.** Rdza pada na co ⟨*coś rdzewieje, pokrywa się rdzą*⟩: Liście zaś na drzewach jedne pożółkły, drugie czerwieniły się, jakby na nie rdza padła. *Jun. Pan. 151.* **51.** Słońce pada prosto w oczy ⟨*świeci*⟩. **52.** Strzał pada ⟨*ktoś strzela*⟩. **53.** Sztuka, utwór pada ⟨*nie ma powodzenia, schodzi szybko ze sceny*⟩: „Młodzi bohaterowie" sztuka nieznanego autora pada po dwóch przedstawieniach. *Boy Słowa 121.* **54.** Trup (gęsty) pada ⟨*w bitwie: ludzie giną, zostają zabici*⟩: Trup padał gęsty, bo tam mąż uderzał na męża, miecz na miecz. *Sienk. Ogn. II, 158.* **55.** Wybór (czyj) pada na kogo ⟨*ktoś zostaje wybranym przez kogo*⟩: Wybór jego padł na znanego nam już O. Janickiego. *Szujski Roztrz. 61.* **56.** (Wielka, główna) wygrana pada na loterii (na los loterii) ⟨*wylosowany numer loterii wygrywa*⟩; *przen.* Twoja uroda jest twoim wszystkim: losem na loterii, na którą wielka ma paść wygrana! *Wilk. P. Tak II, 107.* **57.** Wzrok czyj pada na co, oczy czyje padają na co ⟨*ktoś spogląda, kieruje wzrok na co*⟩: Wzrok jego padł na fotografię matki, zawieszoną nad łóżkiem. *Zap. G. Mił. 360.* **58.** Zaraza pada na zwierzęta, rośliny: Zaraza padła na kartofle. *Kłosy 340, 1872, 6.* **59.** Zwierzęta padają na jakąś chorobę, zarazę a. od jakiejś choroby, zarazy ⟨*zdychają*⟩: Zwierzęta i ptaki padały od jakiejś nieznanej choroby. *Sienk. Pot. I, 157.*

padół *poet.* Ziemski p., p. płaczu ⟨*ziemia*⟩: Mieszkaniem swoim ziemski padół darzy, ale jest córką szczęśliwego Nieba. *Karp. Zab. VII, 52.* Osiemdziesiąt lat mija jak bieduję na tym padole płaczu. *Rzew. H. Pam. 110; przen. żart.* Koleżkowie kpinkowali, że ja już w łonie matki, w randze sześciomiesięcznego embriona, oczekując chwili wydostania się na ten padół rachunku różniczkowego, rozwiązywałem z nudów algebraiczne zadania o gońcach. *Żer. Opow. 8.*

pajac **1.** Robić z siebie pajaca: a) ⟨*udawać głupca*⟩: Krystynie wydawało się oburzające, żeby człowiek, który ma rację, musiał z siebie robić pajaca i uciekać się do sztuczek. *Breza Niebo II, 185*; b) a. z kogo pajaca ⟨*traktować kogo jako głupca*⟩: Tego już stanowczo za dużo, nie dam z siebie robić pajaca. *Iwasz. J. Lato 63.* **2.** Wyglądać na pajaca ⟨*na błazna*⟩: Gdyby który z nas w infule wyszedł na ulicę, obawiam się, że dopiero wtedy wyglądałby na pajaca. *Boy Flirt. V, 119.*

pajęczyna **1.** Biała, srebrna, wątła, wiotka **p.** **2.** Nitka, siatka, sieć pajęczyny. **3.** *przen.* **p.** muślinu; **p.** marzeń, planów, **p.** zmarszczek ⟨*siatka*⟩. **4.** Cienki, słaby jak **p.** (o materiale). **5.** O(b)mieść, poo(b)miatać ze ścian, z mebli pajęczynę a. ściany, meble z pajęczyny; *przen. zł.* Omieść pajęczynę ⟨*skraść bieliznę ze strychu*⟩. **6.** O(b)motać kogo czym jak pajęczyną ⟨*starać się pozyskać, omamić, usidlić kogo czym*⟩: Obmotywał go śpiewnym gadaniem jak pajęczyną. *Gomul. Ciury I, 87.* **7.** Rwać się jak **p.**; *przen.* Wszystkie sprawy rwą się w ręku jak pajęczyna. *Orzesz. Eli II, 203.* **8.** Zasnuć pajęczyną (okno, otwór, przejście). **9.** Zaplątać się w pajęczynę (o musze). **10.** **p.** wisi, zwisa, zwiesza się; snuje się w powietrzu.

paka ⊙ **1.** **p.** drewniana ⟨*skrzynia służąca jako opakowanie*⟩. **2.** **p.** z desek. **3.** **p.** czego: a) ⟨*plik, tobół złożony z czego*⟩: **p.** gazet, listów, korespondencji, banknotów; b) a. z czym ⟨*pudło, skrzynia wypełniona czym*⟩: **p.** ciastek, bakalii, książek, żywności, węgla itp. **4.** **p.** do czego [nie: dla czego] ⟨*skrzynia służąca do czego*⟩. **5.** **p.** na co ⟨*skrzynia przeznaczona na co*⟩: **p.** na węgiel, na książki. **6.** **p.** od czego a. po czym ⟨*używana do czego*⟩: **p.** od węgla a. po węglu; **p.** po obrazach. **7.** Dźwigać, nosić **p-i** ⟨*ciężary*⟩. **8.** Ładować **p-i** (na wóz, na statek). **9.** Pakować co w **p-i** (owoce, puszki z konserwami itp.). **10.** Wysłać pakę (pocztą). **11.** Załadować (wóz, wagon, magazyn) pakami.

● *gw. wojsk.* ⟨*areszt*⟩. **12.** Dostać się, iść, pójść do paki. **13.** Siedzieć, przesiedzieć (tydzień) w pace. **14.** **p.** grozi komu.

● **15.** *pot.* ⟨*grupa ludzi*⟩: Była tych ochlapusów i moczymordów w Wołkowicach setna paka — ale Wacio był ich herszt, król. *Zeg. Zmory 188.*

pakować **1.** **p.** co ⟨*układać, związywać w tobołki*⟩: Pakować rzeczy. **2.** **p.** plecak, tornister, walizkę. **3.** **p.** owoce, szkło, porcelanę ⟨*umieszczać w pudle w skrzyni zabezpieczając odpowiednio od uszkodzenia*⟩. **4.** *pot.* **p.** kogo — do czego a. na co: a) ⟨*nalegać, aby ktoś gdzie wszedł albo zajął miejsce; kłaść go, wpychać*⟩: **p.** chorego do łóżka; dzieci do wagonu; rannego na wóz; pasażerów na statek; b) ⟨*umieszczać, wtrącać, zamykać*⟩: **p.** kogo do aresztu, do więzienia; do klasztoru; **p.** kogo do wojska ⟨*zmuszać do służby w wojsku*⟩. **5.** **p.** co — do czego a. w co: a) ⟨*wkładać*⟩: **p.** palec do buzi, kawały chleba do ust; rękę do kieszeni; kartofle do worka albo w worek; b) ⟨*dodawać*⟩: **p.** cebulę do kotletów; c) ⟨*umieszczać, ładować*⟩: **p.** kartofle do piwnicy, bagaże do wagonu; d) *przen.* ⟨*wprowadzać*⟩: Nie jestem tego zdania, aby do języka narodowego pakować słowa łacińskie. *Śniad. Pisma III, 13.* **6.** **p.** komu co do głowy a. w głowę ⟨*uczyć kogo forsownie*⟩: Pakowano mu do głowy mnóstwo niepotrzebnych wiadomości. **7.** **p.** komu kulę (w głowę, w pierś, w brzuch) ⟨*strzelając do kogo ranić go w głowę itp.*⟩. **8.** **p.** co — na co ⟨*załadowywać*⟩: Pakować meble na samochód. **9.** **p.** co — w co (w interes, w ziemię) ⟨*wkładać dużo wysiłku, pieniędzy w co*⟩: Wszystkie pieniądze pakował w mieszkanie. **10.** **p.** co — w paczki, w pudełka ⟨*układać w określonych ilościach*⟩: **p.** zapałki w paczki po 10 pudełek; czekoladę w pudełka półkilogramowe; bawełnę w wielkie paki. **11.** **p.** co — w siebie ⟨*jeść dużo i łapczywie, opychać się czym*⟩: Łapczywie pakował w siebie chleb i mięso. *Jeż Uskoki II, 24.* **12.** **p.** na kogo obowiązki ⟨*nakładać na kogo obowiązki, obarczać kogo obowiązkami*⟩: Za dużo na niego pakujecie obowiązków. *Kowalew. S. Bliżej 178.*

pakt **1.** **p.** polsko-radziecki, francusko-angielski itp. **2.** **p.** nieagresji, pokoju, przyjaźni. **3.** **p.** wojenny. **4.** **p.** między kim a kim: W listopadzie 1937 r. przystąpiły Włochy do „paktu antykominternowskiego", zawartego w r. 1936 między Niemcami a Japonią. *Piw. Monachium 38.* **5.** Podpisać, zawrzeć, zmontować, zerwać **p.** **6.** Przystąpić do paktu ⟨*przyłączyć się*⟩. **7.** *przestarz.* Ułożyć pakta ⟨*zawrzeć porozumienie*⟩. **8.** *przestarz.* Wdać się w pakta z kim ⟨*zacząć pertraktacje; zawrzeć przymierze, sprzymierzyć się z kim*⟩: Podobno z czartami wdawszy się w pakta na niemałego pana się wykierował. *Kaczk. Gniazdo 25.* **9.** *daw.* Poprzysiąc pakta ⟨*potwierdzić pakt przysięgą*⟩: Żółkiewski otoczony starszyzną przystąpił do ołtarza i położywszy nań rękę, poprzysiągł w imieniu Władysława zawarte pakta. *Moracz. Dzieje VII, 71.* **10.** **p.** staje (między kim a kim).

pal **1.** **p.** drewniany, żelazny; podwodny; mostowy ⟨*drąg zaostrzony*⟩. **2.** Dom, osada, most na palach: Zbudować dom na palach. **3.** Ciosać **p-e**. **4.** Wbić, wbijać, zabić, zabijać **p-e** (graniczne) (w dno rzeki, jeziora). **5.** Przywiązać łódkę do pala u brzegu rzeki. *SW.* **6.** Ginąć, konać, umierać na palu ⟨*skończyć życie będąc wbitym na zaostrzony słup*⟩. **7.** Nawlec, wbić na **p.**: Straszliwy ten rodzaj kary był tym straszniejszy, że ofiary nawleczone na pal żyły czasem przez trzy dni. *Sienk. Wołod. III, 144.* Wezyr zaś przysiągł, że hardego magnata wbije na pal. *Prus Wiecz. 185.*

palący **1.** **p.** ból ⟨*dojmujący, dokuczliwy*⟩. **2.** **p-a** ciekawość ⟨*nie dająca spokoju, zmuszająca do działania*⟩. **3.** **p-e** dotknięcie warg, **p-e** pocałunki ⟨*namiętne*⟩. **4.** **p-a** ironia ⟨*gryząca, zjadliwa*⟩. **5.** **p.** rumieniec, wstyd ⟨*piekący; przykry*⟩. **6.** **p.** smak czego (wódki) ⟨*piekący; ostry*⟩. **7.** **p-e** słońce, **p.** wiatr (pustyni) ⟨*piekące(-y)*⟩. **8.** **p-e** spojrzenie, oczy ⟨*wpatrujące się w kogo uporczywie, namiętnie*⟩. **9.** **p-a** sprawa, konieczność, **p-e** zagadnienie ⟨*pilna(-e), nie cierpiąca (-e) zwłoki*⟩. **10.** Przedział, wagon dla palących (tytoń).

palec **1.** Serdeczny, średni, wielki, wskazujący **p.** **2.** **p.** u ręki, nogi. **3.** **p-e** cienkie, długie, kościste; drżące, zgrabiałe. **4.** Bębnić palcami (po stole, po szybie). **5.** Podejść, skradać się, wsuwać się, wyjść, wysunąć się na palcach ⟨*ostrożnie, po cichu*⟩. **6.** Chuchać w **p-e** (z zimna). **7.** Gnieść co w palcach (np. orzechy). **8.** Grać, brzdąkać, wystukiwać melodię jednym palcem. **9.** Gryźć **p-e** (ze złości). **10.** Jeść palcami. **11.**

Nie móc palcem ruszyć, poruszyć (z powodu choroby). **12.** Nosić na palcu, ściągnąć z palca (pierścionek). **13.** Miąć co w palcach (papier, kapelusz). **14.** Obrócić się, wykręcić się na palcach. **15.** Podnieść (uroczyście) dwa p-e do góry ⟨*na znak przysięgi, przyrzeczenia*⟩. **16.** Pokazać, wskazać kogo, co palcem. **17.** Przebierać palcami (po instrumencie, po stole). **18.** Skaleczyć się, zaciąć się w p. **19.** Spleść, zapleść p-e. **20.** Stać, stanąć na palcach, wspiąć się na p-e (aby coś sięgnąć a. zobaczyć). **21.** Strzelić, (s)trzepnąć palcami. **22.** Trzymać p. na cynglu. **23.** Z palcem na cynglu (czekać, czatować itp.). **24.** Wpić się palcami w co: w poręcz krzesła, we włosy. **25.** Wyczuwać co palcami. **26.** Wykręcać; wyłamywać sobie z (trzaskiem) p-e. **27.** Łamać (z zakłopotania) p-e. **28.** Zwinąć co w palcach (np. papierosa). **29.** **p-e** u rękawic ⟨*miejsca do wkładania palców*⟩. **30.** **p-e** drętwieją komu. **31.** Goły jak **p.** ⟨*zupełnie biedny*⟩. **32.** Mały jak **p.** ⟨*bardzo mały*⟩. **33.** Sam (jeden) jak **p.** ⟨*zupełnie sam, bez najbliższej rodziny*⟩: Zostałem sam jak palec, nie wiedząc co począć. *Dasz. Pam. I, 59.* **34.** Gruby na **p.**, na dwa, na trzy **p-e** ⟨*tak gruby jak palec, dwa, trzy palce*⟩: Słonina gruba na trzy **p-e**. **35.** Na owinięcie palca; tyle, co na owinięcie palca ⟨*maleńko, niewiele, troszeczkę, nic zgoła*⟩: Przysięgał, że wszystko wydał uczciwie, dla siebie nie wziął na owinięcie palca. *Żer. Uroda 316.* Jeśli fałszu dopatrzysz choć tyle, co na owinięcie palca, niech nam tu zaraz mistrz łby usiecze. *Gomul. Mieszcz. 194.* **36.** Ani palca wścibić, nie było (nie ma) gdzie palca wetknąć, palca by tam nie wcisnął ⟨*bardzo ciasno, tłoczno*⟩: Bywało, zajdzie do jakiej karczmy, a tam ani już palca wścibić. *Sienk. Wołod. I, 21.* Przez zbity tłum, gdzie już, jak to mówią, nie było gdzie palca wetknąć, przedzierać się zaczął szereg ułanów. *Żer. Char. 139.* Prastary, ciasny kościółek zapchany był tak szczelnie, że palca by tam nie wcisnął. *Żer. Uroda 31.* **37.** (Wszędzie) gdzie tknąć palcem ⟨*na każdym miejscu, na każdym kroku, w każdej dziedzinie*⟩: W bogatej naturze naszego polskiego społeczeństwa jest obok niepospolitej porcji demokracji, ogromna doza arystokracji wszędzie gdzie jeno tknąć palcem. *Szujski Portr. 59.* **38.** Być z kim jak dwa palce u ręki ⟨*żyć bardzo blisko, być w zażyłej przyjaźni z kim*⟩: Ojciec pani Jagienki był ze mną od młodu w nierozerwalnej przyjaźni. Przez całe życie byliśmy z sobą jak dwa palce u ręki. *Kaczk. Olbracht. III, 68.* **39.** Chodzić koło kogo a. czego (przed kim, przed czym) na palcach ⟨*obchodzić się z kim albo czym ostrożnie, uprzejmie*⟩: Ja nie szukam jakiegoś półbożyszcza, przed którym musiałbym chodzić na palcach. *Bliz. Rozb. 46.* W warsztacie poustawiano jakieś bańki z niebezpiecznym płynem i każą na palcach koło tego chodzić. *Berent Fach. 103.* **40.** *przen.* Dotknąć palcem czego ⟨*namacalnie się o czym przekonać*⟩: Widzę, że mówię z niewiernym Tomaszem, który nie wierzy, aż się rzeczy palcem dotknie; postawię zaraz świadka, który cię przekona. *Zabł. Mężowie 29.* **41.** *daw.* Dmuchać w **p-e** ⟨*być w wielkiej potrzebie; być gołym, łapę lizać*⟩: Przedtem dobrze w palce dmuchał, dziś karetą jeździ. *L.* **42.** Mieć długie **p-e** ⟨*kraść*⟩: Długie palce ma, lgnie mu do palców, smołę ma w ręku. *L.* **43.** Mieć co w palcach ⟨*znać się na czym, umieć co robić*⟩: Znała się na wszystkim. Każdą robotę miała w palcach. *Zar. Wędr. 136.* **44.** Mieć w małym palcu więcej (rozumu, wiedzy), niż kto inny w głowie ⟨*wiedzieć znacznie więcej od innych*⟩: Klonowski ma w małym palcu więcej rozumu niż my wszyscy w naszych głowach. *Lam J. Głowy II, 61.* **45.** Mały **p.** mi to powiedział ⟨*domyśliłem się*⟩. *Troc cyt. SW.* **46.** Nie (po)ruszyć palcem, nie chcieć do czego palca przyłożyć ⟨*nie chcieć nic zrobić*⟩. **47.** Okręcić, owinąć kogo koło a. dookoła palca ⟨*narzucić komu we wszystkim swą wolę, uczynić go uległym*⟩: Nie dała się żadnemu mężczyźnie koło palca owijać, o nie! *Kunc. Dni 239.* To wcale niezły, prostoduszny człowiek, nie ma w nim źdźbła chytrości. Owinę go dookoła palca. *Kossak Z. Krzyż. I/II. 231.* **48.** Podać, podawać komu jeden, dwa palce (na powitanie) ⟨*witać się z kim protekcjonalnie, lekceważąco*⟩: Pierwsza rzecz u nich elegancko się ubrać, by się zbliżyć do arystokratycznych kolegów, którzy im wtedy czasem protekcjonalnie podają jeden palec. *Nałk. W. Pisma 227.* **49.** *przen.* Pokazywać, wskazywać palcem ⟨*dokładnie wymieniać co, o czym wspominać*⟩: Autor przecie pokazuje palcem, że ten a ten człowiek ma te i te właściwości; a że jednocześnie pomija inne cechy, więc tym samym poprzednie wzmacnia. *Prus Studia 39.* **50.** Pokazywać, wytykać palcem a. palcami ⟨*uważać kogo za zniesławionego; zniesławiać kogo*⟩: Wstyd mi było pokazać się na ulicy... Zdawało mi się, że mnie wszyscy będą palcami wytykali. *Perz. Siostra 12.* **51.** Policzyć, zliczyć co można na palcach a. na palcach jednej ręki ⟨*czegoś jest bardzo mało*⟩: U nas sztuk nadających się do teatrów amatorskich bardzo jest niewiele i na palcach by je wszystkie zliczyć można. *Tyg. Ilustr. 116, 1870.* Na palcach jednej ręki policzyć można zakłady, które zasługują na wyróżnienie. *Gaz. Kuj. 303. 1954.* **52.** Położyć **p.** na ustach, przyłożyć **p.** do ust ⟨*gestem tym nakazać milczenie*⟩: Przyłożył palec do ust, zrobił tajemniczą minę i zaczął się rozglądać, wodząc dokoła oczyma. *Sewer Nafta II, 168.* **53.** Coś przechodzi przez czyje **p-e** ⟨*coś jest załatwione za pośrednictwem kogoś; ktoś jest zorientowany w czymś*⟩: Prowadzę meldunki. Polega to na tym, że wszystkie najintymniejsze sprawy tego domu przechodzą przez moje palce. *Nałk. Z. Gran. 73.* **54.** Puszczać przez **p-e** (majątek, pieniądze) ⟨*trwonić*⟩: Młodszy puścił przez palce cały majątek. *Żer. Opow. II, 259.* **55.** (Majątek, pieniądze) przeciekają komu przez palce ⟨*ktoś przepuszcza, trwoni pieniądze*⟩: Zarabiał dużo, ale przeciekało mu to przez palce, diabli wiedzą, kiedy i po co. *Putr. Rzecz. 469.* **56.** Przyłożyć, przykładać **p.** a. **p-e** do daszka (czapki) ⟨*o wojskowych: salutować*⟩: Oficer skłonił się przykładając palec do daszka czapki. *Żer. Uroda 390.* **57.** *daw.* Przyłożyć komu pięć palców do twarzy ⟨*spoliczkować kogo*⟩. **58.** Ssać **p-e** a. **p.** ⟨*biedować; skąpić, odmawiać sobie wszystkiego*⟩: Dziś patent z gimnazjum na wiele się nie przyda: bez grubych protekcji to nawet z dyplomem uniwersyteckim długo można ssać palce. *Syg. Wysadz. 61.* Na pieniądzach sypia, ale palec ssie. *Zar. Grusze 15.* **59.** Wyssać co z palca ⟨*zmyślić*⟩: Znalazły się dziesiątki dobrze poinformowanych osób, które powtarzały [...] dziesiątki wyssanych z palca plotek. *Brosz. Opow. 147.* **60.** Zagiąć, zakrzywić **p.** na kogo ⟨*mieć względem kogo jakieś (zwykle złe) zamiary; chcieć wyrządzić komu przykrość, chcieć szkodzić komu*⟩: Niechby kto na niego palec zakrzywił, to byśmy go na szablach roznieśli. *Sienk. Na polu 203.* **61.** Znać, umieć co na palcach a. znać co jak swoje pięć (dziesięć) palców ⟨*znać doskonale*⟩: Znał na palcach wszystkie intrygi dworskie. *Krasz. Sfinks I, 56.* Tę drogę zna jak swoje pięć palców. *Żer. Śnieg 3.*

palić 1. p. co: a) ⟨*niszczyć ogniem*⟩: Palić dom, wieś, papiery, zwłoki w krematorium; b) ⟨*świecić czym*⟩: Palić lampę, latarkę, świecę, zapałkę, pochodnię. **2. p.** gaz: a) ⟨*paląc gaz świecić*⟩; b) ⟨*paląc gaz używać go do innych celów, np. do gotowania*⟩. **3. p.** ognie ⟨*ognisko*⟩: Czuwali ludzie i palili ognie przez noc całą. *Pol Obrazy I, 328.* **4.** *techn.* **p.** biel (z elektrolitu) ⟨*otrzymywać przez wypalanie*⟩. **5.** *przen.* **p.** kadzidła (czego) ⟨*schlebiać*⟩: Pochlebca wyśmienity, bo kpił w sercu z tych, którym kadzidła palił. *Brück. Kult. III, 333.* **p.** kadzidła pochlebstwa. **6. p.** kawę ⟨*przyrządzać za pomocą palenia*⟩; *daw.* **p.** wódkę, gorzałkę (stąd wódka przepalana a. przepalanka). **7. p.** czym ⟨*posługiwać się jakimś materiałem przy paleniu*⟩: **p.** węglem, drzewem, torfem, papierami itp. **8. p.** kogo — czym ⟨*przypiekać*⟩: **p.** świecami, rozpalonym żelazem. Sztychowane były tablice, aby kat podług przepisu kości wyciągał i boki świecami palił. *T. Czacki. SW.* **9. p.** kogo spojrzeniem, ogniem nienawiści, zazdrości. **10. p.** na stosie: a) ⟨*spalać (np. zwłoki) na stosie*⟩: Zwłoki palono na stosie, po spaleniu gaszono ogień winem, a popioły składano do urny i chowano w mogile. *Hist. star. 62;* b) ⟨*powodować śmierć przez palenie*⟩. **11. p.** pod kotłami ⟨*utrzymywać ogień*⟩. **12. p.** w czym ⟨*rozniecać ogień w jakimś celu*⟩: **p.** w piecu, w kominku. **13.** Diabeł w kim pali ⟨*ktoś się czymś bardzo podnieca*⟩: Diabeł zaczął palić we mnie, poprzysiągłem sobie, choćby za cenę połowy życia, dostać ją koniecznie. *Kaczk. Murd. II, 11.* **14.** Dłonie, nogi, oczy, policzki, uszy palą kogo ⟨*pieką*⟩: Twarz rumieniec pali ⟨*piecze*⟩: Paliły mnie policzki od mrozu, gorącego mleka i wstydu. *Kow. A. Rogat. 127.* **15.** Pieniądz pali rękę czyją ⟨*kogoś krępują, oburzają otrzymane pieniądze*⟩: Kiedy on wyżebrał grosz jaki i mnie go przyniósł, mnie grosz ten rękę palił. *Orzesz. Z różnych II, 127.* **16.** Pragnienie kogo pali ⟨*dokucza komu*⟩; *przen.* Dzisiaj pragnienie pali moje piersi: chcę — nie wiem czego. *Rap. Maćko 54.* **17.** Rana pali kogo ⟨*piecze, dokucza*⟩. **18.** Wódka pali (gardło a. w gardle) ⟨*piecze*⟩. **19.** Słońce pali ⟨*przypieka*⟩. **20.** *przen.* Bruk pali komu nogi: Męczyła go i dławiła spiekota miejska, bruk palił i wykręcał mu nogi. *Żer. Syzyf. 49.* **21.** Ambicja, gorączka czynu pali kogo ⟨*nie daje spokoju, zmusza do działania*⟩: Paliła go urażona ambicja. Gdy coś postanowił, nie kapitulował łatwo. *Pytl. Fund. 58.* **22.** Chęć kogo pali ⟨*ktoś bardzo pragnie, chce czego*⟩: Paliła mnie od dawna chęć pomówienia z panem. *Twórcz. 1, 1954, 33.* **23.** Niecierpliwość pali kogo ⟨*ktoś się bardzo niecierpliwi*⟩. **24.** Pocałunek pali kogo: Niespodziewany pocałunek palił ją jak ogień, a wszystka krew wrzała w jej żyłach. *Łoz. Noce 83.* **25.** Radość pali komu pierś. **26.** Robota pali kogo ⟨*ponagla*⟩: Nie zatrzymuję dłużej waszmościów, bo i wypoczynku potrzebujecie, i mnie robota pali. *Sienk. Pot. I, 245.* *por.* Robota się komu pali (pod palić się). **27.** Upokorzenie, wstyd pali kogo ⟨*ktoś czuje się upokorzony, zawstydzony*⟩. **28.** Wzrok (czyj) pali kogo: Szyderczy wzrok pana Ernesta palił go jak ogień. *Pług Zagon II, 171.* **29.** Zazdrość kogo pali ⟨*ktoś doznaje uczucia zazdrości*⟩. **30.** Żądza (panowania, zemsty) pali kogo. **31.** Palony żądzą czego: Chciał gnać do bitwy, palony żądzą zemsty. *Par. Troj. 51.* **32.** Pal cię (go, was, ich itp.) sześć! ⟨*niech tam, wszystko mi jedno*⟩: Zresztą, pal cię sześć. Ja nie chcę, abyś ty na mnie narzekał. *Kosiak. Rick. II, 139.* **33. p.** komplementy ⟨*mówić, prawić komplementy*⟩: Wybornie palili komplementa do owych garderobek i pokojowych. *Polak w Paryżu 229.* **34. p.** mówki ⟨*wygłaszać przemówienia*⟩. **35. p.** (komu) prawdę ⟨*mówić*⟩: Palił w oczy każdemu gorzką prawdę. *Krasz. Int. 147.* **36. p.** reprymendę ⟨*wygłaszać*⟩: Pali mu siarczystą reprymendę o upadku dzisiejszej młodzieży. *Boy Flirt 28.* **37. p.** komu (dziesięć) kijów, batów ⟨*wymierzać określoną liczbę uderzeń kijem, batem*⟩. **38. p.** do kogo, co — w kogo, w co — z czego ⟨*strzelać*⟩: **p.** do zająca. **39. p.** komu w łeb ⟨*strzelać do kogo celując w głowę*⟩; **p.** sobie w łeb ⟨*strzelając w głowę odbierać sobie życie*⟩: Półgłówki jeno w łeb sobie palą i słusznie czynią. *Choj. Alkh. IV, 59.* **40. p.** z pistoletów, z dział, **p.** na wiwat ⟨*strzelać*⟩; *żart.* Jakiejś ciemierzycy baba mnie poddała, bo paliłem z nosa jak z pistoletu. *Chodź. Pisma I, 370.*

palić się 1. p. się do czego ⟨*mieć wielki zapał do jakiejś pracy, pragnąć coś wykonywać*⟩: Opowiem wam przez drogę plan poematu. Palę się do niego. Piszę dniami i nocami. *Gomul. Ciury III, 124.* Palić się do roli (o aktorze). **2. p. się** do kogo a. do czego ⟨*pożądać, pragnąć kogo, czego*⟩: I czemuż na tę nimfę tak gorzko się żali, jeżeli się serdecznie dotąd do niej pali? *Tremb. Różne 100.* Księżę, tyś się wczoraj palił do mojego kasztanka i gniadosza chwalił, dziś zaraz w twym kwestarskim wozie pójdą oba. *Mick. Tad. 175.* **3. p. się** odblaskiem czego ⟨*odbijać blask czego*⟩: Włosy Marty paliły się odblaskiem zachodzącego słońca. *Jackiew. Jan 57.* **4. p. się** z ciekawości ⟨*być czego ogromnie ciekawym*⟩: Palimy się z ciekawości do następnego programu, który wejdzie na scenę już w grudniu. *Tryb. Rob. 271, 1954.* **5. p. się** ze wstydu ⟨*rumienić się, bardzo się wstydzić*⟩. **6.** Pali się pod kim ⟨*komuś się bardzo spieszy; komuś grozi w pewnym miejscu niebezpieczeństwo*⟩. **7.** Pali się (komu) w sercu ⟨*ktoś doznaje gwałtownych uczuć*⟩: W sercu się pali, w głowie się mąci. Biednaż ja, biedna. *Wol. Poezje I, 123.* **8.** Nie pali się ⟨*nie ma powodu do pośpiechu, do gwałtu, do rwetesu*⟩: Ja już muszę lecieć [...] Co takiego? Nie pali się przecież. *Perz. Siostra 73.* **9.** Niech się wali, niech się pali ⟨*niech się co chce dzieje*⟩: Siadłeś sobie w kącie, powiedziałeś: niech się wali, niech się pali, a ja sobie z boku, z boku... *Was. W. Gwiazdy 290.* **10.** *pot.* Wszystko się na nim pali ⟨*szybko się drze*⟩. **11.** Głowa czyja pali się czym a. do czego ⟨*ktoś zapala się do czego*⟩: I paliła się głowa junacka chęcią bojów i wojennych czynów. *Sienk. Pot. V, 220.* Zrobił majątek na dzierżawach, wszystkim zaraz pali się głowa do dzierżaw. *Fel. E. Syb. II, 147.* **12.** *żart.* Głowa się komu pali ⟨*ktoś jest rudy*⟩. **13.** Świeca, żarówka pali się ⟨*świeci*⟩. **14.** Oczy, źrenice czyje palą się (ogniem, blaskiem itp.) a. pali się komu w oczach ⟨*oczy czyje błyszczą*⟩: Pośród [...] twarzy bladej czarne jak aksamit źrenice paliły się ogniem boleśnym, niemal posępnym. *Orzesz. Na dnie II, 306.* Mówił żywo i zabawnie, paliło mu się w ciemnych oczach. *Weys. Żywot 70.* **15.** Gniew pali się (w oczach komu) a. czyje oczy palą się gniewem: Wściekłość miotała ludźmi, gniew palił się w oczach. *Morc. Urodzaj 105.* **16.** Niebo, zachód pali się, zorze palą się ⟨*świeci, świecą jaskrawym, czerwonym blaskiem*⟩: Zachód się palił łunami czerwono. *Asnyk Poezje I, 184.* **17.** Robota się komu pali ⟨*komuś śpieszy się z wykonaniem jakiejś roboty; ktoś ma pilną robotę do wykonania*⟩: Siedział zawsze w pierwszym rzędzie foteli [...] i rezonował. A nam paliła się robota. Nie było, naprawdę nie było czasu na takie fanaberie. *Solski Wspom. I, 232.* **18.** Robota pali się komu w rękach a. w ręku ⟨*ktoś szybko pracuje*⟩: Dawniej [...] robota paliła mi się w rękach, a teraz głowy nie mam do niczego. *Bogusz. Aniel. 124.* Dziewczynie robota paliła się w ręku. *Dąbr. M. Ludzie 29.*

palma **1.** **p.** chlebowa, daktylowa; wysokopienna. **2.** Wachlarz, pióropusz, parasol palmy. **3.** **p.** ⟨*gałązka wierzbowa święcona w kościele w niedzielę palmową*⟩: Iść z palmą do kościoła. Święcić **p-y**. **4.** Czapka z palmami ⟨*w dawnych szkołach: czapka z gałązkami laurowymi jako znakami szkolnymi*⟩: Miał na sobie uczniowski mundur, na głowie czapkę z palmami, na plecach tornister. *Żer. Syzyf. 144.* **5.** *przen.* **p.** pierwszeństwa, **p.** piękności, **p.** męczeństwa ⟨*wieniec, laur, korona, nagroda*⟩. **6.** Dać, przyznać komu, mieć palmę pierwszeństwa, piękności ⟨*uznać za zwycięzcę, za najlepszego; za najpiękniejszego*⟩: Nikt z nas nie będzie się zastanawiał nad tym, komu dać palmę pierwszeństwa: Wirgiliuszowi czy Homerowi. *Matusz. I. Twórcz. 85.* **7.** Ubiegać się, walczyć o palmę pierwszeństwa, *daw.* ubiegać się o palmę (za zręczność, siłę, poezję, sztukę) ⟨*w starożytnej Grecji: ubiegać się o wieniec laurowy, o najwyższą nagrodę*⟩. **8.** Przyznać komu palmę nad kim ⟨*przyznać pierwszeństwo*⟩: Rej z Nagłowic sam piszący wiersze, wnet uderzył czołem przed Kochanowskim i przyznał mu palmę nad sobą. *Syrok. Lit. II, 16.* **9.** Uzyskać **p-y** ⟨*najwyższe odznaczenie, tytuł, dyplom*⟩: Palmę doktorską w dziedzinie prawa uzyskał. *SW.* **10.** Wydrzeć (komu) palmę ⟨*wydrzeć pierwszeństwo*⟩: Lat dwadzieścia dom jego był pierwszym domem, on pierwszy w okolicy, a tu mu [...] przybywał obcy ktoś wydrzeć palmę. *Krasz. Jabl. II, 233.* **11.** Odnieść palmę męczeństwa ⟨*ponieść śmierć*⟩. *SW.*

palmowy **1.** Aleja **p-a** ⟨*wysadzana palmami*⟩. **2.** Drzewo **p-e** ⟨*daktylowiec*⟩. **3.** **p.** gaj, las ⟨*składający się z palm*⟩. **4.** Mata **p-a** ⟨*wyrabiana z liści palmy*⟩. **5.** **p.** orzech, ziarno **p-e** ⟨*będący(-e) produktem palmy*⟩. **6.** **p-e** sklepienie (w gotyku) ⟨*w stylu gotyckim: sklepienie, którego łuki rozchodzą się z punktu środkowego wachlarzowato we wszystkie strony*⟩. **7.** *lit.* Procesja **p-a** ⟨*rodzaj prologu w przedstawieniu pasyjnym*⟩.

palnąć **1.** **p.** kogo, co — w co, po czym, przez co ⟨*uderzyć*⟩: Palnął go w plecy, w kark, w głowę; po ramieniu; przez ucho. Następnego roku grad palnął po zbożach i wybił je do szczętu. *Krasz. Int. 103.* **2.** **p.** czym — o co, w co ⟨*rzucić, cisnąć*⟩: Palnąć garnkiem o ziemię; głową o słup; pięścią w stół, kamieniem w szybę, nogą w drzwi. **3.** *daw.* Krew palnęła komu do głowy ⟨*uderzyła*⟩: Z początku mnie to wzruszyło jakoś dziwnie aż krew mi do głowy palnęła, alem się w jednej chwili opamiętał. *Krasz. Z dzien. 65.* **4.** *daw.* **p.** komu (pięćdziesiąt) kijów ⟨*wymierzyć chłostę komu, spowodować chłostę kogo*⟩: Za lada przewinienie palnąć komu pięćdziesiąt kijów było u niego ledwie nie igraszką. *Łoz. Wal. Dwór 68.* **5.** **p.** do kogo, czego — z czego ⟨*strzelić*⟩: Palnąć do dzika z dubeltówki. **6.** **p.** kieliszek a. po kieliszku ⟨*wypić*⟩: Z powodu obmierzłej wilgoci zmuszeni byliśmy cztery razy dziennie palnąć po kieliszku wódki piołunówki. *Niemoj. J. Wspom. 237.* **7.** **p.** (kilka) mil drogi ⟨*przebyć kilka mil*⟩: Jeszcze tego samego dnia palnęliśmy sześć mil drogi. *Lam J. Głowy I, 63.* **8.** **p.** protokół, traktat, rozprawę, artykuł, anonim; wiersz poemat ⟨*napisać*⟩: Żebyście też wiedzieli, jaki protokół palnąłem... powiadam wam, piekielny. *Prus Kart. I, 42.* **9.** **p.** prawdę, reprymendę, komplement ⟨*powiedzieć*⟩. **10.** **p.** z bata, z bicza ⟨*strzelić z bata*⟩.

palny *daw.* Szkło **p-e** ⟨*zapalające*⟩: Szkło palne, które skupia w swojej soczewce wszechmocne jego [słońca] promienie. *Syrok. Lit. I, 3.*

palony **1.** **p.** cegła, glina ⟨*wypalana*⟩. **2.** **p-e** pestki (bani) ⟨*przyrumieniane za pomocą palenia*⟩. **3.** Wódka **p-a** ⟨*krupnik*⟩.

palto **1.** **p.** letnie, zimowe. **2.** **p.** na watolinie. **3.** Chodzić, wyjść w palcie, bez palta. **4.** Kłaść, wdziać, włożyć **p.** **5.** Otulić się, zawinąć się w **p.** **6.** Ubrać się w **p.** **7.** Zdjąć **p.**

paluszek **1.** Delikatne, małe, pulchne, różowe, zręczne **p-i**. **2.** Na paluszkach ⟨*cicho, po cichu; ostrożnie, w tajemnicy*⟩: Na paluszkach, strzegąc się bacznie, żeby która tafla w posadzce nie skrzypnęła, wyszła do ogrodu. *Skiba Poziom. 10.* Wszystko odbyło się cicho, na paluszkach. *Słonim. Walki 42.* **3.** Pokazywać na paluszku ⟨*gestem tym określać wielkość albo ilość czego*⟩: [Dziewczynka] poczęła pokazywać na paluszku o jak małe wycieczki jej chodzi. *Sienk. Pust. 39.* **4.** Mój mały **p.** powiedział mi ⟨*domyśliłem się, wiem wszystko*⟩: Mój mały paluszek powiedział mi, Narcyz, że to twoja sprawka... przyznaj się. *Goj. Dziew. I, 111.*

przysł. **5.** Paluszek i główka to szkolna wymówka.

pała, pałka ● ⟨*kij*⟩ **1.** Bić, walić, uderzyć, zdzielić itp. pałą, pałką. **2.** *przen. pot.* Przeginać pałę, pałkę ⟨*przesadzać, przeciągać strunę*⟩: Słuszny i potrzebny spór z bezkrytyczną apologetyką liberalizmu [...] zaczyna prowadzić do „przegięcia pałki" w stronę przeciwną. *Pam. Lit. 1955, s. 391.*

● *uczn.* **3.** **p.** z historii, z matematyki itp. ⟨*zła, najgorsza ocena*⟩. **4.** Dostać, mieć, wziąć pałę: Wziąłem pałę z greckiego. Nie umiałem na pamięć Homera. *Żer. Dzien. I, 241.* **5.** Stawiać pały. Postawić, kropnąć uczniowi pałę.

● *pog.* **6.** Głupia, pała, pała jedna; tępa, zakuta pała ⟨*głupiec; hebes*⟩: Głupia pała benedyktyńska! cały świat krwawymi łzami zapłacze na niego i na ciebie, jeżeli puścisz go żywym. *Prus Wiecz. 179.* Rozumiesz to, pało jedna? *Strug Chim. II, 113.* **7.** *pog.* Golona pałka ⟨*mnich*⟩: Wziąć mi te golone pałki i zamknąć! — krzyknął jenerał. [...] niech aby z jednego działa dadzą z murów ognia, obydwóch mnichów każę natychmiast powiesić. *Sienk. Pot. III, 275.* **8.** *rub.* Nudna pała ⟨*nudziarz*⟩: To nic, obejdziemy się bez niego, nudna pała. *Reym. Ferm. II, 270.* **9.** *rub.* Szalona **p.** ⟨*narwaniec, szaleniec, awanturnik*⟩: Jak sam płochy i szalona pałka [...] podobnicż w drugich złego humoru nie cierpiał. *Smol. W. Pisma III, 140.* **10.** *rub.* Mieć w pale, zalać pałę, pałkę ⟨*upić się*⟩: A pały mi w drodze nie zalej gorzałą, bo ze służby wylecisz! *Dygas. Now. V, 56.* Strzelec ostrożnie zdjął strzelbę znad łóżka [...] i zataczając się — gdyż zalał dziś nieźle pałkę — pośpieszył do domu. *Dygas. Zając 122.*

pałac 1. Okazały, słynny, wspaniały **p. 2. p.** królewski, magnacki, arystokratyczny, książęcy, biskupi; **p.** dożów (weneckich). **3. p.** czarodziejski, czarnoksięski. **4. p.** ze złota. **5.** *przen.* **p.** marzeń. **6. p.** kultury i nauki. **7. p.** młodzieży. **8.** Korpus, skrzydło, dziedziniec pałacu.

przysł. **9.** Wart Pac pałaca, a pałac Paca ⟨*wart jeden drugiego*⟩.

pałacowy 1. p. dziedziniec, ganek, pawilon, taras; **p-a** brama, komnata, sień, sala, weranda; skrzydło **p-e**, krużganki **p-e** ⟨*stanowiące część pałacu, należące do pałacu*⟩. **2.** Gwardia, służba, straż **p-a** ⟨*strzegąca pałacu, dworu panującego*⟩. **3.** Intryga, rewolucja **p-a** ⟨*dokonana w obrębie pałacu, skierowana zwykle przeciw osobie lub osobom mającym wpływ na panującego*⟩.

pałacyk p. myśliwski ⟨*służący do urządzania polowań*⟩.

pałać 1. p. czym ⟨*płonąć czym; pragnąć gwałtownie czego*⟩: Pałać żądzą czego (czynu, zemsty, odwetu, dowiedzenia się czego). **2. p.** niecierpliwością ⟨*bardzo się niecierpliwić*⟩. **3. p.** przepychem ⟨*bić w oczy jaskrawością kolorów, świateł*⟩: Istnieją ptaki, których upierzenie pała po prostu przepychem. *Żab. Tygr. 84.* **4. p.** czym — do kogo, czego a. ku komu, czemu: Pałać nienawiścią, oburzeniem, zawiścią (do kogo, ku komu). Przybyłeś do ludu, co równie jak twój [...] pałał do swobody. *Brodz. Rozpr. 266.* **5.** *przen.* Coś pała komu, coś pała czym a. w czym: Oczy, źrenice pałają komu (niesamowitym, gorączkowym) blaskiem ⟨*błyszczą, żarzą się*⟩. Policzki pałają komu (rumieńcem) ⟨*płoną*⟩. Twarz pała komu (ogniem, rumieńcem, wstydem a. rumieńcem wstydu). Serce ogniem (miłości) pała. Myśli (gorące) pałają w czyjej głowie. Radość, uczucie, żar pała we wzroku a. w oczach czyich. Łuna pała (na niebie) ⟨*płonie, świeci jaskrawym blaskiem*⟩. Skronie pałają komu ⟨*są rozognione, rozpalone; ktoś jest rozgorączkowany*⟩.

pałka p. pała

pamiątka 1. Cenna, jedyna, trwała **p. 2. p.** narodowa, rodowa, rodzinna. **3. p.** czego: Pamiątka przeszłości. **4.** Hydra pamiątek. **5. p.** skąd: z podróży, znad morza, z Zakopanego. **6. p.** po kim ⟨*rzecz pozostawiona przez kogo, zachowana po czyjej śmierci*⟩. **7.** Miłośnik, zbieracz pamiątek ⟨*pamiątkowych przedmiotów sztuki; rękopisów, listów itp. przedmiotów po znanych osobistościach*⟩. **8.** Miasto pamiątek ⟨*zabytków kulturalnych*⟩. **9.** Na pamiątkę ⟨*aby co upamiętnić; w upominku*⟩. **10.** Na wieczną rzeczy pamiątkę, ku wiecznej rzeczy pamiątce. **11.** Dać, ofiarować, przyjąć, schować, zachować co na pamiątkę: Ucałował telegram z rozczulenia i schował go na pamiątkę. *Boy Znasz 29.* Ofiarował mu zegarek na pamiątkę. Na pamiątkę proszę ode mnie przyjąć tę bagatelkę. *Szymon. W. Lichw. 114.* **12.** Wznieść co (pomnik) na pamiątkę czego (np. zwycięstwa). **13.** Wpisać się komu na pamiątkę (do albumu, do księgi). **14.** Wybić medal na pamiątkę (uroczystości, wydarzenia). **15.** Ustanowić co na wieczną rzeczy pamiątkę. **16.** *pot.* Mieć, nosić po czym, po kim a. od kogo pamiątkę ⟨*ślad*⟩: Ma pamiątkę po ospie, po bójce. Noszę od niego pamiątkę na twarzy, ale i on porządnie dostał po ramieniu. *Rzew. H. Pam. 11.* **17.** *pot.* Dam ja ci pamiątkę, nie bój się! ⟨*popamiętasz mnie!*⟩. **18.** Zostawić (po sobie) pamiątkę ⟨*rzecz pamiętną, godną pamięci*⟩: Zostawił piękną pamiątkę w ustanowieniu Katedry wymowy w akademii Krakowskiej. *Mech. Wym. I, 499.* **19.** *pot.* Zostawić komu (kobiecie) pamiątkę ⟨*o mężczyźnie: być sprawcą dziecka; zarazić kobietę chorobą weneryczną*⟩: Ach łaziła za nim jak nieprzytomna po ulicy, pamiątkę jej zostawił, musiała się jej pozbywać u lekarza. *Kurek Oc. 173.* **20. p.** zostaje po kim.

pamiątkowy 1. p. album, obraz, pierścień, sztych, zegarek itp. ⟨*będący pamiątką po kim lub po czym*⟩: Przypomniał sobie, że u Janka [...] oglądał kiedyś pamiątkową papierośnicę złotą — spadkową po jakimś stryju. *Breza Niebo 103.* **2. p-a** budowla ⟨*zabytkowa*⟩. **3.** Fotografia **p-a**, zdjęcie **p-e** ⟨*wykonane na pamiątkę czego*⟩. **4.** Tablica **p-a**; kamień **p.** ⟨*tablica, kamień ku czci kogo*⟩. **5. p.** znaczek pocztowy ⟨*związany z jakimś jubileuszem lub uroczystością*⟩.

pamięciowy 1. Metoda (nauczania, uczenia się), nauka **p-a** ⟨*polegająca na uczeniu się wszystkiego na pamięć*⟩. **2.** Obraz, rysunek, szkic **p.** ⟨*wykonany z pamięci*⟩. **3.** Opanowanie **p-e** (przedmiotu, tekstu, roli w sztuce) ⟨*przez pamięć*⟩: Niezupełne opanowanie pamięciowe roli nie pozwoliło dostatecznie cieniować szczegółów. *Boy Flirt. I, 106.* **4.** Rachunek **p.** ⟨*dokonywany w pamięci*⟩.

pamięć ● ⟨*zdolność zapamiętywania*⟩ **1. p.** chłonna, dobra, gruntowna, niesłychana, niepospolita, niezawodna, wierna, wyborna, zadziwiająca, słaba, językowa, muzyczna, słuchowa. **2.** Przeciążenie, utrata, zanik, zaćmienie pamięci. **3. p.** do czego: do tytułów, do cyfr, do twarzy. **4.** Dla pamięci ⟨*aby nie zapomnieć*⟩: Zanotować co dla pamięci. Zawiązać supełek dla pamięci. **5.** Bez pamięci: a) ⟨*bez przytomności*⟩: (U)paść bez pamięci. Pochylony nisko nad szufladą, tonął znów bez pamięci w białych, kropkowanych kartkach. *Sier. Now. 57.* Upić się bez pamięci ⟨*do nieprzytomności*⟩; b) ⟨*nieprzytomnie, bez opamiętania, niepowściągliwie*⟩. **6.** Na **p.**: a) ⟨*pamięciowo; tak aby powtórzyć, wymienić z pamięci*⟩: (Na)uczyć się czego; (wy)kuć co na pamięć (np. lekcję). Umieć, znać co na pamięć (np. wiersz, utwór, czyje wady); b) *przestarz.* ⟨*po omacku*⟩: Iść w ciemności na pamięć. *SW.* Trafić gdzie na **p.** Ogoliłem się po ciemku, na **p. 7.** W pamięci ⟨*pamięciowo, nie rachując na piśmie*⟩: Wykonać działanie arytmetyczne w pamięci. **8.** Z pamięci ⟨*z głowy, nie posługując się tekstem; szkicem, modelem*⟩: Cytować deklamować, wygłaszać (wiersz), wykładać, wyliczać; rysować, malować z pamięci. **9.** *pot.* Za (świeżej) pamięci ⟨*póki się pamięta, na świeżo, od razu*⟩: Trzeba będzie jutro za pamięci znieść ze strychu ten zamykany koszyk. *Dąbr. M. Noce III, 185.* Załatwić rzecz za świeżej pamięci, nie odkładając jej. *SW.* **10.** Za mojej, za jego, za ludzkiej pamięci ⟨*w okresie czasu, który czyjaś pamięć ogarnia*⟩: Modrzew za mojej pamięci sadzony wyrósł w potężne drzewo. *Chłęd. Pam. II, 339.* Za ludzkiej pamięci nie zdarzyło się nic podobnego w mieście. *Grusz. An. Żak 273.* **11.** Jeśli mnie **p.** nie zawodzi ⟨*jeżeli dobrze pamiętam*⟩: Zobaczylibyście się panowie, jeśli mnie pamięć nie zawodzi, po raz pierwszy od ośmiu lat. *Brand. K. Troja 110.* **12.** Jak pamięcią sięgnąć, jak **p.** sięgnie ⟨*od dawna, stale, jak ktoś może zapamiętać*⟩: Jak pamięcią sięgnąć, on i Gabryś po świecie chodzili [...] różności wyrabiali. *Bogusz. Kura 26.* Łąką, trawnikiem było to istotnie kiedyś przed stu, może przed dwustu laty i dalej het precz, jak tam pamięć sięgnie. *Konopn. Ludzie 364.* **13.** Budzić co w pamięci (obrazy przeszłości, wspomnienia). **14.** Mieć krótką **p.**: a) ⟨*nie móc czego zapamiętać, nie mieć zdolności zapamiętywania*⟩; b) ⟨*nie chcieć pamiętać o czym*⟩: Krótką mam pamięć? wątpisz? okrutna! na przekonanie — bądź dzisiaj z rana. *Ordon Poezje 66.* **15.** Mieć (dobrą) **p.** czego a. do czego ⟨*mieć zdolność zapamiętywania czego*⟩: Mieć (dobrą) **p.** ludzkich twarzy. Nie mam pamięci do nazwisk. **16.** Mieć co na pamięci a. mieć na pamięci, że... ⟨*pamiętać, uświadamiać co sobie*⟩: Tylko się nie zapominajmy i miejmy na pamięci, że łatwiej znosić brak przyjemności, niż ich używać umiarkowanie. *Dygas. Pióro 138.* **17.** Mieć co w pamięci ⟨*pamiętać co (dokładnie)*⟩. **18.** Nie dowierzać (swej) pamięci. **19.** Odjąć komu pamięć ⟨*pozbawić kogo pamięci*⟩: Wenus widocznie pomieszała ci zmysły, odjęła rozum, pamięć i dar myślenia o czymkolwiek innym jak miłość. *Sienk. Quo I, 183.* **20.** Odtworzyć (sobie) co w pamięci. **21.** Odzyskać **p.** **22.** Coś komu przychodzi, nie przychodzi na **p.** ⟨*ktoś przypomina sobie coś, nie może sobie czegoś przypomnieć*⟩: Nazwisko jego nic przychodzi mi na pamięć. *SW.* **23.** Stracić **p.**: a) ⟨*stracić zdolność zapamiętywania, nie pamiętać nic, co było*⟩; b) a. Stracić **p.** rzeczy ⟨*stracić przytomność, świadomość*⟩: Przymknęłam oczy i straciłam pamięć rzeczy, które mię otaczały. *Orzesz. Pam. I, 8.* **24.** Szukać w pamięci (odpowiedniego wyrazu). **25.** Tracić **p.** (o czym). **26.** Coś ulatuje, wylatuje, wypada, wychodzi komu z pamięci (wzory matematyczne, wiadomości, obraz czego a. kogo) ⟨*wyszło, wywietrzało z pamięci*⟩. **27.** (U)tkwić komu w pamięci: Jego usiana zmarszczkami twarz o jasnych, zmętniałych oczach utkwiła mi w pamięci. *Brand. K. Troja 137.* Podania tkwią w pamięci tych leśnych ludzi bardzo żywo. *Sienk. SPP.* **28.** Utrwalić w pamięci. **29.** Wbić sobie co w **p.** ⟨*utrwalić w pamięci*⟩. **30.** Wypaść z pamięci: Dość raz na nią rzucić okiem, a nic tak łatwo wypadnie z pamięci. *Łoz. Wal. Dwór 13.* **31.** Wyryć się w czyjej pamięci ⟨*utrwalić się w czyjej pamięci*⟩. **32.** Coś (ktoś) staje komu w pamięci ⟨*ktoś przypomina sobie o czymś*⟩. **33.** Wbić się, wrazić się w **p.**: Charakter tego oryginalnego krajobrazu wbił się nam dobrze w pamięć. *Krasz. Pisma 165.* **34.** Zachować co w pamięci ⟨*zapamiętać co*⟩. **35.** Zakarbować (sobie) co w pamięci (urazę, czyjeś słowa). **36.** Zapisać sobie co w pamięci. **37.** Coś zapada komu w **p.**: Była to nie tyle rozmowa, co swoisty Jaraczowy monolog — rozmyślanie. Zapadła mi ona mocno w pamięć. *Wrocz. K. Wspom. 90.* **38.** Zatrzeć co w pamięci. Zatrzeć się w pamięci: Wypadki wspomniane zatarły się w pamięci ludzi. *Nehr. Studia 270.* **39.** **p.** zawodzi kogo. **40.** **p.** komu wraca, powraca ⟨*ktoś odzyskuje pamięć*⟩. **41.** **p.** o kim, o czym a. czego przechowuje się wśród ludzi, nie wygaśnie (w sercu czyim), ginie, zaginęła, nie zaginie, żyje po dziś dzień (w czym), zaciera się, zatarła się, nie zatarła się.

● ⟨*wspomnienie o kim, o czym*⟩ **42.** **p.** ludzka, niewygasła, serdeczna, tkliwa, wdzięczna, zaszczytna, zła: Zachować co we wdzięcznej pamięci. Zostawić po sobie zaszczytną pamięć. **43.** **p.** czego, np. braterstwa. Słodka pamięć szczęśliwego wieku. *Kras. Podstoli 13.* **44.** **p.** na kogo, na co ⟨*wzgląd na kogo, na co*⟩: **p.** na ojca, na dobre imię. **45.** **p.** o kim, o czym: o bohaterze, o śmierci czyjej, o życiu czyim. **46.** Dowód pamięci o kim, o czym: Dać komu dowód pamięci. **47.** Być dowodem, stanowić dowód pamięci. **48.** Dla czyjej pamięci a. przez **p.** na kogo ⟨*ze względu na pamięć o kim*⟩: Dla jej pamięci też powinniśmy zapomnieć o wszystkich dawnych urazach. *Sienk. Połan. II, 5.* Przez pamięć na ciebie, moja droga, i ze względu na jego matkę, którą znałem [...] chciałam go wyrwać z tych fatalnych nafciarskich przyjaźni i zażyłości. *Sewer Nafta III. 32.* **49.** Smutnej pamięci (o wydarzeniu); sławnej, niesławnej, nieodżałowanej, przeklętej, wiecznej pamięci (o osobie): Zaraz po smutnej pamięci wojnach szwedzkich, plac Zamkowy zabudował się gęsto a bezładnie przez zbiedzonych mieszczan. *Gomul. Opow. 105.* **50.** Świętej pamięci ⟨*o osobie: zmarły*⟩: **51.** *pot. żart.* Od świętej pamięci ⟨*od dawna*⟩: Nie ma go tu: wyszedł już od świętej pamięci. *SW.* **52.** Ku wiekuistej pamięci ⟨*na pamiątkę*⟩: Zapisaliśmy nasze imiona ku wiekuistej pamięci w księdze hotelu. *Krasz. Pisma 257.* **53.** Opisać co (np. dzieje miasta) ku pamięci potomków. **54.** Być godnym pamięci ⟨*wspomnienia*⟩: Ten człowiek pamięci godzien. *SW.* **55.** Być wdzięcznym, (po)dziękować komu za (łaskawą) **p.** **56.** Cofnąć się pamięcią do czego a. w co (w swoje dzieciństwo). **57.** Czcić, uczcić **p.** kogo: Kochałem moją matkę i uczczę jej pamięć. *Sewer Nafta III, 12.* Naród uczcił pamięć Tadeusza Kościuszki, sprowadzając jego zwłoki do królewskich grobowców na Wawelu i sypiąc mu w Krakowie wysoki kopiec. *Młyn. Dem. 24.* Uczcić pamięć kogo przez powstanie; jednominutowym milczeniem; wystawieniem pomnika, wmurowaniem tablicy. **58.** Dochować komu pamięci: Maria ci wiecznie pamięci dochowa. *Słow. Maria 108.* **59.** Grzebać w pamięci. **60.** *daw.* Mieć **p.** na co ⟨*pamiętać o czym, mieć wzgląd na co*⟩: Miej WMć Pan na to pamięć, żem człowiek żonaty. *Czar. Panna 87.* **61.** Polecać się (kogo) czyjej pamięci: Moja żona poleca się Pańskiej pamięci, zachwycona jest Dolą i Niedolą, którą dopiero czytać zaczynam. *Kron. Koresp. 283.* **62.** Poświęcić co pamięci czyjej ⟨*dedykować*⟩: Książkę tę poświęcam pamięci nieodżałowanej mojej żony. *Lim. Społ. XVIII, 6.* **63.** Przebiegać pamięcią (całe życie). **64.** Przekazać co pamięci (potomnych). **65.** Coś przetrwa, przeżyje w pamięci czyjej: Wspomnienia o nich [o Puławach] przeżyją w pamięci ludzkiej. *Koźm. Pam. I, 191.* **66.** Przysięgać (komu) na **p.** (ojca, matki). **67.** Przywołać co na **p.**: Jeszcze teraz można przywołać na pamięć tamten śmiech, właśnie tamten, który się rozległ w natłoczonej sieni jak sygnał radosny. *Was. W. Rzeki 461.* **68.** Przywodzić komu co na **p.** ⟨*przypominać co komu*⟩. **69.** Coś przychodzi komu na **p.** ⟨*ktoś przypomina sobie co*⟩: Co chwila przychodziły mu na pamięć i na usta gotowe już fragmenty, które wygłaszał z wielkim uczuciem. *Gomul. Ciury II, 149.* **70.** Sięgać pamięcią (w przeszłość). **71.** Szanować **p.** kogo: Prosiłem już cioci tyle razy, aby szanowała pamięć naszego ojca. *Bliz. Dam. 53.* **72.** Wracać pamięcią do czego (do młodych lat, do jakiegoś przeżycia, wydarzenia). **73.** Wskrzesić **p.** kogo a. czego, wskrzeszać pamięcią co (sny dziecinne, przeszłość). **74.** Wymazać kogo, co z pamięci. **75.** Zachować (serdeczną) **p.** o kim (o matce, o opiekunie, o przyjacielu). **76.** *przestarz.* Chować **p.** o kim ⟨*pamiętać, zachowywać we wspomnieniu*⟩: Piękne panie rzadko chowają pamięć o dawnych znajomych. *Orzesz. Na dnie II, 59.* **77.** Zaklinać kogo na **p.** czyją: Na pamięć twych rodziców, na wszystko cię zaklinam, nie mów nikomu, żeś tu kogo widział, żeś co słyszał. *Jun. Dworek 48.* **78.** Zostawić (dobrą, trwałą; niedobrą) **p.** (po sobie), zostawić po sobie **p.** czego (świątobliwego żywota, tchórza): Felix zostawił w Londynie niedobrą pamięć. Długu około 30 fr. i powiastkę, że uciekł. *Lel. Listy II, 158.* **79.** Żyć pamięcią czyją (np. zmarłej osoby) ⟨*żyć wspomnieniami o kim*⟩. **80.** Żyć w pamięci (potomnych). **81.** Cześć jego pamięci: Pozostawił wzór cnót rodzinnych i obywatelskich swoim następcom. Cześć jego pamięci! *Tyg. Ilustr. 7, 1904.*

pamiętać **1.** **p.** doskonale, dokładnie, długo, piąte przez dziesiąte, raz na zawsze, jak przez sen ⟨*zatrzymywać, zachowywać w pamięci*⟩. **2.** **p.** kogo, co: ojca, matkę; drogę, każde słowo. **3.** **p.** kogo, co ⟨*o rzeczach: pochodzić z czyich (dawnych) czasów, być świadkiem czyich czasów, czyjego życia*⟩: Kredens ten jeszcze dziadka pamięta. *SW.* Sandomierz pamięta czasy najdawniejsze. *Hertz P. Not. 8.* *żart.* Włosy [miał] długie, które chyba nigdy nie pamiętały grzebienia. *Prus Dzieci 167.* **4.** **p.** komu co: Pamiętali mu zawsze stare zasługi. *Nałk. Z. Mił. 54.* Pamiętać co komu do śmierci. **5.** *daw.* **p.** na co ⟨*mieć wzgląd na co*⟩: Pamiętaj też Tadeuszu i na tę stryja swego przestrogę, abyś nie przestał na tym, żeś posłyszał, przeczytał i zrozumiał to com Ci w tej książeczce powiedział. *Lel. Dzieje 10.* **6.** **p.** o kim, o czym: Nikt tu o mnie nie pamięta? *Iwasz. J. SPP.* **p.** o obietnicy, o krzywdach, o zdrowiu. **7.** *pot.* Pamiętaj, ale pamiętaj! ⟨*weź to pod uwagę, licz się z tym, że...*⟩: Jeśli dokonasz tego, dostaniesz dwa razy większy worek złota... jeśli zdradzisz, to pamiętaj, że ręce Rzymu są długie, sięgają wszędzie. *Rudn. H. Spart. 190.* Pamiętaj, że pożałujesz tego. *SW.* **8.** **p.** że..., jak..., ile..., by..., kiedy...: Pamiętaj [...] że zawsze możesz liczyć na moją życzliwość i pomoc. *Sienk. Pust. 27.* Nie pamiętał, kiedy podnosił blaszaną klapę, aby wsunąć w jej otwór list. *Par. Niebo. 141.* **9.** Jakiego (jakiej) nikt nie pamiętał, jakiego dawno nie pamiętano, jakiego najstarsi ludzie nie pamiętają (nie pamiętali): Śnieg, jakiego najstarsi ludzie nie pamiętali. *Was. W. Rzeki 169.* Burza jakiej od lat nie pamiętano. **10.** *pot.* Ile pamiętam ⟨*jeżeli pamiętam*⟩: Ile pamiętam, po ostatnim widzeniu się zostałeś przy swoim. *Mick. Listy II, 416.* **11.** Niech mu (jej, im, ci itp.) Bóg (tego) nie pamięta ⟨*niech mu itp. (to) będzie zapomniane*⟩: Niech mu Bóg nie pamięta: nam wielką krzywdę wyrządził, a nie wiem zaprawdę, komu tym dogodził. *Kaczk. Olbracht. II, 18.* **12.** Nie **p.** o świecie bożym ⟨*zapomnieć o wszystkim*⟩: Taki byłem zgnębiony, żem o świecie bożym nie pamiętał. *Perz. Las. 247.* **13.** **p.** co zrobić ⟨*nie zaniedbać co zrobić*⟩: Pamiętaj donieść mi o tym. *Staszic SW.* Pamiętaj nie spóźnić się na obiad.

● *przysł.* **14.** Pamiętaj przychodzie, żyć z rozchodem w zgodzie.

pamiętnik **1.** **p.** historyczny, literacki. **2.** **p-i** Paska, Żeromskiego. **3.** Chodzący **p.** ⟨*osoba znająca albo przypominająca dzieje czego*⟩. **4.** Pisać, napisać (swój, swoje) **p.**, **p-i.** **5.** Zapisywać (wydarzenia) w pamiętniku. **6.** Ogłosić (drukiem) czyj(e) **p.**, **p-i.**

pamiętny **1.** **p.** rok, **p.** widok, wypadek, pożar; **p-a** chwila, data; bitwa, klęska; **p-e** przemówienie, **p-a** rozmowa, **p-e** wydarzenie, zwycięstwo ⟨*niezapomniany(-a, -e), godny(-a, -e) pamięci, nie dający(-a, -e) się zapomnieć*⟩. **2.** **p.** czego a. na kogo, na co; o kogo, o co; *daw.* o czym ⟨*pamiętający o czym, mający wzgląd na co; dbały o kogo, o co*⟩: **p.** obietnicy, czyich zasług; **p.** na swoje obowiązki, na czyje przestrogi, na słowa, na krzywdy; dbały i **p.** na wszystko; **p.** o swoje dzieci. Król po zawartym pokoju, pamiętny o bezpieczeństwie Inflant, obronne zamki tej krainy powierzył starostom. *Rzew. Zamek 350.* **3.** **p.** czym ⟨*sławny czym, dzięki czemu*⟩: Miejscowość pamiętna bitwą. Rok pamiętny jakimś wydarzeniem, np. zwycięstwem. **4.** **p.** dla kogo, czego ⟨*tkwiący w czyjej pamięci, ważny, doniosły*⟩: Uroczystość, reforma, wydarzenie **p.** dla obywateli. W pamiętnym dla oświaty polskiej roku 1740 utworzył Konarski w Warszawie swoje Collegium nobilium. *Chrzan. J. Lit. 378.* **5.** **p.** komu ⟨*upamiętniony, zapamiętany przez kogo, znany komu*⟩: Miejsca pamiętne komu od dziecka.

pan ● ⟨*mężczyzna, zwłaszcza przyzwoicie odziany, dobrze ułożony*⟩ **1.** Elegancki, dystyngowany, kulturalny, poważny, wykwintny **p.** **2.** **p.** w okularach, w futrze; z bokobrodami: To był prawdziwy mistrz, ten czarnooki pan z bokobrodami. *Par. Niebo 38.* **3.** Starszy **p.**: a) ⟨*starszy wiekiem mężczyzna*⟩; b) ⟨*starszy członek rodziny, np. dziadek, ojciec w przeciwieństwie do dorosłego syna itp.*⟩. **4.** *przestarz.* Surdutowy **p.** ⟨*ubrany w surdut, przen. zamożny*⟩: Kobieta okazywała mu nawet respekt głęboki, jako surdutowemu panu. *Bał. Dziady 191.* **5.** *gw. środ.* Dobry **p.** ⟨*dobry klient*⟩: Dobry pan, w wyobrażeniu naszych dorożkarzy, jest ten, który każe prędzej jechać i podwójny albo potrójny kurs płaci za to. *Tyg. Ilustr. 207, 1863.*

◎ ⟨*tytuł w bezpośrednich zwrotach do osoby lub w grzecznościowych wypowiedziach o osobie, zwykle łącznie z nazwiskiem, imieniem, nazwą zawodu, stanowiska itp.*⟩. **6.** **p.** Jan, **p.** Kowalski, **p.** inżynier, **p.** doktor, **p.** profesor, **p.** radca itp.; **p.** kapitan, **p.** major, **p.** generał itp.; **p.** prezydent; **p.** sąsiad; *daw.* **p.** starosta, **p.** podczaszy, **p.** łowczy, **p.** podstoli itp.;

p. dziedzic, **p.** ojciec; *żart.* **p.** mikita ⟨*lis*⟩. **7.** Szanowny **p.**, wielce szanowny panie ⟨*zwroty grzecznościowe stanowiące np. nagłówek listów do osób mniej znanych*⟩. **8.** *daw.* Panowie szlachta ⟨*zwrot, jakim tytułowała się szlachta*⟩. **9.** *daw.* Imć **p.**, **p.** dobrodziej. **10.** *ucz.* **p.** nauczyciel; **p.** od historii, od matematyki ⟨*nauczyciel; nauczyciel danego przedmiotu*⟩. **11.** **p.** posterunkowy ⟨*policjant*⟩: Jakże bolesne spojrzenie obracają na pana posterunkowego te żyjące zwłoki człowiecze. *Żer. Przedw. 321.* **12.** *wiech.* **p.** władza ⟨*policjant, milicjant*⟩. **13.** *daw.* **p.** drążkowy ⟨*nie rodowity, tytułujący się panem*⟩: Drobnicki jest prawdziwy polski szlachcic, a nie taki pan drążkowy, co my ich teraz tuzinami w Warszawie naliczyć możemy. *Skarb. Starosta 26.*

◎ **14.** *pot.* Panie, panie tego; panie drogi, panie święty, proszę pana itp. *daw.* panie dobrodzieju (skrócone: panie dzieju) ⟨*zwroty bezmyślnie powtarzane, nie kierowane wprost do rozmówcy*⟩: Ja tu, panie, mam młóckę, odstawy, a tu rzucaj, panie, wszystko i jedź. *Konopn. Now. II, 38.* Nie będą się teraz Janowiacy wynosili, panie tego, nad innych. *Prus Kron. IV, 456.* **15.** *pot.* Rozumie **p.**, wie **p.**, widzi **p.** ⟨*zwroty wtrącane do zdania, podkreślające w sposób poufały treść zdania*⟩: Zasłabła w nocy [...] bóle jakieś, wie pan, kobieca historia! *Krucz. Sidła 126.* Widzi pan, w naszym przedsiębiorstwie [...] jest pewna głębsza myśl społeczna. *Ibid. 275.* **16.** *daw.* Proszę łaski pana ⟨*zwrot chłopa do osoby „wyższego" stanu: do urzędnika, dziedzica itp.; woźnicy, dorożkarza do właściciela pojazdu lub do klienta*⟩: Dostaniesz dobrze na piwo, ale tak jedź, żebyś na krzyżowej drodze wjechał wprost między tych jezdnych... Rozumiesz? — Rozumiem, proszę łaski pana. *Skiba Poziom. 260.*

◎ *daw.* **17.** **p.** feudalny ⟨*feudał*⟩. **18.** Wielki, znakomity **p.**, **p.** z panów, z dziada pradziada; **p.** w każdym calu, jakich mało, co się zowie ⟨*arystokrata, magnat*⟩: Jeżeli kogo wynosząc, mówimy: pan z panów, słusznie by mówić pan z chłopów. *Leszcz. SW.* **19.** **p.** zamku, wielu wsi a. na zamku, na wielu wsiach ⟨*właściciel, dziedzic*⟩. **20.** **p.** krakowski, wileński ⟨*kasztelan*⟩: Zamiast „kasztelan" używali Polacy nieraz wyrazu „pan". Mówiono więc pan krakowski, pan wileński, a żony ich nazywano: pani krakowska pani wileńska itp. *Glog. Słow. 164.* **21.** Samowładny **p.** ⟨*władca, despota*⟩. **22.** **p.** udzielny ⟨*władca niezależny, suwerenny*⟩. **23.** Rada panów ⟨*senat*⟩. **24.** Sobie **p.** ⟨*człowiek wolny, niezależny*⟩: Mam rodziców, nie jestem sobie panem. *Troc.* **25.** *dziś żywe* **p.** stworzenia: a) ⟨*człowiek*⟩; b) *żart.* ⟨*mężczyzna*⟩: Niechże dla ciebie przestanę już być ulubioną papugą [...] Ja jestem człowiekiem, doprawdy lepszym od wielu wąsatych panów stworzenia. *Święt. Pisma IV, 141.* **26.** *żart.* **p.** i władca ⟨*mąż*⟩. **27.** Bawić się w pana, chorować na (wielkiego) pana, grać rolę, udawać wielkiego pana; uchodzić za wielkiego pana; dąć się wielkim panem ⟨*udawać arystokratę, człowieka zamożnego, wpływowego*⟩: Bawił się wciąż w pana i spędzał czas na podróżach. *Perz. Raz 64.* Chorujący na wielkiego pana, próżny aż do obrzydzenia, miał wszystkie wady dawniejszych galicyjskich półpanków. *Chłęd. Pam. II, 120; przen.* W orszaku gwiazd tyś [Księżycu] ciurą jest, a dmiesz się wielkim panem [...] Idioto ty — udajesz świat, a mówią nam gwiaździarze, że jednej karczmy nie ma tam na całym twym obszarze! *Zag. Chochl. 70.* **28.** *iron.* Wielki mi **p.**! ⟨*chłystek, golec*⟩: — Wielki mi pan, że tam zegarczynę ma w kieszeni! *Woł. Dom I, 132.* **29.** Być, stać się panem czego: a) ⟨*być władcą, zwierzchnikiem czego; panować nad kim, nad czym*⟩: Cezar stał się panem Rzymu podstępem i zdradą. *Kras. Życia IX, 168.* We wcześniejszych czasach ojciec był bezwzględnym panem całej rodziny, dowolnie rozporządzał żoną i dziećmi. *Bystr. Dzieje II, 116*; b) ⟨*opanować co*⟩: W miarę postępu wiedzy i techniki człowiek staje się panem przyrody. - Największą sztuką dyplomaty jest być panem namiętności swych. *Libelt Pedag. 36*; c) ⟨*opanować co dokładnie, być mistrzem w jakim zawodzie lub sztuce*⟩: Jest tu Słowacki panem kompozycji i formy. *Kleiner Słow. I, 126*; d) ⟨*być, stać się właścicielem, posiadaczem czego*⟩: Wszystko gładko i dobrze poszło [...] Jesteśmy panami trzystu morgów wybornego terenu. *Sewer Nafta II, 166*; e) ⟨*dysponować czym swobodnie*⟩: Rozmaicie zatrudniony, nie jest panem swego czasu. *L.* **30.** Być panem swej woli ⟨*postępować według swej woli, zgodnie ze swą wolą; mieć prawo dysponowania swoją osobą i swoim mieniem*⟩: Nie są woli swojej panami, nic zatem czynić nie mają bez wiedzy tego, któremu są w dozór oddani. *Kras. Podstoli 174.* **31.** *przestarz.* Być panem zdrowych zmysłów ⟨*być zupełnie normalnym*⟩: Starościc nie był panem swych zdrowych zmysłów, a tym samym i legalnym panem swej woli. *Łoz. Wal. Dwór 241.* **32.** Być, zostać panem placu ⟨*zostać zwycięzcą, opanować co*⟩: Lud został panem placu, wpadł do domu celnego, porozdzierał księgi rachunkowe i wszystko podpalił. *Chłęd. Hist. 368.* **33.** Być, czuć się, stać się panem sytuacji, położenia: Oleśnicki, który walką o sukcesję istotnie kierował, był panem sytuacji. *Dąbr. J. Dzieje 312.* Zaraz po śmierci króla Zborowscy powzięli plan, by wtargnąć zbrojno do Krakowa [...] i stać się na czas bezkrólewia panami położenia. *Śliw. A. Bat. 14.* **34.** Być panem życia i śmierci ⟨*dysponować czyim życiem; rządzić, kierować czym samowładnie*⟩: Faraon miał władzę nieograniczoną, był panem życia i śmierci swych poddanych. *Hist. Star. 17.* **35.** Poczynać sobie, traktować kogo, żyć z kim za **p.** brat ⟨*poufale*⟩. **36.** Fagasować wielkim panom, trzymać się klamki możnych panów ⟨*służyć, wysługiwać się wielkim panom*⟩ *por.* Trzymać się pańskiej klamki (pod pański): Ku starości chce mu się fagasować wielkim panom. *Prus Lalka I, 205.* **37.** Mówić do kogo, tytułować się przez a. per **p.**, nazywać kogo panem ⟨*używać tej formy w zwrotach do mężczyzny*⟩: Dajmy też sobie pokój z tytułowaniem się per pan. *Sienk. Połan. III, 26.* Nie nazywaj mnie, knocie, „panem". W sztuce nie ma żadnego państwa. Wszyscyśmy koledzy i kwita! Mów do mnie po prostu: ty. *Gomul. Wspom. 23.* **38.** *daw.* Obrać sobie kogo za pana ⟨*obrać królem, wybrać na króla*⟩: Przemogła wymowa króla i starszeństwa, którzy dobrze umieli wyświecić korzyści wynikające dla Polski, jeżeli syna potężnego mocarza obierze sobie za pana. *Stadn. Syn. 147.* **39.** Otaczać się panami ⟨*o kobiecie: otaczać się wielbicielami, pozwalać sobie asystować*⟩: Agnieszka wcześnie zaczyna się otaczać panami — rzekła z przekąsem. *Dąbr. M. Noce III, 24.* **40.** Dwom panom służyć. *por.* Dwom Bogom służyć: Trudno dwom panom służyć w jednym czasie, króla polskiego i cesarza

Rzymu podpierać radą. *Szujski Zbor. 27.* **41.** Wyjść na pana ⟨*zdobyć stanowisko, bogactwo*⟩: Ale ty, Rzędzian, zawsze u fortuny za pazuchą siedzisz i jak widzę, na pana wyszedłeś. *Sienk. Pot. III, 72.* **42.** Znać pana (zwykle w formie rozkaźnika: znaj, znajcie pana, niech zna, niech znają pana) ⟨*oceniać, podziwiać czyją hojność*⟩: Dałem mu sto złotych za fatygę, niech zna pana. Znajcie pana, bierzcie złoto; nie stoję ja pan o złoto. *Wysp. Wes. 122.* **43.** Żyć jak **p.** ⟨*wygodnie, zamożnie*⟩: Żył jak pan w wygodach i dostatku. *Korz. J. Krewni 386.*

● ⟨*Bóg*⟩ **44.** **P.** Niebios, **P.** nad pany, **P.** Wszechmogący, **P.** Zastępów. Chrystus **P.**, **P.** Jezus. **P.** Zbawiciel ⟨*Jezus Chrystus*⟩. **45.** Przyjąć Pana Boga ⟨*przyjąć komunię*⟩: We środę raniutko Artem się wyspowiadał nabożnie, oczyścił duszę, przyjął Pana Boga. *Pług Zagon I, 234.* **46.** *podn. daw.* Zasnąć w Panu a. zamknąć w Panu oczy ⟨*umrzeć*⟩: Bywało, kto w sąsiedztwie zamknie w Panu oczy, mój ojciec, w uczynności braterskiej ochoczy, śpieszy i losem sierot troska się najczulej. *Syrok. Wyb. 134.*

przysł. **47.** Czego panowie nawarzą, tym się poddani poparzą. **48.** Jaki pan, taki sługa. **49.** Każdy pan za swoje trzy grosze. *SFA.* **50.** Serce nie sługa, nie zna, co to pany.

panama *przestarz.* Być zamieszanym w panamę ⟨*w aferę, w wielkie oszustwo*⟩.

pancerz **1.** **p.** stalowy a. ze stali, żelazny, srebrny, złocisty, nabijany srebrem, złotem, ze srebrnych łusek. **2.** Pierś okuta, zakuta w **p.** **3.** Rycerz w **p.** zakuty. **4.** *przen.* Śnieżny, lodowy **p.**; **p.** obojętności: Przywdziewał niejako pancerz obojętności i postanawiał sobie znosić wszystko cierpliwie. *Dygas. Molk. 70.* **5.** Gors (koszuli) wykrochmalony jak **p.**

panewka Spalić na panewce ⟨*nie wypalić (o dawnej broni palnej)*⟩: Pociągnął cyngiel. Pęc! Spaliło na panewce. *Prus Now. II, 194; przen.* ⟨*nie udać się, nie powieść się*⟩: Jednakże sprytny manewr spalił na panewce. *Twórcz. 7, 1954, 227.* Szli wesprzeć powstanie Niemców, które gdy spaliło na panewce, pozostali w Szwajcarii. *Lel. Listy II, 429.*

pani **1.** Elegancka, wytworna **p.** ⟨*kobieta, zwłaszcza przyzwoicie ubrana; dama*⟩. **2.** Starsza **p.**: a) ⟨*kobieta starsza wiekiem*⟩; b) a. **p.** starsza ⟨*starszy członek rodziny, np. babka, matka itp. w przeciwieństwie do młodszych (dorosłych) członków rodziny*⟩: Pani starsza pisała z Paryża, wczoraj list otrzymałem. Zdrowe są obie, panienka biega po Paryżu, jak po Podgrodziu. *Sewer Nafta III, 231.* **3.** *żart.* Stara **p.** ⟨*tyłek*⟩: Za ten żart sto plag wziął w starą panią. *Pot. SW.* **4.** *iron.* lub *pogard.* Wielka **p.** ⟨*osoba udająca damę, osoba zarozumiała, wynosząca się nad innych*⟩: Wielka mi pani! służyła za bonę u zawiadowcy, a teraz zadziera nosa jak jaka naczelnikowa. *Reym. Now. V, 80.* **5.** **p.** ⟨*tytuł w bezpośrednich zwrotach do osoby lub w grzecznościowych wypowiedziach o osobie, zwykle łącznie z imieniem, nazwiskiem, nazwą zawodu, stanowiska, tytułem męża itp.*⟩. **p.** Janina, **p.** Kowalska, **p.** doktor ⟨*lekarka*⟩, **p.** doktorowa ⟨*żona doktora*⟩, **p.** przełożona, **p.** dyrektor (w urzędzie), **p.** dyrektorka (w szkole), **p.** dyrektorowa ⟨*żona dyrektora*⟩ itp.; **p.** sąsiadka; *daw.* **p.** starościna, **p.** podstolina itp. ⟨*żona starosty, podstolego*⟩, **p.** hrabina ⟨*żona hrabiego lub kobieta mająca ten tytuł*⟩, **p.** dziedziczka ⟨*żona dziedzica lub właścicielka majątku*⟩. **6.** Szanowna **p.** (wielce szanowna p.) ⟨*forma dziś używana w zwrotach grzecznościowych do osób mniej znanych*⟩. **7.** *daw.* Jejmość, ichmość, waszmość **p.**; **p.** dobrodziejka. **8.** (W zwrotach do arystokracji): Jaśnie wielmożna, jaśnie oświecona **p.** **9.** Księżna **p.** Dostojna, miłościwa **p.** Najjaśniejsza **p.** ⟨*o królowej albo cesarzowej; do królowej albo cesarzowej*⟩. **10.** *uczn.* **p.** nauczycielka, **p.** od polskiego, od matematyki itp. ⟨*nauczycielka; nauczycielka danego przedmiotu*⟩. **11.** Bawić **p-e** ⟨*w towarzystwie zajmować kobiety rozmową*⟩: Kręcił się wśród gości, bawił panie, pokazywał panom stajnie i w ogóle starał się reprezentować. *Mostow. Kariera 323.* **12.** Być panią czego ⟨*dysponować czym, mieć możność decyzji o czym, rządzić czym; stać się posiadaczem czego*⟩: Po śmierci męża swego Łukasza z Górki, ujrzała się na nowo panią swoich losów i swego majątku. *Kraus. Łaski I, 235*; *przen.* W Prowancji liryka była wszechwładną panią literatury od wieków. *Poręb. Studia 39.* **13.** Być panią czyich marzeń, snów, natchnień; czyjego serca ⟨*być przedmiotem czyich marzeń, natchnień, uczuć*⟩: Charyta jest jedynowładna serca mojego pani! Ona! prócz niej żadna! *Zabł. Doktor 281.* **14.** Być panią morza a. mórz ⟨*władać na morzu*⟩: Jak długo punkt ciężkości interesów bałtyckich spoczywał w interesach handlowych, tak długo panią tego morza była Hanza. *Szeląg. Bałtyk 47.* **15.** Być panią swej woli ⟨*być zależną tylko od własnej woli, postępować według swej woli*⟩: Każde zachcenie twoje będzie rozkazem... Będziesz panią swej woli... i swoją osobą nudzić cię zbytecznie nie będę. *Narzym. Pozyt. 65.* **16.** Być panią swych uczuć, być panią siebie ⟨*opanować uczucie, nie ujawniać swych uczuć*⟩: Aż wreszcie nie będąc panią swych uczuć, z wielkim żalem zapłakała i pod pretekstem słabości nerwowej wyszła do swojej sypialni. *Sztyrm. Pow. I, 231.* Była kobietą ostrożną i zawsze panią siebie. *Tyg. Ilustr. 128, 1870.* **17.** Być panią u siebie ⟨*rządzić się samodzielnie, niezależnie od nikogo*⟩: Zatęskniła za swobodą, którą, jak sądziła, da jej małżeństwo. Być panią u siebie! Robić, co się chce! Rządzić, wydawać rozkazy. *Krzyw. I. Bunt 181.* **18.** Być, stać się panią położenia ⟨*opanować co całkowicie, móc dysponować czym albo kim dowolnie*⟩. **19.** Być z kim na **p.**, mówić komu a. do kogo **p.** ⟨*używać tej formy w zwrotach do kobiety*⟩: Dlaczego ty jej mówisz: pani?... przecież to ona twoja wujenka. *Bliz. Dam. 76.* **20.** Chorować na (wielką) panią, udawać panią ⟨*udawać osobę zamożną, arystokratkę*⟩: Nieznośna baba; choruje na wielką panią, a zaciąga lichwiarskie długi. *Wójc. Lit. 194.* **21.** Mówię, powiadam **p.**; wie **p.**, rozumie **p.**; proszę **p.**; moja **p.**, droga **p.** ⟨*zwroty wtrącane do zdania, podkreślające w sposób poufały treść zdania*⟩: To z dawnych czasów, jeszcze pogańskich, ale takie, powiadam pani, żywe, że jakbym widział. *Dąbr. M. Noce II, 81.* **22.** Żyć jak **p.** ⟨*dostatnio i wygodnie*⟩.

panienka **1.** Młoda, młodziutka, szesnastoletnia **p.**; wiejska **p.** **2.** **p.** na wydaniu. **3.** Delikatny jak **p.** **4.** Chodzić z panienką a. z panienkami ⟨*zalecać się do młodych dziewcząt*⟩: Coraz częściej słyszało się, że ktoś chodził z panienką tyle miesięcy, a potem przestawał. *Goj. Dziew. I, 180.* **5.** Święta, Przeczysta, Przenajświętsza **P.** ⟨*Matka Boska*⟩. **6.** *pot.* **p.** z okienka ⟨*urzędniczka pocztowa załatwiająca interesantów (przy okienku)*⟩.

panieński 1. Cera **p-a** ⟨*świeża*⟩. **2.** Chór **p.** ⟨*złożony z młodych dziewcząt*⟩. **3.** Czasy, lata **p-e** ⟨*przed zamążpójściem*⟩. **4.** Cześć, cnota **p-a**; wianek **p.** ⟨*dziewictwo*⟩. **5.** Wrażliwość **p-a** ⟨*właściwa młodej dziewczynie, dziewczęca*⟩. **6.** Pokój **p.** ⟨*przeznaczony dla dziewcząt; zajmowany przez dziewczęta*⟩. **7.** **p.** rumieniec ⟨*żywy*⟩. **8.** Skórka **p-a** ⟨*rodzaj masy z cukru i różnych dodatków, sprzedawanej jako przysmak dla dzieci*⟩. **9.** Stan **p.** ⟨*staropanieństwo*⟩: Zmarła w stanie panieńskim. *Ask. Poniat. 129.* **10.** *daw.* Szkoła, klasztor **p.** ⟨*żeński*⟩.

panieństwo 1. Lata, czasy panieństwa ⟨*lata, czasy dziewczęce, przed wyjściem za mąż*⟩. **2.** Trwać, usychać, żyć w panieństwie; być skazaną na **p.** ⟨*trwać w stanie niezamężnym, nie wychodzić za mąż; nie móc wyjść za mąż*⟩: Znakomita część tej ludności [w Anglii], z powodu emigracji mężczyzn, skazana jest na panieństwo. *Niwa VI, 1875, 644.* **3.** Utracić **p.** ⟨*stracić dziewictwo*⟩.

panika 1. Nagła, okropna, olbrzymia, straszna, straszliwa **p.** **2.** **p.** wojenna. **3.** **p.** przed czym: przed kryzysem ekonomicznym. **4.** **p.** ogarnia (kogo, co), powstaje, robi się, wzrasta. **5.** **p.** udziela się komu. **6.** Budzić, robić, siać, szerzyć, wywoływać, wzniecać panikę. **7.** Ulegać panice, poddawać się; popadać, wpadać w panikę. **8.** Cofać się, pierzchać, uciekać w panice.

panna ● ⟨*młoda kobieta, niezamężna (dziewica)*⟩ **1.** Dorosła **p.** **2.** Dorodna, ładna, piękna, przecudna (przecudnej urody) **p.** **3.** Rezolutna, światowa, posażna **p.** **4.** **p.** na wydaniu, *pot.* **p.** do wzięcia. **5.** *pot.* szyk **p.** ⟨*elegancka*⟩. **6.** *daw.* Panny dworskie, panny dworu panny służebne a. z fraucymeru ⟨*dworzanki*⟩; **p.** respektowa ⟨*rezydentka u pani domu jako jej przyjaciółka*⟩: Pani domu miała dwór własny, fraucymer, składający się z panien respektowych i rezydentek. *Bystr. Dzieje II, 247.* **7.** Leśna **p.** ⟨*rusałka*⟩. **8.** *przestarz.* **p.** pokojowa, **p.** służąca, **p.** garderobiana ⟨*pokojówka*⟩. **9.** Stara **p.** ⟨*kobieta, która nie wyszła za mąż, niezamężna*⟩: Zostać starą panną. **10.** **p.** z dobrego domu, **p.** z towarzystwa. **11.** **p.** do szycia, **p.** podręczna ⟨*w pracowniach rzemieślniczych: pomocnica, uczennica w jakimś fachu*⟩. **12.** **p.** sklepowa ⟨*ekspedientka*⟩. **13.** **p.** bufetowa ⟨*w barze, restauracji: ekspedientka przy bufecie*⟩. **14.** **p.** do dzieci ⟨*bona*⟩. **15.** **p.** do towarzystwa. **16.** **p.** Janka, **p.** Kowalska, **p.** doktorówna, *daw.* **p.** starościanka, Imć, Jejmość **p.** (ekonomówna). Mościa **p.** ⟨*tytuł stosowany w zwrotach do kobiety niezamężnej z dodaniem imienia, nazwiska, niekiedy tytułu ojca*⟩. **17.** *pot.* Chodzić do panny, mieć pannę ⟨*mieć damę swego serca, narzeczoną*⟩. **18.** Konkurować o pannę, oświadczyć się o rękę panny, *daw.* palić koperczaki do panny. **19.** Nadskakiwać pannom, skakać koło panien ⟨*zalecać się*⟩. **20.** Raić komu pannę ⟨*swatać kogo*⟩: Rajono mu panny, lecz uparł się przy kawalerskim życiu. *Kow. A. Rogat. 12.* **21.** Wyrosnąć na pannę. **22.** Wyglądać jak **p.** **23.** Zarumienić się, zawstydzić się jak **p.**

⊕ **24.** **p-y** benedyktynki, dominikanki, sakramentki, wizytki *daw.* zakonne ⟨*zakonnice, mniszki*⟩.

● **25.** Najświętsza (Maria) **P.** **P.** nad Panny ⟨*Matka Boska*⟩. **26.** Panno święta! ⟨*wykrzyknienie wyrażające podziw, zdumienie itp.*⟩: Co za rwetes, Panno święta. *Twórcz. 1, 1954, 113.*

pannica 1. Duża, dorodna, dorosła **p.** **2.** Wyrosnąć na (dużą) pannicę.

panoramiczny 1. **p-e** zdjęcie (terenu) ⟨*obejmujące szeroki widok, szeroki odcinek horyzontu*⟩. **2.** Ekran **p.**

panować 1. **p.** nad kim, nad czym; *daw.* komu ⟨*opanować kogo albo co całkowicie; rządzić, kierować czym*⟩: **p.** nad sumieniem czyim, nad słowem, **p.** nad koniem, nad kierownicą; nad nartami; nad swoimi odruchami; nad wzruszeniem, smutkiem, nad sercem. **2.** **p.** nad sobą ⟨*być panem siebie, umieć się pohamować*⟩. **3.** **p.** nad sytuacją: Klęczał z dość głupią miną, widocznie wzruszony; dwudziestoletnia oblubienica zdawała się o wiele lepiej panować nad sytuacją. *Boy Znasz 60.* **4.** **p.** nad czym ⟨*górować, sterczeć, wznosić się ponad otoczenie*⟩: Zamek obronny [...] panował nad okolicą. *Rzew. H. Zamek 112.* Duży nos zgrubiał i zanadto panował nad twarzą. *Chłęd. Barok. 387.* **5.** **p.** komu ⟨*mówić komu per pan*⟩. **6.** Ktoś panuje nad kim, nad czym, w czym; *daw.* komu ⟨*jest władcą, ma najwyższą władzę, rządzi*⟩: Lechowie [...] panowali samowładnie nad brańcami wojennymi. *Mick. Hist. 80.* Dynastia Jagiellonów panowała w Polsce bez mała dwa wieki. **7.** Coś panuje w głowie czyjej, w sercu czyim ⟨*ktoś jest opanowany jakąś myślą, uczuciem*⟩: A w tej prześlicznej główce dziewczątka jedna tylko myśl od tego czasu panowała. *Dygas. Now. V, 16.* W sercu jej jedno tylko panuje uczucie — piekąca zazdrość. *Orzesz. Na dnie II, 191.* **8.** Ktoś panuje (u kogoś) w sercu ⟨*ktoś zdobył czyjeś uczucie*⟩: Pożycie z osobą obojętną, wówczas gdy w sercu panuje inna, byłoby męczarnią nie do zniesienia. *Bliz. Dam. 98.* **9.** Coś panuje w czym a. gdzie ⟨*jest, występuje, daje się odczuć*⟩. Chaos, zgoda, niezgoda, harmonia panuje (gdzie): Między nami [...] najserdeczniejsza panowała harmonia. *Niemoj. J. Wspom. 188.* Słabe mocarstwo, w którym niezgoda panuje. *Jak. W. SW.* Milczenie panuje: Przez dłuższą chwilę panowało milczenie. (Ożywiony) ruch (spokój) panuje na ulicy. Popłoch panował (w obozie). Upały panują w mieście. Wesołość panuje, zapanowała na sali. Zwyczaj panuje ⟨*jest powszechny*⟩: W epoce brązu panował zwyczaj palenia zwłok. *Czekan. Człow. 67.* Epidemia (grypy) panuje (w mieście) ⟨*sroży się, ogarnia (miasto)*⟩. *przysł.* **10.** Kto źle rozkazuje, niedługo panuje.

panowanie 1. Obce **p.** **2.** **p.** kogo: Panowanie Stefana Batorego. *żart.* Przeminął karnawał — rozpoczęło się panowanie śledzia i żurku. *Wędr. 9, 1901.* **3.** **p.** na czym, np. **p.** na morzu. **4.** **p.** nad czym, np. **p.** nad światem, **p.** nad językiem, nad sobą: Powoli odzyskiwała panowanie nad sobą. *Zap. G. Pam. 71.* **5.** Za panowania (czyjego) ⟨*w czasie, w okresie panowania*⟩: Za panowania Zygmunta Augusta. **6.** Dostać się, przejść pod czyje **p.**: Powiat czerwonogrodzki przeszedł w 1772 r. pod panowanie Austrii. *Baliń. M. Polska III, 113.* **7.** Dzierżyć, objąć, rozciągnąć, rozszerzyć, (u)gruntować, umocnić, ustalić, utrwalić, utwierdzić **p.**: [Chrobry] gruntuje panowanie swoje na całym obszarze szczepu Wiślan, na ziemi krakowskiej i sandomierskiej. *Bobrz. Dzieje I, 70.* **8.** Jęczeć, zostawać, znaleźć się pod (czyim) panowaniem: Egipt [...] jęczy pod panowaniem najeźdźców zwanych Hyksami. *Sinko Lit. I/1, 18.* **9.** Podbić kogo, co, zagarniać co pod swe **p.**: Cywilizacja postępuje wciąż naprzód i zagarnia pod swe panowanie coraz to nowe obszary barbarzyńskiego świata. *Tyg. Ilustr. 35, 1904.* **10.** Poddać co pod **p.** czego: Te popędy dała nam także natura, a zadaniem człowieka jest poddać je pod panowanie rozumu. *Sinko Lit. II/1, 71.* **11.** Podlegać czyjemu panowaniu. **12.** Wydrzeć komu **p.**, wyzuć kogo z panowania. **13.** Wyłamać się, wybić się, wydobyć się spod czyjego panowania. **14.** **p.** czyje kończy się, skończyło się.

pantałyk Zbić z pantałyku ⟨*zbić z tropu, zachwiać w przekonaniu, przeszkodzić w wykonaniu zamiaru*⟩: Nic lada czym dał się, jak to mówią, zbić z pantałyku. *Łoz. Wal. Dwór 28.*

pantofel **1.** **p-e** letnie, tenisowe, gimnastyczne, sportowe. **2.** **p-e** damskie, męskie. **3.** **p-e** ciepłe, domowe, ranne, nocne. **4.** Dziurawe, stare, zdarte **p-e**; przydeptane, rozdeptane, wydeptane, zadeptane **p-e**. **5.** **p-e** sukienne, skórzane, lakierowane ⟨*lakierki*⟩, safianowe. **6.** **p-e** z cienkiej, giemzowej skórki. **7.** Kłapać, szurać, stukać pantoflami: Kłapiąc pantoflami, szedł przez ciemnawy korytarzyk. *Krucz. Sidła 8.* **8.** *pot.* Być pantoflem ⟨*pantoflarzem*⟩. **9.** *pot.* Siedzieć pod czyim pantoflem ⟨*ulegać komu we wszystkim, być zahukanym, zawojowanym przez kogo*⟩: Siedzieć pod pantoflem żony. **10.** *pot.* Trzymać kogo pod pantoflem ⟨*narzucać komu swoją wolę, nie pozwalać mu na samodzielne decyzje*⟩: Jak ognia bała się zarzutu (zresztą niezupełnie słusznego), że męża trzyma pod pantoflem. *Dąbr. Ig. Matki 79.* **11.** Dostać się, popaść pod **p.**: Dostał się od razu pod pantofel swojej nowej żony. *Prus Kron. V, 330.*

pantofelek *żart.* Nie narodził się człek taki, co by w walce z tobą nie legł — każdy pójdzie do niewoli pod... dozgonny pantofelek. *Wędr. 5, 1901.*

panujący **1.** Ród **p.** ⟨*zasiadający na tronie*⟩. **2.** Dynastia **p-a**. **3.** Język **p.** ⟨*urzędowy*⟩: W średniowieczu w całej prawie Europie łacina była językiem panującym. **4.** Klasa, warstwa **p-a** ⟨*mająca władzę, sprawująca rządy*⟩. **5.** Religia **p-a**, wyznanie **p-e** ⟨*będące religią większości obywateli danego kraju*⟩. **6.** Zwyczaj, gust **p.**, moda **p-a** ⟨*zwyczaj powszechnie znany, przestrzegany, zachowywany; moda aktualna w pewnym okresie*⟩.

pański **1.** Fortuna **p-a** ⟨*znaczna, wielka*⟩: Fortuna pańska... nazwisko piękne... stosunki... co to i mówić! *Orzesz. Niemn. III, 256.* **2.** *daw.* **p-e** dni ⟨*dni pańszczyźniane, pańszczyzna*⟩. **3.** **p-a** mina, próżność, hojność ⟨*wielkiego pana, magnacka; pompatyczna, okazała*⟩. **4.** Rezydencja **p-a** ⟨*okazała*⟩. **5.** *daw.* Sądy **p-e** ⟨*sądy patrymonialne*⟩. **6.** Po pańsku ⟨*hojnie; wystawnie*⟩: Zapłacił za kurs snać po pańsku, gdyż mu się dorożkarz ukłonił nisko. *Syg. Wysadz. 8.* Dom [...] prowadzili wystawnie, po pańsku nawet. *Jun. Now. 63.* **7.** Z pańska ⟨*naśladując pana; niby pan*⟩. Wyglądać z pańska. Ubrać się z pańska. **8.** Dom, przybytek **P.**; świątynia **P-a** ⟨*świątynia, kościół*⟩. **9.** *przen.* Pracownik winnicy Pańskiej ⟨*kapłan, misjonarz*⟩. **10.** Robota około winnicy Pańskiej ⟨*pełnienie obowiązków kapłańskich, duszpasterskich*⟩. **11.** Przemienienie **P-e**. **12.** Przystępować do stołu Pańskiego ⟨*do komunii*⟩. **13.** Roku pańskiego 1600 ⟨*od narodzenia Chrystusa*⟩. **14.** Służka **p-a** ⟨*mniszka, zakonnica*⟩. **15.** Święty **p.** ⟨*osoba święta*⟩. **16.** Święci **p-y**! ⟨*wykrzyknienie wyrażające podziw, zdumienie, oburzenie itp.*⟩: Święci pańscy, skąd ci ludzie biorą tyle czasu, aby ślęczyć godzinami i prokurować takie epistoły. *Sport. 6, 1954.* **17.** Wieczerza **P-a** ⟨*ostatnia wieczerza*⟩. **18.** Wniebowstąpienie **P-e**. Zmartwychwstanie **P-e**. **19.** Na rany **P-e**! ⟨*wykrzyknienie wyrażające różne uczucia; odpowiada wykrzykieniu (na) rany Boskie!, (na) rany Chrystusa!*⟩. **20.** Czekać, prosić zmiłowania pańskiego.

państwo ● ⟨*zorganizowana forma rządzenia (klasy panującej) na określonym terytorium; kraj tak rządzony*⟩ **1.** **p.** absolutne, burżuazyjne, demokratyczne, demokracji ludowej, konstytucyjne, kościelne, ludowe, plemienne, robotników i chłopów, socjalistyczne, stanowe, *daw.* krzyżackie a. zakonne. **2.** **p.** militarne, zaborcze; niepodległe, niezawisłe, niezależne, suwerenne; **p.** sukcesyjne. **3.** **p.** w państwie: Wszędzie tam rządzili Niemcy, nawet na książęta niewiele się oglądając; słowem miasta i wsie niemieckie zaczęły tworzyć niejako państwo w państwie. *Balin. M. Polska III/2, 135.* **4.** Herb państwa, stolica państwa. **5.** Kształtowanie się, upadek, wskrzeszenie państwa. **6.** Pokojowe współistnienie państw o różnych systemach społecznych. **7.** Rozdział, rozdzielenie a. oddzielenie Kościoła od państwa. **8.** Skarb państwa. **9.** Świadczenia na rzecz państwa. **10.** (U)tworzyć, założyć, zorganizować **p.** **11.** *przen.* **p.** mrówek, trzmieli; **p.** roślinności; **p.** ciszy i milczenia; **p.** sztuki ⟨*świat; kraj; dziedzina*⟩. **12.** **p.** cieniów a. **p.** podziemne ⟨*w mitologii greckiej: Hades*⟩. **13.** Rządzić państwem. **14.** Przejąć co na własność państwa (np. przemysł) ⟨*upaństwowić*⟩. **15.** Coś się psuje (zepsuło) w państwie duńskim ⟨*zaczyna się źle dziać*⟩.

● **16.** Szanowni **p.** ⟨*tytuł grzecznościowy w zwrotach do osób mniej znanych*⟩: Łączę słowa poważania dla obojga Szanownych Państwa. *Sienk. Koresp. II, 3.* **17.** Drodzy, kochani **p.** ⟨*w zwrotach do osób zaprzyjaźnionych*⟩. **18.** *daw.* Ichmość **p.** a. ichmość **p.** dobrodzieje: Chciał on poznać swoje sąsiedztwo i nie mógł lepiej zacząć jak od szanownego domu ichmość państwa dobrodziejów. *Krasz. Poezje 166.* **19.** Najjaśniejsi **p.** ⟨*o królu i królowej, o cesarzu i cesarzowej*⟩. **20.** Wielcy **p.** ⟨*zamożni, wpływowi ludzie; iron. ludzie zadzierający nosa, udający „wielkich"*⟩: Panią Teresę znał jeszcze za jej czasów pensjonarskich, gdy wysyłana przez matkę, zachodziła często do Laternów pożyczyć parę groszy na obiad. A teraz — wielcy państwo, wysokie progi. *Nałk. Z. Romans 6.* **21.** **p.** Kowalscy, **p.** doktorostwo, kapitanostwo itp. ⟨*mąż z żoną, małżeństwo (Kowalscy itp.)*⟩: **p.** Kowalscy wyjechali na urlop. **22.** Pozwolą **p.**? (zwykle z bezokolicznikiem) a. pozwolą **p.**, że...: Wyjął z bocznej kieszeni krótką fajeczkę i zapytał lękliwie: — Państwo łaskawi pozwolą? *Morc. Ptaki 8.* Pozwolą **p.**, że otworzę okno. **23.** *pot.* Proszę państwa ⟨*zwrot dołączany lub wtrącany do zdania, podkreślający w sposób poufały treść zdania*⟩. **24.** Starsi **p.** ⟨*rodzice w przeciwieństwie do dorosłych dzieci*⟩:

Starsi państwo i panienka posadzili mnie za stołem obok siebie, częstowali winem. *Sewer Biedr. 174.* **25.** Służyć u państwa ⟨*być służącą u osób zamożnych*⟩: Teraz się stawia, że u lepszych państwa służyła. *Życie Lit. 12, 1954.*

pańszczyzna *daw.* **1.** Odrabiać, odbywać, pełnić pańszczyznę: W XV w. gotowe już było jarzmo, w którym chłop polski przez 300 lat miał odrabiać pańszczyznę dla pana. *Święt A. Hist. I, 156.* **2.** Zaprowadzić pańszczyznę. **3.** Znieść, (z)likwidować pańszczyznę. **4.** Uwolnić, zwolnić (chłopów) od pańszczyzny. **5.** *przen.* **p.** ⟨*ciężka praca, ciężki obowiązek*⟩: Moja służba, jaką przy macosze mojej pełnię, dopiero mi się wydała prawdziwą pańszczyzną. *Korz. J. Wdow. 446.*

pańszczyźniany *daw.* **1.** Lud, niewolnik, robotnik **p.** ⟨*odrabiający pańszczyznę*⟩. **2.** Powinności, roboty, świadczenia **p-e** ⟨*wynikające z pańszczyzny*⟩. **3.** Czasy **p-e** ⟨*czasy, w których obowiązywała pańszczyzna*⟩. **4.** Folwark **p.**, gospodarstwo **p-e** ⟨*oparte na systemie pańszczyźnianym*⟩. **5.** Jarzmo **p-e**, ucisk, przymus **p.** ⟨*pańszczyzna*⟩. **6.** **p.** obszarnik, właściciel ziemski ⟨*utrzymujący, zachowujący w swoich majątkach system pańszczyźniany*⟩. **7.** System **p.**, gospodarka **p-a** ⟨*feudalny system gospodarczy polegający na stosowaniu przymusu darmowej pracy (w określone dni) na rzecz pana*⟩.

I papa *zdr.* ⟨*ojciec*⟩ **1.** Drogi, kochany **p.** **2.** Zostać szczęśliwym papą: Jestem najszczęśliwszym małżonkiem, a z początkiem lata spodziewam się zostać równie szczęśliwym papą. *Sienk. Koresp. I, 264.*

II papa **1.** **p.** bitumiczna, smołowcowa. **2.** Arkusz, rolka papy. **3.** Kryć dach papą. **4.** Zedrzeć z dachu papę.

III papa **1.** Dać komu; rznąć, trzasnąć, uderzyć kogo w papę ⟨*w twarz*⟩: Wszystkiemu złemu on przyczynął! Na moje słowa niech go pani w papę trzaśnie! *Zabł. Mężowie, 26.* **2.** Dostać, wziąć w papę ⟨*otrzymać uderzenie w twarz*⟩.

papier ⊙ **1.** Biały jak **p.**; zbladł jak **p.**; cienki jak **p.** **2.** **p.** do czego [nie: dla czego] ⟨*służący do czego*⟩: Papier do pakowania, do owijania, do powiększeń fotograficznych. **3.** **p.** na co ⟨*przeznaczony na co*⟩: Na kolanach miał rozłożony papier na okruszynki. *Par. SPP.* **4.** **p.** od czego, po czym a. z czego ⟨*pozostały po czym, zdarty z czego, odwinięty z czego*⟩. **5.** **p.** z czego ⟨*zrobiony z czego*⟩: Papier ze szmat, z drzewa, z makulatury, ze słomy, z bawełny. **6.** **p.** biały, bibulasty, biblijny, bezdrzewny, czerpany, pergaminowy, japoński, welinowy. **7.** **p.** gładki, liniowany, kratkowany, rysunkowy. **8.** **p.** pakowy ⟨*do pakowania*⟩. **9.** **p.** światłoczuły ⟨*do zdjęć fotograficznych*⟩. **10.** **p.** szklisty a. ścierny ⟨*szmergiel*⟩. **11.** *daw.* **p.** stemplowy ⟨*papier ze znakami wodnymi i z wyciśniętą opłatą stemplową*⟩. **12.** *fot.* **p.** przekwaszony ⟨*papier fotograficzny poddawany działaniu zbyt kwaśnego utrwalacza*⟩. **13.** Ryza, libra, bela papieru. **14.** Świstek, zwitek, kartka papieru. **15.** Wyłożyć co papierem (wnętrze pudełka, półkę w szafie). **16.** Zawinąć co w **p.** **17.** *przen.* Drukowany **p.** ⟨*czasopismo, książka*⟩. **18.** Być, pozostać na papierze ⟨*być tylko w teorii, w projekcie; nie być nigdy wykonanym, wprowadzonym w życie, urzeczywistnionym*⟩: Większość jego rozkazów pozostała na papierze. *Wojtk. Gen. 167.* **19.** Być świstkiem papieru, traktować co jak(o) świstek papieru ⟨*nie honorować, nie szanować czego, nie uznawać poprzednio przyjętych zobowiązań*⟩. **20.** Przelać, przenieść, rzucić, wylać na **p.** ⟨*napisać, utrwalić na piśmie*⟩: Porywał się, by chwycić pióro i przenieść na papier, co tam wrzało w środku. *Dzierzk. Pow. II, 95.* Wierszyki te w wesołych chwilach rzucone na papier, dobitniej może malują poetę niż inne jego dzieła. *Syrok. Lit. II, 38.* Tajemnic historii serca nie odważyli się wylać na papier z zupełną otwartością. *Sztyrm. Katalept. II, 14.* **21.** **p-y** do podpisania ⟨*pisma, dokumenty*⟩. **22.** **p-y** po kim ⟨*dokumenty, korespondencja, pisma pozostałe po zmarłym*⟩: W papierach po autorze znalazł się brulion listu. *Orkan Pomór 207.* **23.** Rodzinne **p-y** ⟨*dokumenty, pamiątki rodzinne*⟩. **24.** Urzędowy **p.** a. urzędowe **p-y** ⟨*pisma, dokumenty urzędowe*⟩: Machnął ręką i zabrał się do swoich urzędowych papierów. *Par. Niebo 208.* **25.** *daw.* Uwierzytelniające **p-y** ⟨*listy uwierzytelniające*⟩. **26.** *daw.* **p-y** królewskie ⟨*dokumenty, akta podpisywane przez króla, korespondencja króla*⟩: Skarbiec oraz archiwum, gdzie przechowywano papiery królewskie, senatu i sejmu, nazywał się w Polsce Metryką. *Glog. Słow. 5.* **27.** Doręczyć (urzędowy) **p.** ⟨*pismo, dokument*⟩. **28.** Odebrać (ze szkoły, z urzędu) **p-y** ⟨*dokumenty*⟩. **29.** (U)porządkować, przeglądać, rozłożyć **p-y.** Sprawdzać **p-y** ⟨*dokumenty*⟩. **30.** (Za)grzebać się w papierach ⟨*pracować intensywnie, oddawać się z przejęciem pracy umysłowej*⟩: Przez parę godzin siedziałem dosłownie zagrzebany w leżących przede mną papierach. *Orzesz. Z różnych I, 11.*

⊙ **31.** **p-y** procentowe, zastawne ⟨*akcje*⟩. **32.** **p-y** publiczne ⟨*akcje, pożyczki, obligacje itp.*⟩. **33.** **p-y** wartościowe ⟨*przemysłowe*⟩. **34.** Płacić papierami; mieć x złotych, rubli, franków itp. papierami ⟨*banknotami, w banknotach, nie w bilonie*⟩: Mam dziewięćdziesiąt rubli papierami. *Prus Emanc. III, 17.* **35.** Ulokować (gotówkę, kapitał, większą sumę) w papierach. **36.** *przen.* **p-y** czyje spadają ⟨*zaczyna mu się gorzej powodzić*⟩: Papiery szambelana zaczęły nagle spadać. *Choj. Alkh. I, 186.* **p-y** czyje idą, poszły w górę ⟨*czyjaś sprawa bierze dobry obrót, ktoś zyskuje na znaczeniu, komuś zaczyna się dobrze powodzić*⟩: No, teraz trzeba dobić targu. Ustąpił najgłówniejszy współzawodnik i papiery moje jeszcze bardziej poszły w górę. *Dygas. Pióro 35.*

przysł. **37.** Papier jest cierpliwy ⟨*pisze się wiele rzeczy bezwartościowych albo pisze się wielokrotnie i bezskutecznie o tym samym*⟩.

papierek **1.** **p.** od cukierka. **2.** *lekcew.* Urzędowy **p.** ⟨*dokument urzędowy*⟩. **3.** Dwudziestozłotowy, pięćdziesięciozłotowy itp. **p.** ⟨*banknot dwudziestozłotowy itp.*⟩: Zmienić papierek (stuzłotowy). **4.** Wypłacić papierkami. **5.** Dwa, trzy, cztery itp. **p-i** po x złotych ⟨*dwa, trzy itd. banknoty po x złotych*⟩: Wyjął z portfelu plik stuzłotówek odliczył sześć papierków i położył na stole. **6.** *lekcew.* Poświęcać czas papierkom ⟨*pracy biurowej, nieproduktywnej*⟩. **7.** *lekcew.* Przekładać **p-i** ⟨*pracować w biurze, urzędować*⟩. **8.** *pot.* Wykazywać się papierkiem ⟨*zaświadczeniem*⟩: Wykazał się papierkiem, że był chory.

9. Wymienić srebro na **p-i** ⟨*monety srebrne na banknoty*⟩.

papierkowy **1.** **p-a** robota ⟨*biurowa, nie produkcyjna*⟩. **2.** **p.** stosunek do kogo a. do czego ⟨*biurokratyczny*⟩.

papieros **1.** **p.** monopolowy, swojej roboty. **2.** **p.** z długim, z krótkim paleniem. **3.** Niedopałek papierosa. **4.** Paczka, pudełko papierosów. **5.** Fabryka, wytwórnia papierosów. **6.** Częstować, poczęstować papierosem (papierosami). **7.** Otrząsnąć popiół z papierosa. **8.** Palić, wypalić, zapalić papierosa (papierosa za papierosem). **9.** Palić **p-y** ⟨*być palącym*⟩. **10.** Przejść (do palarni), wyjść (na korytarz) na papierosa ⟨*aby zapalić papierosa*⟩. **11.** Przypalić papierosa (od drugiego papierosa, od lampy). **12.** Robić (sobie) **p-y** (z gotowych gilz i tytoniu). **13.** Skręcić papierosa ⟨*zawinąć tytoń w bibułkę*⟩. **14.** Robić co z papierosem w ustach: Z papierosem w ustach wyciągnął się w fotelu. *Perz. Las 153.* **15.** Zaciągnąć się papierosem (dymem z papierosa). **16.** Zadymić papierosami (pokój).

papierowy **1.** **p.** abażur, latawiec; serwetka, ozdoba, koronka, wycinanka, zabawka **p-a** ⟨*zrobiony(-a) z papieru*⟩. **2.** Torba, torebka **p-a**, sznurek, worek **p.** **3.** Taśma **p-a**. **4.** Wełna **p-a** ⟨*skrajki używane do pakowania owoców lub przedmiotów łatwo tłukących się*⟩: **5.** Papierowej cienkości: Plasterek sera cienkości papierowej. **6.** *przen.* Policzki, wargi **p-e** ⟨*blade jak papier*⟩. **7.** **p.** bohater, postać, figura **p-a** (utworu) ⟨*nierealna, sztuczna, martwa, nie mająca cech żywego człowieka*⟩. **8.** **p-e** łzy ⟨*wylewane na papier, w konwencjonalnych, sztucznym stylem pisanych żalach, trenach itp. utworach*⟩. **9.** Działalność, robota **p-a** ⟨*czysto formalna, biurokratyczna, polegająca na pisaniu okólników, zarządzeń itp.; działalność niepraktyczna, jałowa*⟩. **10.** **p.** kierownik, dyrektor, minister ⟨*nominalny tylko, nieenergiczny*⟩: On nie był stworzony na papierowego ministra. *Ask. Stulecia 392.* **11.** Obietnica, zgoda **p-a** ⟨*rzucona na wiatr, nie dotrzymana; zewnętrzna, pozorna*⟩. **12.** Prawa, reformy, ustawy, umowy, sojusze **p-e** ⟨*pozostające na papierze, nigdy nie wykonywane*⟩: To były papierowe sojusze, które nie zdały egzaminu życia. *Nowe Drogi 5, 1955, s. 10.*

papieski **1.** Audytor **p.** **2.** Błogosławieństwo **p-e.** **3.** Bulla **p-a**, breve **p-e**, dekret **p.** **4.** Ceremoniał **p.** ⟨*ceremoniał obowiązujący na dworze papieskim*⟩. **5.** Dwór **p.** **6.** Dyspensa **p-a.** **7.** Gwardia, milicja **p-a.** **8.** *daw.* Inkwizytor **p.** **9.** Nuncjusz **p.** **10.** Państwo **p-e** ⟨*watykańskie*⟩. **11.** Sąd **p.** **12.** Tiara **p-a** ⟨*korona papieska, oznaka godności papieskiej*⟩. **13.** Tron **p.** **14.** Wstąpić na tron **p.**, zasiąść na tronie papieskim ⟨*zostać obranym papieżem*⟩.

papież **1.** Nieomylność papieża (w sprawach dogmatów wiary). **2.** Posłuchanie (audiencja) u papieża. **3.** *przen.* **p.** pozytywistów (o Aleksandrze Świętochowskim). **4.** Być w Rzymie i papieża nie widzieć ⟨*nie obejrzeć, nie zwiedzić rzeczy najważniejszej w jakiejś miejscowości albo w jakimś mieście*⟩.

papiloty **1.** Cała w papilotach, z główką w papilotach (o kobiecie). **2.** Kręcić, zakręcić, zawijać, zaplatać **p.** **3.** Zakręcić włosy w **p.**, zawijać włosy na **p.** **4.** Włosy poskręcane w **p.**, uwolnione z papilotów.

papka **1.** Błotnista, śnieżna **p.** **2.** Mączna **p.** **3.** Karmić dzieci papką. **4.** Rozetrzeć co na papkę. **5.** Rozgotować co na papkę.

paplać **1.** *pot.* **p.** bez przerwy, jak baba, co ślina do ust przyniosła ⟨*mówić szybko; pleść, ględzić*⟩. **2.** **p.** czym a. jak: Paplać jakimś językiem, żargonem; po francusku, po niemiecku. **3.** **p.** co: niezrozumiałe wyrazy. **4.** **p.** o czym: o miłości, o tym i owym, o niczym. **5.** **p.** po mieście, po znajomych ⟨*rozgadywać*⟩: Służąca Świerkowskich paplała po mieście najdziwaczniejsze historie. *Żer. Opow. 185.*

papuga Jak **p.** ⟨*bezmyślnie*⟩: Mówić, paplać, powtarzać co, wyuczyć się czego jak **p.**

papuzi **1.** **p.** kolor, strój ⟨*jaskrawy*⟩. **2.** Barwy **p-e.**

I para ⟨*ciało lotne*⟩ **1.** **p.** wodna. **2.** **p.** przegrzana. **3.** **p.** cynku; wodoru; alkoholu. **4.** Obłok, tuman, pary. **5.** Pęcherzyki pary. **6.** Ciśnienie pary (w kotle). **7.** Buchać parą (o gorących potrawach, o pomieszczeniach wypełnionych parą itp.). **8.** Gotować na parze. **9.** Nasycić (przestrzeń) parą. **10.** Puścić parę, poddać pary (o maszyniście na parowozie). **11.** Zachodzić parą (o szybach, okularach). **12.** **p.** kłębi się, bucha kłębami, unosi się, idzie z czego: Para szła z koni, okrytych ciepłymi, grubymi kocami. *Pol Obrazy I, 28.* **13.** **p.** skrapla się, osiada na szybach. **14.** Co pary w piersiach ⟨*co sił, co tchu, szybko*⟩: Co pary w piersiach czmychał przed siebie. *Żer. SPP.* **15.** Psia **p.**! ⟨*rodzaj przekleństwa = psia dusza! (por. psiakrew!)*⟩: Psia para — wykrzyknął ze złością [...] Gdzie mój beret? *Bron. J. Ogn. 54.* **16.** Stać pod parą (o maszynach, statkach, flocie ⟨*być gotowym do ruchu, do pracy, do drogi*⟩. **17.** Ruszyć, pędzić pełną parą a. całą siłą pary (o pociągu, statku parowym); *przen.* Roboty przy budowie mostu ruszyły pełną parą. **18.** Puścić ostatnią parę ⟨*umrzeć*⟩: Pewno jegomość ostatnią parę puścił. *Sienk. Ogn. IV, 177.* **19.** Puścić parę z ust (o czym) ⟨*wspomnieć, powiedzieć o czym*⟩. **20.** Nie puścić pary z ust, z gęby ⟨*nic nie powiedzieć, przemilczeć, zachować w tajemnicy*⟩: Nie chcąc [...] ranić ojcowskiego serca mojego, przede mną pary z gęby nie wypuściła! *Prus Kłop. 113.*

przysł. **21.** U chłopa wiara, jak u psa para. *por.* Chłopu i psu nie należy wierzyć.

II para ⟨*dwie osoby, dwie sztuki czego*⟩ **1.** **p.** butów, okularów; **p.** pistoletów; **p.** rąk; **p.** gołębi, koni itp. **p.** przyjaciół. **2.** *fiz.* **p.** sił ⟨*dwie równe i równoległe siły działające w przeciwnych kierunkach*⟩. **3.** **p.** narzeczonych ⟨*narzeczeni*⟩. **4.** Zakochana **p.** ⟨*kochankowie*⟩. **5.** Do pary: a) ⟨*parzysto, w liczbie parzystej*⟩: Jest nas dwanaście osób, a więc do pary; b) ⟨*parzysty, z tej samej pary*⟩: Dobrać buty, rękawiczki, pończochy do pary. **6.** Nie do pary: a) ⟨*w wyliczeniu: o liczbie nieparzystej lub przedmiotach nieparzystych*⟩; b) ⟨*inny, nie należący do pary*⟩: Pończochy nie do pary. **7.** Nie od pary ⟨*zupełnie inny, nie należący do pary, nie stanowiący pary*⟩: But, rękawiczka nie od pary. **8.** Iść, pójść z kim w parze ⟨*najczęściej o dzieciach: stanowić z kim parę w czasie spaceru, przemarszu itp.*⟩. **9.** *przen.* Iść w parze z czym ⟨*towarzyszyć czemu*⟩. **10.** Posuwać się (w tańcu), tańczyć **p.** za parą. **11.** Maszerować, wchodzić parami (o ludziach). **12.** Lecieć parami (o samolotach). **13.** Zaprzęgać konie, woły parami. **14.** Rymować się parami ⟨*o wierszach*⟩. **15.** Łączyć się w **p-y** (o zwierzętach). **16.** Przybrać sobie kogo do pary: Powinien jeszcze sobie przybrać do pary swojego przyjaciela od serca. *Dygas. Pióro 73.* **17.** Skojarzyć parę ⟨*doprowadzić do małżeństwa*⟩: Chwilami obiecywał sobie [...] nie mieszać się już więcej do niczego, następnie zaś wracał mimo woli do myśli skojarzenia tej pary z tym większym uporem. *Sienk. Wołod. I, 166.* **18.** Szukać pary. **19.** Ustawić się w **p-y**. **20.** Tańczyć w dwie **p-y**, w pięć par.

parada **1. p.** wojskowa ⟨*uroczysty przegląd wojska, defilada*⟩. **2.** *pot.* Całej parady ⟨*wszystkiego, wziąwszy razem*⟩: Miałem całej parady pięć złotych. **3.** Jak na paradzie, jak na paradę ⟨*uroczyście*⟩: Pułkownik stał sztywno; jak na paradzie. *Strug Ojc. 27.* Strojny, wystrojony jak na paradę **4.** *pot.* I cała (i skończona) **p.** ⟨*i basta, i już, i koniec*⟩: Gadają, że tylko mandryl na nią [na szopkę] iść może — więc się nie idzie i cała parada. *Żer. Syzyf. 138.* **5.** Nie od parady ⟨*istotny, rzeczywisty, nie malowany; mocny, tęgi*⟩: Zęby nie od parady. - Poznasz, żem przyjaciel nie od parady. *Dygas. Now. VIII, 145.* Głowę ma nie od parady. **6.** *pot.* Od parady, od wielkiej parady: a) ⟨*uroczysty; na uroczystość, na paradę*⟩: Ubranie od parady. - Tylko od wielkiej parady przywdziewał czarną czamarę. *Rog. J. Bohat. II, 51*; b) ⟨*z imienia tylko, dla popisu*⟩: Chciałabyś, żebym tylko mężem był od parady. *L.* **7.** *pot.* Wielka (mi) **p.** ⟨*nic wielkiego, cóż to wielkiego*⟩: Wielka parada! wszak nic na tym nie stracę. *SW.* **8.** Z (wielką) paradą ⟨*z szykiem, z okazałością, z przepychem*⟩: Ubrać się z największą paradą. - Wesele odbywało się z ogromną paradą. *Dygas. Beld. 184.* **9.** *posp.* Wchodzić, włazić komu w paradę ⟨*przeszkadzać komu, stawać w poprzek czyim zamiarom*⟩: Obawiam się, że się nasi goście pospóźniają. Ta idiotyczna burza wlazła nam w paradę. *Andrz. Popiół 133.*

paradny **1.** *wojsk.* **p.** krok ⟨*defiladowy*⟩. **2.** *daw.* **p.** pokój ⟨*salon, pokój gościnny*⟩. **3.** *daw.* **p.** strój ⟨*uroczysty, galowy*⟩. **4. p.** sobie!; to paradne! ⟨*zabawny, zabawne*⟩: Ha! ha! to paradne, miała dwójki z języków i pisuje do druku. *Reym. Now. IV, 266.*

paradować **1. p.** po czym: po ulicach, po mieście. **2. p.** w czym: w mundurze, w stroju (uroczystym); w powozie. **3. p.** czym: karetą, koczem.

parafia **1.** Objąć parafię ⟨*o księdzu: zostać proboszczem parafii*⟩. **2.** Przenieść się na inną parafię. **3.** Objechać parafię.

parafialny **1.** Dom **p.** ⟨*należący do parafii*⟩. **2. p-a** gęś ⟨*kobieta ograniczona, bez polotu, bez szerszych horyzontów*⟩. **3.** Gust, smak **p.** ⟨*zaściankowy, prymitywny, naiwny*⟩. **4.** *żart.* **p.** lowelas: Za każdym [...] kapelusikiem kobiecym oglądał się, uśmiechem parafialnego lowelasa zdobiąc twarz. *Orzesz. Na dnie II, 211.* **5.** *daw.* Szkoła **p-a** ⟨*w dawnej Polsce szkoła elementarna prowadzona przez księży*⟩.

paragon **1.** *przestarz.* Wejść, wchodzić z kim w **p.** ⟨*równać się z kim, współzawodniczyć z kim*⟩: Co do fortuny mojej, i ta wejść może z waszą w paragon. *Sienk. Ogn. I, 73.* **2.** Wypisać **p.** ⟨*kwit, zlecenie do kasy*⟩.

paragraf **1. p.** prawa, ustawy, kodeksu karnego, pragmatyki (służbowej). **2.** Na mocy tego a tego paragrafu kodeksu ⟨*na podstawie odpowiedniego przepisu kodeksu*⟩. **3.** Ktoś a. coś podpada pod jakiś **p.** (kodeksu) ⟨*do kogo albo do czego stosuje się odpowiednie przepisy (kodeksu)*⟩. **4.** Podzielić, rozdzielić (tekst) na paragrafy ⟨*na odpowiednie ustępy, części, punkty*⟩. **5.** Podzielić (tekst) paragrafami ⟨*rozczłonkować go oddzielając odpowiednimi znakami (§)*⟩.

paraliż **1. p.** kończyn, mózgu; *przen.* **p.** woli. **2.** Paraliżem tknięty, ruszony, rażony. **3.** Dostać paraliżu. **4.** Ulec paraliżowi. **5. p.** owładnął kim, ruszył, tknął, trzasnął kogo. **6.** Do stu paraliżów! ⟨*przekleństwo: do stu diabłów!*⟩. **7.** Żeby go (je, ich itp.) **p.** tknął, skręcił ⟨*przekleństwo*⟩: Przez noc komary — żeby je paraliż skręcił — pocięły nas tak, że pali twarz, palą ręce i nawet stopy w grubych wełnianych skarpetkach. *New. Archip. 25.*

parasol **1. p.** męski, damski. **2. p.** spadochronu. **3.** *przen.* **p.** gałęzi. **4.** Otworzyć, rozpiąć, rozpostrzeć, rozłożyć; zamknąć, zwinąć **p. 5.** Ochraniać, osłaniać, zasłaniać parasolem. **6.** Iść, pomykać, przesuwać się itp. pod parasolem. Mżył deszcz jesienny i ludzie skuleni pod parasolami biegli z pośpiechem. *Żer. Nawr. 206.*

parawan **1.** Oddzielić, przedzielić co, zasłonić, zastawić parawanem. Obstawić (łóżko) parawanem. **2.** Schować się za **p.**; *przen.* Znów zagadywał i chował się za parawan słów. *Goj. Dziew. II, 27.* **3.** Osłaniać się parawanem czego, kryć się za **p.** a. za parawanem czego. **4.** Coś jest, staje się (czym, dla kogo) parawanem; coś służy za **p.**: Nie chcę, żeby moje nazwisko służyło za parawan. *Andrz. Popiół 161.*

pardon **1.** Bez pardonu ⟨*gwałtem, bez ceremonii; bez litości, bezwzględnie*⟩: Zabrać co; usunąć kogo, walczyć z kim, z czym bez pardonu. **2.** *daw.* Prosić o **p.**, nie prosić o **p.** a. nie prosić pardonu ⟨*prosić (nie prosić) o litość, o darowanie życia*⟩: Gdyby był o pardon prosił, byłby coś zapewne oberwał, ale nie bardzo może. *Jeż Uskoki II, 209.* Nikt ze Szwedów nie prosił pardonu, ale go też i nie dawano. *Sienk. Pot. V, 205.*

park **1. p.** francuski ⟨*urządzony i utrzymywany na sposób francuski*⟩. **2. p.** dworski, pałacowy; podmiejski. **3. p.** leśny. **4.** Dziki, stary **p. 5. p.** narodowy ⟨*rezerwat*⟩. **6. p.** samochodowy ⟨*zestaw samochodów przedsiębiorstwa*⟩.

parlament **1. p.** jednoizbowy, dwuizbowy ⟨*składający się z izby niższej i wyższej*⟩. **2.** Członek parlamentu. **3.** Posiedzenie, sesja parlamentu; izby parlamentu; uchwała parlamentu. **4.** Interpelacja w parlamencie. **5.** Wybory do parlamentu. **6.** Kandydować, posłować do parlamentu. **7.** Zwołać, odroczyć, rozwiązać **p.**

parlamentarny **1.** Grupa, frakcja **p-a** (jakiegoś stronnictwa, partii). **2.** Komisja **p-a. 3.** Mniejszość, większość **p-a. 4.** Mówca **p. 5.** Republika, monarchia p-a. **6.** Sesja p-a. **7.** Trybuna p-a: Przemawiać, złożyć oświadczenie z trybuny parlamentarnej ⟨*w parlamencie*⟩. **8.** Unia p-a (dwóch krajów). **9.** Walki, rozgrywki, boje p-e. **10.** Życie p-e.

parol **1.** *daw.* **p.** rycerski ⟨*przyrzeczenie, rodzaj przysięgi*⟩. **2.** *daw.* **p.** honoru ⟨*słowo honoru*⟩: Ofiaruję na to przysięgę, kaucją albo parol honoru. *Tremb. Listy I, 248.* **3.** *daw.* **p.** żołnierski ⟨*umówione hasło*⟩. **4.** *daw.* Stawić się na parol, wziąć kogo (do niewoli), wypuścić, zwolnić na **p.** ⟨*na słowo*⟩: Wedle regulaminu jeńców wojennych można zwalniać na parol, jeśli pozwalają na to prawa ich własnego kraju. *Ehrl. Prawo 411.* **5.** *daw.* Dotrzymać, nie dotrzymać parolu; złamać **p.** **6.** Zagiąć **p.** na kogo, na co ⟨*zapragnąć kogo, czego, powziąć jakieś względem kogo a. czego zamiary*⟩: Ot [...] pewna jestem, że już zagiął parol na tę śliczną parafiankę. *Korz. J. Wdow. 292.*

I parowy **1.** *daw.* Koń **p.** ⟨*mechaniczny*⟩. **2.** Turbina p-a ⟨*poruszana za pomocą pary*⟩. **3.** Statek **p.** ⟨*parostatek, parowiec*⟩.

II parowy **1.** *daw.* Pańszczyzna p-a ⟨*obowiązek odrabiania pańszczyzny parą koni*⟩. **2.** *daw.* Poddany **p.** ⟨*mający obowiązek odrabiania pańszczyzny parą koni*⟩.

parskać, parsknąć **1.** **p.** czym a. z czego, np. **p.** pianą (o koniu). **p.** ze złości. **2.** **p.** na kogo: Anusia poczęła w końcu parskać na miecznika jak kotka. *Sienk. Pot. VI, 70.* **3.** **p.** jak koń, jak (młody) źrebak, jak kot. **4.** **p.** śmiechem a. ze śmiechu (rzadziej od śmiechu); **p.** chichotem; komu w oczy ⟨*wybuchać śmiechem*⟩: Weseli ludzie albo mu parskali w oczy, lub też nie zważali na to, co robił. *Smol. W. Pisma III, 105.*

parszywy **1.** **p.** interes ⟨*zły, kiepski*⟩. **2.** **p.** nastrój. **3.** p-a owca ⟨*wyrzutek, odszczepieniec*⟩. **4.** p-e życie ⟨*nędzne, podłe*⟩: Czemu się boję, o co się boję? O to swoje parszywe życie? *Was. W. Gwiazdy 9.* **5.** Odpędzać kogo, odtrącać, odsuwać, zostawić jak parszywą owcę, jak parszywego psa ⟨*bezlitośnie, zdecydowanie, bezwzględnie odtrącać itd.*⟩: Ona by chciała, żeby mnie tak bez ratunku, jak parszywego psa, na zdechnięcie zostawić. *Zap. G. Ptak I, 135.*
przysł. **6.** Jedna parszywa owca całe stado zaraża.

partes *daw.* z partesu, jak z partesu a. z partesów, jak z partesów ⟨*godnie, uroczyście*⟩. Stąpać, gadać, prawić, spoglądać itp. (jak) z partesu (z partesów): Bierze zatem ułożoną minę, stąpa z partesów na kształt karmnego prałata. *Tremb. Bajki 9.*

partia ● **1.** **p.** gości, dzieci ⟨*grupa*⟩. **2.** **p.** gór, lasów ⟨*część*⟩. **3.** **p.** towaru; **p.** książek. **4.** Przywozić, sprowadzać, wysyłać co, (kogo) partiami ⟨*częściowo, w mniejszych ilościach, grupami*⟩: Sprowadzać towar partiami. Przewozić więźniów partiami. Jadać partiami (w przedszkolu, w pensjonacie). **5.** *daw.* **p.** powstańcza ⟨*oddział powstańczy*⟩: Liczne partie powstańcze, same niewiele zdolne przedsięwziąć, mogły być wszelako pewne, że ich nieprzyjaciel po zapadłych puszczach szukać nie będzie. *Sienk. Pot. VI, 175.* **6.** Utworzyć, zebrać partię ⟨*zorganizować oddział wojskowy, powstańczy, partyzancki*⟩: Wolej mi [...] partię utworzyć! Będę Szwedów podchodził, jako inni podchodzą. *Sienk. Pot. VI, 18.*

● **7.** **p.** utworu (literackiego, muzycznego, naukowego itp.) ⟨*pewien odcinek, pewna część utworu*⟩. **8.** **p.** śpiewana, tenorowa, tytułowa (w operze, w operetce). **9.** **p.** Halki, Janusza, Jontka itp. **10.** **p.** solowa ⟨*część utworu muzycznego lub część roli wykonywana przez solistę*⟩: Grać, śpiewać, wykonać partię solową.

● **11.** **p.** bridża; golfa; szachów, bilardu itp. ⟨*gra od początku do końca w bridża itp.*⟩. **12.** Przegrać, wygrać partię (w karty, w szachy itp.). **13.** Zasiąść do partii (bridża, szachów). **14.** Zagrać partię (np. bilardu).

● **15.** *daw.* Bogata, świetna, odpowiednia, nieodpowiednia **p.** ⟨*małżeństwo; ewentualny kandydat lub ewentualna kandydatka do małżeństwa*⟩. **16.** Szukać partii dla panny. **17.** Znaleźć, odrzucić (świetną) partię. **18.** Być, stanowić (dobrą) partię.

● **19.** **p.** polityczna ⟨*aktywna część klasy społecznej zjednoczona w politycznej organizacji*⟩. **20.** **p.** bolszewicka, marksistowsko-leninowska; socjalistyczna; chłopska; robotnicza, rewolucyjna. **21.** Polska Zjednoczona Partia Robotnicza. Komunistyczna Partia Związku Radzieckiego. **22.** Bratnie p-e ⟨*partie krajów obozu socjalistycznego*⟩. **23.** **p.** opozycyjna (w parlamencie). **24.** **p.** pokojowa; wojenna ⟨*dążąca do pokoju; do wojny*⟩. **25.** **p.** dworska ⟨*stronnicy dworu (monarchy)*⟩. **26.** Być członkiem partii. **27.** Przyjąć (kogo) do partii; wykluczyć (kogo) z partii. **28.** Wstąpić do partii (politycznej).

partyjny **1.** Aktywista **p.** **2.** Doświadczenie p-e ⟨*nabyte w organizacji partyjnej*⟩. **3.** Gwara p-a ⟨*specjalne wyrażenia i zwroty używane w środowisku partyjnym*⟩. **4.** Władze p-e. **5.** Kadry p-e. **6.** Konferencja p-a; obrady p-e, zebranie p-e. **7.** Organ **p.** ⟨*dziennik reprezentujący oficjalne poglądy partii w różnych dziedzinach życia*⟩. **8.** Organizacja p-a. Podstawowa organizacja partyjna (POP). **9.** Praca p-a. **10.** Szkoła p-a. Szkolenie p-e. **11.** Towarzysz **p.** ⟨*należący do partii*⟩. **12.** Upomnienie p-e. **13.** Życie p-e.

partyzantka **1.** Bić się, brać udział, walczyć w partyzantce. **2.** Organizować, prowadzić partyzantkę ⟨*walkę podjazdową*⟩. **3.** Pójść, zaciągnąć się do partyzantki. **4.** *przen.* Uprawiać partyzantkę (dziennikarską, kulturalną).

parzyć **1.** **p.** co, np. kawę, zioła, rumianek. **2.** **p.** sobie co: Parzyć sobie usta gorącą zupą. **3.** **p.** czym: Słońce parzyło żarem. **4.** **p.** w co: Piasek parzył w stopy. Gorące naczynie parzy w ręce. **5.** *rub.* **p.** kogo kijem ⟨*bić*⟩: Z tyłu zbity tłum ciśnie go w plecy, a z przodu chodzą halabardnicy i parzą każdego kijami, co wystąpi z szeregu. *Kaczk. Olbracht. II, 246.* **6.** Pokrzywa parzy. **7.** Ciasto parzone.

pas ● **1.** **p.** skórzany, rzemienny, parciany. **2.** **p.** napędowy, transmisyjny ⟨*służący do przenoszenia ruchu z wału korbowego na maszynę*⟩. **3.** **p.** ratunkowy ⟨*służący do utrzymywania się na wodzie w razie katastrofy statku, łodzi*⟩. **4.** **p.** (lity) słucki ⟨*szeroki, jedwabny pas, przetykany nićmi złotymi, noszony przez szlachtę przy stroju uroczystym*⟩. **5.** **p.** żołnierski, oficerski. **6.** **p.** z ładownicami. **7.** **p.** elastyczny ⟨*rodzaj obciskającego gorsetu noszonego *przez kobiety*⟩. **8. p.** przepuklinowy, rupturowy ⟨*rodzaj bandaża zabezpieczającego przed przepukliną*⟩. **9.** Za pasem ⟨*blisko*⟩: Noc była za pasem. *Ossol. Frasz. 29.* Żniwa za pasem. **10.** Dopiąć, poprawić pasa. **11.** Opasać się, przepasać się pasem. **12.** Spiąć (żupan) pasem. **13.** Sprać, wyłoić, zbić, wybić kogo pasem. **14.** Oberwać od kogo pasem. **15.** Kłaść, włożyć rękę za **p.** **16.** Zatknąć co za **p.** (np. siekierę). **17.** Przytroczyć do pasa a. u pasa (zwierzynę). **18.** Wisieć u pasa (o szabli, sztylecie). **19.** Wyciągnąć co zza pasa. **20.** *przen. daw.* Brać się, imać się, chodzić za **p-y** ⟨*mocować się*⟩: [Łódź] z wiatrami za pasy chodzi. *Tremb. Różne 94.* **21.** *daw.* Otrzymać, pozyskać **p.** rycerski ⟨*być pasowanym na rycerza*⟩. **22.** Przyciągać, zaciskać pasa ⟨*oszczędzać; głodować*⟩: Przednówek tego roku nie był specjalnie dokuczliwy, ale przecież biedni dorocznym zwyczajem musieli zaciskać pasa. *Zal. W. Traktory 167.* **23.** Siedzieć z rękami założonymi za pasem, trzymać ręce za pasem; zatknąć, włożyć ręce za **p.** ⟨*czekać bezczynnie*⟩.

❷ ⟨*talia*⟩ **24.** Do pasa ⟨*do linii bioder, do talii*⟩: Nagi do pasa. Rozebrać się do pasa. Wiązać fartuszek do pasa. **25.** Do **p.** ⟨*do linii bioder, do talii*⟩: Błoto, śnieg po **p.** Brnąć po **p.** w śniegu, w wodzie. Brodzić po **p.** w wodzie. Zapadać po **p.** w bagno, w śnieg, w wysoką trawę. **26.** Broda po **p.** a. w **p.** ⟨*długa*⟩. **27.** W **p.** ⟨*nisko*⟩: Giąć, zginać się, pokłonić się w **p.** **28.** W pasie ⟨*w talii*⟩: Cienki, wcięty; wąski, szeroki w pasie. Objąć kogo w pasie. Ścisnąć się czym w pasie (np. sznurówką).

❸ **29. p.** turystyczny ⟨*strefa*⟩. **30.** Leśne **p-y** ochronne ⟨*pasy lasu osłaniające od wiatrów*⟩. **31. p.** lasu, kosodrzewiny, wrzosu, łąki, zarośli itp. ⟨*wydłużony odcinek przestrzeni porośniętej lasem, kosodrzewiną itd.*⟩. **32. p.** światła ⟨*smuga*⟩. **33. p.** wybrzeża ⟨*mniej lub więcej szeroka linia brzegu, odcinek wybrzeża*⟩. **34. p.** zabudowań ⟨*wydłużony odcinek zabudowanej przestrzeni*⟩. **35.** W **p-y** ⟨*w smugi jednolitego koloru lub różnokolorowe*⟩: Koszula, krawat w **p-y**. Malowany w **p-y** (komin statku, słup graniczny, budka strażnicza).

pasać, paść 1. p. zwierzęta domowe ⟨*pilnować ich na pastwiskach*⟩: **p.** owce. **2.** Paść kogo, co — czym ⟨*karmić, opychać*⟩: Paść kury ziarnem; dzieci słodyczami. **3.** Paść oczy czym ⟨*patrzeć na kogo, na co z przyjemnością, z satysfakcją; sycić wzrok czym, napawać się widokiem czego*⟩: Straszliwy watażka siedział opodal na zydlu i pasł oczy przerażeniem jeńca. *Sienk. Ogn. III, 67.* **4.** *pot.* Jemu (tobie) świnie pasać, powinien(-eś) świnie pasać ⟨*do niczego się nie nadaje(-sz), jest(-eś) niezdolny*⟩: Głupia jesteś, jak stołowe nogi, świnie powinnaś pasać. *Perz. Cud. 72.* **5.** *rub.* Świnie z kim **p.** ⟨*być z kim za pan brat*⟩: Czy ty ich znasz, czyś ty z nimi świnie pasł, że niby wiesz o nich to i tamto? *Ritt. Noc. 3.* **6.** *posp.* Świń z kimś nie pasać ⟨*nie życzyć sobie czyichś poufałości, nie pozwalać na czyje poufałości (zwykle w odpowiedzi na czyjś zbyt poufały zwrot)*⟩: Co za ty? Świń z panem nie pasłem. *Andrz. Popiół 168.*

pasać się, paść się 1. p. się jak, na czym a. w czym ⟨*o zwierzętach domowych: żywić się na pastwisku, w lesie itp.*⟩: W pobliżu taboru pasą się stadem wyprzężone woły. *Pol Obrazy I, 219.* Gęsi pasą się na ugorze. - Zajączek jeden młody, korzystając ze swobody, pasł się trawką, ziółkami, w polu i ogrodzie. *Kras. Bajki 36.* **2.** Paść się czym ⟨*jadać co, żywić się czym*⟩: Klejem owsianym tylko się pasę. *Chopin Wyb. 25; przen.* Był dosyć ciekawy i rad pasł się nowinką, którą mógł parę dni przeżuwać. *Krasz. Kolk. 50.* **3.** Paść się czyją (ludzką, chłopską itp.) krzywdą, na czyjej (ludzkiej itp.) krzywdzie, z czyjej (ludzkiej itp.) krzywdy ⟨*bogacić się z krzywdą kogo, żyć kosztem kogo, czego*⟩: Rzemieślnik, mospanie, który pracuje uczciwie, więcej znaczy niż niejeden panek, co się pasie ludzką krzywdą i próżniaczy całe życie. *Bał. Dziady 165.* **4.** Oczy pasą się czym ⟨*patrzą na co z rozkoszą, napawają się czym*⟩: Pasą się oczy wspaniałym widokiem. *Kras. Monach. 62.*

pasek ❶ **1. p.** skórzany, rzemienny. **2.** Paski podróżne ⟨*do wiązania bagażu*⟩: Ściągnąć tobołek paskami. **3. p.** do czego, np. **p.** do ostrzenia brzytwy, **p.** do spodni, **p.** do zegarka na rękę. **4. p.** od czego, np. od spodni, od spódnicy, od płaszcza, od ładownicy. **5. p.** u czego a. przy czym, np. **p.** u tornistra, u plecaka, a. przy plecaku, u kamizelki, u butów. **6.** Pantofle na **p.** a. na **p-i**. **7.** *pot.* Gra w **p.** ⟨*gra hazardowa, polegająca na tym, że gracz ma wskazać oznaczone miejsce w odpowiednio zwiniętym pasku*⟩: A za miastem, za Warszawą, gdzie wiślany lód i piasek, tracą grosz, zebrany krwawo, na grę, co się zowie pasek. *SW.* **8.** *przen.* ⟨*handel spekulacyjny, polegający na ukrywaniu towarów i sprzedawaniu ich przy dużym na nie popycie po wygórowanych cenach*⟩. Skupywać towar na pasek. Zbijać majątek na pasku. **9.** Opasać się, przepasać się paskiem. **10.** Nosić spodnie na pasku. **11.** Ostrzyć brzytwę na pasku. **12.** Wszyć spódnicę, suknię w **p.** ⟨*w listewkę obejmującą talię*⟩. **13.** *przen.* Popuścić paska ⟨*pozwolić sobie na więcej (szczególnie w jedzeniu)*⟩: Chleba krajał co chciał. Wolno mu było przy tym paska popuścić i najmniej godzinę po obiedzie poleżeć. *Tyg. Ilustr. 188, 1863.* **14.** Prowadzić, wodzić na paskach (dziecko zaczynające chodzić). **15.** Trzymać na pasku ⟨*powściągać co, temperować*⟩: Będę swoją wyobraźnię trzymał na pasku, jak niemowlę, co się chodzić jeszcze nie nauczyło. *Sztyrm. Katalept. II, 8.* **16.** Chodzić na pasku kogo ⟨*być na czyich usługach; być narzędziem w czyich rękach*⟩: Chodziła szlachta na pasku Jaśnie Wielmożnych. *Brück. Kult. II, 385.* **17.** Prowadzić, wodzić kogo na pasku ⟨*narzucać komu sposób postępowania; robić z kim, co się podoba*⟩. Nie chciałem prowadzić cię na pasku moich zasad. *Sewer Zyzma 178.* Wszak znasz kobiety... Każda z nich, gdy jest tylko ładna i bogata, lubi nas wodzić na pasku. *Rog. J. Bohat. II, 173.*

❷ **18. p.** lasu, zarośli itp. **19. p.** morza, kontynentu ⟨*wąska linia brzegu*⟩. **20. p.** papieru ⟨*wąska taśma*⟩. **21.** Pociąć papier na (w) **p-i**. **22. p.** słoniny, wędzonki (ukroić) ⟨*cienki, wąski plasterek*⟩. **23.** W **p-i**: Bluzka, koszula, suknia w **p-i**.

pasja 1. Szlachetna, twórcza **p. 2. p.** badawcza, naukowa; bibliofilska, karciana, myśliwska, malarska, polemiczna, teatralna (do teatru) ⟨*zapał, namiętność*⟩. **3. p.** czego: **p.** czytania, pisania, poznania (czego); **p.** pracy. **4. p.** do czego [nie: dla czego]: do obrazów, do koni, do podróży. **5.** Najwyższa, tłumiona, szewska **p.** ⟨*wściekłość, złość, gniew*⟩: Mnie już szewska pasja ogarnia, jak pomyślę, że mnie rodzona ciotka po prostu okradła! *Reym. Now. V, 53.* **6.** Napad, wybuch pasji. **7.** W pasji; od pasji a. z pasji (co robić) ⟨*w furii; z wściekłości*⟩: Gryźć wargi w pasji. Trząść się cały, zaciskać pięści z pasji. Wrzeć od (wewnętrznej, tłumionej) pasji. **8.** Z pasją (co robić): a) ⟨*z furią, ze złością*⟩: Krzyknąć, zawołać, rzucić (ostre słowa); rzucić, cisnąć, uderzyć (czym) z pasją; b) ⟨*z werwą, z zapałem*⟩: Badać co, pracować, uczyć się, pisać, grać (na scenie, na instrumencie) z pasją. **9.** Budzić, zaszczepiać w kim pasję (do czego) ⟨*zapał*⟩. **10.** Być w pasji ⟨*złościć się, wściekać się*⟩: W okrutnej jestem pasji. *Czart. SW.* **11.** Coś jest, staje się czyjąś pasją ⟨*namiętnością*⟩: Moją pasją są książki. *Borowy Kam. 134.* **12.** Doprowadzić, przywieść kogo do pasji ⟨*do wściekłości*⟩: Dzwoniono [w klasie] małym dzwoneczkiem, co mogło doprowadzić człowieka najmniej nerwowego do ostatniej pasji. *Żer. Syzyf. 103.* **13.** Mieć pasję czego a. do czego ⟨*namiętność*⟩: Miał pasję musztrowania (kogo). Miał pasję podróżowania a. do podróży. **14.** Wkładać w co (całą) pasję ⟨*zapał, namiętność*⟩: Cokolwiek robią, wkładają w to całą, na jaką ich stać, pasję. *Witkiew. S. Utwory 110.* **15.** Wpaść w pasję ⟨*we wściekłość*⟩. **16 p.** bierze, dławi, mija, ogarnia, opanowuje, porywa, zdejmuje kogo; wzbiera w kim.

pasjans 1. Kłaść, rozkładać, układać, stawiać **p.** a. pasjansa. **2. p.** wychodzi, nie wychodzi.

paskudny 1. p-a choroba, rana ⟨*niebezpieczna, groźna*⟩. **2. p-e** jedzenie ⟨*niesmaczne, niezdrowe*⟩. **3.** Pogoda **p-a** ⟨*deszczowa*⟩. **4. p.** postępek ⟨*haniebny*⟩. **5. p-e** słowa ⟨*obelżywe; nieprzyzwoite*⟩. **6. p-e** spojrzenie ⟨*złe, ponure*⟩. **7. p-a** sprawa ⟨*niejasna, nieprzyjemna, niebezpieczna*⟩. **8. p-e** uczucie ⟨*przykre, nieprzyjazne, np. zawiść, zazdrość itp.*⟩. **9. p.** zapach ⟨*niemiły*⟩. **10. p-e** zimno ⟨*przejmujące, nieprzyjemne*⟩.

pasmo 1. p. dymu; babiego lata; światła ⟨*smuga*⟩. **2. p.** gór (Karpat, Karkonoszy), pagórków, wzgórz ⟨*łańcuch*⟩. **3. p.** lądu, lasu ⟨*pas*⟩. **4. p.** nici, przędzy, włóczki ⟨*pęczek*⟩. **5. p.** włosów ⟨*promień*⟩. **6.** *przen.* **p.** klęsk, myśli, nieszczęść, wydarzeń, zabaw ⟨*ciąg, nieprzerwany szereg*⟩. **7.** Być, stać się, wydawać się jednym (nieprzerwanym) pasmem czego (nudy, cierpienia itp.). **8.** Ciągnąć się, rozciągać, rysować się pasmem (o górach, wzgórzach, lasach). **9.** Nawijać (nici, wełnę) na pasma. **10.** Układać się w pasma (o dymach, mgłach). **11.** *książk.* (Śmierć, prządka, kula) przecięła **p.** czyjego życia a. dni czyich ⟨*ktoś umarł, został zabity, poległ*⟩: Dwie kule uderzyły go prawie jednocześnie w piersi i przecięły pasmo dni młodego bohatera. *Pam. powst. 31.* **12. p.** (dymu, mgły; *przen.* wspomnień) snuje się, płynie, przesuwa się, przewija się.

I pasować 1. *daw.* **p.** na rycerza, **p.** rycerzem ⟨*nadawać godność rycerza przepasując go pasem rycerskim*⟩: Pasowali na rycerzy królowie bądź przed bitwami, bądź po odniesionych zwycięstwach lub po koronacjach swoich publicznie na rynku krakowskim. *Głog. Słow. 299.* **2. p.** kogo na kogo ⟨*wynosić kogo do jakiej godności*⟩.

II pasować 1. p. co ⟨*dopasowywać*⟩: **p.** okna, drzwi, szuflady. **2.** Coś pasuje do czego ⟨*dobrze przylega, jest odpowiednie, jest w sam raz*⟩: Klucz pasuje do zamka. Laska pasuje do ręki. **3.** Ktoś a. coś pasuje, nie pasuje do czego ⟨*ktoś albo coś harmonizuje z czym*⟩: Pantofelki pasują do sukni. Uczesanie pasuje, nie pasuje do twarzy. Była ustępliwa, zgodna, jakoś nie pasowała do tej dufnej w siebie rodziny. *Braun. Lewanty 48.* **4. p.** do siebie ⟨*odpowiadać sobie, mieć dużo cech wspólnych*⟩: Pasowali do siebie: obaj mieli puste głowy i puste serca. *Kosiak. Bud. 155.* **5. p.** na kogo *przestarz.* **p.** komu do figury ⟨*o ubraniu: dobrze na kim leżeć*⟩: Płaszcz ojca pasował na niego jak ulał. **6.** Pasuje jak osioł do karocy, jak garbaty do ściany ⟨*zupełnie nie pasuje*⟩: **7.** *pot.* Nie pasuje, nie pasuje (komu), żeby...; nie pasuje (komu) co robić ⟨*nie wypada, nie przystoi*⟩: Mówiliście dopiero co, że wam jako ojcu nie pasuje z rodzonymi dziećmi po sądach się włóczyć. *Jun. Antrop. 112.*

III pasować p. z czego ⟨*rezygnować*⟩: Ostatecznie od razu człowiek nie pasuje z marzeń młodości. *Kunc. Dni 177.*

pasować się p. się z czym ⟨*borykać się; mocować się, walczyć; męczyć się, łamać się*⟩: **p.** się z niedźwiedziem; **p.** się ze śmiercią; **p.** się z sobą; **p.** się z myślami; **p.** się z chorobą, z cierpieniem, z nędzą.

pasta p. do obuwia, do podłogi, do zębów; **p.** pomidorowa ⟨*masa*⟩.

pasterski ● **1.** Chata, koliba, zagroda **p-a.** Szałas **p.** ⟨*przeznaczony dla pasterzy*⟩. **2.** Fujarka **p-a** ⟨*wykonana przez pasterza, używana przez pasterza*⟩. **3.** Gospodarka **p-a** ⟨*oparta na hodowli bydła*⟩. **4.** Ognisko **p-e** ⟨*rozpalane pod gołym niebem przez pasterzy*⟩. **5.** Ludność **p-a,** ludy **p-e** ⟨*trudniące się pasterstwem*⟩. **6.** Pies **p.** ⟨*używany do pilnowania bydła*⟩. **7.** Pieśń, poezja **p-a** ⟨*idylliczna, sielankowa*⟩. **8.** Życie **p-e** ⟨*właściwe pasterzom*⟩.
● **9.** Błogosławieństwo **p-e** ⟨*biskupie*⟩.

pasterz 1. p. bydła, kóz, owiec. **2. p.** duchowny ⟨*ksiądz*⟩. **3. p.** serc. **4. p.** parafii ⟨*proboszcz*⟩. **5. p.** ludów: Pamiętaj, że pewniejsze oddasz usługi narodowi sposobiąc się na dzielnego lekarza, aniżeli marząc o roli pasterza ludów. *Prus Przem. 46.* Jeden pasterz i jedna owczarnia.

pastewny Buraki **p-e,** kukurydza **p-a** ⟨*przeznaczone na paszę*⟩. *bot.* Rośliny, zboża **p-e** ⟨*trawiaste*⟩.

pastuch 1. p. bydła, owiec. Konny **p. 2.** Być, służyć za pastucha.

pastuszy *książk.* ⟨*pasterski*⟩ Chata **p-a;** szałas **p.;** schronisko **p-e.** Fujarka, ligawka **p-a.** Kij **p.** Ognisko **p-e.** Pieśń, piosenka **p-a.**

pastwa 1. Paść, stać się pastwą czego (pożaru, płomieni, zaborczości, żartu itp.) ⟨*ofiarą*⟩: Pastwą zaborczości krzyżackiej padła teraz Żmudź, którą rycerze zakonni podbijali pod pretekstem szerzenia chrześcijaństwa. *Piw. Prusy 24.* [Świerk] staje się pastwą kornika. *Radw. Świat 93.* **2.** Oddać, wydać kogo, co; rzucić (być rzuconym); pozostawić, zostawić (kogo, co) na pastwę (śmierci, rozmyślań; żołdactwa; zwierzętom itp.) *daw.* wydać pastwą ⟨*wydać* *na łup, na ofiarę*⟩: Wydał nieszczęśliwe miasteczko na pastwę rozbestwionego żołdactwa. *Sok. Stycz. 197.* Rzucili żołnierza na pastwę losu, zostawili go w boju nierównym, wydali go na pastwę śmierci. *Was. W. Rzeki 526.* I zostawiony sam sobie, rzucony pastwą dla swojej głowy, Gustaw dumał dnie całe. *Krasz. Poeta 52.*

pastwić się **p. się** nad kim a. nad czym ⟨*znęcać się*⟩: Nie ja się nad nim pastwię, ale on sam siebie męczy. *Słow. Książę, 366.* **p. się** nad zwierzętami. Wiatr [...] pastwił się nad falami i statkiem. *Sienk. Listy I, 65.* *daw.* **p. się** czym: Oni niewinni! nie wiedzą, co znaczy dzika przemoc, co słabych pastwi się niedolą. *Grudz. Poezja 124.*

paszcza **1.** Szeroka, rozwarta, potworna **p.** **2.** **p.** uzbrojona w (straszliwe) kły. **3.** **p.** zwierzęcia (wilka, lwa, wieloryba); *przen.* **p.** otchłani. **4.** **p-e** armatnie, armat (dział): **p-e** armat zionęły ogniem. **5.** **p.** w paszczę: Wilk tak się ściął paszcza w paszczę z wydrą, że chociaż go nieco wyciągnęła na brzeg, nie mogła się wyrwać z jego paszczy i tak wydra jak wilk leżały nieżywe na brzegu. *Pol Obrazy II, 139.* **6.** Otworzyć, rozewrzeć, rozdziawić paszczę. **7.** Chwycić co w paszczę. **8.** Trzymać w paszczy. **9.** Wpaść komu w paszczę: I nikt pewnie nie wie, czy zwierz uszedł, czy wzięty; nikt zgadnąć nie zdoła, czy wpadł w paszczę Kusego, czyli też Sokoła. *Mick. Tad. 60.* **10.** Wydobyć, wyrwać, wydrzeć kogo, co (się) z czyjej paszczy (również *przen.*): Wyrwał kuzyna z paszczy jakobinów. *Smolka SPP.* **11.** Dostać się komu w paszczę *przen.* ⟨*znaleźć się w niebezpieczeństwie*⟩: To srogi człek, jemu się w paszczę dostać, jak wilkowi głodnemu. *Krasz. Baśń 30.* **12.** Iść, leźć jak lwu w paszczę ⟨*narażać się na zgubę, na niebezpieczeństwo*⟩. **13.** Leźć, rzucać w paszczę śmierci ⟨*narażać na śmierć*⟩: Sami leźli w paszczę śmierci. *Putr. Wrzes. 345.* Krzywonos [...] rzucał tysiące mołojców w paszczę śmierci. *Sienk. Ogn. II, 216.* **14.** Rzucić komu co w paszczę ⟨*poświęcić co*⟩: Jakąż dziś sumę mamy na spłatę do rzucenia w paszczę rekinowi? *Sewer Nafta III, 228.*

paszczęka *książk.* ⟨*paszcza*⟩ **1.** **p.** zwierzęcia (lwa, psa, szczupaka, węża). **2.** *przen.* **p.** śmierci. **3.** Rozdziawiona, zębata **p.** **4.** Chwycić co w paszczękę. **5.** Kłapać paszczęką. **6.** Otworzyć, rozerwać, rozdziawiać paszczękę. **7.** Leźć, włazić w paszczękę (lwu) ⟨*narażać się na niebezpieczeństwo, na śmierć*⟩: Zapuszczał się w środek Budziaku, włazil, jak mówiono, w paszczękę lwu. *Sienk. Ogn. I, 52.*

paszport **1.** **p.** dyplomatyczny ⟨*wydawany dyplomatom*⟩. **2.** Fałszywy, lewy **p.** **3.** **p.** krajowy, zagraniczny. **4.** Dostać, otrzymać, uzyskać **p.** **5.** Mieć **p.** w (zupełnym) porządku. **6.** Legitymować się (własnym, swoim, cudzym) paszportem. **7.** *przestarz.* Przebywać, mieszkać, przyjechać za paszportem. **8.** Przedłużyć **p.** **9.** Sprawdzać **p-y** (na granicy). **10.** Wizować **p.** **11.** (Wy)dać, wystawić **p.** **12.** (Wy)starać się o **p.**, wyrobić (sobie, komu) **p.**

paszportowy Biuro **p-e** ⟨*wydające paszporty*⟩. Formalności, przepisy **p-e** ⟨*związane z wyrobieniem lub kontrolą paszportu*⟩.

pasztet **1.** **p.** rybny ⟨*z ryb*⟩, **p.** witaminowy ⟨*z produktów zawierających witaminy, np. z wątroby, ikry itp.*⟩. **p.** z drobiu, z zająca, z wątróbki, z różnych gatunków mięsa. **2.** A to (ot) **p.**, piękny **p.**, masz **p.**! ⟨*a to nieprzyjemność!*⟩. **3.** Wleźć, wpakować się a. kogo w **p.** ⟨*mieć z czym kłopot, znaleźć się w trudnej, nieprzyjemnej sytuacji*⟩: A to wlazłem w pasztet; będę miał niechętnego namiestnika Galicji, który może bardzo łatwo stać się moim przełożonym. *Chłęd. Pam. II, 78.*

paść p. **padać**

paść p. **pasać**

paść się p. **pasać się**

patatajka *pot.* Na patatajkę ⟨*byle jak, na poczekaniu*⟩: Wykonać co, sklecić, zrobić na patatajkę.

patelnia **1.** **p.** czego ⟨*tyle, ile mieści się na patelni*⟩: **p.** jajecznicy. **2.** Położyć na patelni. **3.** Rzucić na patelnię. **4.** Smażyć na patelni. **5.** *oboz.* Pójść na patelnię ⟨*być spalonym w krematorium*⟩. **6.** Wykładać, wyłożyć co jak na patelni a. na patelnię ⟨*przedstawić rzecz jasno, otwarcie, szczerze; ujawnić wszystkie okoliczności jakiej sprawy*⟩: Nie pora bawić się w szarady. — Zgoda! [...] Wyłożę rzecz jak na patelni. *Choj. Alkh. III, 17.*

patent ● **1.** **p.** na co (na wynalazek, na maszynę parową itp.). Otrzymać, wziąć **p.**, *przen.* **p.** na nieśmiertelność, na nieomylność, na znakomitość itp.: Kto mi dał patent na nieomylność. *Orzesz. Ad astra 235.*

● **2.** *przestarz.* ⟨*świadectwo ukończenia szkoły, uczelni*⟩: **p.** maturalny ⟨*świadectwo*⟩. **p.** lekarski, inżynierski ⟨*dyplom*⟩; **p.** oficerski ⟨*nominacja*⟩. **3.** Otrzymać, uzyskać **p.** **4.** Zdać na **p.**

patentowany **1.** **p-e** powagi ⟨*ludzie cieszący się powszechnym autorytetem*⟩. **2.** *przestarz.* Świeżo **p.** ⟨*świeżo dyplomowany, świeżo upieczony*⟩. **3.** *żart.* **p.** głupiec, niezdara, osioł ⟨*zupełny, bezdenny, beznadziejny*⟩.

patentowy Urząd **p.** *przestarz.* Złodziej **p.** a. patentowany ⟨*zawodowy*⟩: Porobił znajomości z patentowanymi złodziejami. *Bał. SW.*

patos **1.** **p.** aktorski, deklamatorski, teatralny, dramatyczny, szlachetny, tragiczny; fałszywy, sztuczny. **2.** **p.** romantyczny. **3.** **p.** pożegnania, patriotyzmu, nowego życia; **p.** morza. **4.** Czytać, deklamować, mówić, wygłaszać co z patosem. **5.** Wpadać w **p.**

paternoster Palnąć, powiedzieć, wyciąć, wypalić komu **p.** ⟨*zrobić wymówkę; udzielić nagany*⟩: Powiedział taki paternoster panu Henrykowi, że aż mi żal go było. *Reym. Now. IV, 272.* Usłyszeć od kogo **p.**

patriotyczny **1.** Czyn **p.**; dar **p.**; manifestacja **p-a.** **2.** Obowiązek **p.**; **p.** obywatel, mieszkaniec (miasta, kraju). **3.** Pieśń, poezja, liryka, twórczość (literacka), literatura **p-a**; wiersz **p.** **4.** Postawa **p-a** (obywateli) **5.** Przemówienie **p-e.** **6.** Uczucie **p-e**; **p.** zapał.

patrol **1.** Gęste **p-e**; silny, wzmocniony **p.**; **p.** konny, pieszy. Lotne **p-e.** **p.** milicyjny, policji, policyjny, wojskowy, lotniczy. **p.** nocny, dzienny. **p.** oficerski, **p.** rozpoznawczy. **p.** milicji, wojska, żandarmerii, piechoty. **p.** nieprzyjacielski. **2.** Natknąć się, trafić na **p.** Posłać, wysłać **p.** a. kogo na **p.** Rozesłać, rozsyłać **p-e.** Rozstawić, rozrzucić **p-e** (po mieście). **3.**

przestarz. Odbywać **p-e**: Utworzył też zaraz straż miejską i ta przez trzy dni warty zaciągała i odbywała patrole. *Demb. L. Wspom. I, 279.* **4. p-e** chodzą, ciągną, krążą (po mieście), przechodzą, przeciągają, przejeżdżają, **p-e** pojawiają się (na ulicach miasta). **5. p.** aresztuje, zatrzymuje, zabiera kogo.

patron 1. p. myśliwych ⟨*św. Hubert*⟩, **p.** rybaków ⟨*św. Piotr*⟩. **p.** rycerzy ⟨*św. Jerzy*⟩. **2. p.** kościoła, zakonu. **3.** *daw.* **p.** przy trybunale ⟨*adwokat*⟩. **4.** Być patronem kogo, czego ⟨*opiekunem*⟩: Hermes był patronem kupiectwa. *przen.* Pewnego wieczora, księżyc, co to bywa opiekunem i patronem wszelkich cierpień miłosnych, ukazuje mu ogród sąsiedzki, a w tym ogrodzie [...] dwie panny. *Kremer Listy I, 293.* **5.** Mieć, uważać kogo za swego patrona, obrać sobie za patrona ⟨*opiekuna*⟩. **6.** Pasować kogo na patrona czego: Autorzy fraszek [...] pasują Sowizrzała na patrona humorystyki polskiej. *Krzyż. J. Rom. 167.*

patronat 1. Coś odbywa się pod patronatem czyim: Bawiła go myśl o schadzce pod patronatem przyszłej teściowej. *Perzyń. Raz 260.* **2.** Objąć, sprawować nad czym **p.**: [Prus, Orzeszkowa, Sienkiewicz] byli pierwszymi mistrzami Konopnickiej, oni także sprawowali w pewnej mierze ideowy patronat nad jej debiutem. *Pam. Lit. 3, 1955, 2.* **3.** Powierzyć komu **p.** nad czym: Patronat nad tym konwiktem [...] powierzył Szółdrski kapitule. *Łukasz. Hist. III, 499.* **4.** Wziąć co pod swój **p.**

patrzeć, patrzyć 1. p. ku komu, ku czemu; na kogo, na co ⟨*spoglądać*⟩: **p.** badawczo, bezmyślnie, czule, groźnie, nieśmiało, pilnie, uważnie, wymownie; ukradkiem, zezem, spod oka, spod okularów: Z zadartą nieco twarzyczką patrzała ku niemu, uśmiechnięta. *Par. Niebo. 130.* **2. p.** na kogo, na co: Milczeli długo, nie patrząc na siebie. *Sier. Now. 213.* **3.** Ledwie na oczy patrzy ⟨*o kimś sennym: komuś oczy się kleją*⟩: Taka już rozespana [...] że ledwie na oczy patrzy. *Bogusz. Wał. 19.* **4. p.** daleko, szeroko, wysoko ⟨*mieć umysł szeroki; mieć ambitne plany*⟩: Zostawiłem cię w Petersburgu innym zupełnie [...] żywym, namiętnym, aleś patrzał wysoko i wzrokiem orlim sięgałeś w rozległe przestworze. *Korz. J. Wdow. 334.* **5. p.** (w jakiś sposób) na kogo, na co: a) ⟨*wyrażać coś spojrzeniem*⟩: **p.** (na kogo, na co) smutno, wesoło itp.; **p.** błędnym wzrokiem, rozszerzonymi źrenicami. **p.** z niedowierzaniem, ze współczuciem, ze zgrozą itp. ⟨*wyrażać spojrzeniem niedowierzanie itp.*⟩; b) ⟨*odnosić się do kogo, czego, traktować kogo, co jakoś*⟩: Ludzie drwią z nas albo krzywo na nas patrzą. *Prus Now. III, 284.* Patrzyła na sprawki syna z pobłażliwością. 6. Coś komu a. jakoś komu z oczu patrzy ⟨*ktoś coś wyraża oczami, komuś coś maluje się w oczach; ktoś wygląda na jakiegoś człowieka*⟩: Z oczu mu patrzyła wdzięczność bezbrzeżna i spokój. *Rodz. Dew. 272.* Czasem tak mu dziko z oczu patrzy, jak wówczas, gdy mnie porywał. *Krasz. Seraf. 131.* Gospodarzom jakoś wilkiem z oczu patrzy, może i źli ludzie. *Sienk. Wołod. I, 54.* Bardzo mu mile z oczu patrzy. *Zap. G. SPP.* Poczciwie mu z oczu patrzy. **7.** Diabeł komu z oczu patrzy ⟨*ktoś wygląda niebezpiecznie*⟩: Tobie diabeł z oczu patrzy. *Groza Wład. II, 177.* **8. p.** na co z boku ⟨*nie angażując się osobiście, obserwować co; traktować, oceniać obiektywnie*⟩: Będziesz rad pomówić z kimś, kto ma zdrowy rozsądek i z boku patrzy na twoje postępowanie. *Zap. G. Dram. 167.* **9. p.** wilkiem, **p.** na kogo wilkiem ⟨*mieć wyraz dziki, wrogi, niechętny; odnosić się do kogo nieufnie, niechętnie*⟩: Ten Mellechowicz wilkiem patrzy. *Sienk. Wołod. II, 11.* Już od dłuższego czasu widzę, że większość tu na mnie patrzy wilkiem. *Lut. Próba 9.* **10. p.** na co czyimi oczami: Idealny redaktor — pisma czy książki — umie się poddać melodii danego utworu, jego rytmowi. Umie patrzeć oczyma danego autora. *Życie Lit. 49, 1954. s. 2.* **11. p.** na co okiem a. oczami malarza, poety, przyrodnika ⟨*zapatrywać się na co jak malarz, poeta, przyrodnik*⟩: W Staszicu rośnie w tych latach chęć poznawania ziemi, na którą pisarz woli patrzeć oczami przyrodnika, nie poety. *Mikul. Spot. 30.* **12. p.** na co jakoś ⟨*zapatrywać się na co w pewien sposób*⟩: **p.** serio na życie. **p.** na świat (na sprawy, na życie) czarno, różowo. **13. p.** (na co, na kogo) jak urzeczony. **14. p.** na kogo, jak na szaleńca, wariata, idiotę itp. ⟨*uważać kogo za szaleńca itp.*⟩: Ależ nie patrzcie na mnie jak na idiotę. *Par. Niebo 207.* Zaczęła patrzeć na Lipeckiego, jak na sentymentalnego niedołęgę. *Perz. Las 137.* Kręciło się tam wiele służby w liberii, a wszystko patrzyło na mnie, jak na raroga: w istocie bowiem kostium mój wyzywał w szranki zuchwale i modę, i porę roku. *Lam J. Głowy IV, 129.* **15. p.** na co jak wół na malowane wrota ⟨*z podziwem, ze zdumieniem*⟩. **16. p.** na co jak kozioł, jak osioł na wodę ⟨*nic nie rozumieć*⟩. *SFA.* **17. p.** na co z wysoka ⟨*traktować pobłażliwie*⟩: Uczcie się patrzeć z wysoka na małostki ziemi. *Boy Słowa 158.* **18. p.** na kogo z wysoka ⟨*traktować lekceważąco, odnosić się do kogo z dumą*⟩: Tłum [...] go lekceważy, szlachetniejsi litują się nad nim — on jednak na jednych i na drugich patrzy z wysoka. *Gomul. Ciury I, 142.* **19.** Jest na co **p.** ⟨*rzecz godna widzenia*⟩. *SFA.* **20.** Nie ma na co **p.** ⟨*lichota*⟩. *SW.* **21.** Nie móc p. na co ⟨*denerwować się czym*⟩: Nie pijże — woła pani Barbara — ja na to patrzeć nie mogę. *Dąbr. M. Noce II, 198.* **22.** Nie móc **p.** a. nie chcieć **p.** na co, na kogo (na siebie) ⟨*nie cierpieć kogo, mieć kogo dość; nie cierpieć się*⟩: Nieraz już patrzeć na ciebie nie mogę. *Goj. Dziew. II, 91.* Teraz łaknęli tego suchego chleba, nie mogli już patrzeć na racuchy. *Goj. Dziew. I, 41.* Tak obmierzli jedno drugiemu, że patrzeć na siebie nie mogą. *Kit. Opis. 276.* **23. p.** komu na ręce (na łapy) a. na palce: a) ⟨*pilnować kogo, aby nie trwonił pieniędzy a. nie kradł*⟩: Patrzyła wszystkim na ręce, jakby to ona jedyna była uczciwym człowiekiem. *Was. W. Rzeki 293*; b) ⟨*spodziewać się datku, pomocy materialnej*⟩. **24.** Ktoś a. coś patrzy na kogo a. na co ⟨*ktoś a. coś ma wygląd kogo, czego, jest podobny(-e) do kogo, czego, ma pozór czego*⟩: To bardzo na maminą moralność patrzy. *Zap. G. Dram. 149.* Ten człowiek patrzy na Turka. *Słow. Marek 38.* **25.** Coś na kogo patrzy ⟨*ktoś wygląda na sprawcę czego, jest zdolny do czego*⟩: To na nią patrzy, a nie na Irenę. *Goj. SPP.* **26.** *nieos. pot.* Na deszcz patrzy ⟨*będzie deszcz, zanosi się na deszcz*⟩. **27.** Nie **p.** na nic ⟨*nie zważać na nic*⟩: Uniesiony namiętnością nic patrzał na nic — rzucał się jak ryś, prosto do oczu, nie tylko pojedynczym ludziom, ale całym tłumom. *Witk. Utwory 107.* **28. p.** czego: a) ⟨*wypatrywać,* *czekać na co*⟩: I wpił się we mnie okiem rozpalonym [...] jak ptak patrzący łupu. *Makusz. Połów 165*; b) ⟨*zwracać uwagę, zważać na co, zajmować się czym*⟩: Potem już i ścieżki nie patrzył pod nogami, wpadł do wrębu i na wprost biegł po zdradliwych wertepach. *Ork. Rozt. 225*; c) ⟨*pilnować, strzec; dbać o co, starać się o co*⟩: Wszyscy Mniszchowie zwykle swego dobra głównie patrzyli. *Tyg. Ilustr. 203, 1863, 314*. A wy patrzcie swojej roboty, jak wam tu dobrze. *Przyj. 17, 1953, s. 3*. **29. p.** czego po kim, od kogo ⟨*spodziewać się, oczekiwać*⟩: Czynu patrzym po twej ręce. *Wysp. Legion 192*. Od kogo patrzysz zbawienia? *Czegoż chcą? 10*. **30. p.** po kim, po czym ⟨*rozglądać się po kim, po czym; oglądać co ze wszystkich stron*⟩: **p.** po ludziach, po twarzach. Badawczo po wszystkich kątach patrzył. *Zap. G. SPP*. **31. p.** przez co: przez szpary powiek, przez szkło powiększające, przez lornetkę. *przen.* **p.** przez palce, przez szpary na co ⟨*nie chcieć widzieć, patrzeć pobłażliwie*⟩: Zrazu ciotka patrzyła przez palce na te jego sprawki. *Mort. Wiano. 248*. Patrzycie przez szpary, jak ten chłystek [...] bałamuci dziewczynę, nad którą macie opiekę. *Bliz. Dam. 137*. **32. p.** w kogo, w co: w lusterko, w okno, w ziemię, w gwiazdy, w twarz (komu) ⟨*spoglądać, przyglądać się*⟩. **33. p.** w kogo, na kogo jak w tęczę, jak w wyrocznię ⟨*wpatrywać się z natężeniem, z zachwytem, z uznaniem; zachwycać się kim*⟩: Jak w wyrocznię patrzyła na mówiącego. *Krasz. Int. 20*. **33a. p.** jak sroka w gnat ⟨*uporczywie*⟩: A ten chudeusz obok ciebie, co tak patrzy na mnie jak sroka w gnat? Kto to? *Morc. Ptaki 103*. **34. p.** komu, czemu oko w oko ⟨*zachować względem kogo, czego postawę nieugiętą, aktywną*⟩: Trzeba rzeczywistości, choćby najprzykrzejszej patrzeć oko w oko. *Wędr. 20, 1901, s. 383*. **35. p.** w czyje serce ⟨*obserwować czyje uczucia, znać czyje uczucia*⟩: Oto niech Bóg, który teraz patrzy w serce moje, potępi mnie na zawsze, jeślim nie pragnął jej szczęścia. *Sienk. Dram. 106*. **36. p.** komu w kieszeń, portfel itp. ⟨*wyciągać, wyłudzać od kogo pieniądze*⟩: Nie dość, że z jej towarzystwa miał sromotne udręczenie, na dobitkę kuta baba wciąż patrzała mu w kieszenie. *Wędr. 19, 1901, s. 380*. **37. p.** w przyszłość ⟨*przewidywać przyszłość, zastanawiać się nad przyszłością; ustosunkowywać się do przyszłości*⟩: To są żarty człowieka nie patrzącego w przyszłość. *Dąbr. M. Noce II, 155*. Pani boisz się przyszłości, pani nie patrzysz w nią z ufnością i nadzieją. *Sienk. Dram. 52*. **38.** *gw.* Coś a. ktoś się komu patrzy: a) ⟨*coś a. ktoś się komu podoba*⟩: Ta książka mi się patrzy, chciałbym ją mieć. Powiedz no, a Janek ci się nie patrzy? *Past. Trzeba 45*; b) Coś się komu patrzy od kogo ⟨*coś się należy*⟩: Litkup mi się patrzy od was. *Grusz. An. Żak. 95*. **39.** Miło, aż miło **p.**; (aż) serce rośnie **p.**; ciężko, (aż) serce się kraje, (aż) żal **p.** (na kogo, na co) ⟨*ktoś lub coś sprawia swoim widokiem przyjemność lub przykrość; robi się przyjemnie lub przykro, gdy się patrzy*⟩: Patrzeć na niego aż miło. *Kras. SW*. Aż serce rosło patrzeć. *Konopn. Imag. 176*. **40.** Strach (jest) **p.** ⟨*robi się straszno, gdy się patrzy*⟩. **41.** *pot.* Rychło, tylko patrzeć (jak) ⟨*za chwilę*⟩: Czy aby Anka dość przywiozła gałganów, czy starczy jej do owijania ran twoich? Rychło patrzeć, jak się otworzą. *Sier. Dno 222*. Nadejdzie, tylko patrzeć. **42.** Patrz, patrzaj, patrzajcie, patrzcie państwo, patrzeć; patrzcie go, ją itp.; patrzcie no! ⟨*wykrzyknienie zwracające uwagę na co albo wyrażające zdziwienie, wydziwianie, oburzenie itp.*⟩: Patrzaj! już wieczór! spałem kilka godzin, bośmy też dziś trąbili uczciwie. *Wol. Koresp. II, 85*. Patrzcie państwo! takie to małe, a takie już nieposłuszne! *Korz. J. Tad. 40*. Patrzcie mnicha! że go przyjmuję grzecznie, chce mnie za nos wodzić. *Mick. Tad. 173*. Tam gdzie był rów — stoi magistrat [...] a tam na piaseczku patrzeć — szkoła stoi. *Twórcz. 7. 1955, s. 63*. Patrzcie ją, jaka mi dowcipna, do łóżka mnie pakuje. *Bał. Dom 52*. Patrzcie go! na szlochy mu się zebrało. *Pytl. Poż. 153*. **43. p.** za kim ⟨*oglądać się za kim; ubiegać się o kogo*⟩: Kto by chłopom wierzył [...] jednej przysięga, a za drugą patrzy. *Grusz. Ar. Huzar. 27*. **44.** Oczy czyje patrzą łagodnie, chmurnie itp. ⟨*ktoś ma spojrzenie łagodne, chmurne itp.*⟩. **45.** *przestarz.* Okna patrzą na ogród, na ulicę itp. ⟨*wychodzą*⟩.

patyk 1. Suche **p-i.** Wiązka patyków. Lizak na patyku. **2.** Strugać **p.**; wystrugać co z patyka. **3.** Ubranie wisi na kim jak na patyku. **4.** Igła gruba jak **p. 5.** *pot. środow.* Trzy **p-i** ⟨*trzy tysiące zł*⟩: To cię będzie kosztowało trzy **p-i.**

patyna 1. p. wieków, czasu, dawności; (dawnego) dostojeństwa. **2.** Kłaść na co, nadać czemu patynę: Zsuwało się już ku zachodowi słońce i kładło na wodę złotą patynę niby laserunek. *Reym. Ferm. II, 187*. 3. Pokryć, powlec (się) patyną: Miedziany dach pokrywa się patyną; *przen.* Autor umiał lekką patyną powlec język utworu. *Kleiner Mick. I, 356*.

pauza 1. p. kilkuminutowa ⟨*przerwa czasowa*⟩. **2.** Dzwonek na pauzę a. ogłaszający pauzę (w szkole). **3.** Wielka (duża) **p.** ⟨*w szkole dłuższa przerwa między lekcjami, zwykle w połowie zajęć*⟩. **4.** Zrobić, uczynić (dłuższą) pauzę (w mówieniu). **5.** Zrobić co (np. ocknąć się, zacząć mówić, otrząsnąć się z zamyślenia itp.) po (dobrej, pewnej) pauzie. **6.** Oddzielać, być oddzielonym pauzą, pauzami: Motywy oddzielone są w ruchu melodycznym pauzami, które tworzą cezury. *Lissa Zarys 104*. **7.** Kłaść w tekście pauzę ⟨*znak pisarski — myślnik*⟩. **8. p.** następuje, trwa, powstaje.

paw 1. Krzyk pawia. Ogon pawia. **2.** Puszyć się, pysznić się jak **p.** Być pawiem i papugą narodów: Polsko! lecz ciebie błyskotkami łudzą; pawiem narodów byłaś i papugą, a teraz jesteś służebnicą cudzą. *Słow. Grób Agamemnona (19)*.

pawi 1. Kolor **p.** ⟨*niebieskozielony*⟩. **2.** Krzyk **p.** Ogon **p. p-e** mięso: Kiełbasa z pawiego mięsa. **3. p-a** próżność, **p-a** wielobarwność. **4. p-e** oczy: Wzór tkaniny w **p-e** oczy. **5.** Stroić się w **p-e** pióra a. piórka ⟨*puszyć się, nadymać się*⟩: Pruderia ustrojona w pawie piórka frazesów. *Prz. Tyg. Życia 26, 1868, 229*.

pawiak *reg. warsz.* Dostać się na **P.** Siedzieć na Pawiaku ⟨*w więzieniu*⟩.

paznokieć 1. Długie, krótkie, płaskie; różowe, lakierowane **p-e. 2.** Pilnik do paznokci. 3. Ani na **p.** ⟨*nic a nic, zupełnie nie*⟩: Ani na paznokieć od posłuszeństwa nie odstąpili. *Moracz. Dzieje VIII, 33*. 4. Czyścić, obcinać, piłować, polerować, szlifować **p-e. 5.** Drapać, drzeć co, wpić się w co paznokciami. **6.** *pot.* Mieć czego za **p.** ⟨*mieć bardzo mało, nie mieć prawie wcale*⟩: Z robotą wszędzie jednako, kto chce, to ma jej za paznokieć, a kto chce — po uszy. *Zar. Grusze 15.* **7.** Nigdzie nie wścibić paznokcia ⟨*nie ma się o co zaczepić*⟩: Studnia na półczwarta łokcia, za wysokie progi na lisie nogi; zrąb tak gładki, że nigdzie nie wścibić paznokcia. *Mick. Wiersze 352.* **8.** Połamać (sobie) **p-e.** **9.** Skoczyć komu do oczu z paznokciami. **10.** Wbić (sobie) drzazgę za **p.** **11.** Wbić, wpić (sobie) do bólu (aż do bólu) **p-e** w dłoń. **12.** Zadrasnąć kogo paznokciem. **13.** Zeskrobywać co paznokciem.

pazucha ⟨*zanadrze*⟩: Chować, schować; kłaść, włożyć; pakować, wpakować; wetknąć, wsunąć co (chustkę, książkę, rękę itp.) za pazuchę. Sięgnąć za pazuchę. Mieć, trzymać, ukrywać co za pazuchą; *przen.* Prawdy za pazuchą nie trzyma i rąbie wszystko w oczy. *Bron. J. Siostrz. 96.* Wyciągnąć, wyjąć co (chustkę, woreczek, karty) zza pazuchy.

pazur **1.** Ostre, tępe; krogulcze **p-y** (zwierzęcia). **2.** **p-y** narzędzia, kotwicy ⟨*zakrzywione odnogi, zakończenia, końce*⟩. **3.** Zębami i pazurami ⟨*zawzięcie, zacięcie*⟩: Bronić się zębami i pazurami. - Dziś już na pewno wiem, za kim on tęsknił w Bulgarii, dla kogo zębami i pazurami zdobywał majątek. *Prus Lalka III, 27.* **4.** *daw.* Brać, wziąć się na pazury ⟨*wysilać się, aby czego dopiąć*⟩: Ucieka, biorąc na pazury. *Koch W. SW.* **5.** Być w czyich pazurach; dostać się, wpaść w czyje pazury ⟨*dostać się w czyją moc*⟩: Dam ja tobie nie takie poczęstne, jak kiedy wpadniesz w moje pazury! *Kaczk. Olbracht. II, 244.* **6.** Drzeć, drapać, rwać, szarpać, rozgrzebywać, rozdrapywać pazurami. **7.** Wczepić się, wpić się w co pazurami. **8.** Rzucić się na kogo, skoczyć komu do oczu z pazurami. **9.** Nie mieć kogo za psi **p.** ⟨*mieć za nic*⟩: Cudzych mężów usidlają dla zabawy, a później ich nie mają za psi pazur. *Twórcz. 5, 1953, 38.* **10.** Trzymać (kogo, co) w żelaznych pazurach ⟨*dawać się komu we znaki*⟩: W pierwszych dniach marca po tęgich mrozach trzymających świat w ciągu całego prawie lutego w żelaznych pazurach, nastała odwilż. *Żer. Ludzie II, 36.* **11.** Trzymać się czego pazurami ⟨*trzymać się czego, tkwić, obstawać przy czym uparcie*⟩. **12.** Wydrzeć komu co z pazurów (również *przen.*). **13.** Wysunąć, schować pazury. **14.** Zatopić w czym pazury (również *przen.*).

pazurek **1.** Ostre **p-i.** **2.** *żart.* Lwi **p.** *p.* lwi pazur: W ostatnim plebiscycie [...] znać twój lwi pazurek przyjacielu. *Teka Stańczyka 27.* **3.** Włazić, wleźć komu za **p-i** ⟨*dokuczyć, dać się we znaki*⟩: Oni mi włazili za pazurki... Hoho... nie masz wyobrażenia, com ja z nimi przeszedł. *Żer. Prom. 53.* **4.** Wpaść w czyje **p-i**: Wpadł w pazurki wdowy-narzeczonej i musiał tańczyć, jak mu zagrała. *Żer. Przedw. 185.* **5.** Wysuwać **p-i**: Wysuwała pazurki i umiała walczyć do upadłego, aż postawiła na swoim. *Boy Mar. 254.*

pączek ⊙ **1.** **p.** kwiatowy, liściowy, mieszany. Świeża, uśmiechnięta jak **p.** róży. **2.** Puszczać, wypuszczać **p-i** (o drzewach, krzakach); rozwijać się z pączka (o liściach, kwiatach). **3.** *przen.* Być w pączku ⟨*być w zalążku, w organizacji*⟩: Tu także mieści się narodowe muzeum, od niedawna zawiązane, a tym samym w pączku ledwie dotąd będące. *Tyg. Ilustr. 208, 1863, 367.* **4.** **p-i** zawiązują się, nabrzmiewają, pękają, rozwijają się, rozchylają się (na drzewach).

⊙ **5.** **p.** na oleju ⟨*wypiek*⟩. Tłusty, pulchny jak **p.** (smażony); wyglądać jak **p.** w maśle ⟨*doskonale*⟩. Smażyć, wypiekać **p-i.**

pąk **p.** kwiatowy. Puścić, wypuścić **p-i** (o roślinach). Wiązać, zawiązywać się w **p-i**; stanąć w pąkach, strzelać pąkami (o krzewach). Bzy osypane pąkami; **p-i** nabrzmiewają, rozkwitają (na drzewach); rozchylają się (w słońcu); wywijają się (z drzew).

pąs **1.** Cały, cała w pąsach: Patrzyła na nich z taką złością, cała w pąsach, jakby o niej mówili. *New. Arch. 256.* **2.** Oblać się pąsem (krwi) ⟨*o kimś: zaczerwienić się ze wstydu, z irytacji, z gniewu*⟩: Pani Śnicowa bladła i oblewała się pąsem. *Żer. Char. 48.* **3.** Okryć się pąsem ⟨*o twarzy czyjej*⟩. **4.** Stanąć w pąsach ⟨*zaczerwienić się*⟩: Dowódca batalionu pierwszy złożył życzenia pani chorążynie i rękę ucałował. Zauważyli wszyscy, że stanęła w pąsach. *New. Chłopiec 143.* **5.** **p-y** biją na kogo, oblewają kogo a. twarz komu, uderzają na kogo ⟨*ktoś się rumieni, wstydzi*⟩: Skoro o tym pomyślę, pąsy na mnie biją. *Zap. G. Dram. 100.*

pchać **1.** **p.** co ⟨*popychać*⟩: **p.** wózek, rower. **2.** **p.** nos w cudze sprawy ⟨*wtrącać się do cudzych spraw*⟩. **3.** *książk.* **p.** taczkę życia: Pchałem taczkę życia, jak wszyscy śmiertelni. *Sienk. Dram. 125.* **4.** **p.** wojsko ⟨*wysyłać, posyłać w większej ilości*⟩: **p.** wojsko na front, do jakiego kraju. **5.** **p.** co do czego: kraj do zguby, do wojny. **6.** **p.** co w co ⟨*napychać co czym*⟩: Pchać siano w worek. **7.** *pot.* **p.** co w kogo, w co ⟨*podtykać co komu, łożyć na co, na czyje potrzeby*⟩: Co zarobi, wszystko pcha w synka. *SW.* Pchać pieniądze w handel, w towar. **8.** **p.** w siebie, w kogo (jedzenie) ⟨*objadać się, opychać się (kogo)*⟩: Pchaj w siebie, kiedyś taki głodny! *Orzesz. Sylwek 48.* **9.** *pot.* **p.** w kogo jak w dziurawy worek ⟨*nie móc nastarczyć*⟩. **10.** **p.** kogo do czego a. na co ⟨*kierować, usilnie namawiać do czego, pomagać w czym*⟩: Pchać do biura; do handlu; do nauki; na lekarza. **11.** Coś kogo pcha do kogo ⟨*coś zmusza kogo do pójścia do kogo, do bywania u kogo*⟩: Do Witkowskich pchała go siła przyzwyczajenia. *Reym. Ferm. II, 79.* **12.** Coś kogo pcha do kogo, do czego, ku czemu a. na co ⟨*coś zmusza kogo do działania, do starań, zabiegów o co*⟩: Na tę drogę wielkości pchał go i brak sukcesów w życiu światowym. *Boy Balz. 15.* Pragnę wracać, muszę, jakaś mnie siła pcha do powrotu. *Sewer Nafta III, 242.* **13.** Coś ich pcha ku sobie ⟨*czują ku sobie pociąg*⟩.

przysł. **14.** Nie pchaj rzeki, sama płynie ⟨*nie rób rzeczy niepotrzebnej*⟩.

pchać się **1.** **p. się** kupą ⟨*cisnąć się, tłoczyć się*⟩. **2.** **p. się** do czego: do drzwi, do sali, do tramwaju ⟨*cisnąć się, tłoczyć się*⟩, **p. się** do miasta, do urzędów ⟨*starać się usilnie dostać, ubiegać się o co*⟩. **3.** **p. się** do ataku ⟨*przeć, nacierać*⟩. **4.** **p. się** dokąd, do jakiego kraju ⟨*starać się wtargnąć siłą, starać się (go) zająć*⟩: Prusacy pchają się do Hiszpanii po to, ażeby Francję we dwa ognie wziąć. *Jeż Dypl. 81.* **5.** **p. się** w górę ⟨*rosnąć*⟩. **6.** **p. się** w życie ⟨*dążyć do czego lepszego, starać się wybić*⟩: Bywało z głodu piszczy brzuch, w kieszeni same dziury: lecz pcha się w życie chłopiec zuch. *Oppman Warsz. 17.* **7. p.** się pomiędzy kogo ⟨*narzucać się ze swoją osobą, wpraszać się*⟩: Dorobkiewicz, co pcha się pomiędzy książęta [...] póty jest w cenie, póki pełne ma kieszenie. *Hertz B. Bajki. 239.* **8.** *pot. rub.* **p.** się do czego ⟨*wsiadać, wpychać się*⟩.

pchany **p.** ciekawością, żądzą, nieprzepartą siłą.

pchła Wytrząsać **p-y** (o psie). **p.** skacze, gryzie, tnie.

pchnąć **1. p.** co ⟨*popchnąć*⟩: **p.** drzwi. **2. p.** depeszę; gońca ⟨*wysłać*⟩. **3 p.** pracę ⟨*posunąć naprzód*⟩. **4. p.** co na nowe tory ⟨*skierować*⟩: Zarówno literaturę piękną, jak naukę pchnął humanizm na nowe tory i to jego ogromna zasługa. *Chrzan. I. Lit. 27.* **5. p.** kogo czym: a) ⟨*popchnąć*⟩: **p.** kogo ręką, kijem, łokciem; b) ⟨*przebić*⟩: **p.** kogo nożem, lancą, szpadą. **6. p.** kogo, co do czego a. dokąd ⟨*wysłać co prędzej, rzucić*⟩: **p.** kogo do walki. **p.** posłańca, list do kogo. **7. p.** kogo do czego a. na co ⟨*skierować*⟩: **p.** syna na wyższą uczelnię. **8. p.** kogo do upadku ⟨*spowodować czyj upadek*⟩. **9. p.** kobietę na ulicę ⟨*zmusić do nierządu, spowodować, że została nierządnicą*⟩. **10. p.** kogo w co ⟨*wepchnąć, wtrącić, wrzucić*⟩: Pchnął go w ogień, w wodę. *Troc SW.* **11. p.** komu kogo w ramiona ⟨*narzucić komu kogo*⟩: Przez głupi żart, chcąc męża wystawić na próbę, gąska ta pchnie go niechcący w ramiona innej kobiety. *Boy Flirt I, 196.*

pchnąć się **p.** się nożem, sztyletem ⟨*przebić się*⟩: Byłabym się pierwej nożem pchnęła, niżbym miała iść w moc tego zbója. *Sienk. Ogn. II, 36.* **p.** się w górę ⟨*wyrosnąć, wybujać*⟩: Przez wakacje chłopak pchnął się w górę. *SW.*

pchnięcie **p.** nożem, szpadą; w pierś, w serce, w brzuch. Jednym pchnięciem (powalić, zabić kogo). Dostać, otrzymać **p.** (lancą, bagnetem, szpadą). (Od)parować **p.** Złożyć się do pchnięcia (bagnetem). Przebić, przeszyć kogo (kilkoma) pchnięciami.

pech **1.** *pot.* A to **p.**! co za **p.**! to się nazywa **p.**! ⟨*wykrzyknienie mające usprawiedliwić czyjeś niepowodzenie*⟩: — A to pech! [...] Wszystko się nie składa. *Bartel L. Ludzie 150.* **2.** Coś komu przynosi pecha ⟨*coś jest powodem czyjegoś niepowodzenia*⟩: Gracz w karty, uważając, że zajmowane przezeń miejsce przynosi mu „pecha“, zmienia je lub okręca się na krześle, zaznaczając w ten sposób zmianę. *Bystr. Ludozn. 189.* **3.** Mieć pecha ⟨*nie mieć szczęścia do czego*⟩: Potrzeba mieć jednak szczególnego pecha — [...] raz jeden w życiu nauczyłem się roli i właśnie spektakl odwołano. *Kosiak. Now. 142.* **4. p.** prześladuje, ściga kogo. **5. p.** chciał, że...; **p.** winien, że...

pedagogiczny **1.** Doświadczenie **p-e**; rutyna, praktyka **p-a** ⟨*na polu pedagogiki*⟩. **2.** Działalność, praca **p-a**. **3.** Dzieła, książki **p-e** ⟨*dotyczące nauczania i wychowania*⟩. **4.** Studium **p-e** (uniwersyteckie). **5.** Wydział **p.** uniwersytetu. **6.** Nauki **p-e** ⟨*zajmujące się pedagogiką, związane z nauczaniem i wychowaniem*⟩. **7.** Rada **p-a** (w szkole) ⟨*kolegium, obejmujące wszystkich nauczycieli danej szkoły*⟩. **8.** Talent **p.**; zdolności **p-e** ⟨*wychowawcze*⟩. **9.** *książk.* lub *żart.* Ciało **p-e** ⟨*wszyscy nauczyciele danej szkoły*⟩.

pedał **1.** Nacisnąć **p-y** (roweru) ⟨*ruszyć, zacząć jazdę na rowerze*⟩: Machinalnie skoczyłem na siodełko, ująłem kierownik, nacisnąłem pedały i — jak lokomotywa potoczyłem się gładkim chodnikiem. *Prus Now. III, 207.* **2.** Nacisnąć (mocniej, silniej) **p-y** ⟨*przyśpieszyć jazdę*⟩: Nacisnąłem silniej pedały i — jużem ją dopędził. *Prus Now. III, 224.* **3.** Pracować pedałem (w fortepianie). **4.** *żart. rub.* Wyciągać **p-y** ⟨*wyciągać nogi, iść szybko, podążać*⟩: Wyciągaj **p-y**, bo nie zdążymy na pociąg.

pedanteria **1.** Drobiazgowa, śmieszna **p.** **2.** Dokładny, skrupulatny, punktualny aż do pedanterii. **3.** Odznaczać się pedanterią. **4.** Robić co z (całą) pedanterią (np. prowadzić rachunki, układać jakieś przedmioty, robić korektę artykułu, książki). **5.** Wpadać w pedanterię.

pegaz Wsiąść na pegaza, *daw. poet.* jeździć pegazem ⟨*próbować sił jako poeta, zajmować się poezją, sztuką*⟩.

pełnia **1. p.** morza ⟨*pełne morze*⟩. **2. p.** lata ⟨*punkt kulminacyjny, rozkwit*⟩. *przen.* **p.** blasków; możliwości, wyrazu, człowieczeństwa, szczęścia, prawdy, talentu itp.: Rozwinąć całą pełnię talentów i zdolności. *SW.* **3.** W pełni (czego) ⟨*w rozkwicie*⟩: (Być) w pełni młodości, urody, sił (twórczych), sił i zdrowia, wieku i sił, władz umysłowych, władz ducha i ciała itp. **4.** Żniwa w pełni ⟨*w punkcie kulminacyjnym*⟩: Zabawa w całej pełni. Wiosna była; przygotowania były w całej pełni. W pełni, w całej pełni, *daw.* do pełni ⟨*całkowicie, zupełnie, w zupełności*⟩: Owoce w pełni dojrzałe. **5.** Czuć, odczuwać co w (całej) pełni. **6.** Doceniać (wagę czego, talent czyj) w całej pełni. **7.** Korzystać z czego, osiągnąć co (np. swój cel), odpowiadać za co, zasłużyć na co (na zaufanie, na powodzenie), zrozumieć co w całej pełni. **8.** Robota (praca) wre w całej pełni. Jego zdolności handlowe rozwinęły się w całej pełni. *Meis. Sześciu 34.* **9.** Cieszyć się pełnią swobód. Korzystać z pełni praw; używać pełni praw obywatelskich. **10.** Mieć, uzyskać, skupiać w swych rękach pełnię władzy. **11.** Mówić o czym, twierdzić co z pełnią przekonania. **12.** Odzyskać pełnię sił. **13.** Tchnąć pełnią czego: Cała jego postać tchnęła pełnią męskiej siły. *Gomul. Mieszczka II, 111.* **14.** Zapewnić komu (sobie) pełnię rozwoju. **15.** Żyć całą pełnią życia. Zaznać pełni życia.

pełnić **1. p.** dyżur, służbę, wartę, straż ⟨*odbywać*⟩. **2. p.** obowiązki: a) ⟨*spełniać, sprawować*⟩: Przez pewien czas pełnił obowiązki nauczyciela w szkole zamojskiej. *Chrzan. I. Lit. 204*; b) ⟨*zastępować w urzędowaniu*⟩: Nie jestem dyrektorem, pełnię tu zastępczo obowiązki dyrektora. *Rus. Paw. 16.* **3.** Pełniący obowiązki (dyrektora) ⟨*zastępujący go w urzędowaniu*⟩. **4. p.** posługi około kogo a. przy kim ⟨*usługiwać komu*⟩. **5. p.** (swoją) powinność ⟨*spełniać*⟩. **6. p.** przeznaczenie ⟨*wypełniać*⟩: Pełnił to przeznaczenie z wielkim bohaterstwem. *Par. Niebo 51.* **7. p.** rolę kogo a. czego (np. gospodarza) ⟨*spełniać*⟩: Organu fara nie miała. Tymczasem rolę organu pełniła kapela. *Gomul. Mieszczka 89.* **8. p.**

urząd (marszałka sejmu), władzę nad czym a. nad kim ⟨*sprawować*⟩: Są pewne poszlaki, że możny w wiekach średnich ród Nałęczów [...] pochodzi od urzędników książęcych pełniących władzę nad opolem. *Wiedza i Życie 6, 1953, 419*. **9. p.** zajęcia ⟨*wykonywać*⟩: Ale dlaczego ja tych zajęć pełnić nie mogę? *Żer. Dzien. II, 257*. **10.** *daw*. **p.** ⟨*spełniać, wypełniać, wykonywać*⟩: **p.** obietnice, przykazania, pańszczyznę, czyją wolę. **11. p.** kufle, puchary: a) ⟨*napełniać*⟩; b) ⟨*wychylać*⟩: Kufle wysuszali, pełniąc do dna. *Brud. SW*. **12. p.** przestępstwa, zbrodnie ⟨*popełniać*⟩.

pełno 1. Nalać **p.** (wody, wina, herbaty, zupy itp.) ⟨*po brzegi, po wręby naczynia*⟩. **2. p.** kogo, czego ⟨*mnóstwo, wiele*⟩: **p.** kupujących, znajomych, gości, książek (na półkach), kwiatów, słońca (w pokoju). **p.** roboty (czeka na kogo). **p.** (mieć) kłopotów. Pełno radości i krzyku. *Mick. Ball. 31*. Wszędzie pełno ruchu, życia, wesołości, światła, powietrza, błękitu. *Sienk. Mieszan. 202*. **3. p.** jest kogo gdzie ⟨*wszędzie się kręci, wszędzie jest*⟩. Pełno go było we wszystkich pokojach. **4.** W kimś jest **p.** czego ⟨*ktoś odznacza się czym*⟩: Nie wygląda na nudziarę, pełno w niej życia. *Dąbr. M. Noce III, 123*. **5.** *przestarz*. Komuś jest w brzuchu **p.** ⟨*ktoś jest syty, objedzony*⟩: Ożrzalcom w brzuchu pełno, a w mieszku nic nie masz. *Rej SW*. **6.** Oddać, wyzyskać co, wypowiadać się pełniej, najpełniej [!] *rus*. zam. lepiej; w pełni, w całej pełni.

pełnomocnictwo 1. Formalne, nadzwyczajne, szerokie, zupełne **p-a. 2. p.** do czego a. w sprawie czego: **p.** do działania w czyim imieniu, do zawarcia umowy, do ustępstw. **p.** w sprawie wydzierżawienia sadu. **3.** Ustawa o pełnomocnictwach. **4.** Dać komu, cofnąć **p. 5.** Udzielić komu pełnomocnictw. **6.** Domagać się (nadzwyczajnych) pełnomocnictw. **7.** Mieć, (u)zyskać, otrzymać, wziąć od kogo **p.** (do czego a. w sprawie czego). **8. p.** wygasa.

pełnomocnik ⟨*prawny przedstawiciel*⟩ **1. p.** kogo: **p.** właściciela majątku; wierzyciela. **p.** króla, cesarza a. królewski, cesarski. **p.** jakiegoś państwa, rządu, miasta. **2. p.** do czego; do zawarcia traktatu; do odbudowy miasta, do walki z analfabetyzmem. **3.** Mianować kogo pełnomocnikiem. **4.** Przysłać, wysłać pełnomocnika. **5.** Występować jako czyj **p.** a. w charakterze czyjego pełnomocnika. **6.** Zarządzać czym (majątkiem, przedsiębiorstwem) przez pełnomocnika.

pełny 1. p. kubek, talerz, **p-a** szklanka ⟨*wypełniony (-a) po brzegi, po wręby*⟩. **2. p-a** butelka ⟨*nie napoczęta*⟩: Nalej piwa z pełnej butelki. **3. p.** po brzegi. **4.** Siedzieć przy pełnym dzbanie. **5. p.** akord, **p-a** nuta, **p.** ton ⟨*harmonijnie brzmiący*⟩: O! jak dzwoni! o! jak śwista w klatce kos... Co za nuta pełna, czysta! Co za głos! *Gomul. Pieśni 151*. **6. p-e** południe ⟨*w pełni*⟩: Było pełne południe, gdy [...]. *Żer. Naw. 264*. **7. p-e** ziarno ⟨*całe*⟩. **8. p-e** kształty, ramiona ⟨*zaokrąglone, krągłe*⟩. **9. p-e** policzki; **p-e** wargi; **p-a** twarz. **p.** na twarzy. Osoba pełna w sobie, pełnej tuszy. **10.** Koń pełnej krwi ⟨*czystej*⟩. *przen*. Kobieta pełnej krwi: Lady Makbet jest pełnej krwi kobietą. *Boy Flirt I, 105*. **11. p.** a. pełen czego: Pełen humoru, werwy, energii, życia, dowcipu, uszanowania. Osoba **p-a** wdzięku. Sala **p-a** milczącego tłumu; mieszkanie **p-e** obrazów; szuflada **p-a** rupieci. Droga **p-a** wybojów. Twarz **p-a** piegów. Oczy **p-e** mądrości, ognia, łez. Słowa **p-e** goryczy; usposobienie **p-e** słodyczy. Życie **p-e** przygód (o osobie doznającej jakiegoś uczucia): Hermina pełna była otuchy co do mojej przyszłości. *Lam J. Głowy III, 6*. **12.** Mieć głowę pełną kłopotów ⟨*być skłopotanym, mieć różne zmartwienia*⟩: Pani jest pogodnie dzisiaj nastrojona, a ja mam głowę pełną kłopotów. *Bogusz. Aniel. 116*. **13.** Pełnym kłusem (o koniu): Konie gnały (pędziły) pełnym kłusem. **14.** *pot*. pełnym gazem a. na pełnym gazie (o samochodzie) ⟨*całą siłą*⟩: Samochód ruszył pełnym gazem. **15.** Do pełna ⟨*po brzegi, po wręby*⟩: Nałożyć kartofli w garnek, nalać herbaty w szklankę do pełna. **16.** W pełnym biegu ⟨*w całym pędzie*⟩: Pociąg był w pełnym biegu. Wskakiwać do tramwaju w pełnym biegu. **17.** W pełnym rynsztunku, w pełnej zbroi ⟨*całkowicie uzbrojony*⟩: Stanąć do apelu w pełnym rynsztunku. **18.** W pełnym słońcu ⟨*całkowicie oświetlony*⟩: Dom stał w pełnym słońcu. **19.** W pełnym toku ⟨*w trakcie intensywnego wykonywania, załatwiania, w pełni*⟩: Prace przy budowie mostu, przygotowania do uroczystości były w pełnym toku. **20.** Mieć **p-e** kieszenie; czyjeś kieszenie są **p-e** ⟨*być zamożnym; ktoś jest zamożny*⟩: Żeby pan wiedział, jak mi to jest obojętne, czy kieszenie moje są pełne, czy puste! *Ritt. Duchy 17*. **21.** Mieć **p-e** ręce roboty ⟨*dużo, wiele*⟩. **22.** Mieć **p-e** uszy czego (np. muzyki, recytacji itp.). **23.** Mówić, śpiewać pełnym głosem ⟨*silnym, donośnym*⟩: Mówiła pełnym głosem, wyraźnie śpiewnie. *Goj. Dziew. I, 103*. **24.** *daw*. Pełnym gardłem ⟨*na całe gardło*⟩: Pełnym krzyknął gardłem. *Troc SW*. **25.** Oddychać pełną piersią. **26** Płynąć pod pełnym żaglem a. pod pełnymi żaglami ⟨*z rozwiniętymi żaglami*⟩. **27.** Siedzieć, słuchać w pozie pełnej uszanowania. Pochylić głowę w pełnym uszanowania pokłonie; powitać kogo pełnym uszanowania ukłonem. **28.** *rus*. [!]: **p.** skład (kolegium), **p-e** rozwiązanie (zadania), **p-e** wydanie dzieł, **p.** tekst, **p-e** zadowolenie, **p-a** tolerancja, **p-a** szerokość drogi, **p-e** dwie godziny, dwa miesiące itp. W pełnym tego słowa (wyrazu) znaczeniu. Dawać pełny obraz czego — (lepiej w tych i podobnych wypadkach zastąpić wyraz *pełny* wyrazami *całkowity, zupełny*).

pełzać, pełznąć 1. p. po czym ⟨*czołgać się*⟩: Ślimak pełznie po trawie. Bluszcz pełza po murze ⟨*pnie się*⟩. Czołgi pełzną po nierównym terenie. Mgły pełzają po górach. Dym pełznie po ziemi. Cień pełznie po ścianach. Światło pełza po posadzce ⟨*przesuwa się*⟩. Chmury pełzają po niebie. *przen*. Nieszczęśliwi, wy którzy pełznąc po tym świecie, nad każdą chwilą płaczecie. *Krasz. Poezja I, 31*. **2. p.** na brzuchu: Człowiek, kot pełznie na brzuchu. **p.** na rękach i na nogach, na czworakach; **p.** rakiem: Niemowlęta pełzają na czworakach, rakiem. **3. p.** czym — po czym *przen*. Pełzając wzrokiem po całej jej postaci, podniecał w sobie żądzę. *Sienk. Na polu 216*. **4. p.** przed kim ⟨*płaszczyć się przed kim*⟩. **5. p.** w prochu u czyich nóg.

pełznąć Barwy, blaski pełzną ⟨*blakną*⟩. *przestarz*. **p.** na niczym. *p*. spełznąć. Ogłoszone konwencje, dobrodziejstwa pełzną na niczym. *Niemc. Pam. 1807. 129*. Wszystkie najściślejsze obrachowania moje pełzną na niczym. *Orzesz. Eli II, 203*.

penaty Opuszczać rodzinne **p.** ⟨*dom rodzinny*⟩. Wracać do swoich penatów.

pendant Stanowić **p.** do czego. Być jakby **p.** do czego ⟨*być odpowiednikiem, uzupełnieniem czego; mieć w czym swój odpowiednik*⟩: Motyw ten (np. w utworze muzycznym) stanowi **p.** do motywu poprzedniego.

Penelopa Wierna jak **P.** Czekać wiernie na powrót małżonka jak **P.** Robota Penelopy ⟨*robota nie mająca końca*⟩.

pensja ● ⟨*stałe wynagrodzenie*⟩ **1. p.** głodowa, stała; wysoka **p. p.** miesięczna. **2.** Dać, płacić, wypłacać, wyznaczyć pensję. **3.** Odebrać, pobierać, otrzymywać, wybrać, wziąć z góry pensję. **4.** *przestarz.* Iść na pensję ⟨*na emeryturę*⟩. **5.** Podwyższyć, obniżyć, obciąć, zniżyć pensję. **6.** Potrącać, wytrącać co komu z pensji. **7.** Utrzymywać się z pensji. Nie móc wyżyć z pensji.

⊙ ⟨*dawniejsza nazwa szkoły żeńskiej*⟩ **8.** Przełożona pensji. **9.** Chodzić, uczęszczać na pensję. **10.** Oddać, posyłać córkę na pensję. **11.** Opuścić, skończyć, ukończyć pensję. **12.** Uczyć, wykładać; uczyć się na pensji.

pensum *przestarz.* **p.** z czego (np. z retoryki) ⟨*zadana część materiału lekcyjnego do nauczenia się na pamięć; ćwiczenie do odrobienia*⟩: Odrabiać, przepisywać pensa. Zadawać **p.** (do wyuczenia na pamięć). *przen.* Żmudne pensa [...] wam ksiądz podkanclerzy zadał układaniem archiwum koronnych. *Niemc. Jan 52.*

perełka 1. (Kwiatki, ząbki) drobne jak **p-i. 2.** Sznur(ek) perełek. **3.** Haftować perełkami; garnirować, nabijać (np. szkatułkę) perełkami. **4.** Nawlekać **p-i. 5.** Rozsypywać **p-i. 6.** *przen.* **p-i** rosy; potu; ząbków; **p-i** poezji. **7.** Łza spłynęła perełką (po policzku, po sukni). **8.** Moja ty perełko! ⟨*pieszczotliwie do człowieka*⟩.

perfekcja Dojść do perfekcji w czym, doprowadzić co do perfekcji ⟨*osiągnąć w czym wprost doskonałość*⟩: W drobnej plastyce artyści bizantyjscy doszli do prawdziwej perfekcji. *Wiedz. 17, s. 17.* Osiągnąć w czym perfekcję.

periodyczny 1. p-e ataki choroby (gorączki) ⟨*powtarzające się w określonym czasie*⟩. **2. p-e** deszcze ⟨*padające w określonych okresach, np. w krajach tropikalnych w porze letniej*⟩. **3. p-e** wylewy rzeki. **4. p-e** bunty, wojny ⟨*wybuchające co pewien czas*⟩. **5. p-e** zmiany. **6.** Broszury, druki, publikacje, pisma, wydawnictwa **p-e** ⟨*ukazujące się w określonych odstępach czasu: codziennie, co tydzień, co miesiąc itp.*⟩. **7.** Komety **p-e** ⟨*ukazujące się okresowo w dających się przewidzieć terminach*⟩. **8.** Wagi **p-e** ⟨*automatycznie napełniające zbiorniki do określonego ciężaru, stosowane do pakowania gotowych produktów*⟩.

perlisty 1. p-e bryzgi fal. **p.** deszcz. **2. p-e** dźwięki, tony, trele (kanarka). **3. p-e** fale ⟨*perłowego koloru*⟩. **4.** *łow.* **p-e** parostki (kozła, jelenia) ⟨*drobne wyrostki okrywające rogi tych zwierząt*⟩. **5. p-e** poszycie dachu: Wyjątkowo zdarza się czasem w Radomskiem poszycie „perliste", układane na zmianę gładko i w schodki. *Pol. Szt. Lud. 1, 1955, 31.* **6. p.** pot ⟨*kroplisty*⟩. **7. p-a** rosa. **8. p-e** szmery, pluski (kaskady, strumyka). **9. p.** śmiech. **10. p-e** wino.

perła 1. Czarna **p. 2. p.** różowa, żółta, szarawa. **3. p.** kałakucka, uriańska. **4.** Prawdziwe, fałszywe, sztuczne **p-y. 5.** Sznur pereł. **6.** Naszyjnik z pereł. **7.** Poławiacz pereł. **8. p.** pierwszej wielkości, najczystszej wody (również *przen.*). **9.** *przen.* **p.** szczęścia; wdzięku. **10.** Perły ząbków, rosy. **11. p.** towarzystwa, rodziny (o osobie); **p.** literatury, poezji, liryki (o utworze). **12.** Gwiazdy iskrzą się jak **p-y. 13.** Łzy padają jak **p-y. 14.** Sadzić, wysadzać, naszywać perłami. Naszyjnik, grzebień wysadzany perłami. Szaty naszywane perłami. **15.** Woda ocieka (z gałęzi, z liści) deszczem pereł. **16.** Rosa wisi perłami (na okiściach traw). **17.** Ktoś a. coś stanowi perłę czego: Nauki dawane Anieli, sceny z Albinem (w „Ślubach panieńskich" Fredry), wszystko to prawdziwe perły komizmu i humoru. *Gost. Przeszł. 145.* **18.** Rzucać (miotać) perły między (przed) wieprze (świnie) (*Mat. VII, 6*). **19.** Znaleźć, wyłowić perłę w czym (również *przen.*): Zdarzało się bowiem, że w głębi dzielnic zamieszkałych przez rojną ubogą ludność, wyławiano prawdziwą perłę wdzięku i młodości. *Sienk. Quo I, 114.*

perłowy 1. p-a muszla, koncha. **2.** Kolia, przepaska **p-a** ⟨*z pereł*⟩. **3.** Bawełna **p-a** ⟨*nici bawełniane do haftu*⟩. **4. p.** kolor ⟨*biały z odcieniem popielatym*⟩. **5.** Tonacja **p-a** (obrazu). **6. p-e** niebo. **7. p-a** rosa (błyszczy na kwiatach). **8. p.** blask; **p-a** jasność. **p.** świt, brzask. **9 p-e** ząbki ⟨*jak perły*⟩. **10.** Fasola **p-a** ⟨*gatunek fasoli*⟩. **11.** Kasza **p.** ⟨*gatunek kaszy jęczmiennej*⟩.

permanencja W permanencji: Obradować, odbywać zebrania, posiedzenia w permanencji [lepiej: bez przerwy].

peron Pusty, zapchany, zatłoczony **p. p.** kolejowy. Czekać, stać na peronie; chodzić, spacerować po peronie. Pociąg odjeżdża z I, II peronu. Wpaść, wtłoczyć się na **p.**; zatrzymać się przed peronem (o pociągu). Wyjść na **p.**, wysiąść (z wagonu) na **p.**

peronowy Hall **p.** ⟨*zawierający perony*⟩.

perora 1. Długa, szumna **p.** ⟨*przemówienie*⟩. **2.** Ojcowskie **p-y** ⟨*rady, nauki*⟩. **3.** Słuchać, wysłuchać perory. **4.** Prawić, wyciąć, wyrznąć, wypalić komu perorę a. **p-y** ⟨*dawać, rady, nauki; robić wymówki*⟩: Cała przejęta macierzyńskim uczuciem, poczęłam prawić mu perorę. *Orzesz. Ad astra 332.* **5.** *przestarz.* Prawić, mieć, ułożyć perorę, witać kogo perorą, wystąpić z perorą ⟨*wygłosić, ułożyć przemówienie, witać kogo przemówieniem, wystąpić z przemówieniem*⟩.

perski 1. p. kobierzec, pas; **p-e** tkaniny; **p-a** makata; **p-e** wazy. **2.** Bez **p.** ⟨*gatunek lilaka (syringa persica)*⟩. **3.** Karakuły **p-e** ⟨*barany, futro o gęstym, silnie skręconym włosie, barwy zwykle czarnej*⟩. **4. p.** proszek ⟨*dawniejszy środek owadobójczy*⟩. **5.** Pszenica **p-a** ⟨*gatunek pszenicy*⟩.

persona *daw.* dziś *książk.* lub *żart.* ⟨*osobistość*⟩. Dostojna, poważna, znaczna; ważna, wielka, wysoko postawiona **p.**: Muszą to być znaczne jakieś persony, skoro mogą panu wojewodzie rozkazy dawać. *Sienk. Pot. IV, 114.* Rozejrzeliśmy się dyskretnie dokoła, przypuszczając, że oprócz nas bawi w tym dniu w gromadzie jakaś wyjątkowo ważna persona, którą prezes chce szczególnie uhonorować. *Twórcz. 4, 1954, 148.* **p.** dramatu ⟨*osoba, postać*⟩.

personalny **1.** Akta **p-e**; dane **p-e** ⟨*dotyczące czyjejś osoby*⟩. **2.** Ataki, wycieczki, napaści **p-e** ⟨*osobiste*⟩. **3.** Autorytet **p.** kogo ⟨*osobisty*⟩. **4.** Kierownik, szef **p.** ⟨*odpowiedzialny za personel*⟩. **5.** Referat, wydział **p.** (przedsiębiorstwa, urzędu) ⟨*osobowy, zajmujący się personelem i jego sprawami*⟩. **6.** Unia personalna ⟨*unia państw mających wspólnego monarchę, ale zachowujących odrębne instytucje*⟩. *przen.* Za sklepem spożywczym rozpostarł się duży sklep apteczny, połączony unią personalną jego właścicielki z posiadaczem magazynu materiałów, nie wiadomo dlaczego zwanych: krótkimi. *Korcz. Trzy 47.* **7.** Zmiany **p-e** (w ministerstwie, w rządzie) ⟨*osobowe*⟩.

personel ⟨*zespół osób oddanych wspólnej pracy zawodowej*⟩ **1.** **p.** administracyjny. Fachowy, techniczny, pomocniczy, naukowy, kierowniczy; stały **p.** **p.** nauczycielski. **p.** kobiecy (teatru). **2.** Cały **p.** (przedsiębiorstwa, urzędu). **p.** ambasady, fabryki, redakcji, sklepu, szkoły, hotelu a. hotelowy, szpitala a. szpitalny, teatru itp. **3.** Powiększyć, zredukować, zmniejszyć, zmienić **p.**

perspektywa **1.** Daleka, szeroka, rozległa, zamglona **p.** *przen.* Nowe, nęcące, pomyślne, najlepsze; straszne **p-y**. **2.** **p.** porównawcza. **3.** **p.** czego a. na co; ogrodu, ulicy; na łąkę, na miasto, na zatokę: Obraz z perspektywą, *przen.* **p.** wysiłku (przeraża kogo), **p.** zabawy (pociąga kogo); **p.** podróży, zwycięstwa; **p.** czasu, rozwoju przyszłości; **p.** na wyjazd, na awans. *iron.* Ładna, śliczna **p.**!: Śliczna perspektywa! nocleg pod gołym niebem, na wilgotnej ziemi, żaby, komary. *Pług Zagon I, 153.* **4.** Ginąć w perspektywie: Dal krajobrazu ginie w świetnej, fioletowej perspektywie. *Tyg. Ilustr. 48, 1904, 926.* **5.** Wycinać perspektywę ⟨*wycinać drzewa dla widoku*⟩. **6.** Zamykać, zasłaniać perspektywę ulicy (o jakimś budynku, wieży itp.). **7.** *przen.* Mieć co (np. wycieczkę) w perspektywie ⟨*w planie, na widoku*⟩. **8.** Mieć przed sobą (najlepsze) perspektywy na przyszłość. **9.** *daw.* Oglądać co (np. pole bitwy) przez perspektywę ⟨*przez lornetkę*⟩. **10.** Patrzeć na co przez perspektywę czego (radości, smutku): Oczy jego patrzyły na „Starą" [basztę] przez pryzmat uczuć dzieciństwa, przez perspektywę wszystkich smutków i radości, których ta ruina była świadkiem i jak gdyby sędzią. *Żer. Prom. 23.* **11.** Oceniać co, patrzeć na co, widzieć co z perspektywy lat a. z perspektywy dziejowej, historycznej; z perspektywy całości: Trzeba na finał Prologu spojrzeć z perspektywy całości „Dziadów" części trzeciej. *Kleiner Mick. II/1 286.* **12.** Tracić, zatracać perspektywę (perspektywy); otwierać (sztuce, nauce) perspektywy ⟨*stwarzać, dawać możliwości*⟩: Hasła romantyczne otwierały sztuce nowe perspektywy. *Bar. Kum. 160.* **13.** Wykładać (na wyższej uczelni) perspektywę. **14.** **p.** na co otwiera się: Z przodu otwierała się perspektywa na łąkę. *Orzesz. Prow. 42.* **15.** *przen.* **p-y** czego rysują się (jasno), uśmiechają się komu, odsłaniają się przed kim lub przed czym.

perswazja **1.** Łagodna, lekka, usilna, rozsądna, rozumna **p.** **2.** (Po)wstrzymać kogo od czego, skłonić kogo do czego perswazją a. perswazjami. **3.** (U)słuchać czyich perswazji. **4.** *przestarz.* Udawać się do perswazji ⟨*stosować perswazję*⟩: Z początku zawsze [...] do perswazji się udawał. *Orzesz. Anast. 137.* **5.** Ulec perswazji a. perswazjom. **6.** Użyć perswazji. **7.** Zwrócić się z perswazją do kogo. **8.** Zrobić co, zgodzić się na co, ustąpić pod wpływem perswazji. **9.** Perswazje pomagają (nie pomagają), skutkują (nie skutkują), przydają się na co (nie przydają się) itp.: Wszelkie moje perswazje nie odniosły żadnego skutku. *Lam J. Rozmait. 288.*

pertraktacje **1.** Wstępne, mozolne, przewlekłe **p.** **2.** **p.** pokojowe, handlowe. **3.** **p.** o co: o podwyżkę płac; o terytorium. **4.** **p.** z kim a. między kim a kim: **p.** z robotnikami, z rządem, z przedstawicielami (przedsiębiorstwa); między delegatami związku a rządem; między przedstawicielami państw, między robotnikami a dyrekcją; między lokatorami a administracją itp. **5.** Podjąć, rozpocząć, zakończyć, przerwać, zerwać **p.** **6.** Prowadzić **p.** **7.** Reprezentować kogo w pertraktacjach. **8.** Wchodzić z kim, wdać się w **p.** **9.** **p.** ciągną się, toczą się, przewlekają, wloką się, trwają, utknęły, zostały zakończone.

peryferia **1.** **p-e** miasta ⟨*odległe dzielnice, krańce miasta*⟩. **2.** *przen.* **p.** zainteresowań; **p.** literatury. *żart.* Miał na sobie [...] spodnie u dołu za krótkie [...] a u góry również za kuse, niezdolne zakryć peryferii doskonale okrągłego brzucha. *Żer. Wspom. 33.* **3.** Leżeć na peryferiach a. na peryferii czego ⟨*na krańcach*⟩: Największe wysokości Afryki południowej leżą na peryferii wklęsłej płyty centralnej. *Lewiń. J. Afr. 25.* *przen.* Historia Chin nie była uwzględniana w podręcznikach szkolnych, dzieje i kultura chińska leżały na peryferiach zainteresowań europejskich przed wiekiem oświecenia. *Pam. Lit. 1955, IV, 408.* **4.** Mieszkać na peryferiach (miasta).

perypetie **1.** Dramatyczne, niebezpieczne, zabawne **p.** **2.** **p.** rodzinne; **p.** losu; powieści. **3.** Akcja utworu, powieść pełna perypetii. **4.** Ktoś, coś ulega (różnym) perypetiom ⟨*kolejom losu*⟩. **5.** Opisywać, opowiadać, przedstawiać czyje (swoje) **p.** **6.** Osiągnąć, zdobyć, załatwić co po długich perypetiach.

perzyna **1.** Iść, pójść, zamienić w perzynę ⟨*spalić doszczętnie, zniszczyć*⟩: Przechodzą wojny; wsie i miasta idą w perzynę. *Marc. Pisma I, 150.* Krzyżacy przeważną część kraju zamienili w perzynę. *Szujski Opow. 194.* **2.** Leżeć w perzynie ⟨*w zgliszczach*⟩: Miasteczka leżały w perzynie. *Sienk. Ogn. III, 186.* **3.** Obalić, rozbić, rozrzucić w perzynę ⟨*w proch*⟩: Łatwiej rozrzucić w perzynę to, co żyje dzisiaj, niż zbudować to, co ma żyć jutro. *Krasiń. Iryd. 53.* Kilku czy kilkunastu jeźdźców hiszpańskich rozbijało w perzynę tysiączne armie Azteków. *Żab. Rodz. 44.*

pestka **1.** **p.** owocu. **2.** Wypluwać **p-i** (owocu). **3.** Gryźć, jeść **p-i** (bani). **4.** Być pestką czego ⟨*ośrodkiem, centrum*⟩: Kolebką Warszawy a zarazem jej rdzeniem i „pestką" jest dzielnica staromiejska. *Gomul. Hist. ulic 23.* **5.** *posp.* Zalać się w pestkę ⟨*zupełnie, do nieprzytomności*⟩: Poszli pić, zalali się w pestkę. *Żukr. Dni 41.*

petycja **1.** **p.** do kogo, np. do króla, do rządu, do władz, do parlamentu. **2.** **p.** od kogo, np.

od kobiet, od posłów. **3. p.** o co a. w sprawie czego: **p.** o zniesienie monopolów; w sprawie uwolnienia aresztowanych działaczy itp. **4.** Domagać się, żądać czego w petycji. **5.** Nadsyłać **p-e. 6.** Opracować, *przestarz.* wygotować petycję do kogo. **7.** Podać, przedstawić, wnieść, złożyć petycję. **8.** Uchwalić petycję, tekst petycji. **9.** Zwrócić się z petycją do kogo.

pewien p. **pewny**

pewnie 1. Czuć się, iść, płynąć, trzymać co **p.** ⟨*z poczuciem pewności*⟩: Niezbyt pewnie trzymać się na nogach. **2.** To **p.** bajdy ⟨*zapewne, prawdopodobnie*⟩: **p.** niedługo umrze. To **p.** jego matka. **p.** dziś przyjdzie. Miał **p.** z pięćdziesiąt lat.

pewność 1. Absolutna, bezwzględna, dostateczna, niezachwiana, niezłomna **p. 2. p.** wewnętrzna. **3. p.** ruchów, działania, wywodów; jutra, zwycięstwa: O pewności tego zwycięstwa wątpić niepodobna. *Troc.* **4. p.** oka, ręki (przy celowaniu, strzelaniu, rysowaniu). **5. p.** rysunku. **6. p.** siebie ⟨*zadufanie w siebie, dufność, śmiałość*⟩: Arogancka pewność siebie. Ta pewność siebie Koperkiewicza zbiła wnet z tropu pana Walerego. *Dygas. Gorz. II, 82.* **7.** Dla pewności (co zrobić) ⟨*aby się upewnić, aby mieć pewność, na wszelki wypadek*⟩: Dla pewności zostawisz na tym oto stole tę sakiewkę, którą dostałeś. *Sienk. Quo I, 198.* **8.** Z pewnością ⟨*wprawnie, z poczuciem pewności*⟩: Poruszać się z największą pewnością. Urządzenie służące do zwalniania balastu musi działać z absolutną pewnością. *Probl. 3, 1954, 191.* **9.** Z (całą, wszelką) pewnością ⟨*na pewno*⟩: Przyjdę z wszelką pewnością. Wiedzieć, stwierdzić, utrzymywać ustalić co z całą pewnością. Do jutra wypogodzi się z pewnością. **10.** *pot.* Z pewnością, że... ⟨*wiadomo; zapewne*⟩: Z pewnością, że w mojej pracy jest mnóstwo błędów, niedopatrzeń i braków wszelkiego rodzaju, boć jestem człowiekiem. *Prus Studia 211.* **11.** Dawać **p.**: Podpis obudzał tylko domysły — pewności nie dawał. *Gomul. Ciury I, 109.* **12.** Mieć **p.** że...; mieć, zyskać bezwzględną **p.**, sto procent pewności ⟨*być całkowicie pewnym*⟩: Mogąc rozrządzić taką sumą, zyskuję sto procent pewności, że się plan uda. *Fred. J. Żyw. 66.* **13.** Nabrać pewności siebie. **14.** Nabrać pewności, że..., ⟨*upewnić się o czym*⟩; zdobyć, zyskać **p. 15.** Odebrać komu **p.** siebie: Uczucie wstydu onieśmieliło go, odbierając mu pewność siebie i swobodę. *Sewer Nafta III, 43.* **16.** Odznaczać się pewnością siebie. **17.** Odzyskać **p.** siebie. **18.** Tracić **p.** (siebie). **19.** Nic nie stracić z pewności siebie: Podobno nic nie stracił ze spokojnej pewności siebie. *Brand. K. Antyg. 339.* **20.** Wypowiadać co, wygłaszać z (wielką) pewnością siebie. **21.** Wzbudzać **p.**: Samym swoim wyglądem wzbudzał pewność i zaufanie. *Dąbr. M. Noce III, 104.* **22.** Zachować **p.** siebie. **23.** Zachwiać się w swej pewności. **24. p.** (siebie) bije od kogo, opuszcza kogo.

pewny, pewien ◉ **1.** Pewny sukces, strzał, zarobek; pewna lokata kapitału, pewne źródło (wiem to z pewnego źródła), pewna zguba, śmierć (grozi komu), pewne zwycięstwo (odnieść). **2.** Pewny a. pewien czego: swojej pamięci, wzajemności, siebie. **3.** Pewny a. pewne, *daw.* to pewna jak amen w pacierzu. Pewne jak dwa razy dwa jest cztery. (Słowo) pewne jak mur. **4.** Na pewno *daw.* za pewne ⟨*z pewnością, z całą pewnością*⟩: Utrzymywać co, twierdzić, liczyć na co, wiedzieć na pewno. Przyjdę na pewno. Słyszałem za pewne, że Dahlman syt łupów pragnie zamknąć kantor. *Choj. Alkh. IV, 68.* **5.** *przestarz.* Działać na pewno ⟨*mając pewność skuteczności działania*⟩: Sapieha lubił działać na pewno, bał się każdego nierozważnego kroku. *Sienk. Pot. IV, 221.* **6.** Być pewnym czego, (że..., czy...) ⟨*mieć pewność, że...*⟩: Był pewny jej wzajemności. Był pewny wygranej. Byli pewni zwycięstwa. Jestem prawie pewien, że zostawiłem parasol w biurze. - No, a pan... a ty Bogumile? — zwrócił się Ostrzeński do szwagra, z którym nigdy nie byli pewni, jak mają sobie mówić. *Dąbr. M. Noce II, 143.* **7.** Być pewnym kogo ⟨*mieć do niego zaufanie*⟩: Była pewna swego męża. **8.** Być pewnym siebie ⟨*mieć zaufanie do siebie, mieć śmiałość*⟩. **9.** Być pewnym swego ⟨*mieć pewność co do czego, być przekonanym o słuszności swego stanowiska*⟩: O ile się założysz? [...] Nawet o milion. Jestem pewny swego. Waham się, czy to honorowo. Bo wiem już teraz, że wygram. *Ritt. Duchy 20.* **10.** Coś (jest) pewne ⟨*niezawodne*⟩: Pogoda pewna. Dwója pewna. **11.** Jest pewne, jest rzeczą pewną, że... To pewna, że...; Że był Polak — to pewna. *Rol. Nowe. 100.* **12.** Ktoś jest pewny, to człowiek pewny ⟨*można na nim polegać, można mu ufać*⟩. **13.** Czuć pewny grunt pod nogami: Konie czując pewniejszy grunt pod nogami, pomknęły szybko. *Jun. Mazur. 115.* **14.** Dowiedzieć się coś pewnego. **15.** Szukać pewnego gruntu. **16.** Stanąć na pewnym gruncie (również *przen.*): Socjologia, chcąc stanąć na pewnym gruncie, musi przede wszystkim wesprzeć się na szerokiej podstawie faktów. *Kulcz. L. Socjol. 18.* **17.** Iść, przejść, wejść pewnym krokiem. **18.** Stanąć na pewnych nogach: *przen.* ⟨*uzyskać, zdobyć, zapewnić sobie dobre warunki materialne, źródła utrzymania*⟩: Gdy stanę na pewnych nogach, wtenczas i dla serca może się coś znaleźć. *Bliz. Dam. 47.* **19.** Mieć pewne oko, pewną rękę (do strzału, do rysunku). **20.** Mieć pewny kawałek chleba ⟨*zapewnione źródło utrzymania*⟩. **21.** Powiedzieć, wypowiedzieć co pewnym głosem ⟨*w którym nie ma wahania, stanowczym*⟩. **22.** Złożyć co w pewne ręce ⟨*osobie godnej zaufania*⟩.

◉ **23.** Pewna ilość, liczba czego ⟨*nieokreślona*⟩: Pewna liczba rodzin, pewna ilość wody. **24.** Pewien mój przyjaciel ⟨*jeden z moich przyjaciół*⟩. **25.** Pewien żołnierz, przechodzień; pewna osoba itp. ⟨*jakiś, jakaś*⟩. **26.** *euf. żart.* Pewna część ciała ⟨*tyłek*⟩: Srogie cięgi dostała pewna część ciała. *Ejs. Bajki 71.* **27.** Osoba w pewnym wieku ⟨*starsza*⟩: Nie lubię takich uśmiechów u osób w pewnym wieku. *Prus Lalka III, 19.* **28.** Ludzie pewnej daty: Większa część tegoż towarzystwa składa się z ludzi pewnej daty. *Bog. Wiz. 83.* **29.** Pewnego razu, dnia ⟨*kiedyś*⟩, pewnego pięknego poranku; pewnej nocy itp. **30.** W pewne dni ⟨*w niektóre*⟩: W pewne dni tylko jadał mięso. **31.** Co pewien czas ⟨*od czasu do czasu*⟩; na pewien czas ⟨*na jakiś czas*⟩; od pewnego czasu ⟨*od jakiegoś czasu*⟩; przez pewien czas ⟨*przez jakiś czas*⟩; po pewnym czasie, po upływie pewnego czasu ⟨*po jakimś czasie*⟩: Od pewnego czasu stracił humor. **32.** Do pewnych granic (być odpornym, ustępliwym itp.). **33.** Pod pewnym względem, pod pewnymi względami: Różnić się w poglądach pod pewnymi względami. **34.** W pewnej chwili, w pewnym momencie ⟨*w jakiejś, w określonej chwili*⟩: W pewnej chwili otwarto gwałtownie drzwi. **35.** W pewnej mierze, w pewnym stopniu, do pewnego stopnia, w pewnym zakresie, w pewnym sensie ⟨*w jakiejś mierze itd.*⟩: Człowiek w pewnej mierze ograniczony. Jako młody chłopak, byłem chorobliwie nieśmiały. I dotąd pozostało mi to w pewnym stopniu. *Perz. Las 66.* Miał do pewnego stopnia słuszność. **36.** W pewnym wypadku, w pewnych wypadkach ⟨*w określonym, w określonych*⟩: W pewnych wypadkach masz rację. **37.** Z pewnym wahaniem, rezerwą itp. ⟨*z niejakim*⟩: Powiedzieć, zrobić co, zgodzić się na co z pewnym wahaniem. Zachowywać się, wypowiadać co (się) z pewną rezerwą. Obliczyć co z pewnym przybliżeniem. Spoglądać z pewnym zakłopotaniem. Wrócić, patrzeć w przyszłość z pewną otuchą. Robić co z pewnym trudem, wysiłkiem. **38.** Coś robi na kim pewne wrażenie ⟨*widoczne*⟩: Zrobiło to na nim pewne wrażenie. **39.** Czuć pewien niesmak. **40.** Mieć pewien wpływ na co. **41.** Odegrać pewną rolę. **42.** Rzucać pewne światło na co ⟨*charakteryzować co w pewien sposób*⟩. **43.** Mieć do kogo pewną sprawę, pewien interes, pewną prośbę: Mam do pana interes, pewną prośbę, o której chciałbym pomówić. *Żer. Prom. 70.* **44.** Okazywać pewne zainteresowanie czym, pewną życzliwość komu ⟨*niejaką, w pewnym stopniu*⟩. **45.** Mieć pewne zastrzeżenia co do kogo lub czego. **46.** Opowiedzieć, przytoczyć pewien fakt. **47.** Powziąć pewien plan. **48.** Uzyskać pewien wpływ. **49.** Przynosić pewną ulgę ⟨*niejaką*⟩. **50.** Wpłacić; wypłacić pewną kwotę (sumę) ⟨*jakąś, bliżej nie określoną, znaną tylko stronom*⟩. **51.** Otrzymać co, uzyskać za pewną opłatą ⟨*nieznaczną*⟩.

pęcherz **1.** Błony, szyby z pęcherza ⟨*wysuszone błony pęcherzowe, służące dawniej za szyby*⟩. **2.** **p-e** na czym, pod czym, np. na dłoniach, pod palcami (u nóg): Od intensywnego wiosłowania porobiły mu się **p-e** na dłoniach. **3.** **p.** na wodzie ⟨*bąbel, bańka*⟩. **4.** *anat.* **p.** moczowy ⟨*narząd ciała w jamie brzusznej, w którym zbiera się mocz*⟩. **p.** płodowy ⟨*błony otaczające jaje płodowe*⟩. **5.** *zool.* **p.** pławny (u ryby). **p.** powietrzny ⟨*u owadów: naczynie błoniaste służące do oddychania*⟩. **6.** **p.** w odlewie ⟨*próżnia w surowiźnie powstała podczas odlewania*⟩. **7.** Choroba pęcherza; chory (chorować) na **p.** **8.** Nadęty **p.** *przen.* ⟨*osoba próżna, zarozumiała*⟩: Pomocnik głównego artysty fabrycznego [...] był nadętym pęcherzem. Mały, krzywy, nieufny sobek. *Grad. Trzech 218.* **9.** Nadęty jak **p.**; nadymać się jak **p.** ⟨*puszyć się*⟩: Rozparł się w boki, nadął się jak pęcherz i powiedział mi srogie kazanie. *Kaczk. Murd. II, 12.* **10.** Być cały w pęcherzach. Mieć co (ręce, twarz) całe w pęcherzach ⟨*pokryte pęcherzami*⟩: Krystyna była już cała w pęcherzach, wypełnionych jasną cieczą. *Zar. Wędr. 81.* **11.** Komuś wyskakują na czym pęcherze (czyjaś skóra pokrywa się pęcherzami): Na palcach wyskoczyły mu pęcherze. *Prus Lalka II, 267.* **12.** Pływać na pęcherzach a. z pęcherzami ⟨*na wysuszonych i wypełnionych powietrzem błonach pęcherzowych*⟩. **13.** Przywiązać kotu **p.** do ogona ⟨*rodzaj złośliwej zabawy*⟩: Ulubioną jego zabawką było przywiązywać kotom pęcherze do ogonów. *Sztyrm. Pow. I, 131.* **14.** Biegać, latać jak kot z pęcherzem ⟨*nerwowo; bez określonego celu i rezultatu*⟩: Od dwu dni biegam rozdrażniony, jak kot z pęcherzem. *Prus Emanc. I, 275.* Zapewne, że nie latałem po mieście, jak kot z pęcherzem, ale nie było dnia, żebym nie załatwiał jakichś spraw. *Strug Wspom. 185.*

pęczek (*lm* pęczki) **1.** **p.** kwiatów ⟨*wiązanka*⟩ (zwykle o kwiatach drobnych lub o kwiatach polnych): **p.** fiołków, konwalii, bratków, niezapominajek. **2.** **p.** rzodkiewek, marchwi, szparagów. **3.** **p.** słomy, zboża ⟨*snopek*⟩; kłosów, chrustu ⟨*wiązka*⟩. **4.** **p.** włókien konopnych. **p.** piór. **p.** włosów. **5.** **p.** bawełny, jedwabiu (do haftowania) ⟨*motek*⟩. **6.** **p-i** traw: Podwórze małe [...] z pęczkami traw wśród kamieni. *Zeg. Zmory 110.* **7.** *przen.* **p.** promieni (słońca) ⟨*smuga*⟩. **8.** Wiązać w **p-i** (zboże, słomę). **9.** Sprzedawać co (warzywa, kwiaty) na **p-i.** **10.** *pot. żart.* Przywieziono go a. przyjechał w pęczku słomy (do miasta) ⟨*o kimś nieokrzesanym, naiwnym*⟩.

pęcznieć **1.** **p.** czym a. od czego: Szafa pęcznieje książkami a. od książek. [Słowa] stopniowo nabrzmiewały goryczą, pęczniały bólem. *Morc. Wyr. 49.* [Utwór] pęczniejący od groteski. *Pam. Lit. 1954, 104.* **2.** **p.** z czego: **p.** ze złości, z odrazy, z gniewu, z zawiści, z ciekawości. **3.** Kłosy, nasiona, pąki pęcznieją: Pęczniały pąki na bzach. *Ziel. S. Pol. 328.* **4.** *żart.* Brzuch komu pęcznieje ⟨*rośnie*⟩. **5.** Głowa pęcznieje komu od czego (od kłopotów) ⟨*ktoś się czymś kłopocze*⟩. **6.** Kieska czyja, konto czyje pęcznieje ⟨*komuś przybywa majątku*⟩.

pęd ⊙ **1.** Gwałtowny, niepohamowany, nie(po)wstrzymany, szalony **p.** **2.** **p.** na złamanie karku. **3.** **p.** żywiołowy. **4.** Owczy **p.** ⟨*bezmyślne naśladowanie innych*⟩. **5.** **p.** powietrza, wiatru; bryły, kuli, pociągu; rzeki; krwi; bitwy. **6.** **p.** (kogo) do czego ⟨*gwałtowne zainteresowanie czym, dążenie do czego, działanie w jakimś kierunku*⟩: **p.** (młodzieży) do sportu, do kształcenia się, do oświaty itp. **7.** Pędem ⟨*szybko, co tchu*⟩: Pędem (szalonym) biec, gnać, rwać, uciekać, puścić się, śmignąć, wpaść, ruszyć itp. **8.** Pędem burzy, błyskawicy, pioruna, strzały (gnać, uderzyć na co, na kogo, lecieć itp.): Pędem burzy lecieli. *Malcz. Maria 61.* **9.** W pędzie, w dzikim (największym, zawrotnym, szalonym) pędzie (ruszyć, jechać, mknąć, mijać kogo, co, wpaść gdzie). **10.** *pot.* W te pędy ⟨*w lot, od razu*⟩: Panienka w te pędy zeszła i mówi coś do niego. *Prus Wiecz. 124.* W świętej głupocie swojej wydałby w te pędy i tamten skarb. *Żer. SPP.* **11.** Hamować, wstrzymać **p.** ⟨*o samochodzie*⟩. **12.** Iść całym pędem, walić ze strasznym pędem. Nabierać pędu ⟨*o maszynie*⟩. **13.** Wziąć (największy) **p.** ⟨*o koniach, o wojskowych formacjach konnych itp.*⟩: Wszystkie chorągwie zerwały się z miejsca, ruszyły zrazu kłusem, potem wzięły pęd największy. *Śliw. A. Sob. 265.* **14.** Wytracać **p.** ⟨*o maszynach, statkach, samochodach, samolotach: tracić szybkość po wyłączeniu motoru na skutek tarcia*⟩. **15.** *przen.* Budzić, rozbudzać **p.** do czego (np. do turystyki).

● **16.** **p-y** (roślin): Bujne, szlachetne, młode **p-y.** **17.** **p.** główny; **p-y** boczne, nadziemne, odziemne, podziemne. **18.** **p-y** roczne, wieloletnie. **19.** (Wy)puszczać **p-y** (o roślinie). **20.** Podcinać (roślinie) **p-y.** **21.** Prowadzić (roślinę) na (trzy) pięć pędów.

pędzić ● **1. p.** kogo, co — czym ⟨*popędzać, gnać*⟩, np. **p.** bydło; **p.** niewolników, więźniów; **p.** chmury (o wietrze): Więźniów trzciną pędzą w trop kaprale. *Jabł. SW.* **2. p.** kogo, co — do czego ⟨*napędzać, naglić*⟩: Siciński pędził chłopów do pracy w święta i niedziele. *Mick. SPP.* Pastuszkowie pędzili już bydło do obór. *Olcha Most I, 5.* **3.** Coś pędzi kogo do czego: Rozterka wewnętrzna pędziła Urbina do czynów hazardownych. *Święt. A. Obraz II, 103.* Niewidoma siła pędziła mnie w świat. *Sztyrm. Katalept. I, 178.* Ciekawość pędziła go do nauki. **4. p.** kogo (jak psa); **p.** od siebie ⟨*przepędzać, przeganiać, odpędzać od siebie*⟩: Mnie pędzi, gdzie tylko spotka, stale mu zawadzam. *Żukr. Zioła. 193.* **5. p.** kogo — przed sobą: Pędził przed sobą Kartagińców, którzy przestraszeni nie tak ogromem wyprawy, jak sławą Pyrra, nigdzie kroku dotrzymać mu nie śmieli. *Kras. Życia VIII, 251.* **6. p.** czym: Pędzący ostatkiem letkiewicz. *Prz. Tyg. Życia 4, 1875, 37.* Pędzony głodem, pragnieniem. Samochód pędzony ropą ⟨*poruszany*⟩. **7.** Jakby (go, ich) kto (kijem) pędził ⟨*pośpiesznie*⟩: Biegną do mnie, jakby ich kto pędził. *Kras. Lucjan 185.* Zbiegł z estrady tak szybko, jakby go ktoś stamtąd pędził kijem. *Pięt. Białow. 17—18.* **8. p.** bimber, samogon, wódkę ⟨*robić*⟩. **9.** *górn.* **p.** chodnik, pochylnię ⟨*przebijać, budować*⟩: Pędzić pochylnię wzdłuż uskoku. *Morc. Pokład 80.* Pędzenie chodnika posuwało się szparko. *Morc. Ptaki 235.* **10. p.** dni, czas, wiek, *przestarz.* chwile ⟨*spędzać*⟩. Pędzę przy jego łóżku co dzień długie chwile. *Krasiń. Listy II, 352.* **11. p.** (czyją) wodę na swój młyn ⟨*wyzyskiwać kogo a. co na swoją korzyść*⟩: Mieli w nim dogodnego dla siebie partnera. Pomagali mu chętnie, pędząc jego wodę na swój młyn. *Ask. Uwagi 318.* **12. p.** w górę (o pędach, latoroślach) ⟨*rosnąć szybko, bujać*⟩. **13. p.** żywot, życie ⟨*żyć*⟩. Życie wstrzemięźliwe pędził. *Kras. Bajki. 7.*

● **14. p.** ⟨*biec, jechać pędem*⟩: **p.** (dokąd) co sił, co tchu, bez tchu, ile sił w nogach, co koń wyskoczy (o jeźdźcu), całą siłą pary (o pociągu, statku); w skok, w cwał, cwałem, galopem (o koniu, jeźdźcu), w podskokach, susami, *gw.* w derdy; jak opętany, jak szalony, jak wariat; jak wiatr, jak wicher, jak huragan, jak na skrzydłach, jak strzała, lotem strzały, *daw.* strzałą; na oślep, na złamanie karku, z wywieszonym językiem, ozorem (o psie); z szaloną szybkością. **15. p.** czym a. na czym: motocyklem, samochodem; na koniu, na wielbłądzie; na rowerze. **16. p.** czym; do czego; na co; po co; po czym; przez co; z czego; za kim, za czym: **p.** ulicami (miasta), chodnikiem; do ataku; na obiad; po wiadomości; po kamieniach, po skałach, po piachu, po asfalcie, po szosie; chmury pędzą po niebie; przez wieś, przez pole; z góry, ze schodów: za zbiegiem, za lisem, za motylem. **17. p.** z czym ⟨*śpieszyć się z czym*⟩: Nauczyciele ogromnie pędzą z kursami, egzaminy za pasem, a my prawie nie mamy czasu, aby odetchnąć. *Dygas. Robins. 51.*

przysł. **18.** Młodość, płochość pędzi wiatr ⟨*młodość jest niezrównoważona, zmienna, lekkomyślna*⟩.

pęk ⟨*wiązka, wiązanka, plik*⟩ **1. p.** bananów włoszczyzny, włosów, wstążek, grzybów (suszonych), trawy, trzciny, rózeg, słomy, chrustu; drutu, skór, flag; banknotów; kluczy. **2. p.** promieni, światła ⟨*wiązka, smuga*⟩.

pękać, pęknąć **1.** ⟨*(za)rysować się, rozłamać się, rozprysnąć się*⟩: Lustro, mur, szklanka; sprężyna, szyba pęka, pękła. Rury pękają, pękły (od mrozu). **2.** Pociski, bomby, granaty, szrapnele pękają ⟨*rozrywają się, wybuchają*⟩. **3.** Wrzód pękł. **4.** Szelki pękły (komu) ⟨*zerwały się*⟩. Ubranie pęka na kim a. pęka w szwach; szwy pękły ⟨*rozpruły się, puściły*⟩. **5.** Ciasto, chleb pęka (w piecu). **6.** Łupiny kasztanów pękają. **7.** Pąki pękają ⟨*otwierają się, rozwijają się*⟩. **8.** Skóra (na palcach) pęka. **9.** *przen.* **p.** z gniewu, ze śmiechu, ze złości ⟨*gwałtownie się gniewać, śmiać, złościć; nie posiadać się z gniewu, złości; śmiać się do rozpuku*⟩: Tadeusz, opiły trucizną zazdrości, zdawał się obojętny, a pękał ze złości. *Mick. Tad. 150.* Myślałem, że pęknę od złości. *Łoz. Szlach. I, 92.* Dowiedziawszy się o tym, o mało z gniewu nie pękł. *Krasz. Chata I—II, 59.* **10.** Sto, tysiąc itp. złotych pękło ⟨*poszło, kosztowało*⟩: Przeszło tysiąc złotych już pękło... fiut! poszło... a końca ani widać. *Krasz. Szalona 161.* **11.** Struna pękła ⟨*za daleko się posunięto, przeholowano, przesadzono w czym*⟩: Zdawało się, że już przeciągnięta struna pęknie, że katastrofa nieunikniona. *Jun. Wod. 43.* **12.** (Dobry) nastrój pęka, pękł ⟨*psuje się, zepsuł się*⟩: Ze zjawieniem się Lipeckiego przyjazny nastrój pękł. *Perz. Las 77.* **13.** *przen.* Niebo, widnokrąg pęka ⟨*błyska się*⟩: Czasem widnokrąg pęka od końca do końca i anioł burzy na kształt niezmiernego słońca rozświeci twarz. *Mick. Tad. 271.* **14.** Głowa czyja, mózg czyj a. komu pęka (od czego): Dużo ją obchodzi, co tam gadają, kiedy jej głowa pęka od własnych trosk. *Bogusz. Ludzie 174.* Wszystkie kombinacje wynalezienia sztuki robienia złota, nad którymi mózg mój pękał, były daremne. *Libelt Gra 183.* **15.** Serce pęka, pęknie komu ⟨*ktoś bardzo cierpi, doznaje uczucia wielkiej przykrości*⟩: A choć mi serce pęka — śmiech mię bierze. *Słow. Ben. 162.* Zdawało się, że serce mu pęknie, tak wezbrało żałością. *Grusz. An. Żak. 189.* **16.** Skronie pękają (od nawału przeżyć). Uszy, bębenki w uszach pękają komu (od hałasów, wrzasku): Huk młotów krótkimi seriami dolatywał na przemian [...] wydawało się, że bębenki pękną w uszach. *Braun Lewanty 113.* **17.** Coś pęka (pękło) między kim a kim ⟨*coś się psuje, psują się stosunki*⟩: Od czasu głupiej wyprawy do Lip jakiś cień przeleciał między nim a Stachem, coś między nimi pękło. *Krzyw. I. Bunt. 189.* **18.** Coś pękło w czyjej duszy ⟨*w kimś nastąpiła nagła zmiana*⟩: Owego wieczora pękło coś w jego duszy, czyniąc go na resztę dni żyjącym trupem. *Gomul. Ciury I, 103.* **19.** *pot.* Choćby(m) pękł, żeby(m) miał pęknąć, to... ⟨*choćby nie wiadomo co miało się stać, choćby nie wiem co*⟩: Żeby miał pęknąć, ożenię go z panią Stawską! *Prus Lalka III, 84.* **20.** Bodajeś pękł! ⟨*wykrzyknienie wyrażające oburzenie, rodzaj wymyślania*⟩: Bodejeś pękł ze swoim łgarstwem! *SW.*

pęknięty **p.** dzwon, garnek.

pępek **1. p.** świata ⟨*punkt centralny, najważniejszy*⟩: Kuchnia ta była dla domowników pępkiem świata. *Iw. Księżyc 220.* **2.** *pot.* Leżeć, wylegiwać się do góry pępkiem ⟨*nic nie robić, próżnować*⟩. **3.** Zapatrzyć się we własny **p.** ⟨*nic poza sobą, swoimi sprawami nie widzieć*⟩: Zapatrzy się czasem człowiek we własny pępek i świata za nim nie widzi. *Lut. Sprawa 122.*

pęta 1. p. na nogi, na ręce. *przen.* **p.** niewoli, obowiązku, tradycji, miłości: Więzy lub pęta miłości są przyjemną niewolą. *Brodz. Synon. 152.* **2.** Przeciąć, rozciąć **p.** (jeńcowi, koniowi). **3.** Rozwiązać komu **p.**, zdjąć z kogoś **p.** (*dosł.* i *przen.*). **4.** Skrępować kogo pętami (*dosł.* i *przen.*). **5.** *przen.* Nałożyć, narzucić **p.** komu, na kogo a. na co: Nakładanie jakichkolwiek pęt na wolną myśl ludzką poczytywał Lelewel nie tylko za nieszczęście, ale i za zbrodnię. *Chrzan. I. Lel. 34.* **6.** Pójść w **p.** ⟨*do niewoli*⟩: Wiele już ludu poszło w pęta, a mało kto zawczasu zbiec mógł ratując życie. *Krasz. Baśń 298.* **7.** Potargać, stargać, skruszyć, zrzucić z siebie, zerwać **p.** (niewoli). **8.** *przen.* Uwolnić (kogo) od pęt a. z pęt; wydobyć kogo z pęt: Oni (rodzice) mnie za mąż wydali, niech oni mnie z tych pęt uwolnią. *Zap. G. Pam. 140.* **9.** *przen.* Wywikłać się, wyzwolić się (kogo) z pęt (czego). **10. p.** krępują kogo; kruszeją, spadają z kogo.

pętać się 1. p. się komu pod nogami ⟨*plątać się, przeszkadzać*⟩. **2. p.** się na świecie ⟨*żyć bez celu*⟩: Po co [...] pęta się na tym świecie? Komu jest potrzebny? *Pwtr. Rzecz. 434.* **3. p.** się po czym ⟨*włóczyć się, wałęsać się*⟩: po mieście, po ulicy, po nocy.

pętelka Zrobić, przyszyć pętelkę. Zapiąć (guzik) na pętelkę.

pętla 1. p. arkanu, stryczka. **2.** *łow.* **p.** na jastrzębie ⟨*rodzaj sidła na ptaki drapieżne*⟩. **3. p.** tramwajowa ⟨*tor w kształcie pętli, zwykle na końcowej stacji, służący do wprowadzania wozu na tor przeciwnego kierunku*⟩. **4.** Zarzucić komu pętlę (na szyję), zaciskać pętlę (komu na szyi). **5.** Wykonywać **p-e** ⟨*w lotnictwie: wykonywać samolotem ewolucje powietrzne w kształcie pętli (loopingi)*⟩. **6. p.** zaciska się. *przen.* Mam wrażenie, że zaciska się pętla i że już nie na długo starczy mi sił. *Hirsz. Hist. 296.*

pęto p. kiełbasy. *poet.* Skruszyć **p.**: Ktoś cię uwolni z dłoni, co ciemięży, ktoś cię uwolni i pęto twe skruszy. *Staff God. 22.*

piach 1. Grzęznąć, zaryć się w piachu, zaryć się w **p.** (o wozie, kole). **2.** Rosnąć na piachach (o niektórych roślinach, np. trawach, sosnach). **3.** Zalesić **p-y**. **4.** *przen.* Oczy **p.** zasypie ⟨*śmierć spotka kogo, ktoś umrze, zostanie pochowany, przysypany ziemią*⟩: Niedługo oczy piach zasypie, na usta suche spadną grudy: jednaki Kres, choć różne trudy. *Słonim. Poezje 127.*

piać 1. Kogut (kur), bażant pieje. *przen.* W obu stawach piały żab niezliczone hordy. *Mick. Tad. 212.* **2.** *książk.* **p.** hymny (pochwalne) na cześć czyją ⟨*opiewać, wychwalać co lub kogo*⟩: Ten poeta amorów [...] pieje hymny na cześć wiosny. *Siem. L. Dzieła I, 201.* **3.** *pot.* **p.** z radości ⟨*wypowiadać w sposób entuzjastyczny swoją radość*⟩: Londyńczycy szaleli, gazety piały z radości. *Koźn. Rok 114.* **4.** *pot.* **p.** ze złości ⟨*złościć się, wydawać głosy o wysokiej tonacji, podobne do piania koguta*⟩: Zachariasz słuchał tej przemowy cierpliwie, a gdy kobieta aż piała ze złości [...] rzekł jej spokojnie [...]: Mówię ci, idź! *Jun. Bracia 198.* **5.** *pot.* **p.** z zachwytu ⟨*unosić się w zachwytach, wypowiadać pochwały; zachwycać się czym*⟩: Kwiryna piała z zachwytu, nigdy nie przypuszczała, że można się w ten sposób uczyć! *Goj. Dziew. I, 188.*

piana 1. Biała, srebrzysta, śnieżna; brudna, mętna, krwawa **p. 2.** Puszysta **p. 3. p.** morska: Pewnego jasnego poranku wynurzyła się ona [Wenus] z piany morskiej nie opodal wyspy Cypru. *Mark. W. Mit. 44.* **4.** Fircyk, chwat z morskiej piany: Patrzcie go, jaki chwat z morskiej piany. *Święt. A. Pisma I, 217.* **5.** Bryzgi piany. **6.** Grzywa pian. **7.** Płaty, strzępy piany. **8. p.** na piwie, z piwa. *przen.* **p.** koronek. **9.** *przen.* Z pianą na ustach ⟨*ze wściekłością*⟩: Wykrzykiwać co z pianą na ustach. Zmęczony, z pianą na ustach, nieprzytomny, padł na łoże. *Mark. W. Mity 142.* **10.** Bryzgać, pryskać pianą (o morzu, potoku, wodospadzie). **11.** Okryć się, pokryć się pianą, być, stanąć w pianie (o koniach). **12.** Toczyć pianę: Oczy jego obłąkane, milczy i z ust toczy pianę. *Słow. Marek, 65.* **13.** Ubić (białko) na pianę. **14. p.** pryska, bryzga. **15. p.** toczy się z pyska (psu, koniowi). **16. p.** występuje komu na usta, na wargi, okrywa komu usta: Piana okryła mu usta, oczy krwią nabiegły. *Zachar. Kres. 17.*

piasek 1. Czysty, biały, żółty; drobny, gruby, gruboziarnisty **p. 2.** Miałki, sypki, grząski **p. 3. p.** po kostki, po kolana. **4. p.** gliniasty. **5. p.** wulkaniczny ⟨*drobne cząsteczki lawy*⟩. **6. p.** formierski ⟨*piasek z domieszką gliny, stosowany w odlewnictwie*⟩. **7.** Szczery **p.** ⟨*grunt piaszczysty*⟩. **8.** *med.* **p.** moczowy ⟨*osad ziarnisty tworzący się w narządach moczowych*⟩. **9. p-i** aluwialne ⟨*powstałe w epoce aluwium*⟩; **p-i** dyluwialne. **10. p-i** wydmowe; pustynne **p-i** a. **p-i** pustyni. **11.** Lotne, ruchome **p-i**. **12. p-i** zwiewne ⟨*wydmy*⟩. **13.** Deszcz piasku. Ława piasku. Tuman piasku. Morze, ocean piasków (na pustyni). **14.** Worek piasku a. z piaskiem. **15.** Garść piasku (rzucić na czyją trumnę). **16.** Ziarnko piasku. **17.** Sypki jak piasek (o śniegu). **18.** Tyle tego, co piasku w morzu ⟨*ogromnie dużo*⟩. **19.** Bawić się w piasku (o dzieciach). **20.** Nawiać, zawiać piaskiem (drogę, krzewy). **21.** Posypać, wysypać (alejkę, ulicę, izbę) piaskiem. **22.** Posypać, zasypać list piaskiem ⟨*dawny sposób suszenia atramentu*⟩. **23.** (U)grzęznąć w piasku (o wozie). **24.** Wypłukiwać z piasku grudki złota. **25. p.** chrzęści, skrzypi (pod nogami). **26.** *przen.* Budować na piasku ⟨*opierać się na czymś niepewnym, nietrwałym*⟩: Całą moją przyszłość budowałem na ślepej wierze w twoją miłość i pokazało się, żem budował na piasku. *Sienk. Now. VI, 119.* **27.** Gryźć **p.**: a) ⟨*konać upadłszy na ziemię*⟩: Tnę po karku — jęknął — z konia spada i zębem piasek gryzie. *Bel. Dram. I, 126*; b) *pot.* ⟨*nie żyć, umrzeć, być pochowanym*⟩: On już dawno piasek gryzie. **28.** Nasypać komu piasku na oczy ⟨*pochować go*⟩: Jeszcze ja tobie piasku na oczy nasypię. *Zabł. Zabob. 85. euf.* Nasypali piasku! *Par. Niebo 115* ⟨*wykrzyknienie wyrażające uczucie niezadowolenia, zdumienia, rodzaj euf. przekleństwa*⟩. **29.** Osiąść na piasku (na mieliźnie) ⟨*mieć niepowodzenie*⟩. **30.** Pisać na piasku ⟨*puszczać w niepamięć*⟩: Człowiek złośliwy dobrodziejstwa wzięte na piasku pisze, urazy zaś na marmurze rysuje. *L.* **31.** Pływać po piasku ⟨*kłamać*⟩.

piastować 1. p. czyje dzieci, młodsze rodzeństwo ⟨*opiekować się, strzec, wychowywać*⟩. **2. p.** kogo na ręku (na rękach) ⟨*niańczyć*⟩. **3. p.** dozór nad czym, (wysokie) stanowisko, urząd, władzę, koronę, mandat poselski ⟨*sprawować, pełnić, mieć*⟩: Sejm piastuje najwyższą władzę w narodzie. *L.* **4. p.** język, literaturę, koncepcję sztuki ⟨*pielęgnować, uprawiać*⟩. **5. p.** nadzieję, **p.** co a. obraz czego w duszy a. na dnie duszy, w sercu; myśl, ideę, ideały, marzenia, cele: Czego pragnęła, jakie piastowała nadzieje dla siebie i świata — nie wiedziałem. *Orzesz. Wesoła 24.* Piastował w duszy obraz swej pierwszej miłości. *Perz. Cud. 238.* **6.** *przestarz.* **p.** w swym łonie ⟨*tworzyć, wyłonić z siebie*⟩: Ratusz warszawski piastował w łonie swoim komitet do urządzenia kas przezorności dla rzemieślników. *Prus Kron. IV, 79.* Wiek XV piastował w swym łonie brzemię pamiętnych w dziejach świata wypadków. *Mochn. O duchu 32.* **7.** *daw.* dziś *książk.* **p.** co ⟨*trzymać, dzierżyć*⟩: Ranny leżał piastując pod bokiem karabin. *Żukr. Dni 251.* Piastował pod pachą flet w zielonym pokrowcu. *Morc. Pokład 335.*

piaszczysty 1. Dno **p-e**; **p-a** droga, ścieżka, **p.** trakt, gościniec; **p-a** ziemia, rola; **p.** ił; **p-a** plaża, **p-e** wybrzeże; **p-a** pustynia, **p-e** morze, **p.** ocean. **2.** Wichury **p-e** a. piaskowe ⟨*niosące piasek w krajach pustynnych*⟩. **3. p-e** wzgórze, **p.** pagórek, **p-a** wydma. Zaspy **p-e**.

piąć się 1. p. się czym: **p. się** ścieżką, żlebem. **2. p. się** do czego a. ku czemu: Zielone kuliste głowice drzew pomarańczowych pną się do słońca. *Reym. Now. I, 317.* Niebotyczne sosny zdają się piąć ku obłokom. *Dzierz. Rodz. 14.* *przen.* Nie piął się do zaszczytów. *Chrzan. I. Lit. 378.* **3. p. się** do góry a. pod górę ⟨*wznosić się*⟩: Dym piął się do góry. Ścieżka pnie się pod górę. **4. p. się** na co: **p. się** na strome zbocze (góry). *przen.* Com zyskał na wysokie pańskie pnąc się progi! [...] nic się z moim lepszego nie zrobiło stanem, prócz marnego wspomnienia, że gadałem z panem. *Karp. Zab. VII, 78.* **5. p. się** po czym: Droga pnie się po zboczu Dzikie wino pnie się po ścianie. *przen.* Jak pierwej pięliśmy się po stopniach zwycięstw, tak teraz zlatywaliśmy na dół po stopniach klęsk. *Siem. L. Brodz. 77.*

piątek 1. Wielki **p.** ⟨*ostatni piątek przed Wielkanocą*⟩. **2.** Świątek czy **p.**, w **p.** i świątek, w świątki i piątki ⟨*w dni świąteczne i powszednie, bez przerwy; zawsze jednakowo*⟩: Zawsze w żakiecie — świątek czy piątek — biała kamizelka z czarnymi guzikami zapięta pod górę i czarna muszka. *Warsz. młod. 142.* **3.** Ani świątku ani piątku: Ja to nawet w niedzielę teraz nie mogę [...] U nas ani świątku, ani piątku. *Hertz B. Term. 92.* **4.** Krzywić się jak środa na piątek: Więc dlaczego wyglądasz, jak zmokła kura i krzywisz się, jak środa na piątek? *Jun. Dworek 109.*

przysł. **5.** Wolę tu w piątek, niż tam w niedzielę ⟨*wolę u siebie nędzę niż u kogoś dostatki*⟩. **6.** Kto w piątek śpiewa, ten w niedzielę płacze. **7.** Piątek dobry początek. **8.** Jaki piątek, taki świątek.

piąty 1. Potrzebny jak piąte koło u wozu (w bryce) ⟨*zupełnie niepotrzebny*⟩: Ty tam potrzebny jak piąte koło w bryce. *Rzew. H. Zamek 258.* **2.** Być piątym kołem; czuć się, plątać się gdzie, traktować kogo jak piąte koło u wozu ⟨*być, czuć się niepotrzebnym; traktować kogo jako rzecz niepotrzebną*⟩: Weźcie mnie z sobą [...] Będę trochę piątym kołem, ale to nic. *Sienk. Połan. II, 171.* **3.** Wiadomości z piątej ręki ⟨*pośrednie, bardzo niepewne*⟩: Ludzie kopali ziemniaki, opowiadając sobie niezliczone plotki i wykoszlawione wiadomości z piątej ręki. *Kurek Grypa 65.*

picie Jedzenie i **p.**: Jedzenia i picia było w bród. Woda (zdatna, niezdatna) do picia.

I pić 1. p. chciwie, łapczywie, łykami, hustami; **p.** (alkohol) jak bąk, jak bela, jak beczka dziurawa, jak but dziurawy, jak smok, jak szewc, jak stary, jak ułan; bez opamiętania, do upadłego, do nieprzytomności, do umoru a. na umór, na zabój, na potęgę; *daw.* wielką gębą. **2. p.** do poduszki; strzemiennego; na zgodę. **2a. p.** i jeść (jeść i pić): Jedli i pili, co szyja strzymała. *Kaczk. Olbracht. III, 421.* Nie pije, nie pali, nie gra w karty. **3. p.** co — czym a. z czego: **p.** kawę, herbatę, zioła; wódkę, wino, piwo; **p.** szklanką, kieliszkiem; ze szklanki, z filiżanki; (wodę) ze źródła. *przen.* **p.** pełną piersią czyste powietrze. Słońce pije rosę. Pił muzykę wszystkimi zmysłami. *Boy Znasz 74.* **p.** wiedzę a. ze źródła wiedzy. **4. p.** czyje zdrowie a. za zdrowie, w czyje ręce ⟨*wznosić toast za czyjeś zdrowie*⟩: Gospodarz [...] pił zdrowie gości w ręce Pańci. *Par. Niebo 42.* Piję za zdrowie dam. **5. p.** do kogo ⟨*robić aluzję, przytyk do kogo*⟩: Do kogo pił, nie mogłem zrozumieć, bo stosunków miejscowych nie znam. *Krasz. Walery 28.* **6. p.** do lustra ⟨*samotnie, bez towarzystwa*⟩. **7. p.** z kim ⟨*w towarzystwie kogo, w kompanii*⟩: Popijał wraz z swymi gośćmi z kubków złoconych stary miód lipcowy. *Kaczk. Olbracht. II, 264.* **8.** *żart.* **p.** pod język ⟨*pić alkohol niczym nie zagryzając*⟩. **9. p.** kielich goryczy ⟨*mieć przykrości, przykre przeżycia*⟩: Ja goryczy kielich także piłem zawsze i wszędzie! *Krasiń. Drobne 85.* **10. p.** krew czyją ⟨*wyzyskiwać kogo*⟩: A gospodarze onych [pałaców] najczęściej bez cudu piją krew i żrą ciało jęczącego ludu. *Tremb. Różne 39.* **11.** Pije piwo, którego nawarzył ⟨*ponosi konsekwencje swego postępowania*⟩: Kwaśnego bardzo, hrabio, nawarzyłeś piwa, rad nierad pić go musisz. *Zabł. Pojedn. 241.* **12.** *żart.* Buty **p.** wołają ⟨*są dziurawe*⟩.

przysł. **13.** Kto pije, długo żyje (ten żyje). **14.** Kto siła pije, rad się pobije.

II pić ⟨*uwierać*⟩: Frak, rękaw pije. Buty piją (w podbiciu).

I piec 1. p. kuchenny; chlebowy, piekarski; kaflowy, pobielany. **2. p.** krematoryjny, muflowy, kruszcowy. **3. p.** elektryczny, koksowy a. koskowniczy, wentylacyjny itp. **4. p.** do (pieczenia) chleba; do ogrzewania mieszkania; do wytopu stali. **4a.** Gruby jak **p.** Dziewka, babka jak **p. 5.** Gorąco bucha, idzie od kogo a. na kogo jak z pieca: Kiedy weszła, buchnęło na nią gorąco jak z pieca. *Perz. Las 56.* **6.** Prosto z pieca, jak wyszedł z pieca: chleb prosto z pieca; *przen.* ⟨*na świeżo, zaraz po ukazaniu się*⟩: Produkt jego twórczości można zaraz czytać na gorąco, tak jak wyszedł z pieca. *Irzyk. Muza 18.* **7.** Stawiać, przestawiać **p. 8.** Napalić w piecu. **9.** Wygrzewać się przy piecu. **10.** Wsunąć, wsadzić (chleb, mięso); włożyć [nie: dać] co do pieca. **11.** Pójść do pieca ⟨*zo-

stać spalonym〉: Alboby te [ławy] zepsuli podróżni, alboby w czasie zimowym poszły do pieca. *Kras. Podstoli 258.* **12.** Rzucić do pieca 〈*spalić*〉: Rzucić listy, papiery do pieca. **13.** Nadawać się tylko do pieca 〈*do spalenia, do niczego*〉. **14.** Podpierać piece w domu 〈*nic nie robić*〉: Fortunka była wystarczająca na życie uczciwe, ale to nie racja, abym ja chłop już dojrzały i oficer, podpierać miał piece w domu i próżniacze wiódł życie. *Łoz. Wł. Narwoj. 49.* **15.** *przestarz.* Przechodzić, przełazić piecem a. przez piec z klasy do klasy 〈*dostawać promocję przez pobłażliwość lub przez protekcję*〉: Adaś, który w gimnazjum z klasy do klasy piecem przechodził, w uniwersytecie okazywać zaczął talenty niebywałe. *Żer. Opow. 121.* **16.** *pot.* Siedzieć, leżeć za piecem 〈*nie ruszać się z domu, nie brać w czym udziału*〉: Mnie zdrowemu za piecem nie siedzieć. *Chodź. Pisma III, 77.* Ja przecie wiem, co mówię, bom również za piecem nie siedział, gdy młodzi szli ginąć. *Żer. Przedw. 326.* Jak król będzie formalnym królem, a przyjdzie do wojny [...] to on mi nie da za piecem leżeć. *Rzew. H. Zamek 307.* **17.** Wychowywać się za piecem, (wy)chowany za piecem 〈*o osobie bez wychowania, prymitywnej, nieokrzesanej*〉: Słuchajno, tylko zaprezentujże mi się dobrze, niech nie powiedzą, żeś za piecem wychowana. *Bliz. Dam. 66.* **18.** Zachciało mu się szybki z okna, kafelka z pieca 〈*na dziwne zachcianki*〉.

przysł. **19.** Bywał Janek u dworu, wie, jak w piecu palą. **20.** Z różnych pieców chleb jeść nie zawadzi.

II piec 1. p. co — z czego: **p.** chleb, baby (wielkanocne) — z mąki; z ciasta; z płatków owsianych. **2. p.** co — na czym a. w czym: **p.** mięso, drób na blasze, na rożnie. Nie powie nic, choćby go żelazem rozpalonym piekli (przypiekali). **3. p.** raki a. raczki 〈*rumienić się, dostawać rumieńców*〉: Panna zaczynała, jak to mówią, piec raczki, a kawaler nadrabiał miną. *Bog. Wizer. 165.* Może mam przed nim, dygnąwszy trzy razy [...] piekąc rak po raku, prosić lękliwie, aby bez urazy przyjął odpowiedź. *Fredro A. Śluby 18.* **4.** Buty, pnatofle pieką 〈*cisną powodując pieczenie*〉. **5.** Policzki pieką kogo 〈*pałają komu*〉. **6.** Rana piecze; oczy, powieki, odciski pieką kogo 〈*sprawiają piekący ból*〉. **7.** Słońce piecze 〈*dopieka*〉. **8.** Zgaga kogo piecze 〈*ktoś odczuwa pieczenie w dołku, w gardle itp.*〉. **9.** *przen.* Ciekawość, sumienie, wstyd piecze (kogo); żądze pieką (kogo) 〈*dokuczają, nie dają spokoju*〉: Ciekawość mnie piekła — poszedłem do Hawryłowicza — i bardzo dobrze zrobiłem. *Krasz. Walery 33.* **10.** Coś kogo piecze w sercu 〈*ktoś doznaje przykrego uczucia, coś komu sprawia przykrość*〉: Piekło go w sercu to wszystko, co jej powiedział. *Was. W. Gwiazdy 166.*

piechota 1. Pułk, oddział piechoty. Żołnierz, oficer piechoty, *daw.* piechota wybraniecka. **2.** Obsadzić (pozycję, miasto itp.) piechotą. **3.** Służyć w piechocie, *daw.* sprawić piechotę (do pochodu, do ataku). **4. p.** maszeruje, ciągnie, rusza (do ataku), obsadziła (teren), zajęła (wieś).

piechotą, na piechotę 1. Pójść, przejść, obejść (całe miasto), wędrować, wracać (do domu), wybrać się gdzie piechotą a. na piechotę. **2.** Zrobić (kilkadziesiąt kilometrów), odbywać drogę (podróż) piechotą a. na piechotę. **3.** *pot.* To **p.** nie chodzi 〈*to ma swoją wartość, to nie byle co*〉: Dukat zawsze dukatem, piechotą nie chodzi. *Wysp. Noc. 119.* Taki majątek jak moje Zagrajewice piechotą nie chodzi. *Bliz. Rozb. 47.*

piecyk 1. p. elektryczny: a) 〈*część kuchenki elektrycznej do pieczenia potraw*〉; b) 〈*przyrząd elektryczny służący do ogrzewania pomieszczenia*〉. **2. p.** kuchenny 〈*część trzonu kuchennego wyłożona blachą do pieczenia potraw, ciast itp.*〉. **3.** Piec ciasto (mięso) w piecyku. **4. p.** szamotowy 〈*wylepiony gliną szamotową, utrzymującą dłużej ciepło*〉. **5. p.** trocinowy 〈*opalany trocinami, służący do ogrzewania pokoju*〉. **6. p.** żelazny 〈*okrągły lub czworokątny piecyk, służący do ogrzewania izb nie mających pieców (często i do gotowania potraw)*〉.

piecza 1. p. ojcowska, moralna, lekarska. **2.** Troskliwa **p. 3. p.** o kogo, o co; o kim, o czym: **p.** o pszczołach. **4. p.** około czego: Pieczy około opatrzenia zamków żadnej nie było. *Proch. Żółk. 35.* **5. p.** nad kim, nad czym: **p.** nad małoletnim; nad biblioteką. **6.** Mieć co na pieczy 〈*troszczyć się o co*〉: Wielcy panowie [...] mieli tylko swoje własne i krewnych swoich dobro na pieczy. *Szajn. Jadw. I, 207.* **7.** Mieć kogo a. co w swojej pieczy 〈*w opiece, pod opieką*〉: *przen.* Gdy noc ma miasto w swojej pieczy, dzieją się w domu straszne rzeczy: przemyka czarny cień za cieniem, podłoga skarży się skrzypieniem. *Słob. Wiersze 53.* **8.** Mieć pieczę o kim, o czym: Snać lichą pieczę ma dziedzic o swoim słudze: Chudyś jak gnojowa deska. *Lem. Bajki 12.* Miał pieczę o swoim zdrowiu i powierzchowności. *Sztyrm Katalept. I, 14.* **9.** Mieć, objąć, sprawować, wykonywać pieczę nad kim, nad czym: Przewodniczący spółdzielni ma pieczę nad majątkiem spółdzielni. *Stat. Spółdz. 39.* Bezpośrednią pieczę nad organizacją sprawował ks. Ściegienny. *Młyn. Dzieje 101.* Do opiekuna należy wykonywanie pieczy nad osobą i majątkiem poddanego opiece. *Zoll Prawo cyw. IV, 69.* **10.** Mieć się na pieczy 〈*na baczności*〉: Musi się Pan Starosta dobrze mieć na pieczy. *Groza Poezje 144.* **11.** Otaczać kogo, co pieczą 〈*opieką*〉: Osobliwą pieczą otaczał Staszic szkoły. *Brück. Kult. IV, 308.* Tylko stary generał otaczał młodego pieczą i grzecznościami. *Żer. Ur. 29.* **12.** Polecić, poruczyć, powierzyć kogo, co czyjej pieczy a. komu pieczę czego, pieczę nad kim, nad czym: Losy nasze, Reginko, twej polecam pieczy. *Zabł. Zabob. 25.* Poruczamy go twojej pieczy z zupełnym zaufaniem. *Rog. J. Bohat. II, 30.* Psom powierzywszy nad owcami pieczę, zwalił się pasterz i śpi w cieniu drzewa. *Hertz B. Bajki 224.* **13.** Powierzyć owce pieczy wilków 〈*oddać kogo (co) na pastwę kogo, czego*〉: Konstytucja ta poddała [...] mieszczan władzy starostów tak w rzeczach administracji, jako też w sprawach sądowych, cywilnych, tj. powierzyła owce pieczy wilków, że użyjemy porównania z bajki. *Korzon Wewn. 285.* **14.** (Po)zostawać pod czyją pieczą: W szkołach tak dawnych pod duchowną pieczą zostających [...] jak w nowo otwieranych świeckich, miano na celu formowanie człowieka moralnego i zacnego obywatela dla rzeczypospolitej. *Lel. Dzieje 177.* **15.** Wymagać pieczy: Rodzina jest najpiękniejszą formą życia społecznego, ale życie rodzinne wymaga pieczy. *Hirsz. Hist. 158.* **16.** Niech cię Bóg (Jehowa) ma a. chowa w swej pieczy ⟨*niech cię ma w swej opiece*⟩: Niech wejrzy na cię wszechwładny Jehowa i w swojej pieczy cię chowa. *Tyg. Ilustr. 51, 1899, 1011.*

pieczeń **1. p.** duszona, pieczona; z rożna. **2. p.** barania, wołowa; z sarny, z jelenia. **3. p.** rzymska ⟨*zapiekana z mięsa mielonego, klops*⟩. **4.** *przestarz.* **p.** u kogo jadać ⟨*być pieczeniarzem*⟩: Bolało go od dawna, że ta chudzizna molów książkowych, pijąc jego wino i jedząc jego pieczenie, tak górne o sobie miała wyobrażenie. *Zachar. Kres. 263.*

pieczęć **1. p.** okrągła, owalna, prostokątna; rznięta w kamieniu ⟨*stempel do wyciskania znaku*⟩. **2. p.** gliniana, lakowa, metalowa, ołowiana, woskowa; z laku, z wosku; **p.** wisząca (na sznurze) ⟨*znak wyciśnięty na czymś*⟩. **3. p.** firmowa, urzędowa, państwowa, *daw.* kanclerska (podkanclerska): a) ⟨*stemple*⟩; b) ⟨*znak*⟩. **4. p.** na czym: **p.** na dokumencie, na liście, na meblu (zajętym np. przez komornika). *przen.* **p.** milczenia, smutku, tajemnicy: Głód powyciskał sine pieczęcie na twarzach starych wojowników. *Sienk. Pot. V, 35.* **5.** *daw.* **p.** koronna (mniejsza, większa) ⟨*urząd podkanclerski, kanclerski*⟩: Oddał król pieczęć mniejszą koronną Ossolińskiemu. *Szajn. Szkice III, 248.* Wakowały dwie pieczęci koronne: wielka po zmarłym Wielopolskim i mniejsza po Radziejowskim, wyniesionym na godność prymasa. *Śliw. A. Sob. 305.* **6.** Kłaść, położyć, wycisnąć **p.** (na dokumencie, na liście). **7.** Przyłożyć, przybić **p.** (do czego). **8.** (Za)opatrzyć (dokument) w **p.** a. pieczęcią. **9.** Oderwać, rozerwać, zerwać; skruszyć; przełamać, rozłamać; zdjąć **p.** (lakową, woskową): Kmicic rozłamał pieczęć i przy świetle latarni, umieszczonej przy koźle kolaski, czytał. *Sienk. Pot. IV, 204.* Zdjął pieczęć i otworzył szkatułę. *Leśm. Klech. 98.* **10.** Naruszyć, tknąć **p.**, **p-i**: Pieczęci były [przy skarbonce] nie tknięte. *Niedź. Grzech 30.* Biada, jeśli woskowej naruszysz pieczęci! Oto masz list. *Słow. Maria 23.* **11.** Zamknąć co, nałożyć na co siedem **p-i** ⟨*uczynić niedostępnym*⟩: Książki Anatola France'a zamknięte są na siedem pieczęci dla śledzienników. *Pomian. Widow. 254.* Zdejmuje żal głęboki, że nie wydano prawa, które by kazało prywatny żywot poety zamknąć na siedem pieczęci. *Loren. Dwadz. 158.* **12. p.** (czego), siedem (sto) **p-i** leży na czym, zamyka co ⟨*coś jest niedostępne*⟩: Jest to jedna z tych tajemnic duszy ludzkiej, na których leży siedem pieczęci dla najgłębszego badacza. *Sztyrm. Katalept. II, 65.* Księgę duszy mojej zamknęło przed światem i ludźmi sto mocnych pieczęci. *Orzesz. Listy II/2, 241.* Usta jej [...] zamykała pieczęć doskonałego milczenia. *Orzesz. Bieguny 19.*

pieczony **p.** indyk; **p-e** mięso, jabłka. Kasztany **p-e**; **p-e** prosię; **p.** kapłon. *pot. euf.* Kurczaki pieczone! ⟨*rodzaj przekleństwa*⟩.

piedestał **1. p.** posągu, pomnika ⟨*podstawa, cokół*⟩. *przen.* **p.** sławy. **2.** Dźwignąć, wynosić, wynieść na **p.**; posadzić, (po)stawić na piedestale: Niemiecka poezja naśladowców Osjana [...] wyniosła barda na piedestał wieszcza narodowego. *Kleiner Mick. II/1, 71.* Tajemniczość dodaje uroku, stawia na piedestale. *Przyb. Warsz. I, 216.* **3.** Stać na piedestale: Chciał wobec żony stać na piedestale pańskości, honoru, rozumu i wszelkich innych przymiotów. *Lam J. Kariery 229.* **4.** Runąć, spaść, strącić (kogo), zrzucić, zejść z piedestału: Spadł był już [...] z piedestału [...] i przestał być jej ideałem. *Orzesz. Z różnych. I, 259.* W tym momencie wyniesienia i blasku zaczęła się tragedia, która go zrzuciła w oka mgnieniu z piedestału. *Łun. Wspom. 324.*

piekący **p.** wstyd; **p-a** zazdrość. **p-a** sprawa, **p-e** zagadnienie.

piekielny **1. p-a** awantura ⟨*okropna*⟩. **2.** Bestie, furie **p-e**. **3. p.** ból ⟨*okropny, straszny, nieznośny*⟩. **4.** Bramy **p-e** go nie przemogą ⟨*nic go nie zmoże*⟩. **5. p-e** katusze, cierpienia: Była to twarz już półtrupia [...] straszna przez swój wyraz piekielnych cierpień. *Sienk. Pot. IV, 125.* **6.** Czeluść, otchłań **p-a**, *przen.* Salonów się strzeż!... bo to czeluść piekielna. *Prus Kron. III, 65.* **7. p.** głód (odczuwać). **8. p-a** wrzawa. **9. p-e** intrygi (snuć, robić) ⟨*wyrafinowane, szatańskie, złośliwe*⟩; **p.** plan (zemsty), **p-a** zemsta. **10. p.** skwar, upał, żar ⟨*okropny, nie do zniesienia*⟩. **11. p.** śmiech ⟨*szyderczy, przejmujący grozą*⟩. **12. p-e** wrażenie (zrobić na kim) ⟨*nadzwyczajne, niezwykłe*⟩. **13. p-a** wściekłość ⟨*okropna, straszna*⟩: Oczy jego pałały ogniem piekielnej wściekłości. *Żer. Wiatr 210.*

piekło **1.** Ciągłe **p.** między nimi ⟨*awantury, wrzaski, kłótnie*⟩. **2.** Nieczyste potęgi piekieł ⟨*diabli*⟩ *przen.* Uczyń skruchę i wyrzeknij się wszelkich związków z nieczystymi potęgami piekieł, które dybią na twoje doczesne i wieczne zbawienie. *Lam J. Kron. 173.* **3. p.** boleści, rozpaczy, nędzy, zazdrości; swarów itp.: Doświadczył piekła zazdrości. *Gomul. Ciury I, 105.* **4.** Z piekła a. z piekła rodem, *daw.* zza siedmiu piekieł ⟨*okropny*⟩: Stałabym się jędzą z piekła. *Bogusł. W. Cud 92.* Łotr, potwór; śmiech; myśl z piekła rodem. Los mnie obdarzył był takim podstarościm, frantem zza siedmiu piekieł. *Kaczk. Murd. I, 23.* **5.** Czuć (w duszy, w piersiach) **p.**, przechodzić **p.** a. przez **p.**; przeżyć **p.**: Boże! — co za piekło przechodziłem w tej krótkiej chwili!!! *Gard. Trzech 46.* Obaj przeszli piekło trzech lat wojny. *Strug Krzyż II, 280.* Przeżyć całe piekło rozpaczy. *Żer. Dzien. II, 427.* **6.** Mieć (gdzie) **p.** ⟨*nieprzyjemności, awantury*⟩: Mógł być pewnym, że w razie nieprzychylenia się do próśb żony, piekło będzie miał w domu. *Choj. Alkh. IV, 175.* **7.** Palić piekłem ⟨*dokuczać w okropny sposób, sprawiać wielką przykrość*⟩: Wzgardliwe spojrzenie paliło piekłem w duszy. *Wol. Poezje I, 28.* **8.** Poruszyć **p.**: a) ⟨*użyć wszelkich środków*⟩: Gdy komu ambicja szepcze i nienawiść podburza, poruszyłby piekło. *Węg. Organy 161*; b) ⟨*wzywać piekło do pomocy; sadzić diabłami*⟩: Pan Zagłoba wrzeszczał, przeklinał, poruszał całe piekło, wzywał wszystkich nieszczęść, klęsk, chorób — groził wszelkimi rodzajami mąk i śmierci. *Sienk. Ogn. II, 55.* **9.** Poruszyć niebo i **p.** ⟨*użyć wszelkich środków dobrych i złych, aby dopiąć celu*⟩: Stanisław Krogulecki ginie od szabel napastników. Wdowa [...] porusza niebo i piekło, aby pomścić męża. *Łoz. Wł. Praw. I, 240.* **10.** Pójść do piekła; gorzeć, smażyć się w piekle ⟨*wg wyobrażeń religijnych: po-*

nosić karę w życiu pozagrobowym za ciężkie grzechy popełnione za życia〉. **11.** Straszyć kogo piekłem. **12.** Pójść, skoczyć (choćby) w **p.** a. do piekła 〈*ważyć się na wszystko*〉: Za fuzją w piekło by poszedł. *Prus Kłop. 18.* Od tej chwili zrozumiał, że za tą kobietą pójdzie choćby do samego piekła. *Dąbr. Ig. Matki 372.* **13.** Robić, podnieść, urządzić **p.**, narobić piekła 〈*awanturować się*〉: Piekło robiła o byle co. *Kow. A. Rogat. 21.* Stary narobił za to w domu piekła! *Dygas. As 43.* **14.** Wyrwać kogo z piekła 〈*przyjść z pomocą komu w jego okropnym położeniu*〉. Wyrwałeś mnie z tego piekła i powiedziałeś, że mi życie uratujesz. *Morc. Inż. 85.* **15.** Zaklinać się na niebo i **p.** 〈*na wszystko*〉: Zaklinał się na niebo i piekło, że krzywdy swojej nie podaruje. **16.** Zamienić co w **p.**, zrobić co piekłem 〈*uczynić nieznośnym, obrzydzić co komu*〉: Stała się pysznym aniołem, zamieniając cały dom, niegdyś tak cichy, w piekło. *Siem. L. Brodz. 8.* Waćpan ten dom zrobisz piekłem. *Słow. Maz. 195.* **17.** Zaprzedać duszę piekłu: Dziwić się można, że podania o Stadnickim nie mówią o zaprzedaniu przez niego duszy piekłu, o aliansie z szatanem. *Łoz. Wł. Praw. II, 288.* **18.** Choćbym miał w piekle gorzeć 〈*rodzaj zaklęcia, przyrzeczenia, przysięgi*〉: Ja ci mojej ojcowizny nie daruję, choćbym miała w piekle gorzeć. *Sewer Biedr. 43.* **19.** Choćby się **p.** sprzysięgło 〈*mimo wszelkie przeszkody*〉: Potrafi zwalczać na pozór niepokonane przeszkody i choćby się piekło sprzysięgło, zawsze — na wieczór tańcujący — znajdzie pieniądze, karetę i orkiestrę, złożoną bodaj z trzech grajków. *Prus Wyb. 104.* **20.** Jakby się **p.** sprzysięgło 〈*powstawały coraz to nowe trudności, przeszkody*〉: Jakby się piekło na nas sprzysięgło, wszystkie najmądrzejsze plany w łeb wzięły. *Krech. Lux* w: *Tyg. Ilustr. 1900, 40, 794.* **21.** Jak w **p.** (w)rzucił. *Troc SW* 〈*ginęło bez śladu*〉. **22.** **p.** rozpętało się, zrobiło się 〈*powstała kłótnia, awantura, bójka itp.*〉: Od słowa — do słowa, od przycinka — do przycinka i rozpętało się piekło. *Mort. Wawrzek 181.* Zrobiło się takie piekło, że wszystkie myśli zmąciły mu się w mózgownicy. *Brzoza Bud. 78.* **23.** Niech go (cię, ich) **p.** pochłonie! Bodaj(eś), żeby(ś) z piekła nie wyjrzał, nie wylazł!, *euf.* piekła nie widział! 〈*rodzaje przekleństw*〉: Pocom ja ciebie spotkała? Niechżeby cię lepiej piekło pochłonęło. *Strug Krzyż II, 166.* Żeby z piekła nie wyjrzeli łotry! *Jun. Antrop. 96.*

przysł. **24.** Jak się człowiek przyłoży, to mu i w piekle niezgorzej 〈*do wszystkiego można przywyknąć*〉.

pielesze 1. Opuścić domowe, rodzinne **p. 2.** (Po)wrócić do rodzinnych (domowych) pieleszy a. w rodzinne (domowe) **p.**: Wrócę oto w domowe pielesze i będę siedział spokojnie, końca wojny wyglądając. *Sienk. Pot. VI, 88.* **3.** Wyrwać kogo z domowych pieleszy: Ale czy to stare przyzwyczajenie do wędrówek i przygód, czy zadawniona uraza wyrwały znów Heraklesa z domowych pieleszy. *Mark. W. Mity 179.*

pieniądz 1. Drobne, duże, wielkie **p-e**; składkowe pieniądze; zaoszczędzone pieniądze. Pieniądze państwowe, publiczne. **2. p.** papierowy 〈*banknot*〉, **p.** srebrny, złoty, miedziany itp. 〈*moneta*〉. **3. p-e** dla kogo: Przyszły **p-e** dla ojca. **4. p-e** na co: na drogę, na kupno, na życie. **5. p-e** za co: za sprzedany towar, dom itp. **6.** Dewaluacja pieniądza. **7.** Obieg pieniędzy. **8.** Przekaz z pieniędzmi a. na **p-e. 9.** Brać **p-e. 10.** Ciułać, gromadzić, oszczędzać, składać, zbierać na co (na czarną godzinę) **p-e**; żałować na co pieniędzy. **11.** Gonić za pieniędzmi. **12.** Grać (w karty, w jakąś grę) na **p-e. 13.** Kupić co za ostatnie **p-e**; za gotowe, za uczciwie zapracowane **p-e**; za drogie, za tanie, za małe **p-e. 14.** Kusić kogo pieniędzmi. **15.** Łożyć na co **p-e. 16.** *żart.* Nie cuchnąć (nigdy) pieniędzmi 〈*nie mieć pieniędzy*〉. **17.** Nie poskąpić pieniędzy. **18.** Obracać na co **p-e**; obracać pieniędzmi. **19.** Obsypywać kogo pieniędzmi. **20.** *przestarz.* Odżałować na co pieniędzy 〈*nie poskąpić*〉: Lepiej więc raz na taki wydatek pieniędzy odżałować, niżeli na insze zbytki, mniej trwałe, a daleko więcej kosztujące. *Kras. Podstoli 144.* **21.** Otrzymać (zapłatę, sumę) w pieniądzach. **22.** Podjąć, podnieść **p-e** (z banku, z książeczki PKO). **23.** Umieścić (w banku, na książeczce PKO), wnieść do kasy, złożyć w kasie (w banku) **p-e. 24.** Przelać **p-e** na czyje konto. **25.** Potrzebować pieniędzy. **26.** Pożyczyć pieniędzy. **27.** (Prze)liczyć **p-e. 28.** Puszczać w obieg **p-e. 29.** Rozrzucać, rozdawać, trwonić, tracić **p-e. 30.** *pot.* Puszczać, wyrzucać na co a. na bruk **p-e. 31.** Szastać, sypać pieniędzmi. **32.** Starcza, nie starcza na co pieniędzy **33.** Stracić (na czym) **p-e**, (u)topić w czym **p-e. 34.** Użyć pieniędzy na co. **35.** Wkładać w co **p-e. 36.** Wybijać (np. srebro) na **p-e. 37.** Wyciągać od kogo **p-e. 38.** Wycofać **p.** z obiegu. **39.** Wydawać **p-e. 40.** Wydusić z kogo **p-e. 41.** Wygrać **p-e** (na loterii, w karty). **42.** *daw.* Wyjść z pieniędzy 〈*wydać pieniądze*〉: Chciałbym mamie zrobić niespodziankę, a jakoś wyszedłem z pieniędzy. *Wol. Dom. II, 17.* **43.** Wyłożyć na stół **p-e. 44.** Wymieniać (na co) **p-e. 45.** Zaopatrzyć kogo w **p-e. 46.** Zmienić **p-e** (na drobniejsze). **47.** Zwracać (komu) **p-e. 48. p-e** idą, szły (wyszły); płyną (jak woda), rozchodzą się; przychodzą; topnieją (w rękach czyich). **49. p.** ma wartość, nie ma (żadnej) wartości. **50. p-e** pracują na co (na kogo). **51.** *rub.* Psie **p-e** 〈*nędzne, małe*〉: Kupić, sprzedać co za psie **p-e** 〈*za bezcen*〉. **52.** Za żadne **p-e** 〈*za nic*〉: Ani ja, ani inni koledzy moi za żadne na świecie pieniądze rąk swoich i sumienia splamić by nie chcieli. *Orzesz. Z różnych I, 249.* Nie uczynię tego za żadne **p-e. 53.** Być przy pieniądzach, mieć **p-e**, mieć pieniędzy jak piasku; *rub.* siedzieć na pieniądzach 〈*mieć dużo pieniędzy, być bogatym*〉: Jest się czemu zadziwić [...] Kiedy ten, co na kartach dni i nocy trawi, zawsze jest przy pieniądzach i dzieciom zostawi. *Zab. 1/2, 107.* Z pewnością siedzi na pieniądzach. Tych Malinowskich wysoko szacują. *Krzyw. J. Bunt 96.* Na pieniądzach sypia, ale palec ssie. *Zar. Grusze 15.* **54.** *pot.* Dać **p-e** do miasta 〈*na zakupy w mieście, na targu*〉. *SPP.* **55.** Dojść, przyjść do pieniędzy, zbić (na czym) **p-e** 〈*dużo zarobić, stać się zamożnym*〉: Jak kiedy przyjdę do pieniędzy, to ciebie zrobię swoim kasjerem. *Tyg. Ilustr. 181, 1863, 107.* **56.** Mieć **p-e** do wyrzucenia 〈*mieć nadmiar pieniędzy*〉: Już ci mówiłem, że jeżeli masz pieniądze do wyrzucenia, możemy w której ze stacji pośrednich wziąć pociąg osobny. *Dzierzk. Rodz. 127.* **57.** Obrać kogo z pieniędzy ⟨*obedrzeć*⟩. **58.** Przyjść do pieniędzy ⟨*dorobić się, dojść do zamożności*⟩: Wacio nigdy nawet na rejenturze nie dojdzie do pieniędzy. *Dąbr. M. SPP.* **59.** Robić **p-e** ⟨*dorabiać się majątku*⟩. **60.** Robić co dla pieniędzy ⟨*dla zysku*⟩: Najprawdopodobniej jest tak: panna idzie za mąż dla pieniędzy. *Prus Lalka II, 312.* **61.** Rzucać **p-e** w błoto ⟨*marnować*⟩: Drukować na swój koszt księgę, której paręset egzemplarzy już się rozeszło, a paręset jeszcze leży, byłoby w błoto pieniądze rzucić. *Lel. Listy I, 273.* Jestem biedny człowiek [...] i nie mogę rzucać pieniędzy w błoto. *Prus Wiecz. 130.* **62.** Trząść się za pieniędzmi ⟨*być chciwym*⟩: Hołysz, a hardy! i niby cnotliwy, a za pieniędzmi aż się trzęsie! *Dzierzk. Obrazy 116.* **63.** Zbić **p-e** ⟨*dorobić się*⟩: Niekiedy marnotrawca wygląda jak chodząca cnota w porównaniu z dorobkiewiczem, dla którego wszystkie sposoby są dobre, aby zbić pieniądze. *Dygas. Gorz. I, 203.* **64.** Coś zjada **p-e** ⟨*pochłania*⟩. **65.** Znają go jak zły **p.** (*SW*) (zły szeląg) ⟨*znają go bardzo dobrze*⟩. **66.** **p-e** się kogo nie trzymają ⟨*ktoś jest rozrzutny*⟩: Znany jest, że trochę lubi „bujać", że go się pieniądze nie trzymają. *Boy Flirt IX, 163.*

przysł. **67.** Kupiłbym wieś, ale pieniądze gdzieś. **68.** Miłość bez pieniędzy, wrota do nędzy. **69.** Pieniądze są okrągłe, toczą się ⟨*łatwo je wydać*⟩.

pienie **1.** Chóralne, uroczyste **p-a.** **2.** **p-a.** żałobne kościelne, religijne, pobożne, pogrzebowe ⟨*śpiewy, pieśni*⟩. **3.** Odprawić, wykonać **p-a** (kościelne). **4.** **p-a** poety ⟨*pieśni, poezje*⟩. **5.** *poet.* **p.** słowika, ptasząt; chóru, kapłanów ⟨*śpiew, pieśni*⟩: Zięby miłym powietrze napełniają pieniem. *Zab. X/1, 56.*

pieniek **1.** **p.** drzewa (wierzby, sosny itp.) **2.** **p.** do rąbania drzewa, gałęzi, kości itp. **3.** Rąbać, rozrąbywać drwa, kości na pieńku. **4.** **p.** zęba ⟨*korzeń pozostający w szczęce po spróchnieniu zęba*⟩. **5.** Mieć z czym na pieńku ⟨*być w niezgodzie, nie stosować się do czego*⟩: Jeszcze nie śpisz? [...] Oj, na pieńku macie z regulaminem! *Kowalew. S. Bliżej 178.* **6.** Mieć z kim na pieńku ⟨*mieć z kim porachunki, mieć urazę do kogo*⟩: Bardzo dobrze, żem cię tu przydybał samą, mamy z sobą [...] na pieńku. *Bliz. Dam. 1908.* **7.** Nie chcieć kłaść zdrowej głowy na pieńku ⟨*nie chcieć ryzykować, narażać się*⟩. **8.** Nie położę głowy na pieńku, że to prawda ⟨*nie dam głowy, nie gwarantuję, że to prawda*⟩.

pieniężny **1.** Datek, wkład **p.** **2.** Pomoc **p-a.** **3.** Gospodarka **p-a** (w przeciwieństwie do naturalnej) ⟨*oparta na pieniądzu*⟩. **4.** Interesy, kłopoty, sprawy **p-e.** **5.** Ludzie **p-i**; **p-a** wdówka ⟨*z pieniędzmi, zamożni(-a)*⟩. **6.** Malwersacje **p-e.** **7.** Marzenie **p-e** ⟨*o pieniądzach*⟩. **8.** Nagroda, premia **p-a** ⟨*w pieniądzach, w gotówce*⟩. **9.** Obieg **p.** **10.** Odszkodowanie **p-e.** **11.** Przekaz **p.** **12.** Reforma **p-a.** **13.** Strata **p-a.** **14.** Środki **p-e** ⟨*pieniądze*⟩. **15.** Teoria **p-a** Kopernika. **16.** (Wielka, mała) wartość **p-a** czego. **17.** Zobowiązanie **p-e.** **18.** *daw.* Żołnierz **p.** ⟨*najemny*⟩.

pień **1.** **p.** drzewa (rosnącego): Cienki, gładki, gruby, koślawy, nagi, niski, obumarły, odwieczny, olbrzymi, pochyły, potężny, prosty, sędziwy, sękaty, smukły, strzelisty, stary, spróchniały, uschły, wyniosły, wysoki **p.** **2.** Rosnąć, rozrastać się, wyrastać w **p.** (o drzewie). **3.** Sterczeć (nagimi) pniami (o drzewach, lasach). **4.** Strzelać, wystrzelać (prostym) pniem do góry, ku niebu (o drzewach). **5.** **p.** ściętego drzewa; wykarczowany **p.** ⟨*pniak*⟩. **6.** Ociosany, okrągły **p.**; **p.** z gruba (z grubsza) ciosany ⟨*kloc, kłoda*⟩. Tratwa zbita z pni. **7.** **p.** do rąbania drzewa, mięsa ⟨*pieniek*⟩. **8.** *żegl.* **p.** masztu ⟨*dolna, najgrubsza część, kolumna masztu*⟩. **9.** *anat.* **p.** mózgowy, nerwowy, współczulny. **10.** **p.** pszczeli ⟨*ul*⟩. **11.** *miner.* **p.** solny ⟨*złoże w postaci słupa*⟩. **12.** *jęz.* **p.** wyrazu ⟨*temat słowotwórczy*⟩. **13.** *przen.* **p.** dymu, pnie kominów. **14.** Tępy jak **p.**; leżeć, siedzieć jak **p.** ⟨*nie mówiąc ani słowa; ani się nie poruszyć*⟩. **15.** Na pniu ⟨*przed ścięciem*⟩: Sprzedać zboże, las na pniu. I na pniu lasek sprzedawszy młodziutki, chwycił się wreszcie obyczajem pańskim, karcianych igrzysk i pędzenia wódki. *Gomul. Poezje 100.* **16.** *daw.* Dać głowę na **p.** a. głowę na pniu położyć ⟨*pod miecz katowski*⟩. **17.** Kląć, przeklinać, zaklinać kogo, co w **p.** ⟨*w żywy kamień; przeklinając potępić całkowicie*⟩: W pień przeklniesz dolę swoją czarną. *Konopn. Imag. 102.* Ze złości wyklinała w pień, co żyje. *Wójc. Klechdy I, 185.* **18.** *przen.* Odciąć, oderwać (kogo), oddzielić się od (rodzinnego) pnia ⟨*pozbawić rodziny, ojczyzny; skazać (się) na tułaczkę*⟩: Był latoroślą od rodzinnego pnia oderwaną, wspaniale wyrastającą na niwie obcej. *Orzesz. Ad astra 21.* Gałęzie odcięte od pnia rodzinnego, macierzystego ⟨*tułacze*⟩. *SFA.* **19.** Pochodzić, rozwinąć się, wyjść, wyodrębnić się, wyrosnąć z jednego, wspólnego itp. pnia ⟨*mieć wspólny początek*⟩: Język polski [...] wyodrębnił się był z ogólnego pnia słowiańskiego. *Szober Gram. 262.* Baryczkowie [...] wyrośli z pnia rodzimego i zajmowali przez szereg lat poważne w republice miejskiej stanowisko. *Tyg. Ilustr. 50, 1899, s. 992.* **20.** Wybić, wyciąć, wykłuć, wyrznąć, wysiec, wymordować w **p.** ⟨*zupełnie, co do nogi*⟩: Zamek bronił się mężnie przez trzy tygodnie, po czym został zdobyty i wszyscy w nim w pień wycięci. *Sienk. Ogn. II, 124.* Rodzina cała bez litości w pień wymordowana. *Słow. Sen 166.* **21.** Wyprzeć się czego; nie wiedzieć czego a. o czym w **p.** ⟨*wyprzeć się zupełnie; nic nie wiedzieć, zupełnie nie wiedzieć*⟩: W pień się wyprę wszystkiego. *Lubow. Niet. 237.* Tymczasem chorągwie doszły na dwadzieścia kroków do brzegu i stanęły długą linią wzdłuż koryta. Nikt z oficerów ni żołnierzy nie wiedział w pień, dlaczego to czynią. *Sienk. Pot. V, 132.*

przysł. **22.** Rączy, by pień na ptaki ⟨*o człowieku nieruchawym*⟩.

pieprz **1.** **p.** angielski, turecki, czerwony. **2.** Ziarnko pieprzu. **3.** Wódka z pieprzem. **4.** Suchy jak **p.**; schnąć, wyschnąć, wysuszyć jak **p.** a. na **p.**: Drzewo wysuszone na **p.** **5.** Gdzie **p.** rośnie ⟨*w egzotycznych krajach; daleko, jak najdalej*⟩: Drapnąć, zmykać, uciekać, wiać; wyrywać; przepędzić kogo gdzie **p.** rośnie. Dzień prześliczny, a tu siedź... Drapnąłbym stąd gdzie pieprz rośnie... choćby zobaczyć, jak trawa zielona wygląda... *Gąs. W. Pig. 22.* **6.** Jak gdyby ziarnko pieprzu rozgryzł

⟨*okropnie, niemiłosiernie*⟩: Skrzywił się, jak gdyby ziarnko pieprzu rozgryzł. *Przem. Jakobin 129.* **7.** *pot.* Jakby mu kto pieprzu nasypał ⟨*niespokojnie*⟩: Lata jakby mu kto pieprzu nasypał. **8.** Dać, zadać komu pieprzu ⟨*pognębić kogo*⟩: Ha! Zadałem mu pieprzu! Umyślnie udałem ucieczkę, żeby go za sobą wywabić. *Sienk. Ogn. IV, 66.* **9.** Dodać do czego pieprzu ⟨*ostrości, gryzącego lub drażniącego dowcipu*⟩: *SFA.* **10.** *żart.* Nie pieprz, Pietrze, wieprza pieprzem, bo przepieprzysz, Piętrze, wieprza pieprzem ⟨*zdanie ilustrujące trudną wymowę grup spółgłoskowych*⟩.

pieprzny p-a potrawa ⟨*zaprawiona pieprzem*⟩. **p.** dowcip ⟨*rubaszny, nieprzyzwoity, tłusty*⟩. **p-a** sztuka; **p-e** słowa.

pieprzyk p. na twarzy, na szyi ⟨*plamka na ciele*⟩. *przen.* Mieć **p.**, dodawać pieprzyka(-u) ⟨*być, czynić interesującym*⟩: Owacja była śliczna i miała dla smakoszów swój pieprzyk. *Boy Flirt I, 90.*

piernik 1. Miodowy, toruński **p. 2.** *euf.* Stary, zatabaczony **p.** ⟨*stary pryk*⟩. **3.** Stać się piernikiem ⟨*zestarzeć się, zniedołężnieć*⟩: Szlagon, ożeniwszy się, rzadkim gościem bywał na jarmarkach, stawał się przedwcześnie piernikiem. *Krzywosz. Dług. 7.* **4.** *pot.* Co ma **p.** do wiatraka? ⟨*co ma jedno do drugiego?*⟩.

przysł. **5.** Gdańska gorzałka, toruński piernik, krakowska panna, warszawski trzewik — najlepsze rzeczy w Polsce. **6.** I piernikiem go nie zwabisz. **7.** Jaki piernik, taka dziurka; jaka matka, taka córka.

pierś 1. Muskularna, szeroka, rozrosła; płaska, wklęsła, zaklęsła, zapadła, zapadnięta **p.** ⟨*o mężczyźnie lub kobiecie: klatka piersiowa*⟩, również w *lm*: muskularne, szerokie itd. **p-i. 2. p.** bujna, falująca a. bujne, krągłe **p-i**; **p-i** wydatne, słabo rozwinięte ⟨*o kobiecie*⟩: Długo stała nieruchoma, z falującą piersią, z półotwartymi ustami. *Święt. A. Obraz I, 253.* **3.** *patol.* **p.** kurza a. łódkowata ⟨*pierś wystająca, z boków ściśnięta, pectus carinatum*⟩. **4. p.** macierzyńska, matczyna, ojcowska: Przycisnąć dziecko do macierzyńskiej (ojcowskiej) piersi. *przen.* **p.** żelazna, stalowa (lokomotywy). **p.** aksamitna (kwiatu). **5. p.** kapłona, indyka ⟨*mięso z piersi*⟩. **6.** *pot.* Chory, słaby na **p-i** ⟨*na suchoty, na gruźlicę*⟩. **7.** Całą, pełną piersią ⟨*głęboko, swobodnie*⟩: Odetchnąć, oddychać całą piersią. Pełną piersią chłonąłem woń cyklamenów, róż, i jaśminów. *Kasp. Boh. 139.* *przen.* On jeden zakosztuje szczęścia, a przynajmniej całą piersią żyć będzie. *Tyg. Ilustr. 139. 1870, s. 101.* **8. p.** o **p.**, **p.** w **p.** a. piersią w **p.** ⟨*bezpośrednio*⟩: Ścierać się, walczyć, uderzyć (na siebie) **p.** o **p.** a. **p.** w **p.** Konne pułki uderzyły o siebie pierś w pierś. *Sienk. Pot. VI, 156.* Stanąłem tak, abyśmy, gdy się odwróci, stanęli piersią w pierś [...] Po prostu zagrodziłem drogę. *Prusz. K. Kar. 154.* **9.** Z całej piersi, z głębi piersi: Jakże nie huknie z całej piersi. *Żer. SPP.* Westchnąłem z głębi piersi. *Słow. SW.* **9a.** Bronić, osłaniać, zasłaniać, zastawiać kogo, co własną piersią. a. własnymi piersiami ⟨*walczyć w czyjej obronie*⟩: Kiedyby mi przyszło tego człowieka piersią moją zastawić, to bym chętnie to zrobił. *Kaczk. SW.* **10.** Być przy piersi (o dziecku) ⟨*być oseskiem, niemowlęciem*⟩: Wózek dla Jasia, w którym jeszcze Władka i Julcię, gdy były przy piersi, wożono, gwałtownie wymagał naprawy. *Niedź. Dzieło 158.* **11.** Chwytać, wciągać co w piersi (np. powietrze). **12.** Czuć ciężar na piersiach: Czuł ciężar na piersiach i trudność w oddychaniu. *Prus Dzieci. 57.* **13.** Czuć zmorę na piersiach ⟨*być gnębionym przez co, mieć zmartwienie*⟩: Staś sam czuł przecie na piersiach zmorę. *Sienk. Pust. I, 181.* **14.** Dać piersi (dziecku) ⟨*nakarmić je mlekiem z piersi*⟩. **15.** Dobyć głosu, wydobyć głos (słowa) z piersi: Słowa z mych piersi wydobyć nie mogę, czuję i rozkosz, i żałość, i trwogę. *Fred. A. Mąż 155.* **16.** (Iść, chodzić) w rozchełstanej na piersiach koszuli. **17.** Odstawić, odsadzić (dziecko) od piersi ⟨*przestać karmić piersią*⟩. **18.** Położyć, złożyć głowę na czyjej piersi: Objąwszy mnie za szyję, położył głowę na moich piersiach. *Sienk. Now. IV, 203.* **19.** (Po)wstrzymać, (przy)taić, zapierać, zatrzymać dech w piersi a. w piersiach; dech oddech zamiera w czyjej piersi (z emocji): Wszystkie drzewa stanęły nieruchome, jakby dech w piersiach tając. *Gomul. Kajet 26.* Widok ten zaparł mu oddech w piersi na chwilę. *Kaczk. Olbracht. II, 115.* Mały rycerz poznawszy już całą siłę przeciwnika nacierał tak żywo, że świadkom dech zamarł w piersi. *Sienk. Ogn. III, 159.* **20.** Przycisnąć, przygarnąć, (przy)tulić kogo, co do piersi: Przycisnęła obie ręce do piersi, falującej przyśpieszonym oddechem. *Orzesz. Pam. II, 120.* Objął syna ramieniem, przygarnął do piersi tak mocno, aż się małemu na policzku odbiły guziki z kamizelki. *Żukr. Dni 299.* *przen.* Wraz z nią, pokochałem znowu życie i ludzi — chciałbym świat cały do piersi przycisnąć. *Wilk. P. Por. I, 45.* **21.** Przypatrywać się, spoglądać (na co) bez tchu w piersiach. **22.** Robić piersiami (*gwałtownie oddychać, ziajać*⟩: Z wysiłku obaj robią piersiami, żyły na czole wystąpiły im, twarze w pąsie. *Zielon. L. Wspom. 47.* **23.** Rozbić się o **p.** czyją ⟨*zostać powstrzymanym, odpartym; ponieść klęskę w walce z kim*⟩: O pierś polskiego rycerstwa w długoletnich i uporczywych walkach w XV w. rozbiła się największa wówczas w Europie potęga militarna, zakon krzyżacki. *Chol. Duch 119.* **24.** Rozdzierać, rozrywać **p.** czyją a. czyje **p-i** ⟨*o płaczu*⟩: Szlochanie rozdarło na nowo jej piersi. *Sienk. Pot. VI, 231.* Jakieś straszne łkanie rozrywało mu piersi, dusiły go łzy. *Reym. Now. II, 75.* **25.** Rozedrzeć szaty na piersiach (na znak protestu). **26.** Schylić, pochylić, zwiesić głowę na piersi; głowa opadła komu na piersi. **27.** Siedzieć z dzieckiem u piersi a. przy piersi ⟨*karmić dziecko piersią*⟩. **28.** Skierować w **p.** czyją (miecz, lufę rewolweru itp.). **29.** Skrzyżować ręce na piersi a. na piersiach. **30.** Uciekać co tchu w piersiach a. że ledwie tchu w piersiach staje. **31.** *książk.* Ulżyć wezbranej piersi westchnieniem ⟨*westchnąć*⟩: Pan Longinus ulżył wezbranej piersi westchnieniem podobnym do sapnięcia miecha kowalskiego. *Sienk. Ogn. III, 45.* **32.** Wstrząsać czyją piersią ⟨*o łkaniu, płaczu*⟩: Milczała, z twarzą ukrytą w dłoniach, z piersią łkaniem wstrząsaną. *Gomul. Miecz II, 185.* **33.** Wydzierać się, wydobywać się, wyrywać się z piersi czyjej ⟨*o jęku, westchnieniu*⟩: Z piersi młodziana wydobył się jęk bolesny. *Wilk. P. Wieś II, 189.* Z piersi wszystkich obecnych wydarło się jedno głuche westchnienie. *Orzesz. Klat. 316.* **34.** Wykarmić kogo (własną) piersią (*dosł.* i *przen.*): Matka urodziła mnie w boleściach i piersią swoją wykarmiła na życie ziemskie. *Sztyrm. Katalept. I, 166.* **35.** Wypiąć, wyprężyć **p.** **36.** *książk.* Wyssać co z piersi matki ⟨*odziedziczyć co po matce; mieć co zaszczepione, wpojone przez matkę*⟩. **37.** Złożyć (komu) ręce na piersi a. na piersiach: Oczy miała spuszczone, ręce złożyła na piersiach jak niewolnica wschodnia. *Gomul. Miecz. I, 187.* Złożył mu ręce na piersiach, na nim położył na krzyż łuk i kołczan i tak na powrozach spuścili go powoli w dół. *Rzew. H. Zamek. 59.* **38.** Zrywać **p-i**: a) ⟨*powodować ból w piersiach*⟩: Porwał go znów kaszel [...] zrywał mu piersi, miotał ciałem. *Berent Próchno 193*; b) ⟨*zamęczać się stałym mówieniem lub krzykiem*⟩: Czyż się was dziś nie dowołam? Piersi zrywam, serce ledwie mi nie pęknie, a wy nic. *Gomul. Mund. 16.* **39.** **p.** czyja faluje; podnosi się (szybkim, głębokim oddechem), wznosi się (westchnieniem), rozdziera się (płaczem). **40.** **p-i** kogo bolą ⟨*odczuwa dolegliwości w klatce piersiowej*⟩. **41.** **p.** (kobiety karmiącej) przybiera. **42.** (O uczuciach doznawanych przez kogoś): *książk.* Coś ciśnie **p.** ciężarem; ciężar (jakiś) ciśnie **p-i** czyje ⟨*coś gnębi kogo*⟩. **43.** Coś chwyta kogo za **p-i**: Strach i zgroza chwyciły go za piersi. *Sienk. Pust. I, 83.* **44.** Coś kipi komu w piersiach: Burza uczuć kipiała mu w piersiach i uderzała do głowy: gniew, niepewność, nieokreślona obawa, tęsknota. *Prus Dzieci 168.* **45.** Coś napełnia komu **p-i**: Zimna wzgarda napełniała mu piersi. *Żer. Przedw. 331.* **46.** Coś rozsadza, rozpiera **p.** czyją a. czyje **p-i**: Radość rozsadzała mi piersi. *Sienk. Bez dogm. III, 54.* Mnie niecierpliwość piersi rozpiera. *Kaczk. Olbracht. III, 137.* **47.** Coś ściska komu **p.** a. kogo w piersi: Tajemnicze przeczucie ściskało mi pierś gwałtownie. *Sztyrm. Katalept. I, 243.* Wraca z miasta blada i zmieniona, aż mnie coś ścisnęło w piersi. *Weys. Józ. Żywot 232.* **48.** Coś wzbiera komu w piersiach a. **p.** czyja wzbiera czym: Na tę myśl wielka gorycz wezbrała mu w piersiach. *Sienk. Pust. I, 181.* **49.** Czuć co w piersiach: Wilczek nie czuł w piersiach dostatecznej odwagi. *Choj. Alkh. IV, 102.* **50.** Serce dygocze, zadygotało, łomoce, tłucze się, wali (młotem) komu w piersi (ze strachu, z niepokoju, z radości): Serce tłukło się w piersiach. *Żer. Przedw. 331.* Serce waliło mu w piersiach młotem, szedł wystraszony z duszą na ramieniu. *Dygas. Beld. 138.* **51.** Serce w piersi zamiera, wyskakuje (komu) z piersi: Na to wspomnienie serce zamarło mu na chwilę w piersiach. *Sienk. Pust. I, 50.*

przysł. **52.** Pierś mężnego za puklerz stoi.

pierworodny Syn, potomek **p.** ⟨*najstarszy, pierwszy*⟩.

pierwotny **1.** **p-a** akumulacja kapitału ⟨*w okresie powstawania kapitalizmu: koncentracja kapitału osiągana przez wywłaszczenie bezpośrednich producentów*⟩. **2.** Ludy **p-e.** **3.** Zwierzęta **p-e** ⟨*przedpotopowe, żyjące w odległych epokach geologicznych*⟩. **4.** **p-i** mieszkańcy (miasta, kraju) ⟨*najdawniejsi*⟩. **5.** **p-e** siedziby ludzkie. **6.** Puszcza, roślinność **p-a**; las **p.** ⟨*dziewiczy*⟩. **7.** **p.** plan, zamiar, pomysł, **p-a** koncepcja ⟨*początkowy(-a), pierwszy(-a)*⟩. **8.** **p-a** przyczyna czego ⟨*początkowa*⟩. **9.** **p-a** nazwa czego. **10.** **p-e** znaczenie czego. **11.** **p-e** społeczeństwo ⟨*będące w początkowym stadium rozwoju*⟩. **12.** Tekst **p.** ⟨*oryginalny, taki jaki był z początku*⟩. **13.** **p-a** redakcja dzieła. **14.** **p-e** wierzenia ⟨*prymitywne*⟩. **15.** Wspólnota **p-a.** **16.** **p-a** wspólnota rodowa ⟨*dawna organizacja społeczeństwa bezklasowego*⟩.

pierwszeństwo **1.** Dać, oddać, przyznać komu, czemu **p.** (przed kim, przed czym; nad kim): Jego znaczenie i wola na tym miejscu dawały mu przed wszystkimi pierwszeństwo. *Bog. Kapit. I, 42.* **2.** Dobijać się, ubiegać się, walczyć współzawodniczyć o **p.**: Celniejsi fotografowie dobijali się o pierwszeństwo zdjęcia wizerunku sławnego artysty. *Tyg. Ilustr. 193, 1863, 221.* **3.** Korzystać z pierwszeństwa a. z prawa pierwszeństwa. **4.** *książk.* Mieć, dzierżyć **p.** (przed kim). **5.** Osiągnąć, zdobyć, zyskać **p.** **6.** Ustąpić komu pierwszeństwa. **7.** **p.** należy się komu.

pierwszomajowy Akademia **p-a**, obchód **p.** Zobowiązanie **p-e.** Defilada **p-a.** Demonstracja **p-a.** Odezwa **p-a.** Pochód **p.**; uroczystości **p-e.** Święto **p-e.**

pierwszorzędny **1.** **p.** aktor, mówca, fachowiec, rzemieślnik (krawiec), sportowiec; **p.** talent, **p.** znawca czego ⟨*znakomity*⟩. **2.** **p.** człowiek. **3.** Droga **p-a**: a) ⟨*główna*⟩; b) ⟨*w znakomitym stanie*⟩: Kraj ten ma pierwszorzędne drogi. **4.** **p-e** dzieło, **p.** film, **p-a** książka. **5.** Gatunek **p.** (towaru). **6.** Materiał, towar **p.** ⟨*doskonałej jakości*⟩. **7.** **p.** hotel; **p-a** restauracja ⟨*pierwszej kategorii*⟩. **8.** **p-e** jedzenie, pożywienie ⟨*doskonałe*⟩. **9.** **p-a** obsada sztuki ⟨*najlepszymi siłami (aktorami)*⟩. **10.** **p-a** rola (w teatrze) ⟨*główna*⟩. **11.** Odgrywać pierwszorzędną rolę w czym ⟨*ważną*⟩. **12.** (Rzecz) pierwszorzędnej wagi, doniosłości, wartości, pierwszorzędnego znaczenia; (artysta) pierwszorzędnej miary, wielkości; (towar) pierwszorzędnego gatunku, pierwszorzędnej jakości; wypadek pierwszorzędnej doniosłości. **13.** **p-e** stanowisko ⟨*wysokie, odpowiedzialne*⟩. **14.** Ulica **p-a** ⟨*główna, pryncypalna*⟩.

pierwszy **1.** **p.**: a) ⟨*poprzedzający następnych, w kolejności czasowej najwcześniejszy*⟩: **p.** akt (sztuki); **p.** klient, interesant, mąż, przechodzień; **p.** rozdział (utworu, pracy naukowej), pocałunek, śnieg; **p-a** podróż, próba czego, spowiedź, wizyta, żona; **p-e** dzieciństwo, pokolenie (roślin, zwierząt, ludzi), słowa, uczucie, wrażenie; wydanie (utworu); b) ⟨*poprzedzający następnych w kolejności przestrzennej*⟩: **p.** żołnierz (w szeregu); **p.** budynek, wagon (pociągu, tramwaju) itp.; **p.** z dwu; **p.** w życiu. **2.** **p.** ⟨*najważniejszy, najznakomitszy*⟩: **p.** oficer, mechanik (na statku); radca (ambasady, urzędu, dworu), skrzypek (w orkiestrze), szermierz, tenor (w operze), żołnierz: Wołodyjowskiego otaczała [...] sława pierwszego żołnierza Rzeczypospolitej. *Sienk. Wołod. I, 98*; **p-a** dama (dworu, towarzystwa). **3.** **p.** do czego ⟨*skory, jedyny*⟩: **p.** do pracy, do zabawy, do bitki; *pot.* Do tego to on pierwszy. **4.** **p.** w czym ⟨*najlepszy*⟩: **p.** w boju, we współzawodnictwie. **5.** **p.** bieg (silnika): Brać górkę na pierwszym biegu. **6.** **p-e** danie ⟨*potrawa podawana na początku obiadu*⟩: Na pierwsze danie szły wszelkie mięsiwa [...] gotowane i przysmażane; na drugie danie mięsiwa, ale pieczone [...] na trzecie wety. *Brück. Kult. III, 80.* **7.** Pierwszego dnia ⟨*w pierwszym dniu*⟩: Zaraz pierwszego dnia Zaklicki pisze się do lekarza i idzie na izbę chorych. *Rudn. A. Żołn. 76.* **8. p.**, najpierwszy dom, ród ⟨*znakomity, najznakomitszy*⟩: Być spokrewnionym z najpierwszymi domami. **9. p.** elegant ⟨*znany, największy*⟩. **10. p.** gniew, **p-a** złość ⟨*najgwałtowniejszy(-a)*⟩: Zrobić co w pierwszym gniewie, w pierwszej złości. Pierwsza złość minęła kogo. **11. p-a** godność ⟨*najwyższa*⟩: Ofiarowano mu [...] pierwszą godność w Koronie. *Kub. Szkice II, 25.* **12. p.** hotel ⟨*najlepszy, najwykwintniejszy*⟩. **13.** Jeden z pierwszych: a) ⟨*znajdujący się w pierwszej grupie osób lub rzeczy*⟩: Wysiadłem jeden z pierwszych. *Prusz. Karabela 61.* Jedną z pierwszych rzeczy, które pani Urszula Hipolitowa spostrzegła, było pianino. *Dąbr. M. Noce II, 19*; b) ⟨*znakomity, wpływowy*⟩: Pochodzić z jednej z pierwszych rodzin w kraju. - Nosił jedno z najpierwszych we Francji nazwisk. *Ask. Studia 145.* **14. p-a** klasa ⟨*w szkole: klasa najniższa*⟩. **15.** Krzyż, order pierwszej klasy. **16.** Stawiać **p-e** kroki ⟨*być początkującym, zaczynać co*⟩: [Lubecki] był Stanisława Niemcewicza uczniem; pod jego kierunkiem stawiał pierwsze kroki w zawodzie obywatelskim. *Smolka Lubec. II, 97.* **17.** Ceremoniować się o **p.** krok: Już pan Sapieha z panem Czarnieckim poczynają sobie świadczyć i o pierwszy krok się ceremoniować. *Sienk. Pot. V, 97.* **18.** W pierwszej linii ⟨*przede wszystkim*⟩. **19. p.** obowiązek ⟨*najważniejszy*⟩: Pierwszym obowiązkiem człowieka i obywatela jest praca na chleb powszedni. *Kaczk. Olbracht. III, 284.* **20. p-a** okazja, sposobność ⟨*najbliższa*⟩: Przy pierwszej okazji wspomnieć o czym. Skorzystać z pierwszej okazji. **21. p.** okres ⟨*początkowy*⟩: W pierwszym okresie swej działalności nie wykazał się niczym szczególnym. **22. p-a** osoba ⟨*najważniejsza*⟩: W rodzinie rzymskiej pierwszą osobą był ojciec. *Ser. Hist. 159.* **23. p.** i ostatni ⟨*jedyny*⟩: Była to moja pierwsza i ostatnia rozmowa z tym niezwykłym człowiekiem. *Fiedl. A. Biz. 34.* Pierwszy i ostatni raz ci to mówię ⟨*więcej nie powiem*⟩. **24. p.** plan: wybijać się, wysuwać się na **p.** plan. Mieć co na pierwszym planie. Na pierwszy plan wybijał się dziurawy szezlong, ustawiony pod oknem. *Brand. K. Sams. 141.* **25.** Po **p-e** ⟨*najpierw*⟩; po **p-e**... po drugie ⟨*najpierw... następnie*⟩: Chciałbym wiedzieć: po pierwsze, o jakich jednostkach mówisz? *Dąbr. M. Noce II, 209.* [Nie opowiadała o sobie] dlatego po pierwsze, że bardzo niewiele zajmowała się sama sobą, i po drugie, że nikt się nią bardzo nie zajmował. *Orzesz. Przędze 73.* **26.** Po raz **p.**, **p.** raz w życiu: Widział to po raz pierwszy w swym życiu. *Żer. Uroda 25.* Pierwszy raz w życiu zdarzało mu się być samemu wieczorem w zupełnie pustym mieszkaniu. *Perz. Uczn. 195.* **27. p-a** pomoc ⟨*doraźna, tymczasowa*⟩: Udzielić rannemu pierwszej pomocy. Dać komu pierwszą pomoc. **28. p-e** potrzeby ⟨*najpilniejsze*⟩: Na najpierwsze potrzeby łożył (skąpo!) Płaza. *Żer. Dzieje II, 243.* Mam zaledwie na opędzenie pierwszych potrzeb. *SW.* Artykuł pierwszej potrzeby: Gazeta stała się artykułem pierwszej potrzeby. *Jackow. Książ. 154.* **29. p-a** redakcja (artykułu, utworu, pracy naukowej) ⟨*wstępna*⟩. **30.** Pierwsi rodzice ⟨*wg wierzeń religijnych chrześcijańskich: Adam i Ewa*⟩: Czy pójdziemy na pustynię zjadać szarańcze i miód leśny, a odziewać się liśćmi figowymi jak pierwsi rodzice w raju? *Orzesz. Pam. I, 292.* **31. p.** rząd (w teatrze) ⟨*najbardziej wysunięty do przodu*⟩. **32.** *przestarz.* Pierwszego rzędu ⟨*znakomity, doskonały*⟩: Jest to [...] żołnierz pierwszego rzędu. *Kaczk. Anunc. II, 35.* **33.** W pierwszym rzędzie [!] *germ.* **34.** (Naj)pierwsza rzecz ⟨*najważniejsza*⟩: Pierwsza rzecz to [...] poszła zamknąć na powrót okiennicę. *Dąbr. M. Noce II, 65.* Hej, podać stolik do gry! Najpierwsza rzecz u mnie żyć wesoło. *Zabł. Firc. 30.* **35. p.** sen ⟨*zaraz po uśnięciu, najmocniejszy*⟩: Wyrwać kogo, zerwać się z pierwszego snu. **36. p-e** skrzypce; grać, objąć **p-e** skrzypce ⟨*odgrywać najważniejszą rolę, mieć wpływ na co, decydować o czym*⟩: Badeni bierze za szefa biura prezydialnego hofrata Freiberga, człowieka bardzo zdolnego, który pod Taafem grał pierwsze skrzypce. *Chlęd. Pam. II, 155.* **37. p-e** słyszę ⟨*nigdy o tym nie słyszałem*⟩: Może kupiec bierze tyle, ale żeby to dostawał rzemieślnik, pierwsze słyszę. *Goj. Dziew. I, 39.* **38. p-e** stadium (rozwoju) ⟨*początkowe*⟩. **39. p.** stopień (podoficerski, oficerski, generalski, naukowy). Oparzenie pierwszego stopnia ⟨*powierzchowne*⟩. *mat.* Równanie pierwszego stopnia ⟨*z jedną niewiadomą*⟩. Pierwszego stopnia, *daw.* pierwszej gildy ⟨*pierwszorzędny, zwykle w znaczeniu ujemnym*⟩: Huncwot, nicpoń, krętacz pierwszego stopnia (pierwszej gildy). **40. p-e** śniadanie: Lew już był syty. Zjadł wołu na pierwsze śniadanie. *Hertz B. Bajki 43.* **41. p-e** święto ⟨*pierwszy dzień podwójnego święta, np. Bożego Narodzenia, Wielkanocy*⟩. **42.** [Gwiazda] pierwszej wielkości, jasności: *przen.* Był [...] gwiazdą pierwszej wielkości w konstelacji szlacheckiej, do której należał. *Skarb. Pam. 90.* **43.** Pierwszej wody, pierwszego kalibru ⟨*znakomity*⟩: Urazy nie chowam, bo mnie nie lada kto zwyciężył, ale gracz pierwszej wody. *Sienk. Pot. I, 147.* Był to [...] intrygant pierwszej wody, niebezpieczny w walce a bardzo niepewny w przymierzu. *Grabiec Warsz. 180.* Blahetka powiada, że zrobię furorę, bom wirtuoz pierwszego kalibru. *Chopin Wyb. 40.* **44. p-e** zapowiedzi: Dzień ślubu się zbliżał. Wyszły już pierwsze zapowiedzi. *Bał. Dziady 224.* **45. p-a** zasada ⟨*najważniejsza*⟩. **46. p-a** zmiana (w fabryce). **47.** *przen.* **p-e** źródło ⟨*miejsce, skąd co pochodzi; powód, przyczyna*⟩: Czerpaliśmy u pierwszego źródła wszelkie informacje o przebiegu sprawy polskiej na Konferencji Pokojowej. *Dłus. K. Wspom. 48.* **48.** Na **p.** ogień ⟨*jako pierwszy, jako pierwszego*⟩: Na pierwszy ogień Emilianow wyrwał Kazika i od razu kropnął mu pałkę. *Perz. Uczn. 88.* Iść, pójść, wysunąć na pierwszy ogień ⟨*iść, wysunąć do boju w pierwszej linii*⟩: *przen.* Mógł w poważnym teatrze wysunąć na pierwszy ogień to, co mu się najmniej udało. *Tyg. Ilustr. 5, 1900. 97.* **49.** Na **p-e** zawołanie ⟨*w każdej chwili*⟩: Nie domyślałem się, aby zakon mógł na pierwsze zawołanie rozporządzać tak znacznymi sumami. *Choj. Alkh. I, 342.* **50.** Od pierwszego spojrzenia, wejrzenia ⟨*od razu, natychmiast*⟩: Podobać się, zakochać się od pierwszego wejrzenia. Od pierwszego wejrzenia wydał mu się bardzo sympatyczny. *Perz. Las 139.* **51.** Od pierwszej chwili: Od pierwszej chwili ten domek mi się podobał.

Ritt. Dom. 9. **52.** O pierwszym brzasku ⟨*o świcie*⟩: O pierwszym brzasku dnia zbudził nas. *Lam J. Głowy II, 134.* **53.** W pierwszej chwili ⟨*na razie, zrazu, początkowo*⟩: Ignaś w pierwszej chwili obraził się i już miał odejść. *Goj. Dziew. I, 47.* **54.** W pierwszych dniach, tygodniach, latach itp. ⟨*w początkowej fazie tego okresu*⟩. **55.** W pierwszą parę (iść, pójść) ⟨*rozpoczynającą, prowadzącą taniec*⟩: Starosta [...] na zaproszenie gospodarza poszedł poloneza w pierwszą parę z panią Drobnicką. *Skarb. Starosta 47.* **56.** Z pierwszego małżeństwa: Z pierwszego małżeństwa miał troje dzieci. *Orzesz. Z różnych III, 139.* **57.** Z pierwszej ręki ⟨*bezpośredni*⟩: Oparł się na źródłach z pierwszej ręki, mnóstwo nowych wydobywał. *Bobrz. Dzieje I, 11.* Kupić, nabyć co z pierwszej ręki. **58.** Za pierwszej bytności: Wpadł do Cierniów, do stryja Michała, którego bardzo, już za pierwszej bytności, polubił. *Żer. Uroda 58.* **59.** *daw.* Za pierwszą okazją ⟨*przy najbliższej okazji*⟩: Wszak podkomorzemu przyrzekłem bić się za pierwszą okazją. *Bełc. Hun. I, 240.* **60.** Za pierwszym razem: Tylko za pierwszym i drugim razem doznała uczucia wstydu, z udręczeniem spoglądała na panią, którą tak oszukiwała. *Goj. Dziew. I, 200.* **61.** Być pierwszym, zrobić co pierwszym: Był pierwszy na mecie. No, co się stało! Kazik pierwszy na nogach! *Perz. Uczn. 87.* Pierwsza Frania wyciągnęła rękę i zapukała w szybę. *Goj. Dziew. I, 194.* Pierwszy by mnie (go, cię) w łyżce wody utopił. **62.** Być pierwszą ręką kogo ⟨*głównym pomocnikiem*⟩. **63.** Brać (jako) pierwszych ⟨*w pierwszej kolejności*⟩: Dziesięć ulic wymietli przez jedną noc. Takich jak pan brali pierwszych. *Brand. K. Sams. 118.* **64.** *przestarz.* Iść z kim o p-e ⟨*współzawodniczyć, rywalizować*⟩: Spory poemat Schulze'go [...] tak jest niemiłosiernie nudny i ckliwy, że chyba mogłaby z nim iść o pierwsze nasza „Świątynia Wenery w Knidos". *Siem. Dzieła I, 16.* **65.** *daw.* Odbywać p-e pole ⟨*brać udział w pierwszej wyprawie wojennej*⟩: Pan Maksymilian pod okiem naszym odbywał pierwsze pole i na wstępie pokazał siebie nieodrodnym potomkiem wielkich swoich przodków. *Rzew. H. Zamek 359.* **66.** Przechodzić swój p. chrzest ⟨*odbywać co po raz pierwszy*⟩: Błocho, aresztowany wraz z wielu aktywnymi członkami „Samopomocy", przechodzi swój pierwszy chrzest więzienny w więzieniu tarnowskim. *Ludzie KPP 154.* **67.** Bodaj, oby, żeby go (mnie, cię, ich) p-a kula nie minęła! ⟨*rodzaj złorzeczenia*⟩: Usłyszawszy rumot i komendę, myślałem bodaj mnie pierwsza kula nie minęła, że to alarm. *Prus Kłop. 70.*

przysł. **68.** Pierwsze koty za płoty ⟨*pierwsze niepowodzenie nie idzie w rachubę*⟩. **69.** Wolę tu być pierwszy, niż tam ostatni.

pierwszyzna Nie p. (komu) to ⟨*nie nowina, nic nowego, rzecz zwykła*⟩: Mówili, że to nie pierwszyzna Radziwiłłom ze szlachciankami się żenić. *Sienk. Pot. V, 194.*

pierze 1. *posp. żart.* p. na głowie ⟨*włosy*⟩. **2.** Skubać p. Oskubać (drób) z pierza. **3.** p. ronić, tracić ⟨*o ptakach: pierzyć się*⟩. **4.** Nastroszyć p. (o ptaku). **5.** Nie być z pierza ⟨*być twardym, odpornym*⟩: Ja z pierza nie jestem i potrafię, i umiem znosić więcej aniżeli moje chude plecy udźwignąć potrafią. *Lamus 5, 1909/10, 119.* **6.** Porastać, obrastać w p. ⟨*dochodzić do majątku, znaczenia*⟩: Skromnie żyjąc wśród trosk, zachodów nieustannych, zaczęli nareszcie porastać w pierze. *Dygas. Swojcz. 123.* **7.** *daw.* Zdobić się cudzym pierzem ⟨*korzystać z cudzego dorobku, wyzyskiwać cudze zasługi*⟩: Cudzym się pierzem często zdobim. *Skar. SW.* **8.** p. leci, sypie się a. aż p. posypie się, będzie leciało ⟨*w gwałtownej walce*⟩: *przen.* Nie zadziobią mię one kruki! [...] mam i ja dziób w potrzebie i szpony wysunę. Będą pierze leciały! *Gomul. Miecz. I, 174.*

przysł. **9.** Znać ptaka po pierzu.

pies 1. p. bezpański, uliczny, podwórzowy, pokojowy, owczarski. **2.** p. rasowy; p. wilczur; p. bydlarz ⟨*porywający się na bydło*⟩. **3.** Wściekły p. **4.** *łow.* p. aporter ⟨*który aportuje ubitą zwierzynę*⟩; p. dzikarz ⟨*używany do polowania na dziki*⟩; p. gończy ⟨*używany do gonienia i napędzania zwierzyny; ogar*⟩; p. legawy ⟨*używany do polowania na ptactwo błotne; wyżeł*⟩; p. myśliwski a. do polowania; p. nornik ⟨*używany do polowania na lisy i borsuki w norach; jamnik, foksterier*⟩; p. płochacz ⟨*używany do wypłaszania zwierzyny; spaniel*⟩; p. posokowiec ⟨*używany do tropienia postrzelonego zwierza, znaczącego ślad farbą (posoką)*⟩. **5.** p. morski ⟨*foka*⟩. **6.** Cmokać, gwizdać na psa; drażnić, odpędzać psa; opędzać się od psów; spuścić psa ze smyczy, z łańcucha; puścić psa na odyńca; szczuć kogo psami; ułożyć psa (do polowania). **7.** p. aportuje (zwierzynę), łasi się, merda ogonem, tuli ogon (pod siebie), służy, szczeka, skomli, skowyczy, ujada, warczy, wyje; waruje; kąsa, gryzie; wietrzy, wystawia (zwierzynę). **8.** Psy kogo opadły. **9.** p. wabi się ⟨*nazywa się*⟩: Jak się wabi ten p.? **10.** *przen.* p. niewierny ⟨*obraźliwa nazwa dawana niemahometaninowi przez mahometan*⟩: Ałłach wielki i sprawiedliwy... On sprawił to wszystko dla tym większego psów niewiernych pognębienia. *Jeż Rotuł. 324.* **11.** *pot.* p. na co a. na kogo: a) ⟨*srogi, bezwzględny*⟩: Był typowym podoficerem polskim starego typu. Pies na rekrutów. *Prusz. Trzyn. 305*; b) ⟨*zachłanny, wielki amator*⟩: p. na kobiety; c) *daw.* p. na co ⟨*leń, nierób*⟩: Stadnik maści złota, cóż po tej sierści, gdy pies do roboty! *Koch. W. SW.* Pies to na robotę, na pisanie, do uczenia się. *Troc SW.* **12.** Jak p.: a) ⟨*bardzo*⟩: Wierny, zły jak p. Zmarznąć jak p.; b) ⟨*bezwstydnie, bezczelnie*⟩: Kłamie jak p. **13.** Jak psa, jak psu ⟨*bez litości, bezlitośnie, bez skrupułów, bezwzględnie*⟩: Odtrącić kogo, (po)rzucić, wypędzić, wyrzucić z domu, zwymyślać; zatłuc, zbić kogo jak psa. Palnąć komu w łeb jak psu. **14.** Ni p., ni wydra ⟨*ni to, ni owo*⟩: Przemycano w tygodnikach tak zwanych literackich głównie tendencje społeczne [...] ale pismo takie to ni pies, ni wydra. *Przybysz. Współ. II, 110.* **15.** Pod psem a. pod ostatnim (zdechłym) psem ⟨*niżej wszelkiej krytyki; w złym stanie*⟩: Obiady, robota, pogoda; zdrowie itp. pod psem. **16.** Czuć się pod psem ⟨*czuć się niedobrze*⟩: Widzisz, znowu zaczęły dokuczać stawy [...] Czuję się pod psem. *Breza Uczta 92.* **17.** (Tyle), co p. napłakał ⟨*bardzo mało, prawie nic*⟩ *por.* Co kot napłakał: Magda mniej zje, ale i tyle robi, co pies napłakał. *Prus Plac. 17.*

18. *daw.* Jakby na psa łyko wdział ⟨*na nic wszelkie przestrogi*⟩ *por.* Groch o ścianę. **19.** Jak na psa łyko. *Mącz.* ⟨*nie odczuwa kary, przywykł do upokorzeń*⟩. **20.** Błąkać się, tułać się, wałęsać się, włóczyć się jak (bezpański, błędny) **p.** ⟨*tułać się, włóczyć się bez celu*⟩: Nie mając dokąd iść, błąkam się oto jak pies, co to się zwlecze i wałęsa od wsi do wsi. *Żer. Uroda 243.* **21.** Być, warować jak **p.** (na łańcuchu, na uwięzi) ⟨*nie mieć swobody, nie móc się nigdzie ruszyć*⟩: Psiakrew, a człowiek musi warować całe noce jak pies na łańcuchu. *Reym. Now, V, 158.* Jestem tu jak pies na uwięzi i gryzę korekty „Wallenroda". *Mick. Listy I, 332.* **22.** Być za psa, mieć kogo a. nie mieć kogo za psa ⟨*nie szanować; nie mieć za nic; lekceważyć, kogo, gardzić kim*⟩: Za psa miałbym tego, co by mi nie chciał oddać. *Reym. Now. IV, 134.* Były czasy, były [...] że był za psa człek. *Woyk.* w: *Tyg. Lit. 35, 1842, 275.* Poniewiera nim, nawet za psa go nie ma. **23.** Chodzić za kim jak **p.** ⟨*chodzić krok w krok, nie odstępować*⟩: Jego koń chodził za nim jak pies i przybiegał na gwizd z pastwiska. *Grusz. An. Od Karpat. 41.* **24.** Czuć się, używać jak **p.** w studni ⟨*czuć się źle, niewygodnie*⟩: Używałem jak pies w studni. *Gąs. W. Pig. 6.* **25.** Czuć się, spoglądać, wyglądać itp. jak zbity **p.** ⟨*czuć się zmaltretowanym*⟩: Było mu jakoś nieswojo, czuł się jak zbity pies. *Brzoza Bud. 112.* Spoglądała na przechodzących jak zbity pies i rzadko się śmiała. *Braun Lewanty 193.* **26.** Dbać o kogo, o co jak a. tyle co **p.** o piątą nogę ⟨*nic, wcale nie dbać*⟩: Tyle dbam o to, jak pies o piątą nogę. *L.* Brudny sknera, dbał o nas tyle, co pies o piątą nogę. *Bliz. Rozb. 158.* **27.** Gonić, pędzić kogo jak psa a. jak psa wściekłego ⟨*odpędzać kogo od siebie, prześladować kogo*⟩: Goniono mnie, jak psa wściekłego. *Berw. Pow. I, 272.* **28.** *pot.* Gryźć się jak dwa psy, jak psy o kość ⟨*żyć w niezgodzie*⟩. **29.** Leżeć u nóg jak **p.** ⟨*być posłusznym, uległym; być wiernym*⟩: Leży u moich nóg jak pies i błaga mię o jeden uśmiech. *Żer. Uroda 165.* **30.** Pocałować psa w nos ⟨*nie uzyskać czego, nic nie zyskać, odejść z kwitkiem*⟩: Ho, jaki mądrala [...] obłowił się niezgorzej, a teraz powiada: pocałuj psa w nos, odjeżdżam. *Reym. Ferm. II, 76.* **31.** Położyć się jak **p.** na progu ⟨*pilnować, strzec czego*⟩: Ale jedno mi pozostaje, obrona mojego gniazda. Jak pies się położę na progu i nie dam, rozumiesz, nie dam. *Iwasz. J. Odbud. 53.* **32.** Pomiatać kim jak psem: Tu się ludźmi pomiata jak psami, że aż wstyd. *Wyg. Jel. 248.* **33.** Pójść na psy ⟨*pójść na marne, zmarnować się*⟩. Ciężka praca moja pójdzie na psy. *Sewer Biedr. 33.* **34.** *wulg.* Szczekać jak **p.** ⟨*kłamać, obgadywać kogo*⟩: W oczy bym mu plunął i powiedział, że szczeka jak pies. *Jun. Bracia 230.* **35.** Urwać się jak **p.** z łańcucha ⟨*zerwać się; korzystać ze swobody*⟩: Wiatr się urwał skądś jak pies z łańcucha i począł targać liście na drzewach. *Jun. Can. 127.* **36.** Uważać kogo za psa ⟨*za człowieka bez litości, bezwzględnego, srogiego*⟩: W pułku miał jak najgorszą opinię, uważano go za psa, za ludożercę. *Rudn. A Żołn. 47.* **37.** Węszyć jak **p.** ⟨*szukać czego, podejrzewać co*⟩. **38.** Wieszać psy na kim ⟨*obmawiać, oczerniać kogo; potępiać*⟩: Jeszcze za to na mnie psy wieszają, taka to tutaj wdzięczność! *Rzew. SPP.* Może jemu się coś złego przytrafiło, a my tu psy na nim wieszamy. *Prom. Opow. 156.* **39.** Wydrzeć co komu jak psu z gardła ⟨*z wielkim trudem, z narażeniem się na niebezpieczeństwo*⟩: Pan Sobieski kozactwu i tatarstwu znów te strony wydarł jak psu z gardła. *Sienk. Wołod. II, 16.* **40.** Wygnać, wypędzić (ciężko, żal) psa a. psa by nie wypędził; pogoda, że psa (z budy, z domu) by nie wypędził ⟨*okropna*⟩: Paskudna zadymka, że psa ciężko wygnać. *Bał. Ryby 80.* **41.** *przen.* Wypuścić na kogo sforę psów ⟨*wypuścić na kogo złośliwych prześladowców*⟩. **42.** Zdychać jak **p.** ⟨*umierać w nędzy i opuszczeniu*⟩: Niejeden z poddanych tego wielkiego pana [...] zdycha jak pies, opuchły z głodu i nędzy. *Żer. Dzien. I, 171.* **43.** Zejść (schodzić) na psy ⟨*stracić siły, zbiednieć, podupaść; nie mieć żadnego znaczenia*⟩: Już tak bezsilna, na takie psy zeszła. *Sienk. SPP.* Na psy zeszły tradycje. *Bartosz. SPP.* **44.** Zwymyślać (kogo) jak psa ⟨*zwymyślać najgorszymi wyrazami*⟩. **45.** Żyć jak **p.** z kotem ⟨*żyć w niezgodzie*⟩: Ci panowie żyli z sobą od niepamięci jako pies z kotem [...] byliby się w łyżce wody potopili nawzajem, gdyby to mogli. *Kaczk. Anunc. II, 204.* **46.** *pot.* (Czy) to **p.**? ⟨*(czy) to nic nie znaczy, jest bez znaczenia*⟩: A moje starania to pies? **47.** Na psa urok! ⟨*zaklęcie; zła wróżba niech się nie na mnie (nie na nim) sprawdzi*⟩: Dziecko było, na psa urok, tłuste i nabite. *Bał. Dziady 23.* Wam, Magdusiu, na psa urok, kury darzą się prześlicznie. *Dygas. Marg. 145.* **48.** Zdechł **p.**! ⟨*wszystko przepadło*⟩: Zbijam się z pantałyku, buch kasztan do rowu i zdechł pies. *Bart. A. Serce 10.* **49.** Żeby tak **p.** płakał, jak to prawda ⟨*zupełna nieprawda, wierutne kłamstwo*⟩. **50.** *pot.* **p.** (na kogo) nie spojrzy, (za kim) się nie obejrzy ⟨*nikt*⟩: Za byle pokraką wszystkie baby latają. Tylko za brzydką kobietą pies się nie obejrzy. *Perz. Raz 235.* **51.** *iron.* Jak **p.** na ich majątku (u)siądzie, to ogon już za granicę położy (za granicą się znajdzie) ⟨*o czymś małym, niewielkim co do obszaru*⟩: Pozbierał sobie [...] moc takiej szlachty, co to jak pies na ich dziedzictwie siądzie, to ogon za granicą trzyma. *Tyg. Ilustr. 7, 1904, 132.* **52.** **p.** z nim (z wami, z tobą) tańcował; **p.** go (cię, ich) trącał; **p.** go (ich) bierz. Jechał go (cię, ich) **p.** ⟨*wulg. przekleństwa*⟩. **53.** Ty psie! Psie jeden! Ty psie pogański! zbójecki! Ty wściekły, zapowietrzony, parszywy psie! ⟨*wyzwiska*⟩: Nie macie prawa budowli mojej nachodzić! [...] psy jedne! zbójcy! grabieżniki! *Jun. Bracia 147.*

przysł. **54.** Byś swemu psu i nogę uciął, przecie on za tobą pójdzie. **55.** Co się kupi tanie, psom się to dostanie (tanio kupisz, psom wyrzucisz; tanie mięso psi jedzą). **56.** Cudzemu psu, cudzemu koniowi i cudzej żonie nie trzeba dowierzać. **57.** Gdzie wielkie stado, psów wiele trzeba. **58.** Idź psie, idź ogonie ⟨*o leniwych, którzy się wzajem chcą wyręczać*⟩. **59.** Kto miłuje przyjaciela, miłuje i psa jego. **60.** Kto trzyma dużo psów i koni, taki rychło majątek strwoni. **61.** Lepszy dobry pies niż zły człowiek. **62.** Nie ciągnij psa za ogon, bo ukąsi ⟨*nie narażaj się na niebezpieczeństwo*⟩. **63.** Nie dla psa kiełbasa (nie dla kota sadło, szperka) ⟨*nie dla ciebie (dla niego) to przeznaczone: nie masz (nie ma) co się o to starać, ubiegać*⟩. **64.** Nie jednemu psu Łysek ⟨*nie o tobie, nie o nim mowa*⟩. **65.** Pies siana nie zje i krowie nie da ⟨*o nieużytym samo-*

lubie⟩. **66.** Pies szczeka, wiatr niesie ⟨*nie należy zwracać uwagi na plotki*⟩. **67.** Pies szczeka, a wiatr niesie, rozleci się to po lesie. *Rej SW.* **68.** Pies tym lepszy, im gorszy. **69.** Przyjdzie na psa mróz ⟨*przyjdzie na każdego bieda*⟩. **70.** Psa nie drażnij ⟨*nie budź licha*⟩. **71.** Psu i chłopu nigdy nie trzeba wierzyć. **72.** Psy wyją, a miesiąc świeci ⟨*trzeba być wyższym nad obmowy ludzkie*⟩. **73.** Stary pies i stary sługa najczęściej kończą w nędzy. **74.** Strzeż się psa, co milczkiem kąsa ⟨*strzeż się obłudnika*⟩. **75.** Tego (tej obelgi itp.) pies nie zliże ⟨*tego nie da się usunąć, załagodzić, zatuszować*⟩. **76.** Wolno psu i na Pana Boga a. na Bożą Mękę szczekać ⟨*nikt nie uniknie obmowy*⟩. **77.** Wśród serdecznych przyjaciół psy zająca zjadły (*Kras.*) ⟨*nie należy liczyć na pomoc innych*⟩. **78.** Zjadł pies sadło ⟨*sumienie go gryzie za zły uczynek*⟩.

piesek **1.** **p.** pokojowy, salonowy. **2.** Bonoński **p.** ⟨*bonończyk, gatunek pieska pokojowego*⟩. **3.** **p.** pinczerek. **4.** **p.** ziemny ⟨*chomik*⟩. **5.** Drewniany, pluszowy, gumowy itp. **p.** ⟨*zabawka wyobrażająca psa, zrobiona z drzewa, pluszu, gumy itp.*⟩. **6.** **p.** od (do) butów ⟨*przyrząd do ściągania butów z cholewami*⟩. **7.** *pog.* Drobny, mały, jakiś tam **p.** ⟨*nic nie znaczący urzędnik*⟩: Jakiś piesek tam, spuszczony z kanclerskiej smyczy [...] ukąsił mnie zarzutem kłamstwa. *Święt. A. Obraz. I, 180.* **8.** Pod pieskiem *p.* pod psem: Jak na urzędnika — raport pod pieskiem; a jak na literata nowela i owszem podła! *Reym. Now. 201.* Pogoda jest tu ciągle pod burym pieskiem. *Sienk. Koresp. II, 194.* **9.** Służyć przed kim a. komu na dwóch łapkach jak **p.** ⟨*być usłużnym, nadskakującym dla kogo*⟩: Niechże jej się nie zdaje, że będzie służył przed nią na dwóch łapkach jak potulny i wierny piesek. *Meis. Wraki 388.*

przysł. **10.** Kto mię miłuje i pieska mego szanuje. **11.** Małe pieski gorsze od dużych.

pieski **1.** **p.** charakter ⟨*zajadły*⟩: To dobry chłop, złote serce, tylko taki pieski charakter. *Nałk. Z. Romans 123.* **2.** **p-e** życie ⟨*nędzne, marne*⟩. **3.** **p.** syn, p-e nasienie, **p.** synu! ⟨*wyzwiska*⟩: Złapię siekiery i zgładzę pieskie nasienie. *Prus SW.* **4.** *euf.* Pieska twoja niebieska! ⟨*przekleństwo*⟩. **5.** Pływać po piesku ⟨*jak pies, chlapiąc rękami i nogami*⟩.

pieszczota **1.** Czuła, gorąca, lekka, matczyna, miłosna, namiętna, nieśmiała, niewinna, słodka, tkliwa, wymuszona, zmysłowa **p.** **2.** **p.** dziecka, matki, *przen.* oczu; słońca, wiatru, fali. **3.** Spragniony, syty pieszczot; pragnąć czyich pieszczot, tęsknić do pieszczot. **4.** Darzyć, obdarzać; obsypywać, zasypywać kogo pieszczotami. **5.** Dotykać czego z pieszczotą. **6.** Nie zaznać pieszczot czyich (np. matczynych). **7.** Otaczać kogo pieszczotami; wychowywać w pieszczotach: Matka otoczyła go pieszczotami, osypała pocałunkami. *SW.* **8.** W pieszczotach wychowany. *Troc.* **9.** Rozkoszować się pieszczotami kogo; pieszczotą czego (wiatru, słońca). **10.** Rozpływać się w pieszczotach. **11.** Ty moja pieszczoto! ⟨*zwrot do osoby kochanej*⟩. **12.** **p.** przejmuje kogo dreszczem.

pieszczotliwy **p.** głos, ton, ruch (ręki, ciała), wzrok; **p-a** mina; **p-e** spojrzenie, słowa ⟨*wyrażające pieszczotę*⟩. **p-e** dotknięcie (dłoni), **p-e** muśnięcie, **p.** powiew (wiatru). **p-a** nazwa, **p-e** wyrażenie.

pieszo **p.** i konno (posuwać się, walczyć). Bić się, walczyć, potykać się **p.** Iść, przyjść, dojść, pójść, pognać, pobiec, udać się gdzie **p.** Odbyć, przebyć drogę, wędrować **p.** Zrobić x km **p.**

pieśń **1.** **p.** bojowa, narodowa, rycerska, żołnierska. **2.** **p.** solowa. **3.** **p-i** obrzędowe, weselne, taneczne (korowodowe). **4.** **p-i** narodowe, cygańskie, murzyńskie. **5.** **p.** dworska, miłosna, rycerska. **6.** **p.** dziękczynna, pogrzebowa, pokutna, żałobna. **7.** Dzika, rzewna, smutna, swawolna, tęskna **p.** **8.** **p.** uroczysta, zwycięska. **9.** **p.** epiczna, liryczna. **10.** **p.** ludowa, *daw.* gminna. **11.** **p.** nabożna, religijna, świecka. **12.** **p.** natchniona, rewolucyjna. **13.** **p.** odwieczna, prastara. **14.** **p.** poranna, wieczorna; *przen.* Żaby zaczęły rechotać swoją pieśń wieczorną. *Reym. Now. I, 271.* **15.** **p.** słowicza a. słowika. **16.** **p.** bez słów. **17.** Poemat w trzech pieśniach ⟨*częściach*⟩. **18.** **p.** nad pieśniami: Pieśń nad pieśniami Salomona; *przen.* Pieśń nad pieśniami rozpoczął słowik. *Dygas. Now. V, 226.* To, co jej Henryk mówił, przypominało pieśni nad pieśniami dawniejszych jej wielbicieli. *Perz. Raz 54.* **19.** Festiwal, zespół pieśni i tańca **20.** *książk.* Z pieśnią na ustach: Wszystko się tu [na Polesiu] odbywa z pieśnią na ustach [...] Począwszy od poswatania, aż do ostatecznego połączenia dwojga narzeczonych. *Tyg. Ilustr. 179, 1863, 82.* Maszerować z pieśnią na ustach. **21.** **p.** czego: **p.** buntu, szczęścia, tryumfu, zachwytu, zemsty, zwycięstwa; *przen.* **p.** lasu, morza. **22.** **p.** o kim, o czym: **p.** o Sobótce, o ojczyźnie, o miłości, o sławie. **23.** *gw. środ.* Cześć pieśni ⟨*skończyło się, koniec*⟩: Chodziłam z nim trochę, ale kiedyś zrobił mi piekielną awanturę i cześć pieśni. *Kob. 13, 1962, s. 2.* **24.** Dzwonić **p.** a. dzwonić, zanosić się pieśnią ⟨*o ptakach, szczególnie o skowronkach: śpiewać*⟩: Skowronki [...] dzwoniły pieśń poranną. *Reym. Now. I, 71.* Wysoko w górze zawieszony nieruchomo [...] zanosi się dzwoniącą pieśnią skowronek. *Was. W. Rzeki 156.* Z zagonów [...] dzwoniąc srebrzystą pieśnią, zrywały się skowronki. *Orzesz. Broch. I, 14.* **25.** Grać, skomponować, stworzyć **p.** **26.** Intonować, nucić, śpiewać, zawodzić **p.**; wykonać **p.** **27.** Napisać **p.** **28.** Opiewać kogo w pieśni (w pieśniach). **29.** Rozbrzmiewać pieśnią (pieśniami): Cała puszcza [...] rozbrzmiewała weselną pieśnią ptaszęcej miłości. *Ejs. Pusz. 44.* Przez całą zimę dom rozbrzmiewał pieśniami. *Goj. Dziew. I, 114.* **29a.** Snuć **p.** (z duszy). **30.** Tryskać, (wy)buchać pieśnią. *przen.* Iskry pieśnią tryskają z hutniczego pieca. *Tuw. Rzecz. 78.* **31.** Uderzać w **p.** ⟨*o ptakach: śpiewać*⟩: Otrzeźwiony wieczornym chłodem słowiczek w pieśń uderza w gęstwinie. *Kaczk. Anunc. I, 218.* **32.** Wypowiedzieć co (się) w pieśni. **33.** Zagrzewać pieśnią do boju, do walki. **34.** Zamknąć w **p.**: Jakże się to kocha to wszystko swoje, co zamknął Moniuszko w pieśni Stefana przy akompaniamencie starego kurantowego zegara: „Matko moja miła". *Żer. Dzien. II, 487.* **35.** **p.** brzmi: Ludzi we mgle nie widać, tylko sierpy, kosy i pieśni brzmią, jak muzyki niewidzialne głosy. *Mick. Tad. 170.* **36.** **p.** bucha (z tysiąca piersi). **37.** **p.** (słowicza) dzwoni a. podzwania. **38.** **p.** kołysze (sercem), milknie, zamilkła, przebrzmiała, napełnia (pokój), płynie, rozchodzi się (po rosie), skarży się na co.

pietr *pot. rub.* Nagnać, napędzić komu pietra ⟨*nastraszyć, przestraszyć kogo*⟩: A toście mi pietra napędzili. *Bał. SW.*

pietyzm **1. p.** dla kogo, dla czego a. wobec czego: Pietyzm wobec klasycznej poezji. **2.** Mieć, żywić **p.** dla kogo: Miał podziw i żywił zabobonny pietyzm dla „wielkiego" Napoleona. *Żer. Op. 261.* **3.** Otaczać kogo, co pietyzmem: Pamiątki po Niej [matce] otaczane były szczególnym pietyzmem. *Solski Wspom. I, 40.* **4.** Chronić, ochraniać co, odnosić się do kogo, czego, przechowywać co, traktować co z pietyzmem: Przechowywać z pietyzmem pamiątki po kim. Traktował każdą w jego utworach rolę ze szlachetnym pietyzmem. *Loren. Dwadz. 74.* Tekst ustalono z pietyzmem i drobiazgową filologiczną sumiennością. *Rocz. Lit. 1936, 100.*

pięć **1.** Dostać, otrzymać, postawić **p.** ⟨*dostać itp. najwyższą ocenę, najwyższy stopień: bardzo dobrze*⟩. **2.** Zdać egzamin na **p.** **3.** Jakby (do) pięciu nie umiał zliczyć ⟨*jakby był nierozgarnięty, tumanowaty*⟩: Wysłuchawszy o co właściwie rzecz idzie, stanął, jakby pięciu zliczyć nie umiał. — To być nie może! — wybąknął wreszcie. *Łoz. Wal. Szlach. I, 90.* **4.** Zaczynać od pięciu gołych palców ⟨*nie mając nic; od pracy rąk*⟩: I tyś zaczynał od pięciu gołych palców. I o tobie może z przekąsem mówili. *Żer. Biała 64.*

pięknie **1. p.** chodzić, mówić, pisać. **2.** Kłaniać się, (po)dziękować **p.** (w formułach grzecznościowych): kłaniam się **p.**; dziękuję **p.** itp. ⟨*uprzejmie*⟩. **3.** *pot.* Ładnie **p.** ⟨*niby grzecznie*⟩: Przegadali się z Figurą [...] Niby nic, ładnie pięknie, ale się przegadali. *Kowalew. M. Kamp. 189.* **4.** *książk.* Poczynać sobie **p.** ⟨*dzielnie walczyć*⟩: Książę Bogusław pod Beresteczkiem pięknie sobie poczynał. *Sienk. Pot. I, 221.* **5.** Wszystko to **p.**, ale... ⟨*to racja, na wszystko zgoda, ale...*⟩: Wszystko to pięknie, panie Matkowski, ale to nieładnie, że tak od rana, już przy śniadaniu, było parę kieliszków. *Szan. J. Teatry 55.* Wszystko to bardzo pięknie, ale my z Bodziem, jak ci wiadomo, nie jadamy pieczeni. *Dąbr. M. Noce II, 208.* **6.** *iron.* Pięknie(ś) się spisał!, **p.** się tu prowadzicie! Pięknieśmy mu odpłacili za gościnność, nie ma co mówić. *Sienk. Wołod. I, 200.*

przysł. **7.** Z każdym pięknie, z nikim szczerze ⟨*gładko*⟩.

piękno **p.** w sztuce. Poczucie piękna. Odczuwać, rozumieć **p.**

piękność **1.** Idealna, skończona; okrzyczana, sławna **p.** (zwykle o osobie). **2. p.** kogo, czego: kobiety, oczu, poezji, duszy, uczuć itp. **3.** Rzadkiej piękności (osoba, pierścień, koń). **4.** W całej piękności: Wiosna już w całej krasie, w całej piękności. *Fel. E. Syb. III, 277.* Wystąpić w całej piękności. **5.** Dodawać komu, czemu piękności: Wyniosłe czoło i rzymski nos dodawały piękności jego obliczu. *Sienk. Pot. IV, 80.* **6.** Nie grzeszyć pięknością ⟨*być brzydkim*⟩ **7.** Odkrywać coraz to nowe piękności czego a. w czym. **8.** Odznaczać się pięknością (o mieście, okolicy). **9.** Olśniewać (kogo) pięknością: Olśniła go nie tylko swoją pięknością, ale także rozumem. *Święt. A. Nałęcze 42.* **10.** Słynąć z piękności (o osobach, widokach). **11.** Złość piękności szkodzi ⟨*czyni szpetnym*⟩: Tylko nie złość się stary, — zawołał. — Złość piękności szkodzi. *Andrz. Popiół 277.*

piękny **1. p.** jak Apollo, jak anioł, jak malowanie, jak róża, jak marzenie, jak bóstwo. **2. p.** charakter ⟨*szlachetny, zacny*⟩. **3. p.** dzień; **p-e** lato ⟨*pogodny(-e)*⟩. **4. p.** kraj, kolor, dom, ogród, kwiat, obraz itp., **p-e** miasto, drzewo; **p-a** twarz, suknia itp. ⟨*cudny(-e, -a), śliczny(-e, -a)*⟩. **5. p.** język, utwór, wiersz ⟨*odpowiadający kanonom piękna*⟩. **6. p-a** muzyka. **7. p.** mężczyzna, **p-a** kobieta ⟨*urodziwy (-a)*⟩. **8. p-a** myśl, **p.** zamiar ⟨*chwalebna(-y)*⟩. **9.** *żart.* Piękniejsza połowa rodzaju ludzkiego ⟨*kobiety, płeć piękna*⟩: Mieliśmy zwyczaj w koleżeńskim gronie żartować z „fatygantów", z tych ludzi, od których piękniejsza połowa rodzaju ludzkiego wymaga tysiąca drobnych usług. *Lam J. Głowy III, 28.* **10. p-e** ręce, nogi ⟨*kształtne*⟩. **11.** Pięknej roboty (pierścień). **12. p-a** rzecz ⟨*chwalebna*⟩: Piękna rzecz między mężami zacnymi przodkować, ojczyźnie dobrze radzić, strapionych ratować. *Bardz. SW.* **13. p-e** rzeczy! ⟨*wykrzyknienie wyrażające oburzenie, dezaprobatę*⟩: Piękne rzeczy! — powtarzała, załamując ręce ciotunia — piękne rzeczy!... natrę mu uszów porządnie za to hultajstwo. *Skiba Poziom. 76.* **14. p-e** słowa, słówka ⟨*komplementy; frazesy*⟩: Najpiękniejsze słówka nie przeistoczą fałszu na prawdę. *Gol. Wym. 158.* Chciał mię złowić na piękne słówka. *SW.* Zbył go pięknymi słówkami. *SW.* **15. p-a** sumka ⟨*znaczna*⟩. **16.** Sztuki **p-e**: Wystawa sztuk pięknych. **17. p.** wiek ⟨*znaczny, niemały*⟩: Osiemdziesiąt lat — to piękny wiek! *SW.* **18. p-e** wykształcenie ⟨*gruntowne, wszechstronne*⟩. **19.** Pięknego wzrostu ⟨*słusznego*⟩: Na progu stała pięknego wzrostu kobieta czarno ubrana. *Krasz. Zadora 110.* **20.** Pewnego pięknego dnia, poranku, wieczora ⟨*jakiegoś dnia itp.*⟩: Poszła pewnego pięknego dnia w świat za pierwszym mężczyzną, który się jej nawinął. *Boy Flirt I, 222.* **21.** Jeden z najpiękniejszych: widoków, obrazów itp.; jedna z najpiękniejszych chwil (w życiu): Grała jeden z najpiękniejszych nokturnów Szopena. *Żer. Prom. 126.* **22. p.** czym: Piękne wyrazem duszy oblicze. *Pług Zagon I, 10.* Twarz piękna kształtem i wyrazem. *Święt. A. Duchy 252.* **23.** *daw.* Na **p-e** ⟨*na dobre, całkowicie, zupełnie*⟩: Jejmość [...] zastałem haniebnie cichą i pokorniutką. Rozniemogła się nawet w tych czasach na piękne. *Kaczk. Grób II, 250.* Ogrodnik oparł się o mur komina i już chrapał na piękne. *Zachar. Jarema 71.* **24.** *iron.* **p.** (mi) a. **p.** z ciebie... (z rzecz. lub przym.) ⟨*wyraża zaprzeczenie treści zawartej w towarzyszącym rzeczowniku lub przymiotniku, naganę, przymówkę*⟩: Czekaj mnie, nie śpij, powrócę o trzeciej. Piękna mi trzecia, słońce jak w dzień świeci. *Fredro A. Śluby 3.* Piękny kawaler! Albo ziewa przy pannie, albo jak mruk siedzi. *Dygas. Pióro 90.* Piękny z ciebie zbójnik! Niewinne baby i dzieci katować, a starościńskim dał się wziąć jak baran.

Kaspr. Bunt 6. **25.** Mieć piękną kartę w historii, w dziejach ⟨*mieć zasługi, zasłużyć się w przeszłości*⟩: Psy te [bernardyńskie] mają od dawna piękną kartę w historii [...] wsławiły się odgrzebywaniem spod śniegu podróżnych, zbłąkanych w górach szwajcarskich. *Dyak. Przyr. 82—83.* Zarówno więc w dziejach spontanicznego kształtowania się języka jak i w dziejach celowej, świadomej pracy nad jego uprawą [...] ma Warszawa piękną kartę. *Dor. Rozm. 11.* **26.** Przewijać się piękną nicią przez co ⟨*przedstawiać się pięknie, okazywać się pięknym*⟩: Piękną nicią przewija się przez opowiadanie stosunek między ojcem a synem. *Rocz. Lit. 1937, 196.* **27.** Widzieć co w pięknych kolorach ⟨*w różowych*⟩: Wszystko w pięknych widział kolorach. *Lel. Listy II, 235.* Teraz, kiedy nadzieja złagodziła ból dotkliwy, przebaczasz światu i widzisz go w piękniejszych kolorach. *Bog. Rodin, I, 355.* **28.** Zostawić po sobie **p-e** imię ⟨*chwalebne wspomnienie*⟩.

przysł. **29.** Nie to piękne, co piękne, ale co się komu podoba.

pięść **1.** Silna, potężna, twarda **p.** **2.** **p.** jak młot **3.** Guz jak **p.** **4.** Twarz drobna jak **p.** **5.** Mocny w gębie i w pięści ⟨*wymowny i silny fizycznie*⟩: Piotr z Ossy Ożga [...] szlachcic wyjadacz, jowialista, do tańca i do różańca, mocny w gębie i w pięści. *Łoz. Wł. Praw. I, 30,* **6.** *iron.* Podobny, pasujący jak **p.** do oka ⟨*zupełnie, nic niepodobny*⟩: Zobaczcie no go razem z panem Marcinem, to jak pięść do oka. *Wol. Dom. I, 132.* **7.** Prawo pięści ⟨*prawo silniejszego, bezprawie*⟩: W kraju, przez który przeciągała wielokrotnie zawierucha wojenna, panowało prawo pięści. *Piw. Hist. 139.* **8.** Siła pięści *przen.*: A owo najwyższe wcielenie siły pięści [...] ów Napoleon, zwany „Wielkim", jakże duchowi memu wydał się mały, nędzny i wstrętny! *Gomul. Kajet 171.* **9.** Zbrojny pięściami ⟨*bez broni, z gołymi rękami*⟩: Powstańcy w początkach wojny, nie mając ani jednego karabina, rzucić się musieli na wroga zbrojni pięściami i odwagą swoją. *Gill. Wspom. 27.* **10.** Walić, trzasnąć, uderzyć pięścią (w stół, w łeb, w kark, w brzuch); dać komu, poczęstować kogo, zajechać, zdzielić (kogo) pięścią w łeb, między oczy: Dał mu pięścią w pysk. *Boh. SW.* **11.** Bić się, walczyć na **p-i** ⟨*boksować się*⟩. **12.** Czuć **p.** nad sobą: Ten opój burgrabia wyprawia zawsze brewerie, kiedy nie czuje nad sobą mojej pięści. *Wędr. 12, 1901, 222.* **13.** Doskakiwać do kogo, rzucić się na kogo, okładać kogo pięściami. **14.** Dostać pięścią (w kark). **15.** Pogrozić (pięścią), wygrażać, wytrząsać komu pod nosem (pięściami). **16.** Mieć twardą **p.**, być twardej pięści a. twardy w pięści ⟨*bić, walić mocno*⟩. Ojciec usposobienie miał gwałtowne, pięść twardą. *Krucz. Paw. 143.* Jako że była prędka i twardej pięści, wywlokła go spoza stołu, sprała, co wlazło. *Reym. Fron. 105.* **17.** Palnąć się pięścią w czoło: Palnąłem się pięścią w czoło: tyżeś to, literacie, poeto — tutaj! Na Smolnej? *Żer. Dzien. I, 417.* **18.** Podeprzeć głowę pięściami. **19.** Pokazywać komu **p.** ⟨*grozić*⟩: W ten sposób pięść pokazując Polsce, wymowny minister [...] pośrednio wyciągał rękę do Rosji. *Ask. Uwagi 214.* **20.** Powalić kogo pięścią. **21.** Coś (sprzeczka, kłótnia) prowadzi do pięści ⟨*do bójki*⟩. **22.** Tłuc się na **p-i.** **23.** Trzeć, przecierać oczy pięściami. **24.** Wydrzeć co komu uzbrojoną pięścią ⟨*zbrojnie*⟩. **25.** Pokazywać uzbrojone **p-i** ⟨*stosować terror militarny*⟩: Wróg pokazywał nie tylko pazury, lecz dobrze uzbrojone pięści. *Twórcz. 4, 1954, 155.* **26.** Zacisnąć pięści a. zacisnąć **p.** w kułak. **27.** Zwinąć dłoń w **p.** **28.** *wulg.* Zamknąć, zatkać komu gębę pięścią ⟨*zmusić do milczenia uderzeniem pięści*⟩: Pierwszemu, co zacznie pyskować, pięścią zamknę gębę. *Sewer Biedr. 201.* Pięścią ci gębę zatkam. *L.* **29.** Zrobić porządek zbrojną pięścią: [Komenda naczelna niemiecka] pewna bliskiego tryumfu na Zachodzie, rada była wprzód zbrojną pięścią zrobić w mig porządek na Wschodzie. *Ask. Uwagi 332.* **30.** **p-i** zaciskają się; spadają na kogo a. czyją głowę, kark itp. **31.** **p-i** były w robocie; przyszło do **p-i** ⟨*pobito się*⟩: Od słów przyszło do pięści. *Piotr. R. Pam. II, 130.* *przen.* **32.** **p.** czyja ciąży nad czym: Pięść Metternicha ciążyła nad całokształtem życia, unosząc się groźnie nad każdym przejawem niezależności obywatelskiej. *Śliw. A. Lel. 131.*

pięta **1.** Od pięt do karku ⟨*od góry do dołu, całkowicie*⟩: Mróz po mnie poszedł od pięt aż do karku. *Kaczk. Murd. I, 224.* **2.** *iron.* Dekoltowana do pięt ⟨*zupełnie naga*⟩: Rysuje dekoltowane do pięt Murzynki albo smaczne dziewczęta z Hawanny. *Ask. Hist. 185.* **3.** Bić, ścisnąć (konia) piętami ⟨*przynaglać go do biegu*⟩: Wołodyjowski dojrzał go z dala i ścisnął również piętami swego gniadego wołoszyna. *Sienk. Wołod. III, 190.* **4.** Gnał, że tylko **p-y** migały (śmigały w powietrzu) ⟨*bardzo prędko*⟩. **5.** Gubić **p-y** (uciekając) ⟨*szybko uciekać*⟩: Damy im pieprzu, aż pięty pogubią umykając. *Sienk. Pot. III, 91.* **6.** Mieć kogo na piętach a. za piętami ⟨*mieć tuż tuż za sobą*⟩: Kiedy kładł palto, siedzący podnieśli się. Schodził ze schodów z uczuciem, że ma ich na piętach. *Otw. Czas. 50.* **7.** *euf.* Mieć kogo, co w pięcie ⟨*nie dbać o kogo, o co; nie liczyć się z kim, nie interesować się kim lub czym*⟩: Nie trzeba go sądzić z tego, co gada. Profesor ma w pięcie jego gadanie. *Nałk. Z. Rom. 123.* Mam w pięcie twoje złośliwości. *Olcha Most II, 164.* **8.** Mieć rozum, rozsądek, dowcip w piętach ⟨*być pozbawionym rozumu itd.*⟩: Zawsześ miał dowcip w piętach i dlatego takeś przed Sapiehą zmiatał, ażem cię znielubił i sam gotówem pójść do Sapiehy. *Sienk. Pot. VI, 86.* **9.** Mieć więcej w pięcie (rozumu), niż ktoś inny w głowie: Wiedz o tym, że mam więcej rozumu w pięcie, niż waść w głowie. *Zabł. Dzieła I, 259.* **10.** Następować komu na **p-y** ⟨*iść, postępować za kim tuż tuż; gonić kogo*⟩: Przednie oddziały następowały cofającemu się nieprzyjacielowi stale na **p-y**. **11.** Obrócić się, wykręcić się, wywinąć się, zakręcić się na pięcie ⟨*odwrócić się*⟩: Zakręcił się na pięcie i wybiegł z sali. *Bron. J. Ogn. 37.* **12.** *przestarz.* Podnieść piętę na kogo ⟨*uzuchwalić się przeciw komu*⟩. *SFA.* **13.** Pokazywać, *przestarz.* zbierać **p-y** ⟨*uciekać*⟩: Nie wiadomo, co by nastąpiło, gdyby z dala nie ryknął wolec trwogą zdjęty i kundlów ujadanie nie rosło co chwila, a którym Wilk roztropny wnet pokazał pięty. *Lem. Bajki 31.* **14.** *daw.* Położyć co pod piętę ⟨*poniechać czego*⟩: Opamiętaj się, panie Michale, a te dziecinne szkrupuły połóż pod piętę. *Rzew. H. Listop. II, 37.* **15.** Poszło komu w **p-y**

⟨*zrobiło mu się nieprzyjemnie, dało mu się we znaki*⟩: Takem mu powiedział, że mu aż w pięty poszło. *SW*. **16.** *łow*. Przetropić w piętę ⟨*iść śladami wstecz do punktu wyjścia zwierzyny*⟩: Wilk, sznurując trop w trop, stawia stopy ściśle w trop poprzednika. W takim wypadku trzeba je przetropić w piętę, tj. wstecz do miejsca, gdzie się schodziły. *Hop. Jęz. 83*. **17.** (Serce, dusza) siedzi, idzie, ucieka, zagląda komu w **p-y** ⟨*ktoś stracił odwagę, przeląkł się*⟩: Chwata udajesz, a serce ci w pięty zagląda. *Reym. Now. IV, 134*. Tak się przestraszył, że kaganek upuścił na ziemię, dusza też poszła mu w pięty i drapnął. *Kaczk. Olbracht. I, 216*. U żołnierza [...] który nie broń, ale szklankę ma w ręku, dusza siedzi w piętach. *Chodź. Pisma I, 434*. **18.** Sięgać do pięt, aż za **p-y** (o ubraniu) ⟨*być długim aż do ziemi*⟩. **19.** Świecić bosymi, gołymi, nagimi piętami ⟨*chodzić, występować boso*⟩: Biegnij pierwszy i włóż chociaż buty [...] Jakże trębacz, otwierający tak uroczyste zebranie, będzie świecił bosymi piętami. *Bron. J. Ogn. 179*. **20.** *daw*. Wiercić piętą: a) ⟨*stać jak na rozżarzonych węglach, być w opałach, w strachu*⟩: Nieborak z strachu piętą wierci. *Troc*; b) ⟨*kręcić się, szlifować bruki, być wiercipiętą*⟩: U dworu tylko piętą wierci i więcej na marmurze wysłuży, niźli żołnierz w polu. *Troc*. **21.** Wywijać piętą ⟨*tańczyć*⟩: Teraz już nie umiem jedwabnych słóweczek, ani wywijać piętą, ni składać piosneczek. *Groza Poezje 120*.

przysł. **22.** W piętę mierzył, w nos uderzył.

piętka **1. p.** chleba ⟨*przylepka*⟩. **2.** Odepchnąć (konia) w piętkę ⟨*cofnąć (konia) do tyłu*⟩: Jeździec konny nie miał tu już miejsca, by się zawrócić i był zmuszony, albo zsiąść z konia i odepchnąć go w piętkę, albo przesadzić tę fatalną szczerbę. *Pawł. Wspom. 178*.

piętno **1. p.** n a c z y m ⟨*znak, znamię*⟩: **p.** na ciele, na twarzy, na czole. **2.** Kłaść na kogo **p.**, wypalić (niewolnikowi, zbrodniarzowi) **p.** na czym. **3.** Sine piętna pod oczami ⟨*sińce*⟩. **4.** *przen*. Indywidualne, osobiste, hańbiące, mocne, niezatarte, trwałe **p. 5. p.** artyzmu, niezwykłości, oryginalności; cierpienia, hańby, nędzy, niedołęstwa, śmieszności; zbrodni; sprawcy, zdrajcy. **6. p.** chwili, epoki. **7.** Nosić na sobie **p.** (czego) ⟨*w znaczeniu dodatnim lub ujemnym: znamię*⟩: Francuszczyzna w modzie, a zatem i nasze listy piętno mody na sobie noszą. *Kras. Podstoli 133*. **8.** Nadawać komu, czemu **p.** (czego): Szerokie blizny na czole i twarzy, jedno wszystkim [Lisowczykom] dzielności i męstwa nadawały piętno. *Dzied. Lisow. I, 131*. **9.** Naznaczyć kogo piętnem (czego, np. hańby). **10.** Wybić, wycisnąć, zostawić swe **p.**: Na wszystkich swych pracach wycisnął jednak artysta wybitne piętno swej indywidualności. *Biul. Hist. Szt. 2, 1954, 213*. Żadne męczące rozmyślania nie poorały zmarszczek na tym czole i piętna swego nie zostawiły na nim. *Narzym. Ojczym 4*. **11.** Zachować; zetrzeć, zdjąć z kogo **p.** Przyrzekał poprawę i prosił o zdjęcie z niego tego hańbiącego piętna. *Morc. Ptaki 233*.

piętro **1.** Dolne, górne; niższe, wyższe **p. 2.** Podziemne **p-a** (np. budowli, kopalni, mrowiska). **3.** Dom o jednym piętrze, o dwóch, trzech, o wielu piętrach a. na dwa, trzy **p-a** ⟨*jednopiętrowy, dwupiętrowy, trzypiętrowy, wielopiętrowy*⟩. **4.** Biegać, latać po piętrach: Nóg już nie czuję od ustawicznego latania po piętrach. **5.** Mieszkać na pierwszym, drugim itp. piętrze. **6.** Mieścić się na (pierwszym, drugim itp.) piętrze (o lokalu, biurze, klasie szkolnej itp.): Na piętrze, a właściwie na pięterku mieściła się właśnie „kwatera" młodego podporucznika. *Żer. Uroda 52*. **7.** Prowadzić, wieść na piętro (o schodach, drzwiach): W głębi były oszklone schody prowadzące na piętra. *Żer. Dzieje II, 130*. **8.** Spaść, wypaść, zrzucić co z (piątego, ósmego) piętra. **9.** Wejść, wbiec, na (drugie, trzecie, dziesiąte itp.) piętro. **10.** Zajmować, wynająć całe piętro ⟨*ogół lokali na piętrze*⟩. **11.** *przen. daw. żart*. Piętra na głowie, fryzura o (trzech) piętrach ⟨*włosy wysoko upięte*⟩: Czyliż włosy zapięte w warkocze [...] nie piękniej się wydają, jak owe rozczochrane i napudrowane piętra na głowie? *Bork. L. Paraf. 12*. **12. p.** gór: W górach, w piętrze alpejskim Karpat, rosną karłowate wierzby wysokogórskie. *Szaf. Bot. 360*. **13.** Na **p.** ⟨*do wysokości, na wysokość piętra*⟩: Ujrzałem, żem był w okopie, który zamykała brama, na piętro otoczona wałem. *Pol. Moh. 19*. **14.** Piętrami ⟨*częściami, partiami*⟩: Rycynus wyrasta u nas na chłopa wysoko, kolejno piętrami kwitnie i owocuje. *Żukr. Zioła 85*. **15.** Wznosić się piętrami ⟨*o falach morskich, o ukształtowaniu terenu, koronach drzew itp.*⟩: Wicher z tryumfem zawył, a na mokre góry wznoszące się piętrami z morskiego odmętu wstąpił jenijusz śmierci. *Mick. Wiersze 186*. Gdy ruszysz ku północy, rzeźba kraju wznosi się piętrami, buduje się coraz wyżej. *Kremer Listy I, 300*. Splątane, piętrami wznoszące się korony drzew nie pozwalały resztkom światła przedrzeć się niżej. *Makowiec. Przyg. 5*.

piętrowy Prycze **p-e** ⟨*ustawione jedne nad drugimi*⟩.

piguła **p.** śnieżna a. ze śniegu. Robić, lepić **p-y**. Rzucać w siebie, obrzucać się pigułami.

pigułka **1. p.** homeopatyczna, reformacka, *przen*. Gorzka **p.** ⟨*przykrość*⟩: Była to pigułka dla braciszka bardzo gorzka, bo pan Alfred mimo hrabiowskiej korony dostał od księżniczki Kamilli olbrzymiego kosza. *Dzierz. Szpic. 149*. **2.** Osłodzić, ocukrować (komu) pigułkę, owinąć (gorzką pigułkę w opłatek) ⟨*podać rzecz przykrą w formie delikatnej; złagodzić wyrządzoną przykrość uprzejmością, grzecznością*⟩: Odczuć było można dyplomatyczne owijanie gorzkiej pigułki w opłatek. *Gard. Trzech. 107*. Gdy aktorowi prasa dopiekła, on starał się mu osłodzić tę pigułkę, opowiadając jakąś anegdotkę lub jakąś nowo upieczoną ploteczkę. *Ower. Ramp. 354*. **3.** Przełknąć, połknąć (gorzką) pigułkę ⟨*wysłuchać przykrych wymówek, docinków; mieć przykre przeżycie*⟩: Kartka, którą mi pisze, nie jest pochlebną dla nas [...] ale widzi Pan, ja tę pigułkę przełknąć mogę. *Przybysz. Współ. I, 83*. **4.** Połknąć ołowianą pigułkę ⟨*zastrzelić się*⟩. *SW*. **5.** Poczęstować pigułką ⟨*poczęstować kulą; zastrzelić*⟩: Nie ma co żartować... Dla romansu pigułką gotów poczęstować. *Fredro A. Intr. 8*.

pijacki **1. p.** bełkot, głos: Mówić co pijackim głosem. **2. p-a** czkawka. **3. p-a** drzemka, **p.** sen. **4.**

p-a kompania, **p-e** towarzystwo. **5. p.** nałóg. **6. p.** nos, **p-a** twarz. **7. p.** obłęd, szał: Dostać szału pijackiego. **8. p-e** okrzyki, śpiewy, wrzaski. **9. p-a** serdeczność. **10.** Śmiech **p. 11. p.** upór: Twierdzić co, wykrzykiwać z pijackim uporem. **12.** Po pijacku ⟨*w sposób właściwy pijakowi*⟩: Oczy błyszczące po pijacku.

pijak Nałogowy, notoryczny, zawołany **p.** Nie każdy pijak, co pije. *L.* Nie ten **p.**, co pije, ale ten, co się upija.

pijany 1. Dobrze, kompletnie, zupełnie **p.**; **p.** do nieprzytomności, jak bydlę, w sztok. **2. p.** głos, wrzask, wzrok ⟨*pijacki*⟩: **p-e** oczy. **3. p.** czym: **p.** winem; *przen.* miłością, szczęściem, pochlebstwem. Pijani wschodem słońca i szumem zbóż. *Kasp. Boh. 62.* **4.** Po pijanemu ⟨*będąc pijanym; w stanie nietrzeźwym*⟩: Awanturować się, zaczepiać kogo; wygadać się z czym po pijanemu. **5.** Trzymać się czego jak **p.** płotu ⟨*uporczywie coś utrzymywać, w czymś trwać*⟩: To tylko wy, Niechcice [...] trzymacie się ziemi jak pijany płotu. *Dąbr. M. Noce II, 90.* Gdy co owładniesz, trzymaj się tego silnie, jak pijany płota!... Lepsza pewność żelazna, niż nadzieja złota. *Fredro A. Benet 264.* **6.** Zachwiać się, zatoczyć się jak **p.**

przysł. **7.** Co u trzeźwego w głowie, to u pijanego w mowie.

pijawka 1. Stawiać, przystawiać, postawić komu **p-i. 2.** Obstawić kogo pijawkami. *przen.*: **3. p-i** społeczne, wielkokapitalistyczne ⟨*wyzyskiwacze*⟩: Zmuszeni są udawać się do lichwiarzy, tych pijawek społecznych. *Tyg. Życia, 1876, 78.* **4.** Czepiać się, uczepić się kogo, czego; przyczepić się, przypić się do kogo, do czego, ssać kogo jak **p.**: Oburącz pochwycił flaszkę, przypiął się do niej jak pijawka, a po niejakim czasie oddał ją swemu pomocnikowi. *Dygas. Złam. 203.* **5.** Toczyć, wysysać krew z kogo jak **p.**

przysł. **6.** Pijawka wrzodu się nie ima.

pilno Komuś jest **p.** (do kogo, do czego, w co): Gdzie ci tak pilno? Pilno mu było do domu; do roboty; do matki, do żony. Podróżnemu pilno było w drogę. *Gomul. Miecz II, 151.*

pilność 1. Niesłychana, niezmordowana, ogromna, wielka, wzorowa **p. 2. p.** w czym (w pracy, w nauce): Odznaczać się pilnością w pracy. **3.** Brać się (wziąć się) do czego, oddawać się czemu, przykładać się do czego (do nauki) z pilnością: Wrócił do swej roboty, wziął się do niej z podwójną pilnością. *Prus Wiecz. 225.* **4.** Celować, dojść do czego (do rezultatów), wyjść na kogo pilnością: Zaczął od kalafaktora, a pilnością i nauką wyszedł na dyrektora. *Koźm. Pam. I, 159.* Chłopcom brakowało zdolności i pamięci do nauki. Celowali za to pilnością. *Mikul. Spot. 15.*

pilnować 1. p. kogo, czego ⟨*strzec czego; mieć nadzór nad czym*⟩: **p.** dziecka, więźnia; **p.** porządku, interesów; bydła, sadu. Granicy pilnowało pospolite ruszenie ludzi dobrej woli. *Szew. Kleszcze 85.* **2. p.** czego ⟨*zajmować się czym*⟩: Ojciec nie pilnuje rzemiosła — cały warsztat na głowie Kaspra. *Korz. J. Majst. 420.* Ksiądz niech pilnuje ołtarza i konfesjonału, co jemu się mieszać do spraw świeckich. *Grusz. Ar. Tys. 63.* **3. p.** garnków ⟨*zajmować się gotowaniem*⟩: Ty garnków pilnuj, a do mnie się nie wtrącaj, kiedyś baba! *Prus Plac. 129.* **4. p.** pieca ⟨*nie ruszać się z domu*⟩: Zniewieściały szlachcic podczas wojny pieca pilnuje. *Staszic Uwagi 175.* **5. p.** siebie ⟨*nie wtrącać się do cudzych spraw*⟩: Pilnuj siebie — dlaczego ciągle wtrącasz się do mnie? *Pięt. Białow. 67.* **6. p.** swego podwórka ⟨*zajmować się tylko swoimi sprawami*⟩: Tu mógłby kto powiedzieć: co nam po angielskiej abstrakcyjności, pilnujmy swego podwórka. *Dor. Rozm. 70.*

przysł. **7.** Pilnuj sam swego, nie spuszczaj się na drugiego. **8.** Pilnuj swego nosa, nie cudzego grosza. **9.** Szewc dratwy, krawiec igły powinien pilnować.

pilny 1. p. czytelnik, pracownik, uczeń ⟨*gorliwy, oddany czemu*⟩. **2. p.** list; **p-e** potrzeby, sprawunki, wydatki; **p-a** robota ⟨*nie cierpiąca zwłoki, nagły, konieczny*⟩. **3. p.** interes, **p-a** sprawa: Mieć do kogo **p.** interes. Chcieć kogo widzieć a. widzieć się z kim w pilnej sprawie. **4.** *pot.* Nic pilnego, nie ma nic pilnego ⟨*rzecz, sprawa nie jest pilna*⟩: Niech zaczeka, nic pilnego!... Ja teraz nie mam czasu. *Prus To i owo, 40.* **5. p.** dla kogo: Myślał o innych rzeczach, pilniejszych dla niego w tej chwili niż dalekie morze. *Was. W. Pierw. 23.* **6. p.** w czym: **p.** w pracy, w naukach. **7.** Mieć coś pilnego (do roboty), omówić z kim coś pilnego: Mam z nim omówić coś pilnego. *Ritt. Duchy 88.* **8.** *przestarz.* Mieć **p-e** baczenie a. **p-e** oko na kogo, na co ⟨*pilnie uważać*⟩: Trzeba było mieć pilne baczenie nie tylko na maszyny, lecz i na uczniów. *Balc. Ocz. 17.* Rozkazał tajemnie, pilne mieć oko na Wipnera. *Trent. Demon 7.* **9.** *przestarz.* Mieć, dawać na co **p-e** ucho a. łowić co pilnym uchem ⟨*pilnie słuchać; pilnie zwracać uwagę na co*⟩: Ja tu na wszystko mam pilne ucho. *Sienk. Wołod. II, 131.* Pilnym uchem każdy wyraz łowię. *Pług Zagon III, 69.* **10.** Zasługiwać na pilną uwagę: Propozycja, wiadomości zasługują na pilną uwagę. **11.** Zwracać pilną uwagę ⟨*pilnie uważać*⟩: Pan Zagłoba [...] zawsze ostrzegał, że przy takim zbiorowisku ludzi [...] pilną trzeba zwracać uwagę, by na hultajów nie trafić. *Sienk. Wołod. I, 177.*

piła 1. p. drzewna, tracka, kołowa. **2.** Chrzęst, świst, gwizd, zgrzyt piły. **3. p.** świszcze, zgrzyta, warczy; rznie, tnie (drzewo). **4.** Grać na pile. **5.** *przen.* Ktoś a. coś jest, staje się itp. piłą a. nudną piłą ⟨*ktoś jest nudny, coś jest nudne, nieciekawe*⟩: W konwersacji był cokolwiek piłą. *Ritt. Duchy 19.* Zebranie zmieniło się w nudną piłę. *Braun Lewanty 167.*

piłat 1. Jak Piłat w Credo ⟨*zupełnie nie w porę; jak tylko można*⟩: Potrzebnaś nam tu waszeć, tak jak Piłat w „Credo“. *Zabł. Sarm. 140.* Dwernicki wykręca się jak Piłat w Credo. Co innego przyrzekał Zaliwskiemu, a co innego teraz gada i pisze. *Bork. K. Pam. 107.* **2.** Dostać się jak Piłat w Credo ⟨*niepotrzebny, nie na swoje miejsce*⟩. *SFA.* **3.** Jak Piłat umywa ręce ⟨*wypiera się*⟩. *SFA.*

I piłka ⟨*narzędzie*⟩: **p.** ogrodnicza, stolarska, ślusarska. Ciąć, obcinać, rznąć co piłką.

II piłka ⟨*kula sprężysta do gry*⟩ **1.** Długa, krótka **p.** ⟨*w tenisie: daleko (na koniec kortu), blisko, tuż przy siatce, padająca*⟩. **2.** Łatwa **p.**; Zepsuć łatwą piłkę ⟨*w grze w tenisa: nie odbić jej lub odbijając umieścić w siatce*⟩. **3. p.** tenisowa. **4.** Grać w piłkę: a) ⟨*o dzieciach: bawić się piłką*⟩; b) ⟨*uprawiać sport: piłkę nożną, siatkówkę, koszykówkę itp.*⟩. **5.** *pot.* Kopać piłkę ⟨*grać w piłkę nożną*⟩. **6.** (U)plasować piłkę ⟨*podać graczowi lub wbić do bramki*⟩. **7.** Posłać piłkę (na aut, w róg kortu itp.). Skierować piłkę. Wybić piłkę na aut, na środek boiska. **8.** Wydłużać piłkę ⟨*w grze w tenisa: posyłać piłki coraz dłuższe*⟩. **9.** Wyłapywać **p-i** ⟨*o bramkarzu w grze w piłkę nożną*⟩. **10.** Zgasić piłkę ⟨*lecącą z góry piłkę zatrzymać nogą*⟩. **11.** Piłka ląduje w siatce, wychodzi na aut. **12.** *pot. sport.* **p.** jest okrągła ⟨*wyniku meczu nie można przedwcześnie przesądzać (przed zakończeniem gry)*⟩. **13.** Odbijać się jak **p.**: Te zdania odbiły się od jej uwagi jak piłka od ściany. *Prus Emanc. I, 181.* **14.** Odskakiwać, podskakiwać, skakać jak **p.** (Po)toczyć się jak **p.**: Złapał Hipolita za kołnierz i rzucił nim o ziemię tak, że jak piłka potoczył się po schodach. *Ritt. Most 78.* **15.** Rzucać kim, czym jak piłką: Los rzucał nimi jak piłką. *Jun. Dworek 120.* Morze rzucało wątłą łodzią jak piłką. *Zmor. Podania 60.* **16.** *przen.* Być piłką ⟨*być biernym obiektem czyjego działania*⟩, bawić się kim jak piłką: Panie Kochanku, chociaż zresztą taki poczciwy i miły człowiek, był całe życie piłką stronnictw. *Szujski Portr. 65.* Chandra na przemian z raptowną wesołością bawią się mną jak piłką. *Unil. Pam. 81.*

piłować 1. p. co: **p.** drzewo ⟨*przecinać, rznąć*⟩; **p.** paznokcie ⟨*szlifować*⟩; *iron.* **p.** skrzypce a. na skrzypcach ⟨*źle grać na jakim instrumencie; grać ciągle ten sam utwór; rzępolić*⟩; **p.** arię, akompaniament: Wtem — na podwórzu odezwała się katarynka i poczęła piłować znaną arię. *Prus Now. II, 153.* **2. p.** kogo o co ⟨*naciskać o co, domagać się czego*⟩: Piłujcie ich o dane rezultatów strajku i warunków pracy przed strajkiem. *Dzierż. Pisma 139.* **3. p.** kogo czym, o co ⟨*zanudzać*⟩: Zaraz po obiedzie zabrał Nikodema do swego gabinetu i zaczął go piłować sążnistym wykładem o szczegółach kwestii. *Mostow. Kariera 142.* **4. p.** komu co — czym ⟨*dokuczać*⟩: Dziś choroba od rana piłuje mi stawy najostrzejszymi bólami. *Święt. A. Duchy 215.*

piołun 1. p. czego: **p.** ironii, sarkazmu. **2.** Być piołunem dla kogo: Dla niego ta żona piołunem, a dla mnie byłaby słodyczą. *L.* **3.** Płacić piołunem: Za nasze dobre serca płacą nam piołunem. *Tyg. Ilustr. 34, 1904, 644.* **4.** Poić kogo piołunem: Piołunem żałość go poiła. *Oppman Kron. 15.* **5.** Zaprawić piołunem ⟨*goryczą*⟩: Jego anegdoty zaprawione piołunem sarkazmu. *Rocz. Lit. 1938, 101.* Mam chleba kawałek na starość, gdybyś mi go jejmość piołunem nie zaprawiała. *Krasz. Int. 124.*

piorun 1. Burza z piorunami. **2.** Chmura brzemienna piorunami. **3.** Trzask, łoskot piorunów. **4.** Uderzenie, cios pioruna. **5.** Węże, zygzaki piorunów. *przen.*: **6.** Pioruny słów, gniewu, przekleństw. **7. p-y** w oczach, w twarzy. **8.** Spłonąć, zapalić się, *przestarz.* pójść od pioruna ⟨*spalić się*⟩: Spłonął dom od pioruna. *SW.* Od pioruna cała gorzel poszła. *Dygas. Now. V, 208.* **9. p-y** uderzają, walą; **p.** huknął, padł, roztrzaskał, strzaskał, zdruzgotał (drzewo, maszt), runął, strzelił (z nieba), trzasnął, uderzył (w co), wpadł (do izby); *przen.* Tak się rozwiała chmura, z której miał spaść piorun na głowę Lelewela. *Śliw. A. Lel. 372.* **10.** Jak **p.**, jak **p.** z jasnego nieba ⟨*nagle, gwałtownie, niespodzianie*⟩: Wieść ta spadła na nią jak piorun. *Dygas. Gorz. I, 172.* Wtem drzwi się otworzyły i pan Zagłoba wleciał jak piorun do izby. *Sienk. Ogn. II, 2.* Spadał, jak piorun z jasnego nieba, na mniejsze szwedzkie oddziały. *Bojko Pisma 91.* **11.** Piorunem: a) ⟨*szybko*⟩: Wypaść, wrócić, ubrać się, zrobić co piorunem. Czas leci piorunem; b) ⟨*nagle*⟩: Wieść o znalezionych pieniądzach gruchnęła piorunem po Noskowicach i rozeszła się w okolicy. *Dygas. Właść. 39.* **12.** Jak (jakby) piorunem rażony (tknięty), jakby (go) **p.** raził, jakby (w niego) **p.** strzelił (uderzył): Padł, jakby piorunem rażony. Pomieszany wchodzi i staje jak piorunem rażony, ujrzawszy przy stopniach ołtarza pannę Katarzynę. *Wójc. Zar. IV, 88.* Utknął nagle wśród drogi, nie mogąc postąpić dalej ani kroku. Jakby go piorun raził. *Choyn. Kuź. 181.* Tak go zwalił z kulbaki, jak gdyby piorun w niego uderzył. *Kaczk. Olbracht. I, 287.* **13. p.** z jasnego nieba ⟨*rzecz nieoczekiwana, nagła, nagły cios, nagłe nieszczęście*⟩: Na jego głowę spadł piorun z jasnego nieba. *SW.* **14.** Do pioruna (z kim)!, do jasnego pioruna! do stu, u stu, do kroćset, do wszystkich piorunów!; u pioruna! ⟨*wykrzyknienia wyrażające oburzenie, gniew itp.*⟩: Do pioruna z babami! Czegoż znowu chce ten stary grzmot? *Reym. Ferm. I, 69.* Co jest z wami do jasnego pioruna? Śpicie? Dwie godziny was wołam. *Kurek Ocean 266.* Odpowiadaj, do kroćset piorunów! *Łoz. Wal. Noce 165.* Wynoście się do wszystkich piorunów! *Niedź. Dzieło 23.* **15.** Idź do pioruna! Co u pioruna!? (A) niech to jasny **p.** (A) niech, żeby go, mnie, cię (ich itp.) **p.** trzaśnie!; niech jasne **p-y** pobiją, spalą! Bodaj (niechże) to (go, ich itp.) (jasne, najjaśniejsze) **p-y** zatrzasły (zatrzasną) ⟨*przekleństwa*⟩: Oto masz, bracie, za swoją pracę. A niech to jasny piorun! *Brzoza Bud. 120.* Niech mnie piorun trzaśnie, jeżeli słowo rozumiem. *Choj. Alkh. I, 100.* A niech was pioruny zatrzasną! Stary czeka i wścieka się, a wy, bestie, hulacie i pijecie. *Sewer Nafta I, 64.* **16.** Choćby **p-y** biły ⟨*mimo wszelkich (największych) przeszkód*⟩: W ogóle mam takie usposobienie, że jak co postanowię, to choćby pioruny biły, muszę przeprowadzić. *Perz. Szczęście 187.* **17.** Miotać, rzucać itp. pioruny a. piorunami (na kogo, na co) ⟨*oburzać się; wyrażać (wzrokiem) oburzenie*⟩: Wzrok jego miotał pioruny. *Skiba Poziom. 36.* Ten człowiek, kiedy chce, strzela piorunami z powiek. *Słow. SW.* **18.** Kląć, nakląć, sadzić, sypać piorunami ⟨*przeklinać*⟩: Szewc [...] targał chłopaków za uszy i klął na nich [...] siarczystymi piorunami. *Bał. Dziady 23.* **19.** Razić (kogo) piorunem a. jak piorunem: Każde słowo piorunem mnie raziło. *Dzierzk. Pow. II, 74.* Raziłeś nas jak piorunem wieścią o majątkowej ruinie, jaka cię spotkała. *Orzesz. Na dnie I, 120.* **20.** Zażegnać **p-y** ⟨*zapobiec awanturze*⟩: Pozostanie to na zawsze zasługą

pani Barbary, że umiała wtedy zażegnać pioruny. *Dygas. Pióro 32.*
przysł. **21.** I w pogodę piorun uderzy.

piorunujący **1. p.** cios ⟨*rażący jak piorun*⟩. **2.** Efekt, skutek **p.** ⟨*nagły, natychmiastowy*⟩. **3. p.** głos ⟨*odznaczający się siłą pioruna, grzmiący*⟩: Zawołać piorunującym głosem. **4. p-e** spojrzenie ⟨*wyrażające oburzenie; gromiące kogo*⟩: Wpadł w nadzwyczajny zapał, rzucał piorunujące spojrzenia spod najeżonych brwi, a z ust jego płynęły zdroje wymowy. *Dygas. Pióro, 96.* **5.** Wieść **p-a** ⟨*nagła, wstrząsająca*⟩. **6. p-e** wrażenie (wywrzeć na kim) ⟨*wstrząsające*⟩. **7. p-e** zwycięstwo ⟨*szybkie, nagłe*⟩. **8.** Z piorunującą szybkością (coś się szerzy). **9. p.** przebieg (np. choroby).

piosenka *książk.* **piosnka** **1. p.** ludowa, pasterska, wiejska; **p.** taneczna; cygańska, murzyńska; kabaretowa, operetkowa; żołnierska. **2.** *przen.* Spod korzeni bulgotało srebrną piosenką źródełko. *Was. W. Pierw. 12.* **3.** Z piosenką (z piosnką) na ustach (maszerować, wędrować). **4.** Śpiewać, nucić, gwizdać, pogwizdywać piosenkę; wyśpiewywać piosenki: Rząd kosiarzy otawę siekących wciąż brząka pogwizdując piosenkę. *Mick. Tad. 170.* **5.** Usypiać dziecko piosenką. **6.** Ta sama codzienna piosenka ⟨*to samo w kółko*⟩: Znów ta sama piosenka! Przecież ja nie mogę tracić całych dni na przechadzki. *Krzywosz. Jula 39.* **7.** Śpiewać zwykłą piosenkę ⟨*powtarzać to samo*⟩: Kupcy śpiewają zwykłą, coroczną piosenkę, że wełna nie dość szlachetna, że źle myta itp. *Sienk. Sprawy 78.* **8.** Śpiewać czyją piosenkę ⟨*przytakiwać, basować komu*⟩: Co tobie w głowie, że z każdym, co nie śpiewa twojej piosenki, zaczepki szukasz? *Rzew. H. Zamek 305.*

piórko **1. p.** czaple, orle; pawie **p.**: Krakuska ⟨*czapka*⟩ z pawim piórkiem. Kapelusz z piórkiem. **2.** Lekki jak **p.** ⟨*bardzo lekki*⟩. **3.** (Lekko) jak **p.** (unieść kogo, podnieść co). **4. p-a** trawy: Młoda trawa puszcza zielone piórka. **5. p.** do zębów ⟨*wykałaczka*⟩: Dłubać piórkiem w zębach. **6. p.** do ścierania kurzu. **7.** (Na)stroszyć piórka (o ptaku). **8.** Skubać **p-a** ⟨*drzeć pierze*⟩. **9.** *przestarz.* Mieć zdatność do piórka ⟨*mieć zdolności pisarskie*⟩: Ja widzę [...] że ty masz zdatność do piórka, umiesz się wypisać gładko, wygadać płynnie. *Dygas. Pióro, 22.* **10.** Rysować, rysunek (wykonany) piórkiem ⟨*rodzaj techniki w grafice*⟩: Miniatury rysowane piórkiem. **11.** Porastać w **p-a** ⟨*bogacić się; zyskiwać na znaczeniu*⟩: Nie dość było Niemcom wrocławskim, że się mogli spokojnie bogacić, ale porósłszy w piórka, zaczęli podnosić głos i w sprawach politycznych. *Piw. Hist. 65.* **12.** *iron.* Smarować piórkiem na papierze ⟨*pisać; być kancelistą, urzędnikiem*⟩: Chłopakowi patrzy z oczu łatwy chlebuś, piórkiem smarować po papierze, albo przy ołtarzu mszę odprawiać. *Sewer Biedr. 76.* **13.** Stroić się w cudze (obce) **p-a** a. w (fałszywe, pawie) **p-a** czego *zob.* Stroić się w cudze pióra: Wójcicki cieszył się [...] niezachwianą powagą, wierzono w jego uczciwość, chociaż w piórka obce chętnie się stroił. *Brück, Lit. 249.* Nie brakło wśród nich [...] zwykłych rzezimieszków, oszustów i ladacznic, strojących się w fałszywe piórka tytułów i dobrego urodzenia. *Sokoł. A. Dzieje I, 20.* Pruderia ustrojona w pawie piórka frazesów. *Prz. Tyg. Życia 26, 1868, 229.*

pióro ● **1. p.** ptasie. Sterowe **p-a** (w ogonie ptaka). Czaple, pawie **p-a** (u czapki); strusie **p-a** (u kapelusza *daw.* u hełmu rycerskiego). **2.** Wachlarz ze strusich piór. **3.** Kapelusz, hełm z piórami. **4.** Pęk piór. **5.** Miotełka z piór (do ścierania kurzu). **6.** Lekki jak **p.** ⟨*bardzo lekki*⟩: Czuję się lekki jak pióro. *Grabiń. Tor. 290.* **7.** Muskać dziobem swe **p-a** (o ptaku). **8.** (Na)stroszyć, nastrzępić **p-a** (o ptaku). **9. p-a** sypią się, posypały się (w walce ptaków). **10.** Stroić się w **p-a**: Wykpiwać z królów starostwa intratne, stroić się w pióra, futra i kutasy, oto są rysy magnatów wydatne. *Bart. A. Sat. II.* **11.** Błyszczeć pożyczanymi piórami, *por.* Stroić się w cudze pióra: Lekkomyślna chęć błyszczenia pożyczanymi piórami zawiodła go zbyt daleko. *Lam J. Kor. 179.* **12.** Porastać w (złote i srebrne) **p-a** ⟨*bogacić się, dorabiać się*⟩: Tak to z roku na rok marząc o powrocie do kraju, a jednocześnie porastając w złote i srebrne pióra Seweryn Baryka całą duszę wkładał w synka. *Żer. Przedw. 15.* **13.** Stroić się w cudze **p-a** ⟨*przywłaszczać sobie cudze godności, zaszczyty; korzystać z cudzych zasług; przypisywać sobie cudze zasługi*⟩: Kpiliście [...] że stroi się w cudze pióra, więc wrócił do dawnego nazwiska. *Prus Lalka I, 213.* **14.** *poet.* Ulecieć, wzbić się orlimi pióry ⟨*tworzyć poezje, oddawać się natchnieniu poetyckiemu*⟩: Nadeszła pora... i orlimi pióry dziś ja już mogę ulecieć do góry! *Grudz. Ideał. 38.* **15. p.** wiosła ⟨*płaska część końcowa*⟩. **16. p.** w resorze ⟨*jeden z pasów sprężynowych*⟩. **17. p-a** żelazne u kopii ⟨*pręty wpuszczone w drzewce, służące do osadzenia grotu*⟩. **18.** *łow.* **p.** ⟨*zwierzyna lotna, ptactwo*⟩: strzelać do pióra; stosować, używać psa na **p.**

● **19. p.** do pisania. **20. p.** stalowe, złote, wieczne **p.** **21. p.** gęsie (używane dawniej do pisania): Maczać **p.**, pisać, rysować piórem. Rysunki wykonane piórem. **22.** Braterstwo po piórze ⟨*braterstwo literackie*⟩. **23.** Bractwo od pędzla i pióra ⟨*cyganeria artystyczna*⟩. **24.** Mistrz pióra; ludzie, pracownicy pióra. **25.** Znakomite, najznakomitsze, wytrawne, najlepsze **p-a** (kraju, epoki) ⟨*pisarze*⟩: Pismo spełniało rozległe zadania, skupiając w swojej redakcji wytrawne pióra. *Wóyc. K. Walka I, 12.* Skupiało ono [pismo „Monitor“] wszystkie najlepsze pióra epoki z Krasickim na czele. *Krzyż. J. Lit. 425.* **26.** Utwór młodzieńczego, dojrzałego pióra. **27.** Pociąg do pióra ⟨*do pisania*⟩: Poczuł od wczesnej młodości [...] pociąg do pióra. *Brück. Kult. IV. 365.* **28.** Zdolność do pióra ⟨*zdolności literackie*⟩: Pewna zdolność do pióra jest, zdaje się, od dawna wrodzona naszej rodzinie. *Sienk. Leg. 6.* **29.** Jednym pociągnięciem pióra a. za jednym pociągnięciem pióra (przekreślić co, zdecydować, wprowadzić, znieść). **30.** Kilkoma pociągnięciami a. w kilku pociągnięciach pióra (opisać, ująć co, scharakteryzować itp.): W kilku pociągnięciach pióra autor tworzy typ, chwytając od razu najcharakterystyczniejsze rysy. *Sienk. Listy II, 188.* **31.** Brać się, jąć się, wziąć się do pióra; parać się, pracować piórem; *daw.* wziąć **p.** ⟨*zajmować się pisarstwem*⟩. **32.** Cisnąć się pod pióro ⟨*nasuwać się podczas pisania*⟩: Słowa same cisnęły się pod pióro. *Goj. Dom*

49. **33.** Krzewić co, służyć komu (jakiej sprawie), wojować, walczyć o co, zwalczać kogo, co piórem ⟨*za pomocą słowa pisanego*⟩. **34.** Mieć świetne, lekkie, giętkie, ostre, wyrobione, łatwe; ciężkie, rozwlekłe **p.** a. łatwość, lekkość, świetność pióra ⟨*sposób pisania, styl*⟩: Miała dar doskonałego wykładu i świetne pióro. *Hirsz. Hist. 95.* **35.** Mieć temperament w piórze ⟨*pisać żywo*⟩: Dzika bestia, ale ma w piórze temperament, indywidualność. *Dygas. Pióro 143.* **36.** Nosić w sobie aspiracje do pióra. **37.** Oddać **p.** swoje na usługi kogo a. czego. **38.** Ostrzyć, wyostrzyć, zaostrzyć (sobie) **p.** (na kogo, na co; przeciw komu, czemu) ⟨*pisać cięte artykuły, satyry itp.*⟩: Arkadiusz pisał książki przeciwko dyzunitom, a szczególniej zaostrzył pióro przeciw Krzysztofowi Porońskiemu arianinowi. *Wiszn. Lit. VIII, 307.* **39.** (S)kreślić wymownym piórem ⟨*wymownie opisać*⟩: Żywe wzory skuteczniej przemawiają, niż najwymowniejszym skreślone piórem. *Koźm. Pam. I, 1956.* **40.** Skruszyć, złamać, rzucić, odłożyć **p.**, zawiesić **p.** na kołku, złożyć **p.** ⟨*przestać pisać, zaprzestać twórczości pisarskiej*⟩: Skruszył pióro i umilkł. *Krasz. Latarn. IV, 74.* **41.** Stępić ostrze swego pióra. **42.** *daw.* Trzymać **p.** ⟨*być sekretarzem*⟩: Towarzystwo prezesa nie miało; pióro trzymał Dubois, jako sekretarz stały. *Smol. W. Pisma II, 57.* **43.** *daw.* Używać kogo do pióra ⟨*do czynności kancelaryjnych*⟩: Odgadując w tym młodzieńcu niepospolite zdolności wziął go w r. 1431 na swój dwór, zaczął używać do pióra i różnych poleceń. *Dzied. Oleśn. II, 9.* **44.** Władać (dobrze) piórem ⟨*pisać dobrze, opanować sztukę pisania*⟩: Niepodobna zaprzeczyć tym autorom [...] mistrzowskiego władania piórem. *Kremer Listy I, 90.* **45.** Władać piórem łacińskim ⟨*pisać po łacinie*⟩: Władając z łatwością piórem łacińskim, płynniej jednakże i dokładniej wyrażał się po polsku. *Mech. Wym. II, 495.* **46.** Wrócić do pióra ⟨*do pisarstwa*⟩: Chciał wrócić do pióra, ale tym razem nie jako publicysta, lecz historyk. *Mikul. Spot. 36.* **47.** Zarabiać, dorabiać piórem (na życie); żyć z pióra; utrzymywać się pracą pióra ⟨*z twórczości pisarskiej*⟩: Żyjąc z pióra często bywał w kłopotach finansowych. *Michal. Książ. 73.* [Słowacki] pragnął zarabiać piórem. *Kleiner Słow. I, 202.* **48.** Coś jest czyjego pióra a. wyszło spod czyjego pióra ⟨*ktoś jest autorem czego*⟩: Wiersz jest pióra znanego poety. Wyszła ona [broszura] spod pióra Kołłątaja. *Smol. Przewrót 390.* **49.** (Tego) żadne **p.** nie opisze, nie zdoła opisać; jakież **p.** zdołałoby (to) opisać: Lubił ten widok, te walne facecje, których żadna mowa nie wyliczy i żadne pióro nie opisze. *Żer. Syzyf. 82.* **50.** **p.** wypada komu z ręki, coś wytrąca komu **p.** z ręki ⟨*ktoś nie może pisać; coś odbiera komu chęć do pisania; zmusza do porzucenia, zaprzestania pisania*⟩: Pióro mi wypada z ręki, kiedy spojrzę na otchłań podłości, do jakiej chciwość doprowadzić może. *Szymon. W. Lichw. 223.* Sprawy [...] majątkowe i liczne gospodarskie wytrąciły mu pióro z ręki. *Nehr. Studia 107.*

piramidalny **p-e** głupstwo, kłamstwo ⟨*wielkie*⟩. **p.** osioł ⟨*wielki głupiec*⟩. *żart.* A to piramidalne! ⟨*to rzecz nadzwyczajna*⟩.

pirrusowy **p-e** zwycięstwo ⟨*wątpliwe, pozorne, równe klęsce*⟩: Odnieść **p-e** zwycięstwo.

pisać **1.** **p.** ortograficznie, nieortograficznie; kaligraficznie; niewyraźnie ⟨*brzydko*⟩; na kolanie ⟨*w pośpiechu, niestarannie*⟩. **2.** **p.** alfabetem greckim, łacińskim, cyrylicą, grażdanką itp. **3.** Pióro pisze dobrze ⟨*działa, funkcjonuje dobrze*⟩. **4.** Umieć **p.** ⟨*być piśmiennym*⟩: Umieć **p.** i czytać; umieć **p.** i rachować. **5.** **p.** a **p.** ⟨*pisać intensywnie, dużo*⟩: Wziąłem się do roboty, wychodzę rzadko, piszę a piszę. *Mick. Listy II, 92.* **6.** **p.** czym; na czym; w czym: **p.** ołówkiem, kredą, atramentem; (wiecznym) piórem; *przen.* Satyra łzami pisana. *Kremer Listy I, 162*; **p.** na tablicy, na pergaminie, na kartce; **p.** na maszynie ⟨*posługując się maszyną do pisania*⟩; **p.** po ścianie, palcem po szybie; *przen.* Słońce znikło, olbrzymia igła błyskawicy zaczęła pisać po niebie złowrogie swe hieroglify. *Dzierzk. Rodzina 156;* **p.** w księdze, w zeszycie itp. **7.** *przen.* **p.** szablą: Łeb szlachecki to rejestr, na którym coraz inna ręka szablą pisze. *Sienk. Pot. IV, 153.* Mój poeta szablą pisał dzieje. *Siem. L. Brodz. 96.* **8.** **p.** co a. jak ⟨*tworzyć na piśmie*⟩: **p.** referat, książkę, pracę naukową, wiersze; **p.** prozą, wierszem; **p.** stylem (lekkim, kwiecistym, suchym, urzędowym); **p.** po polsku, po łacinie, po francusku. **9.** **p.** muzykę do wiersza; **p.** piosenki do słów ⟨*(s)komponować*⟩. **10.** **p.** (co) dla kogo: **p.** dla sceny, dla swoich, dla potomności ⟨*tworzyć, układać*⟩: Pisał powiastki dla dzieci. *SPP.* **11.** **p.** do kogo: do rodziców, do przyjaciół. Brat do mnie (lub mi) o tym pisał; ale: Brat niedawno do mnie [nie: mi] pisał. *SPP.* **12.** **p.** do druku ⟨*być pisarzem, literatem*⟩: Wybacz pan, żeś literat nie poznałem wcale. Ach! pan piszesz do druku! *Prz. Tyg. Życia 11, 1875, 130.* **13.** **p.** o co ⟨*prosić o co pisemnie*⟩: Pisz o wszystko, co ci będzie potrzebne. *Dąbr. M. SPP.* **14.** **p.** o kim, o czym: o Warszawie, o swych przeżyciach, o sztuce, o teatrze. **15.** **p.** skąd: z Paryża. **16.** **p.** pod pseudonimem. **17.** Co tam pisze? [!] ⟨*co tam jest napisane*⟩. **18.** Pisz na Berdyczów a. każ (im) pisać na Berdyczów ⟨*próżne starania, daremnie się trudzisz (trudzą)*⟩: Osiemkroć albo pisz na Berdyczów, moja panno. *Narzym. Pozyt. 32.* Dobry mój ludu, nie słuchaj ty tych paniczów [...] Pisać im każ na Berdyczów. *Zag. Chochl. 20.* **19.** **p.** nad kim krzyżyk ⟨*stawiać nad kim krzyżyk, rezygnować z kogo, nie liczyć na niego, uważać za straconego*⟩: Z magnatami sprawa najtwardsza. Gdy kto raz odtrącony, krzyżyk nad nim piszą, i — amen! *Gomul. Miecz I, 116.* **20.** *pot. iron.* Nie przy mnie (przy nim) pisane ⟨*nie znam się (nie zna się) na tym*⟩: Ja się tam nie rozumiem na pańskich książkach. Nie przy mnie pisane. *Reym. Now. IV, 107.* **21.** Coś jest pisane widłami ⟨*jest niepewne*⟩: Czeka na wiadomość od tego, co to się z nią powinien żenić, choć to, między nami powiedziawszy, widłami pisano. *Krasz. Szalona 162.* **22.** Coś komu jest pisane a. ktoś komu jest pisany ⟨*coś jest czyim przeznaczeniem, spotka go; ktoś jest komu przeznaczony*⟩: Człowiek nigdy nie wie, co mu pisane, przed niczym się nie trzeba zarzekać. *Was. W. Rzeki 75.* Jednemu z nas już śmierć pisana! *Sienk. Pot. IV, 182.* Jędrek! [...] a jak je obie odnajdziesz, to... opiekujże się, aby zaś żle nie było... Bóg wie, może mi ona pisana. *Sienk. Pot. VI, 172.* **23.** Jakby(ś) pisał na piasku

⟨*nie zostawiając śladu; nietrwale*⟩: [Trzeba] otworzyć sobie nową rubrykę tego rodzaju charakterów, którym wszystko łatwo wyrazisz, lecz nietrwale, jakbyś pisał na piasku. *Kamień. Pam. 162.*
przysł. **24.** Jak (jakim) cię widzą, tak (takim) cię piszą.

pisać się **1.** **p. się** czym ⟨*uważać za kogo; być uważanym za kogo*⟩: Senatorowie nie pisali się poddanymi króla. *Glog. Słow. 434.* **2.** **p. się** czym a. skąd ⟨*używać nazwiska, tytułu*⟩: Otrzymał honorowy tytuł beja i pisze się oficjalnie nazwiskiem Walber-bey. *Wędr. 43, 1901, 852.* Jan król czeski, pisał się [...] królem polskim. *Moracz. Dzieje I, 181.* Kochowscy pieczętowali się Nieczują, pisali się z Kochowa z przydomkiem Sarna. *Siem. L. Portr. I, 78.* **3.** *pot.* **p. się** do lekarza ⟨*zapisać się, zgłosić się*⟩: Zaraz pierwszego dnia Zaklicki pisze się do lekarza i idzie na izbę chorych. *Rudn. A. Żołn. 16.* **4.** **p. się** na co ⟨*zgadzać się z czym, akceptować co*⟩: Nie na wszystkie te [Chmielowskiego o Reju] poglądy pisać się można. *Łoś Wiersze 79.* Pisząc się obu rękami na wiele z tez [...] profesora, chciałbym jednak do nich dorzucić parę uwag ogólniejszej natury. *Rocz. Lit. 1932, 147.* **5.** *daw.* Piszę się z (głębokim, najgłębszym) uszanowaniem ⟨*formuła kończąca list*⟩.

pisane *pot.* Znać **p.**; nie znać pisanego ⟨*umieć; nie umieć czytać*⟩: List sam zaniósł, a ponieważ Zośka nie znała pisanego, przeczytał, śmiał się i cieszył. *Sewer Biedr. 89.*

pisanie **1.** Przybory do pisania. **2.** **p.** na maszynie. Umiejętność czytania i pisania. **3.** Sztuka pisania ⟨*sztuka pisarska*⟩. **4.** *daw.* Sztuka pięknego pisania ⟨*kaligrafia*⟩. **5.** *daw.* Bawić się pisaniem ⟨*pisać, uprawiać pisarstwo*⟩: Ten, który się pisaniem bawi, przywyka do dobrego stylu i gładkiego rzeczy wyrażania. *Zabawy III/2, 254.* **6.** Wziąć się do pisania ⟨*zająć się pisarstwem*⟩: Wczoraj wieczorem także myślałem o tym, żeby wziąć się do pisania. *Perz. Las 45.*

pisany **1.** Dzban **p.** ⟨*malowany we wzory, ozdobiony rysunkami*⟩. **2.** **p-e** jajko. **3.** **p-e** motyle ⟨*różnie ubarwione, pstre*⟩: Wielorakobarwne, nakrapiane i pisane motyle latają z miejsca na miejsce. *Żer. Puszcza 10.* **4.** Prawo **p-e** ⟨*sformułowane i utrwalone na piśmie*⟩. **5.** Słowo **p-e**.

pisarski **1.** Dorobek **p.** **2.** Kariera **p-a.** **3.** Narzędzia **p-e** ⟨*narzędzia służące do pisania*⟩. **4.** Praca **p-a**; rzemiosło **p-e.** **5.** Spuścizna **p-a.** **6.** Sztuka **p-a.** **7.** Talent **p.**, żyłka **p-a.** **8.** Warsztat **p.**: Wziąć utwór na warsztat pisarski. Mieć utwór na warsztacie pisarskim. **9.** Znaki **p-e** ⟨*znaki przestankowe; interpunkcja*⟩.

pisarz **1.** **p.** historyczny, polityczny, społeczny, teatralny ⟨*autor dzieł, historycznych, politycznych itd.*⟩. **2.** **p.** renesansowy, romantyczny; starożytny. **3.** Płodny, świetny, znakomity **p.** **4.** **p.** postępowy, tendencyjny. **5.** Ulubiony **p.** (kogo): Słowacki był jego ulubionym pisarzem. **6.** **p.** gromadzki ⟨*kancelista zatrudniony w gromadzie*⟩. **7.** *daw.* **p.** grodzki, miejski ⟨*notariusz*⟩. **8.** **p.** królewski, wielki koronny, **p.** wielki litewski ⟨*dawne urzędy*⟩. **9.** **p.** ziemski: Piastował urząd pisarza ziemskiego łukowskiego, wyrobił sobie opinię biegłego prawnika i poszanowania doznawał u możnych. *Smol. W. Pisma II, 299.* **10.** *daw.* **p.** prowentowy ⟨*kancelista zatrudniony w zarządzie majątku ziemskiego*⟩: Powiedz proszę, jak się to stało, że służąc niedawno za pisarza prowentowego [...] kupiłeś dobra za 600 000 zł. *Niemc. Sieciech 21.* **11.** **p.** sądowy ⟨*protokolant sądowy*⟩. **12.** **p.** wojskowy ⟨*kancelista wojskowy*⟩.

pisemny Ćwiczenie **p-e**, praca **p-a** ⟨*na piśmie*⟩. **p-e** upoważnienie, **p.** wniosek. Rozkaz **p.** **p-e** stwierdzenie, zobowiązanie. Wypowiedź **p-a.**

piskorz Wić się, wyśliznąć się, wywinąć się jak **p.**: Wił się jak piskorz, krzyczał, miotał się jak oszalały. *Grabow. J. Opow. II, 104.* Wykręcać się jak **p.** ⟨*zręcznie*⟩: Musiałem się wykręcać jak piskorz. *Sienk. SPP.*

pismo ● **1.** **p.** ⟨*sposób pisania; system znaków*⟩: Bite, czytelne, nierówne, niewyraźne, niewyrobione; kaligraficzne, zamaszyste **p.** ⟨*sposób pisania*⟩. **2.** **p.** ideograficzne, obrazkowe (obrazowe), egipskie, zgłoskowe (sylabiczne) ⟨*system znaków*⟩. **3.** **p.** drukowane ⟨*druk*⟩. **4.** **p.** maszynowe ⟨*rodzaj czcionek właściwy maszynom do pisania*⟩: Koperta [...] zawierała kartkę papieru pokrytą wyraźnym pismem maszynowym. *Hertz P. Sedan 35.* **5.** **p.** nutowe ⟨*nuty*⟩. **6.** (Ozdobne) **p.** rondowe ⟨*rondo*⟩. **7.** **p.** ręczne ⟨*w przeciwieństwie do druku pisane ręką*⟩. **8.** Własnoręczne **p.** czyje ⟨*charakter pisma właściwy tej osobie; tekst pisany ręką danej osoby*⟩: Czy to jest własnoręczne pismo pańskie? *Prus Dusze 147.* **9.** **p.** stenograficzne ⟨*stenografia*⟩. **10.** Wynalazek, wynalezienie pisma ⟨*sztuki pisania*⟩. **11.** Poznać czyje **p.** a. poznać (kogo) po piśmie ⟨*po charakterze pisma*⟩. **12.** Na piśmie ⟨*pisemnie*⟩: Dowód, układ na piśmie. Dać, mieć co, opracować co, potwierdzić, sformułować co na piśmie, złożyć oświadczenie na piśmie. **13.** Bronić (sprawy) słowem i pismem. Stwierdzić co pismem ⟨*na piśmie*⟩. **14.** *książk.* Utrwalać na piśmie a. w piśmie ⟨*zapisywać*⟩: Najdawniejsi już tłumacze musieli się zastanawiać nad swoją praktyką i od czasu do czasu jakąś myśl o niej utrwalali w piśmie. *Borowy Studia II, 7.* **15.** Władać jakim językiem w słowie (w mowie) i piśmie.

● **16.** **p.** ⟨*list, dokument, dowód na piśmie*⟩: **p.** w sprawie czego. **17.** **p.** odręczne (przesłać) ⟨*tekst własnoręcznie pisany*⟩. **18.** **p.** oficjalne, urzędowe (wysłać, otrzymać). **19.** **p.** okólne ⟨*okólnik*⟩. **20.** **p.** sekretne, poufne. **21.** Doręczyć **p.** **22.** Słać **p.** za pismem. **23.** Przesłać, wysłać, złożyć (komu), wystosować do kogo **p.** ⟨*list, wniosek, petycję itp.*⟩. **24.** **p.** ⟨*list, wniosek itp.*⟩ poszło, zostało wysłane. **25.** *przen.* Czuć, poczuć przeczuć, przewąchać, zwęszyć, zwąchać **p.** nosem ⟨*zorientować się w sytuacji, domyślić się, o co chodzi; przeczuć co*⟩: Dawne wyrażenie „poczuć piżmo nosem" dobrze się tłumaczyło, lepiej w każdym razie niż dzisiejsze powstałe z tamtego „poczuć pismo nosem". *Por. Jęz. 4, 1949, 33.* Słuchaj no Józiak... tyś chłopak niegłupi i zwąchasz pismo nosem. *Wol. Dom. II, 129.* Powąchać **p.** nosem: Miałem zupełnie w ręku tego chłystka [...] mogłem mu taką puścić fimfę, żeby siarczyście powąchał pismo nosem. *Łoz. Wal. Dwór. 252.*

● **26. p.** ⟨*czasopismo, dziennik*⟩: **p.** codzienne, periodyczne, ilustrowane, satyryczne, brukowe, literackie, polityczne, postępowe, społeczne. **27.** *daw.* **p.** czasowe ⟨*czasopismo*⟩: W przeciągu [...] trzydziestu kilku lat napotykamy tylko parę utworów jego [Bryndzy] w pismach czasowych. *Tyg. Ilustr. 199, 1863, 279.* **28.** Poczytne **p. 29. p.** tygodniowe ⟨*tygodnik*⟩. **30. p.** ulotne ⟨*ulotka*⟩. **31.** Numer, rocznik pisma. **32.** Dostać się na szpalty pisma ⟨*być publikowanym*⟩: W r. 1900 [...] zaczęły one [tj. bajki] dostawać się na szpalty pism warszawskich. *Hertz B. Bajki 6-7.* **33.** Prenumerować, redagować, wydawać, zawiesić **p. 34.** Ukazać się, zamieścić (artykuł), omówić, poruszyć jaką sprawę, wypowiadać się na łamach pisma: Czasem na łamach pism wypowiadał się w sprawie teatru. *Ower. Ramp. 359.* **35. p.** wychodzi, ukazuje się. **36. P.** św. ⟨*Stary i Nowy Testament*⟩. **37.** Uczony w piśmie: [W wierszu Mickiewicza] Faryzeusze, uczeni w piśmie, stają się jako „mędrcy" przedstawicielami zimnego i pysznego rozumu. *Kleiner Mick. II/1, 463; żart.* Nie jestem muzykologiem, a więc uczonym w piśmie znawcą wszystkich spraw muzycznych. *Rudz. Muz. 13.*

● **38. p-a** ⟨*dzieła*⟩: Pisma Mickiewicza, Sienkiewicza. Wybór pism Kraszewskiego. **39.** Pisma pośmiertne ⟨*dzieła wydane po śmierci czyjej*⟩. **40.** Pisma zbiorowe (jakiego autora) ⟨*dzieła wszystkie*⟩. **41.** Wydać pisma (jakiegoś autora).

przysł. **42.** Mowa — wiatr, a pismo grunt (*przysł. litewskie*).

pisnąć 1. Nie śmieć **p.** ⟨*nie śmieć się odezwać*⟩: Kiedy starszy przemówił, młodzież pisnąć nawet nie śmiała. *Makow. W. Dios. 96.* **2. p.** słowo (słówko) a. słowem (słówkiem) ⟨*powiedzieć co, odezwać się, donieść o czym*⟩: Nikt się nie domyśli o naszym współdziałaniu [...] nikt tu ani słowa nie piśnie. *Dzierzk. Rodzina 109.* O zagubionych pieniądzach słówka nikomu nie pisnął, tylko się truł sam w sobie. *Dygas. Złam. 42.* Jeśli słówkiem piśniesz, żeś mnie widział, opowiem wszystko. *Płomyk 1, 1952, 8.* **3.** Jak rak świśnie, a ryba piśnie ⟨*nigdy*⟩: Ty myślisz, że oni będą wojować? Akurat, jak rak świśnie, a ryba piśnie. *Was. W. Rzeki 93.*

piszczący p. głos ⟨*piskliwy*⟩.

piszczeć 1. Dziecko, pies, mysz, sowa, pisklę piszczy; wóz, koła wozu piszczą. **2. p.** czym: Wóz piszczał hamulcami. *Meis. Sams. 154.* **3.** (aż) **p.** do czego, aż **p.**, żeby, ażeby... ⟨*pragnąć czego bardzo*⟩: A któż piszczy do przeprowadzki? [...] ja bym tam jeszcze na starych śmieciach pomieszkał. *Kunc. Dni 46.* Każda aż piszczy, ażebym się z nią ożenił. *Prus Now. III, 44.* **4.** (aż) **p.** z czego: z uciechy, z radości, z zachwytu. **5.** Co tam piszczy na dnie ⟨*co się w tym kryje*⟩: Ale co tam piszczy na dnie? [...] Nie chcą, aby Stanisław został w Błędomierzu. *Iwasz. J. Odbud. 45.* **6.** Dusza aż piszczy w kim ⟨*ktoś czegoś bardzo pragnie*⟩: Dusza aż piszczy we mnie, żeby to mieć swoją niewiastę kochaną, a co na którą spojrzę, to już tam inny żołnierz kwaterą stoi. *Sienk. Pot. I, 279.* **7.** Dopóki dusza w nim piszczy ⟨*dopóki żyje*⟩: Chłopa każe w worku u belki zawiesić i batogować, dopóki dusza w nim piszczy. *Wilk. P. Wieś II, 216.* **8.** Robota aż piszczy ⟨*jest pilna*⟩: Co za głupstwo! Tyle czasu zmarnować na stanie w ganku z założonymi rękami, gdy robota aż piszczy. *Zar. Wędr. 301.* **9.** *pot.* Wiedzieć, wyczuć, co w trawie piszczy ⟨*być zorientowanym w sytuacji*⟩: Niechaj się uczy, by wiedziała, co w trawie piszczy, i by słyszała, jak trawa rośnie. *Morc. Ptaki 171.* Te parę dni nauczyły mnie dużo. Wyczułem, co naprawdę w trawie piszczy. *Mort. Dni. I, 104.*

piśmienniczy Dorobek **p.** (kogo); twórczość **p-a** ⟨*literacka*⟩.

piśmienny 1. Człowiek **p.**: a) ⟨*umiejący pisać*⟩; b) *daw.* ⟨*oświecony, wykształcony*⟩: Radbym od was, piśmiennych ludzi, co słyszał. *L.* **2.** Dowód, dokument **p. 3. p-a** odpowiedź, polemika, rezygnacja; **p-e** zobowiązanie ⟨*na piśmie*⟩. **4.** Ćwiczenie **p-e**, egzamin **p.** [lepiej: pisemne, pisemny]. **5.** Język **p.** ⟨*język literacki pisany*⟩. **6.** Papier **p.** ⟨*na którym można pisać, nadający się do pisania*⟩. **7. p-e** zabytki ⟨*zabytki językowe pisane, w języku pisanym*⟩. **8. p-e** zbiory ⟨*zawierające dokumenty pisane*⟩: Pierwszymi u Greków piśmiennymi zbiorami były przysłowia, sentencje, gnomy, wyroki, które na tabliczkach zapisane, składano do świątyń lub przy nich zawieszano. *Lel. Bibliot. 10.*

pitka I do pitki i do wybitki (Ani do pitki, ani do wybitki) *por.* I do tańca, i do różańca.

pitny Miód, sok **p.**, woda **p-a** ⟨*zdatna do picia*⟩.

pityjski Odpowiedź **p-a** ⟨*dwuznaczna*⟩.

piwko (Młode) **p.** wyszumiało, *daw.* uchodziło się ⟨*młodość ustatkowała się, wyżyła się*⟩: Nieraz młode piwko się wyszumi, ale nic nie pozostawi, prócz brudnych mętów. *Gost. Przeszł. 120.* Szalona to za młodu była głowa, nim się piwko uchodziło. *Chodź. Pisma I, 339.*

piwny 1. Libacja **p-a** ⟨*polegająca na piciu piwa*⟩. **2.** Oczy, źrenice **p-e** ⟨*koloru piwa (brązowego)*⟩. **3.** Zupa, *daw.* polewka **p-a** ⟨*przyrządzana z piwa grzanego z serem*⟩.

piwo 1. Ciemne, jasne **p. 2. p.** angielskie, bawarskie, okocimskie, pilzneńskie. **3. p.** grzane. **4.** *pot.* Jedno **p.**; dwa, trzy piwa ⟨*jedna porcja; dwie, trzy porcje piwa*⟩: Zamówić, postawić trzy piwa. **5.** Antałek **p.** a. z piwem. **6.** Butelkować **p.** ⟨*rozlewać do butelek*⟩: Całe sąsiedztwo sproszone zostało [...] piwo butelkowano, wódki nalewano na owoce i słodzono. *Krasz. Siekierz. 162.* **7.** Ściągać **p.** do antałków. **8.** Warzyć **p. 9.** Pić **p.**; pójść, wstąpić na **p.** (na kufelek piwa); siedzieć przy piwie. **10.** Nawarzyć (komu, sobie) piwa ⟨*spowodować kłopot, nieprzyjemność*⟩: Ja cię przestrzegam [...], że możesz nam wszystkim, jak jesteśmy, piwa nawarzyć. *Jun. Bracia 70.* Pani Kasztelanowa napisała list i przez to nawarzyła piwa, a teraz nic nie chce zrobić, żeby umitygować brata. *Skarb. Starosta 106.* **11.** *daw.* **p.** z sieczki warzyć ⟨*robić próżną robotę, bez sensu*⟩. **12.** Pić **p.**, którego się sobie nawarzyło ⟨*ponosić konsekwencje swego postępowania*⟩: Ha!

nawarzyliście sobie sami piwa, teraz je tedy pijcie! *Jun. Bracia 102.* Kiedy Piłka piwa nawarzył, niech Piłka go [je] wypije. *Dzierzk. Obrazy 61.* Kwaśnego bardzo, hrabio, nawarzyłeś piwa, rad nie rad pić go [je] musisz. *Zabł. Dzieła II, 241.* **13.** Z tego piwa nie będzie ⟨*nic z tego*⟩: Konkluzja może być taka, że z tego piwa nie będzie i kwasu, i że od kobierca nawet się wracają częstokroć. *Chodź. Pisma I, 257.* **14.** Młode **p.** burzy ⟨*młodość szumi, szaleje*⟩: I w rzeczy samej, któryż młody nie szaleje? Kto słyszał, żeby młode nie burzyło piwo? *Zabł. Dzieła II, 172.* **15.** *pot.* **p.** rozbiera kogo ⟨*działa na kogo*⟩.

przysł. **16.** Jakiegoś piwa (piwka) nawarzył, takie (wy)pij ⟨*ponieś konsekwencje swego postępowania*⟩. **17.** Młode piwo musi wyszumieć ⟨*młodość musi się wyżyć*⟩.

piwonia Czerwienieć, (za)czerwienić się, pokraśnieć, (za)rumienić się, płonąć jak **p.**

piżmo 1. Woń, zapach piżma. **2.** Pachnieć piżmem. Poczuć, przeczuć, przewąchać, zwąchać **p.** nosem ⟨*przeczuć co, domyślić się czego*⟩ *zob.* pismo.

plac 1. p. miejski, publiczny. **2.** Pusty, nie zabudowany **p. 3. p.** składowy ⟨*służący za skład czego, np. desek*⟩. **4. p.** targowy (targowisko). **5. p.** tenisowy ⟨*kort*⟩. **6. p.** Teatralny, Zamkowy (w Warszawie). **7.** *daw.* wakujący **p.** ⟨*miejsce, stanowisko*⟩: Dopiero po oduczeniu pięciu kursów mógł teologii profesor przy wakującym placu ubiegać się o doktorstwo teologii i miejsce między ojcami uniwersytetu. *Śniad. Pisma I, 61.* **8.** *przestarz.* **p.** wyścigowy ⟨*pole wyścigowe*⟩. **9. p.** bitwy. **10. p.** ćwiczeń, musztry, zbiórek. **11. p.** budowy ⟨*miejsce*⟩. **12. p.** do czego, np. **p.** do zabaw, do ćwiczeń. **13. p.** pod co: **p.** pod pomnik, pod budowę (domu). **14.** *przestarz.* Dać **p.** komu ⟨*ustąpić*⟩: Daliśmy wszyscy plac gospodarzowi, poznawszy, iż ma upodobanie sam jeden gadać i być słuchanym. *Kossak. Ksiądz 22.* **15.** Nie dotrzymać, *daw.* nie dostać placu ⟨*nie sprostać, nie oprzeć się komu*⟩: Podufaj Panie naszej i szabli, i zbroi, a uznasz, że nam Turczyn placu nie dostoi. *Rzew. J. Zabaw. 69.* **16.** *przestarz.* Pierzchnąć z placu ⟨*uciec*⟩: Wraz wszyscy pierzchać z placu poczęli. *Zabawy III/1, 52.* **17.** *przestarz.* Robić plac komu ⟨*robić miejsce, ustępować z drogi*⟩: Sam wjazd od portu do zamku trwał dobre dwie godziny, bo nikomu tam nie robiono wielce placu. *Konopn. Ludzie 224.* **18.** *daw.* Stanąć, znaleźć się na placu ⟨*stanąć do walki, do pojedynku*⟩: Stawaj na placu, taki synu, bierz w łapę pistolet, a nie, to cię fagasom każę rozszarpać na szczątki. *Żer. Grzech 51.* W chwili stanowczej znalazła się na placu siła polska o połowę słabsza od tej, na jaką liczył Kościuszko, wyjeżdżając z Warszawy. *Korzon Wewn. VI, 291.* **19.** *daw.* Umrzeć na placu ⟨*na miejscu*⟩: Wypiwszy duszkiem półtora garnca starego wina, umarł na placu. *Kras. Hist. 16.* **20.** Ustępować z placu ⟨*ustępować, wycofywać się; być w regresji*⟩: Nudna „monumentalna rzeźba“ [...] choć ustępuje już z placu, ma jednak jeszcze dużo zwolenników. *Witk. Sztuka 573.* Po obiedzie ustępuje z placu... Niech się Gucio żeni. *Krasz. Pan. 145.* **21.** Zostać, pozostać na placu: a) ⟨*zostać*⟩: Koło stołu już było luźniej [...] Został na placu wujcio Michał, który teraz dopiero dorwał się do opowieści o swym potwornym krachu. *Żer. Przedw. 135.* Pozostał na placu jako aspirant do ręki panny Aliny. *Weys. Żywot 43;* b) ⟨*polec, zginąć*⟩. **22.** Co na placu to nieprzyjaciel *zob.* Co na drodze to nieprzyjaciel: Siadaj i zajadaj, co na placu to nieprzyjaciel: sztuka mięsa dobra, przybyłeś na nią w samą porę. *Krasz. Int. 122.*

przysł. **23.** Kto się śmierci boi, placu nie dostoi.

placek 1. p-i wielkanocne. **2. p.** z powidłami, ze śliwkami, z serem, z makiem, z rodzynkami, **p.** przekładany. **3.** Kukurydzowy (kukurydzany, kukurydziany), owsiany **p.**; **p.** jęczmienny a. z jęczmienia. **4.** Piec **p-i** (wielkanocne, owsiane). **5.** Smażyć **p-i** (kartoflane). **6. p-i** łysiny: Włosy układała starannie w ten sposób, żeby nie było widać żałośnych placków łysiny. *Jaroch. Niemil. 63.* **7.** Kłaść się, leżeć, padać plackiem ⟨*kłaść się na brzuchu, padać na twarz; przen. uwielbiać bezkrytycznie*⟩: Pies wilczek mijał ją w podskokach i kładł się plackiem pokornym na jej drodze. *Goj. Pow. 124.* Myślałam, że jej zawrócisz głowę, że padnie przed tobą plackiem. *Krasz. Szalona 75.* **8.** Brać co pod **p-i** ⟨*używać jako podkładki przy pieczeniu ciasta (żartobliwie o utworze nieudolnym, nie nadającym się do druku)*⟩: Wiersze te nadają się tylko do tego, aby je brać pod **p-i**.

plaga *daw.* Dać, wziąć **p-i** ⟨*chłostę*⟩. Wyliczyć komu sto plag ⟨*razów, uderzeń*⟩. (A) to istna p.! ⟨*męka, utrapienie, nieszczęście*⟩.

plama, plamka 1. p. jasna, ciemna, barwna, biała, czarna itp.; tłusta **p.**; w znaczeniu *przen.* ⟨*hańba*⟩; **p.** moralna; **p.** niezatarta, niezmazana, wieczna **p. 2. p.** atramentu a. od atramentu, wilgoci, zacieku, krwi; **p-y** ognistych rumieńców. **3.** Ceglaste **p-y** (na twarzy), sine **p-y** (pod oczami). **4. p-y** wątrobiane. **5. p.** na czym, np. **p.** na ubraniu; na ciele; *przen.* na sumieniu, na honorze, na nazwisku. **6.** Białe **p-y** ⟨*miejsca w dzienniku wykreślone przez cenzurę, pozostawione jako puste*⟩: Numer wyszedł z białymi plamami. *Putr. Rzecz. 149.* **7.** Rycerz bez plamy (bez skazy). **8.** *astr.* **p-y** słoneczne a. na Słońcu. **9.** Czyścić, wyczyścić (na ubraniu), wywabić (z ubrania) plamę. **10.** Dostać plam (na ciele). **11.** Odrzynać się, odcinać się jasną (jaskrawą) plamą od (ciemnego) tła. **12.** Oczyścić z plam, zmyć, zmazać, zetrzeć plamę ⟨*zrehabilitować się*⟩: Jeżeliście co w tym karnawale ostatnim zgrzeszyły, to teraz czas jest pokuty, oczyszczenia się ze wszystkich plam. *Prz. Tyg. Życia 7, 1875, 81.* Chciał zmyć plamę ciążącą na imieniu stryja. *Sokoł. A. Stycz. 333.* **13.** *daw.* Ponieść plamę na czym: Niedawnoś straszną poniósł plamę na honorze. *Zabł. Firc. 106.* **14.** Rzucić plamę na co, okryć co plamą (imię czyje) ⟨*zniesławić*⟩. **15.** Szukać plam na słońcu ⟨*doszukiwać się wad tam, gdzie ich nie ma*⟩: Tradycyjna sława Homera [...] drażniła chwalców teraźniejszości i kazała im [...] szukać plam na jego słońcu. *Sinko Lit. I/1, 38.* Znaleźć na czym plamę: Przysięgam, że ni na mojej tarczy, ni na moim sumieniu najmniejszej plamy nie znajdziesz. *Sienk. Pot. I, 136.* **17.** *pot.* **p.** nie chce puścić ⟨*nie daje się wywabić*⟩. **18.** Czarne, jasne **p-y** migocą (zamigotały) komu przed oczami. **19. p-y** występują komu na czym a. na co (na policzkach, na twarzy, na szyi a. na policzki itp.). **20. p.** pada na kogo, na cześć czyją, imię czyje. (Żadna) **p.** nigdy nie postała na czci kogo.

plamisty 1. Kolor **p.** ⟨*łatwo przyjmujący plamy*⟩: Kolor biały jest bardzo plamisty. *SW*. **2.** Tyfus (dur) **p.** **3.** *zool.* Hiena **p-a**.

plamka *zob.* plama **1.** Niebo bez plamki ⟨*bez chmurki, zupełnie czyste, pogodne*⟩. **2. p.** na oku ⟨*cętka, zwykle rudego koloru na tęczówce*⟩. **3.** *zool.* **p.** oczna ⟨*u pierwotniaków plamka wrażliwa na światło*⟩. **4.** *anat.* Ślepa **p.** siatkówki. Żółta **p.** siatkówki ⟨*miejsce najbardziej czułe na światło*⟩. **5.** Nie mieć (na sobie) żadnej plamki ⟨*być zupełnie czystym*⟩.

plan 1. Ambitne, awanturnicze, dalekosiężne, fantastyczne, szerokie, wielkie **p-y** ⟨*pomysły, zamiary, zamysły*⟩; szatański **p.**; **p-y** małżeńskie (czyje). **2. p.** roczny, trzyletni, pięcioletni, sześcioletni itp.; długoterminowy (długofalowy) ⟨*zarys działalności, pracy w jakimś zakresie na określony przeciąg czasu*⟩. **3.** (Narodowy) **p.** inwestycyjny; **p.** produkcyjny, techniczny (produkcji), wydawniczy; **p.** generalny, indywidualny, szczegółowy; ramowy **p.** (płacy); **p.** mobilizacyjny, operacyjny, wojenny. **4. p.** czego: ataku, bitwy, wojny, kampanii, podboju, wyprawy; podróży; uzbrojenia, rozbrojenia, reformy; odbudowy i rozbudowy (miasta), rozwoju (rolnictwa, przemysłu itp.); urlopów; **p.** zemsty; **p.** działania, pracy; lekcji (w szkole), zajęć, wykładów (na wyższej uczelni); obrotu towarowego, wydobycia węgla. **5. p.** co do czego; na co ⟨*projekt, zamiar, zamysł*⟩: Obmyślił plany co do owego spadku. *Dąbr. M. SPP.* Jakie są twoje plany na przyszłość? Jaki zawód sobie obierzesz. *Orzeszk. Wacł. III, 204.* **6. p-y** o czym: Snuli plany o [...] świetnej przyszłości. *Bobr. Matka 155.* **7. p-y** w czym: **p-y** w polityce zagranicznej. **8. p.** budynku, miasta, fortecy ⟨*rysunek, szkic sytuacyjny*⟩. **9. p.** sytuacyjny (miasteczka). **10.** *poligr.* **p.** układu graficznego gazety ⟨*makieta*⟩. **11. p.** utworu literackiego, pracy naukowej ⟨*szkic kompozycji utworu, pracy*⟩. **12.** Drugi, dalszy **p.** obrazu ⟨*odległość (od oka patrzącego), perspektywa*⟩. **13.** Według z góry ułożonego planu (pracować, działać). **14.** *daw.* Z planu ⟨*planowo, celowo*⟩: Żaden figiel ani pochlebstwo zbliżyć nas do niego nie mogły, widać z planu unikał towarzyszów. *Krasz. Wybór. 17.* **15.** Coś jest w planie kogo ⟨*ktoś coś planuje*⟩. **16.** Działać według planu (z góry ułożonego). **17.** Kreślić, układać plany (zabaw, wycieczek). **18.** Mieć co w planie: Nie miał w planie ucieczki. *Otw. Czas. 50.* **19.** Mieć na kogo **p-y**: Wydała mamę i barona z sekretu, że na mnie mają już pewne plany. *Krasz. Seraf. 56.* **20.** Mieć swoje **p-y** co do czego: Co do przyszłości miała swoje plany. *Kosiak. Now. 49.* **21.** Nosić się z planem a. z planami ⟨*planować co, mieć plany*⟩. **22.** Przyjść z gotowym planem ⟨*ze skonkretyzowanym pomysłem*⟩. **23.** Roić **p-y** czego. **24.** Rysować **p.** (budynku). **25.** Nakreślić, obmyślić, popierać, powziąć, przeprowadzić, wprowadzić w życie, wykonać, wypracować, zmienić **p.** **26.** (Po)krzyżować, pomieszać (komu) **p-y**, zniweczyć czyje **p-y**: Przyszła reformacja i biskupom pokrzyżowała plany. *Bobrz. Dzieje II, 88.* **27.** Schodzić (zejść), spychać (zepchnąć), ustępować (ustąpić), usuwać (usunąć) na daleki, dalszy, ostatni **p.**: Pierwotny sens obrzędu schodzi na dalszy plan, obrzęd zmienia się w zabawę. *Bystr. Kult. 313.* Wiek XIX dzielnicę staromiejską i nowomiejską [...] zepchnął na plan ostatni. *Gomul. Hist. ulic 6.* **28.** Snuć (szerokie, śmiałe, fantastyczne itp.) **p-y**: Cesarzowa Katarzyna, ująwszy w swą rękę rządy Rosji w końcu 1762 r., snuła zaraz plany ambitne w polityce zagranicznej. *Korzon Wewn. III, 37.* **29.** Sporządzić, zrobić, *daw.* zdjąć **p.** (miejscowości). **30.** Trzymać się planu. **31.** (U)knuć (zdradziecki, szatański) **p.** **32.** Ukrywać swoje **p-y** przed kim. **33.** Ułożyć **p.** (książki, wycieczki, zemsty). **34.** Urządzić co z planem: Urządził [...] wszystko z planem, żeby mieć każdą rzecz pod ręką. *Rus. Człow. 54.* **35.** Wchodzić w **p.** czego: Opisy bitew nie wchodzą w plan dzieła niniejszego. *Korzon Wewn. VI, 320.* **36.** Włóczyć się (po ulicach) bez planu ⟨*bez celu*⟩. **37.** Wtajemniczać kogo w swoje **p-y**: Nie uważał za konieczne wtajemniczać w swoje plany ani żony, ani nikogo z rodziny. *Mort. Dni I, 28.* **38.** Wykonać, wyprodukować ponad **p.** (pewną ilość czego). **39.** Wykonać, *pot.* wyrobić **p.** (w x procentach). **40.** Wystąpić z planem (czego). **41.** Usunąć (co) na dalszy **p.** **42.** Wytknąć sobie **p.** (działania). **43.** Zamówić (u architekta) **p.** (domu). **44.** *pot.* Zawalić **p.** (produkcji). **45.** Zwierzać się ze swych planów (komu). **46. p.** dojrzewa, przewiduje (wykonanie czego), powiódł się, rozbił się o co, rozchwiał się, spełzł na niczym, udał się, upadł, wziął w łeb, zarysowuje się; **p.** (roczny) jest zagrożony; został wykonany. **47. p-y** (czyje) runęły. **48. p.** (czego) zrodził się w czyjej głowie.

planowanie 1. p. długookresowe, długofalowe. **2. p.** przestrzenne, gospodarcze. **3.** Wydział, departament planowania. **4.** Szkoła (główna) planowania i statystyki.

planowy 1. p-a akcja, działalność, praca; **p-e** szkolenie ⟨*realizowane według planu*⟩. **2. p.** odjazd, przyjazd (pociągu) ⟨*o ściśle oznaczonym, z góry zaplanowanym czasie*⟩.

plaster, plasterek 1. p. kiełbasy, szynki, sera. **2.** Krajać (wędlinę, ser, owoce) na plastry, na plasterki, w plastry, w plasterki. **3.** Przyłożyć **p.** (do rany, na bolące miejsce): *przen.* Pieprzny mu plaster przyłożył do rany ⟨*zamiast ulgi dodał mu boleści*⟩. *SW*. **4.** Plasterek przyłożyć ⟨*chcieć zaspokoić byle czym*⟩. *SFA.*

platforma 1. p. kolejowa ⟨*wagon towarowy odkryty*⟩. **2.** *przestarz.* Przednia, tylna **p.** tramwaju ⟨*przedni, tylny pomost*⟩. **3. p.** wozu, samochodu ciężarowego; *przen.* ⟨*podstawa, zasada*⟩. **4. p.** polityczna, ideologiczna. **5. p.** dyskusji, porozumienia, wspólnej walki przeciwko komu lub czemu. [!] Stać na platformie czego ⟨*opierać się na czym, przyjmować co za podstawę czego*⟩.

platoniczny p-a sympatia; **p.** stosunek; **p-e** rojenia: Może istnieć platoniczny stosunek, ale miłość platoniczna jest takim samym nonsensem jak np. nie świecące słońce. *Sienk. Bez dogm. III, 99.* **p-e** małżeństwo.

platynowy p-a plomba (w zębie). *przen.* **p-e** włosy ⟨*bardzo jasne, koloru platyny*⟩. **p-a** blondynka, blondyna.

pląs W pląsach ⟨*w podskokach tanecznych*⟩: W żywych pląsach wbiegł do pokoju. *Bog. Rodin II, 205. daw.* dziś *poet.* lub *żart.* Pójść, puścić się w **p-y** ⟨*w taniec*⟩: Potem ktoś zaczął brzdąkać na fortepianie — jedna i druga para puściła się w pląsy. Reszta zdradzała niedwuznaczną skłonność do snu. *Jesien. Świt 12. przen.* Po błoniach w pląsy puścił się zefir i motylami pomiata. *Dygas. Now. V, 159.*

plątać się 1. Nici się plączą ⟨*gmatwają, supłają*⟩. **2. p. się** w czym ⟨*gmatwać się, wikłać się*⟩: **p.** się w odpowiedzi, w zeznaniach. **3. p. się** między czym: O Boże — wzdychała Karolina plącząc się między pniami w prawo i lewo. Długo tak szła w nocy. *Żer. Przedw. 215.* **4. p. się** po czym a. na czym: Spal to przecież, niech się to nie plącze po mieszkaniu. — I ruchem palców popchnął po stole pomięte kartki maszynopisu. *Nałk. Z. Gran. 290.* Plątał się po domu bezczynnie. *Nałk. Z. Niec. 51.* Zaangażował on gromadę mierności, które nie rozumiem na co, plątały się na scenie. *Tyg. Ilustr. 110, 1870, 68.* **5.** Coś komu plącze się po głowie ⟨*ktoś o czymś myśli*⟩: Po głowie plączą się różne myśli, ułamki rozmów, wątpliwości i niepokoje. *Kowalew. M. Kamp. 82.* **6. p.** się pod nogami: Zapadał się w śniegu, kożuch plątał mu się pod nogami. *Żukr. Piór. 128.* **7. p. się** w co ⟨*wikłać się w co*⟩: Szczęsny Potocki, póki nie wpadł w sidła Wittowej, chował ściśle uczciwość małżeńską i w żadne się uboczne miłostki nie plątał. *Czartk. Tulcz. 17.* **8. p. się** komu w głowie ⟨*mącić się, kręcić się*⟩: Plątało mi się w głowie wszystko razem: domysły, informacje, ubiegłe fakty. *Brand. K. Troja 222.* **9.** Coś plącze się z czym ⟨*miesza się*⟩: W izbie szare światło poranku plątało się z czerwonym blaskiem ognia. *Prus Plac. 126.* **10.** Język się komu plącze ⟨*ktoś bąka, mówi bez związku*⟩: Język mu się plątał, gdy przyszło coś dłużej opowiedzieć. *Kosiak. Rick I, 14.* **11.** Myśli plączą się komu ⟨*mącą*⟩: W mnogich zdarzeń i wniosków natłoku myśli samopas plączą się bezładnie. *Mick. Graż. 32.* **12.** Nogi się komu plączą ⟨*ktoś chwieje się na nogach, idzie niepewnym krokiem, słania się*⟩: Hesia czuła bezwiednie wlepione w nią spojrzenia konkurenta i plątały się jej trochę nogi. *Krzyw. I. Bunt 83.*

pleciony p. fotel, **p-e** sandały.

plecy 1. Atletyczne, barczyste, chude, szerokie, wąskie; przygarbione, zgarbione **p.**; **p.** pałąkowate, zgięte w kabłąk. **2.** Szeroki, rozrosły w plecach. **3.** Bóle pleców. **4.** Cios batem przez **p.**; nożem w **p.** **5. p.** marynarki, palta, sukni ⟨*tylna część garderoby przypadająca na plecy*⟩. **6. p.** krzesła, łóżka, kanapy ⟨*oparcie*⟩. **7.** Bić, klepać kogo (się wzajemnie) po plecach. *Krzyw. I. Gorzk. 33.* **8.** Brać, wziąć kogo, co (dziecko, worek), zarzucić sobie co na **p.** (tobołek, strzelbę, chustkę), przerzucić, przewiesić przez **p.** (łuk). **9.** Czochrać się, trzeć się plecami o co (o ścianę, o futrynę). **10.** Dźwigać, nieść co na plecach (walizkę, worek itp.); iść z czym na plecach (ze strzelbą). **11.** Leżeć, spać na plecach ⟨*na wznak*⟩. **12.** Obnażyć **p.** **13.** Oprzeć się o co, przywrzeć do czego, wesprzeć się o co plecami. **14.** Prostować **p.** **15.** Dreszcz, ziąb, mrowie (prze)chodzi (komu), przebiega po plecach. **16.** Siedzieć, stać plecami do kogo, do czego ⟨*odwrócony tyłem do kogo, czego*⟩. **17.** Spadać komu na **p.** (o włosach): Włosy oswobodzone ze szpilek spadają jej na plecy. *Par. Niebo 272.* **18.** Uderzyć, palnąć kogo w **p.**, ściągnąć kogo przez **p.** **19.** Założyć ręce za **p.** ⟨*spleść je z tyłu*⟩. **20.** Zasłonić kogo, co a. komu co plecami. **21.** Zdjąć co z pleców (tobołek). **22.** Zwrócić się plecami do czego ⟨*tyłem*⟩: Siedział [...] plecami zwrócony do okna. *Orzesz. Z różnych III, 348.* **23.** *euf.* Kolanem w plecy ⟨*uderzając kolanem w tyłek wyrzucić kogo; przen. usunąć z pracy*⟩: Dali robotę ważną, pensję piękną, a potem powiedzieli, że niezdolny i kolanem w plecy! *Orzesz. Iskry 43.* **24.** (Po)za plecami kogo ⟨*poza kim, bez jego wiedzy*⟩: Poza jego plecami romansowała z kim innym. *Chłęd. Hist. 127.* Wszyscy go nazywali „Zyziem" (zdrobniałe Zygmunt), a poza plecami: Zyzem, ponieważ miał jedno oko zezowate. *Ower. Ramp. 352.* **25.** Chować się, kryć się za czyimi plecami a. za czyje **p.** (również *przen.*): Kryjecie się za moimi plecami, zamiast spotkać się ze mną oko w oko! *Leśm. Klech. 213.* Jesteś nędznym tchórzem [...] Chowasz się za moje plecy przed odpowiedzialnością za to, coś zrobił. *Meis. Sześciu 123.* **26.** *daw.* Dawać sobie **p.** ⟨*wspierać się wzajemnie plecami*⟩: Wołosi i Węgrzy trzymali się karniej od naszych, niełatwo się dawali rozrywać, tworzyli ciała zbite i plecy sobie dawali, była tam u nich jeszcze jakaś komenda. *Kaczk. Olbracht. II, 369.* **27.** Mieć **p.**: a) ⟨*mieć protekcję*⟩: Na stanowiska urzędowe dostawali się nie ci, którym należały one się wedle zasług, lecz ci, którzy silniejsze mieli „plecy". *Wędr. 43, 1901, 856*; b) *daw.* Mieć za sobą a. w kim **p.** ⟨*mieć protektora w kim*⟩: Wszyscy radzi mieć po dawnemu twoje plecy za sobą w Nieświeżu. *Rzew. H. Pam. 285.* Miałem plecy w namiestniku. *Łęt. Wspom. 119.* **28.** (Mieć) **p.** giętkie: Umie koło swoich interesów chodzić. Głowa dobra, plecy giętkie. *Jun. Now. 175.* **29.** *przen.* Nadstawić pleców ⟨*szukać guza*⟩: Gdzie kto nahajkę podniesie, to ty musisz mu zaraz swoich pleców nadstawić. *Kaczk. Olbracht. II, 126.* **30.** Obrócić się, odwrócić się plecami do (od) kogo, czego: Odwracali się ode mnie plecami, dając mi niedwuznacznie do zrozumienia, że tu pomiędzy nimi jestem intruzem. *Wędr. 43, 1901, 859.* Nie będzie chciał nigdy słuchać złej muzyki, obróci się plecami do szmirowatego oleodruku. *Brosz. Feliet. 24.* Nie przemówiwszy do nikogo słowa wprost od stołu pokazała wszystkim plecy. *Orzesz. Melanch. II, 159.* **31.** Pochylić, zgiąć, przygarbić **p.**: *przen.* Wiek pochyli plecy [...] ognik w oku jak ogarek świecy zatli się i przygaśnie, świat się nagle ściemni — i już będzie tu po nas. *Dobrow. S. Rzecz. 34.* **32.** Pokazać **p.** ⟨*uciec*⟩: Mieczowi haniebnie plecy pokazali. *Rzew. H. Zamek 331.* **33.** Zadać komu cios w **p.** ⟨*zaatakować kogo znienacka, podstępnie, wtedy kiedy się tego najmniej spodziewa*⟩: Wtem ktoś krzyknął: zdrada! [...] że to nam niby cios w plecy zadano. *Dobrow. S. Spart. 118.* **34.** *pot.* Wziąć manatki na **p.** ⟨*zabrać swoje rzeczy*⟩: — Chociaż najlepiej — podług mnie, to wziąć manatki na plecy i dalej! — dokąd oczy poniosą. *Dąbr. M. Noce II, 113.* **35. p.** kogo bolą, broczą krwią (pod batem). **36. p.** czyje zgarbiły się a. garbią się komu (coraz więcej).

plemię (*lm* plemiona) **1.** Człowiecze, ludzkie, *daw.* Adama **p.** ⟨*ród ludzki*⟩: Dam ci w dziedzictwo wszystko ludzkie plemię. *Kochan. SW.* **2.** Gadzinowe, jaszczurcze, podłe, wężowe **p.** ⟨*nikczemnicy, zwykle o zakonie krzyżackim*⟩: Łacno rajtarom i bratom łby zmieciem, potem fusknechtów wziąwszy pod podkowy do szczętu plemię jaszczurcze wygnieciem. *Mick. Graż. 31.* **3.** Dzikie **p-a, p-a** koczownicze ⟨*szczepy*⟩. **4. p-a** germańskie, słowiańskie; afrykańskie, mongolskie, kaukaskie, indiańskie itp. *przen.* Poeta jakiś z plemienia „dekadentów" nadesłał do redakcji wiersz. *Boy Znasz 99.*

plenarny Posiedzenie **p-e** (np. sejmu) ⟨*z udziałem wszystkich członków*⟩.

plenipotencja 1. Generalna, nieograniczona, zupełna **p. 2. p.** rejentalna. **3. p.** od kogo — na co, na imię czyje, do czego a. czego: Oto plenipotencja na imię moje wydana przez barona. *Orzesz. Eli II, 12.* **4.** Dać, mieć, otrzymać, wziąć plenipotencję: Mam zupełną plenipotencję do ukończenia interesu. *Krasz. Latarn. II, 35.*

plenum 1. p. kongresu, komitetu centralnego (partii), zarządu głównego (związku zawodowego), sejmu, zjazdu. **2.** Rozszerzone **p. 3.** Obrady, posiedzenie **p.**: Obrady IX Plenum KC PZPR. **4.** Postawić, przedstawić, rozważyć (sprawę) na **p. 5. p.** odbyło się. **6. p.** uchwaliło (rezolucję), ustaliło (wytyczne).

pleść 1. p. co: łapcie, kobiałki, rogoże; włosy, warkocze, bizun w sześcioro; wianek. **2. p.** o kim, o czym: **p.** o sztukach pięknych. A gdym z tobą — mniejsza o to, co tam ludzie o nas plotą. *Świdz. Poezje 62.* (Sam) nie wie, co plecie. **3. p.** czym: Kwiecień — plecień, bo plecie niby zimą, niby latem, a przeplata wszystko kwiatem. *Dyak. Przyr. 95.* **4. p.** co — z czego: Kosz z wikliny, rogoże z łyka. **5.** *pot.* **p.** bajdy (bajki), bzdurstwa, coś bez związku, ni to, ni owo; niestworzone rzeczy, od rzeczy, trzy po trzy; że to ni przyszyć, ni przyłatać ⟨*mówić niedorzeczności, rzeczy bez sensu*⟩: Plótł trzy po trzy. *Skiba Poziom. 261.* Kurosz, kiedy był głodny, miewał najlepszy humor i plótł niestworzone rzeczy. *Jun. Wod. 20.* Ty już zupełnie od rzeczy pleść zaczynasz. *Perz. Szczęście 175.* **6. p.** jak opętany, jak stara baba, jak w gorączce: Chryzostom się zniecierpliwił, wstał i powiedział mu z wielkim naciskiem: — Pleciesz jak opętany. *Kaczk. Olbracht. II, 105.*

plewa 1. Oczyścić, wyłuskać ziarno z plewy, *przen.* ⟨*oddzielić rzeczy wartościowe od bezwartościowych*⟩: Ponieważ nie chciał sobie zadawać pracy oczyszczania ziarna z plewy, łowił te tylko wrażenia, które najjaskrawiej stawały mu przed oczyma. *Choj. Alkh. I, 35.* **2.** Brać plewę za ziarno: To taka przykra i upokarzająca rzecz brać towarzyską plewę za ziarno! *Sienk. Połan. II, 254.* **3.** Odróżniać ziarno od plewy: Pamięć ludu jest sprawiedliwa. Potrafi odróżnić ziarno od plewy. *Pomian. Widow. 79.* **4.** Brać, wziąć, ułowić, złowić, złapać kogo (starego wróbla) na **p-y** ⟨*łudzić, wprowadzić w błąd, oszukać*⟩. **5.** Łapać się, dać się nabrać, złapać na **p-y** ⟨*dać się oszukać*⟩. To mnie obraża, że ludzie mnie mogą mieć za tak łatwowiernego, że się dam złapać na plewy. *Chłęd. Pam. II, 196.* Zna się dobrze na tym wszystkim i jego już nikt nie nabierze na plewy! *Morc. Ptaki 11.* **6.** Być plewą na wiatr rzucaną: Aby słowa nie były plewą na wiatr rzucaną, trzeba ją obciążyć cetnarami nauki. *Libelt Pedag. 44.*

przysł. **7.** Starego wróbla nie weźmiesz na plewy (Nie da się stary wróbel na plewach ułowić).

plomba p. (w zębie) cementowa, metalowa, porcelanowa, złota, platynowa. **p.** ołowiana, metalowa (na drzwiach, worku). Założyć, zdjąć plombę. Zerwać [nie: zniszczyć] plombę.

plon 1. Bogate, sowite, obfite, mizerne **p-y. 2. p.** jesienny; **p-y** rolne. **3. p.** zbóż, buraków; *przen.* **p.** pracy (literackiej), poszukiwań, obrad. **4. p.** z hektara. **5.** Dać, przynieść, osiągnąć, uzyskać (dobre) **p-y. 6.** Doczekać się plonu. **7.** Podnieść, podwyższyć **p-y. 8.** Zniszczyć **p-y** (o gradzie, szarańczy itp.). **9.** Być plonem czego ⟨*rezultatem*⟩: Plonem naszej pracy były nie tylko wyniki naukowe, ale i zdobycie ludzkich serc. *Hirsz. Hist. 37.* **10.** Wydać, zebrać (bogaty, pierwszy) **p.** a. (bogate, pierwsze) **p-y**; *przen.* Wycieczka na Krym wydaje jako plon wspaniałe sonety krymskie. *Boy Mick. 233.* Mogę z dumą stwierdzić, że mój wysiłek wydał bogaty plon. *Hirsz. Hist. 60.* Nie patrzcie, czy wam przypadnie plon zbierać. Naprzód! — a z piersią do poświęceń zdolną! *Rom. Poezje IV, 89.* Zbierać bogate umiejętności plony. *Mrong. SW.* **11. p.** dojrzewa.

plotka 1. Bzdurne, kłamliwe, rodzinne, wyssane z palca, złośliwe **p-i**; dziennikarska **p.** ⟨*wiadomość nieprawdziwa*⟩. **2. p.** a. **p-i** o kim, o czym. **3.** Dawać powód do plotek. **4.** Narazić kogo na **p-i. 5.** Coś okazuje się plotką, zakrawa na plotkę. **6.** Opowiadać, powtarzać, roznosić, (roz)puszczać, puszczać w kurs, rozsiewać, szerzyć **p-i**: Ja nie lubię powtarzać plotek, mówić coś złego o ludziach, póki się sama nie przekonam. *Tyg. Ilustr. 36, 1904, 682.* **7.** Przynosić **p-i. 8.** Puścić, zmyślić plotkę (puszczać **p-i**): Wcale się na nią nie gniewałem! Któż to znowu puścił taką plotkę? *Reym. Now. V, 180.* **9.** Robić **p-i**, narobić plotek (na kogo, o kim): — E, moja mała [...] Nie rób plotek o koleżankach. *Meis. Sams. 113.* **10.** (Miasto, wieś, dom) trzęsie się, wrze od plotek. **11. p-i** chodzą (o kim, o czym; że...), dochodzą (do kogo), kursują, krążą, powstają: Pan Kazimierz złożył nam wizytę, z czego znów powstała plotka, że stara się o rękę naszej Kloci. *Jun. Now. 95.* **12. p.** gruchnęła (o czym), (po mieście), że...; dobiegła do kogo.

przysł. **13.** Plotka wyleci wróblem, a wraca wołem.

plucha 1. Okropna, obrzydliwa **p.** ⟨*deszcz, niepogoda*⟩.
przysł. **2.** Gdy w maju plucha — w czerwcu posucha.

pluć, plunąć 1. p. czym: flegmą, krwią; *przen.* Pluli na nas kulami. *Jun. Dworek 62.* Karabin plunął długą serią. Łuski posypały się jak groch. *Żuł. Rzeka 85.* Silnik zaczął gdakać, plując błękitnym dymem. *Meis. Arkt. 100.* **2. p.** przez zęby. **3. p.** na co: na podłogę, na ziemię; *przen.* ⟨*odrzucić co*⟩: **p.** na mrzonki, na głupstwa, na pieniądze. Pluń na wszystko, co minęło: na własną boleść i na cudzą nikczemność. *Prus Lalka III, 233.* **4. p.** na kogo — czym ⟨*wygadywać na kogo, wymyślać komu, obrzucać go czym*⟩: Pienił się i pluł na niego najgorszymi wyzwiskami. *Putr. Rzecz. 105.* **5. p.** w garść, w dłoń, w ręce: Zawinął rękawy, plunął w garść i stanął w tak groźnej pozycji, że... *Jun. Antrop. 210.* Plunąłem w ręce i wziąłem się do roboty. *Kowalew. A. Bliżej 47.* **6. p.** w sufit, *daw.* **p.** wyżej nosa ⟨*pysznić się*⟩: Już on do stropu pluje, już nie po ziemi, lecz po ludziach depce. *Pot. SW.* **7. p.** komu w co: **p.** w twarz, *wulg.* w pysk, w oczy ⟨*okazać wstręt, pogardę*⟩: Miał szczerą ochotę w twarz mu plunąć i na tym zakończyć rozmowę. *Perz. Cud 131.* W oczy bym mu plunął i powiedział, że szczeka jak pies. *Jun. Pan. 230.* **8. p.** sobie w twarz ⟨*wyrzucać sobie co*⟩. **9. p.** i łapać ⟨*spędzać czas bezczynnie*⟩. *SFA.* **10. p.** z armat; gradem kul, żelazem ⟨*strzelać*⟩: Skoczą więc na pomoc pospolitacy, którzy byli najbliżej, ale kiedy to pluną do nich z armat — w nogi! *Sienk. Pot. V, 147.* Rebelianci plunęli w oczy oblegającym gradem kul ognistych. *Rol. SW.*

plus Zaliczyć do plusów, zapisać co na plus, uważać za plus ⟨*uznać za dodatnie, korzystne*⟩: W dorobku artystycznym teatru Polskiego wystawienie „Dyliżansu" zaliczone będzie, oczywiście, do plusów. *Loren. Dwadz. 93.* Nie zapisać się ani na **p.**, ani na minus ⟨*niczym się nie wyróżniać*⟩: Nie zapisał się niczym wydatnym ani na plus, ani na minus. *Ower. Ramp. 407.*

płaca 1. p. dzienna, tygodniowa, miesięczna, roczna. **2. p.** stała, zarobkowa. **3.** Głodowe, niskie **p-e**. **4.** Siatka płac. **5.** Wysokość płac. **6. p.** na godzinę; za wieczór; od sztuki. **7.** Obniżka, podwyżka płac. Obniżyć, obciąć, podwyższyć **p-e**. **8. p.** wynosi x zł.
przysł. **9.** Jaka praca, taka płaca.

płachta 1. Brezentowa, lniana, zgrzebna; pokutnicza **p. 2. p.** namiotowa. **3. p.** żagla; **p.** śniegu, mgły, dymu; chmury; gazety; *przen.* Niepewność czarne płachty zwątpienia rzucała na sny jego złociste. *Choj. Alkh. I, 360.* **4.** Przykryć, okryć, zakryć co płachtą: łóżko, zwłoki czyje. Okrywać co jakby płachtą: Dym okrywał całe pole jakby płachtą. *Prus Kron. III, 239.* **5.** Zawiązać (pościel) w płachtę. **6.** Być dla kogo czerwoną płachtą; działać na kogo jak czerwona **p.** (na byka) ⟨*drażnić, doprowadzać do (najwyższej) irytacji*⟩: Klasycy czasem z nim [tj. Odyńcem] się kłócili, ale nie on odbierał im sen [...] lecz Mickiewicz, który był dla nich zawsze czerwoną płachtą i rozindyczał najbardziej flegmatycznych wielbicieli Horacjańskiej estetyki. *Bar Kum. 65.* Opinia „Komunisty, który brał czynny udział w strajkach" — działała na panów dyrektorów, jak czerwona płachta na byka. *Balc. Ocz. 115.* **7.** Wywiesić, zatknąć białą płachtę ⟨*jako symbol pertraktacji pokojowych lub poddania się*⟩: Wywiesił białą płachtę na znak, że się poddaje. *New. Archip. 286.* Tatarzy zatknęli co prędzej na żerdź białą płachtę [...] tak aby z dala mogli być rozpoznani, jako wysłańcy pokojowi. *Sienk. Ogn. I, 237.*
przysł. **8.** Z młodu w tafcie, a na starość w płachcie.

płacić 1. p. co: **p.** długi, procenty, rachunek, podatki, cło, komorne itp.; **p.** od sztuki. **2. p.** czym ⟨*uiszczać należność; oddawać, odwdzięczać się*⟩: **p.** gotówką, pracą itp. Teraz znowu pije i moją pracą, moim potem płaci. *Sienk. Now. II, 238.* Nadto drogo kupuje ukontentowanie, kto je zdrowiem płaci. *Kras. Podstoli 118.* **3. p.** (komu) wdzięcznością, niewdzięcznością. **4. p.** wzajemnością ⟨*odwzajemniać się*⟩: A Julcia czy płaciła panu wzajemnością? *Orzesz. Wesoła 19.* **5. p.** (czym) — za co: a) ⟨*ponosić koszty*⟩: **p.** (gotówką) za składowe, za utrzymanie, za naukę; **p.** za co wekslami; b) ⟨*odpłacać, odwzajemniać się czym*⟩: **p.** za dobre serce, podłością za dobrodziejstwa, sercem za serce, wet za wet, zemstą za krzywdę itp. Trafili tym razem na twardego przeciwnika, który był zdecydowany płacić im pięknym za nadobne. *Koźn. Dzies. 241.* To pan Jan dobrym za złe płaci, bo on wcale do mnie nie ma nienawiści. *Sienk. Dram. 162.* **6. p.** czym ⟨*odpowiadać czym, przypłacić czym, narazić się na jakąś karę; ryzykować co (utratę czego)*⟩: Fałszywy świadek krzywoprzysięstwo palcami płaci. *P. chel. SW.* **7. p.** głową, życiem ⟨*odpowiadać głową, ponieść śmierć; zostać skazanym na śmierć; ryzykować życie*⟩: Gdy się przy czym uparł [...] nie cofnął się, choćby życiem przyszło płacić. *Krasz. Baśń 377.* **8. p.** krwią ⟨*w bitwie: być narażonym na rany, na śmierć*⟩: Gdzie się toczy walka, tam i zwycięzcy nieraz podatek krwią płacą. *Dygas. As 91.* **9. p.** skórą ⟨*otrzymywać karę cielesną*⟩: Chłopcy mieli w domu dużą swobodę, za której nadużycie czasami tylko płacili skórą. *Bystr. Dzieje II, 142.* **10. p.** komu [nie: kogo]: Przestał płacić urzędnikom [nie: urzędników]. *SPP.* **11.** *daw.* **p.** u kogo ⟨*mieć znaczenie*⟩: Postać wiele oznacza, ta najwięcej płaci u dworu. *Kras. Wiersze 147.* **12. p.** za kogo: **p.** za kogo długi. **13.** *daw.* Coś nie płaci ⟨*nie popłaca, nie przynosi dochodu*⟩: Sam przecież mówiłeś, że te dwa lata będą ciężkie, bo koniczyna nie płaci. *Dąbr. M. Noce II, 88.*
przysł. **14.** Chciwy dwa razy płaci. **15.** Czas płaci, czas traci.

płacz 1. Głośny, gwałtowny, nieutulony, rozpaczliwy, rozdzierający, rzewny, serdeczny, spazmatyczny, tłumiony, zawodzący **p. 2. p.** dziecka, matki; *przen.* wiolonczeli. **3.** Skłonny do płaczu. **4.** Spazm płaczu. **5.** Wstrząsany płaczem. **6.** Ściana płaczu: I albo zawrócicie, albo ta ściana stanie się dla was ścianą płaczu. *Nowa Kult. 10, 1955, 6.* **7. p.** i zgrzytanie zębów (zębami) (*Mat. VIII, 12*) ⟨*rozpacz*⟩: W teatrze brzmią hymny tryumfu, nadzieja sławy głowy zawraca, a za kulisami płacz i zgrzytanie zębami. *Tyg. Ilustr. 137, 1870, 80.* **8.** Ryknąć, wybuchnąć płaczem. **9.** Dostać ataku (spazmatycznego) płaczu. **10.** Jest komu do płaczu ⟨*zbiera mu się na płacz, chce mu się płakać*⟩: Do płaczu mi, nie do śmiechu mi. *L.* **11.** Mówić, narzekać z płaczem, na wpół z płaczem. **12.** Nie móc się wstrzymać, powstrzymać od płaczu. **13.** Pobudzić kogo do płaczu. **14.** Rzucić się na kogo (komu na szyję) z płaczem. **15.** Skrzywić się, stulić usta do płaczu. **16.** Uderzyć w **p.**; w **p.**, a ona w **p.** ⟨*wybuchnąć płaczem*⟩: Pani Małgorzata znowu w płacz. *Prus Lalka, II, 163.* **17.** Utulać kogo (dziecko) w płaczu; utulić się w płaczu: Matka się w płaczu utulić nie może. *Groza Pisma I, 4.* **18.** Trząść się (cały) od płaczu a. w płaczu. **19.** *daw.* Zajść się od płaczu: Zaszła się od płaczu i pochylona na kanapę jęczała. *Krasz. Czarna 51.* **20.** Zanosić się, zanieść się płaczem, od płaczu [rzadziej: z płaczu]: Te ostatnie słowa domawiał zanosząc się od płaczu. *Korz. J. Tad. 121.* Upadła matce do nóg i zaniosła się żałosnym płaczem. *Prus Emanc. II, 133.* **21.** Zapuchnąć od płaczu. **22.** Zbiera się komu na **p.**: Zbierało mu się na płacz chwilami. *Niedź. Grzech. 1.* **23.** **p.** dławi kogo (w piersiach), dusi, porywa, porwał kogo, rozdziera serce, wstrząsa kim (piersią czyją), wzbiera w kim.

płaczący p. głos: Mówić, narzekać płaczącym głosem. Mina **p-a**. Brzoza, wierzba **p-a**.

płakać 1. p. cicho a. po cichu, głośno a. wniebogłosy, rzewnie, serdecznie, spazmatycznie, żałośnie; *przen.* Wszyscy akademicy, a pomiędzy nimi i Gianbatista płakali rzewnymi sonetami. *Chłęd. Barok 199.* **2. p.** jak baba. **3. p.** czego, *daw.* do czego ⟨*napierać się czego z płaczem*⟩: Józio płakał bębenka, a Helenka róży. *Moraw. SW.* W domu wygodnym któżby płakał do bud leśnych, do jaskiń albo do jam podziemnych? *Śniad. Pisma IV, 9.* **4.** *daw.* **p.** kogo ⟨*opłakiwać*⟩: Płacze miłego męża Igora. *Tuwim Rzecz. 98.* Przypominają sobie boje, przypominają rannych i płaczą poległych. *Kaczk. Trad. 208.* **5. p.** na kogo, na co ⟨*wyrzekać z płaczem na kogo, skarżyć się, żalić na kogo, na co*⟩: Ile to razy matka na nią płakała. *Wędr. 28, 1901, 542.* **p.** na biedę. **6. p.** nad kim, nad czym: **p.** nad losem, nad nieszczęściem czyim, nad samym sobą. Rzewnie płakały nad grobem swej opiekunki. *Libelt Gra 180.* Płakał ojciec łakomy nad synem rozrzutnym. *Kras. SW.* **7. p.** po kim, za kim, za czym ⟨*po stracie kogo, czego*⟩: Płakałem za tobą jak baba. *Prus Dzieci 39.* *przen.* Patrzaj, te wszystkie piękne brunetki, blondynki płaczą dziś po mnie. *Niemc. Powrót 50.* O ziemio włoska, gdy w serca żałobie rzucam twe błonia, nie płaczę po tobie. *Krasiń. Drobne 81.* **8. p.** przed kim, np. **p.** przed matką. **9. p.** z czego, np. **p.** ze szczęścia, ze wstydu, z bólu, ze złości, z radości, z żalu, z gniewu. **10.** Usiąść i **p.**: Plecak był tornistrem z tamtej wojny, niepakownym i niewygodnym [...] Jednym słowem — usiąść i płakać. *Koźniew. Rok 79.* **11.** *przen.* Serce (komu) płacze: Mam iść na wojenkę [...], a serce mi płacze o ciebie niebogę. *Bał. Poezje 225.* Wiatr płacze, struny płaczą.

płaski 1. p. jak stół. **2. p.** grunt, **p-a** nizina, okolica, równina. **3.** *mat.* Powierzchnia **p-a** ⟨*znajdująca się na jednej płaszczyźnie*⟩. **4.** Geometria **p-a** ⟨*planimetria*⟩. **5. p.** kamień ⟨*spłaszczony, nie okrągły*⟩. **6. p.** kapelusz ⟨*o niskiej spłaszczonej główce*⟩. **7.** *anat.* Kości, mięśnie **p-e**. **8. p.** łeb (ryby, gada), **p.** nos, twarz **p-a** ⟨*spłaszczony(-a)*⟩. **9.** Obcęgi **p-e** ⟨*o szczypcach spłaszczonych*⟩. **10. p-a** papierośnica, puderniczka, torba; **p.** zegarek ⟨*o kształcie spłaszczonym*⟩. **11.** Pędzel **p.** ⟨*z włosiem płasko przyciętym*⟩. **12. p-e** piersi ⟨*zapadłe*⟩. **13.** *jęz.* Samogłoski **p-e** ⟨*wymawiane ze spłaszczeniem warg*⟩. **14. p-e** sklepienie ⟨*równe, niewypukłe*⟩. **15. p-a** stopa ⟨*platfus*⟩. **16. p.** talerz ⟨*płytki*⟩. **17.** Zwierciadło **p-e** ⟨*niewypukłe i niewklęsłe*⟩. **18 p.** *przen.* ⟨*bez polotu, płytki; niesmaczny, czczy*⟩: **p.** umysł; **p-a** dusza; **p.** pochlebca, **p-e** pochlebstwo.

płaszcz 1. p. ambulatoryjny, szpitalny ⟨*biały kitel noszony przez służbę szpitalną*⟩. **2. p.** azbestowy ⟨*zabezpieczający pracownika przed żarem i odpryskami*⟩. **3. p.** brezentowy, gabardynowy, gumowy, płócienny, prochowy; **p.** nieprzemakalny, **p.** od deszczu, **p.** letni, zimowy; **p.** podbity futrem. **4. p.** damski, **5. p.** gronostajowy, koronacyjny, królewski, purpurowy. **6. p.** krzyżacki ⟨*noszony przez członków zakonu krzyżackiego*⟩. **7. p.** mniszy; przywdziać **p.** mniszy ⟨*wstąpić do zakonu*⟩. **8. p.** operacyjny (lekarski) ⟨*nakładany przez lekarza do operacji*⟩. **9. p.** podróżny, uczniowski, wojskowy, żołnierski; **p.** rybacki. **10. p.** słomiany ⟨*używany do zabezpieczania roślin, np. krzaków róż*⟩. **11. p.** silnika ⟨*metalowa osłona zabezpieczająca silnik*⟩. **12. p.** włosów (rozpuszczonych na ramiona). **13.** *przen.* **p.** dumy. Nad Borkami i okolicą całą, cicha noc letnia rozpostarła płaszcz gwiaździsty. *Jun. Mazur. 281.* **14.** Pod płaszczem (czego) ⟨*pod pozorem, pod pretekstem*⟩: Nieprzyjaciele jawni to mniejsza [...] ale ci pod płaszczem patriotyzmu ukryci zdrajcy i ciemiężcy ludu, tych wykryć to dopiero sztuka. *Teka Stańcz. 57.* **15.** Chować co, nieść pod płaszczem. **16.** Narzucić (na ramiona), wdziać, włożyć, zarzucić (na siebie, na kostium), zdjąć, zrzucić **p.** **17.** Okryć się płaszczem; okutać się, otulić się, owinąć się, zawinąć się płaszczem a. w **p.** **18.** Ubrać się w **p.** **19.** Zrolować **p.** **20.** Czuć się bezpiecznym pod czyim płaszczem; uciec się pod czyj **p.** ⟨*pod opieką; pod opiekę*⟩. **21.** Okrywać (się), pokrywać płaszczem; przyodziać w **p.**; *przen.* Na wojnie [...] prywata nieraz płaszczem dobra publicznego się okrywa. *Sienk. Sprawy 5.* Prawdziwie jesienna słota bez nadziei szarym, wilgotnym płaszczem pokrywała wszystko. *Krasz. Opow. 263.* Stoki górskie pokryły się zielonym płaszczem roślinności. *Wierchy 1937, 84.* **22.** Rozsypać się płaszczem (o włosach): Kasztanowate włosy rozsypały się gęstym, czerwonawym płaszczem po ramionach. *Krzywosz. Jula 60.*

płaszczyk 1. p. damski, dziecięcy. **2.** Lekki **p.** **3.** Narzucić **p.** na ramiona. **4.** Zrzucić z siebie (z ramion) **p.** **5.** Pod płaszczykiem czego ⟨*pod pozorem*⟩: Skubano go ze wszystkich stron [...] pod płaszczykiem koleżeństwa i przyjaźni. *Sztyrm. Katalept. 1, 25.* **6.** Osłonić się, pokryć się płaszczykiem czego; przywdziać **p.** czego: Egoizm i materialne interesa pokryły się płaszczykiem ideału. *Prz. Tyg. Życia 11, 1875, 129.* **7.** Przykryć coś płaszczykiem miłości chrześcijańskiej. **8.** Służyć komu za p. czego ⟨*osłaniać kogo*⟩: Czy rozumiesz, że wielkość dostojeństw służyć powinna Panom za płaszczyk ich zbrodni? *Bogusł. W. Henryk 142.*

płaszczyzna 1. Bezdrzewna, nie kończąca się, nieprzejrzana, rozległa, szeroka p. (kraju) ⟨*równina*⟩. **2.** p. śnieżna, lodowa a. lodu; morza, nieba, pól ⟨*płaska powierzchnia*⟩. **3.** p. obrazu. **4.** p-y figur geometrycznych. **5.** Leżeć w jednej (na jednej) płaszczyźnie: Proste równoległe leżą w jednej płaszczyźnie. **6.** *przen.* p. porozumienia: Nasze poglądy nie mogą znaleźć wspólnej płaszczyzny porozumienia. *Życie Lit. 12, 1954, 12.* **7.** Działać w (na) dwóch płaszczyznach: Artysta, który za pośrednictwem poezji wywiera wpływ na swych czytelników, działa niejako na dwóch płaszczyznach. *Jęz. Pol. 1939, 39.* **8.** Poruszać się, dokonywać się, rozgrywać się w płaszczyźnie czego: Dramat rozgrywa się w płaszczyźnie psychicznej. *Kleiner Mick II/1, 166.* Dyskusje poruszają się niekiedy w różnych płaszczyznach. *Szob. Straż. 91.* Zestawienie nauki historycznej z naukami ścisłymi dokonywać się musi w innej płaszczyźnie, a mianowicie w dziedzinie metody. *Hand. Hist. 29.* **9.** Rozpatrywać co na płaszczyźnie czego: Zagadnienie neologizmów należy w językoznawstwie rozpatrywać na płaszczyźnie słowotwórstwa i semantyki. *Styl. 237.*

I płat 1. p. blachy ⟨*kawał*⟩. **2.** p. mięsa, skóry. **3.** *anat.* Dolne, górne p-y (płuc). **4.** Płatami odpadać (o tynku), padać (o śniegu), schodzić (o skórze), spadać (o pianie): Biegli dalej, aż biała piana poczęła spadać płatami z koni. *Sienk. Pot. II, 194.* **5.** (Czarne, czerwone) p-y latają, migają komu przed oczami.

II płat *daw.* Dać, dawać pieniądze w płat ⟨*na procent*⟩: Szlachta już częstokroć sprzedawała majętności, osiadała w mieście i jak mówiono pieniądze w płat, to jest na procent dawała. *Moracz. Dzieje VI, 228.*

płatać Psikusy, psoty, kawały p. ⟨*urządzać, stroić*⟩: Będę ja mu psie figle płatał. *Zabł. Dzieła II, 72.*

płatek 1. p. kwiatu a. kwiatowy. **2.** p. śniegu. **3.** p-i owsiane ⟨*rodzaj kaszy z gniecionego owsa; zupa z tej kaszy, owsianka*⟩. **4.** p-i złota ⟨*do złocenia np. ram*⟩. **5.** Padać płatkami ⟨*o śniegu*⟩. **6.** (Po)krajać w p-i (ser, cytrynę itp.).

płatniczy Środek p. ⟨*jednostka monetarna*⟩. Trudności p-e: Znalazł się w trudnościach płatniczych. *SW.* Zobowiązanie p-e (państwa).

pławić p. kogo — w czym ⟨*nurzać*⟩: p. bydło, konie. Chcąc jednak pierwej dociec zupełnej pewności pławił ją [czarownicę] na powrozie w stawie podstarości. *Kras. SW.*

pławić się 1. *przen. książk.* p. się w słońcu, w zbytkach, w rozkoszy ⟨*kąpać się, opływać*⟩: Wiaterek roztrząsał wilgotne rzeźwe zapachy pól, pławiących się leniwie w słońcu. *Reym. SW. przestarz.* **2.** p. się we łzach ⟨*rozpływać się we łzach*⟩.

płaz 1. Okładać, uderzać płazem ⟨*płazować*⟩: Zaś pan Roch począł swego (konia) nie tylko ostrogami bóść, ale płazem szabli okładać. *Sienk. Pot. V, 83.* **2.** Coś uchodzi (komu) *daw.* idzie, poszło płazem ⟨*bezkarnie*⟩: Nie ujdzie płazem jemu despekt taki! ja mu pokażę, gdzie zimują raki! *Pług Zagon III, 24.* Rzecz, jak wiele rzeczy u nas, poszła płazem: nie chciano przez politykę toczyć wojny z duchowieństwem. *Niemc. Pam. 1830, 102.* **3.** Puścić płazem: Takich figlów płazem nie puszczę. *Skiba Poziom. 72.*

płciowy 1. Akt, stosunek p. ⟨*spółkowanie*⟩. **2.** Dobór p. **3.** Dojrzewanie p-e, dojrzałość p-a. **4.** *anat.* Gruczoły, komórki; organa p-e ⟨*rozrodcze*⟩. **5.** Podniecenie p-e, pociąg p. **6.** Potencja, pobudliwość, niedomoga; rozkosz, powściągliwość, wstrzemięźliwość p-a.

płeć 1. p. ciemna, czerstwa, gładka, jasna, oliwkowa, śniada, zdrowa ⟨*cera*⟩. **2.** p. żeńska ⟨*rodzaj*⟩: Dziecko płci żeńskiej. **3.** p. piękna, słaba, damska, niewieścia, nadobna ⟨*kobiety*⟩: Postanowił wyprawić podwieczorek w jednym z obszerniejszych zamiejskich ogrodów [...] z szampanem i muzyką, ale co głównie, z płcią piękną. *Dzierzk. Szpic. 108.* Mszcząc zatem krzywdy całej płci niewieściej, nadobna Klara poprzysięgła sobie, nie uszczęśliwić żadnego z czcicieli. *Fred. A. Śluby 40.* **4.** Osoby, przedstawiciele itp. płci obojga ⟨*osoby itp. jednej i drugiej płci; mężczyźni i kobiety*⟩.

płomień 1. Czerwony, jaskrawy, jasny, równy, żywy p. **2.** p. ogniska, łuczywa, palnika, świecy; *przen.* p. entuzjazmu, miłości, nienawiści (w oczach); p. niezgody, wojny; p. krwi, rumieńca. **3.** Blask, żar płomienia. **4.** Morze płomieni. **5.** Gorący jak p. **6.** Oczy (ogniste) jak p-e. **7.** Buchać (wybuchnąć), lizać, oświetlić, palić się (zapalać się), rozgorzeć, strzelać, świecić, (za)płonąć płomieniem: Ogień [...] lizał płomieniem szerokie podniebienie komina. *Fred. A. Trzy 66. przen.* Purpurowym płomieniem zapala się zorza pod lasem. *Żer. Opow. 68.* Długo tajona namiętność buchnęła płomieniem. *Sewer Poboj. 17.* **8.** Błyskać płomieniem, ciskać p-e (o oczach czyich). **9.** Mieć, zapalać p. a. p-e w oczach. **10.** Być, stanąć w płomieniach: Cała wieś stanęła od razu w płomieniach. *Kaczk. Olbracht. I, 84. przen.* Oczy mu się złością iskrzyły, a cała twarz była w płomieniach. *Dygas. Swojcz. 111.* Stała w płomieniu rumieńca. *Orzesz. Mirt. 50.* Cały w płomieniach gniewu [...] skoczył z wysokości. *Krasz. Sfinks I, 312.* Gdzie stąpił, tam ziemia stawała w płomieniach, a krew płynęła strumieniami. *Śliw. A. Bat. 124.* **11.** *książk.* Ginąć w płomieniach, znaleźć śmierć w płomieniach a. wśród płomieni ⟨*spalić się żywcem*⟩: Bieży na stos, upada na zwłokach, ginie w płomieniach i dymu obłokach. *Mick. Graż. 42.* **12.** *przen.* Iść płomieniem ⟨*gwałtownie, szybko jak płomień*⟩: Widzieli go już z daleka, jak szedł płomieniem przez tłum. *Ork. SPP.* **13.** Oddać co na pastwę płomieni; paść, stać się pastwą płomieni: Domy na małej przestrzeni ściśnięte stawały się łatwą pastwą płomieni. *Chłęd. Szkice 192.* **14.** Pójść z płomieniem ⟨*spalić się, spłonąć*⟩: Wszystko wyschło jak siarka [...] Gdyby iskra [...] poszłoby wszystko z płomieniem. *Tyg. Ilustr. 188, 1863, 175.* **15.** Przytłumić, rozdmuchać, zgasić p. **16.** Rozniecić, rozpalić, wzniecić p. (wojny, rewolucji; w sercu, w duszy). **17.** Szerzyć się

jak **p.**: Zapał wojenny szerzył się jak płomień. *Sienk. Pust. 140.* **18. p.** błyska, bucha, chwieje się, gaśnie, migocze (zamigotał i zgasł), liże (dach), obejmuje, ogarnia (budynek), strzela, syczy, wystrzelił (ponad dach), (wy)dobywa się (skąd), żarzy się: Gdy płomień strzelił jaśniej, widać było ciemne, drewniane ściany ogromnej izby z nadzwyczaj niskim, belkowanym sufitem. *Sienk. Pot. I, 9—10.* Płomienie ogarnęły domostwa. *Łoz. Wł. Praw. I, 267. przen.* Całą jej istotę ogarnął płomień, rozpętanej, wariackiej radości. *Strug Ojc. 275.* **19. p.** bucha, uderza a. **p-e** (gniewu itp.) uderzają (komu) na twarz; (jakby) **p.** przelatuje, przebiega komu przez twarz: Z oczu strzeliły mu gromy rozpaczy i wściekłości, na twarz uderzył płomień. *Sienk. Ogn. II, 32.* Na jego widok drgnął nagle i jakby płomień przeleciał mu przez oblicze. *Sienk. Ogn. III, 146.* **20. p.** pali się (w czyich oczach).
przysł. **21.** Więcej dymu, niż płomieni.

płonąć 1. Ogień, ognisko płonie ⟨*pali się*⟩. **2.** Lampa, świeca, zapałka płonie; światła (elektryczne), latarnie płoną ⟨*palą się, świecą*⟩. **3.** Niebo (o zachodzie słońca), zorza (na wschodzie) płonie ⟨*świeci jaskrawym blaskiem*⟩. **4.** Gwiazdy płoną (w granacie nieba). **5. p.** na stosie ⟨*o książkach, ludziach: palić się*⟩. **6.** Coś a. ktoś płonie od czego lub z czego: Dachy płonęły od zachodzącego słońca. *przen.* Płonął od ciekawości lub z ciekawości, od pochwał, od wstydu lub ze wstydu, od żądzy: Musiała płonąć od tych pochwał. *Goj. Dzień 109.* Płonąc ze wstydu wyznawał, że istotnie miał do niej niejaką „męską skłonność". *Żer. Uroda 324.* **7. p.** ku komu (do kogo) — czym: Płonie ku niemu tajoną miłością. *Pam. Lit. 1950, 812.* **8. p.** jak panna ⟨*rumienić się*⟩. **9. p.** jak gwiazdy (o oczach) ⟨*błyszczeć*⟩. **10.** Coś płonie — czym: a) ⟨*świeci, błyszczy, jaśnieje*⟩: Niebo zorzami płonie. *Kaspr. Ball. 44*; b) ⟨*wyraża czyjś stan; jest znamieniem czyichś doznań*⟩: Dziecinne oczy płoną ciekawością. *Was. W. SPP.* Głowa i serce płonęły mu żarem. *Choj. Alkh. III, 26.* Policzki płoną purpurowym rumieńcem. *Zap. G. Dzień 160.* **11.** Ktoś płonie czym ⟨*ktoś pragnie czego, doznaje jakichś uczuć; pała czym*⟩: Płonął chęcią czego, ciekawością, entuzjazmem, miłością (ogniem miłości), nienawiścią, oburzeniem, pragnieniem czego, szczęściem, zazdrością, zemstą, żądzą czego. Hrabia wstydem, widzę, płonie? *Zabł. Dzieła II, 184.* **12.** Coś płonie w oczach (czyich): W oczach jej płonęła miłość. *Orzesz. Na dnie II, 300.* W źrenicach płonął ogień niewysłowionej tkliwości. *Orzesz. Mirt. 115.* **13.** Coś płonie w kim — do kogo: Miłość płonie, żądze płoną (w kim do kogo).

płonny 1. Obawy, urojenia **p-e** ⟨*na niczym nie oparte, bezpodstawne*⟩: **2.** *geol. górn. miner.* Minerał, materiał, urobek **p.**; skała **p-a** ⟨*nieużyteczny(-a)*⟩. **3.** wysiłki **p-e** ⟨*bezowocne, daremne*⟩.

płot 1. p. chruściany, drewniany, kamienny, siatkowy, sztachetowy, wiklinowy. **2. p.** z żerdzi, z desek, z kołków, z drutu kolczastego. **3.** *iron.* Śmiały jak baba za płotem ⟨*udaje zucha, kiedy mu nic nie grozi*⟩. **4.** Być, stać; uwiązać (np. konia) u płotu; przesadzić, przeskoczyć **p.**; przeleźć, przeskoczyć przez **p.**; wleźć **na p. 5.** (O)grodzić, zagrodzić płotem; okolić, otoczyć, obwieść płotem. **6.** Odgrodzić się od kogo, czego płotem; *przen.* ⟨*odseparować się, odizolować się całkowicie*⟩: Odgrodził się od ludzi płotem obojętności na ich sprawy. **7.** *daw.* Chodzić koło płotu ⟨*mówić ogródkowo; nie postępować otwarcie*⟩: Szczerze nic nie odpowie, chodzi koło płotu. *Pot. SW.* **8.** Stać, pochylać się płotem ⟨*stać blisko siebie szeregiem, tworzyć jakby płot*⟩: Wikliny stały nad wodą zwartym płotem. Rusznice pochyliły się płotem i huknęła salwa jakby na mustrze. *Sienk. Wołod. III, 172.* **9.** Strzelać zza płotu ⟨*napadać z zasadzki; godzić w kogo nie ujawniając się*⟩. **10.** Czepiać się, trzymać się kogo, czego jak pijany płotu ⟨*czepiać się, trzymać się kogo, czego kurczowo; nie odstępować kogo, czego ani na krok*⟩: Dawnych zwyczajów trzymają się, niby pijani płotu. *Kłok. SW.* **11.** Wyrzucić za **p.** ⟨*usunąć jako coś niepotrzebnego*⟩. **12.** Zdychać, zdechnąć (jak pies) pod płotem ⟨*zginąć marnie*⟩. **13.** Znaleźć kogo pod płotem; *przen.* ⟨*przygarnąć bezdomnego*⟩. **14. p.** biegnie, ciągnie się skąd dokąd; otacza co.

płotek *sport.* Bieg przez **p-i** ⟨*z rozstawionymi na trasie płotkami w określonych odstępach*⟩.

płócienny Papier **p.** ⟨*ze szmat*⟩.

płód 1. Żywy, martwy **p.**, **p.** płci męskiej, żeńskiej ⟨*zarodek ludzki lub zwierzęcy w okresie embrionalnym*⟩. **2.** Spędzić, stracić **p.**; spędzenie płodu ⟨*(wywołać) sztuczne poronienie*⟩. **3. p.** nie donoszony, poroniony ⟨*nieudany, marny utwór artystyczny*⟩. **4. p-y** ⟨*dobra przyrody*⟩: **p-y** leśne, polne, mineralne; **p-y** ziemi. **5.** *przen. książk.* **p.** fantazji, talentu; **p-y** epoki; pióra czyjego ⟨*dzieło(-a)*⟩.

płótno 1. p. brezentowe, namiotowe, żaglowe; **p.** cienkie, grube, surowe, zgrzebne; **p.** szare. **2. p.** krawieckie ⟨*usztywniające, wszywane w klapy itp. części garderoby*⟩. **3. p.** niewarowe ⟨*nie parzone i nie bielone, prosto z krosien*⟩. **4. p.** podsadzkowe ⟨*tkanina używana do obijania tam podsadzkowych w kopalni*⟩. **5. p.** na koszule, na pościel, na ścierki. **6.** Zblednąć jak **p.** ⟨*zblednąć w widocznym stopniu*⟩. **7.** Bielić **p. 8.** Rzucić, przenieść (np. pomysł) na **p.** ⟨*namalować obraz*⟩.

płuco 1. p. prawe, lewe. Prześwietlenie płuc. **2.** Rozedma płuc. **3.** Zapalenie płuc. **4.** *pot.* chory na **p-a. 5.** *przen.* **p-a** miasta, zielone **p-a** ⟨*o skwerach, zieleńcach, parkach miejskich*⟩. **6.** Kogoś kłuje w płucach. **7.** Wciągnąć w płuca (świeże) powietrze. **8.** Zrywać sobie **p-a** (krzycząc).

pług 1. p. ciągnikowy, traktorowy ⟨*mechaniczny o napędzie silnikowym; traktor*⟩. **2. p.** odśnieżny ⟨*urządzenie, maszyna do usuwania śniegu z dróg, ulic itp.*⟩. **3.** *przen.* **p.** czasu; **p.** wojny (przeorał co). **4.** Ciągnąć **p.** (o zwierzętach, zwykle o koniach, wołach). **5.** Krajać (glebę, ziemię, ściernisko) pługiem. **6.** Kroczyć za pługiem (o rolniku); Chodzić za pługiem. **7.** Wrócić do pługa (po skończonej wojnie). **8.** Wychodzić w pole z pługiem (o rolniku).

płukać 1. p. co — czym: **p.** gardło rumiankiem, wodą utlenioną. **2. p.** co — w czym: **p.** bieliznę w chlorku, w wodzie. **3.** *żart.* **p.** gardło

⟨*pić napoje alkoholowe*⟩. **4.** **p.** jelita, żołądek ⟨*dokonywać zabiegu polegającego na przepuszczeniu przez jelita, żołądek płynu w celu usunięcia z nich niepożądanych lub trujących substancji*⟩.

płynąć, pływać **1.** **p.** czym, przez co, po czym: **p.** rzeką, morzem a. przez rzekę, przez morze; **p.** po jeziorze, po rzece, po morzu. **2.** **p.** czym — po czym: **p.** łodzią po jeziorze. **3.** **p.** jakimś sposobem (stylem): **p.** żabką, kraulem, delfinem. **4.** Płynąć strumieniem, rzeką ⟨*obficie, jak strumień, jak rzeka*⟩: Wino płynie strumieniem. **5.** Płynąć ku czemuś pełnymi, wszystkimi żaglami ⟨*szybko, z rozmachem, dążyć do jakiegoś celu*⟩. **6.** Płynąć pod prąd, przeciw wodzie ⟨*przeciwstawiać się panującym obyczajom, poglądom itp.; opierać się czemu; walczyć z czym*⟩. **7.** Płynąć z prądem ⟨*poddać się panującym obyczajom; postępować zgodnie z panującymi obyczajami, poglądami*⟩. **8.** Coś płynie z czego ⟨*wynika z czego, jest następstwem czego*⟩: Postępowanie jego płynie ze szlachetnych pobudek. **9.** Pływać w czym: **p.** w maśle, w słoninie, w tłuszczu, w śmietanie, w sosie itp. ⟨*o potrawie: być obficie okraszonym, zaprawionym masłem, sosem itd.*⟩: Makaron pływa w sosie pomidorowym; *przen.* ⟨*opływać w co, doświadczać czego, mieć czego w obfitości*⟩: Nie w szczęściu i dostatku, ale w trudnościach i długach pływa. *L.* **10.** Rzeka, strumień płynie ⟨*toczy swe wody*⟩. **11.** Auta, pojazdy płyną po jezdni ⟨*jadą, pędzą równo, szybko i cicho*⟩. **12.** Samoloty, żurawie, dzikie gęsi płyną (pod chmurami) ⟨*lecą*⟩. **13.** *przen.* Mgła, zapach, melodia płynie skąd; głos płynie (po rosie) ⟨*rozchodzi się, rozprzestrzenia się*⟩. **14.** Życie płynie; dni, minuty, lata itp. płyną ⟨*mija, mijają*⟩. **15.** Korek pływa po powierzchni wody ⟨*unosi się, utrzymuje się na powierzchni wody*⟩. **16.** Pieniądze płyną jak woda ⟨*wychodzą, są wydawane albo napływają*⟩. **17.** Prąd (elektryczny) płynie ⟨*biegnie po przewodach*⟩. **18.** Ślinka komu do ust płynie ⟨*ktoś ma wielką ochotę na co, zwykle na coś smacznego, co lubi*⟩.

przysł. **19.** Trudno przeciw wodzie płynąć ⟨*zwalczać zbyt potężne przeciwności*⟩.

płynny **1.** **p-e** czytanie ⟨*biegłe*⟩; **p-a** wymowa ⟨*łatwa*⟩; **p.** wiersz ⟨*potoczysty, gładki*⟩. **2.** **p-a** granica między czym a czym ⟨*nieostra*⟩. **3.** Kontur **p.**; linia **p-a** ⟨*falisty(-a), nie łamany(-a)*⟩. **4.** **p.** metal ⟨*roztopiony*⟩. **5.** **p.** owoc ⟨*surowy sok, wyciskany z owoców lub jagód*⟩. **6.** **p-e** ruchy czyje (np. narciarzy, tancerzy) ⟨*harmonijne*⟩.

płyta **1.** **p.** betonowa, marmurowa, metalowa, miedziana, stalowa, szklana, terrakotowa, żeliwna, żelbeto(no)wa; **p.** izolacyjna, ognioodporna ⟨*płaski kawał betonu, kamienia itp. w kształcie tafli, obrobionej za pomocą odpowiednich narzędzi*⟩. **2.** **p.** fotograficzna ⟨*klisza*⟩. **3.** **p.** gramofonowa, patefonowa ⟨*krążek z ebonitu lub innego materiału z nagranym tekstem lub melodią*⟩. **4.** Koncert z płyt. **5.** Odtworzyć płytę.

płytki **1.** Człowiek; umysł, sąd **p.** ⟨*powierzchowny*⟩. **2.** **p.** głos ⟨*charakteryzujący się płytkim oddechem, sprawiający wrażenie skrępowanego*⟩. **3.** **p-e** botki ⟨*o mocno wyciętych bokach*⟩. **4.** **p.** oddech ⟨*słaby*⟩. **5.** *daw.* **p-a** rana ⟨*powierzchowna, niegłęboka*⟩. **6.** **p-a** rzeka, woda; **p-e** jezioro, **p-e** przejście ⟨*o małej głębokości*⟩. **7.** **p.** sen, **p.** półsen ⟨*słaby, lekki*⟩. **8.** **p.** talerz ⟨*płaski, używany zwykle do drugiego dania*⟩.

płytko Oddychać **p.** ⟨*słabo, powierzchownie*⟩. Spać, usnąć **p.** ⟨*lekko*⟩.

pływacki Sport **p.** ⟨*pływanie*⟩; zawody **p-e**.

pływać p. **płynąć**

pływający Boja, kotwica **p-a**; ⟨*utrzymująca się na powierzchni wody*⟩.

pobić **1.** **p.** beczkę, kadź itp. ⟨*wtłoczyć na nią obręcz*⟩. **2.** **p.** rekord ⟨*uzyskać wynik lepszy od uznanego dotąd za najlepszy*⟩. **3.** **p.** zboże ⟨*o deszczu, gradzie: przygnieść do ziemi, przybić*⟩. **4.** **p.** kogo — czym ⟨*potłuc, poturbować*⟩: **p.** kogo pięścią, kijem. **5.** **p.** kogo — w czym ⟨*zwyciężyć, prześcignąć, pokonać*⟩: **p.** kogo w wyścigu, w grze, w turnieju.

pobierać, pobrać **1.** **p.** co: **p.** krew do analizy, **p.** próbkę czego ⟨*czerpać; brać, w jakimś celu*⟩. **2.** Pobierać opłaty, podatki, komorne ⟨*ściągać*⟩. **3.** Pobierać emeryturę, rentę ⟨*otrzymywać*⟩.

pobliże W pobliżu ⟨*niedaleko czego; blisko*⟩: W pobliżu nie było nikogo. Drzewa rosły w pobliżu wody.

pobłażanie Z pobłażaniem ⟨*pobłażliwie*⟩: Patrzeć na czyje wybryki z pobłażaniem.

pobłażliwość Coś zasługuje, nie zasługuje na **p.**: Nie jest to bowiem grymas jednostek, ale surowe wypełniania Zakonu, co w żadnym razie nie zasługuje na śmiech, ale raczej na pobłażliwość i uwzględnienie. *Prus Kron. II, 369.*

pobłogosławić **1.** **p.** kogo, co ⟨*udzielić błogosławieństwa; życzyć pomyślności, szczęścia itp.*⟩: **p.** dzieci. **2.** **p.** związek małżeński, ślub ⟨*o księdzu: udzielić ślubu*⟩. **3.** **p.** komu, czemu: **p.** czyim zamiarom.

poboczny **1.** *przestarz.* **p-a** linia (rodziny, rodu) ⟨*osoby spokrewnione z główną linią rodziny przez wspólnego przodka*⟩. **2.** Przedmiot **p.** studiów ⟨*dodatkowy*⟩. **3.** *daw.* **p.** syn ⟨*nieślubny*⟩. **4.** Uzyskać co drogami pobocznymi ⟨*w sposób nielegalny*⟩: Starał się uzyskać dyplom drogami pobocznymi.

poborowy **1.** Komisja **p-a** ⟨*kwalifikująca przydatność poborowych (także koni) do wojska*⟩. **2.** Rocznik **p.** ⟨*podlegający poborowi*⟩. **3.** Wiek **p.** ⟨*określona granica wieku dla mężczyzn podległych obowiązkowi poboru do wojska*⟩.

pobożny **1.** *hist.* Bank **p.** ⟨*instytucja dobroczynna powstała w XVI w. wypożyczająca ubogim pieniądze na niski procent*⟩. **2.** **p.** domysł; **p-e** westchnienie, życzenie ⟨*będący(-e) w sferze pragnień, ale nie mający(-e) realnych podstaw*⟩. **3.** **p-a** pieśń ⟨*związana z tematyką religijną*⟩. **4.** **p-e** rozmyślania, **p-e** życie ⟨*zgodne z przepisami religijnymi*⟩.

pobór **1.** **p.** rekruta, rezerwistów; **p.** do wojska ⟨*powołanie do wojska*⟩. **2.** **p-y** urzędnicze, dyrektorskie; **p-y** pracowników ⟨*pensja, wynagrodzenie*⟩; wypłacać, podwyższyć **p-y**.

pobrać p. **pobierać**

pobranie Za pobraniem (pocztowym); wysłać przesyłkę za pobraniem ⟨*o poczcie: doręczyć przesyłkę po zainkasowaniu zleconej kwoty od adresata przesyłki*⟩.

pobudka ● **1. p.** bojowa a. do boju ⟨*sygnał, hasło*⟩. **2.** Zagrać pobudkę; zatrąbić na pobudkę. ● **3.** Czysta, ukryta **p.** ⟨*zachęta, bodziec*⟩. **4. p.** do czego: **p.** do dobrego, do złego, **p.** do sławy, do czynu. **5.** Z pobudek jakich (co robić) ⟨*z powodów, z impulsów*⟩: Zataił prawdę z pobudek osobistych. **6.** Domyślać się czyichś pobudek. **7.** Nie wchodzić w czyje **p-i**. **8. p.** działa, wpływa na kogo, na co; kieruje, powoduje kimś; skłoniła kogo do czego.

pobudliwość 1. Wzmożona, zwiększona **p.**; **p.** nerwowa, płciowa; **p.** nerwów, serca; **p.** artystyczna. **2.** Próg pobudliwości ⟨*maksymalna zdolność reagowania na bodźce*⟩.

pobudzać, pobudzić p. co ⟨*powodować powstanie jakiejś reakcji, czynności, stanu*⟩: **p.** apetyt; **p.** ciekawość. **p.** do czego ⟨*da(wa)ć impuls do czego*⟩: **p.** do myślenia, do czynu; **p.** kogo do śmiechu.

pobudzający Środki **p-e** ⟨*leki wzmagające czynność serca, układu nerwowego*⟩.

pobyt 1. p. na czym, w czym ⟨*bytność, przebywanie*⟩: **p.** na wyspie, na ziemi; na wsi; **p.** w mieście, w górach; **p.** w gimnazjum. **2.** Karta pobytu a. na **p.** ⟨*dowód zamieszkania niestałych mieszkańców miasta*⟩.

pocałować 1. p. mocno, namiętnie, nieśmiało, serdecznie; po ojcowsku, po siostrzanemu, ze czcią, z macierzyńską czułością, z dubeltówki. **2. p.** kogo, co — w co: **p.** kogo w głowę, w rękę, w twarz, w usta. **3. p.** klamkę ⟨*odejść, nie zastawszy kogo, odejść z niczym*⟩. **4.** *wulg.* Pocałuj mnie w nos ⟨*rób, co chcesz, nic mnie nie obchodzi; nie zważam na nic*⟩.

pocałowanie 1. Z pocałowaniem ręki ⟨*bardzo chętnie, skwapliwie*⟩: Jeżeli on zechce się z tobą ożenić, wyjdziesz z pocałowaniem ręki. *Prus Emanc. III, 209.* **2.** Dać, podać (komu) co do pocałowania (np. rękę).

pocałunek 1. Długi, głośny, gorący, namiętny, serdeczny, słodki, szczery **p. 2.** Zdradziecki **p. 3.** Oddać (komu), przes(y)łać komu (ręką), wycisnąć, złożyć (na czym) **p.**: Złożył na jej czole pocałunek. *SW.* **4.** Musnąć komu czoło, policzek; zamknąć komu usta pocałunkiem. **5.** Okry(wa)ć, pokrywać, obsyp(yw)ać pocałunkami: Obsypywał pocałunkami jej ręce. Pochwycił jej ręce i pokrywał pocałunkami.

pochlebiać, pochlebić 1. p. komu, czemu: Pochlebia jego miłości własnej, wzbija w ambicję i terroryzuje zarazem. *Fredro J. Żyw. 31.* **2.** Pochlebiać (*rzad.* pochlebić) sobie: a) ⟨*liczyć na co, spodziewać się, być pewnym czego, wierzyć w co*⟩: Kto tu pochlebi sobie, że zna serce cudze. *Mick. Graż. 28.*; b) ⟨*mieć sobie co za dobre, poczytywać sobie co za zaletę*⟩: Oj! ludzie, ludzie... czego oni nie mówią, dlatego też ja, pochlebiam sobie, nie wierzę nigdy obmowie. *Lubow. Niet. 214.* **3.** Coś pochlebia komu a. czyjej ambicji, dumie itp. ⟨*coś umacnia kogo w mniemaniu o swojej wartości, pobudza, potęguje czyją ambicję, dumę itp.*⟩: Hołd, oddany moim zdolnościom, pochlebiał mi. *Sewer Pam. 145.*

pochłaniać, pochłonąć 1. p. co ⟨*o ludziach i zwierzętach: połykać, zjadać, pożerać*⟩: **p.** potrawy, napoje. **2. p.** książki, powieści, drukowane słowo itp. ⟨*czytać chciwie, dużo, szybko*⟩. **3. p.** ofiary ⟨*powodować śmierć, kalectwo ludzi, ruinę rzeczy lub instytucji*⟩: Epidemia pochłonęła wiele ofiar. **4. p.** sumy, krocie, koszta itp. ⟨*pociągać za sobą (znaczne) sumy, wydatki*⟩: Budowa kombinatu metalurgicznego pochłonęła wielkie sumy. **5.** *chem. fiz.* Pochłaniać ciepło, tlen, dwutlenek węgla itp. ⟨*absorbować, chłonąć*⟩: Rośliny pochłaniają dwutlenek węgla. **6.** Coś kogo pochłania ⟨*zajmuje całkowicie, absorbuje*⟩: Praca twórcza pochłaniała go całkowicie. - Pochłonęła go stokroć ważniejsza sprawa. *Perz. SPP.* **7.** Ktoś, coś pochłania czyją uwagę ⟨*absorbuje, wzbudza zainteresowanie*⟩: Oglądany projekt nowego mostu pochłonął jego uwagę. **8.** Pochłaniać kogo, co oczami, wzrokiem ⟨*wpatrywać się w kogo, w co z zachwytem, pożądliwością*⟩: Żadna kobieta dotąd nie zrobiła na nim takiego wrażenia. Pochłaniał ją oczyma. *Bal. Dziady 183.* **9.** Jakby go (ją) ziemia pochłonęła ⟨*zniknął (znikła) bez śladu*⟩: Od kilku dni nie mogę znaleźć teczki — jakby ją ziemia pochłonęła.

pochmurny 1. p. dzień; **p-a** noc ⟨*niepogodny(-a)*⟩. **2. p-a** twarz; **p.** wzrok ⟨*wyrażająca(-y) ponurość, posępny nastrój*⟩. **3. p-e** milczenie ⟨*ponure, posępne*⟩.

pochodzenie 1. p. robotnicze; **p.** społeczne ⟨*rodowód*⟩. **2.** Z pochodzenia ⟨*z urodzenia, z rodu*⟩: Był chłopem z pochodzenia. *Nałk. Z. SPP.* **3.** Teoria pochodzenia gatunków ⟨*teoria biologiczna Darwina*⟩.

pochodzić 1. p. koło czego, za czym ⟨*poczynić starania, zabiegi o co*⟩: **p.** koło interesów. Warto za tym pochodzić. *SW.* **2. p.** od kogo, od czego a. z czego ⟨*wywodzić się od kogo, być dostarczonym, zrobionym, spowodowanym przez kogo, przez co*⟩: Rana pochodzi od tępego narzędzia, od uderzenia. Wiadomość pochodzi od niego, z wiarogodnego źródła. **3.** Głos pochodzi skąd ⟨*bierze początek*⟩: Nie mógł zorientować się, skąd głos pochodzi. *Prus Far. III, 30.*

pochop *przestarz.* **1.** Nowy, wielki, największy **p. 2. p.** do czego ⟨*pobudka, podnieta; przyczyna, okazja*⟩: **p.** do pisania, do twórczości. **3.** Brać, wziąć **p.** do czego: Imię miał Faustyn, z czego wziął pochop do podpisywania się „Szczęsny“. *Dygas. Piszcz. I, 147.* **4.** Dać komu **p.** do czego: Przeżyta przygoda dała mu pochop do napisania noweli.

pochować p. kogo, **p.** kogo w grobie: a) ⟨*pogrzebać, złożyć w grobie*⟩; b) **p.** kogo ⟨*być przekonanym, że ktoś nie żyje*⟩: Żyjesz [...] A myśmy cię pochowali. *Sier. Dno 299.*

pochować się Niech się wszyscy (inni) pochowają ⟨*forma przechwałki*⟩: Umiem też grać w bilard, że [...] niech się wszyscy markierzy pochowają. *Orzesz. Z różnych I, 38.*

pochód 1. p. demonstracyjny, protestacyjny; zwycięski, tryumfalny, uroczysty, zwycięski **p.** ⟨*zorganizowany przemarsz*⟩. **2. p.** pogrzebowy, żałobny ⟨*kondukt*⟩. **3.** Otwierać, rozpoczynać, zamykać **p.** ⟨*stanowić początek, koniec grupy pochodowej*⟩. **4.** Wyruszyć w (dalszy) **p.** ⟨*w (dalszą) drogę*⟩. **5.** Iść, kroczyć w pochodzie. **6.** Znaczyć czym (np. krwią, grobami, pożogą, rabunkiem) swój **p.** ⟨*swoje przejście, swój przemarsz*⟩. **7. p.** rusza, uformował się, zatrzymał się.

pochwa 1. Ceratowa, skórzana, metalowa **p.** ⟨*futerał*⟩. **2. p.** na co: **p.** na strzały. **3.** Dobyć miecza, szabli; wyjąć miecz, szablę, nóż z pochwy.

pochwalić p. Pana Boga ⟨*wypowiedzieć formułę (powitania): niech będzie pochwalony Jezus Chrystus*⟩.

pochwalony Niech będzie **p.** (Jezus Chrystus) ⟨*forma pozdrawiania utrzymująca się głównie na wsi*⟩.

pochwała 1. Niezasłużona, przesadna, wielka, zasłużona **p. 2.** Żądny pochwał. **3. p.** czego, za co; dla kogo, dla czego: **p.** głupoty, **p.** za odwagę. Kobiety są wrażliwe na wszelką publiczną pochwałę dla bliskich im mężczyzn. *Sienk. SPP.* To było pochwałą osoby kompetentnej dla jego gry. *Nałk. Z. SPP.* **4.** Otrzymać, zyskać pochwałę (od kogo — za co). **5.** Obsypywać kogo pochwałami. **6.** Pragnąć, nie pragnąć pochwał. **7.** Przesadzać się, rozpływać się, rozwodzić się w pochwałach (nad kimś, nad czymś). **8.** Można powiedzieć na jego pochwałę, że... ⟨*można mu to przyznać, że...*⟩. **9.** Zasłużyć na pochwałę. **10. p.** spotyka kogo, należy się komu za co.

pochwycić 1. p. kogo, co — za co: **p.** kogo za ręce, za głowę, za bary. **2. p.** władzę, rządy, ster rządów ⟨*osiągnąć władzę, zacząć kierować, rządzić*⟩: Partia opozycyjna pochwyciła ster rządów. **3. p.** czyj wzrok, spojrzenie ⟨*spostrzec, zauważyć*⟩. **4. p.** kogo w objęcia ⟨*objąć ramionami, uścisnąć kogo*⟩. **5. p.** na języki ⟨*obgadać, obmówić*⟩: Panienka w twoim wieku nie może się afiszować, bo ją pochwycą na języki. *Prus Emanc. II, 117.* **6. p.** w lot ⟨*zrozumieć, zorientować się szybko, od razu*⟩: **p.** w lot myśl czyją. **7. p.** za broń, za oręż ⟨*wystąpić zbrojnie, stanąć do walki*⟩: Ludność chwyciła za broń. **8. p.** za serce ⟨*wzruszyć, rozczulić; ująć*⟩: Pieśń odśpiewana z uczuciem pochwyciła wszystkich za serce. Hetmanowa tym swoim postępkiem dziwnie go pochwyciła za serce. *Kaczk. SW.* **9. p.** komu — kogo, co sprzed nosa ⟨*porwać komu co; zabrać, uprzedzając w tym kogoś*⟩: **p.** komu sprzed nosa pannę, towar itp. **10.** *przestarz.* **p.** tchu ⟨*zaczerpnąć powietrza, odetchnąć*⟩: Musiała chwilami przystawać, aby tchu pochwycić. *Dygas. Właśc. 109.* **11.** *przen.* sen, skurcz kogo pochwycił.

pochwycić się p. się na czym ⟨*uświadomić sobie co, spostrzec się*⟩: Pochwycił się na tym, że zaczyna myśleć o czym innym.

pochwytać *przestarz.* **p.** kogo na kradzieży ⟨*złapać na kradzieży, stwierdzić czyją kradzież bezpośrednio*⟩: Przekupstwo toczyło biurokrację i pochwytano na kradzieży ministrów i adiutantów królewskich. *Choj. Rew. 35.*

pochyba *daw.* Bez pochyby ⟨*niewątpliwie, z pewnością*⟩: W powieściopisarstwie [...] można bez pochyby stwierdzić głęboką tendencję ku realizmowi. *Rocz. Lit. 1932 s. 107.*

pochylać, pochylić p. przed kim, przed czym czoło, głowę ⟨*wyrażać komu hołd, uznanie*⟩: Przed bohaterem pochylmy głowy. *Czerwień. Poezje 99. książk.* Starość pochyliła go (ją) ku ziemi ⟨*przygięła, zgarbiła*⟩.

pochylony *książk.* **p.** starością, latami ⟨*zgarbiony, przygnieciony*⟩: Starzec **p.** latami.

pochyły *przysł.* Na pochyłe drzewo i kozy (wszystkie kozy) skaczą.

pociąg ● **1. p.** dalekobieżny, dzienny, nocny, osobowy, podmiejski, towarowy; **p.** motorowy, parowy, **p.** pośpieszny, przyśpieszony ⟨*zespół wagonów poruszający się po szynach*⟩. **2. p.** pancerny ⟨*opancerzony i uzbrojony w działa i karabiny maszynowe*⟩; **p.** sanitarny ⟨*służący do przewożenia rannych w czasie wojny*⟩. **3.** Bieg, szybkość pociągu. **4.** Jechać pociągiem ⟨*odbywać podróż koleją*⟩; jechać w pociągu ⟨*jadąc znajdować się (siedzieć) w pociągu*⟩. **5.** Podstawi(a)ć **p.** ⟨*zestawiony na dalszych torach przesuwać na tor przy peronie, z którego ma odjechać*⟩. **6.** Wyjść na **p.** ⟨*udać się na dworzec na spotkanie osoby przyjeżdżającej*⟩. **7.** Zatrzymać **p. 8.** Zestawić **p.** (*KJMK*). **9. p.** odchodzi, przychodzi, wlecze się, zwalnia; nadjeżdża, wpada na co; wykoleił się, rozbił się; spóźnił się, ma spóźnienia x minut, przybył (przyszedł) z opóźnieniem. **10. p-i** zderzyły się.

● **11.** Mimowolny, niemały, niepohamowany, nieprzezwyciężony, niewymowny, wielki **p.** ⟨*skłonność, chęć, upodobanie*⟩. **12. p.** do czego, do kogo: **p.** do trunków, do kobiet; do zabawy; do eksperymentowania, do majsterkowania. **13.** Mieć **p.** do kogo, do czego: Miał **p.** do mechaniki.

pociągać, pociągnąć 1. p. kogo, co — za co: **p.** kogo za rękę, za włosy, za połę płaszcza. **2. p.** kogo — do czego, za sobą ⟨*por(y)wać, wciągać, skłaniać*⟩: **p.** kogo do walki, do zguby, do złego. Kwiryna przeszła ze spuszczonymi powiekami i pociągnęła siostry Mossakowskie za sobą. *Goj. Dziew. I, 73.* **3. p.** kogo do świadczeń itp. ⟨*zmusić, zniewolić*⟩. **4. p.** kogo — czym ⟨*zniewalać, zyskiwać, wzbudzać sympatię*⟩: Wszystkich pociągnął swoim zachowaniem, swoją wymową. *SW.* **5.** Pociągać brzytwę (na pasku) ⟨*poostrzyć*⟩. **6.** Pociągnąć linię ⟨*narysować, wykreślić*⟩. **7.** Pociągać nogą, nogami ⟨*poruszać się nie zginając nogi (nóg) w kolanie (w kolanach)*⟩. **8.** Pociągać wąsa ⟨*szarpać*⟩: Chrząkał, wąsa pociągał — na sercu leżało mu inne jeszcze pytanie, którego nie śmiał wyjawić. *Gomul. Miecz II, 113.* **9. p.** miód, wino, wódkę itp. ⟨*popijać sobie, pić z upodobaniem*⟩: Wśród Węgrów nabrał zwyczaju tęgo pociągać węgrzyna. *Kossak Z. Dziedz.* w: *Kier. 21 1957.* Pociągnął wina. *Słow. Ben. 131.* **10. p.** papierosa, **p.** z fajeczki ⟨*palić tytoń, zaciągać się dymem tytoniu*⟩: Pociągnął z fajeczki i kłębami dymu [...] osłonił towarzyszy. *Sewer Poboj. 71.* **11.** Niedługo pociągnąć a. długo nie pociągnąć ⟨*umrzeć wkrótce*⟩: Wyglądał źle i mówili, że niedługo pociągnie. **12.** Ktoś, coś kogo pociąga ⟨*nęci, budzi sympatię*⟩: Pociągały ją stroje, błyskotki. **13.** Coś pociąga za sobą skutki, trudności itp. ⟨*powoduje co, przyczynia się do czego*⟩: Brak dostatecznych funduszów pociąga za sobą trudności w pracach badawczych. **14. p.** co — farbą, bejcą, kolorem, politurą itp. ⟨*pokrywać; pomalować*⟩: **p.** drzewo bejcą; ściany kolorem. **15.** Wiatr, powiew pociąga skąd, od czego ⟨*wieje, napływa*⟩: Silny wiatr pociągał od morza.

pociągły **p-a** twarz ⟨*podługowata, owalna*⟩.

pociągnięcie **1. p.** dyplomatyczne, polityczne ⟨*posunięcie*⟩. **2.** Mądre, niemądre, nieprzemyślane **p.** ⟨*działanie, postępowanie*⟩.

pociągowy **1.** Siła **p-a** ⟨*służąca do poruszania narzędzi rolniczych lub pojazdów*⟩. **2.** Zwierzę **p-e** ⟨*używane do pracy; do poruszania pojazdów, narzędzi rolniczych*⟩. **3.** Drużyna **p-a** ⟨*zespół ludzi obsługujących pociąg*⟩.

pocić *przestarz.* **p.** czoło ⟨*trudzić się nad wymyślaniem czego; suszyć sobie głowę*⟩: Łamią sobie głowy, spekulują, pocą czoła, jakby łatwiej wykopać jamkę na cudzej drodze. *Sztyrm. Pow. II, 54.*

pocić się **1. p. się** z czego, od czego ⟨*pokrywać się potem*⟩: **p. się** ze strachu, od pracy. **2. p. się** nad czym ⟨*mozolić się, trudzić się, wysilać się, łamać sobie głowę*⟩: Cały wieczór pocił się nad trudnym zadaniem. **3.** Mury się pocą ⟨*pokrywają się wilgocią*⟩. **4.** Okna, okulary się pocą ⟨*pokrywają się rosą, zachodzą mgłą*⟩.

pociecha **1.** niewielka, słaba **p.** z kogo, z czego ⟨*mała pomoc z kogo; nie na wiele się to przyda*⟩. **2. p.** religijna: przyjmować **p-y** religijne. **3.** Sto *rzad.* tysiące pociech ⟨*wiele zabawy, rozrywki, śmiechu*⟩: Mieliśmy z nim (było z nim) sto pociech. Sto pociech było, gdy zaczął przy definicji czy wzorze jąkać się i peszyć. *Zeg. Zmory 434.* Niezmiernie [był] śmieszny, tysiące mieliśmy pociech z niego. *Niemc. Sieciech 36.* **4.** Na pociechę ⟨*ku pocieszeniu*⟩: Obiad się wreszcie skończył na pociechę Karola. *Reym. SPP.* Czyś [...] aniołem na moją pociechę zesłanym? *Kras. SW.* **5.** Doznać, doświadczyć, nie zaznać; potrzebować, szukać pociechy. **6.** Czerpać z czego pociechę. **7.** Ktoś, coś jest, staje się czyją pociechą, ktoś ma z kogo pociechę ⟨*ktoś, coś sprawia komu radość, daje zadowolenie, uprzyjemnia życie*⟩: Córka była największą pociechą rodziców. Trunek stał się jego wyłączną pociechą. **8.** *książk.* Lać w serce czyje pociechę (balsam pociechy). **9.** Przynosić komu pociechę (słowo pociechy). **10.** Znaleźć w czymś pociechę: Znaleźć nie mogłem pociechy w niczym na świecie. *Mick. SW.* **11.** Będzie z kogo **p.** ⟨*ktoś będzie jednostką wartościową; móc się kimś chlubić jako jednostką wartościową*⟩: Będzie jeszcze z ciebie pociecha. *Jun. Antrop. 133.* **12. p.** wstępuje w serce.

po ciemku: a) ⟨*bez światła, w ciemności*⟩: Siedzieć po ciemku; b) ⟨*gdy jeszcze jest ciemno, bardzo wcześnie*⟩: Wstawać po ciemku.

pocierać **p.** konopie, len ⟨*międlić, oczyszczać z twardych cząstek*⟩. *daw.* **p.** cudze kąty, progi ⟨*wycierać cudze kąty; mieszkać, żyć u kogo; na czyim utrzymaniu, na czyjejś łasce*⟩.

pocieszać się, pocieszyć się **1. p. się** czym: **p. się** pijaństwem, rozpustą; nadzieją. **2.** Pocieszyć się po kim, po czym ⟨*uspokoić się w smutku, znaleźć pociechę, nabrać otuchy*⟩: Anna pocieszyła się wkrótce po stracie męża i zaraz znalazła drugiego. *Łoz. Wł. Praw. II, 39.* Pocieszył się wkrótce po śmierci matki. *SW.* **3. p. się** w duchu, w myśli ⟨*wewnętrznie, prowadząc wewnętrzny monolog*⟩.

pocisk **1. p.** karabinowy, rakietowy; **p.** dymny, gazowy; burzący, kruszący, świetlny, zapalający. **2.** Grad pocisków (posypał się). **3.** *przen.* **p-i** krytyki, potwarzy. **4.** miotać, rzucać **p-i** na kogo. **5.** Wypuścić, wyrzucić, wystrzelić **p. 6. p.** pada skąd, ugodził kogo, w kogo, w co.

począć **1.** (Nie wiedzieć) co **p.** ⟨*nie wiedzieć, zastanawiać się itp., co zrobić, co uczynić*⟩: Nie wiedział, co ze sobą począć. **2.** I znów płacz — i znów załamywanie rąk — co ja nieszczęsna pocznę, dokąd się zwrócę! *Goj. Dziew. II, 92.* **3. p.** dziecko ⟨*zajść w ciążę; dać życie (embrionowi)*⟩: Trzyma oto w ramionach dziecko, które poczęła, wynosiła i porodziła. *Zar. SPP.*

początek **1.** *mat.* **p.** łuku ⟨*pierwszy punkt na krzywej uporządkowanej*⟩; **p.** wektora ⟨*punkt zaczepienia wektora*⟩; **p.** współrzędnych ⟨*punkt o współrzędnych zerowych*⟩. **2.** Na **p.** ⟨*na pierwszy raz, na pierwszy okres; tymczasem*⟩: Jak na początek otrzymał wcale niezłą pensję. **3.** Na początku, z początku ⟨*w chwili rozpoczęcia się czego*⟩: Zaraz na początku kampanii mój kolega był wzięty w niewolę. *Fredro A. SPP.* Z początku było mu ciężko, potem się przyzwyczaił. **4.** Od początku zacząć co, robić co itp. ⟨*od nowa; jeszcze raz*⟩: Czytał od początku. **5.** Od początku świata ⟨*od bardzo dawna*⟩. **6.** Z początkiem (tygodnia, miesiąca, roku itp.) ⟨*w pierwszym okresie; z nastaniem, z rozpoczęciem czego*⟩: Z początkiem roku akademickiego rozpoczął wykłady. **7.** mieć **p.**, *daw.* wywodzić początki, pochodzić z początków ⟨*zaczynać się, wywodzić się, pochodzić skąd*⟩: Starożytny ród Sobieskich [...] wywodził swe początki z zamierzchłej przeszłości. *Sliw. A. Sob. 15.* **8.** Mieć **p-i** czego ⟨*mieć elementarne wiadomości w jakimś zakresie, nie być w czym zaawansowanym; w odniesieniu do chorób — być w ich wczesnym stadium rozwojowym*⟩: Ma dopiero **p-i** matematyki. - Zaczęło mi się chwilami zdawać, że muszę mieć początki obłędu. *Reym. Now. V, 273.* **9.** *pot.* Zrobić **p.** ⟨*być pierwszym kupującym*⟩.

przysł. **10.** Dobry początek połowa roboty.

poczciwie **p.** komu z oczu patrzy ⟨*ktoś wygląda na dobrego, łagodnego człowieka, dawniej również: na uczciwego, moralnego*⟩.

poczciwość Poczciwości mężczyzna, kobieta itp. ⟨*o bardzo dobrym sercu*⟩. *daw.* Na **p.** ⟨*na (moją) uczciwość; doprawdy*⟩: Na poczciwość nie pisnę! *Bog. Kapit. II, 193.*

poczekać Poczekaj, ja ci dam! ja cię nauczę! ⟨*pogróżka*⟩: Poczekaj! Popamiętasz ty mnie. *Kosiak. Rick. I, 40.*

poczekanie Na poczekaniu ⟨*bez długich przygotowań, bezzwłocznie, natychmiast, w tej chwili*⟩: Przyrządzić obiad; wymyślić usprawiedliwienie, naprawić motor, rozstrzygnąć kwestię na poczekaniu.

poczet **1.** **p.** sztandarowy ⟨*grupa osób, której powierzono niesienie sztandaru lub straż przy nim*⟩. **2.** *kult.* **p.** rzymski ⟨*okres 15-letni używany przy obliczaniu kalendarza, w szczególności przy obliczaniu daty Wielkanocy*⟩. **3.** Na **p.** ⟨*jako zaliczka na co, na rachunek czego*⟩: Zaliczyć areszt tymczasowy na poczet kary; wypłacić zaliczkę na poczet poborów; wpłacić jaką sumę na poczet długu. **4.** W **p.** błogosławionych, świętych (zaliczyć kogo).

poczęstunek **1.** Skromny **p.** **2.** Wynieść komu **p.**; zaprosić kogo na **p.**

poczta **1.** **p.** francuska ⟨*rodzaj zabawy towarzyskiej*⟩. **2.** **p.** pantoflowa ⟨*plotkarski sposób rozpowszechniania wiadomości; plotki, pogłoski*⟩: Wiadomość rozeszła się szybko pocztą pantoflową. **3.** **p.** pneumatyczna ⟨*urządzenie przesyłające rurami korespondencję za pomocą sprężonego powietrza*⟩. **4.** **p.** polowa ⟨*dział łączności wojskowej mający za zadanie dostarczanie wojsku listów i przesyłek w strefie działań wojennych, w czasie manewrów, ćwiczeń itp.*⟩. **5.** *hist.* Jechać, wyjechać pocztą ⟨*pojazdem konnym instytucji przewożącej podróżnych, korespondencję oraz przesyłki*⟩. **6.** Odebrać, przynieść pocztę ⟨*listy, przesyłki*⟩. **7.** Odpisać, wysłać co odwrotną pocztą ⟨*natychmiast po otrzymaniu listu*⟩. **8.** Pisać rzemienną pocztą ⟨*przez okazję*⟩: Napisała do mnie rzemienną pocztą. *Choyn. SPP.* **9.** Pracować na poczcie ⟨*w urzędzie pocztowym*⟩. **10.** przeglądać pocztę ⟨*korespondencję*⟩. **11.** Przesłać, rozesłać co (np. zawiadomienia, zaproszenia) pocztą. **12.** Wyjąć pocztę ze skrzynki ⟨*listy, korespondencję, przesyłki*⟩.

pocztowy **1.** *daw.* dzień **p.** ⟨*w którym przychodziła poczta*⟩. **2.** Pobranie, zaliczenie **p-e**: Przesłać książkę za zaliczeniem pocztowym. **3.** Przekaz **p.** ⟨*formularz wypełniany przy przesyłkach pieniężnych pocztą*⟩. **4.** Skrytka **p-a**. **5.** Skrzynka **p-a** ⟨*do wrzucania listów*⟩. **6.** Stempel **p.** **7.** Ścieg **p.** ⟨*jeden ze ściegów ręcznych: ścieg ciągły*⟩. **8.** Urząd **p.** ⟨*poczta*⟩. **9.** Wagon **p.** ⟨*specjalny wagon w pociągu do przewożenia poczty*⟩. **10.** Znaczek **p.**

poczucie **1.** Dobre, złe **p.** ⟨*świadomość swego stanu fizycznego, samopoczucie fizyczne*⟩. **2.** **p.** językowe ⟨*praktyczna znajomość poprawnych form językowych; praktyczna umiejętność posługiwania się poprawnymi formami językowymi*⟩. **3.** **p.** narodowe ⟨*świadomość narodowa*⟩. **4.** **p.** czasu, grozy, bezpieczeństwa, rzeczywistości ⟨*zdawanie sobie sprawy z czego*⟩. **5.** **p.** delikatności, humoru, smaku, piękna, sprawiedliwości ⟨*uczulenie, wrażliwość na co*⟩. **6.** **p.** godności osobistej (własnej), krzywdy, niższości, pewności siebie, winy, wyższości ⟨*świadomość czego*⟩. **7.** **p.** obowiązku ⟨*skłonność do wykonywania obowiązków*⟩. **8.** **p.** odpowiedzialności ⟨*uświadomienie sobie ciążącej na nim odpowiedzialności*⟩. **9.** Mieć **p.** czego; nie mieć poczucia czego (żadnego poczucia) ⟨*mieć świadomość czego, zdawać sobie sprawę z czego; odznaczać się skłonnością do czego; nie zdawać sobie sprawy z czego; nie wykazywać żadnej skłonności do czego, wrażliwości na co*⟩: Miał poczucie doznanej krzywdy. Nie miał poczucia obowiązku. **10.** Zatracić poczucie czego. **11.** **p.** czego odzywa się w kim.

poczuć **1.** **p.** co: a) ⟨*odebrać wrażenie za pomocą węchu, smaku, dotyku, zmysłu temperatury itp.*⟩: **p.** zapach, chłód, dotknięcie, czyjś wzrok na sobie, smak soli; **p.** ból, zmęczenie; b) ⟨*doznać jakiego uczucia, zostać opanowanym przez jaką namiętność*⟩: **p.** dla kogo wdzięczność, **p.** przypływ odwagi, **p.** do kogo sympatię; **p.** radość, smutek, wstręt, zadowolenie, zniechęcenie. Poczuł wszystkim swoim jestestwem niezmierną nędzę i zupełną samotność człowieka. *Żer. SPP.* **2.** *pot.* **p.** co — u kogo ⟨*zwietrzyć, przewąchać*⟩: Uderzył do niej, bo poczuł u niej pieniądze. *SW.* **3.** *posp.* **p.** wolę bożą ⟨*dojrzeć, rozbudzić się seksualnie*⟩.

poczuć się **1.** **p.** się dobrze, źle; **p.** się osłabionym ⟨*zacząć się czuć dobrze itp. pod względem fizycznym lub psychicznym*⟩. **2.** *rzad.* **p.** się do czego ⟨*uznać się obowiązanym do czego*⟩: Piotr Rozłucki poczuł się do solidarności z odłamem tej generacji starszej. *Żer. Uroda 358.* **3.** **p.** się na siłach ⟨*zdać sobie sprawę, że się czemuś podoła*⟩. **4.** **p.** się w swoim żywiole ⟨*zacząć dawać upust swoim zamiłowaniom, skłonnościom itp. znalazłszy się w korzystnych po temu warunkach*⟩. **5.** **p.** się matką ⟨*spostrzec, że się jest w ciąży*⟩. **6.** **p.** się kim (np. artystą, Polakiem) ⟨*uświadomić sobie, że się jest np. artystą, Polakiem*⟩.

poczuwać się **1.** **p.** się do czego: a) ⟨*przyznawać się przed sobą do czego*⟩: **p.** się do winy; b) ⟨*uważać się za zobowiązanego, powołanego do czego*⟩: **p.** się do odpowiedzialności za kogo, za co, do obowiązku względem kogo, czego; c) ⟨*uważać się za kogo*⟩: **p.** się do polskości, do kuzynostwa z kim. **2.** *przestarz.* **p.** się na siłach ⟨*czuć, że się czemuś podoła*⟩.

poczynać *przestarz.* dziś *książk.* **p.** sobie w taki lub inny sposób ⟨*postępować, zachowywać się w taki lub inny sposób*⟩: **p.** sobie bezwzględnie, mężnie, wesoło, zbyt swobodnie itp. Wódz tym śmielej sobie poczyna, im swoich żołnierzy pewniejszy. *Sienk. SPP.*

podać, podawać **1.** **p.** komu — co ⟨*dać do rąk; wręczyć*⟩: **p.** klientowi towar. **2.** **p.** komu palto, płaszcz itp. ⟨*pomóc włożyć*⟩. **3.** **p.** komu konia ⟨*przyprowadzić komu konia, aby go dosiadł*⟩. **4.** *książk.* **p.** komu ramię ⟨*podsunąć rękę ugiętą w łokciu do oparcia się*⟩: Podawał mi ramię do poloneza. *Orzesz. Pam. I, 247.* Podał jej ramię i wprowadził na salę. **5.** **p.** komu rękę: a) ⟨*uścisnąć (na powitanie, pożegnanie lub na znak zgody)*⟩; b) *przen.* ⟨*pomóc komu, zaopiekować się kim*⟩: W ciężkiej chwili przyjaciele podali mu rękę. **6. p.** komu rękę do pocałowania ⟨*wyciągnąć, podsunąć*⟩. **7. p.** sobie ręce: a) ⟨*połączyć się z kim dla wspólnego działania*⟩: Wobec groźby najazdu nieprzyjaciela zwaśnione plemiona podały sobie ręce; b) ⟨*pogodzić się*⟩: Podali sobie ręce adwersarze. *Syrok. SPP.* **8. p.** do stołu; **p.** kolację, obiad, kawę itp. ⟨*postawić, stawiać na stole kolację, obiad itp.; usłużyć przy posiłku*⟩. **9. p.** świadków itp. ⟨*wymienić*⟩. **10. p.** dowód, myśl, projekt, przykład, rację, środki, warunki ⟨*przytoczyć, wymienić*⟩. **11. p.** informację, wiadomość itp. ⟨*o dziennikach, radiu: zakomunikować, przytoczyć*⟩. **12. p.** co do wiadomości komu ⟨*zakomunikować co komu*⟩. **13.** Podawać (sobie) co z rąk do rąk, z ust do ust ⟨*przekazywać sobie kolejno*⟩: Piłkę podawano sobie z rąk do rąk. Wiadomość podawano sobie z ust do ust. **14. p.** co w wątpliwość ⟨*wyrazić wątpliwość na jakiś temat*⟩: Podać w wątpliwość czyje twierdzenie. **15. p.** do druku ⟨*ogłosić drukiem*⟩. **16. p.** kogo do sądu, **p.** skargę ⟨*wnieść skargę do sądu*⟩. **17. p.** kogo do nagrody; na listę kandydatów, gości zaproszonych ⟨*zaproponować, zgłosić*⟩. **18.** *sport.* **p.** piłkę: a) ⟨*w tenisie, siatkówce itp.: zaserwować*⟩; b) ⟨*w piłce nożnej, siatkówce, itp.: kopnąć lub rzucić do innego gracza*⟩. **19. p.** sygnał ⟨*zasygnalizować*⟩. **20.** *daw.* **p.** tył ⟨*uciec z pola bitwy*⟩: Najemny żołnierz zaczął już tył podawać. *Gomul. Miecz II, 136.* **21.** *daw.* **p.** ucha ⟨*przychylić się do czyjej prośby*⟩: Niech Jehowa [...] na mój głos swego poda ucha. *Zab. XIII/2, 1776, s. 413.*

podać się, podawać się 1. p. się za kogo ⟨*udzielić informacji co do swojej osoby (zwykle nieścisłych lub fałszywych)*⟩: **p.** się za lekarza, za kuzyna kogo. **2.** *daw.* **p.** się na śmiech, na żarty ⟨*narazić się na śmiech, na żarty*⟩: Samochcąc się podaje na żarty i śmiechy. *Zabł. Sarm. 71.*

podanie ● **1. p.** do kogo, do czego ⟨*pismo z prośbą o co*⟩: **p.** do ministra, do dyrektora; do działu kadr, do sądu. **2. p.** o co: **p.** o stypendium, o przyjęcie na wyższą uczelnię. **3.** Napisać, odrzucić, przyjąć, wręczyć komu, złożyć **p. 4.** Załatwić **p.** (odmownie, pozytywnie). **5. p.** wpłynęło (do kogo, do urzędu).

◉ **6. p.** ludowe, góralskie, śląskie, kaszubskie, mazowieckie, krakowskie itp. ⟨*legenda, tradycja*⟩. **7. p.** o kim, o czym: **p.** o smoku, o zaczarowanej królewnie. **8.** Notować, zbierać **p-a** (ludowe). **9. p.** (o czym) krąży, obiega między ludem, zachowało się. **10. p.** głosi, niesie, że...

podaniowy 1. Papier **p.** ⟨*do pisania podań*⟩. **2.** Postać **p-a** ⟨*legendowa*⟩.

podany p. naprzód ⟨*pochylony*⟩: Cała naprzód podana, z trwogą w oczach wsłuchiwała się w jego słowa. *Orzesz. SW.*

podarunek 1. Cenny, kosztowny, imieninowy, ślubny **p. 2. p.** od kogo; **p.** dla kogo: **p.** od męża; **p.** dla córki, dla narzeczonej. **3.** Dawać, robić komu, odbierać od kogo podarunki; dać, zrobić, przywieźć komu **p. 4.** Da(wa)ć, rozd(aw)ać co, mieć co od kogo w podarunku: Co dzień całe drogie nakrycie rozdawano w podarunku biesiadnikom. *Mick. Hist. 60.*

podatek 1. p. obrotowy **p.** lokalowy, spadkowy; **p.** od wynagrodzeń itp. **2. p.** pośredni ⟨*wymierzany od poszczególnych aktów obrotu i przedmiotów konsumpcji*⟩. **3. p.** łanowy ⟨*w dawnej Polsce: podatek płacony przez chłopów od łanu*⟩. **4.** Zaległe **p-i. 5. p.** od czego, z czego: **p.** od dochodu, od nieruchomości, od kapitału; od psów; **p.** z morga, z hektara a. od morga, od hektara. **6.** Nakładać, ściągać, wybierać **p-i**; płacić **p-i. 7.** Obłożyć co podatkiem. **8.** Ktoś zalega z podatkami a. **p-i** zalegają komu: Zaległy mu podatki, a nie było ich czym płacić. *Sienk. SPP.*

podatny 1. p. grunt ⟨*nadający się, odpowiedni*⟩. **2.** *techn.* Połączenia, sprzęgła **p-e** ⟨*zrobione z gumy, pasa, sprężyn itp.; miękkie, elastyczne*⟩. **3. p.** do czego ⟨*zdatny, nadający się do czego*⟩: Nie okazała się podatną do takich żartów. *Dąbr. M. SPP.* **4. p.** na co ⟨*łatwo poddający się czemu*⟩: Organizm **p.** na choroby; człowiek **p.** na wpływy.

podawać p. **podać**

podawczy Biuro **p-e** ⟨*przyjmujące i wysyłające korespondencję danej instytucji*⟩.

podbić, podbijać 1. p. kraj, naród, państwo itp. ⟨*zawojować, zdobyć*⟩. **2. p.** normy, stawkę; papiery (wartościowe), akcje itp. ⟨*spowodować podniesienie ceny, normy, stawki itp.; podnieść normę itp.*⟩. **3. p.** konia ⟨*dopuścić, aby okulał*⟩. **4. p.** co — czym ⟨*umocnić co, przymocować co do czego od spodu*⟩: **p.** strop słupami; **p.** kołdrę prześcieradłem; płaszcz jedwabiem; **p.** buty (podeszwy) gwoździami. **5. p.** zupę śmietaną, mlekiem, jajami; **p.** koniak, wino jajami ⟨*zaprawić*⟩. **6. p.** kogo ⟨*przy licytacji: podwyższyć sumę dawaną przez innego licytanta*⟩: Naród chciwy, do kupna aż piszczy, więc jeden drugiego podbija. *Jun. Bracia 17.* **7. p.** kogo czym ⟨*pozyskać, zdobyć kogo czym*⟩: **p.** kogo cierpliwością, dobrocią, rozumem. Podbiła mię swymi wdziękami. *SW.* **8.** Podbić komu oko (oczy) ⟨*uderzeniem spowodować sińce koło oka (oczu)*⟩. **9.** *przestarz.* Podbić czyje oczy ⟨*podobać się komu, oczarować kogo*⟩: Wiosennymi wdziękami swymi oczy króla podbiła. *Orzesz. Czciciel 137.* **10. p.** czyje serce ⟨*zyskać czyją sympatię, miłość, rozkochać, rozmiłować kogo w sobie*⟩: Piękność jej była z tych, co czarują, co podbijają serca. *Morzk. Bożek 14.* **11. p.** komu nogę (nogi) ⟨*uderzyć, kopnąć kogo w nogę tak, żeby się przewrócił; podciąć komu nogi*⟩. **12. p.** sobie nogę, kopyto ⟨*o zwierzęciu: okuleć*⟩.

podbiegunowy 1. Koło **p-e** ⟨*równoleżnik (66 1/2° szerokości geograficznej) odgraniczający strefę otaczającą biegun*⟩. **2.** Strefa **p-a** ⟨*rozciągająca się od koła biegunowego do bieguna*⟩.

podbierać, podebrać 1. p. kartofle (ziemniaki) ⟨*przed kopaniem wyjmować spod krzaków po kilka wyrośniętych sztuk*⟩. **2. p.** ule, barcie, pszczoły ⟨*wyjmować z uli (z barci) część miodu*⟩.

podbijać p. **podbić**

podbity p-e oczy ⟨*podsiniałe*⟩: **p-e** oczy z niewyspania.

podbój 1. p. kraju, narodu ⟨*zdobycie orężem*⟩; *przen.* **p.** serc(a), dusz ludzkich. **2.** Dokonać podboju (również *przen.*). **3.** Ulec podbojowi (o kraju, plemieniu, narodzie itp.). **4.** wyruszyć, wysłać kogo na p.

podbramkowy *żart.* Sytuacja p-a ⟨*trudna, przykra*⟩.

podebrać p. **podbierać**

podchodzić, podejść 1. Podchodzić nieprzyjaciela itp. ⟨*napastować, niepokoić, szarpać*⟩: On to Chowańskiego podchodził tak, że aż nagrodę na jego głowę wyznaczono. *Sienk. Pot. III, 324.* **2. p.** zwierzynę ⟨*podkradać się, zbliżać się do zwierzęcia; jak najbliżej zwierzęcia; ukradkiem, niepostrzeżenie*⟩. **3.** Podchodzić do lądowania, do startu ⟨*o samolocie, lotniku: przygotowywać się do lądowania, do startu*⟩. **4.** *daw.* Podchodzić na kogo, na co ⟨*wyglądać na kogo, na co; być podobnym do kogo, do czego*⟩: Jaspani żona podchodziła jakoby na kameleona. *Zabł. Szlafm. 227.* **5.** Ktoś, coś podchodzi pod prawo, pod miarę; do prawa, do miary itp. ⟨*może być zakwalifikowany(-e) do czego, przypasowany(-e) do czego*⟩: Jako polityk i teoretyk wielki Bakon w pospolitym życiu podchodził pod zwykłą miarę ludzi. *Niwa VI, 1874, s. 779.* **6.** *daw.* Coś podchodzi komu pod pióro ⟨*nasuwa się podczas pisania*⟩: Sformułowania same podchodzą mu pod pióro. **7.** Serce podchodzi komu do gardła ⟨*ktoś doznaje silnej emocji połączonej z pewnego rodzaju zaburzeniami w działalności serca*⟩: Przez chwilę wydało mu się, że serce podchodzi mu aż do gardła. *Sienk. Pust. I, 172.* **8.** Wnętrzności, żołądek podchodzą komu do gardła ⟨*ktoś ma mdłości*⟩. **9.** *pot.* **p.** w jakiś sposób do zagadnień, spraw, czynności itp. ⟨*zapatrywać się w jakiś sposób na zagadnienie itp.; ujmować zagadnienie itp. w jakiś sposób*⟩: Do sprawy wychowania młodzieży podchodził inaczej niż inni. **10.** *pot.* **p.** w jakiś sposób (np. życzliwie, z życzliwością itp.) do ludzi ⟨*traktować ludzi, ustosunkowywać się do ludzi w jakiś sposób*⟩.

podchwycić, podchwytać p. czyje słowa (słowo): a) ⟨*powtórzyć ostatnie słowa (słowo) rozmówcy w celu nawiązania do nich swojej wypowiedzi*⟩: Uważam sobie za obowiązek wziąć udział w tym rozwoju wypadków [...] Michalina podchwyciwszy ostatnie słowa syna, wołała: — Za obowiązek, i to obowiązek społeczny. *Dąbr. M. Noce II, 210*; b) a. **p.** kogo za słowa (słowo) ⟨*w rozmowie, polemice, przy badaniu opierać się na poszczególnych słowach, wypowiedziach rozmówcy lub badanego; (z)łapać za słowa, czepiać się słów*⟩: W badaniu był grzeczny, uprzejmy, nie straszył i nie podchwytywał słów. *Lim. Pam. 265.*

podchwytliwy p-e pytanie ⟨*podstępne, zdradliwe*⟩.

podciąć, podcinać 1. p. komu, rzadziej: czemu (np. nadziei, chęci) skrzydła ⟨*zniechęcić kogo, uniemożliwić komu działanie, pozbawić kogo zapału, nadziei, chęci itp.*⟩: Wyszli ze Lwowa pełni zapału i wiary. Ale już wnet podcięto skrzydła ich ochocie. *Orkan Droga 144.* **2. p.** korzenie czego (np. działalności, narodowości, przemysłu, handlu, rolnictwa) ⟨*nie pozwolić się czemu rozwijać, niszczyć co u podstaw*⟩. **3.** *sport.* **p.** piłkę ⟨*w tenisie: nadać piłce rotację wsteczną, powodującą krótkiego kozła i niski lot*⟩. **4. p.** komu nogę (nogi): a) ⟨*uderzyć, kopnąć, kogo w nogę (w nogi), wpaść komu pod nogi tak, aby stracił równowagę*⟩: Z rozpędu podciął nogi jakiejś pani, że omal nie upadła. *Grabow. J. Opow. II, 72*; b) ⟨*o wzruszeniach, przeżyciach, alkoholu: odebrać, odbierać władzę w nogach, podziałać obezwładniająco, paraliżująco*⟩: Niezmierne znużenie podcinało mu nogi. *Strug Ojc. 37.*

podciągać, podciągnąć 1. p. mur, budowlę itp. ⟨*budować w górę, wznosić wyższe piętra*⟩. **2. p.** popręgi (u siodła) ⟨*ciaśniej ściągać*⟩. **3. p.** spodnie ⟨*ciągnąć ku górze*⟩. **4. p.** szelki ⟨*skracać*⟩. **5. p.** co — pod co: a) ⟨*podsuwać*⟩: **p.** kolana pod brodę; b) ⟨*wsuwać, wprowadzić*⟩: **p.** nogi pod kołdrę, pod płaszcz; c) ⟨*sprowadzać, zaliczać do czego*⟩: Wszystko podciągnęli pod jedną kategorię. *SW.* **6. p.** kogo w czym ⟨*podnosić, nieść na wyższy poziom, doskonalić*⟩: **p.** kogo w pracy; **p.** kogo w matematyce.

podciągać się, podciągnąć się p. się w czym ⟨*osiągać lepsze wyniki; douczać się*⟩: **p.** się w pływaniu, w matematyce; w pracy.

podcięty 1. Jak kwiat **p.**, jak kosą **p.**; jak lilia p-a (chyli się, ginie, pada, umiera, więdnie itp.) ⟨*o człowieku słabym, słabnącym, niknącym w oczach, umierającym po nagłym ciosie*⟩: Kula przeszyła mu serce. Padł jak kosą podcięty. **2.** Jak **p.** batem (biczem) (poderwać się, skoczyć, wstać, zerwać się itp.) ⟨*szybko, gwałtownie, raptownie, nagle*⟩.

podcinać p. **podciąć**

poddać, poddawać 1. p. kark pod jarzmo ⟨*pójść dobrowolnie albo pod przymusem w niewolę; zgodzić się na przemoc, na pracę ponad siły*⟩: Groźbą miecza zniewoleni, poddawali karki pod jarzmo zakonu. *Proch. Szkice 57.* **2. p.** kogo, co przesłuchaniu, oględzinom, próbie, egzekucji, rewizji itp. ⟨*przesłuchać; obejrzeć, próbować itp.*⟩: Poborowych poddano szczegółowym oględzinom lekarskim. **3. p.** co pod rozwagę, do rozważenia, pod sąd itp. ⟨*żądać, chcieć, zgadzać się, aby to było rozważone, sądzone itp.*⟩.

poddać się, poddawać się 1. p. się rewizji, operacji, diecie, kwarantannie, uściskom itp. ⟨*pozwolić, dać się zrewidować, operować, uściskać; zgodzić się na zastosowanie czego (diety itp.)*⟩. **2. p.** się chorobie, nieszczęściu, rozpaczy, urokowi, ciszy itp. ⟨*dać się opanować; ulec czemu*⟩: Publiczność poddała się urokowi głosu tenora.

podegrzać *przestarz.* **p.** czuprynę ⟨*podpić, upić się*⟩: Wpadli z junacka i z rwetesem, bo już snadź dobrze czupryny podegrzali węgrzynem. *Łoz. Wł. Narwoj. 66.*

podejmować, podjąć 1. p. pieniądze (z banku, z kasy), towar (z magazynu) ⟨*brać pieniądze z banku, z kasy, towar z magazynu*⟩. **2. p.** badania, bój, działalność, podróż, pracę, produkcję, próbę czego, starania, strajk, trud, walkę, wyprawę, wysiłek, zadanie ⟨*rozpoczynać; brać na siebie; przedsiębrać badania itp.*⟩: Podjął zaś ten trud w tym celu, żeby zbić pewną sumę na wielką podróż. *Żer. SPP.* **3. p.** śpiew; melodię, rozmowę itp.

⟨*przyłączać się do czyjego śpiewu itp., powtarzać za kim (melodię), nawiązywać (rozmowę)*⟩. **4.** *przestarz.* **p.** koszty ⟨*ponosić koszty; wydawać pieniądze*⟩: Koszta podjęte przez Panów zapewne zwrócone będą przez mego ojca. *Słow. Horszt. 375.* **5.** Podjąć rękawicę ⟨*przyjąć wyzwanie*⟩: Podjął śmiało rękawicę rzuconą mu przez Francuza i polemikę swą z godnością [...] przeprowadził. *Wind. Koch. 110.* **6. p.** uchwałę ⟨*uchwalać co*⟩. **7. p.** zobowiązanie ⟨*zobowiązać się do czego*⟩. **8.** *przestarz.* **p.** pod kolana, pod nogi, za nogi ⟨*obejmować, ściskać za kolana, za nogi przy niskim pokłonie*⟩: Witano go [...] pokornie, całując po rękach i podejmując pod nogi. *Sienk. Pot. I, 28.* **9.** Podejmować, rzadziej: podjąć kogo — czym ⟨*przyjmować, przyjąć jako gościa; ugaszczać, gościć; (po)częstować*⟩: **p.** kogo herbatą i ciastkami.

podejrzany 1. p. sposób, **p.** wygląd kogo a. czego; podejrzanej czystości (kołnierzyk, chusteczka, bielizna itp.) ⟨*wzbudzający(-a), nasuwający(-a) podejrzenie, niepewny(-a), wątpliwy(-a)*⟩. **2. p.** o co ⟨*posądzany, podejrzewany*⟩: **p.** o autorstwo, o plagiat, o zbrodnię.

podejrzeć, podglądać p. kogo, co ⟨*podpatrzyć (-ywać), (wy)śledzić*⟩.

podejrzenie 1. Bezpodstawne, krzywdzące, niejasne, niesłuszne, uzasadnione **p.** ⟨*posądzenie kogo o co*⟩. **2. p.** na kogo; o co; co do kogo, co do czego: Mam na niego podejrzenie, że...; **p.** o zdradę. W panu Smolickim zaczynało się budzić podejrzenie co do władz umysłowych Kazika. *Perz. SPP.* **3.** Budzić, wzbudzić, odwrócić, powziąć, rzucać(-ić) na kogo; ściągać(-nąć) na kogo, na siebie; uśpić czyje, zwalić na kogo **p. 4.** Mieć kogo, co w podejrzeniu ⟨*podejrzewać*⟩: Nie chciał [...] żeby się na niego Laura gniewała, żeby go miała w podejrzeniu. *Żer. Przedw. 239.* Oczyścić się z podejrzeń; podać kogo w **p. 5.** Uwolnić się od podejrzeń. **6. p.** ciąży na kim, nad kim, kiełkuje, rośnie w kim (w czyjej duszy), pada na kogo, powstaje w kim (w czyjej duszy), wkrada się do czyjej duszy.

podejrzewać 1. p. kogo — o co: **p.** kogo o zdradę, o romans z kim, o malwersację. **2. p.** w kim — co: Nie umiała podejrzewać w ludziach fałszu, wszelkie czułości brała za dobrą monetę. *Twórcz. 3, 1954, s. 178.*

podejrzliwość 1. Chorobliwa **p. 2.** Z podejrzliwością (oglądać co, przyglądać się komu, czemu, słuchać czego; odnosić się do czego). **3.** Rozbudzić w kim **p. 4. p.** rośnie w kim (w czyjej duszy).

podejrzliwy p. uśmiech, wzrok; **p-e** spojrzenie; myśl **p-a** ⟨*nieufny(-e, -a), niedowierzający(-e, -a)*⟩.

podejście 1. *pot.* Krytyczne, właściwe, niewłaściwe **p.** ⟨*sposób traktowania kogo, czego, ujmowania czego; sposób zapatrywania się na co*⟩. **2. p.** do kogo, do czego: **p.** pisarza do zagadnienia. Miał niewłaściwe podejście do ludzi.

podeprzeć, podpierać 1. p. co — czym: **p.** dom belkami, drzwi kołkiem; głowę rękami; upadającego ramieniem; *przen.* **p.** co dowodami ⟨*poprzeć, stwierdzić*⟩. **2.** Podpierać ściany, piec ⟨*stać bezczynnie pod ścianą, pod piecem; stać z powodu braku miejsca siedzącego*⟩: Armia kelnerów melancholijnie podpierała ściany. *Zap. G. Mił. 35.* Wszystkie miejsca [...] były zajęte tak dalece, że niektórzy z obecnych musieli podpierać piec i ściany. *Prus Drobiaz. 204.*

podeprzeć się, podpierać się 1. p. się czym ⟨*wesprzeć się, na czym; pomóc, sobie (zwykle przy chodzeniu) czym*⟩: **p. się** laską, kijem; **p. się** ogonem (o ptaku, np. o dzięciole). **2. p. się** rękami, łokciami ⟨*oprzeć głowę na rękach, łokcie o stół*⟩. **3.** Podpierać się nosem ⟨*pracować z wielkim wysiłkiem; dobywać ostatnich sił*⟩: Dla kogo ja oszczędzam, dla kogo się nosem podpieram. *Twórcz. 5, 1955, s. 125.* **4. p. się** pod boki, w boki ⟨*oprzeć dłonie na biodrach; ująć pod boki*⟩: Podparła się pod boki i zaczęła coś wykrzykiwać.

podeptać 1. p. co — czym: **p.** trawę (butami). **2.** Niech cię kaczki podepczą! ⟨*wykrzyknienie wyrażające zniecierpliwienie, oburzenie, podziw itp.*⟩. **3.** *przen.* ⟨*zhańbić, sponiewierać, znieważyć*⟩: **p.** honor, przysięgę, prawa.

poderwać, podrywać 1. Poderwać konia (lejcami) ⟨*ściągnąć lejcami*⟩. **2. p.** wędkę ⟨*szarpnąwszy podnieść w górę*⟩. **3.** *przen.* ⟨*podkopać, osłabić*⟩: **p.** zdrowie czyje, autorytet czyj; wiarę w co, dobrobyt czyj. **4.** Coś kogo podrywa, poderwało: a) (z miejsca, na równe nogi) ⟨*powoduje gwałtowne powstanie*⟩: Usłyszał podejrzany szmer, który go poderwał na równe nogi; b) ⟨*ktoś gwałtownie reaguje, zareagował na co; ktoś nie może spokojnie usiedzieć na miejscu*⟩: Mnie aż coś podrywa na krześle. *Berent Fach. 199.* **5.** *gw. środ.* Poderwać babkę ⟨*poznać dziewczynę, zawrzeć z nią znajomość*⟩.

przysł. **6.** Cicha woda brzegi podrywa (rwie).

podeszły 1. p. wiek ⟨*starość*⟩: Mimo podeszłego wieku czuł się jeszcze rześki. **2. p.** wiekiem *daw.* **p.** w wieku, w starości ⟨*stary*⟩: Choć **p.** w latach, poruszał się lekko. Dama **p-a** wiekiem.

podeszwa 1. Twardy jak **p.** ⟨*bardzo twardy, łykowaty*⟩: Pieczeń twarda jak podeszwa. **2.** *przestarz.* Od głowy do podeszwy ⟨*od stóp do głów*⟩. **3.** *rzad.* Pokazywać **p-y**; zbierać piasek na podeszwę. *Troc* ⟨*uciec, uciekać*⟩. **4.** *pot.* Włazić komu pod **p-y** ⟨*być bardzo uniżonym wobec kogo; płaszczyć się przed kim*⟩: Wobec podwładnych wyniosły, zwierzchnikom właziłby pod podeszwy.

przysł. **5.** Skórka na buty, język na podeszwę ⟨*o człowieku wygadanym, wykrętnym*⟩.

podglądać p. podejrzeć

podgórski 1. Klimat **p.**; miejscowość **p-a. 2.** Lodowiec **p.** ⟨*lodowiec dolinny tworzący u podnóża gór jednolitą pokrywę*⟩.

podgrzewacz p. pary, wody, powietrza ⟨*urządzenie przy kotle parowym do podgrzewania wody zasilającej kocioł, powietrza dopływającego do paleniska i pary*⟩.

podhalański 1. Gwara **p-a** ⟨*właściwa mieszkańcom Podhala*⟩. **2.** Dach **p.** ⟨*półszczytowy, charakterystyczny dla budownictwa Podhala*⟩.

podjazdowy 1. Potyczka, utarczka, walka **p-a** ⟨*w której biorą udział podjazdy*⟩. 2. Metoda **p-a** (walki, ataku); również *przen.* 3. Wojna **p-a** ⟨*w której strona słabsza stosuje taktykę unikania generalnych bitew i zwalczania przeciwnika niespodziewanymi napadami przy pomocy niewielkich oddziałów*⟩.

podjąć p. **podejmować**

podjechać, podjeżdżać 1. **p.** do góry, w górę ⟨*unosić się do góry; wznosić się*⟩: Kurtyna podjechała do góry. Kamizelka podjeżdża komu do góry. 2. *posp.* Podjeżdżać nieprzyjemnie, **p.** czym ⟨*pachnieć brzydko, zalatywać*⟩: Beczka podjeżdża śledziami.

podkładać, podłożyć 1. **p.** ogień ⟨*podpalać, zapalać*⟩: Biegli z żagwiami od budynku do budynku, podkładając ogień. *Reym. Fron. 125.* 2. **p.** do pieca, na ogień ⟨*dorzucać paliwa, podsyca(-ić) ogień w piecu*⟩: Adam podkładał do pieca, ile razy matka mu kazała. *Grusz. An. Od Karpat 22.* 3. **p.** muzykę pod tekst literacki (pod fragmenty akcji itp.) ⟨*dostosowywać muzykę do utworu literackiego*⟩: Dowolnie podkładał muzykę pod fragmenty akcji na wskroś dramatycznej. *Loren. SPP.* 4. **p.** słowa, tekst itp. pod muzykę ⟨*dostosowywać utwór literacki do utworu muzycznego*⟩: Tłumaczył i podkładał pod muzykę libretto francuskiej operetki. *Gomul. Obraz 6.* 5. *łow.* **p.** psy ⟨*puszczać psy po tropie zwierza*⟩: **p.** psy na lisa.

podkowa, podkówka 1. **p-y** pod oczami ⟨*półkoliste sińce*⟩. 2. W podkowę ⟨*półkolisto*⟩: Stoły, zabudowania ustawione w podkowę. 3. (S)krzywić, wygiąć(-inać), wykrzywi(a)ć usta, wargi w podkowę, w podkówkę ⟨*układać usta, wargi w grymas okazując chęć do płaczu*⟩: Usteczka jej drżały, to wykrzywiając się w podkówkę, to rozchylając się w nieśmiałym uśmiechu. *Górs. H. Tory 153.*

podkusić 1. **p.** kogo — do czego ⟨*kusząc skłonić kogo do czego, najczęściej do czegoś złego, niekorzystnego dla niego*⟩: Podkusił go do kradzieży, do hulanki. 2. Diabeł mnie podkusił, licho mnie podkusiło do czego a. co zrobić ⟨*forma usprawiedliwienia, wyrzutu skierowanego do siebie*⟩: Ej, licho mnie podkusiło martwić pana. *Tyg. Ilustr. 181, 1863.*

podlać *przysł.* I stary odmłodnieje, jak sobie podleje! ⟨*podpije*⟩.

podlecieć 1. *posp.* Co podleciało, gdzie podleciało ⟨*bez wyboru, wszystko jedno co; nie wybierając miejsca, gdzie popadło*⟩: [Koń] kładł się, było nie było, gdzie podleciało. *Wiech Śmiej I, 229.* 2. *posp.* Coś kogo podleciało ⟨*coś komu przyszło do głowy, ktoś wpadł na jakiś nieoczekiwany pomysł*⟩: Ni stąd ni zowąd coś go podleciało i rozpuszczał się, jak dziadowski bicz. *Wikt. Burek 8.*

podlegać 1. **p.** prawu, ustawie, mobilizacji ⟨*być objętym prawem itp.; podpadać pod prawo itp.*⟩: Sędziowie są niezawiśli i podlegają tylko ustawom. *Konst. PRL 269.* 2. **p.** chorobie ⟨*być chorym, niedomagać*⟩: Marynarze na równi z innymi podlegają chorobie morskiej. 3. Coś nie podlega wątpliwości (*daw.* również bez przeczenia) ⟨*coś jest bezsporne, jasne, oczywiste, niewątpliwe*⟩: Jego wybór na przewodniczącego stowarzyszenia nie podlegał wątpliwości. Nie mam zwyczaju dalej prowadzić rozmowy, jeżeli to, co mówię, może podlegać wątpliwości. *Kamień. Pam. 241.*

podległy 1. **p.** kraj, naród itp. ⟨*niesamodzielny, hołdowniczy, lenny*⟩. 2. *daw.* **p.** stan ⟨*stan chłopski lub mieszczański*⟩: Urodzić się w podległym stanie. 3. **p.** komu, czemu ⟨*zawisły od czyjej władzy, zależny od kogo, czego, podporządkowany komu, czemu; podwładny*⟩: Wasal **p.** suwerenowi. Ludy **p-e** berłu monarchy. 4. **p.** prawu, ustawie itp. ⟨*objęty prawem itp., podpadający pod prawo itp.*⟩.

podleźć *przysł.* Gdzie nie można przeskoczyć (przejść), tam podleźć trzeba ⟨*gdzie nie można nic zdobyć uczciwie, tam trzeba użyć podstępu*⟩.

podłoga 1. **p.** drewniana, ceglana, kamienna, marmurowa; **p.** parkietowa; **p.** z desek, z klepki (dębowej, bukowej), z plastyku. 2. Pasta do podłogi. 3. Froterować, pastować, zaciągać; myć, szorować podłogę. 4. Kłaść, układać podłogę. 5. **p.** skrzypi, trzeszczy.

podłogowy 1. Deska **p-a** ⟨*do układania podłogi*⟩. 2. Stolarka **p-a** ⟨*roboty związane z układaniem podłóg*⟩.

podłość 1. Nikczemna **p.** ⟨*niegodziwość, łajdactwo*⟩. 2. Popełnić **p.** ⟨*czyn podły*⟩. 3. Zarzucić komu **p.** 4. Dopuścić się podłości. 5. Splamić się (życie swoje) podłością ⟨*czynem podłym*⟩: Żadną podłością życia swego nie splamił. *Dmoch. SW.*

podłoże 1. **p.** gliniaste, kamienne, nieprzepuszczalne, wapienne ⟨*podglebie, podgrunt*⟩. 2. **p.** klasowe, ekonomiczne, polityczne, religijne ⟨*podstawa, tło*⟩. 3. **p.** czego, **p.** do czego, pod co ⟨*podstawa, podkład, również przen.*⟩: **p.** jezdni; **p.** charakteru, uczucia; **p.** niepowodzeń; **p.** do agitacji; **p.** pod asfalt, pod budowę nawierzchni, pod posadzkę. 4. Na podłożu: Choroba na podłożu nerwowym. 5. U podłoża czego (leży co): U podłoża wszystkich ekonomicznych poglądów Staszica leży teza klasycznej ekonomii burżuazyjnej, że ziemia i praca są źródłem wszelkich bogactw. *Ekon. 3, 1954, s. 185.* 6. Być podłożem, stanowić, stwarzać **p.** czego: Nieświadomie stwarzał podłoże do agitacji. *SPP.*

podłożyć p. **podkładać**

podły 1. **p.** człowiek, zdrajca ⟨*nikczemny, niegodziwy*⟩. 2. **p.** czyn; **p-a** intryga ⟨*haniebny(-a)*⟩. 3. **p.** materiał; **p-e** jedzenie, papierosy ⟨*lichy(-e), marny (-e), kiepski(-e)*⟩.

podmiejski 1. Kolej, komunikacja **p-a** ⟨*środki lokomocji łączące miejscowości położone w pobliżu miasta (do około 100 km) z jego granicą*⟩. 2. **p-a** okolica, **p-e** osiedle ⟨*znajdująca(-e) się w pobliżu miasta*⟩.

podmorski *przestarz.* **p.** telegraf ⟨*telegraf, którego kable są prowadzone po dnie mórz i oceanów*⟩.

podmuch 1. **p.** wiatru ⟨*silny powiew*⟩. 2. **p.** wybuchu ⟨*silny pęd powietrza spowodowany wybuchem*⟩.

3. p. jesieni, wiosny, zimy ⟨*powiew jesienny, wiosenny, zimowy (zwykle jako zapowiedź nadchodzącej pory roku)*⟩.

podniebienie 1. p. miękkie ⟨*tylna część sklepienia jamy ustnej zakończona języczkiem*⟩. **p.** twarde ⟨*kostna część sklepienia jamy ustnej*⟩. **2.** *przen.* Rozkosze podniebienia ⟨*smakowite potrawy, smakołyki*⟩.

podniesiony 1. p-a temperatura ⟨*wyższa niż normalnie; gorączka*⟩: Mieć podniesioną temperaturę. **2.** Z podniesionym czołem (iść, robić co) ⟨*dumnie, jawnie; nie wstydzić się*⟩.

podnieść, podnosić 1. p. hałas, płacz, protest, wrzask, wrzawę; rebelię, powstanie, pospolite ruszenie, spór ⟨*rozpocząć; wszcząć hałas, wrzask itp.*⟩. **2. p.** głos: a) ⟨*mówić głośno; krzyczeć*⟩: Uczennice bały się jej, choć nigdy nie podnosiła głosu. *Prus Emanc. I, 7*; b) ⟨*mówić lub śpiewać wyższym tonem*⟩: Podnosił niekiedy głos do tonów po prostu śpiewnych. *Par. Król 81*; c) *daw.* ⟨*zabrać głos; wystąpić, w jakiej sprawie; odezwać się; przemówić; wypowiedzieć się*⟩: Gdy wymowny Jan Zborowski podnosił głos w obronie brata, płakali obecni posłowie i senatorowie. *Mech. Wym. I, 628.* **3. p.** zasłonę ⟨*odsłonić*⟩. **4. p.** kwalifikacje, stopę życiową, wydajność pracy, normy, pensję, płacę, zarobki, zyski; **p.** poziom czego, sławę, powagę czyją, wartość; **p.** nastrój, odwagę, urodę, zapał ⟨*podwyższyć, powiększyć, poprawić, (s)potęgować; wzmóc*⟩. **5. p.** kwestię, myśl, sprawę, wątpliwości ⟨*poruszyć, wysunąć*⟩. **6. p.** oczko w pończosze ⟨*pochwycić, złapać prujący się ścieg*⟩. **7. p.** wzrok ⟨*zwrócić spojrzenie, zwłaszcza w górę; spojrzeć*⟩. **8. p.** pieniądze, sumę, kapitał (z banku, z kasy) ⟨*wybrać, odebrać, odbierać, wycofać*⟩. **9.** Podnieść przyłbicę ⟨*wystąpić jawnie, nie ukrywając się, bez obawy, bez lęku*⟩: Zdecydował się porzucić swoje [...] incognito i wstąpił nareszcie z podniesioną przyłbicą w szranki dziennikarskich zapasów. *Prus Drobiaz. 73.* **10.** Podnieść rękawicę ⟨*przyjąć wyzwanie*⟩: Czekam, co przeciwko temu odpowie Przecławski [...] Gdyby jednak nie podniósł rękawicy, ja sam ją podejmę. *Grab. Mick. Listy 287.* **11. p.** rękę na kogo ⟨*zamierzyć się, targnąć się, porwać się na kogo*⟩: Tego despektu nie zrobię, żebym rękę podniósł na własnego ojca. *Sewer Biedr. 157.* **12. p.** rękę na siebie ⟨*odebrać sobie życie*⟩. **13. p.** ręce do góry ⟨*poddać się, skapitulować*⟩. **14.** *daw.* **p.** rogi ⟨*stać się butnym, zaczepnym*⟩. **15.** Podnieść sztandar czego ⟨*przewodzić czemu, stanąć na czele czego*⟩: Podnieść sztandar buntu, powstania, postępu. **16.** *przestarz.* Podnieść uszy: a) ⟨*natężyć słuch, być czujnym, bacznym*⟩: Dwór natychmiast podniósł uszy i swymi smoczymi oczami obejrzał się za powodami, jakich mógłby użyć za pozór do wyłamania się z warunków ugody. *Moracz. Dzieje IX, 168*; b) ⟨*być dobrej myśli*⟩: Jakoż wszyscy nabrali jakoś otuchy i [...] uszy do góry podnieśli. *Niemoj. J. Wspom. 373.* **17. p.** czyje zalety, zasługi, cnoty; czyją dzielność, odwagę, dobroć itp. ⟨*wychwalić, wysławić*⟩. **18.** *daw.* **p.** czyje zdrowie ⟨*wznieść toast za czyje zdrowie*⟩: Już z nalanymi kielichami stali i zaraz zdrowia nasze podnosili. *Kaczk. Murd. I, 149.* **19. p.** znaczenie czego ⟨*uwydatnić*⟩. **20. p.** żagle ⟨*rozpiąć żagle; przen. rozpocząć żeglugę*⟩. **21.** *mat.* **p.** do kwadratu, do sześcianu ⟨*zwiększyć dwukrotnie, trzykrotnie*⟩. **22.** *mat.* **p.** do potęgi naturalnej ⟨*pomnożyć daną wielkość przez siebie samą tyle razy, ile wskazuje wykładnik potęgi*⟩. **23.** *mat.* **p.** do potęgi rzeczywistej ⟨*wyznaczyć ciąg przybliżeń o potęgach wymiernych*⟩. **24.** *mat.* **p.** do potęgi wymiernej ⟨*do potęgi m i wyciągnąć pierwiastek stopnia n*⟩. **25. p.** kogo na tron ⟨*wybrać, ogłosić królem*⟩. **26.** podnieść kogo na nogi: a) ⟨*zmusić do przebudzenia się i do wstania*⟩: Dźwięk budzika [...] podniósł nas wszystkich na nogi. *Cent. Wyspa 113*; b) ⟨*zaalarmować*⟩: Nie próbowała nawet wejść do więźniów. Runge podniósłby cały statek na nogi. *Melc. Statek 169*; c) ⟨*uzdrowić, wyleczyć*⟩: Lekarstwo podniosło go na nogi. **27. p.** kogo, co z upadku, z ruiny ⟨*dźwignąć; wspomóc, wyratować; odbudować*⟩: Polacy po wojnie wspólnym wysiłkiem całego społeczeństwa podnosili z ruin fabryki, odbudowywali przemysł. **28.** Coś kogo podnosi, podnosiło ⟨*coś nie daje komu spokoju, podrywa, zmusza kogo do działania*⟩: Aż go podnosiło coś, żeby bić, łamać, tłuc. *Jun. Bracia 216.* **29.** Strach podnosi, podniósł włosy komu ⟨*komuś pod wpływem strachu zjeżyły się włosy*⟩.

podnieść się, podnosić się 1. p. się z upadku, z nędzy ⟨*podźwignąć się moralnie; wyzwolić się, wyratować się*⟩: Wielkość człowieka polega na podnoszeniu się z upadku, na przezwyciężaniu własnych słabości. *Morc. Ptaki 206.* **2.** Ceny, dochody, koszty, wydatki podniosły się ⟨*wzrosły, zwiększyły się*⟩. **3.** Hałas, krzyk, wrzask itp.; płacz, lament się podniósł ⟨*wszczął się, powstał*⟩. **4.** Kurtyna podniosła się ⟨*została podniesiona; rozpoczęto widowisko*⟩. **5.** Wiatr się podniósł ⟨*zerwał się*⟩. **6.** Włosy (komu) podnoszą się na głowie ⟨*powstają, jeżą się (ze strachu, grozy)*⟩.

podnieta 1. Gorączkowa, niespokojna, zmysłowa **p.** ⟨*stan podniecenia, podniecenie*⟩. **2. p.** do czego ⟨*pobudka, bodziec, zachęta*⟩: **p.** do pracy, do czynu. **3.** Mieć podnietę do czego. **4.** Stać się podnietą, stanowić podnietę do czego. **5. p.** działa na kogo.

podniosły p-e uczucie (uroczyste, wzniosłe).

podnosić p. **podnieść**

podnosić się p. **podnieść się**

podnóżek 1. *przestarz.* dziś *żart.* Sługa i **p.**, najniższy **p.** ⟨*wyrażenie konwencjonalnie grzecznościowe z odcieniem czołobitności, uniżoności*⟩. **2.** Być czyim podnóżkiem ⟨*być uniżonym, służalczym*⟩.

podobać się 1. Co, gdzie, ile, jak się komu (żywnie) podoba, podobało ⟨*jak kto chce, co kto woli*⟩: Robił, co mu się żywnie podobało. **2.** *iron.* A to mi się podoba! ⟨*do czego to podobne, a to ładna historia, cóż to znowu!*⟩. **3.** *pot.* Tak mi się podoba ⟨*tak chcę*⟩: Zrobiłem to, bo tak mi się podobało.

podobieństwo 1. Rodzinne, uderzające, zadziwiające, zupełne **p. 2. p.** czego: **p.** rysów (twarzy). **3.** *mat.* **p.** figur geometrycznych ⟨*odpowiedniość jednoznaczna punktów dwóch figur, przy której* *stosunek odległości dwóch punktów jednej figury do odległości odpowiednich punktów drugiej figury jest stały*⟩. **4. p.** do kogo, do czego. **5. p.** w czym (do kogo): **p.** w oczach, w twarzy, w postawie (do ojca). **6.** Na **p.** ⟨*podobnie jak...*⟩: Okrzyki brzmiały na podobieństwo grzmotu dział. *Sienk. Pot. VI, 5.* **7.** Doszukiwać się w kim, w czym podobieństwa do kogo, do czego; dopatrywać się między czym a czym podobieństwa. **8.** Mieć z kim **p.** ⟨*mieć cechy podobne do kogo, wspólne z kim*⟩: Kobieta mająca z nią wiele podobieństwa. *Orzesz. SPP.* **9. p.** zachodzi między kim a kim: Między nimi zachodzi pewne podobieństwo. *SW.*

podobnie 1. p. jak ⟨*tak, jak; tak samo, jak*⟩: W starości, podobnie jak w dzieciństwie, chronologia nie odgrywa żadnej roli. *Dygas. Piszcz. I, 211.* **2.** I tym **p.** ⟨*przy wyliczaniu, wymienianiu czego jednego za drugim: w sposób podobny, jak przedtem*⟩: Po mieście krążą różne środki lokomocji: tramwaje, autobusy, taksówki i tym podobnie.

podobny 1. p. bliźniaczo, uderzająco, jak dwie krople wody, kubek w kubek ⟨*zupełnie podobny; identyczny, jednakowy*⟩: Kubek w kubek do ojca podobny. **2.** *mat.* Figury geometryczne **p-e** ⟨*mające odpowiednie kąty równe i odpowiednie boki proporcjonalne*⟩. **3.** *mat.* pierwiastki **p-e** ⟨*mające ten sam stopień i to samo wyrażenie podpierwiastkowe*⟩. **4.** *mat.* Wyrazy **p-e** ⟨*mające te same czynniki literowe i te same wykładniki potęg, a różniące się tylko czynnikami określanymi cyfrowo, czyli współczynnikami*⟩. **5. p.** czemu: Godzina godzinie, dzień dniowi płynął podobny. *Krasz. Latarn. IV, 21.* **6. p.** do kogo, do czego: syn podobny do ojca, do matki; sen podobny do omdlenia. Pagórki podobne do mrowisk. *Prus SPP.* **7. p.** do kogo, do czego — czym: Barwą i kształtem całkiem podobny do innych. *Mick. SPP.* **8.** *pot.* **p.** do ludzi ⟨*przystojny, niebrzydki*⟩: Kiedy ogarnęła się trochę i przyczesała włosy, niby smoła czarne — to była podobna do ludzi. *Jun. Bracia 25.* **9.** *przestarz.* **p.** do prawdy ⟨*prawdopodobny*⟩: To co o nim mówią, jest podobne do prawdy. **10.** Do czego to podobne? ⟨*jak to wygląda? kto to widział? kto słyszał?*⟩: Do czego to podobne, żeby taki smarkacz palił papierosy. **11.** Coś podobnego ⟨*coś w tym rodzaju, rzecz podobna*⟩: Przysłuchaj się pan, jak się to mówi do pań. Pan pewnie nigdy nie zdobędzie się na coś podobnego. *Bał. Dom 28.* **12.** *pot.* Coś podobnego! ⟨*wyrażenie oznaczające zdumienie, oburzenie itp.; jak można! kto to widział!*⟩: Pierwszy raz w życiu spotkałem się z taką arogancją. Coś podobnego! **13.** Czy podobna? ⟨*czy to możliwe, prawdopodobne? czy jest rzeczą możliwą prawdopodobną?*⟩: Czy podobna, aby to zrobił człowiek tak szlachetny. Czy podobna się nie śmiać na takie androny! *Zabł. Firc. 57.*

podpadać 1. p. pod zmysły ⟨*ogarniać zmysłami, postrzegać*⟩: Zjawiska podpadające pod zmysły. **2.** Co, jaki itp. pod rękę, pod oko podpada, podpadnie, podpadło ⟨*co się trafi, co się zdarzy; bez wyboru*⟩: Czytał, co mu pod rękę podpadło. **3. p.** oczom, pod oczy ⟨*zwracać czyją uwagę, być zauważonym*⟩: Krajobraz jest płaski. Nic szczególnego oczom nie podpada. **4.** *przestarz.* **p.** winie ⟨*być uznanym za winnego*⟩: Dość na tym, że sobie cudzą własność przyswajam, iżbym podpadł winie. *Kras. Podstoli 250.* **5.** *przestarz.* **p.** ruinie ⟨*wpadać, popadać w ruinę, zostać zrujnowanym*⟩.

podpalacz p. wojenny, **p.** świata ⟨*ten, kto dąży do wywołania wojny, podżegacz wojenny*⟩: Pokój musi zwyciężyć wszystkie ciemne siły podpalaczy świata i podżegaczy wojennych. *Pokój 38.*

podparty *sport.* Przysiad, siad **p.** ⟨*z podparciem się rękami*⟩.

podpędzić 1. *pot.* **p.** robotę a. z robotą ⟨*przyspieszyć robotę, pospieszyć się z robotą*⟩. **2.** *pot. żart.* **p.** komu kota (częściej: popędzić) ⟨*nastraszyć kogo*⟩: Możemy Zenona postraszyć [...] Kota mu podpędzić. *Koźn. Piątka 109.*

podpierać p. **podeprzeć**

podpierać się p. **podeprzeć się**

podpis 1. Własnoręczny, zamaszysty **p.**; **p.** nieczytelny, **p.** z zakrętasem. **2. p.** na czym, pod czym: **p.** na dokumencie; **p.** pod aktem, deklaracją, oświadczeniem. **3.** Dać, kłaść, położyć (na czym, pod czym) swój **p.** ⟨*podpis(yw)ać co*⟩. **4.** Dać na co **p.** ⟨*podpisując zezwolić na co, zobowiązać się do czego*⟩: Daję ci czas do namyślenia, papiery dopiero jutro będą gotowe... Uprzedzam cię, że musisz dać podpis. *Krasz. Latarn. III, 57.* **5.** Opatrzyć, opatrywać co podpisem: Artykuliki tak drobne, że nie warto ich opatrywać podpisem. *Mick. SPP.* **6.** Podrobić, sfałszować czyj **p. 7.** Przedstawić (dokumenty, papiery, akt) do podpisu.

podpuszczać, podpuścić 1. p. mleko ⟨*powodować skwaśnienie, ścięcie za pomocą podpuszczki*⟩. **2. p.** nieprzyjaciela na strzał ⟨*pozwalać zbliżyć się na odległość strzału*⟩: Podpuścili nieprzyjaciół na strzał i zasypali ich pociskami. *SW.* **3. p.** samca do samicy ⟨*doprowadzać w celu kopulacji*⟩.

podrabiać, podrobić p. dokumenty, pieniądze, dzieła sztuki, podpis ⟨*(s)fałszować*⟩.

podrażniony 1. p-a miłość własna ⟨*urażona, zadraśnięta*⟩. **2.** Mieć **p-e** nerwy ⟨*być zdenerwowanym, doprowadzonym do zdenerwowania, irytacji; znajdować się w stanie silnego podniecenia nerwowego*⟩.

podręczny 1. Apteczka **p-a** ⟨*będąca pod ręką, z której można korzystać w każdej chwili; pomocnicza*⟩. **2.** Biblioteka **p-a** ⟨*wydzielone książki z księgozbioru, z których można korzystać bezpośrednio w czytelni przy bibliotece*⟩. **3.** Mapa **p-a**; słownik **p.** ⟨*nieszczegółowa(-y), do użytku doraźnego*⟩. **4.** Szafka **p-a**, stolik **p.** ⟨*pomocnicza(-y)*⟩.

podróż 1. Dalsza, forsowna, krótka, nocna, wielomiesięczna **p. 2. p.** powietrzna, zagraniczna. **3. p.** poślubna; **p.** służbowa. **4. p.** czym: **p.** koleją, samochodem, samolotem, statkiem, okrętem; końmi; **p.** morzem, lądem. **5. p.** do Ameryki, do Francji, do ZSRR, do obcych krajów, na drugą półkulę, na Kaukaz; **p.** w głąb Afryki, w góry (południowoamerykańskie). **6. p.** po świecie, po kraju; **p.** naokoło świata. **7. p.** na tamten świat, *daw.*

żart. **p.** niebieska ⟨*śmierć*⟩: Niedługo się w podróż niebieską wybierze. *L.* ⟨*niedługo umrze*⟩. **8.** Cel podróży. **9.** Dziennik podróży. **10.** Koszta podróży: Zwrot kosztów podróży. **11.** Towarzysz(ka) podróży. **12.** Gotować się do podróży. **13.** Odbyć, podjąć, przedsięwziąć **p.**: Ostatnie wrażenia bardziej go wyczerpały, aniżeli cała podróż, którą odbył. *Dygas. SPP.* **14.** Puścić się; udać się, wybrać się, wyruszyć w **p.**; wyprawi(a)ć kogo w **p.**: Wyprawiał w podróż syna. *Krasz. SPP.* **15.** Życzyć komu szczęśliwej podróży. **16. p-e** kształcą.

podróżniczy 1. Literatura **p-a**; dzieła **p-e** ⟨*zawierające opisy podróży, mówiące o podróżach i podróżnikach*⟩. **2.** Żyłka **p-a** ⟨*skłonność, zamiłowanie do podróży*⟩.

podróżny 1. Bagaż, pled, powóz, strój **p.**; sakwa, torba, walizka **p-a**; przybory **p-e** ⟨*służące do podróży; potrzebne w podróży*⟩. **2.** Osoba **p-a** ⟨*odbywająca podróż, podróżująca*⟩. **3.** Trud **p.** ⟨*związany z podróżą*⟩. **4.** Po podróżnemu ⟨*w sposób przystosowany do podróży*⟩: Ubrany po podróżnemu.

podrwić 1. p. sprawę ⟨*popsuć, pogorszyć sprawę przez niezręczne, niewłaściwe postępowanie; pokpić sprawę*⟩: Niech mi daruje, ale podrwił sprawę w tym razie. *Oss. SW.* **2. p.** głową ⟨*zrobić, palnąć głupstwo, popełnić niedorzeczność, postąpić niewłaściwie*⟩: Rada była głupia i pomysł głupi [...] Boś podrwił głową. *Sienk. Pot. VI, 48.*

podrygi 1. Ostatnie **p.** ⟨*konwulsje, drgające ruchy umierającego człowieka lub zdychającego zwierzęcia; przen. ostatnie rozpaczliwe wysiłki, ostatnie chwile*⟩: To były już ostatnie podrygi reakcji. *Brück. Kult. IV, 48.* **2.** W podrygach ⟨*w podskokach*⟩: Widziałem czarną, wysoką sylwetkę w ciągłych ukłonach i podrygach. *Sienk. SPP.*

podrywać p. **poderwać**

podrzeć 1. p. co na (drobne) strzępy, kawałki, cząstki: Podarł na najdrobniejsze cząsteczki kartkę. *Par. SPP.* **2.** *przestarz.* **p.** co — (czym) ⟨*poszarpać*⟩: **p.** ciało kłami, pazurami. Charty zająca podarły. *SW* ⟨*rozszarpały na kawałki*⟩. **3. p.** buty, odzież ⟨*zniszczyć, zużyć, znosić*⟩. **4. p.** pierze ⟨*obedrzeć z szypułek*⟩.

podrzucać, podrzucić 1. p. głowę a. głową, ramionami, rękami ⟨*unosić w górę gwałtownymi ruchami (gwałtownym ruchem)*⟩. **2. p.** ogień ⟨*ukradkiem podpalać*⟩. **3. p.** dziecko: a) ⟨*pozbyć się pozostawiając je u kogo albo gdzie potajemnie*⟩; b) *pot.* **p.** komu dziecko ⟨*pozostawi(a)ć, odd(aw)ać komu dziecko na pewien czas pod opiekę*⟩: Codziennie, gdy wychodzi po zakupy, podrzuca dziecko sąsiadom. **4.** *pot.* **p.** kogo, co — dokąd ⟨*podwozić, dostarczać*⟩: **p.** znajomych (swoim autem) do teatru; materiały do redakcji. **5.** Coś kogoś (*rzad.* kimś) aż podrzuca, kogoś podrzuca furia, gniew, wściekłość ⟨*ktoś jest opanowany przez furię, gniew, wściekłość; drży z furii, gniewu, wściekłości*⟩: Biegał po pokoju podrzucany furią. *Święt. A. Nałęcze 184.*

podsekretarz p. stanu ⟨*wiceminister*⟩.

podskakiwać, podskoczyć 1. p. na jednej nodze, lekko, jak piłka; z radości ⟨*wykonywać skoki, wykonać skok (do góry)*⟩. **2.** Akcje podskoczyły (o 50%); kurs (akcji, papierów) podskoczył ⟨*nagle wzrosła ich wartość*⟩. **3.** Serce podskoczyło komu do gardła ⟨*serce komu zabiło szybciej, gwałtowniej na skutek emocji, wzruszenia itp.*⟩. **4.** Temperatura podskoczyła ⟨*podniosła się*⟩. **5.** Termometr podskoczył ⟨*rtęć w termometrze podniosła się*⟩. **6.** Towar podskoczył w cenie ⟨*cena towaru wzrosła; podwyższono cenę towaru*⟩.

podskok 1. Śmieszne **p-i**. **2. p-i** w tańcu. **3.** W podskokach ⟨*w lansadach*⟩: biec, sadzić, zbliżać się w podskokach.

podstawa 1. Chwiejna(-e), fałszywa(-e), krucha(-e); mocna(-e), niewzruszona(-e), obiektywna(-e), pewna(-e), silna(-e), słaba(-e), trwała(-e), zdrowa(-e) **p.** (**p-y**). **2. p-y** ekonomiczne, klasowe, materialne, naukowe, prawne, terytorialne. **3.** *geol.* **p.** erozyjna a. erozji ⟨*poziom morza przy ujściu rzeki lub poziom rzeki przy ujściu dopływu*⟩. **4.** *jęz.* **p.** słowotwórcza ⟨*wyraz lub wyrażenie, od którego utworzona jest formacja pochodna*⟩. **5. p.** czego ⟨*to, na czymś coś stoi, opiera się; dolna część czego, np. budowli, kolumny, rzeźby; fundament, cokół, piedestał, podsłupie*⟩: **p.** kolumny, lampy, posągu, wieży, tronu, domu, wzgórza itp.; *mat.* **p.** graniastosłupa, trójkąta, walca ⟨*dolna płaszczyzna, dolny bok*⟩; *przen.* **p.** bytu, działania, egzystencji, istnienia, myślenia, polityki, rozwoju, utrzymania, wychowania, wykształcenia, życia. **p.** cywilizacji, moralności, nauki, państwa, społeczeństwa, światopoglądu, teorii, ustroju, wiedzy. **6.** *meteor.* **p.** chmur ⟨*odległość między dolną granicą chmury a ziemią (lub poziomem morza)*⟩. **7.** *anat.* **p.** czaszki ⟨*dolna część czaszki*⟩. **8.** *mat.* **p.** potęgi ⟨*przy potęgowaniu: liczba podnoszona do potęgi*⟩. **9. p.** do czego: **p.** do zmiany pracy, do otrzymania wyższej pensji. **10.** Nie bez podstawy ⟨*nie bezzasadnie*⟩: Mówię to nie bez podstawy. **11.** Pozbawiony wszelkiej podstawy (logicznej, moralnej). **12.** Praca u podstaw ⟨*jedno z haseł pozytywizmu, nawołujące do pracy nad ekonomicznym i kulturalnym podniesieniem wsi*⟩. **13.** Na podstawie czego ⟨*na zasadzie czego; opierając się na czym*⟩: Twierdzę to na podstawie badań, obserwacji. **14.** Budować przyszłość, życie na nowych podstawach. **15.** Być, leżeć u podstawy czego. **16.** Dać czemu jakie (np. naukowe) **p-y**. **17.** Mieć podstawę (**p-y**) do czego (np. do krytyki). **18.** Opierać, oprzeć co na jakiej podstawie (np. na pewnej, na stałej) lub na jakich (np. na pewnych, na stałych) podstawach. **19.** Mieć, przyjąć, wziąć co za podstawę: Za podstawę pracy mojej przyjąłem głównie dyplomata nasza. *Hube R. SW.* **20.** Stać się podstawą czego, czyjego poglądu. **21.** Coś daje, stanowi, tworzy podstawę czego, do czego; służy za podstawę czemu. **22.** Coś jest, dzieje się bez podstawy ⟨*bez istotnej przyczyny, powodu*⟩.

podstawiać, podstawić 1. p. komu stołka ⟨*rozmyślnie komu szkodzić; źle mu się przysłużyć*⟩. **2. p.** kark, głowę, szyję pod topór ⟨*narażać się na śmiertelne niebezpieczeństwo, ryzykować życie*⟩. **3. p.** pociąg, wagony itp. ⟨*wprowadzić pociąg z bocznicy kolejowej na tor, z którego ma ruszyć w drogę*⟩.

podstęp 1. Chytry, haniebny, prosty, zwykły **p.** ⟨*wybieg dla oszukania kogo, podejście, zasadzka, intryga*⟩. **2.** Uciec się, uciekać się do podstępu. **3.** Zażyć kogo podstępem. **4. p.** kryje się za czym, tkwi w czym, udał się, nie udaje się.

podsumować, podsumowywać p. dyskusję, obrady itp. ⟨*zebrać i zwięźle (z)referować najważniejsze sprawy poruszane w dyskusji itp.; (z)reasumować*⟩.

podsunąć, podsuwać 1. p. co — pod co: **p.** poduszkę pod głowę; **p.** pięść komu pod nos. **2. p.** co pod oczy ⟨*pokaz(yw)ać zbliżając do oczu*⟩. **3. p.** myśl, pomysł, radę ⟨*podpowiedzieć, zaproponować, zasugerować*⟩. **4. p.** komu kogo ⟨*nastręczyć, naraić*⟩: Warto by też pomyślić o Hrabiego losie — czyby się nie udało podsunąć mu Zosię? *Mick. Tad. 138.*

podsycać, podsycić p. ogień; ognisko, płomień (czym); *przen.* **p.** namiętność, uczucie, żądzę; niezgodę, walkę.

podsypać, podsypywać *przestarz.* **p.** panewkę, rusznicę, strzelbę ⟨*sypiąc umieścić proch na panewce itp. przed strzałem*⟩. *przestarz.* **p.** pieniędzy w jakiej sprawie ⟨*dać pieniędzy w celu pomyślnego załatwienia jakiej sprawy; przekupić kogo*⟩.

podszewka 1. p. pod co: **p.** pod płaszcz. **2.** Ubranie na podszewce. **3.** Znać, pamiętać co od podszewki, znać podszewkę czego ⟨*znać zakulisowe szczegóły jakiejś sprawy, ukrywane tło, źródło czego*⟩: Znał dobrze podszewkę życia literackiego we Francji. *Par. Alch. 342.*

podszyć 1. *daw.* **p.** buty, obuwie ⟨*dać nowe przyszwy; dać nowe podszycie*⟩. **2.** *rzad.* **p.** kogo tchórzem ⟨*napędzić komu strachu, przestraszyć kogo, wywołać lęk*⟩: Tak mi się markotno zrobiło, tak nogi pode mną zadygotały, jakby mnie kto tchórzem podszył! *Zachar. Kres. 251.*

podszyty 1. Las, bór **p.** czym (np. krzakami) ⟨*mający podszycie*⟩. **2.** Tchórzem **p.** ⟨*lękliwy, tchórzliwy*⟩: Junak w słowach, a tchórzem podszyty. *Tarnow. SPP.* **3.** Wiatrem **p.** ⟨*o odzieży: lekki, lichy, przepuszczający zimno*⟩: Płaszczyk wiatrem **p.**

podszywany *przestarz.* **p.** przyjaciel, **p-a** genealogia ⟨*udany, fałszywy przyjaciel; fałszywa genealogia*⟩.

podtrzymać, podtrzymywać 1. p. autorytet, dyscyplinę ⟨*nie dopuścić do osłabienia, zaniku autorytetu, dyscypliny*⟩. **2.** Podtrzymywać dyskusję, rozmowę ⟨*nie przerywać dyskusji, rozmowy, wciągać do niej rozmówcę*⟩: Nie podtrzymywał rozmowy, więc się urwała. **3. p.** ogień: a) ⟨*podsycić ogień dodając paliwa*⟩; b) ⟨*nie przerywać strzelania*⟩: Artyleria podtrzymywała ogień. **4. p.** tradycje ⟨*zachow(yw)ać tradycje; nie dopuścić do ich zaniku*⟩. **5. p.** czyje zdanie ⟨*poprzeć*⟩.

podupadać, podupaść 1. p. na siłach, na zdrowiu; na duchu ⟨*tracić siły, zdrowie; ducha; słabnąć*⟩: Stary Glinowski od trzech lat ciągle podupadał na zdrowiu. *Dygas. SPP.* **2. p.** na nogi, na oczy, na uszy.

poduszczenie Z czyjego poduszczenia (zrobić, popełnić co).

poduszka 1. p. puchowa. **2.** *anat.* **p.** podeszwowa ⟨*spód stopy, podeszwa*⟩. **3.** *archit.* **p.** kapitelu ⟨*górna część kapitelu, na której leży architraw; abakus*⟩. **4.** *hutn.* **p.** łożyska ⟨*oprawa, w której spoczywają panewki łożysk*⟩. **5.** *bot.* **p-i** mchu ⟨*gruba warstwa mchu utrzymująca wilgoć*⟩. **6.** *anat.* **p-i** palców ⟨*spodnia część palców u rąk i nóg*⟩. **7. p.** do pieczątek ⟨*pudełko z wkładką filcową lub wojłokową zwilżoną tuszem*⟩. **8. p.** od (do) igieł, szpilek ⟨*do zatykania igieł, szpilek*⟩. **9. p-i** pod oczami ⟨*miejsca opuchnięte pod oczami*⟩. **10.** Książka, lektura do poduszki ⟨*przeznaczona do czytania przed zaśnięciem, usposabiająca do snu; o treści lekkiej*⟩. **11.** Być zmuszonym sprzedać ostatnią poduszkę ⟨*stracić całe mienie, znaleźć się w skrajnej nędzy*⟩. **12.** *przestarz.* Dać, włożyć pod poduszkę ⟨*ofiarować datek ślubny przy wyjściu za mąż, posag*⟩: Jeżeli pani uda się poprowadzić go na kobierzec, mateczka umyśliła włożyć pod poduszkę nowożeńców dobry posażek, jakieś dwadzieścia tysięcy rubli. *Żer. Grzech 55.* **13.** Myśleć o poduszce ⟨*o śnie, o spaniu*⟩. **14.** Opaść, osunąć się na **p-i** ⟨*o chorym, wyczerpanym, rannym; o głowie chorego, rannego*⟩. **15.** Przyłożyć głowę do poduszki: Zasnął ledwie przyłożywszy głowę do poduszki. **16.** Unieść się z poduszek. **17.** Zabrać komu ostatnią poduszkę ⟨*wyzuć kogo z mienia, doprowadzić do nędzy*⟩.

podwalina 1. Trwałe, słabe **p-y** ⟨*podstawy czego*⟩. **2.** Kłaść, położyć **p-y** czego a. pod co: Anglia położyła podwaliny swej potęgi morskiej aktem nawigacyjnym za Cromwella. *Szeląg. SPP.* **3.** Stanowić podwalinę (**p-y**) czego.

podwiązać, podwiązywać p. drzewka, rośliny ⟨*opasywać je sznurkiem, taśmą, łykiem itp.; wiązać tak, żeby łodygi, gałęzie nie opadały; przywiązać do tyczek*⟩.

podwieczorek 1. p. taneczny ⟨*przyjęcie popołudniowe połączone z tańcami*⟩. **2. p.** przy mikrofonie ⟨*rozrywkowa audycja radiowa nadawana w godzinach popołudniowych*⟩. **3.** Dać, dostać, zjeść co na **p.** ⟨*na posiłek przedwieczorny*⟩.

podwinąć, podwijać 1. p. nogi pod siebie ⟨*podkurczyć siadając na nie*⟩: Turek siedzi podwinąwszy nogi pod siebie. *SW.* **2. p.** ogon pod siebie ⟨*o psie: zwiesić, opuścić ogon; o człowieku: spokornieć*⟩.

podwodny Rośliny **p-e** ⟨*żyjące, pogrążone w wodzie*⟩.

podwoje Otwierać, otworzyć **p.**: a) ⟨*udostępni(a)ć co komu, d(aw)ać, stwarzać(-orzyć) możliwości*⟩: Dotychczas nie ożenił się, a jakkolwiek najznamienitsze domy w Rzeczypospolitej otwierały mu szeroko podwoje, utrzymywał, że nie może dość gładkiej dziewki w nich znaleźć. *Sienk. Pot. IV, 185*; b) ⟨*d(aw)ać, urządzać(-ić) przyjęcia(-e)*⟩: Koło r. 1800 [Warszawa] nabrała cokolwiek życia, kilka bowiem domów otworzyło swe gościnne podwoje. *Demb. L. Wspom. I, 72.*

podwójny 1. p-a moralność ⟨*dwulicowa, obłudna, nieszczera*⟩. **2. p-e** życie ⟨*obłudne, oparte na sprzeczności czynów i zasad*⟩: Żyć życiem podwójnym.

podwórko 1. Ciasne **p.** ⟨*wąski krąg zainteresowań lub interesów*⟩: Ludzie tej epoki [saskiej] [...] zamykają się w ciasnym podwórku stereotypowych tematów i tematy te powtarzają bez końca. *Krzyż. J. Lit. 397.* **2.** Rodzime, własne **p.** ⟨*krąg własnych, rodzimych zainteresowań, spraw; wąski zakres zainteresowań*⟩. **3.** Czynić zło itp. na cudzym podwórku ⟨*krzywdzić kogo innego; szkodzić komu innemu, nie sobie*⟩. **4.** *pot.* Przyjść, przejść na czyje **p.** ⟨*podzielić czyje przekonania, uznać czyje interesy, sprawy za słuszne*⟩. **5.** *pot.* Wtykać nos w cudze **p.** ⟨*mieszać się do cudzych spraw*⟩.

podwórze 1. Na podwórzu ⟨*na powietrzu, na dworze, pod niebem*⟩. **2.** Od podwórza, z podwórza ⟨*od zewnątrz, ze dworu*⟩: Wejście na klatkę schodową od podwórza a. z podwórza. **3.** *pot.* Mieszkać, mieć mieszkanie w podwórzu, od podwórza ⟨*w oficynie, nie w części frontowej*⟩: Mieszka w podwórzu. *SW.* Ma mieszkanie od podwórza. *SW.*

podwórzowy 1. p. grajek, muzykant, śpiewak ⟨*produkujący się po podwórzach*⟩. **2.** Pies **p.** ⟨*pilnujący domostwa, trzymany w budzie na podwórzu*⟩.

podwyżka 1. p. czego: **p.** pensji, komornego, podatków. **2. p.** kursu (papierów, akcji) ⟨*zwyżka, podniesienie się kursu*⟩. **3.** Dostać podwyżkę (pensji, zarobków). **4.** Żądać podwyżki (płac).

podwyższać, podwyższyć 1. p. co — o co: a) ⟨*podnosić wysokość czego, czynić wyższym*⟩: **p.** dom o dwa piętra; b) ⟨*zwiększać koszt czego; podnosić, uposażenie, wynagrodzenie*⟩: **p.** cenę; pensję, podatki. **2.** *muz.* **p.** o pół tonu, o ton ⟨*(prze)transponować o pół tonu, o ton wyżej*⟩.

podziać (się) 1. Nie wiedzieć gdzie **p.** ręce ⟨*nie wiedzieć, co robić z rękami; nie wiedzieć, jak się zachować; czuć się skrępowanym, zawstydzonym*⟩. **2.** Nie mieć, nie wiedzieć gdzie **się p.** ⟨*nie wiedzieć, co ze sobą zrobić*⟩: Nie mając gdzie się podziać, położyłem się na ławce. *SPW.*

podział 1. p. administracyjny (kraju). **2. p.** pracy ⟨*rozczłonkowanie procesu pracy na poszczególne czynności w zakładzie produkcyjnym, zwiększające wydajność pracy*⟩. **3.** Społeczny **p.** pracy ⟨*podzielenie pracy w społeczeństwie między różne gałęzie produkcji*⟩. **4.** Do podziału ⟨*do podzielenia*⟩: Dać pieniądze do podziału między ubogich. *SW.* **5.** Dokon(yw)ać podziału.

podzielić, podzielać 1. Podzielić co — na co, np. jabłko na części. **2.** Podzielać przekonanie, sąd, zdanie; podzielać zamiłowanie czyje ⟨*myśleć, zapatrywać się tak samo, jak kto inny; mieć takie samo zamiłowanie*⟩: Najzupełniej podzielam twoje zdanie. **3.** *przestarz.* Podzielać z innymi co ⟨*stać się w czym ich współuczestnikiem, wziąć w czym udział, wespół z innymi*⟩: Podzielać z kim losy, boleść. Podzielam twój żal. *SW.* **4.** *przestarz.* Podzielić z kim obiad, posiłek ⟨*zjeść z kim wspólnie obiad, posiłek*⟩: Zastajesz nas pan przy rannym obiedzie. Czy nie zechcesz podzielić go z nami? *Fredro A. Bliz. 198.*

podzielić się p. się czym ⟨*dać komu część czego*⟩: **p. się** zapasami, spuścizną, zdobyczą (z kim). **p. się** jajkiem, opłatkiem ⟨*dzieląc się jajkiem, opłatkiem złożyć sobie wzajemnie życzenia*⟩.

podzielony Głosy, opinie, zdania **p-e** ⟨*niejednomyślne, nie zgadzające się ze sobą*⟩.

podziemie 1. Wyjść z podziemia ⟨*wyjść z ukrycia, wyjść na światło dzienne, dać się poznać*⟩: Od dawna nurtujące ruchy rewolucyjne wyszły wreszcie w r. 1848 z podziemia w wielu krajach Europy. *Piw. Hist. 313.* **2.** Zejść do podziemia ⟨*zacząć działać w konspiracji*⟩: Organizacja nie mogąc działać jawnie, zeszła do podziemia.

podziemny 1. Basen, chodnik, kanał, skarbiec, wykop **p.**; grota, pieczara **p-a**; przejście **p-e** ⟨*znajdujący(-a,-e) się pod ziemią*⟩. **2.** Roboty **p-e** ⟨*wykonywane pod ziemią*⟩. **3.** Walka **p-a**, knowania **p-e** ⟨*konspiracyjna(-e)*⟩.

podziękowanie *przestarz.* **podzięka 1.** Gorące(-a), serdeczne(-a), szczere(-a), publiczne(-a) **p. 2. p.** za co: **p.** za opiekę, za pomoc; za wyświadczoną grzeczność, przysługę. **3.** Z podziękowaniem, *przestarz.* z podzięką (przyjąć co, odesłać co, odmówić czego); list z podziękowaniem. **4.** Wyrazić komu **p.**; złożyć komu **p.**

podziobany p. ospą, przez ospę ⟨*mający na twarzy ślady po przebytej ospie*⟩: Szpetny jak szatan, kosooki i przez ospę podziobany jak sito. *Konopn. Now. I, 17.*

podziw 1. Głęboki, mimowolny, niemy, nietajony, szczery **p. 2. p.** dla kogo, czego: **p.** dla śmiałka; dla wytrwałości w nauce; dla piękna, dla odwagi, śmiałości, sprytu. **3. p.** nad czym: Stał jak wryty od podziwu nad jej urodą. *Sienk. SPP.* **4.** Godny podziwu: Z godnym podziwu uporem dążył do celu. **5.** Nad **p.**, *rzad.* na **p.** ⟨*zadziwiająco, zdumiewająco, nadspodziewanie, nadzwyczajnie, nieprawdopodobnie, niezwykle*⟩: Piękna pogoda utrzymywała się nad **p.** długo. Chłopak nad **p.** zdolny. **6.** (Aż) **p.** bierze (brał): Zawsze wesoła, że aż **p.** bierze. **7.** Nie móc wyjść z podziwu ⟨*dziwić się bardzo, ciągle się dziwić, nie móc się nadziwić*⟩: Kiedy na nią patrzę, paniusiu, to z podziwu wyjść nie mogę, że to moja córka. *Żer. Grzech 27.* **8.** Oglądać, patrzeć z podziwem. **9.** Oniemieć z podziwu. **10.** Wprawić (kogo) w **p.**: Wprawiał w szczery podziw niezmierną dyskrecją i subtelnym wycieniowaniem szczegółów. *Lorentz SPP.* **11.** (Wz)budzić (czyj) **p.**

podziwienie Nie móc wyjść z podziwienia ⟨*nie móc wyjść z podziwu, dziwić się bardzo, ciągle się dziwić*⟩: Nie mógł wyjść z podziwienia, że można być tak naiwnym.

podzwaniać p. zębami ⟨*szczękać z zimna zębami*⟩.

podzwrotnikowy 1. Burza **p-a** ⟨*krótkotrwała, gwałtowna*⟩. **2.** Klimat **p.** ⟨*strefa klimatyczna przejściowa, klimat pośredni między gorącym a umiarkowanym*⟩. **3.** Las **p.**, roślinność **p-a** ⟨*właściwy(-a) dla okolic zwrotnika, bujny(-a), dziewiczy(-a)*⟩. **4. p.** pas wysokich ciśnień.

podźwignąć 1. p. głowę ⟨*podnieść z trudem*⟩. **2. p.** z ruiny, z gruzów ⟨*zbudować, wznieść na nowo, odbudować, odrestaurować*⟩: **p.** miasto z gruzów. **3. p.** kogo z upadku ⟨*wspomóc kogo, postawić na nogi, wydźwignąć z upadku, poratować*⟩.

podżegacz **p.** wojenny a. do wojny: Siły zwolenników pokoju są o wiele potężniejsze od sił podżegaczy wojennych. *Nowa Kult. SPP.*

poemat **1. p.** liryczny, narodowy, satyryczny, żartobliwy. **2. p.** dydaktyczny ⟨*wierszowany traktat filozoficzny, naukowy, religijny itp.*⟩. **3. p.** dygresyjny ⟨*poemat o wątkach epickich z obszernymi fragmentami lirycznymi*⟩. **4. p.** epicki ⟨*powieść poetycka*⟩. **5. p.** heroikomiczny ⟨*poemat opowiadający o błahych zdarzeniach stylem podniosłym*⟩. **6.** *muz.* **p.** symfoniczny ⟨*utwór na orkiestrę symfoniczną bez określonej formy, przedstawiający lub sugerujący pewne określone treści literackie wskazane w tytule*⟩. **7. p.** czego; o czym: **p.** miłości, walki i chwały; **p.** o żołnierzu tułaczu.

poeta **p.** dramatyczny; **p.** narodowy; **p** natchniony.

poetycki **1.** Audycja, gawęda **p-a**; wieczór **p.** ⟨*poświęcona(-y) poezji*⟩. **2.** Geniusz, polot, talent **p.**; ekspresja, wena, twórczość, wrażliwość, wyobraźnia **p-a**; rzemiosło, uzdolnienie **p-e**. **3.** Powieść **p-a** ⟨*gatunek powieści powstałej w okresie romantyzmu, będącej odmianą poematu epickiego, w którym przeplatają się elementy epickie i liryczne, przeważnie przepojone nastrojem grozy, tajemniczości, niesamowitości*⟩.

pofałdować **p.** firanki, spódnicę ⟨*ułożyć w fałdy, sfałdować*⟩; *przen.* Twarz, którą wiek pofałdował stary. *Drużb. SW.*

pogadanka **1. p.** oświatowa, naukowa, radiowa ⟨*wykład popularny*⟩. **2. p.** dla dzieci, dla młodzieży. **3. p.** na temat czego. **4.** Nadać (przez radio) pogadankę. **5.** Wygłosić pogadankę.

poganiać Coś (na czymś siedzi i) czymś pogania ⟨*jedno po drugim następuje nieprzerwanie; czegoś gromadzi się dużo*⟩: Pech na pechu siedzi i pechem pogania. *Żer. Grzech 79.*

pogański *przestarz.* **p-e** nasienie, **p.** syn ⟨*wyzwiska*⟩: Odrwiłeś mię, pogański synu. *Troc.*

pogarda **1.** Głęboka, niema, nie ukrywana **p. 2. p.** czego: **p.** bogactw, życia, śmierci. **3. p.** dla kogo, dla czego a. względem kogo, czego: **p.** dla tchórza; dla przesądów. **4.** Godzien pogardy. **5.** Z pogardą (patrzeć na kogo, na co; wyrażać się o kim, o czym; odwrócić się od kogo, od czego). **6.** Budzić, ściągnąć na siebie, wywoł(yw)ać pogardę. **7.** Mieć dla kogo, czego pogardę lub kogo, co w pogardzie ⟨*pogardzać kim, czym*⟩: Pan Baltazar ma w pogardzie nowoczesny strój światowy. *Oppman Typy 43.* **8.** Okaz(yw)ać komu pogardę. **9.** *daw.* Pójść w pogardę; podać kogo, w pogardę ⟨*pogardzać czym; wystawić na pogardę, spowodować pogardzanie kim, czym*⟩: Poszły w pogardę urzędy i mądrość. *Mick. SPP.* W pogardę podano pracę rzemieślnika i kupca. *Chrzan. I. Lel. 160.* **10.** Ściągnąć na kogo pogardę: Tchórzostwem swoim ściągnął na siebie ogólną pogardę.

pogardzenie Nie do pogardzenia ⟨*którym nie należy pogardzać, nie zasługujący na odrzucenie, korzystny, wartościowy; wart zachodów, starań*⟩: Interes, kąsek, propozycja nie do pogardzenia. Alfred był dla niej partią nie do pogardzenia. *Jun. Mazur. 236.*

pogawędka **1.** Krótka, dłuższa, przyjacielska **p. 2.** Uciąć sobie z kim pogawędkę.

pogląd **1.** Błędny, osobisty, słuszny, szeroki, trafny, ustalony **p. 2. p-y** filozoficzne, naukowe, polityczne, społeczne. **3. p.** na co: **p.** na świat, na dzieje powszechne. **4.** Kształtować czyj **p. 5.** Mieć jaki **p.** na co; mieć jakie **p-y** ⟨*mieć jaki sąd o czym; podzielać jakąś opinię*⟩: Tak, twój ojciec ma trochę staroświeckie poglądy. *Par. Niebo 186.* **6.** Narzucać(-ić) **p. 7.** Podzielać czyj **p.** a. **p-y. 8.** Różnić się w poglądach. **9.** Sformułować swoje **p-y. 10.** Szerzyć **p. 11.** Wyrazić, wypowiedzieć **p.**, że... ⟨*opinię*⟩. **12.** Wyrobić sobie (swój) **p.** na co a. co do czego. **13.** Zmienić **p.** (**p-y**): Zmienić swój **p.** na jakąś sprawę; zmienić swoje **p-y** polityczne. **14. p.** czyj, jaki przyjmuje się, szerzy się, ustala się; **p-y** (czyje) krystalizują się, zmieniają się.

pogłaskać **1. p.** kogo po sercu, **p.** czyją ambicję, dumę itp. ⟨*zrobić komu przyjemność chwaląc go, schlebiając mu, umacniając go w dobrym mniemaniu o sobie*⟩: Pochwała pogłaskała wszystkich po sercu. *Skiba Poziom. 180.* **2.** Nie pogłaskać kogo po główce ⟨*nie obejść się z kim łagodnie, nie pochwalić; zganić, ukarać*⟩: Pójdziemy potem na milicję. Nie wiem, czy dużo tam zdziałamy — po główce go za to wszystko nie pogłaszczą, ale zobaczy się. *Past. Trzeba 81.*

pogłoska **1.** Alarmujące, niepokojące, nieprawdziwe, nie sprawdzone **p-i. 2. p.** o czym: **p.** o wojnie. **3.** Nie dawać ucha pogłoskom. **4.** Rozpuszczać, rozsiewać **p-i. 5. p-i** chodzą, krążą, kursują, obiegają, rozchodzą się: Chodzą pogłoski, jakoby... *SW.*

pogoda **1.** Burzliwa, chmurna, deszczowa, mroźna, niepewna, obrzydliwa, odwilżowa, piękna, słoneczna, stała, sztormowa, zmienna **p. 2. p.** marcowa ⟨*zmienna, raz deszcz, raz słońce*⟩. **3.** Psia **p.** ⟨*brzydka; niesprzyjające warunki atmosferyczne*⟩. **4.** *meteor.* Mapa pogody ⟨*mapa synoptyczna*⟩. **5.** Stan pogody ⟨*atmosfery*⟩. **6.** Zmiana pogody. **7.** *przen.* **p.** duszy, umysłu, usposobienia; **p.** na twarzy, na czole. **8.** Przy (dobrej) pogodzie (kończyć żniwa, wyruszyć gdzie). **9.** Barometr idzie na pogodę ⟨*wskazuje zbliżanie się wyżu barometrycznego*⟩. **10.** Błyska się, ma się, zanosi się na pogodę. **11.** Przewidywać pogodę. **12.** Znieść co (nieszczęście, stratę) z pogodą ⟨*ze spokojem*⟩. **13. p.** popsuła się, sprzyja, ustaliła się, utrzymuje się.

przysł. **14.** Będzie pogoda, jak się nie poleje z nieba woda. **15.** Czasu pogody bój się nawałności (wielkiej wody).

pogodny **1.** Ranek **p.** ⟨*bez opadów atmosferycznych, bezchmurny, słoneczny, bez silnych wiatrów*⟩. **2.** Morze **p-e**; rzeka **p-a** ⟨*spokojne(-a), bez fal*⟩. **3. p.** uśmiech; **p-e** usposobienie ⟨*miły(-e), wyrażający(-e) pogodę ducha, wesoły(-e)*⟩.

pogodzić się **1. p.** się z czym ⟨*przyjąć co z rezygnacją, oswoić się z czym*⟩: **p.** się z faktem. **2. p.** się z Bogiem ⟨*wyspowiadać się (przed śmiercią), nawrócić się*⟩.

pogoń 1. Intensywna, natychmiastowa **p.** ⟨*pościg*⟩. **2. p.** za kim, za czym: **p.** za złodziejem, za tramwajem; *przen.* **p.** za oryginalnością. **3.** Posłać, rozesłać, wysłać, wyprawić **p.** (za kim, za czym) ⟨*wysłać itp. goniących*⟩. **4.** Puścić się, ruszyć, rzucić się, wyruszyć w **p.** za kim, za czym; rozesłać, wyprawić, wysłać kogo, co w **p.** za kim ⟨*ruszyć, rzucić się; wysłać kogo, aby kogo, co dogonić, ująć*⟩: Kali dosiadłszy konia, ruszył w pogoń. *Sienk. SPP.* Wyprawił za nim w pogoń hufce jazdy. *Siem. L. Kart. 29.* **5.** Ujść pogoni, uciec przed pogonią ⟨*przed goniącymi*⟩. **6.** Wyrwać się pogoni ⟨*goniącym, ścigającym*⟩. **7.** Zaniechać pogoni ⟨*pościgu*⟩. **8.** Zarządzić **p.** ⟨*pościg*⟩. **9.** Zmylić **p.** ⟨*zmylić ścigających*⟩. **10. p.** ustała ⟨*pościg*⟩; **p.** zatrzymała się, zawróciła ⟨*goniący, ścigający*⟩.

pogotowie 1. p. bojowe; ostre **p.** ⟨*gotowość, stan gotowości do podjęcia jakiegoś działania, np. działań wojennych, akcji ratowniczej*⟩: Zarządzić ostre **p. 2. p.** awaryjne, techniczne ⟨*zespół ludzi dysponujących odpowiednimi środkami lokomocji, narzędziami, których zadaniem jest natychmiastowa naprawa uszkodzeń powstałych w fabrykach, instytucjach, na ulicy, w komunikacji itp.*⟩. **3.** *hand.* **p.** kasowe ⟨*określona suma pieniędzy w kasie na wydatki nieprzewidziane*⟩. **4. p.** ratunkowe: a) ⟨*instytucja udzielająca doraźnej pomocy lekarskiej w nagłych wypadkach; budynek, w którym się mieści taka instytucja*⟩; b) ⟨*instytucja niosąca pomoc znajdującym się w niebezpieczeństwie turystom, narciarzom itp.; ekipa ludzi niosąca taką pomoc*⟩. **5.** Stan stałego pogotowia ⟨*gotowości do czego*⟩. **6.** Być w pogotowiu do czego (np. do wyjazdu, do wymarszu) ⟨*być gotowym do czego (do wyruszenia, do działania) w każdej chwili*⟩. **7.** Mieć co w pogotowiu, *przestarz.* na pogotowiu, *daw.* pogotowiu ⟨*mieć co przygotowane z góry, pod ręką, do natychmiastowego użycia*⟩: Schodząc do groty wyjął latarkę, aby mieć ją w pogotowiu. - Mieli pogotowiu sposób, aby wszystkim dogodzić. *Narusz. Hist. VI, 39.* **8.** Wezwać **p.** (ratunkowe).

pogranicze *wojsk.* Wojska Ochrony Pogranicza (WOP) ⟨*oddziały rozlokowane na terenach nadgranicznych, czuwające nad bezpieczeństwem granic kraju*⟩.

pogrom 1. Krwawy, straszny, zupełny **p.** ⟨*pobicie, zmasakrowanie; klęska, rozgromienie*⟩. **2.** Dochodzi, doszło do pogromu. **3.** Ocaleć po pogromie a. z pogromu. **4.** Ujść z pogromu.

pogromca p. dzikich, drapieżnych zwierząt ⟨*poskramiacz, treser*⟩. *przen.* **p.** serc ⟨*mężczyzna mający wielkie powodzenie u kobiet, uwodziciel*⟩.

pogrozić 1. p. (komu) czym: **p.** pięścią, palcem, rózgą ⟨*pomachać pięścią itp. na znak ostrzeżenia, przestrzegając przed pobiciem, karą cielesną*⟩. **2.** *żart.* Pogrozisz mu palcem w bucie ⟨*nic mu nie zrobisz*⟩. *SW.*

pogróżka 1. Czcza, pusta **p. 2.** List z pogróżkami (otrzymać). **3.** Rzucać **p-i. 4.** Skończyło się na pogróżkach. **5.** Uląc się, nie uląc się pogróżek. **6.** Wykonać pogróżkę.

pogrzeb 1. Bogaty, okazały, manifestacyjny, skromny **p. 2.** Być na pogrzebie (kogo); pójść na **p. 3.** Będzie jeszcze na naszym pogrzebie ⟨*przeżyje nas*⟩. *SW.* **4.** Iść, posuwać się, wlec się jak za pogrzebem ⟨*iść, posuwać się bardzo wolno*⟩: Szosa jest pełna, a nocą to żadna jazda, wleczemy się jak za pogrzebem. *Żukr. Dni 190.* **5.** Sprawić, urządzić, wyprawić komu **p.** ⟨*złożyć czyje zwłoki do grobu, urządzić ceremonię złożenia zwłok do grobu*⟩. **6. p.** wyruszył, przeszedł ulicami (miasta), przybył na miejsce (na cmentarz) ⟨*kondukt żałobny*⟩.

pogrzebowy 1. p-a mina ⟨*posępna, ponura*⟩. **2.** Zakład **p.**; przedsiębiorstwo **p-e** ⟨*zakład, przedsiębiorstwo zajmujące się pogrzebami*⟩. **3.** Zasiłek **p.** ⟨*zasiłek pieniężny na pogrzeb pracownika lub członka jego rodziny*⟩.

pogubić *daw.* **p.** głowy ⟨*stracić orientację; potracić głowy*⟩: Otóż śliczni amanci! pogubili głowy. Do diabła, kto się z takim tchórzostwem zaleca! *Zabł. Szlafm. 219.*

pogwałcić p. prawa, ustawy ⟨*postąpić wbrew prawu, ustawie; naruszyć, złamać prawo, ustawę*⟩.

pojazd 1. p. kryty, odkryty; nowoczesny, staroświecki ⟨*powóz*⟩. **2. p.** mechaniczny ⟨*pojazd napędzany za pomocą silnika*⟩.

pojąć, pojmować *książk.* **p.** za żonę, *daw.* **p.** w małżeństwo ⟨*poślubić, (o)żenić się*⟩.

pojechać 1. *rub.* **p.** na tamten świat, do lali ⟨*umrzeć*⟩. **2.** *daw.* **p.** po kim jak po burej suce ⟨*zwymyślać kogo, źle się z kim obejść*⟩: Urąga jej co się zowie... Bestia pojechał po babie jak po burej suce. *Dygas. Pióro 136.* **3. p.** do Rygi ⟨*zwymiotować*⟩.

pojednać (się) 1. p. kogo z Bogiem ⟨*udzielić komu rozgrzeszenia; nawrócić kogo*⟩. **2. p.** się z Bogiem ⟨*wyspowiadać się, nawrócić się*⟩.

pojednawczy 1. Komisja **p-a** ⟨*komisja, której zadaniem jest pokojowe załatwianie różnych sporów międzynarodowych*⟩. **2.** *praw.* Posiedzenie **p-e** ⟨*w sprawach rozwodowych: posiedzenie, w czasie którego sąd stara się nakłonić obie strony do zgody*⟩. **3.** Sąd **p.** ⟨*rozjemczy, polubowny*⟩.

pojedynczy 1. Łóżko **p-e**; tapczan **p.** ⟨*na jedną osobę*⟩. **2. p-e** okno ⟨*składające się z jednej oszklonej ramy obsadzonej w ościeżnicy*⟩. **3. p-a** szerokość (tkaniny) ⟨*nie podwójna*⟩.

pojedynek 1. Bezkrwawy, krwawy **p. 2.** Mieć z kim **p.** ⟨*pojedynkować się*⟩: Miał on pojedynek z porucznikiem od huzarów w piętnastym roku swojego życia. *Lam J. Głowy II, 131.* **3.** Stanąć, stawać do pojedynku: Jutro stanę do pojedynku i dam się zabić. *Żer. SPP.* **4.** Wyzwać kogo na **p. 5.** Zabić, zastrzelić, zranić kogo; zginąć w pojedynku.

pojedynka 1. W pojedynkę, *daw.* pojedynką ⟨*pojedynczo, po jednemu; samotnie*⟩: W pojedynkę za mną, w pojedynkę, a i po dwóch! Chodźno sam! *Sienk. SW.* **2.** Jechać w pojedynkę ⟨*w jednego konia*⟩. *SW.*

pojeść Jakby wszystkie rozumy a. rozumy całego świata pojadł ⟨*iron. o kimś przemądrzałym, zarozumiałym*⟩: Gada, jakby całego świata rozumy pojadł. *L.*

pojęcie **1. p.** oderwane ⟨*nie mające odpowiedników wśród konkretnych rzeczy*⟩. **2. p.** filozoficzne, fizyczne, moralne. **3. p.** konkretne ⟨*podmiotowy odpowiednik poszczególnej rzeczy lub osoby (poszczególnych rzeczy lub osób)*⟩. **4. p.** czego ⟨*sposób rozumienia czego*⟩: **p.** piękna, przyjaźni; dobrej roboty. **5. p.** o czym ⟨*wiedza o czym, znajomość czego*⟩: **p.** o muzyce, o gwiazdach, o wychowaniu młodzieży. **6.** Pomieszanie pojęć. **7.** Treść i zakres pojęcia. **8.** Nie do pojęcia ⟨*nie do uwierzenia, nie do wiary*⟩: A to rzecz nie do pojęcia! Chcieć mu młodego dziewczęcia! Weźmiesz za to, dziadu, figę! *Zabł. Balik 174.* Wszystko stawało się ciemne, bolesne, nie do pojęcia smutne. *Goj. SPP.* **9.** *pot.* Mieć **p.** o czym, mieć jakieś **p.** o czym; nie mieć pojęcia o czym, nie mieć jakiegoś (np. najmniejszego, zielonego) pojęcia o czym: a) ⟨*znać się na czym, rozumieć się na czym, orientować się w czym; nie znać się na czym, nie rozumieć się na czym, nie orientować się w czym*⟩: Ma o muzyce naszego stulecia pojęcie bardzo zielone. *Tyg. Powsz. SPP.* Aktorzy nasi pokazali jeszcze raz, iż o porządnej dykcji nie mają pojęcia. *Loren. Dwadz. 7*; b) ⟨*wyobrażać sobie co; nie wyobrażać sobie czego*⟩: Masz pojęcie, co się tam działo! Nie masz pojęcia, jaki to był entuzjasta sportu. **10.** *żart. pot.* Nie mieć pojęcia o wyobrażeniu ⟨*nic nie rozumieć, nie mieć żadnych wiadomości o czym, z jakiejś dziedziny*⟩: Ten człowiek nie ma pojęcia o wyobrażeniu, co to jest nawigacja. **11.** Coś przechodzi (ludzkie, wszelkie) **p.** ⟨*coś jest nieprawdopodobne, trudne do zrozumienia*⟩: Co on wyprawia, to przechodzi ludzkie pojęcie. **12.** Wyrobić sobie **p.** o kimś, o czymś ⟨*sąd, zdanie*⟩.

pojmować p. pojąć

pokarać **p.** kogo gardłem, na gardle ⟨*ukarać śmiercią*⟩: Łokietek [...] buntowników gardłem i konfiskatą majątków pokarał. *Bobrz. Dzieje I, 162.*

pokarm **1.** Codzienny, posilny, prosty, zdrowy, zwykły **p.**: Proste pokarmy są najzdrowsze. *SW.* **2. p.** roślinny, mięsny a. zwierzęcy. **3. p.** (matczyny a. **p.** matki) ⟨*mleko w piersiach matek*⟩: Obfity, tłusty **p.** Stracić **p.** **4.** *przen.* **p.** duchowy, umysłowy. **5.** Pobierać **p.** ⟨*o roślinach*⟩. **6.** Przyjmować **p.**: Chory od tygodnia nie przyjmował pokarmów. **7.** Przyrządzać, trawić **p-y**.

pokaz Na **p.**: a) ⟨*dla pozoru, dla efektu*⟩: Moralność na **p.**; robić coś na **p.**; b) ⟨*wart pokazania, nie byle jaki*⟩: Chłop na **p.**

pokazać, pokazywać **1. p.** (komu) co — czym: **p.** komu palcem drogę. **2. p.** co oczami, na migi ⟨*dać znak, dać poznać; porozumieć się oczami, na migi*⟩. **3.** Pokazywać grymasy, fanaberie ⟨*grymasić, kaprysić*⟩. **4. p.** pazury, pazurki, rogi, zęby ⟨*okazać swoją siłę; moc; zagrozić komu*⟩: Wróg pokazywał nie tylko pazury, lecz dobrze uzbrojone pięści. *Twórcz. 4, 1954, s. 155.* **5. p.** piersi, ramiona ⟨*obnażyć je, dekoltować się*⟩. **6. p.** plecy ⟨*uciec z pola walki*⟩: Mieczowi haniebnie plecy pokazali. *Rzew. H. Zamek 331.* **7.** Pokazać sztukę ⟨*dokazać sztuki*⟩: Pokaż sztukę i przeskocz ten rów! *SW.* **8. p.** sztuki ⟨*o popisach iluzjonisty*⟩: Przyszedł do Serbinowa magik i dzieci błagały, żeby mu pozwolić pokazać sztuki. *Dąbr. M. SPP.* **9. p.** świat komu ⟨*umożliwić bujne, szerokie życie, poznanie różnych wartości*⟩: Mógłbym tej dziewczynie pokazać świat, ułożyć jej ruchy, nauczyć smutku i zwątpienia. *Brand. K. Troja 22.* **10.** *wulg.* **p.** komu tyłek ⟨*wypiąć tyłek na kogo, okazując mu w ten sposób pogardę*⟩. **11.** *pot.* **p.** co — komu ⟨*udowodnić, wykazać*⟩: A ja wam pokażę, że tak nie jest! *SW.* **12.** Ja ci (jemu, wam itp.) pokażę! ⟨*wykrzyknienie wyrażające pogróżkę; ja cię itp. nauczę!*⟩: Ja ci tu zaraz pokażę! ja ci się porządzę! *Goj. Dziew. I, 227.* **13.** To się dopiero pokaże ⟨*okaże w przyszłości, wyjdzie na jaw*⟩: Kto ma rację, to się dopiero pokaże. **14.** Nie móc, nie śmieć **p.** oczu ⟨*wstydzić się*⟩. **15.** Nie **p.** (czego) po sobie ⟨*nie dać poznać, nie uzewnętrznić*⟩: Poczuła się jego słowami bardzo dotknięta, ale nie pokazała tego po sobie.

pokazać się, pokazywać się Coś się po kim nie pokaże ⟨*ktoś czegoś nie zrobi, nie podda się czemu*⟩: On by miał płakać? To się po nim nie pokaże.

pokazowy Proces **p.** ⟨*mający na celu nie tylko wykazanie winy oskarżonego, ale i uzyskanie sukcesów propagandowych*⟩.

pokazywać p. pokazać

pokazywać się p. pokazać się

pokładać (się) **1. p.** w kim, w czym ufność, wiarę, zaufanie ⟨*spodziewać się czego po kim, po czym; ufać, wierzyć komu, czemu*⟩. **2. p.** się ze śmiechu ⟨*śmiać się mocno zginając się przy tym*⟩.

pokładanka Na pokładankę ⟨*na leżąco, po rozciągnięciu*⟩: Dostać sto batów na pokładankę.

pokładowy Oficer **p.** ⟨*oficer pełniący służbę nawigacyjną na okręcie; oficer nawigacyjny, szturman*⟩.

pokłon **1.** Głęboki, niski **p.** **2.** Bić, wybijać **p-y** ⟨*kłaniać się nisko zginając się w pół lub klęcząc i uderzając czołem o ziemię*⟩: Nie biją dziś pokłonów słońcu, gwiazdom i księżycowi. *Żmich. Pog. 66.* **3.** Oddać **p.** **4.** Zgiąć się w pokłonie.

pokora **1.** Głęboka, szczera, udana **p.** **2.** Wilcza **p.** ⟨*udana, obłudna*⟩: Radziejowski odział się w wilczą pokorę i udał się do senatorów, aby go pogodzili z królem. *Kub. SW.* **3.** W pokorze ducha (przyjąć co, wielbić kogo) ⟨*z wielką pokorą, bardzo potulnie, ulegle*⟩. **4.** Okazać pokorę. **5.** Udać się, uderzyć w pokorę ⟨*upokorzyć się*⟩: Mnie się zdaje, że lepiej udać się w pokorę. *Żer. SPP.*
przysł. **6.** Pokora mury łamie.

pokorny **1. p-a** mina, prośba, postawa; **p.** ton; **p-e** modły. **2. p.** jak dziecko. **3.** *daw.* **p.** sługa, służka; pozostaję, czynię się (w listach również piszę się) pokornym sługą ⟨*formułka używana w zwrotach do kogo lub w listach*⟩: Pokorny służka szanownego sąsiada dobrodzieja! [...] Jakże czcigodne zdrowie? *Prus Drobiaz. 99.* **4.** Zgiąć, zginać **p.** kark: a) ⟨*kłaniać się uniżenie*⟩: Służba zginała pokorne karki. *Reym. Now. IV, 16*; b) ⟨*być uniżonym*⟩.

pokos Kosić zboże na **p.** ⟨*odkładając je kosą na ściernisko, nie wiążąc od razu w snopki*⟩.

pokotem **p.** (kłaść, padać, spać, ułożyć się, walić się itp.) ⟨*jeden obok drugiego, jeden za drugim; rzędem, szeregiem*⟩: Trupy zasłały pole pokotem. *SW.*

pokój ● **1. p.** ⟨*część mieszkania, izba*⟩; **p.** ciasny, niewielki, obszerny, ogromny; mroczny, nieustawny, piękny, ponury, przestronny, widny, wesoły, wygodny; **p.** frontowy, mansardowy, przechodni, przyległy, sąsiedni; **p.** umeblowany; **p.** od frontu, od podwórza, od ulicy. **2. p.** bawialny, dziecinny, gościnny, jadalny, mieszkalny, stołowy, sypialny; **p.** kawalerski, sublokatorski; **p.** służbowy, **p.** dla służby. **3. p.** biurowy, bilardowy, hotelowy, muzyczny, szachowy; oddzielny **p.**; **p.** do pracy; **p.** do wynajęcia. **4. p.** z wygodami ⟨*pokój, którego mieszkaniec może korzystać z urządzeń sanitarnych znajdujących się w tym mieszkaniu*⟩. **5.** Kąt, róg pokoju. **6.** Chodzić po pokoju. **7.** *przestarz.* Iść, udać się na pokoje; bywać na pokojach. **8.** Odnająć, wynająć **p. 9.** Przewietrzyć **p. 10.** Wejść, wpaść do pokoju; wyjść z pokoju. **11.** Zamknąć się w pokoju. **12.** *przestarz.* Zgodzić kogo do pokojów ⟨*przyjąć kogo do służby na pokojówkę*⟩: Felicja, zgodzona niedawno do pokojów, dała się, owszem, poznać jako zupełnie odpowiednia. *Dąbr. M. Noce II, 54.*

◉ **13. p.** ⟨*spokój; ugoda pokojowa*⟩: Powszechny, trwały **p. 14.** *hist.* **p.** święty ⟨*w starożytnej Grecji: zakaz walczenia w okresie igrzysk olimpijskich*⟩. **15.** *przestarz.* Dla świętego pokoju ⟨*dla świętego spokoju*⟩: Dla świętego pokoju Teofil stał się jednym z jego najlepszych uczniów. *Par. SPP.* **16.** Zbrojny **p.** ⟨*sytuacja, w której państwo nie prowadzi jeszcze wojny, ale jest w stanie zbrojnej gotowości*⟩. **17.** Gałązka oliwna, gołąb, różdżka pokoju ⟨*symbole pokoju i zgody*⟩. **18.** *kult.* Pocałunek pokoju ⟨*w liturgiach chrześcijańskich pocałunek, uścisk wzajemny dawany na znak jedności wiernych*⟩. **19.** *hist.* Sądy pokoju ⟨*w Księstwie Warszawskim i Królestwie Kongresowym: sądy cywilne najniższej instancji*⟩. **20.** Sędzia pokoju ⟨*w Księstwie Warszawskim i Królestwie Kongresowym: sędzia powoływany spoza grona zawodowych prawników, rozstrzygający spory cywilne w najniższej instancji*⟩. **21.** Wyścig pokoju, kolarski raid pokoju ⟨*imprezy sportowe mające na celu propagowanie pokoju i przyjaźni między narodami*⟩. **22. p.** miłujące narody ⟨*narody pokojowe*⟩. **23.** Apel pokoju; obóz pokoju; kongres obrońców pokoju: Rosną w liczbę i siły międzynarodowe, solidarne ludzkie szeregi naszego obozu pokoju. *Andrz. SPP.* **24.** Nagroda pokoju ⟨*za działalność na rzecz pokoju*⟩. **25.** Bojownik o **p. 26.** Światowa Rada Pokoju ⟨*organ międzynarodowego ruchu działaczy politycznych i intelektualistów złożony z przedstawicieli nar. kom. obrońców pokoju rozpatrujący podstawowe sprawy dotyczące utrzymania pokoju*⟩. **27.** *przestarz.* Dać **p.** czemu a. z czym (dziś zwykle: spokój) ⟨*zaniechać, zaprzestać czego*⟩: Ot, dajcie już pokój tym wprost zbytecznym roztrząsaniom. *Krzywosz. Jula 111.* Lepiej dać pokój z wyjazdami. *Dąbr. M. SPP.* **28.** *przestarz.* Dać komu **p.** (dziś zwykle: spokój) ⟨*przestać komu dokuczać, przeszkadzać, zaczepiać, zawracać głowę*⟩: A dajcież mi święty pokój! *Orzesz. Niemn. II, 38.* **29.** *przestarz.* Mieć **p.** ⟨*nie być niepokojonym*⟩: Zajączek ci się łatwo dostanie [...] Lecz niech ma pokój niedźwiedź mrukliwy. *Tremb. Różne 85.* **30.** Ofiarować komu **p. 31.** Naruszyć, zakłócić, zamącić **p. 32.** Palić, wypalić, zapalić fajkę pokoju ⟨*u Indian: przy zawieraniu układów pokojowych: palić kolejno fajkę dla zaświadczenia przyjaznych stosunków*⟩. **33.** Podpisać **p.** ⟨*układ pokojowy*⟩: Kazimierz podjął rokowania i podpisał w listopadzie 1348 r. pokój w Namysłowie. *Piw. Hist. 91.* **34.** Prosić o **p.**: Etolczykowie przyszli z gałązką oliwną o pokój prosząc. *Słow. Agez. 161.* **35.** Zawrzeć, zaprzysiąc, zerwać **p. 36.** *podn. książk.* **p.** ludziom dobrej woli, **p.** z tobą, **p.** temu domowi ⟨*zwrot wyrażający życzenie: żyjcie spokojnie, bez kłopotów, walk itp., często mający charakter powitania lub pożegnania*⟩: Postąpił krok naprzód i wyrzekł głosem donośnym: — Pokój temu domowi! *Gomul. Mieszczka 175.* **37. p.** jego duszy, prochom, wieczny mu **p.**, niech odpoczywa w pokoju ⟨*podniosły, uroczysty zwrot pochodzenia kultowego używany w odniesieniu do osoby zmarłej*⟩: Ta nieszczęsna nie będzie już cierpieć [...] wieczny jej pokój, wieczne odpoczywanie. *Goj. Rajs. II, 195.* **38. p.** doszedł do skutku, stanął (między kim a kim; gdzie, np. w Oliwie). **39. p.** panuje (między narodami, w jakimś kraju, w jakiejś części świata).

pokpić **p.** sprawę ⟨*załatwić co w sposób nieudolny, popsuć co*⟩: O mojej dobrej woli nie możesz wątpić, ale czy podołam zadaniu? A jeśli pokpię sprawę? *Grusz. Ar. Tys. 374.*

pokrapiać, pokropić, pokropywać Deszcz pokrapia, pokropuje, pokropił ⟨*pada, padał drobnymi, rzadkimi kroplami*⟩.

pokrewieństwo **1.** Dalsze **p.** ⟨*związek krwi*⟩. **2. p.** między kim (a kim), **p.** z kim: Dzierlatka wykazuje bardzo wyraźne pokrewieństwo ze skowronkiem. *Dyak. SPP.* **3. p.** po kim, ze strony kogo: **p.** po babce, ze strony babki. **4.** Być z kim w pokrewieństwie: W bliskim jesteśmy z sobą pokrewieństwie. *Orzesz. SPP.* **5. p.** zachodzi (między kim a kim).

pokrewny **1. p.** komu, czemu — czym, przez co, pod jakimś względem ⟨*podobny, mający wspólne cechy*⟩: Podobny sposobem myślenia. Czuł tę niewypowiedzianą rozkosz wyższego umysłu, jaką daje obcowanie pokrewnych sobie pod każdym względem natur, które do siebie przystają i rozumieją się całkowicie. *Gawal. SW.* **2.** Języki **p-e** ⟨*wywodzące się od jednego starszego języka wspólnego*⟩. **3.** Wyrazy **p-e** ⟨*mające wspólny rdzeń*⟩.

pokręcić **1. p.** co lub czym ⟨*zakręcić*⟩: **p.** korbę a. korbą. **2. p.** głową ⟨*pomyśleć, zastanowić się, pokombinować*⟩: Pawełku, pokręć no głową, bo mi pieniędzy potrzeba! *Dygas. Pióro 34.* **3. p.** karki ⟨*pozabijać się*⟩: Pospadawszy, pokręcili karki. *SW.* **4. p.** wąsa ⟨*podkręcić*⟩: Podróżny pokręcił wąsa, aby ukryć pół uśmiechu. *Krasz. SW.* **5.** Pokręciło kogo ⟨*ktoś dostał reumatyzmu*⟩. **6.** Żeby cię pokręciło ⟨*rodzaj przekleństwa*⟩.

pokręcić się Pokręciło się komu w głowie ⟨*pomieszało się, ktoś przestał rozumieć, rozeznawać co*⟩.

pokrycie 1. *techn.* **p.** metaliczne ⟨*warstwa metalu nakładana na przedmioty metalowe zwykle w celach ochronnych*⟩. **2. p.** dachu ⟨*to, czym dach poszyto: gonty, słoma itp.*⟩. **3. p.** mebli ⟨*tkanina, którą je obito, obicie*⟩. **4.** *meteor.* **p.** nieba ⟨*chmury pokrywające niebo*⟩. **5. p.** na futro ⟨*materiał wierzchni, wierzch, poszycie*⟩. **6.** Mieć **p.** w czym ⟨*o transakcjach: być zabezpieczonym czym pod względem uregulowania należności, wypłacalności; przen. — być uzasadnionym*⟩: Własne środki przedsiębiorstwa powinny mieć zasadniczo pokrycie w funduszu statutowym przedsiębiorstwa. *Skrzyw. Przem. I, 108.*

pokryć, pokrywać 1. p. co — czym: **p.** dom, budynek itp. dachem; **p.** budowlę dachówką, gontami, słomą itp. ⟨*zbudować dach nad domem itp.; położyć, umocować na zewnętrznej płaszczyźnie dachu dachówkę itp.*⟩. **2. p.** meble skórą, dermatoidem, aksamitem ⟨*obić*⟩. **3. p.** długi, wydatki ⟨*zapłacić*⟩. **4. p.** co milczeniem ⟨*nie mówić nic o czym, przejść nad czym do porządku, udać, że się o czymś nie wie; przemilczeć co*⟩. **5. p.** co tajemnicą ⟨*zataić co, zatrzymać co w ukryciu, w tajemnicy*⟩: W małym miasteczku na prowincji, gdzie tak dobrze znają się wszyscy i swoje interesa, podobne zdarzenie nie mogłoby być tak długą pokrywane tajemnicą. *Bog. Kapit. I, 159.*

pokrywa 1. p. chmur ⟨*warstwa chmur pokrywająca niebo*⟩. **2. p.** śnieżna ⟨*warstwa śniegu pokrywająca co*⟩.

pokrywać p. **pokryć**

pokrywka 1. Pod pokrywką czego (pod pozorem): Pod pokrywką przyjaźni mojej szuka zguby. *Troc.* **2.** *daw.* Bez pokrywki ⟨*otwarcie, jawnie, bez ogródek, nie obwijając w bawełnę, prosto z mostu*⟩: Wynurzam, co myślę i bez pokrywki. *L.* **3.** *przestarz.* Służyć za pokrywkę czego ⟨*za pretekst, za pozór*⟩: Oficjalny cel naukowej wycieczki Platera służył za pokrywkę tajnej, nie znanej dokładnie misji. *Smolka SPP.*

pokrzywa *iron.* Cieszy się, zadowolony jak goły, nagi w pokrzywach ⟨*ktoś jest bardzo niezadowolony, znajduje się w przykrej sytuacji*⟩.

pokrzyżować p. komu działania, interesy, zabiegi, zamiary itp. ⟨*zniweczyć, popsuć, unicestwić*⟩: Zła pogoda pokrzyżowała im plany wyjazdu.

pokup Mieć **p.**: a) ⟨*być poszukiwanym jako towar*⟩: Wyrabiane w rękodzielniach tutejszych płócienka [...] znaczny miały pokup. *Baliń. M. Polska III, 501*; b) ⟨*cieszyć się popytem, mieć powodzenie*⟩: Felietony, powieści, wiersze i wierszydła, na których widok mdło się robi, mają dziś pokup i znajdują nakładcę. *Prus Kron. II, 359.*

pokusa 1. Silna **p. 2. p., p-y** czego: Zwyciężyła pokusa kariery. *Żer. SPP.* **p-y** życia. **3. p.** do czego, na co ⟨*ochota na co*⟩: **p.** do figlów. **4.** Mieć pokusę (co robić a. na co): Bardzo wielką miałem pokusę uciec stąd. *Żmich. SPP.* **5.** Narażać, wystawiać kogo na pokusę (na pokusy). **6.** Odpędzać, zwalczać pokusę, **p-y. 7.** Opierać się, oprzeć się; ulegać, ulec pokusie. **8. p.** bierze, napada, odbiega kogo (co robić a. na co): Brała ją pokusa, by raz się o tym przekonać. *Dąbr. M. SPP.* **9. p-y** czyhają na kogo.

pokuta 1. Ciężka, dobrowolna, lekka, szczera **p. 2. p.** za co: **p.** za błąd popełniony. **3.** Czynić, odbyć, odprawiać pokutę. **4.** Grać, śpiewać, śmiać się jak na pokutę a. za pokutę ⟨*smutno*⟩: A jeśli się roześmieje — to jak za pokutę. *Malcz. SW.* **5.** Naznaczyć, zadać komu pokutę. **6.** Odd(aw)ać się pokucie: Oddała się dobrowolnie najcięższej pokucie. *Kaczk. SPP.*

pokutować 1. p. za kogo, za co: **p.** za grzechy ⟨*odbywać pokutę, cierpieć, odbywać karę*⟩; *przen.* ⟨*cierpieć, odczuwać złe skutki czego*⟩. **2.** Coś gdzieś pokutuje (zwykle o poglądach, teorii, przesądach itp.) ⟨*tkwi, występuje, kołacze się*⟩: Pokutują u nas, zwłaszcza w prasie cytaty wciąż te same. *Boy Słowa 92.*

polać, polewać 1. p. co krwią ⟨*przypłacić co życiem, zginąć w walce o co*⟩: Co rzekł, to strzymał, choćby krwią przyszło polewać. *Krasz. Baśń 116.* **2. p.** co łzami ⟨*opłakać(-iwać) co*⟩: Panna Aleksandra polała łzami każde słowo listu. *Sienk. Pot. I, 93.*

polać się Krew się polała ⟨*dokonano zabójstwa; doszło do bitwy, do bójki*⟩: Krew robotnicza polała się obficie w dniach styczniowych (1905 r.) również i na ulicach Łodzi. *Nowe Drogi 1, 1955, s. 61.*

pole 1. dzikie, otwarte, szczere **p.** ⟨*teren nie osłonięty, nie zabudowany, bezdrzewny*⟩. **2.** Żyzne **p.**; **p.** uprawne ⟨*ziemia uprawna*⟩. **3. p.** czego: a) ⟨*ziemia uprawna, obsiana czym*⟩: **p.** buraków, pszenicy, żyta; b) *geom.* ⟨*powierzchnia czego*⟩: **p.** trójkąta, trapezu, koła; c) *przen.* **p.** czego a. do czego ⟨*dziedzina czego, zakres, sfera*⟩: **p.** czynu, działania, pracy społecznej; **p.** do domysłów, do działania. **4. p.** do popisu ⟨*dziedzina, zakres, teren działania; sposobność, okazja do wykazania się czym*⟩: Teatry nasze raz po raz wystawiały utwory Hugo, a najwięksi polscy aktorzy [...] znajdowali w nich świetne pole do popisu. *Twórcz. 12, 1953, s. 169.* **5.** *fiz.* **p.** akustyczne ⟨*przestrzeń, w której są słyszane dźwięki rozchodzące się z danego ogniska*⟩. **6.** *przestarz.* **p.** boże, **p.** umarłych ⟨*cmentarz*⟩: Cyganka nie śmiała wejść za nią na pole umarłych. *Krasz. SW.* **7.** *sport.* **p.** bramkowe ⟨*w piłce nożnej i grach podobnych: część boiska przylegająca do bramki*⟩. **8.** *łow.* Czarne **p.**: a) ⟨*przestrzeń nie pokryta śniegiem*⟩; b) ⟨*teren polowań albo polowanie na grubego zwierza, szczególnie na dziki*⟩. **9.** *górn.* **p.** eksploatacyjne, **p.** wybierania ⟨*część złoża otoczona wyrobiskami i przystosowana do wybierania lub będąca w trakcie wybierania*⟩. **10.** *hist.* **p.** elekcyjne ⟨*teren, na którym obozowała przybyła na elekcję szlachta i na którym odbywała się elekcja*⟩. **11.** *fiz.* **p.** elektryczne ⟨*przestrzeń, w której na ciała naładowane działają siły natury elektrycznej*⟩. **12.** *geol.* **p.** firnowe ⟨*obszar, na którym gromadzi się gruba warstwa firnu; strefa akumulacji śniegu*⟩. **13.** *fiz.* **p.** grawitacyjne, **p.** sił ⟨*przestrzeń wokół danej masy (np. Ziemi, Słońca), w której każdemu punktowi przyporządkowana jest określona siła o określonym kierunku*⟩. **14. p.** lodowe ⟨*obszary lodowe; lodowce*⟩. **15. p.**

naftowe ⟨*obszar górniczy, na którym odbywają się wiercenia poszukiwawcze złóż ropy naftowej; obszar naftowy określony warunkami geologicznymi*⟩. **16.** *łow.* Ostre **p.** ⟨*teren polowania pokryty grudą, niedogodny dla psów myśliwskich*⟩. **17.** *górn.* **p.** robocze ⟨*w przodkach: przestrzeń wolna między calizną a szeregiem stojaków, gdzie pracują górnicy*⟩. **18.** *górn.* **p.** wrębowe ⟨*pole robocze w ścianie, w którym pracuje wrębiarka*⟩. **19. p.** wyścigowe a. wyścigów ⟨*miejsce wyścigów z torami wyznaczonymi do biegu koni*⟩. **20. p.** walki, chwały ⟨*teren, na którym toczy się bitwa; plac bitwy*⟩. **21.** *fot.* **p.** obrazu ⟨*powierzchnia obrazu fotograficznego*⟩. **22.** *wojsk.* **p.** ostrzału ⟨*część terenu znajdująca się pod działaniem środków ogniowych*⟩. **23. p.** przemiany ⟨*pole, po którego zajęciu pionek zostaje promowany: w szachach — na dowolną figurę, w warcabach — na damę*⟩. **24.** *wojsk.* **p.** rażenia ⟨*przestrzeń, na której tor pocisku nie przewyższa wysokości celu, dzięki czemu skuteczność ognia jest w tym miejscu największa*⟩. **25.** *sport.* **p.** rzutu ⟨*w lekkoatletyce: określona przepisami część boiska, na której wyrzucony sprzęt (kula, dysk, oszczep) musi pozostawić pierwszy ślad, aby rzut był ważny*⟩. **26.** *sport.* **p.** trafienia ⟨*w szermierce: miejsce na ciele zawodnika, w którym zadane poprawnie trafienie liczy się jako ważne*⟩. **27.** *fiz.* **p.** widzenia ⟨*zespół punktów rzeczywistych w pewnej przestrzeni, widzianych przez oko nieruchome lub obejmowanych przez instrument; pot. przestrzeń obejmowana wzrokiem*⟩. **28.** *lotn.* **p.** wzlotów ⟨*użytkowa część lotniska, długi pas, zwykle o nawierzchni betonowej przeznaczony do ruchu statków powietrznych na ziemi*⟩. **29.** *żegl.* **p.** ogólne żagli ⟨*suma płaszczyzn geometrycznych wszystkich żagli okrętu*⟩. **30.** *łow.* Pies jest w pierwszym, w drugim polu ⟨*pies jest pierwszy, drugi rok używany do polowania (sposób określania wieku psa myśliwskiego)*⟩. **31.** *mat.* Jednostka pola ⟨*kwadrat, którego bok równa się jednostce długości, a pole jego równa się kwadratowi tej jednostki, na 1 cm², m² itp.*⟩. **32.** *prow.* Na polu, na pole, z pola ⟨*na dwór, na dworze, ze dworu*⟩: Jak tam dziś na polu? *SW.* **33.** Być na polu lub w polu; iść na **p.** lub w **p.**; iść, jechać polami, przez pola; uprawiać **p.**; pracować w polu. **34.** Dać **p.** ⟨*przyjąć wyzwanie, stanąć do walki*⟩. **35.** Dotrzymać pola ⟨*wytrwać na placu (bitwy), nie cofnąć się*⟩: Dwukrotnie usiłował stawić mu czoło, ale nie dotrzymał pola i pośpiesznie cofnął się ku swej stolicy. *Parn. Aecjusz 237.* **36.** Otworzyć, pozostawić komu **p.** do czego, mieć, znaleźć, **p.** do czego (np. do popisu, do działania) ⟨*dać komu, mieć, znaleźć wielkie możliwości jakiegoś działania; móc działać w jakiejś dziedzinie*⟩: Nie miałem pola do zużytkowania większej części zdobytej wiedzy naukowej. *Prus Now. IV, 178.* **37.** Pracować na polu czego, na tym samym, na innym polu ⟨*w jakiejś; w tej samej, w innej dziedzinie*⟩: Pracować na polu nauki. **38.** *daw.* Ruszyć, wyruszyć w pole ⟨*na wojnę*⟩. **39.** Schodzić z pola ⟨*o roślinach uprawnych: być zbieranym z pola*⟩: Rzepaki letnie schodzą z pola dopiero w drugiej połowie sierpnia. *Upr. rośl. II, 694.* **40.** *daw.* Stracić **p.** ⟨*przegrać bitwę (na otwartej przestrzeni), wycofać się*⟩: Pole straciwszy, w miastach się bronili. *Koch. P. SW.* **41.** Szukaj wiatru w polu ⟨*o kim lub o czym zaginionym, schowanym, niemożliwym do odnalezienia*⟩: Znów może gdzie wyjedziesz zabrawszy moje pieniądze — i szukaj wiatru w polu. *Żer. Dzieje I, 272.* **42.** Umknąć, ustąpić, zejść z pola (walki). **43.** Ustąpić komu pola ⟨*ustąpić komu; zejść z drogi*⟩. **44.** *daw.* Wyjeżdżać na czarne **p.** ⟨*wyjeżdżać na wojnę*⟩. **45.** Wywieść, wyprowadzić kogo w **p.** ⟨*oszukać, zwieść kogo*⟩: Oszukuje was ten kuglarz, wywodzi w pole. *Żer. Sulk. 94.* **46.** *daw.* Zalegać, zależeć **p.** ⟨*(z)gnuśnieć w bezczynności, zaniedbać(-ywać) się, opuszczać, opuścić się (szczególnie w służbie wojskowej)*⟩: Odbierałem od niego zapewnienie, że w razie powstania i on by nie zależał pola. *Kamień. Pam. 165.* **47. p.** (do czego) otwiera się (przed kim) ⟨*sposobność, okazja*⟩: Otwierało się **p.** do plotek. Przed architektami otworzyło się szerokie **p.** do działania przy odbudowie miasta.

polec 1. p. od czego ⟨*zginąć*⟩: **p.** od ciosu, od uderzenia, od pchnięcia. Poległ od kuli. *Łoz. Wł. SPP.* **2. p.** na polu chwały. **3. p.** śmiercią walecznych, śmiercią żołnierza. **4. p.** w bitwie, w boju, w walce (o wolność).

polecenie 1. Poufne, ustne, zaszczytne **p. 2. p.** czego: **p.** dopuszczenia do egzaminu. **3.** Z polecenia, na **p.** (co robić): Z polecenia sądu zmuszony jestem pana aresztować. *Lam J. SPP.* **4.** Dać, wydać komu **p. 5.** Mieć **p.** co robić: Mamy polecenie zrewidować pana. *Szew. Kleszcze 46.* **6.** Otrzymać, spełnić **p.**: Mogli otrzymać polecenie dotarcia aż do wielkiego Kanalu Ibrahima. *Sienk. SPP.* **7.** Wywiązać się z polecenia.

polecieć 1. p. na skrzydłach, ptakiem, lotem ptaka ⟨*pobiec, pojechać szybko, natychmiast (zwrot wyrażający pragnienie udania się dokąd, zwykle w trybie warunkowym)*⟩: Ona by także tam poleciała, na skrzydłach by poleciała, aby domy i ulice, przyjaciół i przyjaciółki zobaczyć. *Orzesz. Cham 97.* **2. p.** na kogo, na co ⟨*dać się komu skusić, złakomić się na co, zmamić*⟩: Myślisz, że nie znajdziemy głupiego, co na ciebie poleci. *Perz. Aszan. 137.* **p.** na czyje oczy, na czyje pieniądze, na czyj majątek. **3. p.** z językiem, z gębą ⟨*pójść poskarżyć się na kogo, zrobić donos*⟩: Jakbyś wiedział, że poleci zaraz z gębą do mego starego. *Gąs. W. Pig. 56.* **4.** Oczko poleciało ⟨*w pończosze, swetrze: spruło się*⟩.

polemika 1. Gwałtowna, ożywiona **p. 2.** Prowadzić, rozpocząć, toczyć, zakończyć, zamknąć polemikę: Co innego jest prowadzić polemikę o nic, a co innego przedstawić dowody. *Sienk. SPP.* **3.** Wywołać polemikę: Ukazanie się tej powieści wywołało żywą polemikę w prasie literackiej. **4. p.** toczy się, wywiązała się między kim (i kim).

polepszać się, polepszyć się Polepsza się, polepszyło się komu ⟨*nastąpiła poprawa w czyim stanie zdrowia*⟩: Polepszyło mu się nawet o tyle, że mógł na łóżku siąść. *Krasz. Opow. 298.*

polerować p. ryż, kaszę ⟨*oczyszczać ryż z łusek, wygładzać kaszę perłową*⟩.

poletko p. doświadczalne ⟨*określona powierzchnia gruntu przeznaczona pod uprawę roślin w celach doświadczalnych*⟩.

polewać p. **polać**

polewany 1. p-e ciastka, sucharki ⟨*pokryte lukrem, lukrowane*⟩. **2. p.** garnek, **p-e** naczynie ⟨*blaszany(-e), pokryty(-e) emalią, polewą*⟩. **3. p-e** kafle ⟨*pokryte glazurą*⟩.

polewka *daw.* **1.** Piwna, winna **p.** ⟨*grzane piwo, wino z przyprawami*⟩. **2.** Dworska **p.** ⟨*dworski chleb, służba na dworze*⟩: Kiedym był młody [...] zaznałem tej dworskiej polewki. *Pol Przyg. 6.*

polica *daw.* Położyć, założyć zęby na policę, na policy ⟨*przymierać głodem*⟩: O puzderku i wiktuałach podróżnych gdybym ja nie pamiętał, to przyszłoby i zęby na policy położyć. *Chodź. Pisma I, 366.*

policja 1. p. piesza, zmotoryzowana; **p.** tajna. **2. p.** sanitarna, obyczajowa, polityczna, rzeczna. **3.** Funkcjonariusz policji. **4.** Poszukiwany, ujęty przez policję. **5.** Oddać kogo w ręce policji, pod nadzór policji. **6. p.** aresztuje kogo, przeprowadza (masowe) aresztowania; ściga, zatrzymuje kogo.

policyjny 1. Państwo **p-e** ⟨*w którym rządy wykonywane są za pośrednictwem policji*⟩. **2.** Pies **p.** ⟨*specjalnie wytresowany do tropienia przestępców*⟩.

policzek 1. Zapadnięte (zapadłe) policzki. **2.** Głośny **p.** ⟨*uderzenie w twarz*⟩. **3.** Dostać, otrzymać, wziąć **p.**: Wziąłem policzek za ciebie. *Zabł. SPP.* **4.** Coś jest policzkiem dla kogo ⟨*hańbą, upokorzeniem, afrontem*⟩: List Sienkiewicza do cesarza Wilhelma jest policzkiem dla hakatystów. *SW.* **5.** Uszczypnąć kogo pieszczotliwie w **p. 6.** Ucałować kogo w oba policzki. **7.** Wyciąć, wymierzyć komu **p.** ⟨*spoliczkować kogo*⟩. **8.** Wydąć, wydymać policzki.

policzyć 1. *posp.* **p.** komu kości, żebra, zęby ⟨*zbić kogo*⟩. **2. p.** co na karb czego ⟨*złożyć na co*⟩: Wady, które w niej odkrył, można było policzyć na karb zaślepienia młodości i fałszywego wychowania. *Chmielow. Dram. 265.* **3. p.** co za winę, za zasługę ⟨*uznać, poczytać za winę, za zasługę*⟩: Musi to być w każdym razie policzone mu za winę, za brak biegłości. *Korzon Wewn. VI, 126.* **4.** Coś będzie komu policzone ⟨*coś będzie komu uznane, coś znajdzie uznanie*⟩: A iż chcesz się chronić pokusy, przeto ta zasługa policzona ci będzie. *Sienk. Quo II, 51.*

policzyć się p. się z kim ⟨*porachować się z kim, zemścić się za co*⟩: Jak tylko przyjdzie mój przyjaciel [...] to on dopiero się z wami policzy. *Makowiec. Dios. 58.*

poligraficzny Przemysł **p.** ⟨*drukarski*⟩. Zakład **p.** ⟨*który oprócz drukarni prowadzi dział chemigrafii oraz introligatornię*⟩.

poliszynel *przestarz.* Tajemnica poliszynela ⟨*rzekoma tajemnica, od dawna wszystkim znana*⟩.

politowanie 1. p. nad kim: Czuł jakieś politowanie nad nią i jakby bolesne przeczucie wiszącego nad nią nieszczęścia. *Krasz. Sfinks I, 246.* **2.** Godny politowania ⟨*o kimś lub o czym*⟩. **3.** Z politowaniem (patrzyć na kogo, na co! uśmiechnąć się). **4.** Budzić, wzbudzać **p.**

polityczny 1. Autonomia, samodzielność **p-a** (państwa). **2.** Dyskusja **p-a. 3.** Mówca **p.** ⟨*zajmujący się polityką; poruszający tematy związane z polityką*⟩. **4. p-e** dzieje narodu. **5.** Rozum **p.** ⟨*przewidująca orientacja, roztropność w sprawach polityki; talent, zdolności do polityki*⟩. **6.** Geografia, mapa **p-a** ⟨*dotycząca granic państwa, jego ustroju i rządów*⟩. **7.** *przestarz.* **p-a** głowa ⟨*działacz znający się na polityce; wybitny polityk*⟩. **8.** Literatura, publicystyka **p-a**; pismo, artykuł, pamflet **p.** ⟨*poruszająca(-e, -y) problemy życia zbiorowego, sprawy państwa i stosunków społecznych*⟩. **9.** Organizacja **p-a**; stronnictwo, ugrupowanie **p-e** ⟨*zrzeszająca(-e) ludzi mających te same cele polityczne, reprezentująca(-e) interesy pewnej klasy lub grupy społecznej i występująca(-e) w obronie ich praw*⟩. **10.** Prawo **p-e** ⟨*określające ustrój państwa i prawa obywateli*⟩. **11.** Przestępstwo **p-e** ⟨*zakazane przez prawo działanie przeciwko ustrojowi społecznemu, gospodarczemu lub politycznemu albo przeciw władzom państwa*⟩. **12.** Przewrót **p. 13.** Więzień, zesłaniec **p.** ⟨*skazany za działanie przeciw istniejącemu ustrojowi państwa*⟩. **14.** Wydział **p.** ⟨*do spraw związanych z aktualnie istniejącym ustrojem państwa*⟩.

polityka 1. Dobra, zła; niebezpieczna, ostrożna, przezorna, wyczekująca, zaborcza, zręczna **p.**; **p.** otwartych drzwi, wolnej ręki. **2. p.** kulturalna (państwa). **3. p.** wewnętrzna, zewnętrzna, zagraniczna; **p.** gospodarcza ⟨*planowa działalność czynników rządowych w dziedzinie spraw wewnętrznych, zagranicznych, gospodarczych*⟩. **4.** Strusia **p.** ⟨*udawanie, że się nie dostrzega istniejących faktów, przymykanie oczu na rzeczywistość*⟩. **5.** Interesować się, kierować, zajmować się polityką. **6.** Prowadzić (ostrożną, zręczną itp.) politykę. **7.** Rozmawiać o polityce.

I polka Nosić, strzyc włosy na polkę ⟨*z tyłu prosto przycięte*⟩.

II polka 1. p. galopka ⟨*tańczona w szybkim tempie; galop*⟩. **p.** mazurka ⟨*taniec, którego muzyka jest połączeniem elementów polki i kujawiaka*). **2.** Grać, tańczyć polkę.

polny 1. p. bratek, powój, szczaw; **p-a** koniczyna, róża itp. ⟨*różne gatunki roślin rosnących dziko na polach, łąkach, ugorach itp.*⟩. **2. p-a** droga, dróżka, ścieżka ⟨*wiodąca przez pole, wydeptana lub wyjeżdżona*⟩. **3.** *hist.* pisarz **p.** ⟨*wyższy funkcjonariusz prowadzący kancelarię, rachunkowość wojskową, spis oddziałów itp.*⟩.

polować 1. p. na co: **p.** na dziki, na zające, na kaczki. **2. p.** samopas, w pojedynkę, z podchodu. **3.** *łow.* **p.** na wychodnego, z zasiadki, z ambony ⟨*strzelać do zwierzęcia z ukrycia oczekując jego wyjścia na żer*⟩. **4.** *daw.* **p.** pod pierzem ⟨*polować z ptakami łowczymi*⟩. **5. p.** z chartami, z ogarami; z sokołem. **6. p.** z nagonką ⟨*strzelać do zwierzyny napędzanej na strzał*⟩. **7.** *przen.* **p.** na kogo, na co ⟨*starać się kogo, co zdobyć, ubiegać się o kogo, o co*⟩: **p.** na męża; **p.** na posag; na osobliwości wydawnicze.

polowanie 1. p. na co: **p.** na bażanty, na kuropatwy, na lisy. **2. p.** na pomyka ⟨*łowy samopas na zające, zwykle z psem*⟩. **3. p.** na wab, na wabia, z wabikiem ⟨*łowy na zwierzynę wabioną naśladowaniem jej głosów*⟩. **4. p.** z naganką (nagonką). **5. p.** z zasiadki, na wychodnego ⟨*czatowanie w ukryciu na zwierzynę*⟩. **6.** Urządzić, wyprawić **p.** (na kogo, na co).

polowy 1. Adiutant **p.** ⟨*pełniący swoje funkcje podczas służby wojskowej w polu*⟩. **2.** Czapka **p-a** ⟨*noszona na ćwiczeniach; polówka*⟩. **3.** Ćwiczenia **p-e** ⟨*w polu, w terenie*⟩. **4.** Działo **p-e** ⟨*używane w terenie, ruchome, nie umieszczone na stałe w obiektach fortyfikacyjnych*⟩. **5.** Sąd **p.** ⟨*sąd powołany w okresie stanu wojennego lub wyjątkowego, działający w trybie doraźnym*⟩. **6.** Żandarmeria **p-a** ⟨*policja wojskowa działająca w okresie wojny*⟩.

polski 1. *zoot.* **p-e** bydło czerwone ⟨*czerwona rasa bydła krajowego*⟩. **2. p-a** droga ⟨*polna, wiejska, nie brukowana*⟩. **3. p.** orzeł ⟨*symbol państwa polskiego*⟩. **4.** *daw.* **p.** strój, ubiór ⟨*którego najbardziej charakterystyczną częścią był kontusz, żupan, pas słucki*⟩. **5. p.** sztandar ⟨*biało-czerwony*⟩. **6.** Świnie **p-e** ⟨*rasa świń licząca wiele odmian, wyhodowanych w Polsce*⟩. **7.** Taniec **p.** ⟨*polonez*⟩. **8.** *bud.* **p-e** wiązanie ⟨*ozdobny układ cegieł w murze, w którym główki i wozówki następują kolejno po sobie w każdej warstwie*⟩. **9.** Złoty **p.** ⟨*w Polsce w XVII w. moneta obiegowa równa trzydziestu groszom miedzianym albo trzem szelągom*⟩. **10. p-e** zrazy ⟨*zrazy zawijane z farszem w środku*⟩. **11.** *rzad.* Z polska ⟨*na sposób polski, po polsku*⟩: Przybytek ten założony [...] z polska szeroko, zajmował olbrzymi czworobok. *Berent Diog. 112.* **12.** Po polsku ⟨*w języku polskim*⟩: Mówić, śpiewać po polsku. **13.** Czuć po polsku ⟨*tak jak Polak; uważać się za Polaka*⟩: Słów tych słuchała przede wszystkim brać żołnierska ⟨...⟩ i wszyscy co czuli po polsku. *Rozwad. 45.* **14.** Rozumieć, nauczyć się, umieć po polsku ⟨*znać, rozumieć język polski, polską mowę*⟩.

polszczyzna Łamana **p.** ⟨*język polski niepoprawny, z błędami, ze złą cudzoziemską wymową*⟩: Mówić łamaną polszczyzną. Mówić, pisać, wyrażać się piękną polszczyzną.

polubowny 1. Sąd **p.** ⟨*złożony z kilku obywateli, którym strony powierzyły rozstrzygnięcie sporu cywilnego*⟩. **2.** Sędzia **p.** ⟨*osoba powołana w skład sądu polubownego*⟩.

polus Dwa **p-y** ⟨*dwa pojęcia przeciwstawne, dwa przeciwieństwa, dwa bieguny*⟩: Ja i pan Leon — to dwa diametralnie przeciwne polusy. *Żer. Dzien. I, 370.*

poła 1. Długie, szerokie, wąskie, zaokrąglone **p-y**; **p-y** fraka, palta, kurtki. **2. p.** namiotu ⟨*jedna z dwóch części zasłony, stanowiącej wejście do namiotu*⟩. **3.** Trzymać się kogo za połę ⟨*krępować czyjąś swobodę, nie pozwalać na co, nie puszczać dokąd*⟩: I wiesz, gdyby mnie ojciec za połę nie trzymał [...] byłbym dał dęba. *Jackiew. Jan 283.* **4.** Trzymać się kogo za **p-y** lub czyjej **p-y** ⟨*nie odstępować kogo, rachować na czyją opiekę, na czyje poparcie*⟩: Wszystkie [...] albo za piecem siedzą, lub się kogoś za poły trzymać muszą. *Krasz. Szalona 29.*

połamać 1. p. ręce, nogi, żebra ⟨*złamać w wielu miejscach, pogruchotać*⟩. **2.** Bodajeś ręce, nogi połamał! ⟨*przekleństwo*⟩. **3. p.** komu gnaty, kości. **4. p.** kij, laskę itp. na kim, na czym, o kogo, na czyim grzbiecie ⟨*zbić kogo kijem, laską itp. bardzo mocno*⟩. **5.** Ktoś (o) mało nóg nie połamie ⟨*(biegnie) bardzo szybko, (śpieszy się) bardzo*⟩: Uciekał tak, że o mało nóg nie połamał. **6. p.** sobie zęby na kim, na czym ⟨*nie dać rady komu, czemu, natrafić na skuteczny opór kogo, czego*⟩: Co pan myśli [...] że ja tak się dam łatwo? Jeszcze sobie Sojecki na mnie zęby połamie. *Kowalew. M. Kamp. 127.*

połamany Być, czuć się połamanym ⟨*czuć ból w kościach*⟩.

połapać 1. p. (trochę, nieco itp.) wiedzy, nauki, wiadomości ⟨*przyswoić sobie, zdobyć, opanować trochę wiedzy itp.*⟩: Połapał trochę wiadomości z różnych dziedzin nauki, ale powierzchownie. **2. p.** oczka ⟨*w swetrze, pończosze: zarobić rząd sprutych oczek*⟩.

połączenie 1. p. kolejowe, lotnicze, tramwajowe itp. ⟨*komunikacja utrzymywana za pomocą autobusu, kolei itp.*⟩. **2. p.** radiowe ⟨*nawiązanie kontaktu za pomocą radia*⟩. **3. p.** telefoniczne ⟨*możliwość rozmowy telefonicznej; rozmowa telefoniczna*⟩: Mieć, dostać, otrzymać, uzyskać **p.** telefoniczne (np. z Poznaniem). **4. p.** z czym: **p.** miasta z miastem (np. Warszawy z Londynem); dzielnicy z dzielnicą w mieście (np. Mokotowa z Grochowem w Warszawie).

połączony 1. p-e wojska. **2. p.** pokrewieństwem (z kim). **3.** Coś jest z czym **p-e** ⟨*coś jest nieodzowne dla czego, towarzyszy czemu, wiąże się z czym*⟩: Wspinaczka była połączona z ogromnym wysiłkiem fizycznym.

połączyć 1. p. co ⟨*związać, złączyć, zespolić*⟩: **p.** siły, usiłowania, wysiłki. **2. p.** co — czym: **p.** warkocze wstążką; pokoje drzwiami; rzeki kanałem. **3. p.** co — z czym koleją, linią komunikacyjną (kolejową, autobusową, lotniczą, morską) ⟨*zbudować jakąś linię komunikacyjną między dwoma punktami (miasta), miastami, dwiema miejscowościami*⟩. **4. p.** kogo z kim (za pomocą telefonu) ⟨*nawiązać rozmowę telefoniczną, przywołać kogo do rozmowy telefonicznej*⟩.

połączyć się 1. p. się z kim (ślubem, małżeństwem; węzłem małżeńskim) ⟨*zawrzeć z kim związek małżeński*⟩. **2. p. się** z kim telefonicznie ⟨*uzyskać rozmowę telefoniczną*⟩.

połeć 1. p. słoniny ⟨*płat słoniny z całego boku wieprza*⟩. **2.** *przestarz.* Smarować tłusty **p.** ⟨*temu co ma, dawać jeszcze więcej, dawać coś komu zamożnemu, nie potrzebującemu wsparcia*⟩: Dla własnej [...] korzyści smarować tłuste połcie lubią finansiści. *Hertz B. Bajki 189.* **3.** *łow.* Iść, stać połciem a. na **p.** ⟨*iść, stać przed myśliwym odsłaniając swój bok*⟩.

połknąć, połykać 1. p. literę (litery), zgłoskę (zgłoski), wyraz (wyrazy), słowo (słowa), zdanie (zdania) ⟨*mówiąc, śpiewając, czytając opuścić poszczególną zgłoskę (poszczególne zgłoski) wyrazu, cały wyraz* *(całe wyrazy) itp.; pisząc pominąć literę (litery) itp. w tekście*⟩: Czytając połykał całe wyrazy. **2.** *daw.* Połknąć kulę ⟨*zginąć od kuli*⟩: W szwadronie stojąc, gdy kulę połknie, wnet duszę wyzionie. *Piotr. Satyr. 30.* **3.** Połykać ogień, noże, szable itp. ⟨*o cyrkowcach, sztukmistrzach: pokazywać sztuki z ogniem, nożami itp., udając, że się je połyka*⟩. **4.** Połykać powietrze, kurz, zapach itp. ⟨*oddychać; wciągać powietrze, kurz itp.*⟩. **5.** Połykać ślinkę, ślinę ⟨*mieć apetyt, ochotę na co*⟩: Połyka ślinkę na samą myśl bankietu, jakim go powiat jego powita. *Gosz. Pszonki 444.* **6.** Połknąć śmierć ⟨*znaleźć śmierć, umrzeć, zginąć*⟩. **7.** Połykać kogo, co oczami ⟨*chciwie, z ciekawością, z pożądaniem oglądać kogo, co, przypatrywać się, przyglądać się komu, czemu*⟩: Kiedy to mówił, ścigał i połykał oczyma Kasię. *Tysz. Rozb. III, 413—414.*

połowa 1. Brzydka, brzydsza **p.** rodzaju (rodu) ludzkiego ⟨*mężczyźni*⟩. **2.** Piękna, nadobna **p.** rodzaju (rodu) ludzkiego ⟨*kobiety*⟩: Jedno tylko uczucie było w nim stałe; oto: tkliwość dla nadobnej połowy rodu ludzkiego. *Prus Now. II, 121.* **3.** Mniejsza, większa **p.** [!] ⟨*lepiej: mniejsza, większa część*⟩. **4. p.** bramy, drzwi, okna ⟨*jedna z dwóch otwierających się części, skrzydło bramy, drzwi, okna*⟩. **5.** Do połowy: a) ⟨*do jednej drugiej danej całości*⟩: Opuścić roletę do połowy. Napełnić naczynie do połowy; b) ⟨*do pasa, do talii*⟩: Obnażyć się do połowy; c) ⟨*do spółki, wspólnie z kim*⟩: Kupić co z kim do połowy. **6.** Na połowę ⟨*na pół; na dwie części*⟩: Przekroić bochenek chleba na połowę. **7.** O połowę, *daw.* przez połowę ⟨*o jedną drugą danej całości*⟩: O połowę tańszy; zmniejszyć co (np. koszty) o połowę. **8.** Po połowie ⟨*w jednej drugiej; pół na pół*⟩: Dzielić się zyskami po połowie. **9.** W połowie: a) ⟨*w środku*⟩: Zatrzymał się w połowie drogi. Zdarzyło się to jakoś w połowie zimy. Jestem już z robotą w połowie. *SW*; b) ⟨*połowicznie, do połowy*⟩: Zeszyt w połowie zapisany. Sprawa w połowie już załatwiona. *SW.* **10.** Ustać w połowie drogi, *przen.* ⟨*nie dokończyć czego*⟩.

połowiczny p-e środki, sposoby; **p-e** załatwienie sprawy ⟨*nie radykalne; kompromisowe, ugodowe*⟩.

położenie 1. Dogodne **p.**; **p.** pionowe, poziome, ukośne ⟨*miejsce, stanowisko, pozycja względem otoczenia lub innego przedmiotu*⟩. **2.** Piękne, malownicze **p. 3. p.** lesiste, obronne, wyżynne. **4.** Beznadziejne, chwiejne, dogodne, drastyczne, fatalne, kłopotliwe, korzystne, niepewne, nieznośne, przykre, rozpaczliwe, szczęśliwe, trudne **p.** ⟨*sytuacja*⟩. **5. p.** ekonomiczne, finansowe, gospodarcze, majątkowe, polityczne, towarzyskie ⟨*stan, sytuacja*⟩. **6. p.** geograficzne ⟨*szerokość i długość geograficzna danego miejsca, miejscowości; miejsce na kuli ziemskiej, w którym leży, znajduje się dana miejscowość, dany obiekt*⟩. **7. p.** bez wyjścia ⟨*bardzo trudna sytuacja; położenie, z którego nie sposób wybrnąć*⟩. **8. p.** czego, względem czego: **p.** miasta; **p.** wskazówek zegara; **p.** Ziemi względem Słońca, Księżyca względem Ziemi. **9.** Postawić się w czyim położeniu, wejść w czyje **p.** ⟨*zrozumieć dobrze czyją sytuację; wczuć się w czyj stan, sytuację*⟩: Postaw się pan w moim położeniu, jakże miałam uczynić. *Bliz. Dam. 127.* **10.** Postawić, stawiać kogo w jakimś położeniu (np. w położeniu bez wyjścia) ⟨*stworzyć komu jakąś sytuację*⟩. **11.** Nad(aw)ać, przybierać, zajmować, zmieniać jakie **p.** ⟨*pozycję*⟩. **12.** Zorientować się w położeniu ⟨*w sytuacji*⟩. **13.** Znaleźć się w jakimś położeniu ⟨*w jakiejś sytuacji*⟩: Pani sędzina [...] w smutnym znalazła się położeniu po śmierci pana sędziego. *Orzesz. SPP.*

położony 1. Coś jest gdzie, jakoś **p-e** ⟨*coś znajduje się, leży, mieści się gdzie; zajmuje pewną przestrzeń, określone miejsce*⟩: Willa położona w głębi lasu. Pokój położony od ogrodu. **2.** *daw.* Ktoś jest dobrze, wysoko **p.** ⟨*ktoś cieszy się doskonałą opinią, powodzeniem, względami; jest ceniony, szanowany*⟩: Znakomitej rodziny potomek i na dworze bardzo dobrze położony. *Krasz. Pam. 28.*

położyć 1. *przestarz.* **p.** adres ⟨*zaadresować*⟩. **2. p.** akcent, nacisk na co ⟨*uznać za szczególnie ważne, zaakcentować co*⟩. **3. p.** fundament, podwaliny czego a. pod co ⟨*zacząć budowę czego*⟩: W roku 1825, dnia 19 listopada położono fundament pod budowę nowego teatru. *Kotarb. J. Teatr. 15; przen.* ⟨*dać mocne podstawy czemu, zapoczątkować co*⟩. **4. p.** nogi, nóżki na stół ⟨*ujawnić swe plany, zamiary*⟩. **5. p.** tamę, zaporę czemu ⟨*spowodować zaprzestanie czego, nie dopuścić do czego; wstrzymać co, zakończyć co*⟩: **6. p.** krzyż, znak krzyża: a) ⟨*przeżegnać się, przeżegnać kogo*⟩; b) **p.** krzyż, na czym ⟨*zrezygnować z czego, porzucić myśl o czym; zakończyć co*⟩. **7. p.** mury (budynku) ⟨*postawić, wybudować*⟩. **8. p.** czyje litery, inicjały, imię, nazwisko itp. ⟨*podpisać się, wpisać na czym imię, nazwisko itp.*⟩. **9.** *daw.* **p.** pozew, skargę ⟨*wnieść, podać pozew, skargę; wystąpić z pozwem, skargą*⟩. **10. p.** sztukę ⟨*o aktorze, reżyserze: przyczynić się złą grą lub reżyserią do jej niepowodzenia*⟩. **11.** *przestarz.* **p.** ufność, zaufanie, wiarę, nadzieję w kim, w czym ⟨*zaufać, zawierzyć komu, czemu; oprzeć, ugruntować nadzieję na kim, na czym*⟩: Nie zawiedziecie się w tej ufności, którąście we mnie położyli. *Sienk. Pot. III, 90.* **12. p.** uszy po sobie ⟨*stać się pokornym, potulnym; przycichnąć, zamilczeć, ustąpić, stchórzyć*⟩: Coraz ostrzej powstawała na Maćka, który uszy położył po sobie i milczał. *Dygas. Now. VII, 185.* **13. p.** zasługi (w jakiej dziedzinie) ⟨*uczynić, zdziałać wiele dobrego (w jakiej dziedzinie)*⟩: I cóż on przez ten czas uczynił? [...] Czy położył już jakie rzeczywiste zasługi? *Kaczk. Anunc. I, 214.* **14. p.** znak pisarski (kropkę, przecinek itp.) ⟨*umieścić, wpisać*⟩. **15. p.** co na karb czego ⟨*uzasadnić, wytłumaczyć co czym, przypisać co czemu*⟩: [Makaronizmy u Kochanowskiego] na karb smaku współczesnego położyć należy. *Nehr. Studia 143.* **16. p.** co na ząb ⟨*zjeść co, pożywić się czym*⟩: Nie mieć co na ząb **p. 17. p.** za co (w ofierze) duszę, życie ⟨*oddać, poświęcić życie, umrzeć za kogo, za co*⟩: Spełniając obowiązek, nie waha się położyć w ofierze życia. *Witkow. S. Trag. I, 289.* **18. p.** kogo do łóżka, **p.** kogo spać a. do snu ⟨*umieścić kogo w łóżku*⟩: Położyć dzieci spać. **19. p.** mostem, trupem, pokotem, na miejscu, na placu, *daw.* **p.** ileś trupa ⟨*zabić; stratować, zmasakrować*⟩: Skoczyli na hultajów i w godzinę mostem ich położyli. *Sienk. SPP.*

położyć się 1. p. się do trumny, w mogile, do mogiły ⟨*umrzeć*⟩: Cóżby rzekł na to stary Rejtan, gdyby ożył? wróciłby do Lachowicz i w grób się położył! *Mick. Tad. 33.* **2. p.** się spać ⟨*pójść spać*⟩. *pot.* **p.** się do łóżka ⟨*zachorować*⟩. **p.** się krzyżem ⟨*rozciągnąć się na ziemi z rozłożonymi ramionami na kształt krzyża*⟩. **3.** *daw.* **p.** się obozem ⟨*rozbić, rozłożyć obóz*⟩: Obozem z całą swą drużyną w dobrach Brzostowskich się położył. *Chodź. Pisma III, 391.* **4.** *lot. mors.* **p.** się na nowy kurs ⟨*o statku, samolocie: zostać skierowanym na nowy kurs*⟩: Mewy leciały za statkiem, który wykręcał z wolna, aż położył się [...] na wyznaczony kurs. *Meis. Sams. 76.*

połówka p. okienna ⟨*jedno skrzydło okna*⟩.

południe 1. Po południu ⟨*po godz. 12*⟩. **2.** *przestarz.* O południu ⟨*o godz. 12*⟩: W domu teraz jadam o południu, po wiejsku. *Mick. Listy II, 70.* **3.** Przed południem ⟨*przed godz. 12*⟩. **4.** W **p.**, w samo **p.** ⟨*o godz. 12*⟩. **5.** Z południa: a) ⟨*od strony południa (w znaczeniu przestrzennym)*⟩: Burza nadciągała z południa; b) *przestarz.* ⟨*po południu (w znaczeniu czasowym)*⟩: Było już dobrze z południa. **6.** Dobre **p.** ⟨*forma pozdrowienia*⟩. **7. p.** czyich lat, czyjego życia ⟨*wiek dojrzały*⟩: Wiekiem od młodej jutrzenki pod lat niewieścich schodziła południe. *Mick. Graż. 23.*

południowy 1. p-a cera, **p-e** oczy ⟨*charakterystyczna(-e) dla ludzi pochodzących z południa*⟩. **2. p.** dziennik, **p-a** gazeta ⟨*wychodzący(-a) w połowie dnia, ukazujący(-a) się w południe*⟩. **3. p-e** kraje ⟨*leżące na południu*⟩. **4. p.** posiłek ⟨*spożywany w południe*⟩. **5. p-e** rośliny, owoce, kwiaty, wina ⟨*hodowane na południu, produkowane na południu, pochodzące z południa, z krajów o ciepłym lub gorącym klimacie*⟩. **6. p.** wiatr ⟨*wiejący z południa*⟩. **7.** *daw.* południowsze, południejsze kraje, ziemie ⟨*położone bardziej na południu*⟩.

połykać p. **połknąć**

połysk 1. p. szklany. **2.** Jedwabisty, perłowy, srebrzysty, złocisty, tęczowy **p. 3.** *techn.* Wysoki **p.** ⟨*mocny, intensywny, świecący*⟩: Meble na wysoki połysk. **4. p.** czego: **p.** stali, złota, wody. **5.** Dawać **p. 6.** Nabierać połysku.

połyskiwać 1. Coś połyskuje czym a. od czego ⟨*ma połysk, rozsiewa blask, lśni, błyszczy, świeci, migoce*⟩: Niebo połyskuje gwiazdami. **2.** Atłas, jedwab, srebro, szkło, złoto połyskuje. **3.** Księżyc połyskuje. **4.** Coś połyskuje w czym ⟨*w blasku czego*⟩: Bagnet, zbroja połyskuje w słońcu.

połyskliwy 1. p. blask; **p-a** barwa, rzeka, woda; **p-a** zbroja; **p-a** sierść ⟨*połyskujący(-a), odznaczający(-a) się połyskiem; błyszczący(-a), lśniący(-a)*⟩. **2. p.** od czego: pierścień **p.** od drogich kamieni.

połyskujący p-e oczy, włosy ⟨*błyszczące, lśniące*⟩.

pomacać *rub.* **p.** kogo kijem ⟨*uderzyć, zbić, pobić, zadać cios*⟩.

pomacać się *pot. środ.* **p.** się po kieszeni ⟨*wahać się w wydaniu pieniędzy, pożałować pieniędzy na co*⟩: Jesteście z takich, co to na zebraniu: hura! — a jak przyjdzie rękę przyłożyć, to wtedy wolicie się pomacać po kieszeni. *Braun Lewanty 163.*

pomagać, pomóc 1. p. sobie rękami, nogami; ruchami rąk, nóg itp. ⟨*robiąc coś używać rąk, nóg do pomocy*⟩: Wspinał się na skałę, pomagając sobie rękami. Opowiadał, pomagając sobie gestami. **2. p.** do czego ⟨*ułatwić co*⟩: Pomogliście mu do ucieczki. *Sienk. SPP.* **3.** *przestarz.* **p.** na co: a) ⟨*dać skuteczny środek na co*⟩: Czy ci felczer pomógł na zęby? *Prus SPP*; b) ⟨*być skutecznym, (po)skutkować*⟩: Na febrę to pomaga lekarstwo. *Troc.* **4. p.** w czym ⟨*dawać pomoc, udzielać pomocy w jakiejś dziedzinie*⟩: Nie mogę w niczym pani pomóc. *Nałk. Z. SPP.*

przysł. **5.** Święty Boże nie pomoże ⟨*nic nie pomoże, nie ma ratunku, nie ma wyjścia z sytuacji*⟩.

pomaleńku, pomalutku, pomału 1. p. ⟨*zwykle w odpowiedzi na pytanie, co słychać albo na pytanie o zdrowie: nie najgorzej, średnio, znośnie, jako tako*⟩: Jak się powodzi? — Dziękuję, tak... pomaleńku (pomalutku, pomału). Jakże wasze zdrowie? — Tak, pomalutku. *SW.* **2.** *daw.* Mało pomału ⟨*stopniowo, po trochu*⟩: Wieś z początku śmieszna, nudna, cicha, mało pomału zaczęła nabierać w jego oczach powabów. *Padal. Pok. 39.*

pomarańczowy Olejek, dżem **p.**; wódka **p-a** ⟨*wyprodukowany(-a) z pomarańczy*⟩. Kolor **p.** ⟨*taki jak owoc pomarańczy; żółtoczerwony*⟩.

pomarszczony p-a twarz, szyja; **p-e** policzki, lica ⟨*pokryta(-e) zmarszczkami*⟩.

pomącić p. komu głowę a. w głowie ⟨*wprowadzić zamęt w czyich myślach, zakłócić czyją równowagę umysłową*⟩: Zjawił się za granicą prorok Towiański i pomącił już znacznej liczbie ludzi porządną niegdyś głowę. *Trent. Demon. 147.*

pomącić się Pomąciło się komu w głowie ⟨*ktoś stracił jasność umysłu, zdolność przytomnego myślenia*⟩: Ze strachu pomąciło mu się do reszty w głowie. *Strug Krzyż III, 177.*

pomiar 1. p-y antropometryczne ⟨*badanie wymiarów ciała ludzkiego i proporcji zachodzących między nimi*⟩. **2. p-y** astrometryczne, fotometryczne, kartograficzne, termiczne, zoometryczne. **3. p-y** grawimetryczne ⟨*badanie siły ciężkości służące do wyznaczania kształtu globu ziemskiego*⟩. **4. p-y** gruntów. **5.** Dokonywać pomiarów, robić **p-y.**

pomieszać, pomieszany 1. Pomieszać komu zmysły, rozum; **p.** w głowie; *żart.* **p.** klepki ⟨*spowodować zakłócenie równowagi psychicznej, uczynić obłąkanym*⟩: Nagłe jakoweś nieszczęście pomieszało mu zmysły. *L.* **2.** *pot.* Pomieszany na rozumie ⟨*obłąkany*⟩. **3.** *pot.* Mieć rozum pomieszany, *żart.* klepki **p-e** ⟨*być obłąkanym, niespełna rozumu*⟩: Dobry człowiek [...] tylko... ma trochę klepki pomieszane. *Prus Dusze 44.* **4.** Pomieszać komu układy, szyki ⟨*nie dopuścić do realizacji układów itp.; pokrzyżować komu układy, szyki*⟩.

pomieszać się Pomieszało się komu w głowie, pomieszał się komu rozum, umysł ⟨*ktoś stracił równowagę psychiczną, stał się obłąkany*⟩: Widywano go, jak błąkał się po polach, po lesie, wymachiwał rękami [...] jak nawiedzony albo ten, co mu się rozum całkiem pomieszał. *Jun. Antrop. 221.*

pomieszanie p. zmysłów ⟨*obłęd, obłąkanie*⟩: Dostać pomieszania zmysłów.

pomieszczenie *przestarz.* Znaleźć **p.** w czym (np. w piśmie) ⟨*być zamieszczonym, opublikowanym*⟩: „Przegląd Literacki", w którym znalazło pomieszczenie niejedno cenne studium. *Chmielow. Zarys 174.*

pomieścić (się) *przestarz.* **p.** w gimnazjum, w urzędzie ⟨*umieścić w gimnazjum, w urzędzie, zapewnić miejsce w gimnazjum, wyrobić urząd*⟩.

pomijać, pominąć 1. p. okazję, sposobność; nie **p.** okazji, sposobności ⟨*nie (s)korzystać z okazji, sposobności; (s)korzystać z okazji, sposobności*⟩: Starała się nie pominąć żadnej okazji, aby go spotkać. *Meis. Sams. 135.* **2.** Pomijając, pominąwszy co ⟨*jeżeli się nawet nie weźmie (czego) pod uwagę, oprócz czego*⟩: Pominąwszy zalety stylu i wybornej polszczyzny, kronika ta stanowi pomnik najcelniejszy wymowy XVI wieku. *Mech. Wym. I, 477.*

pomnik 1. *przen.* **p-i** budownictwa, kultury, sztuki; **p.** języka polskiego ⟨*zabytek językowy o dużej wartości artystycznej*⟩: Psałterz Floriański z XV wieku jest jednym z najstarszych pomników języka polskiego. **2. p.** przyrody ⟨*roślina, skała itp. twór przyrody chroniony ze względu na wartość przyrodniczą, krajobrazową czy pamiątkową*⟩. **3. p.** Mickiewicza, Kopernika. **4.** Odsłonięcie pomnika. **5.** Wystawić, wznieść komu **p. 6.** Wystawić sobie (czym) **p.** ⟨*upamiętnić się, zdobyć czym sławę*⟩: Konstytucjami sejmu konwokacyjnego wystawili sobie [Czartoryscy] pomnik niepospolitego rozumu stanu. *Bobrz. Dzieje II, 243.* **7.** Zostawić po sobie trwały **p.** ⟨*w dziełach swoich*⟩. *Hor. Od. III, 30.*

pomnikowy p-e wydanie dzieł (np. Słowackiego).

pomoc 1. Bratnia, czynna, natychmiastowa, sąsiedzka, skuteczna, wydajna, spóźniona, wzajemna **p.** ⟨*wspomożenie, ratunek*⟩. **2. p.** domowa ⟨*kobieta zatrudniona u kogo w celu wykonywania różnych prac domowych; służąca*⟩. **3. p.** lekarska. **4. p.** materialna, pieniężna ⟨*wsparcie, zasiłek*⟩. **5.** Pierwsza **p.** (w nagłych wypadkach) ⟨*czynności mające na celu ratowanie czyjego zdrowia lub życia w razie nagłego zachorowania lub nieszczęśliwego wypadku*⟩. **6. p-e** naukowe, szkolne ⟨*podręczniki, tablice, mapy, rysunki, przyrządy itp. ułatwiające naukę, nauczanie*⟩. **7. p.** dla kogo: dla inwalidów, dla powodzian. **7a. p.** w czym: **p.** w gospodarstwie. **8.** Pakt przyjaźni i wzajemnej pomocy. **9.** Przy pomocy kogo (*rzad.* czego) ⟨*mając kogo za pomocnika, korzystając z czyich usług, poparcia, pomocy; rzadziej: posługując się czym, używając czego*⟩: Bałwana ze śniegu ulepił przy pomocy kolegów. **9a.** Za pomocą czego ⟨*posługując się czym, używając czego*⟩: Wbił gwóźdź w ścianę za pomocą młotka. Obserwować ciała niebieskie za pomocą teleskopu. **10.** Biec, skoczyć, pośpieszyć na **p.** ⟨*aby pomóc komu, w celu obrony, wsparcia kogo*⟩: Spływając z siodła już się bokiem chyli, kiedy mu swoi na pomoc skoczyli. *Mick. Graż. 38.* **11.** Błagać, prosić, udać się (do kogo), zwrócić się o **p. 12.** Być komu a. dla kogo pomocą, stanowić **p.** w czym ⟨*pomagać komu lub czemu, być pomocnikiem, podporą, stanowić ratunek*⟩: Ona jest wielką pomocą dla Kornela. *Nałk. Z. SPP.* **13.** Nieść (komu) **p.**; odrzucić czyją **p. 14.** Doznać pomocy. **15.** Mieć z kogo **p.**; oglądać się na czyją **p. 16.** Oczekiwać, spodziewać się od kogo pomocy. **17.** Odmówić, udzielić komu pomocy. **18.** Otrzymać, przyjąć, uzyskać od kogo **p.**; znaleźć gdzie **p. 19.** Potrzebować, szukać, wyglądać, żądać pomocy. **20.** Służyć pomocą. **21.** Uciec się do czyjej pomocy a. do pomocy czego ⟨*skorzystać z czyjej pomocy; pomóc sobie czym*⟩: Jeżeli śnieg jest zlodowaciały i nośny, trzeba niejednokrotnie przy zmianie kierunku uciec się do pomocy kijków. *Bielcz. Narc. 129.* **22.** (Po)śpieszyć, przyjść, przybyć z pomocą, na **p.** ⟨*pomóc, wesprzeć, ratować*⟩. **23** Wołać na **p.**, o **p.**; wzywać pomocy, na **p.** ⟨*wołać, wzywać kogo w chwili niebezpieczeństwa czekając ratunku, obrony*⟩. **24.** Przyjąć, zgodzić sobie kogo do pomocy ⟨*wynająć sobie pomocnika lub pomocnicę*⟩: Przyjął sobie do pomocy w gospodarstwie starego włościanina. *Orzesz. SPP.* **25.** Na **p.**! *rzad.* pomocy! ⟨*okrzyk wydawany w chwili niebezpieczeństwa, wołanie o ratunek*⟩. **26. p.** nadbiega, nadchodzi, nadciąga, przybywa: a) ⟨*ludzie przynoszący ratunek*⟩: Nim pomoc nadbiegła wilki owcę zagryzły. *SW.* Wkrótce przybyła pomoc i pożar ugaszono. *SW*; b) ⟨*posiłki wojenne, zaopatrzenie, żywność itp.*⟩: Po miesiącu nadciągnęła pomoc i uwolniła oblężone miasto.

pomocnica p. domowa ⟨*kobieta pomagająca w gospodarstwie domowym; służąca*⟩.

pomocniczy 1. Artykuły, środki, źródła **p-e. 2.** Adres **p.** ⟨*formularz dołączony do paczki wysyłanej pocztą, zawierający dodatkowy adres oraz dane dotyczące przesyłki*⟩. **3.** *handl.* Konto **p-e**, rachunek **p.** ⟨*prowadzone(-y) jako poddział głównego*⟩. **4.** Materiały, surowce **p-e** ⟨*używane do produkcji, lecz nie wchodzące w skład gotowego produktu lub stanowiące tylko jego uboczną część składową*⟩. **5.** *roln.* Nawóz **p.**, nawożenie **p-e** ⟨*sztuczny(-e) w odróżnieniu od naturalnego*⟩. **6.** Personel **p.** ⟨*nie wykonujący pracy, zadania samodzielnie*⟩. **7. p.** pracownik naukowy ⟨*niesamodzielny, nie mający jeszcze tytułu docenta*⟩. **8.** Przemysł **p.**

pomocny 1. p. komu: Kupcy pomocni są miastom, lekarze — chorym. *Brodz. SPP.* **2. p.** do czego: **p.** do osiągnięcia celu. **3. p.** w czym; na co: Instrumenty pomocne w nauczaniu. To mi będzie na różne okoliczności życia pomocne. *SPP.* **4.** Podać komu, wyciągnąć pomocną dłoń, rękę ⟨*przyjść z pomocą, udzielić pomocy, wesprzeć, wspomóc*⟩: Kiedy byłem w potrzebie, wyciągnął do mnie pomocną dłoń.

pomost 1. p. kapitański, oficerski ⟨*wzniesiona część pokładu statku, przeznaczona dla kapitana lub oficera dyżurnego*⟩. **2. p.** nawigacyjny ⟨*nadbudówka, mieszcząca urządzenia i przyrządy do kierowania statkiem*⟩. **3.** Przedni, tylny **p.** ⟨*w tramwaju*⟩. **4.** Leżeć; słać pomostem ⟨*leżeć na ziemi gęsto jeden obok drugiego; przewracać na ziemię jedno obok drugiego, pokotem*⟩: Wichry walą odwieczne dęby wraz z mdłym chrostem, co wspaniale wprzód stało, to leży pomostem. *Dmoch. Rym. 4.* **5.** *przen.* Rzucić **p.** między kim i (a) kim, czym i (a) czym

⟨*zbliżyć kogo do kogo, co do czego; powiązać kogo z kim; co z czym*⟩: Rzucić pomost między miastem i wsią. **6.** *przen.* Stanowić **p.** między kim (i) a kim, czym (i) a czym ⟨*być ogniwem pośrednim; powiązać co z czym*⟩: Tragik Seneka stanowi pomost między Eurypidesem a Szekspirem. *Witkow. S. Trag. II, 271.*

pomóc p. **pomagać**

pomówienie Mieć z kim do pomówienia ⟨*chcieć z kim porozmawiać w jakiej sprawie, porozumieć się co do czego*⟩: Pozwól na chwilkę, mam z tobą do pomówienia.

I pompa Leje jak z pompy ⟨*o deszczu*⟩.

II pompa Z pompą ⟨*okazale, uroczyście, pompatycznie*⟩: Przyjęcie odbyło się z pompą.

pomsta 1. Wołać o pomstę do nieba, do Boga, wzywać na kogo pomsty z nieba, *daw.* wołać pomsty nieba a. do nieba, o pomstę w niebiosy ⟨*domagać się ukarania sprawcy, pomszczenia*⟩: Braci naszych krew woła pomsty do nieba! *Krasz. Poezje I, 80.* **2.** Wołający o pomstę do nieba: a) ⟨*domagający się pomsty, pomszczenia*⟩: Poobrzynane gałęzie sterczą do góry niby poobcinane a wołające o pomstę do nieba ręce. *Sienk. SPP*; b) ⟨*o czymś brzydkim, nieudanym*⟩: Projekt pomnika wołający o pomstę do nieba. **3.** *daw.* Wziąć pomstę: a) ⟨*zemścić się*⟩: Wziął on za to pomstę na Spytku i zniszczył majętności jego. *Krech. Lux* w: *Tyg. Ilustr. 31, 1900*; b) ⟨*zostać ukaranym*⟩.

pomyje *posp.* Wylewać na kogo **p.**, wylewać komu na głowę **p.** ⟨*obrzucać kogo obelgami*⟩: Gazety wylewały na moją głowę kubły pomyj. *Brand. K. Antyg. 316.*

pomylić się Coś się komu pomyliło ⟨*ktoś popełnił omyłkę, poplątał co, wziął jedną rzecz za drugą*⟩.

pomyłka 1. Gruba, nieszczęsna, śmieszna **p.** *przen.* Życie ich całe było jakowąś śmieszną pomyłką, krwawym nieporozumieniem. *Żer. Przedw. 158.* **2. p.** co do kogo, co do czego; w czym: **p.** co do osób; **p.** w zadaniu, w rachunku. **3.** Przez pomyłkę ⟨*otrzymać, zrobić co*⟩: Przez pomyłkę doręczono mu inną paczkę. **4.** Naprawić, sprostować pomyłkę. **5.** Popełnić pomyłkę. **6. p.** zakradła się, zaszła: Najwidoczniej zaszła tu jakaś pomyłka.

pomysł 1. Dowcipny, jałowy, niefortunny, nowy, oryginalny, szczęśliwy, śmiały **p. 2.** Poroniony **p.** ⟨*kiepski, lichy*⟩. **3. p.** racjonalizatorski. **4. p.** czego, do czego: **p.** wynalazku. Nie miała nigdy żadnego pomysłu do zabawy. *Dąbr. M. SPP.* **5.** Niewyczerpany w pomysłach. **6.** Mieć **p-y**: Przykre pomysły miewa ten człowiek. *Bart. SPP.* **7.** Podsunąć komu **p. 8.** Powziąć **p.**, wpaść na **p. 9.** Sypać pomysłami (jak z rękawa). **10.** Urzeczywistnić, wcielić w życie, wykonać **p. 11.** Zaczerpnąć **p.** do czego; zapożyczyć skądś, od kogo **p. 12. p.** nasuwa się komu, przychodzi komu do głowy: Jedne od drugich dziksze pomysły przychodziły mu do skołatanej głowy. *Krasz. SPP.*

pomysłowość 1. Niezwykła, wielka **p. 2. p.** w czym: **p.** w doborze ilustracji, w strojach. **3.** Odznaczać się pomysłowością, rozwinąć całą **p.**

pomyślany Coś jest **p-e** jako coś, jako jakieś ⟨*coś zostało zaprojektowane jako coś, jako jakieś*⟩: Utwór **p.** jako dramat. Wystwa **p-a** jako jubileuszowa.

pomyśleć 1. p. nad czym; o kimś, o czym: Czyś ty kiedy głębiej nad tym pomyślał? *SPP.* Pomyśleć o pracy, o rozrywce. Pora już pomyśleć o wyjeździe. *L.* **2.** Ani **p.**, niepodobna **p.** o czym ⟨*coś jest niemożliwe, nieprawdopodobne*⟩: Ani pomyśleć o wyskoczeniu [...] studnia na półczwarta łokcia. *Mick. Wiersze 352.* O szturmie do okien niepodobna im było pomyśleć, bo tam przywitałby ich ogień w same twarze. *Sienk. Pot. I, 113.* **3.** Czas **p.** o czym ⟨*zatroszczyć się o co, zadbać o co, zająć się czym*⟩: Czas **p.** o przygotowaniu się do egzaminów. **4.** Strach **p.** ⟨*wyobrażając, uzmysławiając sobie straszno się robi*⟩: Strach pomyśleć ile to ludzi ginie w wypadkach samochodowych. **5.** Kto by (to) pomyślał, że... ⟨*trudno było przewidzieć, zgadnąć, że...*⟩: Kto by to pomyślał, że osada tak szybko zamieni się w miasto.

pomyślenie Coś jest nie do pomyślenia, *rzad.* coś nie jest do pomyślenia ⟨*coś jest niemożliwe, nieprawdopodobne*⟩: Bez szybkiej kolei podziemnej lub napowietrznej nie do pomyślenia jest sprawna komunikacja miejska.

pomyślność 1. Wypić, wznieść toast za **p.** czego. **2.** Życzyć komu (wszelkiej) pomyślności.

pomyślny 1. p. obrót sprawy, skutek ⟨*korzystny dla kogo, pożądany, sprzyjający*⟩. **2.** Wiadomość, wieść **p-a** ⟨*pocieszająca, pożądana*⟩. **3. p-e** wiatry ⟨*sprzyjające żegludze*⟩. **4. p.** wynik egzaminu ⟨*dodatni, więcej niż dostateczny*⟩.

ponaddźwiękowy Szybkość **p-a** ⟨*większa od szybkości rozchodzenia się fal dźwiękowych*⟩: Samolot o szybkości ponaddźwiękowej.

ponieść, ponosić 1. *daw.* Ponieść hańbę, obelgę, przykrość ⟨*zostać zhańbionym, zelżonym; doznać przykrości*⟩. **2. p.** stratę, szkodę, winę ⟨*być dotkniętym czym, doznać czego*⟩. **3. p.** wydatki czego ⟨*być obciążonym wydatkami; pokryć wydatki*⟩. **4. p.** odpowiedzialność ⟨*być odpowiedzialnym, być obarczonym odpowiedzialnością*⟩. **5.** *daw.* Ponieść rany ⟨*odnieść rany, zostać ranionym*⟩. **6.** Ponieść śmierć ⟨*umrzeć, zginąć*⟩. **7.** Coś kogo ponosi ⟨*ktoś daje się porwać, opanować jakiemuś uczuciu; ktoś nie panuje nad sobą; ktoś daje się powodować czym*⟩: Poniósł go gniew; poniosła go furia, fantazja, wściekłość. **8.** *przestarz.* ponieść co do ust (np. rękę czyją), do oczu (np. chustkę) ⟨*zbliżyć, podnieść*⟩: Poniósł jej rękę do ust i ucałował. **9.** *daw.* Ponieść komu, czemu zdrowie, życie ⟨*oddać, złożyć, ofiarować, poświęcić*⟩: Wkrótce poniesiem zdrowie nasze w potrzebie Rzeczypospolitej. *Rzew. H. Zamek 325.* **10.** Iść, jechać, pójść, uciec, uciekać gdzie oczy poniosą, rzadziej: gdzie nogi poniosą ⟨*iść itp. bez celu, przed siebie, jak najdalej; nie wiedząc dokąd*⟩: Pójdę, gdzie mnie oczy poniosą. *SW.* **11.** Koń poniósł; konie poniosły ⟨*koń popędził, konie popędziły wbrew woli kierującego nim(i)*⟩.

poniewierka 1. p. po czym ⟨*poniewieranie się, tułaczka*⟩: **p.** po więzieniach. **2.** Iść, pójść, rzucić co na poniewierkę: Zniszczeni poszli na poniewierkę. *Sow. A. SPP.* **3.** *daw.* Mieć, trzymać kogo, co w poniewierce ⟨*mieć kogo, co za nic, mieć w pogardzie; poniewierać kim*⟩. **4.** Oddać kogo (komu) w poniewierkę: Niepodobna, abyś chciał oddać nas w poniewierkę obrzydłym Fenicjanom albo barbarzyńskim zbójom. *Makowiec. Przyg. 33.* **5.** Pójść w poniewierkę ⟨*stracić znaczenie, zostać zlekceważonym, usuniętym na daleki plan*⟩: Sprawa ogólna poszła wobec tej prywatnej w poniewierkę. *Sienk. Listy II, 273.*

ponosić p. **ponieść**

ponury **1.** *bot.* Borowik **p.** ⟨*grzyb niejadalny z rodziny żagwiowatych*⟩. **2.** **p-e** mury więzienne ⟨*budzące grozę, posępne*⟩. **3.** **p-e** myśli ⟨*pesymistyczne, złowrogie*⟩. **4.** **p-a** twarz; **p.** wzrok ⟨*wyrażająca(-y) ponurość, chmurna(-y), posępna(-y)*⟩.

pończocha **1.** Grube, cienkie **p-y**; **p-y** elastyczne, fildekosowe, nylonowe, stylonowe, wełniane. **2.** **p-y** damskie, męskie. **3.** Para pończoch. **4.** *przen.* Łyse kasztany (konie) w pończochach, to jest z białymi nogami do kolan. *Gray. SW.* **5.** Cerować; kłaść, wkładać; nosić **p-y**; chodzić w pończochach; robić pończochę (na drutach). **6.** *żart.* Chować pieniądze do pończochy ⟨*składać, oszczędzać*⟩; mieć coś w pończosze; nabić pończochę, mieć nabitą pończochę ⟨*mieć oszczędności*⟩.

pończoszkowy *daw.* Dworak, elegant **p.** ⟨*noszący pończochy, ubrany z cudzoziemska*⟩: Jednego z pończoszkowych elegantów bykiem w nos poczęstować musiałem. *Kaczk. SW.* *przestarz.* Roboty **p-e** ⟨*roboty pończoch, skarpet na drutach*⟩.

pończoszniczy **1.** Artykuły, wyroby **p-e** ⟨*pończochy, skarpety itp.*⟩. **2.** Ścieg **p.** ⟨*o gładkim splocie oczek*⟩.

poobrywać *rzad.* **p.** ręce ⟨*naderwać sobie ręce przy ciężkiej robocie*⟩.

poparcie **1.** Na poparcie czego ⟨*aby poprzeć co*⟩: Na poparcie swych wywodów przytoczył ważkie argumenty. Na poparcie słów błyskało tysiące szabel. *Sienk. SPP.* **2.** Doznać poparcia (w czym). **3.** Mieć czyje **p.** ⟨*być popieranym przez kogo*⟩: Jako młoda i utalentowana artystka, mając poparcie reżyserii, prędko dochodzi do stanowiska pierwszorzędnego. *Ower. Ramp. 221.* **4.** Odmówić, udzielić poparcia.

popas **1.** **p.** ranny, południowy, wieczorny ⟨*przerwa na pokarmienie koni; przerwa w podróży*⟩. **2.** **p.** w podróży. **3.** Odbywać, odprawiać, zrobić **p.** (w podróży). **4.** Stanąć na **p.** a. na popasie: Gdy było blisko południa, stanęliśmy na popas. *Kras. SW.* **5.** Zatrzymać się z popasem.

popaść **1.** **p.** w co: **p.** w gniew, w letarg; w nałóg, w odrętwienie, w rozpacz, w smutek, w zadumę, w złość, w zniechęcenie itp. ⟨*być opanowanym, ogarniętym przez co, zwykle przez jakieś uczucie, pogrążyć się w czym; zapaść w jakiś stan*⟩. **2.** **p.** w niedostatek ⟨*doznać biedy itp.*⟩. **3.** **p.** w grzech ⟨*zgrzeszyć*⟩. **4.** **p.** komu a. w czyje ręce ⟨*dostać się w czyje ręce; być schwytanym; dostać się pod władzę czyją*⟩: Mitrydates, żeby w ręce rzymskie nie popadł, życie sobie odjął. *Lel. SW.* Pakują na wóz, co tylko popadnie im w ręce. *SW.* **5.** **p.** w ruinę ⟨*ulec ruinie*⟩: Majątek popadł w ruinę. **6.** **p.** w spór z kim ⟨*uwikłać się w spór*⟩. **7.** **p.** na języki, na zęby ⟨*zostać obmówionym, oplotkowanym*⟩: Trzeba się strzec, aby na zęby nie popaść. *Krasz. Kartki 232.* **8.** Gdzie, jak, co popadnie, popadło ⟨*gdzie się da, gdzie się zdarzy, trafi, gdzie można; jak się da, co się da; jakkolwiek, byle jak*⟩: Walić gdzie popadnie; chwytać co popadnie, pracować jak popadnie.

popchnąć, popychać **1.** **p.** co: **p.** sprawę ⟨*przyspieszyć jej załatwienie*⟩: Sprawa się zatrzymała; wypadało ją popchnąć, aby szła dalej. *Mochn. SW.* **2.** **p.** kogo — czym ⟨*pchnąwszy posunąć, potrącić*⟩: **p.** kogo łokciem. **3.** **p.** kogo do czego, na jakąś drogę a. na drogę czego ⟨*skłonić, namówić, zniewolić, zmusić kogo do czego; być powodem czyjego postępowania, działania*⟩: Zazdrość popchnęła ją do zbrodni. Popchnął go na złą drogę ⟨*na drogę występku*⟩. Być może, iż nędza popchnęła go na niewłaściwą drogę, ale on już błędy swoje odpokutował z okładem. *Dygas. Gorz. I, 204.* **4.** **p.** kogo do upadku, do zguby ⟨*spowodować czyj upadek, czyją zgubę, nieszczęście*⟩.

popełniać, popełnić **1.** **p.** co ⟨*dokonywać*⟩: **p.** kradzież, przestępstwo, zbrodnię. **2.** **p.** błąd (błędy), głupstwo(-a) ⟨*robić*⟩: Nie masz człowieka, który by czasem nie popełnił głupstwa. *Wiszn. SW.* **3.** **p.** samobójstwo ⟨*odbierać, odebrać sobie życie*⟩. **4.** *żart.* **p.** książkę, wiersz itp. ⟨*spłodzić, stworzyć*⟩: Czy to tak trudno takich kupletów nie popełniać? *SW.*

popęd **1.** Niepohamowany, zmysłowy, zwierzęcy **p.** ⟨*impuls*⟩; *przen.* zwykle w *lm* ⟨*zapał, poryw, zamiłowanie, upodobanie, dążenie*⟩: **p-y** artystyczne, pływackie. **2.** **p.** mimowolny, wrodzony ⟨*instynkt*⟩. **3.** **p.** płciowy ⟨*naturalne dążenie do stosunku płciowego z osobnikiem płci przeciwnej*⟩. **4.** **p.** do czego ⟨*pociąg, skłonność, namiętność do czego, żądza czego*⟩: **p.** do gry, do hazardu, do trunków; *przen.* ⟨*zamiłowanie, zapał, rozmach*⟩: **p.** do działalności społecznej. **5.** Z własnego (naturalnego) popędu ⟨*z własnej chęci, inicjatywy; bez niczyjej namowy, rady*⟩: Brał udział w dyskusjach z własnego popędu. **6.** *daw.* Dać **p.** ⟨*zachęcić do czego, zainicjować, rozwinąć co*⟩: Siła fizyczna daje popęd młodym junakom do szukania przygód awanturniczych. *Ziel. G. Poezje II, 118.* **7.** Iść za popędem serca, uczucia ⟨*iść za głosem, podszeptem serca; kierować się uczuciem; postępować zgodnie z tym, co się czuje*⟩: Nie sztuka iść za popędem serca, robić to, co nam przyjemne i miłe. *Tyg. Ilustr. 145, 1870.*

popiół **1.** **p.** drzewny, torfowy. **2.** *geol.* **p.** wulkaniczny ⟨*drobne cząsteczki lawy wyrzucane z krateru podczas wybuchu wulkanu*⟩. **3.** Leżeć w gruzach i popiołach ⟨*ulec całkowitemu zniszczeniu*⟩: Miasto leżało w gruzach i popiołach. **4.** Nie ma po kim (ani) dymu, ani popiołu ⟨*ktoś znikł, ukrył się, nie ma po kimś śladu*⟩: Gotóweczkę zabrał i nie ma po nim dymu ani popiołu. *Gas. W. Pig. 60.* **5.** Obrócić w **p.**, w kupę popiołów ⟨*spalić, zburzyć, zrujnować, zniszczyć co zupełnie*⟩: Napad nieprzyjaciela obrócił osadę w popiół.

Obraz miasta, zmienionego w kupę popiołów. *Sienk. SPP.* **6.** Odradzać, odrodzić się z popiołów ⟨*powst(aw)ać po kompletnym zniszczeniu, odbudo(wy)wać się na ruinach*⟩: Warszawa po kompletnym zniszczeniu przez hitlerowców szybko odrodziła się z popiołów. **7.** Przysięgać, zaklinać się na **p-y** czyje (np. matki) ⟨*na prochy, na śmiertelne szczątki*⟩: **8.** *przen.* rozsyp(yw)ać się w **p.**: Niszczały i rozsypywały się w popiół całe systemy dotychczasowych moich wiar i pewników. *Orzesz. Ad astra 69.* **9.** Spalić co (się) na **p.** ⟨*spalić (się) doszczętnie*⟩: Dom spalił się na popiół.

popis 1. p. doroczny, solowy. **2. p.** gimnastyczny. **3. p.** szkolny a. szkoły. **4. p-y** artystyczne, choreograficzne; dramatyczne, poetyckie. **5. p.** zręczności, odwagi. **6.** Mieć, znaleźć pole do popisu ⟨*mieć okazję, możność pokazania swych umiejętności*⟩.

popisać się, popisywać się 1. p. się czym: **p. się** celnym strzelaniem, jazdą figurową na lodzie; postępami w nauce. Niedługo on tu popisze się z jakim głupstwem, które potem wydrukować każe. *Polak w Paryżu 356—357.* **2.** Nie popisać się (czym, przed kim) ⟨*zachować się kompromitująco; wykonać, zrobić co tak źle, że zasługuje się na naganę*⟩: No, nie popisałeś się, narobiłeś samych głupstw.

popisowy Numer **p.**, rola **p-a** ⟨*numer, rola pozwalające zabłysnąć aktorowi, pokazać swoje umiejętności*⟩.

poplątać się Język się komu poplątał ⟨*ktoś nie mógł chwilowo wypowiedzieć się wyraźnie lub sensownie*⟩.

popłoch 1. Dziki, wielki, największy **p.**; **p.** nie do opisania. **2.** Biec, pierzchać, uchodzić, uciekać w popłochu. **3.** Budzić, siać, wzbudzać, wywoł(yw)ać **p. 4. p.** ogarnia (ludzi), powstaje, powstał; robi się, zrobił się.

popłynąć Gaz, energia (elektryczna), prąd popłynie (dokąd) ⟨*gaz itp. zostanie doprowadzony, umożliwi się dopływ gazu itp.*⟩: Już w lipcu 1945 popłynął gaz do stolicy. *Tryb. Ludu 292, 1952.*

poprawa 1. p. bytu, warunków, zdrowia ⟨*polepszenie*⟩. **2.** *przestarz.* Dom poprawy ⟨*dom poprawczy*⟩. **3.** Droga poprawy a. do poprawy: On już wszedł na drogę poprawy. *SPP.* Nie godzi się zamykać mu drogi do poprawy. *Sienk. SPP.* **4.** (Przy)obiecać, przyrzec, przyrzekać poprawę. **5.** Rozpocząć od czego poprawę. **6.** Widać poprawę (w czym): W zdrowiu jego widać poprawę. *SW.*

poprawczy Zakład **p.** ⟨*zakład wychowawczy dla młodzieży przestępczej lub moralnie zaniedbanej*⟩.

poprawiać, poprawić 1. p. swój akcent, swoją wymowę (w obcym języku). **2.** Poprawiać błędy ⟨*usuwać*⟩. **3. p.** dach, płot ⟨*naprawi(a)ć*⟩. **4.** *przen.* **p.** nastrój: Nastrój poprawiały wiadomości z wschodniego frontu. *Jackiew. Górn. 128.* **5. p.** rasę ⟨*uszlachetni(a)ć*⟩. **6.** *sport.* **p.** rekord ⟨*ustanawiać, ustanowić nowy rekord*⟩. **7. p.** co lub czego (w dop. cząstkowym) ⟨*doprowadzać co do porządku*⟩: Poprawiła suknię, poprawiwszy raz jeszcze włosów i stroju. *Mick. SPP.*

poprawiać się, poprawić się 1. p. się na czym ⟨*zająć wygodniejszą pozycję*⟩: Poprawiać się na krześle, na fotelu. **2. p. się** w czym ⟨*uzyskać lepszy wynik*⟩: **p. się** w matematyce. **3. p. się** z czego: a) Poprawili się z błędów. *Sienk. SPP*; b) (u profesora): **p. się** z matematyki. **4.** *rub.* Poprawić się z pieca na łeb ⟨*zrobić jeszcze gorzej*⟩. **5.** Humor, nastrój się poprawił; stosunki się poprawiły ⟨*polepszył się; polepszyły się*⟩.

poprawka 1. Drobne **p-i**. **2. p-i** językowe, stylistyczne; **p-i** w tekście, w rękopisie. **3. p.** do czego ⟨*sprostowanie wniesione do czego*⟩: Poprawka do ustępu... *SPP.* **4. p.** z czego ⟨*poprawkowy egzamin z czego*⟩: **p.** z fizyki, z łaciny. **5.** Mieć poprawkę z czego ⟨*powtórne przepytanie ucznia zwykle po wakacjach*⟩: Miał poprawkę z łaciny. **6.** Nanieść, wprowadzić (do tekstu) **p-i**; robić (w tekście) **p-i**. **7.** Przyjąć projekt ustawy bez poprawek ⟨*bez zmian*⟩. **8.** Wnieść poprawkę.

poprawkowy Egzamin **p.**

popręg 1. Dopiąć popręgów; podciągnąć, rozluźnić **p-i**. **2.** Ścisnąć, ściągnąć konia popręgiem. **3.** *daw.* Dopiąć komu popręgów ⟨*ująć kogo w karby, w ryzy, wziąć kogo krótko; ujarzmić kogo*⟩: Dopiął nam nieprzyjaciel popręgów jeszcze ciaśniej. *Tw. SW.*

poprosić p. prosić

poprowadzić p. prowadzić

popróbować p. próbować

poprzek 1. Na **p.**, w **p.** ⟨*prostopadle do czego, poprzecznie*⟩: Droga przecina pole na **p.** Przejść plac w **p. 2.** Stawać w **p.**, na **p.** ⟨*przeszkadzać, sprzeciwiać się, bruździć*⟩: Opozycjoniści bezwzględnie stawali w poprzek wszystkiemu, co wychodziło od Ponińskiego i jego kliki. *Korzon Wewn. II, 146.*

poprzewracać się Poprzewracało im się w głowach ⟨*stali się zarozumiali, zbyt ambitni*⟩: Poprzewracało im się w głowach: uważają się za geniuszów.

poprzysiąc, poprzysięgać 1. p. komu — co: Poprzysiąć komu przyjaźń, zemstę. **2. p.** komu (sobie) co robić: Bośmy sobie poprzysięgli celować bardzo wysoko. *Dąbr. Ig. SPP.*

popsuć 1. p. (komu) humor ⟨*pogorszyć*⟩. **2. p.** kogo — czym ⟨*nauczyć czego złego; zdemoralizować*⟩: Jest młodą kobietą, niedoświadczoną i lekko popsutą zbytkami i światowością. *Orzesz. Wesoła. 231.*

popsuć się Coś się popsuło w królestwie duńskim (Szekspir, *Hamlet*) ⟨*sytuacja się pogorszyła, sprawy się pogorszyły*⟩.

popularność 1. Ogromna, wielka, zasłużona, tania **p. 2.** Gonić, nie gonić za popularnością. **3.** Stracić **p. 4.** Używać popularności. **5.** (Z)jednać komu, czemu (sobie) **p. 6.** Zyskać **p.** wśród kogo (np. wśród młodzieży).

popularny 1. p-a broszura; **p.** odczyt, podręcznik, wykład ⟨*przystępna(-y)*⟩. **2.** Biblioteka dzieł popularnych; **p-e** wydanie (utworów). **3. p-a** rozrywka; koncert **p.** ⟨*dla szerokich mas*⟩. **4.** Stać się popularnym ⟨*być szeroko znanym; mieć rozgłos wśród szerokich kręgów społeczeństwa*⟩.

popuszczać, popuścić **1. p.** co lub czego (w dop. cząstkowym) ⟨*zwolnić, zluzować*⟩: Popuścić sobie pasa. *Troc.* Pochylił się na koniu, cugli mu popuścił. *Jeż SPP.* **2.** *przen.* **p.** wędzidła (wędzideł), wodze ⟨*osłabiać rygor, folgować, dawać możność swobodnego działania*⟩: Kto raz sercu popuścił wodze, już się nie może powstrzymać w drodze. *Grudz. Poezje 78.* **3.** Nie **p.** broni, szabli itp. z ręki ⟨*być stale w gotowości bojowej; ciągle walczyć*⟩: Nie można było w tych stronach szabli z ręki popuścić ani muszkietu na gwoździu zawiesić. *Sienk. Wołod. II, 26.* **4.** Mróz popuścił ⟨*sfolgował, zmniejszył się*⟩.

popychać p. **popchnąć**

popyt **1. p.** na co: **p.** na towary; *przen.* **p.** na płody literackie. **2.** Cieszyć się popytem; mieć **p.** ⟨*o towarach, płodach itp. również przen.*⟩.

pora ⟨*okres, czas czego*⟩ **1. p.** godowa, lęgowa ⟨*u zwierząt, ptaków*⟩. **2. p.** jesienna, letnia, wiosenna, zimowa; jesienną, letnią, wiosenną, zimową porą. **3. p.** obiadowa, popołudniowa, przedwieczorna, wieczorna. **4.** Późna, spóźniona, wczesna **p.** **5.** Ogórkowa **p.** ⟨*okres letniego zastoju w handlu, w pracy, w życiu kulturalnym miasta; martwy sezon, ogórki*⟩. **6.** *żart.* Dziecinna **p.** ⟨*wcześnie, jeszcze nie czas na spoczynek, na pójście do domu*⟩. **7.** *daw.* Dżdżysta, piękna, słotna, sucha **p.** ⟨*dżdżysta itp. pogoda*⟩. **8. p.** czego ⟨*okres, w którym zwykle coś bywa wykonywane, coś się dzieje*⟩: **p.** sianokosów; **p.** upałów, mrozów. **9. p-y** roku ⟨*okresy klimatyczne wywołane ruchem obiegowym Ziemi i nachyleniem jej osi ku Słońcu; wiosna, lato, jesień, zima*⟩. **10. p.** co robić ⟨*czas, właściwy moment*⟩: **p.** wstawać. **11. p.** na kogo, na co ⟨*odpowiedni czas, moment nadchodzi dla kogo, do czego*⟩: No, Helenko, na nas pora. *Żer. SPP.* Już **p.** na kolację. **12.** Nie **p.** na co a. co robić ⟨*niestosowna, nieodpowiednia sytuacja, niestosowny, nieodpowiedni moment do wykonania czego*⟩: Tutaj nie pora na dziwy. *Konopn. Balcer 108.* Nie **p.** robić sobie wzajemne wymówki, gdy trzeba szybko działać. **13.** Nie **p.** tu i nie miejsce co robić ⟨*nieodpowiedni moment*⟩: Nie pora tu i nie miejsce rozwodzić się nad podobnymi szczegółami. *Niemoj. Szach 77.* **14. p.** (jest) po temu ⟨*odpowiednia, stosowna chwila; odpowiedni czas*⟩: Należało to zrobić, kiedy była pora po temu. **15.** Do tej pory ⟨*do tej chwili*⟩: Do tej pory nie wrócił. **16.** Od tej pory ⟨*od tej chwili, od tego czasu*⟩: Od tej pory, kiedym ją z bliska widział, chata skurczyła się jeszcze bardziej i zapadła w ziemię. *Prus Now. III, 77.* **17.** *daw.* Od pory do pory ⟨*w pewnych odstępach czasu*⟩: Coraz bliżej i głośniej odzywał się [..] szum falujących płomieni, a od pory do pory z przerażającym łomotem trzeszczały palące się belki i krokwie. *Łoz. Wal. Dwór 392.* **18.** O każdej porze dnia i nocy. **19.** O tej, o tej samej, o takiej czy innej porze; w tej porze; w porze jakiej (np. letniej, nocnej) ⟨*w tym czasie; w jakimś czasie*⟩: Lokal o tej porze jest zwykle pusty. **20.** *daw.* Pod tę (ową) porę ⟨*w danym okresie czasu, wtedy*⟩: Był pod tę porę w Wiedniu dzisiejszy pleban nieborowski. *Tremb. Listy I, 51.* **21.** W porę, w samą porę ⟨*we właściwej chwili, w odpowiednim momencie*⟩: W samą porę przybył na stację. **22.** Nie w porę ⟨*nieodpowiedni, niestosowny, niewygodny; w nieodpowiedniej chwili, w nieodpowiednim momencie*⟩: Gość nie w porę. Przybyć gdzie nie w porę. **23.** *daw.* Mieć porę do czego a. co robić ⟨*mieć okazję do czego albo co robić*⟩: Gdy zaś i zięć z córką gospodarską odjechał, miałem większą porę do rozmów. *Kras. Podstoli 124.* **24.** *daw.* Przyprowadzić co do (pierwszej) pory ⟨*doprowadzić co do należytego (pierwotnego) stanu*⟩: [Łazienkę] do pierwszej pory przyprowadził. *Kras. Hist. 90.*

porabiać Co porabiasz? co porabiacie? ⟨*co u ciebie (u was) słychać; jak się miewasz, jak się miewacie?*⟩

porachować *posp.* **p.** komu gnaty, kości, *rzad.* zęby ⟨*zbić mocno*⟩.

porachunki **1.** Dawne, osobiste, stare, zadawnione **p-i** ⟨*porachowanie się, rozprawienie się z kim*⟩. **2.** Mieć z kim **p-i** ⟨*być urażonym przez kogo i nie uzyskać satysfakcji; żywić urazę do kogo*⟩: Mając z Atenami stare porachunki, Egineci wysłali na pomoc Tebanom flotę. *Sinko Lit. I/1, 344.*

porada **1.** Fachowa **p.**; **p.** lekarska, prawna. **2. p.** z zakresu rolnictwa, ogrodnictwa. **3.** Za poradą, z porady kogo a. czyjej (co zrobić): Za poradą rodziców zdecydował się zdawać na wydział prawa. Uczyniłem to z jego porady. *SW.* **4.** Udzielać (-ić) porady.

poradnictwo **p.** zawodowe ⟨*pomoc w wyborze zawodu*⟩.

poranek **1. p.** artystyczny, filmowy, muzyczny ⟨*impreza artystyczna, seans filmowy, koncert w porze przedpołudniowej*⟩. **2.** *poet.* **p.** życia ⟨*pierwsza młodość*⟩.

poranny Zorza **p-a** ⟨*świt*⟩.

porastać, porosnąć **1. p.** w piórka, w pierze ⟨*poprawi(a)ć sobie byt, osiągać dobrobyt*⟩: I ja porosnę w pierze, choć dziś bez butów chodzę. *Bogusł. W. Cud 31.* **2. p.** w sadło ⟨*(z)bogacić się, (z)robić majątek*⟩: Nadspodziewanie szybko w sadło porósł. *Przybysz. Wspól. I, 69.*

przysł. **3.** Na jednym miejscu i kamień mchem porasta ⟨*jednostajność życia czyni człowieka niewolnikiem nałogów*⟩. *SFA.*

poratowanie Dla poratowania zdrowia (robić co): Wyjechał w góry dla poratowania zdrowia.

porażenie **1. p.** słoneczne ⟨*choroba wywołana zbyt silnym działaniem na skórę promieni słonecznych, charakteryzująca się gorączką, wysypką, bólem głowy, torsjami itp.*⟩. **2.** *med.* **p.** słuchu, wzroku; **p.** mózgu, półkuli mózgowej itp. ⟨*paraliż, bezwład*⟩. **3. p.** czym: **p.** prądem.

porażka **1.** Ciężka, dotkliwa, sromotna **p.** ⟨*przegrana, klęska*⟩. **2.** Doznać, uniknąć porażki. **3.** Ponieść porażkę.

porcelana **1.** Chińska, saska **p.** **2. p.** twarda ⟨*wypalana w bardzo wysokiej temperaturze*⟩. **3. p.**

miękka ⟨*bez kaolinu, wypalana w niższej temperaturze*⟩.

porcelanowy Cera **p-a** ⟨*gładka jak porcelana*⟩.

porcja 1. Duża, mała **p.**; **p.** dzienna. **2.** *wojsk.* Żelazna **p.** ⟨*rezerwowa, zapasowa porcja żywności lub amunicji używana w razie konieczności*⟩. **3. p.** chleba, flaków, lodów itp.; **p.** batów, kuksańców. **4.** Dostać, wziąć swoją porcję. **5.** Dzielić na **p-e.** **6.** Wydawać, zmniejszyć **p-e.**

poręcz *przestarz.* Zaprząc konie w **p.** ⟨*w jednym rzędzie, jeden obok drugiego*⟩: Przelatywał przez Warszawę w wysokim kabriolecie [...] w cztery albo ośm koni ognistych, w poręcz zaprzężonych. *Ask. Poniat. 30.*

poręka 1. Z poręki czyjej ⟨*na skutek czyich starań; dzięki komu*⟩: Zbliżył się do niej zły, skwaszony, pewien, że z poręki siostrzyczki nowe go czekają cięgi za coś świeżo przeskrobanego. *Żer. Char. 92.* **2.** Dać porękę (za kogo, za co) ⟨*dać zapewnienie, gwarancję, poręczyć*⟩: Ułożę się z podsędkiem, dam za ciebie porękę i zapłacę zaległe procenta. *Korz. J. Spek. 135.*

porobić 1. p. głupstwa: Porobił głupstwa i teraz żałuje. **2. p.** majątki, pieniądze, kariery ⟨*o wielu ludziach: wzbogacić się, zdobyć powodzenie*⟩. **3 p.** oszczędności ⟨*zaoszczędzić sporo pieniędzy; zrobić wiele oszczędności, zaoszczędzić na wielu rzeczach*⟩. **4. p.** sprawunki ⟨*dokonać zakupu wielu rzeczy*⟩. **5. p.** znajomości ⟨*zaznajomić się z wielu osobami*⟩.

porobić się Coś się gdzie, z kim itp. porobiło ⟨*coś się stało, zdarzyło, zwykle coś złego*⟩: Miała po nią przyjechać rodzina, ale [...] coś tam się porobiło, tak że w rezultacie nikt nie przyjechał. *Dąbr. M. Noce II, 83.* Co się tu porobiło! *SW.*

poronienie 1. p. nawykowe ⟨*spowodowane niemożnością donoszenia płodu*⟩. **2. p.** samoistne ⟨*spowodowane wadami rozwojowymi macicy, chorobami zakaźnymi itp.*⟩. **3. p.** sztuczne ⟨*zabieg chirurgiczny mający na celu usunięcie płodu*⟩. **4.** Spowodować, wywołać **p.**

porosnąć p. **porastać**

porozstawiać *pot.* **p.** (komu) rodzinę, wszystkich po kątach ⟨*zwymyślać, zbesztać kogo*⟩.

porozumienie 1. Dobre, łatwe, ścisłe, tajne (tajemne), trudne **p.** **2. p.** z kim; między kim (a kim): **p.** z sąsiadami; między powaśnionymi; **p.** między instytucjami co do czego. **3.** Po porozumieniu z kim: Załatwić co po porozumieniu z zainteresowanymi. **4.** W porozumieniu z kim ⟨*z czyją wiedzą, za czyją zgodą, mając czyją zgodę*⟩: Działać w porozumieniu z kim. Zarząd spółdzielni w porozumieniu z radą nadzorczą zwołał ogólne zebranie członków. **5.** Osiągnąć **p.** **6.** Szukać porozumienia. **7.** Wejść w **p.**, zawrzeć **p.** z kim ⟨*zawrzeć układ, sojusz, związek; związać się z kim w jakiejś sprawie*⟩. **8. p.** następuje, przychodzi do skutku.

poród 1. Ciężki, lekki, przedwczesny **p.** **2. p.** bezbolesny ⟨*przeprowadzony według metod mających na celu zmniejszenie odczuwania bolesności przez odpowiednie przygotowanie rodzącej*⟩. **3. p.** czaszkowy (główkowy), miednicowy ⟨*w którym płód rodzi się główką, miednicą*⟩. **4. p.** kleszczowy ⟨*podczas którego płód wydobywa się za pomocą specjalnych kleszczy*⟩. **5.** Odbyć **p.**

porównać, porównywać 1. p. kogo, co — do kogo, czego, z kim, z czym: W wielkiej peruce, którą do złotego runa lubił porównywać. *Dan. SPP.* Nie mogę porównać jego stanu obecnego ze stanem w dniach poprzednich. *Sienk. SPP.* **2.** Nie dający się (którego nie można) z niczym porównać ⟨*niezwykły, jedyny w swoim rodzaju*⟩: Widok nie dający się z niczym porównać. **3.** Ktoś, coś nie da się **p.** z nikim, z niczym; czegoś nie można **p.** z niczym ⟨*ktoś, coś znacznie przewyższa pod jakimś względem kogo albo co innego; ma o wiele większą wartość*⟩: Pierwszy lot człowieka w kosmos nie da się z niczym porównać.

porównać się, porównywać się Ktoś, coś nie może **p. się** z kim, czym innym ⟨*nie dorównuje komu, czemu*⟩: Pod względem gwaru, zgiełku, jakiejś gorączki życiowej w gonitwie za pieniędzmi żadne miasto nie może się porównać z New Yorkiem. *Sienk. Uzup. II, 49.*

porównanie 1. Piękne, trafne, śmiałe **p.** ⟨*figura stylistyczna, polegająca na zestawieniu rzeczy podobnych*⟩. **2. p.** dnia z nocą, **p.** wiosenne, jesienne ⟨*okres równonocy wiosennej i jesiennej około 21 marca i 23 września; zrównanie dnia z nocą*⟩. **3.** Bez porównania ⟨*bezspornie, w sposób oczywisty; znacznie; o wiele*⟩: Bez porównania lepszy, gorszy. Stała się rzecz bez porównania ważniejsza. *Prus SPP.* **4.** W porównaniu z kim, z czym ⟨*w stosunku do kogo, czego, w zestawieniu z kim, z czym; wobec kogo, czego*⟩: W porównaniu z nią była niezgrabna i brzydka. *Zap. G. SPP.* **5.** Być niczym w porównaniu z czym ⟨*nie dorównywać czemu, nie mieć wartości w porównaniu z czym*⟩: Te rzeczy, które widzisz, są niczym w porównaniu z renami białymi, które posiadam, a którym nikt równych nie widział. *Fel. E. Syb. I, 223.* **6.** Ktoś, coś wytrzymuje **p.**; nie ma, nie wytrzymuje porównania z kim, z czym ⟨*dorównuje, nie dorównuje komu, czemu innemu*⟩: Wytrzymywał porównanie z najpierwszymi artystami. *Gard. Trzech 152.*

porównawczy 1. Badania **p-e**; metoda **p-a**. **2.** Językoznawstwo **p-e** ⟨*nauka, zajmująca się historycznym pokrewieństwem języków wywodzących się z jednego języka wspólnego*⟩. **3.** *jęz.* Okolicznik **p.** ⟨*mający formę porównania, wskazujący na sposób wykonania czynności lub stopień właściwości porównywanego przedmiotu*⟩. **4.** Wyrażenie **p-e** ⟨*połączenie dwóch wyrazów za pomocą wyrazu porównawczego lub wyrażenia przyimkowego, np. gruby jak beczka, wić się na kształt węża*⟩.

porównywać p. **porównać**

porównywać się p. **porównać się**

port 1. p. drzewny, rybacki, węglowy, przeładunkowy. **2. p.** macierzysty ⟨*w którym statek jest zarejestrowany*⟩. **3. p.** rzeczny, morski; **p.** wojenny. **4. p.** schronienia ⟨*do którego statek zawija w ra-*

zie sztormu⟩. **5.** *przen.* Być portem dla kogo ⟨*być bezpiecznym schronieniem, ostoją*⟩: Paryż [...] był dla Chopina [...] portem i wytchnieniem. *Iwasz. J. Chopin 35.* **6.** Wejść, wchodzić; zawinąć, zawijać do portu (o statku). **7.** Wyjść, wypłynąć z portu.

portki 1. Zgrzebne **p. 2. p.** cyfrowane, z cyfrowaniem ⟨*spodnie góralskie z grubej białej wełny z haftem w górnej ich części*⟩. **3.** Chodzić bez portek, nie mieć całych portek ⟨*nie mieć co na siebie włożyć, być biednym*⟩: Nie ma całych portek i wyjeżdża za granicę. *Prus Emanc. I, 130.* **4.** *posp.* Trząść portkami, robić w **p.** ze strachu ⟨*bardzo się bać, być przestraszonym*⟩: Wuj tylko ładnie gada, a drży przed babką i przed dziedzicem. Trzęsie portkami, że aż strach. *Kłos. Wiosna 58.*
przysł. **5.** Mądry jak Salomonowe portki (jak stołowe nogi).

portowy 1. Czas **p.** ⟨*opóźnienie się przypływów morza w stosunku do kulminacji księżyca*⟩. **2.** Książka **p-a** ⟨*w której notuje się wpływające i odpływające jachty*⟩.

portret 1. Istny, wykapany, żywy **p.** kogo ⟨*dokładne, wierne odbicie, osoba uderzająco podobna do kogo*⟩: Syn i córka byli żywym portretem ojca. *Sztyrm. Pow. I, 344.* **2. p.** duchowy ⟨*opis czyjego charakteru, umysłu*⟩. **3. p.** literacki ⟨*charakterystyka danej osoby jako pisarza*⟩. **4. p.** muzyczny ⟨*charakterystyka kogoś środkami muzycznymi*⟩. **5.** (na)malować, (wy)rzeźbić; wykonać czyj **p. 6.** *posp.* Ty złodziejski portrecie! ⟨*wyzwisko*⟩.

poruszać, poruszyć 1. p. co: **p.** bolączki, sprawę, temat jaki, zagadnienie ⟨*dotykać, omawiać; podnosić*⟩: Poruszył z lekka tę drażliwą sprawę. *SPP.* **2.** Poruszyć kamienie, skałę ⟨*wzruszyć nawet najbardziej zatwardziałego*⟩: Starzec spojrzał na niego z wyrazem tak pełnym uczucia i szczerego przywiązania, że by zdołał poruszyć skałę. *Dzierzk. Obrazy 64.* **3. p.** niebo i ziemię, niebo i piekło, wszystkie sprężyny (machiny) ⟨*uży(wa)ć wszelkich środków, wpływów dla osiągnięcia czego*⟩: Zborowscy poruszali niebo i ziemię, aby [...] pomścić haniebną śmierć brata. *Śliw. A. Bat. 233.* **4.** *daw.* **p.** wszystkie sposoby ⟨*używać wszystkich sposobów, uciekać się do nich*⟩. **5. p.** ziemię ⟨*skopywać, wzruszać ziemię*⟩. **6.** Poruszyć zwierza ⟨*zmusić do opuszczenia legowiska, schroniska; ruszyć go*⟩. **7. p.** żółć komu ⟨*drażnić, irytować kogo, prowokować kogo do gniewu*⟩. **8.** Poruszyć kogo — czym ⟨*wytrącić z równowagi, podniecić, wstrząsnąć*⟩: **p.** kogo łzami, szczerym wyznaniem. **9.** Poruszyć kogo do głębi, do żywego ⟨*sprawić, by ktoś głęboko czymś się przyjął, coś odczuł*⟩: Ślub Zamoyskiego z Batorówną zaniepokoił szlachtę i poruszył do żywego wielu magnatów, zazdroszczących kanclerzowi nowego zaszczytu. *Śliw. A. Bat. 229.*

poruszać się, poruszyć się 1. Nie ma się gdzie **p.** ⟨*jest bardzo ciasno*⟩: Pokój tak zastawiono meblami, że nie było się gdzie poruszać. **2.** Poruszać się w czym swobodnie, łatwo, z łatwością ⟨*dobrze się orientować, być biegłym, w jakiejś sprawie, dobrze się znać na czym*⟩: W zagadnieniach matematyki wyższej poruszał się z łatwością.

poruszenie 1. Ogólne, silne **p.** ⟨*podniecenie, wzburzenie, wzruszenie*⟩. **2.** Wywołać **p.**: Wiadomość o katastrofie samolotu wywołała wśród mieszkańców silne poruszenie. **3. p.** powstaje, powstało (na sali).

porwać, porywać 1. p. kogo, co ⟨*pochwycić, uprowadzić*⟩: Wilk porwał owcę. **2. p.** dziecko ⟨*podstępnie zabrać, uprowadzić*⟩. **3. p.** kajdany ⟨*rozerwać, również przen.*⟩. **4. p.** kogo w objęcia, w ramiona. **5. p.** kogo, co — za co ⟨*chwycić*⟩: **p.** kogo za łeb, za kołnierz; **p.** za sztylet. **6. p.** za broń ⟨*wziąć czynny udział w walce, stanąć do walki*⟩. **7.** *rzad.* Porwać za pióro ⟨*zacząć pisać, stać się pisarzem*⟩: Po Baszkonie porwał za pióro kronikarskie Dzierzwa między 1289 a 1296 rokiem. *Wiszn. Lit. II, 133.* **8. p.** kogo — czym ⟨*wywołać entuzjazm, pociągnąć, zachwycić, olśnić, oczarować*⟩: Prelegent porwał słuchaczy swym wykładem. **9.** Coś kogo porywa ⟨*opanowuje, nawiedza*⟩: Porwał go kaszel, śmiech; porwała go tęsknota. **10.** Śmierć kogo porwała ⟨*ktoś umarł*⟩: Śmierć go porwała w kwiecie wieku. *SW.* **11.** Niech cię, go, ich itp. diabli porwą, licho porwie, *daw.* kaduk porwie, kat (kaci) porwie (porwą) ⟨*rodzaj przekleństwa*⟩: Niech go kaci porwą z jego bałamuctwami. *SW.*

porwać się, porywać się 1. p. się do czego ⟨*rzucić się do czego, chwycić za co*⟩: **p. się** do broni, do kijów, do kłonic, do szabel. **2. p. się** na kogo, na co ⟨*targnąć się; napaść na kogo, na co*⟩: Już wtedy żadna potęga nie mogła się na nas porywać bezkarnie, bo duch w całej armii był wielki i ognista przeciwko Wołochom zawziętość. *Kaczk. Olbracht. III, 12.* **3. p. się** na kogo — z czym: **p. się** na kogo z kijem. **4.** Porwać się za co ⟨*chwycić się*⟩: **p. się** za głowę, za włosy, za czupryny. **5. p. się** na co ⟨*podjąć się śmiało czego trudnego, (po)ważyć się na co*⟩: Twórca pieśni „Bogurodzica" [...] musiał władać doskonale językiem, skoro nie tylko porwał się na rzecz tak trudną, ale ją wykonał prawie bez zarzutu. *Łoś Zabyt. 360.* **6.** Porwać się z czego ⟨*zerwać się, powstać gwałtownie*⟩: Porwać się z krzesła. Jak zaczęli się kłócić, tak się z miejsca porwali. *Krasz. SPP.* **7.** Porwała się mucha na słonia ⟨*ktoś słaby targnął się na kogoś potężnego*⟩.

poryw 1. p. artystyczny, poetyczny, twórczy ⟨*natchnienie, nagły przypływ energii twórczej; upodobania, zamiłowania artystyczne*⟩. **2.** Szlachetny **p.** ⟨*popęd, uniesienie, zapał*⟩. **3. p.** czego: a) ⟨*pęd, prąd, siła rwąca*⟩: **p.** wiatru, huraganu, zamieci; b) ⟨*popęd, uniesienie; nagłe, gwałtowne uczucie*⟩: **p.** radości, gniewu, rozpaczy; serca. **4.** W porywie czego (zrobić co): W porywie uniesienia wszyscy się ściskali i przyrzekali sobie wzajemną pomoc. Działać w porywie gniewu. **5.** (Po)hamować, powściągać czyjeś **p-y**.

porządek 1. Cudowny, idealny, wzorowy **p. 2. p.** alfabetyczny, *rzad.* abecadłowy ⟨*kolejność według liter alfabetu*⟩: Ułożyć indeks nazwisk w porządku alfabetycznym. **3. p.** bojowy, wojskowy ⟨*szyk zgodny z aktualnie obowiązującymi zasadami w wojsku w różnych okolicznościach*⟩. **4. p.** chronologiczny ⟨*uporządkowanie według dat od najwcześniejszej do najpóźniejszej lub odwrotnie*⟩. **5. p.** etyczny, moralny (świata). **6.** **p.** dorycki, joński, koryncki ⟨*w architekturze greckiej podstawowe style kolumn*⟩. **7.** **p.** naturalny a. natury; **p.** przyrodzony; **p.** świata ⟨*porządek właściwy naturze, zgodny z naturą danej rzeczy lub zjawiska*⟩. **8.** **p.** prawny (państwa) ⟨*całokształt przepisów prawnych obowiązujących w państwie*⟩. **9.** **p.** publiczny, społeczny, *daw.* **p.** towarzyski ⟨*ład, spokój, życie zgodne z obowiązującymi społeczeństwo prawami*⟩: Odpowiadać za naruszenie porządku publicznego. **10.** Porządki generalne, przedświąteczne, wielkie ⟨*sprzątanie gruntowne, dokładne*⟩. **11.** **p.** obrad, **p.** dzienny (obrad) ⟨*kolejność spraw omawianych na posiedzeniu; plan obrad*⟩: Sprawa weszła (wpłynęła) na porządek dzienny obrad. Wniosek nie podtrzymany spadł z porządku obrad. **12.** **p.** w czym ⟨*ład, stan uporządkowania czego*⟩: **p.** w domu, w gospodarstwie; **p.** w korespondencji, w papierach, w materiałach naukowych, literackich; **p.** w myślach. **13.** Dla porządku ⟨*na wszelki wypadek, aby nie robić wyjątku*⟩: Dla porządku poprosił o rachunek. **14.** *przestarz.* Po porządku, za porządkiem ⟨*kolejno, po kolei, w kolejności*⟩: Przedstawić, opowiedzieć wszystko po porządku a. za porządkiem. **15.** Być w porządku: a) ⟨*być w odpowiednim stanie, funkcjonować prawidłowo*⟩: Mechanizm jest w porządku; b) ⟨*zachować się właściwie, zgodnie z obowiązującymi zasadami*⟩: Chciał być w porządku wobec przyjaciela. *Brzoza Bud. 172.* **16.** Coś nie jest w porządku, niezupełnie w porządku (z kim) ⟨*coś (u kogo) odbiega od należytego, normalnego stanu, jest nienormalne*⟩: Zachowuje się od pewnego czasu dziwnie. Coś tam nie jest z nim w porządku. **17.** Coś jest nie w porządku ⟨*coś jest niewłaściwego, niestosownego; są jakieś braki*⟩: Od razu wyczułem, że coś jest nie w porządku. *Kowalew. S. Świat 84.* **18.** Wszystko (jest) w porządku ⟨*wszystko jest tak, jak należy*⟩: Skłaniał głowę na znak, że wszystko jest w porządku. *Gomul. Ciury II, 26.* **19.** Dbać o **p.**, zaprowadzać **p.**; zachowywać, utrzymywać **p.** a. co w porządku ⟨*dbać o czystość, czyścić co, przestrzegać czystości, zachowywać czystość*⟩. **20.** Lubić **p.** **21.** Mieć co w porządku ⟨*mieć co w stanie zgodnym z wymaganiami, przepisami w danej dziedzinie*⟩: Mieć papiery, kasę w porządku. **22.** Mieć co nie w porządku ⟨*mieć jakąś wadę*⟩: Mieć nie w porządku serce, system nerwowy. **23.** Obalić, przewrócić, wywrócić (cały) **p.** **24.** Pilnować, przestrzegać porządku. **25.** Przywołać kogo, *daw.* też przyprowadzić kogo do porządku ⟨*wezwać, zmusić do zachowania spokoju, przerwania rozmów, do właściwego zachowania się*⟩: Zachowywał się na zebraniu tak kłótliwie, że przewodniczący kilkakrotnie przywoływał go do porządku. **26.** Przywrócić **p.**, doprowadzić na powrót do porządku ⟨*wprowadzić na nowo ład, spokój w kraju, w mieście itp.*⟩. **27.** Robić porządki ⟨*czyścić, porządkować*⟩. **28.** Trzymać, zostawić rzeczy w porządku ⟨*uporządkowane, w należytym stanie*⟩. **29.** Zrobić **p.** koło kogo, czego ⟨*uporządkować, posprzątać co, poukładać, oczyścić*⟩: Zrobić porządek koło chorego, koło garderoby. **30.** Zrobić z czym **p.** ⟨*uporządkować co*⟩. **31.** Zrobić z kim **p.** ⟨*zmusić kogo do posłuchu; skarcić, ukarać kogo*⟩: Trzeba awanturnika doprowadzić do komisariatu. Tam zrobią z nim porządek. **32.** Coś jest na porządku dziennym ⟨*coś stale się powtarza, często się zdarza, zachodzi, występuje; jest częstym zjawiskiem*⟩: Na porządku dziennym były karty. *Żer. SPP.* **33.** Przejść, przechodzić nad czym do porządku (dziennego) ⟨*pominąć, zignorować co; przestać się czym zajmować*⟩: Przechodzi się do porządku nie nad takimi stratami. *Dąbr. M. SPP.* **34.** Stanąć na porządku dziennym, postawić co na **p.** dzienny ⟨*stać się aktualnym, ważnym; stać się przedmiotem częstych dyskusji; uczynić co aktualnym, ważnym*⟩: Od najpierwszej zaraz chwili stworzenia Królestwa Kongresowego kwestia jego uprzemysłowienia stanęła na porządku dziennym. *Ask. Nowe 207.* **35.** **p.** panuje gdzie, rozprzęga się. **36.** Co to za **p-i**? *iron.* ładne **p-i**! ⟨*co to za zwyczaje; ależ nieporządek, bałagan*⟩.

porządkowy **1.** *mat.* Liczba **p-a** ⟨*oznaczająca kolejną pozycję w zbiorze uporządkowanym*⟩. **2.** *hist.* Komisje **p-e** ⟨*utworzone za króla Stanisława Augusta w celu wprowadzenia porządku w zarządzie miast królewskich*⟩. **3.** *praw.* Kara **p-a** ⟨*kara wymierzana za drobne przekroczenia przepisów dotyczących zachowania porządku w miejscach publicznych*⟩. **4.** Numer **p.** ⟨*kolejny, bieżący*⟩.

porzucić **1.** **p.** męża, żonę ⟨*opuścić, zostawić na opiece losu*⟩. **2.** **p.** ławę szkolną, uniwersytecką itp.: a) ⟨*skończyć szkołę, uniwersytet*⟩; b) ⟨*przestać chodzić do szkoły, uniwersytetu; przerwać naukę w szkole, uniwersytecie*⟩. **3.** **p.** pióro ⟨*przestać pisać, zaniechać twórczości literackiej*⟩. **4.** **p.** pracę ⟨*przestać pracować*⟩. **5.** **p.** suknię duchowną, habit ⟨*przestać być księdzem, mnichem*⟩. **6.** **p.** kogo na zawsze, **p.** ten świat, to życie ⟨*umrzeć, zejść z tego świata*⟩.

posada ● **p.** ⟨*zajęcie, urząd, miejsce pracy*⟩ **1.** Dobra, dobrze płatna, doskonała, intratna, popłatna, świetna, wyśmienita **p.** **2.** Odpowiedzialna **p.** ⟨*wymagająca wysokich kwalifikacji, obarczająca odpowiedzialnością*⟩. **3.** Dostać, otrzymać, objąć, stracić, utracić, wyrobić komu, zajmować, zmienić posadę. **4.** Siedzieć na posadzie. **5.** Usunąć, *pot.* wygryźć, *posp.* wylać, *pot.* wylecieć, zrezygnować z posady. **6.** **p.** wakuje, jest do objęcia, jest wolna.

● Zwykle w *lm* ⟨*podłoże, podwalina, podstawa*⟩. **7.** Chwiać się, drżeć, dygotać, trząść się w posadach, *rzad.* w posadzie ⟨*doznawać gwałtownych wstrząsów; być wstrząsanym gwałtownie, aż do gruntu*⟩. **8.** Ruszyć, wyważyć co z posad. **9.** Wstrząsnąć, zachwiać posadami.

posadzić **1.** **p.** kogo — na czym, przy czym, za czym ⟨*umieścić w pozycji siedzącej, poprosić, pozwolić usiąść*⟩: **p.** dziecko na kolanach, gości przy stole lub za stołem. **2.** **p.** kogo na tronie, na księstwie ⟨*oddać komu władzę monarszą, książęcą; powołać kogo na tron*⟩. **3.** *łow.* **p.** na ziemi ⟨*o ptaku łowczym: strącić zdobycz z powietrza na ziemię*⟩. **4.** *żegl.* **p.** jacht, łódkę itp. na mieliźnie ⟨*nakierować jacht, łódkę tak, żeby osiadły, utknęły na mieliźnie*⟩. **5.** Nie wiedzieć, gdzie kogo **p.** ⟨*traktować kogo ze szczególnymi względami, chcieć okazać wysoki szacunek*⟩. **6.** **p.** kogo wysoko: a) ⟨*posadzić przy stole na honorowym miejscu*⟩; b) ⟨*wywyższyć kogo, wynieść, wyróżnić,* *ocenić wysoko, obdarzyć szczególnymi względami*⟩: Pani Sand ogłosiła porównanie dramatów fantastycznych Getego, Byrona i Dziadów. Zgadniesz, jak nasi dziwią się widząc mnie tak wysoko posadzonego. *Mick. Listy II, 226.* **7. p.** kogo do więzienia, za kratę ⟨*zamknąć kogo w areszcie, w więzieniu*⟩.

posag 1. Brać, wziąć **p.** za żoną, wziąć co w posagu (np. dom, określoną sumę pieniędzy). **2.** Dać (córce) **p.**; dać co w posagu. **3.** Gonić za posagiem, żenić się dla posagu. **4.** Mieć **p.**; mieć, otrzymać co a. jaką sumę w posagu: Panna Amelia [...] piękna dziewczyna z dobrym wychowaniem, a do tego słyszałem, że więcej dziesięciu tysięcy rubli srebrnych ma w posagu. *Barsz. Włosy 59.* **5.** *daw.* Wnieść co posagiem a. jako **p.**

posądzenie 1. p. o c o: **p.** o kradzież, o wybicie szyby. **2.** *przestarz.* Mieć w posądzeniu kogo, rzucać na kogo **p.** ⟨*posądzać kogo*⟩: Wyfukawszy się do woli na wszystkich, których miał w posądzeniu o nieprzyjaźń dla siebie, pozostał na swoim miejscu. *Kaczk. Anunc. I, 73.* **3. p.** pada na kogo: Posądzenie o wybicie szyby w oknie padło na chłopców grających w piłkę.

poselski 1. *hist.* Instrukcje **p-e** ⟨*w Polsce przedrozbiorowej: polecenia udzielane posłom na sejm przez wyborców na sejmikach*⟩. **2.** *hist.* Koło **p-e** ⟨*w Polsce przedrozbiorowej: izba poselska*⟩. **3.** Mandat **p.** ⟨*pełnomocnictwo do pełnienia czynności posła*⟩. **4.** Nietykalność **p-a** ⟨*przywilej polegający na tym, że poseł w czasie trwania mandatu nie może być pozbawiony wolności bez zezwolenia sejmu*⟩. **5.** *hist.* Sejmik **p.** ⟨*w Polsce przedrozbiorowej: zjazd ziemski szlachty przed obradami sejmu dla wybrania posłów i uchwalenia instrukcji*⟩.

poselstwo 1. Iść, jechać, przebywać, przychodzić, przyjeżdżać w poselstwie ⟨*iść, jechać itp. jako poseł, wysłannik*⟩: Przyjeżdżam w sekretnym poselstwie od panny Jagienki do pana starosty. *Kaczk. Olbracht. II, 85.* **2.** *przestarz.* Odbywać, odprawiać; *daw.* sprawiać, sprawować **p.**, dopełnić poselstwa ⟨*być wysłannikiem, posłem*⟩. **3.** Wyprawić, wysłać **p.** (do jakiegoś kraju, do władcy kraju): Wyprawił Chmielnicki poufne poselstwo do sułtana. *Szajn. SPP.*

poseł 1. p. akredytowany ⟨*stały przedstawiciel dyplomatyczny państwa w innym państwie*⟩. **2.** *hist.* **p.** ziemski ⟨*poseł będący przedstawicielem jakiegoś okręgu, np. gubernii; w Polsce przedrozbiorowej: poseł wybrany na sejmiku szlacheckim ziemskim*⟩. **3. p.** na sejm ⟨*przedstawiciel danego okręgu wyborczego w sejmie*⟩. **4.** *przestarz.* Przybywać, przychodzić do kogo w posły ⟨*przybywać itp. jako poseł*⟩. **5.** Wybrać, *daw.* obrać posłem a. posła.

przysł. **6.** Posła ani ścinają, ani wieszają. **7.** Przez posły wilk nie tyje (nie syty) ⟨*najlepiej załatwiać coś osobiście, nie za czyimś pośrednictwem*⟩.

posiać 1. Ktoś jest, rośnie, zjawia się, wschodzi itp. (tam), gdzie go nie posieli, nie posieją, nie **p.** ⟨*wszędzie się wciska, pcha, kręci; wszędzie się go spotyka*⟩: Józio jest wszechobecny, rośnie, gdzie go nie posiać, wyłazi spod ziemi, spada z powietrza. *Boy Flirt IX, 82.* **2.** Coś posiał — zbieraj (musisz zebrać) ⟨*musisz ponosić skutki tego, coś wywołał, coś spowodował*⟩. **3.** Jak, jakby (kto) maku, makiem posiał (cicho, cisza, ucichło) ⟨*stało się bardzo cicho*⟩.

posiadać, posiąść 1. p. jakiś język, znajomość języka, kilku języków ⟨*znać jakiś język, władać jakimś językiem (kilku językami)*⟩. **2. p.** głos, talent, wykształcenie ⟨*mieć głos itp.*⟩. **3. p.** ojca, syna, rodzinę, przyjaciół, znajomych itp. ⟨*mieć ojca itp. (wśród żyjących)*⟩. **4. p.** (częściej *dk*) kobietę ⟨*mieć stosunek płciowy z kobietą, współżyć płciowo z kobietą*⟩. **5. p.** wartość, wyższość; **p.** prawo ⟨*mieć wartość itp.*⟩. **6.** Posiąść wszystkie rozumy ⟨*być bardzo mądrym, wiele umieć; iron. być przemądrzałym*⟩: Przeczytał kilka fachowych książek i zdaje mu się, że wszystkie rozumy posiadł. **7. p.** czyje względy, uczucia, wzajemność, zaufanie ⟨*cieszyć się czyimi względami itp.*⟩.

posiadać się Nie **p.** się z gniewu, oburzenia, radości, uciechy, ze szczęścia ⟨*nie móc się opanować z gniewu itp., bardzo się gniewać itp.*⟩.

posiadanie 1. p. czasowe, dziedziczne, wieczyste ⟨*władanie rzeczą w sposób wyłączny*⟩. **2.** Stan, prawo, ochrona posiadania. **3.** W posiadaniu pisma (Waszego) ⟨*germ. lepiej: otrzymawszy (Wasze) pismo*⟩. **4.** Brać, wziąć, objąć, dostać, otrzymać co w **p.**; wejść w **p.** czego; dojść, przyjść do posiadania czego ⟨*stać się posiadaczem czego*⟩. **5.** Być, znajdować się w czyim posiadaniu ⟨*być, stać się czyją własnością*⟩. **6.** Dostać się, przejść itp. w czyje **p.** ⟨*stać się czyją własnością*⟩: Willa przeszła w posiadanie innej rodziny. **7.** Mieć, trzymać, utrzymać w posiadaniu ⟨*być posiadaczem czego, posiadać co*⟩: Mieć dom w posiadaniu. **8.** Oddać co komu w **p.**, wprowadzić kogo w **p.** czego ⟨*uczynić kogo posiadaczem czego, dać co komu na własność*⟩: Formalności potrzebne do wprowadzenia pani Barbary w posiadanie zapisanej sumy. *Dąbr. M. SPP.* **9.** Nabyć, przenieść, przywrócić **p.**

posiedzenie 1. p. nadzwyczajne, zwyczajne; **p.** plenarne; **p.** naukowe, sądowe ⟨*sesja, zebranie; narady*⟩. **2.** Brać udział w posiedzeniu. **3.** Odbyć, odroczyć, otworzyć, rozwiązać, zagaić, zamknąć, zawiesić, zwołać **p.**

posiedzieć 1. p. drugi, trzeci rok w klasie ⟨*zostać na drugi, trzeci rok w tej samej klasie*⟩. **2. p.** nad czym (nad książką, nad rachunkami itp.) ⟨*poślęczeć, popracować nad czym*⟩.

posiekać p. kogo, co na bigos, na kawałki, w kawałki, na kotlety, na sztuki, w sztuki ⟨*bardzo kogo, co poranić*⟩: Trzasnę sześć razy szpicrutą, posiekam fizys na kotlety. *Żer. Dzieje II, 177.*

posiekać się Dać, pozwolić posiekać się w kawałki, niż.. (byle...) ⟨*starać się nie dopuścić do czego za wszelką cenę, być gotowym na najwyższe ofiary, na śmierć dla kogo, czego*⟩: Raczej da się posiekać w kawałki [...] niż zdradzi choćby jedno słówko z tego, co tam padło. *Przem. Jakobin. 79.*

posiekany p-e ręce; **p-a** twarz, skóra ⟨*spierzchnięte(-a) od wiatru, mrozu, wody*⟩.

posiłek ● **1.** Dzienny, południowy, ranny, wieczorny **p.** ⟨*jadło, jedzenie*⟩. **2.** Ciężki, lekki, pożywny, strawny, zdrowy **p. 3.** Gorący, zimny; prosty, smaczny, obfity, skromny **p. 4.** Wspólny **p. 5. p.** na x osób. **6.** Godzina, pora posiłku. **7.** Przygotowywać, przyrządzać **p. 8.** Przyjmować **p.**

● **9. p-i** lądowe, morskie, powietrzne a. lotnicze ⟨*pomoc w ludziach i sprzęcie wojennym*⟩; zbrojne, znaczne **p-i. 10.** Dawać, dost(aw)ać, otrzym(yw)ać, sprowadzać, ściągać, werbować, wzywać **p-i. 11.** *daw.* Iść, nadchodzić, nadciągać na **p.**, w posiłku, ku posiłkowi, z posiłkiem ⟨*iść itp. na pomoc*⟩: Jazda szła na posiłek piechocie. **12.** *daw.* Mieć, zostawić (wojsko, żołnierzy, zapasy pieniężne itp.) w posiłku: a) ⟨*w odwodzie, w zapasie*⟩; b) mieć kogo w posiłku ⟨*móc liczyć na wsparcie, pomoc czyją*⟩: Bolesław czeski miał w posiłku Lutików, Mieczysławowi szli w pomoc Sasi. *Lel. Polska II, 127.* **13.** Oczekiwać, żądać posiłków. **14.** Prosić o **p-i. 15. p-i** idą, nadchodzą, napływają, przybywają.

poskąpić 1. Nie **p.** dla kogo (własnej) krwi ⟨*być gotowym dla kogo do największych ofiar*⟩. **2.** Natura (Bóg) poskąpiła (poskąpił), nie poskąpiła (nie poskąpił) komu rozumu, urody itp. ⟨*ktoś jest brzydki, głupi; urodziwy, rozumny*⟩: Nie poskąpiła jej wdzięków natura. *SW.*

poskramiać p. (dzikie) zwierzęta ⟨*tresować*⟩: **p.** lwy, tygrysy.

poskrobać p. na palcach, **p.** marchewkę komu ⟨*wykonać palcem jednej ręki ruch skrobania po palcu drugiej, dla podkreślenia swojej racji lub okazania komu swego lekceważenia; a widzisz, a miałem rację*⟩: Nie wiem, czy powstrzymałem się wtedy od tryumfującego spojrzenia. Byłbym mu nawet na palcach poskrobał: „zyg, zyg marchewka". *Berent Fach. 58.*

I posłać, posyłać 1. p. co: **p.** pieniądze pocztą, przez pocztę. **2. p.** (komu ręką) całusa ⟨*wykonać ruch ręki symbolizujący przeniesienie pocałunku od ust w kierunku osoby pozdrawianej*⟩. **3. p.** kulę, strzałę, strzał ⟨*strzelić w pewnym kierunku*⟩: Posłano za nim kilka strzałów. **4. p.** dokąd myśli ⟨*skierować ku czemu myśli; pomyśleć o kim, o czym*⟩. **5.** *daw.* **p.** oko, ucho ⟨*(s)kierować gdzie wzrok, słuch*⟩: Coraz dalej posyłałem oko za laurem pięknie kwitnącym pode mną. *Słow. Poem. II, 63.* **6. p.** pogróżkę ⟨*skierować do kogo pogróżkę, pogrozić komu*⟩. **7. p.** pozdrowienia ⟨*pozdrowić za czyim pośrednictwem*⟩. **8. p.** spojrzenie, wzrok ⟨*(s)kierować na kogo spojrzenie itp., spojrzeć*⟩. **9. p.** przekleństwo, uśmiech, westchnienie itp. ⟨*(s)kierować do kogo przekleństwo, uśmiech itp.*⟩. **10. p.** swaty ⟨*oświadczyć się za pośrednictwem swatów*⟩. **11. p.** światło, snop światła, promienie (świetlne) ⟨*(s)kierować na co smugę światła, oświetlić co*⟩. **12. p.** (komu) ukłon(-y) ⟨*ukłonić się komu*⟩. **13. p.** kogo do szkoły, na wyższą uczelnię, *przestarz.* na naukę ⟨*umożliwić komu naukę w szkole, na uczelni*⟩: Posłał syna do liceum. **14. p.** kogo na kurację; do doktora, do szpitala, do sanatorium ⟨*skierować kogo, aby się leczył*⟩. **15. p.** kogo na urlop ⟨*dać komu urlop, urlopować kogo*⟩. **16. p.** co (łódź, statek itp.) na dno ⟨*zatopić*⟩: Torpeda wypuszczona z łodzi podwodnej posłała na dno tankowiec. **17.** *posp.* **p.** do diabła, w diabły ⟨*wyrzucić kogo, co; pozbyć się kogo, czego*⟩: Wiele norm, wiele przesądów posyłało się w diabły. *Boy Słowa 188.* **18.** *posp.* **p.** kogo do stu, do wszystkich diabłów ⟨*odesłać kogo, kazać mu iść precz*⟩. **19. p.** kogo na tamten świat, *żart.* na łono Abrahama ⟨*przyczynić się do czyjej śmierci; zabić, uśmiercić kogo*⟩: Cztery zamki zburzyłem ze szczętem, dwustu zbrojnych posłałem na łono Abrahama. *Wędr. 11, 1901.* **20. p.** kogo na śmierć, na szubienicę, na szafot, na krzesło elektryczne itp. ⟨*skazać, wydać kogo na śmierć*⟩. **21. p.** po kogo, po co ⟨*wyprawić po kogo, po co*⟩: **p.** po lekarza, po papierosy. **22.** Po śmierć by go **p.**, tylko go po śmierć **p.** ⟨*o kimś, kto wysłany bardzo długo nie wraca, bardzo długo coś załatwia*⟩. **23. p.** kogo co robić ⟨*kazać komu co robić*⟩: Posyłali chłopca pasać krowy. **24.** Diabeł kogo posłał ⟨*zjawił się ktoś niepożądany*⟩: Diabeł posłał tu jeszcze Rojka, aby mu buntował syna. *Par. Niebo 207.*

II posłać p. tapczan: a) ⟨*rozesłać na tapczanie pościel do spania*⟩; b) ⟨*uporządkować tapczan po spaniu; zasłać tapczan*⟩.

posłanie Ostatnie, śmiertelne **p.** ⟨*miejsce, gdzie kto umiera lub gdzie ciało leży przed pogrzebem*⟩.

posłaniec p. miejski, *przestarz.* publiczny, uliczny ⟨*wynajmowany przez osoby prywatne, zawodowy*⟩.

posłuch 1. Wielki **p.** ⟨*autorytet, zaufanie*⟩. **2.** Surowy **p.** ⟨*poddawanie się czyjej woli, posłuszeństwo*⟩: Zaprawiać dziecko od małego do surowego posłuchu. **3. p.** dla kogo: Umie nakazać dla siebie posłuch. *Nałk. Z. SPP.* **4. p.** u kogo, gdzie: Ma wielki **p.** u sąsiadów, w okolicy. **5.** Budzić, jednać sobie, wymuszać, zapewniać, zdobywać **p. 6.** D(aw)ać **p.** czemu, czyim podszeptom: Nie dawał posłuchu skargom. **7.** Mieć, znajdować **p.** gdzie, u kogo ⟨*być chętnie słuchanym; mieć u kogo autorytet*⟩: Słowa jego znajdowały **p.** u zebranych. **8.** Wymagać posłuchu, zmuszać do posłuchu ⟨*(do) posłuszeństwa*⟩.

posłuchanie 1. Poufne, sekretne, uroczyste **p.** ⟨*audiencja*⟩. **2.** Dać komu, mieć, *daw.* odprawić; uzyskać, wyjednać, wyznaczyć **p.**; prosić o **p. 3.** Odmówić, udzielić posłuchania.

posługa 1. p-i domowe ⟨*prace pomocnicze związane z gospodarstwem domowym*⟩. **2.** Drobne, dorywcze, osobiste **p-i** ⟨*usługi, obsługiwanie kogo*⟩. **3.** *kult.* **p.** duchowna, religijna ⟨*udzielanie sakramentów kościelnych*⟩. **4.** *hist.* **p.** kmieca ⟨*powinność chłopa wynikająca z obowiązujących ustaw*⟩. **5.** *hist.* **p.** krajowa, publiczna, rządowa, wojenna ⟨*świadczenie na rzecz państwa*⟩. **6.** *hist.* **p.** rycerska ⟨*obowiązek szlachty stawiania się na pospolite ruszenie*⟩. **7. p.** dla kogo, czego; na rzecz kogo, czego. **8.** Chłopiec, kobieta do posługi. **9.** Być na posługach, chodzić na **p-i** ⟨*pracować jako posługaczka, posługiwać, usługiwać*⟩: Ta kobieta chodzi na **p-i.** *SW.* **10.** Mieć na **p-i** kogo ⟨*dysponować kim jako posługującym*⟩: Mając na posługi sprawne, jak **p.** Waldemaras, kreatury, szybko i skutecznie się uwinął. *Ask. Uwagi 343.* **11.** Nająć, wziąć kogo do posługi. **12.** *książk.*

Nieść, pełnić, sprawować posługę a. **p-i** około kogo, czego, przy kim: Pełniła około niej wszystkie posługi. *Orzesz. SPP.* **13.** Oddać komu ostatnią posługę ⟨*wziąć udział w pogrzebie; pochować, pogrzebać zmarłego*⟩. **14.** Używać kogo do posług.

posłuszeństwo **1.** Absolutne, całkowite, ślepe **p.** **2.** **p.** komu, dla kogo, wobec kogo: **p.** rodzicom. **3.** Obiecać, przyrzekać, wpajać, wypowiedzieć komu **p.**; przymusić, zmusić kogo do posłuszeństwa, wymusić na kim **p.** **4.** Zaprzysiąc komu, złamać **p.**, *daw.* wyłamać się spod posłuszeństwa. **5.** Wymagać, żądać posłuszeństwa. **6.** Trzymać, utrzym(yw)ać kogo, żyć w posłuszeństwie: Utrzymać nas w posłuszeństwie nie zdołają. *Sienk. SPP.* **7.** Coś odmawia posłuszeństwa ⟨*przestaje działać, funkcjonować*⟩: Głos, mięśnie, nogi, serce; pamięć odmówił(-y, -o, -a) posłuszeństwa. **8.** Nerwy odmawiają komu posłuszeństwa ⟨*ktoś jest zdenerwowany, nie może się opanować*⟩. **9.** Siły odmawiają komu posłuszeństwa ⟨*ktoś traci siły*⟩.
przysł. **10.** Lepsze posłuszeństwo, niż nabożeństwo.

posłuszny **1.** Ślepo **p.**; **p.** we wszystkim; **p.** jak dziecko, jak pies. 2. **p.** komu, czemu: **p.** dowódcy, rozkazom; **p.** nakazom sumienia. **3.** **p.** względem kogo, czego: **p.** względem każdego zachcenia. *Żer.* **4.** **p.** na co: **p.** na rozkaz, na każde skinienie. **5.** *przen.* **p-e** dłonie, maszyny. **6.** Być posłusznym narzędziem w czyich rękach ⟨*nie mieć własnej woli, słuchać kogo we wszystkim*⟩.

posłużyć **1.** **p.** pomocą, radą ⟨*dać pomoc, radę*⟩. **2.** **p.** za narzędzie, za dowód, za przykład, za wzór; za pozór ⟨*być narzędziem, dowodem, przykładem, wzorem; stanowić pozór*⟩. **3.** Coś komu posłużyło, nie posłużyło ⟨*dobrze zrobiło, pomogło; nie pomogło, zaszkodziło*⟩: Pobyt w górach posłużył mu doskonale. Lekarstwo mu nie posłużyło. **4.** To na nic nikomu nie posłuży ⟨*nie pomoże, nie przyda się*⟩: Miał jakieś poczucie [...] że to na nic nikomu nie posłuży, nic nie wyjaśni. *Sienk. Quo II, 54.* **5.** (Jeżeli) los, szczęście, pogoda itp. posłuży ⟨*(jeżeli) los itp. będzie sprzyjał*⟩.

posłyszeć **1.** Dobrego słowa od kogo nie **p.** ⟨*nie otrzymać pochwały, zachęty; nie doświadczyć życzliwości, dobroci*⟩. **2.** Złego słowa od kogo nie **p.** ⟨*nie być ganionym, nie doświadczać niechęci, złości*⟩.

posmarować **1.** **p.** co — czym ⟨*smarując pomazać, pokryć powierzchnię cienką warstewką czegoś lepkiego, ciągłego, płynnego itp.*⟩: **p.** chleb miodem, masłem; **p.** ręce gliceryną. **2.** Jakby go (ją itp.) kto miodem posmarował ⟨*o kimś silącym się na uprzejmość, przymilnym*⟩: A taki robi się słodki, miły, jakby go kto miodem posmarował. *Krasz. SW.* **3.** *pot.* **p.** komu łapę (rękę) ⟨*dać łapówkę*⟩.

pospolity **1.** **p.** aferzysta, oszust, zbrodniarz ⟨*zwykły*⟩. **2.** *bot. med. zool.* **p.** ⟨*+ wyraz określany wskazuje na częstość występowania danego gatunku lub zjawiska*⟩: grusza, jodła **p-a**; buk **p.**; sokół **p.**; migrena **p-a**, liszaj **p.** **3.** *jęz.* Rzeczownik **p.**, imię **p-e** ⟨*rzeczownik nie będący imieniem własnym*⟩. **4.** *hist.* **p-e** ruszenie: a) ⟨*w dawnej Polsce: powołanie pod broń w razie zagrożenia kraju wszystkich obywateli zdolnych do władania bronią; wojsko tak sformowane*⟩: Zwołać, powołać **p-e** ruszenie; b) ⟨*w Polsce międzywojennej: ogół rezerwistów powoływanych pod broń w razie wojny*⟩. **5.** **p-e** rysy (twarzy) ⟨*proste, ordynarne*⟩. **6.** *daw.* **p-a** rzecz, rzecz **p-a** ⟨*rzeczpospolita, państwo*⟩. **7.** **p.** wyraz ⟨*o wartości uczuciowej pośredniej między potoczną a wulgarną; trywialny*⟩.

pospuszczać p. **spuszczać**

pospychać p. **spychać**

posrebrzać, posrebrzyć Wiek, siwizna, starość posrebrzył(a) komuś głowę, skronie, włosy ⟨*ktoś stał się siwym, osiwiał*⟩: Przedwczesna siwizna posrebrzyła mu skronie.

post **1.** Ścisły, surowy **p.**; **p.** o chlebie i wodzie. **2.** Wielki **p.** ⟨*w Kościele katolickim okres od środy popielcowej do Wielkiej Soboty przed Wielkanocą*⟩. **3.** Jeść z postem ⟨*jeść postne, bezmięsne potrawy, nie jeść mięsa, tłuszczów; pościć*⟩. **4.** Obserwować **p-y**; złamać, zachować **p.**

I postać **1.** Atletyczna, barczysta, drobna, gibka, krępa, kształtna, niepozorna, szczupła, wdzięczna, wiotka, wyniosła **p.** ⟨*figura, sylwetka, postawa (zwykle o ludziach)*⟩. **2.** **p.** alegoryczna, historyczna, legendarna; **p.** sceniczna, tytułowa ⟨*sylwetka ludzka stworzona przez pisarza, aktora itp.; kreacja*⟩. **3.** Groźna, nowa, odmienna, zewnętrzna **p.** ⟨*kształt, forma*⟩: Choroba przybierała coraz groźniejszą postać. **4.** **p.** kobieca, męska ⟨*osoba rodzaju żeńskiego, męskiego*⟩: W drzwiach ukazała się jakaś nieznana postać kobieca. **5.** Lubiana, popularna, szanowana, znana itp. **p.** (w mieście, w społeczeństwie itp.) ⟨*osoba, osobistość*⟩. **6.** **p.** (czego) ciekła, gazowa, lotna, płynna, stała ⟨*stan, forma czego*⟩: **p.** płynna roztopionego metalu. **7.** **p.** dramatu, komedii, powieści ⟨*kreacja*⟩. **8.** Pod postacią czego; w postaci czego ⟨*w formie czego; w kształcie czego*⟩: Niech przynajmniej wolno będzie [...] powiedzieć prawdę pod bajki postacią. *Niemc. Bajki 253.* Złoto znajduje się w naturze w postaci drobnych bryłek lub piasku. **9.** Mieć, przybrać (na siebie) jakąś **p.** a. **p.** czego ⟨*mieć, przybrać kształt, wygląd czego*⟩: Front jego (sc. domu) od podmiejskiej uliczki miał postać dworku dawnej formacji. *Żer. Uroda 52.* Całe miasto przybrało na się postać uroczystą, świąteczną. *Kremer Listy I, 95.* **10.** Coś zmieniło **p.** rzeczy; **p.** rzeczy zmieniła się; rzeczy zmieniły, wzięły jakąś **p.** ⟨*zmienił się stan czego; sprawy przybrały inny obrót*⟩: Zmieniła się postać rzeczy: dawniej wschód słońca mnie usypiał, dziś budzi. *Jun. Mazur. 245.*

II postać **1.** Czyjaś noga, stopa nie postała, nie postanie w jakimś miejscu; ktoś nie postał, nie postanie gdzie nogą, stopą ⟨*ktoś nie był, nie będzie nigdy, nie stąpnął, nie stąpnie nogą w jakimś miejscu*⟩: Dotknąłeś mnie do żywego — nigdy tu moja noga więcej nie postanie. **2.** Coś nie postało, ani postało komu w głowie, w myśli, w umyśle w sercu ⟨*coś nie przyszło komu nigdy do głowy, ktoś nigdy nie pomyślał o tym; nie zapragnął tego*⟩: Nigdy taka myśl w głowie mojej nie postała.

Sienk. Pot. IV, 191. Zemsta nie postała nigdy w jego sercu. *SFA.*

postanowienie 1. Mocne, nieodwołalne, niezłomne, nieugięte, silne **p. 2. p.** sądowe, sejmowe ⟨*uchwała, orzeczenie*⟩. **3.** *przestarz.* Mieć **p.** (co robić) ⟨*postanowić co, być zdecydowanym na co*⟩: Nie myślał żebrać o łaskawość [...] Miał mocne postanowienie śmiać się cynicznie. *Żer. Uroda 47.* **4.** Powziąć, zrobić, zmienić **p.** ⟨*wytrwać, zachwiać się w (swym) postanowieniu*⟩. **5. p.** zapada: Na posiedzeniu zapadło następujące postanowienie.

postawa 1. Atletyczna, dumna, herkulesowa, imponująca, okazała, olbrzymia, potężna, prosta, rosła, wyprostowana, wyniosła **p.** ⟨*figura, sylwetka, prezencja, powierzchowność*⟩: Młodzieniec o atletycznej postawie. **2. p.** czynna, nieugięta, niezachwiana, ostrożna, wyczekująca; **p.** badawcza, twórcza; **p.** rycerska, żołnierska ⟨*zachowanie się*⟩. **3. p.** filozoficzna, ideologiczna, myślowa, moralna, polityczna, życiowa ⟨*stanowisko, nastawienie, ustosunkowanie wobec czego; podejście do czego; pogląd na co*⟩. **4.** Groźna, wyzywająca **p.** ⟨*pozycja, mina*⟩: Przyjąć groźną postawę. **5. p.** naturalna, niedbała, sztywna; **p.** klęcząca, stojąca, leżąca ⟨*pozycja (ciała), poza*⟩. **6.** *sport.* **p.** wyjściowa ⟨*układ ciała bezpośrednio przed wykonaniem ćwiczenia gimnastycznego*⟩. **7.** *sport. wojsk.* **p.** zasadnicza ⟨*postawa ciała wyprostowana, na baczność*⟩. **8.** *med.* **p.** płodu ⟨*w położnictwie: położenie grzbietu płodu względem grzbietu matki*⟩. **9. p.** wobec kogo, czego ⟨*ustosunkowanie do kogo, do czego*⟩: **p.** wobec państwa, wobec życia. **10.** Przybrać, przyjąć, zająć jaką postawę wobec czego ⟨*ustosunkować się wobec czego*⟩.

postawić 1. p. co: **p.** (komu) bańki, pijawki ⟨*przystawić komu (choremu) do ciała bańki, pijawki*⟩. **2. p.** cel, zadanie; pytanie, tezę, wniosek, problem, ultimatum, warunek ⟨*wysunąć, przedstawić, wnieść*⟩: Postawiła Kazimierzowi szereg pytań dotyczących metody nauczania. *Dygas. SPP.* **3. p.** cenę ⟨*ustalić, ustanowić; wycenić*⟩. **4.** *daw.* **p.** czoło, pierś komu, czemu ⟨*stawić opór, przeciwstawić się komu, czemu; podjąć walkę z kim, z czym*⟩: Był tak zuchwały, gwałtowny, a przy tym możny, że [...] nikt mu się oprzeć nie śmiał, ani czoła postawić. *Berw. Studia I, 106.* **5. p.** dom, most, pomnik itp. ⟨*wybudować*⟩. **6. p.** trójkę itp., **p.** notę, ocenę, stopień ⟨*dać, przyznać jaką ocenę; ocenić co na dwójkę itp.*⟩ **7. p.** granicę, tamę, przeszkodę czemu ⟨*ograniczyć, zatamować; przeszkodzić czemu*⟩. **8. p.** horoskop ⟨*ułożyć tablicę położenia gwiazd w celu przepowiedzenia przyszłości; przepowiedzieć komu przyszłość na podstawie położenia gwiazd*⟩: Kapłani postawili jego przyszłemu dziecku tak dobry horoskop, że książę był zachwycony. *Prus Far. I, 239.* **9. p.** pasjansa ⟨*ułożyć w pewnym porządku karty dla wywróżenia przyszłości; powróżyć z kart*⟩. **10. p.** krok ⟨*uczynić, zrobić; stąpnąć*⟩. **11. p.** kropkę, przecinek; cyfrę, datę, tytuł itp. ⟨*wypisać, umieścić na czym; opatrzyć co kropką itp.*⟩. **12.** *przestarz.* **p.** kozła na czole ⟨*zmarszczyć się gniewnie, zrobić minę surową, nieprzystępną, odpychającą; nachmurzyć się, nasrożyć się*⟩. **13. p.** na co (wielkie) oczy ⟨*zdziwić się czemu*⟩. **14.** *teatr.* **p.** rolę ⟨*dobrze, właściwie zrozumieć i przygotować rolę; odtworzyć, zagrać jakąś rolę*⟩: Był miernym aktorem i nie potrafił postawić tej głównej roli. **15. p.** (komu) śniadanie, kolację, piwo, kieliszek wódki itp. ⟨*poczęstować, potraktować kogo śniadaniem itp.; zafundować komu co*⟩. **16. p.** świadka ⟨*sprowadzić, przedstawić świadka w jakiejś sprawie*⟩: Może postawić świadka, który widział Angelinę, jak uciekała z domu. *Stryjk. Bieg 140.* **17. p.** co pod znakiem zapytania ⟨*uznać co za wątpliwe, podać w wątpliwość*⟩. **18. p.** co komu przed oczy ⟨*ukazać, ujawnić, uświadomić komu co*⟩: Postawił im przed oczy całą grozę położenia. **19. p.** co na (jedną) kartę, na szalę ⟨*ofiarować, zaryzykować co dla kogo, dla jakiej sprawy, idei itp.*⟩: Gotów postawić wszystko na jedną kartę, aby dopiąć celu. **20. p.** co — na czym, w czym ⟨*umieścić, ustawić*⟩: **p.** wazon na stoliku; parasol w kącie. **21. p.** co na gazie; **p.** wodę na herbatę itp. ⟨*umieścić naczynie z czym, z wodą, z jakąś potrawą na ogniu itp. dla przyrządzenia potrawy*⟩. **22. p.** gdzie, na czym swoją nogę, stopę ⟨*zbrojnie, przemocą zawojować, zdobyć, zagarnąć co; wtargnąć gdzie*⟩: Systematycznie wszędzie się obwarowali, gdzie tylko nogę swą postawili, a pomimo to walka trwała lat kilkadziesiąt, zanim cały naród był podbity. *Kętrz. Ludn. 14.* **23. p.** na swoim ⟨*uczynić coś według swej woli, swego życzenia; dopiąć celu, dokazać czego, przeprowadzić swą wolę*⟩: On musi zawsze na swoim postawić. **24. p.** co na wysokim poziomie; na należytej stopie itp. ⟨*doprowadzić co do jakiegoś stanu; urządzić, zorganizować*⟩: Postawił gospodarstwo na wysokim poziomie. **25. p.** kogo gdzie, przy czym ⟨*wyznaczyć komu pracę, miejsce pracy*⟩: Majster postawił świeżo przyjętego do pracy robotnika przy betoniarce. **26. p.** kogo, co na nogi: a) ⟨*podnieść, poderwać, pobudzić kogo, co do czynu, do działania; zerwać, zbudzić ze snu; zelektryzować, zmobilizować*⟩: Alarm postawił wszystkich mieszkańców na nogi; b) ⟨*podźwignąć kogo, co z upadku; poprawić, polepszyć stan materialny kogo, czego*⟩: Nowy zarząd postawił przedsiębiorstwo na nogi. - To małżeństwo mogło go na nogi postawić. *Perz. Lek. 12*; c) ⟨*przywrócić komu siły, zdrowie; pokrzepić, wyleczyć kogo*⟩: Kuracja w sanatorium postawiła go na nogi; d) *daw.* ⟨*ufundować, zorganizować*⟩: Postawiłem na nogi chorągiew z samych zabijaków na całą Litwę znanych. *Sienk. Pot. IV, 93.* **27. p.** kogo na jakimś stanowisku, na czele, u steru czego itp. ⟨*mianować, wyznaczyć kogo na jakieś stanowisko, umieścić kogo na czele czego; dać komu kierownictwo czego*⟩: Gedymin, obdarzywszy osobnymi dzielnicami kilku swoich synów, postawił na ich czele nieudolnego Jawnutę. *Dąbr. J. Dzieje 45.* **28. p.** kogo na piedestale, na świeczniku ⟨*umieścić kogo wysoko w hierarchii społecznej, towarzyskiej itp., uznać go za jednostkę wybitną w jakiejś dziedzinie; wywyższyć kogo*⟩: Krytyka literacka stawia na tym samym piedestale Mickiewicza i Słowackiego. **29. p.** kogo, co dobrze, wysoko, na szczycie itp. ⟨*wynieść kogo, co w oczach ludzi, wzbudzić ich szacunek, podziw, uznanie dla kogo; sprawić, aby ktoś zyskał cenioną pozycję towarzyską, społeczną lub materialną*⟩: Już tak rzecz ułożę, że nie tylko panu nie zaszkodzi, ale wysoko pana postawi. *Fredro J. Żyw. 13.* **30. p.** kogo pod pręgierz, pod pręgierzem ⟨*obwinić publicznie kogo o co; oskarżyć*⟩: Autor chciał postawić pod pręgierz satyry praktyki pewnego wpływowego pisma literackiego. *Rocz. Lit. 1933, s. 69.* **31. p.** kogo poza prawem ⟨*pozbawić kogo praw*⟩. **32. p.** kogo przed sądem, **p.** w stan oskarżenia ⟨*wytoczyć komu proces, sprawę sądową; oskarżyć kogo przed sądem*⟩. **33. p.** kogo, co we właściwym świetle ⟨*ukazać, przedstawić kogo, co tak, jak należy, prawdziwie, właściwie*⟩: Czas postawi we właściwym świetle twoich nieprzyjaciół, czas zedrze z nich maskę. *Lam J. Głowy 118.* **34. p.** kogo, co za wzór komu ⟨*ukazać, przedstawić kogo, co jako ideał, wzór do naśladowania*⟩.

postawić się 1. p. się sztorcem, zuchwale ⟨*stawić komu opór, sprzeciw; sprzeciwić się*⟩. **2.** *przestarz.* **p.** się na słowie ⟨*dotrzymać słowa*⟩. **3. p.** się w czyim położeniu, na czyim miejscu ⟨*wyobrazić sobie, zrozumieć, odczuć czyjąś sytuację, położenie; wejść w czyjeś położenie*⟩: Postaw się pan w moim położeniu, jakże miałam uczynić. *Bliz. Dam. 127.* **4.** Choćby się, żeby się kto na głowie postawił ⟨*choćby się kto usilnie starał o co; o trudnościach, przeszkodach stawianych komu*⟩: Choćby się na głowie postawił, pieniędzy nie zdobędzie. *przysł.* **5.** Zastaw się, a postaw się.

postąpić, postępować 1. p. dobrze, źle; chytrze, mądrze, uczciwie ⟨*znaleźć się, poczynać sobie*⟩. **2. p.** według czego: **p.** według czyjej rady. **3. p.** wobec kogo, względem kogo. **4.** *daw.* Postępować w lata ⟨*stawać się starszym; starzeć się*⟩. **5. p.** z kim ⟨*poczynać sobie, obchodzić się w pewien sposób z kim*⟩: Nie umie postępować z ludźmi.

posterunek 1. p. blokowy ⟨*instalacja sygnalizacyjna w kolejnictwie; blok*⟩. **2. p.** obserwacyjny ⟨*miejsce, z którego się obserwuje; osoba lub załoga pełniąca straż*⟩: Przez dzień śpimy w okopach, wystawiwszy posterunki obserwacyjne; w nocy zaś czuwamy. *Kotarba Pam. 135.* **3.** Silne, wzmocnione **p-i** ⟨*osoby pełniące straż, wartę*⟩. **4.** Stracony, wysunięty **p.** ⟨*odpowiedzialne stanowisko, obowiązek trwania w służbie jakiej idei, sprawy itp.*⟩. **5. p.** wojskowy, milicyjny, policyjny a. **p.** milicji, policji. **6.** *przen.* **p.** pracy. **7.** Być, stać; lec, zginąć na posterunku: Lekarz, zaraziwszy się od chorego, legł na posterunku. *SW.* **8.** Obsadzić co posterunkami. **9.** Opuścić **p.**, zejść z posterunku ⟨*z miejsca, gdzie się pełni straż*⟩. **10.** Postawić na posterunku. **11.** Powołać kogo na jakiś **p. 12.** Ściągnąć **p-i. 13.** Wytrwać na posterunku. **14.** Zameldować się na **p.** milicji. **15.** Zdjąć kogo z posterunku ⟨*ze stanowiska*⟩.

postęp 1. *mat.* **p.** arytmetyczny, geometryczny ⟨*ciąg liczb, w którym różnica (iloraz) dwóch kolejnych wyrazów jest liczbą stałą*⟩. **2. p.** cywilizacyjny, dziejowy, gospodarczy, moralny, społeczny, techniczny ⟨*rozwój*⟩. **3. p.** ludzkości, wiedzy. **4. p.** w czym ⟨*osiągnięcie lepszych wyników, wyższy stopień czego*⟩: **p.** w naukach. **5.** Dźwignia, motor postępu. **6.** Idee, ideały, siły postępu. **7.** Obóz postępu ⟨*grupa, zespół ludzi lub krajów, dla których postęp społeczny i polityczny jest przewodnią ideą w działaniu*⟩. **8.** Z postępem czego, w miarę postępu czego ⟨*z biegiem czego, z upływem czego*⟩: Z postępem wieku zaczęły nękać go choroby. **9.** Robić **p-y** ⟨*osiągać coraz lepsze wyniki; rozwijać się*⟩: Chłopiec robił szybkie **p-y** w naukach. - Choroba robiła zastraszające postępy. *Reym. Now. I, 403.* **10.** Kroczyć drogą postępu, wejść na drogę postępu. **11.** Śledzić **p-y** czego. **12.** Tamować, wstrzymywać **p. 13.** Wykaz(yw)ać **p.**, **p-y**.

postępek 1. Brudny, brzydki, chwalebny, oszukańczy, piękny, płochy, szlachetny, śmiały **p.** ⟨*zachowanie się, czyn; uczynek*⟩. **2.** *daw.* **p.** sądowy ⟨*procedura sądowa*⟩. **3.** Odpowiadać, nie odpowiadać za swoje postępki.

postępować p. **postąpić**

postępowanie 1. p. ⟨*sposób zachowania się; czyny, postępki*⟩: Droga, linia; normy, zasady postępowania. Mieć swój sposób postępowania (z ludźmi). **2. p.** apelacyjne, arbitrażowe, cywilne, niesporne, odwoławcze, rewizyjne, sądowe, wykonawcze; **p.** sporne; **p.** spadkowe ⟨*tryb działań sądu*⟩. **3.** Podjąć, wdrożyć, wstrzymać, wszcząć, umorzyć, zamknąć, zawiesić **p.** ⟨*sądowe*⟩: Zgłoszenie wniosku nie wstrzymuje postępowania. *SPP.*

postępowy 1. p. artysta, pisarz, uczony; **p.** umysł; klasa **p-a**; koła, siły **p-e**; stronnictwo **p-e** ⟨*idący (-a,-e) z postępem*⟩. **2. p.** kierunek, nurt, proces, światopogląd; literatura, prasa, sztuka, myśl **p-a**; **p-e** dążenia, idee, hasła, metody, poglądy, przekonania, teorie, tradycje, zasady.

postny 1. Dzień **p.** ⟨*w którym obowiązuje post; dzień bezmięsny*⟩. **2.** Pieśni **p-e** ⟨*pieśni kościelne śpiewane zwykle w okresie wielkiego postu*⟩. **3.** Potrawa **p-a** ⟨*bezmięsna, nie zawierająca tłuszczu, jałowa, chuda, czcza*⟩.

postojowy 1. Stacja **p-a. 2.** Lampy, światła **p-e** ⟨*w pojazdach mechanicznych: światła zapalane podczas postoju pojazdów przy drogach*⟩.

postój 1. Dłuższy, krótki **p.**; **p.** w podróży ⟨*miejsce lub czas zatrzymania się kogo lub czego*⟩: W czasie krótkich postojów koń żarł wszystko, nie przebierając. *Sienk. SPP.* **2.** Zatrzymać się na **p. 3. p.** dorożek, taksówek ⟨*miejsce postoju, stacja*⟩.

postrach 1. Dla postrachu, na **p.** (co robić) ⟨*w celu wywołania strachu, lęku, popłochu u kogo*⟩: Czasem dla postrachu poszczekiwał. *Wikt. SPP.* Wypaliwszy na postrach z krócicy, ruszyła w dalszą drogę. *Sienk. Wołod. III, 53.* **2.** Być postrachem kogo, czego; dla kogo: Baba Jaga jest postrachem dzieci. Bandyta był postrachem okolicy. Był postrachem dla nieprzyjaciół. *SFA.* **3.** Budzić, siać, szerzyć **p. 4.** Rzucić(-ać) **p.** na co: Dają salwy, żeby rzucić postrach na miasto. *Mick. SPP.* **5. p.** padł na kogo, co; zdjął kogo, co.

postradać 1. p. rozum, zmysły ⟨*oszaleć, zwariować*⟩. **2. p.** życie ⟨*zginąć*⟩: Cycero blisko Kapui życie postradał. *Lel. SW.*

postronek Ktoś o nerwach jak postronki ⟨*o kimś bardzo opanowanym, o mocnych nerwach*⟩.

postronny **1.** Osoba **p-a** ⟨*obca*⟩: Osobom postronnym wejście wzbronione. *SW.* **2.** Pies **p.** ⟨*odbiegający na polowaniu od myśliwego, goniący sam za zwierzyną*⟩.

postrzał **1.** **p.** w co ⟨*rana od pocisku*⟩: **p.** w nogę, w bok, w skrzydło. **2.** Dostać, otrzymać **p.**

postrzelony **1.** **p-a** pałka ⟨*postrzeleniec*⟩. **2.** Biega, biegnie, wylatuje itp. jak **p.** ⟨*szybko, pośpiesznie, jak szalony*⟩: Wyleciał z pokoju jak **p.** **3.** Być postrzelonym ⟨*narwanym, trochę nienormalnym, bzikowatym*⟩.

postrzępiony **1.** **p.** horyzont; **p-e** góry, chmury ⟨*o nierównych brzegach, strzępiaste*⟩. **2.** **p-e** głosy, zdania ⟨*urywane, zagłuszane czym*⟩: Wyrzucał z siebie krótkie, postrzępione zdania. *Kłos. Wiosna 150.*

postrzyc (się) **1.** **p.** kogo, **p. się** na mnicha, na zakonnika ⟨*zrobić kogo, zostać mnichem, zakonnikiem*⟩. **2.** Postrzyc uszami (uszyma) ⟨*o zwierzętach: poruszać podniesionymi uszami*⟩: Osioł, postrzygłszy tylko nieco uszyma, przeszedł spokojnie. *Sienk. Pust. I, 175.*

postulat **1.** Słuszny **p.** **2.** Stawiać, przedstawiać, rozpatrywać, sformułować **p-y**.

posunąć, posuwać **1.** **p.** oddział, wojsko itp. ⟨*skierować dokąd*⟩. **2.** **p.** zegar, wskazówki (zegara) ⟨*popchnąć*⟩. **3.** **p.** pracę, roboty, sprawę (naprzód, daleko) ⟨*dojść do wyników, przyczynić się do rozwoju*⟩. **4.** **p.** co aż do czego ⟨*doprowadzić*⟩: Posuwa waleczność aż do zuchwalstwa, hojność aż do rozrzutności, pokorę aż do upodlenia. *SW.* **5.** **p.** co za daleko ⟨*przesadzić w czym; nadużyć czego*⟩: Za daleko posuwasz szyderstwo, bezwstyd, bezczelność, zemstę, nienawiść. *SW.* **6.** *przestarz.* **p.** kogo na jakieś stanowisko, na wyższy urząd, stopień ⟨*awansować kogo, przesunąć na (wyższe) stanowisko*⟩. **7.** Posuwać nogami ⟨*powłóczyć nogami*⟩: Przybyły przedreptał posuwając trochę nogami wzdłuż sali. *Krasz. SW.* **8.** **p.** w konkury do kogo ⟨*ruszyć, udać się, uderzyć; starać się o rękę*⟩.

posunąć się, posuwać się **1.** **p. się** do czego, np. do rękoczynu, do zwierzeń ⟨*ośmielić się na co, (z)decydować się na co*⟩. **2.** *przestarz.* **p. się** do kogo, o co ⟨*starać się o co, zwrócić się do kogo o co*⟩: **p.** się do ojca o rękę córki.

posuwisty Taniec **p.** ⟨*o pas (kroku) suwanym*⟩.

posyłać p. **I posłać**

poszanowanie **1.** **p.** ludzkie ⟨*szacunek, poważanie*⟩. **2.** Wzajemne **p.** czego ⟨*szanowanie, uszanowanie czego*⟩: Wzajemne poszanowanie praw, interesów. **3.** **p.** czego: **p.** pracy, prawa. **4.** **p.** dla kogo, dla czego: **p.** dla starszych, dla cudzej własności. **5.** **p.** u kogo: **p.** u kolegów, u sąsiadów. **6.** Godny poszanowania. **7.** Mieć **p.** dla kogo, czego; mieć w poszanowaniu kogo, co ⟨*szanować kogo, co*⟩: Robotnice [pszczoły] [...] mają w wielkim poszanowaniu królową, pielęgnują ją i służą jej starannie. *Dyak. Przyr. 170.* **8.** Zyskać **p.**

poszarpany **1.** **p.** horyzont, **p-e** kontury, **p-e** wybrzeże ⟨*o nierównych brzegach, postrzępiony(-e)*⟩. **2.** **p.** głos ⟨*urywany, słyszany z przerwami*⟩: Opowiadać co poszarpanym głosem.

poszczycić się Móc **p. się** czym ⟨*wykazać się czym godnym pochwały, przynoszącym zaszczyt*⟩: Teatr nasz może się poszczycić świetnymi aktorami.

poszukać **1.** **p.** czego w pamięci ⟨*przypomnieć sobie co*⟩: Zmarszczyła brwi i poszukała tamtych słów w pamięci. *Goj. Dziew. I, 109.* **2.** **p.** czego ze świecą, daleko czego **p.**; jakiego, jakiej, jakich **p.** ⟨*coś jest bardzo rzadkie, trudne do odnalezienia, należy do rzadkości; jakich mało, doskonały*⟩: Mam wieś, jakiej daleko poszukać. *Fredro A. Jow. 142.* Majstrowie, jakich poszukać. *Fredro A. SW.* **3.** **p.** kogo, co oczami, wzrokiem ⟨*postarać się znaleźć kogo wzrokiem, spojrzeć na kogo*⟩. **4.** **p.** odwetu na kim, **p.** zadośćuczynienia ⟨*wziąć odwet, zemścić się na kim, uzyskać zadośćuczynienie*⟩: [Napoleon] miał pod bokiem [...] Austrię, gotową zerwać w każdej chwili narzucony jej pokój i poszukać na nim odwetu, skoro tylko powinie mu się noga. *Ask. Poniat. 109.*

poszukiwanie **1.** Skrzętne, usilne **p-a**. **2.** **p.** kogo, czego [nie: za kim, za czym]: Wszelkie poszukiwania go [nie: za nim] były bezowocne. *SPP.* **3.** Prowadzić **p-a** ⟨*prace badawcze, badania*⟩.

pościel **1.** Świeża, śnieżnej białości **p.** ⟨*bielizna pościelowa*⟩. **2.** Zmieni(a)ć, przewlec **p.** **3.** *rzad.* Dębowa, sosnowa **p.** ⟨*trumna*⟩. **4.** *książk.* Być, leżeć na śmiertelnej pościeli ⟨*być śmiertelnie chorym, bliskim śmierci*⟩: Donosi mu, że jego ojciec na śmiertelnej leży pościeli. *Dzierzk. Obrazy 80.*

pościelić *przysł.* Jak sobie pościelisz (pościelesz), tak się wyśpisz.

pościg **1.** **p.** ⟨*ściganie, ludzie ścigający; pogoń*⟩: natychmiastowy **p.** **2.** **p.** za kim, za czym: **p.** za nieprzyjacielem, za bandytą. **3.** Ujść przed pościgiem, wymknąć się pościgowi. **4.** Wysłać, zorganizować **p.**

poślizg Wpaść w **p.** ⟨*o pojazdach mechanicznych: przy ruszaniu ślizgać się kołami w miejscu; przy hamowaniu przesunąć się po śliskiej powierzchni bez obrotu kół*⟩: Auto wpadło w poślizg i uderzyło w przydrożne drzewo.

pośmiertny **1.** Odprawa, zapomoga **p-a** ⟨*określona suma (pieniędzy) wypłacana rodzinie przez przedsiębiorstwo po śmierci pracownika*⟩. **2.** Pisma, papiery; wydanie **p-e** ⟨*pisma, papiery, utwory wydane po śmierci autora*⟩. **3.** Wspomnienie **p-e** ⟨*artykuł omawiający życie i działalność zmarłego*⟩.

pośmiewisko **1.** Być celem pośmiewiska; być narażonym, narazić się, podać, wystawić kogo na **p.** ⟨*być celem drwin, urągowiska, szyderstwa, narazić się itp. na drwiny, urągowiska, szyderstwa*⟩. **2.** Być, stać się pośmiewiskiem; robić z kogo (z siebie) **p.** ⟨*być itp. przedmiotem drwin, być osobą lub rzeczą, z której się wszyscy śmieją*⟩.

pośpiech **1.** Nerwowy, szalony, ustawiczny **p.** **2.** Bez pośpiechu, przez **p.**, w pośpiechu (co robić): Z pośpiechu, przez pośpiech a. w pośpiechu zapomniał o najważniejszej rzeczy. *SW*. **3.** Z pośpiechem (pośpiesznie): Wraca z pośpiechem. *SW*. **4.** Naglić do pośpiechu.

pośredni Być czymś pośrednim (po)między czym i (a) czym: Było to coś pośredniego pomiędzy chatą chłopską a małym dworkiem. *Krasz. SPP*.

pośrednictwo **1.** **p.** między kim a kim. **2.** Biuro pośrednictwa pracy ⟨*instytucja ułatwiająca uzyskanie zajęcia, posady itp.*⟩. **3.** Za pośrednictwem kogo lub czego ⟨*przy pomocy kogo, za pomocą czego; dzięki komu lub czemu; przez kogo*⟩: Pertraktować z firmą zagraniczną za pośrednictwem jej przedstawiciela. **4.** Ofiarować swoje **p.** **5.** Podjąć się pośrednictwa; prosić o **p.**, wziąć na siebie **p.** (w jakiej sprawie).

poświecić Ani **p.**, ani poświeci (kogo lub czego) ⟨*nie ma kogo, czego ani śladu*⟩: Uczucia swe wypowiadają frazesami zużytymi; szczerości między nimi nawet nie poświecić. *Chmielow. Zarys 303*.

poświęcenie **1.** **p.** bez granic ⟨*czyn ofiarny*⟩. **2.** Pełen poświęceń; gotowy do poświęceń. **3.** **p.** kościoła ⟨*konsekrowanie*⟩. **4.** Być gotowym do najwyższych poświęceń dla kogo, dla czego.

pot **1.** Gęsty, obfity, zimny **p.** **2.** Siódmy **p.**, siódme **p-y** ⟨*obfite pocenie z wysiłku lub gwałtownego wzruszenia*⟩: Zlewać się siódmym potem; siódme **p-y** biją na kogo; pracować do siódmego potu. **3.** Śmiertelny **p.**, śmiertelne **p-y** ⟨*bardzo silne pocenie się pod wpływem strachu, bólu lub wysiłku*⟩: Oblać się śmiertelnym potem. **4.** Mokry od potu. **5.** Lekarstwo, zioła na **p-y** ⟨*na obfite pocenie się*⟩. **6.** Brać, dać komu na **p-y** ⟨*brać, dać środki wywołujące obfite pocenie się w celach leczniczych*⟩. **7.** (Być) cały w pocie, w potach, w siódmych potach; tonąć w potach ⟨*pocić się intensywnie*⟩: Obudziłem się [...] cały w potach. *Chodź. Pisma III, 29*. **8.** Obetrzeć, ocierać **p.** z czoła, z twarzy. **9.** Pracować, zarabiać (na chleb); spożywać chleb (*1. Mojż. III, 19*) w pocie czoła, w krwawym pocie, *daw.* do potu, w pocie, w potach ⟨*pracować bardzo ciężko, z dużym wysiłkiem, nakładem pracy, zarabiać itp. trudząc się bardzo*⟩. **10.** Skropić, użyźnić potem (ziemię). *SFA*. **11.** Uprawiać co (np. rolę) krwawym potem, w krwawym pocie ⟨*uprawiać co ciężką pracą, ciężkim znojem*⟩. **12.** **p-y** uderzyły, wystąpiły na kogo ⟨*ktoś poci się, spocił się bardzo (z gorąca lub pod wpływem silnych wzruszeń)*⟩. **13.** **p.** leje się; oblał, zlewa kogo, co (np. twarz).

potąd (Mieć) czego (kogo) **p.** (z gestem wskazującym na gardło, nos, w ogóle głowę) ⟨*(mieć) czego w nadmiarze, nie móc już patrzeć na kogo, na co*⟩: Jedzenia **p.** Mam tego **p.**

potem **1.** Ani przedtem, ani **p.** **2.** Dopiero **p.** **3.** Zaraz **p.** ⟨*w następnej chwili, następnie*⟩. **4.** Na **p.** ⟨*na później, na przyszłość*⟩: Schować, odłożyć co na **p.**

potęga **1.** Niezwykła, wielka **p.** ⟨*moc, wielka siła*⟩. **2.** **p.** majątkowa ⟨*przewaga, wpływ, wielkość*⟩. **3.** **p.** morska, lądowa, światowa ⟨*mocarstwo*⟩. **4.** *mat.* **p.** druga, trzecia itp. ⟨*iloczyn danej liczby przez nią samą; kwadrat liczby; iloczyn trzech czynników równych danej liczby, sześcian liczby itp.*⟩. **5.** **p-i** nadprzyrodzone, piekielne, złe ⟨*domniemane istoty nadprzyrodzone ingerujące w życie ludzkie; siły, moce, duchy*⟩. **6.** **p.** czego ⟨*moc, skuteczność*⟩: **p.** słowa, **p.** przyrody, oświaty, rozumu; pieniędzy, złota; *przen.* **p.** woli. **7.** **p.** państwa ⟨*przewaga, wpływ wielkość; władza*⟩. **8.** *mat.* Wykładnik potęgi ⟨*liczba, która wyraża, ile razy podstawa potęgi występuje jako czynnik*⟩. **9.** *przestarz.* Całą, straszliwą, znaczną potęgą (iść, wyruszyć, stanąć itp.) ⟨*całą armią*⟩. **10.** Do potęgi (wzmagać co, przesadzać) ⟨*w bardzo dużym stopniu, w dwójnasób, wielokrotnie*⟩: Wieści przesadzone do potęgi. **11.** Na potęgę ⟨*w dużych ilościach, w dużym stopniu, bardzo intensywnie, bardzo mocno*⟩: Zmęczony na potęgę. Kłamać, spać, pić na potęgę. Kpili na potęgę z „barbarzyństwa i ciemnoty" młodego poety. *Brosz. SPP*. **12.** Dojść, przyjść do potęgi; stanąć u szczytu potęgi; rosnąć, wzrastać w potęgę; stanowić potęgę ⟨*o państwie, kraju, społeczeństwie, rodzie, niekiedy o jednostce: stać się, stawać się, być potężnym*⟩: Spartakus stanął u szczytu potęgi. *Rudn. H. Spart. 81*. Rósł w wojskową potęgę. *Sienk. SPP*. **13.** Obalić, skruszyć, zniszczyć potęgę czyją: Skruszyć potęgę zakonu. *Mick. SW*. **14.** Podnieść, podnosić liczbę do określonej potęgi ⟨*(po)mnożyć ją przez siebie określoną ilość razy, potęgować*⟩. **15.** Urastać do potęgi czego ⟨*stawać się potężnym jak...*⟩: W oczach naszych chłop urasta do potęgi króla Piasta. *Wysp. Wes. 55*.

potępiający **p.** sąd, wyrok itp. ⟨*zawierający uznanie czyjej winy*⟩.

potępienie **1.** Wieczne **p.** ⟨*w religiach chrześcijańskich: utrata zbawienia, kara za grzechy w postaci piekła*⟩. **2.** Rzucać **p.** na kogo; skazać kogo na (wieczne) **p.**

potępieniec Cierpieć, drzeć się, jęczeć, krzyczeć, męczyć się, ryczeć itp. jak **p.** ⟨*nieludzko, okropnie*⟩.

potężny **1.** **p.** mężczyzna, **p.** nos; **p-e** łapy, nogi; **p-a** głowa, łysina ⟨*dużych rozmiarów, wielki(-e,-a), masywny(-e,-a)*⟩. **2.** **p.** cios, mróz; **p.** huk ⟨*odznaczający się dużą siłą, bardzo silny*⟩; *żart.* **p-e** chrapanie. **3.** **p.** haust, łyk ⟨*zawierający dużo płynu, ogromny*⟩. **4.** **p.** kraj, sojusznik, protektor, wróg; **p-e** państwo, stronnictwo, **p-e** siły ⟨*będący(-e) potęgą, wpływowy(-e), możny(-e)*⟩. **5.** **p.** skok, sus ⟨*ogromny*⟩. **6.** **p-e** wrażenie (zrobić na kim) ⟨*bardzo intensywne, silne, mocne*⟩. **7.** *przen.* **p.** głupiec, **p.** umysł; **p-a** indywidualność; **p-a** wola.

potoczny Styl, zwrot **p.**; wyrażenie **p-e** ⟨*styl itp., którym posługujemy się w życiu codziennym, w swobodnej rozmowie, nieliteracki(-e), niekisążkowy(-e)*⟩.

potoczyć **p.** (dokoła, po czym) okiem, spojrzeniem, wzrokiem ⟨*rozejrzeć się dokoła, spojrzeć kolejno na wszystkich*⟩: Bystrym okiem potoczyła po całym towarzystwie. *Łoz. Wal. Noce 103*.

potok **1.** Rwący, spieniony, szumiący, wartki **p.** **2.** **p-i** lodowe, lodowcowe ⟨*w epoce lodowcowej wąskie strumienie wody płynące w szczelinach tworzących się w jednolitej powłoce lodowej*⟩. **3.** **p.** czego ⟨*strumień, nurt*⟩: **p.** lawy, wody; **p-i** deszczu; *przen.* **p.** światła; **p.** obelg, wymysłów. **4.** Lać się, płynąć, spływać itp. potokiem, potokami (o deszczu, krwi, łzach itp.) ⟨*bardzo obficie*⟩: Krew mu się z rany lała potokiem. *Grudz. Ideał. 66.* Deszcz potokami spływał po szybach. **5.** Krew leje się, płynie potokiem, potokami ⟨*jest dużo rannych lub zabitych w czasie wojny; wojna pochłania liczne ofiary*⟩: Wstyd [...] biadać nad sobą, kiedy potokiem leje się krew. *Strug Ojc. 94.* **6.** Wino, rum itp. płynie, leje się potokiem, potokami ⟨*wino itp. jest pite w wielkich ilościach*⟩: Na przyjęciu szampan lał się potokiem. **7. p.** płynie, rwie, szoruje, wije się.

potomność 1. Przejść do potomności ⟨*do przyszłości, do czasów potomnych*⟩: Do potomności przeszedł Krasicki nade wszystko jako najznakomitszy bajkopisarz polski. *Chrzan. I. Lit. 471.* **2.** Przekazać co, pozostawić sąd o czym potomności.

potomstwo 1. Liczne **p.** ⟨*potomkowie, synowie i córki; również młode zwierzęta*⟩. **2.** Mieć, płodzić, wyd(aw)ać, zostawić po sobie **p. 3.** Obdarzyć kogo (licznym) potomstwem.

potracić p. głowy (w odniesieniu do wielu osób): a) ⟨*nie wiedzieć co począć, ulec panice*⟩: Ludzie w tym rozgardiaszu potracili głowy; b) ⟨*ulec czyjemu urokowi, zakochać się gwałtownie*⟩: To jeden Litwin nadzwyczajnej gładkości, za którym wszystkie panny z fraucymeru księżny głowy potraciły. *Sienk. Ogn. III, 185*; c) *rzad.* ⟨*doznać zamroczenia, upić się*⟩: Po kilku kieliszkach potracili głowy.

potrafić 1. p. być jakim ⟨*umieć być jakim*⟩: Potrafi być dowcipnym. **2.** Jak tylko (kto, co) być potrafi: Była dla nich tak niedobra, jak tylko potrafi być człowiek dla drugiej ludzkiej istoty. *Jaroch. Niemił. 193.*

potrawa 1. Prosta, posilna, wykwintna, wyszukana; smaczna, ulubiona, wymyślna; niesmaczna, obrzydliwa **p. 2. p.** mięsna, postna. **3.** Obiad z x potraw. **4.** Karta, spis potraw ⟨*karta zawierająca zestaw potraw (wraz z cenami); jadłospis*⟩. **5.** Przyprawa do potraw. **6.** Przyrządzać, roznosić **p-y. 7.** Zastawić (np. stół) potrawami.

potrawka 1. p. z raków, z ryżu, z kurczęcia. **2.** Kura w potrawce.

potrzask Wpaść w **p.**; znaleźć się w potrzasku, jak w potrzasku ⟨*znaleźć się w pułapce, wpaść w zasadzkę*⟩: Przekonali się później, że byliby wpadli w potrzask. *New. SPP.* Otoczony ze wszystkich stron zbieg znalazł się w potrzasku.

potrzeba 1. Konieczna, nagła, nieodzowna, paląca, pilna **p. 2. p.** fizjologiczna, naturalna, *daw.* przyrodzona ⟨*konieczność oddania moczu lub kału*⟩. **3. p-y** główne, pierwsze, najpierwsze, najkonieczniejsze, najpilniejsze ⟨*rzeczy podstawowe, zasadnicze, stanowiące o egzystencji człowieka*⟩: Zaspokoić najkonieczniejsze **p-y. 4. p-y** czytelnicze, kulturalne, materialne, oświatowe, umysłowe ⟨*rzeczy, warunki niezbędne do czego*⟩. **5.** Rzeczy, towary itp. pierwszej potrzeby ⟨*takie, bez których nie można istnieć, nie można się obejść*⟩: Sklep dobrze zaopatrzony w artykuły pierwszej potrzeby. **6.** Bez potrzeby ⟨*niepotrzebnie, napróżno, nadaremno*⟩: Kręcić się bez potrzeby. Denerwujesz się czymś bez potrzeby. *Prus SPP.* **7.** W potrzebie ⟨*w niebezpieczeństwie; w biedzie*⟩: Przyjść komu z pomocą; porzucić, opuścić kogo w potrzebie. **8.** W miarę potrzeby. Każdy pokój w miarę potrzeby łączył się z innymi. *Prus SPP.* **9.** W razie potrzeby: W razie potrzeby pomagał po cichu, lecz skutecznie. *Prus SPP.* **10.** *daw.* Wedle potrzeby ⟨*tyle, ile trzeba, dosyć*⟩: Jedźże więc, kiedy tak chcesz, zabaw się tam wedle potrzeby, ale wracaj nam wczas. *Kaczk. Olbracht. II, 97.* **11.** (Jest) **p.** czego, (jest) komu **p.** czego: Potrzeba rozsądku. *Mick. SPP.* Potrzeba nam wszystkim serc. *Dygas. SPP.* **12.** *przestarz.* Być w potrzebie ⟨*znajdować się w ciężkim położeniu, w trudnej sytuacji zwłaszcza materialnej*⟩: Jeżeli tylko możesz, bądź łaskaw pożyczyć mi pieniędzy [...] jestem teraz w... potrzebie. *Sienk. Koresp. I, 67.* **13.** Czuć, odczuwać potrzebę czego: Czuł potrzebę zwierzania się. **14.** Iść, pójść za (swoją) potrzebą ⟨*iść, pójść, aby się załatwić, oddać mocz lub kał*⟩. **15.** *przestarz.* Mieć potrzebę czego ⟨*potrzebować czego*⟩: Jeżelibyś miał potrzebę paszportu, pójdziesz z listkiem tu przyłączonym. *Mick. Listy II, 397.* **16.** *przestarz.* Mieć co nad potrzebę ⟨*posiadać co w nadmiarze*⟩: Jeżeli który z nich godziwym przemysłem do tego stanu dojdzie, że ma więcej nad potrzebę, nie trzeba go niszczyć pod pretekstem, że zbytek dobrego mienia człowieka psuje. *Kras. Podstoli 39.* **17.** Nie mieć potrzeby (co robić) ⟨*nie być zmuszonym, zobowiązanym czynić co*⟩: Motruna nie miała potrzeby ani po wodę chodzić, ani o drwach myśleć. *Krasz. Chata I—II, 156.* **18.** Nie ma potrzeby czego ⟨*nie trzeba*⟩: Na moje pytanie, czy nie sprowadzić jej doktora, odpowiedziała [...] że nie ma najmniejszej potrzeby. *Sienk. Bez dogm. III, 113.* **19.** Zaspokoić potrzebę czego. **20. p.** przyciska kogo, zmusza kogo do czego. **21. p.** (czego) zachodzi.

potrzebny 1. p. do kogo, czego: Wychowawczyni **p-a** do dzieci. Higiena **p-a** do zdrowia. Książka **p-a** do lektury. **2. p.** dla kogo lub komu: To dla mnie wcale niepotrzebne. *SPP.* Komu to potrzebne? **3. p.** na co: Pieniądze potrzebne na wypłaty. *Dąbr. M. SPP.*

potwarz 1. Niegodna, sromotna **p. 2.** Rzucać(-ić) **p.** na kogo: Zdjęło ją oburzenie, że ktoś śmie taką potwarz rzucać na Wilczka. *Kaczk. SPP.*

pourabiać p. sobie ręce (do łokci) ⟨*pracując wiele ponad siły nadszarpnąć zdrowie, zmęczyć się, zmordować się*⟩: Ręce sobie do łokci pourabia, a na złe się nie puści. *Konopn. Now. I, 124.*

powab 1. p. kobiecy ⟨*urok, czar, piękno, wdzięk*⟩. **2. p-y** serca, umysłu; **p.** świata, życia. **3.** Czarować, nęcić powabem (czego). **4.** Dodawać, przydawać powabu, powabów; stracić **p.**

powaga 1. p. lekarska, naukowa itp. ⟨*doskonały fachowiec, autorytet w dziedzinie medycyny, nauki itp.*⟩. **2.** Niezachwiana, niewzruszona, wewnętrzna **p.** ⟨*poważne zachowanie się, stateczność, godność*⟩. **3.** Ojcowska **p.** ⟨*autorytet*⟩. **4. p.** czego: **p.** chwili ⟨*ważność*⟩. **5. p.** lat, wieku. **6. p.** narodu, sądu; **p.** prawa, władzy ⟨*autorytet*⟩. **7. p.** śmierci ⟨*majestat; spokój*⟩. **8. p.** wobec kogo ⟨*autorytet*⟩: Ażeby nie osłabić własnej powagi wobec dzieci. *Prus SPP.* **9.** *daw.* Pod powagą ⟨*pod osłoną, pod pozorem czego*⟩: Na zjazdach tych wszystko działo się jeszcze pod powagą i z woli króla. *Bandt. Hist. 125.* **10.** Z (całą, niewzruszoną itp.) powagą (robić co) ⟨*poważnie, serio, nie śmiejąc się*⟩: Opowiadać co, przyglądać się komu, czemu z niewzruszoną powagą. **11.** Cieszyć się powagą ⟨*autorytetem*⟩. **12.** Dodawać, nadawać, przydawać komu, sobie powagi ⟨*godności, znaczenia; dojrzalszego wyglądu*⟩. **13.** Mieć powagę u kogo, gdzie, *daw.* nad kim ⟨*być poważanym przez kogo*⟩: Chcąc u ludzi mieć powagę, nie trzeba się z podłymi pospolitować. *Boh. Figl. 46.* **14.** Nabrać powagi (i znaczenia). **15.** Oblec się, przyoblec twarz w powagę, przybrać wyraz powagi ⟨*stać się poważnym, spoważnieć*⟩. **16.** Podnieść, podkopać, poderwać, utrzymać, zachować powagę: Mówca chciał tym milczeniem podnieść powagę nowego ustępu. *Par. SPP.* **17.** Stracić, zyskać na powadze ⟨*na autorytecie, na prestiżu*⟩. **18.** Uchodzić za powagę (w jakiej dziedzinie lub specjalności) ⟨*być autorytetem, doskonałym specjalistą*⟩. **19.** Użyć swojej powagi ⟨*swego autorytetu*⟩: Użyj swojej powagi wobec dzieci. **20.** Zażywać, *daw.* używać powagi u kogo ⟨*mieć znaczenie, być ważnym, uważanym za autorytet; doznawać szacunku, uznania*⟩: Zażywał powagi jako znawca muzyki.

powalić 1. p. kogo z nóg, **p.** kogo na łopatki, **p.** na ziemię ⟨*przewrócić, obalić*⟩. **2. p.** kogo — czym: a) ⟨*obalić, przewrócić uderzeniem*⟩: Pięścią powalił zhukanego byka. *Zal. SW*; b) ⟨*porazić, postrzelić, zabić*⟩: Powalił niedźwiedzia celnym strzałem. **3.** *daw.* **p.** kogo trupem ⟨*zabić kogo*⟩: Pchnął go nożem w serce i powalił trupem. *Moracz. Dzieje VII, 22.* **4.** Choroba, atak (choroby) powalił(a) kogo ⟨*ktoś zachorował ciężko, dostał silnego ataku choroby*⟩.

pował *daw.* Na **p.**, powałem ⟨*stosami, stertami; pokotem, pokosem*⟩: Kłaść jodły na **p.** Leżą trupy na pował. *SW.*

powarzony Byli, chodzili (jak) powarzeni ⟨*byli wytrąceni z równowagi, zakłopotani*⟩: Wszyscy chodzili powarzeni, zdenerwowani. Całe wojsko było jak powarzone. *Paś. SW.*

poważanie 1. Głębokie, powszechne, prawdziwe, wielkie **p.** ⟨*uznanie, szacunek*⟩. **2.** Być u kogo w poważaniu: Córka ich w całym mieście w wielkim jest poważaniu. *Kaczk. SW.* **3.** Mieć, zyskać **p.**, *daw.* zażywać poważania u kogo. **4.** Mam cię, go itp. w dużym poważaniu ⟨*euf. wulg. zamiast mam cię, go itp. w dupie; nic sobie z ciebie, z niego itp. nie robię*⟩. **5.** (Łączyć, załączać) wyrazy poważania, z poważaniem, skrótowo: z poważaniem ⟨*formułka grzecznościowa stosowana jako zakończenie listu (o charakterze urzędowym lub do osób mniej znanych)*⟩.

poważnie 1. p. chory; **p.** zachorować ⟨*ciężko, obłożnie*⟩. **2.** Brać, traktować kogo lub co **p.** ⟨*serio*⟩: Brać życie **p. 3.** Myśleć o kobiecie **p.** ⟨*mieć zamiar ożenić się z nią; starać się o nią*⟩. **4.** Wyglądać **p.**: a) ⟨*starzej, na więcej lat niż się ma w rzeczywistości*⟩; b) ⟨*solidnie; mieć wygląd wzbudzający zaufanie*⟩.

poważny 1. p-a choroba, rana ⟨*budząca obawy, niebezpieczna, groźna, ciężka*⟩. **2. p-e** dzieło ⟨*wartościowe, o dużym znaczeniu*⟩. **3. p-a** mina, **p-e** spojrzenie, **p.** wzrok ⟨*pełna(-e), pełen powagi*⟩. **4. p-e** kapitały, oszczędności ⟨*znaczne, duże*⟩. **5. p.** kolor ⟨*niejaskrawy; postarzający*⟩. **6. p-e** lata, **p.** wiek ⟨*podeszłe(-y); starość*⟩: Z nią zapoznawały się damy poważne stanowiskiem i wiekiem. *Prus Emanc. III, 65.* **7.** Muzyka **p-a** ⟨*muzyka klasyczna w przeciwieństwie do lekkiej, rozrywkowej*⟩. **8. p.** stan: a) ⟨*w chorobie: ciężki, groźny, budzący obawy*⟩; b) ⟨*o kobiecie w ciąży: ciąża*⟩. **9. p.** strój, **p-e** ubranie; **p-a** suknia itp. ⟨*odpowiedni(-e,-a) dla osoby starszej; postarzający(-e,-a)*⟩. **10. p-a** suma, **p-e** koszty ⟨*znaczna(-e), pokaźna(-e)*⟩. **11. p-e** zamiary ⟨*względem kobiety: chęć zawarcia z nią małżeństwa*⟩. **12. p.** zarzut ⟨*ciężki*⟩. **13.** *daw.* **p.** znak, **p-a** chorągiew ⟨*regularny oddział wojska*⟩. **14. p.** czym ⟨*okazały, potężny*⟩: O dwa tysiące kroków zamek stał za domem, okazały budową, poważny ogromem. *Mick. Tad. 17.* **15. p.** latami, wiekiem ⟨*podeszły w latach; sędziwy, stary*⟩. **16.** Być w poważnym stanie ⟨*o kobiecie: być w ciąży*⟩.

powąchać 1. p., nie **p.** prochu ⟨*brać udział, nie brać udziału w bitwie*⟩: Nie powąchawszy prochu dosłużę się naszywek kaprala. *Hertz B. Termin. 54.* **2.** *przestarz.* Dać komu **p.** grosza ⟨*dać pieniądze*⟩: Zjedzą licha, żebym im dał powąchać grosza, póki mnie mego nie oddadzą do szeląga. *Krasz. Int. 274.* **3.** Powąchaj, czym to pachnie ⟨*zwrot używany w pogróżkach z jednoczesnym pokazaniem paska, pięści, kija itp. jako narzędzia wymierzenia kary*⟩.

powątpiewanie 1. p. o czym a. w co ⟨*wątpliwość*⟩: Wyrazić **p.** o czym a. w co. **2.** Z powątpiewaniem ⟨*mając wątpliwości; niedowierzająco*⟩: Z powątpiewaniem kręcić głową; przyjąć jaką wiadomość, czyje zapewnienie. **3.** *daw.* Być, zostawać w powątpiewaniu ⟨*być niepewnym co do czego, być w niepewności; powątpiewać o czym*⟩: W powątpiewaniu zostawałem, jak też on projekt przyjmie. *Koźm. Pam. III, 39.*

powędrować p. do więzienia, *pot.* do paki, za kratki ⟨*zostać uwięzionym*⟩.

powiać Inny wiatr, wiatr z innej strony powiał, powieje ⟨*zmieniła się, zmieni się sytuacja*⟩: Obawiano (się), żeby znowu inny wiatr nie powiał i Linowscy nie cofnęli pozwolenia. *Bał. Dziady 202.*

powiadać 1. *pot.* Powiadam ci, wam ⟨*zwrot wtrącony, usprawiedliwiający użycie jakiegoś określenia*⟩: Człowiek gruby, powiadam wam, jak beczka. Język, powiadam państwu, miałem obłożony, że aż strach. *SW.* **2.** Serce, przeczucie powiada co komu ⟨*ktoś ma przeczucie, ktoś coś przeczuwa*⟩: Serce, przeczucie mi powiada, że wkrótce wszystko się szczęśliwie ułoży. *SW.* **3.** Jak powiada, jak powiadasz, jak powiadają ⟨*zwroty wtrącone: jak twierdzi itp., jak utrzymuje itp.*⟩: Jest to człek znakomity, bo, jak sam powiada, ma tytuł starościca jeszcze od pradziada. *Zabł. Firc. 8.* Był to, jak powiadają, dzielny człowiek. *SW.* **4. p.** komu co pod sekretem ⟨*zwierzać się, wyjawiać co w zaufaniu zastrzegając tajemnicę*⟩: A jeżeli ci kobieta coś powiada pod sekretem, to nie po to, abyś to jej zaraz wypominał. *Iwasz. J. Odbud. 31.* **5.** *daw.* **p.** przyszłość ⟨*wróżyć, przepowiadać przyszłość*⟩. **6.** *daw.* **p.** sobie ⟨*myśleć, tłumaczyć sobie co*⟩: Czuję [...] że moja młodość nie jest zupełnie stracona dla dobra ojczyzny mojej — przynajmniej tak sobie powiadam. *Słow. Listy I, 159.* *daw.* **7. p.** kogo jakim lub kim ⟨*głosić wieści o kim, uważać kogo za kogo; pomawiać, posądzać kogo o co*⟩: Powiadano go pojmanym, to rannym. *Kaczk. Anunc. II, 4.* **8.** *daw.* **p.** czym ⟨*uważać, mieć za co*⟩: Insi [...] dogodzenie zmysłom największym na ziemi dobrem powiadają. *Karp. Zab. IV, 78.*

powiastka 1. p. filozoficzna, historyczna, ludowa, wierszowana itp. ⟨*krótkie opowiadanie, opowieść, historyjka*⟩. **2. p.** o czym: **p.** o mądrym słoniu. **3. p.** dla kogo: **p.** dla dzieci, dla młodzieży. **4.** Czytać, pisać **p-i. 5. p-i** krążą wśród ludu.

powiązać się *książk.* **p.** się z kim wieczną przysięgą ⟨*zawrzeć małżeństwo*⟩: Gorąco pragnąłem wieczną przysięgą powiązać się z najdroższą mi Zosią. *Kaczk. Murd. II, 51.*

powiązany p. pokrewieństwem ⟨*krewny*⟩.

powicie 1. Od powicia ⟨*od dnia narodzin, od pierwszego dnia życia*⟩: Gorące serce wrzało we mnie od powicia. *Słow. Maria 101.* **2.** W powiciu ⟨*w wieku niemowlęcym; w dzieciństwie*⟩: Urodzony w niewoli, okuty w powiciu, ja tylko jedną taką wiosnę miałem w życiu. *Mick. Tad. 305.*

powiedzenie 1. *daw.* Nad wszelkie **p.** ⟨*nad wszelki wyraz; tak, że trudno to wyrazić słowami*⟩: Kochali go nad wszelkie powiedzenie. *Konopn. Now. IV, 113.* **2.** Mieć sobie dużo do powiedzenia ⟨*mieć wiele do omówienia, wyjaśnienia; mieć temat do zwierzeń*⟩: Pochylali się oboje ku sobie, widocznie mieli sobie dużo do powiedzenia. *Zap. G. Mił. 208.* **3.** Nie mieć nic do powiedzenia (w jakiej sprawie, w czym) ⟨*nic nie znaczyć, nie odgrywać żadnej roli*⟩: Ja tu nic nie mam do powiedzenia. *Nałk. Z. SPP.*

powiedziane 1. Mało **p-e** ⟨*zwrot wtrącony precyzujący wypowiedź*⟩: Jest człowiek bardzo, a bardzo tobą zajęty, nawet to mało powiedziane: zajęty, zakochany w tobie po uszy. *Jun. Now. 209.* **2.** Nie jest **p.** ⟨*nie jest pewne*⟩: Wcale nie jest **p.**, że mecz wygramy.

powiedzieć 1. p. co cicho, głośno, dobitnie, szeptem; łagodnie, stanowczo, z gniewem, w dwóch słowach itp.; **p.** otwarcie, szczerze, wprost, wręcz, bez ogródek itp. **2. p.** mowę, kazanie; **p.** wiersz, **p.** co wierszem, prozą ⟨*wygłosić; wyrecytować*⟩. **3. p.** sobie (w duchu): a) ⟨*pomyśleć, uświadomić sobie co*⟩: Powiedział więc sobie w duchu: „Ach, ty durniu niemądry, czego ty się boisz?“ *Brand. M. Dom 112*; b) ⟨*obiecać, przyrzec sobie co; postanowić*⟩: Powiedziałem sobie, że odtąd nikomu nie pożyczę. *SW.* **4. p.** swoje ⟨*wypowiedzieć się w jakiej sprawie, wyjaśnić swoje stanowisko, swój pogląd*⟩: Co do mnie, powiedziałem swoje aż w trzech felietonach. *Boy Flirt VI, 33.* **5.** Śmiech, wstyd **p.** ⟨*zwroty wtrącone, określające stosunek mówiącego do treści zawartej w wypowiedzi*⟩: Także się starał o jej względy a — wstyd powiedzieć — dla takiej Fesi ją rzucił. *Kaczk. Olbracht. III, 245.* **6. p.** co na czyją (swoją) obronę ⟨*przytoczyć argumenty, okoliczności usprawiedliwiające*⟩: Niewinna, nic nie powiem na obronę swoję, gardzę potwarzą. *Fel. A. Barb. 44.* **7. p.** co na kogo ⟨*oskarżyć kogo, obwinić kogo, rzucić podejrzenie na kogo*⟩: Wszystko można na mnie powiedzieć, ale sok, który ja przygotowałam, pannie Karusi nie mógł zaszkodzić! *Żer. Przedw. 234.* **8.** Można, mogę **p.**; nie można, nie mogę **p.** ⟨*zwrot nadający relacji charakter oględny: można, mogę stwierdzić; nie można, nie mogę zaprzeczyć*⟩: Film mi się nawet podobał, nie mogę powiedzieć. **9.** *przestarz.* Między nami powiedziawszy ⟨*zastrzegając tajemnicę, sekret między rozmawiającymi*⟩: Czeka na wiadomość od tego, co to się z nią powinien żenić, choć to, między nami powiedziawszy, widłami pisano. *Krasz. Szalona 162.* **10.** Powiedziawszy (po prostu, szczerze, otwarcie itp.), nawiasem powiedziawszy, dość **p.**; nie dość, mało **p.**, *pot.* powiedziałbyś ⟨*zwroty wtrącone określające, precyzujące wypowiedź*⟩: Przyjdę, powiedzmy, jutro po południu. Orientował się w terenie, nie dość powiedzieć dobrze, wręcz znakomicie. **11. p.** prawdę ⟨*wyznać co szczerze, nic nie zataić*⟩: Powiedziałem jej w liście całą prawdę mego serca. *Łus. Pam. 158.* **12.** Prawdę powiedziawszy ⟨*jeśli mam być szczerym*⟩: Prawdę powiedziawszy, w czterdziestej wiośnie należałoby jakoś ustalić się i już o tej porze znaczyć coś na świecie. *Strug Chim. I, 233.* **13. p.** komu co w oczy, w żywe oczy, wprost w oczy, **p.** prawdę, kilka słów prawdy w oczy ⟨*ocenić (surowo) czyjeś postępowanie; zganić, złajać kogo*⟩: Nie znam pana, aleś mnie zainteresował, żeś miał odwagę powiedzieć w oczy prawdę temu staremu łajdakowi. *Korz. J. Krewni 225.* Lecz ci powiem wprost w oczy, żeś szelma! *Słow. Sen 216.* **14. p.** komu dobre słowo ⟨*odezwać się do kogo życzliwie, serdecznie; okazać komu życzliwość*⟩: Mógłbyś choć na pożegnanie powiedzieć dobre słowo. **15.** Nie **p.** komu złego słowa ⟨*nie robić wymówek, nie mieć nic do zarzucenia*⟩: Choć spóźniłam się z obiadem, słowa mi złego nie powiedział. **16. p.** komu (co) do słuchu ⟨*dociąć, przymówić komu; zganić, zwymyślać kogo*⟩: Obraził się, kiedy mu powiedziałem kilka słów do słuchu za to, że nie poznaje znajomych na ulicy. **17. p.** komu na ucho ⟨*powiadomić kogo o czym szeptem, poufnie*⟩: Powiem ci na ucho, że nie wierzę w uczciwość tego człowieka. **18.** Co chciałem **p.**, a nie skłamać ⟨*mówi się, przypominając sobie coś*⟩. *SFA.* **19.** Co powiesz, co powiecie; powiedz sam, powiedzcie sami ⟨*jakie jest twoje (wasze) zdanie; jak uważasz, uważacie; chyba przyznasz, przyznacie rację*⟩: Co powiesz na mój sprawunek? *SW.* No bo powiedz sam, w interesach może on nas z łatwością wystrychnąć, jak to mówią, na dudka. *Dąbr. M. Noce II, 228.* **20.** Co świat powie, co ludzie powiedzą (o tym) ⟨*jaka będzie opinia ogółu o czym, jak świat to oceni, osądzi*⟩: Uważ no sama, wszak nas widzą, śledzą, czyż można tak otwarcie? cóż ludzie powiedzą?

wszak to nieprzyzwoicie. *Mick. Tad. 225.* **21.** Że tak powiem ⟨*zwrot wtrącony usprawiedliwiający użycie jakiegoś określenia*⟩: Gmach, że tak powiem, wspaniały. **22.** Żebym nie powiedział więcej, żeby nie **p.** ⟨*zwroty oględne uwydatniające hamowane, dosadne lub nieuprzejme określenie; by nie rzec*⟩: Durny ty jesteś, Klemensie... żebym nie powiedział więcej. *Iwasz. J. Odbud. 19.* Jest co najmniej naiwny, żeby nie powiedzieć głupi. **23.** *iron.* Powiedział, co wiedział ⟨*stwierdził, co było powszechnie wiadome*⟩. **24.** Przeczucie, serce to (komu) powiedziało ⟨*ktoś ma wewnętrzne przekonanie o czymś*⟩: Wszak serce twoje powiedziało ci, że ona cię kocha: wierz sercu i bądź odważnym. *Lam J. Głowy III, 54.*

przysł. **25.** Powiedziały jaskółki, że niedobre (są) spółki.

powieka 1. Dolna, górna **p.** **2.** Mrużyć, przymrużać, zamykać, zacisnąć **p-i.** **3.** Bez drgnienia, zmrużenia powieki, powiek ⟨*bez wahania; nie przejmując się; odważnie, dzielnie*⟩: Kłamie bez zmrużenia powiek. Idzie na śmierć bez zmrużenia powieki. **4.** *książk.* Usnąć, zasypiać z czym pod powieką, powiekami; mieć, nosić co pod powieką ⟨*śnić o czym, wyobrażać sobie co, marzyć o czym*⟩: Zasypia z jej obrazem pod powiekami, budzi się z myślą o niej. *Sienk. Mieszan. 32.* **5.** *książk.* Zamknąć, *daw.* zawrzeć **p-i** na zawsze ⟨*umrzeć*⟩. **6.** *książk.* Śmierć, sen śmiertelny zamknie, *daw.* zawrze komu **p-i** ⟨*ktoś umrze*⟩: Niech prędko sen śmiertelny zamknie jej powieki. *Słow. Mind. 65.* **7.** Zamknąć, zawrzeć komu **p-i** ⟨*być obecnym przy czyjej śmierci; oddać komu ostatnią posługę, pochować kogo*⟩: Dozwól, niech zawrę powieki moim ojcom. *Wilk. P. Wieś I, 131.* **8.** Coś klei, skleja komu powieki ⟨*powoduje senność, usypia*⟩: Znużenie kleiło mu powieki. **9.** Coś komu spędza, płoszy sen z powiek ⟨*coś przeszkadza zasnąć, powoduje bezsenność*⟩: Sprawa zatonęła w tysiącu innych, co spędzają z powiek sen i mijają. *Dąbr. M. SPP.* **10.** *pot.* Sen odleciał, uciekł, uleciał z czyich powiek ⟨*ktoś nie mógł zasnąć, cierpi na bezsenność*⟩. **11. p-i** ciążą komu, zamykają się ⟨*komuś chce się spać*⟩. **12. p-i** podnoszą się, opadają, drgają, opuszczają się, przysłaniają oczy.

powierzchnia 1. p. chropowata, falista, gładka, równa, szorstka ⟨*zewnętrzna, wierzchnia strona czego*⟩. **2. p.** czego ⟨*strona wierzchnia, wierzch czego*⟩: **p.** morza, ziemi. Pływak utrzymuje się na powierzchni wody. *SW.* Na powierzchni kuli ziemskiej. *SW.* **3. p.** czego lub pod co ⟨*określony obszar, teren*⟩: **p.** pokoju; pola; **p.** pod uprawę buraków, pod zabudowę; (wy)mierzyć powierzchnię lokalu. **4.** *przen.* **p.** prawdy życia. **5.** Utrzymać się na powierzchni ⟨*utrzymać swoją egzystencję, wytrwać w czym, nie dać się*⟩: Trapszo wysilał się na inicjatywę repertuarową, aby tylko utrzymać się na powierzchni. *Solski Wspom. I, 135.* **6.** Wypłynąć, wypływać, wyciągnąć, wyciągać, wydoby(wa)ć co na powierzchnię: a) ⟨*wydoby(wa)ć się, wydoby(wa)ć co na zewnątrz*⟩: Źródło wypływa u zbocza góry na powierzchnię. Zatopioną łódź wydobyto na powierzchnię; b) ⟨*nabrać, nabierać znaczenia, st(aw)ać się ważnym; wysunąć(-uwać) się na plan pierwszy*⟩: Sprawa polska znów wypłynęła na powierzchnię wydarzeń. *Wojtk. Gen. 234.* **7.** Zetrzeć, zgładzić, zmieść kogo, co z powierzchni ziemi ⟨*zgładzić, uśmiercić kogo; zniszczyć, zniweczyć co*⟩: Wojna zmiotła z powierzchni ziemi całe miasta. **8.** (Z)niknąć z powierzchni ziemi ⟨*przest(aw)ać istnieć, (z)niknąć*⟩: Całe gatunki zwierząt zniknęły z powierzchni ziemi.

powierzchownie 1. Oddychać **p.** ⟨*płytko, nie mogąc zaczerpnąć pełnego oddechu*⟩. **2.** Znać co (tylko) **p.** ⟨*po wierzchu, niegruntownie*⟩.

powierzchowność 1. Dystyngowana, gładka, miła, piękna, nieprzyjemna, odrażająca, ujmująca **p.** ⟨*wygląd człowieka, postać*⟩. **2. p.** czego a. w czym ⟨*niegruntowność, płytkość, zewnętrzny efekt*⟩: **p.** pojęć, sądu; **p.** cywilizacji, życia; **p.** w sztuce. **3.** Człowiek, osoba jakiejś powierzchowności ⟨*jakiegoś wyglądu, cech zewnętrznych*⟩: Osoba ujmującej powierzchowności. **4.** Z powierzchowności (być jakim; być podobnym do kogo, przypominać kogo) ⟨*zewnętrznie, z wyglądu*⟩: Miły z powierzchowności. Z powierzchowności przypominał sępa. **5.** Sądzić z powierzchowności ⟨*z pozoru; z tego, co się wydaje*⟩: Nie chciejcie nigdy w tym zepsutym wieku z powierzchowności sądzić o człowieku. *Niemc. Bajki 258.*

powierzchowny 1. Człowiek, umysł **p.** ⟨*traktujący wszystko lekko, płytki*⟩. **2.** Lektura, znajomość czego **p-a** ⟨*pobieżna, niedokładna*⟩. **3.** Oddech **p.** ⟨*krótki, urywany, niepełny*⟩. **4.** Studia **p-e** ⟨*pobieżne, niegruntowne, niedokładne*⟩.

powierzenie *daw.* Mieć co w powierzeniu ⟨*mieć co powierzone, zlecone w zaufaniu*⟩: Mieć sekret w powierzeniu.

powiesić *przysł.* Dla kompanii dał się Cygan powiesić.

powieszenie Skazać na śmierć przez **p.** ⟨*przez stracenie na szubienicy*⟩.

powieściowy 1. Odcinek **p.** ⟨*część powieści drukowana w odcinku pisma codziennego lub tygodnika*⟩. **2.** Postać **p-a** ⟨*występująca w powieści, zmyślona, nierealna*⟩.

I powieść *przysł.* Dobra powieść, gdy wołają: jeść ⟨*dobra nowina, dwunasta godzina*⟩.

II powieść p. okiem, spojrzeniem ⟨*obrzucić spojrzeniem, spojrzeć na kogo, co; obejrzeć kogo, co*⟩: Wszedł na salę i powiódł okiem po zebranych.

powieść się Powiodło się, powiodło się komu ⟨*udało się, poszczęściło się*⟩: Wytężono wszystkie siły, aby dobić do brzegu. Powiodło się.

powietrze 1. Ciężkie, czyste, duszne, niezdrowe, orzeźwiające, ożywcze, parne, przejrzyste, świeże, wilgotne **p.** ⟨*atmosfera*⟩. **2. p.** ciekłe ⟨*skroplone sztucznie*⟩. **3.** *daw.* Morowe **p.** ⟨*zaraza morowa, mór*⟩. **4.** Otwarte, wolne **p.** ⟨*przestrzeń poza mieszkaniem, budynkiem, domami*⟩. **5. p.** sprężone, zgęszczone ⟨*o ciśnieniu powyżej kilku atmosfer, wytwarzane w sprężarkach*⟩. **6.** Na (świeże) powietrze; na powietrzu; na świeżym, wolnym powietrzu ⟨*na otwartej przestrzeni*⟩: Wyjść, wyjechać na świeże powietrze. Przebywać na świeżym powietrzu.

7. *przestarz.* Budować pałace, zamki na powietrzu ⟨*snuć nierealne projekty; marzyć, roić budować zamki na lodzie*⟩: Nadzieja tyle dostarcza ludziom imaginacji, że mają zawsze z czego budować pałace wielkie na powietrzu. *L.* **8.** Bujać, unosić się; mknąć, szybować w powietrzu ⟨*w przestrzeni nad ziemią*⟩. **9.** Oddychać (świeżym) powietrzem. **10.** Odświeżyć, (ze)psuć **p.** **11.** Strzelić, dać ognia w **p.** ⟨*strzelić w górę na postrach*⟩. **12.** Pruć, przeszywać **p.** (o ptaku, strzale, krzyku): Ostry krzyk wołającego o pomoc przeszył powietrze. **13.** Wisieć w powietrzu: a) ⟨*grozić, zapowiadać się*⟩: Wojna wisiała w powietrzu; b) ⟨*nie mieć podstaw, nie być dostatecznie umotywowanym, uargumentowanym*⟩: Całe jego dowodzenie wisiało w powietrzu. **14.** Coś wstrząsnęło powietrzem: Krzyk straszliwy wstrząsnął powietrzem i walka zawrzała w jednej chwili. *Sienk. SW.* **15.** Wysadzić; wylecieć w **p.** ⟨*zburzyć, zniszczyć co za pomocą środków wybuchowych; być wysadzonym*⟩: Wysadzić most w powietrze. Magazyn amunicji wyleciał w powietrze. **16.** Zaczerpnąć, złapać powietrza.

powietrzny 1. Droga, linia, trasa **p-a**; szlak **p.** ⟨*lotnicza(-y); wytyczona(-y) w powietrzu na pewnej wysokości nad ziemią*⟩. **2.** Grań, ściana **p-a**; siodło **p-e** ⟨*przepaścista(-e)*⟩. **3.** Kabotaż **p.**; komunikacja, żegluga **p-a** ⟨*lotniczy(-a)*⟩. **4.** Kąpiel **p-a** ⟨*używanie ruchu lub leżenie na świeżym powietrzu bez odzieży stosowane jako zabieg przyrodoleczniczy*⟩. **5.** Linia **p-a** ⟨*bezpośrednia odległość od danego punktu na ziemi do punktu innego*⟩.

powiew 1. Gwałtowny, lekki, ożywczy, silny, świeży **p.** ⟨*podmuch*⟩. **2. p.** wiosenny, letni, jesienny, zimowy. **3. p.** wiatru. **4.** *przen.* **p.** miłości, **p.** śmierci. **5. p.** idzie skąd, od strony czego: Świeży nocny powiew szedł od Wisły. *Andrz. Wojna I, 152.*

powijak 1. Być, znajdować się w powijakach ⟨*w stadium początkowym*⟩: Na początku 20 wieku lotnictwo było jeszcze w powijakach. **2.** Oswobodzić się, wyjść, wyzwolić się z (krępujących itp.) powijaków ⟨*ze stanu niemowlęctwa, ze stadium początkowego*⟩: Nauka wyzwoliła się z dziecięcych powijaków. *SW.*

powijalny p-a babka ⟨*wiejska akuszerka, położna*⟩.

powinność 1. *rub.* Psia **p.** ⟨*obowiązek*⟩: Moja psia powinność jego słuchać. *Sienk. SPP.* **2.** *daw.* Mieć co za **p.** ⟨*czuć się zobowiązanym*⟩: Jako świadek oczywisty tych dziejów, mam to sobie za powinność, ażebym, ile możności, czytelników z błędu wywiódł. *Kras. Hist. 11.* **3.** Spełnić, znać swą **p.**: Chłopiec znał swoje powinności. *Par. SPP.*

powinszowanie 1. p. dla kogo: **p.** dla rodziców. **2.** Bilet, list z powinszowaniem ⟨*z życzeniami, z gratulacjami*⟩. **3.** Z powinszowaniem nowego roku, imienin ⟨*formułki powinszowań na kartkach*⟩. **4.** Przesłać komu **p.** **5.** Złożyć komu **p.**; wypowiedzieć kilka słów powinszowania.

powlec, powlekać, powłóczyć p. poduszkę, kołdrę ⟨*nałożyć, nakładać poszewkę na poduszkę, kopertę na kołdrę*⟩.

powłoka 1. Gruba, ochronna, ruchoma **p.** ⟨*warstwa okrywająca powierzchnię czego; zewnętrzna strona czego*⟩. **2.** *przen.* Ziemska **p.** ⟨*ciało*⟩: Ledwo zdołał rozebrać się i dowlec ziemską powłokę do łóżka. *Żer. Opow. II, 303.* **3. p.** czego: **p.** lodu. **4. p.** na pierzynę ⟨*poszwa*⟩. **5.** Pod powłoką (czego): Spokojna na pozór rzeka pod swą cichą powłoką kryje niebezpieczne dla nieproszonego śmiałka głębie. *Wędr. 2, 1901.* *przen.* Cała niezmierna czułość tej duszy utajona tak długo pod grubą powłoką melancholii, występowała teraz z ukrycia z niepohamowaną siłą. *Konopn. Now. IV, 99.*

powłóczyć 1. p. nogami, pantoflami, trepami itp. ⟨*sunąć po ziemi nie odrywając stopy*⟩. **2.** Ledwo nogi, nogami **p.** ⟨*iść z trudem, z wysiłkiem; być starym, schorowanym*⟩: Nie mógł jeść i nie mógł całkiem sypiać, wychudł na szczapę, ledwie już nogami powłóczył. *Reym. Fron. 81.*

powodzenie 1. Niespodziewane, szalone, wielkie, zasłużone **p.** ⟨*pomyślny obrót rzeczy, sukces; szczęście*⟩. **2. p.** u kogo ⟨*wzięcie*⟩: **p.** u kobiet. **3. p.** w czym, w jakiejś dziedzinie ⟨*sukcesy*⟩: **p.** w handlu, w polowaniu, w zawodzie; **p.** na scenie. **4.** Z powodzeniem (co robić) ⟨*udatnie, osiągając dobre rezultaty*⟩: Miał duże zdolności aktorskie i z powodzeniem grywał trudniejsze role na scenach amatorskich. **5.** Z różnym powodzeniem ⟨*ze zmiennym szczęściem*⟩: Bójka rozpoczęła się na dobre z różnym powodzeniem i wśród wielkiej wrzawy. *Lam J. Głowy I, 86.* **6.** Powodzenia! ⟨*formułka wyrażająca życzenie pomyślności, sukcesów, szczęścia*⟩. **7.** Cieszyć się powodzeniem, mieć **p.**: a) ⟨*podobać się, być otoczonym wielbicielami (wielbicielkami); osiągać sukces*⟩: Na balu miała największe **p.** ze wszystkich pań; b) ⟨*o towarach: być pokupnym, poszukiwanym przez klientów*⟩: Największym powodzeniem cieszyły się modne sandałki. **8.** Rokować, zapewnić komu **p.** **9. p.** psuje, zepsuło kogo.

powolny 1. p-e konanie ⟨*stopniowe*⟩. **2. p.** krok, **p-e** tempo ⟨*wolny(-e), nieraptowny(-e), opieszały(-e)*⟩. **3.** Być powolnym narzędziem w czyim ręku ⟨*ulegać komu, słuchać go i ślepo wykonywać jego rozkazy*⟩: Stracił hart ducha i stał się powolnym narzędziem w rękach sprytnego intryganta. *Śliw. A. Lel. 135.*

powołać, powoływać 1. p. kogo, co — na co; do czego ⟨*ustanowić, wybrać; wyznaczyć, zaprosić, zaangażować*⟩: **p.** prezydium, rząd, zarząd. **p.** kogo na katedrę, na stanowisko dyrektora. **2. p.** do wojska, pod broń; do służby wojskowej, frontowej ⟨*wydać nakaz stawienia się w wojsku, do służby frontowej*⟩. **3. p.** do życia: a) ⟨*ustanowić, zorganizować*⟩: **p.** do życia instytucję, towarzystwo naukowe, komisję; b) ⟨*przywrócić do życia, na nowo ożywić*⟩: Próżne były starania, by sztucznie powołać do życia, co w języku było, lecz zginęło. *Brück. Jęz. 140.* **4.** Bóg powołał kogo, bogowie powołali kogo do siebie, do chwały swojej ⟨*ktoś umarł, zszedł z tego świata*⟩.

powołać się, powoływać się 1. p. się na kogo, na co: **p.** się na dawną znajomość, na czyje świadectwo, na czyje słowa. **2.** Powołując się na list [nie: w powołaniu się **na** list]. *SPP.*

powołanie 1. p. do czego ⟨*wrodzone do czego uzdolnienie, wrodzona skłonność*⟩: **p.** do zawodu nauczycielskiego. **2.** Z powołania ⟨*z zamiłowania, ze skłonności, z poczucia misji*⟩: Był lekarzem z powołania. **3.** Czuć w sobie, mieć **p.** do czego: Nie był w swym życiu rodzinnym szczęśliwy. Może po prostu nie miał powołania do stanu małżeńskiego. *Nałk. Z. Romans 3.* Ci, którym się zdaje, że pisaliby, gdyby nie to, gdyby nie owo [...] nigdy nie potrafią wziąć się do pióra, bo do niego prawdziwego powołania nie mają. *Krasz. Poeta 125.* **4.** Minąć się z powołaniem: Właściwie minąłem się z powołaniem. Stałem się bowiem pisarzem, a miałem zostać maszynistą. *Płomyk 5, 1952.*

powoływać p. **powołać**

powoływać się p. **powołać się**

powód **1.** Błahy, dostateczny, istotny, prawdziwy, ważny **p.** ⟨*przyczyna, racja; podstawa*⟩. **2. p.** czego, do czego: **p.** niezadowolenia. Słuszne miał powody gniewu. *Sienk. SPP.* **p.** do rozmowy, do wdzięczności, do zobaczenia się z kim. **3.** Bez powodu: Kłócili się często bez powodu. **4.** Z powodu czego, z (jakichś) powodów: Przedstawienie odwołano z powodu choroby aktora. Nie mogę tego zrobić z wielu powodów. *SW.* **5.** Dać komu **p.** do czego: Nie dawaj im powodu do zaczepek. **6.** Jest **p.**, nie ma powodu do czego: Powodu do sporów nie ma. *Sienk. SPP.* Nie było powodu do rozpaczy. *Dąbr. M. SPP.* **7.** Mieć **p.**, nie mieć powodu do czego a. co robić: Przede mną nie masz powodu robić sekretu. *Bał. Dom 110.* **8.** Przytoczyć, wyłuszczyć, wynajdywać **p-y** czego: Wynajduje tysiączne powody dla usprawiedliwienia swej opieszałości. *SW.*

powrotny **1.** Analfabetyzm **p.** **2.** Bilet **p.** ⟨*upoważniający do powrotu*⟩. **3.** W drodze powrotnej: Zatrzymać się gdzie w drodze powrotnej.

powrót **1. p.** do miasta, do kraju; **p.** do szkoły, *przen.* **p.** do normalnego życia, do zdrowia. **2.** Na **p.** ⟨*znowu, na nowo, z powrotem*⟩: Wydobył wino i schował je na powrót. *Prus Lalka I, 42.* **3.** Tam i na **p.**, tam i z powrotem ⟨*w tę i tamtą stronę*⟩: Chodził po pokoju tam i na **p.** (tam i z powrotem). **4.** Z powrotem ⟨*znowu, na nowo, od nowa*⟩: Zawrócił i szedł z powrotem w stronę domu. Jutro spodziewamy się go z powrotem. *SFA.* **5.** *rzad.* Za powrotem ⟨*wracając, wróciwszy*⟩: Za powrotem Grodziccy nakładali drogi, aby zajść na stację po gazety. *Par. Niebo 99.* **6.** Być z powrotem ⟨*wrócić*⟩: Za chwilę będę z powrotem. *SW.* **7.** Czekać na czyj **p.**; oczekiwać, wyczekiwać czyjego powrotu. **8.** Zabierać się do powrotu: Trzeba było zabierać się do powrotu. *Nałk. Z. SPP.*

powróz Wart powroza ⟨*wart, żeby go powiesili; łotr*⟩.

powstać, powstawać **1.** Powstawać jak grzyby po deszczu ⟨*zostać, być zbudowanym w szybkim tempie i masowo*⟩: Nowe dzielnice w odbudowanym mieście powstawały jak grzyby po deszczu. **2. p.** jak Feniks z popiołu ⟨*być niezniszczalnym, nieśmiertelnym, odrodzić(-ać) się*⟩. **3. p.** z grobu, z martwych ⟨*ożyć, zmartwychwsta(wa)ć*⟩. **4.** *żart.* **p.** z łoża boleści ⟨*ozdrowieć*⟩. **5.** Chaos, tumult powstał, zamieszanie powstało gdzie. **6.** Dzień, ranek powstaje ⟨*zaczyna się*⟩. **7.** *przestarz.* Mgła, tuman powstaje ⟨*unosi się*⟩: Mgły powstawały nad łąkami. **8.** W głowie czyjej powstała myśl ⟨*ktoś pomyślał, powziął myśl*⟩: Skrzetuskiemu ani w głowie nie powstała myśl, by ta zawierucha mogła trwać długo. *Sienk. Ogn. I, 197.* **9.** Słońce, zorza powstaje ⟨*ukazuje się na horyzoncie, wstaje*⟩. **10.** Spór powstał między kim a kim ⟨*wszczął się, zaczął się, nastąpił*⟩. **11.** Śmiech (ogólny) powstał (na sali). **12.** Włosy na głowie powstają ⟨*groza, strach, przerażenie ogarnia kogo*⟩: Włosy powstają na głowie, gdy się słyszy o [...] bezwstydnych oszustwach, przez które tysiące biedaków traciło niekiedy całe mienie. *Prus Kron. III, 391.*

powstanie ● **1.** Zbrojne **p.** ⟨*chwycenie za broń, insurekcja*⟩. **2.** Objąć powstaniem: Cały kraj objęty był powstaniem. **3.** Stłumić (krwawo) **p.** **4. p.** wybucha.

● **5.** Uczcić kogo, co, pamięć czyją przez **p.** ⟨*stojąc na baczność i zachowując milczenie przez pewien czas*⟩.

● **6.** Zawdzięczać czemu swe **p.** ⟨*swą genezę, swój początek*⟩.

powstawać p. **powstać**

powstrzymać, powstrzymywać **1. p.** co ⟨*(po)hamować co*⟩: **p.** łzy, oddech, płacz, śmiech. **2. p.** co — czym ⟨*(za)hamować, (za)tamować*⟩: **p.** upływ krwi opatrunkiem. **3. p.** kogo od czego ⟨*powściągnąć, (z)mitygować*⟩: Obecność dam powstrzymywała go od wybuchu. **4. p.** kogo — za co ⟨*przytrzym(yw)ać*⟩: **p.** biegnącego za ramię.

powstrzymać się, powstrzymywać się **p.** się od czego ⟨*(po)hamować się*⟩: Przez całą dobę powstrzymywał się od jedzenia. Nie mógł powstrzymać się od śmiechu.

powstydzić się Nie **p.** się czego ⟨*nie narazić się na wstyd, nie być czym zawstydzonym, nie zawstydzić się*⟩: Siedział na tak ognistym tureckim ogierze, że i sam król byłby się go nie powstydził. *Kaczk. Olbracht. II, 237.* Nie powstydzę się swojej roboty. *SW.*

powszechny **1.** *fiz.* Ciążenie **p-e**, grawitacja **p-a** ⟨*ogólna właściwość ciał polegająca na wzajemnym przyciąganiu się jakichkolwiek dwóch ciał z siłą odwrotnie proporcjonalną do kwadratu ich odległości*⟩. **2. p.** dom towarowy ⟨*pedet, PDT*⟩. **3.** Dzieje **p-e**, historia, literatura **p-a** ⟨*dzieje, historia, literatura wszystkich narodów świata*⟩. **4.** *daw.* Głos **p.** ⟨*opinia ogółu, opinia publiczna*⟩. **5.** Głosowanie **p-e** ⟨*w którym biorą udział wszyscy (zwykle pełnoletni) obywatele*⟩. **6. P-a** Kasa Oszczędności (PKO) ⟨*instytucja finansowa, zajmująca się gromadzeniem i lokowaniem indywidualnych oszczędności pieniężnych i organizowaniem obrotu przekazowo-czekowego*⟩. **7. p.** obowiązek wojskowy ⟨*ustawowo określony obowiązek zgłaszania się do rejestracji i odbywania służby wojskowej*⟩. **8. p-e** oburzenie, uznanie; **p-a** radość; **p.** śmiech, żal ⟨*ogólne(-a,-y), obejmujące(-a,-y) wszystkich*⟩. **9.** *kult.* Sobór **p.** ⟨*w Kościele katolickim: zwołane przez papieża zebranie biskupów z całego świata w celu rozstrzygania w sprawach wiary*⟩. **10.** *kult.* Spowiedź **p-a** ⟨*formułka wyznania grzechów, rodzaj* *modlitwy*⟩. **11.** Artykuły powszechnego spożycia ⟨*używane przez wszystkich, powszechnie używane*⟩. **12. p.** szacunek ⟨*ogólny, szacunek wszystkich*⟩. **13.** Szkoła **p-a** ⟨*siedmioklasowa szkoła obowiązkowa w okresie międzywojennym*⟩. **14.** Uniwersytet **p.** ⟨*dokształcanie dorosłych w formie odczytów cyklicznych*⟩. **15.** Zostawić po sobie żal **p.**; zwracać na siebie powszechną uwagę, zyskać powszechne uznanie ⟨*wszystkich*⟩.

powszedni 1. Chleb **p.**: a) ⟨*codzienne, zwykłe jedzenie konieczne do utrzymania się przy życiu*⟩; b) ⟨*warunki, środki do życia, podstawa egzystencji*⟩: Walka o chleb powszedni wyczerpała jego siły. *Sienk. Wiad. I, 41*; c) ⟨*rzecz zwykła, codzienna*⟩: Ustawiczny pośpiech w pracy to dla dziennikarza chleb powszedni. **2.** Dzień **p.** ⟨*zwykły, nieświąteczny*⟩. **3.** *kult.* Grzech **p.** ⟨*naruszenie zasad postępowania w rzeczach mniejszej wagi*⟩.

powtarzać, powtórzyć 1. p. co po kilka razy, w kółko, słowo w słowo ⟨*wykon(yw)ać ponownie; ponawiać, ponowić co*⟩. **2. p.** kurs, algebrę itp. ⟨*przypominać sobie materiał kursu, algebry itp.; przerabiać materiał kursu, algebry itp. ponownie*⟩. **3. p.** klasę, oddział, semestr ⟨*uczęszczać po raz drugi do tej samej klasy itp., zostać na drugi rok w klasie itp.; repetować*⟩. **4. p.** (jak) za panią matką pacierz ⟨*powtarzać czyje zdanie bezkrytycznie*⟩.

powtórzyć p. **powtarzać**

powyżej 1. p. gardła ⟨*do przesytu, do przejedzenia*⟩: Objeść się **p.** gardła; mieć jakiego jedzenia **p.** gardła. **2. p.** uszu ⟨*ponad granice wytrzymałości, cierpliwości; więcej niż można znieść*⟩: Mieć czyjego towarzystwa powyżej uszu.

powziąć 1. *przestarz.* **p.** języka ⟨*zasięgnąć informacji; dowiedzieć się, jak sprawa stoi*⟩: Nie wiedział, gdzie się znajduje jego dawny oddział. Gdzie go szukać? Od kogo powziąć języka? *Żer. Rzeka 180.* **2. p.** myśl czego ⟨*zdecydować się na co*⟩. **3. p.** podejrzenie ⟨*odczuć; zacząć podejrzewać*⟩: Powziął co do jego osoby podejrzenia. *Sokoł. A. Dzieje IV, 149.* **4. p.** uchwałę ⟨*uchwalić co*⟩. **5.** *łow.* **p.** wiatr ⟨*zwęszyć, poczuć węchem*⟩. **6. p.** zamiar ⟨*zamierzać*⟩: Zamiar był równie szybko wykonany, jak powzięty. *Lam J. Kron. 23.*

poza 1. Niedbała, wymuszona, zalotna **p.** ⟨*ułożenie ciała, postawa*⟩. **2.** Przybrać jaką pozę ⟨*postawę*⟩. **3.** Stać, stanąć w jakiej pozie: Wyszedł nucąc na korytarz i stał tam w niedbałej pozie bywałego światowca i podróżnika. *Dąbr. M. Noce III/1, 249.* **4.** Unikać pozy ⟨*nienaturalności, zmanierowania*⟩.

pozaciągać 1. p. długi ⟨*porobić długi*⟩. **2. p.** okna ⟨*pozasłaniać*⟩: Okna, wysoko umieszczone, pozaciągane ciemnymi zasłonami, nie przepuszczają światła. *Zap. G. SW.* **3. p.** straże, wartę ⟨*pełnić, objąć straż, stanąć na straży*⟩.

pozasłużbowy Godziny **p-e**; w godzinach pozasłużbowych (wykonać pracę) ⟨*poza godzinami służbowymi*⟩.

pozatykać p. gęby ⟨*zmusić do milczenia wiele osób*⟩: Nieśmiało wytłumaczył, że ludziom gęb pozatykać nie można. *Orzesz. Niemn. II, 162.*

pozazdroszczenie Godny pozazdroszczenia, do pozazdroszczenia; nie do pozazdroszczenia ⟨*którego można zazdrościć; którego nie należy zazdrościć, budzący litość, sprawiający przykrość*⟩: Los, położenie, pozycja, sytuacja nie do pozazdroszczenia.

pozbawiać, pozbawić 1. p. kogo czego ⟨*odejmować, odjąć komu co*⟩: **p.** rodziców władzy rodzicielskiej. - Opinia przeciwstawna [...] pozbawiła mnie pewności siebie. *Rudn. L. Stare II, 199.* **2. p.** kogo praw, wolności. **3. p.** życia ⟨*(s)powodować czyją śmierć, być przyczyną czyjej śmierci*⟩.

pozbawiony 1. p. poczucia humoru, skrupułów, wdzięku ⟨*odznaczający się brakiem poczucia humoru itp.*⟩. **2.** Nie **p.** czego ⟨*odznaczający się czym*⟩: Osoba nie **p-a** wdzięku.

pozbierać 1. p. myśli ⟨*skupić się, zastanowić się*⟩: Czekaj, czekaj! Dajże myśli pozbierać człowiekowi. *Bron. J. Ogn. 219.* **2.** Nie **p.** kości, zębów ⟨*być, zostać silnie pobitym*⟩: Tak cię zbiję, że kości nie pozbierasz.

pozdrowienie 1. Ostatnie, przyjazne, przyjacielskie, serdeczne **p.** (**p-a**) ⟨*słowa, gesty pozdrawiającego*⟩. **2.** Braterskie **p.** a. **p-a** ⟨*wyrazy pamięci o kim, przyjaznego ustosunkowania do kogo*⟩. **3.** *kult.* **p.** anielskie ⟨*w Kościele katolickim: modlitwa do Matki Boskiej zaczynająca się od słów: „Zdrowaś Mario"*⟩. **4. p-a** komu, od kogo: przesyłać **p-a** rodzicom, znajomym; przynosić; przekazywać **p-a** komu od rodziców; otrzymać **p-a** od czytelników, od słuchaczy. **5.** Przesłać, rzucić komu **p.**

pozdrowiony Bądź **p.** ⟨*podniosła formuła powitania*⟩: Bądź pozdrowiony, Piękny Zwycięzco, nieustraszony Herkulesie! *Rudn. H. Spart. 77.*

pozew 1. p. rozwodowy ⟨*wezwanie do sądu na rozprawę o rozwód*⟩. **2. p.** sądowy a. do sądu. **3. p.** o co: **p.** o pobicie. **4. p.** przeciw komu. **5.** Doręczyć, wręczyć, otrzymać **p. 6.** Wnieść **p.** do sądu przeciw komu ⟨*wszcząć proces przeciw komu, złożyć do sądu skargę na piśmie przeciw komu*⟩.

poziom 1. Niski, wysoki, niższy, wyższy itp. **p.**: a) ⟨*położenie*⟩: Wysoki **p.** wody w rzece; b) ⟨*stan, stopień rozwoju*⟩: Niski, wysoki poziom kultury. **2. p.** artystyczny, moralny, umysłowy kogo, czego ⟨*wartość*⟩: **p.** artystyczny utworu. **3. p.** morza ⟨*średnia wysokość powierzchni morza lub oceanu, stanowiąca podstawę do pomiarów wysokości na lądach*⟩: Wzgórze wznosi się 320 m nad **p.** morza. **4.** Na poziomie; nie na poziomie ⟨*o dużej wartości; miernej wartości*⟩: Film na poziomie; sztuka nie na poziomie. **5.** Towarzystwo na poziomie ⟨*odpowiednie pod względem wykształcenia, inteligencji, kultury*⟩. **6.** Być na poziomie ⟨*zachować się właściwie, stanąć na wysokości zadania*⟩: Wszyscy zawiedli, on jeden był na poziomie. **7.** Obniżyć, osiągnąć (określony) **p.**; podnieść się, wznieść się do (określonego) poziomu ⟨*obniżyć itp. (określoną) wysokość, podnieść się itp. do (określonej) wysokości; również przen.*⟩: Woda w rzece wzniosła się do niebywałego poziomu: ośmiu może dziewięciu metrów. *Kurek Woda 93.* **8.** Podnosić **p.** czego ⟨*udoskonalać,* *rozwijać co*⟩: Podnosić **p.** kultury. **9.** Stać na wysokim poziomie; utrzym(yw)ać się na (jednym, wysokim) poziomie: Sztuka w tym kraju stoi na wysokim poziomie. **10.** *przen.* Ulatywać, unosić się, wylatywać nad **p-y**: Młodości! ty nad poziomy wylatuj. *Mick. Wiersze 102.*

poznać, poznawać 1. p. kogo po czym, z czego ⟨*rozróżnić, rozpoznać*⟩: Poznał go po chodzie, po głosie. Z wyrazu twarzy poznał, że jest zła. **2.** Poznać w kim kogo ⟨*można się domyślić, rozpoznać*⟩: Z wyrazu twarzy i z oczu przebija niepoślednia inteligencja; poznać w nim na pierwszy rzut oka człowieka myślącego. *Fiedl. A. Rio 167.* **3.** Dać **p.** ⟨*uświadomić komu co, zwrócić czyją uwagę na co*⟩: Ręką skinąwszy dał poznać, że się posłuchanie skończyło. *Rzew. H. Listop. II, 342.* **4.** Dać **p.**; nie dać **p.** po sobie ⟨*uzewnętrzniać co; nie uzewnętrzniać czego*⟩: Nie dał poznać po sobie, że jest silnie zdenerwowany. **5.** Miło mi **p.** pana, panią ⟨*formułka stosowana przy prezentowaniu sobie osób nie znających się*⟩.
przysł. **6.** By poznać człowieka, trzeba z nim zjeść beczkę soli. **7.** Poznać głupiego po śmiechu jego. **8.** Poznać lwa po pazurach. **9.** Poznać pana po cholewach. **10.** Prawdziwych przyjaciół poznajemy w biedzie. **11.** Zjesz beczkę soli, nim poznasz do woli.

poznaka Zmienić się nie do poznaki ⟨*zmienić się całkowicie, tak, że trudno kogo lub co poznać*⟩. *por.* niepoznaka.

poznanie 1. p. myślowe; zmysłowe ⟨*dociekanie, wiedza zdobyta za pomocą myśli; za pomocą zmysłów*⟩. **2.** *filoz.* Teoria poznania ⟨*epistemologia*⟩. **3.** Dać do poznania ⟨*uświadomić komu co, dać do zrozumienia*⟩: Dano mu do poznania, że nie ma co dalej robić w ministerstwie. *Chłęd. Pam. II, 31.* Daj jej do poznania, że się w niej kochasz. *L.* **4.** Zmienić się nie do poznania ⟨*tak, że trudno poznać; zmienić się zupełnie*⟩: Nie do poznania się zmieniła: [...] musi być chora. *Chłęd. Pam. II, 204.*

poznawać p. **poznać**

pozorny 1. p. spokój ⟨*udany, złudny*⟩. **2.** Śmierć **p-a** ⟨*letarg*⟩.

pozostać, pozostawać 1. p. bez dachu nad głową ⟨*(s)tracić mieszkanie, dom*⟩. **2. p.** na drugi rok ⟨*w szkole: nie przejść, nie przechodzić do następnej klasy*⟩. **3. p.** przy czym: a) ⟨*obstawać przy czym*⟩: **p.** przy swojej opinii, sądzie, zdaniu; b) ⟨*nie tracić czego, nie zmieni(a)ć jakiej rzeczy posiadanej na inną*⟩: Kawaleria Narodowa pozostała przy dawnych kurtkach granatowych z amarantowymi wyłogami. *Korzon Wewn. V, 85.* **4. p.** przy życiu ⟨*ocaleć*⟩: Po zbombardowaniu wsi nieliczni tylko jej mieszkańcy pozostali przy życiu. **5. p.** w tyle (po)za kim, za czym ⟨*nie nadążyć(-ać) za kim, za czym*⟩: Wyrób piwa (w Galicji w XIX w.) pozostał w tyle poza konsumpcją krajową. *Bujak Społ. 164.* **6.** Coś pozostaje, pozostało po kim ⟨*ktoś pozostawił co*⟩: Pozostały po nim dobra. *SW.* **7.** Coś pozostaje w związku z czym ⟨*coś ma związek z czym*⟩. **8.** Nie pozostaje komu nic innego, jak... (co zrobić) ⟨*ktoś jest zmuszony coś zrobić*⟩: Nie pozostaje panu nic innego, jak pójść do domu. *Par. SPP.* **9.** Niech to pozostanie między nami ⟨*niech o tym nie dowie się nikt poza nami*⟩.

pozostawiać, pozostawić 1. p. co (po sobie) ⟨*przekazać następcom jako spuściznę, spadek itp.*⟩: Starożytność pozostawiła po sobie wiele cennych zabytków sztuki. Pozostawić po sobie dobrą pamięć. **2. p.** kogo, co samemu sobie, własnemu losowi, na łasce losu ⟨*opuścić kogo, skazać kogo na własne siły*⟩: Ludzie w pośpiechu ratowali się przed powodzią pozostawiając inwentarz i dobytek własnemu losowi. **3.** Nie pozostawiać wątpliwości ⟨*sprawiać, że nie powstały wątpliwości; być jasnym, oczywistym*⟩: Raporty brzmią wyraźnie, żadnej nie pozostawiają wątpliwości. *Fiedl. A. Biz. 99.* **4.** Pozostawiać wiele do życzenia ⟨*nie zadowalać, być niezadowalającym*⟩: Zachowanie jego pozostawiało wiele do życzenia. **5.** Nie **p.** kamienia na kamieniu ⟨*(z)niszczyć, (z)burzyć doszczętnie*⟩: Spalą wieś, nie pozostawią kamienia na kamieniu. *Pięt. Łuna 115.*

pozór 1. Dla pozoru ⟨*dla oka*⟩: Strzepnął dla pozoru trochą kurzu. *Par. SPP.* **2.** Na **p.**, z pozoru ⟨*pozornie, na oko, na wygląd, na zewnątrz*⟩: Przyjąć kogo na **p.** serdecznie. Często, co złe z pozoru, dobre jest w istocie. *Kras. Bajki 19.* **3.** Pod pozorem ⟨*pod pretekstem*⟩: Grając wysoko w karty, pod pozorem rozrywki uprawiali hazard. Opuścił zebranie pod pozorem bólu głowy. **4.** Pod żadnym pozorem ⟨*pod żadnym warunkiem, w żadnym wypadku*⟩: Nakaże mu, aby do kartki nie zaglądał pod żadnym pozorem. *Zap. G. SPP.* **5.** *daw.* Dawać **p.** ⟨*dawać baczenie, zwracać uwagę na co*⟩. **6.** *daw.* Mieć **p.** ⟨*mieć wygląd*⟩: Całe miasto ze swymi wąskimi ulicami i wysokimi średniowiecznymi kamienicami bardzo starożytny ma pozór. *Tyg. Ilustr. 188, 1863.* **7.** Nadawać czemu **p.** czego ⟨*przypominać co tylko zewnętrznie, powierzchownie*⟩: Dywan położny w pokoju przy zniszczonych meblach nadawał mieszkaniu tylko pozór wykwintu. **8.** Odjąć komu **p.** do czego ⟨*pretekst*⟩: Polska przyjęciem chrześcijaństwa odjęła Niemcom pozór do strasznych krucjat. *Bobrz. Dzieje I, 203.* **9.** Odrzucić **p-y.** **10.** Ratować **p-y.** **11.** Wierzyć pozorom. **12.** Zachować **p.**, **p-y**; uczynić co dla zachowania pozoru. **13. p-y** mylą.

pozrywać Mało nie **p.** boków ze śmiechu, od śmiechu ⟨*bardzo się uśmiać*⟩: Gruby szlachcic, a tak krotochwilny, żeśmy na weselu mało boków od śmiechu nie pozrywali. *Sienk. Pot. IV, 48.*

pozwać, pozywać 1. p. kogo przed sąd ⟨*wnieść pozew do sądu*⟩. **2.** *daw.* **p.** kogo na pojedynek, na szable, na walkę ⟨*wyzwać*⟩: Myślałem, że mnie pozwą, jako rycerzom przystało, na walkę konną lub pieszą, ale to zbóje, nie rycerze. *Sienk. Krzyż. II, 26.*

pozwolenie 1. p. na co: **p.** na wydawanie pisma; na wwóz, wywóz towarów. **2.** Za pozwoleniem ⟨*wyrażenie używane przy wtrącaniu się do rozmowy, przerywaniu komu, oponowaniu itp.: pozwól, pozwólcie; jeśli mi wolno powiedzieć; przepraszam*⟩: Za pozwoleniem!... Teraz ja wtrącę słówko. *Prus Emanc. I, 284.* **3.** Dać, dostać, otrzymać, uzyskać **p.** **4.** Prosić kogo o **p.** **5.** Udzielić pozwolenia.

pozwalać, pozwolić 1. p. sobie na co: a) ⟨*być w stanie sprawić sobie co, móc kupić, zdobyć co; dosta(wa)ć, osiągać(-gnąć), mieć co*⟩: Na kupno telewizora nie mógł sobie jeszcze pozwolić; b) ⟨*nie powstrzym(yw)ać się od czego; nie krępować się, pofolgować sobie w zachowaniu*⟩: Pili powoli lampkami i nawet pani Julia, już na dobre rozbawiona, pozwoliła sobie na jedną. *Dąbr. Ig. Matki 412.* **2.** Jeśli czas, pogoda, pozwoli; jeśli okoliczności pozwolą ⟨*będzie; będą po temu*⟩: Jeśli czas pozwoli, odwiedzę was jutro. **3.** Za dużo, za wiele sobie pozwalać ⟨*zachowywać się zbyt swobodnie, nie znać miary w czym*⟩: Za dużo sobie pozwalasz wobec rodziców. **4.** Pan, pani pozwoli; może pan, pani pozwoli (do gabinetu, tutaj itp.) ⟨*forma grzecznościowa przy zwracaniu się do kogo: proszę przejść, pofatygować się dokąd*⟩: Może pan do mnie pozwoli (*Por. Jęz. 5. 10). SPP.* **5.** Pozwoli pan, pani; pozwolisz, pozwól itp., że... (lub z bezokolicznikiem) ⟨*forma grzecznościowa używana w rozmowie, wyrażająca intencję; niech mi będzie wolno*⟩: Pozwoli pani, że się przedstawię. Pozwoli pani towarzyszyć sobie?

pozycja 1. p. leżąca, siedząca, obronna, pozioma, pionowa ⟨*układ ciała, położenie*⟩. **2.** Dobra, fałszywa, niezła, niezależna, zachwiana **p.**; **p.** społeczna ⟨*miejsce w społeczeństwie, stanowisko, położenie*⟩. **3. p-e** nieprzyjacielskie; **p-e** obronne, zaczepne ⟨*stanowiska obronne lub zaczepne*⟩: Rozpoznać, zaatakować, zająć **p-e** nieprzyjacielskie. **4.** *sport.* **p.** strzałowa ⟨*w piłce nożnej, hokeju itp.: sytuacja najdogodniejsza do strzelenia bramki*⟩. **5.** Mieć jaką pozycję ⟨*zajmować jakie stanowisko*⟩: Ja mam dobrą pozycję, bo bezstronnie wszystkim prawdę mogę mówić, kiedy i ilekroć mię zaczepią. *Mick. Listy II, 287.* **6.** Mieć (niezłą, niezależną itp.) pozycję, zdobyć w świecie pozycję ⟨*stanowisko, wpływy*⟩: Pańskiej propozycji odmówić muszę. Pan nie masz pozycji. *Asnyk Poezje II, 219.* **7.** Leżeć, pozostawać, siedzieć, spać, znaleźć się w jakiej pozycji ⟨*w położeniu; w układzie ciała właściwym dla takiego położenia*⟩: Siedział na fotelu w pozycji pół leżącej. **8.** Przybrać jaką pozycję ⟨*postawę*⟩: Przybrał pozycję Atlasa, dźwigającego na grzbiecie brzemię świata. *Perz. SPP.*

pozycyjny Wojna **p-a** ⟨*w której działania bojowe stron walczących prowadzone są z silnie umocnionych i rozciągających się w głąb terenu pozycji obronnych*⟩.

pozytywny 1. p. bohater ⟨*centralna postać w literaturze realizmu krytycznego i realizmu socjalistycznego, szlachetna, walcząca o nowe lepsze życie, postępująca zawsze zgodnie z głoszonymi, wyznawanymi ideami*⟩. **2.** *przestarz.* Filozofia **p-a** ⟨*pozytywizm*⟩.

pozywać p. **pozwać**

pożalić się (że) pożal się Boże ⟨*politowania godny, mizerny, marny; mizernie, marnie, biednie, źle*⟩: Głupi, że pożal się Boże. - Miałem zawsze dziurawe buty, ubranka pożal się Boże. *Reym. Now. III, 199.* Żyje pożal się Boże. *SPP.*

pożałowanie Godny pożałowania a. pożałowania godny: a) ⟨*lichy, nędzny; nieszczęśliwy*⟩: Dola biedaków godna pożałowania; b) ⟨*niewłaściwy, niestosowny*⟩: Ekscesy pożałowania godne.

pożar 1. Szalejący **p. 2.** *przen.* **p.** wojny, uczuć: Pożarem wojny gdy pół świata płonie. *Tremb. SW.* **3.** Łuna pożaru. **4.** Podsycić, stłumić, ugasić, umiejscowić, wzniecić, zlokalizować **p. 5.** Przybyć na miejsce pożaru (np. o straży). **6. p.** obejmuje, ogarnia, zajmuje co (budynek, las itp.). **7. p.** powstaje, szerzy się, wybucha, wzmaga się.

pożarniczy Narzędzia **p-e.**

pożarny Straż **p-a** ⟨*straż ogniowa*⟩.

pożarski Kotlet **p.** ⟨*kotlet mielony z mięsa mieszanego cielęcego i wieprzowego*⟩.

pożądanie 1. Przedmiot pożądań (stanowić) ⟨*usilnych pragnień*⟩. **2.** (O)budzić w kim **p.** ⟨*o kobiecie: (o)budzić, wywoł(yw)ać żądzę*⟩.

pożądliwy p. wzrok, **p-e** spojrzenie ⟨*wyrażający(-e) pożądanie*⟩: Spoglądać na kogo, na co pożądliwym wzrokiem.

pożegnać się p. się z kim, z czym: **p.** się ze światem, z życiem ⟨*umrzeć*⟩: Zgnębiony chorobą pożegnał się ze światem.

pożegnanie 1. Smutne, uroczyste **p. 2.** Na **p.** (uścisnąć sobie dłonie). **3.** Odejść (od kogo), opuścić, zostawić kogo bez (słowa) pożegnania.

pożerać 1. p. kogo, co — czym: Pożerał ją oczami. **2. p.** książki ⟨*czytać namiętnie bez wyboru*⟩. **3.** Pożera kogo ciekawość, namiętność, zazdrość itp. ⟨*ktoś jest opanowany przez silne uczucie, np. zazdrość itp.*⟩.

pożoga 1. Nieść, roznosić pożogę ⟨*wielki pożar*⟩: Wiatry pożogę coraz dalej niosły. *Mick. SW.* **2.** Dokonać podboju mordem i pożogą: Mordem i pożogą dokonał zakon krzyżacki podboju. *Prus. Piw. Odra 145.* **3.** Wzniecić pożogę, również *przen.*: Te zwycięstwa, którymi dosięga półbogi, w zazdroszczących mu sercach wznieciły pożogi. *Tremb. Różne 98.*

pożycie 1. Bliskie, dobre, harmonijne, zgodne, złe **p.** ⟨*obcowanie, przestawanie*⟩. **2. p.** domowe, małżeńskie, rodzinne, towarzyskie. **3. p.** z kim: **p.** z mężem, z żoną, z rodziną, z ludźmi. **4.** Miły, niemiły, przykry, zgodny w pożyciu.

pożyczać *przysł.* Dobry zwyczaj, nie pożyczaj. Nie pożyczaj, zły obyczaj (nie oddają, jeszcze łają).

pożyczka 1. p. bezprocentowa, długoterminowa, krótkoterminowa, inwestycyjna, lichwiarska, wewnętrzna. **2.** Drobne **p-i. 3. p.** państwowa ⟨*rodzaj kredytu zaciągniętego przez państwo u obywateli*⟩. **4. p.** premiowa ⟨*pożyczka państwowa połączona z wygraną pieniężną; bilet, obligacja tej pożyczki*⟩. **5.** *jęz.* **p.** leksykalna, wyrazowa ⟨*wyraz przejęty z obcego języka*⟩. **6. p.** na co: a) ⟨*zagwarantowana czym*⟩: **p.** zaciągnięta na swe dobra, na dom; b) ⟨*zaciągnięta na jakiś cel, w jakimś celu*⟩: **p.** na zakup futra; na budowę dróg. **7.** Mieć pieniądze na pożyczkach ⟨*u dłużników*⟩. **8.** Rozpisać, spłacić, uzyskać, zaciągnąć pożyczkę. **9.** Udzielić pożyczki, udzielać pożyczek. **10.** Ulokować kapitał w pożyczkach (państwowych).

pożytek **1.** Ogólny **p.** **2.** Z pożytkiem (co robić): Czytać, studiować, pracować z pożytkiem. **3.** Coś idzie, wyszło komu na **p.** **4.** Mieć **p.** z czego ⟨*osiągać korzyści*⟩: Stworzyliśmy własnym kosztem instytucję, z której tylko społeczeństwo mieć będzie pożytek. *Święt. A. Nałęcze 92.* **5.** Obrócić co na (swój) **p.** **6.** Odnieść z czego **p.**: Widzę, iż z nauk twoich rzetelny odniosłeś pożytek. *Niemc. Sieciech. 27.* **7.** Pracować dla (ogólnego) pożytku. **8.** Przynieść, przynosić **p.**: O tym, ile jeszcze pożytku przyniesie mu kamień, dowiedzieć się miał człowiek pierwotny dopiero później. *Was. W. SPP.*

pożywienie **1.** Obfite, smaczne, zdrowe **p.** ⟨*jedzenie, posiłek, strawa, żywność*⟩. **2.** Przyrządzić, zgotować **p.** **3.** Służyć za **p.**, stanowić **p.**: Owoce służyły im za jedyne **p.** **4.** Zdobywać sobie **p.** (zwykle o zwierzętach). **5.** **p.** składa się z...

pójść **1.** **p.** pieszo, szybkim, równym, wolnym krokiem ⟨*podążyć, udać się, skierować się*⟩. **2.** **p.** całą parą ⟨*działać, funkcjonować sprawnie, intensywnie*⟩. **3.** **p.** galopem, kłusem, w pełny galop, stępa, *daw.* stępą ⟨*o zwierzętach, zwłaszcza o koniach: biec galopem, kłusem, stępa*⟩: Zwolnił cugle i koń poszedł stępa. **4.** *wulg.* Poszedł, pójdziesz precz, won! ⟨*wynoś się! nie chcę cię widzieć!*⟩. **5.** **p.** (w czym) dalej ⟨*rozwinąć co, ująć szerzej, posunąć naprzód*⟩: W Uniwersale połanieckim Kościuszko w sprawie reform chłopskich poszedł znacznie dalej, niż to uczyniła Konstytucja 3 maja. *Fiedl. F. Konst. 40.* **6.** **p.** dobrze, pięknie; źle ⟨*poszczęścić się, udać się; nie udać się, nie poszczęścić się*⟩: Egzamin poszedł mu dobrze. **7.** **p.** wysoko, wyżej ⟨*awansować*⟩: Byłby stąd poszedł wysoko [...] gdyby nie zbieg przeciwnych okoliczności. *Bartosz. Hist. 436.* **8.** O co poszło? ⟨*co było przyczyną kłótni, konfliktu itp.*⟩. **9.** **p.** dokąd lub gdzie ⟨*udać się*⟩: **p.** do domu, do lasu, do teatru; **p.** na spacer, na wykład; **p.** w kierunku jeziora; **p.** w swoją stronę. **10.** **p.** gdzie oczy poniosą ⟨*udać się byle gdzie, wszystko jedno dokąd*⟩: Rzucę wszystko do diabła i pójdę, gdzie mnie oczy poniosą! *Reym. Now. V, 62.* **11.** **p.** jak w dym ⟨*z ochotą, z zapałem, nie oglądając się na nic*⟩. **12.** Poszło, pójdzie jak po maśle, jak z płatka ⟨*udało się; ułożyło się łatwo, bez trudu, pomyślnie*⟩: Wszystko poszło jak po maśle. **13.** **p.** jak zmyty ⟨*zawieść się, nic nie wskórać (gdyż coś potoczyło się wbrew przewidywaniom)*⟩: Usłyszał kilka słów prawdy i poszedł jak zmyty. **14.** **p.** do kogo, do czego; **p.** na kogo, na co ⟨*zacząć uczyć się, terminować u kogo; zacząć uczyć się, kształcić się w jakimś kierunku, w jakiejś dziedzinie; obrać jakiś zawód; zacząć pracować w jakim zawodzie*⟩: **p.** do kowala, do szewca; **p.** do handlu, do rolnictwa, do rzemiosła; **p.** na posadę, na studia, na medycynę, na nauczyciela, na instruktora, na prawnika. **15.** **p.** do grobu, do wieczności, do ziemi, **p.** ziemię gryźć, *żart.* do Abrahama na piwo, *posp.* do lali ⟨*umrzeć*⟩: Umarła młodo z suchot, wraz z nią poszedł do grobu podeszły w wieku małżonek. *Orzesz. Pam. I, 323.* Ja im już niedługo ustąpię. Pójdę ziemię gryźć. *Zap. G. Ptak I, 137.* **16.** *pot.* **p.** do więzienia, do kozy, do kryminału, za kratki, pod klucz ⟨*zostać aresztowanym, skazanym na więzienie; dostać się do więzienia*⟩. **17.** **p.** do łóżka, **p.** spać; *książk.* **p.** na spoczynek ⟨*położyć się do łóżka, położyć się spać; udać się na spoczynek*⟩. **18.** **p.** do podpisu, do zatwierdzenia ⟨*zostać skierowanym*⟩: Akt poszedł do podpisu. Projekt poszedł do zatwierdzenia. **19.** **p.** na co ⟨*zostać przeznaczonym, obróconym na co*⟩: Cały zapasik poszedł na spłatę długów syna. *SW.* Pozostałe szmaty pójdą na ścierki. *SW.* **20.** **p.** na deski ⟨*w boksie: zostać powalonym silnym ciosem*⟩. **21.** **p.** na dziady, na żebry, po prośbie, pod kościół, z torbami ⟨*zacząć żebrać; żebrać*⟩: Jak nie będziesz pilnował swego, to na dziady pójdziesz. *Twórcz. 8, 1953, s. 92.* **22.** **p.** na karb czego ⟨*zostać czemu przypisanym*⟩: Musiałem się trzymać tak jakoś, aby [...] niepomiernej wesołości nie zdradzić, która by na karb wygranej poszła. *Krasz. Pam. 187.* **23.** **p.** na koniec świata, w ogień za kim (zwykle w trybie warunkowym) ⟨*być gotowym na wszystko dla kogo, na największe trudy i ofiary*⟩: Ona go tak kochała! [...] poszłaby za nim na koniec świata. *Choj. Alkh, II, 324.* **24** **p.** na marne, na nic, w poniewierkę, *daw.* na nice ⟨*zmarnować się, nie odnieść skutku, stać się bezużytecznym*⟩: Cały koncert pójdzie na nic, jeżeli pan nam nie pomoże. *Prus Emanc. II, 85.* **25.** **p.** na swoje, na swój chleb ⟨*rozpocząć życie samodzielne, przestać być na czyim utrzymaniu; założyć własne gospodarstwo*⟩: Uśmiechnął się, własne dzieci wspomniał, co już na swoje poszły. *Żukr. Cór. 14.* **26.** **p.** na tułaczkę, na tułactwo, *daw.* w tułaczkę ⟨*opuścić ojczyznę, rozpocząć tułaczkę*⟩. **27.** **p.** na złą drogę, **p.** po zgubnej drodze ⟨*postępować, postąpić wbrew nakazom etyki, wbrew prawu*⟩: Jest bardzo zalotna, może [...] pójść po drodze zgubnej dla siebie, i rzucić „cień na całą rodzinę". *Dygas. As 46.* **28.** **p.** po czym: **p.** po linii najmniejszego oporu ⟨*dążyć do unikania wszelkich trudności; robić to, co najłatwiejsze, co przychodzi bez wysiłku, bez starań*⟩: Przed aktorem stały dwie drogi do wyboru: pierwsza — pójścia po linii najmniejszego oporu na zrutynizowany szablon i szarżę [...] i druga droga — rzetelnego stosunku do każdej roli, ciężkiej pracy nad nią. *Pam. Teatr. 1, 1955, s. 18.* **29.** Coś poszło po myśli czyjej ⟨*rozwinęło się, ułożyło się zgodnie z czyim życzeniem*⟩: Jeśli mi wszystko pójdzie po myśli, przyjadę do kraju odetchnąć parę miesięcy. *Rodz. Dew. 115.* **30.** Poszło komu po nosie ⟨*skończyło się porażką, nie udało się; dostał nauczkę, naganę; utarto mu nosa*⟩. **31.** **p.** pod co: **p.** pod mur, pod ścianę, pod miecz, na pal, na szubienicę ⟨*zostać straconym (rozstrzelanym, ściętym, wbitym na pal, powieszonym)*⟩. **32.** **p.** pod nóż ⟨*o zwierzętach rzeźnych, drobiu: zostać zarżniętym*⟩: Krowa, kura poszła pod nóż. **33.** **p.** w co: **p.** w drobny mak, w drzazgi, w strzępy ⟨*ulec zupełnemu rozbiciu, zniszczeniu*⟩: Wazon kryształowy spadł ze stołu i poszedł w drobny mak. **34.** **p.** w konkury, *daw.* w konkur ⟨*oświadczyć się*⟩. **35.** **p.** w niepamięć, w zapomnienie ⟨*zostać zapomnianym, ulec zapomnieniu*⟩: Dawne urazy poszły w zapomnienie. **36.** **p.** w niewolę, *daw.* w łyka, w jasyr ⟨*dostać się do niewoli, zostać wziętym do niewoli*⟩. **37.** *daw.* **p.** w nogi ⟨*uciec*⟩: Bohater mój napadł na wrogi i jął ich rąbać tak, że poszli w nogi. *Słow. Ben. 155.* **38.** **p.** w odwłokę, *daw.* w zwłokę, w przewłokę ⟨*zostać odłożonym na później, odroczonym*⟩:

Sprawa poszła w odwłokę. **39.** *przestarz.* **p.** w ojca, w matkę, w dziadka itp. ⟨*stać się podobnym do ojca itd., wdać się w ojca itd.*⟩: Obaj synowie byli przystojni, ze wzrostu poszli w ojca, z urody w matkę. *Bart. L. Ludzie 141.* **40.** *daw* **p.** w ryzę ⟨*być przymuszonym do czego, zostać ujętym w ryzy*⟩: Ani chybi, Klarysa jego bałamuci, ale pójdzie mi w ryzę. *Zabł. Firc. 88.* **41.** *przestarz.* dziś *żart.* **p.** w sołdaty, w guwernantki itp. ⟨*zostać żołnierzem, guwernantką itp.*⟩: Z jego rozporządzenia poszedł w sołdaty. *Lel. Pam. 106.* **42.** **p.** w czyje ślady, **p.** za czyim przykładem ⟨*zrobić co, postąpić podobnie jak ktoś*⟩. **43.** **p.** w świat, między ludzi ⟨*rozpocząć życie samodzielne, zacząć żyć wśród obcych*⟩: Wolała jednak pójść między ludzi niż siedzieć na ojcowiźnie. *Prus Plac. 8.* **44.** *przestarz.* dziś *żart.* **p.** w tan, w tany, w taniec; **p.** poloneza itp. ⟨*puścić się w taniec; zatańczyć poloneza itp.*⟩: Zaczęła grać muzyka [...] starsi poszli najprzód w tan z matronami. *Kaczk. Olbracht. I, 296.* **45.** *daw.* **p.** (z kim) w tuzy ⟨*rozpocząć bójkę*⟩: Złapał czającego się za piekarnią Józefa i całą winę nań zwalając, chciał pójść z nim w tuzy. *Chodź. Pisma I, 89.* **46.** *przestarz.* **p.** w zapasy ⟨*współzawodniczyć, rywalizować*⟩: Jam się postarzał [...] a ty jeszcze z młodszymi mógłbyś pójść w zapasy. *Mick. Tad. 337.* **47.** **p.** z dymem, *daw.* w perzynę ⟨*spalić się, spłonąć*⟩. **48.** **p.** za kim, za czym ⟨*naśladować kogo w zakresie formy, tematyki, np. literackiej*⟩: Dramat hiszpański nie poszedł niewolniczo za przyjętymi formami, lecz stworzył sobie formy własne. *Witkow. S. Trag. II, 321.* **49.** **p.** za czyją radą ⟨*posłuchać czyjej rady, zastosować się do czyjej rady*⟩: Dobrze mówisz, pójdę za twoją radą. *L.* **50.** **p.** za mąż, *pot.* za kogo ⟨*zostać mężatką, czyją żoną; wstąpić w związek małżeński*⟩. **51.** Coś poszło komu z czego ⟨*polało się, pociekło*⟩: Poszła mu krew z nosa. Łzy jej poszły z oczu. *SW.* **52.** *przestarz.* Lata komu poszły ⟨*ktoś stał się starszym, zestarzał się*⟩: Choć lata temu Frankowi już dobrze poszły, a on matki się słuchał i o ożenku nie myślał. *Bogusz. Kura 92.* **53.** *przestarz.* Stąd poszło, że... ⟨*wynikło*⟩. **54.** Wino poszło komu do głowy; w nogi ⟨*uderzyło do głowy; spowodowało zawrót głowy; niemożność poruszania się*⟩.

przysł. **55.** Lekko przyszło, lekko poszło ⟨*rzecz, pieniądze zdobyte łatwo, bez trudu zostały spożytkowane, wydane beztrosko*⟩. **56.** Nauka nie poszła (nie pójdzie) w las ⟨*doświadczenie nie było (nie będzie) zapomniane*⟩.

pół **1.** **p.** czarnej ⟨*mała filiżanka czarnej kawy*⟩. **2.** **p.** żartem, **p.** serio ⟨*niezupełnie żartując i nie całkiem serio*⟩: Mówić pół żartem, pół serio. **3.** **p.** do (drugiej, trzeciej itd.), o **p.** do (drugiej, trzeciej itd.); wpół do (drugiej, trzeciej itd.), o wpół do (drugiej, trzeciej itd.) ⟨*godzina pierwsza, druga trzydzieści itd.; o godzinie pierwszej, drugiej trzydzieści*⟩. **4.** **p.** na **p.** ⟨*w równych częściach, w połowie*⟩: Ekstrakt zmieszany pół na pół z wodą. **5.** Na **p.**: a) ⟨*na dwie połowy*⟩: Rozciąć co na **p.**; b) a. przez **p.**, na poły ⟨*w połowie, do połowy, niecałkowicie*⟩: Na **p.** dojrzały, na **p.** ugotowany; na **p.** rozpięta bluza. Rozumieć co przez **p.** tylko. Przyniósł starą księgę [...] na poły od szczurów pożartą. *Zab. XIII/1, 1776, s. 87.* **6.** W **p.** drogi, w **p.** słowa itp. ⟨*w połowie*⟩: Zawrócił w **p.** drogi. Przerwał w **p.** słowa.

półcień **1.** Łagodny **p.** **2.** Tonąć, zanurzyć się, znaleźć się w półcieniu: Meble tonęły w półcieniu. **3.** **p.** panuje gdzie (np. w pokoju).

półgębkiem **1.** Bąkać, gadać, gwarzyć, mówić, mruczeć, odpowiadać, odzywać się, przebąknąć, rozmawiać, szeptać, wspominać itp. **p.** ⟨*niewyraźnie, niezrozumiale; nieśmiało, oględnie*⟩. **2.** Jadać, jeść **p.** ⟨*mało; niechętnie; bez apetytu*⟩. **3.** Śmiać się, uśmiechać się **p.** ⟨*nieszczerze; cicho; krzywo*⟩. **4.** *euf. żart.* Siadać, (u)siąść **p.** ⟨*jednym pośladkiem*⟩.

półgłosem Czytać, jęczeć, kląć, liczyć, modlić się, mówić, nucić, opowiadać, rozmawiać, śpiewać, uczyć się, wydawać rozkazy itp. **p.** ⟨*niezbyt głośno, przytłumionym głosem*⟩.

półka **1.** **p.** biblioteczna ⟨*regał*⟩. **2.** **p.** na książki a. do książek; **p.** w ścianie. **3.** Rzędy półek. **4.** Coś leży, stoi na półce. **5.** Sięgnąć na półkę. **6.** Pojawić się, zjawić się na półkach księgarskich ⟨*o książce: ukazać się w sprzedaży*⟩. **7.** Schodzić z półek (księgarskich) ⟨*o książce, dziele: być wycofanym ze sprzedaży*⟩. **8.** Zalegać **p-i** (księgarskie) ⟨*o książce: nie mieć pokupu*⟩.

półkole **1.** Półkolem (otaczać kogo, co; rosnąć, biec, stanąć) ⟨*w kształcie półokręgu, łukiem*⟩: Linia drogi biegła półkolem. **2.** W **p.**: Damy usiadły w półkole. *Prus Lalka III, 138.* **3.** Ustawić (się) w **p.**

półkorcówka *daw.* Mieć głowę, łeb jak **p.** ⟨*mieć dużo kłopotów, zmartwień; mieć dużo na głowie*⟩: Kolosalne kłopoty, mówię ci, łeb mam jak półkorcówka. *Dygas. Pióro 59.*

półkrąg **1.** Półkręgiem, w **p.** (stanąć, ustawić się) ⟨*w półkole*⟩: Na zrębie głazów w półkrąg stanęli. *Zmor. Poezje 73.* **2.** Zatoczyć **p.**

półkrew Koń, klacz, pies półkrwi ⟨*pochodzące ze skrzyżowania osobnika określonej rasy z osobnikiem bez określonej rasowości*⟩.

półksiężyc **1.** *daw.* dziś *rzad.* Ciągnąć się, okrążać, otaczać, rozciągać się, rozwijać się, rozwijać szyki, ustawiać się, wyginać się półksiężycem, w **p.** ⟨*ciągnąć się itp. tworząc grupę w kształcie sierpa księżyca*⟩: Rozwinąwszy się w półksiężyc, odważnie czekali natarcia. *Gomul. Miecz. II, 137.* **2.** Walka między krzyżem i półksiężycem ⟨*między chrześcijaństwem i islamem*⟩.

półmisek **1.** **p.** czego ⟨*zawartość półmiska, potrawy z półmiska*⟩: **p.** jarzyn, ryb. **2.** **p.** z czym ⟨*płaskie, podłużne naczynie stołowe, rodzaj płytkiej miski z zawartością*⟩: **p.** z mięsiwem, z jarzynami. **3.** Obnosić **p.**; położyć, włożyć na **p.**; podać na półmisku. **4.** *przestarz.* Rozkładać co (jak) na półmisku, na **p-i** ⟨*rozwodzić się nad czym*⟩: Wszędzie lubił podawać radę, toczyć dyskusje, rozkładać rzecz na półmiski. *Szujski Portr. 27.*

północ **1.** Daleka **p.** ⟨*północne kraje podbiegunowe*⟩. **2.** Od północy do południa ⟨*o czasie*⟩. **3.** Na północy czego ⟨*w części północnej czego, kraju, miasta itp.*⟩: Na północy Polski. **4.** Na **p.** od czego ⟨*w kierunku północnym*⟩: Na **p.** od Warszawy.

5. Z północy na południe ⟨*o kierunku przestrzennym*⟩: Z północy na południe przeciął ją [dolinę] wstęgą Białki. *Prus SPP.* **6.** *daw.* Z północy ⟨*po północy*⟩: Przybliżyłem się do jednej dużej wsi, o godzinie 2 z północy. *Kopeć Dzien. 33.* **7. p.** bije, wybiła ⟨*zegar wydzwania, wydzwonił godzinę 12 w nocy*⟩.

północny 1. *fiz.* Biegun **p.** (magnesu) ⟨*biegun dodatni magnesu; w kompasie: biegun wskazujący północ*⟩. **2.** Fauna, roślinność **p-a** ⟨*właściwa strefie północnej*⟩. **3.** Kraje, ziemie **p-e** ⟨*leżące na północy*⟩. **4. p.** wschód ⟨*strona, kierunek między północą a wschodem; północo-wschód*⟩. **5. p.** zachód ⟨*strona, kierunek między północą a zachodem; północo-zachód*⟩. **6.** Wiatr **p.** ⟨*wiejący z północy*⟩. **7.** *astr.* Zorza **p-a** ⟨*zorza polarna*⟩.

półpnący Róże **p-e** ⟨*gatunek róż o długich, wiotkich pędach wymagających podpór do normalnego wzrostu*⟩.

półpustynny Klimat **p.** ⟨*w którym suma opadów w ciągu roku jest większa niż w klimacie pustynnym; deszcze występują tu przeważnie tylko w postaci rzadkich, ale gwałtownych ulew*⟩.

półrocze Oceny, stopnie, świadectwo na **p.** ⟨*za pół roku nauki, na zakończenie pierwszego półrocza*⟩: Świadectwo na półrocze dostałem dobre. *Pigoń Komb. 134.*

półuchem Słuchać **p.** ⟨*nie bardzo zwracając uwagę na to, co kto mówi; nieuważnie*⟩.

półwędrowny Ryby **p-e** ⟨*żyjące w strefie przybrzeżnej morza, w pobliżu ujścia rzek, odbywające tarło w dolnym biegu rzek*⟩.

półwyścigowy Rower, samochód, motocykl **p.** ⟨*pośredni między typem wyścigowym a turystycznym*⟩.

późno 1. Do późna ⟨*do późnych godzin, długo wieczorem lub w nocy*⟩: Długo rozmawialiśmy, do późna w nocy. *Słow. Listy I, 218.* **2.** Jest, było, robi się **p.**, za **p.** ⟨*pozostaje zbyt mało czasu, brakuje czasu; po czasie, po właściwym czasie*⟩: Teraz już za późno na układy. *Sienk. Wołod. II, 4.* *przysł.* **3.** Kto późno przychodzi, sam sobie szkodzi. **4.** Lepiej późno, niż nigdy (wcale).

później 1. Prędzej czy **p.**, wcześniej czy **p.** ⟨*kiedyś, kiedykolwiek, w jakimkolwiek czasie, po jakimś czasie; koniecznie, bezwzględnie*⟩: Prawda prędzej czy później odnosi triumf. *Bliz. Dam. 116.* Prędzej czy później przekonasz się o tym. **2.** Na **p.** (odłożyć, odsunąć, zostawić itp.) ⟨*na potem, na przyszłość*⟩: Odłożyć decyzję na **p.**

praca 1. p. ⟨*celowa działalność wytwórcza; wysiłek, trud, robota; akcja*⟩: **p.** akordowa (na akord), dniówkowa. **2. p.** badawcza, biurowa, fizyczna, dydaktyczna, literacka, naukowa, niewolnicza, niesamodzielna, pisarska, pedagogiczna, przetwórcza, przygotowawcza, publicystyczna, redakcyjna, samodzielna, twórcza, umysłowa, wychowawcza, wytwórcza, zbiorowa, zespołowa. **3. p.** benedyktyńska, ciężka, daremna, dokładna, gorączkowa, krwawa, lekka, mozolna, mrówcza, niedbała, niestrudzona, niewdzięczna, niewydajna, niezmordowana, ofiarna; owocna, wydajna, wytężona, wytrwała; **p.** ponad siły, w pocie czoła. **4. p.** ciągła, dorywcza, dzienna, najemna, nocna, sezonowa, stała, zarobkowa, zawodowa; na dwie, na trzy zmiany; **p.** za wynagrodzeniem. **5. p.** dyplomowa, magisterska, doktorska, habilitacyjna ⟨*rozprawa, projekt itp. stanowiące podstawę uzyskania dyplomu, tytułu magistra itp.*⟩. **6.** *fiz.* **p.** elektryczna, **p.** prądu ⟨*iloczyn mocy prądu i czasu, mierzony w watogodzinach*⟩. **7. p-e** hodowlane, inwestycyjne, kartograficzne, kodyfikacyjne, polowe, przygotowawcze, urbanistyczne, wykopaliskowe ⟨*działalność zespołowa nad wytwarzaniem czego*⟩. **8. p.** konspiracyjna, podziemna ⟨*działalność, akcja*⟩. **9.** *fiz.* **p.** mechaniczna ⟨*wielkość fizyczna mierzona iloczynem wartości siły przez wartość przebytej drogi lub też iloczynem wartości składowej siły zgodnej z kierunkiem drogi przez wartości przebytej drogi*⟩. **10. p.** nieprodukcyjna ⟨*działalność nie związana bezpośrednio z produkcją, np. artystyczna, badawcza, wychowawcza, naukowa*⟩. **11. p.** organiczna, **p.** u podstaw ⟨*hasło pozytywistów zalecające dążenie do podniesienia gospodarczego wsi i oświaty wśród ludu*⟩. **12. p.** partyjna, patriotyczna, polityczna, społeczna ⟨*działalność*⟩. **13. p.** poprawcza, przymusowa ⟨*kara za wykroczenia administracyjne, odbywana bez pozbawienia wolności w miejscu stałego zatrudnienia lub w miejscu wskazanym przez wydającego wyrok*⟩. **14. p.** pionierska ⟨*działanie zapoczątkowujące co, wprowadzające coś nowego; nowatorstwo*⟩. **15. p.** potokowa ⟨*polegająca na zachowaniu kolejności i ciągłości w wykonywaniu poszczególnych elementów produkowanego przedmiotu*⟩. **16. p.** produkcyjna ⟨*której celem jest przystosowanie dóbr przyrody do potrzeb człowieka; działalność w dziedzinie produkcji materialnej, której rezultatem jest wartość użytkowa*⟩. **17. p.** siłowa ⟨*wysiłek fizyczny, ćwiczenia gimnastyczne wyrabiające siłę fizyczną*⟩. **18. p.** syzyfowa ⟨*ciężka, lecz bezcelowa praca (od imienia mitologicznego Syzyfa, założyciela i króla Koryntu, za liczne nieprawości skazanego na ciągłe wtaczanie na górę głazu, który od szczytu osuwał się z powrotem w dół)*⟩. **19. p.** zlecona ⟨*określona praca wykonywana na zlecenie*⟩. **20. p.** całego życia ⟨*to, co ktoś zapracował, zarobił, zgromadził, zaoszczędził pracując; dorobek*⟩. **21. p.** pióra ⟨*pisanie utworów literackich*⟩: Utrzymywać się z pracy pióra. **22. p.** czym ⟨*gdy się wymienia narzędzie pracy*⟩: **p.** łopatą; **p.** piórem. **23. p.** na co: **p.** na chleb. **24. p.** nad czym ⟨*gdy się wymienia cel pracy*⟩: **p.** nad rozwiązaniem komunikacji w mieście. Każdą chwilę zacznie poświęcać pracy nad sobą. *SPP.* **25. p.** około czego: **p.** około gospodarstwa. **26.** Bezpieczeństwo i higiena pracy (BHP) ⟨*dział ochrony pracy mający na celu zapobieganie wypadkom przy pracy oraz zapewnienie pracownikom nieszkodliwych dla zdrowia warunków*⟩. **27.** Bieg, tok, tętno, rytm pracy. **28.** Ciągłość pracy. **29.** Czas, dzień pracy. **30.** Cześć pracy! ⟨*w zakładach, zwłaszcza produkcyjnych, pozdrowienie powitalne lub pożegnalne, akcentujące pozytywny stosunek do wysiłku ludzkiego*⟩. **31.** Dyscyplina pracy ⟨*ogół przepisów mających na celu zabezpieczenie należytego wykonania pracy w państwie*⟩. **32.** Harmonogram, plan, podział pracy. **33.** Inspektor pracy ⟨*specjalny urzędnik państwowy lub działacz społeczny, nadzorujący przestrzegania przepi-*

sów o bezpieczeństwie i higienie pracy⟩. **34.** Karta pracy: a) ⟨*karta służąca do zapisywania, notowania wykonanych przez robotnika czynności*⟩; b) ⟨*w okresie okupacji niemieckiej: dokument, dowód zatrudnienia (kalka niem. Arbeitskarte)*⟩. **35.** Ludzie pracy, świat pracy, człowiek pracy ⟨*warstwa społeczeństwa utrzymująca się z pracy zarobkowej*⟩. **36.** Metoda, organizacja, styl, warunki pracy. **37.** Nakład, wkład pracy. **38.** Nawał pracy. **39.** (Naukowa) organizacja pracy. **40.** Obóz pracy, *rzad.* dom pracy ⟨*miejsce pracy przymusowej z pozbawieniem lub ograniczeniem wolności*⟩. **41.** Prawo pracy ⟨*ogół przepisów regulujących stosunki między pracownikiem a pracodawcą, określających obowiązki, uprawnienia pracownika i pracodawcy względem siebie*⟩. **42.** Przodownik pracy ⟨*pracownik epoki socjalistycznej, który we współzawodnictwie osiąga najwyższą ilość produkcji w określonej jednostce czasu*⟩. **43.** Racjonalizacja pracy ⟨*ulepszenie, poprawienie, udoskonalenie warunków lub metod wykonywania czego*⟩. **44.** Spółdzielnia pracy ⟨*zrzeszenie grupy osób w celu wspólnej pracy z określonym umową udziałem w zyskach i wspólną odpowiedzialnością*⟩. **45.** *fiz.* Teoretyczne jednostki pracy ⟨*jednostki, którymi mierzy się pracę, np. erg, kilogramometr itp.*⟩. **46.** Współzawodnictwo pracy ⟨*w ustroju socjalistycznym: szlachetna rywalizacja ludzi pracujących w dążeniu do podniesienia ilości i jakości produkcji*⟩. **47.** Wydajność pracy ⟨*ilość produkcji otrzymywana w określonej jednostce czasu*⟩. **48.** Wyścig pracy. **49.** Wyzysk pracy. **50.** Zakład, miejsce pracy ⟨*instytucja, w której ma się posadę, gdzie jest się zatrudnionym*⟩. **51.** Pole do pracy. **52.** Zdolność do pracy. **53.** Umowa o pracę ⟨*umową, w której pracownik zobowiązuje się do pełnienia dla pracodawcy pracy za wynagrodzeniem*⟩. **54.** Niezmordowany, wytrwały w pracy. **55.** Brać się, wziąć się, zabrać się do pracy. **56.** *pot.* Chodzić, jeździć do pracy ⟨*pracować*⟩: A twój stary gdzie chodzi do pracy? **57.** Dać komu, otrzymać pracę ⟨*zajęcie, zarobek; posadę*⟩. **58.** Dojść do czego (własną) pracą: Własną pracą doszedł do stanowiska. *SW.* **59.** Imać się; jąć się pracy. **60.** *pot.* Iść do pracy ⟨*zacząć pracować*⟩: Od pierwszego idę do pracy. **61.** Napędzać, nawoływać do pracy. **62.** Oddać się, poświęcić się pracy. **63.** Odpocząć po pracy. **64.** Odrywać kogo od pracy. **65.** Podejmować, podjąć pracę. **66.** Podołać ogromowi pracy. **67.** Podziękować za pracę. **68.** Pogrążyć się, zatopić się w pracy. **69.** Przerwać, rzucić pracę. **70.** Przykładać do czego pracy, przykładać się do pracy. **71.** Stracić, zmienić, znaleźć pracę ⟨*posadę, zatrudnienie, zajęcie*⟩. **72.** Rzucić się w wir pracy. **73.** Skazać na ciężkie **p-e** ⟨*pozbawić wolności, skazać na więzienie z obowiązkiem wykonywania wyznaczonej pracy*⟩. **74.** Szukać pracy ⟨*zajęcia, posady*⟩. **75.** Tętnić pracą. **76.** Ustawać, nie ustawać w pracy. **77.** Wciągnąć się, wziąć się, zabrać się, zasiąść, zaprząc się (kogo) do pracy. **78.** Wkładać, włożyć w co pracę (dużo pracy). **79.** Wykonać pracę. **80.** Zadać sobie pracę czego ⟨*zadać sobie trud czego*⟩. **81.** Zagrzebać się, zakopać się po uszy w pracy. **82.** Zalegać z pracą. **83.** Żyć z pracy rąk ⟨*utrzymywać się z pracy fizycznej*⟩. **84. p.** idzie (dobrze, źle, na całego); idzie na marne; **p.** pali się komu w rękach; wre, zawrzała; wydaje, osiąga owoce. *przysł.* **85.** Bez pracy nie ma kołaczy. **86.** Jaka praca, taka płaca. **87.** Praca tuczy, bieda uczy. **88.** Cierpliwością i pracą ludzie się bogacą. **89.** Praca lat skraca. **90.** Praca nie zając — nie ucieknie. **91.** Żadna praca nie hańbi.

pracować 1. p. fizycznie, umysłowo; **p.** dorywczo, sezonowo; kolektywnie, zespołowo; społecznie, zarobkowo; **p.** na cudzym; **p.** niezmordowanie, ochoczo, ofiarnie, rzetelnie, wydajnie; żwawo; bez wytchnienia, z całego serca, ze wszystkich sił; **p.** dzień i noc, od świtu do nocy; w milczeniu, w skupieniu, w pocie czoła, do siódmego potu; ponad siły, ponad normę; za dwóch, za czterech. **2. p.** jak koń, jak wół, jak mrówka, jak się patrzy; *żart.* jak dziki osioł. **3. p.** na dwie, na trzy zmiany; **p.** na akord, na dniówkę; **p.** pełną parą, na pełnych, na zwolnionych obrotach. **4. p.** ręka w rękę ⟨*zgodnie, wzajemnie sobie pomagając*⟩. **5. p.** w biurze, w fabryce. **6. p.** czym ⟨*gdy się wymienia narzędzie pracy, również przen.*⟩: **p.** łopatą; **p.** głową, **p.** językiem, język pracuje ⟨*mówić, obmawiać kogo*⟩: Oni pracowali łopatami, on językiem. - Niewieście języki pracują. Głównym przedmiotem ich zajęcia — oblubienica. *Gomul. Miecz II, 144.* **7. p.** łokciami ⟨*rozpychać się, przedostawać się przez tłum, pomagając sobie łokciami*⟩: Pracowaliśmy dość bezceremonialnie nie tylko łokciami, ale i pięściami. *Górs. H. Czarn. 203.* **8. p.** piórem ⟨*pisać prace naukowe, literackie; być pisarzem*⟩. **9. p.** dla kogo, dla czego ⟨*działać na czyją korzyść, przejawiać działalność w czyim interesie*⟩: **p.** dla idei, dla dobra kraju. **10. p.** około czego ⟨*wkładać w jakąś pracę dużo trudu, wysiłku, starania*⟩: **p.** około drzew (owocowych). Ślimak sam pracował około roli. *Prus SPP.* **11. p.** na kogo, na co ⟨*zarabiać na (czyje, swoje) utrzymanie; spełniać jakieś czynności na czyją korzyść; dorabiać kogo swoją pracą*⟩: **p.** na żonę, na dzieci; **p.** na fabrykanta; **p.** na chleb, na kawałek chleba, na twardy chleb powszedni, na utrzymanie, na życie. **12. p.** na siebie ⟨*utrzymywać się z własnej pracy, zarabiać na własne utrzymanie*⟩. **13.** Czas pracuje na kogo, na co; przeciw komu, czemu ⟨*oddalenie w czasie sprzyja, nie sprzyja komu lub czemu*⟩: Na rozum biorąc czas pracuje przeciwko nim. *Was. W. Rzeki 500.* **14. p.** na czym ⟨*działać w jakiś sposób za pomocą jakichś urządzeń, materiałów*⟩: Piec hutniczy pracuje na sztucznym dmuchu. Motor pracuje na benzynie, na ropie. **15. p.** na jakimś polu ⟨*działać w jakiejś dziedzinie*⟩. **16. p.** nad czym ⟨*dążyć do wykonania czego, wykonywać co; prowadzić studia, badania nad czym; pisać, komponować, tworzyć co*⟩: **p.** nad obrazem, operą, powieścią; **p.** nad rozwiązaniem problemu naukowego, nad podniesieniem oświaty. **17. p.** nad kim, nad sobą ⟨*kształtować, wyrabiać swój lub czyj charakter, wolę; kształcić kogo (się)*⟩: Nad Kazią muszę jeszcze dużo pracować, żeby wyplenić w niej mieszczańskie zamiłowania. *Sienk. Now. VI, 58.* **18.** Głowa, myśl, fantazja, wyobraźnia pracuje ⟨*ktoś myśli, zastanawia się, fantazjuje, wyobraża sobie co*⟩.

pracownica *książk.* **p.** igły ⟨*krawcowa*⟩.

pracownik 1. Dobry, doskonały, doświadczony, niedbały, niewydajny, sumienny, świetny **p. 2. p.**

etatowy, kontraktowy, najemny, sezonowy, stały; **p.** fizyczny, umysłowy. **3.** Niesamodzielny **p.** nauki ⟨*nie mający jeszcze tytułu docenta*⟩. **4.** Samodzielny **p.** nauki ⟨*mający tytuł naukowy docenta lub profesora*⟩. **5.** *książk.* **p.** mózgu ⟨*myśliciel, naukowiec*⟩. **6.** *książk.* **p.** pióra ⟨*pisarz, literat*⟩.

pracujący Lud **p.**, ludność **p-a**, masy **p-e**, klasy **p-e**, inteligencja **p-a** ⟨*warstwa społeczna utrzymująca się z pracy zarobkowej*⟩.

prać 1. p. brudy (czyje, swoje, rodzinne itp.) ⟨*roztrząsać, wyciągać na światło dzienne, ujawniać sprawy drażliwe, przykre*⟩: W moim salonie, cieszącym się od tylu lat renomą tak zasłużoną, zaiste, oni sobie brudy rodzinne prać przyszli! *Żer. Biała 46.* **2. p.** kogo — czym, po czym ⟨*okładać, bić*⟩: **p.** syna paskiem; **p.** kogo po plecach, po twarzy.

pradawny Od pradawna ⟨*od bardzo dawna, od najdawniejszych czasów, od dawien dawna*⟩: Dziki od pradawna utrzymywały się w odwiecznych lasach Karpat. *Wodz. Wspom. 45.*

pradziad 1. Od dziada pradziada, z dziada pradziada ⟨*z dawien dawna, od dawien dawna*⟩: Spora część obecnych gospodarzy siedzi tu na wsi z dziada pradziada. *Pigoń Komb. 15.* **2.** Za dziadów pradziadów ⟨*w czasach dawnych, najdawniejszych*⟩: Po pasiekach skarbowych wszystko po dawnemu, jak było za dziadów pradziadów. *Dz. Lit. Lw. 10, 1857.*

pragnąć p. czego jak kania dżdżu ⟨*bardzo pragnąć; pragnąć niecierpliwie*⟩. *posp.* Jak pragnę Boga, zbawienia, szczęścia, wolności! ⟨*zaklęcia*⟩.

pragnienie 1. Dokuczliwe, silne **p.** ⟨*uczucie suchości w gardle, gdy się chce pić*⟩. **2.** Głębokie, gorące, głuche **p.** ⟨*pożądanie, życzenie, żądza*⟩. **3. p.** czego: **p.** szczęścia, poświęceń, miłości; **p.** zemsty. **4.** Budzić, obudzać, wywoływać **p.**, wzniecać **p.** (czego). **5.** Doznać pragnienia czego a. co robić; Doznałem nieopisanego pragnienia pomóc biedakowi. *Święt. A. Obraz. I, 198.* **6.** Gorzeć pragnieniem czego. **7.** Cierpieć, czuć, mieć, odczuwać, (u)gasić, znosić **p. 8.** Omdlewać, schnąć, usychać, umierać z pragnienia. **9.** Spełnić, zaspokoić czyje **p. 10. p.** dokucza komu, dręczy kogo; pali, trapi kogo. **11. p.** czego rośnie w kim, w czyim sercu.

praktyka 1. Długoletnia **p. 2. p.** dyplomowa, letnia, wakacyjna ⟨*praca w zakładach wytwórczych w celu ugruntowania wiadomości teoretycznych*⟩. **3. p.** lekarska, prawnicza, adwokacka ⟨*wykonywanie zawodu; wziętość; klientela*⟩. **4.** Lekarz z praktyką. **5. p-i** guślarskie, magiczne, zabobonne ⟨*przesądy, zabobony, guślarstwo, czary*⟩: Czynić **p-i** guślarskie. **6. p-i** kościelne, pobożne, religijne ⟨*czynności zewnętrzne jako formy czci religijnej*⟩. **7.** W praktyce ⟨*w zastosowaniu; praktycznie; w praktycznej realizacji*⟩: Co znaczyło w praktyce owo słowo, nikt objaśnić nie umiał. *Żer. SPP.* Ograniczyć, przeprowadzić, zastosować co; coś jest jakie, ma zastosowanie jakie w praktyce. **8.** Z praktyki ⟨*z doświadczenia (życiowego)*⟩: Z praktyki wiedzieć o czym, przekonać się. **9.** Grunt (to) **p.! 10.** Dać kogo (chłopca) na praktykę ⟨*do terminowania, na naukę*⟩. **11.** Łączyć teorię z praktyką ⟨*stosować teorię w praktycznym działaniu*⟩. **12.** Mieć w czym praktykę, nabyć w czym praktyki ⟨*biegłość(-ści), doświadczenie(-nia)*⟩. **13.** Mieć ileś lat praktyki w zawodzie ⟨*doświadczenia; pracy praktycznej*⟩. **14.** Mieć co w ciągłej praktyce ⟨*w ciągłym użyciu*⟩. **15.** Odby(wa)ć praktykę ⟨*zajęcie praktyczne po ukończeniu nauki*⟩. **16.** Rozpocząć praktykę (lekarską) na prowincji, w mieście, w szpitalu. **17.** Wstąpić (do urzędu, do fabryki) na praktykę. **18. p.** dowodzi, poucza, uczy, wskazuje, że...

praktykujący Lekarz **p.** (wolno, prywatnie) ⟨*przyjmujący pacjentów w domu*⟩.

prapradziad Z prapradziada ⟨*z dawien dawna, od bardzo dawna, z dziada pradziada*⟩: Wszak mieszczanie z prapradziada iść w paragon z szlachtą mogą! *Oppman Typy 5.*

prasa ● 1. p. drukarska ⟨*maszyna do odbijania na papierze odbitki z formy drukarskiej przez tłoczenie*⟩. **2. p.** hydrauliczna, parowa. **3. p.** korektorska ⟨*maszyna drukarska, zwykle ręczna, dociskowa, używana do wykonywania próbnych odbitek (szpalt lub kolumn) przeznaczonych do korekt*⟩. **4.** Być pod prasą ⟨*być w druku, drukować się*⟩: Numer (gazety) jest już pod prasą. **5.** *daw.* Brać kogo, co; brać czyje ciało w prasę ⟨*ściskać gorsetem*⟩: [Damy] w prasę [...] ciała swoje biorą i okrutnym sznurowaniem krępując, twarde one ważą się nosić sznurówki. *Zab. VII/1, 1772, s. 134.* **6.** Opuścić prasę, wyjść, wychodzić spod prasy ⟨*zostać wydrukowanym*⟩: Nowe wydanie poezji Mickiewicza wyszło spod prasy. **7.** Coś pójdzie pod prasę ⟨*zacznie się drukować*⟩.

● 8. p. codzienna, poranna, popołudniowa, wieczorna; **p.** periodyczna, **p.** literacka, polityczna, polityczno-społeczna, kulturalna, sportowa; **p.** opozycyjna, prorządowa, **p.** oficjalna itp. ⟨*czasopisma*⟩: Czytać poranną prasę. **9.** Głosy, przedstawiciele prasy ⟨*dziennikarze*⟩. **10.** Dać o czym notatkę do prasy. **11.** Mieć dobrą, złą prasę ⟨*mieć dobrą, złą opinię u piszących na dany temat, o danej osobie*⟩: Nowości beletrystyczne nie miały dobrej prasy. **12.** Omawiać zagadnienie na łamach prasy.

prask Trzask! prask! ⟨*wykrzyknik naśladujący odgłos uderzenia, pęknięcia, upadku czego*⟩: Naraz trzask prask i szkło z wybitej szyby posypało się na podłogę.

prasowy 1. Cenzura **p-a. 2.** Kampania **p-a** ⟨*prowadzona za pośrednictwem prasy*⟩. **3.** Konferencja, narada **p-a. 4.** Loża **p-a** (w parlamencie, w sejmie). **5.** Polska Agencja **P-a** (PAP). **6.** Wywiad **p.** ⟨*udzielony przedstawicielom prasy*⟩.

praszczęta *daw.* Biegać na **p.**, przejść przez **p.**, puszczać przez (na, w) **p.** ⟨*karać chłostą; być karanym chłostą*⟩: Karę chłosty (w wojsku) wymierzano pod pręgierzem albo też, za niemieckim zwyczajem, przez bieganie „na praszczęta", czyli przez rózgi: żołnierze zbrojni w pręty czy rózgi ustawiali się w dwa szeregi, a skazaniec musiał przebiegać pomiędzy nimi. *Bystr. Dzieje II, 378.*

praw *daw.* Jest, był itp. **p.** (w czym) ⟨*ma, miał itp. słuszność, rację*⟩: Praw w tym, co powiada. *Sienk. SW.*

prawda 1. Gorzka, niezbita, oczywista, rzetelna, szczera, *żart.* najprawdziwsza **p.** ⟨*prawdziwość; brak fałszu, kłamstwa, udawania; wypowiedź zgodna z istotnym stanem rzeczy*⟩. **2.** Naga **p.** ⟨*fakty niczym nie upiększone, bez żadnych nieprawdziwych dodatków, takie, jakie rzeczywiście są lub były*⟩. **3.** Święta **p.** ⟨*słowa niewątpliwie prawdziwe*⟩. **4. p.** o kim, o czym: **p.** o sobie, **p.** o niebezpieczeństwie. **5. p.**? ⟨*czy tak?*⟩: Jak go długo nie widać, to ci markotno, co? prawda? *Bliz. Dam. 67.* **6. p.**! ach **p.**! ⟨*wykrzyknienie wyrażające nagłe uprzytomnienie sobie czegoś; a tak, rzeczywiście!*⟩: Prawda, przecież my dziś idziemy do teatru. **7. p.**, to **p.** ⟨*zwrot potwierdzający słuszność czyjej wypowiedzi: tak jest istotnie*⟩. **8.** Czy to **p.** ⟨*czy tak rzeczywiście jest, było, zdarzyło się*⟩: Czy to prawda, że wyjeżdżasz za granicę? **9.** *iron.* **p.** była! ⟨*wyraża powątpiewanie: a jakże, akurat*⟩. **10.** Co **p.** ⟨*trzeba przyznać, że...; istotnie, prawdę mówiąc; wprawdzie*⟩: Na sobie miał niewytworny co prawda, ale całkiem przyzwoity garnitur. *Hamera Dozn. 13.* **11.** *przestarz.* dziś *reg.* i *gw.* Po prawdzie ⟨*mówiąc szczerze, trzeba przyznać, że...; prawdę mówiąc; w istocie, rzeczywiście*⟩: Spuścił oczy, zamyślił się i nic nie odpowiedział, bo i po prawdzie nie miał co odpowiedzieć. *Dzierzk. Rodzina 31.* **12.** Bliski prawdy, podobny do prawdy, rzecz podobna do prawdy, zgodny z prawdą; daleki od prawdy. **13.** Bogiem a prawdą ⟨*mówiąc szczerze, w istocie, w samej rzeczy, naprawdę*⟩: Bogiem a prawdą bazgrzesz szkaradnie. *Krasz. Sfinks II, 80.* **14.** Ciąć, mówić, pisać, powiedzieć, rzucać, wygarnąć, (wy)rąbać prawdę (w oczy), gorzką prawdę, słowa prawdy ⟨*mówić, powiedzieć itp. rzeczy (słowa) prawdziwe, szczere, zgodne z rzeczywistością; mówić śmiało, bez ogródek, niekiedy rzeczy nieprzyjemne*⟩. **15.** *podn.* Dać, dawać świadectwo prawdzie ⟨*wyraźnie co potwierdzić, zaświadczyć, zadokumentować*⟩. **16.** Dojść, dowiedzieć się prawdy. **17.** Mijać, minąć, rozminąć się z prawdą ⟨*mówić, przedstawiać rzeczy, fakty itp. niezgodnie z rzeczywistością; kłamać świadomie lub bezwiednie, fałszować rzeczywistość*⟩: Chyba nie minę się z prawdą, twierdząc, że... *SPP.* **18.** Popatrzeć spojrzeć, *rzadk.* zajrzeć prawdzie w oczy ⟨*zdawać sobie sprawę z sytuacji, z faktycznego stanu rzeczy; umieć pogodzić się z niemiłą rzeczywistością*⟩. **19.** Jeśli mam prawdę powiedzieć, prawdę mówiąc, prawdę powiedziawszy ⟨*chcąc być zupełnie szczerym; należy przyznać, że..., naprawdę, istotnie*⟩: Prawdę mówiąc nie mam ochoty wyjeżdżać z miasta. **20.** Nie ma, nie było w tym cienia, krzty prawdy. **21.** Odkryć, ustalić, wyjawić prawdę. **22.** Owijać prawdę w bawełnę ⟨*mówić o czym prawdziwym nie wprost, lecz aluzjami, nie wypowiadać się otwarcie*⟩: Dość tego [...] prawdy nie ma co w bawełnę owijać. *Choj. Alkh. II, 317.* **23.** Zamykać oczy na prawdę.

przysł. **24.** Prawda jak oliwa na wierzch wypływa. **25.** Prawda w oczy kole; prawda gorzka potrawa ⟨*szczera wypowiedź często jest dla słuchającego nieprzyjemna*⟩.

prawdopodobieństwo *książk.* Według, podług (wszelkiego) prawdopodobieństwa ⟨*prawdopodobnie, przypuszczalnie*⟩.

prawdziwy 1. p. diament, jedwab; **p-a** perła ⟨*naturalny(-a), nie sztuczny(-a)*⟩. **2.** Grzyb **p.** ⟨*z rodziny borowików; prawdziwek*⟩. **3. p-a** historia, **p-e** zdarzenie ⟨*rzeczywista(-e), nie zmyślona(-e), autentyczna(-e)*⟩. **4. p.** kłopot ⟨*istotny, duży*⟩: Być w prawdziwym kłopocie. **5. p-a** miłość, przyjaźń; **p.** żal ⟨*rzeczywista(-y), nie udana(-y), nie kłamana(-y)*⟩: Nigdy prawdziwa miłość nie umiera. *Kochan. SW.* **6. p-a** przyjemność ⟨*istotna, szczera, wielka*⟩: Z prawdziwą przyjemnością patrzyłem na występ młodego baletu. **7.** Ktoś, *rzad.* coś z prawdziwego zdarzenia ⟨*poważny, nie będący dyletantem*⟩: Pisarz, aktor, muzyk, orkiestra itp. z prawdziwego zdarzenia.

prawica 1. *książk.* Po prawicy, *rzad.* na prawicy (czego, czyjej) *podn.* ⟨*z prawej strony, po (czyjej) prawej stronie*⟩: Stanąć, zasiąść po prawicy króla, księcia itp. - Ogromna chorągiew książęca z białym orłem stała po prawicy tronu. *Iwasz. J. Tarcze 321.*

przysł. **2.** Nie wie lewica, co czyni prawica. (Niech nie wie lewica, co daje prawica. *Mat. VI, 3*).

prawić 1. p. komu co: **p.** aforyzmy, bajki, historie, opowieści ⟨*mówić, opowiadać*⟩: Albert prześliczne nieraz prawił nam aforyzmy. *Żmich. SPP.* **2. p.** androny, banialuki, brednie, od rzeczy, trzy po trzy; *daw.* baje ⟨*mówić, pleść głupstwa, rzeczy bez sensu; bzdurzyć*⟩. **3. p.** czułości, czułe słówka, dusery, grzeczności, komplementy; impertynencje, niegrzeczności ⟨*mówić komu rzeczy przyjemne, pochlebne; przykre*⟩: Gromada stała chwilę prawiąc sobie czułości. *Wikt. SPP.* **4.** *przestarz.* dziś *żart.* **p.** mowę, oracje ⟨*wypowiadać, wygłaszać*⟩. **5. p.** kazanie, morały, perorę ⟨*wygłaszać, robić uwagi umoralniające, pouczać co do postępowania, napominać, strofować*⟩: Słuchaj, Hortensjo, nie chcę ci prawić morałów, ale źle robisz igrając z podobnymi uczuciami. *Dygas. As 38.* **6. p.** jak z ambony, jak z katedry ⟨*mówić uroczyście, z namaszczeniem; przemawiać, perorować*⟩. **7.** *daw.* **p.** jak z motka ⟨*mówić płynnie, recytować*⟩: Przykładem żaków szkolnych, czegoś się nauczył, jak z motka prawisz. *Piotr. Satyr 34.*

prawidło 1. p-a gramatyczne ⟨*reguły*⟩. **2.** *daw.* Mieć za **p.** (co robić) ⟨*traktować co jako normę postępowania*⟩: Mam to za prawidło, od którego nigdy nie odstępuję, ażeby wieczorem nie pokazywać się inaczej jak we fraku. *Krasz. Pam. 191.* **3.** Trzymać się prawidła, prawideł: My jednak po staremu trzymaliśmy się prawideł. *Sienk. SPP.* **4.** Ująć, ujmować co w **p.** (**p-a**).

prawidłowy p-a figura geometryczna; **p.** kształt; **p-e** rysy itp. ⟨*foremna(-y, -e), symetryczna(-y, -e)*⟩.

prawnie *daw.* **p.** czynić, poczynać ⟨*przed sądem, sądownie*⟩: Stadnicki każdego jurystę, który by przeciw niemu śmiał akcję wnosić, łapał, więził i do przysięgi zmuszał, że nigdy przeciw niemu prawnie czynić nie będzie. *Łoz. Wł. Praw. II, 362.*

prawo 1. Nieprzedawnione, niewygasłe, przyrodzone, słuszne **p.** (do czego) ⟨*uprawnienie*⟩. **2.** Nieubłagane, odwieczne **p.** ⟨*przepisy, reguły prawne, ustawy*⟩. **3. p.** administracyjne ⟨*ogół norm regulują-*

cych działalność organów zarządu państwowego⟩. **4. p.** autorskie ⟨*ogół przepisów prawnych określających uprawnienia przysługujące autorowi dzieła artystycznego, literackiego i naukowego oraz regulujących stosunki wynikające z powstania danych dzieł*⟩. **5. p.** cywilne ⟨*ogół przepisów normujących stosunki osobowe i majątkowe jednostki*⟩. **6. p.** handlowe ⟨*przepisy normujące stosunki prawne, wynikające z czynności handlowych*⟩. **7. p.** karne ⟨*przepisy zawierające zakazy lub nakazy, których naruszenie zagrożone jest karą; ogół norm określających postępowanie karne*⟩. **8. p.** kanoniczne ⟨*w niektórych społecznościach religijnych: ogół przepisów dotyczących spraw religijnych*⟩. **9.** *hist.* **p-a** kardynalne ⟨*główne, podstawowe zasady ustroju w Polsce XVII i XVIII w., które nie mogły być zmienione*⟩. **10. p.** koronne a. polskie ⟨*przepisy obowiązujące przed rozbiorami na terenie Korony*⟩. **11.** *hist.* **p.** lenne ⟨*w średniowieczu przepisy regulujące stosunki między panem a lennikiem (wasalem)*⟩. **12.** *hist.* **p.** magdeburskie, **p.** niemieckie ⟨*przeniesione do Polski w XIII i XIV w. z Niemiec, głównie z Magdeburga, nadawane nowo zakładanym lub dawnym miastom i wsiom polskim, gwarantujące szeroki samorząd*⟩. **13. p.** międzynarodowe, **p.** narodów ⟨*ogół norm określających stosunki między państwami*⟩. **14. p.** obyczajowe, zwyczajowe ⟨*niepisane, oparte na zwyczajach normy prawne uznane za obowiązujące*⟩. **15. p-a** obywatelskie ⟨*uprawnienia przysługujące obywatelowi*⟩: Wyrok czterech lat z pozbawieniem praw obywatelskich. *Bogusz. SPP.* **16. p.** państwowe a. polityczne, a. konstytucyjne ⟨*dotyczące politycznej i społeczno-gospodarczej organizacji państwa*⟩. **17.** *posp.* Psie **p.** ⟨*przymus, konieczność, obowiązek wynikający z czyjejś zależności od kogo*⟩: Twoje psie prawo słuchać rodziców. **18. p.** rzeczowe ⟨*dotyczy własności, użytkowania itp. przedmiotów ruchomych i nieruchomych*⟩. **19. p.** rzymskie ⟨*ogół norm prawnych obowiązujących w starożytnym Rzymie*⟩. **20.** Wilcze **p.** ⟨*przemoc, bezprawie*⟩: Na wysokich zamkach ej, rządzi wilcze prawo, wieje chłopu wiatrem w oczy, wieje w oczy krwawo! *Dobrow. S. Rzecz 28.* Wilczym prawem czego dostać. **21. p.** wyborcze ⟨*system wyborów do władz państwowych lub samorządowych*⟩. **22. p.** czego ⟨*stała zależność między zjawiskami*⟩: **p.** ciążenia, **p.** rozszerzalności ciał; **p.** przyczynowości; **p-a** natury. **23. p.** czego ⟨*przepis, prawidło, wymaganie*⟩: **p-a** gościnności, grzeczności, przyzwoitości. **24. p.** czego; **p.** do czego ⟨*uprawnienie*⟩: **p.** starszeństwa; **p.** życia i śmierci; **p.** do życia. **25. p.** jazdy ⟨*uprawnienie do prowadzenia pojazdu mechanicznego*⟩. **26.** *daw.* **p.** kaduka ⟨*norma zwyczajowa ustalająca przejście na własność państwa majątku pozbawionego ustawowego spadkobiercy*⟩. **27.** Prawem kaduka ⟨*bezprawnie, niezasłużenie*⟩: Pozyskać, zdobyć co prawem kaduka. **28. p.** łaski ⟨*uprawnienie do złagodzenia, a nawet darowania kary przysługujące zazwyczaj głowie państwa, w Polsce — Radzie Państwa*⟩. **29. p.** obywatelstwa ⟨*przywilej przynależności do danego państwa*⟩. **30. p.** pięści, **p.** silniejszego ⟨*przemoc*⟩. **31. p.** pracy ⟨*ogół przepisów dotyczących umowy o pracę, bezpieczeństwa i higieny pracy*⟩. **32.** *hist.* **p.** składu ⟨*w średniowieczu: przywilej przysługujący niektórym miastom, na mocy którego przejeżdżający przez nie kupcy musieli wystawić tu swe towary na sprzedaż w ciągu kilku lub kilkunastu dni*⟩. **33. p.** ubogich ⟨*uprawnienie, na podstawie którego osoby niezamożne uwolnione są od odpłat sądowych*⟩. **34. p.** na co ⟨*pozwolenie, koncesja, przywilej*⟩: **p.** na przejazd przez grunt sąsiedzki. **35.** Artykuł, duch, powaga, sankcja prawa; zbiór praw ⟨*artykuł itp. ustawy, przepisu prawnego; zbiór ustaw, przepisów prawnych*⟩. **36.** Doktor, doktorat obojga praw (*daw.* prawa) ⟨*doktor, doktorat prawa świeckiego i kościelnego*⟩. **37.** Litera prawa ⟨*dosłowne brzmienie przepisu prawnego, nie uwzględniające żadnych okoliczności ubocznych, nie zawartych w przepisie*⟩: Trzymać się litery prawa. **38.** Jakim prawem ⟨*na jakiej podstawie, dlaczego*⟩: Jakim prawem wtrącasz się w nieswoje sprawy. Jakim prawem to zrobiłeś? *SW.* **39.** W imieniu prawa ⟨*formułka używana czasem przez osoby działające z polecenia organów sprawiedliwości*⟩: W imieniu prawa wzywam panów do rozejścia się. *Grusz. Ar. Tys. 358.* **40.** *przestarz.* Z prawa ⟨*zgodnie z obowiązującym prawodawstwem, na mocy uprawnień zagwarantowanych ustawą; legalnie*⟩: Czy to biedny człowiek powinien się upominać o to, co mu się z prawa przynależy? *Dygas. Gorz. I, 104.* **41.** *daw.* Na prawie, na gorącym prawie ⟨*na (gorącym) uczynku*⟩: Na gorącym prawie pojmany. *Troc.* **42.** Zgodnie z prawem ⟨*zgodnie z przepisami prawa*⟩. **43.** Chodzić, wstąpić, zapisać się na **p.** ⟨*na wydział prawny uczelni*⟩. **44.** Czuć się w prawie, *daw.* być w swoim prawie ⟨*uważać się za uprawnionego do czego, być uprawnionym do czego*⟩: Nie czuł się w prawie do ostrego sądzenia nikogo i niczego. *Dąbr. M. Noce III, 13.* **45.** *daw.* Czynić prawem przeciw komu, iść w **p.** z kim ⟨*dochodzić czego sądownie, procesować się*⟩: Chciałem prawem przeciw niemu czynić. *Sienk. SW.* **46.** Dochodzić prawa (praw) do czego ⟨*walczyć, zabiegać o to, domagać się tego, co się komu należy zgodnie z prawem, co zostało komu zagwarantowane*⟩: Dochodzić praw swoich do spadku po krewnych. **47.** Dopominać się o swoje **p-a** *przen.*: Pusty żołądek dopominał się o swoje prawa. **48.** Dyktować, łamać, naruszyć, narzucać, ograniczać, (po)deptać, (po)gwałcić, przekraczać, zdeptać, znieść **p.**, **p-a**. **49.** Mieć **p.** do kogo, do czego ⟨*móc się czego domagać, żądać, oczekiwać; zasługiwać na co; być uprawnionym do korzystania z czego, do rozporządzania kim lub czym*⟩: Mam takie samo prawo jak inni do szczęścia. - W Polsce poddany nie miał prawa apelacji od wyroku pańskiego do innej instancji. *Balzer Zagadn. 58.* Do własnego syna mam prawo i nie pozwolę sobie dawać nauk, jak mam z nim postępować. *Krzywosz. Jula 153.* **50.** Mieć **p.** (co robić): a) ⟨*być uprawnionym do czego*⟩: Jakie ty prawo masz taki wstyd na stare lata matce sprawiać. *Goj. Dziew. II, 166.* Miała prawo stanowić o swoim losie. *Dąbr. M. SPP.* Nie mam najmniejszego prawa robić ci wymówek; b) *pot.* ⟨*o przedmiotach: mieć uzasadnienie czego*⟩: Nie rozwijaj linii dłuższej niż dwieście metrów, kabel jest stary i ma prawo się urwać. *Ziel. S. Świt. 8.* **51.** *przen.* Mieć, zyskać **p.** obywatelstwa ⟨*wejść w zwyczaj*⟩: W Grecji nawet barwa w rzeźbie miała prawo obywatelstwa. *Krasz. Kartki 594.* **52.** Mieć swoje **p-a** ⟨*uprawnienia,* *przywileje*⟩: Każdy wiek ma swoje prawa. *SW.* **53.** Nada(wa)ć, spis(yw)ać, uchwalać **p-a** ⟨*ustawy*⟩. **54.** Nabyć, odstąpić, odzyskać, otrzymać, rościć (sobie), (u)tracić, (u)zyskać, zdobyć **p.** (**p-a**) do czego ⟨*uprawnienia*⟩: Nie roszcząc żadnego prawa do dokładności. *Mochn. SPP.* **55.** Nadużywać prawa, obchodzić, obejść **p.** ⟨*postępować wbrew przepisom prawa*⟩. **56.** Obstawać przy swych prawach ⟨*uprawnieniach*⟩. **57.** Odkryć, wykryć, sformułować **p.** (naukowe) lub **p.** czego (np. ciążenia). **58.** Odmawiać komu prawa do czego. **59.** Otoczyć kogo opieką prawa. **60.** Podlegać prawu: a) ⟨*podlegać normom prawnym*⟩; b) ⟨*podlegać prawidłowościom naturalnym*⟩: Wszystkie ciała na ziemi podlegają prawu ciężkości. **61.** Powoł(yw)ać się na swe **p-a** ⟨*uprawnienia*⟩. **62.** Pozbawić kogo prawa czego a. do czego ⟨*uprawnienia*⟩. **63.** Przelać na kogo swe **p.** (**p-a**): Lila prawo swe do tej sumy przelała na Ildefonsa Poryckiego. *Orzesz. SPP.* **64.** Przestrzegać prawa, praw. **65.** Przypuścić kogo do swych praw. **66.** Przyznać komu **p.**, szanować, uzna(wa)ć czyje **p.**, zaprzeczyć komu prawa do czego. **67.** (S)korzystać z przysługującego sobie prawa. **68.** Ścigać kogo prawem ⟨*występować sądownie przeciw komu*⟩. **69.** Upomnieć się o swe **p-a**. **70.** Urągać prawu, prawom: Postępowanie hitlerowców w krajach okupowanych urągało wszelkim prawom. **71.** Ustąpić komu prawa do czego. **72.** Wdzierać się w cudze prawa. **73.** Wyjąć spod prawa, spod opieki prawa ⟨*pozbawić opieki prawa, możności odwoływania się do organów wymiaru sprawiedliwości*⟩: Wyjęto ich spod opieki prawa. *Prus SPP.* **74.** Wyłamać się spod prawa, wykroczyć przeciw prawu: Był to warchoł, który sam jeden tyle razy przeciw prawu wykroczył. *Sienk. SPP.* **75.** Wyzuć kogo z praw. **76.** Zabezpieczyć czyje, swoje **p-a** (do czego). **77.** Zrównać w prawach. **78.** Zrezygnować z prawa, zrzec się swego prawa, swych praw do czego. **79.** **p.** do czego przysługuje, służy komu. **80.** **p.** wygasa, traci moc ⟨*przestaje obowiązywać*⟩.

prawodawczy Ciało, zgromadzenie **p-e**; organ **p.**; władza **p-a** ⟨*organ państwowy uchwalający prawa*⟩.

prawomocny Wyrok **p.**; orzeczenie **p-e** ⟨*który(-e) się uprawomocnił(o)*⟩: Zapadł wreszcie wyrok prawomocny. *Łoz. Wł. SPP.*

prawowity **p.** syn, potomek itp. ⟨*urodzony w zalegalizowanym małżeństwie*⟩.

prawy **1.** **p.** brzeg rzeki ⟨*po prawej ręce patrzącego w kierunku ujścia*⟩. **2.** **p.** but, rękaw ⟨*wkładany na prawą nogę, rękę*⟩. **3.** Dziecko, dziedzic, syn itp. prawego łoża, z prawego łoża ⟨*urodzony(-e) w legalnym małżeństwie*⟩. **4.** **p.** dziedzic, potomek, następca tronu itp. ⟨*legalny, prawowity*⟩. **5.** *techn.* **p.** gwint, śruba o prawym gwincie ⟨*ze skrętami skierowanymi w prawą stronę*⟩. **6.** *sport.* **p.** prosty, **p.** sierpowy, **p.** sierp ⟨*w boksie: cios zadany prawą ręką*⟩. **7.** **p-a** ręka: a) ⟨*prawica*⟩; b) *przen.* ⟨*główny pomocnik, zastępca*⟩: Ty prawą ręką jesteś w moim domu. *Brodz. SPP.* **8.** **p-e** skrzydło (gmachu); **p-a** strona (czego) ⟨*skrzydło, strona po prawej ręce*⟩. **9.** *mat.* **p-a** strona równania ⟨*część równania po znaku równości*⟩. **10.** **p-a** strona tkaniny, ubrania, papieru itp. ⟨*wierzchnia, zewnętrzna*⟩. **11.** Na **p.**, w **p.** ⟨*w prawą stronę, po prawej stronie czego*⟩: Na **p.** od mostu. Skręcić w **p.** **12.** Na **p.** i (na) lewo ⟨*wszędzie, dokoła; bez umiaru; tu i tam*⟩: Szastać pieniędzmi na **p.** i lewo. **13.** W **p.** i w lewo ⟨*i tak i owak*⟩: Jął [...] kalkulować w prawo i w lewo. *Berent Diog. 250.* **14.** Albo w lewo (na lewo), albo w **p.** (na **p.**) ⟨*tak albo inaczej (trzeba się zdecydować)*⟩: Żebyś sobie wiedziała, jesienią musi być już z Wawrzkiem załatwione albo w lewo, albo w prawo. *Mort. Wawrzek 149.* **15.** *daw.* Od prawego ⟨*z prawej strony*⟩: Pierwszy od prawego. **16.** Z prawa ⟨*z prawej strony*⟩: Z prawa i lewa ciągnęły się gęste zarośla. *Was. W. Rzeki 45.* **17.** Iść prawą drogą; zejść, wyjść z prawej drogi; wrócić, wejść na prawą drogę ⟨*postępować uczciwie, szlachetnie; stać się uczciwym; przestać być uczciwym*⟩: Szczerze pragnąłem wejść na prawą drogę! *Krasz. Pam. 130.* **18.** Naprowadzić, nawrócić itp. kogo na prawą drogę; sprowadzić kogo z prawej drogi ⟨*uczynić kogo dobrym, szlachetnym; wskazać właściwy sposób postępowania; skłonić do niewłaściwego, niemoralnego postępowania*⟩: Cóż, apostołem chcesz pan być? nawracać mnie? naprowadzić na prawą drogę. *Krasz. Szalona 42.*

prąd **1.** Bystry, wartki **p.** ⟨*pęd wody, nurt, wart*⟩. **2.** **p-y** jeziorne, morskie, oceaniczne ⟨*ruchy wód w pewnym stałym lub okresowo zmieniającym się kierunku*⟩. **3.** *przen.* **p.** kulturalny, społeczny. **4.** **p-y** powietrza a. powietrzne ⟨*silne strumienie powietrza; przeciągi*⟩. **5.** *przen.* **p.** w czym ⟨*tendencja, kierunek*⟩: **p.** w nauce, w sztuce. **6.** Pod **p.** ⟨*w kierunku przeciwnym niż ruch wody; przen. niż ruch inny, np. pojazdów, pieszych itp.*⟩. **7.** Dać się porwać, dać się unieść, ulec prądowi ⟨*dać się porwać nurtowi, pędowi wody; również przen.*⟩. **8.** Płynąć z prądem ⟨*w odniesieniu do wody: płynąć w kierunku nurtu; przen. postępować, działać zgodnie z panującymi tendencjami, zwyczajami*⟩. **9.** *pot.* **p.** (elektryczny) łapie, złapał kogo ⟨*razi, poraził kogo*⟩. **10.** **p.** ogarnia, porywa, unosi kogo ⟨*nurt, pęd wody; również przen.*⟩. **11.** **p-y** (różne, przeciwne) ścierają się ⟨*dążności, kierunki*⟩.

precyzja **1.** Wielka, najdalej posunięta **p.** ⟨*dokładność*⟩. **2.** Z precyzją (wykonać, wykończyć; sformułować co) ⟨*z dokładnością; ze ścisłością*⟩. **3.** Dążyć do precyzji. **4.** Coś wymaga precyzji.

predylekcja Jawna, wyraźna **p.** ⟨*skłonność, słabość, upodobanie*⟩. *książk.* Mieć predylekcję do kogo, czego ⟨*mieć skłonność, słabość do kogo, do czego*⟩: Miała predylekcję do wspomnień.

prefabrykowany Budynek **p.** ⟨*wykonany z prefabrykatów*⟩.

prefekt **1.** **p.** policji ⟨*we Francji: naczelnik policji*⟩. **2.** *kult.* Ksiądz **p.** ⟨*katecheta*⟩.

preliminarz **p.** budżetowy a. budżetu ⟨*projekt budżetu państwowego przedstawiony przez rząd parlamentowi (sejmowi) do zatwierdzenia*⟩.

premedytacja Z premedytacją (działać, robić co) ⟨*z rozmysłem, z ułożonym z góry planem*⟩: Morderstwo z premedytacją.

premia **1.** **p.** eksportowa, wywozowa ⟨*dopłata skarbu państwa do niektórych towarów wywożonych z* *kraju*⟩. **2. p.** stypendialna ⟨*specjalna premia wypłacana stypendystom wyróżniającym się w nauce*⟩. **3.** Dostać, otrzymać premię za co (np. za jakość produkcji) ⟨*nagrodę pieniężną*⟩.

premiowy 1. Papiery **p-e** ⟨*papiery wartościowe, obligacje pożyczek*⟩. **2.** Pożyczka **p-a** ⟨*pożyczka państwowa połączona z wygraną pieniężną*⟩.

presja 1. p. fizyczna, moralna; **p.** dyplomatyczna; silna **p.** ⟨*nacisk, przymus, zmuszanie do czego*⟩. **2. p.** opinii publicznej. **3.** Być, robić co pod presją (czyją a. czego): Pod presją ONZ zwaśnione kraje zgodziły się na rozejm. **4.** Ulec presji. **5.** Wywierać presję na kogo, na co.

pretekst 1. p. do czego ⟨*udany powód; pozór*⟩: **p.** do zaczepki. **2.** Pod pretekstem czego ⟨*pod pozorem*⟩: Wyszedł pod pretekstem bólu głowy. **3.** Coś jest pretekstem, służy za **p.** do czego: Było to pretekstem do pozbycia się przybysza. **4.** Mieć **p.** do czego ⟨*mieć rację pozornie słuszną do robienia czego*⟩: Uknuł nawet zdradziecki plan posługiwania się modną panną jak parawanem [...], aby wobec Świerkowskiego i tak zwanego świata mieć pretekst do częstego widywania pięknej mężatki. *Żer. Opow. 139.* **5.** Szukać pretekstu ⟨*pozornej racji, wybiegu*⟩: Szukał pretekstu, aby nie pójść do szkoły. **6.** Użyć czego jako pretekstu. **7.** Wynajdywać **p-y**, znaleźć **p.**

pretensja 1. Bezpodstawna, dzika, niesłuszna, słuszna, uzasadniona **p.** ⟨*roszczenie; uraza, żal*⟩. **2.** Nieściągalne, wygórowane **p-e** ⟨*roszczenia, zwykle pieniężne*⟩. **3. p.** do czego: a) ⟨*roszczenie, żądanie czego*⟩: **p.** do tronu, do terytorium; b) *przen.* ⟨*wygórowana ambicja, przesadne wyobrażenie o sobie, pozowanie na co*⟩: **p.** do elegancji, do zdolności, do nauki. **4. p.** do kogo — o co ⟨*uraza, żal*⟩: O co właściwie masz do mnie pretensję? **5.** Być w pretensjach, ktoś w pretensjach ⟨*o kimś starającym się ładnie wyglądać, chcącym się podobać za wszelką cenę*⟩: Był istotnie na starość w jakichś jeszcze pretensjach. *Kremer Listy I, 71.* Baba jeszcze w pretensjach. *SW.* **6.** Dochodzić, zrzec się swych pretensji ⟨*roszczeń*⟩. **7.** Mieć pretensję do kogo — o co ⟨*mieć żal, urazę do kogo*⟩: Miał pretensję do wszystkich, do całego świata. - Jeżeli mnie uznasz teraz lub później za dziwaka, nie będę miał o to żadnej pretensji. *Święt. A. Twinko 83.* **8.** Mieć pretensję, nie mieć pretensji do czego ⟨*chcieć uchodzić, nie chcieć uchodzić za co*⟩: Publikacja niniejsza nie ma pretensji do systematycznej pracy. *Jamp. Wspom. 3.* **9.** Oddalić, odrzucić, zaspokoić **p-e**; odstąpić od pretensji ⟨*roszczenia; od roszczeń*⟩. **10.** Rościć sobie, wysuwać, wysunąć, zgłaszać, zgłosić, żywić **p-e**; zaniechać pretensji; wystąpić z pretensjami.

prewencyjny 1. Areszt **p.** ⟨*zapobiegawczy, przed ogłoszeniem wyroku*⟩. **2.** Cenzura **p-a** ⟨*cenzurowanie druków przed ich opublikowaniem*⟩. **3.** Więzienie **p-e** ⟨*w którym odosobnia się osoby oskarżone przed ogłoszeniem wyroku*⟩. **4.** Wojna **p-a** ⟨*prowadzona dla uprzedzenia napaści ze strony przeciwnej*⟩.

prezent 1. p. gwiazdkowy, imieninowy, ślubny. **2.** Dać, ofiarować, posłać, przynieść komu co w prezencie: Przyniosła mi w prezencie słownik niemiecki. *Dąbr. Ig. SPP.* **3.** Dostać od kogo **p.** a. co w prezencie. **4.** Kupić co na **p.** **5.** Obdarować kogo prezentem. **6.** Robić **p-y**, zrobić komu **p.**

prezentować 1. *wojsk.* **p.** broń ⟨*stawać na baczność, trzymając broń przed sobą dla oddania honorów wojskowych*⟩. **2.** *hand.* **p.** weksel ⟨*przedstawiać do wypłaty*⟩. **3.** *przestarz.* **p.** kogo — komu ⟨*przedstawiać*⟩: Rejentowa prezentowała nieznajomego pana, którego mieli u siebie w loży. *Dąbr. M. SPP.*

prezes p. Rady Ministrów ⟨*premier*⟩.

prędki 1. p. bieg, chód, głos, krok, puls, ruch ⟨*szybki, raźny, żwawy*⟩. **2. p-a** decyzja; **p.** koniec, skutek, zgon, zmrok ⟨*nagły, natychmiastowy, raptowny, rychły, wczesny*⟩. **3.** Człowiek, temperament **p.** ⟨*popędliwy, porywczy, gwałtowny, krewki, żywy*⟩. **4. p.** do czego, w czym ⟨*pochopny, skory do czego; chętnie, skwapliwie robiący co*⟩: **p.** do bitki; **p.** w podejrzeniach.

przysł. **5.** Prędka odmowa, datku połowa.

prędko 1. Prędzej, później; prędzej czy później ⟨*wcześniej bądź później*⟩: Prędzej, później musisz ich spotkać. *Sienk. SPP.* **2.** Co prędzej, czym prędzej ⟨*jak najszybciej, natychmiast, bez zwłoki*⟩: Pragnął czym prędzej uciec. *Par. Niebo 171.* **3.** Na prędce ⟨*na poczekaniu, w lot, dorywczo*⟩: Zakręcić co do zjedzenia na prędce.

przysł. **4.** Dwa razy daje, kto prędko daje. **5.** Im prędzej, tym lepiej.

prędkość 1. p. bezwzględna, względna; **p.** początkowa, końcowa; ponaddźwiękowa, zawrotna **p.** **2.** przez **p.**, z prędkości ⟨*na skutek pośpiechu, w pośpiechu, przez pośpiech*⟩: Pomylić się w czym przez **p.** **3.** *gw.* W prędkości ⟨*w krótkim czasie, szybko, natychmiast*⟩: Skąd nazbierasz tyle kory w prędkości. *Sier. Dno 253.*

pręgierz 1. Być, stać, stanąć pod pręgierzem, *rzad.* na pręgierzu (np. opinii publicznej) ⟨*być obwinionym, oskarżonym o co, być napiętnowanym winą w oczach ogółu, wobec opinii publicznej*⟩: Lękał się za swe czyny stanąć pod pręgierzem opinii publicznej. *Prz. Tyg. Życia 9, 1875.* **2.** Postawić kogo, co pod **p.** lub pod pręgierzem (np. opinii publicznej) ⟨*obwinić, oskarżyć, napiętnować publicznie kogo, co; oddać pod sąd opinii publicznej*⟩: Ludzi nikczemnych śmiało pod pręgierz opinii publicznej stawiać powinniśmy. *Bojko Pisma 100.*

probierczy 1. Kamień **p.** ⟨*twarda skałka o barwie czarnej (najczęściej łupek krzemionkowy), służąca do określania zawartości metalu szlachetnego w stopach*⟩. **2.** Prawo **p-e** ⟨*zbiór przepisów prawnych dotyczących zawartości metali szlachetnych w stopach metali*⟩. **3.** Urząd **p.** ⟨*urząd zajmujący się kontrolą i cechowaniem przedmiotów zawierających metale szlachetne, np. złoto, srebro, platynę*⟩.

problem 1. Aktualny, skomplikowany, trudny **p.**; **p.** naukowy, społeczny. **2.** *sport.* **p.** skalny, tatrzański ⟨*osiągnięcie, zdobycie jakiegoś trudnego przejścia, szczytu w górach*⟩. **3. p.** szachowy ⟨*zadanie szachowe*⟩. **4.** Rozwiązać, stawiać **p.**: Problemu tego nigdy sobie nie stawiał. *Boy SPP.*

proca Jak z procy ⟨*nagle, błyskawicznie; ni stąd, ni zowąd; na poczekaniu*⟩: Wylecieć jak z procy.

proceder **1.** Mało intratny, zyskowny; niebezpieczny, niecny **p.** ⟨*zajęcie; działalność, postępowanie*⟩. **2.** Prowadzić, uprawiać **p.**: Niebezpieczny prowadzicie proceder. *Sienk. SPP.*

procedura **1.** Obowiązująca, prosta, skomplikowana, złożona **p.** ⟨*sposób przeprowadzenia jakiejś sprawy; tok, przebieg czego*⟩. **2. p.** cywilna, karna, kryminalna, sądowa ⟨*przepisy określające tok postępowania w sprawach cywilnych itp.*⟩.

procent **1.** Duży, nikły, znaczny **p.** (czego) ⟨*setna część danej wielkości*⟩: Owoce mają duży procent cukru. **2.** Duży, lichwiarski, nadmierny, olbrzymi, wygórowany, wysoki **p.** ⟨*odsetki płacone przez dłużnika wierzycielowi*⟩. **3.** Na sto **p.**, w stu procentach ⟨*całkowicie, zupełnie*⟩: Być pewnym, spokojnym; uwierzyć w co na sto procent (w stu procentach). Plan wypełnić w stu procentach. *Jastr. SPP.* **4.** Dać, przysłać co w procencie ⟨*jako prowizję, jako ekwiwalent*⟩: Ściągał antałek wina, które mu kupiec z Z. w procencie był przysłał. *Wilk. P. Poran. II, 34.* **5.** Oddać, odpłacić, zwrócić z procentem, z procentami ⟨*oddać itp. z nawiązką, z naddatkiem*⟩: Odda on społeczeństwu z procentem za tę przysługę, którąśmy mu wyświadczyli. *Dygas. Robins. 103.* **6.** Pożyczyć pieniądze na **p.** (komu lub od kogo). **7.** *przestarz.* Przynosić **p.** ⟨*procentować*⟩: Fabryk tych było już siedem. Procent przynosiły dobry. *Prus SPP.* **8.** Ulokować, umieścić, złożyć pieniądze na **p.**, na procencie. **9.** Żyć z procentu ⟨*z odsetek od kapitału*⟩.

procentowy **1.** Papiery **p-e** ⟨*papiery wartościowe, przynoszące określony procent od włożonej w nie sumy pieniężnej*⟩. **2.** Tablice **p-e** ⟨*z gotowymi obliczeniami odsetek dla różnych sum kapitału, różnych stóp procentowych i czasu*⟩.

proces ● **1. p.** ⟨*stopniowy rozwój, faza rozwojowa czego; reakcje chemiczne, zmiany fizyczne, fizjologiczne, którym podlegają ciała martwe oraz żywe organizmy*⟩: **p.** ewolucyjny, dziejowy, gospodarczy, historyczny, produkcyjny, rozwojowy. **2. p.** duchowy, psychiczny, psychologiczny ⟨*kolejne fazy przeżyć, doznań wewnętrznych człowieka*⟩. **3.** Powstrzymać, przechodzić, przyśpieszyć **p.** (np. rozwojowy, chemiczny).

● **4.** *praw.* **p.** ⟨*postępowanie sądowe, sprawa sądowa*⟩: **p.** cywilny, karny, polityczny, rozwodowy, sądowy, spadkowy. **5. p.** o co: **p.** o obrazę, o odszkodowanie, o pobicie. **6.** Rewizja procesu, **7.** Przegrać, wygrać, wytoczyć **p.**

proch ● **1. p.** ⟨*kurz, pył, okruszyna*⟩: **p-y** ludzkie ⟨*szczątki, popioły*⟩. **2.** Dźwignąć, podnieść kogo z prochu; wstać z prochu ⟨*wydobyć kogo z poniżenia; wydostać się z upadku, z poniżenia*⟩. **3.** *przestarz.* Leżeć, korzyć się, pełzać, tarzać się w prochu; słać się w **p.** przed kim ⟨*korzyć się, poniżać się przed kim, być pokornym wobec kogo*⟩: Hołota, która dziś w proch się przede mną ściele, jutro błotem mnie obrzuci. *Choj. Alkh. I, 334.* **4.** Obrócić się, rozbić kogo (się), rozpaść się, rozsypać się, (s)kruszyć kogo (się), zetrzeć kogo na **p.**, w **p.** ⟨*rozbić, rozsypać się w drobne kawałeczki; pokonać, zniszczyć kogo (się), zniweczyć kogo całkowicie, zupełnie*⟩: Skały wietrzeją i rozsypują się w **p.** Szklanka rozbiła się na **p.** Zetrzeć na **p.**, rozbić w **p.** armię nieprzyjacielską. - Boś jest proch i w proch się obrócisz. *Wuj. SW.* Wszystkie jej nadzieje rozsypały się w proch. *Sienk. SW.* **5.** Zdmuchiwać, zmiatać **p.** przed kim, sprzed czyich stóp, nóg ⟨*być uległym wobec kogo, gotowym do wszelkich usług*⟩: Nosiłbym ją na ręku, zdmuchiwał przed nią proch. *Sienk. Bez dogm. III, 19.* **6. p-y** czyje przenieść, rozrzucić, złożyć gdzie; **p-y** czyje spoczywają gdzie ⟨*szczątki, popioły ludzkie*⟩.

● **7. p.** ⟨*materiał wybuchowy*⟩: **p.** bezdymny ⟨*materiał wybuchowy wyrabiany z nitrocelulozy*⟩. **p.** strzelniczy ⟨*materiał wybuchowy wyrabiany z saletry, siarki i węgla*⟩. **8.** Zapalny jak **p.** **9.** Czuć **p.**, pachnie prochem ⟨*można spodziewać się wojny, bitwy, strzelaniny*⟩: Nie były to już czasy spokojne. Pachniało prochem i krwią. *Hertz P. Sedan 17.* **10.** Dosypać prochu do ognia ⟨*podsycić co, spowodować wzmożenie czego, np. kłótni, zamieszania, walki; por. Dolać oliwy do ognia*⟩. **11.** Strzelać bez prochu ⟨*twierdzić co bezpodstawnie*⟩. **12.** Wąchać **p.**, nie wąchać prochu ⟨*brać udział, nie brać udziału w bitwie; mieć doświadczenie, nie mieć doświadczenia z pola walki*⟩: Już w latach młodocianych wąchałem proch. *Winaw. Lit. 86.* **13.** Prochu nie wymyśli ⟨*o kimś mało inteligentnym, nie umiejącym samodzielnie myśleć*⟩: Dobry chłopiec [...] Ale prochu nie wymyśliłby. *Kosiak. Rick II, 31.*

produkcja **1. p.** drobna, masowa, seryjna; rzemieślnicza, rolnicza, przemysłowa, włókiennicza itp. ⟨*wytwórczość*⟩. **2. p-e** artystyczne, cyrkowe, taneczne ⟨*występy, popisy*⟩. **3. p.** globalna ⟨*ogół wyrobów gotowych, półgotowych i usług wykonanych przez przedsiębiorstwo w pewnym okresie (np. w miesiącu, roku)*⟩. **4. p.** literacka, malarska, piśmiennicza, muzyczna ⟨*ogół dzieł literackich, malarskich, piśmienniczych, muzycznych jakiego okresu, środowiska*⟩. **5. p.** uboczna ⟨*wytwarzanie artykułów nietypowych w celu wykorzystania odpadów i zdolności produkcyjnej przedsiębiorstwa*⟩. **6. p.** zwierzęca ⟨*hodowla bydła domowego*⟩. **7.** Stosunki produkcji ⟨*w procesie wytwarzania dóbr materialnych — stosunki kształtujące się między ludźmi, zależne od formy własności środków produkcji i formy podziału produktów*⟩. **8.** Środki produkcji ⟨*materialne składniki procesu wytwarzania dóbr materialnych, narzędzia, urządzenia pomocnicze itp. oraz zasoby i bogactwa naturalne ziemi*⟩. **9.** Rozwijać produkcję.

produkcyjny **1.** Cykl, plan, proces, tok **p.**; brygada, hala, norma **p-a**; zobowiązanie **p-e** ⟨*odnoszący(-a, -e) się do produkcji, związany(-a, -e) z produkcją*⟩. **2.** Czyn **p.** ⟨*wyprodukowanie czegoś dodatkowego ponad obowiązującą normę*⟩. **3.** Narada **p-a** ⟨*narada pracowników biorących bezpośredni udział w produkcji, nad ulepszeniem metod pracy*⟩. **4.** Pasza **p-a**, pokarm **p.** ⟨*w hodowli zwierząt: pokarm, pasza wysokiej jakości specjalnie dobrane, podawane zwierzętom w celu utuczenia lub podniesienia mleczności (u krów)*⟩. **5.** Praca **p-a** ⟨*działalność w dziedzinie produkcji materialnej; przystosowywanie dóbr przyrody do potrzeb człowieka*⟩.

6. Pracownik **p.** ⟨*biorący bezpośredni udział w produkcji, pracujący bezpośrednio przy wytwarzaniu*⟩. **7.** Spółdzielnia, spółdzielczość **p-a** ⟨*w krajach o ustroju socjalistycznym: dobrowolne zrzeszenie chłopów dla wspólnego prowadzenia gospodarstwa rolnego*⟩. **8.** Zdolność **p-a** ⟨*ilość produktu możliwa do wytworzenia w ciągu określonego czasu (na dobę, na miesiąc, rok)*⟩.

produkt 1. p-y drzewne, przemysłowe, spożywcze, tłuszczowe itp. ⟨*wyroby*⟩. **2. p.** globalny ⟨*suma produkcji wszystkich działów gospodarki narodowej, wytwarzana przez społeczeństwo w określonym czasie*⟩. **3. p-y** kolonialne ⟨*towary importowane dawniej z krajów kolonialnych, np. kawa, herbata, korzenie itp.*⟩. **4.** *przen.* **p.** literacki; **p.** fantazji ⟨*wytwór, dzieło*⟩. **5. p-y** rolne a. rolnicze ⟨*płody ziemi*⟩. **6. p-y** uboczne ⟨*odpady, części pozostałe przy produkcji czego*⟩. **7.** Zaopatrywać (np. rynek) w **p-y**.

profesor 1. p. (gimnazjalny) ⟨*tytuł używany zwyczajowo w stosunku do każdego nauczyciela szkoły średniej*⟩. **2. p.** honorowy ⟨*profesor otrzymujący ten tytuł w dowód uznania (najczęściej po ustąpieniu z katedry)*⟩. **3. p.** nadzwyczajny ⟨*samodzielny pracownik naukowy, wyższy stopniem od docenta*⟩. **4. p.** tytularny ⟨*tytuł udzielany za wybitne zasługi w dziedzinie nauki; nosiciel tego tytułu*⟩. **5. p.** zwyczajny ⟨*samodzielny pracownik naukowy, wyższy stopniem od profesora nadzwyczajnego*⟩. **6. p.** czego ⟨*gdy się wymienia przedmiot, którego ktoś wykłada, lub uczelnię, na której wykłada*⟩: **p.** historii, prawa; **p.** politechniki, uniwersytetu. **7.** Pani **p.**, do pani **p.** itp. ⟨*w zwrotach do wykładowczyni na wyższej uczelni*⟩; *uczn.* Pani profesorka, do pani profesorki itp. ⟨*w zwrotach do wykładowczyni w szkole podstawowej lub liceum*⟩.

profil 1. Delikatny, drapieżny, klasyczny, ostry, regularny, grecki, rzymski, wyrazisty **p.** ⟨*kontur twarzy z boku*⟩. **2.** Z profilu, w profilu ⟨*z boku, w widoku bocznym*⟩: Podobny do ptaka z profilu. Obejrzeć, widzieć kogo z profilu (w profilu). **3.** Stanąć, ustawić co profilem ⟨*w pozycji bocznej, bokiem*⟩: Stań profilem.

program 1. p. filmowy, radiowy, teatralny; **p.** imprezy, koncertu, obchodu, uroczystości, widowiska, wyścigów, zawodów sportowych itp. ⟨*zestawienie poszczególnych pozycji jakiejś imprezy; spis zwykle drukowany tych pozycji (z nazwiskami autorów, wykonawców itp.)*⟩. **2.** *ekon.* **p.** finansowy ⟨*zestawienie zawierające wszystkie dochody i wydatki pieniężne systemu finansów ogólnopaństwowych; wyszczególnienie środków zapewniających równowagę finansową w gospodarce narodowej*⟩. **3. p.** oficjalny, polityczny, społeczny; **p.** badań naukowych, reform społecznych itp. ⟨*ogólne założenia, zasady jakiejś działalności*⟩. **4. p.** zajęć szkolnych, **p.** szkolny, **p.** określonej nauki (np. logiki, matematyki, literatury) ⟨*plan zajęć w szkołach; zwięzłe wyłożenie treści danej dyscypliny*⟩. **5.** Projekt, zmiana programu. **6.** Według programu, zgodnie z programem (odby(wa)ć się): Zajęcia w szkole odbywają się codziennie zgodnie z programem. **7.** Mieć co w programie ⟨*w planie, mieć co zaplanowane*⟩: Miał w programie wyjazd latem na wycieczkę zagraniczną. **8.** Przedstawić, rozwinąć **p.** (np. działalności). **9.** Ułożyć, zaprojektować **p.** (np. zajęć szkolnych). **10.** Wprowadzić, wcielać w życie **p.** (np. reform).

projekt 1. Ambitny, nowy, ostateczny, pierwotny, stary **p.** ⟨*plan, pomysł*⟩. **2. p.** architektoniczny, przestrzenny ⟨*rozplanowania terenu*⟩. **3.** Typowy **p.** (budowlany) ⟨*plan, szkic (budowli), przeznaczony do wielokrotnie powtarzanej realizacji*⟩. **4. p.** czego ⟨*plan, zarys czego w formie utrwalonej na piśmie albo w formie rysunku*⟩: **p.** ustawy; **p.** gmachu, mostu, osiedla, linii kolejowej. **5. p.** co do czego: Projekty co do dzieci. *Dąbr. M. SPP.* **6.** Dać, doprowadzić do skutku, (od)rzucić, powziąć, przedstawić, przyjąć, referować, urzeczywistnić, uzasadni(a)ć, wcielić w czyn, wykonać, wysunąć (z)realizować **p.**: Powziął zuchwały projekt zamienienia jej [pustyni] na żyzną okolicę. *Prus SPP.* **7.** Snuć, układać **p-y**: Mimo iż mieszkali od wielu lat w mieście, wciąż snuli projekty przeniesienia się na wieś. **8.** Nosić się, wystąpić z projektem. **9. p.** dojrzewa, powstaje, upada.

prokrustowy p-e łoże ⟨*męczące położenie, sytuacja niezwykle trudna i ciężka do zniesienia*⟩: Im bezmierniejszą wola, im potężniejszą myśl ludzka, tym więcej muszą się one kurczyć, by wejść w prokrustowe łoże rzeczywistości. *Matusz. I. Swoi 213.*

prokurator p. generalny ⟨*główny oskarżyciel publiczny mianowany przez Radę Państwa*⟩.

proletariacki 1. Demokracja **p-a** ⟨*ustrój polityczny, w którym zwierzchnia władza należy do ludu pracującego; demokracja socjalistyczna*⟩. **2.** Internacjonalizm **p.** ⟨*międzynarodowa solidarność proletariuszy i mas pracujących wszystkich krajów, jedna z naczelnych zasad partii komunistycznych*⟩. **3.** Rewolucja **p-a** ⟨*dokonana przez proletariat*⟩. **4.** Światopogląd **p.** ⟨*oparty na materialistycznym monizmie; materializm dialektyczny*⟩.

proletariat 1. p. miejski, wiejski ⟨*klasa proletariuszy*⟩. **2.** Walczący, zorganizowany **p. 3.** Dyktatura proletariatu ⟨*ustrój polityczny w okresie przejściowym od kapitalizmu do socjalizmu, w którym nieograniczoną władzę państwową sprawuje klasa robotnicza w sojuszu z chłopstwem pracującym*⟩.

proletariusz p-e wszystkich krajów łączcie się! ⟨*hasło w Manifeście komunistycznym Marksa i Engelsa będące hasłem wszystkich partii komunistycznych*⟩.

promesa 1. p. bankowa ⟨*dokument zawierający przyrzeczenie udzielenia pożyczki petentowi przez bank*⟩. **2. p.** wizy ⟨*obietnica dania wizy wjazdowej przez kraj, do którego udaje się petent*⟩.

promieniować 1. p. czym ⟨*okazywać, uzewnętrzniać co*⟩: **p.** humorem, radością, szczęściem, zadowoleniem, zdrowiem. **2. p.** na kogo, na co ⟨*wywierać wpływ na kogo, na co; oddziaływać na kogo, na co*⟩: Wielka literatura promieniowała ideowo na całą sztukę. *Prz. Kult. 22, 1954.* **3.** *med.* Ból promieniuje ⟨*rozchodzi się, przenosi się z miejsca chorego do narządów zdrowych*⟩.

promień **1.** Blady, jasny, srebrny, złoty **p.** ⟨*wąskie pasmo, wąska smuga światła*⟩. **2. p.** czego: lampy, słońca, księżyca. **3. p.** włosów ⟨*pasmo, kosmyk*⟩. **4.** *przen.* **p.** łaski, nadziei, radości, szczęścia. **5.** W promieniu czego ⟨*w odległości (we wszystkie strony)*⟩: W promieniu kilometra nie było żadnej osady. **6.** Rozchodzić się promieniami ⟨*rozchodzić się promieniście*⟩. **7.** Rzucić **p.** (np. na ekran), rzucać, roztaczać **p-e** (o słońcu). **8. p.** (słońca, księżyca itp.) pada na co, przedziera się przez co (np. przez chmurę), wciska się gdzie.

promocja **1. p.** do następnej klasy (do klasy drugiej, trzeciej, czwartej itp.) ⟨*zezwolenie na przejście z klasy niższej do wyższej*⟩: Otrzymać promocję do następnej klasy. **2. p.** doktorska ⟨*nadanie tytułu naukowego doktora; ceremonia z tym związana*⟩.

propaganda **1.** Gorliwa, masowa, namiętna **p.** ⟨*rozpowszechnianie, propagowanie czego*⟩. **2. p.** pokojowa, prasowa, rewolucyjna, szeptana, wizualna, wojenna, wroga, wywrotowa. **3. p.** czego: **p.** czytelnictwa; muzyki ludowej. **4.** Narzędzie, środek propagandy. **5.** Organizować, rozwinąć, uprawiać propagandę. **6.** Posługiwać się propagandą.

propagandowy **1.** Broszura **p-a**, wydawnictwo **p-e** ⟨*służące propagandzie czego*⟩. **2.** Chwyt, środek **p.**; kampania **p-a.**

proporcja **1.** *daw.* Mieć głowę nie dla proporcji ⟨*być mądrym, zaradnym, sprytnym*⟩: Głowę ma nie dla proporcji przecież. *Orzesz. Sylwek 198.* **2.** Zachować **p-e** (w czym) ⟨*właściwy stosunek, umiar*⟩.

proporcjonalny **1. p.** do czego lub względem czego: Pałac i ogród proporcjonalne do rozmiarów posiadłości. *Perz. SPP.* **2.** *mat.* Wprost **p.** ⟨*pozostający w takim stosunku do innej wielkości, że gdy tę drugą zwiększymy lub zmniejszymy pewną ilość razy, wówczas pierwsza zwiększy się lub zmniejszy taką samą ilość razy*⟩. **3.** *mat.* Odwrotnie **p.** ⟨*zależny od innej wielkości w ten sposób, że gdy tę drugą powiększymy pewną ilość razy, wówczas pierwsza zmniejszy się taką samą ilość razy i odwrotnie: gdy drugą zmniejszymy pewną ilość razy, wówczas pierwsza powiększy się taką samą ilość razy*⟩. **4.** *polit.* **p.** system wyborczy ⟨*w którym głosowanie odbywa się na podstawie list, przy czym każda lista otrzymuje ilość miejsc odpowiednią do ilości złożonych na nią głosów w okręgu wyborczym*⟩.

proporzec **p.** przechodni ⟨*w zawodach sportowych, współzawodnictwie pracy, szkolnym itp.: nagroda w postaci chorągiewki wręczana zwycięzcy nie na własność, lecz do czasu następnych zawodów z obowiązkiem przekazania jej następnemu zwycięzcy*⟩.

propozycja **1.** Korzystna, ponętna **p.** ⟨*to, co się proponuje albo to, co komu proponują; zaofiarowanie czego albo zaofiarowanie się z czym*⟩. **2.** Mieć, otrzymać propozycję czego: Egon miał już kilka propozycji wyjazdów do Grazu. *Jackiew. Wiosna 148.* **3.** Odrzucić, przyjąć propozycję, zgodzić się na propozycję. **4.** Ponowić propozycję. **5.** Wystąpić z propozycją: Kiedy Zygmunt osiągnął pełnoletność, stryj wystąpił nagle z propozycją odkupienia jego gruntu. *Zal. W. SPP.* **6.** Zrobić komu propozycję ⟨*zaproponować co*⟩. **7. p.** wychodzi od kogo.

prorok **1.** Bodajbym był, obym był fałszywym prorokiem ⟨*oby się moje słowa nie sprawdziły*⟩: Bodajbym był fałszywym prorokiem, ale jemu nic dobrego z oczu nie patrzy. *Sienk. Pot. IV, 50.* **2.** Co rok (to) **p.** ⟨*gdy komu co rok rodzi się dziecko*⟩. *przysł.* **3.** Broda, jak u proroka, a cnota, jak u draba. **4.** Nikt nie jest prorokiem we własnym kraju ⟨*najtrudniej znaleźć uznanie u swoich*⟩.

prosić, poprosić **1. p.** czego (z dopełniaczem cząstkowym): **p.** chleba, wody; **p.** noża. **2.** *daw.* **p.** pardonu ⟨*zwrócić się do przeciwnika w walce z prośbą o darowanie życia*⟩. **3. p.** do czego ⟨*zwykle gdy się wymienia miejsce, do którego się zaprasza*⟩: **p.** do stołu; **p.** do gabinetu, do salonu, do ogrodu itp. **4. p.** do tańca ⟨*zapraszać, zaprosić*⟩. **5. p.** kogo — na co, np. **p.** na obiad, na herbatę, na imieniny, na lampkę wina (gdy się wymienia cel, w jakim się zaprasza) ⟨*zapraszać, zaprosić; (za)proponować, aby przyszedł, np. na obiad itp.*⟩. **6.** Prosić kogo na wszystko, na wszystkie świętości ⟨*zaklinać*⟩. **7. p.** kogo o co ⟨*zwracać się, zwrócić się (do kogo) z prośbą o co*⟩: **p.** o chleb, o wodę, o nóż; **p.** o chwilę rozmowy, o pomoc, o pozwolenie, o przebaczenie, o wyjaśnienie czego. **8. p.** o głos ⟨*zwracać się, zwrócić się do przewodniczącego zebrania, by pozwolił przemawiać*⟩. **9. p.** o ogień ⟨*zwracać się, zwrócić się z prośbą o użyczenie zapałek w celu zapalenia papierosa, cygara, fajki*⟩. **10. p.** o rękę czyją ⟨*oświadczyć się o kogo*⟩. **11. p.** kogo, aby co robił lub **p.** kogo co robić: Poprosili go, aby został (prosili go zostać). Proszę siadać, proszę, siadajcie, niech pan (pani) siada. **12. p.** kogo w kumy ⟨*aby był ojcem chrzestnym lub matką chrzestną dziecka*⟩. **13.** Nie dać się prosić ⟨*szybko spełniać czyją prośbę*⟩: Nie daj się prosić, kapitanie, zaśpiewaj. *Choj. Alkh. I, 85.* **14.** Prosić za kim ⟨*wstawiać się za kim, orędować komu*⟩: Nie miałbym odwagi za nim prosić, gdybym nie był pewny, że to się więcej nie powtórzy. *Par. Niebo 154.* **15.** Proszę! ⟨*wykrzyknienie wzywające do wejścia do środka, zwykle jako odpowiedź na pukanie*⟩. **16.** Proszę? ⟨*grzeczna, uproszczona forma zapytania: co proszę? co? — gdy pragniemy, aby rozmówca powtórzył to, co powiedział albo gdyśmy nie dosłyszeli ostatnich jego słów*⟩. **17.** Proszę, proszę bardzo, proszę uprzejmie: a) ⟨*zwrot grzecznościowy używany jako odpowiedź na „dziękuję"*⟩; b) ⟨*zwrot wyrażający zgodę na co*⟩: Chce pan sobie pójść, proszę bardzo. *Putr. Rzecz. 117.* **18.** Proszę pana, proszę pani itp. ⟨*formuła grzecznościowa zwracania się do kogoś, z kim się nie jest na ty*⟩: Nic mnie nie boli, proszę ojca. *Strug Ojc. 119.* **19.** Proszę ciebie, proszę pana, proszę państwa itp. ⟨*zwrot wtrącony wciągający do dyskusji rozmówcę*⟩: Weźmy, proszę cię, takie tylko zjawisko jak ludzką namiętność do pieniędzy. Czegoż to człowiek dla nich nie poświęci? *Żer. Prom. 60.* Ja, proszę państwa, nigdy o czymś podobnym nie słyszałem. *SPP.* **20.** Proszę, no proszę! ⟨*wykrzyknik wyrażający podziw, zdumienie*⟩: Umie pan sam naprawić radio? No proszę! **21.** Proszę mi wierzyć ⟨*zwrot zapewniający co, podkreślający prawdziwość wypowiedzi*⟩: Nie chciałem pani urazić, proszę mi wierzyć. **22.** I proszę ⟨*zwrot podkreślający zaskakujący wynik czego*⟩: Pierwszy raz poszedł z ojcem na polowanie. I proszę. Upolował wspaniałego rogacza.

23. *pot.* Że proszę, że proszę siadać ⟨*zwrot wyrażający uznanie dla kogo, czego*⟩: Chłopak był sprytny, tak wykołował wszystkich, że proszę. **24.** Coś aż prosi (się) o co ⟨*wymaga uzupełnienia czym, dostosowania do czego, dodania, wykonania czego*⟩: Budynki są w opłakanym stanie, aż proszą o remont.
przysł. **25.** Kogo nie proszą, tego kijem wynoszą.

prosię 1. p. nieskrobane ⟨*prostak, gbur, grubianin*⟩. **2.** Kwiczeć jak zarzynane prosię ⟨*głośno, piskliwie lamentować*⟩. **3.** Rozmawiać z kim jak gęś z prosięciem ⟨*nie móc się z kim porozumieć, nie rozumieć się nawzajem*⟩: Rozmawiamy jak gęś z prosięciem, ona po angielsku, a ja po francusku. *Chopin Wyb.*
przysł. **4.** Nie miała baba kłopotu kupiła sobie prosię ⟨*o sytuacji, w której ktoś sam bierze na siebie jakiś kłopotliwy obowiązek*⟩.

prostacki 1. p-e obyczaje, zachowanie ⟨*właściwe prostakom, grubiańskie*⟩. **2.** Po prostacku ⟨*w sposób właściwy prostakowi, ordynarnie, prostacko*⟩: Pluł na podłogę, jadł głośno mlaskając po prostacku. **3.** Z prostacka ⟨*w sposób prostacki, prostacko*⟩: Ubrany z prostacka w kapotę i długie buty.

prostak 1. p. bez wychowania. **2.** Jak **p.** ⟨*jak człowiek nieokrzesany, prostacki, prostacko*⟩: Zachowywać się jak **p.** **3.** *gw.* Na prostaki ⟨*prosto, na przełaj*⟩: Puścić się do wsi na prostaki. Na prostaki do miasta będzie ze trzy kilometry. **4.** Uchodzić za prostaka; wyglądać na prostaka, mieć wygląd prostaka.

prosto 1. p. (skąd) ⟨*wprost, bezpośrednio*⟩: Telewizor **p.** z fabryki. Garnitur **p.** od krawca. Przyjść **p.** z pociągu. Mleko **p.** od krowy. **2. p.** przed siebie, **p.** jak strzelił, **p.** jak sierpem rzucił ⟨*w prostej linii*⟩. **3. p.** w oczy (świecić, patrzyć komu): a) ⟨*wprost, bezpośrednio, w linii prostej*⟩; b) ⟨*otwarcie, jasno, szczerze*⟩: Powiedzieć komu prawdę **p.** w oczy. **4. p.** spod igły ⟨*o czymś nowym, nowiutkim*⟩: Garnitur **p.** spod igły; auta **p.** spod igły. **5. p.** z mostu (mówić, pisać) ⟨*otwarcie, szczerze, nie owijając w bawełnę*⟩: Wypalił im prawdę **p.** z mostu. **6.** Chodzić, trzymać się **p.** ⟨*w pozycji pionowej, wyprostowanej*⟩. **7.** Iść **p.** ⟨*nie skręcając w żadną stronę, wzdłuż linii prostej*⟩. **8.** Tłumaczyć co (się), wypowiadać co, mówić **p.** ⟨*w sposób naturalny; niesztucznie, jasno, wyraźnie, zwyczajnie; bez upiększeń*⟩.

prostota 1. Rozbrajająca, ujmująca **p.** ⟨*naturalność, bezpośredniość w obejściu*⟩. **2. p.** czego ⟨*brak komplikacji, nieskomplikowanie, niezawiłość*⟩: **p.** konstrukcji; **p.** języka, stylu; *przen.* **p.** serca. **3.** Pełen prostoty.

prostować 1. *techn.* **p.** blachę, stal itp. ⟨*nadawać blasze, stali itp. kształt płaski i odpowiednią grubość; wygładzać, wyprostowywać przez walcowanie*⟩. **2. p.** drogę ⟨*kierować się krótszą drogą*⟩: Żołnierzy prowadził pan Roch Kowalski [...] prostując sobie drogę ku Białemustokowi. *Sienk. Pot. III, 81.* **3. p.** grzbiet, plecy, postać ⟨*wyprostowywać, rozprostowywać się*⟩. **4. p.** kości *pot.* gnaty ⟨*wyprężać całe ciało, rozprostowywać członki; prostować się, przeciągać się, zażywać ruchu po dłuższym przebywaniu w jednej pozycji*⟩. **5.** *przestarz.* **p.** omyłki ⟨*korygować*⟩. **6.** *fiz.* **p.** prąd ⟨*zmieniać prąd zmienny na jednokierunkowy*⟩. **7. p.** czyje (błędne, kręte) ścieżki ⟨*nawoływać do dobrego, pouczać o tym, co dobre, wypleniać skąd zło, naprawiać czyje błędy*⟩: Macie prostować kręte ścieżki, karcić obyczaje, chłostać wady i przywary. *Prz. Tyg. Życia 30, 1875.*
przysł. **8.** Kto drogi prostuje, w domu nie nocuje.

prosty 1. p. jak świeca, jak trzcina. **2. p.** jak strzelił: Droga prosta jak strzelił. **3. p.** czym ⟨*prawy, szczery*⟩: **p.** sercem. **4. p.** człowiek, prości ludzie ⟨*nie wykształcony(-eni); nieobyty(-yci)*⟩. **5.** Po prostu: a) ⟨*w sposób prosty, bezpośrednio, zwyczajnie, wprost, wręcz, bez ceremonii*⟩: Opowiadał po prostu i naturalnie; b) ⟨*mówiąc otwarcie, szczerze, wprost, wręcz*⟩: Powietrze po prostu balsamiczne. Ten wasz Funio to po prostu bałwan.

proszek 1. p. do czego ⟨*ułatwiający co*⟩: **p.** do pieczenia, do prania; **p.** do zębów (do czyszczenia zębów). **2. p.** na co lub od czego ⟨*środek stosowany jako lek lub działający niszcząco na pasożyty*⟩: **p.** na ból głowy lub od bólu głowy; **p.** na robactwo, na pchły itp. **3.** *pot.* Coś jest w proszku ⟨*coś jest całkowicie rozmontowane, jakaś praca jest wykonana zaledwie we fragmentach, częściowo*⟩.

proszony 1. p. obiad, **p-e** śniadanie itp. ⟨*na które kogoś zaproszono*⟩. **2.** Chodzić po proszonym a. po proszonym chlebie ⟨*zajmować się żebraniną, żebrać*⟩.

prośba 1. Gorąca, milcząca, niema, osobista, pokorna, uniżona, uprzejma, usilna **p.** **2. p.** o kogo, o co: **p.** o brata; **p.** o ułaskawienie, o zapomogę. **3. p.** za kim, za czym: **p.** za synem. **4.** Na (czyją) prośbę; na ogólną, na własną prośbę ((z)robić co): Na moją prośbę zgodził się czekać. *Dąbr. M. SPP.* Zwolnił się z pracy na własną prośbę. **5.** Być głuchym na czyje **p-y**. **6.** Iść, chodzić po prośbie ⟨*zajmować się żebraniem, żebrać*⟩. **7.** Mieć do kogoś prośbę: Nie chcę ci zabierać czasu, mam tylko jedną prośbę. *Brand. K. SPP.* **8.** Odrzucić, poprzeć, spełnić, uwzględnić czyją prośbę. **9.** Ponowić swą prośbę. **10.** Przedstawić komu prośbę. **11.** Przychylić się do czyjej prośby, wysłuchać czyjej prośby, zniżyć się do prośby. **12.** Przyjść, wystąpić, zwrócić się do kogo z prośbą. **13.** Wnieść prośbę (zwykle na piśmie).

protekcja 1. Silna, wysoka **p.** ⟨*poparcie*⟩. **2.** Przez protekcję ⟨*przy czyim poparciu*⟩: Przez protekcję otrzymał posadę. **3.** Liczyć na czyją protekcję ⟨*na poparcie*⟩. **4.** Mieć protekcję ⟨*poparcie*⟩. **5.** *przestarz.* Mieć kogo w protekcji ⟨*opiekować się kim, popierać kogo*⟩: Chciejże Mci Dobrodzieju jakeś zaczął, mieć mię w swojej protekcji. *Boh. Figl. 16.* **6.** *daw.* Poddać się pod protekcję czyją ⟨*pod protektorat, pod władzę opiekuńczą*⟩: W dniu dzisiejszym poddaliśmy się pod protekcję najjaśniejszego króla szwedzkiego. *Sienk. Pot. I, 198.* **7.** Szukać protekcji u kogo, gdzie ⟨*poparcia*⟩. **8.** *przestarz.* Uciekać się pod czyją protekcję, wziąć kogo w protekcję ⟨*pod opiekę, w opiekę*⟩: Uciekł się pod jego protekcję. *Łoz. Wł. SPP.*

protektorat 1. p. nad czym ⟨*opieka honorowa*⟩: **p.** nad wystawą sztuki, techniki. **2.** Coś (impreza jakaś) pod czyim protektoratem: Koncert pod protektoratem ministra. **3.** Objąć nad czym **p.** **4.** Rozciągnąć **p.** nad jakimś krajem ⟨*władzę zwierzchnią*⟩.

protest **1.** Energiczny, gwałtowny, ostry **p.** ⟨*sprzeciw, zaprotestowanie*⟩. **2. p.** weksla ⟨*akt stwierdzający odmowę przyjęcia (akceptacji) lub zapłaty weksla w terminie*⟩. **3. p.** przeciw czemu: **p.** przeciw przemocy; przeciw gwałtom. **4.** Bez protestu (co (z)robić) ⟨*bez sprzeciwu*⟩: Znosiła przykrości bez protestu. **5.** Burza protestów. **6.** Dopuścić weksel do protestu. **7.** Spowodować, wywołać **p.**, burzę protestów. **8.** Wnieść **p. 9.** Wystosować **p.** do kogo. **10.** Wystąpić z protestem: Musimy razem wystąpić z protestem. *Hertz B. SPP.* **11.** Zakładać, założyć **p.** przeciw czemu: Posłowie carscy, niezadowoleni z wyroku, dekretów przyjąć nie chcieli i protest założyli. *Kub. SPP.* **12. p-y** odzywają się; odezwały się głosy protestu.

protokół **1.** Dokładny, szczegółowy **p.**; **p.** obdukcyjny ⟨*akt urzędowy zawierający opis wypadku, zeznań, przesłuchania, oględzin itp.; pisemne sprawozdanie z czego*⟩. **2. p.** dyplomatyczny ⟨*ogół prawideł i zasad normujący porządek ceremoniałów dyplomatycznych*⟩. **3. p.** zdawczo-odbiorczy ⟨*sporządzany przy zdawaniu, przekazywaniu czego*⟩. **4. p.** posiedzenia, rozprawy sądowej. **5.** Uwagi do protokołu. **6.** Odczytać **p.** (np. z poprzedniego zebrania). **7.** Pisać, prowadzić **p.** ⟨*protokołować*⟩. **8.** Podać, podyktować co do protokołu. **9.** Spisać **p. 10.** Wciągnąć, wpisać co, zeznawać do protokołu.

prowadzenie (się) Osoba, osóbka lekkiego, złego prowadzenia (się) ⟨*lekkich obyczajów*⟩. *sport.* Wyjść na **p.** ⟨*wysunąć się w wyścigu na pierwsze miejsce*⟩.

prowadzić, poprowadzić, przeprowadzić, przeprowadzać **1. p.** co (w połączeniu z rzeczownikiem będącym dopełnieniem tej czynności): ⟨*(z)realizować to, co jest wyrażone w dopełnieniu*⟩; **p.** badania ⟨*(prze)badać co; (po)kierować badaniami w jakiejś dziedzinie*⟩. **2. p.** dyskusję, polemikę ⟨*(prze)dyskutować; polemizować; (po)kierować dyskusją, polemiką*⟩. **3. p.** flirt z kim ⟨*(po)flirtować*⟩. **4.** Przeprowadzić kontrolę ⟨*(prze)kontrolować*⟩. **5.** Prowadzić korespondencję (z kim) ⟨*korespondować; wymieni(a)ć listy z kim*⟩. **6.** Prowadzić handel, hodowlę ⟨*zajmować się handlem, hodowlą; handlować (czym), hodować co*⟩. **7.** (prze)**p.** kurację, leczenie ⟨*leczyć się; odby(wa)ć kurację, leczenie*⟩. **8. p.** lekcję, wykład ⟨*mieć, odby(wa)ć lekcję, wykład*⟩. **9.** (prze)**p.** narady ⟨*naradzać(-ić) się*⟩. **10.** (prze)**p.** negocjacje, pertraktacje, rokowania, układy ⟨*pertraktować, rokować, układać się; doprowadzić do skutku negocjacje itd.*⟩. **11. p.** rozmowę (z kim) ⟨*rozmawiać; rozmówić się (z kim); (po)kierować rozmową*⟩. **12.** Prowadzić spór a. spory o co ⟨*spierać się o co*⟩. **13. p.** walkę ⟨*walczyć; doprowadzić walkę do skutku; (po)kierować walką*⟩. **14.** Prowadzić wojnę ⟨*wojować, walczyć*⟩. **15.** (po)**p.** auto, czołg, traktor, samolot itp. ⟨*(po)kierować autem itp.*⟩. **16.** *sport.* (po)**p.** bieg, wyścig ⟨*(po)biec, (po)jechać na pierwszej pozycji, jako pierwszy*⟩. **17.** (po)**p.** biuro, fabrykę, interes, przedsiębiorstwo, sklep, zakład itp. ⟨*(po)kierować biurem itd.; d(aw)ać sobie radę z zarządzaniem czym*⟩. **18.** *górn.* (po)**p.** chodnik, szyb ⟨*przebi(ja)ć, (wy)drążyć*⟩. **19.** *spoż.* Prowadzić ciasto ⟨*wyrabiać ciasto w odpowiedni, należyty sposób*⟩. **20.** (po)**p.** dom, gospodarstwo (domowe) ⟨*zarządzać domem, gospodarstwem; zajmować się, zająć się ogółem spraw domowych*⟩. **21.** Prowadzić dom otwarty ⟨*przyjmować licznych gości, urządzać często przyjęcia*⟩. **22.** (po)**p.** drogę, kanał, linię, rów ⟨*(po)budować*⟩. **23.** Prowadzić grę ciemną, dwulicową, obłudną, podwójną ⟨*postępować obłudnie, nieszczerze, podstępnie*⟩: Pan jakąś ciemną grę prowadził! Po co jej się pan przedstawił pod innym nazwiskiem? *Krzyw. I. Gorzk. 68.* **24.** Prowadzić interesy ⟨*zajmować się interesami (pieniężnymi)*⟩. **25.** Prowadzić księgi (handlowe, podatkowe itp.) ⟨*notować w księgach dochody i rozchody, wysokość obrotów itp.*⟩. **26.** Prowadzić ołówek, pędzel ⟨*wodzić ołówkiem itp. wykonując co*⟩. **27.** (po)**p.** partnerkę (partnera) w tańcu ⟨*(po)kierować partnerką (partnerem) w tańcu*⟩. **28.** *sport.* Prowadzić piłkę, krążek ⟨*przesuwać piłkę, krążek wymijając przeciwników*⟩. **29.** *daw.* Prowadzić rej ⟨*być pierwszym, przodować; wodzić rej*⟩: Wszędzie ułani rej prowadzili i cały ród niewieści lgnął do nich jak muchy. *Sztyrm. Pow. I,77.* **30. p.** roboty ⟨*wykon(yw)ać roboty, (po)kierować robotami*⟩: **p.** roboty remontowe sposobem gospodarczym. **31.** *daw.* Rzecz (dalej) prowadzić ⟨*mówić, opowiadać w dalszym ciągu, kontynuować opowiadanie; zmierzać w opowiadaniu do czego*⟩: Chciałem dalej rzecz prowadzić, ale chęć ziewania przeniosła się nieznacznie od słuchaczów na mnie. *Krasz. Wiersze 163.* **32.** Prowadzić smyczek ⟨*ciągnąć, pociągać smyczkiem po instrumencie (po strunach) w czasie gry*⟩. **33.** (prze)**p.** dochodzenie, śledztwo ⟨*zbierać, zebrać dowody w sprawie będącej przedmiotem śledztwa*⟩. **34.** Prowadzić proces, sprawę ⟨*sądzić w jakiejś sprawie*⟩. **35.** (po)**p.** tańce; mazura, walca itp. ⟨*być wodzirejem (w mazurze, walcu itp.)*⟩. **36.** *hand.* Prowadzić jakiś towar (np. papier, konfekcję męską itp.) ⟨*o przedsiębiorstwie: zajmować się sprzedażą tego towaru, mieć go w obrocie towarowym*⟩. **37.** *łow.* Prowadzić zwierzynę łowną (np. lisa, zająca) ⟨*wodzić za zwierzyną będącą w ruchu wycelowaną bronią*⟩: Składam się, prowadzę go [niedźwiedzia] kilka sekund na celu i wypalam z prawej rurki. *Tyg. Ilustr. 181, 1863.* **38.** Prowadzić jakie życie a. jaki tryb życia ⟨*pędzić, wieść życie; żyć*⟩: Prowadził spokojne życie, regularny tryb życia. **39.** Prowadzić do czego: a) ⟨*wieść, doprowadzać; sprowadzać, wywoływać, powodować co, pociągać za sobą*⟩: Cnota prowadzi do szczęścia. *SW*; b) ⟨*zmierzać (z mową) do pewnego celu, nakierować mowę, mieć co na myśli mówiąc co*⟩: Mów jaśniej, bo nie mogę zrozumieć, do czego prowadzisz. **40.** Prowadzić do celu: Do jednego celu różne mogą prowadzić drogi. *Sienk. SPP.* **41** (po)**p.** oddział do boju, do szturmu ⟨*wieść; kierować oddziałem w boju*⟩. **42.** (po)**p.** do ołtarza, na kobierzec ⟨*brać, wziąć ślub, zawierać, zawrzeć związek małżeński*⟩. **43.** Prowadzić do wniosku ⟨*nasuwać wniosek*⟩: To prowadzi do wniosku, że... **44.** Coś do niczego nie prowadzi ⟨*chybia celu, mija się z celem, nie osiąga skutku*⟩: Ustawiczne awantury i kłótnie o drobiazgi do niczego nie prowadzą. **45.** Prowadzić kogo lub po czym oczami (oczyma) ⟨*wodzić za kim lub po czym; odprowadzać wzrokiem*⟩. **46.** (po)**p.** kogo na pasku, na sznurku, za nos ⟨*narzucać(-ić) komu swą wolę; zmuszać, zmusić do postępowania według własnej woli*⟩: Był mężem nie pozwalającym prowadzić się żonie na pasku. - Jesteś równie piękna jak sprytna [...] Niejednego jeszcze głupca poprowadzisz za nos tak jak mnie. *Kosiak. Now. 74.* **47. p.** kogo pod rękę, pod ramię ⟨*iść ująwszy kogo pod ramię*⟩. **48.** Prowadzić kogo za rękę ⟨*kierować kim; opiekować się kim*⟩: Matki chciałyby dorosłe już dzieci ciągle prowadzić za rękę. **49.** Prowadzić do czego, na co, w co itp. ⟨*biec, ciągnąć się w jaką stronę, w jakim kierunku*⟩: Droga prowadziła do lasu, na górę, w głąb parku. **50.** Niech Bóg prowadzi ⟨*formuła pożegnania używana niekiedy przez wierzących, wyrażająca życzenie pomyślnej podróży*⟩. **51.** Skąd Pan Bóg prowadzi ⟨*formuła powitania używana niekiedy przez wierzących, zawierająca pytanie, skąd kto przyjeżdża, wraca itp.*⟩.

prowentowy *przestarz.* Pisarz **p.** ⟨*urzędnik prywatny (oficjalista) prowadzący kontrolę dochodów majątku ziemskiego*⟩.

prowiant Suchy **p.** ⟨*racje żywnościowe gotowe do spożycia bez uprzedniego gotowania*⟩.

prowincja 1. Cicha, daleka, głęboka, głucha, zaśniedziała, zabita deskami **p.** ⟨*część kraju oddalona od stolicy; zapadły kąt*⟩. **2.** Gęś, gąska z prowincji ⟨*o osobie niewykształconej, nieobytej z życiem (wielko)miejskim; naiwnej, ograniczonej; bez aspiracji*⟩. **3.** Mieszkać na prowincji; przenieść się, wyjechać na prowincję.

prowincjonalny 1. p. donżuan ⟨*zaściankowy, małomiasteczkowy, parafiański flirciarz, lowelas*⟩. **2.** Gazeta **p-a** ⟨*wychodząca na prowincji*⟩. **3.** Gęś **p-a** ⟨*lekc. o kobiecie ograniczonej umysłowo, naiwnej, zwykle pochodzącej z prowincji*⟩.

prowizorium *ekon.* **p.** budżetowe ⟨*budżet tymczasowy, obowiązujący do czasu uchwalenia właściwego budżetu*⟩.

próba 1. Bezskuteczna, ciężka, ostatnia, udatna **p.**; **p.** wstępna ⟨*próbowanie, wypróbowanie czego; doświadczenie, doświadczenie czego*⟩. **2.** *hist.* **p.** boża ⟨*średniowieczny sposób dowodzenia winy lub niewinności oskarżonego przez poddanie go odpowiednim badaniom, np. próba wody, ognia, pojedynek oskarżyciela z oskarżonym itp.; sądy boże, ordalia*⟩. **3. p.** generalna ⟨*ostateczna próba, podczas której wszystko odbywać się powinno dokładnie tak, jak na właściwych występach przed publicznością*⟩. **4. p.** jednostkowa ⟨*niewielka ilość towaru pobrana dla przeprowadzenia badań*⟩. **5. p.** ogniowa ⟨*pierwsze cięższe boje; również przen.*⟩: Pierwsze wystąpienie Sztyrmera w większym zebraniu było próbą ogniową jego nieśmiałości. Wyszedł z niej zwycięsko. *Chmielow. Powieśc. 209.* **6. p.** średnia a. wydzielona ⟨*przy próbie ogólnej zbyt dużej wydzielona część (towaru) do badania*⟩. **7.** *med.* **p.** tuberkulinowa ⟨*przylepienie plastra z maścią tuberkulinową lub bezpośrednie wtarcie maści w określone miejsce na skórze przedramienia, stosowane przez lekarzy w celu stwierdzenia zetknięcia z gruźlicą*⟩. **8. p.** czego: **p.** sprawności, wytrzymałości; **p.** maszyny, mostu; *przen.* **p.** charakteru(-ów), sił. **9. p.** ognia, wody zimnej a. gorącej, żelaza itp. ⟨*średniowieczne sposoby dowiedzenia winy czy niewinności oskarżonego, należące do próby bożej, polegające na pławieniu go w wodzie, na wyjmowaniu przez niego rozpalonego żelaza, na pojedynkowaniu się z oskarżycielem itp.*⟩. **10. p.** platyny, srebra, złota ⟨*zawartość platyny itp. w stopie z innymi metalami, wyrażona w stosunku do 1000 części stopu*⟩. **11.** Złoto pierwszej, drugiej, trzeciej itp. próby. **12. p.** sztuki, opery, dramatu, komedii itp., koncertu ⟨*przygotowanie sztuki, koncertu do odegrania przed publicznością*⟩. **13. p.** na co ⟨*gdy się wymienia właściwość, którą ma się za pomocą próby zbadać*⟩: **p.** na szczelność, na wytrzymałość, na zginanie. **14.** Na próbę, na **p-y**, tytułem próby, *przestarz.* sposobem próby ⟨*w celu przekonania się o czym lub o czyjej przydatności do czego*⟩: Przyjąć kogo do pracy na próbę. **15.** Być na próbie, odbywać próbę ⟨*pracować określony czas, w którym bada się czyją przydatność; być kandydatem do czego*⟩. **16.** Podd(aw)ać próbie kogo, co ⟨*(z)badać, wypróbow(yw)ać co*⟩: Poddać próbie działanie motoru, wytrzymałość skrzydeł samolotu itp. Poddano belkę próbie wytrzymałości. **17.** Podejmować, podjąć, ponowić próbę czego: Podjął nową próbę pogodzenia zwaśnionych stron. **18.** Prowadzić **p-y** (sztuki, koncertu itp.) ⟨*przygotowywać sztukę, koncert do odegrania przed publicznością*⟩. **19.** Przechodzić, przejść, przeby(wa)ć **p-y** a. przez **p-y**: Nie może przechodzić prób tak ciężkich i dotkliwych. *Makusz. SPP.* Przejść przez wiele prób. *SW.* **20.** Wyjść z próby zwycięsko. **21.** Wystawić kogo, co na próbę ⟨*doświadczyć kogo; zbadać czyje reakcje, zachowanie; przekonać się o szczerości czyich intencji, zamiarów; przekonać się o czym*⟩: Wystawić czyją cierpliwość na próbę. **22.** Wytrzymać próbę czasu, wieku, życia ⟨*okazać się trwałym, przejść zwycięsko przez co*⟩: Tylko wybitne dzieła sztuki wytrzymują próbę czasu. **23. p.** (sztuki, koncertu itp.) odbywa się. **24. p.** wypadła pomyślnie, niepomyślnie, udała się.

próbka 1. Pierwsze **p-i** poezji, twórczości ⟨*pierwsze wiersze, utwory*⟩. **2.** Brać próbkę, pobrać **p-i** (np. towarów).

próbny Okres **p.** ⟨*okres zwykle trzymiesięczny zatrudnienia pracownika w instytucji, stanowiący okres wypróbowania czyjej przydatności do zawodu*⟩.

próbować, popróbować 1. p. sił, szczęścia ⟨*starać się, usiłować zdziałać coś w jakiejś dziedzinie, wypróbowywać swoje możliwości; przedsięwziąć co z myślą, że się to uda*⟩: Konieczność popycha do samodzielności i każe sił własnych próbować. *Wędr. 23, 1901.* Bilety na dzisiejsze przedstawienie są już wyprzedane. Pójdę do kasy jutro popróbować szczęścia. **2.** Próbować różnych, wielu, najrozmaitszych zawodów ⟨*pracować kolejno w różnych zawodach*⟩: Na tułaczce próbował wszystkich niemal zawodów. *Sienk. Now. III, 7.* **3.** *przestarz.* Próbować zgody ⟨*usiłować pogodzić się z kim lub pogodzić kogo*⟩: Mój panie, jesteś sekundantem i obowiązkiem twym próbować zgody, a nie odwodzić od niej. *Bełc. Tarło 198.*

próchno 1. Stare **p.** ⟨*o kimś starym, niedołężnym*⟩: Wolę przecież młodą i zdrową dziewkę niż jakie stare próchno, żebyśmy potem oboje kwękali i z mieszkania zrobili szpital. *Bał. Dziady 193.* **2. p.** się z kogo sypie ⟨*ktoś jest stary, starzeje się*⟩.

próg 1. Drewniany, kamienny **p.** ⟨*dolna część futryny drzwiowej wystająca nad poziom podłogi*⟩. **2.** Gościnne **p-i** ⟨*gościnny dom; gościnni gospodarze*⟩. **3.** Niskie, wysokie **p-i** ⟨*o domu ludzi niezamoż-*

nych, skromnych lub zamożnych stojących wysoko w hierarchii społecznej⟩. **4.** *rzad.* Za niskie **p-i** dla kogo a. na czyje nogi ⟨*bywanie w czyim domu jest niewłaściwe z racji różnic społecznych, majątkowych itp.*⟩. **4a.** Nie na czyje nogi te **p-i,** za wysokie **p-i** na czyje nogi ⟨*bywanie w czyim domu jest niepożądane dla kogo, ktoś jest niepożądany w czyim domu, nie uważany za godnego z racji różnic społecznych, materialnych itp.*⟩: Z tego nic nie będzie — nie na jego nogi te progi. *Skarb. Starosta 77.* **5. p.** ogniowy a. płomienny ⟨*występ oddzielający w piecu hutniczym palenisko od topniska*⟩. **6.** Rodzinne **p-i** ⟨*dom rodzinny; rodzina*⟩: Opuścić rodzinne **p-i.** Wracać w **p-i** rodzinne. **7.** *fot.* **p.** czułości ⟨*ilość światła dająca w materiale światłoczułym pierwszy ślad zaczernienia*⟩. **8.** *psych.* **p.** podniety ⟨*minimalna wielkość, którą musi osiągnąć podnieta, aby wywołać jakieś wrażenie*⟩. **9.** *psych.* **p.** różnicy ⟨*minimalny przyrost lub ubytek podniety, niezbędny, aby wrażenie już istniejące zmieniło się w sposób dostrzegalny*⟩. **10.** *fiz.* **p.** słyszalności ⟨*najmniejsze, jeszcze słyszalne natężenie dźwięku*⟩. **11.** *psych.* **p.** świadomości ⟨*granica między podświadomością a świadomością*⟩. **12.** Na progu, u progu czego ⟨*na początku, na wstępie*⟩: Na progu stulecia; u progu kryzysu (stać, znaleźć się): Stoją chyba na progu powodzenia. *Dąbr. M. SPP.* **13.** Za progiem, tuż za progiem ⟨*niedaleko, bardzo blisko*⟩: Zima (tuż) za progiem. **14.** Goście, oglądać kogo w swych progach ⟨*w swym domu, w swym lokalu*⟩. **15.** Nie wyjść, nie wychylić się, nie pozwolić wyjść itp. za **p.,** ani za **p.** ⟨*nie opuścić pomieszczenia, nie wychodzić nigdzie, nie pozwolić na wyjście skąd*⟩: Matka nie pozwalała chłopcu wyjść ani za próg, póki nie odrobi lekcji. **16.** Przekroczyć, przestąpić itp. **p-i** czego a. czyje ⟨*wejść do środka jakiego (czyjego) pomieszczenia; odwiedzić kogo*⟩: Z bijącym sercem przekroczyłem próg małego domku. *Przybysz. Współ. I, 86.* Odtąd noga moja nigdy nie przestąpi progu ich domu. **17.** *daw.* Pokazać komu **p.** ⟨*kazać komu wyjść; wyprosić, wyrzucić kogo; pokazać komu drzwi*⟩: Przyszłam ci mój próg domowy pokazać palcem, byś szedł precz z dziedzińca. *Słow. Ben. 340.* **18.** Wejść, wstąpić w czyje **p-i** ⟨*zajść do kogo, odwiedzić kogo*⟩.

próżnia 1. p. w kieszeni, w żołądku ⟨*o braku pieniędzy, odczuwaniu głodu*⟩. **2. p.** w sercu, **p.** w życiu ⟨*pustka*⟩: Po jej śmierci uczuł wielką próżnię w życiu. *SW.* **3.** Ktoś mówi, słowa czyje padają w próżnię: Miał wrażenie, że słowa jego padają w próżnię. Nikt się nie odezwał. **4.** Trafiać w próżnię ⟨*nie wywoływać oddźwięku*⟩: Wywody jego trafiały w próżnię. **5.** Wisieć, być zawieszonym w próżni ⟨*nie mieć łączności z czym*⟩: Ogólniki wiszą w próżni, jeżeli nie służą objaśnieniu żywych i złożonych w swej konkretności faktów językowych. *Dor. Rozm. II, 6.* **6.** Zawieszać w próżni ⟨*izolować od czego*⟩: Mówiąc wyłącznie o formie wiersza, zawiesił go niejako w próżni. **7.** Zawisnąć w próżni ⟨*nie zostać zrealizowanym, spełznąć na niczym*⟩: Wobec braku kredytów plany rozbudowy zakładu zawisły w próżni.

próżnica Po próżnicy: a) *przestarz.* dziś *gw.* ⟨*na próżno, niepotrzebnie, bez powodu*⟩: Gadać po próżnicy; b) *daw.* ⟨*bezczynnie, próżnując*⟩: Ani dzieciom lepszą dolę zgotujesz, gnijąc tutaj po próżnicy. *Kossak Z. Krzyż. III/IV, 359.*

próżno Na **p.** ⟨*bez oczekiwanego skutku, niepotrzebnie, zbytecznie, na darmo, daremnie*⟩: Usiłowała coś sobie przypomnieć, ale na próżno. *Prus Emanc. I, 137.*

próżność 1. p. kobieca. **2.** Z próżności, przez **p.** (co robić) ⟨*z chęci imponowania czym, budzenia podziwu u innych*⟩: Ojciec przez czułość, matka przez próżność stroili ją w błękitne i różowe sukienki. *Orzesz. Z różnych I, 290.* **3.** Dogadzać, pochlebiać, schlebiać czyjej próżności; łechtać czyją **p.**: Rój wielbicieli, który ją otaczał, schlebiał jej próżności. **4.** Wszystko (jest) **p.** ⟨*marność, znikomość*⟩.

próżny 1. p. czego ⟨*wolny od czego, pozbawiony czego*⟩: Śpią próżni kłopotu. *Mick. SPP.* Stoję rozkoszy próżen i dosytu. *Słow. SPP.* **2.** Odejść, przyjść z próżnymi rękami ⟨*nic nie otrzymać, nic nie przynieść*⟩. **3.** Przelewać z pustego w **p-e** ⟨*prowadzić jałową rozmowę, dyskusję*⟩.

przysł. **4.** Z próżnego i Salomon nie naleje.

pruć 1. Flaki, żyły **p.** z kogo: a) ⟨*męczyć, zadawać cierpienia*⟩: Każ ze mnie pruć żyły, winy moje na większą karę zasłużyły. *Zabł. Amf. 164*; b) ⟨*wymagać pracy ponad siły*⟩: Fabrykant, majster żyły pruć chcieli z ludzi. *Bron. W. Nadz. 25.* **2. p.** fale ⟨*o łodzi, statku itp.: płynąć szybko*⟩. **3. p.** powietrze ⟨*o ptakach, strzałach, samolotach: przecinać powietrze, przelatywać szybko w powietrzu*⟩: Jaskółki ze świergotem przelatywały nad wodą i pruły powietrze fantastycznymi liniami. *Reym. SPP.* **4.** *daw.* **p.** ziemię ⟨*orać*⟩: Porze ziemię pługiem. *Troc.*

prychać, prychnąć p. śmiechem ⟨*wybuchać, wybuchnąć krótkim, urywanym śmiechem; parskać, parsknąć śmiechem*⟩.

pryk *wulg.* Stary **p.** ⟨*człowiek sterany życiem, zniszczony, stary*⟩.

prym 1. Dzierżyć, wieść, *przestarz.* mieć, trzymać **p.** w czym; przed czym, przed kim ⟨*zajmować pierwsze miejsce, mieć przewagę w jakiej dziedzinie*⟩: Na zabawie ludowej prym wodzili żołnierze. - Przed mężczyznami prym mają kobiety. *Kaczk. Olbracht. I, 264.* **2.** *daw.* Iść z kim o **p.** ⟨*iść o lepsze*⟩: O prym, kto lepiej śpiewa, szedł szczygieł z słowikiem. *Kras. SW.*

prysiud *reg.* Iść w **p-y** ⟨*puścić się w taniec*⟩. *reg.* Tańczyć (np. kozaka) z prysiudami ⟨*z przysiadami*⟩.

pryskać, prysnąć 1. p. jak bańka mydlana ⟨*rozwi(ew)ać się, ulat(yw)ać, (z)niknąć*⟩: Nadzieja pryskała jak bańka mydlana i znów nastawały dni zwątpienia, niepewności, bezowocnych poszukiwań. *Jun. Bruk. 108.* **2.** *pot.* **p.** w świat ⟨*szybko wyjechać, uciec*⟩: Papuś znowu prysnął w świat. *Żer. Dzieje II, 177.* **3.** Czar, nadzieja pryska; złudzenia pryskają ⟨*rozwiewa się, rozwiewają się; znika, znikają*⟩.

prysznic 1. Gorący, zimny **p.** ⟨*kąpiel natryskowa*⟩. **2.** Brać, wziąć **p.**; korzystać z prysznicu.

prywatny 1. p. adres ⟨*adres czyjego mieszkania*⟩. **2.** Inicjatywa **p-a**: a) ⟨*zapoczątkowanie czego przez osoby prywatne*⟩; b) *pot.* ⟨*przedsiębiorstwo handlowe lub przemysłowe będące własnością osoby prywatnej; właściciele takiego przedsiębiorstwa*⟩. **3. p.** interes, przedsiębiorca; **p-e** przedsiębiorstwo. **4.** Lekcje **p-e**, nauczanie **p-e** ⟨*odbywające się poza szkołą państwową, zwykle indywidualne*⟩. **5.** Osoba **p-e** ⟨*nie reprezentująca (w jakiejś sprawie) żadnej instytucji, władzy itp.*⟩. **6.** Prawo **p-e** ⟨*ogół przepisów normujących prawa osobiste i majątkowe osób fizycznych i prawnych*⟩. **7. p.** sekretarz, **p-a** sekretarka, sprawa ⟨*osobisty(-a)*⟩.

pryzmat Patrzeć na co, widzieć co przez **p.** czego ⟨*ujmować co pod pewnym kątem, z pewnego punktu widzenia*⟩: Kształty, widziane jedynie przez pryzmat wspomnienia, potworniały. *Witkiew. S. Szt. 373.*

przaśny 1. Chleb **p.**; pieczywo **p-e** ⟨*z niekwaszonego ciasta*⟩. **2.** Miód **p.** ⟨*niesycony, niefermentowany*⟩.

prząść 1. p. nici, len, kądziel ⟨*przerabiać włókno na nici (lnu itp.)*⟩. **2.** Cienko **p.**: a) ⟨*żyć w biedzie*⟩; b) ⟨*być bardzo słabego zdrowia*⟩; c) ⟨*ostatkiem gonić, robić bokami, być w krytycznym położeniu*⟩: O poddaniu nie myślcie, bo Szwedzi już cienko przędą i licho ich w oczach bierze. *Sienk. Pot. III, 296.*

przebić, przebijać 1. p. kogo, co — czym ⟨*przeszy(wa)ć na wylot czym ostrym, przedziurawi(a)ć, przekłu(wa)ć*⟩: Przebić kogo nożem, mieczem; przebić sobie nogę szkłem. **2. p.** co oczami, wzrokiem ⟨*przeniknąć*⟩: Próbował przebić wzrokiem ciemności. **3.** *karc.* **p.** kartę ⟨*pobić bitą kartę jeszcze starszą*⟩: Przebić króla asem. **4.** *sport.* **p.** piłkę ⟨*w grze w siatkówkę: przerzucić piłkę przez siatkę*⟩. **5. p.** ulicę, tunel ⟨*przeprowadzić burząc przeszkody; przekopać, przekuć, przerąbać w czym (np. w skale)*⟩.

przysł. **6.** Głową muru nie przebijesz.

przebiec, przebiegać 1. p. komu drogę ⟨*biegnąć przeciąć komu drogę; przebiec w poprzek drogę tuż przed kimś idącym nią*⟩: Kiedyśmy wracali, czarny kot przebiegł nam drogę. **2. p.** kraj, miasto itp., **p.** z ust do ust ⟨*o wieściach, wydarzeniach itp.: zostać rozgłoszonym, przekazanym ustnie wielu osobom; obiec, obiegać*⟩: Całe miasto przebiegła wieść jak błyskawica! *Zabł. Pojedn. 202.* **3. p.** po czym: Coś przebiegło po czym ⟨*pojawiło się na moment, na krótko, przemknęło*⟩: Cień smutku przebiegł po jej bladej twarzy. *Tyg. Ilustr. 196, 1863.* **4.** Dreszcz, mrowie, mróz, żar itp. przebiegł komu po ciele, po skórze itp., po kim a. kogo ⟨*dreszcz itp. wstrząsnął kim, przeniknął kogo*⟩: Żar i mróz kolejno przebiegały Wilczkowi po żyłach. *Choj. Alkh. IV, 247.* **5. p.** przez co: coś przebiegło komu przez myśl; myśl (jaka) przebiegła komu przez głowę ⟨*ktoś w danej chwili o czymś pomyślał*⟩: Myśli przebiegały mu przez głowę z szybkością i jasnością błyskawic. *Prus Far. III, 222.* **6. p.** co — czym ⟨*przesunąć, przesuwać po czym*⟩: Palce pianisty przebiegały klawiaturę szybkimi pasażami. **7. p.** pismo, list itp. oczami, wzrokiem ⟨*szybko lub pobieżnie przeczytać co (po cichu)*⟩. **8. p.** co myślą, wspomnieniem, pamięcią a. w pamięci ⟨*prześledzić co szybko w myślach, w pamięci*⟩: Prędko przyszedł do siebie i począł przebiegać myślą wszystko, co się stało. a jednocześnie szukał środków ratunku. *Sienk. Pust. I, 50.* **p.** pamięcią młode lata.

przebieg 1. Emocjonujący, niezwykły, normalny **p.** ⟨*tok, bieg, czego*⟩. **2. p.** martwy, pusty ⟨*nieproduktywne przebycie pewnej drogi przez pojazd mechaniczny, np. dojazd traktora na pole, powrót samochodu ciężarowego bez ładunku*⟩. **3. p.** czego ⟨*odbywanie się, rozwijanie się czego; bieg, tok*⟩: **p.** wypadków; **p.** dyskusji; **p.** choroby. **4.** Mieć **p.** ⟨*przebiegać, odbywać się*⟩: Gojenie się rany miało przebieg normalny, siły wracały i zaczął zjawiać się apetyt. *Nałk. Z. Zwierz. 32.* **5.** Śledzić **p.** czego.

przebiegać p. **przebiec**

przebierać (się), przebrać (się); poprzebierać (się) 1. p. (się) za kogo, za co ⟨*ub(ie)rać w strój charakterystyczny dla kogo lub przedstawiający co*⟩: Chłopcy poprzebierali się za kowbojów. **2.** Przebierać czym — po czym, w czym ⟨*poruszać czym wykonując jakąś czynność; przesuwać co — po czym*⟩: Przebierał palcami po stole. Muły weselej przebierały kopytami i wózek żywiej się toczył niż dnia poprzedniego. *Gomul. Róże 110.* **p.** nogami w tańcu. **3.** Przebrać miarę, miarkę (w czym) ⟨*przeholować, przesadzać(-ić) w czym; przekraczać(-oczyć) dozwolone granice w postępowaniu*⟩: **p.** miarę w jedzeniu, w piciu, w pochwałach, w gniewie. **4.** Przebiera się miara, miarka czego ⟨*coś za długo trwa, czegoś jest już nadto, czegoś ma się dosyć*⟩: Przebrała się miara jego cierpliwości. **5.** *pot.* Przebierać w kim, w czym jak w gruszkach, jak w ulęgałkach ⟨*wyszukiwać wybredzając*⟩: Jednymi dziewczętami pogardzając, drugie przyjmując, przebierać sobie w nich będę, jak w gruszkach. *L.* **6.** Nie przebierać w słowach, w wyrazach ⟨*używać słów nieprzyzwoitych, niecenzuralnych*⟩: Wymyślał, nie przebierając w wyrazach. **7.** Nie przebierać w argumentach, w środkach ⟨*nie cofać się przed użyciem każdego argumentu, środka; uważać każdy środek za właściwy*⟩.

przebijać p. **przebić**

przebitkowy 1. Bibułka **p-a** ⟨*służąca za przebitkę*⟩. **2.** Buchalteria **p-a**, metoda **p-a** księgowania ⟨*sposób księgowania, przy którym zapis odbija się jednocześnie na kilku kartkach kontowych*⟩.

przebłysk 1. p. czego ⟨*krótkotrwały błysk; przen. krótkotrwały objaw czego*⟩: **p.** artyzmu, humoru, talentu; **p.** świadomości. - W pierwszej chwili odczuł jakby przebłysk zadowolenia. *Sienk. SPP.* **2.** Mieć **p-i** czego.

przebój Iść, torować (sobie) drogę, zdobywać co przebojem, *przestarz.* na **p.** ⟨*pokonując wszelkie trudności; siłą, przemocą*⟩: Wyglądał [...] na człowieka, który nie umie sobie przebojem zdobywać miejsca, lecz woli dla miłej zgody każdemu ustępować z drogi. *Bal. Dziady 107.* Wypadło przebojem torować sobie drogę. *SW.*

przebrać się p. **przebierać się**

przechadzka 1. Daleka, dłuższa, wspólna **p.** ⟨*spacer*⟩. **2. p.** po czym: po parku, po ulicach miasta. **3.** Iść, pójść, wyjść na przechadzkę. **4.** Odbyć przechadzkę, odbywać **p-i**.

przechodzić, przejść 1. p. (niepowrotnie) ⟨*przemijać, przeminąć*⟩: Wszystko przechodzi, wszystko przemija na tym świecie. *L.* Przeszło, minęło niepowrotnie, rozwiało się niby mgła nad jeziorem. *Żer. Syzyf.*

41. **2. p.** bez echa, bez wrażenia ⟨*nie wywoł(yw)ać odpowiedniego wrażenia, oddźwięku; minąć, mijać bez wrażenia*⟩: Wystawienie nowej sztuki znanego pisarza przeszło w stolicy bez echa. **3.** Burza przeszła, deszcz, huragan przeszedł przez co a. nad czym ⟨*przeciągnęła, przeciągnął*⟩. **4.** Chmura przeszła ⟨*przesunęła się*⟩. **5.** Czas przeszedł, lata (szybko) przeszły ⟨*przeminął, przeminęły*⟩. **6.** Kandydatura przeszła, wniosek przeszedł ⟨*został(a) przyjęta(-y), uchwalona(-y)*⟩. **7.** Wojna przeszła (przez kraj) ⟨*miała miejsce, odbyła się, przewaliła się*⟩. **8. p.** co: **p.** chorobę ⟨*być chorym; przebyć chorobę*⟩. **9. p.** kurs, praktykę, próbę ⟨*odby(wa)ć*⟩. **10. p.** twardą, trudną szkołę życia ⟨*zdoby(wa)ć doświadczenie życiowe doznając wielu niepowodzeń, pokonując liczne trudności*⟩. **11. p.** różne koleje w życiu ⟨*o człowieku: przeży(wa)ć okresy powodzenia i niepowodzeń; imać się, jąć się różnych zajęć, zawodów*⟩: Przechodził różne koleje, to najmował się za pisarza w rozmaitych kancelariach, to służył u kupców za sklepowego. *Dyb. B. Syb. I, 498*. **12. p.** co a. przez co ⟨*przekraczać(-oczyć) co*⟩: **p.** ulicę a. przez ulicę; **p.** rzekę a. przez rzekę; granicę a. przez granicę. **13. p.** komu drogę ⟨*idąc przeciąć(-inać) drogę, którą ktoś przebywa; przejść w poprzek drogi tuż przed kimś idącym nią*⟩: Klął, bo mu kot przeszedł drogę. **14. p.** przez co ⟨*być zarejestrowanym, zostać zarejestrowanym*⟩: Korespondencja przechodzi przez dziennik. **15.** Coś przechodzi przez czyje ręce ⟨*ktoś załatwia co; rozporządza, zarządza czym*⟩: Ubodło ją cokolwiek, że tego rodzaju sprawa nie przechodzi, jak zawsze, przez jej ręce. *Dąbr. M. Noce III/2, 167*. **16.** Coś przechodzi komu przez głowę, *rzad*. przez myśl ⟨*ktoś o czymś myśli, jakaś myśl się komu nasuwa*⟩: Co mi w takich nocach przechodziło przez głowę, trudno wypowiedzieć. *Słow. Listy I, 244*. **17.** Ani, nigdy przez myśl a. przez głowę coś komu nie przeszło ⟨*ani przez chwilę ktoś o czym nie pomyślał; nie przyszło to komu nawet do głowy*⟩: Nigdy mi przez myśl nie przeszło, aby to niedołężne stworzenie miało w sobie tyle chytrości. *Krasz. Pam. 199*. **18.** Słowa nie chcą przejść a. przechodzą z trudem komu przez gardło ⟨*ktoś nie może czegoś powiedzieć, wyznać; z trudem dobywa głosu (ze wzruszenia, wstydu itp.)*⟩: Już mi przez gardło przejść nie chciały te ciągłe prośby o pieniądze... ta żebranina. *Perz. Siostra 68*. **19.** Przejść przez życie ⟨*przeżyć życie*⟩: Czemuż tak cicho z tobą ramię w ramię nie wolno przejść mi przez życie?! *Rom. Poezje I, 63*. **20.** Przechodzić z ust do ust ⟨*o wydarzeniach, wieściach itp.: być rozgłaszanym, przekazywanym ustnie; obiegać*⟩: Nim gdzie przyjechał, już o nim krążyły jakieś wieści [...] które przechodząc z ust do ust olbrzymiały. *Groza Róża 162*. **21.** Przejść do historii, do potomności, w pokolenia ⟨*zostać uwiecznionym, zapamiętanym; upamiętnić się, wsławić się*⟩: Do potomności przeszedł Krasicki nade wszystko jako najznakomitszy bajkopisarz polski. *Chrzan. I. Lit. 471*. **22.** Przejść do następnej, wyższej klasy; przechodzić z klasy do klasy ⟨*otrzym(yw)ać promocję do następnej, wyższej klasy*⟩. **23. p.** do innego teamtu a. na inny temat ⟨*zmieni(a)ć temat, zaczynać, zacząć mówić lub pisać na inny temat, o czym innym*⟩. **24. p.** na emeryturę, w stan spoczynku ⟨*zost(aw)ać emerytem*⟩: Generał przeszedł w stan spoczynku. **25. p.** na inne stanowisko ⟨*być, zostać przeniesionym*⟩. **26. p.** na inną wiarę, na inne wyznanie ⟨*zmieni(a)ć wiarę, wyznanie*⟩. **27.** Przejść na czyją stronę ⟨*stać się stronnikiem, zwolennikiem kogo, czego*⟩: Według tej ostatniej informacji, Seweryn Baryka przeszedł dawno, dawno na stronę wrogów. *Żer. SPP*. **28. p.** na kogo, na czyją własność ⟨*dost(aw)ać się komu, st(aw)ać się czyją własnością*⟩: Opuszczony majątek przeszedł na własność państwa. **29.** Przejść nad czym (do porządku dziennego) ⟨*nie brać pod uwagę, nie uwzględni(a)ć czego; przyjąć co obojętnie*⟩: Sejm dwukrotnie przeszedł nad tym wnioskiem do porządku dziennego. *Dęb. L. Z hist. 286*. Tak lekko przejść nad tą chorobą matki. *Grusz. An. SPP*. **30. p.** kogo (czym) ⟨*przewyższać(-yć) kogo pod jakim względem*⟩: Uczeń przeszedł mistrza. **p.** kogo rozumem. **31.** *przestarz*. **p.** kogo o głowę ⟨*przewyższać(-yć)*⟩: Przechodzi go o głowę. *SW*. **32.** Przejść samego siebie ⟨*okazać się lepszym, zdolniejszym, mądrzejszym itp. niż (się jest) zwykle*⟩: Hannibal w tej bitwie przeszedł samego siebie w przewidywaniu i zimnej powściągliwości. *Ziel. T. Rzym. 123*. **33.** Coś przechodzi granice oczekiwania, (ludzkie) pojęcie, wszelkie wyobrażenie itp. ⟨*coś wykracza poza przyjęte ramy, normy, jest trudne do objęcia rozumem; jest ponad czyje siły*⟩: Skąpstwo jego przeszło wszelkie granice. *Zap. G. Kaśka 186*. Rezultat badań przeszedł najśmielsze oczekiwania. **34.** Coś przechodzi czyje siły ⟨*jest ponad czyje siły*⟩: Praca ta przechodzi moje siły. *SW*. **35.** Strach, zimno, mrowie, dreszcze, ciarki itp. przechodzą, przeszły kogo a. po kim ⟨*strach, zimno, dreszcze itp. przenikają, przeniknęły kogo; wstrząsają, wstrząsnęły kim; ktoś odczuł nagły strach itp.*⟩: Śmieli się straszliwie, bezlitośnie. Mrowie przechodzi od takiego śmiechu. *Sewer Nafta II, 69*. **36. p.** czym ⟨*przesiąkać, przesiąknąć czym, jaką substancją lub jakim zapachem*⟩: Mięso przeszło solą, octem. Ubranie przeszło naftaliną. **37. p.** w co ⟨*przeistaczać(-oczyć) się w co*⟩: Tymczasem szmer w głębi doliny potęgował się i przeszedł w zgiełk. *Prus SPP*.

przechylać się, przechylić się p. się na czyją stronę ⟨*przechodzić, przejść na czyją stronę; sta(wa)ć się czyim stronnikiem; brać, wziąć czyją stronę*⟩: Nie wiedziałem [...] kto ma tutaj rację? Przechylałem się raczej na stronę matki. *Kłos. Wiosna 11*.

przeciąć, przecinać 1. p. co — czym: a) ⟨*przerznąć(-ynać), rozciąć(-inać)*⟩: **p.** sznur nożem; b) ⟨*przeprowadzić(-ać) co w poprzek czego, (s)krzyżować co z czym; przegrodzić(-adzać) co czym*⟩: **p.** drogę rowem. **2. p.** dowóz, komunikację, odwrót itp.; **p.** komu drogę ⟨*uniemożliwi(a)ć dowóz itd.; zagrodzić, zajechać drogę*⟩: Otoczono ich zewsząd, odwrót przecięto. *Gomul. Miecz. I, 162*. **3.** *książk*. **p.** pasmo (dni) żywota, życie czyje ⟨*spowodować śmierć*⟩. **4. p.** plac, ścieżkę, ulicę ⟨*przejść, przechodzić w poprzek placu itd.*⟩: Skracali sobie drogę przecinając ścieżkę zygzakowatą. *Żer. Opow. 220*. **5. p.** powietrze ⟨*przelecieć, przelatywać w powietrzu*⟩: Jaskółki szybkim lotem przecinały powietrze. Błyskawica przecięła powietrze. **6. p.** ręce, zakład ⟨*rozdzielić(-ać) połączone dłonie dwu zakładających się osób dla dopełnienia ważności zakładu*⟩: Odchodząc widziałem, że obaj antagoniści wyciągają do siebie ręce i że ktoś trzeci przecina zakład. *Prus Now. I, 34*.

przeciąg **1. p.** czasu ⟨*okres, odcinek czasu*⟩: Po pewnym przeciągu czasu. *SW*. **2.** W przeciągu czego ⟨*w okresie, w czasie czego*⟩: W przeciągu dnia, godziny, roku itp.

przeciągać, przeciągnąć **1. p.** co przez dziennik, rejestr itp. ⟨*wpis(yw)ać do dziennika itp.*⟩. **2. p.** członki, grzbiet, kości, ramiona, ręce itp. ⟨*rozprosto(wy)wać, wyciągać(-nąć) na całą długość*⟩: Stał wyprostowany, przeciągał obolałe członki. *Jackiew. Jan 145*. **3. p.** linię telefoniczną, wysokiego napięcia ⟨*przeprowadzać(-ić)*⟩. **4. p.** strunę ⟨*przebierać, przebrać miarę*⟩: Nie należy przeciągać struny. *Zap. G. SPP*. **5. p.** kogo na czyją stronę ⟨*pozysk(iw)ać kogo jako zwolennika, stronnika*⟩: Jan trzymał z Lubomirskimi i szlachtę na jego stronę przeciągał. *Dygas. SPP*. **6.** *pot.* **p.** co — czym ⟨*przesuwać(-unąć), przejeżdżać, przejechać czym po czym; (po)mazać co czym; (prze)prasować co czym*⟩: **p.** obraz pędzlem, farbą, pokostem; **p.** bieliznę żelazkiem. **7.** Przeciągnąć komu nożem po gardle ⟨*poderżnąć komu gardło*⟩: Radzi by oni i tu nożami po gardłach ludziom przeciągnąć. *Sienk. SW*. **8.** Przeciągnąć kogo czym — po czym, przez co ⟨*uderzyć kogo czym*⟩: **p.** kogo batem po grzbiecie, przez twarz. **9.** Mina się mu przeciągnęła ⟨*zafrasował się; zmartwił się*⟩. **10.** *daw.* Zimno przeciąga kogo ⟨*przejmuje, przenika, przeszywa; komuś robi się zimno*⟩: A może by na szklaneczkę herbatki? Pan Tomasz zmarzł, aż mu nos posiniał, mnie także coś zimno przeciąga. *Bał. Dziady 93*.

przeciąganie **p.** liny ⟨*popularne niegdyś zapasy, w których dwie drużyny ciągnąc linę starają się wzajemnie przeciągnąć przez linię środkową*⟩.

przeciągnąć **p. przeciągać**

przeciekać Coś przecieka komu przez palce ⟨*ktoś coś marnuje, traci; nie umie czego utrzymać przy sobie, wykorzystać, zużytkować*⟩: Mortonowi dość często w praktyce twórczej bogaty materiał życia przecieka jakoś przez palce. *Twórcz. 6, 1953, s. 220*.

przecierać, przetrzeć **1. p.** drogę ⟨*idąc, jadąc drogą (u)czynić ją łatwiejszą do przebycia; (u)torować drogę*⟩: Przodem jechały sanie, które przecierały drogę. **2. p.** komu oczy (na co) ⟨*odkry(wa)ć komu prawdę, pozbawi(a)ć kogo złudzeń; umożliwi(a)ć komu poznanie rzeczywistego stanu rzeczy*⟩: Tak, mój chłopcze, jesteś jeszcze młody [...] przetrze ci oczy dopiero doświadczenie. *Święt. A. Nałęcze 121*.

przecierać się **1.** Droga się przeciera ⟨*staje się możliwa, dogodna do przebycia*⟩: Śniegi przecie na wieki leżeć nie będą, a jak tylko drogi się przetrą, zaraz wyjadą. *Kaczk. Olbracht. III, 118*. **2.** Oczy się komuś przecierają ⟨*ktoś poznaje rzeczywisty stan rzeczy, prawdę; pozbywa się złudzeń*⟩.

przecięcie *przestarz.* W przecięciu ⟨*przeciętnie, średnio*⟩: Dochód roczny w ostatnich latach wynosił w przecięciu 3600 rubli. *SW*.

przecinać **p. przeciąć**

przecinek Kłaść, położyć, postawić **p.**

przeciskać się, przecisnąć się Prośba, wiadomość nie chce przecisnąć się, przeciska się z trudem itp. komu przez gardło, przez usta ⟨*ktoś nie chce mówić o czym, wstydzi się, boi się mówić o czym; wypowiedzenie prośby, wiadomości sprawia komuś przykrość*⟩: Nie wyobrażała sobie, jak jej ta prośba przeciśnie się przez gardło. *Perz. Las 162*.

przeciwieństwo **1. p.** klasowe; skrajne, zupełne **p. 2. p.** biologiczne ⟨*przeciwieństwo istniejące pomiędzy łączącymi się komórkami płciowymi różnych organizmów, będące źródłem żywotności powstającego organizmu i impulsem jego rozwoju*⟩. **3. p.** losu ⟨*niepowodzenia, trudności spowodowane przez los*⟩. **4.** *filoz.* Stosunek przeciwieństwa ⟨*jeden ze stosunków, jaki może zachodzić bądź między zakresami nazw, bądź między zdaniami*⟩. **5.** W przeciwieństwie do kogo, do czego ⟨*w odróżnieniu od kogo, od czego*⟩: W przeciwieństwie do brata był wysoki. Mazowsze w przeciwieństwie do terenów południowych jest równinne. **6.** Stać w przeciewieństwie do czego ⟨*różnić się całkowicie*⟩: Podwórze przed domem pełne było ruchu i odgłosów gospodarskich; widział owo krzątanie się, które stało w zupełnym przeciwieństwie do kontemplacyjnego zamyślenia, w jakim się pogrążył. *Iwasz. J. Panny 89*. **7.** Stanowić **p.** kogo, czego a. względem kogo, czego: Przyjaciele stanowili zupełne względem siebie przeciwieństwo. **8.** Zwalczać(-yć) przeciwieństwa ⟨*niepowodzenia, przeszkody, trudności*⟩: Kto przeszedł już tyle przeciwieństw i nareszcie je zwalczył, ten nie mógł się narażać na nowe zgryzoty. *Kaczk. Olbracht. III, 117*. **9. p-a** prześladują, ścigają kogo.

przeciwność **1. p-i** życiowe ⟨*trudności, przeciwieństwa, niepowodzenia, przeszkody*⟩. **2. p-i** losu. **3.** Borykać się, walczyć z przeciwnościami. **4.** Zrażać się, nie zrażać się przeciwnościami.

przeciwny **1. p.** kierunek; **p-a** strona ⟨*przeciwległy(-a)*⟩: Iść w przeciwnym kierunku. Sklep znajduje się po przeciwnej stronie ulicy. **2.** Diametralnie, wręcz, zupełnie **p.** ⟨*zupełnie różny*⟩: Poglądy diametralnie **p-e**. **3.** Wiatr **p.** ⟨*wiejący w kierunku odwrotnym do kierunku ruchu*⟩. **4.** *daw.* **p.** w głowę ⟨*całkiem, zasadniczo, biegunowo różny*⟩: Dwa pojęcia w głowę sobie przeciwne. **5. p.** czemu: Działanie **p-e** naturze. Osiągnął skutek wprost przeciwny swemu zamiarowi. *Święt. A. SPP*. **6. p.** względem czego ⟨*przeciwstawiający się czemu; przeciwstawny w stosunku do czego*⟩: Liczba niewymierna przeciwna względem danej liczby niewymiernej. *(K. Sł. Techn.) SPP*. **7.** W przeciwnym razie ⟨*w innym wypadku*⟩: Byli pewni, że żyje, gdyż w przeciwnym razie mieliby jakieś urzędowe zawiadomienie. *Pług Zagon II, 265*. **8.** Być **p.** komu, czemu ⟨*nie zgadzać się z czym, sprzeciwiać się czemu*⟩: Była przeciwna jakiemukolwiek wietrzeniu izby.

przeciwpancerny Artyleria **p-a**; pociski, działka, oddziały **p-e** ⟨*do zwalczania broni pancernej*⟩.

przeciwpowodziowy Pogotowie **p-e**; wały **p-e** ⟨*chroniące przed powodzią, zabezpieczające od powodzi*⟩.

przeciwstawienie W przeciwstawieniu do ⟨*inaczej niż...; na odwrót, przeciwnie*⟩: W przeciwstawieniu do gładkolicych Kretejczyków Achajowie noszą zarost. *Sinko Lit. I/1, 19*.

przeczucie **1.** Czarne, niejasne, tajemnicze, trwożne, złe, złowieszcze, złowrogie, złowróżebne **p.** ⟨*uczu-*

cie ostrzegające o tym, co ma nastąpić〉. **2.** Tknięty, wiedziony przeczuciem. **3.** Mieć **p.** czego, że...; *daw.* o czym 〈*przeczuwać co*〉: Już późno! bliskiej śmierci mam przeczucie. *Mick. Giaur 197.* **4.** Wierzyć w **p. 5.** (Złe) **p.** męczy, opanowało kogo, ścisnęło czyje serce. **6. p.** mówi co komu, tknęło kogo: Przeczucie mi mówi, że tak się stanie. *SW.* **7. p.** nie omyliło, nie zawiodło kogo, sprawdziło się. **8. p-a** (trwożne, złe itp.) ogarniają, nękają, ścigają, trapią kogo.

przeczuć, przeczuwać p. co przez skórę 〈*wyczu(wa)ć podświadomie, instynktownie; domyślić(-ać) się czego*〉: Przeczuwałem przez skórę, że coś napłatał, nabroił bez miary. *Fredro A. Śluby 104.*

przeczysty 1. Brylant, diament, kamień przeczystej wody 〈*doskonale szlifowany, bez najmniejszej skazy*〉. **2.** Duchy **p-e** 〈*anioły*〉. **3.** *kult.* Panienka, Panna Przeczysta 〈*Matka Chrystusa, Matka Boska*〉.

przeczyszczenie 1. Środki na **p.** 〈*przeczyszczające*〉. **2.** Brać, dać, wziąć na **p.** 〈*podać lub przyjąć środek przeczyszczający*〉.

przeć 1. p. do czego, na co 〈*dążyć, zmierzać usilnie do czego; nastawać na co*〉: Parł do tej przeprowadzki. *Grusz. An. SPP.* Parł okrutnik na to, by nie żyła. *Żebr. SW.* **2.** *przestarz.* Kolka prze kogo 〈*ktoś odczuwa kłujący ból w jamie brzusznej lub w klatce piersiowej*〉.

przedawnienie Podlegać przedawnieniu.

przeddzień W **p.**, w przededniu 〈*o dzień wcześniej, w dniu poprzedzającym co; w czasie poprzedzającym jakieś zdarzenie, fakt, chwilę, dzień itp.*〉: W **p.** wyjazdu zachorował. Było to w przededniu rewolucji. *SW.*

przedłużyć się *przestarz.* Gęba, twarz mu się przedłużyła 〈*stracił humor, pewność siebie, zmieszał się, zdetonował się; był niezadowolony*〉: Stracił na minie, gęba mu się przedłużyła. *Dygas. Beld. 82.*

przedmiot 1. Cenne, wartościowe **p-y**; **p.** osobisty, użytkowy 〈*rzeczy codziennego użytku; wytwory pracy człowieka*〉. **2. p.** czego: a) 〈*osoba lub rzecz wzbudzająca czyjeś zainteresowanie*〉: **p.** czyich marzeń, uniesień, zabiegów, zawiści; **p.** śmiechu; b) 〈*temat przez kogo poruszany lub opracowywany, osnowa, treść*〉: **p.** badań; **p.** rozmowy. **3.** *praw.* **p.** prawa, własności, zobowiązania 〈*rzecz, postępowanie, umowa itp., na które rozciągają się pewne normy prawne*〉. **4. p.** sztuki 〈*dzieło sztuki*〉. **5.** *książk. kanc.* W przedmiocie (czego) 〈*w zakresie czego, w sprawie*〉: Przepisy karne w przedmiocie ochrony własności społecznej. **6.** Mieć co za **p.** 〈*traktować jako temat*〉: W seksternie Pawełka było zupełnie co innego, niż fizyka albo historia. Mieściły się tam [...] poematy przeważnie, mające za przedmiot młodość i miłość. *Skiba Poziom. 104.* **7.** Odbiegać od przedmiotu 〈*pomijać główny wątek, wplatać dygresje nie łączące się z omawianym tematem*〉. **8.** Przechodzić od przedmiotu do przedmiotu; przeskakiwać z przedmiotu na przedmiot lub od przedmiotu do przedmiotu 〈*prowadzić rozmowę chaotycznie, lekko, ciągle zmieniając temat*〉: Tak nagle przeskakiwał od przedmiotu do przedmiotu, że niekiedy robił wrażenie wariata. *Prus Wyb. 187.*

przedmiotowy 1. Pisarz, poeta **p.** 〈*epik*〉. **2.** Sztuka **p-a** 〈*odtwarzająca i przedstawiająca świat zewnętrzny, jako zjawiska i przedmioty; realistyczna, nieabstrakcyjna*〉.

przedni 1. p-e koło (u wozu); **p-e** łapy, nogi (u zwierzęcia) 〈*znajdujące się na przodzie, umieszczone od przodu*〉. **2. p.** pomost (w tramwaju). **3. p-a** straż 〈*oddział wojska poprzedzający siły główne, zabezpieczający lub ułatwiający działania wojenne; awangarda; również przen.*〉. **4.** *spoż.* **p-a** szynka 〈*łopatka wieprzowa*〉. **5. p-e** zęby 〈*siekacze*〉.

przedpłata 1. p. na co 〈*prenumerata, abonament*〉: **p.** na encyklopedię. **2.** Ogłosić, rozpisać przedpłatę. **3.** Uiścić, wnieść przedpłatę.

przedpogrzebowy Dom **p.** 〈*kostnica*〉. Kaplica **p-a** 〈*przeznaczona na wystawienie trumny ze zwłokami i nabożeństwa żałobne*〉.

przedpokój 1. Urodzić się w przedpokojach 〈*w rodzinie należącej do służby królewskiej lub magnackiej*〉. **2.** *daw.* Wycierać przedpokoje, posadzki w przedpokojach 〈*wysługiwać się osobom wpływowym*〉: Dni przepędza na pięcie, w przedpokojach wyciera posadzki. *L.* **3.** Zestarzeć się w przedpokoju 〈*całe życie spędzić w służbie na dworze magnackim*〉.

przedpotopowy 1. *przestarz.* **p-e** dzieje 〈*dzieje ubiegłych epok geologicznych*〉. **2. p.** model, wzór czego 〈*przestarzały, staroświecki*〉: **p.** model samochodu. **3. p-e** poglądy 〈*staroświeckie, zacofane*〉.

przedsięwzięcie 1. Niebezpieczne, śmiałe, trudne, wielkie **p.**; **p.** zakrojone na wielką skalę 〈*rzecz przedsięwzięta, impreza*〉. **2.** *daw.* Mieć **p.** a. mieć w przedsięwzięciu (co robić) 〈*zamierzać, przedsiębrać co; stawiać sobie za cel*〉: Wyczytuję z listu twego, że masz w przedsięwzięciu sposobić syna twego do Palestry. *Czart. Dośw. III, 2.* **3.** Coś popycha kogo do (śmiałych, wielkich) przedsięwzięć.

przedstawiać, przedstawić 1. p. co: **p.** dowody, księgi, rachunki 〈*okaz(yw)ać, d(aw)ać do wglądu*〉. **2. p.** kogo — komu 〈*(za)prezentować kogo komu, (za)poznać kogo z kim*〉: **p.** towarzystwu przybyłego gościa. *SW.* **3. p.** projekt, wniosek 〈*składać, złożyć*〉. **4.** Przedstawiać sobą [*rus.*] 〈*przedstawiać, być przedstawicielem czego*〉. *SPP.* **5.** Przedstawiać trudności 〈*zawierać trudności*〉: To przedstawia wielkie trudności. *SPP.* **6.** Przedstawiać wartość 〈*mieć*〉: Obrazy Matejki przedstawiają ogromną wartość. **7. p.** kogo do awansu, do odznaczenia, do nagrody itp. 〈*pod(aw)ać, zgłaszać, zgłosić*〉. **8.** Przedstaw, przedstawcie sobie [*rus.*] 〈*wyobraź, wyobraźcie sobie*〉: Przedstaw sobie, ciągle mi daje do poznania, że się domyśla dużo rzeczy. *Zap. G. Żab. 35.*

przedstawiciel p. dyplomatyczny 〈*dyplomata reprezentujący rząd swego państwa w obcym kraju; poseł nadzwyczajny, minister pełnomocny, ambasador*〉.

przedstawicielstwo 1. p. narodu, narodów 〈*sejm, parlament*〉. **2. p.** handlowe 〈*placówka handlowa, najczęściej za granicą, firmy lub organizacji gospodarczej krajowej, biuro tej placówki*〉. **3.** Mieć **p.** czego a. jakiejś instytucji 〈*być oficjalnym przedstawicielem, pełnomocnikiem instytucji, jej wyrobów*〉:

Miał ostatnio przedstawicielstwo maszyn do szycia i patefonów. *Kurek Ocean 48.*

przedstawić p. przedstawiać

przedstawienie 1. p. kukiełkowe, teatralne ⟨*widowisko, spektakl*⟩. **2.** Dać, odwołać, urządzić, zawiesić **p. 3.** Robić (z siebie) **p.** ⟨*zachowaniem swoim zwracać na siebie uwagę, ośmieszać się; narażać się na śmieszność*⟩: Dajże pokój. Nie rób przedstawienia przy ludziach. Zachowujesz się jak histeryczka. *Meis. Sześciu 213.* **4. p.** odbyło się, zostało odwołane.

przedział, przedziałek 1. Przedział między kim (a kim) ⟨*różnica dzieląca; przepaść*⟩: Między wami jest zbyt wielki przedział. *SW.* **2.** Pogłębić, usunąć, zapełnić przedział między kim (a kim). **3.** Czesać się, włosy zaczesane z przedziałem, z przedziałkiem (z boku, pośrodku) ⟨*z miejscem, odstępem przedzielającym; z rozdziałem*⟩.

przedzielać, przedzielić p. włosy ⟨*uczesać włosy z przedziałkiem*⟩.

przefasonować *wulg.* **p.** nos, mordę itp. ⟨*bijąc zniekształcić, rozkwasić*⟩: Licz się ze słowami, przybłędo jedna, bo ci tak nos przefasonuję, że cię twoja ukochana nie pozna. *Meis. Sześciu 183.*

przegląd 1. p. lekarski ⟨*oględziny, kontrola, badanie*⟩. **2. p.** czego ⟨*zestawienie, przekrój*⟩: **p.** literatury, prasy, wydarzeń, zagadnień. **3. p.** wojska, wojsk ⟨*lustracja, parada*⟩. **4.** Dać **p.**, dokonać przeglądu czego (np. sił, osiągnięć). **5.** Zrobić **p.** kompanii, batalionu itp. ⟨*sprawdzić stopień sprawności, wyposażenia, wyćwiczenia kompanii itp.*⟩.

przegrać, przegrywać 1. p. co: **p.** jakąś sumę, majątek do kogo ⟨*grając z kim stracić na rzecz kogo*⟩: Z najlepszym w świecie humorem [...] znaczną sumkę przegrał do Ferdynanda. *Krasz. Pam. 119.* **2. p.** w karty, w szachy: Przegrał w karty kilka tysięcy złotych. **3. p.** proces, sprawę, wojnę ⟨*zostać, być zwyciężonym w czym; ponieść klęskę, porażkę w czym*⟩. **4.** Przegrać płytę, przegrywać płyty ⟨*odtworzyć(-arzać) utwór muzyczny, tekst nagrany na płytę*⟩.

przegryzać, przegryźć p. co w sobie ⟨*przeży(wa)ć, przetrawi(a)ć co w sobie*⟩: Coś w tobie jest, coś ty w sobie przegryzasz. *Żer. Uroda 117.*

przegubowy 1. Autobus, trolejbus, tramwaj **p.** ⟨*zawierający przegub, pozwalający na zginanie wozu na zakrętach*⟩. **2.** Lampa (elektryczna) **p-a.**

przeholować *daw.* **p.** miarę ⟨*przebrać*⟩: W tym błąd uczynił, że miarę przeholował i za bardzo spoił sąsiada. *Jun. Bracia 231.* **p.** w czym ⟨*przesadzić, przebrać miarę*⟩: **p.** w jedzeniu, w piciu, w wydatkach, w zabawie.

przejazd 1. Bezpłatny, drogi, łatwy, tani **p.** ⟨*jazda*⟩. **2. p.** kolejowy ⟨*miejsce skrzyżowania dróg kolejowych lub drogi kolejowej z innym rodzajem drogi*⟩. **3. p.** czego: **p.** pociągu, samochodu, wozu. **4. p.** czym: **p.** koleją, tramwajem, samochodem itp. **5. p.** czym, przez co: **p.** morzem, mostem, ulicą; **p.** przez most, przez ulicę, przez miasto. **6.** Droga, trasa przejazdu. **7.** Prawo przejazdu. **8.** Opłata za **p. 9.** Być, bawić, znaleźć się, zatrzymać się gdzie przejazdem, w przejeździe ⟨*w trakcie przejazdu, w drodze*⟩: Raz jeden byłem u nich z ciotką, w przejeździe naturalnie. *Bliz. Dam. 45.* **10.** Dać, otwierać, tamować, ułatwiać, utrudniać, zagradzać, zamykać **p.**

przejażdżka 1. p. konna a. konno. **2.** Zamiejska **p. 3. p.** do miasta, do lasu. **4. p.** czym — po czym: **p.** łodzią po jeziorze, autem po mieście. **5. p.** w czym: **p.** w aucie, w łodzi, w powozie. **6.** Jechać, ruszyć, wybrać się na przejażdżkę. **7.** Odbyć, projektować, urządzić, zorganizować przejażdżkę (np. po mieście). **8.** Używać, zażywać przejażdżki. **9.** Wracać z przejażdżki.

przejąć, przejmować 1. p. co na własność, w spadku ⟨*przyjąć, wziąć, odebrać*⟩. **2. p.** dług ⟨*przyjąć na siebie*⟩. **3. p.** centrę, piłkę, podanie ⟨*odebrać piłkę od gracza tej samej drużyny w celu podania jej następnemu lub strzelenia bramki*⟩. **4.** Ból, dreszcz, zimno, ciepło przejmuje kogo ⟨*przenika na wskroś*⟩. **5.** Duma, (z)groza, niepokój, obawa, podziw, radość, smutek, strach, wstręt, zachwyt, żal itp. przejmuje kogo (czyje serce) ⟨*ogarnia, przenika kogo*⟩: Zgroza mię na ten widok przejęła. *SW.* **6.** Coś kogo przejmuje czymś ⟨*o doznaniach psychicznych: ktoś doznaje jakiegoś uczucia, przeżywa jakiś stan*⟩: Postępowanie syna przejmowało ją smutkiem.

przejechać, przejeżdżać 1. p. komu drogę ⟨*jadąc przeciąć(-inać) drogę w poprzek*⟩. **2.** *daw.* **p.** konia, zaprząg, czwórkę itp. ⟨*(po)jeździć jakiś czas konno lub zaprzęgiem, zwykle dla utrzymania koni w formie*⟩: Jeżeli rano wyszedł od siebie, to tylko na to, aby konie wierzchowe przejechać regularnie w rajszuli. *Kaczk. Grób II, 202.* **3. p.** czym ⟨*jadąc przesunąć się, przedostać się jakimś środkiem (lokomocji)*⟩: **p.** końmi, koleją, wozem, pociągiem, samochodem. **4. p.** czym — po czym: przejechać dłonią, grzebieniem, językiem, pędzlem, ręką, szczotką itp. po czym, wzdłuż czego, tam i z powrotem ⟨*pociągnąć, przesunąć dłonią itd.*⟩: **p.** grzebieniem po czuprynie, językiem po twarzy, pędzlem po płótnie. Targnął się za czuprynę, przejechał niecierpliwą ręką po twarzy, nie mógł się uspokoić. *Kaczk. Olbracht. III, 206.* **5.** *pot.* Przejechać kogo a. komu po głowie, policzku, ręce, zębach; przez głowę, policzek itd.; przejechać kogo kijem, laską, nożem, szablą itp. ⟨*uderzyć, ciąć, zranić*⟩: Prawda, żeś mnie szpetnie przez łeb przejechał, aleś mnie potem na nogi postawił, czego do śmierci nie zapomnę. *Sienk. Pot. I, 259.* **6. p.** co a. przez co ⟨*jadąc przedosta(wa)ć się, przekroczy(-aczać) co*⟩: **p.** ulicę, bramę a. przez ulicę, przez bramę. **7.** Przejechać stację ⟨*pojechać dalej nie wysiadając na danej stacji; minąć daną stację*⟩: Co chwilę wyglądał oknem, bał się, żeby nie przejechać stacji.

przejechać się 1. *pot.* **p.** się na cmentarz (na Bródno, na Powązki), na tamten świat ⟨*umrzeć*⟩: Dostała tyfusu i przejechała się na Powązki. *Prus Now. I, 107.* **2.** *pot.* **p.** się po kim ⟨*skrytykować, wydrwić, zgromić, wyśmiać kogo*⟩: Napisał książkę, w której „przejechał się“ jak się patrzy po różnych podróżnikach współczesnych. *Rocz. Lit. 1937, s. 210.* **3.** *pot.* **p.** się po kim, po czym z automatu, z karabinu maszynowego ⟨*wystrzelić, wypuścić serię po-*

cisków w kogo, w co⟩. **4.** *żart.* **p.** się za mąż ⟨*wyjść za mąż*⟩: Ledwie jednego męża odwiozła na Powązki, a już (dałbym sobie rękę uciąć) sama przejechałaby się drugi raz za mąż. *Prus Lalka III, 51.*

przejeżdżać p. **przejechać**

przejęcie 1. Głębokie, gorące, nadzwyczajne, niezwykłe, szczere **p.** ⟨*oddanie się czemu, zapał, wzruszenie*⟩. **2.** Bez przejęcia (co robić) ⟨*obojętnie, bez zapału*⟩: Zapytał bez przejęcia. *Dąbr. M. SPP.* **3.** Z przejęciem (co robić) ⟨*ze wzruszeniem, z zapałem*⟩: mówić, pełnić obowiązek, powiedzieć, recytować, słuchać z przejęciem. **4.** Spotniały z przejęcia.

przejma *daw.* Na przejmy, w przejmy ⟨*na przemian, kolejno*⟩: Albo milczą, albo gdy wyjawić nie śmieją, gęste tylko z litości łzy na przejmy leją. *L.*

przejmować p. **przejąć**

przejrzeć 1. p. czyją grę, intencje, zamiary ⟨*odgadnąć, przewidzieć co; zorientować się w czym*⟩: Książę pomorski pierwszy z książąt lechickich przejrzał grę krzyżacką i starał się powstrzymać, póki jeszcze pora, rozrost zakonu. *Piw. Prusy 12.* **2. p.** kogo **a.** czyje serce na wskroś, na wylot, do gruntu ⟨*poznać kogo dokładnie, rozpoznać czyje prawdziwe zamiary, intencje*⟩: Gdybyś mógł przejrzeć serce moje, nie byłbyś tak postąpił. *Sienk. Na polu 100.* **3. p.** na oczy ⟨*zrozumieć, poznać istotny stan rzeczy*⟩.

przejście ● **1.** Szerokie, wąskie **p.** ⟨*miejsce, którędy się przechodzi*⟩; podziemne, tajemne **p.** ⟨*korytarz*⟩. **2. p.** między czym, przez co: **p.** między domami; **p.** przez ulicę. **3.** Nie ma przejścia ⟨*nie należy, nie wolno przechodzić*⟩. **4.** Stać, stanąć w przejściu ⟨*w miejscu, którędy się przechodzi*⟩. **5.** Zrobić **p.** dla kogo, dla czego ⟨*miejsce do przejścia dla kogo, dla czego*⟩.
● **6.** Ciężkie, przykre **p.** ⟨*przeżycie*⟩. **7.** Mieć (przykre, ciężkie) **p.** (z kim, z czym) ⟨*przeżywać co; mieć jaką przygodę*⟩: Mamusia miała ciężkie przejścia i od tego czasu wszystkiego się boi. *Goj. Diew. I, 217.*

przejściowy 1. Cela **p-a** ⟨*cela więzienna, w której przetrzymywani są więźniowie po aresztowaniu przed skierowaniem do stałego więzienia lub przed zwolnieniem*⟩. **2.** Obóz **p.** ⟨*obóz, w którym trzymani są więźniowie przed skierowaniem do stałego obozu*⟩: Hitlerowski obóz przejściowy w Pruszkowie w czasie okupacji. **3.** Wiek **p.** ⟨*u młodzieży: okres dojrzewania płciowego; u starszych, zwłaszcza u kobiet: okres przekwitania płciowego*⟩.

przejść p. **przechodzić**

przekaz 1. p. pocztowy, pieniężny ⟨*suma pieniężna przekazana pocztą*⟩. **2. p.** na pieniądze ⟨*blankiet pocztowy wypełniany przy przesyłce pieniędzy pocztą*⟩. **3.** Kupić, wypełnić **p.** ⟨*blankiet przekazu pocztowego*⟩. **4.** Otrzymać **p.** (pieniężny). **5.** Przesłać pieniądze przekazem.

przekazać, przekazywać 1. p. listownie, pisemnie, telefonicznie, telegraficznie, ustnie; przez radio, drogą radiową; z ręki do ręki; z ust do ust; testamentem, w testamencie, w spadku, w spuściźnie, z ojca na syna. **2. p.** co ⟨*d(aw)ać, (s)cedować*⟩: **p.** fundusz, majątek, stanowisko, urząd, władzę. **3.** *sport.* **p.** piłkę graczowi ⟨*pod(aw)ać*⟩. **4. p.** wiadomość, wieści ⟨*przes(y)łać*⟩. **5. p.** wniosek ⟨*złożyć za czyim pośrednictwem*⟩.

przekąs Z przekąsem (mówić, odzywać się, odpowiadać, pytać, rzec, śmiać się, uśmiechać się) ⟨*drwiąco, ironicznie, szyderczo, zjadliwie*⟩: Patrzył on teraz na tego człowieka, którego zawsze miał za nic, o którym zawsze z przekąsem, a czasem nawet z pogardą wspominał. *Kaczk. Grób II, 269.*

przekąska 1. p-i zimne i gorące. **2.** Na przekąskę ⟨*jako przekąska, do przekąszenia*⟩: Sardynki, śledź itp. na przekąskę.

przekleństwo 1. Siarczyste, stłumione **p-a** ⟨*obelżywe wyrazy*⟩. **2.** Ciskać, miotać **p-a**: Miota przekleństwa, wszystkim grozi, łaje. *Fredro A. Poez. 84.* **3.** Coś jest przekleństwem czyim ⟨*klątwą*⟩: Wiedzieliśmy już wtedy, że miłość jest przekleństwem człowieka, przed którym nie ujdzie. *Makusz. Bezgrz. 205.* **4.** Obrzucić kogo przekleństwami, stekiem przekleństw ⟨*obrzucić wymysłami, brudnymi wyrazami, zwymyślać kogo*⟩. **5.** Rzucić **p.** na kogo, na co ⟨*klątwę*⟩: [Przekleństwo] rzucam na przeszłość. *Wikt. SPP.* **6.** (Za)grozić komu przekleństwem ⟨*klątwą, wyklęciem*⟩. **7. p.** ciąży na(d) kim, na(d) czym, spada na czyją głowę ⟨*klątwa, fatalność*⟩: Przekleństwo ciąży na tej rodzinie. *SW.*

przeklinać p. na czym świat stoi, aż uszy puchną (więdną) ⟨*kląć mocno, używać dobitnych przekleństw*⟩: Nasz Korniej z końmi rady sobie dać nie może, a przeklina na czym świat stoi. *Krasz. Int. 28.*

przekład 1. Dokładny, dosłowny, poprawny, staranny, wolny **p.** ⟨*tłumaczenie*⟩. **2. p.** z jakiego języka na inny (np. z francuskiego na polski). **3.** *książk.* Dokonać przekładu ⟨*przełożyć, przetłumaczyć*⟩.

przekładać, przełożyć p. karty ⟨*zdejmować, zdjąć część kart kładąc pod spód pozostałych*⟩.

przekonanie 1. Błędne, głębokie, niezachwiane, wewnętrzne **p.** ⟨*przeświadczenie, mniemanie, opinia, pogląd*⟩. **2.** Chwiejne, ustalone, wyrobione, zmienne **p-a**; **p-a** polityczne, społeczne ⟨*poglądy*⟩. **3. p.** o czym: **p.** o potrzebie reform. **4.** W przekonaniu czyim ⟨*według czyjego przeświadczenia, opinii, poglądu*⟩: Zbójnictwo w przekonaniu górali nie hańbiło nikogo. *Witkiew. S. SW.* **5.** Dochodzić, dojść, przyjść, przychodzić do przekonania, że... **6.** Dzielić czyje **p.** **7.** Mieć **p.**, że... ⟨*być pewnym czego, być przeświadczonym o czym*⟩: Mam głębokie przekonanie, że żadna praca nie upadla człowieka, póki jest uczciwa. *Lam J. Głowy I, 85.* **8.** Nie mieć do kogo, do czego przekonania ⟨*nie być pewnym kogo, czego; nie wierzyć komu, czemu*⟩. **9.** Nabrać przekonania do kogo, do czego ⟨*nabrać zaufania do kogo, do czego*⟩: Nabrał do niego przekonania. *Iwasz. J. SPP.* **10.** Nabrać przekonania, że... ⟨*być przeświadczonym, że..., nabrać pewności, że...*⟩: Obserwując go od dłuższego czasu, nabrał przekonania, że jest to człowiek uczciwy. **11.** Powziąć **p.** do kogo, do czego. **12.** Przemawiać do czyjego przekonania: Trzeba nie tylko do uczucia, ale i do przekonania ludzi przemawiać. *Sienk. SPP.* **13.** Coś przypada, nie przypada; przypadło, nie przypadło komu do przekonania ⟨*coś przekonywa, nie przekonywa; przekonało, nie prze-*

konało kogo⟩: Tłumaczenia syna nie przypadły mu do przekonania. **14.** Sprzeniewierzyć się swym przekonaniom. **15.** Trafi(a)ć komu do przekonania ⟨*przekon(yw)ać kogo*⟩: Argumenty twoje nie trafiają mi do przekonania. Ten pogląd pani Barbarze trafił do przekonania. *Dąbr. M. SPP.* **16.** Umocnić, upewni(a)ć, utwierdzić się (kogo) w przekonaniu (, że...). **17.** Wpoić, wpajać; wszczepi(a)ć, zaszczepi(a)ć komu, w kogo **p. 18.** Wynieść skąd, z czego **p. 19.** Wyrzec się, nie chcieć wyrzec się swoich przekonań. **20.** Wzbudzić w kim **p.**, że... **21.** Zachwiać czyim przekonaniem. **22.** Zgadzać się, nie zgadzać się z czyim przekonaniem: Nie zgadza się to z moim przekonaniem. *SW.* **23.** Zmieni(a)ć **p-a** (np. polityczne).

przekór Na **p.** ⟨*na złość komu, wbrew czyjej woli; wbrew czemu*⟩: Robić komu na przekór. Na przekór naturze. *Dan. SPP.*

przekraczać, przekroczyć 1. *książk.* **p.** próg (czyjego domu, mieszkania) ⟨*wejść do czyjego domu, mieszkania*⟩: Progu jej mieszkania nie przekroczył ani razu. *Żer. Dzieje II, 58.* **2. p.** granicę przyzwoitości ⟨*posuwać, posunąć się w czym zbyt daleko, za wiele sobie pozwalać*⟩. **3. p.** plan ⟨*wykon(yw)ać czegoś więcej niż było planowane*⟩. **4.** *praw.* Przekroczyć prawo, pełnomocnictwo, umowę itp. ⟨*postąpić wbrew prawu itp.; nadużyć prawa itp.*⟩.

przekręcać, przekręcić 1. p. gałkę, kontakt, kurek itp. ⟨*obracać, obrócić gałkę itp. włączając lub regulując dane urządzenie*⟩. **2. p.** co przez maszynkę (do mięsa, do wyciskania soków itp.) ⟨*przepuszczać, przepuścić co przez maszynkę, (prze)mleć co*⟩. **3. p.** czyje słowa ⟨*przeinaczać(-yć) czyją wypowiedź*⟩.

przekroczyć p. **przekraczać**

przelać, przelewać 1. p. łzy ⟨*płakać*⟩: Jaki krzyk protestu miałem w duszy, ilem łez gorzkich i palących przelał! *Konopn. Now. IV, 53.* **2.** Przelewać krew (swoją a. czyją) ⟨*walcząc odnosić rany; ranić kogo, zabijać*⟩: Przelewać krew dla ojczyzny. **3.** *druk.* **p.** wiersz ⟨*składać, złożyć na nowo wiersz składu w celu uzyskania bezbłędnego tekstu*⟩. **4. p.** co na papier ⟨*wyrazić, wyrażać co słowami; pis(yw)ać co, zapis(yw)ać co*⟩: Nie umiał swoich pomysłów przelać na papier. **5.** Przelewać z pustego w próżne ⟨*mówić bez treści, bezprzedmiotowo; prowadzić jałową dyskusję*⟩. **6. p.** na kogo swoje prawa, uprawnienia ⟨*przekaz(yw)ać komu; przenieść, przenosić na kogo swoje prawa itp.*⟩.

przelatywać, przelecieć 1. Deszcze przelatują, przelatywały ⟨*przechodzą, przechodziły, przepadują, przepadywały*⟩. **2.** Myśli jakie przelatują komu przez głowę ⟨*ktoś myśli, pomyślał o czym*⟩: Najdziwaczniejsze myśli przelatywały jej przez głowę. *Kaczk. Olbracht. III, 58.*

przelew 1. p. bankowy ⟨*w bankowym obrocie bezgotówkowym przeniesienie pewnej sumy pieniężnej z jednego konta na drugie*⟩. **2. p.** krwi ⟨*odnoszenie ran w walce, zadawanie ran, zabijanie*⟩: Obeszło się bez przelewu krwi. *SPW.*

przelewać się 1. p. się przez ręce, na rękach ⟨*zwisać bezwładnie, lecieć przez ręce*⟩: Był tak osłabiony upływem krwi, że się nam na rękach przelewał. *SW.* **2.** Nie przelewa się u kogo ⟨*nie ma za dużo, nie ma dostatku*⟩: U niego się też nie przelewa. *SW.*

przelewki To nie **p.** ⟨*to rzecz poważna, trudna, niebezpieczna; rzecz wymagająca skupienia sił i starań*⟩: Instynktownie wyczuł, że tu chodzi o poważne rzeczy. Że to nie przelewki. *Breza Niebo 211.* Widząc, że to nie przelewki, wziął się do nauki.

przeleźć, przełazić 1. Głos, słowa nie mogą przeleźć przez gardło ⟨*nie można wydobyć głosu, wypowiedzieć słowa (ze wzruszenia, z upokorzenia itp.)*⟩: Słowo prośby [...] nie mogło mu przeleźć przez gardło. *Żer. Popioły II, 121.* **2.** *daw.* Piecem przeleźć ⟨*być promowanym nie wiadomo jakim sposobem*⟩: On zdał od razu, a tyś z pierwszej piecem przelazł. *Tyg. Ilustr. 144, 1870.*

przelot 1. p. docelowy ⟨*w którym szybownik przed startem zgłasza miejsce lądowania*⟩. **2. p.** docelowo-powrotny ⟨*w którym szybownik zgłasza przed startem miejsce, do którego doleci i skąd bez lądowania powróci na miejsce startu*⟩. **3. p.** otwarty ⟨*w którym miejsce lądowania nie jest z góry określone, a pilot stara się przebyć jak największą odległość od miejsca startu*⟩. **4.** W przelocie: a) ⟨*w locie, w chwili przelatywania w powietrzu*⟩: Jaskółka [...] w przelocie czerniawym skrzydłem uderzyła go po skroni. *Wójc. Klechdy I, 79*; b) a. przelotem ⟨*mimochodem, przy sposobności, po drodze, przelotnie*⟩: Być, znaleźć się gdzie w przelocie (przelotem). Dwa spojrzenia skrzyżowały się w przelocie. *Żmich. Pow. 162.* **5.** *daw.* W **p-y** ⟨*na wyścigi, na wyprzódki*⟩: Myślą z orły szedł w przeloty. *Mick. Dziady 104.*

przelotny 1. Ptaki, ptactwo **p-e** ⟨*wędrowne, odlatujące na zimę do innych krajów*⟩. **2.** Opady **p-e**; deszcz, śnieg **p.** ⟨*krótkotrwałe(-y)*⟩.

przeładować, przeładowywać p. żołądek ⟨*(z)jeść za dużo; objeść się; objadać się*⟩.

przełaj 1. Na **p.** ⟨*po przekątnej, po linii prostej; przecinając, skracając drogę właściwą*⟩: Iść, zmierzać; biec, przejść, puścić się na przełaj. **2.** *sport.* Bieg na **p.** ⟨*bieg odbywający się w terenie otwartym, z pokonywaniem przeszkód naturalnych*⟩.

przełamać, przełamywać 1. p. papier, arkusz papieru ⟨*zgiąć, zginać w odpowiednim miejscu, złożyć, składać*⟩. **2.** Przełamać z kim chleb a. przełamać się z kim chlebem ⟨*podzielić się z kim chlebem, ugościć kogo*⟩: Walczymy, by w domu z swoimi sprawiedliwie przełamać się chlebem. *Słonim. SPP.* **3.** Przełamać pierwsze lody ⟨*usunąć, przezwyciężyć początkowe trudności*⟩.

przełamać się, przełamywać się *przestarz.* Głos się komu przełamuje ⟨*ktoś pod wpływem silnego afektu z trudem mówi*⟩: Urwał, bo głos mu nagle przełamał się, a łzy na nowo zakręciły pod powiekami. *Kosiak. Rick II, 58.*

przełazić p. **przeleźć**

przełknąć p. [gorzką] pigułkę ⟨*doznać jakiejś przykrości*⟩: Nasłuchała się [...] tylu komplementów, że może przełknąć tych parę gorzkich pigułek. *Boy Flirt III, 166.*

przełom 1. p. w czym ⟨*moment zwrotny*⟩: **p.** w życiu, w karierze, w twórczości, w literaturze.

2. Na przełomie czego ⟨*w momencie zwrotnym*⟩: Na przełomie lata. Na przełomie XIX i XX wieku. **3.** Stanowić, wywołać (w kim, w czyjej duszy) **p.** **4. p.** następuje, nastąpił (np. w czyim życiu).

przemawiać, przemówić 1. p. (do kogo) czule, rozsądnie, serdecznie; protekcjonalnie, uszczypliwie; tonem zwierzchnika, tonem zuchwałym ⟨*odzywać się, odezwać się; zwracać się, zwrócić się; mówić do kogo*⟩. **2. p.** publicznie; na zebraniu, na wiecu ⟨*mieć mowę, przemówienie*⟩. **3. p.** do kogo, do czego ⟨*starać się przekon(yw)ać kogo odwołując się do jego rozsądku, uczucia itp., (wy)perswadować komu, przekon(yw)ać kogo*⟩: Nie ma języka, którym by można do niego przemówić. *Jun. Now. 139.* **4. p.** komu do rozumu, do serca, do sumienia; *przen.* **p.** komu kijem, pięścią, wałkiem do rozumu. **5. p.** za kim, za czym, w czyjej obronie, na czyją korzyść, przeciw komu, czemu: a) ⟨*wypowiadać się, wypowiedzieć się za kim, za czym; przeciw komu, czemu; popierać, poprzeć kogo, co; sprzeciwi(a)ć się, być przeciwnym komu, czemu*⟩: Otwarcie przemawiali w obronie swoich poglądów. *Jackiew. Wiosna 207*; b) coś przemawia za kim, za czym; na czyją korzyść; przeciw komu, czemu ⟨*coś świadczy na czyją korzyść lub przeciw komu; coś dowodzi czego lub przeczy czemu*⟩: Wszystkie okoliczności przemawiają przeciwko oskarżonemu. **6.** Coś przemawia do kogo lub czego ⟨*jest zrozumiałe, wywołuje oddźwięk, wzrusza*⟩: Przykład skuteczniej przemawia, niż teoretyczne dowodzenie. Słowa twoje nie przemawiają do mnie zupełnie. **7.** Coś aż przemawia ⟨*przyciąga oczy, jest b. ładne, harmonijne, żywe w kolorach*⟩. **8.** Coś przemawia przez kogo ⟨*ktoś daje wyraz czemu w mowie*⟩: Zawiść przez ciebie przemawia.

przysł. **9.** Przemówił dziad do obrazu, a obraz do niego ani razu.

przemian Na **p.**, *przestarz.* na **p-y** ⟨*zastępując jedno drugim kolejno, na zmianę; raz jedno, raz drugie*⟩: Nadzieja, obawa i miłość miotały na przemiany jej duszę. *Ziel. W. Wspom. 195.*

przemiana 1. Gwałtowne, nagłe, olbrzymie, zupełne **p-y**; **p-y** duchowe, psychiczne; dziejowe, historyczne; gospodarcze, ideologiczne, polityczne, społeczne; ilościowe, jakościowe; klimatyczne ⟨*zmiany, przeobrażenia*⟩. **2. p.** czego: **p.** charakteru, sposobu życia. **3. p.** czego w co ⟨*przeobrażenie*⟩: **p.** wsi w miasto; osady rolniczej w przemysłową. **4.** Ulec przemianie. **5. p-y** dokonują się, są widoczne, zachodzą.

przemiennie Owocować **p.** ⟨*co drugi rok*⟩.

przemierzyć *daw.* **p.** kogo kijem ⟨*pobić kogo, uderzyć kijem*⟩: Wynoś się, gałganie, bo cię kijem przemierzę. *Święt. A. Obraz. I, 115.*

przemknąć Coś przemknęło komu przez myśl ⟨*ktoś pomyślał o czym przez chwilę*⟩: Jeśli mnie wyrzuci — przemknęło mu przez myśl — nie powiem słowa o liście do Orszy. *Brand. K. Antyg. 273.*

przemoc 1. p. kogo nad kim ⟨*gwałt, przewaga*⟩: **p.** panów nad poddanymi. **2.** *daw.* Piekielne **p-e** ⟨*diabły*⟩. **3.** Akt, środki przemocy. **4.** Dopuścić się, oprzeć się, ulec, ulegać; uży(wa)ć przemocy. **5.** Dostać się gdzie, wedrzeć się; porwać, uprowadzić kogo, co; wydrzeć, wziąć, zabrać co; powstrzymywać co (np. łzy) przemocą ⟨*przy użyciu siły fizycznej; wbrew czyjej woli*⟩. **6.** Wyzwolić (się) spod czyjej przemocy.

przemowa 1. Krótka, powitalna **p.** ⟨*przemówienie*⟩. **2.** Mieć, wygłosić przemowę, wystąpić z przemową ⟨*mieć, wygłosić przemówienie; przemawiać*⟩. **3. p.** do kogo, do czego: **p.** do młodzieży; **p.** do rozsądku.

przemóc p. co w sobie, *daw.* na sobie ⟨*przezwyciężyć, zmusić się do czego*⟩: Już przemógł żal w sobie. *Bartosz. SPP.* Nie mogę na sobie przemóc, żebym ci sama wszystko powiadała. *Czart. Panna 114.*

przemówić p. przemawiać

przemówienie 1. p. agitacyjne, powitalne, żałobne ⟨*wypowiedź okolicznościowa, mowa*⟩. **2. p.** do kogo: **p.** do jubilata; do wojska; do zgromadzonych. **3.** Wygłosić **p.** **4.** Wystąpić z przemówieniem.

przemysł 1. p. budowlany, chemiczny, cukrowniczy, ceramiczny, drzewny, dziewiarski, elektrotechniczny, energetyczny, górniczy, hutniczy, jedwabniczy, maszynowy, metalowy, mleczarski, naftowy (nafciarski), odlewniczy, okrętowy, olejarski, papierniczy, poligraficzny, przetwórczy, spożywczy, tkacki, włókienniczy, wojenny, zbrojeniowy, zegarmistrzowski itp. **2. p.** chałupniczy ⟨*chałupnictwo*⟩. **3. p.** ciężki ⟨*wytwarzający środki produkcji, obejmujący górnictwo, hutnictwo, przemysł maszynowy i chemiczny*⟩. **4. p.** drobny ⟨*uspołeczniony przemysł ludowy, spółdzielnie pracy i inwalidzkie, przemysł miejscowy, punkty usługowe pracujące na zamówienia indywidualne itp.*⟩. **5. p.** gazowniczy ⟨*gazownictwo*⟩. **6. p.** lekki ⟨*wytwarzający artykuły masowego spożycia; obejmujący włókiennictwo, przemysł spożywczy, skórzany, szklany, ceramiczny itp.*⟩. **7. p.** ludowy ⟨*oparty na tradycjach ludowych, wytwarzający produkty we własnych warsztatach*⟩. **8. p.** precyzyjny ⟨*wytwarzający narzędzia, aparaty itp. przedmioty wymagające wielkiej dokładności wykonania*⟩. **9.** Gałąź, ośrodki, rozwój przemysłu. **10.** *przestarz.* Rycerz przemysłu ⟨*oszust*⟩: Ten rycerz przemysłu, hochsztapler i niebieski ptak, dość późno zaczął zdawać sobie sprawę ze swej klęski. *Brand. K. SPP.* **11.** Własnym przemysłem (co robić) ⟨*dzięki własnej zaradności, dzięki własnemu sprytowi*⟩: Zdobyć co, żywić się własnym przemysłem. **12.** Rozwijać **p.** **13. p.** kwitnie, rozwija się, upada.

przemysłowy 1. Owoce **p-e** ⟨*używane na przeroby, przerobowe*⟩. **2.** Prawo **p-e** ⟨*zbiór przepisów określających warunki zakładania i prowadzenia przedsiębiorstw*⟩. **3.** Rośliny **p-e** ⟨*rośliny oleiste, włókniste, lecznicze, garbnikowe itp.*⟩.

przeniesienie 1. *księg.* Do przeniesienia ⟨*w księdze buchalteryjnej: suma wynikła z podliczenia kolumny, którą należy przenieść na stronę następną w celu doliczenia jej do następnych pozycji*⟩. **2.** *księg.* Z przeniesienia ⟨*suma nadpisana nad kolumną jako suma poprzednich pozycji*⟩.

przenieść, przenosić 1. p. co na papier; na płótno itp. ⟨*(na)pisać, (za)pisać; (na)rysować*⟩: Przenosił uroki okolicy na płótno. **2.** *hist.* **p.** miasto, osadę itp. na prawo niemieckie ⟨*nadać miastu itp. samo-*

rząd oparty na wzorach niemieckich⟩. **3.** *sport.* Przenieść piłkę: a) ⟨*uderzyć piłką z nadmierną siłą, tak że lot jej będzie zbyt długi lub zbyt wysoki*⟩; b) ⟨*uderzyć piłkę tak, by przeleciała nad przeciwnikiem, nad siatką*⟩. **4.** *mat.* **p.** wiadomą lub niewiadomą z jednej strony równania (nierówności) na drugą ⟨*wykon(yw)ać działanie algebraiczne, w którego wyniku dana liczba pojawia się po przeciwnej stronie równania*⟩. **5. p.** wyraz(y) ⟨*rozdzielić(-ać) wyraz(y) na dwie części za pomocą kreski i drugą część wyrazu napisać w następnym wierszu*⟩. **6. p.** wzrok, oczy; spojrzenie na kogo, na co ⟨*spojrzeć, spoglądać na kogo, na co*⟩: Przenosił wzrok z matki na syna. **7.** Przenieść kogo na inne stanowisko, posadę, urząd itp. ⟨*dać komu inne stanowisko itp.; zatrudnić gdzie indziej*⟩. **8.** Przenieść kogo na emeryturę, w stan spoczynku ⟨*zwolnić z zajmowanego stanowiska po przepracowaniu ustawowej liczby lat zapewniając dożywotnie uposażenie*⟩. **9. p.** na kogo swoje prawa ⟨*przekaz(yw)ać, przel(ew)ać, (s)cedować*⟩.
przysł. **10.** Wiara góry przenosi.

przenieść się, przenosić się 1. Przenosić się z miejsca na miejsce ⟨*zmieniać stale miejsce pobytu, jeździć, podróżować*⟩. **2. p. się** na inne stanowisko, na (inną) katedrę; **p. się** na medycynę itp. ⟨*zmieni(a)ć zajęcie, posadę, kierunek studiów itp.*⟩. **3.** Przenieść się do wieczności, na tamten świat, *żart.* na łono Abrahama ⟨*umrzeć*⟩. **4.** Oczy czyje przeniosły się, wzrok czyj przeniósł się na kogo, na co ⟨*ktoś spojrzał na kogo, na co*⟩.

przenikać, przeniknąć 1. p. (czyją) tajemnicę, (czyje) myśli, plany, zamiary ⟨*domyślać(-ić) się; odgadywać, odgadnąć*⟩. **2. p.** co wzrokiem, spojrzeniem ⟨*przejrzeć na wylot, przepatrzyć*⟩. **3.** Coś (jakieś uczucie) przenika czyją duszę, czyje serce ⟨*ktoś doznaje jakiegoś uczucia*⟩: Radość przeniknęła jej duszę. *Jezier. Rzepicha 404.* Żal przeniknął serce. *SW.* **4.** Słowa czyje przenikają do serca ⟨*trafiają, przemawiają do czyjego uczucia*⟩: Mądre jego słowa do serca przenikały. *Groch. SW.* **5.** Wzrok czyj, spojrzenie czyje przenika do głębi, do serca, do duszy (czyjej) ⟨*przejmuje na wskroś kogo*⟩.

przenikliwość 1. p. oczu, spojrzenia ⟨*bystrość, ostrość spojrzenia*⟩. **2.** Z przenikliwością (ujmować co) ⟨*z bystrością*⟩.

przeniknąć p. **przenikać**

przenosić p. **przenieść**

przenosić się p. **przenieść się**

przeobrażenie *geol.* **p.** skały ⟨*metamorfoza*⟩. **p-a** społeczne ⟨*przemiany, zmiany*⟩.

przepadać, przepaść 1. Przepadać za kim, za czym ⟨*bardzo kogo lub co lubić*⟩: Przepadał za muzyką, za teatrem. **2.** Bodajeś przepadł! zgiń, przepadnij! ⟨*rodzaje przekleństw, zaklęć*⟩. **3.** Przepadł jak kamień w wodę ⟨*zniknął, zapodział się tak, że odnaleźć go nie można*⟩. **4.** Majątek, pieniądze przepadają ⟨*idą na marne, zostają stracone*⟩. **5.** Wniosek przepadł ⟨*nie przeszedł, nie został uchwalony; został odrzucony*⟩. **6.** Wszystko przepadło ⟨*coś nie da się odrobić, uratować; nie ma ratunku na co*⟩: Pokazuje się, że wszystko przepadło z kretesem! *Choj. Alkh. I, 181.*

przepadłe Iść, robić na **p.** ⟨*marnować się, zatracać; robić co na próżno, na marne*⟩: Piszę niechętnie na przepadłe. *Mick. Listy II, 7.*

przepasać *daw.* **p.** kogo mieczem ⟨*pasować na rycerza*⟩: W r. 1618 przepasany został mieczem Mahometa młody, gorący i żądzą wojen i sławy pałający Osman II. *Dzied. Lisow. I, 179.*

przepaska 1. *przestarz.* Pod przepaską ⟨*o przesyłkach pocztowych: pod opaską*⟩. **2.** Mieć przepaskę na oczach ⟨*nie dostrzegać czego, patrząc na co; oceniać co niewłaściwie, fałszywie*⟩: Że obowiązki jej są nie po stronie konwenansu, ale uczucia, to mogą jej wziąć za złe albo hipokryci, albo ludzie mający przepaskę na oczach. *Sienk. Bez dogm. II, 117.*

przepaść 1. Bezdenna, głęboka, głucha, niezgłębiona **p.** ⟨*otchłań, bezdeń*⟩. **2.** Brzeg, krawędź przepaści. **3.** Rzucić się, runąć w **p. 4.** Stać, stanąć nad przepaścią, nad brzegiem przepaści: Kraj stał nad przepaścią kryzysu gospodarczego. **5.** Staczać się, stoczyć się w **p.** (czego): Stoczyć się w **p.** nędzy. **6.** Wykopać **p.** między kim ⟨*uczynić przedział, postawić przegrodę*⟩. **7.** Wyrównać, zapełnić **p.** ⟨*usunąć przegrodę*⟩. **8. p.** dzieli kogo, co od kogo, czego; stoi między kim: Jakiekolwiek są skłonności serc naszych, między nimi stoi przepaść nieprzebyta. *Rzew. H. Listop. I, 319.* **9. p.** otwiera się, rozwarła się przed kim a kim: Przepaść się otworzyła między mną a światem. *Słow. SW.*

przepaść p. **przepadać**

przepełniać, przepełnić 1. *przestarz.* Przepełnić miarę czego ⟨*nadużyć czego, przesadzić w czym; przebrać miarę w czym*⟩: Już zbrodni przepełniłeś miarę. *Fel. A. Barb. 73.* **2.** Coś przepełnia (zwykle jakieś uczucie) czyją duszę, czyje serce: Myśl o tym przepełniała przykrą trwogą Basine serce. *Sienk. Wołod. III, 13.*

przepełnić się Miara czego przepełniła się ⟨*coś przekroczyło dopuszczalne granice, jest nie do zniesienia*⟩: Dużo wchłonąłem już poniewierki, spojrzeń nienawistnych, obelg i wyzwisk [...] Tym razem przepełniła się miara. *New. Chłopiec 30.*

przepędzać, przepędzić 1. p. konia ⟨*(z)męczyć, (z)mordować*⟩. **2. p.** wódkę, spirytus itp.; **p.** przez alembik ⟨*przepalać(-ić), przedestylow(yw)ać, przekraplać(-roplić)*⟩. **3. p.** kogo przez kije, przez rózgi, przez pałki ⟨*zmusić skazanego do przejścia lub przebiegnięcia wzdłuż dwuszeregu ludzi uzbrojonych w kije itp., którymi oni zadają skazanemu razy*⟩: Nikifora przepędzić przez pięćset kijów — rozkazał komendant, zwróciwszy się do podoficera. *Święt. A. Twinko 142.*

przepić, przepijać p. do kogo: a) ⟨*pić zwracając się do kogo, pić w czyje ręce*⟩: Pan Klemens wziął w rękę butelkę z wiśniową nalewką i przepił do gościa. *Orzesz. SPP.*; b) a. do czego ⟨*robić aluzje, czynić przycinki; mieć co na myśli*⟩.

przepis 1. p-y bezpieczeństwa, cenzuralne, finansowe, paszportowe, policyjne, proceduralne, religijne, ruchu kołowego, szkolne, uniwersyteckie ⟨*regulamin, instrukcja*⟩. **2. p.** lekarski a. lekarza ⟨*recepta*⟩.

3. p-y dla kogo ⟨*regulamin, wskazówka*⟩: **p-y** dla konduktorów. *SPP*. **4. p.** na co ⟨*wskazówka, recepta*⟩: **p.** na konfitury, na pieczenie ciast; na wyrób atramentu. **5. p-y** o czym; co do czego; dotyczące czego ⟨*rozporządzenie, regulamin*⟩: **p-y** o habilitacji; **p-y** dotyczące przesyłek. **6.** Wbrew przepisom (co robić): Fundusz na umorzenie długów Rzplitej, wbrew przepisom prawa, był na inne cele obracany. *Korzon SPP*. **7.** *przestarz.* Iść za czyim przepisem ⟨*za radą*⟩: Idąc za przepisem lekarzy, wziął urlop. *Trent. Demon. 14*. **8.** Łamać, obchodzić, (po)gwałcić, przekroczyć **p-y**. **9.** Obostrzyć, wydać **p-y**. **10.** *praw.* Obrażać **p.** ⟨*być w niezgodzie z przepisem*⟩. **11.** Przestrzegać przepisów, stosować się do przepisów. **12.** Wykroczyć przeciw przepisom.

przeplatany Sadzać, siedzieć, usadzić w przeplatanego ⟨*na przemian mężczyzna obok kobiety; tak żeby nie siedziały obok siebie osoby tej samej płci*⟩: Usadowiono nas w przeplatanego; ja dostałem się między dwie panny. *Zielon. L. Wspom. 148.*

przepłukać, przepłukiwać p. (sobie) gardło, *rzad.* usta ⟨*napić się trunku (alkoholu), pić trunek (alkohol)*⟩: Weszli do baru, aby ćwiartką czystej gardło przepłukać.

przepływ Staw z przepływem ⟨*z którego woda ma stały odpływ*⟩.

przeprawa p. z kim ⟨*zatarg, nieprzyjemności, przykrości*⟩: Mieć z kim przeprawę. Czekała go ciężka przeprawa z wujem. *Perz. Uczn. 89.*

przeproszenie Z przeproszeniem ⟨*przepraszam, że to mówię; daruj, darujcie, za pozwoleniem*⟩: Człowiek był niesolidny, co tu dużo mówić, z przeproszeniem, świnia.

przeprowadzać, przeprowadzić 1. p. co ⟨*dokon(yw)ać czego; uskuteczni(a)ć co, doprowadzać(-ić) do skutku*⟩: **p.** badania, inspekcję, krytykę, śledztwo, wywiad; **p.** remont. **2. p.** dowód winy, tezę ⟨*uzasadni(a)ć winę, tezę; dowodzić, dowieść winy, wykaz(yw)ać słuszność tezy*⟩. **3.** Przeprowadzać konia ⟨*prowadzić tam i z powrotem dla zademonstrowania jego chodu lub dlatego, żeby ostygł*⟩. **4.** *rzad.* **p.** lekcję ⟨*odb(yw)ać lekcję*⟩: Na godzinę zastępstwa przyszedł do nas sam dyrektor [...] i przeprowadził lekcję literatury. *Pigoń Komb. 154.* **5. p.** linię, rurę, rów, kolej, szosę, drogę itp. ⟨*(po)ciągnąć linię, zakładać, założyć rurę, (prze)kopać rów, (wy)budować szosę, drogę itp.*⟩. **6. p.** mobilizację: a) ⟨*zarządzać(-ić) mobilizację (na wypadek wojny lub zagrożenia wojną)*⟩; b) **p.** mobilizację czego ⟨*(z)mobilizować wszystkie środki do wykonania czego*⟩. **7. p.** podział, granicę ⟨*dokon(yw)ać podziału, rozgraniczenia czego; (po)dzielić zgodnie z przyjętą zasadą podziału*⟩: Przeprowadzić podział głosek według miejsca artykulacji. **8. p.** rozwód ⟨*zabiegać o rozwód; uzysk(iw)ać rozwód (zgodnie z obowiązującym prawem)*⟩. **9. p.** sprawę ⟨*załatwi(a)ć sprawę*⟩. **10. p.** transakcję ⟨*załatwi(a)ć korzystnie interes; dokon(yw)ać korzystnej umowy, układu*⟩. **11.** *daw.* **p.** zaciąg, werbunek ⟨*zaciągać(-nąć), werbować do wojska; rekrutować*⟩. **12. p.** czym — po czym ⟨*przesuwać, przesunąć*⟩: **p.** palcem, ręką po stole, po mapie, po czole itp. **13. p.** kogo, co oczami, wzrokiem ⟨*wodzić, powieść za kim, za czym wzrokiem*⟩: Aż do drzwi przeprowadził mię wzrokiem. *Orzesz. Pam. I, 66.* **14. p.** kogo, co śmiechem, szyderstwem, kpinami itp.; kogoś, coś przeprowadzają śmiechy, kpiny itp. ⟨*śmiać się, szydzić z kogo w czasie, gdy przechodzi, umyka itp.*⟩: Musi [...] rad nie rad zabierać tekę i wynosić się z klasy. Przeprowadzają go śmiechy i szyderstwa kolegów. *Gomul. Wspom. 375.*

przeprzążka *przestarz.* Na przeprzążkę ⟨*o koniach: na zmianę*⟩: Ja dziś jeszcze konie wyślę [...] żeby wszędzie świeże były na przeprzążkę. *Sienk. Pot. I, 212* (również *przen.*).

przepuszczać, przepuścić 1. *pot.* **p.** (ucznia) do następnej klasy ⟨*da(wa)ć uczniowi promocję do następnej klasy*⟩. **2. p.** majątek, pensję, wszystkie pieniądze, cały zarobek itp., zwykle *dk* ⟨*przetrwonić, przehulać, stracić*⟩: Przepuścił cały zarobek. *SW.* **3. p.** co płazem ⟨*nie dochodzić winy, nie szukać odwetu; darować, przebaczać(-yć)*⟩. **4.** Nie przepuszcza, nie przepuści nikomu ⟨*nie oszczędza, nie oszczędzi nikogo; nie zostawia, nie zostawi w spokoju*⟩: Nie przepuszcza nikomu, każdemu jakąś łatkę przypnie, każdemu jakąś złośliwość powie. *SPP.* **5.** *żart.* **p.** przez gardło: a) ⟨*(wy)pić*⟩: **p.** przez gardło kilka kieliszków; b) zwykle *dk* ⟨*przepić, przejeść*⟩: Marnotrawca ten wszystko przez gardziel przepuścił. *Fur. SW.* **6. p.** prąd przez co ⟨*(s)powodować przepływanie prądu przez co*⟩. **7. p.** przez maszynkę ⟨*mleć, przemleć w maszynce*⟩.

przepych 1. Zbytkowny **p.** ⟨*wystawność, okazałość*⟩. **2. p.** czego a. w czym: **p.** strojów a. w stroju; **p.** w urządzeniu mieszkania. **3.** Z przepychem (urządzić co, przyjąć kogo): Mieszkanie urządzili sobie z przepychem. **4.** *daw.* Na **p.** ⟨*siląc się na wystawność*⟩: Wystroić się na **p. 5. p.** panuje gdzie.

przerabiać, przerobić 1. p. glebę, ziemię ⟨*uprawi(a)ć*⟩. **2.** *pot.* Nie przerobić roboty ⟨*nie wyczerpać roboty, nie zrobić wszystkiego, co było do zrobienia*⟩: W Paranie [...] choćbyś ręce po łokcie urobił, jeszcze bardzo dużo się znajdzie: tu roboty nie przerobisz. *Tyg. Ilustr. 33, 1900.* **3. p.** kogo, co na swoje kopyto ⟨*zmieni(a)ć kogo, co według swoich przekonań, na swój sposób; przerabiać(-robić) po swojemu; przekabacać(-ić)*⟩: Wszystkich na swoje kopyto przerobiła. *Zap. G. Żab. 73.*

przerastać, przerosnąć Coś przerasta czyje siły, możliwości ⟨*coś jest za trudne do wykonania, jest ponad czyjeś siły, możliwości*⟩: O cokolwiek ją zapytano, odpowiedź zdawała się przerastać jej siły. *Dąbr. M. Noce II, 22.*

przerażenie 1. Obłędne, rosnące, śmiertelne **p.** ⟨*gwałtowny przestrach, lęk*⟩. **2.** Z przerażenia ⟨*na skutek przerażenia*⟩: Z przerażenia stanęły mu włosy na głowie. *SW.* **3.** Z przerażeniem (patrzeć na co, spostrzec co; myśleć o czym itp.): I z przerażeniem rozmyślałem w sobie, jak moim dzieciom takiej nocy w grobie. *Słow. Poem. I, 286.* **4.** Okrzyk przerażenia (wyrywa się komu z piersi). **5.** Zdjęty przerażeniem. **6.** Ochłonąć, oniemieć z przerażenia. **7.** Przyprawić kogo o **p. 8.** Szerzyć, wywoł(yw)ać **p. 9. p.** chwyta, ogarnia kogo; powstaje gdzie: Chwytało mnie za serce dzikie, obłędne przerażenie. *Reym. Now. V, 274.* Łatwo zrozumieć, jakie przerażenie powstało w okolicy wskutek tego straszliwego wypadku [zabójstwa]. *SW*. **10. p.** maluje się na czyjej twarzy, w czyich oczach.

przerosnąć p. **przerastać**

przerwa 1. Chwilowa, długa, krótka, wielka **p. 2. p.** obiadowa, południowa, śniadaniowa ⟨*przerwa w pracy na spożycie posiłku*⟩. **3. p.** w czym: a) ⟨*pauza*⟩: **p.** w obradach, w nauce; w ruchu (pociągów); b) *przestarz.* ⟨*miejsce przerwane, wyrwa*⟩: **p.** w tamie, w wale. Woda wielką przerwę w grobli uczyniła. *Troc.* **4.** Bez przerwy ⟨*ciągle, stale, bezustannie; nie przerywając*⟩: Pracować bez przerwy. Deszcz padał cały dzień bez przerwy. **5.** Studiować z przerwami. **6.** Trafić w przerwę (w obradach). **7.** Zrobić przerwę. **8. p.** nastąpiła.

przerwać, przerywać 1. p. komu w pół słowa, w pół zdania ⟨*przestać mówić a. przerwać czyją wypowiedź nagle, nie dokończywszy lub nie dając dokończyć słowa, zdania*⟩. **2. p.** front ⟨*przełamać*⟩. **3. p.** milczenie ⟨*zacząć, zaczynać mówić*⟩.

przerzucać, przerzucić 1. p. co — przez co ⟨*rzucać(-ić) przez co*⟩: **p.** tobół przez płot. **2. p.** co — z czego do czego ⟨*rzucając pod(a-w)ać*⟩: **p.** piłkę z rąk do rąk; **p.** szablę z jednej ręki do drugiej. **3.** *techn.* **p.** bieg ⟨*w pojazdach mechanicznych: zmieni(a)ć szybkość jazdy przez odpowiednie sprzęgnięcie przekładni skrzynki biegów*⟩. **4. p.** gazetę, książkę ⟨*przeglądać, przejrzeć pobieżnie; (prze)czytać niedokładnie*⟩. **5. p.** kartki, stronice ⟨*przekładać, przełożyć; przewracać kartki, przeglądając je pobieżnie*⟩. **6. p.** most, kładkę ⟨*(wy)budować; kłaść, położyć na czym*⟩. **7. p.** kogo, co przez granicę ⟨*przeprowadzić(-dzać); przemycać(-ić)*⟩: **p.** dywersanta, szpiega przez granicę; **p.** towar przez granicę. **8. p.** na kogo ciężary, pracę, obowiązki, podatki itp. ⟨*zmuszać, zmusić kogo do wykonania pracy itp. wykręcając się od niej samemu*⟩.

przesada 1. Gruba, lekka, najmniejsza, zwykła **p.** ⟨*przebranie miary; przesadność, nienaturalność*⟩. **2. p.** w czym, na punkcie czego: Przesada w dbaniu o cnotę. *Nałk. Z. SPP.* To ją chroni od przesady na punkcie religijnym. *Dąbr. Ig. SPP.* **3.** Bez przesady ⟨*nie przesadzając, nie wyolbrzymiając (czego); naprawdę*⟩: Jest to bez przesady najzdolniejszy uczeń w szkole. **4.** Do przesady ⟨*ponad miarę, aż nazbyt, przesadnie*⟩: Ostrożny, nieufny do przesady. **5.** Dojść w czym, doprowadzić co do przesady: Oszczędność doprowadził do przesady. **6.** Jest w czym **p.**, nie ma w czym przesady. **7.** Wpadać, wpaść w przesadę ⟨*przesadzać(-dzić) w czym*⟩.

przesadzać, przesadzić 1. p. co lub przez co ⟨*przeskakiwać, przeskoczyć*⟩: **p.** rów a. przez rów. Wpadłszy w lipową aleję przesadziłem przez jeden płot, następnie przez drugi i popędziłem dalej. *Sienk. SPP.* **2. p.** w czym ⟨*przebierać, przebrać miarę w czym; przeholować, wyolbrzymi(a)ć*⟩: **p.** w pochwałach, w grzecznościach. **3.** *daw.* Przesadzić kogo przez kij ⟨*zbić kogo, sprawić mu lanie*⟩: Oj, zapewne herod baba, chłopa jak nic przez kij przesadzi. *Dygas. Marg. 160.*

przesąd 1. Dziecinne, ślepe, śmieszne, zakorzenione **p-y** ⟨*niedorzeczne mniemanie; zakorzenione uprzedzenia; zabobony, gusła*⟩. **2. p-y** rasowe, stanowe, społeczne ⟨*uprzedzenia*⟩. **3.** Hołdować przesądom. **4.** Obalić **p.**; rozbić, zburzyć mur przesądów. **5.** Pozbyć się, wyrzec się przesądów: Wyrzec się najmilszych dziadom i ojcom przesądów dla prawdy. *Cz. SW.* **6.** Walczyć, zerwać z przesądami. **7.** Otrząsnąć się, wyzwolić się z przesądów. **8.** Wykorzeni(a)ć **p-y.** **9.** Istnieje **p.**, że... **10. p-y** rozwiewają się: Przesądy, jakie odziedziczyliśmy po przodkach, rozwiać się muszą jako mgła wobec wiedzy. *SW.*

przesilenie 1. *astr.* **p.** letnie ⟨*przypadające na koniec czerwca (około 22), gdy Słońce znajduje się najbliżej bieguna północnego*⟩. **2.** *pot.* (letnie) **p.** dnia z nocą ⟨*przesilenie letnie*⟩. **3.** *astr.* **p.** zimowe ⟨*przypadające na koniec grudnia (około 22), gdy Słońce znajduje się najbliżej bieguna południowego*⟩. **4. p.** choroby ⟨*przełom, zwrot*⟩.

przeskakiwać p. z przedmiotu na przedmiot, z tematu na temat ⟨*w rozmowie, dyskusji: stale zmieniać temat; rozmawiać, dyskutować bez żadnego planu*⟩: Mówiono o wszystkim i o niczym, przeskakiwano z przedmiotu na przedmiot. *Jeż SPP.*

przeskoczyć 1. p. kogo (np. młodego) ⟨*wyprzedzić kogo w czym, być lepszym od kogo w jakiej dziedzinie; czuć się zdrowszym, mocniejszym, energiczniejszym od kogoś młodszego; zakasować kogoś młodszego*⟩: Choć szósty już krzyżyk dźwigał, czuł się mocny, krzepki, niejednego młodszego by przeskoczył.

przysł. **2.** Gdzie nie można przeskoczyć, tam trzeba podleźć. **3.** Nie mów hop, póki nie przeskoczysz ⟨*nie tryumfuj przed czasem*⟩.

przeskok 1. Nagły, niespodziewany **p.** ⟨*zwrot, przejście, zmiana*⟩. **2. p.** od czego do czego: **p.** od zimna do upału; od radości do smutku. **3.** *fiz.* **p.** iskrowy a. iskry ⟨*wyładowanie elektryczne zachodzące między dwoma przewodnikami*⟩.

przesłać, przesyłać 1. p. list, pieniądze (np. pocztą); **p.** notę, raport ⟨*przekaz(yw)ać*⟩. **2. p.** ukłony, pozdrowienia, życzenia; słowa przyjaźni, otuchy itp. ⟨*poda(wa)ć, (za)komunikować, zwykle na piśmie*⟩. **3. p.** uśmiech, ukłon, pocałunek, spojrzenie ⟨*wykonać czynność wyrażoną w dopełnieniu: uśmiechać się, ukłonić się, pocałować (symbolicznie z pewnej odległości) spojrzeć na kogo*⟩. **4. p.** co na czyje ręce; pod czyim adresem [nie: na czyj adres]. *SPP.*

przesłaniać, przesłonić Ktoś lub coś przesłania komu świat ⟨*ktoś jest całkowicie zaabsorbowany, zajmuje się wyłącznie kim lub czym; poświęca się zupełnie komu lub czemu*⟩: Niektórym mężczyznom świat przesłaniają ponoć kobiety — jemu przesłoniły ptaki. *Piskor. A. Siedem 276.*

przesłanka 1. p-i ekonomiczne, naukowe ⟨*fakty, okoliczności, stanowiące podstawę do działania ekonomicznego, naukowego*⟩. **2.** Opierać rozumowanie na prawdziwych lub fałszywych przesłankach ⟨*na zdaniach, stanowiących podstawę do uznania prawdziwości jakiegoś innego zdania*⟩.

przesłonić p. **przesłaniać**

przestać, przestawać 1. Przestać cierpieć ⟨*zakończyć życie (po ciężkiej chorobie), umrzeć*⟩.

przysł. **2.** Kto na małym (na swym) przestaje, niczego mu nie dostaje. **3.** Ten pan zdaniem moim, kto przestał na swoim.

przestanek Bez przestanku ⟨*bez przerwy, bez ustanku, ciągle*⟩: Czytał bez przestanku kilka godzin.

przestawać ⟨*obcować*⟩ *przysł.* Kto z kim przestaje, takim się staje.

przestąpić, przestępować **1.** Przestąpić prawo, rozkaz, ustawę, zakaz itp. ⟨*naruszyć prawo itp.; postępować wbrew prawu itp.*⟩. **2.** Przestępować z nogi na nogę ⟨*stawać na zmianę to na jednej, to na drugiej nodze (zwykle z zakłopotania, z niecierpliwości)*⟩: Uczeń nie wiedząc, co mówić, miął tylko czapkę w rękach i przestępował z nogi na nogę. *Żer. Ludzie II, 181.*

przestępca **1. p.** polityczny. **2. p.** wojenny ⟨*zbrodniarz wojenny*⟩. **3. p.** zawodowy ⟨*ten, kto z przestępstwa czerpie środki utrzymania*⟩.

przestępować p. **przestąpić**

przestępstwo **1. p.** polityczne, prasowe ⟨*występek, przewinienie*⟩. **2. p.** przeciw czemu: **p.** przeciw prawu, przeciw ludzkości. **3.** Dopuścić się przestępstwa. **4.** Popełnić **p.**

przestrach **1.** Z przestrachem (patrzeć na kogo, na co) ⟨*z nagłym strachem*⟩. **2.** Z przestrachu (co robić): Pies zawył, zaskowyczał z przestrachu. **3.** Napełnić kogo przestrachem. **4.** Wyrażać **p.** (o twarzy, oczach, postawie). **5.** Wywoł(yw)ać **p.** (u kogo). **6. p.** maluje się na czyjej twarzy, w czyich oczach.

przestroga **1.** Ojcowska, przyjacielska, życzliwa **p.** ⟨*ostrzeżenie, upomnienie*⟩. **2. p.** na przyszłość. **3. p.** przed kim, przed czym: **p.** przed złym człowiekiem, przed zbyt pochopną decyzją. **4.** Dać komu przestrogę; udzielać przestróg. **5.** (U)słuchać przestrogi, przestróg.

przestrzał **1.** Na **p.** ⟨*na wskroś, na wylot*⟩: Sień (biegnąca) na **p.** Kula przeszła na **p.** **2.** Drzwi, okna na **p.** ⟨*na przeciwległych ścianach*⟩. **3.** *przestarz.* Pokoje na **p.** ⟨*w amfiladzie*⟩. **4.** Otworzyć drzwi, okna na **p.** ⟨*w przeciwległych ścianach (powodując przeciąg)*⟩: Otworzono drzwi do sieni na przestrzał.

przestrzeń **1.** Nieograniczona, nieskończona **p.**; **p.** bez granic, bez końca; **p-e** międzyplanetarne ⟨*przestwór, przestworze*⟩. **2.** Niewielka, olbrzymia, wielka, znaczna **p.** ⟨*obszar*⟩: Na niewielkiej przestrzeni mieszka znaczna liczba ludzi. *SW.* Lasy ciągną się w tej prowincji na znacznej przestrzeni. *SW.* **3.** Otwarta **p.** ⟨*teren nie ograniczony, odkryty, nie zabudowany, nie porośnięty drzewami itp.*⟩. **4.** *bot.* **p-e** międzykomórkowe ⟨*przestwory międzykomórkowe*⟩. **5. p.** życiowa ⟨*minimum obszaru potrzebne do życia; również przen.*⟩. **6.** *med.* Choroba, lęk, obawa przestrzeni ⟨*agorafobia*⟩. **7.** Na przestrzeni x lat, wieków itp. ⟨*lepiej: w ciągu x lat, wieków*⟩: Pamięta nazwiska i schorzenia wszystkich pacjentów, których leczył na przestrzeni dwu ostatnich lat. *Lut. Próba 73.*

przestrzeżony *przysł.* Przestrzeżony, uzbrojony.

przestwór **1. p.** niebieski, powietrzny ⟨*nieograniczona rozciągłość we wszystkich kierunkach; niebo*⟩: Jakie jasne obłoki na niebieskim przestworze. *Len. SW.* **2.** *bot.* Przestwory międzykomórkowe ⟨*wolne przestrzenie między komórkami w tkance miękiszowej, w których odbywa się wymiana gazów między rośliną a atmosferą*⟩. **3.** Bujać w przestworze.

przesyłać p. **przesłać**

przeszkadzać Nie przeszkadzaj sobie, niech pan (pani) sobie nie przeszkadza, proszę sobie nie **p.** ⟨*proszę nie odrywać się od swego zajęcia, nie zwracać na mnie uwagi*⟩.

przeszkoda **1.** Nieoczekiwana, niepokonana, nieprzewidziana, nieprzezwyciężona, niezwalczona, poważna **p.**; **p.** nie do pokonania, nie do przebycia ⟨*zawada; trudność*⟩. **2. p.** do czego ⟨*trudności do osiągnięcia czego*⟩: **p.** do wprowadzenia reform. **3. p.** w czym ⟨*trudność objawiająca się w czym*⟩: **p.** w dalszym marszu. *SPP.* **4.** Bez przeszkody, bez przeszkód (robić co) ⟨*nie napotykając żadnych trudności, bez trudności*⟩: Iść, posuwać się bez przeszkód. **5.** *sport.* Bieg z przeszkodami ⟨*bieg, na którego trasie znajdują się naturalne lub sztuczne przeszkody: płotki, rowy, nierówności terenu, krzaki itp.*⟩. **6.** Brać, wziąć; przesadzić(-ać) przeszkodę (**p-y**) ⟨*o jeźdźcu; (koniu)*⟩. **7.** Być komu, dla kogo przeszkodą. **8.** Napotkać **p-y**; natknąć się, trafić na przeszkodę, na **p-y**. **9.** Obalić, ominąć, pokonać, przebyć, przełamać, przezwyciężyć, usunąć **p-y**. **10.** Stawiać komu **p-y**. **11.** Coś stoi na przeszkodzie ⟨*coś przeszkadza, jest zawadą, utrudnieniem*⟩. **12. p-y** piętrzą się, zachodzą: Zaszły nieprzewidziane **p-y**. Zachodziły liczne i trudne do pokonania przeszkody. *SW.*

przeszłość **1.** Awanturnicza, burzliwa **p.** ⟨*okres czyjego życia*⟩. **2.** Niedawna, niepowrotna, odległa, zamierzchła **p.** ⟨*bardzo odległe czasy*⟩. **3. p.** narodu, ludzkości, miasta ⟨*dawne dzieje*⟩. **4.** Kobieta, panna z przeszłością ⟨*kobieta, panna, która miała liczne romanse, przeżycia erotyczne*⟩. **5.** Cofnąć się myślą w **p.** **6.** Mieć swoją (świetną) **p.** ⟨*dzieje, historię*⟩: Kraków ma swoją świetną przeszłość. **7.** Należeć do przeszłości: Sprawy te należą już do przeszłości. *SW.* **8.** Odgrzebywać wspomnienia przeszłości. **9.** Sięgać dalekiej przeszłości.

przeszpiegi Na **p.** (iść, przysłać, wyprawić, wysłać kogo; przyjść itp.) ⟨*w celu szpiegowania, podpatrywania; na zwiady*⟩: Prusacy, korzystając z ciemnej nocy, wsunęli się między reduty raczej na przeszpiegi niż w jakim stanowczym celu. *Przyb. Oblęż. 59.*

przeszyć, przeszywać **1. p.** kogo — czym: **p.** kogo wzrokiem, spojrzeniem ⟨*przeniknąć, przejąć*⟩: Przeszywała mię takim wzrokiem, że traciłem władzę w nogach. *Żer. Dzien. III, 387.* **2. p.** kogo, co strzałą ⟨*przebi(ja)ć, przestrzelić*⟩: Z boku go strzałą jadowitą przeszył. *Kras. SW.* **3.** Coś przeszywa kogo a. czyje serce ⟨*ktoś doznaje czego, jakiegoś stanu, uczucia*⟩: Ostry ból przeszył go na wskroś. Niepojęty żal przeszył mu serce. *Par. Niebo 220.* Przeczytał to ostrzeżenie, którego każde słowo przeszywało go jak sztylet. *Korz. J. Wdow. 493.*

prześcieradło **p.** kąpielowe ⟨*rodzaj dużego ręcznika do wycierania się po kąpieli*⟩. *wulg.* Drzeć się jak stare **p.** ⟨*krzyczeć, wrzeszczeć bardzo głośno*⟩.

prześcig *przestarz.* Na **p-i** ⟨*starając się wzajemnie prześcignąć, na wyścigi, na wyprzódki, jeden przez drugiego*⟩: Na prześcigi popędzili ku domowi.

prześladować 1. Fatalizm, los, pech kogo prześladuje ⟨*kogoś stale spotyka niepowodzenie; komuś stale się nie wiedzie*⟩: Zdaje się, że fatalizm jakiś prześladował osadę po jej założeniu: wielkie pożary okropne zadały klęski. *Fel. F. Syb. III, 259.* **2. p.** kogo — czym ⟨*gnębić, napastować, niepokoić*⟩: Będzie go prześladowała listami. *Strug SPP.*

przeświadczenie 1. Błogie, mocne, gorzkie, wewnętrzne **p.** ⟨*przekonanie*⟩. **2. p.** o czym: **p.** o czyjej niewinności, o słuszności czego. **3.** W przeświadczeniu, że... ⟨*będąc przeświadczonym, że...*⟩: Zborowscy radzi byli przeprowadzić swego kandydata w przeświadczeniu, że król przez nich wyniesiony potrafi sowicie nagrodzić zasługi. *Śliw. A. Bat. 40.* **4.** Czynić, robić co z przeświadczenia, w przeświadczeniu, że... **5.** Mieć **p.**, przyjść do przeświadczenia, że... **6.** Wpoić w kogo **p.**, że...

przetrzeć p. **przecierać**

przewaga 1. Fizyczna, liczebna, militarna, naturalna **p.** ⟨*górowanie nad kim, nad czym pod jakimś względem, wyższość*⟩. **2. p.** intelektualna, moralna. **3.** Bohaterskie, rycerskie **p-i** ⟨*czyny bohaterskie, zwycięstwa*⟩: Opiewać, wysławiać czyje bohaterskie **p-i**. Jan Pągowski ganił nieco dumę kawalera, ale chwalił jego przewagi rycerskie. *Sienk. SW.* **4. p.** kogo nad kim, czego nad czym. **5.** Coś daje, zapewnia komu przewagę nad kim, nad czym: Zdolności i opanowanie dawały mu przewagę nad otoczeniem. Znajomość prawa daje nam przewagę nad wami. *SW.* **6.** Czuć swoją przewagę nad kim. **7.** Mieć, osiągnąć, (u)zyskać przewagę nad kim ⟨*być w korzystniejszej sytuacji względem kogo*⟩: Mając nad nimi liczebną przewagę nie obawialiśmy się spotkania. *Fiedl. A. Biz. 190.* **8.** Ulec, ulegać (czyjej) przewadze. **9.** Wyłamać się, wyzwolić się spod czyjej przewagi.

przewąchać, przewąchiwać 1. *posp.* **p.** niebezpieczeństwo, pieniądze u kogo ⟨*przewidzieć, przeczuć, domyślić się, dowiedzieć się*⟩: Pieniądze u starego przewąchał i dlatego tak go do siebie wabił. *Orzesz. SPP.* **2. p.** pismo ⟨*domyślić(-ać) się niebezpieczeństwa albo że co grozi*⟩. *SWil.*

przewiany Gips **p.** ⟨*śnieg leżący płatami złożonymi z drobnych, luźno ze sobą związanych ziaren*⟩.

przewidywanie 1. Trafne **p.** ⟨*domysł, przypuszczenie*⟩. **2.** czego a. co do czego: **p.** nieszczęścia. Przewidywania nasze co do przyszłości sprawdziły się. *SW.* **3.** W przewidywaniu czego ⟨*przewidując co, spodziewając się czego; przypuszczając, że coś nastąpi*⟩: W przewidywaniu ostrej zimy zaopatrzyli się w większe ilości opału. **4.** Wbrew przewidywaniom; według wszelkich przewidywań, zgodnie z przewidywaniami ⟨*wbrew domysłom, przypuszczeniom; zgodnie z domysłami, z przypuszczeniami*⟩.

przewidzenie Coś jest, było do przewidzenia ⟨*czegoś można się było spodziewać, domyślać*⟩.

przewieść *daw.* **1. p.** proces ⟨*przeprowadzić proces sądowy*⟩. **2. p.** co na siebie ⟨*znieść co, wymóc co na sobie; przełamać się, przezwyciężyć się*⟩: Nie mogłem przewieść na sobie, żebym się nie ujął krzywdy nieszczęśliwych. *Kossak. Ksiądz 36.*

przewietrzać, przewietrzyć p. glebę, rolę ⟨*udostępni(a)ć dopływ powietrza do gleby, np. przez spulchnienie*⟩.

przewijać (się), przewinąć (się) 1. p. dziecko, niemowlę ⟨*zmieni(a)ć dziecku pieluszki*⟩. **2.** *daw.* Przewinąć kogo przez nogę ⟨*oszukać; wyprowadzić, wywieść kogo w pole*⟩: Niecnota ten mię przecie przez nogę przewinął. *Ern. SW.* **3.** Coś przewija się przed czyimi oczami (oczyma) ⟨*przesuwa się*⟩: Wielkie wypadki, które się przed oczami naszymi przewinęły, zniknęły jak sny znikome. *Oppman San Domingo. 8.* **4.** Uśmiech przewija się, przewinął się przez czyje wargi, po czyich wargach ⟨*ktoś uśmiecha się, uśmiechnął się nieznacznie*⟩.

przewina 1. *książk.* Ciężka **p.** ⟨*przewinienie, wina*⟩. **2.** *daw.* Odszczek(iw)ać przewinę ⟨*publicznie przyznać się do winy i odwołać oszczerstwo*⟩: Jeszcze czulszym okazał się statut małopolski na obrazę honoru. Oszczerca niewiast odszczekiwał przewinę. *Szajn. Jadw. I, 50.* **3.** Ukarać kogo za **p-y**.

przewinienie 1. Ciężkie, najcięższe **p.** ⟨*wina; wykroczenie*⟩. **2. p.** względem kogo, czego: **p.** względem władzy. **3.** Darować komu **p.** ⟨*wybaczyć komu co*⟩: Skoro darowałeś mi przewinienie, to już więcej o tym nie wspominaj. **4.** Karcić, (u)karać za **p.**

przewlec, przewlekać 1. p. nitkę przez igłę ⟨*wsunąć nitkę w uszko igły; nawlec igłę*⟩. **2.** *daw.* **p.** co na co ⟨*nawlec, nanizać na co*⟩: **p.** paciorki na sznurek. **3.** Przewlekać samogłoski, słowa, wyrazy ⟨*wymawiać przeciągle*⟩. **4. p.** pościel ⟨*zmienić powleczenie, bieliznę pościelową*⟩.

przysł. **5.** Co się przewlecze, to nie uciecze.

przewlekle p. ciągnąć (śpiew) ⟨*śpiewać przeciągle, zawodząco*⟩.

przewlekły 1. p. akord, ton ⟨*długo dźwięczący, przeciągły, zawodzący*⟩. **2.** Choroba **p-a** ⟨*charakteryzująca się długim przebiegiem, chroniczna*⟩. **3. p-e** spojrzenie ⟨*zatrzymujące się dłużej na kim, mające coś wyrazić; znaczące*⟩. **4.** *fot.* Wywoływanie **p-e** ⟨*mające na celu złagodzenie zbyt ostrych kontrastów*⟩. **5. p-e** zdanie ⟨*zanadto rozbudowane, za długie, zagmatwane*⟩.

przewłoka, przewłóka 1. *daw.* Idzie, poszło w przewłokę ⟨*jest, zostało odłożone, zaniedbane; odwlokło się*⟩: Kara poszła w przewłokę. **2.** Puszczać, puścić co w przewłokę, na przewłóki ⟨*odkładać, odłożyć co na później; odroczyć*⟩: Najpilniejsze sprawy puszczają w przewłokę. *Kalin. Galic. 440.*

przewodni 1. *ryb.* Formy **p-e** ryb ⟨*formy ryb występujące najczęściej na danym obszarze*⟩. **2.** Gwiazda **p-a** ⟨*główny cel, do którego się dąży; idea przyświecająca komu*⟩: Takie przygotowawcze prace i badania muszą mieć za przewodnią gwiazdę jedno: bezinteresowność naukową. *Boy Mick. 51.* **3.** Idea, myśl **p-a** ⟨*główna, naczelna*⟩: Przewodnia myśl utworu literackiego. *SW.* **4.** *muz.* motyw **p.** ⟨*w utworach muzycznych: motyw melodyjny, rytmiczny, harmo-*

niczny, symbolizujący jakąś osobę, uczucie, wydarzenie, zjawisko przyrody — powracający w toku akcji w symfonicznej osnowie⟩. **5.** Niedziela **p-a** ⟨*pierwsza niedziela po Wielkanocy*⟩.

przewodnictwo 1. Pod czyim przewodnictwem ⟨*mając kogo za przewodnika lub przewodniczącego; pod czyim kierunkiem*⟩: Zebranie zarządu odbyło się pod przewodnictwem prezesa. - Odezwała się kapela z pięćdziesięciu grajków złożona, pod przewodnictwem uczonych rybałtów. *Kaczk. Olbracht. III, 349.* **2.** Objąć, przyjąć **p.** czego (np. zebrania).

przewodniczyć 1. p. czemu a. na czym ⟨*prezydować czemu, kierować czym*⟩: **p.** zebraniu a. na zebraniu. **2.** Idea, myśl, nadzieja przewodniczy komu lub czemu ⟨*jest bodźcem do czego, przyświeca komu*⟩: Idea usamowolnienia ludu wiejskiego [...] przewodniczyła głównie wszystkim tym robotom. *Wies. Wspom. 31.* **3. p.** w czym: **p.** w zarządzie, w komisji.

przewodnik 1. Dobry, zły **p.** ciepła, elektryczności ⟨*ciało, substancja dobrze przewodząca ciepło itp. lub nie przewodząca ciepła itp.*⟩. **2. p.** po czym ⟨*książka ze wskazówkami dla turystów, zwiedzających*⟩: **p.** po Krakowie, po Warszawie; **p.** po muzeum. **3.** Wziąć, wynająć przewodnika ⟨*osobę wskazującą drogę lub oprowadzającą po czym*⟩: W wysokie Tatry wzięliśmy przewodnika górala.

przewodzić 1. *nieco przestarz.* **p.** komu, czemu ⟨*kierować, dowodzić kim, czym; przewodniczyć komu, czemu; być przywódcą kogo, czego*⟩: Ludowcom przewodził Augustyn. *Prus SPP.* Przewodził całej klasie. **2.** *daw.* **p.** kapeli, orkiestrze ⟨*być dyrygentem, dyrygować orkiestrą*⟩: Mamy też klawicymbał i metra do niego, Niemca, który też kapeli nadwornej przewodzi. *Hof. Kl. Dziennik 27.* **3.** *daw.* **p.** tańcom ⟨*prowadzić tańce, być wodzirejem*⟩. **4. p.** nad kim ⟨*rządzić kim, rozkazywać komu; okazywać komu swą wyższość, dyrygować kim*⟩: Chciała [...] mieć kogoś, nad kim mogłaby przewodzić w domu, kogoś, kto będzie żył tylko dla niej. *Krzyw. I. Bunt 75.* **5. p.** w czym ⟨*narzucać komu w czym swoją wolę; wodzić rej*⟩: Wszystkich otumanił, oślepił, zawojował, miesza się do wszystkiego, przewodzi we wszystkim. *Łoz. Wal. Dwór 251.* **6.** *daw.* **p.** w boju, do bitwy ⟨*być dowódcą, dowodzić w bitwie*⟩. **7.** *daw.* **p.** co przez siebie ⟨*przeplatać*⟩: Krzyżujących się linii artysta-ślusarz nie wzmacnia nitami, ale je przewodzi przez siebie, co dziełu nadaje siły i wdzięku. *Baliń. M. Polska I, 536.*

przewód 1. p. doktorski, habilitacyjny ⟨*zespół czynności związanych z przeprowadzeniem doktoratu, habilitacji*⟩. **2. p.** dymowy ⟨*kanał odprowadzający dym z paleniska w budynku do komina*⟩. **3. p-y** gazowe ⟨*rury doprowadzające gaz*⟩. **4.** *anat.* **p.** pokarmowy ⟨*narządy przyjmujące i trawiące pokarmy*⟩. **5.** *praw.* **p.** sądowy ⟨*część rozprawy sądowej*⟩. **6. p-y** telefoniczne, telewizyjne ⟨*kable*⟩. **7. p-y** wysokiego napięcia ⟨*urządzenia służące do przesyłania energii elektrycznej*⟩. **8.** Pod czyim przewodem, *daw.* za czyim przewodem ⟨*pod czyim kierownictwem, dowództwem*⟩: Montujemy front jedności narodowej pod przewodem klasy robotniczej. **9.** *daw.* Iść, udać się itp. za czyim przewodem ⟨*iść za kim, kto prowadzi*⟩: Wszyscy zsiedli z koni i za przewodem wielkiego łowczego udali się ścieżką. *Rzew. H. Zamek 283.*

przewództwo *daw.* Pod przewództwem ⟨*pod wodzą, pod przewodnictwem*⟩: We Włoszech lud Neapolu, pod przewództwem rybaka Mazaniella, zrywa się przeciwko ciemięskim rządom Hiszpanów. *Korzon Wewn. I, 29.*

przewóz (Mieć) wóz i (lub) przewóz ⟨*mieć możliwość zdecydowania się na jedno lub drugie*⟩: Masz wóz i przewóz. Będziesz dobra i pracowita, będzie ci dobrze; ale jeżeli nie skorzystasz z okazji, rób, co ci się podoba. *Prus Lalka 148.*

przewracać (się), przewrócić (się) 1. p. kozła, koziołka ⟨*fikać, fiknąć kozła*⟩. **2. p.** co do góry nogami, na opak, *rzad.* na nice ⟨*(z)rujnować, (z)burzyć istniejący porządek; (z)robić zamieszanie, bałagan*⟩: W poszukiwaniu szalika przewrócił w szafie wszystko do góry nogami. - Nie potrafił nawet odszukać miejsca, gdzie stał dom jego gospodarza. Jakby trzęsienie ziemi przewróciło całą wieś na nice. *Reym. Fron. 46.* **3.** Coś (świat) się przewraca do góry nogami ⟨*zmienia się radykalnie, z gruntu*⟩: Wydaje ci się, że jak ciebie zabraknie, świat przewróci się do góry nogami. **4.** Przewracać oczy do kogo ⟨*zalecać się, robić oko, oczy do kogo*⟩: Począł do mnie przewracać oczy, mówić mi sekretnie półsłówka. *Żer. Uroda 172.* **5.** Przewracać oczami: a) ⟨*łypać oczami*⟩; b) ⟨*kokietować kogo, zachowywać się kokieteryjnie, zalotnie*⟩. **6. p.** ziemię, groby itp. ⟨*przekop(yw)ać, rozkop(yw)ać*⟩. **7. p.** komu w głowie, we łbie, *daw.* głową: a) ⟨*(z)robić zarozumiałym*⟩: Sukcesy przewróciły mu w głowie; b) *daw.* ⟨*wprowadzać(-ić) zamęt w czyim umyśle; zawracać, zawrócić komu głowę*⟩: W głowie przewracasz mi jak w młynie i zdaje mi się znowu, że masz słuszność. *Sienk. Dram. 39.* **8.** Komuś przewraca się w głowie, *rub.* we łbie: a) ⟨*ktoś ma o sobie wygórowane mniemanie, jest zarozumiały*⟩: Tym ludziom w głowach się przewraca. *Krucz. SPP*; b) *przestarz.* ⟨*ktoś doznaje zawrotu głowy; ma zamęt w głowie*⟩: W głowie jej się przewracało, kołowało. *Krasz. Jaryna 75.* O tylu rzeczach mam razem do myślenia, że aż mi się w głowie przewraca. *Czart. Panna 125.* **9. p.** się w trumnie ⟨*przypuszczać, że gdyby zmarły żył, zmartwiłby się lub zgorszył czym*⟩: Żeby matka w grobie zobaczyła, jaki ja sobie los obrałem, przewróciłaby się w trumnie. *Orzesz. Cham 45.* **10.** *rub.* Bebechy, flaki, kiszki się komu przewracają ⟨*coś kogo irytuje, drażni*⟩: Kiedy patrzę na te nieporządki, flaki się we mnie przewracają.

przewrotny *daw.* **p.** kawa ⟨*biała, z większą zawartością mleka niż kawy*⟩.

przewrót 1. p. polityczny, społeczny; myślowy, umysłowy ⟨*zmiana; rewolucja*⟩ **2. p.** przemysłowy, rewolucyjny, socjalny. **3. p.** (czego) do góry nogami ⟨*zburzenie, zakłócenie porządku*⟩: Otóż to są skutki mojej nieobecności [...] Nieład, harmider, przewrót wszystkiego do góry nogami. *Dygas. Now. I, 60.* **4. p.** w czym: **p.** w technice, w naukach przyrodniczych, w sposobie myślenia, w poglądach. **5.** Dokonać przewrotu; dążyć do przewrotu. **6.** Przygotow(yw)ać, wywołać **p. 7.** Wprowadzić **p.** do czego, w czym: Wystrzelenie sztucznych satelitów wprowadziło przewrót do nauki o kosmosie. **8. p.** dokonuje się, dokonał się, następuje, nastąpił.

przewyżka 1. p. czego nad czym: **p.** dochodów nad wydatkami. **2.** *przestarz.* Z przewyżką ⟨*z nadatkiem, z nadwyżką*⟩: Bo gdy lud wzmocni swoje siły wypoczynkami, w następnych latach odrobi wszystko z przewyżką. *Prus Far. III, 76.*

przewyższać, przewyższyć 1. *przestarz.* Coś przewyższa czyjeś (najśmielsze itp.) marzenia, przypuszczenia ⟨*coś okazuje się w większym zakresie, występuje z większą siłą niż się spodziewano*⟩: Obojgu ani na chwilę nie przychodziło do głowy, że wkrótce groźna rzeczywistość przewyższy wszelkie ich fantastyczne przypuszczenia. *Sienk. Pust. I, 8.* **2. p.** kogo czym, w czym ⟨*przechodzić, przejść; prześcigać(-nąć); zakasować*⟩: Tyś wszystkich przewyższył zręcznością lub w zręczności. *SPP.*

przeziębienie 1. Lekkie, przewlekłe, silne **p. 2.** Skłonny do przeziębień. **3.** Z przeziębienia ⟨*na skutek przeziębienia*⟩: Z przeziębienia wywiązało się zapalenie płuc. **4.** Nabawić się przeziębienia. **5. p.** wywiązało się.

przezimować *iron.* **p.** w klasie ⟨*zostać na drugi rok; powtórzyć klasę*⟩.

przeznaczać, przeznaczyć 1. p. co — do czego, na co ⟨*z góry określić cel czego*⟩: Dwa pułki przeznaczone zostały do służby. *Żer. SPP.* Ubranie podniszczone przeznaczył do codziennego użytku. *SW.* **p.** lokal na biuro, pieniądze na zakup czego, obraz na sprzedaż. **2. p.** co — komu, dla kogo: Niektóre rzeczy przeznaczył dla matki. *Żer. SPP.* **3.** Los komu co przeznacza ⟨*coś kogo spotyka niezależnie od jego woli; coś przypada komu w udziale*⟩: Ona z taką samą elegancją, z jaką tańczyła, dźwigać będzie każde brzemię, jakie wybierze albo jakie jej los przeznaczy. *Dąbr. M. Noce II, 28.* **4.** *żart.* **p.** co pod placki ⟨*o słabych utworach: (z)niszczyć*⟩: Przeznaczyć nieudolne piśmidła pod placki. *SW.* **5. p.** kogo na śmierć ⟨*skazać na śmierć, poświęcić kogo*⟩. **6. p.** kogo pod sąd ⟨*oddać kogo pod sąd, wytoczyć komu sprawę przed sądem*⟩. **7.** *daw.* **p.** kogo Bogu ⟨*zdecydować o kim, że wstąpi do zakonu*⟩.

przeznaczenie 1. Ślepe **p.** ⟨*los, fatum*⟩: Ślepe przeznaczenie chciało, że... **2.** Miejsce przeznaczenia ⟨*miejsce będące celem przyjazdu, przesyłki itp.*⟩: Dojechał nad ranem do miejsca przeznaczenia. Miejscem przeznaczenia przesyłki była Warszawa. **3.** Wiara, wierzyć w **p.** ⟨*w los, w fatum*⟩. **4.** Mieć jakie **p.** ⟨*o przedmiotach: być przeznaczonym do czego, mieć zastosowanie, cel praktyczny*⟩: Każdy pokój laboratorium ma swoje przeznaczenie. **5.** *daw.* Mieć w przeznaczeniu co ⟨*być przeznaczonym, uprawnionym, zobowiązanym do czego*⟩: Miał bowiem uniwersytet w przeznaczeniu kierować oświatą w całym kraju. *Mac. Piśm. I, 76.* **6.** *przestarz.* Minąć się ze swym przeznaczeniem ⟨*z powołaniem*⟩. *SFA.* **7.** Zmienić **p.** jakiej rzeczy ⟨*obrócić ją na co innego*⟩. *SW.*

przeznaczony 1. p. komu, dla kogo; do czego [nie: dla czego], ku czemu, na co: Zasiłek przeznaczony najbiedniejszym a. dla najbiedniejszych. Miejsca w wagonie przeznaczone dla matek z dziećmi. Zakład przeznaczony do kształcenia nauczycieli. Skóra przeznaczona na zelówki. **2.** Coś jest, było; nie jest, nie było **p-e** ⟨*jest, było; nie jest, nie było nieuchronne, konieczne*⟩: Eteokles chce walczyć, bo przeznaczone mu jest zginąć z ręki brata. *Witkow. S. Trag. I, 182.* **3.** Być przeznaczonym dla siebie (nawzajem), być komu przeznaczonym ⟨*być dobranym w małżeństwie, być odpowiednim dla kogo; odpowiadać sobie wzajemnie*⟩: Powinnaś mnie kochać, my jesteśmy dla siebie przeznaczeni. *Krasz. Szalona 65.*

przysł. **4.** Śmierć i żona od Boga przeznaczona.

przezwyciężać, przezwyciężyć 1. p. co — (czym) ⟨*pokon(yw)ać*⟩: **p.** lenistwo, odrazę, trudności, wstręt. Starość nagle czuć się dawała ze wszystkimi dolegliwościami, zwykle czynnym życiem przezwyciężanymi. *Krasz. SW.* **2. p.** co w sobie, **p.** samego siebie ⟨*opanow(yw)ać siebie; wyrabiać, wyrobić w sobie silną wolę*⟩: **p.** w sobie słabość.

przeżegnać *żart. przestarz.* **p.** kogo — czym, po czym ⟨*uderzyć*⟩: Uciekaj!... bo jak cię przeżegnam tym miotliskiem. *Prus Kłop. 143.* **p.** kogo po krzyżu. *SW.*

przeżycie 1. Ciężkie, piękne, porywające, potężne, przykre, straszne **p.** ⟨*wstrząs psychiczny; doznanie*⟩. **2. p.** estetyczne, psychiczne. **3.** *praw.* Zapis na **p.** ⟨*na rzecz osoby, która przeżyje zapisodawcę*⟩. **4.** Coś jest dla kogoś przeżyciem, stanowi dla kogoś **p.** ⟨*ktoś coś silnie przeżywa*⟩: Rozstanie było dla małych przyjaciół ciężkim przeżyciem. *Brand. M. Dom. 184.*

przeżyć 1. p. w pamięci, w sercu ⟨*przetrwać, pozostać, zachować się w pamięci, w sercu*⟩: Wspomnienia o nich [o Puławach] przeżyją w pamięci ludzkiej. *Koźm. Pam. I, 191.* **2. p.** samego siebie ⟨*stracić znaczenie za życia; żyjąc zniedołężnieć fizycznie lub psychicznie*⟩: Młody — sam siebie przeżyłem i ledwom światło obaczył, wprzód już me życie skończyłem, niż mi los umrzeć naznaczył. *Jasiń. Pisma 46.* **3.** Nie **p.** czego ⟨*nie przenieść, nie przetrzymać*⟩: Nie przeżyję tej straty, tej klęski. *SW.*

przodek ● **1. p.** po mieczu; **p.** po kądzieli ⟨*ojciec, dziad, pradziad itp. w linii męskiej; w linii żeńskiej*⟩. ● **2. p.** armatni, działowy ⟨*dwukołowy wózek przedni dział lekkich ze skrzynią na pociski i narzędzia*⟩. **3.** *przestarz.* W przodku, z przodku ⟨*na przedzie, na czele, na froncie, z przodu*⟩: Pan Wołodyjowski gonił w przodku z laudańską chorągwią. *Sienk. Pot. V, 46.* **4.** Mieć **p.** przed kim ⟨*mieć pierwszeństwo*⟩: Macie przed nami przodek wszędy, doma i u króla, miejcież i na wojnie. *Szajn. Jadw. I, 54.*

przodownictwo p. pracy ⟨*osiągnięcie najlepszych wyników w pracy; praca wydajna, ponad ustaloną normę*⟩.

przodownik 1. p. pracy ⟨*pracownik wyprzedzający innych w pracy, mający najlepsze osiągnięcia, wyniki w pracy zawodowej, społecznej itp.*⟩. **2.** Odznaka przodownika pracy ⟨*odznaczenie nadane pracownikom wybijającym się w pracy*⟩. **3.** *gw.* **p.** w tańcu ⟨*tancerz prowadzący taniec, wodzirej*⟩.

przód **1.** Do przodu, ku przodowi, w **p.** ⟨*w kierunku przed siebie*⟩: Wysunąć się do przodu; pochylić się ku przodowi a. w **p.** **2.** Na przodzie czego ⟨*w części przedniej czego*⟩: Na przodzie sceny, statku. **3.** Na przedzie, *przestarz.* na przodzie, *daw.* po przedzie, po przodu ⟨*przed innymi, wyprzedzając innych; na czele*⟩: Jechać na przedzie. Na przodzie szła jazda, za nią piechota. *Sienk. Now. IV, 223.* Spiesznym krokiem ruszyła po przedzie. *Pług Zagon III, 21.* **4.** Z przodu ⟨*od strony twarzy; od frontu; przed kim, przed czym*⟩: Głos dochodził z przodu. Z przodu i z tyłu na niego uderzyli. *Troc.* **5.** Przodem: a) ⟨*przed innymi*⟩: Iść przodem. Psy biegły przodem, za nimi posuwali się myśliwi; b) ⟨*wcześniej od innych, zawczasu*⟩: Przodem wysłaliśmy kurierów. *Krasz. Brühl 85.* **6.** Puścić kogo przodem ⟨*puścić przed siebie, pozwolić przejść przed sobą*⟩: Puścił ją przodem, po czym sam wyszedł. *Krucz. Sidła 15.* **7.** Stać, wykręcić się przodem do kogo ⟨*frontem, twarzą*⟩. **8.** *daw.* Trzymać **p.** ⟨*przewodzić, mieć prym, wyprzedzać kogo*⟩: Lecz kraj ludny [...] przed naszym trzyma przód niezmierny. *Tremb. Polit. 193.*
przysł. **9.** Kto na przodzie, ten nieprzyjaciel.

prztyk, prztyczek **1.** Dać prztyka (prztyczka) w nos ⟨*zakpić sobie z kogo, zlekceważyć kogo, obrazić*⟩. **2.** Dostać prztyka, prztyczka w nos ⟨*zostać zlekceważonym, doznać zniewagi, narazić się na drwiny*⟩: Wyciągasz ręce do świata, by go objąć, by go ucałować. Zazwyczaj w sekundę potem dostajesz prztyczka w nos. *Lamus 5, 1909/10, s. 17.*

przybić, przybijać **1.** **p.** pieczęć ⟨*przyłożyć, przykładać, odcisnąć, odciskać*⟩. **2.** **p.** do brzegu ⟨*(s)kierować, łódź, statek do brzegu; (wy)lądować*⟩.

przybierać, przybrać **1.** **p.** co: **p.** minę, postawę ⟨*(z)robić minę; przyjąć, przyjmować postawę*⟩: Przybrał srogą minę. Przybrał postawę obronną. **2.** **p.** kogo, co — czym, w co ⟨*(przy)stroić*⟩: Przybrał stół kwiatami. *SPP.* Kupy ludu przybranego w konopne koszule. *SPP.* **3.** Przybrać kogo za syna ⟨*usynowić*⟩. **4.** Przybrać sobie kogo za towarzysza ⟨*dobrać, wybrać*⟩. **5.** **p.** czego ⟨*dobierać, dobrać, dokładać, dołożyć; przykładać, przyłożyć czego*⟩: **p.** zupy, materiału, obowiązków, zajęcia. **6.** **p.** na czym: **p.** na mocy, na sile, na znaczeniu ⟨*stać się silniejszym, znaczniejszym; nabrać mocy, siły, znaczenia*⟩: Ulewa przybrała na sile. W ciągu XIX wieku miasta przybierają na znaczeniu. *Bystr. Kult. 268.* **7.** **p.** na wadze ⟨*ważyć więcej; (u)tyć, (przy)tyć nieco*⟩: Tuczniki szybko przybierały na wadze. **8.** Rzeka, woda itp. przybiera, przybrała ⟨*poziom wody w rzece podnosi się, podniósł się*⟩.

przybliżenie W przybliżeniu ⟨*niezupełnie ściśle, niezupełnie dokładnie, mniej więcej*⟩: Oszacowano zniszczenia w przybliżeniu na sześćdziesiąt procent. *Bocheń. Praw. 21.*

przybory **1.** **p.** biurowe, rysunkowe; **p.** myśliwskie, rzemieślnicze, szewskie, toaletowe ⟨*narzędzia, komplet narzędzi*⟩. **2.** **p.** do golenia, do pisania do szycia.

przyboś *gw.* Na **p.** a. **p.** (chodzić) ⟨*bez pończoch, w trzewikach na gołą nogę*⟩: Ona i w zimie przyboś chodzi. *SW.*

przybór *daw.* **p.** rycerski ⟨*rynsztunek, ekwipunek rycerski*⟩.

przybrać p. **przybierać**

przybrany **1.** **p.** ojciec; **p-a** matka; **p-e** dziecko; **p-i** rodzice ⟨*nierodzony(-a, -e, -eni)*⟩. **2.** **p-e** nazwisko ⟨*obce uznane za własne; pseudonim*⟩: Działać, pisać pod przybranym nazwiskiem. **3.** **p.** czym, w co: Pokój **p.** kwiatami. Zwrócił się do otyłego człowieka, przybranego w kapelusz z piórem. *Sienk. SPP.*

przybyć, przybywać **1.** Przybyło, przybywa czego ⟨*ilość, liczba czego zwiększa się, zwiększyła się*⟩: **p.** lat, dnia, wagi; **p.** ciężarów, kłopotów, powagi. **2.** Wody (w rzece) przybywa ⟨*rzeka przybiera*⟩.

przybytek **1.** *książk.* **p.** czego ⟨*pomieszczenie; świątynia*⟩: **p.** nauki, sztuki, wiedzy; **p.** lekkiej muzy; **p.** sprawiedliwości. **2.** **p.** Pański ⟨*kościół*⟩.
przysł. **3.** Od przybytku głowa nie boli.

przybywać p. **przybyć**

przychodzić, przyjść **1.** **p.** do czego ⟨*osiągać (-nąć), zdoby(wa)ć co*⟩: **p.** do majątku, do pieniędzy; **p.** do władzy. **2.** *daw.* **p.** do czego: a) ⟨*popaść, popadać w co, nabawi(a)ć się czego; narazić, narażać się na co*⟩: **p.** do choroby, nieszczęścia, nałogu, niesławy, nędzy; **p.** do rozpaczy; b) ⟨*dojść, dochodzić; dotrzeć, docierać do czego; dowiedzieć się, dowiadywać się; pojąć, pojmować co*⟩: Czyż przyszedłszy do uznania błędu powinniśmy błądzić dalej? *Morzk. Jerzy 23.* **3.** Przyszło do bijatyki, do guzów, do łez ⟨*skończyło się na bijatyce itd.*⟩. **4.** **p.** do głosu, do słowa ⟨*mieć możność wypowiedzenia się; zabierać głos, przemówić, przemawiać*⟩: Widzi pan, jaka ze mnie gaduła. Nie pozwoliłam dotychczas przyjść panu do słowa. *Morc. Inż. 112.* **5.** **p.** do lat, do pełnoletności ⟨*sta(wa)ć się pełnoletnim; dorastać, dorosnąć*⟩: Obowiązał rówież opiekuna, jak synów swych, gdy przyjdą do pełnoletności, aby panna Teresa miała do śmierci przytułek i schronienie pod ich dachem. *Korz. J. Krewni 85.* **6.** Przyjść do ładu z kim ⟨*dogadać się z kim, porozumieć się*⟩. **7.** Przyjść do ładu z myślami ⟨*zebrać myśli, uporządkować*⟩: Poszedłem z cygarem do ogrodu, by [...] przyjść do ładu z mymi myślami. *Sienk. Bez dogm. II, 43.* **8.** **p.** do porozumienia, do zgody ⟨*porozumie(wa)ć się; (po)godzić się*⟩: Mówiliśmy długo, ale do porozumienia przyjść nie było łatwo. *Krasz. Pam. 99.* **9.** **p.** do przekonania, do przeświadczenia ⟨*po rozważeniu czego być przekonanym, przeświadczonym o czym; przekonywać się o czym*⟩: Po głębszym namyśle przychodzą coraz więcej do przekonania, że stare kawalerstwo, panie, to licha warte. *Bał. Ryby 60.* **10.** **p.** do przytomności ⟨*odzysk(iw)ać przytomność*⟩: Począł przychodzić do przytomności, odzyskiwać siłę i mowę. *Krasz. Czarna 214.* **11.** **p.** do rozumu: a) ⟨*nab(ie)rać rozumu, (z)mądrzeć*⟩: Człowiek przychodzi do rozumu z wiekiem. Choć późno do rozumu przyszedłeś, zrozumiałeś, coś zmarnotrawił i stracił! *Orzesz. Niemn. II, 17*; b) Przyjść do rozumu ⟨*uświadomić co sobie, przekonać się o czym*⟩: Przyszedł on na koniec do tego rozumu, że Zuzia nie była partią dla niego. *Kacz. Murd. II, 160.* **12.** **p.** do równowagi ⟨*odzysk(iw)ać równowagę psychiczną; opanow(yw)ać się*⟩. **13.** *daw.* **p.** do rzeczy, do tego ⟨*przystępować, przystąpić do danej sprawy; zaczy-*

nać, zacząć co omawiać⟩: Przychodźmy teraz do rzeczy, która najbardziej wszystkich obchodzi. *Tremb. Listy II, 19.* **14. p.** do siebie: a) ⟨*odzysk(iw)ać siły; wracać, wrócić do zdrowia; (o)przytomnieć*⟩: Przyszedł do siebie po niejakiej chwili, ale wcale nie wiedział, co się z nim stało. *Kras. Hist. 108*; b) ⟨*odzysk(iw)ać równowagę psychiczną; opanow(yw)ać się*⟩: Rzucił się na krzesło z płaczem. Kiedy cokolwiek przyszedł do siebie, zaczął myśleć, co tu począć. *Libelt Gra 191.* **15. p.** do skutku ⟨*(z)realizować się, urzeczywistni(a)ć się*⟩: Czy interes ten przyjdzie do skutku, nie wiem. *Kron. Koresp. 345.* **16. p.** do zdrowia ⟨*odzysk(iw)ać zdrowie, (wy)zdrowieć*⟩. **17.** Przychodzi, przyszło do czego; do tego, że, iż... ⟨*coś zdarza się, zdarzyło się; zachodzi, zaszło tak daleko, że...; następuje, nastąpiło*⟩: Przyszło do zwierzeń, do konfliktu, do kłótni. Kiedy przyszło do płacenia, panią Stawską znowu napadły skrupuły. *Prus Lalka III, 42.* **18. p.** do kogo z czym ⟨*zwracać się, zwrócić się do kogo z czym*⟩: **p.** do kogo z kłopotami, z propozycją, z prośbą. **19. p.** na odsiecz, z odsieczą ⟨*(po)śpieszyć, (po)dążyć na ratunek, zwykle komuś atakowanemu, napadniętemu*⟩: Natan się zmieszał i zarumienił, Daniel w tej chwili przyszedł mu z odsieczą. *Sewer Zyzma 227.* **20. p.** na świat ⟨*(u)rodzić się, pojawi(a)ć się na świecie*⟩. **21. p.** z pomocą, *daw.* w pomoc ⟨*okaz(yw)ać pomoc, życzliwość*⟩: Tyle lat żyły w zgodzie, przychodząc sobie z pomocą! *Zap. G. Kaśka 99.* **22. p.** z wizytą, w odwiedziny ⟨*składać, złożyć wizytę, odwiedzać(-ić) kogo*⟩. **23.** Jak przyjdzie, przyszło co do czego ⟨*jak trzeba będzie, trzeba było działać, wykonać co*⟩: Zuchy do gęby i z gęby: a jak przyjdzie co do czego, to gorsi od baby. *Dzierzk. Obrazy 61.* Jak przyszło co do czego, to on chorągiewkę zwinął. *SW.* **24.** Przychodzi, przyszło co na kogo ⟨*ogarnia, ogarnęło go, opanowuje, opanowało nagle, niespodziewanie*⟩: I przyszła na mnie zaduma. *Kaspr. Hymny 107.* **25.** Skąd, skądże mu, tobie itp. przyszło ⟨*skąd się wzięło, z czego wynikło, jaka była przyczyna, że...*⟩: Skądże przyszło tobie odjeżdżać? Ty mi nigdy nie mówiłeś o tym. *Słow. Maz. 232.* **26.** Coś przychodzi, przyszło komu do głowy, na myśl ⟨*ktoś wpada, wpadł na pomysł, coś się komu nasuwa, nasunęło*⟩: Biegł tak szybko, że chwilami przychodziło mu na myśl: czy nie zwraca uwagi przechodniów? *Prus Lalka II, 46.* **27.** Ani komuś do głowy, ani na myśl nie przychodzi, nie przyszło ⟨*ani przez chwilę ktoś o tym nie pomyślał*⟩: A jak mi zwracał na coś uwagę, to tak serdecznie, po prostu, że mi ani do głowy nie przyszło się gniewać. *Kow. A. Rogat. 110.* **28.** Coś przychodzi, przyszło komu na myśl, *przestarz.* na pamięć ⟨*ktoś o czymś sobie przypomina, przypomniał; coś wspomina, wspomniał*⟩: Przychodziły mu ustawicznie na myśl różne epizody z młodości. *Kosiak. Bud. 195.* Przyszła mu na pamięć bajka o świętojańskim kwiecie paproci. *Gomul. Ciury I, 130.* **29.** Coś przychodzi komu łatwo, trudno, bez wysiłku, z łatwością, z trudnością itp. ⟨*coś jest osiągane, zdobywane; ktoś osiąga, zdobywa co łatwo, z trudem itp.*⟩: Myśli po francusku, toteż z trudnością przychodzi jej mówić po polsku. *Żer. Dzien. III, 268.* **30.** Lekko przyszło, lekko poszło ⟨*rzecz, pieniądze łatwo zdobyte, zużyte zostały bez zastanowienia, wydane beztrosko*⟩. **31.** Przyszło komu na co ⟨*ktoś został do czego doprowadzony, zmuszony; spotkało go coś przykrego, złego itp.*⟩: Na to wam przyszło, byście od własnej krwi ginęli. *Krasz. Baśń 209.* **32.** Przychodzi, przyjdzie, przyszło komu (co (z)robić) ⟨*trzeba było, będzie; wypada, wypadnie, wypadło; należy, należało; ktoś jest, będzie, był zmuszony (co (z)robić)*⟩: Przyjdzie nam tu święta samotnie przepędzić. *Mick. Listy II, 20.* **33.** Co komu z tego przyjdzie, przyszło?; nic z tego nie przyjdzie, nie przyszło komu ⟨*jaką ktoś będzie miał z tego korzyść, na co mu się to przyda; ktoś nie będzie miał z tego żadnej korzyści, na nic mu się to nie przyda*⟩: Co ci właściwie przyszło z tych kłamstw. *Goj. Dziew. I, 208.* Nic ci nie przyjdzie, że zaspokoisz ciekawość, a stracić możesz spokojność. *Mick. Listy I, 9.* **34.** Przychodzi, przyszła chęć, fantazja, ochota komu, żeby... [co zrobić]: Przyszła mu ochota wstąpić do baru. **35.** Przychodzi, przyjdzie, przyszła kolej na kogo ⟨*ktoś musi coś wykonać, poddać się czemu*⟩.

przysł. **36.** Kto późno przychodzi, sam sobie szkodzi. **37.** Przyjdzie koza do woza ⟨*będzie się jeszcze szukać u kogo oparcia, pomocy*⟩.

przychylić (się) 1. p. komu nieba ⟨*zrobić dla kogo wszystko, uczynić kogo szczęśliwym; spełniać czyje zachcianki, odgadywać myśli, pragnienia*⟩: Chciałabyś mu nieba przychylić, oddałabyś za niego krew serdeczną. *Sienk. Wołod. I, 153.* **2. p.** się do czego ⟨*przystać na co, zgodzić się (łaskawie) na co*⟩: **p.** się do czyjej prośby, do czyjego zdania. **3.** *przestarz.* **p.** się na czyją stronę ⟨*przejść na czyją stronę, stać się czyim stronnikiem, zwolennikiem*⟩: Nie umieli stanowczo na żadną stronę się przychylić. *Moracz. Dzieje V, 148.*

przychylność 1. Szczera, wielka, życzliwa **p.** ⟨*życzliwość, względy*⟩. **2. p.** do kogo, dla kogo, *daw.* ku komu; do czego, ku czemu: Otrzymała w spadku po matce znajomość polskiej mowy oraz życzliwą przychylność do narodu. *Dan. SPP.* **3.** Darzyć kogo przychylnością. **4.** Okaz(yw)ać komu **p. 5.** Zjednać sobie, zyskać czyją **p.**

przychylny 1. p. komu ⟨*życzliwy, sprzyjający*⟩: Rodzice przychylni starającemu się o rękę córki. **2.** Patrzeć na kogo, na co przychylnym okiem ⟨*odnosić się do kogo, do czego przychylnie*⟩.

przyciąć 1. p. (sobie) co — czym ⟨*przycisnąć, ścisnąć mocno aż do zranienia*⟩: **p.** drzwiami suknię; palec młotkiem, drzwiami. **2. p.** usta ⟨*zacisnąć, ścisnąć*⟩: Przyciął usta i umilkł nagle. *Kow. W. Rodz. 68.* **3.** *przestarz.* **p.** komu języka ⟨*zmusić kogo do milczenia, zagrozić komu, by milczał*⟩: A nie rób plotek asanna — dodała na przykładek macocha — jedno mi słowo piśnij, a zobaczysz, jak ci przytnę języka. *Żmich. Pow. 172.* **4.** *przestarz.* **p.** komu piórek, skrzydełek ⟨*pohamować czyje porywy, zapędy*⟩.

przyciągać, przyciągnąć Coś przyciąga oczy, spojrzenie, uwagę ⟨*jest interesujące, zmusza do obserwacji, zainteresowania*⟩: Jaskrawe reklamy neonowe przyciągają spojrzenie. - Uwagę moją przyciągnęły witryny wielkich magazynów mody męskiej. *Hertz P. Sedan 74.*

przycisk Z przyciskiem (powiedzieć co) ⟨*z zaakcentowaniem, z podkreśleniem, z naciskiem*⟩.

przyciskać, przycisnąć p. kogo do muru ⟨*zmuszać, zmusić kogo do decyzji, do zdecydowanego wypo-*

wiedzenia się, do wyznania czego, do zeznań⟩: Przecież mówiłeś tak, tak. Więc czemu teraz się cofasz? — przyciskała go do muru pani Barbara. *Dąbr. M. Noce II, 160.*

przyczepiać się, przyczepić się **p.** się do kogo o co, **p.** się do czego ⟨*występować, wystąpić wobec kogo z pretensjami, szukać zaczepki, dopatrywać się, dopatrzyć się w czym czego złego*⟩: Gdy przeciwnika szarpał, czynił to tak grzecznie [...] że choć się ten wściekał, przyczepić się do niego nie mógł. *Krasz. Opow. 104.*

przyczepka *pot.* Na przyczepkę ⟨*na dodatek, dodatkowo, oprócz tego; dołączywszy do kogo, do czego*⟩: Byłem na wycieczce nie ze swoją klasą, ale z inną na przyczepkę.

przyczółek *wojsk.* **p.** mostowy ⟨*umocnienie służące do obrony lub sforsowania mostu*⟩.

przyczyna **1.** Błaha, ważna **p.** ⟨*powód, racja*⟩. **2.** Dochodzić przyczyny czego, znaleźć przyczynę. **3.** **p.** czego leży w czym. **4.** Bez przyczyny (gniewać się). **5.** Dla niewiadomych przyczyn ⟨*nie wiadomo dlaczego*⟩: Dla niewiadomych przyczyn zabronił synowi myśleć o małżeństwie. *Choj. Alkh. IV, 151.* **6.** Nie bez przyczyny ⟨*zmuszony okolicznością, koniecznością*⟩: Nie bez przyczyny wprawiali młodzież do tej zabawy [do myśliwstwa] ojcowie nasi. *Kras. Podstoli 64.* **7.** Wchodzić w **p-y** ⟨*brać pod uwagę czyje powody, być wyrozumiałym, rozpatrywać co*⟩: Wchodzić w **p-y** czyjego postępowania. **8.** Za czyją przyczyną ⟨*za czyim pośrednictwem, dzięki komu*⟩: Za jego to przyczyną ta potrzeba wygrana, ja pierwszy publicznie to oświadczam. *Sienk. Pot. VI, 165.* **9.** *przestarz.* Dla jakiej, z jakiej przyczyny ⟨*dlaczego, z jakiego powodu; co spowodowało, że...*⟩: Nad wszelkie spodziewanie swoje ja tu panią obaczyłem! Jakim sposobem? Dla jakiej przyczyny? *Orzesz. Anast. 83.* **10.** Dla tej przyczyny ⟨*dlatego, na skutek tego, wobec tego, przeto*⟩. **11.** *daw.* Mieć przyczynę (co (z)robić) ⟨*być w sytuacji uzasadniającej jaką czynność*⟩: Raz Dąb na słabą trzcinę rzuciwszy oko ponure rzekł jej: masz słuszną przyczynę użalić się na naturę. *Zab. VIII/1, 1773, 193.* **12.** Mieć przyczynę ⟨*być uzależnionym, uwarunkowanym w istnieniu; być uzasadnionym*⟩: Doświadczenie wcale nam nie wskazuje, że wszystko ma przyczynę. *Par. Niebo 202.*

przyćmić, przyćmiewać **p.** pamięć, rozum, umysł ⟨*przytępi(a)ć, osłabi(a)ć*⟩: Ale przyćmienie umysłu nie przyniosło uszczerbku łagodności jej serca. *Brand. K. Drew. 99.*

przydział **1.** Dostać, otrzymać **p.** czego ⟨*otrzymać co w przydziale*⟩: Otrzymać **p.** mieszkania, materiałów budowlanych, żywności. **2.** Dostać, otrzymać **p.** do czego ⟨*zostać przydzielonym dokąd*⟩: Dostać **p.** do pierwszej kompanii, do brygady remontowej. **3.** Dostać, otrzymać **p.** na co ⟨*mieć co przyznane; otrzymać dowód, potwierdzenie przyznania czego*⟩: Dostać **p.** na mieszkanie, na samochód.

przygadać *pot.* **p.** sobie dziewczynę, panienkę itp. ⟨*zawrzeć z nią znajomość, pozyskać jej sympatię, względy*⟩.

przyganiać *przysł.* Przyganiał kocioł garnkowi, a sam smoli (a oba smolą).

przygięty Chód **p.** ⟨*charakteryzujący się silniejszym zginaniem nóg w kolanach*⟩.

przygnębienie **1.** Ogólne; okropne, straszne **p.** ⟨*złe samopoczucie, smutek*⟩. **2.** Otrząsnąć się z przygnębienia. **3.** Popaść, wpaść w **p.** **4.** **p.** maluje się na czyjej twarzy. **5.** Zapanowało (ogólne) **p.**

przygnieciony **p.** czym ⟨*przytłoczony, przygnębiony*⟩: **p.** smutkiem; **p.** wiadomością, wieścią (niepomyślną).

przygoda **1.** Dziwna, nadzwyczajna, niezwykła, zabawna **p.** ⟨*wydarzenie, wypadek*⟩. **2.** Miłosne **p-y** ⟨*przeżycia, romanse*⟩. **3.** Poszukiwacz przygód. **4.** Żądny przygód. **5.** **p.** w czym; z czym: **p.** w podróży; **p.** z łódką. **6.** Mieć (dziwną) przygodę. **7.** Opowiadać (swoje) **p-y**; słuchać, szukać przygód. **8.** **p.** spotyka, spotkała kogo; zdarzyła się komu: Spotkała nas w drodze zabawna przygoda. *SW.*

przygotować, przygotowywać **1.** **p.** artykuł, książkę itp. ⟨*(na)pisać na określony termin*⟩. **2.** **p.** co (maszynopis, rękopis itp.) do druku ⟨*opracow(yw)ać odpowiednio, (z)adiustować*⟩. **3.** **p.** grunt, drogę do czego ⟨*stworzyć, stwarzać odpowiednie warunki do czego*⟩: **p.** grunt do reform. **4.** **p.** lekcje ⟨*odrobić, odrabiać*⟩. **5.** **p.** kogo do czego ⟨*(na)uczyć kogo tego, co jest konieczne do zdania egzaminu, do rozpoczęcia pracy itp.*⟩: **p.** kogo do egzaminu, do matury, do pracy w biurze, do szkoły. **6.** **p.** kogo na śmierć ⟨*u katolików: udzielić komu ostatnich sakramentów*⟩.

przygotowanie **1.** **p.** do czego ⟨*przyszykowanie, przysposobienie (się)*⟩: **p.** do egzaminu; zwykle w *lm* ⟨*starania, zabiegi, zachody*⟩: **p-a** do podróży, do zabawy, do wesela. **2.** Robić, (po)czynić, rozpocząć **p-a** do czego. **3.** Mówić, przemawiać bez przygotowania ⟨*improwizować*⟩.

przygotowywać p. **przygotować**

przygruchać *pot. żart.* **p.** sobie pannę, dziewczynę, dzierlatkę itp. ⟨*wdzięcząc się, przymilając się pozyskać jej sympatię, względy; przygadać ją sobie*⟩.

przygwożdżony Być, siedzieć, zatrzymać się jak **p.** ⟨*być itp. unieruchomionym, nie móc się poruszyć*⟩.

przyjaciel **1.** Dobry, niezawodny, oddany, serdeczny, wierny **p.** **2.** **p.** domu ⟨*człowiek zżyty z całą rodziną, często bywający, traktowany prawie jak domownik*⟩. **3.** **p.** od kieliszka ⟨*kompan dotrzymujący towarzystwa przy piciu; towarzysz hulanek*⟩. **4.** **p.** od serca ⟨*bliski, serdeczny przyjaciel; powiernik*⟩. **5.** Liga Przyjaciół Żołnierza. **6.** Towarzystwo Przyjaciół Nauk. Towarzystwo Przyjaciół Dzieci. **7.** (Mój) przyjacielu ⟨*zwrot poufały używany w stosunku do osób młodszych lub niższych stanowiskiem*⟩: Mój przyjacielu, weź mię do twej łódki. *Boguśl. W. Cud. 68.*
przysł. **8.** Dla przyjaciela nowego nie opuszczaj starego. **9.** Przyjaciela poznasz (poznaje się) w biedzie.

przyjacielski Po przyjacielsku ⟨*w sposób właściwy przyjaciołom; przyjaźnie, serdecznie, życzliwie*⟩: Przyjąć kogo, radzić co komu po przyjacielsku.

przyjazny **1.** **p-a** atmosfera ⟨*przychylna, życzliwa*⟩. **2.** **p-a** dłoń, ręka ⟨*o człowieku życzliwym, ofiarującym pomoc, okazującym życzliwość*⟩. **3.** **p-a** dusza ⟨*o człowieku przyjaznym, życzliwym*⟩. **4.** **p.** komu ⟨*życzliwy, życzliwie usposobiony dla kogo*⟩: **p.** ludziom. **5.** Podać komu, wyciągnąć do kogo przyjazną dłoń, rękę ⟨*okazać komu życzliwość, pomoc*⟩: Kiedy rękę przyjazną chcę wyciągnąć do ciebie, toż muszę przecie wiedzieć dokładnie, z kim mam do czynienia. *Kaczk. Grób. II, 84.*

przyjaźń **1.** Bezinteresowna, dozgonna, niezachwiana, prawdziwa, serdeczna, szczera, wierna, wzajemna, zażyła **p.**; **p.** do grobowej deski; **p.** fałszywa. obłudna; **p.** dla interesu. **2.** **p.** dla kogo; z kim; pomiędzy kim (a kim): Uczuł dla tego człowieka przyjaźń. *Żer. SPP.* **p.** z kolegą szkolnym, pomiędzy kolegami. **3.** **p.** od czego ⟨*ograniczona do czego*⟩: Przyjaźń od tańca, tenisa i wycieczek. *Nałk. Z. SPP.* **4.** *książk.* Węzły, związki przyjaźni: Połączyć się z kim węzłem przyjaźni. **5.** Być z kim w przyjaźni ⟨*przyjaźnić się z kim*⟩: Był w przyjaźni z wielu pisarzami i artystami. **6.** Darzyć, zaszczycić kogo przyjaźnią. **7.** Dochować komu przyjaźni. **8.** Mieć **p.** dla kogo ⟨*żywić uczucia przyjazne względem kogo*⟩: Pomimo całej sympatii i przyjaźni, jaką mam dla pani, nie mogę tak ryzykować — oświadczył. *Meis. Sams. 117.* **9.** Mieć z kim **p.** ⟨*być z kim w stosunkach przyjacielskich*⟩: Do tej przemowy [...] przydał katalog wszystkich [...] z którymi miał przyjaźń. *Polak w Paryżu 19.* **10.** Okazać, poprzysiąc, zaprzysiąc komu **p.** **11.** (Po)zyskać, zjednać sobie czyją **p.** **12.** Szczycić się czyją przyjaźnią. **13.** Zawiązać, zawrzeć, *daw.* zabrać z kim **p.**, wejść z kim w **p.** ⟨*zaprzyjaźnić się*⟩: Jeżeli mamy zawrzeć przyjaźń, trzeba się nam bliżej poznać. *Grusz. Ar. Tys. 288.* **14.** Żyć z kim w przyjaźni. **15.** **p.** łączy, wiąże kogo z kim. **16.** **p.** wywiązała się z czego; między kim (a kim).

przyjąć, przyjmować **1.** **p.** co: **p.** co entuzjastycznie, łaskawie, nieufnie, radośnie, spokojnie, życzliwie; z pokorą, ze spokojem itp. ⟨*ustosunkow(yw)ać się do czego w określony sposób*⟩: Śmierć syna przyjął z większym spokojem, niż można było przypuścić. *Bał. Dziady 231.* **2.** **p.** co na wiarę ⟨*(u)wierzyć w co bez dowodu*⟩: Mój czytelnik tymczasowo musi na wiarę przyjąć, że bądź co bądź sofiści byli w dziejach greckiego myślenia zjawiskiem epokowym. *Święt. A. Moral. 21.* **3.** **p.** bitwę, walkę, wojnę, wezwanie, wyzwanie ⟨*(z)decydować się na walkę z atakującym*⟩: Bolesław IV nie mogąc sprostać siłom niemieckim, nie przyjmował walnej bitwy, lecz tylko ustawicznie Niemców wojną podjazdową morzył. *Baliń. M. Polska III/2, 16.* **4.** **p.** chrzest, komunię, sakramenty ⟨*podd(aw)ać się ceremonii udzielenia sakramentów; zostać, być ochrzczonym*⟩. **5.** **p.** defiladę ⟨*(z)robić uroczysty przegląd defilujących*⟩: Jak on przyjmował defilady, prawdziwy posąg! *Żukr. Dni 187.* **6.** **p.** dymisję czyją ⟨*wyrazić zgodę na ustąpienie czyje ze stanowiska*⟩. **7.** **p.** gościnę u kogo ⟨*st(aw)ać się czyim gościem, zamieszkać u kogo jako gość*⟩. **8.** **p.** katolicyzm, protestantyzm itp. ⟨*zostać, stać się katolikiem itp.*⟩. **9.** **p.** meldunek, raport, skargę; **p.** co do wiadomości ⟨*(wy)słuchać czego; pozwolić, pozwalać sobie coś donieść, zakomunikować; uważać się za powiadomionego o czym*⟩. **10.** **p.** (czyje) oświadczyny, **p.** kogo ⟨*zgodzić się, zgadzać się na poślubienie kogo*⟩. **11.** **p.** pieniądze za co ⟨*wziąć, brać opłatę za co*⟩. **12.** **p.** pocztę, towar ⟨*odebrać, odbierać pocztę itp.*⟩ **13.** **p.** posadę, stanowisko, obowiązek, służbę, miejsce itp. ⟨*zacząć pracować gdzie, objąć jakie stanowisko, urząd itp.; zgodzić się, zgadzać się na objęcie stanowiska, urzędu itp.*⟩. **14.** **p.** posiłek, pokarm, lekarstwo ⟨*(z)jeść, spoży(wa)ć; połknąć, połykać*⟩. **15.** **p.** określoną postawę, pozycję, kurs itp. ⟨*ustawi(a)ć, usytuo(wy)wać się w określony sposób*⟩: W zamieszaniu nie mogli ani szyku bojowego sformować, ani przyjąć pozycji obronnej. *Gomul. Miecz. II, 136.* **16.** *daw.* **p.** prawo miejskie ⟨*uzn(aw)ać prawo miejskie, zostać, stawać się mieszczaninem*⟩: Szlachcic musiał przyjąć prawo miejskie i poddać się magdeburgii, ażeby mu pozwolono własność miejską zakupić. *Kaczk. Olbracht. I, 146.* **17.** **p.** święcenia kapłańskie, śluby zakonne ⟨*zost(aw)ać kapłanem, zakonnikiem*⟩. **18.** **p.** udział w czym ⟨*zostać, być uczestnikiem czego; wziąć, brać w czym udział*⟩. **19.** Przyjąć wizytę, przyjmować wizyty ⟨*(u)gościć kogo*⟩: Oddałyśmy i przyjęłyśmy kilka wizyt. *Orzesz. Pam. II, 71.* **20.** **p.** zapisy, zamówienie ⟨*sta(wa)ć się pośrednikiem między zamawiającym co a wykonawcą*⟩: Kelner przyjął zamówienie na obiad. **21.** **p.** zasadę, system; **p.** co za zasadę, za metodę postępowania ⟨*(uzn(aw)ać co za regułę postępowania*⟩. **22.** **p.** co do czego, w co: **p.** co do depozytu a. w depozyt ⟨*wziąć na przechowanie*⟩. **23.** Przyjąć co w komis ⟨*podjąć się pośrednictwa w sprzedaży czego*⟩: Bazar ten przyjmuje w komis do sprzedaży wszystko, co komu się zamarzy sprzedać. *Prz. Tyg. Życia 1, 1875.* **24.** **p.** co w zastaw ⟨*wziąć co jako zabezpieczenie zwrotu wypłaconej komu sumy*⟩: W drugiej sali [lombardu] znacznie mniejszej przyjmowano w zastaw kosztowności. *Brand. M. Sport. 36.* **25.** **p.** co za co ⟨*uzn(aw)ać, poczyt(yw)ać za co*⟩: Wszystkie opowiadania przyjmował za prawdę. *Bystr. Kult. 178.* **26.** **p.** co za dobrą monetę ⟨*(u)wierzyć czemu bezkrytycznie; nie dostrzec, nie dostrzegać ironii, obłudy, kłamstwa*⟩: Za dobrą monetę przyjmował jej piękne słówka. *Żmich. Pow. 240.* **27.** **p.** kogo chłodno, ozięble; gorąco, radośnie, z otwartymi rękami (ramionami) ⟨*(przy)witać kogo u siebie nieżyczliwie; bardzo serdecznie*⟩. **28.** **p.** kogo — czym. **29.** **p.** kogo ogniem ⟨*zacząć, zaczynać strzelać do kogo*⟩: Jeden z plutonów rozwinął się pod lasem i przyjął ogniem nieprzyjaciela. *Wojtk. Gen. 99.* **30.** **p.** kogo obiadem, herbatą itp. ⟨*(po)częstować gościa obiadem, herbatą itp.; (u)gościć*⟩. **31.** **p.** kogo — do czego; na co. **32.** *daw.* **p.** kogo do herbu, do obywatelstwa ⟨*nadać komu swój herb, nadać komu obywatelstwo*⟩. **33.** *daw.* Przyjąć kogo do łaski ⟨*okazać komu swoją łaskę, życzliwość; przywrócić dawne względy*⟩. **34.** **p.** kogo do organizacji, do partii, do stowarzyszenia, do szkoły, do związku ⟨*(u)czynić członkiem organizacji, partii, związku; umożliwi(a)ć naukę, studia*⟩. **35.** **p.** kogo na mieszkanie, pod swój dach, na nocleg itp. ⟨*zgodzić się, zgadzać się na czyje zamieszkanie u siebie, na przenocowanie kogo u siebie itp.*⟩: Ludzie i tak dobrzy, że nas przyjęli pod swój dach. *Bron. J. Siostra. 27.* **36.** **p.** kogo — za kogo (do czego). **37.** **p.** kogo za swoje dziecko, za syna, córkę; **p.** do rodziny ⟨*adoptować kogo, zgodzić się, zgadzać się traktować kogo jako członka* *rodziny*⟩. **38. p.** kogo za pomocnika, za lokaja, za portiera itp. ⟨*dać komu zajęcie, posadę pomocnika, lokaja itp., nająć kogo w jakim charakterze*⟩: Może byście mnie, gospodarzu, przyjęli za parobka. *Kruczk. SPP.* **39.** Coś przyjmuje dobry, zły itp. obrót ⟨*coś zmienia się na lepsze, gorsze; toczy się inaczej niż dotąd*⟩: Sprawa przyjęła pomyślniejszy obrót. **40.** Coś przyjmuje określoną barwę, kolor, wygląd ⟨*coś zabarwia się w określony sposób, zmienia wygląd*⟩.

przyjemnie Bardzo mi **p.** (pana, panią itd. poznać) ⟨*formułka grzecznościowa używana przez osobę, której przedstawia się kogoś*⟩.

przyjemność 1. Prawdziwa, wielka **p. 2.** Dla przyjemności (co robić): Polował dla przyjemności. Sporty uprawiał dla przyjemności. **2a.** Z przyjemnością (co robić): Z przyjemnością przyglądał się rozgrywanym na stadionie zawodom sportowym. - Zrobię to dla pana z całą przyjemnością. *SW.* **3.** Mieć, znajdować w czym **p. 4.** Mieć **p.** znać, poznać, widzieć kogo ⟨*grzecznościowo: znać, poznać itp. kogo*⟩: Pamiętam bardzo dobrze i te dawniejsze czasy, w których miałem przyjemność poznać łaskawą Panią jeszcze jako dziewczynkę. *Sienk. Koresp. I, 35.* **5.** Z kim mam **p.**? ⟨*formułka grzecznościowa zastępująca bezpośrednie zapytanie o czyjeś nazwisko*⟩: — Kto pan jesteś? — pytał. — Z kim mam przyjemność? *Ritt. Most 62.* **6.** Dostarczać, dozn(aw)ać przyjemności. **7.** Odmówić sobie, wyrzec się przyjemności czego. **8.** Sprawić, zrobić komu **p.**: Ilekroć przyjdziesz, zrobisz mi zawsze wielką przyjemność. *Orzesz. Argon. 21.* **9.** Uganiać się za przyjemnościami życia. **10.** Używać wszelkich przyjemności. **11. p.** spotyka kogo.

przyjęcie 1. Chłodne, owacyjne, serdeczne, zimne, życzliwe **p.** ⟨*powitanie*⟩. **2.** Huczne, skromne, uroczyste, wielkie, wystawne **p.** ⟨*posiłek dla zaproszonych gości*⟩. **3.** Godziny przyjęć ⟨*ustalone godziny udzielania porad lekarskich, konsultacji, audiencji itp.*⟩: Wyznaczyć, zmienić godziny przyjęć. **4.** Izba przyjęć ⟨*przychodnia lekarska*⟩. **5.** Doznać chłodnego, uprzejmego, życzliwego itp. przyjęcia; spotkać się z chłodnym itp. przyjęciem ⟨*zostać powitanym chłodno, uprzejmie, życzliwie itp.*⟩. **6.** Coś jest do przyjęcia; nie do przyjęcia ⟨*na coś można się zgodzić, nie można się zgodzić*⟩: Warunki do przyjęcia. Propozycja nie do przyjęcia. **7.** Urządzać **p-a** (dla kogo). **8.** Zgotować komu owacyjne **p.** ⟨*powitać kogo owacyjnie*⟩: Artystce zgotowano owacyjne przyjęcie.

przyjęty Coś jest **p-e** ⟨*coś stanowi zwyczaj, jest powszechnie stosowane*⟩: Prawda, że nie jest przyjęte na świecie od nieznajomego podarunki przyjmować. *Krasz. Poeta 144.*

przyjmować p. **przyjąć**

przykazać *daw.* dziś *żart.* Jak Bóg (Pan Bóg) przykazał ⟨*jak należy, jak jest ogólnie przyjęte*⟩: Ubrana i uczesana jak Pan Bóg przykazał, odmłodniała o jakie piętnaście lat. *Lam J. Kariery 150.*

przykład 1. Dobry, zły **p. 2. p.** czego (gdy się wymienia przedmiot, który jest treścią przykładu): Cudowne przykłady takich pierwotnych metafor mamy w „Pieśni nad Pieśniami". (*Przybysz.*) *SPP.* **3. p.** na co (gdy się wymienia zasadę ogólną, której przykład jest tylko szczególnym wypadkiem): Przykłady na regułę trzech, na podnoszenie do potęgi; na deklinację pierwszą. *SW.* **4.** Dla przykładu (ukarać kogo). **5.** Na **p.** (np.) ⟨*wyrażenie poprzedzające przykładowe wskazanie na co lub wyliczenie czego*⟩: Drzewa iglaste, jak na **p.** sosna, świerk. *SW.* **6.** Brać **p.** z kogo ⟨*naśladować kogo*⟩. **7.** Być przykładem czego ⟨*stanowić dowód, ilustrację czego*⟩: Był przykładem dobrego kolegi. **8.** Czerpać skąd **p-y. 9.** Dać, dawać (dobry, zły) **p.** komu ⟨*postąpić, postępować w sposób godny naśladowania; pobudzać do czego (do dobrego, do złego)*⟩: Dawała córce przykład swoim skromnym i pracowitym życiem. *Olcha Most I, 98.* **10.** Dawać, stawi(a)ć kogo za **p.** komu. **11.** Dowieść czego; okazać, objaśnić, wykazać co na przykładzie. **12.** Iść, pójść za czyim przykładem ⟨*(z)robić to samo; postępować, postąpić podobnie*⟩: Idąc za przykładem starszych i ja kilka słów powiem o mojej edukacji. *Sztyrm. Katalept. II, 112.* **13.** *przestarz.* Nie ma, nie było przykładu czego ⟨*nie zdarza się, nie zdarzyło się*⟩: Nie było przykładu, żeby pojazd lub wóz wjechawszy do tej wsi nie zatrzymał się przed karczmą. *Rzew. H. Zamek 9.* **14.** Podawać; przytaczać, przytoczyć **p.** lub co jako **p.**: Historia drugiego takiego przykładu nie podaje. *Sienk. SPP.* **15.** Świecić przykładem ⟨*postępować wzorowo, być wzorem dla innych*⟩: W szkole uczył się dobrze, świecił innym przykładem.

przykładać, przyłożyć 1. *przestarz.* **p.** chłostę, klapsa, kułaka komu ⟨*wymierzyć*⟩: Przyłożył kułaka Jakubowej, gwałtem dopominającej się na piwo za znoszenie rzeczy. *Wol. Dom. III, 94.* **p.** dziecku klapsa. **2. p.** głowę do poduszki ⟨*kłaść się do snu; położywszy się zasypiać*⟩: Zdawało się Adasiowi, że ledwo przyłożył głowę do poduszki, a tu Zosia ciągnie go za ramię. *Was. W. Pok. 90.* **3.** Przykładać do kogo, do czego miarę, łokieć itp. ⟨*oceniać, sądzić kogo, co, porównywać kogo, co z kim, czym*⟩: Do niej przecie nie można przykładać tej miary, co do pierwszej lepszej przeciętnej kobiety. *Perz. Siostra 78.* **4.** *elektr.* Przyłożyć napięcie ⟨*włączyć, dołączyć napięcie*⟩. **5. p.** komu nóż do gardła ⟨*stawiać, postawić kogo w krytycznej sytuacji; wymuszać(-sić) co na kim*⟩: Nie może darować Marysieńce, że ona — jego poddanka — ośmiela się jemu, Ludwikowi, przykładać — jak mówi — nóż do gardła. *Boy Mar. 160.* **6. p.** pieczęć, pieczątkę ⟨*odciskać, odcisnąć pieczęć; (o)pieczętować*⟩. **7.** *przestarz.* **p.** pracy, pilności, uwagi itp. ⟨*pilnie pracować, być pilnym, uważnym itp.*⟩: Z przyszłych plonów można było dług spłacić, byle rąk i pracy przyłożyć. *Sienk. Now. II, 240.* **8.** (Dobry, miły, zacny itp.) że (choć) do rany przyłóż, przyłożyć ⟨*bardzo, nadzwyczaj dobry, miły itp.*⟩. **9. p.** ręki do czego ⟨*brać, wziąć w czym udział; zajmować się, zająć się czym; być współtwórcą czego*⟩: Nie było inicjatywy, do której by on ręki nie przyłożył. **10.** *fiz.* Przyłożyć siłę do czego ⟨*działać z określoną siłą na dany przedmiot*⟩. **11.** *przestarz.* **p.** starań, wysiłków ⟨*bardzo się starać o co*⟩: Przykładał starań, aby wszelkie zajęcie skierować na siebie samego. *Łoz. Wal. Noce 106.* **12.** Przykładać do czego wagę, znaczenie ⟨*uznawać co za ważne, kłaść nacisk na co, doceniać co należycie*⟩: Twoja ciotka, pani prezesowa, bardzo wiele wagi przykłada do jego bytności tutaj. *Prus Przem. 173.*

przykładek, przykładka *daw.* Na przykładek, na przykładkę ⟨*dodatkowo, jako dodatek*⟩: A nie rób plotek asanna, dodała na przykładek macocha. *Żmich. Pow. 172.*

przykładnie p. ukarać, ukarany ⟨*należycie, surowo, dla odstraszenia innych*⟩.

przykładny p-a kara; **p-e** ukaranie ⟨*odstraszająca(-e); surowa(-e)*⟩.

przykro 1. Jest, było **p.** (co robić) ⟨*jest, było źle, niemiło, niesympatycznie (co robić)*⟩: Przykro jest tułać się po cudzych kątach. *Prus Kron. IV, 301.* **2.** Jest, było, zrobiło się komu **p.** ⟨*ktoś odczuwa(ł) żal, zakłopotanie; czuje się, czuł się dotknięty, źle, nieswojo*⟩: Przykro mi, że mimo woli obraziłem tę kobietę. *Orzesz. Na dnie II, 82.*

przykrość 1. Wielka, wyraźna **p. 2.** Z przykrością (co robić, stwierdzać): Z przykrością wyznać muszę, że... *SW.* **3.** Doświadczyć, znosić od kogo; doznać w życiu (wielu) przykrości. **4.** Mieć przykrości. **5.** Narażać kogo na przykrości ⟨*na kłopoty, na zmartwienia*⟩. **6.** Oszczędzić komu przykrości. **7.** Sprawić, wyrządzić, zrobić komu **p.** ⟨*dokuczyć komu, dotknąć kogo; spowodować, że komu jest, zrobiło się przykro*⟩: Nie sprawiałby rodzicom przykrości. *Bartk. SPP.* **8. p.** maluje się na czyjej twarzy, spotyka kogo.

przykrócać, przykrócić p. cugli komu ⟨*wziąć, brać w karby; ograniczyć(-ać) kogo w beztroskim postępowaniu*⟩: Solą w oku wam jestem, bom wam cugli przykróciła. *Gomul. Mieszczka 191.*

przykry p. dla kogo, czego ⟨*niemiły, nieznośny*⟩: człowiek **p.** dla otoczenia; dźwięk **p.** dla ucha.

przykryć, przykrywać p. co — czym: **p.** głowę, włosy kapeluszem, czapką itp. ⟨*włożyć, wkładać kapelusz, czapkę na głowę*⟩.

przykryć się p. się nogami ⟨*upaść do tyłu prawie fiknąwszy koziołka*⟩: I chłop, psiakrew, jakem lunął w psyk, tak się nogami przykrył! *Syg. Wysadz. 336.*

przykrywka Pod przykrywką czego ⟨*pozorując co czym*⟩: Sypał złośliwościami pod przykrywką żartu.

przykrzyć się Przykrzy się komu ⟨*ktoś się nudzi, jest znudzony*⟩: Strasznie mu się przykrzyło bez określonego zajęcia.

przykuć, przykuwać 1. p. oczy, spojrzenie, wzrok ⟨*przyciągnąć, przyciągać wzrok; zmusić, zmuszać do przyglądania się*⟩: Dziwna jakaś siła przykuwała wzrok mój do jego twarzy. *Żmich. Pow. 199.* **2. p.** uwagę ⟨*mocno (za)interesować, (za)frapować*⟩: Książka jest pomysłowa, przykuwająca uwagę i żywa. *Rocz. Lit. 1934, s. 241.* **3. p.** kogo do miejsca ⟨*(s)powodować zatrzymanie się kogo w miejscu; zmusić, zmuszać kogo do zatrzymania się*⟩: Chciał wyjść, lecz grzmot oklasków z galerii przykuł go do miejsca. *Sewer Zyzma 338.*

przykuty Siedzieć, stać, stanąć jak **p.** ⟨*bez ruchu, nie mogąc się ruszyć (zwykle pod wpływem silnych wrażeń)*⟩: Stanąłem jak przykuty... każdy wyraz ich rozmowy utkwił mi na wieki w pamięci. *Dziek. Siła 51.*

przykuwać p. **przykuć**

przylać, przylewać *przestarz.* **p.** oliwy do ognia ⟨*podsycić(-ać) czyj gniew, rozjątrzyć(-ać) kogo*⟩: Wdawał się w polemikę piśmienną z Jezuitami toruńskimi [...] i tym sposobem do ognia przylewał oliwy. *Łukasz. Hist. IV, 172.*

przyległy p. do czego, *rzad.* komu ⟨*przylegający do czego, pograniczny*⟩: Grunty przyległe do naszych. *SPP.* W przyległym wielkiemu salonowi pokoju. *Orzesz. SPP.*

przylgnąć 1. p. do kogo, do czego; **p.** sercem do kogo; serce czyje przylgnęło do kogo ⟨*przywiązać się do kogo, do czego; ktoś przywiązał się do kogo*⟩: Przylgnął do ich domu. *SPP.* Serce moje przylgnęło do Fruzi. *Jeł. SW.* **2. p.** oczami do czego; oczy czyje przylgnęły do czego ⟨*patrzeć intensywnie, z uwagą na co, przyglądać się czemu uważnie; ktoś przygląda(ł) się czemu z uwagą*⟩: Przylgnął oczami do jej twarzy.

przylizać, przylizywać p. włosy ⟨*(u)czesać gładko*⟩.

przyłapać, przyłapywać p. kogo — na czym ⟨*zast(aw)ać kogo w chwili popełniania jakiegoś (zwykle zabronionego lub przestępczego) czynu; (wy)tropić kogo*⟩: **p.** kogo na kłamstwie, na grubej omyłce; na gorącym uczynku. Zląkłeś się tak, jakbym cię przyłapał na złej lekturze. *Par. SPP.*

przyłatać Ni przypiął, ni przyłatał; *rzad.* ni przypiąć, ni **p.** ⟨*o czymś zrobionym, powiedzianym bez sensu, nie pasującym do czego*⟩: Powie czasem coś takiego ni przypiął, ni przyłatał. *Unił. Żyto 193.* Masz czasem takie koncepta, że te w istocie ni przypiąć, ni przyłatać. *Lam J. Głowy II, 87.*

przyłbica Odkryć, odsłonić, podnieść przyłbicę, wystąpić z podniesioną przyłbicą; uchylić przyłbicy ⟨*wystąpić otwarcie, jawnie, nie kryć się z czym*⟩: Zdecydował się porzucić swoje [...] incognito i wstąpił nareszcie z podniesioną przyłbicą w szranki dziennikarskich zapasów. *Prus Kłop. 73.*

przyłożyć p. **przykładać**

przymierzać, przymierzyć 1. Nie przymierzając ⟨*zwrot usprawiedliwiający porównanie*⟩: A ja się zmachałem, nie przymierzając, jak pachciarska szkapa. *Żer. Grzech 23.* Głodny byłem, nie przymierzając jak pies. *Reym. Now. V, 105.*
przysł. **2.** Nie uwierzy, aż przymierzy.

przymierze 1. Odporne, wieczyste, zaczepne, zaczepno-odporne **p.** ⟨*ugoda, sojusz*⟩. **2. p.** z kim; między kim a kim. **3.** Nowe Przymierze ⟨*w religii chrześcijańskiej: Nowy Testament*⟩. **4.** Stare Przymierze ⟨*w religii mojżeszowej: Stary Testament*⟩. **5.** *kult.* Arka przymierza ⟨*skrzynia, w której według Biblii przechowywane były od czasów Mojżesza tablice dziesięciorga przykazań bożych*⟩: *przen.* O wieści gminna! ty arko przymierza między dawnymi i młodszymi laty. *Mick. Konrad 101.* **6.** Naruszyć, zerwać, złamać **p. 7.** Wejść z kim w **p. 8.** Wypowiedzieć (komu) **p. 9.** Zawrzeć z kim **p. 10. p.** stanęło (między kim a kim).

przymierzyć p. **przymierzać**

przymknąć, przymykać 1. p. oczy, powieki ⟨*zasłonić, zasłaniać oczy powiekami; spuścić, spuszczać powieki*⟩. **2.** Nie przymknąć oka ⟨*nie zmrużyć, nie zasnąć*⟩: Wschód się wyjaśniał, a on oka nie przymknął. *Krasz. SW.* **3. p.** oczy na co ⟨*nie zwrócić, nie zwracać uwagi na czyje postępowanie, sprawki, nie przeciwdziałać czyjemu postępowaniu, czyim sprawkom*⟩: Dostanie pan pieniądze, policja przymknie oczy i niech pan ucieka. *Boy Flirt IX, 146.* **4.** *gw. miejska* Przymknąć kogo ⟨*pozbawić wolności, osadzić w więzieniu*⟩: A pani Antoniowa czego się tu szwenda? No, no, proszę uważać. Bo jeszcze mogą panią przymknąć. *Past. Trzeba 77.*

przymówka 1. Ironiczna, uszczypliwa, złośliwa **p.** ⟨*przytyk*⟩. **2. p.** o co ⟨*dopominanie się*⟩: **p.** o wsparcie. **3.** *przestarz.* Czynić przymówkę do czego ⟨*robić aluzje; przymawiać czemu*⟩: No! nie na wielkoluda waszmość wyglądasz! — rzekł Kmicic czyniąc przymówkę do wzrostu rycerza. *Sienk. Pot. I, 117.* **4.** Uważać, wziąć co za przymówkę do czego, o co: Pomiarkowałem zaraz, żem się nie powinien przed nim skarżyć na tę moją biedę, aby tego nie wziął za przymówkę do kieszeni. *Krasz. Opow. 250.* **5. p-i** spotykają kogo.

przysł. **6.** Na drugiego przymówka, a na się ni słówka.

przymus 1. p. fizyczny ⟨*zmuszenie do czego przy użyciu siły*⟩. **2.** *praw.* **p.** adwokacki ⟨*obowiązkowe zastępstwo strony przez adwokata w procesie*⟩. **3. p.** osobisty ⟨*umieszczenie dłużnika na określony czas w miejscu odosobnionym*⟩. **4. p.** szkolny a. nauczania ⟨*obowiązek posyłania dzieci do szkoły podstawowej*⟩. **5.** Pod przymusem, z przymusem (co robić) ⟨*wbrew woli, z konieczności, nie dobrowolnie, z musu*⟩: Idzie za mąż bez miłości, pod przymusem. *Żer. Śnieg 17.* **6.** *przestarz.* Zadawać **p.** sobie lub komu ⟨*zmuszać się, zmuszać kogo do czego*⟩: Zadawała sobie widoczny przymus, aby być dla mnie serdeczną jak dawniej. *Orzesz. Z różnych I, 251.*

przymusowy 1. p-e lądowanie ⟨*spowodowane defektem samolotu*⟩. **2.** Praca **p-a** ⟨*niedobrowolna, narzucona*⟩.

przymykać p. **przymknąć**

przynależność 1. p. państwowa, **p.** do państwa ⟨*uregulowany prawem związek między jednostką a państwem, prawo obywatelstwa*⟩. **2. p.** narodowa, organizacyjna, partyjna, społeczna kogo ⟨*należenie do czego*⟩.

przynależy *daw.* Jak **p.** ⟨*jak należy*⟩: Dzisiaj jawnie już widzę, żeś jest kawaler [...] umysłu takiego, jak przynależy. *Kaczk. Murd. I, 113.*

przynieść, przynosić 1. p. co: **p.** dochód, zysk ⟨*da(wa)ć*⟩: Wiele ten dom przynosi [dochodu]? *SW.* **2. p.** hańbę, stratę, szkodę, ujmę, wstyd; **p.** chlubę, korzyść, pożytek, zaszczyt ⟨*sprowadzić(-dzać) co na kogo; sprawi(a)ć, (s)powodować co; narazić(-żać) kogo na co*⟩. **3. p.** pociechę, ulgę ⟨*da(wa)ć, sprawi(a)ć*⟩. **4. p.** wiadomość ⟨*(za)komunikować, obwieścić(-eszczać) co; zawiadomić(-damiać) o czym*⟩. **5. p.** co z sobą na świat ⟨*(u)rodzić się z czym (np. z jakimiś właściwościami, cechami charakteru, zdolnościami itp.)*⟩: Fundamenty rysów i charakteru człowiek przynosi na świat, gdy się rodzi. *Dygas. Molk. 123.* **6. p.** sobie imię ⟨*być, zostać nazwanym imieniem, jakie przypada w kalendarzu w dniu urodzenia kogo*⟩: Dano na chrzcie takie [imię], jakie sam sobie przyniosłem. *Zal. Marc. Wspom. 16.* **7.** *daw.* **p.** w ofierze, w dani, w darze ⟨*złożyć w ofierze, ofiarować*⟩. **8.** *daw.* **p.** w posagu ⟨*wnieść w posagu*⟩. **9.** Gadać, mówić, pleść co ślina do ust, do gęby, na język przyniesie ⟨*gadać, mówić bez zastanowienia, byle co*⟩: Plótł trzy po trzy, co mu ślina do ust przyniosła. *Skiba Poziom. 261.* Wolno mówić, co komu ślina do ust przyniesie. *Krasz. SW.* **10.** Coś, licho kogo przynosi, przyniosło; diabli kogo przynieśli ⟨*ktoś niepotrzebnie przyszedł; jest zbyteczny, sprawia kłopot*⟩: Jakie licho przyniosło cię tu tak wcześnie? *Sztyrm. Katalept. I, 10.*

przyoblec (się), przyoblekać (się) *książk.* **1.** Przyoblec habit; sukienkę duchowną, zakonną ⟨*zostać zakonnikiem (zakonnicą), księdzem*⟩. **2. p.** co w jaką formę, w jaki kształt, w jaką postać itp. ⟨*nada(wa)ć czemu jaką formę itp.; wyrazić(-żać) co w jakiej formie itp.*⟩: Bardzo cenne przyczynki źródłowe, przyobleczone w formę zajmującą i barwną, mamy w pomniejszych szkicach. *Kryt. 9/1, 1910, s. 110.* **3. p.** się w jaką formę, w jaki kształt, w jaką postać itp. ⟨*przybrać, przybierać jaką formę; zostać wyrażonym, być wyrażanym w jakiej formie itp.*⟩: Prus rozumiejąc doskonale potrzebę zmiany położenia kobiet w społeczeństwie, drwi z form, w jakie się agitacja reformatorska przyoblekła. *Matusz. I. Swoi 59.* **4. p.** w słowa ⟨*wyrazić słowami, nadać czemu formę słowną*⟩.

przypadek 1. Czysty, nieprzewidziany, prosty, ślepy **p.** ⟨*traf, zdarzenie, zbieg okoliczności*⟩. **2.** *daw.* Na **p.** czego ⟨*w razie czego*⟩: Zmówili się na przypadek napadu, we dzwony uderzyć. *Krasz. Wilno II, 373.* **3.** W przypadku czego [lepiej: w razie czego]. **4.** *daw.* W każdym przypadku ⟨*w każdym razie, mimo wszystko, jednak*⟩: W każdym przypadku ostrzegam, żebyś z przedmowy wyrzucił wszystko, co się ściąga do walki klasyków, romantyków, Osińskiego etc. *Mick. Listy II, 134.* **5.** *daw.* Z przypadku ⟨*przypadkiem, zbiegiem okoliczności*⟩: Bardzo mnie to cieszy [...] że choć z przypadku, przybywszy tu, dowiaduję się o tak ważnym postanowieniu tyczącym się mojej siostrzenicy. *Krasz. Seraf. 139.* **6.** Coś jest, nie jest kwestią przypadku ⟨*coś jest, dzieje się, zdarza się; nie jest, nie dzieje się, nie zdarza się przypadkowo, na skutek zbiegu okoliczności*⟩: Nie było kwestią przypadku [...] że pisał on [Rej] jedynie po polsku; to był jego program literacki. *Budzyk Lit. IX, 106.* **7. p.** przytrafia się, zdarza się; **p.** chciał, zrządził, że... **8. p-i** chodzą po ludziach.

przypiąć, przypinać 1. p. bukiet, kwiatek do kożucha, *daw.* do bandury ⟨*dodać niestosowną ozdobę; coś, co nie pasuje do czego*⟩. **2. p.** komu łatkę ⟨*powiedzieć, mówić komu lub o kim co uszczypliwego; wyrazić(-żać) się o kim niekorzystnie*⟩: Każdemu musisz zawsze łatkę przypiąć. *Perz. Uczn. 103.* **3. p.** komu rogi ⟨*uwieść, uwodzić komu żonę; zdradzić(-dzać) męża dając się uwieść*⟩. **4. p.** komu skrzydła ⟨*wzbudzić(-dzać) w kim zapał, fantazję; pobudzić(-dzać) kogo do działania*⟩: Miłość przypina, widzę, skrzydła kochankom, zwłaszcza kiedy im dobra nadzieja przewodniczy. *Skarb. Starosta 99.* **5.** Ni przypiął, ni przyłatał; *rub.* ni przypiął, ni wypiął (mówić, powiedzieć co) ⟨*mówić, powiedzieć co niestosownego, bez sensu; ni w pięć, ni w dziewięć*⟩.

przypiec, przypiekać 1. Przypiekać włosy (żelazkiem) ⟨*fryzować, karbować gorącym żelazkiem*⟩: Zakręcała je [włosy] w papiloty, potem przypiekała rozpalonym żelazkiem. *Orzesz. Pam. I, 79.* **2.** *rzad.* **p.** komu do żywego ⟨*bardzo dokuczyć(-ać)*⟩: Sobieski przypiekany do żywego przez żonę, sam bierze pióro, aby napisać w tej sprawie do swego francuskiego brata. *Boy Mar. 190.*

przypierać, przyprzeć 1. p. kogo do muru, do ściany ⟨*postawić, stawiać kogo w położeniu bez wyjścia; zmusić(-szać) do powiedzenia, zrobienia czego wbrew woli*⟩: Przyparty do muru, wygadał wszystko, co wiedział. **2.** *pot.* Przyparło kogo ⟨*ktoś odczuwa potrzebę naturalną (fizjologiczną lub seksualną)*⟩: Cniło im się tylko bez kobiet, a gdy którego przyparło, to odwiedzał szałasy lub przemykał się nocą do wsi, pocieszył Kasię lub Marysię i chyłkiem wracał do lasu. *Wierchy 1931, s. 83.*

przypilić *pot.* Przypiliło kogo ⟨*ktoś odczuł nagłą potrzebę fizjologiczną*⟩.

przypinać p. **przypiąć**

przypłacić 1. p. co kalectwem, obrażeniami ⟨*doznać kalectwa, obrażeń*⟩: Przygodę tę przypłacił lekkimi na szczęście obrażeniami. *Cent. Czel. 64.* **2. p.** co życiem ⟨*ponieść śmierć*⟩: Ryzykancką jazdę na stopniach pociągu przypłacił życiem.

przyprawiać, przyprawić 1. p. kogo — o co ⟨*narazić kogo na co*⟩: **p.** kogo o chorobę, o straty. Chcesz podstępem o zgubę wojsko przyprawić. *Sienk. SPP.* **2. p.** komu rogi ⟨*utrzymywać intymne stosunki z czyją żoną; o żonie: zdradzać męża*⟩: Poczciwe człeczysko [...] nie wie, że go żona za nos wodzi i przyprawia rogi. *Wójc. Zar. IV, 29.*

przyprowadzać, przyprowadzić 1. *nieco przestarz.* **p.** kogo, co — do czego ⟨*doprowadzać(-dzić)*⟩: **p.** kogo do gniewu, do rozpaczy, do nędzy; **p.** co do ruiny, do upadku (np. miasto). **2. p.** co do ładu, do porządku ⟨*(z)robić porządek, (u)porządkować co*⟩: Ścierała stół i w zakłopotaniu przyprowadzała to i owo do jakiegoś porządku. *Rus. Wiatr 58.* **3.** *przestarz.* **p.** co do skutku ⟨*(z)realizować jakiś projekt, zamysł itp.*⟩: Napisz mi tylko serio, kiedy masz ostateczny zamiar przyprowadzić do skutku twoje małżeństwo. *Sienk. Koresp. I, 91.* **4.** *przestarz.* **p.** kogo do przytomności, do siebie, do zmysłów ⟨*przywracać, przywrócić komu przytomność; (o)cucić, (o)trzeźwić kogo*⟩: Kiedy ją przyprowadzono do przytomności, spojrzała na mnie wzrokiem dzikim, obłąkanym. *Sztyrm. Pow. I, 374.*

przyprószyć Głowę, brodę czyją, włosy czyje przyprószyła siwizna, szron, śnieg; czas przyprószył głowę czyją itp. (siwizną, szronem itp.) ⟨*ktoś zestarzał się, posiwiał*⟩: Tajemne walki, staczane z widmami i przywidzeniami [...] siwizną przyprószyły jej wspaniałe krucze włosy. *Strug SPP.*

przyprzążka *żart. środ.* Na przyprzążkę (robić co) ⟨*dodatkowo, pobocznie*⟩: Tam [...] rządzi Szlangbaum, a ja tylko na przyprzążkę załatwiam interesa Stacha. *Prus Lalka III, 196.*

przypuszczać, przypuścić 1. p. atak, szturm itp. ⟨*nacierać, natrzeć atakując, szturmując; (za)atakować*⟩. **2.** *daw.* **p.** konia a. koniem ⟨*puszczać, puścić konia w cwał, ruszać(-yć) koniem szybko naprzód; d(aw)ać ostrogę koniowi*⟩: Przypuścił konia i umknął. **3. p.** samca do samicy, stadnika (ogiera) do klaczy itp. ⟨*pozwalać(-wolić) mu zaspokoić popęd płciowy*⟩. **4. p.** co do głowy, do myśli, do serca, do siebie ⟨*myśleć o czym intensywnie, z przejęciem; przejmować się, przejąć się czym; d(aw)ać się opanować czemu; brać, wziąć co do serca*⟩: Daruj mi, jeśli śmiałem przypuścić do głowy myśl starania się o siostrzenicę twoją. *Skarb. Starosta 85.* **5.** Nigdy bym coś (czegoś) podobnego nie przypuszczał ⟨*nigdy by mi coś podobnego nie przyszło do głowy; nigdy bym się czegoś podobnego nie domyślał*⟩. **6.** Przypuścić kogo do czego: a) ⟨*udostępnić komu co*⟩: **p.** kogo do sekretu, do tajemnicy; b) ⟨*pozwolić komu na co*⟩: **p.** kogo do poufałości; c) ⟨*pozwolić wziąć udział w czym, przystąpić do czego*⟩: **p.** kogo do gry, do spółki. **7.** *daw.* **p.** na kogo pokusę, próbę ⟨*wystawi(a)ć kogo na pokusę, na próbę*⟩: Próbę na serce królewskie przypuszczę. *Słow. Król 128.* **8. p.,** że... ⟨*sądzić, mniemać, że...*⟩. **9.** Przypuśćmy, że... ⟨*załóżmy, dajmy na to, że...*⟩: Przypuśćmy, że tak było, więc cóż z tego? *SW.*

przypuszczenie 1. Błędne, fantastyczne, mylne, słuszne **p.** ⟨*domysł, mniemanie*⟩. **2.** Czynić, robić, snuć **p-a. 3.** Gubić się w przypuszczeniach: Sam Kmicic jak w wodę wpadł. Gubiono się w przypuszczeniach, co się z nim stało? *Sienk. Pot. I, 87.* **4.** Coś nasuwa **p.**; **p.** narzuca się, nasuwa się. **5. p-a** (nie) sprawdzają się, (nie) sprawdziły się. **6. p-a** przychodzą komu do głowy: Przychodziły mu myśli i przypuszczenia straszne. *Krasz. SW.*

przypuścić p. **przypuszczać**

przyrastać, przyrosnąć 1. *daw.* Przyrasta komu serca ⟨*kogoś przepełnia radość; ktoś się cieszy*⟩: Kiedy w ręce twe instrument miły bierzesz [...] aż mi serca przyrasta. *Zab. XIV/1, 1776, s. 132.* **2.** *daw.* **p.** komu do serca ⟨*sta(wa)ć się miłym, kochanym*⟩: Aleś mi też dlatego tak przyrósł do serca, że już nie widzę, kogo bym miał wierniejszego od ciebie. *Kaczk. Olbracht. III, 13.* **3.** *żart.* Brzuch komu przyrasta do krzyża ⟨*ktoś jest wygłodzony; ktoś chudnie z głodu*⟩.

przyroda 1. p. martwa, nieożywiona, żywa ⟨*świat organiczny i nieorganiczny*⟩. **2.** Dzika, pierwotna, wolna **p.** ⟨*otaczający nas teren wraz z florą i fauną*⟩. **3.** Cuda, prawa, procesy, tajniki, zjawiska przyrody. **4.** Głosy przyrody ⟨*głosy otaczającego świata zwierzęcego, odgłosy zjawisk natury*⟩. **5.** Piękno przyrody ⟨*świata roślinnego oraz otaczającego nas terenu*⟩. **6.** Obcowanie z przyrodą. **7.** Ochrona przyrody. **8.** Pomniki przyrody. **9.** Rezerwat przyrody. **10.** Widoki przyrody. **11.** Na łonie przyrody ⟨*z dala od cywilizacji, zwłaszcza z dala od miasta, wsi, wśród pól, łąk, lasów itp.*⟩. **12.** Opanować, przekształcać, przeobrażać przyrodę. **13.** Ubóstwiać siły przyrody. **14.** Ujarzmić siły przyrody. **15.** Uczyć się przyrody (w szkole), studiować przyrodę, zapisać się na przyrodę (na wyższej uczelni). **16. p.** budzi się do życia; odradza się, zasypia.

przyrodni Brat **p.**; siostra **p-a**; rodzeństwo **p-e** ⟨*z tego samego ojca, ale z innej matki albo z tej samej matki, ale z innego ojca*⟩.

przyrodzony *pot.* Potrzeba **p-a** ⟨*potrzeba oddania moczu lub kału*⟩.

przyrosnąć p. **przyrastać**

przyrost **p.** naturalny ⟨*nadwyżka urodzin nad zgonami na danym terenie*⟩.

przyrząd **1.** **p-y** celownicze, gimnastyczne, miernicze, nawigacyjne, optyczne itp. ⟨*aparaty przeznaczone do wykonywania jakichś czynności lub ułatwiające ich wykonanie*⟩. **2.** **p.** do czego: **p.** do dokładnych pomiarów; **p-y** do gimnastyki.

przyrządowy Gimnastyka **p-a** ⟨*na przyrządach*⟩.

przyrzec, przerzekać *przestarz.* **p.** komu czyją rękę, **p.** komu kogo (w zamęście) ⟨*zgodzić się, zgadzać się na czyje małżeństwo; zgodzić się, zgadzać się wyjść za kogo za mąż*⟩.

przyrzeczenie **1.** Solenne, uroczyste **p.** ⟨*obietnica*⟩. **2.** Dochować, dotrzymać przyrzeczenia: Wieczną ci miłość przyrzekłam i przyrzeczenia mego święcie dochowam. *Dzierzk. Pow. II, 69.* **3.** Dać **p.** ⟨*przyrzec*⟩. **4.** Otrzymać (od kogo) **p.** **5.** (Z)łamać **p.** **6.** Wymóc na kim **p.** **7.** Wywiązać się z przyrzeczenia.

przyrzekać p. **przyrzec**

przyschnąć, przysychać **1.** Przyschło co na kim ⟨*ktoś nie poniósł kary za swoje przewinienia, uszło mu to płazem*⟩: Każdy z nas byłby dobrze za to przypłacił, ale na nim to przyschło. *Łęt. Wspom. 238.* **2.** Wrzód przysechł; rana przyschła ⟨*przestał(a) ropieć; zagoił(a) się*⟩. **3.** Sprawa przyschła ⟨*poszła w zapomnienie*⟩.

przysiadać, przysiadywać, przysiąść, przysiedzieć **p.** fałdów (nad czym) ⟨*przykładać się, przyłożyć się do czego; (po)pracować nad czym dłuższy czas wytrwale*⟩: Cierpliwie przysiadywał fałdów nad wygładzaniem i poprawianiem swoich utworów. *Chrzan. I. Lit. 525.*

przysiąc, przysięgnąć, przysięgać **1.** **p.** na co: **p.** na wszystkie świętości, na wszystko co komu jest drogie, na czyją pamięć ⟨*(za)ręczyć pod przysięgą; złożyć, składać przysięgę; przyrzec, przyrzekać uroczyście*⟩. **2.** *przestarz.* **p.** na posłuszeństwo, na wierność; *rzad.* **p.** posłuszeństwo, wierność ⟨*(za)ręczyć przysięgą, że się będzie posłusznym, wiernym*⟩.
przysł. **3.** Kto często przysięga, mało dotrzymuje.

przysięga **1.** Fałszywa; sakramentalna, uroczysta **p.** **2.** *hist.* **p.** hołdownicza, homagialna ⟨*składana na wierność panującemu władcy*⟩. **3.** **p.** lenna, poddańcza, wiernopoddańcza. **4.** **p.** małżeńska, ślubna; **p.** sądowa. **5.** **p.** na co: **p.** na wierność, na posłuszeństwo. **6.** Formuła, rota przysięgi. **7.** Pod przysięgą (zeznać co, zobowiązać się do czego) ⟨*przysięgając, składając przysięgę*⟩. **8.** Dochować, dotrzymać przysięgi. **9.** Naruszyć przysięgę: Bo kto przysięgę naruszy, ach, biada jemu, za życia biada! i biada jego złej duszy! *Mick. Ball. 20.* **10.** Odbierać, odebrać przysięgę od kogo. **11.** Rozwiązać przysięgę. **12.** Składać, złożyć przysięgę. **13.** Spełnić przysięgę. **14.** Stwierdzić co przysięgą. **15.** (Z)łamać przysięgę. **16.** Zwolnić kogo od przysięgi (w sądzie). **17.** **p.** wiąże kogo.

przysłać, przysyłać **p.** co (np. auto, łódź, konie, powóz, samochód) po kogo ⟨*dostarczyć auto itp. w celu przywiezienia kogo*⟩: Przysłał po nas dżonkę chińską z żaglem i dwóch ze swoich najlepszych żeglarzy. *Dyb. B. Pam. 555.*

przysługa **1.** Drobna, koleżeńska, nieoszacowana, przyjacielska, sąsiedzka, wielka **p.** ⟨*usługa, grzeczność, przysłużenie się*⟩. **2.** Niedźwiedzia, zła **p.** ⟨*narażenie na szkodę, krzywda wyrządzona w dobrej intencji*⟩: Niedźwiedzią przysługę ojczyźnie oddaje, kto dziś posłów znieważa. *Sienk. Pot. I, 252.* **3.** *przestarz.* Ostatnia **p.** ⟨*uczestnictwo w pogrzebie; pochowanie kogo*⟩. **4.** Oddać, wyświadczyć, przysługę. **5.** Odmówić, nie odmówić przysługi. **6.** Otrzymywać, przyjmować **p-i**.

przysługiwać Prawo łaski przysługuje komu: a) ⟨*ktoś jest uprawniony do ułaskawienia kogo*⟩: Prawo łaski przysługuje Radzie Państwa; b) ⟨*ktoś jest uprawniony do skorzystania z ułaskawienia*⟩: Skazanemu na śmierć przez sąd przysługiwało jeszcze prawo łaski.

przysłużyć się **p.** się źle komu ⟨*wyrządzić komu krzywdę, zaszkodzić*⟩.

przysposobienie **1.** **p.** przemysłowe, zawodowe ⟨*przygotowanie do przemysłu, do zawodu; wykształcenie przemysłowe, zawodowe*⟩. **2.** **p.** wojskowe ⟨*przygotowanie młodzieży do służby wojskowej w szkołach średnich i organizacjach pozamilitarnych*⟩.

przystać, przystawać **1.** **p.** do kogo, do czego ⟨*ściśle przylgnąć, przylegać*⟩. **2.** *przestarz.* **p.** do kogo ⟨*(po)lubić, (po)kochać kogo; przywiązać(-ywać) się, (przy)lgnąć do kogo*⟩: Prędko przystał do naszej rodziny i przez tydzień swego pobytu zaprzyjaźnił się [...] z moim ojcem. *Andrzej. A. Ram. I, 73.* **3.** Przystać do legionów, do wojska itp. ⟨*wstąpić, zaciągnąć się do wojska*⟩: Według tej ostatniej informacji Seweryn Baryka [...] przystał do polskich legionów. *Żer. Przedw. 45.* **4.** Przystać do siebie ⟨*o osobach: stać się bliskimi sobie wzajemnie, dopasować się do siebie; zaprzyjaźnić się wzajemnie*⟩: Nieszczęśliwa była ta godzina, kiedyśmy do siebie przystali. *Dąbr. M. Noce III/1, 35.* **5.** **p.** do serca ⟨*przypaść do serca, wzruszyć czym*⟩. **6.** Przystać na co ⟨*zgodzić się na co*⟩: **p.** na propozycję, na warunki.

przystało p. **przystoi**

przystań **1.** Cicha, spokojna **p.**; kajakowa, rybacka, wioślarska, żeglarska ⟨*mały port*⟩. **2.** Dobi(ja)ć, przybi(ja)ć, zawijać(-nąć) do przystani; odbi(ja)ć od przystani.

przystawać p. **przystać**

przystawiać, przystawić **1.** **p.** garnek, wieczerzę itp. do ognia ⟨*stawiać, postawić garnek itp. na ogniu, na fajerce*⟩: Zaparzano kawę i przystawiano garnuszki do ognia. *Goj. Dzień 83.* **2.** **p.** komu pijawki ⟨*umieszczać, umieścić na ciele w celu upustu krwi*⟩. **3.** **p.** komu stołka ⟨*zaszkodzić komu, narazić kogo na stratę, na niepowodzenie*⟩: Widocznie musiał mi ktoś stołka przystawić... plotek narobić. *Prus Now. I, 135.*

przystąpić, przystępować **1.** **p.** do czego: **p.** do spółdzielni, do spółki ⟨*stać się członkiem spółdzielni, spółki*⟩. **2.** **p.** do konfederacji (do Targowicy) ⟨*przyłączyć się, wziąć udział*⟩: August w imieniu swoim i wojska do Targowicy przystąpił. *Lel. SW.* **3.** **p.** do egzaminu ⟨*zgłosić się do egzaminu, zdawać egzamin*⟩. **4.** **p.** do spowiedzi, do komunii, *daw.* do stołu Pańskiego ⟨*(wy)spowiadać się, przyjąć, przyjmować komunię*⟩. **5.** **p.** do rzeczy; do sedna rzeczy, sprawy; do samej rzeczy ⟨*omówić, omawiać, załatwi(a)ć od razu to, co najważniejsze bez wstępów, bez omówień*⟩: Po co się panowie zatrzymujecie przy pustych wyrazach, przystąpmy do samej rzeczy. *Lubow. Sąd 21.* **6.** *daw.* **p.** do ślubu ⟨*szykować się do ślubu; wziąć ślub*⟩: Wyrobiwszy w parę dni indult, przystąpił zaraz do ślubu. *Kaczk. Grób II, 285.* **7.** Nie przystąp, nie przystępuj bez kija; ani przystąp, ani przystąpić do kogo ⟨*strach podejść do kogo, nie można rozmawiać, porozumieć się z kim; lepiej nie ryzykować*⟩: Jak nie jest w humorze, to do niego ani przystąp. *Nałk. Z. Gran. 80.* **8.** *daw.* Coś przystąpi, przystąpiło komu do głowy ⟨*coś komu przyjdzie, przyszło do głowy, najczęściej coś dziwnego, niedorzecznego, niezwykłego*⟩: Czy człowiek odgadnie, co takiemu stworzeniu do głowy przystąpi? *Jun. Bracia 219.* **9.** *daw.* Obłęd przystąpił, coś przystąpiło do kogo ⟨*ktoś dostał obłędu, manii; coś go opanowało*⟩: Zachowywał się tak, jakby do niego coś przystąpiło.

przystęp **1.** Łatwy, trudny, utrudniony, wolny **p.** (do czego) ⟨*możność dojścia; dostęp*⟩. **2.** **p.** do kogo, do czego. **3.** *przestarz.* **p.** światła, powietrza, wody itp. ⟨*dopływ, dostęp światła, powietrza itp.*⟩. **4.** W przystępie czego ⟨*w przypływie czego*⟩: W przystępie gniewu, rozpaczy; gorączki; dobrego humoru itp. (zrobić co). **5.** Bronić, wzbraniać, wzbronić komu przystępu do kogo, czego: Do łóżka chorej wszystkim przystępu wzbroniono. *Rzeczp. Krak. 326.* **6.** Dać **p.** do siebie (ku sobie) rozpaczy, zwątpieniu ⟨*poddać się rozpaczy, zwątpieniu*⟩. **7.** Nie dawać przystępu do czego: Bagna nie dawały przystępu do rzeki. **8.** Mieć **p.** do kogo, czego: a) ⟨*mieć możność spotkania, nawiązania kontaktu z kim; wejścia, dojścia, wstępu do czego*⟩: Nie miał przystępu do dyrekcji teatru. Do magazynu głównego mieli przystęp tylko pracownicy biblioteki; b) ⟨*o uczuciach: dosięgnąć kogo; ogarniać, ogarnąć, opanować kogo, co*⟩: Dziś do mnie złość nie ma przystępu, ani zawiść, ani małość podła. *Wysp. Noc 221.*

przystępny **1.** **p-a** cena ⟨*niezbyt wysoka, niewygórowana*⟩. **2.** **p-e** warunki ⟨*możliwe do przyjęcia, dogodne*⟩. **3.** **p.** wykład ⟨*łatwy do pojmowania, popularny*⟩. **4.** **p.** dla kogo, *daw.* komu ⟨*zrozumiały, jasny*⟩: Mowa przystępna nawet i dla prostaczków. *SW.* **5.** **p.** dla czego, czemu ⟨*podatny na co; skłonny do czego*⟩: Organizm **p.** dla chorób. **p.** rozpaczy, szlachetnym uczuciom.

przystępować p. **przystąpić**

przystoi, przystało **1.** Przystoi, przystało; nie przystoi, nie przystało, by... a. co robić ⟨*wypada, wypadało; nie wypada, nie wypadało*⟩: Nie przystało uczniowi poufalić się z mistrzem. *Kras. Rozm. 37.* **2.** Jak na kogo przystało (co robić) ⟨*tak jak się godzi, wypada komu; godnie; z honorem*⟩: Marli jak na żołnierzy przystało. *Sienk. SPP.*

przystosowany **p.** do czego ⟨*ukształtowany odpowiednio do czego; zharmonizowany z czym*⟩: Szkielet ptaka jest wyraźnie przystosowany do lotu. *Michaj. Rozwój 30.*

przystrzyc **p.** co — w co ⟨*nadać jakiś kształt czemuś strzyżonemu*⟩: **p.** brodę w klin; krzew w stożek.

przysyłać p. **przysłać**

przyszłość **1.** Bezpieczna, bliska, daleka, duża, jasna, ładna, obiecująca, pewna, piękna, pogodna, pomyślna, różowa, szczęśliwa, świetna, wielka, wspaniała; ciemna, czarna, mroczna, ponura, smutna, zła **p.** ⟨*okres przyszły; przyszłe losy, dzieje; kariera*⟩. **2.** **p.** artystyczna, naukowa, życiowa ⟨*kariera*⟩. **3.** **p.** kogo, czego: **p.** dziecka, lekarza, naukowca, poety, wodza; **p.** przedsięwzięcia, wynalazku. **4.** Cel, gwarancja, melodia, muzyka, nadzieja (lepszej), obraz, podpora, podwaliny, siew, tajniki, ziarno przyszłości. **5.** Plany przyszłości, na **p.** **6.** Korzystny dla przyszłości. **7.** Nadzieja, nauka, perspektywy, projekty, widoki, wnioski, wpływ, zadania, zadatek, zamiary na **p.** **8.** Niepokój, obawa, troska o **p.** **9.** Ktoś bez przyszłości; z przyszłością ⟨*ktoś, kto się nie wybije, nie odznaczy, nie zrobi kariery; ktoś, kto się wybije itd.*⟩: Ależ panie! To człowiek z olbrzymią przyszłością. *Berent Fach. 198.* **10.** Na **p.**; w przyszłości ⟨*potem, później, kiedyś*⟩: Proszę, żeby się takie rzeczy nie powtarzały na przyszłość (w przyszłości). **11.** Budować, rozjaśniać, torować, zabezpieczyć, zapewnić, zawiązać, zgotować, złamać, zniszczyć, zwichnąć komu (sobie) **p.** **12.** Czytać, przepowiadać, wróżyć, zgadywać **p.** (z dłoni, z rąk, z twarzy, z gwiazd). **13.** Mieć **p.**: a) ⟨*móc się rozwijać*⟩: Po bagnach i wilgotnych łąkach wśród lasów sadzone olszyny nie mają przyszłości, bo się tu po ich zniknięciu sam z siebie nie odsieje las. *Pol Obrazy II, 113*; b) Mieć **p.** (przed sobą) ⟨*mieć warunki na zdobycie powodzenia; zrobić karierę, majątek*⟩: Nieźle grasz, masz przyszłość przed sobą. *Sewer Zyzma 87.* **14.** Odgadnąć, odkryć, odsłonić, przeczuwać, przejrzeć, przenikać, przewidywać, rokować komu (świetną), zapowiadać, złożyć w czyje ręce **p.** **15.** Widzieć w kim swoją, czyją **p.**; **p.** dla siebie, dla kogo ⟨*spodziewać się od kogo pomocy, współpracy, umożliwienia egzystencji*⟩: Całą swą przyszłość widzi w synu. **16.** Wyobrażać sobie **p.** **17.** Doczekać przyszłości. **18.** Pracować dla przyszłości ⟨*dla przyszłych pokoleń*⟩. **19.** Liczyć, rachować na **p.** **20.** Mieć wpływ na **p.** **21.** Zamyślać się nad przyszłością. **22.** Troszczyć się, trwożyć się o **p.** **23.** Bać się, lękać się przyszłości, o **p.** **24.** Decydować, marzyć, myśleć, stanowić, wątpić o przyszłości. **25.** Patrzeć (ufnie), spoglądać w **p.**; przenosić się (myślą), sięgać wzrokiem, myślą; wybiegać (myślą) w **p.**; wierzyć w (lepszą) **p.** **26.** Czytać w przyszłości. **27.** Kłopotać się, martwić się, żyć przyszłością. **28.** **p.** (jaka) czeka kogo, leży przed kim. **29.** **p.** jest zakryta przed kim, przed czyimi oczami, przed czyim wzrokiem. **30.** **p.** jest w czyich rękach (w czyim ręku). **31.** **p.** maluje się, rysuje się w ciemnych, różowych barwach. **32.** **p.** należy do kogo, otwiera się przed kim, stoi przed kim otworem, uśmiecha się do kogo. **33.** **p.** pokaże co ⟨*coś się okaże, da się widzieć, stanie się jasne, zrozumiałe*⟩. **34. p.** przyniesie co komu (np. radość, smutek, powodzenie), tai, ukrywa co, zapowiada co; zapowiada się dobrze, szczęśliwie, smutno.

przyszły 1. Czas **p.**: a) ⟨*przyszłość*⟩: Pisarz robi koziołka w czeluście czasu przyszłego. *Życie Lit. 6, 1954*; b) ⟨*w gramatyce: forma osobowa czasownika oznaczająca, że dana czynność (dany stan) nastąpi później, niż się o tym mówi lub pisze*⟩. **2. p-a** jesień, wiosna, zima; **p-e** lato ⟨*jesień itp. w następnym roku*⟩. **3. p.** kwartał, miesiąc, rok, tydzień ⟨*następny*⟩. **4. p.** poniedziałek, wtorek itp. ⟨*poniedziałek itp. w następnym tygodniu*⟩. **5. p-e** pokolenia ⟨*potomność*⟩. **6.** Na **p.** tydzień, miesiąc, rok itp. ⟨*w przyszłym tygodniu itp.*⟩.

przyszyć, przyszywać p. komu łatkę ⟨*wyrazić(-żać) się o kim uszczypliwie*⟩.

przyszywany 1. p. kuzyn, stryj, wuj, dziadek itp.; **p-a** babka, ciotka, kuzynka itp. ⟨*bardzo daleki kuzyn (daleka kuzynka) itp.; nie krewny, nie krewna; tytularny(-a) kuzyn, kuzynka itp.*⟩. **2. p.** mąż, **p-a** żona ⟨*nieślubny(-a)*⟩. **3.** *rzad.* **p.** syn; **p-a** córka ⟨*przybrany(-a); wychowanek; wychowanka*⟩.

przyśnić 1. Coś nie może się przyśnić, coś ani się komu przyśni ⟨*ktoś nie myśli, nie marzy o tym, nie odważa się na to*⟩: Dobro publiczne taki prym miało przede wszystkim, że się nikomu ani przyśniło na własną uważać fortunę, kiedy król wici rozesłał. *Kaczk. Gniazdo 7.* **2.** Zbić kogo, sprawić komu lanie, basałyki, zamalować kogo itp. że mu się rodzona babka, prababka, sądny dzień przyśni ⟨*zbić kogo bardzo mocno*⟩: Jak cię zamaluję, to ci się sądny dzień przyśni. *Jun. Mazur. 8.*

przysł. **3.** A co się diabłu w gorączce nie przyśni, to on na jawie wymyśli.

przyśnić się 1. Ktoś, coś może, mógłby, mogłoby się **p.** ⟨*ktoś, coś robi silne wrażenie na kimś*⟩: Bokobrody otaczały twarz groźną i daleką, która przyśnić się mogła. *Osm. Siedem 30.* **2.** Coś zaledwie, z trudem może się komu **p.** ⟨*ktoś zaledwie o tym myśli, odważa się na to*⟩: Podobne używanie zaledwie się przyśnić mogło jakiemuś zwolennikowi filozoficznego epikureizmu. *Dygas. Now. V, 94.* **3.** Coś się komu przyśniło ⟨*ktoś ułożył coś sobie dziwacznie w głowie, ubrdał sobie*⟩.

przyśpieszać, przyśpieszyć 1. p. co ⟨*zwiększyć szybkość czego*⟩: **p.** tempo. **2. p.** biegu, kroku, *daw.* kroki ⟨*biec, iść szybciej*⟩.

przyświecać, przyświecić 1. *książk.* **p.** komu jak gwiazda ⟨*być dla kogo przewodnikiem, radością, szczęściem, nadzieją*⟩: Tyś powinna przyświecać ludziom jak gwiazda. *Bełc. Król 324.* **2.** *książk.* Łaskawa, szczęśliwa gwiazda przyświeca komu ⟨*komuś się wiedzie*⟩: Choć ci łaskawsza niż nam przyświeciła gwiazda, z tegoś ty wzleciał, w którym my siedzimy, gniazda. *Zabł. Różne 363.*

przytknąć p. usta, ustami do czego ⟨*lekko pocałować*⟩: Blade usta przytknął do czoła córki. *Orzesz. Na dnie 129.*

przytomność 1. Całkowita **p.** ⟨*świadomość, normalny stan psychiczny*⟩. **2. p.** umysłu ⟨*panowanie nad sobą, szybkie orientowanie się w sytuacji*⟩: Dzięki przytomności umysłu uniknął wypadku. **3.** *daw.* W przytomności czyjej (np. świadków) ⟨*w obecności czyjej*⟩. **4.** Leżeć, paść bez przytomności, *przestarz.* odchodzić od przytomności. **5.** Odzyskać, stracić **p.** **6.** Przychodzić, (po)wracać, (po)wrócić do przytomności ⟨*odzysk(iw)ać przytomność; przychodzić, przyjść do siebie*⟩. **7.** Zachować **p.** (umysłu)

przytulić 1. p. kogo, co do piersi ⟨*przycisnąć, przygarnąć*⟩: Bierze rękę jego, przytuli ją do swoich piersi. *Staszic SW.* **2. p.** głowę ⟨*znaleźć schronienie, przytułek, znaleźć bezpieczne miejsce pobytu*⟩: Gdzie wam bezpieczniej głowy przytulić jako przy mnie, który kilkaset szabel mam do rozporządzenia? *Sienk. Pot. VI, 175.* **3.** Nie mieć gdzie głowy **p.** ⟨*nie mieć schronienia, mieszkania; być bezdomnym*⟩: Podziękować za służbę, będąc obarczonym liczną rodziną, nie mając gdzie przytulić głowy, nie tak to łatwo! *Pług Zagon II, 134.* **4.** *daw.* **p.** uszy ⟨*ucichnąć, uspokoić się*⟩: Służył nam, póki sądził, że fawory zyska, a teraz, jak wilk jaki, przytulił uszyska. *Syrok. Ułas 36.*

przytułek 1. Bezpieczny **p.** ⟨*schronienie; dach nad głową*⟩. **2. p.** dla dzieci, dla sierot; dla kalek, dla starców ⟨*zakład opieki społecznej*⟩. **3.** Dać, zapewnić komu **p.** **4.** Doznać od kogo przytułku ⟨*otrzymać u kogo schronienie*⟩. **5.** Iść, oddać do przytułku; umieścić (dziecko) w przytułku; zakończyć życie w przytułku ⟨*do zakładu opiekuńczego; w zakładzie opiekuńczym*⟩. **6.** Szukać gdzie, u kogo przytułku. **7.** Znaleźć gdzie, u kogo **p.**; znaleźć się bez przytułku: Znalazł przytułek u przyjaciela. *Krasz. SW.*

przytwierdzić *daw.* **p.** chłopa do gleby, do roli, do ziemi ⟨*w okresie pańszczyzny zabronić chłopu opuszczenia wsi bez pozwolenia dziedzica*⟩. *por.* przywiązać.

przytyk 1. Osobiste, złośliwe **p-i** ⟨*docinki, przycinki*⟩. **2. p.** do czego: **p.** do czyjego małego wzrostu. **3.** Brać, wziąć co za **p-i**: Pochwały wzięli sobie za przytyki. *Zab. XIV/1, 1776, s. 42.* **4.** Robić **p-i** *rzad.* **p.** do czego ⟨*przymawiać komu; przymawiać się do czego; robić krytyczne, złośliwe uwagi*⟩: Oho, do posagu robi przytyk. *Dygas. Pióro 33.*

przywdziać, przywdziewać 1. *książk. przestarz.* **p.** co ⟨*włożyć, wkładać co na siebie*⟩: **p.** suknię, zbroję, żałobę. **2.** *daw.* **p.** koronę ⟨*zostać królem, ukoronować się*⟩: W trzy miesiące po zgodzie braci litewskich przywdziała Jadwiga koronę polską. *Szajn. Jadw. I, s. XIII.* **3.** Przywdziać habit, kaptur, płaszcz mniszy, suknie zakonne ⟨*wstąpić do klasztoru, zostać zakonnikiem*⟩. **4. p.** maskę ⟨*ukry(wa)ć właściwe oblicze, zamiary, uczucia; przyb(ie)rać jakąś pozę, postać; (u)pozować się na kogo, na co*⟩: Nie przywdziewam maski jak ci, co za broń używają fałszu. *Bliz. Dam. 116.* **5.** Przywdziać suknię duchowną ⟨*zostać księdzem*⟩.

przywiązać, przywiązywać 1. p. kogo, co do czego ⟨*przymoco(wy)wać, (u)wiązać*⟩: **p.** psa do drzwi, konia do słupa. **2.** Choroba, kalectwo przywiązuje, przywiązało kogo do łóżka ⟨*pozbawia, pozbawiło możności chodzenia; zmusza, zmusiła(-o) do leżenia*⟩. **3.** Przywiązać (chłopa) do gruntu, do roli, do ziemi ⟨*w dawnych czasach: zmusić chłopa do nie-*

opuszczania miejsca zamieszkania i do uprawy roli na rzecz ziemianina⟩. **4. p.** sobie kamień do szyi ⟨*(u)topić się*⟩: Kamień chyba przywiążę sobie z rozpaczy do szyi, gdy ujrzę Annę obok niego. *Bełc. Hun. 52.* **5.** *daw.* **p.** uwagę ⟨*skupi(a)ć uwagę, skupi(a)ć się na czym*⟩: Uwagi przywiązać nie może do tego, co czyta. *Rzew. H. Zamek 265.* **6.** Przywiązywać wagę, znaczenie do czego ⟨*uważać co za ważne, istotne; liczyć się z czym*⟩: Przywiązywał wagę do tego, co inni mówią o nim. **7. p.** kogo do siebie ⟨*wzbudzić(-dzać) w kim uczucie przywiązania, oddania, sympatii*⟩: Spoglądała na niego „jak w słońce" [...] Tym go oczarowała, spętała, przywiązała do siebie. *Ritt. Noc. 14.*

przywiązanie 1. Niewolnicze, prawdziwe **p. 2. p.** do kogo, do czego; dla kogo ⟨*serdeczne zżycie się z kim, z czym*⟩: **p.** do rodziców; do stron rodzinnych. Swoich kochała bez miary i dla nich mogła grzeszyć zbytkiem przywiązania. *Krasz. SW.* **3.** *przestarz.* Mieć **p.** do kogo, do czego ⟨*być przywiązanym do kogo, do czego; darzyć kogo, co sympatią, lubić*⟩: Miałam słabość, miałam przywiązanie do człowieka, o którym ci opowiadałam. *Krasz. Seraf. 228.*

przywiązywać p. **przywiązać**

przywieść, przywodzić 1. p. kogo, co do czego ⟨*doprowadzić(-dzać) kogo do czego*⟩: **p.** kogo do rozpaczy, do szaleństwa; do nędzy, do ruiny, do upadku. **2.** *przestarz.* Przywieść kogo do przytomności, do zmysłów ⟨*doprowadzić kogo do odzyskania przytomności; ocucić*⟩: Użyłem wszystkich sposobów trzeźwienia, jakie mi się nawinęły, aż w końcu przywiodłem go do zmysłów. *Gosz. Pow. 208.* **3.** Przywieść co do skutku ⟨*zrealizować co, załatwić jaką sprawę, wykonać jakieś zamierzenie*⟩: Myśl przejechania się powinieneś do skutku przywieść. *Chopin Wyb. 51.* **4.** *daw.* Przywieść sprawę do sądu ⟨*wnieść sprawę do sądu, wytoczyć sprawę sądową*⟩. **5.** *daw.* **p.** na hak ⟨*narazić(-żać) na niebezpieczeństwo; (do)prowadzić do katastrofy, do złej sytuacji*⟩: Zdrajco! [...] chciałeś mnie na hak przywieść, ledwiem się nie wygadał. *Sienk. Pot. IV, 190.* **6. p.** na myśl, na pamięć; **p.** wspomnienie o czym ⟨*wywoł(yw)ać jakieś skojarzenie myślowe, wspomnienie, (o)budzić co w pamięci; przypomnieć, przypominać co*⟩: Spojrzenie, które rzucił na niskie dachy przylegające do okna, przywiodło mu wspomnienie o wężach zaskrońcach, które wylazły z akwarium na dach. *Słonim. Końce 116.* **7.** Licho (kogo, co) przywiodło ⟨*licho co nadało, spowodowało; źle się stało; licho kogo sprowadziło*⟩.

przywilej 1. p. czego ⟨*szczególne uprawnienie*⟩: **p.** starszeństwa. **2.** *daw.* **p.** na co ⟨*pozwolenie na zajmowanie się czym; monopol*⟩: **p.** na prowadzenie handlu, na eksploatację kopalni. **3.** Korzystać z przywileju (, że...). **4.** Mieć **p.** czego, jaki ⟨*korzystać ze szczególnych uprawnień*⟩: Dziewczę ma niby przywilej wyboru. *Syrok. Wędr. 232.* **5.** Nadać, odebrać komu **p. 6. p.** (jaki lub czego) przysługuje komu.

przywodzić p. **przywieść**

przywołać, przywoływać 1. p. kogo do porządku ⟨*nakaz(yw)ać spokój, ciszę, zgodę itp.; kazać opamiętać się odpowiednio, właściwie zachowywać się w danej sytuacji; udzielić(-ać) napomnienia*⟩: **p.** dyskutanta, mówcę do porządku. **2.** *daw.* Przywołać kogo do swego boku ⟨*powierzyć komu odpowiedzialne stanowisko; uczynić kogo swym bliskim współpracownikiem, doradcą*⟩. **3. p.** kogo, oczami, wzrokiem; gestem, ręką itp. ⟨*da(wa)ć komu znać, aby się zbliżył, podszedł*⟩. **4. p.** co na pamięć ⟨*przypomnieć, przypominać sobie co*⟩: Obrazy minionych czasów przywoływał na pamięć. *Jun. Mazur. 109.* **5. p.** uśmiech na usta ⟨*zmusić, zmuszać się do uśmiechu*⟩: Przywołała na usta kwaśno-słodki, lecz pełen uprzejmości uśmiech. *Jun. Now. 96.* **6.** *daw.* **p.** strony, sądy, sprawę ⟨*oznajmi(a)ć głośno rozpoczęcie sądzenia*⟩.

przywracać, przywrócić 1. p. co ⟨*zaprowadzać(-dzić) co z powrotem*⟩: **p.** karność, ład, porządek, spokój. **2. p.** kogo — do czego ⟨*przyjąć, przyjmować kogo, co z powrotem do czego*⟩: **p.** kogo do czci, do godności, do łaski. **3. p.** komu przytomność, zdrowie, życie; **p.** kogo do przytomności, do zdrowia, do życia ⟨*sprawić, że ktoś oprzytomnieje; odzyska zdrowie; będzie żył*⟩.

przyznać, przyznawać 1. p. komu co ⟨*widzieć, dopatrywać się w kim czego*⟩: **p.** komu talent, zdolności, dar wymowy. **2.** Przyznać komu nagrodę ⟨*wyróżnić kogo za co nagrodą*⟩. **3.** Przyznać komu pierwszeństwo ⟨*uznać kogo za pierwszego, za przodującego; uznać czyją przewagę w czym*⟩. **4. p.** komu prawo czego ⟨*da(wa)ć pozwolenie, przywilej na co*⟩. **5. p.** komu rację, słuszność ⟨*zgodzić się, zgadzać się z kim; potwierdzić, przyświadczyć to, co ktoś utrzymuje*⟩. **6. p.** komu co w głębi duszy, w duchu ⟨*w myśli, skrycie zgadzać się z kim, z czym*⟩. **7. p.** z ręką na sercu ⟨*stwierdzić(-dzać) co z przekonaniem*⟩: Z ręką na sercu przyznaję, że wasze argumenty są nie od odparcia. *Brand. M. Pocz. 111.*

przyzwoitość 1. Dla przyzwoitości (co robić) ⟨*ze względu na wymagania konwenansu*⟩: Ceremoniować się dla przyzwoitości. **2.** Przechodzić, przekraczać granice przyzwoitości ⟨*przekraczać granice przyjętych zwyczajów*⟩: Bezczelność tego człowieka przekraczała wszelkie granice przyzwoitości. **3. p.** każe, nakazuje, aby..., co robić: Przyzwoitość nakazywała odwzajemnić serdeczne uściski czułej połowicy i coś powiedzieć na powitanie. *Bal. Burm. 96.*

przyzwyczajenie 1. Brzydkie, dobre, złe **p.** ⟨*nawyk, zwyczaj, obyczaj*⟩. **2.** Siła przyzwyczajenia. **3.** Z przyzwyczajenia (robić co): Chodził do teatru więcej z przyzwyczajenia, niż z potrzeby. **4.** Nabrać przyzwyczajenia (do czego); nabrać (brzydkich) przyzwyczajeń. **5.** Wyrabiać w kim, w sobie dobre przyzwyczajenia.

przysł. **6.** Przyzwyczajenie jest drugą naturą.

psi 1. *pot.* **p.** czas, **p-a** pogoda ⟨*zła pogoda, plucha*⟩. **2.** *euf.* **p-a** dusza, **p-a** kość (słoniowa), **p-a** noga, **p-a** para, **p-a** wełna, **p-a** wiara ⟨*przekleństwa*⟩: Wszystko, psia wełna, zmarniało, nie ma nic, jakoby po spaleniu. *Jun. Antrop. 138.* **3. p-a** dziura ⟨*na statku: otwór prostokątny w marsie*⟩. **4. p.** figiel, częściej w *lm* ⟨*niewyszukany, głupi żart*⟩: Lew był uczony — w cyrku siły sterał — zatem liberał; choć sam się rzadko oddawał zabawie, znosił psie figle łaskawie. *Hertz B. Bajki 102.* **5.** *pot.* **p.** grzyb

⟨*niejadalny*⟩. **6. p.** los, **p-e** życie ⟨*marny(-e); nędzny(-e)*⟩. **7.** *wulg.* **p-a** jego (twoja) mać ⟨*przekleństwo*⟩. **8. p.** obowiązek, **p-e** prawo ⟨*obowiązek, od którego nie można się wykręcić, który bezwzględnie należy spełnić*⟩. **9.** Za **p.** grosz, za **p-e** pieniądze ⟨*bardzo tanio, za bezcen*⟩: Kupić co, nabyć, sprzedać za **p-e** pieniądze. **10. p-e** przywiązanie, **p-a** wierność ⟨*bezwzględne(-a), całkowite(-a)*⟩. **11. p-a** służba ⟨*ciężka, nieprzyjemna*⟩. **12. p-e** szczęście, **p.** los ⟨*brak szczęścia; zły, tułaczy los*⟩. **13. p-e** ścierwo ⟨*przekleństwo*⟩. **14.** *bot.* **p-a** trawka ⟨*roślina z rodziny traw o kłoskach jednostronnych*⟩. **15. p-a** wachta ⟨*w gw. marynarskiej: wachta trwająca od północy do czwartej rano*⟩. **16. p.** węch ⟨*spryt, intuicja*⟩. **17. p-a** zapłata, **p.** zarobek ⟨*licha, nędzna zapłata, lichy, nędzny zarobek*⟩. **18.** (Nie) mieć kogo za **p.** pazur ⟨*za nic, nie liczyć się z kim; lekceważyć kogo*⟩: Kobiety cudzych mężów usidlają dla zabawy, a później ich nie mają za psi pazur. *Twórcz. 5, 1953, s. 38.* **19.** Otrzymać, zdobyć (co) psim swędem ⟨*otrzymać co nie wiedzieć jak i kiedy, bez wysiłku; tanim kosztem*⟩. **20.** Przyczepić się do kogo, jak rzep do psiego ogona ⟨*nachodzić kogo, narzucać się komu, nie dawać komu spokoju*⟩.

przysł. **21.** Kto nie słucha ojca, matki, ten posłucha psiej skóry (psiej kołatki). **22.** Psie głosy nie idą pod niebiosy ⟨*niesłuszna obmowa nie może człowieka dotknąć*⟩.

psota **1.** Dziecinna, niewinna, nieszkodliwa; złośliwa **p.** **2.** *przestarz.* Na psotę komu coś zrobić ⟨*na złość, na przekór*⟩. **3.** Płatać, stroić (komu) **p-y.** **4.** Wyrządzić psotę, wyrządzać **p-y**: Jak ten smarkacz raz jeszcze będzie mi wyrządzał psoty, to go każę złapać i rózgami osiec. *Krasz. Latarn. IV, 36.*

pstryczek Dać komu pstryczka (w nos); dostać pstryczka (w nos) ⟨*dać; dostać nauczkę*⟩: Zrobił durnia ze wszystkich [...] Panu wojewodzie też dał pstryczka. *Putr. Rzecz. 466.*

pstrykać, pstryknąć p. w palce ⟨*uderzać(-yć) palcem o palec (jednej ręki) wywołując charakterystyczny odgłos*⟩.

pstrzyć, popstrzyć Muchy pstrzą, popstrzyły co ⟨*brudzą, pobrudziły co, zostawiają, pozostawiały ślady na czym*⟩.

psuć 1. p. co: **p.** opinię, reputację komu (sobie) ⟨*szkodzić w opinii komu (sobie)*⟩. **2.** *daw.* **p.** sobie głowę ⟨*wysilać umysł, trudzić się nad czym; łamać; suszyć sobie głowę*⟩. **3. p.** komu (sobie) krew ⟨*irytować kogo (się), denerwować kogo (się) (niepotrzebnie na próżno); przyprawiać kogo o zły humor*⟩: Paszkwile psuły dworakom krew. *Brück. Kult. III, 346.* **4. p.** sobie oczy, zdrowie ⟨*osłabiać wzrok, zdrowie*⟩. **5.** *wulg.* **p.** powietrze ⟨*puszczać wiatry*⟩. **6. p.** szyki, plany ⟨*niweczyć, krzyżować szyki, plany*⟩. **7. p.** komu (sobie) żołądek ⟨*powodować choroby żołądka*⟩.

psychologiczny Powieść, nowela **p-a** ⟨*których podstawowym tematem są przeżycia wewnętrzne bohaterów*⟩.

pszczeli Miód **p.** *farm.* Jad **p.** ⟨*jad pszczół specjalnie spreparowany, stosowany jako lek*⟩.

pszczoła 1. Pracowity jak **p.** **2.** Brzęk, brzęczenie pszczół. **3. p-y** brzęczą; huczą (na wyroju), roją się, wyroiły się.

przysł. **4.** Kto chowa pszczoły i klacze, ten na biedę nigdy nie płacze. **5.** Kto ma pszczoły, ten ma miód, kto ma dzieci, ten ma smród.

pszenny, *przestarz.* **pszeniczny 1.** Chleb **p.** ⟨*z mąki pszennej*⟩. **2.** Gleba, ziemia **p-a**; grunt **p.** ⟨*odpowiedni(a) do uprawy pszenicy; urodzajna(-y), żyzna(-y)*⟩. **3.** Mąka **p-a** ⟨*z pszenicy*⟩.

ptak 1. p-i domowe, dzikie, drapieżne, śpiewające. **2. p-i** kopalne ⟨*wymarłe, o których istnieniu wiemy na podstawie wykopalin*⟩. **3. p.** łowczy ⟨*ptak drapieżny wyuczony do polowania na inne ptaki*⟩. **3a. p.** łowny ⟨*na którego najchętniej polują myśliwi*⟩. **4.** Niebieski **p.** ⟨*o człowieku lekkomyślnym, nieodpowiedzialnym, żyjącym cudzym kosztem*⟩. **5. p-i** przelotne, wędrowne ⟨*odbywające co roku wędrówkę, odlatujące do ciepłych krajów*⟩. **6.** Stalowy **p.** ⟨*samolot*⟩. **7.** Lekki, wolny jak **p.** **8.** *daw.* dziś *książk. podn.* Ptakiem (polecieć, powrócić, przylecieć, wyrywać się do czego itp.) ⟨*lotem ptaka, jak najszybciej, bardzo szybko*⟩: Serce nasze ptakiem wyrywa się z piersi do innego świata. *Morc. Pisma I, 163.* **9.** Lotem ptaka ⟨*bardzo, szybko, prędko*⟩: Chciałbym lotem ptaka z miejsc tych ulecieć. *Słow. Poem. I, 110.* **10.** Z lotu ptaka ⟨*z góry, tak jak się widzi z góry*⟩: Zdjęcie z lotu ptaka. **11.** Śpiew, świegot ptaków. **12.** Bić się, miotać się, rzucać się jak **p.** w klatce ⟨*miotać się bezsilnie*⟩: Odchodziłem po prostu od zmysłów, biłem się jak ptak w klatce. *Reym. Now. V, 273.* **13.** *daw.* Wpaść komu w **p-i** ⟨*wmieszać się w czyje sprawy, wejść w drogę, w paradę; pomylić, pokrzyżować szyki*⟩: Są pewne zdarzenia, że jeden gach drugiemu nie chcąc w ptaki wpadnie. *Zabł. Pojedn. 213.*

przysł. **14.** Zły to ptak, co własne kala gniazdo.

ptasi *zool.* **1. p-e** mleko ⟨*wydzielina wola u gołębi, którą karmione są pisklęta*⟩; *przen.* ⟨*o czymś wymyślnym, wyszukanym, nadzwyczajnym*⟩. **2. p.** mózg ⟨*umysł ciasny, ograniczony, płytki, pozbawiony szerokich horyzontów*⟩. **3.** Brakuje, brak, *daw.* nie dostaje komu tylko (chyba) ptasiego mleka ⟨*ktoś żyje w dobrobycie, może mieć wszystko, czego zapragnie*⟩: Mogło się ludziom wydawać, że brakuje mu tylko ptasiego mleka. *Brosz. Opow. 116.*

ptaszek 1. Ranny **p.** ⟨*o człowieku lubiącym wstawać bardzo wcześnie*⟩. **2.** Mam cię ptaszku, tuś mi ptaszku! ⟨*wykrzyknienie przy schwytaniu kogo na gorącym uczynku*⟩: Mam cię, ptaszku, myśli sobie, to tu widocznie jakaś sprawa miłosna! *Prus Now. I, 39.*

przysł. **3.** Słówko ptaszkiem wyleci, a powróci wołem ⟨*plotka rośnie przechodząc z ust do ust*⟩.

ptysiowy Groszek **p.** ⟨*drobne kluseczki z ciasta takiego jak ptysie*⟩.

publiczka Pod publiczkę ⟨*schlebiając gustom odbiorców, licząc na tani efekt*⟩: [Aktorzy] zaczynają grać „pod publiczkę". *Prz. Kult. 36, 1954.*

publiczny 1. Dobro **p-e**; grosz, interes **p.**; własność **p-a** ⟨*powszechny(-e,-a); ogólny(-e,-a); nie prywatny(-e,-a)*⟩. **2.** Biblioteka **p-a** ⟨*dostępna dla wszystkich*⟩. **3.** Dom **p.** ⟨*lupanar*⟩. **4.** *daw.* Kobieta **p-a**

⟨*prostytutka*⟩. **5.** *praw.* Oskarżenie **p-e** ⟨*wniesione przez prokuratora*⟩. **6.** Opinia **p-a** ⟨*opinia większości danego środowiska*⟩. **7.** *praw.* Oskarżyciel **p.** ⟨*prokurator*⟩. **8.** *praw.* Prawo **p-e** ⟨*określające stosunek jednostki do państwa oraz podmiotów prawa publicznego pomiędzy sobą*⟩. **9.** Roboty **p-e** ⟨*prace mające znaczenie dla ogółu kraju, miasta, gminy itp.*⟩. **10.** **p-a** tajemnica ⟨*wiadomość nie ogłoszona urzędowo, ale znana ogółowi*⟩. **11.** Widok **p.** ⟨*dostępny dla publiczności*⟩: Wystawić co (np. trumnę ze zwłokami) na widok p.

puc *pot.* Do pucu, dla pucu ⟨*na niby, dla żartu, dla zachowania pozoru*⟩: Nie chcąc, żeby mu przeszkadzano w pracy, rozgłosił dla pucu, że wyjeżdża na kilka dni.

puch **1.** **p.** gęsi, łabędzi ⟨*miękkie piórka o skróconej stosinie*⟩. **2.** **p.** śnieżny ⟨*puszysty, świeżo spadły śnieg*⟩. **3.** *sport.* **p.** zsiadły ⟨*puch śnieżny leżący dłuższy czas, bardziej zwarty*⟩. **4.** Miękki jak **p.** **5.** **p.** pod nosem ⟨*pierwsze owłosienie*⟩: Dziś każdy młodzieniec, ledwie doczekawszy się puchu pod nosem, rozprawia już szeroko i głęboko o miłości. *Sztyrm. Pow. II, 336.* **6.** Na puchach, w puchach (sypiać, wylegiwać się) ⟨*na puchowym posłaniu*⟩. **7.** Rozbić co, rozwiać się w **p.** ⟨*rozbić, rozwiać całkowicie, zniweczyć*⟩: Marzenia rozwiały się w p.

puchar **1.** **p.** przechodni ⟨*wręczany zwycięzcy do czasu rozegrania następnych zawodów*⟩. **2.** Między ustami a brzegiem pucharu ⟨*aluzja do tego, że między pożądaniem a wypiciem wiele się może zdarzyć (wg greckiego podania o Anceuszu, którego zabił dzik w chwili, gdy przykładał puchar do ust)*⟩. **3.** Spełni(a)ć **p.**: Obficie spełniane puchary. *Krasz. SW.*

puchnąć **1.** Głowa komu puchnie ⟨*ktoś ma kłopoty, zmartwienia*⟩: Pojęcia nie masz, jakie mam kłopoty. Głowa puchnie po prostu. **2.** Uszy puchną od czego ⟨*coś jest dla kogo nieprzyjemne*⟩: Baby srogie czyniły lamenty, od których prawie że już uszy puchły. *Konopn. Balcer 48.* **3.** *żart.* Bić i patrzeć, czy równo puchnie ⟨*zwrot wyrażający dezaprobatę czyjego postępowania*⟩.

pud *pot.* Na **p-y** czego ⟨*w dużej ilości, pod dostatkiem*⟩: Kłopotów mamy na pudy. *żart.* Nudy na **p-y** ⟨*o czymś nudnym*⟩: Przedstawienie zgoła nieinteresujące: nudy na pudy.

pukać, puknąć **1.** p do czego, w co: **p.** do drzwi, do okna, do pokoju; **p.** w okno. **2.** Pukać do (drzwi) jakiegoś urzędu ⟨*zabiegać o co, domagać się czego w jakimś urzędzie*⟩: Rada miejska przez dwa lata musiała pukać do komisji gubernialnej i wyższych władz, aby fundusz na naprawę potrzebny uzyskać. *Kalin. Galic. 438.* **3.** Pukać palcem w czoło ⟨*dawać do zrozumienia, że ktoś nie jest przy zdrowych zmysłach*⟩: Pukał palcem w czoło, kiwał nad nim z politowaniem głową, a nawet nazywał go wprost osłem. *Goj. Dom 123.* **4.** Pukać z czego — do kogo, czego ⟨*strzelać, bić, walić*⟩: **p.** z dział do samolotów. **5.** Serce puka ⟨*bije*⟩: Z cichym westchnieniem jej łono się wznosi, a serce wciąż puka i puka. *Grudz. Marz. 54.*

puknąć się *pot.* **p. się** w czoło ⟨*zastanowić się, pomyśleć nad czym; opamiętać się*⟩: Puknij się w czoło. Tego przecie nie zgubił żaden z chłopaków. *Bron. J. Ogn. 218.*

pula **1.** *sport.* **p.** finałowa ⟨*zawodnicy, którzy zakwalifikowali się do finału*⟩. **2.** **p.** mieszkaniowa ⟨*ogół mieszkań będący do dyspozycji urzędu rozdzielczego*⟩. **3.** *karc.* Być przy puli ⟨*mieć wszelkie szanse wygrania puli*⟩. **4.** Grać do puli ⟨*grać, składając przegraną nie tylko wygrywającemu, ale i do banku*⟩.

puls Trzymać rękę na pulsie ⟨*śledzić, badać objawy i rozwój czego, być w czym zorientowanym; wiedzieć o wszystkim, co się dzieje*⟩: Lubię ludzi, którzy trzymają rękę na pulsie życia, robią wrażenie mocnych, choćby nimi nie byli. *Rudn. A. Lato 129.*

pulsować **p.** czym ⟨*tętnić*⟩: **p.** radością, zabawą, życiem.

pułapka **1.** **p.** na kogo, na co ⟨*potrzask, samołówka; przen. zasadzka*⟩: **p.** na myszy, na lisy, na ptaki, na ryby; **p.** na złodzieja. **2.** Dostać się, wpaść w pułapkę: Wydawało jej się, że nie ma dla niej wyjścia z tej straszliwej pułapki, w którą się dostała za podszeptem Życkiego. *Meis. Sams. 168.* **3.** Pochwycić, złowić kogo w pułapkę. **4.** Zastawić pułapkę na kogo, na co.

punkt **1.** Ciemny **p.** czego ⟨*to, co wywołuje nieufność, podejrzenie; sprawa niejasna, niezrozumiała*⟩: W życiu inżyniera było dużo zagadek i ciemnych punktów. *Ritt. Most. 72.* **2.** Mocny, słaby **p.** kogo lub czego ⟨*mocna, dodatnia; słaba, ujemna strona kogo, czego*⟩. **3.** **p.** apteczny ⟨*kiosk z artykułami drogeryjnymi; rodzaj małego składu aptecznego*⟩. **4.** **p.** biblioteczny, noclegowy ⟨*miejsce, gdzie mieści się biblioteka, nocleg*⟩. **5.** *sport.* **p.** karny ⟨*punkt doliczany przez sędziego zawodnikowi lub drużynie za przekroczenie przepisów*⟩. **6.** **p.** kulminacyjny, szczytowy ⟨*stopień najwyższego napięcia, największego rozwoju czego*⟩: Entuzjazm publiczności osiągnął punkt kulminacyjny, gdy... **7.** *techn.* **p.** martwy ⟨*w silnikach tłokowych krańcowe położenie tłoka, przy którym szybkość tłoka równa się zeru*⟩. **8.** *fiz.* **p.** materialny ⟨*ciało fizyczne o bardzo małych rozmiarach przestrzennych*⟩. **9.** **p.** obserwacyjny ⟨*stanowisko, placówka, skąd można obserwować kogo lub co*⟩. **10.** *astr.* **p.** odziemny (Księżyca) ⟨*apogeum*⟩. **11.** *astr.* **p.** przysłoneczny ⟨*perihelium*⟩. **12.** *astr.* **p.** przyziemny (Księżyca) ⟨*perigeum*⟩. **13.** **p.** sporny ⟨*szczegół, sprawa wywołująca zastrzeżenia*⟩. **14.** **p.** usługowy ⟨*zakład, warsztat, w którym wykonywa się określone usługi*⟩. **15.** **p.** węzłowy ⟨*miejsce, z którego rozchodzą się w różnych kierunkach drogi, linie kolejowe*⟩. **16.** *geogr.* **p.** wysokościowy ⟨*miejsce o określonej wysokości nad poziomem morza*⟩. **17.** **p.** zborny ⟨*miejsce zbiórki oddziałów, np. wojskowych*⟩. **18.** **p.** zwrotny czego ⟨*fakt, wydarzenie itp., po którym następuje zmiana biegu wypadków, zmiana kierunku czego*⟩: Rozmowa z siostrą była dla pana Krukowskiego punktem zwrotnym w jego życiu i w stosunkach. *Prus Emanc. II, 175.* **19.** *fiz.* **p.** ciężkości ⟨*punkt przyczepienia wypadkowej wszystkich sił ciężkości działających na poszczególne elementy danego ciała*⟩; *przen.*: Punkt ciężkości został przesunięty z armii na flotę, a więc z lądowej Sparty na morskie Ateny. *Ziel. T. Kult. ant. I, 149.* **20.** *fiz.*

p. krzepnięcia, zamarzania ⟨*temperatura, w której ciało ciekłe przechodzi w stan stały*⟩. **21. p.** oparcia ⟨*miejsce, w którym coś lub ktoś może się oprzeć; również przen.*⟩: Mieć, stracić, znaleźć **p.** oparcia. **22.** *fiz.* **p.** przyłożenia, zaczepienia ⟨*miejsce, w którym określona siła działa na dany przedmiot*⟩. **23.** *meteor.* **p.** rosy ⟨*temperatura, przy której para wodna znajdująca się w powietrzu skrapla się*⟩. **24.** *astr.* **p-y** równonocy ⟨*punkty przecięcia się równika z ekliptyką*⟩. **25. p.** skupu ⟨*miejsce, w którym skupuje się dostawiane towary*⟩. **26.** *mat.* **p.** styczności ⟨*miejsce, w którym styczna styka się z krzywą*⟩. **27.** *fiz.* **p.** topnienia, topliwości ⟨*temperatura, przy której ciała stałe przechodzą w stan ciekły*⟩. **28. p.** widzenia ⟨*stanowisko, z którego ktoś rozpatruje daną sprawę*⟩. **29. p.** wrzenia ⟨*temperatura, przy której płyn zaczyna wrzeć*⟩. **30. p.** wyjścia czego ⟨*to, co stanowi zaczątek, podłoże, podstawę czego*⟩: Tezy referatu stały się punktem wyjścia dyskusji. **31.** *chem.* **p.** zapłonu ⟨*temperatura, w której dane ciało zapala się płomieniem*⟩. **32. p.** o pierwszej, drugiej itp. ⟨*równo, punktualnie o pierwszej itp.*⟩. **33.** Na punkcie kogo, czego ⟨*w odniesieniu do kogo, czego; w zakresie czego, pod względem czego*⟩: Miał manię na punkcie czystości. **34.** W dobrym punkcie ⟨*o sklepie, kinie itp.: w miejscu ruchliwym, uczęszczanym*⟩: Sklep w dobrym punkcie położony. *SW.* **35.** Z punktu, *daw.* w punkcie ⟨*od razu, natychmiast, z miejsca*⟩: Sprawa z punktu wzięła dobry obrót. **36.** Coś stanęło, utknęło na martwym punkcie ⟨*czegoś nie można doprowadzić do końca, coś napotkało przeszkody nie do pokonania*⟩: Pertraktacje, roboty utknęły na martwym punkcie. **37.** Zbijać **p.** po punkcie ⟨*jedno po drugim*⟩. **38.** Zgadzać się, różnić się (z kim) w jakim a. na jakim punkcie ⟨*pod jakimś względem*⟩: Ponieważ nie we wszystkich punktach się zgadzali, więc wybuchały między nimi przelotne sprzeczki. *Jun. Dworek 122.* **39.** *daw.* Znaleźć się w punkcie ⟨*znaleźć się jak należy, jak potrzeba; znaleźć się w kropce*⟩.

purpura 1. Nosić purpurę ⟨*piastować godność królewską lub kardynalską*⟩. **2.** Okryć purpurą ⟨*mianować dostojnikiem państwowym lub kościelnym*⟩: Jagiełło okrył mnie książęcą purpurą, wielkim księciem litewskim mianował. *Pot. L. Pam. II, 23.* **3.** Przywdziać, uzyskać purpurę (królewską, kardynalską) ⟨*zostać królem, kardynałem*⟩.

pustacki *przestarz.* Po pustacku ⟨*beztrosko, wesoło*⟩: Śmiać się po pustacku.

pustelnik Żyć jak **p.** ⟨*żyć ascetycznie, w odosobnieniu*⟩.

pustka 1. p. w czym: **p.** w głowie, w sercu, w życiu. **2. p-i** w kieszeni ⟨*całkowity brak pieniędzy*⟩. **3.** Jest, była, panowała **p.**; są, były, panowały gdzie **p-i** ⟨*jest itp. pusto, bezludnie; nie ma, nie było nikogo; nikt się nie pokazuje; nie ma czego*⟩: Wokół cisza była i pustka. *Berent Próchno 200.* Pustki w sklepach. Pustki w spiżarni. **4.** Stać pustką, pustkami; zionąć pustką ⟨*być całkowicie opuszczonym przez ludzi, nie zamieszkałym*⟩: Domy w zniszczonym mieście zionęły pustką. **5.** Świecić pustką, pustkami ⟨*być niedostatecznie zapełnionym, być prawie pustym*⟩: Sala koncertowa świeciła pustką. **6.** Wypełnić, zapełnić pustkę (w życiu).

pusty 1. p. frazes, dźwięk; **p-a** gadanina, **p-e** słowa ⟨*frazes, słowa bez istotnej treści*⟩. **2. p-a** głowa ⟨*o kimś bezmyślnym lub lekkomyślnym*⟩. **3. p-a** kieszeń, kasa, **p.** skarb itp. ⟨*brak pieniędzy*⟩. **4. p.** śmiech (bierze, porywa kogo) ⟨*żywiołowy, beztroski; szyderczy, złośliwy*⟩: Z początku porwał mię śmiech pusty, a potem litość i trwoga. *Mick. Ball. 33.* **5. p.** żołądek ⟨*czczy*⟩. **6.** Z pustymi rękami (przyjść, przyjechać): a) ⟨*nie przynosząc podarunku*⟩; b) ⟨*bez niczego, nic nie osiągnąwszy*⟩: Wrócić z wyprawy z pustymi rękami. **7.** Przelewać z pustego w próżne ⟨*prowadzić rozmowę bez treści, jałową, o niczym; rzad. robić coś całkowicie zbędnego*⟩.

przysł. **8.** Z pustego i Salomon nie naleje.

puszcza 1. Głucha, nieprzebyta, pierwotna, zapadła **p.**; **p.** dziewicza, leśna. **2.** *przestarz.* Bezludna **p.** ⟨*obszar pusty, dziki; pustynia*⟩. **3.** Głos wołającego (wołający) na puszczy ⟨*słowa, apel nie znajdujące oddźwięku u słuchaczy, trafiające w próżnię*⟩: Rady ich były głosem wołającym na puszczy. *Mech. Wym. III, 193.*

puszczać, puścić 1. p. co ⟨*rozgłaszać(-osić)*⟩: puścić frazes, koncept, plotkę, wiadomość, wieść; puszczać dowcipy, plotki, wieści itp. **2.** Puszczać bańki mydlane, z mydła ⟨*wydmuchiwać je przez słomkę*⟩. **3.** *rub.* Puszczać bąki, puścić bąka ⟨*wypuszczać, wypuścić gazy; zesmrodzić się*⟩. **4. p.** farbę: a) *łow.* ⟨*zaczynać, zacząć krwawić*⟩; b) *pot.* ⟨*zdradzać(-dzić) się z czym; wygadać się*⟩: Pilnie nastawiał uszu i nie puszczając farby sam starał się dowiedzieć jak najwięcej. *Was. W. Rzeki 181.* **5.** Puszczać finfy (fimfy), puścić finfę (fimfę) ⟨*robić komu złośliwe kawały, zrobić złośliwy kawał; płatać figle (spłatać figla); dokuczać(-yć)*⟩: Jak oni mi będą takie finfy puszczać, to wszystko na nic się nie zda. *Bliz. Rozb. 41.* **6. p.** (koniom) cugli, lejce, wodze ⟨*przestać je mocno trzymać, mocno kierować; zwalniać, zwolnić, popuszczać(-ścić)*⟩: *przen.* **p.** wodze uczuciom. **7.** Puszczać kaczki ⟨*rzucać płaskim kamieniem w taki sposób, aby się kilkakrotnie odbił od powierzchni wody*⟩. **8. p.** korzenie, listki ⟨*o roślinach*⟩. **9. p.** krew ⟨*nacinać, naciąć żyłę w celu upływu krwi (dawny zabieg chirurgiczny)*⟩. **10.** *pot.* **p.** oko, oczko do kogo ⟨*mrugać, mrugnąć do kogo zalotnie*⟩. **11.** Puścić ostatni dech, ostatnią parę ⟨*paść, umrzeć; zdechnąć*⟩. **12.** Nie **p.** pary z ust, z gęby ⟨*nie wygadać się z czym; nie odzywać się, nie odezwać się*⟩. **13. p.** pieniądze, zarobek itp. ⟨*(roz)trwonić*⟩. **14.** *pot. środ.* **p.** rolę ⟨*(za)grać byle jak, (z)lekceważyć rolę*⟩: Nieraz zagrałem lepiej, nieraz gorzej, jak to w teatrze, ale nigdy nic mógł mi nikt zarzucić, że rolę zbagatelizowałem, czy jak się to mówi — puściłem. *Solski Wspom. I, 205.* **15.** Puszczać słowa na wiatr: a) ⟨*nie dotrzymywać tego, co się obiecuje*⟩; b) *rzad.* ⟨*nie słuchać czyich słów, puszczać je mimo uszu*⟩: Nie puszczaj [...] na wiatr słów moich, kiedyś mi za nie podziękujesz. *Groza Wład. II, 70.* **16.** Puszczać zajączki ⟨*powodować odbijanie się promieni słonecznych od powierzchni lusterka i padanie ich na różne przedmioty w postaci jasnych, biegających plam*⟩. **17.** Puścić luźno, w pukle, w warkocz ⟨*o włosach: rozpuścić, ułożyć w pukle, w warkocz*⟩. **18. p.** wolno, na wolność ⟨*uwalniać, uwolnić z zamknięcia (z aresztu, więzienia)*⟩: Po sprawdzeniu dokumentów puszczono zatrzymanych wolno. **19. p.** co mimo uszu, *daw.* **p.** mimo (siebie) ⟨*nie zwracać, nie zwrócić uwagi na czyje słowa; nie brać, nie wziąć pod uwagę*⟩: **p.** obelgi mimo uszu. **20. p.** co młynka, w młynek ⟨*zacząć obracać co bardzo szybko*⟩: Wzniósł duży sękaty kij do góry i puścił go młynka między palcami. *Zachar. Jarema 86.* **21.** Puścić kogo od siebie ⟨*pozwolić mu odejść, odjechać*⟩. **22.** *posp.* Puścić kogo (*rzad.* co) kantem, w trąbę ⟨*porzucić, opuścić kogo; zerwać z kim, zrezygnować z kogo, czego*⟩: **p.** starającego kantem (o kobiecie). **23. p.** płazem, bezkarnie, na sucho ⟨*wybaczać(-yć), darow(yw)ać*⟩: Takich figlów płazem nie puszczę. *Skiba Poziom. 72.* **24.** *przestarz.* **p.** na loterię, na licytację ⟨*wystawić na loterii, na licytacji*⟩. **25. p.** co w dzierżawę ⟨*wydzierżawić*⟩: **p.** ogród w dzierżawę. **26. p.** w niepamięć ⟨*zapominać, zapomnieć; uzn(aw)ać za niebyłe*⟩: Puścić krzywdy w niepamięć. **27.** *przestarz.* **p.** co w odwłokę, w przewłokę ⟨*odkładać, odłożyć na później; odsuwać, odsunąć; odwlekać, odwlec*⟩: **p.** sprawę w odwłokę. **28.** *daw.* **p.** w pośmiewisko, w ohydę ⟨*narażać(-zić) na pośmiewisko; zohydzać(-ić)*⟩: Zaczęto puszczać w pośmiewisko starożytne obyczaje. *Rzew. H. Pam. 305.* **29. p.** (kogo) przodem ⟨*pozwalać, pozwolić komu iść przed sobą; przepuszczać(-ścić)*⟩. **30.** *daw.* **p.** w rozsypkę ⟨*rozbi(ja)ć, rozpraszać, rozproszyć w walce*⟩: **p.** w rozsypkę oddział nieprzyjacielski. **31. p.** co w ruch (np. maszynę, mechanizm) ⟨*uruchamiać, uruchomić*⟩. **32.** Puścić w ruch pięści ⟨*zacząć wymachiwać pięściami; okładać, bić kogo pięściami*⟩. **33. p.** w taniec ⟨*kazać tańczyć*⟩: **p.** w taniec tresowanego niedźwiedzia. **34.** *posp.* **p.** kogo w trąbę ⟨*porzucać(-ić) kogo*⟩. **35. p.** z dymem, *rzad.* z ogniem: a) ⟨*(s)palić; obracać, obrócić w perzynę*⟩: **p.** miasto z dymem; b) *żart.* ⟨*wyd(aw)ać pieniądze na papierosy*⟩; c) *przestarz.* ⟨*(roz)trwonić, przehulać*⟩: **p.** majątek z dymem. **36. p.** (kogo) z kwitkiem ⟨*odprawi(a)ć z niczym*⟩. **37.** Puścić (kogo) z torbami ⟨*uczynić kogo biedakiem, zrujnować*⟩. **38.** Brud, plama puszcza ⟨*spiera się, daje się zeprać, schodzi*⟩. **39.** Klamry, nity puściły ⟨*rozerwały się*⟩. **40.** Kolor puszcza ⟨*farbuje; nie jest trwały*⟩. **41.** Lód, śnieg; ziemia, woda, rzeka puszcza, puścił(a) ⟨*lód itp. topnieje, stopniał; woda itp. rozmarza*⟩: Lody na wiosnę puściły. **42.** Mróz, zima puszcza ⟨*robi się cieplej, następuje odwilż*⟩. **43.** Oczko (w pończosze) puściło ⟨*spruło się*⟩.

puszczać się, puścić się 1. p. się biegiem, cwałem, galopem, kłusem, jak strzała ⟨*ruszać(-yć) szybko*⟩. **2.** *przestarz.* **p. się** na co ⟨*brać się, wziąć się do czego, (za)ryzykować co, (od)ważyć się na co*⟩: **p. się** na awantury, na spekulację, na dzierżawę, na dawanie korepetycji. **3. p. się** na złe, na złe życie ⟨*zaczynać, zacząć złe, niemoralne życie*⟩. **4.** *daw.* **p. się** na los (szczęścia) ⟨*zd(aw)ać się na los, (za)ryzykować*⟩. **5.** *daw.* **p. się** w grę (w karty), w ćwika itp. ⟨*zaczynać, zacząć grać w karty, w ćwika itp.*⟩. **6. p.** się w drogę ⟨*wyruszać(-yć)*⟩. **7. p. się** w pogoń za kim. **8.** *daw.* **p. się** w pląsy, w tany, w taniec; **p. się** w mazura, w oberka, w walca itp. ⟨*zaczynać, zacząć tańczyć (mazura itp.)*⟩. **9.** *daw.* **p. się** w zaloty ⟨*zaczynać, zacząć zalecać się*⟩: Trzech godnych kawalerów puściło się do niej w zaloty. *Sienk. Wołod. I, 65.* **10.** *posp.* **p.** się z kim (o kobiecie): a) ⟨*utrzymywać z kim intymne stosunki, oddać się komu*⟩; b) ⟨*odd(aw)ać się nierządowi*⟩. **11.** Broda się komu puszcza, puściła się ⟨*wyrasta, wyrosła*⟩.

puszka 1. p. czego, z czym ⟨*puszka z zawartością*⟩: **p.** kawy, mleka w proszku. **2. p.** do czego, na co ⟨*służąca, przeznaczona do przechowywania czego*⟩: **p.** do kawy, na kawę. **3. p.** od czego ⟨*wzięta od czego, do czego zwykle bywa używana*⟩. **4. p.** po czym ⟨*pozostała po czym, opróżniona z czego*⟩: **p.** po mleku. **5. p.** z czego ⟨*zrobiona z czego*⟩: **p.** z blachy. **6. p.** Pandory ⟨*w mitologii greckiej puszka zawierająca wszystkie nieszczęścia ludzi dana przez Zeusa Pandorze, która przez ciekawość wypuściła je na świat; dziś przen. zbiór, źródło zła, kłopotów, nieszczęść*⟩. **7.** Chodzić z puszką ⟨*kwestować*⟩.

puścić p. **puszczać**

puścić się p. **puszczać się**

pych *żegl.* Na **p.** (jechać, płynąć) ⟨*odpychając się wiosłem lub bosakiem od dna*⟩: Udajemy się na wodę [...] jadąc na pych. *Hop. Jęz. 71.*

pycha 1. Szatańska **p.** ⟨*buta, zarozumiałość*⟩. **2.** Opanowany, opętany pychą. **3.** Unieść się, unosić się pychą. **4.** Wbijać, wzbijać kogo (się) w pychę: Godność człowiecza mnie bynajmniej w pychę nie wzbija. *Orzesz. SPP.* **5.** Złożyć, zrzucić pychę z serca: Złóż tę marną pychę z serca twego. *Rej SW.* **6. p.** rozpiera, rozsadza, zaślepia, żre kogo.

pył 1. p. kwietny, kwiatowy ⟨*pyłek*⟩. **2.** *astr.* **p.** kosmiczny, meteorowy ⟨*drobne okruchy materii rozproszone w kosmosie*⟩. **3.** *książk.* **p.** podróżny ⟨*kurz*⟩. **4. p.** śnieżny, wodny ⟨*drobne cząsteczki śniegu, wody*⟩. **5.** *górn.* **p.** węglowy: a) ⟨*drobne ziarenka węgla unoszące się w powietrzu; sortyment węgla o ziarnach mniejszych od 1 mm*⟩; b) ⟨*sproszkowany węgiel kamienny używany do mas formierskich*⟩. **6.** *petr.* **p.** wulkaniczny ⟨*rozpylona lawa stygnąca w powietrzu*⟩. **7.** *przen. książk.* **p.** czasu, przeszłości, wieków, zapomnienia itp. ⟨*miniony czas, odległa przeszłość, dawne wieki, całkowite zapomnienie itp.*⟩: Wydobyć, otrząsnąć, odgrzebać dzieło, sztukę z pyłu zapomnienia. **8.** Rozbić, zetrzeć, zdruzgotać, zamienić kogo, co w **p.** ⟨*zniszczyć, unicestwić kogo, co całkowicie*⟩. **9.** Zmiatać **p.** spod czyich stóp ⟨*służyć komu pokornie*⟩: [Chciałem] spod stóp człowieka pył zmiatać. *Wikt. SPP.* **10. p.** opada, unosi się, wznosi się, wciska się w oczy, w usta.

pypeć 1. *pot.* Mieć, dostać pypcia na języku ⟨*mówić niedorzeczności, pleść głupstwa*⟩. **2.** Bodajś pypcia dostał; niech pypcia dostanę (na języku)! ⟨*rodzaj przekleństwa, zaklęcia, skierowanego do kogoś, kto mówi coś złego, przykrego, niedorzecznego, nieprawdziwego itp.*⟩: A bodajś pypcia na języku dostała, pleciugo. *Bron. J. Ogn. 124.*

pysk *wulg.* ⟨*o twarzy ludzkiej*⟩ **1.** Niewyparzony **p.**: a) ⟨*wulgarny, dosadny sposób mówienia*⟩: Za twój niewyparzony pysk jeszcze się policzymy! *Morc. Inż.* 63; b) ⟨*człowiek mówiący wulgarnie, nie liczący się ze słowami*⟩. **2.** Cięty, mocny w pysku ⟨*o kimś bardzo wymownym, gadatliwym, kłótliwym, pyskatym*⟩. **3.** O suchym, głodym pysku ⟨*bez jedzenia i picia, o głodzie, na czczo*⟩. **4.** Ciemno, choć w **p.** bij, daj ⟨*bardzo ciemno*⟩. **5.** Jakby mu, mi (kto) w **p.** dał ⟨*jak zmyty; zawstydził(em) się*⟩: Tak jakby mu w pysk dał, odskoczył. *Jabł. SW.* **6.** *pot.* Dać pyska ⟨*pozwolić się pocałować, pocałować kogo; dać buziaka, całusa*⟩: Daj, Ketling, pyska... a nie gniewaj się. *Sienk. Wołod. I, 171.* **7.** Dać, huknąć, lunąć, strzelić, trzasnąć, walnąć, wyrżnąć kogo w **p.**; skuć, zamalować komu **p.**; sprać, zbić po pysku ⟨*uderzyć w twarz, zbić po twarzy*⟩. **8.** Dostać, oberwać, wziąć po pysku ⟨*zostać uderzonym w twarz, wybitym po twarzy*⟩. **9.** Iść, wylecieć skąd na zbity **p.** ⟨*zostać wyrzuconym, usuniętym skąd bezwzględnie*⟩: Albo będą robić, albo niech idą na zbity pysk! *Braun Lewanty 45.* **10.** Iść, (po)lecieć, wyjechać, wyskoczyć itp. z pyskiem ⟨*przyjść ze skargą, donosem na kogo; wystąpić z głośnymi zarzutami, z napaścią na kogo; wymyślać komu*⟩: Poleciał do szefa z pyskiem na kolegów. **11.** Mieć **p.** (od ucha do ucha) ⟨*być ordynarnym, nieopanowanym w mowie*⟩: Bo ty masz zawsze pysk, bo ty nie umiesz zębów zacisnąć. *Rus. Wiatr 21.* **12.** Padać na **p.** ⟨*być bardzo zmęczonym, nie mieć więcej sił*⟩: Dawał nam szkołę co się zowie. Padaliśmy na pyski z przepracowania! *Warsz. młod. 227.* **13.** Rozpuścić, rozedrzeć, rozewrzeć, wywrzeć **p.**; mleć pyskiem ⟨*mówić dużo, głośno, z krzykiem; wrzeszczeć, wykrzykiwać co, wymyślać komu; plotkować hałaśliwie*⟩: Pysk rozpuszcza jak dziadowski bicz, za nic nas nie ma. *Sewer Biedr. 32.* **14.** Stulić, zamknąć, zawrzeć **p.** (zwykle w trybie rozkazującym) ⟨*przestać mówić, zamilknąć, ani pisnąć*⟩: Więc ja im perswadować: —Stulcie pysk, do bisa! *Mick. Dziady 152.* **15.** Wyrzucić, wywalić, wylać itp. kogo na (zbity) **p.** ⟨*wyrzucić, usunąć kogo skąd natychmiast, bezwzględnie*⟩. **16.** Zatkać komu **p.** ⟨*opłacić kogo, aby milczał, przekupić kogo czym*⟩.

pyszny **1.** **p.** czym lub z czego: **p.** swoją wielkością; **p.** ze swoich bogactw. **2.** Mieć się z pyszna ⟨*znaleźć się w przykrej, kłopotliwej sytuacji, w opałach, w tarapatach; narobić sobie biedy, ambarasu; mieć za swoje*⟩: Niechby ktoś go nie słuchał! Miałby się z pyszna. *Wikt. Papież 175.*

pytać **1.** **p.** kogo, czego — o co: **p.** przyjaciół o radę; **p.** sumienia o słuszność postępowania. **2.** **p.** o kogo, o co ⟨*informować się, zapytywać*⟩: **p.** o przyjaciół, o rodzinę; **p.** o pozwolenie. **3.** **p.** ucznia (z ławki, przy tablicy) ⟨*przesłuchiwać z lekcji, egzaminować*⟩. **4.** **p.** czym: **p.** spojrzeniem. **5.** Kpi (kpisz) czy o drogę pyta (pytasz) ⟨*powiedzenie wyrażające zdumienie wobec czyjejś zaskakującej wypowiedzi lub dziwacznego pytania*⟩: Zesztywniał w fotelu, zbity z pantałyku: kpi sobie z niego dyrektor, czy o drogę pyta? *New. Archip. 258.* **6.** Nie pytaj! nie pytaj o nic! ⟨*nie zastanawiaj się, lecz działaj; nie zważaj na nic, rób swoje*⟩: Jeśli się znajdziesz w niebezpieczeństwie, nie pytaj o nic, tylko dzwoń do mnie. *przysł.* **7.** Kto pyta, nie błądzi.

pytanie **1.** **p.** niedyskretne, obcesowe, podchwytliwe, zdawkowe ⟨*zdanie z intencją pytającą*⟩. **2.** Krzyżowe **p-a**, ogień krzyżowych pytań, krzyżowy ogień pytań ⟨*szereg szybko następujących pytań, zadawanych komu dla wydobycia zeznań*⟩: Wije się pod ogniem [...] krzyżowych pytań [...] plącze się. *Boy Flirt VI, 220.* **3.** Doniosłe **p.** ⟨*problem, kwestia*⟩. **4.** **p.** retoryczne ⟨*na które nie oczekuje się odpowiedzi, zwrot krasomówczy*⟩. **5.** *jęz.* **p.** zależne ⟨*zdanie pytające użyte jako określające, rozwijające inną część zdania*⟩. **6.** **p.** o kogo, o co; co do czego; dotyczące czego. **7.** Też **p.**! także **p.**! ⟨*ma się rozumieć, oczywiście, naturalnie*⟩: Czy możesz mi chwilkę czasu poświęcić? — Także pytanie! *Jun. Wod. 35.* **8.** To jeszcze **p.** ⟨*to jeszcze nie wiadomo, to rzecz niepewna*⟩: — Mam talent. — To jeszcze pytanie. *Zap. G. Mił. 356.* **9.** Nagabywać, zanudzać, zarzucać kogo pytaniami. **10.** Odpowiedzieć na **p.** **11.** Podjąć, rozstrzygnąć, rozwiązać **p.** ⟨*kwestię, problem*⟩. **12.** Rzucić, rzucać **p.** ⟨*zapytywać*⟩. **13.** Stawiać, zad(aw)ać (komu) **p.**: Co dzień stawiał jej te same pytania. *Iwasz. J. SPP.* Szczęśliwi, którzy podobnych pytań nie potrzebują sobie zadawać. *Sienk. SPP.* **14.** Zarzucać, zasypywać kogo pytaniami. **15.** Zwracać się do kogo z pytaniem. **16.** **p.** dręczy, nurtuje kogo; nastręcza się, nasuwa się, pada; zachodzi. **17.** **p-a** i odpowiedzi krzyżują się, krzyżowały się.

pytel **1.** Zemleć na **p.** ⟨*przepuścić zmieloną mąkę przez pytel*⟩. **2.** *przestarz.* (Robić co) na **p.** ⟨*robić szybko i niedbale, byle jak*⟩: Dumas ma swoje wady: [...] fabrykowanie na pytel wielkiej ilości dzieł. *Tyg. Ilustr. 196, 1873, s. 246.* **3.** *przen.* Przepuścić (dzieło) przez **p.** (np. krytyki). **4.** *tryw.* Puścić język na **p.** ⟨*rozpuścić język, rozgadać się*⟩. *SFA.*

pytki *daw.* Wziąć kogo na **p.** ⟨*przesłuchiwać, indagować; wziąć na tortury podczas śledztwa*⟩: Wziąć ich zaraz na pytki. Sam będę indagował. *Sienk. Pot. V, 128.*

pytlować **p.** językiem, *rub.* jęzorem, ozorem ⟨*mówić wiele i szybko, gadać, trajkotać, paplać, mleć językiem*⟩.

pytlowy **1.** Chleb **p.** ⟨*z mąki pytlowej*⟩. **2.** Mąka **p-a** ⟨*gatunek mąki przepuszczanej przez pytel*⟩.

pyza Okrągły jak **p.**; buzia jak **p.** ⟨*pyzaty(-a), pucołowaty(-a)*⟩.

pyzaty **1.** **p-a** buzia, gęba ⟨*pucołowata*⟩. **2.** *żart.* **p.** księżyc.

Cena t. I zł 100.—
Cena t. II zł 140.—